Salmonsens

store illustrerede

Konversationsleksikon

En nordisk Encyklopædi.

Under Medvirkning
af
Bibliotekar J. B. Halvorsen,
som særlig Redaktør for Norge,
og
henved 200 nordiske Fag- og Videnskabsmænd
redigeret af

Chr. Blangstrup.

VI. Bind. (Eon—Franske Revolutionskrige.)

Kjøbenhavn.
Forlagt af BRØDRENE SALMONSEN (J. SALMONSEN).
Trykt hos J. H. Schultz.
1897.

Papiret til Leksikonet er træfrit.

SALMONSENS

STORE ILLUSTREREDE

KONVERSATIONSLEKSIKON

FOR

NORDEN.

VI. Bind.

E.

Eon [eõ'], Charles Geneviéve Louis Auguste André Timothée de Beaumont, Chevalier d', fransk diplomatisk Agent og Ludvig XV's hemmelige Korrespondent, født 5. Oktbr. 1728 i Tonnerre i Bourgogne, død 21. Maj 1810 i London. Næppe ude over Drengeaarene skal han have haft et Kærlighedseventyr med en adelig Stiftsdame; for at frelse Damens Ære skal man da have erklæret ham for at være en Pige. Senere blev han Advokat og gjorde sig ved nogle politiske Skrifter yndet af Prinsen af Conti, der anbefalede ham til Ludvig XV. Denne Monark plagedes af en dræbende Kedsomhed og fandt det pikant for sin Adspredelse at holde et privat hemmeligt Diplomati; for af og til at kunne have den Fornøjelse at sætte sine Ministre og Diplomater til Vægs ved at være bedre underrettet end de, og han mente i E. at have fundet et hertil brugbart Subjekt. E. blev paa Kongens Befaling i Kvindedragt knyttet til et Gesandtskab ved det russiske Hof, hvor han snart kom i stor Naade hos Kejserinde Elisabeth (1755), hvis Brevveksling med Ludvig XV han dirigerede, og hvem han desuden tjente som »Lektrice«. Efter et kort Ophold i Frankrig vendte han som Gesandtskabssekretær, i Mandsdragt, tilbage til Elisabeth og var nu en Broder til hin Lektrice (1756). Han viste sig her som en habil Diplomat og havde ikke ringe Andel i Kansleren Bestushef's Fald. Senere blev han endnu to Gange sendt i diplomatisk Mission til Rusland. 1760 var han igen i Frankrig, tog Krigstjeneste og deltog som Dragonkaptajn under Marskal de Broglie i Syvaarskrigens sidste Felttog, hvor han gentagne Gange blev alvorlig saaret. I Maj 1762 sendte Ludvig XV ham i Hælene paa Hertugen af Nivernais til London; ogsaa her havde han hemmelige diplomatiske Missioner og stod i direkte hemmelig Korrespondance med Kongen. Allerede dengang var man ikke paa det rene med E.'s Køn; nogle holdt ham for Mand, andre for Kvinde, atter andre for Hermafrodit; snart viste han sig i Mandsdragt, snart i Kvindedragt; denne sidste bar han, som der siges, paa Ludvig XV's udtrykkelige Forlangende. Efter Ludvig XVI's Tronbestigelse skal Ministeren Vergennes have ladet E. alle i dennes Besiddelse værende, for i Ludvig XV kompromitterende Skrivelser afkøbe, hvorpaa E. vendte tilbage til Frankrig og blev (i Kvindedragt) forestillet for Dronning Marie Antoinette. Han færdedes i Paris i en sort, højhalset kvindelig Klædning, med en sort Hue eller Kappe, under hvilken hans graa purlede Haar stak frem, og med Ludvigskorset paa Brystet. Han blev dog snart forvist til sin Fødeby Tonnerre, hvorfra han begav sig til London. Da Revolutionen udbrød, tilbød han den sin Tjeneste, som dog ikke blev modtagen. Han henlevede sine sidste Aar i London, som Regel altid i Kvindedragt; hans Kaar vare trange, af og til optraadte han offentlig som Kunstfægter. Efter hans Død foretog Ludvig XVIII's Livkirurg, Pater Elisée, i Vidners Overværelse en Autopsi af hans Lig, hvorved enhver Tvivl om E.'s Køn hævedes. — De under E.'s Navn gaaende Memoirer ere uægte. Hans Skrifter, udkomne under Titlen »Loisirs du Chev. d'E.« [13 Bd., Amsterdam 1775], ere uden større Interesse. (Litt.: Boutaric, *Corresp. secr. de Louis XV* [2 Bd., Paris 1866]; de Broglie, *Le secret du roi* [2 Bd., Paris 1879]; Grimm, *Correspondance*). *F. J. M.*

Eordaia, oldgræsk Navn paa et Landskab i Makedonien, der omfattede Strækningerne omkring den nuværende Sø ved Ostrovo. E. laa V. f. Emathien (s. d.), N. V. f. Pieria, 0. f. Orestes og S. f. Lynkestis. Under Perdikkas I forenedes E. med Makedonien. I Romertiden anlagdes en Vej igennem E., den egnatiske Vej, der førte til Dyrrhachium. I vore Dage fører Vejen fra Saloniki til Monastir igennem det gamle E. *V. S.*

Eos (græ.), Morgenrøden, personificeredes af Hellenerne tidlig som en Gudinde, hvem man tænkte sig som en vidunderlig skøn ung Kvinde med yndige Lokker og fin af Skabning, straalende med alle Morgenrødens skønneste Farver, ligesom man ogsaa tænkte sig hende udstyret med et tilsvarende ungdomsfrisk og lyst, men tillige et let bevægeligt og let fængeligt Sind. En saadan Opfattelse af E., finde vi allerede hos Homer, der mangfoldige Gange taler om E., som han kalder »den rosenfingrede«, »den guldtronende« o. desl. Han priser ogsaa hendes »safranfar vede« straalende Klædebon o. s. v. Homer kalder tillige E. »den tidligfødte« og skildrer, hvorledes hun hver Morgen ved første Gry hæver sig fra sit Leje, som hun deler med sin Ægtefælle Tithonos, fjernt ved Okeanos, for at bestige sin straalende Vogn, der forspændt med hendes Heste Lampos og Faethon (»den lysende« og »den straalende«) bringer Menneskene Lys og melder Solens nære Komme. Tithonos er Broder til Priamos; derfor fortæller ogsaa Odysseen om,

hvorledes han og E.'s Søn, den herlige Memnon, kæmpe i Trojanernes Rækker. Homer taler ogsaa om, hvorledes E. kan fyldes af Elskov til skønne Ynglinge, som hun træffer paa sin Vej. Et Sted høre vi om hendes Kærlighed til Jægeren Orion, »den skønneste af alle dødelige«, og hvorlefles denne dræbtes af Artemis, der, selv forelsket i Orion, ikke vilde se E. eje ham. Et andet Sted nævnes E.'s Kærlighed til Kleitos, Søn af Mantios, der var af Seeren Melampos'es Slægt. Derimod finde vi hos Homer intet om, at E. paa lignende Vis havde røvet sin Ægtefælle, den skønne Tithonos, lige saa lidt som om dennes senere sørgelige Lod. Disse Sagn, ligesom Sagnet om Memnon, om hans Kampe for Troja og Fald i Tvekamp med Achilleus, finde derimod en rig Udvikling hos den følgende Tids Digtere. Hesiodos nævner Kefalos (s. d.), der senere er nøje knyttet til Attike, som den Yngling, E. røvede; men

Kos udgydende Morgendug (efter et græsk Vasebillede).

Hesiodos taler ogsaa om, at E. ved Tithonos blev Moder til den »kobberrustede Memnon« og til »Herskeren Emathion«; et andet Sted nævner han Astraios som E.'s Ægtefælle, hvem hun fødte de fire Vinde og desuden Heosforos og Stjernerne. Ifølge Hesiodos var E. Søster til Helios og Selene og som disse Datter af Hyperion og Theia, altsaa i ligestillet med de store Himmellys, Sol og Maane. Senere Digtere kalde E. undertiden Datter af Helios o. desl. I ældre Tider betegner E. den første Del af Dagen, den tidlige Morgenstund, i senere Tider undertiden hele Dagen. I Kunsten afbildedes E. ofte, og der er levnet os ikke faa i Fremstillinger af E. paa Vaser, Terrakotter o. desl. I Begyndelsen ser man hende mest afbildet i Memnon's Kamp med Achilleus; den ængstelige Moder staar her bag Memnon, ligesom Tethis staar hos sin Søn. Denne Scene fandtes efter Pausanias allerede paa Kypselos'es Kiste eller Skrin (se Kypselos). I den ældste Tid er E. fremstillet uden Vinger; men snart giver man hende mægtige Vinger for at antyde hendes hurtige Fart. E. fremstilles saaledes ofte sørgende med Memnon's afsjælede Legeme i sine Arme. Man ser hende ogsaa bortføre en skøn Yngling (paa attiske Vaser gerne Kefalos) eller forfølgende en ung Mand; hun er her altid bevinget. Som Lysgudinde fremstilles E. dukkende op af Okeanos med sit Tospand eller Firspand eller farende frem paa sin Vogn foran Solgudens Vogn. Man afbilder ogsaa E. svævende frem, gydende den forfriskende Morgendug ud af en Vase (se Fig.). Hos Romerne bærer E. Navnet Aurora (for Ausora) afRoden *us* at lyse, hvoraf ogsaa det oldindiske Ushas (s. d.) er dannet. Aurora, der afbildes som E., findes oftere paa romerske Mindesmærker, saaledes paa den Rustning, Augustus bærer paa sin ved Prima Porta 1863 fundne Statue (nu i Vatikanet, Afbildn. III. Bd., S. 1095 Fig. 29). (Litt.: E. i Roscher's Lexikon; Saglio, *Aurore* i dennes »Dictionnaire d'Antiquité«; smlg. Tuxen, »Allegorier i den græske Religion« [i »Tidsskr. f. Filologi«, ny Række, 10. Bd., S. 24—25, 1890]). *V. S.*

Eosander, Johann Friedrich, Friherre von Gothe, svensk-tysk militær og Arkitekt, født i Riga, Aaret ubekendt, død i Dresden 1729. Han kom som ung militær til Berlin, hvor han 1698 fik Ansættelse ved det kurbrandenburgske Hof; her vandt han en saadan Yndest, at han fortrængte sin Konkurrent, den tyske Slotsbygningsdirektør Andreas Schlüter, fik Understøttelse til en længere Studierejse i Italien og Frankrig og steg fra den ene Embedsgrad til den anden, indtil han 1705 blev Oberst og Overbygningsdirektør. Imidlertid forandrede Forholdene ved Hoffet sig, og 1714 tog han i svensk Tjeneste som Generalmajor, blev fangen under Belejringen af Stralsund, men atter frigiven, og drog da til Frankfurt a. M., hvor han ved fejlagtige Spekulationer og alkymistiske Forsøg ruinerede det store Boghandlerhus Merian, med hvilket han ved Ægteskab var besvogret. 1723 rejste han til Sachsen og tog Tjeneste hos Kong August den Stærke, der udnævnte ham til Chef for Fortifikationen. Blandt hans Bygninger kunne nævnes: Slottet Schonhausen ved Berlin 1704, to Sidefløje, Orangeriet og Havepavillonen Favorite ved Slottet Oranienburg, 1706—1709, Lystslottet Monbijou, Ombygningen af Slottet Charlottenburg i dets nuværende Skikkelse, 1706, i hvilket Omfang ved man ikke til fulde, men med Sikkerhed tillægger man ham den store Portal III, en Efterligning af Konstantins-Buen i Rom, og Vestfaçaden. Fremdeles Slottet Ubigau ved Dresden. I Frankfurt a. M. udgav han første Del af »Die Kriegsiibung oder der deutsche Soldat«. *E. S.*

Eosforit, et Mineral fra Branchville i Connecticut, er nær beslægtet med Childrenit; den kemiske Formel er $2MnO \cdot Al_2O_3 \cdot P_2O_5 \cdot 4H_2O$, hvor noget Mangan er erstattet af Jærn. Farven er oftest bleg rødlig. *N. V. U.*

Eosit, et Mineral, som bestaar af molybdænsurt og vanadinsurt Bly, er fundet i ringe Mængde ved Leadhills i Skotland. *N. V. U.*

Eozin, Tetrabromfluorescein, $C_{20}H_8Br_4O_5$, er et pragtfuldt rødt Tjærefarvestof, der anvendes til Farvning af Silke og Uld. Det fremstilles ved Blanding

afen Opløsning af 1 Del Fluorescein i 4 Dele Iseddike med en Opløsning af 2 Dele Brom i 10 Dele Iseddike; ved Henstand udskilles Forbindelsen da i gulrøde Krystaller. I Farveriet anvendes hyppigst saakaldt vandopløseligt E. d: Kalisaltet af det tobasiske Tetrabromfluorescein, $C_{20}H_6K_2Br_4O_5 . 6H_2O$, der dannes ved Opvarmning af Eosinkrystallerne med en til deres Opløsning utilstrækkelig Mængde Kalihydrat. Kalisaltet er særdeles letopløseligt; dets koncentrerede, vandige Opløsning er mørk gulrød og bliver ved Tilsætning af rigeligt Vand rødgul med grøngul Fluorescens. Opløsningen farver Uld og Silke smukt rosa med et Stik i gulligt. E.'s Metyl- og Ætylætcr kaldes Erytrin og Spriteosin (eller Primerose); det første giver en blaalig Nuance. Ogsaa tilsvarende Jodforbindelser anvendes som Farvestoffer; de give en mere blaalig Tone. Tetrabromfluorescein blev opdaget 1873 af Caro; vandopløseligt E. kom i Handelen 1874. De jodholdige E. bleve fremstillede 1875 af Nolting. *O. C.*

Eozōisk Formation, et ikke mere brugt Udtryk for Dannelser henhørende til den arkæiske Form. Udtrykket er gaaet af Brug, da der hersker Tvivl om, hvorvidt Eozoon er en Organisme eller en ren uorganisk Dannelse. *K. R.*

Eozōon, en først i den laurentiske Gnejsformation i Canada funden Dannelse, som af Dawson og Carpenter er henført til Foraminifererne og af den første kaldet *E. canadense.* Lignende Dannelser ere senere fundne paa forskellige Steder i Europa. E. optræder som uregelmæssig skive-

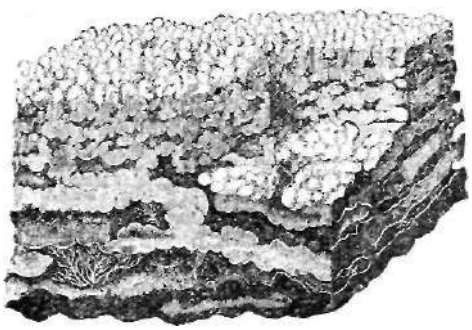

Eozoon canadense.

formede Knolde, der undertiden kunne naa en Størrelse som et Hoved. Sønderslaar man en saadan Knold, viser dens Masse sig gennemtrængt af talrige, uregelmæssig parallelle Striber af grøn Serpentin, som indbyrdes ere adskilte af Bælter, bestaaende af hvid Kalkspat. Ved en nærmere Undersøgelse af de bedst bevarede Stykker vise Serpentinstriberne en perlesnorformet Bygning og tydes af de ovennævnte Forfattere som en Række sammenhængende Kamre, der ere blevne udfyldte med Serpentin. Kammervæggen, som er af en lysere Farve, har en stribet Bygning, som antages at hidrøre fra Porekanaler. De mellemliggende Kalkspatbælter ere gennemtrængte af et dendritisk grenet Netværk, der skal udgaa fra de øverste Kammervægge og tydes som et Kanalnet. I det hele sammenlignes E. nærmest med saadanne Foraminiferer som *Nummulina* og *Tinoporus.* Dawson's og Carpenter's Arbejde vakte stor Opmærksomhed, idet det jo gik ud paa at vise, at levende Væsener kunde spores meget længere tilbage, end man hidtil havde anet. De sagkyndige delte sig imidlertid i lo Partier i Anledning af delte Spørgsmaal, om hvilket der er ført en heftig og langvarig Strid, og efter Prof. Møbius'es fornyede omhyggelige Undersøgelse af det 1878 synes de fleste at betvivle E.'s organiske Oprindelse. Imidlertid have Dawson og Carpenter opretholdt deres Opfattelse af E. som Foraminifer. *M. L.*

Epacridacēae, Familie af tokimbladede og helkronede Planter af de Tohornedes Orden, Buske eller undertiden smaa Træer med et tæt og stift Løv af spredte, helrandede og siddende eller kortstilkede Blade. Habituelt ligne de meget Lyngplanter ogsaa i Bygningen af Blomsterstanden og de femtallige og regelmæssige Blomster, der have en lang rørformet Krone og frie Bægerblade, men de adskille sig fra Lyngfamilien og de øvrige til Ordenen hørende Familier ved kun at have 5 Støvdragere, der afveksle med Kronens Flige, og ved at de torummede Støvknapper aabne sig med en fælles Længdespalte. Frugten er en 5-rummet Kapsel med rumdelende Opspringning eller Stenfrugt med 1—5 Kerner. Henved 300 Arter overvejende i Australien, paa Tasmanien og Ny-Zeeland. Nogle dyrkes i Koldhuse som Prydplanter, af andre ere Bærrene spiselige (*Styphelia*). *Epacris* Cav. ere stedsegrønne Buske og have ofte tilspidset hjertedannede Blade; Blomsterne sidde enkeltvis i Bladhjørnerne og have lange rørformede Kroner med tragtformet Krave; Støvdragerne ere fastvoksede til Røret. Kapsel. Ca. 30Arter, de fleste i Australien. En Række Arter ere yndede Prydplanter (om deres Kultur se Lyngplanters Kultur). *A. M.*

Epăcris se Epacridaceae.

Epăfos, efter græske Sagn Søn af Zeus og Io. Io fødte E. ved Nilen's Bred efter længe at være flakket om, forfulgt af Hera, der, efter at Barnet var født, fik Kureterne til at røve og skjule det. Io søgte det længe forgæves, men fandt til sidst E. i Byblos i Syrien. E. blev siden Konge i Ægypten, byggede Memfis og havde med Memfis, Datter af Nilen, eller med Kassiopeia, Døtrene Libya, Thebe og Lysianassa. Herodot mente, at E. var Ægypternes Apis. At Sagnet om Io og E. er opstaaet under Indflydelse af Ægypternes Fortællinger om Osiris og Isis, er utvivlsomt; i disse spiller netop Byblos (s. d.) i Syrien en vis Rolle. *V. S.*

Epagoge (græ.), Trylleord, med hvilke man i det gamle Grækenland fremmanede underjordiske Guder og onde Aander; se Magi. I Logik og Retorik betegner E. omtrent det samme som Induktion. *V. S.*

Epagoméner (græ.: »de tilføjede«) kaldes de 5 Dage, der bleve tilføjede i Slutningen af det ægyptiske Aar, for at faa dets Længde lig Solaarets (se Kalender). *F. Er. S.*

Epákter (græ.: »de tilføjede«) er det Antal Dage, som paa Aarets Nytaarsdag er forløbet siden den sidste Nymaane, og angive altsaa Maanens Alder 1. Jan. E. stige for hvert Aar med 11, og naar de overskride 30, subtraheres dette Tal

fra. I Almanakken angives Aarets E. (se Kalender). *J. Fr. S.*

Epáktos se Lepanto.

Epameinōndas (Epaminondas), berømt thebanslc Feltherre og Statsmand, Søn af Polymnis, født ca. 418 f. Chr., tilhørte en fornem Familie i tarvelige Kaar; han fik en udmærket Opdragelse, især ved Omgangen med den fra Tarent til Theben flygtede Pythagoreer Lysis. 385 kæmpede E. i et Slag ved Mantineia som Soldat i et thebansk Korps, der understøttede den spartanske Hær, og frelste, skønt selv saaret, sin haardt saarede Ven Pelopidas'es Liv. Da Spartanerne havde besat Theben's Borg Kadmeia (382) og spillede Herrer i Byen, levede E. et tilbagetrukkent og stille Liv; heller ikke i Rejsningen mod det fremmede Voldsherredømme var han aktiv Deltager; men straks efter Byens Befrielse (379) traadte han offentlig frem og havde den største Indflydelse ved Statens Organisation, Krigsførelsen og Forhandlingerne med andre Stater. Da E. 371 var bleven udnævnt til Boiotarch, hævdede han paa Fredskongressen i Sparta bestemt Theben's Ret til Overherredømmet over de andre boiotiske Stæder, og da Theben som Følge deraf blev udelukket fra den almindelige Fred, og den spartanske Konge Kleombrotos med en Hær faldt ind i Boiotien, vandt E. ved sin Krigskunst (Anvendelsen af den saakaldte skæve Slagorden) en glimrende Sejr ved Leuktra (371), der gjorde en Ende paa Sparta's Overherredømme i Grækenland og hævede Theben til dets første Magt. Ikke alene de andre Boiotere og Fokeerne maatte underkaste sig Theben's Hegemoni; ogsaa med Aitolerne og Lokrerne sluttedes der Forbund.

Aaret efter drog E., der igen var bleven Boiotarch, med en Hær til Peloponnes, forenede sig med Argeierne, Arkaderne og Eleierne og trængte ind i Lakonien, som han hærgede (370—369), dog uden at kunne indtage Sparta selv, som Agesilaos forsvarede. Derimod stiftede han det arkadiske Forbund og gengav Messenierne deres Uafhængighed, hvorved Sparta's Overmagt i Peloponnes knækkedes. Efter sin Hjemkomst blev E. anklaget paa Livet for egenmægtig Forlængelse af sin Embedsvirksomhed, men over for hans Fremstilling af de vundne Resultater vovede Domstolen ikke engang at skride til Afstemning. Et nyt Tog til Peloponnes, som E. 369 gjorde som Boiotarch for tredje Gang, førte ikke til noget, og efter sin Hjemkomst blev han afsat; men da han samme Aar som menig Soldat paa et Tog til Thessalien for at befri den fangne Pelopidas frelste den haardt betrængte Hær, blev Overanførselen ham overdragen, og Aaret efter (368) lykkedes det ham at befri Pelopidas. Et tredje Tog til Peloponnes (367) strandede dels paa de peloponnesiske Forbundsfællers Vaklen, dels paa Athen's Indskriden til Fordel for Sparta; E. besluttede derfor at angribe Athen paa Søen og skabte en thebansk Krigsflaade, med hvilken han bevægede Rhodos, Chios og Byzantion til at falde fra Athen og slutte sig til Theben. Opløsningen i Peloponnes og navnlig Mantineia's Forbindelse med Sparta, hvorved den ny arkadiske Hovedstad Megalepolis truedes, bevægede E. til at gøre sit fjerde Tog til Peloponnes, hvor han faldt som Sejrherre i Slaget ved Mantineia (362); med ham endte Theben's korte Stormagtsperiode. Ikke alene E.'s fremragende Dygtighed som Feltherre og Statsmand, men ogsaa hans ædle og uegennyttige Personlighed gør ham til en af Grækenland's største Mænd; Theben selv har ikke frembragt nogen betydeligere. Hans Liv er skildrer i en Biografi af Cornelius Nepos. (Litt.: Bauch, »E. und Theben's Kampf um die Hegemonie« [Breslau 1834]; Pomtow, »Das Leben des E.« [Berlin 1870]). *K. H.*

Epanalēpsis (græ.), Genoptagelse, en Talefigur, der bestaar i Gentagelsen af eet eller flere Ord enten lige efter hinanden eller i Begyndelsen af flere Sætninger eller Sætningsled (f. Eks. »De svandt, de svandt, de glade Barndomsdage«). *K. H.*

Epanastrdfe (græ.), den Talefigur, at lade et Sætningsled begynde med samme Ord, hvormed det foregaaende ender. *K. H.*

Epanchēre (af fr. *épancher* [epāše']), udøse sit Hjerte, udtale sig uforbeholdent; *Épanchement* [epāšmā'], Hjerteudgydelse.

Epanŏdos (græ.: Tilbagevenden, lat. *regressio*), Talefigur, bestaaende i Gentagelsen af de samme Ord paa en anden Maade. *K. H.*

Epárch (græ.), Befalingsmand, især Statholder i en Provins; Eparchi, Stilling som E. og Omraadet for hans Virksomhed. Det byzantinske Kejserdømme var i den ældre Tid inddelt i 64 Eparchier, over hvilke der haves en statistisk Oversigt i Hierokles'es *Synekdemos* (sandsynligvis fra Justinian I's Tid) og hos Georgios Kyprios (ca. 600 e. Chr.). Ogsaa Bispe- og Ærkebispedømmer i den græske Kirke kaldtes Eparchier, en Benævnelse, der har holdt sig i Rusland. — I det moderne Grækenland har Eparchi været brugt som Navn for et Forvaltningsomraade. *K. H.*

Épaulement [epolmā'] (fr.) se Skulderværn.

Épaulet (af fr. *épaulette* [epolæ't]) var oprindelig Beskyttelsesmiddel for Skuldrene, men anvendes nu som Prydelse og Distinktion for Officerer af Hær og Flaade samt for enkelte højere Civilembedsmænd. E. er af fransk Oprindelse. Den indførtes i Midten af 18. Aarh. og er i Tidens Løb undergaaet meget betydelige Forandringer. E. dannes af brede Baand eller Tresser af Uld, Silke, Sølv eller Guld omgivne af en Halvmaane af hvidt eller gult Metal, undertiden tillige forsynet med Frynser. Paa E. findes sædvanlig Afdelingsmærke samt Stjerner eller Rosetter som Gradbetegnelse. Man skelner mellem »fulde E.« og »Kontra-E.« De første ere forsynede med Frynser, de sidste have ikke saadanne. Undertiden bæres fuld E. paa den ene Skulder og Kontra-E. paa den anden (Frankrig). Brugen af E. var tidligere almindelig i næsten alle Hære, men dens Anvendelse er efterhaanden indskrænket, og hvor den endnu findes, bruges den som oftest kun til »Galla«. E. bares og bæres undertiden endnu tillige af Mandskabet saaledes f. Eks. af de tyske Ulaner, det franske Liniefodfolk og flere Afdelinger. I den engelske, østerrigske og danske Hær have Officererne ikke E., hvorimod de ere almindelige for Marineofficerer i saa godt som alle Stater. *B. P. B.*

Épave [epa'v] (fr.), herreløst Gods; *droit d'é.*, Forstrandsret.

Épée [epe'], Charles Michel de l', Grundlæggeren af Døvstummeundervisningen i Frankrig og af det første Døvstummeinstitut i Verden,.

født i Versailles 25. Novbr. 1712, død i Paris 23. Decbr. 1789. E. studerede først Teologi og modtog 17 Aar gammel Præsteindvielse, opnaaede imidlertid paa Grund af frisindede Anskuelser ikke noget offentligt Embede og tog derfor fat paa Juraen, var en kort Tid Advokat, men vendte sig atter til Teologien og blev endelig ved en formaaende Velynders Indflydelse Præst og Kanonikus i Troyes, afsattes af Ærkebiskop de Beaumont og levede siden i Paris, udelukkende optagen af videnskabelige Studier, indtil han ca. 1765 ved et tilfældigt Møde med to døvstumme Søstre førtes ind paa en filantropisk Gerning, der helt skulde optage hans Interesse og lægge Beslag paa alle hans Evner. Ukendt med alle tidligere Forsøg paa at undervise døvstumme, kun tilskyndet af de gode Resultater, han ved en sindrig Benyttelse af de døvstummes medfødte Tegnsprog i Forbindelse med Skrift havde opnaaet med de to Pigebørn, grundlagde E. ca. 1770 det første Døvstummeinstitut i Paris. Det udvidedes snart, efter en Flytning til Montmartre, til at omfatte døvstumme fra hele Frankrig, men maatte i mange Aar holdes oppe næsten udelukkende ved sin ædle Grundlæggers uegennyttige Pengeofre. Først 1785 erholdt det et Tilskud af Ludvig XVI's Privatkasse samt en fast, aarlig Statsunderstøttelse, og med Realisationen af E.'s Yndlingstanke, at faa Anstalten anerkendt som Statsinstitution, trak det ud til 1791, da E. for længst var død. I de sidste Aar af sin Levetid nød E. med Rette stort Ry ikke alene i Frankrig, men over hele Europa, og mangfoldige vare de Døvstummeskoler, der grundlagdes efter Paris-Instituttets Forbillede (se Døvstummeanstalter). Men lige til sin høje Alderdom vedblev E. at have Vanskeligheder at kæmpe med. Hans Undervisningsmetode (se Døvstummeundervisning) angrebes saavel af Tyskeren Heinicke som af hans Landsmand Pereira, og der udspandt sig heraf vidtløftige litterære Stridigheder. Endvidere indvikledes han i en langvarig Proces til Fordel for en ung døvstum, i hvem han mente at have fundet den forstødte Arving til den grevelige Familie Solar's Ejendele; han vandt virkelig Processen og satte derved Anerkendelsen af den døvstumme igennem, men Dommen blev rigtignok omstødt nogle Aar efter E.'s Død. Denne Begivenhed har Bouilly behandlet i sit bekendte Skuespil: »L'abbé de l'Épée« (bearbejdet for og opført paa saavel den tyske som den svenske Scene). 1843 rejstes der den ædle Menneskeven en Statue i Versailles. E.'s Hovedværker ere: »Institution des sourds et muets par la voie des signes méthodiques« [Paris 1776]. 2. Opl. af samme under Titlen: »La veritable manière d'instruire les sourds et muets« [Paris 1784]. (Litt.: Bébian, *Eloge historique de Ch. M. de l'Épée* [Paris 1820]; Degerando, *De l'éducation des sourds-muets de naissance* [Paris 1827]; Berthier, *L'abbé de l'Épée* [Paris 1852]).

F. B.

Epeios, 1) græsk Heros, Søn af Panopeus, efter Odysseen og den følgende Tids Digtere og Forfattere den Mester, der dannede den store Træhest, ved hvilken det lykkedes Grækerne at vinde Troja (i Iliaden omtales E. kun som Deltager i Væddekampene til den faldne Patroklos'es Ære). Vergil lader E. selv stige ind med i Træhesten. I Metapont paastod man siden at have det Værktøj, hvormed E. havde dannet Træhesten. Efter senere Sagn skulde E. have grundlagt Metapont; efter andre var Pisæ bleven anlagt af E. Man tilskrev i senere Tider E. endnu andre Kunstværker foruden Træhesten. E. fremstilledes oftere i den græske Kunst. I det store Billede, Polygnot malede i Delfoi, var E. afbildet nøgen i Færd med at rive Troja's Mure ned; over Muren saas Træhestens Hoved. Paa græske Vaser finder man undertiden E. fremstillet i Arbejdsdragt med Værktøj i Hænderne ved Siden af Hesten, der slet ikke er fremstillet større end en almindelig Hest. 2) Konge i Elis fra Sagntiden, Søn af Endymion, hvis Efterfølger paa Tronen i Elis han skal være bleven efter at have besejret sine Brødre. Det Sagntiden tilhørende Folk Epeierne i Elis skulle være opkaldte efter E.

V. S.

Epeira se Korsedderkop.

Epeiros, græ., egl. Fastland (lat. *Epirus*), græsk Betegnelse i ældre Tider for den vestlige Del af Hellas i Modsætning til de uden for Kysten liggende Øer (nu de ioniske Øer), senere den almindelige Betegnelse for det N. V. f. Hellas liggende Land, som mod Syd begrænses af Aitolien, Akarnanien og Bugten ved Ambrakia (nu Arta), mod Øst af Thessalien, imod Nordøst af Makedonien (i videre Betydning), mod Nord af Illyrien og mod Vest af det ioniske Hav. E. danner den sydlige Del af Albanien; Størrelsen kan anslaas til omtr. 11,000 □Km., hvoraf den større Del nu tilhører Tyrkiet (Vilajetet Janina), imedens den sydøstlige Del 0. f. Floden Arta siden 1881 er en Del af Grækenland. E. er meget bjærgrigt, kun Landet nærmest Bugten ved Arta er fladt, har endog Laguner. Grænsen imod Thessalien dannes af Pindos, der hæver sig til 2,168 M. og kun har vanskelige Overgange; det eneste lettere Pas til Thessalien fører ned i Thessalien's Nordvesthjørne; det ligger ved det nuværende Mitsovo og kaldes nu Zygos. Grænsen imod Makedonien dannedes af Bjærget Tymfe (nu Palæovuni), paa hvis sydlige Affald Arachtes (Arta) efter Strabon havde sit Udspring. Lidt vestligere laa Bjærget Lakmos; Bjærgene Tomaros (nu Mitsikéli) og Polyanon høre til Omgivelserne af Søen Palimbothis (nu Søen ved Janina), der intet synligt Afløb har. I denne Del af E. danne Bjærgmasserne et Vandskel tværs over Landet. Den nordvestlige Del af E. er opfyldt af de akrokerauniske Bjærge, der falde stejlt af mod Havet og løbe ud i Forbjærget Kap Glossa (Italienernes Kap Linguetta). S. f. disse Bjærge laa Havnestaden Onchesmos, nu Skala ton agion Saranta (»de 40 Helgeners Havn«), lige over for Nordspidsen af Korfu. Landet 0. f. de kerauniske Bjærge gennemstrømmes af Floden Aoos, nu Viossa ell. Vojutza; dens Munding hører dog ikke til E., men til Illyrien. Aoos løber mod Nord, medens Floderne i det sydlige E. alle strømme mod Syd, saaledes Inachos, der længere nede hedder Acheloos (nu Aspropotamo), og som i sit nederste Løb danner Grænsen imellem Aitolien og Akarnanien. I Bugten ved Ambrakia (Arta) falde to Floder, hvoraf den østligste Arachtos (nu Grænsefloden Arta) er den største. Imod Vest løbe Acheron (s. d.), nu Fanaristides eller Aspropotamo, og Thyamis, nu Kalama o. a. I E. findes ikke faa Kilder; Floderne ere vand-

rige, der gives derfor ogsaa gode Græsgange, hvorimod Agerdyrkningen aldrig har været betydelig. I Oldtiden vare Bjærgene skovklædte; endnu den Dag i Dag skal der i det indre findes en Del Skove, hvorimod der ved Kysterne kun ses Krat. Da E. har saa mange temmelig høje Bjærge, er Forbindelsen imellem de enkelte Landsdele vanskelig; næsten hver Dal førte derfor et Liv for sig, og Indbyggerne i de forskellige Dele af E. vare følgelig meget langt fra at føle sig som Enhed. Der fandtes i E. flere forskellige Folk, til Dels atter delte i Stammer eller Klaner; Theopompos i 4. Aarh. nævner 14 Folk i E., hvoraf dog nogle ere lidet kendte eller ogsaa kunne henføres til Nabolandene. De vigtigste Folk vare Chaonerne (s. d.) mod Nordvest, Molotterne eller Molosserne (s. d.) oprindelig N. f. Dodone (s. d.) og for Søen ved Janina, og Thesprotierne (s. d.) mod Sydvest. I nær Forbindelse med disse nævnes Kassopaierne; i deres Land laa Staden Kassope. Paa Grænsen af Akarnanien boede Amfilocherne, i hvis Land der laa en By Argos, hvis Grundlæggelse af et Sagn tilskreves Amfilochos (s. d.). Mere østlig paa Thessalien's Grænse boede Doloperne (s. d.), og længere mod Nord i Inachos'es Floddal Athamanerne; i den nordlige Del af E. boede Atintanerne. Indbyggerne i E. levede i ældre Tider mest i Landsbyer; i Krigs- og Ufredstider søgte de Tilflugt paa vanskelig tilgængelige, ved Natur og Kunst mere eller mindre befæstede Steder, men disse vare ikke egentlige Byer. Der var i det hele kun faa Byer i E. i ældre Tider, før den græske Civilisation fik Overhaand. Indbyggerne i E. vare ikke Hellenere; nogle enkelte mindre Stammer paa Grænserne maaske undtagne. At E. er Hellenernes egentlige Stammeland, som man ofte har paastaaet, kan ikke bevises. Indbyggerne i E. betegnes ofte af Grækerne som Pelasger; at de vare nærmere beslægtede med de N. f. E. boende Illyrer, antydes ikke af nogen gammel Forfatter. E. kom for øvrigt tidlig i Berøring med Hellenerne, hos hvem Oraklet i Dodone nød stor Anseelse allerede i Homer's Dage. Efter Aar 700 f. Chr. anlagdes flere græske Nybygder i E., saaledes Ambrakia (s. d.) fra Korinth, Elateia, Bucheta og Pandosia fra Elis (s. d.). Fra disse Byer haves græske Mønter. Ved Berøringen med Hellenerne begyndte græsk Kultur efterhaanden at trænge ind i E. Da Themistokles 466 flygtede fra Athen, fandt han gæstfri Modtagelse hos Molossernes Konge Admet. Paa Herodot's Tid havde Molosserne ingen Adgang til Deltagelse i de olympiske Lege; men 100 Aar senere vare de saa fremskredne i Civilisation, at man tillod dem at tage Del i Væddekampene. En af Admet's Efterfølgere, Arymbas eller Tharymbas, blev opdragen i Athen og arbejdede som Konge slærkt for Udbredelsen af græsk Dannelse i E. Hans Residens var Byen Passaron. Da de græske Digtninger og Sagn søgte den berømmelige Achilleus'es Hjemstavn i Naboegnene til E., lod Herskerslægten i E. sig med Glæde fortælle, at de sikkert nok nedstammede fra Achilleus'es Slægt. Kongerne kalde sig nu for Aiakider og gav deres Børn Navne som Neoptolemos, Pyrrhos o. desl. Efter en Konge Neoptolemos fulgte 361 hans Broder Arymbas II, som 357 gav sin Broder og Forgænger Neoptolemos'es Datter Olympias i Ægte til Filip af Makedonien. Han fulgtes paa Tronen af Alexander I (342—326), der ved Filip's Hjælp stærkt udvidede sin Magt og antog Navn af »Konge af E.« Filip gav ham 336 sin Datter Kleopatra til Ægte, men under Bryllupshøjtideligheden i Aigeai (Edessa, s. d.) blev Filip myrdet, vistnok paa selve Alexander's Søster Olympias'es Anstiftelse. Alexander foretog to Tog til Italien, kaldt til Hjælp af græske Byer; men han havde ikke altid Held og faldt til sidst 326 imod Lukanerne. Hans Efterfølgere søgte efter Alexander den Store's Død at vinde Indflydelse i Makedonien, men uden synderlig Held. Mest bekendt af Kongerne i E. er Pyrrhos II (s. d.), der stræbte at gøre E. til en Stormagt. Han optraadte til den Ende i Italien som de græske Byers Beskytter mod Rom, men i Længden havde han ligesaa lidt Held her som siden i Grækenland, hvor han 272 mistede Livet i Argos. Hans Residens var den græske By Ambrakia, som han 295 havde faaet afstaaet af Makedonien. Man har udmærket smukke Mønter slaaede af Pyrrhos, Konge i E., som ogsaa af Alexander I, men de ere ikke slaaede i E., men i Italien af græske Møntmestere. Nogle Mønter af Pyrrhos ere dog maaske slaaede i E. Efter Pyrrhos'es Død blev hans Søn Alexander II Konge i E. Han førte Krige i Makedonien og døde 260. Hans Sønner Pyrrhos III og Alexander III vare svage Regenter, der ikke formaaede at holde Riget sammen og haandhæve Orden i E. Den kongelige Magt havde aldrig været særdeles stor i E., og der er i den Henseende stor Forskel fra Makedonien, hvor Kongemagten var uindskrænket. Adelen i E. havde stor Magt, og en Repræsentant for Adelen (Prostates) stod ved Siden af Kongen og nævnes i Indskrifter (saaledes i Dodone) sammen med Kongen. Til sidst, ca.230, afskaffedes Kongemagten, og E. blev en Føderativrepublik, fra hvilken vi have flere Mønter. Adelens Repræsentant (Prostates) vedblev at nævnes ved Siden af Strategen, d. e. Republikkens Præsident. De sydlige Dele af E. reve sig ved denne Tid løs og sluttede sig til Aitolernes Forbund. Athamanerne bleve uafhængige og dannede et lille Kongerige; de sloge ogsaa egne Mønter. Da Romerne begyndte at true E., og da Perseus kom i Krig med Rom 168, stillede E. sig paa Makedonernes Side, hvad der havde til Følge, at Æmilius Paulus oversvømmede E. med sin Hær og gjorde Landet til romersk Provins, efter først at have ødelagt 70 Byer i E. og efter at have solgt 150,000 af Indbyggerne som Slaver. Fra det romerske Tidsrum have vi en Del Mønter slaaede i Byerne i E. Indskriften er overalt græsk; kun i Buthrotum er Indskriften paa Latin. Da Augustus havde vundet sin store Sejr over Antonius i Indløbet til Bugten ved Ambrakia imellem Aktion og Sydvestspidsen af E., anlagde han paa dette sidste Sted Byen Nikopolis, men hele det tilstødende Landskab skilte han fra E. og forenede det med Akarnanien. Under Trajan kom dette udvidede Akarnanien til at danne en egen Provins. Diokletian dannede paa lignende Vis en ny Provins, *Epirus nova* (ny E.), af det sydlige Illyrien. E. selv vedblev at staa under det græske Kejserdømme, og da dette 1204 afløstes af det latinske, dannede en Slægtning af den sidste Kejser, Alexis III, Mikael I Angelos et eget uafhængigt Rige, bestaaende af E. og nogle tilstødende Landskaber (fra Du-

razzo til Naupaktos). Dette Rige, det saakaldte Despotat, stod til 1430, da Tyrkerne indtoge Janina, hvorved E. kom under Tyrkiet (se Albanien). Om det gamle E. se Bursian, »Geogr. von Griechenland« I [Leipzig 1862]. *V. S.*

Ependymítis (græ.), Betændelse af Ependymet.

Ependŷma (græ.), den Hinde, som beklæder Indsiden af Hjerneventriklerne. *E. A. T.*

Epenthēse (græ. *ἐπένθεσις*, »Til-ind-sætning«) vil sige en Vokals Indtrængen fra en følgende svag Stavelse til en foregaaende stærk, f. Eks. græsk *τείνω* for tidligere *ten-lo*, oldengelsk *liomu* ved Siden af *limu*. Fænomenet er beslægtet med Brydning og Omlyd (s. d.). *O. Jsp.*

Eperjes [æ'pærjæš] (Ep eri es), Hovedstad i det ungarske Komitat Sáros, ligger i den mellemste Del af Karpater-Systemet ved Floden Tarcza (Biflod til Hernad; denne atter til Theiss) under 49° n. Br. ca. 235 Km. N. 0. f. Budapest. E., der er kommercielt fortrinlig beliggende, har ligesom det sydligere liggende Kaschau fra gammel Tid vokset sig stor ved Handel, for en Del med Polen. E., der (1890) havde 10,371 Indb., er en af Øvreungarn's ældste, største og smukkeste Byer; den har delvis bevaret et gammeldags Præg. Indbyggerne ere væsentlig Slovaker (altsaa Slaver), dernæst Magyarer og Tyskere. Den er Garnisonsby. *H. L.*

Épernay [epærnæ'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Marne, Hovedstad i Arrondissementet E. (Champagne), beliggende ved Marne ved Udgangen af en meget frugtbar og smuk Dal og midt imellem blomstrende Vinbjærge, har (1891) 17,800 (med Kommune 18,400) Indb., der drive Uldspinderi, Fabrikation af Korkpropper, Vinfade, Flasker, Møllesten, Likører m. m., Garverier og Ølbryggerier og Handel med Korn og Mel, men især med Champagnevine, for hvilke Byen er Hovedpladsen, og som give en aarlig Omsætning af ca. 20 Mill. frc. (rejsende til Paris stige hyppig af i E. for at smage paa den »ægte Champagne«). E. er Garnisonsby og har en Underdomstol, et Handelskammer, Kommunal-Collège, Bibliotek paa 15,000 Bd., Landbrugsskole, Flodhavn, store Værksteder for Jærnebanemateriel m. m. Af Bygninger fremhæves den ny Sognekirke, opført 1828—31 i gotisk-italiensk Stil, Justitspaladset og Teatret. Den af de rige Vinhandlere beboede Forstad La Folie har store paladslignende Huse og prægtige Villaer, men særlig mærkelig er dens i Kalkklipperne udhugne Vinkældere, hvori der til Stadighed er lagret omkring 5 Mill. Flasker Vin. Byen er omgiven af smukke Spadseregange. E. hed i den tidlige Middelalder *Sparnacum* og hørte under Capetingerne til Grevskabet Champagne, med hvilket den 1328 forenedes med Kronen (Litt.: Frévet, *Hist. de la ville d'E.* [3 Bd., Reims 1869]). *H. W.*

Epernon [epærnõ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Eure-et-Loire, Arrond. Chartres, beliggende ved Eure's Bifloder Guesles og Droué's Forening, har (1891) 2,400 Indb., der drive nogen Industri (i Læder) og Handel, især med Korn, Kvæg, Heste, Vin og Teglsten; i Omegnen store Stenbrud. *H. W.*

Eperon [eprõ'] (fr.) er en ældre Benævnelse for et lille, fremspringende Udenværk, der har været anvendt paa forskellige Steder i den permanente Befæstning. *A. L—n.*

Eph (Ord, der savnes herunder, maa søges under Ef . . .).

Ephēbe Fr., Liken-Slægt af *Byssaceae*, smaa Laver med traadformet, ofte rigt grenet Løv; dette dannes af rundagtige Grupper af skiveformede, blaagrønne Gonidier (tilhørende Algeslægten *Sirosiphon*) omgivne af et slimet Hylster, i hvilket Hyferne grene sig. De lukkede, kun med en poreformet Munding forsynede Sporehuse ere indesluttede i Opsvulmninger af Løvet; i hver Sporesæk findes 8, 1—2-rummede, lyse Sporer. Findes navnlig i Bjærgegne. *C. R.*

Ephēdra L., Slægt af Gnetaceernes Familie. rigt forgrenede Buske eller Halvbuske, indtil 8 M. høje; enkelte Arter ere Slyngplanter. Stænglerne have et Padderokkelignende Udseende; de ere nemlig cylindriske, forsynede med talrige, fine Længdefurer og leddede. Bladene ere modsatte, smaa og sammenvoksede i en totandet Skede. Blomsterstandene udspringe fra Bladakslerne. Blomsterne selv ere enkønnede, oftest tvebo. Med Hensyn til Blomsternes Bygning se Gnetaceae. Ved Hunblomsternes Modning blive de 4—6 øverste Højblade i Smaaakset kødfulde, røde og danne et bæragtigt Hylster om de indesluttede 1—2 Frugtblade. Ca. 20 Arter fra de varmttempererede Zoner baade i den gamle og den ny Verden. *E. vulgaris* Rich. (*E. monostachya* L., *E. distachya* L., *E. helvetica* C. A. Meyer) er almindelig udbredt i Middelhavslandene og Orienten indtil Himalaya; Frugtstandene, *Amentae uvae marinae*, vare tidligere officinelle og benyttes endnu i den folkelige Medicin. Det kødede Dække om Frugterne spises i mange Egne. *E. fragilis* Desf. er hyppig i Middelhavslandene, *E. altissima* Desf. indskrænket til Nordafrika. Paa Sydamerika's Ander er navnlig *E. andina* Popp. vidt udbredt.

Fossile Arter af Slægten ere næppe kendte med Sikkerhed. *N. H.*

Ephemēra se Efemer Feber.

Ephemerīdae se Døgnfluer.

Ephémérides du Citoyen [efemeridysitwajæ], et betydningsfuldt fransk Tidsskrift, grundlagt af Abbed Baudeau (s. d.) December 1765 efter Mønster af Addison's »Spectator«, oprindelig som Organ for Tidens alment humane Ideer. Efter at 6 Hæfter vare udkomne, omformedes det fra Januar 1767 til et maanedligt Fagorgan for den fysiokratiske Retning og opnaaede som saadant sin Berømmelse. Maj 1768 afløstes Baudeau som Redaktør af Dupont de Nemours (s. d.). Det blev undertrykt November 1772; 63 Hæfter af den ny Serie vare da udkomne. Da Turgot kom til Magten, fik Baudeau Adgang til paa ny at udgive sit Tidsskrift, og December 1774 udkom 1. Hæfte af »Nouvelles Ephémérides Economiques«, der blev et halvt officiøst Organ for Ministrenes Politik; denne ny Række standsede med sit 19. Hæfte for Juni 1776. E. er det første samfundsvidenskabelige Fagtidsskrift; det afgiver en rig Kilde til Studiet af Samtidens økonomiske Ideer og disses praktiske Udformning, ogsaa uden for Frankrig; man vil saaledes der finde Meddelelser om Stavnsbaandets Løsning i Danmark. Skønt E. fandt efter Datidens Forhold betydelig Udbredelse, i Dupont's Redaktionsperiode op til 500 Eksemplarer, høre fuldstændige Samlinger af det nu til de største litterære Sjældenheder. I

Tyskland fandt E. en Efterligning i det af Isaac Iselin (s. d.) i Leipzig 1776—82 udgivne »Ephemeriden der Menschheit oder Bibliothek der Sittenlehre und der Politik«. (Litt.: Schelle, *Du Pont de Nemours et l'Ecole Physiocratique* [1888]). *K. V. H.*

Ephiáltes, Snyltehveps af Ichneumonidernes Familie, se Ichneumonidae.

Ephippium, sadelformig Fortykkelse i visse Dafniers Skaller, som tjener til at beskytte Æggene dels i den tørre Aarstid, dels om Vinteren, se i øvrigt Dafnier. *C. W.-L.*

Epi- eller Ef- (i Sammensætninger, hvis andet Led begyndte med en aspireret Vokal), græsk Forstavelse (egentlig Præposition) af meget forskellig Betydning (paa, over, ved; mod; efter). *K. H.*

Epiblást (bot.) kaldes paa Græssernes Kim et lille, skællignende Organ, der af nogles tydes som et særegent Kimblad, af andre som en Del af det større Kimblad *Scutellum,* af atter andre som en Del af *Coleorhiza* ell. »Rodskeden«. *V. A. P.*

Epiboulangerít, et metallisk, af Bly, Antimon og Svovl (3 PbS. Sb_2S_5) bestaaende Mineral fra Altenberg i Schlesien. *N. V. U.*

Epichármos, græsk Dramatiker, Stifteren af den dorisk-sikeliske Komedie, fødtes i Begyndelsen af 5. Aarh. f. Chr. paa Øen Kos; derfra kom han som Dreng til Megara paa Sicilien og senere til Syrakus, hvor han blev gæstfrit modtagen af den kunstelskende Tyran Gelon, senere af Hieron, og nød stor Anseelse som Digter; han skal være død der i en Alder af 90 Aar. E.'s talrige Komedier, de ældste af alle græske, vare skrevne i den doriske Dialekt, der taltes i Syrakus; fra de senere i attiske adskille de sig bl. a. ved at mangle Kor. Foruden det iambiske Trimeter benyttede han især det trokæiske og det anapæstiske Tetrameter; Stoffet var af højst forskellig Art: nogle vare mytologiske Travestier (f. Eks. Kyklopen), beslægtede med det attiske Satyrdrama, andre Folkelivsbilleder, andre af filosofisk Indhold. E. beundredes i Oldtiden meget for sine Stykkers Livlighed og Rigdom paa slaaende Sentenser. Fragmenterne ere samlede af Ahrens *(de dialecto Dorica* [Gottingen 1843]), Lorenz (»Leben und Schriften des Koers E.« [Berlin 1864]) og Guigniaut (»Fragments pour servir âl'histoire de la comédie antique« [Paris 1863]); nogle nylig fundne har Gomperz behandlet i »Mitteilungen aus der Sammlung der Papyri Erzherzog Rainer« [Bd. V, Wien 1889]). *K. H.*

Epicherem. (græ.) betegner en Dobbeltslutning, der fremtræder som en enkelt Slutning, idet de andre Slutninger blot staa som Begrundelser optagne i de enkelte Præmisser:

Da *M* er *A,* er det *P*
Da *S* er *B,* er det *M*

SB er *P* under Betingelsen *A.*

C. St.

Epichlöë Tul., Svampeslægt af Hypocreaceernes Familie. *£. typhinae* Tul. snylter paa forskellige Græsser, især Hvene, Rapgræs, Svingel og Hundegræs; Myceliet, der lever i Stængelen, bryder til sidst frem og danner omkring de øverste Bladskeder et 2—6 Cm. langt, kølleformet, kødet, i Begyndelsen hvidt Stroma, hvis Hyfegrene afsnøre ægformede Knopceller; senere bliver Stromaet gult, og der dannes talrige rødlige Sporehuse, hvorved Stromaet faar en fint vortet Overflade; Sporehusene indeslutte mange Sporesække, hver med 8 traadformede Sporer. De angrebne Planter standses i Væksten og naa i Reglen ikke til at udvikle Blomsterstand. Optræder især paa skyggefulde Steder, f. Eks. i Skove, derimod sjældnere i større Mængde paa Græsmarker, hvor den dog undertiden kan volde en Del Skade. *C. R.*

EpiCOennm (Plur. *Epicoena*; af græ. *ἐπίκοινος*, fælles) er i Grammatikken Benævnelse paa Ord som Ræv, Mus, der — i. Modsætning til Ord som Orne og So, Hjort og Hind, Hane og Høne — bruges baade om Handyret og om Hundyret og ikke forandre grammatisk Køn (s. d.), selv hvor det klart kan vides, at det strider mod det naturlige (seksuelle) Køn. Ræv var i gammel Dansk Maskulinum, ikke blot naar Talen var om en Han, men ogsaa naar Talen var om en Hun. Mus var altid Femininum. E. anvendes ogsaa undertiden om Ord som Elev, Person. For at tilkendegive det naturlige Køn ved Ord som Ræv, Mus, benytter Sproget forskellige Midler. Paa Latin tilføjes *mas* eller *masculus* saavel ved Handyr som ved mandlige Væsener og *femina* (Kvinde) saavel ved Hundyr som ved kvindelige Væsener: *vulpes* (en Ræv) er Femininum, *vulpes mas* eller *vulpes mascula* er en Hanræv, *vulpes femina* er en Hunræv. Paa Tysk bruges *männlich* (mandlig), *weiblich* (kvindelig) paa samme Maade om Dyr. *Männchen, Weibchen,* Deminutiver af *Mann* (Mand), *Weib* (Kvinde), ere Benævnelser for Han- og Hundyr. Islandsk tilføjer *hvatr* (rask, modig, kæk) ved Handyr, *blautr* (frygtsom, forsagt) ved Hundyr. Den danske Brug af *han* og *hun* som Substantiver kan træffes i Middelalderen; men da det samtidige Plattysk bruger *he* (ɔ: han) og *se* (ɔ: hun) paa samme Maade, er der stor Sandsynlighed for, at det danske oprindelig er Efterligning af Plattysk. Af særegne Benævnelser paa Hannen og Hunnen gaves der i Dansk oprindelig flere, end Tilfældet nu er: Vædder og Gimmer eller Aa (o: Hunnen), Kat (o: en Kat i Alm. og en Hankat) og Kætte (D: en Hunkat). Ny Ord til Betegnelse af Hundyret dannedes som til Dels endnu ved den fra Plattysk i Middelalderen laante Endelse -inde: Aseninde, Løvinde, Ulvinde, Bjørninde, Rævinde. Man kan i 16. Aarh. træffe Han, Hun anvendt som Led i Sammensætning. Men Ord som Hanspurv, Kanariehan synes dog først ned imod vore Dage at have vundet almindelig Indgang. Paa Svensk, hvor Pronominet hedder *han, hon,* bruges som Substantiver *hanne* (ogsaa skrevet *hane), hona* baade i og uden for Sammensætninger: *hvalfiskhanne* (en Hanhval), *räfhona* (en Hunræv). Som første Led i Sammensætning kan *han, hon* dog ogsaa træffes i Svensk, men det bruges ikke meget der. *P, K.T.*

Epicykel (græ.), en Cirkel, hvis Centrum bevæger sig i Omkredsen af en anden Cirkel. Se i øvrigt Verdenssystemer.

Epicykloide (græ.) kaldes den Kurve, der beskrives af et med en Cirkel fast forbundet Punkt, naar Cirklen ruller paa Ydersiden af en fast Cirkel. Almindelig tænkes ved E. paa den paa Figuren fremstillede Form, hvor det beskrivende Punkt *A* ligger paa Omkredsen af den rullende Cirkel (med Centrum *C);* er dette ikke Tilfældet, kaldes

Kurven ogsaa Epitrochoide. Normalen til E. i i *A* gaar gennem Cirklernes Røringspunkt *R*; Tangenten *AT* indeholder altsaa det til *R* diametralt modsatte Punkt *S* paa den rullende Cirkel. E. skal være opfunden 1672 af den danske Astronom Ole Rømer under hans Bestræbelser for at finde den hensigtsmæssigste Form for Tænderne i Tandhjul (s. d.).

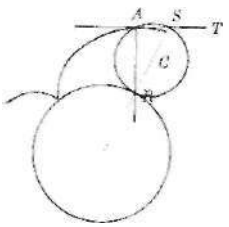

Chr. C.

Epicykloïdehjul se Tandhjul.

Epicystotomi (græ.) d. s. s. *sectio alta*, »det høje Snit«, den Operation, hvorved man aabner Blæren oven over Isbenet oftest for at fjerne Sten, fremmede Legemer eller Svulster fra Blærens Indre; Operationen er ogsaa anvendelig, hvor Patienterne paa Grund af Prostatasvulst eller Snæverhed af Urinrøret ikke længere kunne kvittere Vandet ad naturlig Vej, idet man da ved en E. danner en Blærefistel (s. d.), hvori da et Rør holdes liggende, saa at Patienten kan tømme Vandet derigennem (smlg. i øvrigt Stensnit). *E. A. T.*

Epidauros, oldgræsk By med tilhørende Distrikt, paa Nordkysten af Halvøen Argolis, ved den saroniske Bugt (nu Bugten ved Ægina) omtr. 40 Km. S. 0. f. Korinth, bekendt først ved sin Handel og Skibsfart, fra det 6. Aarh. f. Chr. derimod ved sin over 10. Km. S. f. E. i Bjærgene liggende Asklepios-Helligdom. I Byen E., der laa paa en lille Halvø (nu Nisi), mellem sine 2 Havne, ses endnu Levninger af de gamle Mure af tilhugne Sten; men af Byens Templer og Helligdomme, hvoriblandt en Plads viet til Asklepios (s. d.) og Epione (s. d.), er der næppe Spor. S. i. E, laa en Forstad; nu ligger her en lille By, Nea-Pidafro, som med de paa en tilstødende lille frugtbar Slette spredte Huse har nogle Hundrede Indb. Den berømte Helligdom for Asklepios ligger næsten midt paa Halvøen, 3 Km. fra Landsbyen Ligurio. Den har bevaret det gamle Navn »to ierón« (Helligdommen); 1881 begyndte det arkæologiske Selskab i Athen at udgrave Pladsen, paa hvilken man har fundet Grunden af de vigtigste Bygninger, mange interessante arkitektoniske Stykker af Marmor og brændt Ler, Statuer og andre Skulpturer, hidrørende fra selve Bygningerne, ligesom endelig en Mængde højst vigtige Indskrifter, der give os et Indblik i Forholdene i denne Helligdom for Lægekunstens Gud. — Resultaterne af Udgravningerne ere beskrevne af Lederen, Generaldirektør Kavvadias, i hans Værk: »Fouilles d'Épidaure« [Athen 1893 fol.]. En Del Indskrifter, som Forfatteren havde overset, har Danskeren Chr. Blinkenberg udgivet i »Nordisk Tidsskrift for Filologi« 1895 (i Bd. X 1892 har samme meddelt en Del andre Indskrifter fra E.). En Beskrivelse af Fundene med Restauration af Bygningerne, grundet paa et nøje Studium af de fundne Arkitekturstykker, er udgivet af Defrasse og Lechat (»Épidaure«, [Paris 1895 fol.]). I omstaaende Plan ses de vigtigste Dele af den udgravede Plads, i Oldtiden en hellig Lund. Hovedindgangen er i Syd gennem en Portbygning eller Propylæer (a). Paa Pladsen laa bl. a. et Tempel for Artemis (*b*), Asklepios's Tempel (*c*) og en Rundbygning eller Tholos (*d*), alle 3 med Indgang mod Øst; en Rampe af Kvadersten førte op til hver af dem. Desuden fandtes paa Pladsen et stort Alter (*h*), flere Bygninger, hvis Bestemmelse endnu ikke kan gives (*i*, *k*, *l*, *m*), og endelig Buegange (*e* og *f*), bestemte for de syge, omtr. 75 M. i Udstrækning fra Øst til Vest og henved 10 M. brede. Paa Pladsen ses endvidere adskillige halvrunde Stensæder (*exedra*) og Fodstykker til Statuer. Propylæerne (a) vare omtr. 15 M. dybe og lidt bredere; Stilen var dorisk. Artemis's Tempel (*b*) bestod af en Forhal med 6 Søjler i Fronten og en Søjle

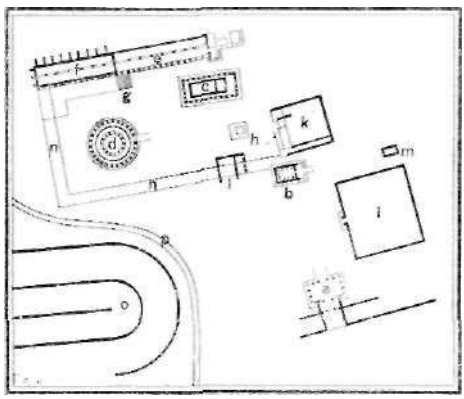

Tempelpladsen ved Epidauros.

paa hver Side; indenfor var Tempelrummet, omtr. 8 M. langt, 7 M. bredt. Asklepios's Tempel (*c*) var en over 24 M. lang og 13 M. bred dorisk Pcripteros med 30 Søjler (6 i Fronten). Forhallen havde 2 Søjler mellem 2 Anter; i det egentlige Tempelrum fandtes Asklepios's Statue af Guld og Elfenben; Opistodom fandtes ikke. Billedværkerne fremstillede mod Øst Kamp med Kentaurerne, mod Vest Kampe mellem Amazoner og nøgne Krigere. Rundbygningen (*d*) var 20 M. i Diameter; den er af hvidt Marmor og prises højt af Pausanias som et Værk af Polykleitos; men det kan ikke være den berømte Kunstner af dette Navn, da nogle Bogstaver, som have tjent som Mærker paa Marmorblokkene, og en Indskrift indeholdende Maanedsregnskaber ved Bygningens Opførelse tilhøre det 4. Aarh. f. Chr. Den havde 2 koncentriske Kredse af Søjler, den ydre dorisk, den indre med korinthiske Kapitæler. Nedenunder er en Kælder, hvori der findes koncentriske Gange med Skranker og Gennemgange. Bygningens Bestemmelse er ukendt; maaske indeholdt den en Brønd, hvoraf der dog ikke nu er tydelige Spor. Andre antage den for et Offersted. Da Terrainet falder af mod Vest, laa Buegangenes vestlige Del (*f*), der synes at have været lukket, lavere end den østlige Del af disse (*e*), der var aaben; en Trappe (*g*) førte derfor ned til Pladsen foran den. Hele denne Del af Pladsen (i Indskrifterne »abaton«) var forbeholdt de syge, der kom til E. for at søge Helbredelse. De lagdes til at sove i Buegangene, og her kom det an paa deres Drømme og Syner. E. var nemlig ikke noget egentligt Kursted; Præsterne eller deres Hjælpere kunde vel i senere Tider, da E.'s Ry var sunket dybt, engang imellem foretage et Snit, en Slags Operation, eller underkaste de syge

en Behandling, der varede indtil flere Dage, men Udgangspunktet var selv da altid den syges Drøm. Enkelte Gange kunde en Sygdom være af den Art, at den syge straks efter sin Drøm følte sig bedre, eller ogsaa kunde han efter sin Hjemkomst faa sit Helbred igen. Af Taknemmelighed ophængte de helbredede da ofte her Tavler med Beretning om Helbredelsen. Man undlod naturligvis ikke her at samle de mærkeligste Tilfælde, indhuggede paa Stentavler, hvoraf Kavvadias har opdaget flere, hvis Tekst han straks udgav; Salomon Reinach har oversat dem paa Fransk i »Revue Archéol.« 1884 og 1885. Saadanne Mirakelhistorier lokkede mange syge til E.; særlig af Befolkningens brede Lag. I E. søgtes ikke blot Hjælp i Sygdom, man raadspurgte ogsaa Asklepios under vanskelige politiske Forhold, som da Filip af Makedonien truede Sparta. N. f. Buegangene laa endnu en Del Bygninger, bl. a. Bade, det meste vist fra Romertiden. Uden for Pladsen S. f. Vejen (*p*) til Nauplion laa et Stadion (*o*). Hvert 4. Aar 9 Dage efter de isthmiske Lege var der nemlig store Fester med Væddekampe i E. Man havde ogsaa et stort Teater, der ligger 500 M. 0. f. Asklepios'es Helligdom, ved Foden af Bjærget Kynortion (paa hvis Top Apollon Maleatas havde et Tempel). Dette Teater er et af de bedst bevarede fra Oldtiden, har 55 Rækker Sæder og en Scenebygning, hvis Proscenium har 14 ioniske Halvsøjler. I Nærheden er der bygget et nyt Museum. — Som de ældste Indbyggere i E. nævnes Karer; derpaa kommer Ioner, hvis sidste Konge frivillig veg, da Deifontes, Svigersøn af Kong Temenos i Argos, kom med sine Dorer. E. var nu dorisk, styredes først af Konger, men fik derpaa en oligarkisk aristokratisk Forfatning. E. blomstrede længe ved Handel og Skibsfart, anlagde Nybygder, paa Aigina og i Lilleasien. 640 blev Prokles Tyran i E.; han fortrængtes af Periandros, Tyran i Korinth. E. stod under Korinth til 585, da den atter blev fri, men nu faldt Aigina fra og tilrev sig E.'s meste Handel og Skibsfart. Snart efter opblomstrer, som Votivindskrifterne vise, Helligdommen i Bjærgene. I 4. Aarh. rejse de skønneste Bygninger sig her, men snart gaar det ned ad Bakke. Sulla og Sørøvere plyndre E. Under Kejserne hæver E. sig atter; Antoninus Pius opfører flere Bygninger i E., men snart synker E. igen. Paa Hieronymus'es Tid (Aar 400) søgte man dog endnu til Asklepios. I den byzantinske Tid omdannes Pladsen til en Art Fæstning (til den Tid henhører Muren *n* paa Planen). — Om E. se de omtalte Skrifter af Kavvadias og af Defrasse og Lechat og Chr. Blinkenberg, »Asklepios og hans Frænder i Hieron ved E.« [Kbhvn. 1893]. *V. S.*

Epidauros Limëra, oldgræsk By paa Østsiden af Lakonien nær det nuværende Monemvasia.

Epideixis (græ.), egentlig Fremvisning, dernæst om et Foredrag, hvori man stiller sin Lærdom eller Veltalenhed til Skue; specielt brugtes E. om Sofisternes, især Gorgias'es Foredrag. *K. H.*

Epidemi (græ.), i videste Forstand en relativ stor Mængde Tilfælde af en Sygdom, optrædende i Løbet af kortere Tid inden for en bestemt Lokalitet (Koppe-, Syfilis-, Forfrysnings-, Krampe-, Vanvids- og Selvmordsepidemier); i ældre Tider væsentlig kun anvendt paa større Sygdomstog (Farsoter, Folkesygdomme), der formodedes udsprungne af ukendte terrestriske eller kosmiske Fænomener (den epidemiske Konstitution, *genius epidemicus*). E. optræde blandt Mennesker, Dyr (Epizooti) og Planter (se Plantesygdomme). Enhver Menneskesygdom kan til Tider optræde epidemisk i Modsætning til dens Optræden med sporadiske, spredte Tilfælde, men disse Udtryk have kun relativ Betydning; faa Koppetilfælde i en dansk By i Nutiden kunne under visse Omstændigheder betegnes som en E., medens det samme Antal Tilfælde andetsteds, hvor Sygdommen optræder endemisk, f. Eks. i Indien, kunne opfattes som sporadiske. Man opstiller, mere af praktiske end af strengt videnskabelige Grunde, en særlig Sygdomsgruppe, de 'epidemiske Sygdomme, hvortil bl. a. henregnes Influenza, Kighoste, Mæslinger, Skarlagensfeber, Difteri, Kopper, Kolera, Pest, Tyfus, gul Feber, Koldfeber- Sygdomme, der alle om end i forskellig Grad vise Tilbøjelighed til at optræde i E., og hvis Udbredelse skyldes Tilstedeværeisen af et fra Individ til Individ direkte eller ad Omveje vandrende Smitstof eller af et Miasme, der, som ved Koldfeber, inficerer en Mængde Mennesker paa een Gang. Nogle af disse Sygdomme, som Mæslinger og Kighoste, optræde hovedsagelig kun i E., der hurtig naa til alle modtagelige Individer inden for en Lokalitet, hvorefter de forlade denne; andre, som Skarlagensfeber og Difteri, kunne i længere Tid slaa sig ned paa en Egn, hvor de da hyppigst optræde med sporadiske Tilfælde eller smaa, begrænsede E., der danne Overgangen mellem store epidemiske Eksplosioner (en endemo-epidemisk Optræden). Endemiske Sygdomme, som ere knyttede til bestemte Naturforhold i deres Hjemstavn, kunne til Tider ligesom frigøre sig fra dette Afhængighedsforhold og vælte store epidemiske Bølger ind over Egne, hvor de ikke høre hjemme — saaledes Kolera og i mindre Grad gul Feber og Pest. E., der omfatte store Dele af Jordkloden, kaldes Pandemier; Influenza optraadte 1889—90 som Pandemi. E.'s Optræden paavirkes af en Mængde Momenter (geografiske Forhold, Alder, Køn, hygieiniske Forhold, sociale Forhold). Kopper, Influenza og Tyfus kunne træffes under næsten alle Breddegrader — Dengue og gul Feber kun i tropiske eller subtropiske Lande. I Kaserner opstaa hyppig E. af Faaresyge, Lungebetændelse, Hjerne- og Rygmarvsbetændelse, i Fængsler og paa Skibe Skørbugsepidemier; i tidligere Tider vare Fødsels- og Plejestiftelser hyppig Sæde for E. af Barselfeber, Børnestivkrampe og Pemfigus (en Hudsygdom). E. af Fnat, ægyptisk Øjensygdom, Kopper og Tyfus gaa i Reglen i Krigenes Spor. — Skarlagens- og Difteriepidemier forbigaa som Regel spæde Børn, der derimod ikke skaanes af Kighosteepidemier; mange epidemiske Sygdomme optræde ofte kun som »Børnesygdomme« (den ved overstaaet Sygdom erhvervede Immunitet, s. d.); den tyfoide Feber holder sig hovedsagelig til de mellemste Aldersklasser; Krampe- og Vanvidsepidemier udmærke i særlig Grad Kvindekønnet. Kolera, Pest og Spedalskhed tiltrækkes navnlig af Smuds og Armod (Proletariatssygdomme), Difteri- og Influenzaepidemier medtager saavel rige som fattige. Aarstiderne have en kendelig Indflydelse paa mange E.'s Gang; i Europa er saaledes den tyfoide Feber væsentlig knyttet til Efteraaret, medens Influenzaepidemierne foretrække Vinteren, Koldfeberen Foraaret. — E.'s Gang ligner en Bølgelinie med Til-

tagen, Toppunkt og Aftagen; en E.'s Aftagen strækker sig gærne over længere Tid end dens Tiltagen; jo mere smitsom en Sygdom er, jo mindre vedkommende Lokalitet er, desto hurtigere forløber i Reglen E. Influenzaepidemierne fare gennem Storstæderne i Løbet af 1—2 Maaneder, andre E. bruge længere Tid; Sygdomme med endemo-epidemisk Optræden kunne rejse Epidemibølger, der strække sig over Aar. Kjøbenhavn synes nu at være ved Afslutningen af en Difteriepidemi, der har varet i ca. 10 Aar, de to foregaaende større Difteriepidemier, der indtraf i 1840'erne og 1860'erne, varede ca. 3 Aar. E.'s Karakter varierer overordentlig; nogle epidemiske Sygdomme, som Faaresyge og Skoldkopper, optræde i Reglen meget mildt, andre, som Kolera og gul Feber, næsten altid ondartede; ogsaa E. af samme Sygdom frembyde ofte stor Variation efter Tid og Sted, idet snart disse, snart hine Symptomer eller Komplikationer ere fremherskende og under Omstændigheder paavirke Intensiteten o: Dødeligheden, maalt ved Forholdet mellem Antallet af angrebne og af døde; Dødeligheden under Skarlagensfeber-epidemier kan saaledes variere fra 3—30 p. Ct.; E., der pleje at forløbe mildt, kunne, naar de hjemsøge Egne, som i lange Tider have været fri for deres Besøg, antage en meget ondartet Karakter; saaledes have Mæslingerne vistsig meget morderiske paa Færøerne og nogle australske Øer. I Tidernes Løb kunne epidemiske Sygdomme gradvis ændre deres Karakter; den tyfoide Feber, der i mange europæiske Lande har frembudt en kendelig Aftagen i Udbredelse i de sidste Aartier, synes ogsaa samtidig at være bleven mere godartet. Epidemiske Sygdomme kunne uddø ligesom Plante- og Dyrearter; hidtil kendes dog kun et Eksempel — den engelske Sved, der i 15. og 16. Aarh. herskede i Europa, men ikke senere har vist sig; det er ikke usandsynligt, at ny epidemiske Sygdomme kunne opstaa; 1891 optraadte i Tyskland efter Oversvømmelser en ejendommelig Sumpfeberepidemi, som hidtil ikke er bleven genkendt. Af ikke ringe praktisk Betydning er den Ejendommelighed ved mange E., at de ledsages af en Mængde meget lette (abortive) Sygdomstilfælde — Halskatarr ved Difteri- og Skarlagensfeberepidemier, Diarrétilfælde ved Koleraepidemier — der oftest unddrages Lægebehandling. Vor Viden om Aarsagerne til E.'s Opstaaen og Forsvinden er meget mangelfuld. Store Katastrofer i Naturen eller det sociale Liv (Jordskælv, Oversvømmelser, Hungersnød, Krig) kunne give Stødet til E.'s Opstaaen, mange Gange er et rent Tilfælde (Smitteindførsel i en Skole, Infektion af en Drikkevandsledning) det Stød, der faar Lavinen til at rulle; ofte, naar E. samtidig rejse sig paa forskellige Punkter af et Land, maa meteorologiske Momenter antages at være virksomme; i mange Tilfælde søge vi forgæves efter en Aarsag. Endnu oftere ere vi uforstaaende Tilskuere, naar det gælder Forklaringen af E.'s Forsvinden. Det er let at forstaa, hvorfor en Mæslingeepidemi, der har gennemtrængt alle modtagelige Individer, maa standse af sig selv; men hvorfor standser undertiden en Mæslingeepidemi pludselig, indskrænkende sig til at angribe en Brøkdel af de modtagelige ? hvorfor standsede Koppeepidemien i Paris, straks efter at Byens Belejring 1871 var bleven hævet, uagtet Tilstrømningen af Mennesker og andre Forhold syntes at lægge alt til Rette for E.'s Trivsel? Kampen mod ondartede epidemiske Sygdomme, som udbredes ved Smitte, er et af Hygieinens Hovedformaal, og gennem Forbedringer af den private Sundhedspleje, energiske Foranstaltninger med Isolation, Desinfektion og Vaccination har Menneskeslægten navnlig i 19. Aarh.'s sidste Halvdel faaet Magt til at kvæle mindre E. i Fødselen og indskrænke mange store E.'s Rasen. Omtrent 100 Aar efter Jenner's store Opdagelse (Kokoppevaccinen) staa vi nu foran Opdagelsen af Vaccine mod Kolera, Difteri og Tuberkulose; Kendskaben til Antiseptik og Aseptik har faaet Bugt med de E. af Saarsygdomme (Barselfeber), som tidligere i frygtelig Grad herskede i Hospitaler og Fødselsstiftelser og i Krigstid dræbte flere Soldater end Fjendernes Kugler; vi hemme Blindhedens Udbredelse ved at forebygge E. af nyfødtes Øjenbetændelse, vi bygge talrige Epidemisygehuse (Danmark er i den Retning forud for alle europæiske Lande) for ved hurtig Indlæggelse af de først angrebne at standse E. — mange Sejre har Menneskets Snille vundet paa dette Omraade, hvorved dog ikke maa glemmes, at den Fremgang i Oplysning og økonomiske Kaar, som i vor Tid er bleven Folkets store Masse til Del, har ydet Hygieinen vigtig Støtte.

E., hvis Historie er næsten lige saa gammel som Menneskeslægtens, have ved Siden af Naturrevolutioner, Hungersnød, Folkevandringer og Krige sat dybe Mærker i vor Slægts Udviklingshistorie. Ligefra Pestepidemierne i Ægypten, beskrevne i Papyrusruller fra Aar 2,500 f. Chr., og til vore Dage have de store E. grebet ind i Handel og Vandel, krydset Storpolitikkens Planer, sat Sindene i heftigt Oprør (Blodets Baand sønderrives, Jøder forfølges, spedalske brændes, Hospitaler stormes og Læger dræbes), og foruden Sorg og Nød efterladt Spor i Folkenes etiske Udvikling. Processioner i katolske Lande til Minde om Middelalderens Pestepidemiers Ophør, Dødetavler i Kirkerne og Skuemønter, »Pestmønter« (saadanne prægedes endnu 1832) bære Vidne om E.'s Betydning for svundne Tider. Jo større Uvidenhed, jo slettere Hygieine, desto mere rase E., og ikke de voldsomste Nutidsepidemier i Europa (4—5 p. Ct. af Befolkningen bortrives), men de dræbende E. blandt uciviliserede Folkeslag, som vi have set bortrive 1/4 af en Befolkning, kunne give os den rette Forestilling om E.'s Rasen i Oldtiden ogsaa inden for Europa's Grænser. Pestepidemierne (herunder henførtes Sygdomme af meget forskellig Art) vare Oldtidens Svøber, »det er, som om Menneskeslægten er uddød og den dyrkede Jord forvandlet til Ørken og Skov«, klager en Skribent ved Udgangen af 4. Aarh. e. Chr.; den atheniensiske Pest (430) og den byzantinske Pest (541) ere bekendte som særlig ødelæggende; men ingen E. har efterladt saa sørgeligt et Minde som den sorte Død (rimeligvis en Form af Bubon-Pesten), der 1346—50 bortrev 1/3, maaske 1/2 af Europa's Befolkning. De store E. af Bubon-Pest i Europa standsede i Beg. af 18. Aarh., og bortset fra en lille E. i Rusland i 1870'erne har Sygdommen ikke vist sig i vor Verdensdel i 19. Aarh.'s sidste Halvdel. I Middelalderen herskede i lange Tider i Europa Spedalskhed, hvis Udbredelse for en Del skyldes Korstogene (i 13. Aarh. skal der i hele Kristenheden have været

19,000 Spedalskhedsasyler), samt Ergotismen (den hellige Ild), der har strakt sine Ødelæggelser lige til vor Tid, navnlig i Rusland. 1486—1551 hjemsøgtes Europa af den engelske Sved, og i Slutn. af 15. Aarh. udgik fra Norditalien en Syfilisepidemi, der bredte sig ud over hele Europa og bl. a. foranledigede, at de offentlige Badstuer i Norden bleve afskaffede. Koldfeberen (Malaria), der er Tropernes mest frygtede Sygdom, og som tidligere har været en stor Plage for Europa, er nu forsvunden fra mange Egne; Sygdommen har haft pandemisk Udbredelse i Europa 1557—58, 1823—27 og 1866—72. Pestens Rival i Ondartethed var tidligere Kopperne, der skal have kostet Europa flere Menneskeliv end de blodigste Krige og Koleraen tilsammen (i 18. Aarh. døde i Europa 16 fyrstelige Personer af Kopper); Vaccinationens Indførelse i 19. Aarh.'s Beg. har knækket denne Sygdoms Magt. Blodgang (Dysenteri) og Skørbug vare engang hyppige Landeplager i vor Verdensdel, men have nu trukket sig tilbage fra mange Lande; en lignende, men mindre udtalt Aftagen frembyder den tyfoide Feber efter Midten af 19. Aarh.; Napoleon's Krige foranledigede stor Udbredelse af denne Sygdom. Hvad 19. Aarh. har vundet ved de her nævnte Tilbagetog af ødelæggende Sygdomme, har det tabt ved Fremkomsten af den asiatiske Koleras Pandemier, der 6 Gange (1830—37, 1847—60, 1865—74, 1883—87, 1890, 1892—95) have strakt sig ud over Europa, samt ved et Verdenstog af Difterien, der er uden Sidestykke i Fortidens Epidemihistorie, og hvis Ødelæggelser for Europa's Vedkommende kunne maale sig med Koleraens, skønt de paa Grund af Sygdommens stadige Forekomst gennem en lang Aarrække ikke ere saa iøjnefaldende. Influenza, hvis Historie med Sikkerhed kan føres tilbage til 12. Aarh., har udført mange Verdenstog, større end nogen anden Sygdoms, og ofte forhøjet den almindelige Dødelighed; de største europæiske E. af denne Sygdom i 19. Aarh. indtraf 1799—1803, 1830—33, 1836—37, 1847—48, 1850—51, 1855—58, 1873 — 75 og 1889—95. I visse tropiske Egne har den gule Feber i de sidste 3 Aarh. spillet en betydelig Rolle, og fra det temmelig skarpt begrænsede endemiske Bælte har den jævnlig strakt E. som Udløbere ud over andre Dele af Jorden, ogsaa til Europa (dog kun en Del af den pyrenæiske Halvø). Historien kender endnu en egen Art af E., der alene vedrøre Nervesystemet og Sjælelivet: E. af hysteriske Tilfælde, i Reglen begrænsede til Kvindekønnet, og af Sindssygdomme, i Reglen udsprungne af overspændt Religiøsitet og omfattende begge Køn; til de sidstnævnte høre Flagellantismen (en af den sorte Døds Frugter), Tarantismen (Italien i 15.—17. Aarh.), Springe- og Dansesygen, Hylesygen i Amerika i Beg. af 19. Aarh., Prædikesygen i Sverige i Midten af 19. Aarh. Børnekorstogene o. m. a. For de store E.'s Optræden i Danmark og Norge gælder i Alm., hvad der ovenfor er anført om deres Historie i Europa. Norge slap fri for Pesten i 17. Aarh., Danmark først 1711 (den meget bekendte Pestepidemi i Kjøbenhavn 1710—11, den 24. af de store Pestepidemier, som siden den sorte Døds Dage [1350] have hjemsøgt denne By). Begge Lande have i sin Tid ydet deres Tribut til Spedalskheden, Ergotismen, den store Syfilisepidemi og Kopperne; det egentlige Danmark har i Aarhundreder været fri for Spedalskhed, men paa Island og i Norge holder Sygdommen sig endnu, det sidste Sted dog kun sparsomt, inden for visse Egne og siden 1850 stærkt aftagende (1890 anmeldtes kun 10 ny Tilfælde). Koldfeberen har i ældre Tider været en Landeplage for Danmark, optrædende med epidemisk Udbredelse i Perioder, hvor den gennemsnitlige Sommertemperatur gik op over 18°; den sværeste af disse E. indtraf 1829—32 og krævede over 60,000 Menneskeliv; nu er Sygdommen næsten forsvunden fra Danmark ligesom fra Norge, hvor den aldrig har spillet saa stor en Rolle og i Reglen har forskaanet den nordlige Halvdel af Landet. Den i tidligere Tider hyppige Gæst, Blodgang, optræder i begge Lande nu kun sjælden epidemisk. Skørbug fremviser en lignende udpræget Tilbagegang, har dog endnu nogen om end ringe Betydning for Norge, viser sig nu næsten aldrig i Danmark. Den tyfoide Feber har endnu trods stor Tilbagegang i Udbredelse og Ondartethed nogen Betydning for begge Lande; den sidste større epidemiske Eksplosion i Danmark indtraf under og efter den 2. slesvigske Krig; den meget smitsomme eksantematiske Tyfus er i 19. Aarh. kun optraadt med faa og smaa E. i Danmark, har haft større og stadigere Udbredelse i Norge, rimeligvis paa Grund af dette Lands større Handelsforbindelse med Udlandet; i Norge har der ogsaa vist sig smaa E. af Tilbagefaldsfeberen *(f. recurrens)*, der ikke vides at være truffen i Danmark. Den asiatiske Kolera er i Danmark optraadt epidemisk 1850, 1853, 1857 og 1859, har dog kun haft Betydning 1853, da den store kjøbenhavnske E. indtraf (5—6,000 Dødsfald i Juni—September); i Norge træffe vi Koleraepidemi 1832—34, 1849—50, 1853—55, 1857, 1866 og 1873 (flere end i Danmark, Følger af den større Handelsforbindelse), hvoraf de fleste dog ere uden Betydning. Difterien har i begge Lande frembudt større epidemisk Udbredelse i 1820'erne, 1840'erne, 1860'erne, 1880'erne og 1890'erne. Den store Difteriperiode, ved hvis Afslutning vi nu synes at befinde os, begyndte i Norge 1880, i Danmark noget senere; Højdepunktet naaedes i begge Lande 1890, da Sygdommen i hvert Land krævede 2—3,000 Menneskeliv. Skarlagensfeber, Mæslinger, Kighoste, Faaresyge ere som bekendt endemiske i begge Lande; for Danmark's Vedkommende kan det godtgøres, at den stærkt stigende Kommunikation mellem Landsdelene har medført hyppigere Optræden af E. af disse Sygdomme. Skarlagensfeberen, der i Danmark optraadte meget ondartet og udbredt 1820—21 og 1855—57, har i de sidste Aartier i Reglen vist sig som en godartet Sygdom. I Hygieinens Historie have de store E. sat Mærker af en lysere Art end de hidtil fremdragne; i 19. Aarh., da Hygieinen paa visse Punkter fik en videnskabelig Basis, have de store E. fremkaldt de hygiejniske Forbedringer, som de sagkyndige ikke vare i Stand til at trodse igennem mod gammel Slendrian og Fordomme; det var England's 2. Koleraepidemi, som gav Stødet til de store hygieiniske Reformer, som have gjort dette Land til et Mønster for andre Lande paa dette Omraade, det var den store Koleraepidemi

1853, som skaffede Kjøbenhavn et brugbart Kloaksystem og en rationel Drikkevandsforsyning, og det var den truende Nærhed af Koleraen 1892, som mange Steder i Danmark hidførte flere længe opsatte hygieiniske Fremskridt. Frygten for de store E. er Hygieinikernes bedste allierede.

Dr. J. Carlsen.

Epidemiografi (græ.), Beskrivelse af en Epidemi.

Epidēmiologi (græ.), Læren om Epidemierne.

Epidēmisk se Epidemi.

Epidéndrum L., Orkidéslægt, der tæller over 400 Arter af meget forskelligt Ydre; de leve i det tropiske Amerika indtil de sydlige forenede Stater og ere oftest Epifytter. Mange Arter dyrkes i Væksthuse. *A.M.*

Epidermidōser (græ.), Hudanomalier, udgaaende fra Epidermis.

EpidérmiS d. s s. Overhud, se Hud.

Epididymít (Mineral) se Eudidymit.

Epididymítis (græ.), Betændelse al Bitestiklen (Epididymis); kan maaske opstaa ved Stød, men er hyppigst forplantet fra Betændelser i Urinrøret (f. Eks. ved Gonorré); oftest er selve Testiklen angreben samtidig. Ved Tuberkulose kan der opstaa en kronisk (tuberkuløs) E. *E. A. T.*

Epidiorit se Diabas.

Epidosít kaldes Bjærgarter, som væsentlig bestaa af Epidot, oftest blandet med Kvarts. E. er oftest finkornet og af Farve grøn, den er opstaaet ved Omdannelse, i Reglen af kalcium- og jærnrige Eruptivbjærgarter (Diorit, Diabas o. a.). *N. V. U.*

Epidōt (Achmatit, Akantikon, Arendalit, Delfinit, Thallit, Pistazit), et meget udbredt Mineral, som bestaar af et vandholdigt Silikat af Kalcium, Aluminium og Jærn: $H_2O . 4CaO . 3(AlFe)_2O_3 . 6SiO_2$; Vand udvikles dog først ved stærk Glødning. Krystalformen er monoklin, Krystallerne ere oftest langstrakte i Symmetriaksens Retning (hvad der ellers er usædvanligt hos monokline Krystaller) og hyppig meget fladerige. Der er Spaltelighed i to Retninger, som ere parallelle med Symmetriaksen og danne ca. 115° med hinanden. I Haardhed ligger E. mellem Feldspat og Kvarts, Vægtfylden er 3,2—3,5. Farven varierer mellem gullig grøn og sortegrøn, klare gule og røde Varieteter findes som Sjældenhed; Mineralet er stærkt pleokroitisk. — E. er en udbredt Bestanddel i mange krystallinske Bjærgarter (Gnejs, Hornblendeskifer, Granit, Gabbro o. a.), i feldspatholdige Sandstene o. a.; den er her opstaaet som Omdannelsesprodukt af kalkholdige Feldspater, Hornblende eller andre Mineraler under Vandets Medvirkning. Paa Hulrum og Kløfter i Bjærgarter, som indeholde Feldspat og Mineraler af Pyroxen- og Hornblendegruppen, findes den jævnlig i prægtige Krystaller. Bekendte Findesteder for smukt krystalliseret E. ere Arendal, Knappenwand i Untersulzbachthal i Salzburg, Ala og Traversella i Piemont, Bourg d'Oisans i Dauphiné, Achmatovsk i Ural.

Særegne Varieteter af E. ere Bucklandit (sortegrønne, ikke langstrakte Krystaller fra Ural) og Withamit, rød radialstraalet fra Glencoe i Skotland.

Epidotgruppens Mineraler. Hertil regnes Piedmontit, Ortit og Zoisit, som alle staa E. nær i Krystalform og have analog kemisk Sammensætning.

Piedmontit (Manganepidot) ligner E. i Krystalform, Haardhed og Vægtfylde, men adskiller sig ved sit Manganindhold; Formlen er $H_2O . 4CaO . 3(Al,Mn,Fe)_2O_3 . 6SiO_2$. Farven er rødbrun. Forekommer bl. a. ved St. Marcel i Aosta-Dalen i Piemont, en mindre manganrig Varietet findes ved Jakobsberg, Nordmarken i Sverige.

Ortit (Allanit, Bagrationit, Cerin) har ligeledes Krystalsystem som E. og staar den meget nær i Vinkler; Krystallerne ere snart tavleformede, snart naaleformede; den adskiller sig fra E. ved at indeholde Cerium- og i mindre Mængde Yttriummetaller efter Formlen $H_2O . 4(CaFe)O . 3R_2O_3 . 6SiO_2$, hvor R = Al,Fe,Ce,La,Di,Y,Er. Ofte er dog Vandholdigheden paa Grund af begyndende Omdannelse forøget. Haardheden er næsten saa stor som hos Feldspat, Vægtfylden 3,5—4,2; Glansen begagtig eller halvmetallisk, Farven brunsort eller sort. — Ortit er et i mindre Mængder ret udbredt Mineral; den findes paa granitiske Pegmatitgange, endvidere som tilfældig Bestanddel i Granit, Syenit, Gnejs o. m. a. Bjærgarter. Bekendtere Forekomster ere Avigait i Julianehaab Distrikt i Grønland (Allanit), Kragerø, Hitteren o. m. a. St. i Norge, Bastnäsgruben i Vestmanland (Cerin), Finbo ved Falun, Ytterby o. a. St. i Sverige.

Zoisit (Unionit, Kalkepidot), sammensat $H_2O . 4CaO . 3Al_2O_3 . 6SiO_2$, altsaa som en jærnfri E., krystalliserer rombisk, ofte i lodret stribede Prismer. Endskønt Krystalsystemet saaledes er forskelligt fra E.'s, maa de to Mineraler dog regnes som i det væsentlige isomorfe, da de vise stor Lighed i Vinklerne mellem de hyppigst optrædende Krystal flader. Haardhed og Vægtfylde ere omtrent som hos E., Farven er oftest lys graahvid. Zoisit forekommer fortrinsvis i krystallinske Skifre, f. Eks. i Hornblendeskifer; bekendte Findesteder ere Saualp i Kärnthen, Sterzing i Tyrol, Fichtelgebirge o. a. I Ducktown Kobbergruber i Tennessee findes Zoisit i veludviklede, klare grønne Krystaller. — Thulit er en rosenrød Varietet af Zoisit, der forekommer sammen med blaa Cyprin i Souland i Telemarken. *N. V. U.*

Epifaneia, oldgræsk Navn paa flere Steder i Asien, af hvilke det bekendteste laa ved Orontes i Nordsyrien. I de indfødtes Sprog hed Byen Hamath, et Navn, der har bevaret sig til vore Dage næsten uden Forandring; nu hedder Byen Hamah (s. d.) og er en vigtig By. I Biblen nævnes Hamath som Hovedstad i et N. f. det hellige Land liggende Rige; Ægypterne omtale ogsaa Hamath oftere, allerede før 1500 f. Chr. Assyrerne fortælle om haarde Krige, de maatte bestaa med Konger i Hamath i 9. og 8. Aarh. f. Chr. Omtr. 740 blev Hamath assyrisk Provins og Sæde for en assyrisk Statholder, 722 gjorde Indbyggerne Oprør mod Assyrerne maaske efter Aftale med Hoseas i Samaria; men forgæves. Byen delte Skæbne med det øvrige Nordsyrien, blev assyrisk, senere babylonisk og persisk Provins, fik under Seleukiderne mange græske Beboere og kaldtes til Ære for Antiochos IV Epifanes E., et Navn, som den bevarede i Kejsertiden. Man har Mønter fra E. lige fra 161 f. Chr. til ned i Kejsertiden. 639 faldt E. i Arabernes Hænder, indtaget af Abu-Obeideh, Omar's General. Navnet E. begyndte da at forsvinde for det gamle Navn Hamath, som stadig havde holdt sig i de indfødtes Sprog; 1108 indtog Tancred E.; men 1115 tabtes Byen atter til Muhamedanerne;

1173 indtoges Byen af Saladin. I 14. Aarh. beherskedes Hamath af den lærde Abulfeda (s. d.). Med det øvrige Syrien har Byen nu i flere Aarhundreder staaet under Tyrkerne (se Hamath). I Byen fandtes indmurede nogle Sten med den saakaldte chetitiske Skrift (se Chetitter); de ere sikkert ældre end Aar 1000 f. Chr. og ere udgivne af Sayce (i »Transactions of the Biblical Society« VII [1881]) og af Wright, »The Empire of the Hittites« [Lond. 1884]. *V. S.*

Epifanifest, (Christi) Aabenbarelsesfest, fejres 6. Jan., Helligtrekongersdag. E. stammer fra den østerlandske Kirke, hvor den kirkelige Festkreds indtil Krysostomos'es Tid begyndte med den. Den fejredes til Minde om Christi Daab i Jordan, idet man gik ud fra, at Christus aabenbarede sig for Menneskene ved sin Daab og ikke ved sin Fødsel. E. traadte saaledes i Stedet for Julefesten, som først kom i Brug i Østen i Slutn. af 4. Aarh. Som Christi Daabsdag blev E. en Fest for den kristne Daab overhovedet, og sammen med Paaske og Pinse var den Kirkens store Daabsdag. Samtidig med at Julefesten kom til den østerlandske Kirke, træffes E. i Brug i Sydfrankrig, der stod i livlig Forbindelse med Østen, og derfra bredte den sig til hele den vesterlandske Kirke, men her fejredes den til Minde om Christi Aabenbarelse for Hedningerne, og den Begivenhed, der da tænktes paa, var de østerlandske Vismænds Tilbedelse af Jesusbarnet, hvoraf den fik Navnet Helligtrekongersdag. Nogle Steder i den vesterlandske Kirke, som i Afrika, blev E. brugt som Daabsdag, men Paverne forbød det. I den græsk-russiske Kirke indvies efter gammel Tradition Vandet paa E., medens i Rom Mænd af alle de forskellige Nationer, som studere ved Propagandaen, paa den Dag holde Taler hver i sit Tungemaal. I de protestantiske Kirkesamfund holdes der mange Steder Gudstjeneste for Hedningemissionen paa E. *L. M.*

Epifanĭos, Biskop i Constantia (det gamle Salamis) paa Cypern, født i Beg. af 4. Aarh. i Besandirke i Palæstina, død 403 paa Rejsen fra Konstantinopel til Cypern. Han var opdragen blandt palæstinensiske og ægyptiske Munke, blev Abbed for et Kloster i Nærheden af sin Fødeby, hvor han kom i saa stort Ry for Hellighed og Rettroenhed, at han 367 blev hentet til Bispestolen i Constantia. Han var meget belæst, men uden Aand og Dannelse; sin Livsopgave saa han i Bekæmpelsen af alle Kætterier, især det origenistiske, og for at røgte det Hverv for han rundt til Lands og til Vands og optraadte alle Vegne som selvbestaltet Udsmider af enhver, der ikke gik ad den snorlige Ortodoksis Vej. Hans Hæderlighed var imidlertid lige saa grundfæstet som hans Fanatisme. Af hans Skrifter maa nævnes »Husapoteket« (παγάριον), der indeholder Ortodoksiens Lægemidler mod alle Kætterier, og »Ankeret« (ἀγκυρωτός), som skulde hjælpe dem, der fløde rundt paa Tvivlens Hav. (Litt.: Lipsius, »Zur Quellenkritik des E.« [Wien 1865]; H. G. Voigt, »Eine verschollene Urkunde des antimontanistischen Kampfes« [Leipzig 1891]). *L.M.*

Epifanit, et klorit-lignende Mineral fra Tvärån i Värmland.

Epifanĭus, født 439 i Pavia, død 495 som Biskop smst. Ved sin udstrakte Godgørenhed og ved sin fredstiftende Gerning spredte han Velsignelse om sig, medens Germanerne kæmpede i Italien. Han blev helligdømt, hans Dag er 21. Jan. — E. Scolasticus levede i 6. Aarh., forfattede sammen med Cassiodor (s. d.) Middelalderens kirkehistoriske Haandbog, *Historiatripartita*, ved at gøre Uddrag af de græske Kirkehistorikeres, Sokrates'es, Sozomenos'es og Theodoret's Værker. *L. M.*

Epifȳse se Ben.

EpifySeiosning. 1) Ved Læsioner hos yngre Individer hænder det ikke sjælden, at en lang Knogle i Stedet for at brække midt paa brækker paa Grænsen mellem Dia- og Epifysen, hvorved altsaa denne sidste løsnes. Denne Form af Brud forekommer saaledes ofte hos Børn paa Overarmen ved dennes nederste Ende. 2) Ved Betændelser i de lange Rørknogler særlig i Marven udgaar Lidelsen ofte fra Grænsen mellem Dia- og Epifysen. Naar da Materiedannelsen skyder sig ind mellem de to, løsnes Epi- fra Diafysen; denne Affektion er gerne temmelig alvorlig, idet ofte det nærliggende Led samtidig er angrebet (smlg. Benbetændelse). *E.A.T.*

Epifȳsis cerĕbri d. s. s. Conarium (s. d.).

Epifȳt (bot.) betegner i Biologien en saadan Plante, som vokser paa en anden uden af samme at drage sin Næring. I Norden er det især Mosser og Alger, som ere e., men i tropiske, fugtige Urskove saavel i Indien som i Brasilien og Centralafrika lever en meget stor Mængde Plantearter paa denne Vis, f. Eks. Gøgeurter, Bregner, Arter af Ananasfamilien, af Arumfamilien o. m. fl. *V.A.P.*

Epifytter (græ.), i Medicinen Svampe, som frembringe Hudsygdomme ved at vokse paa Overhuden. *E. P—n.*

Epigaea L., Slægt af Lyngfamilien, nedliggende Buske med vedvarende, ruhaarede Blade og rigtblomstrede Halvskærme. 2 Arter. *E. repens* L., der vokser i det østlige Nordamerika's Skove, har rustfarvede og hjertedannede Blade og er almindelig yndet paa Grund af de blegrøde, duftende Blomster (Mayflower). Den plantes i Mosebed og dækkes om Vinteren med Mos og Granris. *A. M.*

Epigam I (græ.), en mellem to Stater bestaaende Overenskomst, hvorefter Medlemmer af den ene Stat kunde indgaa retsgyldige Ægteskaber med Medlemmer af den anden. *K. H.*

Epigastrĭum (græ.) se Bug.

Epigēnesis (græ.) se Evolutionslæren.

Epigenit, et staalgraat, metallisk Mineral af rombisk Krystalform og indeholdende Svovl, Arsen, Kobber og Jærn ($Cu_8Fe_3As_2S_{12}$) fra Wittichen i Baden. *N. V. U.*

Epiglŏttis d. s. s. Strubelaaget, se Strube.

Epignāthus (græ.), en Form af Dobbeltmisfoster, hvor der fra det veludviklede Fosters Overkæbe udgaar et mangelfuldt udviklet Foster (E.), der da oftest rager ud af førstnævntes Mund. *Lp. M.*

Epigoner (græ.), »efterfødte«, kaldtes 7, den græske Sagntid tilhørende Helte, Sønner af de 7, som vare dragne mod Eteokles (s. d.) i Theben, og der alle paa Adrast nær vare faldne i Kampen; 10 Aar efter deres Fædres Fald droge E. mod Theben for at hævne dem. Hæren samledes ved Argos, og herfra faldt man ind i Boiotien, hvor Theben's Krigere, der under Anførsel af Kong Laodamos, Søn af Eteokles, søgte at drive dem tilbage, bleve slagne. Efter Sandsideren Teiresias'es Raad forlode Theben's Borgere saa Byen, hvorpaa

E. drog ned i Theben, plyndrede og afbrændte Byen. En Del af Byttet viedes til Oraklet i Delfoi, hvorpaa Sejrherrerne droge hjem med Undtagelse af Aigialeus, der faldt i Kampen. E.'s Tog er oftere blevet behandlet af episke og dramatiske Digtere. I Delfoi fandtes Billedstøtter af E., men hvad Tid de tilhøre, vide vi ikke. De 7 E. vare, efter hvad der i Reglen antages, følgende: Alkmaion, Søn af Amfiaraos, Aigialeus, Søn af Adrast, Diomedes, Søn af Tydeus, Promathos, Søn af Parthenopaios, Sthenelos, Søn af Kapaneus, Thersandros, Søn af Polyneikos, og Eurialos, Søn af Mekisteus. I vore Dage anvendes Ordet E. undertiden i videre, mere almindelig Betydning for at betegne dem, som i Historie eller Litteratur følge nøje i epokegørende Forgængeres Fodspor, idet de selv ikke ere i Stand til som disse at bryde ny Baner eller skabe ny Ideer. I Historien anvender man saaledes E. om de Herskere, der fulgte efter Alexander den Store's nærmeste Efterfølgere, Diadocherne (s. d.). *V. S.*

Epigŏnos, Pseudonym for K. A. Gjellerup (s. d.).

Epigrāf se Epigrafik.

Epigrafik (græ.), Lære eller Videnskab om Indskrifter (græ. *επιγραφη* lat. *inscriptio),* har til Opgave at fortolke Indskrifter, stammende fra ældre Tider, og som ere indhuggede, indridsede, malede, tegnede e. desl. paa haarde Genstande, saasom Metal, Sten, brændt Ler, Træ o. l., ligesom man ogsaa til E. maa henføre Indskrifter, der ved Hjælp af et udskaaret Stempel, Form e. l. ere indslaaede eller indtrykkede paa Genstande af brændt Ler, Metal o. s. v. (Fabrikmærker) og de til disse hørende Stempler, hvorimod E. ikke giver sig af med de Indskrifter eller Paaskrifter, som ere indslaaede paa Stykker Metal og andet haardt Materiale for derved at autorisere disse Metalstykker som Betalingsmiddel mellem Mand og Mand, altsaa Mønter, Medailler o. desl., hvilke henhøre under Numismatikken (s. d.) eller Møntlæren. Heller ikke giver E. sig i Reglen af med Indskrifter, som ere skrevne, malede, tegnede o. s. v. paa Papir eller papirlignende Stoffer, som f. Eks. Papyrus, Pergament, Linned, hvilket alt nærmest henhører under Palæografien (s. d.), det er Videnskaben om gammel Skrift, denne Videnskab tagen i snævrere Betydning, thi tagen i videre Betydning omfatter Palæografien alle Videnskaber om gamle Skrifter, altsaa ogsaa E. — For saa vidt som de paa Papir, Pergament o. s. v. nedskrevne Skrifter, Aktstykker, Breve o. s. v. tilhøre Middelalderen eller endnu nyere Tider, ville de nærmest finde deres Behandling i Diplomatikken (s. d.). E. lærer os altsaa at dechifrere, læse, oversætte, forklare, værdsætte Indskrifter fra ældre Tider, bestemme deres Tid og af dem at uddrage alle i dem indeholdte historiske, geografiske, arkæologiske og filologiske Oplysninger o. s. v. E. er følgelig en Del af Arkæologien, og det en meget vigtig Del deraf, da Indskrifter i hele Oldtiden spillede en helt anden fremtrædende Rolle, end Tilfældet er i vore Dage, hvor Indskrifter nærmest kun anvendes til Grav- og Æresminder, til Vejvisere af forskellig Art o. desl. I Oldtiden havde man nemlig ikke til sin Raadighed de mangeartede Midler, vi have i vore Dage til hurtig og let at sprede Meddelelser og Kundgørelser i vide Kredse. Man havde ingen andre Midler end Indskrifter til sin Raadighed, naar det gjaldt om at bringe Meddelelser og Kundgørelser til almindeligt Kendskab. Paa denne Maade meddelte man Love, Forordninger, Beslutninger, Bestemmelser, vedtagne af de styrende i Stat, Kommune eller Korporationer, Traktater med fremmede Magter, Regnskaber for Anvendelsen af offentlige Midler, aflagte af dem, hvem saadanne Hverv have været betroede. Paa offentlige Bygninger, Templer til Gudernes Ære, velgørende Stiftelser o. s. v. lode gerne de, hvem disse Bygninger skyldtes, indhugge Indskrifter, indeholdende Stifterens Navne og Titler. Undertiden knyttedes hertil Fortællinger om historiske Begivenheder, som havde spillet en Rolle i Stifterens Liv eller stode i Forbindelse med Opførelsen af Bygningen. Paa de ægyptiske Templer ser man de Faraoners Navne og Titler, som have opført eller restaureret disse Bygninger, eller som have bidraget til deres videre Udsmykning, indhuggede ofte mangfoldige Gange. Af og til knyttes hertil Fortællinger om nogle af Kongens Bedrifter. De assyriske Konger lode ofte deres Paladsers Vægflader smykke med Uddrag af deres Rigsaarbøger, indeholdende Fortællinger om deres Sejre og Byggeforetagender, hvilke Indskrifter de lode indhugge med Kileskrift i Pragtsalene; eller ogsaa lode de Cylindre af brændt Ler med Kileskrift af lignende Indhold indhugge og nedlægge under Grundstenene. Assyriske, ægyptiske, persiske og andre Konger lode ofte historiske Indskrifter indhugge paa Klipper (se Bavian, Bisutun, Mesa o. il.). Mange Indskrifter fortælle om Æresbevisninger, viste Privatpersoner, Beslutninger af Byraad eller Korporationer om at hædre fortjente Mænd; ligesom andre indeholde Taksigelser og Løfter til Guderne. Den private Forfængelighed spiller i det hele en stor Rolle ved Fremkomsten af Indskrifter. Ikke sjælden ere Indskrifterne ledsagede af kunstneriske Fremstillinger; og undertiden indtage Indskrifterne, naar de ere forbundne med saadanne, en meget underordnet Plads, idet de kun ere bestemte til at forklare eller lette Forstaaelsen af de fremstillede Figurer eller Scener.

Allerede i Oldtiden var man bleven opmærksom paa Indskrifters Vigtighed i historisk Henseende, og ikke faa af Oldtidens historiske Forfattere have benyttet Indskrifter som Kilder, om end mange foretrak frit at sammensætte Taler og Aktstykker i Stedet for at gøre sig den Ulejlighed at undersøge, om ikke en Indskrift et eller andet Sted meddelte Ordlyden. Allerede Historiens Fader, Herodot, benytter Indskrifter og støtter oftere sine Meddelelser til saadanne. Thukydides og flere følgende Forfattere traadte i den Henseende i Herodot's Fodspor. Ja vi se endog allerede i Oldtiden E. begynde at udvikle sig som Videnskab. I den alexandrinske Tid gave flere lærde sig af med at afskrive, samle og ordne græske Indskrifter, det første Skridt til Udviklingen af en videnskabelig E. Endnu efter Kristendommens Sejr i Romerriget var Anvendelse af Indskrifter meget udbredt; men da barbariske, lidet skriftkyndige Folk oversvømmede Romerriget, blev Anvendelsen snart meget begrænset; og i Løbet af adskillige Aarhundreder fremkom der næppe andre Indskrifter end Gravskrifter, men de talrige Indskrifter, som vare tilbage fra Oldtiden, bleve dog ikke helt upaaagtede. Allerede under Karolingerne begyndte

man at samle Indskrifter fra Oldtiden. Saaledes have vi en saadan Samling indeholdende 80 Indskrifter fra Rom, i et fra Klostret Einsiedeln stammende Haandskrift. En Samling kristne Epigrammer fra Milano : »Sylloge Pallatina« stammer ogsaa fra dette Tidsrum. Efter flere Aarhundreders Standsning se vi Cola di Rienzi 1344 i sin *Descriptio Urbis Romae* benytte Oldtidsindskrifter, som han med Iver havde samlet; Humanisten Poggio (1380—1459) samledes ligeledes gamle Indskrifter. Ingen viste dog saa stor Energi i den Retning som Købmanden Cyriacus fra Ancona (1391—1457), der foretog vidtløftige Rejser, paa hvilke han afskrev ikke blot latinske, men ogsaa mange græske Indskrifter. I den følgende Tid gjorde E. et stort Fremskridt derved, at man begyndte at anvende den nylig opfundne Bogtrykkerkunst til Udgivelse af Samlinger. Begyndelsen gjordes 1489 i Venezia af Desiderio Spreti med en Samling fra Ravenna; 1521 udkom en romersk Samling af Francesco degli Albertini; den udkom hos Bogtrykkeren Mazochi i Rom. Eksemplet fulgtes snart N. f. Alperne, saaledes af Peutinger i Augsburg 1505, af Huttichius i Mainz, af Apian og Amantius i Innsbruck. Alle disse vare Lokalsamlinger; den første systematiske Samling skyldes Nederlænderen Martin Smetius [Antwerpen 1588]. Men da der endnu fandtes meget ubenyttet Materiale, bevægede den berømte J. J. Scaliger den lærde Gruter til at samle alle kendte Indskrifter i et *Corpus Inscriptionum.* Bogen udkom 1603 i Heidelberg (*Inscriptiones antiquae tottus orbis romani).* I 17. Aarh. udkom endnu mange Samlinger, der særlig skyldes lærde Italienere, af hvilke bør nævnes: Doni, Gudius, Reinesius, Fabretti, Gori og Muratori. Denne sidste foranstaltede en samlet Udgave af alle hidtil kendte Indskrifter. Af lærde rejsende, ved hvem ny og vigtige Indskrifter bleve kendte, maa vi nævne Spon, Wheler o. fl. a. Alle de hidtil omtalte Samlinger havde en væsentlig Mangel: ved mange Indskrifter havde man ingen Sikkerhed for, at de vare nøjagtig afskrevne, ja ikke engang for at de virkelig vare til; der var nemlig mange falske Indskrifter i Omløb, hvoraf de fleste stammede fra Arkitekten Ligorio fra Napoli, der i et stort Værk, en Encyklopædi, der udkom i Torino 1720, havde indflettet mange af ham opfundne Indskrifter. Det var derfor et stort Fremskridt, da Scipio Maffei (1675—1755) gik tilbage til Originalerne og fremhævede Nødvendigheden heraf. Man fik egentlig først Øjet op for den store Betydning, som E. har for vort Kendskab til Oldtiden, da Marini (1742—1815) 1795 udgav »Gli Atti dei fratelli Arvali«, som gav Underretning om mange højst vigtige, men hidtil ukendte Forhold i det gamle Rom. Af en anden lærd Italiener, Bartolomeo Borghesi (1781—1860), udgaves efterhaanden en Række epigrafiske Arbejder, som endnu den Dag i Dag, trods alt hvad der siden er kommet frem, have bevaret deres fulde Værd. Men trods alt, hvad der var gjort, stod endnu meget mere tilbage. Man havde ikke nogen, endog blot tilnærmelsesvis fuldstændig Samling af de dengang kendte latinske Indskrifter. At afhjælpe dette Savn gjorde den unge danske lærde Olaus Chr. Kellermann (s. d.) til sin Livsopgave ; han arbejdede ufortrødent paa at forberede et saadant omfattende Værk og paa at vække Interessen derfor; men hans tidlige Død afbrød Foretagendet. Først 1863 kom det saa vidt, at et *Corpus Inscriptionum Latinarum* kunde begynde at se Lyset; det udgives af Berlin-Akademiet, og der er hidtil udkommet 17 Bd.; de til de udkomne Dele henhørende stadig tilkommende nyopdagede Indskrifter udgives siden 1872 af samme, *Ephemeris Epigraphica.* Sjælen i Foretagendet er Th. Mommsen, ved Siden af hvem man kan nævne en Række fortrinlige lærde i omtrent alle Kulturlande, som have gjort sig fortjente af den klassiske E. Af den kristne Tids E. have I. B. de Rossi og E. Le Blant indlagt sig særlig Fortjeneste.

Medens man i alle de her omtalte Indskriftsamlinger nærmest kun finder latinske Indskrifter og kun faa græske, laa den græske E.'s vidtstrakte Mark længe hen næsten uopdyrket. De allerfleste Lande, hvor der fandtes græske Indskrifter, vare nemlig i Tyrkernes Hænder, og videnskabelige Undersøgelser vare her overalt forbundne med de største Vanskeligheder og Farer. Henimod Slutn. af 18. Aarh. lykkedes det dog flere energiske videnskabelige rejsende at hjembringe Afskrifter af ikke faa græske Indskrifter og at tolke dem, men Manglen af et samlet kritisk Arbejde var stadig meget følelig. Der var nemlig ogsaa mange falske græske Indskrifter i Omløb, der især skyldtes Abbed Fourmont. Heldigvis lykkedes det A. Boeckh i Berlin at faa Berlin-Akademiet til at bekoste et saadant samlet Værk, der udkom 1824—64 under Titlen *Corpus Inscriptionum Graecarum* (Bd. I—II er af Boeckh selv, Bd. III er udgivet af Franz, Bd. IV, indeholdende Indskrifter fra den kristne Tid, er af Kirchhof, Hübner o. a.). Af udmærkede Dyrkere af den græske E. maa endnu nævnes den højst fortjente J. J. Letronne, af hvem der bl. a. haves en mønsterværdig Samling af Indskrifter fra Ægypten, ledsaget af en indgaaende Forklaring (»Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Égypte« [Paris 1828—43]). Da Antallet af kendte græske Indskrifter siden Udgivelsen af *Corpus* er steget overordentlig, har Akademiet i Berlin begyndt en ny, langt mere omfattende Udgave, hvoraf der allerede er udkommet flere Foliobind, indeholdende Indskrifter fra Attike, Nordgrækenland, Sicilien o. s. v. Tillæg gives stadig i det af Akademiet udgivne *Ephemeris Epigraphica.*

Endnu forinden den første omfattende Samling af Indskrifter fra den klassiske Oldtid udkom [1602], var man i vort skandinaviske Norden begyndt at udvide Omraadet af E., idet man her allerede i 16. Aarh. gav sig til at samle Runeskrifter og at tolke dem (se Runologi og Runer). Denne Gren af E. fandt i lang Tid kun Dyrkere i Norden, og det er først i de senere Aar, at der er fremkommet videnskabelige Arbejder om Runerne uden for Norden. — Det af nordiske lærde givne Eksempel, at opsøge og tolke andre Indskrifter end græske og latinske, fandt snart Efterlignere uden for Norden. Italienerne gik ogsaa her i Spidsen. Allerede i 18. Aarh. søgte man ikke helt uden Held at tolke de gamle Indskrifter, man efterhaanden opdagede i forskellige Egne af Italien, og som ere affattede i forskellige gamle Sprog, som Umbrisk, Oskisk, Sabellisk og Etrurisk. Studiet af disse Grene af E. har ogsaa gjort Fremskridt, man finder de olditaliske Indskrifter samlede og tydede hos Fabretti (s. d.) {*Corpus Inscriptionum Italicorum antiquioris aevi* [Torino 1867]) o. a. De etruriske

Indskrifter blive samlede i Danielsson's og Pauli's *Corpus Inscriptionum Etruscarum* [Leipzig 1893]. — I andre europæiske Lande søgte man ogsaa efter gamle Indskrifter og søgte at tyde, hvad man fandt. I Frankrig fandt man galliske eller keltiske Indskrifter (skrevne med græske og latinske Bogstaver, men i keltisk Sprog); de ere behandlede bl. a. af Arbois de Jubainville. I Spanien har man fundet keltiberiske Indskrifter; men Tolkningen er ikke meget fremskreden. Oldbritiske Indskrifter ere sjældne, findes endnu maaske kun paa Mønter; men i Irland haves de saakaldte Ogham-Indskrifter, ligesom man i flere Egne af Storbritannien har fundet Runeskrifter stammende fra Nordboer.

En meget væsentlig Udvidelse af sit Omraade fik E. i 18. Aarh., da Abbed Barthélemy dechifrerede de fønikiske Indskrifter, hvoraf man dengang kun kendte meget faa. Herved aabnedes en ny Mark for E., der snart skulde vise sig yderst rig og frugtbar, nemlig det semitiske Omraade. Efterhaanden har dette udviklet sig til alle Sider. Dels har man siden fundet mange flere fønikiske Indskrifter, særlig i Nordafrika, de saakaldte puniske og nypuniske Indskrifter, dels har man fundet flere hebraiske Indskrifter, ikke blot fra en senere Tid, men ogsaa fra selve den israelitiske Kongeperiode (saaledes Siloah-Indskriften, omtrent 710 f. Chr.), ja endog en moabitisk Indskrift (Mesa's Støtte). Medens alle disse Indskrifter ere affattede paa Fønikisk og Hebraisk (Kanaan's Tunge), ere andre, endnu langt talrigere Indskrifter affattede i Sprog, som tilhøre en anden Gren af den semitiske Sprogæt, nemlig den aramæiske Gren. Tidligst blev man opmærksom paa de palmyrenske Indskrifter, hvoraf der i de senere Aar er kommet mange frem (de fleste findes i Ny-Carlsberg's Glyptotek), og paa de nabatæiske Indskrifter fra den sinaitiske Halvø, de fleste i Vadi Mokatteb (Skriftdalen). I Løbet af de sidste Aar er der endnu kommet andre aramæiske Indskrifter til, affattede i forskellige Dialekter og med forskellige Alfabeter, hvis indbyrdes Slægtskab for øvrigt er let at paavise. Hertil høre de mærkelige oldaramæiske Indskrifter fra Sindsherli i Nordsyrien, nu i Berlin; de aramæiske Indskrifter paa assyriske Lertavler o. desl. fra det assyriske Riges Dage; de syriske Indskrifter fra Orfa (Edessa) o. a. St.; Indskrifterne fra Safa i Syrien; Indskrifterne fra Teima og Madain Saleh i Midten af Arabien. Mange lærde have arbejdet med Held paa disse Grene af den semitiske E., saaledes Gesenius, Tuch, Renan, M. de Vogüé, Waddington, Berger, Doughty, Clennont-Ganneau, Halévy, Euting, Sachau o. fl. a. Til den sydlige Gren af de semitiske Sprog høre de himyaritiske Indskrifter i Sydarabien, hvoraf de fleste ere opdagede og tolkede af Halévy, Glaser o. a., ligesom endelig Ghez-Indskrifterne fra Abessinien. Alle disse Indskrifter ville efterhaanden blive udgivne i det af *l'Institut de France* 1881 begyndte storartede *Corpus Inscriptionum Semiticarum*. I denne Samling ville de arabiske muhamedanske Indskrifter ikke finde Plads; men da de ikke ere uvigtige i historisk Henseende, ere de alligevel nu Genstand for megen Opmærksomhed. Af alfabetiske Indskrifter i Afrika maa endnu nævnes de libyske Indskrifter fra Tunis (tolkede af A. Judas) og de koptiske i Ægypten. I Asien er der foruden de ovenfor nævnte forskellige semitiske Indskrifter tillige fundet adskillige alfabetiske Indskrifter, affattede saavel i indoeuropæiske som i Sprog tilhørende helt andre Sprogætter. I Lilleasien har man fundet lykiske, frygiske og kariske Indskrifter, men deres Fortolkning er endnu ikke naaet til en heldig Afslutning. Derimod er det for længst lykkedes at læse og tolke saavel de fra Sassanidetiden stammende Pehlevi-Indskrifter fra Persien, hvis Tydning skyldes Silvestre de Sacy, som forskellige indiske Indskrifter, hvoraf der stadig kommer flere og flere frem. De ældste skyldes Kong Acoka (s. d.) eller Piyadasa i 3. Aarh. f. Chr. og indeholde denne Konges Dekreter, sidst behandlede af Senart i »Journal Asiatique«. Den følgende Tids Indskrifter, hvortil der ligesom i Acoka's er benyttet 2 indbyrdes en Del forskellige Alfabeter, et, som mere hører hjemme i Syd, det andet mere i Nord, vil man finde meddelte og behandlede i »Indian Antiquary« [Bd. I—XXV] og den til Tidsskriftet hørende *Epigraphia Indica*; se ogsaa Hultzsch, »South Indian Inscriptions« [Lond. 1890]. Tydningen skyldes Prinsep, Cunningham, Buhler, Burgess o. fl. a. I Bagindien, særlig i Kambodja og i Anam, findes ligeledes gamle Indskrifter, dels i Sanskrit, dels i Khmer og andre bagindiske Sprog; de ere opdagede af Aymonier o. a. og fortolkede af Abel Bergaigne i »Journal Asiatique« [1882 — 84] o. a. I det indre Asien ved Orkhon og Jenissej findes mærkelige alfabetiske Indskrifter, udgivne i Pragtværkerne »Inscriptions d'Orchon« [Helsingfors 1892] og i Radloff's »Atlas der Alterthumer der Mongolie« [St. Petersborg 1892]. Tydningen skyldes Prof. Vilh. Thomsen, der ad sproglig og grammatikalsk Vej har udfundet saavel de enkelte Skrifttegns som de enkelte Ords Udtale og Betydning. Sproget er Tyrkisk; se Videnskabernes Selskabs Oversigter 1893 og Vilh. Thomsen, »Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées« [Helsingfors 1894—96]. Alle disse Indskrifter ere i det væsentlige alfabetiske. En Overgang til Stavelseskriften dannes af de kypriotiske Indskrifter, hvis Tydning i det væsentlige skyldes George Smith o. a., og hvis Sprog er Græsk, og af de persiske Kileindskrifter (s. d.). Det i begge disse Grupper Indskrifter anvendte Skriftsystem har kun et begrænset Antal Tegn (omtrent 40). Derimod løber Antallet af Ægypternes hieroglyfiske Tegn og Assyrernes, Babyloniernes og andre Folks Kileskrifttegn op i Hundrede- og Tusindvis (se Kileskrift og Hieroglyffer). En særegen Art Hieroglyfskrift fandtes hos Chetitterne (s. d.). Kineserne have meget gamle Indskrifter, som dog kun kendes i Afskrifter, tagne for lang Tid siden af Kinesere; men der findes ogsaa andre Steder kinesiske Indskrifter indhuggede, saaledes bl. a. ved Jenissej i Mongoliet i Nærheden af de ovenfor omtalte tyrkiske Indskrifter; disse kinesiske Indskrifter ere tolkede af v. d. Gabelenz og Schlegel. Medens Kinesisk nærmest er en Ordskrift, maa de gamle Indskrifter fra Amerika, saavel de i Maya-Sproget (s. d.) som Indskrifterne fra Mellemamerika, f. Eks. ved Palenqué, snarere kaldes en Billedskrift; ogsaa disse Indskrifters Tydning skrider fremad, Medens alle hidtil omtalte Indskrifter maa betegnes som virkelig Skrift, kan man næppe sige det samme hverken om de Klipperistninger, som Indianerne have efterladt sig paa mange Steder i Amerika (ogsaa paa de danske Øer), eller om vore skandinaviske Helristninger (s. d.) fra Bronzealderen; de

ere nærmest kun Rækker af Billeder bestemte til at fattes umiddelbart af alle, uden at gaa gennem noget Sprog. — Den store Udvikling, som Anvendelsen af Fotografi ved Reproduktioner af Genstande har taget i de sidste Aar, er i høj Grad kommen E. til Nytte og har givet den en Sikkerhed, den tidligere manglede. Vigtigheden af E. som Kilde til Kendskab af Fortiden er derfor i stadig og stærk Fremgang. Thi uagtet Tallet af de egentlig historiske Indskrifter er forholdsvis lille, og det store Flertal af Indskrifter fra alle Lande angaar højst ubetydelige Privatpersoner og dagligdags Forhold, maa dog ikke en eneste siges at være uden videnskabeligt Værd. De føre os nemlig ofte paa en langt mere anskuelig Maade ind i Fortidens Liv og Forhold end selve den gamle Litteratur. Man har flere systematiske Behandlinger af græsk og romersk E.; saaledes: Franz, *Elementa Epigraphicae graecae* [Berlin 1840]; S. Reinach, *Manuel d' Épigraphie grecque* [Paris 1885]; R. Cagnat, *Epigraphi Latine* [2. Udg. Paris 1889]. I Joh. Miiller's »Handbuch des classischen Alterthums« findes saavel en græsk som en latinsk E. Den oldkristelige E. er behandlet af Le Blant, *Épigraphie chrétienne* [Paris 1890]. *V. S.*

Epigrāfiker d. e. Kender af Epigrafer, Indskrifter, se Epigrafik.

Epigram (græ.) var hos Grækerne oprindelig en Indskrift paa en Offergave, et Gravmæle o. l., der skulde betegne Genstanden og dens Betydning. Det fik snart en poetisk Udformning, ja blev en selvstændig Digtart (en Gren af den kontemplative Lyrik eller Tankedigtningen), der i en kort, knap, afrundet Form (hos Grækerne i Alm. et Distichon) udtrykte et følelsesbetonet Tankeindhold, der tilspidses til en komisk eller aandfuld Pointe. Lessing [»Anmerkungen iiber das E.« 1759] forklarer det som et lille Digt, der i Indskriftsstil vækker vor Opmærksomhed og Nysgerrighed over for Emnet, holder den svævende et Øjeblik og saa tilfredsstiller den. I den (eller de) første Linier vækker det vor Forventning, i den anden (eller følgende) løser det den paa uventet sindrig eller pikant Maade: i Distichonet vækker Heksametret Forventningen, Pentametret indeholder Løsningen. E. virker altsaa ved de formelle Følelser af Forventning og Løsning og ved en logisk-pikant Pointe: »Se, hvad Du aldrig saa, min Ven! — To slette Vers fra Vibes Pen«. For øvrigt tillader E. den største Frihed i Indhold som i Form, det kan være gnomisk, satirisk, lyrisk. — De talrige E. af græske Digtere (Simonides var den ypperste E.-Digter), i hvilke den højeste Ynde veksler med den kækkeste Vittighed, bleve i den byzantinske Tid samlede i omfangsrige Antologier, af hvilke vi have flere. Romerne anvendte E. nærmest i satirisk Retning (Martial). Hos de romanske Folk var E. i Middelalderen og i 16. Aarh., særlig hos de paa Latin skrivende Humanister, et Vaaben til Spot, i den italienske Litteratur gik det imidlertid efterhaanden over i Madrigalens og til Dels i Sonettens Form. I Frankrig yndedes E. meget, særlig efter Marot. I England efterlignede J. Owen Martial i latinske E. Det kunstmæssige E. i det tyske Sprog, der sluttede sig til de gamle, begyndte først i 17. Aarh.; det betydeligste i denne Retning ydede Logau med sine »Sinngedichte«. Schiller's og Goethe's talrige E. ere nærmest smaa Tankedigte, der indeholde Sandheder i en aandfuld Form, kun i »Xenien« hvæsse de E.'s Brod. — Epigrammåtiker, Forfatter af Epigram; epigrammātisk, kort og fyndigt, rammende, bidende. *Cl. W.*

Epigæisk (bot.) betyder overjordisk og anvendes i Botanikken om saadanne Kimblade, der ved Spiringen komme op over Jorden, f. Eks. hos Karse, Bøg, Boghvede, og følgelig ere grønne og assimilerende. *V. A, P.*

Epik se Epos.

Epikántus, en Misdannelse, der bestaar i en Hudfold, som fra Næseroden skyder sig lidt hen over den indre Øjevinkel. *E. A. T.*

Epikåste, græsk Heroine, den thebanske Kong Laios'es Hustru, Oidippus'es Moder og senere hans Ægtefælle (se Oidippus). Medens hun hos Homer og andre ældre Digtere kaldes E., nævnes hun i senere Tider gerne Iokaste (s. d.). Navnet E. bæres ogsaa af andre Kvinder fra den græske Sagntid. *V. S.*

Epiklorit, en Art Klorit (s. d.).

Epikotyl (bot.) kaldes det Stykke af Stængelen, som befinder sig mellem Kimbladene (eller Kimbladet) og det nederste (første) Løvblad eller Løvbladpar. *V. A. P.*

Epikrise (græ.), Efter-Betragtning, benyttes i Lægevidenskaben om de Betragtninger og Følgeslutninger, der fremsættes i Tilknytning til en meddelt Sygehistorie. *Lp. M.*

Epiktētos, stoisk Filosof, født i Hieropolis i Frygien, muligvis død i Rom under Hadrian, var Slave hos en af Nero's frigivne. Hvorledes han vandt sin Frihed, vide vi ikke, men allerede i Nero's Tid hengav han sig i Rom til Filosofien og blev Elev af Musonius Rufus. Da Domitian forjog Filosofferne fra Rom, drog E. til Nikopolis i Epirus 94 og samlede her mange Elever om sig, særlig Arrianos, der har efterladt os Skildringer af sin Mesters Lære i de saakaldte διατριβαι Ἐπικτήτου og den saakaldte Haandbog. Muligvis vendte E. under Hadrian tilbage til Rom, muligvis er han bleven i Nikopolis til sin Død. E. hører i det væsentlige hjemme mellem de stoiske Filosoffer, men er dog ogsaa paavirket af Sokrates, Platon, Diogenes o. fl. Særlig føler han sig tiltalt af Sokrates som Folkelærer og bebrejder sine samtidige, at Videnskaben for dem er bleven de lærdes Sag uden Nytte for den store Mængde. Den rette Livsførelse er det store Maal, som alt skal stile hen imod, og Videnskaben har kun Værdi som et Middel hertil. Den rette Livsførelse, som Fornuften anviser os, og som vi skulle finde vor Lykke i, kan kun opstille et Ideal for det, som er i vor Magt. Det vilde være taabeligt at stræbe efter at ændre det, som vi ingen Magt have over. Over den ydre Natur have vi ingen Magt, kun vore Lidenskaber, Følelser og Meninger ere i vor Magt, og dem er det, vi skulle vise os som Herrer over. Til Verdens Gang ere vi kun Tilskuere; den skænker os snart Ære og Lykkens Goder, snart tager den dem fra os igen; alt det vedkommer ikke den vise. Denne Koldsindighed over for det ydre Livs Tilskikkelser fører til et asketisk Liv, fordi den, som afslaar at tage mod Lykkens Goder, er stærkere end den, som tager imod dem, naar de falde i hans Lod. Men for øvrigt fører denne Opfattelse af det dydige og

vise Liv hos E. til Konsekvenser af dobbelt Art. Paa den ene Side afslutter Mennesket sig fuldstændig i sig selv, saa selv Kærlighed til Hustru, Børn, Fædreland bliver en uværdig Bundethed til ydre Ting. Paa den anden Side bliver det den vises Sag at erkende Verden som Guds Værk, hvori Mennesket selv er sat, hver paa sin bestemte Plads og med visse bestemte Opgaver, saa det bliver hans Opgave at opfylde denne Bestemmelse. Verden have vi ingen Magt over, derfor skulle vi betragte den som noget ligegyldigt og os uvedkommende. Men Verden er ogsaa Guds Plan, derfor skulle vi bøje os for den som det højere. Vi kunne ikke gribe ændrende ind i den, det vilde være paa een Gang taabeligt og formasteligt at forsøge derpaa; derfor skulle vi paa een Gang anse Forholdet til Stat, Fædreland, Hustru og Børn som noget, der ikke berører vort inderste Væsen og ikke kan skabe vor Lykke, og samtidig opfatte det som noget, der nu engang er, og efter hvis Fordringer vi derfor skulle leve. Denne mærkelige Dobbelthed udspringer af den religiøse Verdensopfattelses Natur; Verden er for en saadan paa een Gang det, som skiller os fra Gud, naar den fanger vor Interesse, og det, som forbinder os med Gud, naar vi se Guds Aabenbaring i Skabningen. Hvilken Bestemmelse det enkelte Menneske har o: hvilken Hensigt Gud har med ham, erkende vi ved at se, hvilke Kræfter vi have faaet. Dem skulle vi udvikle og nyttiggøre. Over for dem, der ikke kunne leve efter Dydens og Fornuftens Forskrifter, skulle vi afholde os fra at fælde nogen Dom, da vi ikke kende deres indre Grundsætninger, og snarere vise dem Medlidenhed end Haardhed; dog maa denne Medlidenhed ikke trænge ind i vor Sjæl, men kun lægge sig for Dagen i vore ydre Handlinger. — E.'s Værker *(Epictetae philosophiae monumenta)* ere udgivne i 15 Bd. [Leipzig 1799—1800]. (Litt.: Courdaveaux, *Les entretiens d'E. rec. par Arrien.* [Paris 1862]; Ritter, »Gesch. der Phil. alter Zeit« 4. Del, 2. Udg., S. 213—41; Martha, *Les moralistes sous l'empire romain* [Paris 1864]; Guyau, *Étude sur la phil. d'E.* [Paris 1875]). *C. St.*

Epikuros, græsk Filosof, Neokles'es Søn, født 342 f. Chr. i Gargettos i Attika, død 270 i Athen, blev Stifter af en af de betydeligste efteraristoteliske filosofiske Skoler. Hans Filosofi er ligesom den stoiske væsentlig en Religion for de dannede, idet hans Hovedformaal er at sætte Menneskene i Stand til at leve et lyksaligt Liv. Efter en Tid lang at have virket i Mytilene og Lampsakos bosatte han sig 305 i Athen, hvor han samlede sine Venner om sig paa en Landejendom, som han besad, og som han skænkede som Ejendom til det Samfund, han stiftede. En Gang om Maaneden samledes man her til Fest. E. sætter Livets Maal i den varige Lyst, i Sjælens fuldkomne, uforstyrrede Tilfredshed. En saadan Tilstand kan ikke opnaas uden ved Hjælp af en overlegen Erkendelse af Tilværelsen og Livets Vilkaar og en fornuftig Beherskelse af Drifterne og Maadehold i Nydelsen. Videnskaben befrier os fra den overtroiske Frygt; den lærer os, at alt bestaar af Atomer, der danne mere eller mindre varige Forbindelser. Ogsaa Sjælen er en saadan Atomforbindelse, der ved Døden opløses, saa Bevidstheden forsvinder; fra Legemet skiller Sjælen sig kun ved, at den bestaar af de fineste og glatteste Atomer, og den gennemtrænger hele Legemet som dettes bevægende Princip. Denne Lære, som E. har optaget efter Demokritos, befrier os fra Frygten for Døden; Døden bringer intet ondt, da jo Bevidstheden ophører. I Mellemrummene mellem Kloderne bo Guderne, der kunne staa for Menneskene som de ophøjede Idealer af lyksalige Væsener, men som for øvrigt ikke bekymre sig om Jorden eller gribe ind i Menneskenes Skæbne. Alt det onde og ufornuftige i Verden er et tilstrækkeligt Vidnesbyrd om, at ingen guddommelig Haand styrer den. For E. bliver denne Opfattelse et Udtryk for, at den vise ikke skal møde med alt for ideale Fordringer til Verden, ikke harmes over dens Ufuldkommenheder, men betragte dem med Ligegyldighed og kun holde sit eget Liv under Fornuftens Styrelse for selv at vinde Fred. At handle ondt er ufornuftigt, fordi det skaber Frygt og Usikkerhed og Samvittighedsnag; Venskabet derimod forsøder vort Liv ved at vække Munterhed og Samfølelse. Maadehold er det eneste Middel til at bevare Evnen til at vedblive med at nyde og undgaa Sygdom og Svækkelse. — E.'s Filosofi blev i henved 6 Aarhundreder en Religion for en stor Del af de dannede Klasser i Grækenland og Rom uden at undergaa synderlige Forandringer. Kun fandt den som Regel mest Udbredelse mellem dem, som vare tilbøjelige til et blødagtigt Liv. I og for sig ligger dette ikke begrundet i E.'s Lære, men det er dog ikke uforstaaeligt, at den fik denne Konsekvens. Til et Liv i aandelige Nydelser og pligttro Opfyldelse af Livets Krav hører der en aandelig Anstrengelse, som vel kan rumme sin Tilfredsstillelse, men ofte ogsaa kan være tung; og denne Byrde lærer Mennesket let at kaste fra sig ved at hengive sig til sanselige Nydelser og fremelske en Ligegyldighed for andres Skæbne, som udarter til Samvittighedsløshed. (Litt.: Diogenes Laërtes'es 10. Bog, overs. af Riisbrigh; Lucretius Carus, *De rerum naturae*; Warnekros, »Apologie u. Leben E.'s« [1795]; Kreibig, »E., seine Persönlichkeit und seine Lehre« [1885]; Guyau, *La morale d'E. et ses rapports avec les doctrines contemporaines,* 3. Udg.). *C. St.*

Epikuræer betegner dels en Tilhænger af E.'s Lære, dels et til sanselig Blødagtighed hengivent Menneske.

Epilémma (græ.), en Indvending, som en Taler gør imod sig selv for straks at gendrive den. *K. H.*

Epilepsi (græ.). I sin typiske Form bestaar E. i Anfald af Bevidstløshed forbunden med Kramper, men der gives dels lettere Former, hvor disse Symptomer ere mindre udtalte, dels findes der saakaldte epileptiforme Anfald o: Anfald, der have Lighed med E., men som kun ere at opfatte som Symptomer paa en eller anden Hjernelidelse. Den egentlige E. er nemlig en selvstændig Sygdom uden kendt Aarsag og regnes derfor til de saakaldte funktionelle Neuroser. Det typiske Anfald kan inddeles i forskellige Stadier, nemlig et Forløber- eller Prodromalstadium, et Krampestadium og et soporøst eller komatøst Stadium (det epileptiske Coma). Forløberstadiet kan mangle, men er som oftest til Stede som den saakaldte *Aura epileptica,* der kan vise sig paa forskellig Maade hos forskellige Patienter, men altid optræder paa samme Maade hos samme Patient. Enten mærkes

som et koldt eller varmt Pust *(aura)* udgaaende fra et bestemt Sted og derfra bredende sig til hele Legemets Overflade, eller Aura'en optræder som en Øresuscn eller anden Lyd, som en Lysfornemmelse for Øjnene (oftest ses rødt Lys), som Svimmelhed, som en Følelse af Angest, som lette Trækninger, som en Forstemning. Patienten kender disse Forløbere og kan derfor ved deres Indtræden faa Tid til at træffe sine Forholdsregler, kan sætte eller lægge sig og derved hindre det Fald, som ellers uundgaaelig er Begyndelsen til det næste Stadium, Krampestadiet. Dette indledes undertiden med et lydeligt Skrig, og i det samme Øjeblik styrter Patienten, hvis altsaa ikke en forudgaaende Aura har bragt ham til at sætte sig, næsegrus til Jorden, udsat for Læsioner ved at falde mod haarde Genstande, mod skarpe Kanter eller i Ild, Vand o. s. v.; de fleste Epileptikere undgaa derfor ikke i Tidens Løb forskellige Lemlæstelser. Straks derefter indfinder Krampen sig, ofte først som en Stivhed af hele Legemet, men snart optræde heftige konvulsiviske, stødvise Trækninger (kloniske Kramper), hvorunder Arme og Ben bevæges stærkt og voldsomt i forskellige Retninger, Hoved og Krop løftes fra Underlaget og falde voldsomt tilbage, Hænderne knyttes, Munden knibes til, Tungen træder ofte frem mellem Tænderne og bliver ofte forbidt, der danner sig Skum om Læberne, Ansigtet bliver blaalig-blegt, Øjnene skiftevis aabnes og lukkes og drejes ofte til samme Side eller rulle vildt i Hovedet med stift stirrende Blik, Aandedrættet bliver besværligt og uregelmæssig stønnende. Bevidstheden er fuldstændig ophævet, og jævnlig afgaa Urin og Ekskrementer uvilkaarlig. Al Følelse for Smerte er ophævet, og Patienten kan derfor ikke mærke, naar han slaar, støder eller brænder sig, hvis han tilfældig er falden over i et Ildsted. Kramperne vare som oftest kun faa Minutter, undertiden dog længere, høre under Udstødelsen af et dybt Suk op, og derpaa gaar Anfaldet over i tredje Stadium, idet Patienten falder hen i en dyb Søvn med roligt, regelmæssigt Aandedræt og kan i denne Tilstand henligge flere Timer. Ved Opvaagningen har han ingen Erindring om det passerede, føler sig tung og mat og kommer først lidt efter lidt atter til sig selv.

Foruden disse typiske Anfald, Franskmændenes *Haut-mal* eller *Grand-mal*, findes som sagt lettere Former, de saakaldte *Absences* eller *Petit-mal*, som bestaa i pludselig indtrædende Svimmelhedsanfald med forbigaaende Tab af Bevidstheden. Vedkommende standser da pludselig midt i sin Tale, sin Gang eller Virksomhed, er nogle Øjeblikke helt »fraværende«, men fortsætter derefter den afbrudte Beskæftigelse, som om intet var hændet. Mellem slige lette Anfald og den typiske E. findes imidlertid utallige Overgange, hvorfor Billedet af E. kan være en Del forskelligt. Der gives desuden Tilfælde, hvor E. slet ikke ytrer sig med de typiske Symptomer, men hvor Anfaldene ytre sig paa helt anden Maade, f. Eks. som Sved, Diarré (de saakaldte epileptiske Ækvivalenter), og Sygdommen derfor let miskendes. Hertil maa ogsaa regnes de saakaldte psykiske epileptiske Ækvivalenter, transitoriske Forstyrrelser af Sjælelivet, der undertiden kunne antage Formen af Forvirring med Angest og Hallucinationer, hvorunder Patienter drives til Voldshandlinger (Mord, Selvmord, Tyveri og Brandstiftelse). Disse have en stor retsmedicinsk (forensisk) Betydning, da de paagældende Personer begaa disse Forbrydelser i en utilregnelig Tilstand, saa at de bagefter ikke have Begreb om, hvad der er foregaaet. Ofte optræde saadanne Tilstande i Tilslutning til et typisk epileptisk Anfald (postepileptiske Psykoser). De epileptiske Anfald optræde snart i hurtig Rækkefølge, snart med kortere eller længere, ofte aarelange, Mellemrum. Undertiden kunne de gentage sig saa hurtig, at der slet ikke bliver noget frit Mellemrum (Franskmændenes *Etat de mat)*, og under disse Forhold kan Døden indtræde, medens ellers Anfaldene, bortset fra de mulige Læsioner under disse, i øvrigt ikke medføre nogen direkte Fare. Hyppige og stærke Anfald kunne have en Sløvhedstilstand til Følge, men i Reglen ere Epileptikerne i de fri Mellemrum fysisk og psykisk normale Mennesker, og som Eksempler paa, at E. godt kan være forenet med høj Grad af Intelligens, anføres i Reglen, at Cæsar, Muhamed, Rousseau og Napoleon I vare Epileptikere. Hyppigst komme Anfaldene om Dagen, men de kunne ogsaa indfinde sig om Natten og kunne i saa Tilfælde længe gaa ubemærkede hen.

E. kan optræde allerede i Barnealderen, men indfinder sig i Reglen først efter Pubertetsaarene, kan ogsaa opstaa senere, dog sjælden først i den højere Alder. Den er en kronisk Sygdom, der med Aarene kan forværres og gaa over i en Sløvhedstilstand, men i andre Tilfæld« tabe Anfaldene sig baade med Hensyn til Hyppighed og Intensitet, og der kan indtræde, om end sjælden, en virkelig Helbredelse.

I Oldtiden og ogsaa langt senere antoges E. at skyldes guddommelig Oprindelse — hvoraf dens Navn *Morbus sacer* eller *divinus.* Vi kende endnu ikke dens egentlige Væsen, formode, at den skyldes en Hjernelidelse, og have Grund til at tro, at dennes Sæde maa være Hjernebarken, idet man har set, at Affektioner af denne Del af Hjernen, hvor ogsaa Bevægelsernes Centra findes, jævnlig ledsages af epileptiforme Kramper (Jackson's E.), ligesom man ogsaa ved Forsøg paa Dyr direkte har kunnet fremkalde saadanne Kramper ved at indvirke paa denne Del af Hjernen. Blandt Aarsagerne til E., der af dens Symptomer populært kaldes »Faldende Syge«, »Ligfald« o. 1., spiller Arveligheden en Hovedrolle; men ikke alene E. hos Forældrene disponerer til dens Udvikling hos Børnene, ogsaa andre Nervesygdomme hos hine have den samme Virkning, ligesom man i det hele i Epileptikernes Familie jævnlig finder Medlemmer, der lide af forskellige nervøse Symptomer (Hysteri, Sindssygdomme). E. udvikler sig derfor hovedsagelig paa en nervøs Basis. Nært Slægtskab mellem Forældrene anses ogsaa for et disponerende Moment, og E. hos Børnene har man i enkelte Tilfælde antaget var Følgen af, at Faderen i Avlingsøjeblikket har været beruset. Svækkende Potenser have i det hele taget Betydning for, at E. udvikler sig hos i øvrigt disponerede Individer, saaledes Alkoholisme, Syfilis, Infektionssygdomme. En særlig Rolle spiller desuden Beskadigelser af Hovedet (Fald, Stød, Slag), og det er i saadanne Tilfælde, man har set helbredende Virkning af en foretagen

Operation, hvorved Splinter fra Kraniets Knogler ere blevne fjernede, og hvorefter en i lang Tid bestaaende E. er hørt op.

Behandlingen, der i Reglen maa fortsættes i lange Tider, gaar i det væsentlige ud paa at sætte Patienten under gunstige, hygiejniske Forhold, at styrke hans Ernæring og beskytte ham mod skadelige Indvirkninger, saasom legemlige og aandelige Overanstrengelser, idet Anfaldene let udløses ved saadanne. Blandt Medikamenter indtage Bromkalium og andre Bromsalte den første Plads; men ogsaa andre Midler have jævnlig vist sig nyttige (Zinkpræparater, Valeriana, Belladonna), ligesom ogsaa elektrisk Behandling og Badekure kunne være virksomme. Undertiden er det nødvendigt, at Epileptikerne behandles i særlige Anstalter, og en stor Del af dem henlever en større Del af deres Liv eller hele Livet i Sindssygehospitaler. Under Anfaldet er det heldigst at lade Patienten i Ro, anbringe ham saaledes, at han ikke kan tilføje sig selv Beskadigelser under Kramperne. Disse maa overlades til sig selv, og Forsøg paa at afbryde dem, f. Eks. ved med Magt at vriste de knyttede Hænder op, gøre mere Skade end Gavn. *A. F.*

Epilēre (lat.), at fjerne Haarene ved Udtrækning.

Epilobĭum L. (Dueurt, norsk Mjølke), Slægt af Natlysfamilien, Urter med helrandede eller tandede og spredte eller modsatte Blade (ofte ere paa samme Plante de øvre Blade spredte, de nedre modsatte). Blomsterne ere regelmæssige, firtallige og have smukke, røde Kroner. Frugten er en firrummet, mangefrøet Kapsel; Frøene have en hvid Frøuld (Spredningsmiddel). Arterne variere meget og ere i høj Grad tilbøjelige til Bastarddannelse. Den mest iøjnefaldende danske Art er *E. hirsutum* L. (Laadden Dueurt), som er almindelig i Grøfter, ved Sø- og Aabredder, i Tørvemoser o. s. v.; den kan blive indtil ca. 2 M. høj. De 6 andre danske Arter ere betydelig mindre; de vokse alle paa fugtig Bund. *N. H.*

Epilog (græ.), Efter- eller Slutningstale, forekommer, ligesom Prolog (s. d.), særlig ved Skuespil. Det antikke Dramas E. indeholder almindelige Betragtninger over Stykket selv eller over Fremsigerens Rolle. Shakespeare benytter sig ofte af E. for at give Tilskuerne en Antydning af det Synspunkt, ud fra hvilket de skulle betragte Skuespillet, eller for at udbede sig Overbærenhed med Stykkets Mangler. *Cl. W.*

Epilytisk (græ.), opløsende, forklarende.

Epimachī (græ.), defensivt Forbund.

Epimedium L., Slægt af Berberisfamilien, flerårige, urteagtige Planter med spredte, sammensatte Blade, sidestillede Blomsterklaser og en mangefrøet Kapsel. *E. alpinum* L. fra Alperne dyrkes i Haver som Prydplante (se nedenf.). Bladene benyttes af Alpebeboerne som Modgift og sveddrivende Middel. *N. H.*

E. ere Stenhøjsplanter, der udmærke sig ved deres fine lette Løv og ejendommelige Blomster; ogsaa til Indfatning om Mosebede kunne de anvendes. De fordre en groft sigtet moseagtig Lyngjord og en beskygget Vokseplads. De formeres ved Rodskud og Deling. *E. macranthum* Morr. et Desc. (Japan) har hvide Blomster, *E. pinnatum* Fisch. (Persien og Kaukasus) og *E alpinum* L. (Sydeuropa's Bjærge) gule, og *E. violaceum* Morr. et Desc. forholdsvis store violette Blomster. *L.ti.*

Epimelēter (græ.: tilsynshavende), i Athen det almindelige Navn for Embedsmænd, der ved given Lejlighed valgtes til at have Opsyn med særlige Foranstaltninger, f. Eks. Bygningers Opførelse, Festers Afholdelse o. a. Staaende, hvert Aar udvalgte Øvrigheder med dette Navn vare de 10 E. for Handelshavnen (Emporion), der vaagede over Overholdelsen af Handels- og Toldlovene, og de 10 E. for Krigshavnene (Neoria), som havde Tilsynet med Krigsflaaden og det dertil hørende Materiel. *K. H.*

Epimenĭdes, oldgræsk Digter og Vismand fra Øen Kreta, om hvem der fortælles mange, til Dels lidet overensstemmende, ja endog fabelagtige Ting. Man er derfor i nyere Tid gaaet saa vidt, at man har tvivlet om hans Eksistens, men dertil er ingen Grund. E. nævnes undertiden som en af Grækenland's syv vise, men han har en helt anden, mere præstelig profetisk Karakter end de syv vise. Han hører nærmest til de saakaldte Orfikere (s. d.). E. skal have levet sin meste Tid i Byen Knossos paa Kreta; dog omtales den ikke som hans Fødeby; som denne nævnes en anden By paa Kreta, Faistos ved Gortyna. Med Hensyn til Tidspunktet for hans Liv og Virksomhed har man et fast Udgangspunkt i Fortællingen om, at E. i sin Alderdom 596, da Athen snart efter Undertrykkelsen af Kylon's Oprør hjemsøgtes af Pest, som antoges for en Straf for de ved denne Lejlighed begaaede Grusomheder, kaldtes til Athen for at sone Byen, hvilket ogsaa skete. E. skal ved denne Lejlighed som oftere have vist stor Uegennyttighed. Nogle lade E. dø paa Kreta, men andre lade ham være død og ligge begraven i Sparta; der fortaltes ogsaa, at Spartanerne havde dræbt ham, da de indtoge Knossos. Indbyggerne i Argos tilskreve sig Æren af at have rejst Gravmælet over ham i Sparta. At E. har forfattet Digte, kan ikke omtvivles, men det er ikke sikkert, at han har skrevet dem eller ladet dem opskrive. De ere derfor tabte, men smaa Brudstykker ere maaske bevarede; det Vers, vi læse i Apostlen Paulus'es Brev til Titus (1, 12), stammer rimeligvis fra E., og naar en Del af Verset læstes hos en senere Forfatter, saa kan dette gerne være et Laan fra E. De af E. forfattede Digte maa vel nærmest henregnes til den episke Digtart. Man taler bl. a. om Soningssange (καθαρμοί) af E. E. siges ogsaa at være Forfatter til en Teogoni paa 5,000 Vers og et episk Digt om Minos paa 4,000 Vers. E. nævnes ogsaa som Forfatter til Orakler; man tilskrev ham i det hele et næsten vidunderligt Klarsyn. Naar der tilskrives E. prosaiske Skrifter, saa er det sikkert urigtigt; thi paa den Tid, hans Virksomhed i det væsentlige falder, i 7. Aarh. f. Chr., havde man i Grækenland endnu ingen prosaisk Litteratur. E. skal have været Medlem af Kureternes præstelige Samfund paa Kreta, og han har vel haft en lignende Karakter, som man tillægger Kureterne (s. d.). Af de mange vidunderlige Ting, der fortaltes om E., maa vi bl. a. omtale, at han i sin Ungdom skulde have lagt sig til at sove i en Hule og først være vaagnet op efter mange Aars Forløb, et Sagn, som Goethe under Frihedskrigen mod Napoleon har benyttet i sit Digt »Des E. Erwachen«. Der fortaltes ogsaa, at E. først døde, da

han var 154, andre sige 157, ja nogle endog 299 Aar gl. Hans Liv behandledes allerede i Oldtiden, saaledes i tabte Skrifter af Theopompos og Demetrios fra Magnesia. Hos Diogenes fra Laërte læse vi en Del om E. (Litt.: Heinrich, »Epimenides aus Creta« [Leipzig 1801]; Schnltess, *De Epimenide Crete* [Bonn 1877]; Kern, *De Orphei Epimenidii etc. theogoniis quaest. crit.* [Berlin [1888]). *V. S.*

Epimētheus, ifølge græske Sagn en af Japetos'es 4 Sønner, er aabenbart en Personifikation paa den alt for sildige Eftertanke og paa den uoverlagte Handling, medens hans Broder Prometheus (s. d.) er den forudtænkende. Da Prometheus fra Himlen havde røvet Ilden, advarede han E. imod at tage mod nogen Gave fra den over Rovet fortørnede Zeus, men E. fulgte ikke dette forstandige Raad, og da Pandora (s d.) bragtes ham af Hermes fra Zeus, tog han vel imod hende og blev saaledes Skyld i, at alle Ulykker kom ned over Menneskeheden. *V. S.*

Epimythĭon (græ.), den Lære, der uddrages af en Fabel (»Moralen«).

ÉpinaC [epina'k], By i Mellemfrankrig, Dep. Saone-et Loire, Arrond. Autun, ved Arroux'es Biflod Drée, har Ruiner af et befæstet Slot, store Stenkulsbjærgværker, Industri i Vinflasker og Olie og (1891) 1,500 (med Kommune 4,100) Indb. I Omegnens Kulgruber er der en Skakt, der er 800 M. dyb. *H. W.*

Épinal [epina'l], By i det østlige Frankrig, Hovedstad i Dep. les Vosges og Arrondissementet E. (Lorraine), beliggende paa begge Sider af Moselle, som her deler sig i to Arme, og ved Foden af Vogeserne i en smuk, snæver Dal, har (1891) 17,200 (med Kommune 23,300) Indb., der drive betydelig Handel, især med Vin, Korn og Kvæg, og Industri i Lærred og Bomuld, Tapeter, Papir, Jærn og Staal m. m., men især i Olietrykbilleder (»Imageries d'E.«). Byen, der er smukt bygget, er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt og derfor befæstet; den er Garnisonsby. E. er Sæde for Præfekten og har et Kommunal-Collège, en Malerisamling og et arkæologisk Museum, et Bibliotek paa ca. 30,000 Bd. med værdifulde Manuskripter, mange smukke Bygninger, Springvand, offentlige Bade, smukke Kajer og Spadseregange samt flere Stenbroer og en Jærnhængebro, der føre over Floden. Af fremragende offentlige Bygninger nævnes især Kirken St. Maurice beliggende ved Foden af en med Ruinerne af et gammelt Slot og smukke Anlæg besat Klippe, Kollegiet, der er et tidligere Jesuiterkollegium med et smukt Kapel, og Hospitalet (et tidligere Augustinerkloster). I Omegnen findes Marmorbrud; 10 Km. S. V. f. E. ligge store Papirfabrikker ved Landsbyen Archette. (Litt.: Ch. Ferry, *Guide des voyageurs et des touristes å E. et aux environs* [Nancy 1888]). *H. W.*

Epinastī (bot.) kaldes den Egenskab ved en mere eller mindre vandret udgaaende Gren, at Marven ligger ekscentrisk (paa Tværsnittet), dog nærmest ved Undersiden; Aarringene ere altsaa tykkest paa Oversiden. (Se Hyponasti). *V.A.P.*

Epinay [epinæ'], Louise Florence Pétronille Tardieu d'Esclavelles, Markise d', født 11. Marts 1726 i Valenciennes, død i Paris 17. Apr. 1783, var Datter af en Officer og blev 1745 gift med Generalforpagteren la Live de Bellegarde d'E., et slet Subjekt, fra hvem hun lod sig skille 1749. Hendes første Elsker Dupin de Francueil havde i 1745 indført J. J. Rousseau i hendes Hus, hvor hun i en Del Aar til Stadighed modtog en Hob Forfattere og Filosoffer, med hvem hun stod i nøje Venskabsforbindelse, som Duclos, Melch. Grimm, Holbach, Diderot, Galiani o. a I Parken ved sit Slot la Chevrette i Montmorenci-Dalen (ved Paris) indrettede hun en Eremitage for sin Genfer-Filosof: Jean Jacques boede der i 1756 og 1757, da han brød med É., misfornøjet over, at Grimm syntes ham at staa i 'for høj Gunst hos hende. Grimm havde i øvrigt en heldig Indflydelse paa E., hvis tidligere Vandel ingenlunde havde været dadelløs. Efter Rousseau's Desertion drog E. til Geneve, hvor hun opholdt sig 1757—59, og hvor den i Nærheden bosatte Voltaire beundrede og lovpriste hende og hun ham. Hendes litterære Arbejder ere nu ikke meget værd, heller ikke hendes »Conversations d'Emilie« [2 Bd., Paris 1774, o. oft.], et meget kedeligt Opus af pædagogisk Tendens, om det end fik Monthyon's Pris første Gang, den uddeltes (1783). Hendes »Mémoires« udg. i 2 Bd., Paris 1869, af Boiteau, maa ikke tages alt for alvorligt, men ere dog ikke uvigtige som Bidrag til hendes letfærdige Samtids Historie. Hendes »Œuvres« ere udgivne i 2 Bd., Paris 1869, af Challemel-Lacour. (Litt.: Perey og Maugras, *La jeun. de Mme. d'E.* [Paris 1882] og *Dern. années de Mme. d'E.* [Paris 1883]; J. J. Rousseau, *Confessions*; Grimm, *Correspondance*; Saint-Beuve, *Caus. du lundi* [Bd. 2]). *F. J. M.*

Epinette [epinæ't] se Spinet.

Epinikĭa (græ.) kaldtes hos Hellenerne saavel de Sejrsfester (af *νίκη*, »Sejr«), ved hvilke Sejrherrerne i de nationale Væddekampe fejredes, som de Sejrssange, der digtedes eller bleve afsungne til deres Ære. E. i Betydningen Sejrsfest bestod væsentlig i et Festmaaltid, enten dette nu bekostedes af Sejrherren selv eller af hans Venner eller andre. Vi vide saaledes, at da Atheneren Chabrias (s. d.) sejrede i Væddekørsel med sit Firspand i de store pythiske Lege, gav han en saadan E., som han selv bekostede. Simonides digtede flere E., men vi have ingen af dem tilbage. Derimod er en Del af Pindar's Digte E., men de ere dog ikke digtede umiddelbart efter Sejren, hvorimod de senere ere blevne afsungne til Sejrherrens Pris. Pindar omtaler ogsaa en E. af Archilochos, som synes oftere at være bleven anvendt og maaske var bleven til en Art Folkesang. Euripides forfattede en E. til Ære for Alkibiades; af denne har Plutarch bevaret et Brudstykke. *V. S.*

Epinikĭos HymnOS (Sejrshymnen) kalde« i den græske Kirke Lovsangen: »Hellig! Hellig! Hellig! er den Herre Zebaoth!« *V. S.*

Epione, græsk Gudinde, Asklepios'es Hustru, nævnes oftere i Indskrifter sammen med denne, ligesom hendes Statue er funden sammen med hans. E. fremstilledes i Lighed med Hera, ligesom Asklepios'es Type minder om Zeus. Hos græske Digtere nævnes helt andre Gudinder, snart en, snart en anden, som Asklepios'es Hustru; men ingen af dem er nogen Sinde funden at have været Genstand for Tilbedelse. E. dyrkedes paa Kos og i

Epidauros(s.d.). (Litt.: Blinkenberg, »Asklepios o« hans Frænder i Hieron ved Epidauros«, S. 58 ff. [Kbhvn. 1893]). *V. S.*

EpipåctiS se Hullæbe.

Epipetāl (bot.) kaldes i Morfologien det Organ, som i Blomsten er stillet lige for et Kronblad (*petalum*). I dobbelthannede Blomster ere saaledes de yderste, i omvendtdobbelthannede de inderste Støvdragere e.; hos *Primula* er den eneste tilstedeværende Støvdragerkreds e. *V. A, P.*

Epiphŏra (græ.) ell. Epistrofe (græ.) er Benævnelse paa en retorisk Gentagelse af eet eller flere Ord i Slutningen flere af Sætninger eller Sætningsled. Modsætningen hertil er Anaphora (s. d.). *P. K. T.*

Epiphýllum Haworth et Pfeiffer, Kaktusslægt, hvis Stamme og Grene bestaa af kødede og bladagtige, randtakkede og foroven afstumpede Led. De yderste af disse bære uregelmæssige Blomster; Biosteret dannes af et Rør med skæv Munding, og Blosterbladene falde i en tydelig adskilt Over- og Underlæbe. Støvdragerne rage ud af Mundingen. Det lille saftige Bær er pæreformet. De to Arter, *E. truncatum* Haw. og *E. Altensteinii* Pfr., ere kun lidt forskellige fra hinanden, maaske kun een Art. De høre hjemme i Brasilien og ere oprindelig epifytiske; Blomsterne ere karminrøde, men der gives dog af *E. truncatum*, som blomstrer i December og Januar, næsten hvidblomstrede Varieteter. Begge Arter dyrkes almindelig (se nedenf.). Bastarder ere fremkaldte, saaledes mellem *E. truncatum* og *Cereus grandiflorus* Mill. *A. M.*

E. ere vinterblomstrende Varmhusplanter. Hvileperioden falder fra Februar til Maj og Vækstperioden fra Juni til Midten af September; til den Tid maa Ledene være fuldkommen modne og Knopdannelsen begynde. Fra Juli til September anbringes Planterne i en halvvarm Bakke; i den første Tid gives der rigelig Vand, men naar hvert Skud har ansat et Led, mindsker man lidt efter lidt med Vandingen for at bringe dem til Knopdannelse. Først i September flyttes Planterne ind i et luftigt Koldhus og overvintres ved 9—12°. Blomstringen varer fra November til Januar og kan hemmes eller fremskyndes ved at holde Planterne mere eller mindre koldt. Omplantningen foregaar i Marts, hvortil benyttes 2 Dele Bladjord, I Del Græstørv og 1 Del Sand blandet med knuste Trækul. Potterne, der skulle være forholdsvis smaa, forsynes med rigelig Dræn. Efter Omplantningen anbringes de nær Lyset i et Hus med 15—18°, og efterhaanden som Væksten begynder, gives der lidt mere Vand. De formeres ved Stiklinger eller Spaltepodning paa *Peireskia*. Forædlingen foretages i August og i et Formeringshus med fugtig Luft og Skygge; efter 8 å 10 Dage vil Sammenvoksningen have fundet Sted. *L. H.*

EpiplOCele (græ.), et Brok, hvis Indhold dannes af Nettet (*Epiploon*); Synonym: *Hernia omentalis* (af *Omentum*, Net). (Smlg. Brok). *£. A. T.*

Epiplŏon d. s. s. Net, se Bughinde,

Epipōgon se Knælæbe.

Epirografī (græ.), Fastlandsbeskrivelse, i Modsætning til Hydrografi.

Epirrhēma (græ., egl. Tilord eller Efterord) kaldes i de gammelgræske Teaterforestillinger det, som Føreren af Koret fremsagde for Publikum efter Parabasen (s. d.) ell. Antistrofen; Versemaalet var gerne trokæiske Tetrametre. *V. S.*

Epīrus se Epeiros.

Episcopĭus (Biskop), Simon, Arminianernes (s. d.) Leder efter Arminius'es Død, født 1583 i Amsterdam, død 1643. Som Student i Leyden sluttede han sig til Arminius, blev 1610 Præst i Bleiswyk ved Rotterdam og 1613 teologisk Professor i Leyden. Han mødte paa Dordrecht-Synoden (s. d.) sammen med 12 Præster for at forsvare sit Standpunkt, men blev forvist sammen med sine Meningsfæller og levede derefter i Antwerpen, Rouc-n og Paris, indtil han 1626 fik Lov at vende tilbage. Nu blev han Præst i Rotterdam og senere Førstelærer ved det nyoprettede arminianske Seminar i Amsterdam. Hans vigtigste Skrifter ere *Confessio* [1622], som er Arminianernes Trosbekendelse, og *Apologia* [1629] samt *Institutiones theologicae*, som han ikke fik fuldendt. Grundanskuelsen i dem er, at Kristendom ikke er Lære, men Liv; Tro er ikke en Teori, men en etisk Handlen. En samlet Udgave af hans Værker besørgede Curcellæus og Poelenbrugh [I—II, Amsterdam 1650—65]. *L. Af.*

Episcŏpus, Latinisering af græ. *ἐπίσκοπος*, Tilsynsmand, Biskop (s. d.). *E. in partibus infidelium*, en Biskop, som betitles efter Lande eller Byer, som have været kristne, men nu ere muhamedanske eller hedenske; altsaa Titulærbiskop. *E. oecumenicus* (»almindelig Biskop«), en Titel, som Konstantinopel's Patriark fra ca. 600 har tillagt sig. *E. episcoporum* (»Biskoppernes Biskop«) kaldes stundom Paven. *H. O.*

Episēmon (græ.: Mærke), Skibsmærke (Galionsfigur), Skjoldmærke, Møntpræg.

Episepål (bot.) kaldes i Morfologien de Organer, i Blomsten, som ere stillede lige for Bægerbladene (*sepala*), f. Eks. den yderste Kreds af Støvdragere i en dobbelthannet Blomst. *V. A.P.*

Episiocēle (græ.), et i de ydre kvindelige Kønsdele (særlig en af Storlæberne) nedtraadt Brok. *Lp. M.*

Episĭon (græ.), de ydre kvindelige Kønsdele, eller Indgangen til Moderskeden; Ordet benyttes kun i Sammensætninger. *Lp. M.*

Episiorafī (græ.), en Operation, hvorved de kvindelige Kønsdeles ydre Aabning tillukkes (smlg. *Kolpokleisis*); anvendes undertiden, men yderst sjælden ved Blærefistler, som det ikke lykkes at lukke direkte (se Blærefistel, S. 202). *Lp. M.*

Episiotomī, (græ.), Indsnit, der tilsigte at forstørre den ydre Aabning af de kvindelige Kønsdele, særlig for at skaffe Plads ved Fødsler. Med Saks eller Kniv gøres et Indsnit skraat bagtil eller udad i Mellemkødet til den ene eller begge Sider; efter endt Fødsel syes Indsnittene som oftest atter sammen. *Lp. M.*

Episk Digtning se Epos.

Episklerītis er en overfladisk Betændelse af Øjets Læderhud (se Skleritis). *G. N.*

Episkopāl, hvad der hører til en Biskop. E. kaldes den anglikanske Kirke (s. d.) i Modsætning til den presbyterianske Retning. *H. O.*

Episkopalĭsme, den stærke Betoning af Bispernes Betydning, særlig i den anglikanske Kirke. *H. O.*

Episkopalsystem. a) I den katolske

Kirke: Den Lære, at Paven kun er *primus inter pares*, den første blandt Ligemænd, men staar under det samlede Episkopat, der repræsenteres af de almindelige Kirkemøder; Udgangspunktet er de store reformatoriske Koncilier i 15. Aarh., og E. er særlig blevet hævdet i Frankrig som et Led i Gallikanismen (s. d.), i Tyskland ved »Febronianismen« og Emserpunktationen (s. d.) og senere ved den gammelkatolske Bevægelse, men er fordømt af Paven. b) I den protestantiske Kirke: En Retfærdiggørelse af den Ordning, som allerede paa Reformationstiden blev almindelig, og som ved Augsburg-Freden 1555 og den westfalske Fred 1648 lystes i Kuld og Køn, nemlig at Landets Fyrste var Landskirkens Herre; Fyrsten havde denne Ret i Kraft af sin Stilling som *summus episcopus*, øverste Biskop, i Reglen dog nærmere bestemt saaledes, at han i egen Person kun udøvede *jus circa sacra* (s. d.), men i det væsentlige overlod Udøvelsen af *jus in sacris* til Kirkens Mænd. E. blev gjort gældende af mange Teologer, særlig af B. Carpzov, men fortrængtes dog mere og mere af det strengt absolutistiske Territorialsystem (s. d.), der førtes frem af Jurister og bedømte Sagen ensidig fra Statens Side, medens en friere kirkelig, af Pietismen paavirket Retning vilde retfærdiggøre den herskende Ordning af Kirkestyrelsen ved det mildere Kollegialsystem (s. d.). *H. O.*

Episkopāt, en Biskops Embede og Værdighed, ogsaa Indbegrebet af alle Bispers Magt og Ret, set som en Enhed. *H. O.*

Episkŏpos (græ.) kaldtes i Oldtiden forskellige Slags Tilsynsmænd, særlig inden for de mange hedenske Foreninger den Mand, der bestyrede Pengevæsenet. Herfra har Kirken laant Betegnelsen for Lederen af den enkelte kristne Menighed, »Biskoppen«. Nogle have ogsaa villet hævde, at selve dette Embede efter sin Art direkte var en Efterligning af det hedenske; men Ny Testamentes Brug af Biskopper og Presbytere som Synonymer taler derimod. Se for øvrigt Biskop. (Litt.: Hatch, *The organization of the early Christian churches* [London 1882]; P. Madsen, »Det kirkelige Embede« [Kbhvn. 1890]). *H. O.*

Episode (græ.: Indskud) betegner, ifølge Aristoteles, i den gamle Tragedie de mellem Korsangene indskudte Partier o: Dialogen, og dernæst alle Sidehandlinger i den handlingfremstillende Digtning (Epos og Drama), der knytte sig til Hovedhandlingen uden dog væsentlig at høre til den og udgøre et lille Hele for sig. Den nyere Æstetik benytter Ordet i den sidste Betydning. En saadan E. behøver ikke at være Fyldekalk eller overflødigt Gods; den kan være Frugten af en fin Plan, idet den f. Eks. kan give Oplysning om skjulte Aarsager, der kunne være af Betydning for Hovedhandlingen, og saaledes fremme Handlingens Enhed. (Eks. Fortællingen om Troja's Erobring i Vergil's Æneide). E. kan ogsaa fremtræde som en Sidehandling, der belyser den psykologiske Udvikling i Hovedhandlingen. *Cl. W.*

Epispādi (græ.), en Misdannelse af det mandlige Lem, bestaaende i, at det er spaltet i sin øvre Flade, saa at de to Sidehalvdele ligge hver til sin Side for Urinrøret, der ligger som en opad aaben Rende. E. kan være mere eller mindre fuldstændig, idet i enten kun den yderste Ende af Lemmet er mis- dannet, eller Spaltningen gaar helt op til Underlivet. I visse Tilfælde naar Spaltningen videre op paa Underlivet, saa at Blæren ligger aaben frem paa Bugvæggen (se Ektopi, Ekstrofi af Blæren). *E. A. T.*

Epispastĭka (græ.) d. s. s. blæretrækkende Midler.

Epistáksis (græ.), Næseblødning.

Epistel (græ.: Brev). Det poetiske Brev betegner kun en ydre Form eller rettere Iklædning af et lyrisk, episk, didaktisk eller satirisk Indhold, der gives i Brevform, og efter sit Indhold tilhører E. da en af disse Former af Digtekunsten. Horats'es *Epistolae ad Pisones* er et Læredigt, andre horatske E. ere af satirisk Indhold. Ovid's *Epistolae ex Ponto* ere nærmest Elegier. I den nyere Tid ere E. som oftest lette og fri Udgydelser af et vittigt, spøgefuldt Lune. (Baggesen, »Skæmtsomme Rimbreve«, Bellman, »Fredman's Epistlar«). Jfr. Brev 3. Bd. S. 617 ff. *Cl. W.*

I kirkelig Sprogbrug bruges E. om de nytestamentlige Breve; om disses liturgiske Anvendelse se Perikope. *J. C. J.*

Epistelside kaldes højre Side af Kor og Alter, beregnet fra Kirkens Skib; den modsatte Side kaldes Evangeliesiden. *H. O.*

Epistérnum se Brystben.

Epistilbit se Zeolitgruppen.

Epistdla (lat., af græ. *ἐπιστολή*), Brev (med særlig Betydning af det tilsendte, medens *litterae* betegner Brevet som det skrevne). I Oldtiden ogsaa specielt om et kejserligt Reskript o: Svar til en Embedsmand om, hvorledes han skal forholde sig i et vanskeligt Tilfælde. *A. Mr.*

Epistolae canonĭcae (lat.), kanoniske Breve, kaldes Brevene i det ny Testamente, nemlig 13 fra Paulus, 2 fra Peter, 3 fra Johannes, 1 fra Jakob og 1 fra Judas samt Hebræerbrevet, som er forfattet af en ukendt. *L. M.*

Epistolae **laureātae** ell. *litterae l.* (lat.), Breve, omvundne med Laurbær, som romerske Feltherrer sendte til Senatet som Sejrsbudskab. *A. Mr.*

Epistolae obscurorum virorum (lat.) **o:** Breve fra uberømte Mænd, i Modsætning til den hyppig benyttede Bogtitel *Epistolae clarorum virum* (berømte, navnlig lærde Mænds Breve"), ogsaa med en Hentydning til Obskurantisme. Da den tyske Humanist Joh. Reuchlin i de første Aar af 16. Aarh. laa i Strid med nogle ortodokse Teologer i Koln, udkom der 1515 eller 1516 en opsigtvækkende og meget morsom Satire med den anførte Titel, en lille Bog i Kvartformat; de i den indeholdte Breve, affattede i barbariserende Munkelatin, ere stilede til en af Köln-Teologerne, Magister Ortwin Gratins. Som Trykkested er angivet Venezia og som Bogtrykker Aldus »Minutius«, men i Virkeligheden ere de vistnok trykte i Koln eller Hagenau. Som Forfattere har man nævnt Ulrich von Hutten og J. Crotus Rubianus samt Wolfgang Angst; at Hutten har haft Del i dem, er særdeles rimeligt; for øvrigt ere ogsaa adskillige andre Navne komne paa Tale, deriblandt Erasmus af Rotterdam og Reuchlin selv, men for disse to Mænds Vedkommende er Formodningen ugrundet. Efter at to Udgaver til af 1. Samling havde set Lyset, udkom 1517 en anden Del (i Basel synes det), der snart atter optryktes, — disse ældste Udgaver ere imidlertid overordentlig sjældne. Siden er der

kommet mange andre, af begge Dele i 16., 17. og 18. Aarh., men de bedste ere fra 19. Aarh., nemlig ved Bocking, dels i Supplementet til hans Udgave af U. v. Hutten's Værker, dels selvstændig. — E. o. v. ere flere Gange efterlignede, f. Eks. af S. Pufendorf (i *Dissertatio epistolica Josvae Schwartzii* [1688]) og i den nyere Tid af G. Schwetschke i Halle, som bl. A. under denne Form har satiriseret over det vatikanske Koncilium, der vedtog Ufejlbarhedsdogmet. *E. G.*

Epistolär (lat.) kaldes i den romersk-katolske Kirke den gejstlige, i Reglen Subdiakon, som fra højre Side af Alteret (»Epistelsiden«) oplæser et Stykke af Epistlerne. *H. O.*

Epistolärisk (lat.), brevlig, i Brevform.

Epistolograf (græ.), Forfatter af Breve, Brevskriver; Epistolografi, Anvisning til Brevskrivning, Brevbog; Epistolografik, Brevskrivningens Teori.

Epistrŏfe se Epiphora.

Epistrofĕus o: Taphvirvlen se Hvirvel.

Epistylĭon d. s. s. Architrav.

Epitādeus, en spartansk Efor (sandsynligvis i Tiden efter den peloponnesiske Krig), der foreslog og gennemførte en Lov, hvorved det tillodes enhver Spartaner i levende Live at bortskænke eller ved Testamente efterlade sin Formue og sin Jordlod til hvem, han vilde; som Følge deraf kom Jordbesiddelsen i Tidens Løb paa nogle faa Hænder, hvorved hele Grundlaget for den spartanske Samfundsorden ophævedes. *K. H.*

Epitaf, Epitafium (græ., *ἐπιτάφιον*), Gravskrift eller Gravmæle med en Indskrift.

Epitafĭos (græ., underforst. *logos*), Ligtale; specielt i Athen den Tale, som i Krigstider hvert Aar af en dertil udvalgt Taler holdtes over de for Fædrelandet faldne i Forbindelse med deres Jordfæstelse. Mest bekendt er den E., som Thukydides lader Perikles holde Aar 431 over de i Begyndelsen af den peloponnesiske Krig faldne; han giver deri, sandsynligvis med Tilknytning til den af Perikles virkelig holdte Tale, en ved Indholdets Rigdom og Formens Skønhed lige udmærket Skildring af athenisk Udvikling og Tænkemaade i denne Athen's Stormagtsperiode. En under Lysias'es Navn overleveret E. (over de i den korinthiske Krig faldne) ligesom en under Demosthenes'es Navn bevaret (over de ved Chaironeia faldne) anses nu almindelig for uægte; derimod er en E. af Hypereides over dem, der faldt i den saakaldte lamiske Krig, sikkert ægte. I Dialogen *Menexenos*, hvis Ægthed dog er omtvistet, lader Platon Sokrates foredrage et Mønster paa en E., som han paastaar at have hørt af den bekendte Aspasia. *K. H.*

Epithalamĭon (græ.), hos Grækerne og Romerne en Bryllupssang, der efter gammel Sæd blev afsunget, oftest af Kor, foran de nygiftes Sovekammer (*thalamos*); i videre Forstand om ethvert Digt til Ære for de nygifte. Af græske E. findes kun Fragmenter; derimod er der bevaret talrige E. af romerske Digtere, hvoraf det mest bekendte er en Vekselsang af Catullus (62. Digt), der vistnok gaar tilbage til en Original af Sapfo. *K. H.*

Epithēl, *epithelium* (græ. af *ἐπί*, paa, og *ftrjlrj*, Vorte, saaledes kaldt fordi det først brugtes om den fine Hud paa Brystvorten), betegner hindeformige Beklædninger, dannede af tæt sammenkittede Celler, E.-Celler, der som et fast tilhæftet Tapet dække alle saavel ydre som indre Overflader af Legemet; saaledes dækkes hele den ydre Hud af et tyndt, men fast E., der kaldes *Epidermis* eller Overhuden (se Hud). Et endnu tyndere E.-Lag beklæder overalt Aandedrætsorganernes, Mundens, Tarmkanalens, Urin- og Kønsorganernes Slimhinder. Alle de paa Huden og Slimhinderne mundende Kirtler (f. Eks. Svedkirtler, Nyrer, Fordøjelseskirtlerne o. s. v.) ere dannede af E. En ejendommelig Art af E., Ependym, forekommer i det centrale Nervesystem (se Hjerne). Det E., der beklæder Indsiden af Hjertet og Karrene, Bryst- og Bughulen og de øvrige indre Hulrum, betegnes ofte som Endothel, i Modsætning til det forannævnte egentlige E., nemlig Hudens, Slimhindernes og Kirtlernes (se i øvrigt Væv). — E. (og da navnlig Hudens og Tarmkanalens) spiller en højst vigtig Rolle ved at beskytte de øvrige Dele af Legemet mod skadelige Indflydelser udefra, saaledes mod kemiske Indvirkninger, Mikrober o. s. v. En ikke mindre vigtig Side af E.'s Virksomhed bestaar i at udsondre forskellige Stoffer, der ere skadelige eller overflødige for Legemet (f. Eks. Urinens, Svedens Bestanddele), eller som skulle anvendes videre i Legemets Husholdning (f. Eks. Mavesaften) (se Kirtler). *S. B.*

Epitheliälkræft se Epitheliom og Cancroid.

Epitheliōm, Kræftform, hvor Cellerne have bevaret den virkelig epitheliale Type. Man skelner efter Cellernes Beskaffenhed mellem Pladeepitheliomet, d. s. s. Cancroid ell. Epithelialkræft og Cylinderepitheliom, hvis Celler have Cylinderform; denne sidste Art findes særlig paa Tarmkanalens Vægge og kan danne store, ødelæggende Svulster, der som Regel ledsages af Blødning, Forsnævring, Smerte og ligesom de fleste Kræftsvulster medføre Patientens Død. — *Epithelioma Moluscum* (se Moluscum). *Epithelioma myxomatode.psammosum*, en ejendommelig Svulst i Hjernens 3. Ventrikel. *E. A. T.*

Epithēm (bot.) betyder i Vævlæren det tyndvæggede, plasmafyldte, smaacellede Parcnkym, som omgiver Enderne af Karstrengene under Vandporer (s. d.) eller kirtelagtige Overhudspartier (se Nektarier, Honningkirtler). Ordet er dannet af de Bary 1877. *V. A. P.*

Epithēma (græ.), Omslag, benyttes særlig om Vandomslag. *E. tepidum*, varmt Vandomslag.

Epithése (græ.), Tilsætning, Tilføjelse.

Epithĕton (græ.). Tillægsord, Adjektiv. Ved *E. ornans* (>smykkende Tillægsord«) forstaas et til Stadighed ved det samme Ord tilføjet E,, hvilket især forekommer hos Homer, f. Eks. fodrappen Achilleus, den rosenfingrede Dagning. *K. H.*

Epithymï (græ.), Lyst, Attraa.

Epitŏme (græ.), Udtog af et større Værk; saadanne vare almindelige hos Romerne i den senere Tid, f. Eks. de historiske Oversigter af Florus, Eutropius o. a.; ogsaa Indholdsangivelserne (*periochae*) til de tabte Bøger af Livius kaldes undertiden saaledes. Deraf Epitomator, Forfatter til et Udtog. *K. H.*

Epitrachelion (græ.: >Halsstykke«). i den græske Bygningskunst Søjlens Hals o: Stykket nærmest under Kapitælet (se Søjle); i den græsk-katolske Kirke Navnet paa et bredt, stift Baand, der af

højere gejstlige bæres om Halsen, og som med begge Ender hænger ned til neden for Bæltet; det er prydet med broderede Kors. *V. S.*

Epitrītos (græ.) ell. Epitritus, en antik Versefod, bestaaende af 3 lange og 1 kort Stavelse; efter den korte Stavelses Plads kaldes den *E. primus* (— — ⏑), *E. secundus* (— ⏑ —) o.s.v. *K.H.*

Epitrochásme (græ.: Løben hen over), i Retorikken den flygtige Berøring og Omtale af noget. *K. H.*

Epitrŏpe (græ.), i Retorikken den Fremgangsmaade paa Skrømt at indrømme noget eller overlade det til Dommernes Skøn. *K. H.*

Epizeuxis (græ.), i Retorikken en Gentagelse af et Ord med Eftertryk. *K. H.*

Epizoer se Snyltedyr.

Epizooti (græ.) er et Udtryk, som i Veterinærmedicinen bruges paa samme Maade som Ordet Epidemi i Menneskelægevidenskaben, altsaa som en Fællesbetegnelse for saadanne Sygdomme, der brede sig som »Syger«, fra Dyr til Dyr, fra Gaard til Gaard, fra en Landsdel til en anden. *G, S.*

Epōdos (græ.: Eftersang), Epode, betegner 1) det sidste Afsnit af et lyrisk Digt, hvorved Strofe og Antistrofe afsluttes; saaledes anvendes E. i Pindar's Digte og i talrige Korsange i de græske Dramaer; 2) et lyrisk Digt, hvori en længere Verselinie, oftest et iambisk Trimeter, afveksler med en kortere (hertil regnes dog ikke det elegiske Distichon); denne Form opfandtes af Archilochos og er benyttet af Horats i hans »Epoder«, som han selv kaldte *iambi*; 3) et Omkvæd, der stadig kommer igen med bestemte Mellemrum. *K. H.*

Epōke (græ.) betegner i Astronomien det Tidspunkt, hvorfra man regner et Himmellegemes (Planet, Komet, Maane) Bevægelse (se Elementer), i Kronologien det Tidspunkt, hvormed en ny Tidsregning eller Æra begynder. *J. F. S.*

Epomēo (de gamles *Epomeus* ell. *Epopeus*), Vulkan og Kulminationstop paa den italienske Vulkanø Ischia, V. S. V. f. Napoli. Højde 792 M. (efter anden Kilde 759 M.). E.'s sidste Udbrud fandt Sted i Aaret 1301 (se Ischia). *H. L.*

Epŏna, romersk Gudinde, Beskytterinde af Heste, Muldyr, Æsler o. l., ligesom ogsaa af deres Drivere og Oppassere, sikkert oprindelig en keltisk Gud-

Epona (efter et Billede i en Cirkus).

inde, hvis Dyrkelse fra sine Hjemlande, Gallien, Germanien og Donau-Landene, bredte sig til Italien og andre Dele af Romerriget. I latinske Indskrifter, hidrørende fra romerske Soldater, nævnes E. ofte, undertiden sammen med Guddomme med barbariske Navne, ofte ogsaa med romerske Guder. Af E. haves flere Billeder, hvor hun paa forskellig Maade er fremstillet kærtegnende Dyr. I Reglen bærer E. en lang Klædning. Den her gengivne Afbildning stammer fra en Cirkus. Om E. se *Annali del instit.* [Rom 1866 og 1881] og R. Peter i Roscher's Lexikon. *V. S.*

Eponўmos (græ.: den, som giver Navn), i de græske Stater Betegnelse for en aarlig skiftende Embedsmand, efter hvem Aaret fik Navn (ligesom i Rom efter Konsulerne), saaledes i Athen den øverste Archont, i Sparta den øverste Efor, i Boiotien den øverste Boiotarch o. s. v. I Attika kaldtes de 10 Stammehelte, efter hvem Kleisthenes gav de af ham oprettede 10 Fyler Navn, de eponyme Heroer. *K. H.*

I Assyriologien tales ogsaa om E., og man betegner hermed de højere Embedsmænd, hvis Navne Assyrerne benyttede som Dato til at betegne Aaret (der begyndte med Maaneden Nisan ved Foraars Jævndøgns Tider). Vi have fire af Assyrer i 7. Aarh. f. Chr. forfattede Lister, hvor disse E. ere opførte i Rækkefølge igennem et Tidsrum af omtr. 250 Aar; disse Lister, der ere skrevne med Kileskrift, ere udgivne af Rawlinson, som ogsaa har udgivet Brudstykker af assyriske historiske Tabeller, ordnede efter E. E. anvendes allerede før Aar 1300 i Assyrien, maaske endnu tidligere. I lang Tid plejede man at tage Kongen til E. for det første Aar efter hans Tronbestigelse; efter ham kom Tartan (Feltmarskalken), derpaa andre høje Embedsmænd; derefter Statholderne i de vigtigste Byer, hvorpaa man begyndte med Kongen igen. I senere Tid fulgtes denne Regel ikke saa nøje. I Babylon brugtes E. ikke; man daterede efter Kongens Regeringsaar. Efter at Babylon var kommen i Seleukos'es Hænder, daterede man fra denne Begivenhed, senere daterede man fra Arsakidernes Optræden, oftest sammen med Datoer efter Kongens Regeringsaar. *V. S.*

Epopé se Epos.

Epopeus, græsk Heros, Konge i Sikyon, der ikke omtales af Homer og Hesiodos, men desto oftere af den følgende Tids Digtere og Forfattere, hvis Efterretninger om E. for øvrigt ikke stemme ret vel overens indbyrdes. E. skal i Sikyon have bygget et prægtigt Tempel for Athene, men det ødelagdes snart efter af en Lynstraale, paa Altret nær. Ogsaa for Artemis og Apollon havde han bygget Templer. Efter andre havde E. tværtimod netop revet Gudernes Tempel ned. E. skal have mistet Livet, da Sikyon blev indtagen og ødelagt, men hvorledes det nærmere gik til, fortælles forskelligt. Nogle lade E. spille en Rolle i Sagnet om Antiope (s. d.) og miste Livet i Kampen mod Lykos; der fortælles ogsaa, at han ægtede Antiope. E. nævnes som Søn af Poseidon og Kanake; efter nogle Forfattere var han indvandret fra Thrakien, efter andre hørte han hjemme i Sikyon og Korinth og var en Sønnesøn af Helios. *V. S.*

Epopsī (græ.), Beskuelse, Betragtning, Anskuelse.

Epópter (græ. ἐπόπται »Beskuere«) kaldtes i Mysterierne Medlemmerne af de indviedes højeste Grad, kun disse havde Adgang til alle de hellige Handlinger, som hørte til Mysterierne; se Eleusis. *V. S.*

ÉpOS (græ.). I. Den episke Poesi i Alm. Poesien giver os enten et Stemningsbillede (Lyrikken) eller et Handlingsbillede, og Handlingsbilledet kan

enten gives os i Aktionens, Handlingens, Rollens Form, den dramatiske Poesi, eller i Fortællingens Form, den episke Poesi. I Art. Drama (s. d.) er det paavist, hvorledes denne Grundforskel i Fremstillingen, der er betinget ved Handlingens og Motivets Natur, begrunder en forskellig Teknik, Stil og Virkning. Idet Epikeren fortæller os en Begivenhed, som er sket, er hans Øje rolig vendt mod Fortiden, ikke som Dramatikerens urolig spændt mod Fremtiden. Han kender hele Handlingen, Begyndelse, Midte og Ende, og den Stemningstone, der anslaas fra Begyndelsen, kan holdes gennem hele Digtet, og den rent episke Stil særpræger sig en rolig, bred, jævnt fremskridende Fortællemaade. Handlingen staar for Digterens indre Øje som afsluttet og skal ikke, som i Dramaet, fremstilles som en skæbneknyttende Nybegyndelse, vendt mod Fremtiden, men som en Begivenhed, indflettet i Kulturudviklingens Sammenhæng, i Handlingens Aarsagskæde, betinget ved Verdenssammenhængen, de fysiske, sociale og politiske Forhold. I sin højeste Fuldendelse er den episke Digtning en i Fortællingens Form given poetisk Fremstilling af Menneskeheden og Menneskelivet, saaledes som det aabenbarer sig inden for et Folk i en given Periode. — Medens den dramatiske Handling mere fremtræder som et Produkt af Heltens Daad, hans tilspidsede Viljesbeslutning, fremtræder den episke mere som et Resultat af de samvirkende Forhold, en Begivenhed, hvis Skæbneforløb smedes af Forholdene. Men da enhver Fabel, o: Handlingens Sammenføjning, i episk som i dramatisk Digtning er sammensat af Karakter paa den ene Side og Handling og Begivenheder paa den anden Side, kan Eftertrykket lægges paa een af Siderne, paa Karakterbrydning og -udvikling eller paa Handling og Begivenheder, og Litteraturhistorien viser os, at Germaner og Englændere have vist Forkærlighed for den første Form, de romanske Folk for den anden. Men altid finder en vis Idealiseren Sted i Fremstillingen. »Princippet for Digtningens Udformning er dette: at betone Livsforestillingerne til poetisk betydningsfulde Billeder og Situationer. Handlingens eller Begivenhedens Sammenhæng maa indeholde saa meget som muligt af følelsesfulde Bestanddele. i Tid og Rum have kun deres Maal i de Handlinger og Forhold, der fylde dem. Handlingens eller Begivenhedens Led formindskes saa meget som muligt, men de uundværlige udfoldes bredt«. Et sjælfuldt Billede af Virkeligheden gives i brede, livsvarme Scener, i plastisk anskuelige Billeder, døde Beskrivelser skyes, og direkte Tendens udelukkes; den etiserende Virkning sker indirekte gennem den æstetiske Beskuelse af rigtig og urigtig Handlemaade, og hvor den episke Stil fremtræder i sin reneste Form, ere subjektive Refleksioner fra Digterens Side holdte borte. Som Goethe udvikler det: »Medens Mimen (den dramatiske Digter og Skuespilleren) maa tænkes omgiven af en utaalmodig skuende og hørende Kreds, er Rapsodisten, den episke Foredrager, omgiven af en rolig lyttende Kreds. Han vil, idet han foredrager det i forbigangne, vise sig som en vis Mand, der i rolig Besindighed overskuer det skete; hans Foredrag maa tilsigte at berolige Tilhørerne, saa de høre ham længe og gerne«. Hans Grundstemning er den rent objektive Glæde ved Livets Skue — en Rejsestemning — og ved at fabulere o: fortælle for at fortælle, et Træk, der er almindeligt for alle store Epikere.

II. Den episke Digtnings Inddeling. De forskellige mulige Inddclingsgrunde give os et Overblik over Hovedformerne. De handlende Personer kunne være Guder, Mennesker eller Dyr (Gude-, Menneske-, Dyre-E.); Handlingen kan efter Motiv og Natur være alvorlig (ophøjet, tragisk, rørende) eller komisk (og humoristisk). Verdenssammenhængen kan være real, naturlig, eller fiktiv, opdigtet (som i Eventyret); og efter Handlingsbilledets Udstrækning tale vi om den store episke Digtning eller de smaa Former; endelig kan Digtet efter den ydre Form fremtræde i Prosa eller Vers. Er der Tale om, hvilket Synspunkt der med Hensyn til Stof, Motiv og Form er det væsentligste, bliver det, mærkeligt nok, det mest flydende. Spørgsmaalet om, i hvilken Udstrækning Handlings- og Verdensbilledet gives, og inden for dette Synspunkt atter Modsætningen mellem det alvorlige og det komiske. — Særpræget for den store episke Digtning er det, at den giver os hele Livets Kreds i et Segment af Kredsen, i et enkelt sluttet Handlingsbillede fremstiller den hele Menneskeheden, saaledes som den aabenbarer sig inden for et Folk til en given Tid. Den afslører Verdenstilstanden, Kultur og Natur, og gennem en Fylde af Karakterer, der ere formede til typiske Udtryk for det Menneskeliv, der giver Tiden dens Præg, fører den os rundt i Menneskelivet og fortæller om dets Former, Livsanskuelse og Idealer. Denne store episke Digtning er historisk særlig fremtraadt i tre Former: Stamme- eller Folkeeposet, det romantiske E. (hvortil det historiske kan føjes) og Romanen, den moderne Tids Form for E. — Det karakteristiske for den mindre episke Digtning er, at den i Fortællingens Form giver os et enkelt Livsmoment, et Hjørne eller en Side af Tilværelsen (»set gennem et Temperament«), der ikke afspejler det hele. Fortællingen i videre Forstand er den fælles Rod for alle disse Former. Med Dyr som handlende Personer og den Personifikationens Kraft, der laaner Dyret menneskelig Tale og Adfærd, fremtræder Fortællingen som Fabel (s. d.), der efter sin Natur nærmest er henvist til det komiske og humoristiske, en Form, der for øvrigt i skabende Kraft har afsat eet stort E. (»Reineke Voss«). Som en fantastisk Fremstilling af en underfuld, opdigtet Verden, der ved Fantasiens drømmedristige Underskydning sættes som naturlig, bliver Fortællingen til Eventyret (s. d.). Har Fortællingen et kirkeligt-religiøst Stof, kalde vi den en Legende (s. d.). Fremstiller Fortællingen en enkelt Begivenhed i jævn, ligefrem Tone, have vi den egentlige Fortælling, medens vi dog, hvis dens Indhold er en idyllisk Tilværelse og Handling, give den et eget Navn og kalde den en Idyl (s. d.). Fremtræder Fortællingen som den kunstfuldt ordnede Fremstilling af en »Nyhed« (en Novella), en ny, sælsom Begivenhed, kalde vi den en Novelle (s. d.), en Kunstform, der, som Litteraturhistorien viser os, indeholder rige Muligheder og kan spænde over mange Felter.

III. E.'s Udvikling. Den episke Poesis højeste Dannelse, Heltedigtet, det heroiske E. eller Epopeen, findes vel i Tilløb hos alle Folk, men

forskelligt i Indhold og Form, efter Folkekarakter og Naturforhold, og det egentlige Folkeepos er et Produkt af den ariske Races Folk. Den kinesiske »Schi-King«, Ægypternes Heltebog om den store Ramses, den hebraiske »Samsonsaga« o. 1. ere højst ufuldkomne Eksemplarer af Arten. E. har en lyrisk Oprindelse: Ballade—Romance—Romancecyklus—helstøbt E., det er Udviklingsgangen. Hvad der oprindelig fængsler det menneskelige Sind er Stammens store Anliggender, krigerske Daad og Skæbne. Og idet »Sangen følger Daaden«, er det ikke Interessen ved den objektive Betragtning, men Sindets Grebethed, Sindsbevægelse, Følelse, der fører til Sang. Saa længe Handlingen eller Begivenheden er i frisk, stemningsbevæget Minde, er Stemning og Følelse Tyngdepunktet, og den løst skitserede Handling er Midlet til at udløse dem ɔ: vi have Balladen (s. d.). Men efterhaanden som det umiddelbart sindsbevægende Minde bleges, bliver Interessen mere objektiv og flyttes over paa Handlingen, der nu udføres i et bredere Billede o: Romancen, og til sidst vil den plastiske Udformning af flere Handlinger under en Hovedhandling blive Maalet for Omdigteren. Romancer af beslægtet Indhold, fra samme Sagnkreds, samle sig nemlig uvilkaarlig i Sangkredse (maaske baarne af Sangerskoler), uvilkaarlig sammenarbejdes saadanne Sange, som det kan ske ved Tildigtning af Overgange og Mellemled, ved Udskillen af ligegyldige eller modstridende Dele, ved Sangens Forvandling under den mundtlige Tradition, ved selve det folkelige Kvalitetsvalg, som finder Sted under denne, og Folkeeposet er der. Og sker det da, at der efter en lang Udvikling opstaar en mægtig Sangens Heros (som Homer f. Eks.), en stor Rapsodist, en Mester i Sangenes Sammenføjning, bliver han Bærer af det hele. Vi have da denne den højeste Form for E., hvor Folkeeposet og Kunsteposet ere sammensmeltede til et uadskilleligt Hele som i de homeriske Sange. Folke- eller Stammeeposet har saaledes sin Rod og faar sit Indhold fra den nationale Heltesaga. Det er aristokratisk; kun Guder, der umiddelbart gribe ind i Begivenhedernes Gang, Helte (ofte Gudesønner) og deres Slægt finde Plads i dets Rammer eller danne i hvert Fald Forgrunden. En Helt, en konkret, folkelig Skikkelse danner Midtpunktet for det hele Tidsbillede, der er udført bredt og med Indskud af Episoder, der belyse Sidebevægelser. De berømteste Folkeeposer ere »Iliaden« og »Odysseen« (se Homer), de indiske noget formløse E. »Mahabharata« og »Ramayana«, Firdusi's persiske »Schah-Nameh« (Kongebogen, der vel savner Enhed i Kompositionen, idet den strækker sig over 2,000 Aar, men er rig paa Skønheder), det finske urgamle og poetisk højst værdifulde E. »Kalewala«; og det franske »Chanson de Roland«; de germanske E. »Beowulf«, »Nibelungenlied« og »Gudrun« have i deres Sammenflyden af Sange til E. direkte eller indirekte været under Indflydelse af fremmed Kunstpoesi. I den nordiske »Edda« og den spanske »Cid«, som ogsaa i de serbiske Sange om Helten Marko ligge Folkesangene endnu løst uden at være sammensmeltede af en ordnende Kunstnerhaand.

Den episke Folkesang udspringer fra hele Folket, har Myter og Sagn og Saga til Indhold og forplantes mundtlig fra Slægt til Slægt. Selvfølgelig er den enkelte Sang oprindelig et Individs Værk, men Individualiteten træder tilbage. Sangen bliver sungen, men ikke underskreven, og ogsaa Indholdet er uden individuel Farve. Den oprindelige Folkedigter kan ikke føle sig som Individualitet; Forskellen mellem Menneskene er ikke stor, og han tænker og føler som Folket, hvis Livssyn ogsaa er hans. Derfra Folkesangens store Objektivitet. Og ogsaa Emnets Natur trænger Individualiteten tilbage. Hvad Digteren sang om, var Folkets Almeneje, det almene Sagafond, Begivenheder, der vedrørte hele Folket; stundom digtede han noget nyt til, men som oftest omdigtede han det gamle. Og selve det individuelle Præg, der kunde være der, maatte forsvinde ved Overførelsen. Hans Sang bestod kun paa Folkemunde, og var det ny individuelle ikke noget saadant, der greb alle med ejendommelig Magt, vilde det blive omformet efter det gamle, eller dø. Det almengyldigt-folkelige maatte sejre.

Anderledes med Kunsteposet. Digtet fremtræder her aabenbart som en enkelt Digters Værk. Det bliver underskrevet og nedskrevet eller trykt, udarbejdet med bevidst Kunst og rigere Formelementer, og ofte efterlignes fremmede Mønstre. Individualiteten træder frem, og den episke Objektivitet holdes mindre. Folkeaanden er en anden, og med Tidens Udvikling bliver der friere Spillerum for Individet og Subjektiviteten. Troen paa Myter og Sagn træder tilbage, Guddommen tænkes ikke mere som umiddelbart gribende ind i Begivenhedernes Gang, Digteren er en reflekteret, ikke en stor naiv Aand, og Foredraget taber ogsaa noget af den episke Ro og Ligevægt, der var et Særpræg for Folkeeposet og en Følge af dets Tilblivelse. Dette Særpræg for Folkeeposet træder allerede frem i Oldtiden. Vergil's »Æneide«, en Efterligning af Odyseen, vandt stor Anerkendelse ved Emnets fædrelandske Tone, en fortrinlig Diktion og Træk af stor poetisk Skønhed, men Digtet savner det folkelige Grundlag. Vergil har selv opfundet sin Saga, og om en naiv Tro paa Guderne er her ikke mere Tale. Og endnu mindre er dette Tilfældet med Ovid's fantastiske »Metamorfoser«, i hvilke alle tænkelige episke Arter ere repræsenterede.

Endnu stærkere træder Individualiteten og Fantasiens Vilkaarlighed frem i det romantiske E. Det behandler forskellige Sagnkredse, hvis historiske Kerne ofte er overordentlig ringe, eller historiske Begivenheder, men i en romantisk Aand, i hvilken individuel Tapperhed og Tørst efter Eventyr, asketisk Gudsfrygt og Efterklang af Lensvæsenets Troskabsideal er blandet med fantastisk Mystik og Courtoisie, »Minnetjeneste« og Galanteri og broderet med Middelalderens Fantasiudstvr af hemmelighedsfulde Skove, fortryllede Prinsesser, Fabeldyr o. 1., og hvis poetiske Frugt er et yppigt, yndefuldt pirrende Forestillingsspil, i hvilket Fantasiens fri og vilkaarlige Leg, men kun sjælden Gemyt og Tro, spille Hovedrollen. Herhen høre Ariost's »Rasende Roland« (*Orlando furioso*), Tasso's »Befriede Jerusalem« (*Gerusalemme liberata*), der behandler Korstogene og Kampene om Christi Grav, og Camoens'es »Lusiade« (*Os Lusiados*), »Verdenshavets E.«, der behandler Ostindiens Opdagelse ved Vasco de Gama. Endvidere Riddereposet ved Chrétien de Troyes, Hart-

mann von Aue, Gottfried von Straszburg (»Tristan og Isolde«) og Wilhelm von Eschenbach (»Parzival«).

Allerede det romantiske E. viser os, at den individuelle og subjektive Digter ikke skaber det store folkelige E., der spejler hele Tiden. Hvis Digteren vil forsøge dette over for en Tid, der savner Folkebarndommens Enfold, Ensartethed i Sæder og naive Tro, og tværtimod særpræges ved en uendelig Mangfoldighed og Forskel i enhver Henseende, maa han gribe til en anden Form, der bedre kan fange det individuelle og karakteristiske. Han opgiver Rytmen og vælger en Prosa, der, bøjelig og smidig, bedre kan karakterisere; og Romanen, den store Roman, der virkelig giver et Verdens- og Livsbillede i et Segment af Kredsen, er det moderne E. (se Roman). Den rytmisk formede episke Digtning falder ogsaa sparsomt i den nyere Tid, og, usikker paa sig selv, søgende Tilknytning til det givne. Den kan søge at omforme det Folkeepos, der foreligger i ufuldendt Form, som Oehlenschläger's Romancecyklus »Nordens Guder« og Wilhelm Jordan's »Nibelungenlied«. Men Vanskeligheden for en moderne Aand er at naa saaledes ind i Folkesagaen og dens Aand, at denne virkelig ogsaa kommer til at forme det Indhold, den har skabt, og Forsøgene vise, at en moderne Forfatter vanskelig bliver den Rapsodist, der formaar at sammensmelte dette Indhold til et Hele. — Man kan da forsøge at gribe et Nutidsstof, der har noget af Folkeungdommens Enfold og Naivitet over sig, og skabe det idylliske E.: I. H. Voss'es »Luise«, Goethe's »Hermann und Dorothea«, Runeberg's »Elgskyttarne«, »Hanne« og »Julqvällen«. Navnlig har Goethe ved at give sin Idyl en stor historisk Baggrund opnaaet at hæve et fordringsløst Billede af Landlivet til E.'s monumentale Højde; men det er et isoleret Fænomen, og Idyllen hører efter sin Karakter til den mindre episke Digtning. — Ejendommelig for Folkeeposet var den naive religiøse Baggrund, der lod Guderne direkte deltage i Begivenhedernes Gang. Kunde der da ikke skabes et religiøst E.r Men kristelig Spiritualisme er langt borte fra den anskueligæstetiske Følelse, og religiøs Andagt egner sig for Lyrikken, men ikke for episk Fremstilling. Den græske Gudeverden var en Verden af Skikkelser og tillige en Handlingens Verden; paa denne Grund kan en Gudesaga og et Gudeépos opstaa. Men Aandens og Forløsningens Religion har ikke disse Muligheder. Dante's mægtige symbolske eller allegoriske Digtning »Divina commedia« blev ikke et episk, men et lyrisk-didaktisk Digt: under sin Vandring gennem Helvede, Skærsilden og Himmerige giver han i 100 Sange sit stolte og harmfulde Sind Luft som en Seer og en Dommer; her er ingen Handling, men Syner, Beskrivelser og Dom og samtidig hele Middelalderens Verdensanskuelse og Tro. Og Milton's »Tabte Paradis« er et temmelig tørt teologisk-didaktisk Digt, og hvor der er egentlig Handling (i Satan's Trods), der er den saa stærk og spændende, at den bryder i den episke Form: Digtet skulde være formet som »Prometheus«, »Faust«, »Manfred«. Klopstock's »Messias« har vel Partier af Christi Historie, der synes episke, og han efterligner da Homer, hvis Rytme han genopliver; men ellers have vi snarere en lyrisk-hymnisk Salmesang i Heksametre, og saa lidet episk, at Schiller har Ret, naar han siger, at Klopstock drager Legemet ud af alt for at forvandle det til Aand. — Men Historie have vi da. Er her ikke et Omraade for episk Digtning? Dette Stof er da ogsaa blevet benyttet (i dansk Litteratur f. Eks. Ingemann: »Valdemar den Store og hans Mænd«). Men her opstaar den Vanskelighed, at vi ogsaa have Historie som Videnskab, en Konkurrent, der træder hemmende i Vejen for den digteriske fri Omformning, og vi faa nærmest en historisk Roman i Rytmens Form, der atter møder en anden Konkurrent i den historiske Prosaroman, der ligger bedre for Tiden. — Bedre gaar det aabenbart, naar Fantasien faar Lov til at røre sig frit o: i Tilknytning til det romantiske E. Efter Ariost's Mønster lader Wieland (i »Oberon« f. Eks.) sin Fantasi frit og ironisk lege med sine Ellefolks Eventyr- og Trylleverden, Esaias Tegner opliver romantisk den nordiske Sagaverden med Træk af moderne Følelsesliv (»Frithiof's Saga«), og mange andre følge lignende Retninger. — Eller Forfatteren skaber et frit behandlet Verdens- og Livsbetragtningens E. og forfølger en »Helts« Skæbne gennem Livet saaledes, at der bliver Plads for hans Fantasi, Ironi, Humor, Skepsis eller etiske Dom. Og denne Form har skabt saa store Digtninge som Byron's »Childe Harold« og »Don Juan«, Lenau's »Savonarola« og Paludan-Müller's »Adam Homo«.

Ved Siden af det alvorlige E. gaar det komiske E. Det kan fremtræde som et frit Væld af den komiske Aands Fylde som K. H. Kortum's »Jobsiade« eller af den humoristiske Aand som Byron's »Don Juan«, der ogsaa kan nævnes her; men i Alm. fremtræder den komiske Epopé som en Parodi paa den alvorlige, saaledes som allerede i Oldtiden Batrachomyomachien, Frøernes og Musenes Krig, og i Danmark Holberg's »Peder Paars«. Hverdagslivets smaa og smaaligc Forhold og Oplevelser behandles med komisk Lune, men i det store E.'s ophøjede Tone, og Formens Kontrast med Indholdet bidrager yderligere til den komiske Virkning. (Om Dyreeposet se Dyresagn). *Cl. TV.*

Eppendorf, Forstad til Hamburg (s. d.).

Epping, By i det sydøstlige England, Shire Essex, ligger 25 Km. N. 0. f. London og har (1891) 2,600 Indb., der drive Handel med Landbrugsprodukter. E.-Skov, der tidligere strakte sig helt ind til London's Mure, er nu kun 2,260 Hekt. stor; den ejes af Staden London og er et meget besøgt Udflugtssted for Hovedstadens Beboere. *C. A.*

Eprémesnil [epremeni'l], Jean Jacques Duval d', født 30. Jan. 1746 i Pondichéry, henrettet i Paris 23. Apr. 1794, kom til Frankrig 1750 og blev senere Advokat ved Parlamentet i Paris. Han blev stærkt greben af den frembrydende Nytids Ideer, optraadte meget fjendsk mod Hoffet og de kongelige Personer og vandt hurtig en umaadelig Popularitet. Da han gennem en bestukken Sætter havde vidst at forskaffe sig et Korrekturaftryk af Edikterne af Maj 1788, denoncerede han dette planlagte Statskup i en overordentlig Forsamling af alle under Parlamentet sorterende Kamre og opfordrede til Modstand mod Tyranniet. Han blev nu kastet i Fængsel; men Regeringen fandt det under den offentlige Menings Tryk tilraadeligst kort efter at sætte ham paa fri Fod. 1789 tog É. Sæde i

Generalstænderne, og her fandt han sig snart beføjet til at træde lige saa kraftig under Vaaben for Kongedømmets haardt angrebne Sag, som han forhen havde gjort det for Parlamenternes, og ved Forsamlingens Slutning nedlagde han en alvorlig Protest mod den af Forsamlingen vedtagne Konstitution af 1791. Hans Popularitet var selvfølgelig for længst borte; faa Dage før Tronens Fald blev han mishandlet af Pøbelen og vilde være bleven sønderreven, hvis han ikke i sidste Øjeblik var bleven frelst af en Patrouille af Nationalgarden. Da September-Myrderierne stode for Døren, flygtede E. til Håvre og levede der i Stilhed, tilsyneladende glemt af Terroristerne. Men disse huskede ham kun alt for vel; i Slutningen af 1793 blev han arresteret, ført til Paris og guillotineret. *F. J. M.*

Épreuve [eprö'v] (fr.) kaldes i Kobberstikkerkunsten saavel Aftryk af den fuldførte Plade som Prøveaftryk, Korrekturaftryk; der skelnes mellem *e. d'eauforte*, taget efter Ætsning og før andet Arbejde, *e. d'essai*, Aftryk med forskelligt, fremadskridende Arbejde, og *e. terminée*, fuldendt Aftryk, der atter kan give *e. avant la lettre* (s. d.) og *e. avec la lettre. grise*, med let anlagt Indskrift; *e. avec la remarque* ere Aftryk af den ufuldendte Plade med et Kunstnermærke, der senere udslibes. *A. Ls.*

Éprouvettes **gastronomiques** [epruvætgastrånåmi'k] (fr.), fortræffelige Retter, ved Synet af hvilke enhver virkelig Gourmand kommer i glad Stemning. Udtrykket er laant fra Brillat Savarin's »Physiologie du gout«.

Epsom [e'psəm] er en af de berømteste Væddeløbspladser i England; bl. a. afholdes Derby- og Oaks-Løbene der. *C. G. B.*

Epsomit (Epsom-Salt, Haarsalt, naturligt Bittersalt), et Mineral, der bestaar af vandholdigt Magniumsulfat ($MgSO_4 . 7H_2O$), krystalliserer rombisk (hemiëdrisk), ofte i lange, silkeglinsende Traade, er farveløst og forekommer i Naturen dels opløst i mange Mineralvande, dels udblomstret paa Klipper saavel i naturlige Huler som i Bjærgværker. *N.V.U.*

Epte [æ'pt], en ca. 100 Km. lang Flod i det nordlige Frankrig, Biflod til Seine's højre Bred, udspringer i Dep. Seine-Inférieure og løber derpaa mod Sydøst for at falde ud i Seinen lidt oven for Vernon. *H. W.*

Epulis (græ.), almindeligt Navn for Tandkødsvulster; særlig anvendt om Kæmpecellesarkomet. *E. A. T.*

Epulōnes, et romersk Præsteskab, oprettet 196 f. Chr. som en Medhjælp for Pontifices. Det bestod af 3, senere af 7, under Cæsar endog af 10 Medlemmer. Deres Hverv var at besørge Festmaaltiderne paa Capitolium til Ære for Guderne, særlig det aarlige *epulum Iovis*, men formodentlig ogsaa andre, der gaves ved Festlegene, ved Tempelindvielser, Triumfer o. l. E. omtales endnu i 4. Aarh. e. Chr. *A. Mr.*

Epuratiōn (lat.), Rensning, Udrensning, Afsondring. Det tilsvarende Verbum er epurere.

Epuratōr (lat.), Renser.

Epureāno, Manolaki Kostaki, rumænsk Statsmand, født 1824, død 19. Septbr. 1880, tog allerede 1848 Del i det politiske Røre og udtalte sig 1857 i Moldau's Landsforsamling (»Divan«) for de 2 rumænske Landes Forening. Han virkede 1859 for Alex. Cusa's Valg til Fyrste og var 1860—61 Førsteminister i Valakiet. Under Fyrst Carol hørte E. til det maadeholdne Parti, blev Maj 1870 Førsteminister og standsede ved sin kraftige Optræden det radikale Partis Oprørsforsøg August s. A., men blev selv fortrængt i Decbr. i Anledning af den Strousberg'ske Jærnbanesag. Foraaret 1876 hjalp han Bratiano at fortrænge det konservative Bojarparti fra Magten og dannede et nyt nationalt Ministerium, men traadte allerede i August tilbage og overlod Bratiano og hans Venner Ledelsen. *E. E.*

E **pur** (ogsaa Eppur) **si muove** (ital.) ɔ: den bevæger sig dog (nemlig Jorden). Disse Ord skal den berømte Astronom Galilei have mumlet, da han rejste sig op efter knælende at have maattet afsværge den »Vranglære«, at Jorden bevæger sig rundt om Solen. Fortællingen er imidlertid højst tvivlsom og er først fremkommen længe efter Galilei's egen **Tid.** *E. G.*

Eques (lat., Flertal *equites*), Rytter, Kavalerist; Ridder (s. d.).

Equīdae se Heste.

Equisetaceae (Padderokkefamilien, norsk Sneldefamilien), Familie af *Equisetinae* med kun een Slægt, *Equisetum* L. (Padderokke, norsk Sneide), urteagtige Land- eller Sumplanter, der overvintre ved Rizomer; hos nogle faa (f. Eks. *E. hiemale*) overvintre ogsaa de overjordiske Skud. Rizomet ligger dybt og forgrener sig ved skraat eller næsten lodret opstigende Grene, der ligesom de overjordiske Skud ere delte i Led og bære Bladskeder. Paa Grund af dette dybtliggende og rigt forgrenede Rizom blive Padderokker vanskelige at udrydde, tilmed da flere Arter ogsaa have Skud, som trænge lodret nedefter. Hos nogle dannes der paa Rizomet ved Forkortning og Opsyulmning af enkelte Led kuglerunde, aflange eller pæreformede Knolde (Fig. 1); de ere enkeltvis stillede eller rosenkransformet forenede i en Række, indeholde en stivelserig Marv og udvikleefter en Hviletid ny Skud. Rødder udspringe fra Grunden af Bladskederne. De overjordiske Skud ere delte i hule Led, der let skilles fra hverandre; de lukkes foroven, hvor de bære en Bladkrans, af en Tværvæg. Udvendig have Ledene fremstaaende Rifler med mellemliggende Furer; ud for disse sidste findes i Stængelens Indre en Krans af Luftgange, og en mindre Luftgang er indesluttet i hver Karstreng. Ydervæggene ere stærkt imprægnerede med Kisel, hyppig udstyrede med Vorter eller andre Fremragninger, som give mange Padderokker deres ru Karakter. Spalteaabninger findes kun i Furerne; de ligge enten i Overhudens Niveau eller i Gruber. I begge Tilfælde ere de meget ejendommelige derved, at Bicellerne ligge frem over Læbecellerne, hvorved selve Mundingen forsnævres meget betydelig. Mekaniske Vævpartier ere især udviklede inden for Riflerne, og paa begge Sider af disse mekaniske Strenge ligge Assimilationsvæv. Karstrengene ere kollaterale. Bladene ere ganske enkle, 1-nervede og sammenvoksede til tandede Skeder, i hvilke hver Tand repræsenterer et Blad. Tænderne sidde ud for Riflerne og svare i Antal til disse. I 2 paa hinanden følgende Bladkranse skifte Bladtænderne med hverandre, idet Riflerne ikke gaa i Flugt. De overjordiske Skud ere ofte stærkt forgrenede, og Grenene udvikles i Furerne ved

Grunden af Bladskederne, som de nødes til at gennembryde; som Regel afveksle de altsaa med Tænderne i Bladskederne (Fig. 4). I øvrigt er der hos nogle Arter en væsentlig Forskel paa frugtbare og golde Skud i Farve, anatomiske Forhold m. m., medens der hos andre Arter ingen saadanne Forskelle findes (se nærmere nedenf.). Bortset fra disse Forskelligheder ende alle fruktificerende Skud med en aksformet Stand af sporangiebærende (frugtbare) Bladkredse. Mellem de sædvanlige Bladkranse og de frugtbare findes en fra begge

Fig. 1.

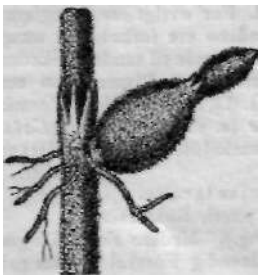

Equis. arvense. Stykke af Rizomet med Knolde (nat. Størrelse).

forskellig Krans af Blade (Kraven), der maa sammenstilles medet Bioster, saafremt hele den sporangiebærende Stand opfattes som en ufuldkommen Blomst. I de frugtbare Bladkredse, som ikke danne Skeder, udvikles Bladanlæggene til ejendommelige skjolddannede

Fig. 2.

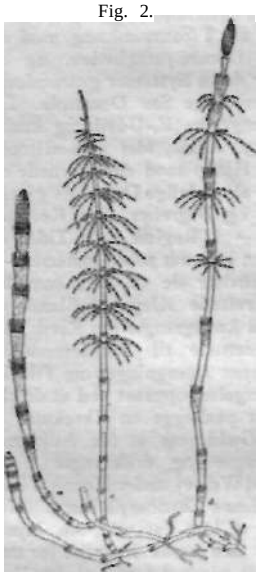

Equis. pratense (formindsket).

Fig. 3.

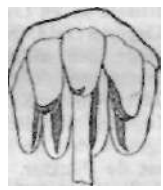

Equis. Telmateja Blad med Sporehuse.

Blade, der ved en Stilk fra Undersidens Centrum ere fæstede til Aksen; ogsaa fra Undersiden hænge de sækformede, hvidlige Sporehuse ned i et Antal af 5—10 (Fig. 3). De aabne sig ved en Længdespalte paa den mod Stilken vendende Side (Bugsiden). Sporerne ere hos samme Art alle ens, kuglerunde og grønne; fra et enkelt Punkt udspringe 2 lange, i Enden spatelformede Traade (Elaterer, Slyngere), der ere meget hygroskopiske; i fugtig Luft rulle de sig spiralformet omkring Sporerne, medens de i tør Luft rulles fuldstændig op.

Den ovenfor beskrevne, fuldt udviklede, sporebærende Padderokke repræsenterer den kønsløse Generation. Ved Sporens Spiring fremkommer den kønnede Generation, en overjordisk, grøn og bladagtig Forkim, der er uregelmæssig forgrenet, lappet eller fliget; oftest er den særkønnet. Den hanlige, med Sædgemmer forsynede Forkim er kun faa Mm. lang og mindre forgrenet; Sædlegemerne ere omtrent som hos Bregnerne. Den hunlige Forkim er større, indtil over 1 Cm. lang, og rigt forgrenet; Æggemmerne have en lang Hals (jfr. Befrugtning, S. 762). Efter deres Befrugtning af Sædlegemerne fremkommer den unge Plante, hvis første Udvikling ligner Bregnekimplantens.

Slægten tæller 24 Arter, af hvilke ingen findes i Nyholland; 11 ere europæiske. Overalt holde de sig til en fugtig Jordbund og forekomme hyppig i Mængde paa Enge, i Sumpe og ved Søbredder uden i nogen Grad at optræde dominerende eller særlig karaktergivende saaledes som Fortidens store Padderokker. I Danmark og Norge vokse 7—8 Arter. Hos *E. arvense* L. (Almindelig Padderokke, Agerpadderokke, Agersnelde) ere de frugtbare og de golde Skud forskellige: de frugtbare, der fremkomme i April, men snart visne, ere ugrenede, blegbrune og glatte, og de golde, der komme noget senere, ere grenede, grønne og ru. De første have 8—10-tandede, tragtformede Skeder, de sidste 6—12-tandede, mere tiltrykte (Fig. 4). Grenene ere oftest firkantede og have udstaaende Bladtænder. Agerpadderokke vokser især paa Lergrund, er meget almindelig i Danmark og Norge og bliver ofte et særdeles besværligt Ukrudt; den varierer stærkt. Ogsaa *E. Telmateja* Ehrh. (*E. maximum* Lam., Elfenbenspadderokke) har forskellige Skud; de frugtbare (ugrenede) ere indtil 30 Cm høje, fingertykke og brune, medens de golde (grenede) have en elfenbenshvid Hovedstængel, der bliver indtil 1½ M. høj. Denne smukke Padderokke findes ikke i Norge og er i Danmark temmelig sjælden, hyppigst paa Jylland's Østkyst; den holder sig især til kalkholdig Jordbund og vokser ved Bække og i fugtige Kløfter, f. Eks. ved Maglevandsfaldet paa Møen. Hos *E. pratense* Ehrh. (Lundpadderokke, Marksnelde, Fig. 2) og *E. silvaticum* L. (Skovpadderokke, Skovsnelde) ligne Skuddene i Begyndelsen Agerpadderokkens frugtbare Skud, men blive senere grenede og grønne (vegetative). Den først nævnte Art har enkelt, den anden dobbelt forgrenede Stængler. De vokse begge almindelig i Skove og paa Enge baade i Danmark og Norge. Skuddene af *E. palustre* L. (Kærpadderokke, Myrsnelde) og *E. limosum* L. (*E. fluvia tile* L., Dyndpadderokke, Elvsnelde) ere ligeledes ens, men grønne fra Begyndelsen af. Hos den første Art er den grenede Stængel dybt furet; den sidstes ugrenede eller lidt forgrenede

Fig. 4.

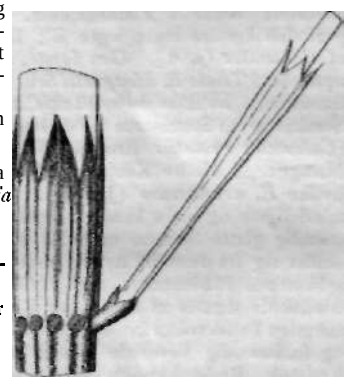

Equis. arvense. Stængelstykke med Bladskede og en enkelt Gren (4 Gange forstørret).

Stængel er svagt furet. Begge ere almindelige i Danmark og Norge paa meget fugtige Steder. *E. hiemale* L. (Skavgræs, Skjeftesnelde) har til Forskel fra de øvrige overvintrende Skud et spidst Aks. Stænglerne ere meget ru og haarde, ugrenede eller sjældnere grenede ved Grunden. Den vokser i fugtige Skove, men er sjælden i begge Lande; nogen Anvendelse har den faaet til Polering. I Norge bruges den meget til Skuring af Mælkekar. I øvrigt ere Padderokkerne uden økonomisk Betydning. Med Undtagelse af *E. limosum* undgaas de af græssende Dyr og skulle endog virke skadelig, særlig paa Fordøjelsesorganerne. I visse Egne af Italien have de frugtbare Skud af *E. Telmateja* været anvendte som Fødemiddel for Mennesker. Paa Island skal Almuen bruge Skud af *E. arvense*, der ere kogte, ved Blødning fra friske Saar. (Litt.: Milde, *Monographia Equisetorum* [1865]; J. Duval-Jouve, *Histoire naturelle des Equisetum de France* [1864]; C. Luerssen, »Die Farnpflanzen« i »Rabenhorst's Kryptogamen-Flora von Deutschland etc.« [1889, III, S. 622]). *A. M.*

Equisetum-Slægten har for længst kulmineret. De største, nulevende Arter, f. Eks. *E. xylochaeton* Mett fra Peru, blive næppe 7 M. høje, 25 Mm. tykke. Fortidens E. vare mægtige Kæmper i Forhold til disse og spillede en langt mere fremtrædende Rolle i Plantedækket. Fra Stenkulperioden kendes ingen ægte E.; her erstattes de af *Calamites* (s. d.). Den første, utvivlsomme E. optræder i Trias: *E. Mougeotii* Sch. fra den brogede Sandsten, i hvilken de indtil 20 Cm. tykke, riflede Stenkerner af Stammerne og de langtleddede Grene (*Calamites remotus* Brngt.) ofte optræde i stor Mængde. I Nedre Keuper findes flere Arter, af hvilke *E. arenaceum* (Jaeg.) Bronn. er den almindeligste og bedst kendte. Denne Art, hvis fuldstændig glatte Stamme er indtil 20 Cm. tyk, adskiller sig fra de andre Arter ved sine lange, lancetsylformede Bladtænder; den 3 Cm. lange, faste Bladskede dannes af indtil 120 Blade. Af denne mægtige Padderokke kender man ikke blot Stammer og fuldstændig bevarede Bladskeder, men ogsaa Rodstok, Rodstokknolde, Knopper, fritliggende Diafragmer og de store, ægformede Aks, dannede af sekskantede Skjolde. Den indre Stenkerne (Udstøbningen) er furet paa langs som hos *Calamites*, men Ribberne ere svagere og mindre regelmæssige. — *E. platyodon* (Brngt.), ligeledes fra Keuper, har kortere, mere bredtandede Skeder, dannede af 30—40 Blade. Disse og andre gigantiske Padderokker findes i Keuper-Kul lene ved Sinsheim (Baden), hvor forkullet *E. arenaceum* danner hele Lag, i Württemberg's og Franken's Keuper-Sandsten o. s. v. Lignende E. findes f. Eks. ved Richmond i Nordamerika, hvor *E. Rogersi* (Bunb.) danner Hovedbestanddelen af Kullene. Med den rhätiske Formation, som karakteriseres ved *E. Miinsteri* (Sternb.) (findes f. Eks. paa Bornholm, ifølge Bartholin, »Botanisk Tidsskrift«, 1892), begynde Padderokkerne at antage mere beskedne Dimensioner; men endnu i det nedre Kridt (Weald) er dog *E. Philipsii* Dunk. dobbelt saa stor som den største nulevende Art; den tertiære *E. procerum* Heer har omtrent samme Størrelse som *E. Philipsii*, men alle de andre tertiære Arter ere betydelig mindre og svare i Størrelse omtrent til de nulevende europæiske Former. *N. H.*

Equisetĭnae (Padderokker, norsk Snelder), Klasse af Karkryptogamer, der staa nærmest Bregnerne, men adskille sig fra disse og Ulvefods vækster ved, at Sporehusene sidde i Spidsen af Skuddet paa særlig omformede, skjolddannede Blade, der ere samlede i en Stand. For øvrigt ere Stænglerne rigt forgrenede, og Bladene ere forholdsvis smaa, kransstillede og sammenvoksede til tandede Skeder. Klassen omfatter af nulevende Planter kun een Familie, *Equisetaceae* (s. d.), men af uddøde Former henregnes *Annularieae* (s. d.) og Slægten *Calamites* (s. d.) samt de saakaldte Asterofyllitter (s. d.) til E. *A. M.*

Equisētum se Equisetaceae.

Equitātus (Fat), Rytteri, Ridderskab.

Equity [e'kwĕti] (eng.). Medens Forestillingen om en naturlig og nødvendig Forskel mellem paa den ene Side den strenge, ubøjelige Ret (*jus strictum*) og paa den anden Side en Billighedsret, der tager Hensyn, som den strenge Ret ikke anerkender, og lemper og mildner efter de konkrete Omstændigheder (*aequitas*), ikke er noget ualmindeligt og bl. a. kendes i Romerretten, er der i den engelske Ret den Ejendommelighed, at denne Forskel har udviklet sig i Sammenhæng med en Spaltning inden for Domsmyndigheden, og at gennem Aarhundreder de to Systemer gennemføres hver for sig af to forskellige Sæt Domstole. De første Spor af den engelske E.-Udvikling kunne paa vises allerede i 13. Aarh., idet man allerede da begyndte at finde Hjælp mod den stivnede og klodsede Brug, som de almindelige Domstole gjorde af de retlige Regler og Begreber, hos Kongens Kansler (*chancellor*) — i Reglen i de Tider en gejstlig og som saadan bekendt med Romerret —, til hvem Kongen henviste de til ham som *the fountain of justice* rettede Klager. Blandt de tidligste Eksempler paa Ansøgninger om Retshjælp, der med Held ere rettede til Kanslerembedet (*chancery*), kunne nævnes Ansøgninger om Tilsidesættelse af en Overdragelse, opnaaet ved at drikke Klageren fuld, om at paalægge en Eksekutor at betale den afdødes Gæld, om at faa Adkomstdokumenter tilvejebragte og undersøgte o. 1. Navnlig under Kardinal Wolsey under Henrik VIII's Regering udvidedes denne Chancery's Magt. Men ligesom den fra først af kun har ydet sin Hjælp paa de Punkter, hvor den ansaa Kravene for uafviselige, og derhos har gjort det med al den Forsigtighed, som paabødes dels af Overbevisningen om at være bunden ved Lovens Ord, hvor saadanne forelaa, dels af den stadige Protest fra *Common-law*-Dommernes Side, der i Kanslerembedets Optræden saa et Overgreb, saaledes føler den sig, samtidig med at blive sikrere og stærkere, tillige bunden ved sine egne Traditioner, og saaledes sker det da, at den af Chancery udviklede E. paa visse Omraader giver den engelske Ret et stærkt Stød fremad i Retning af Bøjelighed, retfærdig Hensyntagen til konkrete Omstændigheder, retlig Underkendelse af umoralsk Handlen eta, men derefter selv fæstner sig i en Række bestemte Principper, der ligger som et nyt Lag oven paa *Common law*, medens Rettens videre Udvikling atter i første Række overlodes dels til Lovgivningsmagten, dels til den successive og væsentlig deduktive Retsdannelse, der altid finder Sted igennem enhver Domstol.

E.-Jurisdiktionen kaldtes *exclusive*, naar Talen var om de Emner, der vare optagne af Chancery og i Henhold til dennes Principper i Virkeligheden underkastedes helt ny Regler (saaledes forskelligt vedrørende fast Ejendom, Dødsbobehandling, Beskyttelse af umyndige, *trusts* [s. d.], Interessentskab, Rettelse eller Tilsidesættelse af skriftlige Dokumenter etc), *concurrent*, naar Talen var om Emner, med Hensyn til hvilke *Common-law*-Domstolene vel bøde Retsmidler, der stadig bevaredes, men hvor Chancery gav kraftigere eller bekvemmere Hjælp (betingede Domfældelser, Adgang til Opfyldelse efter Kontraktens Indhold og ikke blot i Penge, foreløbige Paabud eller Forbud, de saakaldte *injunctions*, Adgang til afkræve Modparten edelige Erklæringer eller tvinge ham til Fremlæggelse af Dokumenter etc), for saa vidt man nemlig som Følge heraf førte hele Processen over til Chancery-Domstolene, og *auxiliary*, for saa vidt man i Tilfælde af sidstnævnte Art kun søgte Hjælp paa et enkelt Punkt hos disse, medens Sagen i øvrigt gik sin Gang hos *Common-law*-Domstolene.

Ved *the Judicature Acts* 1873 ere *Common law* og E. slaaede sammen i den Forstand, at hvor en *Common-law*- og en E.-Regel kollidere, skal E.-Reglen følges, uanset for hvilken Domstol Sagen kommer frem (faktisk havde allerede længe i Forvejen en Sammensmeltning i vid Udstrækning fundet Sted); og naar der dog stadig inden for den store londonske Fællesret (*High Court of Justice*) bevares en Sondring mellem *Common Law Courts* og *Chancery Courts*, er dette kun en Fastholden af den ovenomtalte historiske Udviklings Resultater, idet de Emner, der efterhaanden helt vare gaaede over til Chancery-Siden, vedvarende behandles i saakaldte Chancery-Domstole, hvorved man paa den anden Side er kommen til en Kompetenceinddeling, der i og for sig er ganske irrationel og netop kun kan forstaas ud fra en historisk Betragtning. *The Lord Chancellor* er derhos den Dag i Dag England's højeste juridiske Embedsmand. Han er som saadan Medlem af *the Privy Council* og faktisk tillige af Kabinettet, hvorfor han skifter med Regeringen; han har en aarlig Gage af 10,000 L. St., præsiderer i *the House of Lords* og er som Repræsentant for Kronens Indehaver (*parens patriae*) den øverste Beskytter af alle umyndige og fører Tilsyn med alle velgørende Institutioner. (Litt.: Snell, *Principles of Equity* [11. Udg. 1894]; Story, *Equity Jurisprudence* [2. Udg. 1892]; Smith, *Practical Exposition of the Principles of Equity* [2. Udg. 1888]; Smith, *Manual of Equity Jurisprudence* [14. Udg. 1889]). *E. T.*

Equulétl S (astron.) se Føllet.

Eqŭus (lat .), en Hest.

Er, kemisk Tegn for Erbium.

Era, venstre Biflod til den italienske Flod Arno (i Provinsen Pisa), har sine Kilder nær Volterra og forener sig med Arno ved Pontedera. *H. L.*

Eragróstis Host., Græsslægt (Svingelgruppen) med alsidig Top og spiralstillede Topgrene; Smaaaksene ere mangeblomstrede. Inderavnerne mangle Stak, og hos de fleste blive de øvre Inderavner siddende, efter at Kornene ere faldne af. Omtrent 100 Arter i alle varme Lande. *E. abyssinica* Link (Tef), hvis Korn ere knapt saa store som Hirsens, dyrkes i Abessinien som en vigtig Kornplante i en Højde af 1,700—2,800 M. o. H. Af Melet bages Brød. Andre Arter ere Prydgræsser, saaledes *E. mexicana* Link (se ogsaa nedenf.). *A. M.*

E. elegans Nees og *E. maxima* Fourn. ere enaarige Prydgræsser, der saas paa Blivestedet, og som paa Grund af den lille og elegante Blomsterstand ere anvendelige til Binderiartikler. *L. H.*

Eragte, i dansk og norsk Processprog det Ord, der ved Kendelser (s. d.) danner Overgangen mellem Præmisser og Konklusion (»thi eragtes«). Paa tilsvarende Maade bruges ved Domme (s. d.) Vendingen »thi kendes for Ret«. *E. T.*

Erān (Iran) betyder egentlig Ariernes Land og betegner det store Højland, der S. f. det kaspiske Hav og Turan strækker sig fra Mesopotamien til Indus-Floden. Det er et ujævnt, ofte ørkenagtigt Plateau af gennemsnitlig 1,000—1,300 M.'s Højde; dog ere Randene i det hele bjærgrige, og den nordøstlige Del, Afghanistan, maa nærmest betegnes som et Alpeland, men til Gengæld synes visse Dele af Østpersien kun at ligge ca. 200 M. over Havfladen. Længst mod Nordøst begrænses E. af den vældige Bjærgkæde Hindukoh, der stiger til over 7,000 M., og som sætter det vestasiatiske Højland i Forbindelse med Centralasien's Højbjærge. Hindukoh's vestlige Fortsættelse, Kuhi Baba, Kopet Dagh, Ala Dagh og Gulistan's Bjærge, danner ikke nogen sammenhængende Kæde, saa at der flere Steder her er fri Passage til Turan's Lavland. S. f. det kaspiske Hav bliver Kædenaturen atter skarpere i Elburs, der i Vulkanen Demavend hæver sig til ca. 6,000 M. Østranden betegnes af de murlignende Solimans-Bjærge (3,440 M.) og deres sydlige Fortsættelse, Brahui-Bjærgene. Sydranden er kun lidet kendt, den bestaar af flere parallelle Kæder, der indeslutte frugtbare Længdedale, og som sænke sig terrasseformet til det smalle Lavlandsbælte, Germesir, der strækker sig langs Kysten af det arabiske Hav og den persiske Bugt. E.'s Indre er med Undtagelse af det nordøstlige Hjørne, der udgøres af et vildt Alpeland, Afghanistan (s. d.), et øde og afløbsløst Plateauland. Nærmest Bjærgene bestaar det af Sten- og Grusørken, i de dybere Dele af Steppe, Saltsteppe og Sandørken; paa vide Strækninger er Jorden bedækket af en hvid Saltskorpe, og kun nu og da afbrydes Trøstesløsheden af tørre Græsgange og venligere, oaseagtige Kulturlandskaber. Højsletten gennemskæres fra Nordvest til Sydøst af den lange Kohrud-Kæde, der ligesom danner E.'s Rygrad. Højsletten har mod Vest en betydelig Middelhøjde, ca. 1,300 M., mod Øst sænker den sig dog betydelig, og den synes i Saltørkenen Lut endog at synke til ca. 200 M. Man kan adskille tre Hovedbækkener af dybere Beliggenhed; det største er den Store Saltørken (Kewir), der med sine glinsende krystalliserede Saltkorn tager sig ud som en hvid Snemark. Et andet Bækken danner Ørkenen Lut i det sydlige Chorasan og det nordlige Kerman, der mod Øst skilles af den over 2,000 M. høje Chorasan-Kæde fra Afghanistan. 0. f. denne Kæde breder sig det tredje Bækken, Sejstan, med den store Steppesump Hamun (380 M.). Baade paa Søer og rindende Vand er E. over-

ordentlig fattigt, og det er kun i Afghanistan, at vi foruden den til Indus strømmende Kabul af betydeligere Floder kunne nævne Hilmend, som udtømmer sine Vande i Hamun-Sumpen. E.'s Klima udmærker sig ved klar Himmel og tør Luft, streng Vinter og varm Sommer. Kulden begynder paa Højsletten allerede i Oktober og varer til Marts; men derpaa følger Foraaret mærkværdig hurtig med indtil 25^0 i Skyggen allerede i April Maaned. Medens de nordlige Egne ere udsatte for pludselige Omslag i Vejrliget, har den mellemste og sydlige Del af Landet et overordentlig regelmæssigt Klima med regnløs Sommer og Nedslag om Vinteren. Kystlandet mod Syd er et af Jordens hedeste Strøg, saaledes holder Dagstemperaturen i Abusher sig i Juli ved ca. 42^0, hvilken Temperatur endda overtræffes, naar de hede Ørkenvinde indtræffe. Højslettens Luft er i det hele klar og tør, og Regnmængden i det indre overstiger næppe 140 Mm., derimod kunne Bjærgegnene S. f. det kaspiske Hav glæde sig ved et betydelig fugtigere Klima. I Alpelandet Afghanistan er Vejrliget i det hele koldere end paa Sletten, navnlig Vinteren, da Landet er hyllet i Sne og Floderne tillagte af et tykt Isdække. I et saadant Klima bliver Vegetationen naturligvis en mager Steppeflora, ja enkelte Dele af det indre og det sydlige Kystland ere en næsten planteløs Ørken, hvis lerede og saltholdige Overflade kun dækkes af Sten og Sand. Kun enkelte Steder er Nedslaget saa rigeligt, at man træffer Skov, saaledes paa Nordsiden af Elburs-Kæden og de sydlige Randbjærge. En behagelig Modsætning til Højslettens Ørken- og Steppeegne danne Oaserne, hvor Menneskelivet ogsaa koncentrerer sig stærkest. Til de smukkeste Egne høre Landskabet Schameran N. f. Teheran, Masanderan langs Kysten af det kaspiske Hav, berømt for sin Riskultur, og i Midten af Landet Omegnen af Isfahan og Shiras. Kulturen er næsten udelukkende knyttet til Oaserne og de frugtbare Dalstrøg og stemmer i det hele overens med Sydeuropa's, dog høre Daddelpalmen og Opiatvalmuen til de vigtigste Kulturplanter i det indre, og ved det kaspiske Hav dyrkes megen Ris, Bomuld og Morbær. I politisk Henseende er E. delt i tre Stater: Persien mod Vest, Afghanistan mod Nordøst og Belutshistan mod Sydøst, angaaende hvis Befolkning, materielle Kultur og Historie der henvises til de specielle Artikler. *C. A.*

Erandique, Distrikt i den mellemamerikanske Republik Honduras, er bekendt for sine rige Opalminer. Hovedstaden af samme Navn har ca. 2,000 In db. *C. A.*

Eräniske Sprog kalder man en Gruppe af ældre og yngre, til den indoeuropæiske Sprogæt hørende Sprog, hvis Hjem er Eran (Iran), ud over hvis Grænser de for øvrigt skyde nogle Udløbere, medens man ellers ikke paa Jorden finder noget Sprog, som besidder de for de e. S. karakteristiske Ejendommeligheder. Med de indoeuropæiske Sprog i Indien danne de e. S. en Underafdeling af den indoeuropæiske Æt, som man kalder »de ariske Sprog« (se Arier og Indoeuropæiske Sprog). For noget over et Aarhundrede siden, før Anquetil Duperron's Dage, kendte man i Europa ingen andre e. S. end det nypersiske, nemlig det nuværende persiske Talesprog med den dertil hørende Litteratur, hvis skønneste Frembringelser stamme fra Middelalderen. De andre Mundarter og Sprog, der nu tales i Eran og i Grænselandene, vare ukendte i Europa, og hvad Oldtidssprogene i Eran angik, bestod det hele Kendskab i nogle faa oldpersiske Ord og Egennavne, der meddeles af gamle Forfattere, Nu er det anderledes; vi have et indgaaende Kendskab til 2 Oldtidssprog fra Eran, det saakaldte Zend (s. d.) og det oldpersiske, d. e. det Sprog, hvori de achæmenidiske Kongers Kileindskrifter ere affattede, hvad vi have lærde at takke for, som Anquetil Duperron, Niebuhr, Rask, Burnouf, Westergaard, Lassen, Rawlinson, Spiegel, Darmesteter o. a., af hvilke nogle have indlagt sig store Fortjenester paa begge Omraader, andre mere paa et enkelt af dem. Af disse Sprog hørte det oldpersiske hjemme i de vestligere Dele af Eran, Zend-Sproget i det østlige; men en nærmere Bestemmelse af, i hvilke Egne de taltes, er det endnu umuligt at give. Man har villet henføre Zend til Baktrien, saaledes Spiegel, der uden videre kalder sin Grammatik over Zend »Grammatik der altbaktrischen Sprache« ; men det er ikke helt sikkert. Med Hensyn til Tiden kan Tidspunktet for de oldpersiske Kileskrifter aldeles nøje bestemmes; derimod hersker der megen Uoverensstemmelse om, hvad Tid Zend-Bøgerne ere nedskrevne og samlede, og hvad Tid de i dem indeholdte Sprogstykker ere fremkomne. Darmesteter (s. d.) o. a. ere tilbøjelige til at sætte Zend-avesta's endelige Afslutning langt ned i Tiden, endog efter Muhamed, medens de ældste Dele af Avesta, de saakaldte Gatha'er (s. d.), føres ned omtrent til Christi Tid. Men dette synes ikke meget rimeligt (se C. P. Tiele i »Revue de l'histoire des Religions« [Bd. XXIX, 1893]. De Skrifter, hvoraf Avesta bestaar, ere sikkert Aarhundreder ældre, om end den endelige Redaktion tilhører Sassanidernes Tid. Sproget viser i ethvert Tilfælde ældre Sprogformer end Sproget i de oldpersiske Kileindskrifter, der tilhøre det 6. og 5. Aarh. f. Chr. I disse ere Endelserne mere afslebne; Sproget i Avesta kan vel derfor ikke være meget yngre end disse Indskrifter. Sproget i Eran fra Sassanide-Tiden (226—651 e. Chr.) er os desuden godt kendt, om end fra en anden Egn. I Persepolis har man fundet Indskrifter affattede i det saakaldte Pehlevi, indhuggede af nypersiske Konger (Sassanider); Sproget er meget afslebet; næsten alle Bøjningsendelser ere forsvundne. Disse Indskrifter, som Niebuhr har lært os at kende, ere dechifrerede af Silvestre de Sacy; Sproget er i Indskrifterne stærkt blandet med semitiske Udtryk; men om det samme har været Tilfældet i Talesproget paa Stedet, altsaa i Datidens Hofsprog i Persepolis, vide vi ikke. Noget yngre ere de Skrifter, der ere affattede i et persisk Sprog, en Art Pehlevi, som kaldes Påzend eller Parsi, som er anvendt i Oversættelser og Bearbejdelser af de gamle hellige Bøger (Avesta), hvis Sprog allerede dengang, først i den muhamedanske Tid, var helt uforstaaeligt og altsaa maa være langt ældre. Denne Form af Pehlevi er meget ren for fremmede Bestanddele; Formerne ere endnu mere afslebne end i det monumentale Pehlevi. Kun 3—400 Aar senere finde vi det nuværende nypersiske fuldt udviklet. Sproget har intet Køn mere, saa godt som ingen Kasusendelser, Verbernes Tider udtrykkes ved Hjælpeverber, Syntaksen er rig og fint uddannet. Dette Sprog finde vi hos Ferdusi (i hans »Shahname«) og hos den følgende

Tids Digtere. Hos Ferdusi er Sproget endnu meget rent; men efterhaanden har en Mængde Fremmedord trængt sig ind i det nypersiske, særlig arabiske og tyrkiske. Renere er Sproget i Massanderan, hvis Mundart Dorn (s. d.) har lært os at kende (se Dorn, »Beiträge zur Kenntniss der iranischen Sprachen« [Bd. I—II, St. Petersborg 1860—66]). Sproget i Afghanistan (s. d.), Pashto eller Pushtu, som ogsaa tales i nogle Egne af Indien, og Belutshi-Sproget i Belutshistan (s. d.) ere ogsaa eraniske Dialekter. Afghaniske Grammatikker haves af Raverly, Bellew og Trumpp; Ordbøger haves af Raverly og Bellew. Dorn har udgivet en »Chrestomathie« ; se ogsaa W. Geiger, »Etymologie und Lautlehre des Afghanischen« [1893] og sammes, >Lautlehre des Baluči« [1891]; begge i München-Akademiets Skrifter. Til de e. S. hører endnu Galtsha, der tales paa Højsletten Pamir, og flere Sprog paa Eran's Vestgrænse, nemlig Kurdisk (s. d.), der falder i mange, til Dels meget forskellige Dialekter, endvidere Ossetisk, der tales j af Osseterne i Kaukasus, som kalde sig selv Irun ell. Erun, d. e. Eranier (om Ossetisk se Hübschmann, »Etymologie und Lautlehre der Ossetischen i Sprache« [Strassburg 1887]), endelig Stammerne Tat i Kaukasus og Guran. Disse Sprog eller Dialekter kunne atter samles i Grupper; man har saaledes gjort opmærksom paa, at alle egentlig persiske Mundarter forandre s til *d*, hvorimod de andre beholde z. Om de e. S. henvises til Spiegel, »Vergleichende Grammatik der alteranischen Sprachen« [Berlin 1882]; J. Darmesteter, »Etudes Iraniennes« [Bd. I: »Etudes sur la grammaire historique de la langue Persane«]. Geiger og Kuhn udgive et stort Værk om de e. S., »Grundriss der iranischen Philologie«, hvoraf 2 Halvbind 1895 og 1896 ere udkomne. Se ogsaa Rask og Wimmer i »Tidsskrift for Filologi«, IV [1863], Brugmann's »Vergleichende Grammatik« og Hiibschmann's Afhandling »Was ist iranisch?« i Kuhn's »Zeitschrift fur \ vergleichende Sprachkunde«, Bd. XXIV. *V. S.*

Erános, hos de gamle Grækere et Sammenskuds- ; maaltid, hvor hver Deltager gav sit Bidrag, som vort Pick-nick. Det betegnede ogsaa en Forening eller Samfund, oprettet dels for at samle Medlemmerne til selskabelige Sammenkomster, dels til gensidig Hjælp og Understøttelse. Af saadanne E. var der flere i Athen, hvorom Indskrifter give gode Oplysninger. Et Medlem af en E. kaldtes Eranist. (Litt.: Foucart, *Des associations religieuses chez les Grecs* [Paris 1874]). *V. S.*

Eranthěmum L., Slægt af *Acanthaceae*, Stauder eller Buske med tætte, klaseagtige Blomsterstande, hvis Blomster have langt rørformede Kroner. 17 Arter i det tropiske Asien. *E. nervosum* (Vahl.) R. Br. er en fleraarig Varmhusplante med smukke blaa Blomster. Om Efteraaret skæres Planterne tilbage. E. formeres ved Stiklinger. *L. H.*

Eråntllis se Vinterblomme.

Erard [era!r], Sébastien, berømt fransk Instrumentmager, hvis Opfindelser og Forbedringer paa Klaverets og Harpens Omraade har været epokegørende og endnu den Dag i Dag staa uovertrufne, født 5. Apr. 1752 i Strassburg, død 5. Aug. 1831 i Passy. Allerede medens E. som Dreng arbejdede hos sin Fader, der var Møbelsnedker, lagde han et fremragende mekanisk Snille for Dagen, men det var først efter, at han i en Alder af 16 Aar var kommen i Lære hos en Clavecin-Fabrikant i Paris, at det fandt sit rette Virkeomraade. Han voksede hurtig sin Principal over Hovedet og blev derfor afskediget, men hans Navn var allerede, bl. a. ved Konstruktionen af det sindrige *Clavecin mécanique*, bleven kendt i hele Paris'es musikalske Verden, og den kunstelskende Hertuginde af Villeroi indrettede 1777 et Værksted for ham paa sit eget Slot, hvor han konstruerede det første Pianoforte, som var bleven bygget i Frankrig, senere et Orgelklaver, en Forbindelse af begge Instrumenter, med 2 Klaviaturer, og den saakaldte *Harpe å la fourchette*. Sammen med sin Broder, Jean Baptiste E. (død Apr. 1826), der imidlertid var kommen til Paris, oprettede han 1785 i Rue Bourbon den Fabrik, der hurtig skulde svinge sig op til den mest fremragende og berømte i sin Art. Under Revolutionen drog han til London, hvor han anlagde en Filial af sin Fabrik, og hvorfra han, da han efter Rædselsperioden vendte tilbage til Paris, medbragte den saakaldte engelske Mekanik, som han underkastede adskillige Forbedringer. Af de Opfindelser, som han nu efterhaanden indførte, og som skulde indskrive hans Navn mellem de allerførste i Instrumentbygningens Historie, ere de mest betydningsfulde for Klaverets Vedkommende (1823) den saakaldte Repetitionsmekanik *{double échappement*, Udløsningen, se Klaver) og for Harpens Vedkommende (1811) Systemet *å double mouvement* (Dobbelt Pedalharpe, E.'s Harpe, se Harpe), der med eet Slag afhjalp alle de Mangler, der hidtil havde klæbet ved Brugen af dette Instrument. E.'s sidste Værk var Konstruktionen af i det sindrige *Orgue expressif* (Harmonium), der hurtig blev et yndet Instrument i Frankrig. Efter E.'s Død gik Fabrikken over til hans Brodersøn, Pierre E., født 1796, død 18. Aug. 1855, der levede afvekslende i London og Paris og har udgivet 2 Skrifter, et om Pedalharpen [1821] og et om Klavermekanikken [1834], og derefter til dennes Enke og hendes Brodersøn, Pierre Schäffer (død 13. Decbr. 1878). *S. L.*

Erasīnos, i Oldtiden Navn paa flere Floder i Grækenland. 1) En lille Flod E. løb ud N. f. Braurion paa Attike's Østkyst. 2) En kort, men vandrig Flod, nu Kefalari, som strømmer ud af en mægtig Kilde, der i vore Dage kaldes Kefalovrysis og vælder op af Jorden ved Foden af Bjærget Chaon S. V. f. Argos. Den antoges i Oldtiden at danne Udløbet af den stymfaliske Sø, der ligger j 35 Km. længere mod Nord og ikke har noget synligt Afløb, saa at Antagelsen meget vel kan være rigtig. 3) En Flod, der udspringer paa Arkadien's høje Grænsebjærge mod Achaia og falder i Bugten ved Korinth, omtr. 10 Km. 0. f. Aigion, den hedder nu Kalavryta; i Oldtiden kaldtes den efter den nær Udløbet fordum liggende By Bura ogsaa undertiden Buraikos. 4) E. var ogsaa Navnet paa en Aa ved Eretria paa Euboia. *V. S.*

Erasistratos, berømt græsk Læge, født ca. 330 f. Chr., død omtrent i Midten af følgende Aarhundrede, var fra Byen Julis paa Keos. I *Alm.* antages det, at han har levet i Alexandria, men de seneste Forskninger have gjort dette tvivlsomt. En Tid synes han at have levet ved Seleukos Nikator's Hof, idet han skal have helbredet hans Søn Antiochos. E. har været en meget selvstændig Forsker, der endogsaa stillede sig i Oppo-

sition til Hippokrates'es Lære, men dog anerkendtes som en af de betydeligste Læger i Oldtiden. Han skal have skrevet omtrent 20 Bøger, hvoraf kun Brudstykker ere tilbage, især hos Galen og Cælius Aurelianus. Han har beskrevet Hjertets Klapper, har set Chyluskarrene hos diende Gedekid, har forklaret Betydningen af Strubelaaget ved Synkningen, har beskrevet Hjernen forholdsvis godt og er den første, der har erkendt Nervernes Udspring fra Hjernen, ja han har endog kendt Forskel paa Bevæge- og Sansenerver. Aarsagen til de fleste Sygdomme var for E. Tilførsel af for rigelig, svært fordøjelig eller fordærvet Føde, hvorved opstod Overfyldning af Karrene, *Piethora,* og blev Blodtrykket for stærkt, mente han, at Forbindelserne mellem Vener og Arterier aabnedes, hvorved Blodet trængte ind i Arterierne, og der opstod som Følge deraf Betændelse og Feber, hvilken sidste han kun opfattede som et Symptom, ikke som en særlig Sygdom. Hans Terapi var væsentlig diætetisk, medens han saa godt som ikke brugte Blodudtømmelser. E. blev Stifteren af en Skole, idet en Mængde Læger sluttede sig til ham og hans Lære. (Af Litteratur er det nyeste og bedste: G. Rasch, »Lægevidenskaben i Alexandrinertiden« [Norsk Mag. f. Lægevid. 1894]). *G. N.*

Erasmus, Desiderius, kaldet E. fra Rotterdam (*Rotterodamus*), berømt Humanist, født 28. Oktbr. usikkert hvad Aar (mellem 1464 og 1469), død 12. Juli 1536. Han var et uægte Barn af en hollandsk Adelsmand, Gerhard Roger van Gouda. Hans Barndom var dog lykkelig, og som Discipel i den berømte Skole i Deventer vakte han sine Læreres Beundring. Men da hans Forældre begge døde i hans 13. Aar, oprandt der tungere Tider, og til sidst lod han sig trods sin Uvilje mod Munkelivet optage i Emmaus-Klostret i Stein. Paa denne Beslutning, der indsnævrede hans første Ungdoms Udviklingsaar bag et Klosters Mure, har E. altid senere og vel ikke uden Grund set tilbage med Sorg; imidlertid fik han dog her Lejlighed til at fordybe sig i Studiet af Klassikere og Kirkefædre. Og Befrielsens Time slog, da Biskoppen af Cambrai 1491 tog ham i sin Tjeneste; hermed var Forbindelsen med Klostret for bestandig brudt, og nu stod Verden ham aaben. Han kom til Paris og fortsatte der ivrig sine klassiske Studier. Endnu større Betydning for ham fik dog en Rejse, han (1498—1500) foretog til England. Her traf han nemlig sammen med Mænd som Thomas Morus og især John Colet, der lærte ham at gaa bag ved den herskende Skolastik til Skriften selv (hvorfor E. ogsaa fra nu af ivrig gav sig i Lag med Studiet af Græsk) og saaledes anvende sin Humanisme i en ny Teologis Tjeneste. Hans skærpede kritiske Blik over for de kirkelige Tilstande viser sig saaledes i hans *Enchiridionmilitis Christiani* [1502], og hans Ry, som fra nu af er i stadig Stigning, naar sit Højdepunkt under hans Rejse til Italien 1506—09, paa hvilken han bl. a. i Venezia udgav sit humanistiske Hovedværk »Adagia« og skrev sit hurtig berømte satiriske Skrift: »Daarskabens Pris« [*Ençomiummoriae*, trykt 1511]. Han opholdt sig derefter nogle Aar i England, derefter i Nederlandene, og fejres nu som en Fyrste i Videnskabens Rige. Hans udstrakte Brevveksling viser, hvorledes alle hans Samtids betydelige Mænd saa op til ham med Beundring. Han havde ingen fast Stilling, men var henvist til sine fornemme Velynderes Gaver, og han kunde saaledes ofre al sin Tid til sine Studier. 1521 tog han fast Ophold i Basel, hvor hans Forlægger Froben boede; men da Reformationen sejrede der, flyttede han 1529 til det strengt katolske Freiburg i. B. og henlevede der sine sidste Aar. Under et Ophold i Basel døde han.

E.'s Betydning er ikke ringe. Han har som ingen anden bidraget til Fornyelsen af de klassiske Studier, dels ved sin rent grammatiske Indsigt i de klassiske Sprogs Bygning, dels ved sine Klassikerudgaver. Selv tænkte, talte og skrev han paa det mest elegante Latin. Ogsaa paa Pædagogikkens Omraade har han udtalt ny Tanker. Men fremfor alt maa nævnes den Betydning, hans humanistiske Aandsretning fik for Kirken. Her maa først peges paa hans Udgave og Forklaring af det græske ny Testamente [1516]; den anden Udgave heraflagde Luther til Grund for sin Oversættelse. Og dernæst kom der i hans Skrifter en ofte vidtgaaende Kritik af kirkelige Forhold til Orde, særlig i Form af vittig Satire (saaledes f. Eks. i hans *Colloqvia familiaria* 1518 og mange andre Steder). Gejstlighedens Herskesyge, Usædelighed og Uvidenhed, Helgen- og Relikviedyrkelsen, Valfarterne, Fasten, Skriftemaal og Aflad, Klostervæsen og Cølibat — alt dette og mere til blev ramt af hans bidende Vid. Der var altsaa meget, han ønskede reformeret, og mange af de senere store Reformatorer (saaledes Melanchton, Zwingli, Økolampad o. fl.) saa med Forventning hen til ham. Dog skuffedes denne Forventning. Da Reformationen brød frem med Luther, søgte han længe at holde sig uden for Partierne, men endte med at træde afgørende op mod Reformationen. Kun Luther havde fra Begyndelsen af ingen Tillid til ham. Han anerkendte stedse hans store videnskabelige Fortjenester og forsøgte ogsaa (1519) en Tilnærmelse, som imidlertid blev besvaret ret køligt. Det var i det hele i disse Aar E.'s Metode at optræde som den, der endnu ikke havde haft Tid til at læse Luther's Skrifter og derfor maatte suspendere sin Dom. Dette Træk er saare betegnende. Det viser hans store Ængstelighed. Han vil nok, at der skal reformeres; men det skal fremfor alt gaa stille af, han vil ikke forstyrres i sine rolige Studier. Det skal ikke miskendes, at E. ofte i skønne Ord har peget paa Christus og det fromme Liv i ham som det eneste afgørende, men dog var der en betænkelig Begejstring for hedenske Tanker og ofte et frivolt Skær over hans Kritik, der gjorde ham, den stuelærde Aandsaristokrat, aldeles uskikket til Reformator. Dertil kom, at han ofte i sine kritiske Antydninger over for Læren gik langt videre, end Luther nogen Sinde tænkte paa, en Kritik, der ofte nærmer ham langt mere til Rationalismen, med dens Iver mod Dogmatikken og for Dyden, men som han, naar han angribes, altid er rede til at omforklare eller frafalde. Dette holdningsløse og tvetydige Drag i hans Karakter traadte særlig frem over for Reformationen og blev navnlig skaanselløst belyst af Hutten [1522: *Expostulatiocum Erasmo*]. Efter lang Tøven skrev han da endelig 1524 sit Skrift mod Luther [*Diatribe de libero arbitrio*]; men dette Angreb, der i kun berørte et enkelt Punkt (Viljens Frihed, som E. opfattede i semipelagiansk, Luther i Augustins Aand), kunde selvfølgelig intet udrette. Luther

besvarede det udførligt og skarpt *[De servo arbi trio,* 1525] og besvarede ikke E.'s Gensvar. — Men heller ikke de romerske vare tilfredse med ham, Munkene hadede ham, og Sorbonne fordømte 1527 32 af hans Skrifter uddragne Sætninger som kætterske.

Man kan ikke sige, at E. svigtede sin egen Fortid ved ikke at slutte sig til Reformationen. Hvor megen Betydning end hans Virksomhed havde for Reformationen, han var dog selv af en anden Aand end den. En Reformation, der førte til et Brud, kunde han efter sin hele Aandsretning ikke billige. Men hans egne matte Reformforslag, som han ganske vist stadig fortsatte, havde ingen praktisk Kraft. Til al bringe en Kirkereformation udkræves et religiøst Gennembrud og personlig, kraftfuld Overbevisning. Det besad Luther, men E. ikke. — Hans Værker ere udgivne i 10 Bd. af Clericus [1703—06]. (Litt.: Biografier af F. O. Stickart [Leipzig 1870]; E. Durand de Laur [2 Bd., Paris 1872]; G. Feugére [Paris 1874]; F. Seebohm, *The Oxford Reformers [2.* Udg. 1869]; Drummond, *E., kis life and character* [2 Bd., Lond. 1873]; Amiel, *Un libr e-pens eur du XVI siècle*: E. [Leipzig 1889]; Richter, »Erasmus-Studien« [Leipzig 1891]). *J. P. B.*

Erastiänere se Erastus.

Erástus, Thomas (egl. Liebler ell. Lieber), i tysk Læge og Teolog, født 1524 i Baden i Schweiz (nogle mene i det daværende Markgrevskab Baden), død 1583 i Basel. Han var en fattig Bondesøn, studerede Teologi i Basel, gik til Bologna og Padova, hvor han studerede Medicin og Filosofi. 1558 blev han medicinsk Professor i Heidelberg og Livlæge hos Kurfyrsten af Pfalz, 1580 medicinsk Professor i Basel og kort før sin Død Professor i Etik smst. Han var en dygtig Læge og en ædruelig Naturforsker, der bekæmpede Astrologerne og Alkymisterne, men han forsvarede Dødsstraf for Hekseri. Mest kendt er han som Teolog, og i England og Skotland findes endnu en kirkelig Retning, der nævner sig efter ham. E. var Zwinglianer baade i Nadverlæren og i Kirkeforfatningsspørgsmaalet og kom derved paa Kant med Kalvinisterne, som havde faaet Overhaand i alle reformerte Kirkesamfund. Han forkastede den kalvinske Kirketugt som ubibelsk og tyrannisk og Presbyterialforfatningen som et hierarkisk Overgreb og forsvarede Statskirken. I 17. Aarh. bleve hans Skrifter kendte i England, og der dannede sig et Parti, Erastianerne, hvis Særkende er Forkastelse af Kirkens Selvstændighed og Hævdelse af Statskirken. *L. M.*

Eráto, en af de ni Muser (s. d.).

Eratosthénes, græsk lærd af den alexandrinske Skole, fødtes ca. 275 f. Chr. i Kyrene i Afrika og nød Kallimachos'es Undervisning i Alexandria; senere uddannede han sig videre i Athen, men blev snart af Ptolemaios III Euergetes kaldt tilbage og efterfulgte Kallimachos som Bestyrer af det store Bibliotek. Han døde ca. 195 f. Chr.; efter Fortællingen sultede han sig ihjel, da han truedes af fuldstændig Blindhed. E. varen sjælden alsidig Mand, paa een Gang Digter, Grammatiker, Historiker, Astronom, Matematiker og Geograf; han gav sig selv Tilnavnet Filologos (»Ven af Videnskab«) og kaldtes af andre Beta (s. d.). E. fandt en Løsning af Problemet om Terningens Fordobling (smlg. hans Brev derom, overs. paa Tysk af Dressler [Wiesbaden 1828]), og en Metode til at finde Primtallene (den saakaldte E.'s Si, græ. *koskinon,* lat. *cribrum Eratosthenis,* efter Bogens Titel). Ca. 220 Aar f. Chr. bestemte han med temmelig stor Nøjagtighed Ekliptikas Hældning, og ham skyldes det første Forsøg paa en Jordmaaling; han beregnede nemlig Solens Zenitafstand i Alexandria om Middagen ved Sommersolhverv til at udgøre $^1/_{50}$ af Cirklen, medens den i Syene (se Assuan) var Nul; Afstanden mellem de 2 Steder beregnede han til 5,000 Stadier og fandt saaledes en Jordomkreds af 250,000 Stadier. — E. har opstillet det første videnskabelige System for Geografien i sit Værk *Geographika* (3 Bøger), der vel er tabt som de fleste af hans Skrifter, men kendes godt gennem Citater hos Strabon. Smlg. Wilberg, »Die Konstruktion der allgemeinen Karten des E.« [Essen 1834] og samme Forfatter: »Das Netz der allgemeinen Karten des E. und Ptolemaus« [smst. 1835]; Schäfer, »Die astron. Geographie der Griechen bis auf E.« [Flensborg 1873]; Berger, »Die geogr. Fragmente des E.« [Leipzig 1880]. — I et andet stort Værk, *Chronographiai,* grundlagde E. den videnskabelige Kronologi; et tredje, der handlede om Stjernebillederne, er bevaret i et Udtog *[Catasterismi,* udg. af Robert, Berlin 1878]; smlg. Maass, *Analecta Eratosthenica* [»Philol. Untersuchungen« VI, Berlin 1883]. I et fjerde stort Arbejde behandlede E. den gamle græske Komedie; deraf haves kun Brudstykker. Et Læredigt, *Hermes,* var af væsentlig astronomisk Indhold; et andet Digt, *Erigone,* i elegisk Versemaal, behandlede Sagnet om Ikarios'es Datter af dette Navn (Fragmenterne udg. af Hiller, *Eratosthenis carminum reliquiae* [Leipzig 1872]). — En ældre Samling af alle Fragmenterne af E. er besørget af Bernhardy *[Eratosthenica,* Berlin 1822]). *K. H.*

Erben, Karl Jaromir, tschechisk Digter og Historiker, født 7. Novbr. 1811, død i Prag 21. Novbr. 1870. Efter endt juridisk Studium fik han sit første Lystspil opført i Prag 1837. Han blev ansat i Kriminalretten og arbejdede samtidig paa at ordne Stænderarkivet; 1843—48 undersøgte han de bøhmiske Arkiver; 1848 blev han Medlem af »Volksausschuss«, redigerede 1849 »Prager Zeitung« og udnævntes 1850 til Sekretær og Arkivar ved det bøhmiske Museum samt Aaret efter til Stadsarkivar i Prag. Han udfoldede en rig litterær Virksomhed, mest i videnskabelig Retning; han var saaledes Medarbejder ved »Böhmisch-deutsches Worterbuch der wissenschaftlichen Terminologie« [1853], kastede sig derpaa over den gamle bøhmiske Historie, Litteratur og Folklore, i hvilke Retninger han bl. a. har udgivet: »Die Volkslieder Bohmens« [3 Bd., 1842—45], ny Udg. under Titel »Bohmische Volkslieder und Spriiche« [1864], begge med særskilt udgivne Melodier [1844—47 og 1863]; i lignende Retning gaar hans originale Digtsamling »Volkssagenstrauss« [1853, 4. Opl. 1874]; han oversatte Nestor's russiske Krønike paa Tschechisk og udgav flere ældre tschechiske Litteraturmindesmærker, f. Eks. Huss'es samlede Skrifter [3 Bd., 1865—68]. Blandt hans rent videnskabelige Skrifter maa særlig nævnes: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae [1885].* *C.A.N.*

Erbil se Arbela.

Erbium, Er = 166, er et Grundstof, der findes i Ytterjord sammen med Yttrium og flere andre sjældne Grundstoffer. Erbinjord er den af Ytterit-jordarterne, der har den smukkeste Rosafarve; den har et Emissionsspektrum og et karakteristisk Absorptionsspektrum; sandsynligvis er det med Navnet Erbinjord betegnede Ilte (Oxyd) en Blanding af to forskellige Ilter. Erbinsaltene ere rosenrøde. — Erbiumilte (Erbiumoxyd), Er_2O_3, er rosenrødt, opløses langsomt i Syrer og udstraaler ved Glødning et intensivt grønligt Lys. Det reduceres ikke af Brint (Vandstof). Se i øvrigt Metaller, de sjældne Jordarters. *O. C.*

Ercilla y **Zúñiga** [ersi'lja i su'ñiga], Alonso, spansk Digter, (1533—ca. 1595). Naar Spanierne skulle nævne deres ypperste Epiker, vil ufravigelig E. blive nævnt. Han var en tapper Krigsmand af god gammel, baskisk Adel, født i Madrid, hvor hans Fader, en anset Jurist, var en af Karl V's Raadsherrer. Som Page fulgte E. den senere Kong Filip II paa mange Rejser 1547—51. Da han 1554 var i sin Herres Følge i London, dengang Filip holdt Bryllup med Dronning Maria (den Blodige), kom der — siger han selv — Efterretning om, at de indfødte i Chile, Araukanerne, havde gjort Oprør; som saa mange Landsmænd var E. opfyldt af Lyst til Eventyr og Krigshæder, han fik *hov* at deltage i Kampen derovre som frivillig og bestod nu i de følgende Aar mange Farer og Lidelser i de uvejsomme Egne, idet Araukanerne forsvarede sig med stort Mod. Ved en Turnering, der under en Vaabenstilstand afholdtes i Anledning af Filip II's Tronbestigelse, kom E. i Strid med en anden Adelsmand; det blev til en alvorlig Vaabendyst, hvori flere blandede sig, saa at Generalen, Vicekongen af Peru's unge Søn, lod begge Ophavsmænd til Kampen fængsle og dømme til Døden som Anstiftere af en Opstand; men paa selve Skafottet blev E. benaadet med Landsforvisning. Han deltog derefter i et Felttog i Peru, gennemgik en svær Sygdom og vendte 1562 tilbage til Spanien for dog snart igen at forlade sit Fædreland og drage paa ny Rejser til Italien og andre Lande. Men 1570 giftede han sig med Maria de Bazán, en Dame af Markierne af Santa-Cruz'es højfornemme Slægt, og levede fra den Tid mere rolig. Han blev Ridder af Santiago-Ordenen 1571 og udnævntes til Kammerherre af den tyske Kejser; men hans Kaar synes (efter hans eget Sigende) at have været alt andet end rige, og i hans sidste Leveaar vare, lader det til, hans Bedrifter og Fortjenester helt glemte af Regeringen. — E.'s Skæbne var ikke ulig Camoes'es, og hans Digtning frembyder ogsaa Lighedspunkter med den store Portugisers. Som han skrev E. sit Heltedigt til Nationens Pris til Dels midt under Krigens Farer, om Natten i sit Telt, og »La Araucana« bærer da ogsaa noget af det samme Personlighedspræg som »Os Lusiadas«. Men de skildrede Begivenheder ere af langt ringere Interesse, og Camoes'es poetiske Flugt naar E. ikke: meget er tørt og langtrukkent, om end til Gengæld mange Afsnit vidne om en virkelig Digteraand. Versemaalet er Ottave rime; det hele er delt i 37 Sange, og den egentlige historiske Fortælling afbrydes hist og her af Episoder, ligesom de enkelte Sange indledes med almindelige Betragtninger; kort sagt, det er den af de store Italienere fæstnede episke Form. — Af Udgaver er der mangfoldige. Først udkom 15 Sange som 1. Del [Madrid 1569], derpaa atter 15 Sange [smst. 1578], endelig [smst. 1590] det hele Digt, der dog aldrig blev fuldstændig afsluttet som Skildring af hele Kampen, hvorfor Diego de Santistéban Osorio 1597 fortsatte det, men uden Held. Af de senere Udgaver kunne fremhæves den i Madrid 1733—35 [2 Bd. i Fol.], hvori ogsaa Osorio's Fortsættelse er optagen, den fra 1776 [smst., 3 Bd.] og den i 1. Bd. af »Poemas epicos« [17. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca«]. (Litt.: Royer, *Etude littéraire sur l'Araucanad'E.* [Dijon 1879]). *E. G.*

Erckmann-Chatrian [ærkmanšatriã'], bekendt fransk Forfatterfirma; begge Indehavere ere fødte i Elsass, Émile Erckmann i Pfalzburg 20. Maj 1822, Alexandre Chatrian i Soldatenthal 18. Decbr. 1826; denne sidste er død i Villemomble 3. Septbr. 1890. Erckmann studerede Jura, men uden Held; Chatrian var først ansat paa et belgisk Glasværk; begge dreves af litterær Trang, og efter 1847 at have mødt hinanden i Pfalzburg bleve de hurtig Venner og begyndte at skrive i Fællesskab med saa stærk Samklang, at i lang Tid ingen anede, at Navnet E.-C. repræsenterede to Forfattere. I adskillige Aar gik deres Fortællinger i romantisk Aand ganske upaaagtet hen; de ere senere samlede i »Contes fantastiques« [1860] og »Contes de la montagne« [1860]. Først Romanen »L'illustre docteur Mathéus« [1859] slog igennem og efterfulgtes nu af en Mængde kraftige og sunde Bøger, klart og livlig skrevne og effektfuldt komponerede, der dels efter George Sand's Maner ere maleriske Landsbyhistorier fra Elsass og Rhin-Egnen, dels omhandle Frankrig's Berømmelsestid under Revolutionen og det første Kejserdømme. De vigtigste ere: »Maitre Daniel Rock« [1861], »Contes des bords du Rhin« [1862], »Le fou Yégof« [1862], »Mme. Therese, ou les volontaires de 92« [1863, en Marketenderskes Liv i Pfalz-Krigen 1793], »Histoire d'un conscrit« [1864], »L'ami Fritz« [1864], »L'invasion, Waterloo« [1865], »Histoire d'un homme du peuple« [1865], »La guerre« [1866], »Le blocus« [1867, Pfalzburg's Belejring 1813], »Histoire d'un paysan« [1868—70, 4 Bd.], »Histoire d'un sous-maître« [1869], »Les deux fréres« [1873], »Le brigadier Frédéric« [1874], »Une campagne en Kabylie« [1874], »Maître Gaspard Fix« [1876], »Contes vosgiens« [1877], »Les vieux de la vieille« [1881], »Le banni« [1882]. Disse Romaner opnaaede en større og større Popularitet, 1869 gjorde en Dramatisering »Le juif polonais« (paa Dansk kaldt »Klokkerne«) stor Lykke paa Cluny-Teatret og 1876 »L'ami Fritz« paa Théatre français, hvor det stadig har holdt sig. Fremdeles dramatiserede E.-C. »Les deux fréres«, der under Navnet »Les Rantzau« ligeledes blev en stor Succes [1882], »Mme. Thérèse« [1882] og »La guerre, Masséna et Souvarof« [1885]. Baade »L'ami Fritz« og »Les Rantzau« have afgivet Tekst til Mascagni's to Operaer. Erckmann og Chatrian's sjældne Samarbejde, der var saa nøje, at ingen hverken i Stil eller Indhold kan opdage individuelle Forskelle, opløstes 1889 efter over 40 Aars Bestaaen ved et Brud, der fremkaldtes dels af personlig Uenighed, dels af Interessestridigheder. Chatrian døde Aaret efter. — Efter den fransk-tyske Krig gjorde E.-C. Front mod Tyskhedens Indtrængen i deres Hjem-

stavn; den revanche-agitatoriske Tendens skaffede deres Bøger efter 1870 mindre Popularitet i Tyskland end de tidligere Romaner. Paa Dansk ere oversatte »Den gale Yegof« [1862], »Borgerinde Therese« [1866], »Folkeafstemningens Historie« [1872], »En Rekrut fra Napoleonstiden« [1872 ved V. Hermann, 2. Opl. 1888], »En fransk Hjælpelærers Historie« [1874] og »Efter Moskou's Brand« [1888 ved Jul. Schiøtt]. *S. Ms.*

Ercolāni, Giam Battista, Greve, italiensk Veterinær, født 27. Decbr. 1817 i Bologna, død smst. 16. Novbr. 1883. Han studerede først Lægesenere Dyrlægevidenskab; var 1851—54 Direktør for Veterinærskolen i Torino og virkede derefter i Bologna indtil sin Død. E. er en af de mest betydelige italienske Forfattere paa Veterinærlitteraturens Omraade; 1852 grundede han i Forbindelse med Carlo Lessona »Giornale di Veterinaria«. Især beskæftigede E. sig med veterinærlitteraturhistoriske Studier, som han offentliggjorde i det 1851—54 udkomne Værk, »Richerche storica analitiche sugli scrittori di Veterinaria«, til hvilket der findes et Tillæg i 5. Bd. af hans »Giornale« [1857]. E. var ogsaa Medstifter af det i Torino udkomne Tidsskrift »Il medico veterinario«. *H. G.*

Erdély [æ'rde.lj] er den ungarske (magyariske) Form for Navnet Transsilvanien (Siebenbürgen).

Erdélyi [æ'rde.lji], Johann, ungarsk Forfatter, født 1. Apr. 1814, død 23. Jan. 1868. Han levede mest i Pest, beskæftiget med litterære Arbejder. 1844 udgav han 1 Bd. lyriske Digte, men han indlagde sig størst Fortjeneste ved sin Samling af ungarske Folkesagn og Folkesange [Pest 1846—48] samt af folkelige Ordsprog [1851]. Da han 1849 laante den revolutionære Bevægelse sin Pen, maatte han forlade Hovedstaden. Kisfaludi-Selskabet har udgivet hans Smaaskrifter under Titel »Bahnen und Palmen« [1886] og »Studien« [1890]. *C.A.N.*

Erdmann, 1) Axel Joakim, fremragende svensk Geolog, født i Stockholm 12. Aug. 1814, død smst. 1. Decbr. 1869. Efter at have studeret i Upsala tog han 1833 Hofretseksamen og det følgende Aar Bjærgeksamen, hvorpaa han 1837—38 gennemgik Falu Bjærgskole. Vinteren 1839—40 var E. sysselsat i Berzelius'es Laboratorium, men fik derpaa et eget Laboratorium, hvor han en Tid lang med stor Flid og Dygtighed dyrkede den kemiske Side af Mineralogien. Han opdagede og undersøgte flere ny Mineraler, saasom Praseolit, Esmarkit, Leukofan o. fl., men vendte dog snart sin Opmærksomhed paa Studiet af sit Fødelands Geologi, hvor han fik Lejlighed til at indlægge sig de største Fortjenester. 1841—48 deltog han i de paa »Brukssocietetens« Bekostninger under Forselle's Ledelse anstillede geologiske Undersøgelser. Paa Grund af Uenighed mellem Forselle og E. forlod dog E. Arbejdet, inden det var sluttet, og fortsatte Undersøgelserne paa egen Haand. Blandt andet udførte han detaillerede Kort over Grubefelterne ved Tunaberg, Dannemora, Uto og Dalkarlsberg, som vare de første af den Slags Undersøgelser i Sverige. De bleve optagne i »Vetenskaps Akademiens« Skrifter og belønnede med Jærnkontorets store Prismedaille. 1850 blev han Lærer ved Falu Bjærgskole og 1852 tillige Lærer i Kemi ved Artilleriskolen i Marieberg. Paa Statens Regning undersøgte han en Del af Upsala Len og udgav Resultatet af sine Undersøgelser 1857 som et Kort og en Kortbladsbeskrivelse af »Fyrisåns Dalbiicken«. Dette for sin Tid fortræffelige Arbejde er ikke alene det første i Sverige, men overhovedet det første, hvor de løse Jordlag fremstilles kartografisk saavel som de faststaaende Stenarter. Fra dette Tidspunkt fæstedes Offentlighedens Opmærksomhed paa denne Slags Undersøgelser, og 1858 oprettedes med E. som Chef Sverige's geolog. Undersøgelse, en Institution, som ikke alene har haft den største Betydning for Sverige's Geologi, men som paa mange Punkter har været ledende ved Geologiens Studium i Alm. Med stor Energi kastede E. sig over dette Arbejde, oplærte og uddannede en Mængde Medarbejdere og foretog ogsaa selv en lang Række Undersøgelser. Den af ham grundlagte Plan for Sverige's geologiske Undersøgelse var saa fortrinlig, at den i Hovedsagen uforandret endnu er det Grundlag, hvorefter der arbejdes. E.'s Arbejder vedrøre væsentlig specielle Lokaliteter og specielle geologiske Forhold, men desuden udkom 1868 hans »Bidrag til kännedomen om Sverige's qvartäre bildningar«, et omfangsrigt, med et stort geologisk Kort udstyret Arbejde, hvori der gives en Redegørelse for Resultaterne af de geologiske Undersøgelser vedrørende de løse Jordlag. En noget forkortet fransk Udgave af samme Værk udkom samtidig. En stor Mængde af den svenske geologiske Undersøgelses Kortbladsbeskrivelser, Kortblade og specielle Afhandlinger om forskellige geologiske Emner udkom under E.'s Ledelse. *K. R.*

2) Edvard, svensk Geolog, Søn af ovenn. A. J. E., er født 31. Oktbr. 1840 i Stockholm. Efter at have gennemgaaet det teknologiske Institut blev han 1861 »bitradende Geolog« og 1870 »Statsgeolog« ved Sverige's geologiske Undersøgelse. Han har udelukkende arbejdet med Sverige's Geologi, har udarbejdet en Række geologiske Kort og Kortbladsbeskrivelser samt »Beskrifning ofver Skåne's stenkolförande formation« [1872]. Af den geologiske Forening i Stockholm har han været et virksomt Medlem, og i denne Forenings Forhandlinger findes flere betydningsfulde Arbejder af E. af kvartærgeologisk Indhold. *K. R.*

3) Axel, svensk Universitetslærer, Broder til ovenn. E. E., er født i Stockholm 6. Febr. 1843, blev Student 1861, Docent i det gammelengelske Sprog ved Upsala Universitet 1871 og Dr. phil. 1872. 1870 opholdt E. sig i London for at studere det engelske og gammelengelske Sprog, 1872—73 i Bonn for at studere Sanskrit og det gammelgermanske Sprog og 1875—76 i Leipzig, Paris, London og Oxford for at studere de germanske, romanske og slaviske Sprog. 1888—89 opholdt han sig dels i Berlin og Halle for at studere de germanske Seminariers Arbejdsmaade, dels i London, Oxford og Cambridge for at foretage sproglige Undersøgelser og Arbejder og opholdt sig ogsaa 1892 i nysnævnte Øjemed i England. Efter fra og med Efteraarsterminen 1873 i mange Terminer at have holdt offentlige Forelæsninger over Sanskrit erholdt han 1881—91 Tilladelse til mod særligt Honorar at meddele offentlig Undervisning i Sanskrit. Den ubestridelige Fortjeneste tilkommer ham at have indført Studiet af Sanskrit-Sproget ved Upsala Universitet. 1892 udnævntes han til ekstraordinær Professor i nyeuropæisk Lingvistik

ved Upsala Universitet. E. har bl. a. udgivet: »Dubletformer i den moderna engelskan. Språkhistorisk afhandling« I [i »Språkvetenskapliga sällskapets i Upsala forhandlingar« 1887]; »Bidrag till ini-stammernes historia i fornnordiskan« [i »Arkiv for nordisk filologi« 1890]; »Om studiet av germanska språk vid Upsala universitet« [1890]; »Uber die Heimat und den Namen der Angeln« [1890]; »Om folknamnen Gotar och Goter« [i »Antiquarisk tidskrift for Sverige« 1891]. *A. B. B.*

Erdmann, Johann Eduard, tysk Filosof, født 13. Juni 1805 i Wolmar, død 12. Juni 1892 i Halle, studerede først Teologi i Dorpat og senere i Berlin. Her blev han vunden for den Hegel'ske Filosofi, og hans Interesser vendte sig saa stærkt i denne Retning, at han efter i 2 Aar (1831—33) at have virket som Præst i sin Fødestad nedlagde sit Embede og helt viede sig til Filosofien. Fra 1836 levede han som Professor i Halle. E.'s Navn er særlig knyttet til Studiet af Filosofiens Historie. Ved denne har han dog som hele den Hegel'ske Skole mere Interesse for de forskellige Systemers Begrebsanalogier end for deres historiske Sammenhæng og Stilling. Der kommer derved over hans Fremstilling ofte et kunstigt og konstruerende Skær, som noget hindrer den klare Fremtræden af selve det skildrede Tankesystem og mere lader dette staa som en Indledning til den Hegel'ske Lære end som Udtryk for en selvstændig historisk betinget Verdensopfattelse. Særlig gælder dette hans Grundrids af Filosofiens Historie i 2 Bd., hvor Bestræbelserne efter al udtrykke sig saa kortfattet som muligt end yderligere gøre Fremstillingen uklar. En Mængde fortræffelige og skarpsindige Enkeltbemærkninger give dog hans Arbejder et ikke ringe Værd. Skrifter: »Versuch einer wissenschaftl. Darstellung d. Gesch. d. neueren Phil.«, 1—3 [5 Dele, Leipzig 1834—53]; »Grundriss d. Gesch. d. Phil.«, 1— 2 [1865]; »Vorlesungen über Glauben und Wissen« [1837]; »Leib u. Seele« [1837]; »Grundriss d. Psychologie« [5. Opl. 1873]; »Grundriss der Logik u. Metaphysik« [4. Opl. 1864]. *C. St.*

Erdmann, Otto Linné, tysk Kemiker, født II. Apr. 1804 i Dresden, død 9. Oktbr. 1869 i Leipzig, studerede først Farmaci og dernæst Medicin og Naturvidenskaberne i Dresden og Leipzig; senere hengav han sig udelukkende til Studiet af Kemien. Da 1826 Nikkelets Anvendelse til Fabrikationen af Nysølv blev bekendt, ofrede han sig for denne Industrigren paa en Fabrik i Harzen, indtil han 1830 vendte tilbage til Leipzig, hvor han fortsatte sin Virksomhed som Privatdocent, som han allerede havde begyndt 1825. 1830 blev han *Professor ord.* i teknisk Kemi, 1842 oprettede han et kemisk Laboratorium i Leipzig, der blev et Mønster for flere lignende Anstalter. Af Arbejder skulle særlig nævnes hans Undersøgelser over Nikkel [1827], over Indigo og nogle andre Farvestoffer samt de af ham i Forening med Marchand udførte Undersøgelser om Grundstoffernes Atomvægt. Disse Arbejder findes i den af E. udgivne »Journal für technische und oconomische Chemie« [1828—33] og i den dels af ham alene, dels i Forening med Schweigge-Seidel og Marchand udgivne »Journal fiir praktische Chemie«. Desuden har E. skrevet »Lehrbuch der Chemie« [1828, 4. Udg. 1851]; »Grundriss der Waarenkunde« [1833, 11. Udg. 1885 ved König] og »Ueber das Studium der Chemie« [1861]. *O. C.*

Erdmannit har man kaldt forskellige, paa sjældne Grundstoffer (især Cerium-Metaller) rige Mineraler uden tydelig Krystalform og forekommende paa Øerne i Langesundsfjorden i Norge. Navnet er anvendt dels om Substanser, der senere have vist sig ikke at være homogene, dels om en noget omdannet ceriumholdig Homilit (Cerhomilit), dels ogsaa om omdannede Varieteter af Zirkon. *N. V. U.*

Erdre [æ!rdrə], en ca. 105 Km. lang Flod i det nordvestlige Frankrig, Biflod til Loire's høire Bred, udspringer i Bretagne og løber først mod Sydvest, parallel med Loire, vender sig derpaa mere i sydlig Retning og udmunder ved Nantes under Navn af Riviére de Barbin. Fra Nort er den sejlbar og benyttes til Brænde- og Korntransport. *H. W.*

Erdschisch Dagh se Ardsjisj.

Erębos, hos Homer og andre græske Digtere Navn paa Skyggeriget, et mørkt Sted, hvor de døde maatte vandre hen. Oprindelig tænkte man sig E. liggende i det fjerne Vesten, ligesom Elysion (s. d.) i Okeanos. Senere henlagdes E. til Jordens Dyb. Hos Hesiodos er E. et mytisk Væsen, som med Natten avler Dagen og Æteren. Skæbnen, Alderen o. fl. a. kaldes ogsaa undertiden Børn af E. Ordet E. er sikkert af østerlandsk Oprindelse og betyder Solnedgang eller Vest; hos Hebræerne (og Fønikerne) betyder *ereb* »Aften«; paa Assyrisk betyder Ordet »gaa ned« (om Solen). *V, S.*

Erębus, Mount E., en virksom Vulkan paa del antarktiske Fastland Viktoria-Land. Den ligger paa $77\frac{1}{2}^0$ s. Br. og 167^0 0. L. f. Grw. og naar ca. 3,800 M. Den og den nærliggende, rimeligvis udslukte, Vulkan, Mount Terror (3,300 M.), opdagedes af Polarfareren James Ross (1841), der opkaldte dem efter sine to Skibe, E. og Terror. *C. A.*

Erębus-Banken, en farlig Grund i Nærheden af Kerguelen-Øerne i den sydlige Del af det indiske Ocean, opdaget 1840 af James Ross og opkaldt efter det ene af hans Skibe, Erebus. *C. A.*

Erech, i Biblen (1. Moseb. 10, 10) en gammel By i Babylonien, kaldtes i Landet selv Uruk, som det fremgaar af Kileskrifterne. Byen laa omtr. 175 Km. S. 0. f. Babylon (Hillah) og lige saa langt N. V. f. Basra; de mægtige Ruiner have bevaret del gamle Navn temmelig uforandret; de kaldes nu Varka. Man følger endnu tydelig Ringmuren, inden for hvilken man særlig lægger Mærke til to Ruiner, Buvarija og Vusvas, af hvilke den første vist indeholder Ruiner af Hovedtemplet, der var helliget Gudinden Nini eller Nana o: Istar. Den anden Ruin er vistnok Rester af et Palads. E. var et gammelt Kongesæde; man har i E. fundet flere Indskrifter og en Cylinder, der maaske mindst er over 5000 Aar gammel. Ruinerne benyttedes i Parthernes Tidsrum som Begravelsespladser, og man har her fundet en utrolig Mængde Begravelser i Ligkister, mest af brændt Ler; stundom begravedes de døde i to store sammenkittede Krukker. Man har antaget, at Folk fra hele Landet i denne Tid lode sig begrave i E. Efter de gamle Forfatteres Vidnesbyrd var E., hvis Navn skrives Orchoe, for øvrigt dengang en ikke uvigtig By, i hvilken bl. a. fandtes en Skole med ansete lærde. E. spiller en

s tor Rolle i den saakaldte babylonske Syndflodshistorie (s. d.) og i de derhen hørende Skrifter, som haves i Kileskrift. Om Ruinerne se W. C. Loftus, *Travels and Researches in Chaldaea* [London 1857]. *V. S.*

Erechthéion (Erechtheum), Tempel paa Athen's Akropolis, opført paa den peloponnesiske Krigs Tid og opkaldt efter Kong Erechtheus (s. d.), af hvilken Bygning der endnu er meget betydelige Ruiner tilbage, som til fulde vise, at denne Bygning har været noget af det fineste og skønneste, Oldtiden har frembragt. Paa Stedet fandtes fra ældgammel Tid een eller rettere tre til hinanden stødende Helligdomme, nemlig 1) Athene Polias's ɔ: Stadgudindens Helligdom med et ældgammelt *Xoanon* (Billede) af Gudinden af Oliventræ, 2) Erechtheus's Hus, i hvilket hans Grav ogsaa skulde findes. Her var ogsaa det Oliventræ, som Athene havde ladet skyde op, da hun stredes med Poseidon om det attiske Land, ligesom ogsaa den Kilde eller Brønd, som Poseidon havde ladet fremkomme, da han slyngede sin Trefork ned i Klippen; her var ogsaa et Alter for Poseidon, et for Hefaistos og et for den attiske Heros Butes. Endelig stødte der op til disse Helligdomme 3) en Helligdom for Pandrosos, Kekrops's Datter (Pandroseion). De gamle Helligdomme ødelagdes fuldstændig af Perserne, det hellige Oliventræ gik ogsaa op i Flammer; men da Perserne vare borte, skød Træet paa to Dage et kraftigt frisk Skud, fortælles det. Under den peloponnesiske Krig byggedes det nuværende E., men det kan ikke være blevet fuldendt før det gamle Athene-Tempel (Hekatompedon) var blevet nedrevet; thi dets Nordside gaar ind under Sydmuren af E. Man har i Nærheden fundet en interessant Indskrift, indeholdende Regnskaber for Udgifterne ved Opførelsen af E. Rimeligvis standsedes Bygningen i de haarde Krigsaar 413—11 f. Chr., og E. fuldendtes næppe før 407. E. er opført af pentelisk Marmor. Uagtet der staar saa meget oprejst af E., er det vanskeligt at bestemme, hvorledes de forskellige Rum have været anvendte; i Romertiden foretoges allerede en Ombygning. Den vestlige Mur med Vinduer, Halvsøjler o. s. v., hvoraf flere Levninger ere tilbage, maa henføres til Romertiden. I den kristne Tid blev E. omdannet til en Kirke; i Tyrketiden var der et Harem i E. Lord Elgin borttog en Karyatide, en Søjle af Østhallen m. m. og førte det til England (nu i British Museum). Under Bombardementet 1687 og under Frihedskrigen har E. ogsaa lidt en Del; men allerede 1838 ligesom ogsaa senere have Grækerne søgt at redde Resterne fra Undergang ved at udbedre Murene, indsætte nogle Søjler og en Karyatide (af Terrakotta) i de borttagnes Sted. E. har en fra andre græske Templer afvigende Plan, idet der til den vestlige Del af Hovedbygningen slutter sig to aabne Haller, en Søjlehal i Nord og Karyatidehallen i Syd. Hovedbygningen er 20 M. lang og $11{,}_{20}$ M. bred; regnes de to Haller med, bliver Bredden i den vestlige Del af E det dobbelte. Indgangen var i Øst; her var en Prostylos, en aaben Forhalle med 6 ioniske, 6 M. høje Søjler i Fronten, af hvilke den nordligste er i London. Kapitælerne ere yderst fine og smagfulde; Skaftet har 24 Kannelurer. Bygningen hæver sig paa en Basis med tre Marmortrin. Paa Frisen, af eleusinsk Marmor, ses Levninger af Skulpturer, der ikke som andre Steder vare huggede ud af Stenen, men hæftede til den. V. f. Forhallen laa det egentlige Tempelrum, sikkert Athene Polias's Helligdom med hendes Tempelbillede, foran hvilket stod en gylden, af Kallimachos forfærdiget Lampe. Et følgende Rum var vistnok helliget Erechtheus, og endelig længst mod Vest fandtes et smalt Rum, rimeligvis kaldet Prostomiaion, da det laa foran *Stomion*, Poseidon's Brønd. I Virkeligheden ses her endnu den Dag i Dag en Revne i Klippebunden, der maaske betegner Brøndens Sted. Da Terrainet falder imod Nord, ligger den nordlige Søjlehal, der har 4 Søjler i Fronten og een paa hver Side, i alt 6, 3 M. lavere. Søjlerne ere forskellige fra dem i Østhallen, men ikke mindre smagfulde; det skønne Loft (med Kasetter) og en Dør, som fører ind til den vestlige Del af Hovedbygningen, ere verdensberømte, hvad der ikke mindre gælder om Karyatidehallen, hvis Loft ikke bæres af Søjler, men af Figurer, fremstillende unge Kvinder (Korer ɔ: Piger), almindelig kaldet Karyatider (s. d.); det meste af denne Hal er bygget paa et Terrain, der udgjorde en Del af Hekatompedon. I Bd. **III** S. 936 findes en Restauration af E. set fra Nordvest. Nordhallen ses helt, noget af Karyatidehallen og Hjørnesøjlen af Østhallen. Efter Pausanias laa Pandroseion nær ved E. (Litt.: Julius, »Ueber das E.« [Miinchen 1878]; Fowler, *E. of Athens* [»Archæol. Institut of America«, Bd. I, Boston 1882]). *V. S.*

Eréchtheus, græsk Heros, efter Sagnet fordum Konge over Attika og en af Byen Athen's Grundlæggere, der havde indlagt sig særlig Fortjeneste af Landets Kultur og Udvikling. Indførelsen af Athene's Dyrkelse, Indstiftelsen af Panathenaier-Festen, Opbyggelsen af Helligdommen for Athene Polias (siden forbunden med Erechtheion [s. d.]), Ordningen af Forholdet til Eleusis og de dermed forbundne Fester henføres til E., der ogsaa siges at have opfundet den firehjulede Vogn. Efter hvad der i Reglen fortælles, mistede E. Livet i den Kamp med Eleusis, der gik forud for den endelige Ordning af Forholdet til denne, og i hvilken Eumolpos (s. d.) spillede en fremtrædende Rolle. Kampen var haard, og E. trængtes haardt, hvorfor han søgte Hjælp hos Oraklet, der svarede, at han vilde sejre, naar han bragte en af sine Døtre som Offer. Det skete; men da de andre Søstre havde lovet ikke at overleve Søsteren, mistede han dem alle. Navnene angives meget forskellig, ligesom der i det hele hersker meget stor Uoverensstemmelse imellem Fortællingerne om E. Homer kalder Athen »den højsindede E.'s Stad, Kongen, som den frugtbare Jord (Ge) fødte, og som Athene, Zeus's Datter, opfødte«; andre kalde E. Søn af Hefaistos og Ge (Jorden). Men da man ogsaa nævnede andre Forældre til E., særlig Pandion, og da denne ofte kaldes Søn af E., antog man siden hen i Oldtiden to E., hvoraf den yngre gerne antoges for Sønnesøn af den ældre. Efter Diodor var E. en Ægypter, der i en Hungersnød sendte Korn til Athen og derfor blev Konge der. Navnene paa E.'s Børn angives forskellig. E. dyrkedes som Heros i Athen; man ofrede til ham paa Poseidon's Alter i Erechtheion. Han hædredes ogsaa med Billedstøtter i Athen og Delfoi, det sidste et Værk af Feidias, bekostet for en Del af Byttet fra Marathon. Smlg. Erichthonios. *V. S.*

Erechtīder, Efterkommere af Erechtheus (s. d.).

Eregli, 1) By i Tyrkiet, Vilajet Adrianopel, ligger paa en lille Halvø, der løber ud fra Nordsiden af Marmara-Havet; den har ca. 2,000 Indb., væsentligst Fiskere. E. er Oldtidens *Heraclea* ell. *Perinthos*, af hvilken der endnu er flere Ruiner tilbage, navnlig et Amfiteater.

2) Bender-E., By paa Nordkysten af Lilleasien, Vilajet Kastamunir, ligger omtrent midt imellem Floderne Sakaria og Filias. Det fremspringende Forbjærg Baba skærmer dens Havn mod alle Vinde undtagen Vestenvinden. 4,000 Indb. Egnen indenfor danner et ypperligt Stenkulsdistrikt, det største i det osmanniske Rige. E. er Oldtidens *Heraklea pontica*. *C. A.*

Erektīl kaldes en Legemsdel, naar den ifølge sin anatomiske Bygning er i Stand til at svulme op paa Grund af forøget Fyldning med Blod; i denne opsvulmede Tilstand siges vedkommende Legemsdel at være erigeret eller at befinde sig i Erektion. De e. Væv bestaa i Hovedsagen af en Mængde indbyrdes med hinanden forbundne Vener, hvis uregelmæssige Hulrum danne en svampet Masse; naar disse Venerum fyldes stærkt med Blod, hvilket fmder Sted ved Pirring af visse Nerver, enten direkte eller ved Refleks (s. d.), saa tager det e. Væv til i Omfang og Fasthed. E. Væv forekomme navnlig i Næsen (Slimhinden paa den nederste Musling) og i Urin- og Kønsorganerne. Hos de lavere Dyr ere e. Væv langt mere udbredte end hos de højere (f. Eks. Sneglenes Følehorn o. s. v.). *S. B.*

Erektion se Érektil.

Erektiōnspatent ell. Erektionsbrev, det Dokument, hvorved Stamhuse og Len i sin Tid oprettedes (nu forbyder den rev. Grl.'s § 93, jfr. Grl. af 1849 § 98, fremtidig Oprettelse af Len og Stamhuse). E. indeholde særlig Reglerne om den Følgeorden, hvori den oprindelige Opretters (Erektors) Slægt kaldes til aktuel Nydelse af Stamhusets eller Lenets Indtægter (se Len og Stamhuse). *KB.*

Eremitage [ærəmita!sjə], Ermitage *{ir. hermitage* [ærmita'ž]), en Eremitbolig, en Enebolig. E. benyttedes hyppig i 18. Aarh. i større Haveanlæg, hvor man paa ensomme Steder mellem Træerne opførte en lille Træhytte, dækket med Bark og Straa og ofte forsynet med Klokkespil o. l., der kunde sætte Fantasien i Bevægelse, en Efterligning af en virkelig Eremitbolig. E. er Navnet paa en Række berømte Pavilloner eller Havehuse, f. Eks. J.J. Rousseau's i Montmorency, Ludvig XIV's Slot Marly ved Versailles, det markgrevelige Lystslot i Bayreuth. Endvidere paa det med Vinterpaladset i St. Petersborg sammenbyggede Palads, som 1840—52 opførtes efter Klenze's Tegninger, med en berømt Skulptur-, Oldsags- og Malerisamling, paa en stor russisk Restaurant og paa en smuk Lysthave i Moskva. Hermitage kaldes en bekendt Bourgognevin fra det franske Departement Drôme. *E. S.*

Eremitageborde. Den gamle Skik, at fornemme Folk holdt talrigt Tjenerskab, og at Tjenere medtoges af indbudte Gæster, voldte, at der kunde være flere Tjenere end Bordfæller ved større Selskaber, og gjorde Maaltidet til en Plage, da fortrolig Samtale og Skæmt derved udelukkedes. Man fandt derfor paa at spise *en ermitage, sans domestiques*. Alle Anretninger stode paa Bordet, Vinen og Skift af Tallerkener paa Smaaborde (se Servanter) mellem Gæsterne; eller man indrettede E., som ved Mekanik løftedes dækkede op gennem en Forsænkning i Gulvet fra et Anretterværelse og Køkken i Etagen nedenunder. I dette Bords Midte fandtes en Postillon, en mindre Forsænkning, som under Maaltidet førte ny Retter op. Andre Postilloner vare anbragte som Smaaborde mellem Gæsterne og bare Vinen og Tallerkener til Skift. E. omtales først i Danmark under Kong Frederik IV, der hjembragte Ideen fra Italien, og træffes 1703 paa Frederiksberg Slot, 1704 i »Kongens Gaard bag Børsen« (nu Krigsministeriets), 1705 i »Sparepenge« ved Frederiksborg; 1718 i Herkules-Pavillonen ved Rosenborg (»det røde Lysthus«); 1722 paa Fredensborg og paa Kjøbenhavn's Slot; 1724 gjordes et nyt sidstnævnte Sted. Til Christiansborg forfærdigedes et nyt Bord 1740. I Sverige findes ved China Slot, i Drottningholm's Park, i en Bygning, kaldet »Confidancen«, Rester af et E. I *Le palais sans domestiques* i Zarskoi-Zelo's Park ved St. Petersborg findes det største E., man kender, og som tilmed er funktionsdygtigt. Christiansborg-Bordet, det sidste i Danmark, var forsvundet 1772. Efter den Tid holdt disse Borde sig Aarhundredet ud i russiske Privathuse paa Grund af Regeringens Spioneringssystem. Uden for nævnte Lande kendes E. ikke, men i Frankrig fandtes i Renaissancens Tid mekaniske Borde, der fungerede paa samme Vis, dog kun som Overraskeiser. (Litt.: Havas, *Dictionnaire de l'ameublement*, Art. *Table*; Bernhard Olsen, i »Eremitager og Servanter« i »Tidsskrift for Kunstindustri« [1891]; samme, »Subtiliteter och Mekaniker på 1700-talet« i »Meddelanden från svenska slöjdföreningen år 1894«; E. Jacobsson, »Tessins lusthus«, smst. 1893). *B. O.*

Eremitagen [ærəmita!sj-], kgl. Jagtslot i Dyrehaven ved Kbhvn., opført 1736 af de Thurah, kun indrettet med Jagtmaaltiderne for Øje. I Salen, prydet med Jagtscener i Stuk, spiste man *en solitaire* eller *en eremitage* (se Eremitageborde). E., som benyttes endnu ved de kgl. Jagter, undergik 1885 — 87 en Hovedrestauration. Ramperne paa Slottets vestre Side opførtes 1891—92, i Hovedtrækkene efter det oprindelige Anlæg. Fra E., som ligger paa Eremitageplænens højeste Punkt, har man en glimrende Udsigt over Skovene og Sundet. — En tidligere E., vistnok langt mindre og beskednere, var opført af Christian V, efter Sagnet paa Højen, S. f. den nuværende E., ved Kørevejen. Det var i Nærheden af denne, at han i Efteraaret 1698 led sit Uheld paa Jagten. *B. L.*

Eremitkræbs *{Paguridae)* ere særlig karakteriserede ved den store, tyndhudede, sækformede Bagkrop, som næsten ganske mangler Muskler, men derimod indeholder forskellige Indvolde, særlig Lever og Kønsorganer. Denne bløde, i Alm. stærkt rødfarvede Bagkrop gemmes i Sneglehuse, og alt som Kræbsen vokser, forlader den det mindre Sneglehus for at søge sig et større. Halen er i høj Grad usymmetrisk; kun venstre Sides Lemmer ere udviklede, og af disse mangler endog 1 Par ganske; af de øvrige ere kun 6. og 7. Par, der bruges til at holde Dyret fast i Skallen, nogenlunde stærkt udviklede; svage Spor af Bagkropspartiets Rygsegmenter findes i Form af smaa, tynde Plader. Af Brystfødderne er første Par udstyret

med kraftige Klosakse, af hvilke særlig den ene er meget stærkt udviklet og kan som et Laag føje sig efter Snegleskallens Munding. Som et saadant bruges denne Klosaks ogsaa, naar Dyret frygtende en Fare har trukket sig tilbage i Skallen; den

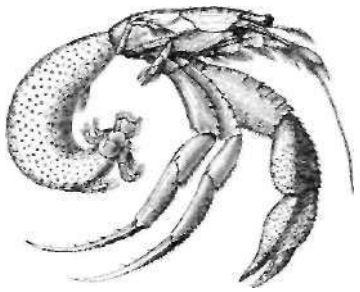

Eremitkræbs, udtaget af Sneglehuset.

anden Klosaks kan være ganske rudimentær. 2. og 3. Benpar ere temmelig svage Gangben, og 4. og 5. Par ere smaa og svage og tjene dels til at holde Dyret fast med i Skallen, dels til at rense Gællehulen.

Æggene fastholdes til Dels af de rudimentære Halefødder paa venstre Side og ligge skjulte inde i Snegleskallen. Ungerne forlade Æggene, som Zoeer, og gaa derfra over i Rejestadiet; i dette ere de endnu udstyrede med en kraftig, muskuløs og fuldkommen symmetrisk Bagkrop; senere hen opsøge de smaa E. Sneglehuse, og den abnorme Udvikling af Bagkroppen tager sin Begyndelse. Hos *Lithodes* forlader Larven Ægget først paa Metazoëa-Stadiet, og hos *Birgus* siges Metamorfosen ganske at være falden bort.

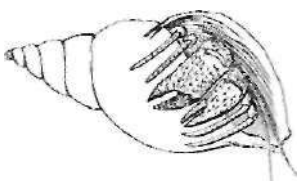

Eremitkræbs i Sneglehuset.

E. deles i Alm. i 2 Underfamilier: *Pagurinae* og *Birginae*, der særlig ere karakteriserede ved, at de indre Antenners Stilk er lang hos de sidste, kort hos de første. *Pagurinerne* bebo Havet og tælle flere i Danmark forekommende Slægter, af hvilke den almindeligste er den i Konken (*Buccinum*) levende *Eupagurus Bernhardus*. *Birginae* ere derimod mere eller mindre Landdyr, hvad der dog mindre gælder den herhenhørende Slægt, *Coenobita*, men i langt højere Grad Slægten *Birgus*, der udmærker sig ved et meget bredt Brystparti og en kraftig, veluddviklet Hale, der er dækket af et tykt, haardt Chitinpanser. Formen er hovedsagelig et Landdyrs, og den skal om Natten endog kravle op i Palmetræerne; om Dagen derimod holder den sig skjult i Jordhuller. I Overensstemmelse med dette Liv paa Land er Aandedrætsorganet omdannet til Lunge, idet Gællehulens Loft er dækket med grenede Udvækster, til hvilke der gaar et respiratorisk Karnet, Gællehulen fyldes altsaa ikke med Vand, men med Luft, og Blodet maa iltes i disse talrige blodkarrige Trævler. Nær Pagurerne staar den mærkelige, ogsaa i Danmark forekommende Slægt *Lithodes* (se Troldkrabbe). (Litt.: Milne Edwards, *Observations zoologiques sur les Pagurides [Ann. sc. nat., 2* Ser., I, VI, 1836]). *C. W.-L.*

Eremitter (græ.), Eneboere, se Anakoreter.

Eremodicium (græ.), romerretligt Udtryk for den Procedure, der fandt Sted, naar den ene Part i Sagen udeblev, og som grundedes paa den mødte Parts ensidige Udvikling eller fremførte Bevisligheder. *K. B.*

Erepticia bona ell. *ereptoria* (lat.), romerretlig Betegnelse for Arvelodder, der, efter at Arven var falden, ifølge talrige detaillerede Lovbestemmelser skulde fratages den Arving, der havde gjort sig skyldig i et uværdigt Forhold (*propter indignitatem*), jfr. blandt mange Eksempler, at han ved sin bevislige Brøde og Forsømmelighed havde foraarsaget den Kvindes Død, af hvem han var indsat til Arving. Disse Arvelodder tilfaldt da enten — i Reglen —• Staten eller andre Medarvinger. *K. B.*

Eresfjord og Vistdalen Herred, Romsdals Fogderi, Romsdals Amt, (1891) 2,014 Indb. Omkring Bunden af den indre Romsdalsfjord's nordlige Gren, Langfjorden, ligger Nessets Præstegæld, hvis Hovedsogn, Rød, omgiver Eidsvaagen paa Fjordens Nordside, medens Annekserne Eresfjord og Vistdalen indtage de 2 Dalfører, der danne Fortsættelsen af de i Sydøst indskærende Arme, Eresfjorden og Vistdalsbugten. Den sidste er ganske lille, kun 2 Km., den første gaar — med en Bredde af over 1,5—10 Km. — ind til Dampskibsanløbsstedet Nøste. Vistdalen skærer sig ind i Fjældene i sydlig Retning, i de første 10 Km. som en ganske bred, godt dyrket og tæt bebygget Dal med Terrasser; længere mod Syd bliver den trangere og fortsætter under Navn af Hornedalen endnu 6 Km. til op under Fjældet Melkallen. Eresfjordens Dalføre, Eikisdalen, er af betydeligere Længde, nederst mod Fjorden ligger Hovedbygden — den saakaldte Sirabygd — paa den i Terrasser stigende Strækning, som i 6 Km.'s Længde skiller Havet fra det 19 Km. lange, 1 à 2 Km. brede Eikisdalsvand. Den fra dette Vand kommende Elv, Eira, der falder ud i Fjorden ved Nøste, har kun et ringe Fald, da Vandet ikke ligger mere end 26 M. o. H.; den har dog brudt sig igennem den over 100 M. høje Moræne ved Øveraas, som spærrer for Enden af Vandet. S. f. Vandet og i samme Hovedretning fra Nord mod Syd begynder Eikisdalen; Elven kaldes her Aura og kommer fra Lesje Herred i Gudbrandsdalen; den er en vild, skummende Fjældelv, der gennem de 3 mærkelige Fald, Aurstupene, omtr. 15 Km. oven for Vasbunden styrter sig ned i Dalen; siden løber den med lidet Fald, danner det 3 Km. lange, smalle Veslevand og falder ved Eikisdals Kapel ud i Eikisdalsvand. Hvad der har gjort Eresfjord saa bekendt er dog mindre den smukke Bygd end de Herredet indesluttende mægtige Alper. Næppe noget andet Herred i Norge har en saadan Række af Tinder at opvise; allerede V. f. Vistdalen hen imod Langfjorden hæve Blaafjæld og Skrokkenfjæld sig over 1,000 NL; længere mod Syd har man Loftskartind, Kirketaget, 1,366 M., og Melkallen; man nærmer sig nu Eikisdalsvandet og den søndre Del af Herredet, her hæve Fjældene sig mere: Kleneggen, 1,922 M., Børhøgda, 1,892 M., og Kalbottentind, 1,840 M. Sandgroveggen, 1,736 M., ligger over Sandgrovdal,

der forlænger sig Øst over, og hvis Elv styrter sig gennem Mardalen og Mardalsfossene ud i Eikisdalsvand. Længere mod Nord langs Vandet har man Rangaatind, 1,592 M., Gjuratind, 1,721 M., Hauduken, 1,730 M., m. fl. Ogsaa 0. f. Eikisdalsvandet hæver sig Tinde ved Tinde, sydligst har man Slaathø, 1,829 M., Graahø, 1,591 M., og Torbuhø, 1,474, omtrent midt for Søen Midtfondtind, 1,793 M., Spikrottind og den spidse Aagottind, 1,590 M., op for Gaarden Vike den stejle Vikesaksen, 1,820 M., og længere mod Nord, V. f. den nedre Del af Bygden, Fløtatind, 1,654 M., Goksøret, 1,318 M., og den mægtige Skjorta, 1,718 M. Alle disse Tinder og Nuter ere skilte fra hverandre ved dybe Skar og Botner fyldte med mægtige Snefonner og Isbræer. Fjældsiderne ere overalt overordentlig stejle, og navnlig ere Eikisdalsvandets Bredder saa bratte, at de paa de allerfleste Steder ere aldeles ubestigelige. Bebyggelsen er næsten udelukkende henvist til de 2 Dalfører, som have givet Herredet Navn, mellem Fjældene findes kun enkelte Sætre. Jordbunden er god, og der kunde dyrkes mere Land, end der nu gøres; Havnegangene ere udmærkede, ligesom Fjældslaatterne ere af stor Betydning. Skoven, næsten udelukkende Løvskov, er tilstrækkelig til Vedforbruget. Eikisdalen staar i Dampskibsforbindelse med Molde, paa Vandet gaar et lidet Dampskib i fast Route, og gode Hoteller findes saavel ved Nöste som ved Reitan ved Vandets øvre Ende. Herredets Areal er 758 □Km., hvoraf 38 □Km. Ferskvand. Det var i Eikisdalen, at Bjørnson skrev største Delen af »Arne« under et Ophold der Sommeren 1858. *J. F. W. H.*

Eretisme (græ.), en Tilstand af sygelig Pirrelighed og forøget Modtagelighed for ydre Paavirkninger, saaledes at disse udfolde større Virkning end paa normale Individer. Eretiske Mennesker ere saadanne, der ere let paavirkelige, let modtagelige, af gracil Bygning, anæmisk Ydre, og ved den eretiske Form af Skrofulose forstaas den, der optræder hos saadanne Individer, i Modsætning til den torpide Form hos Folk med plumpe Træk, tykke Læber og Næse og trægt Væsen. *A. F.*

Eretria, oldgræsk By med tilhørende Distrikt paa Vestkysten af Øen Euboia (s. d.), omtr. 20 Km. 0. S. 0. f. Chalkis. Byens Opkomst skyldes Ionerne, som tidlig toge E. i Besiddelse og snart derfra dreve udbredt Skibsfart og Handel. E. sluttede sig nøje til Athen og understøttede de lilleasiatiske Ioner, særlig Milet, i Kampen mod Perserne (500). Herover forbitredes Dareios, der 490 sendte Datis og Atafernes imod E. Den af Natur og Kunst stærkt befæstede Overstad eller Akropolis faldt ved Forræderi i Persernes Hænder; de fleste af Indbyggerne førtes bort som Slaver; men E. hævede sig snart igen og deltog i Slagene ved Salamis og Plataia mod Perserne. E. vedblev længe at staa i nøje Forbindelse med Athen; Kunstfrembringelserne fra E. følge ogsaa i Athen's Spor. Men i Athen gjorde man Nar ad Indbyggerne i E., fordi de udtalte flere Bogstaver meget lidet korrekt, og i E. nærede man derfor et vist Nag til Athen. Under den peloponnesiske Krig faldt E. fra, og da nogle athenske Skibe 411 efter det for Athenerne ulykkelige Søslag mod Agesandridas af Sparta uden for E. flygtede ind i Havnen, haabende at komme til Venner, kastede Indbyggerne i E. sig over dem. Siden (378) traadte E. dog atter ind i Athen's Forbund; E. kæmpede ogsaa tappert mod Makedonerne; 198 toge Romerne under L. Quinctius E. med Storm og fandt her mange Kunstværker i gammel Stil. Ved Foden af Bjærget, som bar Overstaden, laa Teatret, der er blevet udgravet af den amerikanske arkæologiske Skole i Athen og har givet vigtige Resultater. Ved E. er fundet mange smukke Vaser (Lekyther) fra den skønneste Tid, ligeledes en Del Indskrifter, der opbevares i et lille Museum. De ere udgivne og forklarede af Chr. Blinkenberg i Videnskabernes Selskabs Skrifter [Kbhvn. 1891]. Paa Stedet ligger nu Nea-Eretria, ogsaa kaldet Nea-Psara, fordi Psarioter efter deres Hjemstavns Ødelæggelse i Frihedskrigen bosattes her. Stedet er trods det mindre sunde Klima i Opkomst. ***V. S.***

Erëtriske Skole kaldes den Kreds af græske Filosoffer, som i Eretria fortsatte den eliske og megariske Skoles Lærdomme. Menedemos nævnes som Skolens Stifter. *C. St.*

Erfaring er i sin bredeste Betydning ganske det samme som Oplevelse. Man har baade ydre og indre E.; hin erhverves gennem Sanserne, denne derimod gennem Bevidsthedens egen Selvbeskuelse. Gennem E. faa vi Viden om Kendsgerninger, og den bliver derfor det nødvendige Grundlag for al vor Erkendelse (s. d.). Om en E. kan man ikke tvivle; men som oftest er det særdeles vanskeligt at slaa fast, hvad det er, man har erfaret, idet der i det, vi anse for en simpel og umiddelbar E., altid skjuler sig en Mængde af vore egne Fortolkninger, Skøn og Associationer, ligesom vor Opfattelse af den næsten altid er ufuldstændig. Mennesket maa lære at erfare; ikke alene maa Barnet vænnes til at se sig ordentlig for, saa det ikke nøjes med halve Iagttagelser eller bliver staaende ved det, det tror at se, men skaffer sig Sikkerhed for, at det ikke forveksler sine egne Indbildninger med virkelige Iagttagelser; ogsaa den voksne maa stadig være opmærksom paa sine E. De videnskabelige Forskningsmetoder ere for en stor Del Anvisninger til at gøre rigtige og nøjagtige E. Man kan her skelne mellem Iagttagelsesmetoder og Eksperimentalmetoder. Astronomen f. Eks. maa tage Hensyn til en hel Mængde baade fysiske og psykologiske Omstændigheder, inden han tør slaa fast, hvad der virkelig i et givet Tilfælde er iagttaget. Ved Eksperimentet sikrer man sig fuld Kendskab til de Forhold, under hvilke et Fænomen opstaar, saa man tør slaa dette fast som en E. Jo mere sammensat et Fænomen bliver, desto vanskeligere bliver det selvfølgelig i hvert enkelt Tilfælde at faa afgjort, hvad man virkelig har erfaret. Hos Kant bestemmes E. somdet modsatte af Fantasi og Illusion, saa E. bliver den sammenhængende Opfattelse af Iagttagelser. E. flyder saaledes sammen med Erkendelse. *C. St.*

Erfaringsvidenskaber ere Videnskaber, som bygge paa Erfaring. De Love, som disse Videnskaber søge at opstille, udtrykke blot de Regelmæssigheder, man har fundet i Fænomenernes Optræden. Det er E.'s Maal dels at finde saa mange saadanne Love som muligt, dels at bringe dem i en saadan indbyrdes Forbindelse, at den ene kan forstaas som en Følge af den anden. Jo mere

dette sidste lykkes, desto mere nærmer E. sig til at blive en deduktiv Videnskab. Men i stor Udstrækning maa E. nøjes med at slaa fast, dels at denne eller hin Lov erfaringsmæssig gælder, dels at denne eller hin Forbindelse mellem disse Love forefindes. E.'s Metode er Iagttagelse og Eksperiment, Hypotesedannelse ved Hjælp af Slutninger og Verifikation. Særlig lægger E. i vore Dage stor Vægt paa Verifikationen, og en Slutning ud fra givne og sikre Erfaringer faar ingen Værdi, før den har kunnet underkastes en Prøve ved Verifikation. *C. St.*

Erfurt, By i den preussiske Provins Sachsen, i det indre Thüringen, denne Landsdels naturlige Hovedstad. E. er fortrinlig beliggende i det sydlige Thüringen paa et Sted, hvor vigtige Syd fra (fra Thüringerwald) kommende Veje forenes og mødes med den fra gamle Dage yderst vigtige vest—øst-gaaende Handelsvej Leipzig—Frankfurt. E. ligger ved den her trespaltede Gera, der længere Nord paa forener sig med Unstrut (Elb-Systemet gennem Saale). Naar E. ikke har naaet Førstepladsen blandt Thüringen's Byer, saaledes som man efter den gunstige Beliggenhed kunde vente, skyldes dette væsentlig historiske Grunde. E. er en af Thüringen's ældste Byer og nævnes allerede som saadan paa den Tid, da Kristendommen indføres i Tyskland; det hemmende Moment i dens Udvikling blev den tidlige Afhængighed af Kurmainz, et Afhængighedsforhold, der vel til Tider var temmelig løst, men som dog i kritiske Perioder bestandig følte som en Hemsko for Byens Trivsel. Især efter Trediveaarskrigen var det forbi med E.'s tidligere Betydning. 1802 kom Byen under Preussen, faldt 1806 i Franskmændenes Hænder og stod 1807—13 umiddelbart under fransk Forvaltning. 1815 kom den paa ny i preussisk Magt. Indtil 1874 var E., der i sine indre Bydele har bevaret adskilligt af middelalderlig Arkitektur, Fæstning; først i de seneste Aartier, efter at Voldene til Dels ere sløjfede, udvikler den sig friere. 1890 var Indbyggerantallet 72,360.

Allerede i den tidlige Middelalder gjaldt E. og Omegn som et Mønster for Landbrug og Havedyrkning. Byen forsynede allerede dengang store Dele af Tyskland med finere Grønsager; Napoleon I blev ikke lidt forbavset, da han i E. fik de fortræffeligste Grønsager tidligere end i Paris, og E.'s Haver ble ve til Dels en Planteskole for Versailles's. Dette Ry har E. bevaret indtil vore Dage. Gartnerierne i Byens Omegn ere berømte i hele Europa og beskæftige Tusinder af Mennesker, og E. er derved bleven en af Hovedpladserne i Europa for Handelen med Luksusplanter, Grønsager, Træ og tørrede Blomster (Makart-Buketter). *H. L.*

Erg se Absolut Maal.

Ergaménes omtales af græske Forfattere som en med Ptolemaios II Filadelfos (284—245) samtidig Konge i Nubien, som havde haarde Kampe at bestaa med Præsteskabet i sin Hovedstad Napata ved Gebel Barkai. E. gik sejrrig ud af denne Strid, idet det lykkedes ham at indskrænke Præsteskabets store Magt efter at have anrettet et stort Blodbad paa Amons-Præsterne i Napata. E. har efterladt sig en Del hieroglyfiske Indskrifter, i hvilke han kalder sig *arg-amon* ell. *erg-amon,* saaledes i Dakke, af hvis Tempel E. har bygget den midterste Del. (Litt.: Revillout, *Les Origines de l'Empire Blemmye* i »Revue Égyptologique«, V [Paris 1887]). *V. S.*

Ergåne, Tilnavn til Athene som Beskytterinde af al Slags Haandværk, Kunstflid o. l., særlig af kvindeligt Haandarbejde. Paa Athen's Akropolis laa en Helligdom for E. nær Propylæerne. *V. S.*

Ergasteria, By i Grækenland, ligger paa Halvøen Attika i Laurion-Bjærgene og har en meget betydelig Bjærgværksdrift paa Bly, der ogsaa indeholder Sølv. *C. A.*

Ergasterion (græ., lat. *ergasterium*) egl. Værksted, ofte »Arbejdshus« eller Tugthus. Som et Værksted baade for aandeligt og legemligt Arbejde kaldes et Kloster ogsaa E. *V. S.*

Ergastik (græ.), Arbejds-, Driftighedslære; ergástisk, virksom, arbejdsdygtig.

Ergastŭlum (lat., afl. af græ.), hos de gamle Romere et Fængsel for Slaver; i ældre Tid bruges det ogsaa undertiden om Fængsel for insolvente Skyldnere. Nu bruges Ordet E. om Arbejdsstedet i den farmaceutiske Ovn. *V. S.*

Ergēni-Højderne, et Højdedrag i det sydøstrussiske Guvernement Astrachan, kan forfølges med nord—sydlig Retning fra Volga-Knæet ved Byen Zarizyn indtil Manytsch-Lavningen. Højderne ere sædvanlig kun lidet over 100 M. og blive mindre mod Syd. E. er i Virkeligheden kun en Del af Østranden af det saakaldte »Volga-Plateau« (se Rusland, »Naturforhold«), der længere Nord paa træder tæt til Volga-Floden's højre Bred. Denne Plateaurand, tillige en geologisk Formationsgrænse, var for (geologisk talt) ikke længe siden (i Beg, af Kvarternærperioden) en Del af Vestgrænsen for den Havarm, der Syd fra (fra det kaspiske Hav) bredte sig mod Nord over vide Strækninger af det sydøstlige Rusland. Plantegeografisk ere E. betydningsfulde ved at danne Skel mellem de vestligere liggende »Sortjords«-Græssteppet og den egentlige kaspiske Saltsteppe. Paa E. forsvinder den »sorte Jord« (s. d.) som et sammenhængende Dække, og det samme gælder de karakteristiske Græssteppeplanter, især Stipa-Arterne, som fra nu af ikke længere præge Landet; Vegetationens Type og Sammensætning bliver asiatisk. *II. L.*

Ergēri se Argyrokastron.

Erginos, græsk Heros, Konge i Orchomenos i Boiotien, Søn af Klymenes. Da hans Fader ved en Fest for Poseidon i Onchestos havde mistet Livet derved, at en Thebaner ramte ham ved et Stenkast, førte E. for at hævne dette sammen med sine Brødre en Hær mod Theben og tvang Byen til at sende en aarlig Tribut af 100 Okser i 20 Aar. Da E. nu sendte nogle Mænd for at hente Tributten, stødte disse sammen med Herakles, som kom fra Kithairon-Bjærget. Han skar Næse og Øren af dem, bandt deres Hænder bag paa Ryggen og sagde, at saadan Tribut skulde de bringe tilbage til E. Denne blev meget fortørnet herover, drog atter med en Hær imod Theben; men Herakles, som Athene havde udrustet med Vaaben, gik i Spidsen for Thebanerne ud mod E. og afslog Angrebet. Efter hvad der i Alm. fortælles, fældedes E., og Indbyggerne i Orchomenos maatte, for at faa Fred, love at give Thebanerne 200 Okser aarlig. Efter Pausanias endte derimod Kampen med Fred mellem Herakles og.

E. Denne sidste søgte derpaa med Iver atter at bringe sit af Krigen udtømte Rige paa Fode, hvilket lykkedes.. *V. S.*

Ergo (lat.), følgelig, altsaa. *E. bibamus*, lad os altsaa drikke! Titel paa en Drikkesang af Goethe.

Er go stát, Apparat, hvor man ved et Haandsving sætter et Maskineri i Bevægelse, og hvor det derved udførte Muskelarbejde kan forøges og formindskes efter bestemt Maal; anvendes, naar man vil ordinere Patienter eller Rekonvalescenter et bestemt afmaalt Muskelarbejde. *E. A. T.*

Ergotin se Meldrøje.

Ergotisme, Raphania, Forgiftning med Meldrøje (*Secale cornutum*), den paa Rugen, sjældnere paa andre Kornsorter eller Græsarter, voksende Svamp, optræder dels som akut, dels som kronisk Forgiftning. Den akutte E. er sjælden og skyldes i Reglen, forsætligt eller ved Uagtsomhed, for store Doser Sekale. Dens Hovedsymptomer ere almindeligt Ildebefindende, Kvalme, Brækning, Diarré, Hovedpine, Svimmelhed, Udvidning af Pupillen, langsom Puls. Under en soporøs Tilstand kan Døden indtræde. Den kroniske E. var i tidligere Tider langt hyppigere end nu, viste sig især i sumpede Egne, efter fugtige Sommere og under Misvækst, optraadte derfor som lokale, men ofte udstrakte Epidemier, om Efteraaret efter Høsten og overvejende i den fattige Del af Befolkningen. Saadanne Epidemier kendes dels fra Middelalderen, hvor Sygdommens Natur ikke kendtes, og hvor den gik under forskellige Navne, som Kriebelkrankheit, St. Antoniusild, Feu St. Antoine, Ignis Sacer, dels fra 18. Aarh., især i Frankrig, Tyskland, Schweiz, Norditalien, Rusland. Den bliver bestandig sjældnere, men Epidemier optræde endnu af og til. Bedre Behandling af Kornet og Brødet og Kendskab til Sygdommen have bidraget til dens Indskrænkning.

Den optræder under 2 Former: den spasmodiske ell. konvulsiviske og den gangrænøse E. Ved den spasmodiske E., Tyskernes Kriebelkrankheit, indtræder først Dødhedsfornemmelse, Kryben og Kriblen i Huden, Hænder og Fødder »sove«, der kommer Følesløshed af Fingre og Tæer, Trækninger, desuden Brækning, Diarré, Hovedpine, Svimmelhed, Mathed, senere, og i sværere Tilfælde, smertefulde Kramper, indtil Tetanus, undertiden maniakalske Tilstande, og Døden kan da indtræde. Den gangrænøse E. kan begynde med lignende Symptomer som den spasmodiske, med Symptomer fra Hjernens og Rygmarvens Side, med Brækning og Diarré, men efter nogle Dages Forløb indfinder sig under Febersymptomer Tegn paa Gangræn (Koldbrand), idet der paa Huden, især paa Ekstremiteterne, optræder pletvis Rødme og Brandblærer, og de angrebne Partier blive da kolde, følesløse, dø bort. Stødes de af, hvilket ofte sker uden Blødning, kan Helbredelse indtræde, men ofte er Koldbrandens Udstrækning og den almindelige Infektion og Feber saa store, at Døden er uundgaaelig. Det er denne Form, der fortrinsvis er optraadt i Frankrig og har faaet Navn af Antoniusild. (Litt: E. Ehlers, *Ignis sacer et St. Antonii* [Kbhvn. 1895]). *A. F.*

Erholm, Hovedgaard i Vends Herred, $22^1/_2$ Km. V. f. Odense, nævnes vist allerede 1376 under Navnet Heierholm. 25. Novbr. 1761 oprettede Konferensraad Simonsen af E. og Søndergaarde et Stamhus for sin Brodersøns Datters (Ane Sofie Simonsen's) tilkommende Ægtefælle, Lorens Christian Ernst de Cederfeld, Søn af den under Navnet Cederfeld adlede Amtmand Bartholomæus Berthelsen. Erhververen skulde ved sit Ægteskab antage Navnet Cederfeld-Simonsen. E. er opført 1850—53. Størrelse: Hartkorn af alle Slags $241^1/_4$ Td., hvoraf fri Jord 133 Tdr., Skovskyld $17^1/_4$ Td., Bøndergods 91 Tdr., Kirke- og Kongetiende 183 Tdr.; i Bankaktier 11,600 Kr., Fideikommiskapitaler 1,288,260 Kr., Apanageringsfond 100,000 Kr. Foruden Hovedgaardene E. og Søndergaarde høre til Stamhuset Gaardene Kielshøj og Hekkebølle. 770 Hekt. Jordtilliggende foruden 610 Hekt. Skov. *B. L.*

Erholm, en lille Ø, der ligger I Km. S. V. f. Marstrandsø, Sverige's Vestkyst. Her er Lodsstation. *G. F. H.*

Erhverv og **Erhvervsstatistik** se Næringsveje.

Eriánthus Mich., Græsslægt (Sukkerrørsgruppen), der adskiller sig fra Sukkerrøret ved smallere Blade og ved, at Inderavnerne have Stak. 17 Arter i varmere Lande. *E. Ravennae* Beauv., hvis Smaaaks ere særlig rigelig beklædte med Silkehaar, dyrkes som Prydplante. *A. M.*

E. Ravennae kan anvendes som Solitærplante i Græsplæner, men den maa overvintres frostfrit og kan ikke naa at komme i Blomst i Danmark. *L. H.*

Erica se Klokkelyng.

Ericaceæ se Lyngfamilien.

Erichsen, Andreas Emil, norsk Skolemand og Historiker, er født i Christiania 9. Jan. 1841, blev Student 1858, vandt 1861 Universitetets Guldmedaille for sin Besvarelse af Prisopgaven »Om Trældom i Norden« [trykt i »Nord. Univ. Tidsskrift« VII, H. 3 og 4] og tog 1865 filologisk Embedseksamen. 1863—77 var han Lærer ved Aars'es og Voss'es Latinskole i Christiania, derpaa Rektor ved Tromsø's offentlige Skole til 1892, da han blev Rektor i Stavanger. Skønt stærkt optaget af den praktiske Skolemands Gerning og den dermed sammenhængende Virksomhed som Forfatter eller Udgiver af meget benyttede Lærebøger i Historie, Litteraturhistorie og Modersmaalsundervisning, har han dog fundet Tid til i Aarenes Løb at fortsætte, til Dels under Studieophold ved Arkiverne og Bibliotekerne i Danmark, sit videnskabelige Forskningsarbejde. Et meget fortjenstfuldt kritisk Rydningsarbejde har han udført i sin Udgave af »Petter Dass'es samlede Skrifter« [Bd. I—3, Chra. 1874—77], hvortil han senere har føjet et Bind *Dassiana* [Chra. 1891], indeholdende tidligere ukendte Viser og Rim, hvis Tekst er bleven lige saa forbedret, som Skildringen af Forf.'s Liv er bleven beriget med ny Oplysninger af E. i dennes Indledning til Udgaven. Et lignende kritisk Revisionsarbejde udførte E. over for den i sin Tid bekendte lærde, Halvard Gunnarssøn, hvis latinske Digt, *Acrostickis*, om Christian IV's Hylding paa Akershus 1591, han udgav som Skoleprogram 1870. En Fortegnelse over »Norske Studenter, Baccalaurei og Magistre ved Kjøbenhavn's Universitet 1611—35« udgav han som Skoleprogram fra Tromsø 1881; en Samling af ny Bidrag til Hannibal-Fejdens Historie efter Aktstykker i danske Arkiver offentliggjorde han i »Norsk mil. Tidsskrift«

1873. Lærde og skarpsindige Undersøgelser over flere Enkeltheder i Norge's og Danmark's Historie har han fremlagt i Afhandlinger i den norske historiske Forenings Tidsskrift. *J. B. H.*

Erichsen, Erich, dansk Forretningsmand, født i Odense 31. Marts 1752, død i Kjøbenhavn 7. Jan, 1837. E. kom tidlig til Kjøbenhavn, tog 1786 Borgerskab som Grosserer og indtraadte som Deltager i Handelshuset C. F. Blach's Enke & Co. Under de gunstige Handelskonjunkturer i 18. Aarh.'s Slutning erhvervede E. sig, navnlig ved Handel paa Vestindien og Ostindien, en meget betydelig Formue, som han bl. a. anvendte til Opførelse og pragtfuld Udstyrelse af flere monumentale Bygninger i Kjøbenhavn og Omegn, deriblandt det saakaldte »E.'ske Palæ« paa Kongens Nytorv, som nu tilhører Handelsbanken. E. beklædte adskillige offentlige Hverv; saaledes var han en Tid lang Medlem af Direktionen for Asiatisk Kompagni, Bankkommissær, fra 1788 var han en af Stadens 32 Mænd og fra 1791 Medlem af Grosserersocietetets Komité. *C. V. S.*

Erichsen, Jon, (J6n Eiriksson), islandsk Videnskabsmand, deputeret og Bibliotekar, født paa Bondegaarden Skalafell i Austur-Skaptafellssyssel paa Island 31. Aug. 1728, død i Kjøbenhavn 29. Marts 1787. E. udmærkede sig tidlig ved en stor Lærelyst og hurtigt Nemme, saa at han allerede i sit 9. Aar blev konfirmeret. 1743 kom han i Skålholt lærde Skole, hvor han kom i Berøring med L. Harboe, der 1741—45 inspicerede Kirke- og Skolevæsenet paa Island. Harboe blev saa indtagen i E., at han tilbød at tage ham til sig og sørge for hans Fremtid. E. rejste nu med Harboe til Danmark og næste Aar til Norge, hvor Harboe var bleven Biskop. Efter at være dimitteret fra Trondhjem's lærde Skole kom E. 1748 til Kjøbenhavn's Universitet, hvor han i de første Aar studerede Teologi, Filosofi og Filologi, men efter Tilskyndelse af B. W. Luxdorph valgte han til sidst det juridiske Studium. Allerede inden E. tog juridisk Attestats 1758, havde han udgivet flere Afhandlinger paa Latin over nordiske Antikviteter og optraadt som Medstifter af Tidsskriftet »Lærde Efterretninger« 1756. Han fik ogsaa 1756 Tilbud om Licentiatgraden, hvilken hans Beskedenhed og strenge Selvkritik bevægede ham til at afslaa, ligeledes Doktorgraden 4 Aar senere.

1759 blev E. juridisk Professor ved Sorø Akademi, hvor han stiftede Venskab med sin Kollega, O. Höegh-Guldberg, der 1764 blev Informator hos Arveprins Frederik, efter at E. havde frabedt sig den Stilling. Samtidig med sin Gerning som Professor udøvede E. en betydelig Forfattervirksomhed. For at vække Interesse for Island's Velfærd saavel i Danmark som paa Island udgav han 1769 »Udtog af P. Vidalin's Afhandling om Island's Opkomst«. Denne Bog gav en særlig Anledning til, at en Landkommission blev nedsat 1770 for at undersøge de islandske Forhold. Ligeledes var der dengang Tale om at beskikke E. til Stiftamtmand over Island. 1771 forflyttedes E. fra Sorø til Kjøbenhavn som kommitteret i det nyoprettede norske Kammer. 1773 blev han deputeret i vestindisk-guineisk Rente- samt Generaltoldkamret, hvor de islandske, finmarkske, færøiske og grønlandske Sager sorterede under ham, og i Økonomi- og Kommercekollegiet. 1776 blev han deputeret i Rentekamret og fritagen for at være deputeret i Kommercekollegiet, hvorimod han vedblivende stod i Spidsen for de islandske, finmarkske, færøiske og grønlandske Sager i Generaltoldkamret, indtil disse 1781 bleve lagte under Rentekamret. 1779 udnævntes E. til Assessor i Højesteret og 1781 til Bibliotekar for det store kgl. Bibliotek. S. A. blev han Konferensraad. Desuden var han Medlem af forskellige vigtige Kommissioner, baade angaaende islandske Forhold og angaaende Undervisningsvæsenet i Alm. og danske Landboforhold. I alle disse Stillinger berømmes E. som en sjælden dygtig og i høj Grad samvittighedsfuld Embedsmand. Alle Vegne, hvor han virkede, viste han usædvanlig Arbejdskraft og grundige Kundskaber, Skarpsindighed og administrativ Evne. Hvad særlig Island angaar, har Regeringen sjælden eller aldrig været saa virksom som i den Tid, E. var deputeret for de islandske Anliggender (1773—87). Han søgte særlig at opbjælpe Island's økonomiske Forfatning, navnlig ved at aabne Islændingenes Øjne for Landets egne Hjælpekilder, ved at vække hos dem Lyst og Driftighed til at benytte disse og ved at oplyse dem i praktisk Henseende. I denne Retning ledede han det 1779 oprettede islandske Litteraturselskab (Lærdomslistafjelag), hvis Formand han var fra Begyndelsen af og indtil sin Død. Han skrev selv flere Afhandlinger af økonomisk og praktisk Indhold i Selskabets Skrifter og opmuntrede andre hertil. I en selvstændig Bog drøftede han ogsaa Spørgsmaalet: »Hvilken er den bedste Handelsindretning for Island?« [1783]. Sin videnskabelige Virksomhed fortsatte han med samme Iver som i Sorø. Fra 1772 var han Medlem af den Arnamagnæanske Kommission og var Livet og Sjælen i denne. Foruden enkelte Afhandlinger skyldes ham for største Delen den store Udgave af »Gunnlaugs saga ormstungu« [1775]. Han udgav et islandsk Æredigt fra Slutn. af 12. Aarh. (Jon Loptsson's Enkomiast [1787]), skrev en udførlig Biografi af sin berømte Landsmand Þormóður Torfason (Torfæus) og ydede Bidrag angaaende Island til forskellige Forfattere. Sin Interesse for og Kærlighed til Island viste E. endvidere ved, at han omarbejdede, forbedrede og udgav større Værker af islandske Forfattere, som J. Arnason, »Islandske Rettergang« [1762], den af H. Einarsspn forberedte Udgave af Kongespejlet [1768], E. Olafsson og B. Pålsson, »Rejse igennem Island« [1772], O. Olavius, »Økonomiske Rejse i Island« [1780]. Det store kgl. Biblioteks Bogsamling, der ved hans Tiltrædelse som Bibliotekar var i en stor Forvirring og daarlig vedligeholdt, ordnede han med stor litterær Indsigt, kompleterede og lod indbinde og paabegyndte Katalogarbejdet. Selv udgav han en »Udsigt over den gamle Manuskriptsamling i det store kgl. Bibliotek« [1786], hvorved Opmærksomheden for første Gang henledtes paa de mange dyrebare Haandskrifter, som denne Samling indeholder. Men E. arbejdede stærkere, end hans legemlige Kræfter kunde udholde; særlig var hans personlige Arbejden paa Biblioteket saa forceret, at den paadrog ham et svært Sygdomsanfald. Hans Helbred havde aldrig været stærkt, og mod Slutningen af hans Liv nedbrødes det fuldstændig ved Overan-

strengelse og Sygdom. Hertil kom ogsaa Island's ulykkelige Tilstand efter Vulkanudbrudet 1783, som han tog sig overordentlig nær.

. E. blev Medlem af den Kommission, der 1785 nedsattes for at undersøge og overveje »Island's almindelige Væsen«. I den fremkom der nogle Forslag til indgribende Forandringer, som han var bestemt Modstander af, men som alligevel bleve gennemførte. Der blev endog intrigeret mod ham, og han troede, at et Modparti søgte at trænge ham til Side. Alt dette gjorde ham yderligere nedtrykt, og under saadanne Forhold søgte han frivillig Døden efter syg og overanstrengt at have overværet et Møde i Rentekamret. (Litt.: Sveinn Pålsson og Bjarni Thorsteinsson, »Æfisaga Jons Eyrikssonar« [Kbhvn. 1828]; Chr. Bruun, »Til Erindring om Jon Erichsen« [Kbhvn. 1887]; »Biogr. Leks.« IV). *B. Th. M.*

2) Vigfús Arnason, islandsk Forfatter, Broderson af ovenn. J. E., født paa Island 9. Febr. 1790, død i Kbhvn. 8. Oktbr. 1846. Han blev cand. jur. 1816, men beklædte aldrig nogen offentlig Stilling. Af hans litterære Arbejder bør særlig nævnes de i flere Oplag udkomne personalhistorisk-statistiske Haandbøger, Gejstlig Stat [1830], Juridisk Stat [1831], Lægestat [1834]. 1827 udgav han et Stridsskrift, »Island og dets Justitiarius Magnus Stephensen«, hvori han kritiserede Stephensen's egenmægtige Bestyrelse af det islandske Landoplysningsselskab. *B. Th. M.*

Erichsen, Ole Vilhelm, norsk Søofficer og Marineminister, født i Kjøbenhavn 19. Febr. 1793, død ved Horten 25. Juli 1860, blev 1811 Officer i den danske Marine, tjenestgørende ved Roflotillen i Norge, i hvis Tjeneste han forblev efter Rigernes Adskillelse. 1814 var han Divisionschef i Roflotillen ved Hvaløerne, senere (1817—21) i fransk Koffardifart paa Vestindien, traadte 1824 igen i aktiv Tjeneste i den norske Marine, hvor han i Aarenes Løb avancerede til Kaptajn. 1827 førte han paa den norske Stats Vegne Opsynet med Anskaffelsen i England af de to første Dampskibe til Norge, senere var han i flere Aar Medlem af flere vigtige Organisations- og Lovkommissioner (bl. a. 1842 af den første Unionskomité), og 1845 blev han Værftschef paa Horten; som saadan bidrog han i væsentlig Grad til Udvikling af Marinens Hovedetablissement, og navnlig skyldes Oprettelsen af det mekaniske Værksted dersteds hans Bestræbelser. 1848 kaldtes han til Sæde i Regeringen og var derefter Chef for Marinedepartementet (fra 1853 ogsaa for Marinekommandoen), indtil Helbredshensyn tvang ham til at søge Afsked 1856. Han er Forfatter af et Par polemiske Smaaskrifter om den norske Marines Organisation og Udvikling. (Litt.: »Norsk mil. Tidsskrift« [Bd. 24, 1861]). *F. B. H.*

Ericilt, Loch E., Sø i Mellemskotland paa Grænsen af Shirerne Inverness og Perth, ligger i en dyb Kløft i den vildeste Del af Grampians-Bjærgene i en Højde af 331 M. Den har Afløb til Loch Rannoch og derfra gennem Floden Tummel til Tay. *C. A.*

Erichthonios, 1) græsk Heros, efter Sagnet fordum Konge i Attika, oprindelig den samme som Erechtheus (s. d.) og ligesom denne i Reglen antagen for en Søn af Hefaistos og Ge (Jorden); man henførte ofte til E. de Fortjenester, der ellers plejede at tillægges Erechtheus, som Indførelsen af Panathenaierfesten, Opfindelsen af Vognen (der passer bedst paa E., da hans Ben løb ud i Slanger). Om E. fortælles endvidere, at han indførte Kaneforerne (s. d.) ved Athene's Fest; ogsaa Indførelse af præget Mønt og Anvendelse af Sølv tilskrives E. Men da for øvrigt meget af, hvad der fortælles om hver af disse to, var temmelig forskelligt, og da Navnene vare forskellige, antog allerede Euripides de to for to forskellige Konger. Om E.'s Herkomst hed det, at, da Athene kom til Hefaistos for at faa ham til at smede hende Vaaben, blev han saa heftig indtagen i Gudinden, at han søgte at tage hende med Vold; hans Hensigt lykkedes ikke, men han kom derved til at befrugte Jorden (Ge) eller Landet (Atthis d. e. Attikc), af hvilken da E. fremstod. Athene tog sig af Barnet uden Gudernes Vidende, lagde det i en Kurv og paalagde Kekrops's Døtre, Aglauros, Herse og Pandrosos, at passe paa det; men da de af Nysgerrighed trods Athene's Forbud aabnede Æsken, fandt de deri et Par Slanger eller et Barn med Slangefødder, hvorpaa de enten i Vanvid styrtede sig ned ad Klipperne eller dræbtes af Slangerne. Sagnets Biomstændigheder fortælles forskellig. Paa Vaser ser man ofte Billeder af E. Snart fremstilles hans Fødsel, snart hvorledes han og Slangerne komme op af Æsken.

2) efter græske Sagn en mytisk Konge i Troas, Søn af Dardanos (s. d.) og Bateia, Fader til Tros og gennem denne Stamfader til de to trojanske kongelige Linier, af hvilke Laomedon og Priamos høre til den ene, Aineias (Æneas) til den anden. E. var efter Homer berømt for sin Rigdom, særlig paa Heste; han havde 3,000 Hopper, hver af disse fik ved Boreas'es Hjælp 12 Føl, der løb saa let, at Græsset ikke knækkedes. *V. S.*

Ericsson, Johan Edvard, fremragende svensk Medaillør, født i Goteborg 23. Juli 1836, død 5. Juli 1871, blev 1869 Medlem af Akademiet for de frie Kunster. E.'s Medailler høre til de bedste af, hvad der er frembragt i Sverige i 19. Aarh. Mest anset turde være Kunstakademiets af ham komponerede Medaille til Minde om Karl XV (1867) samt Medaillen til Lund's Universitets Jubelfest (1868). Han udførte ogsaa flere betydelige Skulpturværker, saasom Gruppen »Moder, som leger med sine Børn«, en »Idunskaal« m. fl. *K. a. G.*

EriCSSOn, 1) John, svensk Ingeniør og Opfinder, født 31. Juli 1803 ved Långbanshyttan i Värmland, død 8. Marts 1889 i New York. Hans Fader var Bjærgmanden Olof E. Allerede i sin tidligste Barndom udmærkede han sig ved sine store mekaniske Anlæg, og ved Göta-Kanalens Skaber, den fremragende Baltzar von Platen's Mellemkomst blev han sat i Stand til tidlig at udvikle disse. Han blev ansat ved Kanalarbejdet og tjente der sine første Sporer som Ingeniør. Efter senere at have været Militær i nogle Aar tog han sin Afsked fra Krigstjenesten 1826 og begav sig til England. Efter den Tid falder E.'s Historie sammen med hans Opfindelsers. De udgjorde saa ganske hans Livsindhold, at alle almindelige Livsinteresser næppe eksisterede for ham. Den nærmeste Aarsag til hans Rejse til England var en Opfindelse, som han troede at have færdig, den saakaldte Ildmaskine, en Slags Motor, for hvilken han forgæves havde søgt at vække Interesse i Sverige. Han haabede i England at vinde An-

klang for sin ny Idé, men hans Forhaabninger strandede. Imidlertid arbejdede han med urokkelig Energi og gjorde en Mængde andre Opfindelser, bl. a. en Dampkedel med kunstig Træk, som vandt Anerkendelse. 1829 deltog han i den berømte Konkurrence om Konstruktion af et virkelig anvendeligt Lokomotiv. Til denne Konkurrence var indbudt af Manchester—Liverpool-Jærnbanen, ved hvilken der tidligere anvendtes Liner til at trække Vognene. E.'s Lokomotiv »The Novelty« naaede en Hastighed af indtil 50 engl. Mil i Timen og var den haardeste Medbejler for Stephenson's Lokomotiv, der som bekendt gik af med Sejren. Om end E.'s Lokomotiv gjorde Konstruktørens Navn meget kendt, saa var dog Modgangen derfor ikke mindre følelig. Opfinderens Stilling vilde have været lige saa fortvivlet som efter Uheldet med Ildmaskinen, dersom han ikke paa dette Tidspunkt havde haft en Ven og Støtte i en Mr. John Braithwaite i London. 1836 udtog E. Patent paa Propelleren, en af de store Opfindelser, til hvilke hans Navn er knyttet. Selve Princippet, at drive Fartøjer frem ved en i Vandet roterende Skrue, var ikke nogen Nyhed paa det Tidspunkt, men E. var dog den, der løste Problemet paa en saadan Maade, at der derved opnaaedes et praktisk godt Resultat. Han førte i sin sindrige Opfindelse det forud kendte Princip fra Teorien ud i Livet og gjorde Propelleren i Hovedsagen til, hvad den er endnu den Dag i Dag. En umaadelig Modstand mødte den ny Opfindelse fra de konservative og over for en fremmed uvillig stemte Englænderes Side. Skønt den først konstruerede Baad, »The flying devil«, som Sømændene kaldte den, gik indtil 7 engl. Mil i Timen, skønt den kunde bugsere en Skonnert med en Hastighed af 5 engl. Mil i Timen, og skønt den lystrede Roret fortræffelig, erklærede de bedste Autoriteter paa det mekaniske Omraade, at »den var falsk af Princip, fejlagtig udført, øjensynlig uden nogen som helst Værdi, at ingen klog Mand kunde indlade sig paa et saadant Foretagende at bygge Fartøjer, beregnede paa at drives frem paa denne Maade«. Efter denne Modgang flyttede E. paa en Velynders, Konsul Francis B. Ogden's Raad over til dennes Fædreland Amerika. Her vandt E. — ganske vist først efter nogle Aars Forløb samt ikke uden Kampe og Modgang — den Anerkendelse, som han forgæves havde stræbt efter i England. Efter at 1843 den første med Propeller forsynede Dampfregat Princeton var løben af Stabelen og havde bestaaet i Kappestriden med den prægtige Hjulbaad Great Western, var denne storartede Opfindelse tilsyneladende betrygget, og allerede 1845 byggedes i England, Frankrig og Sverige Krigsdampere, der bleve drevne frem af Propeller.

Allerede 1833 var E. traadt frem med sin anden store Opfindelse, den saakaldte Varmluftsmaskine (*Caloric engine*). Denne er grundet paa det Princip, at Luftarter, f. Eks. atmosfærisk Luft, udvides ved Varme. Ligesom Vanddamp ved Varme faar Spændstighed nok til at drive Stemplet i Dampmaskinen frem og tilbage, saa erholder Luften ved Opvarmningen Kraft til at sætte Kaloricmaskinen i Bevægelse. Det fordelagtige i at ombytte Vanddampe med Luft for at føre sig Varmens Kraft til Nytte skulde ligge deri, at Varmen ved Anvendelse af Luften skulde udnyttes bedre. Talrige Vanskeligheder vare dog forbundne med Løsningen af dette Problem, og det var først 1852, at han søgte at anvende det ny Princip i større Skala. I et Dampskib af 2,000 Tons Drægtighed indsattes en Kaloricmaskine. Den viste sig dog mindre anvendelig for et saa stort Kraftbehov ; men Kaloricmaskinerne fik senere megen Anvendelse, hvor der udkrævedes en mindre Kraftmængde. Nu ere disse Maskiner, som engang spillede en ganske betydelig Rolle, fortrængte af de forbedrede Dampmaskiner. Særlig Opmærksomhed vakte E.'s Opfindelse, Monitoren (s. d.), maaske mest som Følge af den Rolle, som den kom til at spille i Kampen mellem Nordstaterne og Sydstaterne. Ved denne reddedes en væsentlig Del af de førstnævntes Flaade fra sikker Undergang. Nordstaterne havde i sin Flaade intet Panserfartøj, men kun de gamle Træskibe, medens Sydstaterne havde udsendt det bepansrede Fartøj Merrimac. I det berømte Slag paa Hampton's Red vare Nordstaternes Fregatter, understøttede af Strandbatterier, fuldkommen magtesløse over for det ene Fartøj, Merrimac, der borede to af Fregatterne i Sænk. Heldigvis standsede Natten Kampen, og den følgende Morgen ankom Monitoren, der efter tre Timers Kamp tvang Merrimac til at flygte. Efter dette mærkelige Søslag skaffede Nordamerika's forenede Stater sig en hel Flaade Monitorer, og saadanne vandt Indgang ogsaa i de fleste andre Lande. I de senere Aar ere de fortrængte af andre Typer af Panserskibe.

En utallig Mængde mindre Opfindelser er Resultatet af den store Mands rastløse Virken. Saaledes opfandt han en Dampsprøjte, en Lænkebevægelse for Omkastning af Ilden i Dampmaskinen, Overfladekondensatoren m. fl. Anvendelser af Dampmaskinen. I sine sidste Aar sysselsatte han sig hovedsagelig med to større Opfindelser, nemlig Destroyer og Solmaskinen. Den første er en Slags Torpedobaad. Ved den sidste vilde E. løse det Problem direkte at overføre Solvarme til Maskinkraft. Ved konkave Spejle samles mod et bestemt Punkt en betydelig Varmemængde, der udnyttes ved Varmluftsmaskinen. E. tænkte sig, at denne Maskine skulde faa Anvendelse i saadanne Egne af Jorden, hvor Tørke, klar Himmel og stærk Hede ere herskende den største Del af Aaret. I to Arbejder, »Solar investigations« [1875] og »Contribution to the centennial exhibition« [1877] har han meddelt sine videnskabelige Forskninger om den udstraalede Varme. I det sidste har han tillige gjort Rede for de betydeligste Opfindelser, han har gjort under sit Ophold i Nordamerika's forenede Stater. E. blev Æresdoktor i Filosofi i Lund 1868 samt var Medlem og Æresmedlem af flere Akademier og lærde Samfund. E.'s Lig overførtes til Sverige og begravedes i Filipstad, hvor et storartet Gravmonument er rejst over ham. (Litt.: Cl. Adelskold, »J. E.« [Stockholm 1894]). *K.a.G.*

2) Niels, svensk Friherre, Ingeniør, ovenn.'s Broder, født 31. Jan. 1802, død 8. Septbr. 1870, fik ved Grev Baltzar von Platen's Mellemkomst Ansættelse ved Bygningen af Göta-Kanalen, først som Nivellør, senere som Stationschef. Han udmærkede sig her ved sine store administrative Evner. 1830 blev han Overmekanikus ved »Gamla Trollhättekanalverk« samt Chef for »Vestra vag-

och vattenbyggnadsdistriktet«. Efter at have udført flere mindre Kanalanlæg ledede han Ombygningen af Trollhätte-Kanalen 1837 — 44. I de følgende Aar dels ledede, dels udkastede han Planer til flere betydelige Ingeniørarbejder, blandt hvilke Kanalen mellem Saimen og den finske Bugt turde være det betydeligste. I Tiden mellem 1854—62 udførte han sit vigtigste Livsværk. Han var da Leder af Anlægget af de svenske Stambaner. 1855 begyndte Arbejdet paa Vestra og Sodra Stambanen. 1856 aabnedes Banestrækningerne Malmø—Lund og Göteborg—Jonsered, samt 1862 hele Banestrækningen Göteborg—Stockholm. Af den sydlige Stambane var dengang Linien Malmø—Elmhult færdig. 1854 adledes han og fik 1860 ved Karl XV's Kroning Friherreværdigheden. Rigets Stænder voterede ham 1862 en livsvarig Hædersgave af 15,000 Kr. E. var Medlem og Æresmedlem af flere Akademier og lærde Samfund, bl. a. det svenske Videnskabernes Akademi (1845). *K.a.G.*

EriCSSOll, Kristian, svensk Billedhugger, er født 1858 i Värmland. Fra det kunstindustrielle Haandværk, som han drev i Stockholm, senere i Tyskland og derefter, fra 1883, i Paris, hvor han studerede paa *Ecole des arts décoratifs*, førtes han efterhaanden, under slidfuld Kamp for Eksistensen, over mod den højere Kunst. Han studerede 4 Aar paa *Ecole des beaux-arts* i Paris og udstillede 1888 paa Salonen »Martyren«, en omhyggelig Studie efter nøgen Model. E. har dog saa langt fra dermed sagt sin gamle Syslen Farvel, at han tværtimod har vundet nogle af sine bedste kunstneriske Sejre gennem forskellige kunstindustrielle Værker: hans spirituelle Kunst, der har en selvstændig Personligheds Friskhed og Initiativ, forbundet med betydelig teknisk Færdighed og Stilfølelse, tager med samme Lyst og Evne fat paa Vaser og smaa Brugsgenstande som paa Statuer og Relieffer. Hans 2 i Paris udstillede Vaser, »Tjusning« og »Ur barnvärlden«, ere anskaffede i Bronze henholdsvis af Stockholm's Nationalmuseum og Fürstenberg's Galeri i Goteborg. Et lille udmærket Arbejde er en Stokkeknap med en gammel Mand, der støtter sig paa en ung Piges Arm. Hans store Relief, »Linné«, udstillet 1891, er kommet i Marmor til Nationalmuseet. Paa Kunstforeningens Udstilling i Kbhvn. 1892 var han repræsenteret ved flere Arbejder. *A. Hk.*

Ericus Olai, »den svenske Historieskrivnings Fader«, død 1486, fik som saa mange Nordboer sin videnskabelige Uddannelse ved Universitetet i Rostock (ca. 1450) og blev derefter Kannik i Upsala; da Universitetet her oprettedes 1477, blev han dettes første Lærer i Teologi. Man har endnu Optegnelser efter hans teologiske Forelæsninger, men langt større Interesse har hans Sverige's Historie (*Chronicon regni Gothorum*), som han forfattede paa Opfordring af Karl Knutsson og Ærkebisp Jens Bengtsson, og som slutter med Aaret 1464. Den nationale Historieskrivning var da blomstret op i Sverige under Indtryk af Befrielseskampen mod Danmark og havde frembragt den store Rimkrønike paa Svensk; nu skrev E. O. sit Lands Historie for de lærde paa Latin, rigtignok et yderst barbarisk Latin. Til Gengæld er Fremstillingen ofte livfuld og anskuelig, baaren oppe af en varm Kærlighed til Fædrelandet; E. O. hader de Danske af Hjertet, og som gejstlig dømmer han meget ubillig, hvor han skal skildre Strid mellem Kirken og Kronen. Rimkrønikernes Fremstilling var hans Hovedkilde, men han har ogsaa nyttet gamle Aarbøger og enkelte Aktstykker, indtil han endelig naar sin egen Samtid og her kan bygge paa, hvad han selv har oplevet og erfaret. Værket blev første Gang udgivet af J. Messenius 1615; det er lettest tilgængeligt i *Scriptores rerum Svecicarum*, II. *Kr. E.*

Eridănos, hos ældre græske Digtere og Forfattere en stor Flod i fjerne Egne, i den yderste Del af den beboede Verden. Man tænkte sig den mod Vest eller Nord. Fra E. kom Ravet. Da man efterhaanden fik noget nøjagtigere geografiske Kundskaber og lærte Po, Rhone o. a. Floder at kende, antog man E. snart for Padus (Po), snart for Rhodanus (Rh6ne) o. s. v. Andre mente, at E. var Nilen, den eneste Flod, der løber mod Nord. Faeton (s. d.) sagdes at være styrtet ned i E. E. personificeredes ogsaa og antoges for Søn af Okeanos og Thetis. *V. S.*

Eridănus, et paa den sydlige Himmel beliggende Stjernebillede, der fremstilles som en flere Gange krummet Strøm, strækkende sig fra Rigel eller β i Orion mod Vest til Hvalfisken, hvorpaa den vender sig først mod Syd, derpaa mod Øst og atter igen mod Syd for at ende ved E.'s eneste Stjerne af første Størrelse, Achernar, der først er synlig S. f. 30^0 n. Br. E. indeholder efter Gould 150 for det blotte Øje synlige Stjerner. Blandt disse er der flere mærkelige Dobbeltstjerner, som w funden af Herschel 22. Oktbr. 1781; Hovedstjernen gul af 4. Størrelse, Ledsageren blaa af 6. Størrelse i 7" Afstand; lidt i Nordvest staar 2 andre Dobbeltstjerner (8. og 10. Størrelse, 9. og 10. Størrelse i Afstandene 8" og 10"); *A* funden af Herschel 31. juli 1785, gul og blaa af 6. og 9. Størrelse i 6" Afstand; O^2 (40) funden af Herschel 31. Jan. 1783, 4. og 9. Størrelse i 80" Afstand. Ledsageren er paa sin Side dobbelt (af 9. og 11. Størrelse i 3" Afstand) og fysisk forbunden med Hovedstjernen ved en fælles aarlig Egenbevægelse af over 4". Hall har fundet en Parallakse for Hovedstjernen af 0,22", og Burnham har for Ledsagerens Dobbeltstjernepar beregnet en Omløbstid af 180 Aar. 2 svage Ledsagere af 12. Størrelse i respektive 35" og 115" Afstand fra Hovedstjernen ere kun optiske. Foruden disse er der flere kun for sydligere Bredder synlige Dobbeltstjerner, som *V* og *f*. Af foranderlige Stjerner nævnes kun *R* og *S*, men disse Stjerner ere endnu saa lidet undersøgte, at man ikke har kunnet udlede nogen bestemt Periode. Desuden indeholder E. ikke faa røde Stjerner. Af Stjernetaager findes foruden flere svage en planetarisk rund og temmelig lysstærk, der blev opdaget af Herschel 1785 og af Lassell er bleven beskrevet som et af de interessanteste Objekter af den Slags, han nogen Sinde havde set. En Stjerne af II. Størrelse staar i det lysere Midtparti af Taagen, der har en Diameter af $1^1/_3'$ og viser et gasformigt Spektrum som alle planetariske Taager. *J. Fr. S.*

Erie [i'ri], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania ved Sydkysten af E.-Søen med (1890) 40,600 Indb. Den fortrinlige Havn dannes af Øen Presque Isle og beskyttes af en Dæmning. Handelen er betydelig; Industrien sysselsætter sig væsentlig

med Forarbejdelse af Jærn, som hidføres over E.-Søen. E. blev grundet 1795 paa det Sted, hvor Franskmændene havde bygget et Fort. *S. B. T.*

Erie[i!ri]**-Kanalen** sætter Erie-Søen i Forbindelse med Hudson-Floden og derigennem med New York, den begynder ved Buffalo i Erie-Søen og udmunder i Hudson-Floden ved Troy ; dens Længde er 580 Km., og den overvinder ved 72 Sluser (hvoraf de 5 overvinde Fald mod Erie-Søen, medens de 67 overvinde Fald mod Hudson-Floden) et samlet Fald mellem Erie-Søen's og Hudson-Floden's Vandspejl paa 172 M. Kanalen er paabegyndt i Slutn. af 18. Aarh., fuldført 1825, men er senere 1882—86 betydelig udvidet navnlig ved Indførelse af Dobbeltsluser og Forøgelse af Vanddybden. Denne er nu 2,1 M. med en Bredde i Vandspejlet af 21,3 M. og i Bunden af 16,4—20,2 M., Sluserne ere Dobbeltsluser med en Bredde af 5,5 M. og en nyttig Længde af 29,8 M. og kunne optage 2 Fartøjer med 240 Tons Lasteevne. Det paa E. benyttede Transportsystem, det saakaldte »Konsortsystem«, bestaar i, at en som Fragtskib bygget Kanaldamper foran sig skyder eet og efter sig ved en ca. 90 M. lang Slæbetrosse trækker 2 tæt sammenkoblede Kanalskibe og ofte igen gennem en ca. 90 M. lang Slæbetrosse atter 2 saadanne; Slusernes Længde er da en saadan, at de 2 sammenkoblede Kanalskibe, uden at skilles ad, kunne faa Plads i Sluserne. Med en Hastighed af 4 Km. i Timen tager Sejladsen gennem Kanalen 7 à 8 Dage. Kanalen er ført over Genesee-Floden paa en 244 M. lang muret Bro, over Mohawks-Floden og over Lavningen ved Roxford paa henholdsvis 346 M. og 184 M. lange Træbroer. *C. Ph. T.*

Eriels se Airolo.

Erie[i!ri]-Sø, den sydligste og næstmindste af de 5 store canadiske Søer i Nordamerika, begrænses mod Nord af Øvrecanada og paa de øvrige Sider af U. S. A. Dens Areal er 24,500 □ Km., og den største Længde i Retning fra Sydvest til Nordøst er 400 Km., medens Bredden varierer fra 50—100 Km. I Højde over Havet, 172 M., afviger den ikke betydelig fra de 3 vestligere Søer, Øvre-, Michigan- og Huron-Sø (182—175 MA derimod ligger den 5., østligste Sø, Ontario-Søen, ca. 100 M. lavere, og den lille Forbindelsesflod mellem de 2 Søer danner derfor et mægtigt Vandfald, det berømte Niagara. Søens Bredder ere gennemgaaende ensformige, og kun Nordkysten er høj; paa Øer er den fattig, de betydeligste ere Pelée og Long-Point Island. Sit betydeligste Tilløb modtager E. gennem Detroit-River i det vestlige Hjørne, der hidfører Vandet fra de tre højere liggende Søer, alle Søens øvrige Tilløb ere derimod ubetydelige, selv den største, Grand-River, der udmunder paa Nordsiden, er kun 195 Km. lang. Den store Mængde faste Stoffer, som hidføres fra Huron-Søen gennem Detroit, og som bundfældes i E., bevirker, at Dybden kun er ringe, i Gennemsnit ca. 37 M., et enkelt Sted naar den dog 76 M. Skønt Bredderne ere meget fattige paa naturlige Havne, en Egenskab, som E. har tilfælles med de øvrige canadiske Søer, og skønt Skibsfarten i Tidsrummet fra December til April hemmes meget paa Grund af heftige Storme og stærke Strømninger, har Søens heldige Beliggenhed mellem nogle af Unionens og Canada's bedst dyrkede og tættest befolkede Egne dog fremkaldt en meget levende Trafik, navnlig førende Vestens Landbrugsprodukter til Atlanterhavet. Hertil bidrager særlig den gode Kanalforbindelse med de omliggende Floder; fra Buffalo i det nordøstlige Hjørne fører saaledes Erie-Kanalen til Albany ved Hudson-Floden, fra Cleveland paa Sydkysten fører Ohio-Kanalen til Portsmouth ved Ohio og fra Toledo i det sydvestligste Hjørne Miamee-Kanalen til Cincinnati. Hele Syd- og Vestkysten af Søen følges umiddelbart af en Jærnbanelinie, medens paa den canadiske Side Jærnbanen løber i nogen Afstand fra Kysten. De vigtigste Byer ere Buffalo, Erie, Cleveland og Toledo, alle paa Fristaternes Side. *C. A.*

Erifÿle, græsk Heroine, Datter af Talaos, Konge i Argos, og af Lysimache, Søster til Adrastos (s. d.), blev, da Broderen udsonede sig med Amfiaraos (s. d.), givet denne til Ægte, og man blev da tillige enig om, at, naar der for Fremtiden skulde blive Uoverensstemmelse imellem Svogrene, skulde E. afgøre Tvisten. En saadan Lejlighed kom snart. Da Adrastos samlede Toget imod Eteokles (s. d.), og Amfiaraos nægtede sin Deltagelse, bevægede E., hvem Polyneikes havde bestukket ved at give hende Stammoderen Harmonia's vidunderlig dejlige, men skæbnesvangre Halsbaand, sin Mand Amfiaraos til at følge Adrastos paa Toget, uagtet hun vidste, at han ikke vilde kommc levende tilbage. Han paalagde derfor sine Sønner, Alkmaion og Amfilokhos (s. d.), at hævne hans Død paa Moderen, hvilket ogsaa siden skete, da Alkmaion desuden havde erfaret, at E. ogsaa for at bevæge Sønnen til at deltage i Epigonernes Tog mod Theben af Thersandros, Polyneikes'es Søn, havde faaet Harmonia's Peplos (Slør) foræret. I Delfoi havde man siden et pragtfuldt Halssmykke, der sagdes at have tilhørt E. og efter hendes Død af Alkmaion at være givet til Apollon. Det røvedes under de hellige Krige af Magthavere i Fokis, hvis Kvinder bar det, men det bragte kun Ulykke over dem. Afskeden mellem E. og Amfiaraos blev tidlig fremstillet i den græske Kunst. *V. S.*

Erigĕna, Johannes Scotus, engelsk Filosof, født i 9. Aarh. paa en af de britiske Øer, vi vide ikke hvor, men antagelig i Ergene i Grevskabet Hereford, efter nogles Udsagn død 880 i Malmesbury. Hans Liv er kun lidet kendt, men sin betydeligste Rolle spillede han ved Karl den Skaldedes Hof, hvor han virkede som Lærer i Teologi og Filosofi ved Hofskolen i Paris. Det fortælles, at han anklaget for Kætteri maatte forlade denne Stilling og derefter fulgte Alfred den Stores Indbydelse til at komme til Oxford, hvor han da skal være blevet stukken ihjel af sine Elever efter at have taget Ophold i et Kloster i Malmesbury. Men disse Fortællinger angaa muligvis en helt anden Johannes. — E. udmærker sig ved sit Kendskab til det græske Sprog. Han følger i sin Tænkning væsentlig de græske Kirkefædre, ogsaa Augustinus nærer han stor Beundring for. Det var hans Oversættelse af den falske Dionysius Arreopagita's Skrifter, der paadrog ham Beskyldningen for Kætteri. Ligeledes indvikledes han i Datidens Stridigheder om Prædestinationen, idet han for Ærkebiskop Hinkmar af Reims og Biskop Pardulus af Laon skrev en Afhandling imod den Anvendelse, som Munken Gottschalk havde gjort af Augustinus'es Prædestinationslære. I sit Skrift *De*

divisione naturae har E. fremstillet en Slags Nyplatonisme, en mystisk spekulativ Emanationslære. Hans Grundsætning er, at den sande Filosofi ogsaa maa være den sande Teologi; men idet han bøjer sig for Bibelens og Kirkefædrenes Autoritet, tillader han sig dog bestandig at fortolke dem, som han selv synes. Fornuftens Autoritet er den højeste, som prøver alle de andre; den kommer ligesom Bibelen direkte fra Gud; men Bibelen taler ofte billedlig for at opdrage Menneskene, og derfor kan Fornuften dømme Bibelen, idet den afgør, hvor denne skal forstaas billedlig. Gud er som det absolutte og oversanselige denne Verdens Negation, saa enhver Bekræftelse af denne bliver en Negation af Gud; men som det af Gud skabte er den dog Guds Væsen, og da alt maa stræbe efter at fuldbyrde sit Væsen, maa Verden stræbe tilbage til Gud. Gennem en Række originale og ofte skarpsindige Analyser af Begrebet Væren og dens forskellige Arter udvikler E. nærmere, hvorledes denne Verdensproces gaar for sig og søger at bringe den i Overensstemmelse med Kirkens Lære om Synd og Naade, Guds Treenighed og Kødets Opstandelse, uden at dette dog altid vil lykkes ham. Hans Hovedværk er *De divisione naturae* (udg. af Gale [Oxford 1681], Schluter [Münster 1838], Noack [1872—76]). (Litt.: Taillandier, *E. et la phil. scolastique* [Strassb. 1843]; Christlieb, »Lehre und Leben des E.« [München 1861]; Kaulich, »Das spekulative System des E.« [Prag 1860]; Hoffmann, »Der Gottes- und Schopfungsbegriff des E.« [Jena 1878]; Mon nier, *De Gottes calki et E. controversia* [Paris 1852]). *C. St.*

Erigēre (lat.), oprette, oprejse, grunde. Smlg. Erektil.

Erigéron se Bakkestjerne.

Erik, nordisk Mandsnavn, ældre Eirik (af ei, altid, og rikr, mægtig). *A. O.*

Erik, nordiske Sagnhelte. 1) E. den Maalspage (o: vis i Tale), en norsk Høvding fra Stavangerfjord, der efter mange Oplevelser ved det danske Hof vakte Kong Frode (Fredegod) af Uvirksomhed og fik hans Søster Gunvar til Ægte. (Litt.: Sakse's Danmarkshist. 5. Bog; A.Olrik, »Sakse's Oldhistorie«, II, S. 48—55 [1894]); 2) svensk Konge, der fælder og fældes af sin Broder Alrik. (Litt.: A. Olrik, »Sakse's Oldhistorie«, II, S. 55 — 59); 3) Søn af Regnar Lodbrok, blev paa et Tog til Upsala fangen af Kong Eystein og valgte Døden ved at kastes i nedplantede Spyd; Regnars-Saga har en indtagende Skildring af hans Stifmoder Aslog's Sorg ved hans Død og hendes paafølgende Hævn; Sakse kender ogsaa E.'s Død for Kong Eystein, men lader hans Broder Agnar falde, ikke i samme Slag, hvor E. fanges, men under Forsøg paa at hævne hans Død (jfr. E. Væderhat). *A. 0.*

Erik, Hertug af Sønderhalland 1284—1304, var en Søn af Valdemar Sejr's uægte Søn Knud. Ligesom flere af sine Frænder maatte han i Erik Klipping's Tid længe vente paa den Udstyrelse med Len, hvorpaa han mente at have Krav; men da Oppositionen mod Kongen fik Overhaand, blev E. først gjort til Drost (1283), og Aaret efter forlenedes han med de 4 sydligste Herreder i Halland under Navn af Hertugdømme. 1285 blev han slaaet til Ridder af den svenske Konge Magnus Ladelaas; ellers nævnes han næsten ikke under de følgende urolige Tider, hvor de andre Kongefrænder laa i Strid med Kronen. Hans Efterkommere opnaaede ikke fyrstelig Stilling, men de førte i deres Skjold ligesom E. en kronet Løve, omgiven af Hjerter, og en Sønnesønssøn af ham, Barnum Eriksen, overlevede Valdemar Atterdag og var saaledes den sidste mandlige Ætling af det danske Kongehus. *Kr. E.*

Erik I af Sønderjylland, Hertug 1260—72, var den næstældste Søn af Kong Abel og gjorde efter sin ældre Broder Valdemar's Død (1257) Krav paa Hertugdømmet Jylland, som Farbroderen Christoffer I dog nægtede ham. E. sluttede sig da til Kongens Fjender blandt Prælaterne og til Jarimar af Rygen, hvis Datter Margrete han ægtede. Kort før Christoffer's pludselige Død landede han sammen med Rygerfyrsten og Biskop Peder at Roskilde paa Sjælland og sejrede her fuldstændig over de kongelige ved Næstved (14. Juni 1259), saaledes at Enkedronning Margrete nu maatte tilstaa ham Forleningen. Snart udbrød der dog, uden at man ved Grunden, paa ny Strid mellem ham og Kongehuset; Margrete rykkede ind i Sønderjylland, men led paa Lohede S. f. Danevirke et fuldstændigt Nederlag og faldt selv tillige med den unge Konge i Modstandernes Hænder. Udsoningen bragte E. ny Fordele, især Krongodset i Hertugdømmet og Als, og siden stod han i et nogenlunde fredeligt Forhold til Kronen, om end de landsforviste Prælater og andre af Kongehusets Modstandere altid havde et sikkert Tilflugtssted hos ham. Ved et Mageskifte med Bispen af Slesvig erhvervede E. Borgen Gottorp, der ira nu af blev Hertugernes Hovedresidens. 1272 trak det atter op til Strid mellem ham og Kongen; men E. døde da pludselig (27. Maj), efterladende sig to smaa Sønner, Valdemar og Erik (af Langeland), som hvis Formynder Erik Klipping foreløbig fik Sønderjylland i sin Magt. *Kr. E.*

Erik II af Sønderjylland, Hertug 1312—25, Søn af foreg.'s Søn Valdemar, overtog Hertugdømmet uden Modstand, da Faderen døde; Kong Erik Menved gav ham Forlening derpaa i Lejren for Warnemiinde, og ved et Aaret efter (1313) stiftet Forlig opgav E. sine Krav paa Langeland, medens han fik Kronens Gods i Hertugdømmet overdraget. I de følgende Aar var der ofte mindre Kævlerier mellem ham og Kongen, og ved Forligene var det oftest Hertugen, der gik af med Fordelen. Til aaben Strid kom det dog ikke, og da Erik Menved døde 1319, var der især i Jylland mange, der ønskede at vælge E. til Danmark's Konge. E. var gift med Adelheid, en Søster til Grev Gerhard af Rendsborg; men denne gjorde intet for at hjælpe sin Svoger til Kronen, og Christoffer II fik Riget; maaske har E. dog ved denne Lejlighed erhvervet Langeland, som han siden ses at sidde inde med. Ogsaa til den ny Konge i Danmark stod E. i køligt Forhold, medens han knyttede Forbindelser med de misfornøjede danske Stormænd. Han døde dog 12. Marts 1325, før det endnu var kommet til Afgørelse, og efterlod sig to Børn, Valdemar (V), som en Tid afløste Christoffer som dansk Konge, og Datteren Helveg, der senere ægtede Valdemar Atterdag. *Kr. E.*

Erik, svensk Hertug, født omkring 1282, død 1318, Søn af Kong Magnus Ladelaas og Hel vig

af Holsten. E. var en mere fremragende Personlighed end sin Broder (Kong Birger), ridderlig, vennesæl og med en ikke ubetydelig Statsmandsbegavelse, men tillige rænkefuld og voldsom. I den Slægtkrig, der paa hans Tid søndersled Sverige, er han Hovedpersonen mod Kong Birger; den yngste Broder, Valdemar, følger i alt E. E.'s oprindelige Len var Sødermanland og Dele af Upland. E.'s og Valdemar's første Oprørsforsøg mislykkedes, og ved Kolsåter-Freden 1305 viste Kong Birger sig at have Overmagten. Hertugerne skulle da have indgydt Birger den Tro, at den berømte Marsk Tyrgils Knutsson var Ophavet til Tvisten. Tyrgils halshuggedes, og derefter overfaldt Hertugerne Birger paa Håtuna og fængslede ham. E. maatte nu kæmpe mod Danmark's Konge, Erik Menved, og kom ogsaa i spændt Forhold til sin hidtilværende Forbundsfælle, Håkon af Norge, med hvis Datter Ingeborg han var forlovet. E. forsvarede sig imidlertid med Held mod Danskerne og drog snart atter Håkon over paa sin Side. Fredsmøderne i Helsingborg 1310 og 1313 skabte atter Fred i Norden. Sverige deltes imellem Birger, E. og Valdemar, og E. formældes med Arvingen til Norge, Ingeborg Håkonsdatter. Ved en Overenskomst med Valdemar erholdt E. 1315 et Omraade, hvis hovedsagelige Bestanddel laa samlet i Vestsverige. Da han derhos havde til Len Dele af Norge og det danske Nørrehalland, syntes E. at have Udsigt til at danne en stor skandinavisk Magt: han var gennem sin Hustru Arving til Norge, og ogsaa de dynastiske Forhold i Sverige og Danmark syntes at være gunstige for E.'s Ærgerrighed. Da fik hans Storhed en brat Ende. Ved en festlig Sammenkomst med deres Broder, Kongen, bleve E. og Valdemar overfaldne og fængslede af denne, December 1317 i Nyköping. Baade E. og Valdemar omkom i Fængslet Sommeren 1318, vistnok i Juli; deres Dødsmaade er ubekendt. E.'s Slægtgren besteg Sverige's og Norge's Trone med Sønnen Magnus. E. er den saakaldte Erikskrønikes erklærede Helt. *A. S.*

Erik Aarsæl eller Kol, svensk Konge, blev efter den unge Kong Inge II's Død (ca. 1120) tagen til Konge, i alt Fald i nogle Dele af Sverige. Han skal have været Søn af Blot-Sven og ligesom denne have haandhævet den hedenske Gudsdyrkelse. Magnus Nielssøn sad inde med Vestergøtland; men ellers fulgte Lykken E. A., og af de gode Aaringer i hans Kongetid fik han sit Navn. Ifølge en upaalidelig Efterretning skal han have været Fader til den følgende Konge, Sverker. *H. O.*

Erik af Pommern, dansk Konge, død 1459, var en Søn af Hertug Vartislavs af Pommern-Stolpe og Marie, en Datterdatter af Valdemar Atterdag. Da Dronning Margrete 1387 havde mistet sin eneste Søn Oluf, udsaa hun E. til Tronfølger og fik ham anerkendt som Konge i Norge 1389; 1396 valgtes han baade i Danmark og i Sverige, og paa Unionsmødet i Kalmar 1397 kronedes han paa een Gang for alle de tre nordiske Riger. 1401 erklæredes E. for myndig, og 1406 ægtede han Filippa, en Datter af den engelske Konge Henrik IV. Medens Margrete levede, traadte E. dog ganske i Skygge for hende, og først kort før hendes Død spores hans Indflydelse; han synes over for Holstenerne at have været mere krigslysten end den gamle Dronning, og han lod hendes Yndling Abraham Brodersen henrette. 1412 gjorde hans Fostermoders Død ham eneraadig, og selv om han i det hele og store fulgte de Linier, som hun havde draget for Nordens Politik, viste han snart en Karakter, der var Margrete's ganske modsat, fremfor alt en haardnakket Iver for at gennemføre, hvad han mente, var hans Ret, uden Hensyn til de Vanskeligheder, han derved optaarnede imod sig.

Medens Margrete med Lempe havde søgt at bringe Sønderjylland ud af Schauenburgernes Hænder, skred E. straks til at søge en retslig Afgørelse, og 1413 fik han en Dom af det danske Danehof om, at Holstenerne havde forbrudt deres Lensret til Slesvig ved at føre Avindskjold mod Riget. Denne Dom stræbte E. i de følgende Aar at gennemføre med Væbnet Haand, og ved at opbyde alle de tre Rigers Magt kom han ogsaa flere Gange saa vidt, at næsten hele Sønderjylland var i hans Hænder; kun Gottorp Slot naaede han aldrig at indtage. Den Modstand, han mødte, fæstnede blot E. endnu mere i Overbevisningen om sin Ret, og han paastod nu, at Schauenburgerne allerede af den Grund ikke kunde have noget Krav paa Hertugdømmet, at der overhovedet i Danmark ikke eksisterede noget Arvelen; han formaaede baade de vendiske Hansestæder og den preussiske Højmester til at love ham Støtte imod Holstenerne, og under en Udenlandsrejse 1423—25, der endog førte ham til det hellige Land, fik han Kejser Sigismund til at dømme i Striden om Slesvig efter sit Ønske (1424). I dette Øjeblik syntes han at være sine Ønskers Maal ganske nær, men snart vendte Bladet sig. Hansestæderne, der frastødtes af E.'s levende Interesse for det vaagnede Handelsliv i Danmark, stillede sig paa Holstenernes Side (1426), og fra nu af gik det tilbage med E.'s Magtstilling i Sønderjylland; til Søs overvandtes vel Hanseaternes Flaade 1427, og Aaret efter tilbagesloges deres Angreb paa Kjøbenhavn, men i Slesvig vandt Holstenerne langsomt og sikkert fremad, indtil Kongen til sidst kun sad inde med Haderslev. Da afsluttedes Krigen med en Stilstand i Horsens (1432), der 1435 gik over til en Fred; det var betegnende, at E. forbeholdt Kronen dens fulde Ret, om end han fandt sig i, for sin Levetid at indrømme Grev Adolf Hertugdømmet.

Under den lange og byrdefulde Krig var imidlertid Misnøjen med E.'s Styrelse bleven stærk baade i Norge og i Sverige; man harmedes over de tunge Ydelser til et fjerntliggende Formaal, og over de fremmede, danske eller tyske Fogeder, der opkrævede dem. Engelbrekt Engelbrektsson rejste Dalekarlene til Opstand 1434, og det danske Herredømme i Sverige omstyrtedes; Aristokratiet fuldendte, hvad Bønderne havde paabegyndt, og med den næsten enevældige Styrelsesmaade, som E. havde taget i Arv efter Margrete, var det nu forbi, men dermed tillige med den nøje Forening af de tre Riger. I Danmark var man ogsaa misfornøjet med E., og Rigsraadet vilde ikke finde sig i at anerkende hans Fætter Bogislavs af Pommern som den barnløse Konges Efterfølger. Led ved det hele tog E. 1436 Ophold paa Gotland, hvor han havde bygget sig det faste Visborg Slot; »jeg vil ikke være eders Jaherre«, var i disse Aar hans stadige Ord til Stormændene; »saaledes har

jeg ikke modtaget Riget af Fru Ma'rgrete, salig Ihukommelse«. De følgende Aar fyldes af Forsøg paa at finde ny Former for den nordiske Union; men E. var ganske umedgørlig, og 1439 opsagde baade det danske og det svenske Rigsraad ham Troskab; i Danmark valgtes i hans Sted hans Søstersøn Christoffer af Bayern til Konge, medens man i Norge, hvor man ansaa E. som Konge efter Arveret, holdt noget længere fast ved ham. Siden levede E. paa Gotland, hvorfra hans Kapere plagede baade Nordboer og Hanseater; men da 1449 Sverige's ny Konge Karl Knutsson rettede et alvorligt Angreb paa øen, foretrak E. at spille den i Hænderne paa de Danske. Selv drog han til Pommern, hvor han endnu levede ti Aar og ligger begraven i den lille Stad Rügenwalde.

Den nordiske Union, saaledes som Margrete havde skabt den, med Danmark som det herskende Land, med et kraftigt Kongedømme som Midtpunkt, faldt til Jorden under E.'s Hænder og sikkert ikke uden megen Skyld fra hans egen Side; den politiske Opgave, som her var stillet ham, var dog saa vanskelig, at vel heller ingen anden kunde have løst den. Med alle sine Fejl maa E. prises som den, der satte al sin Kraft ind paa at hævde Danmark's Ret til Sønderjylland, og ogsaa paa andre Punkter er hans Styrelse værd at mindes; det var ham, der ved at tage Kjøbenhavn fra Roskilde-Bispen (1416) skaffede det danske Rige dets naturlige Hovedstad, og den af ham indførte Øresundstold blev Aarhundreder igennem de danske Kongers vigtigste Indtægtskilde. Ogsaa for aandelige Bevægelser havde E. Sans; han skaffede Birgittinerordenen Maribo Kloster og fik af Paven Tilladelse til at oprette et dansk Universitet. Rygterne om, at hans Ægteskab med Filippa var ulykkeligt, ere meget tvivlsomme; efter hendes Død (1430) stod han i Forhold til en Frille, Cæcilia, som endog fulgte ham til Gotland og Pommern. *Kr. E.*

Erik Christoffersøn, død 1332, var ældste Søn af Christoffer II og blev 1321 valgt til dennes Medkonge; 1324 kronedes han sammen med Faderen. E. C. var dog lige saa hadet som denne, og da han ved Begyndelsen af Opstanden 1326 blev sendt med en Hærstyrke til Sjælland's Vestkyst, rejste hans egne Tropper sig imod ham; E. C. maatte kaste sig ind paa Taarnborg og efter et Par Ugers Belejring overgive sig. Han sad derefter som Fange paa Haderslevhus, lige indtil Johan den Milde førte Faderen tilbage til Danmark (1329). Til Stadfæstelse af Udsoningen med Grev Gert ægtede E. C. dennes Søster Elisabeth, der var Enke efter en Hertug af Sachsen-Lauenburg; men da Faderen brød med Gert, forskød han sin Hustru. Efter Slaget paa Lohede (29. Novbr. 1331) styrtede han med sin Hest paa Flugten over Danevirke, og Følgerne af Faldet vare saa haarde, at han kort efter døde under Lægernes Hænder paa Slottet i Kiel. *Kr. E.*

Erik den Gamle og Erik den Unge se Haarik.

Erik den Røde se Eirikr rauði.

Erik den Røde'S Ø, Grønland's Østkyst, 65° 48' n. Br. og 36° 10' v. L. f. Grw. Det er en ca. 15 • Km. stor Ø, der ligger paa Østsiden af Fjorden Sermiligak (ved Angmagsalik). Paa dens 485 M. høje Top rejste den danske »Konebaads-ekspedition til Grønland's Østkyst« 1884 en Varde, inden i hvilken nedlagdes Beretning om, at den nyopdagede Del af Landet var tagen i Besiddelse i Kongen af Danmark's Navn og kaldt »Kong Christian IX's Land«. *G. F. H.*

Erik Ejegod (egl. Egod, »den altid gode«), dansk Konge 1095—1103, var Søn af Sven Estridsøn og sluttede sig nøje til sin ældre Broder Knud den Hellige; efter hans Ønske skal han have fængslet deres Broder Olav, og da Knud efter Jydernes Rejsning flygtede til Fyn, kom E. E. til ham, men forlod ham dog atter umiddelbart før det bevægede Optrin i Odense, der endte med Knud's Drab (1086). Olav Hunger kom nu paa Tronen, og en politisk Reaktion fik dermed Overtaget; E. E. og hans Hustru Bodil (s. d.) forlode derfor deres Fædreland og toge Ophold i Sverige. Men Olav's Kongetid var ulykkelig, og ved hans Død (1095) var Vejen banet for E. E. Han blev valgt til Konge og vendte tilbage til Danmark. Lykken tilsmilede ham straks. De frygtelige Uaar afløstes af den største Frugtbarhed, og Venderne, som havde gjort de danske Farvande usikre, bleve nu avede; E. E. erobrede endog Rygen og lagde Øen under den mægtige sjællandske Jarl, Skjalm Hvide, og til Lands trængte han sejrrig frem over Ejderen, hævnede Drabet paa Broderen Bjørn (s. d.), indtog Vagrernes Hovedby Starigard eller Oldenburg og indsatte sin Søstersøn Henrik (s. d.) til Vendernes Fyrste. Naar dertil kom, at E. E. med lige saa stor Kraft genoprettede Tugt og Orden i Landets Indre, og at han ved sin Kæmpeskikkelse, sin Skønhed og sin mandige Veltalenhed vakte Folkets højeste Beundring, medens hans vennesæle Væsen vandt ham Hjerterne, forstaar man, at Folket gav ham det ærefulde Tilnavn. For øvrigt var hans Kongegerning en Fortsættelse af Knud den Helliges myndige Styrelse, og her have vi Grunden til den enestaaende Dom, som Roskildekrøniken (s. d.) fælder: E. E. fandt paa mange uretfærdige Love. E. E.'s folkelige Ry viser dog, at han er gaaet lempeligere frem end Knud, og at han i Modsætning til Broderen har haft Hovedmassen af de Danske med sig. Vist er det imidlertid, at E. E. satte Knud's Minde højt, og 2 Gange drog han til Paven for at faa den dræbte Broder kanoniseret. Paa den ene af disse Rejser fulgte han Pave Urbanus II til Bari (1098), hvor ogsaa Anselm af Canterbury kom til Stede, og E. E. viste Kirken sin Ærefrygt ved at grundlægge et Herberg for Pilegrimme i Piacenza og ligeledes sørge for deres Pleje i Lucca. Endelig optog Pave Paschalis II Knud den Hellige blandt Kirkens Helgener, og ved en stor Fest i Odense 1101 fejredes Skrinlæggelsen af Kongemartyrens Relikvier. E. E. havde imidlertid ogsaa haft et andet Ærinde hos Paven; han vilde fuldende, hvad Sven Estridsøn og Knud den Hellige havde paabegyndt: Oprettelsen af et nordisk Ærkesæde i Lund. For at jævne Vejen for denne Plan kaldte han de to andre nordiske Konger til et Fredsmøde i Konghelle (1101), fik dem forligte og udsonede sig med den norske Konge, Magnus Barfod, som havde forfulgt en Fjende ind paa dansk Grund. Ærkebiskop Liemar af Hamburg var i Fjendskab med Paven og kunde derfor ikke lægge stærke Hindringer i Vejen for E. E.'s Forehavende. Selv oplevede E. E. dog ikke at se sit Værk fuldført; først samtidig med at han døde paa Pilegrimsfærd, ophøjedes Lund til at

være Nordens Ærkesæde; men Æren derfor tilkommer ligefuldt E. E. I det hele var E. E. meget kirkeligsindet. Ganske vist efterkom han ikke ethvert af Kirkens Bud og gjorde sig især skyldig i vidtdrevet Frillelevned; men han byggede Kirker, saaledes i sin Fødeby Slangerup, og gav dem rige Gaver, grundlagde ved indkaldte engelske Munke det berømte Kloster i Odense til Hellig Knud's Ære og var fremfor alt betagen af den mægtige Korstogsbevægelse, saa at han lod Danske deltage i det første Hovedkorstog. Længselen efter selv at knæle ved de nys erobrede Helligdomme undte ham ingen Ro, og han blev den første Konge, der efter Jerusalem's Erobring drog paa Pilegrimsfærd til det hellige Land (1102). Paa Viborg Ting kundgjorde E. E., at han højtidelig havde lovet at vandre til Jerusalem; forgæves tilbød Folket Tredjedelen af alt Løsøre for at frikøbe den folkekære Konge fra hans Løfte; E. E. og Bodil droge af Sted gennem Rusland til Konstantinopel, hvor Kejser Alexios Komnenos først modtog ham med Mistro, fordi han frygtede, at de nordiske Væringer skulde flokkes om E. E.; men da han ved Spejdere erfarede, at den danske Konge blot havde formanet Væringerne til Troskab mod deres Kejser, viste han ham den største Ære og skænkede ham bl. a. 14 Skibe. E. E. og Bodil satte nu deres Kurs til det hellige Land, men E. E. blev angreben af Feber og bragt i Land ved Baffa paa Cypern, hvor han døde (10. Juli 1103). Skjalden Markus Skeggjason har forherliget ham i sit »Eiriksdrapa«. Med Bodil havde E. E. kun Sønnen Knud Lavard, men af Frillesønner Harald Kesje, Benedikt og Erik Emune, desuden flere Slegfreddøtre, blandt hvilke Ragnhild, Erik Lam's Moder. (Litt.: Ræder, »Danmark under Svend Estridsen og hans Sønner« [Kbhvn. 1871]; A. D. Jørgensen, »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse« [Kbhvn. 1874—78]; H. Olrik, »Knud Lavard« [Kbhvn. 1888]; samme, »Konge og Præstestand«, I [Kbhvn. 1892]). *H. O.*

Erik Emune, dansk Konge 1134 (1131)—37, var avlet af Erik Ejegod med en anden Mands Hustru, hvorfor hans ældre Broder, Harald Kesje, vilde forholde ham Del i Fædrenegodset; E. tog da sig selv til Rette. Deres Broder Knud Lavard stævnede dem begge til sig og irettesatte dem, men afgjorde dog Sagen til Fordel for E. E. Denne stod i det hele Knud Lavard nær og blev af ham sat til at vogte de sydlige Øer mod Venderne; saaledes fik han Lejlighed til at udvikle sin fremragende Dygtighed som Kriger. Efter Knud Lavard's Drab (7. Jan. 1131) optraadte E. E. som hans Hævner og tvang paa det sjællandske Landsting Niels til at forvise Morderen, Kongens egen Søn Magnus. Da Niels imidlertid snart efter kaldte Magnus tilbage, begyndte E. E. en blodig Borgerkrig. Sjællænderne valgte E. E. til Konge; men af Hensyn til sin ældre Broder Harald tøvede han dog endnu med at tage Kronen. Derimod kastede han sig straks i Kamp mod Niels; men forraadt af Ribebispen Thure led han et Nederlag paa Jællinge-Hede, og for nu at holde sammen paa sit Parti antog han Kongenavn. I Tillid til Hjælp fra den tyske Konge, Lothar, satte E. E. sig fast i det befæstede Slesvig; men Lothar svigtede ham, og i Vinteren 1131—32 maatte han udholde en haard Belejring af Niels's overlegne Hær. Efter at være sluppen ud ægtede han Malmfred (s. d.) og traadte i Forbindelse med den norske Kong Magnus Sigurdsøn ved at trolove ham med Knud Lavard's Datter Christine, gjorde dernæst et stort Tog til Jylland, tilføjede Magnus Nielssøn et Nederlag ved Sejrø og trængte frem til Viborg, hvor han uden Blu nedhuggede Biskop Eskil paa Kirkens hellige Grund; men ved Onsild blev han slaaet af en fjendtlig Overmagt og undkom kun, fordi hans Brodersøn Bjørn Jærnside (s. d.) og Agge Kristjernsøn ved deres Heltemod opholdt hele Niels's Hær. Harald Kesje gik nu over paa Niels's Side, og E. hærgede til Gengæld hans Borg ved Roskilde; men Fjenderne havde allerede Overtaget og angrebe ham paa Sjælland, hvor han tabte i Kampen ved Værebro (1133). E. E. tyede nu til Norge; her vilde imidlertid Magnus Sigurdsøn forraade ham, men ved sin Broderdatters, den unge Dronning Christine's Hjælp undslap han til Danmark. Idelig havde den raske Kriger maattet flygte, og hans Fjender haanede ham allerede med Øgenavnet »Harefod«; men i den sidste afgørende Kamp gjorde han al Spot til Skamme og vandt sig Æresnavnet »Emune« (den mindeværdige). Først overrumplede han Niels's Svigersøn, Ubbe Jarl, paa Falster og lod ham hænge; dernæst satte han sig fast i Skaane, befæstede Lund, fik Ærkebiskop Asser til at støtte sig med alle de Stridskræfter, som stode til hans Raadighed, og gjorde sig rede til en fortvivlet Kamp mod Fjenden. 4. Juni 1134 kom Niels og Magnus til Skaane's Kyst med en mægtig Flaade og Hær fra hele det øvrige Danmark og gik i Land ved Fodevig (s. d.); men med sit velordnede Rytteri sprængte E. E. lynsnart imod dem, og straks ved det første voldsomme Angreb knuste eller splittede han den fjendtlige Hær trods dens uhyre Overtal; der faldt Magnus og Henrik Skatelaar samt 5 Bisper og en af Harald Kesje's Sønner, medens Niels og Harald Kesje kun undkom med Nød og næppe. Niels søgte at flygte til Tyskland, men blev dræbt af Bymændene i Slesvig, og E. var saaledes Herre i Landet. Vel lod Harald Kesje sig hylde som Konge i Jylland, men den paafølgende Vinter overrumplede E. E. ham i Jællinge-Egnen; uden Skaansel lod E. E. nu sin Broder halshugge og senere hans mange Sønner snigmyrde; kun een, Olav, var undkommen. Forinden havde E. E. endog ladet Harald's to ældste Sønner, Bjørn Jærnside og Erik Diakon, drukne i Slien, og det skønt de havde skilt sig fra deres Fader og vare blevne E. E. tro. Saaledes tegnede E. E. sin Vej med Blod. Som Konge øvede han et myndigt og strengt Herredømme; det var ikke ubilligt, naar han vilde kue Stormændenes Selvraadighed og skaffe Almuesmanden hans Ret, men hans Midler vare voldsomme, og han stødte alle fra sig ved sit Hovmod og Praleri. De mange Bispesæder, som efter Bispefaldet ved Fodevig stode ledige, besatte han helt efter eget Tykke og gjorde ved sin Hensynsløshed Kirkens Mænd til sine Fjender. Biskop Eskil af Roskilde og Stormanden Peder Bodilsøn rejste endog Sjællænderne imod ham, men Sejren var dog paa E.'s Side; Eskil maatte udrede svære Bøder, og E. hindrede ham i at blive Asser's Efterfølger som Ærkebisp. Vel gjorde E. E. (1136) et sejrrigt Tog til Rygen, hvor han for første Gang førte Rytteriet over Havet; men Toget havde ikke varige Følger,

og da han blandede sig i Norge's Anliggender, stødte han paa overmægtig Modstand. E. E. blev lagt for Had, man saa mere hen til hans Haardhed og Grumhed end til den Dygtighed, han virkelig viste i flere Retninger, og snart blev han (vistnok paa Urnehoved Ting) dræbt af en af sine egne Vederlagsmænd, Sorteplog (18. Septbr. 1137), og døde endda uhævnet. Med en Frille, Thunna, havde han Sønnen Sven, der senere blev Konge. (Litt.: Ræder, »Danmark under Svend Estridsen og hans Sønner« [Kbhvn. 1871]; H. Olrik, »Knud Lavard« [Kbhvn. 1888]; samme, »Konge og Præstestand«, II [Kbhvn. 1895]). *H. O.*

Erik Eriksson, svensk Konge, født 1216, død 2. Febr. 1250, var Søn af Kong Erik Knutsson og toges til Konge Aar 1222, efter at den sverkerske Slægt var uddød med Kong Johan. Aar 1229 blev E. E. forjagen af Knut Långe og flygtede til sin Morbroder Valdemar Sejr. Knut var Konge til sin Død 1234, hvorefter E. E. vendte tilbage og paa ny blev Konge. Den egentlige Magt udøvedes imidlertid af Jarl Ulf Karlsson og efter hans Død af Birger Jarl: begge tilhørte Folkungaslægten, hvis Magt var i stærk Tilvækst, og med hvilken E. E. ved Giftermaal traadte i Frændskab. E. E.'s Regeringstid var meget urolig. I Upland gjorde Bønderne Oprør, og Fejder rasede ogsaa mellem Kongen og Rigets Stormænd. Under E. E. fortsattes det under hans Stamfader Erik den Hellige begyndte Omvendelsesværk i Finland, og Tavasterne bleve af Birger Jarl tvungne til at lade sig døbe. E. E.'s Tid er ogsaa betydningsfuld derved, at den svenske Kirke nu gjordes mere lig den almindelige katolske. Ved Bestemmelserne om Cølibat m. m. paa Kirkemødet i Skeninge Aar 1248 og ved Innocentius IV's Bulle af 1250 blev Kirken i Sverige skilt fra Staten, og Grunden lagdes til Kirkevælden. E. E. var den sidste Konge af den Erik'ske Slægt. *A. S.*

Erik Haraldssøn, kaldet Blodøkse, var Søn af Harald Haarfager, Norge's første Enehersker, og dennes Dronning, den danske Kongedatter Ragnhild. Opfostret hos Thore Herse i Fjordene for E. H. tra sit 12. til sit 20. Aar paa Vikingtog baade i Østersøen og Vesterhavet og skal være kommen Nord over helt til Bjarmeland. Han fik af sin vilde og voldsomme Færd sit nævnte Kendingsnavn. Da Harald 930 delte sit Rige mellem sine Sønner, gav han E. H. Navn og Værdighed som Overkonge. Medens Faderen endnu levede, dræbte han sin Broder Bjørn Farmand, der boede paa Sæheim ved Tunsberg. Da Broderen Halvdan Svarte, der havde Rige i Trondhjem, vilde hævne Drabet, drog Harald og E. H. imod ham. Hærene mødtes paa Reinssletten i Stadsbygden; men her mæglede Skjalden Gutorm Sindre Forlig. Ogsaa flere andre af sine Brødre fældede Kong E. H., og Folkets Had vendte sig derfor mod ham. Da hans unge Broder Haakon »Adalsteinsfostre«, der var opdragen i England, efter at Faderen 933 var afgaaet ved Døden, kom hjem til Norge, sluttede Folket sig straks til ham, og E. H. og hans Dronning Gunhild, der var endnu mere hadet og frygtet end E. H. selv, nødtes til at forlade Landet. Han tog da ud paa Vikingtog, erobrede Orknøerne, som vare skatskyldige til den norske Konge, og opkastede sig for en Tid til Konge i Northumberland. Det lykkedes dog den engelske Konge at fordrive ham herfra, og E. H. optraadte paa ny som Viking. Paa et Tog, som han Aar 954 foretog til England, blev han fældet i et stort Slag. *O. A. 0.*

Erik Ivarssøn, kaldet Blinde, Norge's fjerde Ærkebiskop, Søn af Nidaros'es Biskop Ivar Skrauthanke, var 1172—88 Biskop i Stavanger og valgtes 1188 af Korsbrødrene i Nidaros til Ærkebiskop efter Formandens Eystein Erlendssøn's Raad, men mod Kong Sverre's Ønske. Under de forudgaaende Kampe havde E. I. nemlig stillet sig paa Magnus Erlingssøn's Side, og Kongen frygtede i ham en haardnakket Forkæmper for Hierarkiet. Han gav dog efter, og E. I. blev 1189 af Pave Clemens III beklædt med Palliet. Straks efter hans Hjemkomst fra Rom rejste der sig Strid mellem ham og Kongen. Denne drejede sig bl. a. om Ærkestolens Indkomster, Kaldsretten til private Kirker og Ærkebiskoppens Følge og Optræden offentlig. Men hertil kom ogsaa forskellige Krav fra Kongens Side om at krones og øve Indflydelse paa Biskoppernes Valg. Da mindelig Overenskomst ikke kunde bringes i Stand, forlod Ærkebiskoppen 1191 Landet og begav sig til Danmark, hvorfra han lyste Kong Sverre i Band. Nogle Aar senere fik hans Venner Ærkebiskop Absalon og Abbed Vilhelm udvirket, at Pave Innocens III efter at have besteget den pavelige Stol lyste Interdikt over Kong Sverre og hans Tilhængere og nødte Biskopperne til at forlade hans Sag. Da Sverre døde, kom dog en Udsoning mellem Kongemagten og Ærkebiskoppen i Stand. Om Sommeren 1202 vendte E. L, der under sit Ophold i Udlandet var bleven aldeles blind, tilbage, og Interdiktet blev hævet, uden at Pavens Samtykke var indhentet. Efter Barnekongen Gutorm Sigurdssøn's Død støttede Ærkebiskoppen Inge Baardssøn's Valg og viste sig altid som dennes Ven. 1206 nedlagde han sin ærkebiskoppelige Værdighed. I Aaret 1213 var han til Stede i Nidaros, da der mellem Kong Inge og Haakon Galen Jarl blev truffet Forlig om Arvefølgen. Samme Aar afgik han ved Døden. *O. A. 0.*

Erik Jarl, Haakon Ladejarl's ældste Søn, deltog i det nordiske Fyrsteforbund mod den norske Konge Olaf Tryggvessøn og var en af Hovedanførerne i Slaget ved Svolder, hvor denne mistede Liv og Rige (1000). Ved den Deling af Norge, som nu foregik, bleve E. J. og hans Broder Sven Jarl Landets Styrere, dog for en Del som Vasaller under den danske og svenske Konge, hvis Indgriben imidlertid ikke paa noget Punkt kan mærkes. Jarlerne vare kristne; men de lode enhver have den Tro, han vilde. De førte i det hele en meget mild og retfærdig Regering. Kristendommens Indflydelse paa Sæderne og det offentlige Liv giver sig til Kende paa forskellig Vis, bl. a. ved Holmgangens Afskaffelse. 1014 fulgte E. J. sin Svoger, den danske Konge Knud den Store, paa hans Erobringstog til England. I sit Fravær indsatte han sin Søn Haakon til at styre sin Del af Riget under Einar Thambarskelve's Formynderskab. Men kort efter kom Kongesønnen Olaf Haraldssøn til Norge. Han fangede den unge Haakon, der maatte forpligte sig til at forlade Landet, og slog Sven i Slaget ved Nesjar (1015). Hermed var Jarlernes Regering i Norge til Ende. E. J. blev

i England til sin Død ca. 1024 og indehavde i sin sidste Tid Northumberland som Len. *O. A. O.*

Erik Jedvardsson, ogsaa kaldet E. den Hellige, svensk Konge, regerede, sikkert kun over Svealand, omkring 1150—60. E. J. kaldes i en Kongerække »Lovgiveren«, men nogen nærmere Kundskab om hans Lovgiverarbejde har man ikke. E. J.'s største Betydning ligger i hans Virksomhed for Kristendommens Udbredelse og Stadfæstelse. Han virkede i den Retning ivrig i Sverige og foretog i Slutningen af 1150'erne et Korstog til Finland, i hvilket Land allerede i den forhistoriske Tid et svensk Element havde været virksomt. Ved E. J.'s Korstog begyndte Svenskerne nu at kristne Finland. Aar 1160 blev E. J. i det nuværende Upsala overfalden af den danske Prins Magnus, Søn af Henrik Skadelaar, blev slaaet og dræbt. E. J. blev snart efter sin Død betragtet som Helgen og hyldet som Sverige's Skytspatron, om end han aldrig blev formelig kanoniseret. Hans Dødsdag, Eriksmessen, fejredes 18. Maj. Stockholm's By fører hans Billed i sit Vaaben. *A. S.*

Erik Klipping, dansk Konge 1259—86, født ca. 1249, Søn af Christoffer I og den pommerske Prinsesse Margrete, var hyldet allerede i sin Faders Tid, men endnu ikke kronet, da denne pludselig døde (29. Maj 1259). Moderen overtog Styrelsen i den lille E. K.'s Navn under de vanskeligste Forhold. Rigets Ærkebisp Jakob Erlandsen var i Fængsel, Abel's Søn Erik, som gjorde Krav paa Sønderjylland, stod sammen med Jarimar af Rygen i Vaaben mod Riget, og lige efter Kongens Død lede Sjællænderne over for dem et stort Nederlag ved Næstved. Til Trods for Ærkebispens Protest kronedes E. K. Juledag 1259 i Viborg, men ellers gav man efter paa alle Punkter; Jakob Erlandsen blev løsgiven, Erik fik Hertugdømmet. Ærkebispen fremturede dog i sit Fjendskab mod Kongehuset, og ogsaa med Hertug Erik kom det straks til en Strid, der fik det uheldigste Udfald; i Slaget paa Lohede (28. Juli 1261) faldt baade Enkedronningen og den unge Konge i Fangenskab. E. K. blev overgiven til sine Frænder, de brandenburgske Markgrever og løsgaves af dem 1264, maaske mod et Løfte om at ægte Markgrev Johan's Datter Agnes uden Medgift. Ved denne Tid blev han myndig; endnu længe efter var det dog hans Moder, der i Virkeligheden styrede, og det er hende, der har Fortjenesten af at have ført Ærkebispestriden til en heldig Udgang. E. K. hjemførte sin tyske Brud 1273, og hun fødte ham straks Sønnen Erik (Menved), snart ogsaa andre Børn. Ved denne Tid vendte overhovedet alt sig til Kongens Fordel; Jakob Erlandsen døde paa Hjemvejen fra Kurien (1274); ogsaa Hertug Erik af Jylland døde (1272), og E. K. tog Hertugdømmet i sin Haand som Formynder for sin Frændes Børn; heller ikke de andre opvoksende Slægtninge af Kongehuset gav han Len, medens han derimod fik sin førstefødte Søn hyldet til Konge. E. K.'s egen Styrelse har dog vist været haard og vilkaarlig, og der samlede sig efterhaanden mod ham en saadan Sum af Misnøje, at E. K. 1282 maatte give Løfte om aarlig at holde Danehof og underkaste sig andre Indskrænkninger.

Det var Danmark's første »Haandfæstning«, og fra nu af var »Rigets bedste Mænd«, hvad der siden blev til Rigsraadet, jævnsides Kongen den øverste Myndighedi Landet. Den første Følge var en Række Reformer i folkevenlig Retning, men ogsaa Fyrstefrænderne opnaaede nu den Ret, de paastode at have til at udstyres med Len; Valdemar Eriksøn fik sit fædrene Hertugdømme Jylland, Junker Jakob Nørrehalland. Indtil 1284 maatte Kongen paa alle Punkter vige tilbage og gøre ny Indrømmelser; men saa indtræder pludselig et Omslag. Hertug Valdemar gjorde Krav baade paa Als og paa Krongodset i Sønderjylland, men en Danehofsdom gik ham imod; saa søgte han at føre sine Krav igennem med Magt og talte ogsaa om sine Rettigheder til selve den danske Krone. Han kunde dog ikke staa sig over for Kongens Magt, og da han vilde rejse til Sverige for her eller i Norge at finde Understøttelse, blev han greben og sat som Fange paa Søborg (1285). Aaret efter løslodes han, men kun mod at bøje sig for Kongens Vilkaar og love at være ham en lydig Tjener. Denne Strid, hvori de andre Kongefrænder og Rigets Stormænd havde taget ivrig Del, er Baggrunden for E. K.'s Mord: da han under Jagten med ringe Følge var tagen ind i Finderup, blev han her i den aabne Lade overfalden af syv Mænd og dræbt St. Cæcilie Nat (22. Novbr. 1286). Ved Danehoffets Dom Aaret efter udlagdes ni Stormænd som skyldige i Kongens Død; kun een af dem, Arvid Bentsøn, beskyldtes for selv at have taget Del i Drabet, de andre, hvoriblandt Jakob af Halland, Marsk Stig og Rane Jonsen, for at være Anstiftere af det. Selv paastode de anklagede deres Uskyldighed, og Striden herom varede ved gennem hele Erik Menved's Tid og mere. Den genlyder ogsaa i Folkeviserne, at hvilke een (med Omkvædet: »Nu stander Landet i Vaade«) er fuld af Harme over disse Mænd, der »svege deres rette Herre«, medens en anden (»Min ædelig Herre, hin unge Hr. Marsti«) fremstiller Marsken som den, der uden Grund rammes af Anklagen. Enige ere disse ældste Viser dog i at se Mordet som politisk; at Kongen skal have krænket Marsk Stig's Hustru, er derimod et Motiv, der først fremtræder senere i Visedigtningen, men snart gennemtrænger denne helt. Kongens Lig, paa hvilket man talte 56 Saar, blev ført til Viborg, hvor det bisattes i Domkirkens Krypt; i Finderup rejstes et Bodskapel. E. K.'s Tilnavn Klipping betyder et klippet Faareskind; hvad deri skal ligge, vides ikke; først i 16. Aarh. begyndte man at skrive Glipping, der fortolkedes som den rasende, senere som Forføreren. Med Agnes havde E. K. flere Børn; af Sønnerne bleve Erik Menved og Christoffer II Konger, medens Valdemar døde 1304; af Døtrene blev Margrete gift med Kong Birger af Sverige, og fra en anden Datter, Regitse, som ægtede Fyrst Niels af Werle, nedstammer Christian I. Agnes giftede sig anden Gang 1293 med Gerhard II af Holsten og blev derved Moder til Johan den Milde. (Litt.: L. Holberg, »Konge og Danehof«, I [Kbhvn. 1895]). *Kr. E.*

Erik Knutsson, svensk Konge, Sønnesøn af Erik den Hellige. Før sin Tronbestigelse laa E. K. i Strid med Sverker II, der havde efterfulgt E. K.'s Fader, Kong Knut Eriksson. Sverker forjagedes, og E. K. blev Konge 1208, men maatte nu udkæmpe haarde Kampe mod de danske Hjælpehære, som Valdemar Sejr sendte for at bistaa Sverker. E. K. gik dog af med Sejren, og efter Sverker's Fald ved Gestilren var hans Magt ubestridt. Han nærmede sig nu Danmark og for-

mælede sig med Valdemar's Søster Regitse. E. K. er den første Konge i Sverige, om hvem man med Sikkerhed ved, at han er bleven kronet. Han døde i April 1216 paa Visingsø. *A. S.*

Erik Lam, dansk Konge 1137—46, var Søn af Høvdingen Haakon Jyde, der ogsaa efter sin Moders Fødsel kaldtes Haakon Nordmand, og Erik Ejegod's Datter Ragnhild. E. L. sluttede sig i Kampene efter Knud Lavard's Drab til sin Morbroder Erik Emune og er sikkert den David, der udmærkede sig i Slaget ved Fodevig (1134); det var nemlig ret almindeligt paa den Tid i Danmark, at man førte to Navne. Da Erik Emune blev dræbt af Sorteplog (1137), sprang E. L. frem for at værge sin Frænde; men Sorteplog skal have raabt: »Stik Sværdet i Balgen! fedt Flæsk faldt i din Kedel«, og da Kongeætlingerne Sven og Valdemar endnu vare Børn, blev E. L. virkelig valgt til Konge. Det var meget vanskelige Forhold, E. L. kom til at prøve Kræfter med. Støttet fra Sverige gjorde nemlig hans Fætter Olav, Harald Kesje's Søn, sig til Konge i de skaanske Lande, og dermed begyndte en overordentlig blodig Treaarskrig. Ærkebiskop Eskil blev tvungen til at sværge Olav Troskab, men flygtede til E. L., og Olav indsatte nu en anden Ærkebisp, som ogsaa hed Eskil; uventet for E. L. da pludselig til Skaane, lod Modærkebispen hænge og slog Olav ved Glugstorp. Ikke des mindre vovede Olav et Angreb paa Sjælland, men blev slaaet af Biskop Rike ved Budinge Aa (mellem Gjentofte og Kjøbenhavn). Fra Halland gjorde han et nyt Tog til Sjælland og nedhuggede den krigerske Biskop i Ramløse ved Arre Sø; men E. L. satte efter ham og forfulgte ham ind i Halland. Eftertiden vilde vide, at der i samme Aar stod 13 Kampe mellem de to Medbejlere. Endelig fældede E. L. Olav ved Tjuteaa i Skaane (1143). E. L. havde idelig vist en ilter Kamplyst og et ligefrem ustyrligt Mod; men den haardtvundne Sejr ligesom udtømte hans Daadskraft, og Venderne bleve kun lidet forstyrrede i deres Sørøverier ved Danmark's Kyster. Saa kæk E. L. end var, manglede han nemlig alligevel Kraft og Statsmandssnilde; naar han ikke stod over for en fjendtlig Hær, viste han sig i Reglen som en godmodig, noget svag Karakter. Derfor kaldtes han »Lam« eller »Spag«. Ogsaa i sit første Forhold til Kirken viste E. L. en underlig Skiften mellem fyrig Aktivitet og veg Passivitet. Straks vilde han fortsætte i Erik Emune's Fodspor og hindre Eskil i at blive Ærkebisp; men da han mærkede Modstand fra Skaaningernes Side, faldt han straks til Føje, og ligeledes maatte han finde sig i et Nederlag, da han vilde paatvinge Bispesædet Slesvig sin Yndling Herman; derimod lykkedes det ham at paatvinge Roskildeklerkene Biskop Rike. Det varede dog ikke længe, før Eskil med sin overlegne Personlighed vandt E. L. for sine kirkelige Ideer. E. L. gav Lund's Ærkesæde rige Gaver, overlod endvidere Eskil Krongodset Esrom til et Kloster og gav St. Peder's Kloster ved Næstved, i hvis Grundlæggelse Eskil havde Del, udstrakte Privilegier (1140). E. L.'s Tid blev da ogsaa en glimrende Epoke for den danske Kirkes Udvikling. 1144 grundede Eskil det første danske Cistercienserkloster, Herrisvad i Skaane, og 1145 indviede han Lund's pragtfulde Domkirke, medens ny Domkirker begyndte at rejses i Viborg og Ribe, og Stenkirker byggedes trindt om i Landet. Intet Under da, at Kirkens Mænd regnede E. L.'s Styrelse for en lykkelig Tid. Men E. L. selv følte sig ikke lykkelig; han magtede ikke, hvad han vilde, og hans Ægteskab med den smukke, men letfærdige Lutgard (s. d.) skulde ikke skabe ham større Tilfredshed. Da han tilmed virkelig var religiøst greben, valgte han i sin sidste Sygdom at indtræde i Odense Kloster, som han allerede tidligere havde begunstiget. Her døde han snart efter, 27. Aug. 1146. Han efterlod sig en Frillesøn, Magnus (s. d.), som kom til at spille en fremtrædende, men til sidst sørgelig Rolle under Valdemar I's Styrelse. (Litt.: Suhm, »Hist. af Danmark«, V [Kbhvn. 1792]; Ræder, »Danmark under Svend Estridsen og hans Sønner« [Kbhvn. 1871]; H. Olrik, »Konge og Præstestand«, II [Kbhvn. 1895]; »(Dansk) Hist. Tidsskrift«, 6. Række IV, S. 729 ff.: Steenstrup, »Dobbelte Navne. Erik Lam-David«). *H. O.*

Erik (Langben) af Langeland, død 1310, var yngre Søn af Hertug Erik (I) af Sønderjylland og laa ligesom Broderen Valdemar i stadig Strid med Erik Menved om Arvegods og Len; han krævede Arv baade efter Faderen og Farbroderen Abel, og ny Krav fik han, da han ægtede en Stifdatter af Erik Plovpenning, Sofie af Rosenburg. Junker E. optraadte med stor Voldsomhed, og bl. a. dræbte han 1292 Drosten Skjælm Stigsøn i Kongens egen Gaard; til sidst fik han dog Langeland i sit Eje og beholdt denne 0 nogenlunde i Ro til sin Død. Hans efterladte Enke stod siden i venligt Forhold til Kong Erik og skal bl. a. have overleveret denne et Brev med mange Stormænds Segl, der aabenbarede en stor Sammensværgelse mod Kongen. *Kr. E.*

Erik Magnusson, svensk Konge, født 1339, død 21. Juni 1359, var Søn af Kong Magnus Eriksson og Blanche af Namur og erklæredes Aar 1344 for Tronfølger: han skulde have Sverige og Skaane, medens den yngre Broder Håkon skulde være Norge's Konge. Da Håkon havde tiltraadt Norge, gjorde E. M., støttet af adskillige mod Faderen fjendtlige Stormænd, Oprør og antog Kongenavn Oktbr. 1356. Ved Albrecht den Ældre af Mecklenburg's Mellemkomst ordnedes Forholdet mellem Magnus og E. M. saaledes, at den sidste April 1357 fik de skaanske Landsdele, det østlige Smaaland, Østergotland og Finland. En ny Overenskomst samme Aar gav ham tillige Svealand og Norrland. E. M.'s Forbundsfæller vare Hertugerne af Mecklenburg og Greverne af Holsten, og Magnus søgte da Hjælp hos Valdemar Atterdag. 1359 gjorde Valdemar et Indfald i Skaane, men trak sig tilbage allerede, inden E. M. med en svensk Hær var ankommen dertil. Snart efter døde E. M. og omtrent samtidig hans Dronning, Beatrice, en Datter af den brandenburgske Markgreve Ludvig af Wittelsbach. Sandsynligvis døde E. M. og Beatrice af den Pestsygdom, som dengang hjemsøgte Sverige. Rygtet om, at de skulde være blevne forgivne af E. M.'s Moder, Dronning Blanche, er grundløst. *A. S.*

Erik Magnussøn, af senere Historikere med Urette benævnt Præstehader, født 1268, Søn af Kong Magnus Lagabøter, besteg ved Faderens Død (1280) Norge's Trone; men store Dele af Riget (Oplandene, Oslo Omegn, Ryfylke og Færøerne) tilfaldt med Hertugtitel hans yngre Broder Haakon. Under Brødrenes Mindreaarighed op-

traadte Rigels verdslige Stormænd, der vare indsatte som deres Formyndere, med Kraft mod Gejstligheden og Biskopperne, idet de søgte at fravriste Kirken det Overtag, som den ved et 1277 i Tunsberg indgaaet og af Formynderne selv besvoret Forlig havde vundet. Flere af Formynderne bleve vel lyste i Band, men Ærkebiskoppen, Jon Raude, maatte forlade Landet og døde 1282 i Landflygtighed, hvorefter Ærkebispestolen i flere Aar blev staaende ubesat. Jon's Eftermand Jörund maatte efter nogen Kamp give sig og indgaa paa at give Afkald paa en Del af den Magt, som Kirken havde opnaaet. Det var denne langvarige og bitre Strid, som gav Anledning til Kongens Tilnavn, skønt han personlig ingen Del havde i den. Ogsaa med Hansestæderne kom den norske Konge under Formynderregeringen i Strid, der endte til Skade for Landet, men til Fremme af Stædernes Handelsinteresser. Da E. M. blev voksen, viste han sig at være en velvillig og forsonlig Mand, men derhos meget svag, saa hans Moder, den danske Kongedatter Ingeborg og de Stormænd, hvormed hun omgav sig, havde stor Indflydelse paa Rigsstyret. Disse bevægede ham 1287 til at indgaa Forbund med den danske Konge Erik Klipping's Mordere og til at begynde Krig med Danmark under Paaskud af, at hans Moders Arv var bleven tilbageholdt her. Under denne Krig, der 1297 foreløbig afsluttedes ved en Vaabenstilstand, fulgte Vaabenlykken stadig Nordmændene; navnlig udmærkede Alf Erlingssøn af Thonberg sig ved sine dristige Kaperier. E. M. var første Gang gift med den skotske Konge Alexander III's Datter Margrete. Da Svigerfaderen 1286 døde uden mandligt Afkom, blev E. M.'s unge Datter, der bar Moderens Navn, 1289 af Skotterne tagen til Dronning; men denne, som Skotterne kaldte »Pigen fra Norge«, døde paa Orknøerne det følgende Aar under Overrejsen. E. M. gjorde nu Paastand paa Skotland's Krone som Arv efter Datteren; men dette forhindredes ved den engelske Konges, Edvard I's Intriger. E. M. døde sønneløs 1299. *O.A. ø.*

Erik Menved, dansk Konge 1286—1319, født 1274 som Søn af Erik Klipping og Agnes af Brandenburg og to Aar efter hyldet som Tronfølger. Efter Faderens Mord overtog Enkedronning Agnes Styrelsen i sin lille Søns Navn; ved Indrømmelser til Hertug Valdemar formaaede man denne til at støtte Barnekongen, paa Danehoffet i Nyborg (1287) udlagdes en Række Stormænd som Kongens Drabsmænd, og i Julen samme Aar kronedes E. M. I lang Tid gave Eftervirkningerne af Mordet i Finderup E. M.'s Styrelse dens Præg; de fredløse havde fundet Tilhold i Norge, og fra dette Land udgik store Hærgetog mod Danmark, medens de forviste satte sig fast paa Hunehals og Hjælm; med Ærkebiskop Jens Grand, der sympatiserede med dem, kom E. M. i en heftig Kiv, der førte til, at han 1294 lod Prælaten fængsle. Efterhaanden blev E. M. dog led ved denne endeløse Strid og søgte at drage sig ud af den; Kirkestriden endtes, da han skrev et ydmygt Brev til Pave Bonifacius VIII, som nu forsatte Jens Grand til et udenlandsk Stift; med Norge hørte Krigen efterhaanden op, om end den endelige Fred først sluttedes i Kjøbenhavn 1309. Mod sin Vilje indroges E. M. i den indre Kiv, der herskede i Sverige mellem hans Svogre, Kong Birger og hans Brødre; ved gentagne Krigstog støttede E. M. Kongen, og under hans Mægling forligede de svenske Fyrster sig i Helsingborg 1310. Paa denne Tid havde E. M. for længst haft sin Hovedopmærksomhed rettet imod Nordtyskland, hvor de opløste Forhold syntes ham at aabne Muligheden til en Genoptagelse af Valdemar Sejr's Erobringspolitik. Han bemægtigede sig det lille Fyrstendømme Rostock; Kejser Frederik II's Afstaaelsesbrev fra 1214 havde han faaet stadfæstet af Albrecht af Østerrig, Liibeck anerkendte ham som Skytsherre, og mange tyske Fyrster sluttede sig nøje til ham. E. M. fandt stort Behag i saaledes at optræde som Leder, og den glimrende Turnering i Rostock 1311 tilfredsstillede hans Pragtlyst; men midt under Festerne forbandt Fyrsterne sig hemmelig mod de fremvoksende Hansestæder, som de betragtede med misundelige Øjne. E. M.'s store Alliancesystem stod dog ikke sin Prøve; i Markgrev Valdemar af Brandenburg fandt han en kraftig Modstander, og til sidst strandede hans Politik ganske ved et Forsøg paa at erobre Stralsund (1316). Siden havde han intet andet at gøre end at trække sig ud af sine tyske Forbindelser; men klart fremtraadte det nu, hvor lidet hans Storpolitik havde været afpasset efter hans Riges Evner. Den havde kostet Masser af Penge, og hans Undersaatter havde maattet bære store Byrder. Følgen var en Misfornøjelse, der 1313 havde ført til et ligefremt Oprør i Jylland, som Kongen kun med Vanskelighed havde faaet undertrykt. Nu kom det ogsaa til et Brud mellem Kongen og baade Tronfølgeren, hans troløse Broder Christoffer, og Rigets Ærkebisp, Esger Jul. I Sverige havde Birger forrædersk faaet sine Brødre i sin Magt og ladet dem dø af Hunger paa Nykøping; Landet rejste sig imod ham, og E. M. maatte snart opgive sit Forsøg paa at holde ham oppe. Saaledes endte E. M.'s en Tid saa straalende Regering mørkt, og under sin Pengenød maatte han bl. a. ogsaa pantsætte store Dele af sit Rige til udenlandske Fyrster eller indenlandske Stormænd; den Opløsning af det danske Rige, som snart viste sig, forberedtes under ham. E. M. døde 13. Novbr. 1319 faa Maaneder efter sin Hustru, Magnus Ladelaas'es Datter Ingeborg, som han havde ægtet 1296, men hvis Børn alle enten vare dødfødte eller døde som ganske smaa. Hans Tilnavn stammer vist fra en af ham anvendt Ed, »Mænd ved«. *Kr. E.*

Erikapaios ell. Erikepaios, et mystisk Væsen i den saakaldte orfiske Teogoni (se Orfiker), opstaaet af Verdensægget; det samme Urvæsen forekommer ogsaa under Navnene Eros (s. d.), Metis, Fanes o. fl. Se Gøttling, *De Ericapaeo Orphicorumumin* [Progr., Jena 1862]. *V. S.*

Erik Plovpenning, dansk Konge 1241—50, født 1216 som ældste Søn af Valdemar Sejr i hans andet Ægteskab med Berengaria. Allerede i Vuggen fik E. P. Titel som Hertug af Jylland; men da Dagmar's Søn Valdemar døde, blev han hyldet som Faderens Medkonge og kronet 30. Maj 1232 af Ærkebisp Uffe. 9. Oktbr. 1239 ægtede han Jutta (Judith), en Datter af Hertug Albrecht I af Sachsen; ved denne Tid fik han et Tilbud om at blive opstillet som tysk Modkonge mod Frederik II af Hohenstaufen, hvad han dog afslog. Ved Faderens Død 28. Marts 1241 blev E. P. Enekonge.

Det Martyrskær, som hans Død kastede over ham, har paavirket Beretningerne om hans Karakter; dog er det sikkert nok, at han virkelig har været optagen af religiøse Tanker. Han syslede stadig med Planer til et Korstog til Estland, selv om det aldrig kom til Udførelse, og lige efter Faderens Død erklærede han, at han vilde begraves hos Franciskanerne i Roskilde i en Graabroderkutte. Men han var tillige en modig Fyrste, stridbar og herskelysten. Næsten hele sin Regeringstid igennem laa han i Strid med sine Hel- og Halvbrødre, der af Faderen havde faaet store Dele af Riget i Len; med Hertug Abel af Jylland tidbrød Striden allerede 1242, og efter at den var standset ved et Forlig 1244, begyndte den paa ny 1246, da E. P. vilde angribe Abel's Svogre, de unge Grever af Holsten. Saaledes saa Danmark det sørgelige Skue af en Borgerkrig; de andre Brødre stillede sig paa Abel's Side, og E. P. var tillige i Kiv med Gejstligheden, hvis mest fremragende Mand, Roskildebispen Niels Stigsen, 1245 maatte flygte ud af Landet. Efter flere Aars vekslende Kampe fik Kongen dog Overmagten; hans Frænder maatte bøje sig for ham, og en Plovskat, der først vakte heftig Modstand og har givet Kongen hans Tilnavn, førte E. P. ogsaa igennem (1249). 1250 blev Abel paa ny tvungen til Underkastelse og maatte, synes det, afstaa til E. P. den vigtige Grænseborg Rendsborg; men ud paa Sommeren truedes denne af et tysk Angreb. E. P. vilde drage Borgen til Hjælp; undervejs tog han ind til Broderen i Slesvig, men blev her gjort til Fange. Ved Nattetid førtes han ud paa Slien, og da hans værste Uven, Lave Gudmundsen, kom til, vidste E. P., hvad han maatte vente; med Nød og næppe fik han Lov til at skrifte for en Præst, man hentede, derefter blev han halshugget og Legemet kastet ud i Bølgerne (10. Aug.). Grulig lemlæstet fandtes Liget af nogle Fiskere og blev bisat skiftevis i flere Kirker i Slesvig; snart opkom der Rygter om, at der foregik Undergerninger ved Graven, og 1258 førte Christoffer I Broderens Legeme til Ringsted Kirke. Folket ærede E. P. som Helgen, og mange Gilder tog ham til Patron; men kanoniseret af Kirken blev han aldrig. Dronning Jutta overlevede ham i lang Tid og ægtede Burchard, Borggreve af Rosenburg; E. P. har hun næppe født Sønner, men fire Døtre, af hvilke Sofie blev gift med Kong Valdemar af Sverige, Ingeborg med Kong Magnus Lagabøter af Norge, medens Jutta og Agnes en Tid lode sig klostergive. *Kr. E.*

Eriksberg, stort Gods i Sodermanland i Nærheden af Katrineholm i en meget naturskøn Egn. Hovedgaarden, der tidligere hed Pintorp, gik 1508 ved Køb over til Vestgotalagmanden Erik Eriksson Gyllenstjerna's Enke Anna Karlsdatter af Vinstorpaslægten. En af hendes Efterkommere, Erik Karlsson Gyllenstjerna (død 1657), efter hvem Gaarden fik Navnet E., begyndte ved N. Tessin den Ældre Opførelsen af det endnu bevarede Slot, hvilket Arbejde fortsattes af Enken (Beata v. Yxkull), den i Folkesagnene ilde anskrevne »Pintorpafrun«. 1733 kom E. ved Køb i Slægten Hildebrand's Eje. Efter den Tid blev den store Besiddelse samlet og ordnet af Ritmester D. H. Hildebrand og dennes Forvalter A. Lidstrand. Ved Køb og Bytte erhvervede de en Mængde nærliggende Gaarde og gjorde ved forbedret Drift E. til et virkeligt Mønstergods. Nysnævnte Ejer gjorde E. til et Fideikommis, der 1808 ved Testamente gik over til hans Dattersøn, Karl Karlsson Bonde, hvis Sønnesøn af samme Navn nu (1896) ejer E. Under sin seneste Ejer er Slottet blevet anselig tilbygget og i det ydre som i det indre kunstnerisk udstyret. Foruden en smuk Vaabensamling findes paa E. et rigt Mønt- og Medaillekabinet samt et prægtigt Bibliotek, særlig rigt paa Bøger og Manuskripter til Oplysning om Nordens Historie. Godsets Areal er ogsaa blevet yderligere forøget og udgør nu ca. 16,000 Hekt. (Litt.: O. Eneroth, »Herregårdar uti Sodermanland« [Stockh. 1869]). *P. 0.*

Erik Sejrsæl, svensk Konge, Søn af Kong Bjørn, herskede først sammen med sin Broder Olav, men dernæst alene. Olav's Søn Styrbjørn var imidlertid kommen til Harald Blaatand, der gjorde ham til Jomsvikingernes Høvding og senere sendte ham med en stor Hær mod E. S. Paa Fyrisvoldene stod der et vældigt Slag; her faldt Styrbjørn, og de Danske flygtede. Af denne Sejr fik E. S. sit Tilnavn. Senere, da Harald Blaatand var død, og Sven Tjugeskæg var dragen paa aarelange Englandstog, tog E. S. Hævn over den danske Konge, idet han erobrede det herreløse Danmark. Alt var her i Uro, Folk nedgrov deres Skatte — hvilket ses af nogle Møntfund —, og Biskop Ekkehard forlod sit Bispesæde, Slesvig, for at gaa til Hildesheim. Nogle af Svenskerne fore sammen med en Del Danskere videre frem og hærgede langs Weser og Elben, men lede dog til sidst Nederlag over for Sachserne (994). Snart vendte Sven Tjugeskæg ogsaa tilbage, og under haarde Kampe, særlig ved Hedeby, fordrev han Svenskerne. I Danmark synes E. S. at have ladet sig primsigne og at have stillet sig gunstig over for Kirken; men efter Tilbagekomsten til Sverige genoptog han sin hedenske Levevis. Kort efter maa han imidlertid være død. E. S.'s Dronning var Sigrid Storraade, deres Søn Olav Skotkonge. Efter E. S.'s Død ægtede Sigrid Sven Tjugeskæg. *H. O.*

Erik XIV, svensk Konge, født 13. Decbr. 1533, død 26. Febr. 1577, var Søn af Gustaf I og Katarina af Sachsen-Lauenburg, en Søster til den danske Dronning Dorothea. E. XIV fik en udmærket Opdragelse, men mødte ikke nogen synderlig Ømhed hos Faderen, der med Uro og Frygt saa Sønnens »omåttliga affekt«. E. var en yderst lidenskabelig Natur. Ærgerrighed, Forfængelighed og stærk Sanselighed vare fremtrædende Træk hos ham. Derhos var han fej og mistænksom; som Konge viste han sig næsten altid vredladen mod de underordnede og kunde ikke skelne mellem Mangel paa Evne til at udføre et Hverv og Forræderi; han gjorde sig skyldig i mangen en Blodsdaad, ved hvilken en oprørende Grusomhed fremtraadte. Hans Lidenskabelighed steg til Sindsforvirring; mulig har han haft arveligt Anlæg herfor, og Udbrudet er maaske fremskyndet ved astrologiske Grublerier og ved hans tøjlesløse Liv. 29. Septbr. 1560 besteg E. XIV Tronen. Hans første Regeringstid var ikke uden Fortjeneste. I Modsætning til sin Fader skelnede han mellem Kronen og Kongens private Person; han stræbte med Kraft at bevare Statens Ret paa alle Omraader. Paa Arboga Rigsdag 1561 indskrænkede

han sine Brødre, Hertugernes Magt, der i Gustaf I's Testamente var gjort saa stor, at Riget syntes at staa lige saa meget under Slægtens som under Kongens Styrelse. E. XIV hævede rigtignok Adelens Glans ved Greve- og Friherreværdighederne, men disse vare dog lidet andet end Navne uden egentlig større Privilegier. For øvrigt ordnede E. XIV Rostjenesten og vaagede med stor Strenghed over, at Forpligtelsen hertil fuldt ud blev efterkommen. Han har ogsaa gjort Tilløb til en Reduktion af Adelsgods. En øverste Domstol indsattes af E. XIV ved Oprettelsen af »konungens hogsta nämnd«, der gjorde Tingrejser i Provinserne. E. XIV var den første, der førte Sverige ind paa Østersøpolitikkens Vej, idet han ved Sværdridderordenens Opløsning bemægtigede sig Estland. At han herved lededes af dybere politisk Beregning, tør man imidlertid næppe antage. E. XIV's Udenrigspolitik karakteriseres til en vis Grad ved store, vidtsvævende men løst udkastede Planer, der ofte sattes i Forbindelse med hans mange Giftermaalsplaner. Han friede til Elisabeth af England, Maria Stuart, Christine af Hessen, Renée af Lothringen, stedse uden Resultat. Da E. XIV i sin baltiske Politik mødte Modstand hos sin Broder Johan, og denne var traadt i alt for nær Forbindelse med E. XIV's Fjende Polen, udbrød der Strid mellem Brødrene. Johan blev fangen og indespærret. Snart kom E. XIV i Kamp med Danmark 1563, dels grundet i Tvisten om tre Kroner, dels paa Grund af Differencer, særlig i de baltiske Forhold. E. XIV tog ikke personlig megen Del i Felttogene; men naar det skete, for han frem med umenneskelig Grusomhed, saaledes ved Ronneby 1564. I sine Instruktioner indskærper han Underbefalingsmændene, at de skulle »brænde, skænde, plyndre og slaa ihjel«. Med Hensyn til E. XIV's militære Egenskaber maa man frakende ham større personligt Mod; derimod var han i Besiddelse af en vis organisatorisk Evne. E. XIV kom under sin Regering til at føle sig i stedse stærkere Modsætning til den høje Adel. Han lod sig i overvejende Grad lede af sin talentfulde, men berygtede og sikkert i moralsk Henseende lavt staaende Raadgiver Joran Persson. E. XIV begyndte at frygte for Sammensværgelser, skønt uden Grund; hans Mistænksomhed gav sig udtryk i den skændige Behandling af Nils Sture, og da han i Maj 1567 havde stævnet flere adelige Herrer til at møde for Stænderne, brød den periodiske Sindsforvirring frem. E. XIV dræbte Nils Sture og lod dennes Fader Svante og Broder Erik m. fl. nedhugge (Sturemordene). Den vanvittige Blodtørst gik nu over i Tvangsforestillinger og fikse Ideer; E. XIV viste nu en Slags Bodfærdighed og slap Hertug Johan løs. Snart vendte dog hans gamle Sindelag tilbage, og da man nu ikke kunde føle sig sikker, begyndte Hertugerne Johan og Karl en Opstand. E. XIV havde dengang nylig, Juli 1568, højtidelig formælet sig med sin Elskerinde Karin Månsdatter, en Kvinde af ringe Stand, ved hvem han hang med en rørende Kærlighed, og for hvis Skyld han havde brudt med sit tidligere udsvævende Liv. Hertugerne havde kun en kort Kamp at udkæmpe med E. XIV; 29. Septbr., Aarsdagen for E. XIV's Tronbestigelse, trængte Oprørerne ind i Stockholm, og E. XIV maatte overgive sig. Johan overtog nu Styrelsen, og E. XIV kastedes i Fængsel. Af Stænderne, overfor hvem han havde faaet Lov til personlig at føre sit Forsvar, blev han dømt til at have Kronen forbrudt, Januar 1569. Han holdtes i Fængsel paa forskellige Steder i Sverige, Finland og paa Åland; i Alm. behandledes han nogenlunde efter sin Rang, om end der findes Eksempler paa, at hans Vogtere misbrugte deres Stilling. I det Værelse, der paa Gripsholm udgives for hans Fængsel, har han sikkert ikke siddet indespærret. Indtil 1573 havde han sin Dronning og sine Børn hos sig i Fængslet. E. XIV var i sin Fængselstid ofte sysselsat med litterære Arbejder, ligesom der ogsaa findes Tegninger fra hans Haand. De Salmer (Nr. 180 og 373 i den svenske Salmebog), der siges at være af ham, har han ikke skrevet. E. XIV var selv efter sin Afsættelse Genstand for den ny Konge, Johan III's Uro; gentagne Gange fandt der Sammensværgelser Sted for at befri E. XIV. Johan har allerede 1572 givet Befaling med detailleret Anvisning af Maaden til at dræbe E. XIV, dersom der gjordes alvorlige Befrielsesforsøg, og 1575 afsagde Raadet tillige med Biskopperne m. fl. en Slags Dødsdom over E. XIV. Det er ikke bevist, men sandsynligt, at E. XIV virkelig ogsaa blev forgiven; i den nyere Tid er der opstaaet den Mening, at han døde en naturlig Død, en Mening, der fra medicinsk Side er præciseret derhen, at han døde af Mavesaar. Dødsfaldet indtraadte paa Ørbyhus Slot i Upland; E. XIV begravedes i Vesterås Domkirke. E. XIV's Slægtgren uddøde paa Mandssiden med Sønnen Gustaf, der døde i Rusland 1607; fra Datteren Sigrid nedstammede en Gren af Slægten Tott. E. XIV's øvrige Børn med Dronning Karin døde i en spæd Alder. *A. S.*

Eriksen, Jens, se Jøsse Eriksen.

Eriksen, Jørgen, norsk Biskop, født i Hadersleb 1535, død i Bergen 5. Juni 1604, blev i ung Alder Skolemester i Bergen, var 1560—66 Slotskapellan paa Bergenhus, men opgav denne sin Stilling, efter at han var bleven forlenet med et Præbende i Bergen's Kapitel for at fortsætte sine Studier. Han opholdt sig i de følgende Aar i Kjøbenhavn, Wittenberg, Rostock og Niirnberg, og vendte 1570 efter at have erhvervet Magistergraden tilbage til Kjøbenhavn og Bergen. Det følgende Aar blev han efter Jens Riber Biskop i Stavanger, hvor Forholdene krævede en kraftig Kirkens Tilsynsmand. I de 33 Aar, han virkede her, bragte han baade Kirke og Skole, der havde befundet sig i fuldstændig Opløsning, i fortrinlig Stand, og gennem regelmæssige Visitatser forebyggede han forskellige Ulemper og Uordener, hvorhos han søgte at indgyde i sit Præsteskab en ny evangelisk Aand. Hans Samling af Prædikener over Job's Bog afgiver et smukt Vidnesbyrd derom, og en norsk Kirkehistoriker kalder denne »ubetinget det skønneste aandelige Mindesmærke fra Reformationstiden i Norge«. (Litt.: A. Chr. Bang, »Den norske Kirkes Hist. i 16. Aarh.« [Chra. 1894]; A. Faye, »Magister Jørgen E.« [Chra. 1859]; »Dansk biogr. Leks.«, IV). *O.A.Ø.*

Eriksen, Vigilius, dansk Maler, født 1722, død i Kjøbenhavn 31. Maj 1782, var Lærling af Joh. Sal. Wahl (s. d.), vakte Opmærksomhed ved sine Billeder og blev 1757 indkaldt til Rusland, hvor han blev til 1772 og vandt Navnkundighed

som en af Tidens ypperste Kunstnere i sit Fag. Hans Hovedværk i Rusland var et mægtigt Billede af Katharina II til Hest og i Gardeuniform; han skal der have gjort store historiske Malerier. Efter sin Tilbagekomst til Hjemmet blev han kgl. Hofportrætmaler og blev meget sysselsat; mærkes kunne hans Portrætter af Caroline Mathilde, Juliane Marie, Lorents Spengler, Frederik V (i Email) 0. a. Han var en Mester i Gengivelsen af Stofferne, men hans Karnation er ikke dadelløs, skønt hans Beundrere for ramme Alvor sammenlignede ham med Tizian. E. dyrkede ogsaa Miniatur- og Emailmaleriet med Virtuositet. *F. J. M.*

Eriks-Fjord se Grønland (Historie).

Eriksgade, den Hyldingsrejse, som den svenske Konge i gamle Dage foretog, efter at han paa Mora Ting i Nærheden af Upsala var bleven valgt af de Upland'ske Stænder, havde aflagt Eden, af Lagmanden var »dømt til Konge« samt havde modtaget Folkets Ed. Rejsen gik »rättsyles« (efter Solen) gennem de syv gamle Lagmands-Jurisdiktioner Upland, Södermanland, Østergotland, Småland, Vestergotland, Nerike og Vestmanland tilbage til Upsala. Ved Grænsen af hvert »Land« mødtes Kongsemnet af »grad (Fred) och gisslan« af Landets egne Sønner til provisorisk Fredsforsikring og til Vidnesbyrd om, at han var den i den foregaaende Lagmands-Jurisdiktion hyldede. Disse fulgte ham derefter til Landets Ting, hvor Hyldingen foregik paa samme Maade som i Upland og derpaa til Grænsen, hvor den sidste Lagmands-Jurisdiktions »Gisslomän« mødtes. Efter at Kongen saaledes tilbørlig havde »redet E.« gennem Lagmands-Jurisdiktionerne, skulde han krones i Upsala. Om E.'s Betydning ere Meningerne i høj Grad delte. Nogle have i E. villet se et svensk Sidestykke til den blandt Frankerne herskende Skik, at Kongen skulde gøre en Rejse omkring Riget efter Regeringstiltrædelsen eller til det tilsvarende Forhold, der brugtes for at betegne Besiddelsestagen af en erhvervet Ejendom. Snarere turde man dog sammenligne E. med den i Danmark og Norge herskende Skik, at enhver ny Konge skulde søge Bekræftelse paa sin Ret ved de forskellige Landsting eller Lagting. De forskellige Landsdeles større Selvstændighed i Sverige gav dog E. en langt større Betydning. Nogle have ogsaa i E. villet se en Maade for de forskellige Lagmands-Jurisdiktioner at udøve deres Valgret og faa deres provinsielle Selvstændighed garanteret. I samme Grad som Rigets Enhed gennemførtes, forringedes ogsaa E.'s Betydning, særlig efter at (første Gang 1319) en for hele Riget fælles Repræsentation var kommen til Anvendelse ved Kongevalg. Ikke desto mindre bibeholdtes E. lige til den nyere Tid, de sidste redes af Gustaf Vasa (1526) og Karl IX (1609). — Navnet E. har nogle villet oversætte ved »alt rikes Våg«, hvilken Forklaring dog møder sproglige Vanskeligheder. Med større Føje turde man anse E. for at være opkaldt efter Sverige's Skytshelgen Erik den Hellige, hvem man i Middelalderen gerne vilde tilskrive alle gamle og gode Sæder og Skikke, og som blandt andet ofte har maattet give Navn til Landets Love. (Litt.: C. J. Schlyter, »Jurid. Afhandlingar« [Lund 1891]; R. Kjellèn, »E.« [Upsala 1889]). *P. 0.*

Eriks sjællandske Lov. Den for Sjælland og omliggende mindre Øer gældende gammeldanske Ret foreligger optegnet i to forskellige Retsbøger, hvoraf den ene fra gammel Tid i Haandskrifterne kaldes Valdemar's eller Kong Valdemar's Lov, medens den anden benævnes Erik's eller Kong Erik's Lov. Om Forholdet mellem disse to Retsoptegnelser har der hersket og hersker der fremdeles megen Tvivl, ligesom det ogsaa er tvivlsomt, hvorvidt de gamle Benævnelser paa Retsbøgerne antyde, at en Konge har stadfæstet dem. Optegnelsernes Form synes imidlertid at tyde paa, at de ere foretagne af Privatmænd, og der er vistnok heller ikke Grund til at antage, at nogen Konge har stadfæstet dem. E. s. L. synes optegnet ved Midten af 13. Aarh., mulig under Kong Erik Plovpenning's Regering; den er fyldigere og — i alt Fald delvis — yngre end Valdemar's Lov. Under Erik Klipping udvidedes i Aaret 1284 »den Lov, som Sjællandsfarerne have« med en enkelt Modifikation til at gælde for Lolland, Falster og Møen, uden at det er muligt at afgøre, hvorvidt der menes Valdemar's eller Erik's Lov eller mulig begge. E. s. L., der i de ældre Haandskrifter deles i 3 Bøger, men i de yngre i 6 eller 7, fortrængte efterhaanden helt Valdemar's Lov og vedblev at være Grundlaget for sjællandsk Ret lige til Indførelsen af Christian V's Danske Lov 1683. Loven blev første Gang trykt af Gotfred af Ghemen [Kbhvn. 1505] og dernæst optrykt af Mads Wiingaard [Kbhvn. 1576]. En bedre Udgave med Indledning, Oversættelse og Anmærkninger findes i I. L. A. Kolderup-Rosenvinge's Samling af gamle danske Love [2. Bd., Kbhvn. 1821]; den nyeste Udgave efter det bedste Haandskrift er besørget af P. G. Thorsen [Kbhvn. 1852]. *Ludv. H.*

Eriksson, Jakob, bekendt svensk Botaniker, er født i Hyllie i Skaane 30. Septbr. 1848. Han blev Student 1867, tog den filosofiske Doktorgrad ved Lund's Universitet 1874 og blev Docent i Botanik smst. 1875 flyttede han til Stockholm, hvor han blev Adjunkt ved »Nya Elementarskolan«; fra 1876 fungerede han tillige som Botaniker og Plantefysiolog ved »Landtbruks-Akademiens Experimentalfält«. I Begyndelsen arbejdede han væsentlig med planteanatomiske Undersøgelser (»Studier ofver Leguminosernas rotknölar« [Lund 1873] og »Om meristemet i dikotyla vaxters rötter« [Lund 1877]); men under et Studieophold hos den berømte Plantefysiolog Prof. Pfeffer i Tübingen udgav han en plantefysiologisk Afhandling: »Ueber Wärmebildung durch intramolekulare Athmung der Pflanzen« [Leipzig 1881]. Under forskellige Rejser (1876, 1886, 1890, 1895) besøgte han en stor Del af Mellemeuropa og Italien for at studere plantefysiologiske Institutter og landbrugsbotaniske Forsøgsstationer, og hans Forfattervirksomhed gik nu ogsaa mere og mere i landbrugsbotanisk Retning. De vigtigste af disse Arbejder behandle Plantesygdomme eller Kornarternes Varieteter, saasom: »Studier och iagttagelser ofver våra sädesarter«, I, II [Stockholm 1889—93], »Om potatissjukan« [smst. 1884], »Bidrag till kännedomen om våra odlade växters sjukdomar«, I [smst. 1885] samt de udmærket smukt udstyrede Ekssikkatværker: *Fungi parasitici scandinavici exsiccati* [Fasc. 1—10, Stockholm 1882—95] og *Collectio cerealis varietates cerealium in Suecia maturescentes continens* [Fasc. 1—3, Stockholm

1888—92]. Alle E.'s Skrifter udmærke sig ved stor Grundighed og Omhyggelighed. Allerede de første vakte i Sverige Forstaaelsen af Landbrugsbotanikkens Betydning og saa megen Interesse for, at denne Retning kunde fortsættes, at Rigsdagen 1885 oprettede en selvstændig Post som »Kgl. Landtbruksakademiens växtfysiolog«, der blev besat med E., som derefter udnævntes til Professor. I 3 Aar efter sin Ansættelse havde han Inspektoratet over alle Sverige's Frøkontrolanstalter, hvis første Statsreglement og Instruktion han udarbejdede. I de sidste 4 Aar har han (1896) overvejende været sysselsat med en udførlig og mangesidig Undersøgelse over Rustarterne paa Sverige's Kornsorter; det udførlige Arbejde, som paa dette Omraade synes at skulle blive epokegørende, er under Trykning. *N. TV.*

Erik Væderhat, svensk Konge, der havde Navn af, at han ved at vende sin Hat kunde skifte Vindens Retning; opfattes af Sakse som Regnar Lodbrog's Søn, men synes at være lig den svenske Konge Erik (Emundsøn) ca. 850. *A. O.*

Erin (kelt.), gammelt Navn for Irland.

Erinaceus se Pindsvin.

Erindring betegner Bevidsthedens Evne til at genfremkalde Forestillinger netop paa den Maade og i den Orden, hvori vi tidligere have haft dem og med Viden om, at vi have haft dem før. Der gør sig saaledes i E. dels en Genfremkaldelse, dels en Identificering gældende. Genfremkaldelsen skyldes Associationerne og kan enten finde Sted uvilkaarlig, af sig selv, eller vilkaarlig, idet der gør sig et Ønske gældende efter at fremkalde en bestemt Række Forestillinger. Øvelse, logisk Sammenhæng, kort alt, hvad der styrker Associationerne, styrker ogsaa E. Identificeringen er en Slags Genkendelse under Medvirken af Tidsforestillinger. *C. St.*

Erindringsmedaille. Tanken om Indstiftelse af en E. for Deltagelse i Kampene om Slesvig var allerede oppe under Kong Frederik VII, men kom først til Udførelse under Kong Christian IX's Regering. Ved Kundg. af 1. Febr. 1876 bestemtes det, at Medaillen vil være at tildele enhver, som i Krigsaarene 1848—50 eller 1864 har staaet ved en Afdeling eller Institution, der i de nævnte Aar har været sat paa Krigsfod, eller været udkommanderet med et i Anledning af Krigen udrustet Skib. For Deltagerne i Kampene 1848—50 viser Medaillen, der er af Bronze, Frederik VII's, for Deltagerne i Kampen 1864 Christian IX's, men for dem, som have været med i alle Kampene, begge Kongernes Brystbillede. Den bæres i rødt Baand med hvidt Kors paa venstre Bryst til venstre for andre indenlandske, men til højre for andre udenlandske Hæders- og Ordenstegn, og Ordensbaandet maa aldrig benyttes uden i Forbindelse med Medaillen. Udstaaet Strafarbejde eller Domfældelse for en i den offentlige Mening vanærende Handling udelukker fra Retten til at bære Medaillen. C. *V.N.*

Erindringssvækkelse, Mangel paa Evne til at reproducere Forestillinger paa Grund af, at Erindringen om Benævnelsen er gaaet tabt (se Afasi). *A. F.*

Erindringstegn til Minde om Kong Christian IX's og Dronning Louise's Guldbryllup den 26. Maj 1892, bestaaende af Kongens og Dronningens Navnecifre med Aarstallet 1892 og Krone over, alt i Guld og Emaille baaret i blaat Baand, uddeltes til forskellige af Deltagerne i Festligheden, hvilke Kongeparret paa denne Maade ønskede særlig at hædre. *C. V. N.*

Erinéum, abnorme, ofte smukt farvede, paa forskellige Planter optrædende Haardannelser, som skyldes en pirrende Paavirkning af forskellige Mider; tidligere ansaa man disse Haardannelser for Svampe, som Persoon gav Navnet *E.* *C. R.*

Erillit, et smaragdgrønt Kobberarseniat ($5CuO \cdot As_2O_5 \cdot 2H_2O$) fra Cornwall o. a. St. *N. V. U.*

Érinna, græsk Digterinde fra Tenos (en af Kykladerne), levede i Beg. af 6. Aarh. f. Chr. som Sapfo's Veninde i Mytilene og døde ugift i en Alder af 19 Aar. Af hendes mest berømte Digt »Tenen« (*Elakate*), der bestod af 300 Heksametre, ere kun nogle faa Vers bevarede, desuden 3 Epigrammer (udg. i Schneidewin's *Delectus poesis graecae elegiacae* [Gottingen 1839] og i Bergk's *Poetae lyrici Graeci* [4. Udg., Leipzig 1878—82]). *K. H.*

Erinnyer d. s. s. Erinyer.

Erinyer, oldgræske Gudinder, der særlig optræde som straffende og hævnende Guddomme, som forfølge grove Forbrydere, men som for øvrigt tillige i det hele vaage over Opretholdelsen af den moralske, til Dels ogsaa den fysiske Ligevægt i Verden. E. tænkes pilsnart at fare gennem Luften, hyllede i mørke Uvejrsskyer, for at kaste sig ned over de til deres Straf hjemfaldne Forbrydere, som de forfølge ubarmhjertig og stundom rive med sig for at styrte dem ned i Underverdenen. E. hørte ikke hjemme paa Olympen, i Lysets Rige, uagtet de oftere optræde i Forbindelse med Zeus og udførende hans Vilje. Deres Hjem er tværtimod Underverdenen, hvor de optræde sammen med Herskerne i Hades. De Forbrydelser, E. straffe, falde ikke helt sammen med dem, som ere Genstand for de borgerlige Loves Straf. Hvad E. forfølge, er særlig de Forbrydelser, der rokke ved Grundpillerne for det menneskelige Samfund: grove Overtrædelser af Menneskehedens helligste Forpligtelser, derfor i første Linie Forsyndelser mod Forældre, fremfor alt mod Moderen; fremdeles Mened, hvorfor ogsaa E. anraabes sammen med Zeus, Ge og Helios ved Edsaflæggelse. Endelig straffe E. Forbrydelser imod svage og umyndige, fremmede og ulykkelige, ikke blot Mennesker, men ogsaa værgeløse Dyr; ja selv utaaleligt Overmod straffes af E. Saaledes opfattes E. allerede

Erinye (Vasebillede).

af Homer (i Odysseen er deres Virkekreds endnu mere vidtstrakt end i Iliaden). Hos Tragikerne er det nærmest Mord, som E. hævne, idet de forfølge Morderen. Allerede hos Homer ere E. rent personlige Væsener, de omtales snart i Enkelttal, snart i Flertal; men om deres Herkomst gives ingen Oplysning. Derimod siger Hesiodos, hvem flere senere følge, at E. fremstode af Jorden, da Kronos berøvede sin Fader *Uranos* hans Manddom og Bloddraaberne faldt paa Jorden; altsaa have E. samme Oprindelse som Giganterne. Hos den følgende Tids Digtere nævnes E. ikke saa hyppig, hvorimod de atter træde frem i første Rakke hos Tragikerne, hos hvem deres Herkomst angives forskellig; Aischylos kalder E. Døtre af Natten, Sofokles af Mørket (Skotos) og Jorden. Til at skildre E.'s Færd og Virksomhed bruge Digterne mange Billeder. Da E. komme hyllede i Uvejrsskyer, hører Lynild til deres Følge; de kaldes derfor »ildsprudende« ; deres Haar er Slanger, i Haanden holde de en Fakkel, en Svøbe eller en Pigstav; hvem de saare, gribes af Vanvid. De brøle som Tyre eller Hunde ; kaldes selv Hunde o. s. v. Hos Aischylos have E. en mildere Skikkelse; de ere ikke blot ubarmhjertige Hævngudinder, de ere tillige de »vel sindede« (Eumenider), som holde Ulykker borte, og som beskytte dem, der have bødet for deres Forbrydelser og ere blevne revsede. I sin Trilogi »Oresteia« behandler Aischylos Orestes's Skæbne, beskriver, hvorledes han myrder sin Moder for at hævne sin Fader, hvorledes han forfølges af E. og endelig frikendes paa Areopagos ved Athene's Stemme. Hos Aischylos ere E. nærmest Skæbnegudinder og nævnes ved Siden af Moirerne (s. d.) og Kererne (s. d.). Hos Euripides og flere Digtere fra den følgende Tid ere de nærmest Gudinder for Strid og Kamp, der ende med Død og Undergang; ja de nævnes undertiden endog ligefrem som Dødsgudinder. I det hele fæstede man i den senere Tid mest Blikket paa den mørke Side af E.'s Væsen, og det samme er Tilfældet hos Romerne, da de dannede sig deres Furier (lat. *Furiae*) i Skikkelse med de græske E. Vergil kalder dem *Dirae Deae.* Deres Hovedvirksomhed falder i Underverdenen, hvor de plage Forbryderne. De romerske Furier vare ikke Genstand for nogen religiøs Dyrkelse. Som Hjemland for Dyrkelsen af E. som Guddomme plejer man at anse Arkadien, hvor E. var et Tilnavn til Demeter, og hvor følgelig E. ere en Naturguddom, som varetager Ligevægten i Naturen. Mest bekendt er Helligdommen i Athen, der laa ved Areopagos; her kaldtes de Σεμναί (»de ærværdige Gudinder«). Den græske Kunst giver ofte Billeder af E. Der omtales Billedstøtter al E. udførte af Kalamis og Skopas, men om disse vides intet. Derimod har man i Argos fundet et Basrelief fra 5. Aarh., hvor Eumeniderne, tre i Tal, ere fremstillede i lange Klæder med en Blomst i den ene og en Slange i den anden Haand; foran dem staa 2 tilbedende. Paa Vaser o. desl. findes Orestes ofte afbildet forfulgt af E., der i Reglen, men ikke altid, have Vinger ; i Hænderne have de gerne Slanger, stundom ogsaa i Haaret. I ældre Tider fremstilles E. i Reglen som lidet tiltalende Skikkelser, men fra den attiske Kunsts højeste Blomstringstid ere de ældre hekseagtige Kvinder afløste af langt mere harmoniske Skikkelser. Undertiden have E. lange Klæder (som i det her gengivne Billede fra en Vase, hvor Orestes er afbildet mellem 2 ham forfølgende E.). I Reglen ere de dog fremstillede som Jægerinder med korte Skørter. Paa etruriske Sarkofager og i Væggebilleder i etruriske Grave findes ikke sjælden E. afbildede. Antallet af E. var i ældre Tider ubestemt, man antog endog, at der var 50; Euripides siger engang, at der er 3, hvad siden blev det almindelige. Først sent nævnes deres Navne Alekto (»aldrig hvilende«), Tisifone (»Mordhævnerske«) og Megaira (»Misunderske«). Betydningen af Ordet E. er usikker; man har villet tage det Indiske til Hjælp og har med Henvisning til Valkyrierne antaget E. for en fra den indoeuropæiske Urtid hos flere Folk nedarvet Forestilling. (Litt.: Rosenberg, »Die E.« [Berlin 1874]; Rapp i Roscher's Lex.; Hild i Saglio's *Dictionnaire d'Antiquités*). *V. S.*

Eriobotrya Lindl., Slægt af Kernefrugtfamilien, smaa Træer fra Indien og Peru med filtede Grene, læderagtige, tandede Blade, og Blomster ordnede i Klase. *E. japonica* Lindl. er et stedsegrønt Træ fra Kina og Japan med hvide, duftende Blomster og pæreformede, gule, filtede, saftige, velsmagende Frugter af Størrelse som et lille Æble. Dyrkes i Danmark i Væksthuse. *N. H.*

EriOCåmpa se Bladhvepse.

Eriocaulacĕae, Familie af Enkimbladede af Ordenen *Enantioblastae,* Urter, oftest fleraarige, med grundstillede Blade af lignende Former som Græssernes. De smaa, særkønnede Blomster ere samlede i Kurve; de have den for Enkimbladede typiske Bygning. Frugten er en Kapsel. Omtr. 335 Arter, næsten udelukkende tropiske Planter, der hyppigst vokse paa fugtige Lokaliteter. *A. M.*

Eriocōmi kaldes, i det af Friedrich Muller opstillede System, de Menneskeracer med Uldhaar, som have dette ligelig fordelt over hele Hovedet; hertil høre de afrikanske Negre og Kafferne. Se i Europæocomi. *S. H.*

Eriodéndron se Ceiba.

Eriometer, Uldmaaler, se Uld.

Eriōmys se Haremus.

Eriophŏrum L. (Kæruld, norsk Myruld), Slægt af Halvgræsfamilien, fleraarige, oftest tueformede Halvgræsser med flade, trekantede eller trinde Blade; disse ere i Reglen visnede, naar Blomsterne komme til Udvikling. De simpelt byggede, tretallige Blomster ere samlede i tætte Aks, der enten ere enkelte og endestillede eller til Stede i større Antal (3—10) og samlede i en Kvast. De børsteformede Blosterblade vokse ved Frugtmodningen r.d til lange, hvide, silkeglinsende Uldhaar, hvoraf Navnet. 5 danske Arter, alle voksende i Kær og Moser. Ulden er uden teknisk Værd. *N. H.*

Eripuit coelo fulmen *sceptrumque tyrannis* (lat.) o: Han har frarevet Himlen Lynet og Tyrannerne Scep'ret — Vers, hvormed d'Alembert modtog Benjamin Franklin i det franske Akademi. *A. Mr.*

Eris (græ.: Splid, Tvedragt), græsk Gudinde, Kampguden Ares's Fælle og Søster, der med Iver udstrør Splid og Strid og aldrig forlader Slaget, selv om de andre Guder drage sig tilbage. E. udsendes af Zeus, og hendes Kampskrig er ligesom Mars's mægtigt og forfærdeligt og ægger

Mændene til Kamp. Saaledes skildres E. hos Homer. Ifølge Hesiodos er E. Datter af Natten, hun er Moder til al Slags ondt, til Ponos (Smerte), Lethe (Glemsel), Limos (Hunger), Ate (Forbrydelse) o. s. v. Om E. fortælles det, at ved Peleus'es Bryllupsfærd med Thetis kastede hun, der var den eneste af alle Guder, som ikke var indbudt, et gyldent Æble med Paaskriften: »til den skønneste« ind mellem Gæsterne, hvad der fremkaldte Strid mellem Hera, Athene og Afrodite. Paris'es Dom, der tilkendte Afrodite Prisen, førte, som bekendt, til den trojanske Krig. Dette Sagn er dog rimeligvis yngre end Alexander den Store's Tid. Hos Romerne svarer Discordia til E. Discordia tumler sig som ogsaa Bellona med Blodtørst i Kampen. E. afbildedes oftere, i Reglen som en hæslig Dæmon, ofte bevinget, stundom uden Vinger. — Der omtales ogsaa en god E., Gudinde for den ædle Væddekamp; hun nævnes som saadan allerede hos Hesiodos og findes ofte afbildet paa etruriske Spejle. *V. S.*

Eristalis se Blomsterfluer.

Eristik (græ., smlg. Eris), Disputerekunst; Eristiker, dygtig til at disputere, hos Grækerne Tilnavn til den megariske Filosofskole paa Grund af dens Tilbøjelighed og Dygtighed til at disputere; eristisk, disputerelysten. *K. H.*

Eritil [i'tril], By i det sydøstlige England, Shire Kent, ligger særdeles smukt ved Themsen's højre Bred, 15 Km. 0. f. London, og har (1891) 13,400 Indb. Det er et søgt Sommeropholdssted for London's Rigmænd, der her have talrige Villaer. *C. A.*

Erithacus se Drosselfugle.

Eritrea se Erythræa.

Erivan, Guvernement i Transkaukasien, i den Del af russisk Armenien, som Persien maatte afstaa 1828. Det er 27,800 □ Km. med (1885) 667,000 Indb. Guvernementet ligger i Floden Aras'es Omraade og bestaar for største Delen af en tør, stenrig Højslette, der gennemskæres af sammenhængende smalle Bjærgrygge. De betydeligste Højder naas dog af de enlig liggende Vulkaner Store og Lille Ararat samt Alagos. Over Halvdelen (54 p. Ct.) af Befolkningen bestaar af Armeniere, derefter følge Tatarer med 40 p. Ct., Kurder med 5 p. Ct., samt i ringere Antal Russere, Grækere og Jøder. Den armeniske Kirkes Overhoved bor i det berømte Kloster Etschmiadsen. Agerbruget spiller Hovedrollen blandt Næringsvejene og fremmes ved udstrakte Kanalanlæg; særlig Bomuldskulturen er i de senere Aar bleven af stor Vigtighed. Ogsaa Kvægavlen og Handelen er betydelig, derimod spiller Bjærgværksdriften, trods Landets Rigdom paa brugbare Mineraler, saa godt som ingen Rolle. Hovedstaden E. ligger paa en frugtbar Højslette i en Højde af 965 M. o. H. ved den lille Flod Sangas'es venstre Bred og 64 Km. N. 0. f. Ararat. Den bestaar af fire Bydele og en stærk Fæstning og ligger venlig omgiven af Haver og velvandede Marker. (1886) 14,600 Indb., omtrent Halvdelen Armeniere og Halvdelen Talarer. Foruden en græsk-katolsk Kirke har Byen talrige armeniske Kirker og Klostre samt flere Moskeer. Et stort Karavanserai viser, at Karavanhandelen endnu ikke er fortrængt af de mere moderne Handelsmaader. Til Fæstningen hører store Kaserner og et Kanonstøberi. Byen er Sædet for en armenisk Ærkebiskop og har et armenisk Seminarium. I Omegnen drives betydelig Frugt- (Fersken) og Grøntavl. E. blev erobret 1827 fra Persien, hvor den var Hovedstaden i Provinsen Ararat; tidligere har den været et Tvistens Æble mellem Tyrkerne, Perserne og Georgierne. 1850 gjorde Russerne den til Hovedstad i Guvernementet E. *C. A.*

Erk, Ludwig Christian, tysk Musiker, født 6. Jan. 1807 i Wetzlar, død 25. Novbr. 1888 i Berlin. Til sidstnævnte By kom E. allerede 1836 som Lærer ved Seminariet for Stadskolerne, og her skabte han sig et kendt og agtet Navn ved den Iver, hvormed han tog sig af Skole- og Folkesangen. Han stiftede »Erksche Männergesangverein« og »Erksche Gesangverein fur gemischten Chor« og udgav dels en Mængde Skolesangbøger (som »Liederkranz«, »Turnerliederbuch« etc.), dels forskellige Samlinger (navnlig »Deutscher Liederhort«) af Folkeviser og Sange, arrangerede for Mandskor. Endelig skrev E. en »Ledetraad for Undervisning i Sang i Skolerne« [1834]. *W. B.*

Erkel, Franz, ungarsk Komponist, er født i Gyula 7. Novbr. 1810, blev 1838 Kapelmester ved Nationalteatret i Pest og har i sit Hjemland skaffet sig et stort Ry som Komponist af en Række nationalt farvede Operaer, blandt hvilke navnlig »Hunyády Laszlo« og »Bank Bàn« ere modtagne med Begejstring, og talrige Sange, der have vundet stor Udbredelse; uden for Ungarn vides hans Værker ikke at være spillede. — Hans Søn, Alexander E., er ogsaa optraadt som Operakomponist. *W. B.*

Erkendelse skiller sig fra Erfaring som det færdige Resultat fra Materialet. E. bestaar i en Viden om Sammenhængen mellem de forskellige Erfaringer, hvorved disse fremstille sig for os som et System af Grund og Følge. E. kommer saaledes kun i Stand ved en Bearbejdelse af Erfaringen, hvorved vi blive i Stand til at give det, Erfaringen viser os i et enkelt konkret Eksempel, Udtryk i en almen og almengyldig Lov. Man kan efter Kant dele E. 1) efter dens Kilder i empirisk og apriorisk; denne sidste kan atter være enten analytisk eller syntetisk (matematisk konstruerende eller filosofisk raisonnerende). 2) efter dens Genstande i teoretisk, der enten kan være spekulativ eller fysisk (baade angaa den ydre Natur og den indre psykologiske Natur), og praktisk. 3) efter Erkendelsesmaaden i subjektiv Forstand, der kan være enten historisk (Belæring) eller rational (selverhvervet). *C. St.*

Erkendelseslære er Videnskaben om vor Erkendelse; den bestemmer dels, hvad vi skulle forstaa ved Erkendelse, fremstiller de Metoder, vi maa anvende for at naa Erkendelse, og undersøger Værdien og Rækkevidden af Erkendelsen. Erkendelsens Væsen og dens Metoder kunne kun forstaas paa Grundlag af Psykologien, der omhandler vore Erkendeevner. Af disse Evners Natur udspringe de for al Erkendelse nødvendige metodiske Regler, som Logikken fremstiller. Men tillige maa Metoden afhænge af det Stof, der skal erkendes, saa at hver enkelt Videnskab foruden de almindelige logiske Regler tillige maa følge et for den særligt Sæt af Regler, der fremstilles i hver Videnskabs Metodelære. Af almen filosofisk Interesse bliver E. som Læren om vor Erkendelses

Rækkevidde. Som saadan har den siden Kant's Tid indtaget den Plads, Metafysikken tidligere indtog. E. beskæftiger sig særlig med to Spørgsmaal: 1) Kunne vi overhovedet erkende, saa vi for Fænomenerne kunne opstille faste Love? Det er i Bevidstheden, at Troen paa en fast Sammenhæng mellem Fænomenerne har sit Udspring, og Problemet er nu, om vi kunne gaa ud fra, at Fænomenernes Verden er logisk ɔ: sammenhængende. Kant mente, at vi kunde gøre denne Antagelse, da det er Bevidstheden selv, som anviser Fænomenerne deres Plads som Aarsager og Virkninger. Men da Bevidstheden ikke er ene om at bestemme Fænomenerne, kan denne Løsning ikke godkendes. Om vi maa ende i Skepsis paa dette Punkt, er dog endnu ikke fastslaaet. 2) Kunne vi faa noget at vide om Verden i og for sig D: om det, som ligger bag ved Fænomenerne og er Genstanden for vor Bevidstheds Opfattelse? Dette Problem, som efter Kant's Opfattelse var uafhængigt af det første, udgør i Virkeligheden kun en Del af dette. Thi antager man, at det, der ligger bag ved Fænomenerne, har Betydning for den Maade, hvorpaa disse skulle optræde, saa kan man intet sikkert vide om Fænomenerne, naar man intet ved om dette tilgrundliggende. E. samler sig saaledes om dette Spørgsmaal: er der en Sammenhæng mellem Fænomenet og det, der ligger bag Fænomenet? og er denne Sammenhæng af en saadan Art, at vi fra Fænomenet kunne slutte os tilbage til dette noget eller ikke? Af Hovedværker nævnes: Kant, »Kritik der reinen Vernunft« [1781]; Spencer, *First Principles* [3. Udg. 1875]; Riehl, »Der philosophische Kriticismus und ihre Bedeutung fur der positive Wissenschaft«, 1—2 [1879]; Diihring, »Natürliche Dialektik« [1865]. *C. St.*

Erlach (fr. Cerlier), By i Schweiz, Kanton Bern, ligger mellem Foden af Bjærget Jolimont og den sydlige Ende af Bieler-Søen og har (1888) 700 Indb., der beskæftige sig med Urfabrikation og Vinavl. Den smukke gammeldags By er meget besøgt af Turister. *C. A.*

Erlach, en gammel bernsk Adelsslægt, hvis Stammeborg laa ved Bieler-Søen. Fra 1250 bosatte Familien sig i Bern, hvor den indtog en betydelig Stilling. 1) Ulrich v. E. kommanderede efter Fortællingen Schweizerne i Slaget ved Dornbuhl 2. Marts 1298. 2) Hans Søn Rudolfv. E. deltog i den store Sejr ved Laupen over den burgundiske Adel 22. Juni 1339. 3) Hans Ludwig v. E. (1595—1650) traadte i Tjeneste hos Christian af Anhalt og blev med ham fangen i Slaget paa det hvide Bjærg 1620. Efter at være løskøbt gjorde han Krigstog i Ungarn, Tyskland og Flandern og traadte 1623 i Gustaf Adolfs Tjeneste. Han kæmpede i Lifland og Lithauen, menvendte 1626 tilbage til Bern, hvor han beklædte flere høje Stillinger. 1638 blev han som General under Bernhard af Sachsen-Weimar Guvernør i Breisach, som han efter Bernhard's Død overgav til Frankrig. 20. Aug. 1648 bidrog han væsentlig til Condé's Sejr ved Lens. (Litt.: *Mémoires historiques concernant le General L. v. E.* [4 Bd., Yverdun 1784]; Gonzenbach, »Der General H. L. v. E.« [3 Bd., Bern 1880—82]). 4) Hieronymus v. E. (1667—1748), General, var først i fransk, siden i østerrigsk Tjeneste og deltog i Eugen's Felttog. 1715 vendte han tilbage til Bern, hvor han blev Schultheiss. 5) Karl Ludwig v. E. (1746—98) var først i fransk Tjeneste, men stod 1798 i Spidsen for de bernske Tropper og blev ved Bern's Indtagelse af Franskmændene 5. Marts 1798 myrdet af sine egne Landsmænd. *S. B. T.*

Erland, norsk Erlend (og nu Ellend), nordisk Mandsnavn.

Erland Erlandsen, udvalgt Ærkebiskop i Lund, Broder til den berømte Ærkebiskop Jakob Erlandsøn, var først Archidiakon i Lund, men skilte sig ikke des mindre fra sin Broder, da denne kom i Strid med Kronen, og blev derfor bandlyst af den pavelige Legat Guido (1267); til Løn for hans Sympati for Kongens Sag gennemførte Erik Klipping, at han ved Jakob's Død (1274) blev valgt til dennes Efterfølger; imidlertid døde han allerede 1276, inden han havde faaet pavelig Stadfæstelse. *H. O.*

Erlandsøn, Jakob, se Jakob Erlandsøn.

Erlangen, By i Kongeriget Bayern, Regeringsdistrikt Mellemfranken, henimod 20 Km. N. N. V. f. Nurnberg nær Regnitz, ved Ludwig's-Kanalen (der forbinder Main med Donau). (1890) 17,559 Indb. Betydelig Industri (Handsker); Ølbryggerier (E.-Bier). Universitets- og Garnisonsby. *H. L.*

Erlau (ung. Eger), By i det ungarske Komitat Hevés, ved Floden E. (Biflod til Theiss) ca. 110 Km. 0. N. 0. f. Budapest, med (1890) 22,427 væsentlig magyariske Indb. E. er Garnisonsby og Sæde for en Ærkebiskop. I Omegnen betydelig Vindyrkning (E.-Rødvin). E. har spillet en ikke uvæsentlig Rolle i Ungarn's kulturelle og politiske Historie. *H. L.*

Erle (*Motacilla*) se Vipstjærte.

Erlend Philippussøn se Losnætten.

Erlendsson, Jon, Præst til Villingaholt (Arnæssyssel) (1632—72), var selv ingen Videnskabsmand, men har indlagt sig en overmaade stor Fortjeneste af den oldnordiske Videnskab ved sine talrige og efter Omstændighederne meget nøjagtige Afskrifter af gamle islandske Skindbøger, der til Dels ere tabte. Saaledes er det udelukkende gennem hans Afskrifter, at vi f. Eks. kende Are Frode's Islendingabok, en af Landnåmas Hovedrecensioner o. s. v. I den Arna-Magn. Samling findes omtrent 70—80 større eller mindre Haandskrifter med hans tækkelige, tydelige Haand. Det var nærmest paa Initiativ af Biskop Brynjolf Sveinsson (død 1675), at J. E. udførte sine Afskrifter. *F. J.*

Erling, nordisk Mandsnavn; dannet med Endelsen -ing (ɔ: Søn af), af urnordisk Erilar, der betød Kriger og var et yndet Navn i Folkevandringstiden. *A. O.*

Erling Alfssøn, norsk Lendermand, i 13. Aarh., var Søn af Lendermanden Alf Erlingssøn af Thornberg (nu Tanberg) paa Ringerike og Ingebjørg Baardsdatter, Hertug Skule's Søster. Under Haakon Haakonssøn's Regering nævnes han som en af Rigets mest ansete Mænd. Han blev Lendermand fra 1261, deltog 1265—73 i den norsk-svenske Grænsekommission, indehavde 1275 og følgende Aar Borgesyssel i Forlening og deltog 1277 i Høvdingmødet i Tunsberg. Han døde Aar 1283. Hans Børn vare Alv (s. d.) Erlingssøn og Datteren Ingebjørg, der 1276 ægtede Kansleren Thore Biskopssøn af Leikvangar i Eidsberg (s. d.). *O. A. 0.*

Erling Skakke (o: Skævhoved), norsk Lendermand og Jarl i 12. Aarh., var Søn af den ætstore

Lendermand Kyrpinga-Orm paa Stødle i Etne. Han deltog 1153 i Ragnvald Orknöjarls Korstog og udmærkede sig paa dette ved de Kampe, som leveredes i Spanien og Middelhavet. Under et Søslag, som her fandt Sted, ramtes han af et Hug i Halsen, saa at han senere ikke mere kunde bære Hovedet ret; deraf fik han Tilnavn. Kort efter Hjemkomsten til Fædrelandet ægtede han 1155 Kong Sigurd Jorsalafare's Datter Kristina, blev Lendermand hos Kong Inge og bosatte sig paa sin Fædrenegaard. Lidt efter lidt fik E. S. dels som Hoved for en af Landets ypperste Slægter, dels ved List og djærv Paagaaenhed, der lod ham se bort fra Midlerne, den største Indflydelse i Landet. Da Inge Krokryg 1161 var falden, valgte E. S.'s Tilhængere hans 5 Aar gl. Søn Magnus til Konge, og E. S. skulde være hans Formynder. Hans Bestræbelser gik i den følgende Tid ud paa at støtte Sønnens Trone. Han ryddede af Vejen enhver, der kunde antages at gøre Krav paa denne gældende. I 1162 fældede han ved Sækken i Romsdalen Haakon Herdebred, og to Aar efter lod han Sønnen højtidelig krone i Trondhjem. Ved denne Akt, der i sit Slags var den første i Norge, fik Sønnens Ret til Kongedømmet Kirkens Stadfæstelse; men E. S. maatte betale den dyrt, bl. a. derigennem, at han oprettede et Augustinerkloster paa Halsnø, til hvilket han sandsynligvis skænkede sin Æts i Søndhordland liggende Jordegods. Derhos maatte han gaa ind paa, at Kongevalget for Fremtiden skulde afhænge af Biskopperne, og at uægte Fødsel skulde udelukke fra Tronen. Til Vederlag for Hjælp, som var ham ydet i den foregaaende Kamp, og for at sikre Landet mod Angreb fra dansk Side anerkendte E. S. Kong Valdemar den Store's Overhøjhed over Viken, som han med Jarlsnavn modtog til Len af ham (1170). Men til Trods for alt delte skulde E. S. ikke nedslaa enhver Rejsning mod Sønnens Regering. Da Birkebeinernes Parti opstod, slog E. S. det vistnok i Træfningen paa Re, hvor dets Høvding Eystein Meyla faldt (1177). Men saa snart Sverre Sigurdsøn havde stillet sig i dets Spidse, vendte Bladet sig, og i Slaget paa Kalvskindet ved Nidaros (19. Juni 1179) faldt E. S. Han blev omtrent 60 Aar gl. Over hans Grav ved Nidaros Kristkirke holdt Sverre en af sine mest mesterlige Taler. Under de forberedende Arbejder til Kirkens Restauration i Midten af 1860'erne blev, som man antager, E. S.'s jordiske Rester fundne. *O. A. 0.*

Erling Skjalgsson, mægtig og anset norsk Høvding i Slutn. af 10. og Beg. af 11. Aarh., var af Hørdekaare's Æt og boede paa Gaarden Sole paa Jæderen. Da Kong Olaf Tryggvessøn Aar 997 kom herhen og paabød Kristendommen, mødte han først Modstand hos E. S. og dennes mægtige Frænder. Paa Gulating, hvor endelig Bestemmelse skulde fattes, erklærede de sidste sig dog villige til at gaa ind paa Kongens Forlangende, hvis han vilde give E. S. sin Søster Astrid til Hustru. Kongen gik ind paa det. Han vilde gøre E. S. til Jarl; men denne frabad sig Hæderen, dog modtog han i Forlening Vestlandet mellem Sognefjord og Lindesnes. E. S. ledsagede Olaf paa hans Tog til Vendland, men deltog ikke i Slaget ved Svolder, da han var sejlet forud for Kongens Flaade. Under Jarlernes Regering beholdt E. S. sin Magt i den Del af Landet, hvor han boede. Han kunde ikke tilgive Erik Jarl, at han havde været i Ledtog med Olaf Tryggvessøn's Fjender; men efter at denne havde forladt Landet, udsonede han sig med Sven Jarl og Haakon Jarl og fik af dem Stadfæstelse paa sine Forleninger. Ved denne Tid stod E. S. paa Højden af sin Magt, og det hed sig, at han var den gæveste af alle Lendermand, som have levet i Norge. Hjemme paa sin Gaard havde han altid 90 Frimænd, som han beværtede paa det bedste; naar Jarlerne vare i Nærheden, udgjorde Tallet 240. Naar han skulde drage til Møde med Høvdinger eller i Hærfærd, for han altid paa et Krigsskib med 240 Mands Besætning. Mod sine Trælle, der vare 30 i Tallet, var han en mild Husbond; han delte deres Arbejdstid paa den Maade, at de kunde løskøbe sig i Løbet af 3 Aar, saafremt der var nogen Fremfærd i dem. De frigivne skaffede han Gaarde og Rydningsland. Da Olaf Haraldssøn kom til Landet, kæmpede E. S. paa Jarlernes Side mod ham. Men efter Slaget ved Nesjar udsonede han sig med Kongen; dog maatte han give Afkald paa en Del af de Forleninger, han havde indehaft. Kongen og E. S. kom imidlertid ikke godt overens, og da Olaf oftere optraadte paa en saarende Maade over for »Rygekongen«, som hans Mænd kaldte E. S., kom det snart til Brud mellem dem. E. S. begav sig over til Kong Knud i England, som lovede at forlene ham med hele Strækningen mellem Stat og Rygjorbit, hvorefter han vendte hjem. Om Vinteren 1027, da Kong Olaf fra Viken vilde begive sig til Trondhjem, søgte E. S. at overrumple ham, da han sejlede Jæderen forbi; men det var dog ham selv, som blev overrumplet. I Træfningen, som udspandt sig ved Tungeøerne, blev E. S.'s Skib ryddet. Kongen tilbød ham Grid, og E. S. overgav sig til Kongen. Denne var da uædel nok til at haane ham, og i det næste Øjeblik blev han dræbt af sin Frænde og Uven Aslak Fitjaskalle (21. Decbr. 1027). *O. A. 0.*

Erling Stenvæg, norsk Partihøvding i 13. Aarh., udgav sig for at være en Søn af Kong Magnus Erlingssøn, beviste dette sit Udsagn ved Jærnbyrd (1204) og blev derefter af Baglerne og under den danske Konge Valdemar Sejr's Beskyttelse tagen til Konge paa Haugating ved Tunsberg og senere hyldet paa Borgarting. Men E. S.'s Magt skulde ikke blive af lang Varighed. Baglerne foretoge nogle Ekspeditioner til Bergen (1204) og Stavanger (1205), hvor Einar Kongsmaag blev dræbt, men maatte derpaa ty til Danmark. Derefter toge de opover til Nidaros, hvor E. S. lod sig hylde som Konge. Birkebeinerne tvang dem til at fortrække; men om Vaaren 1206 overrumplede E. S. Nidaros, hvor Kong Inge Baardssøn holdt sin Søster Sigrid's Bryllup med Lendermanden Thorgrim af Ljaanes. Birkebeinerne fordreves, og Byen plyndredes; men snart maatte Baglerne selv trække sig tilbage til Bergen. Herfra bleve de snart fordrevne og maatte ty Syd efter for at ruste sig bedre. Straks over Jul (1207) afgik E. S. i Tunsberg ved Døden. Navnet Stenvæg havde han faaet af, at han paa Foranledning af Kong Sverre af den svenske Konge var holdt i Fængsel i Slotstaarnet paa Visingsø i Vetteren og rømt derfra; men Birkebeinerne paastod, at Baglerkongen og Statsfangen fra Visingsø vare to forskellige Personer. *O. A. 0.*

Erling Vidkunnssøn se Bjarkøætten.

Erman, Adolf, tysk Ægyptolog, Søn af nedenn. G. A. E., er født 31. Oktbr. 1854 i Berlin. E. studerede i Leipzig og Berlin, kastede sig tidlig over Ægyptologien, særlig over Studiet af den ægyptiske Grammatik, blandt hvis bedste Kendere han maa nævnes. E. udgav 1878 i Leipzig »Die Pluralbildung des Aegyptischen« og 1880 »Neuaegyptische Grammatik« ; 1883 blev han *Prof. extr.* i Ægyptologi ved Universitetet i Berlin og 1885 Direktør for den ægyptiske Afdeling af Museet; 1895 blev han Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin. Et Hovedværk af E. er »Aegypten und aegyptisches Leben im Alterthum« [Tubingen 1885—87]; 1894 udkom hans »Aegyptische Grammatik« (ogsaa paa Engelsk). I Gottingen-Akademiets Skrifter udgav E. 1889: »Die Sprache des Papyrus Westcar«, hvortil slutter sig: »Die Märchen des Papyrus Westcai« [Berlin 1890]. De Specialkataloger, som Administrationen af Berlin's Museum har udgivet over de forasiatiske Oldsager [1893] og over den ægyptiske Samling [1895], skyldes ogsaa E. Han er fra 1889 Redaktør af det af Brugsch stiftede »Zeitschrift für aegyptische Sprache«, hvortil E. har givet mange værdifulde Bidrag. E. har ogsaa skrevet *numismatiske Afhandlinger.* *V. S.*

Erman, 1) Paul, tysk Fysiker, født 29. Febr. 1764 i Berlin, død smst. 11. Oktbr. 1851. Faderen var Præst for Hugenot-Kolonien, og E., hvis Modersmaal og Dannelse var fransk, virkede fra sit 18. Aar som Lærer ved *Collègefrangais* i Berlin. 1791 blev han Professor i Fysik ved Krigsskolen og, da Berlin 1809 fik et Universitet, ved dette, hvilken Stilling han beholdt til sin Død. Hans omfangsrige Virksomhed som fysisk Forfatter begynder med hans 40. Aar, og i Akademiets Skrifter saavel som i Gilbert's og Poggendorff's »Annalen« lindes mange Arbejder fra hans Haand, om end næppe noget af særlig fremragende Betydning. Han gav sig meget af med den elektriske Strøm og opdagede, at Jordbunden er en Leder for den. *K. S. K.*

2) Georg Adolf, tysk Fysiker og Matematiker, ovenn.'s Søn, født 12. Maj 1806 i Berlin, død som ekstraordinær Professor i Fysik smst. 12. Juli 1877. Efter at have studeret Naturvidenskab i Berlin og Konigsberg gjorde han 1828—30 en Rejse om Jorden for at undersøge Jordmagnetismen paa forskellige Steder. Ved Irkutsk stødte han til Hansteen's magnetiske Ekspedition. E.'s Iagttagelser bleve af Gauss benyttede som Grundlag ved hans første Beregninger af Jordmagnetismen, og selv udførte E. et stort Arbejde over Jordens magnetiske Tilstand i 1829 (13 Tabeller og 6 Kort, Berlin 1874). Et lignende Arbejde for Aaret 1860 blev afbrudt ved hans Død. Hans Afhandlinger, hvoraf mange findes i Poggendorff's »Annalen«, dreje sig mest om Jordklodens Fysik. Sin Rejse beskrev han i »Reise um die Erde durch Nordasien und die beiden Ozeane« [5 Bd., Berlin 1833—48]. *K. S. K.*

Ermandinger, Henning, dansk Perlestikker, født omtr. 1640, død 1693, var en Virtuos i sin smukke Kunst, som der i de Dage var mægtig Anvendelse for. Christian V's pragtfulde baldyrede Dragter i Rosenborg-Samlingen ere uden Tvivl Arbejder af ham. Han var tillige Hans kgl. Majestæts Drabant. — Hans Søn Hans Henrik E., født 1682, død Septbr. 1742, Højesteretsadvokat, bortførte 1714 den 44-aarige Frøken Margrethe Trolle, Datter af Oberst Anders Trolle til Hellestrup; det elskende Par lod sig under Navnene H. H. Henningsen og Margrethe Andersdatter ægtevie i Petri Kirke. Sagen vakte uhyre Skandale og indbragte Præsien Dyrkop, der havde viet Parret, en yderst skarp Reprimande af Frederik IV. — Det er denne E. og hans Hustru, hvem Holberg — efter den saakaldte »Nøgle til Peder Paars« — skal have sigtet til, hvor han i nævnte Heltedigts 2. Bog 3. Sang melder om Jens Poulsen Sognefoged og hans letfærdige Kvinde. (Litt.: F. J. Meier, »Danske Perlestikkere«, i »Tidsskr. for Kunstindustri« [1889, Hæfte 2]). *F. J. M.*

Ermenonville [ærmnõvi'l], Landsby i det nordvestlige Frankrig, Dep. Oise, Arrond. Senlis, har (1891) med Kommune ca. 500 Indb. E. er bekendt af sit, i sin Tid af Gabrielle d'Estrées ejede Jagtslot, hvis store Tilbehør af Skov og Sumpstrækninger Markis de Girardin 1763 omdannede til en smuk Park. Stedet vandt dog først Ry, da Girardin indbød J. J. Rousseau til at bo her; lo Maaneder efter at han havde taget Ophold paa Slottet, døde han (3. Juli 1778) og blev begraven paa en lille 0 i Parken (*Ile de peupliers*). Nu er Graven tom, da hans Lig er ført til Paris og bisat i Pantheon (1794), men Gravmælet staar der endnu. *H. W.*

Ermitage se Eremitage.

Erne [ə'n], Upper- and Lower-E., to Søer i det nordvestlige Irland, ere tilsammen 150 □Km. De ere overordentlig rige paa Øer og Holme, navnlig Upper-E., og forbindes ved den slangebugtede, halvt søagtige Flod E., der desuden modtager Vandet fra de to Søer Gowna og Oughter og udmunder neden for Ballyshannon i Donegal-Bugten fra det atlantiske Ocean. *C. A.*

Ernée [ærne'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. og Arrond. Mayenne (Anjou), beliggende 24 Km. N. f. Mayenne ved Mayenne's Biflod E., har (1891) 3,600 (med Kommune 5,100) Indb., der drive Industri i Læder, Olie, Lærred, for hvilken Artikel den er Egnens vigtigste Marked, og Jærn, og Handel, især med Skifer, Gips, Vin og Korn. *H. TV.*

Ernesti, Johann August, tysk Filolog, født 1707 i Thiiringen, død 1781 i Leipzig. Oprindelig var E. Teolog, men 1731 blev han Konrektor ved Thomas-Skolen i Leipzig (1734 Rektor i Stedet for Gesner), og Filologien og Pædagogikken bleve nu hans Hovedfag; fra 1742 beklædte han tillige forskellige Professurer ved Universitetet i Leipzig. Som Skolemand nød E. stor Anseelse; hans Bøger *Initia doctrinae solidioris* [Leipzig 1736] og *Initia rhetorica* [smst. 1750] oplevede talrige Oplag. Som Filolog har han mest syslet med Cicero s Værker (5 Bd., Leipzig 1737—39, 3. Opl. 1776—77; dertil hører hans *Clavis Ciceroniana* [smst. 1739; 6. Opl. ved Rein, Halle 1831]); som Teolog var han især Bibelfortolker og anvendte den samme Metode som ved Fortolkningen af de antikke Klassikere (*Institutio interpretis Novi Testamenti*, Leipzig 1761; 6. Opl. ved Ammon, smst. 1792). Som latinsk Stilist var E. højt skattet af sin Samtid. *K. H.*

Ernestinske Linie se Sachsen (Historie).

Ernouf [ærnu'f], Alfred Auguste, Baron, fransk Historiker (1817—89), fortsatte 1847—50

sin Svigerfader Bignon's Værk om Frankrig's Historie under Napoleon I med 4. Bd. (1812—15) og skrev senere dels nogle Skrifter vedrørende Revolutionens og Kejserdømmets Historie: »Nouvelles études sur la revolution francaise« [2 Bd., 1852—54], »Les Francais en Prusse 1807—08« [1872], »Général Kléber« [1867], »Maret, Duc de Bassano« [1878, 2. Udg. 1884], dels Levnedsskildringer af nogle franske Opfindere, Jacquard [1867], Dénis Papin [1874], samt »L'art des jardins« [1868, 3. Udg., 2 Bd., 1886]. *E. E.*

Ernoul [ærnu'l], Edmond, fransk Politiker, er født 1829, blev tidlig Sagfører og valgtes 1871 til Medlem af Nationalforsamlingen. Som ivrig klerikal blev han snart en af Højres Ledere og drog i Febr. 1872 tillige med N. Baragnon til Antwerpen for at underhandle med Greven af Chambord om en Sammenslutning af Kongehusets to Linier. Han var Ordfører for Modstanden imod Jules Simon's frisindede Skolereformer og foreslog 24. Maj 1873 den Dagsorden, som styrtede Thiers. Han blev derefter Justitsminister, indledede Retsforfølgelse imod A. Ranc og var afgjort reaktionær i sin Optræden, samt tilraadede »et Forbund mellem alle brave Folk« imod de republikanske Samfundsomvæltere. Dog maalte han atgaa eller et halvt Aars Forløb og søgte 1876 og 1877 forgæves Valg til Deputeretkamret. *E. E.*

Ernst, tysk Mandsnavn; i nyeste Tid indvandret i Norden.

Ernst, Carl Frederik Sophus, dansk Ingeniør, nedenn. J. F. M.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 3. Decbr. 1852 og blev Student 1870. Hans netop paabegyndte Studium ved den polytekniske Læreanstalt i Kbhvn. afbrødes efter et Aars Forløb ved en Ansættelse ved Bygningen af Vandværket i Frankfurt a. M., og efter dette Arbejdes Tilendebringelse fuldførte han sine Studier ved Polytechnicum i Zürich. 1876—78 arbejdede han i Frankfurt a. M. som Ingeniør ved »Internationale Bau- und Eisenbahnbaugesellschafft« og medvirkede her navnlig ved flere betydelige Broanlæg (Obermainbrucke i Frankfurt, Rhin-Broen ved Basel). 1878—80 ledede han som Afdelingsingeniør Bygningen af et Stykke af Kiel—Eckernförde—Flensborg-Banen, og 1880 modtog han Ansættelse ved »Statsbaneanlæggene« i Danmark. I denne Stilling har han medvirket ved og siden 1889 som kommitteret ledet de betydelige Arbejder, som Udvidelsen af Jærnbanenettet har medført, saaledes i Tidsrummet 1880—89 bl. a. Anlægget af Banerne Struer—Thisted, Herning—Skjern, Assens—Tommerup o. fl. og Dampfærgeforbindelserne over Odde-Sund, Store Bælt, Salling-Sund, Masnedø—Orehoved og Jærnbanebroen over Masnedsund, i Tidsrummet 1889—96 Banerne Hobro—Løgstør, Slagelse—Næstved o. fl. og Dampfærgeanlæggene i Helsingør og Kjøbenhavn og de mange endnu under Arbejde værende, af hvilke Slagelse—Værslev og Kystbanen med de ny Banegaardsanlæg i Kjøbenhavn ere de betydeligste. E.'s dygtige og overlegne Behandlingsmaade af de Sager, han har at gøre med, har dog maaske tydeligst fundet Udtryk i det i Rigsdagssamlingen 1892—93 forelagte j Forslag til en fuldstændig Omordning af Banegaardsforholdene i Kjøbenhavn. *A. O—d.*

Ernst, Heinrich Wilhelm, østerrigsk Violinvirtuos, født 1814 i Briinn i Mähren, død 8. Oktbr. 1865 i Nizza. E. besøgte først Konservatoriet i Wien, hvor han studerede under Böhm og Mayseder, og foretog allerede i en Alder af 16 Aar en Koncertrejse til Miinchen, Stuttgart og Frankfurt. Paa den Tid rejste Paganini i Tyskland, og E., der var aldeles betagen af den geniale Kunstner, fulgte ham fra By til By for at lære ham Kunsten af. 1832 gik han til Paris, hvor han opholdt sig i 6 Aar og udviklede sig yderligere, til Dels under Bériot, og 1838—44 berejste han en stor Del af Europa (i Kjøbenhavn optraadte han 1843 bl. a. i Musikforeningen) og gjorde umaadelig Furore. Fra 1844 tog han fast Ophold i London. E.'s Spil udmærkede sig ikke alene ved en forbløffende teknisk Færdighed, der ligesom i Leg overvandt de mest vovede Vanskeligheder, men ogsaa ved en ejendommelig Poesi og Ynde i Tone og Strøg. Lignende Egenskaber præge hans Kompositioner, af hvilke adskillige endnu tilhøre Violinvirtuosernes Repertoire, navnlig den meget spillede »Elégie«, Fantasien over Rossini's »Othello«, »Airs hongrois« og »Carnaval de Venise«. *S. L.*

Ernst, Jacob Frederik Marius, dansk Officer, er født i Kjøbenhavn 28. Juli 1820 og blev Sekondløjtnant ved holstenske Infanteriregiment 1835. Han gennemgik Højskolen 1838—42 og blev derefter Premierløjtnant i Ingeniørkorpset; gjorde som saadan samtidig Tjeneste ved Ingeniørtropperne og ved Fæstnings- og Bygningstjenesten først i Kjøbenhavn og senere i Rendsborg, idet han blev Kaptajn 1844. Ved Overrumplingen af Rendsborg 23. Apr. 1848 slap han derfra uden at give Æresord og bragte tillige med to andre den første Melding til Hovedstaden derom. Han deltog i alle 3 Krigsaar og indlagde sig under Frederiksstad's Forsvar 1850 særlige Fortjenester. Efter Krigen var E. virksom i mange forskellige Stillinger, indtil han 1858 blev bestyrende Officer for Kjøbenhavn's Søbefæstning, hvis ny Forter: Prøvesten og Mellemfortet han anlagde, hvorved han i Danmark indførte Bygning med Beton, der først en Snes Aar efter blev anvendt til Fæstningsbygning i Udlandet. 1864 var han højestbefalende over Kjøbenhavn's Søforter. Han erholdt 1859 Majors Karakter, blev 1864 virkelig Major og 1865 Oberstløjtnant samt Chef for den kgl. militære Højskole. Kort efter blev han Medlem af Hærlovskommissionen og var 1866—69 Folketingsmand for Odense Amts 1. Kreds og tog meget virksom Del i Tilvejebringelsen af Hærloven af 1867, ved hvis Gennemførelse han blev Oberst og Chef for Officerskolen. 1870 overlog han Ledelsen af 1. Ingeniørdirektion, 1877 udnævntes han til General og Chef for Ingeniørkorpset. E. har haft megen Indflydelse ved Overvejelserne om Danmark's Befæstningsvæsen og fra 1855 været Medlem af samtlige Kommissioner desangaaende, og det var under hans Ledelse, at Korpset 1886 paabegyndte Kjøbenhavn's Landbefæstning og 1890 Middelgrundsfortet. Ved sin Afsked s. A. erholdt han Generalløjtnants Karakter, medens han 1884 ved Korpsets 200 Aars Jubilæum blev Storkors af Dannebrog. 1877 valgtes han til udenlandsk Medlem af det kgl. svenske Krigsvidenskabsakademi. *P. Nw.*

Ernst, Johan Conrad, dansk Arkitekt, født 1666, død Oktbr. 1750, blev tidlig kgl. Bygmester, 1716 Generalbygmester og 1729 Etatsraad. 1709

var han under Generalbygmester Vilhelm v. Piaten s Overledelse virksom ved Udvidelsen af det en halv Snes Aar før opførte Frederiksberg Slot, ligeledes paa Kjøbenhavn's Slot og i nogen Tid paa Fredensborg, da dette Slot byggedes, og fra 1731 paa Hørsholm Slot; han opførte Kongens Boldhus (ved Kanalen, ud for Boldhusgade), omdannede Operahuset til et Landkadetakademi (nu Rigsdagsbygningen) og opførte 1719 Kancellibygningen paa Slotsholmen. E. ejede Godset Avnsøgaard ved Kalundborg og en stor Gaard i Stormgade. — Hans Broder Johan Bartram E., født 1663, var fra 1710 til sin Død 1722 Politimester i Kjøbenhavn. (Litt.: F. J. Meier, »Fredensborg« [Kbhvn. 1880]). *F. J. M.*

Ernst August, første Kurfyrste af Hannover, født 20. Novbr. 1629, død 23. Jan. 1698, yngste Søn af Hertug Georg af Braunschweig-Lüneburg, blev 1662 evangelisk Biskop af Osnabrück og deltog 1673—75 i Felttoget mod Frankrig. Efter sin ældre Broders Død blev han Hertug af Braunschweig-Kalenberg-Hannover og arbejdede fra nu af paa at samle de braunschweig-lüneburgske Lande, i hvilke han 1682 indførte Førstefødselsretten. Han vandt Kejseren ved at understøtte ham mod Frankrig, Tyrkiet og Ungarn og blev 1692 uagtet megen Modstand udnævnt til Kurfyrste. E. A. ægtede Frederik af Pfalz'es og Elisabeth af England's Datter Sofia, som blev Arving til den engelske Trone. E. A. beskyttede Leibnitz. *S. B. T.*

Ernst August, Konge af Hannover, født 5. Jan. 1771 i London, død 18. Novbr. 1851, 5. Søn af Kong Georg III af England og Charlotte af Mecklenburg-Strelitz, studerede i Gottingen 1786—90 og deltog 1793—95 som Anfører for et hannoveransk Kavaleriregiment i de engelske Troppers Felttog i Nederlandene mod Frankrig. Han blev saaret ved Avesnes le Sec og mistede et Øje ved Cayghem. Efter Freden i Basel vendte han tilbage til England, hvor han førte Titlen Hertug af Cumberland og traadte ind i Overhuset. 31. Maj 1810 blev han saaret i sit Sovekammer, sandsynligvis af sin Kammertjener Sellis. 1813 blev E. A. Feltmarskal, og 1815 ægtede han Frederikke af Strelitz, den prussiske Dronning Louise's Søster, som først havde været forlovet med hans yngre Broder, Hertugen af Cambridge. Derved forøgedes den Upopularitet, som E. A. havde tildraget sig som ivrig Tory. Han bosatte sig derfor i Berlin og vendte først senere tilbage til England for at føre en hidsig Kamp mod Katolikkernes Emancipation. Som Stormester for Orange-Logerne arbejdede han forgæves paa at faa den engelske Tronfølgeorden forandret og maatte ved sin Broder Vilhelm IV's Død 1837 nøjes med Arvefølgen i Hannover. Her vægrede han sig ved at anerkende Statsgrundloven af 1833, som han ophævede. Han optraadte skarpt mod enhver Opposition og udstedte 1840 en ny Grundlov. 1848 nødte den almindelige Stemning ham til at udnævne den liberale Stüwe til Minister og forandre Forfatningen; men han vilde ikke anerkende den tyske Rigsforfatning. 1849 deltog han i Trekongeforbundet, men nærmede sig siden til Østerrig. Først 1851 fandt han sig i at indtræde i den tyske Toldforening. Imidlertid havde han vundet Anerkendelse ved sin kraftige Regering, og 1860 blev der rejst en Rytterstatue til hans Ære. (Litt.: Malortie, »Konig E. A.« [Hannover 1861]; Wilkinson, *Reminiscences of the court and times of King-Ernest of Hannover* 2 Bd., Lond. 1886]). *S. B. T.*

Ernst den Fromme, Hertug af Sachsen-Gotha, (1601—75), 9. Søn af Hertug Johan af Sachsen-Weimar, Stifter af den gothaiske Linie. Efter sin Faders Død fik E. en fortrinlig Opdragelse at sin Moder, Dorothea Maria af Anhalt. Han tjente under Gustav Adolf og senere under sin yngre Broder Bernhard af Sachsen-Weimar. Ved Lech satte han med sit Regiment først over Floden, og ved Lützen bidrog han væsentlig til Sejren ved sin Kamp mod Pappenheim. E. styrede for Bernhard Bispedømmerne Wurzburg og Bamberg og deltog 1635 i Freden i Prag, hvorfor hans Lande bleve brandskattede af Svenskerne. Senere forøgede han betydelig sine Besiddelser og styrede sit Hertugdømme med udmærket Dygtighed; navnlig sørgede han for sine Undersaatters Oplysning; som streng Lutheraner virkede han især i kirkelig Retning. Ved sin gode Finansstyrelse blev han sat i Stand til at yde Kejseren en stor Hjælp mod Tyrkerne. Efter hans Død delte hans 7 Sønner hans Lande. (Litt.: Klannig og Schneider, »E. Herzog zu Sachsen-Gotha« [Leipzig 1858]; Beck, »E. der Fromme« [2 Bd., Weimar 1865]; Kreyenberg, »E. der Fromme« [Frankfurt 1890]). *S. B. T.*

Ernst II, Hertug af Sachsen-Coburg-Gotha 1844—93, født 21. Juni 1818, død 22. Aug. 1893, ældste Søn af Hertug E. I (1784—1844) og Broder til den engelske Dronning Victoria's Ægtefælle, Prins Albert, samt Brodersøn af Kong Leopold I af Belgien. Han studerede i Bonn og viste tidlig Sans for Musik og Naturvidenskab; ægtede 1842 Alexandrine (født 1820), Datter af Storhertug Leopold af Baden. 1844 overtog han Regeringen og udtalte 1846 sit Ønske om at give sine Lande en tidssvarende Forfatning: 1846 fik Coburg og 1849 Gotha en ny Valglov, og 1852 forenedes begge Lande ved en fælles Forfatning. Ogsaa sluttede E. sig ivrig til de tyske Enhedsbestræbelser og kom derved til at spille en Rolle i Tyskland, som hverken svarede til hans Landes ringe Størrelse eller hans egne naturlige Evner. Han tog 1849 Del i Krigen mod Danmark og høstede ved Eckernförde større Ros, end hans Virksomhed fortjente. Som Tilhænger af »Unionen« fik han 1849 Fyrstemødet i Breslau i Stand og søgte senere forgæves at hindre Reaktionens Sejr i Preussen saavel som i det øvrige Tyskland. 1854 var han den første tyske Fyrste, der nærmede sig Napoleon III, og optraadte afgjort for Vestmagterne imod Rusland. 1859 udtalte han sig lige saa aabent for et Forbund imellem Preussen og Østerrig imod Frankrig og Italien; han stillede sig 1861 i Spidsen for det tyske Skyttesamfund og tog den andensteds forfulgte Nationalforening under sin Beskyttelse, hvorved han vandt Ry som Tyskland's mest frisindede Fyrste. Han tog ivrig Del i Forhandlingerne om en Forbundsreform og udarbejdede selv et Udkast, der søgte at mægle mellem de stridende Parters Synsmaader; sluttede 1862 en Militærkonvention med Preussen, men deltog allige-vel næste Aar i Fyrstemødet i Frankfurt og søgte at formaa Kong Vilhelm til at indfinde sig. Efter Frederik VII's Død i Novbr. s. A. var E. den første, der godkendte Prins Frederik af Augusten-

borg som Arving til Holsten og Slesvig, og han drog selv til Paris for at udvirke Napoleon III's Neutralitet i denne Sag. 1866 søgte han forgæves at hindre Brudet mellem Preussen og Østerrig, men sluttede sig derefter uforbeholdent til Preussen og var til Stede ved Kampen og siden ved de hannoveranske Troppers Overgivelse ved Langensalza. 1870—71 fulgte han med den tyske Hær i Krigen mod Frankrig og medvirkede efter Evne til det tyske Kejserdømmes Genoprettelse. E. er desuden optraadt som Komponist af flere Operaer, foretog 1862 en Rejse til Ægypten (beskreven 1864) og udgav 1887—89 »Aus meinem Leben und meiner Zeit« [indtil 1871, 3 Bd.]. (Litt.: Ohorn, »Herzog Ernst II von Koburg« [Leipzig 1894]). *E. E.*

Ernæring. Ved E. forstaar man først og fremmest de Processer, hvorved de levende Væsener erstatte de Tab saavel af Stoffer som af Kraft, som deres Organisme stadig lider under Livsvirksomheden; men hertil kommer endvidere for den endnu voksende Organisme Dannelsen af de for den ejendommelige ny Legemsbestanddele og Organer og under visse Forhold en Ophobning af Reservenæringsstoffer i Legemet.

E.'s Opgave kan derved siges at være 1) at erstatte de under Legemets Livsvirksomhed forbrugte og udskilte Stoffer, 2) at erstatte de under Legemets Livsvirksomhed (i Form af Varme, Muskelarbejde o. s. v.) lidte Krafttab, 3) at opbygge ny- og erstatte tilgrundegaaede Organer og Organdele og endelig 4) at tilvejebringe et Fond af Reservenæringsmidler, uden hvilke Organismen vilde være udsat for Forstyrrelse af de indre kemiske Processers normale Forløb.

E. har altsaa to Sider, for det første en stoflig, for det andet en dynamisk o: en, som vedrører Arbejds- og Kraftomsætningerne eller, som vi i det følgende ville kalde det, Energiomsætningerne i Organismen, idet vi ved »Energi« ville forstaa alt, som er i Stand til at udrette et Arbejde. Det maa endvidere for Forstaaelsen af det følgende erindres, at mekanisk Arbejde, Varme, Elektricitet og Lys alle ere forskellige »Former af Energi«, der kunne omsættes i hverandre, og at man som Maal for Energien i Reglen benytter den Varmemængde, der udfordres for at opvarme 1 Kg. Vand fra 0° til 1°, en Energimængde, der er lig 425 Kilogrammeter mekanisk Arbejde. Af sig selv kan Organismen nemlig aldrig frembringe hverken noget Stof eller nogen Energi. Den maa hente det alt udefra. Hvis derfor en Organisme i to paa hinanden følgende Tidspunkter befinder sig i samme Tilstand, saa er den Stofmængde og den Energimængde, som den har tabt og udskilt i dette Tidsrum, netop lige saa store som det Beløb, den har optaget. Har den derimod ophobet Stoffer (Reservenæringsstoffer) og Energi i sit Legeme, saa er disses Mængde lig med Forskellen mellem Organismens samlede Indtægter og dens samlede Udgifter saavel af Stof som Energi.

Disse Grundlove, som ere en særlig Anvendelse af de almindelige Love for Materiens og Energiens Omsætning og Konstans, gælde for alle levende Væsener uden Undtagelse; men med Hensyn til den Maade, hvorpaa disse Processer forløbe, falde Organismerne væsentlig i to store Klasser: Planterne og Dyrene.

Medens Planterne — i hvert Fald de højere — dels gennem Rødderne, dels gennem de grønne Dele, fra Jorden, Luften og Vandet optage simple og usammensatte Stoffer, som Vand, Kulsyre, Ammoniak, salpetersure, fosforsure og svovlsure Salte, og under deres Livsvirksomhed omdanne og forarbejde disse Næringsstoffer til de meget sammensatte organiske Forbindelser, der udgøre Plantens Hovedbestanddele: Stoffer som Æggehvidestoffer, Fedtarter og Mel- og Sukkerstoffer, idet de samtidig udskille rent Surstof (Ilt), saa optage Dyrene netop disse af Planterne dannede sammensatte organiske Legemer Æggehvidestoffer, Fedt- og Mel- og Sukkerstoffer som deres Næringsstoffer, spalte atter disse, idet de optage Surstof (Ilt) fra Luften, til de samme eller lignende usammensatte Stoffer som Planternes Næringsstoffer og give dem tilbage til Luften, Jorden og Vandet, hvorfra de atter optages af Planterne. Der finder altsaa mellem Planterne og Dyrene et fuldstændigt stofligt Kredsløb eller Udveksling Sted; men et ganske sideordnet Kredsløb finder Sted for Energiens Vedkommende.

De Stoffer, som Planterne optage fra Jorden og Luften, ere for største Delen mættede Forbindelser, der ikke indeholde nogen kemisk Energi. Tværtimod: baade for at spalte og for at sammensætte disse Stoffer til højere og mere komplicerede Forbindelser maa Plantens Organer selv raade over en vis Energimængde. Paa Grund af sin Organisation og særlig ved Hjælp af Bladgrøntet, Klorofylet, tager den denne Energi fra Solens Lys og Varme, og denne bliver da saa at sige indesluttet, deponeret som hvilende kemisk Energi i de dannede organiske Forbindelser. Naar nu Dyrene spise disse og ved en Mængde kemiske Omsætninger atter spalte dem, bliver denne deponerede Energi atter fri. Endvidere indgaa de dannede Spaltningsprodukter Forbindelser med Luftens Surstof (Ilt), en Art Forbrænding i Virkeligheden, hvorved der ligeledes frembringes Varme o: Energi.

De kemiske Ernæringsprocesser ere altsaa i Planterne fortrinsvis af sammensættende, syntetisk, Art, i den dyriske Organisme fortrinsvis af spaltende, analytisk, Natur; men dette er dog ikke anderledes at forstaa end, at der saavel hos de højere Planter som de højere Dyr foregaar saavel analytiske som syntetiske Processer Piaand i Haand, og at vi endog hos visse Planter (de klorofylfri, Sop [Svampe] og Alger f. Eks.) have Ernæringsprocesser, der ligne Ernæringsprocesserne af overvejende analytisk Natur.

E. i Dyreriget. De Stoffer, som tjene til E., kaldes Næringsstoffer. For at et Stof skal kunne tjene som Næringsstof i egentlig Forstand, maa i Overensstemmelse med E.'s Opgave fordres: 1) at det indeholder de Stoffer, som skulle erstattes Organismen, 2) at det indeholder en vis Mængde kemisk Energi, 3) at det kan omsættes og sønderdeles i Organismen, samt 4) at det ikke maa have skadelig Indvirkning paa Organismen eller dens Funktioner. Der er i Virkeligheden kun faa Stoffer, der opfylde alle disse Fordringer; det er væsentlig tre Grupper af organiske Forbindelser, nemlig 1) Æggehvidestofferne,

2) Fedtarterne og 3) Kulhydraterne (Mel- og Sukkerstofferne) — ganske vist findes der mange flere, der kunne omsættes i Organismen, men enten have de, som f. Eks. Alkohol, giftige Virkninger, eller ogsaa indeholde de kun ringe Energimængder. Imidlertid maa der dog til disse Næringsstoffer føjes en Del Substanser, som ganske vist ikke omsættes i Organismen eller levere Energi, men som ere nødvendige for Organismen, fordi de erstatte væsentlige Bestanddele, som under Livsprocesserne stadig tabes, det er Surstof (Ilt), Vand, uorganiske Salte (navnlig Natrium, Kalium, Kalcium, Magnesium og Jærnsalte) samt Svovl, Fosfor og Klor.

Æggehvidestofferne. Med Hensyn til Æggehvidestoffernes kemiske Sammensætning se Albumin. Her skal kun fremhæves, at de indeholde store Mængder (omtr. 52 p. Ct.) Kulstof, mindre Mængder Kvælstof (ca. 16 p. Ct.) og smaa Mængder Svovl og undertiden Fosfor og Jærn. I den dyriske Organisme omsættes de for største Delen til Urinstof samt mindre Mængder Urinsyre, Kreatinin, Xanthin-Stoffer og enkelte andre. De ere de eneste af Næringsstofferne, der indeholde det for Legemets normale E. uundgaaelig nødvendige Kvælstof, og de ere derfor selv uundgaaelig nødvendige i E.; ingen andre Stoffer kunne erstatte dem. De kunne ved fuldstændig Spaltning og Oxydation (Iltning) levere en Energimængde paa omtr. $5{,}7$ Kalorie pr. Gr. Æggehvidestof; men da de ikke spaltes og oxyderes fuldstændig i Organismen, er deres Energiværdi for Organismen mindre, kun omtr. $4{,}1$ Kalorie pr. 1 Gr. af Substansen.

Fedtarterne. De Fedtarter, der tjene som Næringsmidler, ere især Glycerinforbindelserne (Triglycerider) af de højere Led af de fede Syrers Række samt Oliesyren. De indeholde ikke Kvælstof, kun Kulstof (omtr. 76 p. Ct.) samt Surstof (Ilt) og Vandstof (Brint). I Legemet omsættes og forbrænde de, hvis det er nødvendigt for Legemets Behov, fuldstændig til Kulsyre og Vand, i modsat Fald afsættes de som Fedt paa forskellige Steder i Legemet og danne Organismens vigtigste Reservenæringsdepot. Alene kunne de ikke tjene som fuldstændig Næring. Ernæret alene med Fedt vil Organismen gaa til Grunde, »dø af Sult« som uden nogen som helst Føde. Disse Stoffers Energiværdi er meget betydelig, omtr. $9{,}3$ Kalorie for 1 Gr. Fedt, og da de i Legemet spaltes og oxyderes fuldstændig til Kulsyre og Vand, kommer det hele Beløb Organismen til gode.

De Kulhydrater, der tjene som Næringsstoffer, ere først og fremmest Stivelsen, Amylum (af Polysacharidernes Gruppe), desuden ogsaa en Del Sukkerarter, navnlig Druesukker og Frugtsukker (af Monosacharidernes Gruppe) og Rørsukkeret, Mælkesukkeret og Mailosen (af Disacharidernes Gruppe). De indeholde kun Kulstof (omtr. 48 p. Ct.), Surstof (Ilt) og Vandstof. Uagtet de have en ret forskellig Sammensætning, er deres Rolle i E. meget nær den samme. De kunne lige saa lidt som Fedtarterne alene dække Næringsbehovet. Ligesom Fedtarterne kunne de, om end i mindre Grad, ophobes i Legemet som Reservenæring, men spaltes og oxyderes, om fornødent, fuldstændig. Deres Energiværdi er betydelig mindre end Fedtarternes, omtrent ens for alle, nemlig ca. $4{,}1$ Kalorie for 1 Gr. af de nævnte Kulhydrater.

De uorganiske Næringsstoffer. Foruden de nævnte Næringsstoffer i egentlig Forstand trænger Legemet, som allerede fremhævet, endnu til en Del Stoffer, der ikke ere Energikilder, men som tjene til at dække Substanstab. Det er væsentlig Surstof (Ilt), Vand og uorganiske Salte. Blandt disse maa særlig fremhæves Klornatrium (Kogsalt), Kalksalte (kulsur Kalk og fosforsur Kalk), kulsurt Natron og kulsurt Kali og Jærnsalte. Det er dog usikkert, hvorvidt en Del af disse, navnlig Fosforsyren og Jærnet, i Virkeligheden altid (eller nogen Sinde) optages i Legemet som uorganiske Forbindelser, eller om de ikke alene optages som organiske Substanser af forskellig og meget sammensat kemisk Natur. Det kulsure Natron og kulsure Kali synes at have en overordentlig vigtig Opgave med Hensyn til Neutralisering af visse i Legemet dannede Syrer, navnlig Svovlsyre. — Da Forstaaelsen af Menneskets E. fordrer Kundskab til det normale Stofskifte, vil dette blive behandlet under denne Artikel. Se i øvrigt Fødemidler, Næringsværdi og Folkeernæring. *S. 2'.*

Planternes E. Taget i videste Forstand forstaas herved alle Stofomdannelser i Planterne, i snævrere Forstand menes de Processer, ved hvilke Næringsstofferne assimileres (se Assimilation). Saaledes vil E. her blive taget, idet i øvrigt henvises til Stofskifte. Kundskaben om Planternes E. har udviklet sig i nøje Tilslutning til Kemiens og til Dels ogsaa Agerdyrkningslærens Udvikling. Aristoteles mente, at Planterne tage Næringen fuldt tilberedt fra Jorden saaledes, at Jordbunden altsaa maatte indeholde alle de forskellige Stoffer, som forskellige Planter eller Plantedele indeholde. Denne naive Anskuelse holdt sig til 16. Aarh. Den første, som optraadte mod Aristoteles, var Belgieren van Helmont. Ved i 5 Aar al dyrke en Pilegren i en i Forvejen i tør Tilstand vejet Jordmasse, fandt han, at medens Jordens Tørvægt kun var formindsket ganske lidt, var Grenen vokset op til et vægtigt Træ; han sluttede heraf, at Regnvandet eller det destillerede Vand, han havde vandet Planten med, maatte være omdannet til Plantestoffer. Først mod Slutn. af 18. Aarh., da Luftens Sammensætning var kendt, kunde den vigtige Opdagelse gøres, at Luftens Kulsyre for de grønne Planter er det i kvantitativ Henseende vigtigste Næringsstof (se udførligt herom Kulsyreassimilation). Ved Beg. af 19. Aarh. var det altsaa klart, at Planterne tage Næring baade fra Jorden (i det mindste optage Vand derfra) og fra Luften, men et vigtigt Spørgsmaal var ganske uløst, nemlig hvilke Stoffer tages fra Jorden, og hvilke kunne dannes i Planten selv. Det var saaledes uafgjort, om den uforbrændelige Rest, der bliver tilbage, naar Plantelegemets organiske Stoffer brændes — altsaa det, vi nu kalde Askebestanddelene — er dannet i Planten selv eller optaget fra Jordbunden. Den lange Række eksperimentelle Arbejder over dette og beslægtede Spørgsmaal, som særlig i Tyskland udførtes i de første $^2/_3$ af 19. Aarh., have givet følgende Resultat: Askebestanddelene kunne ikke dannes i Planten, men optages fra Jorden eller fra det Vand, hvori Planternes Rødder leve (for vore moderne kemiske Anskuelser er dette selvfølgeligt); men ikke alle de Askebestanddele, der findes i en Plante, ere absolut nødvendige for dens Eksistens. Ved særlige Dyrkningsforsøg (se Vandkulturer)

er det da fastslaaet, at følgende Grundstoffer ere nødvendige for Planten, nemlig, foruden Kulstof, Brint, Ilt (Surstof) og Kvælstof, hvilke 4 Stoffer gaa bort ved Forbrænding af Planten, endvidere følgende 6: Svovl, Fosfor, Kalium, Kalcium, Magnium og Jærn. Om muligvis ringe Mængder Kloro. a. kræves, er tvivlsomt. I Asken af Planter, som leve under naturlige Forhold, vil man stedse finde flere andre Grundstoffer, nemlig Natrium, Silicium, Klor m. fl., hvilke Sloffer altsaa ikke nødvendigvis kræves for Livets Vedligeholdelse. Holde vi os til de sædvanlige, grønne Planter, kan det siges, at følgende Forbindelser af de nævnte 10 Grundstoffer udgøre Plantens Næringsstoffer, nemlig for Kulstoffets Vedkommende: Kulsyre, der tages fra Luften; for Iltens (Surstof) og Brintens Vedkommende Vandet; for Kvælstoffet: salpetersure Salte eller Ammoniaksalte, der tages fra Jordbunden; i visse Tilfælde, f. Eks. for Bælgplanters Vedkommende kan selve det fri Kvælstof udnyttes, en Omstændighed af stor praktisk Interesse (se Kvælstof); for Svovl og Fosfor henholdsvis Svovlsyre og Fosforsyre (som Salte"), for Kalium, Kalcium og Magnium: Kali-, Kalk- og Magnesiasalte, særlig af de iltholdige Syrer, altsaa de salpeter, svovl- og fosforsure Salte af de paagældende Metaller. Jærnet synes især som Tvei lteforbindelser at optages. Man kan for Oversigtens Skyld ordne de typiske grønne Planters Næringsstoffer saaledes:

De grønne Planters Næringsstoffer ere:

4 Syrer:	4 Baser:
Kulsyre	Kali
Salpetersyre (eller er; anden Kilde til Kvælstof)	Kalk
	Magnesia
Svovlsyre	Jærntveilte
Fosforsyre	

samt Vand.

Naar Lys- og Varmeforholdene ere tilpas, og naar fri Ilt (Surslof) er til Stede (se Aandedræt), kunne grønne Planter bringes til fuld normal Udvikling ved Hjælp af disse Stoffer alene, altsaa alene med uorganiske Stoffer.

Førend denne Opfattelse blev herskende, gjaldt en Tid lang den saakaldte Humus-Teori for rigtig. Efter denne Teori, hvis vigtigste Repræsentanter vare den berømte, tyske Landøkonom A. Thaer (død 1828) og senere navnlig de tyske »Naturfilosoffer«, er det Muldstofferne (Humus) og i det hele de organiske Stoffer i Jorden, som udgøre Plantens Hovednæring. Denne Teori undervurderer altsaa ganske Luftens Kulsyre som Næringsstof for de grønne Planter. Det er da en af den berømte tyske Kemiker Liebig's Fortjenester, i 1840'erne at have omstyrtet Humus-Teorien i den Skikkelse, hvori den forefandtes, om end det maa hævdes, at hans saakaldte »Mineralteori«, saaledes som den da fremsattes, ogsaa var ret ensidig; først ved senere Eksperimenter af andre Forskere er man naaet til den Opfattelse af Næringsstoffernes Natur, som ovenfor er fremsat, at rent uorganiske Stoffer ere tilstrækkelige til de typiske grønne Planters Trivsel. — Men heraf følger jo ingenlunde, at grønne Planter ikke skulle være i Stand til at udnytte organiske Stoffer, dersom de bydes. De senere Aar have i saa Henseende bragt forskellige interessante Oplysninger for Dagen, især efter at den wienske Plantefysiolcg Böhm 1883 paaviste, at endog de grønne Blade, altsaa selve de Organer, som særlig ere indrettede til at assimilere Kulsyren fra Luften, med Lethed optage Sukker o. fl. a. organiske Stoffer, naar de bydes i en Opløsning af passende Styrke, og at de virkelig assimilere disse Stoffer, nemlig omdanne dem til Stivelse eller andre karakteristiske Stoffer, der produceres af Planten under dens Ernæringsarbejde. Nutidens Plantefysiologer nægte derfor ikke den Mulighed, at de almindelige grønne Planter kunne optage betydelige Mængder organisk Stof fra en paa passende Forbindelser rig Jordbund, og at denne Kilde til Næring kan faa praktisk Betydning som et Tilskud af Stof til Planten under visse Forhold. Undersøgelserne over den saakaldte Symbiose (s. d.), samt Studier over Snylteplanters Forhold, særlig grønne Snyltere, og fremdeles Raadplanters Forhold (se Snylteplanter og Raadplanter) samt endelig de grønne »insektædende Planters« (s. d.) mærkelige Tilpasninger til Insektfangst m. m., gøre da ogsaa den Forestilling ganske berettiget, at der maaske laa lidt flere Sandhedskorn i »Humus-Teorien«, end Liebig's Skole har haft Blik for — selvfølgelig var Teorien, som anført, i dens Helhed urigtig og ensidig. Derfor vil man næppe heller følge Berlin-Botanikeren Frank i hans i nyere Tid fremsatte ret vidtgaaende, men ubeviste Paastande om Humus-Stoffernes Betydning for Plantens E.

Ikke-grønne Planter — eller rettere Planter, som ikke indeholde Bladgrønt eller et beslægtet Slof — maa, fraset nogle ganske enestaaende og højst mærkelige Undtagelser (Salpeterbakterier, s. d., og maaske visse Svovlbakterier, s. d.) have organiske Stoffer til Næring, da de ikke kunne assimilere Kulsyre fra Luften. Derfor kunne ikke-grønne Planter og Dyrene slaas sammen til een Klasse set fra et natur-økonomisk Standpunkt: de grønne Planter producere organisk Stof ved Lysets Hjælp af Kulsyre og Vand, medens Dyr og ikke-grønne Planter fortære organisk Stof og omdanne det, under de Iltningsprocesser, der give sig Udtryk ved Aandedrættet, til Kulsyre og Vand. Derpaa beror det, at Dyreriget er afhængigt af Planteverdenens Trivsel, medens Planteriget bl. a. atter benytter den ved Aandedrættet dannede Kulsyre til sin E. Det er navnlig Dumas og Boussingault, som (1841) med stor Klarhed gjorde Rede for dette smukke »Kredsløb i Naturen«.

Hvorledes de forskellige Næringsstoffer omdannes under Assimilationsprocesserne, er et Spørgsmaal, som der ikke kan siges stort om, naar man vil holde sig uden for rene Hypoteser. De indviklede Processer, som foregaa i de levende Celler, ere os jo ganske ukendte, kun de sidste Resultater af disse Processer se vi, naar vi f. Eks. iagttage Dannelse af Stivelse som Følge af Kulsyrens Assimilation eller som Følge af tilført Sukkers Assimilation, eller naar vi se, at f. Eks. salpetersure eller svovlsure Salte optages af Planten, og senere genfinde Kvælstof og Svovl som Bestanddele af de nydannede Æggehvidestoffer i Planten. Den organiske Kemis i højeste Grad vigtige Synteser af mange Haande Plantestoffer hjælpe os her ikke direkte til Forstaaelse; thi Cellerne arbejde med andre Midler end dem, vi anvende i vore Reagensglas og Retorter. Men disse Synteser, som altsaa vise, at mange — og en-

gang i Fremtiden maaske alle — Plantestoffer kunne dannes ved rent kemiske og fysiske Midler, gøre det unødvendigt og uvidenskabeligt at ty til Antagelsen af særlige »Livskræfter« som Aarsag til Assimilationsprocesserne, om end vi paa den anden Side indrømme, at de fysiske og kemiske Forhold i og ved de levende Celler maa være saa komplicerede, at der foreløbig er ringe Udsigt til at faa dybere Indsigt i dem.

Læren om Planternes E. danner et af de vigtigste Grundlag for Gødningslæren (se Gødning). I saa Henseende lagdes der, efter Liebig's Opfattelse, særlig Vægt paa atter at tilføre Jorden de Mængder af Stoffer, særlig Askebestanddele, som i hver Afgrøde bleve førte bort fra Jordbunden, og til Dels med Henblik herpaa udførtes utallige Analyser — især Askeanalyser — af de forskelligste Kultur- og vildtvoksende Planter og Plantedele. I nyere Tid fæster man, hvad Næringsstoffl erne angaar, særlig Opmærksomheden paa de forskellige Plantearters forskellige Krav til Jordbundens Indhold, og her kunne Askeanalyserne ikke nytte stort, idet de ikke kunne afgøre, om en Plante lettere eller vanskeligere tilegner sig delte eller hint Stof af denne eller hin Forbindelse. Men hertil bør man selvfølgelig ved Tilførslen af Gødemidler tage Hensyn. Dertil kommer, at de forskelligartede Kulturplanter forholde sig ret forskelligt med Hensyn til Stofoptagelsens hele Forløb, saaledes at nogle Planter, f. Eks. Byg, paa et forholdsvis tidligt Tidspunkt have optaget største Delen af den Kvælstofmængde o. a., som de overhovedet tage, medens andre, f. Eks. Roer, tage Næringsstofferne mere jævnt fordelt over Vegetationsperioden. Denne sidste Sag, som Tyskeren Liebscher har Fortjenesten af at have belyst ved Sammenstilling af de forskellige Forskeres Forsøgsmateriale, har selvfølgelig ogsaa stor Betydning for den mere rationelle Gødningslære. Det bør i øvrigt her betones, at man ved Gødemidlers Anvendelse og ved Sædskiftets Planlæggelse ikke blot har at tage Hensyn til Ernæringsspørgsmaalene, men til talrige andre Momenter af landøkonomisk Betydning, som dog ikke her kunne omtales. (Litt.: R. Pedersen, »Planternes Næringsstoffer. Historisk Indledning« [Kbhvn. 1883] giver en udførlig historisk Fremstilling indtil ca. 1870; endvidere er her fulgt: W. Johannsen, »Lærebog i Plantefysiologi« [Kbhvn. 1892]; Liebscher, »Der Verlauf d. Stoffaufnahme« [Berlin 1888]; A. Mayer, »Lehrbuch d. Agriculturchemie« [4. Udg., Heidelberg 1895]). *W. y.*

Ernæringsskud (bot.) kaldes hos de højere Planter den Art Skud, der kun bære vegetative Organer og saaledes kun staa i Ernæringens, ikke i Forplantningens Tjeneste. E.'s Modsætning er Forplantningsskuddet (Blomsten). *V. A. P.*

Erobring. Ran og Røveri medføre i Privatlivet Mand og Mand imellem Straf efter Lovene og Forpligtelse til Erstatning, men imellem Stat og Stat er Forholdet et andet. Der kan selv det uretfærdigste og mest røverske Overfald blive Kilden til Erhvervelse for den stærkere fra den svagere Magt, hvad Krigshistorien noksom indeholder Eksempler paa, lige fra de ældste Tider og ned til vore Dage. I Oldtiden og den tidlige Middelalder var en Fjende at betragte som retløs; Kampen førtes ikke blot mod den fjendtlige Stat, men mod alle dens Undersaatter; al Ejendom, offentlig eller privat, var godt Bytte; urørligt Gods blev den sejrende Stats, rørligt Gods tilfaldt den sejrende Hær til Deling, og hvad der ikke beholdtes, blev saa vidt muligt ødelagt. — Efterhaanden har dog en menneskeligere Opfattelse af Forholdet banet sig Vej, og nu om Stunder synes i det væsentlige følgende Regler at have vundet folkeretlig Anerkendelse:

1) Med Hensyn til det fjendtlige Statsterritorium skelnes mellem den blotte Invasion eller Indtrængen og den egentlige Undertvingelse (Debellation). I første Tilfælde træder Fjenden blot lejlighedsvis og midlertidig i den hidtidige Statsmagts Sted, og først naar det har vist sig, at denne er ude af Stand til længere at gøre Modstand, kan Fjenden usurpere Suveræniteten over de besatte Landsdele, hvilken Usurpation da ved den endelige Fredsslutning eller de øvrige Staters Anerkendelse kan blive legitimeret.

2) Ejendomsretten til faste Ejendomme forbliver under alle Omstændigheder hos de private Ejere, og det samme vil, saa længe der blot er Tale om Invasion, ogsaa gælde om den besejrede Fyrstes Privatgodser, ja maaske ogsaa om Domæneejendomme, Fjendens Ret til at udskrive Kontributioner af disse selvfølgelig forbeholdt. Først ved den endelige Afslutning paa Krigen forandres Ejendomsforholdet for de sidstnævntes Vedkommende.

3) Hvad rørligt Gods angaar, maa henses til, om samme tages til Lands eller til Vands. Til Lands er kun at betragte som godt Bytte, der dog kun kan tilegnes af selve den indtrængende Hær, alle saadanne Genstande, som tilhøre den fjendtlige Hær eller forefindes hos Medlemmer af samme, der paagribes, og kun i ganske sjældne Tilfælde, saasom naar en By indtages ved Storm, og Feltherren særlig tillader det, finder egentlig Plyndring af de private Borgeres Gods og Løsøre Sted. Derimod tilfalder alt, hvad der kan anses for Krigsfornødenheder, saasom Tømmer, Tjære o. desl., selv om det tilhører Privatpersoner, den fjendtlige Magt, og det samme antages ogsaa at gælde om, hvad der tilhører den besejrede Stat, dog at Biblioteker, Kunstsamlinger, Kirkeinventarer o. desl. nu ej længere ere Genstand for Bemægtigelse. Til Søs gælder endnu den gamle Sætning, at fjendtligt Skib og Ladning kan opbringes og tages overalt, hvor det paatræffes, være sig paa fjendtligt Søomraade eller paa det aabne Hav, dog Fiskerbaade, der ikke føre egentlige Handelsvarer, og skibbrudent Gods undtaget, ligesom Staterne anse sig berettigede til at udstede Kaperbreve til egne og til fremmede Staters private Undersaatter. Vel søgte Stormagterne paa Paris-Konferencen 1856 at faa denne Ret afskaffet eller dog indskrænket; men dette strandede paa Nordamerika's Vægring. Danmark udstedte ingen Kaperbreve i Krigene 1848—50 mod Tyskland; men det opgav dog ikke udtrykkelig Retten til at gøre saadant. I øvrigt anses Ejendommen over rørligt Gods baade til Lands og til Vands først endelig erhvervet, naar Byttet er bragt i Sikkerhed og 24 Timer hengaaede efter Bemægtigelsen. *C. V. N.*

Erodêre (lat.), afgnave, ætse; Erodentia, Ætsningsmidler.

Erodium se Tranehals.

Erogêre (lat.), fordele, uddele; Erogatiøn, Fordeling, Udbetaling; Erogator, Uddeler, Fordeler af en Arv.

Eroïca (*eroica*, fr. *héroïque*, heltemæssig), det Tillægsnavn, som Beethoven benyttede for dermed at karakterisere sin tredje Symfoni i Es-dur (op. 55). Oprindelig havde Beethoven skrevet den under Indtrykket af Napoleon Bonaparte's Sejrstog, hvis Navn Symfonien ogsaa skulde bære; men da Førstekonsulen havde ladet sig udraabe til Kejser, strøg den republikansksindede Beethoven hans Navn af Titelbladet, tilføjede Ordet *eroica*, og tilegnede den i al Alm. »Dem Andenken eines Helden«. *S. L.*

Eros (græ.: »Kærlighed«), græsk Guddom, forekommer ikke endnu som Person hos Homer, der ikke kender nogen anden Kærlighedsgud end Afrodite, og hos hvem E. kun er Begreb. Derimod er E. ren personlig Gud hos Hesiodos, om man end paa visse Steder hos ham sporer en lignende begrebsmæssig Opfattelse som hos Homer, idet E. ved Siden af sig har en Broder, Himeros (»Attraa«), der dog er en ren digterisk Personifikation. E. er hos Hesiodos en af de oprindelige Guder. Ligesom de to forud for ham fremstaaede guddommelige Væsener, Chaos og Gaia, har E. ingen Forældre. Om E. hedder det, at han betvinger Guder og Mennesker (som for øvrigt først fremstode senere) Han er den skønneste iblandt Guderne, derfor slutter han sig nøje til den skønneste blandt Gudinderne, Afrodite. De følgende Digtere opfatte endnu ofte E. paa lignende kosmogonisk Maade som Hesiodos (saaledes endnu Sapfo); men snart se vi en anden mere folkelig Opfattelse komme frem, efter hvilken E. tænkes som et Menneske i sin første Ungdom. Hos Archilochos er E. endnu nærmest Begreb, men i den æoliske Poesi i 7. Aarh. er han fuld Personlighed. Alkman, Kærlighedssangenes Fader, kalder E. for »Barn« og lader ham skride frem over Blomster. Hos Alkaios er E. den frygteligste af Guderne, Søn af Zefyr og Iris. Men sine varmeste Tilbedere fandt E. hos Digterne ved Fyrstehoffet paa Samos i 6. Aarh., Ibykos og Anakreon, hos hvem E. optræder imellem Nymfer med Afrodite og Dionysos. Simonides og Theognis kalde E. for »Drengen, der alle Vegne er paa Spil«. Hos Pindar og Aischylos er E. Begreb, hos Sofokles derimod personlig Gud, om end det personlige oftere træder i Skygge for Begrebet. Hos Euripides spiller E. en langt mere fremtrædende Rolle: han er Zeus's Søn og optræder som oftest i Afrodite's Selskab. Ejendommelig for Euripides er den Sondring, han foretager i E.'s Virken, der paa den ene Side er god, maadeholdende Kærlighed til Dyd, Visdom og Lykke, paa den anden Side umaadeholdende og voldsom, som fører til Fordærvelse. Digterne i det følgende Aarhundrede slutte sig i det væsentlige til Euripides, E. hører stadig til Afrodite's Omgivelser og kaldes ofte hendes Søn (maaske allerede hos Sapfo). Saa snart vi komme ind i den alexandrinske Tid, se vi straks et stort Omslag i Forestillingerne om E. Der er ikke mere Spor af den ældre symbolske Opfattelse. E. er nu rent Menneske; han er ikke engang som før den ædle Yngling, han er den kaade, ustadige Dreng. Der tales nu oftere om flere E.; tidligere var der højest to, E. og Anteros (Kærlighed og Genkærlighed). De mange E. siges at flagre om som unge Nattergale. E. skildres ofte som en uartig Dreng, der er løben bort fra sin Moder Afrodite. Paa lignende Maade opfattes E. af de latinske Digtere, hos hvem E. i Reglen gengives ved *Cupido* (Attraa), stundom ogsaa ved *Amor*. Naevius taler om den »lille Cupido«, Varro om den »lille Amor«. Hos Ovid spiller Cupido en stor Rolle, og paa lignende Vis opfattes Forholdet af de følgende Digtere.

Eros (Statue i Berlin).

Imedens der hos Romerne ikke fandtes nogen offentlig Dyrkelse af Kærlighedens Gud, dyrkedes E. fra ældgammel Tid i flere Byer i Grækenland som Stedets højeste Guddom, saaledes i Thespiai i Boiotien, hvor en utilhugget Sten symboliserede hans Nærværelse. Da en lignende Kultus af E. hører hjemme i Parion ved Hellespont, er det ikke urimeligt at antage, at denne Dyrkelse af E. i disse Byer naar op til de forhelleniske Tider. I Leuktra paa Lakonien's Vestkyst dyrkedes ogsaa E. I Sparta dyrkedes ligeledes E. ligesom ogsaa paa Kreta, men den Gud, man her tilbad, var hverken Kærlighedsguden, som forener Mand og Kvinde, eller den kosmogoniske Naturkraft, E. hyldedes her som det Væsen, der forbinder Kampfæller til ubrødeligt Venskab. Den samme Tankegang ligger til Grund for Dyrkelsen af E. i Gymnasierne, paa Øvelsespladserne. Paa Samos var saaledes Gymnasiet indviet til E., og man holdt her Fest til hans Ære. I Elis fandtes i Gymnasiet Altre for E. og Anteros (»Genkærlighed«), thi Venskabet er gensidigt. I Athen fandtes ogsaa et Alter for Anteros. I Kunsten kommer E. tidlig frem, om end ikke paa de allerældste Mindesmærker. Han fremstilles i Reglen med Lyren i Haanden, ofte med en Blomst i den anden Haand. Derimod ses aldrig Buen, som i senere Tid er hans væsentligste Attribut, i den ældre Tid. E. afbildes snart som Yngling, snart som Dreng, i Reglen med Vinger. Fra det 5. Aarh. have vi flere Fremstillinger af E. i Marmor foruden Vasebilleder o. desl. En Torso fra Sparta og en Statue i St. Petersborg, begge i streng Stil, gengive E. som ung Mand; rimeligvis stamme de begge fra Statuer af E. i Gymnasier o. desl. Blandt Parthenon-Skulpturerne ses E. baade paa en Metope, hvor han udsendt af Afrodite svæver hen til Menelaos, og paa Frisen, hvor han staar ved Siden af Afrodite med en Solskærm i Haanden for at dække sin fine Skikkelse. Paa Fodstykket af den chryselefantine Statue af Zeus i Olympia

havde Feidias fremstillet, hvorledes E. hjalp den nydannede Afrodite op af Havets Bølger, en Scene, hvoraf Louvre ejer en lille nydelig original Fremstilling paa en Sølvmedaillon fra Grækenland, der næppe er meget yngre end fra Feidias'es Tid og vel ogsaa gaar tilbage til ham. For øvrigt er det 5. Aarh. rigt paa mangeartede Fremstillinger af E., paa Vaser, Terrakotter o. s. v. I 4. Aarh. skabtes de skønneste Typer af E.; og det af Datidens første Mestere. Mest pristeis Praxiteles'es Statuer af E., hvoraf han dannede flere, der sikkert ikke vare rene Gentagelser, den ene af den anden. I Thespiai fandtes der en E. af Praxiteles, given dertil af Fryne. Nero førte den til Rom, hvor den siden gik til Grunde ved en Ildebrand. En anden fandtes i Parion o. s. v. Skopas dannede for et Tempel i Megara Statuer af E., Himeros (»Attraa«) og Pothos (»Længsel«). Af Lysippos havdes ogsaa Statuer af E., baade i Malm og Marmor; bl. a. i Thespiai. Ogsaa af Malere, som af Zeuxis, gaves der berømte Fremstillinger af E. Af de talrige Marmorstatuer af E., som efterhaanden ere komne frem, findes adskillige, der aabenbart gaa tilbage til Kunstværker fra 4. Aarh. Man har blandt disse søgt Gengivelse af Praxiteles'es forskellige Statuer af E.; men de lærde ere ikke enige. Den buespændende E., af hvilken der her findes Gengivelse efter en Statue i Berlin, og hvoraf Glyptoteket paa Ny Carlsberg ejer en anden Replik, henføres gerne til Lysippos. E. fremstilles ofte med Afrodite, fra 4. Aarh. hyppig med Dionysos. Buen bliver nu hans Attribut, siden ogsaa Fakkelen; fra hvad Tid Overflødighedshornet tillægges E., kan ikke nøje bestemmes. I Tiden efter Alexander fremkommer ingen ny statuariske Fremstillinger af E.; man nøjes med at efterligne de ældre Typer. Naar man fremstiller E. — og det sker uendelig hyppig —, er han et Barn, næsten altid med Vinger, men fremstillet som et rent Menneskebarn, i Reglen som en skælmsk, stundom uvorn Dreng. Næsten altid ses flere Eroter sammen.

Kunsten følger i det hele nu nøje i Litteraturens Fodspor (se ovenf.). Fra 3. Aarh. f. Chr. haves nydelige smaa Eroter i Terrakottagrupper fra Tanagra o. a. St. E. fremstilles ogsaa ofte paa Gemmer fra denne Tid. I øvrigt varieres Scener, hvori E. forekomme, i det uendelige; paa Vaser, Vægmalerier, Marmorreliefs o. s. v. ser man dem ofte sammen med mange forskellige, baade Guder, Mennesker og Dyr. Behandlingen vidner næsten overalt om meget Lune og Opfindsomhed. En hyppig Fremstilling i den senere Tid er E. med Psyche (findes f. Eks. paa en romersk Sarkofag i Glyptoteket i Kbhvn.). — I Italien traadte man med Hensyn til E. helt i den alexandrinske Kunsts Fodspor, hvorpaa man i Pompeji ser talløse Eksempler. Man finder her mange yndige Billeder af Eroter; snart sælges de, snart faar en uartig E. sin Straf; snart røve de Herakles'es Vaaben, snart køre de i Cirkus o. s. v. Romerne fremstillede deres Cupido og Amor altid efter græske Typer; men for øvrigt anvende de smaa vingede E., Amoriner, som man her kalder dem (man kalder dem ogsaa undertiden Genier), i rig Mangfoldighed, altid efter alexandrinsk Mønster. Særlig hyppige ere de paa romerske Marmorsarkofager (f. Eks. paa flere i Glyptoteket i Kbhvn.). En jævnlig gentagen Scene viser os E. i Færd med Vinhøst. Paa romerske Sarkofager og Gravrelieffer ses E. ofte sørgende med omvendt Fakkel som en Dødens Genius; man ser ham ogsaa ofte ligge sovende. — I Renaissancetiden kommer E. atter op i Kunsten, saaledes i Rafael's Fresker i Villa Farnesina i Rom, »Psyche's Historie«, inspireret af Apulejus (s. d.). Canova, Thorvaldsen og mange andre nyere Kunstnere skylder man smukke Fremstillinger af E. (Litt.: Bert, *De amorum in arte antiqua simulacris* [Berlin 1893]; Furtwängler's »E.« i Roschcr's Leksikon; Max. Collignon, *Cupido* i Saglio's »Dictionnaire d'Antiquités«; se ogsaa Max Müller, »Essays«, II; Max. Collignon, *Essaisur Psyché* [Paris 1878]; E. Rhode, »Psyche« [Leipzig 1894]). *V. S.*

Erosion (lat), en begrænset Afstødning af Hudens eller Slimhindens Epitel; forekommer ved kataralske Tilstande. Ved den hæmorragiske E. kommer det til smaa Blødninger, saaledes f. Eks. i den kroniske Mavekatarr. *E. A. T.*

Erosiōn betegner i Geologien en Udhuling ovenfra nedad i en Jord- eller Stenmasses Overflade. Enhver paa Jordens Overflade rindende Vandmasse slider paa sit Underlag og borteroderer det i større eller mindre Grad, der staar i Forhold til det rindende Vands Hastighed og den underliggende Stenarts Beskaffenhed. De fleste Flodlejer ere saaledes frembragte ved fluviatil E.; men ogsaa Vinden kan foraarsage E., naar den bortfører de ved Forvitring løsnede Bjærgartspartikler og derved blotter ny Flader for Luftens Indvirkning, æolisk E. Hvorvidt der i nævneværdig Grad foregaar eller er foregaaet glacial E. med en Gletschers Udhuling i sit Underlag, er derimod endnu et meget omstridt Spørgsmaal. Det er ganske vist uden for al Tvivl, at Gletscherisen under sin Bevægelse kan bortføre store Masser af det under Isen værende løse Materiale (Bundmoræne), men en Gletschers Evne til i fast Fjæld at udhule sin Dalgang benægtes paa det stærkeste af adskillige Geologer, medens andre derimod tilskrive den glaciale E. under Istiden den største Betydning som daldannende Faktor. (Litt. Om E. i Alm. se de større Haandbøger i Geologi, om glacial E. se Amund Helland, »Om Dannelsen af Fjordene, Fjorddalene, Indsøerne og Havbankerne« [Vetenskaps-Akademiens Forh. Nr. 4, Stockholm 1875]). *IC R.*

Erotēma (græ., Flertal: Erotemäta), Spørgsmaal; Erotematik, den Kunst gennem Spørgsmaal at bringe Tilhørere eller Elever til selv at udvikle Begreber og klare et forelagt Problem, den med Forkærlighed af Sokrates benyttede Metode. *K. H.*

Eroter se Eros.

Erotia, oldgræsk Fest til Ære for Eros, højtideligholdtes af Indbyggerne i Thespiai i Boiotien hvert 5. Aar med musiske og gymniske Væddekampe. Efter Indskrifterne højtideligholdtes E. endnu langt hen i Kejsertiden. E. kaldes ogsaa *Erotidia.* *V. S.*

Erotik (græ.) betegner dels Elskov (erotisk Kærlighed, Eros), dels Læren om »Kunsten at elske«, dels erotisk Poesi, særlig den lyriske Kærlighedsdigtning. *Cl. W.*

Erotika (græ.), bibliografisk Navn paa de Samlinger af obscøne og letfærdige litterære Frem-

bringelser, som i 18. Aarh. fremkom i Mængde, særlig i Frankrig.

Erotiker (græ.), Forfatter af erotiske Skrifter; i den græske Litteratur særlig Forfatterne af Noveller og Romaner, i hvilke Elskovsforhold spille en større Rolle, som i de »milesiske Eventyr«, der tillægges Aristides fra Milet. Grundlaget for den saakaldte græske Roman (λογος ερωτικός) var de fra gammel Tid yndede Fortællinger om eventyrlige, fantastisk udsmykkede Rejser (som Odysseus'es Farter, Argonauternes Eventyr, Sagnene om Hyperboræerne), hvortil i den alexandrinske Tid kom fantastiske Fortællinger om Alexander den Store's Erobringstog og underfulde Beretninger om Rejser i fremmede Lande. Sammenvævede med Elskovseventyr bleve saadanne Fortællinger til den græske Roman, af hvilken der haves flere; en af de ældste er Antonios Diogenes'es »Fire og tyve Boger om Underne hinsides Thule« (tilbage kun i Udtog), der dog nærmest hører til de fantastiske Rejsebeskrivelser. Den saakaldte »anden græske Sofistik« d: den genoplivede retoriske Kunst i den romerske Kejsertid ydede ikke lidt i den angivne Retning. »Romanerne« ere næsten alle støbte i samme Form: et Par finder hinanden og skilles, Brud og Brudgom drives vidt omkring og opleve eventyrlige Skæbner, indtil de atter finde hinanden. Saaledes er Fablen hos Jamblichus (*Babyloniaca*), Xenofon fra Efesos, Heliodor (æthiopiske Historier, der staa højt ved sædelig Adel og Formens Klarhed og Ynde), Achilleus Tatius og Chariton fra Afrodisias. Kun Forfatteren af Hyrderomanen »Dafnis og Chloe« (Longos?) er slaaet ind paa en mere selvstændig Vej. Forfatterne søge nærmest at vise deres Kunst i Skildring, Tale, Monologer og Breve; de jage efter sindrige Antiteser og bevæge sig meget i Fraser, men der findes glimrende Naturskildringer, og det sentimentale Element, der staar i saa ejendommelig Modsætning til den klassiske Naivitet, bringer dem nærmere til moderne Føle- og Anskuelsesmaade. Den bedste og fuldstændigste Udgave af disse Forfattere er Hercher, *Scriptores erotici graeci* [2. Udg., Leipzig 1858—59]. (Litt.: Rohde, »Der griech. Roman und seine Vorläufer« [Leipz. 1876]). *Cl. W.*

Erotisk (græ., af *Eros*, s. d.), Betegnelse for alt, hvad der forholder sig til e. Kærlighed. E. Poesi er altsaa Kærlighedsdigtning, særlig den lyriske Kærlighedssang. *Cl. W.*

Erotomani (græ.), Kærlighedsrasen, benyttes (særlig om kvindelige Patienter) om den i visse Sindssygdomsformer stundom optrædende, ganske hensynsløst fremviste sygelige Forøgelse af Kønsdriften. *Lp. M.*

Erp, nordisk Sagnhelt, Halvbroder til Sørle og Hamder, der hævnede Svanhild's Død; dræbt af disse; se *Jarmunrik*. *A. O.*

Erpenius, Thomas, højt fortjent hollandsk Orientalist (1584—1624), kastede sig i en ung Alder over Studiet af orientalske Sprog. Efter ret vidtstrakte Rejser, hvor han navnlig traadte i Berøring med den berømte franske lærde Casaubonus, blev han Professor i orientalske Sprog i Leyden. Han fremmede det orientalske Studium, dels ved Oprettelsen af Bogtrykkerier med østerlandske Typer, dels ved sine Værker, blandt hvilke maa nævnes hans Udgave af El-Macin's *Historia saracenica* og hans *Grammatica arabica* [Leyden 1613]. Denne sidste, der ofte senere blev udgiven paa ny, bl. a. af E.'s Elev Golius, den vigtigste Bærer af det orientalske Studium i 17. Aarh., var i lang Tid det hyppigst anvendte Værk ved Beskæftigelsen med arabisk Sprog cg Litteratur. *J. Ø.*

Err, Piz d'E., Bjærggruppe, hørende til de rhætiske Alper i det schweiziske Kanton Graubunden mellem Øvre-Engadin og Oberhalbstein-Dalen. De to højeste Toppe ere Piz d'E. (3,395 M.) og Piz dellas Calderas (3,393 M.), begge bærende store Gletschere, hvis Smeltevand henholdsvis løber til Oberhalbstein-Rhein og til Inn. Den første Bestigning foregik 1857, men siden have de hyppig været besøgte. *C. A.*

Errante, Vincenzo, italiensk Digter, er født 16. Juli 1813 i Palermo. De politiske Bevægelser, hvori han som saa mange andre talentfulde Italienere tog ivrig Del, gave Anledning til, at han maatte tilbringe lang Tid i Landflygtighed; men under de forandrede Forhold kom han atter tilbage, blev Senator og fik en fremragende Stilling i Statsraadet. Foruden et historisk Værk, »Storia dell' impero Osmano da Osman alla pace di Carlowitz« [2 Bd., Rom 1882 ff.], har han forfattet et Bind »Tragedie e liriche« [2 Bd., Rom 1874], i Tragedierne »La San-Felice« og »Solimano il Grande« samt Digtningerne »L'ideale« og »La libertà«. *E. G.*

Errantĭa se Børsteorme.

Errāre humānum est (lat.), at fejle er menneskeligt.

Errāta se Erratum.

Errātiske Blokke, Vandreblokke ell. Flytblokke, ere de større eller mindre, løse Sten, der ved Istransport, det være sig ved Gletschere eller svømmende Isbjærge (Drivis), ere transporterede hyppig meget langt bort fra deres oprindelige Hjemsted og aflejrede paa sekundært Lejested. Transport af e. B. foregaar endnu den Dag i Dag ved Drivis og ved Gletscherne, men særlig i Istiden er den foregaaet i stor Maalestok. Studiet af Istidens e. B.'s Art og Beskaffenhed og Paavisningen af deres oprindelige Hjemsted har været en af den nvere Glacialgeologis vigtigste Opgaver. Ikke sjælden have de e. B. anselige Størrelser og have derigennem fra gammel Tid tildraget sig Opmærksomheden, saa at de havde faaet særegne Navne, og til dem knyttede sig Sagn og Overtro af forskellig Art. Som Eksempler paa e. B. kunne nævnes »Hesselagerstenen« paa Fyn, »Grom« i St. Petersborg, en mægtig Flytblok af finsk Granit, som nu danner Fodstykket for Falconet's Rytterstatue af Peter I paa Senatspladsen i St. Petersborg, endvidere den over 1,000 Kbm. store *pierreà la Bot* ved Neuchatel o. m. a. *K. K.*

Errātum (lat.), Fejltagelse, Fejl; specielt Trykfejl (Flertal *Errata*, Trykfejlsliste).

Erreforier (mindre rigtig: Arrheforier), i Oldtiden Navn paa en Fest, der holdtes i Athen i Sommermaaneden Skiroforion til Ære for Athene Polias. Til Festen hørte en Art Procession eller Festtog, der foretoges ved Nattetide og udgik fra Athene Polias'es Tempel paa Akropolis, og ved hvilket visse hemmelighedsfulde hellige Genstande af to Smaapiger imellem 7 og 11 Aar bares tildækkede til et Sted i Nærheden af »Templet for

Afrodite i Haverne«, hvor de to Smaapiger modtoge andre hemmelighedsfulde Genstande, som de bare tildækkede tilbage til Athene Polias. Efter Festen fratraadte disse Smaapiger tillige med to andre, som udførte andre Hverv, deres Tjeneste og afløstes af andre; de udtoges af visse fornemme Slægter i Athen. Om Betydningen af Ceremonien have lærde fremsat forskellige Gisninger. *V. S.*

Errēra, Alberto, italiensk Nationaløkonom, er født i Venezia 14. Apr. 1842 og har siden 1866 virket som Professor i Nationaløkonomi og Statistik efterhaanden ved de tekniske Højskoler i Venezia, Milano og Napoli, til hvis Universitet han nu (1896) er knyttet. E. har udfoldet en overordentlig frugtbar Forfattervirksomhed. Den økonomiske Udvikling i sin Fødeprovins har han skildret i et større, prisbelønnet Værk, »Storia e statistica delle Industrie Venete« [1870]. Af hans øvrige, til Dels kompilatoriske Arbejder kunne nævnes: »Italia industriale« [1873], »Le nuove istituzioni economiche nel secolo XIX« [1874], »Storia dell' economia politica negli Stati della Repubblica Veneta« [1877], »Le Finanze dei grandi Comuni« [1882], »La Riforma del credito fondiario« [1886], »Le operazioni di credito agrario e le cartelle agrarie« [1889], »Demografia« [1892] og »Lezioni di Economia politica« [1892]. *K. V. H.*

Errŏr (lat.), Fejltagelse, Fejl, Vildfarelse. *E. calculi* ell. *in calculo,* Regnefejl; *e. facti,* Vildfarelse angaaende de taktiske Omstændigheder, *e. juris,* Retsuvidenhed, Vildfarelse ang. Retsspørgsmaalet. *E. juris nocet, e. facti non nocet,* Retsvildfarelse skader, Vildfarelse ang. Fakta skader ikke. *E. in persona,* Forveksling af Person, *e. in corpore,* Forveksling af Genstand. *E. non est imputabilis* Vildfarelse er ikke tilregnelig. — Om Vildfarelsens retlige Betydning i øvrigt og særlig om *e. juris* og *e. facti's* Betydning for Begrebet Tilregnelighed se Tilregnelighed og Retsvildfarelse. *K. B.*

Ersbyit se Skapolit.

Erscll, Johan Samuel, tysk Bibliograf, født 23. Juni 1766, død 16. Jan. 1828, studerede i Halle først Teologi, senere Historie, indtil han 1786 som Redaktør af »Allg. politische Zeitung« flyttede til Jena. Her udarbejdede han sine to første Hovedværker, »Repertorium iiber die allg. deutschen Journale f. Erdbeschreib. u. Gesch.« [3 Bd., Lemgo 1790—92] og dettes Fortsættelse »Allg. Repertorium d. Litt.«, en Fortegnelse over Afhandlinger i Journaler og Periodica [8 Bd., Jena 1793—1809]. 1795 var han som Redaktør af »Neue Hamb. Zeit.« flyttet til Hamburg, hvorfra han udgav »La France littéraire«, omfattende Litteraturen 1771—91 [3 Bd., 1797—98, m. 2 Supplementbind, som førte Angivelserne ned til Aaret 1805]. 1800 blev han Bibliotekar i Jena, hvorfra han udgav den tidligere grundlagte »Allg. Litt.-Zeitung«, som han 1803 overflyttede til Halle, hvor han fra 1808 var Professor i Geografi og Statistik og fra 1806 tillige Overbibliotekar. Her udgav han nu sit betydeligste Hovedarbejde, »Bibl. Handbuch d. d. Litt. von der Mitte d. 18. Jahrh. bis auf die neueste Zeit« [4 Bd. i 8 Afd., Leipzig 1812—14, 2. forbedrede Udg. 1822—40]. Ved dette Værk, hvis Ordning er lige saa mønstergyldig, som Gennemførelsen er nøjagtig og fuldstændig, gav han en Videreførelse af de ældre Systemer af Schütz og Hufeland og blev den egentlige Grundlægger af den tyske Bibliografis Teknik. Under sit sidste Ophold i Halle knyttedes han ogsaa til Ledelsen af den efter ham og Gruber opkaldte »Allg. Encyklopadie d. Wiss. u. Künste« (se Encyklopædi S. 1002), hvoraf han redigerede 1. Sektions Bd. 1—21. *F. B. II.*

Ersingjan, Ersindschan (arm. Iésinga), By i tyrkisk Armenien, Vilajet Erzcrum, ligger paa højre Bred af Eufrat's vestlige Kildeflod, Kara-Su, over hvilken der fører to Broer. 30,000 Indb., overvejende Tyrker og Armeniere. Dens Omegn dannes af en frugtbar Slette, der ligger i en Højde af ca. 1,350 M. o. H. og frembyder et Billede paa saa rig en Kidtur som faa Steder i tyrkisk Asien. Den har hyppig været hjemsøgt af stærke Jordskælv. *C. A.*

Ersĭrum se Erzerum.

Ersisk (af *Erse* [ə!s], en gammelskotsk Variant af *Irish,* irsk), det gæliske Sprog, der tales i de skotske Højlande; det bruges ogsaa som Betegnelse for irsk Gælisk (se Gælisk). *C. K.*

Erskine [ə!skin], St. Vincent, engelsk Afrikarejsende, foretog 1868 som ganske ungt Menneske en Rejse sammen med den tyske rejsende Carl Mauch fra Natal til Transvaal og Olifant-Floden, som han berejste alene, til den flyder i Limpopo-Floden, som han var den første til at befare til Mundingen. 1871—72 foretog E. som afsendt af Regeringen i Natal en Rejse til Høvdingen i Gaza-Landet mellem Floderne Sambese og Limpopo; paa denne Rejse fuldstændiggjordes tidligere Undersøgelser. Det følgende Aar drog han atter til Gaza-Landet og undersøgte bl. a. Sabi-Floden. Ogsaa 1874—75 besøgte han det nævnte Land. (Litt.: *Journal of the Royal Geographical Society* 1875 og *Proceedings of the Royal Geographical Society* 1875 og 1878). *O. I.*

Erskine [ə!skin], Thomas, engelsk Sagfører og Politiker, født 21. Jan. 1750 i Edinburgh, død 17. Novbr. 1823, var en yngre Søn af Jarl Buchan, men ellers opvokset i tarvelige Kaar. Han indtraadte 1764 i Flaaden som Midshipman og blev 1768 Fændrik (1773 Løjtnant) i Hæren, men forlod Tjenesten 1774 og blev efter 3 Aars Uddannelse 1778 Sagfører i London. Endnu samme Aar fik E. Lejlighed til at vise sin Veltalenhed og sit Mod som Forsvarer i en Pressesag og vandt efterhaanden stort Ry og en betydelig Formue (havde i flere Aar en Indtægt af 10,000 L. St. og skal i alt have tjent 150,000 L. St. ved sin Virksomhed som Sagfører). Han var især Forsvarer i politiske Sager, saaledes for Lord Gordon 1781, for Th. Payne 1792 og for Horne Tooke 1794, samt i Pressesager, hvor han med stor Styrke hævdede Nævningernes Ret til at paakende selve Sagens Realitet (endelig indrømmet 1792). Han valgtes 1783 til Underhuset og sluttede sig inderlig til Ch, Fox, men tabte allerede næste Aar sin Plads for sin Opposition imod W. Pitt og blev først 1790 valgt igen. Han var en ivrig Talsmand for Valgreformen, men var ingenlunde en saa stor parlamentarisk Taler, som man skulde have ventet efter hans Held for Skranken. I et Flyveskrift »View on the causes and consequences of the present vvar« [1797, udkommet i 48 Opl.] tog han varmt Ordet for den franske Revolutions

Grundsætninger; men da Krigen mod Frankrig 1798 truede med at blive farlig, stillede han sig straks i Spidsen for et Frikorps. Ligeledes billigede han 1803, at England genoptog Krigen. 1806 ophøjedes han til Peer som Baron E. og var i nogle Maaneder Lordkansler, men vandt ingen Ros som Dommer. Senere tog han ikke megen Del i det offentlige Liv, men optraadte dog 1808 for Katolikkernes Ligestilling, samt 1819 imod Indskrænkningerne i den politiske Frihed og 1820 til Bedste for Dronning Caroline. E.'s politiske Retstaler udkom 1810—12 i 4 Bd. og udgaves igen af Lord Brougham 1847. Allerede 1772 udgav E. et kækt Flyveskrift om »de vigtigste Misbrug i Hæren«, som vakte en Del Opsigt, og 1817 en politisk Roman, »Armata« [2 Bd.]. Et Udvalg af E.'s Taler tillige med en Levnedsskildring af Walford udkom 1880 i London. *E. E.*

Erslev, Anna, dansk Forfatterinde, Datter af nedenn. Ed. E., er født 15. Novbr. 1862. Hun har foruden Børnebøger og en kort Udsigt over Verdenslitteraturen skrevet et Par mindre, æstetiske Arbejder (først under Pseudonymet Anna Borch) »Hvorfor?« [1888], »Stille Kamp« [1888], »Gamle Historier« [1895]. Ulige mere Værdi end disse har en Afhandling om danske historiske Skuespil, der bl. a. har bibliografisk Interesse; den findes som Indledning foran det lyriske Folkedrama »Kong Valdemar« [1890]. *J. Cl.*

Erslev, Edvard, dansk geografisk Forfatter, født 13. Decbr. 1824, død I. Jan. 1892, var Adjunkt, siden Overlærer, i Aarhus og afgik som Professor 1871. 1852 udgav han »Den danske Stats Geografi 1855—70«, »Den danske Stat« (med Illustrationer) og begyndte 1865 en Række geografiske Lærebøger, som i lang Tid bleve meget brugte, flere Gange oplagte og oversatte paa flere Sprog. 1876 tog E. Initiativet til Stiftelsen af det kgl. danske geografiske Selskab og var længe sammes Sekretær og Udgiver af dets Tidsskrift. 1886 udgav han Studier over Jylland, i hvilke den hidtil alm. antagne Lære om et vestjydsk Højdedrag modbevistes. *S. B. T.*

Erslev, Emil, dansk Musikhandler og musikalsk Forfatter, ovenn.'s Broder, født i Jægersborg 26. Maj 1817, død i Kbhvn. 26. Maj 1882. E. blev Student 1836 og bosatte sig som Musiklærer i Kbhvn., hvor han tog ivrig Del i det musikalske Liv; 1839 deltog han i Stiftelsen af Studentersangforeningen. 1846 blev han optagen som Kompagnon i den af J. O. E. Horneman og C. W. Meyn oprettede Musikhandel, som han fra 1859 til 1869 fortsatte alene under Firmaet Horneman & Erslev. En lang Aarrække var han Forretningsfører i Musikforeningen. Foruden nogle Samlinger Sange til Skolebrug har E. udgivet en Pianoskole, hvis 1. Udg. udkom 1847, °g som senere har oplevet en Række Oplag. 1846—59 var han Medredaktør og derefter indtil 1869 Eneudgiver af det populære Musikblad »Musikalsk Musæum«. *S. L.*

Erslev, Kristian Sofus August, dansk Historiker, Søn af Forlagsboghandler Jacob E., er født i Kjøbenhavn 28. Decbr. 1852. Han blev Student 1870 og havde allerede da gjort saa betydelige mønthistoriske Studier, at det kunde overdrages ham at udarbejde en beskrivende Fortegnelse over C. J. Thomsen's Samling af middelalderlige Mønter (»Description des monnaies du moyen-åge de C. J. Thomsen« [Kbhvn. 1873—76]). E. kastede sig tillige over almindelige historiske Studier, men syslede dog ved Siden heraf bestandig med Numismatik og udgav en indgaaende Undersøgelse af Danmark's ældste Møntvæsen (»Roskildes ældste Mønter« [i »Aarb. f. nord. Oldkyndigh.«, 1875]) samt nogle mindre, numismatiske Afhandlinger; for øvrigt deltog han ogsaa i Striden om Kong Valdemar's Jordebog [(Dansk) Hist. Tidsskr. 4. Række V] og om Harald Haardraade's Flugt gennem Limfjorden [Aarb. f. nord. Oldk. 1873]. Efter saaledes meget tidlig at have præsteret en omfattende Forfattervirksomhed tog E. 1876 Magisterkonferens i Historie og foretog 1878—79 en større Udenlandsrejse; under et Ophold i Berlin deltog han i de kildekritiske Øvelser ved Universitetet, og i Italien syslede han særlig med Studiet af Renaissancetiden. Over Paris vendte E. dernæst tilbage og erhvervede efter Hjemkomsten den filosofiske Doktorgrad (1879) ved Afhandlingen »Konge og Lensmand i 16. Aarh. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde«; denne skarpsindige Undersøgelse bragte et af Hovedpunkterne i Danmark's Historie til at fremtræde i helt ny Belysning, saa at Historiegranskningen derved gjorde en meget betydningsfuld Erobring. Det omfattende Kildemateriale, hvorpaa E. havde bygget, fremlagde han samtidig under Titel af »Danmarks Len og Lensmænd 1513—96«, og senere har han fortsat dette Værk med »Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660« [1885]. E. havde herved allerede lagt for Dagen, i hvilke Hovedretninger hans Forfattervirksomhed skulde bevæge sig: den tankeklare og indtrængende, nøgtern kritiske og urokkelig konsekvente Behandling af det enkelte historiske Emne og den flittige og energiske Tilvejebringelse af historisk Materiale. I den første Retning er E.'s Hovedarbejde blevet »Dronning Margrete og Kalmar unionens Grundlæggelse« [1882], et af de vægtigste Skrifter, som dansk Historieskrivning har frembragt, banebrydende med Hensyn til Forstaaelsen af den store Dronnings Politik og Personlighed. Hertil slutter sig en Række Afhandlinger, saaledes »Studier til Dronning Margretes Historie« og kritiske Anmeldelser af Skrifter om Valdemar Atterdag og Erik af Pommern [(Dansk) Hist. Tidsskr. 5. Række III, VI], endvidere de tre indgaaende, polemiske Afhandlinger om Unionsbrevet fra Kalmar-Mødet 1397 [Aarb. f. nord. Oldk. 1889 og 1891 samt Bilag til (Svensk) Hist. Tidskr. 1891]. I andre kritiske Afhandlinger har E. søgt længere tilbage i Danmark's Historie, saaledes »Danmark's Folkemængde i Valdemar Sejr's Tid«, »Erik Plovpenning's Strid med Abel«, »Sven Estridsøn og Biskop Vilhelm. Sagnstudier« og til Dels »Den saakaldte *Constitutio Valdemariana* af 1326« [(Dansk) Hist. Tidsskr. 5. Række V; 6. Række II, III og VI], fremdeles »Akterne i Processen mellem Erik Menved og Jens Grand« [Kirkehist. Saml. 3. Række III] o. fl. I disse Afhandlinger anskueliggør E. ofte Principperne for historisk Kritik og Kildevurdering; men ogsaa i særlige Skrifter har han fremstillet den nyere historiske Metode, saaledes i »C. Paludan-Mullers Teori om Sagnkritikkens Metode« [(Dansk) Hist. Tidsskr. 6. Række III], »Grundsætninger for historisk Kildekritik« [1892,

beregnet paa studerende] og »Hr. L. Lund og »Professorerne«« [1895]. I sin anden Hovedretning har E. udfoldet en lige saa produktiv Virksomhed; thi skønt han har ualmindelig Evne til at skabe ny historiske Resultater, har han ikke anset den møjsommelige Indsamling og Bearbejden af historiske Kilder for liggende uden for sit Omraade, og hans hurtige og energiske Arbejdsmaade har ladet ham overkomme forbavsende meget. Foruden en Tid lang at være Medarbejder af *Regesta diplomatica historiae Danicae* bidrog E. væsentlig til Stiftelsen af Selskabet for Udgivelsen af Kilder til dansk Historie (1877), for hvilket han med den minutiøse Nøjagtighed og efter de faste Principper, den nyere Historiegranskning kræver, har udgivet »Frederik I's danske Registranter« [1879] og »Danske Kancelliregistranter 1535—50« [1881—82], begge i Forening med Dr. W. Mollerup, endvidere »Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Christian IV's Tid« [3. Bd., 1883—90] og endelig (under Medvirkning af to Disciple, Dr. W. Christensen og Dr. Anna Hude) det store og overordentlig betydningsfulde Værk *Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis* (Fortegnelse over Danmark's Breve fra Middelalderen), hvoraf I. Bd. udkom 1894—95. — E. blev 1883 Professor i Historie ved Kjøbenhavn's Universitet og har haft et særligt Greb paa at lære de historiske studerende at arbejde selv, ligesom han ved sine Kollokvier har skaffet Skriftlæsning og Kildekritik en mere fremskudt Plads. Til Støtte for Forelæsninger og Øvelser har E. udgivet flere Skrifter, saaledes, foruden den allerede nævnte Bog om den historiske Kildekritiks Grundsætninger, »Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen« [1892] og fremfor alt den fortrinlige »Oversigt over Middelalderens Historie«, I—III [1891—95], som særlig betoner Samfundsudviklingen, og som med sin klare og livlige Fremstilling har fundet stor Udbredelse langt ud over de studerendes Kreds. — 1886 blev E. Medlem af det Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, 1888 af det danske Videnskabernes Selskab. *H. O.*

Erslew, Thomas Hansen, dansk Litterærhistoriker, født 10. Novbr. 1803 i Randers, død 17. Marts 1870 i Kjøbenhavn. Hans Navn er væsentlig knyttet til det betydelige Værk »Almindeligt Forfatter-Lexikon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande«, omfattende de Forfattere, der levede 1814 eller ere fødte senere; det egentlige Hovedværk (i 3 Bd.) gaar til 1840 og udkom i Kjøbenhavn 1843—53. men efterfulgtes af et lige saa stort Supplement, for de senere Artiklers Vedkommende ført ned til 1868 (ligeledes i 3 Bd.) [smst. 1854—68]. Et yderligere Supplement i Manuskript efterlod han ved sin Død. Det er et overordentlig flittigt og grundigt Arbejde, fuldt af personalhistoriske Oplysninger foruden de bibliografiske og i det hele anlagt efter en saa omfattende Maalestok, at en Fortsættelse efter samme Plan vil være af største Vanskelighed, om ikke umulig. Hvad E.'s ydre Livsvilkaar angaar, blev han Student 1821, var siden i nogle Aar Landejendomsbesidder i Jylland, privatiserede saa fra 1836 i Kjøbenhavn, indtil han 1848 fik Ansættelse som Kopist under Danske Kancelli; fra 1849 havde han en Arkivarstilling under Kultusministeriet. I sine sidste Aar levede E., der havde faaet Titel af Kancelliraad, udelukkende for sine litterærhistoriske Studier. *E. G.*

Erstatning betegner efter retlig Sprogbrug en Værdi (ordentligvis en Sum Penge), der tilkommer en Person som Oprettelse for en Skade, han har lidt, f. Eks. ved Tabet eller Beskadigelsen af en Ting af Formueværdi. Under Kampen for Tilværelsen krydses Menneskets Planer ofte dels af Ulykker og Hindringer fra Naturmagterne, dels af andre Menneskers Handlinger, hvis Formaals Opnaaelse maa eller kan bringe Medmenneskene Skade. Det maa være en Hovedregel, at den Skade, som der ikke er en positivt afgørende Grund til at lægge paa en anden, den maa den skadelidte selv bære, bl. a. fordi han bør være stærkt interesseret i Skadens Afværgelse (egen Skyld udelukker derfor let Kravet paa E.,se Compensatio [*culpae*]). Erstatningspligt bør som Regel kun ramme den, hvis Handling ikke har truffet det rette Maal i Forsoningen af hans egne og den skadelidtes Interesser. Dels opnaas derved, at den skadelidte saa vidt gørligt gennem E. sættes i sin forrige Tilstand, dels faa alle Mennesker gennem deres eventuelle Erstatningsansvar en vægtig Opfordring til at undgaa at fremkalde uretmæssig Forringelse af deres Medmenneskers Forhold. Den Erstatningspligt, som paahviler en Forsikrer, har kun ydre retsteknisk Lighed med almindelig Erstatningspligt. Økonomisk fungerer Forsikreren som en Fordeler af de enkelte Skader paa samtlige de forsikrede; deres Præmiebetaling betegner en Sammenslutning om at bære visse ensartet truende Tab.

De Hovedprincipper, hvorpaa al moderne Erstatningsret hviler, stamme fra Romerretten. Oprindelig holdt denne, saa lidt som gammel germansk og nordisk Ret, E. ude fra Straf; saaledes paalagdes der for Skade ved Drab eller Beskadigelse Bøder, der paa een Gang var Straf og E. I Forbindelse hermed staar, at først og fremmest forsætlig Skade erstattedes. Ved Siden af har dog f. Eks. nordiske Retskilder ret udførlig udformet Grupper af det sædvanlige Livs farligere (»gennemsnitlig uagtsomme«) Handlinger som medførende et ubetinget Erstatningsansvar, hvis Skade skete (f. Eks. Skade ved Bjørnegrav nær alfar Vej, Skade, som Kvæg tog paa Gærde, jfr. Christian V's L. 6—19—10 om Ansvar for den, som lader Barn eller Taabe hente Ild). Men først i Rom's retlige Blomstringstid udvikledes det Hovedprincip: den skyldige bærer Erstatningsansvar. Det maa bestemmes ved en konkret Undersøgelse, om der foreligger Forsæt (*dolus*) eller Uagtsomhed (*culpa*). Vanskeligheden viser sig navnlig ved *culpa,* hvor den handlende i og for sig maaske forfølger berettigede Formaal. Romerne spurgte her: har den handlende forholdt sig som en kyndig og paapasselig Mand {*bonus pater familias*)? Der henvistes herved til et frit etisk-retligt Skøn af Dommeren. Kernen i denne Afgrænsning er — som nyere nordisk Videnskab (Goos og Getz) klart har udviklet — denne, at selve den enkelte ydre Handlings Beskaffenhed undergives en konkret Vurdering. Det er Menneskenes Retsgoder og Handlefrihed, hvis indbyrdes Sammenstød skulle reguleres. At min Handling har gjort Skade, gør mig ikke erstatningspligtig, hvis Skaden, da jeg handlede,

var uberegnelig og fjerntliggende; medmindre jeg efter mine Forhold skulde træffe særlige Foranstaltninger mod Faren (en Brandvagt), og jeg har forsømt dem. Og selv den Handling, som sikkert vil bringe stor Skade, kan retfærdiggøres af dens Formaal (Lægen amputerer et Ben for at redde Patientens Liv). Dette Princip har lex Aquilia (s. d.) bragt til Anvendelse paa Tilfælde af direkte Skade (paa Legeme eller Ting). Endvidere er det efterhaanden blevet videre gennemført ogsaa inden for Kontraktsforhold. Medens tidligere Undtagelser forsvandt, saaledes det strengere Ansvar for *custodia* (Bevogtning), hvor Debitor, der havde Kreditors Ting i sit Værge (Leje, Laan, Pant), bl. a. ubetinget maatte erstatte Tingen, om den blev stjaalet fra ham, bevaredes dog enkelte Undtagelser (jfr. Casus). Nutiden har gennemført det almindelige Ansvar for *dolus* og *culpa* inden for som uden for Kontraktforhold, ogsaa saaledes at Ansvaret kan variere; for den Debitor, der faar Vederlag (Leje), er det strengere end for den, der f. Eks. gemmer en Ting gratis for en anden, i Alm. maa simpel Uagtsomhed (*culpa levis*) tilsvares, undertiden kun grov Uagtsomhed (*culpa lata*). I Kontraktsforhold er der dog en stærkere Tendens til at hævde et Erstatningsansvar uafhængigt af Debitors Skyld, f. Eks. ved Spørgsmaal om E. for, at Tingen ikke var Sælgerens (se Vanhjemmel), at en Ydelse udeblev eller kom for sent (se Mora), eller at det viste sig, at noget umuligt var blevet lovet (se Umulighed). Ansvaret for Kreditors Ting, som Debitor havde i sit Værge, er vel normalt kun for Skyld, men dels hæfter Debitor dog endvidere for sine Folks Brøde, dels maa han — efter Aftale eller Lov — undertiden erstatte enhver Skade, som ikke skyldes visse, klart skyldfri Begivenheder (se Casus), dette gælder saaledes f. Eks. Bankerne efter de sædvanlige Kontrakter om Bankdeposita, Statsbanerne med Hensyn til Godset under Transporten (L. 24. Apr. 1896), jfr. ogsaa det maaske noget mildere Ansvar, som Rederen har for Ladningen efter Sølovens § 142 og Kjøbenhavn's Frihavnsselskabs Ansvar for de modtagne Varer (L. 30. Marts 1894). Grunden er i alle disse Tilfælde vistnok dels den, at Debitor i sit Vederlag ogsaa faar nogen Dækning for Risikoen ved Erstatningsansvaret, dels og navnlig, at man saaledes sikrer sig at ramme en Skyld hos Debitor, der ofte foreligger, men er vanskelig at paavise. Dette Hensyn til at ramme skjult Skyld medvirker ogsaa uden for Kontraktsforhold til Udvidelser af Ansvaret. De fleste moderne Lovgivninger (f. Eks. fransk, engelsk, amerikansk og nordisk) hævde den Bestemmelse, som germansk og nordisk Ret altid har kendt, men som strider mod Romerrettens, at Husbonden ikke blot efter Reglerne om Meddelagtighed kan blive ansvarlig for sine Folks Brøde, navnlig fordi han har gjort et slet Valg eller ført slet Tilsyn, men at han hæfter ubetinget for Fejl, som begaas »i Udførelse af Hvervet« d: som lader Faremomenter knyttede til Hvervet blive aktuelle, eller som dog staar i en vis erfaringsmæssig naturlig Forbindelse med Hvervets Udførelse (D. L. 3—19—2, N. L. 3—21—2 og Sølovens § 8). En lignende Betragtning ligger vistnok bag det særlige Ansvar for Husdyr, særlig Hunde, og for vilde Dyr, man holder i Fangenskab, Paa lignende Grunde lade flere fremmede Love i andre Tilfælde den hæfte, hvem et Foretagende bringer den økonomiske Fordel (Driftsherren), jfr. Jærnbane-, Fabriks- og Bjærgværksdrift; paa dette Punkt indeholder dansk Ret dog ingen særlige Regler. Disse Bedrifter ere paa forskellig Maade farlige for Omgivelserne (Gnister fra Lokomotiv, Kedeleksplosion). De tillades, men kun saaledes, at »Bedriften« ubetinget skal bære Skaderisikoen. Beslægtet hermed er atter dels det særlige E. til uskyldig arresterede eller straffede, idet Staten, i hvis Interesse Strafforfølgning foregaar, bør bære Risikoen ved Fejltagelser, og Statskassens Ansvar for Embedsmændenes Handlinger (der dog i Danmark og Norge kun er delvis anerkendt). Nævnes kan ogsaa her, at man i Nød kan tage andres Ejendom, og at der kan eksproprieres til offentlige Formaal; men i begge Tilfælde maa der gives E., af den, til Fordel for hvem Indgrebet sker. Det er tvivlsomt, baade om Romerretten og om de moderne Retsforfatninger fordre, for at Ansvaret kan indtræde, at den skadegørendes indre subjektive Agtpaagivenhed (hans aandelige Anspændthed) har svaret til en »god Familiefaders«, eller om Ansvar indtræder, allerede fordi hans ydre Handling ikke stemmede med, hvad en saadan hypotetisk Person i hans Situation vilde gøre. Det sidste er det praktisk heldigste og det, som paa Grund af, at det indre saa vanskelig kan oplyses, i Praksis maa blive Hovedsagen. Der vil nu vel være nogen Tilbøjelighed til, naar saaledes en personlig svagere Begavelse eller andre mindre Abnormiteter gøre Kravet til den enkeltes Anspændthed (*diligentia*) strengere, — idet han alligevel skal handle som en »god Familiefader« — da ogsaa at lade Børn og virkelig afsindige være erstatningspligtige, fordi ogsaa deres Handlinger ere »objektivt retsstridige«. En saadan Slutning »fra det mindre til det større« er dog langtfra sikker. Dansk Ret bestemmer utvivlsomt (D. L. 1—24—9), at Barn under 15 Aar alene for sine forsætlige Skadetilføjelser hæfter til E., ogsaa fremmede Love begrænse Børns Ansvar. Dansk Praksis antager, om end med nogen Tilbøjelighed til Skærpelse, det samme for de afsindiges Vedkommende. Efter de fleste Landes, ogsaa Norge's, Ret, ligesom efter Romerretten, ere afsindige helt ansvarsfri.

Da E. praktisk talt kun kan ydes i Penge (jfr. dog D. L. 5—3—31, N. L. 5—3—42 om at den, hvem det lejede ikke ydes, kan kræve »lige saa god Jord«), vil det, som erstattes, først og fremmest blive Indgreb, som direkte formindske Formuen. Men ogsaa mere indirekte økonomisk skadende Følger erstattes. Saaledes ved Legemsbeskadigelser, »Helbredsudgifter og Nærihgstab« (Straffelovens § 301), ved Æresfornærmelser og Angreb paa Kvindens Kønsfrihed, »Ødelæggelse eller Forstyrrelse af Stilling eller Forhold« (Strl.'s § 303) (hvortil der i engelsk-amerikansk Praksis bliver rig Lejlighed, da et simpelt af Manden brudt Ægteskabsløfte giver Erstatningskrav), ved Drab til Ægtefælle og Børn for »Tabet af deres Forsørger« (Strl.'s § 302), ved Arrest, »Kreditspilde«. Naar Domstolene endvidere ved Arrest erstatte »Tort« og ved Legemsbeskadigelse »Ulempe, Lyde og Vanzir«, saa er E. nærmest som et Slags Plaster paa en, delvis aandelig, Lidelse, en Soning svarende til den gamle Rets Bøder tilfaldende den krænkede og til der moderne tyske *Busse*. I samme Grad som

Dommeren fjerner sig fra det direkte økonomiske Tab, bliver hans Ansættelse rent skønsmæssig og ofte vilkaarlig; den Betænkelighed, som Praksis derfor af Hensyn til den erstatningspligtige har haft ved at tilkende slige Erstatningskrav, er med Rette i nyeste Tid noget mildnet, særlig hvor Handlingen i øvrigt udgjorde en strafbar Forbrydelse. Foreligger der nu en Skade af en af de nævnte Arter og en Handling, som er retsstridig i den foran beskrevne Forstand, opstaar det vanskelige **Spørgsmaal**, om der er den fornødne Forbindelse mellem Handling og Skade. Det siges gerne, at der skal være »juridisk Aarsagsforbindelse«. Afklædt al den Metafysik, som navnlig tysk Videnskab her har udfoldet, synes Sagen at være følgende: En Handling er retsstridig, fordi den efter menneskelig Erfaring om og Tro paa Aarsagssammenhæng truer med Skade paa visse Maader. Indtræder nu Skaden paa en anden Maade eller en hel anden Skade (en Mand vil aabne en Pakke og stjæle dens Indhold, det er en Helvedesmaskine, som gør stor Fortræd), saa er der maaske Aarsagssammenhæng, men ingen juridisk. Indtræder derimod Skaden paa en af de befrygtede Maader, da er han Skyld i den. Men enhver skadende Begivenhed kan faa de mest vidtrækkende Følger; af disse bør han ud fra samme Betragtning ikke bære dem, som, da han foretog Handlingen, fornuftigvis ikke kunde tages i Betragtning. Men inden for denne Ramme bliver der atter Spørgsmaal, om det er det individuelle Tab, som bør erstattes, eller blot »Normaltabet« (den ødelagte Tings Værdi i Handel og Vandel). Efter vore Loves Udtryk og Reglens Formaal bør nu det individuelle Tab erstattes; og det baade direkte Skade *(damnum emergens)* og forspildt Vinding *(lucrum cessans)*. Da den skadelidte imidlertid maa godtgøre Skadens Omfang, vil Dommeren ofte lægge det sædvanlige til Grund, og naar det ikke bevises, at Tabet var større eller mindre, give E. for Normaltabet. Dette gælder navnlig Tilfælde, hvor Skaden er mere indirekte. Medens man tidligere særlig i Tyskland stillede ret strenge Krav til dette Bevis og saaledes ofte nægtede E., hvor stor og utvivlsom Skade var lidt, stiller Nutiden sig friere. Man hjælper sig dels med det navnlig tidligere oftere benyttede Middel, at skadelidte under Ed vurderer Tabet (D. L. 5 — 2—88), dels og navnlig ved et friere Skøn udøvet enten af Dommeren, hvor han er sagkyndig nok, eller af særlige »Skønsmænd«. Undertiden er E.'s Størrelse positivt fastsat. Vigtig er her navnlig Reglen om, at den, der skal erstatte Tidsinteressen (Afsavnet) af en Pengeskyld, skal betale 1 p. Ct. Ekstrarente fra den Dag, Sag anlægges (L. 6. Apr. 1855). Beviset for, at indstævnte er Skyld i Skaden, paahviler i Reglen den skadelidte, dog med den Undtagelse, at hvor Debitor, der har haft Kreditors Ting i sit Værge til Laan, Leje eller Depositum etc, ikke kan tilbagelevere Tingen uskadt, maa Debitor (D. L. 5—8—10 og 11) bevise, at Erstatningsbetingelserne ikke foreligge; sin manglende Skyld vil han ofte godtgøre ved at oplyse visse klart skyldfri Begivenheder (se Casus). (Litt.: Jul. Lassen, »Haandbog i Obligationsretten«, *alm.* Del [Kjøbenhavn 1892]). *V. B.*

Erstatningsdrift se Jordbrug.

Ert (norsk) se Ært.

Ertel, Traugott Lebrecht, tysk Instrumentmager, (1778—1858), overtog 1820 Reichenbach's (s. d.) Værksted i München og forstod at lede det saaledes, at det lige til Midten af 19. Aarh. var ene om at forsyne Observatorierne i Tyskland, Rusland, Italien etc. med deres Hovedinstrumenter. Efter E.'s Død stode hans Sønner Georg E. (1813—63) og Gustav E. (1829—75) i Spidsen for dette verdensberømte Værksted; nu drives det ved fremmed Hjælp. *J. Fr. S.*

Ertholmene se Christiansø.

Erts (tysk *Erz*) er i Mineralogien Fællesbetegnelse for de oftest metallisk udseende Mineraler, som indeholde tunge Metaller (Jærn, Tin, Kobber, Sølv, Guld o. s. v.); Eksempler paa E. ere Svovlkis, Broget Kobbermalm, Falerts, Tinsten, Zinkblende. Næsten altid bruges dog i Stedet for det tyske Ord E. saavel paa Dansk som paa Svensk og i teknisk Forstand ogsaa paa Norsk hellere Ordet Malm. *N. V. U.*

For Bjærgmanden er E. et mere udvidet Begreb, idet han ved E. betegner metalholdige Masser, saaledes som de findes i Jordens Skød, og Bjærgmanden bringer dem frem, hvad enten man ved den efterfølgende teknokemiske Behandling vil fremstille det reneMetal, ellermanvedBearbejdelsen i Hytten kun vil vinde en Handelsvare uden Hensyn til Indhold af Metal. E. kan inddeles ifølge sit Indhold i Sølv-, Kobber-, Jærn-E. etc. Bestaar E. af eet Metal alene, hvilket er hyppigt med de ædle Metaller, kaldes den gedigen, ellers har den ofte Navn efter det Element, hvormed Metallet er forbundet, som Svovlerts, oxydiske E. Af disse er der atter Underafdelinger, som blandt Svovlertser: Kise, Glanse, Blender og Fahler; blandt oxydiske E., Okre. Ved Gruberne skelnes fremdeles mellem den E., der allerede udskilles i Gruben, Stuferts, og den, der i Dagen skal udsøges, Skeiderts, den, der har undergaaet mekanisk Præparation, Vadskeerts, og Slig, som er den finest malede og mekanisk udsondrede E. *A. G.*

Ertsbjærge se Erzgebirge.

Ertslejesteder (Ertsforekomster) eller kun Lejesteder er det almindelige Navn paa de Steder i Jordskorpen, hvor de nyttige Mineraler findes. E. kunne inddeles i (a) E. i løse Jordlag og (b) E. i fast Fjæld.

a) *I løse Jordlag* finder man to Slags E.: Overfladelejesteder og de sekundære Lejesteder. Naar de nyttige Mineraler ved kemiske Udfældninger eller ved animalsk eller vegetabilsk Virksomhed ere dannede paa det Sted, hvor de findes, kaldes de Overfladelejesteder. De bestaa af Jærnoxyder, som ved Luftens Surstof (Ilt) ere blevne opoxyderede af de i Vand opløste Jærnoxydulsalte, og forekomme sædvanlig opblandede med Sand og Slam paa Bunden af Søer og Myrtjærn. Disse Malmlejers Tykkelse overstiger sjælden 1 M., men de kunne ogsaa med mindre Mægtighed udvindes med Fordel, om end Jærnmængden i dem kun gaar op til 50 p. Ct. Videre kunne ogsaa hertil regnes Tørvemoser og Guanoøer, Salt- og Salpeterforekomster. De sekundære Lejesteder ere fremkommne ved, at ældre *metalholdige Bjærgarter eller* E. ere opsmuldrede, og Resterne ved Vand (eller Is) ere førte ned i Dale, hvor de tungere Dele (Ertsene) have afsat sig før de lettere, uholdige. Derved er

ogsaa Metalmængden bleven koncentreret. Paa Grund af Dannelsesmaaden er det naturligt, at kun saadanne Ertser, som blive lidet angrebne af Luft og Vand, som Platin, Guld, Tinerts, findes paa de sekundære Lejesteder. Australien's og Kalifornien's Guldrigdom skyldes disse E.

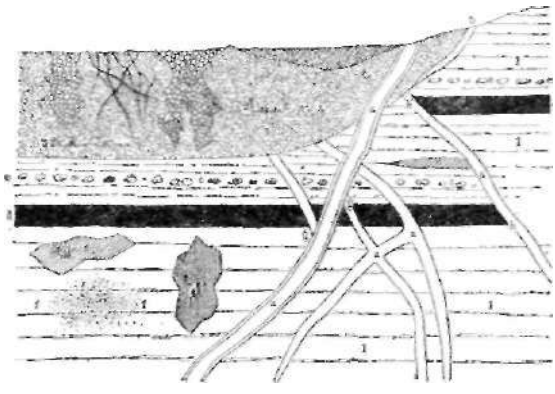

1. Massive Bjærgarter. 2. Lagdelte Bjærgarter 8. Liggende Stok. *i.* Staaende Stok.

b) E. i fast Fjældkan man efter deres Formdelei Skivelejesteder og uregelmæssige Lejesteder. Skivelejestederne have to store Dimensioner, Længden og Hældningen, medens den tredje Tykkelsen, Mægtigheden, er forholdsvis lille. Længderetningen kaldes Strøget og Udstrækningen i dette Udstrækning i Felt. Den Retning, hvori E. har sin største Hældning, kaldes Faldet. Af Skivelejestedernes to store Begrænsningsflader kaldes den øvre det hængende, modsat det liggende. I Skivelejesteder har man Gange og Lejer. Forskellen mellem disse ligger kun i deres Oprindelse. Gangene (Fig. a) kunne betegnes som fyldte Sprækker; de ere altsaa yngre end det omgivende Fjæld. Sprækkerne kunne være opstaaede paa mange Maader, der nærmere udvikles i Geologien. En af de sædvanligste er ved Forkastninger (*g g'*, *h h'*), idet Dele af det oprindelige Fjæld sænkes eller hæves. Grænsen af de forskellige Dele bliver da Sprækker, der dog ofte ere fyldt med presset Bjærgartstøv efter Gnidningen og kaldes Sletter. Paa Grænsen mellem to Bjærgarter har man Kontaktgange (*b*); har Sprækken fulgt Bjærgartens Skifter kaldes Gangen lejeformet (*c*). Udfyldningen af Sprækkerne er enten foregaaet ovenfra (Decensionsteorien), eller fra Sidestenen (Lateralsekretionsteorien), eller nedenfra (Ascensionsteorien). Lateralsekretionsteorien synes at være den, der bedst stemmer med Iagttagelserne af Ertsgange. Vand, der er presset igennem den omgivende Bjærgart, har opløst dels metalliske, dels andre Mineraldele, der senere have afsat sig i Gangen, naar de ere komne i Berøring enten med andre Opløsninger eller med den atmosfæriske Luft. Et tæt krydsende Net af smaa Gange kaldes et Stokværk, saaledes forekommer Tinsten i Granit. Medens Gangene er yngre end den omgivende Bjærgart, kaldes de E., der anses dannede samtidig med denne, for Lejer eller Fløtser (*d*). Disse ligge i Alm. parallelt og indesluttede i de lagrede Bjærgarter og ere altsaa yngre end de Lag, der ligge under dem, og ældre end de overliggende Bjærgarter; paa denne Maade forekommer Kobberskiferen ved Mansfeld og Kullene. Det kan hænde, at Lejet ikke er fortløbende, men at et Lag bestaar af enkelte Knolier (V), der ere lagte ved Siden af hverandre (Lerjærnsten). Er et Bjærgartlag, der for øvrigt er lig de omgivende, særskilt stærkt afvigende paa Grund af, at Erts udgør en Bestanddel i det, kaldes det et Fahlbånd (Faldbaand). De kunne ogsaa regnes som Lejeimprægnationer (*f f*). De uregelmæssige E., der have en stor Mægtighed i Forhold til deres andre Dimensioner, kaldes Stokke. Disse kunne enten ligge parallelt med Bjærgarterne og kaldes da liggende Stok (saaledes forekommer Jærn, Svovlkis og Kobber i Skandinavien), eller den kan skære Lagenes Retning og kaldes da staaende Stok. Rent uregelmæssige E. kaldes Nyrer og Klumper, og saaledes forekommer i Norge Kromjærnstenen ved Røros. (Litt.: v. Cotta, »Die Lehre von den Erzlagerstatten« [1859—61] og »Gangstudien« [1847—61]; Grimm, »Lagerstatten der nutzbaren Mineralien« [1869]; v. Groddeck, »Die Lehre von den Lagerstätten der Erze« [1879]; Helland, »Haandbog i Grubedrift« [Chra. 1887]). *A. G.*

Ertsmetaller se Metaller.

Erub (hebr.), i Mischna Betegnelse for forskellige Fremgangsmaader, ved hvilke man uden Overtrædelse af Lovens Bogstav kunde komme uden om Forbudet mod paa Sabbaten at bære en Genstand fra et »Omraade« (*reschuth*, et meget snævert Begreb, Hus eller Gaardsrum) til et andet (Joh. Evang. 5, 10). Mest almindeligt var dette, at man ved en Snor afsperrede en Gade eller en paa tre Sider bebygget Plads, hvorved der ligesom blev eet »Omraade«. Mange Bestemmelser herom i Mischna. Smlg. Sabbat. *V. O.*

Erŭca Lam., Slægt af Korsblomstrede, oprette Urter med lyredannede Blade og hvide, gulhvide eller violette, mørkt aarede Kronblade. Skulpen har et fladt tveægget Næb og ennervede Klapper. 10 Arter i Middelhavslandene. *E. sativa* Lam. med hvide Blomster dyrkes af Hensyn til Frøene, der benyttes som Sennepsfrø; den anvendes ogsaa til Gemyse. *A. M.*

Erudēre (lat.), uddanne, undervise, lære; Erudition, lærd Dannelse, grundig Lærdom.

Erūkasyre (Brassinsyre), $C_{22}H_{42}O_2$, hører til Oliesyrerækken og findes i den fede Olie i Sennepsfrø samt i Roeolie. Den krystalliserer af vinaandig Opløsning i hvide, glinsende Naale, der smelte ved 34^0 og ere uopløselige i Vand, men opløselige i Alkohol og Æter. E. kan ikke destilleres uden Sønderdeling; ved længere Tids Opvarmning til 100^0 sønderdeles den, idet den samtidig antager en brun Farve. Salpetersyrling omdanner den til den isomere Erukadinsyre, der smelter ved 56°; denne Omdannelse er analog med Oliesyrens Overgang til Elaidinsyre. *O. C.*

Eruktatiōn (lat.), heftigt Opstød, Ræben; eruktere, at ræbe.

Eruptiōn (lat.), Udbrud, 1) i Medicinen specielt

anvendt for akutte Frembrud af sygelige Fænomener paa Huden. *E. P—n.*

2) se Udbrud, vulkansk.

Eruptiōnskegle se Vulkan.

Eruptivsten er Betegnelsen for Bjærgarter, der i Udflydende Tilstand ere brudte frem fra Jordens Indre. Efter deres Oprindelse benævnes E. ogsaa pyrogene (opstaaede ved Ildens Indvirkning), i Modsætning til de hydatogene Bjærgarter, der ere opstaaede ved Vandets Virksomhed. De eruptive Bjærgarter ere kendelige ved en Række af forskellige karakteristiske Forhold, saavel hvad Aflejringen som hvad den indre Struktur angaar. Som saadanne karakteristiske Forhold kunne nævnes Bjærgarternes Optræden som Gange, der sætte op fra Dybet, og i hvilke Gangarten hyppig har medført Brudstykker af de paa Dybet faststaaende Bjærgarter. Den eruptive Bjærgarts Fremtrængen i ildflydende Tilstand har hyppig givet Anledning til Kontaktmetamorfoser i den omgivende gennembrudte Bjærgart. Naar en Gang op til Overfladen, kan den efter Terrainets Form og efter den eruptive Bjærgarts større eller mindre Tyndflydenhed udbrede sig paa forskellig Maade som Strømme, pladeformige Dækker, kuppelformige Partier m. m. Naar Eruptionen ikke Overfladen, kunne de danne Lakolitter (s. d). De eruptive Bjærgarter udmærke sig ved absolut Mangel paa ægte Lagdeling, men kunne i Modsætning hertil have porfyritisk, glasagtig, slaggeagtig, blæret eller mandelstensagtig Struktur. Massen kan ogsaa have Fluktuationsstruktur, der fremkommer, naar en halvsmeltet (halvstivnet) tykflydende Masse bevæger sig under Afkølingen. Ofte er der som særlige Kontraktionsformer under Afkølingen fremkommet enten pladeformige, søjleformige eller sfæroidiske Afsondringsformer. *K. K.*

Erv (*Gulo luscus*) se Jærv.

Ervum se Vikke.

Erxleben, Johann Christ. Polycarp, tysk Veterinær, (1744—77), grundede, efter at have opholdt sig ved Veterinærskolerne i Lyon og Alfort, Veterinærinstituttet ved Gottingen's Universitet. E. er bl. a. bekendt som en af de første, der (1770) gjorde opmærksom paa Gavnligheden af »Vaccination« mod Faarekopper. Udgav 1769 »Einleitung in die Vieharzneikunst« og 1771 »Practische Unterricht in der Vieharzneikunst«. *H. G.*

Erycīna se Erykine.

Erykine (lat. Erycina), Tilnavn til Afrodite som den, der dyrkedes paa Bjærget Eryx (s. d.) paa Sicilien. Den samme Gudinde, Afrodite med Tilnavn E., tilbades ogsaa (efter Pausanias) i Byen Psofis. For at kunne forklare dette, at E. dyrkedes paa to fra hinanden saa langt fjernede Steder, opfandt man en Fortælling om, at Byen Psofis var anlagt af en Datter af Eryx ved Navn Psofis, og at hun her havde indført Dyrkelsen af sin Fødestads Gudinde E. Den ny By havde saa faaet Stifterindens Navn Psofis. Hos Romerne vandt E. stor Anseelse, og man opførte 217 i Rom et prægtigt Tempel for Venus Erycina; 181 kom der et Tempel til uden for Porta Collina. *V. S.*

Erymánthos, 1) Oldtidens Navn paa den 2,224 M. høje Kalkstens Bjærgmasse paa Peloponnnes, 30 Km. S. S. 0. f. Patras, som nu kaldes Olonos. Paa Sydsiden udsprang en Flod E. (nu Duana), der falder i Alfeios (s. d.). Ved Bjærget E. huserede efter Sagnet et vældigt Vildsvin, som nedlagdes af Herakles (s. d.). 2) E. er ogsaa hos græske Forfattere Navnet paa en Flod i Arachosien, nu Hilmend. Efter Curtius skulde den falde i Havet; men den naar ikke saa langt og ender i Søen Zareh. *V. S.*

Eryngĭum se Mandstro.

Erysichthon, græsk Heros, Søn af Triopas, Konge i Thessalien, omhuggede trods en ham given Advarsel en Lund, der var viet til Gudinden Demeter, hvorfor denne straffede ham med en umættelig Hunger. Han fortærede alt, hvad han selv og hans Forældre ejede, men svandt alligevel hen og maatte til sidst sidde paa alfar Vej som Tigger. Saaledes fortælles Sagnet om E. hos Kallimachos og flere ældre Digtere, der aabenbart tænkte sig E. som et ungt Menneske. Lidt længere hen i Tiden opfattes E. som ældre, og det siges, at E., efter at have fortæret alt, underholdtes af sin Datter. For at skaffe Midler at tære op solgte han Datteren, der nu i sin Nød anraabte Poseidon om Hjælp; han gav hende da Evne til at forvandle sig, hvad der førte til, at E. idelig solgte hende paa ny, naar hun ved at forvandle sig havde vidst at slippe hjem igen. Saaledes fortælles Sagnet hos Ovid. Da E. betyder »Jordoppløjeren« har man tænkt, at Sagnet om E. har Hensyn til Agerdyrkningens Fremskridt paa Skovenes Bekostning og til det Misforhold i Naturen, som derved afstedkommes. *V. S.*

Erysĭmum se Hjørneklap.

Erysipĕlas, Rødsyge, Rosen (s. d.).

Erysiphe, Erysipheacĕae se Meldugfamilien.

Erythanthĕma, ethvert Hududslæt med erythemlignende Grundlag. *E. A. T.*

Erytheía, ifølge græske Sagn en 0 i det fjerneste Vesten, hvor Kong Geryon's Okser græssede, og hvor de vogtedes af hans Hyrde Eurytion og Hunden Orthros med de to Hoveder. At hente disse Okser var et af de 12 Arbejder, der paalagdes Herakles. I senere Tider søgte man E. ved Gades (Cadix). *V. S.*

Erythēm (græ.), Hudrødme, foraarsaget ved Blodtilstrømning og Betændelse, benævnes en Række i Reglen akutte, overfladiske Sygdomme i Huden, der kunne have forskellige Aarsager. Saaledes kan denne Tilstand opstaa simpelt hen ved ydre Paavirkninger eller Irritamenter, som Varme, Gnidning, kemiske Stoffer (f. Eks. Sennepskager), eller fra indvendige Aarsager, som forskellige Forgiftninger, eller ledsagende visse almindelige Sygdomme, som Skarlagensfeber. Andre Former af E. maa opfattes Som egne Sygdomme, sædvanligvis af ret godartet Natur og hurtigt Forløb, men dog ledsaget af nogen Feber og Ildebefindende. Sygdommen afsluttes oftest med en stærkere eller svagere Afskalning af Overhuden, hvorefter Huden atter bliver normal. E. i sig selv udkræver egentlig kun en ganske let, beskyttende Behandling med Pudring med Mel eller andre indifferente Stoffer, men oite vil dog ogsaa af Hensyn til Almenbefindendet Sengeleje og en kølende, feberstandsende Almenbehandling være nødvendig. *E. P—n.*

Erythraēa se Tusindgylden.

Erythrai, i Oldtiden Navn paa flere græske Byer; den bekendteste laa i Lilleasien paa en

Halvø lige over for Øen Chios ved Floden Axos. E. var en af de 12 ioniske Byer; den havde to Havne Kyssos ell. Kasystes og Foinikos, det nuværende Tshesme (s. d.). I E. var et berømt Tempel for Herakles og et for Athene Polias; efter Pausanias udmærkede de sig begge ved høj Ælde. Man har Mønter fra E. indtil ned i Kejsertiden. Ruiner findes ved Lytri; her fandt man 1891 en Hule, uden Tvivl fordum helliget Sibylle (s. d.); thi Sibyllen fra E. var meget berømt i Oldtiden. E. skal først være bleven anlagt af Udvandrere fra Kreta, men under Anførsel af en Efterkommer af Kodros, Knopos, toge Ionerne E. i Besiddelse. Byen skal efter ham ogsaa været kaldt Knopopolis. Om E. se Gäbler, »E.« [Berlin 1892]. Et andet E. laa i Boiotien ved Plateia og siges at være Moderstad til det ioniske E.; et tredje E. laa i Lokrernes Land. *V. S.*

Erythrásma (græ.) kaldes en kronisk, overfladisk Hudsygdom af ringe Betydning, der viser sig som røde Flader i Lyskeregionen, og som skyldes en Svampdannelse. *E. P—n.*

Erythrīn. Med dette Navn betegnes forskellige Stoffer: 1) Mineralet E. se Kobaltblomst; 2) Orsellinsyreæter (s. d.); 3) Erythrinsyre, der forekommer i *Roccella tinctoria* og *Roccella fuciformis*; 4) Ætyleosin se Eosin. *O. C.*

Erythrīna L., Slægt af Ærteblomstrede (Bønnegruppen), Træer eller Buske med trefingrede Blade og store Blomster i endestillet Klase eller faa sammen i Bladhjørnerne. Af Kronbladene er Fanen meget lang og bred, medens Vingerne ere forholdsvis smaa; alle Kronblade ere skarlagenrøde. Frøene ere skinnende røde og sorte. Omtr. 30 Arter i tropiske og subtropiske Egne. Flere Arter have økonomisk Betydning, saaledes tjener det lette korkagtige Ved af *E. Corallodendron* L. (Koraltræ) fra Antillerne og Sydamerika til Fremstilling af Propper, Stiger m. m. *E. indica* Lam. anvendes i Plantager paa de ostindiske Øer til Støtte for Peberplanterne — dens Grene ere udstyrede med Barktorne — og til Skygge for Kaffetræerne; ogsaa i Vestindien anvendes den paa sidstnævnte Maade. De udhulede Stammer af *E. caffra* Thunb. (Sydafrika) tjene de indfødte til Kanoer. *E. crista galli* L. har pragtfulde Blomster i store Stande. Den stammer fra Brasilien, hvor den bestøves af Kolibrier. Ogsaa *E. indica* er ornitofil. *A. M.*

E. crista galli er en Koldhusplante. Den omplantes i Marts, Grenene skæres stærkt tilbage indtil det gamle Træ og indflyttes i et Varmhus, hvor den gør sin første Vækst. Naar Skuddene ere komne frem, anbringes den atter i Koldhuset, og i Maj eller Juni udplantes den paa Friland, hvor den hele Sommeren frembringer sine smukke skarlagenrøde Blomster. Om Efteraaret graves den op og indslaas i et Koldhus, hvor den overvintres med 6—8° og næsten uden Vanding. E. formeres ved Stiklinger og Frø. *L. H.*

Erythrīnsyre se Erythrin.

Erythrit (Erythromannit, Erythroglucin eller Phycit), $C_4H_{10}O_4$ eller $CH_2OH(CHOH)_2CH_2OH$, er en firealomig Alkohol, der i fri Tilstand findes i en Alge og som Orsellinsyreæter (Erythrin) i flere Roccella-Arter. I ren Tilstand danner E. store, kvadratiske Krystaller, der ere letopløselige i Vand, tungtopløselige i Alkohol og smelte ved 126°. E. koger ved 330°. Ved Reduktion med Jodbrinte giver E. Butyljodid; ved Iltning dannes Erythritsyre, en enbasisk Syre af Formlen $C_3H_7O_3$. COOH. Ligesom Glycerin og andre fleralomige Alkoholer har E. en sød Smag. *O. C.*

Erythritsyre se Erythrit.

Erythrodekstrīn, Overgangsform mellem Stivelse og Druesukker under Indvirkningen af Spyttet. *E. A. T.*

Erythrofyl (græ.) (Bladrødt) er en sammenfattende Betegnelse for de røde Farvestoffer, som mod Løvfaldstid optræde i mange Planters Blade (f. Eks. hos vild Vin). E. kan vistnok have forskellig kemisk Sammensætning oger formodentlig beslægtet med de røde og blaa, i Cellesaften opløste Farvestoffer (det saakaldte Anthokyan), som normalt findes hos talrige Blomster og hos ikke faa Blade (f. Eks. Blodbøg, Rødbede o. l.). *TV. J.*

Erythrokalcīt, Mineral, er et blaat, vandholdig; Kobberklorid, der fandtes afsat paa Lava ved Vesuv's Udbrud 1869. *N. V. U.*

Erythromelalgī (græ.), en sjælden Sygdom af nervøs Oprindelse, der viser sig ved blaarød Farvning af Huden og Smertefuldhed især af Ekstremiteterne. *E. P—n.*

Erythronĭum L., Slægt af Liljefamilien, nær Tulipan, Løgvækster med 2 ægdannede eller smalle Blade og 1 eller 2 nikkende Blomster. 7 Arter. *E. dens canis* L. egner sig til Plantning paa Stenhøje. Det 10—15 Cm. høje Blomsterskaft bærer en rosa, purpurfarvet eller lilla Blomst, som kommer til Syne i Maj—Juni. Den fordrer en skyggefuld Vokseplads og en let sandblandet Lyng eller Bladjord. De formeres ved Sideløg fra Juli til Oktober. *L. H.*

Erythrophlœum Afz., Slægt af Mimosefamilien, Træer med dobbeltfinnede Blade, hvis Smaablade ere læderagtige, og smaa Blomster i tætte Klaser. 5 Arter. *E. guineense* Don, der vokser i Sierra Leone, er kendt under Navnet Red-water-tree; dets Bark er meget giftig, et Udtræk af den er stærkt rødt og anvendes af de indfødte ved Orakelsvar. *A. M.*

Erythrosiderīt, et rødt, letopløseligt Mineral ($2KCl.FeCl_2.H_2O$), krystalliserer rombisk og er fundet i Vesuv-Lava fra 1872. *N. V. U.*

Erythropsī (gr.), Rødsyn o: at man ser Genstande rødtfarvede, skønt de ikke ere det; optræder undertiden hos Mennesker, der have været udsatte for et meget stærkt blendende Lys, navnlig efter lange Ture paa Sne. Det er især Personer, der ere opererede for Stær, der lide af E. *G. N.*

Erythrosin se Fluorescein.

Erythroxylacĕae, liden Familie af tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Aesculinae*. Den omfatter 2 Slægter; af Betydning er kun *Erythroxylon* L., smaa Træer eller Buske med spredte, helrandede Blade og Akselblade og lidet iøjnefaldende, hvidlige Blomster. Disse have for øvrigt 5 Bæger- og 5 Kronblade, der bære en af Skedehinder dannet Bikrone, 10 Støvdragere, der ere sammenvoksede forneden, og 3 Frugtblade; kun eet af Æggene udvikles, og Frugten bliver en enfrøet Stenfrugt. Slægten tæller ca. 100 Arter, som især høre hjemme i det tropiske Amerika. Den mest kendte Art er *E. Coca* Lam. (Cocaplanten), en 2 M. høj Busk med ovale, 6 Cm. lange og

3 Cm. brede Blade; paa hver Side af Midtnerven forløbe 2 let buede, men utydelige Linier, Indtrykkene af de i Knoplejet mod Midten indslaaede Bladrande. Blomsterne sidde i 3—6-tallige Stande, og de smaa Frugter ere skarlagenrøde. Cocaplanten har hjemme i Peru; for Indbyggerne her og i Chile have Bladene, der indeholde Cocaïn (s. d.), stor Betydning som styrkende. Middel; legemlige Anstrengelser, Sult og Tørst udholdes let i længere Tid efter Tygning af disse Blade (i Blanding med Aske eller Kalk). Allerede for de gamle Peruanere var Planten hellig; nu om Stunder dyrkes den i stor Maalestok. Om den moderne lægevidenskabelige Anvendelse af Cocaïn som Bedøvningsmiddel se Cocain. Barken af nogle Arter giver en rødbrun Farve. *A.M.*

Erythroxȳlon se Erythroxylaceae.

Erythræa (ital. Eritrea), det officielle Navn paa de italienske Besiddelser i Østafrika ved Kysten af det røde Hav. Kolonien indtager Kyststrækningen med Massaua som Midtpunkt fra Ras Kasar mod Nord til Raheita mod Syd, samt den nordlige Del af det abessiniske Højland med Byerne Asmara og Keren. Endvidere har Italien Protektorat over de inden for Kystlandet liggende Landskaber Beni-Amer, Habab, Kassala N. f. Abessinien og Danakilernes Land og Aussa S. f. Højlandet, samt Somali-Halvøen indtil Juba-Floden, og det gør desuden Fordring paa Protektoratet over hele Abessinien. Koloniens Størrelse anslaas til 250,000 □Km. med ca. $1/2$ Mill. Indb.; den bestaar i det hele af tyndt befolkede og ufrugtbare Steppe- og Ørkenstrækninger, og Hovedpladsen Massaua, der ligger paa en lille Kystø og er bekendt for sit overordentlig varme og usunde Klima, har væsentligst kun Betydning som Abessinien's naturlige Havneplads. Saa længe dette Rige derfor ikke er indlemmet i de italienske Besiddelser, synes Grundlaget for et indbringende merkantilt Kolonialanlæg at mangle. E. har ogsaa indtil Dato kostet Italien uhyre Summer og svære Menneskeofre, uden at Indtægterne blot nogenlunde have kunnet opveje dem. Den første Begyndelse til et italiensk Kolonialrige ved disse Kyster skete 1881, da Italien tog Assab-Bugten ved Bab-el-Mandeb-Strædet i Besiddelse. De usikre Forhold i Sudan i de følgende Aar under Mahdisterne's Kampe med Ægypten begunstigede Italienernes Fremtrængen, og 1885 besatte de efter Aftale med Englænderne de ægyptiske Byer Massaua og Beilut. Deres Forsøg paa at trænge længere ind i Landet mødte dog stærk Modstand hos Abessinien's Negus Johannes, der tilføjede dem et betydeligt Nederlag ved Dogali (1887). Johannes blev dog ved Mahdisterne's truende Angreb og sin Underkonge Menelek's tvetydige Holdning nødsaget til at trække sig tilbage og faldt i Kampen mod Mahdisterne (1889). Menelek, der til Dels ved Italienernes Hjælp blev Negus i Abessinien, stillede sig venlig over for Italienerne, og ved Uccialli-Traktaten (1889) stillede hele Abessinien sig, i det mindste efter italiensk Paastand, under Italien's Protektorat, og en Del af de italienske Tropper blev forlagt fra det usunde Massaua til Keren og Asmara i den nordlige Del af Højlandet. I Mellemtiden havde ogsaa flere Stammer (Beni-Amer, Habab, Danakil o. a.) anerkendt Italien's Overhøjhed (1888). Kassala ved Mareb-Floden blev besat i Vinteren 1893—94. Det venskabelige Forhold til Abessinien kunde dog ikke bestaa i Længden, og 1895 rykkede en italiensk Hær ind i Højlandet og besatte i kort Tid efter flere sejrrige Smaafægtninger hele den nordlige Provins, Tigré. Negus Menelek samlede imidlertid sin Hær mod Syd i Shoa, rykkede mod Nord, og efter et Par for Italienerne uheldige Kampe lykkedes det ham at knuse hele den italienske Hær ved Adua (1. Marts 1896). Han truer nu endog Kystlandskaberne, og da Mahdisterne samtidig have omringet Kassala, synes for Øjeblikket (Marts 1896) hele det italienske Herredømme i E. at være i stor Fare. *C. A.*

Erythræisk Daler (*Scudo eritreo* ell. *tallero*), en i Italien ifølge Dekret af Septbr. 1890 særlig til Brug for Kolonien Erythræa præget Sølvmønt af Raavægt omtrent som en Maria-Theresia-Daler, nemlig $28,_{125}$ Gr., men kun af Finhed 800; som Skillemønt præges med en særlig Inskription Underafdelinger svarende til 2, 1 og $1/2$ Lire samt 10 og 5 Centesimi. En e. D., der har samme Metalværdi som et 5-Lire-Stykke, skulde ogsaa ifølge Loven have lovlig Kurs med dette Beløb, men i Kolonien har Afsætningen kun været ringe paa Grund af den lave Finhed, og de indfødte foretrække Maria-Theresia-Daleren ($23,_{387}$ Gr. fint Sølv). *N. J. B.*

Erythræiske Hav (græ.: »det røde Hav«) er hos de ældre græske Forfattere Navnet paa hvad vi kalde det indiske Ocean med de dertil hørende Bugter; senere betegnes med det e. H. kun en Del af dette Hav, nemlig Havstrækningen S. f. Arabien fra Strædet Bab-el-Mandeb indtil Arabien's Sydøstspids. Oprindelsen til Benævnelsen e. H. var af Agatharchides udførlig behandlet i hans Skrift om dette Hav. Om det e. H. har Danville skrevet en Afhandling: »Hist. de l'Acad. des Inscr.« XXXV. *V. S.*

Eryx, efter græske Sagn en Konge over et Folk paa Sicilien, der kaldtes Elymerne; han residerede i Byen E. og sagdes at være Søn af den der paa Bjærget dyrkede Afrodite; som hans Fader nævnes snart Poseidon, snart Argonauten Butes. E. skal have bygget Afrodite's Tempel paa Toppen af Bjærget E. Han var en vældig Nævekæmper, der udfordrede alle fremmede, der kom til Landet, til Nævekamp og overvandt dem. Den eneste, der overvandt ham, var Herakles, fra hvem E. havde taget en af Geryon's Okser (se Herakles). *V. S.*

Eryx, i Oldtiden Navnet paa et 750 M. højt Bjærg paa Sicilien's Nordvestspids, lige N. f. Drepanon (Trapani), nu Monte San Giuliano, og paa en paa dets Affald liggende By. Paa Toppen af Bjærget laa en berømt Helligdom, hvor man dyrkede Afrodite, der efter Stedet havde Tilnavnet Erykine (s. d.). Til Templet var knyttet en Hetæreanstalt, hvorfor man ikke uden Grund har antaget, at Helligdommen oprindelig har været anlagt af Foinikerne og viet til Astarte. Byen E. skal oprindelig have været beboet af et Folk, der kaldes Elymer, men Grækerne vidste snart at skaffe sig Indgang i Byen, saaledes at den efterhaanden blev helt græsk. Karthagerne gjorde sig imidlertid senere til Herrer over Byen, Pyrrhos indtog den 278; men 261 tog Karthagerne under Hamilkar E. tilbage og ødelagde Byen. Beboerne førtes til Drepanon; 241 kom E. under Rom, men tabte

snart hele sin Betydning. Afrodite-Helligdommen bestod endnu i den tidlige Kejsertid, men var i stærkt Forfald. Elymerne, som E. først tilhørte, antages at være Indvandrere fra Østerland; Mønterne fra E. synes at bekræfte Formodningen herom. *V. S.*

Eryx se Kvælerslanger.

Erzérûm, Ersirûm, Hovedstaden i den tyrkiske Del af Armenien, ligger paa den sydøstlige Rand af en ca. 2,000 M. høj Højslette ved Eufrat's vestlige Kildeflod, Kara-Su, ikke langt fra dens Udspring. Den betydelige Højde og det om Vinteren usædvanlig strenge Klima bevirke, at Byens Omgivelser kun frembyde et tarvelig bevokset og folkefattigt Landskab. At der dog allerede i den tidlige Middelalder opstod og siden har holdt sig en betydelig By i denne af Naturen saa tarvelig udrustede Egn, har sin Grund i den for Transithandelen saa heldige Beliggenhed mellem det sorte Hav og Persien—Indien (»den gamle genuesiske Vej«). Efter at Russerne ere trængte saa langt mod Syd i Armenien og med deres Jærnbaner tilbyde Handelen store Fordele, har næsten hele Persien's Handel forladt E. for at søge Tiflis og Batum. Sin væsentligste Betydning har Byen nu som den tyrkiske Administrations Sæde for Vilajetet E. (76,700 □Km. med 646,000 Indb.) og Sædet for en armenisk Ærkebiskop samt som Grænsefæstning mod Rusland. Indbyggerantallet anslaas til 60,000, hvoraf Halvdelen ere Tyrkere, Resten Armeniere, Persere og enkelte Grækere. Byens Fysiognomi er meget uanseligt; Husenes Antal er vel meget stort, men de ere smaa og hyppig halvt underjordiske. Gaderne ere krumme, snævre og sjælden brolagte, og Byen gennemskæres af en Række Smaabække. I den senere Tid er Udseendet forandret en Del paa Grund af de gamle Mures Nedriveise; Kastellet, der er Pashaens Residens, bestaar dog endnu. I Stedet for den gamle ikke længere tidssvarende Befæstning er E. nu bleven forsynet med detacherede Forter. Paa anselige Bygninger er der ikke stor Rigdom, der findes ca. 30 Moskeer og flere armeniske Kirker; interessantest er et Mausoleum med gamle kufiske Indskrifter. Arsenalet er et forhenværende kristent Kloster. E. havde tidligere Ry som en betydelig Industriby, navnlig i Smedearbejde af Jærn og Kobber; men efter den stærke Udvandring af de dygtige armeniske Haandværkere til det russiske Armenien er denne Industri saa i godt som ophørt; ligesaa er det gaaet Tæppe- og Læderindustrien, og i Basarerne ser man nu mest persiske Varer. E. stammer fra en Fæstning, som Theodosius II opførte i 5. Aarh., og som senere blev kaldet Arsen-el-Rum ɔ: Romernes eller Grækernes Arsen. 1201 faldt den i de seldshukiske Tyrkers Hænder, derefter kom den 1242 under Mongolerne og endelig 1517 under de osmanniske Tyrker, der have hævdet deres Herredømme, trods det at Byen to Gange i dette Aarhundrede (1829 og 1878) blev besat af Russerne. *C. A.*

Erzgebirge, en Del af de nordbøhmiske Randhøjder, danner paa en Strækning af 110 Km. Grænsen mellem Kongerigerne Sachsen og Bdhmen. E., der mod Vest er skilt fra Fichtelgebirge ved det lavere »Elster-Bjærgland«, er ligesom Schwarzwald og Vogeserne usymmetrisk bygget; som en næsten 500 M. høj, af korte Tværdale gennemfuret Bjærgmur stiger Landet brat over Eger-Dalens Sænkning (i det nordlige Bohmen), medens E.'s sachsiske Skraaning, der væsentlig afvandes af Elb-Bifloderne Eister og Mulde, har Form som et mod Nordvest jævnt skraanende, bølgeformet Plateau med afrundede, lidet fremtrædende Toppe, »et Bjærgland uden Bjærge«. E.'s Rygning, hvis Gennemsnitshøjde kan sættes til mellem 700 og 800 M., er vidt og bredt, især dog mod Vest, dækket af Moser og store Naaleskove. Noget V. f. Bjærgryggens Midte stige det bøhmiske Keilberg og Fichtelberg i Sachsen nær hinanden til Højder paa henholdsvis 1,243 °g 1,213 M.; her ligger ogsaa Oberwiesenthal, den højestliggende By i Tyskland. E. i snævrere Forstand er den Del af Højlandet, der ikke synker under 400 M. Nordgrænsen for dette Omraade falder omtrent sammen med den vigtige Samfærdselslinie fra Dresden mod Vestsydvest gennem Elster-Landet til Bayern. Foran den vestlige Del af disse egentlige E. er der lejret en langstrakt Indsænkning, hvis Beliggenhed er betegnet af Byerne Zwickau og Chemnitz, og hvis Betydning maa søges i de rige Stenkullejer, der ere blevne bestemmende for Udviklingen af de industrielle Forhold i hele det vestlige Sachsen. Til dette Zwickauer Kuldistrikt slutte sig endelig mod Nordvest de saakaldte sachsiske Mellem bjærge, en elliptisk formet, gennemsnitlig 300 M. høj, bølgeformet Plateaumasse, der mod Øst træder i Forbindelse med de egentlige E., og hvis sidste Udløbere tabe sig i det nordtyske Lavland. E. i snævrere Forstand bestaar væsentlig af Gnejs og Granit; de sachsiske Mellembjærge ere en lignende Urtidsdannelse, hvorimod Zwickauer-Sænkningen optages af Perm- og Kuldannelser. E., hvis flade Rygning kun er den glattede Fod af ældgamle Bjærgfolder, maa nærmest opfattes som en i en sen geologisk Periode løsreven og isoleret Del af den bøhmiske Urfjældsmasse, løftet til Vejrs og stillet skraat med Hældning mod Nordvest. Eger-Dalen er et Sænkningsfelt, og Brudzonen langs E.'s bratte Sydøstrand er som andre Brudzoner betegnet ved Frembrud af mægtige Vulkanmasser. Hvad Klimaet angaar, da aftager den aarlige Middeltemperatur fra en Højde af 100 M. o. H. i det nordlige Sachsen indtil Bjærgryggen i 900 M.'s Højde fra ca. 9^0 til noget over 4^0, Juli's Middeltemperatur fra 19^0 til næppe 14^0, Januars fra ca. 0° til -4^0. I samme Højde er Sydskraaningen mod Bohmen noget varmere i aarligt Gennemsnit og i Juli, i Januar derimod koldere. Den aarlige Regnmængde stiger paa Nordskraaningen fra 58 Cm. i 100 M.'s Højde til henimod 100 Cm. i 900 M.'s Højde. Paa den bøhmiske Side ere Regnmængderne betydelig mindre i tilsvarende Højder. — Kun faa europæiske Bjærge kunne maale sig med E. i Kulturværdi. E. har næsten overalt Plads til Bebyggelse, og det til Landbrug inddragne Areal aftager langt fra med stigende Højde i det Forhold, man skulde vente. Naar E. imidlertid er det tættest befolkede af alle tyske Mellembjærge, ja hører til Tyskland's bedst befolkede Egne overhovedet, naar vi i Højder med en Middeltemperatur af 5—6^0 finde en Befolkningstæthed af 150—200 paa hver □Km., i Distriktet Annaberg endog 230 paa hver □Km., da skyldes dette den rigt udviklede Industri, som er til

Huse her, og som oprindelig stod i nøje Forbindelse med den rige Bjærgværksdrift, men senere, da Bjærgværksdriften til Dels sygnede hen, gjorde sig uafhængig af Bjærglandcts Malmskatte og blev Befolkningens væsentligste, stedvis eneste Indtægtskilde. Malmrigdommen har givet E. Navn. Grubedriften her hører til den ældste i Tyskland, og E. var længe et Midtpunkt for Bjærgværksdriften i hele Europa. Grubedriften i Egnen om Freiberg var og er et Mønster paa rationel Anvendelse af Naturvidenskabens Resultater, og det berømte Bjærgværksakademi, der talte Werner blandt sine Lærere, var i 18. Aarh. et Udgangspunkt for geologisk Videnskab og en Planteskole for dygtige Bjærgmænd. I sidste Halvdel af 12. Aarh. begyndte man at udnytte de rige Sølvmalme her, og fra Midten af 12. Aarh. indtil 1882 er der leveret Sølv til Værdi af i det mindste henimod 800 Mill. Kr., foruden en Mængde Bly, Kobber og andre Produkter. Da Malmrigdommen begyndte at udtømmes, maatte Befolkningen, hvis den vilde holde ud, gribe til andet Erhverv; saaledes begyndte Industrien i Begyndelsen i Tilslutning til Bjærgværksdriften, senere gav Skovrigdommen Anvisning paa Trævareindustri, og i Hørren havde man en nyttig Tekstilplante, der tog til Takke med mager Jord og liden Sommervarme. Da heller ikke disse naturlige Betingelser vare tilstrækkelige til at mætte de mange Munde, begyndte man at spinde og væve, at kniple, brodere og flette; den forbedrede Samfærdsel bragte fremmede Raastoffer ind i Landet. Stenkullene gave ogsaa her nyt Opsving, og sammen med Industriens Blomstring begyndte nu en ny Indvandring, der yderligere fortættede Befolkningen, men rigtignok tillige hidførte langt større Afhængighed af Verdensmarkedets Konjunkturer og en deraf følgende økonomisk Usikkerhed. *H. L.*

Es, indtil Juni 1861 dansk Vægt = $^1/_{16}$ Ort = 8 Gran = 61,035 Mgr. *N. J. B.*

Es (mus.) (ital. *mi bemolle*, fr. *mi bémol*, eng. *e flat*), det ved et ♭ en halv Tone fordybede E. *Es-dur*, den Dur-Tonart, der har *Es* til Grundtone; har 3 ♭, for *h*, *e* og *a*. *Es-mol* har 6 ♭, for *h*, *e*, *a*, *d*, *g* og *c*. *S. L.*

E. S., Mester fra 1466, nedertysk, maaske schwabisk Kobberstikker, virksom fra ca. 1450 til efter 1467, kaldes saaledes efter Signaturen paa 21 Blade, der tillige ere betegnede med Aarstallene 1465—67; over 400 andre Blade kunne nu desuden tilskrives ham. E. S. staar i Tegning og Formgivning den v. Eyck'ske Skole nær, dog med en udpræget Individualitet, og som den første Kobberstikker, der ved en højere udviklet Teknik viste Vejen, ad hvilken Slikket kunde naa fuld kunstnerisk Udtryksevne, blev han Forgænger for Kobberstikkerkunstens store Mestere, Schongauer og Durer, i Stikket spillende samme Rolle som v. Eyck i Maleriet. E. S.'s Værk, der bestaar af religiøse Scener, adelige Vaaben, 2 Suiter Spillekort samt enkelte Genrescener af høj kulturhistorisk Interesse, blev i 15. Aarh. meget kopieret saavel i Tyskland som i Italien; Træsnittene til *Ars moriendi* tilskrives nu ogsaa denne Mester. (Litt.: Max Lehrs, »Die ältesten deutschen Spielkarten« [Dresden 1885]; C. v. Lützow, »Geschichte des deutschen Kupferstichs u. Holzschnitts« [Berlin 1891]). *A. Ls.*

Esaias se Jesaja.

Esau se Edomitterne.

Esbern (yngre Esben; i 12. Aarh. Esbjorn, af Ass, Gud, og bjorn, Bjørn), dansk Mandsnavn, = norsk Asbjørn. I danske (og derfra i norske) Folkeeventyr er E. sædvanlig Navn paa Helten, den yngste Broder (se Askefis og Askeladd). *A. O.*

Esbern Snare, dansk Høvding og Helt, født ca. 1127, død 1204, var ældste Søn af Asser Rig og Sønnesøn af Skjalm Hvide og udmærkede sig tidlig ved den Raadsnarhed, hvoraf han fik Tilnavn. Ligesom sin yngre Broder Absalon sluttede han sig ivrig til deres Fostbroder, Valdemar I, og da Valdemar efter Blodgildet i Roskilde flakkede om paa Sjælland som Flygtning, reddede E. S. ham ved at vildlede Fjenden for dernæst under en forrygende Storm at sejle med ham til Jylland (1157). Da Sven Eriksøn med sin Hær drog efter Valdemar, ydede E. S. sin Ven ypperlig Tjeneste som Spejder, og trods sin Dumdristighed vidste han altid at klare sig ud af Farerne. Efter Valdemar's store Sejr viste han sin Højmodighed ved at gaa i Forbøn for den fjendtlige Høvding, Ulv, og i den følgende Tid hørte han idelig til Kongens fortroligste Raadgivere. I politiske Forhold kunde E. S. være varsom nok, som dengang han forgæves raadede Valdemar fra at drage til Kejser Frederik (1162); men ellers fremtræder han idelig som den fyrige og raske Kriger, og næst Absalon var han den ypperste Fører paa de mange Vendertog. Hans Mod og Kamplyst vare uden Grænser; engang forfulgte han en Ryboer saa langt ud i Stranden, at han paa et hængende Haar selv var druknet. Til Landets Værn og for selv at have et fast Tilflugtssted byggede han Fæstningen Kalundborg ved »Hærvig«; her rejste han tillige den højst ejendommelige Korskirke med de 5 Taarne, der ligne et Vagthold Krigere (se Danmark, S. 1,006 fl.). E. S. deltog i Arkona's Erobring og Rygen's endelige Undertvingelse (1168), hvorpaa han som den unge Kongesøn Hertug Christoffer's Vejleder krydsede i Østersøen, hvor han nær havde sat Livet til i en vild Kamp mod estiske og kuriske Vikinger (1170). Skønt hans Saar endnu ikke vare lægte, gik han straks efter som Gidsel til Norge. Ud for Sjælland's Odde havde han paa Hjemvejen det forunderligste af sine mange Eventyr. Røbet af Maaneskinnet kom han nemlig med sit ene Skib i Kast med 40 vendiske Snækker, og længe holdt han Stand. Da Overmagten dog blev ham for stærk, fandt han paa at lade en af sine Mænd slaa Ild oppe i Toppen af Masten, og i Fjenden, der troede, at det var Signal til en dansk Flaade, flygtede da skyndsomst, saa at E. S. kunde komme tids nok ned til Pommern for at deltage i et Hærgningstog, som de Danske foretoge. Efter at Absalon var bleven Ærkebiskop, fik E. S. Styrelsen af flere Godser i Skaane, men fik derved ogsaa sin rigelige Part af Skaaningernes Uvilje mod de fremmede Herremænd; da Oprøret brød ud i lys Lue, bidrog han sit til Sejren og kunde fra den Tid være i Fred. E. S. stod ogsaa ved Absalon's Side, dengang denne afviste Kejserens Højhedskrav over Danmark, og da Paven lod prædike Korstog for at genvinde Jerusalem (1187), opfordrede E. S. i en flammende Tale de unge til at drage til det hellige Land og ved Bedrifter vise sig deres Fædre værdige. E. S. delte i det

hele Absalon's kirkelige Interesser; han gav sin halve Boslod til Sorø Kloster, hvor han ogsaa fik sit Gravsted; for øvrigt vilde hans Sønner og senere hans Svigersønner forholde Munkene en større Berømmelse vandt dog en af hans Døtre, Ingeborg, der blev gift med Peder Strangesøn og senere i sin Enkestand sad som mægtig og anset Frue paa sin Faders Borg, Kalundborg. *H. O.*

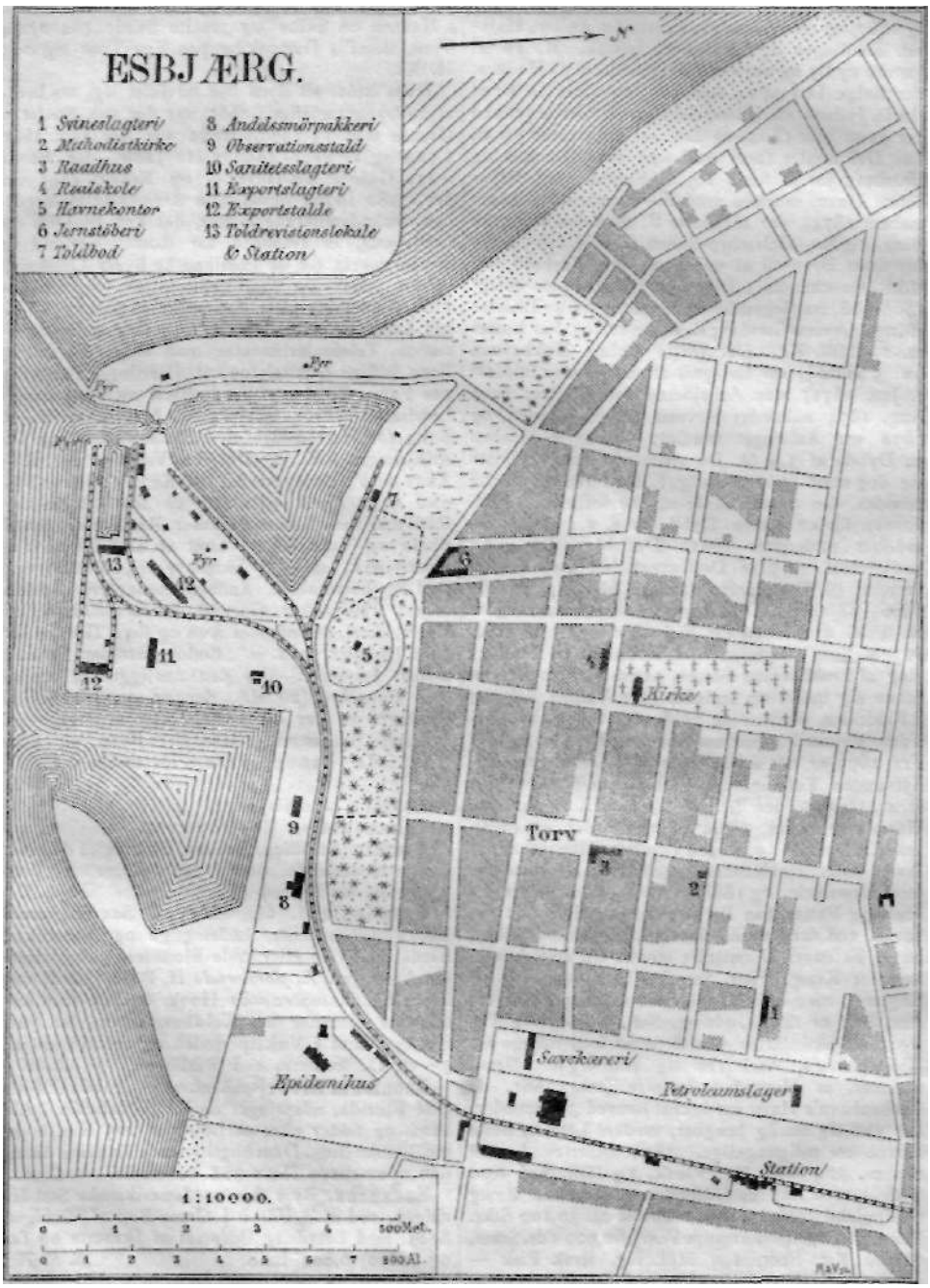

Del af Godserne. E. S. var 3 Gange gift, sidst med den svenske Hertugdatter Helene, som straks efter hans Død blev Valdemar II's Frille. Af hans Sønner blev Johannes Valdemar II's Marsk; men

Esbjærg, en ganske ualmindelig stærkt opblomstrende Ladeplads i Jylland, Ribe Amt, Skads Herred, beliggende ca. 13 Km. S. f. Varde og omtrent lige saa langt N. V. f. Ribe

ved Vesterhavskysten lige over for Fanø paa de skraanende Sider af en Bakkeskrænt, E. Klev (maaske af eiss ɔ: brusende Vand, eller af Es, Æs o: Mading for Fiskene, smlg. Esrom Sø), af hvilken en Del styrtede ned under Storm 1881 og 1882, og med Graadyb, Farvandet mellem Halvøen Skallingen og Fanø, som Indløb. E. er en ganske ny By og skylder sin Oprindelse til Havnen, der ifølge Lov af 24. Apr. 1868 anlagdes her for at skaffe Jylland en Udførselshavn, da Sønderjylland var gaaet tabt 1864, og Landets Produkter for en stor Del maatte føres mod Syd over Marsken og Hamburg for at finde Vej til England; og det er denne Havn, sammen med E.—Lunderskov-Banen (aabnet 1874), der forbinder E. med den østjydske Bane, og E.—Holstebro-Banen (aabnet 1875), som har faaet Byen til at vokse op efter Forhold, der hidtil ere ukendte i Danmark. Havnen er anlagt 1868—88, fra Begyndelsen væsentlig under Ledelse af Ingeniørerne Carté og E. Petersen, og har kostet ca. 2,4 Mill. Kr. Det første Anlæg, Dokhavnen (ca. 5 Hekt.), var beregnet at skulle være fuldført 1. Jan. 1871; men Arbejderne forsinkedes; først Aug. 1874 aabnedes Havnen for Skibsfarten, og 1878 var Anlægget færdigt; da havde Havnen en Dybde af 3,75 M. De afsluttede Arbejder viste sig dog snart utilstrækkelige; Havnerenden maatte udvides, den nordre Mole maatte forlænges, Forhavnen fik en større Dybde o. s. v.; disse Udvidelser fuldendtes 1881. Det blev dog snart nødvendigt at give Dokhavnen en Dybde, der svarede til Forhavnens (ca. 4,5 M.), og endelig 1886—88 anlagdes den nuværende Forhavn og en ca. 4 M. dyb Havn for Fiskerbaade (31 M. bred, 125 M. lang), ligesom der foretoges en Ombygning af Dokhavnens Sluser, svære Jærnporte, som aabne sig indad og saaledes give Vandet Adgang i Flodtiden, medens de holde det tilbage i Ebbetiden (Forskellen mellem Ebbe og Flod er 1,5 M.). Fra 1893 er der foretaget ny Udvidelser og Uddybninger. Ved Graadyb-Indsejlingen findes et Fyr af 4. Orden; desuden to Havnefyr. S. A. som Havnen aabnedes, 1874, begyndte der en regelmæssig Dampskibsfart paa London (Thameshaven), Aaret efter etableredes regelmæssig Forbindelse med Newcastle, og 1888 aabnedes ligeledes regelmæssige Farter paa Parkestone og Hull (alt besørget ved det forenede Dampskibsselskabs Skibe); nu er E. en af Danmark's største Udførselshavne, især for Kvæg, Faar, Smør, Flæsk og Fisk til England; men ogsaa Indførslen er stegen Aar for Aar, især af Kul, Gødning, Salt, Sukker og Petroleum; Skibsfarten paa E. staar kun tilbage for Kjøbenhavn's, Aarhus'es og Aalborg's. Dertil kommer, at Havnen i Isvintre (som 1881, da Kjøbenhavn's Havn var lukket henved 3 Maaneder) har vist sig særlig brugbar, medens Landets fleste Havne ere utilgængelige. 1894 udførtes der til Søs ca. 32,3 Mill. Kg. Flæsk, 1,6 Mill. Kg. Kød (i de senere Aar er Udførslen af levende Kvæg til England lukket; 1890 udførtes ca. 30,100 Stkr. Hornkvæg og lige saamange Faar), 60,600 Tdr. Smør, 11,100 Kg. Fedt, 1,23 Mill. Kg. fersk Fisk — særlig af Kuller. Rødspætter og Torsk fiskes der store Mængder —, 295,900 Snese Æg o. s. v.; s. A. indbragte de ordinære Skibs- og Toldafgifter ca. 189,300 Kr., og blandt de fortoldede Varer var der ca. 3,024 Elste, 102,000 Tdr. Kul og over 0,6 Mill. Kg. Salt. Farten paa Udlandet beskæftigede for Indgaaende 458 Skibe (af hvilke 304 Dampskibe) med 48,429 Tons, for Udgaaende 462 Skibe (hvoraf 308 Dampskibe) med 58,151 Tons Gods. Ved Slutn. af 1894 vare hjemmehørende i Havnen 68 Skibe og maalte Baade paa 2,074 Tons, deraf 4 Dampskibe paa 840 Tons og 225. H. K.

Hvor kolossalt Byen har udviklet sig, ses bedst af Indbyggerantallet. 1865 var der paa Stedet 2 Gaarde med 13 Indb.; 1870 var der 400, 1880 1,529°g 1. Febr. 1890 4,111 Indb., der boede i 412 Gaarde og Huse— og Novbr. 1895 var der 9,280 Indb.; ogsaa hele Anlægget: de brede, lige, makadamiserede Gader, der kun til Dels erebebyggede, er fremmed for danske Forhold og minder stærkt om de amerikanske Byers Opstaaen; »Huse vokse op som Paddehatte«, og den ene store Forretning efter den anden grundlægges. E. har Lodsstation, Toldsted, Postkontor og Telegrafstation, Telefonforbindelse med Ribe, Varde og Fanø (tillige Statstelefon til Hjerting), Færgefart paa Fanø, Filialer af Varde Bank og Vestjylland's Landmandsbanker, Sparekasse, Apotek m. m., er Bolig for Herredsfogeden i Skads Herred og Distriktslægen i E. og Distrikt, Valgsted for Ribe Amts 2. Folketingskreds, har Kirke (opført 1887) med egen Præst (desuden en Methodistkirke), Raadhus, flere Kommuneskoler, Realskole, teknisk Skole og Handelsskole samt en Del Industri og Haandværk, saaledes Skibsbyggeri, Maskinværksted og Jærnstøberi, Andelssvineslagteri, Andelsmejeri, Teglværker, Garveri, Farveri, Uldspinderi,, Bogtrykkeri, der udgives Avis og flere Tidsskrifter, flere Hoteller, o. s. v. Endnu mangler E. kommunalt Selvstyre. Fra den nærliggende, beplantede Bavnehøj (26 M.), der er omgiven af en Plantage, er der en smuk Udsigt over Hjerting-Bugten, Skallingen, Graadyb, Fanø og Ribe. (Litt.: O. Bruun, »Fra Pionertiden i E.« [E.. 1893]). *H. W.*

Esbjørn se Asbjørn.

Esbouquet se Ess-bouquet.

Escalin (Schilling, Shilling, Skilling), i de østerI rigske Nederlande, siden 1749 Sølvmønt af Vægt ! 4,9900 Gr. og Finhed $\frac{23}{40}$. *N.J.B.*

Escallonia L. fil., Slægt af *Saxifragaceae*, Buske med spredte, læderagtige og kortstilkede Blade og hvide eller røde Blomster. 50 sydamerikanske Arter. *E. floribunda* H. B. K. (Peru) med hvide og *E. macrantha* Hook. & Arn. med karminrøde Blomster ere Koldhusplanter, der ynde rigeligt Vand i Vækstperioden og overvintres ved 3—5°. De formeres ved Stiklinger. *L. H.*

Escambia River [eskä'mbearivə], Flod i U. S. A., Stat Florida, udspringer med 2 Kildefloder i Alabama og falder efter et Løb paa 225 Km. i den mejikanske Bugt. Dens bugtlignende Munding danner den udmærkede Havn ved Pensacola. *C. A.*

Escanaba, By i den nordamerikanske Stat Michigan, ved E.'s Udløb i Green Bay af Michigan-Søen med betydelig Udførsel af Jærnerts og Træ og (1890) 6,800 Indb. *S. B. T.*

Escarpins [æskarpæ] (fr.), lette Sko, navnlig Dansesko; *en e.*, i Baldragt, navnlig i Sko, Silkestrømper og Knæbenklæder.

Escaut [æsko'] se Schelde.

Escayrac de Lauture [æskærakdloty!r], Sta-

nislas, Greve af, fransk opdagelsesrejsende, født 1830, død i Fontainebleau 20. Decbr. 1868. Allerede i en Alder af 17 Aar besøgte han Madagascar, Comorerne, Sansibar og Nordafrika's Kyst, men hans Hovedrejse faldt dog 1849—50, da han berejste Kordofan og Nubien. En stor ægyptisk Nilekspedition 1856, som han blev sat i Spidsen for, gik derimod i Stykker inden Afrejsen. 1860 fulgte han de franske Tropper til Kina og faldt i kinesisk Fangenskab, hvor hans Helbred blev nedbrudt. Han har offentliggjort flere Afhandlinger over Ægyptisk Sudan og Kina i franske videnskabelige Tidsskrifter. *C. A.*

Eschăra, Brandskorpe ved Ætsning eller Forbrænding.

Eschăra se Mosdyr.

Eschatologi (af græ. ἔσχατος: sidst), Læren om de sidste Ting, er i den kirkelige Dogmatik den sammenfattende Betegnelse for de Lærepunkter, som omhandle denne jordiske Tilværelses Afslutning samt hvad derpaa følger, saavel hvad den enkelte som hvad den hele Menneskeslægt angaar, altsaa Læren om Døden, Mellemtilstanden, det tusindaarige Rige, Antikrist, Christi Genkomst, Opstandelsen, den yderste Dom og den derefter følgende fuldkomne Verdensorden. Grundlag for disse Lærepunkter findes i det ny Test. rundt om, i samlet Overblik navnlig i Matth., Kap. 24—25 samt i Johannes'es Aabenbaring. De konfessionelle Differencer angaaende E. ere i det hele taget ikke store, størst angaaende Mellemtilstandslæren, hvis ejendommelige Udformning i den romerske Skærsildslære er et afgørende konfessionelt Stridspunkt. Derimod gøre større Forskelle sig gældende mellem de enkelte Dogmatikeres Systemer, alt efter som disse lægge de bibelske, konkrete Udtalelser i bogstavelig Udtydning til Grund, hvad eller de principielt eller af Mistillid til Eksegesens Evne til her tilstrækkelig sikkert at løse sin Opgave mere søge ad Spekulationens eller den religiøse Erfarings Vej at naa en Opfattelse af de herhenhørende Spørgsmaal, idet en mere reserveret Holdning gennemgaaende karakteriserer Fremstillinger af sidstnævnte Art. Se for øvrigt Artiklerne til de enkelte Punkter, derunder Apokastasis, Chiliasme. *J.C.J.*

Eschel se Smalte.

Eschenburg, Johann Joachim, tysk Litteraturhistoriker, født i Hamburg 7. Decbr. 1743, død i Braunschweig 29. Febr. 1820. Han blev 1777 Professor i Litteratur ved »Carolinum« i Braunschweig, senere Meddirektør ved samme Anstalt, og redigerede en Tid »Braunschweiger Magazin«. Til Lessing stod han i personligt Venskabsforhold og udgav efter dennes Død hans »Collectaneen zur Litteratur« [1790], ligesom han var Medudgiver af Lessing's samlede Skrifter. Som Æstetiker har E. gjort sig bekendt ved sin »Entwurf einer Theorie und Litteratur der schonen Redekünste« samt ved sine Udgaver af flere samtidige tyske Digtere. Navnlig er han imidlertid bekendt ved sine engelske Litteraturstudier, i hvilken Henseende maa nævnes hans: »Britisches Museum« [6 Bd., 1777—80] og »Annalen der britischen Litteratur« [1780—81]. *C.A.N.*

Eschenmayer, Adam Karl August, tysk Filosof, født 4. Juli 1768, død 17. Novbr. 1852, gjorde sig særlig bekendt ved sin ivrige Bekæmpelse af Hegel's Filosofi. Selv var E. tilbøjelig til Mysticisme og syslede meget med Magnetisme og Spiritisme. Han har skrevet en stor Række Værker. *C. St.*

Escher, Johann Heinrich Alfred, schweizisk Statsmand, født 20. Febr. 1819 i Ziirich, død 6. Decbr. 1882 smst., valgtes 1844 til Kanton'ets lovgivende Forsamling og kom snart til at spille en Rolle som en af det liberale Partis Førere. Især havde han 1845 Del i Jesuitternes Forvisning og i den konservative Regerings (Bluntschli's) Fjernelse. 1847 valgtes E. til Formand og udtalte sig straks for en gennemgribende Omdannelse af Forbundsforfatningen; han blev derefter Medlem af Regeringsraadet og 1848 dets Afsending ved Forbundsdagen, hvor han virkede for den ny Forfatning. 1849 valgtes han til Nationalraadet, hvor han havde Sæde til sin Død og 3 Gange var Formand. Ligeledes gennemførte han 1849 som Zürich's sidste Borgemester en ny Forfatning for dette Kanton og var indtil 1855 Leder for dets Regering. Han virkede især for Skolevæsenets Udvikling og for Menighedernes Valg af Lærere og Præster samt havde vigtig Del i Grundlæggelsen af den polytekniske Højskole 1855 (var senere Medlem af dens Skoleraad). Endvidere var han Stifter af den schweiziske Kreditanstalt i Ziirich og Hovedophavsmand først til Nordøstbanen indtil Boden-Søen (overtog 1855 Ledelsen) og senere til St. Gotthard-Banen. Denne kostede store Kampe at faa i Stand, og E. blev selv 1869 Direktør derfor, men maatte gaa af 1878 for den Uvilje, som de lave Overslag og de deraf følgende finansielle Vanskeligheder fremkaldte. Senere har man dog erkendt hans Fortjenester og rejst ham et Mindesmærke i hans Fødeby. ***E. E.***

Escherny [æšærni'], François Louis, Greve d', fransk Skribent, født 24. Novbr. 1733 i Neuchâtel, død i Paris 15. Juli 1815. En stor Del af sit Liv tilbragte han paa Rejser og opholdt sig ved flere europæiske Hoffer. Efter sin Tilbagekomst til Frankrig allierede han sig nøje med de toneangivende Filosoffer: Diderot, d'Alembert o. a. og fra 1764 med J. J. Rousseau, hvem han ofte ledsagede paa dennes botaniske Ekskursioner, og hvis Lidenskab for Musikken han delte. Ved Revolutionens Udbrud begejstredes E. for de ny Ideer, men Demagogiets blodige Udskejelser skræmmede ham snart bort, han emigrerede 1792 og vendte først tilbage til Paris 1796. I sit Skrift »De l'égalité, ou principes généraux sur les institutions civiles, polit. et relig.« [2 Bd., Paris 1796, nyt Opl. under Titlen »Philosophie de la politique«, 2 Bd., Paris 1798] erklærer han Lighedsprincippet for det fordærveligste, usaligste og mest samfundsopløsende af alle Socialprincipper. Af hans øvrige Skrifter maa mærkes »Le Moi humain, ou de l'égoisme et de la vertu« [Paris 1791], et Værk, han havde arbejdet paa i 30 Aar og allerede tidligere offentliggjort et Brudstykke af (»Les lacunes de la philosophie« [Paris 1783]), videre hans »Correspondance d'un habitant de Paris avec ses amis . . . sur les évènements de 89« [Paris 1791, ny Udg. 1815 under Titlen »Tableau historique de la Révol.«, 2 Bd.] og endelig hans ganske interessante »Mélanges de littérature, d'hist., de morale et de philos.« [Paris 1809, 3 Bd.] (nyt Opl. under Titlen »Œuvres philos., litt., hist. et mor.« [3 Bd., Paris 1814]). *F. Y. M.*

Escher VOn **der** Linth, Arnold, fremragende schweizisk Geolog, født 8. Juni 1807 i Ziirich, død smst. 12. Juli 1872. Han blev Student 1825 og studerede i nogle Aar Naturvidenskab i Genève og Berlin, hvorpaa han i geologisk Øjemed foretog en Studierejse gennem Tyskland og Italien til Algérie. 1834 blev han Privatdocent ved Universitetet i Ziirich og 1856 Professor i Geologi ved Polyteknikum i samme By. Plans fleste videnskabelige Arbejder omhandle Alpernes Geologi, men han har ogsaa udgivet Arbejder vedrørende Nordafrika's Geologi og har bl. a. søgt at eftervise, at Sahara i Kvartærtiden delvis har været vanddækket. *K.R.*

Escher VOn der Linth, Johann Konrad, schweizisk Fabrikant, (1767—1823), var 1798—1803 Medlem af Helvetien's ny Forbundsforsamling og udgav 1798—1801 sammen med Usteri »Schweizerischer Republikaner«, som nu er en vigtig Kilde til dette Tidsrums Historie. Han ledede 1807—22 de store Regulerings- og Uddybningsarbejder ved Floden Linth, hvorved opnaaedes, at en stor Del af det omliggende Land, der var paa Veje til at blive til Sump, genvandtes for Agerbrug. Zürich's store Raad gav derfor ham og hans Æt Tilnavnet »von der Linth«. Slægten uddøde 1872. *E.E.*

Eschke, Wilhelm Benjamin Hermann, tysk Landskabs- og Marinemaler, er født 6. Maj 1823 i Berlin. Han er Elev af Marinemaler W. Krause, senere af Le Poittevin i Paris. Paa lange Rejser studerede han særlig de nordiske Farvande (dog ogsaa Italien), Tyskland's, England's, Frankrig's, Norge's m. fl.'s Kyster, som han har skildret i en stor Mængde omhyggelig gennemførte, i Farve virkningsfulde Billeder med slaaende Lyseffekter (ofte Maaneskin). Saaledes i »Neuwerk ved Elben« [1863], »Storm paa Havet«, »Capri's blaa Grotte«, »Redningsbaaden kommer et strandet Skib til Hjælp«, »Freshwater-Bai paa Wight«, »Fyret paa Klippen« [1879, Berlin's Nationalgaleri], »Wormshead paa Sydwales«, »Watcombe-Bai paa Wight« [1887] m. m. fl. Han har endvidere haft ikke ringe Betydning som Lærer for mange af Berlin's yngre Marine- og Landskabsmalere; til denne Elevkreds høre ogsaa hans 2 Sønner, Richard og Oskar. *A. Hk.*

Eschref se Aschraf.

Eschricht, Daniel Frederik, dansk Anatom og Fysiolog, født i Kjøbenhavn 18. Marts 1798, død smst. 22. Febr. 1863. E. studerede Medicin ved Kjøbenhavn's Universitet, var Landfysikus paa Bornholm fra 1822—25, tog Doktorgraden (*De functionibus nervorum fadet*) og blev efter at have studeret i Tyskland og Frankrig 1829 ansat som Professor i Fysiologi ved sin Fødebys Universitet, ved hvilket han virkede til sin Død. E.'s Uddannelse og første Studier faldt i den ældre Periode, i hvilken Fysiologien næsten udelukkende var sammenlignende Anatomi eller spekulativ Naturfilosofi. Under hans Virksomhed som Lærer falder den moderne Fysiologis Gennembrud 1840—50. Ved sin Begavelse som ved sin videnskabelige Udvikling blev E. sammenlignende Anatom. Han har paa dette Omraade leveret en lang Række for sin Tid fremragende Arbejder. Uagtet han var en Elev af Magendie og en Ven af den lidt yngre joh. Muller, opnaaede han aldrig at tilegne sig den moderne Fysiologis Tankegang eller den eksperimentelle Metodes Teknik. Men det skal siges til E.'s Ros, at han aldrig forfaldt til den i denne Periode herskende Naturfilosofi. Hans Arbejdsmetode er nøgtern klar og nøjagtig med en grundfæstet Respekt for Kendsgerningen og Hævden af den enkelte naturvidenskabelige Iagttagelses Værdi. I hvert Fald i sine senere Arbejder (»Haandbog i Fysiologien« [2. Udgave 1851]; »Das physische Leben« [1852]) stiller han sig paa den moderne Fysiologis Grund og forkaster enhver Antagelse af særlige Livskræfter. Hans Fremstilling og Stil er klar om end ofte noget bred; i hans populære Arbejder, af hvilke han har offentliggjort flere som Gengivelser af Foredrag ikke blot i Kjøbenhavn, men i Hamburg og Berlin, faar Stilen undertiden et betydeligt Sving og Varme fra en Begejstring for videnskabelig Forskning og videnskabeligt Fremskridt. Hans mest fremragende Arbejder tilhøre den sammenlignende Anatomi og Udviklingshistorie; hans Undersøgelser over Hvalernes Anatomi (i en lang Række Afhandlinger i det danske Videnskabernes Selskabs Skrifter og i »Zoologisch-anatomisch-physiologische Untersuchungen iiber die nordischen Wallthiere« [Leipz. 1849]) har paa mange Punkter været grundlæggende. Hans Undersøgelser »Om Haarenes Retning paa det menneskelige Legeme« [1838] have vakt Opsigt og ere blevne benyttede af Darwin (»Descent of Man«). Sammen med Joh. Muller offentliggjorde han »Ueber die arteriosen und venosen Wundernetze an der Leber des Thunfisches« [1836]. Hans i nyere Forstand egentlig fysiologiske Arbejder ere væsentlig Samlerarbejder og Oversigter. E.'s betydelige fysiologisk-zootomiske Samlinger (særlig Hvaler) købtes 1841 af Universitetet og bleve efter hans Død indlemmede i det zoologiske Museum i Kbhvn. (Litt.: Erslew, »Dansk Forfatterlexikon«; »Dansk biogr. Lex.«, IV). *S. T.*

Eschscholtzia Cham., Slægt af Valmuefamilien, Urter med stærkt fjerdelte Blade og langstilkede Blomster, hvis Krone er hvid eller orangegul. Skulpeformet Kapsel. 10 nordamerikanske Arter. *A. M.*

E. californica Cham. er en enaarig Frilandsplante med store gule Blomster, som ere lukkede i Regnvejr. Planten bliver 30—40 Cm. høj. Af Varieteter haves *E. c. crocea* med safran-orangegule og *E. c. fl. albo* med hvide Blomster. Den varierer ogsaa med fyldte Blomster. Frøet saas i April eller Maj paa Blivestedet. *L. H.*

Eschwege, By i det preussiske Regeringsdistrikt Cassel, ca. 40 Km. S. 0. f. Cassel, ved Werra. Betydelig Industriplads (»det hessiske Elberfeld«), især store Garverier. (1890) 9,787 Indb. *H. L.*

Eschweiler, By i det preussiske Regeringsdistrikt Aachen, ca. 14 Km. 0. N. 0. f. Aachen ved Floden Inde. Beliggende i det store Stenkulsdistrikt omkring Aachen er E. vokset op til en vigtig Industriplads, der nu (1896) har over 20,000 Indb. *H. L.*

Esclåvo, el, spansk Maler, se Pareja.

Escobār y Mendōza, Antonio, spansk Jesuit, født i Valladolid 1589, død smst. 1669. 15 Aar gl. gik han ind i Jesuiterordenen og viede alle sine Tanker til Ordenens Tjeneste med en beundringsværdig Strenghed og Konsekvens. Han holdt Masser af Prædikener og skrev Masser af Bøger (83 Bd.) og førte Ignatius Loyola's Tanker ud i

deres yderste Spids. Hans Navn vilde næppe mere have været kendt, hvis ikke Pascal havde taget hans Skrifter under Behandling i sine »Provincial-breve«, og siden da er E.'s Navn blevet et Udtryk for Jesuitternes kasuistiske Moral (Escobarisme). Jesuiterordenen har officielt taget Afstand fra nogle af E.'s Paastande. *L. M.*

Escoiquiz [eskojki's], Don Juan, spansk Adelsmand, født 1762 i Navarra, død 1820, indtraadte lidlig i den gejstlige Stand og blev Kronprinsens Lærer. 1798 forvistes han fra Hovedstaden for sit Fjendskab mod Godoy, men forblev i hemmelig Forstaaelse med Prinsen, hvem han ophidsede mod Faderen. Da Prinsen 1808 lod sig udraabe til Konge, blev E. Statsraad. Han raadede Ferdinand VII til at rejse til Bayonne, fulgte ham derhen og fraraadede ham at nedlægge Kronen; ledsagede ham siden til Frankrig og fik Bopæl i Bourges. Decbr. 1813 sendtes han til Valençay for at deltage i Forhandlingerne mellem Napoleon I og Kong Ferdinand; fulgte denne tilbage til Spanien, men blev for sine frisindede Grundsætninger forvist til Ronda, hvor han døde. E.'s »Idea sencilla« [1808, oversat 1816 paa Fransk, »Exposé des motifs«], j der fremstiller Grundene til Ferdinand VII's Rejse til Bayonne, er en vigtig Kilde til Datidens Historie. Desuden digtede han 1801 et Epos om Mejiko's Indtagelse og oversatte Milton's »Tabte Paradis« og Young's »Nattetanker«. *E. E.*

Escoriāl (el E., ikke: Escurial), Flække med (1887) 1,150 Indb., omtr. 50 Km. N. V. f. Madrid, i Distriktet San Lorenzo del E.; Provinsen Madrid (Ny-Kastilien), ved den spanske Nordbanelinie Irun—Madrid, 1,130 M. o. H., i en øde og klippefuld Egn, paa Skraaningen af en af Sierra de Guadarrama's sydlige Udløbere. Omtr. 1 Km. fra Flækken ligger det kgl. Slot el E. og det med dette sammenbyggede Hieronymiterkloster *el real Monasterio de San Lorenzo del E.*, som fordum husede mere end 200 Munke. Baade Slot og Kloster er opført af Filip II til Ære for den hellige Laurentius, hvis Gunst de spanske Vaabens Sejr ved St. Quentin, St. Laurentii Dag 10. Aug. 1557, efter Kongens Formening skyldtes, og da denne Helgen under Kejser Decius's Kristenforfølgelse led Martyrdøden i Rom paa en gloende Rist, bleve Slot og Kirke paa Kongens Bud opførte i Grundform af en Rist; det vidtløftige Bygningskompleks bestaar derfor af flere lange Rækker af Konstruktioner, der overskære hverandre under rette Vinkler og danne 16 *patios* eller indre Gaarde af meget forskellig Størrelse. Grundstenen blev lagt af Filip II Apr. 1563, og det ydre Arbejde var fuldendt 1584; Bygmesteren var Juan Bautista de Toledo og efter dennes Død 1567 hans talentfulde Elev Juan de Herrara. Slot og Kloster ere opførte af den skumle graa *berroqueña*, en Slags Granit fra Sierra'en; men skønt Spanierne kalde E. *la octava*

escorial.

maravilla ell. Verdens 8. Underværk, gør det vidtstrakte Bygningsomraade i de øde Omgivelser dog et isnende koldt Indtryk. Desuagtet ere mange Dele og navnlig den vældige Kirke af stor arkitektonisk Værdi. De to Hovedfacader — den ene vender mod Vest, ud mod Sierra'en, den anden mod Øst, ad Madrid til — have den uhyre Længde af 240 M., gennemgaaende en Højde af 17 M. (til Karnissen), Sidefacadernes Længde er 190 M. Bygningen har 4 Hjørnetaarne paa 60 M.'s Højde og 3 andre Taarne, foruden Kirkens Kuppel med Lanterne og Spir, 15 Portaler, 80 Trapper o. s. v. Alle Bygningerne lede meget i de napoleonske Krige; den tilføjede Skade udbedredes dog til Dels af Ferdinand VII. Dog er en stor Del af fordums Glans og Herlighed forsvunden og mangfoldige Malerier og Kunstsager bragte andensteds hen: det herlige Bibliotek led meget ved Ildsvaade 1671 og blev siden plyndret og derefter skammelig forsømt, og endelig tændte Lynet Natten til 1. Oktbr. 1872 og voldte en Del Tab og Skade. E. er endnu det spanske Hofs Sommer- og Efteraarsresidens.

Hovedfacadens mægtige Portaler ere altid lukkede, den midterste aabnes kun for Kongerne af Spanien, levende eller som Lig. Bag dem ligger *el patio de los Reyes* eller Kongegaarden, ca. 100 M. lang og 75 M. bred, prydet med $5^1/_2$ M. høje Kolossalstatuer; derfra betræder man Kirken, et af Europa's seværdigste Renaissancemonumenter. Til højre for Kirken ligger Klostret, til venstre Præsteseminariet og en Del af Slottet; Resten af Slottet, med Filip II's Værelser, danner en særlig kvadratisk Udbygning bag Kirkens Kor. Kirken har en Dybde af 50 M. og er ved 4 kæmpemæssige kvadratiske Piller af 64 □M.'s Grundflade delt i 3 Skibe. Kuppelen hæver sig til en Højde af 107 M. Foruden *la capilla mayor* eller det store Kapel, for Enden af Hovedskibet, har Kirken mange mindre Sidekapeller: *la capilla de S. Juan, del Rosario, del Patrocinio, del Cristo de la buena muerte* o. s. v. og 48 Altre. Paa begge Sider af Højaltret Statuegrupper af forgyldt Bronze: Karl I (o: Kejser Karl V) og Filip II med Hustruer og Børn, knælende, med foldede Hænder. *El Relicario* til højre for Højaltret har en Del Helgenlevninger (tidligere flere), i det hvælvede Sakristi den berømte *Retablo de la Santa Forma* (den hellige Hosties Alter), af Marmor og forgyldt Bronze og med et prægtigt Perspektivbillede af Coello. Under Højaltret findes *el Panteon;* her hvile de spanske Konger fra Karl I til Ferdinand VII (paa 2 nær) i sorte Marmorsarkofager. Kun Konger og Kongers Mødre stedes til Hvile her (andre Medlemmer af den kgl. Familie i en særlig Gravhvælving, *el Panteon de los Infantes* eller *el Pudridero*). — Gennem hvælvede Galerier, der omslutte den store *patio de los Evangelistas*, med Apostelstatuer af Monegro, kommer man ad en Trappe med navnkundige Fresker af Luca Giordano til Klostret og Biblioteket; dette sidste, stiftet af Filip II, var fordum rigere end nu, men er dog endnu af Betydning ved sine Haandskrifter af klassiske og arabiske Forfattere.

Det kgl. Slot udgør omtr. $^1/_4$ af hele Bygningskomplekset. Rummene her have Fresker, Plafondmalerier og Staffelibilleder af Carducho, Coello, af Tizian, Tintoretto, Velasquez o. a., i nogle ogsaa Arazzi og gode spanske Tapeter. Seværdig er den store *Sala de las Batallas* med Slagbilleder, de saakaldte *maderas finas* (Værelser panelede med fine indlagte Træsorter), og Filip II's Værelser, uhyggelige Celler med hvidtede Vægge, hans Arbejdsbord, Bedeskammel, o. s. v. Til E. hører der Haver, der danne en velgørende Modsætning til det skumle Slot og den stenede Ørken, der omgiver det paa alle Kanter. (Litt.: Quinet, *Vacances en Esp:, Colleccion de Documentos ineditos parda hist. de Espana* [Bd. 7]; Quevedo, *Hist. del Real Monast. etc.* [Madrid 1849]; Rotondo, *Hist. des cr. artist. y pintor. del ?nonast. de S. L. etc.* [Madrid 1862 fol.]; Fergusson, *Hist. of the Modem Styles of Arch.* [1873]). *F. J. M.*

ESGOriålS (Escurials) se Faareracer.

Escosura, Patricio de la, spansk Forfatter og Politiker, født 5. Novbr. 1807 i Madrid, død smst. 22. Jan. 1878. Hans Liv var meget uroligt og afspejler ret de bevægede Tider, hvorunder hans Fædreland led. Som ganske ung hørte han til den Kreds af Talenter, der samledes om Digteren og Pædagogen Alberto Lista og siden kom til at give Spanien's Aandsliv en ny Retning. Med Espronceda, Ventura de la Vega og nogle flere deltog han i det oprindelig rent litterære, hemmelige Selskab, »Numantinerne«, der opløstes af Politiet, hvorpaa E. 1824 flygtede til Paris og der gav sig af med matematiske Studier. Men 1826 fik han Lov at komme tilbage, traadte ind i Hæren og blev 1829 Artillerifficer; som saadan forvistes han 1834 til Olvera (mindre By i Provinsen Cadiz), da han var mistænkt for at hælde til Don Carlos'es Parti. Siden var han imidlertid Adjutant og Sekretær hos General Cordoba, dengang ivrig og heldig Modstander af Karlisterne; men da Heldet begyndte at svigte denne Hærfører, og han nedlagde sin Kommando, traadte E. ogsaa ud af Krigstjenesten. Efter at have virket nogen Tid som Skuespilforfatter og Tidsskriftredaktør blev han 1838 *Jefe provincial* i Guadalajara, og i denne Egenskab kæmpede han 1840 i Spidsen for den derværende Ingeniørskoles Elever mod Espartero's Tropper til Fordel for Dronningregentinden, Maria Christina; derpaa maatte han atter gaa i Landflygtighed til Paris, hvor han levede som Litterat. 1843 var han dog atter hjemme og fik Embede som Understatssekretær, saa længe Narváez, Espartero's reaktionære Modstander, var Premierminister. Atter levede han nogle Aar som Litterat, til han 1847 en Tid lang atter indehavde sit forrige Embede. 1855 blev han til en Forandring Diplomat (Afsending i Lissabon); men Aaret derefter gik han som Indenrigsminister ind i — Espartero's liberale Kabinet, som dog kun bestod i kort Tid, Endelig var han 1872—74 Gesandt i Berlin. — E.'s Forfattervirksomhed ser lige saa broget ud som hans Liv, og han viste sig her lige saa modtagelig for vekslende Paavirkninger som paa sin politiske Løbebane. Fra Lista's Skole havde hans Begavelse modtaget et Stød i klassisk Retning; men nu kom Indflydelser fra den franske og Spaniernes egen gamle nationale Romantik, Walter Scott og Byron dertil, og E. søgte nu at sammensmelte Klassicisme og Romanticisme i sin Digtning, uden at der dog kom noget rigtigt ud af det. Han har skrevet talrige Romaner, lyriske Digte, Tragedier, Lystspil, historiske Værker o. m.a.,

hvoraf noget gjorde Lykke i sin Tid uden at besidde synderlig Værd, saaledes den poetiske Legende »El bulto vestido de negro capuz« [1835], det historiske Lystspil »El corte del Buen Retiro« [1837], Dramaet »Las mocedades de Hernan Cortés«, den historiske Roman »El patriarca del valle« [2 Bd., Madrid 1846—47] og en Række halvt romanagtige »Estudios sobre las costumbres espafiolas« [1851]; endvidere »Historia constitucional de Inglaterra« [1859] og det allermeste af Teksten til Pragtværket »La Espana artística y monumental«, som han skrev under sit andet Ophold i Frankrig. Ved Udgivelsen af J. Espronceda's Værker og Meddelelsen af biografiske Noticer om denne Digter samt Erindringer fra begges Ungdomsliv, da meget førte dem sammen, har E. indlagt sig ikke ringe Fortjeneste. *E. G.*

Escott [eskå't], Thomas Hay Sweet, engelsk Journalist og Forfatter, er født 1844, studerede ved Oxford's Universitet og bosatte sig 1865 i London, hvor han nogen Tid holdt Forelæsninger over Logik ved *King s College*, men væsentlig ofrede sig for Journalistikken. Han har den hele Tid været nøje knyttet til London's Dag- og Ugeblade og har ogsaa skrevet meget (for det meste anonymt) for Maanedsrevuerne. 1879 udgav han »England, its People, Polity and Pursuits«, der er oversat paa flere europæiske Sprog. Oktbr. 1882—86 var han Redaktør af »Fortnightly Review«. 1895 udgav han en Biografi af Randolph Churchill. *K. F.*

Escouade [æskwa'd], der kommer af det franske Ord *escadre*, er i den franske og belgiske Hær Benævnelsen paa den mindste Enhed i Fodfolket og Rytteriet, der er samlet under en Fører, som i Fodfolket er Korporal, i Rytteriet Brigadier. E. svarer til »Korporalskabet« i andre Hære. Benævnelsen forekom i tidligere Tid ogsaa i det franske Artilleri, dels som Betegnelse for en Kanons Betjeningsmandskab og dels som Betegnelse for et større Antal Køretøjer. Anvendes ogsaa som Betegnelse for en fra en større Ambulance fremsendt mindre Afdeling. *B. P. B.*

EsCOUSSe [æsku's], Victor, fransk dramatisk Digter, (1813—32), gjorde kun 18 Aar gl. Lykke med Skuespillet »Farruck le Maure« [1831], hvorimod hans Tragedie »Pierre« s. A. faldt til Jorden. Da han Aaret efter led en endnu større Fiasko med Skuespillet »Raymond«, som han havde forfattet sammen med Auguste Lebras, toge begge de unge Digtere sig af Dage ved Kulos 24. Febr. 1832, 6 Dage efter Opførelsen. Béranger's smukke Digt »Le suicide« er helliget E. *S. Ms.*

Escrúpulo se Skrupel.

Escudēro (sp.) betyder egentlig en Væbner, Vaabendrager (af *escudo*, Skjold) — Sancho Panza i f. Eks. er Don Quijote's E. —, men desuden en i Adelsmand i Alm. og endelig en Art, mest ældre, Lakaj eller Kammertjener i de fornemme Familier, hvis Hverv i tidligere Tid var (ligesom Dueña'ernes) at ledsage Husets Damer og vaage over god Orden og Anstand; en saadan behøvede ikke at være af Adel, og hyppig tog man Folk fra Biscaya dertil. *E. G.*

Escudier [æskydje'], Marie, (1819—80), og i Léon, (1821—81), franske Musikskribenter. De 2 Brødre kom allerede i deres Ungdom til Paris og udfoldede snart en livlig musikjournalistisk Virksomhed, senere grundede de en Musiktidende, »La France musicale«, og et Musikforlag, der fra 1862 alene lededes af Léon. I Forening have Brødrene E. udgivet: »Dictionnaire de musique théorique et historique« [2. Udg. 1854], »Rossini, sa vie et ses œuvres« [1854], »Vie des cantatrices celebres etc.« [1856] — med flere Arbejder, der ret ensidig kæmpe for den italienske Musik. *W. B.*

Escudillo [eskudi'ljo] **de ōro,** Coronilla, Durillo (lille Gulddaler), Veintena, ældre spansk Guldmønt, præget ifølge L. af 29. Maj 1792 indtil 1848, som saakaldt Provinsialmønt af Vægt 35 kastilianske Granos (1,7473 Gr.) °S Finhed $20^3/_8$ Quilates; Værdi 3 Kr. 70 Øre; for Filippinerne og i Mejiko (Peso de oro) var den lovlige Vægt 1,6915 Gr. og Finheden $^7/_8$; Værdi 3 Kr. 67,05 Øre. *N. J. B.*

Escudo, 1) ældre spansk Sølvmønt, præget siden 1707, ifølge L. af 29. Maj 1772 *(E. de vellon)* = $^1/_2$ Peso duro eller $^1/_2$ Pjaster = 4 Reales de plata mejicanos eller 10 Reales de velion, Raavægt 13,532 Gr. og Finhed 903; i Præget fandtes ligesom paa en Mængde andre spanske og mejikanske Mønter 2 Søjler. Ifølge L. af 1848 prægedes E. noget lettere, 13,1455 Gr. Raavægt, og med ringere Finhed, nemlig 900; efter L. af 1854 og 1864 nedsattes Vægten en Ubetydelighed, idet den bestemtes til 12,9801 Gr. (260 kastilianske Granos), medens Finheden 900 bibeholdtes, og Værdien svarede saaledes omtrent til $^1/_2$ nugældende Duro; denne E. prægedes ogsaa i Manila for Filippinerne. 2) tidligere Finans- og senere almindelig Regningsenhed i Spanien indtil 1870; i Overensstemmelse med L. af 1864, der indførte Dobbeltmøntfod (Værdiforhold mellem Guld og Sølv $15^{10}/_{21} : 1$), regnedes en E. Guld (ikke præget som Mønt) lig $^1/_{10}$ Doblon = 10 Reales = 100 Céntimos = 1000 Milesimas og repræsenterede en 900 fin Guldmængde af $16^4/_5$ kastilianske Granos, 0,8887 Gr. Værdi 1 Kr. 87,2 Øre. 3) E. de oro var en spansk Guldmønt, hvis Værdi var lig med et spansk 40-Real-Stykke ($^2/_5$ Doblon) eller 2 Duros af 1854 og prægedes ifølge L. af 1854 og 1861; Raavægten var 3,3548 Gr., Finheden 900 og Værdien 7 Kr. 48,8 Øre. 4) ældre portugisisk Guldmønt, præget indtil 1835, = $^1/_8$ Dobra (s. d.), en Outava = 3,586 Gr. $^{11}/_{12}$ fint Guld = 8 Kr. 15,22 Øre. 5) ældre og nyere Guldmønter af forskellig Vægt, men alle 900 fine, i en Del af det tidligere spanske Amerika's Stater, saaledes i Bolivia — $^1/_{10}$ Onza (1863) = 5 Kr. 57 Øre, i Chile tidligere = $^1/_5$ Condor (1851 og 1860) = 6 Kr. 80,9 Øre og nu = $^1/_2$ chilensisk Doblon ifølge L. af 1892 (se Doblon), i Columbia (1822) = 7 Kr. 20 Øre (10 frc), i Peru = $^1/_{10}$ Sol (1857) = 6 Kr. 64 Øre, i Uruguay (Patacon, Guldpeso eller Guldpjaster ifølge L. af 1854, Raavægt $33^3/_4$ Granos = 1,6824 Gr.) = 3 Kr. 65 Øre, i Venezuela 1857—72 = 18 Kr. og i Mejiko = $^1/_8$ Onza — 7 Kr. 34 Øre. *N. J. B.*

Escuintla, By i Republikken Guatemala, Mellemamerika, ligger ved Foden af Kystkæden S. f. Vulkanen Agua i Nærheden af Kysten og har (1891) med omliggende Landsbyer 5,100 Indb. samt betydelig Kaffe-, Kakao- og Sukkerrørsavl. *C. A.*

Esdragon se Bynke.

Esdrēlon, Jesreels Slette, et frugtbart Land-

strøg i Palæstina paa Grænsen mellem de gamle Landskaber Galilæa og Samaria, strækker sig fra Middelhavet mod Sydøst mellem Karmel's Bjærg mod Syd og Galilæa's Højland mod Nord. Sletten, der ligger i en Højde af 60—75 M. over Middelhavets Spejl, gennemstrømmes i hele sin Længde af Kison's Bæk, nu Nahr el Mukatta. Dens meget frugtbare Jordbund var i Oldtiden særdeles vel dyrket og opfyldt af blomstrende Landsbyer, senere forfaldt Kulturen saa godt som fuldstændig, og dens udyrkede Marker tjente kun til Græsning for nogle Beduinerstammers Hjorde. Først i den seneste Tid have Bønderne fra de omliggende Bjærge delvis begyndt at opdyrke det velvandede Landskab. Det benævnes nu almindeligst Merdsch Ibn Amir. *C. A.*

Esenbeck se Nees v. Esenbeck.

Eseridīn se Eserin.

Eserīn, $C_{15}H_{21}N_3O_2$, er et Alkaloid, som indeholdes i Kalabarbønner i ringe Mængde, ca. 0,1 p. Ct. — Fremstillingen af E., som sker i Fabrikkerne, frembyder adskillige Vanskeligheder, da det let spaltes. Det rene E. danner farveløse Krystaller, som smelte ved 102—103°, er tungopløseligt i Vand, letopløseligt i Vinaand, Æter og Kloroform. Den vandige Opløsning reagerer alkalisk; den spaltes ved Indvirkning af Lys og Luft og endnu lettere ved Alkalier, under Dannelsen af et rødt Stof, Rubreserin. E. danner med Syrer Salte, af hvilke mange ere meget hygroskopiske; det svovlsure og navnlig det salicylsure Salt, hvilket sidste ikke er henflydende i Luften, anvendes i Medicinen særlig ved Øjensygdomme. Som Øjendraaber anvendes en Opløsning af 2—5 Cgr. i 10 Gr. Vand. E. har den ejendommelige Egenskab at kunne sammentrække Pupillen. Det anvendes sjældnere indvendig hos Mennesker, ved Nervesygdomme etc. (Dosis 0,5—1 Mg.), derimod benyttes det hyppig indvortes i Veterinærpraksis, som afførende Middel ved Kolik hos Heste. Hertil er i den nyeste Tid særlig anbefalet E.-Pilokarpin, et Præparat fremstillet af $^1/_3$ salicylsurt E. og $^2/_3$ saltsurt Pilokarpin, vunden ved samtidig Udkrystallisering af en Opløsning, Dosis 0,2—0,4 Gr., til Indsprøjtning. — E. blev opdaget 1864 af Jobst og Hesse, som kaldte det Fysostigmin, medens Vrée, som først fremstillede det krystallinsk, gav det Navnet E. (af Esère, Kalabarbønnens Navn i dens Hjemland). E. er yderst giftig og dræber ved Lammelse, som Modgift er anbefalet Jodjodkalium, Garvesyre, Atropin, Brækmidler etc. — Det sammen med E. forekommende Alkaloid, Eseridin, med samme Virkning som hint, men svagere, har ikke vist sig at svare til de Forventninger, man oprindelig nærede til det. *A. B.*

Esger (yngre Esge, Eske), dansk Mandsnavn (opr. *Æs-geir*, af *áss*, Gud, og *geirr*, Spyd) — norsk Asgeir, jfr. Asger. *A. O.*

Esher [e'šə], By i det sydøstlige England, Shire Surrey, ligger ca. 25 Km. S. V. f. London og har (1891) 11,200 Indb. Det smukke E. Palace, der ejes af Biskoppen af Winchester, er en Ombygning af et gammelt Slot, hvor i sin Tid Kardinal Wolsey boede. I Nærheden ligger Sandown Park, hvor der afholdes Hestevæddeløb (Sandown Races), og Villaen Claremont, der 1848—50 husede den landflygtige Ludvig Filip og nu bebos af Dronning Victoria's Svigerdatter, Enkehertuginden af Albany. *C. A.*

Esĭno (Jesino, Fiumesino), Flod i Østitalien, har sine Kilder paa Østskraaningen af de »romerske Appenniner« (Provinsen Macerata) og munder i Adriaterhavet V. f. Ancona. *H. L.*

Esĭnokalk, en i Alperne og Norditalien forekommende dolomitisk Kalksten, henhørende til Keuperformationen. *K. R.*

Esja, en stor Fjældmasse i det vestlige Island paa Kjalarnes N. 0. f. Reykjavik. E. bestaar af Basalt, har stejle Sider, storslaaede Former og omtr. 900 M.'s Højde. E. bidrager meget til at gøre Udsigten fra Reykjavik saa smuk, som den er. *Th. Th.*

Esk (Æsk) d. s. s. Ask.

Esk, Navn paa flere Smaafloder i Skotland, England og Irland.

Eskádre, en Samling af indtil 6 større Krigsskibe, der danne en selvstændig opererende Enhed. Til E. hører desuden et større eller mindre Antal mindre Skibe, Torpedobaade o. a. Den inddeles efter sin Størrelse i flere Divisioner (Underafdelinger), der enten (og som oftest) kunne bestaa af ensartede Typer, eller sammensættes af enkelte Skibe af samtlige i E. eksisterende Typer. I en E., der f. Eks. bestaar af 3 Panserskibe, 3 Krydsere, 3 Kanonbaade og 6 Torpedobaade, kan der være en Panserskibs-, en Krydser-, en Kanonbaads- og een, to eller tre Torpedobaads-Divisioner, eller hver Division kan sammensættes af 1 Panserskib, 1 Krydser, 1 Kanonbaad og 2 Torpedobaade. Foruden de egentlige Kampskibe kan E. have: Repetitørskibe (til Signaltjeneste), Depecheskibe eller Tendere samt Forraadsskibe med Kul, Proviant, Ammunition, Mine-, Telegrafmateriel o. a. 1.; særlig medgives sidstnævnte Slags Fartøjer (hvortil efter Omstændighederne kan anvendes almindelige Dampere), naar E. skal operere langt fra sin Basis.

Naar Antallet af større Kampskibe overstiger 6, bruges Betegnelsen Flaade i Stedet for E. I Spidsen for E., som højestkommanderende, staar en Eskadrechef, som kan være Viceadmiral, Kontreadmiral eller Kommandør. Det Skib, hvorfra han fører Kommandoen, kaldes Flagskibet (Standerskibet) og har som Kendemærke et Kommandoflag (se Danske Flag), medens de andre af E.'s Orlogsskibe føre Vimpel. *C. L. W.*

Eskadron var i 16. og Beg. af 17. Aarh. Betegnelsen for en Formation, hvorved et mindre Antal Kompagnier af Fodfolk eller Rytteri vare opstillede bag hinanden. Formeredes de paa Linie, fik Formationen Navn af Bataillon. Senere gik Benævnelsen over til kun at gælde Rytteri, idet 2 eller flere Kompagnier tilsammen udgjorde en E., og endnu senere (i Danmark f. Eks. i Midten af 18. Aarh.) afskaffedes Benævnelsen Kompagni helt ved Rytteriet, og den enkelte Underafdeling fik Navn af E. I enkelte Hære findes Inddelingen i E. ogsaa ved Trainet.

Ved Rytteriet bestaar E. nu i Alm. af 130—150 Ryttere, foruden Befalingsmænd, og inddeles i 4 Delinger. 4—6 E. danne et Regiment. Almindeligst bestaar Regimentet dog paa Fredsfod af 5 E., paa Krigsfod derimod kun af 4, eftersom den 5. dels opløses for at afgive brugbart Mandskab og Heste til de udrykkende E. i Stedet for, hvad der er mangelfuldt ved disse, dels danner Depot og Uddannelsesskole for Krigseskadronerne.

I Danmark har Regimentet 3 E. og en Skole. Skolen har hverken fast Mandskab eller Heste. Ved Mobilisering kan den derfor ikke afhjælpe Manglerne ved de 3 udrykkende E., for hvilke den blot danner Depot og Uddannelsesskole. Det norske Rytteri bestaar af i alt 8 E., hvoraf 3 sønden-fjældske og 2 nordenfjældske danne hver sit Korps. For samtlige 8 E. findes en Skole-E., der er henlagt direkte under Generalinspektøren for Ryttertiet. *C. G. B.*

Eskadrönschef er en fra Fransk mindre heldig overført Betegnelse for den, der er Chef for en Eskadron. *Chef d'escadrons* er nemlig i den franske Hær Betegnelsen for en Grad, der rangerer mellem Major og Oberstløjtnant. • Som allerede Flertalsformen antyder, er vedkommende bestemt til at føre flere Eskadroner. Til den danske E. svarer *Capitaine Commandant.* *C. G. B.*

Eskaladering (fr.), Bestigning af Mure eller stejle Skraaninger ved Hjælp af Stormstiger. Forinden Ildvaabnenes Opkomst og Udvikling havde lettet Brechelægningen af Fæstningsmurene i saa betydelig Grad, var E. en hyppig anvendt Angrebsmaade. I den moderne Fæstningskrig kan E. ikke iværksættes, medmindre det gælder om at overrumple et slet bevogtet Værk. *A. L—n.*

Eskaladēringsbræt, Navn paa et gymnastisk Redskab (Skraabræt, Skraaplanke), som bruges til at løbe op og ned ad., d. s. s. Stormbræt. *N. H. R.*

Eskamotére (fr.), lade noget forsvinde ubemærket, særlig ved Taskenspillerkunster; Eskamotage [æskamåta!ż], Taskenspillerkunst, Gavtyvestreger; Eskamotør, Taskenspiller, Gavtyv.

Eskårpe (fr.) er i Befæstningskunsten Benævnelse paa den indre, nærmest Brystværnet liggende Skraaning af Graven, modsat den ydre Gravskraaning, der benævnes Kontreskarpe (s. d.). Bestigningen af E. vanskeliggøres for Angriberen, ved at man anvender saa stejle Skraaninger som muligt og ved Anbringelsen af passive Hindringsmidler. Ved Feltværker dannes E. af en Jordskraaning, og der anbringes ofte Palisader ved E.'s Fod eller Stormpæle foroven. I den permanente Befæstning giver man ved vandfyldte Grave E. noget større Anlæg, for at den bedre kan modstaa Vandets Paavirkning. Ved tørre Grave anvender man enten Beklædningsmure (s. d.), der give en næsten lodret E., og som kunne indrettes til Forsvar, eller E. dannes af en Jordskraaning med omtr. 1 1/2 Anlæg, og der anbringes en fritstaaende Mur ved E.'s Fod. En Mellemting er den halvt detacherede Eskarpemur, hvis nederste Del er Beklædningsmur, medens dens øverste Del staar frit. Skytsets Udvikling har i Tidernes Løb efterhaanden tvunget det for den fjendtlige Ild meget udsatte Eskarpemurværk saa langt ned, at man næppe mere vil komme til at anvende de tidligere hyppigst benyttede høje Mure. Snarere gaar Tendensen henimod helt eller delvis at erstatte Eskarpemurens passive Forhindring med mindre saarbare Hindringer, saasom Jærngitre og Beplantninger. *A. L—n.*

Eskesen, Morten, dansk Skolemand, er født 6. Jan. 1826 i Uldbæk, Lyne Sogn i Vestjylland, var i sin første Ungdom Vinterlærer og dimitteredes 1848 fra Snedsted Seminarium, hvor han paavirkedes stærkt af L. Chr. Müller. Indtil 1853 var han Lærer ved Landsbyskoler i Nørre- og Sønderjylland og derpaa i nogle Aar Højskolelærer i Uth, paa Hindholm og Marielyst, med en kort Afbrydelse som Huslærer hos H. A. Kryger i Bevtoft. Fra 1858 var E. Friskolelærer paa Fyn, først i Rudme og derpaa i 20 Aar i Odense, hvor han som Udgiver af »Folkebladet Fylla« 1869—76 gjorde sig til Ordfører for den yderste Fløj af den grundtvigske Friskoleretning. I flere Aar underviste han desuden ved sin Ven Kold's Højskole og var en søgt Foredragsholder ved folkelige Møder. Siden 1884 har han boet i Kolding og været meget virksom for at skaffe Børn og unge Mennesker fra Nordslesvig en dansk Undervisning. E.'s Sangbog har ved sine fædrelandske Sange vundet stor Udbredelse i Højskole- og Skyttekredse. Sin Skolevirksomhed har han skildret i »Minder og Udsigter fra 40 Aars Skoleliv«, 1881. *J. L.*

Eski (tyrk.: gammel) forekommer meget hyppig i Sammensætning med geografiske Egennavne i Lilleasien, f. Eks. Eski-Hissar (o: den gamle Borg), Eski-Scher (o: den gamle By) o. s. v. *J. 0.*

Eski-Baba, By i Tyrkiet, Vilajet Edirnē, ved Jærnbanelinien Konstantinopel—Adrianopel, har ca. 8,000 Indb. og en stor Gevær- og Klædefabrik.

Eski-Dschumaja (Eski Dschuma), By i Bulgarien, ligger 40 Km. V. f. Schumla og har (1888) 8,500 Indb, hvoraf ca. Halvdelen ere Tyrkere. Paa det store, af Mure omgivne Torv (»Panair«) afholdes paa St. Georgs-Dagen (23. ell. 24. Apr.) en stor Messe, der besøges af græske Katolikker saa langvejs fra som fra Konstantinopel, Brussa og Trapezunt. *C. A.*

Eski-Hissar (»det gamle Slot«), 1) en ved sine udstrakte Ruiner mærkelig Landsby i Lilleasien, Vilajet Aidin, ved den nordøstlige Skraaning af Baba Dagh. Her laa den gamle frygiske By Laodikeia. — 2) By i samme Vilajet, beliggende 0. f. Mendelia-Havbugten; den er det gamle Stratonikeia (i Karien), hvoraf endnu nogle Ruiner ere bevarede. *C. A.*

Eskil d), dansk Mandsnavn (ældre *Æs-ketil* af *Ass,* Gud, og *ketill,* Kedel); oldn. Áskell. *A. O.*

Eskil, angelsachsisk Missionær i Sverige i sidste Halvdel af 11. Aarh., virkede særlig i Södermanland og havde sin Bolig i Fors. Asadyrkerne frygtede han ikke, langt snarere udæskede han dem; saaledes optraadte han imod deres B16t i Strengnæs. Hedningerne, som dengang følte sig stærke paa Grund af B16t-Sven's Kamp mod Kristentroen, overdøvede ham ved deres Vaabengny; og da der straks efter kom et frygteligt Uvejr, bleve de saa rasende, at de styrtede frem og dræbte ham (ca. 1080). E. blev jordfæstet i det efter ham opkaldte Eskilstuna; Legenden fortalte, at hans Lig, der bares ad Fors til, her blev saa tungt, at det maatte blive paa dette Sted. Som hans Mindedag fejrede man 22. Juni, og i Sodermanland æredes han som den ypperste Helgen. *H. O.*

Eskil, Ærkebiskop af Lund, født ca. 1100, død i Clairvaux 6. ell. 7. Septbr. 1181, er en af de mest fremragende Personligheder i den danske Middelalder. E. hørte til en mægtig jydsk Stormandsæt, der paa mødrene Side kunde føre sin Stamtavle op til Sven Tjugeskæg; hans Fader var den mægtige Kristjern Svensøn, en af Erik Emune's ivrigste Tilhængere, hans Farbroder var Ærke-

biskop Asser, og disses Faster var Dronning Bodil. 12 Aar gl. blev E. sendt til Domskolen i Hildesheim, som dengang endnu stod i højt Ry og tiltrak adskillige danske Klerke. En Cistercienserlegende fortæller, at han her blev dødssyg og allerede saa sig Skærsilden nær, men udfriedes af Jomfru Maria imod at love at bringe hende 5 Skæpper af 5 forskellige Slags Korn; en Klerk tydede dette saaledes, at E. skulde blive en stor Mand i Kirken og grundlægge 5 Klostre af forskellige Ordener. Vist er det, at E. senere viste en glødende Iver for al Slags Munkeliv, og at Klostervæsenet ved ham først ret fik stor Betydning for Danmark. Imidlertid er det et Spørgsmaal, om der allerede i Hildesheim er sket et saadant religiøst Gennembrud med ham. Efter sin Hjemkomst synes nemlig den unge Klerk at have sat sig ud over Kirkeloven ved at gifte sig; i alt Fald havde han en Datter, som senere ægtede Jarlen Karl af Halland, Søn af Erik Jarl af Vestergotland og Knud den Hellige's Datter Cæcilia (s. d.). E. fortsatte alligevel sin kirkelige Løbebane; han blev Kannik i Lund under Asser, steg (1131) til Domprovsteværdigheden og viste allerede her staalsat Viljekraft, idet han mandede Asser op til at forsvare sin Ærkebispeværdighed imod det hamburgske Ærkesædes Overgreb og derved i sidste Øjeblik redde den danske Kirkes Selvstændighed; ligeledes var det vel ham, som fik Asser til at slutte sig til Erik Emune, hvorved denne vandt sin store Sejr ved Fodevig. Efter Sejren indsatte Erik Emune E. paa det ledige Bispesæde i Roskilde (1134), og herved fik E. et større Virkefelt for sine ypperlige Evner. E. havde sin Slægts stolte Sind, dens hensynsløse Kraft og dens fyrige Mod; men han overgik alle andre ved sit Snille og sin høje Aandsdannelse, og dertil føjede sig nu en ædel og glødende Begejstring for de kirkelige Ideer, som dengang holdt deres Sejrstog i de større Kulturlande. Derfor søgte E. allerede nu at virke for Klostervæsenet, idet han (1135) bidrog væsentlig til Grundlæggelsen af St. Peder's Kloster ved Næstved, hvis Stifter ellers var Stormanden Peder Bodilsøn; men derfor var det ogsaa, at han fjernede sig fra den grusomme Erik Emune, hvis Voldsomhed bl. a. gik ud over Kirken. I den kirkelige Friheds Navn rejste E. og Peder Bodilsøn endog Sjællænderne til ligefremt Oprør; men de trak det korteste Straa, og E. frelste sig kun ved at udrede svære Bøder. Tilmed forspildte han sig i Øjeblikket Udsigten til Ærkebispeværdigheden, til hvilken han ellers efter Asser's Død (1137) maatte være selvskreven. Men kort efter blev Erik Emune dræbt, og Lund's Kanniker kasserede nu det Valg, de havde foretaget under Tryk fra Kongen, og valgte E. Ganske vist vilde den ny Konge, Erik Lam, ikke samtykke heri; menover for Skaaningernes Modstand faldt han dog snart til Føje, og det varede ikke længe, før han endog var behersket af E.'s overlegne Paavirkning. 1139 afholdt E. i en pavelig Legats Nærværelse en nordisk Bispesynode og gjorde saaledes sin Ærkebispeværdighed gældende i dens fulde Udstrækning. Imidlertid kom E. snart efter i stor Fare. Harald Kesje's Søn Olav, en Fætter til Erik Lam, opkastede sig til Konge i Skaane, og E. blev ved Overrumpling tvungen til at aflægge ham Troskabsed; men uden i at ænse de Gidsler, han havde maatte stille, flygtede han til Erik Lam, og Olav indsatte da en anden Ærkebiskop, som for øvrigt ogsaa hed E. Snart besejrede og forjog Erik Lam dog Olav, og Modærkebispen blev hængt, medens Slesvigbispen Aage (s. d.), som vistnok havde sluttet sig til ham, maatte forlade Danmark. Da Olav fornyede Kampen og under et Strejftog til Sjælland nedhuggede Biskop Rike af Roskilde, fik E. Paven til at bandlyse ham. Med Olav's Fald (1143) fik E. og den danske Kirke endelig Ro. E. udnyttede Sejren i rigeligt Maal. Erik Lam gav ham og Ærkesædet store Gaver, og paa gunstige Vilkaar overlod han ham Krongodset Esrom, hvor E. grundlagde et Benediktinerkloster. Samtidig var E. traadt i Forbindelse med Tidens største Aand, Bernard af Clairvaux, og var bleven greben af det storladne kirkelige Opsving, som udgik fra ham og de franske Cisterciensere; dette blev Anledning til, at E. 1144 stiftede det første danske Cistercienserkloster, Herrisvad i Skaane. E.'s ypperste Værk i denne Tid var dog Fuldendelsen af Lund's Domkirke, der opførtes af Sandsten i fin og ædel romansk Stil og smykkedes særdeles rigt, baade indvendig og udvendig; 1. Septbr. 1145 kunde E. i en glimrende Forsamling af Bisper foretage den højtidelige Indvielse af Domkirken, og ved denne Lejlighed forøgede han Domkapitlet ved at oprette ny Præbender. Efter Erik Lam's Fratræden og Død forestod der atter E. en vanskelig Tid. Ud fra sit hierarkiske Livssyn betragtede han Staten med Mistro og Ringeagt, medens Kirken var ham det eneste relte Fædreland, og derfor søgte han under den voldsomme Tronstrid først og sidst at varetage de kirkelige Interesser. Som Følge heraf var det, at han i Begyndelsen ikke ubetinget hyldede nogen af de to Tronkrævere, men søgte at holde sig en Udvej aaben. E. modsatte sig ikke Sven Eriksøn, som lod sig vælge i Skaane, men han nærmede sig dog til hans Modstander, Knud Magnussøn, af hvem Kirken kunde vente sig mere end af Erik Emune's overmodige Søn, og da Knud kom til Øresund med sin Flaade, brød han aabenlyst med Sven. Knud vovede dog ikke at lande, og Sven, som nu havde Overtaget, lod E. gribe og satte ham i Forvaring i hans egen Domkirke. Denne dristige Politik var den unge Konge imidlertid ikke stærk nok til at fortsætte, og da var der ikke andet for ham at gøre end at foretage et Tilbagetog. Saaledes blev E. pludselig Herre over Situationen, og han lod sig ikke forsone og bevæge til at godkende Sven, før denne gav Ærkesædet overordentlig vidtstrakte Besiddelser, bl. a. som det synes, de 3 af Bornholm's 4 Herreder. Modgangen endte altsaa med at blive en stor Sejr for E. 1147 fejrede han endog den Triumf at faa de 2 stridende Konger til i Fællesskab at gøre et Korstog mod Venderne, hvortil Hellig Bernard havde opfordret. Men allerede dette Togs uheldige Udfald varslede et Omslag til Skade for E., og under Borgerkrigen og den deraf følgende Opløsning gled Ledelsen af Politikken E. af Hænde. Forpint af idelige Stridigheder med Kong Sven tænkte han allerede paa at blive Munk i Clairvaux; men Bernard fraraadede ham det, fordi han som dansk Ærkebiskop vilde kunne udrette meget mere for Kirken, og E. kom da kun til Clairvaux som Gæst (1152). Derfra hentede han Munke, ved

hvilke han omdannede Esrom til et Cistercienserkloster (1153 ell. 54). E. laa fremdeles i Strid med Sven Eriksøn, og derfor greb han begærlig den første Lejlighed til at falde fra ham. Da Knud og Valdemar rejste sig mod Sven og toge Kongenavn, stillede E. sig paa deres Side og brød sig ikke om, at Sven truede ham paa Livet; hans Optræden afgjorde Sven's Skæbne: den overmodige Konge maatte med Skamme rømme Land og Rige (1154), medens Knud og Valdemar viste E. deres Taknemmelighed ved at give Godser til Esrom Kloster. Da E. nu atter drog til Clairvaux, var det ikke som en slagen Mand. Ogsaa Cluny gæstede han og skænkede dette Kloster saa rige Gaver, at alle Cluniacensere forpligtedes til at mindes E. ved deres Gudstjenester; endvidere var han hos Paven, der tilsikrede Lund's Ærkebiskop Værdigheden som Sverige's Primas og det apostolske Sædes Legat (1156). Paa Hjemvejen blev E. ved Thionville i Lothringen overfalden og fængslet; bag ved dette Overgreb stod Kejser Frederik I, som vilde tvinge E. til at opgive sin Ærkebispeværdighed til Fordel for Hamburg-Bremen. Denne Begivenhed foranledigede intet mindre end den store Strid mellem Stauferne og Pavestolen; men den foranledigede tillige, at E. skrev et værdigt Brev til de danske Konger og Bisper for at hævde, at han med Glæde led uskyldig, og at han til det yderste vilde værge sit Fædrelands og sin Kirkes Ret, hvorfor han ogsaa hellere vilde dø end lade sig løskøbe. Endelig blev han dog løsladt og kom tilbage netop ved den Tid, da Valdemar I fik Eneherredømmet i Danmark (1157). I Begyndelsen var der nu godt Forhold mellem Konge og Ærkebisp. E. deltog med største Iver i de første Tog mod Venderne, og Valdemar støttede ham i hans Virksomhed for Klostervæsenet, idet han grundede Vitskøl og befolkede det med Munke fra E.'s Yndlingskloster, Esrom, ligesom han ogsaa begunstigede det Præmonstratenserkloster, som E. stiftede i Tommerup (1161). Men snart var det ude med Freden. I den daværende store Kirkestrid nærmede Valdemar sig nemlig Kejser Frederik og den Modpave, som støttedes fra Tyskland, medens E. afgjort tog Parti for Alexander III, der især støttedes af Frankrig. Til denne Spænding føjede sig personlig Tvist. Nogle af E.'s Skatte vare blevne røvede paa holstensk Grund, og E. krævede, at Kongen skulde hjælpe ham til at faa dem tilbage; Valdemar trykkede sig ved det vanskelige Hverv, gav kun et vrangvilligt Løfte og gjorde intet ved Sagen, saa at E. i sin Lidenskabelighed lod sig forlyde med, at Kongen stod i Ledtog med Ransmændene. Tilmed havde der nylig været i Strid mellem Kronen og Biskop Esbern af Slesvig, j og denne var død i Landflygtighed. I sin Uvilje mod E. indsatte Valdemar nu den af E. i sin Tid j fordrevne Aage. Da bandlyste E. trods Kongens] Nærværelse Aage og alle hans Tilhængere i hans egen Domkirke og flygtede derpaa fra Slesvig for at begynde Fejde mod Valdemar. Forgæves søgte Absalon at mægle, Kampen lod sig ikke længer i afværge. Den stolte E. havde dog forregnet sig; selv maatte han ty ind paa svensk Grund, hans stærke Værn i Nordsjælland, Søborg, overgav sig j til Kongen, og nu maatte han tilkøbe sig en ydmygende Fred, hvorved han afstod Søborg og vistnok ogsaa Ærkesædets bornholmske Besiddelser (1161). Alt, hvad E. havde kæmpet for, syntes bristet, og han forlod nu Danmark for at gøre Pilegrimsfærd til det hellige Land. Derefter tog han Ophold i Frankrig, især i Clairvaux og Sens (hos Alexander III). Forbindelsen med Norden vedligeholdt han, saaledes indviede han Ærkebiskop Stefan af Upsala (1164); men først efter 7 Aars Forløb gensaa han sit Fædreland. Under Absalon's Paa virkning havde Valdemar imidlertid vendt sig fra det kejserlige Parti og gjort alt for at vinde de E. hengivne Cisterciensere; efter Pave Alexander III's Opfordring udsonedes han til sidst ogsaa med E. personlig, og denne kom tilbage til Danmark og deltog straks i det berømte Erobringstog til Rygen (1168). Samtidig søgte E. ved den franske Missionær Fulke at kristne Esterne, og han overlod Johannitterne en Kirke i Lund for ved dem at kunne virke for Korstog; ligeledes fik han ved Munke fra Esrom grundet Cistercienserklostre i de vendiske Lande, endvidere stiftede han St. Peder's Kloster i Lund for Benediktinernonner og bidrog til Grundlæggelsen af Præmonstratenserklosteret Væ. Udsoningen med Kongen havde til Følge, at E. støttede Valdemar's Ønske om at faa sin Fader, Knud Lavard, kanoniseret; selv forestod han da ogsaa Skrinlæggelsen af Knud's Relikvier i Ringsted (1170) og foretog ved samme Lejlighed den første danske Kongekroning, idet han kronede Valdemar's lille Søn Knud og saaledes gav den nu fuldkomne Samvirken mellem Kongedømmet og Kirken sit stærkeste Udtryk. Endog i Vendertogene deltog den gamle Mand paa ny; vel klagede han over at føle sig tynget af Alderen, men da Fjenden viste sig, svang han sig i Sadlen saa rask og krigslysten som nogen Yngling. I disse Aar fik han ogsaa gennemført den skaanske Kirkelov og dermed Tienden, som Skaaningerne hidtil havde modsat sig. Hans Længsel efter Klosterlivet vandt dog atter Overhaand, og 1174—76 gæstede han paa ny Clairvaux. Netop som han vendte tilbage fra Frankrig, fik han Nys om, at hans Dattersønner Karl og Knud havde indladt sig i Sammensværgelse mod Valdemar, og at Sammensværgelsen var opdagen, saa at Brødrene havde maattet flygte til Sverige. Sorgen overvældede E.; han blev ramt af et Slagtilfælde og var længe uden Mæle. Da alt Haab om at opnaa Tilgivelse for de unge Frænder var forgæves, modnedes hans Beslutning om at nedlægge sit Embede og blive Munk i Clairvaux. Paven tillod ham det og viste ham den Udmærkelse at give ham Ret til selv af udnævne sin Efterfølger. Valdemar vilde nødig, at E. trak sig tilbage netop nu, bl. a. fordi hans Fjender vilde udsprede det Rygte, at han havde brugt Tvang mod E.; men Ærkebispen stod fast i sin Sag, og Kongen maatte nøjes med at gøre, hvad han kunde, for at Ærkebispeskiftet ikke skulde blive ham til Skade. Ved et højtideligt Møde i Lund's Domkirke erklærede Ærkebispen, at hans Fratræden fuldt ud var frivillig, nedlagde derpaa sine Værdighedstegn paa Højalteret og udnævnte Absalon til sin Efterfølger (1177). Efter at have skænket Kongen og Absalon kostbare Mindegaver tog han i Slesvig den sidste Afsked med dem og med sit Fædreland. Da overvældede Følelserne den gamle Mand, og som død segnede han om i sine Mænds

Arme; men han kom atter til sig selv, og da han vinkede det sidste Farvel, var intet Øje tørt. I Clairvaux tilbragte E. sine øvrige Dage som simpel Munk, men æret næsten som ingen anden. Han skænkede Klosteret rige Gaver, bl. a. et Guldskrin med Relikvier, og fik som Gravsted en af de fornemste Pladser i Klosterkirken, nemlig i Frelserens Kapel lige bag Højalteret og Hellig Bernard's Grav. Cistercienserne fejrede ham som Helgen; dog er han aldrig bleven kanoniseret. E. havde været en ildfuld og storslaaet Personlighed, og den danske Kirke havde under hans Ledelse taget et Opsving, som er aldeles enestaaende; men med sin oprindelige suveræne Foragt for Staten blev han ofte ensidig i sin Politik, om end han sikkert altid vilde det bedste. Dog var han stor nok til at lade sig lære af Livet og ændre sin Dom, og derved kom han til ogsaa at føje sit stolte Bidrag til Valdemarstidens Storhed. (Litt.: Helveg, »Den danske Kirkes Hist.« I [Kbhvn. 1862]; Hammar, »Kyrkan i Skåne« [Lund 1868]; H. Olrik, »Konge og Præstestand« I—II [Kbhvn. 1892—95]; Ny kirkehist. Saml. IV, 600 ff. VI ff.; Kirkehist. Saml. 4. Række III, 1 ff.). *H. O.*

Eskilson (Eskilsson), Peter, svensk Genremaler, født 28. Septbr. 1820 i Billeberg Sogn (Malmohus Län), død 29. Jan. 1872 ved Sigtuna. Først i 30 Aars Alderen gav han sig i Lag med Malerkunsten, studerede nogle Aar paa Stockholm's Akademi, rejste (1853) til Düsseldorf, hvor han i Tidemand's Atelier, som saa mange andre Landsmænd, ganske sluttede sig til den der herskende Malemaade, og han gav nu ogsaa sit Bidrag til de gængse forskønnende Folkelivsskildringer. Efter Hjemkomsten til Stockholm 1859 ernærede han sig en Tid som Fotograf; da han atter optraadte som Maler, var det nærmest som Bellman-Fortolker, saaledes i Malerierne »Movits målare« (udst. 1866) og »Keglespillet hos Faggens« [Stockholm's Nationalmus.]. Andre bekendte Arbejder: »Paa Studierejse« [Stockh.'s Nationalmus.] og »Episode af et Bryllup« (1870), elskværdige og hyggelige som al E.'s Kunst, men ikke prægede af en stærk Personlighed og mærkede af den Usikkerhed i Teknikken, der var en naturlig Følge af hans sene Uddannelse og hans Vaklen mellem Kunsten og mere praktiske Sysler. *A. Hk.*

Eskilstuna, »Sverige's Sheffield«, By i Södermanland, Nykoping L'ån (Svealand), ved den kanaliserede Eskilstunaå (s. d.) og Jærnbanelinien Flen-Kolbäk, bestaar af den gamle By paa Østsiden af Aaen og regelmæssigere byggede nyere Stadsdele paa Aaens Vestside, havde 1891 11,083 Indb. mod 5,716 1870. E. har en teknisk Skole, en kongelig Geværfabrik, anlagt 1836, forskellige Fabrikker til Tilvirkning af Metalvarer navnlig Staal- og damascerede Varer (E.-Arbejder). Bekendt er J. T. Munktell's store Maskinfabrik. E.'s Fabrikkers Produktionsværdi ansattes 1890 til henved $3^1/_2$ Mill. Kr. E. har Navn efter Södermanland's Apostel, den hellige Eskil og var alt i Middelalderen bekendt for sit Johanniterkloster, som blev nedbrudt af Gustaf I og afløstes af et kongeligt Slot. Industrien daterer sig fra Midten af 17. Aarh. (Kvarteret, hvor Geværfabrikken ligger, kaldes »Karl Gustafs Stad«) og bragte Byen mange Privilegier. Særlig fortjente af E.'s Industri vare Reinholdt Rademacher fra Riga i 17. Aarh. og Sven Rinman, »Direktör för svart- och finsmidet« i Sverige, i 18. Aarh. Eskilstunavarerne tilvirkedes haandværksmæssig, indtil man belært af Geværfabrikken, som til Fabrikation af Remington-Geværet havde indført amerikanske Maskiner, gennemførte fabrikmæssig Udførelse; dette har medført, at E.-Industrien nu med Held, navnlig i Knive o. 1. Artikler, optager Udlandets Konkurrence. Værksteder, som før kun havde nogle faa Arbejdere, have, efter at Specialfabrikationen er gennemført, nu Hundreder af Arbejdere. *F. W.*

Eskilstunaå, eller Hyndevadså, lille Vandløb i Mellemsverige. Den danner Afløbet for Hjelmaren, løber mod Nord forbi Eskilstuna og Torshälla, har flere Fosser, som Rosen-Fossen og Hyndevads-Faldet, og udmunder i Mälaren. En Del af dens Løb er kanaliseret. *H. W.*

Eskilsø Kloster paa den lille Eskilsø i Roskilde-Fjord ud for Horns Herreds sydøstligste Snip, Selsø, der i gamle Dage var en 0, er af ukendt Oprindelse, men bør i alt Fald ikke henføres til den berømte Ærkebiskop Eskil, da Klosteret aldrig nævnes i Forbindelse med ham. Dets Grundlæggelse maa sættes til Begyndelsen af 12. Aarh. eller tidligere. Asser, som ca. 1145 blev Biskop i Roskilde, havde før den Tid været Klostermand i E. K. Dets Beboere vare Kanniker, der skulde være regelbundne; men i deres isolerede Stilling levede de, som det lystede dem, og E. K. kom derfor i Vanry. Som Biskop i Roskilde besluttede Absalon derfor at reformere Klosteret, og med dette Maal for Øje indkaldte han den ildfulde Franskmand Vilhelm fra Genovefa's Kloster i Paris og satte ham til Abbed for E. K. (ca. 1165). De gamle Kanniker hadede og efterstræbte Vilhelm, fordi han var streng, og de ny Kanniker, som Vilhelm havde bragt med sig fra Frankrig, kunde ikke taale Klimaet og droge tilbage, saa at Klosteret var sin Opløsning nær; men Absalon støttede Vilhelm og gav E. K. store Godser i Nordsjælland og Horns Herred. Imidlertid blev det efterhaanden klart, at E. K. var et alt for vanskeligt Opholdssted, og derfor flyttedes Klosteret (ca. 1175) til Æbelholt (s. d.), under hvilket Øen fra nu af stod. Klostertomten og Kirkens Underbygning ses endnu. Paa Øen er der en større Ladegaard, som hører under Hovedgaarden Selsø. (Litt.: H. Olrik, »Danske Helgeners Levned« [Kbhvn. 1893—94]). *H. O.*

Eskimoer, en vidt udbredt Folkegruppe i det nordlige Amerika, have faaet deres Navn, »de, der spise raat Kød«, af en indiansk Nabostamme, Abenakierne. Selv kalde de sig *Innuit*, »Mennesker«. E. bebo Kysterne og Øerne af det arktiske Amerika fra Grønland's Østkyst til det stille Hav og have sat sig fast paa den nordøstlige Kyst af Asien. Afstanden mellem deres Koloniers Yderpunkter er ca. 6,000 Km. Ingensteds fjerne de sig i betydeligere Afstand fra Havet. De sydligst boende E. er Befolkningen i Labrador (se Canada); ved det stille Havs Kyst leve de ikke sydligere end 60^0 n. Br. E.'s Antal er næppe synderlig over 35,000, af hvilke ca. 10,000 bo i Grønland. Efter Sproget deles E. i to Grupper: en østlig, der omfatter Grønlænderne, Labradorerne og Centraleskimoerne omkring Hudson-Bugten, og en vestlig: Stillehavseskimoerne i Alaska og de

asiatiske E. Grænsen mellem dem er Mackenzie-Floden. Desuden ere *Aleuterne* nær beslægtede med E. Tidligere var det den almindelige Antagelse, at E., som i Udseende skille sig fra de nordamerikanske Indianere, ere en fra disse ganske forskellig Race af asiatisk Oprindelse. Fr. Muller forenede dem med en Række Folk i Nordasien til en særlig Race, Arktikere eller Hyperboræer. I den nyeste Tid har derimod den af Rink og flere andre udmærkede Eskimoforskere (Boas, Dall, Murdoch) fremsatte Anskuelse, at E. maa henregnes til den amerikanske Race, vundet Tilslutning hos de fleste Etnografer. En Række antropologiske, sproglige og kulturhistoriske Forhold tale for, at E. ere Indianerstammer, der af Naboerne ere

Ungt Eskimo-Par fra Østgrønland.

pressede ud til et Sted ved Havkysten, sandsynligvis i Alaska, hvor Overgangen til den særlig arktiske Levevis er foregaaet. Derfra have saa E. udbredt sig mod Øst over Polarlandene.

Skønt E. ere udbredte over et større Omraade end nogen anden Folkegruppe, frembyde de dog en mærkelig Ensartethed i Udseende, Kultur og Sprog. Siden de østlige Stammer for mere end 1000 Aar siden skiltes fra de vestlige, er der ikke foregaaet nogen væsentlig Forandring i Sprog, Sæder og Levevis. Kun de sydligst boende Stammer i Alaska ere blevne paavirkede af deres Naboer Indianerne saavel i Udseende som i forskellige sociale Forhold. E. ere lave af Vækst. Gennemsnitshøjden for Mænd er i Grønland $1{,}60$ M., for Kvinder $1{,}50$ M. Hovedet er forholdsvis stort, Ansigtet bredt og ovalt med en lav, noget tilbagefaldende Pande, brede Kindben, en kort, flad Næse og smaa, noget skraat stillede Øjne. Haaret er groft og glat, Skægvæksten lidet udviklet (se Amerikanske Folketyper, I, S. 696). Kroppen er forholdsvis lang, Benene korte, Hænder og Fødder smaa. Hudfarven er gullig. Et Hovedtræk i E.'s Karakter er deres store Fredsommelighed og Godmodighed. Indbyrdes Krige ere ukendte, Kiv og Stri id af større Omfang yderst sjældne. De haarde Livsvilkaar have gjort E. hjælpsomme over for andre, og Gæstfrihed betragtes som en af de første Pligter. Men E. ere tillige i Besiddelse af Naturfolkenes sædvanlige Letsindighed og Mangel paa Omsorg for Fremtiden. De leve i Øjeblikket, opspise med deres store Graadighed hurtig Forraadene og maa om Vinteren ofte lide en frygtelig Hungersnød. Moraliteten er i Alm. ikke synderlig stor, især gælder det for Kvindernes Vedkommende.

E.'s ejendommelige Levevis er betinget af Polarlandenes Klima og Naturforhold, og med megen Intelligens har Folket forstaaet at benytte de givne Forhold. Den sparsomme Vegetation paa den klippefulde Jordbund giver kun et ringe Bidrag (Bær og Rødder) til Befolkningens Underhold. I enkelte Egne er Jagten paa Rensdyret til Tider et indbringende Erhverv; men i Hovedsagen ere E. dog nødsagede til at søge deres Eksistensmidler i Havet. Fra det hentes Føde og Klæder, Hus og Brændsel. De vigtigste Erhvervskilder ere Fiskeri og Jagt efter Havpattedyr, især Sæler. Til Fangsten benyttes Kajakken, en lang, meget smal, i begge Ender spids Baad, der bestaar af et Træstel, overtrukket med afhaarede Sælskind. Kun i Midten har den en Aabning, i hvilken Fangeren tager Plads, iført en vandtæt Pels, der snøres fast om Aabningen, saaledes at intet Vand kan trænge ind i Baaden. Fra den tidlige Barndom blive E. vænnede til at færdes paa Havet i al Slags Vejr i den skrøbelige Kajak og til at bruge de sindrig konstruerede Fangstredskaber, som ere anbragte paa denne. Det vigtigste Jagtvaaben er Harpunen, et langt Spyd med løs Spids, der udslynges ved Hjælp af et Kastetræ. Sælen er uundværlig for E. Dens Kød og Spæk udgøre hans vigtigste Føde, og af dens Skind sys Klæder og Overtræk til Telte og Baade. Dragten er omtrent ens for Mænd og Kvinder og bestaar af en Pels med Haarsiden indad og forsynet med en Hætte til at trække over Hovedet, dertil Knæbenklæder og lange Støvler. Om Vinteren bo E. i Huse af Jord eller sammenfrosset Sne, ofte halvt nedgravede i Jorden, og med en lang, dækket Gang som Indgang. Sædvanlig ere de indrettede for flere Familier, der hver har sin bestemte Plads paa Briksen, den ophøjede Platform langs Bagvæggen. Opvarmning og Belysning sker ved Tranlamper, over hvilke ogsaa Maden koges. Om Sommeren ombyttes Jordhuset med Teltet, der er dannet af Sælskind over et Træstel, og E. forlade da deres Vinterbopladser og foretage hyppig Rejser til fjernere liggende Fangstpladser, hvor Sælerne søge til, og hvor der er rigt Fiskeri eller god Jagt paa Rensdyr og Fugle. Ved Sommerrejserne benyttes den saakaldte Konebaad (*Umiak*), der ligesom Kajakken er dannet af et Træstel med Betræk af Sælskind, men er saa rummelig, at den kan optage en hel Familie med Telt og Husgeraad. E.'s eneste Husdyr er Hunden, der om Vinteren bruges som Trækdyr for Slæden.

Fælles for alle E. er den ringe Udvikling af alle sociale Institutioner. Den meget spredte Bebyggelse og den tynde Befolkning paa hvert Sted modvirke Dannelsen af større Samfund. Hver Boplads udgør et selvstændigt Hele, inden for hvilket alle ere lige. Samfundets Kerne er Familien, der er underkastet Husfaderens ledende og bestemmende Indflydelse. Denne udøves uden noget Despoti. En videre social Kreds danne de Familier, som bebo samme Vinterhus, og endelig forbinde visse Vedtægter Husbeboerne paa samme Boplads; men dertil er Samfundsorganisationen indskrænket. Mellem Befolkningen paa forskellige Vinterpladser findes intet Baand. I dette løst sammenknyttede Samfund eksisterer ingen anerkendt Regering, ingen Høvding i Ordets sædvanlige Betydning. Samfundslivet er grundet paa Vedtægter, udviklede gennem lange Tiders Skik og Brug, som stiltiende anerkendes af alle. Intet vidner stærkere om E.'s overordentlig fredsommelige Karakter end den Magt, den offentlige Mening har. For den bøje alle sig, det er den, som er Rettesnoren for enhver Mands Handling. Sædvanlig vises der ogsaa de gamle megen Respekt, og deres Mening har stor Vægt ved Afgørelsen af Stridigheder. De ægteskabelige Forhold ere meget løse. Ægteskabet indgaas i en tidlig Alder og opløses overordentlig let. Ganske ubetydelige Aarsager foranledige, at Ægtefællerne skilles og indgaa ny Forbindelser. Polygami er vel kendt og tilladt af Skik og Brug, dog har det langt overvejende Flertal af Mænd kun een Kone. Kun dygtige Fangere tage sig undertiden to Hustruer. Kvindernes Liv er meget møjsommeligt, og den Respekt, de nyde, overmaade ringe. Alt Arbejde hviler paa dem med Undtagelse af Fangsten og Tilvirkningen af Redskaber, som ere Mændenes eneste Beskæftigelser.

E.'s religiøse Forestillinger ere nær beslægtede med de øvrige Naturfolks. Opfattelsen af Tilværelsen er animistisk. Hele Naturen er opfyldt af Aander. Grønlænderne tro, at hver Ting har sin *Inua* (Ejer), et aandeagtigt Væsen, der behersker den og giver den Liv. I Sagnene forekommer en Mængde af disse Aander; nogle bo i Havet, andre ved Kysten eller ude paa Dybet, atter andre inde i Landet, i Luften, i Solen, Maanen, Stjernerne o. s. v. Blandt disse talrige Væsener spiller en Kvinde, Arnarkuagssak, og en Mand, Tornarssuk, der begge bo i Havet, den største Rolle i Grønlændernes Fantasi. Som andre Aander antages de snart at være Menneskene venligsindede snart fjendtlige mod dem, hvorfor det gælder om at beskytte sig over for dem og at beherske dem ved Tryllemidler og Amuletter. Visse Mænd, Angekoker, antages at være udrustede med overnaturlige Evner til at sætte sig i Forbindelse med Aanderne og beherske dem ved Besværgelser. Den Frygt, der næres for disse Troldmænds Magt, giver dem en ikke ringe Indflydelse. Efter Døden skilles Sjælen fra Legemet og antages at fortsætte sit Liv enten i den Verden, der strækker sig under Jorden og Havet, eller i et Land, der ligger over Jorden, opfyldt af Bjærge, Dale og Søer. Til Fortsættelse af Livet i den anden Verden medgives der den døde de Redskaber og Brugsgenstande, som benyttedes ved Livets Sysler. (Litt.: Bancroft, *Native races of the Pacific states of Northamerica*, I [New York 1875]; Boas, *The Central Eskimo* [Washington 1888]; Holm, »Etnologisk Skitse af Angmagsalikerne« [»Meddel. om Grønland«, X]; Murdoch, *Ethnological results of the Point Barrow expedition* [Washington 1892]; Nansen, »Eskimoliv« [Chra. 1891]; Rink, »Grønland« [Kbhvn. 1857]; samme, »Eskimoiske Eventyr og Sagn« [Kbhvn. 1866, 1871]; samme, *The Eskimo tribes* [»Meddel. om Grønland«, XI]). *Kr. B.*

Eskimō-Sø, Indsø i den nordlige Del af Canada, ca. 120 Km. 0. f. Mackenzie-Flodens Udløb i det nordlige Ishav. *G. F. H.*

Eski-Schēr, By i Lilleasien, Vilajet Khodavendikjar, ligger ved Floden Pursak, 55 Km. N. 0. f. Kiutahija og er det samme som det gamle Doryläion i Landskabet Frygien. Den spillede i det græske Kejserdømmes Tid en betydelig Rolle som Handelsplads og Fæstning og var berømt for sine varme Bade. Nu er det en ubetydelig By med ca. 10,000 Indb., og dens Eksistens er væsentligst betinget af de rige Merskumsgruber, der ligge 25—30 Km. mod Nordøst, og som aarlig levere for ca. 2½ Mill. Kr. Merskum. En Del forarbejdes i Byen selv, men Hovedmængden forsendes til Wien. *C. A.*

Eski-Stambul (Kastamboli), en lille Havneplads i Lilleasien, Vilajet Dschesairi-Bahri-Sefid, ligger ved Archipelagus, lige over for Øen Tenedos, og har Ruiner af den af Antigonos grundlagte gamle By Alexandria Troas, der ofte er bleven plyndret af Tyrkerne til Udsmykning af Konstantinopel. *C. A.*

Eski-Zagra (bulg. Stara-Zagora), By i Østrumelien, ligger i Lavlandet S. f. Balkan's midterste Parti og har (1887) 16,000 Indb. Den har endnu bibeholdt meget af sit tidligere tyrkiske Præg, saaledes talrige Moskeer og en stor Basar. Ogsaa fra den romerske og byzantinske Tid har den flere Minder. Den frugtbare og veldyrkede Omegn er særlig bekendt for sin Avl af Roser, der i Byen benyttes til Rosenoliefabrikation. Særlig Betydning har den som Knudepunkt for Vejene fra Passerne over Balkan, der herfra atter forgrene sig til Filippopel og Adrianopel. I den sidste russisk-tyrkiske Krig (1877) var den derfor ogsaa Skueplads for flere blodige Træfninger, og den blev næsten fuldstændig ødelagt af Tyrkerne. *C. A.*

Eskorte (fr. *escorte* [æskå'rt]), Troppeafdeling, der skal ledsage og beskytte eller bevogte. Æresfølge ved højtidelige Optog. Eskortēre, ledsage som E.

Eskuāra se Baskisk Sprog.

Esla, en ca. 250 Km. lang Flod i det nordvestlige Spanien, Biflod til Duero's højre Bred, udspringer paa Skraaningen af Picos de Mampodre i de kantabriske Bjærge, løber i sydvestlig Hovedretning gennem Provinserne Leon og Zamara, optager fra venstre Side Cea, fra højre Orbigo og udmunder ikke langt fra den portugisiske Grænse i Duero lidt neden for Zamara. *H. W.*

Eslava, Miguel Hilarion, spansk Komponist, født 21. Oktbr. 1807 i Burlada, død 23. Juli 1878 i Madrid, beklædte forskellige musikalske Stillinger, var saaledes i en Aarrække Kapelmester ved Metropolitankirken i Madrid og blev 1844 Hofkapelmester hos Dronning Isabella. E., en af de mest fremragende moderne spanske Musikere,

har komponeret talrige kirkelige Kompositioner og nogle Operaer, der dog ikke kendes uden for hans Hjemland; han har derhos foruden forskellige pædagogiske og teoretiske Arbejder udgivet de værdifulde Samlinger: »Museo organico espanol« og navnlig »Lira sacro-hispana«, 5 Bind, indeholdende spansk Kirkemusik fra 16.—19. Aarhundrede. *W. B.*

Esløf, en rask opblomstrende Flække (Köping) i det sydlige Sverige, Skaane, Malmohus Län, beliggende ca. 17 Km. N. 0. f. Lund, har (1891) 1,400 Indb., livlig Handel, især med Korn, flere industrielle Anlæg, 2 Hoteller, Bankkontor m. m., og er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, da Sidebanerne til Helsingborg, Landskrona og Ystad udgaa herfra. Den er først anlagt 1858 og blev Koping 1874. *H. W.*

Esmann, Gustav Frederik, dansk Forfatter, er født 17. Aug. 1860 i Kbhvn., men voksede op i Viborg og Odense, hvor Faderen, nuværende Oberst E., havde Garnison. Han blev Student 1877 og indtraadte ved »Politiken«'s Stiftelse 1884 straks i Redaktionen. Hans Pen blev hurtig baade skattet og frygtet i Bladverdenen, han havde et stilfærdigt, spidst Lune og en spodsk, ondskabsfuld Ironi; hans Stil var altid fin og elegant. Senere opgav han sin Stilling ved »Politiken«, skrev en Tid i andre Blade, men har efterhaanden trukket sig helt ud af Journalistikken. Som Forfatter debuterede han 1885 med to Noveller (»Gammel Gæld«), nydelig skrevne i en stille, halvt ironisk, halvt følsom Stemning. En Række smaabitte Skuespil (af hvilke »I Stiftelsen« 1886 gjorde Lykke paa det kgl. Teater) viste samme Forening af sikker, vittig Iagttagelse og Følsomhed og tillige en stor scenisk Behændighed. 1890 opførtes paa det kgl. Teater det større Lystspil »Fra Provinsen« og 1892 »Den kære Familie«, der gjorde stor Lykke og er bleven typisk for en særlig moderne kjøbenhavnsk Lystspilgenre. Et virkningsfuldt Folkeskuespil var »Magdalene« [1893], hvorimod »Den store Maskerade« [1895] intet Held havde. E. var en kort Tid Direktør for »Kasino«. En Række vittige journalistiske Skitser har han 1891 udgivet under Titlen »I Kjøbenhavn«. *V. V.*

Esmarch, Heinrich Carl, tysk Jurist, født 4. Septbr. 1792 i Holtenau i Sydslesvig, død 15. Apr. 1863 i Frankfurt a. d. O., blev 1810 Student i Kiel og tog 1813 juridisk Embedseksamen paa Gottorp; gjorde som Senator i Kiel vigtige Tjenester under Krigen 1813—14, var 1819—23 Kontorchef i det slesvigholstenske Kancelli, derefter Borgemester i Sønderborg og blev 1834 Medlem af den slesvigske Overret. Han skrev nogle dygtige Skrifter om slesvigsk Ret (Straffeproces 1840—43, Privatret 1846 og Arveret 1852) og var den første, som behandlede den slesvigske **Ret** selvstændig o: uden Forbindelse med den holstenske. 1844—46 var E. Medlem af den slesvigske Stænderforsamling som P. Hjort Lorenzen's Afløser og hørte her til det slesvigholstenske Parti; ligeledes valgtes han 1848 til den tyske Nationalforsamling i Frankfurt og sluttede sig saa ivrig til Oprøret, at han 1851 blev udelukket fra Amnestien. Han blev derefter Appellationsretsraad i Preussen og var siden 1857 ansat ved Domstolen i Frankfurt. *E. E.*

Esmarch, Johann Friedrich Augustvon, berømt tysk Kirurg, er født i Tønning 9. Jan. 1823. E. studerede Medicin i Kiel og Gottingen og blev Doktor 1849. Han deltog først som Officer, senere som Underlæge ved den slesvigholstcnske Hær i Krigen 1848, i hvilket Aar han toges til Fange. Efter at være udvekslet blev han Overlæge ved Lazarettet i Bürgerverein i Flensborg. 1854 blev han Leder af den kirurgiske Klinik i Kiel og 1857 Professor og Direktør for Hospitalet der. 1864 havde han store Fortjenester af de tyske Lazaretter i Kiel, Sundeved og Flensborg. 1866 kaldtes han til Berlin for at træde ind i Immediat-Lazaretkommissionen og fik Overledelsen af den kirurgiske Virksomhed i Lazaretterne i Berlin. 1870 udnævntes han til Generallæge, tog i Kiel og Hamburg virksom Del i Organiseringen af den frivillige Hjælp og virkede senere i Berlin ved Baraklazarettet paa Tempelhoferfeld.

E. har gjort sig meget fortjent af Ordningen af Lazaretvæsenet under Krigsforhold og af Krigskirurgien og navnlig af dens Teknik. Særlig er hans Navn knyttet til hans Metode til at gøre Operationer paa Lemmerne blodløse. Endelig har han arbejdet ivrig paa at indføre de saakaldte Samariter-Skoler i Tyskland o: at gøre Kundskaben til den Hjælp, som Lægmand kan yde tilskade komne, saa udbredt som muligt. Af hans talrige Arbejder kunne fremhæves: »Uber Resectionen nach Schusswunden« [Kiel 1851], »Bcitr'åge zur practischen Chirurgic« [Hæfte I—II, Kiel 1853—60], »Uber chronische Gelenkentziindungen« [Kiel 1866, 2. Opl. 1867], »Verbandplatz und Feldlazareth« [Berlin 1868, 2. Opl. 1871], »Uber den Kampf der Humanität gegen die Schrecken des Kriegs« [Kiel 1869], »Der erste Verband auf dem Schlachtfelde« [Kiel 1869, 2. Opl. 1870, flere Oversættelser], »Uber Vorbereitung v. Reservelazarethen« [Berlin 1870], »Uber Gelenkneurosen« [Kiel 1872], »Die Krankheiten des Mastdarms und Aftersc [Erlangen 1873, 2. Opl. Stuttgart 1887], »Uber kiinstliche Blutleere bci Operationen« [Volkmann's »Sammlung klin. Vorträge« 1873], »Die erste Hilfe bei Verletzungen« [Hannover 1875], »Handbuch der kriegschirurgischen Technik« [Hannover 1877, flere Oplag], »Die erste Hilfe bei plötzlichen Unglücksf ällen« [Leipzig 1882, 10. Opl. 1892, oversat paa 23 Sprog bl. a. Dansk af E. Tscherning] o. s. v. *G. N.*

Esmarcll's Bind, et elastisk Bind, der benyttes til Uddrivning af Blodet af en Arm, et Ben, naar man paa dette Yderlem vil udføre en Operation uden Blodtab (se Blodløse Operationer). *E. A. T.*

Esmark, Jens, norsk Mineralog, født 31. Jan. 1763 i Houlbjærg i Jylland, død 26. Jan. 1839 i Christiania. E. blev Student 1784 og lagde sig efter medicinske og naturvidenskabelige Studier; han gjorde i længere Tid Hospitalstjeneste i Kjøbenhavn, indtil han paa Sølvværksdirektør Briinnich's Anbefaling blev sendt til Kongsberg for at studere Bjærgvidenskab. Efter der at have absolveret Bjærgeksamen og senere i Kjøbenhavn juridisk og geometrisk Eksamen rejste han 1791 til Freiberg, hvor Geologen A. G. Werner netop da samlede en Masse Tilhørere fra alle Verdens Kanter til sin ny neptunistiske Lære, hvortil ogsaa E. sluttede sig. E. blev her et helt Aar og drog derpaa ud paa videre Studierejser til Böhmen

Ungarn etc. Hjemkommen blev han 1797 Overbjærgamtsassessor paa Kongsberg og 1802 Lektor i Mineralogi, Fysik og Kemi ved det derværende Bjærgseminar. Da Sølvværket 1805 blev nedlagt af Regeringen, overtog E. sammen med nogle Kolleger Driften af en Del Gruber, et Forsøg, hvis Resultat ikke svarede til Forventningerne. 1814 blev E. udnævnt til Professor i Mineralogi ved Christiania Universitet. E. har skrevet flere Opsatser om geologiske Rejser og desforuden om andre, dels videnskabelige, dels almennyttige især teknologiske Emner. Han var den første i Norge, der med fuld Erkendelse af Bræernes Teori beskrev en Moræne (Lysefjord's 1824), men han havde dog ikke den rigtige Opfattelse af Istiden, idet han henførte Tiden for den til Grundfjældet. Han har givet de norske Bjærgarter Sparagmit og Xorit deres Navne. *A. G.*

Hans Sønner lagde sig under Faderens Vejledning ogsaa efter Naturvidenskaberne. Den ældste, Hans Morten Thrane E. (1801—82), valgte Teologi til Embedsstudium og var 1826—69 Præst, bl. a. i 23 Aar i den mineralrige og for Studiet af Geologi og Mineralogi interessante Egn ved Langesundsfjorden. I et Par mindre Skrifter og i Bidrag til »Mag. f. Naturvidenskaben« m. fl. St. skrev han om teknologiske Emner og beskrev flere af ham opdagede ny Mineraler (Radiolit, Thonit, Praseolit) og ny Arter af Trilobitter. Den svenske Professor Erdmann, som har beskrevet flere af de af E. fundne Mineraler, opkaldte Mineralet Esmarkit efter ham. — Den yngre Broder, Laurits Martin E. (1806—84), studerede først nogen Tid Medicin, men opgav senere dette Studium for helt at ofre sig for Zoologien. Han blev 1843 Universitetsstipendiat i dette Fag, 1847 Konservator ved Universitetets zoologiske Museum, som han bestyrede til 1883, efter at han siden 1854 tillige havde været først ekstraordinær Lektor og senere (fra 1863) ordinær Professor i Zoologi. Han var en meget berejst Mand baade i Norge og i Udlandet, med hvis Zoologer og Museumsbestyrere han stod i stadig Forbindelse, hvorfra ogsaa mange Berigelser kom Christiania-Museet til gode, ligesom han i det hele nedlagde meget Arbejde i Museet, hvis Samlinger dog ere omordnede efter hans Tid. En Datter af ovenn. H. M. T. E., Birgitte E., født 13. Oktbr. 1841, har ligeledes lagt sig efter Mineralogi og Zoologi, som hun bl. a. har studeret i Upsala, og har offentliggjort flere Afhandlinger i norske, tyske og engelske Tidsskrifter, navnlig over Ferskvands-Mollusker. I de senere Aar har hun dog opgivet disse videnskabelige Studier for at ofre sig for forskelligt filantropisk Arbejde til Fremme af Afholdssagen, den sociale Indremission, o. s. v. Hun redigerer i sidstnævnte Øjemed Missions-Organet »Vort Blad«. — Hendes Broder Axel Thrane E. (1836—81), Trælasthandler i Brevik, havde ogsaa drevet mineralogiske Studier og var den første, som satte Driften i Gang af de bekendte Apatitfelter i Bamle, hvilke ved Salg gik over i et fransk Selskabs Besiddelse. (Litt.: Halvorsen, »Norsk Forfatter-Leksikon«, II). *J. B. H.*

Esmarkit se Cordierit.

Esménard [æsmena!r], Joseph Alphonse, fransk Digter, (1770—1811). Efter som ganske ung at have rejst i Amerika blev han i Paris af Marmontel ansporet til litterær Virksomhed. Da Feuillant-Klubben (s. d.), hvoraf E. var Medlem, sprængtes 1791, maatte han emigrere og berejste nu England, Holland, Tyskland og Italien, indtil han 1797 vendte hjem; kort efter forvistes han, men 18. Brumaire 1799 sikrede hans endelige Tilbagekomst. Som Tilhænger af det ny System blev han Chef for Teatrenes Bureau i Indenrigsministeriet, gjorde flere Rejser til Vestindien, saaledes med General Leclerc til San Domingo, og ansattes som Generalkonsul paa St. Thomas. Da han paa alle mulige Maader smigrede for Napoleon (udgav en Samling bonapartistiske Lejlighedsdigte »La couronnepoétique de Napoléon« [1807]), blev han af denne udnævnt til Censor ved Teatrene i Paris, blev derpaa Direktør for »Journal de l'Empire« og Departementschef i Politiministeriet for Bøger og Aviser. Censorstillingen skaffede ham mange Fjender, der i bidende Epigrammer stiklede til hans uordentlige Liv; men Vennerne satte Pris paa hans livlige og elskværdige Gemyt. Hans bedste Værk er det store deskriptive Digt »La navigation« [2 Bd. 1805, forkortet Udg. 1806], hvortil han samlede Indtryk paa sine talrige Søreiser, og som vel er bredt og monotont, men dog indeholder smukke Naturskildringer i formfuldendte Vers. Hans Opera »Le triomphe de Trajan« [1808] vakte ved Allusionen til Napoleon meget Bifald. 1809 skrev han med Jouy Tekst til Spontini's berømte Opera »Fernand Cortez«. 1810 blev han Medlem af Akademiet, men snart efter paa Grund af fornærmelig Satire mod den russiske Gesandt forvist fra Frankrig, fik vel et Fjerdingaar senere Lov at vende hjem, men døde undervejs ved et Ulykkestilfælde i Nærheden af Napoli. *S. Ms.*

Esmeralda (sp.) betyder en Smaragd og er Navnet paa den kvindelige Hovedperson, en skøn Zigeunerpige, i Victor Hugo's berømte Roman »Notre Dame de Paris«. En dansk, dramatisk Bearbejdelse af denne Fortælling, ved Erik Bøgh, bærer Heltindens Navn som Titel. *E. G.*

Esmeraldas, 1) (Guallamba), Flod i den sydamerikanske Republik Ecuador, opstaar af flere Bjærgstrømme, kommende fra Cotopaxi og Østcordillererne, gennembryder med nordvestlig Retning Vestcordillererne og udmunder i det stille Ocean ikke langt fra den columbiske Grænse. Den er Ecuador's vandrigeste Flod, men er kun farbar for Smaaskibe paa Grund af sin usædvanlig stærke Strømhastighed. Dens Dal danner den direkte Vej fra Hovedstaden Quito til Havet. 2) Stat i den nordvestlige Del af Republikken Ecuador, omfatter Kystlandet V. f. Cordillererne og er den fladeste Del af Republikken. Det indre er ganske dækket af mægtige Urskove. 19,270 □Km. med (1885) 11,100 Indb., hvoraf 1,500 hvide, 6,500 civiliserede Indianere og Negre, der bo langs Kysten og Floden E. I Skovene leve ca. 2,000 vilde Kayapas-Indianere. Hovedstaden er E. (3000 Indb.) ved Floden af samme Navn. *C. A.*

Esmun, en af de øverste fønikiske Guder, der dyrkedes saavel i Moderlandet som i Kolonierne. I græsk-fønikiske Tvesprogs Indskrifter gengives E. ved Asklepios, hvad der viser, at man maa have fundet en Del Overensstemmelse mellem de to Guddomme. E. betyder uden Tvivl »den ottende«. Et Vidnesbyrd om, hvor udbredt E.'s Anseelse var,

afgiver det store Antal med E. sammensatte Personnavne, som møde os alle Vegne i fønikiske Indskrifter, som Esmunshillem, Abdesmun, Esmuneser o. fl. a. E. dyrkedes bl. a. i Byblos og Berytos (Beirut). *V. S.*

Esneh, ægyptisk By paa Nilen's vestlige Bred, Hovedstad i en Provins af samme Navn, under 25° 18′ n. Br., omtr. 220 Km. N. f. Katarakten. E. har omtrent bevaret sit Navn uforandret fra de ældste Tider, da dens Navn i Oldtiden skreves *Sni* eller *Sne*, hvilket rimeligvis udtaltes Esne. Byen kaldtes i Oldtiden ogsaa *An* eller *On*. E. har (1896) 10,000 Indb., der drive en ikke ringe Industri. En Mængde Brændtlers-Kar forarbejdes i E. og forsendes over hele Ægypten. I E. findes ogsaa en Del Bomuldsspinderier; det blaa Stof, som udgør Fellahernes almindelige Klædningsstykke, kommer for en Del fra E. Fra E. drives ogsaa ikke liden Karavanhandel med Oaserne; før Mahdiens Oprør og Tabet af det ægyptiske Sudan kom der mange Varer fra det indre Afrika til Markedet i E. I E. findes et meget vel bevaret Tempel fra Romertiden. Ved E. ligger et Kediven tilhørende Slot med en smuk Have; det er opført under Mehemed Ali og ligger N. f. E. Den til E. hørende Provins, der er delt i 6 Distrikter, indeholder omtr. 860 □ Km. Kulturland og havde (1882) omtr. 238,000 Indb.; iblandt dem vare ca. 14,000 nomadiserende Beduiner. *V. S.*

Esocīdae, Esex se Gedder.

Esotērisk (græ.) betegner paa een Gang det hemmelige, som kun meddeles de indviede, og det højere og sandere, som først giver det eksoteriske sin virkelige Mening. Pythagoras havde saaledes for sine Disciple forskellige Grader; først de, der havde gennemgaaet Prøverne i de lavere Grader, optoges i de højere og indviedes derefter i hele Omfanget af Mesterens Lære. E. betegner her de indviede, dem, der staa indenfor, i Modsætning til dem, der staa udenfor (eksoterisk). Aristoteles synes derimod med disse Betegnelser at have villet skelne mellem sine populærere Skrifter (eksoterisk) og sine mere strengt videnskabelige, e. eller akroamatiske. Den nøjagtige Betydning af disse Begreber hos Aristoteles er for øvrigt ikke helt fastslaaet. *C. St.*

Espāda (sp.), o: Kaarde, er Benævnelsen paa den Torero, som ved de spanske og portugisiske Tyrefægtninger fælder eller skal fælde Tyren ved et Stød med sin Kaarde. Han kaldtes tidligere Matadoren eller Toreadoren. (Se i øvrigt Tyrefægtning). — Medens fordum ved højtidelige Lejligheder endog adelige og Fyrster — som Cæsar Borgia og Kejser Karl V, denne sidste saaledes 1527 i Valladolid i Anledning af Filip II's Fødsel — optraadte som Torero'er, rekruteres nu disse, ogsaa E., fra Samfundets lavere og laveste Lag. De navnkundigste E. vare Romero og Pepe Hillo, begge i Ferdinand VII's Tid. I vore Dage har ingen E. i større Grad gjort sit Navn bekendt uden for Spanien. *F. J. M.*

Espadon [æspadõ'] er det franske Navn paa de i 16. Aarh. anvendte store Slagsværd, der førtes med begge Hænder. 6". *G. B.*

Espadonéring er en Øvelse, der foretages med Hugvaaben for at styrke og smidiggøre Arme og Haandled. I Alm. udføres Øvelsen saaledes, at Vaabnet med horisontal udstrakt Arm og ved Drejninger af Haandledet alene svinges i vertikale Kredse til begge Sider af og saa tæt forbi Legemet som muligt. *C. G. B.*

E. foretages ogsaa med Stok, i den italienske Øvelse Stokkeslag (*Bâtonnement*), der har været brugt og endnu bruges som gymnastisk Øvelse, men i øvrigt angives at være en Politiøvelse. *N. H. R.*

Espagne [æspa'ñe] (fr.), Spanien.

Espagnol [æspañå'l] (fr.), spansk, Spanier; spansk Snustobak (Spaniol); Hønsehund; *å l'espagnole*, paa spansk Maade, efter spansk Skik; *en Espagnol*, i spansk Dragt.

Espagnolette [æspanalæ't] (fr.), et Lukkeapparat for indadgaaende Vinduer uden Post. E. er en lodret rund Metalstang, som i hver Ende har en Hage, der er ekscentrisk krummet i et vandret Plan og griber om en paa Karmen fastgjort Tap saaledes, at Rammen trykkes imod Karmen, naar Stangen drejes om sin Akse; Drejningen udføres ved en paa Stangens Midte anbragt Arm, Roret, som bevæges i et vandret Plan og i den lukkede Stilling trykkes ned i en Hage paa den anden Ramme, idet den tillige kan drejes om en vandret Tap. *E. S.*

Espalier [æspalje'] (fr.), Spalier, Gitterværk af Træ eller Jærn; Indhegning. — Ved Optog siges de paa begge Sider af dette staaende Tilskuere at danne E.

I Haver benyttes enten fritstaaende E. eller E. ved Mur, Plankeværk o. l. Det fritstaaende E. afgiver ikke Varme til Træerne saaledes som E. ved Mur; men det har den Fordel, at Skuddene i deres hele Længde blive udsatte for Lys og Luft. Ved begge Ender af det fritstaaende E. nedsættes helst i støbte Betonblokke stærke Vinkeljærnstænger af 2 Cm.'s Tykkelse og 2 — 2,5 M.'s Højde, dernæst anbringes for hver 8 M. tyndere Vinkeljærnstænger af samme Højde som Endestængerne, og disse fæstnes i Jorden ved at slaa dem fast paa Tømmerstykker, som nedgraves i Jorden og afstives. Med 30 Cm.'s indbyrdes Afstand skulle alle Jærnstængerne være forsynede med Huller, hvorigennem der trækkes tyk, galvaniseret Jærntraad, og disse Traade strammes med dertil indrettede Strammere, hvoraf man har flere Konstruktioner. Til E. ved Mure bruges som oftest et E. lavet af Træ eller galvaniseret Jærntraad. Traadene fastgøres da med begge Ender i Muren og strammes ved Hjælp af Strammere. Man kan ved Mure ogsaa bruge galvaniseret Staaltraadsnet med Masker af 2,5 Cm.'s Lysning, hvad navnlig er formaalstjenligt ved E.-Planter med korte Skud. Ved Plankeværker anbringes i Alm. ikke noget særegent E., og Planterne opbindes da til Søm. *L. H.*

Espalion [æspaljo'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Aveyron, Hovedstad i Arrondissementet Espalion, beliggende 342 M. o. H. ved højre Bred af Lot og ved Foden af et med Vinhaver beplantet Bjærg, har (1891) 2,400 (med Kommune 3,700) Indb., er navnlig kendt for sin gamle mægtige Borgruin af Slottet Calmont d'Olt, der stammer fra 11. Aarh. Nær ved Byen ligger Kapellet St. Hilarion (fra 11. Aarh.), der er bygget i Form af et latinsk Kors. Noget længere borte ligger det 1147 grundlagte Cistercienserkloster Bonneval, beliggende i en dyb Kløft; det er nu overdraget (fra 1876) til Nonner af Trapistordenen. *H. W.*

Esparraguera [-ge!ra], Badested i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, 185 M. o. H., ved Foden af Monserrat, ikke langt fra Llobregat's højre Bred, med Svovlkilder (Aguas de la Puda) af 29° og (1887) 4,200 Indb. *H. W.*

Esparsétte (*Onobrychis* Gaertn.), Slægt af Ærteblomstrede (Gruppen *Hedysareae*) nedvarende Urter eller smaa, tornede Buske med uligefinnede Blade. Blomsterne siddc i akselstillede, stilkede Klaser eller Aks. Bægeret er uregelmæssigt, klokkeformet med sylformede Tænder, de nederste kortere end, de øvre af Længde med Bægerrøret. Bælgen næsten siddende med I, sjældnere 2 Frø, uopspringende og uleddet (lig en Nød), oftest halvkredsformet, sammentrykt, randtornet med ophøjede, netformede Ribber.

De ca. 80 Arter ere fortrinsvis udbredte i Landene omkring Middelhavet. En Art, Foder-E. (*O. sativa* Lam.), har fra gammel Tid været dyrket som Foderplante. Denne er en vedvarende, urteagtig Plante med meget dybtgaaende Rødder, glat opret Stængel, indtil 10-parrede Blade med paa Undersiden haarede, paa Oversiden glatte Smaablade. Kronen rosenrød med mørkerøde Striber. Bælgen enfrøet, stærkt rygtornet. Frøet mørkebrunt, bønneformet. 1,000 Frø veje 11—12 Gr. Det forhandles sædvanlig i Bælgene, og Vægten af 1,000 Frugter er da 18—20 Gr. Handelsvaren er ofte forurenet med Bibernelle. E. kræver en meget kalkrig Jordbund og dyrkes kun sjælden i Nordeuropa. Den dyrkes, behandles og anvendes i øvrigt som Lucerne (se Sneglebælg). Paa 1 Hekt. saas ca. 200 Kg. Frø (Frugter). Den afhugges sædvanlig 2, undertiden 3 Gange aarlig og giver, hvor den lykkes, 3—5,000 Kg. Hø pr. Hekt. Frøet bevarer kun Spireevnen 1—2 Aar. Høet indeholder (efter Kuhn) ca. 15 p. Ct. Vand og 85 p. Ct. Tørstof med 13 p. Ct. kvælstofholdige Stoffer, $2_{,5}$ p. Ct. fedtagtige Stoffer, $34_{,5}$ p. Ct. kvælstoffri opløselige Stoffer, 29 p. Ct. Træstof og 6. p. Ct. Askebestanddele. E. afgiver saavel i grøn som i tørret Tilstand et godt og nærende Foder for Husdyrene, men staar dog i Foderværdi tilbage for Rødkløver og Lucerne. En Esparsettemark kan vare indtil en halv Snes Aar. (Litt.: Stebler og Schröter, »Die besten Futterpflanzen« I; P. Nielsen, i »Landbrugsordbogen«). *K. H—n.*

Espartero, Don Baldomero (o: Valdemar), Greve af Luchana, Hertug af Vittoria, »Sejrshertugen«, Regent i Spanien, General og Statsmand, født 27. Febr. 1792 i Granatula ved Ciudad Real i La Mancha, død i Logroño 10. Jan. 1879, var Søn af en Vognmand og kom paa et Præsteseminarium, men kastede Kutten 1808 ved de Franskes Indfald og indtraadte som frivillig i en af unge gejstlige og Seminarister dannet Bataillon, kaldet *el sagrado* (den hellige), i hvis Rækker han tappert sloges mod Franskmændene. Efter nogle Aars Krigen blev han Elev af Militærskolen paa Øen Leon ved Cadiz, forfremmedes til Løjtnant og sluttede sig til Morillo, under hvem han kæmpede med Ære i Spanien's oprørske Kolonier i Sydamerika. Efter General Sucre's Sejre og Kapitulationen ved Ayacucho 1824, der i Realiteten gjorde Ende paa Spaniernes Herredømme i Sydamerika, vendte han som Oberst tilbage til Fædrelandet. Her erklærede han sig for Ferdinand VII's pragmatiske Sanktion, og da Borgerkrigen efter Ferdinand VII's Død 1833 udbrød mellem den unge Dronning Isabella og hendes Moder Christine's Tilhængere, »Christinerne«, og Ferdinand's Broder Don Carlos og hans Venner, »Karlisterne«, blev E. som Generalløjtnant sendt til Biscaya, hvor han dog ikke kunde udrette noget mod Karlisternes udmærkede Anfører Zumalacarregny. Efter at denne 1835 var falden for Bilbao, blev E. Christinernes Overgeneral, kæmpede som saadan ikke uden Held, fordrev Karlisterne, som under Cabrera stode i Nærheden af Madrid, kastede Don Carlos tilbage over Ebro, sejrede paa Højderne ved Luchana og undsatte det belejrede Bilbao. Ogsaa 1838, da han tilintetgjorde Karlistgeneralen Negri's Ekspedition, og 1839 kæmpede han heldig og blev til Løn for sine Sejre Grand af første Klasse, Greve af Luchana og Hertug af Vittoria. Medens Splid og Tvedragt rasede i Karlisternes Rækker mellem Camarilla'en og Generalerne og mellem disse sidste indbyrdes, satte E. sig i hemmelig Forbindelse med en af disse, Maroto, og efter at denne havde ladet sine Fjender og Medbejlere skyde, sluttedes der Fred mellem E. og Maroto i Bergara 1838, hvorefter Don Carlos maatte flygte til Frankrig og Karlistopstanden efterhaanden døde hen. E. havde saaledes bidraget væsentlig til Christinernes Sejr. Men Enigheden mellem ham og de af ham beskyttede kongelige Damer varede ikke længe: E. var liberal og stod endog de ultraliberale, Exaltados, nær, og da Regentinden Christine 1840 mod E.'s Vilje sanktionerede en i Cortes gennemført Lov, hvorved de kommunale Ayuntamiento'ers Omraade betydelig indskrænkedes, forbitredes E., drog mod Madrid, styrtede Ministeriet, lod sig selv udnævne til Ministerpræsident og forfulgte den flygtende Regentinde til Valencia, hvor hun 10. Oktbr. 1840 aftakkede og gik til Frankrig, hvorpaa E. 8. Maj 1841 erklæredes for Regent i Spanien og Formynder for den unge Dronning Isabella og hendes Søster Luisa Fernanda. Hans Styrelse var ikke uden Fasthed og Energi, han dæmpede med Kraft flere Oprør og holdt med Magt Christinere og Karlister, Moderados og Exaltados i Tømme; dog var han i Længden ikke de fortvivlede indrepolitiske Forhold voksen. Var et Oprør dæmpet i Øst, udbrød der straks et nyt i Vest, i Nord eller i Syd. I Slutningen af 1842 udbrød der en ny Revolte i Barcellona; E. vilde statuere et afskrækkende Eksempel, lod den store og rige By bombardere og tvang den derved til Overgivelse; men denne barske Fremfærd vakte almindelig Forbitrelse, Oprøret blussede op alle Vegne, alle Partier rejste sig mod ham, Progressisterne og de rene Republikanere sluttede sig nøjere til de moderate Christinere, og da Tropperne, hidtil E.'s paalideligste Støtte, under Paavirkning af E.'s Misundere og Fjender O'Donnell, Narvaez, Prim o. a. ogsaa begyndte at falde fra, blev Regentens Stilling snart uholdbar. Han maatte give efter for Ministeriet Lopez'es Forlangende og tilstaa almindelig Amnesti (9. Maj 1843); men dette bevirkede kun, at en stor Hob landflygtige af alle Partier vendte tilbage til Spanien og yderligere forøgede Anarkiet, og da E. derefter vægrede sig ved at give efter for Ministeriets Fordring om at afskedige to af sine mest trofaste og hengivne Mænd, ja endog afskedigede

Ministeriet og opløste Cortes (26. Maj), brød Uvejret løs alle Vegne. En i Barcellona dannet Junta erklærede E. for afsat og den unge Dronning for myndig (13. Juni), der dannedes en provisorisk Regering af Lopez, Caballero og Serrano (1. Juli), og denne erklærede E. for afsat fra Regentskabet og Forræder mod Fædrelandet. Samtidig hermed rykkede E.'s personlige Fjende Narvaez fra Valencia mod Madrid, og E. maatte opgive Kampen. Han ilede til Cadiz, derfra til England, og blev ved den spanske Regerings Dekret af 16. Aug. berøvet alle sine Embeder, Titler og Værdigheder. I England levede han nogle Aar; 1848 fik han Tilladelse til at vende tilbage til Spanien og blev genindsat i alle sine Embeder og Værdigheder. Under O'Donnell's og Dulce's progressionistiske Revolte Juni 1854 gjorde Dronning Isabella E. til Chef for et nyt Kabinet, og samtidig blev han Generalissimus for den spanske Nationalgarde; han optog O'Donnell i sit Kabinet som Krigsminister, men mellem den aldrende og sygelige E. og den træske og rænkefulde O'Donnell var intet ordentligt Samarbejde muligt, og 14. Juli 1856 styrtede O'Donnell E. og de andre Ministre og traadte selv i Spidsen for et nyt Kabinet. E. trak sig nu tilbage fra offentlig Virksomhed og bosatte sig i Logroño, hvor han ogsaa døde. Han havde dog lige til sin Død et stort Parti og indflydelsesrige Tilhængere, og efter Septemberrevolutionen 1868 var det endog for ramme Alvor paa Tale ikke alene paa ny at gøre ham til Regent i Spanien, men endog at tilbyde ham Kronen. — E. var hverken nogen stor Genera! eller nogen stor Statsmand. Han kunde til Tider vise overraskende Energi og Foretagelsesaand for saa straks efter at synke hen i Sløvhed og Uvirksomhed, hvad der dog for en meget stor Del skyldtes uophørlige legemlige Lidelser (kronisk Blærekatarr). (Litt.: Florez, *E., hist. de su vida military politica* [3 Bd., Madrid 1843—44]; Mariano, *La regencia de Bald. E.* [Madrid 1870]). *F. J. M.*

EspårtO se Stipa.

Espårto, Sparto, Alfa, et Trævlestof, der faas af et i Spanien og Nordafrika voksende Græs, *Stipa tenacissima*. Bladene, der ere sammentullede til Cylinderform og 30—50 Cm. lange og 1,5 Mm. tykke, ere meget seje og afgive derfor et udmærket Materiale til al Slags Flettearbejde, saasom Hatte, Tæpper, Kurve, grove Sko etc. Størst Anvendelse finder imidlertid E. (siden 1850) i Papirfabrikationen, til hvilket Brug Bladene behandles paa lignende Maade som Træet i Cellulosefabrikker, altsaa ved Kogning med Natronlud eller tvesvovlsyrlet Kalk. De herved fremkomne Fibre (40—50 p. Ct. af Raastoffet) ere fine, hvide og meget faste og bruges navnlig i England, Frankrig og Belgien. Eksporten fra Nordafrika andrager ca. 100 Mill. Kg. aarlig. (Litt.: Bastide, *L'alfa, végétation, exploitation* etc. [1877]). *K. M.*

Espéce [æspæ!s] (fr.), Art, Sort, Pengesort; *en especes*, i klingende Mønt.

Espedalen, 720 M. o. H. i Christians Amt, danner en naturlig Forbindelse mellem Gausa's og Vinstra's Dalfører. E. er en trang dyb Dal mellem høje bratte Fjælde, Bunden optages helt af de to kun ved et smalt Eid fra hinanden skilte Vande Espedalsvand og Bredvand, hvorfra den korte Elv Espa rinder ned i det store Vand Olstappen. Gennem E. fører en meget benyttet Turistroute til Jotunheimen, paa Vandene benyttes Baadskyds. I E. har tidligere været drevet et Nikkelværk, som først var anlagt ved Vandets nordre Ende med Vej ned over mod Vinstra, men senere blev flyttet til den søndre Ende; Gruberne laa højt oppe i Fjældet Graahø paa Nordsiden af Vandet. *J. F. W. H.*

Espeletia Humb. et Bonpl., Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), fleraarige Urter, sjælden Træer eller Buske, tæt klædte med Dækhaar. Kurvene ere store. 14 sydamerikanske Arter, blandt hvilke Arter som *E. grandiflora* Humb. et Bonpl. (Frailejon) og *E. corymbosa* ere meget anselige Planter, der vokse i Høj-Anderne og ere karakteristiske for de saakaldte Páramos. *A. M.*

Esperånza, den første Agerbrugskoloni i den sydamerikanske Republik Argentina, er anlagt 1856 i Staten Santa Fé ved Jærnbanelinien Sta. Fé—Pilar. Den har udviklet sig rask og har (1889) 2,650 Indb. *C.A.*

Espersen, Johan Christian Subcleff, dansk Sprogmand, født i Rønne 12. Febr. 1812, død smst. 4. Apr. 1859. 1840 tog han filologisk Eksamen og ansattes det følgende Aar ved Metropolitanskolen, hvor han 1846 blev Overlærer. 1857 blev han Rektor ved den højere Realskole i Rønne. I sine sidste Aar syslede han ivrig med sin Fødeøs Dialekt og efterlod sig ved sin Død Manuskriptet til en bornholmsk Ordbog, udarbejdet efter en lignende Plan som Molbech's Dialektleksikon. Videnskabernes Selskab paatog sig 1875 at udgive den, skønt den vel allerede ikke mere ganske svarede til Videnskabens Fordringer, og Trykningen besørgedes af Sv. Grundtvig uden Forandring af Manuskriptet. Dertil føjedes senere et Tillæg af Lærer V. Holm. Værkets nu (1896) forhaabentlig snart forestaaende Afslutning er efter Grundtvig's Død bleven forsinket ved Tilvejebringelsen af den nødvendige Indledning om Dialektens Lyd- og Formlære, der saa vidt muligt skulde bringe det paa Højde med vor Tids Krav. *Vilh. Th.*

Espichel [espiše'l] se Cezimbra.

Espiél, Bjærgværksby i det sydlige Spanien, Provins Cordoba, smukt beliggende 52 Km. N. V. f. Cordoba mellem stejle Klipper ved venstre Bred af Guadalquivir's Biflod Guadiato, har (1887) 3,700 Indb. og betydelige Stenkulsgruber foruden Bjærgværksdrift i Jærn, Kobber og Bly. *H. W.*

Espin [e'spin], Thomas Henry Espinell Compton, engelsk Astronom, er født 28. Maj 1858 i Birmingham. E. blev efter at have afsluttet sine Universitetsstudier i Oxford 1883 ansat som *Observer to the Liverpool Astronomicai Society* og grundede senere et Privatobservatorium (Wolsingham), som han 1888 flyttede til Tow Law (Darlington), hvor han væsentlig har været beskæftiget med at opsøge Stjerner af Spektraltypen III a og III b. Sine Opdagelser heraf (til Udgangen af 1895 i alt fundet 1,180 Stjerner) har E. meddelt i »Circulars«, »Publications« (»Distributions of stars of type III and of stellar spectra in space« [Crook 1894]) og aarlige *reports*. Desuden har han udgivet »Practical work with the telescope« [Lancaster 1890] og besørget en ny Udgave af Birmingham's (s. d.) Katalog over røde Stjerner, af »Wheb's celestial objects« og af »Proctor's smaller atlas«. *J. Fr. S.*

Espinasse [æspina's], Esprit Charles Marie, fransk General og Politiker, født 2. Apr. 1815 i Castelnaudary, faldt ved Magenta 4. Juni 1859. Efter at have gennemgaaet Militærskolen i St. Cyr sendtes han 1837 som Løjtnant til Algérie, blev 1845 Chef for en Zuav-Bataillon, i Spidsen for hvilken han særlig udmærkede sig under Ekspeditionen mod Kabylerne, navnlig ved Angrebet paa Beni-Slem. 1851 forfremmedes han til Oberst og Chef for 42. Linieregiment, med hvilket han 2. Decbr. s. A. uformodet besatte Palais Bourbon og sprængte Nationalforsamlingen, samt dæmpede de Uroligheder, som udbrød i Paris i Anledning af Statskuppet. Han udnævntes derefter til Brigadegeneral og ansattes som Adjutant hos Napoleon. I Krim-Krigen fik han Kommandoen over en Brigade, foretog en uheldig Rekognoscering ind i Dobrudsha, angrebes af Kolera og vendte tilbage til Frankrig. Efter at have genvundet sit Helbred fik han igen Kommando paa Krim, udnævntes til Divisionsgeneral og deltog saavel i Slaget ved Tschernaja som i Stormen paa Malakoff. Efter Orsini's Attentat udnævntes han Febr. 1858 til Indenrigsminister, i hvilken Stilling han bekæmpede Republikanerne med den yderste Strenghed og tog saadanne administrative Foranstaltninger, at Kejseren maatte lade ham søge sin Afsked Juni s. A., hvorefter han udnævntes til Senator. I Krigen 1859 i Italien førte han en Division under Mac Mahon. *B. P. B.*

EspinaSSe, J. de 1', se L'Espinasse.

Espinél, Vicente, spansk Digter, født 1551 i Ronda, død 1634 i Madrid. Om hans Levned ved man kun lidt. Han studerede i Salamanca, men begav sig snart til fremmede Lande, navnlig Italien, hvor han gjorde Krigstjeneste og tillige skaffede sig et Navn som Digter og som Musiker; i sidste Egenskab nød han 1580 den Ære at komponere Sørgemusik (til hans egen Tekst) ved Højtideligheden i Milano i Anledning af den spanske Dronnings Begravelse. Men han synes dog mest at have maattet lide under Tilsidesættelse og Misundelse, og Velstand erhvervede han sig aldrig. Efter sin Hjemkomst til Spanien indtraadte han i Gejstligheden, fik ved Biskoppen af Malaga's Indflydelse et Præbende i Ronda og siden Embede som Kapellan ved det kgl. Hospital dersteds. Slutningen af sin Levetid tilbragte han i Madrid, hvor Ærkebiskoppen af Toledo, den som Cervantes's Beskytter bekendte D. Bernardo de Sandoval, en Tid tog sig af ham; hans Kaar skulle imidlertid til sidst have været højst kummerlige, til han døde i Klosteret Santa Catalina de los Donados. Lope de Vega omtaler E. rosende i sin »Laurel de Apolo«, idet han fremhæver hans trange Livsomstændigheder; men naar han siger, at E. blev 90 Aar gammel, maa det være en poetisk Overdrivelse. Med Cervantes stod E. sig ikke godt. — E. har som Lyriker præsteret meget smukt, dels i ældre nationale Former, dels i de italienske, navnlig nogle poetiske Epistler i Terziner og en værdifuld »Egloga«, hvori en Hyrde og en Kriger samtale om Krigstildragelserne i Italien, endvidere en Oversættelse af Horatius's *Ars poetica.* Han har været anset som Opfinder af Versformen *Décimas*, ti-liniede ottestavelses Strofer med fast Rimstilling, efter ham benævnte *Espinelas*; men de forekomme i Virkeligheden allerede i 15. Aarh. E.'s navnkundigste Arbejde er Fortællingen »Vida del escudero Márcos de Obregón« [Barcelona 1618], en af de bedste af de saakaldte Gavtyveromaner og upaatvivlelig indeholdende en Del autobiografiske Træk. Den er kommen i mange Udgaver og læses endnu; særlig Interesse har den som en af de spanske Originaler, der ligge til Grund for Lesage's »Gil Blas de Santillane«. E.'s Digte udkom 1591 i Madrid som »Diversas Rimas«. Af »Márcos de Obregon« haves fra den nyere Tid et Optryk i »Novelistas posteriores å Cervantes«, I. Bd. (o: 18. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores españoles«). Endnu er at tilføje, at E. ifølge Lope de Vega's Sigende var en Virtuos paa Guitar og til dette nationale Instruments fire Strenge føjede en femte. *E. G.*

Esping, gammel dansk Betegnelse for en Skibsjolle eller et mindre Skib. Ordet forekommer i sidste Betydning i Oehlenschläger's Tragedie »Palnatoke«, i førstnævnte omtales det i Christian V's danske Lov 4. Bog § 25. *C. L. W.*

Espingōl (fr. *espingole, spingole* ell. *tromblon*), 1) et gammeldags Haandskydevaaben d. s. s. Blunderbøsse (s. d.); 2) et Skydevaaben, der kunde udskyde flere Kugler hurtig efter hinanden, idet i det ene Skud var sat ind i Løbet oven paa det i andet og tændtes enten ved flere Fænghuller eller fra Mundingen af; i sidste Tilfælde havde Kuglen saa stort Spillerum, at Ilden kunde forplante sig til den bagvedværende Ladning, der var adskilt fra Kuglen ved en faststampet gennemboret Prop; saadanne E. skulle allerede være blevne benyttede mod Tyrkerne i 15. Aarh. Senere blev Paatændingen af Ladningerne forandret, uden at det dog lykkedes at gøre den paalidelig, hvorfor E. ikke fik nogen varig Betydning. 3) En Slags Orgelskyts, konstrueret af Danskeren Schumacher i Beg. af 19. Aarh., er sammensat af flere Espingolløb, der ere anbragte paa en Slags Lavet; Paatændingen sker fra Mundingen, og Ilden forplanter sig gennem en fin Aabning i Projektilet, der er fyldt med en langsom brændende Sats; E. bleve formerede i Batterier og brugtes ogsaa til Søs; de fandt Anvendelse i Kampene om Sønderjylland og vakte ved deres Fremkomst en ikke ringe Opsigt, men kom ikke til at spille nogen nævneværdig Rolle hverken i Felttogene eller som Grundlag for en videre teknisk Udvikling, idet Nutidens Maskinskyts snarere maa siges at have sin Oprindelse i de moderne Magasingeværer. Orgelskytsets Konstruktion indeholder ikke noget Princip, der var egnet til en videregaaende Udvikling; der kunde vel, naar flere Løb tændtes paa een Gang, opnaas en efter Datidens Forhold særdeles stærk Ildvirkning; men naar Ilden var sat i Gang, kunde den ikke standses, før det sidste Skud var affyret, og Pjecen kunde saaledes ikke flyttes fra sin Plads for at bruges paa en anden, og naar den var skudt læns, medførte den omstændelige Ladning af Løbene, at Pjecen var ubrugelig i længere Tid. *E. E*

Espinhaço, Serra do [sæ'raduspiña!su], o: »Rygradsbjærget«, strækkersig som nordlig og nordøstlig Fortsættelse af Serra da Mantiqueira (s. d.) gennem den brasilianske Stat Minas Geraës omtr. fra 22^0 til 18^0 s. Br. Bestaar væsentlig af Tavlebjærge, opbyggede af arkaiske, metamorfiske Skifere, og ud-

gør Brasilien's vigtigste Guld- og Diamantmine-distrikt. Højdepunkterne variere fra 1,750 til 2,000 M. (Itacolumi og Caraga ved Ouro Preto, Piedade ved Sabará og Itambé ved Diamantina). Kæden har hydrografisk Interesse som Grænseskel mellem San Francisco's og Rio Doce's øvre Flodbække-ner. *B.-P.*

Espinosa de los **Monteros,** By i det nordlige Spanien, Provins Burgos, 754 M. o. H., beliggende ved Foden af de kantabriske Bjærge ved et i strategisk Henseende vigtigt Punkt, med (1887) 3,600 Indb. 10. og 11. Novbr. 1808 sejrede Franskmændene under Victor og Lefebvre over Spanierne under Romana og Blake, og som Følge deraf opløste den spanske Nordarmé sig. *H. W.*

EspirândO (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: udaandende, hendøende.

EspiritO **Sánto** (»Hellige Aand«), en af Brasilien's Kyststater, strækker sig fra 18° 5' til 21° 28' s. Br. og adskilles fra Bahia mod Nord ved Mucury-Floden, fra Rio de Janeiro mod Syd ved Parahyba-Floden og fra Minas Geraës mod Vest ved Serra dos Aymorés. Størrelse 44,839 □Km. med (1888) 121,562 Indb. Kysten er fattig paa Indskæringer, og Flodmundingerne spærres af Sandrevler; kun Bugten E. S., hvori Hovedstaden Victoria (ca. 10,000 Indb.) er beliggende paa en Ø, danner en naturlig, god Havn. Mod Syd gaar Serra do Mar nær ud til Havet; men i den nordlige Del ere Kystegnene flade og sumpige. Den betydeligste Flod er Rio Doce, hvis nedre Løb er sejlbart paa en Strækning af 90 Km. Trods sin Beliggenhed og sin store Frugtbarhed er E. S. en af Brasilien's mindst kultiverede Stater, hvis lidet udforskede Indre endnu dækkes af pragtfulde Urskove, der ere rige paa mange værdifulde Træsorter. Kolonisationsforsøgene hemmes her ved de frygtede Botokuders seje Modstand. I Kystegnene dyrkes Kaffe, Sukker, Bomuld, Ris, Majs, Mandioca etc. Her findes ogsaa de hovedsagelig af Europæere beboede Kolonier Rio Novo, Castello, Santa Izabel, Santa Leopoldina og Timbuy. Jærnbaneanlæggene ere endnu ubetydelige; men store Linier, der forbinde Hovedstaden med det Indre og med Nabostaterne, ere under Arbejde og til Dels i Drift. — E. S. udgør et af Brasilien's ældste saakaldte *Capitanias*, idet Portugiseren Vasco Fernandez Coutinho Pinsesøndag 1535 opdagede Kysten og til Minde om Dagen døbte Stedet E. S., en Benævnelse, der senere kom til at omfatte den hele nuværende Stat. *B.-P.*

Espiritu Santo (Merena), den største Ø blandt Ny-Hebriderne (s. d.) i Melanesien, er 4,857 □ Km. og har 30,000 Indb.

Esplanade (fr.) se Citadel.

Espinga de FrånCOli, By i det nordlige Spanien, Provins Tarragona, ved den lille Kystflod Francoli, har en Kirke fra det 12. Aarh., Ruiner af et Tempelherreslot, god Vinavl og (1887) 4,000 Indb. 3 Km. derfra, i Conca de Barbera-Dalen, ligger det tidligere berømte Cistercienserkloster Poblet med Gravmindesmærker over flere Konger af Aragonien. *H. W.*

Espólin, Jon Jónsson, islandsk Forfatter, født 1769, død 1. Aug. 1836. Efter at have taget juridisk Eksamen (1792) blev E. Sysselmand paa Island, sidst i Skagefjord-Syssel (1803—25). Paa Grund af sin Fødsel paa Gaarden Espiholl kaldte han sig Espolin(us). E. er en af Island's lærdeste og alsidigste Forfattere i nyere Tid. Han skrev en Mængde historiske Skrifter eller oversatte klassiske og andre Historieskrivere; enkelte af disse Skrifter ere trykte. Han forfattede forskellige teologiske Afhandlinger (hvoraf en Fortolkning af Apokalypsen er trykt paa Akureyri 1855). Han digtede Salmer og flere verdslige Sange, Rimer m. m. Men mest bekendt er E. bleven som en af Island's største Genealoger og Historikere. Sine genealogiske Kundskaber nedlagde han i et af 8 voluminøse Bind bestaaende genealogisk Værk, der er af uvurderlig Betydning for Island's Personalhistorie (et Eksemplar, omtr. 7,000 Spalter, tilhører det Isl. litt. Selskab). Hans Hovedværk er »Islands årbækur 1 soguformi« (Island's Aarbøger i fortællende Form) [i 12 Bd., udgivne af det Isl. litt. Selskab 1821 — 55]. Værket omfatter Island's Historie fra ca. 1262—1832. Som Navnet viser, fortælles Begivenhederne rent kronologisk, Aar for Aar. Værket, som i det hele og store maa siges at være paalideligt, indeholder en særdeles fyldig og detailleret Skildring af Personer og Begivenheder, baade efter trykte og utrykte Kilder. Her er der ikke Tale om en kritisk Sigtelse af Stoffet eller en pragmatisk Historieskrivning. Det er tværtimod Hensigten at medtage saa meget som muligt af alt, hvad enten det er mere eller mindre betydningsfuldt. Netop heri ligger Værkets Hovedfortjeneste; det bliver at betragte som et Kildeskrift og Forarbejde til en kritisk sammenhængende Historie. E. var den omhyggelige Samler, men ikke en kritisk Forsker; derfor maa hans Arbejde ogsaa underkastes Kritik. Hans Stil er noget arkaiserende, men ret behagelig. Som Embedsmand var E. duelig og paapasselig. Han var berømt for sin Vækst og herkuliske Legemsstyrke, der forklarer hans utrolige Flid og Arbejdsdygtighed, og ved sin udmærkede Hukommelse. (Litt.: P. Pjetursson, *Hist. Eccl. Isl.*; J6n Borgfirdingur, i Tidsskriftet »Baldur«, I; G. Konráðsson, »Saga Jons Espólíns« [1895]). *F. J.*

Esponton [æspõtõ'] (fr.) (tysk: E. eller Sponton, eng. *half-pike*), et kortere Spyd eller et Haandspyd. E. blev i 17. og 18. Aarh. baaret af Fodfolkets Officerer; det var 2 å 2,5 M. langt, havde et ca. 30 Cm. langt Spydblad med fremadbøjede Hager og var forsiret paa forskellig Maade. *E. P.*

EspreSSIVO, *con espressione* (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: udtryksfuldt.

Esprit [æspri'] (fr.), Aand, Aandrighed, Vid, »attisk Salt«, »Evne til at finde nye og overraskende Sammenligninger og fine Allusioner« (Voltaire), til smagfuldt at benytte det gode Selskabs Konversationstone, Sprog og Stil til uventede Indfald, fine og lette Parader, hurtige og træffende Riposter. E. ligger i meget høj Grad for Franskmændenes letbevægelige Aand (*E. français*), til Dels grundet i det franske Sprogs Natur og store Bøjelighed, Englændernes E. (*humour*) er mere grovkornet og drøj, men maaske ofte sundere og naturligere end den franske, Tyskerne ere kun i ringere Grad udrustede med E. — E. er ingenlunde uforenelig med Lærdom og Aandsdybde, men den forlanger Lethed, Gratie, aandelig Elasticitet, ikke mange Ord (jo færre des

bedre), Slagfærdighed, godt Lune baade til at give og modtage og derhos et lille næppe mærkeligt Gran skælmsk Malice. Calembourgs, haartrukne Ordspil o. l. have intet med E. at gøre. At jage efter E. (*courir après V E.*) afføder Unatur, Skaberi og Affekterthed, »*l'E. gu'on veut avoir gate celui qu'on a*«. I Frankrig blev der fra Ludvig XIV's Dage til henad Revolutionens Tid drevet en i vore Øjne noget komisk E.-Dyrkelse, som ikke mindst kom for Dagen i den Tids »litterære Saloner« (smlg. f. Eks. Du Deffand). *E. d'escalier*, Bemærkninger, Svar, Riposter, som man har forsømt at fremkomme med i det rette Øjeblik, som man kommer »bag efter« med, naar man har forladt Salonen og befinder sig »paa Trappen«, hvor det da pludselig falder en ind, hvad man »skulde have sagt«, »skulde have svaret« den og den deroppe. *E. de corps*, Korpsaand (som i Officersstanden, Lægestanden, Studenterverdenen o. s. v.), kollegialt Sammenhold, trofast Kammeratskabsaand. *Homme d'e.*, *Dame d'e.*, aandrig Mand og Kvinde; *Bel-e.*, Skønaand; *E. fort* (noget spottende), Fritænker, Ateist, Menneske, der sætter sig ud over, hvad Folk mene. *L'e. des loix*, berømt Værk af Montesquieu (s. d.). **F. J. M.**

Esprits [æspri'] (fr.), oprindelig Parfumer, fremstillede af et alkoholisk Udtræk af Planter eller ved Opløsning af en enkelt eller nogle faa ætheriske Olier i Alkohol; bruges nu som Betegnelse for en Mængde forskellige Slags Parfumer. Omtrent synonymt med Extraits og til Dels med Essens. *K. M.*

Espronceda, José de, spansk Digter, født 1810 i Almendralejo, død 23. Maj 1842 i Madrid. Denne rigtbegavede Digters Navn er endnu et af dem, der ere Spanierne kærest. Han blev Artillerieofficer, men forvistes 1824 fra Hovedstaden som Deltager i »Numantinernes« hemmelige, ungdommelige Forbund. Efter nogen Tids tvungne Ophold i et Kloster i Guadalajara begav han sig atter til Madrid, men følte sig alt for ufri der og rejste saa over Gibraltar til Lissabon, hvor han tillige med flere andre spanske Emigranter blev sat under Bevogtning i St.-Georgs-Citadellet. Her forelskede han sig lidenskabelig i Teresa, en ung Landsmandinde, Datter af en i Citadellet fængslet Oberst, og hans Kærlighed besvaredes. Da Obersten og hans Datter med nogle andre Emigranter sendtes til England, maatte E. tilbringe tunge Timer i sit Fængsel, før han opsaa fik Lejlighed til at rejse til London; men der traf han sin elskede gift med en rig spansk Købmand. Skønt de spanske Flygtninge i det hele bleve godt modtagne og befandt sig forholdsvis vel i London, kunde E. under disse fortvivlede personlige Forhold ikke udholde at være der længe, og han overtalte Teresa til at flygte med sig til Paris, hvor de levede sammen i nogle Aar, og E. kæmpede med paa Barrikaderne i Julidagene 1830. Da der 1833 var udstedt Amnesti efter Ferdinand VII's Død, kom E. atter hjem til sit Fædreland, blev ansat i den kgl. Garde, men snart efter afskediget paa Grund af et politisk Digt, han havde deklameret ved et Festmaaltid. Ny Forvisning, denne Gang dog kun ud paa Landet; og i Anledning af Faderens Død kom E. snart tilbage. Han stiftede og redigerede nu det liberale Blad »El Siglo« (fra 1834), hvis voldsomme Tone indbragte det en Række Beslaglæggelser og dets Redaktør en længere Arrest. Og i de bevægede Aar, der fulgte, deltog han ivrig i Politikken som Cortes-deputeret og som Officer i Nationalmilitsen. Men samtidig blev Forholdet mellem ham og Teresa, der nu havde bestaaet i over en halv Snes Aar, mere og mere spændt paa Grund af Skinsyge, uagtet hun havde født ham et Par Børn, og efter heftige Optrin endte det med et fuldstændigt Brud (1836), da E. havde maattet søge Skjul som Fører for en Opstand i Madrid; tre Aar senere døde hans fordums elskede, der for øvrigt langtfra er den eneste Kvinde, som har fængslet Digteren. Hans sidste Aar gik hen med lidenskabelig Deltagelse i det politiske Liv, med litterære Triumfer og med Rejser; snart flakkede han Landet rundt for at ophidse Befolkningen, snart forbløffede han sine Landsmænd ved flammende radikale Taler i Deputeretkamret, bittert haanende Avisartikler og satanisk Poesi. 1841 modtog E. af den daværende liberale Regering et Embede som Legationssekretær i Nederlandene; men allerede faa Maaneder derpaa vendte han hjem for at indtage sin Plads som nyvalgt deputeret — mærket af den dødelige Sygdom, der snart efter endte hans febrilsk urolige Liv. — Frugten af denne vildt geniale Tilværelse er en Række Digterværker af til Dels ubestrideligt Værd, nemlig det episke Fragment »Pelayo«, fuldt af kraftige realistiske Skildringer, allerede hidrørende fra Opholdet i Guadalajara-Klosteret, et Antal svulmende lyriske Digte (»La cancion del pirata«, »El mendigo«, »El verdugo«, »El canto del cosaco«, »El dos de Mayo« ere de berømteste), den uhyggelige poetiske Fortælling »El estudiante de Salamanca« (en Bearbejdelse af Don Juan-Motivet) og den stort anlagte, ufuldendte Digtning »El Diabio Mundo«, ogsaa en Art »Don Juan«, men en Byron'sk, med Reminiscenser af Faust; et Afsnit deraf danner »Canto å Teresa«, hvori E. har nedlagt Mindet om sit Livs store Elskovsperiode. E. er en ægte romantisk Weltschmerz-Digter fra 19. Aarh.'s første Halvdel; Byron er hans kendeligste Forbillede, men ogsaa Victor Hugo og andre af Romantikkens Koryfæer have sat tydelige Spor i hans Poesi. Sproget og Versformen ere blendende skønne. — Blandt Udgaver af E.'s samlede Digterværker ere at anføre den, der udkom i Paris 1848 og senere flere Gange, endvidere Barcelona-Udgaven 1882, men især den i Madrid 1884 udgivne (ved P. de la Escosura). (Litt.: E. Rodriguez-Solís, *E., su tiempo, su vida y sus obras* [Madrid 1884]; Escosura, *Tres poetas contempordneos* [Foredrag i det spanske Akademi; Madrid 1870]; samme, *Recuerdos literarios* [i »La Ilustracion espanola y americana«, 1877]). *E. G.*

Esq., Forkortelse af Esquire (s. d.).

Esquilache [eskila'tse], Francisco de Borja (ɔ: Borgia), Fyrste af, spansk Digter, født omtr. 1580, død i Madrid 26. Oktbr. 1658. Hørende til en af de fornemste spanske Slægter og bl. a. Ejer (ved Giftermaal) af Squillace i Kalabrien, hvoraf han tog Navn, svang han sig efterhaanden op til de højeste Æresposter i Staten og gjorde god Fyldest i dem, idet saavel hans Karakter som hans Dygtighed roses meget. Især indlagde han sig Ære ved

i 6 Aar (fra 1614) at styre Peru som Vicekonge. Efter sin Gemalindes Død 1644 trak han sig tilbage fra sine Embeder — sidst havde han været Kammerherre hos Filip IV, der udnævnte ham til Ridder af den gyldne Vlies — og levede flere Aar ubeskæftiget i Valencia. Trods sine Embedsstillinger fik han megen Lejlighed til at sysle med Digtekunsten og viste her en betydelig Begavelse som Lyriker; han var i ringere Grad paavirket af Gongorismens Manér end de fleste af sine samtidige og har i de mindre Former frembragt nydelige og yndefulde Ting. Derimod kan man ikke nu finde Smag i hans Heltedigt »Nápoles recuperado por el rey D. Alfonso« [Zaragoza 1651], skønt Samtiden berømmede det. E.'s »Obras en verso« ere først udgivne 1639 i Madrid, siden oftere i 17. Aarh. *E. G.*

Esquilīn (lat. *Esquilinus mons*), den højeste af det gamle Rom's 7 Høje, 75 M. høj, 0. f. Capitolinus Mons og for Forum Romanum. Den østlige Del af E. laa uden for den gamle Mur om Byen. Her fandtes bl. a. en gammel Begravelsesplads, der mest benyttedes af de fattigere Klasser. Hele denne Del af E. omdannedes af Mæcenas til en Park (*Horti Maecenatis*), medens den gamle Mur eller Vold omdannedes til en Spadseregang, der blev meget besøgt. Ved den store Brand under Nero afbrændte de fleste Bygninger paa den tæt beboede vestligere Del af E. Paa en Del af Tomten, især paa Sydskrænten, opførte Nero sit berømte Guldhus (*domus aurea*), som Titus siden (Aar 80) inddrog i sine Termer, hvoraf ikke faa Rester ere levnede. Paa E. ligge i vore Dage bl. a. den store Kirke Maria Maggiore og Kirkerne San Martino ai Monti og San Pietro in Vincoli. De 2 N. f. E. liggende Høje, Quirinalis og Viminalis, ere egentlig kun Udløbere eller Sidehøje til E. *V. S.*

Esquimalt-harbour [e'skimåltha!əbə], Britisk Columbia, Sydøstsiden af Vancouver-Ø, 48° 25' 49" n. Br. og 123° 26' 45" v. L. f. Grw. Det er en sikker og fortrinlig Ankerplads for Skibe af enhver Størrelse, og den kan med Lethed søges saavel om Natten som om Dagen. Gennemsnitlig er der en Dybde af 10 à 12 M. Der findes en stor Dok, Kuloplag og engelske Marineetablissementer samt Telegraf og Jærnbane. Den ligger 4 Km. V. f. Regeringens Sæde Victoria, hvor der kun findes en lille og mindre god Havn. *G. F. H.*

Esquimaux-Bay [e'skemouzbe.i], lille Bugt paa Sydsiden af Labrador ved *Belle-Isle-Strædet*. *G. F. H.*

Esquire [eskwa!ia] (eng., af gammelfransk *escuyer*, »Skjoldbærer«), oprindelig en Kriger, der i Rang fulgte efter Ridderen, nu en almindelig anvendt Titel (smlg. Adel, S. 162), omtrent svarende til »Velbaarne«. Det sættes (almindelig forkortet til Esq.) i Breve efter Navnet, foran hvilket Mr. da bortfalder, medens Døbenavnet tilføjes; skrives en Titel foran Navnet, tilføjes aldrig E. efter dette.

Esquirol [æskirå'l], Jean Étienne Dominique, berømt fransk Sindssygelæge, født i Toulouse 3. Febr. 1772, død 12. Decbr. 1840. E. studerede først Teologi; men da *Séminaire St. Sulpice*, hvor han studerede, lukkedes under Revolutionen, vendte han sig til Medicinen, som han studerede i Paris og Montpellier. Efter sin Udannelse lærte han Sindssygelægen Pinel at kende og ledtes derved ind paa et nærmere Studium af Sindssygdommene. 1800 oprettede han en privat Sindssygeanstalt, der snart blev meget bekendt. 1805 disputerede han for Doktorgraden, og hans Afhandling: »Des passions considérées comme causes, symptomes et moyens curatifs de l'aliénation mentale«, der snart oversattes paa Engelsk og Tysk, gjorde ham hurtig berømt. 1810—14 skrev han en Række Afhandlinger om Sindssygdomme i »Dictionnaire des sciences médicales« og udgav dem senere samlede under Titlen »Maladies mentales«. 1817 oprettede han den første Klinik for sindssyge og holdt her Forelæsninger og Kursus, der bleve stærkt besøgte. 1823—30 var han *Inspecteur de l'université*. 1825 eller 1826 blev han Direktør for den store Sindssygeanstalt Charenton ved Paris, som han snart gjorde til en Mønsteranstalt, og han bevirkede tillige Oprettelsen af en hel Række Sindssygeanstalter i Frankrig. — E. er Skaberen af den moderne *Psykiatri*; han opfattede Sindssygdommene som virkelige Sygdomme og ændrede i næsten alle Henseender den tidligere Behandling. 1862 rejstes ham et Mindesmærke i Charenton. Af hans Skrifter kunne foruden de nævnte fremhæves: »Des etablissements des aliénés en France et des moyens d'améliorer le sort de ces infortunés, mémoire présentée au ministre de l'intérieur en Septembre 1818« [Paris 1819], »Note sur la monomanie homicide« [Paris 1827], »Aliénation mentale. Des illusions chez aliénés. Question médico-légale sur isolement des aliénés« [Paris 1832], »Des maladies mentales considérées sous le rapport médical, hygiénique et médico-légal« [Paris 1838]. *G. N.*

EsquirOS [æskiro's], Alphonse, fransk Forfatter og Politiker, født 24. Maj 1814, død 10. Maj 1876, udgav allerede 1834 et Bind Digte (»Les Hirondelles«), som vandt V. Hugo's Bifald, og derefter 2 Romaner, »Le Magicien« [1837] og »Charlotte Corday« [1840]. Sidstnævnte Aar skrev E. tillige »Folkets Evangelium«, en fritænkersk Fremstilling af Jesus Christus som Demokrat, og fik til Straf 8 Maaneders Fængsel. Derefter fulgte et nyt Bind Digte, »Chants d'un prisonnier« [1841], tre socialistiske Smaaskrifter om de arbejdende Kvinders Fristelser og Kaar og 1847 »Histoire des Montagnards«, en Lovprisning af den store Revolution og særlig af »Bjærgets« Del i denne. Marts 1850 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han selvfølgelig hørte til de yderlige Republikanere, og skrev 1851 »Histoire des martyrs de la liberté« og 1851—53 »Les Fastes populaires« [4 Bd.j. Efter Statskuppet 1853 blev han forvist. bosatte sig senere i Holland og England og skrev til »Revue des deux Mondes« livlige Skildringer af disse Landes Folkeliv og Samfundsforhold: »La Neerlande et la vie hollandaise« [2 Bd., 1859] og »L'Angleterre et la vie anglaise« [5 Bd., 1859—69], hvoraf en Del er oversat paa Dansk [1864]. E. vendte 1869 tilbage til Frankrig og valgtes til den lovgivende Forsamling. Septbr. 1870 blev han Præfekt i Marseille, styrede med stor Vilkaarlighed og fremmede den føderalistiske Bevægelse i Sydfrankrig, som blev Forløber for den kommunalistiske. Han lod sig endog udraabe til Diktator, men veg 3. Novbr. for Gambetta og de af ham

indsatte Myndigheder. 1871 valgtes E. til Nationalforsamlingen, men spillede ingen synderlig Rolle og blev Febr. 1876 Senator. *E, E.*

Esra, en lovlærd Mand af præstelig Slægt blandt Jøderne i Babylon paa Artaxerxes den Langhaandede's Tid, som 458 med kongelig Fuldmagt i Spidsen for ca. 1,500 Jøder drog til Palæstina i den Hensigt at raade Bod paa de derværende sørgelige Forhold. De hjemvendte Jøders religiøse og moralske Kraft var nemlig sørgelig svækket, de havde begyndt at blande sig med de omboende Hedninger, og det højere Præsteskab, verdsligsindet, som det var, havde svigtet sit Kald. Blandt Eksulanterne var der langt større Kraft; den der fremkomne ny Aandsretning (se Babylonisk Fangenskab), Iveren for Loven og Lovstudiet og den dermed følgende Afsondring fra Hedningefolkene havde en bevarende Kraft i sig, og netop det er E.'s store, for Jødedommens Udvikling afgørende Værk at have bragt denne til Landsmændene i Hjemmet. Straks efter sin Ankomst tog han fat, særlig rettede han Angrebet paa de blandede Ægteskaber. Hans Personlighed gjorde stærkt Indtryk paa Folket; men dog blev det først, da en anden Mand, Nehemia (s. d.), 445 kom til Hjemmet fra Babylon, at det lykkedes at faa den store Sag ført igennem. Efter at denne havde faaet Murene om Jerusalem opbyggede og de borgerlige Forhold noget ordnede, kunde E. den første Dag i den 7. Maaned 444 for det paa Tempelpladsen forsamlede Folk oplæse af Lovbogen, medens Levitter forklarede det oplæste for Folket. Saa holdt man Løvsalsfesten efter Loven, den 24. Dag i Maaneden holdtes en stor Bodsfest, og Folket forpligtede sig højtidelig til at holde Loven. Dermed var Grunden lagt for Jødedommens Liv og Udvikling i de følgende Aarhundreder indtil Christus, om det end var gennem Kamp, at denne Retning holdt sig og voksede i Styrke. — E.'s Bog udgjorde oprindelig sammen med den saakaldte Nehemia's Bog eet Skrift, først i den alexandrinske Bibeloversættelse (LXX) er det blevet delt i to; Forfatteren er den samme, som har affattet Krønikernes Bøger; Indholdet hviler for en stor Del paa egenhændige Optegnelser af de omtalte store Mænd, af hvilke flere store Stykker ligefrem ere optagne. — 3. E.'s Bog kaldes et af de saakaldte apokryfiske Skrifter, i det væsentligste en græsk Bearbejdelse af den kanoniske E. Bog med nogle Tilføjelser; i LXX optaget som 1. E. Bog. — 4. E.'s Bog kaldes et jødisk apokalyptisk Skrift fra Domitian's Tid, indeholdende en Række Syner, E. skal have haft i Babylon. *V. O.*

Esrâr se Hadjisch.

Esra'S Bog se Esra.

Esrom Gaard, Hovedgaard i Holbo Herred 15 Km. V. f. Helsingør, var oprindelig Ladegaard til Esrom Kloster. Paa E. G. holdt Kongerne fra Frederik II til ind i 19. Aarh. Stuteri og Schæferi; Christian V holdt ogsaa Kameler paa »Esserom«. Gaarden, tidligere kun benævnt »Schäferigaarden«, afhændedes af Staten i 1850'erne under Navnet E. G. *B. L.*

Esrom Kanal se Esrom Sø.

Esrom Kloster ved Esrom Søs nordvestlige Hjørne var et af Danmark's største og berømteste Klostre. Oprindelig var E. et Krongods, Yderpunktet af det Kulturstrøg, som fra Kysten skar sig ind langs den daværende Søborg Fjord og Afløbet fra E. Sø, omgivet af Nordsjælland's tætte Skove. Ærkebiskop Eskil, som ejede det nærliggende Søborg, ønskede at anlægge et Kloster paa dette Krongods, hvor bl. a. det indbringende Fiskeri afgav en ypperlig Støtte for Munkenes Ophold, og Erik Lam mageskiftede ham det da paa saa gunstige Vilkaar, at det næsten var en Gave. Hvornaar Klosteret grundlagdes, vide vi ikke, men det maa have været ca. 1145; vist er det, at Paven 1151 stadfæstede Klosteret i Besiddelsen af dets daværende Besiddelser, særlig Villingerød og andre Ejendomme Nord paa, der dannede et sammenhængende Stykke Land helt ud til Hornbæk-Bugten. E. var dengang et Benediktiner kloster; men da Eskil 1152 gæstede Clairvaux, aftalte han med Hellig Bernard, at det skulde befolkes med Cisterciensere, og ved Munke fra Clairvaux blev det dernæst omdannet til et Cistercienserkloster, det næstældste i Danmark (1153 ell. 1154). Det store nationale Opsving kom i høj Grad E. til gode. Valdemar I gav det gentagne Gange ny Godser, Eskil og forskellige Stormænd føjede mere til, og snart havde E. ikke blot næsten alt opdyrket Land om Søen, men ogsaa store Besiddelser hen imod Helsingør og hen imod Arre Sø, endvidere i Nærheden af Kjøbenhavn, ja endog i det fjerne Halland; da Eskil nedlagde sin Ærkebispeværdighed (1177), kunde der allerede opregnes 33 Godser i E.'s Eje. Desuden tilflød der E. kongelige Privilegier og pavelige og bispelige Beskyttelsesbreve. End mere øgedes Klosterets Anseelse derved, at det blev Moder til store og ansete Cistercienserklostre: Vitskøl (1158), Sorø (1162), Guldholm (1191, senere flyttet til Ry) og de vendiske Klostre Dargun, Hilda og Kolbaz. Da imidlertid Dargun-Munkene bleve fordrevne, flyttede senere nogle Munke fra Doberan ind, og nu havde E. en langvarig Strid med dette Kloster, om hvem der rettelig var Moder til Dargun; men E. maatte til sidst give tabt (1258). Ogsaa med Æbelholt Kloster havde E. haft Tvistigheder, især fordi E. nægtede at betale Æbelholt Tiende af sine Ejendomme i Tjæreby; men Absalon jævnede Striden, og fra nu af var der godt Forhold mellem Klostrene. Paa anden Vis havde E. ogsaa nogen Modgang, idet Ildebrande ødelagde det 1198 og 1204; dog hævede det sig snart igen. Værre var det, at Lægfolk i Valdemar II's sidste Aar og den følgende Tid tillode sig Overgreb mod E.'s Gods. Et Vidnesbyrd i modsat Retning ere de store Gaver, som skænkedes E. af den bekendte Adelsmand Jon Litle. Erik Mændved lod to smaa Tvillingsønner begrave i Klosterkirken, og Dronning Helvig, som levede i E. sin sidste Tid, blev ligeledes jordfæstet her, i hvilken Anledning hendes Datter, Dronning Margrete, gav Klosteret en Del Godser i Ods Herred. I det hele voksede E.'s Godser og afrundedes ved fordelagtige Mageskifter; i Klosterets Jordebog fra 1497 opregnes der Indtægter fra 89 Godser paa Sjælland. Blandt dets Velyndere i disse senere Aar kunne nævnes Povl Laxmand og Kong Hans. Ved sit Landbrug og Havebrug, sine Teglværk og Fiskegaarde har E. haft stor Betydning ikke blot for Omegnens, men til Dels for hele Danmark's Kultur. Der rørte

sig ogsaa aandeligt Liv inden for E.'s Mure. Fra E. medbragte Cistercienserne i Kolbaz en Aarbog, den ældste sammenhængende danske Aarbog, man har; i E. udarbejdede man ogsaa senere en Fortsættelse af Lundeaarbogen (til 1307). Oprindelig har der været streng Tugt blandt E.'s Munke, der regnede sig for Hellig Bernard's Disciple; men den alvorlige Tone forsvandt efterhaanden, og ved Middelalderens Slutning var Klosteret i Forfald; Sagnet om Broder Rus (s. d.), den Djævel, som forførte Munkene, er netop stedfæstet til E. Med Reformationen gik Klosteret sin Undergang i Møde, og 1559 hørte Munkelivet helt op, medens Klosterkirken nedbrødes, for at Stenene kunde bruges til Opførelsen af Frederiksborg Slot. En Del af Godset skænkede Frederik II til Olai Kirke i Helsingør; derhen flyttedes ogsaa den prægtige Abbedstol, men den findes nu i Nationalmuseet i Kjøbenhavn. E.'s øvrige Gods og Udstyr blev ogsaa spredt for alle Vinde. Efter Rytterdistrikternes Oprettelse fik Regimentsskriveren Bolig paa E., senere blev det Amtsforvalteren, og nu tjene Bygningerne væsentligst som Filial for Kronborg Amtstue. Foruden Kirken ere to af Længerne nedbrudte (den østre 1881). Tilbage er kun den søndre Længe, opført i 14. og 15. Aarh., men gentagne Gange omdannet i nyere Tid. I en af Kældrene vises Risten, hvorpaa Broder Rus skal være brændt, og en Del Murlevninger og Munkegrave ere komne frem ved Prof. J. B. Løffler's Undersøgelser i nyeste Tid. (Litt.: O. Nielsen, *Codex Esromensis* [Kbhvn. 1880—81]; Daugaard, »Om de danske Klostre« [Kbhvn. 1830]; Kierulf, »E. K.'s og Abbeders Historie« [Kbhvn. 1838]; Aarb.f.nord.Oldk. 1879 og 1881). *H. O.*

Esrom Sø, beliggende i Nordøstsjælland mellem Lynge-Kronborg og Holbæ Herreder, er en langagtig Sø, der strækker sig fra Nord til Syd omtrent 9 Km., medens dens Bredde fra Vest til Øst veksler mellem 2 og 4 Km.; dens Areal er ca. 18 □ Km. Dens Overflade ligger 9,4 M. o. H., og den er i sine Dybdeforhold temmelig regelmæssig, idet den kun har en meget smal Landgrund og ellers har en Dybde af ca. 19—21 M. med meget faa Grunde under Vandet (»Fiskebanker«). Søen er bekendt som en af Danmark's skønneste Søer og er for en stor Del omgiven af Skov, saaledes omtrent langs hele Vestkysten af Grib Skov og paa Sydøstkysten af Fredensborg Slotshave. Navnet (gammel Form *Æsse-* ell. *Hesserom*) kommer maaske af *Es* ell. *Æs* ɔ: Fiskemading. Søens Afløb dannes af Esrom Kanal, der fra dens Nordkyst i en Længde af 9 Km. er ført ud til Sjælland's Nordkyst til Hornbæk-Bugten ved Indløbet til Øresund. Ved dens Udløb ligger Dronningemølle og Landsbyen Hulerød, hvor man har ment, at det gamle Haløremarkcd (s. d.) skal have ligget. Kanalen blev graven 1802—05 for at lette Brændetransporten fra de kongelige Skove, hvilken Transport foregik med Pramme, der bleve trukne af Heste; paa Midten af Kanalen, hvis nordlige Halvdel ligger 5 M. dybere end den sydlige, blev Brændet ført ned ad en Skraaplan. Efter at Banen til Hillerød (og derfra videre til Græsted) er aabnet, er imidlertid Brændetransporten ophørt, og nu tjener Kanalen kun til at bringe det overflødige Vand fra Søen. *H. W.*

Es Salt, By i Syrien, i Landskabet Peræa 0. f. Jordan-Floden, er Sædet for en Kaimakam, har en engelsk Mission, driver nogen Agerdyrkning, Vinavl, Industri og har ca. 7,000 Indb. (hvoraf 1/8 Kristne). Det svarer sandsynligvis til Biblens Ramoth Gilead. *V. R.*

EssartS se Des **E.**

Essay [æsæ'] (eng.; fr. *essai:* Forsøg), en kort Afhandling af populær-videnskabeligt eller litterært Indhold; indførtes først i den engelske Litteratur af Baco (1597), der synes at have faaet Ideen dertil af Montaigne, der i sine filosofiske Betragtninger, *Essais*, samlede 1580, havde behandlet denne Form af Forfatterskab paa den mest klassiske Maade. Blandt Baco's umiddelbare Efterfølgere maa særlig nævnes Cowley, Dryden og Temple, der vel staa tilbage for ham i Tankefylde, men overgaa ham i Sprogets Lethed, samt Defoe. Særlig blomstrede E. frem ved Addison og Steele, hvis Tidsskrifter, »The Tatler« [1709], »The Spectator« [1711] og »The Guardian« [1713] indførte den i den periodiske Presse og derved sikrede den en betydelig Indflydelse paa Nationens Dannelse gennem Behandling af Dagens Spørgsmaal og Tilstande. Disse Forfattere, der fortrinsvis kaldtes Essayister, fulgte i lignende Retning: Johnson i »The Rambler« [1750] og »The Idler« [1758], Haukesworth i »The Adventurer« [1752], Moore i »The World« [1753], Colman og Thornton i »The Connoisseur« [1754], Mackenzie i »The Mirror« [1779] og »The Lounger« [1785]. Næsten alle af hin Tids betydeligere Forfattere, som Goldsmith, Chesterfield, Walpole, Warton o. a. skreve bl. a. E. Sin sidste og nuværende Form har E. faaet i de store Tidsskrifter, som »Edinburgh Review« [fra 1802], »Quarterly Review« o. a. I sin ydre Form fremtræder E. her som oftest som en Recension, men saaledes at det eller de anmeldte Værker kun ere den ydre Anledning til en selvstændig Behandling af det samme eller et beslægtet Emne. Saadanne E. skreve bl. a. Sidney Smith, Brougham, Jeffrey, Southey, Coleridge og Macaulay, hvilken sidste særlig rager frem i stilistisk Henseende. Nyere Forfattere af denne Retning ere de Quincy, Carlyle, J. S. Mill, N. W. Senior, Bulwer-Lytton, Lord Standhope, Lord Houghton, John Forster, Goldwin Smith og Matthew Arnold. Ogsaa H. Spencer har skrevet ypperlige E. Blandt Amerikanerne maa Emerson særlig nævnes. At Tyskere kunne nævnes som nogle af de første Forfattere af denne Art Lessing, Justus Moser og Herder; men Tyskerne have for øvrigt kun langsomt tilegnet sig denne Form, der kræver Lethed og Elegance. Af danske Forfattere fortjener Holberg at nævnes som den første, der har indført E. (»Moralske Tanker«) og fra den nyere Tid G. Brandes. Den nyere Feuilletonlitteratur og de mangfoldige Tidsskrifter for et dannet Publikum give denne litterære Kunstform mere og mere Vind i Sejlene, og i Virkeligheden er den ogsaa et ypperligt Dannelsesmiddel. *Cl. W.*

Essayist, Forfatter af Essay (s. d.).

Ess-bouquet [æsbukæ'] (fr.), Parfume, fremstillet ved Opløsning af Rosenolie og Neroliolie i en alkoholisk Violrodsekstrakt, ofte med Tilsætning af Jasminessens, Ambraessens og Moskus. *K. M.*

Esse, Herd eller Ildsted, der benyttes ved Smedning. Den faste E. er af Murværk (se Fig. 1);

paa dens Overflade findes den fordybede Arne *F*, der kaldes Ildgruben; forneden er en Udsparing *A*, der benyttes til Kulrum, paa Bagsiden en Brandmur *B* med Trækskorstenen *e*; denne tjener dog kun til at fjerne Røgen, som samler sig op under Røgfanget *g*, der er af Murværk eller Pladejærn. Bagmuren beskyttes af en tyk Støbejærnsplade *a*, Brandpladen eller Formpladen, som navnlig tidligere oftest var kvadratisk med firkantede Indsnit midt paa hver Side. Brandpladen griber da med et af Indsnittene om et kort Rør, Formen ell. Ildformen, og kan vendes, naar den er for meget fortæret forneden.

Fig. 1.

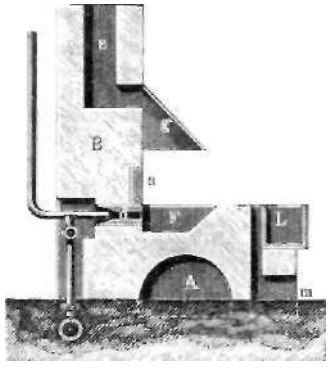

Gennem Formen indledes Blæsten, som er nødvendig for, at Smedeilden kan brænde kraftig. I den mindre Smedje sker dette ved, at Blæsebælgens (se Blæsere) Vindpibe er stukken ind i Formen; ved større Smedjer opstilles en fælles Blæser for alle Ildene, og der føres til hver af dem en Vindpibe fra en fælles Ledning (se Fig.); hver E. har da sit Spjæld, saa at man har det i sin Magt øjeblikkelig at dæmpe eller forstærke Ilden (sætte Blæsten fra og til). Blæstens Tryk er 150—200 Mm.'s Vandsøjle; med 1—1¼ H. K. kan man blæse til ca. 10 Ilde. Paa E.'s Forside kan være anbragt et Jærnkar *L* til Vand, Essetruget; mellem dette og Herden kan være en Aabning, hvorigennem Slaggen rages ned i Slaggerummet *tn*.

Brændselet, i Reglen de bagende Stenkul, Smedekul, som maa være svovlfri og højest indeholde 10 p. Ct. Aske, sjældnere og navnlig i Skovlande og til Staal Trækul, eller undtagelsesvis svovlfri Koks, kastes paa Arnen med en Skovl, pakkes sammen med Skovlen eller Esseskeen, bestænkes med Vand fra Essetruget ved Essekosten, naar Smedekullene skulle bage sammen; med Essespiddet stikkes Luft. E., der af Smedene benævnes Ildene, forekomme i større Smedjer ofte parvis langs Væggene eller samlede fire og fire i Midten af Lokalet; de ere da firkantede. Murværket kan mere eller mindre erstattes med Jærn; fritstaaende, enkeltstaaende E., som have den Fordel at være tilgængelige fra alle Sider, ere oftest runde. I Stedet for som paa Fig. at tillede Blæsten fra Siden, gaa med Sideblæst, kan man ogsaa lade Blæsten træde op fra Bunden af Ildgruben, gaa med Underblæst, hvorved Forbrænding (s. d.) lettere undgaas end ved Sideblæst. Større E. have flere Former og da oftest baade til Underblæst og til Sideblæst. Formen er oftest af Støbejærn, sjældnere af Kobber, undertiden er den en Vandform (se Blæsere), udvendig er den ofte firkantet, indvendig rund med en Diameter fra 12 til 30 Mm.; gøres Aabningen halvrund, giver man den samme Areal, som en til E. svarende rund Aabning burde have.

Man har forsøgt at forvarme Blæsten, men det er ikke blevet almindeligt. I mange Tilfælde kræver Arbejdets Natur, navnlig saaledes Nitte-arbejdet, selv om det foregaar i Værkstedet, Kedelsmedjen, at E. skal være transportabel, og ved Arbejde ude, som paa Broer og Taarne af Jærn og Staal, er dette en uafviselig Fordring. E. bygges da helt af Jærn og sammen med Blæseren, mulig ogsaa med en Skruestik, og sættes da paa Hjul for let at kunne flyttes. Fig. 2 viser den simpleste Form af den transportable E., som ofte benævnes Nitteesse. Benævnelsen Feltesse er almindelig for alle slige transportable E.; den tilkommer kun en E., som er indrettet til at pakkes sammen og da kun at optage en ringe Plads, hvorved den bliver egnet til Krigsbrug. Den i den danske og i den norske Hær antagne Feltesse er konstrueret af Mekanikus Alb. Hammel og bestaar af en dobbelt firkantet Kasse af Smedejærn med Bundflade ca. 48 Cm. X 48 Cm., Højde ca. 53 Cm., der kan trækkes ud som en Kikkert. Laaget, som derefter slaas til Siden, blotter Herden, der har Underblæst. Det tjener til Underlag for Smedeværktøjet. Blæseren er en Centrifugalblæser med treløbet Skrue og Skruehjul med Haandsving, den gør 1,500 Omdrejninger i Minuttet og tillader paa 10—15 Min., alt efter som Ilden er raa eller tilbrændt, at gøre Svejshede paa et Stykke 50 Mm. Jærn; en om Herdens 3 Sider opsat løs Ildskærm gør det nemlig muligt at lægge en betydelig Mængde Kul paa Ilden. Vægten er kun ca. 75 Kg. Feltessen kan medføres paa enhver Bondevogn, opstilles paa et Par Minutter og nedtages i den halve Tid; Blæseren ligger under Transport urokkelig paa Lejer inden i den sammenskudte E. Af specielle E. kan anføres Revolveressen, en lukket firkantet Kasse, drejelig om en lodret hul Aksel, gennem hvilken Blæsten indføres. Den har foroven en Klap, gennem hvilken Brændselet, Koks, indfyldes; paa hver af de 4 Sideflader er der Huller, f. Eks. 12, gennem hvilke Bolteemner stikkes ind for at ophedes; naar en Side er tømt for disse, drejes E. ¼ Omgang, man udtager Emnerne paa den Side, der nu kommer for, og fylder ny ind i den tømte; ved rigtig afpasset Arbejdsgang ere disse da efter ¾ Omdrejning just varme nok til at tilføres Boltemaskinen, og denne har arbejdet uafbrudt i Mellemtiden. *F. TV.*

Fig. 2.

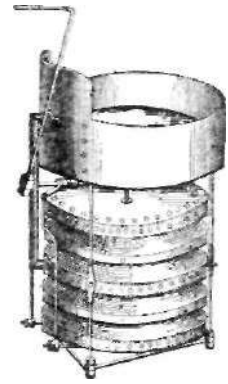

Transportabel Esse.

Esseg (Eszék), befæstet Hovedstad og vigtigste Industri- og Handelsplads i Slavonien (sydlige Østerrig-Ungarn), ved Floden Drau ikke langt fra dennes Forening med Donau. (1890) 19,778 Indb.

I Romertiden var E. under Navnet *Mursia* Hovedstad i Nedre-Pannonien. *H. L.*

Essen, Fabrikby i det preussiske Regeringsdistrikt Dusseldorf, ca. 30 Km. N. N. 0. f. Dusseldorf. Berømte ere de Kruppske Støbestaalfabrikker (se Krupp), der 1893 beskæftigede henimod 20,000 Arbejdere. (1880) 57,000 Indb., 1890: 78,706; E. er beliggende i den kul- og malmrige Egn ved Nordranden af de rhinske Skiferbjærge, ved Grænsen mellem Rhinprovinsen og Westfalen, i det saakaldte Ruhr-Kuldistrikt. Dette kan forfølges med aftagende Bredde over ca. 100 Km. i Retning Vestsydvest—Østnordøst fra Duisburg over E. og Bochum til Egnen 0. f. Dortmund. Grubedrift finder Sted over et Areal af ca. 1,200 □Km.; men den produktive Kulformations Udbredelse er betydelig større, og Kulrigdommen er anslaaet til ca. 60,000 Mill. Tons.

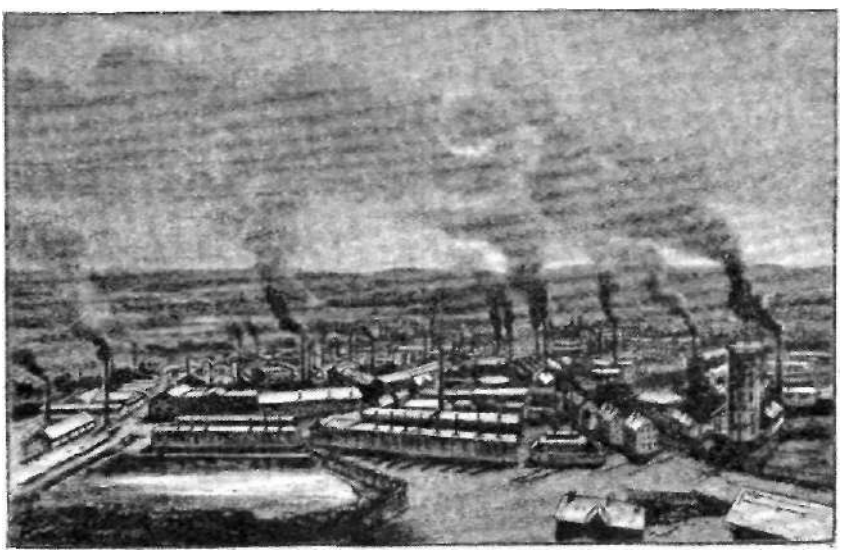

Essen.

Der træftes i det hele mere end 90 Kullag, hvis Brydning er lønnende, med en Gennemsnitstykkelse af omtr. 1 M. Regeringsdistriktet Dusseldorf, i hvilket bl. a. Byer som Elberfeld-Barmen, Duisburg, Düsseldorf, E., Solingen, Remscheid o. a. ere beliggende, har paa et Areal af ca. 5,500 □ Km. et Indbyggertal af henimod 2 Mill. (1890) D: kun 200,000 færre end hele det egentlige Danmark, der er 7 Gange saa stort. Befolkningstætheden var 1890 361 paa hver □Km. o: mere end 6 Gange saa stor som Danmark's og henholdsvis 128 og 154 mere end Gennemsnitstætheden i Kongeriget Sachsen og i Belgien, Europa's tættest befolkede Stater. Midt i denne Myretue af Mennesker, omsluttet af det tætteste Jærnbanenet, som Tyskland kan opvise, ligger det røgindhyllede E. med sin Skov af Fabrikskorstene, sværtet af Røg. *H. L.*

Essen, Hans Henrik von, svensk Greve og Feltmarskal, Statholder i Norge, født paa Kafvelås i Vestergotland 26. Septbr. 1755, død i Uddevalla 28. Juli 1824. E. blev 1773 Kornet og avancerede hurtig paa den militære Løbebane; 1787 var han allerede Oberst, 1795 Generalmajor, 1805 Generalløjtnant, 1807 General i Kavaleriet og 1811 Feltmarskal. Samtidig gjorde E. Tjeneste ved Hoffet, hvor han 1816 blev Rigsmarskal. E. var en af Gustaf III's særlige Yndlinge, han fulgte Kongen 1783—84 paa hans Rejse til Tyskland og Italien samt deltog ved hans Side i det finske Felttog 1788—90; underrettet om Mordanslaget mod Gustaf III advarede han denne og søgte forgæves at afholde ham fra at besøge den ulykkelige Maskerade (1792). Det var E., der opfangede den saarede Konge i sine Arme og førte ham til hans Loge. 1795—97 var E. Overstatholder i Stockholm. 1800—07 var han Generalguvernør i Pommern, udnævntes 1806 til øverstbefalende for de derværende Tropper, forsvarede 1807 Pommern og Stralsund i $2^1/_2$ Maaned med den største Tapperhed mod Franskmændene samt afsluttede 18. Apr. med disse en ærefuld Vaabenstilstand, der i Øjeblikket reddede Pommern for Svenskerne. Efter Revolutionen af 1809 blev E. Statsraad og ophøjedes i Grevestanden, men rejste snart derefter til Paris som Fredsunderhandler; 6. Jan. 1810 afsluttede han en Fred, hvorved Sverige atter kom i Besiddelse af Pommern. 1813 blev E. øverstkommanderende for Observationshæren mod Norge og førte under Kronprinsen som Generalissimus Overkommandoen over Invasionshæren 1814. S. A. udnævntes han til Rigsstatholder og til norsk Feltmarskal, nedlagde dog 1816 Rigsstatholderembedet og udnævntes 1817 til øverstkommanderende i Skaane. E. var almindelig agtet for sin Dygtighed og Samvittighedsfuldhed i de offentlige Hverv, der bleve ham betroede, hvorhos hans rolige, jævne Væsen selv under de vanskeligste Forhold indgød stor Tillid til hans Karakter. (Litt.: P. Wieselgren, »E., ett tillägg till Palmblad's biografiska lexicon« [Malmø 1855]; Breve fra Grev Hans Henrik von E. til H. K. H.

Kronprins Karl Johan, indeholdende Bidrag til Norge's og Sverige's Historie 1814—16, udg. af Yngvar Nielsen [Chra. 1867]; »Tildragelser ur H. H. v. E.'s lefnad« [Stockh. 1894]). *A. B. B.*

Essenbæk Kloster, 7½ Km. S. 0. f. Randers, i Sønderhald Herred, paa et Engdrag ved Randers-Fjord, var grundlagt af Stig Hvide, som var gift med Knud Lavard's Datter Margrete og faldt i Kampen S. f. Viborg 1151, hvor han kæmpede paa Sven's Side. Klosterets oprindelige Plads kendes ikke; men 1180 blev det flyttet til Engen ved Randers Fjord. Det var indviet til St. Laurentius og husede Benediktinermunke. Flere Kvinder af Skjalm Hvide's Æt betænkte det i 13. Aarh. med anselige Gaver, og Klostret havde da ogsaa de nærmeste Sognekirker og Sogne samt en stor Mængde omliggende Gods, men ogsaa fjernere liggende Ejendomme, som Giessingholm Hovedgaard, desuden Ladegaard og Fiskegaard ved Fjorden. Om det aandelige Liv i Klostret vidner en der udarbejdet Aarbog, gaaende til 1323. Kun faa af dets Abbeder kendes, og i det hele er dets Historie lidet oplyst. Den sidste Abbed var Jens Thomsen, der ved at afstaa en Del af Klosterets Gods til Christian II købte E. fri for Borgeleje (1516); men da Abbeden blev affældig, valgte Munkene en Adelsmand, Hans Emiksøn, til deres Advokat (1529), og han fik nu af Frederik I Klostret i Forlening. Dermed var E. sækulariseret. Senere solgtes E. fra Kronen. 1726 indlemmedes det i Stamhuset Hevringholm, men udskiltes og frasolgtes atter 1784 og er fra den Tid blevet udstykket. Ingen Levninger synes at være tilbage af det gamle Kloster. (Litt.: K. Hansen, »Danske Ridderborge« [Kjøbenhavn 1832]). *H. O.*

Essence [æsa's] (fr.), Essens (s. d.), bruges som Betegnelse for en Del Parfumer; *E. de Mirbane* [æsäsdmirba'n] d. s. s. Nitrobenzol.

Essendrop, 1) Bernhard Ludvig, norsk Præst og Politiker, født i Christiania 21. Decbr. 1812, død smst. 13. Marts 1891, Student 1830, teologisk Kandidat 1834, blev, efter længere Tids Lærervirksomhed, 1847 Sognepræst til Baklandet, 1851 til Strinden, begge ved Trondhjem, 1875 Stiftsprovst og Sognepræst til Trondhjem's Domkirke. Fra dette Embede tog han Afsked 1883. E. repræsenterede Søndre Trondhjem's Amt paa Stortingene 1862—66 og 1871 — 76 samt Trondhjem's By 1877—82. 1872 og 1873 var han Præsident i Lagtinget, 1874—82 Præsident i Stortinget, hvorhos han var Formand i de Komiteer, hvoraf han efterhaanden var Medlem. Han var i sin hele Færd en helstøbt Personlighed, en ypperlig udrustet gejstlig Taler, der med sine aandfulde, oftest improviserede Prædikener henrev alle med Inspirationens Glød, i en vanskelig Kamptid en human og sindig Arbejder i Politikkens Tjeneste, et ædelt og vennesælt Menneske begavet med et rigt Fond af godmodig Skæmt og Vittighed. (Litt.: »Folkebladet« for 1891; Halvorsen, Forf.-Leksikon II, 242 ff.). *O. A. 0.*

2) Karl Peter Parelius, norsk Biskop, foreg.'s Broder, født i Christiania 6. Juni 1818, død smst. 18. Oktbr. 1893, blev Student 1835 og teologisk Kandidat 1839. Efter adskillige Aars Lærervirksomhed ved Trondhjem's Katedralskole blev han 1849 Sognepræst til Klæbu og Bestyrer af det derværende Skolelærerseminarium, 1859 Sognepræst til Melhus og 1860 først konstitueret og 1861 virkelig Biskop over Tromsø Stift, hvis Menighedsforhold paa den Tid netop krævede en Overtilsynsmand med Klarhed, Bestemthed og Myndighed. 1867 udnævntes han til Stiftsprovst og Sognepræst ved Vor Frelsers Kirke i Christiania. Da Statsraad Riddervold 1872 tog Afsked, indtraadte E. i Regeringen som Chef for Kirkedepartementet, men trak sig allerede efter et Par Aars Forløb tilbage, idet han fra I. Jan. 1875 udnævntes til Biskop i Christiania Stift. I denne Stilling blev han staaende til sin Død. I sin Ungdom var han bekendt som en af Norges bedste Skolemænd; som gejstlig hørte han til den norske Kirkes mest begavede Talere i sin Tid — hans 1873 udgivne Prædikensamling hører ved sin Tankerigdom til det bedste, den norske Litteratur har at opvise —, og som administrativ Departementschef og Biskop vandt han et Navn ved sin Arbejdsdygtighed og Grejhed. Ved Kjøbenhavn's Universitets 400 Aars Fest 1879 blev han kreeret til Æresdoktor i det teologiske Fakultet. (Litt.: Th. Odland, »Biografi af E., i 77. Beretn. om det norske Bibelselskab« [1894]; Halvorsen, Forf.-Leks. II, 243 ff.). *O. A. 0.*

Essẽner se Essæer.

Esse non vidẽri (lat.), ikke synes, men være.

Esséns, oprindelig den væsentlige, virksomme Bestanddel af en Drogue, senere Betegnelse for et, disse Bestanddele indeholdende alkoholisk Udtræk af Droguer (altsaa væsentlig synonymt med Esprits) eller for en alkoholisk Opløsning af æteriske Olier; Punchessens o. 1. ere saadanne Opløsninger, ofte tilsatte med Sukker, saaledes at man deraf kan fremstille Punch o. 1. ved Fortynding med Vand. Nogle Slags Vine af særlig udsøgte Druer benævnes ogsaa E. Smlg. Essence. *K. M.*

Essentialĭa (lat.), væsentlig, uomgængelig nødvendig Bestanddel af et Forhold, f. Eks. et Retsforhold, uden hvilken dette slet ikke kan tænkes. Saaledes hører f. Eks. til E. ved Stiftelsen af Ægteskab baade Ægtefolkenes gensidige Erklæring om at ville være Ægtefæller og den gejstlige eller verdslige Øvrigheds Sanktion af denne Erklæring. Essentiel, væsentlig. *K. B.*

Essenwein, August Ottmar v., tysk Arkitekt og Kunsthistoriker, født 2. Novbr. 1831 i Karlsruhe, død 13. Oktbr. 1892 i Nurnberg. 1856 fik han Ansættelse ved Statsbanerne i Wien, blev senere Professor ved den tekniske Højskole i Graz og 1866—91 Direktør for det germanske Museum i Nurnberg, til hvilket han ofrede alle sine Kræfter, og om hvilket han har udgivet en Række illustrerede Specialkataloger. Som Arkitekt beskæftigede han sig særlig med Studiet af de middelalderlige Stilarter, og hans Virksomhed som udøvende Kunstner gik ogsaa nærmest ud paa at genoplive den dekorative og kunstindustrielle Side i denne Retning. Han har bl. a. forestaaet den indre Dekoration af Kirken Sta. Maria i Köln og af Domen i Braunschweig (over begge disse Arbejder har han udgivet illustrerede Værker) og Udvidelsen af Raadhuset i Nurnberg. Andre Værker af ham ere »Norddeutschland's Backsteinsbau im Mittelalter« [1855—56], »Die innere Ausschmiickung der Kirche Gross. St. Martin in Koln« [1866], »Die mittelalterliche Kunstdenkmale der Stadt Krakau <

»Die Bilderschmücke der Liebfrauenkirche zu Nurnberg« [1881], »Bilderatlas zur Kul-

turgeschichte des Mittelalters« [1884], »Hans Tirols Holzschnitt etc.« [1887], »Die farbige Ausstattung des zehneckigen Schiffes der Pfarrkirche in Köln« [1891] og i Durm's »Handbuch der Architektur« Afsnittene »Altchristliche Kirkenbau« og »Byzantinische Baukunst« foruden flere andre Skrifter. *E. S.*

Essequībo, Flod i det nordlige Sydamerika, Landskab Britisk-Guyana, udspringer paa Serra Acaray, løber med stærkt bugtet Løb fra Syd til Nord og falder med 4 Mundinger i det atlantiske Ocean paa 7^0 n. Br. Strømareal 11,500 □Km., Længde 960 Km. Trods hemmende Sand- og Dyndrevler ved Mundingen kan den dog ved Flodtid besejles af Søskibe paa indtil 5 M.'s Dybgaaende indtil 70 Km. fra Mundingen. Højere oppe danne de talrige Strømsnævringer og Vandfald (39) Hindringer for Sejladsen. Baade kunne dog befare den 630 Km. Det største Vandfald er King William's Katarakter paa 3° 13″ n. Br. Blandt dens talrige Bifloder kunne nævnes Rupununi (370 Km.), Potaro og Cuyuni (450 Km.), den sidste fra Venezuela. *C. A.*

Essex [e'seks], Shire i det sydøstlige England, indtager Terrainet mellem Themsen, Stour og Nordsøen og begrænses ind i Landet af Shirerne Middlesex, Hertford og Cambridge. Arealet er 3,994 □Km. med (1891) 785,000 Indb. Terrainet er gennemgaaende lavt og langs med den indskaarne Nordsøkyst sandet eller marskagtigt. Jordbunden er meget frugtbar og særdeles vel dyrket. Agerbrug og Kvægavl udgøre derfor ogsaa Befolkningens Hovederhvervskilder; ikke mindre end 75 p. Ct. af Arealet ere Ager- og England. I den sydlige Del i London's Nærhed spiller Industrien dog ogsaa en stor Rolle, særlig Skibsbyggeri og Straafletning, og Byerne ved Nordsøkysten drive vigtigt Fiskeri og Østersfangst. Hovedstaden er Chelmsford, men baade West-Ham og Colchester ere større. — E. var et af de gamle 7 angelsachsiske Riger. *C. A.*

Essex [e'seks], engelsk Adelsfamilie, hvis Slægtnavn var Devereux. Den nedledte sin Herkomst fra Vilhelm Erobrerens samtidige Robert d'Evereux og var i lange Tider bosat i Herfordshire; blandt dens Medlemmer maa nævnes:

1) Walter Devereux, 1. Jarl af E., født ca. 1541, død 22. Septbr. 1576. Han blev bekendt ved sine mislykkede Forsøg paa at kolonisere Ulster for saaledes at bringe denne Provins helt under England. Som Erstatning for de Tab, han havde lidt herved, udnævntes han til Jarlmarskal over Irland.

2) Robert Devereux, 2. Jarl af E., ovenn.'s Søn, født 10. Novbr. 1567, død 25. Febr. 1601. Allerede 1577 indførtes han ved Hoffet, hvor den stolte lille Dreng straks vakte en vis Opsigt. Fra 1587 var han Dronning Elisabeth's erklærede Yndling. Aarle og silde var han hos hende, ofte endog til »Fuglene sang om Morgenen«. Efter Sigende blev han pousseret frem af Leicester mod Raleigh, hvem han behandlede med drengeagtig Kaadhed og Uforskammethed og ganske fortrængte af Dronningens Gunst. Men i Længden kunde han ikke finde sig i sin Stilling ved Hoffet. Hans Hu stod til Krigen, og 1589 forlod han hemmelig England for at tage Del i Drake's Ekspedition til Portugal, hvor han ligesom tidligere viste stort Mod og Uforfærdethed, indtil et hvast Brev fra Dronningen kaldte ham tilbage. Kort efter fik han Leicester's meget indbringende Monopol paa søde Vine, men krænkede snart Dronningen ved at ægte Statsmanden Sir Thomas Walsingham's Datter Franciska, thi Elisabeth saa højst ugerne, at hendes Yndlinge giftede sig. Alt blev dog godt paa ny, og 1591 udnævntes han til Anfører for Henrik af Navarra's engelske Hjælpetropper. E. var ikke tilfreds med den rent personlige Indflydelse, han havde paa Dronningen; han tragtede efter at vinde virkelig politisk Magt, og under sin Stræben herefter støtte han snart sammen med Cecil'ernes mægtige Parti. Hele Hoffet delte sig i 2 Lejre: For eller mod E., blandt hvis vigtigste Tilhængere var Francis Bacon, den berømte Filosof, der ogsaa stod ham bi i hans Forfattervirksomhed. Efter dennes Raad kastede han sig særlig over Udenrigspolitikken, og lakket være Bacon's dygtige Broder Anthony, der traadte i hans Tjeneste, opnaaede han et ikke ringe Kendskab til Europa's politiske Forhold og stod højt i Elisabeth's Gunst. Han var en erklæret Modstander af Spanien, og da der, hovedsagelig paa hans Tilskyndelse, 1596 udsendtes en Flaade til Cadiz, udnævntes han til Overanfører. Eksperitionen havde et glimrende Udfald. Byen blev erobret og brændt, og ved sin Tilbagekomst modtoges han med umaadelig Begejstring. Han var for Tiden England's populæreste Mand, men ved Hoffet var hans Stjerne i Nedgang; thi E., der var en stolt og uafhængig Natur, kunde ikke finde sig i at underordne sin Vilje og sine Følelser under Dronningens. 1597 udnævntes han til Fører for en ny Ekspedition mod Spanien, men Foretagendet mislykkedes ganske, og han modtoges meget kølig. Elisabeth tog ham dog atter til Naade, men 1598 anklagedes han for samtidig at have staaet i Kærlighedsforhold til 4 Adelsdamer, og kort efter kom det til et meget heftigt Sammenstød i Raadet, der endte med, at Dronningen gav E. et Ørefigen. Efter dette Optrin blev Forholdet aldrig som forhen, selv om han vel opnaaede Tilgivelse og som et synligt Tegn herpaa udnævntes til Kansler for Universitetet i Cambridge.

Tilstandene paa Irland vare paa denne Tid meget faretruende, thi O'Neill, Jarlen af Tyrone, havde 1594 rejst et Oprør i Ulster, for hvilket flere engelske Hære vare bukkede under. Det var nødvendigt at undertvinge Opstanden, og 1599 udnævntes E., der som Forkæmper for den nationale antispanske Politik af Folkemængden blev udpeget som den rette Mand, til Anfører for en Hær paa 18,000 Mand. Paa Grund af Sygdom, Desertation og slet Ledelse af Felttoget smeltede hans Hær dog stærkt sammen. Efteraaret 1599 indlod han sig derfor mod sin Instruks, der fordrede absolut Underkastelse, i Underhandlinger med O'Neill, som førte til en Vaabenstilstand. Elisabeth blev selvfølgelig opbragt og annullerede Aftalerne, og E., der troede alt tabt, men haabede, at Dronningen ikke vilde kunne modstaa det personlige Indtryk af ham, forlod mod hendes udtrykkelige Ordre sin Post og ilede til England. Varm og ophidset af Rejsen styrtede han Kl. 10 om Morgenen ind i hendes Sovekammer og blev venlig modtagen, men senere paa Dagen skiftede Dronningen Sind; E. blev fængslet og Juni 1600 stillet for en Domstol som anklaget for Desertation og for at have overtraadt sin Instruks. Dommen lød paa, at han skulde

miste sine Embeder og være Fange i sit Hus paa Dronningens Forgodtbefindende. Alt i August s. A. blev han dog frigiven, men han vilde vinde sin fordums indflydelsesrige Stilling tilbage, og da hans mest ydmyge Bønner bleve ubesvarede, besluttede han at bruge Magt i den Tro, at han vilde finde Understøttelse hos den eventuelle Tronarving, Jakob VI af Skotland. Hans Plan gik ud paa at overrumple Hoffet, tvinge Elisabeth til at afskedige sine Raadgivere og fordre Parlamentet sammenkaldt. Hans Forsæt rygtedes imidlertid, og da han 7. Febr. 1601, samme Dag som Folket skulde sættes i Stemning, ved at man paa Globe-Teatret opførte Richard II, indstævnedes for Geheimeraadet, tabte han ganske Besindelsen. Ledsaget af 200 væbnede Mænd red han den følgende Morgen ind i City og opfordrede Borgerne til at slutte sig til ham, men Mængden forholdt sig ganske passiv, og han blev hurtig greben og ført til Tower. Han stilledes for en Domstol, og Bacon, der alt under den første Proces havde spillet en mere end tvivlsom Rolle, optraadte nu paa den uværdigste Maade samtidig som Vidne og Anklager mod sin faldne Beskytter. Resultatet kunde ikke være tvivlsomt. E. dømtes til Døden som Højforræder og henrettedes. Elisabeth angrede hurtig hans Død, og Folket, der betragtede ham som Nationens Forkæmper mod Spanien, sørgede dybt over sin Helts Skæbne.

E. var ingen betydelig Statsmand, og om han end personlig var tapper og modig, ejede han dog aldeles ikke nogen Feltherrebegavelse. Han var aaben og vennesæl, enkel og usammensat af Karakter, en Soldaternatur, der holdt mest af at gaa lige løs paa Sagen og derfor fra første Færd var bestemt til at bukke under ved et Hof som Elisabeth's, der i Rænker og Intriger ikke kendte sin Mage. Som saa mange af sine ligestillede samtidige var han baade Digter og en varm Beskytter af den skønne Litteratur, og utallige ere de Bøger, der dedicerede til den gavmilde Jarl. Gennem sin Fætter, Southampton, kom han i personlig Berøring med Shakespeare, og Spenser skrev flere Digte til hans Ære.

3) Robert Devereux, 3. Jarl af E., foreg.'s Søn, født 1591, død 14. Septbr. 1646. E., der som Viceadmiral havde deltaget i den mislykkede Ekspedition til Cadiz 1625, stod under Karl I's Kamp med Parlamentet paa dettes Side. Han nægtede at betale Tvangslaan og havde Del i Gennemførelsen af *petition of right*, men som en pligtopfyldende og rolig Natur holdt han sig i den følgende Tid i Baggrunden indtil 1640, da han tog afgjort Parti mod Kongen og var blandt de Lorder, der nødte Karl til at sammenkalde det lange Parlament. Kongen søgte at vinde ham ved Gunstbevisninger, men forgæves, og i Juni 1642 udnævntes han til Anfører for Parlamentets Tropper. Han var personlig modig, men ingen dygtig Feltherre og mægtede ikke at holde de kgl. Tropper Stangen. Da han efterhaanden kom i Opposition til de mere radikale Elementer i Parlamentet, nedlagde han sin Kommando kort førend »Selvfornægtelsesloven« (1645). Ved hans Død udslukkedes Jarletitlen. (Litt.: Devereux, *Life and letters of the earls of E.* [2 Bd., Lond. 1852]; Abbot, *Bacon and E.* [1877]). *M. M.*

Essex-Svin se Svineracer.

Essing, Rælingen (den øverste Kant) paa et Fartøj (en Baad). I E. er indskaaret til Aarerne firkantede eller halvrunde Fordybninger, Aaregange, der lukkes med en i Formen tilsvarende Træprop, Skod (undertiden, men fejlagtig Skvætbord, s. d.); eller der findes i E. Huller til Anbringelse af en Aaregaffel eller Aaretolle (Træpinde). *C. L. W.*

Essipoff, Annette, fremragende russisk Pianistinde, er født 1. Febr. 1851 i St. Petersborg, Elev af Leschetitzki (Professor ved Konservatoriet i St. Petersborg, senere i Wien), med hvem hun 1880 indgik Ægteskab, optraadte først i sit Fædreland, senere i Paris, 1876 i Amerika, har ogsaa gentagne Gange (1881, 1882 og 1892) gæstet de nordiske Riger. *S. L.*

Esslingen, By i Kongeriget Württemberg, Neckar-Kredsen, ca. 10 Km. O. S. O. f. Stuttgart, smukt beliggende ca. 240 M. o. H. ved Neckar og ved Jærnbanelinien Stuttgart—Ulm. (1895) 23,918 Indb. (væsentlig Lutheranere). E. er i Nutiden kendt som en Industriplads af Rang (henimod 100 Fabrikker). Især maa nævnes betydelige Maskinfabrikker (navnlig Lokomotivfabrikker), Bomuldsspinderier og Ølbryggerier. Dyrkningen af Vin, Frugt- og Grønsager er meget betydelig i Egnene om E., og Tilvirkningen af Vin (»Esslinger Champagne«) er ikke ubetydelig. — E., hvis Grundlæggelse gaar tilbage til 8. Aarh., og som engang var en fri Rigsstad, er endnu til Dels omgiven af de gamle, af Kejser Frederik II opførte Mure. 1796 forefaldt her en Træfning mellem Franskmændene (under Moreau) og Østerrigerne. — Blandt de mere fremtrædende Bygningsværker, der ere bevarede fra ældre Tid, maa fremhæves St.-Dionysius-Kirken (paabegyndt i 11. Aarh., delvis ombygget i 14. og 15. Aarh.), endvidere den tidlig-gotiske St.-Pauls-Kirke (fuldendt 1286) og den smukke sen-gotiske Liebfrauenkirke (1406—1522) med et ca. 75 M. højt Taarn, fra hvilket man har en prægtig Udsigt over den rige Neckar-Dal og Rauhe Alp's maleriske Plateaurand i Horisonten mod Syd og Øst. *H. L.*

Essonne [æså'n], en ca. 100 Km. lang Flod i det nordvestlige Frankrig, Biflod til Seine's venstre Bred, opstaar paa Orléans-Plateauet i Dep. Loiret ved Foreningen af Oeuf og Rimarde, løber i nordlig Hovedretning forbi Essonnes og udmunder i Seine ved Corbeil. Den har en meget ensartet Vandmængde og benyttes stærkt af industrielle Anlæg. *H. W.*

Essonnes [æså'n], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-Oise, Arrond. Corbeil, beliggende ved Essonne ca. 3 Km. S. V. f. Corbeil, har (1891) 5,700 (med Kommune 7,400) Indb. E. har bl. a. 2 Kirker fra 12. og 13. Aarh. og et Hus, hvori Bernardin de St. Pierre har boet. *H. TV,*

Essonit d. s. s. Kanelsten, se Granat.

Essæerne (Essenerne), et religiøst Samfund i Palæstina, første Gang nævnet af Josefus i Forbindelse med Begivenheder ca. 150 f. Chr. Josefus nævner E. som en jødisk Sekt ved Siden af Farisæerne og Saddukæerne; men medens disse ere religiøse Partier, ere E. snarere en Slags Munkeorden. E.'s Oprindelse saavel som Navnet er dunkelt. Paa Christi Tid var deres Antal ca. 4,000. Som Regel dannede de smaa Kolonier; en af de talrigeste var i Engedi, fjernt fra Bylivets Usædelighed og

Larm, dog fandtes de ogsaa i mange Byer. Hele Samfundet var paa det nøjeste organiseret. I Spidsen stod der Forstandere, over for hvilke Medlemmerne vare forpligtede til den strengeste Lydighed. Inden Optagelsen i Samfundet maatte man underkaste sig en fleraarig Prøvetid, med en frygtelig Ed blev et Medlem derpaa optaget. Der var Ejendomsfællesskab mellem dem, Hovedbeskæftigelsen var Agerbrug; Handel og Vaabensmedning vare forbudte. Dagen var nøje inddelt, den begyndte med Bøn; der var bestemt Tid til Arbejdet, til de fælles Tvætninger og til de fælles tarvelige Maaltider. Et asketisk Præg hvilede over deres Liv, Eden forkastedes, Ægteskabet afholdt de sig fra. Sabbaten overholdt de strengt, brugte den til at læse i Skriften. Med Ofringerne i Templet havde de brudt, de havde deres egne Præster, som bragte Planteofre og tilberedte Maden for dem, fra Templet vare de derfor udelukkede. De bare en hvid Klædning, et Billede paa Sjælens Renhed, havde talrige Tvætninger, badede sig før hvert Maaltid, efter at have forrettet deres Nødtørft m. m. Særlig ejendommeligt var det, at de ved Morgenbønnen bøjede sig for den opgaaende Sol som Repræsentant for det guddommelige Lys og Renhed. De vare strengt forpligtede til Tavshed. Derfor kende vi kun lidet til deres særegne Lærdomme. Sikkert er det, at de lagde stor Vægt paa Englelæren og havde en dualistisk Opfattelse af Mennesket. — Om Oprindelsen til E. er der mange forskellige Meninger. Der er dem, der ville forklare E. ud fra Jødedommen alene som en »Farisæisme i Superlativ«, som det er udtrykt. Vistnok vise mange af de ovenfor nævnte Punkter aldeles utvivlsomt, at E. har sin Rod i Jødedommen, men andre Punkter (Ærefrygten for Solen, Englelæren, Dualismen) synes at tyde paa Indvirkning andensteds fra, enten det nu er Parsismen eller Pythagoræismen. (Litt.: Schürer, »Geschichte des judischen Volkes zur Zeitalter Jesu« II, S. 467 ff., hvor udførlig Litteraturangivelse findes). *V. O.*

Estadāl, ældre spansk Længdemaal, = 4 Varas = 12 Piés = 3,34362 M.; Længden varierede i øvrigt i Praksis, navnlig i Provinserne, mellem $5\frac{1}{2}$ og 15 Piés (Fod); som Flademaal for Vinbjærge regnedes en E. ofte til 11 Piés; paa Cuba og i Peru benyttedes en lidt større E., der var = 3,39 M. En □E. i Spanien = 11,1798 □ M., naar den regnes til 144 □Piés, og 9,3941 • M., naar den regnes til 121 □Piés; i Peru og Chile = 11,49 • M. *N. Y. B.*

Estádio (Stadium, Stadion), gammelt Vejmaal i Spanien og Portugal, var i Spanien $\frac{1}{24}$ af den 1658 lovlig afskaffede, men endnu ofte forekommende, *Leguajuridica* eller $\frac{1}{8}$ *Milla juridica*, og regnedes = 125 Pasos (Skridt) eller 625 Pie's (Fod) = 174,147 M. (jfr. Stadion). I Portugal var E. indtil 1868 = $\frac{1}{9}$ Milha (lille Mil) = $\frac{1}{24}$ Legoa (stor Mil) = 258,207 M. *N. Y. B.*]

EståDO se Braza.

Estafette [æstafæ't] se Stafet.

Estagel [æstaʒæ'l], By i det sydlige Frankrig, Dep. Pyrénées-Orientales, Arrond. Perpignan, meget smukt beliggende i en Bjærgdal ved de 2 smaa Floder Agly's og Verdoulde's Forening, har (1891) 2,800 Indb., der drive stor Vin-, Oliven- og Silkeavl; i Nærheden findes Marmorbrud. I E. er der rejst et Mindesmærke for Astronomen Arago, som er født her. *H. W.*

Estaing [æstæ'], Charles Hector, Grev d', fransk Admiral, født 1729, død 28. Apr. 1794, var først Landofficer og tjente sig op til Oberst. Han deltog derefter 1757 i Grev d'Aché's Ekspedition til Ostindien og lærte undervejs Navigation. Senere slog han sig paa Søkrigshaandværket, blev Anfører for nogle bevæbnede Skibe, optraadte i den persiske Havbugt, erobrede Bender Abassy tillige med en Del engelske Orlogsskibe, forlagde derefter sin Virksomhed til Øen Sumatra, hvor han tog samtlige engelske Besiddelser, og drog derefter hjem. Da han efter dette glimrende Felttog 1763 blev udnævnt til Generalløjtnant paa Flaaden med Forbigaaelse af en Mængde Søofficerer, vakte dette megen Misundelse og skaffede ham mange Fjender. 1778 førte han en Flaade ved de nordamerikanske Kyster, kæmpede energisk og med Hensynsløshed baade over for Venner og Modstandere mod de engelske Admiraler Hovve og Byron, men uden at vinde nogen afgørende Fordel. Ved sin Tilbagekomst til Frankrig blev E. Medlem af Notablernes Forsamling og Chef for Nationalgarden i Versailles. Med sine uklare Sympatier for Kongefamilien bestræbte han sig for at frelse Marie Antoinette, men opnaaede kun at blive mistænkt selv, anklaget og henrettet. Sin Forsvarstale for Tribunalet endte han med disse Ord: »Naar I have afhugget mit Hoved, send det da til Englænderne; de ville betale det klækkelig«. *C. L. W.*

Estaires [æstæ!r], By i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Hazebrouck, ved Lys, med betydelig Lærredsindustri, Stivelse- og Sukkerfabrikation, Skibsbygning og (1891) 3,600 Indb. *H. W.*

Estajo [esta'χo], ældre mejikansk Flademaal, = 35,1122 □ M.

Estakāder (fr.), en Række Pæle, rammede i Vand som Begrænsning for et eller andet Vandareal, der ønskes afspærret enten for Sejlads eller beskyttet mod Isdrift, medens Strømmen tilstedes Passage; de benyttes saaledes til Afgrænsning af Skibsværfter, Lagre af Tømmerflaader o. 1. fra det tilgrænsende Vand; sjældnere benyttes de som dækkende Værker (Havnemoler) mod Bølgebevægelse og Søgang, da de paa Grund af Mellemrummene mellem Pælene kun virke ufuldstændig som saadanne. Pælene rammes efter Behovet med en Afstand fra Midte til Midte paa 1 — $1\frac{1}{2}$ M., og paa ringe Vanddybde (under $1\frac{1}{2}$—2 M.) uden nogen indbyrdes Forbindelse; paa større Vanddybder forbindes Pælene foroven ved en Hammer, der tappes paa Pælene, eller ved dobbelte Tvinger af Halv- eller Heltømmer, der boltes sammen med Pælene, ofte anbringes tillige lignende Tvinger (Vandlister) i Nærheden af Vandlinien. E.'s Stabilitet forøges ofte yderligere ved Skraapæle rammede paa den ene eller paa begge Sider af Pælerækken og forbundne med enkelte Pæle i denne ved Kiler, Laase og Bolte. E. anvendes kun paa forholdsvis smaa Vanddybder (under 4—5 M.), idet Pælerækken ved større Vanddybder ikke vil blive stabil nok til at yde tilstrækkelig Modstand mod de Paa virkninger, navnlig Isdrift, de kunne blive udsatte for; paa større Vanddybder maa man gaa til Anvendelse af Duc d'Alber eller Bøjer med mellemliggende Flydebomme (s. d. og Duc d'Albe), en Afspærring, der ofte med Urette benævnes E. *C. Ph. T.*

Estaminet [æstaminæ'] (fr.), Kro, Knejpe, i Frankrig og Belgien en Kafé, hvor Tobaksrygning er tilladt.

Estampe [æstã'p] (fr.), af ital. *stampa*, Tryk, bruges om Billedaftryk paa Papir, særlig Kobberstik. *A. Ls.*

Estampes [æstã'p], A., d. s. s. Étampes.

Estancia, 1) lille By i den brasilianske Kyststat Sergipe. Eksport af Bomuld og Tobak. *B.-P.*

2) (sp.: »Bolig«) benævnes de Kvægavl drivende Ejendomme paa de sydamerikanske Pampas. Besidderen kaldes *estanciero.* *B.-P.*

Estandárt se Standart.

Estatūto reāl, det kongelige Statut, kaldtes den Forfatning, som den spanske Enkedronning Christine udstedte 15. Apr. 1834 (med to Kamre og meget indskrænket Valgret), men som allerede Aug. 1836 blev omstyrtet for at give Plads for Grundloven af 1812. Derimod blev E. r. i det væsentlige genoprettet ved Forfatningsændringen 1845 og holdt sig med en Afbrydelse 1854—56 næsten uændret indtil Septemberrevolutionen 1868. *E. E.*

Estavayerle lac [æstavajelø'la'k] (tysk: Stäffis am See), By i Schweiz, Kanton Freiburg, ved den østlige Bred af Neuchâtel-Søen, 455 M. o. H., med Slot, Havn, Klædefabrik og (1888) 1,600 Indb. E. staar i Dampskibsforbindelse med Neuchatel. *C. A.*

Este, lille Biflod til Elben i den preussiske Provins Hannover. har sin Kilde i Lüneburger-Heden S. S. V. f. Harburg og munder i Elben tæt neden for Hamburg. *H. L.*

Este, By i Norditalien, Provins Padova, ca. 25 Km. S. V. f. Padova, ved Sydvestspidsen af de euganeiske Højder. (1881) 10,608 Indb. (med Kommune). *H. L.*

Este se d'Este.

Este, ældgammel Adelsslægt, oprindelig stammende fra Italien, senere besvogret med mange regerende Fyrstehuse, paastod at nedstamme fra en af Alboin's Longobarder, Adalbert. Efter Muratori kunne Este'rne føres tilbage til karolingiske Statholdere i Toscana i det 9. Aarh. Historisk sikkert kunne de paavises fra omtrent 900. De naaede snart stor Magt og talrige Len i Italien, vare i 12. og 13. Aarh. ivrige Welfer, i 14. Aarh. Ghibellinere og havde i 15. og 16. Aarh., som siddende inde med betydelige Len baade fra Pave og Kejser, meget at sige i Norditalien, hvor de holdt deres glimrende Hof i Ferrara, ligesom Linier af Slægten allerede for længst herskede andensteds, som (siden 1070) i Bayern. Af Medlemmer af Slægten E. kunne nævnes:

Adalbert, den første sikkert paaviselige, død omtr. 917. — Fulco 1 (1060—1135), der arvede Este'rnes Lande og Herligheder i Italien og blev Stamfader for den »fulcestiske Linie«. (De følgende ere alle italienske Este'r). Han stredes med Tab mod sin Broder Welf af Bayern og fulgtes af sin Søn Obizzo (o: Albert) I, som 1182 blev Podestà i Padova og 1184 af Kejser Barbarossa blev gjort til Markgreve i Milano og Genova, død omtr. 1190. Efter Azzo V og Azzo VI kom Aldovrandino I, som 1213 maatte dele Magten i Ferrara med Salinguerra Torello og døde 1215; han blev fulgt af Azzo VII Novello (den Unge), født omtr. 1205, død 17. Febr. 1264, som efter at have besejret Salinguerra'erne atter blev Eneherre i Ferrara. Han var ivrig Guelf og sloges i Spidsen for de guelfiske Byer i Norditalien med de ghibellinske da Romano'er. Azzo's Trolovelse med Ezzelino da Romano's Niece Adelaide førte ikke, som haabet, til Fred og Forsoning mellem Partierne. Til sidst overvandt Azzo sin drabelige Modstander Ezzelino (s. d.) ved Cassano 16. Septbr. 1259, Ezzelino blev fangen og døde snart efter. Efter Azzo VII fulgte Obizzo II, født omtr. 1240, død 13. Febr. 1293; han kæmpede med Karl at Anjou mod Kong Manfred, blev 1276 af Rudolf af Habsburg anerkendt som Markgreve af E. og Herre af Ferrara og 1288—90 af Modena og Reggio valgt til deres Podestå eller Fyrste. Efter hans Død bliver den italienske Gren E.'s Historie for en Aarrække dunkel og er endnu langtfra tilstrækkelig opklaret. Obizzo's tre Sønner, Azzo VIII, død 31. Jan. 1308, Francesco, myrdet 1312, og Aldovrandino II, sloges som vilde Dyr om Herredømmet, og under disse Kampe opnaaede Robert af Napoli at blive pavelig Lensmand i Ferrara; dog lykkedes det senere Aldovrandino's Sønner Rinaldo, Obizzo III og Niccolo I trods Pave Johan XXII's Modstand at vinde Ferrara *tilbage*, og Obizzo III's Søn Niccolo II og hans Brødre, som støttedes af Kejser Karl IV, udvidede endog deres Landomraade paa Visconti'erne af Milano og Gonzaga'erne af Mantova's Bekostning. Niccolò III, født 1384, død i Milano 26. Septbr. 1441 (af Gift?),laa hyppig i Fejde med Giangaleazzo Visconti; han tog sig varmt af det af hans Fader Oberto stiftede Universitet i Ferrara og beskyttede Videnskaber og Kunster. Hans Hof i Ferrara var et af de mest straalende i Europa. Han var gift med Parisina Malatesta, hvem han 1425 lod halshugge i Castello Vecchio ved Ferrara; hans Søn Ugo havde samme Skæbne. (I Byron's »Parisina« kaldes Forføreren fejlagtig for Azzo). Niccolo III's Sønner, der alle, som Faderen, elskede Kunst og Videnskab, regerede efter hverandre: Lionello, død 1. Oktbr. 1450, Borso, død 26. Aug. 1471, som 1452 af Kejser Frederik III fik Titlen Hertug af Modena og Reggio og 1471 af Pius II Titlen Hertug af Ferrara, og under hvem det første Bogtrykkeri skal være anlagt i nævnte By af Andreas Galluseller Andrea Gallo — og Ercole (Herkules) I, født 1433, død 25. Jan. 1505. Denne sidstes Hof — ligesom ogsaa hans nærmeste Efterfølgeres — var et af de mest glimrende i i Europa og Samlingssted for berømte Humanister (Leoniceno da Vicenza, Domenico Maria Novara, Celio Calcagnini o. a.), Digtere (Tito og Ercole Strozzi, Ant. Tebaldeo, Bojardo, den blinde Francesco Cieco, Ariost, noget senere Tasso) og Kunstnere (Cosimo Tura, Dossi, Garofalo, Lor. Costa o. a.); Savonarola udgik fra Ferrara, og Universitetet i denne By havde i Ercole's Tid 45 Professorer. Hans Søn Alfonso I, født 1486, død 31. Oktbr 1534, viste sig under vanskelige Forhold som duelig Feltherre og Statsmand. 1509 tiltraadte han Liguen til Cambrai, blev af Pave Julius II gjort til Kirkens Gonfaloniere og kæmpede som saadan heldig mod Venetianerne; men da Paven snart skiftede Sind og stiftede den hellige Ligue mod Frankrig, vægrede Alfons sig ved at tiltræde denne og blev derfor sat i Band af Paven, der erklærede, at Alfons havde forbrudt sit Len Ferrara; ogsaa Modena og Reggio

mistede han, og det var først Kejser Karl V's Sejrvindinger og Rom's Indtagelse af Connetablen af Bourbon, der endelig bevægede Clemens VII til atter at erkende Alfons som pavelig Lensmand i Ferrara; Kejseren gav ham Modena og Reggio tilbage. Han var først gift med Anna Sforza, Søster til den af Lodovico Moro myrdede Giangaleazzo Visconti af Milano, derefter med Lucrezia Borgia (s. d.). Hans Søn af andet Ægteskab, Ercole II, født 4. Apr. 1508, død 3. Oktbr. 1559, holdt med Karl V og deltog siden som Kirkens Gonfaloniere i Kampen mod Filip II af Spanien (1556). Han var gift med Renée af Frankrig, Datter af Ludvig XII og Anna af Bretagne; hun er berømt for sin Aandrighed og for al den Modgang, hun maatte lide paa Grund af sin Forkærlighed for Reformationen. Ercole's ene Broder, Kardinal Ippolitto af E., død 2. Decbr. 1572, byggede den prægtige Villa d'Este i Tivoli, den anden, Francesco, blev Marchese af Massalombardo og døde 1578. Ercole's og Renée's ældste Søn Alfons II var en Ødeland, under hvem Landet forarmedes; han stræbte forgæves efter den jagellonske Mandsstammes Uddøen at blive valgt til polsk Konge. Ved hans Hof levede Tasso. Alfons døde barnløs 27. Oktbr. 1597; med ham uddøde de italienske Este'rs ægte Stamme. Den nærmeste Arving var Cesare, Søn af Alfonso, der atter var en uægte Søn af Alfonso I og Laura Eustochia Dianti —, det er denne Dame, hvis Portræt, malet af Tizian [Louvre], gaar under Benævnelsen *la maitresse du Tizien* —, han var født 1562 og besteg vel Ferrara's Trone, men lod sig af Clemens VIII's Trusler skræmme til at give Afkald paa Ferrara, hvorimod han beholdt Modena og Reggio. Død 11. Decbr. 1628. Alfons III aftakkede 1629 og gik i et Kloster i Tyrol, hvor han døde 1644. Francesco I, død 1658, fulgtes af Alfons IV, død 1662, som stiftede Malerisamlingen i Pal. ducale i Modena, og denne af Francesco II, som forøgede det store *Biblioteca Estense* i samme Palads, oprettede et Universitet i Modena og døde barnløs 6. Septbr. 1694. Rinaldo, Kardinal af E., en Søn af Francesco I, aflagde nu det romerske Purpur og besteg Este'rnes gamle Trone. Han ægtede Charlotte Felicita af Braunschweig-Hannover og forenede saaledes igen de siden 1070 skilte Hovedgrene af Huset E. Han forøgede sit Landomraade ved Købet af Herskabet Mirandola og døde 27. Oktbr. 1737. Efter ham fulgte Sønnen Francesco III, født 2. Juli 1698, død 23. Febr. 1780, som var gift med en Datter af Filip af Orleans og kæmpede selv, til liden Baade for hans Lande, i fransk Tjeneste i Kirkestaten, Napoli og Piemont. Hans Søn Rinaldo, født 22. Novbr. 1727, død 14. Oktbr. 1803 uden mandligt Afkom, var en udsvævende Fyrste, som 1796 maatte flygte for sine egne til Venezia. I Campo Formio 1797 bleve hans Lande Modena og Reggio af Bonaparte indlemmede i den nyskabte cisalpinske Republik, og først i Lunéville 1801 fik han til Erstatning Breisgau, som hans Datter Marie Beatrice Ricciarda's Søn med Ærkehertug Ferdinand af Østerrig, Frants eller Francesco IV (af Linien Østerrig-E.), igen mistede ved Freden i Pressburg 1805. (Se videre under Frants IV og Frants V af Modena). (Litt.: Litta, *Famiglie celebri ital.* [3 Bd.]; A. Frizzi, *Mern. per la storia di Ferrara* [2. Opl. Ferrara 1847—48]; A. Ciscato, *Storia d'E. dalle orig. al 1889* [Este 1890]; F. J. Meier, »Lucrezia Borgia« [i »Hist. Arkiv« 1875]). *F. J. M.*

Estébanez Calderón se Calderón, S. E.

Estegg (*Somateria mollissima*) se Ederfugl.

Estélla, By i det nordlige Spanien, Provins Navarra, smukt beliggende ved Ebro's Biflod Ega i en med Oliven- og Vinhaver opfyldt Dal, har (1887) 6,000 Indb. Paa en af de stejle Klipper, der omgive Byen, ligger et Kastel. — E., der er anlagt af Romerne, ligger paa et vigtigt strategisk Punkt ved Vejene fra Aragonien til Kastilien og havde derfor stor Betydning i den anden Karlist-Krig, idet den 1872—76 var Hovedkvarter for Don Carlos, hvis Tilhængere kaldte den *La Ciudad sagrada* (den hellige By); først 16. Febr. 1876 blev den erobret af General Primo de Rivera. *H. W.*

Estēpa (Oldtidens *Astapa, Ostipa*), By i det sydlige Spanien, Provins Sevilla, meget smukt beliggende i en bjærgfuld, olivenrig Egn, med en smuk Kirke (tidligere Moské) og (1887) 9,100 Indb.; var paa Maurernes Tid en vigtig Fæstning, som 1236 blev erobret af Spanierne. *H. W.*

Estepona, By i det sydlige Spanien, Provins Malaga, beliggende ved Kysten af Middelhavet og ved Foden af Sierra Bermeja, har en aaben Red og (1887) 9,800 Indb., der drive Fiskeri, Frugt-, Vin- og Sukkerrørsavl samt Tilvirkning af Korkvarer. *H. W.*

Ester se Estland.

Estérel, Monts d' [modæsteræ'l], et ca. 300 Km. stort, isoleret Bjærgparti i det sydlige Frankrig ved Frejus-Bugten i Departementerne Var og Alpes-Maritimes, strækkende sig mellem Cannes og Draguignan langs Kysten, og skilt ved Argens's Dal fra Monts des Maures. Det højeste Punkt er Mont-Vinaigre (616 M.). Bjærgmassen, der er rig paa Kløfter og farlige Afgrunde, gør et øde og trist Indtryk, idet den mest er bedækket med Heder og Krat, dog ogsaa med enkelte Skovpartier (Naaletræer og Korkege); hvad der giver den en særlig Skønhed, er dens mange Forbjærge af Porfyr og rød Sandsten, hvorfra man har vid Udsigt over Middelhavet. Trods sin vilde, sønderrevne Karakter er den langtfra utilgængelig; i Oldtiden førte en Vej over den, og lige til den nyeste Tid har den været befærdet. Nu er Færdselen ophørt ved Anlægget af Jærnbanen Marseille—Nizza, der gaar langs Kysten og gennembryder Bjærgmassen med flere Tunneler. *H. W.*

Esterházy, en af de ældste og mægtigste Adelsslægter i Ungarn. Den udleder sin Byrd fra en foregiven Ætling af Attila, som blev døbt 969, men forekommer først 1238 i skriftlige Aktstykker. Slægten er katolsk og har beklædt mange høje Embeder; den ophøjedes 1584 til Friherrestanden og 1626—1721 til Grevestand. Paul E. (1635—1713) blev 1665 Feltmarskal og 1681 Palatin; udmærkede sig 1664 i Slaget ved St. Gotthard, 1683 ved Wien's Forsvar og 1686 ved Buda's Indtagelse. Han medvirkede til Kronens Arvelighed i Ungarn og blev til Løn 1687 Fyrste med Ret til at slaa Mønt og holde egen Garde. Ogsaa under Uroligheder 1704—11 understøttede han kraftig Regeringen. En Sønnesøn Fyrst Nicolaus E. (1714—90) udmærkede sig i den østerrigske Arvefølgekrig og Syvaarskrigen og var tillige en

ivrig Fremmer af Musikken; fra hans Kapel udgik Komponisterne Haydn og Pleyel. Hans Sønnesøn af samme Navn (1765—1833) brugtes 1801—16 i vigtige Sendelser og grundlagde en stor Maleri- og Kobberstiksamling (der siden 1865 er ungarsk Statsejendom). Han fik 1809 af Napoleon I Tilbud om den ungarske Krone, men viste sin Troskab mod sin lovlige Hersker ved at stille 1,000 frivillige Soldater. Hans Søn Fyrst Paul Anton E. (1786—1866) var 1830—38 østerrigsk Afsending i London og blev Marts 1848 ungarsk Minister ved det kejserlige Hof med den Opgave at vedligeholde et godt Forhold mellem de to Landes Regeringer. Da dette mislykkedes, trak han sig tilbage Septbr. s. A. Ved Alexander II's Kroning i Moskva 1856 udfoldede han som Østerrig's Afsending en umaadelig Pragt. Men hans og hans Faders Ødselhed havde paadraget ham en saa stor Gæld, at alle Slægtens Ejendomme (29 Godser med 21 Slotte, samt 60 Flækker og 400 Landsbyer) 1860 bleve satte under offentlig Administration, saa at Slægten siden kun har oppebaaret en Aarpenge. Af en Sidelinie var Grev Moritz E. (1807—96) Afsending i Rom 1849—56 og østerrigsk Minister uden Portefeuille 1861—66; han var en udpræget Talsmand for den klerikal-feudale Reaktion og bitter Fjende af Preussen og Italien. *E. E.*

Esterlin [æstærlæ'] (Estelin, Esterling o. l.), middelalderligt Tilnavn for det af Karl den Store antagne Libra (= 367_{11} Gr.) og dettes Underafdelinger til Adskillelse fra Markvægten; dernæst i Frankrig $^1/_{160}$ Mark = $1_{,5297}$ Gr. og i Belgien $^1/_{320}$ af det i de forskellige Byer forskellige Handelspund (i Bruxelles = $1_{,538}$ Gr.) og senere samme Vægt som Engel (s. d.); efter Metersystemets Indførelse i Belgien indtil 1836 en Bibetegnelse for Gram. *N. J. B.*

Esterling, d. s. s. Engel (s. d.); ogsaa gammel engelsk Mønt, jfr. Easterling og Sterling. *N. J. B.*

Est, Est, Est, Muskatellervin fra Montefiascone i Provinsen Rom. Efter et Sagn har den faaet sit Navn paa følgende Maade. Biskop Johannes Fugger havde paa en Rejse givet sin Tjener Ordre til at rejse forud for at prøve Vinen i de forskellige Værtshuse og skrive *Est* paa Døren, naar han fandt en god Vin. I sin Begejstring over Vinen i Montefiascone skrev han her *E. E. E.*, og Biskoppen delte hans Begejstring og drak sig ihjel i Vinen. I Kirken San Flavinio findes endnu en af Tjeneren forfattet Gravskrift over ham, saalydende: *Est, est, est] propter nimium Est hic Joannes de Fugger dominus meus mortuus est.* (»Her, her, her! O Vandringsmand stat stille her! Hr. Johan Fugger hviler her, fordi han drak for meget »her««). *IC. M.*

Esther, en jødisk Kvinde i Susa, opdragen af sin Fætter Mardochai, som, efter at hun paa Grund af sin Skønhed var bleven ophøjet til Kong Ahasverus'es (Xerxes) Gemalinde, med Klogskab og Mod benyttede sig af sin Stilling til at redde sine Landsmænd fra det af den kongelige Yndling Haman anstiftede Blodbad. Fortællingerne herom findes i den blandt Gl. Test.'s Skrifter optagne (fordi den historiske Anledning til Purims-Festen — dog sikkert urigtigt — her fortælles) Esther's Bog, hvor den historiske Tildragelse, en saadan ligger dog vistnok til Grund, er meget udsmykket i jødisk partikularistisk Aand. Dette Skrift, hvor det religiøse er helt udelukket, ja Gud end ikke nævnet, staar mærkelig isoleret i Gl. Test., og Luther's noget haarde Dom er let at forstaa. Blandt dramatiske Behandlinger kunne nævnes Racine's (1689) og Grillparzer's ufuldendte Drama »E.« *V. O.*

Estherīdae se Bladfødder.

Esther's Bog se Esther.

Estienne [etjæ'n], ogsaa Étienne, berømt fransk Bogtrykkerfamilie. Henri (I) E., født omtr. 1470, død 1520, er den tidligste Bogtrykker af Slægten. 1502 grundlagde han sit Officin i Paris, idet han det første Par Aar arbejdede sammen med Tyskeren Wolfgang Hopyl (der allerede i nogen Tid havde trykket Bøger i Paris), men fra 1504 var han alene og trykkede siden den Tid omtr. 120 Bøger, alle franske, godt og omhyggelig udførte Arbejder, mest Folianter. Men hans Ry blev langt overstraalet af hans Sønner, især den ene, Robert (I), født 1503, død 7. Septbr. 1559 i Geneve. Han fik en udmærket Uddannelse baade som lærd og som Typograf, og da hans Moder i andet Ægteskab giftede sig med den ansete parisiske Bogtrykker Simon de Colines, fik den unge Mand snart en væsentlig Indflydelse paa Forretningens Gang under Stiffaderens Overledelse. 1526 begyndte han selv at drive et Trykkeri og ægtede samtidig en Datter af den lærde nederlandske Bogtrykker Jodocus Badius fra Asch, og under det meget Samvær med indenlandske og fremmede lærde udviklede der sig en saa latinsk Tone i E.'s Hus, at ikke blot han selv, men hans Hustru og Børn, ja Tjenestefolkene talte dette Sprog flydende. Til Trykkermærke tog E. et Oliventræ, med Devisen *Nolialtumsapere* (»vær ikke overmodig«, af Romerbrevets 11. Kap.). Men trods dette resignerede Valgsprog kom han som Videnskabsmand tidlig i Kollision med Sorbonnens teologiske Doktorer: de enkelte Ændringer, han foretog i den lille Haandudgave af det ny Test. paa Latin [1522], vakte allerede megen Indignation, og da han 1528 mødte frem med en revideret Tekst af den hele latinske Bibel (Folio), steg denne Harme for at blive til en sand Storm efter den yderlig forbedrede, fortrinlig trykte Bibeludgave af 1532. Imidlertid udgik der fra Trykkeriet en hel Række Udgaver af Oldtidens Klassikere, af Romerrettens Hovedværker m. m.; men især bør fremhæves den store latinske Ordbog, *Thesaurus Latinae Linguae* [1. Udg. Paris 1532, Fol.], der gør »Robertus Stephanus« i høj Grad Ære baade som Filolog og som Bogtrykker. Forøgede og forbedrede Udgaver kom 1536 og 1543 [denne i 3 Bd.] og efter Forfatterens Død mange Gange: her kunne anføres Basel-Udgaven 1740—43 [4 Bd., Fol.] og Leipzig-Udgaven 1749, ved J. M. Gesner [ligel. 4 Bd., Fol., »efter Rob. Stephanus og andre«]. Imod sine Fjender og Forfølgere beskyttedes E. af Kong Frants I — der for øvrigt ingenlunde var Pressefriheden huld —, men han maatte dog love at lægge sine Bibelstudier paa Hylden. 1539 fik han Privilegium som kgl. Bogtrykker »for hebraisk og latinsk Skrift«, i Anledning af en smuk Udgave af den hebraiske Bibel, og Aaret derpaa blev det overdraget ham at benytte den udmærkede græske

Skrift (*Typiregii*), som Claude Garamond efter kgl. Befaling skar til Brug for Konrad Neobar (der døde 1540); ogsaa Guillaume Le Bé arbejdede for E. som Stempelskærer og Skriftstøber. Ny Bibeludgaver (navnlig den 1545) indbragte E. flere Forfølgelser, tilmed da det udspredtes, at en Zwinglianer havde Del i Udgaverne. Efter Frants I's Død 1547 varede det heller ikke længe, før E. forlod Paris, idet han 1550 flygtede med sin Familie til Geneve; heldigvis for ham lod den ny Konge, Henrik II, ikke hans Ejendele i Paris konfiskere. I Geneve fortsatte han sin Virksomhed ihærdig, sluttede sig aabenlyst til den reformerte Retning og skrev imod de katolske Teologer. Tre Aar før hans Død tildeltes der ham Borgerret i Geneve. Et Sæt af Stemplerne og Matricerne til de »kongelige Typer« blev sandsynligvis i Paris; et andet tog E. med til den By, som var hans Hjem i hans sidste Aar, og der benyttedes de af hans Efterfølgere, indtil Ludvig XIII købte dem tilbage 1621; de eksistere endnu. De af E. trykte Bøger (hvoraf ingen med gotisk Skrift) udmærke sig ved meget stor Korrekthed — Robert E.'s ene Broder, Francois (I), var Boghandler i Paris, den anden, Charles, en særdeles dygtig Bogtrykker og tillige lærd, ogsaa Læge. Han var født i de første Aar af 16. Aarh., skrev forskellige Bøger om Landvæsenet og optræder som Bogtrykker, først da Broderen begav sig til Genève, idet han 1551—61 fungerede som *Imprimeur royal*. 1564 døde han, efter Sigende i Fængsel, hvor maaske hans religiøse Meninger havde bragt ham. — Den navnkundigste af Slægtens Medlemmer er Robert E.'s ældste Søn, Henri (II), født 1528 i Paris, død i Lyon i Marts 1598. Om han end ikke overgik sin Fader som Bogtrykker, var han mere end hans Ligemand i Lærdom. Fra 1547 foretog han i næsten 3 Aar en Studierejse i Italien, bl. a. til Rom og Napoli, og uddannede sig navnlig til en fortrinlig græsk Filolog: allerede 1545 hjalp han Faderen med at udgive Dionysios fra Halikarnassos. 1550 rejste han til England, derfra til Nederlandene, stadig studerende i Biblioteker, besøgende Universitetsprofessorer og andre lærde Folk og granskende Manuskripter. Noget Bogtrykkeri i Paris har han fra først af vistnok ikke ejet, men Forlægger har han været der fra 1554; derpaa gæstede han atter Italien. Men fra 1557 optræder han som Trykkeriejer i Geneve, idet han kalder sig *Huldrici Fuggeri Typographus* (Ulr. Fugger var en rig Købmand og Mæcen i Augsburg), og fra 1559 overtog han tillige Robert E.'s efterladte Etablissement og førte hans Mærke. I de følgende Aar saa en Mængde Klassikerudgaver Lyset herfra, væsentlig besørgede af E. selv, hvis Arbejdsomhed var saa overordentlig, at den en Tid tog stærkt paa hans Helbred. Hans største Lærdomsarbejde, og det et meget betydeligt, er den græske Ordbog *Thesaurus Graecae Linguae*, med tilhørende to Glossarer [6 Foliobd., 1572—73]; af de senere Udgaver af dette fortrinlige Værk, med Tilføjelser og Forandringer, ere at nævne — foruden et »Appendiks« i 2 Bd. af Dan. Scott [London 1743] — A. J. Valpy's [8 Foliobd., Lond. 1815—25] og den Didot'ske [9 Bd., Paris, afsluttet 1865, ved Hase, W. og L. Dindorf]. Endvidere ere at fremhæve Udgaverne af Diodor [1559 og senere], Xenofon's Værker [1561 og senere], *Poetae Graeci principes heroici carminis* [1566], de medicinske Oldtidsforfattere efter Hippokrates og Galenos [1567], Sofokles [1568], Herodot [navn. Udg. 1592], Plutark [13 Bd. i 8°, 1572], Cicero's Breve [1577], Platon's Værker [3 Foliobd., 1578], Theokrit's m. fl. Idyller [1579, lille Format], Gellius [1585], Thukydides [1564 og senere] o. fl. Som fransk Forfatter har E. gjort sig bekendt ved sin mærkelige, livlig skrevne Bog »Apologie pour Hérodote« [1566], hvori han søger at forsvare den gamle Historieskrivers Paalidelighed; nogle meget uhøviske Afsnit deri skaffede ham en Del Ubehageligheder fra de rigoristiske Genferes Side. Desuden kan nævnes den for den romanske Filologis Historie interessante »Traité de la conformité du langage francois avec le grec« [1565], indeholdende bl. a. nogle voldsomme Angreb paa Paven, Munkene og Helgenerne, som bleve strøgne i en senere Paris-Udgave. Af stor Interesse ere ogsaa de af en stærk Patriotisme udsprungne »Dialogues du nouveau langage francois italianizé« [1578] og »Précellence du langage francois« [1579]. Fremdeles kunne nævnes et Par Skrifter, der nærmest vedkomme E. som Bogtrykker: *Epistola de suae typographiae statu* og *Artis typographicae querimonia* [begge 1569]. — Men trods al denne Virksomhed blev E.'s økonomiske Stilling ingenlunde gunstig, og hans heftige Karakter paadrog ham mangen Ærgrelse. Kong Henrik III yndede ham, hvad der gav Anledning til, at E. flere Gange opholdt sig nogen Tid i Paris, om end Hoflivet slet ikke behagede ham. I sine sidste Aar flakkede han om mangfoldige Steder, baade i Frankrig og Schweiz, i Tyskland og Ungarn, og paa en af disse Rejser døde han, ene og fattig, men med en Mængde litterære Planer i Hovedet, i et Hospital i Lyon. Hans store Talent og Lærdom ere først ret blevne anerkendte efter hans Død.

Siden »Henricus Stephanus'es« Dage var Trykkeriet efterhaanden i Hænderne paa flere Medlemmer af Slægten E., de fleste med Fornavnene Robert og Henri; der var dygtige Folk iblandt dem, men der er dog ikke Anledning til at fremhæve nogen anden end Paul E., Søn af Henri (II) E. (født 1567, etableret i Geneve; Dødsaaret vides ikke), en flittig og lærd Mand, i hvis senere Aar Trykkeriet imidlertid gik tilbage, saa at han maatte sælge det 1627. Den sidste Bogtrykker af Familien er Antoine E., der endnu paa en i Paris 1664 trykt Bog kalder sig *Premier Imprimeur du Roy*. (Litt.: A. A. Renouard, *Annales de l'imprimerie des E.* [2. Udg., Paris 1843]). *E. G.*

Estime [æsti'm] (fr.), Agtelse, Respekt; æstimere, skatte, sætte Pris paa, højagte.

Estinto (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse d: udslukt, hendøende, ofte Betegnelse for det yderste *pianissimo*.

Estisk Sprog og Litteratur. Det estiske Sprog tales af omtr. 800,000 Mennesker i Estland (med Undtagelse af nogle faa Punkter paa Nordvestkysten og derved liggende Smaaøer, hvor der tales ejendommelige svenske Dialekter, se Sverige, Afsn. »Sprog«) og i det nordlige af Lifland indtil en Linie, der danner Sproggrænsen mod Lettisk og gaar fra lidt N. f. Salis, forbi Walk og Charlottenburg indtil Peipus-Søen; endvidere paa Øerne Dagø og Øsel, hvor der tidligere til

Dels fandtes en svensk Befolkning. Det estiske Sprog, der er nær beslægtet med Finsk, men dog bestemt forskelligt derfra, adskiller sig fra dette dels ved visse Lyd- og Formejendommeligheder, dels ved en stærkere Afslibning af Endestavelserne, dels endelig ogsaa noget i Ordforraadet, f. Eks. ved en temmelig stærk Paavirkning fra Tysk, der i Aarhundreder har været og endnu væsentlig er de højere Stænders Sprog i Østersøprovinserne, medens i Finland Svensk har spillet en lignende Rolle. Navnet »Ester«, »estisk« (udtalt med langt *e*), der fra ældgammel Tid af har været i Brug hos de germanske Folk (fra først af vistnok snarest anvendt om Folk af lettisk-litauisk Stamme), er fra først af ukendt for Esterne selv, men er dog efterhaanden kommet i Brug hos dem ved Efterligning af Tysk (særlig i det efter »Estland« som politisk-geografisk Navn dannede *Eestimaa*), ellers kalde dé i Reglen deres Sprog blot *maa-keel*', Landsmaal, og sig selv *maa-mehed*, Landmænd, ell. *maa-rahwas*, Landfolk, i Modsætning til den væsentlig tyske Bybefolkning. Det estiske Sprog tales i en stor Masse. Dialekter, idet omtrent hvert Sogn, ja ofte hvert Gods frembyder sine Dialektejendommeligheder. De kunne henføres til to Hovedgrupper: Reval-Estisk (nordestisk), der omfatter den største Del af det hele estiske Omraade, og Dorpat-Estisk (sydestisk) i og om Byen Dorpat samt, naar Navnet tages i videre Betydning, i Syd (Werro) og noget Øst derfor. Begge Hoveddialekter benyttes til Skrift- og Kirkesprog. Med Forbigaaelse af ældre Arbejder fra 17. Aarh. (om nogle se nedenf.) maa som de vigtigste grammatiske og leksikalske Arbejder nævnes: A. W. Hupel, »Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dorptschen, nebst einem vollst. ehstn. Wörterbuche« [Riga og Leipzig 1780; 2. Udg. Mitau 1818]; E. Ahrens, »Gramm. der ehstn. Sprache« [Reval 1843; 2. Opl. 1853]; F. J. Wiedemann, »Gramm. d. ehstn. Spr.« [St. Petersborg 1875] og sammes fortrinlige og meget righoldige »Ehstnisch-deutsches Worterbuch« [smst. 1869; 2. Udg. ved J. Hurt, 1893]. Adskillige vigtige Monografier om estisk Sprog og dets Dialekter findes særlig i »Verhandlungen« og »Sitzungsberichte«, udgivne af det 1839 stiftede »Gelehrte estnische Gesellschaft zu Dorpat«, deriblandt fra nyere Tid af den tidlig (1890, som Professor i Kasan) afdøde, indfødte estiske Sprogforsker M. Weske, der med utrættelig Iver trods al Modstand ovenfra arbejdede paa at højne og oplyse sit Modersmaal.

Den estiske Litteratur er — bortset fra Folkedigtningen — temmelig ubetydelig og bestaar næsten kun af religiøse eller smaa populære, for største Delen oversatte Skrifter. Den begynder i 16. Aarh., efter Reformationens Indførelse, med Oversættelser af Luther's Katekismus o. 1.; men der kendes ikke mere noget Eksemplar af nogen af disse Bøger. Det ældste, der nu haves, er en i Manuskript opbevaret Samling af 39 Prædikener, der have været holdte i Reval i Aarene 1600—06 og sandsynligvis skyldes en Præst ved Navn Georg Müller. Manuskriptet opdagedes 1884 i Raadsarkivet i Reval og blev udgivet 1891 i »Verhandl. d. gel. estn. Ges. zu Dorpat«, XV. Ellers er den ældste hidtil kendte Forfatter H. Stahl, der foruden en »Anführung zu der Ehstn. Sprache« [1637], som lader meget tilbage at ønske, bl. a. navnlig udgav en »Hand- und Hausbuch für das Fürstenthumb Ehsten in Liffland« [1630—38], indeholdende Luther's Katekismus, Salmer, Evangelier og Epistler o. s. v. paa Tysk og Reval-Estisk, det sidste meget slet og i høj Grad paavirket af Tysk. Først 1694 afløstes dette Værk af nogle lignende Arbejder i et rent og godt Sprog af J. Hornung (død 1715 i russisk Fangenskab), der bl. a. ogsaa udgav en for sin Tid fortræffelig *Grammatica esthonica* [1693] og kan betragtes som Skaberen af det reval-estiske Kirke- og Litteratursprog. Den dorpat-estiske Dialekt blev første Gang anvendt i Skrift af J. Rossinius, der 1632 udgav Oversættelser dels af Luther's Katekismus dels af Evangelierne og Epistlerne. Allerede 1641 var man begyndt at arbejde paa at tilvejebringe en Oversættelse af det ny Testamente; men Arbejdet mødte stadig mangfoldige Vanskeligheder, og først 1715 lykkedes det, ved Præsteskabets Omsorg og Samarbejde, at faa udgivet en tilfredsstillende reval-estisk Oversættelse, hvis Grundlag skyldtes Hornung. En dorpat-estisk Oversættelse ved A. Virginius var imidlertid udkommen allerede 1686. Hele Biblen udkom i førstnævnte Dialekt 1739; paa Dorpat-Estisk er den aldrig bleven helt oversat. De følgende 100 Aar ere en død Tid. Først i 19. Aarh. er der vaagnet et nyt Liv, og fra mange Sider, til Dels støttet ved forskellige litterære Selskaber, deriblandt ikke mindst det ovennævnte i Dorpat, er der arbejdet paa at værne om estisk Sprog og Nationalitet og hæve det saa længe underkuede Folk. Derved er ogsaa særlig Interessen for estisk Folkedigtning bleven vakt. H. Neus udgav 1850—52 »Ehstn. Volkslieder« med tysk Oversættelse. Ved Siden af, hvad der er udgivet af Weske o. a., maa fremhæves den af J. Hurt 1875 paabegyndte Samling »*Vana Kannel*. Alte Harfe. Samml. alter ehstn. Volkslieder«. En særlig Stilling indtager den store mytiske Digtcyklus, der under Titlen *Kalewipoeg* (Kalev's Søn) er udgiven af F. R. Kreutzwald med tysk Oversættelse af Reinthal og Bertram [»Verhandl. d. gel. estn. Ges. zu Dorpat«, IV—V, 1857—61]. Dette store Digt grunder sig vel for en stor Del paa Sange, der endnu ere eller vare mundtlig opbevarede hos Folket; men disse løsrevne Digte, der af Folket aldrig have været følte som udgørende en Helhed og sikkert heller aldrig have gjort det, har Udgiveren forenet til en stor sammenhængende Cyklus, hvad der kun har været muligt ved fri Tildigtning af temmelig store Partier, om end mere eller mindre med Benyttelse af folkelige Motiver. Det frembyder en Del Lighedspunkter med det finske *Kalevala*, der ogsaa synes at have været Udgiverens Forbillede. Kreutzwald har ligeledes udgivet en Samling Folkeeventyr, *Eestirahwa ennemuistesed jutud* [Helsingfors 1866].

Vilh. Th.

Estland, Guvernement i det vestlige Rusland, et af de 4 Guvernementer, der sædvanlig sammenfattes under Navnet »Østersøprovinserne«. E. begrænses mod Nord af den finske Bugt, mod Øst af Floden Narova, der danner Afløbet for Peipus-Søen og skiller E. fra Guvernementet St. Petersborg (Ingermanland), mod Syd af Peipus-Søen og Liffland, mod Vest af Østersøen. Den største Længde fra Øst mod Vest er mellem Narva og Dagerort, ca.

300 Km., den største Bredde ca. 110 Km. Med de tilhørende Øer Dagø, Worms og mange mindre Smaaøer er Arealet 20,248 □ Km. Af dette Areal er ca. 552 □Km. Søer. Indbyggerantallet er ca. 400,000 (1885: 387,000), 20 paa hver □ Km. Blandt de 50 Guvernementer i det egentlige europæiske Rusland (uden Polen) er E. det mindste. Befolkningstætheden er lidet over Gennemsnittet for disses (17). E. er i det hele et temmelig fladt, sø-, sump- og flodrigt Land, væsentlig opbygget af de ældste sedimentære (især Silur-) Formationers Lag, der dog de fleste Steder ere overlejrede af et tyndere eller tykkere Dække af diluviale (glaciale) og alluviale Dannelser. Nordkysten er en stejl Klintkyst, søndergnavet af Havet og i sin vestlige Halvdel med talrige Smaaindskæringer og foran liggende Øer. Jordbunden er som Helhed ingenlunde frugtbar, og af det samlede Areal optager Agerlandet kun ca. 17 p. Ct., medens Eng- og Græslandet optager 42, Skovene (væsentlig Naaleskove) ca. 19 p. Ct. Klimaet er, som Østersøprovinsernes overhovedet, det mindst kontinentale i Rusland, men ikke des mindre barskt nok. Kystegnene ere relativt mildest ved Vintertid, skønt Kysterne ofte Maaneder i Træk blokeres af Is. I Baltischport (V. f. Reval) har Januar en Middeltemperatur af ÷ $5{,}4^0$, April $1{,}6^0$, Juli $16{,}1$, Oktober 6,3°, Aaret $4{,}6^0$. I det indre ere Vintertemperaturerne lavere: Dorpat, der ganske vist ligger i (det nordlige) Lifland, men dog ikke mere end ca. 60 Km. fjernet fra E.'s Grænse, har allerede en Januar-Middeltemperatur af ÷ 8°. Regnmængden ligger omkring 60 Cm. Den meste Regn falder om Sommeren eller ved Begyndelsen af Efteraaret. Af E.'s Befolkning ere ca. 88 p. Ct. Ester, 6 p. Ct. Tyskere, 5 p. Ct. Russere. Omtrent 92 p. Ct. ere Lutheranere. Esterne, der have boet i disse Egne siden 8. Aarh., findes tillige i visse Dele af de tilgrænsende Guvernementer, især dog i det nordlige Lifland, og der er her mellem dem og deres sydlige Naboer Letterne en mærkværdig skarp etnografisk Grænse. Medens Folket tidligere syntes at slumre, er dets nationale Bevidsthed i nyere Tid vaagnet; man har med Begejstring og Held begyndt at opdyrke det estiske Sprog, udrense de talrige Germanismer (Tyskerne have her som i de andre Østersøprovinser spillet en vigtig Rolle som Kulturbærere; de have udgjort den overvejende Del af de intelligente Klasser og givet Byerne en særegen Karakter) og vække Sansen for det nationale paa alle Omraader. Esterne høre (sammen med Finnerne i Finland) til de finske Stammer, der have formaaet at bevare deres nationale Særpræg, ere ikke som saa mange andre finske Folk helt eller delvis blevne »russificerede«, men have dog samtidig vist sig modtagelige for Nutidens højere Civilisation. Agerdyrkningen (Rug, Byg, Havre, Kartofler) er den vigtigste Erhvervsgren, men ogsaa Kvægavlen (især Hesteopdrætning) staar ret højt. Udførslens (Spiritus, Rug, Havre, Hør, Oliekager) Værdi var 1888: over $23\frac{1}{2}$ Mill., Indførslens (Bomuld, Stenkul, Salt, Maskiner, Isenkram- og Kolonialvarer, Sild) over 44 Mill. Rubler. Jærnbanelængden er ca. 300 Km. (Dele af Jærnbanelinien St. Petersborg-Reval-Baltischport og Dorpat-Reval). Hovedstaden er Reval (»finske Bugtens Perle«), en By, der endnu for 25 Aar siden havde et middelalderligt Præg, men som nu efter at være sat i Jærnbaneforbindelse med de kornrige indre Egne af Rusland hurtig er bleven moderniseret, samtidig med at Handelen tog et stærkt Opsving. Dens »Udhavn« er Baltischport, længere mod Vest, med gunstigere Isforhold. *H. L.*

Historie. De hedenske Esters Omvendelse og Undertvingelse blev omtrent samtidig paabegyndt fra Tyskland og Danmark. 1196 gjorde Knud VI et Korstog til E., 1206 naaede Valdemar Sejr til Øsel; paa denne Tid havde Tyskerne sat sig fast i Lifland, og Biskop Albert af Riga havde stiftet Sværdridderordenen, som Syd fra begyndte Erobringen af E. Biskoppen og Ordenen kom dog i indbyrdes Strid, Esterne gjorde gentagne Gange store Opstande og fik Hjælp af Russerne. Under disse Forhold var det, at Valdemar Sejr 1219 drog til E., landede ved Lindanisse, hvor snart efter Staden Reval blev anlagt, og her tilføjede Esterne et stort Nederlag; det er dette Slag, hvortil Sagnet om det himmelfaldne Dannebrog knytter sig. I de følgende Aar virkede danske Missionærer og Krigere ivrig herovre, og Kongen rejste endog Krav paa hele Lifland; men saa styrtede Ulykkerne ind over Danmark, og samtidig med Valdemar's Nederlag ved Bornhøved gik det danske Herredømme i E. ogsaa til Grunde (1227).

Det lykkedes dog Kongen ved sin Indflydelse hos Paven at formaa Tyskerne i Lifland til Forliget i Stenby 1238, hvorved det egentlige E. sikredes Danmark's Krone. Baade Borgerne i de fremblomstrende Byer og Ridderne, som ude paa Landet herskede over de estiske Bønder, vare dog næsten alle Tyskere; af Danske var der i E. ikke stort flere end den kongelige Høvedsmand i Reval og Biskoppen, der stod under Ærkebispen i Lund, og dansk Indflydelse mærkes kun i selve Staden Reval, der endnu af Esterne kaldes Tanalin o: Danskebyen; Stadens Vaaben viser de 3 danske Løver, i dens mindre Segl saas Dannebrogskorset, og i Byen findes endnu et Knuds-Gilde, hvis gamle Skraa stammer fra Danmark. De egentlige Magthavere i Landet vare de mægtigste af Vasallerne, Kongens Raader, som de kaldtes, men disse satte Pris paa at staa under den danske Konge, medens de satte sig til Modværge, naar f. Eks. Erik Menved forlenede sin Broder Christoffer med Landet som Hertugdømme, eller Christoffer II siden som Konge gav det til Knud Porse. Forbindelsen med Danmark var dog meget løs, og den brødes helt, da de indfødte 1343 rejste en stor Bondeopstand, som kun nedsloges ved Hjælp fra den tyske Orden. Valdemar Atterdag besluttede sig da til at sælge Landet til Højmesteren; 1346 afsluttedes Købet, hvorefter Ordenen for E. betalte den danske Konge 19,000 Mark Sølv. Højmesteren overlod E. til den liflandske Ordensmester. Fra Erik af Pommern's Tid var der imidlertid hos de danske Konger ofte Tanker oppe om deres gamle Ret til dette Land, og da Ordensstatens Opløsning indtraadte, havde man ogsaa i Landet selv nogen Lyst til at søge Værn i Danmark. En anden Beskytter var dog nærmere, den svenske Konge nemlig; 1561 hyldedes Erik XIV af E.'s Byer og Adel, og fra nu af stod E. under Sverige, indtil Peter den Store erobrede Landet 1710; ved Freden i Nystad 1721 blev det endelig afstaaet sammen med de andre svenske Østersøprovinser.

De indfødte Ester vare allerede i den danske Tid blevne haardt undertrykte, og efterhaanden sank de ned i et fuldstændigt Livegenskab. Den svenske Styrelse søgte at sætte Skranker for Adelsherredømmet; den viste ogsaa nogen Interesse for den estiske Nationalitet, og Karl XI gjorde de indledende Skridt til Livegenskabets Ophævelse. Da Russerne fik Magten i E., vendte dog alt tilbage til det gamle, og først i 19. Aarh. har den indfødte Bondebefolkning efterhaanden opnaaet bedre Kaar. (Litt.: Bunge, »Das Herzogthum E. unter den Konigen von Dänemark« [Gotha 1877]; Mollerup, »Danmark's Forhold til Liland 1346—1561« [Kbhvn. 1880]). *Kr.E.*

Estlander, CarlGustav, finsk Kunsthistoriker og Professor i Æstetik ved Helsingfors Universitet, er født 31. Jan. 1834, blev Student 1850, Licentiat 1859, Docent 1860 og foretog derefter en 2-aarig Udenlandsrejse til Frankrig, Spanien og Italien, England, Tyskland og Danmark. Efter sin Hjemkomst ansattes han (1868) som Professor i Æstetik, en Stilling, han endnu (1896) beklæder. Hans alsidige og grundige Dannelse, Tolerance og ærlige Trang til at forstaa ogsaa de Aandsretninger, som han følte sig fremmed overfor, skaffede ham i lange Tider en fra alle Sider anerkendt Position som Finland's æstetiske Smagsleder, og »Finland's mest dannede Mand« haandhævede denne Position uden Tyranniseren, blot ved sin fint og mildt dømmende Personligheds egen Magt. Som kunsthistorisk Forfatter erhvervede E. Berømmelse ogsaa ud over Finland's Grænser ved sit Værk »De bildande Konsternas historia från slutet af 18. århundradet till våra dagar« [Stockholm 1867], som længe regnedes blandt de fornemste i Norden paa sit Omraade; af hans øvrige Produktion have ogsaa hans Afhandlinger om Runeberg (særlig »Runeberg's forhållande till Thorild«) og hans Monografi over Flandrin [1890] mere end speciel finsk Interesse. E., som hører til Forsvarerne af det svenske Sprogs Stilling i Finland (se Svekomani), har i denne Henseende haft indgribende Betydning som Medstifter af »Helsingfors Dagblad«, Stifter og mangeaarig Udgiver af Finland's anseteste Tidsskrift, »Finsk Tidskrift«, mangeaarig Formand for »Svenska Litteratursällskapet i Finland« m. m. Det var da kun naturligt, at han ved »det svenske Parti«s første store Partimøde i Helsingfors (Januar 1896) enstemmig valgtes til Mødets Præsident. Gennem sin utrættelige Virksomhed i Kunstforeningen, der i mange Maader har været Finland's Akademi, har E. haft væsentlig Indflydelse paa Finland's Maler- og Billedhuggerkunst, for Kunstfliden i Finland har han været blandt Banebryderne, og skønt mere end 60-aarig er han bestandig i forreste Linie blandt dem, som i hans Land optage til Drøftelse Tidens nyopdukkende Spørgsmaal baade i det offentlige Liv og Kunsten. *Iv. B.*

Estlander, Jacob August, finsk Læge, født i Vasa Len 24. Decbr. 1831, død i Messina 4. Marts 1881. E. studerede i Helsingfors, blev *Licent. med.* 1858 og *Doctor medicinae & chirurgiae* 1860 og i samme Aar Professor i Kirurgi i Helsingfors. E. var anset for en særdeles dygtig Iagttager, Lærer og Operatør, der var godt kendt i den medicinske Verden, da han foretog en stor Mængde Rejser. Ved Upsala Universitetets Jubelfest 1877 blev han Æresdoktor i det filosofiske Fakultet. Af hans Arbejder kunne nævnes, »Om det relative värdet af de olika behandlingsmetoderna för organiska stricturer i urinröret« [Acad. Afhandl. 1859], »Le mal perforant du pied« [Nord. med. Arkiv 1870], »Ueber Brand in den unteren Extremitäten bei exanthematischem Typhus« [Arch. f. klin. Chir. 1870 og Finska läkaresällskapets handlinger 1870], »Ueber *Chorioiditis* nach *Febris typhosa recurrens*« [v. Graefes Archiv 1869], »Méthode d'autoplastic de la joue ou d'une lèvre par un lambeau emprunté à l'autre levre« [Revue de méd. et de chir. 1877], »Étude clinique sur les tumeurs malignes du sein chez la femme« [smst. 1880], »Resection des cdtes dans l'empyème chronique« [smst. 1879]. *G. N.*

Est mōdus in rēbus (lat.) ɔ: der er et vist Maal for Tingene; Citat af Horats. Sat. I 1. v. 106. Digteren siger: Fordi jeg forbyder dig at være gerrig, opfordrer jeg dig ikke til at blive en Ødeland. Der er i alle Forhold et vist Maal, visse Grænser, uden for hvilke det rette ikke findes. *A. Mr.*

Esto, i Benkulen Navn paa Længdemaalet Cubit (Covid, Kobbit) s. d. *N. J. B.*

Esto mihi (lat.), »vær mig«, kaldes Fastelavnssøndag (*Qvinquagesimæ*) efter Salme 71, 3, hvormed Messen den Dag begynder. *L. M.*

Estompe [æsto'p] (fr.) er et Stykke Skind eller Trækpapir, rullet som en Cylinder, omvunden med Traad og gjort spids for begge Ender; den bruges i Tegnekunsten til at udbrede og sammensmelte Stregerne, særlig ved Kul- og Kridttegninger; med e. alene udarbejdede Tegninger kaldes *å l'e.*, men bruges nu ej meget, da de have et uldent og for blødt Udseende. *A. Ls.*

Eston [e'stn], By i det nordlige England, Yorkshire, ligger 16 Km. N. V. f. Guisborough, har Fabrikation af Jærnbaneskinner og (1891) 10,700 Indb.

Estrach se Caldás 2).

Estråda, La, By i det nordlige Spanien, Provins Pontevedra (Galicien), beliggende ca. 30 Km. N. N. 0. f. Pontevedra i en befolket Bjærgegn, har (1887) 24,900 Indb. *H. TV.*

Estråde, af italiensk *sirada,* en Gade, en Forhøjning, den ved eet eller flere Trin forhøjede Del af Gulvet foran et Vindu, en Tronstol e. l. I Kirkerne anvendes E. ved Koret eller ved Kapeller for at hæve Alteret, Korstolene eller Katafalkerne over det øvrige Gulv; i offentlige Lokaler anvendes E. til Sæde for Orkestret eller de optrædende Skuespillere, Sangere, Musikere (Tribune). Ved Slusebygning betegner E. den forhøjede Del af Slusekamret eller Rummet mellem de to Sluseporte. *E. S.*

Estrangēlo se Syrisk Sprog og Skrift.

Estrapade [æstrapa'd] (fr.), Vipning, Vippegalge. *Place de l'E.* er en Plads i Paris, hvor der tidligere har staaet en Vippegalge, i hvilken mange, særlig Protestanter, ere blevne pinte.

Estrées [æstre'] d', gammel fransk vidtforgrenet Adelsslægt, der har Navn efter Godset E.-en-Cauchie ved Arras. Af dens Medlemmer mærkes:

Jean d'E., Vicomte af Soissons, Herre til Cœuvres, født 1486, død 23. Oktbr. 1571, var med ved Marignano og Pavia, blev siden Stor-

mester for det franske Artilleri og gik over til Kalvinismen. Han prises af Brantome som en stor Krigsmand. Hans Søn Antoine d'E. blev 1596 Stormester af Artilleriet og siden Guvernør i Isle-de-France, han ægtede Frangoise Babou de la Bourdaisière, den ene af syv Søstre, som man kaldte »de syv Dødssynder«, — ikke for deres Dyds Skyld —; af dette Ægteskab fødtes bl. a. Sønnen Frangois Annibal I og Datteren Gabrielle; Sønnen var født 1573 eller 1575 og døde 5. Maj 1670; han var baade Kriger og Diplomat og blev brugt meget i begge Egenskaber. 1621 blev han Ambassadør i Rom, derefter i Schweiz, 1624 anførte han de Franske i den Veltlinske Krig, forsvarede sig tappert i Mantova, men maatte til sidst kapitulere med de kejserlige. 1626 blev han Marskal af Frankrig, førte derefter en fransk Hær i Tyskland og indtog Trier 1632. Fra 1636—42 var han paa ny Gesandt i Rom, blev derefter Pair og Guvernør i Isle-de-France og skal 93 Aar gl. have giftet sig med Mlle. de Manicamp, som Aaret derpaa døde efter en Abort. Søsteren Gabrielle d'E., født ca. 1571 eller 1572, død Natten mellem Skærtorsdag og Langfredag 10. Apr. 1599, har næppe ført noget synderlig opbyggeligt Ungdomsliv, om hun maaske ikke har været slet saa slem, som den Tids Skribenter: Bassompierre, Sully, Tallemant des Réaux o. a. afmale hende. Henrik IV, hvis Frille hun blev, lod hende ægte Nicolas d'Amerval de Liencourt, fra hvem hun efter en skandaløs Proces blev skilt, gjorde hende til Markise af Monceaux og Hertuginde af Beaufort, overvældede hende med Rigdomme og Herligheder og vilde 1599 trods Sully's Modstand endog gøre hende til sin Dronning, hvad hun maaske ogsaa var bleven, hvis ikke en pludselig Død, af Eklampsi, havde bortrevet hende i et Svangerskabs syvende Maaned. Mange — endog Mézeray — troede, hun var død af Gift. Med Kongen havde hun César af Vendome, Hertug af Beaufort, Storprioren Alexandre (død i Vincennes Febr. 1629 og Catharine Henriette, siden gift med Hertug Charles af Elbeuf.

Ovennævnte Frangois Annibal I havde 3 Sønner: Frangois Annibal II, Jean og César. Den første, født 1623, død 30. Jan. 1687, var Markis af Cœuvres, Hertug af E., Guvernør i Isle-de-France og 1672 Ambassadør i Rom, hvor han ruinerede sig ved sin Ødselhed og Pragtsyge. Broderen Jean d'E., født 1624, død i Paris 19. Maj 1707, var med ved Gravelingen, Lens og Arras 1654 og fik 1668 en høj Kommando til Søs — med Duquesne som Raadgiver, da han selv var ganske uvidende om Søvæsenet. At han ikke indlagde sig Ære til Søs, er let at forstaa, desuagtet blev han Marskal af Frankrig 1681. Den tredje Broder César d'E. blev Biskop i Laon, Kardinal 1674 og benyttedes meget som Diplomat af Ludvig XIV i " hans Stridigheder med den romerske Kurie. César, som var født 1628, blev 26 Aar gl. Medlem af det franske Akademi uden hverken før eller senere at skrive en Linie; derimod gjorde han (efter d'Alembert) »galante Vers« til Mme. Maintenon. Han døde 18. Decbr. 1714. Frangois Annibal III, Søn af Frangois Annibal II, efterlod sig Sønnen Louis Armand d'E., som døde barnløs 16. Juli 1723. Victor Marie d'E., født 30. Novbr. 1660, død i Paris 28. Decbr. 1737, var Søn af ovennævnte Jean d'E. Han tjente først i Hæren under Marskal de Créqui, derefter paa Flaaden i Vestindien, under Duquesne paa Togene mod Algérie 1682 og 1688 og under Tourvillc mod Hollænderne. 1691 støttede han til Søs Catinat mod Savojen og indtog Nizza, under den spanske Successionskrig kæmpede han med Ære til Søs, fik 1703 Marskalstaven og leverede 24. Aug 1704 en heldig Søbataille ved Malaga. Efter Ludvig XIV's Død blev han Præsident for det nyskabte Marinekonseil, men kunde ikke udrette noget, da Regenten og Kardinal Fleury forsømte Flaaden. Som Guvernør i Bretagne gjorde han sig meget afholdt af Befolkningen. Han var en Mand af Lærdom og Dannelse, Medlem (1715) af det franske Akademi og en ivrig Samler af Bøger, Kort og Kunstsager. Hans Datter Marie Catherine d'E., ægtede Louvois's ældste Søn, Markis de Courtanvaux; deres Søn var Louis Charles César le Tellier, Markis de Courtanveaux, Hertug d'E., Marskal af Frankrig, født 4. Maj 1697, død 2. Jan. 1771. Han tjente først under Marskallen af Berwick i Spanien og var med ved Belejringerne af Fuenterabia, S. Sebastian, Urgel og Rosas, og blev derpaa med sit Regiment sendt til Kong Stanislaus i Weissenburg (Elsass). Han blev *Maréchal de Camp* eller Brigadegeneral I. Apr. 1735, deltog dernæst 1741—44 under Marskal de Belle-Isle i den østerrigske Successionskrig og blev Generalløjtnant 2. Maj 1744. Sejren ved Fontenoi skyldtes for en ikke ringe Del E. 24. Febr. 1757 blev han Marskal af Frankrig og slog 26. Juli s. A. de Engelske under Hertugen af Cumberland ved Hastenbeck (ved Hameln), hvorpaa han indtog Minden, men blev styrtet ved en Hofkabale og maatte overgive Anførselen til Richelieu. 1758 blev han Statsminister og 1763 Hertug. Han var to Gange gift, men døde barnløs. (Litt.: Pére Anselme. *Hist. des Grands-Officiers de la Couronne*; L. Guérin, *Les marins illustres de la France;* Courcelles, *Hist. des Pair s et grands-dignit. de France;* C. Rousset, *Le Comte de Gisors;* Desclozeaux, *Gabr. d'E.;* Brantome, *Capit. frang;* Mézeray, *Hist. de Fr.* Bd. III; Bassompierre, *Nouv. mém.*; Tallemant des Réaux, *Historiettes).* *F. J. M.*

Estreicher, Karl, polsk Bibliograf og Litteraturhistoriker, er født 22. Novbr. 1827 i Krakov og er fra 1868 Direktør for det Jagelloniske Universitetsbibliotek srnst. Han har skrevet adskillige værdifulde bibliografiske Arbejder samt Monografier over polske Forfattere, men har særlig gjort sig fortjent ved sin store fortrinlige polske Biografi, »Bibliografia polska« [12 Bd., Krakov 1870—91], hvoraf de første 7 Bd. behandle 19. Aarh., Resten det 15.—18. Aarh.

Estrélla, Serra da (o: Stjernebjærge), Oldtidens *Mons Herminias,* Portugal's højeste Bjærge og et Led af de kastilianske Grænsebjærge (s. d). Det er en ca. 60 Km. lang Granitkæde, der stryger fra Nordvest til Sydøst, og som mod Syd falder brat af til Zezere's Dal, medens den mod Nord gaar jævnere over til Mondego's Dal i Beira Baixa. Den for det meste flade Bjærgryg er bevokset med Græs, Krat og Enebær. Den højeste Del er den sydvestlige, hvor Malhao da Serra hæver sig til 1,993 M. Nær herved ligge

fire klare Alpesøer, deriblandt Lagoa oscura og Lagoa redonda, hvorfra Floden Alva kommer. Andre Afdelinger af Systemet 0. f. Højdepartiet have Navne som Cantaro Delgado, Cantaro magro og Cantaro gordo. En stor Del af Aaret ere de højeste Partier dækkede med Sne. *H. W.*

Estremadura (o: *Extrema Durii*, det yderste Land hinsides Duero, et Navn, som stammer fra Middelalderen, da de Kristne endnu ikke vare naaede længere mod Syd i Kampen mod Araberne), Portugal's midterste Provins, grænser mod Nord og Nordøst til Beira, mod Øst og Syd til Alemtcjo og mod Vest til Atlanterhavet; den er 17,800 • Km. og har (1881) 946,500 Indb., o: 53 paa 1 □ Km.; Tætheden er saaledes lidt over Middeltallet (51); men det ligger i, at Byerne Lisboa (Lissabon) og Setubal med deres Omgivelser findes i den ellers sparsomt befolkede Provins. Den inddeles i 3 Distrikter: Lissabon, Santarem og Leiria, og har til Hovedstad Lissabon. Provinsen deles ved den mod Sydvest løbende Tejo (Tajo) i to omtrent lige store Dele, hvoraf den nordlige er den mest bjærgfulde, idet den er opfyldt af de sydlige Udløbere af de kastilianske Grænsebjærges vestlige Afdeling, Scrra da Estrella, der sender sine tørre stejle Kalkstensbjærge ned i Landet, som Serra de Aire, Monte Junto og Serra Cintra. Den sidste, som ender i Cabo da Roca, og som hæver sig til henved 500 M., er dog stærkt skovbevokset. Omkring Leiria og Pombal ligge udstrakte Cistusheder. Den nordlige Dels vigtigste Floder ere Tajo's Biflod Zezere (med Bifloden Nabao) og Kystfloden Lis. Den sydlige Del er langt mindre bjærgfuld, idet Landet her mest bestaar af store flade Hedestrækninger, som ere bevoksede med Cistus og hist og her afbrydes af Sumpe; mod Nord ligger den øde, sandede Højslette Cemas de' Ourem; ude ved Kysten ved Nordranden af Setubal-Bugten hæve sig Kalkstensbjærgene Serra da Arrabida til ca. 500 M., og her er Kysten høj og stejl, medens den andre Steder, saaledes omkring Lissabon, er flad og sandet. Den vigtigste Flod i den sydlige Del er Sado eller Sadão, der falder ud i Bugten ved Setubal. E. har et prægtigt, meget varmt Klima, som dog mildnes noget ved de hyppige Norden- og Nordøstvinde. Det er den Provins i Portugal, der hyppigst hjemsøges af Jordskælv. Kun Halvdelen af Arealet er kultiveret, og Jordens Frugtbarhed er meget forskellig. Medens de omtalte Hedestrækninger og Højsletter næsten helt ere ukultiverede og kun benyttes til nogen Kvægavl, ere Sletterne ved Tejo's højre Bred, de saakaldte Ribatejo, og mellem Flodens Arme, Lezirias, saavel som flere andre Lavninger, navnlig Egnen om Lissabon, overordentlig frugtbare, dækkede med den yppigste Vegetation og udmærket godt dyrkede; der dyrkes i store Mængder Hvede, Majs, Olie, Vin, Sydfrugter o. s. v., ja selv Dadelpalmen trives godt i Egnen om Lissabon. De vigtigste Husdyr ere Heste, Svin og Æsler; ogsaa Muldyr og Geder findes i større Mængder, hvorimod der kun er ringe Antal af Faar, ogsaa er der en Del Bi- og Silkeavl; men i det hele maa dog baade Agerbruget og Kvægavlen siges at være forsømte. Som alt nævnt ere Bjærgene for det meste skovløse med Undtagelse af Serra Cintra og Serra da Arrabida, der ere dækkede med store Skove af Fyr og Orangelunde. Ogsaa paa mange Steder paa Sletterne langs Kysten findes der store Skove af Eg og ister Fyr (Fyrreskovene bedække i det hele 70,000 Hekt.); den største er den V. f. Leiria liggende »Pinhal del Rei« (Kongens Fyrreskov), der er 10,000 Hekt. stor, og som er plantet i 13. Aarh. af Kong Dionysius. Paa mineralske Skatte er Provinsen meget rig, men de udnyttes ikke synderlig; der findes især Marmor og Salt, som dels faas fra Saliner, hvoraf den største Rio Mayor N. V. f. Santarem, dels indvindes fra Havet, især ved Setubal; desuden er der stor Rigdom paa Mineralkilder, saaledes Termerne ved Torres Vedras, Caidas da Reinha m. fl.; der er i alt 16 Badesteder. Industrien er ikke stor, naar undtages Lissabon; Handelen, hvis vigtigste Pladser ere Lissabon og Setubal, beskæftiger sig især med Vin, Sydfrugter, Salt og Soda. E. er den af Portugal's Provinser, der har de bedste Landeveje og de fleste Jærnbaner. Beboerne have Ord for at være de mest oplyste i Portugal. *H. W.*

Estremadura, Landskab, tidligere Provins i det vestlige Spanien, beliggende omkring Tajo og Guadiana, begrænses mod Vest af Portugal og er ellers omgivet af Leon mod Nord, Gammel- og Ny-Kastilien mod Øst og Andalusien mod Syd; det er siden 1833 delt i Provinserne Caceres (mod Nord) og Badajoz (mod Syd) og er omtrent 41,800 □ Km. med (1887) 821,300 Indb., o: 19 paa 1 □ Km. eller langt under Middeltallet i Spanien. I fysisk Henseende udgør Landskabet den vestlige Del af den nykastilianske Højslette og er især i den nordlige Del et øde og daarlig befolket Land. For øvrigt henvises angaaende de nærmere Forhold med Hensyn til Jordbunden og Næringsvejene til Art. Badajoz og Caceres. Landskabets Udseende var dog et ganske andet under Romernes og Maurernes Herredømme; da var det en af Spanien's rigeste og mest blomstrende Provinser og betragtedes som et Kornkammer for Halvøen. Men efter Maurernes Fordrivelse forfaldt det, og Pesten 1348 og senere Udvandringer til Amerika udtyndede Befolkningen. Indbyggerne, Estremeños, ere ligesom Ny-Kastilianerne et Blandingsfolk af Arabere og Vestgoter, men ere dog ikke saa lidt forskellige fra disse, især ved deres alvorlige, gravitetiske Væsen og deres mørke Klædedragter. *H. W.*

Estremadurit kaldes Fosforit (se Apatit) fra Estremadura.

Estremoz [estremo!s], By i det sydlige Portugal, Provins Alemtejo, beliggende 461 M. o. H. paa en Del af Bjærgdraget Caixeiro i en meget frugtbar Egn, har (1878) 7,300 Indb., der drive Handel, især med Uld (hvilket navnlig udføres til Spanien og Frankrig), og forfærdige de over hele Portugal kendte Vandkølere (*Bilhas de barro*, i Spanien kaldte *Bucaros*); i Omegnen store Marmorbrud. E. er beskyttet af to Forter og omgives af gamle, forfaldne Fæstningsværker. 9 Km. N. V. f. E. ligger Sta. Victoria da Ameixial, hvor Portugiserne 3. Juni 1663 besejrede Spanierne. *H. W.*

Estrid, dansk Kvindenavn (ældre *Æs-fríðr*, 10. Aarh. paa Vedelspangstenene; af *Ass*, Gud, og *fríðr*, Kvinde, eller skøn), = norsk Astrid; vistnok i Middelalderens Slutning falden sammen med det bibelske Ester. *A. O.*

Estrid, dansk Kongedatter og Kongemoder, kaldes ogsaa med det kirkelige Navn Margrete og var en Datter af Sven Tjugeskæg og Sigrid Storraade. Tidlig blev hun gift med den mægtige Ulv Jarl, der af sin Svoger, Knud den Store, blev gjort til en Slags Formynder for Hardeknud. Der opkom imidlertid Strid mellem Svogrene, og Knud lod Ulv dræbe i Roskilde Kirke, hvorpaa han til Bod skænkede E. meget store Godser. Snart efter lod han hende ægte Hertug Robert *le diable* af Normandie; men denne forskød E., og hun vendte atter tilbage til Danmark. Her gjorde hun sig berømt ved sin Gavmildhed over for Roskilde Kirke, idet hun skænkede den en Gave paa 50 Bol i Gonge Herred (Skaane) og lod opføre en Stenkirke i Stedet for den hidtilværende Trækirke. Hun døde 9. Maj, muligvis først 1074, altsaa i en høj Alder, og blev jordet i Roskilde Trefoldighedskirke, hvor hun ogsaa havde ladet Ulv begrave. Med Ulv havde E. Sønnerne Sven, Bjørn og Asbjørn (Esbjørn). Sven, der blev dansk Konge og Stamfader til en stor Kongeslægt, kaldes altid efter sin Moder. (Litt.: »Dansk biogr. Lexikon« IV; [Dansk] »Hist. Tidsskrift«, 6. Række III 617 fif.). *H. O.*

Estridsøn, Sven, se Sven Estridsøn.

Estrik (holl. *Estrich),* et Gulv, der er dannet af en sammenhængende Masse, Ler, Gips, Kalk eller Mosaik, i de senere Aar det saa meget anvendte Terrazzo. I Modsætning til et Sten- eller Trægulv. *E. S.*

Estrup, Hector Frederik Janson, dansk Historiker, født 5. Jan. 1794 i Randers, hvor hans Fader, den udmærkede Skolemand Peder E., var Rektor, død 29. Decbr. 1846. Opvakt og tidlig moden førtes han af sin Svoger, L. Engelstoft, ind paa historiske Studier og disputerede allerede 1817 for Doktorgraden; han tilbragte derefter 3 Aar i Udlandet, snart fordybet i Arkiver og Manuskriptsamlinger, snart nydende Naturen og Folkelivet. 1822 blev han Lektor ved Sorø Akademi, og fra 1830 havde han som Direktør Ledelsen af hele denne Anstalt; Virksomheden her tilfredsstillede ham dog ikke ret, og de Planer, han havde til en Omdannelse af Akademiet, mødte Modstand. Imidlertid var E. ved 1822 at ægte en Datter af Jac. Brønnum Scavenius til Gjorslev (og efter hendes Død hendes Søster 1833) bleven meget formuende; han købte Herregaarden Kongsdal, og 1837 opgav han sit Embede. Som Herremand viste han megen Interesse for Bøndernes Vel og deltog ogsaa i Datidens Politik, idet han var stænderdeputeret fra 1840. En tiltagende Brystsyge fik ham imidlertid 1844 til at frasige sig dette Hverv og medførte faa Aar efter hans Død. I sit første Ægteskab blev han Fader til nedenn. J. B. S. E.

E.'s Forfatterskab er ikke stort i Omfang; hans enkelte Afhandlinger foranstaltede hans Enke optrykt i hans »Samlede Skrifter« [3 Bd., 1851], og dertil kommer hans fortrinlige Lærebog i Verdenshistorien [1826]. Som Historiker er E. grundig, om end uden udpræget kritisk Skarpsindighed, klar, men noget tør og fantasiløs; altid ivrig for Sandhed og Ret var han tillige en varmtfølende Patriot. Han søgte sine Emner baade fjern og nær, fra Oldtiden og Nutiden, fra Udlandet og fra Fædrelandets Historie; mest hjemme var han dog i den danske Middelalder og har givet vigtige Bidrag til Forstaaelse af denne Tidsalders Klostervæsen og agrariske Forhold, bl. a. i Skildringen af sin egen Gaards Historie (»Tygestrup, som det var, og som det er« [1838]). Han bør ogsaa mindes som den første danske Historiker, der tog fat paa at fremstille Danmark's Ret over for Slesvig [1832], og den borgerlige Godsejer vakte sine ny Standsfæller Misfornøjelse ved i sit Skrift »De danske Majorater, en historisk-politisk Betragtning« [1845] at vise Fideikommissers Skadelighed, medens han dog paa andre Punkter ikke holdt sig tilbage for at imødegaa Bøndernes Krav, naar de efter hans Tanker gik Herremændene for nær. Ædel og rettænkende viser E. sig i sine Skrifter som i sit Liv. *Kr. E.*

Estrup, Jacob Brønnum Scavenius, dansk Politiker, ovenn.'s Søn, er født i Sorø 16. Apr. 1825. E. tog Forsteksamen 1844 og tre Aar efter Landmaalereksamen. Ved Faderens Død 1846 overtog han dennes Ejendom Kongsdal i Holbæk Amt, og senere erhvervede han desuden Skafføgaard i Randers Amt. Her valgte han at bo og er derved, trods sin sjællandske Fødsel, kommen til at føle sig og betragtes som Jyde. Begge E.'s Forældre vare døde af Brystsyge, og denne Sygdom truede ogsaa hans Liv. Hele Ungdommen igennem var han meget svag, og kun ved gentagne Rejser til Syden og ved en gennemført Regelmæssighed og Forsigtighed i Livsførelse, som han bestandig siden har bibeholdt, lykkedes det ham at byde Sygdommen Trods. E. var i øvrigt en ivrig og virksom Landmand og har af sine Standsfæller faaet betroet forskellige Tillidsposter, ogsaa af ikke politisk Natur; bl. a. valgtes han 1856 til Medlem af Randers Amtsraad.

Snart skulde dog det politiske Liv lægge Beslag paa ham. Ved Opløsningsvalget 1. Decbr. 1854 valgtes han til Folketingsmand for Randers-Kredsen. Han valgtes som Modstander af Ministeriet Ørsted og var Medlem af det 25 Mands Udvalg, Tinget nedsatte, for at modtage de afgaaede Ministeres Forklaringer angaaende de uden Bevilling afholdte Rustningsudgifter. Han stillede her sammen med 6 andre Medlemmer et Forslag om, at Erstatningsansvar kun skulde gøres gældende for dem af disse Udgifter, som vare afholdte paa Trods af Tingets ligefremme Nægtelse; men da hans Forslag forkastedes, stemte ogsaa han for Udvalgets Hovedforslag om Rigsretsaktionen. Allerede ved det næste Valg i Sommeren 1855 undlod E. imidlertid, rimeligvis af Helbredshensyn, at søge Genvalg, og han stod nu uden for det politiske Liv, indtil han 14. Apr. 1864 indvalgtes i Rigsraadets Landsting for den Kreds, i hvilken han boede. I dette og i den reviderede Grundlovs Landsting har han bestandig siden haft Sæde som valgt Medlem for den Kreds, i hvilken han har Bopæl. I E.'s første Landstingsaar var det Grundlovskampen, som i den indre Politik næsten udelukkende lagde Beslag paa Opmærksomheden, og han stillede sig her bestemt paa den store Grundbesiddelses Standpunkt og ønskede ved Forfatningsforandringen at erhverve saa megen Magt som muligt for den. Det var E., som i Jan. 1865 i Spidsen for en Gruppe af Godsejere stillede et Ændringsforslag til Ministeriet Bluhme's Udkast til en revideret Grundlov, gaaende ud paa, at Valgretten til Landstinget i Stedet for som fore-

slaaet at gøres afhængig af en aarlig Indtægt paa 2,000 Rdl. skulde for Landdistrikternes Vedkommende overlades til delegerede for Sogneforstanderskaberne og et lige stort Antal af de største Grundbesiddere og for Kjøbenhavn's og Købstædernes til den højestbeskattede Femtedel af Folketingsvælgerne. Dette Forslag blev vel taget tilbage inden Afstemningen, men blev dog Grundlaget for den senere Overenskomst. E. tog ogsaa ellers livlig Del i Grundlovsbehandlingen og øvede helt igennem en betydelig Indflydelse. Hans medfødte politiske Evner gjorde sig allerede nu gældende og vandt almindelig Anerkendelse. Han var ogsaa medvirkende ved den Sammenslutning mellem Godsejerpartiet og en Del af Venstre, som førte til Grundlovsoverenskomsten og Oktoberforeningens Dannelse, og 10. Oktbr. 1865 deltog han i hin Fest paa Hotel Fønix, hvor Alliancen mellem »de store og de smaa Bønder« besegledes. 6. Novbr. 1865 indtraadte E. som Indenrigsminister i Ministeriet Frijs og viste sig snart som Regeringens betydeligste Kraft i det indre Reformarbejde, som nu begyndte. Det lykkedes ham at gennemføre saa betydelige Lovarbejder som Loven om Borgerrepræsentantvalg i Kjøbenhavn (23. Decbr. 1865), Landkommunalloven (6. Juli 1867), Købstadkommunalloven (26. Maj 1868), Vejloven (21. Juni 1867), de store jydske og sjællandske Jærnbanelove og Loven om Anlæg af Esbjærg Havn. E. nød da ogsaa i disse Aar en ikke ringe Popularitet, især i Jylland, og han arbejdede i det hele godt sammen med Folketinget. Hans Tilbagetræden 22. Septbr. 1869, 8 Maaneder før det samlede Ministeriums Afgang, skyldtes Helbredshensyn. Disse have vel ogsaa delvis været bestemmende for ham, da han i Foraaret 1870 vægrede sig ved at paatage sig det ny Ministeriums Dannelse. Under Ministeriet Holstein udbrød Konflikten mellem Regering og Landsting paa den ene og Folketinget paa den anden Side, efter at det forenede Venstre havde opnaaet Flertal i dette sidste Ting. E., som indtog en ledende Stilling inden for Landstingets Godsejergruppe, var lige fra Begyndelsen en absolut Modstander af Venstres Krav om en Folketingsparlamentarisme, og han nærede den Anskuelse, at Landstinget i fornødent Fald ikke burde vige tilbage for en Konflikt. Under den fortsatte Kamp kom Tyngdepunktet i Landstinget mere og mere til at ligge i Godsejergruppen, og det var derfor intet Under, at E. som dennes Fører indtrængende opfordredes til at danne den ny Regering, da Ministeriet Holstein i Sommeren 1874 trak sig tilbage. Han ansaa imidlertid endnu ikke Situationen for moden og gav et afslaaende Svar; men da det svage Ministerium Fonnesbech Aaret efter gik af som Følge af en Overenskomst i Fællesudvalget om Finansloven, traadte han endelig til, efter at først Grev Frijs havde sagt nej. 11. Juni 1875 dannedes Ministeriet E., i hvilket Konseilspræsidenten overtog Finansministeriets Portefeuille.

Fra nu af og til Ministeriets Afgang 1894 er E.'s Historie nogenlunde den samme som Landets politiske, og det vil derfor være tilstrækkeligt at paapege nogle faa Hovedmomenter. E. vedkendte sig det som sine to Hovedopgaver at hævde Regeringens og Landstingets Magtstilling over for Folketingets parlamentariske Krav og at faa gennemført en saadan Udvikling af Forsvarsvæsenet, som de ledende militære ansaa for fornøden, derunder navnlig en Befæstning af Kjøbenhavn ogsaa mod Landsiden. Dette Program maatte, efter Forholdenes Natur, snart bringe ham i skarp Konflikt med Folketinget, hvis Ledere heller ikke vare til Sinds at vige tilbage for den Kamp, som de to Tings saa yderst forskelligartede Sammensætning før eller senere maatte hidføre. Den første af de Folketingsopløsninger, paa hvilke Ministeriet E.'s Historie er saa rig, kom allerede i Foraaret 1876 paa Forsvarssagen og førte til et stort Nederlag for det ministerielle Parti, som tabte ikke mindre end 15 Kredse. E., hvis Hovedstyrke netop laa i en vis stejl Urokkelighed under Modgang, og som følte sig stærk ved Kongens Tillid, ved sit Ministeriums Ensartethed og ved den stigende Opinion i Landstinget og Højre for, at Kampen burde udfægtes til Bunds, lod sig imidlertid ikke anfægte væsentlig af det ugunstige Valgresultat. Han undlod vel i de nærmest følgende Aar at bringe Forsvarslovene frem igen, men fortsatte i øvrigt i det tidligere Spor. Allerede i Foraaret 1877 kom det da ogsaa til en Sprængning af Finansloven, og under 12. Apr. 1877 udstedte Regeringen en foreløbig Finanslov, som dog kun indeholdt Hjemmel for Afholdelse af de Udgifter, som vare bevilgede baade af Folketing og Landsting. Den foreløbige Finanslov betegnedes af Venstre som et Grundlovsbrud og fremkaldte en overordentlig Bevægelse imod Ministeriet; men til Gengæld ydede dettes Tilhængere det udelt Tilslutning, og Troen paa, at E. var den rette Mand til at føre Kampen mod Venstre til Ende, styrkedes mægtigt i hans Parti. Konflikten fandt dog en foreløbig Afslutning i Novbr. 1877, da en Del af Venstre enedes med Højre om en midlertidig Finanslov og saaledes muliggjorde dennes Vedtagelse i begge Ting. E. havde forholdt sig ret passiv over for denne Overenskomst; men i den følgende Tid styrkedes hans Stilling yderligere ved Venstres Splittelse i to Grupper, »moderate« og »radikale«, og ved Opløsningsvalget i Jan. 1879 paa det vestindiske Spørgsmaal vandt Højre 12 Kredse. Splittelsen i Venstre benyttedes nu til Gennemførelse af flere vigtige Love, navnlig vedrørende Forsvarsvæsenet, idet Regeringen snart vandt Støtte hos den ene, snart hos den anden af Venstregrupperne. Den mere bøjelige og laverende Politik, som den ny Situation krævede, var dog ikke ret E.'s Sag, og 1881 trak det paa ny sammen til Konflikt. Modsætningen mellem Regeringen paa den ene og Venstregrupperne paa den anden Side skærpedes, medens disse sidste begyndte at nærme sig til hinanden. De to Opløsningsvalg i Foraar og Sommer 1881 faldt uheldig ud for Regeringen, og de skarpe Udtryk i det aabne Brev, ved hvilket den første af de to Opløsninger fandt Sted, navnlig de bekendte Ord om Folketingets manglende »Evne eller Vilje«, bleve et samlende Kampsignal for Oppositionen. Sammenholdet i Højre begyndte ogsaa at svækkes noget, hvad der navnlig gav sig Udtryk i det saakaldte Majforlig 1882, ved hvilket Højres nationalliberale Fløj satte igennem, at man strakte sig videre i Imødekommenhed over for Folketinget, end indflydelsesrige Elementer i Regering og Landsting syntes om. Venstre benyttede imidlertid ikke de Chancer, der saaledes tilbøde

sig, °g »Visnepolitikken« samlede paa ny Højre og styrkede Regeringens Hænder. Spørgsmaalet om Kjøbenhavn's Befæstning droges atter stærkt i Forgrunden, og det bar øjensynlig hen imod en Konflikt, skarpere og alvorligere end den i 1877. I Foraaret 1885 sprængtes Finansloven, og Regeringen udstedte en provisorisk Finanslov, ved hvilken den bemyndigedes til at afholde ogsaa saadanne Udgifter, som Folketinget havde nægtet. I de følgende Aar var selvfølgelig Modsætningen mellem Regering og Folketing skarpere end nogen Sinde, men Højre havde aldrig staaet mere sluttet end nu og E. aldrig øvet en mere ubestridt Myndighed og været mere populær inden for sit Parti. Denne Stemning i Højre kulminerede, da Typograf Jul. Rasmussen 21. Oktbr. 1885 havde øvet et mislykket Attentat paa Konseilspræsidenten. Den regelmæssige Lovgivningsvirksomhed var i de første Aar af Provisorieperioden saa godt som standset, og hvad Regeringen paa egen Haand ved foreløbige Love og paa »forventet Tillægsbevilling« gennemførte, var i det væsentlige kun militære Foranstaltninger, sigtende til at gennemføre Hovedstadens Befæstning mod Landsiden og supplere den allerede til Stede værende Søbefæstning, samt forskellige Foranstaltninger af væsentlig repressiv Art, som Oprettelsen af et Gendarmerikorps, Love om ekstraordinære Politiforanstaltninger, om Indskrænkninger i Anskaffelse og Brug af Vaaben og om Tillæg til Straffeloven og til Presseloven. Ved Opløsningsvalget Jan. 1887 genvandt Højre paa det nærmeste de Hovedstadskredse, det ved det foregaaende Valg havde tabt til Oppositionen. Fra 1887 syntes der igen at skulle komme Gænge i Lovgivningsarbejdet, og der gjordes fra begge Partiers Side Forsøg paa en Overenskomst om Finansloven, som dog ikke førte til noget. I Samlingen 1890—91 begyndte en forholdsvis frugtbar Reformperiode, selvfølgelig med E.'s Billigelse, men ikke under nogen egentlig aktiv Ledelse fra hans Side. Ogsaa under de Forligsforhandlinger, som førtes i Samlingerne 1892—94, og som I. Apr. 1894 satte Frugt i Vedtagelsen af en regelmæssig Finanslov, indtog Konseilspræsidenten en forholdsvis passiv Stilling. Han godkendte imidlertid sluttelig Forligsgrundlaget og afgav samme Dag, som Finansloven vedtoges i Landstinget, en Erklæring, som stillede hans Tilbagetræden i Udsigt. Ministeriets Afgang fandt derefter Sted 7. Aug. s. A. Efter sin Fratræden hædredes E. af Kongen, som allerede 1878 havde dekoreret ham med Elefantordenen, ved Tildelelse af Rang over Ministrene. Ogsaa Højrepartiet viste ham paa forskellig Maade sin Paaskønnelse, og Landstingets Højre valgte ham til sin Formand, i hvilken Stilling han endnu (1896) bestandig øver en væsentlig Indflydelse paa sit Partis Politik.

E.'s politiske Hovedstyrke har ligget i hans Karakters Fasthed og i hans urokkelige Selvsikkerhed. Han er født Regeringsmand: det falder ham naturligt at lede og befale, og hans Personlighed aftvinger uvilkaarlig hans Omgivelser Respekt. Han er som Taler klar og koncis, hans Ord slutte sig nøje om Tanken, og hans Viden er sikker og selvstændig, saa langt den rækker. Han er af Naturen ordrig og af et nervøst Temperament; men den fortsatte Selvtugt, gennem hvilken han har udformet og fæstnet sit medfødte Anlæg til at beherske andre, har i hans offentlige Optræden gjort ham sikker og rolig og givet hans Taler deres knappe og skarpt skaarne Form. Som Finansminister har hans Hovedegenskab, saa snart ikke storpolitiske Hensyn traadte i Forgrunden, været en vis sparsommelig Forsigtighed, en udpræget Tilbøjelighed til at holde sig paa »den sikre Side«. Han har som Finansminister øvet en mere gennemgribende Indflydelse paa den finansielle Detail, ogsaa paa de andre Ministeriers Omraade, end nogen af hans Forgængere siden Sponneck. E.'s Mangler høre paa det nøjeste sammen med hans Fortrin. Hans Fasthed og Selvtillid udarte ikke sjælden til Stivhed og Uimodtagelighed for Paavirkning af andre. Han er en noget tørt anlagt Natur, lidet smidig og iderig. Dette fuldt saa meget som de politiske Forholds Vanskelighed skyldes det, at han i sin nittenaarige Finansadministration, trods sin betydelige Arbejdsomhed og Forretningskyndighed, har gennemført forholdsvis saa faa Reformer. *N. N.*

Estrup se Gammel Estrup.

Estruplund, Hovedgaard i Rugsø Herred 22 Km. N. 0. f. Randers, tæt ved Kattegat, var oprindelig Ladegaard til Hevringholm. 1802 oprettedes den tillige med Stenalt til et Stamhus, men frasolgtes alt 1806 af Ejeren, Grev Preben Brahe Schack. *B. L.*

Estvadgaard, Hovedgaard i Ginding Herred 5 Km. S. V. f. Skive, tilhørte sidst i 15. Aarh. Slægten Gyldenstjerne og 100 Aar senere Rigsadmiralen Peder Munk, der var Medlem af Formynderregeringen i Christian IV's Mindreaarighed. Derefter gik den over til Ranzau'erne o. a. Fru Frederikke Louise Benzon, født Glud, oprettede ved Testamente af 4. Marts 1745 af E. med Tilliggende et Kloster for 6 Fruer og 6 Frøkener. E. Kloster fik sin Fundats 5. Decbr. 1749. Senere er Gaarden bortsolgt. E.'s Stiftelse, som det officielle Navn er nu, ejede (31. Decbr. 1894) en Kapital paa 220,621 Kr. 29 0. 16 Damer nyde en Hævning af 400 Kr. aarlig (Priorinden 600) og 4 af 200 Kr. 7 fattige Enker faa desuden hver 50 Kr. aarlig. *B. L.*

ESUS (Hesus ell. Æsus), keltisk Gud, hvis Dyrkelse særlig var udbredt i Gallien, hvor man har fundet ham afbildet og omtalt paa flere Mindesmærker. E. synes at være de indfødtes Navn paa Gallernes Krigsgud, der af romerske Forfattere i Reglen betegnes som »Gallernes Mars«. *V. S.*

Esvan se Assuan.

Eszék se Esseg.

Etaarig (bot.) se Enaarig.

Etaarig-Frivillige, findes i de fleste store europæiske Hære, der have en fleraarig Uddannelsestid for de værnepligtige. Systemet indførtes først i den preussiske Hær 1867 og skaffede en dobbelt Fordel, idet det dels ydede unge, i social Henseende bedre stillede værnepligtige en betydelig Lettelse af Værnepligtsbyrden, og dels paa en for Staten billig Maade uddannede unge Mennesker til Reserveofficerer og -underofficerer. Den preussiske Værnepligtslov af 1867 bestemte, at unge dannede Mænd, der under deres Tjenestetid selv sørge for deres Udrustning og Forplejning, og som aflægge Prøve paa at have naaet tilstrækkelig militær Uddannelse, kunne efter eet Aars Tjeneste i den

staaende Hær overføres til Reserven og tillige da efter Omfanget af den opnaaede militære Dygtighed foreslaas til Ansættelse som Officerer i Reserven og Landeværnet. De kunne vælge saavel Vaaben som Afdeling, og undtagelsesvis kunne E. beklædes og forplejes paa Statens Bekostning. E. kunne ogsaa antages til forskellig Tjeneste i Marinen. I Østerrig-Ungarn er Systemet indført 1868 næsten ganske efter preussisk Mønster. Ogsaa her kunne ubemidlede, der opfylde Betingelserne, uddannes paa Statens Bekostning. I Frankrig indførtes Systemet 1872. Betingelsen for Antagelse som E. var en Indbetaling af 1,500 frc., medens der ikke stilledes store Fordringer til vedkommendes Skoleuddannelse, 1879 skærpedes dog Fordringerne, og efter 1889 er Retten til at blive E. indskrænket til dem, der have gennemgaaet højere, nærmere angivne Læreanstalter. Italien har ogsaa E. Fordringerne ere her større end i Frankrig, men mindre end i Østerrig og Tyskland. I Rusland findes ikke E., men for mange unge Mænd med god Uddannelse gives en betydelig Afkortelse i Tjenestetiden i den aktive Hær. I England findes Systemet ikke, heller ikke i de nordiske Riger. *B. P. B.*

Et ab hoste docēri (lat. Talemaade), ogsaa af Fjenden skal man lade sig belære.

Etablere (fr.). At e. en Forretning, d. s. s. at oprette, grunde en saadan. At e. sig er en almindelig Betegnelse for at nedsætte sig som næringsdrivende, begynde en Næringsvirksomhed af hvilken som helst Art for egen Regning. Etablissement [etablismâ'], Anlæg, Anstalt, Fabriks- eller Handelsvirksomhed, ogsaa særlig Handelsforretning med Varelagere i fjerne og ukultiverede Lande, altsaa ensbetydende med Faktori (s. d.). *C. V. S.*

Etacísme se Itacisme.

Etage [eta'z] (fr.), Stokværk, Sal. Den Samling af Rum i en Bygning, der ligge i samme Plan. Stuetage, 1., 2. o. s. v. E. eller Sal. —

E. benyttes i Geologien som Betegnelse for en Formations Underafdeling, ɔ: for et Lag eller en Samling af Lag, der have visse karakteristiske Egenskaber eller indeholde een eller flere for den paagældende E. karakteristiske Forsteninger. *K. R.*

Etageaag ere Aag (s. d.), der ere byggede i flere Etager, idet Tømmeret ikke har kunnet faas i tilstrækkelig stor Længde til at fremstille Aaget i hele sin Højde i een Etage. *A. O—d.*

Etagère [etažæ!r] (fr.), Møbel med Hylder, hvorpaa opstilles Nips, henlægges Bøger, Musikalier o. l.

Etain [etæ'J, By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Meuse, Arrond. Verdun-sur-Meuse (Lorraine), beliggende 20 Km. N. f. Verdun ved Orne, har (1891) 2,900 Indb., der drive en Del Industri, især i Olie, Uld, Bomuld og Læder, og Handel med Korn, Vin, Tømmer m. m.; i E. er der et Kommunal-Collége. (Litt.: Petit-Baroncourt, *Hist. de la ville d'E.* [1835]). *H. W.*

Étalage [etala'z] (fr.), Udstilling af Varer; selve Varen, der udstilles; etalere, stille til Skue, fremlægge Varer.

Etaion [etalõ'] (fr.) se Normalmaal og -vægt.

Etamine [etami'n] (fr), oprindelig et løstlærredagtig vævet Stof, med stærk Glans, af Uld eller Uld og Silke, der nu næsten ikke benyttes. Herhen hører nærmest det saakaldte Damis, der dog er temmelig tæt vævet af haardt Kamgarn. *E. å voiles*, Slør-E., er et glat Uldslør. Nu bruges E. navnlig i Frankrig om mange Slags aabent vævede Stoffer, f. Eks. Kanevas og Stramaj. *K. M.*

É tamp es [eta'p], smukt bygget By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, Hovedstad i Arrondissementet E. (Isle de France), beliggende 50 Km. S. V. f. Paris ved Orléans-Banen ved Juine, omgiven af Vinhaver, har (1891) 8,000 (med Kommune 8,600) Indb., der drive Industri, bl. a. i Fernis, Likører, Kalk og Gips, Teglsten m. m., og en meget betydelig Handel, især med Korn og Hø, for hvilke Varer den er et af Frankrig's mest kendte Markeder, men ogsaa med Vin, Voks, Honning m. m. E. har et gammelt Taarn, hvori Filip August's Dronning Ingeborg, den danske Prinsesse, sad fængslet 1199—1201, samt tre interessante Kirker. — E., der er en meget gammel By, blev 1327 ophøjet til Grevskab og 1536 til Hertugdømme, da Kong Frants I gav det til sin Elskerinde Anne de Pisseleu, da hun blev gift med Jean de Brosse; efter Frants'es Død 1547 gaves det til Diane de Poitiers, men 1562 fik Jean de Brosse det atter, hvorpaa det efter hans Død 1565 faldt tilbage til Kronen; men det blev snart atter bortgivet og ejedes af flere, indtil Henrik IV gav det 1598 til sin Elskerinde Gabrielle d'Estrées, fra hvem det gik over til Sønnen César, Hertug af Vendôme, i hvis Slægt det blev, indtil den uddøde 1712, hvorpaa det endelig forenedes med Kronen. (Litt.: Montron d, *Essais histor iques sur la ville d'E.* [2 Bd., 1836—37]). *H. W.*

Étampes [eta'p], Anne de Pisseleu, Hertuginde af, Kong Frants I af Frankrig's Elskerinde, født 1526. Da Kongen forelskede sig i hende, var hun Hofdame hos hans Moder Luise af Savojen, og for at dække over deres Forbindelse lod han hende ægte Jean de Brosse, der udnævntes til Hertug af É. Udmærket smuk og velbegavet samt som alle Renaissancens fornemme Damer godt ja næsten lærd opdragen udøvede hun stor Indflydelse paa sin kongelige Elsker, der tog hende med paa Raad i alle Statssager, til liden baade for den franske Politik, da hun underrettede Karl V om de hemmeligste Planer, i den Tro i ham at finde en Støtte, naar Kongen døde. Dette skete ikke, og hendes bitre Fjende Diane de Poitiers, Henrik II's Elskerinde, forviste hende fra Hoffet efter Frants'es Død (1547). Hun nærede Sympati for Protestantismen og stod under Religionskrigene i Forbindelse med de hugenottiske Førere. Hendes Dødsaar er ukendt, men maa være indtruffet efter 1585. *M.M.*

Etang [etâ'] o: Dam, kaldes de ved Frankrig's Sydvest- og Sydkyst beliggende talrige flade Strandsøer (Laguner eller Maremmer), som ogsaa kendes fra andre Steder, som Jylland's Vestkyst, Østersøkysten, Tyskland, og Italien's Kyster. De opstaa ved, at Klitbræmmer forhindre Afløbet af det ferske Vand, som ved smaa Kystfloder føres ud til Kysten. Strandsøerne have for det meste Brakvand *{Etang salée)* og skilles kun fra Havet ved smalle, af Klitrækker bestaaende Dæmninger (»Tanger« i Jylland, »Nehrungen« ved Østersøkysten i Tyskland), som undertiden ere gennembrudte, saa at Strandsøen staar i Forbindelse med

Havet; ofte staa de i Forbindelse med hverandre indbyrdes, hvor de ligge særlig tæt. *H. W.*

Étang **de Berre** [etādbæ!r] se Berre.

Etapetropper, Etapeveje m. m. se Etapevæsenet.

Etapevæsenet omfatter den hele Virksomhed bag en opererende Hær, en Virksomhed, der tjener til at sikre og lette en uforstyrret Forbindelse mellem Hæren og Hjemlandet. Betydningen af denne Tjeneste er paa Grund af de moderne Hæres Størrelse vokset betydelig, idet de store Troppemassers Underhold nødvendiggør en metodisk Udnyttelse af Jærnbaner og Vandveje, da Tropperne selv i rige og kultiverede Egne ikke kunne eksistere uden betydelige Tilførsler. Hele Tjenesten bag Hæren underlægges i Alm. en Generaldirektør eller -inspektør for Jærnbane- og Etapetjenesten og bestaar af 2 nøje forbundne Virksomheder, nemlig »Jærnbanetjenesten«, der for alle paa samme Krigsteater opererende Tropper er underlagt ovennævnte Direktør eller Inspektør, og »Etapetjenesten«, der for hver enkelt Hær underlægges en Etapedirektør eller -inspektør, der er underlagt Hærens højestbefalende, men som tillige staar under Generaldirektøren eller -inspektøren. Virksomhedsomraadet er i Reglen fra eget Lands Grænse til de opererende Tropper; men Omraadet kan ogsaa strække sig ind i eget Land alt efter vedkommende Krigsministeriums Bestemmelse. Jærnbane- og Etapetjenesten, hvis Ordning er temmelig ensartet i de forskellige store Hære, har mangfoldige Opgaver, saaledes at udnytte, vedligeholde og om fornødent ødelægge de Jærnbaner og andre Kommunikationslinier, der høre til Etapeomraadet, samt søge Samvirken med Banelinierne uden for dette, at organisere Hærenes Forbindelseslinier ved Hjælp af de eksisterende Jærnbaner og Vandveje samt ved »Etapeveje«, der forbinde disse Kommunikationers Endepunkter med de opererende Tropper, at bevogte og forsvare Forbindelseslinierne, at sørge for Tilførsel af Forplejning, Ammunition og *Udrustningsgenstande* m. m., samt at føre syge, saarede, Fanger og Materiel tilbage, at drage Omsorg for Tropper og Detachementer, der opholde sig bag de opererende Tropper, at sørge for Magasinering, Vedligeholdelse og Fornyelse af Forplejningsgenstandene og Erstatningsmateriel, at overholde Orden bag Hæren ved Fordeling af Etapetropperne, samt midlertidig at administrere okkuperet fjendtligt Territorium m. m.

Som Hovedforbindelseslinier mellem Hjemlandet og Tropperne tjene fortrinsvis *Jærnbanerne*, der om fornødent forlænges ved de saakaldte Etapeveje, der ogsaa kunne anlægges parallelt med Jærnbanerne for at muliggøre yderligere Transport eller mellem Jærnbanelinierne for at forbinde disse. Som Eksempel paa Ordningen af Transporterne skal anføres Bestemmelserne for den franske Hær. For hvert Armékorps bestemmes en »Samlingsstation«, der ordentligvis ligger i Armékorpsets Territorialdistrikt, og hvortil Tropper og Materiel, der skulle afsendes til eller tilbagesendes fra Armékorpset, dirigeres. Fra disse Samlingsstationer sendes Materiel m. m. til »Magasinstationer«, hvor store Forsyninger af enhver Slags samles, og hvorfra Forsendelserne reguleres, og som oprettes i Nærheden af Krigsskuepladsen. Disse Stationers Plads bestemmes forinden Felttogets Begyndelse, ligesom det fastsættes, hvilke Troppedele der skulle forsynes fra de forskellige Magasinstationer. Der etableres dernæst paa de Jærnbanelinier, der skulle tjene til Forbindelseslinier, »Jærnbane-Tête-Stationer«, der benyttes af eet eller flere Armékorps, og hvortil alle Forsendelser til og fra Korpsene dirigeres. Naar Afstandene til de opererende Tropper blive saa store, at disse ikke ved Hjælp af deres Train kunne forsyne sig fra »Jærnbane-Tête-Stationerne«, ordnes Forsyningen ad »Etapeveje«, idet der med Mellemrum af højest 30 Km. oprettes Etapestationer under »Etapekommandantskaber«. Den af disse Stationer, der er nærmest Tropperne, benævnes »Tête-Etapestation«. Bliver Etapevejen lang, oprettes for hver 3 å 4 Etapestationer en saakaldt »Hovedetapestation«. Hvis »Jærnbane-Tête-Stationen« ikke kan etableres ved Jærnbaneliniens Endepunkt, hvilket ofte er Tilfældet, da dens Etablering kræver betydelige Lokaliteter, anvendes hyppig, for at undgaa den vanskeligere og langsommere Transport ad »Etapeveje«, Fremskydning af Forsyningstog til passende Punkter paa Banelinien, hvor der da knyttes Forbindelse med Troppernes Train. Først naar denne Forsyningsmaade ikke længere er mulig, oprettes Etape- og eventuelt Hovedetapestationer paa Etapevejene. Medens »Etapestationernes« Virksomhed i Reglen er indskrænket til at afgive den tilførte Forsyning og sørge for Tilbagesendelser, er der paa Hovedetapestationerne en betydelig større Virksomhed, idet der her dannes Depoter og fabrikeres Forplejningsgenstande og Materiel, der efter Forholdenes Bydende fremsendes til Etapestationerne.

Ordningen af E. kræver stor Opmærksomhed og Dygtighed, den er vanskelig selv under Forhold, hvor Hæren vedblivende er under Fremrykning og kan benytte de samme Forbindelseslinier; men Vanskelighederne øges stærkt, naar Hæren maa gaa tilbage, og da navnlig naar dette maa ske i forandret Retning, hvorved de hidtil brugte Forbindelseslinier ikke mere blive anvendelige, men en pludselig og hel ny Ordning af E. bliver en Nødvendighed. *B. P. B.*

Étaples [eta'plə], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, Arrond, Montreuil (Picardie), beliggende 13 Km. N. V. f. Montreuil ved den lille Flod Canche og nærved dens Udløb i Kanalen, har (1891) 3,800 Indb. og er af Vigtighed som Indførselshavn for Kul fra England og Tømmer fra Norge; Søbade. — E. er en meget gammel By (ved Udgravningen 1841 fandt man i Nærheden Ruiner af en romersk By, som man har ment var *Quentovicus*); i 9. Aarh. hjemsøgtes den af Normannerne; 3. Novbr. 1492 sluttedes her en Fred mellem Frankrig og England. *H. W.*

Etat (fr. *état* [eta']), ordret oversat: Stat; kan ogsaa betyde Tilstand og bruges, skønt mindre hyppig, i det dansk-norske Forretnings- og Retssprog om Budget eller Overslag over en Forvaltningsgrens Indtægter og Udgifter. Derimod anvendes Ordet hyppig til at betegne Modsætningen mellem den hele civile og militære Forvaltning, i hvilken Forstand der da tales om Civiletaten lige over for Militæretaten; og inden for Militæretaten modsættes da atter Landetaten og Søetaten, ligesom der inden for Civiletaten atter tales om Hofetaten, Staldetaten, Toldetaten o. s. v. I ganske

særlig Betydning forekommer Ordet i Forstsproget, hvor det betyder den Vedmasse, som efter den for et Skovdistrikt vedtagne Driftsplan aarlig bør komme til Hugning. I Sammensætningen Etatsraad bruges Ordet i det danske Embedssprog om en Titel, der medfører Rang i 3. Rangklasse som Nr. 3 i samme, hvis vedkommende udnævnes til »virkelig Etatsraad«, og ellers i Nr. 9. *C. V. N.*

État [eta'] (fr.), Tilstand, bruges i Kobberstikkerkunsten om Aftryk af een og samme Plade, men med Ændringer, tilføjede enten af Kunstneren selv eller ved senere Retoucher. *A. Ls.*

État de mal [etadma'l] (fr.), d. s. s. *Status epilepticus*, den Tilstand under Epilepsi (s. d.), hvor Anfaldene hobe sig sammen hurtig efter hinanden, og Bevidstheden ikke vender tilbage mellem Krampeanfaldene. *E. A. T.*

État, l', C'est moi [letasæmwa'] (fr.) (»Staten, det er mig«), en Ludvig XIV tillagt Udtalelse til Paris-Parlamentet 1655.

État-major général [etamaʒå.rženera'l] (fr.), Generalstab.

Etat mamelonné [etamamlåne'] (fr.), en paa Grund af Mavekirtlernes Fyldning opstaaet smaaknudret Tilstand, hvori Maveslimhinden befinder sig under Fordøjelsen. Ved kronisk Katarr bliver Maveslimhinden ligeledes smaaknudret paa Grund af Overvægt af Kirtellaget. Her bruges ogsaa Navnet É. m. *E. A. T.*

États-Généraux [etaženero'] (fr.), Generalstænderne, Rigsstænderne (i Frankrig), som med kortere eller længere Mellemrum sammenkaldtes, særlig naar det for Kongen og Regeringen drejede sig om at skaffe Penge ved ny Skattepaalæg e. 1. At der til saadanne behøvedes udtrykkelig Bevilling af Rigets Stænder, var en Fordring, disse ofte opstillede, men som aldrig blev fuldt og varig anerkendt, allermindst efter at Kongemagten i Ludvig XI's og senere i Richelieu's Dage havde faaet Bugt med de store Feudalherrer og endnu ikke behøvede at regne med Tredjestand. (Førstestand, Kieresiet, kom som i alle absolutte Monarkier som Regel altid til Forstaaelse med Kongemagten, og Prælaterne vidste fortræffelig at dække sig — ved *dons gratuits* (s. d.) o. 1. — naar det drejede sig om at bringe Pengeofre til Rigets Vel). Nogen statsretlig Forpligtelse for Kongen til at indkalde É. g. eksisterede ikke, og de spillede i det hele ikke nogen større Rolle før 1789. Stænderne (Gejstlighed, Adel, Tredjestand) gave Møde ved deputerede, som tilstillede Kongen og hans Regering *cahiers*, Hæfter, hvori Vælgernes Klagemaal (*doléances*), Ønsker og Forhaabninger om Reformer o. s. v. vare indeholdte. Disse *cahiers*, navnlig de fra Tiden umiddelbart før Revolutionen af 1789, ere særdeles vigtige i historisk Henseende og give klare Indblik i Frankrig's indre Tilstand i de paagældende Tidsrum. — De mærkeligste E. g. sammentraadte 1357 (se Etienne Marcel), 1484 efter Ludvig XI's Død, 1560—61, 1576, 1588, endelig 1614, da de misfornøjede Stormænd: Condé, Guise, Montmorenci, Epernon, Lesdiguiéres o. a. tvang Hoffet til Kontrakten af Ste. Menehould, hvorved Rigsstænderne sammenkaldtes, — sidste Gang før 1789. De 5. Maj sidstnævnte Aar i Versailles sammentraadte É. g. indledede den store Revolution, som for bestandig gjorde Ende paa *l'ancienrégime.* *F. J. M.*

Etatsraad se Etat.

Etåwa, Itawa, Distrikt i Divisionen Agra, Nordvestprovinsen af de britiske Besiddelser i Forindien. Det er 4,384 □ Km. stort med 722,000 Indb., overvejende brahmanske Hinduer, kun 41,000 ere Muhamedanere. De Kristnes Antal beløber sig kun til et Par Hundreder. Hovedstaden E. ligger tæt ved Djamna paa Jærnbanen fra Allahabad til Agra; (1891) 39,000 Indb. Dens Fort var tidligere meget vigtigt. *C. A.*

Etbær, Fireblad (*Paris* L.), Slægt af Konvalfamilien, Urter med krybende Rizom. 6 Arter i Europa og det tempererede Asien. Almindelig E. (*Paris quadrifolia* L.) er en let kendelig og dekorativ Skovplante; det overjordiske Skud bærer en Krans af 4 (3—6) trenervede, netaarede, elliptiske, helrandede Blade, og en endestillet, enlig, firtallig, grøn Blomst, hvis Bægerblade ere længere end de traadformede Kronblade. 4 fri Grifler. Frugten er et smukt, staalblaat Bær. Indtil ca. 30 Cm. høj. Planten har giftige Egenskaber. *N. H.*

EtC, Forkortelse af *et cetera* (lat., »og det øvrige«), d. s. s. det danske »og saa videre, o. s. v.«.

Éteignoir[etænwa!r] (fr.), Lyseslukker, Slukkeovn. Sættes over Lysets Flamme for at slukke den. *L'ordre de l'É.* (»Lyseslukkerordenen«), Betegnelse for Jesuiterordenen.

Eten, lille Havneby i Peru, hvis vigtigste Industriprodukter ere Bomuldsstoffer, Straahatte og Hængemaatter. (1890) 3,000 Indb. *B.-P.*

Eteobutåder ell. Butader, Adelsslægt i Athen, af hvilken Præstinderne for Athene Polias bleve tagne. Slægten nedledede sin Herkomst fra Butes (s. d.). *V. S.*

Etéokles, græsk Heros, Søn af Oidipos og Epikaste (*Iokaste*), Broder til Polyneikes og til Antigone og Konge i Theben. Da Faderen Oidipos gentagne Gange havde udtalt Forbandelser over sine Sønner, først ønsket dem indbyrdes Krig og Strid, og siden ønsket, at de maatte falde for hinandens Haand, bleve Brødrene, efter at Oidipos havde mistet Tronen og var vandret i Landflygtighed, enige om at herske hver eet Aar, for at man paa denne Maade kunde undgaa Anledning til indbyrdes Tvist og slippe for Forbandelsen. Det antages almindelig, at E. ikke vilde vige for Broderen, da hans Aar var til Ende. Polyneikes søgte nu Hjælp hos Adrastos, Konge i Argos. Han sendte først Tydeus som Underhandler til E., men denne vilde ikke vige. Polyneikes og Adrastos bevægede derpaa Tydeus og 4 andre Helte til med dem at drage mod E. i Theben. Men de skulde ikke komme hjem med Sejr. Tydeus, Parthenopaios, en Søstersøn af Adrastos, og Hippomedon faldt i Kampen; Kapaneus dræbtes af en Lynstraale; Amfiaraos opslugtes af Jorden, der aabnede sig foran ham; Polyneikes og E. faldt begge i Tvekampen imod hinanden. Adrastos ene undkom. E. fik en hæderlig Begravelse, hvorimod Liget af Polyneikes, der havde ført Vaaben imod sin Fædrenestad, blev liggende ubegravet. Loadamos, Søn af E., blev Konge i Theben under Kreon's Formynderskab; men nogle Aar efter at han selv havde overtaget Styret, hævnede de 7 Heltes Sønner, Epigonerne, deres Fædres Død ved Theben's Ødelæggelse. Sagnene om E. ere ofte behandlede af Digtere, først i den »Kykliske Thebais«, senere af Tragikerne, Aischylos (»De syv mod Theben«),

Euripides (»Fønikerinderne«) o. fl. a. I det enkelte er der mange Afvigelser. Broderkampen fremstilles ofte paa græske og etruriske Mindesmærker, se Overbeck, »Bildwerke zur theb. u. troian. Heldenkreis«. *V. S.*

Etesier (græ.: Aarstidsvinde), et Navn fra Oldtiden, der blev brugt — og bruges til Dels endnu — om de nordlige Vinde, der hyppig blæse i længere Tid om Sommeren over Middelhavet; deres Opkomst skyldes den stærke Opvarmning af Sahara, der over denne Ørken frembringer en opadstigende Luftstrøm; herved bevirkes en Sugning, saa at Luften over Middelhavet bevæger sig fra Nord til Syd. E. maa altsaa betragtes som en Slags Monsun (s. d.). *W. J—n.*

Etex [etæ'ks], Antoine, fransk Billedhugger, Historiemaler og Arkitekt, født 20. Marts 1808 i Paris, død 16. Juli 1888 i Chaville (Seine-et-Oise). Han lærte Bygningskunst under Duban, Maleri under Ingres og Skulptur under Dupaty og Pradier; det er især den sidste, han uddannede sig efter, saaledes i den elegante Fremstilling af den kvindelige Skønhed (Statuerne »Olympia«, »Leda«, »Bianca af Kastilien« [Mus. i Versailles], »Genoveva« m. fl.), medens han dog ogsaa ofte søger Udtryk for stor Affekt og mægtig Patos, som i sine Arbejder til Arc de l'Etoile, der imidlertid ikke naa op ved Siden af Rude's paa samme Monument. Han brød igennem med den priskronede »Hyakinthos« [1828], berejste paa et Stipendium et Par Aar Italien m. fl. St., gjorde betydelig Lykke med Kolossalstatuen »Kain og hans Slægt« [Salon 1833], der atter gennem Thiers indbragte ham Bestillinger paa de to Relieffer paa Arc de l'Etoile: »Det franske Folks Modstand mod de allierede 1814« og »Freden 1815«. Hans rige Produktion strakte sig nu efterhaanden over mange Felter, Mindesmærker (for Géricault [1841], Vauban i Invalidekirken, Ingres for Montauban), Idealfigurer: »Hero og Leander« (Mus. i Versailles), »Karl den Store« (Luxembourg), »St. Benedikt«, »Hercules og Antæus« foruden de ovenfor nævnte; endvidere »De skibbrudne« [1867] samt Portrætværker: Buster eller Medailloner (A. de Vigny, Dumas pére, Lesseps). Som Maler gik han i Ingres'es Fodspor med religiøse og historiske Arbejder (»S. Sebastian«, »Josef udtyder Drømmene« etc), medens hans Syslen med Arkitektur for det meste blev ved Udkast. Han skrev »Essai sur le beau« [Paris 1851], »Cours élem. de dessin.« [3. Opl. 1859], »Beaux-arts. Dix lecons sur le dessin etc.« [1867] samt Biografier af Pradier og Aug. Scheffer. — Hans Broder, Louis Jules E., (1810—89), var Genre-, Historie- og Portrætmaler og som E. uddannet under Ingres. *A. Hk.*

Etfeh (Edfa), By i den ægyptiske Provins Girgeh med (1882) 6,395 Indb. E. er det gamle Afroditop olis.

Ethelbald (Æthelbald), angelsachsisk Konge, død 860, næstældste Søn af Ethelwulf (s. d.), bidrog til Faderens Sejr over de Danske (851), men styrtede ham, da han kom tilbage fra sin Roma-Færd og anviste ham en beskeden Plads som Underkonge i Kent, medens han selv tog Styrelsen af Hovedlandet, Wessex (856). Efter Faderens Død (858) ægtede han sin Stifmoder, den unge Judith, og gav derved den dybeste Forargelse. To Aar efter døde den kraftige E., og straks nyttede Vikinger under Vølund sig af Lejligheden til at hærge Winchester, Wessex'es Hovedstad. *H. O.*

Ethelbert, Navn paa flere angelsachsiske Konger. 1) E. af Kent, død 616, ægtede Bertha, Datter af den frankiske Konge Charibert, og lod hende have sin kristne Gudsdyrkelse. Dette blev for Pave Gregorius I Udgangspunktet for den berømte Mission, hvorved Angelsachsernes Omvendelse iværksattes. E. modtog Augustinus (s. d.) og de andre Missionærer med Velvilje (597) og tillod dem at blive i Canterbury (*Durovernum*). Efter nogen Tids Forløb lod E. sig døbe, og Kent blev kristnet; ligeledes bidrog E. til Kristendommens Sejr i Essex, hvor hans Søstersøn Sabert var Konge; ja han skal endog have bygget St. Paul's Kirke i London. Saa stærkt havde E. støttet den unge kristne Kirke, at den kunde gaa sejrrig ud af en farlig Krise under E.'s Søn Edbald. — 2) E. af Østangel, myrdet 794 ved Kong Offa's Hof, blev æret som Helgen. 3) E. af Wessex og Kent, død 866, Kong Ethelwulf's tredjeældste Søn, efterfulgte sine ældste Brødre, Ethelstan og Ethelbald, som Konge i Kent og Wessex og var en fredsommelig, vennesæl Mand. *H. O.*

Ethelfled (Æthelflæda), Datter af Alfred den Store, død 918, ægtede Aldermanden Ethelred ell. Æthelred i Merkia og var under sin Mands Sygdom og efter hans Død (912) Merkia's Styrer. Med Mandsmod bidrog hun til sin Broder Edvard's (s. d.) Sejr over Normannerne og forsvarede sit eget Land mod deres Angreb; særlig udholdt hun sejrrig i Chester en haard Belejring (912). Ligeledes vandt hun over Walliserne, hvis Konge dræbte sig selv (916). Endnu større Fortjeneste indlagde den kloge og kraftige E. sig ved Anlæg af faste Borge (mindst 10), hvorved hun paa mærkelig Maade svarer til Thyre Danmarksbod i Danmark en Menneskealder senere. Hendes Broder Edvard fulgte hendes Eksempel, og England fik nu ganske anderledes Magt over for de nordiske Vikinger end tidligere. Som Fostermoder for sin Brodersøn Ethelstan har E. ogsaa bidraget til dennes Storhed. E. sad som selvstændig Herskerinde i Merkia og vilde sikre det for sin Datter; men efter hendes Død drog Edvard hendes Land ind under sit Herredømme. (Litt.: »Dictionary of National Biography«, XVIII [Lond. 1889]; Steenstrup, »Normannerne«, III [Kbhvn. 1882]). *H. O.*

Ethelnoth (Æthelnoth, Ælfnoth), Ærkebiskop af Canterbury, død 1038, var i Slægt med det engelske Kongehus, blev Munk i Glastonbury og Kapellan hos Knud den Store, som dernæst indsatte ham til Ærkebiskop af Canterbury (1020) og lod sig paavirke af hans udmærkede Raad; E. har saaledes megen Del i den angelsachsiske Kirkes daværende Blomstring og i Knud's national-angelsachsiske Politik. Efter Knud's Død skal han have vægret sig ved at krone Harald Harefod, men oplevede dog ikke, saaledes som han ønskede, at se Knud's og Emma's Søn Hardeknud som England's Konge. *H. O.*

Ethelred (Æthelred), angelsachsiske Konger. 1) E. I, Konge i Wessex og Kent 866—71, var Ethelwulf's fjerde Søn og sin Broder Ethelbert's Efterfølger som Konge. I hans Tid hærgede de Danske grumt i England. Sammen med sin Broder

Alfred søgte E. først at hjælpe Kong Burkred af Merkia og Kong Edmund (s. d.) af Østangel (868), men maatte dernæst i sine egne Lande tage Kampen op imod Vikingerne, sejrede ganske vist ved Ashdow, men tabte i flere andre Kampe og døde kort efter det uafgørende Slag ved Merton, efterfulgt af sin Broder Alfred den Store (s. d.). 2) E. II den Raadvilde, England's Konge 978—1016, var Edgar's (s. d.) yngste Søn og endnu næppe 10 Aar, da han ved sin Broder Edvard's Drab blev valgt til Konge og kronet af Dunstan (s. d.). E.'s Kongetid blev det angelsachsiske Riges dybeste Fornedrelse. Aar efter Aar hærgede Sven Tjugeskæg det ulykkelige Land, endvidere kom Olav Tryggvesøn og andre Vikinger. England's eneste dygtige Forsvarer, Alderman Brithnoth, faldt i Slaget ved Maldon, og E. vidste ikke anden Udvej end at bortkøbe Fjenden med 10,000 Pund Sølv (991). Denne første »Danegæld« afværgede dog ikke ny Indfald af Danskere og Nordmænd; E. maatte nu udrede 16,000 Pund (994), men bortkøbte ganske vist derved Olav Tryggvesøn. Danskerne fortsatte imidlertid med Hærgninger; Aldermanden Pallig, der var gift med Sven Tjugeskæg's Søster Gunhild, sluttede sig til dem, og det udpinte Land maatte endnu betale en Danegæld paa 24,000 Pund (1101). E. saa nu sit svage Herredømme truet af de mange Danskere i England og søgte Redning ved at lade Angelsachserne myrde alle de Danske, de kunde overkomme, blandt dem Pallig og Gunhild (Blodbadet St. Briccius'es Dag, 13. Novbr. 1002). Sven Tjugeskæg hævnede sig ved frygtelige Tog, og Angelsachserne, der vare indbyrdes splidagtige, gjorde næsten ikke længere nogen Modstand; E. svarede endnu større Danegæld, 1011 endog 48,000 Pund; da havde han i alt udredet 137,000 Pund til de Danske og endda maattet se sit Land hærget. Ved et stort Tog 1013 gjorde Sven sig endelig til Herre over England. E. flygtede til sin Svoger, Hertugen af Normandie, men kunde dog efter Sven's Død (1014) vende tilbage til England. Skønt han var støttet af sin kække Søn Edmund Jærnside, saa han atter sit Herredømme haardt truet af Knud den Store, og under de Forhold døde den ulykkelige Konge i London 23. Apr. 1016. E.'s Enke, Emma (s. d.), ægtede senere Knud den Store. (Litt.: »Dictionary of National Biography«, XVIII; Freeman, *Norman Conquest*, I; Steenstrup, »Normannerne«, II—III). *H. O.*

Ethelstan (Æthelstan, Athelstan), angelsachsisk Konge 924—40, født 895, opfostret hos sin Faster, Ethelfled (s. d.), udmærkede sig allerede i sin Faders, Kong Edvard's Tid ved i Kampen ved Walwood-Skoven at saare og fange en dansk Høvding. Som Konge blev han en af England's mægtigste Herskere. Vel sad den danske Kong Sigtryg som Herre i Northumberland, men E. stillede sig venskabelig til ham og gav ham sin Søster til Ægte (925), og da Sigtryg døde, skyndte han sig at tage Landet i Besiddelse, hævdede sit Herredømme over det imod Kong Gudfred af Dublin (926) og nedrev den danske Borg i York. Kong Konstantin af Skotland og flere walisiske Fyrster maatte samtidig hylde ham som Overherre. Imidlertid ventede Naboerne paa gunstig Lejlighed til at bryde den angelsachsiske Konges Vælde; men E. sejrede fuldstændig over Skotterne (934) og Kongerne i Wales. Et nyt stort Forbund mod E. dannedes dog af Sigtryg's Søn Olav, der havde ægtet Konstantin's Datter og vilde vinde sine Forfædres Rige i Nordengland; baade Skotterne og de mange nordiske Høvdinger paa de britiske Øer, blandt dem Olav Gudfredsøn fra Dublin, ydede ham Hjælp. I det store Slag ved Brunnanburh 937 sejrede E. imidlertid over sine Fjender, fældede en Mængde danske Høvdinger og tvang Olav Sigtrygsøn og Konstantin til at flygte. E. nød fra nu af den største Anseelse, og Harald Haarfager lod ham opfostre sin Søn Haakon (Adelstensfostre); Sagnene om, hvorledes E. blev den norske Kongesøns Fosterfader, ere næppe historiske. E. blev ogsaa Fosterfader for en anden Konge; hans Søster Edgive tyede nemlig efter sin Mands, Karl den Enfoldige's Død (929) til England med sin lille Søn, Ludvig d'Outremer, som nu opvoksede ved sin Morbroders Hof. Snart blev Ludvig Konge i Frankerriget; men da Hertug Hugo den Store og Tyskland's Konge, Otto I, der for øvrigt begge vare E.'s Svogre, vendte sig mod Ludvig, maatte E. sætte over Kanalen for at støtte sin Søstersøn. I det hele ere E.'s indgaaende Forbindelser med Fastlandet et for ham ejendommeligt Træk. I England bidrog han til at udjævne Modsætningen mellem Angelsachser og Danskere, og flere af de fremmede kom snart til at beklæde høje Stillinger, endog som Jarler og Bisper. (Litt.: »Dictionary of National Biography«, II [Lond. 1885]; Steenstrup, »Normannerne«, III [Kbhvn. 1882]). *H. O.*

Ethelwold, Biskop af Winchester 963—84, Discipel af Dunstan (s. d.), var oplært i Glastonbury, de kirkelige Reformers Arnested, blev dernæst Abbed i Abingdon, som han reformerede, og endelig ved Dunstan's Indflydelse Biskop i Winchester. Med største Kraft søgte E. nu at hæve sin Kirke og særlig at reformere Klostrene; hans hensynsløse Nidkærhed fremkaldte dog skarpe Indsigelser, særlig fra Nabobispen Beornhelm og Aldermanden Elfhere, men efter nogle Møder, især det i Calne 978, sejrede E. dog. Legenden fortalte, at der fra et Krucifiks lød en Røst, som billigede E.'s Bestræbelser. At han var streng indtil Inhumanitet, var dog utvivlsomt; men Eftertiden ærede ham som Helgen. E. blev jordfæstet i Winchester Katedral, som han selv havde bygget. *H. O.*

Ethelwulf, angelsachsisk Konge 839—58, efterfulgte sin Fader Egbert (s. d.) i Wessex og de andre sydengelske Lande; men disse sidste lod han sin ældste Søn, Ethelstan, styre. E. var en meget kirkeligsindet Regent. Hans Hu stod til Pilegrimsfærd; men Biskop Ealstan af Sherborne mandede ham op til at paatage sig den nærmere liggende Opgave at værge Wessex mod de danske Vikinger, og flere Gange vandt E. Sejr; ja endog da den mægtige Høvding Rørik gjorde et stort Tog fra Frisland, indtog London og Canterbury og slog Merkia's Konge, lykkedes det dog E. og hans Søn Ethelbald at tilføje Danskerne et stort Nederlag ved Ockley, og snart efter slog Ethelbald dem ogsaa ved Sandwich (851), men de angelsachsiske Konger kunde dog ikke hindre Vikingerne i at sætte sig fast paa Øen Thanet. Dog kunde E. nu være i Fred og vende Opmærksomheden paa de religiøse Forhold. Sin yngste Søn, Alfred

(den Store), sendte han til Rom, for at Pave Leo IV kunde konfirmere og salve ham, og han gav Kirken Tiendedelen af sit Rige og sit Gods (855). Selv gjorde han dernæst sammen med Alfred en Pilegrimsfærd til Rom og bestemte, at der aarlig skulde svares St. Peter's Efterfølger 300 Guldmønter, de saakaldte Peterspenge (s. d.). Paa Tilbagevejen ægtede han Karl den Skaldede's 13-aarige Datter, Judith; men dette vakte Folkets Uvilje, og han maatte overlade sin kraftige Søn Ethelbald Styrelsen af Wesscx og selv nøjes med en beskeden Stilling som Underkonge i Kent (856). Kort før var E.'s ældste Søn, Ethelstan, død. E. delte til sidst Landet imellem sine Sønner, og efter hans Død ægtede Ethelbald hans Enke, altsaa sin egen Stifmoder. *H. O.*

Etherege [e'þeredż], Sir George, engelsk dramatisk Forfatter, født 1634 eller i Beg. af 1635, død i Paris 1691. Han blev sendt som Ambassadør til Haag, 1685 til Regensburg og senere til Paris og Wien. E. var en af sin Tids elegante Levemænd, og hans Digte og Skuespil afspejle trofast Tidens Laster. Han har skrevet 3 Komedier: »The Comical Revenge, or Love in a Tub« [1664], »She would if she could« [opført 1667, trykt 1668] og »The Man of Mode, or Sir Fopling Flutter« [1676], i hvilket sidste han bragte flere samtidige kendte Personer paa i Scenen; de gjorde alle betydelig Lykke. E.'s Skuespil udkom samlede 1704, 1715 og 1735; hans »Værker« ere udgivne af A. W. Verity 1888. (Litt.: Gosse, *Seventeenth-Century Studies* [1883]). *C. K.*

Ethmoidālknogle d. s. s. Sibén (s. d.).

Et hoc **meminisse juvābit** (lat.), ukorrekt Citat af Vergil's *Æneide* I V. 203: *forsan et haec olim meminissejuvabit* o: maaske vil I ogsaa engang have Glæde af at mindes dette (nemlig de overstandne Lidelser). *A. Mr.*

Ethrog se Adamsæble.

Etienne (Bogtrykkerfamilie) se Estienne.

Etienne [etjæ'n], Charles Guillaume, fransk dramatisk Forfatter, (1778—1845). Født i Provinsen kom E. 1796 til Paris, hvor han først kæmpede i stor Fattigdom for at vinde litterært Navn ved journalistisk og dramatisk Virksomhed. »Le rêve« havde 1799 noget Sceneheld; endnu mere Lykke gjorde »Les deux meres« [1802], »La jeune femme colére« [1804] og flere andre elegant og klart skrevne Lystspil med kunstfærdig bygget Handling og af kraftig Stil. Hans bedste Stykker ere »Brueys et Palaprat« [1807], paa Vers, og navnlig »Les deux gendres« [1810], der slutter sig nøje til den Molière'ske Tradition for Lystspillet; dets store Scenelykke paadrog ham fra Misundere en Beskyldning for Plagiat efter et ældre Stykke »Colaxa«; en heftig Pennefejde godtgjorde dog, at E.'s Lystspil for hele den værdifulde Karaktertegnings Vedkommende var fuldt hans eget og kun selve Emnet delvis hentet fra »Colaxa« eller rettere fra en gammelfransk Fabliau. E. havde i nogle Aar været Hertugen af Bassano's Privatsekretær og fulgt ham paa Rejser til Tyskland og Polen; efter sin Hjemkomst 1810 blev han udnævnt til Censor ved »Journal de l'Empire« og til Presse-Departementschef, ligesom han optoges i Akademiet. Hans Tekster til Operaerne »Cendrillon« [1810] og »Joconde« [1814] gjorde stormende Lykke. 1814 afsatte Bourbon'erne ham fra hans Embeder, men i de 100 Dage hilste han Napoleon som Kejser i hele Instituttets Navn, blev dekoreret og paa ny Leder af »Journal de l'Empire«, nu fortsat i »Journal des debats«. Restaurationen 1815 ekskluderede ham af Akademiet; han blev nu en heftig og vittig Forkæmper for den politiske Liberalisme, var flere Gange overordentlig populært og fejret Medlem af Deputeretkamret, optoges 1829 paa ny i Akademiet og holdt sin Entré med en dundrende Tordentale mod Romantikken. 1830 forfattede han de 221's Adresse, der fremkaldte Julirevolutionen; under Juliregeringen blev han 1839 Medlem af Pairskamret. Foruden politiske Flyveskrifter har É. med Martainville udgivet »Histoire du théâtre francais depuis le commencement de la révolution jusqu'à la reunion générale« [4 Bd., 1802]. Hans »Œuvres« ere udgivne af A. Francois [5 Bd., 1846—53]. (Litt.: Léon Thiessé, *É., essai biographique et littérair*[1853]; Sainte-Beuve i »Causeries du lundi«, Bd. IV [1859]). *S. Ms.*

Etik (græ.) er en praktisk Videnskab, der søger at begrunde de Idealer, Mennesket skal stræbe at indrette sin Handlemaade efter. Den positive Moral, som indbefatter de Regler, der i et givet Folk eller til en given Tid finde Anerkendelse, kan ikke indeholde sin egen Retfærdiggørelse; thi hvad der faktisk er, er ikke nødvendigvis ogsaa det, som skal være. Bestemmelsen af den sædelige Handlen fører dels til en Undersøgelse af, hvilket Formaal denne Handlen skal have, dels til en Undersøgelse af, hvilke Veje denne skal følge for at naa Maalet. Af disse Undersøgelser er den første den vigtigste, fordi den sidste helt igennem maa bestemmes af den første. Er Formaalet bestemt, bliver det Opgaven at undersøge, hvilke Handlinger der ifølge de engang givne Naturlove ville føre til Frembringelsen af det i Formaalet angivne Gode, og hvilke Motiver der kunne anses for at være mest egnede til paa en varig og sikker Maade at føre Individet til at handle paa den hensigtsmæssige Maade. Kun af Interesse for Handlingen føres E. til at interessere sig for Motiverne som Handlingens Aarsager, og kun derigennem bliver den etiske Dom en Dom over Personer eller Karakterer, saa en god Handling, der er udsprungen af Motiver, der almindeligvis vilde have ført til slette Handlinger, ikke fremkalder en sædelig Billigelse, men fremdeles giver os Grund til at fordømme den Person, der har handlet paa en saadan Maade.

Bestemmelsen af det etiske Formaal kan ske paa dobbelt Maade. Enten kan man søge at finde en objektiv Maalestok, der vurderer et eller andet Forhold som i og for sig godt og ud derfra paalægger Mennesket den Forpligtelse at stræbe efter at tilvejebringe det ved at indrette sin Handlemaade og sin Tænke- og Følemaade (sine Motiver), saaledes som Erkendelsen maatte paavise, at det vilde være hensigtsmæssigst. Eller ogsaa kan man bestemme Formaalet for den etiske Handling ved at søge en subjektiv Maalestok, der vurderer alle enkelte Handlinger og Motiverud fra, om de formaa at blive levende Idealer for den menneskelige Natur. Mellem disse to Udveje har al etisk Udvikling svinget. Den objektive E. er stadig kommen til kort i sine Forsøg paa at begrunde et højeste Gode, et sæde-

ligt Formaal i og for sig, uden at tage Hensyn til, hvad der ligger inden for den menneskelige Naturs Rækkevidde. Den subjektive E. synes paa sin Side stadig at komme til kort i sine Bestræbelser efter at undgaa den individuelle Vilkaarlighed; er det etiske det, der kan blive et levende Ideal for den enkelte, synes det at maatte indrømmes, at der bliver lige saa mange forskellige E., som der er forskellige Individualiteter.

I Oldtiden bestemtes gennemgaaende det etiske Ideal paa objektiv Maade. Maalet for Menneskets Stræben maatte være at danne sig selv og sit Liv som en Afspejling af den givne Verdensharmoni. Gennem Sokrates fik dette etiske Ideal en subjektiv Farve, idet han mistvivlede om at kunne erkende Verdensharmonien gennem Fordybelsen i Naturen; kun i sin egen inderste Bevidsthed finder Mennesket, hvad denne Harmoni er, og hvad den kræver af ham. Sokrates er overbevist om, at enhver vil finde det samme, naar han blot søger alvorlig og ærlig, og at han ogsaa vil elske det som det gode, som han finder som det sande. I den følgende Tid blev dette subjektive Moment stærkere betonet, uden dog nogen Sinde at miste sin væsentlige Afhængighed af det objektive. Naar Aristoteles bestemmer Lyksaligheden som det etiske Maal, saa antages det tillige, at denne Lyksalighed kun kan naas gennem Overensstemmelsen med Naturen. Stoikerne og Epikuræerne finde ligeledes den egentlige Begrundelse af det etiske Maal i Overensstemmelsen mellem Individets Lyksalighedstrang og Verdensordenen. Epiktet's Bestemmelse af den sædelige Handlen som en Leven ud af sin Naturs inderste og væsentligste Ejendommelighed beror til syvende og sidst paa hans Tro paa, at Mennesket ved at lytte efter sin Naturs Stemme netop opfylder det højeste Væsens Hensigter med ham. Grundtanken i hele Oldtidens E. bliver den, at hvis Mennesket ikke kan leve i Overensstemmelse med det etiske Ideal, saa bliver Fejlen hans og ikke Idealets.

Middelalderens E. var i det store Hele udelukkende kristelig o: objektiv. Fra Aabenbaringen og Kirken kom Forkyndelsen af Guds Vilje, og det blev Menneskets Brøde, hvis han ikke formaaede at følge dens Befalinger. Kun igennem de forskellige mystiske Bevægelser kom der en Antydning frem af et mere subjektivt Standpunkt, idet disse lagde Vægten paa, at Guds Vilje aabenbarede sig for Mennesket gennem den personlige, dybe, religiøse Betagethed. Men ogsaa her bestemtes dog ethvert etisk Forhold ud fra en religiøs Betragtning. Troen var den højeste Pligt, det usvigeligste Kendetegn paa en sædelig Karakter, og uden Tro kunde man ikke tænke sig en Samvittighed mulig.

Renaissancen førte til en Opposition mod denne Opfattelse, fordi den i det hele opponerede mod det i Middelalderen, der søgte Menneskets Opgaver uden for den jordiske Natur, hvori vi ere satte til at leve. Man vendte sig egentlig ikke mod det himmelske og hinsidige, men mod dettes Strid med det jordiske. Men ved denne Betoning af Jordlivets Betydning førtes man ind i en Retning, hvor det subjektive efterhaanden kom til at gøre sig stærkere gældende end det objektive. Verden giver i og for sig ingen bestemt Anvisning, som alle Mennesker skulle følge; den ene kan søge at forme sit Liv paa en Maade, den anden paa en anden Maade; enhver følger i sin Lykkestræben blot sin Natur, og den dybeste Tilfredshed naar han, hvis han formaar at gøre dette fuldt ud. Hos Machiavelli fører denne Betragtning til en Livsanskuelse, som er sig sin dybe Modstrid mod hele Middelalderens Tænkesæt i den Grad bevidst, at han ikke længere mener at kunne bruge de gamle Grundbestemmelser, men tror at befinde sig paa et Omraade, hvor Forskellen mellem godt og ondt overhovedet forsvinder. Individets Suverænitet og fuldkomne Uberørthed (Amoralitet) af enhver Lov eller Forskrift, han ikke giver sig selv ud fra sin egen Karakter og sin egen Klogskab, er imidlertid kun da at opfatte som en Ophævelse af al Moral, og ikke blot som en anden Begrundelse af den, hvis der ikke kan findes noget fælles, som kan samle alle Mennesker. Den skeptiske Montaigne og hans Efterfølger Charron kunde ikke finde noget saadant fælles samtidig med, at de vedblivende hævdede ikke at kunne finde nogen anden Kilde til Moralen end den menneskelige Natur. Fra den Tid af er der indtraadt en bestemt Modsætning mellem den religiøse E. og den filosofiske. Hin hævder, at en etisk Lov som en almengyldig Regel for alle Mennesker og for hvert Individs hele Liv ikke kan udspringe af den menneskelige Natur, der er forskellig hos de forskellige og skiftende hos den enkelte; kun i Forholdet til Gud og ved hans Indvirkning paa den menneskelige Sjæl kan der findes baade en objektiv fast Regel og en varig Vilje til at følge den. Deu filosofiske E. derimod hævder, at kun, naar Loven udspringer af den menneskelige Natur, kan den vente at blive adlydt, og derfor er det i den, man maa søge Begrundelsen af det etiske Ideal. Bestræbelsen maatte da blive rettet mod at paavise, at der i den menneskelige Natur findes Kræfter, der kunne træde frem som et almengyldigt Princip og bære en varig Lov, der baade kan strække sig over Individets hele Liv og blive en Lov for alle Individer. Spinoza og Hobbes søgte, hver paa sin Maade, at bevise, at den naturlige Selvopholdelsesdrift rummer et saadant Grundlag for en etisk Lov, naar Individet gennem sin Udvikling lærer at forstaa den universelle Solidaritet, der forbinder hans og andres Interesser. Grotius og bestemtere Shaftesbury og Hutcheson viste hen til den Mennesket medfødte Sociabilitet og naturlige Velvilje som den Naturdrift, der giver den etiske Lov og bestemmer Samvittigheden. Clarke og Wollaston saa i den etiske Vurdering en Dom, der vilde kunne bevises paa samme Maade som, at $2 + 2 = 4$. Men det Problem, som man gennem alle disse Forsøg stræbte at løse, var i Virkeligheden kun en Del af det etiske Problem. I Selvhævdelsen, Sympatien eller den logiske Tænken mente man at finde naturlige Drifter, af hvis Herredømme over Menneskets Sind den etiske Lov syntes at være en simpel Følge. Men tilbage stod da det langt dybere og vanskeligere Problem, hvorfor Mennesket vil eller skal tillade en saadan Drift at herske over ham. Mennesket staar jo ikke afmægtig over for den Retning, hvori hans Følelser og Drifter udvikle sig, men han griber bestemmende ind i sin egen Selvopdragelse. For at bevæge ham til at pleje Udviklingen af den Drift, der kan bære den etiske Lov, maa han da have et Motiv. I 18. Aarh. søgtes dette Problem løst, dels af Mænd som Mandeville og Helvetius, der betonede, at kun Egennytten, kun

Menneskets Forstaaelse af, hvad der er til Fordel for ham, kan vente at finde et varigt Herredømme over ham; dels af Rousseau, der viste hen til Følelsens egen Værdi; ikke de Forestillinger, hvortil Følelsen er knyttet, giver den Værd for Mennesket, men den Maade, hvorpaa den omspænder hans indre Liv. Helvetius's eudaimonistiske Moral beror paa en ufuldkommen psykologisk Analyse og en alt for grov og umiddelbar Begrebsbestemmelse, men stiller for øvrigt det fundamentale Problem i en skarp Belysning, thi dette Problem er intet andet end Forbindelsen mellem Dyd og Lyksalighed. Bentham's og Mill's Velfærdsmoral er at betragte som 19. Aarh.'s Fortsættelse af denne Tankegang; den størst mulige Velfærd for det største Antal giver en klar Maalestok for Vurderingen af etiske Handlinger, men formaar ikke at retfærdiggøre sig umiddelbart som det fornuftigste Princip for det enkelte Individs Handlinger. Kant optog Rousseau's Betoning af Følelsens selvgyldige Værdi, idet han hævdede, at Pligten beror paa et kategorisk Imperativ, aldeles uafhængig af nogen Forestilling om en Forbindelse mellem Dyd og Lyksalighed. Dermed har Kant fastslaaet, at den etiske Karakter af Handlingen forsvinder, naar Individet vælger den, fordi den gavner ham selv. En Samvittighedssag kan kun det blive, som Individet føler sig bunden til, ligegyldig hvorledes det stemmer med hans Tilbøjeligheder. Men dermed er kun den grove Lykkeberegning, som Helvetius betonede, tilbagevist. Problemet, hvorfor Mennesket vil bøje sig under det kategoriske Imperativ og sætte Samvittigheden som det øverste, er ikke løst. Kant har vist: kun naar Pligten staar som et kategorisk Imperativ, er der Pligter og Samvittighedsliv til; men han har ikke sagt noget om, hvorvidt eller hvorfor vi kunne vente, at Samvittighedslivet vil faa Magt over Menneskene. Hans Henvisning til, at Dyd og Lyksalighed ville være forbundne i den transscendente Verden, tyder paa, at han selv forstod, hvad det var for et Problem, han lod uløst. Spencer gør et Forsøg paa at løse Problemet ved at vise hen til de under Slægtens Lykkekamp opstaaede Instinkter, som nu binde de enkelte Individer gennem Nedarvingens Magt. Men Guyau har med Rette hævdet, at Vanskeligheden netop beror paa at forklare, hvorledes Instinktet kan bevare sin Magt, naar Mennesket opdager, at det er et Instinkt. Der bliver da for Fremtidens E. ingen anden Udvej end at paavise, at det etiske Liv er den forstandigste Beregning for det enkelte Individ. Hvis dette ikke kan hævdes, er det etiske Livs Fremtid kompromitteret; hvis det kan hævdes, følger deraf ikke, at Individet i hver enkelt af sine Handliger spejder efter Fordelen; han lærer netop at udvikle saadanne Følelser hos sig, som umiddelbart og uden Beregning kunne bevæge ham til at handle paa den rette Maade i hvert enkelt Tilfælde. (Litt.: L. Schmidt, »Die E. der alten Griechen« [2 Bd., Berlin 1882]; Jodl, »Gesch. der E. in der neueren Phil.« [2 Bd., Stuttgart 1882—89]; Martineau, *Types of et. Theory* [3. Udg., 2 Bd., Oxford 1889]; Guyau, *La morale angl. contemp.*[2. Udg., Paris 1885]; Gass, »Gesch. d. christl. E.« [Berlin 1881]; Barni, *Histoire des idées mor. et polit. en France au XVIII siècle* [2 Bd., Paris 1865]). *C. St.*

Kristelig E. er den systematiske Fremstilling af den Handlemaade, som svarer til den kristne Tro. Den adskiller sig fra den almindelige filosofiske E. først derved, at den har en religiøs Karakter, idet den nemlig gaar ud fra Antagelsen af en Gud, til hvis Vilje den fører alle de sædelige Bud tilbage. Men dernæst har den ogsaa i Modsætning til den almindelige E. en bestemt historisk Karakter, idet den gaar ud fra den særegne Anskuelse af Gud, som er udtalt gennem Jesus af Nazareth og siden antagen af den kristne Kirke. Medens derfor den almindelige E. vil give en saa vidt mulig almengyldig Fremstilling af, hvad der er indeholdt i den naturlige sædelige Bevidsthed, vil den kristelige E. være henvist til at faa en mere subjektiv og begrænset Karakter; allerede hermed kunde det synes givet, at den maatte blive at betegne som en Afart inden for E.'s Hele. Naar alligevel den kristelige E. bestandig gør Fordring paa ikke blot at være en berettiget Form inden for E., men tillige at være den højeste Form for denne, da vil Afgørelsen heraf væsentlig komme til at afhænge af Besvarelsen af to Spørgsmaal, nemlig først om selve Moralbudets Karakter, om dette som saadant maa opfattes som sanselig bestemt eller som hævet over al sanselig Begrundelse, og dernæst, hvis det sidste bekræftes, om den kristne Religions sædelige Karakter, om denne er ligeartet med Moralbudets ideale Væsen, eller om den betegner et lavere Sædelighedstrin end det, som kommer til Orde herigennem. Hvad det første Spørgsmaal angaar, da er det sikkert nok, at en naturalistisk E. uden videre vil afvise en supranatural Verdensanskuelse som uforenelig med sit Udgangspunkt; men det er lige saa sikkert, at overalt, hvor Moralloven fastholdes i sin principielle Modsætning til det naturlige Driftsliv, der vil man gennem dens ideale Dragelse føle sig henvist til en oversanselig Verden, der som udført Virkelighed svarer til, hvad Budet forlanger. Om nu en saadan ideal Verden er given i det Guds Rige, som Kristendommen opstiller, er det andet Spørgsmaal, hvis Besvarelse bliver vanskeliggjort paa Grund af den forskellige Dom om Kristendommens sædelige Karakter, som dens Historie giver Anledning til. Det benægtes i Alm. vel næppe, at Kristendommen i Sammenligning med andre historiske Religioner har fra Begyndelsen af haft en særegen moralsk Karakter, idet den navnlig har gjort Kærlighedsbudet gældende paa afgørende Maade; og lige saa lidt vil man vel i Alm. helt underkende Kristendommens opdragende Betydning inden for Historien, hvor det viser sig, at just de Folkeslag, som have antaget denne Religion, ere naaede til den højeste menneskelige Udvikling. Men det er om Bedømmelsen af de religiøse Grundforudsætninger for Moralen, at den afgørende Strid staar; det er om den sædelige Betydning af Forsynstroen, det historiske Forbillede og Udødelighedshaabet, at der er Uenighed. Fra den ene Side paastaas der, at saadanne Tilføjelser til Moralen maa krænke den i dens Selvstændighed og nedsætte dens Renhed, thi de ville fremavle blind Autoritetstro, unaturlig Forsagelse og en egoistisk Stræben efter hinsidig Løn, medens Kærligheden samtidig vil blive stillet i Skygge. Fra den anden Side gøres det gældende, at det enkelte Menneske under sin moralske Handlen trænger til at blive støttet dels ved Bevidstheden

om at være i væsentlig Enhed med Tilværelsens raadende Magt, dels ved Erkendelsen af et positivt og oversanseligt Formaal for Livet, dels ved Visheden om at skulle naa et evigt Udbytte af sit Arbejde. Og man tilføjer, at selv om de her nævnte Trosforestillinger kunne neddrages og fordrejes og visselig ogsaa ere blevne det i Kirkens Historie, saa kunne de dog hævdes og ere blevne hævdede af den oprindelige og overalt af den sande Kristendom paa en saadan Maade, at de i Stedet for at nedsætte Moralen netop tjene til at styrke den i dens ideale Karakter. Det bliver saalcdes en historisk Vurdering, som til sidst bliver afgørende.

I Jesu Forkyndelse af Guds Rige træder den moralske Side stærkt frem. Han fremhæver baade, hvorledes Hengivelsen for andre skal være den højeste Fordring for den enkelte, Luk. 10, 25 ff., Matth. 16, 25. 25, 31 ff., og hvorledes denne i sin egen Bevidsthed om sin Sjæls uendelige Værdi har den sidste Maalestok for al sædelig Handlen, Matth. 16, 26. Den mest udførlige Fremstilling af Menneskelivets sædelige Ideal giver Jesus i sin Bjærgprædiken, Matth. 5 — 7 ; under stadig Opposition imod den farisæiske Neddragelse af Guds Lov hævder han dennes rene og ophøjede Karakter. Idet han lægger hele Vægten paa Sindelaget, og idet han forlanger en ren, uegoistisk Kærlighed til alle Mennesker, endogsaa til Fjender, hæver han det moralske Forhold op til en ideal, oversanselig Højde, saa at det kun finder en Analogi i den himmelske Faders Forhold til alle Mennesker som sine Børn, Matth. 5, 43—48. Men samtidig med at han saalcdes spænder den moralske Fordring til en, som det synes, uopnaaelig Højde, giver han den en tilsvarende Støtte i Anerkendelsesforholdet til hans personlige Liv, der nemlig viser sig som en fuldkommen Opfyldelse af Budet om en ren Kærlighed til alle Mennesker, Matth. 11, 29, Joh. 13, 15. 34. Det maa kun bemærkes, at naar Jesus forlanger en særegen Kærlighed fra Disciplenes Side til ham personlig, f. Eks. Matth. 10, 37, da er der hermed slet ikke tænkt paa et sentimentalt Forhold til hans individuelle Person, men paa en Tilslutning til den sædelig-religiøse Kraft, som sejrrig lægger sig for Dagen i hans Virken, jfr. Matth. 25, 40. Naar da det enkelte Menneske giver sig hen til at tjene det i Jesus aabenbarede Ideal, vil han med det samme komme til at fornemme sig som Herre, idet han vil føle sig fri og ophøjet i Forhold til den Verden, han lever i. Han vil kunne vente at faa, hvad han behøver af timelige Goder, af den Guds Haand, som han tjener, Matth. 6, 25—34; men selv om dette ikke skulde ske, og han enten paa Grund af Forholdenes Natur, Matth., 9, 15, eller paa Grund af individuelle Dispositioner, Matth., 19, 21, skulde blive henvist til Forsagelse, vil han bestandig kunne bevare sin glade Sindsstemning, idet han er vis paa allerede nu at have grebet det højeste Gode, som han ikke mere skal miste, Matth. 5, 11. 12. 6, 20. Det er herefter klart, at Jesu Moral direkte fører over i en bestemt religiøs Anskuelse; men som denne nøje svarer til en ideal Moral, idet den alene tilføjer den nødvendige Støtte, som den fulde Selvhengivelse maa kræve for ikke at blive til Selvopgivelse, saa er den ikke forbunden med nogen Verdens Fornægtelse i anden Forstand end den, hvori en saadan maa findes i enhver E., som vil gøre Alvor af at bryde med den naturlige Egoisme.

Iblandt Jesu Disciple er det især Paulus, som siden har udført Jesu Moral. Han viser, at Tillidsforholdet til Gud gennem Christus alene giver det rette Forhold til Verden, idet det paa den ene Side fritager den Kristne for at præstere besværlige, fortjenstlige Gerninger, og paa den anden Side med indre Magt driver ham til at gøre, hvad der er ret og godt. Idet nemlig den Kristne ved sig greben af den hellige Guds Kærlighed, vil han heri finde en Bevæggrund til et helligt Liv, der overgaar den Bevæggrund, som ligger i Budets truende Fordring; som den, der ejer Guds Aand, vil han føle sig den forpligtet i indre Lydighed, Rom. 8, I ff. Og da Idealet saaledes bliver lagt ind i den troendes egen Bevidsthed, vil han være i Stand til selv at dømme om, hvorledes han i det enkelte skal handle, Gal. 5, 13; uden at være bunden ved udvortes Anordninger, Rom. 14, vil han i sin egen Overbevisning om, hvad der er til Fremme for hans evige Personligheds Udvikling, finde den sidste Afgørelse af, hvad der er Ret og Pligt, I Kor. 10, 23. Men hermed vil han i det hele komme til at stille sigi et positivt, anerkendende Forhold til den naturlige Verden, som den, der er skabt af den samme Gud, som han selv tjener, I Kor. 7. 20. I Tim. 4, 4. Rom. 13, 1.

Denne oprindelige Form for den kristelige E. skulde dog snart blive fordunklet. Allerede hos de apostoliske Fædre og endnu mere siden bliver Kristendommen opfattet som en »ny Lov«, der skal opfyldes dels ved Antagelsen af bestemte Troslærdomme, dels ved Iagttagelsen af visse asketiske Ydelser. Især Tertulian's E. er rigoristisk. Den udvortes Karakter, som Moralen saaledes faar, viser sig klart i Adskillelsen mellem de guddommelige Bud, der skulle holdes af alle, og de evangeliske Raad, hvis Efterfølgelse betragtes som overflødige gode Gerninger, der bringe en særlig Fortjeneste. Heraf udvikler der sig en dobbelt Art af Sædelighed inden for Kirken. Det egentlige sædelige Ideal bliver søgt i Munkelivet, saavel i Østen som i Vesten, kun med den Forskel, at i Østen det beskuelige arbejdsløse Liv sættes som det højeste, hvorimod i Vesten det ydre Arbejde tages med. Men ogsaa inden for den borgerlige Sædelighed er det Opgaven for Middelalderens Moral at gennemføre Kirkens Autoritet paa en saadan Maade, at den naturlige sædelige Bevidsthed slet ikke faar nogen Selvstændighed. Medens Menneskenaturen af sig selv kan frembringe de fire filosofiske Dyder, Retfærdighed, Besindighed, Tapperhed og Visdom, er det Kirken, som ved en overnaturlig Indgydeise forsyner den enkelte med de tre teologiske Dyder, Tro, Haab og Kærlighed. Men Troen er her en ydre autoritetsmæssig Lydighed, Kærligheden bliver især henvist til ydre »gode Gerninger«, og Haabet forholder sig til en massivt opfattet Salighed. Som den betydeligste Teolog ogsaa paa E.'s Omraade inden for Middelalderen maa nævnes Thomas Akuinas. Først Luther bringer den oprindelige kristne Moral frem igen. I sit tidlige Skrift »Om et Kristenmenneskes Frihed« har han givet Grundlinierne for sin hele Moral i de to Sætninger: Et Kristenmenneske er en Herre over alle Ting og

ingen undergiven, og et Kristenmenneske er i alle Ting hørig og lydig og hver Mand undergiven. Den første udtrykker det religiøse Frihedsforhold, som den Kristne har over for Verden i Kraft af sin Tro uden at behøve at erhverve det ved ydre Gerninger. Den sidste viser hen til, at han med det samme maa føle sig bunden til at virke i den Gerning, som Gud har anvist ham gennem hans særlige Evner og Samfundets bestemte Krav. Det er Kaldets Begreb, som hermed bliver gjort gældende som en afgørende Faktor i den kristelige E. At virke i sit Kald er for Luther en ret Gudstjeneste i Modsætning til de katolske helliges selvopfundne gode Gerninger. Desværre interesserede Luther's etiske Tanker ikke Eftertiden saa meget som hans dogmatiske. Det er først ved Calixt i 17. Aarh., at E. inden for den lutherske Kirke blev udskilt fra Dogmatikken som en særlig Disciplin. I saa Henseende er den reformerte Kirke gaaet foran ved Danæus; her havde fra Begyndelsen af den etiske Interesse været mere fremtrædende, skønt Calvin's E. med sin strenge lovmæssige Karakter staar langt under Luther's. Efter at Pietismen i særlig Grad har tilsløret det protestantiske Livsideal, er det først ret i nyere Tid, at de protestantiske Teologer, paavirkede især af Kant og Schleiermacher, have gjort E. til Genstand for indgaaende Behandling. Efter F. V. Reinhard's store og flittige »System d. christ. Moral« [1802—15] maa især nævnes Schleiermacher, »Die christliche Sitte« [1843], og ved Siden heraf det store Værk af hans Discipel R. Rothe, »Theologische E.« [2. Udg., 1869—71]. Større Behandlinger foreligge fremdeles af de Wette (oversat af C. E. Scharling 1835, H. Schmid), Wuttke, Harless og Frank. Trods Forskellen er i dem alle det kristelige sædelige Liv opfattet som en levende indre Enhed, der skal bevise sin Eksistensret ved at svare til alle den naturlige Bevidstheds sædelige Krav. Der aabenbarer sig overalt en skarp Modsætning til den katolske Moral, særlig til den endnu trods Pascal's Angreb ikke uddøde Jesuitermoral. Til denne hører Gury, *Compendium Theol. moralis* [1868]. Paa Dansk foreligge H. Martensen, »Den christelige E.« [1871—78], H. Scharling, »Kristelig Sædelære« [1886], F. C. Krarup, »Grundrids af den kristelige E.« [1894]. *F. C. IC.*

Etikétte (fr.), en paa en Genstand fastklæbet eller fastbunden lille Plade af Papir, Træ, Metal eller Porcelæn, hvorpaa Genstandens Navn og ofte nærmere Oplysninger, saasom Pris, Fabrikationssted o. 1. er paaskrevet, paatrykt eller paamalet. Paa Glasflasker til kemisk Brug indbrændes ofte E. *K. M.*

E. eller **Navnemærker** benyttes meget i Havebruget. De laves af Træ, Zink eller Porcelæn og kunne enten være indrettede til at stikke i Jorden eller hænge paa Planterne. Paa Træ-E. indgnider man et tyndt Lag hvid Oliefarve og skriver Navnet paa E. med Blyant. Paa Zink-E. skrives med en særegen Slags Blæk; de ere mere holdbare end Træ-E., men Skriften bliver dog paa Friland, hvor de almindeligst anvendes, vanskelig i at læse efter nogle Aars Forløb. Porcelæns-E. ere de holdbareste og lettest læselige, men ogsaa betydelig dyrere. *L. H.*

I figurlig Forstand bruges E. om Indbegrebet af de ydre Former for selskabelig Omgængelse mellem velopdragne Mennesker, særlig i de højere Samfundskredse og da fornemmelig ved Hofferne eller mellem Diplomaterne. *C. V. N.*

Etikoteologi betyder i Kant's Terminologi den Erkendelse af det guddommelige Urvæsen, der støtter sig paa det sædelige Livs Kendsgerninger. Den sædelige Vandel udspringer ikke af Lyksalighedsberegning og fører heller ikke i denne Verden til Lyksalighed; men man kan dog ikke slaa sig til Ro med en Antagelse af en principiel Strid mellem Dyd og Lyksalighed og maa derfor postulere Tilværelsen af en Gud, der styrer Verden efter etiske Love og i Evighedens Lys forbinder Dyd og Lyksalighed. Fichte udviklede yderligere denne Lære om den sædelige Verdensorden fra et spekulativt Standpunkt; Spencer har optaget den fra et empirisk Standpunkt, idet han mener, at Udviklingen fører til, at det, der er Verdensloven, ogsaa efterhaanden kommer til at staa for os som vort eget Væsens sædelige Lov. *C. St.*

Et in Arcadia ego (lat.). Denne Sætning skal oprindelig findes paa et Maleri af Schidone (død 1615) som Indskrift under et paa Jorden liggende Dødninghoved, hvilket to unge Hyrder betragte med Forfærdelse [Büchmann, »Geflügelte Worte«]. Senere benyttede Nicolas Poussin den samme Indskrift paa en Gravhøj i et af sine Landskaber [Louvre]. Goethe gjorde Sætningen til et »bevinget Ord« ved at sætte den som Motto: »Auch ich in Arkadien« paa Titelbladene af »Aus meinem Leben«, 2. Del, 1—2, indeholdende den italienske Rejse [Stuttgart 1816—17], og Schiller spandt Tanken videre ud i sit bekendte Digt »Resignation«: »Auch ich war in Arkadien geboren« o. s. v. *C. A. N.*

Étiolement [etjålma'] (fr.) (bot.) er den almindelig benyttede Betegnelse for Planternes hele abnorme Tilstand, naar de udvikles uden Lys; de blive etiolerede. I Mørke kunne de fremvoksende Kimplanter eller Skud ikke danne Bladgrønt (s. d.), Stænglerne blive hvide eller hvidgule, Bladene intensivt gule. Dertil kommer, at Vækstens hele Forløb i høj Grad afviger fra det normale. Hos Tokimbladede blive Stænglerne, naar de etioleres, oftest — dog langtfra altid — meget længere end normalt, især idet de enkelte Celler blive overforlængede; Bladene blive derimod mindre, oftest endog særdeles meget mindre end normalt. Et kendt Eksempel er Kartofler, som om Foraaret give sig til at spire i en mørk Kælder: de blege, ranglede, lange Skud med smaa gule Skæl i Stedet for Blade ligne aldeles ikke normale Kartoffeltoppe. Hos Ærteblomstrede, f.Eks. Kimplanter af Vikker og Bønner, ere disse Forhold iøjnefaldende, ligesaa hos f. Eks. Guldregngrene; medens f. Eks. Syrengrene i Mørke lade de Blade, som overhovedet komme frem, faa ret normal Form. Hos Enkimbladede, f. Eks. Græsser, Løgvækster o. a., blive Bladene oftest længere og smallere end normalt, men hos nogle, f. Eks. *Tradescantia*-Arter, Forholdet omtrent som ovenfor omtalt hos de Tokimbladede. Trods alle Forskelligheder med Hensyn til Organernes ydre Form, kan det siges som almen Regel, at Cellevæggene ved Lysmangel blive ufuldkomment udviklede og langt tyndere og løsere end normalt, ligesom Vævene i det hele blive vandrige og bløde.

Da med Lysmangelen tilmed den vigtigste Ernæringsproces, Kulsyreassimilationen (s. d.), er umuliggjort, vil Planten efter kortere eller længere Tids Forløb gaa til Grunde. Har Planten udviklet sig i fuldstændig Mørke, siges den at være fuldstændig etioleret; ved Belysninger, utilstrækkelige til normal Trivsel, saaledes som Stueplanter i Vintertiden ofte maa nøjes med, kan man iagttage alle Overgange mellem det normale og det fuldstændige E. Især i Havebruget spiller E. en Rolle, nemlig ved de saakaldte »Blegningskulturer«; Dyrkning af Asparges, Blegselleri o. fl. a. ere Eksempler herpaa, Formaalet er at faa de paagældende Plantedele bløde og velsmagende, medens de i Lys blive »træede« og »skarpe«. *W. J.*

Etiolëret (bot.) se Étiolement.

Etiolīn er Navnet paa det (eller de) gule i Farvestof, som findes hos etiolerede Planter i Stedet for Bladgrønt og paa dettes Plads. *W. J.*

Etisk, hvad der hører til, hviler paa Etik (s. d.).

Etkammersystem siges at herske i en konstitutionel Stat, naar Folkerepræsentationen som Deltager i Lovgivningsmagten og Indehaver af Bevillingsmyndigheden kun bestaar af et Enkeltkammer, medens Tokammersystemet er til Stede, naar Repræsentationen bestaar af tvende Kamre, hvad enten disse begge fremgaa ved Valg af Befolkningen, eller dette kun er Tilfældet med det ene af dem, idet det andet dannes af arvelige eller kongevalgte Medlemmer. At Enkeltkamret til enkelte eller maaske alle Sagers Behandling overensstemmende med den gældende Forretningsorden deler sig i to eller maaske flere Afdelinger, saasom i Norge eller efter den islandske Forfatning, medfører ikke Ophør af E., naar blot Valgene foretages til Kamret som en Enhed af de dertil valgberettigede; ej heller bliver det Tokammersystem, fordi der som f. Eks. efter den tyske Rigsforfatningslov af 16. Apr. 1871 ved Siden af den egentlige Repræsentation (Rigsdagen med 382 deputerede) optræder et andet Statsorgan (Forbundsraadet, dannet af Forbundsstaternes Regeringer med i alt 58 Stemmer) af blandet delibererende og forvaltende Natur, naar det dog hverken er eller kan betragtes som Repræsentation for Befolkningen.

Om Prisen skal tilkendes E. eller Tokammersystemet, er et i Teorien saare omtvistet Spørgsmaal. Det blev undergivet en meget grundig og udtømmende Drøftelse i den i Aarene 1848—49 i Danmark sammentraadte, saakaldte grundlovgivende Rigsdag. Flertallet i det over Regeringsudkastet nedsatte Udvalg anbefalede varmt at slutte sig til Udkastets Forslag om 2 Kamre eller Ting; men der var 2 Mindretal, det ene med B. Christensen som Ordfører, det andet bestaaende af Prof. J. E. Larsen, der ligc saa ivrig forfægtede E.'s Fortrin. Idet der i øvrigt henvises til den interessante Meningsudveksling, som udførlig er gengiven i »Den grundlovgivende Rigsdags Forhandlinger 1849«, 2. Bd. S. 1812 ff., skal blot bemærkes, at det endelige Resultat her som i de fleste europæiske Forfatninger blev Tokammersystemets Sejr, et Resultat, der har holdt sig, til Trods for de mange Omdannelser, den danske Statsforfatning under sin forholdsvis korte Bestaaen har været underkastet.

For Tiden er E. kun optaget i Grækenland, Serbien (Skupshinaen), Bulgarien (Sobranjen) og som allerede nævnt i det tyske Rige, Norge og paa Island. Baade i Norge og paa Island foretages Valgene henholdsvis til det samlede Storting og det samlede Alting som Enhed, og først naar Repræsentationen efter Valgene træder sammen, udnævner Stortinget 29 af sine 114 Medlemmer til at tage Sæde i Lagtinget, og Altinget 6 af sine 30 folkekaarne Medlemmer til sammen med de 6 kongevalgte at indtræde i Tingets saakaldte øverste Afdeling. Man kan, om man vil, betegne dette System som en Blanding af Etkammer og Tokammer; men herved maa ikke overses, at paa den anden Side heller ikke Tokammersystemet, som det i Danmark er gennemført, er aldeles rent, idet de 2 Ting, naar der skal foretages Valg af en Konge eller træffes Bestemmelse om en Rigsforstander, træde sammen og danne eet eneste Kammer, den saakaldte »forenede Rigsdag«. *C. V.N.*

Etlar, Carit, se Brosbøll.

Etmaal, Søudtryk for et Tidsrum af 24 Timer. Sædvanligvis regnes E. fra Kl. 12 Middag til næste Middag. — Etmaalspenge, Betaling, hvortil Lodserne ere berettigede for hvert Døgn, deres Ophold om Bord trækker ud over 24 Timer. *C. L. W.*

Etmokefali (græ.), en Misdannelse, henhørende under den større Gruppe Anenkefali.

Etnárk (græ.: »Folkehersker«), Titel for en Fyrste, der mere eller mindre anerkender en fremmed Herskers eller Nations Overhøjhed, f. Eks. Makkabæeren Simon og andre jødiske Regenter; dernæst ogsaa om en orientalsk Provinsstatholder. Etnarki, Stilling som E. og en saadans Forvaltningsomraade, Provins. *K. H.*

Etne Herred, Søndhordland's Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 2,324 Indb., er et af Amtets sydligste Herreder, hvis bebyggede Del ligger omkring den i østlig Retning fra Bømmelfjordens sydlige Arm Ølenfjord indgaaende Etnepoll og de tvende Dalfører, som danne dennes Fortsættelse, Stordalen og Lilledalen. E. H. er et Fastlandsherred, skilt fra Nabobygderne ved høje, til Dels snedækte Fjælde, som hæve sig med stejle, ofte næsten lodrette Sider over de dybt indskaarne Dale, ved hvilke de deles i mere eller mindre sammenhængende Partier, hvis øverste Del dog ikke danner fortløbende Kamme, men isolerede, ved dybe Skar fra hverandre adskilte Toppe. Kontrasten mellem de golde, nøgne, af Bækkene furede Fjældsider, med deres mange Tinder og Nuter, og de frodige Lier og blinkende Vande, har givet E. H. et velfortjent Ry for at være en af Vestlandets naturskønneste Egne. Paa Nordsiden kunne paa Ryggen over mod Aakrefjord mærkes Toppene Væten, Stødlehatten og Haafjæld (963 M.) — E. H.'s højeste Punkt — og længere Øst Skredkollen og Reinsnuten. Mellem Stordalen og Lilledalen hæve sig Grønnarnut og Høganut, medens S. f. denne Dal Lysenuten hæver sin høje, snedækte Tinde. Hovedvasdraget, som falder ud i Etnepollens Bund, dannes af de to Elve, der gennemstrømme Stordalen og Lilledalen; de komme begge fra den østlige Grænse; den første har sit Udspring fra Sandvandet, der ligger i den kedelformede Vinjekvelv, bekendt for sit rige Fjældbejte, hvorfra den løber Vest over som en rivende Fjældbæk ned i Stordalsvand, ved hvis østre Ende den

optager Fretteelven, der styrter ned i Søen gennem den høje Frettefos. Stordalsvandet er E. H.'s største Vand; det har en Længde af 1 o Km. og en Bredde af I Km. og er særlig bekendt for sin Naturskønhed. Fra Vandet gaar Elven ud i den flade terrasseformede Hovedbygd, hvor den under Navn af Nordelven ved Gaarden Mo forener sig med den fra Lilledalen kommende Sørelv. Denne har ogsaa sit Udspring fra nogle i Østfjældene liggende Smaavand, udvider sig til det store Løkelsvand, styrter sig fra dettes vestre Ende over en stejl Fjældstyrtning, dannende den høje Hardelands eller Ringfos, saa kaldet efter sit ringformede Fald, og løber derpaa ud i Lilledalsvand. Efter begge Elves Forening antager Vasdraget Navn af Etnedalselven; begge have en Mængde Tilløb fra de mange mellem Fjældene liggende Smaavande. Dyrkbar Mark findes væsentlig paa Terrasserne langs Fjorden, i Stordalen og Lilledalen; Jordbunden er dyb og god og Herredet en af Fogderiets bedste Kornbygder. Skov findes der nu kun lidt af og ikke tilstrækkelig til Forbruget; derimod ere Græsgangene mellem Fjældene ypperlige. Bebyggelsen følger den dyrkbare Mark og er tættest omkring Etneelvens nedre Løb; her ligge saaledes baade Hovedkirken Stødle og begge Annekskirker Grindheim og Gj er de; den første er en gammel Kirke, bygget af Sten og Træ, og ligger paa den som Erling Skakke's Ættegaard bekendte Gaard Stødle's Grund. Hovedvej fører fra Ølen over Gjerde til Etne og derfra videre Nord over Fjældet til Skonevik ved Aakrefjord. Andre Veje følge Nordsiden af Fjorden til Indløbet Etnesundet samt Dalførerne op i Stordalen og Lilledalen. Med Bergen og Stavanger staar E. H. i Dampskibsforbindelse; Station ved Etnesjøen, hvor der er Hotel. Herredets Areal er 318 □ Km., hvoraf 24 □Km. Ferskvand. *J.F. W. II.*

Etnicisme (græ.), kristelig Betegnelse for Hedenskab; Etniker, Hedning.

Etnografi (græ.: »Folkebeskrivelse«) er Videnskaben om Mennesket som Folkeindivid ɔ: som Medlem af et ved fælles Afstamning, Sprog og Kultur forenet Samfund, i Modsætning til Antropologi, Læren om Mennesket som Naturindivid. Brugen af Ordet E. er endnu noget vaklende, idet det snart anvendes som Betegnelse for Studiet af de enkelte Folk og Klassifikationen af disse, snart tillige med samme Betydning som Etnologi, den sammenlignende Undersøgelse af de forskellige Folkeslags Skikke, Institutioner og Ideer. En saadan Sammenblanding af de to Navne er dog uheldig og bør undgaas, idet de betegne to Grene af Forskningen, der vel ere meget nær beslægtede og have samme Genstand, men dog saavel med Hensyn til Opgave som Metode ere forskellige. Ordet E. bør rettest kun anvendes paa den først nævnte Maade, uden at der dog kan drages nogen skarp Grænse mellem dennes mere specielle og Etnologiens mere almene Undersøgelser. E.'s Opgave er at gøre Rede for de forskellige Folkeslags Kultur, saaledes som denne paa hvert Sted har formet sig under Paavirkning af lokale og kulturhistoriske Forhold. E. undersøger alle de Elementer i et Folks materielle og aandelige Kultur, som øve Indflydelse paa dets Liv. Beklædning og Udsmykning, Bolig og Ernæring, Erhvervslivets forskellige Grene, sociale og politiske Forhold, Sæder og Skikke, Sprog, Kunst og Religion ere hos hvert Folk udviklede paa ejendommelig Maade og danne i Forening et Hele, der giver Folket dets Særpræg. Gennem Studiet af Folkeslagene i alle Jordens Egne og deres forskellige Kulturformer giver E. et væsentligt Bidrag til Forstaaelsen af den almindelige Kulturudvikling. Den lærer os en Række Folk at kende, der ere blevne staaende paa Udviklingstrin, som de højere Kulturfolk have gennemløbet før den historiske Tids Begyndelse, og som der ikke paa anden Maade kan vindes Kendskab til. E. lægger særlig Vægt paa Studiet af disse saakaldte Naturfolk (s. d.), lavere staaende Folk, som have levet et selvstændigt Liv uden for den klassiske og senere europæiske Kulturudvikling. Kun de kunne lære os, hvorledes et Samfund former sig paa sine mere primitive Udviklingstrin. Gennem Studiet af Naturfolkene søger E. at skrive »det menneskelige Samfunds Naturhistorie«, som Th. Waitz har kaldt det.

Den Mangfoldighed af større og mindre sociale Enheder (Horder, Stammer, Folk o. s. v.), i hvilke Menneskeheden er adsplittet, staa i et saare forskelligt Forhold til hverandre. Nogle Folk ere nære Slægtninge, andre ere fjernere beslægtede, atter andre ere fuldstændig fremmede for hverandre. Det bliver da en vigtig Opgave for E. at udrede de forskellige Folkeslags indbyrdes Slægtskab og at forene de mindre Enheder til større sammenhørende Grupper. Medens for Antropologien de fysiske Forhold danne Grundlaget for Inddelingen af Menneskene i Racer, er den etnografiske Klassifikation grundet paa Sprogene (den lingvistiske E.). Blandt de Elementer, som knytte Menneskene sammen i Samfund, er Sproget af størst Betydning for Bestemmelsen af Slægtskab, da dets indviklede Bygning gør en oprindelig Lighed i grammatiske Grundformer mellem forskellige Stammer utænkelig. Ved 19. Aarh.'s sammenlignende Sprogundersøgelser er det først lykkedes at naa til et sikkert og i Hovedtrækkene uomstødeligt etnografisk System. E. søger at forene de mindste Samfundsenheder, Horder og Smaastammer, der tale Dialekter af samme Sprog, til et Folk. Folk, der tale nærbeslægtede Sprog, sammenfattes atter til en Folkegren eller Folkefamilie. Flere saadanne, hvis Sprog kunne føres tilbage til fjernere liggende Grundsprog, danne en Folkestamme, af hvilke atter et større eller mindre Antal udgør en Folkegruppe. De Danske ere f. Eks. et Folk, der hører til den skandinaviske Gren af den gotiske Stamme, der atter tilhører de indo-europæiske Folks Gruppe. Paa Grundlag af Sprogsammenligning kan man ikke naa videre end til en Inddeling efter Folkegrupper. Mellem disse findes intet paaviseligt sprogligt Slægtskab. Vil man søge at forene Menneskene til større Helheder, kan dette kun ske paa Basis af legemlige Ejendommeligheder. E.'s Opgave er da endt, og det tilfalder Antropologien at udsondre de fælles Træk, som karakterisere Racen, en naturvidenskabelig Kategori, der ikke kan indgaa i det paa kulturhistorisk Grundlag hvilende etnografiske System. Race og Folk tilhøre to forskellige videnskabelige Omraader.

Som det første Forsøg paa etnografisk Klassifika-

tion plejer man at nævne Ægypternes Sondring i deres Malerier mellem fire forskellige Folkeslag og den bekendte Folkeliste i Genesis (Kap. 10), der gør Rede for Udbredelsen af Noah's Efterkommere over Vestasien, Nordafrika og Sydeuropa. Den videnskabelige E. er dog ganske et Produkt af 19. Aarh. Hverken i Oldtiden eller Middelalderen var en saadan Forskning mulig paa Grund af det særdeles ringe Kendskab til de Folk, der stode uden for den curopæisk-vestasiatiske eller ægyptiske Kulturs Kreds, og selv det rigere Materiale, som paa Opdagelsernes Tid blev tilført, blev uden væsentlig Indflydelse. Først efter at de store Opdagelsesrejser i Slutn. af 18. Aarh. og de talrige videnskabelige Ekspeditioner, den udstrakte Kolonisation og Missionsvirksomhed i 19. Aarh. have udvidet Kendskaben til Jordklodens Folkeslag i væsentlig Grad og bragt en rigtigere Forstaaelse af Naturfolkenes Levevis og Tankesæt, ere Betingelser for en videnskabelig E. blevne skabte. Siden Midten af 19. Aarh. arbejdes der ivrig rundt om i Europa og Amerika paa at bearbejde det rige Materiale, som strømmer ind, og en Mængde Arbejder har set Dagens Lys. Grundlæggende for den videnskabelige E. har Th. Waitz'es store Værk, »Anthropologie der Naturvolker« [Leipzig 1858—72] været, endnu efter 30 Aars Forløb E.'s Hovedværk, medens den wienske Sprogforsker Fr. Müller med Benyttelse af den af Hackel givne uholdbare Raceinddeling har givet det eneste gennemførte, paa videnskabelig Basis hvilende etnografiske System. I sin »Allgemeine Ethnographie« [Wien 1873] fremsætter han den Inddeling af Folkeslagene i Stammer og Grupper, hvis Rigtighed i Hovedtrækkene tør betragtes som urokkelig, uafhængig af de forskellige antropologiske Systemer.

Den almindelige Interesse, som den etnografiske og antropologiske Forskning har vakt, har faaet sit Udslag i Dannelsen af en stor Del Selskaber i de forskellige Lande. Det ældste, *Société ethnologique*, grundedes 1839 i Paris paa Opfordring af Milne Edwards, efterfulgt faa Aar efter i Amerika af det af Gallatin og Schoolcraft stiftede *Ethnological Society*. Begge disse Selskaber ere senere gaaede til Grunde, afløste henholdsvis af det af Broca dannede *Société d'Anthropologie* og af den med storslaaet Gavmildhed grundede *Smithsonian Institution*. Blandt de største Selskaber af denne Art i Europa maa fremhæves det engelske *Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, det tyske »Gesellschaft fur Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte« i Berlin og »Anthropologische Gesellschaft« i Wien. (Litt.: Alm. Behandlinger af E. foruden de nævnte: Prichard, *Natural history of man* [London 1813]; Wood, *Natural history of man* [1868—70]; Peschel, »Volkerkunde« [1. Udg. 1874]; Hellwald, »Naturgeschichte des Menschen« [Stuttgart 1882]; Ratzel, »Volkerkunde« [Leipzig 1885—88]; Schurtz, »Katechismus der Volkerkunde« [Leipzig 1893]; Bahnson, »Etnografien« [Kbhvn. 1894 ff., ikke" afsluttet]). *Kr. B.*

Etnografisk Museum kaldes en Samling af Genstande, hidrørende fra de Folk i fremmede Verdensdele, som have levet uberørte af den klassiske og senere europæiske Kulturudvikling. Disse ere dels de saakaldte Naturfolk (s. d.), dels de orientalske Kulturfolk, og Samlingens Formaal er at give et saa alsidigt Billede af deres Liv og Kulturtrin som muligt. Ideen til et almindeligt e. M. skyldes den franske Geograf Jomard (1831); dog blev det ikke ham, der først førte Tanken ud i Livet. Æren herfor tilkommer Danskeren C. J. Thomsen, der grundlagde det e. M. i Kjøbenhavn. Elementer til et saadant fandtes fra gammel Tid i det af Frederik III oprettede Kunstkammer (s. d.), i hvilket der ved Siden af Samlinger af højst forskellig Art fandtes en saakaldt indiansk Sal med Genstande fra adskillige Omraader uden for Europa (Kina, Japan, Grønland, Sydamerika, Sydhavet), Ved Kunstkamrets Opløsning bleve de etnografiske Sager tillige med Oldsagerne og Kunstsagerne overflyttede til det nyoprettede Kunstmuseum. Da Thomsen havde overtaget Bestyrelsen af dette (1839), var det hans Plan at benytte de etnografiske Samlinger som Grundstamme for et dansk Kolonialmuseum. Først under Paavirkning af Jomard modnedes hos ham Tanken om at skabe et almindeligt e. M. Takket være Thomsen's sjældne Evne til at vække Interesse for Samlingerne, hans varme Kærlighed til dem og den Energi, med hvilken han forstod at benytte alle Veje til Forøgelse, voksede e. M. hurtig, saaledes at det allerede 1849, da det udskiltes af Kunstmuseet og overflyttedes til sit nuværende Lokale i Prinsens Palæ, var en Samling af ret anseligt Omfang. Ved talrige Gaver fra Landsmænd, som havde Lejlighed til at indsamle etnografiske Sager, blev Museets Tilvækst saa betydelig, at det efter Thomsen's Død (1865), da Worsaae blev Samlingens Direktør, kunde fylde den betydelige Række Værelser, med hvilke dets Lokale da blev udvidet. Det danske e. M. var dengang det største i Europa, og endnu den Dag i Dag indtager det en fremragende Plads mellem de talrige Museer af lignende Art, som i de sidste Tiaar ere voksede op rundt om i Europa. Siden 1892 udgør e. M. et Led af Nationalmuseet. De største e. M. findes nu i Berlin, Leyden og London. Blandt de øvrige maa fremhæves de to skandinaviske Samlinger i Christiania og Stockholm, samt Museerne i Paris, Dresden, Leipzig, Miinchen, Wien og Rom. *Kr. B.*

Etnologi (græ.) betyder Læren om Folkenes Sæder og Skikke og skiller sig fra Etnografien ved at sætte sig et almenere Formaal, idet den ikke skildrer de enkelte Folkeslags Sæder og Skikke, men søger at erkende de Love, som raade for slige Institutioners Udvikling i Almindelighed. E. er saaledes en sammenlignende Videnskab. Den gaar ud fra, at en Skik eller Sædvane, der ikke kan antages at være opstaaet ved simpel Efterligning, maa have sin Forklaring i Folkets Livsbetingelser; hvis den samme eller en med den nær beslægtet Skik findes hos andre Folk, da vil dens Forklaring være at søge i de Livsforhold, som ere fælles for alle disse Folk; findes der intet tilsvarende til den hos andre Folk, maa dens Forklaring derimod søges i de Livsforhold, som ere ejendommelige for det Folk, der besidder den. Men helt udelukket er det ikke, at tilsyneladende helt forskellige Livsforhold kunne fremkalde Sædvaner, der synes at være beslægtede. Dette ligger i, at Menneskets Opmærksomhed kan vendes baade mod forskellige Sider i de givne Livsforhold og mod forskellige Sider i den dertil

svarende Sædvane. E. maa derfor ved en Undersøgelse af Folkets hele Karakter og Kulturtilstand søge at skaffe sig Oplysning om, hvad det er, der i det hele tildrager sig dets Opmærksomhed. Myter, Sagaer og folkelige Opfattelser ere her stundom oplysende, men som Regel vildledende, da de nærmest bero paa Fantasiens vilkaarlige Udformning af Forestillingsrækker, hvis egentlige Udgangspunkt man har glemt. Derimod vil Folkets hele retslige Organisation være et fortræffeligt Grundlag for Forstaaelsen af dets forskellige Sædvaner; den j bestaar selv af et Indbegreb af Sædvaner og hører altsaa med ind under det, som skal forklares; men den viser, hvilke Forhold i Livet der især have tildraget sig Opmærksomheden og vundet Værdi for Folket, og angiver derigennem, i hvilken Retning Forklaringen skal søges. Psykologiske og biologiske Forhold kunne ligeledes med Held anvendes, naar man blot ikke lader sig lede for meget af nærliggende Analogier. Som et Eksempel paa, hvorledes E. gennem Studiet af den retslige Organisation naar en Forklaring af Sædvaner, der ad anden Vej ikke kunne forstaas, skulle vi nævne den ejendommelige Skik, at flere Folkeslag regne Barnets Slægt efter Moderen og ikke efter Faderen. Denne Skik vilde man tidligere forklare i Analogi med uægte Børns Stilling hos os, altsaa ud fra en Løshed i Kønsforbindelserne; den hænger derimod sammen med Stammens hele Organisation i Klaner og faste Familiegrupper. Som Eksempel paa en Skik, der findes hos mange Folk, men ikke kan forklares paa ensartet Maade hos alle, kunne vi nævne Couvade, at Faderen og ikke Moderen holder Barselseng. Denne Skik maa forklares forskellig hos de forskellige Folk og kan navnlig ikke forklares, som man tidligere vilde, som Tegn paa en Overgang fra Moder- til Faderlinicn. E.'s Metode er saaledes meget sammensat; dens Maal er at paavise det beslægtede i alle menneskelige Samfunds Udvikling. Saa vist som alle Menneskers Sjæleliv bestemmes af visse for alle fælles elementære Grundkræfter, saa vist vil der ogsaa i alle de forskellige Former, menneskeligt Samfundsliv kan antage, være visse elementære Grundforhold, som bestemme Udviklingen overalt; at kunne fremdrage dem og forstaa Forskellighederne ved Hjælp af dem, er det særlige Formaal, som gør E. til en selvstændig og betydningsfuld Videnskab; man kunne kalde den en Menneskeslægtens Kulturhistorie. Sit Materiale faar den fra Etnografien. *C. St.*

Etoges [etâ!ż], Landsby i det nordøstlige Frankrig, Dep. Marne, Arrond. Epernay, 25 Km. S. S. V. f. Epernay, er bekendt af en Træfning 14. Febr. 1814 (en Episode af Slaget ved Vauchamps), hvor den preussiske General Blucher blev slaaet af Napoleon og under idelige Kampe og store Tab, navnlig ved et Kavaleriangreb af Grouchy ved E., maatte trække sig tilbage. *H. W.*

Etografi ell. Etologi (græ.), Skildring af et Menneskes Karakter eller af en Nations Sæder.

Etoile [etwa'l] (fr.) (*étoile mobile*, »Stückseelenmesser«), et Instrument, der benyttes til at kalibrere (eftermaale Diameteren af) Sjælen i Skyts. Det bestaar af et Staalrør, hvis ene Ende er forsynet med et Hoved, der bærer to diametralt stillede faste og to løse Spidser. I Hovedets Hulhed ligger en Kile, der er i Forbindelse med en Stang, som kan forskyde sig inden i Røret og rager ud af dettes anden Ende, hvor den er forsynet med et Haandtag. De to løse Spidser bevæge sig i Huller lodret paa Hovedet og trykkes ved Fjedre ned mod Kilen, saaledes at de ved dennes Bevægelser skydes op og ned i Hullerne svarende til Kilens Forskydning. Ved den Ende af Røret, som ligger ud for Stangens Haandtag, findes en Skala, hvortil svarer en Nonius paa Stangen, saaledes at man ved Noniens Bevægelse i Forhold til Rørets Skala kan bestemme Kilens Stilling og dermed Afstanden mellem Enderne af de to løse Spidser. Instrumentets to faste Spidser ere fastskruede i Hovedet og styre dette saaledes, at det holdes midt i Løbet. Med nøjagtig udførte Instrumenter af denne Art kan man maale Variationer i Kalibret paa indtil $0{,}01$ Mm. *H. H.*

Eton College [i!tnkâledż], det berømteste og største af England's College'r, i hvilket en stor Del af England's mest fremragende Mænd have faaet deres Uddannelse, er grundet af Henrik VI 1440 og ligger i Eton, en lille By i det engelske Grevskab Buckingham, paa Themsen's venstre Bred lige over for Windsor. I Ydre og Indre ligner Skolen et Kloster; dens Bygninger med Klasseværelser, Bolig for Lærere og Disciple, Spisesal o. l. omslutte to firkantede Gaarde og er opført i simpel gotisk Stil ligesom den ved sin flade Tagkonstruktion mærkelige Kirke. Antallet af Fripladser for Alumnerne, der kaldes kongelige Skolarer (ogsaa *Collegers)* og bære en sort munkeagtig Dragt, er fastsat til 70 og kompleteres ved periodisk afholdte Eksaminer. Hovedkontingentet af Disciple dannes imidlertid af de saakaldte *Oppidans* (over 900), der bo i et Antal store Huse, som høre til Skolen og forvaltes af Lærere; de betale hver 105 L. St. Enhver Discipel nyder Undervisning i Skolebygningen, men har desuden en *Classical Tutor,* en til Skolen hørende Lærer, der skal meddele Undervisning til de Disciple, der staa under ham, og prøve Skoleopgaverne, inden de indleveres. Enhver Husforstander (en Filolog) er *Tutor* for de i Huset boende Disciple. Skolen styres af et Forvaltningskollegium (*Governing Body*), der bestaar af en meget højt lønnet Præsident, som fører Titlen *Provost,* og 9 af Universiteterne Oxford og Cambridge og forskellige videnskabelige Samfund udnævnte *Fellows,* der imidlertid ikke bo paa Stedet og kun have Navn fælles med de før 1872 udnævnte *Fellows,* hvilke sidste nu dø ud. Med den store Reform af England's »syv store offentlige Skoler«, som fandt Sted ved Parlamentsakten af 1869, fulgte ogsaa en Reform af Opdragelsesmaaden. Der læres nu grundig Matematik, og der er oprettet en særlig Afdeling for Naturvidenskaberne med Underafdelinger for Fysiologi, Geologi, Biologi og Kemi, og som videnskabelige Hjælpemidler findeset fysikalsk og et kemisk Laboratorium, et Observatorium og et naturhistorisk Museum. De Disciple, der udmærke sig paa Naturvidenskabernes Omraade, fritages for Undervisningstimer i andre Fag. Der findes ogsaa en Klasse for Disciple, som vælge den militære Løbebane. Der sørges omhyggelig for Disciplenes legemlige Opdragelse og Sport, navnlig Roning dyrkes ivrig. (Litt.: Lyte, *A history of E. College* [Lond. 1889]). *Cl. W.*

Etos (græ. $\tilde{\eta}\theta o\varsigma$), Vane, Sæder, Karakter.

Etrek se Atrek.

Étrépagny [etrepañi'], Flække i det nordøstlige Frankrig, Dep. Eure, Arrond. Andelys, 20 Km.

N. 0. f. Les Andelys, har (1891) 1,800 (med Kommune 2,100) Indb. og er bekendt af Træfningen 30. Novbr. 1870, hvor de Franske om Natten overrumplede en Afdeling af det sachsiske Hærkorps og tvang den til at trække sig tilbage med betydelige Tab. *H. W.*

Étretat [etreta'], lille Søstad og Fiskerby i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-Inférieure, Arrond. Le Havre (Normandie), beliggende 27 Km. N. 0. f. Le Havre ved Kanalen og ved Udmundingen af to smaa Dale, har (1891) 1,900 (med Kommune 2,000) Indb., en lille Havn og betydelig Østersfangst. Tillige er' E. et meget besøgt Badested, efter at den var bleven »opdaget« og gjort bekendt ved Maleren Eugéne Isabey's Billeder (død 1886). Kysten i Omegnen er bekendt for sine smukke Klippeformer. I den senere Tid er der ved E. fundet mange Oldtidslevninger. *H. W.*

Etropōlje, Etropol, By i Fyrstendømmet Bulgarien, 60 Km. N. 0. f. Hovedstaden Sofia ved Isker's lille Biflod, Mali-Isker. (1888) 35,000 Indb., der drive nogen Handel med Huder og Læder. Dens Beliggenhed ved den nordlige Fod af E.-Balkan, over hvilken herfra Balkan-Passet fører til Sofia, gjorde den til en vigtig Kampplads mellem Russerne og Tyrkerne i Krigen 1877. General Gurko benyttede den som Udgangspunkt for sin besværlige Balkan-Overgang 25.—30. Decbr. 1877. *C. A.*

Etrurer se Etrurien.

Etruria [etru!rea], Landsby i Staffordshire (England), i den nyeste Tid forenet med den som et særligt Grevskab udskilte By Hanley, opstod omkring den berømte, af Wedgwood (s. d.) grundlagte Lervarefabrik. *C. A.*

Etrūrien (lat. *Etruria),* Oldtidens Navn paa den vestlige Halvdel af Mellemitalien, imellem Apenninerne og Middelhavet, fra Floden Macra, der skilte E. fra Ligurien, til Tiberen, Grænsefloden mod Latium. E., omtrent 300 Km. langt og indtil 100 Km. bredt, var altsaa noget større end det senere Toscana (s. d.), da E. tillige indbefattede en mindre Del af den tidligere Pavestat, nemlig den nordvestlige Del af Rom's Campagne indtil Tiberen. Romerne kaldte Beboerne af E. ofte *Etrurii* efter Landet, men hyppigere *Tusci*; Umbrerne kaldte dem *Turscos.* Af *Tusci* dannedes det senere Navn for E. *Tuscia,* hvoraf *Toscana* er fremkommet. Grækerne kaldte E, Tyrrhenia, Folket Tyrrhener. En Etrurer kaldte sig ikke med noget af disse Navne, men *Rasena,* Nu kalder man gerne Folket i det gamle E. Etrurer ell. Etrusker. Uagtet E. laa saa nær Rom, er Landets gamle Historie endnu i yderst høj Grad hyllet i Mørke; de latinske Forfattere tilhøre en Tid, da E. kun var en Skygge af tidligere; de græske Forfattere vare saa langt fjernede fra E., de nationale Forfattere ere tabte, og de romerske Forfattere, som have øst af dem, ligeledes, paa faa Uddrag nær hos senere Forfattere. De etruriske historiske Værker vare dog næppe videre gamle, vel fra 2. Aarh. f. Chr. eller senere, og Begyndelsen af den historiske Tid i E. har næppe naaet op til 7.—8. Aarh. f. Chr. (se Helbig i *Annali* [Rom 1876]). Vor bedste Kilde til Kendskab af Livet i det gamle E. ere Oldsagerne, hvis Tidsfølge kan bestemmes ved Studiet af disse, især af de hyppige fremmede (græske, ogsaa fønikiske og ægyptiske Oldsager), og af grammatiske Undersøgelser om Sproget i de til Fundene hørende etruriske Indskrifter. De ældste Gravfund (omtr. fra 1000 til 700) have ingen Indskrifter; de høre til Villanova-Tiden (s. d.) og ere beskrevne af Ingvald Undset i *L' Antiquissima necropoli Tarquinese* i *Annalt* [Rom 1885]. Man kan være i Tvivl om, at disse Grave skrive sig fra Etrurere, da der intet specielt etrurisk findes i dem; de kunde stamme fra andre Folk, som før Etrurerne havde været bosatte i E.; men da disse Grave ere fundne paa Steder, hvor vi siden finde Etrurernes vigtigste Byer, skrive de sig vel snarest fra Etrurere. Derimod have Fundene efter Aar 600 en etrurisk Karakter; de blive hyppigere længere ned i Tiden, de fleste skrive sig fra 4., 3. og 2. Aarh., fra det romerske Herredømmes Tid (indtil Sulla). — Om Etrurernes Herkomst er man endnu uvis. Ifølge Herodot vare de komne fra Lydien, men man kan næppe antage hans Fortælling for virkelig Overlevering, det er snarere et kunstig dannet Sagn, maaske opstaaet blandt de fra Lydien's Kyst hjemmehørende Fokæer, og støttet til Iagttagelsen af visse, ogsaa af Herodot omtalte Ligheder i Skikke o. desl. imellem Lyder og Etrurer. For øvrigt staar Herodot ikke ene, lige til den nyeste Tid have flere lærde i Etrurerne set et asiatisk Folk (saaledes Centervall i Letterstedt's Tidsskrift 1886; P.O. Schiött i »Nyt Tidsskrift« [Christiania 1886] o. fl. a.). I en hel anden Retning peger Livius *(Hist.* V, 4), der bemærker, at Sproget i E. og i Rætien lignede en Del hinanden. Denne Meddelelse har ikke ringe Værd, da Livius selv stammede fra Norditalien, og den stemmer godt med, at man i Alpeegnene har fundet flere etruriske Indskrifter i en fra Sproget i det egentlige E. noget afvigende Dialekt. Man har endog ment, at Rasena var nær beslægtet med Ratia o: Rætien. Andre antage Etrurerne for et Blandingsfolk (K. O. Müller, Cuno o. a.). Denne Opfattelse, at Etrurerne ere indvandrede fra Alpelandene, synes at stemme ret godt med Studiet af de forhistoriske Tider i Norditalien (se Helbig »Die Italiker in der Poebene« [Leipzig 1879]; smlg. Ingvald Undset »Etruskisk Arkæologi« i »Nyt Tidsskrift« [Christiania 1886]). Denne Mening finder derfor i Reglen Bifald hos de lærde. Etrurerne synes at være indvandrede senere end de egentlig italiske Folk. Hvorledes end Folkets Herkomst har været, maa vi vel nærmest tænke os Etrurerne oprindelig som vandrende Krigerskarer, hvis Hovedstyrke slog sig ned i E. De toge her Ophold i Byer, hvoraf nogle bleve Midtpunkter i Riger, der vel vare uafhængige af hinanden, men dog sammenknyttede med visse, sikkert meget løse Baand. Efter gamle Forfattere fandtes der i E. 12 Forbundsstæder, som holdt Sammenkomster ved Voltumna's Tempel, der vel har ligget ved den vadimoniske Sø. Vi vide ikke bestemt, hvilke disse 12 Stæder vare, men ved Hjælp af Oldsagsfundene kunne vi bestemme, hvor de vigtigste Byer have ligget: *Fidenae, Veji, Falerii, Nepeta, Sutrium, Polimartium, Toscanii, Volsinii, Saturnia, Clusium, Perusia, Cortona, Arretium, Faesulae, Volaterrae, Caere, Tarquinii, Vulci, Cosa, Populonia, Vetulonia, Telamon, Rusellae, Pisa,* o. a. Flere af dem ere til endnu. Imellem de enkelte Byer var ikke liden Forskellighed, i Kultus, Gravskikke og andre Skikke o. s. v. I ældre

Tider beherskedes Byerne af Konger; senere blev Forfatningen aristokratisk. De fornemste førte Ærestitlen Larth (Lars) eller Lukumo, hvilken sidste Titel oprindelig synes forbeholdt Kongerne. Adelen i E. levede ikke blot for Krig; de havde Interesse for Videnskab og Kunst, ligesom de sørgede for, at Landets rige Hjælpekilder benyttedes og kom Befolkningen til gode. Etrurerne kom tidlig i Berøring med Fønikerne, siden med Grækerne, fra hvem de fik deres Skrift og i det hele modtoge megen Kulturpaavirkning. Selv vare Etrurerne tidlig søfarende, baade Sørøvere og Handelsmænd, og fore langt om, maaske end- og til Archipelagos (paa Lemnos ere opdagede to etruriske Indskrifter fra 6. Aarh., se Etrurisk Sprog). Paa Landjorden udvidede de ogsaa deres Magt; de toge Kampanien i Besiddelse, dannede her et Forbund paa 12 Stæder (man antager omtr. fra Aar 800) og grundede her etrurisk Kultur, hvorom Fund af Oldsager og Indskrifter vidner; de gik over Apenninerne og gjorde sig til Herrer bl. a. over Bologna og Omegn; ligeledes havde de Magten i Podalen; her skulle de ogsaa have grundet et Forbund paa 12 Stæder. Alle Vegne i disse har man fundet enten etruriske Gravpladser (som i Bologna, Marzabotto o. s. v.) eller Indskrifter og andre Minder. Selv Rom blev maaske ogsaa afhængig af E. Tarquinierne vare maaske indsatte af Etrurerne; i alt Fald er Kulturindvirkningen fra E. meget stor i denne Tid i Rom. De græske Byer, som E. mest kom i Berøring med, vare Korinth (hvorfra Demaratos 650 skal være indvandret til E.) og Athen, hvorfra de fik deres Møntenhed (efter Solon's Tid). Forholdet til Grækerne var ikke altid venskabeligt, især da Fokæerne vilde bemægtige sig Handelen paa Corsica og Sardinien. Imod dem forenede Karthagerne og Etrurere sig og tilføjede Fokæerne et stort Nederlag i et Søslag ved Corsica 537. Endnu ved Aar 500 hævder E. under Porsenna sin gamle Overlegenhed. Men 476 besejres de til Søs af Hieron I i Syrakus, og snart efter se vi den ene Ulykke efter den anden at bryde ind over E. Samnitterne falde (omtr. fra 440 f. Chr.) over Etrurerne i Kampanien, der mistede deres Byer og Besiddelser. Karthagerne bemægtigede sig Søhandelen og trængte Etrurerne tilbage. Romerne toge først Fidenae 426, derpaa falder det mægtige Veji 396, snart efter Falerii (391). Gallerne rykke ind i Norditalien, fratage Etrurerne deres Besiddelser hinsides Apenninerne og drage sejrrig igennem hele E. De forlade vel atter E. efter det uheldige Tog mod Rom (390); men Rom bliver Aar for Aar mægtigere og farligere. Caere giver sig 351. Der var vel siden Stilstand i en Del Aar, men 311 bryder Krigen ud igen, Lejligheden syntes gunstig for E., da Romerne fra den anden Side angrebes af Samnitterne. Udfaldet bliver alligevel ikke godt for E. Romerne sejre, og den nordøstlige Del af E. med Perusia og Cortona underkastede sig (om denne Krig se F. C. Petersen: »Den etruskiske Krig 311—309«, i Tidsskrift f. Filologi II [1861]. En Menneskealder efter (280) laa E. helt under, besejret ved den vadimoniske Sø 283 og andre Steder. Trods Tabet af Uafhængigheden vedbleve Forholdene i E. at være gode; Industri og Kunst blomstrede endnu; ogsaa Litteraturen tilhører væsentlig denne Tid. Man vedblev i E. at leve efter de nedarvede Skikke, der afveg ikke lidet fra Grækernes og Romernes; men forledet af de gode materielle Forhold henfaldt man i E. til Vellevned og Overdaad, som efterhaanden svækkede Folket og indbragte det mange Spottegloser fra Romerne. Lex Julia gav Etrurerne Borgerret, hvad der vel kan have draget Aristokratiets Øjne mod Rom, bort fra Hjemmets mindre Forhold, men denne Skade er for intet at regne imod de Ødelæggelser, som Sulla's Sejr over Marius, til hvem E. havde sluttet sig, bragte ind over Landet. Byerne ødelagdes, Beboerne nedhuggedes, og latinske Kolonister bosattes i Stedet. En helt ny Industri, som ikke har nogen Forbindelse med den etruriske, opstaar i de latinske Nybygder i E., særlig i Arretium (se Arretinske Kar). I Borgerkrigen mellem Antonius og Octavian ødelagdes bl. a. Perusia fuldstændig. Det etruriske Element gik stadig tilbage, og Sproget døde til sidst ud; naar, vide vi ikke. I 3. Aarh. e. Chr. blev Navnet Tuscia det almindelige. I over 1,000 Aar bekymrede man sig kun lidet om E. indtil Renaissancen, da man i 15. Aarh. med Opmærksomhed saa etruriske Kunstgenstande og Indskrifter komme op af Jorden. De lærde søgte at tyde Indskrifterne, ja man begyndte at lave falske etruriske Indskrifter (Annius fra Viterbo [s. d.]). Det første Værk over E. forfattedes 1619 af den stridbare omvandrende skotske lærde Thomas Dempster (1559—1625), imedens han var Prof. jur. i Pisa, men det udgaves først 100 Aar efter hans Død af Thomas Coke [*Etrregalis*, 2 Bd., Firenze 1723—24] med Tilføjelse af en Del Tavler og Forklaringer, der skyldtes Filippo Bonarota. Dette Værk, hvori det gamle E. prises i høje Toner, vakte den største Interesse for det forglemte E. I Cortona dannede der sig et Akademi for Studiet af det gamle E. (det har i Rom udgivet 12 Bd. i 4°). Snart kom der flere Billedværker til om E., saaledes Gori's *Museum Etruscum* [3 Bd. i fol., 1737—43] og i 19. Aarh. Inghirami's *Museum Etruscum Chinsinum*, Micali's *Monumenti inediti* o. s. v. Efter mange forgæves Forsøg af italienske o. a. lærde paa at tolke de etruriske Indskrifter lykkedes det den grundige Gransker L. Lanzi 1789 ved sin »Sagio di lingua Etrusca« [ny Udg. 1824 i Firenze] at grundlægge en virkelig videnskabelig Tolkning. Imedens disse lærde Studier førtes videre, levede pludselig det gamle E. op igen som Stat, idet Napoleon 10. Oktbr. 1800 gjorde Ludvig af Parma til Konge i E. Han døde 1803, hvorpaa hans Søn Karl Ludvig udnævntes til hans Efterfølger med sin Moder Marie Luise af Spanien som Formynder; men 10. Decbr. 1807 nedlagde hun efter Napoleon's Ønske Regentskabet, og E. erklæredes 1808 for en Del af Frankrig. I 19. Aarh. er Materialet til Kendskab af Livet i det gamle E. blevet i høj Grad udvidet, ved talrige Udgravninger af etruriske Grave, rundt om i E. Desværre skete det ikke for det videnskalige Udbyttes Skyld, men paa Grund af de i dem nedlagte Vasers og Bronzesagers Værdi som Handelsvarer. Samtidig er Studiet af det gamle E. stadig gaaet frem. K. O. Muller gav 1828 i sit Værk i to Bind: »Die Etrusker« [ny tidssvarende Udgave ved Deecke 1877] en samlet Fremstilling af vort Kendskab til det gamle E. Den af Lanzi grundede Tydning af Indskrifterne førtes siden videre af de udmærkede

lærde • Granskere, Grev Giancarlo Conestabile (»Iscrizioni Etruschi de Firenze« [Firenze 1858]) og A. Fabretti (s. d.). Dennis gav 1848 en fortrinlig Udsigt over de etruriske Oldtidslevninger (»The cities and cemeteries of Etruria« [3. Udg., London 1892]) og Noel Des Vergers (s. d.) en samlet Udsigt over det gamle E. »L'Etrurie et les Étrusques ou dix ans de fouilles« [i 2 Bd. med Atlas, Paris 1864]. De nyeste Undersøgelser om E. skyldtes Oldgranskerne Helbig, Undset, Jules Martha o. a., og Sproggranskere som Corssen, Deecke, Pauli, Sophus Bugge, Danielsson o. fl. *V. S.*

Etruriske Museer se Etruriske Oldsager.

Etruriske Oldsager findes ikke blot i Etrurien, og hvor der har boet Etrurer, som 0. f. Apenninerne, i Kampanien (ved Nola og Capua) og i Alpelandene. Ved Handel bragtes etruriske Industrigenstande langt imod Nord lige til Danmark og Sverige (se Chr. Blinkenberg, »Etrurisk Kedelvogn« i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1895). Genstande af etrurisk Arbejde ere fundne ved Hallstatt (se von Sacken, »Das Grabfeld von Hallstatt« [Wien 1868]) og andre Steder ved Alpernes nordlige Affald. Men det store Flertal af e. O. kommer fra Etrurien eller fra Steder, hvor der har boet Etrurer, saaledes i Kampanien, i Latium (ved Palæstrina) og omkring Po o. s. v. Nogle Genstande ere fundne enkeltvis eller i Ruiner af Stæder; men de fleste stamme fra Grave. De bestaa af Sarkofager, Smykker, Vaaben, Redskaber, Kar af Bronze og brændt Ler foruden Statuer, Statuetter o. s. v. De større Genstande har man ofte lade blive i Gravkammeret, hvorimod de mindre Sager og de i kunstnerisk Henseende mærkeligste ere førte til Museer og Samlinger. I de fleste større Oldsagsmuseer findes etruriske Afdelinger saaledes i Louvre, i British Museum, i Berlin, Wien, Leyden, Kjøbenhavn, baade i Antiksamlingen og i Glyptoteket (»Museum Helbig«). I Rom, i Museum Gregorianum, i Firenze og i de vigtigste etruriske Byer findes etruriske Museer. Flere af disse ere beskrevne, saaledes i Pragtværket »Museum Gregorianum« [Rom 1842], i Inghirami's »Museum Etr. Chiusinum«, i Conestabile's: »Dei Monumenti di Perugia« [Perugia 1855—70], »Iscrizioni etrusche di Firenze« [Firenze 1858] o. s. v. Ved at trænge ind i urørte Gravkamre har man undertiden, saaledes 1842 ved Corneto, set etruriske Krigere ligge paa Stenbænkene langs Væggene med deres Vaaben, Klæder og Smykker, men i et Øjeblik er det hele sunket sammen i Støv. *V. S.*

Etruriske Spejle, runde med Haandtag forsynede Bronzeskiver, hvis ene Side har været poleret blankt, saaledes at den kunde tjene som Spejl, imedens den anden gerne var prydet med indridsede Figurer, som oftest Scener fra den græske Mytologi og Sagntid, mere eller mindre tillempede efter etruriske Forestillinger og stundom ledsagede af korte forklarende etruriske Indskrifter. E. S. findes ofte i Bronze-Cister i Grave; de allerfleste ere yngre end Aar 300 f. Chr. Nogle, paa hvilke Tegningen har en arkaisk Karakter, ere maaske ældre; paa de fleste har den græske fri Stil fra 4. Aarh. tjent som Forbillede, nogle meget flygtig tegnede ere vist de yngste. De e. S. ere udgivne og forklarede af E. Gerhard, »Etruskische Spiegel« [I—IV Bd., Berlin 1839—68; V Bd. af Kluegmann og Koerte udkom 1884 i Berlin]. E. S. findes endnu jævnlig i Etrurien. *V. S.*

Etruriske Vaser kaldte man tidligere de smagfulde malede Vaser, saavel med gule Figurer paa sort Grund som omvendt, der i Mængde opgravedes i Nærheden af gamle etruriske Byer, især ved Vulci og Tarquinii, og som bragtes paa Markedet i Rom, hvorfra de vandrede til Museer og Samlinger saavel i som uden for Italien. Sammenlignende Studier viste snart, at disse saakaldte e. V. slet ikke have været forfærdigede i Etrurien, men i Grækenland, mest i Athen og Korinth, hvorfra de i Mængde udførtes til Italien, hvor de vare en søgt Vare i velhavende Etruriers Huse; og naar Ejeren var død, nedsatte man dem ofte i hans Grav. De for Etrurien karakteriske Vaser ere de saakaldte *Bucchero nero*, Vaser af sort Ler, prydede med Figurer i Relief, der ere fremkomne ved, at man har rullet en Cylinder hen over det vaade Ler. De komme mest fra Chiusi og Perugia. Gode Eksempler findes i Antiksamlingen og paa Glyptoteket i Kjøbenhavn. *V. S.*

Etrurisk Kunst. Uagtet den e. K. under hele sin Tilværelse paavirkedes stærkt udenfra, først, om end kun i ringe Grad, af Fønikerne, senere i høj Grad af Grækerne, have dog alle Frembringelser af den e. K. et særegent Præg, som er let at opdage. De etruriske Templer kende vi kun af Beskrivelse. Om Etrurernes Huse vide vi lige saa lidet, maaske give dog enkelte Grave nogle Vink, idet vi i dem se Piller, Pilastre, Døre, Vinduer, Nicher o. desl. huggede i Sten. De fleste Bygninger vare vel væsentligst af Træ. Derimod have vi Levninger af Stadmure (i Cortona, Cosa, Rusellae, Fiesole o. s. v.), ja endog Porte f. Eks. i Volterra, hvor vi først se Kile-Buekonstruktionen anvendt (se Bygningskunst S. 938), Cloaca Maxima i Rom skyldes vist ogsaa etruriske Bygmestere. Om Malerkunsten give Billederne paa Væggene af flere sydetruriske Grave forskellige Oplysninger; man ser her (i Corneto, Caere, Veji o. s. v.) ofte selskabelige Sammenkomster med Musik og Dans, Væddekampe, Gravceremonier o. desl. fremstillede. Gode Kopier findes i flere etruriske Museer, saaledes i Rom, Firenze og paa Ny Carlsberg Glyptotek. Billedhuggerkunsten træder tidlig op, allerede i 6. Aarh. Vi have en Del Statuer af Sten, Bronze og brændt Ler. Undertiden er den afdøde afbildet liggende oven paa Laaget af sin Kiste. I ældre Tid udførtes Billedet kun i svagt ophøjet Relief. I senere Tider vovede man sig til at fremstille hele liggende, halvt oprejste Figurer. En Del etruriske Statuer og Statuetter findes i Ny Carlsberg Glyptotek. Hyppigere end Statuer er Reliefarbejde, der ofte forekommer paa etruriske Askekister (se Brunn, »I rilievi delle urne etrusche« I [Rom 1870; 2 Bd. af Korte, Berlin 1890]). Genstandene, der fremstilles, ere næsten altid hentede fra den græske Mytologi og Sagnkreds. Endnu større Betydning end den e. K., havde den etruriske Kunstindustri, hvis Frembringelser ved Handel bragtes til fjerne Egne. Etrurerne vare udmærkede Guldsmede og Mestere i at behandle Bronze og brænde Ler. Af Bronzesager have vi Smykker, Kandelabre, Bronzevaser af forskellig Form, deriblandt de cylindriske Cister (se Ficoroniske Cista), Haandspejle (se Etru-

riske Spejle), kunstnerisk udførte Beslag til Vogne og andre Trægenstande. De fleste ere rigt prydede med Figurer. Af brændt Lers Figurer have vi flere i naturlig Størrelse, ofte anbragte paa Kistelaag i liggende Stilling; særlige mærkelige ere de ovenf. omtalte liggende Figurer. De udførtes ofte i to Stykker (saaledes et Eksemplar i Glyptoteket), men man har ogsaa hele Figurer. Udførelsen af saadanne Figurer i fuld Legemsstørrelse i brændt Ler vidner om en overlegen, ellers uopnaaet teknisk Dygtighed. Der haves ogsaa mange Vaser af brændt Ler, skaarne Stene mest i Karneol o. desl. fra Etrurien. (Litt.: J. Martha, *L'art étrusque* [Paris 1888]; P. Gerard, *La peinture antique* [Paris 1892]; Th. Seemann, »Die Kunst der Etrusker« [Dresden 1891]). *V. S.*

Etrurisk Religion. Saavel gamle Forfattere som de etruriske Indskrifter omtale forskellige Guder, der nøde høj Anseelse eller ligefrem dyrkedes i Etrurien. Foruden de nationale Guder indførtes mange fremmede, især græske, maaske ogsaa romerske Guder. Etrurerne tilegnede sig let de Myter og Fortællinger, om Guder og Heroer, som de hørte om fra Grækerne, idet de henførte disse til dem af deres egne nationale Guder, som syntes nærmest at svare til de græske Guder, hvorom Talen var. Men naar man ikke havde nogen tilsvarende Gud, optog man den fremmede Gud. Af de etruriske Guder svarede Tinia til Zeus, Uni til Hera, Turan til Afrodite, Sethians til Hefaistos, Phuphluns til Dionysos. Underverdenens Gud hed Mantus. Aplun er aabenbart Apollon, Menrfa Romernes Minerva, der vel snarere er vandret fra Etrurien til Rom end omvendt, imedens Aplun vel er optaget fra Grækenland. Nogen egentlig Statsreligion havde Etrurerne lige saa lidt som de fleste andre Oldtidsfolk; hver Stad havde sine Guder, som man her særligt dyrkede, om end ikke faa Guder tilbades i mere end een By. I de almindeligste Grundtræk var derimod Etrurernes Religion ens overalt, idet man antog, at de Guddomme, som styrede Verden, og som derfor Menneskene stode i Forhold til, i deres Virksomhed kontroleredes af højere Guder, om hvis Væsen og Natur man intet vidste. Etrurerne lagde megen Vind paa at lære Gudernes Bestemmelse om Fremtiden at kende, og man havde et helt systematisk Divinationsvæsen, med Regler om hvorledes man kunde benytte Fuglenes Flugt (*augurium*), Fremtoninger i Naturen, Jærtegn, Offerdyrenes Indvolde (*haruspiciuni*) o. lign, til at kende Fremtiden. Alt dette henførtes til en Art Dæmon, Tages. Paa den rigtige Udførelse af Ceremonier o. desl. ved Gudstjenesten lagdes ogsaa megen Vægt. *V. S.*

Etrurisk Sprog og Litteratur. Vore Midler til Kendskab til det etruriske Sprog bestaa dels i et Par Hundrede Ord, som Oldtidsforfattere have bevaret og til Dels forklaret os, dels i de etruriske Indskrifter. De fleste af de første ere Egennavne, og om de end alle stamme fra Etrurien, er den Mulighed ikke udelukket, at de tilhøre Folk, der have boet i Landet før Etrurernes Indvandring, og hvad Indskrifterne angaar, frembyder Tolkningen endnu store Vanskeligheder (Skriften er for længst tydet, takket være en Del Tvesprogs-Indskrifter, Latin og Etrurisk; disse ere paa ny gennemgaaede af Deecke, »Etrurische Forschungen« V [Leipzig 1884]). Vanskeligheden ved Tydningen af det etruriske Sprog bestaar nærmest deri, at man ikke har kunnet paavise noget andet os bekendt Sprog, der kan antages at staa i nærmere Slægtskab med det og følgelig kunde hjælpe til at bestemme de etruriske Ords Betydning. Det synes nu at anerkendes af de fleste, at Etrurisk er et indo-europæisk Sprog. Etruriske Indskrifter findes ikke blot i Etrurien, men ogsaa dels i Kampanien, dels i Egnene ved Po og i flere Alpeegne. 1885 fandtes af franske lærde to førgræske Indskrifter paa Lemnos (»Bulletin de Correspondance Hellénique« 1885), hvilke af Bugge i »Der Ursprung der Etrusker« i Christiania Videnskabs Selskabs Forhandlinger 1886, og af C. Pauli, »Eine vorgriechische Inschrift aus Lemnos« (»Altitalische Forschungen« II, 1 1886) antoges for etruriske. Alle disse Indskrifter ere korte, men for nylig er en længere etrurisk Indskrift funden paa en Mumie fra Ægypten i Museet i Agram, udgiven af J. Krall, i »Die etruskischen Mumienbinden des Agramer Nationalmuseums« [Wien 1892]. Om det etruriske Sprog se W. Corssen, »Die Etruskische Sprache« [Bd. I og II, Leipzig 1874—75], og forskellige Afhandlinger af W. Deecke og Sophus Bugge i »Etruskische Studien«, C. Pauli i »Altitalische Forschungen«, E. Lattes i det Lombardiske Akademis Skrifter o. s. v. En Samling af alle etruriske Indskrifter udgav Fabretti 1867, hvortil han efterhaanden føjede flere »Supplementa«; men da ny Indskrifter stadig komme til (der kendes nu over 3,000), har Danielsson og Pauli begyndt et nyt *Corpus Inscriptionum Etruricarum*. *V. S.*

Etrusker se Etrurien.

Etsch se Adige.

Etschmiadsën, Etschmjadzin, 1) Kredsafdeling af det russiske Guvernement Erivan i Transkaukasien, 3,858 □Km., (1885) 100,799 Indb. (62 p. Ct. Armenier, 31 p. Ct. Tatarer, 7 p. Ct. Kurder), der leve af Agerdyrkning og Kvægavl. Styrelsens Sæde er Vagarschapat (Vagharschabad), 19 Km. V. f. Byen Erivan, med 2,910 Indb. (Armenier), Post og Telegraf. Ved Freden i Turkmantschai (22. Febr. 1828) afstod Persien E. til Rusland. 2) armenisk Kloster, Midtpunktet for den ikkeunerede armeniske Kirke (se Armenisk Kirke). Det ligger lige S. f. Vagarschapat, som tilhører Klosteret, ved Foden af Alagos og Karnicharych og ved Kanalen Schach-arch og bestaar af tre med Mure omgivne Dele, hver med sin Kirke, hvorfor Klosteret af Tyrkerne kaldes Ütsch-Kilisse o: tre Kirker. I Klosteret findes Præsteseminarium, Skole, Bogtrykkeri, Bibliotek og Herberge for Pilegrimme. Det er siden 1441 Sædet for Katholikos (s. d.) og for den af Russerne i nyere Tid oprettede, af Ærkebiskopper og Biskopper bestaaende hellige Synode for alle Armenier. I dets ældste Del ligger Kirken Schoghagat (o: Lysets Udstrømmen), som er Hovedhelligdommen og skal være grundlagt af Armeniernes Apostel Gregor. (Litt.: Wagner, »Reise nach dem Ararat« [Stuttgart 1840]; Brosset, *Catalogue de la bibliothèque d'E.* [St. Petersborg 1840]; Langlois, *Collections des historiens d'Arménie* [Paris 1867]). *L. M.*

Ettåra, italiensk Betegnelse for Hektar.

Ettingshausen, 1) Andreas, Friherre af, tysk Fysiker og Matematiker, født 25. Novbr. 1796 i Heidelberg, død 25. Maj 1878. 1817—66 virkede

han som Lærer i Fysik og Matematik ved Universitetet og Ingeniørakademiet i Wien med Undtagelse af 1819 — 21, da han var Professor i Fysik i Innsbruck. Han var en af de første, der ved Konstruktionen af magnetoelektriske Maskiner udnyttede Induktionen til Frembringelse af elektrisk Strøm. Han har skrevet en Lærebog i Fysik [Wien 1844, 4. Opl. 1860] og udgav sammen med Baumgartner 1826—32 »Zeitschrift für Mathematik«. *K. S. K.*

2) Konstantin, Friherre af, ovenn.'s Søn, østerrigsk Palæontolog og Botaniker, er født 1826 i Wien. E. blev 1854 Professor i Botanik og medicinsk Naturhistorie ved Josefs-Akademiet i Wien, men da denne Anstalt ophævedes, fik han 1870 et Professorat i Graz. Allerede 1850 havde han paabegyndt vigtige Studier over den fossile Flora i Steiermark, og han har leveret meget betydningsfulde Undersøgelser over Bladenes Ribbefordeling, fordi et grundigt Kendskab hertil er af største Betydning for Erkendelsen af de i Jorden fundne Bladaftryk. Et i Forbindelse med A. Pokorny udgivet, meget stort Arbejde: *Physiotypia plantarum austriacarum* (»Der Naturselbstdruck in seiner Anwendung auf die Gefässpflanzen des österreichischen Kaiserstaates« [Wien 1856—73]) viser en udstrakt Anvendelse af Naturselvtrykksmetoden, som han ogsaa anvendte i flere andre videnskabelige Arbejder, f. Eks »Die Blattskclctte der Dikotyledonen mit besonderer Rücksicht auf die Untersuchung und Bestimmung der fossilen Pflanzen« [Wien 1861, med 95 Tavler] og »Physiographie der Medicinalpflanzen« [Wien 1862, med 294 Afb. i Naturselvtryk]. I Aarene 1878—80 undersøgte han Samlingerne af fossile Planter i *British Museum*, efter at han 1873—75 havde udgivet Arbejder om Floraernes Udviklingshistorie. *V. A. P.*

Ettlingen, By i Storhertugdømmet Baden, ca. 10 Km. S. f. Karlsruhe. (1890) 6,547 Indb. Byen og dens Omgivelser ere rige paa Mindesmærker fra Romertiden. Franskmændene sejrede her over Østerrigerne 1796. *H. L.*

Ettmüller, Ernst Moritz Ludwig, tysk Germanist, født i Sachsen 5. Oktbr. 1802, død i Zürich 15. Apr. 1877. Han studerede i Leipzig, habiliterede sig i Jena og blev 1833 Professor ved Gymnasiet i Ziirich, 1863 Universitetsprofessor smst. Han har udgivet en Del middelhøj- og nedertyske Sprogmindesmærker, f. Eks. »Kunech Luarin« [1829], »Heinrichs von Meissen des Frauenlobes Leiche, Spriiche und Lieder« [1843], »Hcinrichs von Veldecke Eneide« [1852], »Theophilus, der Faust des Mittelalters« [1849]; disse ere dog nu langt overfløjede af senere Germanisters Udgaver. Fremdeles har han udarbejdet et *Lexicon anglo-saxonicum* [1851], som — inden der eksisterede noget nyere — var vel anset, samt udgivet en angelsachsisk Krestomati: *Engla and Seaxna scôpas and bôceras* [1850]. Ogsaa den oldnordiske Litteratur har E. beskæftiget sig en Del med, og han har bl. a. udgivet en Oversættelse af en Del af Eddasangene: »Lieder der Edda von den Nibelungen« [1837], men hans Oversættelse anses ikke for synderlig vellykket. Han har desuden oversat Heltekvadet »Beowulf« [1840] og udgivet en for sin Tid ret god fællesgermansk Litteraturoversigt »Handbuch der deutschen Litteraturgeschichte« [1847] samt en novellistisk anlagt Oversigt i Samtaleform over tysk Litteratur, »Herbstabende und Winternächte« [1840]. *C. A. N.*

EttO (ital.), Hekto, f. Eks. Ettogramma = Hektogram.

Ettl'ingit, et farveløst Mineral af alunagtig Sammensætning ($6CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 3SO_3 \cdot 33H_2O$), findes i heksagonale, naaleformede Krystaller i Kalkstensstykker i Lava fra Laacher See i Tyskland. *N.V.U.*

Etty [e'ti], William, engelsk Maler, født 10. Marts 1787 i York, død 13. Novbr. 1849 smst. Oprindelig Bogtrykker kom han 1807 paa London's Akademi og uddannede sig videre under Lawrence. Han havde svært ved at slaa an; flere af hans Billeder refuseredes fra Udstillingerne, men efter at han med »Kleopatra« 1821 havde tiltvunget sig et Navn, fulgte Publikums Gunst hans senere Værker, af hvilke fremhæves — foruden dygtigeLandskaber — »Pandora« [1823], »Kvinde, som anraaber Sejrherren om Naade«, »Venus«, »Odysseus og Sirenerne«, »Jeanne d'Arc«, »Lutspilleren« og hans tre Malerier [1827—31], der behandle Judith's Historie — velkomponerede Arbejder, der i Formgivning og Indhold ikke yde synderligt nyt, men vakte Opsigt ved deres ejendommelige, kraftige Farvevirkning, opnaaet ved en Paasætning af ubrudte Farver paa en Undermaling af sort og hvidt, og udviklet gennem Studiet af den venetianske Skole, hvis Værker han havde Lejlighed til at studere bl. a. under et Ophold i Venezia 1822. 1828 blev E. Medlem af London's Akademi; sin Fødebys Kunstudvikling befordrede han ved Oprettelsen af et Selskab til de skønne Kunsters Fremme. (Litt.: Gilchrist, *Life and letters of W. E.* [London 1855]). *A. Hk.*

Étude [ety'd, dansk etyde] (fr.), Studium, Studie, Musikstykke, beregnet paa at uddanne og øve den tekniske Færdighed. I Alm. gennemføres i E. en Figur eller Passage i de forskelligste Faser og Beliggenheder, for at lære den spillende fuldstændig at beherske denne. Man skelner mellem E., beregnede paa Udviklingen af den blotte mekaniske Færdighed, og saadanne, der tillige ere baserede paa et smagfuldt Foredrag. Disse kunne ofte have selvstændig musikalsk Værdi og anvendes til Koncertbrug (Koncert-Etuder). Fremragende E.-Komponister ere I. B. Cramer, Clementi, Czerny, Neupert, hvis Arbejder endnu den Dag i Dag ere grundlæggende for Udviklingen af Klaverspillets Teknik; ypperlige Koncertetuder skyldes Chopin, Henselt, Moscheles, Liszt, Thaiberg o. fl. a. *S. L.*

Étui [etyi'] (fr.), Bestik, Foderal til Opbevaring af Smaagenstande.

ÉtUZ [ety's], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Haute-Saone, Arrond. Gray, beliggende 15 Km. N. f. Besançon ved Ognon, bekendt af Kampene 28. Oktbr. 1870, ved hvilke den 2. badenske Infanteribrigade tiltvang sig Overgangen over Floden mod den franske General Cambriels. *H. W.*

Etymologi (af græ. ἔτυμον, det sande, virkelige) kaldes den Del af Sprogvidenskaben, der beskæftiger sig med Ordenes Herkomst og Afstamning; ikke sjælden bruges desuden Udtrykket E. om det Ord, hvorfra et andet stammer, som naar man siger: »man kender ikke E. til Ordet »Karnap«. I ethvert Sprog findes der en Mængde Ord, der ere saa gennemsigtige, at man øjeblikkelig kan se,

hvoraf de komme; saaledes føler enhver, at *Træsko* er sammensat af *Træ* og *Sko*, eller at *yndig* er afledt af *Ynde;* ligeledes behøves der ikke megen Omtanke eller særlige Kundskaber **for** at se, at *flyde, Flod, Flaade* og *Fløde* ere beslægtede. Men paa den anden Side er der mangfoldige Ord, hvor Forholdene ligge anderledes, saa at den virkelige E. er skjult for en Lægmand. Allerede fra gammel Tid har man imidlertid søgt at tyde disse mere dunkle Ord; smlg. saaledes Platon's *Kratylos*. Men Mangel paa fast videnskabelig Metode gjorde, at man i lange Tider ikke kom videre end til blot Gætteværk; man lod sig lede af rent tilfældige Lydligheder og tog sin Tilflugt til fantastiske Forklaringer, som naar Kærlighedsgudinden *Venus*'es Navn udledtes af *venire* »at komme«, *quia ad omnes venit* (fordi hun kommer til alle). Andre lige saa vilde gamle Forsøg er det bekendte *lucus a non lucendo* og de tilsvarende *Parcae a non parcendo* og *canis a non canendo.* Eller man fabrikerede ugenert en lang Række Overgangsled, der skulde sammenknytte de to Ord, hvis Slægtskab man vilde vise, noget, Blicher parodierer i det bekendte »Hartgrepeshøj«, o. s. v. Voltaire havde da ikke Uret over for Datidens og de foregaaende Tiders Etymologer, naar han definerede E. som en Videnskab, hvor Vokalerne ingen og Konsonanterne næsten ingen Rolle spillede. Det er først 19. Aarh.'s sammenlignende Sprogforskning, der paa dette Omraade har indført Metode og Kritik. Man har indset, at E. væsentlig vil sige Ordhistorie, og at den første Fordring derfor maa gaa ud paa at forfølge Ordet tilbage til den ældste Skikkelse, hvori vi finde det. Allerede derved bliver mange Ords Tydning af sig selv klar. Naar vi saaledes ved at gaa nogle Aarhundreder tilbage i Stedet for det nuværende Ord *Stakkel* finde en Form *Stackarl,* se vi straks, at den sidste Del af Ordet er *Karl;* og naar vi saa lidt længere tilbage i Tiden se Ordet skrevet *Stavkarl* (*Stafkarl)* og brugt i Betydningen Tigger, kan der ingen Tvivl være om Ordets Herkomst: en Karl, der gaar med (Tigger-) Stav. Kan Ordet ikke saaledes tydes inden for sit eget Sprogs Omraade, maa man nøje gennemforske beslægtede Sprog og ogsaa der søge saa langt tilbage som muligt. For at to Ord skulle erklæres for etymologisk identiske eller dog beslægtede, maa der paavises tvingende Overensstemmelse baade i Henseende til det ydre, Ordenes Lydform, og det indre, deres Betydning. Hvad det første angaar, kan man ikke til Fordel for de postulerede Lydændringer nøjes med at paaberaabe sig Paralleller fra fjerntliggende Sprog; man maa paavise, at den samme Lydgruppe i vedkommende Sprog — og netop i den paagældende Periode af dette Sprogs Udvikling — regelmæssig ændres paa den og den bestemte Maade, eller i modsat Fald anføre sikre Aarsager til, at den ellers almindelige Udvikling her er fravegen (se Lydlove). Vi kunne være sikre paa Rigtigheden af Afledningen af fransk *ile* af latinsk *insula,* **fordi** vi paa hvert Punkt kunne eftervise mange utvivlsomme Eksempler paa de samme Lydovergange: *n* er faldet bort foran *s* (smlg. ital. *isola* og endvidere lat. *mensura,* ital. *misura,* fr. *mesure,* lat. *mensem,* ital. *mese,* glfr. *meis,* nu fr. *mois* o. s. v.); *u* i svag Stavelse er bortfaldet paa Fransk (som i lat. *masculum,* glfr. *masle,* nu *måle;* lat. *angulum,* fr. *angle;* lat. *cumulum,* fr. *comble* o. s. v.); det sidste svage *a* er blevet til fransk *e* som i alle Hunkønsord og ogsaa ellers; vi faa derved Formen *isle,* der virkelig ogsaa har været den eneherskende i Fransk hele Middelalderen igennem; en sidste Ændring er da s'ets Bortfalden, hvilket altid finder Sted foran Konsonant (smlg. *måle; tête, aout, âne,* ældre *teste, aoust, asne,* af lat. *testa, augustum, asinum*). Dette kun for at vise de ledende Principper; det er selvfølgelig, at vi ikke i alle Tilfælde besidde et saa fyldigt og paalideligt Materiale som ved Udledningen af et almindeligt fransk Ord fra Latin. Hvad Betydningen angaar, da siger det sig selv, at man ikke kan opstille saa bestemte Love som ved det lydlige; Mulighederne for Ændringer og Forskydninger ere her saa mangfoldige, at ingen paa Forhaand kan opstille Normer for, hvor stor Overensstemmelsen maa være, for at en E. kan betragtes som rimelig. Meget maa her bedømmes ved Skøn, hvortil Evnen naturligvis skærpes ved indgaaende Beskæftigelse med historisk Betydningslære (Semasiologi, s. d.). I ganske enkelte Tilfælde kan vor Viden om rent historiske, uden for Sproget liggende Forhold tilstede os en Sammenknytning, selv hvor Betydningsspringet er meget stort. Saaledes ere de to franske Ord *grève* med Betydningerne >sandet Plads, navnlig ved Stranden« og »Strike af Arbejdere« etymologisk det samme Ord, idet nemlig en bestemt Plads la Greve ved Seinen brugtes til en Slags Tyendemarked, hvor ledige Arbejdere søgte hen; de, der forlode deres Plads for at søge højere Løn, sagdes derfor at *être en greve* eller *faire greve.* — E. af de enkelte Sprogs Ord findes i de store videnskabelige Ordbøger, f. Eks. hos Grimm, Littré, Murray; af Værker, der særlig have beskæftiget sig med E. og have bragt Læren videre, kunne nævnes Pott, »Etymologische Forschungen« [1833—36]; Diez, »Etym. Worterbuch der romanischen Spr.« [4. Udg. 1878]; G. Curtius, »Griechische E.« [5. Opl. 1879]; Fick, »Vergleichendes Worterbuch der indogermanischen Sprachen« [4. Opl. 1891 ff.]; Skeat, *Etymol. Dictionary of the Engl. Language* [2. *Udg.* 1883]; Kluge, »Etym. Worterbuch der deutschen Spr.« [5. Opl. 1891]; Tamm, »Etymolog. svensk Ordbok« [1890 ff.; ikke afsluttet].

Ved etymologisk Følelse forstaas den rent umiddelbare Henføren af et Ord til et andet som dets Ophav eller beslægtet med det. Denne Følelse er undertiden helt klar (som ved *Træsko),* men ikke sjælden mere eller mindre udvisket (som ved *bedøve* af *døv, beskidt)* og er i mangfoldige Tilfælde helt uddød; ingen tænker saaledes ved *fattig* paa *faa* og *tage* eller ved *Mynde* paa *my* (smal) og *Hund.* Ved Udviskelsen af den etymologiske Følelse opstaar Muligheden for den saakaldte Katakrese (s. d.) som i *Messing-skohorn.* Naar en urigtig Henføren af et Ord faar Indflydelse paa dets Form eller Betydning, som naar en Kone talte om »Kvindens Mandsperson« i Stedet for »Emancipation«, kalder man det Folkeetymologi (s. d.). — Ved etymologisk Skrivemaade forstaas en saadan, der tager Hensyn til Ordets rigtige eller formentlige Afstamning, som naar man nu i Stedet for som i tidligere Tider at skrive *got* skriver *godt* med *d* paa Grund af *god,* naar

Mælk faar *æ* og ikke *e* af Hensyn til *malke*, eller naar mange stave *Stedfader* med *d* i den urigtige Tro, at det har noget med *Sted* at gøre (rigtigere *Stefader* eller *Stiffader*). *O. Jsp.*

Etymologicum (græ.) **magnum,** en græsk Ordbog af en anonym Forfatter i Tiden ca. 900—1100 e. Chr., rig paa vigtige Oplysninger om græske Oldtidsforhold og paa Citater af til Dels tabte Skribenter; Forfatteren har i alt Fald indirekte benyttet de ældre aleksandrinske Grammatikere som Kilder. Udg. af Sylburg [med Noter og Index, Heidelberg 1594; nyt Optryk ved Schäfer, Leipzig 1816] og Gaisford [Oxford 1848]. Lignende Samlinger med til Dels samme Indhold ere *Etymologicum Gudianum* [udg. af Sturz, Leipzig 1818], *Angelicanum* [udg. af Ritschl, Bonn 1845 ff. og i Bd. 1 af *Opuscula*], *Florentinum* og *Parvum* (udg. af Miller i »Mélanges de littérature grecque« [Paris 1868]). En ny Bearbejdelse af det hele Stof ved Reitzenstein og Carnuth ventes. *K. H.*

Etzdorf, Johann Christian, tysk Landskabsmaler, født 28. Febr. 1801 i Possneck, død 18. Decbr. 1851 i Miinchen. Hans Kunst synes paavirket af Ruisdael og Everdingen og har fundet passende Stof for denne Smagsretning i Skandinaviens Skov- og Fjældegne, som han besøgte i 1820'erne. Længe opholdt han sig i Stockholm, hvis Nationalmuseum ejer et Par af hans Billeder, og hvis Landskabsmaleri ogsaa for en Del kom under hans Indflydelse. Han berejste ogsaa Island og fik talrige Motiver fra England's Bjærgegne. Et Landskab med Motiv fra Sverige i Miinchen's Pinakotek anses for et af hans bedste Værker. Broderen Friedrich E. (1807 — 58) malede i J. C. E.'s Maner. *A. Hk.*

Etzel, det tyske Navn for Sagnkongen Atle (s. d.).

Etzel, et 1,102 M. højt Bjærg og tidligere meget benyttet Pas i Glarus-Alperne mellem Ziiricher-Søen og Sihl-Flodens Dal i det schweiziske Kanton Schwyz. *C. A.*

Etzel, Karl von, tysk Jærnbaneingeniør, født 1812 i Heilbronn i Wiirttemberg, død 2. Maj 1865. Efter at have uddannet sig som Arkitekt gik han 1835 til Paris, hvor han snart blev knyttet til Jærnbaneanlægget til St. Germain under Clapeyron's Ledelse, og efter en Studierejse til England til Versailles-Banen. 1838 vendte han hjem til Wiirttemberg, men snart efter gik han til Wien, hvor han sammen med Forster virkede som Arkitekt i nogle Aar. 1843 indtraadte han i den württembergske Statstjeneste og projekterede og udførte det første Jærnbanenet her, og 1852 kaldtes han til Basel, hvor han overtog Ledelsen af det schweiziske Centralbaneselskabs Anlæg med dets mange Broer, Tunneller (Sill-Broen i St. Gallen, Aare-Broerne ved Olten og Bern, Haunstein-Tunnellen). Herefter kaldtes han til Wien for som Direktør at lede Sydbaneselskabets Anlæg, hvor han foruden mange andre Jærnbaner projekterede og byggede Brenner-Banen, hvis Fuldendelse han dog ikke oplevede. E. var foruden sin store tekniske Dygtighed i Besiddelse af et stort Organisationstalent. *A. O—d.*

En-, græsk Forstavelse (egl. Adverbium), = dansk vel-.

En [0'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-Inférieure, Arrond. Dieppe (Normandie), beliggende ca. 30 Km. N. 0. f. Dieppe ved Kystfloden Bresle, 3 Km. fra dens Munding ved Tréport, hvormed den er forbunden ved en Kanal, har (1891) 4,300 (med Kommune 4,700) Indb., der drive Industri i Uldstoffer, Kniplinger, Tovværk, Sejldug, Glas, Papir, Olie o. s. v., samt Fiskeri og betydelig Handel. E. har en smuk gotisk Kirke, i hvilken bl. a. flere af Familien Guise ligge begravne, og et meget smukt Slot i italiensk Stil, hvis Opførelse paabegyndtes 1578 af Henrik I af Guise (hans og hans Gemalindes prægtige Gravmæler findes i Kollegiets Kapel), og som er omgivet af en 46 Hekt. stor, meget pragtfuld anlagt Park. Blandt Slottets Seværdigheder nævnes især en særdeles rig Portrætsamling. — E. har vistnok været til i Romertiden, hvad store Murrester, som man har fundet ved Udgravninger, vidne om. I Kapetingertiden kaldtes den Augun eller Auga; i II. og 12. Aarh. var E. et Grevskab under en Sidegren af det normanniske Fyrstehus. Ved Giftermaal fik Henrik I af Guise det. Senere kom Slottet i andre Hænder, til sidst i Hertugen af Ponthièvre's, Bedstefader paa mødrene Side til den senere Konge, Ludvig Filip. Efter Filip Egalité's Død blev det inddraget; senere benyttedes det en Tid som Militærhospital, ejedes derpaa af Napoleon og endelig af Ludvig Filip, hvis Yndlingsslot det var, og som gjorde meget for at forskønne Slottet og Parkanlæggene. Hertugen af Nemours's første Søn kaldes Greve af E.; Napoleon III fik Slottet 1852; nu ejes det af Greven af Paris. (Litt.: Therin, *Tréport, E. et les environs* [Amiens 1874]). *H. W*

Eu [0'], Louis Philippe, Greve af, fransk Prins, er født 28. Apr. 1842, ældste Søn af Hertugen af Nemours, ægtede 1864 Isabella, ældste Datter af Kejser Pedro II af Brasilien (født 1846). Han førte 1869—70 den brasilianske Hær med Dygtighed i Krigen med Paraguay indtil Krigens lykkelige Udgang og tog siden megen Del i Statsstyrelsen under Svigerfaderens Rejser, idet hans Ægtefælle som Tronarving førte Regentskabet. Under den sidste (Juli 1887 til Aug. 1888) gennemførtes Slaveriets Afskaffelse, der vistnok vandt Folkets almindelige Billigelse, men drev Planterne over til den republikanske Side, og E.'s fremmede Byrd og Isabella's udprægede klerikale Retning vakte Misnøje og fremkaldte Revolutionen i Novbr. 1889, der fordrev dem fra Brasilien. Siden har Ægteparret boet i Frankrig. Deres ældste Søn, Pedro, er født 1875. *E. E.*

Euādne, 1) græsk Heroine, Datter af Ifis, var gift med Kapaneus (s. d.), efter hvis Død hun styrtede sig i hans Ligbaal og her fandt Døden. 2) E., Datter af Poseidon, blev i Arkadien ved Apollon Moder til Iamos, fra hvem Sandsigerslægten Iamiderne i Olympia nedledede sin Herkomst. Navnet E. bares af flere andre græske Heroiner. *V. S.*

Euagŏras (Evagoras), Nikokles'es Søn, Konge paa Cypern, nedstammede fra det ældgamle Kongehus i det cypriske Salamis, som Fønikerne havde fortrængt fra Magten. Allerede som Dreng flygtede E. fra Salamis til Kilikien, vendte tilbage 410 f. Chr., fordrev den af Perserne indsatte Tyran og opkastede sig til Hersker i Salamis. Efter Slaget ved Aigospotamoi (405) fandt Konon Tilflugt hos E., og ved hans Mægling opnaaede E. at blive anerkendt af Perserkongen Artaxerxes; efterhaanden bragte han

hele Cypern under sit Herredømme og sluttede Forbund med Athen. Da han 391 blev angreben af Perserne, erklærede han dem Krig i Forbindelse med den ægyptiske Konge Akoris, og ved Athenernes Hjælp kunde han endog gøre Erobringer i Fønikien og Kilikien. _Antalkidas-Freden (387), hvori Grækerne anerkendte Persernes Herredømme over Cypern, vilde E. ikke underkaste sig, men fortsatte Krigen; han blev angreben af en overlegen persisk Styrke, besejret ved Kittion og indesluttet i Salamis, men forsvarede sig, understøttet af Ægyptere, Libyere, Arabere og Tyriere, med et saadant Heltemod, at Perserne til sidst (376) indrømmede ham en ærefuld Fred. E. myrdedes 374 af en Eunuk og efterfulgtes af sin Søn Nikokles. Taleren Isokrates har i et Skrift med Titlen E. skildret ham som en ideal Fyrste. *K. H.*

Euagrĭos, græsk Kirkehistoriker, Eusebios'es Fortsætter, født omtr. 536 i Kølesyrien, død omtr. 600. Han beklædte et juridisk Embede i Antiocheia. Hans Kirkehistorie i 6 Bøger gaar fra 431 til 594; den er udgiven af Valesius [Paris 1673, Frankfurt 1679, Amsterdam 1695] og er optagen i *Historiae eccl. scriptores* [Canterbury 1720]. (Litt.: Jeep, » Quellenuntersuchungen zu den griech Kirchenhist.« [Leipzig 1884, S. 159]). *L. M.*

Euándros (græ.: god Mand; lat. *Evander*), mellemitaliensk Heros, der efter Sagnet skulde være draget fra sit Hjem Pallantion (eller Tegea) i Arkadien til Tiberen's Bredder, hvor han anlagde en By paa den palatinske Høj, paa hvilken Rom senere byggedes. E. skal have medbragt forskellige nyttige Redskaber til Haandværk og andet Arbejde, musikalske Instrumenter og Kendskab til Bogstavskrift, hvilket han alt lærte Indbyggerne at bruge. Han fortaltes ogsaa at have indført Dyrkelsen af flere Guddomme, især den lykæiske Pan, hvem han viede Lupercal ved den palatinske Høj, og til hvis Ære han indstiftede Festen Lupercalia. Hans Ankomst skulde falde 60 Aar før den trojanske Krig. Vergil lader Æneas blive venligst modtagen af E., der ogsaa hjalp ham i Kampen mod Rutulerne, i hvilken hans Søn Pallas faldt; men Æneas hævnede ham. E. siges at have været Søn af Hermes og Nymfen Carmenta. Efter andre var han derimod Søn af Echemos, Konge i Tegea, og af Timandra, Datter af Tyndareus og Leda. E. er næppe nogen historisk Person; det er en Skikkelse, man har dannet som Repræsentant for de forskellige Kulturpaavirkninger, som Rom og i det hele Mellemitalien har modtaget fra Grækerne. Med Hensyn til Fortællingen om Arkadien som E.'s Hjemland, hidrører den muligvis fra Iagttagelser af visse Overensstemmelser i Dyrkelsen af Guddomme i Arkadien og hos Latinerne, hvortil maaske ogsaa kom Navnelighed imellem Pallantion og den palatinske Høj. I nyere Tid har man gjort opmærksom paa, at E. og Faunus (s. d.) have omtrent samme Betydning *V. S.*

Euanthía ell. Euanthis, ogsaa kaldet Oiantheia, oldgræsk By i Lokrernes Land ved en lille Bugt paa Vestsiden af den krisæiske Bugt, der er en Del af den korinthiske; nu Galaxidi (s. d.). *V. S.*

Euástrum se Alger, S. 514.

Euboia, Italienernes Negroponte, den største græske Ø, 3,775 □Km. stor med (1889) 92,000 Indb., en langstrakt omtr. 167 Km. lang og 12—50 Km. bred, bjærgrig Ø, der tilhører en mægtig fra Nordvest til Sydøst løbende Hævningslinie. Da Jordskælv ere hyppige, tænkte man sig allerede i Oldtiden, at E. engang ved en voldsom Naturrevolution var bleven revet løs fra Fastlandet. Den sydligste Del af Sundet imellem E. og Hellas, som gerne kaldes »Bugten ved Petali« efter en til E. hørende lille, her liggende Øgruppe, er imellem Sydspidsen af E. og Kap Kolonna over 50 Km. bred, bliver efterhaanden smallere, indtil Sundet N. f. Øen Stura kun er omtr. 5 Km. bredt. Fra Phthiotis skilles E. ved den smalle Orei-Kanal, fra Thessalien ved dens lidt bredere Fortsættelse Tricheri-Kanalen. E. er af Naturen frugtbar, har gode Græsgange; Sletterne ere ret godt dyrkede. Der drives ikke liden Vin- og Olivenavl paa E., og særlig i den nordlige Del findes mange Træer, ja virkelige Skove, imedens man længere imod Syd mest kun ser Krat. Man finder Plataner, Kastanjer og Naaletræer, bl. a. Abies Apollinis. Bjærgene i det nordlige E. bestaa mest af Glimmerskifer. Ved deres nordlige Fod ligger Byen Xerochori med 3,000 Indb., Hovedstaden i denne Del af EL, paa en frugtbar Slette; 10 Km. østlig ligger Kurbatsi (Artemision) og sydvestlig i en malerisk Egn Lipsos (Aidepsos) med varme Svovlkilder, i Romertiden et yderst besøgt Badested, nu meget tarveligt; 5 Km. længere imod Vest begynder den skaldede Kalkstens Halvø Lithada. Paa Vestkysten af E. laa Byen *Osobiai,* nu *Roviae.* Sydligere paa Kysten ligger den lille By Limne, vist Oldtidens Aigai. Her begynder Bjærgkæden Kandeli, Oldtidens *Makistos,* der i Toppen Kurubbia hæver sig indtil 1,209 M. Lige over for paa Østkysten ligger Sletten Manduti, der gennemstrømmes af den største Flod paa E., Budoros, nær hvis Munding ved Peleki Byen Kerinthos laa. 0. f. Kandeli ligger Bjærget Pyaxaria (1352 M.), hvis Fortsættelse Delf, Oldtidens *Derfys,* er E.'s mægtigste Bjærgmasse (1,745 M.). Den bestaar mest af Lerskifer; Toppen er skaldet. Paa den bredeste Del af den ligge de største Byer, vestlig ved Sundets smalleste Sted Chalkis (s. d.) og lige over for paa Østkysten, nær Forbjærget af samme Navn, Byen Kumi med 5,000 Indb., Oldtidens *Kymai.* 20 Km. S. 0. f. Chalkis laa Eretria (s. d.). 10 Km. østlig herfor, paa Stranden S. f. Vathia, søges det Sted, hvor Perserne 490 landede. Den sydligste Del af E. er atter meget bjærgrig, opfyldt af Bjærget Oche, hvis Spids, Ajo Elia, er 1,475 M. høj. Det bestaar mest af Glimmerskifer; men man finder ogsaa Marmor ved Karystos; i Oldtiden vandt man her Asbest, Kobber, Jærn m. m. Oche ender i to Forbjærge, imod Nord Kavodoro, Oldtidens *Kafareus,* med et Fyrtaarn, og Kap Mandili, fordum *Geraistos,* imod Syd. V. f. Kap Mandili aabner sig Bugten ved Karystos, der paa den vestlige Side begrænses af Kap Paximadi, Oldtidens *Leuke Akte* (»hvide Strand«). Karystos der har bevaret sit Navn fra Oldtiden, er Hovedstad i den sydlige Del af E. og har 2,000 Indb. Marmorbrudene benyttedes meget i Kejsertiden.

Foraden Navnet E., der betyder »det kvægrige«, havde Øen flere Navne i Oldtiden, bl. a. *Makris* (den lange). I den ældste Tid nævnes som Folk paa E. imod Nord Kistræer og Elloper, i Midten Abanter og Kureter, i Syden Dryoper; siden kom Ioner. I Illiaden nævnes adskillige Byer paa E. I det

hele falder Øens Blomstringstid tidlig; i 9. indtil 6. Aarh. drev E. udbredt Handel og Søfart. Mange Kolonier anlagdes fra E. paa Makedonien's Kyst (*Chalkidike*) og i Italien. De mægtigste Byer vare Histiaios, Kyme, Karystos, Eretria og Chalkis, især de to sidste, der oftere stredes. Aar 507 sluttede Chalkis og andre Byer paa E. Forbund med Boioterne og Sparta's Konge Kleomenes imod Athen; men Athenæerne sejrede og skænkede den rige lelantiske Slette, som var i chalkidiske Besiddelser, til athenæiske Borgere. Athen varnu for næsten 100 Aar Herre over E., der i denne Tid og senere blomstrede ved Kunst og Kunstindustri, ligesom ved Videnskab. 446 gjorde vel Øen Oprør, men Perikles kuede det snart (445). Efter Athen's Uheld i den peloponnesiske Krig faldt E. imidlertid fra 411; Chalkis byggede en Bro over Euripos (s. d.), hvilket var til stor Skade for Athen's Handel og Søfart, da man aldrig gik Øst om E., men altid gennem Sundet. Siden se vi dog atter E. paa Athen's Side, saaledes i den korinthiske Krig 394—387, og 378 sluttede E. Forbund med Athen, hvorom en Indskrift fortæller. Theben søgte siden (357) at forjage Athenæerne, men forgæves. Imidlertid rejste Indbyggerne paa E. sig snart efter imod Athenæerne, da disse vilde hjælpe Tyrannen Plutarch i Eretria. Filip af Makedonien skaffede sig nu Indpas paa E. og indsatte makedonisk-sindede Tyranner i Oreos, Eretria o. a. St. Man henvendte sig nu til Athen, ved hvis Hjælp Makedonerne bleve forjagne 343—342. Men efter Nederlaget ved Chaironea 338 maatte E. bøje sig for Makedonerne. Efter Romernes Sejre over Filip blev E. erklæret for fri 196. Ætolerne vilde vel 192 tvinge E. til at slutte sig til dem, for selv at beholde E. De sloges tilbage, men snart efter kom Antiochos den Store, hvem Romerne 191 forjoge. Mithridates'es General Archelaos tog E. 88 og gjorde E. til Udgangspunkt for sine Angreb, men han forjoges snart af Romerne. Alle disse Krige havde svækket E. meget, og mange Egne vare øde. E. stod nu under Rom og siden under de østromerske Kejsere, indtil efter Korstoget 1204 tre italienske Riddere toge E. i Besiddelse. En af dem, Ravano dalle Carceri fra Verona, forenede hele Øen, som nu kaldtes Negroponte, under sig. Han gav sig ind under Venezia, der siden atter delte E. i tre Len. 1366 gik Øen helt over til Venezia, der 1470 tabte Øen til Tyrkerne. Forgæves søgte Morosini 1687 at forjage dem. E. forblev tyrkisk. Heller ikke i den græske Frihedskrig lykkedes det Grækerne at vinde Chalkis og Karystos fra Tyrkerne; det skete først ved Traktaten af 3. Febr. 1830. Da Landet ikke fratoges Tyrkerne med Magt, finder man endnu flere tyrkiske Grundejere bosatte paa E. Paa E. ses mangfoldige Ruiner fra Venetianernes Dage, men med Undtagelse af de primitive »Dragehuse« i Dryopernes Land findes næsten ingen Ruiner fra Oldtiden over Jordens Overflade; men Udgravninger have ved Eretria bragt smukke Resultater. E. er i den græske Tid gaaet godt fremad, der findes nu nogle ret gode Køreveje paa E. Den danner med de nordlige Sporader, Skyros (s. d.), Skopelo, Skiatho o. s. v. en egen Nomos, tilsammen 4,200 □ Km. med 92,000 Indb. (Litt.: C. Bursian, »Geographie von Griechenland« II [Leipzig 1872]). *V. S.*

Eubulĕus ell. Eubulos (græ.: den velvillige, godt-raadende), Tilnavn til flere Guder, som Zeus, Dionysos, især Hades, men ogsaa en selvstændig Gud, der dyrkedes i Eleusis og Athen, en Broder til Triptolemos. I Eleusis fandtes 1885 et Marmorhoved, fremstillende en ung Mand med langt lokket Haar; et Originalværk fra 4. Aarh. Da man i Vatikanet har et Fodstykke af Marmor med Indskrift »E. af Praxiteles«, antoge flere lærde, at det i Eleusis fundne Marmorhoved var et Værk af Praxiteles; siden har Kern o. a. søgt at vise, at det snarere fremstiller Triptolemos. Om E.'s Herkomst vare forskellige Traditioner i Omløb; efter nogle var E. Søn af en fra Argos flygtet Demeter-Præst, efter andre en Svinehyrde, der med sin Hjord styrtede i den Afgrund, igennem hvilken Pluton førte den af ham røvede Kora, Demeter's Datter, ned i Underverdenen. *V, S.*

Eubulī (græ.), fornuftig Overvejelse, Indsigt, Klogskab.

Eubulīdes, græsk Filosof af den megariske Skole (s. d.), født i Milet i 4. Aarh., er især bekendt ved sin Kamp mod den aristoteliske Filosofi; for at bekæmpe denne benyttede han fortrinsvis en sofistisk Logik, der gik ud paa at vise, at det absolutte og det relative, det ene og mangfoldige ikke kan forbindes. *C. St.*

Eubulos, 1) Søn af Spintharos fra Demen Anaflystos, athenisk Statsmand, Modstander af Demosthenes. Under den ulykkelige Forbundsfællekrig (357—55) arbejdede E. ihærdig for Fred; efter dens Afslutning bragte han, vistnok i Stillingen som Finansminister (354—50), med overordentlig Dygtighed og Uegennyttighed Athen's ødelagte Finanser paa Fode, og ogsaa i den følgende Tid havde han, dels gennem den ham hengivne Aischines og dennes Broder Afobetos, dels som Medlem af Bestyrelsen for Festkassen (Theorika), stor Indflydelse paa Athen's finansielle Styrelse og hele Politik. Over for Filip af Makedonien var E. Fredsven; han virkede 346 for Afsendelsen af Filokrates'es Gesandtskab. Han døde i alt Fald før 330. Af hans Taler er intet bevaret. 2) E., ca. 360 f. Chr., sammen med Antifanes og Alexis en Hovedrepræsentant for den mellemste attiske Komedie; han behandlede især mytiske Emner, idet han parodierede Tragikerne, navnlig Euripides. Antallet af hans Stykker angives til 104; Fragmenterne findes i Meineke's [Berlin 1839—57] og Kock's [Leipzig 1880—88] Samlinger. *K. H.*

Eubøa d. s. s. Euboia.

Eubōiske Bugt ell. Hav, kaldes undertiden de Havarme, som skille Øen Euboia (s. d.) fra Fastlandet.

Eucalyptocrīnus, en til Afdelingen *Palaeocrinoidea* (Familien *Calyptocr inidae)* hørende Slægt af Søliljer, hvis Bæger har en meget ejendommelig og sammensat Bygning. Den som en Flaskebund opadhvælvede og udhulede nederste Del af Bægeret er dannet af 5 Basalia (*b*) og af 5 Radialai 1 (r), som bøje om paa Ydersiden. Foruden Radialia 2 og 3 optræde endnu en Mængde Stykker (Distichalia, Interdistichalia og Interradialia), af hvilke de 5 smalle Interdistichalia og de 5, hver i to kløvede, øverste Interradialia bære 2 × 10 vinkelbøjede Plader, som ere forbundne til en stor, med stærkt fremspringende øverste Hjørner forsynet, lygtelignende Kapsel, i hvis 10 dybe Nicher de

2 × 10 korte, hver af 2 Rækker lave Led bestaaendc Arme kunne lægges ind. De 10 Nicher staa kun ved et Par smaa Spalter ved Grunden af

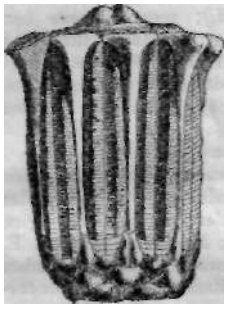

Bæger af *E. rosaceus.*

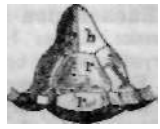

Den hule Bund af samme.

hver i Forbindelse med det indre Hulrum, som deles i et smallere øverste for Tarmen og et bredere nederste for de øvrige Indvolde. Taget i dette Stillads dannes dels af Nichevæggenes øverste udvidede Del, dels af 4—6 centrale Plader, mellem hvilke Gataabningen findes. Slægten optræder i den øvre Silurformation (Gotland, England, Nordamerika). *M. L.*

Eucalyptus L'Hérit, Slægt af Myrtefamilien (Gruppen *Leptospermeae*), oftest høje eller meget høje Træer (Jordens højeste Træer høre til denne Slægt), der saa godt som udelukkende høre hjemme i Australien og Tasmanien; kun ganske faa Arter findes paa Ny-Guinea, Celebes og omliggende Øer. Bladene ere helrandede, modsatte paa de ganske unge Grene, senere spredte, ofte af meget forskellig Form endog paa samme Træ, glansløse, stive, læderagtige, ofte blaagrønne paa Grund af Voksovertræk (Værn mod for stærk Fordampning) og rige paa æterisk Olie. De australske E.-Skove ere bekendte for at yde ringe Skygge, hvilket dels beror paa, at Træerne gennemgaaende ere forholdsvis sparsomt beløvede, dels paa, at Bladpladen hos adskillige Arter stilles lodret ved en Drejning af Bladstilken; herved opnaas, at Bladpladen opvarmes mindre af Solen end i vandret Stilling, idet Solstraalerne træffe Pladen under en spidsere Vinkel, og deraf følger atter en svagere Fordampning fra Bladet. Blomsterne ere kortstilkede, sidde enkeltvis i Bladakslerne eller samlede i forskellige Stande; Bæger mangler, Kronbladene ere sammenvoksede og sprænges af som et samlet, laagformet Hele, naar Blomsten udfolder sig; talrige Støvdragere, mangefrøet Kapsel. Som hos flere andre australske Træer løsner Barken sig hos adskillige E.-Arter periodisk fra Stammen og falder af. Ca. 130 Arter ere kendte; mange af disse ere vigtige Gavntræer, der tage til Takke med mager Bund, have hurtig og slank Vækst, haardt, meget holdbart, elastisk og oftest let spalteligt Ved; desuden stort Indhold af æterisk Olie (især i Bladene) og af en garvestofholdig Harpiks, Kino (især i Veddet). Den vigtigste Art er *E. amygdalina* Lab. (Giant-E.), Jordens højeste Træ, hvis Stammer naa en Højde af 155 M. med et Stammeomfang ved Roden af over 30 M. (»3 Ryttere kunne ride inde i den hule Stamme«); Forgreningen af disse mægtige Træer, der for øvrigt forgrene sig forholdsvis sparsomt, begynder i en Højde af 70—90 M., hvor Stammens Omfang endnu er 12 M. En anden meget vigtig Art er *E. globulus* Lab. (Febertræet, Blue gum tree), hvis Navn skyldes de blaagrønne, lancetformede, paa ældre Grene kantstillede Blade. Begge Arter ere indførte til Middelhavslandene og Amerika; endnu ved Lago Maggiore kunne de udholde Klimaet i det fri; *E. amygdalina* opnaaede her i Løbet af 9 Aar en Højde af 20 M. De plantes især i sumpede, febersvangre Egne (de romerske Kampagner f. Eks.) for at udtørre disse og forbedre Luften; deres Virkning maa tilskrives den rigelige Vandfordampning fra de store Træers mægtige Bladflade, dels Udviklingen af Ozon under den kraftige Fordampning af æterisk Olie. Veddet, som er meget fast, anvendes i Skibsbyggeriet til Køle og Master, til Jærnbanesveller o. s. v., hvor det gælder om at modstaa Vand og Luft. Barken og Bladene benyttes som Middel mod Feber, af Barken laves Papir; flere Arters Bark anvendes som Garvemateriale. Af andre vigtige Gavntræer nævnes: *E. Doratoxylon* F. v. Müll. (Spear wood), *E. Leucoxylon* F. V. Müll. (Iron bark tree), Australien's haardeste Ved; *E. maculata* Hook., (Spotted gum tree); *E. marginata* Don. (Jarrah ell. Mahogany tree), hvis Ved hverken angribes af Pæleorm (*Teredo*) eller af Termitter; *E. obliqua* L'Hér. (Stringy bark tree); *E. rostrata* Schl. (Red gum tree), næst efter Jarrah det mest modstandsdygtige Ved over for Pæleorm. Olien f. Eks. af *E. amygdalina* opløser Guttaperka og kan benyttes som Belysningsolie; den har en Duft og er mindre tilbøjelig til at eksplodere end Petroleum. Endvidere benyttes Olien i Medicinen; 500 Kg. Blade levere ca. 5^{00} Unzer Olie. Mange flere Arters Olie anvendes. Rigdom paa Kino udmærker især *E. Leucoxylon, E. crebra* F. v. Miill., *E. melanophloia* og *E. tesselaris* F. v. Miill.

E.-Arterne ere den vigtigste Bestanddel især af Sydøstaustralien's og Tasmanien's Skove; de vigtigste Skovtræer ere *E. odorata* Behr., *E. paniculata* Smith, *E. viminalis* Lab. og *E. rostrata* Schl.; Træerne staa meget spredt, og man kan med Vogn gennemrejse E.-Skoven i alle Retninger; paa Grund af den ringe Skygge, Træerne kaste, er Skovbunden dækket med Græs og blomsterrige Urter. E.-Arterne gaa højt op i Australien's alpine Region, hvor de vokse sammen med de antarktiske Bøge; *E. Gunnii, pauciflora* Sieber og *alpina* Lindl. findes endnu 12—1600 M. o. H., hvor de Maaneder igennem ere dækkede af Sne. Om E.'s Fremhersken i Malley Scrub se Australien, »Plantevækst«; Scrub-Arterne ere Buske af 2 — 4 M.'s Højde.

E.-Slægten har i tidligere Jordperioder vokset i Europa; *E. Geinitzii* Heer er f. Eks. meget udbredt i Bohmen's Kridt; samme Art kendes ogsaa fra Grønland's Kridt; talrige andre fossile Arter, blot grundede paa Blade, ere mere usikre. (Vigtigste Litt.: F. v. Müller, *Eucalyptographia* [Melbourne og Lond. 1879—84]; H. Dingler, »Die Eucalypten Australien's« i »Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik« [1881]; Raveret-Watel, *L'E., son introduction, sa culture etc.* [2. Udg., Paris 1876]). *N. H.*

E. globulus dyrkes som Koldhusplante; paa Grund af sine stærkt blaaduggede Blade er den anvendelig som Bladplante, ogsaa til Udplantning

paa Friland. Den fordrer stort Potterum eller Udplantning og taaler ikke Beskæring. *L. H.*

Eucalýptusolie er en æterisk Olie, som vindes ved Destillation med Vanddampe af Bladene af forskellige *Eucalyptus*-Arter, særlig af *E. globulus* og *E. amygdalina*. Det er en farveløs eller gullig Olie af stærkt aromatisk, kamferagtig Lugt og Smag. Olien er tidligere benyttet i Medicinen, men anvendes nu mest til Parfumering af Sæber. E. bestaar af Terpener og Eucalyptol (ogsaa kaldet Cineol [s. d.], Cajeputol, Eucalyptuskamfer), $C_{10}H_{18}O$, en farveløs, kamferagtig lugtende Vædske, næsten uopløselig i Vand, men opløselig i Alkohol, Æter, Kloroform og fede Olier, af Vægtfylde $0{,}930$ og Kogepunkt $176—77^0$. Eucalyptol har antiseptiske Egenskaber og har i den nyeste Tid fundet Anvendelse som Febermiddel, som profylaktisk Middel mod Difteri, endvidere ved Phtisis, kronisk Bronkitis, reumatiske Smerter etc. *A. B.*

Euch [åiχ], Johannes van, apostolsk Vikar i Danmark og Biskop af Anastasiapolis, er født 21. Jan. 1834 i Meppen i Hannover. E. studerede i Munster og Mainz, blev diakonviet i Paderborn 1857, var Huslærer fra 1857—59 hos Grev Stolberg i Westheim i Westfalen, blev præsteviet i Osnabriick 1860 og derefter sendt til Kjøbenhavn som Vikar ved St.-Ansgars-Kirken. 1864 blev han Præst for den romersk-katolske Menighed i Fredericia og virkede som saadan i 20 Aar, indtil han 1884 blev udnævnt til Domherre i Osnabriick, men straks efter udnævnte Paven ham til apostolsk Præfekt i Danmark. Da Præfekturet 1892 blev ophøjet til et apostolsk Vikariat, blev E. udnævnt til at beklæde denne Værdighed, og 8. Septbr. 1892 modtog han Bispevielsen i Osnabrück; men da han er uden Bispedømme, fik han Titel af Biskop af Anastasiapolis. *L. M.*

Eucharidĭum Fischer & Meyer, Slægt af Natlysfamilien, Urter med Blomster, der have trelappede Kronblade og 4 Støvdragere. 3 Arter i Kalifornien. *E. punctata* er en *Clarkia*-lignende, enaarig, 18—25 Cm. høj Frilandsplante. *E. grandiflorum* Fisch. & Meyer har purpur karminrosa Blomster; Varieteterne *fl. roseo* har rosenrøde og *fl. albo* hvide Blomster. Frøet saas paa Blivestedet i Maj. Planterne udtyndes til 15 Cm.'s Mellemrum, og Blomstringen varer fra Juli til først i August. *L. E.*

Euchăris Planch., Slægt af Narcisfamilien, Løgvækster med stilkede, hjertedannede Blade og store hvide, tragtformede og vellugtende Blomster. *E. grand/flora* Planch. (*E. amazonica* Lindl.) og *E. candida* Planch. fra Kolumbien dyrkes som Prydplanter. *A. M.*

E. grandiflora er en Varmhusplante, hvis snehvide Blomster af ca. 12 Cm.'s Gennemsnit udfolde sig i Løbet af Vinteren. Man omplanter dem i Oktober i en porøs, næringsrig Jord, ved hvilken Lejlighed alle Sideløg fjernes. *E.* formeres ved Sideløg. *L. H.*

Eucharistī (græ.), Takkebøn, i den gamle Kirkes Liturgi den Bøn, som gik forud for Indvielsen af Brødet og Vinen i Nadveren (jfr. Matth. 26, 26—27). I videre Forstand bruges det om Nadveren som Helhed eller ogsaa om de indviede Elementer, Brødet og Vinen. *L. M.*

Eucharistík (græ.), Læren om Nadveren.

Euchelaíon (græ.) kaldes i den græske Kirke den Ceremoni, der svarer til den sidste Olie i den romerske Kirke, i Henhold til Jak. 5, 14—15. *L. M.*

Eucherĭus, den Hellige, Biskop i Lyon. Han var Senator og Fader til 2 Sønner, da han 422 gik i Klostret Lerina (s. d.); senere levede han som Eneboer paa Øen Lero (St. Marguerite). 434 blev han Biskop i Lyon. Han har forfattet mange Skrifter, om end ikke alle de, der ere tillagte ham, ere ægte; de ere udgivne i *Bibliotheca Maxima Patrum* VI, 822 ff. *L. M.*

Euchíter se Massalianer.

Euchologíon (græ.), Bønnesamling, kaldes den græske Kirkes Hovedritualbog, som indeholder Krysostomos'es og Basilios'es Liturgier, Liturgien til Fastesøndagene, Bønner, Indvielsestaler o. 1. E. er første Gang trykt i Venezia 1526, den bedste Udgave er Jakob Goar's [Paris 1647], som er forsynet med en lærd Kommentar; den er oversat paa Russisk af Peter Mogilas 1646, paa Tysk af M. Rajevskij [I—III, Wien 1861—62] og for største Delen af Maltzew [Berlin 1890 og 1892]. *L. M.*

Euchri (tyrk.), Tiendedel, f. Eks. E.-zira' = Decimeter.

Euchrōn, en mørkeblaa Substans, der opløses i Alkalier med rød Farve. Den opstaar ved Reduktion af Euchronsyre, et Imid af Mellitsyren, og gaar ved Luftens Indvirkning over til dette Imid. *O. C.*

Eucnide Zucc, Slægt af *Loasaceae*, en- eller toaarige Urter med Brændehaar eller Kirtelhaar og store, smukke, hvide eller gule Blomster. 6—7 Arter, 5 i Mejiko. *E. bartonioides* Zucc. er en lille enaarig Koldhusplante, hvis gule Blomster med talrige lange Støvdragere ere meget virkningsfulde. Frøet saas i Marts i Skaale, og efter at være priklede sættes Smaaplanterne enkeltvis i Sommerlevkøjpotter. De holdes i Varmebed, indtil de ere i Blomst, og anbringes da i Koldhus. *L. H.*

Eucŏmis L'Hér., Slægt af Liljefamilien, Løgvækster med grundstillede Blade og Blomsterne i en tæt Klase, der foroven bærer talrige store, lancetdannede Højblade. 5 Arter i Kaplandet; *E. punctata* (Thunb.) L'Hér. med langstilkede Blomster og *E. undulata* Ait. med kortstilkede Blomster dyrkes som Prydplanter; de have begge grønlige Blosterblade. *A. M.*

E. punctata er en Koldhusplante. Den udplantes paa Friland om Sommeren og formeres ved Sideløg. *L. H.*

Eucopepŏda se Copepoda.

Eucýklisk (bot.) kaldes i Morfologien en saadan Blomst, som har samtlige Bladorganer ordnede i Kranse, f. Eks. hos Akkeleje, Lilje, Natlys o. fl. (jfr. Hemicyklisk, Acyklisk, Blomst). *V. A. P.*

Eudaimonisme (græ.), Lyksalighedslære, betegner enhver Moralfilosofi, som søger at knytte Forbindelsen mellem Dyd og Lyksalighed paa den Maade, at hin afledes af denne og begrundes som det bedste Middel til at opnaa Lyksalighed. Denne Opfattelse staar i principiel Modsætning til den, som i Kant har sin berømteste Repræsentant, at Dyden udspringer af Kilder, der ere uafhængige af Lyksaligheden. Medens denne opfatter Pligten som det, vi skulle lyde og skulle finde Tilfredshed ved at bøje os for, gaar E. ud fra, at det gælder at undersøge, hvilken Lyksalighed Mennesket efter sin Organisation og sin historiske Stilling kan opnaa, og derefter bestemme Pligten som det rigtige

Sæt af Midler til at opnaa denne. E. kan fremtræde i en grovere Form, der maaler Lyksaligheden ved den Sum af ydre Velvære, man opnaar, og i en finere Form, der lægger Vægten paa den indre Sjælefred. I Oldtiden staa Aristippos og Epikuros som Hovedrepræsentanter for E.; i nyere Tid dukker E. frem, hver Gang man i sin Moralbegrundelse særlig betoner, at Mennesket aldrig handler uden ifølge Lystmotiver. Men der er et stort Spring fra at hævde, at alle Menneskets Motiver maa være følelsesbetonede, og til at paastaa, at Forestillingen om en Handling kun kommer til at staa for os som sædelig derved og for saa vidt, som vi kunne opfatte den som lystgivende. Shaftesbury's, Darwin's og Spencer's Morallære er eudaimonistisk, for saa vidt de begrunde Moralen paa Menneskets stærkeste og varigste Drifter, men de skjule E., idet de ikke lade Lystforventningen træde frem som en fuldt bevidst Beregning. E.'s Konsekvens er den principielle Individualisme. *C. St.*

Eudēmos fra **Rhodos,** græsk Filosof af den peripatetiske Skole, skal efter nogles Mening være Forfatter til et Værk over Etik, som andre tilskrive Aristoteles selv. Han skal ogsaa have Fortjenester af Logikken. Efter Aristoteles's Død fremtraadte han ved Siden af Theofrast som ledende inden for Skolen, ja Aristoteles skal kort før sin Død have vaklet mellem, hvem af dem han vilde betegne som sin Efterfølger. E. ansaas af sine samtidige for at være den, der nøjagtigst fulgte sin Mesters Lære. *C. St.*

Eudes [ø'd], Émile, fransk Kommunist, benævnt »General«, (1844—88), blev under Paavirkning af L. A. Blanqui fanatisk Socialist. 15. Aug. 1870 blev han som Følge af sin Deltagelse i et Oprørsforsøg dømt til Døden, men reddedes ved Kejserdømmets Fald. Han var en af »Kommunens« meget betroede og blev 1. Apr. 1871 udnævnt til Krigsminister, men afløstes 2 Dage senere af Cluseret. Med stor Tapperhed ledede han Insurgenternes Forsvar af Paris mod Versailles-Tropperne; 10. Maj indvalgtes han i Velfærdsudvalget. Da Paris faldt, lykkedes det E. at undkomme til Schweiz, hvorfra han sammen med B. Malon udgav Bladet »La Revanche«. Efter at være amnesteret 1879 vendte han tilbage til Paris, hvor han og Blanqui organiserede »Comité central révolutionnaire«. 1893 rejstes der ham et Mindesmærke over hans Grav paa Père-Lachaise-Kirkegaarden i Paris. *K. V. H.*

Eudialyt (af græ. *ev*, let, og *διαλύειν*, opløse, fordi den opløses let i Syrer) er et heksagonalt-romboedrisk krystalliserende Mineral, som, hvad Sammensætningen angaar, i det væsentlige er Silikat af Zirkonium, Kalcium og Natrium ($Na_4R_3ZrSi_7O_{21}$, hvor R = Ca,Fe,Mn; ogsaa lidt Klor og Cerium er til Stede). — Haardheden er lidt ringere end Feldspats; Farven er oftest smukt rød i forskellige Nuancer, ogsaa brun. E. forekommer som Bestanddel i Nefelinsyenit rigelig i Omegnen af Julianehaab, Grønland, paa Kola-Halvøen og ved Magnet Cove i Arkansas. — Eukolit er en brun Varietet af E. (den adskiller sig ved at have optisk negativ Karakter, medens E. har positiv); den forekommer sammen med E. paa de ovennævnte Steder og desuden paa Øerne i Langesundsfjorden, Norge. *N. V. U.*

Eudidymit, et berylliumholdigt, sjældent Mineral, af Sammensætningen $H_2O.Na_2O.2BeO.6SiO_2$, forekommer i smukke, perlemorglinsende og farveløse, monokline Krystaller i Hulrum i Nefelinsyenitten paa Øerne i Langesundsfjorden, Norge. — Epididymit, som har rombisk Krystalform, men samme kemiske Sammensætning forekommer under lignende Vilkaar ved Igaliko i Sydgrønland. *N. V. U.*

Eudiomēter (græ.), et Apparat til Bestemmelse af Luftens Iltmængde. Ved Bestemmelsen af Iltmængden i Luften (Eudiometri) afmaaler eller afvejer man en bestemt Mængde Luft og berøver derved denne Ilten ved Hjælp af let iltelige Stoffer, som f. Eks. Fosfor, glødende Jærn eller Kobber o. s. v. — Vægtforøgelsen af det iltede Stof giver da den absorberede Iltmængde; det tilbageblevne er Kvælstof. I videre Forstand betegnes enhver Analyse af den atmosfæriske Luft som Eudiometri (se Luft). Det simpleste E. (Volta 1777) bestaar af et i den ene Ende lukket stærkt Glasrør, som er nøjagtig inddelt og kalibreret, og i hvis lukkede Ende er indsmeltet 2 Platintraade, hvis Ender inden i Røret befinde sig i ringe Afstand fra hinanden. E. fyldes med Kvægsølv og stilles omvendt i en Skaal med Kvægsølv, hvorved den ydre Lufts Tryk bærer Kvægsølvsøjlen i E. Derpaa bringes en bestemt Mængde Luft ind i E. og derefter ligeledes en bestemt Mængde Brint (Vandstof); E. presses nu fast mod en Kautsjukplade i Bunden af Skaalen, og man lader en elektrisk Gnist slaa over mellem de 2 Platintraade; herved forener Ilten sig med den tilsvarende Mængde Brint og danner Vand, der fortættes paa E.'s indre Væg; løfter man nu E. lidt fra Kautsjukpladen, stiger Kvægsølvet, og efter nogen Tids Forløb aflæser man Stigningen, der repræsenterer det forsvundne Rumfang Brint og Ilt. Da 1 Rumfang Ilt forener sig med 2 Rumfang Brint til Vand, vil $^1/_3$ af det forsvundne Luftrumfang repræsentere den Mængde Ilt, der var til Stede i den afmaalte Mængde Luft. Det er en Selvfølge, at alle Rumfangsmaalingerne før Beregningen maa reduceres til samme (normale) Tryk og Temperatur. *O. C.*

Eudister eller Jesu og Maria's Missionspræster kaldes Medlemmerne af en fransk Orden, som skal tage sig af Sygepleje og drive Mission blandt Præsterne. De have Navn efter deres Stifter, Jean Eudes, som fødtes 1601 i Normandiet; han studerede hos Jesuitterne i Caen og traadte 1623 i Paris ind i Oratorianerordenen, og som saadan tog han sig af de syges Pleje og de gejstliges Kristendom; paa flere Biskoppers Raad forlod han Oratorianerne for selv at stifte en Orden, der 1644 fik biskoppelig Stadfæstelse. E. har aldrig haft stor Udbredelse; de findes i Frankrig og Nordamerika. (Litt.: Leçointe, *Etude sur le P. Jean Eudes* [Caen 1878]; J. Martine, *Vie de R. P. Jean Eudes* [Caen 1880]). *L. M.*

Eudnofit, en Varietet af Mineralet Analcim, se Zeolitgruppen.

Eudo, Hertug af Aquitanien, omtales første Gang 718 som kæmpende med Karl Martel. Han forsonede sig dog snart med Pipin's Æt, men maatte i den følgende Tid kæmpe med Maurerne, der fra 721 gjorde Indfald i hans Rige, som strakte sig fra Loire til Pyrenæerne. Han slog dem tilbage fra Toulouse (725); men samtidig med at Freden med Karl Martel blev brudt, trængte de paa ny ind i Landet, og han nødtes saaledes til at for-

sone sig med sin Modstander, der 732 slog Araberne ved Poitiers. E. repræsenterer det romanske Aquitanien i dets Kamp mod det mægtigere frankiske Norden og figurerer under Navnet Kong Yon som Karl den Stores Modstander i flere *chansons de geste* fra 12. Aarh. *M. M.*

Eudo se Odo.

Eudokĭa, russisk Kejserinde, (1669—1731). I sit 19. Aar ægtede hun Peter den Store, men blev snart uenig med sin Mand, hvis Frisind hun misbilligede, og da hun konspirerede med det misfornøjede gammelrussiske Parti, blev hun 1699 sat i Forvaring i et Kloster. Efter hendes Søn, den ulykkelige Alexius'es Død indespærredes hun i et Kloster ved Ladoga-Søen, hvorfra Katharina I lod hende overføre til Fæstningen Schlüsselburg; senere flyttedes hun til Moskva, hvor hun døde. *M. M.*

Eudorĭna se Alger, S. 514.

Eudoxia, Navnet paa en Række østromerske Fyrstinder, blandt hvilke fremhæves:

1) Ælia E., ægtede 395 Kejser Arcadius og beherskede ganske sin svage Ægtefælle. Under Intrigerne mellem Ministrene Eutrop og Rufinus støttede hun i Begyndelsen den første, men lod ham senere fængsle. Kirkefaderen Johannes Chrysostomos, hvem hun forfulgte, revser skarpt hendes Troløshed og Gerrighed. Død 404.

2) Ælia E., ægtede 421 Kejser Theodosius II af Østrom, hvorefter hun skiftede Tro og ombyttede sit Navn Athenais med Æ. E. Da hun senere blev uenig med Kejseren, trak hun sig 444 tilbage til Jerusalem, hvor hun døde 460. Hun var en højtbegavet Kvinde, der skrev flere religiøse og profane Digte; bl. a. forfattede hun saaledes et Jesu Levned paa Heksametre.

3) Hendes Datter Licinia E, født 422, ægtede 437 Kejser Valentinian III af Vestrom og blev senere tvungen til at gifte sig med dennes Banemand, Senatoren Petronius Maximus (455). Som Hævn derfor skal hun have indkaldt Vandalerne under Genserik, der førte hende til Afrika, hvor hun levede i flere Aar, indtil Genserik 462 sendte hende tilbage til Konstantinopel.

4) E. Macrembolitissa, østromersk Kejserinde, gift med Konstantin XI Dukas. Denne overdrog hende paa sit Dødsleje (1067) Regeringen og Formynderskabet for deres unge Søn Michael VII, mod at hun svor at ville leve i evig Enkestand; men hun brød dette Løfte og ægtede den tapre General Romanos Diogenes, der blev hendes Fælle i Regeringen. Dette vakte Misfornøjelse ved Hoffet og blandt Væringerne; da Romanos 1071 blev fangen af Seldshukkerne, udbrød der derfor en Paladsrevolution, og E. blev tvungen til at gaa i Kloster. En senere Kejser, Niceforos, tænkte paa at ægte hende og gav hende Tilladelse til at vende tilbage til Konstantinopel, hvor den stolte og intelligente Kvinde endnu levede i nogen Tid, uden at man for øvrigt kender hendes Dødsaar. Man har længe betragtet E. som Forfatter af *Ἰωνία* eller *Violarium* (D: »Violbuketten«), et mytologisk-historisk Leksikon udg. 1781 af Villoison i *Anecdota Graeca*, men nyere Undersøgelser have godtgjort, at dette Værk først stammer fra 16. Aarh. *M. M.*

Eudoxos fra Knidos (420—355 f. Chr.) var Elev af Plato og grundede efter flere Aars Ophold i Ægypten selv en Skole, først i Kyzikos, senere i Athen. E. er fornemmelig Geometriker og beskæftigede sig som saadan med den højdelte Linie, grundede en eksakt Proportionslære, fandt Ekshaustionsbeviset (s. d.) og forfattede en Lærebog i Stereometri, men har tillige gjort sig bekendt i Astronomiens Historie ved sin »Homocentriske Sfæreteori«, hvori han giver et konsekvent gennemført System for Planeternes Bevægelser (Schiaparelli, »Le sfere omocentriche di Eudosso« [Milano 1874, tysk ved W. Horn, Leipzig 1877]). E.'s Observationer og Anskuelser ere kun bevarede paa anden Haand, som i Aratus'es Læredigt: »Phainomena«. (Litt.: Ideler, »Über Eudoxus« i »Berl. Abh.« 1828 og 1830; F. W. Blass, *Eudox* i *Ars astronomica qualis in charta aegyptiaca superest* [Kiliæ 1887]; H. Künssberg, »Eudoxus von Knidos« [Dinkelsbühl 1888]). *J. Fr. S.*

Eudromĭas (Pomeransfugl) se Brokfugle.

Euemĕros (lat. *Euhemerus*), græsk Forfatter, der bl. a. opholdt sig længere Tid hos Kassandros, Makedonien's Konge, efter hvis Tilskyndelse han skal have berejst Kystlandene ved det indiske Hav m. m. I sit paa ringe Brudstykker nær tabte Værk, »Hellig Historie«, skal E. have søgt at paavise, at alle Guder, der dyrkedes af Grækere og andre Folk, oprindeligt havde været Mennesker, som i deres Levetid havde indlagt sig Fortjenester. Som Støtte paaberaabte han sig Tempelindskrifter, særlig nogle, som han paastod at have afskrevet i »Templet for den trifyliske Zeus paa Øen Panchea«; men det var alt sikkert kun Opspind af E. Trods stærke Angreb paa E. som Løgner vakte E. stor Opsigt i Oldtiden; Værket oversattes paa Latin af Ennius, og hans Opfattelse af Mytologien fulgtes af mange i Oldtiden og senere; E. benyttedes oftere af Kirkefædrene. (Litt.: Block, »E.« [Mons 1876]). *V. S.*

Euergétes (græ.: »den velgørende«), Tilnavn til to ægyptiske Konger Ptolemaios III (E. I) og Ptolemaios IX (E. II). E. I fik sit Tilnavn i sit 9. Regeringsaar; han var en virksom og duelig Regent, E. II derimod en uduelig og grusom Konge, der spotvis kaldtes Kakergetes d. e. den ondtgørende. *V. S.*

Eufaula [jufå'la], By i den nordamerikanske Stat Alabama, ved den herfra sejlbare Chattahoochee, Jærnbaneknudepunkt, har betydelig Bomuldshandel og (1890) 4,400 Indb. *S. B. T.*

Eufemĭ (græ.), 1) godt Ry; 2) Undgaaelse af ildevarslende Ord; 3) andægtig Tavshed.

Eufemia, Christoffer II's Dronning, var en Datter af Hertug Bogislav IV af Pommern og ægtede Christoffer, som da kun var Hertug, i Begyndelsen af 14. Aarh. Hun døde 26. Juli 1330 og ligger sammen med Kongen begraven i Sorø Kirke. *Kr. E.*

Eufemĭa, norsk Dronning, var Datter af Giinther af Arnstein, Greve af Ruppin, og Datterdatter af Fyrst Vitzlav af Rügen, ægtede 1299 Kong Haakon Magnussøn, hvem hun 1301 fødte Datteren Ingebjørg, som senere (1312) ægtede den svenske Hertug Erik Magnusson. E. døde I. Maj 1312. Mest bekendt er hun bleven derigennem, at det var paa hendes Foranstaltning, de 3 saakaldte E.-Viser (s. d.) bleve oversatte. (Litt.: P. A. Munch, »Det norske Folks Historie«, IV, 2). *O. A. O.*

Eufemĭa-Viserne, tre rimede Romaner, der bleve bearbejdede paa Svensk af en Hofmand hos

Hertug Erik Magnussön efter Opfordring af den norske Dronning Eufemia. Samlingen omfatter: 1) »Ivan Løveridder« [forfattet 1303], 2) »Hertug Frederik af Normandi« [1308], 3) »Flores og Blanzeflor« [1311]; den unavngivne Forfatter er rimeligvis den samme, som senere forfattede den svenske Rimkrønike [1320]. Med E. holder den middelalderlige Ridderdigtning sit Indtog i Sverige. Kilden for Ivan er et fransk Heltedigt, henhørende til den opr. britanniske Sagnkreds om Kong Arthur; men tillige har Forfatteren benyttet den norske Bearbejdelse (Ivent's Saga) af samme Kilde; Frederik af Normandi er efter et tysk Digterværk i Stof med de eventyrlige franske Arthur-Romaner; og Flores og Blanzeflor gaar gennem Fransk tilbage til en sen-græsk Kærlighedsnovelle. — E. bleve overførte paa Dansk og danne ligeledes Grundstokken i Danmark's middelalderlige Romanlæsning; en af dem, Flores og Blanzeflor, opnaaede gennem Ghemen's Tryk og senere en endnu langt videre Udbredelse som Folkebog. (Litt.: G. Storm, »Om E.« [i »Nord. Tidsskr. f. Filol.«, ny Række I]). *A. O.*

Eufemisme (græ.), det at betegne noget ubehageligt eller anstødeligt med et formildende eller forskønnende Udtryk i Stedet for med det egentlige, f. Eks. den hensovede = den døde; gaa i Byen = svire. *K. H.*

Eufêmos, græsk Heros, Søn af Poseidon, der havde givet ham Evne til at kunne vandre paa Havet, var Styrmand paa Argonautertoget. Da Heltene kom til Triton-Søen, bød Triton dem en Jordklump, om hvilken Medeia forkyndte, at naar den, der tog imod den, kastede den ned ved Indgangen til Hades, vilde hans Efterkommere i 4. Led komme til at herske over Libyen, men hvis den tabtes forinden, vilde det først ske i 17. Led. E. tog imod den, men naaede ikke med den til Underverdenens Indgang ved Tainaron. Han tabte den i Vandet ved Thera, der som Følge heraf hævede sig op af Havet. Fra Thera anlagdes siden Kyrene (s. d.), og da Eufemiden Battos blev Konge her, skal Forudsigelsen være gaaet i Opfyldelse, da Battos sagdes at være en Efterkommer af E. i 17. Led. Navnet E. bæres af flere andre græske Heroer. *V. S.*

Eufonï (græ.), Velklang, Vellyd. I tidligere Tider antog man, at en hel Del af de Forandringer, Sprogene i Tidernes Løb undergaa, skyldes en Stræben efter at frembringe mere velklingende Former. Nutildags har man imidlertid forladt denne Opfattelse, hvis Urigtighed J. H. Bredsdorff vel var den første til klart at indse. De Lyde, man før troede vare indsatte af Vellydshensyn (»eufoniske Bogstaver«), forklarer man nu på andre Maader; saaledes opstaar et *d* mellem *n* og *r* (f. Eks i græ. *ἀνδρός*, Genitiv til *ἀνήρ* Mand, eller i dansk *indre*, *smlg.* svensk *inre*) ved en Mangel paa Præcision i Ganesejlets Bevægelse; i Stedet for at hæve sig nøjagtig i samme Øjeblik, som Tungen gaar over fra *n*-Stillingen til *r*-Stillingen, hæves det lidt for tidlig; derved fremkommer et *d*, da *d* nemlig ikke er andet end et *n* med hævet Ganesejl. Anderledes forholder det sig med det saakaldte eufoniske *t* i Fransk *aime-t-il* o. s. v.; paa Gammelfransk sagde man *aime il*, og *t* er indkommet ved en Analogidannelse (s. d.) fra de talrige Tilfælde, hvor der i tilsvarende Verbalformer fandtes et *t* bevaret paa Gammelfransk: *il est, fait* o. s. v. Her forstummede *t* i de fleste Tilfælde, men bevaredes foran Vokal, altsaa netop i Forbindelser som *est-il, fait-il* o. s. v., og denne Dobbelthed overførtes instinktivt paa de Tilfælde, hvor den ikke oprindelig fandtes. *O. Jsp.*

Eufunion, et i Militærmusikken benyttet Messingblæseinstrument (ogsaa kaldet »Baryton« eller Tuba i *B alto*) med Omfang omtrent som Tenorbasunen. — Ogsaa Navnet paa et af Chladni 1790 konstrueret Instrument, der bestod af afstemte Glasrør, der, ved at stryges med vædede Fingre, fremkaldte Svingninger, der forplantedes til Staalstænger, med hvilke de stode i Forbindelse. (Beskrevet i »Leipz. mus. Zeit.«, 24. Aarg. 1822). *S. L.*

Euforï (græ.), Velbefindende, Frihed for Smerter; Udtrykket benyttes i Lægevidenskaben.

Euforïne se Fenylurethan.

Euforion, efter en apokryf Myte en Søn af Achilleus og Helena, født paa de saliges Øer, om hvis Frugtbarhed hans Navn (»vel bærende«) vidner. Han havde Vinger, og da Zeus forfulgte ham, fløj han ilsomt af Sted; men Zeus indhentede ham dog og dræbte ham med sin Lynstraale. *V, S.*

Euforion, græsk Elegiker og Epiker af den alexandrinske Skole, født ca. 275 f. Chr. i Chalkis paa Euboia, død ca. 225 som Bibliotekar hos Kong Antiochos den Store af Syrien. E.'s skruede og dunkle Stil fandt mange Beundrere hos Romerne, og han oversattes og efterlignedes af Elegikeren Cornelius Gallus. Fragmenterne ere samlede af Meineke (*De Euphorionis Chalcidensis vita et scriptis* [Danzig 1823]; i ny Bearbejdelse i *Analecta Alexandrina* [Berlin 1843]). *K. H.*

Eufotïd se Gabbro.

Eufrânor, græsk Maler, Billedhugger, Toreut og Forfatter fra Korinth (derfor ofte kaldet »den isthmiske«) ca. 350 f. Chr. E. nød stor Anseelse som Kunstner, og gamle Forfattere nævne med megen Respekt mange Værker af ham. Særlig rostes bl. a. en Gruppe i Marmor, fremstillende Leto flygtende med sine to Børn paa sine Arme, og en Række Billeder fra Slaget ved Mantineia, særlig Rytterfægtninger, i Athen o. s. v. Som Maler hørte han nærmest til den attiske Skole; han var Elev af Aristeides. Som Billedhugger fjernede han sig noget fra Polykleitos, idet han for at imødekomme Tidens Fordringer til finere Former gjorde Kroppen slankere og finere; men efter hvad Plinius bemærker, lod han ikke Hoved, Arme og Ben følge med i Forhold, hvorved disse Legemsdele kom til at se vel store ud. Dette mindre heldige Forhold fjernedes af Lysippos, til hvem E. danner en Overgang. E. roses ogsaa for sine smukt ciselerede Arbejder; hans Skrifter, der ere tabte, handlede om Symmetri og andre kunstneriske Emner. *V. S.*

Eufrasi (græ.), Glæde, Munterhed.

Eufrat (græ. *Εὐφράτης*, arm. *Ephrat*, arab. *Phrat* eller *Furat*), Vestasien's største Flod, der i Forening med Tigris omslutter Landskabet Mesopotamien (»Landet imellem Floderne«), Arabernes el Dschesireh og Irak Arabi. Den udspringer med to omtrent lige vandrige Kildefloder i Armenien's Højland; den vestlige Arm, Frat eller Kara-Su (»det sorte Vand«), tager sit Udspring i Midten af Armenien omtrent 35 Km. N. 0. f. Hovedstaden Erzerum; Løbet er i Begyndelsen

sydvestligt gennem den frugtbare Slette omkring Ersindjan, drejer derpaa ved Egin pludselig med en skarp Bøjning mod Sydøst og forener sig med den østlige Arm Murad. Denne kommer fra Ala Dagh, N. f. Wan-Søen, og har ogsaa overvejende sydvestlig Retning. Ved Foreningen er Kara-Su 444 Km. lang, Murad 666 Km., men deres Vandmængde er omtrent den samme. Under Navnet Murad gennembryde de forenede Floder paa deres Løb mod Syd Taurus-Bjærgenes østlige Fortsættelse i en smal, dyb Fjældspalte mellem røde Sandstensklipper under Dannelsen af talrige Katarakter og Strømsnævringer; et Sted, ved Gleikasch, indsnævres den endog til kun 20 M. I Nærheden heraf har Mesopotamien's anden store Flod, Tigris, sit Udspring. Floden ændrer nu sit Løb mod Vest, som om den vilde ud i Middelhavet, og ved Biredshik nærmer den sig endog Skanderun-Bugten paa 154 Km. Det var her, at Englænderne 1836 paatænkte en Kanalforbindelse mellem Middelhavet og E. Efterhaanden forsvinde Bjærgene, og E., som Floden nu kaldes, fortsætter sit Løb mod Sydøst med utallige Krumninger gennem Mesopotamien's Stepper og Ørkener; først i Nærheden af el Deïr (Thapsacus) optræde de første Daddelpalmer. Paa lange Strækninger ledlages den af Høje, og dens Bredder ere dækkede med tæt Krat. Men neden for Hit bliver Terrainet ganske fladt, Flodens Leje er dybt indskaaret, og dens Bredder ere overalt besaaede med nomadiserende Araberes sorte Telte; Heste og Kvæg græsse i Omegnen, og talrige af Okser trukne Øsemaskiner løfte Vandet op fra den dybe Seng. Over for Bagdad nærmer E. sig Tigris paa kun 35 Km., men efter at have løbet omtrent 150 Km. parallelt med hinanden fjerne Floderne sig atter fra hinanden. Talrige Kanaler krydsede her i Oldtiden og den arabiske Middelalder Lavlandet mellem de to Floder, der paa de Tider var tæt befolket og ypperlig dyrket; men i flere Aarhundreder har nu Menneskets Flid ikke værnet de kostbare Vandingskanaler mod deres Fjende, Ørkensandet, saa at det kun er i Nærheden af Bagdad, at man endnu ser flere af disse Kanaler i Virksomhed. I det flade Land bliver Flodens Strømhastighed mindre, og det nedre Løb S. f. Hilleh (det gamle Babylon) danner nærmest en Række af rørbevoksede Sumpe, de gamle *Paludes Chaldaicae*, nu Lamlum-Sumpene, der ofte foraarsage Skibsfarten slemme Hindringer; Beboerne paa Bredderne ere vilde og ugæstfri, og Kulturen forsvinder; Klimaet er her ogsaa meget usundt; men som Minder om tidligere Tiders gunstigere Forhold finder man dog af og til paa Højene i Sumpene Rester af gamle Byer, aabenbart Sæder for gammel Civilisation. Endelig ved Korna (31° n. Br.) forener E. sig med Tigris og antager Navnet Schatt-el-Arab (»Arabernes Flod«), de gamles Passi-Tigris. De forenede Floders Vande glide langsomt gennem en flad, frugtbar Slette, overalt oversaaet med Landsbyer, Enge og Vandingskanaler, og udmunde 90 Km. S. f. Basra i den persiske Bugt. Omtrent 70 Km. fra Havet begynder Deltaet, men oprindelig synes de to Floder at have udmundet hver for sig. Deltaet staar flere Maaneder igennem i den fugtige Aarstid under Vand, medens Jordbunden i den tørre Aarstid er dækket af en Saltskorpe; af de talrige Arme er kun een tilgængelig for større Skibe, og for øvrigt er Deltaet berømt for sine fortrinlige Dadler. Schatt-el-Arab optager i venstre Bred de fra Eran's Sydvestrand kommende Biflober Kercha og Kuren, ellers er E. i det hele meget fattig paa Biflober, kun i det øvre, bjærgfulde Løb kan man nævne Chapur, der udmunder i venstre Bred. I Mesopotamien's tørre, ørkenagtige Stepper er Udsigten til Dannelsen af Biflober kun ringe, og E.'s Tilløb udgøres derfor ogsaa her kun af talrige vandfattige Wadi'er fra Vest. Regnet fra Murad's Kilder er E.'s samlede Længde ca. 2,770 Km. Oplandet, der ikke kan adskilles fra Tigris'es, er for begge Floder 673,400 □Km. E. naar sin højeste Stand i Slutningen af Maj, i denne Tid frembyder Floden lige til Biredshik ingen betydelige Hindringer for Dampskibsfarten, men enkelte officielle Dampere fraregnet sker al Trafikken endnu som i den tidligste Oldtid paa Flaader, der hvile paa oppustede Okskuder. Lavest er Vandstanden i Oktober, og da frembyde Grunde og Klipper paa Strækningen fra Biredshik til Basra talrige Hindringer for Sejladsen. I det hele har E. aldrig trods sin Længde og efter vestasiatiske Forhold store Vandmængde spillet nogen betydelig Rolle for Handelen, og af Byerne ved dens Bredder, Erzerum, Ersindjan, Maden, Biredshik, Rakka, Ana, Hit, Hilleh og Basra, har kun den sidste en Tid, nemlig i den arabiske Middelalder, haft større Betydning som Handelsplads. Derimod har E. ofte dannet Grænser for Riger, f. Eks. mellem Romernes og Parthernes, uden dog at kunne danne Skel mellem Folkeslag, da den altid har været let at overskride. Den er rig paa Fisk, og langs dens Bredder findes Kul, Asfalt, Petroleum og Nafta i betydelige Mængder, saa at E., naar Kulturen her med Tiden faar sikkert Fodfæste, og dens Løb bliver reguleret, sikkert vil komme til at spille en betydelig Rolle i Forasien. (Litt.: Chesney, *The expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris* [London 1850]). *CA.*

Eufrosyne (græ.: Glæde, Munterhed), Datter af Zeus og Eurynome, en af de tre Chariter (s. d.) *V.S.*

Eufuisme, Betegnelse for en ejendommelig søgt, kunstlet, antiteserig og svulstig Stil, der opstod i England og blev Mode efter John Lilly's Roman »Euphues. The anatomy of wit« [1580]. Den bredte sig særlig i den dramatiske Digtning og har ogsaa øvet kendelig Indflydelse paa Shakespeare, navnlig hans Ungdomsarbejder. Litterære Fænomener af beslægtet Art ere Marinismen i Italien, Spaniernes *estilo culto* eller Gongorisme, den franske *styleprécieux*, den tyske, anden Schlesiske Skoles Svulst o. 1. (Litt.: F. Landmann, »Der E., sein Wesen, seine Quelle, seine Geschichte« [1881]). *Cl. W.*

Euganëerne, Monti Euganeï, M. Paduani, et lille elliptisk formet, vulkansk Højdeparti, der hæver sig isoleret af den unge norditalienske Slette nær Alpernes Sydfod, S. V. f. Padova og N. f. Byen Este (s. d.). Udbrudene, der sikkert oprindelige vare undersøiske, toge deres Begyndelse langt tilbage i Tertiærtiden, ja de sidste Udbrud fandt sandsynligvis Sted allerede ved Midten af denne Periode. Noget Krater findes ikke mere. Dette væsentlig af Trakyt- og Doleritmasser op-

byggede Højland, der i Monte Venda stiger til ca. 600 M., er saaledes kun en Ruin, hvis oprindelige Vulkanformer for længst ere slettede. Talrige varme Kilder (ved Albano med en Temp. af 70—80°) minde om den tidligere Vulkan virksomhed, der her ligesom i de bericiske Høje længere mod Nordvest betegner en Brudzone paa Indersiden af Alpesystemet. E. med de dybe, naturskønne Dale, med Skrænternes • Frugtlunde og Vinhaver, med de talrige Smaabyer, Villaer og Badesteder bryder paa en behagelig Maade Po-Slettens kedsommelige Fladhed. *H. L.*

Engen, fire Paver af dette Navn.

1) E. I, (654—57), Romer, valgt til Pave efter den af Kejser Konstans afsatte Martin I. Han viste sig eftergivende over for Kejseren og de af ham begunstigede Monoteleter. Han er helligdømt, hans Dag er 2. Juni.

2) E. II, (824—27), Romer, indvilligede i, at Paven før sin Indvielse aflagde Troskabsed til Kejseren. Han stadfæstede de Beslutninger mod Billederne (se Billeddyrkelse), som vedtoges paa Synoden i Paris 825 ; 826 sammenkaldte han en Synode i Rom, som fattede gavnlige Beslutninger angaaende Kirketugt og Præsternes Studier.

3) E. III, (1145—53), født i Pisa, den hellige Bernard's Discipel og Cistercienserabbed i Rom, da han 15. Febr. 1145 blev valgt til Pave. Da det romerske Folk forlangte, at han skulde opgive sin verdslige Magt og nøjes med den aandelige, flygtede han til Viterbo. Her hørte han om Edessa's Fald, hvilket gav Stødet til det andet Korstog. 1146 var Rom kommen saa meget til Ro, at han kunde vende tilbage, men han forlod det straks for over Trier at gaa til Frankrig, hvor han altid færdedes sammen med Bernard. Imedens han var borte, arbejdede Arnold af Brescia (s. d.) i Rom, og han kunde 1149 kun komme ind i Byen ved Kongen af Neapel's Hjælp. Da han ikke kunde faa Bugt med Republikanerne, forlagde han Hoffet til Segni. Kejser Frederik Barbarossa lovede at hjælpe ham med at betvinge Romerne, men forinden døde han i Tivoli 8. Juli 1153. Ved den hellige Bernard's Indflydelse var han bleven Pave, efter hans Raad regerede han, og Straalerne fra dennes Helgenglorie gjorde, at han 1872 blev beatificeret. Det var til ham, Bernard skrev *De consideratione* (se Bernard).

4) E. IV, (1431—47), var af den venetianske Købmandsfamilie Condolmieri. Han var Cølestinermunk, blev Biskop i Siena, Kardinal og 3. Marts 1431 Pave. Da han besteg Pavestolen, var han uden politisk Erfaring, men den vandt han efterhaanden, og han førte Pavemagten frelst ud af de Farer, som truede den baade fra det biskoppelige Aristokrati og det præstelige og borgerlige Demokrati. Under hele sit Papat laa han i Krig med Konciliet i Basel (se Basel-Koncil), og som et Modtræk mod det aabnede han 1438 Konciliet Ferrara — Firenze (s. d.), hvor han fik en Union bragt i Stand med den græske Kirke. 1433 maatte han flygte forklædt fra Rom og holdt nu Hof i Firenze, indtil han 1443 kunde vende tilbage til det undertvungne Rom. Han laa i Krig med Familien Colonna, med Milano og Napoli. Da han døde, 23. Febr. 1447, var Basel-Konciliet med dets Modpave tilintetgjort og Kirkestaten bragt til Ro. (Litt.: Vespasiano, *Vita di Eugenio IV;* Abert, »Papst E. IV« [Mainz 1885]). *L. M.*

Eugen [åjge!n], Franz, Prins af Savojen, østerrigsk Generalløjtnant og Statsmand, født i Paris 18. Oktbr. 1663, død i Wien 21. Apr. 1736. Han var den yngste af Prins Eugen-Moritz af Savojen-Carignan's 5 Sønner og bestemtes paa Grund af sit svage Helbred for den gejstlige Stand; saaledes maatte han ved Hoffet møde i Præsteklæder. Hans Hu stod imidlertid til Militærstanden, og da Ludvig XIV afslog hans Anmodning om at maatte faa Tjeneste i den franske Hær, gik han til Østerrig, hvor han straks ansattes som Officer og udmærkede sig i Kampen ved Petronell 1683, i hvilken Kamp hans Broder faldt. Under Markgrev Ludvig af Baden deltog han med Udmærkelse i de Kampe, der tvang Tyrkerne til at hæve Belejringen af Wien, udnævntes til Oberst for et Dragonregiment og fulgte den østerrigske Hær til Ungarn, hvor han kæmpede med Udmærkelse ved Gran og udnævntes til Generalfeltvagtmester. Saavel ved Stormen paa Ofen 1686 som ved Indtagelsen af Belgrad 1688 saaredes han; sidste Gang haardt. I de følgende 6 Aar kæmpede han i mod Franskmændene i Italien. Han deltog i det ulykkelige Slag ved Staffarda 1690, hvilket han havde fraraadet sin Fætter Hertug Victor Amadeus at indlade sig paa, og hindrede Hærens Tilintetgørelse. Det følgende Aar tvang han Franskmændene til at hæve Belejringen af Coni og bemægtigede sig Carmagnole. Efter at have modtaget Forstærkninger trængte han yderligere frem 1692, indtog Embrun, men blev tvungen tilbage til Piemont og deltog i det tabte Slag ved Marsaglia 1693. Efter at Victor Amadeus havde sluttet Fred med Frankrig, fortsatte han, trods et fra Ludvig XIV modtaget Tilbud om Marskalstaven, Bestyrelsen af Champagne og en stor Pension, saairemt han vilde træde i fransk Tjeneste, Kampen mod Franskmændene, indtil Italien neutraliseredes. E., der 1693 var bleven udnævnt til Feltmarskal, fik 1696 Overkommandoen over den østerrigske Hær mod Tyrkerne og vandt det følgende Aar en glimrende Sejr ved Zentha over Kara Mustafa, der her fandt Heltedøden. Den betydelige Sejr banede Vejen for Freden i Carlowitz 1699, der sikrede Kejser Leopold Besiddelsen af Ungarn og Siebenbiirgen.

Under den spanske Arvefølgekrig fik E. Overkommandoen i Italien; slog 1701 Catinat ved Carpi og samme Aar Villeroy ved Chiari. 1702 overfaldt han Cremona, ved hvilken Lejlighed han fangede Villeroy, men maatte trække sig tilbage for Vend6me's overlegne Kræfter, med hvilke han kæmpede ved Luzzara s. A. 1703 udnævntes han til Præsident for Hofkrigsraadet, kæmpede energisk mod Rakoczy's Opstandsforsøg i Ungarn, hvornæst han som højestbefalende for de østerrigske Tropper i Tyskland forenede sig med Mariborough mod Franskmændene og Bayrerne, der tilføjedes et afgørende Nederlag ved Hochstädt 1704. Det følgende Aar var E. atter i Italien, hvor han tabte Slaget ved Cassano 1705 og saaredes, men vandt 1706 en glimrende Sejr ved Torino over Franskmændene, der derefter forlode Italien. E. udnævntes til Rigsfeltmarskal og Generalløjtnant og trængte 1707 ind i Frankrig, men blev tvungen til at hæve Belejringen af Toulon og maatte trække sig tilbage.

I Nederlandene sejrede han sammen med Mariborough 1708 ved Oudenarde og ved Malplaquet 1709, samt indtog Lille, hvor han atter saaredes, og mange andre Fæstninger. Da Mariborough trods E.'s Rejse til England kaldtes tilbage, standsede Fjendtlighederne i Nederlandene for en Tid, men 1712 optoges de igen energisk af E., der førte Kampen med vekslende Held mod Marskal Villars. Efter Utrecht-Freden 1713 fulgte Freden i Rastadt 1714, der sluttedes efter lange Forhandlinger mellem Marskal Villars og E., der herved udviste megen Statsmandsdygtighed. E., der udnævntes til Guvernør i Nederlandene og efter Freden arbejdede paa at forbedre den østerrigske Hær, kaldtes atter til Vaaben ved Udbrudet af Krigen mellem Østerrig og Tyrkiet 1716. Som højestbefalende slog han s. A. Storvesir Ali ved Peterwardein og erobrede Temesvar. Det følgende Aar vandt han med 40,000 Mand en glimrende Sejr over 150,000 Tyrkere og erobrede Fæstningen. Freden i Passarowitz 1718 standsede hans March mod Konstantinopel. Fra Sejren ved Belgrad skriver sig den bekendte Folkesang »Prinz E., der edle Ritter«.

Bedækket med Hæder og Rigdom førte E. en fyrstelig Tilværelse i sit prægtige Palads Belvedere i Wien, hvor han havde samlet et betydeligt Bibliotek og mange Kunstskatte. Han støttede ved sin Interesse og sine Forbindelser med berømte Mænd i forskellige Stater Kunsten og Videnskaben. Da Tronfølgen i Polen fremkaldte en ny Krig med Frankrig, rykkede E. for sidste Gang i Marken og hindrede med forholdsvis faa Kræfter Franskmændene i at naa betydeligere Fordele. Han bidrog ved sin indstændige Anmodning til Fredsslutningen 1735, som han kun overlevede faa Maaneder. Østerrig mistede ved hans Død ikke alene den bedste Feltherre, som det nogen Sinde har haft, men tillige en fremragende Statsmand og Organisator, hvem det skyldes, at den østerrigske Hær indtog et saadant Standpunkt, at den var i Stand til at vinde de mange smukke Sejre. E.'s militære Korrespondance er udgiven af Heller [2 Bd., Wien 1848]. (Litt.: Sybel, »Prinz E. von Savoyen« [Munchen 1861]; »Feldziige d. Prinzen E. von Savoyen« [Bd. 1—20, Wien 1876—92]; Malleson, *Prince E. of Savoy* [London 1888]). *B. P. B.*

Engen [åjge!n], Friedrich Karl Paul Ludwig, Hertug af Württemberg, russisk General, født 8. Jan. 1788 i Schlesien, død 16. Septbr. 1857 smst. Ved sin Onkel Kejser Poul's Hjælp kom han 1796 til St. Petersborg, udnævntes samme Aar til Oberst og 1798 til General. Ved Kejserens Død vendte han tilbage til Tyskland, hvor han studerede. 1806 traadte han i russisk Tjeneste, udmærkede sig paa særlig Maade i Preussen 1806—07 og i Krigen mod Tyrkiet 1810. Allerede paa dette Tidspunkt havde han mange Misundere, og deres Antal øgedes med hans Held som Soldat, hvilket bevirkede, at hans Fortjenester bleve upaatalte i Indberetningerne. 1812 førte han 4. Division i 2. Korps, og det var ham, der allerede ved Felttogets Begyndelse havde Tanken om en systematisk Tilbagegang. Efter Slaget ved Smolensk forfremmedes han til Generalløjtnant, udmærkede sig paa en fremtrædende Maade ved Borodino, hvor han forhindrede et fuldstændigt Nederlag, endvidere ved Tarutino og ved Krasnoj. Som Belønning herfor fik han Kommandoen over 2. Korps. Ved Indrykningen i Tyskland havde han haabet at faa en selvstændig Kommando; men han blev stillet under en yngre, dækkede i Slaget ved Lutzen Hærens Ryg og leverede flere heldige Arrieregardefægtninger; ved Bautzen forsvarede han Byen 20. Maj, afviste 21. Machdonald's Angreb, og under Tilbagetoget leverede han en glimrende Fægtning ved Reichenbach, indtil Hærens Afmarch var sikret. Efter Slaget ved Dresden fik han Lejlighed til at øve sin største Bedrift, idet han ved Culm opholdt Vandamme og derved reddede den allierede Hær, hvilken Bedrift med Urette tilkendtes Grev Ostermann. I Slaget ved Leipzig førte han 16. Oktbr. en af Angrebskolonnerne og kæmpede heltemodig ved Wachau. I Frankrig 1814 fik han heller ikke selvstændig Kommando, men ydede værdifulde Tjenester, saaledes ved Bar sur Aube, Arcis og især i Kampene foran Paris, hvorfor han udnævntes til General i Infanteriet. I Felttoget mod Tyrkiet 1828 førte han et Armékorps under Diebitsch. Ved Udbrudet af den polske Opstand fik han slet ingen Kommando og trak sig nu tilbage fra aktiv Tjeneste. 1846 udgav han »Erinnerungen aus dem Feldzuge 1812 in Russiand«, der er af ikke ringe Interesse. *B.P.B.*

Engen [öje!n], Napoleon Nicolaus, Hertug af Nerike, Kong Oskar II af Sverige og Norge's fjerde Søn, er født 1. Aug. 1865. Han fik en omhyggelig Opdragelse, tog Studentereksamen 1884 og opholdt sig derpaa tre Semestre ved Universitetet i Upsala, ligesom ogsaa en Tid ved Universitetet i Christiania. Efter 1884 at have taget Officerseksamen traadte E. ind i Hæren og er nu (1896) Ritmester i den svenske Hær og Kaptajn i det norske Infanteri. Tidlig begyndte han at hengive sig til Malerkunsten og studerede flittig og med godt Resultat denne Kunst i Paris 1887—89 under Bonnat og Gervex. Hans Kunst udmærker sig ved ualmindeligt Indhold og Originalitet. Paa Verdensudstillingen i Paris 1889 fik han *mention honorable.* Hans første betydelige Arbejde »Foraarsaften« [1891] ejes af Billedhuggeren Theodor Lundberg i Stockholm, »Indsøen« findes i Nationalgaleriet i Christiania, »Sommerlandskab« (Pastel) i »Fria konsternas akademi« i Stockholm og »Aften i Skoven« i Grosserer Furstenberg's Samling i Goteborg. Blandt hans øvrige Malerier maa nævnes Landskabsidyllerne »Elegi«, Motiv fra Djurgården, »Det gamle Slot«, »Naar Skoven tyndes« m. fl. I den senere Tid har E. med stort Held lagt sig efter at radere, og tillige har han med kunstforstandig Opfattelse beskæftiget sig med at male *a tempera.* Han har til Hensigt at udsmykke den kongelige Foyer i den ny Operabygning i Stockholm med Malerier i denne Kunstart. *A. B. B.*

Eugenglans d. s. s. Polybasit.

Eugenia L., Slægt af Myrtefamilien, stedsegrønne Træer eller Buske med læderagtige Blade. Blomsternes Akse er kugle- eller ægdannet; de have 4—5 Bæger- og Kronblade og talrige Støvdragere. Frugten er et Bær. Ca. 650 Arter i alle tropiske Egne, særlig i Amerika. Mange Arters Bær ere spiselige og velsmagende; saaledes dyrkes *E. uniflora* L. (lig *E. Michelii* Lam.), der stammer fra Uruguay og det sydlige Brasilien, og hvis Bær ere særlig yndede, baade i den gamle

og den ny Verden (Vestindien); den bliver et 6 M. højt Træ og kaldes af indfødte Pitanga (Ibipitanga). Af *E. brasiliensis* Lam. (Grumixameira), der vokser vildt i Brasilien og dyrkes, syltes Bærrene. Barken har af nogle Arter medicinsk Anvendelse; den trævlede Bark af *E. ligustrina* Willd. bruges til Kalfatring af Skibe. Ogsaa Veddet anvendes paa mange Maader. De unge Skud (Chekanblade) og Barken af *E. Cheken* Hook. et Arn. benyttes, ligesom Rødderne af andre Arter, i Medicinen. *A. M.*

Eugenïa [oje'nja], Charlotta Augusta Amalia, svensk-norsk Prinsesse, Kong Oskar I's eneste Datter, født paa Stockholm Slot 24. Apr. 1830, død smst. 23. Apr. 1889, erholdt af sin Moder en yderst omhyggelig Opdragelse. 1843 ledsagede hun sine Forældre paa en Rejse til Tyskland; Vinteren 1845 tilbragte hun sammen med Kongefamilien i Norge, hvor en alvorlig Forkølelse lagde Grunden til den Brystsygdom, der fulgte hende hele hendes Liv igennem; 1852 ledsagede hun sin Fader til Kissingen og Schweiz. Begavet i flere Retninger har E. været virksom saavel paa Litteraturens som paa Musikkens og Billedkunstens Omraade. Som Forfatterinde har hun udgivet det biografiske Arbejde »Les princesses de la Suède« [1864]; »Svenska prinsessor« [1864, 2. Opl., med en kort Biografi af Anton Blomberg, 1889] samt en Oversættelse af Roos'es >Korsets skola«, hvorhos hun har forfattet en hel Del for største Delen endnu utrykte digteriske Arbejder. De mest bekendte af hendes Kompositioner, der udmærke sig ved ren musikalsk Stemning, ere Kvartetterne »Farväl« og »Aftontankar« med Tekst af Komponistinden samt Duetterne »Till vågen« og »Die Glocken«. Til hendes Modeleringer høre bl. a. Kompositionerne »En norsk hornblåsare«, »Svensk gardist«, »Tron« samt adskillige »Apostlar«. Paa Grund af sit vaklende Helbred opholdt E. sig hver Sommer fra 1859 til sin Død paa Gotland, hvor hun 1861—62 lod opføre til sig den smukke og naturskønt beliggende Villa Fridhem i Vesterhejde Sogn. Allerede tidlig vandt hun almindelig Hengivenhed ved sin uskrømtede Velvilje og Fordringsløshed. Velgørenhed var for hende en Hjertes Trang; mange ere de Stiftelser paa Gotland, som hun har grundlagt og i sin Levetid for største Delen underholdt. I Nærheden af Stockholm grundlagde hun »Eugeniahemmet«, en Plejeanstalt for fattige, uhelbredelig syge og vanføre Børn (1886), og »Hemmet for öfveråriga blinda vid Norrbacka« (1888). I Stiftelsen af »Den Lappska missionens vänner« (1880) havde hun en stor Del. (Litt.: Biografi i »Bibliotek för kristliga lefnadsteckningar«, Udgivet af L. S. (Lina Berg) [Stockholm 1892]). *A. B. B.*

Eugenia se Desideria.

Eugeniacrïnus, en Slægt af Søliljer, hørende til Afdelingen Eucrinoidea (Familie Eugeniacrinidae). Bægeret bestaar tilsyneladende kun af een eneste Kreds af ubevægelig forbundne Stykker, nemlig af de 5 Radialia I, som hos ældre Eksemplarer smelte ganske sammen med hverandre; men der kan næppe være nogen Tvivl om, at det øverste Stilkled svarer til 5 sammenvoksede Basalia (ligesom hos Rhizocrinus og Bathycrinus). Radialia 2 og 3, som have været bevægelig forbundne med hinanden og med Radialia 1, regnes derfor af nogle Forfattere med til Armene. Hos *E. caryophyllatus* udgaar fra Spidsen af Radiale 3 en stor trekantet, opstigende Proces, og disse 5 Processer danne ligesom et hvælvet Tag over Bægeret. De 10 korte Arme vare forsynede hver med en enkelt Række Led, der ligesom hos Holopus ere riflede paa Siderne. Armene kunde ogsaa ligesom hos denne Slægt rulles ind fra Spidsen. Den temmelig korte, af faa lange og stærke Led bestaaende, opadtil i Tykkelse tiltagende Stilk var forneden fæstet ved en rodagtig Udbredning. Denne Slægt, som viser Lighedspunkter baade med Rhizocrinus og med Holopus, er hyppig i den øvre Juraformation (Sydtyskland og Schweiz). *M. L.*

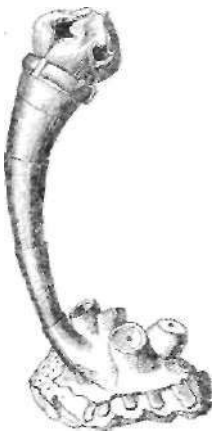

E. *caryophyllatus* (restaureret) uden Arme.

Eugenïa's Stiftelse, en Opdragelses- og Undervisningsanstalt for fattige Pigebørn af Borger- og Almueklassen i Christiania, men med Adgang for Børn fra det hele Norge. E. S. er oprettet ved frivillige Sammenskud efter en 1823 udfærdiget anonym Indbydelse, forfattet af Fru Marie Schandorff født Lasson (1784—1848), der tillige med sin Mand Bureauchef J. Chr. Schandorff (født 1775 i Kbhvn., død 1842) paa forskellig Maade ivrig virkede for Stiftelsen, bl, a. ved dels i levende Live, dels gennem testamentarisk Disposition at skænke den i alt 77,520 Kr. Stiftelsen traadte i Virksomhed 8. Novbr. 1827 og fører Navn efter Dronning Eugenia Bernhardina Desideria; Rettighed til at anses som offentlig Stiftelse erholdt den ved kgl. Resol. af 13. Novbr. 1843. Indtil Udgangen af 1895 har den optaget i alt 1,274 Elever; deres Antal for Tiden (Maj 1896) er 67; de optages dels frit, dels mod en ringe Betaling, almindeligvis ikke før det fyldte 8. Aar, og udgaa gerne fra Stiftelsen, der er et Internat, to Aar efter Konfirmationen, i omkring 18 Aars Alder, som Regel for at overtage Plads i tjenende Stillinger. Stiftelsens Kapitalformue udgør omkring 130,000 Kr., dens aarlige Budget omkring 20,000 Kr., den understøttes foruden ved Renterne af forskellige Legater ved Bidrag af Kongen, Christiania Sparebank og Brændevinssamlaget. I Forbindelse med Stiftelsen staar et 26. Jan. 1838 aabnet Asyl for Smaabørn, »Kong Carl Johans Asyl«, til hvilket denne Konge ved Resol. af 25. Oktbr. 1837 skænkede et aarligt Bidrag, der fremdeles udbetales af den kgl. Privatkasse, ligesom det støttes af Christiania Kommune; det har tidligere optaget indtil 300 Børn, men har nu kun 54, af begge Køn og i Alderen fra 3 til 7 Aar. *K. V. H.*

Eugénie [øżeni'], Marie, fransk Kejserinde, er født 5. Maj 1826 i Granada, Datter af Grev Cyprien Montijo (død 1839), Hertug af Peneranda, der havde været Artillerioberst i Kong

Josef Bonaparte's fransk-spanske Hær. Han stammede fra en genuesisk Adelsslægt, som i 14. Aarh. var kommen til Spanien og senere havde indgiftet sig i flere af dets fornemste Slægter. Moderen, Marie Manuela Kirkpatrik (død 1879), hørte til en skotsk katolsk Adelsslægt, der var udvandret med Stuarterne. Ferd. Lesseps var Søn af Moderens ældre Søster; E.'s egen Søster Francisca (født 1825, død 1860) ægtede 1845 Hertugen af Berwick og Alba. Som Grevinde af Teba førte E. i sin Ungdom et ret eventyrligt Liv, idet hun med sin Moder flakkede om i Udlandet og ved de store Badesteder, hvor hun gjorde sig bekendt ved sit Hang til Forlystelser og ved sin ekscentriske Dragt og Optræden. Vinteren 1847—48 traf hun i London første Gang Prins Louis Napoleon, men afslog da hans Haand, fordi den ikke tilfredsstillede hendes Ærgerrighed. Bekendtskabet fornyedes 1851—52 ved Festerne i Elysée og Compiégne, hvor hun gjorde Opsigt ved sin Skønhed og Ynde. Da Napoleon 1852 forgæves havde friet til adskillige Prinsesser, kaarede han Januar 1853 E. til sin Ægtefælle, idet han betegnede hende som »paa een Gang fransk af Sind og dog fremmed af Byrd, af ædel Slægt og dog en Parvenu ligesom han selv«. Hun forstod ogsaa at udfylde sin ny Stilling, men led kun alt for tit under Kejserens Utroskab. April 1855 fulgte hun med ham til England og stod siden i nøje Venskabsforhold og stadig Brevveksling med Dronning Victoria. Marts 1856 fødte hun sin eneste Søn. Tidlig vandt hun Ry for sin Pragt- og Forlystelsessyge, samt ved sine mange Opfindelser paa Modens Omraade (f. Eks. Krinolinen), men viste ved Siden heraf stor Godgørenhed og Iver for at grundlægge milde Stiftelser. Ved Orsini's Mordforsøg Januar 1858 viste hun stor Uforfærdethed, ligesom 1865 ved sine Hospitalsbesøg under Koleraepidemien. Kort efter overdrog en Lov hende Regentskabet i Tilfælde af Kejserens Død, og hun styrede et Par Gange Frankrig i hans Fraværelse, saaledes 1859 under den italienske Krig og 1865 under hans Rejse i Algérie. Ogsaa tog hun jævnlig Del i Ministerraadets Forhandlinger og øvede i Kejserdømmets senere Aar en stedse voksende Indflydelse. Glanstiden i hendes Liv faldt i Sommeren 1867, da hun under Verdensudstillingen i Paris som Værtinde modtog de fleste af Europa's Herskere og Tronfølgere ved sit Hof. August 1869 overværede hun paa Kejserens Vegne Hundredeaarsfesten paa Corsica for Napoleon I's Fødsel, og Oktbr. s. A. rejste hun over Venezia, Athen og Konstantinopel til Ægypten for at være til Stede ved Sues-Kanalen's Aabning, overalt hyldet af Fyrster og Folk. Hendes Karakter havde nogen Lighed med Dronning Marie Antoinette, hvis Minde hun omfattede med stor Højagtelse, men hvis Skæbne hun ogsaa frygtede for sig selv. Hendes Religiøsitet udartede til Bigotteri og fremkaldte en stærk Uvilje imod Italien for dets Kirkeran, samt gentagen Optræden til Bedste for Pavens verdslige Magt: hun truede endog med at ville forlade Tuilerierne, hvis Paven nødtes til at forlade Qvirinalet. Derimod hældede hun stærkt til Østerrig, dels som den anden katolske Stormagt, dels paa Grund af sit nære Venskab til den østerrigske Afsendings Hustru Fyrstinde Pauline Metternich. E. var en af Hovedophavsmændene til Mejiko-Toget 1862 og til Krigen mod Preussen 1870, som hun tillidsfuld kaldte sin »lille Krig«, og hvori hun saa det bedste Middel til at sikre sin Søns Arveret til Frankrig's Trone. Da Kejseren drog til Hæren, overtog hun Regentskabet, og efter de store Nederlag viste hun megen Iver for Forsvarets Udvikling, men søgte tillige at opnaa England's Indblanding til Fredens Genoprettelse. Derimod modsatte hun sig bestemt Kejserens Tilbagekomst til Paris og medvirkede derved til den ulykkelige Fremrykning mod Sedan. Efter 4. September-Revolutionen maatte hun flygte fra Paris og undkom efter nogen Vanskelighed til England, hvor hun tog Ophold i Chiselhurst. Efter at være bleven Enke 9. Jan. 1873 kaldte hun sig Grevinde af Pierrefonds, men opgav dog ingenlunde Tanken om at se Kejserdømmet genoprettet og selv indtage Stillingen som Kejsermoder. I den Tro, at dette blev lettere, naar Sønnen vandt Krigerry, lod hun ham i Foraaret 1879 drage til Sydafrika for at kæmpe i den engelske Hær mod Zulukafferne. Hans ulykkelige Død 1. Juni knuste alle hendes Forhaabninger, og hendes efterfølgende Liv har alene været viet til Sorgen. 1880 besøgte E. det Sted, hvor hendes Søn var falden, og 1888 overflyttedes hans og Kejserens Lig til et Mausoleum i Farnborough i Hampshire, hvor hun senere har levet. (Litt.: Clara Tschudi, »E., Kejserinde af Frankrig« [Kbhvn. 1889]). *E.E.*

Eugenōl (Eugensyre, Nellikesyre), $C_6H_3(C_3H_5)(OCH_3)OH$, er en Anisolfenol, der udgør den væsentligste Bestanddel af Nellikolie, og som ogsaa findes i andre æteriske Olier. Rystes Nellikeolie med koncentreret Kalilud, og fortyndes Blandingen med Vand, giver den alkaliske Opløsning, efter at den uopløste Olie er fjernet, ved Tilsætning af en Syre E. som en Olie, der rektificeres i en Brintstrøm. E. er en farveløs, stærkt lysbrydende Vædske, der lugter som Nellikeolie, har Vægtfylde $1{,}063$ ved 18^0, koger ved 247^0 og bliver mørk ved Henstand i Luften. Ved Iltning i alkalisk Opløsning med Kaliumpermanganat giver den Vanillin. *O. C.*

Eugēnsyre se Eugenol.

Eugippius, lat. Kirkehistoriker, forfattede 511 en Levnedsskildring af den hellige Severinus, med hvem han længe havde levet i Donau-Egnene mellem Passau og Wien; den indeholder vigtige kulturhistoriske Skildringer, er udgiven af Knöll i *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum IX* [Wien 1885], oversat af Rodenberg (»Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit« [Berlin 1878]). (Litt.: Brunner, »Das Leben des Norikerapostels St. Severin von seinem Schiller E.« [Wien 1879]). *L. M.*

Euglēna se Infusionsdyr.

Eugobe se Ormefrø.

Eugubīnske Tavler (lat. *Tabulae Iguvinae*), syv Kobbertavler fra den romerske Republiks senere Dage, med indhuggede Indskrifter i det umbriske Sprog, og som indeholde Forskrifter for Ofringer og andre rituelle Bestemmelser. Fundne 1444 ved Gubbio (Iguvium), der i Middelalderens Latin kaldtes *Eugubium*, opbevares de endnu i Byens Raadhus. Oprindelig skal der have været 9 Tavler, hvoraf 2, som 1540 skulle være bragte til Venezia, for længst ere forsvundne. Sproget

er overalt Umbrisk, Skriften dels Umbrisk, dels Latinsk. Umbrisk gaar fra højre til venstre som Etrurisk (se Skrift). Man antog derfor gerne Sprog og Skrift for Etrurisk. Fra tidlig Tid have mange lærde, især italienske, søgt at tyde de gaadefulde Tavler. Det første trykte Forsøg udkom 1613 og skyldes Baldo (1553—1617); allerede 1614 kom et nyt, af A. van Scrieck i Holland. Prøver paa Indskrifterne findes først i Hollænderen Smetius's af J. Lipsius 1588 udgivne *Inscriptionum antiquarumliber*. Siden udgaves andre af Tavlerne af andre lærde. Den første fuldstændige Afskrift af Teksten udgaves i Dempster's *Etruriaregalis* og skyldes Filippo Bonarota. Den Interesse, dette Værk vakte, fik mange lærde, især Medlemmer af Akademiet i Cortona (se Etrurien), til at arbejde paa Tydningen; men det skete uden Metode og uden Held. Det første Skridt skyldes den franske Protestant, L. Bourget, idet han opdagede, at den med latinske Bogstaver beskrevne, altsaa let læselige Tavle VI i det væsentlige indeholder samme Tekst som den umbriske Tavle I. Hermed var Nøglen til Skriften given. Scipio Maffei, (1675 —1755), søgte at vise, at Tavlerne behandlede hjemlige Forhold, og Abbed Passeri, (1694—1757), at de oftere genkommende Ord *Ikuvina* og *Iuvina* o. s. v. betegner *Iguvium*. Det første videnskabelige Tydningsforsøg skyldes L. Lanzi [»Saggio de lingua Etrusca«,Rom 1789]; men denne fortrinlige lærde var dog ikke grammatisk nok anlagt til at løse Gaaderne. K. O. Muller godtgjorde 1828 i »Die Etrusker«, at Sproget var umbrisk, ikke: etrurisk. R. Lepsius (den senere Ægyptolog), gav 1841 i Leipzig en nøjagtig Udgave af Teksten *Inscriptiones Umbricae et Oscae*, ligesom tidligere i sin Disputats *De tabulis Eugubinis* [1833] en god Udsigt over Tydningens Standpunkt. Hans Ordning af Tavlerne følges nu af alle. Lepsius bestemte nogle Bogstaver rigtigere end sine Forgængere, men Sproget kunde han ikke tyde. Derimod førte Nordmanden Chr. Lassen (i Bonn) Undersøgelsen et godt Skridt videre ved at anvende den videnskabelige Sprogsammenligning: »Beiträge zur Deutung der E. T.« [Bonn 1833]; og Grotefend gav flere værdifulde Oplysninger, der dog ikke paaagtedes videre. Et stort Arbejde skyldes Aufrecht og Kirckhoff »Umbrische Sprachdenkmäler« [Berlin 1849—51, Bd. I og II, 4^0]; men her er dog endnu over Halvdelen af Ordene uoversatte. Et Værk af Huschke førte ikke Tydningen synderlig videre, hvorimod Prof. Bugge i Christiania har skrevet forskellige værdifulde Afhandlinger i Kuhn's »Zeitschrift f. vergl. Sprachkunde«. Tolkningen er lykkelig tilendebragt af M. Bréal »Les tables Eugubines« [Paris 1875 — 78]; men naturligvis er Muligheden af fremtidige mindre Forbedringer ikke udelukket. Om Sproget se ogsaa R. v. Planta »Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte«, I [Strassburg 1892]. De e. T. ere meget vigtige i sproglig Henseende, da de indeholde over 1000 umbriske Ord. Fra Indholdets Side ere de ikke mindre vigtige, da de afgive værdifulde Oplysninger om Forhold ved Gudstjenesten o. desl. og yde interessante Paralleller til de arvalske Brødres Akter. *V. S.*

Euhemērus se Euemeros.

Euios (græ.: »hvad der hører til *euoi*« [s. d.], d. e. til Dionysos) bruges særlig som Tilnavn til denne Gud. *V. S.*

Eukairít, et metallisk, smidigt Mineral, med sølvhvidt Udseende og Sammensætningen $Ag_2Se \cdot Cu_2Se$, findes i ringe Mængde i Kalkspat i Skrikerum Kobbergrube i Småland og enkelte Steder i Chile. *N. V. U.*

Euklās, et sjældent, til Ædelstenene hørende Mineral, som bestaar af Beryllium- og Aluminumsilikat ($H_2O \cdot 2BeO \cdot Al_2O_3 \cdot 2SiO_2$), krystalliserer monoklint, isomorf med Datolit, Gadolinit og Homilit. Krystallerne ere letspaltelige i en enkelt Retning (Symmetriplanens); Haardheden ligger mellem Kvartsens og Topasens, Vægtfylden er 3,1. E. forekommer i smukke klare, farveløse eller grønne Krystaller sammen med Topas ved Villa Rica i Minas Gerae's, Brasilien, endvidere ved i Sanarka i Ural og i meget ringe Mængde ved Grieswies i Rauris, Østerrig. Den slibes undertiden til Smykkesten. *N. V.U.*

Eukleía (græ.: Berømmelse, Ry), græsk Gudinde, der bl. a. havde et Tempel i Athen. E. ses undertiden paa malede Vaser i Afrodite's Følge sammen med Eunomia (s. d.) o. a. E. er ogsaa et Tilnavn til Artemis. *V. S.*

Eukleides, 1) første Archont i Athen Aar 403/2 f. Chr. (94. Olympiades 2. Aar) efter de 30 Tyranners Fordrivelse, under hvem den demokratiske Forfatning genoprettedes og en omfattende Lovrevision foretoges; til dette Aar er ogsaa knyttet den officielle Indførelse af det saakaldte ioniske Alfabet i Stedet for det gamle attiske. *K. H.*

Eukleides, græsk Filosof, født i Megara ca. 440 f. Chr., en af Sokrates'es Elever, samlede efter dennes Død en Tid lang de fleste af hans Elever om sig. Han blev Stifter af den megariske Skole (s. d.). Paavirket af Eleaterne hævdede han, at kun det ene og absolutte var til, det mangfoldige og relative derimod eksisterer ikke, men er kun et Skin. Dette ene bestemmer han som det gode, som Gud eller Fornuften. Han begyndte ogsaa at lægge særlig Vægt paa Logikken som Middel til at modbevise alle andre Meninger. (Litt: Ritter, »Gesch. der Phil. alter Zeit« [2. Udg. 2. Bd., S. 135 ff]; Mallet, *Hist. de l'école de Mégare* [Paris 1845]). *C. St.*

Eukleides, en af den græske Oldtids største Matematikere, levede i Alexandria omkring Aar 300 f. Chr. Af E.'s Skrifter ere bevarede de saakaldte Elementer (στοιχεια) og Data (δεδόμενα), samt delvis et Skrift om Figurers Deling (i givne Forhold) og et astronomisk Skrift. Derimod ere gaaede tabte: fire Bøger om Keglesnit, to Bøger om Overfladesteder (τόποι πρὸς ἐπιφάνειαν), Porismerne og et Skrift om Fejlslutninger. E. formodes desuden at være Forfatter til nogle Arbejder om Optik eller snarere om Perspektivlærens Begyndelsesgrunde. Hans Porismer o: Følgesætninger eller Biresultater, formodentlig til Keglesnitslæren, har Chasles (s. d.) søgt at restituere; de synes at have indeholdt flere af Projektivgeometriens Sætninger. E.'s Hovedværk er Elementerne, der bestaa af 13 Bøger, hvortil i de fleste Udgaver er føjet et Skrift af Hypsikles som 14. og et vistnok langt yngre Skrift som 15. Bog. Her har E. af tidligere bekendte Resultater og hvad han selv tilføjede af nyt, paa bestemte Forudsætninger og Aksiomer opført en elementær geo-

metrisk Lærebygning af en saadan Uangribelighed, i alt Fald hvad Plangeometrien angaar, at vor Tids Lærebøger i Hovedprincipperne efterligne den, ja at selve Elementerne flere Steder (England, Sverige, Rusland) endnu bruges i Skolerne. Efter at der i de 4 første Bøger er fremsat saadanne Sætninger, hvis Beviser ikke kræve Anvendelse af Proportionslæren, udvikles denne i 5. Bog i den af Eudoxos givne Form, hvorunder den eksakt behandler Proportioner indeholdende irrationale Størrelser, medens man tidligere uden videre paa disse havde overført de for rationale Størrelser beviste Sætninger. Denne ny Proportionslære anvendes i 6. Bog paa Geometrien, medens Bog 7—9 indeholder den ældre, alene for rationale Størrelser gældende Fremstilling. 10. Bog handler om irrationale Størrelser, særlig om dem, der i Værkets stereometriske Del, 11.—13. Bog, anvendes ved de regulære Polyedre. E.'s Data lægge Elementernes Indhold mere til Rette for derpaa støttet videnskabeligt Arbejde; Sætningerne deri gaa bestandig ud paa, at, naar visse Figurdele ere givne, ere andre derved bestemte. Af Udgaver af E.'s samlede Værker kunne nævnes: Peyrard's [3 Bd., Paris 1814—18] samt *Euclidis opera omnia* ved J. L. Hejberg og Menge [Leipzig], der endnu ikke er fuldført (sidste Bind af »Elementerne« udkom 1888). Den saakaldte ikke-euklidiske Geometri, der er udviklet af Lobatchefsky og Bolyai, støtter sig i Spørgsmaalet om Trekantens Vinkelsum kun til det eneste, der er bevist om den (af Legendre), nemlig at den ikke er større end 180°, medens E. og den paa ham opbyggede Geometri opstiller som Aksiom, at den netop er lig 180°. Om E. fortælles den bekendte Anekdote, at han paa Kong Ptolemaios'es Spørgsmaal, om der ikke gaves en lettere Vej til de matematiske Sandheder end den, E. lærte, svarede: Til Geometrien gives ingen særlig Vej for Konger. (Litt.: H. G. Zeuthen, »Forelæsninger over Matematikkens Historie« [Kbhvn. 1893]; J. L. Heiberg, »Litteraturgeschichtliche Studien iiber Euklid« [Leipzig 1882]). *Chr. C.*

Euklid d. s. s. Eukleides.

Eukolit se Eudialyt.

Eukolit-Titanit er en ceriumholdig Varietet af Mineralet Titanit (s. d.) og forekommer paa Stokø o. a. St. i Langesundsfjorden og ved Frederiksværn i Norge. *N. V. U.*

Eukrasit se Thorit.

Eukrit, en Slags Meteorsten, se Meteoritter. Enkelte (anortitførende) jordiske Bjærgarter ere tidligere blevne betegnede som E., saaledes en Gabbro fra Seiland ved Hammersfest. *N. V. U.*

Ellkroit, et rombisk Mineral af Sammensætningen $4CuO \cdot As_2O_5 \cdot 7H_2O$ og med klar smaragdgrøn Farve, der forekommer i smukke Krystaller ved Libethen i Ungarn. *N. V. U.*

Eukryptit, et heksagonalt Mineral, der bestaar af Litium-Aluminium-Silikat ($LiAlSiO_4$) og forekommer (ved Branchville, Connecticut) i farveløse Krystaller, der ere indvoksede i Albit og sammen med denne ere opstaaede ved Omdannelse af Spodumen. *N. V. U.*

Eulenburg [å!j-], en preussisk Adelsslægt, der nedstammer fra de thiiringske Landgrever, og som 1786 ophøjedes i Grevestanden. 1) Botho Heinrich E., født 27. Decbr. 1804, død 17. Apr. 1879, var 1849—50 under Vaabenstilstanden en af de tre Regeringskommissærer i Hertugdømmet Slesvig; blev 1850 Regeringspræsident i Marienwerder og derefter Direktør for Statsgældens Forvaltning. 1855—58 var E. Formand i det preussiske Underhus; blev 1864 Medlem af Herrehuset og siden 1867 af Rigsdagen, hvor han var en af Førerne for det konservative Parti.

2) Hans Søn, Botho E., er født 31. Juli 1831, blev 1859 Landraad og ansattes 1864 i Indenrigsministeriet. 1869 blev han Regeringspræsident i Wiesbaden og 1872 i Metz, forflyttedes derfra 1873 som Overpræsident i Hannover og blev 1878 Indenrigsminister i Stedet for sin nedennævnte Slægtning. Men 1881 kom han i Strid med Bismarck og blev Overpræsident i Hessen—Nassau. I Marts 1892 kaldtes han tilbage til Berlin for at overtage Forsædet i det preussiske Ministerium og blev i August s. A. tillige Indenrigsminister. Hans Strid med Rigskansler Caprivi, der modsatte sig den af E. ønskede Lov imod de saakaldte »Omvæltningspartier«, førte 26. Oktbr. 1894 til begges Afgang. Hans yngre Broder Wendl E., (1845—75), var kort før sin Død bleven forlovet med Bismarck's eneste Datter, den senere Grevinde Rantzau.

3) Friedrich Albert E., født 29. Jan. 1815, død 2. Juni 1881, Fætter til ovenn. B. H. E., blev 1851 Generalkonsul i Antwerpen og sendtes 1859 til Japan og Kina, med hvilke Stater han 1861 afsluttede vigtige Handelspagter. I Decbr. 1862 blev han Indenrigsminister og ydede Bismarck god Støtte baade under Kampen med Underhuset og ved Indlemmelsen af de nyvundne Lande. Han gennemførte omfattende Ændringer i den stedlige Forvaltning, især ved den ny Kreds- og Provinsordning for de østlige Landskaber 1872—74, men trak sig tilbage 1878, da han ikke kunde faa sit Værk afsluttet med en ny Stads- og Kommunalordning. *E. E.*

Eulengebirge [å!j-] se Sudeterne.

Euler [å!j-], Leonhardt, schweizisk Matematiker, født i Basel 1707, død 1783. E. studerede ved sin Fødebys Universitet som Elev af Joh. Bernoulli, med hvis Sønner, Nikolaus og Daniel (s. d.), han stod i Venskabsforbindelse. Daniel Bernoulli, der havde bosat sig i St. Petersborg paa Opfordring af det derværende Videnskabernes Akademi, foranledigede, at E. 1727 blev ansat ved Akademiet. Her virkede E. i forskellige Stillinger, indtil han 1741 paa Indbydelse af Frederik II flyttede til Berlin for at overtage Posten som Professor i Matematik ved Videnskabernes Akademi. 1766 vendte han tilbage til St. Petersborg, hvor han blev Direktør for Akademiets matematiske Klasse og levede Resten af sit Liv. I sine sidste Aar var han blind. Ved sine talrige og overordentlig betydelige Berigelser af Matematikken paa næsten alle dens Omraader og ved sin klare, simple Fremstilling hævder E. sig Plads mellem de største Matematikere. Som Deltager i 18. Aarh.'s store matematiske Arbejde: at bearbejde og udvide de af Newton og Leibnitz skabte ny Fag, Differential- og Integralregningen, har E. ydet mere end nogen anden. Ogsaa med Astronomi og med de ved Newton rejste Spørgsmaal om Verdenssystemet beskæftigede han sig meget. Han fik 10 Gange Paris-Akademiets Pris. Blandt hans større Værker

maa fremhæves: *Introductio in analysin infinitorum* [Lausanne 1748], *Institutiones calculi differentialis* [2Bd., St. Petersborg 1755], *Institutiones calculi integralis* [4 Bd., St. Petersborg 1768—94], »Anleitung zur Algebra« [St. Petersborg 1770, udg. paa Fransk af Lagrange under Titlen »Elements d'algèbre«, Lyon 1795], *Opuscula analytica* [St. Petersborg 1783], *Theoria motuum planetarumet cometarum* [Berlin 1744], *Theoria motus lunae* [Berlin 1753]. Foruden de talrige Afhandlinger, som E. lod indrykke i forskellige lærde Selskabers Skrifter, efterlod han ved sin Død endnu et betydeligt Antal; disse sidste har Akademiet i St. Petersborg 1862 ladet offentliggøre. *Chr. C.*

Euler's Formel er det almindelige Navn for en af Euler udviklet Formel til Beregning af Søjler. Den hedder $P = \frac{\pi^2 E I}{l^2}$ og angiver Søjlens Brudbelastning P som Funktion af Elasticitetskoefficienten E, Søjlens mindste Inertimoment I og dens fri Længde l. Den er ved Forsøg af Bauschinger, Tetmajor o. a. funden at stemme meget godt for lange Søjler med drejelige Ender, saalænge Fiberpaavirkningen ikke overskrider en vis Grænse. *A. O—d.*

Euler's Sætning (mat.). Den under dette Navn bekendte Sætning, som i øvrigt allerede Descartes var i Besiddelse af, lyder saaledes: I ethvert konvekst Polyeder er Summen af Sidefladernes og Hjørnernes Antal 2 større end Antallet af Kanter. Med nogle simple Modifikationer gælder den for alle Polyedre. *Chr. C.*

Eulogi (græ.), egentlig smuk, velklingende Tale. I Liturgien bruges det om Velsignelsen; saaledes ved Nadveren om de Ord, hvormed Brødet og Vinen velsignedes (1. Kor. 10, 16, Matth. 26, 26—27), og senere gik det over til at betegne selve de indviede Elementer. *L. M.*

Eulysit, en til de krystalinske Skifre henregnet Bjærgart, bestaar overvejende af et Fayalitten nærstaaende Mineral af Olivingruppen sammen med Augit og Granat; den optræder som smaa linseformede Partier i Granulit i Omegnen af Tunaberg i Sverige. *N. V. U.*

Eulytin (Vismutblende, Kiselvismut), et Mineral af Helvingruppen (s. d.), bestaar af Vismutsilikat: $2Bi_2O_3 . 3 SiO_2$, krystalliserer regulært tetraedrisk, har en Haardhed af $4^1/_2$ (lidt mere end Flusspat) og en Vægtfylde af $6,1$. Glansen er diamantagtig; der forekommer farveløse, graa, gullige og brune Varieteter. E. forekommer ved Schneeberg og Johanngeorgenstadt i Erzgebirge. *N. V. U.*

Eumaios, Odysseus's »guddommelige Svinehyrde«, modtog gæstmild sin Herre, da han ukendt landede paa Ithaka efter sin lange Omflakken. E., som Odysseus siden aabenbarede, hvem han var, stod ham trolig bi hele Tiden, særlig under hans Kamp med Bejlerne. Efter Sagnet var E. selv en Kongesøn, Søn af Ktesios, Konge af Syros, og var af en fønikisk Slavinde som Barn bleven ført om Bord paa et af hendes Landsmænds Skibe, hvorpaa han af Fønikerne var bleven solgt til Odysseus's Fader Laertes. *V. S.*

Eumēnes se Foldhvepse (*Vespidae*).

Eumēnes, 1) E. fra Kardia i Thrakien, makedonisk Feltherre, blev i en ung Alder Sekretær hos Filip af Makedonien og beklædte med stor Dygtighed den samme Stilling hos Alexander den Store. Efter dennes Død gav Perdikkas E. Statholderskabet over Kappadokien og Paflagonien, og da de andre Statholdere rejste sig mod Perdikkas, sejrede E. i et Slag 321 f. Chr. over Krateros, der selv faldt. Men da Perdikkas samme Aar blev myrdet, maatte E. trække sig tilbage til Kappadokien; Antigonos forfulgte ham ind i det indre af Landet, besejrede ham i et blodigt Slag og tvang ham til med nogle faa trofaste at indeslutte sig i Klippefæstningen Nora. Efter Antipatros's Død (319) undveg han derfra, samlede en Hær, bekæmpede Antigonos og blev af Rigsforstanderen Polysperkon udnævnt til Strateg i Asien. Efter at have vundet Argyraspiderne (s. d.) for sig nærmede han sig Susa og Persepolis for at forsvare det makedoniske Kongedømme mod Antigonos's Forbundsfæller, Seleukos af Babylon og Peithon af Medien. Med sjælden Dygtighed forstod han at holde sammen paa de upaalidelige og egennyttige Satraper og faa dem til at anerkende hans Strategværdighed, og længe modstod han den i Troppernes Antal langt overlegne Antigonos; men de øvrige Feltherrer og Satraper, som hadede den græskfødte »Skriver«, stiftede en Sammensværgelse mod ham, og da Argyraspiderne i Slaget ved Gadamarta havde mistet deres Hustruer, Børn og Ejendom, udleverede de for at faa disse tilbage forræderisk E. til Antigonos, som lod ham dræbe i Fængslet (316). Cornelius Nepos og Plutarch have skrevet Biografier af E. *K. H.*

2) E. II, Konge af Pergamon, efterfulgte Aar 197 f. Chr. sin Fader Attalos I. Som Forbundsfælle af Romerne hjalp han dem 195 mod den spartanske Tyran Nabis og senere i Krigen mod Antiochos den Store og Aitolerne; efter Sejren ved Magnesia (190), hvortil E. meget bidrog, skænkede Romerne ham største Delen af de Lande, som Antiochos havde besat, og gjorde ham derved til en af Asien's mægtigste Konger for i ham at have en Støtte mod Makedonien. I en Krig med Kong Prusias af Bithynien, der havde Hannibal til Raadgiver, tabte E. eet Slag til Søs og to til Lands; da der ved romersk Mægling var sluttet Fred, blev han angreben af Farnakes, Konge i Pontos, men ved Romernes Hjælp sejrede E. over ham og tvang ham til Fred. Derpaa kom E. i Strid med Rhodierne, men modarbejdedes nu af Romerne, der ikke gerne saa ham blive for mægtig; dog vandt han igen Senatets Gunst, da han ved et Besøg i Rom 172 afslørede den makedoniske Konge Perseus's Planer; paa Tilbagerejsen gennem Grækenland var han nær bleven snigmyrdet paa dennes Anstiftelse. I den 3. makedoniske Krig (171—168) holdt E. i Begyndelsen med Rom, men blev efterhaanden køligere, da hans Haab om at opnaa Makedonien glippede, og indledede endog Underhandlinger med Perseus, hvis Gerrighed dog hindrede en virkelig Forbindelse. Efter Krigen blev E. paa alle mulige Maader krænket af Romerne, som nu mente at kunne undvære ham, men hans Død (159) forebyggede en aaben Krig. Da hans Søn var umyndig, gik Riget over til hans Broder Attalos II. E. beskyttede Kunst og Videnskab, samlede betydelige lærde og Kunstnere ved sit Hof, grundlagde det be-

rømte pergamenske Bibliotek og fuldendte det store Alter med Gigantfrisen. *K. H.*

Eumenider se Erinyer.

Eumenĭus, anset romersk Taler i den senere Kejsertid, født af græsk Familie ca. 255 e. Chr. i det galliske Augustodunum (Autun), Lærer og Sekretær hos Constantius Chlorus, senere Lærer i Veltalenhed i sin Fødeby, af hvis Skolevæsen han gjorde sig fortjent. E. hører til de saakaldte latinske Panegyrikere; af de fire ham tillagte Taler handler en om Genoprettelsen af Skolerne i Autun (297), de andre (297, 310, 311) ere Lovtaler over Constantius og hans Søn *Constantinus*; i Stilen søger han ikke uden Held at ligne Cicero. Udg. af Bährens i *Panegyrici veteres latini* [Leipzig 1874]. (Litt.: Brandt, »E. und die ihm zugeschriebenen Reden« [Freiburg 1882]). *K. H.*

Eumetrī (græ.), rigtigt Maal, Forholdsmæssighed; eumētrisk, forholdsmæssig.

Eumolpĭder, en højt anset Slægt i Eleusis og Athen, der havde den Forret, at Hierofanten, den fornemste af Præsterne i Eleusis, toges af denne Slægt. E. betragtedes som Ihændehavere af de hellige Overleveringer, ifølge hvilke Gudstjenesten og Ceremonierne (særlig Musikken) i Templet i Eleusis og ved Eleusinierne foretoges, ligesom de ogsaa antoges for Bevarere af de Love, skrevne og uskrevne, hvorefter de, der havde begaaet Helligbrøde ved Eleusinierne, dømtes. E. nedledede deres Herkomst fra Eumolpos (s. d.). *V. S.*

Eumólpos (græ.: »den skønt syngende«), græsk Heros, hvem man ofte tilskriver Grundlæggelsen eller Indførelsen af de eleusinske Mysterier med dertil hørende Musik o. desl., hvad han alt havde lært af Demeter. Vinstokken og i det hele Trækultur skal E. ogsaa have indført. Efter alexandrinske Digtere skulde Herakles have lært Strengeleg og være bleven indført i Mysterierne af E. E. var en samtidig af Kong Erechtheus i Athen, med hvem han i Spidsen for Eleusinierne førte Krig. Efter nogle Efterretninger ofrede Erechtheus's Datter Chthonia sig for at skaffe sin Fader Sejren, imedens E. faldt. Efter andre faldt E. ikke selv, men hans Sønner, og Striden udjævnedes derefter saaledes, at Erechtheus beholdt Athen, medens E. fik overdraget Ledelsen af Gudsdyrkelsen i Eleusis, som hans Efterkommere beholdt. Hans Grav paavistes baade i Athen og Eleusis. Om hans Herkomst var der mange Sagn i Omløb; i Reglen antages E. for en Thraker. Fra E. nedledede Eumolpiderne (s. d.) deres Herkomst. *V. S.*

Eumorfĭ (græ.), rigtig Form, Formskønhed.

Eumusĭ (græ.), Skønhedsfølelse, Kunstsans.

Eunapĭos, græsk Forfatter fra Sardes ca. 400 e. Chr., skrev som Tilhænger af den nyplatoniske Skole en Række Levnedsbeskrivelser af Filosoffer og Sofister, der har Betydning ved at give Oplysninger om enkelte, især nyplatoniske Filosoffer [udg. af Boissonade, Amsterdam 1822; 2. Udg., Paris 1849]. Desuden skrev E. en Fortsættelse af Dexippos'es *Chronica* i 14 Bøger, omfattende Tiden fra Claudius Gothicus (270) til Arcadius og Honorius (404); nogle Udtog deraf findes i Konstantinos Porfyrogennetos'es Samlerværk fra 10. Aarh. (udg. sidst af Dindorf i *Historici Graeci minores*, Bd. I, [Leipzig 1870]). *K. H.*

Eunéctes se Kvælerslanger.

Eunicĭdae, en Familie af Børsteormе, hvis vigtigste Ejendommelighed er det stærkt udviklede Kæbeapparat, som stemmer med deres Karakter som graadige Rovdyr. Foruden et Par Underkæber findes to bagtil sammenløbende Rækker af snart meget ensartede, snart meget forskellig formede, delvis med krum Spids og savtakket Rand udstyrede Overkæbestykker, af hvilke der i hver Række optræder 5(4)—8. Hovedlappen, der undertiden kan være blind og nøgen (*Lumbrinereis*), er i Reglen øjenbærende og forsynet med 1—7 Følere. Desuden er den ofte udstyret med fremspringende Pandelapper. Bag Hovedlappen følger

Forenden af en Eunice.

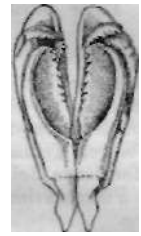

De 2 Overkæberækker af en Eunice.

næsten altid to børsteløse Ringe. Der findes kun een enkelt Række Parapodier paa hver Side, som hyppigst indeholde flere forskellige Slags Børster, som snart alle ere enkelte, snart en Blanding af enkelte og sammensatte. I de fleste Tilfælde ere Parapodierne foruden med Cirrer forsynede med traad- eller kamformede Gæller. Til denne Familie, hvis Medlemmer i Reglen udmærke sig ved livlige Farver og Metalglans, høre de største, kendte Børsteormе, idet enkelte *Eunice*-Arter kunne naa en Længde af 1,3—1,6 M. De bygge vistnok alle Rør af forskelligt Materiale uden for øvrigt at være »Rørorme« i den systematiske Betydning af dette Navn. I de danske Farvande er fundet 5 Arter af denne Familie. *M. L.*

Eunomĭa (græ.: Lovlighed), græsk Gudinde, Personifikation af Lov og Ret, en af de tre Hora'er (s. d.), ligesom Søstrene, Dike og Eirene, Datter af Zeus og Themis. E. dyrkedes ogsaa som selvstændig Gudinde, bl. a. i Athen. Hovedet af E. ses paa Mønter fra Gela; paa Vaser ses E. undertiden med Afrodite, Eukleia o. a. *V. S.*

Eunomĭos, Hovedet for de yderligst gaaende Arianere (se Arianske Strid) eller Anomøer, som efter ham kaldtes Eunomianere, født i Kappadokien, Discipel og Meningsfælle af Aëtius (s. d.), blev 360 Biskop i Cyzikos, men snart afsat som Kætter. Kejser Theodosios forviste ham 383 til Kappadokien, hvor han døde 392. *L. M.*

Eunúk (græ.), Gilding, benævnes en Mand, der ved Borttagelse af Testes, eventuelt tillige Penis, har mistet Evnen til Befrugtning. Ordet betegner for saa vidt det samme som Kastrat (s. d.), men benyttes i Reglen i snævrere Forstand til kun at omfatte de Gildinger, som i Orienten anvendes som Haremsvogtere. Allerede i Oldtiden anvendtes E. i Rom og Byzans som Kvindevogtere og spillede undertiden en ikke ringe Rolle ved Kejserhofferne;

men det er dog hovedsagelig i de muhamedanske Haremer, at E. bleve og endnu ere en udbredt og vigtig Institution. *E. P—n.*

Elinas, en i Apamea født Syrer, der blev solgt som Slave til Byen Enna paa Sicilien, hvor han optraadte som Mirakelmager og vandt saa stor Anseelse, at de oprørske Slaver udnævnte ham til Konge under Navnet Antiochos (143 f. Chr.). E. erobrede Enna, besejrede flere romerske Hære og satte sig fast i Tauromenium, men blev til sidst slaaet af Konsulen G. Calpurnius Piso og senere (132) af P. Rupilius Lupus og belejret i Enna; det lykkedes ham at slaa sig igennem med 600 Mand og at redde sig op paa en stejl Klippe, men her fangede Romerne ham. Inden han kom til at figurere i Triumfen, døde han paa Sicilien af Sygdom. *K. H.*

Euoi, Jubelraab, som under Festtog til Ære for Dionysos (s. d.) idelig udstødtes af Kvinderne i Toget, og som allerede hans Plejemødre sagdes at have raabt ud til hans Ære under vilde Danse. E. kan tydes som Græsk (»vel ham«), men er vel snarere af fremmed Herkomst, indbragt med Dyrkelsen af Dionysos udenlands fra, rimeligvis fra Thrakien. Med Dyrkelsen af Guden kom Raabet til Italien, paa Latin: *Evoe.* *V. S.*

Euonymus se Benvedfamilien.

Euosmit, en brungul fossil Harpiksart med svag kamferagtig Lugt, forekommer i Brunkullene ved Baiershof i Fichtelgebirge. *N. V. U.*

Eupātor (græ.: »af ædel Fader«), Tilnavn til flere Konger i Syrien og Pontos bl. a. Antiochos V og Mithradates den Store, der tillige blev Konge i det bosporanske Rige, i hvilket Kejser Claudius siden indsatte Efterkommere af E., Eupatoriderne, til arvelige Lensfyrster under romersk Overhøjhed. — E. er Tilnavn til Ptolemaios VI. *V. S.*

Eupatoria se Jevpatorija.

Eupatorīder se Eupator og Bosporanske Rige.

Eupatorium se Hjortetrøst.

Eupatrīder (græ.: »ædelbaarne«), i Attika fra den ældste Tid Fødselsadelen, som alene havde fuld Borgerret med Delagtighed i Regeringen; deres Rettigheder bleve efterhaanden beskaarne og indskrænkede sig til sidst til Eneretten til visse præstelige Værdigheder og Funktioner uden politisk Betydning. *K. H.*

Eupen [å!j-], Kredsby i Kongeriget Preussen, Rhinprovinsen, Regeringsdistrikt Aachen, ca. 15 Km. S. f. Aachen ved Foden af Hohe Venn (den nordvestlige Del af de rhinske Skiferbjærge), nær den belgiske Grænse. (1890) 15,445 Indb. Betydelig Industri, især Tekstilindustri. *H. L.*

Euphausīdae se Lyskræbs.

Euphoniinae se Organister.

Euphorbia, Euphorbiacēae se Vortemælkfamilien.

Euphorbiaharpiks, den frivillig eller af Indsnit i Stammen udtrædende Mælkesaft af *Euphorbia resinifera* fra Nordamerika og omliggende Øer. E. stivner i Luften til sprøde, gullige eller brunlige Korn af uregelmæssig Form uden Lugt, men med en skarp, meget brændende Smag. Den indeholder ca. 38 p. Ct. af en meget giftig Harpiks, hvis Støv angriber Slimhinderne stærkt; i tidligere benyttedes den i Medicinen som purgerende Middel, men frembringer heftige, ofte dødelige Betændelser og benyttes derfor nu kun til udvortes Brug som blæretrækkende Middel, men ogsaa hertil i stadig mindre Grad. Man fremstiller af E. en Lak, der skal hæfte meget fast paa Metaller. *K. M.*

Euphrasia se Øjentrøst.

Euplectes se Ildvævere.

Euplocōmi. I et af Friedrich Muller opstillet antropologisk System deles samtlige Menneskeracer efter Haarets Beskaffenhed i to Hovedafdelinger Ulotriches og Lissotriches, uldhaarede og glathaarede. Den sidste af disse deles atter i to Underafdelinger, Euthycomi og E., efter som Haaret er glat og stridt eller lokket og bølget. **Til** E. høre Draviderne, Nubafolkene og Europæerne. *S. H.*

Eupŏlis, ved Siden af Kratinos og Aristofanes en Hovedrepræsentant for den ældre attiske Komedie, blomstrede paa den peloponnesiske Krigs Tid; han skal have skrevet henved 20 Komedier og 7 Gange vundet første Pris. Med Aristofanes havde E. den konservative Tendens tilfælles; for øvrigt beskyldte de gensidig hinanden for Plagiat. Til hans mest berømte Stykker høre »Marikas«, et Angreb paa Demagogen Hyperbolos, og »Baptai«, som var rettet mod Alkibiades. Fragmenterne ere samlede i Meineke's *fragmenta comic. Graec.* [Berlin 1839—57] og i Kock's *comic. Atticorum fragm.* [Leipzig 1880—88]. *K. H.*

Eupómpos, græsk Maler fra Sikyon, ca. 390 f. Chr., Grundlægger af den sikyoniske Malerskole; hans berømteste Elev var Pamfilos (s. d.). E. skal have fremhævet Vigtigheden af Studiet af Naturen for Malerkunsten. Af E. roses bl. a. et Billede af en Sejrherre fra de gymniske Væddekampe med en Palme i Haanden. *V. S.*

Eupyrkroit se Apatit S. 949.

Euralit, et mørkegrønt, Kloritten nærstaaende Mineral fra Eura i Finland. iV. *V. U.*

Eurāsien (Evrasien), et sjældnere benyttet Navn paa det samlede europæisk-asiatiske Fastland. *H. L.*

Eure [ö!r], en ca. 225 Km. lang Flod i det nordvestlige Frankrig, Biflod til Seine's venstre Bred, udspringer 285 M. o. H. i Skoven Longny paa Højderne i Landskabet Perche, løber først mod Sydøst, men vender sig ved Chartres pludselig mod Nord forbi Nogent-le-Roi, Louviers og flere Byer og udmunder noget oven for Rouen i Seine i Nærheden af Pont-de-1'Arche. Ca. 90 Km. af dens nedre Løb kunne besejles. Af dens Bifloder mærkes Vegre i højre, Blaise, Avre og Iton i venstre Bred.

Det efter Floden E. opkaldte Departement bestaar hovedsagelig af den sydøstlige Del af Normandie med Landskaberne Ouche, Roumois samt Dele af Lieuvin, Perche, Vexin og grænser mod Nord til Dep. Seine-Inférieure, mod Vest til Calvados og Orna, mod Syd til Eure-et-Loir og mod Øst til Seine-et-Oise og Oise; det er ca. 5)95° • Km. og har (1891) 349,500 Indb., o: ca. 59 paa I □Km., altsaa et godt Stykke under Middeltætheden, og det er i 19. Aarh. stadig gaaet ned i Indbyggerantal (siden 1800 over 50,000), hvad der ikke skyldes Udvandring, men de paafaldende faa Fødsler. Det deles i 5 Arrondissementer: Les Andelys, Bernay, Evreux, Louviers og Pont-Audemer, og har til Hovedstad Evreux.

I gejstlig Henseende udgør det eet Bispedømme, Evreux; i militær Henseende horer det under 2. Armékorps. Landet hører til Seine's Opland og er et frugtbart Sletteland, med spredt liggende, lave Højder eller Bakker (indtil 240 M.) især i den nordøstlige Del, hvor Højderne langs Seine navnlig ere smukke og bevoksede med Skov; mellem Højderne brede sig større og mindre Sletter, saaledes mod Syd Sletten omkring St.-Andrée, i Midten Sletten omkring Neubourg. Alle "Vandløbene søge til Seine, saaledes Andelle og Epte i højre, E. og Rille i venstre Bred. Klimaet er mildt og fugtigt, men meget foranderligt. Naar undtages nogle enkelte stenede, hedeagtige eller sandede Strøg, er Jordbunden som nævnt i det hele meget frugtbar. Over tre Femtedele ere Agerland, Enge og Græsgange udgøre henved 7 p. Ct., Frugthaver ca. 5,5 p. Ct., medens henved $^1/_5$ er bedækket med Skov. Der dyrkes især Hvede og Rug (1890: ca. 2,123,000 Hektoliter Hvede og 212,600 Hektolite rRug); Frugt, navnlig Æbler og Pærer, der hovedsagelig bruges til Cidre (1888: 836,200 Hektoliter), Vin, desuden Hør, Hamp, Kartofler og Sukkerroer. Af Husdyr er der især Hornkvæg (ca. 144,000), Faar (335,000), Heste (49,000) og Svin; desuden stor Biavl. Af Mineralriget indvindes især Jærn, Bygnings- og Møllesten og Ler til Teglværker; blandt Mineralkilderne nævnes Vieux-Couches. Industrien er meget betydelig, navnlig i Jærn og Kobber, Uld og Bomuld; men ogsaa Roesukker, Papir, Farverier, Teglværker m. m. Handelen, der fremmes i høj Grad ved gode Vandveje (tilsammen ca. 125 Km.) og et betydeligt Net af Jærnbaner (ca. 325 Km.), er ogsaa meget livlig, navnlig med Landbrugets og Industriens Produkter, men ogsaa med Tømmer m. m. (Litt.: Blosseville, *Dictionnaire topogr. du dép. de VE.* [Paris 1876]; Passy, *Description géologique du dép. de VE.* lEvreux 1875]; Joanne, *Géographie du dép. de VE.* [Evreux 1885]). *H. W.*

Eureka [juri!ka], 1) By i den nordamerikanske Stat Kalifornien ved Humboldt-Bai. Savmøller, Træhandel og (1890) 4,900 Indb. 2) By i den nordamerikanske Stat Nevada, beliggende 1,885 M. o. H. midt i et rigt Bjærgværksdistrikt med (1890) 1,600 Indb. *S.B. T.*

Eureka Springs [juri!kaspriŋz], By i den nordamerikanske Stat Arkansas, har Savmøller, Mineralkilder og (1890) 3,700 Indb. *S.B. T.*

Eurhodiner. Med dette Navn betegner man en Gruppe organiske Farvestoffer, der kunne opfattes som Amidoderivater af Aziner eller Fenaziner (s. d.). Den simpleste E. er Amidofenazin, $C_6H_4{=}N_2{=}C_6H_3NH_2$. E. fremstilles paa forskellig Maade og forholde sig som svage Baser, der med Syrer give røde og violette Salte. — I Handelen gaa kun E., der indeholde to Amidgrupper; denne Gruppe E.betegnes To1uy1enr0dtgruppen. Brinten (Vandstoffet) i den ene Amidgruppe er erstattet med Metylgrupper; disse i praktisk Henseende vigtige Farvestoffer ere Neutral violet og Neutralrødt, som ere Klorhydrater henholdsvis af Dimetyldiamidofenazin og Dimetyldiamidotolufenazin, og som faas ved Indvirkning af saltsurt Metrosodimetylanilin paa Meta-Fenylendiamin og paa Meta-Toluylendiamin. Disse Farvestoffer opløses i koncentreret Svovlsyre med grøn Farve; Opløsning bliver ved Fortynding med Vand først blaa, derefter violet og sluttelig rød. Man anvender dem til Farvning af Bomuld, der er bejdset med Tamin og Brækvinsten. Ved Ophedning med Syrer til 180° erstattes E.'s Amidgruppe med Hydroxyl, hvorved dannes Eurhodoler. *O. C.*

Eurich, vcstgotisk Konge, (420—485). Han i besteg Tronen efter sin Broder Theodorik II's Mord og erobrede efterhaanden hele Gallien S. f. Loire og satte sig fast i det nordlige Spanien saaledes, at han blev sin Tids mægtigste Barbarkonge, hvis Hof i Bordeaux var meget berømt. Under ham blev den ældste vestgotiske Lovbog redigeret. *M. M.*

Euripides, den yngste af de tre store græske Tragikere, fødtes Aar 484 f. Chr. i Athen (efter en anden Beretning 480 paa Salamis); hans Forældre Mnesarchos og Kleito vare af simpel Stand, en Anledning til stadige Spotterier fra Komedigterne. Faderen havde oprindelig bestemt Sønnen til Atlet; men han fandt hurtig sit Kald og optraadte allerede 455 med en Tetralogi; sin første Sejr vandt han dog ikke før 441, og han skal kun have vundet 5 Sejre i alt. Fra aktiv Deltagelse i det politiske Liv holdt E. sig fjernt, hvad der ikke forhindrede ham i at tage politisk Parti i sine Stykker, som ofte indeholde Allusioner til aktuelle Forhold. E. omgikkes sin Samtids Filosoffer, Anaxagoras,Protagoras, Prodikos og Sokrates, eller studerede deres Arbejder, og gennem hans Dramaer fandt disse Mænds Ideer, der paa saa mange Maader brød med de nedarvede Forestillinger og Anskuelser, Indgang hos det attiske Publikum; derfor ser man Aristofanes skære ham og Sofisterne over een Kam. I sit private Liv synes E. ikke at have været lykkelig; han var 2 Gange gift, men begge hans Hustruer beredte ham Skuffelser. Han efterlod 3 Sønner: Mnesarchos, Mnesarchides og Euripides. I sin høje Alderdom drog han til det thessaliske Magnesia, hvor man viste ham stor Hæder, og derfra til den kunstelskende Kong Archelaos af Makedonien, i hvis Hovedstad Pella han levede til sin Død 406. Athenerne opstillede hans Statue i Bronze i Teatret ved Siden af Aischylos'es og Sofokles'es; en udmærket antik Statue af ham findes i det vatikanske Museum i Rom. Eftertiden satte E. højere end Samtiden; allerede Aristoteles kalder ham »den mest tragiske« af Digterne, den »nyere Komedies« Forfattere beundrede ham, de romerske Digtere Ennius, Pacuvius, Accius og senere Seneca oversatte og efterlignede ham, og igennem dem har han paavirket den klassiske Tragedie i Frankrig og andensteds. Betragter man E.'s Digtning som Helhed, fremtræder Forskellen fra hans Forgængere ikke stærkt i det ydre; E. forefandt den dramatiske Teknik fuldt udviklet. Ejendommelig for ham er Anvendelsen af Prolog, hvori der gøres Rede for Stykkets Personer og Indhold, et ofte ikke overflødigt Middel til at oplyse Tilskuerne om den ændrede Form, hvori en velkendt Myte fremstilledes; endvidere den hyppige Brug af *deus ex machina* til at løse Stykkets Knude; endelig den løse Sammenhæng, der er mellem de dialogiske Partier og Korsangene, som ofte kunne synke ned til musikalske Mellemakter. Det sidste hænger sammen med det for E. allermest karakteristiske,

at han først har formaaet til en vis Grad at frigøre det alvorlige attiske Skuespil for de af Traditionen paalagte Baand og skabe et rent menneskeligt, om man vil modernt Drama; det er denne Udvikling, som hans noget ældre Medbejler Sofokles skal have betegnet ved at sige, at af ham selv skildredes Menneskene, som de burde være, men af Euripides, som de vare. E. viser sig i sine Personskildringer som en udmærket Menneskekender; navnlig hans Kvindeskikkelser fortjene Beundring, og i at fremstille Lidenskabens Vælde har kun Shakespeare naaet ham. E.'s Sprog udmærker sig ved sin Velklang og Naturlighed, medens det alligevel hæver sig over den daglige Tale i Værdighed; undertiden skader dog det retoriske Hang, som han havde tilfælles med sin Tid, det digteriske Udtryk.

E. skal have skrevet 92 Stykker, af hvilke man i den alexandrinske Periode endnu havde 78, hvoriblandt 8 Satyrdramaer; bevaret er i alt 19 Stykker, deriblandt 1 Satyrdrama; Tragedien Rhesos'es Ægthed er dog omtvistet. De betydeligste ere: *Medeia*, opført 431 [udg. af Elmsley, Oxford 1818 og Leipzig 1822; fortolket af Schone, smst. 1853, og Wecklein, smst. 1874]; *Hippolytos*, opført 428 og belønnet med første Pris [udg. af Valckenaer, Leyden 1768 og Leipzig 1823; Monk, Canterbury 1811 og Leipzig 1823; Barthold, Berlin 1880; med tysk Oversættelse af von Wilamowitz-Moellendorff, smst. 1891]; »Bakkantinderne« (*Bakchai*), først opført efter E.'s Død [udg. af Elmsley, Oxford 1821 og Leipzig 1822; Wecklein, Berlin 1874; E. Bruhn, 3. Opl. smst. 1891]; »Fønikerinderne« [*Foinissai*, om Eteokles og Polyneikes, udg. af Valckenaer, Franeker 1755, sidst Leipzig 1824, 2 Bd.; Geel, Leyden 1846; Kinkel, Leipzig 1871; Wecklein, smst. 1894]; *Ion* [udg. af van Herwerden, Utrecht 1875! Verrall, Cambridge 1890]; »Ifigeneia i Aulis«, opført efter E.'s Død, og »Ifigeneia i Tauris« [begge udg. af Markland, London 1771, Leipzig 1822; »Ifigeneia i Aulis« af Vitelli, Firenze 1878; Headlam, Cambridge 1889; »Ifigeneia i Tauris« af Schone, 3. Opl. ved Kochly, Berlin 1872, og Wecklein, Leipzig 1876]. De øvrige ere: »Hekabe«, »Orestes«, »Alkestis« (opført i Stedet for et Satyrdrama), »Andromache«, »De bønfaldende« (Hiketides), »Troerinderne«, »Herakliderne«, »Helena«, »Den vanvittige Herakles« [fortolket af von Wilamowitz-Moellendorff, 2 Bd., 2. Bearb. Berlin 1895], »Elektra«, »Rhesos« og Satyrdramaet »Kyklopen«. — Nyere Udgaver af hele E. ere besørgede af Musgrave [Oxford 1778, Leipzig 1819—21], Matthia [10 Bd., smst. 1813—37], Kirchhoff [2 Bd., Berlin 1855], Nauck [3. Opl., 3 Bd., Leipzig 1871]; partielle Udgaver af Porson [Cambridge 1797—1801; sidste Optryk Leipzig 1851], G. Hermann [8 Stykker, smst. 1831—40], Pflugk og Klotz, Prinz, H. Weil [7 Stykker, 2. Udg., Paris 1879] o. a. Scholierne til E. ere samlede af W. Dindorf [4 Bd., Oxford 1863]; de værdifuldeste ere paa ny udgivne af E. Schwartz [2 Bd., Berlin 1887—91]. — De betydeligste af E.'s Dramaer ere oversatte paa Dansk af Chr. Wilster [Kbhvn. 1840], de øvrige af C. P. Christensen Schmidt [smst. 1875]. (Litt.: Patin, *Études sur Euripide* [6. Opl. Paris 1883, 2 Bd.]; Kinkel, »E. und die bildende Kunst« [Leipzig 1872]; von Wilamowitz-Moellendorff, *Analecta Euripidea* [Berlin 1875]). *IC. H.*

Eurīpos (græ. :-Sund), Navnet paa den mellemste og smalleste Del af det Sund, som skiller Euboia fra det faste Land. Nygrækerne kalde E. Egribo, et Navn, som særlig bruges om det smalleste Sted af Sundet, ved Chalkis, og som ogsaa anvendes til at betegne Øen Euboia, hvilket gamle Navn det længe næsten fortrængte. Af Italienerne dannedes Egribo om til Negroponte, og fra dem er denne Betegnelse for Øen Euboia gaaet over i de fleste nyere Sprog, indtil i de senere Aar det gamle Navn atter er kommet i Brug. Paa det smalleste Sted ligger en Klippeø, der skiller Sundet i to Dele, hvoraf den vestlige Arm er lavvandet, hvorimod den østlige ved Chalkis er dyb og har stærk Strøm. Da Euboia 411 faldt fra Athen, gjordes Løbet smallere ved Opfyldninger, og en Træbro opførtes, som ved at spærre for Athenæernes Skibsfart igennem E. tilføjede dem stor Skade; den afløstes senere af en Stenbro, der i de sidste Aar er bleven ombygget. Man fortalte i Oldtiden, at Strømmen i E. skiftede regelmæssig, Cicero siger: 7 Gange om Dagen og 7 Gange om Natten; men allerede Livius tvivler om, at den skifter med saa stor Regelmæssighed. Nutidens Undersøgelser have ligeledes vist, at Strømmen ikke skifter saa regelmæssig. *V. S.*

Eurit se Kvartsporfyr.

Eurofēn er Isobutylortokresyljodid og opstaar ved Indvirkning af Jod paa Isobutylortokresol. Det er et gult, amorft Pulver, der er uopløseligt i Vand, letopløseligt i Vinaand og Æter; E. lugter svagt safranagtig og har fremragende antiseptiske Egenskaber; det finder Anvendelse i Kirurgien i Stedet for Jodoform, da det ikke er giftigt og kun udbreder svag Lugt. *O. C.*

Europa, græsk Heroine, Datter af en Konge i Fønikernes Land, Foiniks ell. Agenor, vakte efter Sagnet Zeus'es Kærlighed, da hun en Dag med jævnaldrende Piger spøgefuld gik og plukkede Blomster paa Hjemlandets Strand. For at komme E. nær forvandlede Zeus sig til en udmærket smuk Tyr, der indsmigrende nærmede sig den skønne Kongedatter, lagde sig ned ved hendes Fødder og til sidst vidste at faa hende til at sætte sig op paa dens Ryg. Men næppe var hun kommen op paa Dyret, før det farer af Sted med hende, ud over Havet, som Poseidon jævner for dem, fulgt af Tritoner, Nereider og Afrodite selv. De lande paa Kreta; her antager Zeus sin rette Skikkelse, og de forenes her ved den lenæiske Flod eller ved en Kilde ved Gortys under en Platan, som til Minde herom altid holder sig grøn, eller i den diktæiske Hule. Her føder hun Zeus Minos og Rhadamanthys eller Minos og Sarpedon. Zeus skænkede E. et aldrig fejlende Jagtspyd, en Hund, som intet Bytte undgik, o. s. v. og gav hende derpaa til Kong Asterios ell. Asterion til Hustru. Han adopterede hendes Sønner, som saaledes bleve Herskere paa Kreta. Efter sin Død æredes E. paa Kreta, maaske ogsaa andre Steder, som Gudinde; hun førte ogsaa Tilnavnet Hellotis ell. Hellotia. Oprindelig er Sagnet om E. maaske opstaaet som Forsøg af Grækerne paa Forklaring af Betydningen af en Gruppe, en Tyr og en Kvinde, man ofte saa paa østerlandske Genstande. I den

græske og romerske Kunst fremstilles E. ofte, paa Vaser, paa Mosaikgulve, i Marmorgrupper o. s. v. Man fremstillede snart E. med Tyren paa hendes Hjemstavns Kyst, snart, og det hyppigst, E. siddende paa Tyrens Ryg, snart endelig afbildedes hun i sit ny Hjem paa Kreta; saaledes bl. a. paa en Mønt fra Myrina ell. Gortys. En af de skønneste Fremstillinger af E. paa Tyren findes i det store Mosaikgulv i Glyptoteket paa Ny Carlsberg. (Litt.: Jahn, »Die Entführung der E.« [Wien 1870]; Overbeck, »Griechische Kunstmythologie« [Art. Zeus]; Helbig i Roscher's »Lexikon«; Hild, »E.« i Saglio's »Dictionnaire d'Antiquité«). *V.S.*

Europa (hermed et Kort). Kortet viser os E. som en Halvø af Asien eller rettere af det eurasiske Kontinent (se Eurasien). I de østlige Middelhavsegne fik E. sammen med Asien og »Libyen« (Afrika) »Verdensdels« Rang. E.-Navnet er sandsynligvis af semitisk Oprindelse; man har tænkt paa det semitiske *erêb*, Solnedgang, Vest (i Modsætning til Asien som det østlige, Solopgangens Land), men vor Viden om dette Spørgsmaal er i Virkeligheden saare ringe.

Beliggenhed, Grænser, Areal.

E., den eneste Verdensdel, der ligger helt uden for Troperne i den kultur gunstige, tempererede Zone, har en central Beliggenhed paa Jordens Landhalvkugle. Man har lagt stor Vægt herpaa. I een Retning kommer dette Forhold, kulturgeografisk set, dog ikke ganske til sin Ret: E.'s nordlige Horisont er spærret af Is, Forbindelsen til Søs med det nordlige Stillehav kun mulig ad store Omveje. Fra Nordkap (rettere Knivskær-Odden) paa Magerø (ca. 71^0 10′ n. Br.) til Kap Tarifa ved Gibraltar-Strædet (ca. 36^0 n. Br.) strækker vor Verdensdel sig gennem 35 Breddegrader, fra Vestspidsen Kap Roca (ca. $9^1/_2{}^0$ v. L.) over ca. 75 Længdegrader til det fjerne Ural. Havet drager Naturgrænse overalt, kun mod Øst savnes en saadan; umærkelig glider her E.'s Halvø over i Asien's Fastlandsnatur. Grænsebestemmelsen mellem E. og Asien har fremkaldt en betydelig Litteratur (se Hahn, »Zur Geschichte der Grenze zwischen E. und Asien« i »Mitteil d. Vereins f. Erdk. z. Leipzig« [1881]).

Efter de forskellige Grænselinier, der kunne drages, maa E.'s Areal opgives en Del forskellig. Inden for de administrative Grænser (Azorerne, Madeira, de kanariske Øer, Polarøerne, det asovske Hav og Kaukasus ikke medregnede) faar Verdensdelen en Størrelse af 9,689,165 □ Km. (deraf 470,178 □ Km. Øer). Dette Tal forandres kun lidet, om man i Stedet for at følge den politiske Østgrænse af Guvernementerne Perm og Orenburg lægger Grænselinien langs Ural-Bjærgenes Østfod (i ca. 200 M.'s Højde) indtil Orsk og derfra langs Ural-Floden indtil Kaspi-Havet. Inden for disse snævrere morfologiske Grænser har E. et Fladerum af ca. 9,690,000 □Km. Regnes Grænselinien til Ural-Bjærgenes Kam, Ural-Floden og Manytsch-Linien (med stadig Fradrag af Polarøerne, Azorerne, Canarerne og det asovske Hav), bliver Arealet kun 9,510,000 □Km., medens det derimod, naar man medtager Kaukasien indtil Rion-Kura-Linien, stiger til 10,032,000 □ Km. Bibeholdes Manytsch-Linien (der omtrent falder sammen med den administrative Grænse mod Kaukasien), men medregnes de 4 Øgrupper Island (104,785 □ Km.), Spitsbergen (70,000 □ Km.), Franz-Josefs Land (ca. 50,000 □ Km.) og Novaja Semlja (91,800 □ Km.), faar man 10,005,765 □ Km., hvilket Tal er et Udtryk for E.'s Størrelse inden for dets videre morfologiske Grænser. Heraf falde da de 9,218,987 □ Km. paa Fastlandet, de 786,778 □Km. paa Øerne. Af Jordens bekendte Landmasse udgør E. ca. 7,4 p. Ct.

Til Sammenligning anføres efter Wagner (1895) nedensiaaende Tabel over Arealet af Jordens store Landmasser. Vedføjet er den beregnede Middelhøjde (i Metre).

	Mill. □ Km.	M.'s Mnldclh.
Australien og Polynesien	8,9	300
E. med Polarøerne, men uden Kaukasien	10,0	300
Sydamerika	17,8	650
Nordamerika med Grønland	24,1	700
Afrika med Madagascar	29,8	650
Asien med Øer og Kaukasien	44,2	950
Jordens samlede Landmasse	134,7	ca.700

Havet og Kysterne. Øer.

E.'s Kystlinie er fint udviklet. Inderlig gribe Land og Vand ind i hinanden. Der er Rigdom paa Halvøer (ca. $^1/_5$ af Arealet) og Øer. Den russiske Ishavskyst er en stor Del af Aaret belejret af Is; den øde Tundrakyst har intet at byde. Det hvide Hav (ca. 61,300 □ Km., Middeldybde ca. 90 M.) skiller Kola-Halvøens og Finland's ældgamle Land fra de lavere nordrussiske Sletter. Nordatlanterhavets lune Driftstrøm holder Polarisen fjernt fra E.'s Vestkyst. Norge's høje, sønderrevne Fjældkyst med de Tusinder af Øer har Skov og Agre indtil de nordligste Egne, — men hinsides Oceanet Grønland's Indlandsis til Genbo. De britiske Øer (ca. 314,000 □ Km.), der først sent bleve skilte fra Fastlandet, og som ved en ringe Hævning af Havbunden paa ny vilde blive landfaste, hvile paa en undersøisk Sokkel, der ogsaa bærer Shetlandsøerne, og som først langt ude mod Vest synker brat mod Atlanterhavets oceanske Dybder — den rette Grænse for E.'s Kontinent. Skotland's fjordrige Vestkyst minder om Norge's; fjernt i Tiden vare begge Lande Dele af det samme Bjærgsystem. Nordeuropa's Lavland spaltes dybt — til Held for Samfærdsel og Kultur — af grunde Have. Nordsøen (Areal 547,623 □Km., Middeldybde 90 M.) har i store Dele en Dybde af under 40 M.; kun langs Sydnorge's Kyst sender Nordhavet en mærkelig, smal og dyb Rende helt ind i det nordlige Skagerak (største Dybde over 600 M.) over mod Christiania-Fjorden og den vestsvenske Skærgaard. Gennem Kattegat, der kun i sin nordvestlige Del pletvis har Dybder paa over 100 M., gennem Bælterne og gennem Øresund, der ikke tillader de største Skibe at passere, sker Adgangen mellem de danske Øer til Østersøen (Middeldybde ca. 70 M., største Dybde 463 M.), der dækker den dybeste Del af det nordeuropæiske Lavland. Karakteristisk for Dybdeforholdene er et Antal enkelte Bassiner, indbyrdes skilte ved undersøiske Rygninger, ligesom Østersøen selv som Helhed taget i det væsentlige er afspærret fra Nordsøen. Gennem »Kanalens« (Middeldybde ca. 54

M.) Verdensfarvand med Skibenes Vrimmel styre vi atter ud i det aabne Ocean. Sydvestirland's, Cornwall's, Bretagne's og Nordvestspanien's sønderrevne Kyst, hvis Type er den samme, bærer Vidne om Havets Angreb. Ingensteds i E. er Tidevandsfænomenet saa storslaaet som i Egnene om Kanalen, i Severn-Bugten eller paa Nordkysten af Bretagne. I den inderste, sydøstlige Krog af den biscayiske Bugt trænge de store Atlanterhavsdybder langs Nordspanien tæt til Land, nær ind til Gascogne's Klitkyst, og Oceandybder holde sig fremdeles temmelig tæt til Vestkysten af den pyrenæiske Halvø. Gennem Gibraltar-Strædet, hvis særegne Bundforhold spærre Adgangen til Middelhavet for Atlanterhavets kolde Dybdevand, sker Forbindelsen med Middelhavet (Areal 2,509,559 • Km., Middeldybde ca. 1,500 M. — uden Sortehavet). Dette minder for saa vidt i sine Dybdeforhold om Østersøen, som dets enkelte Afsnit (f. Eks. det tyrrhenske, adriatiske, ioniske, græsk-levantiske, ægæiske Hav) betegne mere eller mindre isolerede Indsænkninger, skilte ved undersøiske Rygninger. Dybderne ere dog langt betydeligere (indtil 4,400 M. S. f. Kap Matapan); Tusindmeterlinien gaar sædvanlig tæt til Land, og Bundens Skraaning er ofte forholdsvis brat. Kun Adriaterhavet har en Middeldybde af næppe halvtredje Hundrede Metre. Ebbe og Flod spores langt svagere end i det aabne Ocean, dog stærkere end i Østersøen, og i Saltholdighed overgaar Middelhavet dem begge. Landet hæver sig sædvanlig hurtig bag Kysten, selv om denne stedvis er lav og forsumpet; hyppig mangler dog aldeles en Forstrand, og Bjærgfoden synker brat i Havet som langs Provence's eller Dalmatien's Kyst. Ørigdommen er størst langs Balkan-Halvøen og i det ægæiske Hav, men de største Øer Corsica (ca. 8,800 □ Km.), Sardinien (ca. 24,000) og Sicilien (ca. 25,750 □Km) høre det vestlige Middelhav til (ligesom de spanske Balearer) og omgrænse i Forening med den italienske Halvø det tyrrhenske Hav. Disse dybe Middelhavsbassiner, der til Dels ere hegnede af E.'s yngste Foldebjærge, ere delvis dannede ved Indsænkninger langs store Brudlinier, og deres Dannelse er langtfra afsluttet. Det ægæiske Hav, i sin nuværende Beskaffenhed en geologisk Nyskabning, Dardanellerne's og Bosporus's flodlignende Sunde (ligesom Gibraltar-Strædet og Farvandet mellem Sicilien og Tunis Resultatet af en sen Tids Katastrofe) vise ind til Sortehavets (416,656 □ Km., Middeldybde ca. 1,200 M.) ugæstmilde, øfattige Farvand. Den nordøstlige, side Del kan regnes for en Fortsættelse af de sydrussiske Stepper og de nedre Donau-Lande. Den dybeste Indsænkning har Retning fra Sydvest mod Nordøst parallel med det tauriske Foldesystem. Dybest inde, bag Halvøen Krim (hvis Sydkyst ledsages af de tauriske Bjærge, og som klimatisk er begunstiget), har det asovske Hav (37,000 □ Km., Middeldybde ca. 10 M.) med Don-Flodens Munding nordiske Naturforhold under en næsten norditaliensk Bredde. Begge Haves Saltholdighed er ringe, især det asovske Havs, og gennem Bosporus og Dardanellerne foregaar derfor en lignende Udveksling af Vand med forskellig Saltmængde som gennem de danske Farvande. Engang i en ikke fjern Fortid (geologisk set) strakte Havet sig videre mod Øst. Det kaspiske Indhav, der ligger 25 M. under Havets Spejl, er kun en Rest af et udstrakt Fortidshav, der bl. a. dækkede store Strækninger af det nuværende Sydøstrusland. Herinde, i en Udkant af E., i Nomaders Land, munder Volga's Kæmpestrøm gennem et mægtigt Delta. — Ishavets, Middelhavets (= det sorte Hav) og Atlanterhavets (-|- Nord- og Østersø) europæiske Kystlinielængder forholde sig til hinanden omtrent som 5 : 9 : 28. Om de europæiske Haves Areal og Dybdeforhold se K. Karstens, »Eine neue Berechnung der mittleren Tiefen der Oceane etc.« [Kiel og Leipzig 1

Terrain og Geologi. Mineraler.

Over Halvdelen af E.'s Areal er Lavland; dette og den Omstændighed, at Højlandet sjælden optræder som større, sammenhængende Masser, men delvis isoleret i mindre Partier, er kulturgeografisk af allerstørste Betydning. E. har ingen indre Fjældborg som Asien, intet samfærdselsspærrende og kulturdræbende Ørkenhøjland som Afrika's Sahara. — Det nordasiatiske Lavland fortsætter sig gennem den østeuropæiske Slette langt mod Vest gennem det nordtyske Lavland indtil Nordsøens Kyster og Rhinen's Deltaland, videre langs Kanalen og Atlanterhavet indtil Pyrenæernes Fod; ja gennem Sænkningen i Languedoc træde disse nordlige Lavlande endog ud til Middelhavets Kyst og Sletterne ved Rhone's Delta. Gennem Frankrig er Forbindelsen lettest mellem Nord og Syd, og ældgamle Kulturveje drage her deres Baner. Et saadant Relief betinger her Landskabernes større Ensformighed, især mod Øst; i alle Retninger ere lette Forbindelser mulige. De klimatiske Overgange ere jævne, Vandskellet er ofte kun svagt udviklet. De russiske, nordtyske og franske Floder ere ved Kanaler forbundne til et sammenhængende Net. De politiske og etnografiske Grænsclinier falde her sjælden sammen med gode Naturgrænser. Inden for den østeuropæiske Slette mangle saadanne overhovedet næsten aldeles; bortset fra Randene i Øst, Syd og Sydvest naar intet Punkt i Rusland's Indre en Højde af over 425 M. Kun i den østeuropæiske Slettes Periferi træffes større Højder. Lysa Gora i Polen naar saaledes 617 M., de tauriske Bjærge paa Halvøen Krim stige i Roman Kosch og Tschatyr-dagh til henimod 1,600 M., og endelig danne Ural-Bjærgene paa en Strækning af ca. 18 Breddegrader den østlige Begrænsning for Sletten fra Ishavets Tundrakyst indtil de kaspiske Stepper; under ca. 64° n. Br. naar Töll-pos en Højde af henimod 1,700 M. — I Østeuropa er Slettenaturen begrundet i den indre Bygning. Denne Del af E. kan se tilbage paa en meget uforstyrret Udviklingshistorie. Lagene ligge væsentlig i deres oprindelig vandrette eller svagt hældende Stilling uden at have været udsatte for senere Forstyrrelser. Lagfølgen er rig. De ældste, forsteningsfri, metamorfiske Bjærgarter (Gnejs, krystallinske Skifre) og gamle Granitter træde især frem i det sørige Finland; største Delen af Nordrusland og Østersøprovinserne har et Underlag af palæozoiske Dannelser, medens mesozoiske, tertiære og kvartære Dannelser fylde største Delen af Syd- og Sydøstrusland, de yngste langs Sortehavets Nordkyst og langs nedre Volga. Over den større

nordvestlige Del af Sletten have Istidens Gletschere aflejret deres Morænemateriale, der her i det væsentlige danner den egentlige Jordbund, medens denne mod Sydøst dannes af en Steppejordbund, hvis øverste Lag er den berømte »sorte Jord«, der er af en uhyre Betydning for Rusland's Agerbrug. I Modsætning til det indre af Sletten betegne Ural-Bjærgene en ældgammel Foldezone, frembragt i fjerne Tider ved Virkning af et Øst fra kommende Tryk. Indersiden (Østsiden), der betegnes af store Spaltedannelser, af Indsænkninger og Frembrud af smeltede Masser, har den bratteste Skraaning og største Malmrigdom. De »tauriske Bjærges« Dannelse tilhører derimod en langt senere Tid; de fremtræde væsentlig som et kort Brudstykke af et engang længere Bjærgdrag, der maaske havde Forbindelse saavel med Balkan som Kaukasus, men i Tidernes Løb ved mægtige Jordrevolutioner er blevet isoleret.

Det nordtyske Lavland, der i Thurmberg nær Danzig naar en Højde af 331 M., opfattes ofte som en direkte vestlig Udløber af de russiske Flader. Den vestligste Del af Lavlandet er i Hovedsagen identisk med den franske Atlanterhavsskraaning; denne er dog ikke jævn; hist og her danne lidet udprægede Højder underordnede Vandskelslinier, og længst ude mod Nordvest stiger Bretagne-Cotentin's ældgamle Land med brede Bølgerygge over Sletten som et lille Højland for sig, der gennem Vendée's Granitrygge stræber ind mod Centralplateauet. Saaledes deles Atlanterhavssletten i tvende Hovedafsnit: Paris-Bassinet mod Nord, Garonne-Lavlandet mod Syd, uden at der dog er skarpe Grænser mellem disse. Det bør tillige fremhæves, at dette franske Lavland ikke blev berørt af den nordiske Indlandsis og derfor ikke er dækket af Morænemateriale eller ejer den Rigdom paa Søer, der er saa karakteristisk et Træk for de fordum isdækkede Dele af Nord- og Østeuropa, især for Egnene omkring Østersøen. — Over disse nordlige Sletter, der ogsaa danne Danmark, samt største Delen af England og Irland, stige den skandinaviske Halvø, Skotland og Wales med bjærgrige Former. Det skandinaviske Fjældland, der i Hovedsagen bestaar af de allerældste Dannelser og i Galdhopig (Galdhotind) stiger til det højeste Punkt i Nordeuropa (2,560 M.), falder brattest mod Ishavet og Nordatlanterhavet, skraaner jævnere mod Øst til Bottenhavet; kun den vestlige, norske Halvdel er i egentlig Forstand et Fjældland; thi af Sverige's Areal ligger Halvdelen i en Højde af under 200 M., medens kun ca. 22 p. Ct. have en Højde af over 400 M. Skandinavien var i en nær Fortid Udgangspunktet for den nordiske Indlandsis, hvis Spor kan forfølges langt mod Syd i Mellemeuropa, indtil Sydengland, Rhin-Deltaet, Randen af de mellemtyske Bjærge og i Østeuropa indtil dybt ned i Stepperne paa et enkelt Sted omtrent til samme Bredde som Nordspidsen af det asovske Hav. Bjærglandet: i Storbritannien, der i Skotland's Ben Nevis stiger til 1,342 M., i Wales'es Snowdon til 1,094 M., smelter ikke sammen til et enkelt skarpt skaaret Bjærgsystem, men dannes af mere eller mindre isolerede Grupper.

Langs Sydranden af disse nordlige Lavlande er der fra den franske Middelhavskyst indtil nedre Donau lejret et Bælte af skovrige Mellembjærghøjder, de mellemeuropæiske Bjærge. De vigtigste enkelte Bestanddele af disse ere længst mod Vest det franske Centralplateau, hvis Grundlag væsentlig er dannet af Gnejs, Granit og krystallinske Skifre, har fra Tertiærtiden indtil Nutidens Tærskel været en Skueplads for mægtige Vulkanudbrud, der have gjort »Højfrankrig« til et klassisk Land for Studiet af de vulkanske Rørelser. Puy de Dôme i Auvergne stiger til 1,465 M., medens Puy de Sancy i Mont Dore-Gruppen er Centralfrankrig's højeste Top (1,886 M.). Den vigtigste Del af de tyske Mellembjærge ere: i Sydtyskland Schwarzwald og Vogeserne, symmetrisk lejrede paa begge Sider af den øvre Rhin-Slette og mærkelig overensstemmende i indre Bygning; i Mellemtyskland: et Bælte af snart mere sluttede, snart løst sammenhængende Bjærg- og Plateaulandskaber, der fra Ardennerne over de rhinske Skiferbjærge, det hessiske Bjærgland, Harz og Thüringerwald indtil Fichtelgebirge danne Sydranden for det nordtyske Lavland.

Rhin-Dalen er den vigtigste, fra gammel Tid benyttede Kulturvej fra Syd mod Nord gennem denne vestlige Del af Mellemeuropa, medens Donau, der har sine Kilder paa Østskraaningen af Schwarzwald, viser Vej mod Øst. Böhmen's regelmæssige Firkant er indesluttet af Randhøjder, der paa tre Sider besværliggøre Adgangen til det indre. Böhmerwald danner den sydvestlige Rand. Bohmen's nordlige Randhøjder ere dels (mod Nordvest) det malmrige Erzgebirge (Keilberg 1,243 M.), der skraaner jævnt mod Sachsen, stejlt mod Bohmen, dels (mod Nordøst) de mere kompliceret byggede Sudeter, hvor Schneekoppe i Riesengebirge er Mellemeuropa's højeste Punkt uden for Karpatherne (1,605 M.). Disse sidste endelig, der ved Oder-March-Dalen — en Del af en ældgammel Kulturvej mellem Nord og Syd — ere skilte fra Bohmen, stige i det isolerede, vildt sønderrevne Tatra til henimod 2,700 M., den største Højde i Mellemeuropa. Fra Egnene N. 0. f. Wien indtil »Jærnporten« (Donaugennembrudet) ved Orsova danne Karpatherne Nord- og Østranden for den ungarske Slette, der atter ved lavere Højder deles i tvende Afsnit: den øvreungarske Slette med mere vekslende Landskaber og tættere Befolkning og den nedreungarske Slette. Naar undtages Karpatherne, hvis geologiske Historie har en sydeuropæisk Karakter, høre disse mellemeuropæiske Bjærgdrag sammen med de nord- og nordvesteuropæiske Bjærge til hvad man, med Henblik paa den geologiske Historie, kunde kalde det »gamle E.«, hvorved vi forstaa den Del af vor Verdensdel, der ligger N. f. Pyrenæer, Alper og Karpather, og hvis Jordlag ikke have været underkastede større, almindelige Foldninger siden den palæozoiske Tid.

Sydeuropa er fortrinsvis Højland, hyppig Bjærgland; som Højlandet mod Nord er i Syd Lavlandet det isolerede. Alperne, der i Montblanc bærer E.'s højeste Top (4,810 M.), er det centrale i den Krans af Bjærge, som skiller Sydeuropa fra de nordligere Egne. Apenniner og Balkan-Halvøens vestlige Bjærgdrag kunne (ligesom Karpatherne) betragtes som Udløbere derfra; den

pyrenæiske Halvø ligger derimod mere isoleret. Største Delen af Sydeuropa, Alpe- og Karpather-Landet danner, geologisk set, det »unge E.«. Ældgamle Jordskodser mangle vel ikke her, men disse Egnes typiske Overfladeform, de skarpt skaarne Kædebjærge, ere dog Nyskabninger, hvis Dannelse væsentlig er foregaaet i og først er bleven afsluttet med den sidste geologiske Periode (Tertiærtiden), ja vel endnu stadig foregaar. Disse Foldekæder, der fra Pyrenæerne indtil Balkan og Grækenland's Bjærge slynge sig gennem E.'s Midte og fylde store Dele af de sydeuropæiske Halvøer, knytte sig hinsides Sortehavet og Ægæerhavet til Asien's unge Foldezone, der kan forfølges fjernt mod Øst. Disse Foldebjærge omslutte Middelhavets oceandybe Bassiner eller indre, ej af Havet dækkede Sænkningsomraader, som f. Eks. Po-Sletten; paa deres Inderside bære Bjærgbuerne enten virksomme Vulkaner, knyttede til Spaltedannelserne, eller Spor af vulkansk Virksomhed i en, geologisk set, ny Tid. Ogsaa Jordskælv ere i egentlig Forstand typiske for Sydeuropa og Alpeomraadet; der er Egne her, hvor Jorden næsten altid bæver. Ogsaa Karpatherne, der orografisk tilhøre Mellemeuropa, er en ung Foldebjærgkæde af for øvrigt ret indviklet Bygning. Som en i Hovedsagen femkantet Plateaumasse hæver den pyrenæiske Halvø sig stejlt fra betydelige Havdybder indtil en Middelhøjde af ca. 660 M. Det er den mest afrikanske Del af E., som Rusland er den mest asiatiske. Fra Frankrig er Halvøen skilt ved Pyrenæernes Vold. Pyrenæerne, der i Pic Néthou stige til 3,404 M., er en temmelig smal, symmetrisk bygget, sluttet Bjærgkæde med betydelig Middelhøjde, besværlige Pasovergange, sparsom Bebyggelse, ringe Kulturværdi. Bag Pyrenæerne ligger det tørre Ebro-Bassin, mod Sydvest begrænset af den nordøstlige Rand af det indre centrale tørre, træfattige Plateau, der fylder største Delen af Halvøen. Adgangen Nord fra til denne er vanskelig, ogsaa Østranden er temmelig brat, og mod Syd spærrer det unge andalusiske Bjærgsystem delvis for Forbindelsen med den lige overfor liggende nordafrikanske Kyst. I Sierra Nevada's mægtige Skiferkæde, der falder temmelig brat mod Syd, og som set fra Middelhavet gør et mægtigt Indtryk, stiger Mulahacen til 3,481 M. Italien's geografiske Beliggenhed er overordentlig gunstig: lejret midt i Middelhavet deler Halvøen dette i tvende Hovedafsnit, behersker den vigtige Route Gibraltar—Sues-Kanalen, samtidig med at den centrale Beliggenhed og fremtrædende Længdeudstrækning gør Italien til et vigtigt Gennemgangsland mellem Centraleuropa og fjernere Egne mod Syd og Øst. Kystudviklingen er gunstig og suppleres af en Række store, kystnære Øer. Apenninerne beherske i den Grad Halvøen, at denne med Rette benævnes Apenniner-Halvøen; paa Grund af den ringe Højde, der i Gran Sasso ikke engang naar 3,000 M., er dette Bjærgland ingen afgørende Færdselshindring. Po-Sletten mod Nord, mellem Alper og Apenniner, er Italien's største Lavland. Geologisk er Italien E.'s yngste Land, ja det er stadig under Dannelse. Levninger af et for længst forsvundet E. findes endnu paa visse af Øerne, især paa Corsica og Sardinien. Ved Slutningen af den mesozoiske Tid begyndte det tyrrhenske Bassins Dannelse og Opbygningen af det ny Italien. Tertiærtiden skabte ved Foldning og Hævning Apenninernes Bjærgzone (i hvilke Tertiærlag ere hævede indtil 1,000 M. o. H.) samtidig med, at der langs de talrige (især Indersidens) Brudrande begyndte en Vulkanvirksomhed, der ved Vesuv, Ætna (3,313 M.) og paa de lipariske Øer vedvarer indtil nu. Først meget sent, efter at den garganiske Halvø og Apulien's Flader havde sluttet sig til Halvøen, fik denne sin karakteristiske Støvleform. Sicilien vedblev dog at være en Ø, skilt fra det europæiske Fastland ved Messina-Strædets Brudzone, fra Nordafrika's unge Foldeland ved en bred Brudzone, der gentagne Gange har været Sædet for submarine Eruptioner; i Tertiærtiden begyndte ogsaa Po-Slettens Dannelse ved Udfyldning af en tidligere Bugt af det adriatiske Hav. Blandt de sydeuropæiske Lande har Balkan-Halvøen det rigest udformede Terrain og præges navnlig ved et stort Antal mere eller mindre isolerede Indsænkninger, omgivne af bjærgrige Rande, skilte ved vanskelig tilgængelige, ofte barske Bjærgegne; denne ejendommelige Overfladebygning blev tillige den første Aarsag til, at Halvøen, trods sine rige Hjælpemidler, i sin Kultur er den mindst fremskredne Del af E., dog undtaget Grækenland, en Individualitet for sig, hvis rigere Hjælpekilder tidlig bleve tagne i Kulturens Tjeneste. Den mindre, vestlige Del af Halvøen fra Egnene om Fiume indtil Kap Matapan hører til det unge, saakaldte illyrisk-græske Foldesystem med sædvanlig sydøst- eller sydsydøstgaaende parallelle Bjærgfolder, der vanskeliggøre Forbindelsen mellem det adriatiske Kystland og de indre Landskaber. Øst herfor spaltes Halvøen af den dybe, nord—sydgaaende Fure (Morava-Vardar-Linien), der benyttes af Jærnbanelinien Belgrad—Saloniki og forbinder de centraleuropæiske Donau-Lande med det græske Archipel. Længere Øst paa ere Overfladeformerne derimod andre; det er ikke mere et ungt Foldeland som langs Vestkysten, men en Del af et ældre E., der ved et System af forskelligt rettede Brudlinier er opløst i enkelte, isolerede Bjærgsystemer, skilte ved lavereliggende Indsænkninger; her er Tilgængeligheden derfor større. Brudlinier have foretegnet de vigtigste Samfærdselsbaner, saaledes den fra ældgammel Tid meget vigtige Diagonallinie Belgrad—Konstantinopel.

E. er rigt paa teknisk vigtige Mineraler, og disse ere i det hele og store nogenlunde ligelig fordelte over Verdensdelen. Den østeuropæiske Slette er vel fattigst udstyret; dog findes betydelige Stenkullejer, navnlig i Egnene om Donez-Floden, hvis Kuldistrikt i Udstrækning er enestaaende i E. Til Gengæld have Ural-Bjærgene, især disses mellemste Del (»malmrige Ural-Bjærge«) rige Skatte af Jærn, Guld, Kobber, Platin. Salt vindes i Østeuropa i betydelige Kvantiteter dels som Stensalt, dels af Saltkilder og af Steppe-Saltsøerne, navnlig i Guvernementet Astrachan. Den skandinaviske Halvø er et malmrigt Land; af Sverige's Metalrigdom er Jærnet (Gellivara i Norrbotten, Mellemsverige) den vigtigste, men desuden findes betydelige Mængder af Kobber- (Falun), Sølv- (Sala), Zinkmalme etc., Norge har betydelige Mængder af Kobbermalme (Røros) og Sølvmalme (Kongsberg). Det er Stenkullene, der give de

britiske Øer deres industrielle Overlegenhed. Storbritannien's Kullejer indtage et Areal af ca. 30,000 □ Km., og af Jærnmalme brødes 1892 omtrent Halvdelen af hele E.'s Produktion. Forholdsvis ubetydelig er Indvindingen af Tin, Kobber og Bly, medens Saltproduktionen derimod er stor. De mellemeuropæiske Bjærgegne, fra det franske Centralplateau indtil Siebenbiirgen, ere et malmrigt Strøg, der mange Steder har givet den industrielle Udvikling Fart og derigennem virket fortættende paa Befolkningen. De vigtigste Stenkullejer ere især knyttede til Centralplateauets Østside, til Nordranden af de rhinske-belgiske Skiferbjærge samt til Böhmen og Schlesien. Harz og Erzgebirge ere begge sølvrige Bjærge med gammel Grubedrift. Mansfeld-Kobberskiferen er især produktiv i det nordlige Thiiringen. Saavel de vestlige Karpather som Siebenbiirgen ere rige paa Guld og andre Metaller, medens Idria i Krain er et af de faa Findesteder for Kvægsølv. Ogsaa med Stensalt (Stassfurt, Sydtyskland, Galizien, Siebenbiirgen) er Mellemeuropa vel forsynet, ja selv Petroleum findes i anselige Mængder i Karpatherne. Spanien er et af de første Bjærgværkslande i E. og ubetinget Nr. I med Hensyn til Mineralskattenes Mangfoldighed. Italien er af geologiske Grunde fattigt paa værdifulde Mineraler, Salt, Svovl og Jærn dog undtagne. Paa Balkan-Halvøen var Bjærgværksdriften i tidligere Tider langt betydeligere end nu.

Klima.

E.'s Klima præges af de fremherskende vestlige Vinde og af den stadige Vekselvirkning med Atlanterhavet mod Vest. Det er E.'s store Fortrin at være bygget saaledes, at Havvindene kunne spredes langt mod Øst uden at møde synderlig Hindring. Sammenlignet med andre Fastlandes Vestrande under lignende Bredder er E. tilmed i særlig Grad begunstiget; thi Nordatlanterhavet har et betydeligt Varmeoverskud indtil højnordiske Bredder, og Lufttrykfordelingen er en saadan, at dette Varmeoverskud i sjælden udstrakt Grad kan komme vor Verdensdel til Gode selv i de nordligste Egne. Atlanterhavets Indflydelse svækkes dog, som rimeligt er, jo længere vi komme mod Øst, alt som E. breder sig ud til større, kontinentale Flader.

Den gennemsnitlige Lufttrykfordeling (saaledes som denne oprindelig er fremkaldt af Temperaturforskelligheder) bestemmer de herskende Vinde, og disse lede atter til Dels Temperaturens og Fugtighedens Fordeling over de Egne, som de beherske. De ekstreme Typer repræsenteres af Januar og Juli. Januar er den Maaned, i hvilken E.'s klimatologiske Begunstigelse træder stærkest frem. Da er Luftcirkulationen kraftigst; største Delen af E. staar umidelbart under Indflydelse af det store Nordatlanterhavs- og Ishavslavtryk (se Atlanterhavet); dette og det konstant høje Lufttryk S. V. f. E. (det azoriske Højtryk) betinge de N. f. Alperne fremherskende vestlige, milde og fugtige Luftstrømninger. Det store Vinter-Højtryk, som i denne Vintermaaned hviler over det indre asiatiske Fastland, sender dog en Højtryk-»Tunge« mod Vest, gennem de sydrussiske Stepper helt ind i det sydlige Centraleuropa og over Alpeegnene indtil Egnen ved Lyon. S. f. denne » Højtrykakse «, der i Forbindelse med de topografiske Forhold kommer til at virke som en Art »Vindskel«, fremherske østlige eller nordlige Vinde, altsaa i det sydligste Rusland og i de nordlige Middelhavsegne, hvor Luften samtidig drages mod de relativt lave Lufttryk, der i Vintertiden hvile over Sortehavet og over Middelhavets enkelte Afsnit; langs visse Kyster (f. Eks. den dalmatinske) give de topografiske Forhold da ofte Anledning til Faldvindsfænomener. Over det indre af den skandinaviske og pyrenæiske Halvø hvile lukkede Vinterhøjtryk. I Juli er den normale Lufttrykfordeling noget simplere. Det azoriske Højtryk, der har skudt sig ind over hele Sydvesteuropa, betinger da sammen med det store Fastlandslavtryk mod Sydøst og det svagere udprægede Nordatlanterhavslavtryk de fremherskende vestlige og nordvestlige Strømninger. Over det indre af den skandinaviske og pyrenæiske Halvø findes lukkede Lavtryk, til Dels med egne Vindsystemer. Foraar og Efteraardanne Overgangen mellem begge Typer.

Den aarlige Middeltemperatur ligger i E. mellem ca. + 19 og — 8, i de store Træk aftagende fra Sydvest mod Nordøst. Medens de sydligste Middelhavsegne (Sydspanien, Sicilien, Sydgrækenland, Kreta) have en Aarstemperatur af mellem 18° og 19°, synker denne ved den lokale Kuldepol i det indre af den finske Lapmark til — 3° og 0. f. det hvide Hav endnu dybere. 0°-Aarsisotermen, der i Skandinavien's Indre gaar S. f. den 65. Breddegrad, berører videre Haparanda og Archangelsk, forløber dermed med sydøstlig Retning gennem Nordrusland og Sibirien for ved Østasien's Kyst først at træffes under Paris'es Bredde — en god Illustration til E.'s klimatiske Begunstigelse. Langs E.'s Vestkyst fra Gibraltar-Strædet til Nordkap hersker relativt ensartede Middeltemperaturer, og i Varmeliniernes Forløb over det nære Nordatlanterhav ses tydelig Virkningerne af de milde Sydveststrømninger, der ledsage E.'s Vestkyster og drive det lune (»Golfstrøms«) Driftvand langt mod Nord.

I Januar Maaned træder E.'s klimatiske Fortrin klarest frem.

Middeltemperaturen aftager i de store Træk fra Sydvest mod Nordøst. Den yderste sydvestlige Del af den pyrenæiske Halvø og det sydligste Sicilien have Januar-Middeltemperaturer paa ca. 12°; ved E.'s nordøstligste Hjørne er denne sunken til — 22°. I ingen anden Maaned udviske de milde Sydvestvinde i højere Grad Virkningen af stigende Bredde langs Vestkysten af E. Mellem Januartemperaturen for Gibraltar (ca. 12°) og Fruholm (71° 6' n. Br. ca. — 3°) er der kun en Forskel af 15°. Under Asien's Østkyst beløber den tilsvarende Differens sig til over det dobbelte. For Vest-, Mellem-, Nord- og Østeuropa er først og fremmest Beliggenheden i Forhold til det aabne Atlanterhav og Landets Tilgængelighed for Søvindene bestemmende for Isotermernes, her sædvanlig nordsydlige, Forløb og indbyrdes Afstand. I Sydeuropa aftager Temperaturen i Alm. med voksende Bredde, dog skaber Beliggenheden af (det koldere) Land og (det lunere) Vand talrige Bøjninger i det enkelte. De topografiske Forhold give paa adskillige Steder Anledning til store Forskelligheder i Middeltemperaturen paa korte

Afstande. Dette er selvfølgelig Tilfældet mellem Alpeegnene og det nordlige Middelhav og fremtræder i større Forhold mellem den skandinaviske Halvøs Vestkyst og det indre.

I Juli Maaned aftager Middeltemperaturen regelmæssigere med voksende Bredde, og i Varmeliniernes Forløb spores tydelig Havets, paa denne Aarstid kølende Indflydelse; Isotermerne hæve sig mod Nordøst over det indre af det stærkt opvarmede Kontinent. Store Dele af de sydlige Middelhavsegne have en Middeltemperatur for Juli af over 26^0, medens denne ved Ishavets Kyst, i den nordrussiske Tundra, synker under 10^0. Skovvækst kan ikke mere trives her, hvor Sommeren er for kort, hvor selv Midsommerdage kunne bringe Frost, og hvor raakolde Ishavsvinde, klamme Taager stryge ind over det aabne Land. Juli-Isotermen for 20°, der forløber midt mellem Østersø og Middelhav, deler omtrent den østeuropæiske Slette i to lige store Dele, og her naar Sommervarmen sit Højdepunkt i den kaspiske Steppe. (Astrachan 25,5°). Paa den skandinaviske Halvø er Forholdet det omvendte af i Januar: Vestkysten er forholdsvis kølig, det indre, i Læ for Havvindene, varmt. Hvad de gennemsnitlig og absolut laveste og højeste Temperaturer angaar, skulle vi blot gøre følgende Bemærkninger: De laveste Vintertemperaturer iagttages selvfølgelig i det indre af Nord- og Østeuropa, hvor man lejlighedsvis kan se Kvægsølvet fryse. I det europæiske Rusland er observeret Kuldegrader paa henimod 50^0, saa langt mod Syd som ved det asovske Hav endog -41! I Karasjok i det indre af Nordnorge iagttoges 1. Jan. 1886 en Temperatur af $-51,^0_4$ (sammesteds er iagttaget en Sommertemperatur af 31^0, 29. Juni 1893). I Christiania har Temperaturen varieret (1888—95) mellem $-$ 29,5 og 33,9, (efter Mohn: Klimatabeller I. Temperatur 1895), i Danmark mellem -7- 29° (1893) og $+$36°. I det indre af Sverige er iagttaget Minima under 45^0 Kulde og Maksima omkring 35°. I Skotland høre Minima paa under $-$ 20° ikke til Sjældenhederne i meget strenge Vintre, og saavel i det indre af den pyrenæiske Halvø som i Norditalien forekomme lejlighedsvis Minima paa $-$ 20^0; i det indre af Balkan-Halvøen synker Temperaturen til Tider endnu dybere. De absolut højeste Temperaturer ere mindre varierende og naa næsten overalt 30^0, i Sydeuropa over 40°. Kun paa visse Strøg af den norske Vestkyst og i største Delen af Skotland naa de højeste Temperaturer ikke over 30°. For E. som Helhed er Atlanterhavet den store Fugtighedskilde; for Sydeuropa spiller ogsaa Middelhavet en væsentlig Rolle. I det store og hele aftage derfor Regnmængderne fra Atlanterhavskysten mod Fastlandets Indre; men Terrainforholdene gribe paa forskellig Vis modificerende ind. Størst er Nedbøren, hvor en Bjærgkæde ligger tværs af den fremherskende, fugtige Vestenvind især i Havets Nærhed; saadanne Bjærgdrag have en Regn- og en Tørside, medens Højdedrag, der ligge parallelle med den herskende Regnvind, ikke have nogen saadan Modsætning. Som de regnrigeste Punkter i E. kunne nævnes: The Stye (i Cumberlandsdistriktet, England) med 472 Cm., Ben Nevis (Skotland) 368 Cm., den portugisiske Serra da Estrelle med indtil 350 Cm., og endelig visse Dele af Alpernes Sydskraaning og af Dalmatiens høje Kystland. Stationen Crkvice (sydlige Dalmatien) har saaledes i Gennemsnit af Aarene 1888 og 1889 424 Cm., og 1889 faldt alene 503 Cm.! Blandt de sydeuropæiske Halvøer er den pyrenæiske som Helhed fattigst paa Regn. Den allerstørste Del af E. har Regn til enhver Aarstid, om end ikke ligelig fordelt over alle Aarets Maaneder; kun de sydligste Middelhavsegne have subtropiske Regnforhold med Vinterregn og Sommertørke. I de nordlige Middelhavsegne bliver Sommertørken mindre decideret, Regnfaldet tilhører her især Foraar og Efteraar. Vesteuropa har ganske vist fortrinsvis Vinter- og Efteraarsregn som Middelhavslandene, men Sommeren er ingenlunde tør, og Klimaets Fysiognomi i Virkeligheden ogsaa af andre Grunde vidt forskelligt. Landene omkring den sydlige Nordsø danne den jævne Overgang fra Egnene med Efteraars- til Sommerregnen i det indre af Fastlandet, og denne samme Overgang sker temmelig brat paa den skandinaviske Halvø, hvis Indre har fremherskende Sommerregn.

Paa Grundlag af Fordelingen af de vigtigste klimatiske Elementer opbygges E.'s Klimaprovinser, der ifølge Sagens Natur sjælden ere skarpt skilte fra hverandre. Det vesteuropæiske-atlantiske Klima faar sit Præg af Oceanets Nærhed; Temperaturerne aftage kun langsomt mod Nord, Sommeren er kølig, Vinteren mild, Klimaet fugtigt og regnrigt, og Regnfaldet tilhører især den koldere Aarstid. Gennem Centraleuropa som Mellemled sker Overgangen til det østeuropæiske Fastlandsklima med de hede Sommere (undtagen længst mod Nord i det højnordiske Klima, N. f. Juli-Isotermen for ca. 12^0), kolde Vintre, de mindre Regnmængder, langvarige Snedække, fremherskende Sommerregn. Sydeuropa endelig har sin egen Klimatype, tilmed temmelig skarpt afgrænset mod det øvrige E. og skærmet for Nordenvindene ved en Krans af Bjærg- og Plateaulandskaber, der i en Bue kunne forfølges fra Gibraltar-Strædet indtil Bosporus. Middelhavet selv er her det centrale, det, som giver Klimaet dets Præg. Vinteren er mild. I Lavlandet bliver Sneen sjælden længe liggende. Sommeren er hed og tør (især mod Syd), Skydækket ringe, Himlens Farve dybere blaa, Lyset mere intensivt, Naturen mere farveprægtig. Regnen falder hyppigst som stærke Byger ofte af kolossal Voldsomhed; »Dagregn« og Taager høre Norden til. (Detailler maa for øvrigt søges under Skildringen af de Lande, hvor disse Klimater findes mest typisk udviklede, altsaa navnlig britiske Øer, Tyskland, Rusland og Italien).

Floder og Söer.

E. er et flod- og sørigt Land; kun i enkelte sydeuropæiske Egne er der til visse Tider Mangel paa rindende Vand. Navnlig den østeuropæiske Slette er i Besiddelse af et rigt udviklet Flodnet. Slettenaturen betinger et ringe Fald og ringe Hastighed. Sejlbarheden og Kulturbetydningen er ganske overordentlig stor; de russiske Floder have fra den tidligste Tid spillet en meget vigtig Rolle i Landets Kolonisationshistorie, og ingensteds i E. ere Floderne i den Grad indvævede i Folkenes Poesi og Historie som her. Vandvejenes Benyttelse fremmes ved Terrainets Natur, det letter Kanalbygningen, hemmes ved Vinterens langvarige

Isdække og ved Foraarshøjvandet (som Følge af Snesmeltningen). Volga, E.'s største og vandrigeste Flod (ca. 3,600 Km., Flodsystem 1½ Mill. □ Km.), munder gennem et mægtigt Delta i Kaspi-Havet, hvorimod Don (ca. 2,000 Km.), Dnjepr (E.'s tredje største Flod, ca. 2,140 Km.) og Dnjestr (ca. 1,400 Km.) søge mod det asovske og sorte Hav. Blandt de russiske Østersøfloder have Weichsel (Visla), Polens Flod, og Njemen (Lifland's Hovedaare) deres Munding uden for Rigets Grænser, hvorimod Düna munder i Riga-Bugten, og den vandrige Neva i det inderste af den finske Bugt. Til Ishavet søger Dvina (ca. 1,200 Km.) og den øde Petschora. Baade som Naturprodukt betragtet og som en Faktor i Folkenes sociale og økonomiske Liv indtage Mellemeuropa's Floder en Mellemstilling med Øst- og Vesteuropa's. Flodlængderne ere mere beskedne. Volga, Donau (ca. 2,800 Km.), Rhin (ca. 1,200 Km.), Loire (ca. 980 Km.) vise denne gradvise Aftagen fra det indre mod Havet; det samme ses i Vandrigdommen. Donau er Mellemeuropa's Volga; dobbelt saa lang som Rhinen afvander den et Flodomraade, der er 4 Gange saa stort som hins. Medens endnu Weichsel har Foraarshøjvande som en Følge af Sne smeltningen og et langvarigt Isdække, have de vestligere mellemeuropæiske Floder allerede vesteuropæisk Karakter med ringe aarlig Vekslen i Vandstand, samtidig med at Højvandet væsentlig skyldes Nedbør i Form af Regn. Weichsel er tillagt i over 80 Dage, Elben ved Hamburg kun i 39 Dage, Donau ved Galatz en lignende Tid. I Vesteuropa behøver man endnu mindre Flodernes Naturveje som Erstatning for en fattigere Kystudvikling. Flodlængderne ere forholdsvis smaa (Themsen 345 Km., Severn 330 Km., Seine ca. 780, Loire 980, Garonne 650 Km.). I Henseende til Vandføring har Seine typisk vesteuropæisk Karakter med ringe aarlig Vekslen, hvorimod de sydligere franske Atlanterhavs-Floder allerede i denne Retning have visse sydeuropæiske Karakterer. I Sydeuropa's bjærgrige Terrain have Floderne ikke haft Plads til at udvikle sig. De sydeuropæiske Halvøer have ingen store samlende Flodsystemer. Floderne have større Fald, uregelmæssigere Vandføring og derfor mindre Kulturbetydning. Mange have Vildbækkes Karakter, føre rigeligst Vand i det regnrige Vinterhalvaar, men svinde i den tørre Sommer ofte aldeles ind. Af de større Floder paa den pyrenæiske Halvø søge Duero (ca. 800 Km.), Tajo (ca. 825 Km.), Guadiana (ca. 725 Km.) og Guadalquivir (ca. 510 Km.) mod Atlanterhavet, Ebro (ca. 750 Km.) mod Middelhavet. Alpefloden Rhône (ca. 810 Km.) tilhører den franske Middelhavsskraaning, medens Po (ca. 650 Km., Flodomraade ca. 77,000 □Km.) og Tiber (ca. 400 Km., Flodomraade 17,000 □Km.) betegne Højdepunktet af Floduvikling paa den italienske Halvø, og Balkan-Floden Maritza (ca. 490 Km.) kun har en Længde som Main. E.'s Søer ere fortrinsvis knyttede til de Egne af Nord-, Vest-, Mellem- og Østeuropa, der bære tydelige Spor af Istidsgletschernes Virksomhed. Rigest paa Søer ere Egnene omkring Østersøen. Finland er gennemvævet med rigt forgrenede, ørige Søer. Nordvestrusland ejer i Ladoga E.'s største Sø (over 18,000 □Km.), medens Onega som den næststørste har et Areal af ca. 9,800 □Km. De svenske Søer Vänern (5,570 □Km.) og Vättern (ca. 1,900 □Km.) komme i Størrelse derefter. Af de britiske Øer er navnlig Irland et sørigt Land. Del nordtyske Moræneland har ligesom Finland og Skandinavien et Utal af Søer. I det sydligere E. træffes Søer i større Antal væsentlig langs Randen af Alpesystemet, især i Schweiz (Genfer-Søen), Sydtyskland (Boden-Søen etc.) og Norditalien (Lago Maggiore, Como, Garda etc.). Specielle Arter af Søer ere Strandsøerne (tyske Østersøkyst, franske Middelhavskyst etc), visse Kratersøer paa den italienske Halvø samt de talrige Saltsteppesøer i det sydøstlige Rusland.

Plantevækst.

De to vigtigste Vegetationsgrænser i E. ere de, der afgrænse det europæiske Skovland fra Tundraen mod Nord og Steppen mod Sydøst. Tundraens Planteformer maa alle kunne udholde lave Temperaturer, maa hurtig kunne tilendebringe deres Udvikling og under denne nøjes med liden Varme. Om Tundraens Vegetation se i øvrigt Tundra. — Grænsen mellem Skoven og Tundraen (den nordlige Trægrænse) forløber midt gennem Kola-Halvøen og fortsættes 0. f. det hvide Hav fra Foden af Kanin-Halvøen mod Nordøst indtil Petschora-Flodens Delta, derfra atter mod Syd til Polarkredsen og følgende denne indtil Ural. I det enkelte er Grænsen stærkt paavirket af de lokale Forhold. Skulde man knytte denne Vegetationsgrænse til en bestemt klimatisk Linie, maatte det nærmest blive til Juliisotermen for 10°. Grænsen mellem Skoven og Steppen er ogsaa væsentlig en klimatisk. I den kaspiske Saltsteppe er Regnfaldet, absolut set, for ringe for en rigere Vegetation; i store Dele af den sydrussiske Græssteppe er det mindre den absolutte Regnsum end Regnmængdens Fordeling over Aaret og Regnfaldets Art, der er det bestemmende for Steppens Optræden. Grænsen mellem Skov og Steppe er dog ikke overalt og udelukkende bestemt af klimatiske Aarsager (eller af saadanne i Forbindelse med Jordbundsforhold); Menneskets Indgriben, Kampen mellem Plantesamfundene spille ogsaa en Rolle, og det er langtfra, at der overalt i Sydøsteuropa, hvor Steppenaturen nu er den herskende, ikke kunde vokse Skov, og store Dele af de nordlige Steppeegne befinde sig for Øjeblikket just i en Overgangsperiode, hvor den lave Steppevegetation gradvis viger for Skoven, og denne sidste har maaske tidligere strakt sig videre mod Syd til den virkelige klimatiske Grænse. Denne kan i de store Træk betegnes ved en Linie, der fra Bessarabien (under ca. 47° n. Br.) løber mod Nordøst over Charkov og Voronesh indtil Volga ved Saratov (ca. 52° n. Br.) og derfra videre mod Øst til Orenburg. Om de toneangivende Planter i den sydrussiske Græssteppe se i øvrigt Art. Steppe og Rusland (Afsn. »Planteverden«). Overgangen til den kaspiske Saltsteppe finder Sted i Volga-Egnene omkring 50° n. Br. og paa Ergeni-Højene. Planterne her ere for største Delen ogsaa om Sommeren hensatte i en Hviletid, og de maa gribe til de forskelligste Udveje for at udnytte den ringe Fugtighed og værne sig mod den hede Sommer. Snart er det Løgplanter, der tilbringe den største Del af deres

Liv i Knopform i Jorden, snart kortvarige, enaarige Urter, som hurtig modne deres Frø og derpaa dø bort; mange af de fleraarige Urter ere mere eller mindre tilbøjelige til at forvede, have smaa, læderagtige, stive, haarede Blade; nogle mangle næsten aldeles normale Løvblade, have Tilbøjelighed til Torndannelse eller uddanne succulente, vandholdige Dele.

Inden for det europæiske Skovland kan, med Henblik paa saavel floristiske som fysiognomiske Ejendommeligheder, adskilles visse **Hovedafsnit**, der kortelig skulle karakteriseres: Det skandinavisk-finske Skovbælte optager de lavere Egne af den skandinaviske Halvø uden for Højfjældsegnene og Tundraen, fra Nordkap indtil ca. 61° n. Br.; endvidere den sydlige Del af Kola-Halvøen og største Delen af Finland. Den nordeuropæiske Hvidbirk (*Betula pubescens* ell. *B. odorata*) danner sammen med Rødgran og Fyr næsten udelukkende Skoven, og Hvidbirken er dennes yderste Forpost mod Nord paa den skandinaviske Halvø. Den øvre Skovgrænse ligger under 67° n. Br. paa den norske Vestkyst i en Højde af ca. 400 M., paa Østsiden af Sulitelma derimod først i 680 M.'s Højde. Følger man den svenske Østersø-Kyst mod Nord, forsvinde af sydligere Træformer først Egen under ca. 61° n. Br., Asken under ca. 62°, Linden, Lønnen og Hasselen mellem 63 og 64°; i det indre af Landet vige disse Trægrænser dog langt mod Syd. — Den østeuropæiske Slettes mægtige Skovareal kan passende inddeles i tvende Afsnit, et nordligt, i hvilket Naaletræerne ere fremherskende og overalt give Landskabet dets særegne mørke Karakter, medens Løvtræerne, af hvilke Birken er den vigtigste, ere underordnede, og et sydligt, hvor en Række forskellige Løvtræer, især Eg og Lind, optræde og i broget Blanding sammen med enkelte Naaletræer fra det forrige Bælte præge det mellemrussiske Landskab. Grænsen.mellem de to Bælter er meget vag, men falder dog nogenlunde sammen med Nordgrænsen for Egen i Forbindelse med Sydgrænsen for den sibiriske Ædelgran og kan drages fra Sydspidsen af Onega-Søen mod Sydøst indtil nedre Kama (under ca. 56° n. Br.). Ural-Bjærgene danne ingen Hindring for Plantevandring, thi adskillige sibiriske Træformer have udbredt sig over største Delen af Nordrusland, hvor de danne en væsentlig Bestanddel af Skoven. Mellem St. Petersborg og Archangelsk ere Fyr, Gran og Bævreasp herskende i Skoven, der er kranset af Ælekrat og blandet med Birke. Rødgranens Nordgrænse gaar fra Foden af Kanin-Halvøen mod Nordøst til Petschôra-Deltaet, hvor den endnu findes under 67½° n. Br. 0. f. det hvide Hav danner den Skovgrænsen; dog er der ikke stor Afstand mellem de konkurrerende Træformers, Granens, Lærkens, Fyrrens og Birkens Polargrænse, ja 0. f. Petschora gaar Lærken endog lige saa højt mod Nord som Granen. Foruden den sibiriske Lærk, der findes mod Vest til Onega-Søen, have ogsaa Zirbelfyrren (den sibiriske Ceder) og den sibiriske Ædelgran bredt sig over det nordøstlige Rusland, hvis Skove derfor knytte E.'s og Nordsibirien's til hinanden. — I det mellem- og sydrussiske Skovbælte optræder en Række Løvtræer, der enten mangle eller ere sparsomme i det nordlige Naale- og Birkeskovsbælte. Skovene have en mere vekslende Sammensætning. Af ny tilkommende Træformer maa nævnes Linden, hvis Nordgrænse kan drages fra Nordranden af Onega-Søen mod Sydøst til 60° n. Br. Den findes ogsaa i Vestsibirien, hvorimod dette ikke gælder Egen, der standser ved Ural; Bøgen mangler derimod næsten ganske i den østeuropæiske Slette, hvor den foruden paa Krim kun findes længst mod Vest i Polen, Volhynien og Podolien. Langs Floddalen skyder Skoven sig længst ned i Steppen, og det er væsentlig Løvtræerne, der her ere Skovlandets yderste Poster. Det mellemrussiske Løvskovsbælte glider jævnt over i det sydlige Skandinavien's og det mellemeuropæiske Lavlands Skovformation, der mod Vest tillige omfatter det nordfranske Lavland og de britiske Øer. Bøgen er her en ny tilkommende Karakterform. Fra det sydlige Norge forløber dette Træs Østgrænse tværs gennem Sydsverige og betegnes længere Syd paa ved en uregelmæssig Linie fra Königsberg til Krim (dog med Omgaaen af de nedre Donau-Egne). Dette Træs Østgrænse kan omtrent sættes som Skel mod det mellemrussiske Løvskovsbælte. Om Danmark's Skove se Danmark. I den nordvestlige Del af det nordtyske Lavland vare Løvtræer, især Eg og Bøg, tidligere de toneangivende, mod Nord langs Østersø-Kysten isprængt med Naaletræer, medens disse sidste bleve mere fremtrædende i de indre og østlige Egne af Lavlandet. Skovrydningen i den historiske Tid blottede store Strækninger, og Nutidens Nyplantninger bestaa væsentlig af Naaletræer, især Fyr. Bøgen danner dog endnu i Nordtyskland lige saa prægtige Skove som i Danmark. Rødgranen findes i Lavlandet kun vildtvoksende 0. f. Weichsel, medens Fyrren oprindelig kun synes at have manglet i det yderste Nordvest. Taksen forekommer hist og her, Enen overalt. Blandt Skovens Bestanddele maa i øvrigt nævnes Eg, Ask, Ælm og Lind, Hvidbirk, Sort-Ællen og talrige Pile, de to sidste især karakteristiske for de brede, periodisk oversvømmede Dalstrøg. De herskende og oprindelige Skovtræer paa de britiske Øer ere: Fyrren i Skotland, Sommer- og Vintereegen i England og Wales. Bøgen er ligesom i Danmark først senere indvandret. Karakteristiske for Skovene her ere tillige Kristtorn og Taks, der begge naa anselige Størrelser. Fyr og Gran mangle som skovdannende Træer. Ædelgran forekom tidligere, men er uddød. Store Strækninger, især mod Vest, ligge hen som Hede, medens Mosenaturen navnlig er karakteristisk for Irland. Skønt Frankrig's Flora og Vegetation i Hovedsagen har det almindelige mellemeuropæiske Præg, er dette Land dog plantegeografisk et Overgangsomraade mellem Nord og Syd, Vest og Øst. Nordfrankrig er en Udløber af Nord- og Mellemtyskland med samme Karakterformer som hist; det yderste Vestfrankrig derimod er ligesom de yderste vestlige Egne af de britiske Øer Hjem for adskillige Planter, der ere bundne til det typiske Kystklima. Centralfrankrig endelig slutter sig nær til det centraleuropæiske Bakke- og Bjærgland, hvis Grænse mod det foregaaende Omraade omtrent er betegnet af Ædelgranens Nordgrænse ved Foden

af de mellemeuropæiske Bjærge, og som fra Centralfrankrig i Vest naar til Karpatherne mod Øst og mod Syd indtil det indre af Balkan-Halvøen. Plantedækket her, stærkt varieret efter det vekslende Terrain, er dels sammensat af de samme Former, der danne Vegetationen i de nordlige Sletter, dels af ny Elementer, snart af sydeuropæisk, snart af sydøsteuropæisk (pontisk) Herkomst. I Sletterne ved Theiss se vi en Gentagelse i det smaa af de sydrussiske Stepper. Den ægte Kastanje er saavel Øst som Vest om Alperne udbredt fra Rhin-Sletten til Ungarn, og Donau-Landets Løvskove ere langt mere mangfoldige i Sammensætning end de nordlige Sletters. Mange ny, karaktergivende Former træde til: Egearter, Sølvlind, Ahornarter, ny Fyrrearter etc. Bjærgskovenes Karakter er mere ens over det hele Omraade, skønt ogsaa de forskellige Bjærgegne have hver deres karakteristiske Former. Oven over Egens, Bøgens og Ædelgranens Bælte bliver Rødgranen den herskende og derover paa visse Steder Zirbelfyr og Lærk, indtil endelig Højfjældsfloraen med sine buskformede Fyrrearter, sine Pile, Alperoser og talrige »alpine« Planter klæder Toppene af de højeste Bjærge. En Sneregion i større Udstrækning saa godt som plantebar have kun Alperne og Pyrenæerne (se i øvrigt Alpeplanter og de specielle Artikler vedrørende de enkelte europæiske Bjærge).

Medens Højnordens Flora har cirkumpolar Karakter, medens Mellem- og Østeuropa's Plantebeboere saavel i Skov som Steppe knytte E. til de tilgrænsende Egne af Asien, men begge Omraader tilsammen floristisk ere en Del at det »nordlige Florarige«, ere Middelhavsegnene i denne Retning afvigende fra det øvrige E. og danne sammen med Nordafrika og store Strækninger af Forasien et andet »Florarige«, det »mediterran-orientalske«.

Den ægte, stedsegrønne Mediterranflora i snævrere Forstand er væsentlig knyttet til det lavere Land og naar hurtig sin øvre Grænse, der (med Olivenkulturen som Maalestok) sædvanlig ligger mellem 4—700 M. Over denne Grænse antage Bjærgskovene, hvis lavere Egne præges af den ægte Kastanje, lidt efter lidt en mellemeuropæisk Karakter.

Blandt ægte sydeuropæiske Vegetationsformationer kunne følgende især nævnes: Klippestepper, »Maquis« og Mediterranskove. Fra Sydfrankrig's til Grækenland's Klipper findes et almindelig udbredt, i Sydfrankrig under Navnet »La garigue« kendt Plantesamfund, en tør, lav, stedsegrøn Buskvegetation, en Slags »Klippesteppe«, der vokser i muldfattig Jord, hvor den nøgne Undergrund næsten overalt stikker frem. Foraaret er her den skønneste Tid, Sommeren er Hviletid, men mange Planter ere i Vækst hele Aaret igennem. Blandt denne lidet tiltalende Plantevæksts mest fremtrædende Former kunne nævnes den buskformede Kermes-Eg, Timian, Cistus, Lavendel, Pistacia, Smilaks og Rosmarin. Det er hyppig en »sekundær« Vegetation, der vokser paa gammel Skovbund. I Sydfrankrig ser man hist og her iblandede Stenege eller Aleppofyrre som Rester af den tidligere Skov. — De mediterrane Maquis'er ere en sædvanlig kun 1—2 M. høj, for Kulturen næsten unyttig, aromatisk Krattformation, der danner et »næsten uigennemtrængeligt Virvar, sammenfiltret med tornede Slyngplanter «. De sammensættes væsentlig af stedsegrønne Buske, blandt hvis karakteristiske Former kunne nævnes: Myrter, Buksbom, Nerium, Oliven, der kan kaldes Middelhavs-Floraens Symbol, Laurbærtræet, *Phillyrea*, Jordbærtræet (*Arbutus Unedo*), Kristtorn, *Erica arborea*, *Spartium junceum*, Arter af *Genista*, *Ruscus* og især *Cistus*, der navnlig i visse Egne af den pyrenæiske Halvø give store Strækninger Karakter. Blandt de slyngende og klatrende Former kunne nævnes *Rubus*-Arter, *Smilax aspera*, *Rosa sempervirens*, *Clematis*-Arter o. a. Maquis ere almindelig i Middelhavsegnene, sjældne dog paa Sicilien, men dække til Gengæld navnlig vide Strækninger af Corsica, for hvis Røverbander de have været et fortrinligt Smuthul. — I de lavere mediterrane stedsegrønne Skove spille navnlig Egene (især *Quercus Rex* og *Quercus Suber)* en Rolle, dernæst Fyrrearter som Pinien ell. Aleppofyrren; som Underskov findes væsentlig de samme træ- eller buskagtige Planter, der for sig alene danne de solaabne Maquis eller Klippestepperne.

Kulturplanter. En kulturløs Polarzone, der udelukker Agerdyrkning i egentlig Forstand og kun tilsteder Dyrkning af visse haardføre Haveplanter, træffes kun længst mod Nord i den russiske Tundra og den nordlige Del af Kola-Halvøen og den skandinaviske Halvø. Kun Rensdyrnomader, Jægere og Fiskere kunne friste Livet i disse Ødemarker. Ingensteds i Verden rækker Kornavl saa højt mod Nord som paa Norge's begunstigede Vestkyst. I Sverige ophører Kornavl henimod 69° n. Br. Rug, Byg og Havre ere dette Lands vigtigste Kulturplanter. Hvede dyrkes i større Maalestok kun i Göta- og Svealand; dog har man forsøgsvis, og med Held, dyrket Sommerhvede endog i Sverige's nordligste Len. I Nordrusland ser man langs Vejen mellem St. Petersborg og Archangelsk den ene Kulturplante forsvinde efter den anden. Under ca. 63° er det forbi med Hvededyrkning, lidt nordligere forsvinder Havren, under ca. 64° Hørren; derimod naar Hampen her 64½° og giver endnu ved Dvina-Deltaet taaleligt Udbytte. Rug og Byg naa ogsaa her videst mod Nord, den sidste findes endog længere Øster paa ved Petschora endnu ved 66° n. Br., medens Rug kun modnes her i særlig gunstige Aar. Ogsaa Kartofler høre her som i Skandinavien til de mest udholdende Kulturplanter. — Først S. f. 62—63° n. Br. træder ogsaa Dyrkningen af Vintersæd til, dog ere Kornsorterne endnu de samme, og først S. f. den 50. Grad optræde af ny, vigtigere Kulturplanter Majsen og Vinen, samtidig med at Hvededyrkningen finder gunstigere Betingelser, og ogsaa Tobaksavlen stedvis faar forøget Vigtighed. E.'s Vestkyst fra Spanien til Skotland har vel visse Klimattræk fælles navnlig om Vinteren, men Forskellighederne i Sommerklima ere dog saa betydelige, at de sætte iøjnefaldende Spor i Kulturlandets Ydre. I den sydligste Del indtil Loire-Mundingen dyrkes endnu Vin og Majs i det store; i Bretagne, Normandiet, Sydvestengland, Wales og største Delen af Irland modnes Vin og Majs ikke mere; endnu dyrkes dog Hvede, skønt den fugtige Sommer ikke er denne Plante særlig gunstig. Den store Luftfugtighed og

rige Regnmængde fremkalder til Gengæld navnlig en yppig Græsvækst; Nordvesteuropa er Engenes Land. Den nordligste Del omfatter den yderste nordøstlige Del af Irland, det vestlige Skotland og de nærliggende Øer; Hvede kan ikke mere dyrkes eller kun i ringe Grad; Hovedkornsort er Havre. I England er Hveden, i Skotland Havre og Hvede, i Irland Havre og Kartofler fortrinsvis Genstand for Dyrkning. Frankrig's vigtigste Kornsort er Hvede, men Majs finder gode Betingelser i Garonne-Landet. Tyskland (især Nord- og Østtyskland) og det tyske Østerrig's Hovedkornsort er Rugen, medens Ungarn's og Rumænien's Sletter bugne af frodige Hvede- og Majsmarker. Kartoffelavl har navnlig i magrere Egne den største Betydning. Dyrkning af Sukkerroen er i stadig Vækst, og ogsaa Tobak, Humle og Hør ere almindelig udbredte mellemeuropæiske Kulturformer. Vindyrkning i større Maalestok træffes endnu i Tyskland ved Saale, Elben og Oder indtil henimod 52^0 n. Br. Rusland er E.'s egentlige Kornkammer; noget over $^1/_3$ af Agerlandet er indtaget til Dyrkning af Rug; Hvedeproduktionen er den største i E., og ogsaa Dyrkning af Havre og Byg er enorm; Majsdyrkning derimod underordnet. Vinavl er mest fremtrædende i Bessarabien og paa Krim. — I Sydeuropa's subtropiske Kulturzone kommer en Række ny Kulturplanter til; ingensteds er Udvalget saa stort som her, Kulturlandets Fysiognomi saa forskelligt. Kunstig Vanding er hyppig nødvendig, hvis Jorden ikke skal forblive Steppe. Blandt de egentlige Kornsorter er Hveden den almindeligste, dernæst Majs. Stedvis, som i Po-Sletten og visse Dele af den pyrenæiske Halvø og Balkan-Halvøen, hvor Overrisling i det store er mulig, findes endog Dyrkning af Ris. Den sydeuropæiske Kulturzone er især præget af Olivendyrkning. Pistacier, Figen, Mandler, Kastanjer, Granatæbler og Vinen vokse overalt i de lavere Egne. For Silkeavlens Skyld plantes det hvide Morbærtræ. Sukkerrør og Bomuld minde enkelte Steder om fjerne tropiske Egne, Daddelpalmen (hvis Frugter kun hist og her modnes) om Ørkenbæltet mod Syd. Blandt ny tilkommende Tekstilplanter kan nævnes Esparto-Græsset i visse Egne af den pyrenæiske Halvø.

Dyreliv.

E. hører dyregeografisk til den store »Region« som A. W. Wallace har kaldet den palæarktiske (se Dyregeografi), og som omfatter den gamle Verdens Fastland fra Atlanterhavet (med Island, britiske Øer, Azorer, Canarer, Capverder) i Vest til Stillehavet i Øst, fra Ishavskysterne mod Syd til dybt ind i den nordafrikanske og arabiske Ørken, til Hindukush, Himalaja og det sydlige Kina. Af denne Regions fire »Provinser« omfatter den ene, den europæiske (cisalpin-europæiske), kun Dele af E., nemlig Landet mellem Atlanterhav og Ural, mellem Ishavet og Pyrenæer-, Alpe-, Balkan-Systemet, medens Sydeuropa tilhører den mediterrane Provins. I den historiske Tid ere mange, især større, Dyreskikkelser aldeles forsvundne, navnlig fra Vest- og Mellemeuropa, andre ere deres Undergang nær, have draget sig tilbage til afsides, tyndt befolkede Egne af Sletten eller færdes nu kun i de højere Bjærgegnes Skovensomhed; andre leve i Sletten mere eller mindre kun af Menneskets Naade. Den brune Bjørn bebor nutildags kun Syd- og Østeuropa's samt Skandinaviens Skove. I Tyskland, England, Frankrig, Belgien, Holland, Danmark og Sydsverige er den udryddet. I tidligere Tider beboede Lossen næsten hele Mellemeuropa, men blev ivrig forfulgt og er i den historiske Tid forsvunden fra største Delen af E. Vildkatten træffes i største Delen af E. med Undtagelse af Skandinavien, Nord- og Mellemrusland. Jærven, der nu kun bebor de nordligste Dele af E. (Asien og Amerika), var tidligere langt mere udbredt. Den almindelige Ulv er trods alle Forfølgelser endnu forholdsvis hyppig og finder i Bjærgskove, Græsstepper, Sump- og Sivtykninger Smuthuller nok. I den historiske Tid er den forsvunden fra største Delen af Tyskland, fra Danmark, England og visse Dele af Schweiz. Sjakalen træffes stadig paa Balkan-Halvøen (og paa visse dalmatinske og græske Øer). Zobelen er forsvunden paa denne Side af Ural, og omtrent udryddet i Mellem- og Vesteuropa er Bæveren, der endnu træffes i ringe Tal ved Elben og i Digebygningerne ved Rhône-Mundingen, men har efterladt Minde om sin tidligere videre Udbredelse i en Række Stednavne. Bison'en, der nu er fredet i en enkelt Skov i Lithauen, fandtes endnu ved Midten af 18. Aarh. i Østpreussen; Uroksen derimod er for længst uddød. Elsdyret var tidligere langt videre udbredt, men træffes nu kun i afsides Egne mod Nord og Øst. Krondyret forekommer nu kun sparsomt, hyppig fredet ligesom (det sydeuropæiske) Daadyret i Mellemeuropa. Vildsvinet er endnu ret almindeligt selv i Egne af Mellem- og Vesteuropa, medens Gemsen og især Stenbukken blive sjældnere i de mellem- og sydeuropæiske Bjærgegne for hver Dag, der gaar. Blandt forsvundne Fugleformer maa nævnes Geirfuglen, der fordum rugede ved Island og Færøerne.

Den cisalpin-europæiske Provins har næppe 100 Arter af Pattedyr, og over Halvdelen af disse ere mindre end en Rotte; selv de europæiske Hovdyr som Vildsvin, Krondyr og Raadyr ere kun mellemstore Former. Rovdyrene ere især repræsenterede af Ulv, Ræv, Grævling, Husmaar, Skovmaar, Væselen, Ilderen, Odder og Vildkat, Insektæderne af Pindsvin, Muldvarp og flere Spidsmus; af Gnavere findes Egern, Hamster, Syvsovere, Studsmus og egentlige Mus (Mus og Rotte), Bæveren og Haren. De centraleuropæiske Bjærge, der klimatisk ere en Kuldepol i Sletten, have bevaret et Dyreliv, der enten er ejendommeligt for dem eller genfindes i Højnorden: Bjørn, Los, Gemse, Stenbuk, Murmeldyr ere karakteristiske Former; Sneharen og Hermelinen pege mod Højnorden. Atlanterhavskysten besøges af den almindelige spættede Sæl, af forskellige Hvalarter: Delfiner (Marsvin), Næbhvaler (*Hyperoodon*, *Ziphius*) og ægte Finfiske (*Balaenoptera*). Blandt Fuglene ere især Finker, Drosler og Løvsangere talrige; Nattergalen hører til denne Provinses mest karakteristiske Former. Fugle med stærkt metalglinsende Farver ere sjældne: Isfuglen danner en Undtagelse. Blandt Klatrefugle er især Slægten *Picus* (Spætter) fremtrædende. Blandt Rovfuglene ere Ørnene (*Aquila*, *Haliaetus*) de største; blandt Vadefuglene kunne især nævnes Trapper, Traner, Storke og Bekkasiner, medens Svømme-

fugle i stort Antal især befolke Nordvesteuropa's Klippekyster. Bjærgegnene have blandt særegne Typer Lammegribben, medens andre som Fjæld-rypen og Snespurven knytte den alpine og højnordiske Fauna til hinanden. Krybdyrene ere lidet talrige: *Lacerta vivipara* er udbredt fra Alperne til Polarkredsen; Staalormen er almindelig overalt. De største Former af Slanger ere de giftløse Snoge, medens Giftslangerne ere repræsenterede af de mindre Hugorme. De haleløse Padder tilhøre især Slægterne *Rana*, *Hyla* og *Bufo*. Blandt Halepadderne adskillige Salamandre, deriblandt den for Alperne ejendommelige *Salamandra atra*. Blandt Ferskvandsfiskene er Karpegruppen den stærkest repræsenterede. Landsneglene tilhøre især de tre Slægter *Helix*, *Limax* og *Arion*. — Om Tundraens karakteristiske Dyreformer se Tundra. — Sydøsteuropa's Stepper have deres ejendommelig tilpassede Former. De mest fremtrædende Steppeformer ere visse Gnavere, der ofte optræde med kolossalt Antal. Klima og Vegetation i Steppen tvinge mange af de større Dyreformer til at foretage betydelige Vandringer: her som i andre Retninger fremmer Steppen Bevægelighed. Blandt Steppens Dyreformer kunne nævnes Springmusene (*Dipus jaculus* o. a.). Jordegern (*Spermophilus*) ere paa visse Steder en ren Landeplage. Til de østlige Steppers ejendommelige Gnaverformer høre Steppemurmeldyret, »Bobaksen (*Arctomys bobac*), en nær Slægtning af Alpernes Murmeldyr, Blindmus (*Spalax*), Hamster-Arter, talrige Markmus, Steppe-Lemming og Dværg-Pibeharen (*Lagomys pusillus*), der i hvert Tilfælde indtil for ikke lang Tid siden fandtes i Stepperne ved nedre Volga. Endnu i Slutningen af 18. Aarh. fandt man Bæveren langs enkelte af de sydrussiske Steppefloder. Af Insektædere maa fremhæves Desmanen (*Myogale moschata*), blandt Rovdyrene Korsak-Ræven hinsides Volga. Ulv, Ræv og Hermelin træffes i Steppen, og den brune Bjørn strejfede for ikke lang Tid siden saa langt mod Syd som til Ukraine. Saiga-Antilopen træffes først hinsides Volga, men strejfede i 18. Aarh. mod Vest til Polen. Blandt Fuglene nævnes især adskillige Arter af Trapper og talrige Vade- og Svømmefugle langs Flodernes og Søernes Bredder. Lærker forekomme hyppig i enormt Antal, og ogsaa Rovfuglenes (Gribbe, Falke, Ørne, Hede-Uglen) Tal er anseligt (fra Kirgisersteppерne kendes alene 45 Arter Rovfugle). — I Sydeuropa mødes nordafrikanske og forasiatiske Typer med dem, der komme fra Nord, og Artsrigdommen er derfor størst her. Den mediterrane Provins har enkelte ejendommelige Former saaledes en Desman (*Myogale pyrenaica*) i Pyrenæerne og Nordspanien, Gibraltaraben (*Macacus Inuus*, indført?) knytter Sydeuropa til Nordafrika, det samme gør Genetten paa den pyrenæiske Halvø (og Sydvestfrankrig), *Herpestes Widdringtoni* Sydspanien, *Hystrix cristata* (Sicilien og Syditalien) og to Flagermus (*Molossus Cestonii*, *Miniopterus Schreibersii*), der trænge frem mod Nord til Schweiz og det sydøstlige Frankrig. I Corsica's og Sardinien's Bjærgegne leve Muflon'en (*Ovis musimon*); Daadyret findes i vild Tilstand kun i Spanien, Sardinien og Grækenland, ligesom ogsaa Kaninens oprindelige Hjem synes at være denne Provins. Sjakalen træffes endnu paa Balkan-Halvøen. Blandt de mediterrane Fugle kunne nævnes visse Gribbe (*Vultur monachus*, *Gyps fulvus*), Biæderen (*Merops apiaster*), Flamingo'en (der ruger i Sydspanien). Krybdyrfaunaen viser i høj Grad Tilnærmelse til Afrika. En Sumpskildpadde (*Cistudo lutaria*) gaar mod Nord til Midtfrankrig. Et stort og smukt indtil 80 Cm. langt Firben (*Lacerta ocellata*) bebor endnu den sydøstlige Del af Frankrig, medens Kamæleon (*Chamaeleo vulgaris*), Gekko (*Platydactylus*, *Hemidactylus*, *Phyllodactylus*) o. a. pege mod Syd. Snogene erstattes af Slægterne *Coronella*, *Ablabes*, *Zamenis*, Giftslangerne ere *Vipera aspis* og *V. ammodytes*. Vandregræshopperne optræde fra Tid til anden som Landeplage. Cikadernes Sang er for Sydens, hvad Græshoppernes er for Nordens Sommer, og Tarantler og Skorpioner vise mod varmere Egne (Om Havets Fauna se de specielle Artikler).

Med Hensyn til E.'s Fauna i en forhistorisk Tid henvises til de enkelte zoogeografiske og geologiske Specialartikler (se Istid, Kvaternærtid o. a.). Her skal kun erindres om, at navnlig Istidens totale Ændring af Livsbetingelserne fik vidtgribende Betydning. I Nordeuropa maatte Dyr som Planter paa ny indvandre efter Istidens Ophør, og Moserne og »Køkkenmøddingerne« bære Vidnesbyrd om de successive Forandringer i den organiske Naturs Sammensætning, der siden da ere foregaaede (se ogsaa Danraar k[» Dyre verden« j).

De europæiske Husdyr ere i Hovedsagen de samme i Nord som i Syd. Længst mod Nord, paa Tundraens øde Flader, leve dog kun Rensdyret og Hunden hos de fattige Samojeder. I øvrigt træffes overalt almindelig: Hest, Okse, Faar, Ged og Svin. I Sydeuropa og det sydlige Rusland komme til de øvrige Husdyr Bøflen (hyppig Trækdyr i Italien, findes ogsaa i Ungarn), Æslet og Muldyret; ja selv Kamelen har betraadt det sydøstlige E. med Asien's Nomader. Hesteavl (Nordsølandene, Ungarn) og Kvægavl høre mere Nordeuropa til, medens Faareavl navnlig er vigtig i de magre indre Egne af de sydeuropæiske Halvøer. Det almindelige Fjerkræ træffes overalt, Perlehønen og Kalkunen især i varmere Egne; Silkeavlen har stedvis betydelig Vigtighed i Sydeuropa, og Biavl er hist og her en ikke uvæsentlig Indtægtskilde.

Befolkning.

Spørgsmaalet om den europæiske Befolknings Herkomst og tidligste Historie er endnu fjernt fra sin Løsning. Et virkeligt, om end endnu ufuldstændigt Kendskab til E.'s Befolkningsforhold paa Grundlag af Sprogene have vi først fra 1. Aarh. af vor Tidsregning. Et Kort over den daværende Folkefordeling viser et tilsyneladende ganske andet Billede end nu. Længst mod Sydvest var den pyrenæiske Halvø og Sydvestfrankrig indtil Garonne's Mellemløb beboet af Iberer, medens Ligurer og Corser, Sarder, Etruskere og Rhætiere havde Bolig længere Øster paa, fra nedre Rhone og den liguriske Kyst mod Nordvest indtil Boden-Søen og Drau-Floden's Kilder, i Toscana samt paa Corsica og Sardinien. Største Delen af det øvrige E., med Undtagelse af de nord-

ligste og nordøstligste Egne, tilhørte allerede da indoeuropæiske Folk. I Mellemitalien og det østlige Norditalien S. f. Po træffes Italikerne, der under forskellige Navne (Latiner, Samnitter, Umbrer o. a.) vare hjemmehørende her fra gammel Tid. Paa Garganer-Halvøen, i Apulien og i Kystegnene omkring Bugten ved Tarent saavel som især 0. f. Adriaterhavet i den vestlige Del af Balkan-Halvøen fra Istrien til Otranto-Strædet og mod Nordøst indtil Sau-Flodens Mellemløb boede Illyrerne. S. f. disse fandtes Makedonerne, i den østlige Balkan-Halvø S. f. Donau Thrakerne, N. f. Nedre Donau Geterne i Dele at det nuværende Rumænien og Dacerne i Ungarn 0. f. Theiss. Sammen med Illyrerne dannede de den store thrako-illyriske Familie. I den sydligste Del af Balkan-Halvøen S. f. 40° n. Br., paa de ægæiske Øer og paa Kreta boede Grækerne, der ligeledes udgjorde et stedvis ikke uvigtigt Element i Syditalien og paa Sicilien mellem den italiske og iliyriske Befolkning. Kelterne indehavde hele det britiske Ørige, befolkede Frankrig med Undtagelse af Landet S. V. f. Garonne, beboede det nuværende Belgien og Dele af Holland indtil Rhinen, store Dele af det nuværende Vesttyskland og Schweiz, den øvretyske Højslette og Neckar-Landet, største Delen af det vestlige Østerrig S. f. Donau samt hele Landet mellem Drau og Sau, saavel som Po-Sletten N. f. Po. Germanerne beboede i sammenhængende Masser Mellemeuropa fra Rhinen til hinsides Weichsel, fra Østersøens Kyst til Donau og Neckar, endvidere Danmark og den sydlige Del af den skandinaviske Halvø samt endelig mod Sydøst visse Dele af Sydvestrusland fra Sortehavs-Kysten mellem Donau og Dnjepr mod Nordvest indtil Dnjestr's Kilder og 50° n. Br. Til Østgermanerne hørte Skandinaver og Goter, til Vestgermanerne de egentlige tyske Folk. Deres østlige Naboer vare Æstierne, de nuværende Letter og Lithauer, der boede omkring Njemen (Memel) og Duna mod Nord indtil Estland's Grænse. Sammen med de østligere boende

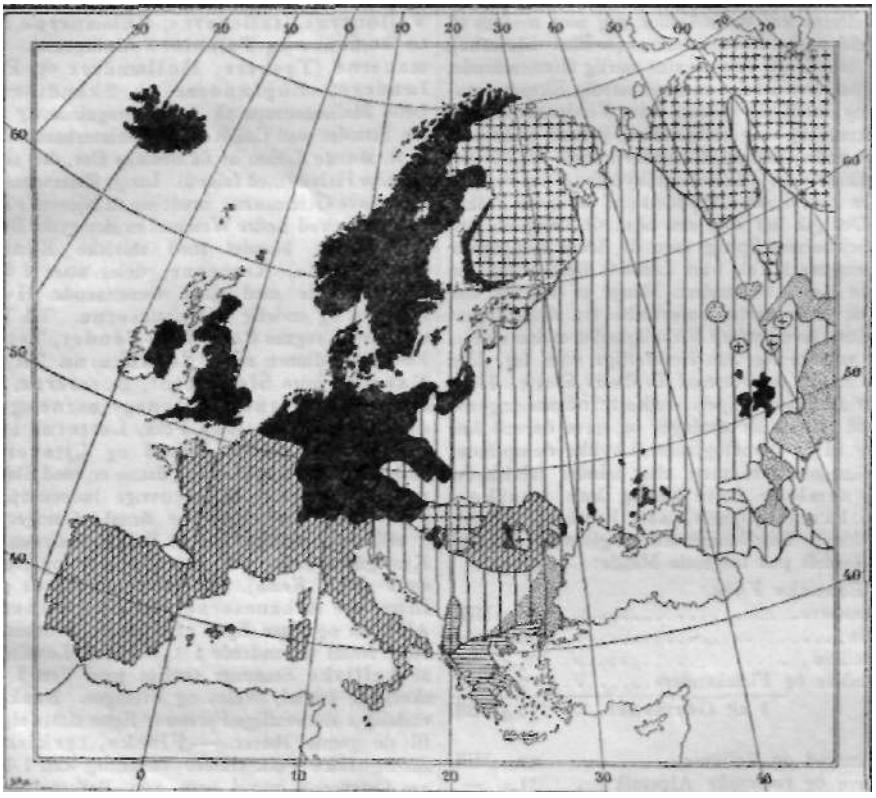

Europa's Folkestammer.

Germaner. Slaver. Kelter, Basker og Kalmukker (i Sydrusland).

Albanesere. Grækere. Finner. Tyrker.

Slaver (Venedae) dannede disse sidste den letto-slaviske Gruppe. Den slaviske Befolknings daværende Nordgrænse mod de finske Folk (i Finland, Estland, Nordrusland) er usikker, men forløb under ca. 58° n. Br. Mod Syd havde de slaviske Folk Sarmater og Skyther til Naboer i Stepperne.

Et Blik paa det hosstaaende Kort over den nuværende Folkefordeling synes ved første Øjekast at tyde paa langt større Forandringer, end den europæiske Befolknings Sammensætning i Virkeligheden har været underkastet i de forløbne 1800 Aar. Vel ser det ud, som om enkelte Folk, som Ibererne, Ligurerne o. a., ere helt forsvundne, som om Kelterne ere deres Undergang nær, medens til Gengæld andre Folkestammer (f. Eks. Slaverne), som i hine Dage ikke syntes særlig fremtrædende, siden da have udvist en mærkværdig Ekspansionskraft og bredt sig vidt ud over Verdensdelen paa Bekostning af svagere Stammer, ja mod Sydøst og Øst ere endog helt ny Elementer komne til (Tyrker, Kalmukker o. a.). Disse Forskydninger betyde dog langtfra overalt en Udryddelse af tidligere Folkeslag. Det gik her som saa ofte: de besejrede antoge Sejrherrens Sprog, men da denne hyppig var langt ringere i Tal, blev Landets Befolkning i sin inderste Kerne uforandret. Mange af de Folk, der synes at være næsten forsvundne fra det etnografiske Kort, leve derfor i Virkeligheden endnu videre, ja ere maaske lige saa livskraftige som før, kun skjulte under en fremmed Erobrers Sprog. Hvor Sejrherrerne vare talrigere, medførte Indvandringerne derimod stærke Krydsninger og gave derved Anledning til ny Blandingsracer, i hvilke de oprindelige Elementer ere mere eller mindre udviskede.

E.'s samlede Befolkning kan maaske i Øjeblikket (1896) anslaas til over 365 Mill. 1891 kunde Befolkningstallet angives til ca. 358 Mill., fordelt paa følgende Maade:

I. Eranske Folk

Skandinavere	9,0	Mill.
Tyskere	59,8	—
Englændere	35,9	—
Hollændere og Flamlændere	7,6	—
i alt Germaner...	112,2	Mill.
Franskmænd og Valloner	42,6	Mill.
Italienere og romanske Alpefolk ...	31,2	—
Spaniere og Portugisere	21,5	—
Rumænere	8,8	—
i alt Romaner...	104,1	Mill.
Russere (og Ruthener)	79,7	Mill.
Polakker	13,1	—
Vender, Tschekker, Slovakker	7,8	—
Slover, Kroater, Serber	7,8	—
Bulgarer	3,5	—
Letter og Lithauer	3,0	—
i alt Slaver (Slavo-Letter)...	114,9	Mill.
Grækere	3,2	Mill.
Albanesere	1,4	—
Keltere	3,1	—
Zigeunere	0,4	—
Basker	0,7	—
i alt Andre eranske Folk...	8,8	Mill.

II. Ural-altaiske Folk

Finske Folk	12,2	Mill.
Tyrker og Kalmukker	5,6	—
Tilsammen...	17,8	Mill.

Jøderne ere her henregnede til de Folk, hvis Sprog de tale.

Af E.'s 358 Mill. Mennesker (1891) vare ca. 93 p. Ct. Indoeuropæere, og deraf er det atter de 3 store Sproggrupper: romanske, germanske og slaviske, der rumme den allerstørste Del af Verdensdelens Befolkning, idet de hver tælle noget over 100 Mill. — Til Romanerne henregnes Spanierne, Portugiserne, Franskmændene, Vallonerne, Italienerne, Rumænerne, Rhæto-Romaner og Friauler i Alpeegnene. Germanerne (Tyskere, Hollændere og Flamlændere, Englændere og Skandinavere) bebo Mellemeuropa 0. f. en uregelmæssig Linie fra Strædet ved Caiais indtil Adriaterhavets Nordkyst, største Delen af de britiske Øer, den skandinaviske Halvø (med Island). Langs Østersøens Sydkyst have Germanerne bredt sig til Njemen's Delta. I Egnene ved nedre Weichsel er den tyske Befolkning stærkt blandet med slaviske Elementer. Østslaverne, Russerne, deles atter i Storrussere, de med disse nærstaaende Hviderussere og endelig Lillerusserne. Til Vestslaverne regnes Polakker, Vender, Tschekkerne i Böhmen samt Slovakkerne. Til Sydslaverne høre Slovenerne, Bosnierne, Kroaterne, Serberne, Montenegrinerne og Bulgarerne. De lettiske Folk, Letterne i Kurland og det sydlige Liftland og Litaverne i Lithauen (især Gui-Kovno), danne en med Slaverne parallel Gruppe. Af de øvrige indoeuropæiske Folk bebo Grækerne i et Antal af noget over 3 Mill. den sydlige Del af Balkan-Halvøen samt Kystegnene langs det ægæiske Hav og Øerne i dette (med Kreta). Efterkommere af de gamle Illyrer ere Albaneserne eller Skipetraerne i Albanien og visse Egne af Apulien, hvorhen de i stort Antal udvandrede i 15. Aarh. Levningerne af keltiske Stammer træffes mod Vest i Vestskotland, Irland, Wales og Bretagne. Baskerne endelig i de vestlige Pyrenæer-Egne slutte sig nær til de gamle Iberer. — Finske, tyrkiske og mongolske Folk træffes væsentlig kun i Nord- og Østeuropa saavel som paa Balkan-Halvøen. Finske Folk nævnes allerede fra gammel Tid som Beboere af den østeuropæiske Slette, hvor deres Repræsentanter for Øjeblikket leve meget spredte. Fra 4. Aarh. e. Chr. begynder en Række tyrkiske Invasioner i E., der kulminerer med Osmannernes Erobring af Balkan-Halvøen. Foruden Osmannerne i den sydøstlige Del af Balkan-Halvøen og paa Krim henregnes til tyrkiske Folk navnlig de saakaldte kasanske Tatarer (især i det russiske Guvernement Kasan N. f. Volga), Kirgiserne, der i E. bebo den kaspiske Steppe mellem nedre Volga og Ural-Floden, Baskirerne i det sydlige Ural og derfra indtil Volga; de sidste ere dog Folk af meget blandet Type, hvis Oprindelse er særdeles vanskelig at udrede. I alt tælle de i E. bosiddende tyrkiske Stammer næppe mere end 5 Mill. Ægte mongolske Folk (i snævrere Betydning) ere kun repræsenterede af Kalmukkerne, især i Steppen mellem nedre Volga, nedre Don og Manytsch-Lavningen. De

optraadte først her i 17. Aarh. Til de ural-altaiske Folk maa til Slutning nævnes Samojederne i den nordrussiske Tundra; de ere i Begreb med at uddø. — Rene Vandrefolk ere Zigeunerne, der i Middelalderen indvandrede fra Indien. I Karpather-Landene, Polen og visse Egne af Vestrusland danne endelig Jøderne et vigtigt Folkelement. De ere især knyttede til Byerne, hvor de stedvis have udgjort indtil 90 p. Ct. af Indbyggertallet. Andre asiatisk-afrikanske Folks Indtrængen i E., som Arabernes i Syditalien og Sicilien, Maurernes i Sydspanien, spores væsentlig kun ved en lokal Optræden af mørkere Blandingsracer.

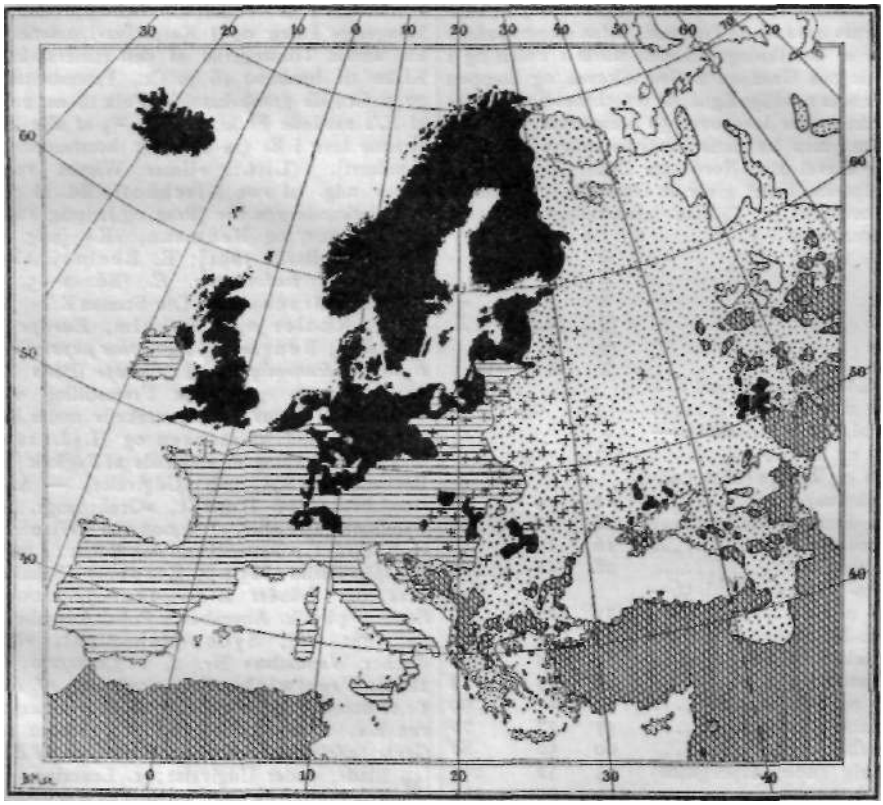

Religionskort over Europa.

Protestanter. Romersk-Katolske. Græsk-Katolske.

Jøder. Muhamedanere. Hedninger.

Befolkningstæthed. E. har en gennemsnitlig Befolkningstæthed af 37 paa hver □Km o: omtr. dobbelt saa' meget som den tættest befolkede af de andre Verdensdele (Asien 19, Afrika 5, Nord- og Mellemamerika 4,3, Sydamerika 2, Australien 0,4), og henimod 4 Gange saa meget som hele den øvrige beboelige Jord under eet. Denne store Befolkningstæthed er en Grundbetingelse for E.'s Verdensmagt. Den mindste Befolkningstæthed, under 10 paa hver □Km., træffes mod Nord og Øst, i den største Del af den skandinaviske Halvø, i den nordrussiske Slette, især i Tundraen og i Saltstepperne 0. f. Volga. Over vide Strækninger af det nordligste Skandinavien og Nordrusland er Tætheden endog under 1 paa hver □Km. Menneskefattige Ødemarker brede sig over det nordskandinaviske Højfjæld og langs Polarhavets kolde Kyst, og selv i de nordrussiske Naaleskove ere Kulturens Fodspor kun faa. I det øvrige E. træffes en saa ringe Tæthed kun i Højfjældsegnene (Alper, Pyrenæer). Tættest er Befolkningen i Mellem- og Vesteuropa, navnlig i en Zone fra Øvre Schlesien over Rhin-Deltaet og Strædet ved Caiais indtil det irske Hav. Store Arealer saavel af Storbritannien som af Holland, Belgien, Vest- og Mellemtyskland

have over 150 Indb. paa hver □Km., og i Nærheden af de industrielle og kommercielle Centra er Befolkningstætheden lokalt langt større. En anden Zone med lignende tæt Befolkning følger Rhin-Dalen fra Nordsøen indtil Schweiz og fortsættes hinsides Alperne i Po-Sletten og gennem Dele af Øst- og Vestitalien indtil Sicilien. Den italienske Halvø danner ved sin store Befolkningstæthed en iøjnefaldende Modsætning til det øvrige tyndt befolkede Sydeuropa. Den største Del af den pyrenæiske Halvø har saaledes en Tæthed under 25, og det samme gælder store Strækninger af Balkan-Halvøen's bjærgrige Indre. Denne ringe Befolkningstæthed er ofte mindre en Følge af ugunstige Naturforhold end af historiske Forhold og Befolkningernes nuværende Træghed. I den østeuropæiske Slette er Befolkningstætheden størst i Polen og i Egnene paa Grænsen mellem Skoven og Steppen og i dennes nordlige Egne, de frugtbare »Sortjords«-Distrikter; her leve over 50 Mennesker paa hver • Km., men fra dette Centrum aftager Tætheden hurtig saavel mod Nord som Øst.

Følgende Tabel giver en Oversigt over Befolkningstætheden pr. • Km. i forskellige Lande og Landomraader i E.

	d ltæ	te T ed	4) e ø
Island, Lapland, Rusland N. f. 65⁰ n. Br.	1	0,3	
Finland, Rusland mellem 60— 65° n. Br.	3,5		
Norge og Sverige (uden Lapmarkerne)	12	4	77
Krim, Sydøstrusland	14	3,5	32
Rusland, 60—56⁰ n. Br.	16	10	
Sydvestrusland	28	18	35
Mellem- og Vestrusland, 56— 50⁰ n. Br.	33	19	66
Balkan-Halvøen og Rumænien	35	11	105
Pyrenæiske Halvø	37	14	203
Alpelandene	42	13	114
Polen og Lillerusland	54	42	99
Danmark	57	37	70
Karpather-Landene	60	50	82
Frankrig (uden Alpeegnene)	73	32	294
Mellemeuropa	100		361
Italien	108	30	195
Storbritannien	124	5	1,610

Med Undtagelse af ca. $3^1/_2$ p. Ct. bekende alle Europæere sig til Kristendommen i dens forskellige Former. Fra Midten af 11. Aarh. er der fuldbyrdet en Adskillelse mellem den græsk-katolske og den romersk-katolske Kirke, Reformationen føjede Protestantismen til. Fra Tyskland bredte denne sig hovedsagelig mellem de germanske Folk, og Protestantismen i dens forskellige Former behersker for Øjeblikket England, Skotland, Skandinavien, Finland, Estland, Livland, Kurland og største Delen af Nordtyskland. Den romersk-katolske Kirke er med faa Undtagelser forbleven den herskende i Irland, Portugal, Spanien, Frankrig, Belgien, Italien, Østerrig, Polen. Vest- og Sydtyskland, Holland og Schweiz ere konfessionelt stærkt delte mellem Protestanter og Katolikker. Den græsk-katolske Kirke er den herskende i den østeuropæiske Slette, i Rumænien og de østlige Karpather-Lande samt over største Delen af Balkan-Halvøen. Muhamedanere ere Baskirerne 0. f. Volga og i det sydlige Ural, Kirgiserne, Tatarerne, endelig Osmannerne paa Krim og Balkan-Halvøen saavel som en ikke ubetydelig Brøkdel af Albaneserne og Sydslaverne (især i Bosnien). Hedninger ere Kalmukkerne mellem Volga og Manytsch, Samojederne og visse finske Folkeslag især i de nordøstligste Egne af den østeuropæiske Slette. Endelig maa nævnes et Antal af ca. 6 Mill. Jøder, der leve spredt næsten overalt, tættest i de vestslaviske Lande, i det gamle Kongerige Polen og i Karpather-Landene. Man kan anslaa Tilhængerne af den romersk-katolske Kirke til henimod 46 p. Ct., Protestanterne til 27 p. Ct., de græsk-katolske Folk til ca. 24 p. Ct. af E.'s samlede Folketal. Over $^2/_3$ af alle Jordens Kristne leve i E. (se i øvrigt hosstaaende Religionskort). (Litt.: »Unser Wissen von der Erde« udg. af von Kirchhoff, Bd. II og III, »Länderkunde von E.« [Prag og Leipzig 1887 ff]; Philippson og Neumann, »E.« [udg. af V. Sievers, Berlin 1894]; E. Reclus, *Nouvelle Géographie universelle. E.* [Bd. 1—5, Paris 1875 ff-]: Brachelli, »Die Staaten E.'s« [Brünn 1884]; Rudler og Chisholm, *Europe* [London 1885]; Bougier, *Géographie physique, politique et économique de l'Europe* [Paris 1885]; »Europa«, en geografisk Fremstilling af vor Verdensdels Natur- og Menneskeliv under Redaktion af C. C. Christensen og H. Lassen og under Medvirkning af en Kreds af Fagfolk [Bd. I., Kjøbenhavn 1895, under Udgivelse]. — Af Kort fremhæves: von Haardt, »Orohydrogr. Schulwandkarte von E.«, 1 : 4,000,000 [Wien 1883]; H. Kiepert, »Generalkarte von E.«, 1 : 4,000,000 [3 Opl., Berlin 1885]; R. Kiepert, »Schulwandatlas der Länder E.'s«, 1 : 1—3,000,000. 1. Stumme physik. Ausgabe. 2 Polit. Ausgabe [Berlin 1881—88]; Sydow-Habenicht, »Methodischer Wandatlas« Nr. 2, 1 : 3,000,000 [Gotha 1888]; Prestwich, *Geological Map of Europe* I : 10,000,000 [1880]; Handtke, »Generalkarte von E.«, 1 : 9,350,000 [36 Opl., Glogau 1892]; *Carte géologique internationale de l'Europe* [49 Blade, under Udgivelse; 1. Levering, Berlin 1894]; Coordes og Bamberg, »Klimatologische Wandkarte von E.«, 1 : 3,000,000 [Berlin 1888]: Berghaus, »Physikalischer Atlas« [Gotha 1885 ff.]). *H. L.*

Historie.

Længe efter at de store Kulturriger i Ægypten og Forasien vare opstaaede, var E. et uciviliseret Land uden Historie. Under Paavirkning af de østerlandske Riger begyndte den første europæiske Kulturudvikling paa den græske Halvø; men allerede før Aar 1000 blev denne saa stærk, at Grækerne kunde kolonisere paa Forasiens Kyst. Fra 735 bredte de sig ogsaa Vest paa til Syditalien, og deres højeste Udvikling naaede de efter den sejrrige Kamp (500—449) mod hele det nu samlede asiatisk-afrikanske Kulturrige.

Den græske Samfundsforfatning var bygget paa Staden, dens Kultur var en Bykultur. Man be-

gyndte med et Byliv, men med Landboerhverv og et jordejende Aristokrati. Dette bevaredes stadig i Fastlandsstaterne (Sparta, Boiotien o. s. v.), men i Athen og de fleste Ø- og Kyststater knyttedes siden til Bylivet Byerhvervene, og hermed fulgte et demokratisk Styre, der fra Perserkrigenes Tid gav alle fri Borgere lige Ret. Under denne Forfatning vandt Athen aandelig og politisk Førerstillingen i Grækenland; Forfatningsudviklingen blev ikke saa rolig som i Sparta, men under det demokratiske Byliv udviklede sig en langt finere Aandskultur. Det græske Samfunds store Vanskelighed blev at forene de fri Stæder til et Hele. To løse Forbund skabtes under Sparta's og Athen's Hegemoni, og Kampen mellem disse (431—404) endte til Sparta's Fordel; men alligevel lykkedes det ikke at danne et samlet Rige, og snart maatte alle Samlingsforsøg opgives. En større Stat opstod først ved det halvciviliserede Makedonien's Indgriben (357—38), og under Alexander (336—23) kom denne Stat til at omfatte den hele Kulturverden. Ved hans Død dannedes en Række store Riger, men i dem alle raadede den græske Kultur. I disse Stater, knyttede til Feltherrerne og deres Hære, kunde imidlertid ingen folkelig Udvikling finde Sted; det blev en Dekadencekultur, der her herskede og holdt sig mærkelig stabil Aarhundreder igennem uden at frembringe meget nyt.

Ved denne Tid begyndte i Vesten den ny Stat at faa Vægt, som langsomt havde dannet sig omkring Rom, hvis Grundlæggelse sættes til 753. 266 var det daværende Italien samlet, 264—201 besejredes Karthago, den vestligste Repræsentant for den ikke-europæiske Kultur, og Spanien føjedes nu til Romerriget. 200—146 blev den græske Halvø betvungen, siden de andre hellenistiske Riger, og fra 63 var Rom uanfægtet Herre over hele Kulturområdet omkring Middelhavet. 58—51 kom hertil Gallien. Ogsaa det romerske Samfundsliv var et Byliv baseret paa Landboerhverv og med et herskende Grundejeraristokrati. Ved Erobringen var nu hele den civiliserede Verden bleven en Art Privateje for denne ene Bys faatallige Aristokrati; alle andre vare uden Del i Styrelsen. En selvstændig aandelig Udvikling var der kun smaa Tilløb til, men efter 200 tilegnede man sig saa vidt muligt den græske Kultur. De politiske Vanskeligheder gjorde snart i Forening med de sociale, der opstode ved den tiltagende Kløft mellem rige og fattige, denne Situation uholdbar. Forsøget paa at løse dem skete gennem Enevælden, først i Demokratiets Navn (Cæsar, død i 44 f. Chr.), siden nærmest i Tilslutning til Aristokratiet (Augustus, død 14 e. Chr.). Den politiske Opgave løstes delvis, idet efterhaanden alle Rigets Dele bleve ligestillede under Kejseren; de sociale Modsætninger fjernedes ikke, men for en Tid bleve deres Følger mildnede ved et almindeligt økonomisk Opsving. Efter at Britannien og Grænsestrækningerne hinsides Rhinen og Donau vare betvungne, blev nemlig Riget et fredeligt Samfund, og inden for dets store Frihandelsområde gik Handel og Industri stærkt frem; Erstatning for den politiske Afhængighed fik man ved et udviklet kommunalt Selvstyre. Overalt raadede samme Kultur, knyttet i Vesten til Latin, i Østen til Græsk; den gamle græsk-romerske Religion var i de dannede Klasser afløst af en human Filosofi, i den lavere Befolkning blandet med østerlandske Religioner. — Fra 180 flyttes imidlertid, til Dels ved Grænsefolkenes Angreb, Tyngdepunktet til Soldaterne. Kejserne, der valgtes af dem og optoges af Kampene, havde hverken Evner eller Tid til at lede den indre Udvikling, Folket var vænnet af med selv at styre, begyndte endog at opgive det kommunale Selvstyre. Det økonomiske Opsving standsede da, og stedse tungere følte den store Befolkning nu Livsvilkaarene, medens Aristokratiet, uden Del i Styrelsen, stod uden Opgaver. Det aandelige Liv sygnede hen; uden Naturvidenskab evnede man ikke at fremdrage nyt Kundskabsstof, det gamle var for længst gennemarbejdet. Først de udannede, siden de dannede vendte da deres Interesse fra Verdenslivet til de mystisk-religiøse Lærdomme, østerlandske Sekter prædikede, og blandt disse blev Kristendommen den sejrende. Fra Christi Tid havde den langsomt bredt sig; dens humane Moralsystem svarede til Filosoffernes, men knyttet til Troen paa et andet Liv gjorde det langt stærkere Indtryk. Henimod Aar 180 var der næsten overalt skabt en organiseret kristelig Bevægelse, og ved denne Tid begynde de dannede at lægge Mærke til den. I den følgende urolige Tid bliver Kristendommen stærk nok til at blive Kejserdømmet en frygtet Fjende; Forfølgelserne (mellem 250 og 313) styrke den kun, og under Konstantin (324—37) sejrer den. Dekadencen standsede imidlertid ikke. Efter at de sidste Soldaterkejsere (268—82) havde skaffet Ro udadtil, havde Diokletian (285—305) skabt et Kejserdømme, baseret paa det civile Bureaukrati; nu styrkede Konstantin det ved Alliancen med Kristendommen, men det formaaede ikke at løse de social-økonomiske Opgaver. Befolkningsklasserne forstenedes til Kaster, Handelen Og de andre Byerhverv standsede; Byerne beboedes af et rent Proletariat, Tyngdepunktet var ved at flyttes til Landet, hvor Godsherrerne raadede uindskrænket over deres Fæstere. Den aandelige Kultur blev stedse ringere.

Medens det sydlige E. gennemgik disse Udviklingsfaser, beboedes det nordlige mod Vest af Kelter, mod Øst af Germaner. Kelterne droges i Tiden omkring Christi Fødsel næsten helt ind i den romerske Udvikling, Germanerne hævdede deres Uafhængighed, men undgik ikke Paavirkningerne af den overlegne Kultur. I 4. Aarh. blandedes hos dem fremmed og hjemligt; alle Forhold vare i fuld Opløsning, og da Hunnerne omkring 375 trængte frem, droge talrige germanske Stammer mod Vest og Syd. Ved samme Tid skiltes den græske og latinske Del af Romerriget; Befolkningen, der var vænnet af med al Selvvirksomhed, gjorde ingen Modstand, og i Løbet af 100 Aar bleve Germanerne Herrer over hele det vestromerske Rige, hvis Undergang regnes til 476.

I Italien, Frankrig og Spanien skabtes nu Riger, hvor Germanerne herskede, skønt de kun vare en lille Brøkdel af Befolkningen. De optoge helt den kristne Religion og det latinske Sprog, og de ændrede forholdsvis lidt i de sociale Forhold. Overklassen beholdt sin gamle Stilling, bestod stadig af de gamle romerske Godsejere, blot supplerede med en Del germanske Krigere; Byernes Tilbagetræden fremskyndedes. Ved Erobringen skabtes et Øjeblik en stærkere politisk Magt, idet

den germanske Kongemagt og den romerske Kejservælde forenedes (Chlodovech i Frankrig 481—511, Theodorik i Italien 493—526), men snart opløstes ogsaa denne Magt, og i alle Henseender naaedes i de følgende 300 Aar et udpræget Dekadence-barbari. Det ny Blod havde saa lidt som den ny Religion formaaet at skabe en ny Kultur. Lignende Forhold fremkom hos de germanske Folk, der vare blevne hjemme eller helt havde germaniseret England og Grænsestrækningerne ved Rhinen og Donau. Disse Folk antoge i denne Tid ogsaa Kristendommen, men beholdt deres eget Sprog. Det var i denne Situation, Vesteuropa stod i Fare for at bukke under for den Kulturmagt, en ny Stamme og en ny Religion hurtig havde skabt i Forasien's gamle Kulturlande. 711 bleve Araberne Herrer over Spanien, men 732 standsedes de i Frankrig, og Faren var dermed forbi.

Det første middelalderlige Kulturopsving er knyttet til Karl den Store (768—814), og det bærer tydelig Renaissancepræget. Maalet var at genskabe Romerriget, og dette lykkedes delvis, idet han fra Frankrig gjorde sig til Herre over Italien, trængte Araberne tilbage i Spanien og udbredte Kristendommen mod Nord og Øst. Det aandelige Liv, der gjordes et Tilløb til at skabe, blev en direkte Efterligning af Oldtidens. Men dette Opsving standsedes ved Karl's Død, og endnu i 200 Aar syntes Tilbagegangen at skulle fortsættes med stigende Fart. Det store Rige sprænges, og atter trænge ny germanske Stammer ind paa dets Omraade (Normandiet 911, England 878 og 1013, Syditalien 1029). Dog breder Kristendommen sig langsomt til Nordboerne og til de slaviske og mongolske Folk, der nu ere trængte frem i det østlige E. Omkring Aar 1000 befæste mægtige Fyrster i Landene ved Kulturområdets Grænser den kristne Religion (Knud den Store, Olav Trygvesøn, Boleslav Chrobry, Stefan den Hellige, Vladimir den Store). I Rusland er det dog under byzantinsk Paavirkning.

I denne Tid (800—1050) udformedes Lensstaten, der 1050—1300 blev den herskende Samfundsform. Dens Grundlag er det udprægede Landboliv med den deraf følgende Isolation. Hvert Gods er næsten en Stat for sig; under den primitive Naturaliehusholdning faa Beboerne paa Godset selv, hvad de behøve; de have ingen Brug for en Forbindelse med andre; Godsets Ejer er Befolkningens Herre og Dommer. Herremændenes Fæstere og de faa fri Smaabønder have ikke Tid til Vaabenbrug; Herremændene og deres Svende ere derfor Krigerstanden, der værner og hersker. Staten har næsten ingen Fællesopgaver at løse, og Statsbaandet bliver derfor meget svagt, om det end aldrig helt brydes. Det sammenholdende Baand danner Vasalforholdet, der ordner Herremændene i en Trinfølge fra de laveste helt op til Kongen; og da Lensstaten er helt udformet, overføres Principperne fra Vasalforholdet delvis ogsaa paa Bondens Stilling til hans Herre, hvorved Bøndernes Vilkaar bedres en Del. Men selv i denne Tid danne Traditionerne fra Oldtiden Baand, der omslynge langt større Omraader. Kejserdømmet genskabes af Otto den Store (962); det anerkendes kun helt i Tyskland og Italien, men det gør stadig Krav paa at være det romerske Kejserdømmes Fortsættelse. Og end mægtigere hæver snart Pavedømmet sig. Kirken havde i fuldt Maal været med i Dekadencen, men forholdsvis levede dog her mest af Kulturtraditionerne, og under de ulykkelige Forhold havde ingen en Magt som de Mænd, der med Løftet om en anden og bedre Verden ydede Trøst for Ulykkerne i denne. Og stedse mere koncentreredes denne Magt i Romerbispens Haand. Under Karl den Store og Ottonerne var det Kejserne, der førte an, Paverne, der fulgte; men snart ændredes Forholdet. I 10. Aarh. udgaar fra Cluny en stor religiøs Reformbevægelse, 1073 faar den med Gregor VII Magten i Kirken og rejser straks sine Krav over for Staten; i den følgende Tid gennemføres de væsentlig, og Toppunktet naas med Innocens III (1198—1216). Det var Maalet at gennemføre Guds Rige paa Jorden; derfor skulde Paven raade i verdslige saavel som i gejstlige Sager, og derfor skulde alle gode Kræfter tages i Kirkens Tjeneste. Forsøget lykkedes delvis. Overklassen, der hidtil kun havde levet for private Fejder, grebes af de kristne Idealer. Ridderskabet dannedes, og Resultatet blev det store Forsøg paa at genvinde det hellige Land, der skete gennem en Række af Korstog (1096—1270), samtidig med, at Spanien væsentlig genvandtes (Tolosa 1212) og de sidste Østersølande kristnedes. Og i Tilslutning hertil skabtes en selvstændig, ret storstilet Aandskultur. I denne Middelalderens Storhedstid (ca. 1050—ca. 1300) grundlægges Universiteterne, den skolastiske Verdensopfattelse udformes, Ridderdigtningen blomstrer, og den gotiske Stil skabes. Skønt Paven har sit Sæde i Italien, er det dog mere end dette Frankrig, der fører an i Aandslivet, medens Kejsermagten endnu giver Tyskland den første Plads i Politikken. Alligevel blev Gudsriget paa Jorden mere en Teori end en Virkelighed. Allerede den daarlige Forbindelse mellem Landene gjorde det umuligt for Paven at øve en stærk Indflydelse over det hele Omraade; Overklassens Liv lykkedes det aldrig at bøje ind under Kirkens Moralkrav, daarlig nok lykkedes det i selve Kirken; Underklassen stod næsten uden for det hele. Saa endte Korstogene med Nederlag; de to universelle Magter, Kejser og Pave, opreve hinanden i indbyrdes Strid, og sejrede end Paven, var hans Magt dog for svækket, til at han kunde tage Kampen op med de Mellemmagter, der nu vare voksede frem.

Isolationen var i denne Tid formindsket; man havde arbejdet for fælles Maal og havde lært fremmed Tankegang at kende. Den genskabte Handel medførte atter en Sammenslutning i Byer, og vare end disse fra først af næsten selvstændige Stater, saa fik de dog snart en Del Fællesinteresser, ingen enkelt af dem kunde magte, saa Staten fik igen Opgaver at løse. Disse ny Fællesinteresser vare langtfra stærke nok til at danne et økonomisk Grundlag for det universelle Kejser- og Pavedømme, som Traditionerne og de religiøse Ideer havde skabt. men de vare betydningsfulde nok til at gøre Gods- og Byisolationen uholdbar. Resultatet blev da et Kompromis mellem de samlende og de skillende Kræfter; de enkelte Landes Fyrster bleve Repræsentanterne for den Statsmagt, der løste Tidens Opgaver og fik Magten. Men længe maatte de endnu dele den med de gamle Magter fra Opløsningstiden. Godsejerne raadede stadig over deres Bønder, Gejstligheden besad

stadig stor Magt, bygget dels paa Pavedømmets Ret, dels paa dens Godsbesiddelser, Byerne traadte frem ved Siden af de andre, og tilsammen bleve disse tre Stænder en mægtig Faktor ved Siden af Kongen; gennem deres Forsamlinger skabtes en Enhed af anden Art. Det er Frankrig, der bliver typisk for denne Udvikling, som det var dette Land, der brød Banen for den, da dets Konge og Stænder besejrede Bonifacius VIII (død 1303). I Tyskland bliver det ikke Kongen, men de enkelte Territorialfyrster, der faa Fordelen; i England holde Stænderne sammen mod Kongen og skabe derved en ubrudt Udvikling, saa den middelalderlige Forfatning (grundlagt 1215) bliver Udgangspunktet for dets nuværende. I de øvrige Lande gaar Udviklingen under forskellige Former i samme Retning, nærmest i Overensstemmelse med den franske.

Fra omkring 1300 ligger Tyngdepunktet da hos disse Nationalstater. De første Aarhundreder derefter ere en urolig Brydningstid; de ny Stater strides snart indbyrdes, snart mod Resterne af de universelle Magter, Fyrsterne kæmpe med Stænderne om Magten, de forskellige Stænder staa hverandre imod. Aandslivet faar sit Præg ved, at de middelalderlige Idealer blegne, medens samtidig Renaissancen begynder. Da Frankrig's Udvikling hemmes ved indre Strid og ved Kampen mod England (1338—1453), bliver det Italien, der fører an. Her vare nu Bylivet og Byerhvervene atter traadte i Forgrunden og havde skabt Grundlaget for en Kultur af samme Art som den klassiske. Under de forholdsvis sikre og lykkelige Livsvilkaar havde man igen begyndt at interessere sig for Livet paa Jorden, og under den politiske Forvirring vare Traditionerne smuldrede hen, hvorved en stærk Individualisme var muliggjort. Hertil kom saa direkte Paavirkninger gennem klassiske Værker og i mindre Grad fra Byzans. Dante (1265—1321) forener endnu det romerske og middelalderlige Kejserideal, Petrarca (død 1374) og Boccaccio (død 1375), der leve, efter at baade Kejser- og Pavevælden ere bukkede under, betages helt af Oldtiden, og i Løbet af den følgende Menneskealder fremdrages det meste af dennes Litteratur. I 15. Aarh. behersker saa den humanistiske Renaissance hele Aandslivet. Det er paa Kunstens Omraade, der ydes mest, men ogsaa Videnskaberne faa et stærkt Opsving, og den store Konsekvens heraf bliver Udvidelsen af den europæiske Indflydelsessfære ved Opdagelserne i Amerika (1492) og Indien (1498). Det er Italienerne, der begynde, Portugiserne og Spanierne, der fortsætte. N. f. Alperne træder Renaissancen j noget senere frem: Frankrig følger ret nøje det italienske Mønster, i de germanske Lande faar Bevægelsen et mere praktisk, mindre kunstnerisk Præg. — De middelalderlige Traditioners Undergang og Individualismens Fremtræden gave den personlige Fyrstevælde et stærkt Stød fremad. I Italien opstode Tyranrigerne, i Frankrig og England besejrede Kongerne (Karl VI og Ludvig XI 1422—83 og Henrik VII og VIII 1485—1547) de uenige Stænder. I Tyskland var det stadig Territorialfyrsterne, der droge Fordel heraf, i Spanien styrkedes Kongerne ved Kampen mod de sidste Maurer, selv i de nordiske Lande skete Tilløb til at skabe en udvidet Fyrstevælde.

I de 1000 Aar, der nu vare gaaede efter Folkevandringen, medens Vestens brogede Folk langsomt arbejdede sig frem, medens Araberne gennemgik en glimrende, men kort Udvikling, havde det byzantinske Rige, der omfattede skiftende Dele af Balkan-Halvøen og Forasien, fortsat sit krystalliserede Kulturliv i det gamle Spor fra de hellenistiske Rigers Tid. Den sociale Udvikling gik dog langsomt i samme Retning som i Vesten. Ogsaa her flyttedes Tyngdepunktet ud paa Landet til de barbariserede krigerske Godsejere, saa de franske Riddere (1204—61) fandt ret tilvante Forhold. Byzans havde i E. strakt sin Indflydelse til Rusland; men fra 1238 unddroges dette ved Mongolernes Erobring for over 200 Aar al europæisk Indflydelse. Efterhaanden indskrænkedes ogsaa selve det byzantinske Omraade, og 1453 erobrede Tyrkerne Konstantinopel. De sidste Rester af den gamle Kultur forsvandt saaledes i Østeuropa samtidig med, at Vesteuropa paa klassisk Grundlag skabte en ny stærk Udvikling.

Under saadanne Forhold begyndte Reformationen. Medens den italienske og franske Humanisme havde et næsten helt hedensk Præg, var Bevægelsen i Tyskland mere religiøs, og desuden vare her store Dele af den lavere Gejstlighed og Befolkningen endnu stærkt religiøst grebne. Resultatet blev Reformationen (Luther 1517, Zwingli 1519). Denne betød en Tilbagevenden fra Humanisternes Interesse for Menneskelivet til de religiøse Interesser; men den Kirke, som nu traadte frem, havde opgivet Kravet om at gennemføre Gudsriget med de gode Gerninger her paa Jorden; Guds Naade blev Kernepunktet i den ny Lære. Snart fulgte nu en katolsk Modbevægelse, der efter nogen Tids Forløb standsede Reformationens Udbredelse, og under Striden skabtes en religiøs Fanatisme, der baade i protestantiske og katolske Lande blev ødelæggende for Renaissancebevægelsen; kun i England og Frankrig, hvor de to Parter længe vare jævnbyrdige, fortsattes Fremskridtet, og her naaedes i 16. Aarh. en rig aandelig Udvikling (Shakespeare, Rabelais o. s. v.). Fyrsterne, hos hvem Partierne søgte Hjælp, styrkedes ved deres Strid, stærkest dog i de protestantiske Lande ved Inddragelsen af Kirkegodset. I England hævede Stændermagten sig under Forvirringen, og Kampen endte med Protestantismens og Folkestyrets Sejr. I Frankrig syntes Udfaldet en Tid at skulle blive et lignende, men Kongedømmet viste sig der for stærkt, Katolicismen og Enevælden bleve Resultatet. I Tyskland, der nu deltes efter Religionerne, øgedes Territorialfyrsternes Magt som andre Steder, medens den religiøse Deling hindrede det sidste Forsøg paa at genskabe det middelalderlige tysk-romerske Kejserdømme. Den Magt, Karl V (1516 og 1519—56) vandt, beroede ikke paa hans Kejsernavn, men paa hans Territorialmagt i Spanien, Tyskland og Italien.

Endnu i den nærmeste Tid efter Karl V vedblev Spanien at være E.'s mægtigste Land; men under den følgende Udvikling af hver Stat for sig traadte Frankrig snart i Forgrunden. Udenrigspolitikken bestemmes i det følgende Aarhundrede kun i ringe Grad af de religiøse Modsætninger, der for en kort Tid havde givet de middelalderlige Fællesideer et Opsving, men snart vare blevne ødelæggende for dem. Det var nu Dynastiernes Magt, det gjaldt; Trediveaarskrigen (1618—48)

begyndte væsentlig som en Religionskrig, den endte som en rent politisk Kamp. Denne Krig sluttede til Fordel for Frankrig, og den næste Tids Krige fremkaldtes ved de øvrige vest- og mellemeuropæiske Staters stadig gentagne Forsøg paa at bryde Ludvig XIV's Overmagt (1667—1713), hvilket til sidst delvis lykkedes. Samtidig (1655—1721) kæmpede de nord- og østeuropæiske Stater en lignende Kamp mod Sverige, den anden Sejrherre fra Trediveaarskrigen, der dog omsider bukkede under. I denne Erobrings- og Krigspolitikkens Æra kom den Enevælde, der saa længe havde været i Fremrykning, og som trods alle Afbrydelser stadig træder frem paa ny, til konsekvent Gennemførelse. I Frankrig sker dette ved Richelieu (1624—42), Mazarin (1642—61) og Ludvig XIV (1661—1715). I Teori og i Praksis hævdes af dem de samme Principper: Staten tog alt i sin Haand, og Statsmagten koncentreredes hos Kongen og hans Regering. Denne skulde lede det økonomiske Liv og gribe ind overalt med sine Bestemmelser om, hvad der skulde gøres. Kongens Magt antoges at stamme fra Guddommen selv, og det blev ham, der raadede over Landets Religion, medens den pavelige Indflydelse i Frankrig blev endnu mindre end før. Dette System svarede til den økonomiske Situation og billigedes af den offentlige Mening, ligesom en rig aandelig Udvikling, hvis bedste Mænd stode Hoffet nær (Racine, Moliére o. s. v.), kastede Glans over dette glimrende Kongedømme. E. over sejrede i 17. Aarh. de samme Tanker, og selv i England gik Bevægelsen en Tid i denne Retning, men den standsedes her ved to Revolutioner (1642—49 og 1688).

Først i 18. Aarh. skete Omslaget paa Fastlandet. I den Tid, da Bykulturen genskabtes, havde Kongen ydet Byerhvervene sin Støtte og været Bourgeoisiets Hjælp mod Godsejeraristokratiet. Nu var dette Bourgeoisi socialt og intellektuelt eneraadende, det trængte ikke til Kongerne; og nu var oven i Købet Kongernes Tankegang bleven præget af Adelens, der stadig var Rigets fornemste Stand; de havde knyttet deres Sag til dem, som maatte falde. Der skabtes da i Bourgeoisiet en offentlig Mening, der gik ganske mod Ideerne fra Ludvig XIV's Tid; gennem Overgangsstadiet: den oplyste Enevælde af praktiske Grunde, naaede man i 18. Aarh.'s sidste Halvdel Troen paa Folkesuveræniteten i Logikkens og Retfærdighedens Navn. Det var i England, man saa sit Mønster; men medens dettes Forfatning i Virkeligheden var overmaade indviklet og traditionel i halvt middelalderlig Aand, drog man i Frankrig Konsekvenserne af Selvstyreprincippet og skabte et Forfatningssystem, hvis abstrakte Rammer kunde anvendes næsten overalt; og det var atter herfra, E. hentede sine Ideer. Sammen med det politiske Meningsskifte gik her ogsaa et religiøst; vag Rationalisme blev Reglen i protestantiske, bevidst Fritænkeri i katolske Lande inden for de dannedes Kreds. Under denne Bevægelses første Stadier gik adskillige Fyrster og Adelsmænd med; Forsøget paa at løse Vanskelighederne gennem den oplyste Enevælde blev i fuldt Omfang gjort (Josef II, Frederik II, Katharina, Pombal, Struensee, A. P. Bernstorff), men næsten overalt mislykkedes det. Mangen adelig Forret havde Enevælden i sin Tid afskaffet, hvor den stred mod Kronens Fordel; men intet Sted var den nu stærk og konsekvent nok til at afskaffe Adelens retslige Forrettigheder til Gavn for Borger og Bonde; intet andet Sted naaedes blot saa meget som ved Landboreformerne i Danmark (1788). Og medens Enevældens Indenrigspolitik mislykkedes, udartede dens Udenrigspolitik til en ren Parodi. Dynastipolitikken fortsattes, men formede sig bestandig mere som et smaastilet Intrigevæv, hvor Magterne under tilfældige Grupperinger søgte at vinde Fordel. Spanien og Sverige traadte helt tilbage fra Stormagtstillingen, Frankrig og Østerrig hævdede deres Plads, det sidste genvandt endog Ungarn. England forøgede sin Indflydelse, skønt det mistede sine nordamerikanske Kolonier (1776—83). Men Øst paa vare nu to ny Stormagter voksede frem: Rusland, der, genskabt 1480, i 18. Aarh. vandt Udvidelser paa alle Kanter; Preussen, der ved en behændig Politik og ved Frederik II's (1740—86) Evner vandt en Plads tæt ved Østerrig. Lige ved Periodens Slutning dreve disse 3 Østmagter ved Polen's Delinger (1772—95) Intrige- og Dynastipolitikken til det yderste.

Enevældens indre og ydre Politik vendte da i samme Grad Stemningen mod den, og denne Stemning fik sit Udtryk i den mægtige Litteratur, der er knyttet til Navnene Voltaire og Rousseau. Udbrudet kom 1789 i Frankrig. Her var Borgerstanden mægtigst, her var Bonden retslig bedre, økonomisk næppe værre stillet end andre Steder, men des mere Tillid havde man til egen Kraft, des bitrere var man stemt mod Adelen og Gejstligheden, der nøde saa store Rettigheder uden enten at styre eller værne Riget. Fra Maj 1789 til Juli 1794 fik den oprindelig ret idylliske Bevægelse en stedse voldsommere Karakter. Republikken indførtes, Kongen henrettedes, enhver Fører, der syntes moderat, styrtedes; fra Juli 1794 vendte imidlertid roligere Forhold tilbage, og 1799 skabte Napoleon et Militærdiktatur. Den retslige Ligestilling, det store Ejendomsskifte til Underklassens Fordel, der var Revolutionens Værk, sikredes imidlertid af ham, og han indførte en fortræffelig Lovgivning i Oplysningstidens Aand. E.'s Fyrster fortsatte i Begyndelsen deres vante Intrigepolitik, uforstyrrede af, hvad der foregik i Frankrig, glædede sig snarest ved, at Forvirringen der fjernede en farlig Konkurrent. Siden grebe de ind; men allerede Revolutionens Frankrig triumferede over dem, og snart bøjede Napoleon det europæiske Fastland under sin Vilje. De franske Ideer bredtes E. over, saa disse Aar næsten overalt medførte store sociale Fremskridt. Samtidig vaktes ved Fremmedherredømmet Folkenes Bevidsthed, og da Napoleon omsider faldt 1814, var det kun ved at paakalde Folkenes Hjælp, at de europæiske Fyrster sejrede. Foreløbig syntes dog Fyrsterne og deres Adel at skulle faa Fordelen; Fyrstevælden genindførtes, og de udmattede Folk tænkte kun paa at faa Ro; Stemningen gik derfor i konservativ Retning, Kristendommen genrejstes, Romantikken traadte frem. Reaktionen blev imidlertid kun halv og kortvarig. De sociale Reformer bevaredes væsentlig; konstitutionelle Forfatninger indførtes saa nær som i Rusland, Tyrkiet, Danmark og enkelte tyske Stater, og ogsaa i en Del af disse Stater havde Fyrsterne givet en Slags Forfatningsløfte. Forgæves søgte de 5 Stormagter at

styre E. konservativt i Ro. Allerede 1820—21 begyndte Revolutionerne igen i Spanien og Italien; Fyrsterne sloge dem ned, men Enigheden mellem dem sprængtes derved, og Grækernes Opstand (1821—28) fremmede overalt Frihedsbevægelsen. Hurtig blev Bourgeoisiet igen liberalt, Aandslivets religiøse og reaktionære Præg forsvandt allerede til Dels, den tyske Romantik havde været konservativ, den franske lidt senere blev liberal.

1830 sejrede dette liberale Bourgeoisi i Frankrig, og hermed fulgte ogsaa i Tyskland, Belgien og Danmark større Frihed. I de følgende 18 Aar fortsattes Bourgeoisiets Kamp mod Konge og Adel, men Bøndernes og Arbejdernes Fremtræden begyndte allerede at dele Borgerne. Bønderne vare efter Landboreformerne omkring 1800 alle Vegne komne mere eller mindre frem; økonomisk vare de mange Steder velstillede, og de øverste Lag af dem, de andres naturlige Førere, stode nu mange Steder nogenlunde i lige Linie med Bourgeoisiet; dog skabtes endnu ved gamle Vaner en dyb Kløft mellem dem og Bybefolkningen. Arbejderne fik først efter Dampmaskinens Opfindelse social Betydning. De ny Maskiner medførte i det hele en stærk Højnen af det økonomiske Niveau, men ved den ny Arbejdsmetode gik talrige hidtil selvstændige smaa Haandværkere over i Lønarbejdernes Klasse. Ledelsen af Arbejdet koncentreredes paa faa Hænder; Arbejdernes Tal steg, deres Interesser bleve langt mere end før ensartede. De vendte sig da ikke mod de gamle Overklasser, men mod den ny, Bourgeoisiet og dettes økonomiske System, den fri Konkurrence, syntes dem Roden til alt ondt. Socialismen skabes da i Frankrig; fra en litterær Medlidenhedsbevægelse bliver den med Louis Blanc politisk; Arbejderne komme selv med, og Bevægelsen naar Grænselandene. Disse ny Klassers Fremtræden forskrækkede en Del af Bourgeoisiet; Borgerkongen og hans nærmeste bleve i 1840'erne konservative, men Flertallet af Borgerne stod endnu overalt sammen med Bønder og Arbejdere i Kampen for fri Forfatninger med almindelig Valgret. Som Konsekvens af Frihedsbevægelsen opstode tillige stærke, nationale Strømninger, da de halvt internationale Diplomat- og Hof kredse tabte deres Betydning; Folkenes Feltraab blev Frihed og Enhed.

Gennem Revolutionerne 1848 sejrede disse Bevægelser foreløbig; men Modsætningen mellem de Befolkningsklasser, der havde sejret, bevirkede snart, at Fyrsterne atter fik Overhaand. Dog var der ogsaa ved disse Revolutioner sket sociale og politiske Fremskridt, som bleve staaende i den ny Reaktionsperiode; Bondefrigørelsen var nu fuldført, og næsten overalt bevaredes konstitutionelle Forfatninger. Ligeledes fortsattes de nationale Enhedsbestræbelser og bragtes efterhaanden til Sejr. Italien's Enhed gennemførtes 1859—61 ved Hjælp af Frankrig, hvor Napoleon III (1848—70) vel faktisk regerede ret enevældig, men i Frihedens og Nationalitetens Navn. Tyskland's Forening skete halvt paa Trods af de Folkeklasser, som havde rejst Kravet; Bismarck, Enevældens og den preussiske Partikularismes svorne Tilhænger, blev den, der gennemførte Nationalliberalismens Program ved Krigene 1864, 66 og 70, hvorved Magtforholdet mellem de europæiske Stater stærkt forandredes. 1815 — 48 havde de 3 Østmagter i Enighed domineret, 1848—70 fører Frankrig atter an, efter 1870 er det en kort Tid Tyskland. De samtidige Enhedsbevægelser i Norden mislykkedes derimod, til Dels netop som en Følge af Tyskland's Sejre.

I Perioden efter 1870 har Bourgeoisiet overalt ført an socialt og intellektuelt, men gamle Vaner og Frygt for Bønder og Arbejdere have bragt en Del af det til at søge Ly hos Konge og Godsejere og derved skabt en Deling i konservative og liberale Partier, mellem hvilke Magten stadig har skiftet, medens Socialismen og Bondebevægelsen ere gaaede frem i det oprindelige Spor og have vundet stor Tilslutning, men intet Sted faaet Magten. I Striden mellem det konservative og liberale Bourgeoisi har det liberale gennemgaaende sejret i de romanske Lande med Frankrig i Spidsen, idet Folketingsparlamentarismen her er gennemført. I de germanske Lande er Afgørelsen derimod bleven ved at ligge hos Kongemagten, og Styrelsen har været stærkt konservativ. De nationale Ideer ere i denne Tid kun komne deres Gennemførelse nærmere paa Balkan-Halvøen, hvor der er skabt en Række uafhængige Stater. Uden for den almindelige Bevægelse have i hele 19. Aarh. Rusland og England været. Rusland har beholdt Enevælden; dets eneste vigtige Skridt i almen-europæisk Aand er Ophævelsen af Livegenskabet (1861). England har fortsat sin gamle, jævne Udvikling; dog have de franske Frihedsideer øvet nogen Indflydelse, og først og fremmest har man nærmet sig stærkt til den almindelige Valgret ved Love 1832, 1867, 1884 og 1885. I Storpolitikken bevarede Tyskland uanfægtet sin Overmagt til henimod 1880, men siden er der skabt en vis Balance, idet Tyskland, Østerrig og Italien 1883 have sluttet Tripelalliancen, medens Rusland og Frankrig til Gengæld have nærmet sig hinanden. De mindre Stater staa uden for Alliancesystemerne, og det samme gælder væsentlig England. Dette har derimod i Aarhundredets Løb stedse udvidet sit uhyre Koloniomraade i de andre Verdensdele; ogsaa Rusland har forøget sit gamle ikke-europæiske Omraade stærkt, og de andre Magter søge nu ligeledes med Iver at skaffe sig store Kolonier; i større Omfang er det dog kun lykkedes Frankrig. (Litt.: Af samlede Fremstillinger af E.'s Historie kunne fremhæves: C. Cantu, »Verdenshistorie«, frit bearbejdet af E. Holm og Th. Weilbach [7 Bd., Kbhvn. 1871—79]; Ernst Wallis, »Illustrerad Verldshistoria« [6 Bd., Stockholm 1875—79]; Daae og Drolsum, »Illustreret Verdenshistorie« efter Ernst Wallis'es Originaludgave [6 Bd., Chra. 1879—80]; »Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen« udg. af Willi. Oncken [Berlin 1879—94]; G. Weber, »Allgemeine Weltgeschichte« [2. Opl., 15 Bd., Leipzig 1882—90]; Leop. v. Ranke, »Weltgeschichte« [9 Bd., 1880—88]; Ernest Lavisse & Alfred Rambaud, *Histoire générale du IV siècle à nos jours* [under Udgivelse, hidtil udkommet 7 Bd.]). *P. M.*

Europæiske Rusland se Rusland.

Europæiske Tyrki se Tyrki.

Europæisk Koncert er et journalistisk Slangudtryk for at betegne det Sammenspil eller rettere det indbyrdes Modspil imellem Stormagterne om Indflydelsen i Europa eller om Vedligeholdelsen af den saakaldte europæiske Ligevægt. *E. E.*

Euros, Sydøstvinden, personificeredes tidlig af Grækerne, men omtales ikke saa hyppig som de andre Vinde, Zefyros, Boreas og Notos. Homer

siger om E., at han er stormfuld, kappes med Notos og smelter Sneen, naar han hæver sig. Som en Fugtighed bringende Vind kaldes E. af Hesiodos en Efterkommer af Tyfoeus; ifølge senere Digtere var E. Søn af Astraios og Eos. Som de andre Vinde fremstilles E. med Vinger, saaledes bl. a. paa Vindenes Taarn i Athen. *V. S.*

Eurōtas, Flod paa den græske Halvø Morea, udspringer i den sydlige Del af Landskabet Arkadien og løber mod Sydøst gennem Lakonien mellem Bjærgkæderne Taygetos og Parnon, indtil den udmunder i Marathonisi-Bugten paa Halvøens Sydside. Den nordlige Del af dens Dal er snæver, indeklemt mellem Bjærgene, men ved Sparta udvider den sig til en stedse bredere Slette, der hen imod Mundingen gaar over i et frugtbart, men usundt Marskland. Denne Slette bærer fra Oldtiden Navnet Helos; ved Floden ligger Byen Skala og Sydvest for Udløbet Marathonisi (*Gytheion*), Sparta's Havnestad *C. A.*

Eurotium Link, Slægt af Sæksvampe, henføres enten til *Perisporiaceae* eller udskilles fra denne som en egen Familie, *Aspergillaceae*. Det rigt grenede, oftest brunlige Mycelium vokser paa døde, organiske Legemer, f. Eks. raadnende Frugter o. s. v., paa hvilke det danner et tæt Overtræk, Skimmel. I Begyndelsen dannes kun Knopceller; fra Myceliet udspringe talrige Frugthyfer, fra hvis øverste, kugle- eller kølleformet opsvulmede Spids der til alle Sider udgaar en stor Mængde knopcelledannende Traade, hver med en Kæde af Knopceller, hvoraf de yderste ere ældst. Dette Udviklingsstadium er tidligere blevet anset for en selvstændig Svamp og er blevet kaldt Vandkandeskimmel (s. d.). De gule eller brunlige, kugleformede Sporehuse ere helt lukkede, hvorfor Sporerne først frigøres ved Sporehusvæggens Opløsning. Hver Sporesæk indeholder 8 rundagtige, encellede, farveløse Sporer. *C. R.*

Euryāle Salisb., Slægt af Aakandefamilien med en enkelt Art, *E. ferox* Salisb., der er tornet og har violette Blomster; den stammer fra det sydlige og mellemste Østasien. Den dyrkes i enaarig Kultur; det i Vandet opbevarede Frø saas i flade Skaale, som anbringes i 30^0 varmt Vand og 5 Cm. under Overfladen. De unge Planter omplantes gentagne Gange i flade Urtepotter i en næringsrig Dyndjord og holdes i et Bassin med 25^0 varmt Vand. De fordre fuld Sol. *L. H.*

Euryåle, en af Gorgonerne (s. d.).

EuryålOS, I) græsk Heros, Søn af Mekisteus fra Argos, deltog i Argonauter-Toget, i Epigonernes Tog mod Theben og i Toget mod Troja, hvor han kæmpede under Diomedes. Paa Polygnot's Maleri af Troja's Indtagelse i Forsamlingshallen i Lesche i Delfoi var E. efter Pausanias fremstillet saaret. 2) trojansk Heros, Søn af Ofeltes, der ledsagede Æneas til Italien og faldt i Kampen mod Rutulerne (beskreven af Vergil). E. er desuden Navn paa flere andre græske Heros'er. *Vi S.*

Eurybiädes, Anfører for den spartanske Afdeling og som saadan tillige Overanfører for hele den græske Flaade ved Salamis 480 f. Chr. Da Xerxes var trængt gennem Thermopylæ, vilde E. trække sig tilbage med Flaaden til Peloponnes, men gav til sidst efter for Themistokles'es haardnakkede Modstand, da han truede med, at Athenerne vilde udvandre til Syditalien; E. bestemte sig da til at blive ved Salamis. Efter Sejren tilkendtes der E. en Olivenkrans. *K. H.*

Eurydike, Orfeus'es Hustru, der døde i en ung Alder, bidt af en Slange. I Sorg over Tabet vovede Orfeus sig ned i Skyggernes Rige og bevægede her ved sin Sang Underverdenens Guder til at tillade E. at følge med ham op igen paa Jorden til de levendes Verden; men da Orfeus trods det ham

Eurydike, Orfeus og Hermes
(efter et Relief i Villa Albani i Rom).

givne Forbud vendte sig om for at se, om E. virkelig fulgte med, straffedes hans Vantro ved, at E. forsvandt for ham med det samme. Fortællingen om E. er ofte behandlet af Digtere og i Kunsten. Man har saaledes 3 Gengivelser (i Napoli, Villa Albani og Louvre) af et meget smukt Relief fra 5. Aarh., hvor Orfeus (med Lyren) ses vende sig om mod E., medens Hermes med sin Haand griber E.'s for at føre hende tilbage til Skyggernes Land (se Fig.). *V. S.*

Eurykleia, Odysseus'es Amme, Datter af Ops,

Odysseus genkendes af Eurykleia (efter et antikt Relief).

genkendte Odysseus paa et Ar, han havde paa Benet, da han ukendt kom til Ithaka. Paa et Vink af ham tav hun, men underrettede i al Hemmelighed Penelope om hans Hjemkomst. I den græske Kunst fremstilles Scenen flere Gange (se Fig.). *V. S.*

Eurykĺider se Bugtaler.

Eurylŏchos, græsk Heros, Ledsager og Slægtning af Odysseus, var den eneste af dennes Ledsagere, som undgik den Skæbne, der ramte alle dem, som gik ind i Kirke's Hus, at blive forvandlet til Svin. Han lagde forsigtig Mærke til, hvorledes det gik dem, der traadte ind i Huset, vendte derfor om, gik til Skibene og bragte Odysseus Underretning derom. Paa Helios's 0 gav E. derimod et skæbnesvangert Raad, nemlig at man skulde slagte Solgudens Okser, hvad der havde Skibenes Ødelæggelse til Følge. *V. S.*

Eurymăchos, Søn af Polybos, næst Antinoos den mest fremtrædende af Penelope's Bejlere. Da Odysseus var kommen tilbage, spottede E. ham, men formaaede ikke at spænde hans Bue. Da denne efter at have nedlagt Antinoos gav sig til Kende, søgte £. forgæves at udsone sig med ham, og da han derefter vilde gribe efter sit Sværd, nedlagde Odysseus ham. *V. S.*

Eurymĕdon (nu Köprü Su), Flod i Pamfylien, bekendt ved Kimon's Dobbeltsejr over Perserne (ca. 465 f. Chr.). *K. H.*

Elirymédon, Thukles'es Søn, athenisk Feltherre i den peloponnesiske Krig, virksom paa Korkyra (427 f. Chr.) og i Sicilien (425—24); 414 blev han sendt til Syrakus for at undsætte Nikias og faldt 413 i et af de sidste Slag foran j Byen. *K. H.*

Eurynŏme (»den vidt herskende«), Datter af i Okeanos, ved Zeus Moder til de 3 Chariter. E. og Thetis modtoge gæstmildt »i deres Skød« (Homer) Hefaistos, da Hera havde faaet ham forstødt fra Olympen. Paa dette Gudernes Bjærg havde E. efter nogle Digtere fordum hersket sammen med sin Mand, Titanen Ofion, indtil Kronos, som siden atter maatte vige Olympen for Zeus, styrtede Ofion ned i Tartaros og E. i Okeanos. Ved Figaleia laa et Tempel for E., som kun aabnedes een Gang om Aaret; her fandtes et Billede af E,, halv Kvinde, halv Fisk. *V. S.*

Eurypterus se Dolkhaler.

Eurypўga se Solrixer.

Eurypўlos, 1) græsk Heros, som dyrkedes i Patrai (nu Patras), hvor man havde et Skrin eller Kiste, som indeholdt et udskaaret Billede af Dionysos, som fremvistes en Gang om Aaret ved en natlig Fest for Dionysos Aisymnetes. Det sagdes fordum at være bragt dertil af E., der havde taget det som Krigsbytte i Troja; men da han derefter havde aabnet Skrinet, var han bleven greben af Vanvid. Oraklet havde imidlertid lovet ham Helbredelse, naar han bragte Skrinet til et Sted, hvor han traf »fremmede Ofre«. Da han paa sin Hjemfærd fra Troja kom til Patrai, saa han her Menneskeofre endnu i Brug, idet man hvert Aar bragte »den skønneste Dreng og den skønneste Pige« som Offer til Artemis Triklaria. Det blodige Offer afskaffedes nu, og Dyrkelsen af Dionysos Aisymnetes indførtes. E. antoges i Reglen for en Thessaler, Søn af Euaimon, Konge i Ormenion. E. nævnes ogsaa som en af Penelope's Bejlere. 2) Konge over Meroperne paa Kos, Søn af Poseidon og Astypalaia, om hvem det fortaltes, at han, da Herakles nærmede sig, ikke vilde tillade ham at gaa i Land, hvorfor Herakles ihjelslog E. og hans Sønner. 3) Mysisk Heros, Søn af Telefos og Astyoche, en Søster til Priamos. Han kom Trojanerne til Hjælp som Anfører for Keleierne. *V. S.*

Eurystheus, mytisk Konge over Mykene og Tiryns, Søn af Perseus'es Søn Sthenelos og Pelops's Datter Nikippe. Ved Hera's List blev E. trods sin naturlige Svaghed, ja Fejhed Konge i Argolis i Stedet for Herakles og tillige i dennes Fædrenerige, Tiryns. For at knække Herakles'es Kraft paalagde E. ham 12 Arbejder, hvis Tilendebringelse han skulde godtgøre uden for Mykene's Port, men da han havde udført dem, tillod E. ham ikke engang at opholde sig i Tiryns og fornærmede ham paa forskellig Maade. Da Herakles var død, forfulgte E. ligeledes hans Børn, og da de fandt Tilhold i Attike, faldt E. ind i Landet, men blev slagen og mistede Livet. Paa Vaser ses ofte E. forfærdet krybe ned i en Krukke, da Herakles hjembringer det erymanthiske Vildsvin. *V. S.*

Eurўtos, 1) mytisk Konge i »Oichalia med de høje Taarne«, Søn af Melaneus, som denne udmærket Bueskytte, hvem Apollon havde givet hans Bue og lært ham at bruge den. Men denne Færdighed blev Anledning til hans Død. E. udfordrede sin Læremester til en Væddekamp, hvorover Apollon fortørnedes saaledes, at han lod ham dø i sit Hjem, før han havde naaet Oldingalderen. Efter andre havde E. lovet den, der kunde sejre over ham i Bueskydning, sin Datter Iole's Haand. Herakles havde da besejret ham, men var bleven haanlig afvist, da han forlangte Iole, hvorfor han drog mod Oichalia, indtog Byen og dræbte E. og hans Sønner. *V, S.*

Eusebiäner se Eusebios.

Eusebĭos, Biskop i Cæsarea i Palæstina, Kirkehistoriker (»Kirkens Herodot«), født ca. 270 i det palæstinensiske Cæsarea, død 340 som Biskop smst. Han kom tidlig i Forbindelse med den lærde Præst Pamfilos, der havde en stor Bogsamling og var en Beundrer af Origines, og af Taknemmelighed mod ham kaldte han sig Pamfilos'es E. Plans Ven blev Martyr, og han selv fik et stærkt Indtryk af Kristenforfølgelsernes Rædsel, selv om han maaske ikke personlig var Genstand for Forfølgelse; men saa oplevede han det pludselige Omslag med Konstantin den Store. E. levede paa Overgangen mellem to skarpt adskilte Tidsrum, og han reddede det, der laa bag ved, fra Forglemmelse. Han skrev en Kirkehistorie i ti Bøger, en uvurderlig Kilde til de tre første Aarhundreders Historie, og som et Forarbejde hertil *Chronicon,* der er en Verdenshistorie i Grundrids, endvidere »Palæstina's Martyrer«, »Christusbilleder«, »Konstantin den Stores Levned« og flere Skrifter, som ere gaaede tabt. Som Historiker er han den lærde Samler, uden Kritik og uden Menneskekundskab, og da han skulde tage Del i Dogmestridighederne, stod han som den lærde Mand, der kunde se det berettigede til alle Sider uden at kunne se Konsekvenserne. Han blev Biskop i Cæsarea ca. 314, da Kirken fik Fred udadtil, men Splid indadtil. En Mand af hans Ry kunde ikke blive fri for at sige sin Mening om de dogmatiske Stridsspørgsmaal, og han stillede sig som en Discipel af Origines midt

imellem Arios og Athanasios. Paa Kirkemødet i Nikæa beklædte han Hædersplads en, og hans Udkast blev Grundlaget for det nikænske Symbol. Derefter blev han Kejser Konstantin's Ven, og den lærde Mand blev svimmel af al den Ære, der blev vist Kirken, og den Understøttelse, der blev hans historiske Arbejder til Del. E.'s apologetiske, dogmatiske og eksegetiske Skrifter ere af mindre Værdi, men som Kirkehistoriker vil han aldrig blive glemt. Udgaver af hans Kirkehistorie, som er oversat paa Dansk af C. A. H. Muus [1832, 2. Udg. 1865],: Valesius [Paris 1659—73, Cambridge 1720], Heinichen [Leipzig 1827, 2. Opl. 1868—70], Burton [Oxford 1838] med *Annotationes* [Oxford 1852], Lammer [Schaffhausen 1862], Dindorf [Leipzig 1867—71]. En samlet Udgave af E.: Migne [Paris 1856—57], Dindorf [Leipzig 1867—71, ufuldstændig]. (Litt.: F. C. Baur, »Die Epochen der kirchl. Geschichtsschreibung« [Tubingen 1852]; Stein, »E. von Cäsarea« [Wurzburg 1859]; Hély, *Eusèbe, premier historien de l'Église* [Paris 1877]; Lightfoot, *E. of Caesarea* [i »Dictionary of Christian Biography«, IV]). *L. M.*

Eusebĭos, Biskop i Emesa, græsk Kirkelærer i 4. Aarh., født i Edessa, død i Antiocheia 360. Han var en Discipel af foreg. og en Ven af E. fra Nikomedia. E. var en nøgtern Skriftfortolker af den antiokenske Skole; han opgav sin Bispestol i Emesa, fordi han paa Grund af sin matematiske og astronomiske Viden blev udskregen som Troldmand. Af hans mange Skrifter ere kun Brudstykker bevarede. (Litt.: Augusti, *Eusebii Emeseni opuscula* [Elberfeld 1829]; Thilo, »Ueber die Schriften des E. von Alexandrien und E. von Emesa« [Halle 1832]). *L. M.*

EusebiOS fra Nikomedia, Patriark i Konstantinopel, Lærer for Julian Apostata, med hvem han var i Slægt, \ar først Biskop i Berytos, derpaa i Nikomedia. Paa Kirkemødet i Nikæa beskyttede han Arios og optraadte som Hoved for Mellempartiet, de saakaldte Semiarianere ell. Eusebianere, hvorfor han blev forvist til Gallien 325; men efter hans Hjemkomst 328 blev hans Parti mere og mere det sejrende. 337 døbte han Kejser Konstantin, 338 blev han Patriark i Konstantinopel, og 341 ledede han Kirkemødet i Antiocheia, hvor Semiarianismen sejrede. Han døde 342. *L. M.*

Euspongĭa se Vadskesvamp.

Ensporangiåter se Bregner, S. 588.

Eustachiske Rør se Øre.

Eustachĭus, romersk Helgen og Martyr, skal have lidt Martyrdøden i Rom sammen med sin Hustru Tatiana og sine to Sønner. Hans Dag er 20. Septbr. *L. M.*

Eustachĭus, Bartholommeus, berømt italiensk Anatom, født i Beg. af 16. Aarh., død 1574. E. var en Modstander af den ny Retning i Anatomien, som Vesalius havde grundet, og søgte at forsvare Galen's Meninger, hvorfor han foretog en stor Mængde anatomiske Undersøgelser, der bragte meget nyt for Dagen. Han betragtes som den første sammenlignende Anatom, idet han for at studere Udviklingen af Nyrer og Tænder gjorde sammenlignende Studier hos forskellige Dyr. Af hans Arbejder er det mest kendte *De organo auditus,* der findes i hans *Opuscula anatomica* [Venezia 1654], hvori han først beskriver den efter ham opkaldte *Tuba Eustachii.* Hans *Libellus de renibus* [Venezia 1653] blev senere plagieret af Lorenzo Bellini (s. d.) og gav denne sidste Forsker et berømt Navn. E. efterlod nogle udmærket udførte anatomiske Kobbertavler (49), hvoraf kun 8 udkom, medens han levede, medens de alle første Gang udgaves i Rom 1714. Senere ere disse Billeder gentagne Gange udgivne, bedst af B. S. Albinus. *G. N.*

Eustathĭos, 1) fra Antiocheia, Biskop i Antiocheia efter 325. E. sluttede sig til Nikæa-Mødets Bestemmelser og bekæmpede Arianerne, hvorfor han 331 blev forvist til Thrakien og senere til Illyrien, hvor han døde ca. 360. En Del af den antiokenske Menighed vilde ikke bøje sig for hans Efterfølger, men dannede et eget lille Samfund, som holdt sig til ind i 5. Aarh. Af E.'s mange Skrifter kendes kun Brudstykker.

2) fra Sebaste, blev ca. 350 Biskop i Sebaste i Armenien, hvor han døde 380. I den arianske Strid (s. d.) svajede han mellem alle Partier, indtil han fandt Ro hos Anomøerne. Han byggede et stort Hospital i sin Bispestad, var en stor Asket og Fremmer af Munkelivet og dannede et Parti, hvis Medlemmer, Eustathianere, ikke vilde modtage Nadveren af en gift Præst og fordømte alle gifte og rige; selv bleve de fordømte paa en Synode i Gangra.

3) fra Thessalonike, Homer's berømte Kommentator, født i Konstantinopel i Beg. af 12. Aarh., var der Diakon og Lærer i Retorik, indtil han 1175 blev Ærkebiskop i Thessalonike, hvor han døde ca. 1194. Han var en stor, klartseende Personlighed i smaa Omgivelser, og hans Lærdom var af en noget højere Art end den byzantinske i Almindelighed. Hans Kommentar til Homer er udgiven: Rom 1542—50, Basel 1559—60, Leipzig 1825—30. Af hans Kommentar til Pindar er kun *Prooemium* bevaret, udgivet af Schneidewin [Gottingen 1837]. Hans teologiske Skrifter ere udgivne af Tafel (*Opuscula* [Frankfurt 1832]). (Litt.: Tafel, *De Thessalonika* [Berl 1839]; Neander, »Wissensch. Abhandl.« [Berlin 1851, S. 6 ff.]).

4) Makrembolites ell. Parembolites ell. Eumathios, Præst i Konstantinopel, forfattede i anden Halvdel af 12. Aarh. en Roman om Hysminias og Hysmine (paa Tysk i »Hellas«, I [Mitau 1778]). Fra E. findes en Samling Gaader, som er udgiven af Hilberg [Wien 1876]. *L. M.*

EustylOS (græ.), d. e. med skønne Piller eller Søjler; eustylisk bruges om Bygninger, hvis Søjler have det rette Forhold, særlig i Henseende til Afstand mellem dem ($2^1/_4$ Gang Søjlens Gennemsnit forneden). *V. S.*

Eutaw Springs [ju'tå.sprinz], Biflod til Santee River i den nordamerikanske Stat Sydcarolina. Den nordamerikanske General Greene sejrede her 8. Septbr. 1781 over Englænderne under Stuart.

Eutaxitisk kaldes i Bjærgartlæren en Strukturform, som jævnlig træffes hos Lavaer, og som bestaar deri, at der i en ensartet udseende Ho vedmasse ses Smaapartier af noget afvigende Beskaffenhed eller Farve, saaledes fordelte, at Lavaen faar et ejendommelig plettet, stribet eller flammet Udseende. *N. V. U.*

Eutérpe (»den forlystende«), en af de 9 Muser (s. d.).

Eutérpe Mart., Palmeslægt fra Antillerne og det tropiske Sydamerika. Ca. 10 Arter ere kendte. Middelhøje eller høje, slanke Palmer med fjerformede Blade (indtil 4. M. lange) og hængende, langt tilspidsede Bladafsnit. Frugten er et kugleformet, mørkeblaat eller violet Bær. Mest bekendt er *E. oleracea* Mart. (Brasiliansk Kaalpalme, Palmito), hvis unge Bladknopper levere »Palmekaal«, en velsmagende Gemyse; af Frugterne tilberedes en især i Provinsen Para meget yndet, gæret Drik. *E. edulis* Mart. (østlige Brasilien) er en usædvanlig elegant Palme; den snorlige, ranke Stamme er næppe tykkere end et Barns Arm, men bærer paa sin Top en mægtig Fjerbusk af elegante Blade. Alle Slægtens Arter ere Nytteplanter. *N. H.*

Euthallit er en kompakt Varietet af Mineralet Analcim (se Zeolitgruppen) fra Langesundsfjorden, Norge. *N. V. U.*

Euthanasī (græ.), enlet, rolig, skøn Død. I Oldtiden regnede man til E. Kunsten at gaa Døden rolig i Møde og Kunsten at lette den døendes Afskeden med Verden. I sidstnævnte Henseende hører E. endnu til Lægens vigtigste Opgave lige over for Patienter, for hvem alt Haab om at leve maa opgives. Her maa Lidelser og Smerter lindres ved dulmende Medikamenter; ved omhyggelig legemlig og aandelig Pleje, ved Hensyntagen til den døendes sidste Ønsker, ved Undgaaen af alt, der kunde forbitre hans sidste Timer, søger man at lette en pinlig Tilstand, medens ethvert Forsøg paa at forkorte Livet, selv om Tilstanden er haabløs, ikke kan tillades Lægen, hvis Opgave altid maa blive den at opretholde Livet saa længe som muligt. *A. F.*

Euthycōmi, Menneskeracer med glat og stridt Haar. Se Euplocomi. *S. H.*

Euthymĭos, Zygadenos (Zigabenos), græsk Teolog og Basilianermunk i Konstantinopel, død efter 1118. Paa Kejser Alexios'es Befaling samlede han Uddrag af Fædrene i *Panoplia* o: den ortodokse Tros Rustkammer [udg. i Tergovist 1711] og skrev en »Kommentar til de fire Evangelier«, som er en Samling af gamle Fortolkninger [udg. af Ch. F. Matthai, Leipzig 1792, nyt Opl. Berlin 1845, 3 Bd.]. *L. M.*

Euthȳmos, berømt Nævekæmper fra Lokroi i Nedreitalien, 3 Gange Sejrherre ved de olympiske Lege; andre af Sagnet udsmykkede Bedrifter af E. omtaler Pausanias. *V. S.*

Euthytŏna (græ., egl. »Ligespænder«), i Oldtiden en Kastemaskine med horisontal Spænding og derfor bestemt til at udslynge horisontale Skud. *V. S.*

Eutĭn [åj-], Hovedstad i det oldenburgske Fyrstendømme Liibeck, i en smuk og frugtbar Egn mellem den store og lille Eutinersø, ca. 30 Km. N. f. Liibeck og henimod 40 Km. S. 0. f. Kiel. (1890) 4,625 Indb. I E. er Komponisten Karl Maria v. Weber født. E., der i Middelalderen hed Utin, blev 1162 Sædet for Bispedømmet Liibeck; dette blev efter Reformationens Indførelse (1534) forvaltet af Fyrstebiskopper, der for det meste valgtes blandt det holstenske Fyrstehuses Medlemmer. 1803 kom det under Oldenburg. *C. A.*

Euting [åj-], Julius, tysk Bibliotekar og Orientalist, er født 11. Juli 1839 i Stuttgart, blev 1872 Bibliotekar, 1894 Overbibliotekar i Strassburg, ved hvis Universitet han tillige siden 1880 er Professor. Sit store Navn i den videnskabelige Verden skylder han især sine Forskninger i orientalsk, særlig arabisk, Filologi og sin Indsamling af sproglige Mindesmærker paa Rejser i Lilleasien og Grækenland (1867—70), i Arabien (1883—84) og paa Sinai-Halvøen (1889). Han vakte først Opmærksomhed ved at fortsætte Theodor Noeldecke's Studier over den mandæiske Dialekt, idet han besørgede en Udgave af det mandæiske Religionsværk *Qo lastæ* med Tillægstiden »Hymner og Lære om Daaben og Sjælens Udgang«, hvorefter han istandbragte en Katalog over mandæiske Haandskrifter i Bibliotekerne i Paris og London. Et andet Omraade, som E. har dyrket med Iver og Held, er Samling og Tydning af epigrafisk Materiale af karthagisk Oprindelse. Rigt var Udbyttet af E.'s arabiske Rejse. Paa den gjorde han det vigtige Fund af den store Taïma-Indskrift, som han først fremlagde i Berlin-Akademiet. Det øvrige Udbytte af denne Rejse fremlagde han i »Nabatäische Inschriften aus Arabien«. Blandt E.'s andre Arbejder maa nævnes hans Skrifttavler over forskellige østerlandske Sprog og hans Katalog over Arabica i Strassburg's Bibliotek samt hans Arbejde over Sassanidestenene i Berlin-Museet. Endelig bør mærkes af ham nogle Arbejder, som ere kendte ogsaa uden for Orientalisternes Kreds, nemlig hans Bidrag til Elsass'es Topografi og Historie, navnlig hans Beskrivelse af Strassburg og af Strassburg's Münster. 1889 deltog E. i Orientalistkongressen i Stockholm og Christiania. *J. B. H.*

Eutoki (græ.), en naturlig, uden Vanskelighed forløbende Fødsel (modsat Dystoki).

Eutokĭos fra Askalon, der antages at have levet i anden Halvdel af 6. Aarh. e.' Chr., har gennem sine Kommentarer til Archimedes'es og Apollonios'es Skrifter haft megen Betydning for senere Historieforskere. *Chr. C.*

Eutropĭus, 1) romersk Historieskriver i 4. Aarh. e. Chr., kejserlig Kabinetssekretær i Konstantinopel, deltog 363 under Julian i Toget mod Perserne og døde sandsynligvis ca. 370. Hans Værk, der er dediceret til Kejser Valens og bærer Titlen *Breviarium*, giver efter gode Kilder i 10 Bøger et Udtog af Rom's Historie fra Byens Anlæggelse indtil Valens'es Tronbestigelse (364); det vidner om sund Dømmekraft og Upartiskhed, og Sproget er naturligt og klart. E.'s Arbejde vandt meget Bifald og benyttedes af Hieronymus, Prosper Aquitanus, Cassiodorus, Sextus Rufus, Orosius og Middelalderens Krønikeskrivere; det blev gentagne Gange oversat paa Græsk og fortsat af flere Forfattere ned til Begyndelsen af 9. Aarh. Hovedudgaven af E. er besørget af Droysen [Berlin 1879 i *Monumenta Germaniae historica*]; Paianios'es græske Oversættelse (ca. 380) er særskilt udgiven af Kaltwasser [Gotha 1780]; E. tillige med Fortsættelserne, under eet kaldet *Historia miscella*, er udgiven af Eyssenhardt [Berlin 1869]. *K. H.*

Eutyches, Archimandrit i Konstantinopel i 5. Aarh. og teologisk Kamphane. E. hørte til den alexandrinske Skole (s. d.) og førte dens Kristologi ud i Monofysitisme (s. d.), idet han hævdede, at Gudmennesket havde, efter at hans guddommelige og menneskelige Natur vare forenede, ikke samme Legeme som andre Mennesker. Paa Grund

heraf blev han anklaget paa en Synode i Konstantinopel 448 og afsat af Patriarken Flavianos, men han blev understøttet af Ministeren Krysafios og den alexandrinske Patriark Dioskoros (s. d.), der fik sammenkaldt »Røversynoden« i Efesos 449, hvor E. blev frikendt, Flavianos fordømt og mishandlet og Christi ene Natur fastslaaet. Synoden i Kalchedon 451 forkastede Efesos-Synodens Beslutninger og erklærede Eutychianismen for Kætteri. Eutychianerne ell. Monofysitterne holdt sig dog længe som et kirkeligt Parti i Armenien, Ægypten og Æthiopien. *L. M.*

Eutyclll (græ.), Held, Lykke.

Eutychĭos, med det arabiske Navn Said-ibn-Batrik (E., o: lykkelig, er en Oversættelse af det arabiske *Said*) (876—940), var Patriark i Alexandria og virkede tillige som lægevidenskabelig og historisk Forfatter. En Del af hans talrige Værker er nu tabt; hans Hovedarbejde var en Universalhistorie (fra Verdens Skabelse til Aar 937)> bekendt under Navnet »Nazm-al-djawâhir« (o: Perleraden), der tjente den berømte Makrizi til Forbillede. Den var dog ikke altid fuldt nøjagtig og paa sine Steder endog meget partisk. Desuden har E. forfattet en Del teologiske Skrifter, væsentlig om rituelle Spørgsmaal. (Litt.: d'Herbelot, *Bibl. orient.* Art. »Said«). *J. 0.*

Euxanthinsyre, $C_{19}H_{16}O_{10,3}H_2O$, en Syre, der forekommer bunden til Magnesia i et Stof *Purrée,* der kommer fra Indien og af nogle opgives at stamme fra Bezoarer, af andre opgives at afsætte sig af Bøflers, Kamelers og Elefanters Urin, maaske efter Fodring med Mangroveblade. Det bruges til Fremstilling af en meget fin, gul Malerfarve, Indisk gult, euxanthinsurt Magnesia. *K. M.*

Euxenit, et paa sjældne Grundstoffer rigt Mineral, bestaar af Niobat og Titanat af Yttrium, Erbium, Cerium, Uranium og lidt Germanium; det forekommer i kompakte Masser eller rombiske Krystaller, som ere lidt haardere end Feldspat, have muslet Brud, stærk Glans og brunlig sort Farve, i adskillige Granit-Pegmatitgange i det sydlige Norge, saaledes ved Arendal, Tvedestrand og paa Hitteren. — Til samme Mineralgruppe (Æschynitgruppen) høre endvidere følgende rombiske Mineraler: Æschynit, som bestaar af Niobat, Titanat og Thorat af Cerium, Lantham og Didym; den har lignende Udseende som E. og forekommer i Granit-Pegmatitgange bl. a. ved Miask i Ural og paa Hitteren, Norge; Polykras, der har lignende kemisk Sammensætning og Forekomstmaade som E., sort Farve, muslet Brud og danner langstrakte, tavleformede Krystaller; den findes paa Hitteren i Norge, ved Slättåkra i Småland o. a. St.; endelig Polymignit, som bestaar af Niobat, Zirkonat og Titanat af Ceriummetaller, Jærn og Kalcium, og som optræder i sorte, stærkt glinsende, tynde Krystalprismer i Syenit-Pegmatitgange ved Frederiksværn, Norge, o. a. St. *N. V. U.*

Eva, i Skabelsesfortællingerne i 1. Mos. det første Menneskes Hustru. Se Adam.

Eva, Pseudonym for Fanny Tuxen (s. d.).

Evacuantia (lat.), udtømmende Midler, altsaa særlig Afføringsmidler og Brækmidler.

Evadēre (lat.), undgaa, undslippe, søge at slippe fra noget.

Evagrĭus se Euagrios.

Evakuánt (af lat. *evacuare,* at tømme), en Ventil i Orglet, der aabnes ved et Registerudtræk, naar man vil udtømme den efter Spillet endnu i Bælgene værende Vind. *S. L.*

Evakuatiōn (lat.), Udtømmelse; benyttes om Bortflytning fra et Sted, saaledes i Militærsproget om Troppers Bortfjernelse fra et Sted, de have holdt besat, hvorved da i Reglen tillige forudsættes, at de føre saa godt som alt brugbart bort med (f. Eks. Krigsmateriellet fra en Fæstning o. s. v.).

En særlig Benyttelse har Ordet faaet med Hensyn til Patienters Flytning fra et Hospital til et andet (eller en anden Hospitalsafdeling). Man siger f. Eks., at en Fødselsstiftelse evakuerer sine barselsyge Patienter til de medicinske Hospitalsafdelinger o. s. v. Gänske særlig benyttes E. under Feltforhold om Omflytningen af syge og saarede Soldater. *Lp. M.*

Evakuēre se Evakuation.

Evaldsen, Anders Christian, dansk retslærd og Dommer, er født i Arlund ved Holstebro 2. Juni 1841, blev Student fra Viborg 1861, fik 1866 af Universitetet et hæderligt Accessit for en Afhandling, »Om Skyldnerens Mora« [udarbejdet trykt 1870], blev cand. jur. 1867, ansattes 1870 som Volontær i Justitsministeriet og konstitueredes 1870 for et Aar som Assessor i Viborg Overret. E. konkurrerede 1872, bl. a. med J. H. Deuntzer, om Pladsen som juridisk Professor efter F. T. J. Gram's Død; Deuntzer sejrede, men E. ansattes dog ogsaa som juridisk Professor og fik den Opgave ved Siden af A. Aagesen at foredrage dansk og romersk Formueret. E.'s Hovedvirksomhed samlede sig om Obligationsretten; af Forelæsninger herover er udkommen (autograferet) den almindelige og ca. Halvdelen af den specielle Del. Disse Forelæsninger fik stor Betydning for Studenterne. Næppe nogen siden Ørsted har bedre end E. forstaaet at undersøge Praksis og lade dens mange Enkeltløsninger blive frugtbringende for de videnskabelige Udviklinger. Var end Formen ofte tung, saa virkede Forelæsningerne dog stærkt befrugtende paa den opmærksomme Student; thi overalt slog det praktiske Liv ham i Møde med sit rige brogede Stof, man lærte det konkrete Skøns afgørende Betydning fremfor abstrakte videnskabelige Sætninger. Derfor ere E.'s Bøger ogsaa for andre Videnskabsmænd og for Praksis et sandt Skatkammer. E.'s store Interesse og fine Sans for Løsningen af de virkelige Retstilfælde synes efterhaanden at have ført ham bort fra videnskabelig Produktion og hen imod Dommerkaldet. Da desuden Jul. Lassen, kort efter i 1881 at have efterfulgt A. Aagesen, gav en for de studerende lettere tilgængelig trykt Forelæsning over Obligationsretten, forlod E. 1885 Universitetet og blev Assessor i Kjøbenhavn's Overret, hvorfra han 1893 forflyttedes til Højesteret, tilførende Dommerstanden sin rige Viden og sit skarpe Blik for, hvorledes den konkret fornuftige Løsning ofte maa søges under Tilsidesættelse af herskende Doktriners Konsekvenser. Af E.'s øvrige Arbejder kunne nævnes hans Konkurrenceafhandling, »Bidrag til Læren om Fuldmagt og dermed beslægtede Retsforhold«, en skarpsindig og udførlig »Fortolkning af Vekselloven« [1881] og nogle mindre, formueretlige Af handlinger i »Ugeskrift for Retsvæsen« for 1868, 1882 og 1885. E. blev 1887 fast Censor ved de juridiske

Eksamener og kreeredes 1894 til Æresdoktor ved Kjøbenhavn's Universitet. *V. B.*

Evan, 1) Tilnavn til Bacchus ell. Dionysos. 2) Etrurisk Gudinde, nærmest svarende til Grækernes Eos, Morgenrødens Gudinde. *V. S.*

Evánder, latinsk Form af det græske Euandros (s. d.).

Evangeliarium (græ.) o: Evangeliebogen, den Bog, som indeholder de Dele af Evangelierne, som oplæses ved Gudstjenesten (Perikoperne), svarende til *Epistolarium*, som indeholder de tilsvarende Stykker af de nytestamentlige Breve. *L. M.*

Evangelical Friends [i.vändże'lekəlfri'ndz] se Kvækere.

Evangeliebog se Evangeliarum.

Evangelieharmoni kaldes (nu) et Skrift, der (saa vidt muligt) med Evangeliernes egne Ord fremstiller Evangeliernes Indhold sammenarbejdet saaledes, at alt Indhold medtages, og Gentagelse af samme Indhold undgaas. Forskellig fra E. er Synopse (s. d.) o: en Udgave af Evangeliernes Tekst, som — til Overblik over deres indbyrdes Forhold — stiller de parallelle Afsnit i de forskellige Evangelier ved Siden af hverandre. Medens altsaa i Synopsen alt det fælles Stof medtages i hvert enkelt Evangelium, da netop derved Sammenligningen muliggøres, blive i E. navnlig de synoptiske Evangelier (se Evangelium), der saa hyppig fortælle det samme, mere eller mindre brudstykkevis optagne, idet det fælles Stof kun meddeles een Gang. Tidligere brugtes Udtrykket E. ogsaa om, hvad man nu kalder Synopse, f. Eks. Clericus's *Harmonia evangelica* [1699]. Den ældste E. er det af Tatian (s. d.) udarbejdede *Diatessaron* (διὰ τεσσάρων), et fra Musikken hentet Udtryk for den velklingende Helhed, som de sammenarbejdede Evangelier skulde frembringe. Hvorvidt *Diatessaron* oprindelig er skrevet paa Græsk eller paa Syrisk er omstridt. Det fik stor Udbredelse i den syriske Kirke. Afrem Syrer (s. d.) skrev til det en syrisk Kommentar, der er bevaret i armenisk Oversættelse, udgiven blandt de paa Armenisk bevarede Skrifter af Afrem [Venezia 1836]. Den er oversat paa Latin af Aucher, udgiven af Mösinger (*Evangelii concordantis expositio* o. s. v. [Venezia 1876]), og Th. Zahn har saa derudfra restitueret *Diatessaron* (»Forschungen zur Gesch. des neutest. Kanons«, I [1881]). *Diatessaron* selv er bevaret i arabisk Oversættelse, der 1888, forsynet med latinsk Oversættelse, er udgiven af Ciasca. — En gammel latinsk E., en Bearbejdelse af *Diatessaron*, blev funden af Victor fra Capua (6. Aarh.) og af ham besørget afskreven. Denne Afskrift er bevaret og udgiven af E. Ranke (*Codex Fuldensis* o. s. v. [1868]); en tysk Oversættelse deraf fra 9. Aarh. er bevaret, udgiven senest af Sievers (»Tatian Lateinisch und altdeutsch« [1872; 2. Udg. 1892]). — Fra nyere Tid findes flere E. Den Harmoni af Christi Lidelseshistorie, som findes i vore Alterbøger og Salmebøger, er en større Del af den af Peter Palladius foretagne Oversættelse af Johan Bugenhagen's 1523 paa Latin, 1525 paa Tysk udgivne Harmoni af Lidelses- og Opstandelseshistorien. — Kun uegentlig kunne de mangfoldige Reproduktioner, digteriske (f. Eks. Heliand) og prosaiske, af Evangeliernes Indhold kaldes E. (Litt.: Holtzmann, »Einleitung in das neue Testament« [3. Udg. 1892, S. 109]; Rothe, »Det danske Kirkeaar« [4. Udg. 1878, S. 180]). *Y. C. Y.*

Evangelieside kaldes den venstre Side af Alteret, set fra Skibet, fordi Evangeliet i den gamle Kirke oplæstes herfra, ogsaa kaldet »Brødsiden«, fordi Alterbrødet stod der. Alterets modsatte Side kaldes Epistel- eller Kalksiden (se Alter). *L. M.*

Evangelisation, Udbredelse af den evangeliske Lære blandt Katolikkerne.

Evangēlisk kaldes alt, hvad der stemmer overens med Christi Evangelium. Protestanterne kalde sig evangeliske, fordi de holde sig til Evangeliet som eneste Kilde og Autoritet i Modsætning til Katolikkernes Traditions- og kirkelige Autoritetsprincip (se Protestantisme). — E. Kirke brugtes efter Reformationen som Betegnelse for alle de protestantiske Landskirker, men nu bruges det særlig om dem, der have sluttet sig til den fra Preussen udgaaede Union (s. d.), til Forskel fra de evangelisk-lutherske og reformerte Landskirker. *L. M.*

Evangēlisk Alliance (eng. *evangelical alliance*), en Forening af evangeliske Kristne, hvis Formaal er at fremme Fællesskabsfølelsen hos Protestanterne og beskytte de Protestanter, som leve i katolske Lande. Tanken om en saadan Alliance opstod i Skotland; men den fik sin frugtbareste Jordbund i England, hvor Puseyismen og i dens Kølvand Romerkirken gik stærkt frem over de mangfoldige protestantiske Sekter (se Anglikanske Kirke). Ifølge et Opraab af 5. Aug. 1845 vare 921 protestantiske Kristne fra alle Jordens Egne samlede i London fra 19. Aug. til 2. Septbr. 1846, og disse stiftede under Forsæde af Sir Culling Eardley E. A. Det, den skulde tilstræbe, var ikke en Forening af de forskellige protestantiske Samfund og Sekter, men en Forening mellem de enkelte evangeliske Kristne, og som det, man skulde være enig i for at være Medlem af den, fastsloges 9 Artikler: 1) Den hellige Skrifts Inspiration og eneste Autoritet, 2) hver enkelt troendes Ret til selv at fortolke Skriften, 3) Treenigheden, 4) Arvesynden, 5) Christus som Guds Søn og Verdens Frelser, som den levende Talsmand og Konge, 6) Retfærdiggørelse af Tro, 7) Helligaandens Virksomhed i Omvendelsen og Helliggøreisen, 8) Sjælens Udødelighed, Legemets Opstandelse, Verdensdommen ved Christus, de retfærdiges evige Salighed og de uretfærdiges evige Straf, 9) Prædikeembedets guddommelige Indstiftelse og Forpligtelsen til Daab og Nadver. E. A. holder med visse Mellemrum Møder i de forskellige Lande, 1884 i Kjøbenhavn. Dens udprægede Protestantisme og dens skarpe Frontstilling til Romerkirken har gjort, at flere evangeliske Kristne ikke have villet sluttet sig til den. For Tiden er den af mindre Betydning. *L. M.*

Evangeliske Raad (lat. *consilia evangelica)* kalder den romersk-katolske Kirke til Forskel fra Budene saadanne sædelige Forskrifter, som det ikke er enhver Kristens Pligt at følge, men som det er hans Pligt at overholde, hvis han engang har paataget sig dem, og han opnaar derved en overskydende Fortjeneste, som ogsaa kan komme andre til gode, og hæver sig til en større Grad af Hellighed og Dyd, end der strengt taget kan forlanges af ham. Man regner, at der er 12 e. R.,

men de vigtigste blandt dem ere de tre Klosterløfter: Fattigdom, Lydighed og ugift Stand. *L. M.*

Evangeliske Selskab (*Société évangélique*) kaldes en i Geneve 1830 oprettet Forening, hvis Formaal er at udbrede og bevare Protestantismen i katolske Lande; det arbejder især i Frankrig ved Rejsepræster og Kolportage af Bibler og Opbyggelsesskrifter. Det er meget ortodoks og bekæmper den liberale Protestantisme. *L. M.*

Evangelisk Forbund, en tysk Forening til Varetagelse af Protestanternes Interesser over for de ultramontane, stiftet i Erfurt 5. Oktbr. 1886. Dets Organ er »Kirchliche Korrespondenz fiir die deutsche Tagespresse«. Det virker ved Flyveskrifter, Foredrag, Foreninger o. l. *L. M.*

Evangelisk Kirke se Evangelisk.

Evangelisk Kirkekonference, en Forsamling af Udsendinge fra de evangeliske Landskirker i Tyskland, som siden 1852 aarlig, siden 1854 hvert andet Aar sammentræder i Eisenach til Raadslagning om Fællesanliggender. Dens Organ er »Allgemeiner Kirchenblatt für das evang. Deutschland« [Stuttgart]. *L. M.*

Evangelisk-luthersk Kirke kaldes det Kirkesamfund, hvis Kristendomsforkyndelse hviler paa den hellige Skrift og er i Overensstemmelse med de symbolske Bøger, som foruden de økumenske (den apostolske, den nikænsk-konstantinopolitanske og den athanasianske Trosbekendelse) ere de særlig evangelisk-lutherske (den augsburgske Bekendelse og Luther's lille Katekismus). Betegnelsen e.-l. K. er af ny Oprindelse. Paa Reformationstiden nøjedes man med at betegne den ændrede Religion som den rette kristelige Tro, den rette og sande Religion, der alene var bygget paa Evangeliet og derfor betegnedes som den evangeliske Lære, og det Samfund, hvori den evangeliske Lære var herskende, kaldtes for en evangelisk Kirke; men i 19. Aarh. kom Betegnelsen e.-l. K. mere og mere i Brug til Adskillelse fra evangelisk Kirke, som de tyske Landskirker kaldte sig, der sluttede sig til den preussiske Union. I den norske Grundlovs § 2 hedder det: »Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion«, og derefter bliver Udtrykket e.-l. K. gængs baade i Danmark, Sverige og Finland, og i den danske Grundlovs § 3 hedder det: »Den e.-l. K. er den danske Folkekirke«. *L. M.*

Evangelist (græ.) betyder i Ny Test. en Evangelieforkynder, en, som prædiker Kristendom, fortrinsvis vel rejsende Evangelieforkyndere, som ej vare bestemt bundne til en enkelt Menighed. Som E. betegnes (Ap. Gern.) Filip, den tidligere jerusalemitiske Diakon (jfr. Ap. Gern. 6, 5); fremdeles Timotheus (2. Tim. 4, 5). Sammen med andre Embeder nævnes de Eph. 4, 11. I den senere kirkelige Sprogbrug bruges E. som Betegnelse for Forfatterne af de 4 Evangelier. Deres Symboler i den kirkelige Kunst ere Mennesket (Matthæus), Løven (Marcus), Oksen (Lucas) og Ørnen (Johannes), jfr. Joh. Aabenb. 4, 7 og Kerubskikkelserne Ezek. 1, 10. — Om Evangelistembedet i nyere Tid se Irving. *J.C.J.*

Evangelium (græ.) betyder i det ny Test., ligesom hos flere senere græske Forfattere, et glædeligt Budskab, i Ny Test. specielt det glædelige Budskab om det ny Gudsrige, som oprettes af Christus (se f. Eks. Marc. 1, 15, jfr. Luc. 4, 18). I Betydningen Evangelieskrift, Skrift om den evangeliske Historie, Jesu Person og Gerning, forekommer det ikke i Ny Test. (heller ikke Matth. 26, 13; Marc. 14, 9; Rom. 2, 16; 16, 25; 2. Tim. 2,8), om der end Marc. 1, 1 findes Tilnærmelse til denne Betydning, der fra 2det Aarhundrede (Justinus Martyr) er fastslaaet. Af Evangelieskrifter er der i Kirkens første Aarhundrederforfattet en stor Mængde, ja allerede Lucas (Evang. 1, 1) omtaler »mange« Forgængere. Foruden de 4 af Kirken godkendte, kanoniske, er der bevaret enkelte andre, apokryfe (s. d.), de allerfleste ere gaaede tabt. Angaaende de kanoniske Evangeliers Tilblivelse samt, hvad dermed staar i Forbindelse, deres historiske Værdi er der i de sidste 150 Aar foretaget en Række stadig grundigere og alsidigere Undersøgelser, der imidlertid for flere Hovedspørgsmaals Vedkommende endnu ikke have ført til noget afsluttende Resultat. Man indbefatter disse Undersøgelser under Begrebet Evangeliekritik, idet Kritik i denne og lignende Forbindelser kun betyder historisk, videnskabelig (og dermed selvstændig dømmende) Undersøgelse — overfor en Opfattelse, der bliver staaende ved en bestemt overleveret Antagelse uden at søge videnskabelig Besvarelse af Spørgsmaalet om en saadan Antagelses Rigtighed. I disse Undersøgelser indtager Johannes Evang. en Særstilling overfor de 3 andre, saakaldte synoptiske (se Synopse) Evangelier, idet det paa Grund af sin udprægede Ejendommelighed kan behandles relativt uafhængigt af dem, medens disse staa i en saa nøje indbyrdes Forbindelse, at en samlet Behandling af dem for visse Spørgsmaals Vedkommende er en Nødvendighed. De fortælle i det hele og store det samme Stof og for større Afsnits Vedkommende med stor Overensstemmelse i Rækkefølge og Behandlingsmaade, ja ofte og i længere Sammenhæng med næsten ordret Overensstemmelse i Udtrykket, samtidig med at de dog paa adskillige Punkter vise saa paafaldende Forskelligheder saavel i Stofvalg som i Ordning af Stoffet og Udtryksmaaden, at Spørgsmaalet om Forklaringen af deres indbyrdes Forhold, delvis indbyrdes Afhængighed eller Afhængighed af fælles Kilder sammen med delvis Selvstændighed er blevet et af den bibelske Indledning (s. d.) mest behandlede Problemer, det saakaldte synoptiske Problem. Første Grundlag for Evangelierne er selvfølgelig den mundtlige Forkyndelse; men angaaende det videre Forhold har der i Undersøgelsens Gang gjort sig 3 Hovedopfattelser (isolerede eller kombinerede) gældende. 1) Nærliggende maatte det være at forklare Ligheden mellem Evangelierne ved den Antagelse, at de stode i Afhængighedsforhold til hinanden, medens Forskellen skyldtes Forfatternes individuelle Ejendommeligheder. Denne Opfattelse, Benyttelseshypotesen, er allerede fremsat af Augustin, som antager de 3 E. for tilblevne i den Orden, de have i Kanon, og nærmere anser Marcus for et temmelig uselvstændigt Udtog af Matthæus. I lignende Form er Benyttelseshypotesen fulgt at mange Forskere i 18. og 19. Aarh., deriblandt den katolske Teolog Hug (»Einleitung 1808«) og Protestanterne Hengstenberg og Keil, samtidig med at andre bestemte det indbyrdes Afhængighedsforhold paa anden.

Maade, idet navnlig Griesbach's (1789—90 fremsatte) Opfattelse, der antager Marcus for Udtog af Matthæus og Lucas, vandt megen Tilslutning, medens omvendt enkelte regnede Marcus for ældst, andre (ud fra den Forudsætning, at Lucas I, 1 ff. dadler sine Forgængere, og følgelig Matthæus og Marcus ikke kunde være derimellem) lode Lucas begynde Rækken. Hovedmanglen ved Benyttelseshypotesen er, at Uligheden ikke fyldestgørende forklares ved den. 2) Ved Overgangen til 19. Aarh. fremsatte Eichhorn, efter tidligere Tilløb hos andre, sin Urevangeliehypotese, der i sin afklarede Form (»Einleitung«, I [1804]) antager et aramæisk Urevangelium, der var forfattet straks ved Evangeliets Udbredelse ud over Jerusalem og snart blev oversat paa Græsk, en Vejledning for de rejsende Evangelieforkyndere. Det havde snart modtaget forskellige Udvidelser og Bearbejdelser, og af de derved fremkomne temmelig forskellige Redaktioner havde saa vore 3 E. uafhængige af hverandre øst deres Fremstilling. Hypotesen fandt hurtig Udbredelse, da den syntes at give Forklaring paa saavel Lighed som Forskel mellem E.; men med Hensyn til den sidste opdagedes det dog snart, at Problemet' kun var skudt et Skridt tilbage, til de antagne forskellige Redaktioner af Urevangeliet, og Hypotesen kunde i sin rene Form ej holde sig. 3) 1818 grundlagde Gieseler, efter ældre Forbilleder, en Opfattelse, som lige til Nutiden har haft talrige og ansete Talsmænd, f. Eks. Guericke, Ebrard, Godet, Skat Rørdam, nemlig Traditionshypotesen, der forklarer saavel Lighed som Forskel mellem E. ved den Antagelse, at der i den apostoliske Menigheds mundtlige Tradition, derved at det evangeliske Indhold idelig blev genfortalt, efterhaanden dannede sig en fast Fremstillingsform, en Type, som væsentlig er fulgt af vore Synoptikere, samtidig med at hver Evangelist ved Stofvalg og Behandling dog ejendommelig prægede sin Fremstilling. Saa meget turde være sikkert, at saa længe der kun er Tale om Valg mellem de 3 nævnte Hypoteser, er denne sidste den, der mest tilfredsstillende forklarer Fænomenet. Men det store Flertal af Forskere i de sidste to Menneskealdre har ved at kombinere Momenter af de forskellige Opfattelser paa forskellig Maade søgt at komme den fuldstændige Løsning nærmere. Under Undersøgelsens Udvikling er det mere og mere blevet et Hovedpunkt at bestemme Marcus'es Forhold til de to andre E. — om Grundlag for eller Bearbejdelse af dem; hele Marcus'es Stof findes nemlig, med Undtagelse af en Lignelse 4, 26—29 samt to Helbredelsesfortællinger 7, 31—37 og 8, 22—26, hos Matthæus og (eller) Lucas. Vi anføre nogle af de vigtigste Kombinationer. Schleiermacher havde 1832 ved Undersøgelse af Papias'es (s. d.) (1. Halvdel af 2. Aarh.) Vidnesbyrd om Matthæus og Marcus ment at kunne godtgøre, at det ifølge Papias af Apostlen Matthæus paa Hebraisk (o: Aramæisk) forfattede Skrift, en Samling af Udsagn (Logia) af Christus, ikke simpelt hen var Original til, men Grundlag for vor med fortællende Stof udvidede græske Matthæus, samt at det af Papias omtalte Marcus Skrift ikke var identisk med vort Marcus-E. I Hovedsagen have med Hensyn til Logia's Forhold til vor Matthæus mange nyere sluttet sig til Schleiermacher, medens hans Sondring mellem en Ur-Marcus (Papias'es) og vor Marcus af Weisse (der delte Schleiermacher's Opfattelse af Logia og Matthæus) og Wilke 1838 fandtes overflødig, saa at Marcus blev Urevangelium. Stor Opsigt vakte F. C. Baur's Opfattelse (1847). Han betragtede E. som litterære Nedslag af Kampen mellem judaistisk og paulinsk (hedningekristelig) Kristendom. De oprindelige E. vare stærkt tendentiøse Partiskrifter, medens Modsætningerne efterhaanden mere og mere mildnedes. Fra førstnævnte Retning havde del ældste E., Hebræerevangeliet (s. d), sit Udspring og blev Grundlag for vor Matthæus; paulinsk Modsætning, var Ur-Lucas, der (saaledes allerede 1846 Ritschl) var identisk med Marcion's (s. d.) E. og blev bearbejdet i vor Lucas; af begge vore kanoniske Matthæus og Lucas var vor Marcus som repræsenterende den tendensfri Middelvej Udtog. Denne Baur'ske Opfattelse fandt kun en meget begrænset Tilslutning og mødte ogsaa inden for Tubingerskolen selv straks Modstand. Volkmar og Hilgenfeld samt nu ogsaa Ritschl hævdede vor Lucas som ældre end Marcion's E.; tillige satte Hilgenfeld Marcus før Lucas, Ritschl og Volkmar endog Marcus før baade Matthæus og Lucas; Ritschl forlod i Virkeligheden væsentlig hele det Baur'ske Standpunkt. Baur selv modificerede sin Opfattelse saa vidt, at han antog en Ur-Lucas som Grundlag for baade det ultrapaulinske Marcion's-E. og vor ireniserende Lucas. I skarp Modsætning til Tiibingerskolen antog Ewald følgende Proces: som ældste Grundlag et Urevangelium samt Logia; derpaa med Benyttelse af disse Marcus; Matthæus fremgik af disse 3 samt et Skrift, der væsentlig var en Udvidelse af det ældste E. Som Kilder for Lucas antog han foruden de nævnte (undtagen Matthæus) tillige 3 tabte Skrifter. Ewald's Skrift »Die drei ersten Evangelien« [1850] har de forskellige Kilder trykte med forskellige Typer. Et Forsøg paa at forbinde Ewald med Baur gjorde Köstlin ved Antagelsen af en Ur-Marcus ældre end Matthæus og Lucas, der vare bearbejdede i vor Marcus; men den hele Proces blev (ved flere supponerede Kilder) saa kunstig, at Kostlin ingen Meningsfæller vandt. Den hele tübingske Opfattelse af den dogmatiske Tendens som bærende Kraft i Evangelieaffattelsen holdt sig kun inden for en snæver Kreds af Forskere. Men heller ikke Ewald's alt for komplicerede Forsøg kunde slaa an. De senere Arbejder karakterisere sig gennemgaaende ved mindre indviklede Kombinationer. I Forgrunden var stadig Spørgsmaalet om Marcus'es Forhold til de to andre E. Medens f. Eks. Bleek antog Marcus for en Bearbejdelse af disse (jfr. Griesbach), der dog selv hvilede paa et Urevangelium, have de allerfleste nyere imidlertid betragtet Marcus som ældst, idet tillige mange antage en Ur-Marcus. Videre anse de fleste (med Schleiermacher og Weisse) Logia for væsentlig kun at have indeholdt Udsagn af Christus og altsaa med Hensyn til Omfang at have været forskellig fra vor Matthæus. I dansk Litteratur er denne Opfattelse fremstillet af H. N. Clausen, der med Anerkendelse af den mundtlige Tradition som væsentlig Faktor antog Logia samt Marcus for Kilder for Matthæus, Marcus og andre Kilder for benyttede af Lucas. I de sidste Aartier har Hovedinteressen knyttet sig til Holtzmann's og Weiss'es

Undersøgelser. Hin hævder en Ur-Marcus sammen med Logia-Samlingen, der mulig tillige havde kort skitserede Fortællinger som Indramning af visse Udsagn af Christus, som Kilder for vore kanoniske Matthæus og Lucas, hvilken sidste har kendt Matthæus og mulig ogsaa benyttet andre Kilder. Weiss hævder som ældste Kilde Logia-Samlingen, der dog har haft et ikke ubetydeligt fortællende Stof. Den er benyttet af Marcus og i Forbindelse med denne af vore, indbyrdes uafhængige, Matthæus og Lucas, hvilken sidste dog ogsaa har haft særlige Kilder. Griesbach's Hypotese betegnes af Weiss som den eneste, der viser sig som lutter Vildfarelse, medens alle andre gaa ud fra delvis rigtige Iagttagelser og altsaa have deres relative Berettigelse. Weiss har med beundringsværdig Grundighed gennemført sin Opfattelse i Enkeltheder i sine Kommentarer til Marcus 1872 og til Matthæus 1876.

Bedømmelsen af E.'s historiske Værdi er delvis betinget af Spørgsmaalet om deres Tilblivelse, mindre dog af det egentlig synoptiske Problem — deres indbyrdes Forhold af Afhængighed eller Selvstændighed — end af Spørgsmaalet om deres Tilblivelsestid. Herom se Artiklerne til de enkelte E. Se videre »Jesu Liv« under Jesus Christus.

I den kristelige Dogmatik staar Begrebet E. over for Begrebet Lov som Udtryk for henholdsvis Guds Gerning til Menneskets Frelse (hans Gave til Mennesket) og hans Fordring til Mennesket om hans Viljes Efterlevelse.

Angaaende den liturgiske Brug af E. se Perikope. (Litt.: se de under Bibelsk Indledning nævnte Værker, desuden Jülicher's senere [1894] udkomne »Einleitung in das neue Testament«. Videre: H. N. Clausen, »De synoptiske Evangelier« [1850]; Godet, »Bibelske Studier«, II, overs. 1876 af A. Jensen). *J.C.J.*

Evangēlium, det evige *{Evangelium aeternum}*, kaldte man siden 12. Aarh. paa Grundlag af Joh. Aabenb. 14, 6 det glade Budskab om en Helligaandens Tid, der skulde afløse Faderens i den gamle Pagt og Sønnens i den ny Pagt, og hvori Gud skulde kendes og tilbedes i Aand og Sandhed, og aandelig Frihed i alt være herskende. Om denne Tid havde Abbed Joachim a Fiore (s. d.) profeteret, og hans Lære vandt særlig Indgang i Franciskanerordenen. 1254 udkom i Paris en Bog af Franciskanermunken Gherardino deBurgo, *Introductoriusin e. aeternum*, som er en Vejledning i Abbed Joachim's Lærdomme, saaledes som de vare blevne tilspidsede i franciskanske Kredse. Denne Bog blev fordømt af Pave Alexander IV 1255, men dens Ideer levede videre hos Spiritualerne (s. d.) og nærede den revolutionære Religiøsitet, som i Slutningen af Middelalderen var en Magt i Haandværkerkredse, og som paa Reformationstiden gav sig Udslag i Gendøberbevægelsen og forplantedes til visse pietistiske Kredse i den protestantiske Kirke. *L. M.*

Evaniīdae, en lille Familie af Snyltehvepse, der indbefatter en Del i øvrigt næppe meget beslægtede Former; Familiens ejendommeligste Karakter er den, at Bagkroppen ikke hæfter til Brystpartiet ved dettes nederste Rand, men højt oppe paa Midten af det. Bagkroppen er altid meget stærkt sammentrykt, undertiden tillige meget kort, i hos andre er den derimod meget lang og smal med en Brod af over Bagkroppens Længde. Forvingerne mangle hos nogle Former næsten ganske Aarer (Brachygaster). Det er gennemgaaende smaa Insekter, af meget paafaldende Udseende, og som ofte udmærke sig ved pragtfulde Metalfarver. Hovedslægten *Evania* snylter hos Kakerlakker, andre ere ret hyppige Gæster paa gamle Murværker, som *Foenus*, der snylter i derboende Hymenopterers Rede. I Troperne kendes adskillige Former, der ere særdeles langstrakte og af et højst eventyrligt Udseende. *C. TV. L.*

Evans [e'vənz], 1) George de Lacy, Sir, engelsk General, født i Moira i Irland 1787, død i London 9. Jan. 1870. Han begyndte sin militære Løbebane i Indien 1806. 1810—12 tjente han under Wellington i Spanien og Frankrig, sendtes efter Freden til Nordamerika, hvor han deltog i Felttoget 1814, udmærkede sig ved Waterloo 1815 og forfremmedes s. A. til Oberstløjtnant. 1818 traadte han ud af aktiv Tjeneste og blev Politiker. Han sluttede sig til Oppositionen og valgtes 1831 til Medlem af Underhuset, var Talsmand for Hærens Formindskelse, for Polen's Understøttelse og for de liberale Bevægelser i Tyskland. 1835—37 førte han den engelske Legion, der sendtes Dronning Christine af Spanien til Hjælp mod Karlisterne. Han kæmpede med vekslende Held, forfremmedes til spansk Generalløjtnant og endte Felttoget 1837 med Erobringen af den tappert forsvarede Plads Irun. Ved sin Tilbagekomst til England udnævntes han til Oberst og valgtes 1846 igen til Medlem af Underhuset. S. A. forfremmedes han til Generalmajor og 1854 til Generalløjtnant. Ved Krim-Krigens Udbrud fik han Kommandoen over 2. Division og udmærkede sig ved Alma, hvor han saaredes haardt. Han deltog endvidere i Kampen ved Balaklava og ved Inkermann, hvor han dog paa Grund af sit Saar ikke førte direkte Kommando, men støttede med sine Raad. Dels paa Grund af Sygdom og dels paa Grund af Misfornøjelse med de allieredes Krigsførelse vendte han forinden Felttogets Slutning tilbage til England, hvor Parlamentet enstemmig udtalte en Tak til ham i Fædrelandets Navn. 1861 udnævntes han til General og trak sig 1865 ud af Politikken. 1822 udgav han »Rusland's Planer«, hvori han gjorde sig til Talsmand for en fransk-engelsk Alliance som Modvægt mod Rusland's Politik i Orienten. *B. P. B.*

2) John, ovenn.'s Broder, engelsk Generalmajor, død 1848, traadte 1802 ind i Hæren i Madras og udmærkede sig i en Række af Aar i Kampene mod de oprørske Distrikter. 1810 deltog han i Ekspeditionen mod St. Denis og Øen Bourbon. Under sin Broders Kommando førte han 1835—36 en Brigade i den engelske Legion mod Karlisterne i Spanien. Efter sin Tilbagekomst til Indien blev han Militærsekretær hos Guvernøren i Madras. 1841 forfremmedes han til Generalmajor. *B. P. B.*

Evans [e'vənz], Sir John, engelsk Arkæolog og Numismatiker, er født 1823. E., der i mange Aar var Papirfabrikant og endnu er Præsident for *the papers maliers association*, har ivrig dyrket Arkæologi, Geologi og Numismatik. Han var Præsident i *Geological Society* 1875—76 og i *Anthropological Institute* 1878—79, i *Numismatic Society* fra 1875 °g i *Society of Antiguaries* 1885—91

samt er som Følge deraf *ex officio trustee of the British Museum.* Han var tillige *high sheriff* i Hertfordshire 1881—82. Foruden talrige Artikler i Tidsskrifterne »Archæologia« og »Numismatic Chronicle«, for hvilke han er en af Redaktørerne, har E. udgivet: »The coins of the ancient Britons« med Supplement [1864—90]; »The ancient stone implements, weapons and ornaments of Great Britain« [1872, overs. paa Fransk 1874]; »The ancient bronze implements, weapons and ornaments of Great Britain and Irland« [1881, overs. paa Fransk 1882] og »The flint implements in the drift« [i »Archæologia«, Bd. 38 og 39]. *A. B. B.*

Evans [e'vᵊnz], Mary Ann, engelsk Romanforfatterinde (Pseudonym: George Eliot), født i Warwickshire 22. Novbr. 1819, død i London 22. Decbr. 1880. Faderen, en kraftig og dygtig Personlighed, var først Haandværker og blev senere Forvalter paa et Gods i Warwickshire; Moderen, en mild og kærlig Natur, var en dygtig Kone i sit Hus. Adam og Mrs. Poyser i »Adam Bede« have begge laant Træk af Forældrene, men det er især »The mill on the Floss«, som skildrer E.'s Liv i Barndomshjemmet og Forholdet til den 3 Aar ældre Broder. Fra sit 9.—17. Aar var hun i en Kostskole; da hendes Moder nu døde, og en ældre Søster blev gift, styrede hun Huset for sin Fader i en Række Aar. — Hun havde forladt Skolen med en brændende Kundskabstrang og stor Arbejdslyst, skønt hun havde fuldt op at gøre som Husmoder — hun skal have været dygtig baade i Køkken og i Mejeri — og med de mange Samfundspligter, som den dannede engelske Kvinde tager op, fik hun dog Tid til at drive grundige og systematiske Studier, hvorved hun lagde Grunden til den omfattende Dannelse, hendes Bøger vidne om. Foruden de moderne Sprog, Tysk, Fransk og Italiensk, studerede hun Latin og Græsk, ogsaa Hebraisk for at kunne læse det gl. Test. i Grundsproget. Hendes Interesser gik i kristelig, streng calvinistisk Retning, men Studierne førte hende snart i en modsat Retning; hun studerer de tyske Filosoffer, oversætter Strauss'es »Jesu Liv«, senere Feuerbach's »Wesen des Christenthums« og bryder helt med sin tidligere religiøse Overbevisning. Dette førte næsten til et Brud med Faderen; en Tid forlod hun virkelig sit Hjem. Men trods sin stærke Uafhængighedstrang besluttede hun sig dog til at vende hjem og i alt Fald udvortes slutte sig til Kirken. Efter Faderens Død tog den 30-aarige E. Ophold i London, hvor hun snart kom ind i litterære Kredse. Hun blev Medudgiver af »Westminster Review«, der var Organ for den Retning, som bl. a. H. Spencer og Stuart Mill tilhørte, og skrev flere interessante Essays dertil. Hendes Interesse for Comte's Positivisme førte hende sammen med G. H. Lewes (s. d.), og 1854 indgik hun den Forbindelse med ham, som de altid betragtede som et Ægteskab — Lewes kunde efter de engelske Love ikke blive skilt fra sin første Kone. — Efter et Ophold i Tyskland, hvor Lewes skrev sin bekendte Goethe-Biografi, toge de Bolig i London, og først nu, 36 Aar gl., begyndte E. paa sin egentlige Forfatter-virksomhed. 1857 kom i Blackwood's Mag. en lille Fortælling, »The sad fortunes of the Rev. Amos Barton«, kort efter et Par lignende af samme Forfatter, og disse udkom samlede under Titlen »Scenes of Clerical Life« af George Eliot. Den lille Samling gjorde saa megen Lykke hos Kendere, at hun straks begyndte et større Arbejde; det blev Romanen »Adam Bede«. Aaret efter kom en ny Roman, »The mill on the Floss«. Foruden livfulde Skildringer af engelsk Natur og Samfundsliv indeholde disse to Romaner, især den sidste, meget selvbiografisk Stof; Maggie Tulliver er skabt i E.'s egen Skikkelse. Da en engelsk Præst tilegnede sig Æren for dette Forfatterskab, gav dette Anledning til, at E.'s Anonymitet blev brudt. Efter nogle mindre Fortællinger (deriblandt »Silas Marner«) slog E. over i en anden Genre og skrev en historisk Roman, »Romola«, og »The Spanish Gipsy« i poetisk Form, men vendte saa tilbage til Samtidsskildringen med »Felix Holt« [1866]. 1871 kom Romanen »Middlemarch«, 1876 »Daniel Deronda«. Desuden skrev hun flere mindre Fortællinger, Essays og Digte, hendes sidste Bog var en Samling smaa Essays, »Impressions of Theophrastus Such«. — Af hele hendes Produktion ere Romanerne ubetinget det betydeligste; paa dette Omraade hører hendes Navn til Verdenslitteraturens største. Hun medbragte særlige Betingelser herfor: en rig Livserfaring, en for en Kvinde ualmindelig filosofisk Dannelse; hun mangler Dickens'es rige Fantasi, men har Fielding's og Thackeray's Virkelighedssans og deres Humor, dog i en mildere og elskværdigere Form. Ilendes betydeligste Egenskaber ere dog hendes sjældne psykologiske Indsigt og hendes altomfattende Sympati. Hun skildrer gerne Individet i Konflikt med Samfundets Krav; med sin Sans for alle Livsfaktorers relative Berettigelse skriver hun aldrig egentlige Tendensromaner, men ser oftest heller ingen anden Løsning af Konflikten end Døden. »Døden er det mest logiske af alt; det er Troen paa Døden, der har givet mig Mod til at leve«, skal hun have sagt.

Hendes Ægteskab med Lewes var meget lykkeligt, men barnløst. I Begyndelsen maatte de begge arbejde strengt for Udkommet, men senere tjente E. en anselig Formue ved sine Bøger. Deres Hjem var i London, hvor en Kreds af betydelige Mænd og Kvinder samledes. De, der kendte E. nøjere, ere enige i, at hun som Menneske var endnu betydeligere end som Forfatter. Efter Lewes'es Død (1878) ægtede hun (1880) en ung Mand, J. W. Cross. Af hendes Bøger er »Romola« oversat af F. Winkel Horn [Kbhvn. 1885], »Møllen ved Floss« af C. Brun [Chra. 1895]. Hendes »Udvalgte Skrifter«, oversatte af Chr. A. Bugge, udkomme f. T. (1896) i Christiania. (Litt.: J. W. Cross har efter sin Hustrus Død samlet Uddrag af hendes Breve og Dagbogsoptegnelser, *George Eliot's Life* [4 Bd., Lond. 1885]; G. W. Cooke, *George Eliot, a critical study* [1883]; Dowden, *Studies in liter ature*; Stephen, *Hours in a library;* Th. Brummer, »Tvende Kvinder« [Kbhvn. 1894]; H. Westermarck, »G. E. och den naturalistiska romanen« [Helsingfors 1894]). *J. F.-H.*

Evans [e'vᵊnz], Oliver, amerikansk Mekaniker, født 1755 i Newport i Delaware, død 21. Apr. 1819 i Pittsbury. Allerede som ganske ungt Menneske gjorde han betydelige Opfindelser paa Spinderiets Omraade, men særlig beskæftigede han sig dog med Dampmaskinen, som fra hans Haand modtog flere betydningsfulde Forbedringer dels

paa Grundlag af J. Watt's Opfindelse, dels selvstændige, som Højtryksmaskinen med Kedel. E. havde et aabent Øje for Dampkraftens Betydning til Fremme af Transportforholdene og fremsatte i sin Hjemstavn gentagne Gange Forslag til Dampvogne, *Landevejslokomotiver* m. m., men opnaaede ikke den fornødne Støtte af Kapital til at kunne gennemføre noget af disse Forslag, der dog i sig indeholdt saa meget, at Grundlaget for Amerika's senere Udvikling paa Jærnbanevæsenets Omraade for en Del kan søges der. 1804 blev dog efter E.'s Anvisning bygget en Dampmuddermaskine, der ved sin egen Dampmaskine kørte ned til Floden, hvor den i mange Aar arbejdede tilfredsstillende. 1780 sluttede E. sig sammen med sine Brødre, der vare Møllere, byggede en Dampmaskine til Møllens Drift og gjorde paa Mølleriets Omraade flere nyttige Opfindelser, saaledes Elevatoren, Melskruen, Melkøleapparater, Fødeapparat for Kværne m. m. E. har skrevet »The young millwright and millers guide« [New York 1795], der indtil Midten af 19. Aarh. var et af de betydeligste Arbejder paa Mølleriets Omraade og endnu 1853 udkom i 14. Opl. [overs. paa Fransk 1830], og »The young steamenginers guide« [3. Opl., New York 1805, overs. paa Fransk]). *H. D.*

Evans [e'vənz], Thomas Wiltberger, amerikansk Tandlæge, levende i Paris, er født i Philadelphia 23. Dccbr. 1823. Han var først i Guldsmedelære, blev senere Tandlæge og skaffede sig stor Praksis i Amerika. Omtr. 1848 kom han til Paris, hvor han fik stor Støtte hos Napoleon III. Han har gjort sig fortjent ved Udviklingen af Krigshærenes Sanitetsmateriel og har skrevet en Del Afhandlinger i den Anledning samt foranstaltet en Udstilling heraf paa Verdensudstillingen i Paris 1867. Han var meget virksom for Dannelsen af den amerikanske Ambulance, der fulgte den franske Hær 1870. Han skal have været Kejserinde Eugénie behjælpelig ved hendes Flugt fra Paris 1870. *G.N.*

Evansit, Mineral, er et farveløst eller hvidt, ikke krystalliseret, vandholdigt Aluminiumfosfat ($3Al_2O_3.P_2O_5.18H_2O$) fra Zsetcznik i Ungarn. *N. V. U.*

Evanston [e'vənstən], 1) By i den nordamerikanske Stat Illinois, ved Michigan-Søen, 18 Km. fra Chicago, Sædet for *North Western University* og *E. College* for Kvinder, har (1890) 13,000 Indb. — 2) By i det sydvestlige Hjørne af den nordamerikanske Stat Wyoming, ved Pacifikbanen, 2,094 M. o. H., i Nærheden af Kul- og Jærngruber, med (1890) 2,000 Indb. *S. B. T.*

Evansville [e'vənzvil], By i den nordamerikanske Stat Indiana paa Ohio's højre Bred med (1890) 50,800 Indb., har betydelig Udførsel af Kul, Træ o. s. v. paa Dampskibe paa Ohio og 7 Jærnbaner; de industrielle Anlæg sysselsætte 11,000 Arbejdere. *S, B. T.*

Evaporēre (lat.), afdampe, fordampe; Evaporation, Afdampning, Fordampning.

Evasiōn (lat.), Undvigelse, Flugt; Udflugt, Paaskud; evasorisk, tjenende til Udflugt eller Paaskud, undvigende.

Evaux [evo'] (lat. *Evahonium*), By i Mellemfrankrig, Dep. Creuse, Arrond. Aubusson, beliggende 43 Km. N. 0. f. Aubusson paa en Høj mellem Tardes og Cher, med en smuk Kirke og (1891) 1,700 Indb. (med Kommune 3,000) Indb.; bekendt for sine 18 salinske, jærn-, svovl- og natronholdige varme Kilder (29—56°), om hvis Brug allerede i Oldtiden Levninger af et romersk Bad vidne. *H. W.*

Evektiōn (lat.) er den største af Ujævnhederne ved Maanens Bevægelse. Den blev opdaget af Ptolemaios. *F. Fr. S.*

Evelyn [e'velin], John, engelsk Forfatter, (1620—1706), studerede Jura, men tog ingen Eksamen; derimod blev han Æresdoktor 1669. Han var et af de første Medlemmer af *Royal Society*. Efter Restaurationen beklædte han flere Embeder og Æresposter. De fleste af E.'s Bøger ere Lejlighedsskrifter og nu af ringe Betydning; en af de bedste er »Sylva; or a discourse of Forest Trees and the propagation of Timber«, hvortil der er knyttet en Afhandling om Frugttræer og Frugtvin [1664, flere Opl.; ved A. Hunter 1786, 5. Udg. 1825]. Derimod er hans »Diary« af stor historisk Interesse; den blev udgiven af William Bray som Del af »Memoirs . . . of John E.« [2 Bd., 1818; udg. af Upcott 1857; optrykt 1879 (4 Bd.) med E.'s Biografi af Henry B. Wheatley; ogsaa i »The Chandos Library« (1 Bd.) og »The Chandos Classics« (1 Bd.)]. *C. K.*

Even money [i'vnmåni], lige Penge. I Spil modsat Odd (s. d.).

Evens, Otto Frederik Theobald, dansk Billedhugger, født i Kjøbenhavn 16. Febr. 1826, død smst. 21. Novbr. 1895. Faderen var Gørtler, og i hans Værksted modtog E. en foreløbig Uddannelse, der næppe blev uden Betydning for hans Fremtid; senere blev han Elev af Kunstakademiet, som han gennemgik samtidig med, at han arbejdede under H. V. Bissen. Efter at han 1844 havde debuteret paa Charlottenborg med en Kopi efter Thorvaldsen og 1848 havde udstillet sit første selvstændige Arbejde, »Orfeus, vendt tilbage fra Underverdenen«, fik han 1852 den mindre Guldmedaille for Relieffet »Thetis bønfalder Vulkan om Vaaben til Achilles«. Aaret efter kom Gruppen »En Karl, der vander sin Hest«, 1857 »Moderkærlighed«, for hvilken Gruppe den Neuhausen'ske Præmie tilkendtes ham; 1858 fik han Akademiets Stipendium, med hvilket han i 3 Aar ophold sig i Rom; senere var han atter i Italien med det Ancker'ske Legat; ogsaa Paris har han besøgt. Mellem E.'s Arbejder kunne foruden de nævnte fremhæves »En Dreng, der vil bade sig« [1857, Bronze], den legemsstore Gruppe »En Fisker lærer en lille Dreng at spille paa Fløjte« [1861] og »En hvilende Jæger med sin Hund« [1864], alle i Nationalmuseet, »Den fortabte Søn« [1862, Bronze], Statuerne Sakse og Snorre (Museet paa Frederiksborg) samt forskellige Portrætbuster og -medailloner og nogle monumentale Værker: Frederik VII, Sorø, Karoline Amalie, Sorgenfri og Mindesmærket for Ewald og Wessel, Trinitatis Kirkegaard i Kjøbenhavn. I alle disse Arbejder lære vi E. at kende som en vel ikke særdeles udpræget, men baade dygtig, fintfølende og smagfuld Kunstner, hvis Kompositioner tiltale ikke mindst ved deres Friskhed og Naturlighed. *S. M.*

Eventratiōn (lat.), medfødt Misdannelse med ufuldstændig udviklet eller mangelfuld forreste Bugvæg, saa at Underlivsindvoldene vælte frem. Benyttes ogsaa om høj Grad af Bugvægsbrok,

hvor en stor Del af Tarmene er traadt ud i Brokket. *Lp. M.*

Eventualitēt (lat.), et muligvis indtrædende Tilfælde, Mulighed; eventualiter, i fornødent Fald, muligvis.

Eventuālmaksīmen eller Koncentrationsmaksimen er den i Civilprocessen opstillede Regel, at enhver af Parterne paa een Gang og straks skal fremkomme med alle de Angrebs- og Forsvarsgrunde, hvoraf han vil gøre Brug, selv om det kun er subsidiært, nemlig for den Eventualitet, at Retten ikke vil godkende de principalt fremsatte. Reglen er under en skriftlig Procedure af største Betydning for at modarbejde dennes Tendens til Langsomhed: Stod det nemlig en Part frit for, hver Gang Modparten mente at have gendrevet alle hans Grunde i sit Indlæg, at føre ny Grunde frem, der ikke netop foranlediges ved sidstnævnte Indlæg, men lige saa vel kunde have været fremsatte fra først af, og som paa den anden Side ikke kunde negligeres, vilde det staa i en chikanøs Parts Magt paa denne Maade at trække Proceduren ud i al Evighed. Det fastholdes derfor ogsaa i gældende dansk og norsk Civilproces, at alt, hvad der i Henhold til foranstaaende maa siges at være fremført for sent, kun med Modpartens Samtykke kan tages i Betragtning af Retten. Maksimen udelukker dog selvfølgelig ikke fra at fremkomme med saadanne Grunde, som først Modpartens Indlæg giver Anledning til, eller som først senere ere opstaaede eller komne til vedkommendes Kundskab, ligesom den heller ikke finder Anvendelse med Hensyn til Bevisførelsen, idet dennes Karakter og Omfang netop beror paa, hvad Modparten vil benægte.

I den mundtlige Procedure træder E. ikke frem paa lignende Maade. Det Øjemed, E. skal tjene under den skriftlige Procedure, opnaas nemlig under den mundtlige ved Forhandlingens Koncentration til en enkelt samlet Hovedforhandling, som Retten paahører og kontrolerer, jfr. f. Eks. den tyske Civilproceslov af 1877 §§ 251 og 252 og den østerrigske Civilproceslov af 1895 § 179, i hvilken sidste det saaledes hedder, at Parterne i Alm. kunne fremføre ny Fakta og Beviser lige til Forhandlingens Slutning, men at Retten dog kan forbyde saadant, naar det aabenbart sker i det Øjemed at forhale Processen og vilde medføre betydelig Forsinkelse, hvorhos der i Forbindelse med Forbudet efter Omstændighederne kan paalægges den Advokat, der forsøger saadan Forhaling, Bødestraf. *E. T.*

Eventuél (lat.), beroende paa en Eventualitet (s. d.); mulig, fremtidig.

EvéntUS (lat.), Udfald, Resultat. *E. docebit*, »Udfaldet vil vise det«. *E. stultorum magister*, »Det gode Udfald er Daarernes Læremester« ɔ: overbeviser dem (Smlg. Bonus E.). *A. Mr.*

Eventyr (eller Æventyr), laant i forskellige Former til de fleste europæiske Sprog fra lat. *adventura*, Oplevelser; 1) usædvanlige og spændende Oplevelser, især ved Færdsel i fremmede Lande; 2) en opdigtet Fortælling om mærkelige Oplevelser; i Norden findes Ordet tidligst i 13. Aarh.; en Form, Emter (s. d.) i Dansk optræder i 16. Aarh. nærmest med Betydning af Folkeeventyr; om dette se Folkeminder. *A. O.*

Ever [e'və] (eng.), altid, stedse; *for e.*, bestandig, for stedse, altid.

Everdingen [-f-], Allart ell. Aldert van, hollandsk Maler, født 1621 i Alkmaar, død i Amsterdam Novbr. 1675, lærte først i Utrecht hos Roeland Saverij og derefter hos Pieter Molyn, men emanciperede sig snart fra disses Skole og slog efter et fireaarigt Ophold paa den skandinaviske Halvø (1640—44) ind paa den for ham ejendommedommelige Retning i Landskabsmaleriet: i sine talrige og berømte »norske Landskaber« forener han paa den heldigste Maade skarp naturalistisk Opfattelse med fin Romantik, dyb poetisk Stemning og sympatetisk Følelse for den mørke og tavse Højhed, der karakteriserer de norske Bjærglandskaber. Han gengiver med Forkærlighed vildsomme Klippepartier med mørke Gran- og Birkeskove, med Vandfald, skummende Elve, ensomme Skovdale o. l.; dog er han i Valget af Motiver ikke fri for nogen Ensformighed. Hans talrige og højtskattede Billeder findes i saa godt som alle store Galerier, særlig i Dresden, Berlin, München, Louvre, Haag og Amsterdam (ogsaa i Kjøbenhavn's Nationalgaleri). Han har ogsaa givet fortræffelige Billeder fra Kyst og Strand, særlig prises hans Schelde's Munding med Perspektiv af Vliessingen (i St. Petersborg). E. har derhos stukket og raderet en Del, over 150 Blade, mest Bjærglandskaber, og leveret dygtige og meget humoristiske Illustrationer til »Reinecke Fuchs«. — Ogsaa hans Broder, Cesar van E., (1606—79), var Maler; historiske Billeder af ham findes i Haag, Alkmaar o. fl. St. *F. J. M.*

Everest, Mount, se Gaurisankar.

Everest [e'vərest], Sir George, engelsk Ingeniørofficer, født i Gewerndale i Wales 4. Juli 1790, død i London I. Decbr. 1866. 16 Aar gl. traadte han i det ostindiske Handelskompagnis Tjeneste som Løjtnant, og 1818 blev han knyttet som Assistent til Indien's Opmaaling. 1823—43 var han Opmaalingens Chef, og under hans Styrelse fuldendtes Meridiangradmaalingen. Til Minde om hans Fortjeneste af Indien's Undersøgelse forandrede hans Efterfølger, Waugh, Himalaya's højeste Tops Navn fra Gaurisankar til Mt. E. *C. A.*

Everett [e'vəret], 1) Alexander, nordamerikansk Diplomat og Forfatter, født 19. Marts 1790 i Boston, død 29. Maj 1847 i Canton, Ætling af en af Massachusetts'es ældste Nybyggere. Han lærte Retsvidenskab hos J. Q. Adams og fulgte ham 1809 som Sekretær til Rusland; kom hjem 1812 og blev Sagfører, men drog 1815 til Haag som Legationssekretær og var 1818—24 Afsending smst. og 1825—29 i Madrid. Under sit Ophold i Udlandet skrev E. 2 større Skrifter om Europa's og Amerika's politiske Stilling og om de store Magters indre Forhold og Fremtidsudsigter, det første 1822, det andet 1827, samt et Modskrift mod Malthus'es Lære om Folkemængdens Tilvækst (1823). Efter sin Hjemkomst blev han Senator i sin P'ødestat og var 1829—35 Redaktør af »North American Review«; drog 1846 i diplomatisk Sendelse til Kina. E.'s samlede Essays udkom 1845—47 i 2 Bd.

2) Edward, født 11. Apr. 1794, død 15. Jan. 1865, foreg.'s Broder, var først unitarisk Præst i sin Fødeby Boston og blev 1815 udset til at være Professor i Græsk ved Cambridge's Universitet.

For at uddanne sig hertil studerede han 2 Aar i Gottingen og rejste i England, Frankrig og Sydeuropa indtil 1819. Han overtog nu sin Lærervirksomhed, men udgav tillige »North American Review« indtil 1829, da Broderen traadte i Stedet. Ogsaa var han 1824 den første, som holdt offentlige Forelæsninger over litterære og videnskabelige Emner [samlede i 3 Bd., 1826—56]. 1825—35 var E. Medlem af Repræsentanthuset som Whig, tog vigtig Del i Forhandlingerne og var en Tid lang Formand for Udenrigsudvalget. 1836—40 var han Guvernør i Massachusetts, 1841—45 Afsending i England og 1845—49 Præsident for Cambridge's Universitet. Efter D. Webster's Død styrede han Vinteren 1852—53 Udenrigsministeriet og var næste Aar Unionssenator. Endelig var han 1860 Kandidat til Vicepræsidentposten, men sluttede sig, da Oprøret udbrød næste Aar, uforbeholdent til Lincoln's Regering. Siden 1853 virkede han med stor Iver for Planen om at købe Washington's Bolig, Mount Vernon, til Folkets Ejendom og holdt i dette Øjemed 120 Foredrag hele Landet over om Washington's Betydning. E.'s Taler udkom 1869 i 4 Bd. De tvende Brødre regnes blandt Nordamerika's bedste Forfattere. *E. E.*

Everglades [e'vəgle.idz], en berygtet, næsten ufremkommelig Sumpstrækning i den sydlige Del af Halvøen Florida i Nordamerika. Den danner en Slags sydlig Fortsættelse af Okeechobee-Søen, og dens Vandstand varierer mellem $^1/_8$ og 1 M. Bunden, der kun ligger 2 M. over Havfladen, bestaar af Sand og Grus, afsat af Havstrømninger, medens Korallerne endnu arbejdede paa at opbygge Halvøen. Den er bevokset med Sumpcypresser (*Taxodium distichum*) Palmer og Rør. *C. A.*

Everlasting [e'vəlastiŋ], et meget stærkt, tæt, atlasvævet Stof, af Bomuld, Kamgarn eller begge i Forening. *K. M.*

Evernia Ach., Slægt af Laver med buskformet Løv, der er gentagne Gange tvedelt fliget med flade, baandformede Flige, hvis Underside er mere eller mindre rendet og af en anden Farve end Oversiden, men dog ligesom denne er udstyret med et alene af Hyfer dannet Barklag. De skiveformede Apothecier (Sporehusene) ere anderledes farvede end Løvet, oftest rødbrune; Sporene encellede, farveløse. Anselige Laver, som især voksc paa Skovtræer, paa Ved, sjældnere paa Stene. *C. R.*

Evers, Edvard, svensk Præst og Forfatter, er født i Uddevalla 12. Maj 1853, blev Student 1874 og præsteviedes 1879. Siden 1893 er han Sognepræst i Norrkoping's nordliga Sogn; 1894 blev han Inspektør for Norrkoping's højere Skole for kvindelig Ungdom. Foruden talrige Artikler i Blade og Tidsskrifter har E. udgivet: »Christian II, historisk-dramatisk dikt i 5 akter« [1881], »Gustaf Baner, historiskt skådespel« [1882], »Stjärnor i djupet, en dikt cykel« [1888], »Ur de heliga häfder« [illustreradt poetiskt arbete 1889] samt flere rent religiøse Arbejder. *A. B. B.*

Evers, Oscar Hugo, svensk Embedsmand, er født i Goteborg 18. Apr. 1833 og virkede først som praktisk Landmand. 1863—69 var han Medlem af Goteborg's og Bohus Lens Landsting, 1879—87 og 1889—94 Medlem af Rigsdagens første Kammer. Da Domænebestyrelsen indsattes 1882, blev E. den første Generaldirektør og har paa denne Plads indlagt sig store Fortjenester af en forbedret Drift af Statens Jord- og Skovejendomme. *A. B. B.*

Ever Sand [e'vəsänd], Sandbanke i Mundingen af Weser, 25 Km. NØ. til N. f. Bremerhaven. Paa Banken findes 2 Ledefyr og Taagesignalstationer. I Fyrtaarnene findes Telegrafstationer, der besørge Telegrammer, som af Skibe afgives ved Hjælp af den internationale Signalbogs Flagsignaler. *G. F. H.*

Eversiōn (lat.), Omvæltning, Kuldkastelse.

Everskip, Navnet paa et frisisk Landskab; særlig bekendt for Danske derved, at der i dets Segl, som skriver sig fra 1414, forekommer en Afbildning af et Skib med et Dannebrogs-Splitflag paa Toppen. Dette Segl er et af de ældste Steder, hvor et saadant Flag forekommer. (Se Danebroge, 4. Bd., S. 883, Fig. 4.) *C. L. W.*

Evert, et mindre Handelsskib, som oftest af nordtysk eller hollandsk Nationalitet; Skrogets Form over Vandet er temmelig klodset, Bunden temmelig flad, Rejsningen bestaar af 1 Jagtmast, undertiden have de tillige en mindre Papegøjemast agter. For at modvirke Skrogets Tilbøjelighed til at drive under Krydsning (se Afdrift og Bi de Vind) er dette paa Siderne forsynet med Vinger af Træ, der kunne fires ned i Vandet og i saa Fald virke som en Slags Centerbords-Køl; under rumskøds Sejlads hales Vingerne op over Vandet og hænge da langs Skibssiden. Blankenese ved Elben er en By, hvorfra mange E. udgaa. Betegnelsen Kuf benyttes i Flæng med E., særlig dog for hollandske Skibe; de i Danmark (Norge og Sverige) hyppigst forekommende Galeaser ere i Formen temmelig nær beslægtede med E. *C. L. W.*

Evertebråta se Hvirvelløse Dyr.

Evertsen [-f-], 1) Johan, hollandsk Admiral, født i Januar 1600, død 1666, blev allerede 22 Aar gl. Kaptajn og deltog ærefuldt i Kampene ved la Rochelle, 1626—27 kæmpede han under Laurens Reael i Vestindien, forfremmedes ved sin Hjemkomst til Kommandør og udmærkede sig ved at konvoiere den af Peiter Hein erobrede Sølvflaade sikkert tilbage. I Krigen 1631 mod Spanierne var E. Chef for Kystforsvaret og sejrede 12. Septbr. ved Holare. I Krigen mod Franskmændene 1636 overvandt han den dristige franske Kaperfører Jean Collardt og modtog for denne Daad forskellige Belønninger af Staterne. Det følgende Aar reddede han ved sin Tapperhed Fæstningen Vliessingen fra at falde i Spaniernes Hænder, for hvilken Daad han forfremmedes til Viceadmiral. 1639 deltog E. som Eskadrechef under Tromp i dennes Sejr over Spanierne ved Downs og sprængte her det fjendtlige Admiralskib i Luften. Som Viceadmiral for Zeeland kæmpede han senere med Ære mod Englænderne, men blev dog 1653 forbigaaet af Corn. Witt til øverstkommanderende for den hollandske Flaade. 1659 var han Eskadrechef i den af Holland til Hjælp for de Danske mod Svenskerne sendte Flaade. 1664 forfremmedes E. til Løjtnant-Admiral, deltog s. A. i det for Hollænderne særdeles uheldige Søslag mod Englænderne, blev ved sin Hjemkomst overfalden af Pøbelen i Haag og stilledes for en Krigsret. Ved denne frikendtes han for al Skyld, men kunde dog ikke opnaa den offentlige Menings Anerkendelse af denne Dom. Han overgav da Kommandoen til sin Broder og udrustede hjemme 1666 den

Flaade, hvormed Hollænderne kæmpede i det 4 Dages Slag mod Englænderne i Nordsøen; da Corn. E. her var falden, tilbød han paa ny sin Tjeneste, blev genindsat i sin forrige Værdighed; stak til Søs under de Rujter og faldt i Slaget 4. — 5. August. *C. L. W.*

2) Cornelius, hollandsk Admiral, født 4. Juli 1610, død 11. Juni 1666, ovenn.'s Broder, lærte i sin Ungdom Sømandskunsten af denne og blev 18. Aar gl. ansat som næstkommanderende i hans Skib; var derefter 1633 i hollandsk Kapertjeneste, tre Aar senere som Chef for et af de zeelandske Orlogsskibe i Kamp mod Diinkerker Kapere, led to Gange totalt Forlis og deltog 1639 i det store Søslag ved Downs mod Englænderne, fra hvem han erobrede en Galeon. Efter den miinsterske Fred konvojerede han sit Hjemlands Skibe og gjorde et anseligt Antal Sørøverpriser. Da Krigen mod England atter brød ud 1651, kæmpede han tappert under Tromp og sin Broder i de store Søslag mod Blake i Nordsøen, 1653 frelste han ved sin Konduite den hollandske Konvoiflaade fra at falde i Englændernes Hænder, men maatte kort Tid efter overgive sig med sit Skib i synkefærdig Tilstand. For sin Tapperhed avancerede han 1654 til Schoutbynacht. 1659 ledsagede han sin Broder med en Flaade, der hjalp de Danske mod Svenskerne, overførte de danske Tropper fra Sjælland til Fyn og blev for sin Virksomhed belønnet af Frederik III. 1661—63 tjente han under Admiral Rujter i Middelhavet og bestod ærefuldt Kampe mod de barbariske Sørøvere; til Belønning herfor forfremmedes han til Viceadmiral. I det for Hollænderne saa uheldige Søslag i Nordsøen 1665, hvor Admiralen van Wassenaer sprang i Luften, udviste han en glimrende Konduite og faldt det paafølgende Aar 11. Juni i et andet stort Søslag, der varede 4 Dage, og hvor han indtog en ledende Stillingsom Løjtnant-Admiral for Zeeland. *C. L. W.*

Everyman [e'vrimän], »Enhver«, »Alverden«, Navnet paa en engelsk Moralitet (s. d.) fra 15. Aarh., udgiven af K. Goedeke (»E., Homulus und Hekastus« [Hannover 1865]) og W. C. Hazlitt (»Dodsley's Old Plays« [1874]); et stort Uddrag er trykt i Alfred W. Pollard, »English Miracle Plays, Moralities, and Interludes« [Oxford 1890]. (Litt.: T. Lundbeck, »Det engelske Drama før Shakespeare« [Kjøbenhavn 1890]; Logeman, »Elkerlijk, a 15th Century Dutch Morality« [Gent 1891]). *C. K.*

Evesham [i! vz(h)ᵊm], By i det vestlige England, Shire Worcester, ligger i Avon's smukke Dal og er et vigtigt Knudepunkt for Jærnbanerne til Worcester, Birmingham, Stratford, OxfordogTewkesbury. (1891) 5,800 Indb., der beskæftige sig med Havedyrkning samt Fabrikation af Strømper, Handsker og Agerbrugsmaskiner. Ved det nærliggende Battlewell besejrede Prins Edvard (senere Edvard I) Simon af Montford 4. Aug. 1265; paa Slagpladsen lader Sagnet udspringe en Kilde, der Aarhundreder igennem var Genstand for livlig Valfart paa Grund af sin helbredende Kraft. *C. A.*

Evian [evjä'] (med Tilnavnet les bains), fransk Badested i Dep. Haute Savoie, udmærket smukt beliggende ved Geneve-Søens sydlige Bred lige over for Lausanne. Byens 2 Kilder ere kolde (12°), krystalklare, meget fattige paa mineralske Bestanddele, saa de næppe fortjene Navnet Mineralkilder. De drikkes mod kroniske Katarrer i Urinvejene og mod visse kroniske Mavekatarrer. I Nærheden findes en svag Jærnkilde, fontaine d'Amphion. *Lp. M.*

Evictĭo (lat.), i romanistisk Retsvidenskab Udtrykket for det Forhold, at en Ting, som en Person har tilforhandlet sig, f. Eks. købt, af en anden, bliver ham fravindiceret (efter Søgsmaal og Dom fratagen) af Tredjemand. I dette Tilfælde er da Sælgeren forpligtet til at erstatte den brøstholdne Køber det Tab, han lider ved, at Tingen saaledes er bleven ham fratagen (*guanti ejus interest, rem evictam non esse).* Sælgerens Hjemmelsansvar — Forpligtelsen til at tilsvare Køberen Tabet ved Eviktionen (*præstare evictionem)* — er dog afhængigt af, at Køberen under den af Tredjemand til Udlevering af Tingen mod ham rejste Proces rettidig har underrettet Sælgeren om Processen ved en *litis denuntiatio* og derved givet ham Opfordring til at varetage sit og Køberens Tarv, medmindre Sagen var saa klar, at Køberen maatte foretrække godvillig at udlevere Tingen fremfor at indlade sig i en haabløs Proces. Se i øvrigt Hjemmelsansvar. *K. B.*

Evidement [evidmä'] (fr.), Udtømmelse af sygt Væv, især Benvæv ved en Operation, der foretages med skarp Ske. *E. A. T.*

Evidéns (lat.), det klare og indlysende, hvad der ikke kan betvivles. Synet er den Sans, vi seende Mennesker bruge i størst Udstrækning til at orientere os, og til den støtter sig derfor vor Sammenlignen og Skelnen. Vi vurdere Tanker ved at fremstille dem anskuelig i Synsbilleder; den nøjagtigste Vurdering, vi kunne komme tilbage til, det evidente, er Vurderingen af Forholdet mellem simple Rumsbilleder, specielt hvorvidt 2 rette Linier falde i hinandens Forlængelse (en Maalestoks Indretning, Gradbuen paa en Urskive eller en Vægtstang), og Videnskaber, der kunne opnaa saadanne Vurderinger, kaldes eksakte. — Evidént, indlysende, soleklart. *C. St.*

Evige Jøde ell. vandrende Jøde, paa Dansk Jerusalem's Skomager (s. d.).

Evige Lys kaldes de Lamper, som i de romerskkatolske Kirker brænde foran det Alter, hvor den indviede Hostie opbevares. *L. M.*

Evige Stad (lat. *Urbs aeterna*), et ofte brugt Navn for Rom, allerede anvendt i 4. Aarh.

Evighed betegner i sin abstrakte Form en Modsætning til Tiden, saaledes at man enten tænker sig en Tilstand, der er forlænget i det uendelige, eller en saadan, der paa Grund af sin Beskaffenhed er hævet over al Tidsbestemmelse. Paa begge Maader har man i den kristne Dogmatik anvendt E.'s Begreb paa Gud; dels har man tænkt sig ham som den, der altid har været og altid vil blive, medens Verden først er bleven til i Tiden; dels har man hævet ham ud over ethvert Forhold til Tiden i hans hele Væsen og Virken. Der er imidlertid en Mangel ved begge disse Bestemmelser. Den første indeholder slet ikke nogen særegen Værdibestemmelse og kunde for saa vidt ogsaa tænkes anvendt paa Verden, hvad navnlig Panteismen har gjort, som det i alt Fald maa indrømmes, at vi ikke formaa nogen Sinde at tænke os Verden helt borte. Og den anden Bestemmelse passer sikkert ikke til Forestillingen om den kristne Gud, der staar i et reelt Aabenbaringsforhold til Tiden,

men har snarere hjemme i en hedensk-mystisk Fromhed, hvor al personlig og historisk Bestemthed forsvinder i det evig-ene og forskelsløse. En etisk og positiv Bestemmelse af E. findes først, naar man gaar ud fra Viljesforholdet. At være sig selv, at fastholde sit eget Grundformaal i al sin Virken under Tidens Veksel er den rette Maade, paa hvilken Evighedslivet realiseres. Dette gælder i fuldkommen Forstand kun om Gud, der altid bliver den samme, Ps. 90, 2, P. 102, 27, 28, og hvis Væsen og Virken helt falder sammen til eet, Apok. I, 8. Men i afledet Form kan det ogsaa finde Anvendelse i Menneskelivet. I Samfundet med Gud, hvor Menneskets højeste Formaal er aabenbaret, ere ogsaa Betingelserne givne for at kunne finde et evigt Liv, Joh. 17, 3. Et saadant tilbydes udtrykkelig af Jesus, der fremstiller sig selv som Indehaver heraf. Ganske vist taler Ny Test. for det meste om det evige Liv som det, der først er at finde efter Døden, naar de ydre Kaar ganske underordne sig Menneskelivets højeste Bestemmelse, Rom. 2, 7, Math. 25, 46, men det erkendes tillige, især i Johannes Evangelium, at det evige Liv allerede her paa Jorden er en nærværende Magt, der beviser sig hos enhver, der gennem den kristne Tro har fundet sig selv i højeste Forstand, Joh. 3, 36; 5, 24. Som et Modstykke endelig til den indre Hvile, som det evige Liv betegner, staar den evige Død, 2. Thess. 1, 9, som Udtryk for den Tilstand af uendelig Uro, der maa være til Stede, hvor et Menneske med sin hele Vilje bekæmper det, som dog er hans Væsens Maal. Denne Tilstand betegnes i Skriften som en evig Straf, Math. 25, 46, eller billedlig som en evig Ild, Math. 25, 41. Om nogen Fortsættelse i det uendelige af en saadan hvileløs Tilstand kan der ud fra selve Betegnelsen ikke drages bestemte Slutninger, lige saa lidt som ud fra Parallelliseringen med det evige Liv. Thi medens det forstaas som ganske naturligt, at det Liv, som har naaet sit Maal, vil vedblive at bestaa som en uopløselig Magt, saa vil dette snarere være i Strid med Forestillingen om et Liv, som fortæres af en indre Splid. Se Dommedag. *F. C. K.*

Evighedsblomst se Gnaphalium.

Evig Ild, Evig Straf, Evigt Liv se Evighed.

Evigtokit d. s. s. Gearksutit.

Evil Merodak (o : Merodaks Menneske), Konge af Babylon 561—559, Søn og Efterfølger af Nebukadnezar, gav ifølge Biblen Juda Riges til Babylon bortførte Konge Jojakin, der i 37 Aar havde siddet i Fængsel, sin Frihed (561) og behandlede ham siden som Konge. E. M. var en Tyran, der efter 2 Aars Regering myrdedes af sin Søsters Mand Neriglissor, som fulgte ham paa Tronen. Officielle Indskrifter fra hans korte Regeringstid haves ikke, men i British Museum findes ikke faa daterede Kontrakter, skrevne paa Lertavler med Kileskrift, udgivne af Evetts: »Inscriptions of the reigns of Evil Merodach, Neriglissar and Laborosoarchad« [Leipzig 1892]. *V. S.*

Evindvik se Gulen Herred.

Evisceration (lat.), en Fødselsoperation (Underafdeling af Embryotomien), hvorved Fosterets Underliv og Brysthule aabnes, og disses Indhold (særlig den store Lever) udtages. Eviscerere, at foretage E. *Lp. M.*

Evje Herred, Sætesdalens Fogderi, Nedenæs Amt, (1891) 870 Indb., dannes af Evje Hovedsogn i Præstegældet af samme Navn og ligger paa Østsiden af Otteraaen straks neden for dens Udløb af den store Aardalsfjord. E. H. er stærkt kuperet; kun langs Otteraaen paatræffes fladere Strækninger og kun i dennordre og nordøstre Del mere sammenhængende Fjældmasser. I den sydligere Del bestaar Terrainet af et Virvar af lave, skovbevoksede Aase — her kaldet Heie — adskilte ved uregelmæssige Smaadale og Myrstrækninger. Et Par større, mere udprægede Dalstrøg dele dog E. H. i mere sammenhængende Partier; det er den i Herredets østlige Del fra Nord mod Syd gaaende aabne, af talrige Vande opfyldte Høvringdal og den længere sydlig tværs paa gaaende Hovlandsdal med dens Forlængelse Bjoraaens trange Dal. I den første ligge E. H.'s største Vande: Høvring Vand, Store Ødegaard Vand og Vikstøl Vand. Fjældene N. og 0. f. disse Vande naa i Hønen og Himmelsyna, 651 M., Herredets højeste Toppe. Forbi den i Nærheden af Otteraaen omtrent midt i E. H. liggende Kirke løber den Nord fra kommende Tveitaa, hvis trange Dalføre adskilles fra Otteraaen ved Vardeheien. Den dyrkbare og bebyggede Del af E. H. er ikke at søge langs Otteraaen, hvis flade Bred kun indtages af ufrugtbare Sandmoer, men væsentlig paa den under Navn af Fladbygden fra Evje Kirke over mod Store Ødegaards Vand førende Terrasse. Ligeledes findes en Del Gaarde paa Høvringvandets Østside og i Hovlands- og Bjoraadalene. Den øvre Del af Tveitdalen er bekendt for sine gode Græsgange, hvorfor her ogsaa findes en hel Del Sælre. Jordsmonnet er i det hele godt, dog ligge endnu store Strækninger udyrkede. Skov bedækker den største Del af Herredets sydlige Parti, længere mod Nord holder den sig til Dalene, den bestaar væsentlig af Furu med en Del Gran og Løvskov. Evje Nikkelværk, der optoges 1873, og som ligger ved Otteraaen neden for Fennfossen, har sin vigtigste Grube ved Flaadi E. H. Værket er for Tiden (1896) nedlagt, men vil formentlig tages op igen, naar Sætesdals-Banen bliver fuldført. Denne Bane, der skal gaa fra Christianssand til Aardalsfjorden, er udstukken langs Elvens højre Bred indtil i Nærheden af Fennfossen, hvor den skal over paa venstre Bred i E. H. og følge denne til Aardalsfjorden. Hovedvejen gaar ligeledes paa højre Bred indtil Nikkelværket, hvor den paa Bro gaar over Otteraaen og ind i E. H., hvor den langs Elven fører frem til Bygland. Fra Evje Kirke fører ny Vej Øst over, tværs igennem E. H. og videre til Vejgusdal. Otteraaen befares indtil Nikkelværket med Dampskib fra Kile. Herredets Areal er 177 □Km., hvoraf 13 □Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Evne er et Ord, som strengt taget kun betegner Grænsen for vor Viden om et Fænomens Opstaaen. Det anvendes særlig om sjælelige Forhold, hvorimod man om de fysiske i Alm. bruger Ordet Kraft. At sige, at man har en E. til at gøre et eller andet, er blot det samme som at sige, at man er i Stand til at gøre dette, eller at denne Virksomhed faktisk viser sig at finde Sted under de fornødne Omstændigheder. E. er altsaa selve det faktiske Fænomen, hvis Oprindelse eller Forklaring man skal søge, men endnu ikke kender.

Tidligere antog man, at selve Fænomenets Forklaring fandtes i E, Naar man tilskrev Mennesket E. til at tænke, mente man derved at have forklaret, at han tænker, og man oversaa, at man derved netop ikke havde sagt en Smule mere end dette, at han tænker. Kun hvor vi staa over for saadanne Grundfænomener, som blot maa anerkendes, men hvis Oprindelse vi ellers ikke videre kunne forklare, faa vi Brug for et Ord som E., men dette betyder da netop ogsaa, at vi ikke kunne give nogen Forklaring. *C. St.*

EvOCâti (lat.), »opraabte«, »udkaldte«, ɔ: udtjente Folk af den romerske Hær, der efter Opfordring af Feltherren paa ny forpligtede sig til Tjeneste mod særlige Begunstigelser. *A. Mr.*

Evocēre (lat.), indkalde, stævne.

Evoë se Euoi.

Evokatiōn (lat.), hos Romerne 1) Udskrivning af Mandskab til Krig *{evocatio militiae),* 2) Besværgelse af afdødes Aander (*evocatio inferorum, manum, mortuorum,* 3) en højtidelig Ceremoni, hvorved romerske Præster foran en fjendtlig By besvore dennes Skytsguder om at forlade den og drage over til Romerne; Byen stod derefter for dem som et gudsforladt og vanhelligt Sted, der havde mistet sin bedste Kraft *(evocatio sacrorum).* I Middelalderen betegnede E. Pavens Ret til at drage Retssager bort fra Hjemlandets Domstole under sin egen Myndighed og Domsmagt; i det tyske Rige betegnede E. en lignende Ret for Kejseren til at drage Retssager fra de til Riget hørende Stater ind under sig, mod hvilket Staterne søgte at værge sig. I Frankrig er E. *(évocation)* en Overrets Ret til at drage en Sag til sig, som ikke har været afgjort af en Underret, og undersøge den. *V. S.*

Evolena (Evolène), Landsby i Schweiz, Kanton Valais (Wallis), smukt beliggende mellem høje Bjærge 17 Km. S. 0. f. Sion (Sitten), i Val d'Hérens eller Eringer-Dalen 1,378 M. o. H, har (1888) 1,100 Indb., der drive Kvægavl og desuden have stor Indtægt af de mange Gæster, der opholde sig her paa Grund af Stedets sunde Klima og den storartede Bjærgnatur. *H. W.*

Evolēre se Evolution.

Evolût se Evolvent.

Evolution (lat.) er en Bevægelse med en sluttet Afdeling paa Øvelses- eller Valpladsen, der har en Formationsforandring til Maal. — Evolere, foretage en E. *B. P. B.*

Evolution (biologisk). Ordet E., der egentlig kun betyder Udvikling i Alm., er i Biologien til forskellige Tider blevet brugt i bestemt Betydning, for at betegne visse videnskabelige Anskuelser om de levende Væseners Opstaaen og Udvikling.

1) I Slutningen af 17. og største Delen af 18. Aarh. benyttes Ordet E. og Evolutionsteori for at betegne den Anskuelse, at Fosteret allerede i Kønsprodukterne var til Stede i fuldt færdig Stand, eller i hvert Fald, at dets væsentligste Organer vare fuldt færdigdannede til Stede deri. Befrugtningen gav kun Impulsen til en rask Vækst, og Fosterets Udvikling var derfor kun en Udfoldning af allerede tilstedeværende Anlæg. Hypotesen kaldtes derfor ogsaa Præeksistensteorien. Denne Anskuelse er allerede antydet af Hippokrates og Gallen, og Harvey havde i sine Undersøgelser over Dyrenes Udvikling bekæmpet den, idet han væsentlig sluttede sig til den af Aristoteles fremsatte Anskuelse, at Fosteret ikke er færdigdannet i Kønsprodukterne, men at der ved Befrugtningen først opstaar et enkelt Organ eller enkelte Organer, til hvilket der derpaa lidt efter lidt føjes andre Organer, der i øvrigt opstaa selvstændig, den saakaldte Epigeneseteori. Vind i Sejlene faar Evolutionsteorien først, efter at den hollandske lærde Swammerdam 1669 i sine Undersøgelser over Insekternes Forvandling havde paavist, at det fuldt færdige Insekt — ganske vist i uudviklet Tilstand — allerede ligger gemt i Puppen. Han sammenligner dette Forhold med Udviklingen af Frøægget, hvor man, som bekendt, ogsaa mod Slutningen af Udviklingen ser den unge Haletudse ligge i det gennemsigtige Slimhylster, som den derpaa gennembryder. Det behøver ikke at siges, at denne Sammenligning er ganske overfladisk og urigtig. Imidlertid blev Tanken greben med Begærlighed af en stor Mængde lærde. Der udviklede sig endog en Strid om, hvorvidt Fosteret eller Fosteranlægget skulde søges i Ægget eller i det dengang nyopdagede Sædfim, og Evolutionisterne delte sig i dette Spørgsmaal i to Lejre, Ovister og Animalkulister (s. d.). Man førte Tanken videre: naar Fosteret f. Eks. allerede laa i Ægget, saa maatte der i dette Foster ogsaa allerede være et Anlæg til et nyt Foster, eller rettere et virkeligt nyt Foster og saa fremdeles det ene inden i det andet, som kinesiske Æsker (Emboîtement eller Indkapslingsteorien). Teorien vandt som sagt Tilslutning saavel blandt Biologer som Bonnet, Buffon og Haller og Filosoffer som Leibnitz. Det er først i den sidste Halvdel af 18. Aarh., at Evolutionsteorien især ved Caspar Friedrich Wolffs Arbejder (1759) bliver endelig modbevist, og lidt efter lidt fastslaas i 19. Aarh. som urokkelig Kendsgerning, at Fosterets enkelte Organer lidt efter lidt udvikles ud fra det Grundlag, som bliver givet ved Æggets og Sædlegemets Forening under Befrugtningen (se i øvrigt Foster).

2) I den nyere Tid er Ordet Evolutionslære eller Evolutionsteori benyttet for at betegne den videnskabelige Opfattelse, der betragter Verdensaltet som et ordnet Hele, der befinder sig i en stadig E., Udvikling, fra det enkle og ensartede til det mangfoldige og mangeartede, idet de saaledes dannede mangeartede Dele atter slutte sig sammen til mindre Helheder. E. bestaar altsaa i en »Differentiering« — Særudvikling — og en »Integrering«: en Sammenslutning af disse særudviklede Enkeltheder.

Man knytter som oftest tillige til Begrebet E. Forestillingen om et Fremskridt eller en Værdiforøgelse, idet man gaar ud fra, at Verdensaltet under denne E. naar en stedse højere Fuldkommenhed. Det er klart, at en saadan Forestilling, som al Forestilling om Værdi, kun kan være af subjektiv Natur og derfor ved Bestemmelsen af E.'s Karakter og Natur ikke kan sættes ved Siden af den objektive Bestemmelse: Differentiering og Integrering. Imidlertid maa det indrømmes, at denne Side af Evolutionsbegrebet, i hvert Fald inden for de biologiske Videnskaber, faar en noget mere objektiv Karakter, for saa vidt som Differentieringen og Integreringen her lede til de levende

Væseners Tilpasning til de Livsforhold, hvorunder de skulle leve, og efter al Rimelighed i hvert Fald paa visse Omraader, til at det bliver de stærkeste og bedst udviklede Individer, der komme til at forplante Slægten.

Allerede fra Videnskabens ældste Tider har Forestillingen om Universet som et sig udviklende Hele gjort sig gældende, og der er gennem Tiderne opstillet en Række Udviklingshypoteser, der dog i de tidligere Aarhundreder aldrig er kommen ud over den løse naturfilosofiske Spekulation. Det er først i 19. Aarh., at Evolutionslæren rejses paa eksakt naturvidenskabelig Grund, og først for de biologiske Videnskabers Vedkommende med Spørgsmaalet om Oprindelsen til de mangfoldige og mangeartede levende Væsener, som befolke Jorden. I snævrere Forstand bruges derfor Ordet Evolutionslære netop om dette Spørgsmaal og om den Anskuelse, at alle levende Væsener paa Jorden — og det saavel Dyr som Planter — ere opstaaede ved en Udvikling — en Differentiering — i uafbrudt Rækkefølge af en oprindelig usammensat Organisme, en Urcelle, eller som Haeckel har kaldt den: en Moner. Læren kaldes derfor ogsaa ofte Afstamningslæren, (Descendenslæren) eller Transformationslære (Omdannelseslæren).

De Undersøgelser og Metoder, hvorved man har søgt at komme paa det rene med de levende Væseners Afstamning, have dels været palæontologiske eller Kundskaber om de Rester af Forverdenens Dyr og Planter, der træffes som Forsteninger i Jordlagene, dels komparativ anatomiske, ved hvilke man har søgt at komme paa detrene med Overensstemmelser i de forskellige Dyrs og Planters Bygning — dels embryologiske, idet man undersøger Dyrenes og Planternes Udvikling og Overensstemmelserne i denne. Men de bedste Resultater ere naaede og maa naas gennem Forsøg, hvor ganske vist store Vanskeligheder ere at overvinde.

Det er først og fremmest klart, at for en evolutionistisk Betragtning kan der ikke gives faste og stabile Dyre- eller Plantearter. Alle de levende Arter maa være underkastede en stadig — hurtigere eller langsommere — Omformning, en stadig Forandring, der i Tidernes Løb og gennem Slægterne lidt efter lidt omdanner visse Individers Afkom, der oprindelig have tilhørt en Dyre- eller Planteart, til Individer, hos hvem de oprindelige Artsmærker ere udslettede og ny Artsmærker opstaaede. Og ikke blot Arten er instabil, men de øvrige Enheder: Slægten og Familien, ja Klasser og Ordener blive paa samme Maade kun Udtryk for en i et givet Øjeblik bestaaende Tingenes Tilstand, men ikke for noget oprindeligt eller til Grund liggende. Alle Grænser mellem Arter, Slægter, Familier ikke blot kunne forskydes, men ville naturnødvendig gennem Tiderne blive forskudte, og der vil stadig fremkomme Individer og Samlinger af Individer med ny Egenskaber, men dog saaledes, at disse Individer altid beholde en Række indbyrdes overensstemmende Karakterer, der knytte dem sammen til større og mindre Grupper, og det fordi Transformationen, Omdannelsen, sker for større eller mindre Grupper af Individer under samme eller overensstemmende i Betingelser. Alle erkende, at de i detle Øjeblik paa Jorden levende Dyr og Planter lade sig samle i snævrere og videre Rammer: Arter, Slægter, Familier o. s. v. Det kommer af, siger Evolutionslæren, at de alle have udviklet sig ved Differentiering fra samme Stamform under mere eller mindre forskellige ydre og indre Betingelser. Men vi erkende ogsaa, at disse Grupper undertiden ere skilte ved større Afstande, at det næppe overhovedet lader sig gøre at paavise haandgribelige Lighedspunkter og Overensstemmelser imellem dem. Det kommer af, svarer Evolutionslæren, at de Slægter og Arter, som nu leve paa Jorden, kun ere en ringe Del af dem, som E. gennem Tider har skabt. Myriader af Slægter og Arter ere gaaede til Grunde — vi finde Resterne af dem i de ældre Jordlag — havde vi for os alle de Arter og Slægter, der overhovedet siden den første levende Urcelle have levet paa Jorden, saa vilde de danne en sammenhængende Kæde, i hvilken der ikke. manglede eet eneste Led, en Række, i hvilken der ikke fandtes noget Hul. Det er ikke at undre sig over, at den nuværende Befolkning af Jorden synes uensartet og spaltet. Snarere maa man undre sig over, at der ikke findes større Uligheder eller dybere Kløfter. Det maa nemlig stadig erindres, at de nulevende Dyr og Planter kun ere Kviste paa et Træ, hvor Stammen rager ned i andre geologiske Jordperioder, og selv de i dette Øjeblik hinanden nærmest staaende Arter løbe saa at sige først sammen paa Tidspunkter, der ligge Generationers Generationer forud for det nuværende Øjeblik. Naar det f. Eks. siges, at Mennesket »nedstammer« fra Aberne, saa betyder dette for Evolutionslæren selvfølgelig kun dette, at Mennesket og de nulevende Aber efter al Rimelighed begge ved en for øvrigt grundforskellig Differentiering ere saa at sige afledte af Pattedyr, der levede i tidligere geologiske Perioder, som hverken vare Aber eller Mennesker i nuværende Forstand, men indebare Differentieringsmuligheder i begge Retninger.

Som ovenfor bemærket knyttes i Alm. til denne E. Forestillingen om en Værdiforøgelse. E. gaar stadig fra det mindre til det mere fuldkomne og medfører en Dannelse af højerestaaende Individer med mere fuldkomne Egenskaber. Det er allerede ovenfor fremhævet, at denne Tanke ikke er bevist og ikke kan bevises alene af den Grund, at det altid vil blive et Skøn, hvad der anses for værdifuldere og højere. Man kan ikke i og for sig anse det mangeartede eller sammensatte for højt eller endog blot højt organiseret. Der kunde endog fra et fysiologisk Synspunkt paa en vis Maade være Grund til en ganske modsat Opfattelse. Men der maa dog i E. for saa vidt siges at ligge en relativ Værdiforøgelse, som Individerne gennem E. utvivlsomt gøres mere og mere skikkede til at leve under de i Øjeblikket givne Livsbetingelser ved en Tilpasning af deres Organers Bygning og fysiologiske Funktioner. Det maa ligeledes indrømmes, at E. kan føre til, at de stærkeste Individer vinde Overmagten over de svagere og derved gøre Slægten mere modstandsdygtig og skikket til de forhaandenværende Livsbetingelser.

Saa vidt ere alle eller i hvert Fald de fleste Tilhængere af Evolutionslæren enige. Det er endvidere i høj Grad sandsynligt, at den Hastighed

og Intensitet, hvormed E. er foregaaet, ikke til alle Tider har været den samme. I visse Perioder har Udviklingen aabenbart haft større Fart end i andre — et Forhold, der maaske er begrundet i en hurtigere Forandring af de givne ydre Betingelser for Livet.

Hvilke Faktorer have nu bevirket denne E.? Med Svaret herpaa hører Enigheden mellem Evolutionisterne op. Det er klart, at man ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal har at tage Hensyn til de Momenter, som overhovedet kunne frembringe en Forandring af Organismen og dens Funktioner. Det er her nødvendigt at erindre, at en Organisme, et Dyr eller en Plante, er et levende Væsen, hvis »Liv« er karakteriseret ved en Række kemiske Omsætninger, der stadig og uafbrudt foregaa i Cellen eller for de flercellede Dyrs Vedkommende paa forskellig Maade i de enkelte Celler eller Cellegrupper. Sideløbende med disse materielle kemiske Stofforandringer (Stofskiftet) foregaar der en Række Arbejdsomsætninger (Energiomsætninger), dels saadanne, ved hvilke der frigøres Energi (Varme, mekanisk Arbejde, Elektricitet og hos enkelte tillige Lys), dels saadanne, ved hvilke der bindes Energi. Disse Stofomsætninger og Energiomsætninger ere nu hos de forskellige Organismer forskellige. Det er netop disse Forskelligheder, der gøre Organismerne til forskelligartede Individer. Hos det samme Individ forløbe de i Hovedsagen stadig paa samme Maade, betinget ved Protoplasmets givne Egenskaber, men de ere dog — og dette er et væsentligt Punkt — ikke blot ikke med Hensyn til den Udstrækning og Intensitet, hvori de finde Sted, men heller ikke med Hensyn til den Maade, hvorpaa de forløbe, uafhængige af ydre Betingelser. Tværtimod, de ere i allerhøjeste Grad afhængige af en Række kemiske og fysiske Betingelser, der kunne veksle og veksle paa forskellige Steder af Jorden og have vekslet i de forskellige Jordperioder.

Lad os først undersøge disse ydre Betingelser og deres Indflydelse lidt nærmere.

Ingen Organisme kan selv frembringe hverken Stof eller Energi. Alt Stof, som den behøver til Opbygning af sit Legeme, saavel som al Energi maa den tage udefra. Som Følge heraf vil en utilstrækkelig Ernæring betinge, at Individerne udvikle sig slet, blive smaa og svage. Det er desuden nødvendigt, at de forskellige Næringsstoffer ere til Stede i indbyrdes bestemte Forhold. Det har saaledes vist sig f. Eks., at en ensidig Fodring med Fedt frembringer Forandringer i Stofskiftet, der bl. a. betinge en Udskillelse af Stoffer, der ellers ikke forekomme i Urinen (Aceton). Mangelen paa Kalksalte i Føden betinger, at Skelettet bliver blødt og bøjeligt og let forandres under Musklernes Tryk og Træk. Mangelen paa Jærn i Føden betinger, at det røde Blodfarvestof, af hvilket Jærnet er en nødvendig Bestanddel, ikke udvikles, hvoraf igen fremkommer gennemgribende Stofskifteforandringer. Det er ganske vist saa, at disse Paavirkninger ikke, eller kun i ringe Grad, frembringe ydre synlige, morfologiske, Forandringer, men dette har over for Spørgsmaalet i og for sig mindre Betydning: blive de fysiologiske Livsprocesser forandrede, saa er Organismen i Virkeligheden forandret og omformet, og man har i denne Henseende som oftest tillagt de morfologiske Forandringer for stor Vægt. Det maa erindres, at de morfologiske Forandringer dog til syvende og sidst maa have deres Rod i forandrede fysiologiske Forhold. Holmgren har saaledes fundet, at Duens Mave, der er indrettet paa Fordøjelse af Plantenæring, ved Kødfodring af Dyrene undergaar virkelige om end ikke store Forandringer med Hensyn til Bygningen. Med Hensyn til Farveforandringer under Indflydelse af Ernæringen foreligger der en stor Række Iagttagelser, der dog for en Del trænger til Bekræftelse. I det hele er dette Spørgsmaal langtfra tilstrækkelig udforsket, og den Maade, hvorpaa Spørgsmaalet hidtil er stillet, er ret utilfredsstillende. Det maa erindres, at Omformningen af Bygningen og Strukturen af Legemet i hvert Fald hos de højere Dyr i første Række utvivlsomt afhænge af Indflydelse fra Nervesystemet og utvivlsomt af dettes Ernæring (trofiske og vasomotoriske Nerver). Det bliver da paa dette, at man i første Række har at rette Opmærksomheden.

For Planternes Vedkommende viser en stor Række Undersøgelser, at Ernæringen ikke blot har Indflydelse paa Størrelsen og Udviklingsgraden, men ogsaa paa de morfologiske Kendemærker, og for Bakteriernes Vedkommende har Ernæringsvædskens Sammensætning en afgørende Indflydelse paa Stofskiftet og de Produkter, de udskille.

Ikke mindre Indflydelse end Ernæringen har den kemiske Sammensætning af det Milieu, i hvilket Organismerne leve, altsaa Luften og Vandet.

Under de nuværende Forhold paa Kloden er Atmosfærens Sammensætning overalt temmelig ensartet. Men det er sandsynligt, at den er ret forskellig fra Sammensætningen i tidligere Jordperioder. En Forandring af Luftens Sammensætning frembringer dog gennemgribende Forandringer i Stofskiftet. En Formindskelse af Ilt-(Surstof)mængden bevirker f. Eks. hos Pattedyrene en Forøgelse af de røde Blodlegemers Mængde.

Vandets kemiske Sammensætning varierer paa Jorden meget mere, og der foreligger en større Række Undersøgelser over den Indflydelse, som Forandringer navnlig i Saltmængden udøve paa de levende Væsener. Forandringer finde Sted baade med Hensyn til Stofskifte og de morfologiske Kendetegn. Det er endog lykkedes Schmankewitsch ved at formindske Saltmængden at forvandle en Krebs *(Artemia salina)*, der lever i forskellige Saltsøer, til en anden i øvrigt velkendt Krebs *(Art. Milhausenii)*, som hidtil havde været opfattet som en egen fra den første ganske forskellig Art.

Det maa endelig fremhæves, at en Overgang fra Livet i Luften til Livet i Vandet har Indflydelse navnlig paa Respirationen og Respirationsorganernes Bygning.

Temperatur. Cellens Livsvirksomhed er bunden til et vist Temperaturinterval. Uden for dette kan den overhovedet ikke funktionere og gaar til Grunde; men selv inden for dette Interval er der for enhver Celle og Organisme en Temperatur, ved hvilken alle Stof- og Energiomsætninger foregaa lettest og hurtig (Optimumstemperaturen). Dette Temperaturinterval og denne Optimumstemperatur ligge meget forskelligt for de forskel-

lige Dyr. Hos de varmblodige Dyr omtrent mellem 30^0 og 45^0, med Optimumstemperatur omkring 38^0, for de koldblodige Dyrs Vedkommende er Intervallet meget større, de kunne alle i hvert Fald taale en Afkøling til 0^0. For de lavere Temperaturers Vedkommende ere Forsøgsresultaterne modstridende. Det synes dog efter Pictet's Forsøg, som om en Mængde Organismer gennem længere Tid kan taale en Afkøling til langt under 0^0 — Bakterier endog til -4- 200^0. Hos alle Dyr stiger Stofskiftets Energi direkte med Legemets egen Temperatur til Temperaturoptimum, der i Reglen ligger mellem 35^0 og 38^0. Den højeste Temperatur, som kan taales, uden at Organismen gaar til Grunde, er ret forskellig: medens den for de højere Dyr næppe overskrider 45^0 Egentemperatur, saa kunne Planter (Alger) leve (f. Eks. i varme Kilder paa Ischia og Yellowstone Park) ved over 50^0, og visse Bakteriesporer kunne taale op til 100^0 uden at gaa til Grunde. Alle fysiologiske Funktioner ere i høj Grad afhængige af Temperaturen: Ernæringen, Muskel- og Nervevirksomheden, men navnlig er i denne Sammenhæng at mærke den store Indflydelse, som Temperaturen udøver paa Forplantningen hos en Mængde Dyr og Planter, ikke blot saaledes, at Forplantningen overhovedet ikke finder Sted ved visse lave Temperaturer, men saaledes, at der hos visse Dyr med dobbelte Former, f. Eks. visse Aphidier (Bladlus) og Sommerfugle, er et direkte Forhold mellem Temperaturen og de Former, der fremkomme (Vinter- og Sommerformer). For Æggenes Udrugning og Frøenes Spiring er Temperaturen ligeledes af afgørende Betydning. En Række Undersøgelser af Dareste, Panum o. fl. viser, at en Afkøling af Hønseægget under Udrugningen fremkalder Misdannelse af Fosteret.

Lyset. Det er fra Sollyset, at Planterne hente al den Energi, som de behøve. Det er først og fremmest hos disse, at Lysets Indflydelse saavel paa de fysiologiske Funktioner som paa Udseendet og Bygningen gør sig gældende. Men ogsaa paa Dyrene udøver Lyset en væsentlig Indflydelse. Det har allerede længe været kendt, at ligesom Udelukkelsen af Lyset fra de grønne Planter forhindrer Udviklingen af Bladgrønt, saaledes frembringer den samme Aarsag hos Mennesket en Mangel paa Blodfarvestof. En stærk Belysning frembringer en forøget Dannelse af Pigmenter og Farvestoffer i Huden og ved højere Grader Betændelsestilstande, uden derfor at ville have sagt, at Pigmenter og Farver ikke udvikle sig uden Lysets Medvirkning. Indirekte paavirker Lyset Stofskiftet gennem Øjet eller gennem de for Lyset sensible Celler (Kromatoforer) i Huden hos en stor Mængde Dyr.

Tryk. Alle i Luften og i Vandet levende Dyr og Planter ere underkastede et vist Tryk, dels fra Atmosfæren, dels fra Vandet. Begge udøve en stor og væsentlig Indflydelse paa Stofskiftet; der foreligger en stor Række Iagttagelser for Atmosfærens Vedkommende, især fra Paul Bert's og for Vandtrykkets Vedkommende fra Reynard's Haand. Det er nødvendigt i Sammenhæng hermed at henvise til den Indflydelse, som Tyngden udøver saavel paa Dyrenes som især paa Planternes Vækst og Udseende og navnlig paa de befrugtede Ægs Kløvninger og det første Anlæg af Fosteret, ligesom ogsaa andre mekaniske Momenter, Rystninger, Luft- og Vandstrømningers Indflydelse paa Organismerne og deres Udvikling.

Der kan ikke være Tvivl om, at alle disse ydre kemiske og fysikalske Faktorer kunne udøve en bestemmende Indflydelse paa Organismernes Liv og navnlig deres Stofskifte. De ere imidlertid ikke de eneste. Idet vedkommende Organisme bliver et Led i hele Jordens Plante- og Dyreliv, vil der nødvendigvis komme andre Faktorer, som — vi bortse her fra Forhold, der staa i direkte Forbindelse med Ernæringen — betinges af Samlivet saavel med Individer af samme som med Individer af andre Arter.

Samlivet med Individer af andre Arter faar nemlig en stor Betydning ved Snylteforhold, under hvilke en Art lever paa og af et andet Individ, og under Symbiose, i hvilken Individerne uden at ernære sig af hverandre dog leve sammen.

Det er imidlertid klart, at disse Indvirkninger, hvor store og omformende de end kunne være for Individet, dog kun kunne skabe ny Arter, for saa vidt de gennem Forplantningen gaa i Arv til ny Individer, hos hvem de saaledes opstaaede Egenskaber yderligere udvikles ved de samme Paavirkninger som for Forældrenes Vedkommende. Spørgsmaalet om »Nedarvning af erhvervede Egenskaber« er derfor det mest fundamentale Spørgsmaal i hele Evolutionslæren. Netop paa dette Punkt hersker der i dette Øjeblik meget afvigende Meninger: medens de Evolutionister, der væsentlig slutte sig til Darwin med Herbert Spencer i Spidsen, hævde og nødvendigvis maa hævde Overførselen af erhvervede Egenskaber fra Forældrene til Børnene, saa benægtes dette af Weissmann og hans Elever, der paa deres Side hævde, at det ved E. egentlig talt kun drejer sig om ny Konstellationer af allerede i det oprindelige Protoplasma givne Grundegenskaber. Alle ny Egenskaber ere altsaa altid medfødte i den Forstand, at Momenterne dertil allerede have ligget hos Forældrene, men at den Sammenvirkning, som netop nu sker, er ny for dette Individ.

Uden at gaa nøjere ind paa denne vanskelige Sag, hvis Drøftelse endnu ikke er afsluttet, skal det dog bemærkes, at Weissmann's Opfattelse næppe er forenelig med en Række sikre Iagttagelser saavel paa sunde som paa syge Individer.

Er engang Nedarvningen af erhvervede Egenskaber given, saa vil ganske vist Afstamningen igennem Krydsninger blive en ny og rig Kilde til Variationer og Dannelsen af ny Typer. Endelig kommer hertil en Række Udviklingsmomenter, som — først og især fremhævede af Darwin — ligger i Individernes Kamp med Omgivelserne, baade med det »Milieu«, hvori de leve, og med de andre Individer.

I begge Tilfælde er Resultatet af denne Kamp (*struggle for life*), at de Individer, der paa alle Maader bedst have været i Stand til at tillempe sig efter Omgivelserne og have udviklet sig kraftigst, ville have de bedste Muligheder for at forplante Slægten og derved overføre deres Egenskaber til Arten (*sexual selection* og *natural selection*). I Forhold til de fysiske og kemiske Udviklingsmomenter maa disse sidste ganske vist anses for sekundære, men der er næppe Tvivl om, at de dog spille en betydelig Rolle for E.

Allerede i den ældre biologiske Naturforskning er,

som ovenfor antydet, Udviklingsideer flere Gange fremkomne; men den første, der paa en moderne og eksakt videnskabelig Maade søger at begrunde E., er Jean Baptiste Pierre Antoine Monet, Chevalier de Lamarck (født 1744, død i Paris 1829), der har nedlagt sine Undersøgelser i sine tre Værker: »Philosophie zoologique« [1809], »Introduction de l'Histoire naturelle des animaux sans vertébres« [1815] og »Système analytique des connaissances positives de l'homme« [1820]. Det maa indrømmes, at Lamarck's Ideer ofte ere svævende og af og til endog nærme sig til tøjlesløs Spekulation — man maa erindre det Tidspunkt, hvor disse ere fremkomne; han har ogsaa utvivlsomt paa flere Steder set dybt og i hvert Fald set og behandlet Spørgsmaalet overordentlig alsidig. Ideerne om en E. komme dernæst frem i mere nøgtern Form, men og fra mindre alsidige Synspunkter, hos Éti enne Geoffroy Saint-Hillaire (født 1772, død i Paris 1844) °g nosden berømte Zoolog og Anatom Richard Owen (1849) o. fl. a., men det er først ved den geniale Forskning af Charles Darwin (født i Shrewsbury 1809, død i Down 1872), at Evolutionismen vinder det Fodfæste, som har gjort den til en af Naturforskningens Hovedpunkter. Ved en overvældende Række Enkeltiagttagelser og Analyser af allerede kendte Forhold viser han først Udstrækningen og Betydningen af E. i Jordens nuværende Plante- og Dyreliv og former dernæst sine Anskuelser om Aarsagerne i en Teori, som man efter det væsentlige Moment i denne har kaldet Selektionsteorien, »Udvalgsteorien« eller Darwinismen i snævrere Forstand (idet Ordet »Darwinisme« ofte, især populært, urigtig benyttes om Evolutionslæren som Helhed). De vigtigste af den store Række af Darwin's Arbejder over disse Spørgsmaal ere: »Origin of Species« [1859], i dansk Overs. ved J. P. Jacobsen [Kbhvn. 1872], i norsk Overs. ved Ingebr. Suleng [Chra. 1889—90, j i »Bibl. for de tusen Hjem«], »Variation of animals and Piants under Domestication« [1868] og »The Descent of man« [1871; dansk Overs. ved J. P. Jacobsen, Kbhvn. 1875]. Darwin gaar ud fra den Kendsgerning, at Efterkommerne af Individer af samme Art, ja endog af samme Forældre, aldrig fuldstændig ligne hverandre; der findes en »individuel Variabilitet«. Han viser dernæst, at af disse forskellige Individer blive kun de i Live *{struggle for life)*, som ere mest skikkede for Omgivelsernes Livsvilkaar, og netop de komme ogsaa ved det kønslige Udvalg *(sexual selection)* fortrinsvis til at forplante Slægten. Den Hovedtap, hvorom det hele drejer, er saaledes »Naturens Udvælgelse« *(naturalselectiori)*. Det er klart, at disse Momenter, som ovenfor fremhævet, i Virkeligheden kun ere sekundære, men det er Darwin's uvisnelige Fortjeneste at have ført E. tilbage til store almindelige Principper, der kunne underkastes en eksperimental Prøvelse og derved danne det første Grundlag for videre Forskninger.

De Darwin'ske Synsmaader ere senere udviklede og paa mange Punkter drevne paa Spidsen (se Biogenetisk Grundlov, 2. Bd., S. 1118) og uden Kritik helt ud i den rene naturfilosofiske Spekulation af Ernst Haeckel (født 1834, Professor i Jena) og hans Elever i Tyskland.

En genial filosofisk Gennemarbejden af Evolutionslæren er given af Herbert Spencer (født 1820) i hans store Værk: »Principles of biology«, medens en Række engelske Naturforskere, Darwin's samtidige: Wallace, endvidere Galton, Huxley, Romanes o. fl. videre har udviklet Darwin's Ideer og skaffet et stort Bevismateriale til Veje.

Evolutionslæren har udøvet en meget stor Indflydelse ikke blot paa de øvrige Naturvidenskaber, men ogsaa givet væsentlige Impulser til den rene Filosofi, Etikken, Socialvidenskaben og Sprogvidenskaben, og dens Indflydelse bliver Dag for Dag større.

Det er en Selvfølge, at Spørgsmaalet om selve Livets Oprindelse paa Jorden staar i Sammenhæng med Spørgsmaalet om E.; men vi savne i dette Øjeblik ethvert virkelig eksakt Holdepunkt for Løsningen af dette Spørgsmaal. De fremsatte Anskuelser ere kun Hypoteser (se Generatio aequivoca). (Litt.: Foruden de i Teksten anførte Hovedværker nævnes af den overordentlig rige Litteratur: Ernst Haeckel, »Natiirliche Schopfungsgeschichte« [8. Opl. 1889]; Karl Semper, »Die natiirlichen Existenzbedingungen der Thiere«, I—II [i »Internationale wiss. Bibl.«]; Oscar Schmidt, »Descendenzlehre und Darwinismus«; A. de Quatrefages, *Darwin et ses précurseurs français*; Dr. A. R. Wallace, *Darwinism* [London 1889]; Asa Gray, *Darwinism, essays and reviews pertaining to Darwin* [New York 1876]; Huxley og Sully, *Evolution* [i »Encyclopaedia Brit.«, 9. Udg., Bd. VIII]; G. J. Romanes, *Scientific Evidences of organic Evolution* [Lond. 1882]; samme, *Mental Evolution in Man* [Lond. 1889]; *samme, Darwin, and after Darwin* [Bd. I—2, Lond. 1892—95]; J. B. Haycroft, *Darwinism and Race Progress* [Lond. 1895]; G. A. Guldberg, »Om Darwinismen og dens rækkevidde« [Chra. 1890]; O. Johan-Olsen, »Udviklingslærens nuværende standpunkt« [Chra. 1887 i »Bibl. for de tusen hjem«, No. 45—46]; »Charles Darwin's Liv og Breve«, overs. af M. Soraas [Bd. 1—3, i »Bibl. for de tusen hjem«, Chra. 1889]). *S. T.*

Evolutionslære, Evolutionsteori se Evolution.

Evolutio spontanĕa (lat.), Selvudvikling, kaldes den særegne Maade, hvorpaa et i Skraaleje liggende Foster kan fødes. Først kommer Skulderpartiet frem, saa trænges den sammenbøjede Krop ned forbi Hovedet, og dette fødes sidst. Noget saadant er kun muligt ved døde, opblødte (macererede) Fostre, eller meget smaa levende Fostre; er Fosteret større, vil der være stor Fare for Moderen, og Fosteret vil dø. *Lp. M.*

Evolvént (mat.). Tænker man sig, at der om Cirklen paa Fig. er viklet en uendelig tynd Snor, hvis Endepunkt falder i *A*, og at man dernæst tager fat i dette Endepunkt og vikler Snoren af saaledes, at det fri Snorstykke *RB* stadig tangerer Cirklen, vil Endepunktet beskrive den saakaldte Cirkelevolvent eller Cirkelafvikler *{AB)*. For hvert nyt Valg af Punktet *A* faas en ny E., og foregaar Afviklingen til den modsatte Side, faas en Gren *AC* symmetrisk med den første med Hensyn til Linien gennem *O* og *A*. Sættes i Stedet for Cirklen en Polygon med et meget stort Sideantal, vil *B*, naar Snoren under Afviklingen drejer sig fra en Side hen paa den næstes Forlængelse, beskrive

en lille Cirkelbue med de to Siders fælles Vinkelspids som Centrum, altsaa stadig bevæge sig i en Retning vinkelret paa Snoren, og dette vil vedblive at gælde, naar man gaar over til Cirklen igen ved at gøre Polygonens Sider uendelig smaa; *BR* er følgelig E.'s Normal i *B*, og da dens Skæringspunkt med den umiddelbart paafølgende Normal falder i *R*, vil *R* være E.'s Krumningscentrum. Cirklen kaldes E.'s Evolut eller Afviklede. Paa samme Maade har enhver plan Kurve uendelig mange E. eller Afviklede og een Evolut, hvis E. den er, og som tangeres af dens Normaler og er geometrisk Sted for dens Krumningscentre. En Rumkurve har ligeledes uendelig mange E., og ved i hver af dens Punkter at vælge en Normal saaledes, at Rækken af valgte Normaler tangerer samme Kurve, faar man en Evolut til den, o: en Rumkurve, for hvilken den givne Kurve er E., men Evolutten vil her ikke indeholde den givne Kurves Krumningscentre. *Chr. C.*

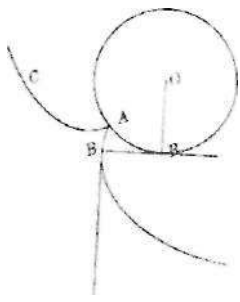

Evolvénthjul se Tandhjul.

Evolvēre (lat.), udvikle, udfolde, aabne sig.

Evomēre (lal.), opspytte, brække sig, kaste op.

Evonȳmus se Benvedfamilien.

Evöra, By i det sydlige Portugal, Ærkebispesæde og Hovedstad i Provinsen Alemtejo i et Distrikt af samme Navn, smukt beliggende paa en Højde, ca. 115 Km. S. 0. f. Lissabon, 278 M. o. H., i en frugtbar, af Serra d'Ossa mod Nord og Øst begrænset Slette, hvorigennem Sadao's Biflod Xamarra flyder, har (1878) 13,000 Indb. Byen ser ret imponerende ud, som den ligger omgiven af gamle Mure, hvorover dens mange Kirker og det gamle højtliggende Kastel rage (for øvrigt er den ogsaa omgiven af ny, men ufuldendte Fæstningsværker); men i det indre findes mest snævre og smudsige Gader og gamle, for det meste i gotisk Stil byggede Huse. Af dens 5 Sognekirker nævnes den meget store og rigt udsmykkede Domkirke; ligeledes er der mange Munke- og Nonneklostre, hvoraf dog en Del ligger i Ruiner eller er omdannet til andet Brug. Det tidligere Augustinerklosters Kirke, N. Senora da Graça, er mærkelig ved sin kunstige, flade Hvælving; i Franciskanerklosterets Kirke findes det saakaldte *Casa dos ossos*, et Gravkapel, hvis Hvælving bæres af 8, med Menneskeben og Kranier prydede Piller. Byen har flere Gange været Kongeresidens og har ogsaa haft et Universitet, som stiftedes 1550 af Kardinal-Infanten Henrik, men som blev ophævet i 18. Aarh., da Pombal fordrev Jesuiterordenen; nu er det omdannet til et Kollegium og et teologisk Seminarium, og tillige findes der et Bibliotek (ca. 25,000 Bd., 2,000 Haandskrifter) og en Malerisamling. Desuden har E. et Museum for romerske Oldsager, og flere Oldtidslevninger, deriblandt en af Sertorius bygget, ca. 4 Km. lang Akvædukt, der endnu forsyner Byen med Drikkevand, og Resterne af et Diana-Tempel, der nu benyttes som Slagtehus og Slagteboder. Nær ved Byen ligger Klosteret Scala Coeli med en smuk Kirke. — E. er det gamle keltiberiske Ebura, der som romersk Municipium kaldtes *Liberalitas Julia*. Under Vestgoterne blev E. (Ebora) Bispedømme og Fæstning; 712 blev den erobret af Araberne, 1166 tilbageerobret af den nogle Aar før stiftede kristne Ridderorden, som fra 1166 kaldte sig Evora-Ordenen indtil 1211, da den tog Residens i Byen Aviz. Det var et Oprør i E. 1638 mod Spanierne, som gav Stødet til Portugal's Rejsning og følgende Løsrivelse (1640) fra Naboriget. *H. W.*

Evöra d'Alcobāca se Alcobaca.

Evreux [evrø'], By i det nordvestlige Frankrig, Hovedstad i Dep. Eure og Arrondissementet E. (Normandie), beliggende ca. 108 Km. N. V. f. Paris ved Eure's Biflod Iton, der her deler sig i tre Arme, har (1891) 10,800 (med Kommune 16,900) Indb. E., der er uregelmæssig og gammeldags bygget, er Præfekt- og Bispesæde og Garnisonsby, har bl. a. et Museum, en botanisk Have og en Sindssygeanstalt. Af dens Bygninger fremhæves den store Domkirke med en Mængde Kapeller og 2 Taarne, hvoraf det ene er 71 M. højt, den romanske Abbedikirke St. Taurin, et 44 M. højt Klokketaarn og det biskoppelige Palads (fra 15. Aarh.). — Ved Udgravninger har man ved E. og det 7 Km. mod Øst beliggende Vieil-E. fundet romerske Oldtidslevninger (et Teater, et Palads, en Akvædukt o. s. v.), der vise, at Stedet har været beboet før Barbarernes Indvandring; Navnet kommer af den galliske Stamme *Aulerci Eburovices*, og Vieil-E. skal være det gamle *Civitas Ebroicorum*. I Beg. af Middelalderen var E. Midtpunktet i *Pagus Ebroicencis* eller *Ebroicinus*, senere kaldet Evrecin, som Richard I af Normandiet gav sin Søn Robert til Len. Johanna af Navarra byggede 1 Km. S. V. f. E. det i sin Tid berømte Lystslot Navarra; Karl III af Navarra mageskiftede 1404 Grevskabet E. med nogle andre Besiddelser for det nyoprettede Hertugdømme Nemours til Kong Karl VI af Frankrig, og hans Efterfølger Karl VII gav det til Johan Stuart, Greve af Darnley, efter hvis Død 1429 det endelig kom til Kronen. I Hundredaarskrigen erobrede Englænderne E. 1441. Slottet Navarra er nu forsvundet paa en Pavillon (først opført 1749) og Rester af Mure og Taarne nær. Her boede en Tid under Napoleon I Ferdinand VII af Spanien, senere Kejserinde Josephine. *H. W.*

Évron [evrõ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Mayenne, Arrond. Laval (Maine), smukt beliggende 33 Km. N. 0. f. Laval ved et lille Tilløb til Sarthe's Biflod Jouanne, har (1891) 2,800 (med Kommune 4,300) Indb. E.'s største Mærkelighed er den smukke, tidligere Abbedikirke, en af de ejendommeligste i det nordvestlige Frankrig; Koret er fra 14. Aarh.; i et Kapel fra 12. Aarh. findes nogle prægtige Kalkmalerier. *H. W.*

Evulgēre (lat.), udsprede noget iblandt Folk, sladre; Evulgation, et af E. dannet Navneord.

Evulsio (lat.), Udrivning, Udrykning, benyttes særlig i Sammensætningen *E. dentis*, Tandudrykning. *Lp. M.*

Evviva (ital.), Leve!.

Ewald, Carl, dansk Officer, født i Kassel 1. Marts 1789, død i Kbhvn. 18. Marts 1866. E.

blev Sekondløjtnant 1805 og deltog som Kaptajn i Felttoget 1814 som Stabschef ved 2. Brigade og 1815 ved Auksiliærkorpsets I. Brigade. Efter Hjemkomsten fra Frankrig skrev han flere militære Afhandlinger og var 1821—26 Medudgiver af »Magasin for militær Videnskabelighed«. Fra 1822 blev han Lærer i Krigshistorie og Taktik for den senere Kong Frederik VII og rejste 1826—28 i Udlandet med Prinsen, hvorefter han blev Adjutant hos Frederik VI. Kort efter dennes Død blev han Oberst, tjenestegørende Generaladjutant og Chef for Kongens Adjutantstab og Bureauet for Armeens Kommandosager. Ved Ministerskiftet 1848 fratraadte E., der 1842 var bleven Generalmajor og 1847 Storkors af Dannebrog, sine Poster og afskedigedes Aaret efter. *P Nw.*

Ewald, Carl, dansk Forfatter, Søn af nedenn. H. F. E., er født 15. Oktbr. 1856 paa Bredelykke ved Gram i Slesvig. Han blev Student 1874, studerede en Tid dels ved Universitetet, dels ved Landbohøjskolen, men uden at tage Eksamen, var snart Huslærer, læste snart i Skoler, var en Tid Skolebestyrer og har ogsaa udgivet Skolebøger, men gav sig fra 1883 ind paa journalistisk og litterær Virksomhed. I Begyndelsen stod han den H. Bang'ske Klike nær, men leverede hverken i »Smaa Fortællinger« [1882], »Smaalandske Noveller« [1883] eller et Par større Fortællinger, »Regel eller Undtagelse« [1883], »En Udvej« [1884], noget betydeligere selvstændigt; først i »Lindegrenen« [1886] og sidst i »Fru Johanne« [1892] og »Den gamle Stue« [1895] har han mere og mere lagt kønne, personlige Følelser og en selvstændig Livsbetragtning for Dagen. En egen Genre, hvori baade barnligt Lune og fint Alvor forene sig, har han med Held dyrket i sine naturvidenskabelige Eventyr (»I det fri« [1893] »Fem ny Eventyr« [1894], »De fire Fjerdingsfyrster« [1895]). *V. V.*

Ewald, Enevold, dansk Præst, født 1696, død 17. Novbr. 1754. E. var en Præstesøn fra Højst i Nordslesvig. Han studerede Teologi i Tyskland, bl. a. i Halle, hvor Pietismen dengang stod paa sit Højdepunkt. Greben af denne Bevægelse holdt han ved sin Tilbagekomst til Hjemmet Forsamlinger i Pietismens Aand. 1727 blev han kaldet til Præst ved det nyoprettede Vajsenhus i Kjøbenhavn og udøvede ved sine Prædikener en ikke ringe Indflydelse. Uden Sammenstød med de ortodokse gik det dog ikke af; særlig var Skriftemaalet med Tilsigelsen af Syndernes Forladelse Pietisterne en Torn i Øjet, og E. fik da ogsaa Tilladelse til at undlade at holde Skrifte. Senere kastede han sig mere over skriftlige Arbejder; saaledes udkom Tidsregister over det gamle og det ny Test.'s Kirkehistorie, 5 Bind Prædikener over Mosebøgerne, men navnlig var hans »Bibelske Konkordans« i 5 Bind Vidnesbyrd om et indgaaende Bibelkendskab, hvortil han allerede som Dreng havde lagt Grunden. *F. P. B.*

Ewald, Georg Heinrich August, tysk Orientalist og Bibelfortolker, født 1803 i Gottingen, død smst. 4. Maj 1875. Allerede som Student skrev E. »Die Composition der Genesis« [Braunschweig 1823]; 1827, da han blev Professor i Gottingen, udkom hans »Kritische Grammatik der hebr. Sprache«, der havde mange væsentlige Fortrin for alle tidligere hebraiske Grammatikker, og som han ofte udgav paany udvidet og forbedret [8. Udg. 1870: »Ausfiirliches Lehrbuch der hebr. Sprache«] ligesom en »Hebr. Sprachlehre fiir Anfänger« [4. Udg. 1874]. E. blev 1835 første Professor i de orientalske Sprog i Gottingen; men allerede 1837 fik han og 6 andre Professorer, der nægtede Regeringen Ret til at hæve Forfatningen, Afsked. E. gik nu til London for, ligesom tidligere paa flere Rejser, bl. a. i Italien, at studere østerlandske Haandskrifter; 1838 blev han Professor i Tübingen. 1848 kaldtes E. atter tilbage til Gottingen som Professor. Da Hannover 1866 indlemmedes i Preussen, nægtede E. 1867 at aflægge Hyldingsed og blev derfor afskediget. I sin heftige Opposition kastede E. sig ind i det politiske Liv, valgtes Maj 1869 som Medlem for Byen Hannover til den tyske Rigsdag og udtalte sig i Tale og Skrift ofte med stor Voldsomhed og Bitterhed. Foruden sin hebraiske Grammatik har E. udgivet flere vigtige, til Dels epokegørende Værker: »Die poetischen Bücher des alten Bundes« [1836—39]; »Die Propheten d. a. B.« [1840—41]; »Geschichte des Volks Israel bis zur Zerstörung Jerusalems« [1851—55 i 6 Bd.]; »Alterthiimer des Volks Israel«; alle oftere udgivne paa ny. E. behandlede ogsaa det ny Test. kritisk i flere Bøger (*Commentarius Apocalypsin* [Leipzig 1828]; »Die drei ersten Evangelien« [Gottingen 1850], o. s. v.). De teologiske Resultater af sine Bibelstudier nedlagde E. i sin »Theologie des Alten u. neuen Bundes« [Leipzig 1871—75, i 4 Bd.]. 1871 udgav han »Ueber die geschichtliche Folge der semit. Sprachen«. E. var Medstifter af »Zeitschrift für die Kunde des Morgeni.«, der siden gik over til »Zeitschrift der D. Morgeni. Gesellschaft«. 1849—65 udgav E. »Jahrbücher der bibl. Wissenschaft«. I disse Tidsskrifter og de forskellige Skrifter, Videnskabernes Selskab i Göttingen udgiver, har E. skrevet mange Afhandlinger, der dog kun alt for ofte skæmmes ved en hensynsløs Tone og nedsættende Domme over andre. E. har som Universitetslærer og Forfatter udøvet stor Indflydelse paa Bibelstudiet i Tyskland, men hans store Selvsikkerhed har haft til Følge, at omtrent ingen af hans mangfoldige, dristige Paastande have staact deres Prøve. De ere alle for længst omdannede af hans Efterfølgere. *V. S.*

Ewald, Herman Frederik, dansk Forfatter, ovenn. Generalmajor C. E.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 13. Decbr. 1821. Hans Fader var en fint dannet Mand med mange Interesser; hans Moder var en Datter af den bekendte P. Rosenstand-Goiske, Udgiveren af »Den dramatiske Journal«. Sønnen havde saaledes en litterær Fortid at slægte paa; men foreløbig syntes ganske andre Veje end Forfatterbanen afstukne for ham. 1841 blev han Student fra Sorø og tog smst. anden Eksamen, studerede en kort Tid Jura, men opgav saa Studierne og blev Landmand. Det gik ikke; E. tog Landmaaler-eksamen og bosatte sig efter Krigen tæt ved Gram i Nordslesvig. Her levede han et lykkeligt Liv indtil 1864, da han flyttede tilbage til Kongeriget, først til Helsingør, senere til Hillerød; 1874 drog han til Kjøbenhavn. — Først 1860 træder E. offentlig, men anonym, frem som Forfatter med Romanen »Valdemar Krones Ungdomshistorie«, og kan det end maaske siges, at en vis Mangel paa Lyrik, paa ungdommelig Livsglæde er bleven den naturlige Følge af en saa sen Debut, saa kan E. paa

den anden Side rose sig af straks at have budt Læseverdenen et fuldstændigt, helstøbt Arbejde, i hvilket de Fortrin, som i det hele præge hans Produktion — først og fremmest den mønsterværdige Karakteriseren af Personerne — tydelig give sig til Kende. Hurtig fulgte de store Romaner »Familien Nordby« [1862] og »Johannes Falk« [1865] oven paa den lykkelige Debut; den første bringer Interiører fra 1850'erne, den anden fra den religiøse Vækkelsesperiode i 1830'erne. — E.'s Ophold i Helsingør førte ham ind paa den historiske Roman: 1867 udkom »Svenskerne paa Kronborg«. Den monumentale, gamle Fæstning har ligefrem inspireret ham paa lignende Vis som Notre-Dame inspirerede Victor Hugo, og at Digtningen saaledes er spiret frem af selve den historiske Grund, er i høj Grad betegnende for E.'s Arbejdsmaade, idet han ogsaa i alle sine senere historiske Arbejder bestandig kræver noget fast at bygge paa, studerer Lokaliteter og Dokumenter, og først begynder at skrive, naar han føler sig hjemme i Tidsalderen og Omgivelserne. E. raader ikke over en Fantasi som Ingemann's, men til Gengæld er der i hans Romaner en sjælden historisk Kolorit, en Walter Scott'sk Vederhæftighed og en egen stilfærdig Poesi, der opruller Billede efter Billede for en. Rækken af de historiske Romaner er lang: »Den skotske Kvinde paa Tjele« [1871], »Knud Gyldenstjærne« [1875], »Niels Brahe« [1877], »Anna Hardenberg« [1880], »Valdemars-Toget« [1884], »Dronningens Jomfruer« [1885], »Niels Ebbesøn« [1886], »Griffenfeldt« [1888], »Caroline Mathilde« [1890], »Clara Bille« [1892] og »Leonora Kristina« [1895], men E. har dog ikke for denne Digtart forsømt den sociale Roman, ved hvilken han først vandt sig et Navn, og foruden mange mindre Fortællinger har han saaledes bl. a. udgivet »Agathe« [1873], »Bianca« [1878] og »Georg Reinfeldt« [1881]. Hans allerfleste Bøger ere udkomne i flere Oplag og have fundet Vej ikke blot til de mere dannede, men ogsaa til jævnere Hjem, hvor E.'s naturlige Sprog, religiøse Livssyn og ægte nationale Følelse ere blevne skattede efter Fortjeneste. *S. Bz.*

Ewald, Johann, dansk Officer, født 30. Marts 1744 i Kassel, død 25. Juni 1813 i Kiel. Han blev 1760 Frikorporal ved et hessisk Infanteriregiment, deltog i Syvaarskrigen og naaede at blive Officer. Han studerede derefter Taktik og udgav et Skrift om Detachementskrigen, hvorefter han blev Kaptajn 1774. 1776—84 deltog han som Chef for et hessisk Jægerkompagni paa engelsk Side i den nordamerikanske Frihedskrig og fik 1788 gennem Prins Carl af Hessen, der var dansk Feltmarskal, Ansættelse i Danmark, idet han blev Oberstløjtnant og Chef for det slesvigske Jægerkorps, hvilket han gjorde til en Mønsterafdeling for let Infanteri, medens han lagde Grunden til den spredte Kampmaade i Danmark. 1795 blev E. Oberst, 1802 Generalmajor og 1803 Kommandør for Avantgarden af det Korps, som sammendroges paa den danske Sydgrænse til Beskyttelse af Danmark's Neutralitet. 1806 indvikledes han med sit Korps i Kampene ved Lübeck. Aaret efter kom han til Sjælland, og hans Korps skulde 1808—9 have deltaget i Angrebet paa Skaane. Samme Foraar kom han tilbage til Holsten, og i Forening med den hollandske General Gratien trængte han derefter paa eget Ansvar ind i Mecklenburg for at fange Friskarehøvdingen Schill, som faldt ved Stralsund's Indtagelse 31. Maj. E., som 1808 var bleven Storkors af Dannebrog, blev derefter Generalløjtnant og kommanderende General i Holsten, samt 1812 Chef for »den bevægelige Armédivision«. Svaghed nødsagede ham dog til at nedlægge Kommandoen. *P. Nv.*

Ewald, Johannes, dansk Digter, født i Kjøbenhavn 18. Novbr. 1743, død smst. 17. Marts 1781. Faderen var Vajsenhuspræsten Enevold E., en af Pietismens bedste Mænd i Danmark; Moderen tilhørte samme Retning, og Barndomshjemmet har sikkert været stærkt pietistisk. Faderen underviste først selv sine Børn, senere sendte han dem bort fra Hjemmet, og E. kom, II Aar gl., i Huset hos Rektoren i Slesvig, Licht; han gensaa ikke sin Fader, der døde kort efter. Rektoren, der var en ivrig Filolog, var velfornøjet med sin Elev og gjorde ham i fire Aar til en dygtig Student. E.'s store Lærenemhed skaffede ham megen Fritid, som han væsentlig benyttede til Morskabslæsning; han har sikkert læst franske *Contes des fées* — lignende Historier kendte han fra Tjenestefolkene —, islandske Eventyrsagaer, Robinson og engelske Romaner. Plans Fantasi fik ved denne Art Læsning en Udvikling, son; han selv, efter den Tids Opdragelsesprincipper pligtskyldigst, erklærede for uheldig, men som utvivlsomt har været af største Betydning for hans Digtergavers Udvikling. Han gik med Liv og Sjæl op i sin Fantasiverden; naar han hos Faderen hørte om Missionærernes Farer og Martyrdød i fjerne Egne, drømte han om at følge dem efter og blive flaaet levende for Troens Skyld; efter Læsningen af Robinson løb han bort »for at strande paa en øde 0«, men blev snart ført tilbage igen. Af Historien interesserede kun det eventyrlige, ikke det moralske ham; han drømte om at blive en stor Krigshelt, og med sine Kammerater legede han »Preussere og Østerrigere«. Et Brev til hans Moder, hvori han fortæller, hvorledes en Engel i Drømme havde vist sig for ham, givet ham Valget mellem en Kaarde og en Pen og set bistert paa ham, da han af skyldig Lydighed havde grebet den sidste, kan betragtes som hans første Digterværk. — 15 Aar gl. blev han Student og kom i Huset hos en velhavende Hørkræmmer Hulegaard, der kort efter blev hans Stiffader. Som »nygjort Karl« fandt han, han burde skaffe sig en Kæreste, men hans forskellige Drenge-Kurmagerier bleve snart afløste af en alvorlig Lidenskab, der skulde blive skæbnesvanger for hans hele Liv; han saa Arense Hulegaard, en Slægtning af Stiffaderen, og blev ved deres første Møde greben af Kærlighed til hende. At gøre sig værdig til hende og vinde hendes Haand blev nu hans Maal, men — skulde han fortsætte sit teologiske Studium, som han havde begyndt, kunde han ikke blive i Stand til at gifte sig før om ti Aar. Hans romantiske Indbildningskraft viste ham Udvej: sammen med den ældre Broder løb han hjemmefra for at gaa i preussisk Krigstjeneste; naar han kom hjem som General, vilde han kunne bejle til Arense med Ære. Efter at de i Hamburg havde fortæret de medbragte Penge ved at leve som Adelsmænd, vendte Broderen hjem, men E. lod sig resolut hverve og blev med en Skipper sendt op ad Elben til det Husarregiment, man havde lovet ham Plads i. Paa Vejen gik han i

Land med en Flaske Vin, og paa en yndig Høj drak han sine 10,000 Mill. Venners Skaal, idet han kastede Blikket ud over den glimrende Fremtid, han ventede sig. Denne pragtfulde Dityrambe i Prosa er Højdepunktet i E.'s Selvbiografi; men denne gaar desværre ikke stort længere, og om de 1½ Aar, han tilbragte i Felten, have vi faa og uvisse Efterretninger. Han skal først have været Infanterist i preussisk Tjeneste, saa deserteret til Østerrigerne, fra hvem han igen deserterede — endelig i Oktbr. 1760 var han atter hjemme. Men sikkert har det brogede Krigerliv — »jeg havde«, siger han, »set Bjærge og Feltslag, og i tykke Skove ensomt beliggende Munkeklostre« — yderligere beriget hans Fantasi og forberedt den kommende Digter. At han i Felten ogsaa har hentet Spiren til sin senere Sygdom, Gigt, er ikke umuligt. — Han begyndte nu at læse flittig, tog i meget kort Tid teologisk Eksamen med udmærket Udfald og blev, som det synes, forlovet med Arense. Det saa ud, som om han var falden til Ro og paa Vej til at blive en sat Embedsmand og Ægtemand. Men inden to Aar ere omme, er alt dette forbi. I Sommeren 1764 bliver Arense gift med en Hørkræmmer Riber, og E. opgiver sit regelmæssige Embedsstudium for blot at »slentre Livet igennem«. Man har givet forskellige Forklaringer af dette Omslag; den rimeligste er vel, at E. ikke ret havde Anlæg for det regelmæssige, men viste betænkelige Tegn til at ville være Digter. Men den Tids Opfattelse af Digterens Værd var en anden end 19. Aarh.'s. At være Digter, det var at være et Subjekt som Poeten i Aabenraa eller den forulykkede Student Ambrosius Stub; ja, var man først Professor og Baron som Holberg eller Pudder- og Stivelsefabrikant samt Raadmand, som Tullin, da kunde man i sine ledige Timer være Digter. Men først »nyttig Borger«. E. erkender selv, at hans Hovedfejl var Spredthed, Ulyst til stadig Syslen med een Ting. Hvad han ansaa for sit Livs Ulykke blev imidlertid det, der ledte ham ind paa den for ham rette Vej, Digterbanen.

Maaske endnu før Arense's Brud med ham havde han skrevet »Lykkens Tempel, en Drøm«, en allegorisk Fortælling i den Addison-Sneedorff'ske Manér, som han fik optaget blandt de Skrifter, der udgaves af »Selskabet for de skønne og nyttige VidenskabersForfremmelse« [1764]. Da samme Selskab nu udsatte en Præmie for en Ode over en af Guds Egenskaber, ønskede E. at vinde den, men for ikke at gaa i Vejen for en Ven, der ogsaa konkurrerede, omskrev han sin Ode til et Drama, Adamiadcn. Han fik hverken Prisen eller Haab om at faa Arbejdet trykt, men kun en Opfordring til at omarbejde det. Han erklærede da rent ud, at kunde han ikke blive den første Digter i sit Fædreland, vilde han ikke være den anden. Ihukommende et Vink fra en Ven, at han manglede Læsning, fattede han den Beslutning i to Aar ikke at sætte Pen til Papir, men anvende al Tid til Læsning; og han erklærer, at han holdt dette Løfte. Allerede i Jan. 1766 skrev han dog Kantaten ved Frederik V's Død, hvori den berømte Klagesang: »Hold, Taare, op at trille«, der først gjorde ham bekendt som Digter. Man overøste ham med Bifald, siger han, og det er da vel snarest dette, der har vakt hans Selvfølelse og bragt ham til den Beslutning at anvende Tid og Kræfter til at uddanne sine digteriske Evner. Han begyndte med at studere Poetikken, fra Horats til Boileau, Batteux og Marmontel, og gennemgik saa Klassikerne, de latinske og de franske, især Corneille. Disse anerkendte Mønstre, der havde hersket enevældig i alle Lande siden Renaissancens Tid, mødtes imidlertid netop nu af den store litterære Hovedstrømning, der snart skulde revolutionere Smagen og hæve de germanske Folk og deres Aandsretning til lige Rang med de romanske, og E. kommer nu under dens Paavirkning. En af Retningens betydeligste Teoretikere, Sønderjyden Gerstenberg, boede hos E.'s Stiffader; ogsaa dens største Digter, Klopstock, opholdt sig i Danmark. E. studerede hans Messiade, begyndte at oversætte den og gjorde senere den store Digters personlige Bekendtskab. I E.'s Sind mødtes nu den klassiske og den germanske Aandsretning, og det blev den sidste, der gik af med Sejren. — 1769 omarbejdede han den kasserede »Adamiade« til et stort Drama, »Adam og Eva eller den ulykkelige Prøve«; det er kun i Indholdet paavirket af Klopstock, men i Stil og Verseform (rimede Alexandrinere) holder det sig endnu til de franske Mønstre; selv Sproget er stærkt paavirket af Fransk. Mange glædede sig over Stykkets ædle, skønne Alvor, selv Censor roste det paa Titelbladet; men andre fandt dog, at det var en ulykkelig Prøve. Allerede Aaret efter staar han som Klopstock's Elev. Denne havde nylig skrevet sin Bardiete »Die Hermannsschlacht«, en Art Drama, hvis Opgave var at vække den slumrende Nationalbevidsthed; han har, efter sit eget Udsagn, formaaet E. til at forsøge noget lignende. E. valgte et Stof fra Sakse og skrev »Rolf Krage«, et Sørgespil i 5 Akter, med Overholdelse af de tre Enheder, men med Bortkastelse af de rimede Alexandrinere, der hidtil havde været ansete for uundværlige i Tragedien; i Stedet derfor anvendte han en Slags lyrisk Prosa, der desværre under Paavirkning af Klopstock blev i høj Grad opstyltet og skruet, ligesom Sproget fik mange Germanismer; i det oprindelige Udkast var det langt nærmere Vedel's smukke danske Sprog. For en Nutidslæser er det let nok at se Stykkets Fejl. En senere Tids Krav paa Lokalfarve kendtes dengang ikke; man gik til det gamle Norden for at finde ædle Mennesker og interessante Karakterer; Rolf er 18. Aarh.'s følsomme Menneske, ikke en Mand fra Vikingtiden. Misforstaaelser af den nordiske Mytologi vrimler det af. Alt dette gør Stykket usmageligt for vor Tid, men dets Værd ligger i den Virkning, det udøvede, bl. a. paa Oehlenschläger, for hvem det »aabnede den nordiske Saga«. Trods Klopstock's Protektion vilde de skønne Videnskabers Selskab ikke optage et Stykke, der i den Grad stred mod alle vedtagne Regler; men det udkom dog baade paa Dansk og Tysk. Klopstock vedblev at tage sig af E., foreslog saaledes Bernstorff at sende ham til Skotland og Irland for at indsamle Levninger af den gamle Poesi. Men det blev der intet af; thi kort efter fik Bernstorff sin Afsked og forlod Danmark; han fulgtes af Klopstock. For E. (der besang den faldne Stormand i Digtet »Philét«) var dette skæbnesvangert. Klopstock havde forstaaet at indgyde Respekt for en Digters Person og Kald; han havde

omgaaedes de største Mænd i Staten som deres Lige. Det formaaede E. ikke; han sank efterhaanden ned til at være en stakkels Lejlighedspoet, med hvis borgerlige Agtelse det var smaat bevendt, og som jævnlig led af »en hundsvotsk Trang til 4 Rdlr.«. Omtrent paa denne Tid begyndte den Gigtsygdom, han siden aldrig blev kvit, som skaffede ham uendelige Lidelser og jævnlig holdt ham fængslet til Sengen. Hans Produktionsevne var dog netop nu rigere end nogen Sinde. Han udgav en Samling »Adskilligt«, skrev en Novelle »Hr. Panthakaks Historie« og blev snart igen ført ind paa dramatisk Virksomhed. Teaterdirektør Bredal (s. d.) fremkaldte ved sit »Efterstykke« »Den dramatiske Journal« det bekendte Teaterslag (1772), hvor Klapperne overmandede Piberne. E., der just var sengeliggende, fik Beretning om det forefaldne, og paa et Bræt over Sengen skrev han i Løbet af 36 Timer »De brutale Klappere, et Forspil« ; Stykkets Tendens fremgaar af Titlen. Det var Standsuvilje (mellem Studenter og Officerer), der havde skærpet Modsætningen mellem Pibere og Klappere, men hertil kom national Uvilje; Bredal var Nordmand, og Nordmændene støttede ham. Kort før Teaterslaget havde Bredal udsat en Pris for »den første danske Originaltragedie«. Prisen blev vunden af Nordal Brun (s. d.) med »Zarine«, men E.'s Venner vare harmfulde over, at »Rolf Krage« saaledes ganske blev ignoreret, og Nordmændene mente, at der fra E.'s Kreds blev øvet en ubillig Kritik over for »Zarine«. Da saa kort efter det norske Selskab stiftedes, stillede det sig bestemt imod E. og hele den Retning i Litteraturen, der forsøgte at bryde med de klassiske Regler. Kort efter skrev E. »Harlekin Patriot eller den uægte Patriotisme, en comisk Comedie«. Den spotter det Projektmageri, som bredte sig efter Trykkefrihedens Indførelse, og tillige den voksende Uvilje mod Tysk (den bekendte Replik: »Tysk er en Gift for Landet, al vor Fortræd er tysk«, er lagt i Munden paa en foragtelig Person). E. havde for øvrigt selvbidraget til Projektmageriet ved »Philet's Forslag om Pebersvendene« [1771] angaaende Skat paa den ugifte Stand og skrev nu »Pebersvendene«, et borgerligt Skuespil i Prosa, som blev opført, men ikke gjorde Lykke. Disse tre Dramaer i den lettere Art høre til E.'s svagere Arbejder; de ere tunge, brede og mangle ganske den Holberg'ske Festivitas; E.'s store lyriske Evne gave de ingen Plads for. Derimod haves fra samme Tid et Par interessante Begyndelser: »Frode«, der har tydelige Allusioner til Tidens Forhold og rimeligvis af den Grund blev henlagt, og »Helge eller den nordiske Oedip«, det samme Emne, hvorover Oehlenschlager senere skulde bygge et af sine Mesterværker; her bruger E. første Gang den femfodede Jambe som dramatisk Versemaal. Paa denne Tid fremkom ligeledes nogle af hans skønneste lyriske Digte, saaledes »Da jeg var syg«, »Haab og Erindring« , Mindedigtene over Arnsbach og Md. Thoning.

Medens han saaledes som Digter mere og mere udfoldede sine rige Evner, gik det mindre godt i hans private Liv. Stiffaderen var død, og da han med sine uvisse Indtægter ikke kunde ernære sig selv, var han til Dels afhængig af Moderen. Forholdet mellem Moder og Søn synes at have været af en ejendommelig Art; naar de vare adskilte, længtes de til hinanden, men naar de kom sammen, var der pinlige Scener, bitre Opgør o. l. Hvad det var, hun lod ham høre for, har han selv givet tilstrækkelig Oplysning om i Kapitlet »Vinflasken« i Selvbiografien: »Fra den første Tid, hvori jeg kan erindre mig selv, og hvori jeg kendte stærke og spirituøse Drikke, har jeg altid været en determineret Elsker af dem«. Det var, siger han, »de ny, de besynderlige, de store og ædle Billeder, som Vinen udklækkede i hans Sjæl«, han ikke kunde undvære; »men det farlige! den ulyksalige Streg! heri bestaar hele Knuden« — og den overskred han kun alt for tit. Det kunde hænde, at han drev fuld omkring paa Gaderne, slog med Kaarden i Brostenene for Gadedrengene og raabte : »Nu grassserer Poeten Eward« (han kunde ikke udtale Bogstavet *l*). Da han i det hele var kommen i daarligt Selskab, blev det besluttet, at han skulde tinge sig i Kost paa Landet, og fra Foraaret 1773 fik han Ophold hos den kgl. Fiskemester O. Jakobsen i Rungsted Kro.

Hermed begynder et nyt og betydningsfuldt Afsnit af E.'s Liv. Hans Kræfter vendte tilbage i den friske Luft og de rolige Omgivelser. Vel blev han aldrig legemlig frisk, Gigtanfaldene vendte jævnlig tilbage, men han blev omhyggelig plejet af gode og kærlige Mennesker og nød den dejlige Natur i fuldt Maal. Og endnu mere følte han sig aandelig forfrisket. »Her vokste min Sang«, siger han. Alt i Sommeren 1773 bliver det Digt til, som betegner Højdepunktet for E.'s Digtning, Oden »Rungsteds Lyksaligheder«. Med eet Slag bryder han med den traditionelle Naturbeskrivelse og giver en kraftig Naturstemning som Baggrund for et Jubeludbrud over den Lyksalighed at være Digter. Det sidste Vers med sit vemodige Spørgsmaal, om den, der har inspireret ham, ogsaa vil kunne forstaa Værdien af hans Sang, tyder paa, at en ny Kærlighed er ved at opgaa i Digterens Sjæl. Han tog derefter straks fat paa Udførelsen af nogle af de Planer, han havde taget med ud paa Landet, og inden Vinterens Begyndelse fuldendte han »Balders Død, et heroisk Syngespil« i femfodede Jamber, med indlagte Sange. Her er altsaa den første gennemførte Benyttelse af det Versemaal, der i Danmark skulde blive Alexandrinernes Afløser, endnu før Lessing og Schiller havde grundlagt dets Herredømme i Tyskland. De indstrøede Sange forliges ikke ret med vort Begreb om Tragedien, nogle af dem vise dog E. som Lyrikkens Mester, saaledes den berømte Valkyriesang. Her lyde virkelig nordiske Toner; det er uden Tvivl »Darradsangen« (s. d.), som ad en Omvej klinger igen i dansk Litteratur. Ellers er Stykket ikke meget nordisk ; det er Sakse's Balderssagn, iblandet med Motiver fra Edda (Loke-Skikkelsen); dets egentlige Emne er E.'s Yndlingsidé: Lidenskaben som den store Fare for Mennesket. Det ny og dristige i Form og Indhold forfærdede i den Grad de skønne Videnskabers Selskab, at Luxdorph straks gav det den Paategning, at Forfatteren næppe var rigtig klog; efter megen Omarbejden og mange »Forbedringer« blev det endelig 1775 trykt i Selskabets Skrifter. Ogsaa i en anden Retning arbejder han videre. I Form af et Ugeblad skriver han Fortællingen »De Fremmede« i den humoristisk-følelsesfulde Stil, der stammer fra Sterne; i en lignende, endnu

mere personlig farvet Stil det desværre aldrig fuldførte »Joh. Ewald's Levned og Meninger« — en af de ypperste Selvskildringer, nogen Litteratur ejer. Det lille Forspil »Landsbyhøjtiden« er en Forløber for de Thaarup'ske Idyller. Under denne stedse rigere og mere formfuldendte Produktion voksede hans Selvbevidsthed og hans Livslyst; han syntes, det saa ud til, at han dog kunde blive til noget; han vilde have Titel af Professor og i saa gifte sig. Intet af disse Ønsker fik han opfyldt; hans Venner undte ham gerne det første, men des ivrigere modsatte Familien sig det andet. Dette vakte E.'s Halsstarrighed, der blev vekslet j bitre Breve, og Enden blev, at han, da desuden Husmoderen i Rungsted var død, blev flyttet fra Rungsted til Sømøllen ved Espergærde. Hvem det var, han vilde gifte sig med, vide vi ikke, formodentlig »Jomfruen i Huset«, til hvem han havde købt kostbare Foræringer. Han fastholdt længe sine Giftermaalsplaner, men maatte endelig give efter. —, Den stærke Opblussen i Rungsted fulgtes nu af en Reaktion; han følte sig ensom, forladt og forpint, der var Tider, da Døden var hans eneste Haab. Hans »Apologi« staar som et bittert Minde om denne Tid, samtidig med at den viser, at Digterilden langtfra var udslukt. Fra de to Aar i Søbækshus stamme nogle af hans betydeligste lyriske Digte: Bryllupssangen til Prof. Brünniche, Oderne »Til Sjælen« og »Til min Moltke«. Et Forslag fra Familien om at faa ham anbragt i en Stiftelse bragte ham til at flamme op i harmfuld Selvfølelse, og samtidig begyndte det at lysne fra en anden Side.

I Kjøbenhavn havde hans Digtning efterhaanden vundet større Forstaaelse blandt de unge; det »Danske Litteraturselskab« optog ham som Æresmedlem, og da han 1777 efter $5^1/_2$ Aars Fraværelse kom tilbage til Byen, fandt han sig snart omgiven af en Kreds af Beundrere. Et Selskab af dygtige Skuespillere opførte hans »Balder« ved en privat Forestilling (Febr. 1778), og ganske uventet viste den kgl. Familie sig blandt Tilskuerne. Forestillingen vakte almindelig Henrykkelse, Enkedronningen Juliane Marie udtalte straks Ønsket om, at Stykket maatte blive opført paa det kgl. Teater. Det skete, og ved denne Lejlighed blev E. Genstand for en Hyldest, som ingen dansk Digter, mindst han selv, tidligere havde nydt; Teatret genlød af Leveraab for Danmark's største Skjald. Alt dette oplivede E. i høj Grad; tilmed bedredes hans Kaar, og han fik af sin Værtinde den kærlige Pleje, han ikke kunde undvære. Saaledes fik han Kraft til at fuldføre sit betydeligste Digterværk.— Sammen med 18. Aarh.'s Arbejde for at oplyse Folket gik der som bekendt en Bevægelse hen imod at lære af Folket, at finde det af Kulturen ufordærvede (Rousseau), den friskere, oprindeligere og nationalitetsfarvede Poesi (Percy, Herder}. Begge Retninger have E.'s varmeste Interesse, og da han nu ser, at han har et virkeligt Publikum, sætter han sig for at skrive et Drama, der paa een Gang skal skildre det jævne Folk fra dets ædleste Side og tillige opflamme det yderligere til ædel Daad — saaledes opfyldte Digteren bedst sin Mission at være »nyttig«. Det blev Syngestykket »Fiskerne«, bygget over en Fortælling fra O. Malling's »Store og gode Handlinger« og i det hele stærkt paavirket af denne Bogs Aand. Trods sine dramatiske Svagheder hører dette Stykke dog til Perlerne i E.'s Digtning, gennemstrømmet som det er af den rigeste Lyrik, hvis Emne, varieret i alle Tonearter, er: Havet; for første Gang i Aarhundreder lyder dets Brusen i dansk Poesi. Den traditionelle Regel, at det højere Drama kun maa beskæftige sig med Konger og Stormænd, bryder han med og gør jævne Fiskere og Tjenestefolk til Helte; i »Liden Gunvers Vise« have vi paa een Gang Folkevisens Emne og dens friere Form, og »Kong Christian« blev den første danske Nationalsang. — E.'s legemlige Kraft var imidlertid væsentlig udtømt. Af det lidet, han skrev efter »Fiskerne«, er hans Afhandling om Almuens Oplysning ved digterisk Paavirkning og nogle Brudstykker af en Tragedie »Hamleth« de interessanteste.

En meget stor Del af E.'s Produktion hører ikke længere til den læste Litteratur, men hans Betydning i dansk Litteraturhistorie er overordentlig stor. Ved sin Indvirkning paa de unge og ikke mindst ved sit Brud med det traditionelle i forskellige Retninger bereder han Vejen for det store Gennembrud i 19. Aarh.'s Litteratur. Oehlenschläger bliver aldrig træt af at gentage, hvor meget han skylder E. Hans samlede Værker, i 8 Bd., udgaves af Liebenberg [Kbhvn. 1850—55]; »Udvalgte Digte« af E. med en Indledning af C. Hauch [Kbhvn. 1870]. (Litt.: Molbech", »Johannes Ewalds Levnet« [1831]; Hammerich, »Ewalds Levnet« [1860]; A. D. Jørgensen, »Johannes Evald« [1888]; Rønning, »Rationalismens II [1890]). *I. F.-H.*

Ewans [ju!ənz], Bernard, engelsk Landskabsmaler, er født i Birmingham 1848. Han fik sin første Kunstundervisning her, kom 22 Aar gl. til London, hvor han snart gjorde Lykke, og af hvis *Royal society of brit. artists* han 1878 blev Medlem. Hans smukke Landskaber, især fra Yorkshire-Egnen, staar den ældre engelske Landskabsskole, Turner's, Cox'es og andres Kunst nær uden dog at forfalde til tom Efterligning. En Del af hans Billeder ere gaaede til Australien. *A. Hk.*

Ewart [ju!ət], William, engelsk Politiker, (1798—1869), var i næsten 40 Aar med kort Afbrydelse Medlem af Underhuset 1828—68 og kæmpede som ivrig radikal for alskens Reformer: treaarige Parlamenter og hemmelig Afstemning, Kornlovenes Afskaffelse og Sukkertoldens Nedsættelse, Indskrænkning af Dødsstraffen, Museernes Aabning for Almenheden, det metriske Systems Indførelse (tilladt 1864) og Eksamener for vordende Embedsmænd. *E. E.*

Mest kendt af alle hans Reformforslag og grundlæggende for en vigtig Gren af Folkeoplysningen er hans i 1850 gennemførte Lovforslag om Ret til at udskrive en liden Skatteprocent i Storbritannien's Bykommuner til Oprettelse af offentlige Biblioteker (se Bibliotek, I, S. 1049). *J. B. H.*

Ewe [ju!], Negerlandskab paa Øvreguinea's Kyst mellem Floderne Volta og Mono. Den vestlige Del hører til de engelske Guldkystbesiddelser, Midten indtages af det tyske Togo-Land, og den østlige Del tilhører Frankrig. E.-Sproget er meget udbredt paa hele den østlige Del af Guineakysten lige fra Volta til Lagos og Abbeskuta. Selv det dahomeanske Sprog *Fon* anses for at være en Dialekt af E.-Sproget. *C. A.*

Ewe [ju!], Loch, Fjord paa den nordvestlige Side af Skotland, Shire Ross, afsættes af Minch-Kanalen mellem Hebriderne og Skotland. *C. A.*

Ewst (Ewest), Biflod til den vestrussiske Flod Diina (s. d.), har sine Kilder i den nordligste Del af Guvernementet Vitebsk og munder i Düna ved Glasmanka (midt imellem Diinaborg og Riga). *H. L.*

Ex . . . (Artikler, der savnes herunder, maa søges under Eks . . .).

Ex, foran Konsonanter hyppig *e* (lat. Præposition), ud af. Foran Ord, der betegne et Embede, en Værdighed, betyder det »forhenværende«. Saaledes ogsaa paa Dansk (Eks): Ekskonge, Eksminister. *A. Mr.*

Ex abrúpto (lat.), pludselig.

Ex **advérso** (lat.), lige over for, forfra.

Ex aëquo et bŏno (lat.), ifølge Ret og Billighed.

Exalgīn, Metylacetanilid, $C_6H_5NH(CH_3)C_2H_3O$, er afledet af Acetanilid (Antifebrin) derved, at et Brintatom i Amidgruppen er erstattet af Metyl. E. danner hvide Krystaller, der smelte ved $99{,}5^0$ og derefter koge ved 245^0; det har antiseptiske og temperaturnedsættende Egenskaber og virker særlig paa Sensibiliteten, hvorfor det i Doser paa $0{,}1—0{,}25$ Gr. anvendes som smertestillende Middel mod Migræne, Neuralgier og Leddegigt. *O. C.*

Exaltādos (sp.: »eksalterede«), i Spanien efter Revolutionen 1820 Navn paa det yderliggaaende demokratiske Parti som Modsætning til Moderados, de maadeholdne. E. fik 1822 en kun kortvarig Overmagt i Cortes.

Ex **animo** (lat.), af Hjertet, frivillig; for Alvor, oprigtig.

Ex **asse** (lat.), fuldstændig, helt og holdent (modsat *ex parte*). *Heres ex asse,* Universalarving; *as* (s. d.) betegner Møntenheden, deraf Helheden. *A. Mr.*

Exauctorĭtas (lat.), hos Romerne Afskedigelse fra Krigstjeneste. Ofte det samme som *E. ignominiosa,* Kassation. Efter *E. honesta,* »ærefuld Afskedigelse« kunde Veteranere (*exauctorati*) ofte træde ind i Tjenesten igen, med den Begunstigelse, at de kun vare forpligtede til at kæmpe mod Fjenden, men fritagne for andet militært Arbejde. *A. Mr.*

Exaŭdi (lat.), »hør mig«, kaldes 6. Søndag efter Paaske efter Salme 27, 7, hvormed Messen den Dag begynder. *L. M.*

Ex auditorio (lat.), blandt Tilhørerne; f. Eks. ved Disputatser: en Opponent e. a.

Ex **bene placĭto** (lat.), efter Forgodtbefindende.

Exc., Forkortelse for *excudit* (lat.: har forfattet, udgivet), bruges fra 16.—18. Aarh. som Tilføjelse til Trykkerens og Forlæggerens Navn i moderne Betydning. *A. Ls.*

Ex **capīte** (lat.), i Henhold til en Paragraf; af en retslig Grund.

Ex cathēdra (lat.), »fra Lærestolen«. Pavens Afgørelser i Tro og Lære e. c. ɔ: fra St. Peter's Stol ere efter det vatikanske Koncils (s. d.) Beslutning ufejlbare. *L. M.*

Excelsĭor (lat.), Komparativ af Adjektiv *excelsus,* fremragende, høj, ophøjet. — E. (Opad!) er Staten New York's Motto og bruges ogsaa som Reklamebetegnelse for forskellige Handelsvarer. *A. Mr.*

ExceptIO veritātis (lat.), den Indsigelse under en Injurieproces, at den fremsatte Sigtelse er sand, og at Injurianten derfor bør fritages for Straf, se i øvrigt Ærefornærmelser. *R. G.*

ExcéptiS excipiendis (lat.), med Undtagelse af det, der bør undtages; altsaa: med det fornødne Forbehold. *A. Mr.*

Exchange [ekstše!indž] (eng.), Veksling, Ombytning; det engelske Navn for Børs.

Exchequer [ekstše'kɔ] betyder i det engelske statsretlige Sprog Skatkammer, idet Navnet formentlig skriver sig fra det skaktavlternede Klæde, der dækkede Skatkammerbordet; *bill of e.* er det engelske Navn for en Statsobligation. I tidligere Tider førte den ene af de 3 saakaldte Westminsterretter Navn af *Court af e.* og var det rette Forum for alle Sager om Skatter, Afgifter, Toldpaalæg o. s. v., eller i hvilke Statskassen var interesseret. Rettens Formand førte Titel af *c.hief baron* og dens øvrige 4 Medlemmer af *barons.* 1873 blev den og de 2 andre høje Domstole *court of common plear* og *court of queens bench* forenede i en stor fælles Ret, dog saaledes at hver af de 3 Domstole dannede en selvstændig Afdeling under samme, hver med en Præsident og det hidtidige Personale. Men ved en kgl. Anordning af 16. Decbr. 1880 gik alle 3 Retter op i den fra I. Jan. 1881 i Virksomhed traadte *High Court of justice,* der præsideres af *Lord Chief justice of England* med 15 *Justices,* dog at de blandt disse, som tidligere maatte have haft Sæde i *Court of e.,* beholdt deres gamle Titulatur som *barons.* *C. V. N.*

Exchequer Bills [ekstše'kɔbilz] (eng.), Gældsbeviser, der udstedes af den engelske Statskasse for at dække et midlertidigt Misforhold mellem Indtægter og Udgifter. De udstedtes første Gang under William III. E. lyde paa mindst 100 L. St., og deres Løbetid er 12 Maaneder eller undtagelsesvis længere Tid. De bære en Rente, der i Reglen er fra $1^1/_2—2^1/_2$ d. af 100 L. St. pr. Dag. *Bank of England* giver ofte Staten Forskud imod at modtage E., og de ere ogsaa yndede af det almindelige kapitalbesiddende Publikum som et solidt rentebærende Papir, der let kan gaa fra Haand til Haand. *E. M.*

Excitantĭa (lat.), hurtig og stærkt virkende Pirringsmidler, som Alkohol, Æter, Hoffmannsdraaber, Kaffe, Moskus o. s. v. *Lp. M.*

Exclusīva (lat., underforstaaet *sententia*) kaldes den Ret, som hver af de større katolske Stater (Østerrig, Spanien, Frankrig, forhen ogsaa Napoli) har til at erklære en Kardinal for udelukket fra at komme i Betragtning ved Pavevalget. *L. M.*

Ex compositō (lat), efter Aftale.

Ex COnsénsu gentĭum (ell. *omnium*) (lat.), efter alles Ønske.

ExCUSez [ækskyze'] (fir.), Om Forladelse! Undskyld!

Ex **decrēto** (lat.), efter retslig Kendelse.

Ex **die** (lat.), egentlig »fra den Dag af«. Et Retsforhold siges at være stiftet e. d., naar dets Ikrafttræden først skal begynde paa et vist givet senere Tidspunkt. Saaledes er f.Eks. en Ejendomsret stiftet e. d., naar den ny Ejer først skal kunne udøve aktuel Ejendomsraadighed paa et senere Tidspunkt end det, hvorpaa Ejendomsretten — foreløbig dog kun som eventuel — blev ham overdragen. *K. B.*

Exe (E x), Flod i det sydvestlige England, udspringer i Exmoor, bliver ved Tiverton sejlbar og udmunder efter et 89 Km. langt Løb ved Exmouth i Kanalen. *C. A.*

Exĕat (lat.), »han maa gaa bort«, biskoppelig Tilladelse for en gejstlig til at tage mod et Embede i et andet Stift. *L. M.*

Execútor testaménti se Eksekutor.

Exĕdra (græ.: »Sæde udenfor«), saavel Sæder under aaben Himmel som Sæder i dækkede Haller og, særlig i senere Tider, selve Salene, hvori de fandtes. Paa græske offentlige Pladser har man ved Udgravninger fundet slige halvrunde Marmorsæder. En saadan velbevaret E. findes i Pompeji uden for Porten i Gravgaden. En yderst pragtfuld, med Statuer smykket E. havde Herodes Attikeren ladet opføre i Olympia, hvoraf der er fundet Levninger. I de græske Gymnasier eller Bygninger til Legemsøvelser fandtes der, efter Vitruvius, store Sale, som kaldtes E. og vare forsynede med Sæder; de besøgtes meget af Filosoffer, Retorer o. a. E. ere ogsaa halvrunde Udbygninger med Sæder, som slutte sig til større Sale; saaledes i Caracalla's Bade og i de romerske Privathuse. I den kristne Bygningskunst er E. det samme som Apsis (s. d.). *V. S.*

Exēgi monuméntum, aere perennĭus (lat.), »Jeg har oprejst et Mindesmærke, der er varigere end Malm«. Citat af Horats'es Oder III 30, V. 1. Digteren udtaler sin Glæde over, at hans Værker ville sikre ham et uforgængeligt Minde. *A. Mr.*

Exelmans [ægzælmã'], René Joseph Isidor, fransk Marskal, født i Bar le Duc 13. Novbr. 1775, død i Paris 10. Juli 1852. Kun 16 Aar gammel traadte han som frivillig ind i Hæren og udmærkede sig ved sin Tapperhed i Revolutionens første Felttog. Efter at have tjent med Hæder i Italien som Adjutant hos Eblé 1798 og hos Broussier 1799 knyttedes han 1801 som Adjutant til Murat, der tog sig særlig af ham. I denne Stilling deltog han i Felttoget 1805 og forfremmedes efter Slaget ved Austerlitz til Oberst. I Felttoget 1806—07 var han Rytterofficer og naaede ved Eylau Brigadegeneralsrang. 1808 fulgte han Murat til Spanien, hvor han fangedes og førtes til England. Han forblev i Fangenskab indtil 1811, ilede da til Murat og var i kort Tid i hans Tjeneste. 1812 tjente han i den kejserlige Garde og blev paa Valpladsen ved Moskva udnævnt til Divisionsgeneral i 2. Kavalerikorps, i hvilken Stilling han tjente med Udmærkelse 1813. 1814 kommanderede han med fremtrædende Dygtighed 2. Kavalerikorps og senere Rytteriet i den kejserlige Garde. Efter Krigen sluttede han sig til Bourbon'erne, men gik ved Napoleon's Tilbagekomst over til denne, udnævntes til Pair og Chef for 2. Reserve-Kavalerikorps, som han førte med sædvanlig Energi ved Ligny. Han deltog ikke i Slaget ved Waterloo, da han hørte til Grouchy's Korps, men tilføjede ved Versailles en preussisk Rytterstyrke et alvorligt Nederlag. E. maatte ved Napoleon's Fald forlade Frankrig indtil 1819. Han stod derefter i lang Tid til Raadighed for Hæren, men blev 1828 Generalinspektør for Rytteriet. 1849 udnævntes han til Æreslegionens Storkansler og 1851 til Marskal af Frankrig. *B. P. B.*

Exemplificatĭo (lat.), Forklaring, Bevis ved Eksempler, *exemplificatio documenti*, bekræftet Afskrift af et Dokument.

Exempli gratia se Eksempel.

Exeque, Kornmaal i Nedreguinea, omtrent lig en portugisisk Fanga (55,363 Lit.).

Exequiae, hos Romerne den højtidelige Ligbegængelse og overhovedet Begravelsesceremonierne; i den romersk-katolske Kirke Messerne (Exequial-Messerne) for en afdød, som læses paa Begravelsesdagen og hyppig flere Dage efter, ogsaa paa Aarsdagen for Døden, i Reglen i den afdødes Sognekirke. (Litt.: Probst, »Exequien« [Tiibingen 1856]). *Z. M.*

Exercice [ægzærsi's] (fr.), Øvelse, Øvelsesstykke.

Exercitia **spiritualĭa** (lat.: aandelige Øvelser) kaldes i den romersk-katolske Kirke de Øvelser i Selvfornægtelse og Selvbetragtning, som gejstlige og Lægfolk foretage under Ledelse af deres Sjælesørger. Ignatius Loyola (s. d.) har fremfor andre sat E. s. i System, og de drives især i Jesuiterordenen. *Z. M.*

Exergue [ægzæ'rg] (fr.), i Numismatikken det nederste lille paa en Mønt fra dennes øvrige Præg ved en horisontal Linie adskilte Afsnit, hvori i Reglen Aarstallet og undertiden ogsaa Møntmærket anbringes; paa nyere Mønter er E. sjælden. *N, J. B.*

Ex est (lat., ikke klassisk), det er forbi.

Exeter [e'kse^{tə}], By i det sydvestlige England, Hovedstad i Devonshire, ligger ved den sejlbare Flod Exe, 15 Km. fra dens Munding i Kanalen, og har (1891) 37,600 Indb., E. er en af England's ældste og minderigeste Byer, den gamle By er endnu uanselig med meget snævre Gader, men i Forstæderne findes en Mængde smukke Bygninger og store Pladser. Talrige ærværdige Bygninger minde om Byens Ælde, saaledes den store, pragtfulde Domkirke, der allerede blev paabegyndt 1050, Raadhuset (Guildhall) fra omtrent 1600 og Ruinerne af en Borg (Rougemont) fra den angelsachsiske Tid; blandt de nyere Bygninger maa fremhæves det store Albert Museum med Bibliotek og Kunstskole. Den er Sædet for en Biskop, har et anglikansk Præsteseminarium og en Kvindehøjskole. Ved Aar 1700 var det den vigtigste Uldvarefabrikby i Landet; Forudsætningen for denne Industri var de store Faaregræsgange i Dartmoor og Exmoor; men nu er Tilvirkningen af Uldvarer helt ophørt i E., thi det er lettere at føre Ulden fra de sydlige Grevskaber til de unge Fabrikbyer i Norden, end det er at transportere Kullene herned fra de Egne, hvor de brydes. Derimod drives en Del Handel og Industri i Jærn, Læder, Papir og Handsker. E. var allerede til i Romertiden, og i Middelalderen spillede den en vigtig Rolle som Fæstning. Vilhelm Erobreren stormede den 1085 og byggede Borgen Rougemont; senere har den udholdt mange Belejringer. (Litt.: Freemann, »Exeter« [i »Historical Towns« 1887]). *C. A.*

Exeter [e'kse^{tə}], Fabrikby i den nordamerikanske Stat New Hampshire, ved Squamscott-Floden, 15 Km. S. V. f. Portsmouth, med (1890) 4,300 Indb., det 1781 stiftede Phillips Academy og et Lærerindeseminarium. *S. B. T.*

Exĕunt (lat.), de gaa; *e. omnes*, alle gaa; *exit*, han (ell. hun) gaar. Bruges ved Sceneangivelser i engelske Skuespil. *A. Mr.*

Exhibition [ekshᵉbi'šᵊn] (eng.), Udstilling, navnlig Verdensudstilling. I Frankrig er E. en Afdeling af en Verdensudstilling, særlig Dyrskue.

Ex hypothēsi (lat., af græ. *ὑπόθεσις*), ifølge en Forudsætning.

Exidĭa Fr., Slægt af Bævresvampe, med bruskagtige-geléagtige, paa Undersiden haarede Frugtlegemer; Sporelejet (Hymeniet) kun udbredt paa den glatte Overside; Basidiesporerne nyreformede. Paa det unge Mycelium dannes Knopceller, der ere stærkt krummede. De leve især paa døde Grene o. 1. De almindeligste Arter ere; *E. glandulosa* (Bull.), der har et 3—6 Cm. bredt, vortet, næsten sort Frugtlegeme, findes især paa døde Grene af Eg og Bøg; *E. repanda* Fr., med et brunligt, jævnt eller næsten jævnt Frugtlegeme, især paa Birk og Æl; *E. albida* (Huds.), med et hvidt, vidt udbredt, næsten skorpeformet Frugtlegeme, især paa døde Grene af Bøg. *C. R.*

Exigeant [ægziža'] (fr.) se Eksigere.

Ex improvīso (lat.), uformodet, uforudset.

Exĭt se Exeunt.

Exĭtus (lat.), Udgang, Ende, Resultat.

Ex **jure** (lat.), med Rette, paa Rettens Vegne.

Ex **lex** (lat.), uden for Loven, om den, der er stillet uden for Lovenes Beskyttelse, erklæret fredløs, se Fredløshed.

Ex llbris (lat.) betyder: af (N. N.'s) Bøger; hørende til N. N.'s Bogsamling. Det bruges nu substantivisk som almindelig Betegnelse for et Ejermærke i en Bog (et E. 1.). Oprindelig nøjedes man, som de fleste endnu den Dag i Dag, med ganske simpelt at skrive sit Navn i Bogen, undertiden: *Est* (derefter Ejerens Navn i Genitiv) eller netop: E. 1. o. s. v. Men fra omtrent 1500 begyndte man — i Tyskland, synes det — at indklæbe kobberstukne eller xylograferede E. 1. foran i Bogen, smaa Papirsetiketter, der bare Ejermandens Vaaben, Devise eller Navn i kunstneriske Slyngninger eller ornamenteret Indfatning. Selv Kunstnere som Albr. Dürer, Luk. Cranach og Jost Amman holdt sig ikke for gode til at tegne E. 1. Fra henved Midten af 17. Aarh. blev Skikken meget almindelig i Frankrig og blomstrede i høj Grad i 18. Aarh., da Rokokotidens elegante Tegnere og Kobberstikkere udførte mange sindrige og nydelige E. 1., saaledes Boucher, Gravelot, Eisen, Cochin, Moreau, St.-Aubin o. fl. I Tyskland gav samtidig Chodowiecki sig ikke lidet af med at komponere saadanne Ejermærker. Omtrent ved 1850 fik man fornyet Interessse for E. 1., efter at denne en Tid havde været mindre udbredt: man begyndte at samle paa de ældre og komponerede mange ny. Ogsaa Danmark, hvor man fra 18. Aarh. kun har enkelte Bogsamleres (som Hjelmstjerne's, Biskop Hersleb's o. a.), er i vore Dage fulgt ret godt med, idet navnlig H. Tegner og Tb. Bindesbøll have tegnet adskillige. I Udlandet (Tyskland f. Eks.) er der endda oprettet særlige E. 1. Selskaber. (Litt.: A. Poulet-Malassis, *Les e.-l. frangais* [Paris 1875]; Warnecke, »Die deutschen Bücherzeichen von ihrem Ursprunge bis zur Gegenwart« [Berlin 1891]; »E. 1., Zeitschrift fur Bucherzeichen etc.« [smst. 1891 ff.]; »Danske E. 1.« [i »Forening for Boghaandværks« Aarsskrift, Kbhvn. 1891]; Carlander, »Svenska bibliotek och E. 1.« [3 Bd., Stockholm 1889—94]). *E. G.*

Ex mandåto (lat.), efter Befaling.

Exmoor Forest [e'ksmu.ᵊfårᵉst], et øde, af talrige Dale og dybe Kløfter gennemfuret Bjærgstrøg paa Halvøen Cornwall i det sydvestlige England. De vidtstrakte Skove, der tidligere dækkede Landet og have givet det Navn (*forest* o: Skov), have nu veget Pladsen for Lyngen. Mod Nord sænke Højderne sig brat mod Bristol-Kanalen. Syd paa skraaner Landet jævnt ned mod den store halvkredsformede Bugt, der begrænses af Bill of Portland og Start Point. Det højeste Punkt er Dunkerry (520 M.). *C. A.*

Ex more (lat.), ifølge Vedtægt, Skik og Brug.

Exmouth [e'ksmᵊþ], Søstad i det sydvestlige England, Devonshire, ved Mundingen af Exe, 16 Km. neden for Exeter, har Dokker, stærkt besøgte Søbade og (1891) 8,100 Indb. *C.A.*

Exmouth [e'ksmᵊþ], Edward Pellew, Viscount, engelsk Admiral, født 19. Apr. 1757, død 23. Jan. 1823, udmærkede sig 1776 i Nordamerika paa Søen og i Land under General Bourgoyne. 1779 blev han Officer og tog som Skibschef saa mange franske Priser, at han nogle og tredive Aar gl. blev slaaet til Ridder. Efter en glimrende Affære 1794 i Kanalen forfremmedes han til Eskadrechef, besejrede den ene franske Eskadre efter den anden, udmærkede sig to Aar senere ved Bjærgningen af Mandskabet fra et strandet Troppeskib og blev herfor Æresborger i Plymouth. Samme Aar (1796) blev E. paa ny Eskadrechef i Kanalen, erobrede flere franske Fregatter og drev ved en Kamp i Stormvejr et fjendtligt Linieskib paa Grund ved de irske Kyster. 1802 indtraadte E. i Parlamentet, men udsendtes allerede Aaret efter med en Eskadre til Ferrol, som han blokerede. Det paafølgende Aar gik han som Kontreadmiral med en Styrke til de ostindiske Farvande, hvor han forblev indtil 1808, erobrede adskillige hollandske Orlogsskibe og ved Siden af den engelske Handels Beskyttelse indlagde sig stor Fortjeneste ved Forbedringen af Retsplejen i den engelske Marine. 1807 forfremmedes han til Viceadmiral, 1810 blokerede han den franske Schelde-Flaade, 1811 var han øverstkommanderende i Middelhavet, indesluttede den franske Flaade i Toulon og blev 1814 udnævnt til Baron af Exmouth og Canonteign. 1815—16 var han i Middelhavet beskæftiget mod Sørøverstaterne; det lykkedes den energiske E. at komme til en mindelig Forstaaelse med disse undtagen Algérie, hvorfor han Aug. 1816 ved et vel ført Bombardement lagde de algierske Forter i Ruiner og derved satte sine Fordringer igennem. For denne Daad erhvervede E. sig Tak og Berømmelse hos alle kristne Nationer. 1817—21 var E. øverstkommanderende i Plymouth. 1832 erholdt han Ærestitlen Viceadmiral for Kongeriget Storbritannien. ***C. L. W.***

Exner, Johan Julius, dansk Maler, er født i Kjøbenhavn 30. Novbr. 1825. Efter sin Konfirmation blev han, der allerede tidlig lagde Lyst og Evne til at tegne for Dagen, sat i Malerlære, men kom samtidig paa Kunstakademiet og udviklede sig der saa hurtig, at en af Lærerne, J. L. Lund, snart turde raade ham til helt at ofre sig til Kunsten. Han besøgte nu Lund's og senere Eckersberg's Malerskoler og udstillede 1844 sit første Billede, et »Parti af Kunstakademiets Figursal«; tre Aar efter

fik han den Neuhausen'ske Præmie for et Portræt. Flere Arbejder af samme Art fulgte nu, men en Tid saa det dog ud til, at den unge Kunstner skulde bukke under for, hvad han selv har kaldt sin »usalige Lyst til at blive Historiemaler«. I Slutningen af 1840'erne og Begyndelsen af 1850'erne fuldendte han flere lidet værdifulde Billeder over Emner af Fædrelandets Historie. Det var Høven, der aabnede hans Øjne for hans Evners egentlige Art, og hvis kloge Raad førte ham ind paa Folkelivsmaleriet; tilskyndet af ham gik E. ud paa Amager, og den første Frugt af Studierne der blev i den legemsstore »Amagerkone, som tæller sine Penge«, der var udstillet 1852 og erhvervedes af Statens Samling; til denne kom senere »Besøget hos Bedstefaderen«, der havde indbragt Kunstneren Udstillingsmedaillen 1853, de figurrige Kompositioner »Episode af et Gilde paa Amager« og »Et Gilde i Hedeboegnen« samt »Sorteperspillerne« o. fl. »Besøget hos Bedstefaderen« er en yndefuld Idyl, en mild og elskværdig Fortælling om gode Mennesker, der ere glade ved hverandre; hvad Grundtonen angaar, har det mange Sidestykker i E.'s Produktion, saaledes de almindelig kendte »Et Besøg af *smaa* Fættere og Kusiner hos den lille nydøbte«, »En lille Pige lader en gammel Mand lugte til en Rose« og »Den lille Rekonvalescent«; »Amagergildet« skylder en stor Del af sin Virkning til den Dygtighed, hvormed Figurerne ere stillede i Forhold til hverandre og bevægede i de mest forskellige Stillinger; særlig Værd faar det desuden ved det gode Humør, der hviler over det hele. E. er ingen Satiriker, hans Lune er uden Brod og viser sig smukt ogsaa i mange af hans senere Frembringelser som »Den forstyrrede Middagshvile« og »Præsentation for en Kender« [1887, Museet i Aarhus]. Til sidstnævnte Billede har E. gjort Studierne paa Fanø, hvis Folkeliv i den senere Tid har interesseret ham stærkt. Af sine Ophold i Udlandet har han haft forholdsvis ringe direkte Udbytte; fra Rejser i Sverige hjembragte han vel adskillig godt, men Sydens Herligheder — han var 1854—58 i Italien med Akademiets Understøttelse — synes ikke at have kunnet paavirke ham.

E., der 1864 blev Medlem af Akademiet, ved hvis Skoler han var Lærer 1872—93, er blandt de danske Figurmalere uden Tvivl den mest populære. Grunden hertil ligger nærmest i den Klarfaed og Lethed, hvormed han fortæller; ikke mange forstaa som han at faa Publikum i Tale straks ved første Blik, at slaa netop det fast, hvorpaa det kommer an; til aandeligt Selvarbejde fra de modtagendes Side stiller han de mindst mulige Krav. Nogen dybtskuende Psykolog er han ikke; hans Karakterskildringer bevæge sig altid paa Overfladen, saa Figurerne gennemgaaende snarere virke som Typer end som Individer. Men man kommer som antydet hurtig og let paa det rene med, hvad han har ment med dem, og tiltales af dem i Kraft af den aldrig svigtende Bonhommie, hvormed de ere opfattede. I god Overensstemmelse med den Aand, der raader i E.'s Værker, staar disses altid mere soignerede og tækkelige end stærkt karakteriserende Farve og Foredrag. *S. M.*

Exner, Wilhelm Franz, østerrigsk Teknolog, er født 9. Apr. 1840. E. tilhører som Teknolog den yngre Hartig'ske Skole og er baade som praktiserende Ingeniør og som Forfatter Specialist i Træets Forarbejdelse. E. har udfoldet en stor Virksomhed for at hæve Husflid og Sløjd i Østerrig og for at fremme Formaalene for det østerrigske Museum for Kunst og Industri. 1879 grundlagde han med Banhaus og andre det teknologiske Industrimuseum i Wien og har siden været Direktør derfor. Fra 1882 har han været Medlem af Rigsraadets Abgeordnetenhaus og tilhører der det tysk-liberale Parti. Af hans Værker anføres »Der Aussteller und die Ausstellungen« [2. Udg. 1873]; »Tapeten und Buntpapierindustrie« [1869]; »Das Holz als Rohstoff fur das Kunstgewerbe« [1869]; »Die Kunsttischlerei« [1870]; »Studien iiber das Rotbuchenholz« [1875]; »Das Biegen des Holzes« [3. Udg. 1893]; »Holzhandel und Holzindustrie der Ostseeländer« [1876]; »Die mechanischen Hülfsmittel des Steinbildhauers« [1877]; »Das moderne Transportwesen im Dienst der Land- und Forstwirthschaft« [2. Udg. 1880]; »Werkzeuge und Maschinen zur Holzbearbeitung« [1878—83]; »Die Hausindustrie Oesterreichs« [1890]. Han har redigeret »Beitr'åge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen Oesterreichs« [1873]; »Mitteilungen des technologischen *Gewerbemuseums*« [1880] o. fl. a. *F. W.*

Ex nexu (lat.), ud af Forbindelsen eller Sammenhængen.

Ex nihĭlo nĭhil (lat.) er en Sætning, der i aksiomatisk Form udtrykker det samme som Aarsagssætningen, enten som en Fornuftsætning, der udspringer af vor Bevidsthed's Natur, eller som en Erfaringssætning. *C. St.*

Exoåscus se Taphrinaceae.

Exobasidĭum Woronin, Slægt af Barksvampe; snylter i forskellige Planter, hvis angrebne Partier svulme op og blive mere eller mindre misdannede; Basidierne anlægges under Overhuden, som de til sidst gennembryde, og danne et hvidligt Overtræk paa den angrebne Plantedel. *E. Vaccinii* Fuckel er almindelig paa forskellige Planter af Lyng- og Bøllefamilien, navnlig almindelig Tranebær, Tyttebær og Rosmarinlyng. *C. R.*

Exocœtus se Makrelgedder.

Exodĭum (lat.), Afslutning, Udgang. — Hos Romerne et lystigt Efterspil paa Teatret. Hertil anvendtes i den ældste Tid de folkelige *saturae* (s. d.), senere Atellaner og Mimer (s. d.). *Exodiarius*, Skuespiller i en saadan Slutningsfarce. *A. Mr.*

Exŏdus (græ.: »Udgang«), i den græske Bibeloversættelse, LXX, Navn for 2. Moseb., der begynder med Fortællingerne om Udgangen af Ægypten. *V. O.*

Ex Officio (lat.), paa Embedsvegne.

Exofthálmos (græ.) kaldes det, naar Øjeæblet træder længere frem i Øjehulen, end det skal, saa at det trænger sig frem mellem Øjelaagene eller endogsaa træder helt ud af Øjehulen. Aarsagen er Svulster eller Betændelser bag Øjet. Efter svære Læsioner kan man undertiden føle det fremdrevne Øje bevæges i Takt med Pulsen. Hyppigst træffes E. ved Basedow's Sygdom (s. d.). Betingelse for, at Øjet skal komme paa sin Plads igen, er, at Aarsagen fjernes enten ved operativ eller medikamental Behandling, eller at en eventuel Betændelse taber sig af sig selv. *G. N.*

Exomis (græ., »udskuldret«, »med blottet Skulder«), oldgræsk Klædningsstykke, hvis fri

øverste Endestykke ikke holdtes sammen over den højre Skulder, men hang ned, saaledes at højre Skulder, Arm og en Del af Brystet vare ubedækkede; brugtes af Arbejdere og Slaver. Figurer med E. ses undertiden paa græske Billedværker. Hos Romerne er E. en kortærmet eller ærmeløs Tunika (s. d.). *V. S.*

Exoneratĭo (lat.), Befrielse for Skyld; Eksonerationsbevis, Uskyldighedsbevis.

Exordĭum (lat.), Indledning til en Tale.

Exoriāre aliquis nostris ex ossibus ultor (lat.), du skal opstaa af mit Støv som en Hævner. Citat af Vergil's Æneide, IV, V. 625. *A. Mr.*

Exostēma Pers., Slægt af Krapfamilien, nær *Cinchona*, Træer eller Buske med læderagtige Blade og ofte store, vellugtende Blomster; de have en hvid, tragtformet og langrøret Krone med smalle, tilbagebøjede Flige. 20 Arter i Vestindien og Sydamerika; flere Arters Bark har været anvendt som Kinabark, saaledes af *E. floribundum* (Sw.) Rom. et Schult. (China S. Luciae ell. Cortex Chinae) paa Antillerne. *A. M.*

Exóstra (græ.), Maskine, som brugtes i græske Teatre, og ved hvis Hjælp man gav Tilskuerne Underretning om Slutningen paa Scener, der ikke kunde opføres for deres Øjne. I Krigskunsten var E. en Bro, som fra et bevægeligt Taara blev skudt over til Muren af en belejret By, naar man vilde storme. *V. S.*

Ex pacto et COnvélltO (lat.), efter Aftale og Overenskomst.

Ex parte (lat.), for en Del.

Expectorantĭa (lat.), Lægemidler, der lette Ophostningen. Saadanne Midler virke dels som de egentlige Brækmidler, dels virke de ved at gøre den i Lungerne afsondrede Slim mindre sej og klumpet, dels maaske ogsaa ved at hæve krampagtige Tillukninger af Luftrørsgrenene. Som E. have fra gammel Tid et stort Ry: *Senega, Ipecacuanha, Scilla, Althaea*, Salmiak, Jodkalium, visse Opiumspræparater (saaledes *Tinct. thebaica benzoica*) o. m. a. *Lp. M.*

Expediātur se Ekspedere.

Expédient [ækspedjā'] (fr.), Middel til at overvinde Hindringer; Udvej. Smlg. Ekspedere.

Experientia **est optima rerum magistra** (lat.) o: Erfaringen er den bedste Læremester.

ExpértO Credlte (lat.) o: tro den erfarne! Vergil's Æneide, XI, V. 283. Ovid, *Ars amandi*, III, 511. (I et makkaronisk Digt af Antonius de Arena staar *Experto cr ede Roberto*, som Citatet ofte lyder). *A. Mr.*

Explĭcĭt (*liber*) (lat.), »her ender Bogen«; alm. Slutning i Middelalderens haandskrevne saavel som i de ældste trykte Bøger, medens Bogens Begyndelse betegnedes ved det lat. Ord *incipit*. Den sædvanlige Forklaring af Udtrykket, *explicitum est volumen* o: Bogrullen er helt udfoldet, ser temmelig usandsynlig ud. *E. G.*

Explicite (lat.), klart, uden Vanskelighed (modsat *implicite*, indviklet).

Exposé [ækspoze'] (fr.), Fremstilling, Udvikling, Oversigt.

Ex post facto (nylat.), bagefter, efter fuldført Handling.

Exprès, par [parækspræ'] (fr.), se Ekspres.

Expréssis verbis (lat.), udtrykkelig.

Ex **professo** (lat.), forsætlig, aabenlyst.

Ex propriis ell. *proprio* (lat.), ved egne Midler; *ex proprio Marte*, ved egen Kraft, paa egen Haand.

Ex schedŭla (lat.), (læse) fra Bladet.

ExsiCCantia (lat.), udtørrende Lægemidler, saaledes især visse Strøpulvere, der ved at suge Fugtighed til sig udtørre de saarede Dele, hvor de anvendes. En stor Del Adstringentia ere ogsaa E. *Lp. M.*

Exsiccāta d. s. s. Ekssikkatsamling.

Ex speciāli gratia (lat.), ved særlig Naade.

Exsultet, en latinsk Salme: *E. jam angelica turba*, som med Urette tilskrives Augustin; den synges af Diakonerne Paaskelørdag ved Indvielsen af Paaskelysene. *L. M.*

Exter, Julius, tysk Maler, er født 20. Septbr. 1863 i Ludwigshafen a. Rh. 1890 udstillede han »Legeplads for Børn«, som efterfulgtes af det ejendommelige »Bølgen« (nøgen Kvindeskikkelse 1892), »Tabte Paradis«, »Adam og Eva« m. il., interessante, i Tyskland meget omstridte og vel heller ikke udadlelige Værker, i hvilke Kunstneren bryder med den overleverede tyske Kunst og med en flad Naturalisme for at følge de udenlandske moderne Strømninger, der særlig søge Farvestemning i Kunsten. Flere af hans Billeder have været udstillede i Kbhvn. *A. Hk.*

Extĭspex (lat.: »Indvoldebeskuer«), Sandsiger, som tager sit Udgangspunkt for sine Forkyndelser fra en Betragtning af Offerdyrenes ædlere Indvolde (lat. *exta*); *extispicium*, denne Handling. *V. S.*

Extráctum d. s. s. Ekstrakt.

Extra CUlpam (lat.), uden Skyld.

ExtradOS (af lat. *extra*, udenfor, og *dos*, Ryg) kaldes den ydre, konvekse Overflade, Rygfladen, af en Hvælving eller Bue, den krumme Linie, som dannes af de kiledannede Buestens Overflade. Modsætningen, den indre Flade, kaldes Intrados. ***E. S.***

Extra ecclesiam nulla sālus (lat.), »uden for Kirken ingen Frelse«.

Extraits [ækstræ'] se Esprits.

Extra linĕas (lat.), egl. »uden for Linierne«, hvad ikke anslaas, ikke regnes med.

Extra muros (lat.), uden for Murene.

Extranĕus (lat.), fremmed, Udlænding. E. eller ekstern kaldes ofte den, der frekventerer en Undervisningsanstalt e. 1. uden at bo der, i Modsætning til de interne, der have Bopæl smst.

Extraordinarĭus (lat.), uden for Ordenen, overordentlig; Professor e. o: Professor ved Universitetet uden for dettes normale Lærepladser. *Cl. W.*

Extra ordĭnem (lat.), uden for Ordenen.

Extravagántes se Kanonisk Ret.

Extréme [ækstræ'm] (fr.) se Ekstrem.

Extrémo, in (lat.), se Ekstrem.

Exuma-Øerne, en lille Gruppe i den mellemste Del af Bahama-Øerne i Vestindien, skilles ved Exuma-Sound fra Eleuthera og Cat Island og ved Tangue of Ocean fra Hovedøen Andros. E., der strække sig fra Nordvest til Sydøst, bestaa af to større Øer, Store- og Lille-E., samt ca. 158 smaa Koraløer, E.-Cays. Tilsammen er hele Gruppen kun 253 □ Km. med ca. 2,300 Indb., der beskæftige sig med Saltproduktion og Kvægavl. Paa Lille-E. findes den efter Nassau bedste Havn i Bahama-Archipelet. *C. A.*

Ex **ungue leōnem** (lat. Ordsprog), paa Kløerne {kender man) Løven.

Ex USU (lat.), ifølge Skik og Brug.

Exuviélla se Alger, S. 518.

Ex VOtO (lat., »ifølge Løfte«) kalder man Genstande af Metal, Sten, Træ o. l., som i Oldtiden af Taknemmelighed og i Anerkendelse af modtagen Hjælp fra en Guddom viedes til denne og bragtes til dens Helligdom som Gave; saaledes efter Sejr i Kamp eller Væddekamp, Helbredelse for Sygdom, Frelse fra overhængende Fare til Søs eller til Lands o. s. v. Magthavere og Rigmænd bragte ofte store kostbare Gaver, Trefødder af Guld, Statuer o. l. Fra Befolkningens brede Lag kom der ogsaa mange Gaver, men ofte tarvelige Smaafigurer (Gudebilleder o. desl.), som ophobedes i Tempelkamre og af og til ryddedes ud, hvorfor man ved Udgravninger ofte er stødt paa hele Bunker af saadanne. I den katolske Kirke ser man lignende Skikke, især paa Valfartssteder. *V. S.*

Eybler, Joseph von, østerrigsk Musiker, (1765—1846), kom som Dreng paa Musikseminariet i Wien og fik senere en betydningsfuld Støtte i den Interesse, som Haydn og Mozart viste ham. Navnlig til den sidste knyttedes E. ved et varmt Venskab, der vedligeholdtes lige til Mozart's Død, og det var oprindelig Meningen, at E. skulde have fuldført Mesterens efterladte »Requiem«, et Arbejde, han dog snart opgav og overlod til Süssmeir. E., der efterhaanden avancerede op til at blive Hofkapelmester, var lige afholdt som Menneske og som Komponist af en Række verdslige og kirkelige Arbejder; kun af de sidste have enkelte vist sig at besidde Levedygtighed. *W. B.*

Eyck, Hubert og Jan van, de navnkundigste Mestere af den gammelflanderske Malerskole, vare Brødre og fødte i Maaseyck ved Maastricht, Hubert omtr. 1366, Jan omtr. 1386; Forældrene menes at have været Maleren Joes eller Josse van E. og Hustru Margrethe van den Huutfanghe. Der vides kun meget lidt om deres Liv og Tilskikkelser. Hubert var den yngre Broders Lærer i Kunsten, og i Beg. af 15. Aarh. sloge de sig begge ned i Brügge, hvor de henlevede en stor Del af deres Liv. Omtr. 1420 gik de begge til Gent for at gøre den navnkundige Triptychon til Katedralen Sint Baefs eller St. Bavon der, og i Gent døde Hubert og blev begraven 18. Septbr. 1426 i Krypten under nævnte Katedral, hvor ogsaa hans Søster Margrethe van E. (død før 1432), som ligeledes malede, men af hvem ingen Værker kendes, blev stedt til Hvile. Jan van E. vendte efter 1432 tilbage til Briigge, hvor han døde 9. Juli 1440 og blev begraven paa Kirkegaarden ved St. Donat. Begge Brødre vare højt ærede for deres Kunst af Fyrster og Riddere og fornemme Herrer; Jan blev endog Filip den Gode's Hofmaler og Kammertjener — ikke Geheimeraad, som man tidligere mente —, og 1428 indkaldt til Portugal for at male Kong Dom Joao's Datter Isabelle (siden Filip II's tredje Hustru). En offentlig Plads i Briigge bærer Jan van E.'s Navn, paa en anden Plads der staar hans prægtige Statue, i Brødrenes Fødeby Maaseyck rejstes der dem 1864 et Marmormonument.

At Brødrene van E., som man tidligere vilde vide, have »opfundet Oliemaleriet«, er naturligvis kun Fabel. Derimod indførte de gennemgribende Forbedringer i Oliemaleriets Teknik, ikke mindst ved Anvendelsen af farveløse Fernisser, og hævede denne til en Fuldkommenhed, som endnu i vore Dage vækker Beundring. Deres Farvers Glans og Friskhed er endnu efter næsten fem Aarhundreders Forløb lige saa blendende, som da de to gamle Mestere førte dem paa, og kun de allerstørste Venetianere, navnlig da Tizian, naa dem eller staa over dem i Henseende til lysende og straalende Farvepragt. Men dernæst gøre Brødrene E. ogsaa paa anden Vis Epoke i Malerkunsten. Dels give de sig resolut i Lag med den haandgribelige Virkelighed og dens mange forskellige Tilsyneladelser: de hensætte deres Figurer i Omgivelser, man ikke hidtil havde kendt, bryde overtvært med tidligere Tiders halv- eller helbyzantinske Guldgrund eller Tapetgrund, hvorfra stive og kantede Figurer, *en face* alle som een, i klodset-foldet Klædebon stift og dødt stirre ned paa Beskueren, og give i Stedet derfor til Baggrund i Billedet hyggelige flamske Interiører fra rige Patricierhuse eller smilende Landskaber med saftigt Grønt og spraglet Blomsterpragt, med Byer og gotiske Taarne og Tinder i andet Plan og blaanende Bjærge i fint fortonede Rækker bag hverandre, til hvor den yderste Horisont smelter sammen med en æterklar Himmel med fine hvide Skyer —, dels gøre de kraftigt Tilløb til bestemt Individualisering af de enkelte Figurer, i Modsætning til den tidligere Tid, hvis Skikkelser vare som støbte i een Form, gjorte efter samme Skabelon, malede efter samme Forbillede; de lægge Vægt paa det anatomiske, de naa i Stoffernes og hele Detaillens fortræffelige Behandling en Højde og Fuldendelse, man ikke før havde haft Anelse om, og de lægge i Figurernes Aasyn, Holdning og hele Optræden en Dybde og Inderlighed, hvor det almenmenneskelige træder i Stedet for ældre Tiders skablonmæssige Helgenskikkelser med deres stive og døde himmelvendte Fromhed. Og over alle deres Frembringelser er der udgydt en Farvepragt, som faa eller ingen have overtruffet, og som synes uforgængelig.

Medens saaledes Brødrene E. paa de nævnte Omraader gøre Epoke i Malerkunsten og rage uendelig højt op over alle samtidige og Forgængere, maa det indrømmes, at deres Kunst ogsaa har sine svage Sider. I Henseende til korrekt Tegning og Modelering staa de tilbage for de store Italienere; deres Stræben efter anatomisk Korrekthed førte — Hoveder og Hænder undtagne — ikke til større Resultater (man sammenligne dem f. Eks. med Michelangelo og Rafael), de synes næppe at have kendt mere til Anatomien end, hvad de kunde studere sig til paa den nøgne Model, og den noget pinlig-korrekte naturalistiske Gengivelse af denne, som de fine Haar paa Arme og Ben (af »Adam«), er af omtvistelig Værdi. I deres større Kompositioner er der derhos en vis Ensformighed for ikke at tale om talrige og naive Anakronismer (gotiske Taarne og flamske Prospekter som Baggrund i bibelske Billeder o. s. v.).

Deres navnkundige Hovedværk, »Lammets Tilbedelse«, i St. Bavon i Gent, er malet fra 1420 til 1432, da det efter Hubert E.'s Død fuldendtes af Jan, for Joost ell. Jodocus Vyts, Borgemester i Gent, og Hustru Isabelle Burluut. Det vældige Alterbillede (i et Sidekapel) er en Triptychon

(med to Fløje til at lukke for Hovedbilledet), Fløjene prydede med Malerier paa begge Sider, i alt tolv Tavler — en trettende er forsvunden —, af hvilke de to Tredjedele ere Kopier. Af det oprindelige Billede har St. Bavon nu kun Midtbilledets fire Tavler: foroven, i Midten, Herren (eller Himlens Konge Jesus Christus), med Tiara, Scepter og Pavekaabe, velsignende, til højre den hellige Jomfru, til venstre Døberen Johannes, neden under disse Hovedbilledet »Lammets Tilbedelse«. Alt det øvrige her er Kopier. Originalmalerierne paa højre Side af Jomfru Maria: syngende Engle i pragtfulde Klædebon, derpaa Adam, og paa venstre Side af Døberen: den hellige Cæcilie, derpaa Eva, ere borte, Adam og Eva i Bruxelles'es Museum, de andre i Berlin's. — Hovedbilledet viser det uplettede Lams Tilbedelse, af dets Bryst udrinder en Blodstrøm i en Guldkalk, Engle knæle omkring Gudslammet; fra højre Side nærmer sig en Skare hellige Møer, førte af Sta. Barbara, Elisabeth og Agnes, fra venstre Side komme Helgene i høje gejstlige Dignitariers Dragter. I forreste Plan, foran Lammets Alter, ses den apokalyptiske Livsens Brønd, ved hvilken Apostle, Profeter, Bisper og fromme Kristne knæle og tilbede. Saavidt Hovedtavlen. Fløjbillederne slutte sig til den og vise os andægtige Krigsmænd og Riddere (blandt dem, som man mener, begge Brødrene E.'s Portrætter) — som og fromme Eneboere, førte af den hellige Christoforos. Paa den udvendige Side af Fløjene ses Profeter og Sibyller, Døberen og Evangelisten Johannes (i gotiske Nicher) og Portrætter af Donator Jodocus Vyts og Hustru (som Sta. Elisabeth) o. m. Kunstværket var i Paris 1794—1815, i hvilket sidste Aar det nu i St. Bavon bevarede Mellemparti førtes tilbage til Gent, medens de to Fløje købtes til Berlin-Museet for 410,000 frc. — Hvor stor eller lille Andel hver af de to Brødre har i Værket, vides ikke med Sikkerhed; almindeligvis tilskriver man Hubert E. den store mellemste Tavle og Billederne over denne (ogsaa Adam og Eva), Jan alt det øvrige.

Af Jan E.'s øvrige Arbejder kunne nævnes Portrætter af Johan Arnolfinus og Hustru [1434, London], Brystbillede af Kanonikus Jan de Leeuw [1436, Wien], Sta. Barbara [1437, Antwerpen], Madonna [1439, Antwerpen], Madonna med den knælende Kansler Rollin [Louvre], Magernes Tilbedelse [Sta. Barbara i Napoli], hans Hustrus Billede og Bladet fra Kanonikus van der Paelen's Alter, begge meget realistiske [Akademiet i Bnigge] o. s. v. Hans sidste (ufuldendte) Arbejde var en Altertavle til Abbediet St. Martin i Ypern.

De to store Mesteres glimrende Teknik og ædle Kunststil har selvfølgelig haft en uberegnelig Indflydelse, ikke alene paa de flamske og tyske Skoler, men paa Malerkunsten i det hele. Af Kunstnere, som traadte umiddelbart i deres Spor, maaske endog vare deres Elever, kunne nævnes Petrus Cristus (ɔ: Christophsen), Gerard van der Meire, Hugo van der Goes, Joost ell. Justus van Gent; ogsaa Rogier van der Weyden, Memling, Ant. Claessens, Dirk Bouts o. a. ere mægtig paavirkede af van E., og om Dürer og Holbein, Lucas van Leyden og Cranach (smlg. f. Eks. dennes Kvindeskikkelser med E.'s Eva) gælder endnu det samme. (Litt.: Waagen, »Ueber H. u. J. v. E.« [Berlin 1822]; Hotho, »Die Malerschule H. v. E.« [2 Bd., Berlin 1855—58]; Crowe et Cavaicaselle, *Les andens peintres flam.* [Bruxelles 1862]; Lalaing, *Jean van E., inventeur de la -peinture å l' huile* [Lille 1887]). *F. J. M.*

Eycken, Jean Baptiste van, belgisk Historiemaler, født 16. Septbr. 1809 i Bruxelles, død smst. 19. Decbr. 1853. Elev af F. J. Navez, Indehaver 1835 af den store romerske Pris, uddannet paa Rejser 1837—39 i Frankrig og Italien svang han sig snart op til betydelig Anseelse i sit Fædreland (Professor ved Akademiet i Bruxelles), paa hvis Kunstforhold han virkede fremmende ved sine af ægte Følelse baarne religiøse Arbejder. Særlig Betydning har han ved sine store *monumentale* Billeder: Vægmalerierne i Notre Dame des victoires i Bruxelles, hvilke vakte megen Opsigt, og det store »Gravlæggelsen« i St. Andreas smst. Hans Studier i Freskomaleri førte ham til ny Opfindelser i denne Teknik. *A. Hk.*

Eye, August von, tysk Kunst- og Kulturhistoriker, er født 24. Maj 1825 i FUrstenau (Hannover). Han blev 1853 Forstander for Kunst- og Oldsagssamlingen i German. Mus. i Nürnberg, 1875 Professor ved Kunstindustriskolen i Dresden, hvorfra han senere har trukket sig tilbage. Mangesidig og spredt i sine Studier — under et Ophold i Brasilien fra 1879 kastede han sig saaledes over Kolonisationsspørgsmaalet — har han frembragt kunst- og kulturhistoriske Værker mere af populariserende end af strengt videnskabeligt Indhold: »Leben u. Wirken A. Dürers« [Nordlingen 1860, senere i ny Udg.], »Wegweiser durch das German. Museum«, »Kunst u. Leben der Vorzeit« [sammen med J. Falke, Niirnberg 1854; 3 Bd., 3. Opl. 1868], »Deutschland vor 300 Jahren in Leben und Kunst« [Leipzig 1857]; desuden æstetisk-filosofiske Arbejder som »Wesen und Wert des Daseins« [Berlin, 2. Opl. 1886], ogsaa en Roman »Eine Menschenseele« [Niirnberg 1853]. *A. Hk.*

Eyemouth [a'imɐþ], Fiskerhavn paa Skotland's Østkyst, ca. 6 Km. S. S. 0. f. St. Abbs Head. Den ligger ved Sydvestenden af en Bugt af samme Navn og ved Mundingen af Elven Eye. Bugten er kun lille, og der findes flere farlige Rev og Klipper i den. Havnen beskyttes af Bølgebrydere, og det største Dybgaaende, som den kan søges med, er 3—3½ M. Her findes Ledefyr, Redningsstation og Stormsignalstation. Med Paalands Kuling og Søgang er det farligt for fremmede at søge Havnen, thi der findes ingen Tidefyr. *G. F. H.*

Eygotaland, Øgoternes Land, kaldtes undertiden i Oldtiden det til det danske Rige hørende samlede Antal af Øer mellem Jylland og Skaane. Jfr. Reidgotaland. *F. J.*

Eyjafjalla Jökull, en stor (1,705 M.), isdækket Vulkan ved Island's Sydkyst; som en bred, kegleformet, afstumpet Pynt træder E. J. frem fra den vestlige Ende af den store Jokelmark Myrdalsjökull; den ses allerede i lang Afstand af søfarende og tager sig ofte i god Belysning prægtig ud. E. J. har i historisk Tid haft to Udbrud i Aarene 1612 og 1821. *Th. Th.*

Eyjafjörður (0 f j o r d), den længste og smukkeste Fjord i det nordlige Island, 60 Km. lang og 15 Km. bred ved Mundingen. E. begrænses paa begge Sider af høje, maleriske Fjælde; op fra Fjordbunden strækker der sig en bred og frugtbar Dal

langt ind i Landet; den gennemstrømmes af en vandrig Elv, der bugter sig i mange Slyngninger over de grønne Enge mellem Gaardene. I Nærheden af E.'s Munding findes midt i Fjorden Øen Hrísey, hvor man har drevet en indbringende Sildefangst. I Nærheden af Fjordbunden ligger Byen Akureyri (s. d.) og paa Vestsiden Handelspladsen Hjalteyri; her i Nærheden, i Mundingen af en lang Sidedal (Hörgárdalur), findes Gaarden Möðruvellir med en Realskole. Herredet paa Vestsiden af E. kaldes Eyjafjardarsýsla (5,300 □ Km.). Sysselmanden bor paa Akureyri, hvor han samtidig er Byfoged. *Th. Th.*

Eyjólfr inn halti Gudmundarson, islandsk Herredshøvding (goði) i Eyja-Fjorden i den nordlige Del af Island, født i Slutn. af 10. Aarh. eller omtr. 1000, død efter 1060. E. var Søn af Gudmundr den Mægtige (inn ríki) paa Modruvellir i Eyja-Fjorden og overtog efter Faderens Død (1025) hans Gaard og Godedømme. Som Gode blev E. indviklet i Stridigheder med Ljosvetningerne i Tingeyjarsyssel. Det kom engang til Kamp med dem; under den blev der tilføjet E.'s vennesæle Broder Koðran Guðmundarson et dødeligt Saar, da han var i Færd med at standse de kæmpende. Den sidste Del af »Ljósvetninga saga« omhandler disse Stridigheder og den Sag, Koðran's Drab havde til Følge. *B. Th. M.*

Eyjólfr þorsteinsson ofsi, en Broder til Asgrimr þorsteinsson (s. d.), født 1224, død 19. Juli 1255, spillede en fremtrædende Rolle i Island's Historie efter 1250. Da þórðr kakoli Sighvatsson dette Aar rejste til Norge, satte han E. til at styre Skaga-Fjorden; men samme Aar vendte Gissur þorvaldsson tilbage til Island og optraadte som Høvding over største Delen af Nordlændinge-Fjærdingen. Befolkningen var venlig stemt mod Gissur, og E. savnede derfor Midler til at staa imod ham. Da Gissur 1253 bosatte sig paa Flugumýri i Skaga-Fjorden, forbød han E. at blive boende der i Egnen. E. flyttede da til en Gaard (Möðruvellir i Horgårdalr), der blev ham overladt af den norske Biskop Heinrekr paa Hólar; men samme Efteraar overfaldt E. Gissur paa Flugumýri. Da han troede ikke at kunne faa Bugt med ham, satte han Ild paa Gaarden, hvorved 25 Mennesker bleve enten indebrændte eller dræbte, deriblandt Gissur's Hustru og 3 Sønner (Flugumýrisbranden Natten til 22. Oktbr. 1253); ham selv lykkedes det at undgaa Døden. Efter at have dræbt nogle af Mordbrænderne maatte Gissur, bandlyst af Biskop Henrik, begive sig til Norge. "Inden sin Afrejse satte han Oddr þorarinsson over Skaga-Fjorden (1254), men han blev paa Opfordring af Biskoppen dræbt af E. og Hrafn Oddsson (Jan. 1255). Samme Aar faldt E. i et Slag paa þóráreyrar mod Oddr's Broder þorvarðr þorarinsson og hans Forbundsfæller. E. skildres som en meget tapper Mand af et anseligt Ydre, men som hans Tilnavn (*ofsi*, Voldsomhed) peger paa, var han meget heftig i sin Optræden over for sine Modstandere. ***B. Th. M.***

Eylau (Eilau), mindre By i Provinsen Østpreussen, ca. 36 Km. S. 0. f. Konigsberg, bekendt paa Grund af den blodige Kamp mellem Franskmændene og Russerne 7. og 8. Febr. 1807. Den russiske Hær under Benningsen havde til Hensigt ved en Fremrykning mod Weichsel at søge at frigøre Colberg, Graudenz og Danzig, hvilken sidste By belejredes af Bernadotte, der imidlertid slog den russiske Avantgarde ved Mohrungen. Napoleon, hvis Hovedstyrke stod N. f. Varszava (Ney ved Mlava), besluttede at føre et afgørende Stød mod Russerne. Han overdrog Dækningen af Polen til Lannes og Savary og ilede med Garden, Soult's, Augereau's, Davout's og Ney's Korps samt Murat's Rytterdivision mod Nord; var 1. Febr. ved Willensberg og 3. ved Allenstein. Benningsen var imidlertid gaaet tilbage og havde med sin Hovedstyrke indtaget en Stilling bag E. mellem Schloditten og Serpallen for at dække Konigsberg. Foran E. stod den russiske Arrieregarde under Bagration. Den russiske Styrke var mellem 60—70,000 Mand, den franske ca. 70,000. 7. Febr. om Aftenen angreb Soult den russiske Arrieregarde foran E., der 3 Gange stormedes af Franskmændene og sluttelig blev i deres Besiddelse. 8. stode Russerne i den forannævnte Stilling bag E. med Rytteriet paa venstre Fløj. Paa fransk Side stod i 1. Linie Soult's Korps, bagved Garden, Murat's Rytterdivision samt Augereau's Korps. Davout skulde fra en sydligere Opstilling angribe den russiske venstre Fløj og kaste den mod Centrum, og Ney skulde søge den højre Fløj, spærre Russerne Vejen til Konigsberg og afholde det tililende preussiske Korps under L'Estocq fra at støde til. En heftig Snestorm hindrede Oversigten, hvorved Augereau's Korps, der skulde støtte Davout's omgaaende Bevægelse, kom i en uheldig Situation og led uhyre Tab over for det russiske Centrum. For at fritgøre Augereau lod Napoleon Murat's Rytterdivision rykke frem til Angreb. Murat gennemred med glimrende Tapperhed de russiske Linier, men Situationen var kritisk, da Davout, opholdt af Vejret, endnu ikke var naaet frem. Først Kl. ca. 1 naar han Fjendens venstre Fløj, som under en forbitret Kamp trænges tilbage mod Centrum, der samtidig angribes af Napoleon. Russernes Retræte er allerede truet og Situationen meget kritisk, da det preussiske Korps, der var undgaaet Ney, ca. Kl. 3 naar Valpladsen med ca. 5,000 Mand friske Tropper. Herved standses Davout's Fremtrængen, og han tvinges til at opgive en Del af det vundne Terrain. Ney's Korps ankommer senere, men ikke tids nok til at hidføre et afgørende Resultat ved at afskære Russerne. Udmattelse og Mørket endte den blodige Kamp. Russerne trak sig tilbage mod Konigsberg, overladende Franskmændene Valpladsen, og bleve ikke forfulgte. Tabene beløbe sig paa hver Side til ca. 20,000 Mand. Kampen havde ikke hidført de ønskede Resultater. Benningsen havde ikke naaet at trænge frem til Undsætning for de preussiske Byer, og Napoleon naaede ikke at ødelægge den russiske Hær. 3 Maaneder senere begyndte Kampen i det samme Terrain. ***B. P. B.***

Eylime, nordisk Sagnkonge, Fader til Kong Sigmund's Hustru Hjørdis; se Volsungslægten. ***A. O.***

Eymoutiers [æmutje'] (*Antimonasterium*), By i Mellemfrankrig, Dep. Haute-Vienne, Arrond. Limoges (Limousin), beliggende 45 Km. S. 0. f. Limoges paa en Høj i Vienne's Dal, over hvilken der fører en Bro ved E., har (1891) 2,300 (med

Kommune 4,200) Indb. E. har en smuk Kirke (ældste Del fra II. Aarh.) med berømte Glasmalerier. *H. W.*

Eymundarsaga kaldes en lille Saga, der kun findes som et indskudt Afsnit i Olaf den Hellige's Saga i Flatø-Bogen, om Nordmanden Eymund Hringsson (fra Oplandene) og hans Bedrifter i Rusland under Kong Jaroslav (død 1054), hvis Landeværnsmand han en Tid var. Sagaen er ikke uvigtig for Rusland's Historie, selv om ikke alt, hvad den indeholder, er fuldkommen historisk. Den er ikke yngre end fra 13. Aarh. *F. J.*

Eynard [æna!r], Jean Gabriel, schweizisk Bankier, født 28. Septbr. 1775 i Lyon, død 5. Febr. 1863 i Geneve, var Søn af en Bankier i Lyon og kæmpede her 1793 imod Konventets Tropper, men undkom ved Byens Indtagelse til Schweiz. Han grundlagde først et Handelshus i Genova og overtog 1801 et Laan for det ny Kongerige Etrurien, men bosatte sig 1810 i Geneve. Han var 1814 Kantonets Afsending til Wienerkongressen for at opnaa Indlemmelse i Schweiz; overtog siden at ordne Storhertugdømmet Toscana's Finanser, men vandt især Ry ved sin varme Iver for Grækernes Frihedskrig. Han var ledende Medlem af de Komiteer, som rundt i Europa indsamlede Penge til dens Fremme, tilskød selv store Summer (1829 alene 700,000 frc.) og underhandlede med Stormagternes Regeringer om al skaffe Grækenland Hjælp og Statslaan under fremmed Garanti. Senere virkede han for Prins Otto's Valg til Konge. Til Løn fik han græsk Indfødsret og blev Æresborger i Athen. Endvidere paatog E. sig 1835 og 1838 at mægle i de Stridigheder, Schweiz havde med Frankrig. I Geneve lod han opføre store Pragtbygninger for at give Kunstnere Lejlighed til at vise deres Dygtighed, samt grundlagde flere Anstalter til Fremme af Kunst og Videnskab. Af hans umaadelige Formue gik en stor Del til offentlige Øjemed. Endelig skrev han »Vie de la baronne Krudener< [1849]. *E. E.*

Eyrbyggjasaga kaldes en af de større islandske Slægtsagaer, opkaldt efter Beboerne af Gaarden Eyrr i Snæfjældsnes Syssel. Sagaen begynder med Landnamstiden (s. d.), men dvæler dog hovedsagelig ved Begivenheder og Personer i den sidste Halvdel af 10. Aarh. og Beg. af II. En af dens Hovedpersoner er den berømte Snorre gode (død 1031). Den er fortalt i et fortrinligt Sprog og forfattet med megen historisk Sans og er sikkert en af de paalideligste Sagaer. Herimod strider ikke, at den indeholder en vidtløftig Spøgelsehistorie (Frodaa-Underne). Sagaens Forfatter viser særlige Interesser for gammel Kultus og hedenske Religionsskikke. I sin nuværende Form er den ikke yngre end fra ca. 1230, men den er vistnok oprindelig forfattet endnu i 12. Aarh. (Udg.: G. Vigfússon [1864]; overs. paa Dansk af N. M. Petersen i »Hist. Fort.«, 2. Udg., III). *F. J.*

Eyre [æ!ə], Edward John, berømt engelsk opdagelsesrejsende i Australien, er født i Yorkshire 1815, men udvandrede allerede 1833 til Australien, hvor han først bosatte sig i New-South-Wales, men snart drog til den 1836 anlagte Koloni Adelaide i Sydaustralien. Herfra begyndte han 1839 sine Forskningsrejser først i Flinders Range og de mellem denne Bjærgkæde og nedre Murray liggende Landskaber. Dernæst undersøgte han Gawler Range ved den nordvestlige Ende af Spencer-Bugten og trængte 1840 frem til den store, efter ham senere opkaldte Eyre-Sø; derimod mislykkedes hans Forsøg paa herfra at trænge længere ind i Fastlandet. 1841 foretog han en overordentlig besværlig og anstrengende Rejse fra Spencer-Bugten gennem de trøstesløse Ørkenstrækninger langs Nordsiden af den australske Bugt til Vestaustralien. 1846 blev han udnævnt til Guvernør paa Ny-Zealand, 1852 paa St. Vincent og 1862 paa Jamaica, hvorfra han dog blev hjemkaldt 1866. Han har offentliggjort »Journal of expeditions of discovery into Central Australia« [Lond. 1845]. *C. A.*

Eyre-Sø, Lake Eyre [le.ikæ!ə], stor Saltsø i den sydlige Del af Australlandet, Koloni Sydaustralien, mellem 27^0 50' og 29^0 20' s. Br. Den er ca. 9,500 □ Km. og er den største af de kendte Søer paa Austral-Fastlandet., Dens Dybde er usædvanlig ringe, og i den tørre Tid fortjener den knapt Navn af Sø, snarere af en Sump, hvor Saltet krystalliserer ud paa Bunden. Af Tilløb modtager den en stor Mængde, men det er alle vandfattige Steppefloder, der kun efter Regnskyl kunne fylde Søen; de vigtigste ere Barcoo (Cooper) paa Østsiden, Warburton og Macumba paa Nordsiden, Neales og Douglas paa Vestsiden og Margaret med Stuart Creek paa Sydsiden. Paa Syd- og Vestsiden findes ferske, til Dels varme Kilder, der muliggøre Kvægavl. 1886 fremsatte Winnecke den Anskuelse, at E. skulde ligge lavere end Havet, og efter de nyeste Maalinger 1894 er det ogsaa paavist, at Søens Sydende ligger ikke mindre end $11_{,6}$ M. lavere end Oceanets Spejl. Der er derfor blevet fremsat en Plan om at forbinde Søen med Spencer-Bugten ved en Kanal gennem Torrens-Søen. E. blev opdagen 15. Aug. 1840 af E. J. Eyre. *C. A.*

Eyria [æ!rɛa], den Halvø paa Sydsiden af Australlandet, der begrænses af Australbugten, Spencer-Bugten og Gawler Range. Den har Form som en Trekant, hvis Spids er det sydligste Punkt, Kap Catastrophe. E. er kun tyndt befolket af Kvægopdrættere; langs Kysten gaar Telegraflinien fra Port Augusta over Eucla til Perth i Vestaustralien. Ved Sydøstspidsen ligger den gode Havn Port Lincoln, Nord herfor Missionsstationen Poonindie. *C. A.*

Eystein, norsk Mandsnavn (af *ey*: 0, og *s tein*).

Eystein ErlandSSøn, Norge's tredje Ærkebiskop, tilhørte en anset, med Kongehuset beslægtet thrøndersk Æt, var først Kapellan og Fehirde hos Kong Inge Haraldssøn, blev 1157 af denne uden Hensyn til Korsbrødrene udnævnt til Ærkebiskop og modtog Pallium 1160 af Pave Alexander **III.** Næste Aar vendte han tilbage til sit Ærkesæde, hvor han med Kraft og Iver optog Arbejdet for Befæstelsen af Gejstlighedens Magtstilling. Det kom ham herunder vel tilpas, at Erling Skakketrængte til hans Bistand for at sikre sin Søn Adkomsten til og Besiddelsen af Norge's Trone. E. E. salvede og kronede Magnus Erlingssøn til Konge. Men Erling maatte gaa ind paa, at for Fremtiden skulde det bero paa Ærkebiskoppen og Landets øvrige Biskopper, hvem Riget skulde tilfalde efter en Konges Død, og disse vare ikke altid forpligtede til at tage Kongens Søn. Under den paafølgende Strid mellem Kongerne Magnus

og Sverre fandt den første en mægtig Støtte i Ærkebiskoppen. Men efter Magnus'es Nederlag paa Ilevoldene (1180) saa denne sig nødt til at forlade Landet; han begav sig da over til England og lyste herfra Kong Sverre i Band. 1183 vendte han tilbage og indgik med Kongen et Forlig, hvis Vilkaar dog ikke ere omtalte. I den følgende Tid var Forholdet mellem dem ingenlunde altid godt; men paa sit Dødsleje skal Ærkebiskoppen have bedt om og faaet Kongens Tilgivelse. E. E. døde 26. Jan. 1188 og blev bisat i Skrudhuset til Kristkirken. Denne Kirke er for en væsentlig Del ombygget af ham, og af Hensyn til Kirkens Udvidelse flyttede han den af Kong Harald Haarderaade byggede Maria-Kirke over til Elgeseter. St. Olafs Helgendyrkelse blev i høj Grad befordret af E. E., der forsynede den ældre Olafs-Legende med et Tillæg, hvori han gør Rede for de i hans Tid indtrufne Mirakler (*Passio et miracula Sti. Olavi* ed. F. Metcalfe [Oxford 1881]). I E. E.'s Tid og paa hans Foranstaltning bleve Kirker opførte i andre Egne af Ærkestiftet, og han var i det hele en virksom Tilsynsmand, der fremmede Kirkens Ret. 1229 blev han paa et Provincialkoncilium i Nidarcs erklæret for Hel gen og hans Lig lagt i et Helgenskrin af forgyldt Sølv, der opbevaredes i Kirken til 1537. Men pavelig Kanonisation opnaaedes ikke trods de ihærdigste Bestræbelser fra Ærkestolens Side. *O. A. 0.*

Eystein Haraldssøn, norsk Konge, Harald Gille's Søn, var født i Skotland, men blev 1142, 6 Aar efter Faderens Død, af flere ansete Stormænd hentet over til Norge, hvor han paa Øreting toges til Konge paa de Vilkaar, at han skulde dele Herredømmet med sine yngre Brødre Sigurd Mund og Inge. Mellem Brødrene herskede der jævnlig Uenighed; dog holdt som oftest E. H. og Sigurd Mund sammen mod den tredje Broder Inge og hans Raadgivere. 1155 blev Sigurd Mund dræbt paa Gregorius Dagssøn's Foranstaltning; men paa Forholdet mellem E. H. og Inge øvede dette ingen Indflydelse, idet E. H. vilde hævne Sigurd's Død. Han brændte Gregorius'es Gaard Bratsberg. Der blev mæglet Forlig, men dette blev ikke staaende ved Magt, og 1157 samlede begge Konger Folk for at drage mod hinanden. Men E. H., der var almindelig forhadt for sin Karrighed, fik kun halvt saa mange Mænd som Inge, og hans Hær formindskedes yderligere ved Rømninger. Han tog Flugten ind gennem Sognefjorden og over Land til Viken, hvor han igen samlede Folk. Paa Rygtet om, at Kong Inge nærmede sig, flygtede alle paa een Mand nær. En af Kong Inge's Mænd fandt Kong E. H. ved Fors og dræbte ham (21. Aug. 1157). E. H. blev begraven i Fors Kirke, og der gik snart Rygter om, at der skete Undere ved hans Grav. Hans Fjender vanhelligede den ved at øse Suppe, kogt paa Hundekød, over den. Paa det Sted, hvor Drabet foregik, og hvor Liget nedsattes, fremvældede der Kilder, der endnu kaldes St. Østen's Kilde, og i Almuens Minde er Sagnet om Kongens Drab knyttet dertil. — Under Brødrene Sigurd's, E. H.'s og Inge's Samstyre oprettede Kardinal Nikolaus Brekspeare Ærkebispestolen i Nidaros (1152). *O.A. 0.*

Eystein Magnussøn, norsk Konge, Søn af Kong Magnus Barfod, var 14 Aar gl., da han 1103 ved Faderens Død sammen med sine Brødre Sigurd Jorsalfare og Olaf toges til Konge. Da Sigurd foretog sit berømte Korstog til det hellige Land (1107—13), blev E. M. hjemme i Landet, hvis Tarv han varetog med Klogskab og Mildhed. De almennyttige Indretninger, han herunder fik i Stand, gjorde ham almindelig elsket. Ved fredelige Underhandlinger bragte han saaledes Jemtland, der i det sidste Aarhundrede havde isoleret sig, tilbage til det gamle Moderland. Han indførte Forbedringer i Lovene, der i hans Tid til Dels bleve optegnede, sørgede for at ophjælpe de nordlandske Fiskeres Kaar, byggede Havne ved Agdenæs og Kirker, lod opvarde Fjældovergangene og opførte de første Fjældstuer paa Dovrefjæld, saa de rejsende her slap at lide Nød. Bergen forskønnede han ligeledes med forskellige Bygninger, hvorhos han her grundlagde det store Munkelivs Kloster. E. M.'s fredelige Idrætter skaffede ham almindelig Folkeyndest og stillede Broderens berømmelige Korstog rent i Skygge. Som Følge heraf saa denne skævt til E. M., og det kom jævnlig til Rivninger mellem dem. E. M.'s Sindighed hindrede imidlertid aabent Brud. Da E. M. døde 1123, var der almindelig Landesorg over den folkekære Konges bratte Bortgang. *O. A. 0.*

Eystein Meyla, norsk Partihøvding i 12. Aarh., var Søn af Kong Eystein Haraldssøn. Endnu meget ung af Aar (Navnet Meyla betyder en liden Pige) rejste han 1174 Birkebeinernes Parti mod Erling Skakke og hans Søn Kong Magnus Erlingssøn. Han fik Understøttelse af den svenske Jarl Byrge Brosa og opholdt sig i den første Tid fornemmelig i Viken, men foretog 1176 et Tog til Trondhjem, hvor han paa Øreting lod sig udraabe til Konge. Fra Nidaros lagde han Vejen over Orkedal, Gudbrandsdal, Thoten, Hadeland og Ringerike, og det var hans Agt at overrumple Kong Magnus i Tunsberg. Paa Re i Ramnæs Præstegæld blev Birkebeinernes Skare i Beg. af Jan. 1177 mødt af Kong Magnus'es Tropper og efter en haardnakket Kamp slaaet paa Flugt. Paa denne blev E. M. dræbt. *O. A. 0.*

Eysteinn Ásgrímsson, en af de faa navngivne Digtere paa Island i 14. Aarh. Efter først at have været Munk i Þykkvibær, hvor han siges at være bleven straffet, fordi han pryglede sin Abbed (ca. 1343), blev han Officialis til Helgafell (s. d.) 1349. Efter at have opholdt sig i Norge 1355—58 kom han til Island i Egenskab af beskikket Visitator. Som saadan havde han Sammenstød med Biskop Gyrdr, (1349—60), der bandlyste E. A. 1360 rejste E. A. til Norge, men døde kort efter sin Ankomst i Elgesæter. E. A. var en selvstændig og noget trodsig Karakter. Dette mærker man dog ikke synderlig til i hans berømte Digt »Lilja« (Liljen), det eneste, vi kende af ham. Digtet bestaar af 100 Vers i hrynhent Versemaal; da det er saa godt som fuldstændig frit for Omskrivninger, er det meget let at forstaa. Det handler om Verdens Skabelse, Fristelsen og Syndefaldet, Jesu Fødsel, Liv og Død, Opstandelse og Himmelfart m. m., hvortil kommer Betragtninger over Synd og Fortabelse, foruden forskellige mere subjektive Bemærkninger. Særlig lovprises Jomfru Maria i Digtets Slutning. Digtet udmærker sig i lige Grad ved Klarhed og Simpelhed i Sprog og Fremstilling som ved den barnlige Tros lidenskabelige Varme, den umiddelbare Friskhed, samt ved den folkelige, naiv-dra-

stiske Udtryksmaade, der er fuldstændig fri for enhver Svulst og Unatur. Naar hertil kommer et aldeles glimrende Versifikationstalent, er det ikke underligt, at Digtet har opnaaet en Berømmelse langt ud over Landets Grænser. Det er sikkert et af de bedste religiøse Digte overhovedet i Middelalderen. I sin Hjemstavn nød det en saadan Anseelse, at det blev til en Talemaade, at »alle vilde gerne have digtet Lilja«, og det blev naturligvis et staaende Forbillede for senere Tiders religiøse Digte. Da Reformationen var bleven indført, forsøgte man at omdigte »Lilja« ved at fjerne det mest katolske af Indhold og Udtryk, men Forsøget faldt naturligvis uheldig ud og blev straks misbilliget. (Udgaver findes i Biskop F. Jonsson's *Hist. Eccl. Isl.* II, *Carm. Norroena*; »Lilja« er særlig udgiven af E. Magnusson 1870, oversat paa Dansk af F. Magnusson 1820). *F. J.*

Eystein Orre, norsk Høvding i 11. Aarh., Søn af Thorberg Arnessøn paa Giske (jfr. Arnmødling-Ætten, 2. Bd., S. 41) og Ragnhild, Datter af Erling Skjalgssøn paa Sole, fulgte 1066 sin Svoger Kong Harald Haardraade paa hans Tog til England. Da denne paa Vejen til York ved Stanford Bro blev overrumplet af Kong Harald Godwinessøn og Angelsachserne, var E. O. bleven tilbage ved Flaaden med en Del af Hæren. Paa Efterretningen om Overfaldet ilede E. O. Harald til Hjælp, men naaede først Valpladsen efter Kong Harald's Fald. Ikke des mindre indlod E. O. sig nu med Overmagten i en kort, men hidsig Kamp (Orre-Riden), der først ophørte, efter at E. O. og de fleste af hans Mænd vare faldne. *O. A. O.*

Eystrasalt, ordret: Østersalt (Salt = Hav), er et gammelt Navn paa Østersøen; ensbetydende dermed er det engang forekommende *Austmarr* jfr. Alfred den Store's Udtryk: Ostsæ, Adam af Bremen's *Pelagus Orientale.* Landene 0. f. E. kaldtes Austrvegr (s. d.). *F. J.*

Eytelwein, Johann Albert, tysk Ingeniør, (1764—1848), har gjort sig bekendt ved sine mange betydelige Flodreguleringsarbejder (Oder, Weichsel m. fl.) og Havneanlæg (Memel, Pillau, Swinemünde). Han har ligeledes leveret værdifulde Bidrag til den hydrauliske Litteratur.

Eyth, Max, tysk Ingeniør, er født 6. Maj 1836 og har særlig kastet sig over Landbrugsmaskine-Teknikken, i hvilken Anledning han har foretaget mange Rejser i og uden for Europa. Skildringerne af sit brogede Rejseliv har han nedlagt i det værdifulde Arbejde »Wanderbuch eines Ingenieurs. In Briefen« [6 Bd., Heidelberg 1871—84).

Eyton [a'itᵊn], Robert William, engelsk Arkæolog og Genealog (1815—81). Foruden ved et omfangsrigt Værk om »The antiquities of Shropshire« [12 Bd., 1861 ff.] har han indlagt sig megen Fortjeneste ved sine indgaaende Undersøgelser af Tilstandene i England i de to første Aarhundreder etter Normannernes Erobring, navnlig ogsaa de retslige, økonomiske og finansielle, i sine minutiøse Skrifter over *Domesdaybook* (s. d.): »A Key to Domesday« [4to, 1877] og »Domesday-Studies« [4to, 1888—81]. En voluminøs Fortsættelse heraf forelaa i hans efterladte, værdifulde, men hidtil uudgivne Manuskripter, som 1882 bleve indkøbte af British Museum. *K. V. H.*

Eyvind (norsk Eivind; hos Bjørnson og i norsk Dagligtale Øj vind), norsk og islandsk Mandsnavn; i 19. Aarh. ogsaa optaget i Dansk. *A. O.*

Eyvindr Finnsson Skaldaspiller, en af de dygtigste norske Oldtidsskjalde, levede omtr. 910—90. Han var en Datterdattersøn af Harald Haarfagre og er særlig knyttet til dennes Søn, Kong Hakon den Gode, hvem han omfattede med den største Hengivenhed. E. optræder i vore Kilder først under Stord-Slaget (961). Han sørgede dybt over Kongens Død. Med Harald Graafeld og hans Brødre kom E. til at staa paa spændt Fod; han var misfornøjet med deres Styrelse og Karrighed; »I Hakon's Tid skinnede Guldet paa alle hans Mænd; nu graver man det ned i Jorden«, hedder det i et af hans Vers. Harald beskyldte E. for Utroskab, og hans Liv var i Fare, men der kom dog et Slags Forlig i Stand. Desuagtet blev E. aldrig Harald's haandgangne Mand og opholdt sig, saa vidt vides, hele Tiden paa sin Fædrenegaard. Senere sluttede han sig til Hakon Jarl og skal endogsaa have deltaget i Jomsvikingeslaget (986), hvad der dog er tvivlsomt. Foruden forskellige Lejlighedsvers fra Tiden ved 961 og derefter har E. digtet to Kvad, der i Form begge ere Efterligninger af ældre Digte: »Hákonarmál« (af »Eiríksmál«, s. d.) og »Håleygjatal« (af »Ynglingatal«, se Þjóðolfr). Det første handler om Kong Hakon og Stord-Slaget. Foruden en overmaade levende Skildring af Kampen gives der et glimrende Billede af »den muntre, kampglade« Konge, hvem Digteren lader Valkyrier indbyde til og modtages af Odin i Valhal. Dette hænger sammen med den Tendens, som E. har i sit Digt, nemlig den, at fremstille Hakon som en troende Hedning, hvem Odin hellere end gerne ønskede at have blandt sine Ejnherjer. Det Billede, E. saaledes giver af Hakon, er ikke det historiske. I det andet Digt forherliger E. Hakon Jarl derved, at dennes Slægtrække (de håløgske Jarler) opregnes lige til Odin. Kun enkelte Brudstykker heraf ere bevarede; det er digtet efter 986. Sit Tilnavn »Skjaldefordærveren« har E. faaet, fordi han saa stærkt efterlignede ældre Digtes Form og enkelte Udtryk. Ikke desto mindre maa han kaldes selvstændig, skønt han ikke er nogen særlig Digterindividualitet. Hans Vers vise os ham som en retskaffen, trofast og brav Mand og mandig Personlighed. Hans Vers ere lette og flydende, ikke opfyldte af Omskrivninger, og derfor let forstaaelige; der raader i mange af dem en glad og lys Stemning. Hans Søn var den bekendte Høvding Hárekr i Tjotta (s. d.). (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhistorie«, **I).** *F. J.*

Ezechias se Hizkija.

Ezecliiel se Hezechiel.

Ezekiel [ᵉzi!kᵉel], Moses Jacob, amerikansk Billedhugger, er født 1844 i Richmond. E. deltog paa Sydstaternes Side i den amerikanske Borgerkrig, uddannede sig (1869—71) i Kunst i Berlin, paa Akademiet og i A. Wolfs Atelier og slog sig, efter her 1873 at have opnaaet en Præmie, ned i Rom (med Atelier i Diocletian's Termer), hvorfra han har udsendt Værker, for en stor Del bestemte til hans Fædreland: Mindesmærket for Religionsfriheden (Philadelphia), General Lee's Rytterstatue, Mus. White's Gravmonument [1884], »Eva«,

»Den til en Pæl bundne Martyr« m. fl., stærkt naturalistiske i Formgivning, prægede af Indflydelse fra Michelangelo's Kunst. *A. Hk.*

Eziongëber, paa det israelitiske Kongedømmes Tid en Havnestad ved det røde Havs østlige Bugt, hvorfra særlig Salomo drev sin Handel. Beliggenheden lader sig ikke sikkert bestemme. *V. O.*

Ezzelino III da Romano, fadt 25. Apr. 1194, død 16. Septbr. 1259, nedstammede fra en tysk Adelsfamilie. Faderen E. II, der ejede mange, men spredte Besiddelser i Padova's, Verona's og Vicenza's Distrikter, laa stadig i Strid med de mægtige Kommuner, og som Dreng blev E. sendt som Gidsel til Verona. 1221 gik Faderen i Kloster og delte sine Besiddelser mellem sine to Sønner Alberich og E., saaledes at denne fik Godserne omkring Treviso. E. var 1226 bleven Podesta i Verona, men mistede snart Magten og kom i Strid med Padova, den mægtigste af Stæderne i det nordøstlige Italien. Ved Folkets Hjælp lykkedes det ham imidlertid atter at gøre sig til Herre over Verona (1230), og medens baade han og hele hans Slægt tidligere havde været welfisksindede, sluttede han sig nu til Kejser Frederik II. I Kejserens Tjeneste erobrede han 1236 Vicenza, og Padova overgav sig det følgende Aar til E., hvem Frederik II havde overdraget Kommandoen over Rigshæren, i Spidsen for hvilken han hurtig underkastede sig hele Markgrevskabet Treviso. E. blev senere kejserlig Vikar over Landet mellem Trento-Bjærgene og Floden Oglio. Herskelyst og Hævnsyge vare dut bevægende Princip i E.'s Karakter, og han bukkede snart ganske under for disse Drifter. Medens han tidligere havde haft Ord for at være højmodig, blev han nu grusom, ja umenneskelig mod sine Medstandere, og tillige begyndte han at anse de erobrede Tande som sin Privatejendom og tragtede efter at stifte et eget Rige. Han er saaledes en Forløber for det italienske Signoria, hvis Blomstringstid falder i 14.—15. Aarh., og har som saadan megen Interesse; ingen af hans talrige Efterfølgere har overgaaet ham i Ringeagt for Midlerne, men ligesom de senere »Tyranner« styrede han sine Lande med megen Dygtighed og Klogskab. Efter Frederik II's Død (1250) optraadte han ganske som uafhængig og udvidede stadig sine Besiddelser. Hans Fjender fandt Understøttelse hos Paven Alexander IV, der prædikede Korstog mod ham, og Venezia samt flere Fyrster toge Korset. Det lykkedes de allierede, der lededes af Ærkebispen af Mantova, at erobre Padova (1256), men de kæmpede derpaa forgæves i flere Aar, indtil E. paa et Tog ind i Lombardiet blev saaret ved Cassano-Broen og saaledes faldt i Fjendens Hænder (1259). Kort efter berøvede han sig selv Livet i Fængslet ved at afrive sine Forbindinger. (Litt.: Gitterman, »E. von Romano« [Stuttgart 1890]). *M. M.*

Eötvös [e'ötvöš], Josef, Baron, ungarsk Statsmand og Forfatter, født 3. Septbr. 1813 i Buda af en gammel Adelsslægt, død 2. Febr. 1871. Allerede 1830 som Student i Pest udgav han tre Skuespil, som gjorde Lykke, og oversatte Goethe's »Götz v. Berlichingen«. Efter at have taget Advokateksamen 1833 rejste han 1836—37 i Tyskland, Sverige og Vesteuropa og skrev efter sin Hjemkomst et Skrift om Fængslernes Reform, der fremkaldte en hel Litteratur om dette Spørgsmaal og gav Stødet til vigtige Forbedringer. Samtidig udkom hans Roman »Karteuseren«, der regnes blandt de bedste Værker i den ungarske Litteratur, og senere fulgte to andre, »Landsbynotaren« [3 Bd. 1844—46], der skildrer Livet paa Landet i Ungarn og Adelsvældens Misbrug, og »Ungarn 1514« [1847—48]. en Fremstilling af Bondeopstanden i det nævnte Aar. 1840 tog E. Sæde i Magnathuset, sluttede sig til den frisindede Retning under Grev L. Batthyanyi og vandt Ry som Taler. Han kæmpede særlig for religiøs Ligestilling og for Statens Uafhængighed af Kirken. Ogsaa var han Medarbejder ved Kossuth's Blad og tog her med Dygtighed Ordet for at hævde Statens Enhed og parlamentariske Styrelse i Modsætning til dem, der vilde værne om den gamle Grevskabsselvstændighed og derved i Virkeligheden gjorde al ordnet Forvaltning umulig. I Marts 1848, da Ungarn fik sit første Ministerium, blev E. Kirke- og Undervisningsminister; han hørte her ligesom Deak til den maadeholdne Retning og holdt fast ved Foreningen med Østerrig. Han fik ogsaa det radikale Partis Forslag om at kalde de ungarske Regimenter hjem fra Norditalien forkastet. Da det trak op til et Brud med Hoffet i Wien, opgav E. i Septbr. 1848 sin Ministerpost og bosatte sig i München, indtil 1851. Herfra udgav han to grundige, politiske Skrifter »Nationaliteternes Ligeberettigelse« [1850] og »Det 19. Aarhundredes Ideer« [2 Bd., 1851] og udviklede heri, hvorledes Striden mellem Folkeslagene skulde fjernes ved Indrømmelse af politisk og borgerlig Frihed. Denne Grundsætning blev han tro ogsaa i den følgende Tid, og han fremsatte den paa ny 1859 i »Garantierne for Østerrigs Magt og Enhed«, idet han paa den ene Side forsvarede Monarkiets Sammenhold, men paa den anden krævede stor Selvstændighed for de enkelte Lande og særlig for Ungarn. I samme Aand affattede han en Adresse for de ungarske Notabler til Kejseren; men paa dette Tidspunkt vilde Kejseren ikke modtage den. 1861 valgtes E. til Rigsdagens Underhus og stod tillige med Deak og Andrassy i Spidsen for det liberale Parti. Han udgav 1865 et Ugeblad som Organ herfor og skrev paa ny om Nationalitetsspørgsmaalet. Endelig i Febr. 1867, da Ungarn's Ret godkendtes, blev han ligesom 19 Aar forud Kirke- og Undervisningsminister; gennemførte 1868 en Folkeskolelov med almindelig Skolepligt og tog virksom Del i Forhandlingerne om Nationalitetsloven. Siden 1866 var E. Formand for det ungarske Videnskabs Akademi. 1879 rejstes for ham et Mindesmærke i Buda-Pest paa E.-Pladsen. *E. E.*

F.

F er det sjette Begstav i det latinske Alfabet. Af det latinske F opstod Runen ᚠ, hvilket Tegn j baade i den ældre og den yngre Runerække har Plads som det første Bogstav. Medens ᚠ i de ældre Runeindskrifter kun betegner Lyden /, saa betegner det i de yngre Runeindskrifter ikke alene /, men ogsaa — i Ind- og Udlyd — Lyden *v;* paa lignende Maade bruges i alle ældre nordiske Sprog det latinske / afvekslende med *v* (*fv, ffv* o. s. v.) som Tegn for ind- og udlydende *v* (gammeldansk *arf, gifvæ*), hvilken Brug af / endnu bevares i nuværende Islandsk og Svensk (isl. *arfur, gefa,* svensk *arf, gifva*). I Dansk opgaves/ som Tegn for *v* i Beg. af 18. Aarh., dog bevares endnu Stavemaaden *af* for *av;* i Engelsk anvendes paa tilsvarende Maade / som Tegn for *v*-Lyden kun i Ordet *of;* men i alle andre nyeuropæiske Kultursprog bruges Tegnet / kun med Lydværdien /. Som Forlyd i oprindelig nordiske Ord er / opstaaet af indo-europæisk *p*: lat. *pater,* dansk *Fader,* lat. *piscis,* dansk *Fisk* m. fl. (se Lydforskydning). *V. D.*

Som romersk Taltegn er F = 40. Paa romerske Indskrifter er F (f) = *Fabius, fecit, filius, frater* etc. — I engelske Titler er F = *Fellow* (s. d.); paa Termometre og ved Opgivelse af Varmegrader = Fahrenheit; i Matematikken = Funktion. Paa tyske Rigsmønter betegner F: Stuttgart.

I Musikken er F. (fr. og i tal. *fa)* Navnet paa det fjerde Trin i den diatoniske Skala, regnet fra C. Som Forkortelse anvendes *f* i Stedet for Foredragsbetegnelsen *forte* (s. d.). — /-Huller kaldes de paa Strygeinstrumenternes Dæk paa hver Side af Stolen anbragte/-lignende Lydaabninger. — **F.-Nøgle** , anbragt paa fjerde Linie, angiver denne som Pladsen for lille / (se Nøgle). *s.L.*

Fa se F. og Solmisation.

Faaberg, øverste Gaard i Jostedalen i Sogn, hvorfra en bekendt Turistvej fører over til Stryen i Nordfjord forbi Faabergstølen, den store Faabergstølgletscher og Lodalskaaben. *J. F. W.H.*

Faaberg Herred, Søndre Gudbrandsdalens Fogderi, Christians Amt, (1891) 5,088 Indb., omkring den nordre Ende af Mjøsen, er det sidste Herred i den lange Gudbrandsdal. Den bebyggede og opdyrkede Del af F. H. dannes af de fra Laugen og dens Bielve svagt skraanende Dalsider, overalt begrænset af skovklædte Fjælde. Laugen er Hovedelven; den gaar fra Nord mod Syd og falder ved Købstaden Lillehammer, der ligger som en Enklave i F. H., ud i Mjøsen; den har et roligt Løb og er farbar for Baade næsten i den hele Strækning eller op under den paa Grænsen af Øi er liggende Hunnerfos. I den nordlige Del af F. H. optager Laugen paa højre Side den V.est fra kommende Jora eller Gausa, der er en ganske betydelig, men grund Elv med stridt Løb; den deler sig ved sit Udløb i to Arme. Paa venstre Side løber Mesna gennem Lillehammer By ud i Laugen lige ved dens Munding; den er en strid Elv med dybt indskaaret Leje og danner en Mængde, til Dels betydelige Fossefald; den kommer fra Nordre Mesna Sjø, hvis Afløb den er. Længere mod Syd paa Mjøsen's vestre Bred skærer Saxumdalen sig op mellem Fjældene i Nordvest. Dalen dannes af Rinda Elv, der er en temmelig ubetydelig Elv med stærkt Fald. Endnu en anden af Mjøsen's Tilløb paa Vestsiden, nemlig den ved Biri udfaldende Vismunda, berører for saa vidt F. H., som den for en Del danner Grænsen mod Biri herved. Sammenhængende er Fjældmassen paa Vestsiden fra Herredets søndre Grænse op mod Gausa, kun afbrudt af den smalle, væsentlig paa Nordsiden opdyrkede Saxumdal; Fjældene ere dog ikke særdeles høje; Skove afveksle med store Myrstrækninger og en Mængde smaa Vande. N. f. Gausa mellem denne Elv og Laugen trænger Fjældet sig frem i en Kile mellem de dyrkede Bakker, som navnlig paa Laugensiden ere overordentlig bratte. Paa Østsiden omgiver Fjældet i en Halvcirkel den frugtbare Flade, Lillehammerslette, paa Nordsiden afbrudt af den spidse, 66a M. høje Balbergkamp og S. f. Byen af Sollihøjden, 732 M.; indenfor stiger Fjældmassen stadig mod Nord, hvor den kulminerer i Næverfjæld, 1086 M.; den er dog ikke saa sammenhængende som paa Vestsiden, men afbrudt af flere dybt indskaarne Dalfører, dannede af Mesna og dens Bielve.

Herredet deles i gejstlig Henseende i Faaberg Hovedsogn med Saxumdalen Kapel og Lillehammer Anneks; Bebyggelsen er særdeles god, og der findes en hel Del store Gaarde, af hvilke kunne mærkes: Faaberg Præstegaard, paa hvis Grund ligger den 1727 opførte, tømrede Kirke

i Korsform; Kirken ligger paa Nordsiden af Gausa, ikke langt fra dens Udløb i Laugen; Nabogaarde ere Gustum, Jørstad og Mælum, lige overfor paa den anden Side Elven Vedum, Lundgaard og Onsum; nede ved Elvenes Sammenløb er Eksercerpladsen Jørstadmoen med Barakkeetablissement for *Gudbrandsdalens* Korps. Paa Østsiden af Laugen og fremdeles i Hovedsognet ere Balberg, bekendt som Sanatorium, hvor der kan modtages over 100 Gæster, samt Stor-Hove og Sør-Hove, de største Gaarde. I Annekset kunne mærkes Smedstad, Lysgaard og Røine; ved Rinda's Udløb laa det tidligere Jevne Glasværk, anlagt for Statens Regning 1793; det gik 1824 over til et Participantskab, men blev efter faa Aar nedlagt. Kommunikationerne ere gode; den bredsporede Hamar-Settbane gaar gennem F. H. i dets hele Længde; den følger Østsiden af Mjøsen og Laugen's venstre Bred helt til Hunner, hvor den gaar over paa Elvens anden Side; Stationer findes ved Lillehammer og Faaberg (paa Sletten neden for Balberg), hvorhos der er et Stoppested ved Hagafeten sydligere i Bygden. Chausseen gennem Gudbrandsdalen følger ligeledes Laugen's venstre Bred oven for Jærnbanen, straks over for Gausa's Munding staar den ved Brunlaug Bro over Laugen i Forbindelse med den Vest over gaaende Hovedvej gennem Gausdal, hvorfra atter en Vej med Broer over begge Gausa's Arme fører Syd over mod Gjøvik; ved Vingnæs er her Færgested over til Lillehammer. Af de i Mjøsen og Laugen gaaende Fiskearter ere især Lagesilden og Hunnerørreden af Betydning. Herredets Areal er 480 □Km., hvoraf Ferskvand 23,7 □ Km. *J. F. W. H.*

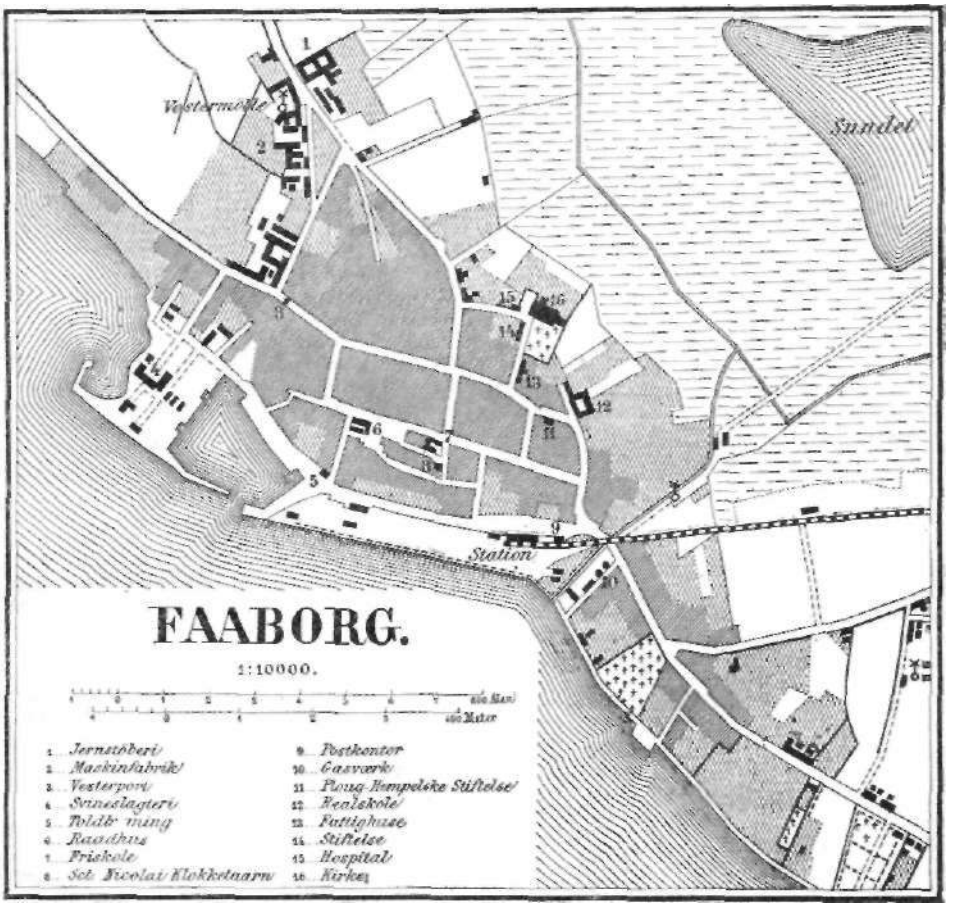

Faaborg, Købstad paa Fyn, Svendborg Amt, Salling Herred, smukt beliggende under 55° n. Br. paa Sydvestkysten af Øen ved den fra Lille Bælt indskærende F. Bugt, ca. 38 Km. V. S. V. f. Odense og 35 Km. V. N. V. f. Svendborg. Byen ligger i en flad Egn, men mod Nord og Nordøst er den omgiven af høje, til Dels med Skov bedækkede Bakker, Dele af Fyn's højeste Bakkeparti (»de fynske Alper«), hvorfra der er en meget smuk Udsigt over Byen og Lille Bælt med de mange *smaa* Øer. V. f. Byen ligger den bakkede

Halvø Horneland; lige mod Øst begrænses den af en lille Sø, »Sundet«. F., der er vokset en Del siden Midten af 19. Aarh., havde 1. Febr. 1890 546 Huse og 3,677 Indb. (1801: 1061, 1840: 2,110, 1880: 3,476). Den gør i det hele et venligt og hyggeligt Indtryk, men har ikke noget fra de fleste danske Købstæder forskelligt Præg, og mange gamle Bygninger har den ikke at opvise, da den har delt Skæbne med de fleste andre Byer og været hjemsøgt af hærgende Ildebrande; navnlig har en stor Brand 4. Oktbr. 1728 gjort sit til at udviske Sporene af dens ærværdige Alder.

Faaborg's Bymærke.

Den i den østlige Udkant af Byen beliggende ret store og høje Kirke, oprindelig hørende til det 1477 oprettede Helligaandskloster, gør med sit lille Træspir ikke noget imponerende Indtryk. Midt i Byen findes »Klokketaarnet«, en Levning af den efter Reformationen nedlagte St. Nikolai Kirke. Ved Enden af Vestergade staar endnu en af Byens gamle Porte, den solide Vesterport (restaureret 1879). Af nyere Bygninger mærkes Raadhuset (opført 1839), Arbejds- og Forsørgelsesanstalten (lidt uden for Byen ved Odense Landevej), en Synagoge m. m. Af milde Stiftelser har F. et Hospital (oprettet 1836), den Ploug-Hempelske Stiftelse (opført 1801) og Stiftelsen af 2. Jan. for gamle Haandværksmestere og deres Enker (opført 1863). F. har en Betalings- og Friskole og en Realskole, en Spare- og Laanekasse (oprettet 1846), Gasværk m. m., er Endestation for den 3. Apr. 1882 aabnede F.-Ringe-Bane (en Sidebane fra Odense-Svendborg-Banen), Valgsted for Svendborg Amts 4. Folketingskreds og har en god ca. 4 M. dyb Havn. F. driver en Del Industri (Skibsbyggeri, Jærnstøberi, Dampbrænderi, Andelssvineslagteri, Uld- og Bomuldsspinderi, Savværk, Tobaksfabrik o. s. v.), ret betydeligt Fiskeri, Handel, især med Korn, Kvæg og Landprodukter, og Skibsfart, navnlig paa Sønderjylland. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløbe sig 1894 til 61,331 Kr.; til Udlandet udførtes samme Aar bl. a. 4,225 Tdr. Byg, 1,502 Stkr. Hornkvæg, 1,407 Svin og 750 Kg. Huder og Skind; til indenlandske Steder uden for Fyn udførtes bl. a. 2,155 Tdr. Malt, 7,119 Kg. Ost, 383 Tdr. Smør, 5,024 Snese Æg og 17,880 Kg. Huder og Skind. Fra Udlandet indkom 568 Skibe med 12,387 Tons Gods og udgik 442 Skibe med 2,804 Tons; fra Indlandet indkom 560 (6,442 Tons) og udgik 674 (3,736 Tons) Skibe. Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1894 af 39 Fartøjer og Baade med tilsammen 3,448 Tons (deraf 2 Dampskibe med 54 Tons).

F. nævnes første Gang i Valdemar II's Jordebog (Foburgh) og fik sine første Privilegier af Kong Abel 1251. Byen, der skal have været befæstet i Middelalderen, led ligesom de andre fynske Købstæder meget i Grevens Fejde 1535. Ogsaa Pest og Ildebrande have som omtalt ofte hjemsøgt den; 1672 havde den 841, 1769: 1,136 Indb., men den gik yderligere ned til ind i 19. Aarh.; dog har Havnens Udbedring ophjulpet den, ligesom ogsaa Jærnbanen har gavnet dens Handel. (Litt.: A. Schrøder, »Meddelelse om F. Købstad« [Faaborg 1866]; S. Jørgensen, »Efterretn. om F. Købstad« [Faaborg 1877]). *H. W.*

Faaborg, Hans, Slotsskriver paa Kjøbenhavn's Slot, havde forstaaet at indynde sig hos Christian II og skal ved sine Angivelser have styrtet mange i Ulykke. Netop som han var i Færd med at opnaa et Kanonikat i Roskilde til Løn for sine Angivelser af Torben Oxe's Forhold til Dyveke, blev han pludselig anklaget for Underslæb, og da det kom op, formodentlig paa Anklage fra Dyveke selv, at han ogsaa selv havde stræbt efter hendes Gunst, og han desuden ikke kunde aflægge ordentligt Regnskab, blev han hængt 10. Novbr. 1516. Efter Dyveke's Død og Torben Oxe's Henrettelse det følgende Aar udbredte der sig Rygter om, at Skriveren havde været uskyldig, og da dette efter Folketroen bekræftedes ved, at der viste sig Lys over hans i Galgen endnu hængende Lig, blev dette nedtaget og begravet i kristen Jord. F. skildres af alle som en overordentlig slet Karakter, ond, hovmodig, hævngerrig. (Litt.: »Hist. Tidsskr.«, III; Allen, »De tre nordiske Rigers Hist.« II, 315 ff.; Paludan-Müller, »De første Konger af den oldenb. Slægt«, S. 305 ff.). *A.H—e.*

Faaborg, Rasmus Christian, dansk Operasanger, Tenor, født 5. Oktbr. 1811 i Næsbyhoved Mølle ved Odense, død 19. Oktbr. 1857 som Klasselotterikollektør i Kjøbenhavn. F. blev Student 1829; men paa Opfordring af Kirstein, daværende Direktør for det kgl. Teater, der havde hørt hans smukke Tenorstemme paa Regensen, lagde han Studierne paa Hylden, tog Sangundervisning hos Syngemester Siboni og debuterede 16. Maj 1835 som Rodolphe i »Den lille Rødhætte«. F. havde en svær og ikke heldig bygget Figur, der gjorde ham uskikket til at optræde i de egentlige Tenor-Elskerroller; i Begyndelsen bar man over med Manglerne ved hans Udseende og Spil, da hans omfangsrige, klangfulde og fortrinlig uddannede Tenorstemme rev alle med sig; men da han ikke evnede med Aarene at tilegne sig mere Frihed og Bevægelighed paa Scenen, tabte Interessen sig for ham, og efter 15 Aars Forløb, i hvilke hans Repertoire havde omfattet 40 Roller — hvoraf de betydeligste vare Masaniello i »Den Stumme«, Fra Diavolo, Arnold i »Wilhelm Tell«, Raoul i »Hugenotterne« og Narren i »Liden Kirsten« — fik han 1850 sin Afsked. Endnu efter sin Afgang fra Teatret hørte F. til de faste Støtter blandt Musikforeningens Solister. *S. L.*

Faaborg, Theodor Christian, dansk Officer, født 25. Juni 1814 i Odense, død 1. Juli 1864 paa et preussisk Feltlasaret i Øster Snogbæk. Han blev 1838 Sekondløjtnant i Artilleriet; 1845 Kaptajn i Generalstaben. 1848 var han først Adjutant ved Overkommandoen, men blev efter Slaget ved Slesvig Stabschef ved Kavaleribrigaden og i September Stabschef hos Oberst Kæsemodel i Vestindien. Vendt tilbage 1849 blev han Stabschef ved Generalkommandoen paa Als og det følgende Aar Souschef ved 2. Armédivision, hvormed han deltog i Slaget ved Isted. 1853 blev han Major i Generalstaben, 1856 Stabschef hos den kommanderende General paa Sjælland,

Arveprins Ferdinand; udnævntes til Oberstløjtnant 1858 og til Oberst 1863. Som Chef for 4. Brigade deltog F. i Dybbøl's Forsvar (17. Marts) og 29. Juni med 4. Regiment i Kampen om Als. Han kastede sig med stor Uforfærdethed imod Fjenden og saaredes i Laaret, men vedblev at føre Kommandoen, indtil han ramtes paa ny 2 Gange og faldt i Fangenskab. *P. Nyv.*

Faaborg-Fjord, paa Sydsiden af Fyn, Farvandet N. f. Bjørnø. To smalle Løb føre til Fjorden, af hvilke det vestlige, mellem Bjørnø og Sidser-Odde, har Vand nok for de største Skibe, medens det østlige, der hedder Gryde-Løb, kun har 3,5 M. Vand. Dybderne i F.-F. eremeget uregelmæssige. Bundarten er langs Kysten Sand med Sten og Tang, i Dybden derimod blød Bund. Den vestlige Del af Fjorden er temmelig flak, og i den ligger 2 landløse Grunde nemlig Højen og Sletrøn. I den østlige Del, der har større Dybde, ligger den landløse Sandgrund, Diernisse-Grund, paa hvilken der er 3 M. Vand. Saavel Løbene som Grundene ere afmærkede. Paa Nordsiden af Fjorden ligger F. Havn, i hvilken der er 4,5 M. Vand, og som staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn, Flensborg o. fl. St. Store Skibe, som ikke kunne staa op til F.-Havn, kunne ankre tæt inden for det vestlige Indløb til Fjorden i 8 à 11 M. Vand. Mindre Skibe ligge bedst ca. 200 M. fra Sydenden af Havnen i 6 M. Vand. (Litt.: »Danske Lods« [1893]). *G. F. H.*

Fåhræus, Olga, født Bjorkegren, svensk Skuespillerinde, er født 8. Septbr. 1857 i Stockholm, betraadte meget tidlig Scenen paa Dramatiska Teatern, men gik snart efter til Nya Teatern, hvor hun under Edv. Stjernström's Vejledning hurtig arbejdede sig frem til saa betydelig en Skuespillerinde, at Dramatiska Teatern fra 1. Oktbr. 1879 engagerede hende. I sine første Roller her — Dronningen i »Hamlet«, Grevinde Terzky i »Wallensteins Død« — havde hun ikke rigtig Lejlighed til at aabenbare sin Ejendommelighed, men snart efter brød denne sejrrig igennem i en Række moderne Kvindefigurer som Susanne d'Ange i »Le Demimonde«, Sardou's »Odette«, Tatiana i »Furstinnan Gogol«, og den tragiske Kraft, hvorved hun højnede de ofte melodramatiske Kraftsteder i disse og lignende Skuespil, kom noget efter til sin fulde Ret i Sofokles'es ædelbaarne Jomfru Antigone. 1887 trak hun sig tilbage fra Scenen, men optraadte dog i 1889 bl. a. som Eliida i »Fruen fra Havet«. *A. A.*

Fåhræus, 1) Olof Immanuel, svensk Statsraad, Videnskabsmand, født 23. Marts 1796 paa Gotland, død i Stockholm 28. Maj 1884. F. blev 1810 Student i Upsala, hvor han 1815 tog Kancellieksamen; derefter blev han ansat i Regeringskontorerne i Stockholm og blev 1822 tilforordnet Protokolsekretær i Kammerekspeditionen og 1825 Kamrer ved Revisionskontoret i Generaltolddirektoratet samt 1826 Chef for vestre Tolddistrikt. Efter at han som Sekretær i og som Medlem af forskellige Komiteer havde vist Prøver paa fremragende Dygtighed og 1837 paa den svenske Regerings Vegne havde deltaget i Underhandlingerne med de af den danske Regering tilforordnede Kommissioner for Vedtagelse af Bestemmelser om begge Rigers gensidige Handels- og Søfartsforbindelser, udnævntes han 1840 til Statsraad og Chef for Civildepartementet. Som Minister helligede F. sig i Begyndelsen fornemmelig til det under hans Departement hørende Undervisningsvæsen, Fremme af de offentlige Kommunikationsanstalter og Simplificering af Forvaltningsformerne. De første Landbrugs- og Navigationsskoler oprettedes, Landbrugsakademierne omorganiseredes, og Bestyrelsen for det offentlige Vej- og Vandvæsen organiseredes (1841). Af Lovgivningsreformer, hvortil F. i højere Grad medvirkede, skulle nævnes Skydsvæsenets Omordning (1844) og de ny Handels-, Fabriks- og Haandværksbestemmelser, ved hvilke Lavsvæsenet ophævedes (1846). F. kontrasignerede endvidere Oktroien paa det første Jærnbaneanlæg i Sverige (1845). 1847 udnævntes F. til Landshøvding i Goteborg og Bohuslen, fra hvilket Embede han tog Afsked 1864. 1842 ophøjedes F. i Adelsstanden og deltog derefter som Medlem af Ridderskabet og Adelen i de otte sidste Stænderrigsdage. 1867—78 var han Medlem af første Kammer, under hvilket Tidsrum han paa Rigsdagene 1868—1872 og i Slutningen af Rigsdagen 1875 var Viceformand, 1867 Medlem af Statsudvalget og 1867—71 Ordfører for Direktionen i Rigsbanken. Ogsaa som Videnskabsmand var F. fremragende, og han har udgivet adskillige værdifulde Arbejder i Entomologi samt »Skildringar ur det offentliga lifvet« [1880]. *A.B.B.*

2) Johan Fredrik, svensk Statsraad, foreg.'s Tvillingbroder, født paa Gotland 23. Marts 1796, død i Stockholm 6. Febr. 1865, blev 1810 Student i Upsala og traadte 1816 ind i Regeringskontorerne. I Handels- og Finansekspeditionen blev han 1821 Protokolsekretær, men tog 1825 sin Afsked, blev samme Aar Sekretær i Generaltoldbestyrelsen, 1826 anden Departementschef og 1836 Kancellidepartementschef. Paa Rigsdagen 1844—45 gjorde F. Tjeneste som Sekretær i Konstitutionsudvalget og valgtes 1846 til Medlem af Komiteen for Behandling af Spørgsmaalet om Folkerepræsentationens Omdannelse. 1847 kaldtes han til sin Broders Efterfølger som Statsraad og Chef for Civildepartementet; i denne Egenskab gennemførte han den ny Brændevinslov 1855, forelagde samme Aar det kongelige Forslag om Statens Medvirken til Jærnbaneanlæg, indførte Decimalsystemet, indrettede et statistisk Kontor samt foreslog Indførelsen af geologiske Undersøgelser over hele Riget. 1856 blev F. Generaltolddirektør samt udnævntes samme Aar til Ordfører i Komiteen for Udarbejdelse af Forslag til et statistisk Kontor og 1858 til Ordfører i Komiteen for Drøftelse af Spørgsmaalet om en forandret Organisation af Regerings- og Administrationsvæsenet. F. ophøjedes 1857 i Adelsstanden, hvorefter han deltog i et Par af Stænderrigsdagene, paa hvilke han var Medlem af Budgeludvalget. *A. B. B.*

3) Edvard Fredrik, ovenn.'s Søn, svensk Statistiker, født i Stockholm 26. Aug. 1828, død smst. 2. Oktbr. 1867 som Sekretær i det statistiske Centralbureau. F. tog 1851 Doktorgraden i Upsala med en fortræffelig Afhandling »Om riksdagen i Upsala 1675«, var derefter et Par Aar Lærer ved Stockholm's ny Elementarskole, indtil han fik Ansættelse i det efter Faderens Initiativ oprettede Centralbureau for Sverige's Statistik. Foruden ved vigtige Bidrag til dettes officielle Publikationer og ved en som Sekretær i den af den ny Rigsdag

1866 nedsatte særlige Kommission angaaende det svenske Jordbrugs Stilling affattet grundlæggende og righoldig Betænkning, vandt han som videnskabelig Forfatter stor Anseelse ved sin »Administrativ och statistisk handbok« [1864], der senere er udkommen i ny Oplag, og som endnu i 4. Udg., besørget af E. Sidenbladh [1879], ejer varigt Værd. *J. B. H.*

Faar (*Ovis* L), en Slægt, der hører til de skedehornede Drøvtyggere (*Cavicornia*) og som er meget nær beslægtet med Gederne. Det mest karakteristiske for Slægten er Hannernes store, svære, kantede, knudrede, paa Siden af Hovedet spiralformet oprullede (hos *O. nahura* s-formet bøjede) Horn; hos Hunnerne ere Hornene mindre eller kunne helt mangle, som f. Eks. hos *O. musimon*. Klovkirtler findes paa alle 4 Ben, og Taaregruber forekomme i Reglen. Kroppen er tætsluttet og kraftig, men dog tillige ret slank, Benene ere middelhøje og temmelig tynde, og staar af temmelig korte, glat tiltrykte Dækhaar og dækkede af dem fine, bløde, graalige Uldhaar. Farven er brun eller graabrunlig, ofte hvidlig paa Snuden, Benene og ved Haleroden, samt paa Bugen, men for øvrigt noget variabel hos de forskellige Arter og til de forskellige Aarstider. Størrelsen af de vilde F. er forskellig: mindst er Muflonen, *O. musimon* og dens nærmeste Frænder, idet de omtrent staa Maal med et Hedefaar (Skulderhøjde 70 Cm.); noget større er Argalifaaret, der kan naa en Længde af ca. 2 M. fra Snudespids til Halerod og en Skulderhøjde af 1,12 M. Alle de andre F. synes i Størrelse at staa mellem Argalifaaret og Muflonen. Hunnerne ere altid mindre end Hannerne.

Fig. 1.

Horn af *O. poli*.

F.'s egentlige Hjemstavn er Højasien's Bjærge, men desuden forekommer der vilde F. i Nordafrika og i Nordamerika samt paa Corsica og Sardinien. De ere ægte Bjærgdyr, der lejlighedsvis kunne stige op til Højder paa 6—7,000 M. Om Vinteren vandre de ned ad Bjærgene for at finde Føde: vissent Græs, Mos, Løv, tørre Blade, Bark o. s. v.; men ved Foraarstide stige de atter højt op i Bjærgene og ere nu mere kræsne i Valget af Føden: saftige Alpeurter og Græs. Ligesom Gederne færdes de med forbavsende Lethed og Sikkerhed paa Klippetinderne og ere — i Modsætning til Tamfaaret — overordentlig livlige og aarvaagne og heller ikke uden Mod. Parringstiden falder om Efteraaret, men til en noget forskellig Tid hos de forskellige Arter og paa de forskellige Steder. Hunnen gaar drægtig 150—160 Dage og føder om Foraaret 1 Unge (sjælden 2), som hun forsvarer med stort Mod. Der opstilles ca. 12 Arter, men de allerfleste af disse »Arter« bør kun opfattes som Lokal varieteter.

Muflon.

Halen er altid kort. Hovedet bæres knejsende paa en middellang, lidt sammentrykt Hals og mangler Bukkeskæg paa Hagen (dog findes dette hos *O. cycloceros*). Snuden er haaret med Undtagelse af en smal Rende i Overlæben. Pattevorternes Antal er 2. Pelsen, der er kort, tæt og glat, be-

O. nahura Hodgson, der har smaa, glatte, olivenbrune, s-formet bøjede Horn og mangler Taaregruber, er udbredt over den vestlige Del af Tibet fra Himalaya op til Kwen-lyn og Altyn-Dagh. *O. tragelaphus* Cuv., Mankefaaret, er kendeligt paa de lange, nedhængende Haar, det har paa den underste Kant af Halsen og paa Forbenene ved Albueledet, og som hos Hunnerne ere langt svagere udviklede end hos Hannerne. Hornene ere kortere og kun krummede tilbage (ikke snoede som hos de følgende Arter). Mankefaaret er udbredt over Bjærgene i Nordafrika og Abessinien og lever parvis, medens alle andre F. leve i Flokke.

Alle de i det følgende nævnte F. bør sikkert opfattes som hørende til een eneste Art. Hos *O. musimon* Schreb., Muflonen, paa Corsica og Sardinien, *O. ophion* Blyth paa Cypern og *O. gmelini* Blyth i Lilleasien og Persien mangle Hunnerne Horn; nær disse staar *O. cycloceros* Hutton i Persien, Belutshistan og Nordindien. I Ladak lever *O. vignei* Blyth, og i det vestlige Tibet S. f. Pamir og ned til Himalaya træffe vi

O. hodgsoni Blyth. I selve Pamir lever *O. poli* Blyth med særdeles lange, udstaaende Horn (maalt langs Krumningerne 1,5 M.), opkaldt efter den venetianske rejsende Marco Polo. *O. ammon* L., Argalifaaret, i den nordlige og østlige Del af Mongoliet ned til Alatau, er tidligere forekommet i Altai-Bjærgene. *O. nivicola* Eschscholtz, i Stannovoi-Bjærgene og op til Kamtshatka, er nær i Slægt med *O. montana* Geoffr., Bjærgfaaret, Amerikanernes Bighorn, i Klippebjærgene fra 40° n. Br. til 68° n. Br. Endelig opstillede Linné Tamfaaret som en særlig Art *O. aries* L. Hvorfra Tamfaaret stammer, vides ikke; men det er i høj Grad sandsynligt, at det nedstammer fra en eller flere af de ovenfor nævnte Lokalvarieteter af de asiatiske F., som med Lethed lade sig tæmme, naar de indfanges som Unger. Ligesom Muflonen mangler Tamfaarets Hun Horn. I øvrigt adskiller Tamfaaret sig kun fra de vilde F. ved den stærke Udvikling af Uldhaarene, idet disse næsten helt have fortrængt Dækhaarene, som kun findes paa Benene og paa Hovedet. *M. C. E.*

Faareracer. Husfaaret ell. Tamfaaret (*Ovis aries* L.) er sandsynligvis et af Menneskets ældste Husdyr; det vilde F.'s Overgang i Husdyrstanden har sikkert fundet Sted længe inden den historiske Tid. Ifølge Rutsmeyer's Undersøgelser findes Skeletdele af F. i Schweiz'es Pælebygninger, Levninger, som dog afvige fra de nu eksisterende Tamfaar. Derimod er der Lighed mellem disse og de Afbildninger, der findes paa nogle af de yngre ægyptiske Mindesmærker, og man mener derfor, at F. er blevet tæmmet senere end andre Drøvtyggere. Tamfaaret findes nu udbredt over hele den beboede Verden lige fra Ækvator til de nordligste Lande; til Amerika og Australien er F. dog først blevet indført af Europæerne. — Indtil den nyeste Tid har man været temmelig uenig angaaende Tamfaarets vildtlevende Stamform eller -former; nogle have ment, at Argali (*O. Ammon* L.), andre at Muflon (*O. musimon* Schreber) var dets Stamfader, og atter andre betragtede det som sandsynligt eller muligt, at begge disse Faarearter vare Stamfædre. Nogen absolut sikker Oplysning i den nævnte Retning har man vel ikke faaet, men i Henhold til omfattende Avlsforsøg, som Dr. Jul. Kuhn har anstillet i Halle, i det derværende Landbrugsinstituts Husdyrhave, er det sandsynligt, at Muflon er Stamform; i hvert Fald har Avl mellem dette Vildfaar (fra Corsica) og en overvejende Del af alle kendte Tamfaareracer baade fra Europa, Asien og Afrika vist ubetinget Frugtbarhed, saa at man mener sig berettiget til at betragte Muflon og Tamfaaret som tilhørende een Art og Forskellighederne mellem Muflon og Tamfaar som Resultater af Tæmningen og Kultiveringen under Forhold, der ofte have afveget ganske betydelig fra dem, som Vildtfaarene leve under. Som de fleste andre Husdyr er F. nemlig i høj Grad »bøjeligt«, og Følgerne af dets fremtrædende Tillempningsevne have da ogsaa været Fremkomsten af et ganske overordentlig stort Antal indbyrdes mere eller mindre forskellige Faareracer. At inddele disse i Grupper er i høj Grad vanskeligt, og der eksisterer derfor ogsaa flere Klassifikationer, som ganske vist hver især frembyder Fordele for den, der vil skaffe sig et nogenlunde godt Overblik over Faareracerne, men af hvilke ingen med Rette kan siges at hvile paa en strengt videnskabelig Basis. Det Inddelingssystem, som dog nærmer sig noget til et saadant Ideal, er det, hvorefter Faareracerne inddeles i: I Korthalede F. (med indtil 13 Halehvirvler) og II Langhalede F. (med 14—22 Halehvirvler). Inden for I skelnes atter mellem a) hornede (hvortil bl. a. det nordeuropæiske Hede- og Landfaar samt flere i Centralasien hjemmehørende F. og det tatariske F. henregnes) og b) hornløse (blandt hvilke det europæiske Marskfaar er særlig bekendt). II inddeles ligeledes i to Grupper, nemlig a) langhalede F. med bred Fedthale (bl. a. det syriske F.) og b) langhalede F. med smal Hale; til denne sidste Gruppe høre atter α) forskellige i Afrika boende F. uden Uldbeklædning samt β) en stor Mængde Racer med Uldbeklædning; til denne sidste Afdeling kunne omtrent alle de europæiske Faareracer og enkelte Racer, som have hjemme uden for Europa, henføres, og alle disse Racer sondres atter i Underafdelinger efter Haarbeklædningens Karakter, saasom efter Uldens Længde og Finhed, Uldhaarenes Form (om de ere glatte eller krusede) og Pelsens Rigdom paa Dækhaar. — Efter et andet System inddeles Faareracerne efter Hjemstavnens naturlige Forhold (man taler saaledes om Bjærgfaar, Hedefaar og Marskfaar) eller efter Hjemstedets geografiske Beliggenhed. Den sidstnævnte Inddeling er saaledes benyttet af Fitzinger (»Ueber die Rassen des zahmen Schafs«), og da den, skønt den ikke er særlig »videnskabelig« eller almindelig anerkendt af Zooteknikerne, dog maa siges at være ret »praktisk«, anvendes den her. Fitzinger omtaler 6 Racer, som have hjemme uden for Europa, og 4 europæiske Racer.

I. Faareracer, som have hjemme uden for Europa. 1) *Ovis steatopyga* eller Faaret med Fedtpuder paa Siderne af Haleroden (af Tyskerne kaldet Fettsteiszschaf) er korthalet (3—4 Halehvirvler) og hornet; Gruppen omfatter flere Underracer, som kunne sammenfattes under Fællesbetegnelsen tatariske F.; disse findes foruden i Østrusland i en stor Del af Asien, og paa Grund af denne store Udbredelse ere de temmelig forskellige indbyrdes i Henseende til Størrelse, Uldrigdom, Uldfinhed, Haarfarve o. s. v. Nogle Steder ere de næsten saa store som de engelske Kødfaar (se nedenf.). Andre Steder og naturligvis især, hvor Ernæringsforholdene ere ugunstige, saasom ved Volga i Østrusland og Jenissej i Asien, overgaa de ikke de smaa nordeuropæiske F. i Størrelse. Haarfarven er oftest hvid, men undertiden graa (bestaaende af sorte og hvide Haar), brun eller sort. Ulden er gennemgaaende grov med Undtagelse af Lammeulden (Lammeskindene), som er meget værdifuld. Ofte findes et Par lange nedhængende »Kødvorter« eller Hudforlængelser paa den forreste Del af Halsens Underside (saakaldte Halstitter); men det mest karakteristiske fælles Kendemærke er en Fedtophobning ved Haleroden, som kan opnaa en Vægt af 15—20 Kg. (se Fig. 3). Særlig fortjener det i Kina hjemmehørende Ongti-F. at nævnes; det udmærker sig ved at have forkrøblede eller slet ingen Horn, rudimentære Ører samt en fin Pels; det er overordentlig frugtbart (læmmer 2 Gange aarlig og føder hver Gang 3—5 Lam).

2) *O. brachycerca* Stump halefaaret (tysk:

Stummelschwanzschaf), har ligeledes Fedtophobninger ved Grunden af den korte, med Dækhaar

Fig. 3.

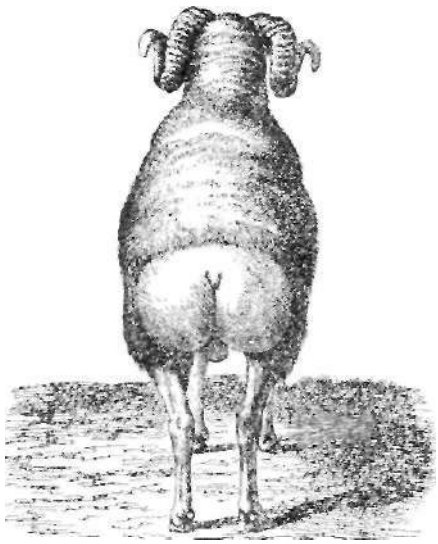

Tatarisk "Væder.

beklædte Hale. Haarbeklædningen bestaar ikke af egentlige Uldhaar. Farven er hvid med Undtagelse

Fig. 4.

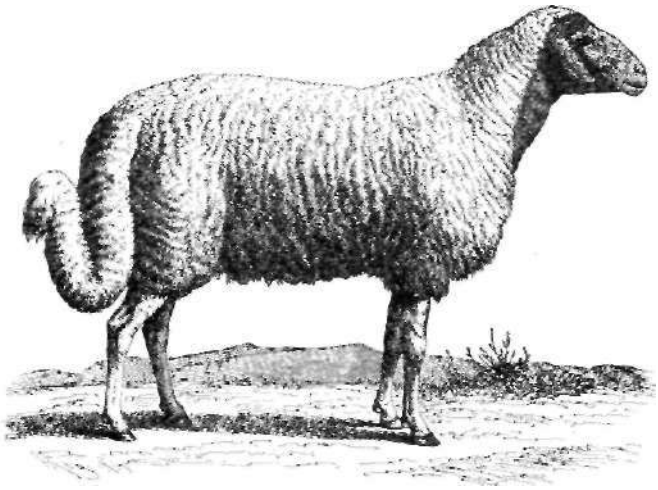

Syrisk Faar (ca. $^1/_{15}$ nat. St.).

af Hovedet og den tilgrænsende Del af Halsen, som er sort. Hjemsted: Sydasien og Nordafrika. Benyttes for Mælkens, Kødets og Fedtets (Halerodfedtet) Skyld.

3) *O. platyura*, det bredhalede F. eller Fedthalefaaret, har en godt og vel middellang Hale, der er uldbeklædt og med Undtagelse af i Spidsen bred som Følge af en rigelig Fedtaflejring. Ulden er temmelig lang og grov. Udbredelse: Lilleasien, Persien, Nordafrika, Det gode Haabs Forbjærg, Sydfrankrig *(race barbarine*, indført fra Berberiet), Makedonien, Sydrusland og Syditalien. Kødet, Halefedtet, Mælken, Ulden og Lammepelsen (Astrakanskind m. 8.) finde Anvendelse.

4) *O. dolichura*, det langhalede F., har ligeledes Fedthale. Kroppen og den meget lange Hale er beklædt med en middellang, temmelig tæt, smudsighvid Uld; Hovedet og Benene med korte Dækhaar. Hjemsted: Syrien, Øvreægypten og Abessinien (se Fig. 4).

5) *O. longipes*, det højbenede F.(Guinea-F., Kongo-F. eller Morvan), er kun beklædt med Dækhaar, forsynet med »Halstitter« og ligner meget en Ged. Hjemsted: Forskellige Dele af Afrika (se Fig. 5).

6) *O. africana*, Dinka- eller Mankefaaret, udmærker sig ved sin plumpe Krop og sine korte Ben samt sin lange, Man-lignende Haarbeklædning paa Skuldrene, Brystet og den tilstødende Del af Halsen; i øvrigt bestaar Haarbeklædningen at korte Dækhaar. Hjemsted: Den sydlige Del af Nubien.

II. Europæiske Faareracer.

1) *O. brachyura*, det korthalede F. Nogle af disse ere hornede, andre hornløse. Til de hornede hører det ovenfor nævnte nordeuropæiske Hede- og Landfaar, som findes eller tidligere fandtes i Skandinavien, paa Island, Færøerne, Shetlandsøerne, Orkneyøerne, Hebriderne samt paa de nord- og nordvesttyske Heder og i en stor Del af Rusland. Det er gennemgaaende smaa Dyr (ca. $^1/_2$ M. høje), med kort, ofte ret fin, sort eller Uld, der dog i Reglen er blandet med en ret rigelig Mængde grove, marvholdige Haar. Hoved, Ben og Hale ere ikke uldbeklædte, men forsynede med korte, tætsluttende Dækhaar. De udmærke sig ved Nøjsomhed og Haardførhed, og skønt de paa ingen Maade kunne kaldes meget produktive, spille de dog en ret fremtrædende Rolle i Landbruget, hvor dette som Følge af ugunstige Naturforhold indtager et lavt Standpunkt, idet de under saadanne Forhold bedre end de andre planteædende Husdyr kunne udnytte den sparsomme Græsning og taale et mere eller mindre barsk Klimas Paavirkning.

I Modsætning til disse F. ere de korthalede, hornløse F. særdeles ydedygtige; de have hjemme i de nordtyske, hollandske og nordfranske Marskegne og bære efter Hjemstavnen forskellige Navne (det frisiske, østfrisiske og ejderstedske F., Ditmarskerfaaret, det flamske F., Texel-F. og Vagas-F.). Disse Marskfaar ere i det hele taget store (ca. 75 Cm.) og grovknoglede, med lang (20—22 Cm.), temmelig grov Uld (aarlig Uldmængde pr. F. $2^1/_2$—3 Kg.). Til Dels ere de udmærkede Malkefaar (især er det østfrisiske meget anset), dels benyttes de som Kød-

aar, men hvor Hovedvægten lægges paa Opdræt at saadanne, ere de oprindelige, lokale Racer mere eller mindre gennemkrydsede med engelske Kødfaar (se nedenf.).

2) *O. strepsiceros*, F. med skrueformede Horn (tysk: Zackelschaf), har en lang, uldbeklædt Hale, en lang og temmelig grovhaaret Pels, som er temmelig fattig paa egentlige Uldhaar. Væderen har lange skrueformede Horn, F. er ofte hornløst. De yde aarlig ca. 2—3 Kg. eller undertiden endnu mere Uld, der skal egne sig godt til filtede Stoffer; tillige benyttes de for Kødets og Mælkens Skyld. Hjemsted: Ungarn, Siebenbürgen, Moldau, Walachiet og Sydrusland. Hertil hører Czurkan-F.

3) *O. catotis*, F. med Hængeøren, har hjemme i Øvreitalien, Steyermark og Kärnthen. Mest bekendt er Bergamaskerfaaret i Bergamo, Como og Lombardiet; det er et stort (ca. 80 Cm. højt) F. med lange, hængende Øren, en hvælvet Pande og Næseryg (Ravnehoved), det er hornløst og bærer en lang og grov Uld. Ansigtet, Ørerne og Benenes nederste Del (fra Forknæ og Has) ere beklædte med Dækhaar. Farven er gullighvid. Den aarlige Uldmængde beløber sig til 3 å 4 Kg. Det er meget frugtbart (føder ofte 2 Gange aarlig Tvillinger) og giver ret megen Mælk, som benyttes til Ostefabrikation. Endelig bør det nævnes, at det er et Vandrefaar, der om Sommeren drives op paa de frugtbare Alpegræsgange.

4) *O. Aries* eller Landfaaret. De hertil hørende Racer have hjemme i Mellem- og Vesteuropa og kunne inddeles i 2 Grupper efter Pelsens Karakter: a) Landfaar med Blandingsuld — dels marvholdige Haar, dels marvfri, egentlige Uldhaar og b) Landfaar med marvfri Uldhaar.

a) Landfaar med Blandingsuld ere dels α) languldede (Uldlængde 16—32 Cm.), dels β) kortuldede (Uldlængde 8—16 Cm.). Til de α) 1 a n g u l d e d e hører Czigaiafaaret i Siebenbürgen og Rumænien og det serbiske Landfaar, som flere Gange er krydset med Merinosfaar (se nedenf.); fremdeles det italienske eller sardinske F., Frutigfaaret (et hornløst, særdeles godt Kødfaar, der yder $2^1/_2$—3 Kg. Uld aarlig), det sorte Thunerfaar og Wallisfaaret i Schweiz, fremdeles de franske Bjærgfaar i Pyrenæerne, Cevennerne og Ardennerne; særlig bekendt blandt disse sidste er Larzacfaaret (i Dep. Aveyron), som er et udmærket, ret finuldet Malkefaar, hvis Mælk anvendes til Fabrikation af Roquefortost. Medens F. sædvanlig kun har 2 Patter, forekommer der hos Malkefaaret og navnlig hos Larzacfaaret undertiden 4, af hvilke de to overtallige sidde foran (og ikke som overtallige Patter hos Hornkvæget bagved) de 2 normale og stærkest udviklede. Det skotske Blackfacedfaar maa ligeledes henregnes til denne Afdeling; det er et overordentlig kraftig bygget, haardført og nøjsomt Bjærgfaar med lang, men temmelig grov Uld. Væderen har stærke, vindelsnoede, Hundyret mindre, simpelt buekrummede Horn. Som Slagtefaar er Blackfacedfaaret eller Sortfjæset af særdeles god Værdi, da Kødet er overordentlig velsmagende. Det er med Held indført flere Steder, hvor man tidligere alene holdt det nordeuropæiske

Fig. 5.

Kongo-Faar (ca. $^1/_{20}$ nat. St)

Hedefaar. Ogsaa nogle af de engelske F. bære lang Blandingsuld. — Til β) de kortuldede Landfaar med Blandingsuld regnes bl. a. de bayerske, pommerske eller polniske, hannoveranske og franske Landfaar, som bære forskellige Lokalnavne, men som alle ere mere eller mindre gennemkrydsede med Merinosfaar eller engelske Kødfaar, saaledes at de kun i enkelte, afsides liggende Egne trætfes ublandede. De fleste af F. med Blandingsuld udmærke sig ved Haardførhed, Nøjsomhed og kraftig, muskuløs Bygning; dette gælder især de forskellige Bjærgfaar, mindre de med engelske Racer gennemkrydsede F. og mindst selve de engelske Kødfaar.

Blandt b) Landfaar med marvfri Uldhaar have nogle glat eller bølget, andre kruset Uld. Til de første høre fiere engelske Landfaar (se nedenf.), det tyske glatuldede Rhönfaar samt de rhinske og hessiske eller lippeske F. i Egnen N. f. Mittelgebirge; disse F.'s Uld bliver ca. 16 Cm. lang (aariig Uldmængde 1—$2^1/_2$ Kg.), Panden, Ansigtet, Ørerne og den nederste Del af Lemmerne ere beklædte med Dækhaar, Hovedet er sædvanlig sort og hornløst, Halen lang, Kroppen kraftig, 65—70 Cm. høj, Legemsvægten 45—50 Kg. Som Repræsentant for F. med kruset Uld staar det verdensberømte Merinosfaar eller Spanske Landfaar (*Ovejas merinos* ell. *transhumantes* o: Vandrefaar) (se Fig. 6); dette er snarere lille end stort, kort, ret kraftig bygget med temmelig stort Hoved, der for Handyrenes Vedkommende er prydet med kraftige, stærkt vindelsnoede Horn, medens Hundyrene enten ere hornløse eller forsynede med mindre og blot

simpelt buekrummede Horn. Uldbeklædningen er meget rigelig, strækker sig ofte ud over hele Ansigtet og helt ned paa Benene. Ulden er meget fin, stærkt kruset. Avlen af Merinosfaar var indtil Begyndelsen af 18. Aarh. indskrænket til Spanien, hvor der tidligere herskede meget strenge Udførselsforbud for Eksport af Merinosfaar, og hvor Adelen og Gejstligheden, som især ejede store Hjorder (af hvilke nogle bestod af indtil 50,000 Individer), vare og til Dels endnu ere priviligerede paa de mindre velhavende Landbrugeres Bekostning, hvilket har været en alvorlig Hemsko til Australien 1797 (fra Kaplandet), til Norge saa vidt vides i Begyndelsen af 19. Aarh. (1811 indførte »Selskabet for Norge's Vel« 8 spanske Vædere til Gudbrandsdalen). Navnlig fra Sachsen, Østerrig og Frankrig udførtes i Slutningen af 18. og Begyndelsen af 19. Aarh. Merinosfaar til de forskellige europæiske Lande, og disse F. benyttedes dels til Renavl, dels som Krydsningsmateriale med de stedlige Landracer. Et Land, som dog aldrig trods mangfoldige Forsøg har haft rigtigt Held med sig, hvad Merinosfaareavl angaar, er England; rimeligvis er det fugtige engelske

Fig. 6.

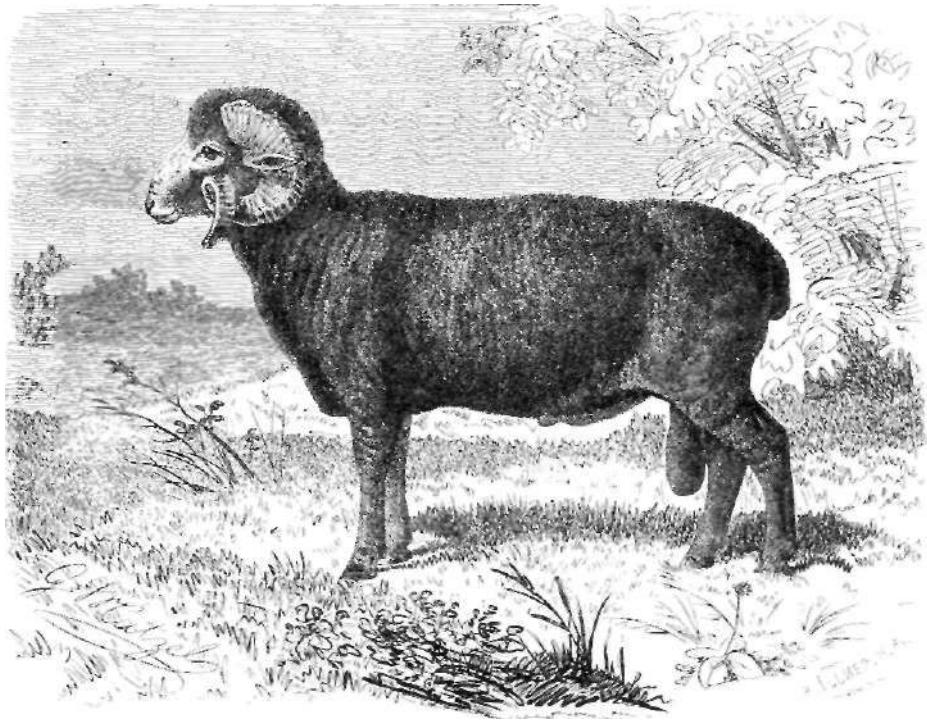

Merinosfaar (Elektoralfaar) (ca. 1/10 nat. St.).

for det spanske Landbrugs Udvikling. Indførsel af Merinosfaar til de andre europæiske Lande samt til Amerika og Australien har været af fremragende kulturhistorisk Betydning, og den Interesse, med hvilken man kastede sig over Avlen af spanske F. navnlig i enkelte Lande (saasom Sachsen, Østerrig og Frankrig), har haft stor Betydning for Husdyravlen i det hele taget; thi mange af de Erfaringer, man høstede i Faareavlen, aabnede Landmændenes Blik for adskillige vigtige Forhold baade paa Avlens og Plejens Omraade. Det Land, til hvilket det spanske F. først blev indført med Held, var Sverige (1723); derefter kom Sachsen (1765), Østerrig (1775) og Frankrig 1776 (resultatløse Importer til Frankrig i Slutningen af 17. og Begyndelsen af 18. Aarh.). Til Danmark indførtes Merinosfaaret første Gang 1780 (fra Sverige), til Kaplandet 1782, til Preussen 1786 (fra Østerrig, efter resultatløs Import 1748), Klima, som bevirker, at Uldhaarenes Krusning svinder, samt Englændernes Tilbøjelighed til at ernære deres Husdyr meget kraftig og rigelig, de væsentligste Aarsager til, at Avlen af spanske F. stadig er mislykket i England. — Efter Uldens særlige Karakter og til Dels efter F.'s forskellige Bygning skelner man inden for Merinosfaarene mellem Elektoral- (eller Escurial), Negretti- (eller Infantado-) og Kamuldsmerinosfaar. Elektoralfaaret er temmelig lille, af forholdsvis spinkel og kantet Bygning og med næsten glat Hud; dets Uld er overordentlig fin, men kort og meget rigelig forsynet med Fedtsved, som dog sædvanlig er af »godartet« Beskaffenhed (o: let opløselig, let flydende). Aarlig Uldmængde kun 0,7—1,2 Kg. Moderfaarenes Levendevægt kun 25—30 Kg. Elektoralfaareavlen er især dreven i Sachsen, men den var kun lønnende, da Uldprisen og navnlig Prisen paa den superfine Uld var høj. Elektoral-

faaret stiller store Fordringer i Henseende til Kødens Kvalitet, især til dens Æggehviderigdom, men fordrer ikke særlig store Kodermængder. — Negretti-Faaret er gennemgaaende kraftigere bygget end Elektoralfaaret, har en foldet Hud, som er nogenlunde rigt dækket af en Uld, der er noget længere

Fig. 7.

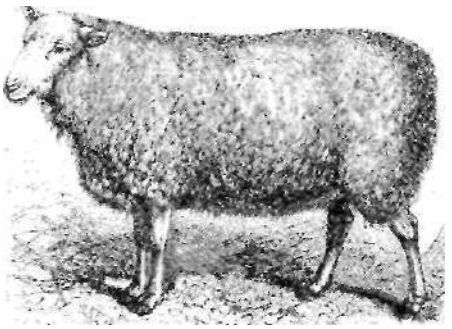

Dishley-Faar (ca. 1/20 nat. St.).

end, men knap saa fin som Elektoralfaarets. Aarlig Uldmængde 1—2½ Kg. Legemsvægt 30—40 Kg. Navnlig Østerrig var i sin Tid bekendt forsin Negretti-faareavl. — Kamuldsmerinosfaaret er repræsenteret af det franske og det tyske Kamuldsmerinosfaar; det franske er Rambouillet-F., hvis Uld atter

Fig. 8.

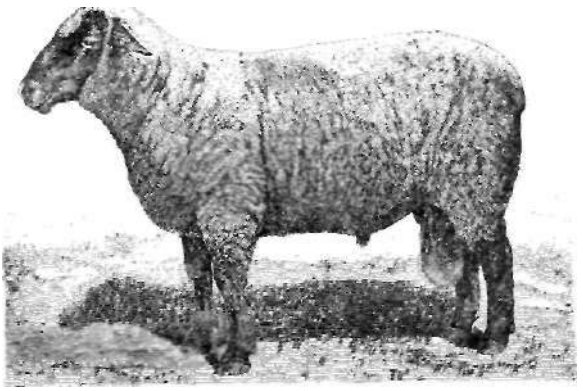

Hampshiredown-Væder (ca. 1/18 nat. St.).

er noget grovere og længere end Negretti-F.'s (over 6 Cm. lang); det overgaar ogsaa dette i Henseende til Størrelse, er kraftigere bygget og egner sig bedre til Fedning. Aarlig Uldmængde over 2 Kg. Legemsvægt 40—56 Kg. Det tyske Kamulds-merinosfaar (det mecklenburgske, Boldebuker) stammer fra Rambouillet-F., men er dog paa Grund af en mindre god Ernæring knap saa stort som dette. — En særlig Varietet eller Race, som er udgaaet fra Merinosfaaret og dannet i Nordfrankrig, er det saakaldte Mauchamp-F. (Navn efter Gaarden »Mauchamp« af *mauvais champs*, fordi Jordbundsforholdene der ere temmelig usle). Det er forskelligt fra de egentlige Merinosfaar ved at have en ca. 10 Cm. lang, glat, silkeglinsende Uld. Racens Dannelse paabegyndtes 1828 ved en silkeuldet Væder, der fødtes i en Mr. Graux's Hjord; og da Ejeren mente, at F. med en saadan lang, glat og forholdsvis fin Uld kunde faa Betydning og navnlig, at Ulden vilde egne sig særlig godt til Sjalsfabrikation, arbejdede han paa at faa dannet en Race med denne særlige Uldkarakter. Det lykkedes ogsaa i Løbet af en forholdsvis kort Aarrække; men Mauchamp-F. er dog aldrig kommet til at spille nogen fremragende Rolle, fordi man baade i Frankrig og i andre Lande samtidig med, at man udviklede F. mere og mere i Kødretning, opnaaede at faa produceret en Uld, der med tilstrækkelig Finhed forbandt en saa god Længde, at den egnede sig udmærket til Fabrikation af Kamgarn. I det hele taget har det meget finuldede Merinosfaar og navnlig det. der avles i Europa, nu saa godt som udspillet sin Rolle, dels fordi der fra Amerika og navnlig Australien nu til Europa importeres enorme Masser tilstrækkelig fin Karteuld, dels fordi man ved Maskinernes Fuldkommengørelse har opnaaet at kunne benytte ogsaa den grovere og længere Uld til Fremstilling af Klæde. — Af Faareracerne er der endnu tilbage at omtale de engelske. En stor Del af disse ere af blandet Herkomst, men fortjene dog at kaldes »Racer«, dels fordi de ere temmelig typiske, dels fordi de ret sikkert overføre deres Egenskaber til Afkommet, naar de krydses med andre Racer, hvilket netop meget hyppig sker. De engelske F. ere omtrent alle udviklede i Kødretning, D: man har i Avlen stadig foretrukket saadanne Individer, som i Henseende til Størrelse, Legemsbygning, Trivelighed og tidlig Modenhed frembyde de bedste Betingelser, naar Dyrene skulle fedes for at slagtes, og man har ved Ernæringens Rigelighed stadig søgt at udvikle disse Egenskaber. En gennemgaaende sluttet og fyldig, bred og dyb Krop med kort Ryg, langt Bovparti og langt Kryds, fine Lemmer, kort, fin Hals, lille, fint, sædvanlig hornløst Hoved samt en blød og løs Hud ere i Korthed sagt de Bygningstræk, som man har sat særlig Pris paa. Uldmængde og navnlig Uldfinhed har man stillet i 2. Række; men gennemgaaende er dog Ulden af god Længde, og skønt Kvaliteten ikke er af den bedste — der gives dog enkelte engelske Faareracer med ret fin Uld —, giver den engelske Faareuld Landmanden en særdeles god Indtægt. Man plejer at skelne mellem languldede og kortuldede. De languldede ere for største Delen Lavlands- eller Markfaar, og som den mest fremragende Repræsentant for disse maa Leicester-, New-Leicester- ell. Dishley-F. nævnes. Racens Dannelse skyldes den berømte Opdrætter Robert Bakewell (s. d.) fra Dishley Orange; siden 1755 arbejdede han paa den i Leicestershire hjemmehørende Races Forbedring, og de Principper, hvorefter han arbejdede, ere senere optagne af de fleste fremragende engelske Opdrættere. Dishley-F. (Fig. 7) er et som Køddyr betragtet, fortrinlig bygget,

triveligt og tidlig modent F., der er overordentlig meget benyttet til Produktion af Slagtedyr, navnlig ved Krydsning med Faar af Racer, der i Henseende til Trivelighed, tidlig Modenhed og god Form indtage et lavere Standpunkt. Desuden leverer det en ret rigelig Mængde (6 Kg. og derover) Uld, der er over 20 Cm. lang. Levendevægten er ca. 100 Kg., Slagtevægten 60—65 Kg. Ved Siden af de nævnte gode Egenskaber har Dishley-F.de mindre gode, at deter meget fordringsfuldt med Hensyn til Fodermængde samt hverken haardført eller særlig frugtbart. — Af andre languldede engelske F. skulle nævnes Cotswold-F., Lincoln-F. samt Romney-Marsh eller New-Kent og Border-Leicester-F. — alle ere de dog paavirkede af og forbedrede ved Krydsning med Dishley-F. — Den fornemste Plads blandt de kortuldede engelske F., de saakaldte Downs eller Højdefaar, indtager Southdown-F.; dette har en Legemsbygning, der i Henseende til »Kødform« magelig kan maale sig med Leicester-F.'s. Dets Uld er 8—10 Cm. lang og kruset; den aarlige Uldmængde er $1^1/_2$—3 Kg. Racens Grundlægger er Opdrætteren John Ellman fra Glynde Farm ved Lewes i Sussex; dens Dannelse skriver sig fra sidste Tredjedel af 18. Aarh. Efter Ellman's Død 1828 har bl. a. og især Jonas Webb fra Babraham ved Cambridge gjort sig fortjent ved Racens videre Udvikling. Af de øvrige kortuldede F. ere følgende navnlig bekendte: Shropshire-F. (dannet af det gamle Shropshire-F., Dorset-, Leicester- og Southdown-F.), Hampshiredown-F. (Fig. 8), der sandsynligvis er et Krydsningsprodukt af Southdown-, Berkshire- og Wiltshire-F., samt Oxfordshiredown-F. (af Hampshires eller Southdowns + Cotswolds), Suffolk-F., der ogsaa er paa virket af og beslægtet med Southdowns, og Cheviot-F., der er en selvstændig Race, som dog mange Steder er krydset med Dishley-F.; hvor det findes ublandet, har det lignende gode Egenskaber som det skotske Blackfaced-F., men er dog knap saa haardført som dette.

F.'s Avl og Pleje. Naar F. maa regnes som et af Jordbrugernes »trofasteste« og værdifuldeste Husdyr, saa er det navnlig, fordi det under tarvelige Jordbundsforhold med daarlige Græsgange og under vanskelige klimatiske eller besværlige Terrainforhold, kort sagt overalt, hvor Driften af Jorden frembyder større eller mindre Vanskeligheder og er, hvad man kalder ekstensiv, yder Landmanden store Tjenester paa Grund af sin Nøjsomhed og Haardførhed. Men ogsaa fordi F., hvor Driften er mere eller mindre rationel, intensiv, er i Stand til at omsætte ret betydelige Foderkvanta, bliver det at regne for et overordentlig nyttigt Husdyr, der tilmed er i høj Grad taknemligt for enhver Forbedring i Henseende til Fodring og Pleje. Medens under tarvelige eller vanskelige Forhold navnlig Uldfaaret yder megen Gavn, er under gunstige Dyrkningsforhold Kødfaaret eller Malkefaaret paa sin Plads. De Regler, hvorefter Faareavlen drives de forskellige Steder, veksle derfor ret betydelig. Udvalget af Avlsdyr foretages altsaa med forskellige Hensyn for Øje; men medens dette Udvalg nogle Steder er i højeste Grad omhyggeligt — ikke alene fordi man paa selve disse Steder sætter Pris paa at erholde en rigelig Produktmængde, men ogsaa fordi man der- I fra sælger Tillægsdyr, som ofte betales med ; ret høje Priser (indtil flere Tusinde Kroner) —, saa er der andre Steder, hvor man ved Udvalget af Avlsdyr kun i ringe Grad har Blikket rettet mod Individernes Formfuldendthed og harmoniske Bygning og alene' ser paa deres Produktionsevne, kun sætter Pris paa at avle Brugsdyr, der yde megen Mælk, Kød eller Uld; ved Køb af Tillægsdyr fra i de mere veldrevne Faarehold (Schæferier) vedligeholdes under disse Forhold den gode Ydeevne.

I Uldfaareavlen ønsker man nogle Steder en særlig fin Uld, der egner sig til Produktion af fint Klæde; der lægger man stor Vægt paa Uldtæthed i og Uldfinhed, medens man ser bort fra F.'s Størrelse og Værdi som Slagtedyr. Elektoral-, Elektoral-Negretti- og Negretti-F. egne sig fortrinlig under saadanne Forhold. Hvor man ønsker Kamuldsproduktion, ser man foruden paa Uldens Længde og til Dels dens Finhed tillige paa Dyrenes gode Bygning, og om de egne sig til at fedes. Der ere det franske og tyske Kamuldsfaar samt enkelte engelske Racer, saasom og navnlig Southdowns, paa deres Plads. Hvor man endelig lægger Hovedvægten paa Dyrenes Evne til ved Fedning hurtig at opnaa en betydelig Vægt, der ere de forskellige engelske Kødfaarracer fortrinsvis søgte, ligesom man ogsaa under saadanne Forhold meget almindelig driver Krydsningsavl mellem de lokale Racer (Landracerne) og de engelske Kødfaar.

Hvor Avlen drives nogenlunde rationelt, lader i man F. (baade Handyret, Væderen, og Hundyret, Moderfaaret) opnaa en Alder af $1^1/_2$—2 Aar, inden de anvendes som Tillægsdyr. Ganske unge (ca. I Aar gl.) Vædere kan man dog under visse Forhold (og navnlig naar man tidlig vil danne sig en nogenlunde begrundet Mening om deres Værdi som Avlsdyr) lade bedække 20—30 F.; fuldt udviklede Vædere betjene 80—100 Moderfaar i Løbet af ca. 3 Uger. Parringen er enten »fri Parring« o: Væderen gaar løs blandt de F., den skal bedække, eller »Parring af Haanden« o: Væderen og det enkelte brunstige F. bringes sammen; i saa Fald anvendes ofte en saakaldt »Prøveværder«, der ved at »gøre sig færdig« til Bedækning udpeger de brunstige F., men som ved et Forklæde er forhindret i at fuldføre Parringen. Hvor Avlen er vel ledet, sørger man ogsaa nøje for, at Væder og Moderfaar passe sammen i Henseende til de Egenskaber, der i det enkelte Tilfælde sættes Pris paa. Tager man ikke dette Hensyn, kaldes Parringen »vild«. — F. gaar drægtigt omtrent 5 Maaneder; tidlig modne Racer noget kortere end primitive, sildig modne Racer (se Drægtighed). I de fleste Tilfælde sker Parringen paa et saadant Tidspunkt, at Fødselen (Læmningen) kan finde Sted om Foraaret (Marts—April); men der er intet i Vejen for at lade F. læmme i flere Hold, altsaa ogsaa paa andre Tider af Aaret; man taler derfor ogsaa om Foraars-, Sommer-, Efteraars- og Vinterlæmning, og i det hele ere de lokale Forhold og de til Dels af disse afhængige Konjunkturer bestemmende Faktorer i saa Henseende.

Opdrættet af Lammene (der, efter som de ere af Han- eller Hunkøn, kaldes henholdsvis Væder- og Gimmerlam) frembyder ingen særlige Vanskeligheder, navnlig ikke naar F. læmme paa en Tid af Aaret, da Græsvæksten er rigelig. Fravænningen finder Sted, naar Lammene ere 3

å 4 Maanedcr, men allerede længe forinden (naar de ere 2—3 Uger gl.) kunne de unge Dyr optage fast Føde, saasom Græs og lidt fint Hø, og skønt Mælken er det, som fremmer Udviklingen bedst, vil et Tilskud af Kraftfoder som Klid og Hørfrøkager samt Roer bidrage til at fremskynde Væksten. Efter Fravænningen fodres Lammene med Græs, Hø, Kraftfoder og Roer m. m., men man maa være varsom ved Overgang fra et Foder til et andet og navnlig ved Overgang fra Græs til Staldfoder og omvendt. Ligeledes maa man skærme baade de unge og de ældre Dyr mod Fugtighed. Væderlam, der skulle fedes, kastreres, naar de ere 1—3 Uger, medmindre de skulle sælges som Slagtelam i Løbet af Sommeren. (Kastrerede Vædere kaldes Beder). Almindeligvis afhugges ved samme Tid Halen af Lammene (og især af Gimmerlammene), for at den lange Hale ikke skal tilsmudse Pelsen.

Hvor man lægger sig efter Produktion af Tillægsdyr og i det hele taget, hvor Avlen ledes med Omhu, benyttes Mærkning af Lam og F., enten alm. Øremærkning o: Huller og Udsnit i Ørerne ved Hjælp af en alm. Mærketang eller Tatovering i Øret ved Hjælp af en særlig med Pigge forsynet Tatoverstang. Ligeledes fører man under saadanne Forhold en Stambog over alle Tillægsdyrene.

Aldersbedømmelse. Ved Indkøb af Avlsdyr er det af Betydning at kende disses Alder; denne bedømmer man ved at undersøge Tænderne og navnlig yde Frembrud og Skifte af disse en nogenlunde god Vejledning i saa Henseende, saaledes som efterfølgende Tabel viser. De i Tabellen værende mindre Tal betyde Mælketænder (Fortænderne, der i et Antal af 8 kun findes i Undermunden, samt de 3 forreste Kindtænder i alle 4 Kæbehalvdele). De fede Tal ere dels Erstatningstænderne, som afløse Mælketænderne, dels de Tænder, som aldrig skiftes (de 3 bageste Kindtænder i alle 4 Kæbehalvdele).

Det bør tilføjes, at F. af tidlig modne Racer skifte deres Tænder $^1/_4$—$^1/_2$ Aar tidligere end F. af primitive Racer.

	Fortænder.				Kindtænder.						
Der findes i 1. Periode (Mælketandsperioden):	Centralfortænder.	Sidefortænder.	Yderfortænder.	Kindtænder. 1. Par.	2. Par.	3. Par.	Kindtænder. 1. Par.	Kindtænder. 2. Par.	Kindtænder. 3. Par.	I alt.
Ved Fødselen	2			»	4	4	4			»	14
Ved 1—2 Ugers Alder	2	2	»	»	4	4	4			»	16
— 2-3 — —	2	2	2	»	4	4	4			>	18
— 3—4 — —	2	2	2	2	4	4	4	»	»	»	20
i 2. Periode. (Tandskifteperioden)											
Ved Aars Alder	2	2	2	2	4	4	4	4		»	24
	2	2	2	2	4	4	4	4	4	»	28
— 1—$1^1/_3$ — —	**2**	2	2	2	4	4	4	4	4	>	28
— $1^1/_2$ — —	**2**	2	2	2	4	4	4	4	4	4	32
— $1^1/_2$—2 — —	**2**	2	2	2	4	4	4	4	4	4	32
— $2^1/_4$—$2^3/_4$— —	**2**	**2**	**2**	2	4	**4**	**4**	**4**	**4**	4	32
— 3—$3^1/_4$ — —	**2**	**2**	**2**	**2**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	4	32

Tabellen viser, at alle Mælketænderne bryde frem i Løbet af I. Maaned efter Fødselen, at de 4 Par Mælkefortænder skiftes henholdsvis ved 1—$1^1/_3$, $1^1/_2$—2, $2^1/_4$—$2^3/_4$ °S 3—$3^1/_4$ Aars Alderen, at de 3 Mælkekindtænder skiftes, naar Dyret er $1^1/_2$—2 Aar, og at de 3 bageste Kindtænder bryde frem, naar det or henholdsvis 3, 9 og 18 Maaneder.

Hvad angaar F.'s Ernæring, da gælder det — hvis Avlen skal være lønnende, og hvor Forholdene ere saaledes, at man ikke nødes til at lade Dyrene selv opsøge deres Føde hele Aaret rundt — om at fodre nogenlunde rigelig og ensartet til enhver Aarstid. For Ungfaarenes Vedkommende ere Afbrydelser i Henseende til Ernæringens Ensartethed — hvad man kalder »Spring i Ernæringen« — særlig uheldige, og saa længe Dyrene vokse, bør man ogsaa særlig sørge for at fodre rigelig og kraftig. Emil Wolff opstiller følgende Fodernormer for unge, voksende F. pr. Dag. og pr. 1000 Kg. Legemsvægt.

Alder i Maaneder.	Gennemsnitsvægt.	Organiske Substanser.	Fordøjelige Stoffer. Æggehvide.	Fedt.	Æggehvide.	Næringsstofforhold.
	Kg.	Gr.	Gr.	Gr.	Gr.	
5 - 6	28,0	28,0	3.2	15,6	0,8	: 5,5
6— 8	33,5	25.0	2,7	13,8	°.6	: 5,5
8—11	37,5	23,0	2,1	11,4	°.5	: 6,0
11—15	41,0	22,5	1,7	10,0	0,4	: 7.0
15—20	42,5	22,0	1,4	10,4	0.3	: 8,0

Fodermængden og Fødens Rigdom paa de forskellige Næringsstoffer maa, naar Talen er om udvoksede Dyr, veksle noget, efter som man har at gøre med Uldfaar eller Kødfaar, og efter som det gælder om blot at vedligeholde en jævn god Foderstand eller om at faa Dyret fedt. Følgende Tabeller kunne i saa Henseende tjene til Vejledning.

1) Elektoralfaar (Moderfaar af 30—40 Kg. Levendevægt).

	Kg pr.Dag	Kg.	Kg.	
Moderfaar	1,0		0.435	1 : 5,1
Tillægsvædere	1,25		0,600	1 : 5,0
Beder	0,		0,425	1 : 6,,

2) Negretti- og Rambouillet-F. (Moderfaar af 45—60 Kg. Levendevægt).

Moderfaar	1,135	0.11	0,88	1 : 5,3
Tillægsvædere	1,465	0.15	°.80	1 : 5,3
Beder	1,100	°>07	0.44	I : 6,3

3) Kødfaar (Moderfaar af 50- -60 Kg. Levende-røegt).

Moderfaar	1,25	0,13	0.6-	1 : 5,0
Tillægsvædere ..	1,675	0,175	0,89	

4) Fedefaar.

Elektoralfaar . . .	1,5	0,15	0,65	1 : 4,3
Negretti- ogRambouillet-F. . . .	1,725	0,20	0,845	1 : 4,2
Kødfaar	1,85	0,9=	0,90	

Ved Fedning af F., som kan tilendebringes i Løbet af $2^1/_2$—3 Maaneder, kan man gøre Regning paa en daglig Tilvækst af 0,08—0,13 Kg. — Med Hensyn til Valg af Foderstoffer da frembyder dette ingen særlig Vanskelighed: Græs om Sommeren og Hø samt til Dels Halm (navnlig Bælgsædshalm) om Vinteren udgøre F.'s vigtigste Fødemidler, og af Græsgangenes og Høets Godhed og Rigelighed afhænger Faareavlens Rentabilitet først og fremmest; men ved Siden af disse mest naturlige og alsidige Næringsmidler anvender man med Fordel om Vinteren Roer og Roeaffald samt forskellig Slags Kraftfoder, saasom Bælgsæd (navnlig Ærter og Bønner), Havre, Hørfrøkager, Bomuldsfrøkager og Hampefrøkager. Et passende Vinterfoder for Moderfaar er $^3/_4$ Kg. Hø og 3—4 Kg. Rodfrugter; samme Foderblanding kan anvendes til halvaars Lam, men disse bør desuden have $^1/_8$—$^1/_4$ Kg. Kraftfoder, hvilket man ogsaa bør give Moderfaarene fra nogen Tid før Læmningen; efter denne bør Kraftfodermængden til de diegivende Faar efterhaanden forøges til $^1/_2$ Kg.

Man bør fremdeles til enhver Tid sørge for, at F. kan faa sundt og rent, helst køligt Drikkevand; det bør vandes mindst 1 og helst 2 å 3 Gange daglig. Desuden er det vigtigt at give F. Lejlighed til at optage Salt ved Ophængning af Saltsten i Stalden. Denne maa være rummelig og vel ventileret, ikke for varm samt godt strøet. Der maa ikke findes Splinter, Søm og skarpe Fremragninger, som F. kan saare sig paa, eller hvorpaa der kan afrives Uld o. s. fr. Til et fuldvoksent F. fordres en Plads af ca. 2 □M. Gulvflade; til drægtige og diegivende F. maa Pladsen være endnu rigeligere.

Naar F. er paa Græs, og det er en større Hjord, maa Dyrene græsse frit (Løsdrift); de maa da vogtes med Omhu af en Faarepasser (Schæfer), som assisteres af en veldresseret Vogterhund (Faarehund). Er Talen om Kødfaar, der ikke ere vante til at græsse frit, maa der hegnes for dem ved Grøfter eller Staaltraadshegn.

Klovplejen. Da F.'s Klove let angribes af Sygdomme, bør de passes omhyggelig, og navnlig maa man skærme dem mod megen Fugtighed. Saa snart et F. halter, maa Klovene efterses, Klovspalten maa renses med Karbolvand og pensles med Blaastensopløsning. I England bruger man at lade hele Flokken passere et Bassin, i hvilket der er en desinficerende Opløsning (ofte Arsenikbad), der staar saa højt, at netop Klovene vædes.

Hudplejen. Nogen direkte Hudpleje underkastes F. ikke, men man maa ved alle til Raadighed staaende Midler (tætte Staldlofte, praktisk indrettede og anbragte Høhække, rigelig Strøelse, Undgaaen af megen Fugtighed o. s. v.) søge at forhindre, at Ulden forurenes. Som Middel mod Utøj kan man anvende Glycerinbad efter tilendebragt Klipning.

Klipningen finder for languldede F.'s (Kødfaar) Vedkommende Sted 2 Gange aarlig, i Maj og September; Uldfaar klippes sædvanlig kun 1 Gang om Aaret, og da paa den varme Aarstid. Sædvanlig klippes F. først efter at være vadskede. Vadskningen sker enten i dertil indrettede Kar eller i Vandløb o. 1. St. Vandet maa være rent og blødt; hvis det ikke er det af Naturen, maa der tilsættes noget Soda eller grøn Sæbe, eller man benytter særlige Uldvadskemidler, saasom Saponin, Gipsurt, Kvillajabark eller Roden af Pragtstjerne m. m. Efter Vadskningen maa F. skærmes mod Træk og Solhede, indtil de blive tørre — altsaa slippes ind i en rummelig, velstrøet Stald. Naar Pelsen er tør, hvilket efter Forholdene varer $1^1/_2$—4 Døgn, afklippes den enten ved Hjælp af almindelige Uldsakse eller ved Klippemaskine. Det gælder imidlertid i alle Tilfælde om, at Ulden bliver afklippet ved eet Snit ganske tæt ved Huden, uden at denne saares, samt at sørge for, at Pelsen efter Klipningen danner et sammenhængende Hele. Efter Afklipningen sorteres Ulden og pakkes derpaa i Sække, idet man dog undertiden i Forvejen (af Hensyn til Udvalget af Avlsdyr) har vejet Pelsen af enkelte Dyr.

De hos F. almindeligst forekommende og farligste Sygdomme ere følgende: Miltbrand, Faarekopper, Skab, Klovesyge, forskellige Indvoldsorm, ondartet Gulsot (Lupinose), smitsom Lungebetændelse og Kastning, Blegsot, Benblødhed og Lammelamhed. (Litt.: Fitzinger, »Ueber die Rassen des zahmen Schafes« [Wien 1859—60]; Mentzel, »Handbuch der rationellen Schafzucht« [3. Opl., Berlin 1892]; Neitzschiitz, »Studien zur Entwickelungsgeschichte des Schafs« [Danzig 1873—76]; May, »Das Schaf« [2 Bd., Breslau 1868]; Bohm, »Die Schafzucht« [2 Bd., Berlin 1883]; Nathusius-Hundisbury, »Vorträge über Schafzucht« [Berlin 1880]; Nathusius-Konigsborn, »Das Wollhaar des Schafs« [Berlin 1866]; Witt, »Die englischen Heidenschafrassen« [Leipzig 1886]; Prosch, »Faarets Avl og Pleje« [Kbhvn. 1885]; Sanson, *Traité d'Zootechnie* [5Bd., Paris 1886]; Schumann, »Fåreavl og Landbovilkår i Norges Kystland« [Bergen 1874]; samme, »Fårehold i Norge« [Lærdal 1885]; »Landmandsbogen«, udg. af Westermann og Goldschmidt [2. Bd., Kbhvn. 1895]). *H. G.*

Faarbøte, i nordisk Mytologi en Jætte, Fader til Loke (betyder »den slemt stødende«; vel oprindelig et Navn paa Stormen). *A. O.*

Faarebremser se Bremser.

Faareflue d. s. s. Faaretæge.

Faareflynder (*Distomum hepaticum*), en bred og flad, flynderlignende Ikte-Art, som lever i Galdegangene hos Hornkvæget, navnlig hos Faaret og Geden, og kan opnaa den for en Ikte betydelige Længde af indtil 25—28 Mm. Huden er overalt forsynet med talrige, meget smaa skælformede Pigge, som vende Spidsen bagtil og saaledes forhindre en Tilbagegliden under Bevægelsen i Galdegangene, af hvis Epitel og Blod (ikke af Galde) delte Dyr ernærer sig. Ligesom de øvrige Arter af Slægten *Distomum* er F. forsynet med 2 Sugeskaale, af hvilke den forreste tjener som Mundaabning. Den anden, som er lidt større, har sin Plads ikke langt bag ved den første, og imellem begge findes Kønsaabningen. Det mellem de to

Sugeskaale liggende Parti danner en forreste smallere, fra det øvrige Legeme noget afsat, tungeformet Del. Efter et lille muskuløst Svælg deler Tarmkanalen sig i to Grene, som løbe lige til Legemets Bagende, og af hvilke enhver paa sin ydre Side er forsynet med en Række dendritisk grenede Sideforlængelser. Med Hensyn til de øvrige Organsystemers Forhold henvises til Ikter. Hvert af de talrige Æg indeholder et lille kegleformet Foster, hvis bredere Forende i Midten er forsynet med et afrundet Fremspring. I Dyrets forreste Del findes et Par linsebærende Øjne, og den af store sekskantede Celler bestaaende Hud er besat med lange Fimrehaar, ved hvis Hjælp disse Smaavæsener svømme livlig om i Vandet efter at have forladt de med et Laag forsynede Æg. Betingelsen for, at et saadant Foster skal kunne udvikle sig til en F., er, at det træffer

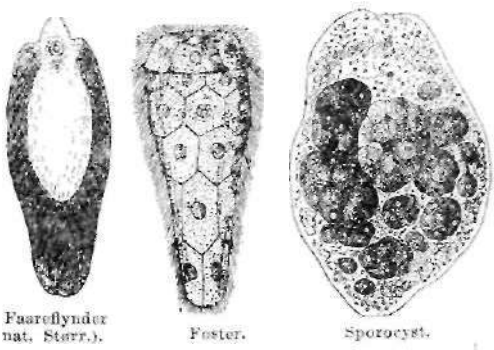

Faareflynder nat. Størr.). Foster. Sporocyst.

paa en lille Mosesnegl *Limnaeus minutus.* Ved Hjælp af Forendens før omtalte afrundede Fremspring, som kan forlænges stærkt, fæste disse Fostre sig til Sneglens fri Overflade og afkaste efter Tilhæftningen den fimreklædte Hud, hvorved de faa en mere plump afrundet Form. De forsøge nu ved Borebevægelser, der ytre sig som kraftige Sammentrækninger og Udvidelser, at gennembryde Sneglens ydre Overflade, hvilke Bestræbelser i Reglen kun lykkes for dem, der have fæstet sig i Partiet omkring Lungehulen, idet det omgivende Dække her er af en blødere Beskaffenhed. Paa andre Steder, f. Eks. paa Foden, lykkes Angrebet ikke, og efter en Række frugtesløse Forsøg synke Fostrene udmattede til Bunds. Efter at være komne til Ro i Sneglens Indre undergaa de en Del Forandringer. Øjnene forsvinde, og hele Dyret, der efterhaanden bliver mere og mere uformeligt, tiltager betydelig i Størrelse. Delte tiltagende Omfang skyldes hovedsagelig den stærke Vækst og Formering af et Antal i Dyret indeholdte Cellegrupper eller Kim, der ere at betragte som ikke forbrugte Rester af Æggets Dannelsesmasse, og som derfor allerede ses i det fritsvømmende Foster. Dette er nu blevet til en »Sporocyst«, den første Ammegeneration, inden i hvilken de nys nævnte Kim udvikle sig til den næste Generation af Ammer, de saakaldte Redier, som naa en betydelig højere Udvikling. Legemet bestaar her af tre forskellige Afsnit, et forreste hovedlignende, forsynet med en Mund, der fører ind i en sækformet Tarmkanal, et mellemste kroplignende, der bagtil ender med 2 korte lemmeagtige Fremspring, og en kort halelignende Del. Naar de have naaet deres fulde Udvikling, gennembryde de Moderdyrets Kropvæg og krybe livlig omkring i Sneglens Krophule. Under denne Bevægelse, der foregaar ved Udstrækning og Sammentrækning af Kroppen, benyttes Munden som et Slags Sugeskive, medens de lemmeagtige Fremspring tjene til at forhindre en Tilbagegliden. I Reglen havne de i Leveren, som er deres Yndlingsopholdssted, og af hvis Masse de ernære sig. Ligesom hos første Ammekuld er der ogsaa hos disse opsparet en af Cellegrupper bestaaende Dannelsesmasse, hvorfra et nyt Kuld tager sit Udspring. Efterhaanden som disse ny Individer tiltage i Tal og Størrelse, foregaar der en Forandring i Rediernes Form. Det før saa slanke Legeme bliver tykt og plumpt, Tarmkanalen forkortes, og Bevægeligheden indskrænkes mere og mere. Det ny Kuld, som danner sig inden i

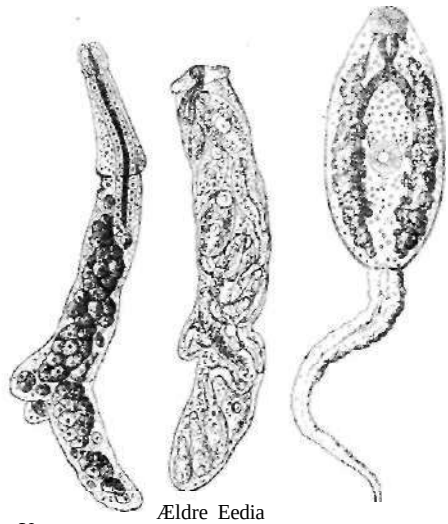

Yngre Redia. Ældre Eedia med Cercarier. *Cercarie* (Haleikte).

Redierne, og som sluttelig forlader disse, ikke ved Gennembrydning af Kropvæggen, men gennem en særegen Fødselsaabning, der har sin Plads lige bag den hovedlignende Del, er de saakaldte Cercarier eller Haleikter. En saadan ligner ganske en lille Ikte, men er forsynet med en lang Svømmehale, der giver den en vis Lighed med en Haletudse. Tarmen har den hos Slægten *Distomum* almindeligste Form, idet de to Grene ikke ere forsynede med de dendritisk grenede Sideforlængelser, der findes hos den voksne F. Fra denne afviger den ogsaa ved, at den anden Sugeskaal har sin Plads omtrent i Legemets Midte. Langs hver af Bugens Siderande løber et lappet Længdebælte, bestaaende af talrige Kirtelceller. Efter at have forladt Moderdyret og Sneglen tilbringe disse Cercarier nogen Tid fritsvømmende i Vandet og indkapsle sig dernæst paa Græs og andre Planter, idet de nys nævnte Kirtelceller tjene til at danne et kridhvidt Hylster omkring Dyret. Bringes de nu med Planterne ned i et Dyrs Tarmkanal, opløses Cysten, og den lille Ikte vandrer gennem Tyndtarmen ind i Galdegangene, i hvilke den i Løbet af 5—6 Uger naar sin fulde Udvikling. Naar denne Snylter optræder i større Tal, vil dens

Indtrængen i Galdegangene og derfra ofte ind i selve Levermassen fremkalde en Tilstand, der i Reglen ender med Døden. Galdegangene betændes, udvides, og deres Blodkar sammentrykkes. Derved opstaar forskellige sygelige Tilstande i Leveren, som dels svinder ind og dels fyldes med haarde Ophobninger. Endelig bliver selve Galden sygelig forandret og ude af Stand til at opfylde sin Bestemmelse. Følgen deraf er, at Dyrets Ernæring lider. Det taber Appetit og Kræfter, Føden bliver ikke tilstrækkelig fordøjet, Haarene falde af, og der danner sig Vandsamlinger i Bughule og Lunger. Vi skulle her blot nævne nogle Tal til Oplysning om, hvilke betydelige Tab denne Snylter kan forvolde. For Aaret 1830 blev saaledes Tabet af Faar i England beregnet til $1^1/_2$ Mill. Stkr., hvilket svarer til et Formuetab af 72 Mill. Kr. I Omegnen af Aries omkom 1812 300,000 Faar og i Montpellier 90,000. I de sydlige Provinser af Buenos Ayres blev Tabet af Faar 1882 beregnet til 1 Mill. Stkr. F. er næsten udbredt over hele Jorden, idet den foruden i alle Europa's Lande er funden i Ægypten, Indien, Australien og Amerika. Foruden hos Hornkvæget er den funden hos et stort Antal andre Pattedyr, saaledes hos Hest, Elefant, Svin, Hare o. s. v. Ogsaa hos Mennesket er den funden et Antal Gange, men i Reglen i meget ringe Tal, hvorfor den i de fleste Tilfælde kun har kunnet fremkalde et kortvarigt Ildebefindende. Den turde da være overført med saadanne Plantestoffer, som nydes i raa Tilstand, f. Eks. Brøndkarse, Salat o. l.

Som del fremgaar af den foran givne Fremstilling af F.'s Livshistorie, kunne de med Faarets Udtømmelser udførte Æg kun udvikle sig, naar Bunden er tilstrækkelig fugtig, og det har da ogsaa vist sig, at denne Sygdom optræder stærkest efter regnfulde Sommere. Man bør derfor saa vidt muligt undgaa at lade Faarene græsse paa fugtige Enge. Som et Middel til at bekæmpe F. er det blevet anbefalet at bestrø en saadan Eng med Salt eller ulæsket Kalk, da disse Stoffer dræbe den spæde Yngel. Ligeledes skal det være heldigt at give Faaret Salt at æde, da dette Stof synes at hemme Udviklingen af de med Foderet optagne indkapslede F. Endelig bør naturligvis Leveren af de flyndersyge Faar og om muligt deres Udtømmelser tilintetgøres. *M. L.*

Faarehund se Hunderacer.

Faarekopper se Kopper.

Faarekvæse se Drejesyge.

Faarekyllinger (*Gryllidae*) ere den ene af de Familier, hvori *Orthoptera genuina* anddeles; den er let kendelig fra de øvrige Orthopter-Familier paa, at Vingerne i Hvilen ligge fladt udbredte paa Ryggen, paa de lange Følehorn og paa, at Hunnerne i Alm. ere udstyrede med en lang Læggebraad. Det er korte, plumpe Dyr med stort, tykt Hoved og kraftigt, undertiden særdeles stærkt udviklet Forbryst. Overlæben er kredsrund og mangler Udsnit; Mandiblerne, der ende med en hagelignende Spids, bære en Del korte Tænder paa Inderranden, og 2. Kæbepars ydre Flige ere i Alm. brede og flade, dækkende de indre. Forvingerne ere altid langt kortere end Bagvingerne, og Benene ende

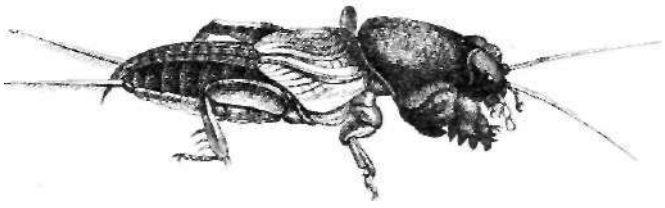

Jordkræbs.

med 3-leddede Fødder; I. Benpar er ofte uddannet som mægtige Graveben, og ikke sjælden optræder 3. Benpar som kraftige Springben. Hannerne frembringe meget høje, svirrende Toner ved at gnide Forvingerne mod hinanden; højre Vingedækkes anden Tværaare er nemlig udstyret med en takket Ribbe paa Undersiden, medens venstres paa Oversiden er forsynet med fremspringende, glatte Ribber, og ved at disse Ribber gnide mod hverandre, fremkaldes Toner. Under Parringen hæfter Hannen, paa hvis Ryg Hunnen sidder, en kolbeformet Spermatose fast nær Hunnens Kønsaabning.

F. leve næsten alle mere eller mindre i Jorden, hvor de grave deres Huller og Gange, hovedsagelig, men dog ikke udelukkende levende af Planterødder. Familien tæller navnlig i Sydeuropa og i Troperne et meget betydeligt Antal Arter, der næsten alle udmærke sig ved en gulbrun Farve, betydelig Størrelse og for de tropiske Formers Vedkommende ofte ved et højst besynderligt Udseende. I Danmark forekomme 3 Arter: *Gryllus campestris* og *domesticus* (Mark- og Husfaarekyllingen) samt *Gryllotalpa campestris* (Jordkræbsen), af hvilke den sidste kun undtagelsesvis og rimeligvis kun som indført træffes i Norge. Markfaarekyllingen er en overalt forekommende Form, hvis høje, skingrende Toner ere velbekendte om Sommeraftnerne. Den er et ret uskadeligt Dyr, da den opholder sig paa tørre, sandede Jorder, paa hvilke der vanskelig lader sig noget dyrke. Ikke mindre velbekendt er den i Bagerier, gamle Bygninger etc. overalt hyppige Husfaarekylling, der er noget mindre end foregaaende og hører til de mere uskadelige Husinsekter.

Med langt mindre venlige Øjne ser man derimod paa Jordkræbsen og dens Færd. Dette store, nøddebrune Insekt med det mægtige Forbryst og de udmærkede Gravepoter er nemlig et overalt i Marker og Haver særdeles skadeligt Dyr, som ved at afbide Planternes Rødder navnlig i Parkanlæg kan foraarsage særdeles betydelig Skade. Angivelser om, at Jordkræbsen særlig skulde gennemrode Jorden for Regnormenes Skyld, ere næppe rigtige. De flyve kun i Parringstidens Sommernætter nu og da i korte Sæt over Jorden, men tilbringe i øvrigt næsten hele deres Liv i denne. Efter Parringen anlægger Hunnen en knap nævestor Rede, tæt under Jordoverfladen, glatter Væggene og forsyner den med flere Udførselsgange. I Reden lægger den derpaa 2—300 Æg, og 3 Uger efter komme Larverne, der meget ligne de ud-

voksne Dyr, frem. Disse skifte Hud 4 Gange og overvintre i 3. Hudskifte; det udvoksne Dyr kommer frem i Maj og siges at dø nogen Tid efter Æglægningen.

I større Parkanlæg ser man tit Jordkræbsens ødelæggende Færd ved de store gule Pletter, man hyppig iagttager i Græsplænerne; dette skyldes de Steder, hvor Dyret har af bidt Græsrødderne; paa slige Steder vil man ved at grave ofte støde paa Rederne; hvor Jordkræbsen optræder særlig forulempende, er netop Ødelæggelsen af disse Reder med deres talrige Yngel et af de bedste Midler til at faa Bugt med Dyret. *C W.-L.*

Faareleger (*Armeria* Willd.), Slægt af Hindebægerfamilien, fleraarige Urter med smalle Blade og en af Svikler sammensat hovedformet Blomsterstand, der ved Grunden omgives af hindeagtige Dækblade; disse have nedadrettede Forlængelser, der som en Skede slutte om den interkalære Vækstzone. Kronen, hvis Farve ofte er rosenrød, har næsten fri Flige; Frugten aabner sig ringformet ved Grunden. Omtrent 50 Arter. Almindelig F., Engelskgræs, norsk Strandrællik (*A. vulgaris* Willd.) danner bladrige Tuer, bliver 5—30 Cm. høj og har røde, sjældnere hvide Blomster. Den vokser almindelig i Danmark og Norge paa Strandbakker; Varieteten *maritima* Willd. har lavere, tykkere og dunhaaret Stængel. Den dyrkes undertiden i Haver som Indfatning af Bede. *A. M.*

Faaremaaned se April.

Faareracer se Faar.

Faaresyge, *Parotitis epidemica*, er en epidemisk optrædende Betændelse af Ørespytkirtlen (*Parotis*). Den er almindelig, men ikke meget hyppig, og dens epidemiske Optræden naar sjælden en større Udstrækning. Den angriber især Børn og unge Mennesker, er meget smitsom, overføres sandsynligvis ved direkte Berøring og antages at være en Infektionssygdom, men dens bakterielle Oprindelse er endnu ikke endelig fastslaaet. Dens Inkubationstid er omtrent 14 Dage, og forud for den egentlige Affektion gaa et Par Dages Prodromer, bestaaende i let Feber og almindeligt Ildebefindende. Derpaa viser sig Svulst af Ørespytkirtlen som en Hævelse neden for og foran Øret, først paa den ene Side, kort efter i Reglen ogsaa paa den anden. Hævelsen kan blive ret betydelig, og den dobbeltsidige Svulst giver den paagældende Patient et ejendommeligt Udseende, hvoraf dens forskellige Navne (Tyskerne kalde den *Mumps*, *Ziegenpeter* eller *Bauernwetzel*). Efter en 8—14 Dages Forløb taber Hævelsen sig atter. Betændelsen gaar aldrig i Suppuration, og Sygdommen efterlader i Reglen ingen Følger. Medens den staar paa, kan der ofte være stærk Feber og betydeligt Ildebefindende. Hos mandlige Individer optræde undertiden samtidig Svulst af den ene Testikel (sjælden af dem begge). Sygdommen fordrer ingen særlig Behandling ud over Sengeleje ved stærk Feber. Den smertefulde Hævelse lindres ofte ved Indgnidning med Olie og Salver. *A. F.*

Faaretæge, en til Pupiparernes Underorden hørende vingeløs Flue med bredt fladt Hoved, fremspringende Øjne og en meget lang, ejendommelig formet Snabel. Fluen lever som Blodsuger paa Faaret, i hvis tykke Pels den skjuler sig; den findes særlig paa Ryggen, Nakken, om Ørerne, altsaa Steder, hvor Dyret vanskelig kan komme til at klø sig. Sammesteds findes ogsaa talrige, temmelig store Coconer fastsiddende til Haarene. De udvoksne Dyr vandre undertiden fra Moderdyret over paa Lammene og kunne, naar de her optræde i større Mængde, fremkalde betydelige Lidelser. *C. W.-L.*

Faareuld se Uld.

Faarevejle, Hovedgaard paa Langeland, 2 Km. S. f. Rudkjøbing paa en Halvø, oprindelig 0, paa Vestkysten. F. har tilhørt Mænd af Slægterne Brock, Hardenberg, Qvitzov og Rønnov. Anna Rønnov bragte F. til Erik Hardenberg (død 1604), Rigsraad, der 1583 lod den stærkt befæste. Under Svenskekrigen 1643—45 underhandlede Christian IV med den daværende Ejer, Jørgen Marsvin, om at modernisere dens Befæstning. F. har hyppig skiftet Ejere og tilhørte 1822—26 Statskassen. Den har flere Gange været hjemsøgt af Ildsvaade, Ladebygningerne 1833 og 1851 og den 1868 i Christian IV's Stil opførte Hovedbygning allerede 1870. *B.L.*

Fårö, en lille 0 (ca. 9,5 □Km.) i Østersøen ved Nordspidsen af den svenske 0 Gotland, hvorfra den skilles ved Fåro-Sund. Paa den nordlige Kyst af Øen findes en Flyvesandstrækning, Ullahall. Fåro-Sund er en af de bedste Havne i Østersøen og er forsvaret af Fæstningsværker. * *H. W.*

Faassen [fa!-], Pieter Jacobus (eller Rosier F., som han skriver sig), nederlandsk Skuespiller, er født 9. Septbr. 1833 i Haag; han betraadte meget tidlig Scenen og erhvervede sig hurtig, særlig under et 7-aarigt Engagement (1854—61) ved »Teater der Gebruder van Lier« i Amsterdam, et betydeligt Navn som Skuespiller. F. har skrevet ikke faa Teaterstykker, der udmærke sig ved vel trufne Karaktertegninger. *A. A.*

Faavne, den »Orm« o: Slange, som efter nordiske og tyske Heltesagn Sigurd Sigmundsøn dræbte, hvorved han fik Tilnavnet Faavnesbane. *A.O.*

Faba se Vikke.

Fabel (lat. *fabula*) betegner i videre Forstand Genstanden, Stoffet, Indholdet, Handlingen i den handlingsfremstillende, episke og dramatiske, Digtning. Et Dramas Handling kan være frit opfunden, historisk eller tagen af Noveller og Romaner; men det er ikke Stoffet, der giver Digtet dets Betydning. Idet Digteren indblæser det den dramatiske Aand og støber det i Dramaets Form, fremtræder det, som det kan ses ved en Betragtning af Shakespeare og hans Kilder, som et nyt, selvstændigt og originalt Værk. Smlg. Fabeldigtning. *Cl. TV.*

Fabeldigtning, Fabelen i snævrere Forstand, er en egen Art af den episke Digtning, der hører med til Menneskehedens urgamle Poesi, og med Rod i den almindelige Naturbesjæling og særlig motiveret ved Analogien mellem det menneskelige og det dyriske Sjæleliv har ført til Dannelsen af en Række sjælfulde Overleveringer eller Sagn, der er Grundlaget for Dyrefabelen, den i poetisk Henseende eneste ægte Fabel. Om dennes Udvikling se Dyresagn. Det ejendommelige for denne episke Digtning er, at den i Fortællingens Form giver os et Handlingsbillede, hvis Særkende er, at de handlende Personer ere Dyr. Dyrene fremstilles, som om de vare i Besiddelse af menneskelig Fornuft og indviede i alle vore Sædvaner og Livstilstande, saa deres Opførsel synes os ganske natur-

lig, men de fremstilles tillige saaledes — ved at Dyresagnene lægge Eftertrykket paa det naivt selviske, fiffige o. s. v. — at deres ejendommelige dyriske Natur gør sig gældende. Dyrefabelens poetiske Virkning ligger i Glæden ved det naive Livsbillede af Dyrenes Færd og Liv i karakteristisk Ejendommelighed (den snu og fiffige Ræv, den graadige Ulv o. s. v.), i den Personifikationens Trylleri, hvormed de ere fremstillede som menneskelignende, den naive Naturlighed i deres Opførsel og fremfor alt i den dybe Symbolik, der giver os et i sig sluttet Livsbillede, som nu dog viser et andet Ansigt og sindbilledlig uvilkaarlig uden direkte Moral virker som en fin Satire paa det menneskelige Liv og som en dybsindig Moral. — Idet denne naive, skønne og dybe Folkedigtning optoges i Kunstdigtningen, undergik den en saare uheldig Forvandling.. Man mærkede den gamle Poesis dybe Moral, tænkte saa, at denne moralske Belæring var dens egentlige Formaal, forvekslede den uvilkaarlige symbolsk-moralske Virkning med Aarsagen til Virkningen og mente, at det maatte være Digterens Formaal at give en saadan Moral og Belæring i anskuelig Form. Fabelen blev nu en didaktisk, bevidst moralsk og satirisk Digtning. Den Samling af græske Fabler, som ere os overleverede under Æsop's Navn, danne ligesom Overgangen til denne Vending. Her er en jævn og naiv fortællende Tone, Naturfriskhed og fin og sindrig Naturiagttagelse og i det hele Samfølelse med Folkedigtningen ; men Vendingen mod direkte Moral og Belæring er dog umiskendelig. Hos Romerne traadte det belærende helt i Forgrunden, og Fabelen blev et Læredigt. Fædrus kendte de græske Fabler, men forfladede dem til plat Hverdagsmoral, og jævnsides med, at Middelalderen fandt Vejen til den gamle Folkedigtning og atter bearbejdede den gyldne Aare (Roman de Renard, Ysengrimus og Reinaert [»Reinecke Foss«], se Dyresagn), beherskede den didaktiske Form af Fabelen dog Kunstdigtningen indtil Udgangen af 18. Aarh. Forstandsperioden i Poesien var ikke egnet til at genoplive Fabelens sande Aand. Selv Lafontaine, der ved sin folkelige Tone, friske naive Lune og gækkende Vid blev en fortræffelig Fabeldigter, er langt borte fra den ægte F.'s Enfold og Dybde. Saa længe man i F. kun saa et Middel til at iklæde en abstrakt Sandhed en anskuelig Form, stod Fabelen paa ganske gold Grund og fik kun et vist nyt Liv ved en mere folkelig Tone og gemytfuld Moral, som hos Gellert, der fulgte i Lafontaine's Spor.

Med Hensyn til F.'s æstetiske Teori staar Lessing (»Abhandlung über die Fabel«) som Hovedrepræsentant for den didaktiske Retning. »Naar vi føre en almindelig moralsk Sandhed eller Sætning tilbage til et særligt Tilfælde, give dette Virkelighed og digte en Historie deraf, i hvilken vi erkende den almindelige Sætning paa anskuelig Maade, kalde vi dette Digt en Fabel«. Fabelen er altsaa en Eksemplifikation af den almindelige Sædelære, dens Tendens belærende og moralsk; den vinder i Virkning ved at være kort. I Modsætning til denne Miskendelse af F.'s episke Natur og Naivitet har Jacob Grimm (»Reinhart Fuchs« [Berlin 1834]) med Virkning hævdet den oprindelige F.'s poetiske Fylde og Overlegenhed, og den vundne Indsigt i Poesiens Væsen og Grundfordringer har ført os ud over det ensidig didaktiske og moraliserende. Men en egentlig betydningsfuld F. har den nyere Tid ikke at opvise. Af danske Forfattere kan dog nævnes Kaalund, der ved et vist naivt Samliv med Dyreverdenen og Personifikation har naaet noget af den ægte F.'s naive Ynde. En god og instruktiv Samling af didaktiske »Fabler for Unge og Gamle« er udgiven af L. Sagen [Chra. 1835]. *Cl. W.*

Fabelepopé, komisk eller humoristisk Heltedigt, i hvilket Dyrene spille Menneskets eller Mennesket højere Væseners Rolle. Herhen hører f. Eks. den Homer tillagte Batrachomyomachi (»Frøernes og Musenes Krig«) og »Reinecke Foss«. *Cl. W.*

Faber (lat.), Smed, og overhovedet enhver Haandværker, der arbejder i haardt Materiale. I den ældste romerske Hærordning dannede *fabri* et selvstændigt Korps, der skulde slaa Broer, opføre Belejrings- og Forsvarsværker o. s. v. — Lat. Ordsprog: *F. est suae quisque fortunae,* enhver er sin egen Lykkes Smed. *A. Mr.*

Faber, Andreas William, dansk Forfatter, nedenn. P. C. F. F.'s Søn, født i Kjøbenhavn 2. Jan. 1847, død smst. 1. Maj 1883 som Assistent ved Statstelegrafen. F. er særlig kendt i vide Kredse som Visedigter (bl. a. de nydelige »Sange for Børn« til Melodier af E. Horneman) og som Forfatter af en Mængde originale og bearbejdede dramatiske Arbejder, hvoraf adskillige bleve skrevne sammen med Carl Møller (s. d.) under Firmamærket »Peter Sørensen«. F. skrev endvidere Librettoen »Spanske Studenter« (opført 1883 paa det kgl. Teater). En sympatisk Skildring af F. og i det hele af det Faberske Hjem er given af O. Borchsenius i »Hjemlige Interiører« (S. 213—24). *Chr. Bl.*

Faber, Frederik, dansk Zoolog, født 21. Apr. 1795 i Odense, død 9. Marts 1828 i Horsens. Han blev Student 1813, juridisk Kandidat 1818 og var fra 1822 ansat som Regimentskvartermester og Auditør ved det slesvigske Kyrasserregiment i Horsens. Hans Interesse for Zoologien vaagnede tidlig, og allerede 1815 udgav han »Indledning til Dyrelæren til Brug ved den naturhistoriske Undervisning«. 1819—21 opholdt han sig paa Island, hvor han navnlig gjorde værdifulde Iagttagelser over Fuglene og Fiskene. Resultaterne af sine Undersøgelser nedlagde han i sit ypperlige Arbejde »Ueber das Leben der hochnordischen Vogel« [Leipzig 1825—26], »Prodromus der isländischen Ornithologie« [1822, med et »Nachtrag« 1824] og i »Naturgeschichte der Fische Islands«, som dog først udkom Aaret efter hans Død [Frankfurt a. M. 1829]. I Okens »Isis« og i »Tidsskr. f. Naturvidensk.« skrev han en Række mindre Afhandlinger. *y. c.*

Faber, Harald Nicolai, dansk Landbrugskonsulent, er født 7. Juli 1856 i Odense. Han blev Student 1874, polyteknisk Kandidat 1881. 1882—84 arbejdede han som Kemiker ved *Pennsylvania Salt manufacturing Company* i Philadelphia og 1884—88 ved *Dairy Supply Company* i London. I. Aug. 1888 ansattes han som Danmark's Landbrugskonsulent i England. Som saadan er hans Virksomhed i første Række gaaet ud paa at støtte de danske Landbrugs- og navnlig Mejeriprodukters Renommé og Afsætning paa det engelske

Marked. Opgaven er lige saa omfattende som betydningsfuld. Den gælder Afsætningen af Danmark's vigtigste Salgsvarer paa deres største Marked og i en Periode, i hvilken Konkurrencen er voksende og Kunderne stille stedse strengere Fordringer. Stillingen som dansk Landbrugskonsulent i England er da alt andet end en Sinecurepost, og F. kan se tilbage paa et meget stort og nyttigt Arbejde, der væsentlig har været rettet paa: en Forbedring af Handels- og Transportforholdene, Undersøgelse af ny Markedspladser, Gendrivelse af nedsættende og urigtige Paastande om danske Produkter, Bekæmpelse af Bedragerier, der kunne skade Smørrets Renommé, og Misbrug af danske Navne, Indberetninger om Markedsforholdene, om Kundernes Fordringer, om Mangler ved Varerne, om Konkurrenternes Stilling, Besvarelse af Forespørgsler fra danske Institutioner og Privatmænd etc. Ofte har det danske Landbrug kunnet spore Nytten af Landbrugskonsulentens Arbejde, og flere andre Stater have taget Danmark til Eksempel og ansat Konsulenter i England. *H. H—l.*

Faber, Jakob Stapulensis (Jacques Lefévre d'Estaples), fransk Humanist og Teolog, født ca. 1458 i Estaples ved Amiens, død 1536. Efter at have fuldendt sine Studier i Paris blev han der Lærer i de klassiske Sprog, men ofrede sig snart ganske til eksegetiske Studier. Her indlagde han sig ikke ringe Fortjeneste ved at bryde med den allegoriske Fortolkningsmaade (saaledes i en Kommentar til de paulinske Breve 1512) og ved i det hele uafhængig af dogmatiske Fordomme at anstille bibelske Undersøgelser. Saaledes skrev han en Afhandling om Maria Magdalene, hvori han mod den traditionelle Opfattelse viste, at Maria Magdalene, Maria, Lazarus'es Søster, og Synderinden (Luk. 7) vare 3 forskellige Personer. Denne Opfattelse blev fordømt af Sorbonne 1521. Mistanken mod ham var nu vakt; men da han havde mægtige Velyndere, saaledes Biskop Briconnet i Meaux og Kong Frants I selv, formaaede hans Fjender intet. I Meaux udgav han sin Oversættelse af Ny Test. efter Vulgata [1523] og flere andre Skrifter (senere [1528] kom hertil Oversættelsen af hele Gl. Test., ligeledes efter Vulgata). Disse Skrifter foranledigede en ny Storm mod ham, og da Kongen dengang var Fange efter Slaget ved Pavia (1525), maatte han flygte til Strassburg, medens flere Meningsfæller maatte lide Martyrdøden. 1530 tog Margrete af Navarra ham til sig, ved hvis Hof i Nérac han henlevede sine sidste Dage. (Litt.: Graf, *Essai sur la vie et les écrits de J. Lefévre d'Estaples* [1852]; »Zeitschrift für die historische Theologie« [1852]). *J. P. B.*

Faber, Johann Lothar von, tysk Fabrikant, er født 1817 i Stein ved Nürnberg. F. overtog 1839 den af hans Oldefader, Kaspar F., 1761 i Stein oprettede Blyantsfabrik, ved hvilken han indførte talrige Forbedringer, som han havde lært at kende under et 3-aarigt Ophold i Frankrig, hvor Blyantsfabrikationen dengang som en Følge af Conté's Opfindelser stod paa et meget højt Trin. F. har senere oprettet Filialer i New York, Noisy-le-Sec ved Paris (især Blæk og Farver) og i Geroldsgrün ved Kronach en Fabrik for Tilvirkning af Skifertavler, Grifler m. m. og har 1856 faaet Eneret paa Udnyttelsen af de fortrinlige østsibiriske Grafitminer. Da F. overtog Fabrikken, beskæftigede han kun 20 Arbejdere, nu (1896) over 1,100. *K. M.*

Faber, 1) John den Ældre, en af de tidligste engelske Mezzotintostikkere, født 1650 i Haag, død i Bristol 1721, kom 1687 til London, hvor han i Mezzotinto stak over 150 Blade, dels efter Kneller, v. Dyck o. a., dels efter egen Tegning. 2) John den Yngre, Søn og Elev af foreg., ogsaa Mezzotintostikker, født 1684 i Holland, død i London 1756, kom med Faderen til England og udmærkede sig som Portrætstikker; han har stukket over 400 Portrætter, mest efter mindre kendte Mestere mellem Kneller og Reynolds, samt en Række Kompositioner: »Herodias« efter Dolci, »Drengen med Fyrrespaanen« efter Schalken o. s. v. Efter Kneller stak han de bekendte »13 Skønheder fra Hampton-Court«. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af F. den Yngre 10 Bl. *A. Ls.*

Faber, Jørgen Christian Theodor, dansk Postembedsmand, født 22. Marts 1824 i Holstebro, død 16. Febr. 1886 i Kjøbenhavn. Paa sin postale Løbebane naaede F. frem til Embedet som Chef for Kjøbenhavn's Avispostkontor, men det er gennem hans Forfattervirksomhed, at hans Navn er blevet kendt blandt det store Publikum og da navnlig ved de 2 praktiske og af Staten autoriserede Vejledninger paa Samfærdselsvæsenets Omraade, »Post- og Rejsehaandbog« og »Rejselisten«, der efter F.'s Død redigeres af en dertil af Postbestyrelsen udset Embedsmand. F., der var udpræget Rationalist, har desuden udgivet forskellige religiøs-filosofiske Skrifter. *O. K.*

Faber, Nikolaj, Biskop i Odense, Broder til ovenn. F. F., født 19. Juni 1789 i Odense, død smst. 15. Maj 1848. F. blev Student 1807, teologisk Kandidat 1811, underviste derefter i Kjøbenhavn, var Adjunkt ved Metropolitanskolen 1813—14; men for at skaffe Udkommet til sig og sin Familie tog han Plads paa sin Broders Købmandskontor, i hvilken Stilling han skrev en Afhandling for den filosofiske Doktorgrad (1817). Efter forgæves at have søgt forskellige Embeder blev han 1820 Sognepræst i Allested og Vejle paa Fyn, 1826 i Middelfart og Kavslunde, 1830 ved St. Knud i Odense og Stiftsprovst og 1834 Biskop over Fyn's Stift. 1826 havde han taget den teologiske Doktorgrad. F. var en selvstændig Natur, der uden at lægge Vind derpaa ikke sjælden stødte an mod Autoriteterne, men han var ikke i Besiddelse af nogen fremragende Dygtighed. Uden at kunne slutte sig hverken til Grundtvig eller Mynster satte han sin Lid til en konservativ Fremskridtsbevægelse inden for Statskirken. Han udgav »12 Prædikener« [1825], skrev om Almueskolen [1832] og om Bibellæsninger [1834]. *L. M.*

Faber, Peter Christian Frederik, dansk Telegrafdirektør og Forfatter, født i Kjøbenhavn 7. Oktbr. 1810, død smst. 25. Apr. 1877. Han blev Student 1827 og polyteknisk Kandidat i Naturvidenskab 1840, virkede derpaa i Selskabet for Naturlærens Udbredelse og beskæftigede sig meget med den da opfundne Anvendelse af Galvanismen i Industriens Tjeneste (Galvanoplastik, galvanisk Forgyldning o. s. v.). 1842—43 foretog han en Udenlandsrejse, støttet af den Reiersen'ske Fond og det Thott'ske Legat. Hjemkommen blev han Fuldmægtig ved Mønten, 1845 Inspektør ved poly-

teknisk Læreanstalt og 1851 Justermester for endelig 1852 at blive konstitueret og 1853 fast ansat som Danmark's første Telegrafdirektør, en Stilling, han bevarede til sin Død. Den første 1854 aabnede Ledning paa kun 580 Km. voksede under ham til Ledninger paa over 7,500 Km., og som Embedsmand steg han i Titel til Etatsraad. Hans Navn er imidlertid knyttet til andet end til det danske Telegrafvæsen. Fra sine glade Studenteraar, der fortsattes af ham som Alumnus paa Borch's Kollegium (1841—44), var han en i Studenter- og Kunstnerkredse kendt humoristisk Forfatter og Visedigter. Flere Studenterkomedier, som f. Eks. »Stegekælderen eller den fine Verden«, skyldes ham, der ogsaa bearbejdede nogle paa Kasino opførte Sangspil, »Luftens Datter« o. s. v. Mellem hans mange Viser er navnlig »Tivolivisen« bekendt, og han er bleven berømt ved »Den tapre Landsoldat«, som han til Melodi af Emil Horneman skrev umiddelbart efter, at Indkaldelsesordrerne vare blevne udstedte i Slutn. af Marts 1848. Den satte sig straks fast i og uden for Hæren og blev den mest folkelige Sang i Danmark. *C. N.*

Faber, Peter Ditlev, dansk Præst og landøkonomisk Forfatter, født 15. Septbr. 1768, død 17. Marts 1847. F. tog Attestats 1791 og fik 4 Aar efter Jungshoved Sognekald, som han beklædte i 15 Aar, indtil han 1810 fik sin Afsked »efter Ansøgning«. Utvivlsomt stod hans Hu mere til Landmandens end til Præstens Gerning, han var Stokrationalist og stod ikke paa nogen god Fod med sin Menighed. Men som Landøkonom var han virksom og dygtig. Alt som Præst var han Kommissionær ved Herregaardes Køb og Salg og røgtede Inspektionen af Godser, hvis Ejere vare fraværende. Efter sin Afsked forpagtede og ejede han flere Gaarde og udfoldede en betydelig litterær Virksomhed. Han oversatte fremmede Forfattere, skrev Bøger og Artikler, udgav Tidsskrifter, udarbejdede Planer for »Indretning af Biblioteker til Almuens Brug«, for hvilke han af Landhusholdningsselskabet modtog flere Guldmedailler etc. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Gives der Midler til at forbedre Landmandens Kaar, og hvilke ere disse?« [1823], »Anvisning til Husdyrenes Fodring og Pleje, grundet paa Erfaring« [1836] og en Dyrlægebog [1839]. *H. H—l.*

Faber, Viggo Sigurd Valdemar, dansk Sparekasseinspektør, er født 28. Juni 1828 i Middelfart. Efter at have gennemgaaet Realskolen i Odense fik han Plads i forskellige Korn- og Vareforretninger i Ind- og Udland, bestyrede i nogle Aar Lillemølle paa Christianshavn og var fra 1858 Bogholder i Privatbanken, til han 1881 fik den nyoprettede Post som Sparekasseinspektør, en Post, han stadig beklæder. 1868—77 udgav han et Blad for Selvhjælp og Samarbejde, »Arbejderen«, der fremmede Dannelsen af en Række Husholdningsforeninger (Forbrugsforeninger) i Danmark og (1871) førte til Oprettelsen af »De danske Husholdningsforeningers Fællesforening«. Hans Optræden i en Del for Arbejderforholdene vigtige Spørgsmaal gjorde, at han blev Medlem af den af Regeringen nedsatte »Arbejderkommission« (1875—78). *C. N.*

Faber du Faur [fa.bɐrdyfå!r], Otto von, tysk Slagmaler, er født 3. Juni 1829 i Ludwigsburg i Wiirttemberg. Fra Faderen, General og Slagmaler Christian Wilhelm v. F. (1780—1857), arvede han Interessen for Kunst, som han dyrkede i Munchen under M. v. Kotzebue, i Paris under Yvon, medens han dog en Tid lang fortsatte sin militære Løbebane (var i Krigen 1866 württembergsk Ritmester) for til sidst at opgive denne for Malerkunsten, som han yderligere dygtiggjordes til under Piloty's Vejledning. Napoleon-Krigene, der havde været Faderens Yndlingsemner (»Blätter aus meinem Portefeuille im Feldzug von 1812«), skaffede ham de første Motiver: »Napoleon's Tilbagetog fra Rusland« m. fl., Krigen 1870—71 hans mest vellykkede Arbejder, som »Det franske Kavaleri overgiver sig ved Sedan«, »Træfningen ved Champigny« (Museet i Stuttgart), Rytterportræt af den tyske Kronprins m. fl. Hvor han bevæger sig uden for sit egentlige Domæne, i hvilken han udfolder Liv og Blik for det virkningsfulde, slaa hans Evner gerne mindre godt til: »Ophelia's Død«, »Josef sælges« m. m. *A. Hk.*

Fabert [fabæ!r], Abraham, Marskal af Frankrig, (1599—1662), udmærkede sig fortrinlig i alle de Batailler og Belejringer, han deltog i: 1627 for la Rochelle, 1635 under Retræten fra Mainz, hvor han væsentlig bidrog til at frelse Levningerne af den for de kejserlige retirerende franske Hær, 1637 ved Belejringerne af Saverne, Maubeuge og Landrecies, 1640 ved Torino's Belejring, derefter i Slaget ved la Marfée og ved Bapaume's Belejring, 1642 særlig ved Belejringen af Perpignan. I de vanskelige Tider under Richelieu, Regentskabet, Mazarin og Fronden vidste han med Klogskab og Takt at holde sig uden for Partiernes og Hoffets Rænker og Farer og vægrede sig standhaftig ved at føre Vaaben for andre end Kongen, hans Herre. 1658 blev han Marskal af Frankrig og Guvernør i det vigtige nogle Aar før erhvervede Sedan. Han var en fremragende Kriger og udmærket ved ædelt Hjerte og ridderlig Karakter. Hans Statue staar i hans Fødeby Metz, paa den store Plads V. f. Katedralkirken. (Litt.: la Barre, *Vie du maréchal F.* [2 Bd., Paris 1752]; Duhamel, *Mém. hist. sur le m. F.* [Metz 1779]; Bégin, *Eloge du m. F.* [Metz 1837]). *F. J. M.*

Fabiāna Ruiz et Pav., Slægt af Natskyggefamilien, smaa Buske af et lynglignende Ydre; Bladene ere smaa og tætsiddende, og de enlige Blomster have hvide, rør- eller tragtformede Kroner. 14 sydamerikanske Arter. *A. M.*

F. imbricata Ruiz et Pav. er en foraarsblomstrende Koldhusplante. Den formeres ved Stiklinger og overvintres i et lyst og tørt Hus ved 5—8°. *L. H.*

Fabian Society [fe!ibɐənsosa͡ɪɐti], et i Efteraaret 1883 i London stiftet Selskab til Udbredelse af socialistiske Anskuelser, for derigennem gradvis at søge Kollektivismen realiseret. Det søger sit Medlemstal begrænset til virkelig aktive og kundskabsrige Deltagere (1896 ca. 700), og dets Propaganda sker foruden gennem Smaaskrifter ved gratis Foredrag og Deltagelse i politiske og sociale Foreningers Diskussionsmøder. F. S., der raader over litterært fremragende Kræfter, har udgivet »Fabian Essays in Socialism« [norsk Udg., »Fabiske Essays om Socialismen«, ved Francis Wolff, 1—5, Bergen 1895—96] samt mellem 60—70 Brochurer (»F. Tracts«) og Flyveblade, alle spredte i betydelige Oplag, hvorhos det siden 1891 udsender Maaneds-

skriftet »Fabian News«. Gennem den bibliografiske Brochure >What to read« [3. Opl. 1896] søger det at indføre Kendskab til Socialvidenskab i Alm. F. S.'s mest indflydelsesrige Personlighed og i det hele den moderat-socialistiske Bevægelses Leder er Forfatteren og Politikeren Sidney Webb (s. d.). Foruden i England har F. S. Filialer i Amerika med »The American Fabian« [Boston, siden 1895, Redaktør: W. D. P. Bliss] som Organ. *K.V.H.*

Fabiānus, Biskop i Rom fra 236—250. Han blev Martyr i den deciske Forfølgelse, ligger begraven i Calixt's Katakombe, hvor hans Gravsten er funden. For øvrigt vides der intet omham. *L. M.*

Fabierne, Medlemmer af Slægten Fabius (s. d.).

Fabius, en af det gamle Rom's ældste og mest berømte patriciske Slægter. Familien var rimeligvis af latinsk Herkomst, selv førte den sit Stamtræ tilbage til Herakles'es og Evander's Datter. Sagnhistorien lader fra første Færd Fabierne og Quinctilierne lede Lupercalierne (s. d.), hvor Ofringerne vare dem overdragne, og senere overførtes de to Slægters Navne paa de to Kollegier, der da forestode Festerne. F.'s Magt stod paa sit højeste i Republikkens første Tid, saaledes beklædtes Konsulatet 485—79 af 3 fabiske Brødre, men da disse stillede sig venlig over for Plebejerne, maatte hele Slægten forlade Rom og gik efter Fortællingen paa een Mand nær til Grunde i Slaget ved Cremera (477). Familien synes at være uddød i 2. Aarh. e. Chr. Blandt dens Medlemmer kunne nævnes:

Quintus F. Vibulanus var Konsul 485 f. Chr. og kæmpede sejrrig mod Ækverne og Volskerne, 482 blev han paa ny Konsul og faldt 2 Aar senere mod Etruskerne. Broderen Kæso F. Vibulanus anklagede som *quæstor parricidus* (485) Spurius Cassius paa Grund af den Agerlov, han havde foreslaaet, og baade i sit første og andet Konsulat modsatte han sig Tribunen Icilius'es Agerlovforslag. Men da han ved sin Tapperhed i Krigen mod Veji, som han førte sammen med Broderen Marcus, havde vundet Folkets Gunst og af begge Partier var bleven valgt til Konsul (479), raadede han sine Standsfæller til at komme Plebejernes Krav i Møde og foreslog selv en Agerlov. Krigen mod Veji var dengang meget trykkende, og i sin Slægts Navn udbad Konsulen sig derfor af Senatet Tilladelse til at maatte føre Kampen paa dennes Regning. Tilladelsen blev given, og efter Fortællingen forlod 306 Fabiere Byen og lejrede sig ved Floden Cremera, hvorfra de i et Par Aar kæmpede heldig mod Veji, indtil de, ladte i Stikken af Konsulen Latanus, 477 bukkede under for Fjenden og nedhuggedes. Den eneste, der skal være undsluppen Nederlaget, var Konsulens Brodersøn Quintus F. Vibulanus. Den 3. Broder, Marcus F. Vibulanus, var Konsul 483 og 480 og sluttede sig ligesom Broderen Kæso til Plebejernes Sag, medens derimod hans ovennævnte Søn var en ivrig Patricier. Efter at denne havde været Konsul 467 og kæmpet med Ækverne og Volskerne blev han 450 valgt til Decemvir; han viste sig som Appius Claudius'es ligesindede og fortsatte ligesom denne sit Herredømme det følgende Aar. Til Straf blev han landsforvist og hans Godser inddragne. — De 3 Brødre Numerius, Kæso og Quintus F. Ambustus — maaske den foregaaendes Sønner — sendtes 391 som Gesandter til det af Gallerne angrebne Clusium, men krænkede ved denne Lejlighed Folkeretten ved at deltage i Kampen mod Gallerne; disse fordrede dem udleverede, og da Romerne nægtede det og valgte Brødrene til Krigstribuner, vendte de sig mod Rom, hvis Hær led et frygteligt Nederlag ved Allia (390).

Numerius'es Sønnesøn var Quintus F. Maximus Rullianus, en af Slægtens mest berømte Mænd. Han tjente som *magister equitum* (næstkommanderende) under Diktatoren L. Papirius Cursor mod Samnitterne, hvem han i Diktatorens Fravær og mod dennes udtrykkelige Befaling angreb. Han vandt en stor Sejr ; men Diktatoren erklærede, at han burde lide Døden for sin Ulydighed, og kun paa hans Faders, Senatets og Folkets forenede Bønner blev hans Liv skaanet. Senere viste F. sin Fædrelandskærlighed ved paa Senatets Ønske at udnævne sin Dødsfjende til Diktator. 322 valgtes han til Konsul og kæmpede 315 som Diktator mod Samnitterne, der overvandt ham ved Lentulae. 310 var han paa ny Konsul, krigede mod Etruskerne og tvang dem til en 30-aarig Stilstand. Da Folkene i det sydvestlige Etrurien endnu gjorde Modstand i Forbund med Umbrerne, drog F. mod dem og sejrede ved den vadimoniske Sø, for hvilken Bedrift han lønnedes med en Triumf og Konsulatet for det næste Aar, som han beklædte sammen med Publius Decius Mus. 297 var han Konsul for 4. Gang og sejrede i Forening med sin Kollega, Mus, over Samnitterne ved Tifernus. Da de to Mænd 295 paa ny beklædte Konsulatet sammen, vandt de ved Sentinum en stor Sejr over de forenede Samnitter, Galler, Etrusker og Umbrer; Mus devoverede sig, og F. lønnedes paa ny med Triumfen. Ligesom sin Fader var F. *princeps senatus,* en Hæderspost, der i den følgende Tid næsten blev arvelig inden for Slægten. Hans Dødsaar er ukendt. Hans Søn Quintus F. Maximus fik paa Grund af sit udsvævende Ungdomsliv Tilnavnet Gorges, men viste senere megen Dygtighed. Som Konsul led han 292 et Nederlag mod Samnitterne og skulde have været afsat, men frelstes af Faderen, der tilbød at tjene som Legat under Sønnen, der derpaa kæmpede med større Held. Som Konsul for 2. Gang (276) triumferede han over Samnitterne og gik kort efter som Gesandt til Ægypten's Konge, Ptolemæus Philadelfus.

Quintus F. Maximus Verulanus (Cunctator), maaske foreg.'s Sønnesøn, triumferede som Konsul (233) over Ligurerne. Han blev Censor 230 og viste som Konsul 228 sit aristokratiske Sindelag ved at bekæmpe Tribunen Caius Flaminius'es Agerlove. 218 gik han som Gesandt til Karthago i Anledning af Sagunt's Erobring, og da hans Modstander, Flaminius, 217 var bleven slaaet af Hannibal ved Trasimener-Søen, udnævntes F. til Diktator. Hans Taktik skaffede ham Tilnavnet Cunctator, ɛgl. »Nøleren«, thi han undgik ethvert Sammenstød med Fjenden; dækket af Bjærgene fulgte han alle Hannibal's Operationer og søgte at afskære ham fra at proviantere ved at hærge Landet. Plebejerne, der endnu hovedsagelig bestode af smaa Selvejerbønder, saa med Forbitrelse paa denne Taktik, der ødelagde deres Marker, og beskyldte ham for af Fejhed at trække Krigen i Langdrag. Hans næstkommanderende, Marcus Minucius Rufus, ophidsede Folket, og da

han havde vundet enkelte smaa Fordele, satte en Tribun igennem, at Overanførselen skulde deles mellem begge Feltherrerne. Men da Minucius uforsigtig indlod sig i Kamp, blev han kun reddet ved F.'s Hjælp og nedlagde derpaa frivillig sin Kommando. Selv takkede F. af, da den for Diktaturen fastsatte Tid af 6 Maaneder var forløben, og da Konsulerne derpaa forlode hans kloge Taktik, sejrede Hannibal ved Cannae. F., der havde været Folket forhadt, blev nu agtet af alle og valgtes til Konsul 215 og 214, i hvilke Aar han kæmpede i Kampanien, hvor han belejrede Capua. 209 var han for 5. Gang Konsul og erobrede Tarent, Hannibal's Hovedpunkt i Syditalien. Han lønnedes med en Triumf og blev *princeps senatus*, ligesom han allerede 216 var bleven *pontifex maximus*. Ingen havde som F. bidraget til at knække Hannibal's Magt, men han var misfornøjet over den agressive Retning, Krigsførelsen nu tog, og modsatte sig Scipio's Plan om en Landgang i Afrika. Han døde 203, samme Aar som Hannibal forlod Italien, og blev ligesom Rullianus begraven paa Folkets Bekostning. Cunctator adopterede Quintus F. Maximus Emilianus, en Søn af Makedonien's Erobrer, Emilius Paulus, der som Konsul 145 kæmpede mod Viriathus i Spanien, og var en Beskytter af Polyb. Hans Søn Quintus F. Maximus besejrede 121 Allobrogerne i det nuværende Provence og deres allierede, Bituitus, Avernernes Konge, hvorfor han fik Tilnavnet Allobrogicus. — En Sidelinie af Slægten nedstammede fra Caius F., der fik sit Tilnavn Pictor o: Maleren, fordi han 307—02 smykkede »Salus«-Templet med Malerier, forestillende Kampe mellem Romere og Samnitter. Billederne, der ere de ældste kendte Malerier i Rom, ødelagdes ved en Ildebrand under Kejser Claudius. Hans Sønnesøn, Quintus F. Pictor, tjente mod Gallerne og Hannibal og sendtes efter Nederlaget ved Cannae som Gesandt til Oraklet i Delfi. Mest bekendt er han for sin paa Græsk skrevne Rom's Historie, der skal have gaaet fra Æneas'es Ankomst til Italien til Forfatterens egne Dage. Selve Værket er nu tabt, men er benyttet af de senere Historieskrivere, som Polyb, Livius og Dionysius fra Halikarnas, af hvilke man, dog uden heldigt Resultat, har forsøgt at rekonstruere det. Han synes at have haft særlig Interesse for Forfatningens Udvikling, men som de fleste romerske Historikere har han, ledet af en overdreven Patriotisme, forfalsket Historien og navnlig stillet sin egen Slægts Bedrifter i et alt for glimrende Lys. *M. M.*

Fable convenue [fablkövny'] (fr.), opdigtet Historie, som man er enig om at lade gælde for Sandhed. Udtrykket stammer fra Voltaire's »Jeannot et Colin«.

Fabliaux [fablio'] eller korrektere *fableaux* [fablo'] er en Afledning af Ordet *fable* og bruges som Fællesbenævnelse for de versificerede lystige Fortællinger i den oldfranske Litteratur. Denne Digtart havde særlig hjemme i de nordlige Provinser (Pikardiet), og som dens Blomstringstid kan sættes 13. Aarh. — den ældste overleverede F. er skreven 1159, de yngste ere forfattede omkring 1330. Meget tyder paa, at F.-Litteraturen har været overordentlig rig, men den er kun naaet til os i en temmelig ufuldstændig Skikkelse, idet der kun er bevaret omtr. 140 Digte; disse ere dog tilstrækkelige til at give os de nødvendige Oplysninger om hele Arten. F. er sjælden moralsk, i Alm. frivol, hyppig overordentlig obscøn; den har altid til Formaal at fremkalde Latter, og Latteren gaar især ud over *les vilains* (Almuesfolk), over Præsterne og Munkene og over Kvinderne, der alle skæres over een Kam og fremstilles som i højeste Grad løgnagtige, utro og utugtige. Galante Eventyr af den groveste Art danne Hovedindholdet af F.-Litteraturen, men vi træffe ogsaa vittige Anekdoter og harmløse Smaafortællinger, om hvis Oprindelse Meningerne endnu ere meget delte; desuden findes adskillige Virkelighedsskildringer af Datidens daglige Liv, hvilket giver den hele Digtart en betydelig kulturhistorisk Værdi. Som næsten hele den øvrige franske middelalderlige Litteratur blev ogsaa F.-Digtningen tidlig efterlignet eller oversat i andre Lande, særlig Italien, England og Tyskland, og baade Boccaccio og Chaucer have gentagne Gange benyttet franske Forbilleder til deres Noveller. (Litt.: *Recueil général des F. des XIII et XIVe siècles* [udg. af A. de Montaiglon og G. Raynaud, 6 Bd., Paris 1872—90]; Joseph Bédier, *Les F.* [Paris 1893]). *Kr. N.*

Fabre [fa!brə], 1) Auguste, fransk Forfatter, (1792—1839), skrev i Ossian'sk Stil et stort episk Digt, »La Calédonie ou la guerre nationale« [1823], »Histoire du siège de Missolonghi«]1827] og i Anledning af Julirevolutionen »La révolution de 1830 et le veritable parti républicain« *[2* Bd., 1833], hvori han hævder Republikkens virkelige Venner som Intelligensparti og ikke Pøbelregimente. 1829 var han Medstifter af Bladet »Tribune des departements«. *S. Ms.*

2) Victorin, fransk Forfatter, ovenn.'s Broder, (1785—1831), skrev en Del Vers og Læredigte, saaledes »L'indépendance de l'homme«, »Discours en vers sur les voyages« [1807] o. fl.; mest bekendt er Digtet »La mort de Henri IV« [1808], der kronedes af Akademiet ligesom flere andre af hans Værker, deriblandt »Tableau littéraire du XVIIIe siècle« [1810]. Størst Ry vandt han for sine Lovtaler (*Éloges*) over Boileau, La Bruyere, Corneille, Montaigne o. s. v. Hans Skrifter udmærke sig mest ved akademisk Korrekthed og elegant Retorik. Til Broderen stod han i inderligt Venskabsforhold, og dennes Værker findes optagne i hans »Œuvres« [2 Bd., 1844—45]. *S. Ms.*

Fabre [fa!brə'], Ferdinand, fransk Romanforfatter, er født i Bédarieux (Hérault) 1830. Efter at have gaaet i sin Fødebys Latinskole kom han i Huset hos en Onkel, der var Præst i Camplong, besøgte dernæst forskellige Præsteseminarier, men opgav snart at uddanne sig til kirkeligt Kald og gik til Paris, hvor han først var Skriver hos en Advokat, men siden førte en haard litterær Kamp for Eksistensen. Hans Digtsamling »Feuilles de lierre« [1853] vakte ingen Opmærksomhed, og F. maatte rejse til Syden for at styrke sit svækkede Helbred. Han kastede sig nu over Studiet af den gejstlige Stand, hvortil han selv havde været bestemt, og hvis Repræsentanter han havde iagttaget paa nært Hold, og udgav under Fællestitlen »Scenes de la vie cléricale« to Romaner: »Les Courbezon« [1862] og »Julien Savignac« [1863], hvoraf den første vandt Akademiets Pris. Skønt Fremstillingsevnen til Tider er noget tung, røber F. allerede her en skarp og kraftig psykologisk

Karakteristik, i Slægt mod Balzac's, hvorfor ogsaa Sainte-Beuve straks stemplede ham som dennes dygtige Elev. F. udfoldede nu en rig og dygtig Produktion, der fremdeles hovedsagelig henter sine Emner fra det gejstlige Liv, enkeltvis ogsaa fra Bondelivet: »Mlle. de Malavieille« [1865], »Le chevrier« [1869, Bondenoveller i Amyot's Sprog], »L'abbé Tigrane candidat å la papauté« [1873; paa Dansk »Abbed Tigranes«, overs. af O. Ahlefeldt, 1885], »Le marquis de Pierrerue«, der falder i to Underafdelinger: »Le Carmel de Vaugirard« og »La rue du Puits-qui-parle« [2 Bd., 1874], »Barnabé« [1875], »La petite mère«, hvis 4 Bd. omfatte: »La paroisse du jugement dernier«, »Le calvaire de la baronne Füster«, »Le combat de la fabrique Bergonnier« og »L'hospice des enfants assistés« [1876—78], »Le roman d'un peintre« [1878], der skildrer den berømte Maler og Tegner Jean-Paul Laurens, »L'hospitaliére« [1880, Bondedrama i 5 Dage], »Mon oncle Célestin, mœurs cléricales« [1881], »Le roi Ramire« [1884], »Lucifer« [1884], »Monsieur Jean« [1886], »Mme. Füster« [1886], »Toussaint Galabru« [1887], »Norine« [1889], »Ma vocation« [1889], »L'abbé Roitelet« [1896], »Un illuminé« [1890], »Ravière« [1890], »Sylviane« [1891, ill.], »Germy« [1891]. Efter Jules Sandeau's Død blev F. Konservator ved *Bibliothèque Mazarin*. *S. Ms.*

Fabre [fa!brə], Francois Xavier Pascal, berømt fransk Historiemaler, født i Montpellier 1. Apr. 1766, død smst. 16. Marts 1837, lærte Kunsten i Paris hos David, til hvis ypperste Disciple han hører. 1787 fik han den store Pris for Malerkunst for sit Billede »Nebucadnezar lader Kong Zedekias'es Børn dræbe for Faderens Øjne« (Paris) og kom derpaa til Italien, hvor han studerede i Rom, Napoli og Firenze og opholdt sig i en Række **Aar.** Fra dette Ophold skriver sig de fleste af hans større Værker: »Milo's Død», »Filoktet paa Lemnos« (Louvre), »Den kyske Susanne« [1791], »Saul« [1803, Montpellier], »Magdalena«, »Paris'es Dom«, »Philopoimen's Død«, »Oidipus i Kolonos«, »Apostelen Peter's Martyrium« (Kopi efter Guido Reni, Lyon), »Døberens Prædiken i Ørkenen« o. s. v. Alene de i disse Malerier behandlede Emner viste ham som ivrig Tilhænger af den for en væsentlig Del af hans Lærer David repræsenterede ny antikiserende Retning i Malerkunsten; han har da ogsaa David's og hans Skole's rene og korrekte Tegning, strenge Stil og kraftige Farvegivning, men ogsaa deres Fejl og Mangler: teatermæssig Patos, Tørhed og Stivhed i Form og Modelering og ringe Energi i de som Regel dog stærktbevægede Scener, han gengiver. Et stort Fortrin fremfor David har F. i de — mange Gange om le Lorrain erindrende — Baggrunde, han med Forkærlighed anvender i sine Billeder: Landskaber med ofte pragtfuldt Luftperspektiv. Adskillige af hans største og bedste Arbejder ere i England og ikke ganske let tilgængelige. Ogsaa som Portrætmaler indtog F. en høj Rang, nævnes maa hans Billeder af Grevinden af Albany [1797], Alfieri [1803], Clarke [1810, Nantes], Canova [1812]. — F. var i Italien til det sidste knyttet til Prætendenten Karl Edward's Enke, Grevinden af Albany (død 1824), det hed sig endog (uden Grund), at han efter Alfieri's Død havde ægtet hende. Før sin Død indsatte hun ham til sin Universalarving, og han vendte derefter (1824) tilbage til sin Fødeby, til hvilken han saa skænkede de ham efter hende tilfaldne talrige Kunstsager som og en stor Del af sine egne Værker. Museet i Montpellier er derfor Stedet, hvor F. og hans Kunst først og fremmest maa studeres. 1830 blev F. Baron. (Litt.: Garnier, *Eloge de F.* [pron. å l'Ac. des Beaux-Arts en 1837]). *F. J. M.*

Fabre [fa!brə], Pierre jean, fransk Kemiker og Læge fra Beg. af 17. Aarh., var en af de første, som i sin Praksis og i de af ham foreskrevne Lægemidler tog betydeligt Hensyn til det (lidet), den Tids Kemi — eller Alkymi — kunde byde, og han naaede, vel ikke mindst ved sine Skrifter, Navnkundighed i saa vide Kredse, at endog Christian IV's »Destillerer«, Peder Paynck i Kjøbenhavn, ejede hans Værker. Disse skulle indeholde megen alkymistisk Humbug og en Hob selvbehagelig Snak, og de have alenlange ofte meget sære Titler, som *Palladium spagyricum* (om dette sidste Ord smlg. Holberg's »Jakob v. Thyboe«, 1, 8) o. s. v. [Toulouse 1624, 1638], *Myrotheciumspagyricum s. pharmacop. chym.* o. s. v. [Toulouse 1628, 1646] **o. m. fl.** ***F. J. Af.***

Fabre **d'Églantine** [fa.brədeglāti'n], Philippe Francois Nazaire, fransk dramatisk Forfatter og Revolutionsmand, født 28. Decbr. 1755 i Carcassonne, henrettet i Paris 5. Apr. 1794. Som Yngling vandt han ved en halvakademisk Festlighed i Toulouse Prisen for Digtekunst, en *églantine* (vild Rose) af Guld, for en Sonnet til Jomfru Maria's Ære, hvorefter han føjede Ordene d'Églantine til sit Navn Fabre. Efter temmelig vilde Ungdomsaar skulde han indtræde i den gejstlige Stand, men løb bort fra Seminariet og gav sig til at være omrejsende Skuespiller. I denne ringeagtede Stand var han til henad Revolutionens Udbrud, da han slog sig ned i Paris. Som Forfatter leverede han (fra 1787) en Del Lystspil og en Tragedie; disse Arbejder faldt grundig igennem paa enkelte Undtagelser nær: »Philinte ou la suite du Misanthrope (de Molière)« [1791, ny Udg. 1878], »Le convalescent de qualité« [1791], »L'intrigue épistolaire« (opført paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn 18. Maj 1797), »Les prccepteurs« (opført 1799); hans øvrige Arbejder, samlede i hans »Œuvres mêlées et posth.« [2 Bd., Paris 1803], ere ikke meget værd, og Laharpe fælder en meget skarp Dom over dem. — Som Revolutionsmand sluttede F. sig paa det nøjeste til Camille, Lacroix og Danton; som denne sidstes Sekretær og fortrolige bærer han sin Del af Ansvaret for de afskyelige Septembermyrderier 92. Paris satte ham ind i Konventet, hvor han stemte for Ludvig XVI's Henrettelse uden Appel til Nationen. I nogen Tid var han Medlem af Velfærdskomiteen og bidrog væsentlig til Gennemførelsen af den republikanske Kalender. Han var Medlem baade af Cordeliernes og Jakobinernes Klub, men blev snart forhadt og mistænkt for Moderantisme, navnlig af Jakobinerne; Robespierre hadede F. og angreb ham skarpt. F.'s Stilling var allerede meget betænkelig, da han uden anden Forseelse fra hans Side end utilgivelig Ligegyldighed indvikledes i den smudsige Chabot-Sag (se Chabot); han blev fængslet, anklaget for Underslæb, strafværdig Forbindelse med Pitt (altsaa Landsforræderi) og Falsk og maatte bestige Skafottet sammen med Danton, Camille o. a. (Litt.:

F. A. Aulard, *F d'É* [i »Nouv. Revue du I. Juill.«, 1885]; de Robinet, *Le Procès des Dantonistes* [Paris 1879]; Wallon, *Hist. de Trib. révol.*). *F. J. M.*

Fabrétti, Ariodante, italiensk Sproggransker og Oldgransker, født i Perugia 1. Oktbr. 1816, død i Torino 15. Septbr. 1894. F. studerede saavel Sprog som Naturvidenskaberne, blev 1860 Professor i Oldtidsvidenskab i Perugia og forflyttedes 1868 til Torino som Professor og Direktør for Oldsagsmuseet. Hans Hovedværk er en Samling af alle førromerske Indskrifter fra Italien med tilhørende Ordfortegnelse, *Corpus Inscriptionum Italicarum antiquioris alvi* [Torino 1867, 4°], hvortil han i de følgende Aar udgav flere *Supplementa*. Desuden udgav F. »Analogia delle antiche liague italiche con la greca la latina e coi dialette viventi« [Firenze 1866] og »Iscrizioni pedemontane« [Torino 1885]. Af arkæologisk Indhold ere hans »Mosaico di Acqui« [Torino 1878], »Gli scavi di Carrù« [Torino 1879]; af historisk »Biografie dei capitani venturiéri dell' Umbria« [5 Bd., Montepulciano 1842—46] og »Cronache della città di Perugia« [2 Bd., Torino 1887—88]. *V. S.*

Fabrétti, Rafaello, italiensk Oldgransker, født 1619 i Urbino, død 7. Jan. 1700 i Rom. F., der tilhørte en anset Adelsslægt, studerede i Urbino og Rom Jura og de klassiske Sprog og ansattes tidlig i Pavens Tjeneste, dels ved Gesandtskabet i Madrid, dels i Urbino, dels i Rom, hvor han efterhaanden beklædte flere ansete Stillinger og til sidst til sin Død var Direktør for Pavens Arkiv i Engelsborg. F., der tidlig begyndte at studere Oldtidens Mindesmærker og Indskrifter, er Forfatter til flere Værker, som vakte megen Opsigt og oftere oplagdes paa ny, saaledes *De aquis et aquaeductibus veteris Romae dissertationes tres* [Paris 1680; 2. Udg. 1688, optrykt som Bd. IV af Grævius's *Thesaurus*], *De columna Trajani syntagma* [Rom 1683; 2. Udg. 1790], *Inscriptionum antiquarum quae in aedibus paternis asservantur explicatio et additamentum* [Rom 1699], hvori F. særlig behandler Rom's Katakomber. Hans Samlinger af Indskrifter og Mindesmærker opbevares i Urbino i det hertugelige Palads. F. blev for øvrigt for sine Værker angreben af andre lærde, især af Gronovius. (Litt.: Kardinal Rivieri i Crescimbeni's *Vite degli Arcadi illustri*; Marotto i Fabroni's *Vitae illustr. Italorum*). *V. S.*

Fabriāno se Gentile.

Fabriāno, By i den italienske Provins og Kreds Ancona, beliggende i en henrivende smuk Appenniner-Dal, ved Jærnbanelinien Ancona—Foligno—Roma. F. har, fra ældre Tid berømte, Papirmøller og Krudtfabrikker. (1881) 7,154 Indb. Bispesæde. I Nærheden findes den 405 M. lange Drypstenshule Frasassi. *H. L.*

Fabrĭca (lat.), Byggekunst. Bygning, Værksted. Nylat. *f. ecclesiae*, Kirkeformue.

Fabrice [fabri's], Georg Friedrich Alfred, Greve, sachsisk General, født 23. Maj 1818 i Quesnoy-sur-Deule, død i Dresden 25. Marts 1891. 16 Aar gl. traadte han som Portepeefændrik ind i et sachsisk Rytterregiment, forfremmedes 1848 til Ritmester og deltog 1849 i Krigen mod Danmark. 1863—64 var han som Oberstløjtnant Generalstabschef ved de sachsiske og hannoveranske Eksekutionstropper i Holsten, og 1866 beklædte han i Böhmen samme Stilling hos Kronprinsen af Sachsen. Efter Fredsslutningen udnævntes han til Generalløjtnant og Krigsminister, i hvilken Stilling han med Dygtighed reorganiserede den sachsiske Hær efter preussisk Mønster. Under Felttoget 1870—71 var F. først Generalguvernør i 12. Armékorpsdistrikt, og fra Nytaar beklædte han Stillingen som Generalguvernør i Versailles. Efter Krigens Slutning var han højestbefalende for den tyske Okkupationshær og begunstigede i denne Stilling Kommunardernes Undertrykkelse. Juni 1871 overtog han igen Pladsen som Krigsminister og udnævntes 1872 til General i Rytteriet. 1876 blev han Ministerpræsident og fra 1882 tillige Udenrigsminister. Ved sit 50 Aars Tjenestejubilæum ophøjedes han i Grevestanden. *B. P. B.*

Fabrĭcius, fuldstændig Gaius F. Lucianus, omtales første Gang, da han 285 (ell. 284) f. Chr. gik som Gesandt til Tarent for at bevæge Byen til at holde Fred med Rom. Tarentinerne krænkede imidlertid Folkeretten ved en Tid lang at holde ham i Fangenskab, medens de forhandlede med alle Rom's Fjender om et stort Forbund. Som Konsul 282 kæmpede han med Samnitterne, Lucanerne, Bruttierne og de øvrige syditalienske Folk; han befriede det af Fjenderne belejrede Turii og gjorde stort Bytte ved at erobre flere Stæder. Under Krigen med Pyrrhus deltog han som Legat i Slaget ved Heraclea (280) og sendtes den følgende Vinter til Kongen som Formand for et Gesandtskab, der skulde underhandle om Fangernes Løskøbelse. Sendelsens Udfald er ukendt, men den uegennyttige, koldblodige Romers Færd, der lige saa lidt lod sig lokke af Kongens Guld som skræmme af hans Elefanter, er noksom bekendt. 279 kæmpede han med ved Asculum og blev det følgende Aar atter valgt til Konsul. Da Pyrrhus's Livlæge tilbød F. at rydde sin Herre af Vejen med Gift, sendte han ham tilbage til Kongen, og denne Ædelmodighed gav begge de krigsførende Magter en gunstig Lejlighed til at aabne Underhandlinger. Pyrrhus's Sekretær Kineas kom til Rom og sluttede Stilstand, under hvilken Kongen gik til Sicilien, medens F. undertvang de frafaldne Folkeslag i Syditalien, for hvilket han lønnedes med Triumfen. 275 var han Censor sammen med sin Kollega i det 2. Konsulat Q. Emilius Papus og holdt strengt paa den gamle Tugt, der alt nu var begyndt at slappes. I det hele stod F. for de senere Slægter som et Mønster paa en Romer fra den gode, gamle Tid, og Oldtidens Forfattere fortælle, hvorledes han, ligesom Cincinatus o. a., levede fattig paa sin Landejendom og afviste de undertvungne Folks Gaver. Hans Døtre fik Medgift af Staten, og da han døde — uvist naar — viste Senatet sin Taknemmelighed mod ham ved at lade ham begrave inden for Stadens Mure, hvad der ellers var strengt forbudt. *M. M.*

Fabricius, Adam Kristoffer, dansk Historiker, er født i Bøvling 18. Juli 1822, Student fra Aalborg 1841, cand. theol. 1847, blev 1849 Adjunkt ved Aarhus Katedralskole og var i præstelig Virksomhed 1859—88; siden har han levet i Kjøbenhavn. Han har altid syslet med historiske Studier og foretog 1855—57 en Udenlandsrejse, hvorunder han fulgte Normannernes Spor i Frankrig og Spanien. Frugter af hans Studier ere dels

mindre Skrifter om »Ingeborg, Filip August's Dronning« [1870], »Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø i ældre Tider« [1882] o. a., dels og især hans »Illustreret Danmarks Historie for Folket« [1853 — 55], der ved sin jævne og livlige Fremstilling har vundet stor Udbredelse og er udkommen i flere Oplag; hertil har nys sluttet sig »Illustr.Kirkehist. for Folket« [1895 ff.]. *Kr. E.*

Fabricius, 1) David, hollandsk Astronom, født 1564 i Esens (Østfriesland), død 7. Maj 1617 i Osteel, var Præst i Resterhave fra 1584 og forflyttedes 1603 til Osteel. Han beskæftigede sig med meteorologiske og astronomiske Observationer; af disse sidste er mest bekendt hans Opdagelse 3. Aug. 1596, at o i Hvalfisken *(Mira Ceti)* er en foranderlig Stjerne. Han har desuden iagttaget Kometerne fra 1595 og 1607, den ny Stjerne i Ophiuchus, Planeten Mars (disse berømmer Kepler) og sammen med nedenn. J. F. Solpletter. F. tegnede det første Kort over Østfriesland og skrev Prognostica for 1615—18. *J. Fr. S.*

2) Johan, Søn af ovenn. D. F., født 8. Jan. 1587 i Resterhave, død 1615 som Læge i Marienhafe ved Osteel. 1610 opdagede han en Solplet, som han forfulgte gennem længere Tid, og han udledte Solens Rotation heraf *(De maculisin sole observatis* [Witeburg 1611]). Et Mindesmærke er 1895 rejst for ham i Osteel. (Litt.: Olbers, »Materialien zu einer Lebensbeschreibung der beiden Astronomen D. &J. F.« [i »Astr. Nachr.« Nr. 729]; L. Häpke, »F. und die Entdeckung der Sonnenflecke« [Bremen 1888]; Bunte, »Uber David F.« [i »Emder Jahrbuch« 1885—88]). *J. Fr. S.*

Fabricius, Frederik, dansk Bibliotekar, nedenn. O. F.'s Søn, født 22. Septbr. 1789, død 13. Novbr. 1873. Han begyndte at studere Teologi, men forlod dette Studium for at beskæftige sig med Æstetik og Litteraturhistorie og deltog tillige meget i Studenterlivet. 1823 ansattes F. ved det store kgl. Bibliotek, hvor han navnlig indlagde sig Fortjeneste ved Ledelsen af den danske Afdeling; han fik sin Afsked ved Omordningen 1861. Tillige var han fra 1831 »Viceprovst« (Viceinspektør) paa Regensen. F.'s Bidrag til Litteraturen ere ikke mange; fremhæves kunne imidlertid hans Udvalg af Holberg's Epistler [Kbhvn. 1858] og nogle bibliografiske Arbejder, især »Dansk Bogfortegnelse 1841—58« [Kbhvn. 1861]. *E. G.*

Fabricius, Hieronymus ab Aquapendente (Giroiamo Fabrizi), berømt italiensk Anatom og Kirurg, født 1537 i Aquila Tuscia ved Orvieto, død 20. Maj 1619. F. var Elev af Faloppio og blev efter dennes Død Dissektor og senere Professor i Padova. Han byggede senere selv et stort anatomisk Teater og var i lang Tid den mest søgte anatomiske og kirurgiske Lærer i Europa. Han var den første, der gav en nærmere Forklaring og Afbildning af Veneklapperne, som han dog ikke opdagede, saaledes som det i Alm. antages, og det var hos ham, at Harvey lærte dem at kende og derved opdagede Blodets Kredsløb. Af Udviklingshistorien har han store Fortjenester, og paa talrige andre Punkter har han leveret udmærkede Arbejder saavel i Anatomi som Kirurgi. Hans Afhandlinger udkom efter hans Død flere Gange samlede: »Opera omnia anatomica et physiologica« [Padova 1625, Leipzig 1657 og 1687, Leyden 1738]. *G.N.*

Fabricius, Jacob, mecklenburgsk og dansk Livlæge, født 28. Aug. 1576 i Rostock, død 14. Aug. 1652 i Kjøbenhavn. 16 Aar gl. kom han til Tyge Brahe og studerede hos ham i 4 Aar, hvorpaa han foretog en længere Udenlandsrejse, under hvilken han 1602 blev Doktor i Jena. Aaret efter blev han Livlæge i Mecklenburg, 1612 Professor i den højere Matematik og Medicin i Rostock. 1637 blev han Livlæge hos Christian IV og derefter hos Frederik III. I Danmark synes han ikke at have været meget anset *G. N.*

Fabricius, Jacob Christian, dansk Embedsmand, er født 3. Septbr. 1840 i Aarhus. Ved Siden af sin administrative Virksomhed som Embedsmand (for Tiden [1896] Kontorchef) i Nationalbanken i Kjøbenhavn har han dyrket Musikkens Kunst, til hvilken han lige fra sin Barndom har følt sig stærkt knyttet. Som Komponist har han udgivet en Række Sange og Klaverstykker, desuden større og mindre Ensemblestykker for Kor, Soloer og Orkester, Kor å cappella, symfoniske Arbejder for Orkester m. fl. For Udviklingen af Musiklivet i Kjøbenhavn har han taget handlekraftig Del ved Stiftelsen af Samfundet til Udgivelse af dansk Musik (1871) og af Koncertforeningen (1873). De senere Aar har han skrevet Musikkritik i »Illustreret Tidende«. *A. H.*

Fabricius, Jens Schou, dansk-norsk Søofficer født 3. Marts 1758 i Larvik, død 6. Apr. 1841 i Porsgrund. Som dansk Officer opnaaede F. 1812 Kommandørgraden. 1784—87 var han Ekvipagemester ved det ostindiske Kompagni, senere 4 Aar Ekvipagemester ved Frederiksværn's Værft i Norge. 1798—99 var han som Chef for en Brig underlagt Kommandørkaptajn St. A. Bille i Middelhavet til Beskyttelse for de derværende dansk-norske Handelsskibe. Fra denne Kommando, der udfordrede baade Takt og Konduite, navnlig over for de egenmægtige engelske Skibschefer, skilte F. sig med megen Ære. Under Slaget 1801 paa Kjøbenhavn's Red var han Chef for Fregatten »Frederikssten«, der imidlertid ikke kom til at spille nogen aktiv Rolle. Senere ansattes han som højestkommanderende ved Frederiksværn's Fæstning. Han havde her, efter 1807 sammen med Kommandør Sneedorf, en kort Tid det vanskelige Hverv at ordne det norske Søforsvar, ved hvilken Lejlighed hans Omgængelighed og Dygtighed blev af stor Betydning for Sagens Fremme. Efter i Norge's Adskillelse fra Danmark traadte F. over i den norske Marine som Kontreadmiral og blev første deputeret for Sødefensionen; under Prins Christian's Regering var han Chef for Søkrigskommissariatet, senere, efter Landets Forening med i Sverige, Chef for Søkrigskollegiet og fra 1817 for Søetatens Kommando. 1818 blev han Generaladjutant, 1821 Viceadmiral. I Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814 var han en kort Tid Præsident. 1824 valgtes han ind i Stortinget som Repræsentant for Bratsberg Amt og erholdt endelig 1836 Afsked, hvorefter han trak sig tilbage til Porsgrund, hvor han henlevede Resten af sit Liv. F. var en meget human og samvittighedsfuld Personlighed, der i en sjælden høj Grad forstod at vinde Samtidens Tillid. *C. L. W.*

Fabricius, Johan Christian, dansk Zoolog og økonomisk Forfatter, født 7. Jan. 1745 i Tønder, død 3. Marts 1808 i Kiel. Sin Barndom

tilbragte han til Dels paa Gymnasiet i Altona, men kom 1762 til Kjøbenhavn's Universitet og s. A. til Upsala, hvor han i lo Aar studerede under Linné, med hvem han sluttede et varigt Venskab. 1764 kom han tilbage til Kjøbenhavn og begyndte Udarbejdelsen af sit store Værk, *Systema entomologiae*, der udkom 1775. Paa en større Udenlandsrejse modtog han 1768 i London Udnævnelse til Professor ved Naturalteatret paa Charlottenborg; men da han det følgende Aar vendte tilbage for at overtage Stillingen, erfarede han, at Naturalteatret skulde nedlægges, og han maatte nøjes med et ekstraordinært Professorat i Økonomi og 400 Rdl. i Gage. Udsigterne for hans Fremtid formørkedes yderligere ved Struensee's Fald 1772. Opmærksomheden for hans rige Evner blev dog vækket ved hans *Systema entomologiae*, og han blev ansat som Professor i Naturhistorie ved Kiel's Universitet. Ogsaa i denne Stilling ventede der ham brudte Løfter og alle Haande Skuffelser; hans Liv i Statens slet lønnede Tjeneste var en Kæde af Tilsidesættelser, men han søgte Modvægt derimod ved længere Ophold i Udlandet, navnlig i Paris, hvor han stod i høj Anseelse hos Datidens betydeligste Videnskabsmænd. Da han 1807 i Paris fik Efterretning om Englændernes røverriske Overfald paa Danmark, begav den varmtfølende Fædrelandsven sig straks dybt nedbøjet til Kjøbenhavn. Det haarde Slag havde nedbrudt hans Helbred, og Aaret efter døde han. Hans talrige Arbejder have haft eminent Betydning for Zoologien, specielt for Entomologien. Foruden det nævnte vigtige Værk maa fremhæves *Genera insectorum* [1777], *Philosophia entomologica* [1778], *Species insectorum* [2 Bd., 1781], »Betrachtungen über die allgemeinen Einrichtungen der Natur« [1781], *Mantissa insectorum* [2 Bd., 1787], *Entomologia systematica* [8 Bd., 1792—99], en Række Monografier over forskellige Insektordener, f. Eks. *Systema Eleutheratorum* [1801], *Systema Rynchotorum* [1803] og *Systema Antliatorum* [1805]. Af mere populær Natur ere hans bekendte, paa flere Sprog oversatte »Reise nach Norwegen« [Hamburg 1779], hans »Briefe aus London« [1783], »Briefe a. Wien« [1785] og »Briefe a Petersburg« [1787]. Som Zoolog har F. navnlig indlagt sig udødelig Fortjeneste ved sin Reformation af det entomologiske System paa Grundlag af Insekternes Mundbygning. Som Lærer i Økonomi udfoldede F. kun en mere underordnet Virksomhed, der ikke bragte noget egentlig nyt. Hans Publikationer i denne Retning indskrænke sig væsentlig til hans Lærebog: »Begyndelsesgrundene i de økonomiske Videnskaber«, der udkom første Gang paa Tysk ['773]> senere paa Dansk [1779], og »Polizeischriften« [1786—90]. *J. C.*

Fabricius, Johann Albert, klassisk Filolog og Litteraturhistoriker, født 1668 i Leipzig, fra 1693 bosat i Hamburg, hvor han døde 1736. F. kan betragtes som Skaberen af Litteraturhistorien inden for den klassiske Filologi; hertil høre hans Værker: *Bibliotheca latina* [Hamburg 1697; ny Udg. ved Ernesti, 3 Bd., Leipzig 1773—74], *Bibliotheca graeca* [14 Bd., Hamburg 1705—28, 4. Opl. ved Harless, 12 Bd., smst. 1790—1809; med Index, Leipzig 1838], *Bibliotheca latina mediae et infimae aetatis* [5 Bd., Hamburg 1734—36; afsluttet af Schottgen med et 6. Bd., smst. 1746; nyt Opl. ved Mansi, 6 Bd., Padova 1754]. Af hans andre Skrifter kunne nævnes Udgaven af *Sextus Empiriens* [Leipzig 1718] og hans Noter til Dio Cassius, der ere optagne i Reimarus's Udgave [Hamburg 1750—52]. (Litt.: Reimarus, *De vita et scriptis J. A. Fabricii* [smst. 1737]). *K. H.*

Fabricius, Otto, dansk Præst, Zoolog og Sprogmand, født 6. Marts 1744 i Rudkjøbing, død 20. Maj 1822 i Kjøbenhavn. Han blev Student 1762, og da hele hans Hu stod til at blive Missionær i Grønland, blev han optagen i det grønlandske Seminarium. 1768 tog han Attestats og afrejste straks efter til Frederikshaab, hvor han i fem Aar virkede som Missionær. 1773 blev han Sognepræst i Nedre-Telemarken, men 1779 søgte og fik han det mindre Kald i Hobro, hvorfra han allerede 1781 forflyttedes til Rise paa Ærø. To Aar senere blev han Præst ved Vajsenhuset i Kjøbenhavn og 1789 ved Frelsers Kirke, i hvilket Embede han forblev (hædret med Titel og Rang som Biskop samt som Æresdoktor) indtil sin Død. Under sit Ophold i Grønland fik han god Lejlighed til at studere de indfødtes Sprog og Levevis samt til at tilfredsstille sin Trang til naturvidenskabelig Beskæftigelse. Hans grønlandske Grammatik og Ordbog vare i mere end et halvt Aarhundrede de eneste Hjælpemidler for Studiet af Grønlandsk og vidne om en skarp Iagttagelsesevne og udviklet Sans for Sprogets Ejendommeligheder. Hvad der har gjort F. til en i Videnskabens Verden berømt Mand er dog ikke hans Arbejder som Sprogransker, men hans Virksomhed i Zoologiens Tjeneste. Hans *Fauna Groenlandica* [1780], hvori en stor Mængde for Videnskaben ny Dyreformer beskrives, var oprindelig kun den zoologiske Del af et stort Arbejde, der skulde omfatte Grønland's fysiske og etnologiske Forhold, men som han paa Grund af ugunstige Omstændigheder maatte opgive at fuldføre. I Videnskabernes Selskabs Skrifter og i »Skrifter af Naturhistorie-Selskabet« publicerede han en større Række zoologiske Afhandlinger, der for største Delen fremtræde som Supplementer til hans *Fauna Groenlandica* eller som Bidrag til *Zoologia Danica.* Af Arbejder, som ikke angaa den grønlandske Fauna, maa nævnes hans med 4 Tavler forsynede »Bidrag til Snylteormenes Historie« [1794] og »Zoologiske Bidrag« [tre Afhandlinger, 1818—26]. Som teologisk Forfatter udgav han »Bidrag til Bibelkundskab« [2 Bd., 1782—87] og »En erfaren gejstlig Mands uforgribelige Tanker angaaende Konfessionarius Bastholm's Forsøg«, et Indlæg i den af Bastholm 1785 fremkaldte liturgiske Fejde. *J. C.*

Fabricius Hildānus (Wilhelm Fabry), berømt tysk Kirurg, født i Hilden ved Düsseldorf 25. Juni 1560, død i Bern 14. Febr. 1634. F., der havde ønsket at uddannes til Læge, maatte paa Grund af sine daarlige Formuesomstændigheder nøjes med den kirurgiske Uddannelse, han kunde faa hos Kirurger og Barberer, men senere synes han at have suppleret sin mangelfulde Uddannelse. Han førte en meget urolig Tilværelse, boede snart i Lausanne, snart i Köln, snart i Payerne (Peterlingen) i Schweiz, snart i Bern. Han var overordentlig anset og havde en enorm Praksis, og han besøgtes endogsaa af de lærde Læger, der ellers foragtede Kirurgerne. Han er

ubetinget Tyskland's betydeligste Kirurg i 17. Aarh. Han har leverec betydelige Arbejder paa saa godt som alle Kirurgiens Omraader og gav sig af med Fødselshjælp og Øjensygdomme. Han var gift med en Genferinde Maria Colinetia, som han uddannede til Jordemoder, og som er bleven bekendt, fordi hun gav ham det Raad at fjerne en Jærnsplint fra Øjet med Magnet, — den første Gang, denne Operation er udført. Hans betydeligste Arbejde er: *Observationum et curationum chirurgicarum centuriae I— VI,* der ogsaa er udgivet paa Tysk; men desuden har han skrevet talrige Arbejder. *G. N.*

Fabrik. Hvad der skal forstaas ved en F., er vanskeligt at udtømme i en enkelt Definition, hvorimod der i de allerfleste konkrete Enkelttilfælde sjælden eller aldrig vil herske Tvivl derom. Det er givet, at Begrebet F. forudsætter et vist større Antal Arbejdere, som i Forening og ved en mere eller mindre gennemført teknisk og økonomisk Arbejdsdeling, fremstille industrielle Produkter. Naar man i Nutiden taler om Fabrikindustrien, forbinder man imidlertid samtidig gerne Forestillingen om Benyttelsen af Maskiner og Motorer, uden at dette Moment dog tør siges at være afgørende. Saa meget er dog sikkert, at Fabrikindustrien er den industrielle Driftsform, for hvilken Anvendelsen af Maskiner ligger naturligst og kommer til at faa størst Betydning. Det mest karakteristiske ved en fabrikmæssig Produktion turde nemlig være dette, at den ikke er Kundearbejde, at den med andre Ord ikke sker paa direkte Bestilling af de paagældende Forbrugere, men at den derimod er en Masseproduktion, hvorved der ikke tages Hensyn til det enkelte Individs særlige Forbrugsfordringer, men arbejdes paa Lager efter en vis ensartet Skabelon, fælles Typer, bestemte Mønstre. Derfor kan Fabrikindustrien opvise den mest udviklede tekniske Arbejdsdeling (s. d.) sammen med den størst mulige Arbejdsforening, derfor har den i ganske særlig Grad kunnet tage Maskinerne i sin Tjeneste, og derfor er, historisk set, dens Opblomstring først begyndt med og bleven betinget af Maskinteknikkens Opkomst og det moderne Masseforbrugs Skabelse. Medens den haandværksmæssige Produktion ifølge sit Væsen er lokalt begrænset, arbejder Fabrikken for det store Marked, i første Omfang det nationale, i anden ogsaa det internationale.

Netop som Følge heraf betegner det moderne Fabrikvæsen i teknisk-økonomisk Henseende et af Menneskehedens største Fremskridt. Arbejdsdelingens og Arbejdsforeningens store Principper have her fejret deres skønneste Triumf, og først derved er den Massefrembringelse af almindelige Forbrugsartikler til billige Priser, som Nutidens økonomiske Udvikling har fordret, bleven muliggjort. Selvfølgelig er dette i første Række kommet den store Befolkning til gode, da Fabrikindustrien ifølge sin* ovenfor skildrede Natur nødvendigvis først og fremmest maa beskæftige sig med at fremstille den store Mængdes Fornødenheder og maa gøre dette til Priser, som for den ubemidlede Del af Samfundet ere overkommelige. Fabrikindustrien arbejder for den store Omsætning, den lille Portemonnæ, — det ene betinger det andet. Det ligger <la ogsaa lige for, hvor langt lettere og billigere hele Samfundets og navnlig den fattigere Dels almindelige Forbrug, f. Eks. paa Beklædningens Omraade, tilfredsstilles nu om Stunder end i gamle Dage, da Anskaffelsen af en Klædning eller en Kjole var en Sjældenhed og en Kostbarhed. Den Frygt, som man i sin Tid nærede for, at Fabrikkerne fuldstændig skulde opsluge Haandværket, har desuagtet vist sig ugrundet. Paa alle Omraader, hvor Arbejdet skal individualiseres, enten efter den enkeltes Smag eller efter dennes særlige personlige Behov, har Haandværket hævdet sin Plads, og selv paa et Omraade som det nysnævnte, Beklædningens, har man i den nyeste Tid set det Særsyn, at Haandvæven sejrrig har taget Konkurrencen op med Dampvæven (Kunstvævningen).

Derimod ligger der i den fabrikmæssige Produktions Natur en social Fare, som omkring 19. Aarh.'s Midte endog truede den rolige Samfundsudvikling paa en tilsyneladende skæbnesvanger Vis. Medens Haandværksmesteren personlig kan deltage i Arbejdets Udførelse og derved daglig paa menneskelig Vis knyttes med mange andre end økonomiske Baand til sine Arbejdere, sine Svende og Lærlinge, saa er Fabrikindustriens Driftsherre, Fabrikanten, saa at sige altid skilt fra sine Arbejdere ved en social Kløft. Han kommer fra en anden Samfundsklasse, maa enten selv raade over eller dog kunne skaffe en større Kapital og er i Alm. mere den, der sætter Bedriften i Virksomhed og sørger for Produktionens kommercielt bestemte Afsætning end den, der direkte leder Dagens (tekniske) Arbejde. Ogsaa denne Omstændighed maa udtrykkelig anføres som karakteriserende for Fabrikindustrien. Der ligger heri en Fristelse til fra begge Sider, saavel Fabrikantens som Arbejderens, at føle og fornemme Arbejdsforholdet som et Modsætningsforhold, og det er netop heri, at den nys nævnte sociale Fare ligger. Da Fabrikvæsenet i Slutn. af 18. Aarh. og Beg. af 19. Aarh. pludselig fik et uhyre Opsving, navnlig i England, saa det endog en lang Tid ud, som om et saadant Modsætningsforhold mellem Arbejdsgiver og Arbejder var en nødvendig og uundgaaelig Følge af den ny Driftsforms Ejendommeligheder. Fabrikanten tog nemlig da som den økonomisk stærkeste fuldstændig Magten fra Arbejderen og førte Systemet igennem med saa haard en Haand, at den af den daværende liberale Lovgivning ubeskyttede Arbejderbefolkning en Tid lang syntes prisgiven en kummerlig Tilværelse uden sociale Forhaabninger. Derved blev Arbejderspørgsmaalet i sin moderne Form delvis skabt (se i øvrigt nærmere Arbejder). Det lykkedes dog en Række forenede Bestræbelser at føre dette ny sociale Spørgsmaal ud over dets Krisis, saaledes at der for Nutidens Bevidsthed ikke længere bestaar nogen som helst Art af Nødvendighed for, at Fabrikvæsenet skal gøre det uløseligt. Man er nu bleven belært om Faren, men man har tillige fundet Midlerne til at besværge den.

De sociale Ulemper, der imidlertid uimodsigelig ere knyttede til Fabrikvæsenet, skærpedes ved dets første Fremkomst end yderligere derved, at den ny Driftsform tog en saadan Fart i sin Udvikling, at hele den bestaaende Lovgivning om Arbejdsforholdet, bygget som den var paa Forudsætningen om rent lokale, haandværksmæssige

Produktionsformer, øjeblikkelig forældedes, blev omgaaet og endog misbrugt. Men efterhaanden som man i 19. Aarh. arbejdede sig ud af den liberale Doktrin om Statsmagtens Ikke-Indgriben i disse Forhold, begyndte Lovgivningsmagten at faa Retstilstandene ordnede med Fabrikvæsenets faktiske Bestaaen og delvise Sejr for Øje, saaledes at de atter kom i Overensstemmelse med sunde Samfundsgrundsætninger. Hvad man navnlig først fik Blik for, var den rent legemlige Fare for Liv og Lemmer, som den fabrikmæssige Drift, i Særdeleshed naar den sker ved Hjælp af Maskiner, rummer for de arbejdende. Den derved skabte saakaldte Fabriklovgivning er gaaet ud fra denne Kendsgerning. Den er senere vokset i Omfang og Betydning og griber nu heldbringende ind paa en Mængde af Fabrikindustriens Omraader, saaledes at den endogsaa kan siges indirekte at være en medbestemmende Faktor ved Afgørelsen af Arbejdsfortjenestens faktiske Højde. Om denne Lovgivning og det med denne i forskellige Lande som f. Eks. England, Tyskland, Schweiz, Norge og Danmark skabte Tilsyn med Fabrikkerne fra det offentliges Side, den saakaldte Fabrik- eller Arbejdsinspektion, se nærmere Arbejderbeskyttelse, S. 1049 ff.

De legale Definitioner af F., som ere forsøgte i den franske, østerrigske og italienske Lovgivning, henholdsvis ved Love af 1841, 1859 og 1885 samt 1886, indskrænke sig alene til Arbejderantallet (20 og 16) og ere derfor alt for vide og løse. I den tyske, engelske og schweiziske Lovgivning skifter Begrebsbestemmelsen med den enkelte Lovs særlige Formaal, i Danmark og Norge er den overladt til Regeringens (respektive Domstolenes) Afgørelser i de enkelte Tilfælde, hvor der rejses Tvivl. *F. Sch.*

Fabrikánt, Fabrikbesidder, den, der driver Fabrikvirksomhed.

Fabrikāt, Genstand tilvirket paa en Fabrik. Fabrikation, Tilvirkning af Fabrikater. Fabrikēre, at tilvirke noget, særlig i det større, fabrikmæssig.

Fabrikguld se Bladguld.

Fabrikhygieine fortjener at behandles fra to vidt forskellige Synspunkter, enten for saa vidt man har den Sundhedsfare eller de Ulemper for Øje, som visse Arter af Fabrikvirksomhed kunne foraarsage for de omboende, eller det gælder Iagttagelsen af de Hensyn, som bør tages for at beskytte de i Fabrikkerne beskæftigede Arbejderes Sundhed.

Sundhedsskadelige Ulemper for Omgivelserne kunne opstaa ved Fabrikdrift, som giver Anledning til stærk Rogudvikling, naar Røgen ikke afledes paa hensigtssvarende Maade. Efter Omstændighederne fordrer Hygieinen i saadanne Tilfælde Forlængelse af Røgkanalen ved Skorstenens Forhøjelse eller Anvendelse af mindre røggivende Brændsel eller større Omhu ved Fyringen eller Indretning af røgfortærende Ildsteder, som tillige have den Fordel, at Kullenes fulde Brændselsværdi udnyttes. Skadelig for de omboende er ogsaa Støv, f. Eks. fra Kalkmøller, Tæppebanningsanstalter, hvorfor saadanne Industrier helst bør findes paa afsondrede Steder eller, naar de ere til Besvær, maa træffe Foranstaltninger til at forhindre Støvets Udtræden i Atmosfæren (ved Forbrænding eller ved Luftfiltration). Ildelugtende Uddunstninger fra Poudrettefabrikker, Benkogerier, Garverier o. s. v. ere en Hindring for disse Næringsvejes Drift i Nærheden af beboede Steder; det samme gælder om den Eksplosionsfare, som er forbunden med Krudtfabrikker, Tilberedning af Fyrværkerisager o. lign. Den af Slagterier foraarsagede sundhedsskadelige Forurensning af Jordbunden er en af de Grunde, som har ført til Oprettelsen af offentlige Slagtehuse. Mod Forurensning af Floder og andre offentlige Vandløb har man i England søgt at værge sig ved Lovgivning (*River Pollution Act 1876*). Ogsaa støjende Fabrikdrift kan, f. Eks. naar den fortsættes Dag og Nat i Træk, være sundhedsskadelig for de omboende.

For saa vidt F. tager Sigte paa Arbejdernes Sundhed, kan her henvises til Arbejderhygieine og med Hensyn til de af det offentlige trufne Foranstaltninger til Arbejderbeskyttelse. Kun de til industrielle Anlæg knyttede Forholdsregler kræve her en nærmere Omtale. Det bør da først hævdes, at ved forestaaende Anlæg af Fabrikker bør Hensynet til Arbejdernes Helbred allerede være afgørende under Byggeplanens Udarbejdelse, da senere Forandringer altid ville være uforholdsmæssig vanskelige og kostbare. De derved opstaaende Spørgsmaal bør helst afgøres ved Samvirken af Læger og Teknikere. Saaledes kan Arbejdets Beskaffenhed være af den Art, at det bliver nødvendigt at skaffe Udsugning til Veje tæt ved Støvets Dannelsessted, medens det i andre Tilfælde navnlig gælder om at tilføre frisk Luft, f. Eks. ved Hjælp af murede Kanaler under Gulvet, som føre til Ovnens Nærhed (Kappeovne) eller gennem Ovnen, for at den derfra kan udstrømme opvarmet i Lokalet. Søjlekonstruktioner i Fabriklokaler kunne undertiden, idet Søjlerne gøres hule, med Fordel anvendes i Ventilationens Tjeneste. Hvor Arbejde under stærk Varme nødvendiggør Luftens Afkøling, kan man benytte Vandfordampning: over to Valser, af hvilke den ene roterer under Vand, løber et bredt Klæde uden Ende, anbragt paa samme Maade som en Drivrem; ved tilstrækkelig Afstand mellem Valserne, f. Eks. Lokalets hele Højde, kan en meget betydelig Afkøling naas. Mod Brandfare bør drages Omsorg ved rigelig Adgang til Trapper og Udgangsdøre; mod Eksplosionsfare ved Arbejdernes Belæring om Farerne ved Uforsigtighed og ved skarp Kontrol. Ved Fabrikdrift, som medfører Omgang med Gifte (f. Eks. Spejlfabrikker, Blyfarvefabrikker), bør Hovedvægten lægges paa Indskærpelse af Renlighed ved udførlige Arbejdsinstrukser. Ved al større Maskindrift bør Fabrikarbejderen bære en tætsluttende Klædedragt for at undgaa Ulykkestilfælde ved Omgangen med roterende Maskindele. For øvrig kræver hver Art af Fabrikdrift sine specielle Forskrifter, forskellige efter Arbejdets Beskaffenhed og efter de Vilkaar, under hvilke der arbejdes. (Litt.: H. Albrecht, »Handbuch der praktischen Gewerbehygiene« [Berlin 1896]). *Kredslæge Ax. Ulrik.*

Fabrikindustri se Fabrik.

Fabrikinspektion se Arbejderbeskyttelse i S. 1049 ff.

Fabriklovgivning se Fabrik og Arbejderbeskyttelse.

Fabrikmester, øverstkommanderende teknisk Officer paa Holmen (Orlogsværftet). Stillingen oprettedes allerede 1692, da Ole Judicheer (s. d.) ansattes som saadan. Han blev senere samtidig Holmens Chef, hvorimod hans Efterfølgere udelukkende vare Teknikere, der ledede Skibsbyggeriet saavel som al anden Fabrikvirksomhed, men sorterede under denne. Først 1856 ophævedes Stillingen, dog kun af Navn, Fabrikmester-Forretningerne gik senere over til »Orlogsværftets tekniske Direktør« (Direktøren for Skibsbygning og Maskinvæsen). *C. L. W.*

Fabrikmærke se Varemærke.

Fabrikplanter, Planter, der afgive Raamateriale for Fabrikvirksomhed, og som i overvejende Grad dyrkes i dette Øjemed. Af forskellige Grunde kan der dog ikke drages nogen skarp Grænse for denne Kategori af Planter. Som egentlige F. kunne nævnes Olieplanterne, saasom Raps, Rybs, Dodder, Madia, Ricinus o. s. v., Spindeplanterne, som Hør, Hamp, Bomuld, Jute o. fl., endvidere Sukkerroer, Sukkerrør, Tobak, Cikorie, Kakao o. m. a. I adskillige Egne, saasom Tyskland og Holland, maa Kartoflen regnes med til F., idet den afgiver Raastof til talrige store Fabrikker for Tilvirkning af Stivelse, Brændevin og Druesukker, medens den samme Plante i de skandinaviske Lande hovedsagelig kun dyrkes til Føde for Mennesker og Dyr. Kornsorterne udgøre som bekendt Grundlaget for den vigtige Mølleindustri, for Bryggeri og Brændevinsbrænderi, for Tilvirkning af Brød, Stivelse, Makaroni og mange andre mere eller mindre fabrikmæssig fremstillede Produkter, men pleje dog ikke at indbefattes under F., hvilket jo i øvrigt vilde være til en vis Grad berettiget, navnlig efterhaanden som Fremstillingen af de paagældende Produkter er gaaet mere og mere over i Storindustrien. Stundom henregnes Krydderi-, Farve- og Lægeplanter til F., navnlig for saa vidt som de underkastes væsentlige Forandringer og Omdannelser, medens de dog hyppigst henregnes til Handelsplanter (s. d.). Talrige vildtvoksende eller kun undtagelsesvis dyrkede Planter afgive Raamateriale for Fabrikvirksomhed; dette er saaledes i meget stor Udstrækning Tilfældet med Skovtræerne, der, ofte ad ren fabrikmæssig Vej, afgive saa vigtige Varer som Snedkeri-, Hjulmager- og Tømmerartikler, Trævarer, Garvebark, Tændstikker, Trækul, Krudt, Papir m. m.; ligeledes forskellige Græsser og andre Planter, der anvendes til Flettearbejder; saadanne henregnes ikke til F. — Hvorvel Dyrkningen af flere F. er meget gammel og kan finde Sted under temmelig primitive Landbrugsforhold, tilhører dog en tidssvarende og rationel Dyrkning heraf det fremskredne og intensive Landbrug, der i betydelig Udstrækning maa hvile paa Anvendelse af kunstige Gødningsmidler, idet Dyrkningen af Foderafgrøder og hermed Kreaturholdet og Gødningsproduktionen samtidig maa indskrænkes, og som disponerer over meget rigelig Arbejdskraft. Desuden er Rentabiliteten herved i høj Grad afhængig af de bestaaende Toldforanstaltninger samt selvfølgelig af Kommunikations- og Afsætningsforholdene. Europa's vigtigste F. er for Tiden uden Sammenligning Sukkerroen, der i Løbet af faa Decennier er bleven Grundlaget for en overordentlig omfattende Fabrikvirksomhed, særlig i Tyskland (i preussisk Sachsen for Tiden ca. 130 Sukkerfabrikker, der af ca. 3,14 Mill. Tons Roer aarlig fremstille ca. 367,000 Tons Raasukker samt 88,000 Tons Melasse), Frankrig og Østerrig. Til de vigtigste europæiske F. høre endvidere Tobak, Hør og Hamp. For Danmark spiller Dyrkningen af F. for Tiden en underordnet Rolle; kun Sukkerroedyrkningen er af større Betydning paa visse Lokaliteter (Fyn, Lolland, Falster, Møen). Undtagelsesvis har ogsaa Dyrkningen af Tobak, Cikorie og enkelte andre F. nogen Betydning, — I Norge dyrkes saa godt som ingen F. *K. H—n.*

Fabriksparekasse se Sparekasse.

Fabriksygekasse se Sygekasse.

Fabrikvadsk se Uldspinding.

Fabris, Emilio de, italiensk Arkitekt, født 28. Oktbr. 1808, død 28. Juni 1883. Han var Professor ved Kunstakademiet i Firenze, og efter at han havde sejret i Konkurrencen om Facaden til Domkirken, blev dette store Arbejde overdraget ham 1863. Han har behandlet den vanskelige Opgave med Smag og Forstaaelse, men døde før Fuldendelsen. *E. S.*

Fabris, Jacopo, Maler, født i Venezia 1689, død i Kjøbenhavn 17. ell. 18. Decbr. 1761. Som Teatermaler virkede han ved Hamburg's Opera, i London, Berlin og fra 1745 i Kjøbenhavn, hvor den ældre Scenes bedste Dekorationer bleve gjorte af ham. Som »Perspektivskildrer« malede han 1750—51 Landskaber med romerske Ruiner i Havesalen paa Fredensborg, o. m. a. Skønt uden større kunstnerisk Betydning var han dog højt anset af de styrende i Danmark, blev endog Kancelliraad. (Litt.: F. J. Meier, »Fredensborg« [Kjøbenhavn 1880]). *F. J. M.*

Fabritius, Barent, hollandsk Maler. Han var sikkert nok Elev af Rembrandt, virkede i Leyden, i alt Fald 1657—59; hans Fødsels- og Dødsaar ere ubekendte, men af Aarstallet for hans sidst daterede Billede kan man se, at han i hvert Tilfælde har levet endnu 1672. Af ham findes i Frankfurt's Städel'ske Institut: Portræt af en ung Mand [1650] og »Johannes Døber's Fødsel«, i Stockholm's Museum et »Familiemaaltid« [1650], i Rijksmuseet i Amsterdam »Willem van der Helm med Familie« [1656], andre i Kassel, Braunschweig, Aachen. Nationalgaleriet i Kjøbenhavn ejer hans »Fremstillelsen i Templet« [1668] af Rembrandt'sk Holdning. *A. Hk.*

Fabritius, Carel, hollandsk Maler, født vist ca. 1620, død 1654 i Delft, hvor han vides at have virket fra 1650. Han var Elev af Rembrandt og var en Tid sysselsat i Amsterdam. Arbejder af denne udmærkede Maler ses i Museerne i Rotterdam (Mandsportræt), Schwerin (»Vagt ved Delft's Port«) og Berlin (Brystbillede af en Mand); et fremragende Værk hos Mad. Lacroix i Paris. *A. Hk.*

Fabritius, Friedrich Wilhelm, russisk Astronom, født 2. Juli 1845 i Wiborg, død 12. Apr. 1895 i Kiev, studerede i Helsingfors, var 1869—71 ansat ved Observatoriet smst., 1871—73 i Bonn og derpaa til 1876 i Pulkova, da han overtog Observatorstillingen ved Observatoriet i Kiev. I Helsingfors og Bonn deltog F. i Zoneobservationerne, og han sendtes 1874 til det kaspiske Hav for at observere Venus-Passagen. I »Astr. Nachr.« [87—129 Bd.] har han publiceret talrige

Afhandlinger og Observationsrækker, og i de 4 første Bind af Kiev-Observatoriets Annaler har han offentliggjort sine Meridianobservationer af Polstjerner til 9. Størrelse inden for 6° Poldistance. Han deltog i Længdebestemmelsen af Kiev-Varszava og Kiev-Odessa. 1894 tog F. sin Afsked og beskæftigede sig senere væsentlig med Udgivelse af Kalendere. *F. Fr. S.*

Fabritius, Ludvig, svensk Kriger og Diplomat, (1648—1729), kom, efter at have været i russisk og persisk Tjeneste, 1677 til Stockholm. Han anvendtes flere Gange af den svenske Regering i diplomatiske Sendelser til Rusland, Holland og Persien og adledes 1687.

Fabritius, 1) Michael, dansk Handelsmand, født 2. Maj 1697, død 13. Novbr. 1746. Han var en af de første kommitterede for det saakaldte kinesiske Societet, der gav Stødet til Oprettelsen af det asiatiske Kompagni (1732), hvorved F. var Direktør 1736—45. 1736 blev han Direktør ved den nyoprettede Kurantbank, og sammen med sin Slægtning Joh. Fr. Wever stiftede han det ansete Handelshus Mich. F. & Wever. *C. N.*

2) Gotthilf Just, dansk Handelsmand, ovenn.'s Broder, født 1. Septbr. 1703 i Kjøbenhavn, død smst. 7. Maj 1766 som Etatsraad. Han var som i Finansmand i levende Forbindelse med Hoffet under Christian VI og Frederik V, blev 1736 en j af Direktørerne ved den nyoprettede Kurantbank og var 1754—65 en af Direktørerne for det asia- j tiske Kompagni. Sammen med Jost Hemmert var han virksom i Handelen paa Marokko, 1756 stod han sammen med J. F. Classen (s. d.) ved Skabelsen af Frederiksværk, og da Schimmelmann 1764 af Regeringen havde købt Plantagerne paa de vestindiske Øer med tilhørende Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn, blev F. Deltager i Foretagendet. *C. N.*

3) (de Tengnagel), Conrad Alexander, dansk Handelsmand, ovenn, M. F.'s Søn, født 8. Aug. 1731 i Kjøbenhavn, død smst. 13. Septbr. 1805. Han fortsatte Handelshuset F. & Wever og var en af Hoveddeltagerne i det asiatiske Kompagni, som han fra 1765 flere Gange i længere Aarrækker var Direktør ved. I den hidsige Strid om private ostindiske Handelsentrepriser stod han paa disses Side og var med til at udruste flere saadanne. Han erhvervede sig stor Rigdom og blev tidlig betitlet, 35 Aar gl. blev han Etatsraad (1766) og to Aar efter Konferensraad. 1773 blev han optagen i den danske Adelsstand under Navnet F. de Tengnagel. Han ejede bl. a. Eenrum ved Vedbæk og var Kunstmæcen. *C. N.*

Fabrōni, Angelo, italiensk Litteraturhistoriker og Historiker, født i Marradi 25. Septbr. 1732, død i Pisa 22. Septbr. 1803. Han havde ved Leopold af Toscana's Protektion megen Fritid til litterære Studier og rejste tillige en Del i Europa. Hans Værker ere talrige og nøde fortjent Anerkendelse i sin Tid, navnlig hans Hovedværk, de paa Latin forfattede 153 *Vitae Italorum doctorum excellentium qui saeculis XVII et XVIII floruerunt* [20 Bd., 8°, Pisa og Lucca, 1778—1805], der skaffede ham Hædersnavnet »den italienske Plutarch«. Lignende biografiske Arbejder ere de latinske Levnedsbeskrivelser af Lorenzo de'Medici [Pisa 1784], Cosimo de'Medici [smst. 1788—89] og Leo X [smst. 1797], alle tre i Kvart, samt paa Italiensk en Række »Lovtaler« med Titel »Elogi d'illustri Italiani« [2 Bd., Pisa 1786—89] og »Elogi di Dante Alighieri e di Torquato Tasso« [Parma 1800]. Aar 1771—96 redigerede han endvidere omtrent alene den i Pisa udkommende »Giornale de'Letterati« [i alt 102 Bd.]. F.'s Selvbiografi staar i sidste Bind af hans *Vitae Italorum* etc. *E. G.*

Fabtila (lat.), opdigtet Fortælling, Fabel (s. d.); Skuespil (egentlig *f. scenica*). Af de specielle Benævnelser paa latinske Skuespil mærkes: *f. palliata* (af *pallium*, den græske Kappe), hvis Handling var henlagt til Grækenland, i Modsætning til det nationale Skuespil *f. togata*, der atter kunde være *f. firaetextata*, hvori romerske Senatorer optraadte, eller *f. trabeata*, hvis Personer hørte til Ridderstanden. *A. Mr.*

Fabŭla dōcet (lat.), Fabelen lærer . . . ɔ: Moralen af Historien er . . .

Fabulēre (lat.), fable, fortælle, opdigte; Fabulíst, Fabeldigter; fabulōs, fabelagtig, som et Eventyr, usandsynlig.

Fabvier [favje'], Charles Nicolas, Baron de, navnkundig fransk General, født i Pont-a-Mousson 10. Decbr. 1782, død i Paris 15. Septbr. 1855. F. blev Officer, deltog med Ære i Felttogene 1805 og 1806, og blev 1807 med flere andre Officerer af Napoleon sendt til Selim III i Konstantinopel for at hjælpe Tyrkerne at forsvare sig mod et forventet engelsk Angreb. Da i Septbr. s. A. General Gardane med en Del franske Officerer sendtes til Persien for at organisere Shahens Hær efter fransk Mønster, var F. blandt disse; men da Resultaterne af denne Sendelse ikke vare efter Napoleon's Ønske og Gardane derfor blev tilbagekaldt, maatte ogsaa F. forlade Persien og vendte tilbage til Europa. Han lagde Vejen gennem Rusland, men da han ikke kunde støde til den franske Hær, som opererede mod Østerrig, tog han Tjeneste som frivillig i Fyrst Poniatovsky's polske Korps. 1811 blev han Adjutant hos Marmont, hvem han ledsagede til Spanien. Da Marmont var slaaet af Wellington ved Salamanca, blev F. sendt til Napoleon for at aflægge Beretning og modtage Instruktioner; han traf Kejseren for Moskva. I Slaget ved Moskva* blev F. haardt saaret, men var dog i Stand til med Hæder at kæmpe i Sachsen 1813 og under Felttoget i Frankrig 1814. F. forfremmedes ikke hurtig, da Napoleon ikke yndede ham, der var stærkt udpræget Frihedsmand; 1813 var han bleven Oberst og blev s. A. Baron. Under den hvide Terrorisme afskedigedes han. F. sluttede sig nu nøje til de hvide Terroristers Modstandere, blev 1820 fængslet, som mistænkt for Delagtighed i dette Aars Militærrevolter, og paa ny 1822. Ked af disse Forfølgelser forlod han Fædrelandet og gik 1823 til Grækenland for at kæmpe for Frihedens Sag der. Han kæmpede for Hellenerne med Heltemod og Opofrelse, om end uden at opnaa epokegørende Resultater. (Hans Statue staar paa Athen's Akropolis). F. vendte tilbage til Frankrig 1827, men ledsagede 1828 General Maison og den lille Hær, der blev sendt til Morea for at fordrive Ibrahim Pasha. 26. Juli 1830 var F. igen i Paris, — Dagen efter udbrød Julirevolutionen; under Kampen var F. General Gérard's Generalstabschef og fra 4. Aug. Kommandant i Paris. Det derpaa følgende Julikongedømme tjente han med

sædvanlig Loyalitet, om end uden Begejstring. 1839 blev han Generalløjtnant, 1845 Pair af Frankrig. Efter Februarrevolutionen 1848 blev F. for en kort Tid Gesandt i Konstantinopel. For Danmark og dets Kamp mod Oprørerne interesserede F. sig levende, og han blev af det danske Krigsministerium indkaldt til Kjøbenhavn, nærmest vel for at bistaa Ministeriet med sin store Krigserfarenhed, men kom ikke til at spille nogen Rolle. Statskuppet 2. Decbr. 1851 gjorde Ende paa F.'s politiske Virksomhed. (Litt.: Debidour, *Etude sur le gén. F.*; Meziéres, *Le gén. F. en Grèce*). *F. J. M.*

Facade (ital. *facciata*, Forside) er Benævnelsen paa Forsiden af en Bygning; man taler vel tillige om Sidefaçader, men F. betegner dog hovedsagelig Hovedsiden, den, som ved sin dekorative Udstyrelse udtrykker Bygningens Karakter og Bestemmelse. *E. S.*

Facchino [fakki!no] (ital.), Lastdrager, Sjover, ogsaa en udstoppet Figur (Straamand), endelig Laps, Slyngel, Gavtyv. Det er gaaet over i Spansk og Fransk som faquin; Oprindelsen er usikker. *E. G.*

FacciO [fa'ttšo], Franco, italiensk Komponist, er født 8. Marts 1841 i Verona, var Elev af Konservatoriet dersteds og forsøgte sig tidlig som Operakomponist. Under Paavirkning af sin Ven, Boito, forlod han den traditionelle italienske Operastil, og hans Arbejder, »I profughi Fiamminghi« [1863] og »Amleto« [1865] indbragte ham deres Bifald, der hyldede den mere moderne (tysk og fransk paavirkede) italienske Musik, medens de fra anden Side bleve meget haardt medtagne, »Amleto« blev endog udpebet i Milano. F., der nyder stort Ry som Orkesterdirigent, er Professor ved Konservatoriet i sidstnævnte By. *W. B.*

FaCCiolåti [fattšola!ti], Jacopo, italiensk Filolog, født 1682 i Nærheden af Padova, virkede i lang Tid ved Universitetet i Padova og døde der 1769. Han leverede ny Udgaver af Ambr. Calegino's oprindelig i 4 Sprog begyndte [Reggio 1502] *Dictionarium undecim linguarum* [2 Bd., Padova 1718] og af Mario Nizzoli's *Thesaurus Ciceronianus* [smst. 1734]; han har ogsaa haft en væsentlig Andel i sin Discipel Forcellini's *Totius latinitatis lexicon.* Som latinsk Stilist udmærker han sig ved Elegance [3 Samlinger af Taler, 1723—67]. Af hans Korrespondance er udkommet: *Clarorum Germanorum, Hungarorum etc. ad Facciolatum epistolae* [Venezia 1843]; hans Levned er skildret af Ferrari [Padova 1799, paa Latin] og Gennari [smst. 1818]. *K. H.*

Faccioli [fattså!li], Carlo, italiensk Forfatter, er født i Verona 4. Aug. 1840. Han studerede Retsvidenskab i Padova og fik derefter et Lærerembede. F. har væsentlig gjort sig bekendt ved smukke poetiske Oversættelser fra Engelsk, nemlig Byron's »Childe Harold« [Firenze 1873], Tennyson's »Enoch Arden« og andre Digte, Longfellow's »Evangeline« (som Digteren selv fandt meget vellykket) og flere Værker af samme. Af F.'s egne lyriske Digte ere »La morte di Dante« og »Sanmicheli« at fremhæve. To pædagogiske Skrifter af ham have vundet meget Bifald: »Il Vademecum del Maestro« og »La sapienza della vita de dotta dai libri«, især det første. *E. G.*

Face [fa's](fr.), Ansigt, Forside. *Enf.* [afa!s], forfra, saaledes at hele Forsiden af Ansigtet ses, modsat *en profil.* Smlg. Facer.

Facellft (Kaliofilit, Kalinefelin), et heksagonalt med Nefelin beslægtet Mineral af Sammensætningen $KAlSiO_4$ fra Vesuv. *N. V. U.*

Fäcer kaldes de to Linier af et Fæstningsværk, f. Eks. Flesche, Bastion (s. d.), der i deres Sammenstød danne en nedadgaaende Vinkel (en Saillant), og som ere bestemte til en væsentlig frontal Beskydning af Forterrainet. Angriberen beskydes fra disse Linier *en face*, hvorfra Benævnelsen. *A. L—n.*

Facetiae (lat.), vittige Indfald, Spøg. F. er bleven Betegnelse for en særlig Litteraturgren, der dyrkedes en Del især i 15. og 16. Aarh., og hvoraf der eksisterer adskillige Samlinger. Blandt de ældste ere de latinske af den italienske Humanist Poggio (*Facetiarum libri* IV [Rom 1470]), og af Tyskeren Bebel (s. d.). Ogsaa i den tyske, engelske, franske (Voltaire's *Facéties parisiennes*), italienske og spanske Litteratur findes Samlinger af F., dels mere eller mindre platte Anekdoter, dels skarpe satiriske Angreb paa Kirke og Gejstlighed. *A. Mr.*

Facétter, Diminutiv af det franske *face*, de navnlig ved Slibning af Glas og Ædelstene frembragte smaa, mod hverandre hældende Flader, i hvilke Lyset brydes paa forskellig Maade. Overhovedet enhver lille plan Flade paa en eller anden Genstand. Facettere, forsyne med F. *K. M.*

Fachingen, lille By i Hertugdømmet Nassau i den romantiske Lhan-Dal ved venstre Bred af Lhan, knap 20 Km. fra Ems. Den har en Mineralkilde, der giver det saakaldte Fachinger-Vand, der drikkes meget lidt paa Stedet, men er Genstand for en stadig tiltagende Forsendelse. Det er et koldt, meget kulsyreholdigt Vand, der indeholder 4,97 Gr. Salte pr. Lit., deraf Natriumbicarbonat 3,65. Sin Hovedanvendelse har F. mod Udskillelse af Urinsyrekrystaller i Urinen og ved urinsur Grus- og Stendannelse. *Lp. M.*

Fachr-ed-din ar-Råzi, med Tilnavnet Ibn-al-Chatib, berømt muhamedansk Teolog og Filosof, født i Rei 1151 og død i Herat 1210. Han behandlede i forskellige endnu bevarede mindre Afhandlinger vigtige metafysiske og religiøse Spørgsmaal; ogsaa under sin Lærervirksomhed bekæmpede han med Dygtighed de antropomorfistiske Anskuelser, som paa hans Tid gjorde sig gældende i den lærde islamitiske Verden. Som Teolog er hans Navn især knyttet til hans store Koran-Kommentar: Mafâtîh-al-ghaib (o: Hemmelighedens Nøgler [udg. i 6 Bd., Bulaq 1278]), i hvilken hele den forudgaaende teologiske Videnskabs Resultater ere blevne indarbejdede og kritisk sigtede. Hans Fremstilling udmærker sig ved logisk Stringens, og han hævder absolut Fornuftens Forret for Mystikken. *J. 0.*

Faciälis (lat.), det af *facies*, Ansigt, dannede Adjektiv. *Nervus f.* er den 7. Hjernenerve og Bevægenerve for Ansigtsmusklerne; den forlader Hjernekassen gennem den falloppiske Kanal, som gennemborer de Knoglepartier, der indeslutte det indre Øre; ved Sygdomme i dette kan Nerven derfor blive medinddragen i Lidelsen (Krampe eller Lamhed af Ansigtsmusklerne). Fra den falloppiske Kanals ydre Munding bag ved Under-

kæbens Bagrand straale Nervens Grene vifteformig ud til Ansigtets Muskler. *S. B.*

Faciēbat (lat. o: »han gjorde«, »udførte«), Tilføjelse, som af og til træffes paa Malerier, Kobberstik etc. efter Kunstnernavnet i Stedet for det gængse *fecit*, og som man har villet fortolke som Tegn paa paagældende Kunstners Beskedenhed, idet han derved vilde have udtrykt sit Værks Ufuldkommenhed. *A. Hk.*

Facĭes (lat.: »Skikkelse«, »Udseende«), 1) er i Geologien Betegnelse for den Beskaffenhed, en Aflejring paa en vis Tid har. De lagede Bjærgarter paa Jordens Overflade dannes ved, at der opledes Smaadele, f. Eks. af Sandkorn eller Lerslam. Til en given Tid dannes forskelligartede Aflejringer; saaledes kan en Flod, der udmunder i Havet, afsætte det medførte Sand lige ved Udløbet, medens det finere Lerslam spredes ud over dybere Dele af Havet; de Aflejringer, som i dette Tilfælde afsattes samtidig, have saaledes forskelligt Udseende eller F., Sand-F. paa det ene Sted, Ler-F. paa det andet. Den Omstændighed, at Lag fra samme Tid kan fremvise forskellige F., er en Vanskelighed ved det geologiske Studium. Man overvinder den, dels ved at forfølge Lagenes flade Udbredelse for at se, om Lag af en Sort gaar over i en anden, dels ved at studere de organiske Rester. Finder man f. Eks., at der et Sted ligger et Sandstenslag og et andet Sted et Kalkstenslag mellem to Lerlag, og at de øverste Lerlag indeholde samme Fossiler paa begge Steder, og ligesaa de underste, saa har man al Grund til den Slutning, at Sandstens- og Kalkstenslaget ere en Aflejring fra een og samme mellemliggende Dannelsestid, kun at Aflejringen har forskellig F. I Tyroleralperne har denne F.-Veksling været nok saa vanskelig at tyde derved, at der i Triastiden paa nogle Strøg har dannet sig Ler- og Kalklag af maadelig Tykkelse og samtidig andensteds sammenlignelsesvis kæmpemæssige Koraløer. *H. R.*

2) betyder i Anatomien dels Ansigtet (s. d.), dels en mere eller mindre plan Overflade, navnlig af en Knogle. *S. B.*

Facĭes Hippocratĭca eller abdominālis, de skarpe, indfaldne Ansigtstræk, som iagttages hos Patienter med Sygdomme, som gribe dybt ind i Ernæringen, især ved Underlivsbetændelse (se Bughindebetændelse). *A. F.*

Facil (af lat. *facile*), let, forekommende, omgængelig; Facilitet, Lethed, Omgængelighed.

Facĭlis descensus Avérno (lat.) o: det er let at stige ned til Underverdenen. Vergil's »Æneide«, VI, V. 126. *A. Mr.*

Facĭo Ut des (lat.), egl. jeg gør (noget), for at du skal give (noget andet som Vederlag), hørte ligesom *do ut des* (s. d.) i Romerretten til de saakaldte Innominalkontrakter, hvorefter den ene Kontrahent først var forpligtet til at yde, naar Medkontrahenten havde erlagt sin Modydelse. *K. B.*

Făcit (lat.), »det udgør«, bruges som Betegnelse for Resultatet af en Regning. *Chr. C.*

Facit **indignatĭo versum** (lat.), Harmen skaber Verset, o: Selv den, hvem Naturen har nægtet Digtergaven, vil Harmen over Menneskenes Fordærvelse kunne gøre til satirisk Digter. Juvenal, Sat. I, V. 79. *A. Mr.*

Facĭus, Angelika, tysk Billedhuggerinde og Stempelskærerske, født 14. Oktbr. 1806, død 17. Apr. 1887 i Weimar. Hun var Datter og Elev af den ansete Sten- og Stempelskærer Friedrich Wilhelm F., (1764—1843), Hofmedaillør i Weimar, og af Rauch i Berlin og har opnaaet Anerkendelse ved talrige Portrætgemmer, Buster, Relieffer, Segl etc. Hendes bekendteste Værker ere: Portræt af Storhertug Karl August af Weimar i en Karneol og Medaillerne i Anledning af samme Fyrstes Jubelfest i Weimar og hans Død samt Medaillen fra Naturforskermødet i Jena [1841]. *A. Hk.*

Facĭus, Georg Sigismund og Johann Gottlieb, Brødre, tyske Stikkere i Punktermaner, fødte ca. 1750 i Regensburg, døde i Beg. af 19. Aarh.; de uddannedes i Bruxelles og kom 1776 til London, hvor de beskæftigedes meget af Boydell; til deres bedste Blade høre: »Maleren West med Familie« [1779], »Christi Himmelfart« efter B. West, »Abraham beværter Englene« efter Murillo, »Skattens Mønt« og »Synderinden for Christus« efter Dietrich, »Venus og Danae« efter Tizian, den store Tyr efter Potter, flere Blade efter Angelica Kaufmann samt 14 Blade efter Reynolds'es store Vestvindue i New College i Oxford. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af F. ca. 20 Blade. *A. Ls.*

Facon [fasõ'] (fr.), ydre Form og Udseende, Maade, Anstand, Levemaade. I Flertal *(fagons)*, Omstændigheder, Omsvøb. *Sans fagon* [sãfasõ'], uden Omstændigheder. *Fagon de parler* [fasotparle'], Talemaade, Mundsvejr.

Facondrejebænk, Drejebænk særlig indrettet til Façondrejning (se Drejemaskine, S. 474).

Façonjærn, Stangjærn af andet Tværsnit end firkantet eller rundt.

Façonkognak se Faconvine.

FaCOnnérede Stoffer, alle Stoffer med smaa ivævede Mønstre.

Façonstaal, 1) Stangstaal af anden Tværsnitsform end firkantet eller rund, 2) Dessinstaal, Drejestaal til sammensatte Profiler for Genstande af haarde Træsorter. *F. W.*

Faconsten se Mursten.

Faconvine, Vine, der helt eller delvis ere fremstillede af Vand, Alkohol, Æterarter o. l.

Facsimile se Faksimile.

Fact se Fakt.

Facta, Facto se Factum.

Factum (lat., plur. *facta*), det, der er gjort, sket; Handling, Kendsgerning. *Facto* (= *de f.*; *in f.*), i Virkeligheden, faktisk. *Ipso facto*, egenmægtig. *F. naturae*, naturlig Begivenhed, Tilfælde. *Facta concludentia*, afgørende Kendsgerninger. *F. infecta reddi non possunt*, sket kan ikke gøres usket; gjort Gerning staar ikke til at ændre. *F. loquuntur*, Kendsgerninger tale. *A. Mr.*

FaCUltaS (lat.), Evne, Dygtighed, /. *dicendi*, Talerbegavelse.

Fad se Kar.

Fad, ældre Hulmaal, der tidligere anvendtes i Danmark, Hertugdømmerne og Norge til Vin og Brændevin = 4 Oksehoveder (6 Ahm, Ohm Tjerce) = 24 Ankere = 944,3 Lit. (1 Anker [s. d.] regnes til 39 Potter). I Danmark benyttes F. (Fass, Fat, Foder, Fuder, Tonneau, Vat) maaske undertiden endnu til Vin og Brændevin, som Ølmaal = 2 Tdr. = 272 Potter = $262_{,8}$ Lit. *N. J. B.*

Fād se Fadæse.

Faddere *{sponsores, fideijussores*, Daabs-

vidner) kaldes de, der bære Barnet til Daaben og paa dets Vegne svare paa den døbendes Tilspørgsel, idet de samtidig forpligtes til at tage sig af Barnets kristelige Opdragelse. Fadderskabets Oprindelse gaar tilbage til 2. Aarh. og staar i nøje Forbindelse med Barnedaaben, men i 4. Aarh. træffes ogsaa F. ved voksnes Daab. Kirkemødet i Mainz 813 forbød Forældre at være Daabsvidner, og Romerkirken begrunder Forbudet med, at der skal være Forskel mellem den Opdragelse, der følger af den legemlige Fødsel, og den, der følger af den aandelige Fødsel i Daaben. F.'s Pligt er nemlig foruden at være Daabsvidner ogsaa den at oplære Barnet i den kristelige Børnelærdom, hovedsagelig i Fadervor og Trosbekendelsen, og da Daaben opfattes som en ny Fødsel, indtræder der et aandeligt Slægtskab (*cognatio spiritualis*) mellem dem og Barnet — deraf Navnet »F.«, af det tyske »Gevatter«, der er en Oversættelse af det latinske *compater*. Siden 6. Aarh. har Romerkirken set en Hindring for Ægteskab i *cognatio spiritualis* og som Følge deraf tillader den kun, at der er een F., højest 2, og saa af forskelligt Køn. I den danske Kirke skulle for hvert Barn F. i det mindste være 3, i det højeste 5, hvoraf mindst een skal være en Mandsperson, men Tallet overskrides hyppig, og D. L. 2—5—5 og Frd. 1828 § 17 bestemmer, at de skulle være ærlige og uberygtede konfirmerede Kristne, men hvorken i Henseende til Trosbekendelse eller Uberygtethed er Kirkestyrelsen streng. Skønt det strider mod Fadderpligten, at Forældrene selv ere F., er dette dog godkendt ved Brugen. (Litt.: Damgaard, »Om Fadderskabet« i »Theol. Tidsskrift« 1841, V). *L. M.*

Fadebur, Klædekammer, Forraadshus; af gammelt Dansk *fat*, i Flertal *føt* o: Klæder (Grundbetydningen er at fatte, omslutte, indeholde) samt *bur*, en af de mange Arter af isolerede Træbygninger, som i nordisk Middelalder dannede Gaardkomplekset. Det var ofte forsynet med Loft, et øvre Stokværk med udskydende Svalegang, og altsaa indrettet til Forsvar. Her gemtes tillige alskens Husgeraad, og i Loftet kunde findes faste Senge, hvor Gæster sov. Fra Danmark ere disse Træhuse for længst forsvundne og tillige fra Skaane, Halland og Blekinge, men paa den anden Side af Smaalandsgrænsen findes endnu flere. F., som her afbildes, er fra Abro, V. f. Kalmar. Det største og mest karakteristiske F. staar i Østra Ryd Sogn, Østergotland. F.'s Anvendelse som Opbevaringssted for rørligt og kostbart Gods var Aarsag til, at Ordet i Middelalderen brugtes baade for at betegne Skat og Skatkammer: Kongens og Dronningens F., samt det omfattende Udstyr, der fulgte Kongerne paa deres stadige Rejser, senere kaldet Kongens Kammer. Nu er F. reduceret til at betyde Spise- eller Forraadskammer (se Stabbur). *Bernh. O.*

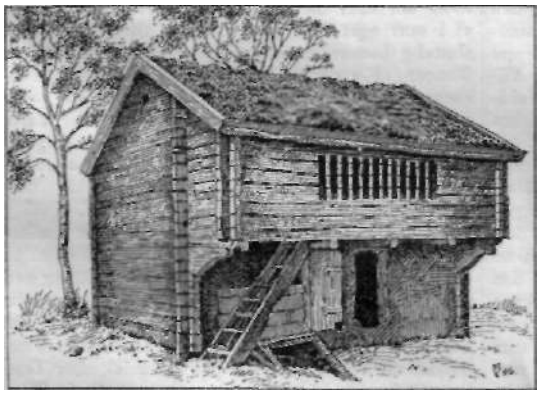

Fadebur fra Åbro (Sverige).

Fadéjeff, Rostislaff Andrejevitsch, russisk General og Militærforfatter, født 1826, død 12. Jan. 1884 i Odessa. 1842 traadte han ind i Hæren, tjente derefter i 15 Aar i Kaukasus og tog Del i den asiatisk-tyrkiske Krig samt i Kampen om Sevastopol. Han var først Adjutant hos Fyrst Barjatinskij, senere hos Storfyrst Michael Nikolajevitsch. 1864 forfremmedes han til Generalmajor, men fik 1871 sin Afsked, nærmest paa Grund af sit lidenskabelige Had til Tyskland og sin Sympati for Frankrig, der gav sig et Udslag i hans Skrift »Den russiske Krigsmagt« [Moskva 1868, paa Tysk 1870]. 1875 sendtes han i en særlig Mission til Ægypten og kæmpede 1877 i Serbien og Montenegro, hvor han tog Del i Belejringen af Antivari. 1881 ansattes han ved Ledelsen af Pressen i St. Petersborg. F. har udgivet en Række Skrifter af militært politisk Indhold og polemiserede navnlig mod Krigsminister Miljutin's Reformer med en lidenskabelig Heftighed. Af hans Arbejder kunne særlig endnu nævnes »16 Aar af Kaukasus-Krigene« [Tiflis 1860], »Breve fra Kaukasus« [St. Petersborg 1865], og desuden »Mine Anskuelser om det orientalske Spørgsmaal« [St. Petersborg 1870, paa Tysk 1871] samt »Breve om Rusland's nuværende Stilling« [Leipzig 1881 paa Russisk og Tysk]. ***B.P.B.***

Fadèjeff 0, St. Thaddæus, en af de betydeligste Øer i Ny-Sibirien i det nordlige Ishav ud for Sibirien's Nordkyst. Den har et Areal af 9,800 □ Km., er meget bjærgfuld og fuldstændig ubeboet. Man har der fundet fossile Mammuttænder. *C. A.*

Fadelænge, en svær Tovbugt, som med et Løbeøje smøges (smettes [s. d.]) over et Fad, en Tønde e. l. I det frembragte Øje hugges et Takkel (svær Talje, se Blok), ved hvis Hjælp Fade hejses op af Lasten eller fires ned i samme. *C. L. W.*

Fademine, By i den ægyptiske Provins (Mudirieh) Fayum, malerisk beliggende ved en større Kanal (Bahr el Tahuna) midt i en yppig Vegetation, med (1882) 5,600 Indb. *C. A.*

Faden, tidligere tysk Længdemaal = 6 Fusz = 188,$_{312}$ Cm., se Favn; ogsaa Garnmaal (s. d.) *N. J. B.*

Faderlig Myndighed se Forældremyndighed.

Fadermord. Den, der forsætlig dræber en Slægtning i opstigende Linie, straffes efter dansk

Ret — enten Slægtskabet er lovligt eller ulovligt — paa Livet eller med Tugthusarbejde paa Livstid. Straffen er saaledes en Del strengere end den almindelige Straf for Manddrab (s. d.), men kan i øvrigt under særlig formildende Omstændigheder nedsættes betydelig. *R. G.*

Efter norsk Ret er Slægtskabet til den dræbte alene en skærpende Omstændighed ved Strafudmaalingen. Straffen kan derved blive Strafarbejde paa Livstid, medens ellers den almindelige Straf for Drab, forøvet uden Overlæg, hvor ikke særdeles skærpende Omstændigheder foreligge, er Strafarbejde i 9—15 Aar. For Drab forøvet med Overlæg (Mord) er Straffen Strafarbejde paa Livstid eller Livsstraf. *H. S.*

Fadervor er den Bøn, som Jesus efter Evangeliernes Beretning har lært sine Disciple at bede. Den nævnes paa to Steder, Matth. 6, 9 ff. og Luc. 11, 2 ff., den første Gang som et Led i Jesu Bjærgprædiken, den anden Gang som Svar paa Disciplenes Begæring til ham om at lære dem at bede, ligesom Johannes Døberen havde lært sine Disciple det. Hvis man vil antage, at Jesus kun ved een Lejlighed har foresagt denne Bøn, og at derfor den ene af de to Beretninger alene maa fastholdes, maa det sikkert blive den af Lucas givne. Det er naturligvis ikke som en Bøn, der udelukker andre frie Bønner, at Jesus har lært F., men kun som en Norm for, hvad den Kristne skal bede om; som en saadan forbilledlig Bøn faar »Herrens Bøn« snart i Kirken en stor Betydning. Vistnok blev dens Brug i den ældste Tid forholdt dem, der endnu ikke vare døbte, men om dens Betydning for de troende have vi fra den tidligste Tid mangfoldige Vidnesbyrd, først fra Skriftet »De tolv Apostles Lærdom« og dernæst fra Kirkefædre som Tertullian og Cyprian; disse indskærpe baade dens daglige Brug i Hjemmet og henvise til dens Anvendelse i Menigheden. Ogsaa meget tidlig er Slutningslovprisningen, som ikke findes i Evangelierne, bleven føjet til; den findes allerede i »Apostlenes Lærdom«. Og den almindelige Anerkendelse af F. har siden bestandig holdt sig i den kristne Kirke; der er næppe nogen anden kristelig Overlevering, om hvis Anvendelse og Værdsættelse der hersker en saa fuldkommen Enighed mellem alle de forskellige Kirkesamfund.

Hvad Indholdet angaar, da bestaar F. af syv Bønner foruden en indledende Tiltale til Gud og en afsluttende Lovprisning af ham. I Indledningen paakaldes Gud som Fader og som den, der har Bolig i Himlene; hermed tillægges der ham de to Egenskaber, som særlig kunne begrunde den bedendes Tillid til ham, Kærlighed til Menneskene og den ophøjede Magt over Verden. Der er hermed forudsat et bestemt Grundforhold til Gud som Udgangspunkt for Bønnen; og i samme Grad som det forstaas, at et saadant religiøst Forhold ikke kommer til Stede af sig selv, vil det ogsaa blive klart, at F. har en positiv religiøs Karakter, og at den i sin Begyndelse indeholder en skjult Taksigelse herfor. Det maa her tillige bemærkes, at Gud paakaldes ikke som »min Fader«, men som »vor Fader«; hermed er udtalt, at Bønnen ikke skal isolere den bedende, men at den maa udgaa fra en Menighed, af hvilken den enkelte føler sig som et Led, idet han beder. F. fremtræder saaledes som en gensidig Forbøn for alle dem, der føle sig forbundne som Guds Børn. Om den Plan, hvorefter Rækkefølgen af de syv Bønner er ordnet, har der været mange forskellige Meninger. Det vil vistnok være rettest at gaa ud fra Tanken om Guds Rige som det Grundbegreb, der behersker den hele Sammenhæng; det er den samme Tanke, som ligger til Grund for Jesu hele Frelsesforkyndelse. Ved Guds Rige forstaas det allerede her paa Jorden mulige Samfund med Gud, hvor Mennesket helt føler sig bestemt ved Guds Vilje og baaret frem af den. Det er i den anden Bøn, at der bedes om, at Guds Rige maa komme; hermed optages paa mere bestemt Maade den første Bøn om, at Guds Navn maa blive helliget; de to første Bønner danne saaledes en Enhed for sig. At Guds Rige skal komme, maa imidlertid vise sig paa dobbelt Maade: det maa dels fremtræde som den ydre Magt, der behersker Tilværelsens Gang, dels som den indre Magt, der danner og bestemmer vor Vilje. Under det første Synspunkt ses Guds Rige i den tredje og fjerde Bøn; her bedes om, at vi maa kunne tage imod alt, hvad der sker, som det, der kommer fra den gode Gud, men der tilføjes tillige et Ønske om, at Spændingen mellem Guds Vilje og vore Ønsker ikke maa blive større end, at vi dog maa kunne have, hvad vi behøve til det timelige Livs Opholdelse. Under det andet Synspunkt ses Guds Rige i de tre sidste Bønner; her bedes om, at vi maa kunne optage det saaledes, at vi først føle os skyldbefriede og dermed ansporede til at vise Kærlighed over for andre Mennesker og dernæst faa Evne til at komme ud over Livets Fristelser og til sidst at blive helt forløste. F. bliver herefter en gennemført Bøn om, at Menneskelivet maa blive helt indføjet i Guds Rige, saa at vi helt kunne hvile saavel i. hvad der sker med os, som i, hvad vi selv gøre. Hertil svarer endelig de tre Led i Slutningslovprisningen, hvor vi først tillægge Gud Riget, dernæst Magten til at lede alt, hvad der sker med os, og til sidst Æren for, hvad vi i vort eget Liv gøre os selv til. — Det kan sluttelig bemærkes, at naar vi paa Dansk kalde Bønnen »F.« og ikke for »vor Fader«, da hidrører det fra, at man i den katolske Tid har oversat det latinske *Pater noster* ved det tyske Vater unser; denne Oversættelse blev nemlig fulgt af Luther i den kirkelige Brug, hvorimod de reformerte Kirkesamfund have emanciperet sig herfra. *F. C. K.*

Fadeværk, Søudtryk, der bruges som Fællesbetegnelse for alle Arter af Tønder, Baljer o. l., der forefindes om Bord, det være sig til Brug ved forefaldende Skibsarbejde eller som Beholdere for Proviant eller andet Forbrugsgods. Efter som Staverne i F. sammenholdes med Jærn- eller Træbaand, skelnes der mellem Jærnbaands- eller Træbaands-F. *C. L. W.*

Fading er af en Vogn Træværket, der hviler paa Fjedrene eller Akslerne. Den bestaar af Vognbunden, Sidestykkerne (Fjællene), For- og Bagsmække. *C. G. B.*

Fadæse (af fr. *fadaise* [fadæ!z]), Dumhed,. Taabelighed; fad, dum, taabelig, flov.

Fæces se Ekskrementer.

Faed [fe!id], 1) John, skotsk Maler, er født 1820 i Burley Mill. Han blev uddannet paa

Edinburgh's Akademi, vandt meget Bifald for sit Maleri »Shakespeare og hans samtidige« [1850] og for de to Illustrationssuiter: »Landmandens Søndagaften« og »Soldatens Hjemkomst«, tog 1864 til London og malede her talrige Genrestykker som »Skyttefest«, »Forstmandens Datter«, »Guldsmed i sit Studereværelse« [1870] etc, omhyggelig malede Arbejder uden dybere Værd. Større Anseelse opnaaede Broderen

2) Thomas, født 8. Juni 1826 i Burley Mill. Han oplærtes i Kunst i Edinburgh, var Elev af W. Allan, E. Nicol og Orchardson, slog an hos Publikum med sit Oliemaleri »W. Scott mellem Venner i Abbotsford« [1849] og vandt ogsaa snart det engelske Publikums Velvilje, efter at han 1852 var flyttet til London, hvor han blev en flittig Udstiller af farvekraftige om ikke farvefine, gennem Indhold og Følelser ret interessante Genrebilleder, ofte fra Højskotland's Egne eller Arbejderklassens Liv; en mørk Alvor og Følsomhed er gerne Grundtonen i dem: »Den moderløse« [1855], »De hjemløses Hjem«, »Dødslejet i Hytten«, »Fra Haanden i Munden«, »Søndag i Højskovene« etc. 1864 blev han Medlem af London's Kunstakademi. *A. Hk.*

Faënza, By i Italien, Provinsen Ravenna, Hovedstad i Kredsen F., ligger S. V. f. Ravenna ved Floden Lamone, ved Via Emilia og Jærnbanelinien Bologna—Ancona. F. har en lignende Beliggenhed som f. Eks. Bologna, Imola, Forli eller Cesena langs Apenninernes Nordøstfod paa Grænsen mellem Bjærg- og Sletteland, ved Udgangen af mere eller mindre vigtige Apenninovergange. F. er en regelmæssig bygget, af Mure omgiven By med (1881) 13,998 Indb. Blandt de mere fremtrædende Bygningsværker maa nævnes Katedralen San Costanzo, San Michele Kirken og Raadhuset. Silkespinderier, Væverier og — især i 15. Aarh. meget betydelige — Majolikafabrikker (se Fajance). F. er Torricelli's Fødested. — Ved F. (Faventia) sejrede Sulla over Carbo i Aaret 82 f. Chr., Totila over Østgoterne 542; 1241 faldt Byen efter en 8 Maaneders Belejring for Kejser Frederik II, og 1367 blev den plyndret af den pavelige Hærfører Hawkwood, ved hvilken Lejlighed 4,000 Mennesker omkom. *II L.*

Faes [fa!s], Pieter van der, se Lely.

Faëthon d. s. s. Faeton.

Faëton (græ.: »den lysende«), 1) Tilnavn til Solguden og Solen; 2) Søn af Solguden og Klymene, Okeanos'es Datter og Merops'es Hustru. Da der var blevet ytret Tvivl om hans guddommelige Herkomst, udbad F. sig af sin Fader Tilladelse til for en Dag at køre Solens Vogn og fik den. Men Hestene løb løbsk, Vognen kom ud af sin Bane og truede med at stikke alt i Brand. Zeus maatte derfor dræbe ham med sin Lynstraale, hvorpaa F. styrtede ned i Eridanos (s. d.). Mælkevejen paa Himmelen skal være fremkommen ved den af F. foraarsagede Brand. Af Sorg over hans ulykkelige Skæbne bleve hans Søstre, Heliaderne eller Faetontiaderne, forvandlede til Poppeltræer. Sagnet om F. er oftere behandlet af Digtere (saaledes af Ovid) og Kunstnere, hyppig paa romerske Sarkofager, bl. a. i Glyptoteket paa Ny Carlsberg. Smlg. Knaack, *Quaestiones Phaethonteae* (Berlin 1885). 3) Navn paa en af Morgenrødens Heste (se Eos). *V. S.*

Faëton (græ.), let, firhjulet Vogn med Kuskesæde og Bagsæde. I Alm. er den forsynet med Kaleche over Bagsædet, og særlig elegante, lette Vogne af denne Type benævnes i saa Fald ofte en Victoria. Mail-F. har Kaleche over Forsædet, medens Bagsædet kun er et Tjenersæde. Paa den amerikanske F., der egentlig nærmest er en Jagtvogn, ere Sæderne ens, og til Vognen hører et let Tag, som ved Hjælp af Jærnstivere kan anbringes over begge Sæder. *C. G. B.*

Fafner, Slange; Fafnesbane, Tilnavn til Sigurd; se Faavne. *A.O.*

Fáfnismál, et af Heltedigtene i den ældre Edda, hvis Hovedindhold er en Samtale mellem Sigurd og den til Døden saarede Drage, Fåfnir, samt, efter dennes Død, mellem Sigurd og Regin; Digtet ender med at lade nogle Fugle give Sigurd Raad med Hensyn til, hvad han skal gøre, nemlig ride lige til Kong Gjuke og ikke op paa Hindarfjæld, hvor Brynhild sover; det er det skæbnesvangre Møde med denne, Fuglene vilde hindre, men det var forgæves. Digtet er i en fragmentarisk Tilstand med flere indskudte Prosastykker. Det hører til de yngre Heltedigte fra Slutn. af 10. Aarh. Dets Forfatter er i det hele heldig og har bevirket, at Fåfnir ikke bliver saa usympatetisk, som han var, hvorimod Regin fremtræder som ellers i al sin feje Usselhed. (Litt.: F. Jonsson, »Oldnord.-Oldisl. Litteraturhist.«, I). *F. J.*

Fag, det Rum i en Væg af Bindingsværk, som begrænses af Stolpe, Baand eller Fodstykke, og som i Reglen udmures. — Mellemrummet mellem to Tagspær. Paa Landet regnes endnu ofte en Bygnings Længde efter F., omtr. $1^2/_3$ M. bredt. — Afdelingen mellem to Brodragere. *I. F.*

Fagdannelse. I Modsætning til Almendannelse, der er Formaalet for den opdragende Skole, taler man om F., hvor en planmæssig Paa virkning gaar ud paa at uddanne Individet for et særligt Kald, som militær, Landbruger, Haandværker, Købmand etc, eller i en særlig Retning (Særdannelse), som det finder Sted i Ride-, Sløjd-, Danseskoler. Al F. maa begynde paa et godt Grundlag af Almendannelse; ellers indsnævres den aandelige Synskreds og Interessernes Flersidighed afstumpes, og Følgen vil blive, at man kun frembringer indskrænkede, mekaniske Hoveder, og den paagældende Stand faar daarlige Arbejdere. Medens Børneskolen er en almendannende Skole, ere alle højere Skoler, som Universitet, Polyteknisk Læreanstalt, blandede, tilsigtende baade Almendannelse og F. *Cl. W.*

Fagedænisk (græ.), ædende, om sig gribende (om Saar).

Fagel, nederlandsk Familie, til hvilken siden Midten af 16. Aarh. hører en Række Statsmænd og Officerer. Blandt disse mærkes:

1) Gaspard F. (1629—88) blev 1653 *Dr. juris* ved Universitetet i Utrecht, 1663 Pensionær i Haarlem og derved Medlem af Holland's Stater. 1670 blev han Sekretær ved Generalstaterne, og 1672, samme Dag som Johan de Witt myrdedes, Storpensionær af Holland. Han saa klart Vilhelm III's store Evner og sluttede sig nøje til ham. Saaledes fik F. 1674 Haarlem til at foreslaa, at Statholderskabet skulde gøres arveligt; 14 Aar senere virkede han ivrig for Vilhelm's Erhvervelse af England's Krone. Under Kampen mod Frankrig opflammede F. sine Landsmænds Mod og konsoliderede paa enhver Maade deres Modstand.

Ludvig XIV søgte at befri sig for den farlige Modstander ved Bestikkelse og tilbød ham gennem sin Sendemand Grev d'Avaux 2 Mill. frc. F. afslog haanlig Tilbudet og døde fattig i Haag.

2) Hans Nevø, Francois Nicolas, Baron F., (1645—1718), blev General i Generalstaternes Hær og senere kejserlig tysk Rigsfeltmarskal. Han udmærkede sig især i Slagene ved Fleurus (1670), ved Ramillies og Malplaquet og ved Belejringerne af Mons, Namur, Bonn, endelig under Felttoget i Portugal (1705).

3) Hendrik, Baron F., (1765—1838), blev efter Studier ved Universitetet i Leyden *Dr. jur.* der. Han blev derefter Statssekretær, og som hele Slægten nøje knyttet til Huset Oranien sluttede han 1794 Forbundet mellem Generalstaterne, Preussen og England imod Frankrig. Han fulgte Oranierne i Landflygtighed og vendte med dem tilbage 1813. 1814 sendtes han som Ambassadør til London og afsluttede den engelsk-hollandske Defensiv- og Offensivtraktat. 1829 blev han Statsminister.

4) Hans Broder Robert, Baron F., (1771—1856), udmærkede sig som nederlandsk General i Felttogene mod Frankrig 1793—94. Aaret efter fulgte han Vilhelm I, hvis Adjutant han var, til England, vendte 1813 tilbage og blev 1815 Gesandt i Paris. Med anerkendt Dygtighed beklædte han denne Post til 1854. (Litt.: Van der Aa, »Biographisch Woordenboek der Nederlanden«, 9. Udg., VI, der foruden Biografier af Slægtens øvrige Medlemmer indeholder udførlig Litteraturangivelse). *A. Frs.*

Fager (smuk) er i Sammensætninger i norske Steds- og Gaardsnavne meget almindelig og antyder altid en naturskøn Beliggenhed. Af de mange saaledes dannede Navne kunne nævnes: Fagerbækfossen, et af Nordland's største og smukkeste Fossefald i en Sidedal til Nord-Foldenfjord i Salten; Fagerdalen, en Sidedal til Jostedalen i Sogn med et smukt Vandfald; Fagerli, Station ved Langvandet under Suletjelma i Nordland, Endepunkt for Dampskibsfarten paa dette Vand; Fagerli iMaalselven, Tromsø Amt; Fagerlund, Skydsstation og Hotel i N. Aurdal, Valdres; Fagernes, Endestationen for den projekterede Jærnbane mellem Nordland og Luleå i Sverige, samt det store Hotel af samme Navn i Valdres. *J. F. W. H.*

Fagerlin, Ferdinand Julius, svensk Genremaler, er født 5. Febr. 1825 i Stockholm. Han uddannede sig først i Skibsbygningskunst, studerede saa i Upsala, blev Student, gik Militærvejen, alt medens han saa smaat dilettanterede i Malerkunst; men 1853 tog han til Düsseldorf, sagde snart efter den militære Løbebane Farvel og er fra da af med sej Udholdenhed og under en jævn, men rig Udvikling naaet frem til at blive en af Sverige's ypperste Kunstnere. I Diisseldorf studerede han under Sohn, senere i Paris under Couture; men et Ophold i Holland og Paavirkningen i Diisseldorf fra den amerikanske Maler Ritter's Billeder styrede hans Kunst hen imod det hollandske Interiørbillede, og han blev snart »den hollandske Fiskerstues og de hollandske Kystboeres Maler«. I sine første Genrebilleder — fra 1854 — hentede han sine Motiver fra Rhin-Egnen, i Paris vare Savoyarddrengene og Blomsterpigerne hans særlige Emner, der dog snart maatte vige for Skildringen af det hyggelige Fisker- og Sømandsliv indendørs som hans sikre Speciale. I et Arbejde som »Rygende Drenge« [Nationalmuseet i Stockholm] viser han sig allerede som en moden Kunstner, sikker i Tegningen, i det maleriske endnu stærkt bunden til den düsseldorfske Manér, men udmærket til at tage det fysiognomiske Udtryk paa Kornet og med det godmodige Lune, der er et af hans Kunstnerpersonligheds faste Karaktertræk. »Frieriet«, prisbelønnet paa den internationale Udstilling i Dublin 1865 (et beslægtet Emne behandlede han næste Aar i »Kærlighedserklæring«) skaffede ham almindelig Anerkendelse som en med dygtig Teknik udrustet fortræffelig Fortæller og Sjælelivsskildrer, et Omdømme, hans senere Værker have fæstnet: »Rekonvalescenten« [1867, Stockholm's Nationalmuseum], »Skinsygen« [1868, ligeledes i Stockholm's Museum]. Senere har han malet »Uden Haab« [1877], »Hollandsk Interiør« [1885, Stockholm's Nationalmuseum, en Gentagelse fra 1886 i Berlin's Nationalgaleri], »Trauliches Heim« [Berlin's Nationalgaleri], »De nygifte« [Nationalgaleriet i Kbhvn.], der dog som flere af hans Værker skæmmes af en brunlig, noget konventionel Tone. Nationalgaleriet i Christiania ejer hans pudsige »Ungkarlelivets Genvordigheder« fra Slutn. af 1860'erne. F. er en af den svenske Diisseldorf-Kolonis ejendommeligste Malere; lidet national — han vælger saa godt som aldrig sine Motiver fra Sverige — forener han med en skarp Iagttagelse og et udmærket Fortællertalent en varmende Følelse, der bringer Stemning ind over hans smaa Interiører, dem han, ogsaa Herre over de kunstneriske Midler, fremstiller med Kærlighed for Enkelthederne og med en fin malerisk Opfattelse. (Litt.: G. Nordensvan, »Svensk Konst«, II [Stockholm 1892]; Jul. Lange, »Nutids-Kunst«, S. 463—71 [Kbhvn. 1873]). *A. Hk.*

Fagforeninger. Ved F. forstaas en Sammenslutning af Arbejdere inden for et bestemt Fag med det Formaal at forbedre Arbejdernes Kaar og at varetage deres økonomiske og sociale Interesser, ikke mindst under en indtrædende Arbejdsløshed. Ved Siden deraf have de for øvrigt ogsaa ofte andre Formaal, som finde Udtryk gennem Oprettelsen af Sygekasser, Begravelseskasser, Alderdomsunderstøttelseskasser o. s. v.

F. have været kendte i lange Tider, thi allerede i Middelalderen, under det da og senere bestaaende Lavsvæsen fandtes de; men Formaalet var dengang snarere at være en Slags Hjælpekasser, og det saa meget mere som Modsætningsforholdet mellem Arbejde og Kapital dengang fremtraadte langt mindre skarpt, end det gør nutildags. F. i den almindelige Betydning af Ordet, og saaledes som det ogsaa opfattes her, ere derimod af en langt nyere Oprindelse, og de stamme egentlig først fra Slutn. af 18. Aarh. og have faaet deres egentlige Udbredelse i 19. Aarh. De have været en naturlig Følge af den økonomiske Udvikling, som har fundet Sted under den liberale Skoles Ægide, og af den Lovgivning, som har gennemført økonomisk Frihed paa alle Omraader. Idet nemlig den økonomiske Lovgivning overlod Fastsættelsen af Forholdene mellem Arbejder og Arbejdsgiver til den fri Overenskomst mellem begge Parter, gik den ud fra den økonomiske Opfattelse,

at Arbejdet var en Vare som alle andre Varer; man mente, at naar man satte Arbejderen (ɔ: Udbyderen af Varen Arbejde) og Arbejdsgiveren (ɔ: Efterspørgeren af Varen Arbejde) som ligeberettigede over for hinanden og overlod Fastsættelsen af Arbejdsbetingelserne til den fri Overenskomst mellem begge Parter, saa havde man dermed foretaget, hvad der var fornødent fra Lovgivningens Side, og havde gjort alt, hvad der burde gøres til Fremme af den almindelige Velstand og Rigdom.

Men denne Forudsætning holder i Virkeligheden ikke Stik; for det første har Fordringen om Ligeberettigelse haft ondt ved at trænge igennem. Arbejdsgiveren var fra gammel Tid vant til at se sig som den hovedbestemmende Faktor ved Fastsættelsen af Arbejdsbetingelserne og har derfor kun vanskelig kunnet finde det berettigede i Arbejdernes Fordringer om højere Løn o. 1. og har ofte betragtet det som et Overgreb, naar Arbejderne vilde tale med ved Arbejdsbetingelsernes Fastsættelse. Og dernæst, naar Arbejderne ikke organiserede sig, vil man først rigtig blive den Forskel var, som ligger i, at Arbejderen, naar han byder sin Arbejdskraft til Fals, udbyder en Vare, som ikke er til at skille fra hans Person; han er nemlig ikke som andre Sælgere i Stand til at opsøge det Marked, hvor han vilde blive bedst betalt; dels kan han ikke være i Besiddelse af de fornødne Kundskaber om, hvor dette Marked er, dels — selv om han vidste det — var det ham ikke muligt at kunne benytte sig heraf; thi Arbejderne lade sig nu engang ikke flytte som Skakbrikker; deres økonomiske Evne lægger dem Hindringer i Vejen. Endvidere, naar Arbejdslønnen falder, vil dette have til Følge, at den rimeligvis ikke alene falder til det Punkt, som Markedsforholdene retfærdiggøre, men sandsynligvis og erfaringsmæssig langt dybere; thi skulle Arbejderne ikke falde Fattigvæsenet til Last, maa de saa at sige udbyde deres Arbejdskraft *å tout prix*, og den lavere Betaling, de faa pr. Time, har endvidere til Følge, at de maa arbejde saa mange flere Timer for at opveje dette og tjene nok, og herved bliver der endnu flere Arbejdere ledige, som trykke Lønnen end yderligere ned for de beskæftigede Arbejdere, da det nu engang ikke saa meget er dem, der arbejde, som det er de arbejdsløse, der ere parate til at træde i Stedet, som ere de bestemmende for Lønnen. Og man har ikke her som ved almindelige Varer en Grænse, hvorunder Vareprisen i Længden ikke vil kunne gaa, nemlig Produktionsomkostningerne; thi Arbejdernes *standard of life*, som under almindelige Forhold øver Hovedindflydelsen paa den Løn, Arbejderne fordre, vil under saadanne Omstændigheder tvinges i længere og længere ned mod Eksistensminimet, og til det Punkt, hvor Sygdom og Død sætte en Grænse for Arbejdslønnens yderligere Synken i Fremtiden ved den deraf følgende Indskrænkning i Arbejdsudbudet.

Afløses nu paa den anden Side Nedgangen af en Opgang i Arbejdslønnen, faar den uorganiserede Arbejdermængde heller ikke den Fordel, der tilkommer den, thi først maa den ubeskæftigede Reservearmé rykke frem til Arbejde, og saa længe vil Lønnen ikke blive højere; først naar Efterspørgslen vedvarer, selv efter at disse ere beskæftigede, vil der kunne indtræde en Forhøjelse, der hidlokker Arbejdere fra andre Erhverv og derfor paa den anden Side vil have til Følge, at en senere følgende Nedgang vil ramme saa meget haardere. I Længden blive saadanne Forhold selvfølgelig ikke til Gavn for Arbejdsgiverne heller; de slippe nok med en lavere Arbejdsløn i Øjeblikket, men de ville saa faa store Udgifter paa andre Maader, f, Eks. gennem Fattigforsørgelse. Og dernæst have de ikke den Sikkerhed for, at Arbejderne opfylde de indgaaede Forpligtelser, som de have over for de organiserede Arbejdere. Man kan ikke forlange, at Arbejderne, naar de kunne slippe, ville opfylde Forpligtelser, ved hvis Fastsættelse de ikke have haft noget at sige, og man savner Retsmidler til at tvinge dem dertil.

Paa alle de her fremhævede Onder kunne imidlertid Arbejderassociationerne o: F. raade Bod, og Berettigelsen af Arbejdernes Sammenslutning i F. vinder derfor ogsaa mere og mere Fodfæste i den offentlige Mening, selv om der endnu ogsaa inden for den økonomiske Videnskab findes Forfattere, som ikke ville anerkende deres Nytte og Nødvendighed.

Naar man tager de bedst organiserede F. til Eksempel, gaar deres Organisation og Virksomhed ud paa følgende: En F. omfatter kun de i et bestemt Fag beskæftigede Arbejdere, hvis Interesser derfor ere ganske overensstemmende, og har Tendens til at omfatte alle saadanne Arbejdere i et bestemt Fag hele Landet over. Paa hvert enkelt Sted i Landet, hvor det paagældende Erhverv drives, og hvor der bor Medlemmer, bliver der dannet særlige Afdelinger, naar der bor et bestemt Antal Medlemmer. Ledelsen af Afdelingen beror hos denne selv og dens Sekretær. Paa det Sted i Landet, hvor Faget har sit Hovedsæde, findes Overledelsen for hele F. gennem et Udvalg, hvis Medlemmer og Præsident vælges for visse korte Perioder af de forskellige Afdelinger. Generalsekretæren vælges ved almindelig Afstemning af alle Medlemmer i hele F. for et Tidsrum af 10 Aar, og han bliver lønnet. Han fører Korrespondance med Afdelingerne og forelægger Sagerne for det ovenfor omtalte Udvalg, som har den afgørende Myndighed, men naturligvis har Generalsekretæren som den, der bedst er kendt med Forholdene, en betydelig Indflydelse. Medlemmerne betale ved Optagelsen i F., endvidere ugentlige Bidrag, foruden at det er bestemt i Statutterne, at i Tilfælde af Understøttelse til arbejdsløse, som udkræver mere, end F. disponerer over, kunne ekstraordinære Bidrag udskrives hos alle Medlemmer, naar det er vedtaget med almindelig Stemmeflerhed ved en almindelig Afstemning. Afdelingerne opkræve Kontingentet og bestyre Pengene, som dog ikke tilhøre dem, men den samlede F., hvis Udvalg har Dispositionsret derover. Hvert hele eller halve Aar finder der atter en Fordeling Sted til de enkelte Afdelinger i Forhold til deres Medlemsantal. Enhver Arbejder bliver ikke optaget som Medlem, men kun saadanne, som kunne bevise deres Dygtighed som Arbejdere gennem Sikkerhedsstillelse derfor af to Medlemmer og ved Bevis for, at de kunne tjene den i Distriktet almindelige Arbejdsløn. Viser det sig efter Optagelsen, at Arbejderen ikke er i Stand dertil, bliver han atter udelukket. I de Erhverv, hvor der hersker en almindelig Læretid, kommer hertil endvidere Be-

vis for, at han har gennemgaaet denne Læretid. Man har Eksempel paa, at under visse Omstændigheder er ny Tilgang til en F. blevet forbudt for at forhindre en Overfyldning i Faget, og de udelukkede har man saa maattet skaffe Beskæftigelse andensteds (se London's Dokarbejderes Beslutning af August 1890).

Finder et Medlem, at han ikke bliver lønnet saa højt, som hans Arbejde retfærdiggør, kan han klage til sin Afdeling, som derefter undersøger Sagen, og som, hvis hans Forlangende findes berettiget, giver ham en Understøttelse, indtil han faar nyt Arbejde, naar Arbejdsgiveren ikke opfylder hans Forlangende; men findes hans Fordring uberettiget, faar han intet, naar han nedlægger Arbejdet; det samme gælder ved andre Tvistemaal end Lønspørgsmaal. Naar der paa Grund af manglende Efterspørgsel ikke er Arbejde at opnaa paa de af F. fastsatte Betingelser, erholder den som Følge deraf arbejdsløse ligeledes Understøttelse. For at formindske Udgifterne herved føres der paa hvert Sted, hvor der bestaar en Afdeling af F., af Afdelingens Sekretær Bog over de Medlemmer, som ere arbejdsløse, og saa snart der bliver Plads ledig paa et Arbejdssted, dirigeres en Arbejder derhen for at spørge om Arbejde. Af endnu større Betydning er det, at Sekretæren hver Maaned afgiver Beretning om Afdelingens arbejdsløse Medlemmer og de paa Stedet ledige Arbejdspladser, tillige med disses Kvalitet, og i det hele i al Korthed en Opgørelse af Fagets almindelige Tilstand. Saa snart Generalsekretæren faar denne Beretning, sender han paa F.'s Bekostning de arbejdsløse fra det Sted, hvor Arbejdsbetingelserne ere slette, til et andet, hvor der er Efterspørgsel efter Arbejdere.

Hvis en Afdeling er af den Mening, at enten Lønnen i det paagældende Fag er for lav efter Fagets hele Stilling, eller de attraa andre Forbedringer i Arbejdsbetingelserne, eller de modsætte sig Lønnedsættelse eller lignende, saa maa de henvende sig til Hovedudvalget. Hvis dette ikke billiger Fordringerne, faa de ingen Hjælp i Tilfælde af Strejke eller Lock-out; men billiges det, afsendes en Deputation til det paagældende Sted eller til de paagældende Arbejdsgivere for at forebringe Besværingen. Sagen bliver da gjort til Genstand for Forhandling, og enten opnaa Arbejderne, hvad de ønske, eller der kommer Udjævning i Stand. Sker dette ikke, nedlægges Arbejdet, og de arbejdsløse faa i dette Tilfælde Understøttelse, saa længe Strejken varer, fra Hovedafdelingen. De store Midler, som F. raader over, føre i saa Fald ofte til Arbejdernes Sejr, eller gøre dog en saadan Strejke til et saa stort Tab for Arbejdsgiverne, at man betænker sig to Gange, inden den for begge Parter farlige Vej betrædes. Herved komme F., selv om de ikke omfatte alle Fagfæller, hovedsagelig til at danne den organiserede Stab, som tager Tête i alle slige Spørgsmaal, hvortil ogsaa alle andre Arbejdere slutte sig, og hvorefter alle rette sig.

Gennem disse F. er det, at Arbejderne i vore Dage have forstaaet at gøre sig gældende som en femte Stand, til hvem Hensyn maa tages, og de have formaaet at sætte sig i Besiddelse af den Indflydelse, der tilkommer dem baade paa Grund af deres Betydning for Samfundslivet som Helhed og paa Grund af deres Antal. Som en naturlig Modvægt staa Mesterorganisationerne (s. d), thi overfor F. kan den enkelte Arbejdsgiver selvfølgelig i Længden ingen Modstand øve, selv om F.'s Fordringer ere uantagelige for ham. F. gøre det muligt for Arbejderne at gøre deres Salgsbetingelser gældende, ligesom andre Sælgere gøre det, og endvidere straks at benytte sig af gunstige Forhold paa Markedet og indskrænke Udbudet, naar Priserne ere for lave. Arbejderne blive dirigerede til de Steder, hvor Betingelserne ere dem gunstigst, og er der Tilbagegang i et Fag, blive enten nogle satte ud af Virksomhed og dermed understøttede af det fælles Fond, eller Arbejdstiden indskrænkes for alle, ligesom det modsatte sker, naar Opgang finder Sted. Paa det fremtidige Udbud af Arbejdere øves der Indflydelse ved, at Medlemmerne modsætte sig Lærlinges Oplærelse, eller for de ikke-oplærte Arbejderes Vedkommende ved at lukke for Tilgang og skaffe denne anden Slags Arbejde, eller endelig for begge Slags Vedkommende ved Udvandring. Herved opnaas paa den ene Side, at Arbejdet bliver en Vare, paa den anden, at Arbejderen bliver et Menneske. Endelig maa det ikke overses, at F. ogsaa optræde paa mange andre end de her nævnte Omraader. De varetage alle Arbejderinteresser og have øvet deres Medvirkning til Arbejderspørgsmaalets Løsning som Udtryk for Arbejderbefolkningens Ønsker. De beskæftige sig ogsaa med alle saadanne Formaal som Hjælp i Tilfælde af Sygdom, Ulykkestilfælde, Død, Alder o. s. v., ligesom de danne en naturlig Forudsætning for vore Dages Arbejdsretter og Enighedskamre.

I England begyndte Dannelsen af F., de saakaldte *trades unions*, allerede i Slutn. af 18. Aarh.; historisk set maa man nærmest sige, at de have udviklet sig af de gamle Svendeforeninger og have indrettet sig efter deres Mønster. I og for sig var Arbejdernes Sammenslutning fuldt ud berettiget; thi de bleve paa den Tid slet behandlede af Arbejdsgiverne, som vilde drage størst mulig Fordel af dem som af deres Maskiner. I Begyndelsen vare Foreningerne hemmelige, men Forholdene vare langtfra gunstige for dem. Man frygtede en revolutionær Bevægelse — med den franske Revolution i frisk Minde — , og man gik derfor til et Skridt, som var ganske i Modstrid med den i den engelske *common law* hjemlede Foreningsret, og forbød ligefrem Foreningerne. Følgen var, at Antallet af Voldshandlinger og Attentater, baade mod Arbejdsgivere og saadanne Arbejdsfæller, som ikke vilde gøre fælles Sag med de forenede, bleve mere og mere almindelige. Til sidst rejste den offentlige Mening sig og forlangte en Undersøgelse, for at der kunde findes Midler til Afhjælpning af denne Tilstand; stor var Forbavselsen, da denne Kommission enstemmig erklærede, at Afskaffelsen af Loven mod Arbejderforeningerne var det bedste Middel til Indskrænkning af Forbrydelserne. Men Fremtiden gav den Ret; da Parlamentet 1824 havde ophævet Forbudsloven, bleve Forbrydelser til Undtagelsestilfælde.

Dog havde F. endnu store Vanskeligheder at bestaa; de manglede nemlig de Rettigheder, som burde tilkomme dem som »juridisk Person«. Til at begynde med vare Foreningerne mest lokale;

men efter 1830 udvidedes de mere og mere med Afdelinger paa de forskellige Steder, og en skarpere Organisation gennemførtes, og Lovgivningen begyndte at beskæftige sig med deres Anliggender; dog var det først 1868, at F. fik lovlig Beskyttelse over for Bedragerier, forøvede mod deres Midler, og 1871 blev der endelig ved *Trades Unions Act* tilstaaet de Foreninger, som vilde lade deres Statutter indregistrere, Ret som »juridisk Person« ; de fik derved Beskyttelse for deres Midler, Ret til at erhverve Jord og *jus standi in judicio.* Rigtignok var dette gjort af hængigt af, at F. ikke var til Skade for Erhvervet, men denne Indskrænkning ophævedes 1876. Siden da har F. udviklet sig meget kraftig under en Organisation nærmest lig den ovenfor skitserede, og de have efterhaanden opnaaet at blive anerkendte af de herskende Klasser som Led i den bestaaende Samfundsorganisation. De have derfor ogsaa øvet en betydelig Indflydelse paa hele den nyere Fabriklovgivning i England. Imidlertid gennemgik de en meget vanskelig Tid i den efter 1873 herskende almindelige Arbejdsløshedsperiode; Fjenderne af F. jublede, da de mange arbejdsløse (ca. 22 p. Ct. af Medlemsantallet) og de store Medlemsbidrag til Dækning af de derved foraarsagede Merudgifter lod formode, at F.'s Dage vare talte; men de bestode lykkelig Prøven.

Samtidig falder for øvrigt Udviklingen af Fagforeningskongresserne. Den første afholdtes 1868 i Manchester, mest som Oplysning for den 1867 nedsatte kgl. Kommission, hvis Arbejde gav sig Resultat i den ovenfor nævnte Lov af 1871. Siden afholdes de hvert Aar i Landets forskellige Byer, og Hensigten med dem er i første Linie at angive F.'s Stilling med Hensyn til de i Parlamentet foreliggende Arbejderspørgsmaal og at tage Initiativet til Lovforslag vedrørende Arbejderbefolkningen.

Ogsaa kvindelige F. ere dannede, og paa Kongressen i Dundee (1889) anerkendtes de kvindelige Arbejderes Organisation (der findes 1893: 76,000 Medlemmer i F., hvor Mænd og Kvinder ere ligestillede, 82,000 i kvindelige F. alene, som bestyres af Mænd, og kun 2,250 i kvindelige, bestyrede af Kvinder). Endnu vigtigere er den 1887—88 begyndende Organisation af de ikke-faglærte (*unskilled*) Arbejdere, som først tog rigtig Fart, efter at Dokarbejderne havde vundet den store Strejke 1889. Disse F. befinde sig endnu paa det samme Stadium, som de faglærtes F. gjorde i 1840'erne; de se F.'s væsentlige Betydning i Organisationen af Strejker, men beskæftige sig ikke — og kunne heller ikke godt gøre det som Følge af Medlemmernes mere bevægelige Art — med den Slags Hjælpe- og Understøttelsesvirksomhed, som kendetegner de gamle »konservative« F. Som Følge heraf forlange de Statens Indgriben over alt og have dermed overført Kontinentarbejdernes socialistiske Fordringer paa de engelske F.'s Grund, som hidtil have holdt sig upolitiske. Det væsentligste Kamppunkt mellem de konservative og de unge F. er Forlangendet om 8 Timers Normalarbejdsdagen, indført ved Lov, og saa forlange de unge F. for øvrigt ogsaa, at Staten skal overtage de forskellige Understøttelsesformaal, endvidere Bjærgværkers og Kulgrubers Nationalisering og Mellemkomst fra Statens eller udenforstaaendes Side til Bilæggelse af Arbejdsstridigheder, medens de gamle F. strengt holde paa, at dette bør være en Sag mellem Arbejdsgiver og Arbejder. Paa Kongressen i Liverpool 1890 naaede de unge første Gang Flertal for Gennemførelsen af Normalarbejdsdagen. Som nyere Foreninger kan nævnes den i 1893 dannede *Free-Labour Association*, der vil bekæmpe *Trade-Unions*Politik i det hele, men særlig den nyere Retnings Terrorisme, og *Industriel Union of Employers and Employed* af 1895, som vil søge at bringe det gamle Overenskomstforhold mellem Arbejdsgivere og Arbejdere til Veje igen.

Siden 1887 udgives *Reports on Trade-Unions*, som nu maa anses for at give nogenlunde paalidelige statistiske Oplysninger om F. Herefter var der 1892: 594 F. med 1,2 Mill. Medlemmer, saaledes at man nu kan anslaa Antallet af Medlemmer til mellem 1,8 og 1,5 Mill.; da England's Befolkning er 38 Mill., hvoraf 10 Mill. ere beskæftigede i de forskellige Erhverv, bliver det altsaa 13—15 p. Ct., som ere organiserede i *Trades-Unions.*

I Tyskland grundlagdes den første F. 1865 — uden paaviselig Indflydelse fra Udlandet — samtidig med at det socialdemokratiske Parti opstod. 1868 henledte Dr. Hirsch Opmærksomheden paa de engelske *trades unions* i den Hensigt at omplante dem paa tysk Grund; men Lassalle's Discipel Schweitzer søgte at komme ham i Forkøbet og sammenkaldte 1868 en tysk Arbejderkongres i Berlin, hvor Grundlæggelsen af F. blev iværksat; disse skulde efter Schweitzer's Mening tjene til Hjælp for den socialistiske Propaganda. For øvrigt maatte man paa Forhaand mene, at den tyske Nationalkarakter med dens stærke Foreningstrang og militære Lydighedsfølelse skulde frembyde et udmærket Virkefelt for Fagforeningsorganisationen. 2 Dage efter denne Kongres afholdtes en anden Kongres i Berlin, paa hvilken der efter Dr. Hirsch's Forslag blev besluttet at danne F. efter engelsk Mønster, afpasset med de tyske Forhold for Øje. Disse saakaldte Hirsch-Duncker'ske F. dannedes 1869, men de havde en vanskelig Begyndelsestid, dels Krigen, dels de daarlige Tider for Arbejderne og gentagne resultatløse Lønkampe; men efter 1878 toge de Fart, især da Sygekasseloven anerkendte disse Fagforeningskasser som indskrevne Hjælpekasser; 1880 talte de 21,000 Medlemmer, 1895: 68,700. Disse F. staa paa national Grund og søge ad Overenskomstens Vej at undgaa Strejker. De adskille sig fra de engelske F. ved ikke at have saa strenge Optagelsesbetingelser, og ej heller er deres Organisation saa stærkt centraliseret som disses. Forskelligt er endvidere, at der haves strengt afsondrede Hjælpekasser for hvert enkelt Foimaal, og at kun faa Afdelinger yde Hjælp til arbejdsløse. — De socialistiske F. — saavel de, der vare grundlagte efter Lassalle's som efter Marx'es Principper — gik kun langsomt frem, men havde dog, da de sluttede sig sammen, naaet et ret betydeligt Medlemsantal (58,000 Medlemmer i 29 Forbund og 1,300 Afdelinger med 15 Fagforeningsblade), da Socialistloven af 1878 fuldstændig gjorde det af med dem. Men efterhaanden naaede de frem igen under skjulte Former som upolitiske F. og mest som lokale Foreninger og

toge stedse stærkere Fart, isser efter Socialistlovens Ophævelse; 1887 dannedes i Hamburg en Generalkommission for Tyskland's F., som skulde muliggøre en ensartet Ledelse af den hele Fagforeningsbevægelse og ordne Understøttelsen af Strejker. 1894 talte alle F. ca. 240,000 Medlemmer (organiserede i 4,543 Filialer), hvoraf 6,000 kvindelige, og samtidig udkom 62 Fagforeningsblade. Marts 1892 afholdtes den første tyske Fagforeningskongres i Halberstadt, hvor det vedtoges at danne Industriforbund, som skulde omfatte de forskellige Afdelinger af beslægtede Erhverv. En Særstilling indtage forskellige Forbund med selvstændig Organisation. Det vigtigste af disse er den 1866 grundlagte Understøttelsesforening for Bogtrykkere, som i høj Grad har fremhjulpet denne Arbejdsklasses Interesser; den udbetalte 1868—90 ikke mindre end 5,6 Mill. Rm. i Understøttelse.

I Frankrig have F. (*syndicatsouvriersfrofessionnels*) ogsaa haft store Vanskeligheder at bekæmpe; saaledes forbød en Lov af 1791 alle saadanne Foreninger, mest af Frygt for en Genopstaaen af Lavsvæsenet, og de kunde derfor kun bestaa paa Trods af Loven, og som Følge deraf i Hemmelighed; ligeledes hindrede § 416 i *Code pénal* Arbejderne i at gøre deres Fordringer gældende gennem samlet Optræden. Alligevel bestod der en Del F. i det skjulte, mest i Form af Syge- og Hjælpekasser, og efterhaanden have de nu ogsaa opnaaet retlig Anerkendelse. Saaledes ophævedes Forbudet mod Dannelsen af Foreninger 1864, og fra dette Tidspunkt datere de egentlige F. sig; men deres Antal var i Begyndelsen kun ringe og deres Virksomhed ubetydelig; et større Liv rejste sig først efter 1872, og derefter begyndte Lovgivningsmagten snart at interessere sig for F.'s Forhold. 1880 begyndte Forhandlingerne om F. i Deputeretkamret, som førte til L. af 1884, der for F.'s Vedkommende ophævede L. af 1791 og § 416 og tillod Dannelsen af F. med nogle enkelte Indskrænkninger og tillod dem at erhverve Rettigheder som juridiske Personer. Herefter fulgte en stærk Opblomstring af F., som 1892 talte 1,589 Foreninger med ca. 290,000 Medlemmer; desuden have de en Fagpresse af betydeligt Omfang, flere faglige Virksomheder som Fagskoler, Forsikringskasser, Arbejderanvisningsbureau'er, og derhos øve de en betydelig Indflydelse paa Lovgivningsspørgsmaal Arbejderklassen vedrørende. Hvad selve Loven af 1884 angaar, rejste der sig fra den revolutionære Retning blandt Arbejderne en stærk Bevægelse mod den; men denne er efterhaanden sagtnet, især efter at »Possibilisterne« ganske have faaet Overtaget over den anden Retning, »Marxisterne«. Possibilisterne søge ved alle lovlige Midler, og navnlig ved at opnaa politisk Indflydelse gennem Valgene til Stat og Kommune, at udrette det mest mulige til Fremgang for Arbejderne. Som nyere Institutioner kan bl. a. nævnes Oprettelsen af Arbejderbørser (1894: 36), som skulle ordne Arbejderanvisningen o. desl., et Formaal, der dog er traadt i Skyggen for de politiske Formaal; de danne Bindeled mellem flere Syndikater og grundlægge som saadanne Biblioteker eta, ja endog Strejkekasser. Loven har bidraget til en Styrkelse af den hele faglige Organisation og derigennem hjulpet Arbejderne til bedre Kaar og bragt Arbejdsstridighederne ind i ordnede Forhold. Paa en Kongres 1893 blev det besluttet at danne en Strejkekasse for hele Landet og at hidføre en fastere Organisation ved en Forening af de lokale F. til et Forbund for hele Landet.

Hvad de øvrige europæiske Lande angaa, skal nævnes, at i Belgien vare som i Frankrig Lovgivningsbestemmelserne til Hinder for Oprettelsen af F. Først for nylig er der tilstaaet disse Ret som juridisk Person, men Bevægelsen er endnn i sin Vorden. I Østerrig have den forskellige Nationalitet og Sproget lagt Hindringer i Vejen for Udviklingen; dertil kommer, at ifølge Foreningslovgivningen er F. ganske underkastet Øvrighedens Forgodtbefindende. 1893 taltes der 138 F. og Filialer. Derhos bestaar der en hel Del Hjælpeforeninger inden for de enkelte Fag, som have udfoldet en rig Virksomhed. Bogtrykkerne have deres egen Organisation ligesom i Tyskland. I Schweiz er der fuld Foreningsfrihed, og F. kunne ved Indførelsen i Handelsregistre opnaa Rettigheder som juridisk Person, men den store Hjemmeindustri og de industrielle Virksomheders spredte Beliggenhed ere ikke heldige for Dannelsen af F. Ogsaa her indtager Bogtrykkernes Forbund (fra 1858) en fremskudt Plads, ikke mindst paa Understøttelsesomraadet. Det hører tillige med flere andre til de nationale F. Desuden bestaar et almindeligt Fagforeningsforbund, som bl. a. i sit Program fordrer Statsanerkendelse af F. og deres Beslutninger, Arbejdskamres Indførelse, Regulering af Anvisningsvæsenet og Lærlingevæsenet, Enighedskamre, Normalarbejdsdag, Fastsættelse af Minimalløn og Statsarbejderforsikring. — I Italien ere F. opstaaede i 1870'erne; den væsentligste er Bogtrykkernes. — I de forenede Stater rette F. væsentlig kun deres Bestræbelser paa Opnaaelsen af gunstigere Arbejdsbetingelser, især kortere Arbejdstid og højere Løn; de ere oftest kun Kampforeninger, undertiden endog temporære. De første opstod i 1830'erne og 1840'erne, men vare da kun lokale og ikke af lang Varighed. Først i 1850'erne dannede der sig en Del nationale, som strakte sig over større Strækninger, og internationale, nemlig ogsaa for Canada. I Særdeleshed maa man fremhæve de store Arbejderorganisationer, som omfatte de mest forskelligartede Arbejderforbund og Erhvervsgrene, saaledes *American Federation of Lal/or* (1892: 350,000 Medlemmer), *Knights of Labor* (205,000); desuden findes der andre F. med et samlet Antal Medlemmer paa 372,000, saaledes at med et rundt Tal 900,000 ere i F. ɔ: ca. 10 p. Ct. af samtlige Arbejdere. — I Australien findes ogsaa en stor Del F., mest efter engelsk Mønster, men desuden ogsaa en stor Del F. af Landarbejdere.

Hvad de nordiske Riger angaar, spille F. absolut den største Rolle i Danmark. Her opstod F. i Beg. af 1870'erne sammen med den socialistiske Bevægelse; til at begynde med vare de Afdelinger under »Internationale«, og da denne Forening blev forbudt, oprettedes 1873 »de fri F.«. Straks sluttede vel en hel Del Arbejdere sig til dem, men under de daarlige økonomiske Forhold i Slutningen af Decenniet, og da den socialistiske Bevægelse under skiftende Førere var uden Styrke, sygnede de snart hen, og det samme gælder de forskellige oprettede Produktionsforeninger. Indtil 1878 udgjorde nemlig F. tillige det social-

demokratiske Parti, idet man ikke skelnede mellem den faglige og den politiske Organisation; allerede tidligere havde man indset Nødvendigheden af at dele disse 2 Opgaver, og paa Kongressen 1876 dannedes der en »Hovedbestyrelse« for den politiske og en »Lokalbestyrelse« for den faglige Virksomhed, bestaaende af 2 Repræsentanter for hver F., men først ved Oprettelsen af »Socialdemokratisk Forbund« 1878 fuldendtes Adskillelsen; fra den Tid henvendte F. udelukkende Opmærksomheden paa faglige Formaal, som Arbejdslønnens Højnen, Indskrænkning af Arbejdstiden, Understøttelse af rejsende og arbejdsløse, Anvisning af Arbejde og Regulering af Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver, og medens man for at være Medlem af »Socialdemokratisk Forbund« maa være Socialdemokrat af Anskuelser, derimod ikke behøver at være begrænset til noget Fag, maa man for at være Medlem af F. høre til Faget, men behøver ikke at være Socialdemokrat. Fra 1880 ere F. tiltagne betydeligt i Styrke, og de have derved opnaaet en Højnen af Arbejdernes Stilling, og at der tages Hensyn til dem fra Arbejdsgivernes Side; disse have paa den anden Side organiseret sig i Mesterforeninger, og medens der vel i den nyere Tid kan ses mange Eksempler paa, hvorledes Fordringerne fra begge Sider ere søgte gennemførte dels gennem Strejker, dels gennem *Lock-out*'er, saa ere paa den anden Side de Tilfælde ikke faa, hvor Forhandling mellem de to jævnbyrdige Organisationer har banet Vej for en fredelig Overenskomst om Stridspunkterne. Som Bevis paa Organisationernes Anerkendelse kan anføres, at det nu er ret almindeligt, at der indgaas en gensidig Overenskomst mellem Mestere og Svende om kun at arbejde sammen med Folk, der ere Medlemmer af deres respektive Organisationer. For at blive Medlem af en F. udkræves foruden almindelig borgerlig Hæderlighed som Regel: Bevis for at have lært Faget (enkelte fordre endog aflagt Svendeprøve) eller 2 Medlemmers Vidnesbyrd om, at han kan udføre, hvad der udfordres af en almindelig Arbejder i Faget. Fordringerne i saa Henseende ere naturligvis strengere i Haandværksfagene; i Industrifagene og for Arbejdsmænd anses en saadan Uddannelse ikke for nødvendig. Endvidere skal den paagældende godtgøre at være Medlem af Fagets Sygekasse. En stor Del af F. ere sammensluttede i »Forbund«, omfattende hele Landet, og nogle af disse Forbund gælde ikke alene det enkelte Fag, men adskillige indbyrdes beslægtede. Forbundsorganisationen begyndte 1885, og nu ere næsten alle Haandværksfag sammensluttede i saadanne, og det samme gælder om Arbejdsmændene. Tyngdepunktet i disse ere de aarlige eller 2-aarlige Kongresser. 1896 fandtes 713 F. med ca. 42,000 Medlemmer, af disse ere 673 organiserede som Afdelinger i 31 Fagforbund. 8 F. omfatte alene Kvinder, og i flere af de øvrige ere Kvinderne ligestillede med Mændene. — Ved Siden af Fagforbundene maa nævnes en anden Organisation af rent lokal Natur, »de samvirkende F.«, der bestaar af alle i en By eller bestemt Distrikt bestaaende F., som optræde til gensidig Støtte under Arbejdsnedlæggelser og ekstraordinære Arbejdsløshedsforhold. Gangen i Forberedelserne til et agressivt Skridt bliver derved: først vedtages det i den lokale F. — nogle forlange almindelig, andre kvalificeret Majoritet — dernæst gaar det til Forbundets Hovedbestyrelse, og sanktioneres det her, gaar det til »de samvirkende F.«, uden hvis Billigelse det ikke kan fremmes. F. udgive i Kjøbenhavn »Socialdemokraten« med ca. 30,000 Abonnenter, og desuden findes der i Danmark, foruden faglige Tidender, 6 Dag- eller Ugeblade. Det aarlige Kontingent er gennemsnitlig 8 Kr. 60 Øre, saaledes at den aarlige Indtægt er ca. 360,000 Kr. F.'s samlede Formue i Kontanter er over $1/2$ Mill. Kr., foruden at flere F. eje faste Ejendomme. *M. K.*

I Norge daterer Bevægelsen for Oprettelsen af F. sig fra Beg. af 1870'erne. Impulserne fra Danmark bleve herved medbestemmende. Den første egentlige norske F. var »den typografiske Forening«, der grundlagdes 1872. Efterhaanden have F. til Dels fortrængt de tidligere ufaglige Arbejderforeninger. Der findes nu i Norge omkring 170 F., hvoraf 65 alene i Christiania; nogle faa ere udelukkende for kvindelige Arbejdere. Den første Forbundsdannelse foregik 1882, da Typografernes F. oprettede en Centralstyrelse; i denne Forbundsorganisation staar nu 15 Foreninger. Senere have Skotøjsarbejderne med 12 Foreninger, Skrædderne, Malerne og Jærn- og Metalarbejderne, Træarbejderne, Tændstikarbejderne samt Vej- og Jærnbanearbejderne med et ringere Antal Foreninger hver indstiftet en Centralmyndighed til Varetagelse af deres Faginteresser. Fagforeningsstatistikken er endnu meget mangelfuld; men der er Grund til at antage, at samtlige F. tælle ca. 20,000 Medlemmer. Den overordnede Ledelse er tillagt to i Christiania hver af hinanden uafhængige Centralorganisationer af F., »Norsk Fagforbund«, hvis Medlemmer ingen Bidragspligt have i Strejketilfælde, og »De (socialistiske) samvirkende F.«, der have saadan Bidragspligt. Fagforeningsbevægelsen fremmes nu navnlig gennem Socialisternes Organisation, »Det norske Arbejderparti«, hvis Organ er »Socialdemokraten«, der (1896) gaar i sin 13. Aargang, men hidtil med Underskud. *K. V. H.*

I Sverige staar Fagbevægelsen langt tilbage i Sammenligning med Danmark, og Organisationen af den faglige og den socialdemokratiske Bevægelse er endnu ikke adskilt. Under Ringbevægelsen i Slutn. af 1860'erne gjorde der sig en Bevægelse gældende blandt Arbejderne, men den førte ikke til noget, og først fra Midten af 1880'erne at regne begyndte F. at komme frem. Størst Udbredelse have F. faaet i de Danmark nærmest liggende Dele, nemlig Skaane med Malmø som Centrum; en ret kraftig Bevægelse finder ogsaa Sted i Stockholm's Omegn, baade mod Nord — Træ- og Skovarbejderne — og mod Syd helt ned til Eskilstuna Fabrikker; derimod er Bevægelsen kun svag i den tredje af de Hoveddele, hvori Organisationen falder, nemlig omkring Göteborg. Til Støtte for Bevægelsen udgives 3 Dagblade og 1 Ugeblad; Medlemstallet er ikke betydeligt. — (Litt.: »Handworterbuch der Staatswissenschaften«; Holyoake, *History of the cooperation in England* [Lond. 1885]; W. Trant, *Trade-Unions their origins and objects, influence and efficacy* [Lond. 1884]; Howell, *The conflicts of Capital and Labor* [Lond. 1890]; *Trade-Unionism new and old* [Lond. 1891]; Webb, *The history of Trade-*

Unionism [Lond. 1894]; L. Brentano, »Entwickelung und Geist der englischen Arbeiterorganisationen« (i Archiw fiir soziale Gesetsgebung [1895]); *Report on Trade-Unions Report on the work of the Labour department of the board of Trade 1893—94* Lond. 1894]; L. Brentano, »Die Arbeitergilden der Gegenwart« [Leipzig 1871—72]; H. Polke, »Die deutschen Gewerkvereine« [Stuttgart 1879]; Max Hirsch, »Zur Arbeiterversicherung; Geschichte und Wirken eines deutschen Gewerkvereins 1866—81« [Leipzig og Stuttgart 1882]; »Was bezwecken die Gewerkv.« [Berlin 1889]; »Thätigkeit und Entwickelung der deutschen Gewerkvereine und ihres Verbandes« [Berlin 1889]; »Die Arbeiterfrage und die deutschen Gewerkv.« [Leipzig 1893]; Adeline Berger, »Die 20-jahrige Arbeiterinnenbewegung Berlin's« [Berlin 1889]; Emma Ihrer, »Die Organisationen der Arbeiterinnen Deutschlands« [Berlin 1893]; W. Lexis, »Gewerkv. und Unternehmerverbände in Frankreich« [Leipzig 1880]; Mahaim *Etudes sur les assoc. professionelles* [Liège 1891]; Alpy, *Guide pratique des Syndicats professionels* [Paris 1893]; von der Osten, »Die Fachvereine und die soziale Bewegung in Frankreich« [Schmoller's »Jahrbuch für Gesetsgeb.«, 1891]; *Bulletin de l'office du travail* [Paris]; *Annuaire des Syndicats prof. constitués conformément à la loi 21/3 1884* [Paris 1889]; Bechtle, »Die Gewerkv. in der Schweiz« [Jena 1887]; Farnam, »Die amerikanischen Gewerkv.« [Leipzig 1880]; Ely, *The labor movement in America* [New York 1890]; A. Sartorius v. Waltershausen, »Die nordam. Gewerkschaften« [Berlin 1886]; Marcus Rubin, »De danske F.« [»Nationaløkonomisk Tidsskrift« 1893]; J. Jensen, »F.« [»Tilskueren« 1895]). *M. K.*

Fagging [fä'giŋ] **System,** en paa flere offentlige Skoler i England indført Skik, der giver Disciplene i Skolens øverste Klasse et vist Privilegium paa at fordre forskellige Tjenester af Underklassernes Disciple. Enhver Discipel af Underklasserne, *Fag,* faar en *Fagmaster,* som han skal yde en vis Opvartning, og til Gengæld yder denne ham Beskyttelse mod Mishandling fra andre ældre Disciples Side. Det er ikke ældre Tiders Pennalisme; den ældre Discipel disciplinerer her den yngre og kan maaske være en temmelig streng Herre, men beskytter ham ogsaa. *Cl. W.*

Faggot [fä'gət] (Fagot), a) engelsk Maal, et Risbundt af 3 eng. Fods (0,9144 M.) og 2 eng. Fods (0,61 M.) Omfang ved Vidjebaandet (50 F. = 1 Load), b) engelsk Staalvægt = 120 lbs (et gammelt Centner i Hull og Chester) = 54,431 Kg. *N. J. B.*

Fagiuoli [fadżuå'li], Giovanni Battista, italiensk Forfatter, født 24. Juni 1660 i Firenze, død 12. Juli 1742. I sin Skribentvirksomhed var F. væsentlig Lyriker og Dramatiker. Hans Digte ere mest af den nu om Stunder temmelig usmagelige burleske Art, som var yndet i hans Tid; de ere samlede i »Rime piacevoli« [6 Bd., Firenze 1729—34; et 7., ved G. M. Brocchi, udkom i Lucca 1743], hvoraf et Udvalg endnu fremkom i 19. Aarh. [2 Bd., Bologna 1823]. Hans 19 muntre, men dog ikke synderlig talentfulde Komedier, der snart glemtes for Goldoni's, udgaves i Firenze 1734—36, med et Supplementbind, indeholdende »Prose« [Firenze 1737]. Hvad F.'s ydre Livsomstændigheder angaar, fulgte han 1690 den pavelige Legat Santa-Croce til Polen, men vendte snart tilbage og havnede i et højere juridisk Embede, idet han agerede Hofdigter hos de sidste Fyrster af Huset Medici. Han var Medstifter af *Accademia degli Apatisti.* (Litt.: Baccini, *Giov. Batt. F.* [Firenze 1886]). *E. G.*

Fagne [fa'ñə] (flamsk Venn), Landskab i den sydlige Del af de belgiske Provinser Hennegau og Namur, for største Delen et temmelig ufrugtbart Sump- og Hedeland (se ogsaa Veen, Hohe Venn). *H. L.*

Fago, Nicolo, efter sin Fødeby kaldet *Il Tarentino,* italiensk Kirkekomponist, født 1674, Dødsaar ubekendt. Han var Elev af A. Scarlatti og Provenzale og blev denne sidstes Efterfølger som anset Lærer ved Konservatoriet *De Turchini* i Napoli. Blandt hans talrige Elever er Leonardo Leo. *A. H.*

Fagocytōse (græ), et Forhold ved de hvide Blodlegemer, opdaget af Metschnikoff, bestaaende i, at Bakterier under visse Forhold efter at være komne ind i Blodet optages af nogle af de hvide Blodlegemer og formentlig ødelægges (opædes) af disse. De saaledes bakterieødelæggende Blodlegemer kaldes Fagocytter. Se i øvrigt Immunitet. *E. A. T.*

Fagopȳrum se Boghvede.

Fagot betyder i Skovbruget den Slags Favnebrænde, som bestaar af runde (ukløvede) Stykker af Stamme eller Grene; Stykkernes Tværmaal svinger almindeligvis mellem ca. 7 og 19 Cm., idet de tyndere Stykker aflægges som »Kvas«, de tykkere kløves. Efter al Sandsynlighed er Navnet overført fra Fransk, hvor det nu betegner smaa Risknipper, ombundne med en Vaand eller Jærntraad og væsentligst bestemte til Optændingsbrænde. *C. V. P.*

FagOt (ital. *fagotto,* fr. *basson,* eng. *bassoon),* et Træblæseinstrument med dobbelt Rørblad; dets almindelig brugelige Omfang er fra Kontra-B til [enstrøget] h', den noteres i Basnøglen, de højere Noder dog ogsaa i Tenornøglen, og repræsenterer Bassen i Træblæsergruppen. F., som den bruges i det moderne Orkester, nedstammer fra den tidligere Bomhart eller Pommer, hvis uhandlelige Størrelse (de dybeste af disse Instrumenter vare saa lange, at de maatte bæres af 2 Mand) 1539 bragte en Kanonikus Afranio i Ferrara paa den Tanke at bøje eller knække Røret og føje de 2 Dele sammen ligesom et Bundt (ital. *fagotto);* deraf Navnet F. De 2 Rørblade, der af den spillende omfattes direkte med Læberne, anbringes i et S-formet Messingmundstykke, der udgaar fra Trærøret; den almindelig brugelige F., hvis endelige Form for en væsentlig Del skyldes Fagotvirtuosen Almenräder, har 7 Lydhuller, 12 aabne og 4 lukkede Klapper. F.'s Tone er, navnlig i det dybe Leje, fyldig og af en ejendommelig mørk og udtryksfuld Karakter, der evner at male en Stemning af Alvor, Smerte eller Uhygge, men

Fagot.

paa den anden Side — navnlig i hurtige Passager — kan slaa over i sin Modsætning, som Udtryk for en vis djærv Humor; man har ogsaa kaldt F. for Humoristen i Orkestret. — Kontrafagotten staar en Oktav dybere end den almindelige F., Kvintfagotten, der nu næsten er gaaet af Brug, en Kvint højere. Fagottist, en Fagotblæser. *S. L.*

Fagrskinna, »den smukke Skindbog«, kaldtes af Torfæus et Haandskrift af en særlig Bearbejdelse af de norske Kongers Sagaer, der begynder med Halfdan Svarte og ender, ligesom Snorre's Heimskringla, med Slaget paa Re 1177. Værkets egentlige Navn er »Noregs konunga tal«. Det er skrevet af en Islænding, vistnok for en norsk Høvding eller Konge (og da Hakon den Gamle) omkr. 1220. Det er en nøgtern, rationalistisk Bearbejdelse, der karakteriserer sig særlig ved en Forkastelse af Jærtegn og Undere, samt ved en stærk, kritisk Benyttelse af Skjaldekvad; dog er dens Fremstilling i høj Grad ujævn og tit og ofte fragmentarisk. Hvorvidt Snorre har benyttet F. i sit Værk, kan ikke betragtes som sikkert. F. er udg. af Munch og Unger 1847. (Litt.: Jon porkelsson i »Safn til sogu Islands«, I; G. Storm, »Sn. Sturlassons Historieskrivning« [1873]). *F. J.*

Fagnet [fagæ'], Émile, fransk Litterærhistoriker, er født i La Roche-sur-Yon 17. Decbr. 1847, var Lærer ved forskellige Latinskoler, tog 1883 den filosofiske Doktorgrad, skrev litterær og dramaturgisk Kritik i »Soleil« og i »Revue de deux mondes« og ansattes 1890 som Professor i fransk Poesi ved *Facultédes lettres* i Paris. Foruden Doktordisputatsen, »La tragedie francaise au XVIe siècle, 1550—1600« [1883], har F. udgivet »Les grands maîtres du XVIIe siècle« [1885], »Notes sur le théâtre contemporain« I—II [1889—90], »Dix-huitième siècle; etudes littéraires« [1890], »Dix-neuvième siècle; etudes littéraires«, »Politiques et moralistes; études critiques« [1891], »Seiziéme siécle« [1894] samt forskellige litteraturhistoriske Skrifter og Antologier til Skolebrug. Han er »Revue bleue«'s litterære Kritiker. *S.Ms.*

Fagus se Bøg.

Fagvidenskab kaldes den Videnskab, hvis Studium er nødvendigt for at opnaa en bestemt Stilling (Medicin, Jura, Teologi eta), i Modsætning til de mere almene Videnskaber (Filosofi, Historie etc.), der ere nødvendige og nyttige for at opnaa almindelig Dannelse.

Fagværk se Bindingsværk.

Fagværksmetode er i Skovbruget fælles Betegnelse for en Række Fremgangsmaader ved Ordningen af Hugst og Kultur paa et Skovdistrikt; Navnet hidrører fra, at det Tidsrum, i hvilket Hugst og Kultur bevæge sig een Gang over hele Skovens Areal, Omdriften, deles i Perioder, til hvilke da de forskellige Afdelinger henlægges, saaledes at man faar Periodeflader eller »Fag«. Efter som man ved Ordningen lægger Hovedvægten paa Fagenes Arealstørrelse eller paa deres Vedmasse eller paa begge Dele under eet, kalder man Fremgangsmaaden for Arealfagværket eller Massetagværket eller Det kombinerede Fagværk. *C. V. P.*

Fa-hien (eller Fa(h)-Hian), en kinesisk buddhistisk Munk, som gennemvandrede Indien 399—414 e. Chr. (jfr. Buddhismen, S. 834) for at opsøge buddhistiske Religionsbøger, af hvilke han bragte en stor Mængde med sig hjem. Han forfattede en »Beskrivelse af de buddhistiske Lande«, udgiven af Abel Rémusat (»Foé koue ki ou Relation des royaumes bouddhiques« [Paris 1836]) og oversat af S. Beal (»The Travels of the Buddhist Pilgrim Fah-Hian, translated with Notes and Prolegomena« [Lond. 1869]); udgiven og oversat af Legge (»A Record of Buddhistic Kingdoms, being an account by the chinese monk Fâ-hien of his Travels in India and Ceylon« [Oxford 1886]). Værket er vigtigt for Buddhismens og Indien's Historie. *S. S.*

Fahlbaand (eller Faldbaand) kaldes Skikter i lagdelte Bjærgarter, i hvilke der støvformet er indsprængt Erts. Petrografisk skille Skikterne sig ikke ud fra Sidestenen, og Ertsen er sjælden saa rigelig til Stede, at Lejestedet er drivværdigt. — F. er et Navn fra Kongsberg, hvor det er brugt om de ertsimprægnerede Skikter, ved hvis Krydsning Gangene blive sølvholdige. Man er uenig om Skrivemaaden: *fahl* er et gammelt tysk Adjektiv, der betyder rustbrun, og Skikterne, som have en saadan Farve, skulde da have faaet Navn deraf; *fald* skal hænge sammen med det tyske *Erzfälle*: de Skikter, hvor Erts forekommer. Fra Kongsberg er Betegnelsen gaaet over paa flere andre Forekomster, og paa mange af disse, hvor ældere Ertser findes, er der anlagt Gruber (Kobolt paa Modum). I flere Gabbrofelter i Norge forekommer ogsaa Erts fint fordelt paa en saadan regelmæssig Maade, at Strøg og Fald paa Ertsimprægnationen kan observeres (Espedalen); for disse Forekomster har man foreslaaet Navnet *fahler*; men det er dog ikke sikkert, at man ved disse Lejesteder overhovedet kan anvende Navnet F., da Ertsen i Alm. findes saaledes ansamlet, at de blive Stokke eller Lejer. (Litt.: F.-Litteraturen er meget rig; de væsentlige originale Arbejder herover findes angivne i Chr. A. Münster, »Kongsberg ertsdistrikt« i Chra. Videnskabsselskabs Skrifter 1894, I). *A. G.*

Fahlbeck, Pontus Erland, svensk Videnskabsmand, er født i Olme Sogn, Vermland, 15. Oktbr. 1850, blev 1870 Student og 1880 *Dr. phil.* ved Lund's Universitet. Samme Aar udnævntes F. til Docent i Historie, samt 1889 til ekstraordinær Professor i Historie og Statsvidenskab ved Lund's Universitet. Ved Kjøbenhavn's Universitets Jubelfest 1894 blev F. juridisk Æresdoktor. 1888 var han Sekretær i den da nedsatte Toldkomité. Af den Mængde Arbejder, F. har udgivet, kunne nævnes: »Kritiska Studier ofver det frankiska rikets aldsta samfundsskick« [1880]; »La royauté et le droit royal francs« [1883]; »Den ekonomiska vetenskapen och näringsskyddet« [1887]; »Betänkande rorande grunderna for den ekonomiska mellanrikslagstiftningen melian Sverige och Norge« [1888]; »Sveriges nationalförmögenhet, dess storlek och tillväxt« [1890]; »Sveriges och Norges handelspolitik under senare tid« [1891]; »Stånd och Klasser, en socialpolitisk ofverblick« [1892]; »Det svenska jordbrukets afkastning« [1893]. *A. B. B.*

Fahlcrantz, 1) Karl Johan, svensk Maler, født 1774 i Stora Tuna, død 9. Jan. 1861 i Stockholm. Han kom 1792 fra sin Fødeegn Dalarne til Stockholm, uddannede sig her mest paa egen Haand, modtog stærke Indtryk fra de gamle hollandske Stemningsmalere, Ruisdael og Everdingen,

til hvis Arbejder hans Kunst staar i stor Gæld, ogsaa fra Cl. Lorrain. Det var saaledes Stemningen i Landskabet, hans Blik tidlig blev rettet mod, og her anslog han Strenge, der forstode at gribe Samtiden: Romantikken var i Frembrud, og dens Ønske om at faa en poetisk Tanke udtrykt i kunstnerisk Form forstod F. fuldt ud at tilfredsstille; stor var derfor ogsaa den »oöfverträffliga F.'s« Anseelse hos Samtiden; han havde, siger Hammarskold, set Naturen »så som den af en himmelsk ande måste åskådas«. Men var han saaledes end Romantikernes erklærede Yndling, fandt han dog ogsaa stor Paaskønnelse i »Göthernes« Kreds, og han malede flere Billeder efter deres Kunstprogram: »Kong Bele's Gravhøj paa Balestrand« og »Torsten Vikingson's Gravhøj paa Framn'ås«. Hvad F. maler, er mindre den eller den bestemte Egn, om han end til Tider ogsaa har foreviget bestemte Steder med malerisk »romantisk« Sving (gerne Slotte, Kalmar Slot, Gripsholm, Orbyhus m. fl.), i saa Henseende ofte med suveræn Foragt for nøjagtig Virkelighedsskildring: han maler Karl Johan's Fødested Pau uden nogen Sinde at have set det, italienske Prospekter uden at have betraadt Italien's Jord; mest ynder han Motiver som Vandfald mellem høje Bjærge eller ideale Landskaber med Ruiner, gerne i stemningsfuld Morgen- eller Aftenbelysning, med tunge Løvmasser, der ikke gøre Rede for Træernes Art, men med en Kraft i Helhedsvirkningen og en Effekt i Lysvirkningen, der efterlade et Stemningsindtryk; Kolorittens Grundtone er oftest, særlig i den første Periode, mørkebrun. Gode Prøver paa F.'s Kunst ses i forskellige svenske Slotte, saaledes Stockholm's; det svenske Nationalmuseum ejer bl. a. af ham: »Kalmar Slot i Maaneskin«, »Landskab med Vandfald og en Mølle«, Nationalgaleriet i Christiania »Nordisk Skovlandskab«. F., som blev Akademiprofessor 1815, blev ved med at male op i sin høje Alderdom paa en Tid, da helt ny Synspunkter vare raadende i svensk Kunst. Han var Æresmedlem af Akademiet i Kbhvn. Hans Illustrationer til Frithjof's Saga foreligge litograferede til en Oversættelse paa Tysk af dette Værk [1830].

2) Axel Magnus, svensk Billedhugger, ovenn.'s Broder, (1780—1854), har udført adskillig dekorativ Skulptur. Han var Hofbilledhugger og blev 1837 Medlem af Akademiet; han har ogsaa gjort sig bekendt ved adskillige skønlitterære Bidrag. *A. Hk.*

3) Christian Erik, svensk Digter, Teolog og Universitetslærer, ovenn.'s Broder, født 30. Aug. 1790 i Stora Tuna i Dalarne, død 6. Aug. 1866 i Vesterås. F. blev Student i Upsala 1804, Docent i Arabisk ved Upsala Universitet 1821 og Professor i Teologi smst. 1829. 1849 blev han Biskop i Vesterås. — F. har udfoldet en betydelig Virksomhed som Forfatter, dels paa det poetiske, dels paa det teologiske Omraade. Mest bekendt blandt hans poetiske Skrifter er det ret mærkelige allegoriske Digt »Noaks Ark« [1826], hvori han lader Syndflodens Personligheder optræde og parodiere de forskellige Retninger inden for hans Samtids Litteratur; dette Poem er fuldt af vittige, om just ikke altid letfattelige Hentydninger til personlige og lokale Tidsforhold. Her og der indeholder Digtet lyriske Afsnit, der vidne om virkelig Inspiration, og paa andre Steder møder man overgiven Skæmt og spøgefuld Satire. 1835 udgav F. et af højtidelig Alvor gennemsyret, religionshistorisk Epos i 14 Sange »Ansgarius«, ndarbejdet i vekslende Versformer; i sin Helhed miudre vellykket, om end med enkelte tiltalende Partier, giver dette Digt for en Del Indtrykket af en rimet Krønike. Man har desuden fra F.'s Haand forskellige Lejlighedsdigte, blandt hvilke kunne nævnes den prægtige Hymne »Låt dina portar upp«, skreven til Gustaf-Adolfs-Festen 1832 samt den smukke Dalavise »Om ara och lycka vi horde en sang«. — F.'s Virksomhed som Teolog var for en stor Del apologetisk og polemisk, dels rettet mod Katolicismen (»Rom forr och nu«), dels mod Bevægelser inden for den svenske Kirke, navnlig mod C. J. L. Almqvist's teologiske Standpunkt. F. var i vide Kredse kendt og berømt for sine vittige Ordspil og Indfald og erhvervede sig paa dette Omraade en ligefrem Uglspilberømmelse. Fra 1842 var han Medlem af »Svenska Akademien«. *K. Wg.*

Fahlerts se Falerts.

Fahllæder se Læder.

Fahnehjelm, Anton Ludvig, svensk Officer og Mekaniker, født 28. Juli 1807, død i Stockholm 6. Jan. 1875, blev, efter 1827 i Upsala at have taget Kameraleksamen, 1828 Underløjtnant ved Søartilleriet og avancerede til Major (1854). Han har gjort adskillige Opfindelser paa det tekniske Omraade, selvtændende Miner (1833), galvanisk Tænding ved Bjærgsprænging under Vandet (1843) m. fl. 1853 deltog F. i Anlægget af den første svenske Telegraflinie, mellem Stockholm og Upsala. F. udnævntes til Afdelingschef ved det elektriske Telegrafvæsen og blev ved dettes Omdannelse Intendant ved dets nordlige Distrikt. 1854—60 anlagdes under hans Tilsyn ny Linier over en stor Del af Sverige. Ved Anlæggelsen af Undervandskabler mellem Skaane og Sjælland 1854 forestod han Arbejdet paa svensk Side. *A. B. B.*

Fahrbach er Navnet paa en wiensk Komponistslægt: 1) Joseph (1804—83) var Fløjtevirtuos og har skrevet mange Fløjtekoncerter, hans Søn 2) Wilhelm (1838—66) var Dansekomponist og Dirigent af et Orkester; mest bekendt er hans Slægtning 3) Philip (1815—85), der var Elev af Lanner; han komponerede en Mængde Danse, af hvilke en Del bleve meget populære ogsaa i Norden. F., der var en fortræffelig Dirigent af sine egne Danse, har desuden komponeret et Par Operaer. — Hans Søn 4) Philip (1843—94) var ligeledes en yndet Dansekomponist og virkede som Militærkapelmester i Pest. *W. B.*

Fahrenheit, Gabriel Daniel, berømt Termometermager, født 14. Maj 1686 i Danzig, død 16. Septbr. 1736. Han kom til Amsterdam for at lære Handelen, men gav sig snart til at forfærdige meteorologiske Instrumenter. Efter at have rejst i Tyskland og England nedsatte han sig i Holland og blev snart bekendt for sine Termometre, der viste en indbyrdes Overensstemmelse, som man ikke hidtil havde kunnet naa. Selv angiver F. (»Phil. Trans. London« [1724]), at han bestemte Nulpunktet paa sine Termometre ved en Blanding af Is, Vand og Salmiak eller Havsalt og desuden benyttede Menneskets Blodvarme som fast Punkt. Man antager dog, at han ogsaa har brugt

Vandets Frysepunkt, da han næppe ad anden Vej kunde have opnaaet saa gode Resultater. Efter 1714 lavede han Kvægsølvtermometre, og han har da vel ogsaa benyttet Vandets Kogepunkt, hvis Afhængighed af Lufttrykket han kendte. F. er ogsaa Opfinder af et Aræometer (s. d.), der blev Forbilledet for Nicholson's. *K. S. K.*

Fahrenheit's Termometer se Termometer.

Fahrkunst kaldes i Bjærgmandssproget en Maskine til at bringe Arbejderne op eller ned i Gruben (Navnet kommer af tysk *fahren*: at gaa ind i Gruben). F. bestaar i Alm. af to med Stigbrætter forsynede Stænger, som man — sædvanlig ved at fæste dem til Pumpestængerne — giver en opad- og nedadgaaende Bevægelse i modsat Retning til hinanden, saa at naar den ene er i sin højeste Stilling, er den anden i sin laveste. I denne Stilling staar ethvert Stigbræt paa den ene Stang lige over for et paa den anden, saa at man kan gaa over fra den ene til den anden Stang. Og staaende paa Brættet flyttes man enten ned- eller opover, og ved for hver Gang, Stangens Bevægelse ændres, at stige over til den modsatte Stang faar man en jævn ned- eller opadgaaende Bevægelse. Paa denne Maade kan en Arbejder komme til og fra sit Arbejdssted paa $^1/_8$ af den Tid, der udkrævedes for at gaa paa Stigerne (Farter). *A. G.*

Faiäker, ifølge Homer et Folk, der boede paa (Øen) Scheria, og hos hvem Odysseus fandt gæstmild Modtagelse, især hos Kongen Alkinoos, efter at dennes Datter, Nausikač, havde truffet ham, da han som skibbruden kom til Scheria, ligesom de ogsaa siden bragte ham tilbage til Ithaka. Da denne Hjemfærd tilendebragtes »i een Nat«, og da man synes at have forestillet sig, at F.'s Hjem var at søge N. f. Ithaka, antog man i Reglen i Oldtiden, at F. havde boet paa Kerkyra (Korfu), og man paaviste her saavel Stedet, hvor Odysseus kom i Land, som det Skib, paa hvilket F, bragte Odysseus hjem, og som, da det atter nærmede sig Scheria, af Poseidon forvandledes til Sten (begge Steder vises endnu i Nærheden af Byen Korfu). Man havde endogsaa paa Kerkyra indviet en Helligdom til Ære for Alkinoos. Allerede i den alexandrinske Tid begyndte man dog at tvivle om, at F., som i den historiske Tid vare sporløst forsvundne, nogen Sinde havde boet paa Kerkyra, og at hælde til den Forestilling, at det muntre, i med alle Livets Goder velsignede Folk F. aldrig har tilhørt den virkelige Verden, men er en Skabning af Digterens Indbildningskraft, en Mening, der i vore Dage er bleven den almindelige. Ifølge Sagnet skulde F. tidligere have boet paa Hyperia i Nærheden af Kykloperne; men da F. plagedes af disse, udvandrede de under Nausithoos, en Ætling af Poseidon, og nedsatte sig paa Scheria. *V. S.*

Faiax, Erasistratos'es Søn, attisk Taler og Feltherre under den peloponnesiske Krig. Fragmenterne af hans Taler findes i *Oratores Attici* [udg. af Baiter og Sauppe, Bd. II.]. *K. H.*

Faiblage [fæbla'z] (fr.), lovlig tilladt Mindreværdi, ved Mønter Mangel i Vægt og Finhed, Remedium (s. d.). *N. J. B.*

Faible [fæ'blø] (fr.), svag; som Substantiv: Svaghed, navnlig i Talemaaden: at have en F., o: være indtaget i, være forelsket, føle Sympati, have Forkærlighed; *Faiblesse* [fæblæ's], Svaghed, Afmagt.

Faidherbe [fædæ'rb], Louis Léon César, fransk General, født i Lille 3. Juni 1818, død i Paris 29. Septbr. 1889. F. traadte 1842 som Løjtnant ind i Ingeniørerne. 1842—47 forrettede han Tjeneste i Algérie, fik 1848 Tjeneste i Guadeloupe, hvor hans Interesse for Kolonispørgsmaalet vaktes. 1849—52 var han igen i Algérie, ledede Befæstningen af Bou-Saïda og tog Del i St. Arnaud's Ekspedition mod Kabylerne og i Bosquet's Felttog. Som Underdirektør for Ingeniørvæsenet kom F. 1852 til Senegal, hvor han 1854 blev Bataillonskommandør og Guvernør indtil 1861, da han af Helbredshensyn vendte tilbage til Frankrig for dog snart at begive sig til Algérie, hvor han 1863 forfremmedes til Brigadegeneral; 1863—65 var han atter Guvernør i Senegal. Han indlagde sig paa denne Plads særdeles store Fortjenester, dels ved fuldstændig at organisere Kolonien, dels ved gennem talrige og dristige Ekspeditioner at udvide Territoriet til et Omraade omtrent saa stort som Frankrig. 1867 blev han Kommandant i B6ne, opholdt sig imidlertid ved Udbrudet af Krigen 1870 i Frankrig og ønskede da at faa en Kommando i Hæren ved Rhinen, men befaledes til Algérie som Chef for Divisionen i Constantine. I November kaldtes han tilbage, blev Divisonsgeneral og overtog kort efter Kommandoen over den franske Nordhær, der skulde undsætte Paris fra Nord. Han arbejdede med megen Energi paa at organisere den til Dels af Mobilgardister og uøvede Folk sammensatte Hær. 8. Decbr. begyndte F. Fremrykningen, indtog Hain og leverede General Manteuffel 23. Decbr. en blodig Kamp ved Floden la Hallue (Pont-Noyelles). Kampen varikke afgørende, men F. trak sig den følgende Dag tilbage og indtog en Stilling mellem Arras og Douai. Under Forsøg paa ny Fremrykning kæmpede han 2. og 3. Jan. ved Bapaume, men sloges afgørende af General Goeben 19. Jan. ved St. Quentin og maatte trække sig tilbage i nordlig Retning, hvorefter Vaabenstilstanden afbrød Fjendtlighederne. F. havde under sin Føring af Nordhæren udvist megen Energi og tillige megen Dygtighed i Organisationen af de ham underlagte Tropper. Han traadte efter Krigen ud af aktiv Tjeneste med et stærkt svækket Helbred, var meget populær og valgtes 1871 til Medlem af Nationalforsamlingen, hvilken Stilling han dog hurtig opgav. F. hengav sig nu til filosofiske og arkæologiske Studier, som han altid havde følt megen Interesse for, og sendtes i en Mission til Ægypten for at undersøge de derværende Mindesmærker. Han fik Sæde i Senatet og afslog af Helbredshensyn et Tilbud om Posten som Krigsminister. Hans sidste politiske Handling var et Brev, hvori han udtalte sig heftig mod Boulangismen. Fra 1880 var han Storkansler for Æreslegionen og fra 1884 Medlem af »Académie des inscriptions et belles arts«. Han blev begraven med stor Pomp paa Statens Foranstaltning, og Mindesmærker om ham opstilledes i Lille, St. Quentin, Bapaume og Senegal. F. har udfoldet en meget betydelig Virksomhed som Forfatter. Af hans Skrifter skulle her kun nævnes: »L'avenir du Sahara et du Soudan« [1863]; »Collection compléte des inscriptions numidiques (libyques) avec des aperçus ethnographiques« [1870]; »Nouvelles inscriptions numidiques de Sidi-Arrath« [1872]; »Bases d'un projet de réorganisation d'une armée nationale« [Toulon 1871]; »Essai sur la

langue poul, grammaire et vocabulaire« [1875]; »Le Sénégal. La France dans L'Afrique occidentale« [1889]; »Recherches anthropologiques sur le Dolmens de Rakmia« [1869]; »Instructions sur l'anthropologie de l'Algérie« [1874]; »Tombouctou et les grandes voies commerciales de l'Afrique« [1884]; »La langue francaise dans nos Colonies« [1884]; »Le Soudan francais« [1884]. Efter Fredsslutningen 1871 udgav han »Campagne de l'armée du Nord en 1870—71« [Paris 1872] og senere i Anledning af General Goeben's Bemærkninger til dette Skrift »Réponse à la relation du général von Goeben« [1873]. Endelig har han foruden flere mindre Skrifter af militært Indhold givet Fremstillinger af Kampene ved St. Quentin og Pont-Noyelles. *B. P. B.*

Faid' **herbe** [fædæ'rb], Lucas, nederlandsk Arkitekt, født 1617 i Mecheln, død smst. 1697. Han var først Billedhugger og var en Elev af Rubens, og denne Omstændighed bevirkede, at han i sin Arkitektur lagde Hovedvægten paa den plastiske Dekoration. Hans Hovedværker ere Michaels-Kirken i Löwen, Béguiner-Kirken i Bruxelles, Notre Dame d'Hauswyck i Mecheln, alle i en fantasirig og blændende Barokstil. *E. S.*

Faidon, græsk Filosof, var født i Elis. Som ung var han bleven gjort til Slave, og en Dag saa Sokrates ham i Athen foran hans Herres Dør. Han blev i den Grad tiltalt af F.'s Udseende, at han fik ham løskøbt, og F. blev nu hans kæreste Elev. Efter Sokrates'es Død stiftede F. en Skole i Elis, som senere flyttedes til Eretria af Menedemos (se Eliske og Eretriske Skole). En af Platon's berømteste Dialoger har Navn efter ham. *C. St.*

Faidra, Datter af Minos og Pasifae, Søster til Ariadne (s. d.), blev efter Theseus'es første Ægtefælle, Amazonen Antiope's Død dennes Hustru, hvorpaa hun fødte ham Sønnerne Akamas og Demofon; men da hun siden blev heftig forelsket i sin Stifsøn, Hippolytos (s. d.), og da denne ikke besvarede hendes Følelser, dræbte hun efter de fleste Efterretninger sig selv i Fortvivlelse. Efter nogle Sagn skulde F. være bleven bortført af Theseus sammen med Ariadne, hvorefter hendes Fader, da han sluttede Fred med Athen, gav sit Samtykke til, at Theseus tog F. til Ægte. Sagnet om F. og Hippolytos er oftere behandlet af Digtere; vi have endnu Euripides'es: »Hippolytos«, hvorimod Sofokles'es Tragedie om samme Emne er tabt; af nyere Digte er Racine's »Fédre« bedst kendt. Polygnot havde i Delfoi i sit Maleri af Underverdenen afbildet F. ved Siden af Ariadne; paa Sarkofager fra Romertiden ser man ofte Myten om F. fremstillet. *V. S.*

FaidrOS, epikuræisk Filosof paa Cicero's Tid. Denne satte stor Pris paa ham. Et Fragment af et af hans Skrifter (*Phaedr. epicurei vulgo anonymt Herculanensis, de natura deorum fragmentum instauratum et illustratum* [Hamburg 1833]) er fundet i Herculanum. Det skal have tjent til Grundlag for Cicero's *De natura Deorum.* *C. St.*

Faïences bleues [fajäsblø'], i den store Revolutions Tid spottende Benævnelse paa den franske Nationalgarde. *F. J. M.*

FaienceS **patriotiques** [fajäspatriåti'k], franske Fajanceprodukter fra den store Revolutions Tid, mest stammende fra Nevers-Fabrikken, eller Efterligninger af dennes Frembringelser, Skaale, Fade, Tallerkener, Drikkekar o. s. v., prydede med »patriotiske« Fremstillinger, Emblemer, Billeder — som af *l'ami du peuple* (Marat), Frihedstræer, Dans af Sanskulotter om saadanne, Jakobinernes røde Hue o. s. v. — eller med Indskrifter: *e'galité, liberté, fraternité ou la mort* o. a. De fleste af disse F. p. ere grove Brugsgenstande uden kunstnerisk Værdi og søges nu kun af Samlere for Sujetternes Skyld. (Litt.: Champfleury, *Hist. des F. p. sous la Révol.* [3. Opl., Par 1875]). *F. J. M.*

Faignient [fænja'], Noe, nederlandsk Kontrapunktist ca. 1570, levede i Antwerpen. Hans Kompositioner sluttede sig i Stilen nøje til Orlandus Lassus. *A. H.*

Faijum d. s. s. Fajûm.

Faille [fa!j] (fr.), et af Flamlænderinderne benyttet Hovedklæde, der falder ned over Skuldrene; herefter benævnes en Nonneorden, der benytter saadanne Hovedklæder, *sœurs de la f.* F. eller *Gros de f.* er ogsaa Betegnelse for en Slags naalestribet Silketøj.

Failly [faji'], Pierre Louis Charles Achille, fransk General, født 21. Jan. 1810 i Rozoy-sur-Serre, død 15. Novbr. 1892 i Compiégne. F. blev Løjtnant 1828 og forrettede indtil 1848 for største Delen Tjeneste i Algérie. 1837 forfremmedes han til Kaptajn, 1843 til Bataillonschef og blev 1848 Oberstløjtnant og Chef for den militære Forberedelsesskole i Toulouse. Han deltog i Krim-Krigen som Brigadegeneral, udmærkede sig 1854 ved Alma og senere forskellige Gange under Angrebene paa Sebastopol 1855, udnævntes til Divisionsgeneral og ansattes som Adjutant hos Kejseren, hos hvem han stod i høj Gunst. I det italienske Felttog 1859 kommanderede han en Division i 4. Korps, deltog i Kampene ved Magenta og Solferino, i hvilket sidste Slag han udviste ikke ringe Energi. Han havde en væsentlig Fortjeneste af Chassepot-Geværets Indførelse i den franske Hær og var den første, som fik Anledning til at prøve dette under alvorlige Forhold under Ekspeditionen til Rom for at beskytte Paven mod Garibaldisterne, som han slog ved Mentona 4. Novbr. 1867. 1868 blev F. Senator og kaldtes 1869 til Nancy som Chef for 3. Korps. Ved Udbrudet af Krigen i 1870 stilledes han i Spidsen for 5. Korps, der stod ved Grænsen mellem General Frossard og Marskal Mac Mahon. Under Kampene 6. Aug. ved Worth og Spiechern forblev F. fuldstændig uvirksom, dækkede efter Kampen ved Worth Mac Mahon's Tilbagetog og førte dernæst 5. Korps til Chalons. Under den senere Fremrykning mod Maas overfaldtes 5. Korps paa Grund af utilstrækkelige Sikkerhedsforanstaltninger ved Beaumont (s. d.) og sloges, hvilket Nederlag bidrog til at opholde Mac Mahon og gav Kronprinsen af Preussen Tid til at udføre den omgaaende Bevægelse. F. blev Krigsfange ved Sedan, vendte først tilbage efter Fredsslutningen og kom ikke mere i aktiv Tjeneste. I et Skrift, »Campagne de 1870. Opérations et marches du 5. Corps jusqu'au 31. aout« [Bruxelles 1871], har han søgt at retfærdiggøre sig lige over for de heftige Angreb, der rettedes mod ham i Anledning af hans Forhold under Felttoget. *B. F. B.*

Failsworth [fe!lzwəþ], By i det nordvestlige England, Lancashire, ligger kun 6 Km. fra Manchester og er i Virkeligheden kun en Forstad til denne

By. (1891) 10,400 Indb., der drive betydelig Industri. *C. A.*

Fain [fæ'], Agathon, fransk Historiker, født 11. Jan. 1778, død 14. Septbr. 1836, ansattes 1795 i Velfærdsudvalget og derefter i Direktoriets Sekretariat og blev 1799 sat i Spidsen for Arkiverne. 1806 blev han Sekretær i Kejserens Kabinet og fulgte som saadan Napoleon I paa alle hans Felttog og Rejser lige indtil Tronfrasigelsen 1814, samt paa ny i de 100 Dage 1815. Til Løn for sin Tjeneste ophøjedes han 1809 til Baron og 1813 til Kabinetssekretær. Under Restaurationen var F. uden Embede og udgav 1823—28 flere saakaldte *Manuscrits*, der ere vigtige Kilder for Tidens politiske Historie, nemlig »Manuscrits de l'an III (o: 1794—95), de l'an 1812, 1813, 1814« [tilsammen 6 Bd.j. 1830 blev F. Kabinetssekretær for den ny Konge Ludvig Filip og valgtes 1834 til Deputeretkamret. *E. E.*

Fainéant [fæneã'] (fr.), Lediggænger, Dovenkrop, Dagdriver; *les rois fainéants*, Skyggekongerne, Øgenavn for de sidste franske Konger af det merovingiske Hus og for den sidste af det karolingiske, Ludvig V.

Fair [fæ!ə] (eng.: »smuk«), hæderlig, passende.

Fair [fæ!ə] (eng.), Marked, Messe, særlig ved Kirkefester; *F. day*, kirkelig Festdag.

Fairbairn [fæ!bən], William, Sir, engelsk Ingeniør, født 19. Febr. 1789 i Kelso (Skotland), død 18. Aug. 1874. Efter en toaarig Læretid hos en Maskinbygger ved Percy-Main-Kulgruberne nedsatte han sig i Manchester, hvor han snart gjorde sig bemærket ved Forbedringer i Konstruktionen af forskellige Arbejdsmaskiner, navnlig Møllerimaskiner. F. var en af de første, der anstillede omfattende, videnskabelige Forsøg over Styrken af Jærn; navnlig vare hans Bøjningsforsøg med Støbe- og Smedejærnsbjælker og de deraf udledede Formler banebrydende. Nu var Opmærksomheden saaledes hendragen paa ham, at hans Medvirkning søgtes, da Planerne om Conway- og Britannia-Broerne — for den Tid kæmpemæssige Opgaver — skulde realiseres, og Stephenson's oprindelige Projekt modificeredes i høj Grad ved hans Indflydelse. Hans eksperimentelle Undersøgelser over Jærn i dets forskellige Former og tekniske Anvendelser fortsattes stadig, og Resultaterne ere nedlagte i en Række Afhandlinger i »Philosophical Transactions of the Royal Society«, i »Reports of the British Association« o. a., og omhandle bl. a. Styrken af Dampkedler, Styrken af Jærn ved forskellige Temperaturer, Virkningen paa Støbejærn ved gentagne Omsmeltninger, Nitteforbindelser etc. 1869 ophøjedes F. til Baronet. *A. O—d.*

Fairbain Kedel se Dampkedel, S. 859.

Fairfax [fæ!əfäks], Robert, gammel-engelsk Kontrapunktiker, 1504 Doktor i Cambridge, 1511 Professor i Oxford og samtidig Kantor og Organist smst., død ca. 1514. Af hans Værker findes Prøver hos Burney og hos Hawkins. *A. H.*

Fairfax [fæ!əfäks], Thomas, engelsk Feltherre, født i Yorkshire 17. Jan. 1612, død smst. 12 Novbr. 1671. Da den store Borgerkrig udbrød, var han en af Parlamentets vigtigste Tilhængere i sit Shire og gjorde sig særlig berømt ved at erobre Leeds og Wakefield (Jan. og Apr. 1643). I Slaget ved Marston-Moor (Juli 1644) kommanderede han højre Fløj af Rytteriet, og da han i alle Kampene havde vist sig som en dygtig Feltherre og tapper Soldat, blev han efter »Selvfornægtelsesloven« udnævnt til Overanfører for Parlamentets Hær. Som saadan vandt han Sejren ved Naseby (Juni 1645) og belønnedes rigt af Parlamentet. Han billigede Karl I's Afsættelse, men ikke hans Henrettelse og tog ingen Del i hans Domfældelse, uagtet han havde Sæde i Domstolen. Under Republikken beholdt han i nogen Tid den øverste Kommando, men nedlagde den Juni 1650, da Statsraadet besluttede at komme et forventet Angreb fra Skotland i Forkøbet. I den følgende Tid levede han tilbagetrukken i sin Hjemstavn, hvor han beskæftigede sig med litterære Sysler, men kom efterhaanden i et spændt Forhold til Regeringen, da hans eneste Datter ægtede Lord Buckingham, en Søn af Karl I's Yndling, hvis Godser vare blevne skænkede F. Under Richard Cromwell's Protektorat var han Fører for den presbyterianske Opposition i Parlamentet og virkede senere ivrig for Stuarternes Tilbagekomst. Efter Restaurationen misbilligede han Kavalerparlamentets Holdning og deltog ikke i det offentlige Liv. F. skildres som en tapper Soldat og dygtig Feltherre; personlig var han en elskværdig, beskeden Mand med stor Interesse for Litteraturen, der bl. a. har givet sig Udslag i hans »Memoirs« [London 1669]. (Litt.: Markham, *Life of the great Lord F.*« [London 1870]). *M.M.*

Fairfield [fæ!əfi.ld], Navnet paa flere Stæder i de nordamerikanske Fristater. 1) By i Maine ved Kennebeck med (1890) 3,500 Indb. 2) By i Connecticut nær ved Long-Island-Sund med (1890) 3,900 Indb. 3) By i Iowa ved Big Edar River med et luthersk College og (1890) 3,400 Indb. *S. B. T.*

Fairfieldit [fæ.əfildi't], et hvidt Mineral fra Fairfield Co. i Connecticut, bestaar af vandholdigt Kalcium-Mangan-Fosfat' ($Ca_2MnP_2O_8 .. 2H_2O$) og krystalliserer triklint. *N. V. U.*

Fairford [fæ!əfəd], en gammel By i det sydvestlige England, Gloucestershire, ligger ved Colne og har en gotisk Kirke, der er berømt for sine Glasmalerier (fejlagtig tilskrevne A. Durer), og har (1891) 1,500 Indb. I Nærheden findes Grave med Oldsager fra den angelsachsiske Tid. *C. A.*

Fairhaven [fæ!əhe.ivn], opblomstrende By i den nordamerikanske Stat Washington, ved Puget-Sundet, med (1890) henv. 5,000 Indb.

Fair Head [fæ!əhed], Benmore Head, Irland's nordøstlige Forbjærg, 192 M. højt. Det er et af de mest imponerende Punkter paa Irland's Kyst og er særlig interessant, fordi det bestaar af de højeste (100 M.) Basaltsøjler, man kender i Europa. 30 Km. vestligere ligger den berømte Samling Basaltsøjler, der kendes under Navnet »Giants Causeway« (s. d.). *C. A.*

Fair Island [fæ!əailənd], Faarø, en lille, 231 M. høj Klippeø, der ligger isoleret midt imellem Orkney- og Shetlands-Øerne og i administrativ Henseende hører til de sidste. De (1881) 214 Indb. siges delvis at nedstamme fra Besætningen paa den spanske, uovervindelige Armada's Admiralskib, der strandede her 1588. *C. A.*

Fair play [fæ!əple.i] (eng.), aabent, ærligt Spil, hæderlig Handlemaade.

Fair trade [fæ!ətre.id], et handelspolitisk Udtryk

for moderat Beskyttelse, anvendt særlig i England som Betegnelse for en opportunistisk Afvigelse fra Frihandelsprincippet. Under den almindelige Depression i Handel og Industri fra 1870'ernes i Midte tiltog stadig Antallet af Frihandelssystemets mere eller mindre udprægede Modstandere. Bevægeisen fik Næring foruden ved den om sig gribende, internationale Beskyttelsespolitik, bl. a. ved Opsigelsen af den fransk-engelske Handelstraktat 1879 og ved de følgende Aars svære Krise i den engelske Sukkerindustri. Der opstod efterhaanden en Spaltning i Frihandelsmændenes Rækker, og et nyt Parti dannedes af Elementer, der vistnok vare misfornøjede med Landets Frihandelspolitik, men som dog ikke helt og principielt vilde bryde med den. Dette Partis Løsen blev F. t. Hvad hermed tilsigtes, er Opnaaelse af Ligestillethed i Konkurrencekampen mellem den indenlandske og den udenlandske Producent i Tilfælde, hvor denne sidste i Kraft af Udførselspræmier eller anden kunstig Støtte opnaar et Forspring; de naturlige Forskelligheder i Produktionsforholdene ville derimod gennem F. t. lades urørte. F. t. kræver i altsaa Frihandelen opretholdt, hvor den er gensidig, men ellers den indenlandske Produktions Konkurrence med den udenlandske sat under *fair and equal terms* (billige og lige Vilkaar). Til at gøre Propaganda for dette Princip stiftedes *National fair trade League*, der Juli 1881 fremtraadte med et detailleret Program for en »national« Handelspolitik i Modsætning til Frihandelsskolens (se Cobden) doktrinære Internationalisme. Ligaens Virksomhed fik dog i de første Aar af sin Tilværelse liden Betydning, idet en ny Fremgangsperiode for engelsk Næringsliv bragte Klagerne over Frihandelens formentlig uheldige Virkninger til foreløbig at afdæmpes. Men da derved 1880'ernes Midte atter indtraadte en økonomisk Nedgangstid, fik F. t.-Princippet paa ny Vind i Sejlene. I Minoritetsbetænkninger fra den af Lord Salisbury's første Ministerium nedsatte store Kommission til Undersøgelse af den økonomiske og kommercielle Depressions Aarsager kom F.-t.-Politikkens Synsmaader klart til Udtryk; dens Kulminationspunkt hidtil betegnes ved en Efteraaret 1887 i Oxford afholdt Kongres af Landets konservative Foreninger, hvis delegerede i et Antal af omkring 1,000 paa 12 Stemmer nær vedtoge en Resolution til Gunst tor den. Bevægelsen trængtes imidlertid alligevel tilbage, indtil den fra 1891 igen har skudt en raskere Fart. I England vil som Regel et økonomisk eller politisk Princips Skæbne være afhængig af, at et af de store Partier optager det paa sit Program; dette er hidtil ikke sket med F.-t.-Princippet. Dets Udsigter ere dog med den nuværende, konservative Regering forbedrede, specielt fordi den i Forbindelse med dette Princip staaende Tanke om en snævrere kommerciel og toldpolitisk Union mellem England og dets Kolonier har Støtte i Kabinettet, ligesom uden for dette i den indflydelsesrige *United Empire Trade League*. (Litt.: Ugebladet »Fair trade« [1885—91]; Fuchs, »Die Handelspolitik Englands und seiner Kolonien in den letzten Jahrzehnten« [Leipzig 1893]). *K. V. H.*

Fais ell. Tromelin, lille 0 i det stille Ocean, hørende til de vestlige Caroliner. Den er kun 2 • Km., har 100 Indb. og ejes af Spanierne. *C. A.*

Faisabād (Faizabad ell. Fyzabad), 1) Regeringskreds (Division) i Provinsen Nordvestprovinsen (tidl. Audh) i britisk Ostindien, 31,538 □ Km. med (1895) 3,358,928 Indb. 2) Distrikt i F. paa 4,476 • Km., 604,375 Indb. 3) Hovedstad i Divisionen med (1891) 78,921 Indb., beliggende paa Gogra-Flodens højre Bred, Station ved Jærnbanen fra Benares. Har en stærk Garnison og forhandler Hvede, Ris og andet Korn. Dampskibe kunne besejle Gogra længere op end til F. — 4) Hovedstad i Badachschan (s. d.). *V. R.*

Faisances [fza's] (fr.), Forpligtelser, særlig en Forpagters Ydelser til Godsejeren ud over den kontante Afgift.

Faiseur [fzö'r] (fr.), en, der sætter eller gør sig Umage for at sætte noget i Værk, ogsaa i nedsættende Betydning. *F. d'affaires*, Mellemmand, Svindler. *F. d'esprit*, Vittighedsjæger.

FaiSSerie [fæsri'] (fr.), gennembrudt Kurvemagerarbejde.

Faiszt, Immanuel Gottlob Friedrich, tysk Musiker og Forfatter, (1823—94), var oprindelig Teolog, men samtidig optagen af musikalske Studier, saaledes at han (efter Mendelssohn's Raad) paa egen Haand uddannede sig til Musiker og navnlig lagde sig efter Orgelspil. Efter i nogle Aar at have koncerteret som Orgelspiller nedsatte han sig i Stuttgart, hvor han grundede et Konservatorium, der snart vandt stort Ry. Ved Siden af sin Lærervirksomhed var F. optagen dels som Forfatter (navnlig af en ypperlig Afhandling: »Beiträge zur Geschichte d. Klaviersonate« i Tidsskriftet »Cæcilia«, hvilken indbragte ham et Doktordiplom), dels som Udgiver af klassisk Musik og af en Sangskole (som han dog ikke naaede at afslutte). Hans Kompositionsvirksomhed (mest Mandskor) er ikke særlig betydelig, men F. nød megen Anseelse som en kundskabsrig og begavet Musiker og Lærer. *TV. B.*

Fait accompli [fætakõpli'] (fr.), Kendsgerning, afgjort Sag, Faktum.

Faithfull [fe!ɪpful], Emily, engelsk Publicist, navnlig bekendt ved sit ivrige og resultatrige Arbejde for at forbedre Kvindens økonomiske og sociale Stilling, er født 1835 i Headlcy, Surrey. Miss F. anlagde 1860 et Trykkeri for derved praktisk at bevise Kvindens Skikkethed for Bogtrykkerfaget. For teoretisk at føre Kampen for Kvindens Adgang til Erhvervslivet grundlagde hun 1863 Maanedsskriftet »The Victoria Magazine«, hvorigennem hun virkede i 18 Aar. 1868 gjorde hun Opsigt med Novellen »Charge upon Charge« og kort efter ved at paabegynde en udstrakt Virksomhed som Foredragsholderske. Hun besøgte gentagne Gange Amerika, hvorfra hun skrev en Række livlige Skildringer, »Three Visits to America«, der bl. a. indeholder værdifulde Bidrag til Kvindebevægelsens Historie og Karakteristik derovre. Efter at have opgivet sit eget Tidsskrift er hun oftere optraadt som Medarbejder i ledende Blade og Magaziner, hyppigst i »The Lady's Pictorial«. *K. V. H.*

Faithorne [fe!ɪþɔn], 1) William den Ældre, engelsk Kobberstikker og Raderer, født ca. 1616 i London, død smst. 1691, Elev af R. Peake, kæmpede med i Borgerkrigen for Karl I, blev fangen og gik efter Løsgivelsen til Paris, hvor han skal have været Elev af Nanteuil; kom 1650 til-

bage og udfoldede en betydelig Virksomhed, særlig i Portrætstik for Boghandlere; blandt hans mange Portrætter, særlig efter v. Dyck, er bekendt »Lady Paston« 1659. 2) William den Yngre, Mezzotintostikker, født i London 1656, død smst. 1686, Søn og Elev af foreg., stak ca. 50 Bl. for Forlæggere; bedst ere hans Kvindeportrætter samt Portrætterne af Øjenlægen Will. Read, Benedict Sthell og Thomas Moore efter Kneller. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af begge F. ca. 10 Bl. *A. Ls.*

Faja [-cha] (sp.), rødt, gult eller flerfarvet Skærf af Uld, der slynges 2—3 Gange om Livet og er en ikke uvigtig Del at Spaniernes Nationaldragt. I F. stikkes den morderiske Navaja (s. d.) og Puñal'en (Haandkniven). Baade F. og Nationaldragten ere imidlertid nu langtfra saa almindelige som fordum, da F. endog bares af Militæret, og man maa nu til temmelig afsides liggende Egne for at finde Spaniere (uden for Almuen og Landbefolkning) i Nationaldragt med Navaja i F. Denne bruges — ligesom Sombrero'en (s. d.) og den fodside Manta eller Kappes Folder — af Almuen til Opbevaringssted for Fødevarer, Tobak o. s. v. *F. Y. M.*

Fajance (fr. *faïence* [fajä's]). Under denne Betegnelse, der sandsynligvis stammer fra den italienske By Faenza, gaa de Kar, Plader, Fliser o. a. af brændt Ler, der ved et glasagtigt, ofte farvet Overtræk blive uigennemtrængeliggjorte for Vædsker. Denne Fremgangsmaade, der er ældgammel, blev allerede i Assyrien og Babylon anvendt paa Kar og Mursten og kom sandsynligvis over Ægypten og Nordafrika til Spanien og derfra til Italien. Fra Optegnelser af Piccolopasso, der i 16. Aarh. var Bestyrer af et Værksted i Castel Durante i Italien, kendes Fremgangsmaaden ved Fabrikationen, der væsentlig er den samme, som brugtes overalt i 17. og 18. Aarh.

Leret, som ofte fik Tilsætninger, blev renset, ofte slemmet, somme Tider nedgravet i Jorden og endelig ældet. Hvis Karrene vare runde, bleve de formede paa Drejeskiven, men støbtes i Hulforme, naar de vare kantede. Hanke, Tud o. a. fritstaaende blev særlig formet og da paasat med tyndt Ler. Efter Tørringen bleve Sagerne første Gang stærkest brændte, og de kom ud af Ovnen som en temmelig klangfuld, porøs, ikke gennemsigtig og i Reglen lysegul Skærv, der da blev dyppet i den væsentlig af Glas og Tinoxyd bestaaende, til en mælkeagtig Vædske fortyndede Glasur, ud af hvilken den kom med et hvidt uigennemsigtigt Overtræk, der hurtig blev indsuget af den porøse Skærve. Malingen, der foretoges med Farver, som bestode af forskellig farvede med Vand fortyndede Glaspulvere, maatte udføres af en øvet Haand, da Glasuren straks indsugede Farverne, saa at Rettelser vanskelig lod sig gøre. Endelig hensattes Sagerne, indbyrdes adskilte, ofte i Kapsler, i Ovnen og modtoge da den sidste svagere Brænding, en Fremgangsmaade, som de mange og ofte sarte Farver betingede, da disse ikke kunde staa sig i en stærk Ild.

Delft i Holland er et af de vigtigste Centrer for F. Med Dannelsen af St. Lucas-Gildet 1611 kom der dog først rigtig Fart i Pottemageriet. Dette ejendommelige Gilde, der omfattede Kunst-, Glas-, Fajance- og almindelige Malere, Glarmestere, Gravører, Pottemagere, Tæppevævere, Billedhuggere, Foderal- og Skedemagere, Kunstbegtrykkere, Bog-, Maleri- og Kobberstikhandlere, havde strenge Love, efter hvilke f. Eks. al Handel med Gildebrødrenes Arbejder gik genuem Gildet, der kun tillod fremmede Handelsfolk at handle enkelte Dage om Aaret, o. m. a. Derved blev omtrent al Konkurrence udelukket, hvad der ogsaa kom Pottemagerne til gode. I Midten af 17. Aarh. var der 30 Værksteder i Gang i Delft. Leret, der toges i lige Dele fra Tournai, Ruhr-Flodens Bredder og Omegnen af Delft, gav en klangfuld lysegul Skærv, og den uigennemsigtige Tinglasur var i Reglen fin og hvid. Blaamalingen er den ældste; for at forøge dens Glans brugte man at stænke et farveløst Glaspulver, »Kwaart« over Malingen, der da sammenbrændtes med denne. De ældre Forbilleder toges ofte efter hjemlige Mesteres Folke-, Sø- og Fiskebilleder, Landskaber, bibelske Emner o. a. Glansperioden falder i Midten af 17. Aarh., hvor selv større Kunstnere ofte deltoge i F.'s Dekoration. Fra denne Periode nævnes som fremragende Mænd A. de Kooge, A. de Keizer, Gysbrecht Kruyk, van Frytom, Hoppestein, Samuel og Lambartus van Eenhoorn, A. Pynacker og Louwys Fictoor. Enkelte af disse malede udelukkende i blaat, men andre, som Pynacker og Fictoor, brugte ofte polykrome Farver. A. de Keizer benyttede allerede 1642 Forbilleder fra Kina og Japan, og kort Tid efter beherske Imitationer af disse østasiatiske Malerier hele Fabrikationen, hvorved ogsaa enkelte bizarre Former fik Indpas, og dette holdt sig jævnsides Barok- og Rokokomoti-verne lige indtil Dekadencen. Relief findes sjælden paa Delft-F., enkeltvis svage Rokokomotiver. Malingen er Hovedsagen. En af de smukkeste Dekorationer er Delft dorée, rødt og blaat med Forgyldning, der særlig dyrkedes af Pynacker, samt Kar med næsten sort Bundfarve. Mod Slutningen kom Muffelmalingen, der udførtes paa den brændte Glasur som et Laan fra Porcelænsmalingen, i Brug, men derved var man ogsaa omtrent ved Afslutningen. Delft's Formrigdom var stor: Heste, Hunde, Katte, Fugle i Ring og Bure, Servicer, Vaser,

Fig. 1.

Delft. Broget malet Vase.

Potter og Krukker, Plader med Malerier, Fliser, Konsoller, smaa Kommoder o. m. a. findes blandt Sagerne.

I Rouen omtales allerede 1542 Abaquesne som Flisemager, men E. Poterat, der 1644 fik et Privilegium paa 50 Aar, og hans Søn ere de egent-

Fig. 2.

Rouen. Blaamalet Kande. Style rayonnant.

lige Banebrydere, der ofte benyttede Intarsia som Forbilleder. *Style rayonnant* med sine symmetrisk tegnede af Arabesker, Guirlander, Blomster, Frugter og Blade bestaaende Blaamalinger, i hvilke enkelt' vis noget rødt kom til, anvendtes omtr. 1720—40.

Samtidig eller lidt yngre er den saakaldte Jærngitterdekoration tagen fra samtidige Jærnarbejder malede i blaat, symmetrisk anordnede og ofte blandede med gult. De østasiatiske Motiver benyttedes vel, men afsatte ikke store Mærker i Dekorationen, og Side om Side med Rokokoen vare de, som den mod Slutningen af Aarhundredet anvendte Dekoration å la corne, med Overflødighedshorn, Fugle, Blade og Insekter, næsten udelukkende flerfarvede. Man formede her store Glober, Piedestaler med Buster, sidste ofte i naturlig Størrelse, Servicer, Vaser, Kander, Kommoder, Taburetter, Spejlrammer, Tagforsiringer o. m. a.

Nevers'es ældste Pottemager er vel D. Conrade fra Savona, 1587. Andre ere Boucier, 1652, Estienne og Pierre Custode. Den første Epoke, omtr. 1600—60, kaldes den italienske Tradition, der efterligner Majolikamalingen. Der anvendtes heller ikke rødt i Nevers, men dette erstattedes med orangegult. Bibelske og historiske Emner, Amuretter etc. vare Forbilleder. Andet Afsnit, fra omtr. 1650—1700, kaldes den persiske. Paa den mørkeblaa Bund bleve Fugle, Arabesker, Blomster og Blade malede med intensivt hvidt. Dekorationslaan fra Kina, Japan og Delft findes. Særegen for Nevers ere de patriotiske F. (se Faïences patriotiques).

Moustiers i Provence. Mestere: P. Clérissy 1677, P. Roux 1727, I. Oléry 1745. De ældre Dekorationer, særlig i blaat, toges efter Malere som Tampesta, F. Floris, Toro o. a. Fra Midten af 18. Aarh. opkom Style de Bérain, efter Maleren af samme Navn, med sine lette graciøse Ornamenter, Buster, Fontæner o. a. forbundne ved buede Linier malede i blaat. Sidste Periode, 1745—89, med særlig

Fig. 3.

Nevers. Apotekerkrukke fra Moulins. Persisk Stil.

gul- og grønmalede Chimærer, Karikaturer, ofte ekstravagant klædte, afslutter omtrent Virksomheden.

Til Strassburg, et af de yngre Værksteder, er Navnet Hannong nøje knyttet. Her dominerer Ro-

Fig. 4.

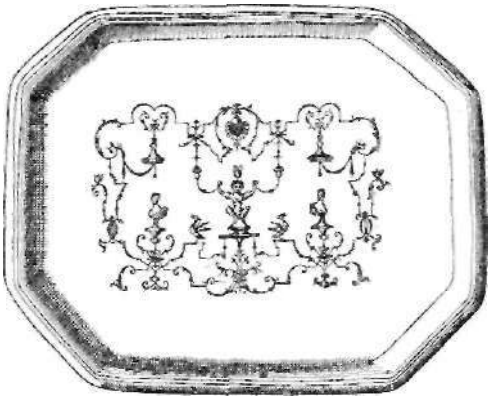

Moustiers. Fad. Style Bérain. Blaamalet.

koko og Rocaille baade i Form og Dekoration. De smagfuldt ordnede, i livlige brogede Farver malede Blomster og Buketter, i Reglen naturalistisk gengivne, ere her fremherskende.

I Frankrig fandtes Fajancefabrikker i mange Byer, som Niederwiller, Lille, Nancy, Sceaux, Marseille, Rennes, Lunéville o. a.

Kiel's Fajancefabrik, som omtr. 1757 blev grundet af Peter Graf, overtoges 1758 af Regeringen, der ansatte Taenich som Bestyrer. 1766 solgtes Fabrikken til Reimers og Neumann, der antoge Buck-

Fig. 5.

Strassburg. Potpourrivase, broget.

wald som Direktør og Leihammer som Maler. Under disse Mænds Ledelse kom der et stort Opsving i Arbejdet. Særegne for Kiel ere Potpourrivaser med sammentrykt Form og rundet Laag med

Fig. 6.

Kiel. Vase, broget malet.

fritliggende Grene med Relieffrugter med fremherskende polykrom Maling, Landskaber, Blomster o. a. Endvidere anføres her, at Stokkelsdorf i Holsten, som gik i Kiel's Fodspor, frembragte særlig smukke Ovne og anvendte grønt i udstrakt Maal. Ejer 1778 Etatsraad Lübbers. — Slesvig By fik omtr. 1754 sin Fajancefabrik. Rambusch blev 1756 Eneejer. Fabrikken fortsattes under forskellige Ejere til 1814. Rokoko er her Hovedformen. Malingen næsten udelukkende violet. — Eckernförde's Fabrik anlagdes ca. 1760 i Criseby ved Byen, men flyttedes 1763 ind i den. Blaa Maling er her mere eneraadende. Desuden Fabrikker i Flensborg, Rendsborg og Kellinghusen. Rörstrand i Sverige arbejdede fra 1726 og er endnu (1896) i Virksomhed. Nordenstolpe, 1753—73, er den dygtigste Leder. Rokoko er ogsaa her almindelig sammen med Laan fra Meissen og Strassburg. Violet er her mere anvendt end polykrom Maling. Marieberg's Arbejder ligne en Del Rorstrand's. Den bedste Periode er under Ehrenreich 1760—66.

Norge's eneste bekendte Fabrik er Herrebøe, der anlagdes 1758 af P. Hoffnagel, men snart gik over til et Interessentskab med Joseph Large som Maler. De smukke flade Rokokoreliefter, der pynte de fleste Arbejder, der med Smag ere hist og her blaamalede, ofte i dybe Toner, tage sig i Reglen godt ud.

England. Her udmærker Josiah Wedgwood sig, der 1759 indrettede sit første Værksted i Burslem i Staffordshire. Begavet med kunstnerisk Smag, rastløs i sine Bestræbelser for at finde ny Sammensætninger for farvede Masser gjorde han sin Fabrik, der særlig under Sammenarbejdet med Bentley opnaaede et højt Standpunkt, til den største og vigtigste i hele England. Han forbedrer Massen til Queensware, opfinder Basaltes, en sort Masse, efterligner Marmor, imiterer græske og etruriske Vaser, men hans Jasperware, en lyseblaa Masse med paalagte hvide Basreliefs, er vel den smukkeste af hans Opfindelser. Staffordshire, der endnu 1803 havde 144 Værksteder, er England's Pottemagerprovins, hvor Turner, Palmer, Neale, Mayor o. a. med mere eller mindre Held efterlignede Wedgwood.

Tyskland satte ikke ny Spor i Fajancefabrikationen; det er mest Imitationer efter fremmede Mønstre, her forarbejdes. Nürnberg er dog en By, der viser nogen Originalitet. Endvidere er der Fabrikker i Hanau, Höchst, Bayreuth, Stralsund, Munden o. a. For Danmark's Vedkommende se Danske Fajancer. (Litt.: Piccolopasso, *Litre Libri dell' Art del Vasaio 1548* [Rom 1857]; Henry Havard, *Histoire de la Faience de Delft* [1877]; Davillier, *Faiences de Moustiers* [1863]; Ris-Paquet, *Hist. des faiences de Rouen* [1870]; Justus Brinckmann, »Führer durch das Hamburgsche Museum f. Kunst u. Gewerbe« [1894]). *J. F.*

Fajanceblaat se Farvning.

Fajancetryk se Farvning.

Fajárdo, Havnestad paa Nordsiden af den spansk-vestindiske 0 Puerto Rico, har (1886) 8,800 Indb., der beskæftige sig med Sukkeravl og Brændevinsbrænderier. Havnen er befæstet. *C. A.*

Fajum, ægyptisk Provins, beliggende mellem 29° 5' og 29° 28' n. Br., helt omgiven af den libyske Ørken, kun forbunden med Ægypten ved et smalt Stræde, gennem hvilket Josefs-Kanalen (Bahr-Jusuf) bringer Nilen's frugtbargørende Vande ind i F. Den største Udstrækning af F. er omtr.

55 Km. Bredden indtil 30 Km. Arealet anslaas til 1,277 C Km., Befolkningen (1882) til omtr. 230,000; til Provinsen høre desuden Oaserne Baharieh og Farafrah; naar disse medregnes, bliver Befolkningen omtr. 236,000; af disse ere omtr. 28,000 mere eller mindre nomadiserende Beduiner; de fremmedes Antal er 500, de fleste Grækere. Josefs-Kanalen deler sig vifteformig i omtrent 16 Hovedarme, fra hvilke mindre Arme og Vandløb føre Vandet ind over Markerne. Terrainet falder jævnt af mod Vest mod den store Sø Birket-el-Karun, »Hornesøen«, hvis Spejl ligger langt under Middelhavets. F. er meget frugtbar; den frembringer livede, Byg, Durra, Ris, Sukker, Bomuld, Hør, Hamp, fortrinlige Frugter, som Figen, Oranger, Mandler, Dadler, Druer, Oliven, Granatæbler o. s. v. F. synes oprindelig at have været en naturlig Indsænkning eller Oase, hvis Forbindelse med Ægypten og Frugtbargøreise ved Nilvandet skyldes forskellige Vandbygningsværker, foretagne særlig i det mellemste Riges Tid (omtr. 2500 f. Chr.). Mindesmærker fra det ældre Riges Tid ere ikke fundne endnu i F.; derimod mangfoldige Minder fra det XII Dynastis Dage. Til denne Tid hører Anlægget af det store Vandbassin, som Grækerne kalde »Møris«-Søen (s. d.); maaske ogsaa Bygningen af Labyrinten (s. d.). Muligvis blev hele F. først omdannet til en Del af Ægypten i dette Tidsrum. Pyramiden ved Havara ved Indgangen til F., bygget af soltørrede Nil-Sten, indeholder uden Tvivl Kong Amenemha III's Grav. I Nærheden fandtes sikkert Labyrinten; tæt ved, nær Gurob og Kahun, har Petrie gjort højst mærkelige Fund fra XII og XIX Dynastis Tid. I F. fandtes i Oldtiden flere Byer, af hvilke den vigtigste af Grækerne kaldtes Krokodilopolis eller Arsinoe; her tilbades Guden Sebek med Krokodillehovedet. Nu hedder Byen Medinet el-F. og har 25,000 Indb. og ikke liden Industri. Ved Byen findes vidtstrakte Ruinhøje, der have givet et rigt Udbytte af Oldsager, særlig af Papyrus lige fra de gamle Faraoners Dage til langt ned i den arabiske Tid (de fleste nu i Wien, Ærkehertug Rainer's Samling). I F. har man paa flere Steder (ved Havara, Rubaja o. s. v.) fundet Mumier fra den græsk-romerske Tid med meget velbevarede malede Portrætter, som skyldes græsk-ægyptiske Kunstnere og give os værdifulde Oplysninger om den alexandrinske Malerkunst. — I Oldtiden kaldtes F. to-she d. e. Sølandet eller pe-jom, »Havet«, hvoraf Araberne have dannet deres F. — Adgangen til F. har fra de ældste Tider været gennem det omtalte Stræde langs Josefs-Kanalen, i Oldtiden over Herakleopolis, i nyere Tider over Benisuef ved Nilen. I de sidste Aar er der aabnet en direkte Jærnbaneforbindelse fra Kairo til Medinet-el-F. (over Vasta); den fører gennem Ørkenen og forgrener sig i Landskabet, til hvis Udvikling den meget har bidraget. For nylig har man med Held søgt ved Vandværker at omskabe Dele af den tilgrænsende Ørken til Agerland. (Litt.: Brown, *The Fayûm* [Lond. 1892]). *V. S.*

Fakbue se Hat (Fabrikation).

Fakih se Beit-el-Fakih.

Fakir (arab. ɔ: fattig) er en almindelig forekommende Betegnelse for muhamedanske Dervisher. I Europa anvendes det specielt om de i Indien levende Selvplagere og Asketer, de saakaldte Dschogi'er, skønt disse ikke høre til Islam's Bekendere. De indiske F. leve i Reglen i større Antal sammen som en Slags Tiggermunke uden dog at være bundne ved specielle Ordensvedtægter. De have navnlig faaet Ry ved deres formentlige overordentlige Kundskaber paa Hypnotismens og Tankeoverføringens Omraade. Mange af de mirakuløse Historier, som kursere om F., og som endog af europæiske Spiritister betragtes som fortræffelige Bevismidler for deres Teorier, have dog vist sig ikke at kunne udholde en mere indgaaende Kritik's Undersøgelser. Om Fakirinstitutionen, der er meget gammel, se i øvrigt Indisk Religion. ***J. 0.***

FakitiS (græ.), Betændelse af Linsen, særlig Linsekapselen; oftest synonym med Kapselstær (se Stær). *E. A. T.*

Fakkebjerg, en 35 M. høj Bakke, der ligger ca. 2 Km. fra Langeland's Sydspids. Paa Toppen ligger et 8,5 M. højt, sekskantet, hvidt Fyrtaarn, hvorfra der vises et hvidt, fast Fyr, der har en Synsvidde af 32 Km. Fyret er oprettet 1806. *G. F. H.*

Fakkegrav Bro, en ca. 200 M. lang Bro paa Nordsiden af Vejle Fjord. Dybden ved Brohovedet er kun 2 M„ men 200 M. uden for Broen findes 6 M. Vand. *G. F. H.*

Fakkel (af lat. *faculа*), en Art stort Lys, i Stand til at brænde i fri Luft og til at føres fra et Sted til et andet uden at slukkes. Paa Grund af at man i ældre Tider ikke havde nogen offentlig Belysning, havde man megen Brug for F., naar man i Mørke vilde begive sig fra et Sted til et andet. De anvendtes derfor saavel ved private Lejligheder som ved Fester, Højtider og Begravelser. F. bestode oprindelig af sammenbundne harpiksholdige Spaaner eller af Bundter af let brændbare Træslave, omviklede med Værk e. 1., det hele besmurt eller dyppet i Beg eller Voks. I Oldtiden anvendte man ofte Bark af Vinstokke til F., og til Omviklingen Bast, Siv eller Papyrus. I den nyeste Tid, i hvilken Brugen af F. er meget indskrænket paa Grund af den storartede Udvikling, som Belysningsvæsenet har taget, anvendes undertiden Petroleum og lignende Stoffer til F. F. bruges nu næsten kun ved Fakkeltog (s. d.), ved højtidelig Jordefærd, hvor Liget føres en længere Vej til Bisættelsesstedet (saaledes ved Overførelse af kongelige Personers Lig fra Kjøbenhavn eller andre Steder til Roskilde o. l.), og ved Illuminationer, naar Bygninger o. a. oplyses ved Begfakler. I Oldtiden anvendtes F. meget, ved forskellige Fester, ved Bryllupsfærd, idet det Tog, der om Aftenen førte de nygifte til deres Hjem, førtes af en ung Mand med en tændt F., som forestillede Hymen. Denne Gud fremstilledes derfor med en F. i Haanden.

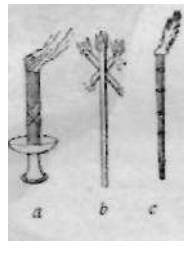

Dødens Genius afbildes gerne med en omvendt F.; han ses ofte paa romerske Sarkofager (f. Eks. i Glyptoteket); ogsaa andre Guder og Gudinder fremstilles med F. i Haanden. Den almindeligste Form af en antik F. er paa Fig. gengiven ved *c*; en sjældnere Form med to korslagte Træstykker befæstede til

Enden af F., saaledes at den har 3 Blus (*b*), føres fortrinsvis af Demeter og Persefone; en tredje Art (*a*), der af Grækerne kaldtes *Fanos*, bestod af et Metalhylster i Form af en sammenbunden F. og fyldt med Harpiks, Beg eller Voks, og med en Metalskaal forneden til at optage de nedfaldende Dryp; den danner Overgangen til Kandelabre (s. d.). *V. S.*

Fakkel (astron.) se Solen.

Fakkeldans, en Dans, under hvilken en Del af de mandlige Deltagere bar Fakler, Blus eller Vokslys i Hænderne. F. fandt ofte Sted i de nordiske Riger i 16. og 17. Aarh. ved Bryllupsfærd ved Hoffet, undertiden ogsaa i adelige og velstaaende borgerlige Huse. F. dansedes ogsaa ved tyske Hoffer og holdt sig her ind i 18. Aarh. Med Huset Hannover kom F. til England. For Udførelsen af F., der var en polonaiseagtig Dans, havdes nøjagtige Regler og Forskrifter. Ved Hoffet stode under F. Prinserne til højre fra Kongen, Dronningen og Prinsesserne til venstre. Under Musik skrede 12 høje Dignitarier med Vokslys i Hænderne, fulgte af Brud og Brudgom, Salen rundt, hvorpaa Bruden paa lignende Vis førtes Salen rundt først af Kongen, derpaa af Prinserne efter deres Rangfølge. Paa samme Maade førte Brudgommen derpaa først Dronningen og derefter Prinsesserne rundt. Til Slutning ledsagedes Brud og Brudgom paa lignende Vis til deres Værelser. 1582 gaves i Kjøbenhavn nøje Forskrifter for »Danske Kompagni« med Hensyn til F. Oprindelsen til F. maa vist henføres til de Tider, da det efter Mørkets Frembrud var umuligt at bevæge sig fra et Sted til et andet, uden at man selv førte Blus eller Fakler med sig. Der var derfor god Brug for Fakler, ikke blot, naar de nygifte fulgtes til deres Hjem, men ogsaa, naar det Sted, hvor Maaltidet holdtes, ikke laa umiddelbart ved Siden af Dansesalen. F. bar derfor sikkert været i Brug i Middelalderen; den skal allerede have været kendt paa Konstantin den Store's Tid. (Litt.: Troels Lund, »Danmarks og Norges Hist. i 16. Aarh.«, Bd. XI; Raumer, »Der Fackeltanz bei Vermählungen im Königl. preuss. kurbrandenb. Hause« [Berlin 1854]). *V. S.*

Fakkelfest, i Grækenland en Fest, under hvilken der ved Nattetider holdtes Processioner med Fakler. I Athen varede F. tre Dage. *V. S.*

Fakkelholdere, Ringe, befæstede ved Hjælp af faste Metalanne til Huse og bestemte til at optage Fakler, naar man ønskede at oplyse Pladsen foran Huset; de fandtes derfor gerne paa begge Sider af Indgangsdøren. I Renaissancetiden vare de ofte meget smukt og kunstnerisk smedede. F. fandtes ogsaa inde i Huse, men havde da en anden Konstruktion; det var en Art Kandelabre, hvor de ankommende Gæster, der medbragte Fakler, anbragte disse. *V. S.*

Fakkelløb (græ. *Λαμπαδεδρομια*), i Athen og andre græske Byer et Væddeløb ved Nattetider under visse Fester, som Panathenæer-Festen, Festen for Artemis, Bendis o. a. F. holdtes til Ære for Ildens Guddomme, som Hefaistos o. a. Deltagerne tændte deres Fakler ved et Alter og løb derpaa om Kap mod Maalet, hvor den, som først kom ind, for at vinde Prisen tillige skulde tænde Ild paa et Alter ved sin Fakkel. Paa et Mosaik ser man et saadant Kapløb imellem unge Mænd med Fakler afbildet. I senere Tider vare Deltagerne i Løbene undertiden til Hest. *V. S.*

Fakkeltog, Processioner, hvis Deltagere bære brændende Fakler, anvendtes ofte i Oldtiden ved forskellige festlige Lejligheder, ligesom senere i den katolske Kirke. Et saadant F. eller Procession med Fakler fandt Sted Paaskelørdag Aften eller Nat som Sindbillede paa det Haabets Lys, som den Kristne bærer i sig, selv i Mørkets og Dødens sorteste Nat. Naar Processionen foregik i lukket Rum, anvendtes gerne Lys i Stedet for Fakler. I vore Dage anvendes F. mest for at hædre fortjente Medborgere eller til Minde om mærkelige Begivenheder. F. ere oftere iværksatte af den studerende Ungdom. Om F. ved højtidelige Ligtog se Fakkel. *V. S.*

Fakning se Hat (Fabrikation).

Fakolit, en Varietet af Mineralet Chabasit, se Zeolitgruppen.

Faks, Fakse se Bromus.

Fakse, 1) gammelnordisk Mandsnavn. Afgudsbilleder af Navnet F. fandtes indtil 1858 paa flere Gaarde i Sætersdalen i det sydlige Norge (jfr. Mytologi, nordisk); 2) Hestenavn (af oldn. *fax*, Manke); jfr. Freysfakse under Frey; bl. a. i Navn paa den Hest, hvis Pandeskal blev Ørvarodd's (s. d.) Død. *A. O.*

Fakse, Herred i det sydøstlige Sjælland, Præstø Amt, beliggende ved F. Bugt, i øvrigt omgivet mod Øst af Stevns Herred, fra hvilket det skilles ved Stevns- eller Pram Aa, mod Nord af Bjeverskov Herred, fra hvilket det for en Del skilles ved Tryggevælde Aa, og mod Vest af Sorø Amt (Ringsted Herred), Tybjærg, Hammer og Baarse Herreder. Det er ca. 245 • Km. (24,306 Hekt.) og har (1890) 13,512 Indb. (1801: 6,944, 1880: 13,627), o: ca. 55 paa 1 • Km. I den sydlige Del af Herredet ere de for det meste bakkede Jorder temmelig lavtliggende, mod Nord ere de højere, hørende til det østlige Affald af Sjælland's sydøstlige Hovedvandskel; her hæver F. Kalkbjærg sig til 77 M. Jorderne ere gennemgaaende temmelig gode, om end Herredet ikke hører til Sjælland s frugtbareste Egne (ca. 6 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn); omtr. 1/5 er bedækket med Skov (4,630 Hekt.). Af Jorderne ere 9,928 Hekt. besaaet Areal, medens 8,215 Hekt. ere Eng, Græsgange o. s. v. Der var 1893 3,030 Heste, 12,844 Stkr. Hornkvæg, 3,313 Faar og 9,935 Svin. Herredet deles i 12 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1885) 3,877 Tdr., Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 2,369. F. Herred danner et Provsti (fra 1. Juni 1894; tidligere var det forenet med Stevns og Bjeverskov Herreder), hvortil ogsaa hører Smerup Sogn i Stevns Herred. *H. W.*

Fakse, Sogn og Sogneby i Herredet af samme Navn, ca. 17 Km. N. 0. f. Præstø, havde tilsammen 1. Febr. 1890 503 Huse og Gaarde og 3,123 Indb. F. By, der ligger ved F. Kalkbjærg ell. »Kalkbakken« (77 M., med Generalstabsmærke), et Koralrev, der efterhaanden har hævet sig op af Havet, og hvis Lag for det meste ere gaaede over til at danne en fuldkommen fast Kalksten, er en anselig Landsby, der er i stærk Opkomst, især efter at den østsjællandske Bane er bleven aabnet 1879. F., der har en smuk, højtliggende Kirke,

forskellige europæiske Stater tilhørende oversøiske Kolonibesiddelser. Den handelskyndige Leder af et F. kaldes en Faktor. *C. V. S.*

Faktorivægt (eng. *Factory weight* [fä'ktøre-vve.it]), en siden 1787 i britisk Ostindien, særlig Kalkutta, benyttet Handelsvægt, hvis Maund (s. d.) = 40 Seers à 16 Chittacks = $82/3$ Cwt. ell. $74^2/_3$ lbs eng. Handelsvægt — 33,883 Kg. 54 Faktori-Maund = 49 Standard-Maund. Unsancemæssig regnes 10 Standard-Maund = 11, og 8 Bombay-Maund = 3 Faktori-Maund. *N. J. B.*

Faktotum (lat. *fac totum* o: gør alt), den, der for en anden kan udføre alt; den fuldt ud paalidelige Stedfortræder; den, hvem alt kommer an paa; den højre Haand.

Faktum se Factum.

Faktura kaldes den Regning over Varer, som ved en Distanceforretning (s. d.) tilstilles Køberen samtidig med Varernes Afsendelse. Kun undtagelsesvis udstedes ogsaa ved Plads forretninger en F. F. skal, foruden Datum og Sælgerens og Køberens Navne, indeholde en nøjagtig Betegnelse af Varerne, Antal og Art af de afsendte Colli (se Collo), disses Mærker og Numre, Antallet af de til Grund for Prisberegningen liggende Enheder (Vægt, Maal, Stykketal), Prisen og det hele Beløb, Fakturabeløbet, som Varernes Modtager ifølge F. bliver skyldig. Endvidere skal F. indeholde en Angivelse af Forsendelsesmaaden og de aftalte Betalingsvilkaar, og hyppig anføres ogsaa andre Vilkaar for Handelen, saaledes Angivelse af den Tidsfrist, inden for hvilken der tages Hensyn til Besværinger over Mangler ved Varerne, og Betingelserne for, at der indrømmes Godtgørelse af den tomme Emballage (s. d.), hvis den tilbagesendes. Fakturere, udfærdige F. over solgte Varer. *C. V. S.*

Fakturabog, i Bogholderi en Bibog, som indeholder Afskrifter af indgaaende eller udgaaende Fakturaer. *C. V. S.*

Fakultativ (lat.), overladt til ens fri Vilje, frivillig, vilkaarlig, i Modsætning til obligatorisk.

Fakultativ (bot., egl. »lejlighedsvis«) er et dels om saadanne Saprofytter anvendt Udtryk, der en Tid lang kunne leve som Parasitter (o: Snyltere), f. Eks. *Nectria cinnabarina*, dels om saadanne Parasitter, som i nogen Tid formaa at leve som Saprofytter, f. Eks. Kolera-, Miltbrand- og Tyfus-Bakterierne. Ved f. Anaërobionter forstaar man i Mikrobiologien saadanne egentlige til den fri Ilt tilpassede Væsener, som dog i nogen Tid formaa at opholde Livet i iltfri Medier, medens man omvendt ved f.-aerobe Væsener mener saadanne, som vel en kortere Tid kunne udholde Luftens fri Ilt, men ellers maa tilendebringe deres Livsløb i iltfri Omgivelser (se Obligat). *V. Å. P.*

Fakultēt (lat. *facultas*), egentlig Evne, Fuldmagt, bruges nu som Betegnelse for de forskellige Afdelinger, i hvilke et Universitet inddeles ifølge Undervisningens Hovedretninger, som det teologiske, det juridiske, det medicinske, det filosofiske og det matematisk-naturvidenskabelige F., dernæst ogsaa for det samlede Lærerkorps, der normalt hører til en saadan Afdeling. *Cl. W.*

Fal (arab. o: Varsel) er Betegnelsen for de forskellige Maader, hvorpaa Araberne søge at udgranske fremtidige Begivenheder. Hyppig sker dette ved, at man paa maa og faa slaar op i Koranen og derpaa med bortvendt Ansigt udpeger et Ord, der da antages at give en Hentydning til det, man ønskede at vide. Før Profetens Tid var Skikken at tage Varsel af forskellige Fænomener i den omgivende Verden meget almindelig, saaledes af Fuglenes Flugt, af tilfældige Møder o. s. v.; mod dette rettede Muhamed et udtrykkeligt Forbud. *F. O.*

FålaikoS, græsk Epigramdigter fra den efterklassiske Tid, efter hvem det falækiske Versemaal (≍ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑, ogsaa kaldet Hendekasyllaber, ellevestavelsede Vers) har Navn. *K. II.*

Falaise [falæ!z], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Calvados, Hovedstad i Arrondissementet F. (Normandiet), beliggende smukt og ejendommeligt paa Klipper 133 M. o. H., 34 Km. S. 0. f. Caen ved Dives'es lille Tilløb Ante. (1891) 7,600 (med Kommune 8,300) Indb. F. har flere interessante Kirker fra Middelalderen (St.-Gervais og la Trinité); men dens mest interessante Bygning er de normanniske Hertugers gamle Borg, hvori Vilhelm Erobreren fødtes 1027 (i Byen staar en Bronzerytterstatue af ham); den ligger vel i Ruiner, men hele Muren med Taarne og befæstede Porte samt to Donjons, hvorfra der er en vid Udsigt over den naturskønne, vilde Egn, ere endnu bevarede. Ogsaa af Fæstningsværker, der omgave Byen i Middelalderen, er der endnu Rester. Paa Vilhelm Erobrerens Tid stod F. i stort Ry for sin Tilberedning af og Handel med Pelsværk; nu er det særlig Industri i Uldspinderier, Uld- og Bomuldsstoffer (Bomuldshuer), der beskæftiger Indbyggerne, som ogsaa drive betydelig Handel, især med Heste og Kvæg; i August holdes der et bekendt Hestemarked, der har Navn efter Byens Forstad Guibray, hvori det holdes, og hvormed der er forbundet Hestevæddeløb. — Som stærk Fæstning var den i Middelalderen flere Gange belejret; Filip August erobrede den 1204, Englænderne toge den 1419, og de Franske toge den tilbage 1450. Ogsaa under Religionskrigene var den omstridt af Partierne; da Henrik IV havde faaet den erobret 1591, lod han Fæstningsværkerne sløjfe. *H. W.*

Falaises [falæ!z], o: Klippe, et almindeligt Navn, som bruges for mange Steder, men særlig benyttes som Egennavn for de stejle, næsten lodrette, indtil 100 M. og derover høje Kridt- og Kalkstensklipper, der findes ved den franske Nordkyst omtrent fra Somme's Udløb til Havre. *H. W.*

Falaka se Bastonnade.

FalakrosiS (græ.), Skaldethed.

Falalélla(ital.), en Art Folkevise, kaldet saaledes efter sit Omkvæd (»Fa la la«); ogsaa i Musikhistorien forekommer denne Benævnelse paa lette Smaasange i ældre Tid. *B. G.*

Falander, Ida, svensk Xylograf, er født i Stockholm 6. Septbr. 1842. F., som blev knyttet til »Ny illustrerad tidning«, hvis Reproduktionsvirksomhed hun en Tid forestod, og senere under et Ophold i England 1878 ogsaa arbejdede for »The Graphic«, har vundet sig et anset Navn i sit Fædreland for sine Træsnit, der udmærke sig ved sikker Tegning og Formgivning; særlig højt sættes hendes Portrætter. *A. Hk.*

Falangítis (græ.) d. s. s. Daktylitis (s. d.).

Falánks (græ.), Række eller Linie af kæmpende

Krigere, hos Lakedaimoner og Makedoner en rektangulær Opstilling af flere Rækker svært-bevæbnede **Fodfolk**, som med deres fældede Lanser og andre skarpe fremstrakte Vaaben dannede en fast Mur, som det var vanskeligt at trænge igennem. Filip af Makedonien opfandt en særegen Art F. (»den makedoniske F.«) med 16, ja 32 Mand i Række bag hverandre; en Del af Mandskabet var forsynet med meget lange Lanser, som under Kampen holdtes strakte langt fremad. F. var fortrinlig til Modstand og lige saa uimodstaaelig under en jævn Fremmarch; til hurtige Angreb var den derimod mindre skikket, de kunde derfor ikke staa sig for Romerne. F. brugtes ogsaa af Makedonerne o. a. om en Deling svært-bevæbnede, omtrent svarende til dansk Regiment eller Brigade, omtr. 4,000 Mand. Anføreren stod i forreste Række til højre som Fløjmand. Se i øvrigt Krigskunst. (Litt.: R. Schneider, »Legion und Phalanx« [Berlin 1893]). *V. S.*

Falänks (græ., Flertal Falanger), et Finger- eller Taaled (se Haand og Fod).

Falarica (lat.), en Pil, der var omviklet med Værk, gennemtrængt med Beg, og som antændtes og derpaa enten blev udskudt af en Kastemaskine eller slyngedes ved Haandkraft. F. anvendtes ved Belejringer; af Grækerne kaldtes den *Belosfendone*. *V. S.*

Falăris, Enehersker i Agrigent (Akragas) 565—549 f. Chr., født i Astypalaia, bemægtigede sig Borgen og Herredømmet i Agrigent, udvidede og forskønnede Byen, førte heldige Krige med Naboerne, men blev til sidst styrtet af Eumeniden Telemachos. F. var efter Overleveringen en grusom og blodtørstig Tyran; bekendt er den for ham af Perillos forfærdigede Bronzetyr, hvori han lod Mennesker opbrænde, hvilket vel maa føres tilbage til den i Akragas herskende Molok-Dyrkelse. Under F.'s Navn er bevaret 148 Breve (udg. af Schäfer [Leipzig 1823] og Hercher i »Epistolographi Graeci« [Paris 1873]), et Makværk fra Antoninernes Tid, som Bentley har paavist i sine berømte Afhandlinger (se Bentley, II S. 860). *K, H.*

Falascha, Falasja, »Abessiniske Jøder«, et vistnok semitisk Folkeslag i Abessinien, hvis Religion i meget ligner den jødiske; de stamme dog ikke, som de selv paastaa, fra Jerusalem, men ere nærmest beslægtede med de oprindelige Indbyggere, Agauerne. De bebo i et Antal af 100,—200,000 Egnene N. og V. f. Tana-Søen samt findes i smaa Kolonier i de andre Landsdele, men bestandig leve de adskilte fra den øvrige Befolkning i særlige Kvarterer eller Landsbyer. De ernære sig af Kvægavl, Agerdyrkning, Bomuldsvæveri og andet Haandværk og udmærke sig i Modsætning til Landets øvrige Beboere ved Flid, Renlighed og gode Sæder. De bruge det gamle Testamente og nogle andre Bøger i Geez-Sproget (Hebræisk forstaa de ikke), helligholde Sabbaten, have Profeter og visse Renselsesskikke, men de have ogsaa Munke og Nonner. I Middelalderen havde de megen Indflydelse, de levede da under egne Fyrster og vare endog en Tid det herskende Folk; men efterhaanden ere de blevne tilbagetrængte af de kristne Abessiniere og have nu ingen politisk Betydning. *C. A.*

Falat, Julian, polsk Genremaler, er født 1853 i Tuligłovy i Galizien, uddannedes i München under Josef Brandt og hos Kobberstikker Raab, opholdt sig i Rom, rejste Jorden rundt og bosatte sig 1889 i Berlin, hvor han særlig har vundet Ry for sine Akvareller; af hans Arbejder ere de mest bekendte: »Askeonsdag i en norditaliensk Kirke«, »Vilhelm II's Tilbagevenden fra en Bjørnejagt hos Fyrst Radziwill i Nieswicz 1888« (tilh. Kejseren) og »Før Bjørnejagten« [1892, Nationalmuseet i Berlin], samt en Cyklus af Akvareller og Tegninger, fremstillende den af Fyrst Anton Radziwill 1886 afholdte Bjørnejagt. *A. Ls.*

Falb, Rudolf, østerrigsk Forfatter, er født 13. Apr. 1838 i Steyermark, studerede først Teologi, senere Matematik, Fysik, Astronomi og Geologi og foretog 1877—80 udstrakte Rejser i Nord- og Sydamerika. F. henledte Opmærksomheden paa sig ved at opstille sin Teori om de saakaldte »kritiske Dage«, idet han støtter sig paa Solens og Maanens forskellige Indflydelse paa Atmosfæren omkring Jorden efter disse Himmellegemers forskellige Stillinger i Forhold til Jorden og deres forskellige Afstande derfra. Gennem denne Teori mener han at kunne udpege visse Dage, som han kalder kritiske, da Jorden vil blive hjemsøgt af Storme, Uvejr, Jordskælv o. s. v. F. mødte herved stor Mistillid i videnskabelige Kredse, medens man for øvrigt var meget spændt paa at erfare, om der virkelig indtraf særlig urolige Vejrforhold paa de kritiske Dage. Det viste sig snart, at F.'s Teori ikke holdt Stand lige over for Kendsgerningerne; Professor Pernter i Innsbruck har i »F.'s kritische Tage« [Berlin 1892] undersøgt, hvor ofte der er forekommet Storm, Uvejr o. s. v. ikke alene paa de af F. udpegede Dage, men tillige for alle de mellemliggende. Resultatet af denne Undersøgelse er i al Korthed, at efter 3 Aar (1888—90) at dømme kan man lige saa godt kalde alle Dage kritiske som de af F. udpegede. I ethvert Tilfælde lider F.'s Teori ved, at den ikke angiver, i hvilke Egne af Jorden de forudsagte Storme og Uvejr skulle vise sig, og herved taber Teorien omtrent hele sin praktiske Værdi. F. har skrevet: »Grundzüge der Theorie der Erdbeben und Vulkanausbrucke« [Graz 1870], »Von den Umwalzungen der Weltall« [3. Opl. Wien 1890], »Wetterbriefe« [Wien 1883] »Das Wetter und der Mond« [2. Opl. Wien 1892], »Kalender der kritischen Tage« [Wien 1892] m. m. *W. F—n.*

Falbalas se Falbelad.

Falbe, Christian Frederik, dansk Diplomat, født 15. Septbr. 1828 i Kjøbenhavn, død 27. Maj 1896 i London. Han var Søn af Chr. Tuxen F. (1791—1849), der som dansk Generalkonsul i Tunis 1821—33 og under en Rejse 1837—38 deltog i Undersøgelsen af Karthago's Ruiner og senere forberedte et Værk om Nordafrika's Mønter (udg. af L. Muller 1860—62). F. blev 1846 Student, gik 1848 frivillig i Krigen, blev Løjtnant og saaredes baade ved Fredericia og Isted. Han afgik 1853 fra Tjenesten som Invalid og fik 1856 Kaptajns Titel. Efter at have taget statsvidenskabelig Eksamen 1854 blev han Legationssekretær i Wien og 1858 i London; 1863 Ministerresident i Madrid og 1865 Afsending i Wien, 1880—90 i London. 1879 gik han i særlig Sendelse til Bukarest for at melde Danmark's Anerkendelse af det ny Kongerige Rumænien. *E. E.*

Falbe, Hans Hagerup, norsk Statsraad og

Musiker, født i Kjøbenhavn 7. Febr. 1772, død i Stockholm 17. Oktbr. 1830. F. blev 1791 juridisk Kandidat, 1799 Assessor i Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, 1802 Højesteretsassessor og 1809 Justitiarius i Akerhus Stiftsoverret. 1815 udnævntes han til Stiftamtmand i Akerhus Stift og Amtmand i Akerhus Amt, konstitueredes 1822 som Statsraad og udnævntes dertil det følgende Aar, »da han talte godt Fransk og ikke var skikket til Stiftamtmand«. Overhovedet gjorde han sig overmaade lidet gældende i samtlige de høje Stillinger, som vare ham betroede; som Statsraad var han sjælden Chef for noget Regeringsdepartement, men oftest Medlem af den norske Statsraadsafdeling i Stockholm. F. var derimod en dygtig Musiker med gode teoretiske Kundskaber og Talent som Komponist; han havde ikke ringe Fortjeneste af det musikalske Liv i Norge's Hovedstad i Beg. af 19. Aarh. og optraadte ofte som Komponist af (til Dels ogsaa udgivne) større Musikværker, Kantater for Soli, Kor og Orkester Danse m. m. *O. A. O.*

Falbe Hansen, Vigand Andreas, dansk Nationaløkonom, er født 24. Septbr. 1841 i Odense. Han blev Student 1862 og tog 1867 statsvidenskabelig Eksamen. 1869 vakte han megen Opmærksomhed i nationaløkonomisk interesserede Kredse ved sin Konkurrenceafhandling til en Lærerpost ved Universitetet i Statsøkonomi og Statistik: »Hvilke Forandringer er der siden Arnerika's Opdagelse foregaaet i Priserne paa Danmark's væsentligste Frembringelser og i Arbejdslønnen her i Landet . . . ?«, et Arbejde, der vel ikke indbragte ham den attraaede Post, men dog vandt megen Paaskønnelse ogsaa hos Dommerudvalget, som i sin Betænkning udtrykkelig udtalte Ønsket om at se ham knyttet til Universitetets Lærerkorps. Næste Aar konstitueredes han som Fuldmægtig i Statistisk Bureau, blev 1873 Chef for samme og virkede i denne Stilling — bl. a. med Udgivelsen af en Række Bind af »Statistisk Tabelværk« [3. Række] — indtil han 1877 udnævntes til Professor ved Universitetet. I de følgende Aar var han som Medudgiver af »Danmark's Statistik« [1878—87, Supplementbind 1891] litterært optagen af Udarbejdelsen af store Afsnit til dette Værk (skrev desuden 1878 »Vore Sparekasser«), han har saaledes bl. a. behandlet Omsætningen, Skatterne, Nationens Formue, Landbruget, Forsikringsvæsenet og Foreningsvæsenet og har her vist en lykkelig Evne til at give et betydeligt, af statistiske Data tynget Kundskabsstof en for Læserne fængslende Form, at lade Tallene tale og anskueliggøre den økonomiske Udviklings Hovedtræk. Hans betydeligste Værk er dog »Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne set fra Nationaløkonomiens Standpunkt« [I—II, Kbhvn. 1888—89], i hvilket hans Evne til at gribe det centrale i et betydeligt Kildestof, hans livfulde Pen og hans Aandssmidighed til at forstaa modsatte Synsmaader og vurdere deres relative Berettigelse, at optrække Billedets Hovedlinier og samtidig give dette Livets vage Overgange tilsammen have skabt et fremragende Arbejde, rigt paa ny Vuer. Et Resultat af hans Virksomhed som Lærer i Finansvidenskab ved Universitetet er hans »Finansvidenskab«, hvoraf 1. og Beg. af 2. Del ere udkomne [1894, 1896]; endelig har F. H. skrevet en Del Afhandlinger over aktuelle Emner, særlig Skatte- og Handelsforhold, i Tidsskrifter [»Nationaløkonomisk Tidsskrift«, »Tilskueren« (saaledes »Den økonomiske Situation«) m. fl.]. Med sit praktiske Blik og sin Sagkundskab har han oftere været en søgt Kraft til forskellige offentlige Hverv eller i privat Forretningsvirksomhed; foruden som Sekretær ved Møntkommissionen i sin Tid har han bl. a. virket som Medlem af Arbejderkommissionen af 1875 og af Landhusholdningsselskabets Toldudvalg; han er Direktør ved Forsikringsselskabet »Danmark«. 1881—84 var han Medlem af Folketinget som Repræsentant for Odense Amts 1. Kreds. *A. Hk.*

Falbelad (fr. *falbalas*), en rynket Garnering (*volant*), som i 17. Aarh.'s sidste Halvdel anbragtes paa Damers Akselskærf, Trøjer, Over- og Underskørt. Anvendes især i Mme. de Maintenon's Tid. Se Dragt, Fig. 42 og 43. Ordets Oprindelse er ikke kendt, skønt det findes i alle europæiske Sprog (engelsk *furbelow*). Tyskerne paastaa, at det er *gefallten Matt.* Moden er ifølge Voltaire indført af Langlée, en toneangivende Hofmand hos Ludvig XIV, og ifølge Ménage har han ogsaa lavet Navnet. *B. O.*

Falbygden, Egnen mellem Billingen og Falkoping i Vestergötland i Sverige.

Falc., ved naturvidenskabelige Navne Forkortelse for Hugh Falconer (s. d.).

Falcão [falkau!ɳ], Christovam, portugisisk Digter i 16. Aarh. Kun een væsentlig Begivenhed af hans Liv kendes vel og berører nøje hans Digtning; for øvrigt ved man ikke meget om hans Skæbne. Han var af indvandret engelsk Adelsslægt (Falcon) og levede ved Kong Manoel's Hof, hvor han i sin tidlige Ungdom forelskede sig i en adelig Pige af rig Familie, Maria Brandão, der elskede ham igen. Men Forældrene modsatte sig deres Forbindelse, Maria indespærredes i Klosteret Lorvao, og F. holdtes i fem Aar ligeledes i en Art Fængsel, indtil hun var bleven gift med en anden, hvorpaa han begav sig til Indien som Soldat. Man har fortalt om hans senere Aar, at han blev Admiral, Guvernør paa Madeira og Komthur af Christusordenen, og at han døde 1550; men alt dette beror vistnok paa en Forveksling med en anden af samme Navn. Sin Kærlighedshistorie har han skildret i Digtet »Trovas de Crisfal«, hvormed han samtidig med sin Ven og Digterbroder Bernardim Ribeiro indførte den bukoliske Kunstpoesi i Portugal's Litteratur. Crisfal er et Anagram af hans eget Navn, Helten i det af lidt over hundrede Strofer bestaaende Hyrdedigt, hvis metriske Form væsentlig er den ældre, spansk paavirkede Lyriks; det er ægte portugisisk følsomt og erotisk sværmerisk og har derfor sine Beundrere endnu i vor Tid i Digterens Fædreland. Foruden dette Digt har han skrevet nogle mindre, lyriske Poesier; i alt Fald gaar et Antal saadanne under hans Navn. Den første Udgave af »Crisfal« udkom udateret, rimeligvis kort efter 1550; derefter kom der en i Köln 1559 (med Ribeiro's »Menina e moça«), endvidere 1571, 1619 (med Tillæg af en anden Del, forfattet 1597, vistnok af Bernardo de Brito), 1639, 1721 og Oporto 1871, ved Theophilo Braga, med Levnedsbeskrivelse af Digteren. *E. G.*

Falcaria se Seglblad.

Falces (lat., Flertal af *falx* Segl), Høstredskab,

som anvendtes til at skære Sæden; et lignende Redskab brugtes til at beskære Træer og Vinstokke (*f. arboreae* og *vinitoriae*). Stærke Jærnsegle, fastgjorte til lange Stænger, anvendtes ved Belejringer til at nedbryde Fæstningsmure og Volde (*f. murales*); skarpe Segle, ligeledes fastgjorte til lange Stænger, anvendtes under Kampe til Søs til at overskære Tovværket paa fjendtlige Skibe og saaledes hindre deres fri Bevægelser (*f. navales*). F. brugtes ogsaa paa Stridsvogne (s. d.); de anvendtes i Asien, af Antiochos III mod Romerne i Slaget ved Magnesia. *V. S.*

Falcidia quarta (lat.) se Falcidisk Lov.

Falcidisk LOV. Oprindelig kunde efter Romerretten en Arv ifølge Testamentet være saaledes belastet med Legater, som den indsatte Arving forlods skulde udrede, at der slet intet blev tilbage til denne. Da heraf imidlertid Følgen let blev, at Arvingen afslog at overtage Arven, der kun voldte ham Bryderier, bestemtes det ved den f. L. (*lex Falcidia*), at Beløbet af samtlige Lodder ikke maatte overstige tre Fjerdedele af Arven, saaledes at der altid blev en Fjerdedel — den saakaldte *Falcidia quarta* — tilovers til Arvingen. Denne Regel er dog ikke optagen i de moderne Retsforfatninger, der hvile paa Romerretten; kun i Preussen og Østerrig kendes et Surrogat derfor, idet Arvingen der kan fordre en billig Godtgørelse eller Belønning for sin Ulejlighed — en Bestemmelse, der dog kun sjælden kommer til Anvendelse. *K. B.*

Falciu, Faltschi, By i Kongeriget Rumænien, Landskab Moldau, ligger i en lav, sumpet Egn paa højre Bred af Pruth og har (1890) 2,500 Indb. Her blev Peter den Store 1711 omringet af Tyrkerne og tvungen til Freden i Hussi. *C. A.*

Falck, Anton Reinhard, hollandsk Statsmand, (1777—1843), var 1802—05 Legationssekretær i Madrid og derefter Sekretær i Udenrigsministeriet. Med dyb Uvilje saa han 1810 Holland's Indlemmelse i Frankrig og rejste derfor til Danmark og Sverige; hjemvendte 1812 og deltog som Kaptajn i Nationalgarden virksomt til Rejsningen mod det franske Herredømme i Novbr. 1813. Han blev nu Statssekretær og 1819 Undervisningsminister, havde store Fortjenester af de belgiske Universiteters Ordning, men brugtes ogsaa i flere diplomatiske Underhandlinger (saaledes 1819 med det tyske Forbund om Luxemburg og 1824 med England om de indiske Lande). Da Belgien 1830 rev sig løs, udtalte han sig straks for Adskillelsen; fik derfor Afsked 1832, men blev 1839 Nederlandenes første Afsending i Bruxelles indtil sin Død. *E. E.*

Falck, Jeremias, tysk Kobberstikker og Raderer, født ca. 1610 i Danzig, død smst. 1677, var i Danzig rimeligvis Elev af W. Hondius og i Paris, hvortil han gik 1639, af Corn. Bloemart og af Abr. Bosse; i Paris arbejdede han en Del for Kunsthandlere, derfra gik han til Holland og tilbage til Danzig (1644), hvor han 1649 gennem Dronning Christina af Sverige's Kunstagent le Blond i Paris udnævntes til Hofkobberstikker og levede nu afvekslende i Stockholm og Danzig til Christina's Tronfrasigelse 1654. 1655 arbejdede han i Kjøbenhavn, 1656 i Amsterdam og 1657—68 i Hamburg; hans Elev var P. Schenck. F. har udført ca. 500 Blade, mest Portrætter, der skønt af ringe Afveksling i Stregelagerie have en betydelig Virkning og ere skattede paa Grund af den troværdige Fremstilling af de portræterede. Foruden nogle Blade efter Kompositioner af Tintoretto, Bloemart, Caravaggio og Guercino skulle blandt hans Portrætter af franske, svenske, danske og polske bekendte Personer nævnes: »Ludvig XIII« (Hovedblad) og »Anna af Østerrig« efter J. d'Egmont, »Ludvig XIV som Barn« efter samme, »Dronning Christina«, »Karl Gustaf«, »Wrangel til Hest«, »Torstenson«, »Axel Oxenstjerna«, »Frederik III«, »Tyge Brahe«, »Hans Schack« og »Frederik III af Holsten-Gottorp«. I Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn findes af F. 130 Bl. (Litt.: J. C. Block, »J. F.« [Danzig 1890]). *A. Ls.*

Falck, Niels Nicolai, en af Slesvigholsteinismens Grundlæggere, født 25. Novbr. 1784 i Landsbyen Emmerlev N. f. Højer i Tønder Amt, død 5. Maj 1850 i Kiel, var Gaardmandssøn fra en ren dansk Egn, men blev helt tysk uddannet. Han blev 1808 *Dr. phil.* i Kiel, tog 1809 juridisk Eksamen her og blev 1810 Kancellist, 1811 Kontorchef i det slesvigholstenske Kancelli i Kjøbenhavn. Han var 1813 udset til Professor i Christiania, men kom næste Aar til Kiel, hvor han tillige med sin Ven Dahlmann udviklede Loven om Slesvig's og Holsten's Ret til at udgøre en statsretlig Enhed, uafhængig af Danmark. Han fremsatte den først i et lille Skrift 1816 »Das Herzogthum Schleswig und seine Verhaltnisse zu Dänemarck und zu dem Herzogthum Holstein«, og senere i flere Artikler i »Kieler Blätter«, som han udgav 1815 — 21. Endvidere udgav F. 1821—47 »Staatsbiirgerliches Magazin« [25 Bd. i 3 Rækker], der indeholder en Rigdom af Oplysninger om Hertugdømmernes historiske og retslige Forhold. Hans Hovedværk »Handbuch des schlesw. holst. Privatrechts« [5 Bd. 1825—48, ufuldendt] giver tillige en omfattende Retshistorie; desuden skrev han »Juristische Encyklopädie« [1821, 5. Udg. 1852] og udgav bl. a. A. Højer's »Friedrich IV's Leben« [2 Bd., 1829]. Dog F. var ikke alene en lærd og frugtbar Forfatter, men spillede ogsaa en vigtig politisk Rolle. 1832 hørte han iblandt de »oplyste Mænd«, der skulde raadslaa om Stændernes Indførelse, og gjorde da Indsigelse imod Slesvig's og Holsten's Adskillelse. Han var 1836—46 kongevalgt Medlem for Kiel's Universitet i den slesvigske Stænderforsamling (1835 tillige i den holstenske) og Formand 1838—44. Han understøttede 1838 Nis Lorenzen's Forslag om dansk Retssprog i Nordslesvig, hvad han allerede 1816 havde taget Ordet for, men lod sig 1842 ved Hertugen af Augustenborg's Paavirkning forlede til sin Optræden imod P. H. Lorenzen. Ogsaa deltog han 1846 i Flertallets Bortgang fra Forsamlingen og i de 9 Kiel-Professorers Modskrift mod det aabne Brev om Arvefølgen. 1848—49 var F. Medlem af Landsforsamlingen, skønt han regnede den ny Forfatning for retsstridig og afgjort misbilligede baade den demokratiske Udvikling og det ilfærdige, uhistoriske Lovgiveri. Han ønskede at bevare Forbindelsen med Danmark, men var afgjort imod Slesvig's Deling. (Litt.: H. Ratjen, »Zar Erinnerung an Nic. Falck« [Kiel 1851]; F. Brockhaus, »Nic. Falck« [Kiel 1884]). *E. £.*

Falckenstein se Vogel von F.

Falckenthal, Tobias Friedrich, dansk Kirurg, født i Schwabach i preussisk Pommern 25. Jan. 1754, død i Kbhvn. 29. Juni 1820. F. uddannedes først i Tyskland, men kom allerede 1772 til Kjøbenhavn, hvor han studerede paa *Theatrum anatomico-chirurgicum*. 1779 ansattes han ved Søkvæsthuset under Callisen, 1780 tog han anatomisk-kirurgisk Eksamen, 1785 medicinsk Eksamen. 1787 blev han Divisionskirurg, 1789 kaldtes han til Professor i Anatomi i Kiel, men afslog Tilbudet, 1794 blev han Admiralitetskirurg. 1805 blev han Medlem af Sundhedskollegiet og Æresdoktor fra Kiel's Universitet. F. var virksom for Oprettelsen af Søetatens Hospital 1806 og kom i dets Direktion. Mest bekendt gjorde han sig 2. Apr. 1801, da han, der manglede Amputationsknive, købte en Del Barberknive og med dem samme Aften gjorde 18 Amputationer. Han har kun skrevet en enkelt lille Afhandling. *G. N.*

Falco se Falke-

Falcon, Stat i den sydamerikanske Republik Venezuela, omfatter Landet paa begge Sider af Maracaibo-Søen og er 94,000 □ Km., med (1891) 139,000 Indb. S. f. Søen er Jordbunden sumpet og fugtig, men ellers mest tør og halv ørkenagtig. Der drives dog nogen Plantageavl (Kaffe, Kakao, Bomuld, Sukker og Kokosnødder) og Kvægavl. Hovedstaden er Capatarida, der kun er en ubetydelig Landsby ved Kysten V. f. Corvo. *C. A.*

FalCOne, Aniello, italiensk Maler og Raderer, født 1600 i Napoli, død smst. 1665, uddannede sig under Ribera til en dygtig Slagmaler, hvorfor han kaldtes *Oracolo delle battaglie*; han grundlagde i Napoli en meget besøgt Malerskole, og da Masaniello's Opstand udbrød, dannede han af sine Elever og andre Kunstnere det saakaldte *Compagnidella morte*, der nedstak alle Spaniere, hvem de traf paa. Efter Opstandens Undertrykkelse gik han nogle Aar til Frankrig. F.'s Billeder ere sjældne; de ere gjorte med meget Liv og natursand Kolorit; to findes i Museet del Prado i Madrid, et fra 1631 i Louvre i Paris og et i Napoli; han har efterladt sig 20 Raderinger, dels efter Parmegianino og dels efter egen Tegning. *A. Ls.*

FalCOner [fâ l k(ə)nə], Hugh, fremragende skotsk Palæontolog og Botaniker, født i Forres 29. Febr. 1808, død 31. Jan. 1865, studerede i Aberdeen og senere i Edinburgh, hvor han tog medicinsk Embedseksamen. 1830 ansattes F. ved det britisk-ostindiske Kompagni i Bengalen, hvor han ved palæontologiske Forskninger hurtig fik en fremskudt Plads blandt Indien's Forskere. 1832 blev han Direktør for den botaniske Have i Saharunpoor ved Himalaya-Kædens Fod i en i palæontologisk Henseende overordentlig rig og ganske uudforsket Egn. Her paabegyndte han straks en Række Undersøgelser og publicerede 1834 en geologisk Beskrivelse af Sewalik-Bjærgene, i hvis tertiære Lag han fandt mange Forsteninger, særlig Krybdyr, og hvoraf han efterhaanden fremdrog en subtropisk, fossil Fauna af uanet Rigdom og Omfang. Som videnskabelig Belønning herfor hædredes han 1837 med London's geologiske Selskabs Wollaston-Medaille. Ved Siden af palæontologiske Forskninger drev F. tillige botaniske Studier og opdagede paa Ekspeditioner gennem Kashmir-Dalen og Egnene Nord herfor mange ny Planter. Blandt sine Hverv havde F. ogsaa til Opgave at undersøge Indien's Betingelser for Teplantens Vækst, og det var paa hans Anbefaling, at Dyrkningen af denne Plante paabegyndtes i Indien. Sygdom nødte ham til 1842 at vende tilbage til England, hvor han forblev til 1848, beskæftiget med Bearbejdelsen af sine Fund. I dette Tidsrum paabegyndte han sit, aldrig fuldendte, Hovedværk *Fauna antiqua Sivalensis*. 1848 vendte han tilbage til Indien som Direktør for den botaniske Have i Kalkutta, Professor i Botanik ved det derværende medicinske Fakultet og den indiske Regerings Konsulent i agrarbotaniske Spørgsmaal. 1855 tvang hans Helbredstilstand ham til paa ny at vende tilbage til England, hvor han, optagen af sammenlignende palæontologiske Studier, forblev til sin Død. Hans Minde hædredes ved en Marmorbuste i *Royal Society's* Bygning. 1868 udgav Ch. Murchison en Samling af hans palæontologiske Artikler »Dr. H. F.'s Palæontological Memoirs and Notes«. *B.-P.*

Falconer [fâ l k(ə)nə], William, skotsk Digter, (1732—69). I en ung Alder gik han til Søs; paa en Rejse fra Alexandria til Venezia led han Skibbrud, ved hvilken Lejlighed kun han og 2 Kammerater bleve frelste. Denne Begivenhed danner Grundlaget for hans mest kendte Digt, »The Shipwreck« [1762], der udmærker sig ved en ikke ringe Realisme i Skildringen af Enkeltheder [11. Udg. 1802; udg. af Adams 1887]. Det var tilegnet Hertugen af York, til hvis Ære han ogsaa skrev en Ode, og ved hvis Protektion han blev *midshipman*. 1769 blev han Proviantforvalter paa »Aurora«, der anløb Kapstaden 20. Septbr., hvorefter det sandsynligvis er gaaet under med Mand og Mus. F. er ogsaa Forfatter til en politisk Satire »The Demagogue« [1765] og et »Universal Marine Dictionary« [1769, sidste Udg. 1830]. Hans Digte ere udgivne af J. Mitford i »The Aldine edition of the British Poets« [1836, ny Udg. 1895] og af Carruthers [1858]. *C. K.*

Falconet [falkånæ'], Etienne Maurice, fransk Billedhugger, født i Paris (ikke i Vevey i Schweiz) 1. Decbr. 1716, død smst. 24. (ikke 4.) Jan. 1791, lærte Kunsten hos Lemoine med saa stort Talent, at han allerede i sit 23. Aar blev Medlem af Akademiet i Paris paa sin berømte Gruppe »Milo sønderrives af Løven« [Louvre]. Om F.'s derpaa følgende Arbejder: »Pygmalion«,»Badende Nymfe«, »Truende Amor« (besungen af Voltaire), »St. Ambrosius« [Invalidekirken i Paris], »Døende Frelser« [St. Roch i Paris], »Bebudelsen« [smst.] o. s. v. gælder det, at de vel vise ham som en særdeles betydelig Mester fra hans Tid, men tillige, at han ikke ustraffet var Barn af Rokokotiden; undertiden bliver han endog grumme smagløs. 1766 blev F. af Katharina II indkaldt til Rusland for at gøre Peter den Store's Rytterstatue: det vældige Værk, Kejseren paa en højt stejlende Hest, begge i kolossal Størrelse, paa den yderste Spids af en uhyre Klippeblok, er endnu at se i St. Petersborg og er F.'s Hovedværk og en af de ypperste Rytterstatuer siden Romernes Dage. 1778 vendte F. tilbage til Paris og blev Direktør for Akademiet der. I hans sidste Aar var han svagelig og affældig, arbejdede næsten ikke mere, men sysselsatte sig med litterære Arbejder, mest om Kunsten; de ere dog nu forældede og af ringe Betydning. Hans »Œuvres« udkom i Lausanne 1781—82 i 6 Bd. *F. J. M.*

Falconétto, Giovanni Maria, italiensk Maler og Arkitekt, født i Verona 1458, død i Padova 1534, var Elev af Melozzo da Forli og malede 1493 i S. Nazaro e Celso's Kapel i Verona Loftsmalerier med ualmindelig livlig ornamental Udsmykning, alt i Camaieu (»Abel's Død«, »Isak's Ofring«, »Adam og Eva«, »Hieronymus og Antonius«); 1500 udførte han i Domkirken smst. dekorative Fresker, i hvilke Begejstring for den klassiske Arkitektur blander sig med svulmende Renaissanceyppighed, og dernæst en Fresko i S. Pietro Martire's Oratorium. Som Arkitekt studerede F. i Rom Oldtiden, kom 1517 til Trient og udfoldede i Padova en rig Virksomhed, idet han udførte Palazzo Giustiniani og Portene S. Giovanni [1528] og Savonarola [1530] samt gjorde Udkast til mange Bygninger i Padova og Venezia. *A. Ls.*

Falcunctllll S, en lille Sangfugleslægt fra Syd- og Vestaustralien. Kun to Arter, der i Farve minde om Musvitten (*F. frontatus* Lath. har gul Underside, olivengrøn Overside, sort Hoved med hvide Kinder, graa Hale og Vinger), men have Top og et meget højt og kraftigt Næb med en Tak paa Overnæbbet som hos Tornskaderne. Størrelsen noget betydeligere end Graaspurvens. Føden bestaar af Bær og Insekter, der til Dels samles under Grenenes Bark. Reden findes paa Træernes højeste og spinkleste Grene. *E. B.*

Fald 1) (fys.) kalder man den Bevægelse, et Legeme paa Grund af sin Vægt vil udføre, naar det ikke er tilstrækkelig understøttet. Af de mange Slags F., der kunne forekomme, er det simpleste det fri F., den Bevægelse, Legemet udfører, naar det kun paavirkes af sin Vægt. Et virkelig frit F. kan kun forekomme i et lufttomt Rum; i Luften vil Legemet under Faldet lide en Modstand, der væsentlig ændrer Faldlovene. Naar tunge Legemer falde nogle faa Meter i Luften, bliver dennes Modstand dog saa ringe i Sammenligning med Legemets Vægt, at man kan benytte den Art F. til med stor Nøjagtighed at studere ogsaa det fri F.'s Love. Faldtiden maales bedst paa den Maade, at man fæster det Legeme, der skal falde, til et Stykke Jærn, der bæres af en Elektromagnet. I det Øjeblik, da Strømmen, der magnetiserer denne, bliver afbrudt, begynder F., og samtidig slaar en elektrisk Induktionsgnist, fremkaldt ved Strømmens Afbrydelse, over paa en Cylinder, der drejes rundt med jævn og nøje bekendt Hastighed ved Hjælp af et Urværk. Naar det faldende Legeme træffer Underlaget, afbryder det ved sit Slag en anden elektrisk Strøm, og en ny Induktionsgnist sætter sit Mærke paa den roterende Cylinder. Af Afstanden mellem de to Gnistmærker kan Faldtiden beregnes. Har man ladet en Stemmegaffel, hvis Svingningstid er nøjagtig kendt, optegne sine Svingninger i Form af en Bølgelinie paa den sværtede Cylinder, medens F. staar paa, har man ved Tælling af denne Linies Bugter mellem de to Mærker et særlig fint Middel til Bestemmelse af Faldtiden. Man finder ved slige Forsøg, at Faldvejen forholder sig som Kvadratet paa Faldtiden, at et Legeme altsaa f. Eks. i 3 Sek. falder 9 Gange saa langt som i 1 Sek., medens det i $^1/_{10}$ Sek. kun falder $^1/_{100}$ af den Vejlængde, det kan tilbagelægge i et helt Sek. Af denne Lov kan atter Hastigheden under F. beregnes. Lad nemlig Faldvejen i 1 Sek. være a Cm. Den er da i t Sek. lig at^2 Cm. og i T Sek. lig aT^2 Cm. Er T større end t, saa følger heraf, at Legemet i Tidsrummet $T-t$ er faldet $a(T^2-t^2)$ Cm., og dividerer man denne Vej med $T-t$, faar man, at Middelhastigheden i dette Tidsrum har været $a(T+t)$ Cm. pr. Sek. Tænker man sig nu, at T kun er overmaade lidt, f. Eks. en Milliontedel Sek., større end t, saa kan man betragte den fundne Middelhastighed som Legemets Hastighed efter Forløbet af Faldtiden t, og idet T nu i Udtrykket for Middelhastigheden kan sættes lig t, faar man, at Legemets Hastighed efter Forløbet af t Sek. er *sat.* Størrelsen *2a* kaldes Tyngdens Acceleration og betegnes gerne ved Bogstavet g. Den angiver den Tilvækst, Faldhastigheden faar i hvert Sekund. Denne Tilvækst er konstant og nummerisk lig med det dobbelte af den Vej, Legemet falder i det første Sekund. I Mellemeuropa er g temmelig nøje 981 Cm. Kaldes Hastigheden efter Forløbet af Faldtiden t for v, saa har man altsaa $v = gt$, medens Faldvejen s findes af Formlen $s = \frac{1}{2}gt^2$.

Man har fundet den mærkelige Lov, at g, Tyngdens Acceleration ved det fri F., er ens for alle Legemer, at de altsaa alle falde lige hurtig i det tomme Rum. Derimod er Accelerationen (s. d. og Tyngde) noget forskellig paa forskellige Steder af Jorden. — Hvis man af Formlen for Faldvejen finder t udtrykt ved s og g, og indsætter denne Værdi for t i Udtrykket for Hastigheden, faar man $v = \sqrt{2gs}$, saa at den Hastighed, et Legeme opnaar ved sit Fald, vil forholde sig som Kvadratroden af den gennemløbne Vej. Regne vi, at g med et rundt Tal er lig 10 M., saa falder et Legeme 5 M. i det første Sek., 4 Gange 5 M. i de to første Sek., 9 Gange 5 M. i de tre første Sek., o. s. v. Heraf følger, at Faldvejene i det første, andet, tredje o. s. v. Sek. ere: 5 M., 15 M., 25 M. o. s. v.; de forholde sig altsaa som Rækken af de ulige Tal. I 8 Sek. vil et Legeme falde 64 X 5 M. eller 320 M., i 9 Sek. 81 X 5 M. eller 405 M. I 9. Sek. vil det altsaa være faldet 85 M. eller 17 X 5 M. Hvis et Legeme falder 100 M., vil det paa denne Vej opnaa en Hastighed, der er $\sqrt{2g100}$ eller omtr. 44 M pr. Sek. For at opnaa den dobbelte Hastighed skal det falde 4 Gange saa langt. — I Luften begynder et F. væsentlig paa samme Maade som i det tomme Rum, men efterhaanden som Legemets Hastighed vokser, stiger Luftens Modstand og gør Hastighedstillægget i hvert nyt Sek. mindre end i det foregaaende, indtil Luftens Modstand er bleven lig Legemets Vægt. Fra dette Øjeblik af forandres Hastigheden ikke; Bevægelsen bliver jævn. Regn, Sne og Hagl naa af denne Grund i stille Vejr Jordens Overflade med jævn Hastighed. At det kun er Luftens Modstand, der gør, at Legemerne falde ulige hurtig, kan man vise ved Faldrøret, et langt Glasrør, der kan skrues paa Luftpumpen og pumpes lufttomt. I Røret er der et lille Stykke Bly og en Fjer. Ved at vende Røret hurtig om kan man faa disse to Legemer til at falde samtidig. Er Røret godt udpumpet, ville de følges ad; i modsat Fald vil Blyet naa Bunden før Fjeren. — For et Legeme, der glider eller ruller ned ad et Skraaplan, gælde lignende Love som for det fri F., kun

at *g* har en mindre Værdi. Er Skraaplanets skraa Længde *n* Gange saa stor som dets lodrette Højde, vil *g* blive *n* Gange saa lille som ved det fri F., og det vil tage Legemet *n* Gange saa lang Tid at gennemløbe Længden som at falde et lodret Stykke lig Højden. Derimod bliver den opnaaede Hastighed den samme, hvad enten F. sker gennem Længden eller Højden. Overhovedet vil den Hastighed, et Legeme opnaar ved at falde fra et Punkt *A* til et lavere liggende Punkt *B*, være bestemt alene ved de to Punkters Højdeforskel uden Hensyn til Formen af den Bane, ad hvilken Legemet bevæger sig, naar der da ikke er Gnidningsmodstande eller andre Hindringer at overvinde undervejs. Galilei(s.d.), der først angav de rigtige Faldlove, benyttede til sine Forsøg Kugler, som rullede ned ad skraat stillede Render. Et Legeme, der ruller ned ad en Skraaning, vil dog faa noget mindre Hastighed, end om det kunde glide uden Gnidning, fordi en Del af Tyngdens Arbejde medgaar til at frembringe den omdrejende Bevægelse. — Senere har man udtænkt forskellige Faldmaskiner til Paavisning af Faldlovene. Den mest bekendte er Atwood's (1784), der bestaar af en let Trisse, som bæres af en lodret Træsøjle. Over Trissen er lagt en Silketraad, der bærer en Vægt ved hver Ende. Disse to Vægte ere lige tunge og kunne altsaa ikke selv sætte sig i Bevægelse; men lægger man en lille Overvægt paa den ene af dem, synker den med voksende Hastighed, og man finder, at ogsaa her Faldvejen forholder sig som Kvadratet paa Faldtiden, der her lettere kan maales, fordi Bevægelsen er langsom. Nogen nøjagtig Bestemmelse af Tyngdens Acceleration kan man dog ikke opnaa ved nogen Faldmaskine, og den Art Maskiner have derfor nærmest kun historisk Interesse. Derimod kan man ved Pendulet faa *g* meget nøjagtig bestemt. — Har et faldende Legeme en Hastighed i en eller anden Retning ved F.'s Begyndelse, kommer det til at udføre en Bevægelse, I hvilken Hastigheden i hvert Øjeblik kan betragtes som sammensat af den oprindelige Hastighed og den Hastighed, som Tyngden under F. har givet Legemet. Se Kastebevægelse. *K. S. K.*

2) (geol.). Den vandrette Linie, som kan tænkes at fremkomme ved et Jordlags Skæring med Horisontalplanet, kaldes Lagets Strygningslinie. Denne Linies Retning, der kan maales med et almindeligt Kompas, kaldes Lagets Strygningsretning. Tænkes der lagt et lodret Plan vinkelret paa Strygningslinien, vil det skære Jordlaget i en Linie, der kaldes Faldlinien. Faldliniens Vinkel med Horisontalplanet kaldes Faldvinkelen eller Hældningsvinklen. Denne Vinkel kan maales med et simpelt Vinkelmaalingsinstrument, et *Klinometer* (s. d.); men for at Jordlagets Stilling skal være bekendt, maa man, foruden at maale Fald vinklens Størrelse, ogsaa angive, i hvilken Retning Laget falder. *K. R.*

3) (gramm.) se Forholdsform.

4) (Søudtryk), Tov eller Talje, hvormed en Raa eller et Sejl hejses i Vejret. F. faar Navn efter den Raa eller det Sejl, det betjener, f. Eks. Store Mærsefald, Klyverfald (hvori henholdsvis St. Mærseraa — og dermed St. Mærssejl — og Klyveren hejses). Se i øvrigt Drejereb. *C. L. W.*

Faldbro, en i Middelalderen anvendt Belejringsmaskine, hvorved Angriberen søgte at skaffe sig Adgang til Fæstningsmurene. Den blev konstrueret paa forskellig Maade og kørtes i oprejst Stilling, saaledes at den dækkede Stormkolonnerne, frem til Fæstningsmuren, ned paa hvilken man saa lod Broens øvre Ende falde. Ved F. forstaar man ogsaa undertiden det samme som en Trækbro, Rullebro eller Vindebro (s. d.). *A. L—n.*

Falddør se Dør.

Falde af, en Skibsmanøvre, der udføres, naar Skibets Stævn fjerner sig fra Vindretningen. For at kunne f. a. maa Roret almindeligvis lægges op o: Rorpinden drejes op imod Vindretningen (hvorved selve Roret drejes ud til den modsatte Side). Naar et Skib f. a., forøges Vindens Indfaldsvinkel i Sejlene, hvorved Sidetrykket paa disse formindskes, samtidig forøges Farten. Ved bi-de-Vind-Sejlads (s. d.) danner Skibets Længdeakse (Diametralplanet) en Vinkel af ca. 67^0 eller 6 Kompasstreger med Vindretningen (for Skibe, der ikke føre Raasejl, noget mindre, ca. 50^0); lægges Roret da op, kan Skibet altsaa f. a. ca. 113^0 eller 10 Streger (å $11\frac{1}{4}^0$), indtil Vinden er ret agterind (plat); fortsættes Drejningen herudover, vil Vinklen mellem Diametralplanet og Vindretningen atter formindskes (over den anden Bov), og man kommer da til den modsatte Manøvre, som kaldes at luve op. Til at paaskynde Manøvren »at f. a.« bruges ogsaa Sejlene, Mesanen og Storsejlet bjærges (tages ind), Agtersejlene holdes saa vidt muligt levende (spillende), Forsejlene ville da af sig selv tvinge Skibets Stævn bort fra Vindretningen. Ved et velsejlende Skib fordres, at det med Lethed skal kunne f. a., hvilket er af Vigtighed f. Eks., naar man skal gaa agten om et andet Skib (bære eller bære af) eller under visse Forhold, naar man overfaldes af en Byge. Affaldningen kan hindres af Dønning, høj eller krap Sø og derved, at Skibet i Forvejen har stærk Krængning. *C. L. W.*

Falde i, Søudtryk. Naar Mandskabet staar opstillet for at hejse en svær Vægt eller hale i en Tovende, paa hvilken der gaar megen Kraft, sker det ofte paa den Maade, at de forreste løbe af Sted med Tovenden; efterhaanden som der bliver Plads for de andre, træde disse til og tage Del i Arbejdet, dette kaldes at f. i. *C. L. W.*

Faldende Syge d. s. s. Epilepsi.

Faldereb, Indgangen over Rælingen til Dækket paa et Skib. I tidligere Tider var selve F. kun en portagtig Udskæring i selve Skanseklædningen, Adgangen dertil skete ad F.-Trin, fastspigrede paa selve Skibssiden; nutildags er der uden for F. anbragt en Repos (se Fig. 1, *f*), et vandret liggende Røstværk, op til hvilken en F.-Trappe fører fra Vandlinien (*a*). Reposen begrænses af F.-Sceptere (*b*); lignende Sceptere findes paa Trappens underste Repos (*c*); fra disse vise F.-Tove (*d*) ned til Vandet. Ved F.-Knob forstaas en paa en særegen Maade sammenslynget Knude paa Enden (i Tampen) af F.-Tovet (Fig. 2). Militære Rangspersoner ere berettigede til en vis Honnør, naar de passere ind eller ud over F.; denne Honnør, der betegnes med F.-Honnør, bestaar i, at 2—4 eller 6 (efter Graden) F.-Gaster (hvortil i Reglen benyttes Lærlinge e. l.) staa opstillede paa Dækket inden for F. tillige med en Underofficer og F.-Skildvagten. Den vagthavende Officer, der personlig skal være til Stede, kom-

manderer »Pib ud!«, Underofficeren støder i sin Baadsmandspibe, Skildvagten skuldrer (præsenterer) sit Gevær, F.-Gasterne tage Haanden til

Fig. J.

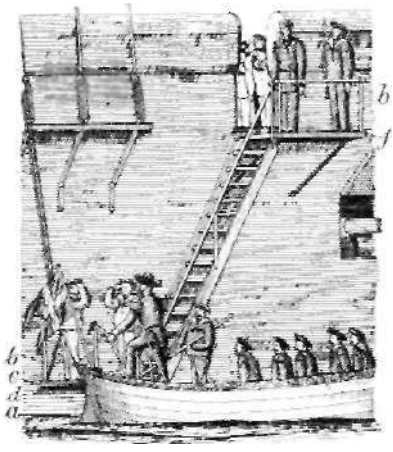

alderebstrappe.

Huen. Naar Honnøren skal ophøre, kommanderes »Pib ind«. I Mørke oplyses F.-Reposen og Trappen af Lanterner, F.-Lanterner.

Fig. 2.

Falderebsknob.

»Paa Falderebet«, et Udtryk, afledet fra Sømandssproget, betyder »ved Afskeden«, »i sidste Øjeblik« e. 1. og hentyder til, at den, der staar ved F., er i Begreb med at forlade Skibet. *C. L. W.*

Faldgitter var i den ældre Befæstning et af forneden tilspidsede Bjælker dannet Gitter, der anvendtes til Spærring af Fæstningsporte, og som ved Hjælp af Kæder kunde hejses til Vejrs. Ofte benyttedes F. til at spærre Fjenden Tilbagetoget, efter at han havde sprængt den egentlige Fæstningsport og var trængt inden for F. *A. L—n.*

Faldgrube, i Jægersproget en tildækket, skjult Grav, der bruges til Fangst af Storvildt og anbringes paa de af dette i Terrainet benyttede Veje og Stier (»Veksler«). *H. I. J.*

Faldhammer se Hammer.

Faldhastighed se Fald.

Faldlinie 1) (fys.), en lodret Linie gennem et Legemes Tyngdepunkt. Ved et frit Fald vil Tyngdepunktet falde lodret, medens Legemets andre Dele godt kunne beskrive andre Baner, da Legemet under Faldet kan dreje sig om en Linie gennem Tyngdepunktet. Hvis et Legeme staar paa et fast Underlag, vil det blive staaende, hvis dets F. træffer inden for Understøtningsfladen (o: den Flade, der begrænses af alle de Linier paa Underlaget, om hvilke Legemet kunde komme til at dreje sig, hvis det væltede). Træffer F. uden for denne Flade, vil det vælte. *K. S. K.*

2) se Fald, 2).

Faldlove se Fald og Galilei.

Faldmaskine se Fald.

Faldne (*lapsi*) kaldtes i Oldkirken de Kristne, som i Forfølgelsestiden officielt faldt fra deres Kristendom, enten de nu ligefrem ofrede til de hedenske Guder, i hvilket Tilfælde de kaldtes *sacrificati* eller *thurificati*, eller de blot tilkøbte sig Øvrighedens Attest (*libellus*) for at have ofret, hvorefter de indførtes i Protokollen som *acta facientes*; i saa Fald kaldtes de *libellatici*. Til disse Klasser af F., der opstode under Kejser Decius'es og hans Eftermænds Kristenforfølgelser, føjedes under den diocletianske Forfølgelse en tredje Gruppe. Da bød man nemlig, at de Kristne skulde udlevere deres hellige Skrifter, og de Kristne, som adløde Øvrigheden i saa Henseende, kaldtes »Overleverere«, *traditores*; nogle narrede ganske vist de hedenske Embedsmænd ved at udlevere hæretiske Skrifter, som Kirken fordømte, men den kristelige Alvor bød dog ogsaa at opfatte saadanne Mennesker som F. Med Hensyn til Genoptagelsen af F. i Kirken raadede der megen Uenighed, som affødte ligefrem Strid, særlig i Nordafrika. Her indsneg der sig en alt for letsindig Praksis, hvorved Bekenderne (s. d.) tillode sig at udstede Fredsbreve for F. og dermed godkende dem som Menighedsmedlemmer. Herimod optraadte Cyprian (s. d.), støttet af den romerske Biskop, idet han hævdede, at *sacrificati* først som bodfærdige (s. d.) skulde gennemgaa en længere Bodstid, medens *libellatici* i det mindste skulde vise synlig Anger. Dette maadeholdne Standpunkt forkastedes af Novatianerne (s. d.), som slet ikke vilde genoptage F. *H. O.*

Faldnet, et svært Net, der under Kamp udspændes vandret over et Orlogsskibs Dæk, mindst i nogle Mands Højde over dette, for at forhindre, at nedskudte Dele fra Rejsningen skulle beskadige det paa Dækket værende Mandskab eller belemre hint. *C. L. W.*

Faldpaler, Dele af et Spil (Søudtryk). Spillet, der bruges ved Ankerets Ophejsning eller lignende svære Arbejder, har en Stamme enten vandret (Bradspil) eller lodret (Gangspil). For at forhindre, at denne under Paavirkning af Byrden skal dreje sig den forkerte Vej, anbringer man enten paa Spilstammen (ved Bradspil) eller paa Dækket (ved Gangspil) en Jærnring forsynet med Knaster: en Palring; henholdsvis paa Dækket eller paa Spilstammen anbringes fremdeles een eller flere Jærnarme, drejelige om en Bolt: Paler, der ville tage imod Knasterne og altsaa stoppe Spilstammens Drejning, saafremt Byrdens Paavirkning, som ovenfor anført, skulde blive for stærk. Naar disse Paler ere saaledes anbragte, at de efter Omstændighederne kunne løftes op (naar Stammen skal drejes den forkerte Vej) eller falde ned (hvilket er det almindelige), kaldes de F. *C. L. W.*

Faldport, Kanonport i et Orlogsskib, indrettet med Hængsler, saa at den, naar Kanonen skal bruges, kan slaas op (paa Væg) eller falde ned langs Skibssiden. I Modsætning til F. betegnes en løs Kanonport, der er indrettet til helt at bortages og atter isættes, Sætport. *C. L. W.*

Faldr se Dragt, S. 440.

Faldrør kaldes den lodrette eller omtrent lodrette Del af de i Etagehuse anbragte Spildevandsledninger; dets Opgave er at samle Afløbet fra en Række over hverandre anbragte Køkkener,

Badekar, Vandklosetter e. l. Da en tarvelig Udførelse af F. tit har bevirket, at Beboelsesrum ere blevne inficerede fra Kloaker, har deres omhyggelige Installation i høj Grad tiltrukket sig Sundhedsautoriteternes Opmærksomhed. Se nærmere Husspildevandsledninger. *J. R.*

Faldshorn, Søudtryk: øverste spidse Ende af et Stagsejl (s. d.); i dette anbringes Faldet o: den Tovende, hvormed Sejlet hejses, og Nedhaleren o: den Tovende, hvormed det hales ned. *C. L. W.*

Faldskærm, en stor Skærm, dannet af stærkt Tøj og Snore; den kan foldes sammen og slaas ud omtrent som en Paraply. F. fæstes i sammenfoldet Tilstand til en Luftballon, og Luftskipperen kan ved dens Hjælp dale uskadt ned fra store Højder. Idet han hænger sig fast i den, rives den løs fra Ballonen; ved Faldet spiler Luftmodstanden den op, og Lufttrykket mod Skærmens store Underflade gør, at Faldhastigheden ikke bliver for stor. En Aabning i Skærmens Midte tillader Luften at passere, for at den ikke skal sætte Skærmen i for stærke Svingninger. *K. S. K.*

Faldskærmsprojektil kaldes et Projektil, der tidligere anvendtes og vel til Dels endnu anvendes i Artilleriet for at oplyse et Terrain eller en Genstand, der befinder sig i større Afstand, f. Eks. naar man om Natten skal beskyde et Maal. Projektilet bestaar af en Jærnblikbøsse med halvkugleformet Bund og et Trælaag, der er forsynet med et Brandhul til at skrue et Tidsbrandrør i. Indvendig i Projektilet findes et Blinkfyr med en Faldskærm og en lille Sprængladning. Brandrøret temperes til en bestemt Flyvetid, afpasset efter Afstanden, en Mortér lades med Projektilet og affyres. Naar Brandrøret da bringer Sprængladningen til at eksplodere, tændes Blinkfyret, kastes ud tillige med Faldskærmen og holdes af denne svævende hen over det Terrain, man ønsker oplyst. *H. H.*

Faldskærmsrakét er en almindelig Raket, i hvis øverste Ende findes en lille Sprængladning og oven paa denne i en Spidskappe en Forsætning, bestaaende af et Blinkfyr og en Faldskærm. Naar Raketten er brændt ud, tændes Spængladningen, der atter tænder Blinkfyret og udkaster dette tillige med Faldskærmen, som holder Fyret svævende hen over det Terrain, der skal oplyses. F. benyttes i samme Øjemed som Faldskærmsprojektilet. *H. H.*

Faldsmaal brugtes i det ældre Lovsprog om Bøder i Alm., men dog især om Bøder for Forhaling med at efterkomme retslige Forpligtelser, hvorved man viste Ulydighed mod Retten. Nutildags bruges F. væsentlig kun om de Bøder, som et Vidne ifalder, naar det undlader at møde for Retten, uagtet det er indkaldt »under Faldsmaals Straf«, se Frd. 3. Marts 1741 og senere Lovbud. *Ludv. H.*

Faldtov, et kort Tov, forsynet med Knobe (Knuder), der anbringes paa et Skibs Rejsning o. a. St., for at Mandskabet paa Steder, hvor Passagen er besværlig (f. Eks. uden om Randen af Mærset), kan holde sig fast. *C. L. W.*

Faldtrappe, en Trappe i et Skib, indrettet til at dreje om Hængsler, saa at den efter Omstændighederne kan fires af eller hejses op. *C. L. W.*

Fald under, Søudtryk: Varselsraab til det paa Dækket staaende Mandskab, naar tungere Genstande kastes ned fra Rejsningen. *C. L. W.*

Faldvildt, i Jægersproget det Vildt, som ødelægges af Kulde eller manglende Næring. *H. F. J.*

Faldvinde kaldes de Vinde, der i Modsætning til de fleste Vinde, der blæse i horisontal eller omtrent horisontal Retning, frembringes ved Luftens stærkt nedadgaaende Bevægelse. Saadanne Vinde udmærke sig dog ikke alene herved, men tillige ved, at de altid have ringe Fugtighedsgrad og en usædvanlig Temperatur, der for nogle F. er forholdsvis høj, for andre forholdsvis lav. Til de varme F. hører Føhnvinden, til de kolde Bora'en (s. d.). Sømanden bruger Ordet F. eller Faldbø om heftige Vindstød, der pludselig fare ud over Havet fra Dalslugter ved en bjærgrig Kyst. (Se Vind). *W. J—n.*

Faldværk, et Apparat til Prægning og Standsning; det virker ved et Slag, frembragt ved, at en Faldklods af Støbejærn, der forneden har Overstemplet, trækkes i Vejret, idet Arbejderen med Foden trykker en Stigbøjle ned, der ved et Tov, som løber over en Trisse, er forbunden med Klodsen; denne styres mellem 2 Kulisser, der forneden ere fastgjorte til Amboltblokken, som bærer Understemplet, hvori Arbejdsstykket hviler. Idet Klodsen falder ned, flyver den paa Grund af Elasticiteten atter til Vejrs og fanges af Arbejderen eller af et Spærreværk. F. erstattes i vore Dage ofte af en Faldhammer, og Navnet er gaaet over paa den Form deraf, som ogsaa benævnes Remhammer (se Hammer). *F. W.*

Faldøkse se Guillotine.

Faleide, paa Nordsiden af Nordfjord i Nordre Bergenhus Amt, stort Turisthotel, hvorfra Udflugter til de forskellige Steder i den indre Fjord, fra hvilke Jostedalsbræen lettest kan bestiges. God og smuk Landevej til Hellesynt i Søndmøre. Anløbssted for Dampskibe fra Bergen. *J. FW. H.*

Faleme, Biflod i venstre Bred til den afrikanske Flod Senegal, udspringer i Futa Djallon og udmunder oven for Bakel. *C. A.*

Falerii, By i det sydlige Etrurien, ca. 44 Km. N. f. Rom ved en Biflod til Tiberen paa en Høj ved det nuværende Civita Castellana. Oprindelig var F. ikke etrurisk; Befolkningen, Faliskerne, var beslægtet med Latinerne, som nogle paa Stedet fundne Indskrifter vise (se Deecke, »Die Falisker«, Strassburg 1888). Men Etrurerne fik tidlig Magten i F. Under Camillus rykkede Romerne 396 frem mod F., der, efter hvad der fortælles, gav sig frivillig, da det blev bekendt, at Camillus havde afvist en forræderisk Skolemester fra F., som tilbød ham at bringe Børn af Byens anseteste Familier i hans Vold. Dog var F. ikke tilfreds med Romernes Herredømme og gjorde oftere Oprør, saaledes 357, hvorpaa Byen 343 blev betvungen. 293 under den store Krig rejste F. sig atter, og paa ny 241, efter hvilket sidste Oprør Byen ødelagdes, hvorpaa Indbyggerne flyttedes til et Sted 5 Km. nordligere paa Sletten, hvor Byen atter rejste sig. Af denne By (*Falerii novi*), i hvilken der senere bosattes latinske Kolonister, hvorefter den fik Navnet *Colonia Junonia*, findes Ruiner ved Santa Maria de Falleri. I det ældste F., i Civita Castellana er der 1887 udgravet højst interessante Ruiner af et etrurisk Tempel og af et andet Tempel, rimeligvis for Juno Quiritis. *V. S.*

Falérner, i Oldtiden en berømt Vin, der voksede paa den saakaldte *Ager Falernus* i Kampanien mellem Floderne Savone og Volturno, V. f. Capua. Næst Cækuberen ansaas F. i Oldtiden for den bedste Vin. Den prises især af Horats. Af Farve var den lysegul; med Alderen blev den meget stærk og blandedes derfor ofte med Honning eller sød Vin fra Chios. Hinsides Savone ligger ved den lille By Mondragone Bjærget Monte Massico, i Oldtiden *Mons Massicus* hvorfra Massikervinen, en Art F., stammede. I vore Dage kommer der ogsaa gode Vine fra de samme Egne; de kaldes ogsaa F., men de ere næppe helt de samme som Oldtidens F. *V. S.*

Falëron, græsk Havneby, en af de attiske Demer, 5 Km. S. S. V. f. Athen, paa Østsiden af Bugten ved F. Da F. havde en Havn og en stor Red, anvendte Athenæerne den oprindelig som deres Havn; men da Themistokles havde anlagt den langt større og sikrere Havn ved Peiraieus, tabte F. sin Betydning. I vore Dage er F. (Ny-F.) et meget besøgt Badested med mange Villaer, men det ligger 3 Km. V. f. det gamle F. nær Peiraieus og er forbundet med Athen baade ved Jærnbane og Dampsporvej. *V. S.*

Falerts (af tysk *fahl*leg, og *Erz*, Malm), en Gruppe af graa eller graasorte, metalliske Mineraler med regulær tetraedrisk Krystalform og indeholdende som Hovedbestanddele Kobber, Svovl, Antimon, Arsen. F. ere sprøde med ujævnt eller muslet Brud, Haardheden varierer mellem 3 og 4, Vægtfylden mellem 4,5 og 5; Pulverfarven er graa eller sort. Efter den kemiske Sammensætning kan man adskille som *Hovedarter*: Antimonfalerts (Tetraedrit) med Formlen $4Cu_2S . Sb_2S_3$ og Arsenfalerts (Tennantit): $4Cu_2S . As_2S_3$. Som oftest er dog baade Antimon og Arsen til Stede, idet Sammensætningen svarer til en Blanding af de nævnte Forbindelser. Yderligere Variationer i Sammensætningen fremkomme derved, at noget Vismut kan indgaa ved Siden af Arsen (Vismutfalerts, Rionnit, Annivit), endvidere derved, at Kobberet delvis kan være erstattet af andre Metaller (Jærn, Zink, Sølv, Kvægsølv, sjælden Kobolt). Disse Varieteter have paa de forskellige Forekomster ofte særegne Navne; til de sølvholdige Varieteter eller Sølvfalerts (ofte arsenfri) høre Freibergit, Hvidgylden, Aftonit; til de kvægsølvholdige (Kvægsølvfalerts, ligeledes oftest arsenfri) Schwatzit og Spaniolit, til de blyholdige Malinowskit. Varieteterne Kobberblende, Sandbergerit, Julianit, Fredricit ere Arsenfalertser uden Sølv og Kvægsølv. F. ere udbredte Mineraler, som fortrinsvis optræde paa Malmgange, oftest ledsagede af Kobberkis, Zinkblende, Blyglans, Jærnspat o. a. I Cornwall ligge talrige F.-Forekomster; blandt de mange andre Findesteder kunne nævnes Andreasberg og Clausthal i Harz, Brixlegg i Tyrol, Kapnik, Kremnitz og Herrengrund i Ungarn. Sølvfalerts forekommer bl. a. ved Bräunsdorf nær Freiberg i Sachsen og adskillige Steder i Sydamerika, Mejiko og Nevada sammen med andre Sølvmalme. I Skandinavien forekommer F. kun i mindre Mængder; den er bl. a. fundet ved Skutterud nær Modum (Arsen-Falerts); ved Gärdsjö (Aftonit) i Varmland og Falun (Fredricit) i Sverige. Hvor F. optræder i ikke for smaa Mængder, brydes den til Kobberudvinding; af de sølvholdige Varieteter vindes tillige Sølv, af de kvægsølvholdige Kvægsølv. *N. V.U.*

Falguière [falgjæ!r], Jean Alexandre Joseph, fransk Billedhugger og Maler, er født 7. Septbr. 1831 i Toulouse. Han studerede i Paris under Jouffroy, debuterede paa Salonen 1857 med »Ung Theseus« (i Marmor 1865), opnaaede 1859 den store Rom-Pris og tiltrak sig paa Salonen 1864 med Bronzefiguren »Sejrherren i Hanekamp« (en nøgen Dreng, som sejrsberuset iler hjemad med sin sejrrige Hane og sin Palme [Museet i Luxembourg]) almindelig Opmærksomhed. De sjældne Evner i Retning af livfuldt, energisk Fremstillingssæt, han her havde lagt for Dagen, har han senere udnyttet i en lang Række betydelige, stærkt naturalistiske Værker, hvis kække, paa tværs af hævdvunden Klassicisme indgaaende Virkelighedsskildring har haft ikke liden Indflydelse paa den yngre franske Skulptur. Hans følelsesfulde Figur »Tarcisius« (den liggende unge Martyr, der stenes, fordi han ikke vil udlevere Hostien) skaffede ham 1868 Salonens Æresmedaille og erhvervedes til Luxembourg Museet (et Eksemplar i Gips i Ny-Carlsberg-Glyptotek). Derefter har han modeleret »Dramaet« for Paris'es ny Opera [1869], »Ægyptisk Danserinde« [1873], Bronzegruppen [1875]: en dødstræt fransk Mobilgardist, som en schweizisk Kvinde tager sig af (en allegorisk Fremstilling, som Byen Toulouse skænkede Schweiz til Tak for dets Adfærd mod den franske Sydarmé 1871), »St. Vincens af Paula« for Kirken Ste. Geneviéve [1879], Statuen »Diana« [1882, i Bronze 1887, i Marmor 1891, Gipseksemplar i Ny-Carlsberg's Glyptotek], et Arbejde, der er særlig karakteristisk for F.'s Kunst: en ypperlig formet, rank og kraftig nøgen Kvindefigur, gengivet med hans Kunsts hele Raffinement og virkelighedstro Teknik, men mere en moderne parisisk Modelfigur end en ophøjet Gudinde; »Jagende Nymfe« [1885], »Musikken« [1889], »Kvinde med Paafugl« [1890] og »Den heroiske Poesi«. Et fremragende Arbejde fra Salonen 1896 er »Danseuse«. F.'s Realisme har naturligt oftere ført ham ind paa Portrætfaget, i hvilket Paavirkningen fra Carpeaux'es maleriske Stil særlig har gjort sig gældende; han har udført en siddende Figur af Corneille for Théâtre francais [1872], Lamartine's Statue for Mâcon, Gambetta's i Cahors [1884], Mindesmærket for Admiral Courbet i Abbeville [1890] m. fl. I sine dygtige Malerier (»Bryderne«, »Kain og Abel« [1876], »Susanne«, »Hylas«, »Juno« [1889] etc), i hvilke han med Held har fortsat sine Studier af det nøgne Legeme, gaar han ganske i Henner's Spor. 1882 blev F. Professor ved *Ecole des beaux-arts* næste Aar Medlem af Akademiet. Foruden de alt nævnte Værker ejer Ny-Carlsberg's Glyptotek bl. a. hans Statue (Marmor) »Ophelia«, fremstillet med Christina Nilsson's Træk. *A. Hk.*

Falhofne, i nordisk Mytologi en af Asernes Heste (egentlig den, hvis Hov skjules ɔ: den hurtige). *A. O.*

Falieri, Marino, 56. Doge af Venezia, født 1278, henrettet 17. Apr. 1355, hørte til en ældgammel Adelsslægt. Han udmærkede sig i Søkrigene mod Genova og beklædte i Hjemmet høje Værdigheder. Han var allerede en Olding, da han 1346 efter haarde Kampe betvang det oprørske Zara. 1354

gik han som Republikkens Sendemand til Rom, hvor Innocens VIII var bleven Pave, for at lykønske denne og sikre Venezia den hellige Stols Velvilje. Medens han var borte, blev han i Venezia valgt til Doge II. Oktbr. 1354. Det var kritiske Tider for Republikken, som Paganino Doria's (s. d.) Sejre til Søs havde bragt i den største Nød, men det lykkedes F. 5. Jan. 1355 at slutte en Vaabenstilstand med Genova og saaledes for Øjeblikket afvende den truende Fare. Venezia var en aristokratisk Republik, og Aristokraternes Aag hvilede tungt baade paa Dogen, hvis Magt var yderst indskrænket, og paa Folkets Masse, som behandledes med Haan og Ringeagt. F. fattede den Plan at knække Aristokratiets Magt og lade sig udraabe til arvelig Fyrste af Venezia. F. skal desuden have haft særlig personlig Grund til at at ville Adelen til Livs, idet en Adelsmand grovelig havde fornærmet den gamle Doge og dennes unge Hustru, uden at F. kunde sætte igennem, at Fornærmeren blev stillet for Timandsraadet som Majestætsforbryder. De sammensvornes Plan skulde udføres 15. Apr. 1355, men blev forraadt for Timændene og F. halshugget. F.'s Historie er bleven digterisk behandlet af Byron, Delavigne o. a. og som Opera af Donizetti. (Litt.: Mar. Sarnuto, *Vite de'Duchidi Ven.*; Ronteix, *Marino F.* [Paris 1829]; Senger, »Hist. krit. Stud.« [Miinchen 1878]; Venosta, *M. F, racconto stor. del sec. XIV* [Milano 1879]; Daru, *Hist.de Venise* Bd. I). *F. J. M.*

Falisker se Falerii.

Falk kaldes det forreste Sigtepunkt paa Kanoner. Den bestaar i Alm. af en Cylinder af Bronze eller Staal, der foroven ender i en ogival eller kegledannet Spids. For at Øjet tydeligere kan opfatte den, er den anløben eller bronzeret, ligesom dens bageste øverste Del ofte er plant afskaaren for at give et skarpt Sigtepunkt. Tidligere benyttedes ofte en Staalplade, der foroven var udskaaret som et W, idet man da sigtede over den midterste Spids; den havde imidlertid den Mangel, at man ved hurtig Sigtning var udsat for at tage fejl af de 3 Spidser. Af andre Former for F. kan nævnes den saakaldte »Broca's F.«, der har to mod hinanden vendende Spidser; det forreste Sigtepunkt bestemmes da ved Midten af Spidsernes Mellemrum. Endvidere den »Armstrongske F.«, hvis nedre Del er dannet som et kort Rør, i hvilket er udspændt et Traadkors; med denne F. kan tages et meget nøjagtigt Sigte. For ikke at give F. en uforholdsmæssig Højde, er den undertiden anbragt i en Falkefod, en Forstærkning, der er udsmedet af Kanonens Metal. F. fastholdes i Reglen i et Hul i Falkefoden eller i selve Kanonen ved en Stift eller Skrue. Ved ældre Kanoner anbragtes F. oftest paa Kanonens Hoved i Kerneliniens Vertikalplan. Ved nyere Kanoner, hvor man ofte bruger store Elevationer, vilde den lange Viserlinie, en saadan Anbringelse medføre, kræve meget lange Opsatser (s. d.), hvorfor man har flyttet F. længere tilbage. Man har da valgt at anbringe den paa den ene eller paa begge Sider af Kanonen, i Reglen paa Tappeskiverne, idet Sigtelinien, hvis man anbragte F. i Kerneliniens Vertikalplan, ved større Elevationer vilde træffe Kanonens Forstykke. *H. H.*

Falk, Navn, der i 16. Aarh. brugtes om Kanoner i af bestemt Kaliber. F.'s Kaliber var forskellig i de forskellige Lande; saaledes bestemtes i Frankrig under Henrik II's Regering F.'s Kaliber til I Pd. (4,5 Cm.), dens Vægt til 300 Kg., dens Længde 44 Kaliber og Kuglevægten 0,43 Kg. Omtrent samtidig fastsatte Karl V i Tyskland F.'s Kaliber til 6½ Pd. (9,9 Cm.), dens Længde 30 Kaliber og Kuglevægten 2,g Kg. *H. H.*

Falk, Adalbert, preussisk Statsmand, er født 10. Aug. 1827, blev 1853 offentlig Anklager i Lyck i Østpreussen og 1862 Appellationsretsraad i Glogau; var 1858—61 Medlem af Underhuset, hvor han hørte til det gammelliberale Parti, og valgtes 1867 til den første nordtyske Rigsdag. 1868 blev han ansat i Justitsministeriet og 1871 Medlem af Forbundsraadet samt tog vigtig Del i Udarbejdelsen af den ny fællestyske Civilproces. 22. Jan. 1872 blev han Kirke- og Undervisningsminister og var i denne Stilling Bismarck's virksomste Hjælper under »Kulturkampen« mod det katolske Præsteskab. Han gennemførte i de følgende Aar en Række dels preussiske, dels fællestyske Lovforslag om Jesuitternes Udvisning, om Statstilsynet med Folkeskolerne, om de katolske Præsters Uddannelse og Ansættelse, om borgerligt Ægteskab, om de gejstlige Ordeners Ophævelse o. fl. (de saakaldte »Majlove«); ordnede ogsaa Gammelkatolikkernes Retsstilling og brugte forskellige Tvangsforholdsregler imod de genstridige Præster og Biskopper. Fremdeles udvirkede han en ny Synodalordning for den evangeliske Kirke med en Generalsynode (1876) og viste den største Iver for at ophjælpe Folkeskolevæsenet, som i flere Retninger var blevet forsømt. Han indførte 1872 ny Regulativer i Stedet for dem, der skrev sig fra Reaktionstiden (1854); fik oprettet 26 ny Lærerseminarier, deriblandt ikke faa katolske, og flere Tusinde Lærerposter, ligesom han ogsaa fik Lønningerne forbedrede. Men han havde ved sin Færd vakt saa megen Uvilje imod sig baade hos det konservative og det klerikale Parti, at Bismarck 1879, da han vilde have disse Partiers Støtte til sine reaktionære Planer, var nødt til at ofre ham. Juli 1879 maatte F. fratræde sin Post, skønt Kejser Vilhelm et halvt Aar i Forvejen havde tilsagt ham sin fulde Tillid. Derimod forblev han Medlem af Rigsdag og Landdag (valgt 1873), indtil han 1882 blev Præsident for Overlandretten i Hamm. *E. E.*

Falk, Hjalmar Sejersted, norsk Sprogforsker, er født i Vang's Præstegæld ved Hamar 2. Apr. 1859, blev Student 1876 og tog 1882 den sproglig-historiske Lærereksamen. Han var derefter i flere Aar Lærer ved forskellige Skoler i Christiania, men fortsatte ved Siden heraf sine videnskabelige Studier navnlig af germanske Sprog og nordisk Mytologi, til Dels under Stipendieophold i Tyskland (i Tubingen under Siwers) og i England. 1888 tog han den filosofiske Doktorgrad for en Afhandling »Om *nomina agentis* i det oldnorske Sprog« (trykt paa Tysk i »Beiträge zur Gesch. d. deutschen Spr. u. Litt.«, XIV [1889]), blev 1890 Universitetsstipendiat og 1895 Docent i germansk Filologi. Han har offentliggjort en Række Afhandlinger, dels af sprogvidenskabelig Art, dels over Sagnhistorie og Mytedigtning. Blandt de første kunne nævnes »Om Apokope og Synkope og deres Forhold til Brydningen« (i Nord.

Arkiv f. Filol. [3. Bd., 1886]) og »Vexelen æ: 0« [6. Bd., smst. 1890]; blandt de sidste »Om Friðþjof's Saga« [6. Bd., smst. 1890], »Om Svipdagsmál« [9. og 10. Bd., 1893 og 1894], og »Martianus Capella og den nordiske Mytologi« (i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. [1891]). Et Par interessante og underholdende Smaaskrifter ere hans populære Foredrag »Vanskabninger i det norske Sprog« [Chra. 1893] og »Sprogets visne Blomster« [Chra. 1894]. *F. B. H.*

Falk, Johannes Daniel, tysk Forfatter, født i Danzig 28. Oktbr. 1768, død 14. Febr. 1826. Han studerede Teologi i Halle og levede derefter som Privatmand i Weimar, hvor det lykkedes ham, under den franske Okkupation 1806, ved sit Kendskab til Fransk og sin Snarraadighed at gøre Byen en stor Tjeneste, for hvilken Storhertugen senere skænkede ham en Pension. 1813 stiftede han et Selskab til forsømte Børns Frelse, hvoraf der senere udviklede sig en Statsanstalt under Navnet »Das Falksche Institut«. Som Forfatter dyrkede han navnlig Satiren, men i rent objektiv Form og uden at krænke eller støde nogen enkelt Person; saaledes udgav han »Taschenbuch des Scherzes und der Satire« [7 Aarg., 1797—1803]. Af han øvrige Skrifter maa særlig nævnes: »Goethe aus näherem personlichen Umgang dargestellt« [1832, 3. Opl. 1856]. »Auserlesene Schriften« [udg. af Wagner i 3 Bd. 1819]; »Satirische Werke« [7 Bd. 1817 og 1826]. (Litt.: »Johannes Falk« [Halle 1881]). *C. A. N.*

Falk; Matths, svensk Videnskabsmand, er født 19. Septbr. 1841, blev Student 1861, Dr. phil. 1869 og udnævntes s. A. til Docent, 1890 til Professor i Matematik ved Upsala Universitet. Foruden talrige matematiske Afhandlinger i svenske, danske, tyske, franske og engelske Tidsskrifter har han bl. a. udgivet »On the integration of partial differential equations of the nineteenth order with one dependent and two independent variables« [1871], »Om partiela differentialequationer af hogre ordning an första« (1874], »Bearbetning af några teorier angående differentialequationer« [1876], »Lärabok i determinansteoriens första grunder« [1876], »Method to find the greatest common measure of two rational integral functions of x« [1873], »Lärobok i plan analytisk geometri« [1886] og »Über elliptische Functionen zweiten Grades« [1892]. *A. B. B.*

Falke (*Falco*) benævnes en Rovfugleslægt, der altid har været bekendt som Sindbillede paa ubændig Dristighed og Mod. F. have meget lange, spidse og smalle Vinger, hvis 2., eller 2. og 3. Svingfjer er længst; Halen er afrundet; Tarserne ere korte og stærke med netformig Skælklædning, Fødderne overordentlig kraftige og forsynede med store, krumme Kløer; Næbbet er kort og stærkt krummet lige fra Roden; Randene ved Overnæbbets Spids har en skarp Tak, hvortil der svarer et Udsnit i Undernæbbet; bred, nøgen Hud (»Vokshud«) ved Basis af Næbbet; nøgen Kreds omkring Øjet. Jagtfalken er den største, Dværgædelfalkene de mindste af Slægten, der i det hele omfatter ca. 60 Arter, fordelte over hele Jordkloden med Undtagelse af Sydpolarlandene. F. ernære sig for største Delen af varmblodede Dyr, navnlig Fugle, som de fange i Flugten. Som Regel ere de vagtsomme og sky, men navnlig Ædelfalkene forfølge ofte deres Bytte med en blind Iver, der faar dem til at glemme deres egen Sikkerhed; paa Grund af deres Kløgt og forholdsvise Lærvillighed anvendes flere Arter i Menneskets Tjeneste (se Falkejagt). Hunnen er som oftest større end Hannen. Æggenes Antal er ringe (2—5); Rederne, der som Regel anbringes paa Klipper, Træer og Bygninger, ere altid meget kunstløse.

F. kunne deles i Ædelfalke og Rødfalke; de sidste adskilles fra de første ved at have kortere og tykkere Tær, længere Hale og løsere og blødere Fjer; ogsaa i Levemaaden ere de en Del afvigende, idet de f. Eks. leve mere af Insekter og lavere Hvirveldyr end Ædelfalkene. Hertil kommer endnu, som en tredje Afdeling, Dværgædelfalkene, der undertiden regnes for en egen Slægt (*Hierax*); de have kortere Hale og Vinger, hvis 3. Svingfjer er næsten lige saa lang som 2.; Overnæbbet har een stor, skarp Tak og Antydning af een til. Denne lille Underslægt er udbredt over Indien og de indiske Øer.

Som de mærkeligste af Ædelfalkene kunne nævnes: Jagtfalken (*F. gyrfalco*, Fig. 2), Fuglens Totallængde 54—69 Cm., Vingens Længde 35—42 Cm. Næbbet er blaat, Vokshud og Fødder gule, Øjekredsen gul. De øvre Dele mørkt skifergraa med lyse, blaagraa Tværpletter; lys Stribe fra Øjets Bagrand til Nakken; denne og Baghalsen samt Partiet ved Overnæbbets Basis og Kinderne ere lysere end de andre Dele af Overside; sort Skægstribe, mørkebrune Svingfjer med graavatrede Yderfaner og Inderfanernes yderste Del graahvid med mørkebrune Tværstriber; graabrune Halefjer med blaagraa Tværstriber og hvide Spidser, Hagen og Struben hvid, de øvrige, nedre Dele hvide med talrige sorte Pletter. De unge Fugle ere i Modsætning til de gamle længdestribede i Stedet for tværstribede. Af nogle opstilles følgende to Arter, der sikkert dog kun ere Lokalracer: *F. candicans* Gm., der i udfarvet Dragt er næsten helt hvid, og *F. islandicus* Gm., der er lysere end den egentlige *F. gyrfalco*, men mørkere end *F. candicans*; dens Overside har store, mørke Tværpletter og brede, lyse Baand. Hovedets Overside er meget lysere end hos *F. gyrfalco*, sort- og hvidplettet Skægstribe. Jagtfalken har cirkumpolar Udbredelse, men yngler blot i det høje Nord (paa den skandinaviske Halvø indtil Polarcirklen), hvor ogsaa i hvert Fald enkelte gamle Fugle overvintre; de unge Fugle strejfe undertiden temmelig langt mod Syd og træffes en sjælden Gang i Danmark og Tyskland. *Falco candicans* hører hjemme i Grønland, *F. islandicus* paa Island og i Grønland. Reden findes paa høje, svært tilgængelige Klipper; 3—4 rustgule, brunplettede Æg (54—63 Mm.'s Længde,

Fig 1.

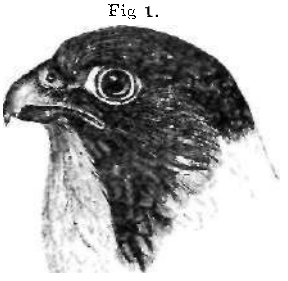

Hoved af en Falk.

44—48 Mm.'s Bredde). Byttet bestaar navnlig af Ryper og Søfugle; dog tages ogsaa Lemminger og andre Pattedyr.

Slagfalken (*F. lanarius* L.), Totallængde 58—60 Cm. Vokshud, Øjekreds og Fødder lyseblaa hos de unge, gule hos de gamle, tydelig Stribe paa Kinden, mørk Nakkeplet; den længste Svingfjer med en smudsighvid Rand, Underlivet gulligt eller hvidt med runde eller aflange, brune Pletter; Halen længere end de i Ro værende Vinger, brun med hvid Spids og (hos de gamle) med mange, rundagtige Tværpletter. Denne Art, hvis Hovedhjem er Østeuropa og Asien (indtil Kina), strejfer undertiden ogsaa til vestligere Lande; i Danmark og Norge vides den ikke at være truffen, hvorimod et Eksemplar er skudt i Sydsverige. Mod Syd er den noget almindeligere og træffes endog temmelig jævnlig i Nordafrika.

Fig. 2.

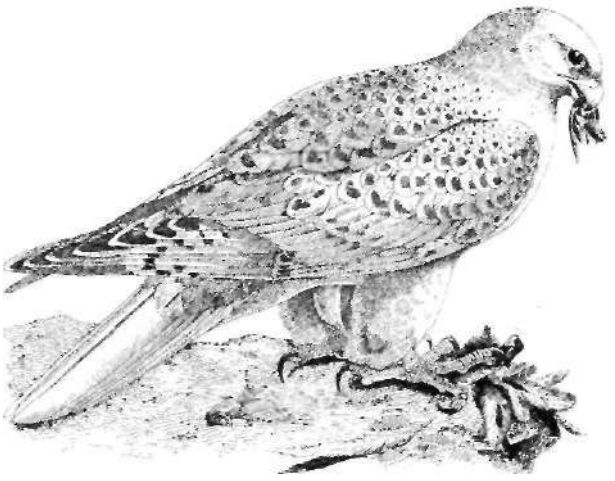

Jagtfalk (*F. candicans*).

Æggene (55X43 Mm.) ere lysere eller mørkere rødlig farvede med mørkere Pletter, der tiltage i Størrelse og Antal hen imod den butte Ende; Reden findes i Træer. I det hele taget er Slagfalken mere en Lavlandsfugl end foregaaende. Byttet bestaar af Fugle.

Vandrefalken (*F. communis* Gm., *F. peregrinus* Tunst.), Totallængde 39—51 Cm., Vingens Længde 29,5—37 Cm. Vokshud, Øjekreds og Fødder grønlige, senere gule, meget lange Tær; Kinderne sorte, Nakken hvidplettet; Halen af Længde med de i Ro værende Vinger. Den gamle Fugl er oventil askeblaa med sorte Tværpletter, underneden rødlig- eller blaalig-hvid med sorte Bølgelinier; Halen har 9—12 sorte Tværbaand. Den unge Fugl er oventil mørkebrun med lyse Fjerkanter, underneden gul- eller brun-hvid med brune Længdepletter; Halen med 8—10 lyse Tværbaand. Vandrefalken findes i hele Europa, Asien, Afrika og Australien samt i største Delen af Amerika (forekommer ogsaa i Grønland); den yngler hovedsagelig i Bjærgegne, men strejfer viden om og skydes jævnlig i Danmark, hvor den ogsaa undertiden er truffen ynglende; nærstaaende Arter forekomme i Vest- og Sydafrika, Indien og Australien. Reden findes sjælden paa Træer, oftest paa Klipper eller gamle Bygninger; paa Amager fandtes Æggene i Tangen ved Stranden. 2—4 graahvide eller lyst lergule Æg (50x39 Mm.) med mange smaa eller faa store, røde eller brune Pletter og Punkter. Føden bestaar udelukkende af Fugle, der gribes i Flugten.

Lærkefalken (*F. subbuteo* L.), Totallængde 31—35 Cm., Vingens Længde 25—26 Cm. Vokshud, Øjekreds og Fødder gule, Tæerne meget lange og tynde; den sorte Kindstribe meget bred og afstikkende mod det hvide paa Kinderne, Nakken hvidplettet; Legemets og Halens Overside uplettet, den sidstes Underside med en smal lys Rand; Bryst og Bug med mørke Længdepletter, Benenes Fjerklædning og Undergump røde hos den gamle Fugl, Halen kortere end Vingerne i Hvile. Den gamle Fugls Overside er ensfarvet brunsort, pudret med askeblaat; Undersiden er hvid med sortagtige Længdepletter. Den unge Fugls Overside er sortebrun med gulbrune Fjerrande, Undersiden er bleg rustgul med mørkebrune Striber; Vokshud og Øjekreds hvidlig- eller blaalig-gul. Lærkefalken findes i hele Europa og Nordasien (træffes dog mindre hyppig i Østsibirien og den nordligste Del af den skandinaviske Halvø); i Danmark, Norge og Sverige er den Trækfugl (April—Oktober). Den jager navnlig sit Bytte paa de aabne Marker og opholder sig blot i Yngletiden længere Tid ad Gangen i Skov. Reden findes i høje Træer, ofte med en gammel Kragerede til Underlag; Æggene (41×33 Mm.), der ere 3—4 i Antal og lægges først i Juni, ere hvidagtige med uregelmæssige graa og rustbrune Pletter og Prikker. Føden bestaar af Fugle og, for en ikke ringe Del, af Insekter; Lærkefalken er en af de hurtigste og behændigste Rovfugle og kan endog gribe Svaler i Flugten.

Dværgfalken (*F. aesalon* Tunst., Stenfalk; færøisk og islandsk *Smiril*), Totallængde 28—30 Cm.; Vingens Længde 19—21 Cm.; Vokshud og Fødder gule, Halen tværstribet, noget længere end de i Ro værende Vinger. Hannen er oventil askeblaa med sorte Striber ved Fjerskafterne og et sort Baand ved Enden af Halen; Undersiden rustgul med brune, lancetformige Pletter. Hunnen og den unge Fugl have graabrun Overside med rustfarvede Pletter og Fjerkanter og gulhvid Underside med brune Længdepletter; Halen er graabrun med 5—6 gulhvide Tværbaand. Denne Art findes i Europa, Asien og Nordafrika. Paa den skandinaviske Halvø er den navnlig almindelig i den nordlige Del, men træffes dog ogsaa ynglende, f. Eks. omkring Christiania. I Danmark findes den som Regel blot paa Træk (For- og Efteraar); paa Færøerne er den Standfugl, paa Island træffes den kun om Sommeren. Reden anlægges paa Klipper, i Lyng eller paa Træer; 3—5, sjælden 6 Æg (37,5X32 Mm.), der ere

rødlighvide, kastanjebrunt marmorerede. Føden bestaar i Danmark af Smaafugle indtil Droslens Størrelse; paa Færøerne angriber den dog ofte Søfuglene, f. Eks. Ternerne. Den er en overordentlig dristig og hensynsløs Røver.

Til Rødfalkene høre bl. a.: Taarnfalken (*F. tinnunculus* L.), Totallængde 35—38,5 Cm.; Vingens Længde 16—18,5 Cm. Gul Vokshud og Fødder (med sorte Kløer); afrundet Hale, rustfarvet, sortplettet Overside; Undersiden gulhvid med brune, lancetformede Pletter. Han: Hoved og Hale askegraa, den sidste med et sort Baand foran den hvide Spids. Hun og ung Fugl: rustrødt, sortbrunt plettet Hoved og rustfarvet Hale med sorte Tværbaand. Arten er udbredt over hele Europa og største Delen af Afrika og Asien. I Danmark og paa den skandinaviske Halvø er den i Reglen Trækfugl (Marts—November). Reden findes baade i Skove og paa Bygninger, navnlig Kirketaarne; 3—5 Æg (39X30 Mm.), der lægges i Maj og ere rødbrune, bestrøede med sortbrune, uregelmæssige Punkter og Pletter. Føden bestaar af Fugle, Fugleæg, Mus, Øgler, Padder og Insekter. Maaske vil den lille Taarnfalk (*F. cenchris* Frisch) kunne træffes i Danmark eller endnu nordligere, da den undertiden skydes i Nordtyskland, ja en Gang endog skal være funden i Sønderjylland. Den er navnlig kendelig ved sin ringere Størrelse (31—35 Cm.), sin spidsere og skarpere Overnæbstak og sine længere, til Halespidsen rækkende Vinger.

Rødfodfalken (*F. vespertinus* L.), Totallængde 31—35 Cm.; Vingens Længde 24—25,5 Cm. Vokshud og Fødder mønjerøde (hos de unge rødgule), Kløerne gulhvide; Vinger og Hale lige lange. Hannen: skiferblaa, Benenes og Undergumpens Fjerklædning mørk rustrød; Halen sort. Hunnen: Undersiden lyst rustfarvet med hvid Strube og Undergump; Ryg og Vinger mørkt askegraa med sorte Tværpletter, Halen askeblaa med smalle, sorte Baand. Den unge Fugl: Undersiden gulhvid med brune Længdepletter; Overside mørkebrun med rustfarvede Fjerkanter; Halen hvidlig rustbrun med mørkebrune Tværbaand. Rødfodfalken bebor Øst- og Sydeuropa, Asien (Øst paa i hvert Fald til Kina) og største Delen af Afrika. I Danmark og Sverige er den skudt flere Gange, hvorimod den ikke synes at være truffen i Norge. 4—5 rødagtige, rustrødplettede Æg (36x29 Mm.), der lægges i Skade-, Krage-, Allike- eller Raagerede, hvorfra de oprindelige Beboere ere fordrevne. Føden bestaar navnlig af Insekter, og Rødfodfalken siges især at gøre megen Nytte ved Fortæring af Græshopper. ***E. B.***

Falke, Jacob, tysk Kulturhistoriker og Museumsdirektør, er født 21. Juni 1825 i Ratzeburg og blev, efter at have studeret Filologi og Historie i Erlangen og Gottingen, 1850 Lærer ved et Gymnasium i Hildesheim og 1853 Opdrager i Prins Vilhelm Solms-Braunfels's Hus. 1855—58 var han Konservator ved det germaniske Museum i Nürnberg, som han forlod for at blive Bibliotekar hos Fyrst Lichtenstein i Wien. Hans Museumsvirksomhed var dog ikke bleven ubemærket. Den og hans kulturhistoriske Skrifter (f. Eks. »Die deutsche Trachten- und Modenwelt«, I—II [1858] og »Die ritterliche Gesellschaft im Zeitalter des Frauenkultus« [1863]) henledte Opmærksomheden paa ham, og 1864 udnævntes han til I. Kustos ved det k. k. Museum for Kunst og Industri i Wien. Her rykkede han op til at blive Vicedirektør (1872) og Direktør (1885), og han forstod paa virkningsfuld Maade at vække Interesse for dette ny Museum navnlig i de dannede Kredse. Nogle af hans Foredrag ved det ere udkomne som selvstændige Skrifter, saaledes »Geschichte des modernen Geschmacks« [1866] og »Die Kunst im Hause« [1871] (overs. paa Norsk). Han gav ogsaa i særlige Skrifter livlige Skildringer fra Kunstindustriens Omraade paa en Række Verdensudstillinger (Dublin 1865, Paris 1867, Wien 1873), og i disse hans Rejseaar han ogsaa i Stockholm for at beskrive Karl XV's var Samlinger (»Die Ktmstsammlungen des Königs Karl XV von Schweden« [1871]). Blandt hans øvrige Skrifter kunne endnu mærkes »Geschichte des furstlichen Hauses Lichtenstein« [I—III, 1868—83], »Aesthetik des Kunstgewerbes« [1883; overs. paa Dansk under Navnet »Kunstindustriens Grundsætninger«, 1885] og »Die k. k. Wiener-Porzellanfabrik« [1887]. 1895 søgte han Afsked og trak sig tilbage til Privatlivet. *C. N.*

Falkefod se Falk.

Falkehætte se Falkejagt.

Falkejagt. Denne dreves, navnlig i Middelalderen, som en ridderlig Idræt af baade Herrer og Damer, som til Hest fulgte Falken; for de førstnævnte kom det an paa, hvem der først løste Fuglen ud af Falkens Kløer, for at bringe sin Dame den og modtage Takken derfor. De almindeligst brugte Falke vare islandsk Falk, der nærmest anvendtes til Jagt paa Hejrer, Glenter og Trapper, Slagfalken samt Duehøgen, der brugtes til Harer og Agerhøns, og endelig til Vagtler og Lærker Spurvehøgen og Dværgfalken.

Dressuren af disse Fugle var højst besværlig og anstrengende. Man begyndte med at sulte Falken og berøve den Søvnen, indtil den blev saa udmattet, at dens Eftertanke og Hukommelse svækkedes, for at den ikke skulde faa Tid og Lejlighed til at tænke paa sig selv og huske, hvad den tidligere havde været vant til, da den var fri; derved omdannedes dens Natur saaledes, at den fuldstændig underkastede sig sin Herres Vilje. Tre Døgn og ofte mere lod man ikke Falken have Ro; derpaa satte man Hætten paa den. Men efter dette Plageri blev den, naar man kunde iagttage Tæmning, behandlet meget blidt og kærligt, og naar den saa først var bleven fortrolig og lydig over for sin Falkener, lod man den fange en Agerhøne e. l. og dresserede den saa videre; dog undgik man meget kolde og varme Dage og ligeledes daarligt Vejr, for ikke at skæmme dens Udseende.

Paa Hejrejagten bleve Hejrerne drevne frem af Støvere; derpaa kastede Falkeneren i rette Tid Falken, og saa begyndte Skuespillet. Saa snart Hejren saa Falken, steg den til Vejrs og svang sig højere og højere, indtil den næppe var til at øjne. Men Falken fulgte lynsnart efter og søgte ved forskellige Manøvrer at komme oven over Hejren, og havde den Held dermed, saa slog den ned paa den og foretog de mest forskellige Vendinger for at faa fat i den med Kløerne, hvilket Hejren værgede sig imod med sit lange Næb, saa godt den kunde. Mange Falke, især de unge,

bleve spiddede paa Hejrens Næb, men de gamle Kampfugle fik til sidst fat i Modstanderen, og saa faldt de begge til Jorden med forvirrede Vingeslag for maaske atter at stige til Vejrs igen, ivrig kæmpende. Og saa gik det for Jægernes Vedkommende af Sted i vild Karriere for at naa de kæmpende. I mange Henseender var Ridtet her farligere end ved Parforcejagt, da man altid maatte rette Blikket opad for at se Falken og derfor ofte glemte at lægge Mærke til Grøfter, Gærder og andre Forhindringer.

Ved Slutn. af 18. Aarh. gik F. til Grunde i Tyskland; i England fandt der Hejrejagter Sted i Brighton 1835 og 1836 og i Dillington i Norfolk 1839. I Orienten, særlig i Persien, er F. endnu i fuld Blomstring og drives der med lidenskabelig Iver. I Wiltshire i England har der i 1890'erne dannet sig en Forening for at kalde Middelalderens F. til Live. Foreningens Medlemmer have anlagt middelalderlige Dragter og drive Sporten i Nærheden af Landsbyen Everleigh. *H. F. J.*

Falkenau, By i det nordvestlige Böhmen ved Floden Eger, over hvilken fører en Jærnbro. (1890) 5,500 Indb. I Omegnen betydelige Glasfabrikker.

Falkenberg, Købstad (Stabelstad) i Sydsverige (Götarike), Halland, Halmstad Len, beliggende ved højre Bred af Atran og nær ved dens Udløb i Kattegat, ca. 50 Km. N. V. f. Halmstad, har (1890) 1,850 Indb., der drive Handel, især med Korn, Tømmer og Laks, hvilken sidste fanges i Egnen omkring F., og hvis Tilberedning og Røgning udgør Byens vigtigste Industri (den bekendte »Halmstads-Laks« kommer for største Delen fra F.). Den gamle By, der anlagdes i 13. Aarh., er uregelmæssig bygget, har en god Havn, er Station paa Vestkystbanen og staar i Dampskibsforbindelse med Goteborg og over Halmstad med Kjøbenhavn. Over Atran fører en gammel, massiv Stenbro og en Jærnbanebro. F. har mange Sommergæster, navnlig Englændere, der drive Laksefiskeriet som Sport. Ved Aaens Bred ses endnu Voldstedet af det gamle Slot, som allerede var til ved Aar 1200, men ødelagdes 1434 under Engelbrekt Engelbrektsson-Fejden. Byen blev brændt under den nordiske Syvaarskrig (Slaget ved Axtorna eller Svarterå 1565 benævnes ofte efter F.) og mistede sine Købstadsrettigheder 1578; dog fik den dem tilbage 4 Aar efter. Men den førte kun en hensygnende Tilværelse, ogsaa efter at den med Halland var kommen til Sverige 1658; som Handelsby har den først faaet Betydning i den sidste Tid, da den 1863 fik en ny Havn færdig, og da den 28. Decbr. 1866 fik Stabelret. *H. W.*

Falkenberg, Didrik Henrikson, svensk Officer, (1595—1631), af en oprindelig markbrandenburgsk Slægt, som i Slutn. af 16. Aarh. kom ind i Sverige. F. tog alt ganske ung Tjeneste ved Hæren, kæmpede under Gustaf Adolf i Polen og fulgte ham senere, da han 1629 landede i Tyskland. F. var da Generalmajor og Hofmarskal hos Kongen. 1631 betroede Gustaf Adolf ham den ansvarsfulde Post som Kommandant i Magdeburg, der blev belejret af en kejserlig Hær under Tilly og Pappenheim. Tilly prøvede paa at bestikke F. ved at love ham 4 Tønder Guld og Greveværdighed, hvis han vilde aabne Byens Porte, men F. afviste alle Forslag. Tilly's næste Budbringer i fik i Vidners Nærværelse det Svar, at kom han eller nogen anden endnu en Gang i lignende Ærinde, bleve de hængte. Ved Stormen paa Magdeburg faldt F., kækt stridende mod Pappenheim's indtrængende Soldater. Hans Lig blev fortæret af Luerne i den brændende By. *A. L.*

Falkenberg, Gustav Adolf, dansk Officer, født 25. Apr. 1816 i Viborg, død 16 Apr. 1886 i Kjøbenhavn, blev Sekondløjtnant i Fodfolket 1836, Premierløjtnant 1842, og havde under Slaget ved Fredericia en væsentlig Andel i, at ca. 650 Oprørere og et Halvbatteri bleve tagne til Fange, hvorefter han udnævntes til Kaptajn. 1863 erholdt han Majors Karakter og blev Bataillonschef ved 6. Regiment samt efter Krigen dets Chef, og 1867 Oberst. Efter sin Afskedigelse 1880 deltog han med Iver i Forsvarsbevægelsen, idet han navnlig holdt et stort Antal Foredrag. *P. Nw.*

Falkenēr (fr. *fauconnier*), en ved Falkejagt anvendt Jæger, navnlig den, der afretter Falkene til Jagtbrug.

Falkengren, Christoffer, svensk Admiral, født 12. Oktbr. 1722, død i Stockholm 22. Marts 1789. F. blev Søofficer 1742, traadte to Aar senere i fransk Tjeneste og udmærkede sig 1746 som Chef for Fregatten »Le Volage« i en Kamp mod et engelsk Linieskib, til hvilket han dog efter 7 Timers Kamp maatte overgive sig. Til Belønning herfor skænkede Ludvig XV ham en Æressabel og forfremmede ham til Fregatkaptajn. F. drog derefter hjem: 1755 var han paa Togt mod Marokkanerne, 1757 ansattes han som Chef for Kadetskolen i Karlskrona, 1765 avancerede han til Kontreadmiral, 2 Aar senere ansattes han som Chef for Galejflaaden. 1769 blev han Viceadmiral, 1771 Friherre, det paafølgende Aar udnævntes han til Rigsraad samt 1776 til Præsident for Admiralitetskollegiet. F., der var en videnskabelig dannet Mand, var Medlem af det svenske Videnskabernes Selskab og har udgivet Skrifter om Evolutioner til Søs samt om Galejflaadens og Marinens Kommandoforhold. *C. L. W.*

Falkenskjold, Seneca Otto, dansk Officer, født 15. Apr. 1738 i Slagelse, død 30. Septbr. 1820 i Lausanne (Schweiz). Faderen var Oberst og hed oprindelig Dyssel, men var tillige med sine Brødre bleven adlet 1716. F. blev, knap 13 Aar gl., tjenstgørende ved et Regiment. Den praktiske Virksomhed, han herved blev sat ind, hindrede ham dog ikke i med Iver at udvide sine Kundskaber, og da Syvaarskrigen udbrød, fik han Tilladelse til, for sin militære Uddannelses Skyld, at gaa i fransk Tjeneste. Efter Krigens Ophør var han i kort Tid ansat ved et norsk Regiment, men fik saa atter Orlov for at foretage en længere Studierejse i Udlandet, hvorpaa han efter sin Hjemkomst ved en indflydelsesrig Slægtnings Hjælp, 30 Aar gl., blev Generaladjutant og Kammerherre Skønt Vejen nu syntes at ligge aaben og banet for ham i Danmark, forlod han dog 1769 Landet og gik i russisk Tjeneste for at deltage i Krigen mod Tyrkerne; her udmærkede han sig i høj Grad, blev Oberst og dekoreredes med St.-Georgs-Ordenen, men opgav til sin Ulykke de glimrende Udsigter til Ære og Rigdom, Rusland kunde tilbyde ham, og kom tilbage til Kjøbenhavn i Febr. 1771, hjemkaldt af Struensee. Denne, der fra tidligere Tid havde Kendskab til F. og vidste, at han i

mange Henseender delte hans Anskuelser om Statsstyrelse, mente i ham og Gähler (s. d.) at kunne finde dygtige Ledere af den indgribende Omordning af Hærvæsenet, der hørte med til hans Reformplaner, og heri havde han Ret, for saa vidt som begge disse Mænd vare stærkt paavirkede af St. Germain (s. d.). Hvad F. i saa Henseende kunde have udrettet, fik han ikke Tid til at vise; en Del af Sommeren 1771 var han nemlig i St. Petersborg efter Struensee's Ordre for at berolige den russiske Regering, hvad der mislykkedes, saa at han kun et halvt Aars Tid som deputeret i Generalitets- og Kommissariatskollegiet var Medlem af den øverste Hærstyrelse. Da han imidlertid var enig med Struensee i de politiske Grundsætninger og nød baade hans Tillid og Fortrolighed, om han end, efter eget Sigende, tit advarede ham og misbilligede ikke faa af hans Handlinger, kunde han ikke undgaa at blive dragen med i hans Fald; men mærkelig er den skrigende Uretfærdighed, hvormed man behandlede ham, og den overordentlige, hadefulde Haardhed, han maatte lide under. Forhørsdokumenterne give ingen Forklaring; man maa have anset F. for en meget farlig Person, muligvis frygtet ham som eventuel Fører for det styrtede Parti, ellers forstaar man ikke, at han uden Dom efter kongelig Ordre blev sat paa Munkholm paa Livstid. 1776 blev han frigiven og fik en lille Pension, men maatte love at tage Ophold i Udlandet paa et bestemt Sted. Han fik ikke Lov til at gaa i russisk Tjeneste, og da hans Forvisning senere blev hævet, foretrak han at blive i Udlandet, ogsaa da han 1788 havde faaet Generalmajors Grad. Sine bedste Aar kom F. saaledes til at tilbringe fjernt fra Danmark, hvad der utvivlsomt var et Tab for dette Land, der vilde kunne have draget god Nytte af den dygtige, forstandige og fordomsfri Mands Tjeneste. (Litt.: *Mémoires de M. de Falckenskjold* ved Ph. Secretan [Paris 1826]; paa Dansk »Gamle Erindring er o. s. v.« ved J. M. Hansen [Kbhvn. 1847]). *C. F.*

Falkenstein, By i Kongeriget Sachsen, Kreds Zwickau, har store Bomuldsvæverier (Gardintøjfabrikation), Maskinstrikkerier, Blege- og Appreturanstalter og (1890) 7,068 Indb. *H. L.*

Falkenstein, Johann Paul, sachsisk Statsmand (1801-82), indtraadte 1824 i Statstjenesten og blev 1835 Kredsdirektør i Leipzig. 1844 blev han Indenrigsminister indtil Marts 1848; overtog i Marts 1850 som Formand for Landskonsistoriet Kirkevæsenets Styrelse og blev 1853 tillige Undervisningsminister. Som saadan havde han vigtig Del i Udviklingen af Leipzig's Universitet. Da Krigen udbrød 1866, blev F. sat i Spidsen for Statsstyreisen under Kongens Fraværelse, og efter Freden blev han Førsteminister indtil 1871. Han gennemførte væsentlige Ændringer i Kirkens Forvaltning med valgte Menighedsraad (1868) og en Landssynode (1871). Ved sin Afgang som Minister blev han ophøjet til Friherre. 1878 skrev han »Johann, Konig von Sachsen<. *E. E.*

Falkensten, Hovedgaard i Slagelse Herred 4 Km. S. f. Slagelse, oprettet 1777 af Finansraad Koes af Jorderne af den gamle Hovedgaard Pebringe, der til 1774 laa under Antvorskov's Ryttergods. F. skal være opført af Materiale fra Antvorskov's Klosterkirke. *B. L.*

Falkenters, en Kradser paa Enden af en lang Stang, hvormed ved Forladekanoner de i Sjælen tilbageblevne Stumper af Kardusposen, undertiden selve Ladningen, udtoges. Til Haubitserne bestod F. af en Stage med en Visker paa hver Ende. *H. H.*

Falkirk [fä'lkᵊk ell. fä!(l)kᵊk], By i Mellemskotland, Grevskab Stirling, ligger ved den Kanal, der forbinder Clyde og Forth og ikke langt fra Forth-Bugten, ved hvilken den har en god Havn, Grangemouth. (1891) 15,600 Indb. Da den ligger i det rige Stenkuldistrikt, der strækker sig herfra mod Vest til Glasgow, har den meget store Kulgruber og Jærnværker, ligesom Industrien er betydelig. Men ogsaa som Handelsby med Kvæg har den Vigtighed, og fra dens store Markeder udføres aarlig for ca. 1 Mill. L. St. Kvæg. Ved F. begynder den gamle Antonius'es Mur, der strækker sig herfra til Clyde. For Skotland's Historie har den Interesse ved de to store Slag, 1298, hvor den engelske Kong Edvard I overvandt Skotterne, og 1746, hvor Prætendenten Carl Edward Stuart slog Englænderne. *C. A.*

Falkirk Burghs [fä'lkᵊk- ell. fä!(l)kᵊkbə.gz], Gruppe af skotske Byer (Airdrie, Falkirk, Hamilton, Lanark Linlitghgow), der vælge et fælles Parlamentsmedlem med (1892) 8,402 Vælgere. *C. A.*

Falklandsstrøm se Atlantiske Ocean S. 255.

Falklandsøerne [fä!kländz-], Iles Malouines [ilmalwi'n], Øgruppe i den sydlige Del af det atlantiske Ocean, beliggende paa 51—53° s. Br., ca. 500 Km. 0. f. Ildlandet. De bestaa af en østlig og en vestlig Hovedø, skilte ved det smalle Falkland's Sund, samt af ca. 200 Smaaøer, Holme og Rev. Østøen med sine omliggende Smaaøer er 7,378 D Km., Vestøen 5,154, tilsammen 12,532 □Km. Kysterne ere meget indskaarne, rige paa Bugter og fortrinlige Havne, men have en heftig Brænding. Det indre er dels et øde Bjærgland, dels bakket Lavland, hvor Tørvebund er fremherskende. Østøen eller Soledad bestaar af to Halvøer, af hvilke den nordlige er bjærgrig og fuld af Klipper (Usborn 700 M., Mount William 490 M.), medens den sydlige kun er gennemskaaren af lave Bakkerækker, godt vandet og egnet til Kultur. Paa denne 0 ligge de vigtigste beboede Pladser, Port Stanley, hvor Regeringen har sit Sæde, Port Louis og Port Soledad. Vestøen er mindre bjærgrig, paa Højderne øde og stenet, i Dalene frugtbar og egnet til Kultur. Den vigtigste Havn her er Port Egmont. Blandt Smaaøerne kunne nævnes Jason-, Salvagos-, Anikan- og Søløve-Øerne. Klimaet er tempereret oceanisk og minder i meget om Færøernes. Om Vinteren bliver Sneen kun sjælden liggende, men til Gengæld er Sommeren saa kølig, at Hveden ikke kan modnes, skønt den geografiske Bredde svarer til Mellemtyskland's. Middeltemperaturen er for Januar (Sommer) $9,8^0$, for Juli (Vinter) $2,5^0$ og for Aaret $6,1^0$. Heftige og vekslende Vinde, hvoraf Vestenvindene dog ere de fremherskende, ere almindelige. Det regner hyppig, men sjælden vedholdende, saa at Øerne med gennemsnitlig 236 Regndage om Aaret kun have en Nedbør paa 520 Mm. I Lighed med Færøerne er Trævæksten yderst sparsom, derimod findes mange Buske, især Sumpbalsam (*Bolax glebaria*). Den mest karakteristiske Plante er Tussak-Græsset

(*Dactyliscaespitosa*), der naar Mandshøjde og er ypperligt Kvægfoder; i øvrigt stemmer Plantevæksten nærmest overens med Patagonien's. Det samme er Tilfældet med Dyreverdenen, men den er langt fattigere, af vilde Pattedyr findes kun en ulveagtig Ræv; Sæler og Hvaler ere ikke mere saa talrige ved Kysterne som tidligere; Fisk findes i store Mængder, Insekter derimod kun i ringe Antal, og Krybdyr vistnok slet ikke. De indførte europæiske Planter og Husdyr trives udmærket, Kartofler, Grønsager, Roer og Hør dyrkes almindelig, Hornkvæg og Heste findes massevis i forvildet Tilstand; ligeledes ere Svin, Harer og Kaniner indførte og have formeret sig stærkt. Det vigtigste Husdyr er dog Faaret, af hvilke der fandtes (1891) 676,000 Stkr. F. er en engelsk Koloni med et Indbyggerantal af 1,789 overvejende Englændere. Kolonien styres af en Guvernør, der sammen med Guvernementssekretæren, Dommeren og Militær kaptajnen for den lille Garnison danner Regeringen. Ved sin Beliggenhed paa Tærskelen mellem det atlantiske og det store Ocean har Kolonien stor Betydning som Kuldepot og Proviantstation. Indførselen beløb sig (1891) til 67,877, Udførselen til 130,752 L. St. De vigtigste Udførselsartikler ere Huder, Knogler, Horn, Uld, Sælhundeskind og Tran. F. bleve opdagede 1592 af John Davis og efter ham først kaldte Davis-Øerne; 1690 gennemsejlede Englænderen Strong Sundet mellem Hovedøerne, som han kaldte Falkland's Sund, og dette Navn har senere vundet Hævd for hele Øgruppen. Navnet Malouines skriver sig fra franske Fiskere fra St. Malo, der i Beg. af 18. Aarh. hyppig besøgte Øerne. Efter i kort Tid i 18. Aarh. at være besatte af Englændere, Franskmænd og Spaniere, forbleve Øerne uden fast Befolkning indtil 1833, da Englænderne overførte nogle Kolonister dertil; Republikken Argentina har dog aldrig rigtig villet anerkende det engelske Herredømme. (Litt.: Dom Pernetty. *His totre d'un voyage aux îles Malouines* [Paris 1770]; Dumont D'Urville, *Flore des Malouines* [Paris 1823]; Darwin, *On the geology of the Falkland Isles* [Lond. 1846]). *C. A.*

Falkner [få'lkno], Roland Post, amerikansk Statistiker og Nationaløkonom, er født 14. Apr. 1866 i Bridgeport (Connecticut), studerede flere Aar i Tyskland, hvor han 1888 tog Doktorgraden, og blev 1891 Professor i Statistik ved *Wharton School of Finance and Economy*. F. skrev »Prison Statistics of the United States« [1889], »Retail Prices and Wages« [1892], »The Theory and Practice of Price Statistics« [1892] og oversatte Meitzen's »Geschichte, Theorie und Technik der Statistik« [1891—92]. Han var Medredaktør af »The Annals of the american Academy of Political and Social Science« fra dets Grundlæggelse Juli 1890; fra Jan. 1896 er han dets Chefredaktør. *K. V.H.*

Falknis, Bjærggruppe i Ræthikon i det schweiziske Kanton Graubunden paa Grænsen af Lichtenstein, 2,566 M. Sammen med det lige over for liggende Calanda danner F. den Port, hvorigennem Rhinen træder fra Graubunden ud i Sletten. *C. A.*

Falkon, ældre Betegnelse for en Skibskanon af ringe Kaliber. *C. L. W.*

Falkoner se Falkener.

Falkonét kaldtes i ældre Tider — fra 16. Aarh. — nogle mindre Kanoner af en bestemt Type. De havde et temmelig lille Kaliber og vare i Reglen af Bronze. I Tyskland fastsatte Karl V F.'s Kaliber til 3 Pd. (7,7 Cm), dens Længde til 36 Kaliber og Kuglevægten til 1,3 Kg.; i Frankrig var dens Kaliber under Henrik II's Regering fastsat til 12 Lod (3,4 Cm.), dens Længde til 52 Kaliber, Vægt til 180 Kg. og Kuglevægt til 0,19 Kg. Paa Skibene anbragtes de i Reglen paa Rælingen i en Gaffel, undertiden ogsaa affuterede i en lille Rapert. *H. H.*

Falköping [fa'ltšöpiŋ], By i Sydsverige (Götarike), Vestergotland, Mariestad's eller Skaraborg's Len, beliggende ca. 115 Km. N. 0. f. Goteborg paa den frugtbare, men ensformige og skovløse Slette Falbygden (eller Falan) mellem Højderne Mosseberg og Alleberg, der væsentlig bestaa af Trap, har (1890) 2,850 Indb., hvis vigtigste Erhverv ere Landbrug og Kornhandel. F., der er en af Vestergotland's ældste Byer (dens Anlæggelse skal endogsaa gaa tilbage til den hedenske Tid), er Knudepunkt paa den vestlige og sydlige Stambane. Omegnen er ikke videre skøn, men interessant ved sine mange Oldsagsfund. Paa Sydskraaningen af det N. f. F. liggende Mössеberg (325 M. o. PL, 125 M. over Sletten) ligger en Vandkuranstalt, vistnok den største i Skandinavien; den har aarlig ca. 1,000 Badegæster. F. er historisk bekendt ved det Slag, der 24. Febr. 1389 stod i Nærheden, 10 Km. 0. f. Byen paa Falbygden-Sletten ved Asie-Mosen, og som skaffede Dronning Margrete's Hær, der anførtes af Henrik Parow, Sejr over Albrecht af Mecklenburg; Kong Albrecht og hans Søn Erik toges til Fange. (1896 er der af Vestergötland's »Fornminnesförening« rejst en Granitblok til Minde om Slaget; paa Blokken staar bl. a.: »Svenske, Normænd og Danske, hædre og ihukomme Eders Forfædres Minder«). *H. W.*

Falle, Laaserigel, der falder i af sig selv og kan aabnes fra begge Sider uden Hjælp af Nøgle. Fallelaas eller Klinkelaas, den almindelige paa Landet brugte Laas, som fra den ene Side aabnes ved at løfte F. og fra den anden Side aabnes ved at trykke paa Klinken. Foruden denne, den hævende Fallelaas, haves den skydende Fallelaas, saaledes i almindelige Døre i Beboelseslejligheder, som aabnes ved, at man drejer paa Dørgrebet. En Fjeder fører her Riglen frem. Undertiden føres Riglen tilbage ved en Knap paa dens Hoved som ved en Smæklaas. Fallelaasen lukker, naar man trykker paa Døren. *F. W.*

Fallére se Konkurs.

Fallersleben, Hoffmann von, se Hoffmann.

Fallesen, Ludvig Sophus, dansk Forstdocent, født 25. Juni 1807 i Kjøbenhavn, død smst. 13. Decbr. 1840. Efter at have taget juridisk Eksamen og Magistergraden samt foretaget en Studierejse i Udlandet blev F. 1833 udnævnt til at lede Skovbrugsundervisningen, som da var bleven flyttet fra Kiel til Kjøbenhavn og helt skulde omordnes. Han kastede sig med stor Iver over denne Opgave, fremsatte Forslag til Ordning af saavel den teoretiske som den praktiske Uddannelse og beskæftigede sig selv med matematiske, juridiske og økonomiske Studier. Af hans litterære Arbejder skulle nævnes Oversættelsen af et Værk af Ricardo »Om Nationaløkonomiens og Beskatningens Grund-

sætninger« [1839]; »Chronologisk Samling af de kongelige Forordninger og aabne Breve, Forst- og Jagtvæsenet i det egentlige Danmark angaaende« [1836] og »Begyndelsesgrunde i den rene Matematik« [1834]. (Litt.: A. Oppermann, i » Tidsskr. f. Skovbrug«, X). *C. V. P.*

Fallesen, Morten Edvard, dansk Officer, Politiker og Teaterchef, født i Kjøbenhavn 29. Jan. 1817, død 6. Juli 1894 i Ville d'Avrey ved Paris. Efter 1834 at være bleven Student indtraadte F. paa Højskolen, udnævntes 1846 til Premierløjtnant i Artilleriet og tog med stor Bravur Del i begge de slesvigske Felttog. Han traadte ud af aktiv Tjeneste 1865 og blev Aaret efter Oberst og Chef for Bornholm's Væbning. 1858—69 var F. Medlem af Folketinget og 1874—82 af Landstinget, hvor han som uafhængig Højremand udmærkede sig som klar, vittig Taler. 1876 blev han udnævnt til Chef for det kgl. Teater og Kapel, i hvilken Stilling han virkede til sin Død og navnlig i de første Aar arbejdede med Kraft og Energi. *Edg. C.*

Falliél'es [faljæ!r], Clément Armand, fransk Statsmand, er født 6. Novbr. 1841, blev Sagfører i Nérac i Dep. Lot-Garonne og var Maire fra Septemberrevolutionen 1870 til Thiers'es Fjernelse fra Magten Maj 1873, da han blev afsat som Republikaner. Han valgtes 1876 til Deputeretkamret og genvalgtes indtil 1889, da han blev valgt til Senator. Han vandt tidlig en agtet Stilling i det offentlige Liv, blev Ordfører for Presseloven og Maj 1880 Understatssekretær i Indenrigsministeriet under Constans indtil Novbr. 1881. Aug. 1882 blev han selv Indenrigsminister, indbragte Jan. 1883 Lovforslaget om Prinsernes Landsforvisning og tog Afsked, da Senatet nægtede sin Tilslutning; en kort Tid indtog han Forsædet i Ministeriet. Novbr. 1883—Marts 1885 var han Undervisningsminister i J. Ferry's Ministerium og var derefter Floquet's Medbejler til Formandsposten (faldt igennem mod et Overtal af 4 Stemmer). Maj 1887 blev F. paa ny Indenrigsminister, overtog Decbr. s. A. Justitsministeriet indtil Apr. 1888 og i Febr. 1889 Undervisningsministeriet samt endelig i Marts 1890—Febr. 1892 Justitsministeriet. *E. E.*

Fallit, Fallitbo se Konkurs, Konkursbo.

Fallmerayer, Jakob Philipp, tysk Historiker og rejsende, født 10. Decbr. 1790 ved Brixen i Tyrol, død 26. Apr. 1861 i München. Fra Domskolen i Brixen kom F. til Salzburg, studerede her Teologi, semitiske Sprog og Historie, derpaa i Landshut Jura, til sidst klassisk Filologi og Sprog. I Sommeren 1813 blev han Løjtnant ved det bayerske Fodfolk, var med i Slaget ved Hanau og i flere Fægtninger i Frankrig. I Garnison i Lindau fra 1815 optog F. sine gamle Studier, søgte Afsked 1818, blev Gymnasiallærer i Augsburg og Landshut og 1826 Professor ved det ny Lyceum smst. F. udgav 1827 i Miinchen »Geschichte des Kaisertums Trapezunt« ; berejste 1831—34 Ægypten, Nubien og Grækenland i Selskab med den russiske General Grev Ostermann-Tolstoi og blev længere Tid i Konstantinopel. F. udgav i disse Aar et Par Skrifter, hvori han fremsatte den Mening, at Nygrækerne ikke stammede fra de gamle Grækere, men fra forskellige slaviske Folk, som i Middelalderen vare vandrede ind i Grækenland, en Paastand, som vakte megen Opmærksomhed, men ogsaa Modsigelse (»Geschichte der Halbinsel Morea im Mittelalter« [2 Bd., Stuttgart 1830—36] og »Ueber die Entstehung der Neugriechen« [Stuttgart 1835]). Efter et Ophold i Miinchen 1835, hvor han blev Medlem af Videnskabernes Akademi, rejste F. til Frankrig og Italien, opholdt sig 4 Aar i Geneve hos Grev Ostermann-Tolstoi og gik 1840 for anden Gang til Østerlandene, især Lilleasien, Makedonien, Thessalien o. s. v., udgav 1842—47 »Originalfragmente zur Geschichte des Kaisertums Trapezunt« og 1845 »Fragmente aus dem Orient« [ny Udg. 1877]. Paa en tredje Rejse til Syrien og Lilleasien modtog han Kaldelse som Professor i Historie i Miinchen efter Gorres 1848 og valgtes til Frankfurt-Parlamentet; men da han gik med de yderliggaaende til Stuttgart, blev han afsat, levede som Flygtning i Schweiz i Appenzell og St. Gallen, amnesteredes siden, levede fra 1850 i Miinchen. F. udgav her 1857 — 60 »Das albanesische Element in Griechenland« [3 Bd], foruden mange mindre Skrifter, f. Eks. »Om Golgatha« [1852], »Det døde Hav« [1853] o. s. v. En Biografi af F. med hans samlede Værker udgaves 1861 i Leipzig af Thomas. *V. S.*

Falléppio, Gabriele, italiensk Anatom og Læge, født 1523 i Modena, død 9. Oktbr. 1562, var en af 16. Aarh.'s betydeligste Læger. I sin Studietid var han udsat for den største Nød, men blev hurtig bekendt, saa at han 1548 blev Professor i Anatomi i Ferrara og kort efter i Pisa, hvorfra han 1551 forflyttedes til Padova som Professor i Anatomi og Botanik. Hans anatomiske Arbejder ere ganske fortrinlige, navnlig hans Beskrivelser af Knoglerne og Øret. I Anatomien er hans Navn stadig knyttet til det falloppiske Baand (se Lyske) og det falloppiske Rør (o: Ægglederen). Desuden ere hans kirurgiske Arbejder og hans Afhandling om Syfilis af Betydning. Han selv udgav kun *Observationes anatomicae* [Venezia 1561], men hans Elever udgave flere andre Ting af ham, navnlig i *Opera omnia* (Venezia 1584 og oftere]. *G. N.*

FallOS (græ.), det mandlige Lem, og særlig Afbildning eller Gengivelse deraf, Symbol paa Naturens Avlekraft og Frugtbarhed og derfor i mange Naturreligioner Genstand for Dyrkelse. F. bragtes hos de forskellige Folk i Forbindelse med forskellige Guddomme, af Fønikerne med Adonis, af Ægypterne med Osiris, med Khem eller Min og med Amon, af Frygerne med Atys, af Grækerne med Dionysos, Pan, Priapos og til Dels ogsaa med Hermes. Til Ære for F. eller for de Guddomme, F. symboliserede, holdt man i Grækenland og Italien en Art Festtog (*Fallagogia*) med en stor F. af rødt Læder, fastgjort til et Stykke Træ (gerne Figentræ), hvis Bærere, iblandt hvilke der ogsaa kunde være Kvinder, kaldtes Fallofører, og hvis Deltagere afsang en *Fallikon* (Fallos-Sang) og desuden tillode sig al Slags grov Spøg. Denne Dyrkelse af F. holdt sig i disse Lande lige til Hedenskabets Undergang. (Litt.: Jahn, »Archäologische Beiträge«, S. 148 ff. [Berlin 1847]). *V. S.*

Falloux [falu'], Alfred, Greve, fransk Politiker, født 7. Maj 1811 i Angers, død 6. Jan. 1886, hørte til en Købmandsslægt, som under Restaurationen blev adlet for sin royalistiske Iver. Han gjorde sig først bekendt ved tvende Skrifter, der viste hans reaktionære og klerikale Retning, nemlig »Ludvig XVI's Historie« [1840, 6. Udg. 1881] og »Pave Pius V« [1844, 4. Udg. 1869]. I den

sidstnævnte saa han et Udtryk for »Kirkens store Politik«, og han forsvarede aabent Inkvisitionen og Kætternes Undertrykkelse. 1846 valgtes F. til Deputeretkamret som Legitimist og hævdede ivrig Undervisningsfriheden ɔ: Retten til at holde Skole uden Statstilsyn. 1848 valgtes han til Nationalforsamlingen, viste stort Mod i at organisere Modstand imod det revolutionære Optrin 15. Maj og var Ordfører for det Udvalg, der forlangte Nationalværkstedernes øjeblikkelige Lukning og derved gav Stødet til Arbejderopstanden i Juni. Han billigede vel Cavaignac's Forholdsregler til Ordenens Genoprettelse, men understøttede dog Prins Louis Napoleon's Valg til Præsident. 20. Decbr. 1848 blev han Undervisningsminister indtil 30. Oktbr. 1849; var meget ivrig for Toget til Rom og udarbejdede det Udkast til en Skolelov, som vedtoges Marts 1850 og gav det katolske Præsteskab stor Indflydelse paa Skoleväesenet. I Nationalforsamlingen virkede han i samme Aand; men efter Statskuppet 1851 — under hvilket han en kort Tid var fængslet — trak han sig tilbage til sine Godser og drev Landbruget med Iver og Dygtighed. I flere Flyveskrifter kæmpede han imod Italien's Enhed og for Pavens verdslige Magt; tog 1867 Del i den katolske Kongres i Mecheln og var her Talsmand for den pavelige *Syllabus*. 1869 søgte han forgæves Valg som Oppositionsmand imod Kejserdømmet; derimod vilde han ikke vælges til Nationalforsamlingen 1871, men spillede alligevel en vigtig Rolle i de monarkistiske Intriger. Ligesom 1851 søgte han at forsone Legitimister og Orleanister og raadede endog 1852 Greven af Chambord til at optage den trefarvede Fane for at muliggøre Kongedømmets Genoprettelse. Ligeledes tog han senere Ordet imod den yderlige klerikale Retning, som ved sin Iver snarere skadede end gavnede Kirkens Sag. F. udgav 1860 »Madame Swetchine, sa vie et ses æuvres« [2 Bd., 15. Udg. 1884] og 1862 en Samling af hendes Breve [3 Bd. 4. Udg. 1873]. Efter hans Død udkom »Mémoires d'un royaliste« [2 Bd. 1888]. Hans Broder Frédérick F. (1815—84) blev 1877 Kardinal. *E. E.*

Fall River [få! lrivə], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts ved Mundingen af Taunton i Mount Hope Bai (en Arm af Narragansett Bai), er et Jærnbaneknudepunkt og en stærkt fremblomstrende Handels- og Fabrikstad. 1890 havde den 74,400 Indb., 1893 87,000; Bomuldsfabrikkerne ere de betydeligste i de forenede Stater og beskæftigede 1890 ca. 20,000 Arbejdere. Havnen er udmærket, og i Nærheden findes Granitbrud. *S. B. T.*

Falls [få !lz], Grund i Hoofden, ud for Themsen's Munding. Den danner en 60 Km. lang og meget smal, højest 2 Km. bred Ryg, der strækker sig fra 4 Km. S. f. den sydligste Del af »Galloper« og til 12 Km. 0. f. »Goodwin Sand«. Den falder stejlt af til begge Sider, saa at der i kort Afstand findes Dybder paa 45 M. Vand. Ryggen deles i North F. og South F., mellem hvilke der er Dybder paa 20 M. Den første er kun 10 Km. lang og har en gennemsnitlig Dybde af 15 M.; dens mindste Dybde, 7,3 M., findes ca. 5 Km. S. f. Galloper Fyrskib paa »Four Mile Knoils«. Ryggen af South F. er 30 Km. lang, og den gennemsnitlige Dybde er 13—15 M. Vand. *G. F. H.*

Fallstedt, Ingel, svensk Billedhugger, er født 1848. F., som uddannedes i sit Hjemland og senere i Paris, hvor han opholdt sig 1878, har hovedsagelig kun dyrket et snævert Omraade i Kunsten, Portrættet, men i dette er han, men sin blendende elegante Teknik, sin Evne til at gengive et Objekts ydre Apparition med karakteristisk Virkelighedstroskab, ogsaa hjemme som faa; det er Øjeblikkets Liv, han med Træfsikkerhed griber og fæstner til sine talrige interessante Buster, der i raske betegnende Træk gengive Personer særlig af den fornemste Verden. Han har saaledes fremstillet den svenske Kongefamilies forskellige Medlemmer, ligeledes Kong Christian IX og Dronning Louise, den danske Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louise (i Stockholm's Nationalmuseum) m. m. En Del af F.'s Arbejder have været udstillede i Kjøbenhavn paa de nordiske Kunstudstillinger. ***A. Hk.***

Falmouth [fä'lməþ], 1) Bypaa Halvøen Cornwall i det sydvestlige England, Shire Cornwall, ved Floden Fal's Munding i Kanalen. (1891) 4,300 Indb. Den har en udmærket Havn, der beskyttes af Pendennis Castle, opført af Henrik VIII, og er et meget besøgt Badested paa Grund af sine smukke Omgivelser. Den tidligere betydelige Skibsfart paa den pyrenæiske Halvø og Vestindien er nu væsentligst overgaaet til Southampton, og som Handelsby har F. nu kun ringe Betydning. Der udføres Kobber, Tin, Uld og Fisk (Pilchards); af Betydning er Byen ogsaa som Provianteringssted for fremmede Skibe. Den har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Irland og Øerne i Kanalen. *C. A.*

2) By paa Nordsiden af den engelske 0 Jamaica, Vestindien, med ca. 4,000 Indb. Dens Havn, der er forsvaret af et Fort, er vanskelig tilgængelig paa Grund af Klipper. For øvrigt har den Betydning ved sin Kaserne og sit Marinehospital. *C. A.*

Falret [falræ'], Jean Pierre, fransk Sindssygelæge, født 26. Apr. 1794 i Dep. Lot, død smst. 22. Oktbr. 1870. F. studerede fra 1811 i Paris navnlig under Pinel og Esquirol og anlagde sammen med Voisin en privat Sindssygeanstalt i Vanvres ved Paris, der snart blev meget bekendt i hele Europa paa Grund af sin udmærkede Indretning. Hans meget dualistiske Opfattelse af Mennesket bevirkede, at han lagde stor Vægt paa den psykiske Behandling af de sindssyge ved Siden af den somatiske. Af hans Arbejder ere mest bekendte: »Du suicide et de l'hypochondrie« [1822], medens han samlede de vigtigste af sine andre Arbejder i »Maladies mentales et des asiles d'aliénés. Lecons cliniques et considérations générales avec un plan de l'asile d'Illenau« [1864]. *G. N.*

Fals. Hos Bogbinderen d. s. s. Fold, hos Snedkeren et retvinklet Indsnit langs Kanten af et Træstykke, som tjener til Anslag for et andet Stykke Træ, der skal nedlægges deri, saaledes F. i Dørkarmen, i Vindueskarmen, i Spejl- eller Skilderirammen. F. udføres bedst ved en Falsehøvl, en Simshøvl (se Høvle) med 2 Anslag, det ene for at opnaa den rette Dybde, det andet for at opnaa den rette Bredde for F. En retvinklet Rende paa et Træstykke, der kan opfattes som 2 mod hinanden stillede F., og som anvendes f. Eks. til at samle Skuffebunde til Siderne med, kaldes Not.

F. kaldes ogsaa Lukket paa sædvanlige Æsker

og Daaser, hvor Laaget griber uden om den nederste Del. Hos Blikkenslageren betegner F. en Opbøjning langs Randen af en Plade, hvormed den samles til sin Nabo. Man har liggende og staaende, enkelte og dobbelte F. Ved Metaltage har Samling ved F. den Fordel over for Samling ved Lodning, at Taget under Temperaturforandringer kan bevæge sig lidt i Samlingerne og derfor er mindre tilbøjeligt til at kaste sig og blive utæt. *F. TV.*

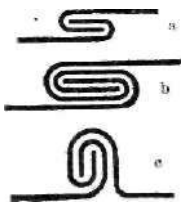

a enkelt liggende Fals.
b dobbelt liggende Fals.
c dobbelt staaende Fals.

Falsa Causa (lat.), fejlagtig Forudsætning, hvorunder en Retshandel er indgaaet. I saa Henseende gælder, at ikke enhver urigtig Forudsætning (*error in motivis*, som det ogsaa kaldes), der har tilskyndet en Part til at indgaa Retshandelen, gør denne ugyldig og uforpligtende for ham; tværtimod er en slig urigtig Forudsætning som Regel ganske ligegyldig (*falsa causa non nocet*). For at den skal drage Retshandelens Ugyldighed efter sig, maa det i hvert Fald kræves, at Vildfarelsen refererer sig til en saadan Forudsætning, der var væsentlig afgørende for Partens Vilje til at indgaa Retshandelen, og at denne Forudsætningens Betydning i saa Henseende maatte staa klart for Medkontrahenten. Se Forudsætninger. *K. B.*

Falsa **demonstratio** non nocet (lat.), »en urigtig Betegnelse skader ikke«, hvorved imidlertid underforstaas: naar det blot fremgaar ganske tydelig, hvad der menes med den urigtige Betegnelse; jfr. f. Eks., at flere Personer i et Testamente alle benævnes Arvinger, medens det dog tydelig nok fremgaar af Testamentets reelle Bestemmelser, at kun een skal være Arving, og de andre blot Legatarer. *K. B.*

Falsben, fladt Benstykke, hvormed Bogbinderen lægger en Fals (s. d.).

False Bai [få'lsbe.i], Falske-Bugten, en stor halvmaaneformet Bugt aaben mod Syd paa Sydkysten af Kaplandet. Den adskilles fra det aabne Atlanterhav ved en 50 Km. lang Halvø, hvis yderste Spids er det gode Haab's Forbjærg. Paa den østlige Side begrænses det 31 Km. brede Indløb af Kap Hangklip. Afstanden fra Indløbet til Bunden af Bugten er 36 Km. Skibe, der skulle losse i Kapstaden, og som ellers opankre i Tafel Bai paa den udvendige Side af den vestlige Halvø, maa under stærke vestlige Vinde søge F. Bugten har flere Smaaøer; de vigtigste Byer ere Simonstown paa Vestsiden og Somerset paa Nordsiden. Kalk Bai paa den vestlige Halvø benyttes meget af Hvalfangere som Anløbssted. *C. A.*

Falsemaskine, Maskine til at lægge Fals (s. d.), hvorved Blikkenslageren undgaar det besværligere Arbejde at danne denne paa fri Haand mod Amboltens Kant, ved Falsetang, Falsejærn e. 1. — (Se endvidere Bogbinderi, S. 239). *F. W.*

Falsen, Carl Valentin, norsk Embedsmand og Politiker, nedenn. E. de F.'s Søn, født i Oslo 27. Maj 1787, død i Christianssand 14. Apr. 1852. F. blev juridisk Kandidat 1806, beklædte derefter forskellige juridiske Stillinger og blev 1813 By- og Raadstueskriver i Trondhjem. I Beg. af 1814, da Statholderen Prins Christian Frederik kom nordenfjælds, søgte F. i Forening med Branddirektør Mons Lie at faa i Stand en Adresse, hvori Trønderne frembare Folkeønsket om en konstitutionel Regeringsform. Ihvorvel Adressen ikke blev overrakt, kom den dog til at spille en vis Rolle som Indledning til Begivenhederne senere paa Aaret. F., der 1822 tillige blev Byfoged i Trondhjem, repræsenterede denne By paa Stortinget 1818, 1821 og 1822, paa det sidstnævnte Ting var han Præsident. 1826 blev han Sorenskriver i Eker, 1839 Amtmand i Bratsberg og 1846 Stiftamtmand i Christianssand's Stift og Amtmand over Lister og Mandal's Amt. Ogsaa fra de Valgkredse, han i disse Embedsstillinger tilhørte, sendtes han paa Stortinget i Aarene 1830—48 og var jævnlig Præsident i Stortinget eller Odelstinget. Han var tillige 1841—44 Medlem af den første Unionskomité. Som Amtmand indlagde han sig Fortjeneste at Sænkningen af Børsesjøen ved Porsgrund. Et Par politiske Brochurer af ham (»Bemærkninger ved Constitutions-Forslag« [Drammen 1832] og »Sendebrev ang. Regl. for Storthingets indvortes Politi« [Chra. 1839]) have endnu historisk Interesse; ligesaa hans Fremstilling af Stemninger og Tilstande i Trondhjem i Febr. 1814, trykt i A. Faye's »Norge i 1814«. (Litt.: Halvorsen, »Forf.-Lex.«, II; O. A. Øverland, »Illustr. Norges Historie«, V, S. 2434 o. fl. St.). *O. A. 0.*

Falsen, Christian Magnus, norsk Politiker, retslærd og Historiker, nedenn. E. de F.'s Søn, født i Oslo 14. Septbr. 1782, død i Christiania 13. Jan. 1830. F. blev jur. Kand. 1802, praktiserede derpaa som Prokurator ved Akershus Stiftsoverret og blev 1807 Advokat ved den dansk-norske Højesteret, men vendte efter Kjøbenhavn's Bombardement tilbage til Norge. Da Krigen med Sverige udbrød 1808, gjorde han en kort Tid Tjeneste som frivillig Officer. Kort efter blev han paa Faderens Ansøgning udnævnt til Sorenskriver i Folio. De forandrede politiske Forhold, som Aaret 1814 medførte, kaldte F. til et betydningsfuldt offentligt Arbejde i Fædrelandets Tjeneste. Da Prins Christian Frederik foretog sin bekendte Vinterrejse til Trondhjem for at vinde Tid, gjorde F. i Forening med J. G. Adler (s. d.) et Udkast i Stand til den Konstitution, hvorom der i Trondhjem efter Initiativ bl. a. af F.'s Broder, C. V. F., skulde overrækkes Prinsen en Adresse. Det var først, efter at F. fra Akershus Amt var bleven valgt til Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, at han traadte i Forbindelse med Prinsregenten, der hidtil ikke havde kunnet fordrage ham, men nu modtog ham meget naadig og fik Anledning til at gøre sig bekendt med det Adler-Falsen'ske Grundlovsudkast, der tiltalte ham meget. Ved Rigsforsamlingen blev F. den anerkendte Fører for det saakaldte Selvstændighedsparti og kom som Formand i Konstitutionskomiteen og som Præsident i Rigsforsamlingen 9.—16. Maj 1814 til at faa en overordentlig stor Indflydelse paa Grundlovsarbejdet, for hvilket han gerne lagde sit eget Udkast til Grund. Hans Optræden under Rigsforsamlingen gjorde ham til Genstand for Modpartiets Uvilje. Efter Rigsforsamlingens Opløsning udsendte han fra sin Gaard Vallebek i Aas et

Flyveskrift, dateret 4. Juni 1814 (»Hvad har Norge at haabe, hvad har det at frygte af en Forbindelse med Sverige?«), hvori han anbefalede Norge's og Sverige's Forening gennemført derved, at Norge's konstitutionelle Konge valgtes til svensk Tronfølger. Ved de Forhandlinger, som gik forud for Moss-Konventionen, var F. tilkaldt Medlem af Statsraadet; i sin Harme over Sagernes Gang besluttede han sig imidlertid til at forlade Begivenhedernes Skueplads og blev (Aug. 1814) da Amtmand i Nordre Bergenhus. I de følgende Aar kan man i F.'s litterære Produktion følge Udviklingsgangen i hans politiske Opfattelse. Medens han i sit 1815 udgivne Skrift om »Norges Odelsret med Hensyn paa Rigets Konstitution« hævder, at Magten burde være hos Odelsmændene og Gaardejerne, kommer han efterhaanden til det Resultat, at den Myndighed, Grundloven havde lagt i Bondens Haand, i flere og væsentlige Henseender burde indskrænkes. Paa Stortinget 1815—16 repræsenterede F. sit Amt; han var ogsaa valgt herfra til Tinget 1818, men afvistes som bosat uden for sit Distrikt. Derimod blev han 1820 valgt til Stortingsrepræsentant i fra Bergen's By, og paa det mærkelige Storting 1821 blev en større Rolle ham forbeholdt. Her arbejdede han paa gennem en Reglementsforandring at skaffe Statsraaderne Adgang til Tingets Forhandlinger, fremsatte nyt Forslag om Adelens Ophævelse, men var dog senere villig til at gaa med paa en Udsættelse af Sagen, gennemdrev som Formand i den nedsatte specielle Komité, hvis Betænkning han forfattede, Anerkendelsen af det med Danmark i Stand bragte Opgør og fremsatte en Række Forslag til Forandringer i Grundloven. Hans Holdning havde under denne hans Færd været vaklende, og han blev efterhaanden i højeste Grad upopulær, navnlig paa Grund af hans Optræden i Statsgældssagen. Hans Upopularitet naaede sit Højdepunkt, da han i Maj 1822 ombyttede sit Amtmandsembede med det ny Generalprokurørembede, der var det norske Folk og Stortinget en Torn i Øjet. 1825 blev det ogsaa efter Stortingets Andragende ophævet, efter at F. var bleven befordret til Stiftamtmand i Bergens Stift og Amtmand i Søndre Bergenhus Amt. Under Stortinget 1824, hvoraf han ikke var Medlem, optraadte han med flere Brochurer til Forsvar for sine egne og Kongens Grundlovsforslag, men forlod i øvrigt fuldstændig den politiske Skueplads. Sammen med Rein og H. Foss havde han i Bergen udgivet Ugebladet »Den norske Tilskuer« [1817—21], hvori han skrev ikke lidt om politiske Emner. Ogsaa forskellige andre, historiske og geografiske, Arbejder bleve i denne Tid forfattede af ham. Mest bekendt er hans »Norges Historie« [Chra. 1823—24], der i 4 Bd. behandler Tidsrummet til 1319, og som i Samtiden nød ikke liden Anseelse — — P. A. Munch karakteriserede den som »skreven med meget Talent og Smag« — men nu er saa godt som glemt. Fra Bergen's Stiftamtmandsembede blev F., uden at være indstillet af Regeringen, 1827 forflyttet til Stillingen som Justitiarius i Højesteret, hvor han dog paa Grund af Sygdom kun virkede i faa Uger. (Litt.: L. Kr. Daa, »Kr. M. F.« [Chra. 1860]; E. Vullum, »Kr. M. F., Grundlovens Fader« [Chra. 1881]; Halvorsen, »Norsk Forf.-Lex.«, II, og der anførte Kilder; »Dansk biogr. Leks.«, V). *O.A. 0.*

Falsen, Enevold de, dansk-norsk Digter og Embedsmand, ovenn.'s Søn, født i Kjøbenhavn 17. Oktbr. 1755, død 16. Novbr. 1808. F. blev 10 Aar gl. Student, ansattes i sit 16. Aar som Kopist i det danske Kancelli og blev 22 Aar gl. Assessor ved Overhofretten i Norge. Under Opholdet i Kjøbenhavn havde F. indledet sin dramatiske Forfattervirksomhed med den »borgerlige Tragedie«, »Salvini og Adelson«, og denne fortsatte han med betydeligt Held, efter at han havde taget Ophold i Christiania, i hvis rigt udfoldede Selskabsliv han tog Del. Navnlig virkede han med Iver for Oprettelsen og Udviklingen af det ældre dramatiske Selskab (1780), paa hvis Scene han hyppig optraadte, og for hvilken han skrev forskellige Stykker. 1788 blev han udnævnt til Faderens Eftermand som Justitiarius i Overhofretten, men maatte straks efter som indviklet i en pinlig og opsigtvækkende Skandalehistorie bytte Embede med Lagmanden over Nordland og Finmarken. Paa den ensomt beliggende Lagmandsgaard Stegen, hvor han var afskaaren fra enhver Forbindelse med den Verden, hvori han hidtil havde levet, hensattes han i en dyb Melankoli, der fulgte ham gennem hans senere Liv og gjorde ham til en gammel Mand før Tiden.

1791 forlod han uden videre sin Stilling i Nordland og begav sig til Kjøbenhavn, hvor det lykkedes ham samme Aar at blive Assessor i Højesteret, en Stilling, som han beklædte i 11 Aar. I denne Revolutionens Tid tog han megen Del i det stærkt pulserende Liv, som udfoldede sig i den danske Hovedstad, og han stod i Forbindelse med P. A. Heiberg, Rahbek og forskellige andre af de Mænd, som paatrykte det dansk-norske Aandsliv i Skillet mellem 18. og 19. Aarh. sit Præg. Ogsaa F. har en fremtrædende Plads inden for denne Kreds af Digtere og Publicister. Da Nordmændene 1793 rejste Krav paa et eget og selvstændigt Universitet, skrev F. et veltalende Indlæg i denne Sag (»Et Par Ord om det norske Akademi«). Forskellige Skuespil, der til Dels ere forfattede i en tidligere Periode af hans Liv, fik han nu ogsaa opført paa det kgl. Teater; intet af disse udmærker sig dog ved synderlig Originalitet. Derimod lykkedes det ham ved det 1797 udkomne Syngespil »Dragedukken« at vinde en sikker Plads i Litteraturen og paa Teatret, og et betydeligt Antal af Lejlighedsdigte, som hidrører fra denne Tid, vidner om, hvor højt hans Digtning skattedes. Af Helbredshensyn saa han sig dog nødsaget til at søge en roligere Virkekreds, og 12. Novbr. 1802 udnævntes han til Justitiarius i Akerhus Stiftsoverret. Hans Helbred bedredes nu for en Tid, og i den gamle Kreds af Venner og bekendte blev han igen det oplivende Element. 1799 var der i Christiania stiftet et nyt dramatisk Selskab, der havde faaet sin egen Teaterbygning, og her fandt da F. rig Anledning til at virke for Kunsten dels gennem sine Teaterstykker, dels gennem personlig Optræden paa Scenen. Men efterhaanden sneg Mismodet og Melankolien sig paa ny ind paa ham. For en Tid skulde det vel atter lykkes ham at ryste denne af, da han under 24. Aug. 1807 kaldtes til at tage Sæde i den interimistiske norske Regeringskommission. Skønt hans Helbred var nedbrudt, var hans Aand endnu i fuld Vigør, og den staalsattes yderligere ved det stærke Ansvar, Stillingen med-

førte. Baade ved sit omfattende Kendskab til Landets forskellige Dele og Interesser, ved sin overlegne Verdenserfaring og ved sin eminente stilistiske Dygtighed blev han Regeringskommissionens mest fremtrædende Medlem, og i en ganske særegen Grad modtoge de herfra udgaaende Ekspeditioner Præget af hans Dygtighed. Da Krigen med Sverige udbrød 1808, bidrog det af ham redigerede Blad »Budstikken« meget til at styrke Folkeaanden. Men herunder fortæredes de sidste Rester af F.'s Livskraft, og da Vinteren 1808 kom med de mørke Udsigter for Landets Fremtid, indfandt ogsaa hans Melankoli sig paa ny, og under et Anfald heraf berøvede han sig selv Livet ved Drukning. En Udgave af F.'s Skrifter [i to Bd.], besørget af L. Stoud Platou, udkom i Christiania 1821. (Litt.: Daae, Biografi af E. de F. i »Morgenbladet«'s Ekstra-Søndagsnummer f. 1895; »Dansk biografisk Leksikon« V, og der citerede Kilder). *O. A. O.*

Falsen, Jørgen Conrad de, dansk Søofficer, født 20. Aug. 1785 i Oslo (Norge), død 23. Aug. 1849. Som ung Officer gjorde han Tjeneste paa den franske Schelde-Flaade, hvor han paadrog sig Straf og nær havde mistet Livet ved sin alt for ivrige Paatale af den slette Behandling, de danske Skibsbesætninger lede. Da han 1810 var vendt tilbage til Danmark, gjorde han sig hurtig bemærket i Kanonbaadskampene mod Englænderne. 27. Apr. 1810 bestod han ærefuldt en Kamp mod en fjendtlig Fregat, 12. Septbr. s. A. erobrede han med 6 Kanonfartøjer Briggen »St. Alban«. Aaret efter havde han Kommandoen over en større Deling Kanonbaade, med hvilke han i Marts understøttede Angrebet paa Anholt. Juli s. A. faldt han i Fangenskab under Forsøget paa at tage en engelsk Konvoi. Det paafølgende Aar (1812) var Lykken ham dog paa ny gunstig, idet han foruden en Del Konvoiskibe erobrede Orlogsbriggen »Attaque«. Efter Krigens Slutning rejste han til Schweiz og Frankrig, erhvervede sig der nogen Formue og købte for denne Herregaardene Taarnholm og Søbysøgaard, hvor han gjorde sig bemærket og afholdt ved sit liberale og humane Forhold mod Bønderne, der opresjte ham en Mindestøtte. 1838 erholdt han Afsked som Kommandør, 1848 blev han karakteriseret Kontreadmiral. *C. L. W.*

Falsét (ital. *falsetto*, fr. *fausset*, af lat. *falsus*, falsk). Man skelner inden for den menneskelige Stemmes Omfang mellem forskellige »Registre«, hvorved forstaas visse Afdelinger af Stemmeomfanget, inden for hvilke det mekaniske Princip, der anvendes ved Tonernes Frembringelse, er det samme. Der er i Tidernes Løb opstillet de mærkeligste og mest forskelligartede Forklaringer paa disse »Registre«, deres Antal, Forskellen imellem dem, Aarsagen til og Stedet for deres forskellige Dannelse; man har talt om Brysttoner, Hovedtoner, Halstoner, F. o. s. v., alt eftersom man mente, at Tonen inden for det paagældende Register dannedes i eller modtog Resonnans fra Bryst, Hoved, o. s. v. De seneste videnskabelige Forskninger, der støtte sig til Undersøgelser med Strubespejlet, gaa ud paa, at Tonerne inden for Brystregistret dannes derved, at Stemmebaandene svinge i deres Helhed, medens Forholdet ved Falsettoner er det, at en Del af Stemmebaandene — oftest de to Tredjedele — presses saa fast mod hinanden, at den ikke deltager i Svingningerne, og saaledes kun den fri Tredjedel af Stemmebaandene bidrager til Tonens Dannelse. F., det højere Register, er af Naturen svagere og spinklere end Brysttonerne, men kan ved Kunst udvikles og egaliseres saaledes, at det ofte kan være vanskeligt at høre, hvor disse høre op, og hin begynder. I øvrigt hersker der endnu baade blandt Sangere og Læger meget delte Meninger om de fysiologiske Love for de forskellige Registres Virkemaade. (Litt.: Arlberg, »Forsok till en naturlig och fornuftig Grundläggning af Tonbildningslären« [Stockholm 1891]; Mackenzie, »Stemmens Pleje og Uddannelse«, paa Dansk ved Dr. med. Holger Mygind [Kbhvn. 1887]). *S.L.*

Falset, By i det nordøstlige Spanien, Provins Tarragona (Katalonien), beliggende 46 Km. V. f. Tarragona S. f. det 1,071 M. høje Mont-Sant, har (1887) 4,000 Indb. og er bekendt for sin Vinavl (de i hele Katalonien berømte Rødvine fra Distriktet el Priorato) og Avl af Hasselnødder. I Omegnen findes der ogsaa Bly- og Manganminer. *H. W.*

Falsifikāt (lat), det forfalskede, Falsifikation, Forfalskning; falsificere, forfalske.

Falsimonī (lat. *falsimonia*) Falskhed, Bedrageri.

Falsk, efter almindelig strafferetlig Sprogbrug det samme som Dokumentfalsk. Denne Forbrydelse, der efter dansk Ret kun kan begaas med Hensyn til skriftlige Dokumenter, foreligger bl. a., naar man falskelig (o: uden vedkommendes Samtykke og i retsstridig Hensigt) underskriver et Dokument med en Andenmands Navn (eller med Navnet paa en fingeret Person), naar man forfalsker Indholdet af et ægte Dokument, og naar man falskelig udfylder et i en andens Navn udstedt og af denne underskrevet, men til Udgivelse endnu ikke bestemt Dokument (f. Eks. underskrevne Blanketter til Kvitteringer). F. kan i øvrigt ogsaa begaas med Hensyn tii skriftlige Udfærdigelser, der ikke ere underskrevne, nemlig for saa vidt den konventionelle Opfattelse erkender saadanne skriftlige Udfærdigelser for Dokumenter, trods den manglende Underskrift; som Eksempel herpaa kunne nævnes Kontrabøger. Endvidere mærkes, at Skrift maa tages i videre Forstand, idet F. f. Eks. ogsaa kan begaas med Hensyn til trykte Dokumenter. — F. er efter dansk Ret fuldbyrdet, saa snart man har gjort Brug af det falske Dokument eller har givet det fra sig til Benyttelse af en anden, selv om ingen er bleven skuffet derved. — Straffen for F. er meget streng — efter dansk Ret normalt Fængsel paa Vand og Brød eller Strafarbejde — og kan, naar det er Veksler, Statsforskrivninger, Øvrighedsresolutioner o. 1. Dokumenter, med Hensyn til hvilke F. er begaaet, endog stige til Strafarbejde i 12 Aar; en særlig streng Straf findes derhos hjemlet for det Tilfælde, at en Person efterskriver Kongens Navn. — Om Varefalsk og det saakaldte intellektuelle i Falsk s. d. *R. G.*

Efter norsk Ret kan F. begaas med Hensyn til enhver Genstand, der er bestemt til at tjene som Bevis for et Retsforhold eller en Omstændighed af retslig Betydning, — altsaa ikke blot skriftlige eller trykte Dokumenter. Den almindelige Straf er Fængsel eller Strafarbejde i indtil 6 Aar,

hvorimod Straffen er Strafarbejde i indtil 9 Aar, naar Falskneriet er forøvet for at skaffe nogen en uberettiget Vinding. Falskneri med Hensyn til Bevidnelser, der ikke have det ovenfor angivne Øjemed, straffes alene med Fængsel eller Bøder. For Falskneri med Hensyn til visse offentlige Dokumenter er Straffen Strafarbejde i 6—12 Aar. *H. S.*

Falsk Akacie se Robinia.

Falsk Angivelse. Den, der ved f. A. om, at en Lovovertrædelse er begaaet, bevirker, at den offentlige Myndighed sætter sig i Virksomhed til sammes Opdagelse, straffes, efter dansk Ret, med Fængsel eller Bøder. Hvis den f. A. imidlertid ikke indskrænker sig hertil, men vedkommende samtidig for Øvrigheden angiver, at en Person, som han ved er uskyldig, har begaaet en Forbrydelse, er Straffen, efter dansk Ret, Fængsel eller Strafarbejde indtil 6 Aar. *R. G.*

Efter norsk Ret straffes den, som uden rimelig Grund til Mistanke for Retten indklager eller tiltaler eller for Øvrigheden angiver en anden for en strafbar Handling, hvori han ej findes skyldig, med Bøder eller Fængsel. Sker saadant mod bedre Vidende, er Straffen Fængsel eller Strafarbejde i indtil 6 Aar. Hvis Anklagen eller Angivelsen leder til urettelig Domfældelse til Strafarbejde, der helt eller delvis fuldbyrdes, eller til Livsstraf, anvendes Strafarbejde i 6—12 Aar, og hvis Livsstraf fuldbyrdes, langvarigt Strafarbejde eller Livsstraf. *H. S.*

Falske Blakke, Forræder; se Blak.

Falske-Bolsax, farlig, landløs Grund i Samsø Bælt, ca. 10 Km. V. f. Refsnæs. Den er en Stenrøse med $3_{,5}$ M. Vand og ligger paa Midten af en 1 Km. lang Plade med under 10 M. *G. F. H.*

Falske Bugt se False Bai.

Falsk Ed se Mened.

Falske Demētrier se Demetrius 4).

Falsk Frugt kaldes efter nogles Definition enhver Frugt, som er dannet af mere end Frugtknuden (f. Eks. Ananas og Morbær, der ere Frugtstande, Jordbær og Hyben, hvor det saftrige er Blomsterbunden), efter andres tillige enhver Frugt, som dannes af mere end Frugtbladene, altsaa foruden de ovennævnte eksempelvis ogsaa Æble, Pære og i det hele enhver Frugt af en oversædig Blomst. Udtrykket kan undværes og er i Færd med at forsvinde. *V. A. P.*

Falskhed betegner dels en Karakterejendommelighed, dels den enkelte falske Handling. F. forudsætter bestandig, at Personen er sig bevidst, at hans Ord og Handling staa i Strid med hans virkelige Følelser og Tanker, og som Regel kalder man ogsaa kun den falsk, som ved at skjule sine virkelige Følelser og Tanker vil opnaa en Fordel, han ellers ikke kunde naa. Den, der f. Eks. af Frygt, i Ophidselse eller i Øjeblikkets Henrivelse handler anderledes, end han egentlig havde Lyst til, kalder man ikke for falsk. En Form for F. er den, der bestaar i, at man ikke senere hen i sit Liv føler sig bunden af Følelser, som man tidligere lagde for Dagen og dengang ogsaa virkelig nærede. Men denne Falskhed kalder man hellere blot Upaalidelighed og Vægelsind. *C. St.*

Falsk Jasmin se Philadelphus.

Falskmøntneri. Den, der eftergør eller forfalsker Mønter eller Pengesedler (danske og fremmede) i den Hensigt at bringe de saaledes eftergjorte eller forfalskede Penge og Pengesedler ud i Omsætningen, som om de vare ægte Penge eller ægte Pengesedler, gør sig efter dansk Ret skyldig i F. Ligegyldigt er det herved, om de falske Penge ere bestemte til Udgivelse i Indland eller i Udland. Straffen, der altid er Strafarbejde, er strengere for Eftergøreise end for Forfalskning og strengere for F., begaaet med Hensyn til danske, norske og svenske Mønter og med Hensyn til danske (Nationalbankens) Pengesedler (Strafarbejde indtil 12 Aar), end for F., begaaet med Hensyn til andre fremmede Mønter end norske og svenske eller med Hensyn til fremmede (ogsaa norske og svenske) Pengesedler (Strafarbejde indtil 8 Aar). Eftergørelse foreligger, naar man frembringer en Genstand, der frembyder en saadan Lighed med de ægte Mønter eller de ægte Pengesedler, at det kan forudsættes, at Folk i Alm. ville overse, at Mønten eller Pengesedlen er falsk (mærkes maa det herved, at det til Begrebet F. ikke kræves, at den eftergjorte Mønt har ringere Værdi end den ægte Mønt; altsaa ogsaa naar den eftergjorte Mønt er fuldvægtig, foreligger F., hvad der paa Grund af Sølvets stadig faldende Værdi kan faa særlig praktisk Betydning). Forfalskning foreligger derimod, naar man giver ægte Mønter eller Pengesedler Udseende af, at de have større Værdi, end de virkelig have — f. Eks. ved at ændre Præget — eller naar man filer, beklipper og beskærer ægte Mønter, snaledes at de faa mindre Værdi, end de efter Præget skulde have.

Den, der udgiver falske Penge, skønt han ved eller har Formodning om, at de ere falske, straffes efter dansk Ret med Forbedringshusarbejde indtil 2 Aar eller med Fængsel. Har han selv modtaget Pengene som ægte, er Straffen derimod Fængsel eller Bøder.

I Forbindelse med Reglerne om F. kan endnu nævnes, at den, der forfærdiger, indfører eller bringer i Omløb saadanne Genstande (f. Eks.: Reklamesedler, Regnepenge), som ved deres Form og øvrige Udstyrelse frembyde en væsentlig ydre Lighed med inden- eller udenlandske Mønter eller Pengesedler, efter dansk Ret straffes med Bøder fra 10—200 Kr., naar det ikke er Meningen at bringe de nævnte Genstande ud i Omsætningen, som om det var ægte Penge eller ægte Pengesedler, og der saaledes allerede af den Grund ikke foreligger F. *R. G,*

Efter norsk Ret er det sidstnævnte Forhold ikke strafbart. For øvrigt bemærkes, at der i norsk Ret ikke i nogen Henseende, hvad Straffen for F. angaar, sondres mellem inden- og udenlandske Mønter og Sedler. Den normale Straf er for Eftergøreise af Mønter Strafarbejde i 3—9 Aar, for Eftergøreise af Sedler 6—12 Aar. For Forfalskning af Mønt er Straffen Strafarbejde i indtil 3 Aar eller Fængsel, for Forfalskning af Sedler Strafarbejde i indtil 6 Aar. Hvis Mønten eller Sedlen tillige er udgiven, skærpes Straffen, hvorimod den nedsættes, hvis Eftergøreisen eller Forfalskningen er meget ufuldkommen. Noget mildere Straf anvendes tillige paa den, der udgiver Penge, som bevislig en anden har i eftergjort eller forfalsket. Er Udgiveren selv bleven bedragen, formildes Straffen yderligere. *II. S.*

Falsk Skifrighed. De lagede Bjærgarter ere opbyggede af Plader (Lag), hvis Beskaffenhed oftest er forskellig. Ere Bjærgarterne skifrige

(f. Eks. Lerskifer), gaar Skifrigheden i Reglen parallelt med Lagene. Undertiden kan den dog ogsaa danne en Vinkel med Lagningen, og Skifrigheden siges da at være »falsk«. Saadan f. S. kan eltergøres kunstig ved Presning af plastiske Substanser; den danner sig lodret med Trykretningen. **Eksempel**: Lag af Lerskifer kan ligge vandret, og den f. S. i den kan staa lodret. I saa Tilfælde maa Lerskiferen antages at have været udsat for et Pres fra Siden. *H. R.*

Falsning, Samling af Blikstykker ved Hjælp af Fals (s. d.), Sammenfoldning af Papir, navnlig Trykark. Se Bogbinderi, S. 239. *F. W.*

Falso bordone se Faux bourdon.

FalStaff [fål'lstaf], Sir John, den komiske Hovedperson i Shakespeare's »Henrik IV« I. og 2. Del samt »De lystige Koner i Windsor«, derefter i forskellige Operaer, f. Eks. Verdi's »F.« [1892]. *C. K.*

Falsted, Udskibningssted paa Fyn's Vestkyst, ved Østsiden af Helnæs Bugt. Skibe med Dybgaaende indtil 4 M. kunne ankre ud for F., hvor Holdebunden er god. *G. F. H.*

Falster (se Kortet »Lolland-Falster«), dansk Ø i Østersøen, beliggende S. f. Sjælland, fra hvilken den skilles ved Vordingborg-Bugten eller Søen mellem Smaalandene, medens den mod Vest beskylles af Guldborgsund, som skiller den fra Lolland, og mod Øst af Grønsund, der skiller den fra Møen. Den ligger mellem 54^0 33' 32" og 54^0 58' 40" n. Br. og mellem ca. 11^0 45' og 12^0 12' 30" Ø. L. f. Grw. (o° 24' 30" og 0^0 52' 16" v. L. for Kjøbenhavn). Den er ca. 490 □Km. og har Form af en Trekant, hvis Toppunkt vender mod Syd, hvor Øen løber ud i en smal Landtange og ender i Danmark's sydligste Punkt, Gjedserodde, der er ca. 40 Km. fjernet fra Tyskland's Kyst, og uden for hvilken Gjedser Rev strækker sig over 10 Km. ud i Havet. Øens største Længde er fra Nord (Orehoved) til Syd ca. 47 Km., medens Bredden er meget vekslende, mellem 4 og 26 Km. F. er en meget lavtliggende Ø (Navnet kommer maaske af *fala* ɔ: Slette), adskillig lavere end baade Sjælland og Fyn; af de danske større Øer er kun Lolland lavere. Dog kan F. langt fra karakteriseres som flad trods dens ringe Højde; snarere maa Overfladen kaldes bakket og afvekslende. Omtrent fra Midten af Øen, ved Horeby N. 0. f. Nykjøbing, udgaar nemlig fra et ca. 24 M. højt Knudepunkt 3 Hovedvandskelslinier mod Øst, Nordvest og Syd, og Skraaningerne fra disse ud mod de 3 Sider, Østersøen, Grønsund og Vordingborg-Bugten samt Guldborgsund, ere flere Steder ganske bratte ned til de helt lave og flade Strækninger langs Vandløbene. Det østlige Vandskel naar sin største Højde ved Halskov Strand, 37 M.; det søndre Vandskel stiger til $25_{,7}$ M. noget N. f. Bøtø Nor (s. d.); i det nordvestlige Vandskel ligger Øens højeste Punkt, Bavnehøj ($43_{,6}$ M.), i Nærheden af Nordkysten. Heller ikke Kysterne ere saa flade som Lolland's; ved Nordkysten ved Grønsund hæve de sig saaledes flere Steder til over 12 M.; ligeledes findes flere høje Skrænter ved Guldborgsund, navnlig mod Syd (i Skjelby Sogn, indtil 22 M.). I geologisk Henseende hører F. til Glacialdannelsen, i hvilken Leret er mest fremherskende; dog findes der en Del sandede Strækninger i de højereliggende Dele mod Nord og Nordøst; Underlaget, Kridt og Kalk, ligger lavere end Havet; dog træder det nogle Steder ganske nær til Overfladen. Jorderne ere i det hele frugtbare, mest dog i den nordlige Del; henved Halvdelen (22,800 Hekt.) er besaaet Areal, medens over $^1/_3$ er Græsgange, Eng o. s. v., og ca. 10 p. Ct. ere dækkede med Skov (det F.'ske Skovdistrikt). Øen har kun faa Søer, Moser og Kær; derimod er der en Del Vandløb, som dog alle ere ubetydelige. Karakteristisk for det falsterske saavel som for det lollandske Landskab er Pileplantningen og de flettede Risgærder langs alle Vejene og Markskellene. Øens Befolkning udgjorde 1. Febr. 1890 32,639 Indb., hvoraf de 2 Købstæder, Nykjøbing og Stubbekjøbing, havde 7,633 (1801 havde Øen uden Byerne 13,463, 1860 21,435 Indb.). I gejstlig Henseende hører den til Lolland-F.'s Stift og udgør sammen med de 2 Øer Bogø og Farø (af Præstø Amt) eet Provsti; i verdslig Henseende hører den til Maribo Amt og bestaar af Nørre- og Sønder Herred. Øen har 5 Jurisdiktioner: de 2 Købstadsjurisdiktioner og Landjurisdiktionerne Stubbekjøbing Herred, Nykjøbing Herred og F.'s vestre Herred. 1872 fik Øen Jærnbane, der fører fra Orehoved til Nykjøbing, hvorfra den fortsættes over paa Lolland ad Jærnbanebroen over Guldborgsund; fra Nykjøbing er Banen 1886 bleven fortsat mod Syd til Gjedser for at lette Forbindelsen med Tyskland. Se i øvrigt nærmere om F. under F.'s Nørre- og Sønder Herred.

F. var i Middelalderen meget udsat for Angreb af Venderne, og der fortælles, at Øens Indbyggere flere Gange indgik Forbindelse med Hedningerne under deres Krige mod Danmark, hvorfor Valdemar I skal have paatænkt at tugte dens Beboere ved et Tog mod Øen. Vist er det, at det slaviske Element har paavirket Øens Befolkning i flere Henseender; bl. a. kan saadan Paavirkning paavises i flere Stednavne. I ældre Tider havde Kongerne en Del Gods paa F., og efter at Frederik II's Dronning Sofie som Enke havde faaet Nykjøbing Slot til Residens, blev snart næsten hele Øen Kronejendom; af dette Krongods oprettedes senere et af de 12 Rytterdistrikter, der ligesom de andre solgtes 1766 til private. Ligesom Lolland hørte F. tidli gere til Fyn's Stift, indtil Øerne 1803 bleve et eget Stift *H, W.*

Falster, Christian, dansk Forfatter og Skolemand, født 1690 i Branderslev paa Lolland, død 1752 som Rektor i Ribe. F. var Præstesøn og blev sat i lærd Skole i Nykjøbing paa Falster. Herfra dimitteredes han 1708, og allerede næste Aar finde vi ham ansat som Hører ved Skolen. Efter sin Moders Ønske studerede han Teologi; men den klassiske Filologi interesserede ham ulige mere, og da han 1712 havde faaet Embede som Konrektor ved Skolen i Ribe, ofrede han sig udelt for det latinske Sprogstudium. F. var en aaben og frisk Natur; han viste sig som en dygtig og indsigtsfuld Pædagog og ikke som en støvet og pedantisk Glosepisker. Hans første filologiske Arbejder, hvoriblandt en latinsk Litteraturhistorie (*Quaestiones Romanae s. Idea historiae literariae Romanorum* [1718]), skaffede ham hurtig et Navn som lærd, saa at en Professorpost 1719 blev tilbudt ham underhaanden; F. afslog imidlertid Tilbudet, da han ikke vilde opgive sin kære Skole

i Ribe, hvis Rektor han blev 1722. Det var ogsaa Filologien, der bragte F. i Forbindelse med den danske Litteratur. 1718 havde han oversat Juvenal's XIV Satire, og ligesom Holberg kom han — til Dels med den franske Digter Boileau som Forbillede — da paa det Indfald at ville skrive Satirer over nogle af sine Landsmænds mest iøjnefaldende Skødesynder. 1720 udkom hans første Satire, »Disse Tiders onde Optugtelse«, der ligesom de følgende (de fleste ere fra 1721—22 og udkom enkeltvis) vandt stort Bifald og mange Gange blev optrykt. Emnerne for Satirerne ere delvis de samme, som Holberg har benyttet i sine Komedier (»Daarens alamodiske Leveregler«, »Den daarlige udenlandske Rejse«, »Den utidige Rangsyge«, »Den uforsvarlige Rekommendation«, »Det daarlige Giftermaal«, »Gerrigheds Afmaling«, »Verden som et Dolhus«, »Om falske Venner«, »Den latinske Skriverstue«). Vel har F. langtfra hans Lune, men dog virke hans satiriske Digte friskere end Holberg's, vistnok især fordi F. har emanciperet sig fra den franske Alexandriner og holdt sig til den jævne danske Jambe. Heller ikke har F. sine klassiske Forbilleders Bitterhed; han fortaber sig ikke i en kedsommelig Moraliseren, er ikke stærk i at fordømme sine Medmennesker. Tværtimod spiller en vis jovial og ret fin Ironi om hans Læber. F.'s Satirer ville til alle Tider hævde en egen og ikke ubetydelig Plads i Danmark's Litteratur.

F 's andet Hovedværk er en Samling latinske Afhandlinger, *Amoenitates philologicae s. Discursus varii* [I—III, 1729—31], over meget forskellige, men almeninteressante Emner. Undertiden omskriver F. her paa Prosa, hvad han digterisk har behandlet i Satirerne — her forekommer bl. a. den kendte Sætning: Tal Fransk, naar du vil spøge med Kvinder, Italiensk med Fyrster, Tysk med Fjender; men glem ikke, at Du skylder dine Landsmænd at tale med dem i deres eget Tungemaal, og at det er Troløshed mod Fædrelandet at foragte dets Sprog. Især er det dog religiøse Materier, han behandler; F. er ingenlunde Fritænker, men han er en tolerant og ret fordomsfri Mand, der ikke just ser med blide Øjne paa den pietistiske Bevægelse og Gejstlighedens Supremati. Han er dog for forsigtig til paa noget Punkt at ville bryde med det overleverede, og for saa vidt minder hans Stilling her ogsaa noget om Holberg's.

Et mægtigt filologisk Arbejde, Studier over den klassiske Skribent A. Gellius (*Noctes Ripenses in Noctes Atticas A. Gelli*), kunde F. trods sit Navn hverken i Ind- eller Udland finde Forlægger til. Det opbevares nu paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn, hvor ogsaa F.'s betydelige Korrespondance, især med udenlandske lærde, findes. At F. i de sidste 20 Aar af sit Liv intet skrev eller udgav uden nogle ubetydelige danske Vers, har givet Anledning til alskens Gisninger om Forfølgelse fra pietistisk Side og Tilsidesættelse paa Grund af hans Frisindethed. Herom vides dog absolut intet. (Litt.: Chr. F.'s Satirer med en Af handling om Digterens Levned og Skrifter, udg. af Chr. Thaarup [1840]). *J. Cl.*

Falsterbo, By i Sydsverige (Gotarike), Skaane, Malmøhus Len, beliggende paa den sydvestlige Spids af en paa Skaane's Sydvestkyst fremspringende Odde ved Indgangen til Øresund, den saakaldte Skanorsljung, der er opfyldt af til Dels beplantede Flyvesandsklitter. F., der danner een Kommune med den 3 Km. nordligere beliggende Skanor, har (1889) 350 Indb., der drive noget Jordbrug og Fiskeri, men hvis vigtigste Erhverv er Søfart; Beboerne have Ry som Skaane's bedste Søfolk. Langt ude paa Odden S. f. Byen er der et Fyr, som allerede blev oprettet 1635 som Kulfyr og 1843 ombyttedes med et Lanternefyr, for at advare de søfarende for det farlige F. Rev, der strækker sig fra F. mod Syd i Østersøen; ved dets yderste Ende blev der 1844 anlagt F. Fyrskib. F., ligesom Skanor, havde ved sin Beliggenhed stor Betydning i Middelalderen paa Grund af det store Sildefiskeri i Øresund, for hvilket de 2 Byer vare Hovedpladsen allerede ved 1100. Her samledes Fiskerfartøjer fra danske, tyske og nederlandske Handelsbyer og oprettede Boder paa de Enemærker, »Fitter«, der tilstodes dem særskilt; navnlig var det Hansestæderne, der satte sig fast her; de forskellige Nationer havde Kirker, Kapeller og Klostre, og i Fisketiden holdtes der store Markeder her, saaledes at de 2 Byer vare en af de vigtigste Handelspladser i Norden: i Beg. af 15. Aarh. deltoge over 7,500 Fiskerbaade med 37,500 Mands Besætning i Fiskeriet. Men senere i 15. Aarh. tog Sildefiskeriet af, og det gik mere og mere tilbage for Byerne, da Flyvesandet fik Magten og ødelagde dem; dog holdt Lübeckerne sig der længe endnu med deres Boder, endog efter at Skaane var blevet svensk. En Levning fra F.'s Storhedstid er dens gamle, mærkelige Kirke, som ofte har været truet af Flyvesandet, der havde ødelagt de to Byers fælles Havn, »Flommen«, og fyldt Slotsgravene om det gamle befæstede Slot, Falsterbohus, der laa S. f. F., og hvoraf endnu ses nogle Ruiner. Det var her, at Dronning Margrete ofte boede i sine første Regeringsaar, og hvor hendes Søn, Oluf, døde 1387. I de senere Aar besøges den interessante Egn mere og mere af Turister og Badegæster, og det har været paa Tale at gøre F. til et Badested i stor, moderne Stil. *H. W.*

Falsterbo Rev strækker sig med Dybder under 8 M. mere end 8 Km. ud fra Pynten af Falsterbo. Paa dets inderste læge Del ligger Sandholmen Måklappen, hvorpaa er rejst en lille Baake. Paa den yderste Del af Revet ligger en Mængde Stenrøser med 2 à 4 M. Vand, skilte ved dybere Løb. Tæt uden for Revets Sydende ligger en $3{,}5$ M. Pulle, kaldet Hilda Grund. Ca. 2 Km. S. f. 8 M.-Grænsen ud for Revets Sydspids er anbragt et Fyrskib, der viser 2 hvide, faste Fyr, eet fra hver Mast. Fyrskibet er Lodsstation, og om Bord findes Dampsirene, hvormed der gives Taagesignal. *G. F. H.*

Falster's Nørre Herred, det mindste af Herrederne, udgør den nordvestlige Del af Øen F., omgivet af Guldborgsund, Vordingborg-Bugten og Sønder Herred. Det er ca. 220 □Km. (22,175 Hekt.) og har (1890) 13,816 Indb. med Stubbekjøbing Købstad, uden den 12,270 Indb. (1801: 6,613), o: noget over 55 paa 1 • Km. Til Herredet høre nogle smaa Holme i Vordingborg-Bugten (Suderen, Dyrefoden og Skaaneholm). Om Overfladeforholdene se Falster. De lerede, flere Steder stærkt med Sand blandede Jorder ere frugtbare (i Gennemsnit omtr. $4\frac{1}{2}$ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn), frugtbarere end Sønder Herred. Af Jorderne er

hen ved Halvdelen (10,780 Hekt.) besaaet Areal, medens 8,370 Hekt. ere Græsgange, Eng o. s. v. og 1,960 Hekt. Skov. Der var 1893 3,582 Heste, 12,545 Stkr. Hornkvæg, 5,439 Faar og 7,465 Svin. Foruden Stubbekjøbing Købstad er Herredet delt i 14 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1885) 4,064 Tdr.; Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 2,476 i Landdistrikterne. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Sønder Herred; administrativt udgør det Dele af Stubbekjøbing Herreds og F.'s vestre Herreds Jurisdiktion. *H. W.*

Falster's Sønder Herred udgør Øen F.'s sydøstlige Del og er omgivet af Grønsund, Østersøen, Guldborgsund og Nørre Herred. Det er ca. 270 □ Km. (27,170 Hekt.) og har (1890) 19,423 Indb. med Nykjøbing Købstad, uden den 12,736 (1801: 6,850), o: ca. 50 paa I □ Km. Til Herredet høre nogle smaa Holme i Guldborgsund, deriblandt Kalvø; den tidligere Hasselø i Guldborgsund er nu forenet med Falster. Om Overfladeforholdene se under Falster. De lerede Jorder ere ret frugtbare (i Gennemsnit omtr. 6½ Hekt. paa I Td. Hartkorn). Af Jorderne ere 12,020 besaaet Areal, medens 10,585 ere Græsgange, Eng o. s. v. og 2,815 (ca. 10 p. Ct.) Skov. Der var 1893 4,094 Heste, 14,357 Stkr. Hornkvæg, 8,905 Faar og 7,054 Svin. Foruden Nykjøbing Købstad er Herredet delt i 13 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1885) 4,068 Tdr.; Antallet af Gaarde og Huse er (1890) i Landdistrikterne 2,430. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Nørre Herred; administrativt udgør det Nykjøbing Herreds og Dele af Stubbekjøbing og Falster vestre Herreders Jurisdiktioner. *H. W.*

Falstring, Beboer af Falster.

Falsum (lat.), Falsk, Falskneri, Forfalskning.

Falsus (lat.), falsk. *F. creditor* (*procurator* etc), den, der udgiver sig for at være Kreditor (Fuldmægtig etc.) uden at være det. *E. T.*

Faludden, Pynt paa Gotland's sydlige Del. Paa Pynten er bygget et Fyrtaarn, hvorfra der vises et rødt, fast Fyr, der lyser i 23 Km.'s Afstand. Der er Taagesignalstation og Redningsstation. *G.F. H.*

Falu grufva eller **Stora Kopparberget,** der i Aarhundreder har været Sverige's vigtigste Kobberværk, ligger ca. 1 Km. S. V. f. Byen Falun og er dreven paa en stor Kisstok, der er formet som en Sukkertop med Spidsen ned. Den er omgiven af vertikalt staaende, kvartsrige Glimmerskifre, som ere over- og underlejrede af granulitiske Bjærgarter. I Dagen er dens Udstrækning i Skifrenes Strøgretning ca. 200 M. og lodret herpaa 350 M.; dens Spids ligger 345 M. under Overfladen. Foruden denne Hovedforekomst findes der et Par mindre Klumper. Malmen er Kobberkis og Svovlkis, delvis Blende og rent underordnet Blyglans; som Gangart findes der overalt i Stokken indsprængt Kvarts. Kobberkisen forekommer dels samlet paa mindre Omraader, dels spredt i hele Kismassen, hvis Kobberindhold sjælden gaar under ½ p. Ct. Kobber. Svovlkisen er guldførende, og man udbringer i Gennemsnit 2 Gr. Guld pr. Ton, desuden findes gedigent Guld indsprængt i Kvartsen paa visse Steder. Kisstokken omgives af mægtige »skolar« (o: krumme Gange af Talk og Klorit, hvori en Mængde vakre Krystaller [Magnetjærnsten, Granat, Galmit, Falunit etc] ere porfyragtig udskilte). Disse »skolar« spille for Bjærgmanden en stor Rolle, da de kobberrigeste Zoner pleje at følge dem.

F. har siden dens Opdagelse i alt leveret ½ Mill. Tons Kobber, hvilken Mængde ikke noget andet Kobberværk med Undtagelse af Rio Tinto kan opvise. Produktionen var paa sit højeste 1650 med 3,455 Tons Kobber, men er siden den Tid stadig sunken og udgør nu et Par Hundrede, men hertil kommer en Del Sølv og Guld (1894: 94 Kg.). F. blev opdaget i Beg. af 13. Aarh. og gik da længe under Navn af Tiskasjöberget; første Gang, man ser det nævnt i offentlige Dokumenter, er 1288. Det dreves hele Tiden som Dagbrud og med stor Produktion og Gevinst lige til 1687, da Gruben styrtede ind, hvorved der dannedes en stor tragtformet Fordybning, »stoten«, der nu, efter lignende Indstyrtninger 1833 og 1876, har en Længde af 386 M., en Bredde af 211 M. og en Dybde af 96 M. Dette Ras gjorde en brat Ende paa den store Drift, og Aktierne bleve ganske værdiløse, ja man fik endog en Rulle Tobak eller en Mugge 01 paa Købet for en Aktie. Efterhaanden blev Driften genoptagen; men med F.'s Glansperiode var det forbi, og Karl XII maatte 1703 nedsætte Skatterne, for at ikke Værket skulde blive nedlagt. Siden har F. ved en større Udnyttelse af sine Raaemner og ved stadig indførte Forbedringer givet et godt Udbytte. Saaledes indførtes 1872 Vaadveishytteprocessen, hvorved man nu tilgodegør Malmens Svovl som Svovlsyre, dens Jærn som Jærnvitriol og Rødfarve og desforuden vinder Kobber, Sølv og Guld, ligesom der 1876 indførtes Tværbygning (se Grubedrift), hvorved man paa en sikker Maade kan komme ind i de indstyrtede Partier af Gruben og udtage de der genliggende Malmer, hvilket har været af største Betydning for F.'s Eksistens, da dens Forekomst for øvrigt er fuldstændig afbygget. *A. G.*

Falun, By i Mellemsverige, Hovedstad i Falu- eller Kopparbergs Len (Dalarne), beliggende paa en Slette ved Søen Fiskan og paa begge Sider af den lille Faluå eller Ostanfors, der forbinder de smaa Søer Varpan og Runn. Endestation for flere Baner, deriblandt Bergslagernes Banen og Banen F.—Gefle. F., der er Sæde for Landshøvdingen i Kopparbergs Len, er særlig bekendt for sine Kobbergruber (se Falu grufva), med hvis Historie Byens omtrent falder sammen. F. er ny og ret regelmæssig opbygget efter en stor Brand 1761, er delt i flere Kvarterer paa begge Sider af Aaen (Ostanfors, Lillarfost, Ofra og Yttra Asen, Slaggen, Presttägten, Elsborg m. m.), har 2 Kirker, Kristina- og Kopparbergs-Kirken (den sidste opført 1350), flere Læreanstalter, som en Bjærgskole, teknisk Skole for Kvinder, et Lærerindeseminarium og et Døvstummeinstitut, og 1890: 8,000 (1895: 8,300) Indb., hvoraf omtr. ⅐ ere Grubearbejdere; en Del Industri, som i Hør og Bomuld, men især i Tæpper og Dækkener af Kohaar. Byen og Omegnen faar et trist og snavset Præg ved den svovlagtige Røg fra Smeltehytterne og Rostovnene; de sidstes Forflyttelse længere bort fra Byen i de senere Aar har dog hidført nogen Forbedring. *H. W.*

Falun Brillianter ere Tinsmykker, som fremstilles ved i en smeltet Blanding af Tin og Bly

at dyppe facetterede Glas; naar disse derpaa tages op, hænger der en Metalhinde ved, som let løsnes fra Glasset, og i hvilken man som Fordybning ser skarpe og glinsende Aftryk af Glassets Facetter. De anvendes til Teatersmykker o. l. *N. V. U.*

Faluni̇t se Cordierit.

Falx cerébri se Hjerne.

Fāma (lat.: Rygte), romersk Gudinde, svarende til Grækernes Ossa (s. d.) og Ferne. Vergil kalder F. »Jordens yngste Datter, som hun fødte i Vrede over Giganternes Fald og for at bespotte de herskende Guder«. F. sagdes at besidde en umaadelig Hurtighed og at vokse til en uhyre Størrelse. Ovid beskriver det Slot, F. bebor, som opført af tonende Malm med tusinde Aabninger. Lettroende Vildfarelse, Frygt og lignende Væsener danne hendes Hofstat. *V. S.*

Fāma Créscit eúndo (lat.), Rygtet vokser paa sin Gang. (Smlg. Udtrykket hos Vergil, Æneiden IV, V. 173—75). *A.Mr.*

Famagústa, By paa Østkysten af Cypern, har nu kun historisk Interesse, idet dens Indbyggerantal (1887) kun er 2,000. Den eksisterede allerede paa Assyrernes Tid, men fik dog først Betydning under de byzantinske Kejsere ved sin gode Havn. Richard Løvehjerte erobrede 1191 F. fra Byzantinerne. 1372 erobredes den af Genueserne, men kom senere i Venezia's Magt og blev gjort til en stærk Fæstning til Værn mod Tyrkiet. Dog faldt den 1571 i Tyrkernes Hænder og gik endelig 1878 over i engelsk Herredømme. Nu ere alene dens mægtige Fæstningsværker i god Stand. *V. R.*

Famars [fama!r], Flække i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Valenciennes, 5 Km. S. f. Valenciennes, har (1891) 900 Indb. og er bekendt for sine meget rige, romerske Oldtidslevninger, bl. a. findes der Rester af en Mur af de vigtige Befæstninger (*FanumMartis*), som Romerne have haft her. — 1793 oprettede de Franske her en befæstet Lejr, hvor der udfægtedes flere alvorlige Kampe, indtil Lejren blev indtagen af Østerrigerne 23. Maj 1793. *H. W.*

Famatinit se Enargit.

Famatīno, Departement i Staten Rioja i den sydamerikanske Republik Argentina, ligger mellem Sierra Velasco og Sierra de F. Departementet er vel vandet og ualmindelig frugtbart, men er særlig kendt for sine rige Kobberminer. Det vigtigste Punkt i Bjærgværksdistriktet er Chilecito eller Villa Argentina, 66 Km. V. f. Rioja. *C. A.*

Fambri, Paolo, italiensk Forfatter, er født i Venezia 10. Novbr. 1827. De politiske Bevægelser, der førte til Italien's Enhed, droge hans livlige Aand i høj Grad med: han virkede som Journalist i mange Aar, bl. a. som Redaktør af »La Venezia«, og blev som saadan stævnet for Retten for sine uforbeholdne Udtalelser; han kæmpede med 1848 og var ligeledes, som Ingeniørofficer, Deltager i Krigen 1859. Ikke at tale om, at F. er en glimrende Taler, har han været en forbavsende frugtbar og alsidig Forfatter: han er Militærskribent, Politiker, Ingeniør, Matematiker, Hydrauliker, Filosof, litterær Kritiker, Romanforfatter, dramatisk Digter m. m. Af hans Skrifter kunne anføres (foruden mange Tidsskriftartikler): blandt de militærvidenskabelige »Intorno al sistema di difesa delle coste meridionali del Regno« og »Volontarii e regolari«; blandt de politiske »Intorno alla giurisprudenza del duello«; blandt de filosofiske »Intorno ai nessi dell' idealitå colla moralitå«; blandt de litterærkritiske »Critiche parallele« ; endvidere Romanen »Pazzi mezzi e serio fine« og de til Dels i Fællesskab med V. Salmini forfattede Skuespil »Il Caporale di settimana« (det, der har gjort mest Lykke), »Il Galantuomo«, »La Riabilitazione«, »Torquato Tasso«, »Agrippa Postumo«, »I Letterati«, »La Teocrazia« og »Pietro Aretino«. *E.G.*

Famenne [famæ'n], et veldyrket Landskab i de belgiske Provinser Luxembourg og Namur, mellem Condroz og Ardennerne, gennemstrømmet af Lesse og Ourthe, med Hovedstad Marche. *H. L.*

Fāmes (lat.: Hunger), i den romerske Mytologi Personifikation af Hungeren ligesom det græske Limos (s. d.). Efter Vergil opholder F. sig ved Nedgangen til Orkus, Underverdenen; Ovid skildrer F. som en afmagret, huløjet Kvinde med strittende Haar og blegt Ansigt, og som bor i Skytien's Ismarker. *V. S.*

Familĭa (lat.), Familie. Særkendet for Romernes familieretlige Ordning var det mandlige Overhoveds (*paterfamilias*) Herredømme over alle Familiens saavel fri som ufri Medlemmer (se Paterfamilias og Filiusfamilias). Ikke blot havde han oprindelig Hals- og Haandsret over saavel Børn som Slaver, men alt, hvad Sønnerne erhvervede, tilfaldt ogsaa oprindelig udelukkende ham. Familien optraadte derfor udadtil næsten som een retlig Personlighed: Familien og Paterfamilias vare retlig set næsten eet. Det maatte derfor især i ældre Tid gøre en indgribende Forandring i en Persons Retsstilling, naar han udtraadte af sin Familie og ved Adoption eller Arrogation (s. d.) indtraadte i en ny. Enten han tidligere (som ved Arrogation) havde været sin Families Chef og nu sank ned til at blive et retlig og økonomisk uselvstændigt Led af en anden Familieorganisme, eller han (som ved Adoption) blev retlig og økonomisk afhængig af en ny Husherre, i begge Tilfælde forandredes hans hele Retsstilling derved, saaledes at mange af hans rent civile Rettigheder og Forpligtelser faldt bort som Følge af den skete Forandring eller Forringelse af hans retlige Personlighed — hvilken Forandring derfor ogsaa betegnedes som en *capitis deminutio (minima)* (s. **d.**). *K. B.*

Familiaritēt (lat.), fortrolig Optræden, paatrængende Opførsel.

Familie kan betyde den snævre Kreds af Ægtefællerne og deres Børn eller den videre Kreds af blodsbeslægtede, uanset om de leve sammen i fælles Husstand. Til at betegne den videre Kreds benytter man dog ofte ogsaa Betegnelser som Æt eller Slægt, medens den snævrere F. bliver den Del af ens Husstand, som man er saaledes forbunden med, at der kan gøres Forsørgelseskrav gældende. Til F. i denne snævrere Betydning kan altsaa ikke regnes alle de Medlemmer af Husstanden, som kun høre til den som Tjenestefolk eller som Venner eller Slægtninge, der have Ophold i Huset. Kun Mand, Hustru, Børn og Adoptivbørn danne F. i snæver Forstand, og kun til denne skal der her tages Hensyn. F. er et ved Forældrenes Ægteskab stiftet juridisk Forhold, der giver Medlemmerne forskellige Rettigheder

over for hverandre. Disse Rettigheder kunne i de nuværende Kulturstater være noget forskellige; men som fælles Bestemmelser gælde Mandens Forsørgelsespligt over for Hustru og umyndige Børn, Kyskhedskravet for Ægtefællernes Vedkommende og Forældrenes Pligt til at sørge for, at deres Børn faa et vist Minimum af Undervisning. Husfaderen har som Regel Eneraadighed over F.'s økonomiske Anliggender og bestemmer dens Opholdssted. F.'s Oprindelse maa søges helt tilbage i de Vilkaar, hvorunder de første Mennesker levede, men har for øvrigt gennemløbet en lang Udvikling med mange afvigende Former. Man kan inddele disse forskellige Former dels efter Ægteskabets Form i monogame, polygyne og polyandre F., dels efter, hos hvilken af Ægtefællerne Husmyndigheden findes, i patriarkalske og matriarkalske F. Denne sidste Inddeling er ofte bleven forvekslet med den Bestemmelse af Barnets Æt, som hos eksogame Folkeslag kan ske paa dobbelt Maade, idet Barnet enten kan regnes til Faderens eller til Moderens Æt. Men der findes mange Eksempler paa, at selv der, hvor Barnet regnes til Moderens Æt, hviler hele Husmyndigheden hos Faderen, saa at F. som saadan er patriarkalsk. De enkelte Tilfælde, hvor man kan finde matriarkalske F., ere alle af en saadan Beskaffenhed, at man snarere kan sige, at F. er ophørt at eksistere og er bleven erstattet af andre Samlivsformer, saasom Ægtefællesskaber eller *joint families*. Hvor Husstanden f. Eks. ikke bortsender den bortgiftede Datter, men enten optager hendes Mand i Huskredsen i en mere eller mindre underordnet Stilling (*ambel-anak* paa Sumatra) eller tillader hende at pleje Omgang med een eller flere Mænd af en anden Husstand (*Nair*-Polyandri paa Malabar-Kysten, Sumatra), der er F. i Grunden ikke længere til Stede. Men disse matriarkalske Former ere ikke oprindelige, de ere først fremkomne, efter at de økonomiske Forhold have medført Dannelsen af større Familiegrupper, der leve i Fælleseje og fælles Husførelse. F.'s oprindelige Form er den patriarkalske, hvor Manden bemægtiger sig en Kvinde som sin Ejendom og raader despotisk over hende og hendes Børn. Motivet til at stifte en saadan F. er ikke blot eller væsentligst Kønsbegæret, men Ønsket om at skaffe sig en Slavinde, der kan gaa en til Haande. Denne primitive F. var sandsynligvis gennemgaaende monogam, uden at der naturligvis herved kan tænkes paa nogen retslig Bestemmelse. Flerkoneriet er opstaaet med den større Rigdom og har kunnet paavises over hele Jorden. Men ingensteds har det været den gennemgaaende Regel, da Forholdet mellem Mænds og Kvinders Antal ikke har været stort nok dertil. Polyandriet er en mere speciel Form, der særlig har været til Huse i Himalaya-Egnene (Tibet), enkelte Steder i Polynesien og hos Polarfolkene. Aarsagen til denne Familieform kan enten være Fattigdom (Tibet, Sparta), idet en Husstand af flere Brødre kun har Raad til at have een Kone, eller Ønsket om at have en Stedfortræder, der kan beskytte Huset i ens egen Fraværelse (Eskimoer). Enkelte Former af Polyandri (*Nair*, Polynesien) ere kun Tegn paa en begyndende eller fuldbyrdet Opløsning af al egentlig F. Den faste retsordnede Form for F. bliver i Tidens Løb alle Vegne Monogamiet. Grunden hertil er denne Ægteskabsforms større etiske Værdi, D: at den alene aabner Mulighed for at stille Ægtefællerne menneskelig set paa lige Fod og at gøre Ægteskabet til en Ære i Stedet for til en Ydmygelse for Hustruen. Monogamiet arbejder sig overalt frem derved, at der i den polygyne F. danner sig en Forskel mellem en Hovedkone (i Reglen den første) og de andre Koner. Ingen F. vil da bortgifte sine Døtre til socialt ligestillede Mænd som andet end Hovedkoner, og kun Ægteskabet med hende betragtes som ret Ægteskab.

Husfaderens Eneraadighed over F.'s økonomiske Anliggender har man til forskellige Tider søgt at indskrænke paa forskellig Maade. Særlig have Hustruens Forældre stadig bestræbt sig for at sikre hende mod eventuelle Overgreb fra Mandens Side, dels ved at skaffe hende en Brudegave, dels ved at sikre hende Ret til at kræve Skilsmisse og Udbetaling af hendes medbragte Ejendom. Hvor man er gaaet videre og har søgt at skaffe hende Særraadighed, har man altid løsnet selve Familiebaandets Fasthed. I den nyere Tid er der i forskellige Lande arbejdet paa at sikre Hustruen Særraadighed enten ved speciel Ægteskabskontrakt (Frankrig) eller ved specielle Lovgivningsbestemmelser (Danmark, Norge).

Husfaderens Myndighed over for Børnene er med den stigende Kultur ligeledes bleven indskrænket, saa Domstolene kunne skride ind og beskytte Børnene over for Forældrene.

Kyskhedskravet til Ægtefællen har først udviklet sig som et Krav til Hustruen, dels fordi hun var Mandens Ejendom, der ikke uden hans Samtykke kunde disponere over sig selv, dels fordi hendes Utroskab kunde drage andre Følger efter sig. Dette sidste Hensyn har dog først sent spillet en Rolle, da en Mand oprindelig ikke lægger Vægt paa, hvis Blod der flyder i hans Barns Aarer, men betragter ethvert Barn som sit, der er født af en Kvinde, han ejer (Levirat, Niyoga [s. d.]). Mange Steder leve de unge Kvinder ukyske før Ægteskabet; men andre Steder er det omvendt først efter Ægteskabet, at Kvinden lever ukysk (Osseter). Bytten af Hustruer eller Overladen af sin Hustru til en Gæst eller Ven finder ogsaa ofte Sted. En virkelig etisk Begrundelse faar Kyskhedskravet først, hvor Kønsforholdet betragtes som Udslag af andre Følelser, der knytte de 2 Personer sammen, saa at den, der begærer en Kvinde uden tillige at nære disse andre Følelser for hende, tilføjer hende en Krænkelse. Men et Kyskhedskrav, der begrundes saaledes, maa i samme Grad gælde begge Ægtefællerne. (Litt.: Hellwald, »Die menschliche F.< [Leipzig 1889]; J. Lubbock, *The Origin of civilisation* [London 1873]; Mac Lennan, *Studies in ancient History* [London 1876]; C. v. Starcke, »Die primitive F.« [Leipzig 1888]; Westermarck, *The human marriage* [London 1891]). *C. St.*

Familie (jur.), det Indbegreb af Personer, der ere forbundne ved Slægtskab, Ægteskab eller Svogerskab. Hvor vidt man skal gaa i Retning af at inddrage beslægtede (og besvogrede) under Familiebegrebet, er ikke afgjort ved nogen almindelig Retsregel. Allerede Bevisvanskelighed drager imidlertid en faktisk Grænse, og derhos findes der gerne fastslaaet bestemte Grænser for Rækkevidden af hver enkelt af de forskellige

Retsregler, der ordne Familiemedlemmernes indbyrdes Forhold, saaledes i Henseende til Arveret (der i Mangel af Testamente efter dansk Ret naar til den afdødes 4. Sidelinie o: Tipoldeforældres Descendens, efter norsk Ret til 7. Led, regnet efter Antallet af de Fødsler, hvorigennem Slægtskabet formidles), **Ægteskabshindring**, Underholdspligt etc. *E. T.*

Familie (naturvidensk.). I den naturlige Systematik forstaas herved de i een Gruppe forenede Slægter, der have visse homologe Karakterer fælles. F. kan atter underafdeles i Subfamilier (Sektioner), Slægter og Arter. Flere nær beslægtede F. udgøre en Orden. Se i øvrigt Systematik. *B.-P.*

Familiefideikommis se Fideikommis.

Familiejournalen, dansk illustreret Ugeblad, udgivet siden 1877 i Kjøbenhavn af C. Aller. F. har vundet meget stor Udbredelse, navnlig i Befolkningens bredere Lag. Fra 1879 udkommer en svensk Udgave samtidig med den danske. *F. Cl.*

Familieraad. Saa længe Familien endnu har en vis Selvstændighed over for Staten, danner den paa en Maade selv en lille Stat, der kan dømme og straffe, give Love og administrere. Denne Myndighed udøves stundom af Familiens Overhoved alene, som Regel dog af ham i Forbindelse med et F. Et saadant F.'s Sammensætning og Myndighed kan være overmaade skiftende. Hvor Familien bestaar af et Antal økonomisk uafhængige Husstande, vil det let gaa over til at blive en **Klan-** eller **Ætforsamling**, der bestaar af alle Hovederne for de selvstændige Husstande o: alle voksne Mænd, og de Sager, som det faar at drøfte, blive Spørgsmaal om Blodhævn eller Modtagelsen af Bøder. I andre Sager kan et saadant F.'s Mening æskes af ethvert Medlem af Familien; men denne Mening bliver mere **raadgivende** end forpligtende. Hvor derimod en Kreds af Husstande (i Reglen Brødre eller Fættere) ere økonomisk forbundne i Fælleseje af en Jordlod, betragtes Familiens Hoved kun som en fælles Bestyrer, og F. bestaar da af alle Andelshavere, og dets Mening **maa** høres ved enhver for Fællesdriften vigtig Anledning. Ingen vil f. Eks. kunne sælge sin Lod uden F.'s Samtykke. Ogsaa for de enkelte Medlemmers Giftermaal og Udstyr, og for den Straf, som den enkelte Husherre vil ikende sin Hustru eller sine Børn, faar F. Betydning, særlig for de alvorlige Tilfælde. Saaledes var Forholdet i den gammelnordiske Odel og er endnu i den indiske og russiske *village-community* og *joint family*. Beslægtede Fænomener kunne paavises hos de **fleste** Folkeslag, da de udvikle sig ganske naturlig af hele det øvrige retslige og økonomiske Fællesskab, hvori Familiens Medlemmer staa til hinanden. Hvor Staten overtager hele den dømmende og straffende Virksomhed, og den enkelte Husstand bliver økonomisk uafhængig, taber F. sin Myndighed og forsvinder efterhaanden. *C. St.*

Familieret vil sige Indbegrebet af de retlige Regler, der ordne og beskytte Familieforholdene; dog medtages i Fremstillingen af F. i Reglen tillige saadanne Forhold, der ifølge deres Øjemed slutte sig nøje til de egentlige Familieforhold, saasom Adoptionsforholdet. Undertiden har man udvidet F.'s Ramme yderligere og derunder inddraget bl. a. Værgemaal og Tyendeforhold. Paa den anden Side omfatter F. netop kun de Retsregler, hvis principale Øjemed er dels at **fastslaa** de retlige Betingelser for de til Grund for Familieforholdene liggende Kendsgerninger (Ægteskab, ægte og uægte Fødsel), dels at regulere det indbyrdes Forhold mellem de samtidig eksisterende Medlemmer af samme Familie. Uden for F. ligge derfor saavel Arveretsregler som alle saadanne Retsregler, der indgaa som nødvendige Led i andre Dele af Retssystemet (Personret, Formueret, Strafferet etc.) og kun paa enkelte Punkter paavirkes af Familieforholdene. Som Følge af den store indbyrdes Afhængighed af alle Juraens Dele vil L øvrigt den detailmæssige Afgrænsning af hver enkelt Del af Systemet altid blive til en vis Grad vilkaarlig. (Litt.: Deuntzer, »Den danske F.« [3. Udg. Kbhvn. 1892], der omhandler: Begrebsbestemmelse, Trolovelse etc, Ægteskabets Betingelser, Stiftelse og Retsvirkninger, Separation, Skilsmisse, Forholdet mellem Forældre og henholdsvis ægte og uægte Børn, Legitimation af uægte Børn, Adoption, Forholdet mellem Plejeforældre og Plejebørn, Stifforældre og **Stifbørn**; P. J. Collett, »Forelæsn. o. F. efter den norske Lovgivning« [5. Udg. 1885]). *E. T.*

Familienavn se Navn.

Familister (eller »Kærlighedens Husstand<, lat. *familia caritatis*, holl. *Huis der Liefde*), en religiøs Sekt i Holland og England i 16. Aarh.; dens Stifter var Henrik **Niclaes**, født ca. 1501 i Miinster, stod David Foris (s. d.) nær, virkede i de betydeligste Steder i Nederlandene, kom ogsaa til England, hvor Dronning Elisabeth 1580 lod hans Skrifter brænde. Ligegyldig for Dogmer og Ceremonier saa F. Religionens Væsen i Kærlighed. (Litt.: Arnold, »Kirchen- und **Ketzergeschichte**« [2. Del 16. Bog 21. Kap. § 36, Frankfurt a. M. 1700]; **Nippold** i »Zeitschrift **für** die hist. **Theologie**« [Gotha 1862]). *L. M.*

Familistère [familistæ'r] (fr.), Betegnelsen for Husholdningsfællesskabet, den mindste sociale Gruppe i Fourier's individualistisk-kollektivistiske Samfundslære. Af de praktiske Forsøg paa at gennemføre en planmæssig Produktions- og Livsordning inden for Rammen af en F. kan nævnes det i sin Art betydelige **Jærnværksanlæg** i Guise, grundlagt 1859 af J. B. A. Godin(s. d.). Denne F. omfatter omkring 250 Familier paa tilsammen **omtr.** 1,000 Personer, der i Fællesskab bebo et uhyre Bygningskompleks, som foruden Boliger indeholder Kooperativ-Lagere for alle kurante Forbrugsartikler, Skoler, Klublokaler, Læsesale, Bibliotek, Teater, Vadskeri etc til fælles Brug for Participanterne. 1880 gav Godin disse Adgang til helt at udløse den af ham for sig og Arvinger indsatte Grundkapital paa 4 Mill. frc.; denne Udløsning beregnes at være tilendebragt omkring 1902. (Litt.: Godin, *Solutions Sociales* [1871]). *K. V. H.*

Familiær (lat.), som hørende til Familien, fortrolig, paatrængende, næsvis.

Famine [fä'min], Port F., Havn paa Sydsiden af Patagonien ved Magalhaens-Strædet. Allerede 1584 grundlagde Spanierne her en Koloni, Ciudad del Rey **Filipe**, men den lille Garnison bortreves snart af Hunger og ublidt Klima. Da Englænderen Cavendish landede her 1587, kaldte han derfor Stedet Port F., »Hungershavnen«. Omtrent i Midten af 19. Aarh. (1843)

grundlagde Republikken Chile en Straffekoloni i Port F., men den opgaves allerede 1853. *C. A.*

Famintzin, Andreas, russisk Botaniker, er født 29. (17.) Juni 1835 og er fra 1872 Professor i Botanik ved Universitetet i St. Petersborg. F., der særlig er Fysiolog, hører til den moderne Skole af dygtig og grundig arbejdende russiske Botanikere og har navnlig leveret gode Undersøgelser over Lysets Betydning for Vækst og Bladgrønt. *V. A. P*

Famn (»Favn«), tidligere svensk Maal, ældre Længdemaal — 6 Fot = 1,7814 M., ældre Brændemaal = 144 Kubikfot (Højde 8, Bredde 6 og Brændestykkelængde 3 Fot) = 3,76894 Kubikmeter. *N. J. B.*

Famülus (lat.: Tjener), i den tidligere Middelalder en særegen Klasse af ufri, der ydede en Fyrste eller Lensherre forskellige Tjenester i Huset og ogsaa anvendtes som væbnet Tjener paa Jagter og i Felten (ogsaa kaldte *vassi, ministeriales, fiueri);* senere Betegnelse for en Væbner i Modsætning til en Ridder. Nu anvendes Ordet mest ved tyske Universiteter for en Person, i Alm. en Student, der yder Professoren forskellige ydreTjenester ved Forelæsningerne. Endvidere benytter man Benævnelsen F. om Kontoristen hos en Biskop. *Cl. W.*

Famōs (af lat. *fama* Rygte), berømt, udskreget, berygtet; *famosa actio,* ærerørig Klage; *famosum judiciu?n,* vanærende Dom; *famosum carmen,* Smædedigt. Det tyske famōs har tillige Betydningen: glimrende, storartet.

Fan, kinesisk Maal og Vægt, se Fen.

Fan, af Franskmændene kaldet Pahouis, et Folk i Vestafrika. Fra Fastlandets ukendte Indre, hvor Hovedmassen af Folket endnu bor, have F. i de sidste 50 Aar skudt sig frem mod Kysten langs Ogowe-Floden og have sat sig fast i Gabun-Gebetet for at kunne tilhandle sig europæiske Frembringelser fra de franske Kolonier. F. høre til Bantu-Folkene (s. d.), hvis nordligste Gruppe de udgøre. Deres etnografiske Stilling er endnu uklar, da man kun kender den Del af Folket, som er naaet frem til Kysten. Den af flere Forskere fremsatte Formodning, at F. ere en Gren af Niam-Niam-Folket ved Uelle-Floden, kan ikke fastholdes, da dette Folk hører til Sudan-Negrene. I Udseende adskille F. sig fra de øvrige Bantu-Folk ved Ogowe. De ere høje og slanke, ofte magre, men kraftig byggede og muskuløse. Saavel ved den lysere, chokoladebrune Hudfarve som ved det lange, paa Skuldrene nedhængende Haar, der ordnes i smaa Fletninger, ere de forskellige fra Naboerne (se Afrikanske Folketyper, I, S. 262 Nr. 9). Ansigtsudtrykket er vildt og haardt. Det stærkt fremspringende Kæbeparti og de tilfilede Tænder i den store Mund give Ansigtet noget rovdyragtigt. F. ere et tappert og dristigt Krigerfolk, der overalt, hvor det er trængt frem, har overvundet og til Dels fordrevet Landets tidligere Indb. Det bygger sine Landsbyer paa vanskelig tilgængelige Skrænter og Bjærgsider, hvor de ere beskyttede mod Fjenders Overfald. De Fanger, der gøres i Krigen, aflives med stor Grusomhed og fortæres for at tilfredsstille en vild Hævnfølelse. Ligesom hos adskillige af Folkene ved Congo spises dog ogsaa andre Personer; endog Lig maa tilfredsstille den kannibalske Trang. Tidligere vare F. udelukkende Jægere. Hvor de have sat sig fast, have de nu af Naboerne lært at dyrke Jorden og avle især Bananer, Maniok og Tobak. Tillige ere de som de fleste nordlige Bantu-Folk udmærkede Smede, der selv udvinde det Metal, som bruges. Jagt og Krig ere dog endnu stedse Mændenes kæreste Beskæftigelse. (Litt.: Barthel, »Völkerbewegungen auf der Südhälfte des afrikanischen Kontinents« [»Mitth. d. Ver. f. Erdk. z. Leipzig« 1893]; Burton, *Two trips to Gorilla-Land* [Lond. 1876]; Du Chaillu, *Explorations and adventures in Equatorial Africa* [Lond. 1861]). *Kr.B.*

Fanagoria, lille By paa Halvøen Taman, ved Kertsch-Strædet i Statholderskabet Kaukasien. F. blev anlagt, hvor den gamle By Phanagoria (s. d.) havde ligget. I 11. Aarh. var den russiske Fyrsters Residens, og 1349 boede der en katolsk Ærkebiskop. Sin blomstrende Tid havde F., dengang da Venezia's og Genova's Handel stod paa sit højeste Punkt. Men under Tyrkerne forfaldt den. I Omegnen findes mange gamle Gravhøje (Kurganer og Mohiller, s. d.) samt Dyndvulkaner. *V. R.*

Fanāl (ital.) er i videste Forstand ethvert paa lang Afstand kendeligt Lyssignal eventuelt med stærk Røgudvikling. I militær Henseende anvendtes F. navnlig tidligere som Alarmsignal, der stilledes paa høje Punkter, og da der udvikles saavel en intensiv Flamme som en stærk Røgsky, er F. anvendelig som Signal baade om Natten og om Dagen. F. bestaar enten af en Stang omviklet med Straa gennemtrængt af Tjære eller Beg eller af en Tønde fyldt med brændbare og stærkt røggivende Stoffer. *B. P. B.*

Fanam (Fanon, Fanum), a) ostindisk Sølvvægt i Havnestaden Kotshin; b) Navn paa forskellige ostindiske Mønter 1) i Trankebar indtil 1845 = 1/8 Rupee eller 1/12 Rigsdaler dansk-ostindisk Kurant svarende til 1,4 Gr. fint Sølv, i Madras indtil 1817 = 1/12 Arcot-Rupee og endnu i Pondichéry = 1/8 Rupee = 2 4 (ell. 60) Caches (Cash); 2) tidligere i Bombay = 1/8 Guld-Mohur (Punchea), omtrent Værdi 8 Kr. 80 Øre, andre Steder mindre med Sølv og Kobber stærkt legerede Mønter f. Eks. i Mysore af Vægt 0,389 Gr. og Finhed 7/12 = 56,3 Øre og i Kalikut endnu ringere, antagelig omtrent 45 Øre. *N. J. B.*

Fanar er Navnet paa et Bykvarter i den nordvestlige Del af Konstantinopel ved det gyldne Horn ; det fik i sin Tid Navn efter det her eksisterende Fyrtaarn (græ. φανασιον) og bebos navnlig af Grækere, hvis Patriark residerede her. *J. 0.*

Fanaraaken, et 2,075 M. højt, vildt Fjæld, som hæver sig paa Østsiden af den Fjældvej, der fra Fortun i Sogn fører over til Bøverdalen i Lom. Fjældet dannes af en mægtig Kam, fra hvilken Gletschere skyde ud i alle Retninger; det er særlig imponerende fra den nærliggende Turiststation Tutegrø. Henrik Wergeland har henlagt Scenen for Katastrofen i sit Digt »Spaniolen« til F. (Wergeland's saml. Skrifter III, 45 ff.); og nogle af de Ideer, som udformedes i Henrik Ibsen's »Brand«, skrive sig fra den Fodtur, Digteren i de første Dage af Juli 1862 gjorde i Uvejr over Ødemarkerne under F. [»Brand«, 6. Udg., S. 32 ff.]. *J. F. TV. H.*

Fanarioter, efter Konstantinopel's Erobring af Tyrkerne en lille Kreds fornemme græske Familier, saaledes kaldte efter Bydelen Fanar

(s. d.). Paa Grund af deres Overlegenhed over Erobrerne i Dannelse og Kundskaber kom de trods Religionsforskellen til at spille en fremragende Rolle ikke alene i det økonomiske, men ogsaa i det politiske Liv, og den tyrkiske Regering benyttede med Forkærlighed disse kloge og dygtige, men ikke altid samvittighedsfulde Tjenere. Navnlig virkede de i Diplomatiet som Dragomans, og blandt F. toges tillige lige til Aar 1821 Guvernørerne over Moldau og Valachiet, de saakaldte Hospodarer. Deres Administration var energisk, men ikke fri for Havesyge og Lyst til Rænker, og skønt de skaffede deres græske Landsmænd adskillige Fordele, mødtes ikke engang hos disse deres Navn med Sympati. Efter den græske Opstand have F. tabt al Betydning. *J. 0.*

Fanātiker kalder man en Person, hvis Vurderinger ere utilgængelige for Paavirkning af modsatte Forestillinger, og hvis Sind optændes til Forbitrelse mod enhver Person, der hylder en modsat Mening. Mangelfuld Intelligens eller mangelfuld Erfaring vil for en stor Del forklare Utilgængeligheden for modsatte Forestillinger. En dyb Lidenskab kan dog ogsaa fremkalde en saadan Utilgængelighed. Forbitrelsen mod enhver, som staar ens Mening imod, forklares derimod væsentligst ved Temperamentet. Det er særlig religiøse og moralske Vurderinger, der vække Fanatismen, dels fordi disse gribe dybt ind i Personens Liv, dels fordi de i en særlig Grad forene Betingelserne for paa een Gang at vække Personens Frygt (for Gudernes Straf over Bespotteren) og bibringe ham Forestillingen om at indlægge sig Fortjeneste ved sin voldsomme (fanatiske) Optræden mod anderledes tænkende. *C. St.*

Fanatisme, fanatisk se Fanatiker.

Fanchon [fãšõ'] (fr.), Diminutiv af Françoise, Franciska, ogsaa Betegnelse for en let Hovedbedækning for Damer.

Fancy [fä'nsi] (eng.), (Flertal: *fancies),* Fantasi, Indbildning, Smagssag, Modesag; F.-Artikler, Modevarer; *F. fair* [fä'nsifæ.ə], Modevaremarked, navnlig Basar i velgørende Øjemed; *F.-net* [fä'nsinet], mønstret Kniplingsbund.

Fandángo, en andalusisk Dans, en Afart af *Seguedilla*'en, udføres i Reglen til Ledsagelse af Guitar og Kastagnetter. Oprindelig var F. i $^6/_8$ Takt, langsomt Tempo, oftest i Mol med en Trio i Dur; senere gik den over til $^3/_4$ Takt med den karakteristiske spanske Rytme:

En enkelt Fandangomelodi er bleven særlig bekendt ved dens Afbenyttelse af Gluck (i Balletten »Don Juan«) og af Mozart (i »Figaro's Bryllup«, 3. Akt). *S. L.*

Fanden (norsk Fanen, svensk Fan), et folkeligt (nu tillige spøgende) Navn for Djævelen. Menes at være laant fra nordfrisisk Fannen (egl. Fristeren); i Middelalderen bruges »Fjenden« i samme Betydning og har endnu holdt sig i enkelte nordiske Sprogarter (vendsysselsk Finen, isl. Fjándinn). Findes i en Del folkelige Benævnelser paa Planter og Insekter: F.'s Finger ell. F.'s Haand og Vorherres Haand (Rodknolden af Gøgeurt), F.'s Halværmer (Snærle; jfr. Jomfru Maria), F.'s Kernemælk ell. Kernestav (Løvetand ell. Vortemælk), F.'s Punge (Blære-Smælde), F.'s Ridehest (Guldsmed, ogsaa Oliebille ell. Træbuk), F.'s Spyt (Skumcikadens Larves Bolig), F.'s Trillebør (Rokkernes ilanddrevne Æggehylstre), F.'s Lillefinger og Øje (Udvækster paa Hestens Bagben og Forben); at »vinde F.'s Garn« er at vinde Garn avet om; F.'s Fødselsdag er Fastelavnsmandag eller nu ved Terminerne, 11. Juni og 11. Decbr. o. s. v.; enkelte saadanne Udtryk findes i ældre Tid sammensat med Fjende. (Litt.: Feilberg, »Jydsk Ordbog«, I, 265—69). *A. O.*

Fandens Haand, norsk Navn for *Orchis maculata.*

Fandens Mælkebøtte se Mælkebøtte.

Fane (Banner) er et til en Stang befæstet, sædvanligvis firkantet Stykke Tøj. Den er kendelig ved Farve eller Billede og anvendes i militær Henseende som Kendemærke for Troppeafdelingerne. Allerede de ældste Folkeslag benyttede visse Felttegn paa deres Krigstog. Saaledes anvendte Ægypterne for de forskellige Afdelinger Sindbilleder af hieroglyfisk Karakter paa Stænger. Assyrerne havde malede Duer paa deres Felttegn, og Perserne havde en gylden Ørn med udbredte Vinger paa en Lansespids, Jøderne havde foruden et med en Drage forsynet Banner tillige brogede F., der enten vare betroede enkelte Anførere eller fæstede til Stridsvognene. Hos Grækerne synes F. først at være indført paa Lykurg's Tid, og hver Stat havde sin F. Paa Sparta's F. saas Kastor og Pollux eller Herakles, medens Athen paa rødt og hvidt Stof førte den hellige Ugle. I Thebanernes F. fandtes en Sfinks og paa den korintiske en halv Ulv. Romerne anvendte Dyrebilleder som Felttegn (*signa*), saaledes Ørnen, Ulvinden (Sindbillede paa Rom's Oprindelse ved Romulus), Hesten, der betød Behændighed, og Ornen. Triarierne førte Ørnen, Hastater Ulvinden og Principes havde Hesten som Felttegn. Under Marius indførtes Ørnen som eneste Fællesmærke for en Legion, medens de enkelte Underafdelinger havde andre Mærker. Af romerske Felttegn kunne endnu nævnes *Manipulus*, *Vexillum*, senere Dragen og *Labarum. Manipulus* var Felttegn for Manipien. Den var i Begyndelsen kun et Knippe Hø eller Halm, senere et Spyd, forsynet med Tværstang, over hvilken anbragtes en Haand af Metal. *Vexillutn* var fortrinsvis Rytterfane og bestod af et Stykke Tøj paa en Tværstang. Disse F. havde ingen Billeder, men forskellige Farver. Under Aurelian indførtes Dragen af rødt Tøj paa en forgyldt Stang. *Labarum,* der var indført før Cæsar, var purpurrød, havde Form som de nuværende Kirkefaner og naaede en meget betydelig Anseelse. Den havde en Fanevagt paa 50 Mand, og det betragtedes som en meget stor Ære at tjene i Fanevagten. Efter Konstantin den Store's Sejr over Maxentius fik Krigsfanen Christusmonogrammet eller ogsaa det græske Kors alene. Muhamedanernes første F. fremkom efter Sigende derved, at en Feltherre fæstede Profeten Boreida's Turban til en Stang. Abassiderne indførte sorte F. Som Rigsklenodie opbevares endnu i Stambul en af Muhamed's F., Sandschak-Sherif, der er bragt dertil fra Asien 1595, og som kun i yderste Nød udfoldes for Hæren. Ogsaa Germanerne og Gallerne havde Felttegn, men

førte først egentlige F. efter at have lært saadanne at kende i Krigene med Rom. Sachserne havde i 6. Aarh. i F. en flyvende Ørn over en Drage og en Løve, og de hedenske Normanner førte det saakaldte Ravnebanner, der sidste Gang nævnes i Slaget ved Hastings 1066. Under Korstogene havde de enkelte Hobe forskellige Farver og de gejstlige Ordner hver sit eget Banner. I lang Tid var det hellige Kors, baaret af en Biskop, Korsfarernes almindelige Hærtegn. Det tabtes i Slaget ved Hittin. I 12. Aarh. anvendtes saavel i Tyskland som andre Steder særlige Fanevogne. Formen for F. (Bannere) og Anvendelsen af dem vare i den senere Middelalder meget forskellige. Hvert Land, Gilde, Forbund, hver Stad og Fyrste, de enkelte Riddere og Ridderslægter havde deres F., paa hvilken Vaabenet var malet eller broderet, og det betragtedes stedse som en stor Ære at bære F. Under Kejser Otto I var Hovedfelttegnet i Tyskland en Engel, under Otto II viser Ørnen sig for første Gang i det tyske Flag, men den fik først under Frederik I sin blivende Plads i Rigsfanen (senere kom Dobbeltørnen). I Frankrig gjaldt i lang Tid den hellige Martin's Kappe for F. ved Siden af den saakaldte *pennon royal*, en mægtig F., der førtes paa en med Okser forspændt Vogn. Under Filip I indførtes den femtakkede Oriflamme (Guldflammen). Den sagdes at være en Himlens Gave til de franske Konger, men skal været fremkommen under Dagobert og vajede formentlig sidste Gang over de franske Tropper i Slaget ved Azincourt 1415. Under Karl IX antoges den hvide F. med de gyldne Liljer, der allerede var ført af Filip August. Trikoloren fremkommer under Revolutionen, under Restaurationerne viger den for den hvide F. Under det første og andet Kejserdømme bærer F. en Ørn, under Julidynastiet den galliske Hane.

Først fra det 17. Aarh. bleve F. almindelige i Hærene, navnlig efter de schlesiske Krige, og i de nyere Hære tjene de som Felttegn for de selvstændige Troppeenheder, Bataillon, Regiment og undertiden Eskadron (ved Rytteriet benæves F. Estandart). Fanedugen angav oftest Landets Farver og var ofte prydet med Vaaben eller Valgsprog. Disse sidste, der tidligere vare mere almindelige, findes dog endnu, navnlig i den engelske Hær. F. betragtes som en Helligdom for Soldaten, og i næsten alle Stater maa Soldaten aflægge Faneed (s. d.). At miste F. betragtes som en Skændsel for en Afdeling, ligesom erobrede F. høre til de smukkeste Trofæer, der ophænges i Kirker eller Tøjhuse. Ofte har F. i Spidsen for Tropperne fremkaldt de største Opofrelser og Anstrengelser, og ofte have højere Førere i kritiske Øjeblikke selv grebet F., saaledes Schwerin ved Prag, Augereau ved Arcole, Ærkehertug Karl ved Aspern o. s. v. Høj Alder og Spor af udstaaede Kampe ere en Pryd for F. I Tyskland forsynes Fanestænger, der ere blevne beskadigede i Kampen, med en Sølvring, og Navnet paa den Fanebærer, der falder med F. i Haand, indridses paa denne. Oftest anføres paa F. Afdelingens Nummer og undertiden Navnet paa de Kampe, hvori vedkommende Afdeling særlig har udmærket sig, og der paahænges F. en Dekoration. Der vises overalt F. den største militære Æresbevisning, og Tildeling af ny F. sker ved Monarken og ofte under Afholdelse af Gudstjeneste. Tidligere og endnu flere Steder sænkedes F. kun for Statens Overhoved, nu dog hyppigst tillige for højerestaaende Officerer. F. har ordentligvis sin Plads i Afdelingens Midte. Den spredte Orden og de lange Skyttelinier i den helt opløste Afdeling gør det vanskeligt for Tropperne at fæste Opmærksomheden paa F., og i nogle Hære medtages den ikke mere i Kampen. Blandt Landsknægtene gjaldt en omvendt stillet F. som Tegn paa Oprør, og ligeledes stak man ved Eksekutioner F. omvendt i Jorden. Et Stød med Fanestangen gjorde en Soldat æreløs, og naar en Mand skulde have Æresoprejsning, svingedes F. over hans Hoved.

F. af forskellig Farve, der ikke ere Afdelingsfaner, have forskellig Betydning. Blodfanen, der var af Purpur, var tidligere i Tyskland Tegn paa Kejserdømmet. Hos Tyrkerne og andre orientalske Folkeslag angav den røde F. Modstand til det yderste og er nu Socialisternes Mærke. Den gule F. (Pestfanen) betegner smitsom Sygdom. Forinden Genf-Konventionen betegnedes Lazaretter ved en sort F.; en saadan anvendes nu undertiden ved Krudttransporter, medens Lazaretter og Forbindingspladser betegnes med en hvid F., hvori et rødt Kors, hvilken F. skærmer mod Beskydning. Den hvide F. er Tegn paa, at man vil underhandle. Den bruges derfor af Parlamentærer, hejses paa en Fæstningsvold, naar Fæstningen ønsker at kapitulere, og Ilden ophører ved dens Tilsynekomst.

De smaa Flag, hvormed i Reglen Afdelinger og Underafdelingerne ere forsynede, ere ikke at betragte som F., men Mærker, der bruges til at betegne vedkommende Chefs Kvarter, hvorfor de forsynes med vedkommende Afdelings eller Underafdelings Nummer. I de romerske og græskkatolske Kirker anvendes Kirkefaner ved Processioner. Indførelsen af disse menes af nogle at være sket under den østromerske Kejser Leo V 820, medens andre henføre deres Oprindelse til 1414. Kirkefanerne ere i Reglen fæstede til en Tværstang og prydede med Billeder af Helgenerne. Ogsaa Korporationer, Lav, Skydeselskaber og Universiteter have F. med særlige Emblemer, hvilket allerede var Tilfældet under de romerske Kejsere og i enkelte Stæder i Middelalderen. Udtrykket F. anvendtes tidligere ligesom Banner som Betegnelse for en Afdeling Rytteri eller Fodfolk. Om danske F. se Danebroge og i øvrigt Artiklen Banner. *B. P. B.*

Fane, 1) (zool.) se Fjer.

2) kaldes de nedhængende Haar langs Halen paa langhaarede Hunde. *H. F. J.*

Fanebærer se Fanejunker.

Faneed kaldes den Ed, som Soldaten i de fleste Lande ved sin Indtrædelse i Tjenesten maa aflægge paa at ville være Statens Overhoved tro i Krig og i Fred og paa at ville opfylde de ham paahvilende militære Pligter. Uagtet der ikke altid sværges direkte til Fanen, foregaar Edsaflæggelsen i de Afdelinger, der have Fane, i Tilstedeværelse af denne; og herfra skriver sig Navnet F. Ved Artilleriet aflægges Eden til Skytset. Brud paa F. straffes ikke som Mened, men som Ikke-Opfyldelsen af militær Pligt, og Straffen udmaales i Overensstemmelse hermed. I Danmark aflægges ikke mere F. *B. P. B.*

Fanefjord, Møen's Sydvestkyst, mellem Halvøen Borgsted, hvorfra der er Færgefart over Grønsund til Falster, og den lave Harbølle Pynt. I Fjorden findes kun 1 M. Vand. Ved Bunden af den ligger en fra Søen meget kendelig Kirke, F.-Kirke. *G. F. H.*

Fanéga (Hanega, spansk: »Korn«), Korn- og Rummaal samt Markmaal (se F a n e g a d a) i Spanien indtil 1858, og endnu til Dels i det tidligere spanske Amerika. Den kastilianske F. havde 12 Celemines å 4 Cuartillos å 4 Ochavillos = 55,501 Lit., men i Provinserne varierede Størrelsen mellem 21,4 og 74,14 Lit.; F. paa Kuba = 109,088 eller 92,02 Kg.; i Mejiko til 1866 90,815 Lit. (for Kakao = 50,015 Kg.); i Yucatan (carga) = 60,566 Lit., i Maracaibo regnedes F. = 24 Millar å 4 lbs (eng.) = 44,17 Kg.; i Chile (Lov. 1848) ved Toldvæsenet = 97 Lit. eller 69,02 Kg., ellers af forskellig Størrelse; i Buenos Ayres = 137,2 Lit. (for Salt = 290—300 Libras), i Paraná dog = 288 Lit.; i Uruguay F. sencilla (almindelig F.) = l/g F. doble = 137,272 Lit., i Kornhandelen regnes dog 140, for Majs 280 Lit. I Marokko er F. strøget Maal — 55,5 Lit. og med Top = 72 — 74 Lit. *N. J. B.*

Fanegāda (Fanega de tierra), tidligere Markmaal i Spanien, den kastilianske F. (det saakaldte kongelige Maal: *Fanega de marco real)* var 12 Celemines à 4 Cuartillos = 576 □ Estadales = 64,3956 Ar, men varierede i Praksis navnlig i Provinserne mellem 100 og 625 □Estadales, i selve Madrid var F. (Marco de Madrid) = $4>9^{00}$ • Varas = 34,2381 Ar. En mejikansk F. (Majs Udsæd, *Fanega de sembradura de maiz*) — 1/12 Caballeria — 50,784 • Varas = 356,6276 Ar" *N. J. B.*

Fane Herred, Nordhordlands Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 5,025 Indb., er et straks S. f. Bergen liggende Fastlandsherred, hvis Vestgrænse dannes af Bergens-Leden og de fra denne ind i F. H. indskærende Fjorde: nordligst Fjøsangerfjorden, som inden for et smalt Sund kaldes Nordaasvand; i Midten Fanefjorden, som sender en Arm mod Nord benævnt Grimnæspollen, ligesom den nordlige omtrent 10 Km. lang; sydligst Lysefjorden, hvis nordlige Bred falder ind i F. H. Mod Nord og Øst samt til Dels mod Syd indgærdes F. H. af høje Fjælde, gennemskaarne af enkelte dybe Dale; Vest fra gaar Grænsen over Damsgaardsfjæld og Løvstakken 475 M. ned i den smukke af Landsteder opfyldte Fjøsangerdal, der fra Nord mod Syd forlænges ned mod Nordaasvandet, videre op over Ulrikken (Haugsvarden 627 M.) og ned i Heldalen straks oven for det lange, smalle Grimen Vand, som indtager den større Del af denne Dal, hvis Afløb Heldalselven først løber mod Sydvest og derpaa mod Nordvest i Nordaasvandet. S. f. Heldalen følges de højeste Toppe indtil det 985 M. høje Gulfjæld, som dog først naas, efter at man har passeret Haugsdalen, hvis mod Sydvest gaaende Forlængelse, Hauglandsdalen, ligeledes er fyldt med et langt, smalt Vand af samme Navn som Dalen, og hvis Afløb rinder Syd over ud i Hardangerfjorden. Fra Elvens Udløb af Vandet er der kun et kort Eid over til Kalandsvand, Herredets største Indsø, og som har Udløb gennem Faneelven til Fanefjorden. S. f. Fanefjord hæver Ly s e horn sig til 398 M. paa Grænsen mod Os. Medens den østlige Del af F. H. er et udpræget Fjældlandskab, hvor Vegetation kun findes i Dalene, danner den brede Halvø, som strækker sig Vest over fra Kalandsvand mellem Fanefjord og Fjøsangerfjord, et af lave Aase vekslende, med — hinanden krydsende — Smaadale opfyldt Landskab. I Dalene ligge Vande med veldyrkede, til Dels skovbevoksede Bredder. F. H. er delt i to Sogne, det sydligst liggende Fane Hovedsogn og det nordligere Birkelands Anneks; begge ere godt bebyggede, om der end kun findes faa større Gaarde; af disse mærkes Fane Præstegaard og det nærliggende Stend, hvor der siden 1866 er Landbrugsskole, til hvilken ogsaa hører en af Forstvæsenets Planteskoler. I Birkeland ligge Tveiteraas, Fjøsanger, Fantoft, Skjold, Hop m. fl.; paa denne sidste Gaard har der tidligere været Marmorbrud. Af Kirkerne er Hovedkirken en Stenkirke, sandsynlig ældre end Aar 1200; den kaldtes i Middelalderen */Cross Kirke à Fana,* hørte til de kongelige Kapeller, har et Par Gange været ramt af Lynilden og er gentagende restaureret, sidste Gang 1871. Annekskirken var tidligere en gammel Trækirke paa Gaarden Birkeland's Grund, den blev 1878 flyttet til Nestun og opbygget af Sten. Fabrikdrift har taget betydelig Opsving i de sidste Tider, de vigtigste Anlæg findes ved Fanefjordens Bund (et Spinderi og Notfabrik og en Mølle), ved Nestun (en Uldvarefabrik, et Uldspinderi og en Shoddyfabrik) og en større Trikotagefabrik ved Hop. Paa samtlige disse Steder har der dannet sig bymæssig Bebyggelse, saaledes ved Fanehammeren og Sagenæs tilsammen 36 Huse med 283 Indb., ved Midttun 49 Huse og 363 Indb., ved Hop 34 Huse med 328 Indb. Kommunikationerne ere særdeles gode. Den smalsporede Vossebane kommer ind gennem Heldalen, gaar i Sydvest langs Grimen Vand indtil Nestun Station, hvor den bøjer mod Nord langs Nordaas Vand og videre gennem Fjøsangerdalen; den har Stationer ved Heldal, Nestun, Hop og Fjøsanger. Fra Nestun Station er anlagt en Tertiærbane, som gaar i en Bue først i Sydvest og Syd til Fane Kirke, derpaa mod Øst langs Sydsiden af Kaiands Vand og derpaa atter i sydlig Retning til Os; den har Stationer ved Skjold, Raadal, Stend, Fane, Hammer, Kismul og Kalandseid. Hovedvejen til Bergen gaar 0. f. Kalandsvejen Nord over forbi Birkeland og følger fra Nestun af omtrent parallelt med Vossebanen, hvilken ogsaa en anden Vej følger gennem Heldalen til Arne Fabrikker. Andre Veje føre fra Nestun langs Tertiærbanen til Fane og videre over Eidet til Lyse med Afstikkere op gennem de vigtigere Dale. Jordbunden er lidet skikket for Agerbrug, men bedre for Kvægavl, af Skov vokse baade Naaletræer og Løvtræer, dog kun til Indbyggernes eget Behov; de store Myrstrækninger give en Del Brændtorv. Herredets Areal er 208 □ Km., hvoraf 10 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fanejunker kaldte man fra 14.—16. Aarh. Adelsmænd, der sloge ind paa den militære Vej, og til hvem det betroedes at bære Fanen. Denne overleveredes ham ofte paa en festlig Vis, og han maatte sværge at ville ofre Livet for Fanen. Kunde han ikke hindre Tabet af denne, skulde

han vikle sig ind i Dugen og lade sig dræbe, og man har Eksempler paa, at et saadant Paabud er blevet efterkommet. Senere blev Afdelingens yngste Officer Fanebærer, og Ordet F. tabte derved sin oprindelige Betydning. Ofte har Fanebæreren en særlig glimrende Uniform. Nutildags bæres sædvanlig Fanen af en ældre paalidelig Underofficer. *B. P. B.*

Fanelen. Ved Bortforlening af tyske Fyrstendømmer i Middelalderen overraktes der Lensmanden en Fane til Tegn paa, at de kongelige Højhedsrettigheder i Lenet overgaves ham; derfor kaldtes saadanne Len F. I Danmark er Hertugdømmet Sønderjylland blevet bortforlenet »fanelens vis«. *Ludv. H.*

Fanemarch kaldes i nogle Hære den March, der spilles uophørlig, medens Fanen bringes paa sin Plads i Afdelingen eller efter Brugen til sit Opbevaringssted. *B. P. B.*

Fanerogāmer se Blomst S. 168.

Fanërokrystallīnsk kaldes i Bjærgartlæren et krystallinsk Mineralaggregat, hvis krystallinske Beskaffenhed tydelig kan iagttages; i modsat Fald kaldes det kryptokrystallinsk. *N. V. U.*

Fanevagt kaldes den særlig til Bevogtning af Fanen bestemte Styrke. Undertiden anvendes Benævnelsen F. for den Vagt, der etableres i Bivuak og Lejr, og som foruden at bevogte Fanen tillige besætter alle indre Poster. Ved Rytteriet benævnes denne Vagt Estandartvagt. *B. P. B.*

Fanfåni, Pietro, italiensk Filolog, født 21. Apr. 1815 i Pistoja, død 4. Marts 1879 i Firenze. Efter at han 1847 havde i sin Fødeby stiftet det af ham redigerede Tidsskrift »Ricordi filologici«, gik dette ind 1848, da F. deltog som frivillig i Kampen mod Østerrig. Han blev i denne tagen til Fange og en Tid interneret i Theresienstadt. Siden var han ansat i Undervisningsministeriet og fra 1859 Bibliotekar ved det Marucellianske Bibliotek i Firenze. Han var ikke blot lærd Filolog, men tillige livlig og humoristisk og er da ogsaa optraadt som æstetiserende Forfatter. Af hans Skrifter i sidstnævnte Retning ere at nævne det af ham grundede Tidsskrift »Il Piovano Arlotto«, Romanen »Cecco d'Ascoli« [2. Opl. 1870], »Scritti cappriciosi« [1864], »*Democritus ridens*, ricreazioni letterarie« og den efter Forfatterens Død udgivne Fortælling »Paolina, novella scritta in lingua fiorentina« [Milano 1880] samt »Novelle, apologhi e racconti« [smst. 1881]. Over sine talrige Arbejder har F. selv givet en Fortegnelse i »La Bibliografia di P. F.« [Milano 1874]. Blandt de sprogvidenskabelige af disse er at fremhæve en Række værdifulde leksikalske Værker over det italienske Sprog, nemlig »Vocabolario della lingua italiana« [Firenze 1856, 2. Opl. 1865], »Vocabolario dell' uso toscano« og »Vocabolario della pronuncia toscana« [begge Firenze 1863] samt »Vocabolario della lingua italiana parlata« [Firenze 1875, sammen med Giuseppe Regutini]. Mod Crusca-Akademiets Ordbog øvede F. en skarp Kritik, der navnlig gav sig Udslag i et Antal Stridsskrifter i Aarene 1877 og 1878. Endvidere kunne nævnes hans »Diporti filologici« [Napoli 1858, 2. Opl. Firenze 1871] og en Mønstersamling af Breve med Titlen »Lettere precettive di eccellenti scrittori« [Milano 1855, 2. Opl. 1871]. Ogsaa som Dantist har F. gjort sig bemærket ved »Studj ed osservazioni sul testo delle opere di Dante« [Firenze 1873], og i Sammenhæng hermed staar hans Deltagelse i Striden om Ægtheden af Dino Compagni's florentinske Krønike, hvilken han bestred heftig (se Compagni.) Fremdeles var han Redaktør af »Etruria« [Firenze 1851—52] og »Il Borghini« [smst. 1863—65 og 1874—77] og Medstifter af »Rivista internazionale« i Firenze [1877]. (Litt.: Cerquetti, *Pietro F. e le sue opere* [Firenze 1879]). *E. G.*

Fanfāre (fr.), et kortere eller længere Trompetsignal, der i Reglen kun benytter Tonerne i Treklangen; det anvendes dels som Signal i Krig eller paa Jagt, dels ogsaa som Hyldest ved højtidelige Lejligheder, hvor det dog ofte antager en noget mere ubunden og formløs Karakter, idet de forskellige Blæseinstrumenter falde ind i en bestemt Akkord, hvis Intervaller i alle Haande Figurer gentages af disse, hvorved der fremkommer en festligklingende Larm (ogsaa kaldet Tuschell. *touche*, eng. *fiourisK).* *S. L.*

Fanfúlla (ital.) hedder en af Hovedpersonerne i den historiske Roman »Ettore Fieramosca« af Massimo d'Azeglio (s. d.), en kæk og munter Riddersmand; efter ham er siden et meget udbredt romersk Blad blevet opkaldt. *E. G.*

Fang, norsk Benævnelse paa Epilepsi eller Faldsyge (oldn. *brotfall*). Egentlig betegner Ordet blot, hvad der griber en, et hastig paakommende Anfald; heraf dets forskellige Betydninger: ældre Dansk *fang* = Hold, Sting i Siden, svensk Dialekt *fang* = Mavevrid. *Hj. F.*

Fanga, tidligere Maal for Korn og andre tørre Varer i Portugal og Brasilien = 4 Alqueircs, i Lissabon = 55,363 Lit. og i Porto = 69,86 Lit., men i Rio de Janeiro var en F. — ca. 160 Lit., og i Praksis regnede man 1 brasiliansk F. rr 3 Lissabon-F. En F. Kulmaal var i Lissabon = 8 topmaalte Alqueires = 7,692 Hektolit. *N. J. B.*

Fangarme benævnes de i øvrigt meget forskelligartede og forskellig byggede Organer, hvormed mange lavere Dyr gribe og fastholde deres Bytte, navnlig naar disse Organer have naaet en stærkere Udvikling (se f. Eks. Blæksprutter, Søpølser, Søanemoner, Vandmænd). Jfr. Fangben og Fangtraade. *H. J. P.*

Fangbark kaldes i Skovbruget saadanne Stykker frisk Naaletræbark, som bruges til at lokke skadelige Insekter sammen i et saa stort Antal, at det kan lønne sig at indsamle og dræbe dem. Barken lægges med Kødsiden nedad og dækkes delvis med en Græstørv. F. bruges i Danmark mest mod den store, brune Snudebille, *Hylobius abietis*, og tages da bedst af Rødgran. *C. V. P.*

Fangben kaldes Leddyrenes Lemmer, naar de ere særlig uddannede til at gribe Byttet. Jfr. Fangarme og Fangtraade. *H. J. P.*

Fange, Søudtryk for »binde fast«, bruges navnlig, naar der er Tale om en løselig eller midlertidig Fastbinding. *C. L. W.*

Fangebjælke, Søudtryk, Tværtræ, der enten befæstes vandret over to lodret staaende Bjælkeender (Pullerter), i umiddelbar Nærhed af Masterne, eller som fastspigres direkte langs Skibssiden ud for Vantene. F. er forsynet med Huller, hvori anbringes lange Jærn- eller Messingbolte, Kofilnagler, som benyttes ved Tilkastning (Fastgørelse) af løbende Gods. F. benævnes des-

aarsag ogsaa Naglebænk eller Kofilnaglebænk. *CL. W.*

Fangedæmning, en Dæmning, der benyttes til at forhindre Vandets Indtrængen i en Byggegrube. Naar et Bygningsværk skal bygges enten paa et af Vand dækket eller paa et umiddelbart til Vand stødende Areal (saasom Fyrtaarne, Bropiller, Dokker, Havnebassiner o. s. fr.), gælder det, navnlig hvor Bygningsværket har en stor Udstrækning, om at kunne komme til at arbejde uhindret af Vandet. Dette sker da ved at omgive det Areal, hvorpaa der skal arbejdes, med en F., der holder Vandet ude, medens det inden for F. liggende Areal holdes tørt ved Udpumpning. F. maa dels være tætte, dels være saa stærke, at de kunne taale Vandets Tryk og ofte tillige Angreb af Strøm og Bølgeslag; men da de i Alm. ere dyre og i Reglen skulle fjernes efter Arbejdets Fuldførelse, søger man som oftest at bygge dem saa spinkle og billige som muligt, og herfra hidrøre for en væsentlig Del de hyppige Gennembrud af F. De simpleste F. ere almindelige Jorddæmninger, men disse kunne kun benyttes paa ringe Vanddybde og paa dækkede Steder, hvor Angreb af Strøm og Bølgeslag ikke kunne ventes; paa større Vanddybde anvendes i Alm. en eller anden tæt Væg af Træ (en Spunsvæg, eller en Række Pæle med Klædning paa den ene Side eller en Væg af Pæle rammede Side om Side), og denne Væg giver man fornøden Tæthed ved, at der paa dens ene Side, i Reglen den mod Vandet vendende, fyldes Jord. Men i Alm., og navnlig hvor Strøm og Bølgeslag kunne ventes, dannes F. af 2 saadanne Trævægge, hvis Mellemrum fyldes med Jord; en saadan F. kaldes Kassefangedæmning og er ubetinget den hyppigst anvendte Form (se Fig.). Bredden af en saadan gøres i Reglen mindst lig den tilstedeværende Vanddybde, og ofte ser man den indre Væg bygget stærkere end den ydre. Væggene ere forankrede mod hinanden for at kunne modstaa Jordtrykket fra Fyldmassen imellem de 2 Vægge. Paa Klippebund, hvor man ikke kan ramme Pæle, bygges ofte F. som Tømmerkister fyldte med Jord. Jordfyldens Bestemmelse i en F. er den at give den fornødne Tæthed; der maa derfor anvendes den yderste Omhu med dennes Anbringelse; fedt Ler er farligt at anvende, da det vanskelig skaffes til at lejre sig tæt, bedst er sandet Ler eller leret Sand, ja endog rent fint Sand har ved F. f. Eks. ved Bygningen af Dokken paa Refshaleøen vist sig velanvendelig. Da F. saa godt som altid skal fjernes efter Bygningens Opførelse, er det en Selvfølge, at der i Reglen aldrig anvendes dyrere Materiale end Jord og Tømmer til dens Bygning; dog har man i ganske enkelte Tilfælde anvendt F. af Beton, f. Eks. ved Dokanlæg i Toulon, men det kun fordi disse i dette Tilfælde kunde indgaa som en Del af de fremtidige Dokmure. *C. Ph. T.*

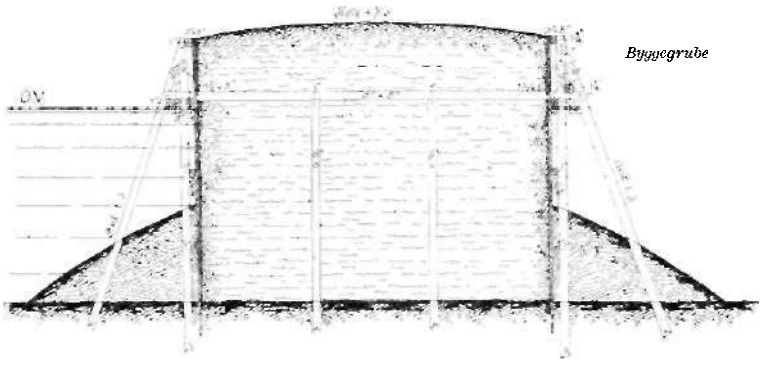

Tværsnit af en Kassefangedæmning.

Fange en Ugle, Søudtryk. Naar et Skib sejler »bi de Vind« (s. d.) og altsaa skal ligge Vinden saa nær, som det er muligt med Sejlene fulde (i Reglen $4^1/_2$—6 Streger o: ca. 50—70°), kaldes det at »f. e. U.«, naar det ved slet eller unøjagtig Styring kommer Vinden saa nær, at Sejlene leve (spille) og derefter blive bakke. Skibet vil under disse Omstændigheder miste Farten. For at raade Bod paa Fejlen maa man da bjerge Mesan og Storsejl, muligvis ogsaa brase (dreje) Agtersejlene, saa at Skibet paavirket af Forsejlene alene kan »falde af« (s. d.) igen. Lykkes dette ikke, maa man efter Omstændighederne foretage andre Manøvrer for atter at bringe Skibet paa ret Kurs. Ved pludselige Vindspring kan det ogsaa hænde, at Skibet f. e. U. *C.L. W.*

Fangeklampe, en lille vertikalt stillet Klampe, der befæstes paa Skibssiden og benyttes til at hænge noget paa eller fastgøre noget ved; kaldes ogsaa Tilkastningsklampe. *CL. W.*

Fangeline, Søudtryk for en Tovende, der enten fastgøres i Stævnen af et Fartøj, og som benyttes til dettes Fortøjning, eller som fra Skibet tilkastes et Fartøj, for at dette kan holde sig fast ved den, medens det ligger langs Skibssiden. *CL. W.*

Fanger, en Grønlænder, som ernærer sig ved det nationale Erhverv i Kajak. Han siges at fange eller at være paa Fangst, naar han udøver den daglige Jagtgerning, især efter Sæler. Naar han har erhvervet en Sæl, siger man, at han har faaet Fangst. Fangeplads eller Fangstplads kaldes et Sted, hvor Sælerne i Særdeleshed have deres Tilhold, og hvor Grønlænderne derfor med størst Udsigt til Udbytte ligge paa Lur efter dem. Fangeredskaber kaldes de Redskaber, der benyttes ved det grønlandske Erhverv af en F. De væsentligste Redskaber ved den sædvanlige Kajakfangst ere Harpun og Lændser. Fangeremmen (grønl. *alek*) er en ca. 15 M. lang Rem, der er udskaaren i Spiral af Skindet af den største, grønlandske Sæl, Remmesælen (*Phoca barbata*). Den er fastgjort med den forreste Ende til Harpunspidsen, med den bageste

til Fangeblæren og oprulles paa en lille Stol (Kajakstolen), der anbringes paa Kajakken foran F. Her ligger den klar til hurtig og let at kunne løbe ud, naar Harpunen kastes. Fangeblæren (grønl. *avataĸ*) dannes af Skindet af en ung Netside (*Phoca foetida*). Det afhaares, bindes lufttæt sammen ved Hoved, Forlemmer og Baglemmer, og oppustes gennem et lille Hul. Naar Grønlænderen har kastet Harpunen og sat den fast i en Sæl, dykker denne og flygter; i Hast kastes Fangerem og Fangeblære i Vandet. Den sidstnævnte standser den harpunerede Sæl, da den ikke uden stor Anstrengelse kan trække den under Vandet. F. forfølger Sælen, idet han ser Fangeblæren, som danser hen ad Vandets Overflade. Naar Sælen udmattet kommer op med Harpunen i sig, kaster F. Lændseren for yderligere at saare den. Denne har ingen Modhager, men gaar ud af Dyret igen. Med Lændseren stikkes Dyret gentagne Gange, indtil det er saa udmattet, a(F. kan give det Banesaaret med en Kniv paa et langt Skaft, der føres med Haanden. Da Fangeblæren er fast til Sælen, vil den, selv om den er mager, ikke kunne synke til Bunds og gaa tabt for F. *G. F. H.*

Fangplanter. Visse Kulturplanter angribes ofte paa en ødelæggende Maade af Insekter, Larver, Rundorme og andre Skadedyr. Særlig ondartet i den Henseende er Roenematodens (Roeaalens, *Heterodera Schachtii*) Angreb paa Sukkerroerne, hvorved Dyrkningen af denne vigtige Kulturplante i mange Egne er bleven alvorlig truet. For at raade Bod herpaa har J. Kühn i Halle angivet en Udryddelsesmetode, der bestaar i, at den paagældende Mark i Brakaaret besaas med Frø af saadanne Planter, hvis Rødder Nematoderne villig søge, og som vokse hurtig til; hertil anvendes især Sommerrybs og Sommerraps. Nematode-Larverne bore sig ind i disse saakaldte »F.«'s Rødder og blive paa et vist Udviklingstrin ubevægelige (se Nematoder); paa dette Tidspunkt pløjes Marken dybt, hvorved Nematoderne blive saaledes begravede, at de ikke formaa at arbejde sig op igen eller udvikle sig videre. I Løbet af Sommeren nedpløjes 4 — 5 Afgrøder af F. Metoden har allerede faaet megen Betydning i Sukkerroeegnene, og i Halle har der i en Række Aar bestaaet en af Julius Kuhn oprettet Forsøgsstation (Forstander: Dr. Hollrung) for Metodens videre Udvikling. I Skov- og Havebruget anvendes beslægtede Fremgangsmaader til Ødelæggelse af Skadedyr. *K. H—n.*

Fangsnor anvendes af beredne for at hindre Tabet af Hovedbedækningen; den fæstes til denne og fastgøres tillige til Uniformen eller anbringes om Halsen. F. anvendes ogsaa tillige som Prydelse. *B. P B.*

Fangst, i Jagtsproget den Maade, paa hvilken anskudt Vildt dræbes. For Haarvildtets Vedkommende sker det derved, at en spids Kniv føres ned paa tværs enten foran første Halshvirvel eller mellem tvende saadanne og derved overskærer den forlængede Rygmarv, hvilket har Dyrets øjeblikkelige Død til Følge. Kronvildt gives ofte F. bag Bladet. Pelsvildtet fanges af med et Slag paa Pandeskallen mellem Øjnene med Hundepiskens Skaft, i hvis ene Ende er indsyet en Blyklump. Haren med et let Slag bag Ørerne. *H. F. J.*

Fangstkniv, den Kniv, hvormed der gives Fangst. *H. F. J.*

Fangstænger ere Stykker af Naaletræstammer eller Grene, bedst hele Stammer af unge, fritvoksende Skovfyrrer, som bruges til at lokke skadelige Insekter til at lægge Æg der, i Stedet for paa Stød og Rødder af fældede Træer. Inden Yngelen har forladt F., indsamles og brændes disse. F. lægges omtrent vandret med den største Del dækket af Jord og kun Topspidsen ragende frem. *C. V. P.*

Fangtraade, traadformede, men meget forskelligartede Organer, hvormed mange Polypdyr ere udstyrede, og som tjene som Fangeapparater, hvormed de gribe og lamme Byttet. Som Eksempler kunne nævnes Nældetraadene paa Søanemonens Hud, Randtraadene paa Vandmandens Klokke, Rør- og Blæregoplernes traadformede med Nældebatterier forsynede Fangedyr. (Se Specialartiklerne om disse Dyregrupper.) *H. J. P.*

Fangtræ kaldes saadanne Stykker af Naaletræ, som udlægges i Skoven for at lokke skadelige Insekter til at æde eller oftere lægge Æg i dem, saa man kan indsamle dem eller brænde Yngelen. Tidligere brugte man ofte udkløvede Træstykker med Barken paa; nu bruges oftest enten ene Bark eller hele, unge Stammer (se Fangbark og Fangstænger). *C. V. P.*

Fannefjord kaldes den Øst over fra Molde gaaende smalle Arm af Romsdalsfjorden; langs dens nordlige Bred, Fannestranden kaldet, fører en Hovedvej mellem alle de her liggende store Gaarde og smukt bebyggede Landsteder. Det Rundskue, man fra denne Strand har over Søndmøre og Romsdalsfjældene, er bekendt for sin enestaaende Skønhed. (Se Bolsø Herred). *J. F. W. H.*

Fanningøerne, Amerika-Øerne, Archipelag midt i det store Ocean, paa $1^{0}57' — 3^{0}49''$ n. Br. Gruppen bestaar af 5 Smaaøer, alle lave, Christmas eller Jule-Øen (607 □Km.), Washington eller New-York, Jarvis, Palmyra og Fanning (40 □Km.). Den første og den sidste ere tagne i Besiddelse af England. Paa selve F. findes en engelsk Koloni English Harbour med ca. 200 Indb., der sysselsætte sig med Indvinding af Kokosolie. Ogsaa Palmyra har nogle Beboere, de andre ere ubeboede. *C. A.*

FanO, By i den italienske Provins Pesaro-Urbino, 12 Km. S. 0. f. Pesaro, malerisk beliggende ved det adriatiske Hav, nær Metauro-Flodens Munding, ved Jærnbanelinien Bologna-Ancona. F., der delvis er omgiven med Mure og Grave, er Bispesæde, Garnisonsby og havde 1881 9,484 Indb. Rester af en Triumfbue fra Augustus's Tid, stort Teater (tidligere et af de berømteste i Italien); Katedralen San Fortunato og enkelte andre Kirker (Sta Maria, Santa Croce) indeholde ikke ubetydelige Kunstskatte; romersk Triumfbue. Byen driver nogen Silkeindustri samt Fiskeri; Havnen har dog nu kun liden Betydning. F. (*Fanum Fortunae*, senere *Colonia Julia Fanestris*) skylder et Fortunatempel sin Fremvækst. *H. L.*

Fanomër kaldes i Bjærgartlæren saadanne Bjærgarter (f. Eks. Granit), i hvilke man med ubevæbnet Øje tydelig kan skelne de enkelte Mineralbestanddele; i modsat Fald kaldes Bjærgarten kryptomer. *N. V. U.*

Fanon se Fanam.

Fanós (græ.), en Art Fakkel (s. d.).

Fansåga, Cosimo, italiensk Billedhugger og

Arkitekt, født i Clusone ved Bergamo 1591, død i Napoli 1678, var Elev af Pietro Bernini og kaldtes 1626 til Napoli, hvor han udførte talrige Bygninger og Skulpturarbejder; til de betydeligste høre: S.Fernando og S. Giorgio maggiore [1654], bygget paa Diana-Templets Plads, Restaurationen af S. Martino [1650], den kostbare Messinggitterdør for S. Gennaro's Kapel i Domkirken, foruden talrige arkitektoniske og plastiske Dekorationsarbejder i Napoli's Kirker, med hvilke han indførte Efterrenaissancens svulstige og bizarre Stil i Napoli. *A. Ls.*

Fant, norsk = Landstryger, Omstrejfer, Tater; oldn. *fantr* = Fodtjener, Landstryger. Identisk med dansk Fjante (Taabe) og med tysk Fant (Knøs, Laps). Ordet anses for romansk: ital. *fante* (Tjener, Gut, Fodsoldat), *infante* (Fodsoldat), lat. *in/ans* (Barn). Jfr. Fanter. *Hj. F.*

Fant, Erik Mikael, svensk Historiker, født 9. Jan. 1754, død i Upsala 24. Oktbr. 1817. F. kom tidlig til Universitetet i Upsala, helligede sig til Studiet af de klassiske Sprog og nordisk Historie, blev 1776 Magister, 1777 Docent i Veltalenhed og 1781 Professor i Historie. Fra og med 1793 var han Medlem af Komiteerne for Salmebogens Forbedring og blev 1800 ved Gustaf Adolfs Kroning udnævnt til Doktor i Teologien. F. var i Besiddelse af grundige Kundskaber i Skandinaviens Historie, stor historisk Belæsthed og var en flittig Samler. Nogen stor Historieskriver var han ikke; han forstod ikke altid at adskille det væsentlige fra det uvæsentlige og viste overhovedet ofte, at han savnede historisk Blik. Hans Stil er ikke fejlfri, og han stolede vel meget paa sin Hukommelse, hvorfor hans Angivelser stundom bleve urigtige. Allerede tidlig lagde F. Planen til en stor Kildesamling for Sverige's Historie, men det varede længe, før den kom til Udførelse i Værket *Scriptores rerum Svecicarummedii aevi.* Af dette, senere fortsatte Værk redigerede F. første Del. Af hans øvrige Arbejder kunne nævnes: »Handlingar till upplysning af svenska historien« [1789—1802], »Samlingar i Svenska historien« [1814], »Chronologiskt register ofver tryckta Handlingar i svensk historia« (gaar til 1400) [1816—17]. *A. S.*

Fantasi kalder man i sin bredeste Betydning Evnen til at variere Forestillinger. De mange forskellige Forbindelser, hvori Forestillingselementer ere forekomne i Erfaringen, gør det muligt, at man under Associationen kan kombinere de sammensatte Forestillinger anderledes, end de have været givne i Erfaringen, idet deres Elementer kunne faa en vis Selvstændighed. Under Følelsens og Viljens Indflydelse ville de naturlige Associationer blive yderligere paavirkede, idet enhver Association, som stemmer med en Følelse, finder Vejen banet, hvorimod den, der strider mod en Følelse, vil have vanskelig ved at gøre sig gældende; og Viljen vil ved at rette Opmærksomheden mod en Forestilling eller et Element i en saadan gøre denne klarere, saa den bliver løsnet ud fra den Sammenhæng, hvori den forekommer, og sat bedre i Stand til at virke associerende. Efter som det varierede Forestillingsforløb er mere eller mindre bevidst ledet af en bestemt Interesse eller Vilje, kalder man F. vilkaarlig eller uvilkaarlig. Ved den vilkaarlige F. træder derfor en ordnende og samlende Tendens tydeligere frem, medens den uvilkaarlige F. mere instinktmæssig skaffer Udtryk for en Stemning, der i og for sig ikke er knyttet til bestemte Forestillinger, men skabes af de ubestemte Fornemmelser af vort organiske Livs Tilstand. En Svækkelse i Livsfølelsen (nedtrykt Stemning) vil lamme F., en Forøgelse i den (oprømt Stemning) vil gøre F. livlig. I snævrere Forstand forstaar man ved F. Dannelsen af ny Genstandsforestillinger, der kunne staa for os med Virkelighedens Præg. Ogsaa denne kan være baade vilkaarlig og uvilkaarlig. Herunder hører den digteriske F. (s. d.). I Videnskaben anvendes F. som det befrugtende Element, der giver ny Synspunkter og tjener til Opstillingen af Hypoteser, som saa skulle prøves af den logiske Tænkning og verificeres. *C. St.*

Fantasi, den digteriske. Alt Forestillingsløb beror paa Association, men i F. fremtræder Bevidsthedens Aktivitet som en Evne til at variere, ændre og omdanne de ved Association givne Forestillinger. Her have vi det fælles Udgangspunkt for F. og Tænkning. Enten vi fantasere eller tænke, tumle vi med de Forestillinger, der tilflyde os ved Association, men Maalet er forskelligt; tænke vi, er Formaalet Aarsagssammenhæng, et Begreb, en Lov, og vor Bevidsthedsenergi gaar ud paa at sørge for, at vore Udgangspunkter blive Virkeligheden saa lige som muligt og Fremskridtet logisk; fantasere vi digterisk, er Maalet et konkret Billede, en Livsform, en Type, og de Love, der bestemme vor Fremfærd, ere æstetiske (se Digtekunst). Den digteriske F. »skaber«, o: frembringer ny Dannelser og Forbindelser. En stor Del af disse lader sig simpelt nok forklare ud fra den normale F.'s Varieringsevne. Stoffet, Elementerne til alle Om- og Nydannelser, maa selvfølgelig oprindelig tages fra Iagttagelse, ydre og indre Oplevelse, og Digterens Iagttagelsesbilleder ere nui Alm. stærkere, klarere, mere levende end Menneskers i Gennemsnit. Hans store Interesse for Livet gør, at han ser klarere og dybere, mere gennemtrængende og bedre rammer Kernen. Det saaledes indvundne Materiale tilføres nu F. gennem Association, og Digterens Associationsløb er i Alm. overmaade livligt, hans Erindrings- og Fantasibilleder ere særlig konkrete, livlige, anskuelige. Medens nogle Menneskers Erindringsbilleder ere farveløse og udviskede som blotte Skygger af Virkeligheden, ere andres bestemt tegnede og kraftig farvede, og Digterens Livsinteresse og Farten i hans Associationer forklare os, at hans Billeder ogsaa allerede i Erindringsstadiet staa som indre Syner, der kunne nærme sig en Hallucination; han ser Situationen for sig og lever sig ind i den, som var den nærværende. Dette Materiale undergaar nu en ubevidst — bevidst Omdannelse og Bearbejdelse, der er bestemt ved Motivet, den Idé, det subjektive Livsindhold (Grundstemning, Hovedhandling, Hovedperson, Livssituation), der er den tændende, til Produktion ansporende Brand i hans Sjæl og styres af æstetiske Principper og Love. Det normale Menneskes som Digterens F. har nu forskellige Metoder, ved hvilke den kan variere det givne Materiale; F. kan, støttet af Tanke og Vilje, analysere og abstrahere, opløse et Hele i dets Dele, en Ting i dens Egenskaber o. s. v. og saa holde den enkelte Del, Egenskab, Forholds-

side for sig: det er Betingelsen for de delvise Omdannelser, som vi foretage, hver Gang vi ændre Ting og deres Forhold; hele Industrien bestaar jo i saadanne Omdannelser, Maleren maler et Bord sort, og Digteren fremtryller et fortroldet Landskab blot ved at ændre Vegetationens naturlige Farve. En Ændring af Billedet, en Lutring af det i en eller anden Retning finder allerede Sted ved, at modstridende Elementer, uvilkaarlig eller vilkaarlig, adskilles, hvorved Billedet vinder i indre Klarhed og Overensstemmelse. F. kan dernæst kvantitere, forstærke eller svække, forstørre eller formindske, og en Omdannelse af Billedet finder Sted, idet Elementerne saaledes forstærkes eller svækkes, ved at de betones forskellig. Mennesket kan blive til en Kæmpe med »Øjne saa store som Møllehjul« eller skrumpe ind til en Tommeliden. Den digteriske F. er særlig følelsesbetonet, og den ophedede Indbildningskraft forstærker og overdriver som Barnet, Rygtet, Drømmen og Sindsbevægelsen, og staar paa Spring til Hyperbelen: »Polyfem hævede sig stille i Vejret, og hans Hoved stødte til Stjernerne«. F. kan endvidere kombinere; Billederne og deres Forbindelser forandre sig, idet ny Bestanddele og Forbindelser træde ind i deres inderste Kerne og fuldstændiggøre dem. Støttet af den abstraherende F. kan den kombinerende F. sammensætte Delene til et nyt Hele, Egenskaberne til en ny Ting, menneskelige Evner til en ny Sjæl, Individualforestillinger til ny Grupper. Det sker i Industrien som i Kunsten. Ved Kombination af Halvdelen af en Mand og Halvdelen af en Hest fremstaar en Centaur, af Træstammen og en Akanthuskrans den korinthiske Søjle. Ved en Sammenvirken af de tre angivne Metoder bliver det F. muligt at lutre og idealisere. Vi danne os en ideal Forestilling om et Menneske, vi holde af, ved at abstrahere fra eller svække de mindre heldige Egenskaber og forstærke de gode, der betones af Kærligheden, og maaske tilsætte vi nogle ved Kombination. Herfra gaar da Vejen til de ensidige Idealer, som Romantik og Idealisme fremstille, men her er ogsaa Betingelsen for den sande realistiske Kunst, der i sin Karakteriseren, Lutring og Forstærken følger Virkelighedens ideale Udviklingslinier. Endelig er F. uvilkaarlig sammenlignende, og herfra gaar Vejen til Billeder, Lignelser, Metaforer og Symboler. Vi begejstres over en modig Kamp og komme til at tænke paa en Løve. Vi udbryde i metaforisk Forkortning: »Løven kaster sig ind i Slaget«, eller vi bruge et Billede og sige: »Han kæmpede som en Løve«, eller vi udføre Billedet og tale med Homer's Tunge: »Ret som naar Løven i Kamp faar Bugt med det vældige Vildsvin«. Og endelig kunne vi tænke os, at vi beskrev en Løvekamp som Symbol paa et daadrigt Liv.

Men F. er ikke en blot Forestillingsleg. Til Forestillingen knytter der sig Følelser, Sindsbevægelser, og ved denne Samvirken mellem F. og Følelse kommer der noget nyt til af særlig Betydning for den digteriske F. F. personificerer og symboliserer. Som Dobbeltvæsener bestaaende af Sjæl og Legeme, og idet vi uvilkaarlig gøre os til Maal for alle Ting, se vi Bevægelsen, alt levende, Planter og Dyr som Udtryk for et indre sjæleligt Liv. Vi opfatte Bevægelsen som Udtryk for Liv, vi tyde Linien som Udtryk for den Bevægelse, ved hvilken den underskydes at være frembragt, lade Landet stige op af Havet, Skoven strække sig ud i Landet, vi lade Elementerne rase, høre Stormen brøle, vi lade Planten leve og drømme, tale om den b l y Viol og den stolte Eg, og i Dyrefablen optræder Dyret som en menneskelig Person. Her er et af de væsentligste Udgangspunkter for al Naturbesjæling, for Mytologi og Poesi, og den digteriske F. udnytter med Forkærlighed dette sjælfulde Virkemiddel. Et Særkende for Digterens F. er netop denne energiske Besjæling af Billederne. Livsbilleder, Livsformer ere jo Udtryk for Liv, og han indføler Livet i Formen dybere end Gennemsnitsmennesket. Da vi hos Digteren forudsætte rig Livserfaring og stærke Oplevelser, savner han ikke Stof til Billedbesjæling; og da hans F.'s Byggestof, hans Erindringsbilleder ere meget konkrete, og hans Sympati med Livet er saa dyb, falder den ham let og udvider sig let til alt. Dermed samhænger tillige, hvad vi kunne kalde hans Evne til Livsslutning, den Kraft, med hvilken han følgerigtig efterdanner sjælelige Tilstande. Han reproducerer ikke blot, han efterdanner og danner videre efter Livets Love. En Karakter, en Type bliver til Liv i ham og taler og handler i ham efter sin Natur. Vi se den lille Gavstrik af en Pige »give Tante Mille«, vi se Skuespilleren gaa fuldstændig ind i sin Rolle, som ved Suggestion, og det samme gør Digteren ved sine Fantasiskabninger. Han ikke blot lever med dem, han gaar ind i dem og er dem, og kun saaledes gaar han sikkert.

Det vil af det fremstillede ses, at her ikke er noget Holdepunkt for den romantiske Aladdinsopfattelse af den kunstneriske og digteriske F., der ser den som noget særlig mystisk, en guddommelig Inspiration, en fortsat Virksomhed af den guddommelige F. o. s. v. Denne Opfattelse har en naturlig Støtte i det tilsyneladende underfulde i Konceptionen, Motivets avlende Evne, i den ejendommelige Stemning, der gaar forud for Frembringelsen, i den forhøjede Intensitet af Evner, der virker under denne, i den ubevidste og ofte pludselige Maade, hvorpaa Følelsen og Bevidstheden udenfra omdanne Billedet (som ved Inspiration), og endelig i den Omstændighed, at denne Stemning og Avleevne ikke lader sig fremtvinge. Alt dette forholder sig til Dels rigtigt — dog er Kunstnerens og Digterens Virksomhed ogsaa væsentlig et Arbejde, og ogsaa hin Stemning, der er en Betingelse for Avleevnen, lader sig til Dels fremtvinge af den, der for øvrigt har Betingelserne — men det lader sig alt sammen forklare ved en særegen Kombination og Styrke af menneskelige Evner i den ejendommelige Forbindelse, der giver Geniet (s. d.) og Talentet (s. d.) en egen Vekselvirkning mellem F. og Følelser under Betagethed af sit Emne. Paa den anden Side maa det moderne Zola'ske Program for Metoden, der involverer en egen Opfattelse af den digteriske F., bestemt tilbagevises. »Digteren skal ikke give andet end en tro og fuldstændig Protokollering af Naturen — en Samling af *documents humains* — den eksakte Iagttagelse og den logiske Forbindelse af Kendsgerningerne og fuldstændig forsvinde bag sit Værk, saa vidt Temperamentet tillader det«. Det

staar enten i soleklar Strid med den digteriske F.'s Psykologi, eller Slutningen »saa vidt Temperamentet tillader det« tager hele Standpunktet tilbage, thi Temperamentet tillader det ikke. Kunstværkets Værdi ligger ikke blot i, at Kunstneren giver os »den levende Model«, hvis Studie altid maa være hans Udgangspunkt, men i, at han har skabt noget eget, i de ejendommelige og mangeartede Omdannelser, han har foretaget med Materialet og derved støbt det i en ny Form, men fremfor alt i det ejendommelige Præg, hans Frembringelse har faaet ved at stamme fra ham, hans ejendommelige »Temperament«, Sjæl, Subjektivitet, Livssyn, Vurderingsidealer. Al Kunst er Teknik, men den kræver en Sjæl.

Men dette ny, det kan alligevel være saa ejendommeligt og egenartet, at det bringer os til at studse og spørge, om det dog ikke transcenderer den normale F.'s Virksomhed. Der synes at være noget aparte i den skabende F.'s organiske Nydannelse, ny Typer og Sættelove, der synes at gaa langt ud over Virkeligheden og dog at være levedygtige, ejendommelige Sammensmeltninger, der vise tilbage til en ubevidst Virksomhed. En saadan Opbyggen af Elementerne i ejendommelige Sammensmeltninger, der som en Art aandelig Kemisme ikke kan forklares ud fra den bevidste Refleksion, der kun kan tumle mekanisk med Elementerne, finder nu i Virkeligheden ogsaa Sted. Men ogsaa den kendes fra det normale Sjæleliv, der stadig støttes af en ubevidst Virksomhed, og vi kende den særlig fra Drømmen, der ligeledes frembringer saadanne organiske Dannelser og dog tillader en naturlig Forklaring. Som Drømmen skaber noget nyt af givne Elementer, saaledes ogsaa Digteren, og at disse ny organiske Dannelser nu blive »skønne«, maa forklares ved de æstetiske Følelser, den fintfølende Sans for Formen og Indholdets Harmoni med Formen, der virker uvilkaarlig hos Digteren som de logiske Følelser hos Tænkeren, som en Naturprosa, og særlig er med i Valget og Ordningen af Elementerne. Ved Siden af denne ubevidste Virksomhed, der virker hos Digteren som i Drømmen, gaar saa en bevidst. Han griber uvilkaarlig ind efter sin Bevidstheds Sammenhæng, efter sit Naturel, Temperament, Livssyn, herskende Forestillinger, Interesser og Formaal og vælger og ordner. Ogsaa dette sker ikke udelukkende bevidst, men halvbevidst eller ubevidst som en Ordre til ubevidst Billeddannelse, ɔ: en ubevidst Interesse og Opmærksomhed, der tildeler de enkelte Billeder en driftagtig Energi, lader andre falde bort, besørger mangfoldige Sammensmeltninger o. s. v. Idet Digteren opbygger Billedet af de Elementer, Erfaring og Oplevelse have givet ham, omdanner han det frit og til Dels uafhængig af Virkelighedens Betingelser. Denne fri skabende Omformning er i sin inderste Grund ubevidst og beslægtet med Drømmens Virksomhed. Dette Slægtskab ligger i, at nogle af de Betingelser, der ellers regulere Forestillingerne, savnes; men medens Sjælelivets erhvervede Sammenhæng er formindsket i Drømmen (og lignende Tilstande som Hypnose, Vanvid), er den her forstærket og kontroleres af Bevidstheden, og dens Energi anvendes, ledet af æstetiske Love, i Retning af fri Skaben. (Litt.: Cl. Wilkens, »Poesien. En Fremstilling af Poetikken paa psykologisk Grundlag« [Kbhvn. 1893]; Dilthey, »Die Einbildungskraft des Dichters. Bausieine fur eine Poetik« [i »Philosophische Aufsätze«, Leipzig 1887]). *CL W.*

Fantasīa (arab. Laaneord af græ. *fantasia*) er i den moderne Orientalers Tankegang et meget omfattende Begreb, der betegner enhver Luksus, ethvert festligt Arrangement fra det største til det mindste. En Operasangerinde og en Markedsklovn, begge udføre de F.; en Cirkusforestilling og en Abekat, der slaar paa Tromme, begge Dele er det F. Specielt betegner i Nordafrika F. de af de arabiske Stammer saa yndede Rytterlege, hvor hver enkelt faar Lejlighed til at vise sin Færdighed til Hest. *F. 0.*

Fantasiblomster se Blomster, kunstige.

Fantásma (græ.), Skinbillede, se Fantom.

Fantasmagorī (græ.), Fremstilling af spøgelseagtige Fremtoninger ved Hjælp af optiske Indretninger. Hertil brugte man tidligere især Tryllelygten, *Laternamagica* (s. d.), som ved kraftige Belysningsapparater, gode Linser og fint udførte Billeder blev forbedret saaledes, at den kunde benyttes til offentlige Fremvisninger. Forskellige Kunstnere paa dette Omraade, Enslen i Berlin 1797, Robertson i Paris 1798 og Philipsthal i London 1802, indførte desuden forskellige sindrige Indretninger, hvorved de opnaaede stor Virkning. Ved at lade to Tryllelygter kaste Billeder paa samme Sted kan man opnaa, at det ene Billede forskyder sig i Forhold til det andet; saaledes kan fremstilles Skibe, der gynge paa en oprørt Sø o. s. v. Ved samtidig Forskydning af Lygten og Linserne i den kan man lade Figurerne paa Skærmen forandre Størrelse, saa at de tilsyneladende nærme sig til eller fjerne sig fra Tilskuerne o. s. fr. En stor Mangel ved disse Forestillinger var dog den, at Figurerne vare alt andet end naturtro; det var umuligt at udføre de smaa Billeder saa fint, at man ikke i det stærkt forstørrede Billede paa Skærmen kunde opdage grove Fejl. Nu om Stunder vilde man ved Anvendelsen af fotografiske Diapositiver let kunne raade Bod herpaa, men saa vilde paa den anden Side Farven mangle. For at undgaa disse Ulemper forsøgte Enslen med Held ved Hjælp af Hulspejle og Linser at kaste Billeder af levende Væsner paa en Skærm. Dette Princip, at benytte Mennesker i Stedet for malede Billeder, kommer nu næsten udelukkende til Anvendelse, medens det optiske Apparat sædvanlig indskrænker sig til en meget stor, skraatstillet Spejlglasplade, der indtager hele Scenens Bredde. I denne se Tilskuerne som i et Spejl de stærkt belyste agerende, der opholde sig i en Forsænkning i Scenegulvet, men samtidig ser man gennem Glaspladen, bag hvilken andre af de medvirkende opholde sig. Ved rigtig Belysning kunne Tilskuerne ingen Forskel se paa de virkelige Personer og Spejlbillederne, og ved denne Kombination opnaas de mærkeligste Resultater, idet en Skikkelse kan gaa gennem en anden, tilsyneladende lige saa virkelig o. s. v. (Litt.: Brewster, »Briefe über die natürliche Magie«, med Anm. af F. Wolff [Berlin 1833]; Willmann, »Moderne Wunder«.) *Alfr. L.*

FantasmOSkop (græ.), Tryllespejl.

FantåSOS (lat. *Fantasus*), i den græske Mytologi Drømmenes Gud, fra hvem Drømme komme. F. er Søn af Søvnen (se Morfeus). »Phantasus«

er Titlen paa et Værk af L. Tieck, der indeholder Fortællinger, Skuespil o. 1. *V. S.*

Fanter og **Fantevæsen** ere i Norge Betegnelserne for den Landet ejendommelige Vagabondforeteelse, til Dels med særlig Anvendelse paa de indvandrede Zigeunere (ogsaa kaldet »Tatere« d. e. Tatarer). »Fant« var oprindelig Fodgængeren modsat den, der færdedes til Hest; men Ordet brugtes tidlig i nedsættende Forstand (saaledes hedder det i Sverre's Saga om den under Flugten fra et tabt Slag herskende Uorden: »hver Fant ser jeg til i Hest, medens Lendermænd gaa«), og snart fæstede det sig ved de omflakkende Personer, der holdt til paa Landevejene og allerede i 13. Aarh. vare Genstand for Lovgivningens Mishag (i en Frd. af 1293 omtales »de Fanter, som lægge sig ude paa Vejene og forsyne sig med Skydsheste«). En saadan Omstrejfen begunstigedes i Norge paa den ene Side ved Landets Vidtstrakthed, Skovrigdom og spredte Beboelse, paa den anden Side ved det gældende Straffesystem, der skabte en Mængde »fredløse«, som — i Lighed med de under samme Vilkaar levende, bortløbne Trælle — vare henviste til Skov og Mark og herfra ved god Anledning gjorde Overfald paa de fastboende, hvorfor disse i Lovene advaredes mod at huse Landstrygere. Det 12. og 13. Aarh.'s Borgerkrige bidroge ogsaa til Dannelsen af vagabonderende Bander (de berømte »Birkebejner« vare selv fra først af blot en slig Flok Ufredsmænd uden fast Tilhold). Endelig klage Lovene oftere over Almuens Tilbøjelighed til overhovedet at søge omvankende Erhverv (især Skræppehandel) i Stedet for fast Arbejde. Omstrejferiet var følgelig en bred Flod med mange Kilder. Et nyt Tilløb ledede dog fra Begyndelsen af 16. Aarh. Opmærksomheden en Stund bort fra de ældre. Ved denne Tid vare nemlig enkelte Zigeunerfølger naaede op til Norden, og disse fandt i Norge gunstige Betingelser for en forholdsvis ubekymret Tilværelse. En Frd. af 1589 forbød dem vistnok Adgang til Riget og sammenstillede dem med Tyve og Røvere; men uagtet lignende Lovbud gentagende indskærpedes og til sidst optoges i Christian V's Lovbog, fik »Taterne« mere og mere Sædvanens Privilegium paa at vandre om i Landet, hvorhos de undertiden i visse Bygder skaffede sig et Slags Tilholdssteder, hvor de i Mangel af fastere Bolig paa en Vis ansaas hjemmehørende. Senere end Zigeunerne, maaske især under og efter Trediveaarskrigen, fandt ogsaa Flokke af mellemeuropæiske »Skøjere« og »Natmandsfolk« Vejen op til Norge, hvor de kom paa fjendtlig Fod med Taterne og med disse førte blodige Slagsmaal. Den fastboende Befolkning slog imidlertid begge Racer sammen med Levningerne af de indfødte Landstrygerflokke under Fællesbenævnelsen »Fanter«; men da de egentlige Tatere vedbleve at udgøre den mest iøjnefaldende og frygtede Bestanddel, anvendtes Udtrykket hyppig særlig om dem (saaledes i Fattiglovene af 1863 Landstrygere, Børn »af Fantefolket«). Til Adskillelse fra hine kaldes de ogsaa, i det mindste i nyere Tid, »Splinter« og »Storvandringer«, medens de andre maa nøjes med at hedde »Smaavandringer«, »Meltravere« og »Vardalsfanter«. Et af alle Fanter selv yndet Udtryk er derimod »rejsende«. I den første Halvdel af 18. Aarh. vare Omstrejferfølgerne voksede op til en ren Landeplage. Især i afsides Bygdelag, paa ensomme Gaarde og Sætre, optraadte de som Herrer, der slog sig ned, hvor dem lystede, og rekvirerede Forplejning. Ikke bange for i Tilfælde af Vægring at bruge Vold, foretrak de dog helst blot at skræmme dermed. Værst synes Forholdene paa den Tid at have været nordenfjælds og paa Oplandene, og til sidst maatte Myndighederne gribe alvorlig ind. Til at saa skete, tør navnlig have bidraget en udførlig Fremstilling, som Biskoppen i Christiania, P. Hersleb, 1736 indgav, og som i Manuskript, under Titelen »Uforgribelige Tanker til Betleriets Afskaffelse i dette Stift«, opbevares i det norske Rigsarkiv. Forfatteren anbefalede Omstrejfernes Indsættelse paa Tvangsarbejdshus, og allerede 1741 stod Christiania Tugthus i dette Øjemed færdigt. Et Reskript af 23. Aug. 1737 indskærpede desuden Lovbogens Straffebud angaaende Tatere og paabød fremmede Vagabonders Anholdelse og Udvisning af Riget. For at fremme Paagribelsen iværksatte Amtmændene Klapjagter, hvori deltoge Soldater og Almue under Ledelse af Fogder og Lensmænd. Saadanne »Fantejagter« skal have fundet Sted 1700, 1710 og 1740, og en lignende befaledes for Oplandenes Amt 1757. Til at øve daglig Opsigt ansattes i de fleste Bygder »Fantefogder« eller »Stodderkonger«; men da disse selv oftest toges blandt løsladte Forbrydere, var deres Autoritet under Tjenstgøreisen lige saa ringe som deres personlige Sikkerhed. For øvrigt slappedes snart igen den af Statsmyndighederne omkring 18. Aarh.'s Midte udfoldede Iver, og det blev i et længere Tidsrum aldeles stille med Foranstaltninger mod Fanteväesenet. Navnlig synes Tvangsarbejdshus kun at have være anvendt for i Ny og Næ at faa en Omstrejfer døbt eller konfirmeret. Først efter 1840 henlededes den offentlige Opmærksomhed atter paa Sagen, og fra 1848 kunde Eilert Sundt (»Fante-Sundt«) med Statsunderstøttelse vie den en mangeaarig og omhyggelig Granskning. Af denne fremgik, at 18. Aarh.'s Tilstande fremdeles herskede temmelig uforandrede, og at Fanterne mangesteds i Landet vare en slem Plage. Sundt's endelige Forslag til at raade Bod herpaa omfattede fornemmelig Arbejdstvang i af Staten underholdt Tvangsarbejdshus; men ved Siden heraf skulde der ved Hjælp af Statstilskud gøres Forsøg paa at bringe Fanterne til frivillig at tage fast Bopæl og lønnet Arbejdsplads, ligesom deres Børn skulde bortsættes til Opdragelse i bedre Almuehjem. De to sidstnævnte Formaal søgtes, til Dels med nogen Fremgang, naaet ved det af Stortinget fra 1854 af bevilgede »Fante-Fond«; derimod forkastede Stortinget 1863 Sundt's Hovedplan om særskilt Tvangsarbejdshus for Fanter og bevilgede alene et vist, senere stadig gentaget Bidrag til deres Indsættelse i almindelige (kommunale) Arbejdsanstalter. Da denne Udredsel paa Grund af lidet heldige Detailbestemmelser om dens Anvendelse imidlertid er forbleven saa godt som virkningsløs, er Tilstanden i det hele taget endnu i dette Øjeblik (1896) den samme som før, og de Indlæg i Spørgsmaalets Diskussion, som de senere Aar paa ny have bragt, og som have været foranledigede dels ved Klager, der ere komne til Orde paa Stortinget (navnlig under Debatten 16. Marts 1892), dels ved de Forslag til en legislativ Ordning af Emnet, som fra Straffelovkommissionens

Haand foreligge, have hidtil intet positivt Resultat afsat.

I Opfatningen af Fantevæsenet gør der sig i Nutiden ligesom omkring 1850 to Synsmaader gældende, idet nogle ere mest tilbøjelige til at fremhæve og bygge paa de bedre Træk, der glimtvis kunne komme til Syne i Fanternes Karakter, saasom Stammefølelsen, Samholdet og Kærligheden til Børnene, medens andre mene fortrinsvis at maatte pege paa deres uforbederlige Arbejdsskyhed, der end ikke lader sig overvinde ved at stille dem i Udsigt Hus, Jord eller Værksted. Sundt, som i Bedømmelsen af dem begyndte med at anslaa de mildere Strenge, gik efterhaanden over til en strengere Dom (»et karakterløst, vederstyggeligt Pak«). De, der ere enige med ham, fremholde Tvangsarbejdet, de første Mission og Kolonisation som de Midler, der især bør komme i Betragtning, dog uden at man fra nogen af Siderne helt vil udelukke det modstaaende Forslag. Omstrejfernes Antal i Norge synes i de senere Aar at være stærkt forøget. Efter Folketællingen 1845 udgav Finansdepartementet en Nominalfortegnelse over hvert Præstegælds Fantefølger med korte biografiske Meddelelser om de enkelte Personer, hvoraf disse bestode, til et samlet Antal af 700. Dette Tal var dog langtfra fuldstændigt, og forskellige Omstændigheder have overhovedet gjort det vanskelig vel Folketællingerne at erholde sikre Opgaver. I el 1896 trykt (privat) Stortingsdokument henvises til en lignende Fortegnelse, hvori det samlede Tal af Norge's Omstrejfere angives til 3,859. Heri er paa den anden Side optaget ca. 150 »Geseller« o: arbejdsløse, der under Paaskud af at vandre »paa Haandværkets Vegne« ligeledes væsentlig kun drive Betleri, og hvis Antal, der i alt anslaas til ca. 500, vistnok ogsaa er i Stigende. De egentlige Tatere befinde sig derimod snarere i Aftagende og kunne næppe ansættes til flere end 7—800. Skønt deres Blod ingenlunde længere kan siges at være ublandet, og navnlig det sidste halve Aarhundrede har medført en betydelig Aftagen af den ældre Modsætning mellem dem og de øvrige Omstrejfere, have de i det væsentlige bevaret sit mørkladne, fremmedartede Præg, sin Raptungethed og østerlandsk smidige Underdanighed lige over for Overmagten, forenet med raa Brutalitet, hvor de tro sig sikkert overlegne. Mistænksomhed, Løgnagtighed og Hævngerrighed ere Fejl, som deres uafladelige Kamp med Samfundet tjener til at skærpe, hvorimod der især j deres indbyrdes Omgang kommer til Syne en lidenskabelig Hidsighed, der i Forbindelse med en utøjlet Løsagtighed og et forfærdeligt Drikkeri lettelig har Voldshandlinger og Drab til Følge. Ogsaa Kvindens Stilling minder om østerlandsk Afstamning. Hun behandles haardt, er Mandens Trækdyr og Træl, hvem han overlader at sørge for Underholdet. Af Hensyn hertil gifte Gutterne sig tidlig, ofte i 18 Aars Alderen, Pigerne i 15. Familielivet er imidlertid meget løst, og Parret gaar fra hinanden, naar de ere kede af hinanden, uanset om kirkelig eller borgerlig Vielse har fundet Sted eller ej. Fastere Sammenhold medfører Slægtskabet, og Inddelingen i Slægter er overhovedet det eneste Spor af den ældre Stammeorganisation, som endnu er bevaret. For øvrigt er Næveretten saavel inden som uden for Slægten eneste Lov, hvilken heller ikke mildnes ved virksomme religiøse Reminiscenser, der blot ere af allervageste Art og i Nutiden indskrænke sig til et dunkelt Haab om Stammens Tilbagevenden ved guddommelig Hjælp til dens oprindelige Hjemstavn. Hos ældre Individer kan man dog ved Siden heraf støde paa Levninger af Zigeunernes Dyrkelse af Maanen ved Fuldmaanetid. Til Landets egen Kirkeordning staa de i et meget vilkaarligt Forhold. Daab, Konfirmation og Ægtevielse finde Sted eller ikke, efter som det kan falde sig. Begravelser, som tidligere helst skete i en Stenrøs paa Fjældet, sørge de dog nu regelmæssig for at skaffe sig og sine paa Kirkegaard. I verdslig Henseende er deres Hjemstavnsret inden en vis Kommune oftest højst usikker og knytter sig i bedste Fald til Besiddelsen af en jordløs Hytte, opført i en Klynge sammen med flere lignende, ikke for at tjene som fast Bolig, men som et beskyttende Afstigekvarter under den haardeste Del af Vinteren. De Egne af Landet, hvor de ægte Tatere mest færdes, ere i vore Dage Kystdistrikterne fra Christianiafjorden og langt Nord paa. Oplandene befærdes derimod især af »Vardølerne«. Langs Kysten sker Befordringen fortrinsvis i større Baade, ellers med Hest og Vogn og, hvor saadanne mangle, hvad ofte, især blandt »Vardølerne«, er Tilfældet, til Fods. Særlig ved Vintertid slider det Slags vejfarende ofte saare ondt. For saa vidt der overhovedet kan være Tale om andre Næringsveje end Betleri, hvilket i de senere Aar mere og mere bliver Levebrødet, er blandt Kvinderne Spaadom og Kvaksalveri, blandt Mændene Hesteskæren, Forfærdigelse af Vævskeer og Kamme, Flikning af Kobber- og Bliktøj, samt bedragerske Klokke-, Baade- og Hestehandeler de mest foretrukne. Tyveri og, hvor Lejligheden er fristende, Røveri (ogsaa fra hverandre) spille ligeledes en Rolle i deres Økonomi. Af andre Forbrydelser mistænkes de især for forsætlig eller uagtsom Brandstiftelse samt Mishandling af Kreaturer. En Samfundsfare danne de ogsaa ved, takket være deres Urenlighed, at slæbe med sig epidemiske Smitstoffer fra Bygd til Bygd. — Deres Sprog, som de selv kalde Rommané d. e. Rumænsk, var allerede ved Aarhundredets Midte sunket ned til et Skøjerargot med norske Bøjningsendelser, men hvori dog fremdeles lader sig paavise en Mængde ægte Zigeunerglosser. Det skiller sig herved bestemt ud fra et af andre Omstrejfere benyttet Skøjersprog, der ved Sundt's Undersøgelse viste sig at indeholde væsentlig tysk-»rotvælske« Udtryk. Dog ere begge Idiomer i senere Tid blevne ikke lidet blandede, dels indbyrdes, dels med Laan fra Byernes og de svenske Nabodistrikters laveste Vulgærtale. Sprog og Folkefærd have saaledes ogsaa her delt Skæbne og danne nu tilsammen de sørgelig forkomne Rester af et Folkeliv, hvis Blomstring henviser Forskeren til lige saa fjerne Tider som Steder. I øvrigt gælde de fleste ovenanførte Træk ogsaa de Fanter, der ikke ere af Tateræt, men rekruteres af Norge's og i ikke ringe Grad tillige Sverige's arbejdssky Udskud fra Land og Stad. Tilstrømningen til Norge af løst Folk fra Nabolandet, hvor de heromhandlede Forhold ellers i meget ligne de norske, hidrører væsentlig fra, at de svenske Myndigheder stadig have holdt Omstrejferne under langt skarpere Opsigt og her-

ved desuden haft paalideligere Støtte i selve Lovgivningen. (Litt.: E. Sundt, »Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge« [Chra. 1850]; samme, fortsatte »Beretninger« [1859—65]; M. J. Mathiassen Skou (selv forhen Omstrejfer), »Paa Fantestien, Erindringer og Oplevelser« [Chra. 1893]; »Forhandlinger ved den norske Kriminalistforenings andet Møde« [Chra. 1894]; »Udkast til Lov om Løsgængeri, Betleri og Drukkenskab samt om Tvangsarbejdshuse, udarbejdet af Straffelovkommissionen« [Chra. 1894]; [Stortings-]Dokument Nr. 100 [1896] »Angaaende Arbejdet blandt Omstrejferne m. v.«; Artikler af B. Ording i Mrgbl. 1885, Nr. 286 ff.; 1886, Nr. 120 og 1889, Nr. 596; af E. Hertzberg i Mrgbl. 1892, Nr. 315, 329, 342, 354, 1894, Nr. 256; af J. Walnumi Mrgbl. 1893 Nr. 488, 1896 Nr. 108. I den norske Skønlitteratur findes en klassisk Skildring af et arresteret Taterfølge i 2. Del af Asbjørnsen's »Huldreeventyr« [Chra. 1848]; i Marie Wexelsen's Novelle »Steffen« [Chra. 1860] skildres de Vanskeligheder, hvormed en Taterguts Opfostring i et godt Bondehjem er forbunden). *E. H.*

Fanti, et Negerfolk paa Guldkysten, Øvre-Guinea; det var tidligere det herskende Folk, men blev senere slemt medtaget af Ashantierne og staar nu ganske under Englændernes Heredømme. Baseler- og Wesleyaner-Missionærer have, men med lidet Held, søgt at udbrede Kristendommen blandt Kystboerne. F. i det indre leve endnu i deres oprindelige Tilstand. *C. A.*

Fanti, Manfredo, italiensk General og Politiker, født i Carpi ved Modena 24. Febr. 1806, død i Firenze 5. Apr. 1865. Som Ingeniørofficer i Modena's Hær tog han Del i Opstanden 1831, kæmpede under Zucchi, blev Krigsfange og indespærredes paa en Fæstning i Tyrol. Efter sin Løsladelse 1832 kom han i fransk Tjeneste og arbejdede paa Befæstningen af Lyon. 1835 gik han til Spanien, hvor han udmærkede sig i Kampen mod Karlisterne og naaede at blive Oberst i Generalstaben. Ved Udbrudet af Revolutionen i Italien 1848 ilede han til Milano, hvor han forfremmedes til Generalmajor, kommanderede i det korte Novara-Felttog først en Brigade i Divisionen Ramorino og efter hans Død selve Divisionen. Paa Krim førte F. en af de piemontesiske Brigader og stod 1859 i Spidsen for en Division, med hvilken han udmærkede sig ved San Martino og deltog i Kampene ved Magenta og Solferino, hvorefter han fik Overkommandoen over Toscana's, Parma's, Modena's og Romagna's Stridskræfter. 1860 traadte han som den første italienske Krigsminister ind i Kabinettet Cavour. Han skabte ny Formationer, forstærkede Befæstningsanlæggene omkring Pavia og andre Steder og førte Felttoget mod de pavelige Tropper under Lamorcière, som han slog. F. var Medlem af det piemontesiske Parlament og blev 1860 Senator. Han traadte ikke ind i det af Ricasoli 1861 dannede ny Kabinet, men fik Kommandoen over det 5. Militærdepartement. F. har ikke ringe Fortjeneste af Organisationen af den italienske Hær. I Firenze rejstes 1872 en Bronzestatue af ham paa Markus-Pladsen. *B. P. B.*

Fantin-Latour [fātælatu!r], Ignace Henri Jean Théodore, fransk Maler og Litograf, er født i Grenoble 1836, var i Paris Elev af Courbet, og har leveret dygtige Portrætter, baade enkelte og i større Grupper, samt allegoriske Fremstillinger; til hans bedste Arbejder høre: »Hyldning til Delacroix«, »Atelier i Batignolles« [1870], »Bordselskab« [1872], »Hector Berlioz'es Fødselsdag« samt »Familien Delacroix« [1878], der skaffede ham Æreslegionens Kors. Blandt F.'s senere Arbejder fremhæves et Portræt af Maleren Manet. Meget ejendommelige ere F.'s Originallitografier, yndefulde og elegante, særlig *inspirations*, en Suite Illustrationer til Schumann's, Berlioz'es, Wagner's og Brahms'es musikalske Værker, 58 Blade. Paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888 var af F. udstillet Portræt af Mm. F. og Selvportræt og paa Litografiudstillingen 1896 nogle af hans Litografier. *A. Ls.*

Fantom (græ.), 1) Skinbillede, en Fremtoning, som efter Iagttagerens egen Opfattelse ikke virkelig er, hvad den forekommer ham at være. I det langt overvejende Antal Tilfælde har F. menneskelig eller menneskelignende Skikkelse. Det for F. til Grund liggende kan enten være en virkelig Genstand, der opfattes og fortolkes urigtig, eller ogsaa kan det være et rent Fantasibillede, der kun paa Grund af særlige Omstændigheder har faaet Sanseiagttagelsens Styrke og Tydelighed. Men hvad enten F. saaledes er af illusorisk eller hallucinatorisk Karakter, kræves der i alle Tilfælde, for at Fænomenet skal kaldes et F., at Iagttageren ikke fuldstændig hildes i sin Iagttagelse, men er klar over, at det sete ikke kan være virkeligt. Denne Overbevisning vil Iagttageren vel hyppigst komme til derved, at F. paa en eller anden Maade staar i Modstrid med andre samtidige Iagttagelser eller med hans egen Viden. Er den sete Skikkelse f. Eks. ufuldstændig, og findes der ingen Genstande i Nærheden, bag hvilke de manglende Partier kunne være skjulte, synes den at svæve frit i Rummet, er den gennemsigtig eller forestiller den fuldstændig naturtro et Menneske, om hvem Iagttageren ved, at han faktisk ikke kan være til Stede, saa vil den ene eller den anden af disse Modsigelser kunne være tilstrækkelig til at overtyde Iagttageren om det setes Uvirkelighed og derved stemple det som F. Man har i den seneste Tid, især i England og Tyskland, studeret disse Fænomener nærmere gennem indsamlede Beretninger og derpaa bygget en Statistik. Det har herved vist sig, at der hos normale Mennesker, som ellers ikke pleje at lide af Hallucinationer, forholdsvis ofte opstaar hallucinatoriske Billeder af Personer, som ligge for Døden eller nylig ere døde i det Øjeblik, hvor Synet viser sig. Ikke sjælden ere de to paagældende, den døende og den hallucinerede, meget fjernt fra hinanden, ligesom den sidste heller ikke behøver at have noget Kendskab til den andens stedfundne eller forestaaende Død. Man har kaldet disse Fænomene »F. af levende« (*phantasms of the living*) og deri set Bekræftelse paa den Antagelse, at der under særlige Forhold kan finde en Fjernvirkning, Telepati (s. d.), Sted mellem Personer, der ere nøje knyttede til hinanden. Det er dog foreløbig aldeles ikke bevist, at dette Sammentræf, mellem en Persons Død og en andens Hallucination, er hyppigere, end man efter en Sandsynlighedsberegning maatte kunne vente; den Statistik, hvorpaa man bygger, er alt for upaalidelig, til at

der kan siges at være godtgjort noget i denne Retning (Se Hallucination). (Litt.: Gurney, Meyrs & Podmore, *Phantasms of the Living* [Bd. 1—2, Lond. 1886]; Parish, »Uber die Trugwahrnehmung« [Leipzig 1894]; *Report on the Census of Hallucinations* [Lond. 1894]; Lehmann, »Overtro og Trolddom« [IV Del, Kbhvn. 1896]). *Alfr. L.*

2) Benævnelsen F. benyttes om de Apparater, der ved den medicinske Undervisning anvendes som Efterligning af Dele af det menneskelige Legeme, særlig til at indøve Operationer paa. Man har saaledes et Øjen-F., et Strube-F. o. s. v.; men særlig benyttes F. om de Apparater, der (sammen med en Dukke eller Liget af et nyfødt Barn) anvendes til at indøve de forskellige Fødselsoperationers Teknik, og af hvilke nogle ere meget sindrig konstruerede. *Lp. M.*

Fantomsvulst kaldes det falske Billede af en Underlivssvulst, som undertiden kan opstaa hos Kvinder, og som vistnok oftest beror paa en stærk Luftudspiling i Tarmene i Forening med delvise, krampagtige Sammentrækninger af nogle af Bugens Muskler. Den rette Sammenhæng kan ofte være vanskelig at paavise; under Bedøvelse forsvinder F. dog næsten altid hurtig. *Lp. M.*

Fantom, Giovanni, italiensk Digter, født i Fivizzano 27. Novbr. 1755, død 1. Novbr. 1807 i Carrara, bekendt under Navnet Labindo (hans »arkadiske Hyrdenavn« i det Digterakademi, hvortil han hørte). Han blev opdragen i Benediktinerklostre, havde derpaa en Stund et offentligt Embede i Firenze, men blev ked deraf, gik i sardinsk Krigstjeneste, levede dernæst en Tid som Litterat, sluttede sig til den franske Revolution og gik ligefrem i fransk Tjeneste; 1800—1801 var han Professor i Veltalenhed og italiensk Litteratur ved Pisa's Universitet, men efter sin Afsættelse (af politiske Aarsager) trak han sig tilbage til Carrara, hvor han henlevede sine sidste Dage i Ro. I sin Levetid var han meget beundret som Digter og kaldtes »den italienske Horats«, men en senere Tid har underkendt denne Dom og sætter ham langt under hans samtidige, Monti og Pindemonte; der er dog en Del Kraft i hans saakaldte »horatsiske Oder«, medens hans fleste Digte ere i en lettere, galantere Stil. »Le quattro parti del Piacere, Scherzi« udkom 1782, »Odi oraziane e anacreontiche« 1785; hans samlede Værker i 3 Oktavbind 1823. Nogle »Memorie autobiografiche« findes i 3. Bd. af disse. *E. G.*

Fantoskōp (græ.) se Stroboskop.

Fanum (lat.), ethvert til en Guddom indviet Sted (modsat *profanum*), især Tempelplads; dernæst selve Helligdommen, Templet. *A. Mr.*

Fanø, dansk Ø i Vesterhavet, beliggende ved Nørrejylland's Sydvestkyst S. f. Hjerting-Bugtens Indløb og adskilt fra Halvøen Skallingen ved det noget over 1 Km. brede Graadyb, medens Farvandet mellem Øens Nordøstspids og Esbjærg er omtr. $1^1/_2$ Km. F. er ca. 52 □Km. (4,465 Hekt.), og den strækker sig fra Nord til Syd i en Længde af ca. 17 Km., medens Bredden kun er mellem 2 og 5 Km. Øen, hvis højeste Punkt, ca. 23 M., ligger nær ved Sydspidsen, er for den overvejende Del opfyldt af Flyvesand og Klitter; kun lige N. f. Byen Sønderho paa Sydspidsen og omkring Nordby mod Nord findes der nogle Lavninger, som kunne benyttes til Kultur, i det hele en Fjerdedel af Arealet; en Del af det uopdyrkelige Areal maa dog betegnes som Hede, navnlig langs den flade Østkyst. Øens Klitter paa Vestkysten ere bekendte for deres smukke Former, og man har ment, at Øens Navn skal komme af *fönn*: Snedrive, paa Grund af de hvide Klitter. Langs Vestkysten erder en bred Forstrand af fast Sand. Agerbruget har saaledes meget ringe Betydning, og Engene kunne ikke engangafgivetilstrækkeligt Hø til Øens Forbrug; det ringe Landbrug besørges mest af Kvinderne. Kun 330 Hekt. vare 1888 besaaet Areal, medens 1,085 vare Græsgange, Eng o. s. v. Derimod er Skibsfart Hovederhvervet for Befolkningen, der 1890 beløb sig til 3,202 (1801: 2,270, 1860: 2,963, 1880: 3,228). F. har ogsaa i Forhold til sin Størrelse en meget betydelig Handelsflaade, der især i de senere Aar har været i Tiltagen. Ved Udgangen af 1891 havde den 114 større Skibe med 32,471 Tons, hvoraf 2 Dampskibe med $51^1/_2$ Tons, og 74 mindre Fartøjer. Der er ogsaa noget Skibsbyggeri, især i Nordby. Fiskeriet er derimod ikke meget betydeligt (1894 var Værdien af Udbyttet 10,654 Kr.), da de yngre Mænd foretrække at gaa til Søs, og de ældre søge Beskæftigelse ved Badestedet, som i de senere Aar har haft et stadig voksende Besøg. Det primitive Badested, der tidligere laa paa Vestkysten, ca. $2_{,5}$ Km. V. f. Nordby, erhvervedes 1889 af et Konsortium, der anlagde et større Etablissement, som 1891 overgik til et Aktieselskab, »Fanø Nordsøbad«, og nu er Anstalten omdannet til et Badested efter helt udenlandsk Mønster. Øen har ogsaa særlige Betingelser for at blive søgt af Badegæster baade paa Grund at sin ejendommelige Natur og hele det særegne Præg, der hviler over Befolkningen; da de fleste Mænd ere til Søs om Sommeren, ses næsten kun Kvinder, som for det meste have bevaret den karakteristiske Nationaldragt og ofte bære sorte Masker for Ansigtet paa Grund af det barske Vejrlig. Husfliden er ret betydelig, og maa Kvinderne besørge Bedriften om Sommeren, maa Mændene til Gengæld tage Del i Husflidsgerningen om Vinteren. — F. hører til Ribe Amt, Skads Herred og er delt i to Sogne, Nordby (1890: 2,258 Indb.) og Sønderho (944 Indb.); i verdslig Henseende udgør den een Jurisdiktion, Fanø Birk. — Øen har utvivlsomt tidligere været langt større og navnlig bredere end nu; efter Sagnet har den haft et tredje Sogn, Vesterho, der er blevet bortskyllet ved Stormflod, maaske 1555 eller tidligere, i Middelalderen. Se i øvrigt nærmere Nordby og Sønderho. (Se omst. Kort). *H. W.*

Fanø-Bugt, Jylland's Vestkyst, Farvandet mellem Horns Rev og Røde-Klif-Sand. Løbene over Sandene langs Kysten have i Mundingen en Barre, der i høj Grad forhindrer deres Besejling. Ved Lavvande findes paa Barren ud for Knude Dyb kun 3 M. og ud for Graadyb 4 M. Vand. *G. F. H.*

Fanø-Lo, Sejlløb, der fra Graadyb fører ind til Nordby paa Fanø Østside. Ved almindelig Høj vande kan Nordby Havn befares af Skibe med 3 M.'s Dybgaaende. Løbet er godt afmærket og belyst med Fyr. Gennem F. vedligeholdes Forbindelse med Dampbaad mellem Fanø og Esbjærg. *G. F. H.*

Fad, Faou, By i asiatisk Tyrki, Vilajet Bagdad, ved Schat-el-Arab's Munding i den persiske

Havbugt. Den er Sædet for den tyrkiske Forvaltning af Farten paa Eufrat, samt for flere Skibsfart- og Telegrafselskaber. Den store Telegraflinie over Land til Indien forbindes her med Kablet Buscher—Karatschi. *C. A.*

Faon, efter Sagnet en Lesbier, hvem Afrodite havde givet en saa uimodstaaelig mandlig Skøn-

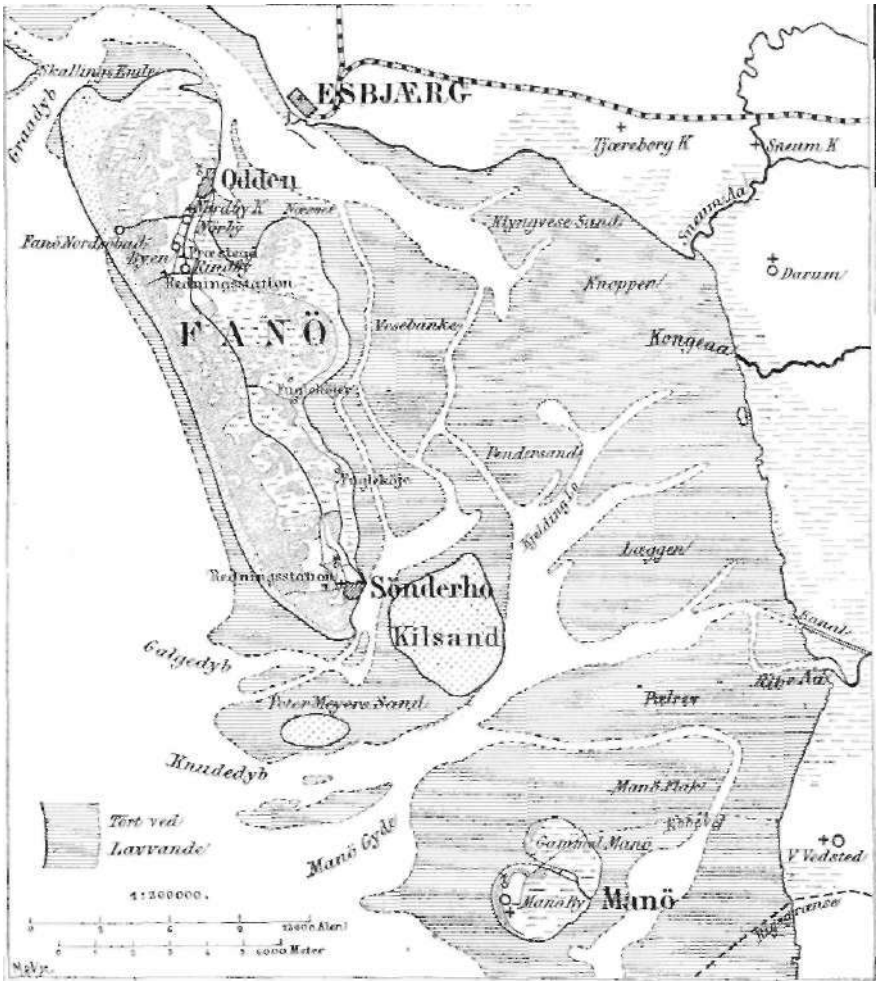

hed, at alle Kvinder bleve forelskede i ham. Efter et Sagn skal Digterinden Sapfo af Fortvivlelse over sin haabløse Kærlighed til F. have styrtet sig i Havet, et Sagn, der næppe hviler paa nogen historisk Grund. *V. S.*

Fa presto se Giordano.

Farabana se Bambuk.

Faråbi, A., d. s. s. Alfarabi.

Faráchabad, By i den persiske Provins Masenderan, beliggende ved Sydkysten af det kaspiske Hav og ved Floden Tetschen's Munding i en frugtbar Slette. F. er nu i Forfald. *V. R.*

Farad se Elektriske Maalenheder S. 900.

Faraday [fä'rädə.i], Michael, engelsk Kemiker og Fysiker, født 22. Septbr. 1791 i Newington ved London, død 25. Aug. 1867 i Hampton Court. 13 Aar gl. blev F. sat i Lære hos en Bogbinder og Boghandler i London. I sin Læretid læste han, hvad han kunde overkomme, især Naturvidenskab, og gjorde smaa kemiske og fysiske Forsøg. Senere henvendte han sig til Davy for at faa Lejlighed til at studere Kemi, og Marts 1813 blev han Davy's Assistent i *Royal Institutions* Laboratorium. Til dette vedblev F. at være knyttet lige til 1865; fra 1825 af som dets Bestyrer. Her udførte han sin lange Række af kemiske og fysiske Arbejder, og i Institutionens Tjeneste udfoldede han en betydelig Virksomhed ved at holde Foredrag, snart for Institutionens Medlemmer, snart for en ungdommelig Tilhørerkreds. 1829 blev han Lærer i Kemi for Kadetterne i Woolwich og 1836 videnskabelig Raadgiver for det engelske Fyrvæsen, en Stilling, han beholdt i næsten 30 Aar, og hvori han udførte meget Arbejde. Blandt de mangfoldige lærde Selskaber, hvoraf han efterhaanden blev

Medlem, kunne nævnes: *Royal Society* i London (1824), Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn (1832), Vetenskaps Akademien i Stockholm (1838) og det franske Akademi (1844).

Skønt F. begyndte som Kemiker, blev det paa Fysikkens Omraade, at han gjorde sine største Opdagelser, og som Eksperimentalfysiker naaede han saa højt, at ingen kan sættes ved Siden af ham. Som snart alle den Tids Fysikere gav han sig efter Ørsted's store Opdagelse 1820 til at gøre Forsøg med Elektromagnetismen, og allerede 1821 opdagede han den elektromagnetiske Rotation, idet han baade fik en Magnetpol til at dreje sig om en Strømleder og en Strømleder til at dreje sig om en Magnetpol. Han vedblev dog mest at arbejde som Kemiker og anvendte f. Eks. meget Arbejde paa en temmelig resultatløs Undersøgelse af Staal. 1823 lykkedes det ham at fortætte flere Luftarter, som man ikke før havde kunnet bringe i Vædskeforme. 1825 begyndte han sammen med Herschel og Dollond at gøre Forsøg- med Glas til optisk Brug, og ved den Lejlighed dannede han sit »tunge« Glas, der siden kom til Nytte ved hans diamagnetiske og magneto-optiske Opdagelser. 24 Novbr. 1831 mødte han i *Royal Society* med sin Hovedopdagelse, Induktionen af elektriske Strømme, saavel ved elektrisk Strøm som ved en Magnet. Denne Opdagelse, at Elektricitet kan frembringes ved Magnetisme, har faaet de mest vidtrækkende Følger, og endnu mod 19. Aarh.'s Slutning staa saavel Fysikerne som Elektroteknikerne midt i Arbejdet med at uddybe og udnytte den. Man behøver kun at minde om de senere Aars vellykkede Forsøg paa at tyde Lyset som svingende Induktionsstrømme og om den hurtig stigende Anvendelse af elektrisk Lys, elektriske Sporvogne og Elektrometallurgi, Anvendelser, hvorved man udelukkende benytter induceret elektrisk Strøm. Med denne Opdagelse indledede F. sin lange Række af *Experimental Researches*, der først ender 1856 med § 15,389. Som Hovedpunkter maa nævnes: Opdagelsen af Lovene for Elektrolysen (1833—34) og for elektrostatisk Fordeling i Isolatorer (1837—38), Fortætning af flere Luftarter (1844), Drejning af Lysets Polarisationsplan i et magnetisk Felt (1845), Opdagelsen af Diamagnetismen (1845). — Men ikke alene ved sine Opdagelser fik F. Indflydelse paa Videnskabens Udvikling, ogsaa hans ejendommelige Syn paa de magnetiske og elektriske Fænomener vidner om, i hvilken Grad han besad Geniets Evne til at skabe ny Værdier. Han var ikke Matematiker og var derved afskaaren fra at fordybe sig i sine store samtidiges matematiske Arbejder over Elektricitet og Magnetisme, men til Gengæld dannede han sig en Forestilling om »Kraftlinier«, der vel ikke kom til at trænge igennem i hans Levetid, men som senere har vist sig som særdeles frugtbar baade for Videnskaben og dens praktiske Anvendelser. Det var Maxwell, der bragte F.'s Ideer til Ære, idet han viste, hvorledes ogsaa de kunne gøres til Genstand for matematisk Behandling, og det er disse to engelske Forskeres Tankegang, der mere end noget andet giver den moderne Fremstilling af Elektricitetslæren sit Præg. (Litt.: Faraday, *Experimental Researches in Electricity* [3 Bd., 1839—55]; *Researches in Chemistry and Physics* [1 Bd., 1859]. I disse fire Bind har F. samlet sine Meddelelser til *Royal Society*. Desuden findes der Arbejder af ham i »Quarterly Journal of Science«, »Proceedings of the Royal Institution« og »Philosophical Magazine«. — Biografier: Bence Jones, *Life and Letters of F.* [2 Bd., 1870]; Tyndall, *F. as a Discoverer* [1 Bd., 1868]. En meget udførlig Biografi i »Dictionary of National Biography«). *K. S. K.*

Faraday's elektrolytiske Lov se Elektrolyse.

Faråfrall, en til den »lille Oase« hørende Oasegruppe i Øvreægypten. Den ligger paa 27° n. Br. V. f. Nil-Dalen i den libyske Ørken og er beliggende i en Dal, hegnet af ca. 300 M. høje stejle Bjærg vægge. I sin dybeste Del er den kun 25 M. over Havets Overflade. Arealet er 3,300 □ Km., hvoraf ca. 250 Km. ere opdyrkede og beplantede med Dadler. Tidligere levede her en talrig koptisk Befolkning; nu findes her kun ca. 500 Mennesker i de to Flækker Kasr-F. og Scheik-Murzuk, de ere fanatiske Muhamedanere, hørende til den i Nordafrika meget udbredte Senussi-Sekt. *C. A.*

Faragliôni se Aci reale.

Farallônes, Gruppe af 3 smaa høje Klippeøer, 48 Km. V. f. Indsejlingen til S. Francisco's (Kalifornien) Havn. Tusinder af Fugle, hvis Æg falbydes paa Torvet i S. Francisco, bygge deres Rede her; paa den største af Øerne er et Fyrtaarn.

Faran se Firan.

Farandole [farãdå'l] (*Farandoùla*), en i Provence brugelig Dans i hurtigt Tempo af en lys og munter Karakter, sædvanligvis i $^6/_8$ Takt. *S. L.*

Farão er det Navn, hvormed Ægypten's Konge i Reglen betegnes i Bibelen; dette stemmer meget vel overens med Ægypternes egne Skrifter, thi her betegnes Landets Konge, naar hans Navn og Titler ikke anføres, utallige Gange med et Ord, der betyder »Det store Hus«, og som man plejer at læse *per-ao* eller *par-ao*. Uagtet denne Betegnelse for Landets Hersker i hieroglyfiske Indskrifter anvendes langt ned i Kejsertiden, omtales eller forklares Ordet F. dog aldrig af græske og romerske Forfattere. Da man i Østerlandene endnu bruger Betegnelser som »den høje Port«, >Divan«, om Landets Regering, ligger det ikke saa fjernt at betegne Herskeren som »det store Hus«. *V. S.*

Farão, Hasardspil, opkaldt efter Ægypten's >F.«, hvis Billede tidligere brugtes som Kortkonge. F. spilles med 2 Spil. Bankøren har det ene, det andet fordeles mellem de spillende, som besætte saa mange af deres Kort, de ville. Bankøren trækker eet Kort for sig selv, eet for de spillende. Er hans det samme som de besatte Kort, tager han Indsatsen; er derimod de spillendes Kort det samme som de besatte Kort, betaler han Indsatsen.

Faraorotte se Desmerdyr S. 167.

Faraoslange se Rhodanforbindelser.

Farbøte, Jætte, se Faarbøte.

Farce se Farcere.

Farce (fr., af lat. *farcire* ɔ: fylde, stoppe), et lille lystigt, ofte groft-komisk Teaterstykke med faa Personer. Ind under dette dramaturgiske Begreb falde tit Stykker, der ikke ligefrem bære

dette Navn, og J. L. Heiberg har i sin Afhandling om Vaudevillen gjort opmærksom paa, hvor meget af F., D: burlesk Komedie, der f. Eks. findes i Holberg's Lystspil, og paa det vel ubestridelige Faktum, at den lavkomiske Genre ingenlunde udelukker digterisk Genialitet. Just det ældste kendte Eksempel paa en fransk F. hedder ikke saadan. Det er et lille Stykke »Om Knøsen og den blinde Mand«, opført i Tournai omtr. 1277. I 15. Aarh. var Benævnelsen bleven gængs, og da florerede denne Art Komedie i Frankrig, idet den dyrkedes af Broderskaber som *les Enfants Sans-Souci* og *les Clercs de la Basoche*. Den vedblev at holde sig i 16. Aarh. og helt ind i 17., og en Række Skuespillere ere blevne bekendte som særlige F.-Skuespillere (Farcører) med deres egen lille Skueplads, saaledes Gros-Guillaume, Guillot-Gorju, Gautier Garguille og Turlupin, alle i 16. og I. Halvdel af 17. Aarh. F. maa man vel ogsaa kalde Molière's ældste Smaakomedier, hvori *Commedia dell' arte's* Indflydelse er kendelig. Af de gamle franske F., *jeux des pois pilés*, som de ofte kaldtes, have vi et ikke ringe Antal tilbage; de ere gennemgaaende skrevne i korte Vers, der rime to og to. Det er hyppig en eller anden Anekdote eller Fortælling, der er dramatiseret; i Alm. drejer det sig om ægteskabelige Rivninger, utro Koner eller Mænd, Gavtyvepuds o. l., og Personerne ere af simpel Stand. Overdreven morsomme ere de som oftest langtfra, idet Forfatteren tit kun har lagt an paa at proppe Dialogen fuld af saa mange Platheder som vel muligt, Hentydninger dels til kønslige Forhold, dels til visse legemlige Funktioner af lavere Art, og Pryglene spille en stor Rolle deri. Dog gives der Undtagelser, hvori et virkeligt Vid udtaler sig, om end sjælden af fineste Sort; saaledes »La F. du Cuvier« og især »La F. de Maistre Pierre Pathelin« (s. d.). Man træffer en hel Del af disse F. optrykte i 19. Aarh. i Samlinger som Viollet le Duc's »Ancien Théâtre françois«, E. Fournier's »Le Théâtre francais avant la Renaissance«, Mabille's »Choix de F. etc.«, Le Roux de Lincy's og Michel's »Recueil de F.« og P. Lacroix's »Recueil de F., Sotties et Moralités« (se Sotties og Moraliteter). Émile Picot og Kristoffer Nyrop udgave [Paris 1880] »Nouveau Recueil de F. francaises des XV. el XVI. siècles«, efter en i Lyon 1619 trykt Samling, der opbevares som Unicum i det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn. Og til Forelæsningsbrug har Kr. Nyrop senere givet et (autograferet) Udvalg af F., seks i Tallet. — I 19. Aarh. har Benævnelsen F. været ikke lidet benyttet, saaledes ved mange af de Stykker, der høre til Palais-Royal-Teatrets kaade Repertoire, og ypperlige F. skyldes f. Eks. Labiche og Meilhac. Som disses Efterlignere have navnlig Erik Bøgh og Adolf Recke skrevet danske F. Nu, mod 19. Aarh.'s Slutning, er Genren i Frankrig mere almindelig end dens Navn, idet F. oftest gaar under Betegnelser som *Comédie-Vaudeville*, *Vaudeville*, *Fantaisie*, *Folie-Vaudeville*, *Vaudeville-Revue* o. l. *E. G.*

Farcere, fylde en Kødret med Farce (Fars), en Blanding af fint hakket Kød, Æg, Brød og Krydderier; til Farcering af Fisk, f. Eks. Gedder, benyttes en Farce, der indeholder Fisk i Stedet for Kød.

Farciminium (af lat. *farcimen*, en stoppet Pølse), den kroniske Snive (se Malleus farciminostes og Snive). *E. A. T.*

FarcOtS [farko'] **Glider** se Glider.

Farcør (fr. *farceur* [farsö!r]), Farceskuespiller, lystig Person. Smlg. Farce.

Fardag (eller Faredag), Skiftetid, Flyttedag. Efter dansk Ret er almindelig F. for Tyende, der tager Tjeneste halvaarsvis eller paa længere Tid, hvert Aars 1. Maj og 1. Novbr.; for Lejere af Husrum er almindelig F. 3. Tirsdag i April og Oktober Maaned, medmindre Flyttedagen herefter vilde falde i den stille Uge eller paa Dagen efter 2. Paaskedag, da den i saa Fald udsættes til den følgende Torsdag; for Husmænd og Inderster er almindelig F. dog I. Maj; ved Forpagtninger og ældre Fæsteforhold er den ligeledes I. Maj, men ved Fæsteforhold, indgaaede efter Fæsteloven af 1861, 1. Apr. Alle disse F. have dog kun Betydning, for saa vidt der ikke foreligger Vedtagelser eller specielle Sædvaner om andet. *E. T.*

I Norge er F. for Tyende paa Landet paa de fleste Steder 14. Apr. (Sommerdag) og 14. Oktbr. (Vinternat). I Købstæderne er der forskellige Regler, hvorom nærmere Oplysninger i Aubert's »Obligationsrettens specielle Del« II, S. 78 ff. For Lejere af Hus og Jord paa Landet er F. 14. Apr. For Lejere af Hus i By er samme F. som for Danmark bestemt. Denne følges dog ikke overalt i Norge, idet mangesteds fra gammel Tid en anden lokal Sædvaneret har holdt sig. (Jfr. Aubert, anf. St. I, 140 ff.). *Fr. Stang.*

Fardayin se Kautsjuk.

Fardel (af ital. *fardello*), Byrde, Last, Bundt, Pakke, Balle; tidligere Maal for visse Tøjer i Sydtyskland = 45 Stkr. Tøj ell. Barchent å 22—24 Al.; i England d. s. s. Farthingdeal (s. d.). *N. Y. B.*

Fare, Søudtryk; 1) rejse med et Skib i en eller anden Egenskab. F. paa Fragt se Fragtfart. F. paa Part bruges mest paa Fiskerfartøjer og betyder at tage Hyre paa Vilkaar af, at der tilstaas den paagældende en vis Andel af Togtets Netto- eller Brutto-Udbytte. F. til Kofardis eller Orlogs, begive sig paa Rejse i en eller anden Egenskab med et Handelsskib eller Orlogsskib. F. for Maaneden, at tage Tjeneste om Bord for en vis maanedlig Betaling. F. for Rejsen, at tage Tjeneste om Bord for en vis Betaling for een Rejse fra et nærmere betegnet Sted til et andet uden Hensyn til, hvor længe Rejsen varer.

2) En Tovende siges at f. let eller tungt, naar den henholdsvis nemt eller kun med Besværlighed kan løbe gennem Blokken e. 1. *C. L. W.*

Fareham [fæ!rəm], By i England, Grevskabet Southampton, beliggende i det nordvestlige Hjørne af Bugten ved Portsmouth ved Jærnbanen Winchester—Chichester. (1891) 7,934 Indb. Fabrikation af Lærred, Tovværk, Skibe. Handel med Kul og Korn. Søbade. *V. R.*

Farel [faræ'l], Guillaume, Reformator af det franske Schweiz og de tilgrænsende Egne af Frankrig, født 1489 i Gap i Dauphiné, død 13. Septbr. 1565 i Neuenburg. F., der hørte til en adelig Familie, vendte sig tidlig, under Paavirkning af Mænd som Faber Stapilensis og Biskop Briçonnet, til Evangeliets Sag, og den i Frankrig udbredte Forfølgelse fordrev ham til Basel. Her

begyndte han sin ihærdige reformatoriske Virksomhed, idet han 15. Febr. 1524 sejrrig forsvarede 13 reformatoriske Sætninger. Snart blev han dog fordreven, men drog nu utrættelig omkring og prædikede Evangeliet med en glødende Veltalenhed, der fængede overalt, hvor han kom, og med en Nidkærhed, der ikke altid var forenet med det rette Maadehold. Hans Virksomhed, der strakte sig over hele det sydvestlige Schweiz, havde især paa to Steder gennemgribende Betydning: i Bern, hvor han efter en sejrrig Disputation 1528 fik et fast Støttepunkt for sin Virken, og i Geneve, hvor Raadet, efter en Religionssamtale 1534, sluttede sig til Reformationen (1535), og hvor han 1536 fik Calvin, der var i Byen paa Gennemrejse, til at blive (se Calvin). I Genève traadte han snart og villig i Skyggen for Calvin, men fortsatte da utrættelig sit reformatoriske Arbejde, særlig i Neuenburg, men ogsaa mange andre Steder (Metz, Gorze, Grénoble). Ofte maatte han paa sine Rejser døje Mishandlinger, Modstandernes Had forfulgte ham overalt; men hans djærve og ildfulde Natur kendte ikke til Frygt og veg ikke for nogen Fare. Blandt hans Skrifter, der i øvrigt havde mindre Betydning end hans personlige Optræden, nævnes særlig »Le Sommaire« [1524, ny Udg. ved I. W. Baum 1867], den første evangeliske Dogmatik i det franske Sprog, og »Du vrai usage de la croix de Jésus Christ« [1540, ny Udg. 1865]. (Litt.: M. Kirchhofer, »Das Leben W. F.« [? Bd., i Zürich 1831—33]; Ch. Schmidt, »W. F. und i Peter Viret« [Elberfeld 1860]; Gogue1, *Histoire de G. F.* [Neuenburg 1873]). *1. P. B.*

Farensbach, Jürgen, Kriger og Eventyrer, født 1551 i Estland, død 1602. Efter et uroligt Barndomsliv gjorde han Krigstjeneste i Sverige, Frankrig, Østerrig og Nederlandene, men deltog derpaa fra ca. 1570 i de russisk-svensk-polske Krige. Noget senere traadte han i dansk Tjeneste, og efter at han 1577 havde forsvaret Danzig mod Stefan Bathory, blev han af Frederik II udnævnt til dansk Statholder over Øsel. Allerede 1580 kæmpede han imidlertid uden at opgive denne Plads i polsk Tjeneste, men kunde dog ikke i Længden bevare den tvetydige Stilling som dansk Statholder og polsk Krigsøverste. Frederik II fratog ham endelig med Magt hans Myndighed paa Øsel, og i den følgende Tid deltog F. i de polsk-svenske Kampe, i hvilke han tog bestemt Parti for Sigismund. Maj 1602 faldt han under en Storm paa Fellin. (Litt.: »Allgm. deutsche Biographie«, VI). *A. Frs.*

Faresignalstation for Fiskere. Paa Jylland's Vestkyst er af »Dansk Fiskeriforening« ved mange af Fiskerlejerne oprettet saadanne Stationer, hvorfra der gives Fiskerne, der ere ude paa Søen, Underretning om, at Havet rejser (»vokser«), samt om, hvor de bedst kunne lande. Signalerne gives om Dagen ved Hjælp af Balloner, om Natten ved Lanterner, der hejses paa en Mast med Raa, som er anbragt ved hver Station. I usigtbart Vejr affyres samtidig om Dagen Kanonskud, om Natten Raketter, naar Landing ved et Sted endnu er mulig. I Taage gives endvidere fra Stranden ved Stationerne Signaler med Tudehorn. Det Sted paa Kysten, hvor Landing bør søges, betegnes om Dagen ved to Flag, om Natten ved to røde Lanterner, der skulle holdes over eet. *G. F. H.*

Fareskor, Distriktshovedstad i Nedreægypten, Provins (Mudirieh) Dahkahlieh, ligger 19 Km. S. V. f. Damiette ved venstre Bred af Damiette-Armen og har 5,000 Indb. Her blev 5. Apr. 1250 Ludvig IX af Frankrig tagen til Fange tillige med sin Hær. *C. A.*

Farewell [fæ!əwe'l ell. fæ.əwe'l] (eng.), Farvel, Levvel.

Fargo, By i den nordamerikanske Stat Norddakota, ved Northern Pacific-Banen og ved den sejlbare Red River, lige over for Morehead, har livlig Handel med Hvede, Agerdyrkningsredskaber og Træ og (1890) 5,700 Indb. *S. B. T.*

Fargot (Frangot), i Flandern et Kollo paa mindst 150 gl. Livres — i Lille ca. 67 og paa belgiske Pladser 73 Kg. *N. J. B.*

Fargueil [fargö'j], Anaïs, fransk Skuespillerinde, født 21. Marts 1819, død Febr. 1896. F. debuterede Febr. 1834 paa Opéra-Comique i Paris, vendte sig snart efter til Talescenerne og optraadte efterhaanden paa Vaudeville, Palais-Royal, Gymnase og Porte-Saint-Martin — her skabte hun 1869 Dolorés i Sardou's »Patrie« (Alt for Fædrelandet). — 1876 tog hun Engagement i St. Petersborg, og 1882 viste hun sig atter i Paris paa Odéon i Coppée's »Mme. de Maintenon«; sine sidste Aar helligede hun sig Forberedelsen af yngre Talenter. Blandt hendes Roller kunne nævnes Marco i »Marmorkvinderne«, Cécilei »Vore Venner« og Olympe i »Le Mariage d'Olympe«. *A. A.*

Faria, Manoel Severim de, portugisisk Historiker, (1583—1655). Han var Doktor i Teologien og levede i Evora som Kannik og Kantor ved Byens Hovedkirke. Det store Bibliotek med kostbare Haandskrifter, han havde samlet, og hans egne efterladte Manuskripter kom i Greven af Vimieiro's Besiddelse og brændte under Jordskælvet i Lissabon 1755. F.'s Forfatterskab er ikke ringe. Foruden nogle teologiske Skrifter kunne fremhæves hans »Discursos varios politicos« [Evora 1624, optrykt i Lissabon 1791], bl. a. indeholdende Biografier af Camões og Joao de Barros, med Portrætter af disse to Forfattere, der maa betragtes som autentiske. Ogsaa »Noticias de Portugal« [Lissabon 1655 og et Par Gange senere] har Interesse; det er en Slags Statistik over F.'s Fædreland, tillige med Adelshistorie m. m. *E. G.*

Faria e SOUSa [-isoi'sa], Manoel de, portugisisk Forfatter, født 18. Marts 1590 ved Pombeiro, død 3. Juni 1649 i Madrid. Han levede afvekslende i sit Fædreland og i Madrid, mest dog i den spanske Hovedstad (dengang ogsaa Portugal's), og følte sig i det hele mere som Spanier end som Portugiser, ligesom hans Værker for største Delen ere skrevne paa Spansk. F.'s Livsstilling var at være Litterat, og han nød megen Anseelse som saadan, endog ved Pavehoffet, hvor han opholdt sig 1632 i Markis'en af Castel Rodrigo's Følge. Hans Værker vidne om liden Smag, baade de poetiske og prosaiske, saavel de historiske og geografiske som de moralsk-politiske og litteraturhistorisk-æstetiske. Men Efterlignere fik han, navnlig i Portugal. Af Betydning for sin Tid og endnu ikke helt værdiløse ere F.'s Arbejder over Camoes, nemlig Kommentaren til »Os Lusiadas« [2 Bd., Madrid 1639] °g til den store Digters »Rimas varias« [2 Bd., Lissabon 1685—89], hvor

han i sin blinde Beundring gjorde Camões til Forfatter af omtrent alle gode Digte fra hans Tid, endda ikke blot anonyme, og beskyldte ansete Digtere for at have stjaalet af hans Manuskripter. Blandt hans egne Skrifter (i alt over 60 Bd.) er en stor Digtsamling, »Fuente de Aganipe« [4 Bd., Madrid 1624—27], en portugisisk Historie, »Epitome de las historias portuguezas« [2 Bd., Madrid 1628 og oftere] o. m. m. *E. G.*

Faribault [faribo'], By i den nordamerikanske Stat Minnesota, 70 Km. S. f. St. Paul, har en Statsanstalt for døvstumme, blinde og Idioter, er Sæde for en Biskop og har (1890) 6,500 Indb. *S. B. T.*

Faridpur, 1) Distrikt i den britisk-ostindiske Provins Bengalen i Deltaet mellem Ganges's Hovedarm i Øst og Floden Madhumati i Vest, 5871 □ Km. og (1891) 1,797,320 Indb., hvoraf 58 p. Ct. Muhamedanere og 41,6 p. Ct. Hinduer. I Regntiden oversvømmes F. som det øvrige Delta og er da en Sø, i hvilken den talrige Befolknings Boliger ligge paa høje Punkter. Nærmest Bjærgene, mod Nord, dyrkes Sukkerrør, Bomuld, Indigo og Oliven, i de lavere Egne derimod især Ris. 2) By i Distriktet, lidet betydelig med (1891) 10,774 Indb.; kun i Markedstiden pulserer Livet kraftig. *V. R.*

Farin se Sukker.

Farina (lat.), Mel.

Farina, J. M., se Eau de Cologne.

Farina se Porto Farina.

Farina, Salvatore, italiensk Romanforfatter, er født i Sorso paa Sardinien 10. Jan. 1846. Han studerede i Pavia og Torino, tog juridisk Eksamen 1868, bor (1896) i Milano og er en i sit Fædreland overordentlig yndet Prosafortæller, hvis Værker og Ry ogsaa ere trængte over Italien's Grænser. De vigtigste af hans Romaner og Fortællinger ere »Il Tesoro di Donnina« [1877], hvormed han først slog igennem, »Oro nascosto« [1878], »Dalla spuma del mare«, »Amor bendato« og (som Modstykke) »Amore ha cent' occhi« [sidstnævnte 1883], »Il Signor Io« (en fin og morsom Historie om en Egoist, der lærer en bedre Anskuelse af Verden og Medmenneskene), »Mio figlio« [1879—80], delt i 4 mindre Noveller: »Prima che nascesse«, »Le tre nutrici«, »Mio figliostudia«, »Mio figlio s'innamora«; endvidere »L'ultima battaglia di Prete Agostino« [1885], »Il Caporale Silvestro«, »Don Chisciottino« [1889], »Più forte dell'amore?« [1890] og »Per la vita e per la morte« [1891]. Foruden flere andre Fortællinger har F. desuden udgivet Samlinger af mindre Noveller og Skitser, og han er Udgiver af »Rivista minima« m. m. Han er ingen Stilist, men en underholdende, jævn og klar Fortæller, med sundt og elskværdigt Blik for Menneskelivets Fænomener og ikke ringe Humor, uden yderliggaaende Naturalisme, lidt tilbøjelig for det følsomme —, kort sagt med saadanne Forfatteregenskaber, at hans Popularitet er vel forstaaelig og i det væsentlige ogsaa fortjent. Arbejder af F. ere omplantede baade i den franske og tyske Litteratur, — paa Tysk er der udkommet 3 Bd. »Novellen« af ham i Udvalg ved Borchers [Leipzig 1876—77] —, og den dansk-norske Litteratur besidder Oversættelser af tre af hans Fortællinger, nemlig »Mio figlio« [Kbhvn. 1885], »Oro nascosto« [smst. 1886, med Titlen »Guld i Gemme«], begge ved F. Winkel-Horn, og »Amor bendato« [med Titlen »Blind Kærlighed«, ved H. Brekke, Christiania 1[illegible] (Litt.: *S. F.* [Firenze 1884, Del af *Scrittori contemporanei*]. *E. G.*

Farinato (Farinati), Paolo (F. degli Uberti), italiensk Maler og Raderer, født ca. 1524 i Verona, død smst. 1606. Han blev uddannet her af Niccolò Giolfino, men tog snart til Venezia, hvor han kom under Indflydelse af P. Veronese, hvad bl. a. hans »Fremstillingen i Templet« [Berlin's Mus.] og nogle Billeder i Museet i Verona vise; i Mantova blev Giulio Romano hans Forbillede. I sin Fødeby, hvor han havde sit egentlige Virkefelt, udfoldede han stor Arbejdskraft ved Udsmykning af Husfacader (saaledes paa et Hus i Via Stella d'oro), ved større Freskoværker (i S. Nazaro e Celso: »Treenigheden« m. m.) og ved talrige Alterbilleder i Olie til Byens Kirker. Et af hans seneste Billeder (i S. Giorgio i Verona) fremstiller Miraklet med Bespisningen i Ørkenen. I Hofmuseet i Wien ses bl. a. hans »Et hedensk Offer«. F., som særlig var heldig i Freskoteknikken, sluttede sig uden stærk Originalitet nær op til samtidige Forbilleder, men interesserer ved rig, vellykket Komposition, livfuld Tegning og ved en harmonisk Farvegivning, der dog kun byder lidet nyt. Man har ogsaa Raderinger fra hans Haand. *A. Hk.*

Farinélli (hans egentlige Navn var Carlo Broschi), den berømteste og mest bekendte af alle italienske Kastratsangere, født i Napoli 24. Jan. 1705, død i Bologna 15. Juli 1782. Efter at have modtaget den første Undervisning af sin Fader fik han sin egentlige kunstneriske Uddannelse hos Datidens første og største Sanglærer, Porpora (s. d.), der omtaler F. som sin bedste Elev, og fulgte 1722 sin Lærer til Rom, hvor han debuterede i dennes Opera »Eomene« under endeløs Jubel. Allerede dengang var hans Stemme i Besiddelse af en ganske enestaaende Klangskønhed, og tillige af en Udholdenhed, der tillod ham at konkurrere med en Trompetvirtuos — og tage Tonen fra ham. 1725 gik F. til Venezia, derfra til Napoli, Milano og Rom. 1727 traf han i Bologna sammen med Bernacchi, »Sangernes Konge«, optraadte sammen med ham, og da denne havde overvundet ham i en Væddekamp, undsaa den forgudede F. sig ikke for at søge Vejledning og videre Uddannelse hos sin lykkelige Medbejler. 1728 kom F. til Wien, hvor han ligeledes lagde Tilhørerne for sine Fødder ved sine fænomenalt uddannede Stemmemidler, berejste igen Italien og vendte 1731 tilbage til Wien, hvor han paa Kejser Karl VI's personlige Opfordring ændrede Stilen og Karakteren i sin Syngemaade, saaledes at han fra nu af lagde mere Vægt paa Udtryk og Patos i Foredraget, i Stedet for som tidligere udelukkende at virke ved Bravur og tom Koloraturfærdighed. 1734 kom F. til London. Her havde Oppositionen mod Händel skabt en rivaliserende Opera, der efter Porpora's Raad engagerede den vidtberømte Sanger, og denne lagde et saa tungt Lod i Vægtskaalen, at Handel maatte opgive sin Operavirksomhed paa Haymarket-Teatret og udelukkende holde sig til Oratoriet. I to Aar blev F. i London med en aarlig Gage af 5,000 L. St.; 1736 drog han over Frankrig til Spanien, og her tilbragte han 25 Aar af sin Levetid under højst eventyrlige og romantiske Omstændigheder. Det

ykkedes ham nemlig ved sin Sang at fordrive Kong Filip V's Melankoli, og saa stor blev hans Indflydelse over den ulykkelige Konge, at denne slet ikke vilde slippe ham igen. Hver Aften i en halv Snes Aar maatte han synge de samme fire Sange for Kongen, og det varede ikke længe, førend den kloge og velbegavede Sanger vandt en afgørende Indflydelse paa Filip's politiske Handlinger. Under Filip's Efterfølger, Ferdinand VI, snarere steg end dalede denne hans politiske Indflydelse ; han blev udnævnt til Grande af Spanien, med store Summer til fast Livsophold, om han end ikke, som man har ment, officielt indtog nogen Ministerstilling; som »Kongens Yndling« var han sikkert i Besiddelse af større Magt og Myndighed end samtlige Ministre. Store politiske Sendelser bleve lagte i hans Hænder og en ny Opera oprettet, for hvilken han blev Direktør. Først efter Karl III's Tronbestigelse 1759 blev F. nødt til at forlade Spanien; han slog sig ned i Bologna, hvor han byggede sig et prægtigt Palads, og her tilbragte han de sidste 10 Aar af sit Liv, dvælende i sine Erindringer mere ved de Triumfer, han havde fejret paa Politikkens og Statsintrigernes Omraade, end ved de Minder, som hans Optræden paa Kunstens Bræder havde efterladt ham. Og ikke uden Grund. Thi for ham var Kunsten kun bleven et Middel, den Stige, ad hvilken han naaede Toppunktet af verdslig Glans og Ære, vandt sig Magt og Guld i Overflod; hans Kunst som saadan, der maaske i sig selv betegner Kulminationen af en smagsfordærvet og degenereret Tids Jagen efter ydre Effekt og sanselig Pirring, Virtuositetens og Aandløshedens Sejr over den sande og sunde Kunst, har ikke bragt Musikkens Udvikling et Hanefjed fremad. Som Menneske roses F. overalt for sin personlige Hæderlighed og Redelighed. — F.'s Liv har givet Anledning til forskellige dramatiske Arbejder, bl. a. Auber's Opera »La part du diable«, et Skuespil med Sange, »F.«, af Saint-Georges og Leuven (ofte opført paa skandinaviskeTeatre) o. fl. a. *S. L.*

Faringdon [fä'rin,dn], By i det sydøstlige England, Berkshire, ligger ved den øvre Ock, 3 Km. S. f. Themsen, (1890) 5,700 Indb., der drive stor Handel med Svin og Humle; berømte ere især F.-Skinkerne. Byen var i den tidligere Middelalder Residens for en angelsachsisk Konge; fra den Periode stammer ogsaa den nærliggende White-Horse-Hill, en mærkelig, 113 M. lang Hesteskikkelse, udskaaren i Skraaningen af en Høj, hvis Top krones af Uffingdon Castle, en Skanse fra Danskertiden. *C. A.*

Farini, Carlo Luigi, italiensk Statsmand, født 22. Oktbr. 1812 i Provinsen Romagna, død. 1. Aug. 1866. Han blev Læge i Ravenna, men forvistes 1843 for sin Deltagelse i det politiske Røre og drog til Frankrig. Ved Amnestien 1846 fik han Tilladelse til at vende hjem, blev i Maj 1848 Understatssekretær i det pavelige Indenrigsministerium under Mamiani (fulgte en Tid lang med Kong Karl Albert's Hovedkvarter) og valgtes kort efter til Deputeretkamret. Han understøttede Grev Rossi's Forsøg paa at forsone Pavemagten med Folkets Frihed og fik selv i September Styrelsen af Sundheds- og Fængselsvæsenet. Men da Republikken udraabtes i Rom i Novbr. 1848 efter Rossi's Mord og Pavens Flugt, opgav F. sin Stilling og drog til Toscana. I Juli 1849, da Pavens Magt var genoprettet, vendte F. tilbage, men blev haanlig afvist og drog da til Sardinien, Samlingsstedet for alle italienske Flygtninge. Her udgav han »Storia dello stato romano dal anno 1815 al anno 1850« [4 Bd., 1851—52, overs. paa Engelsk af Gladstone], hvori han skarpt angreb baade det radikale Omvæltningsparti og Reaktionen, samt en Fortsættelse af Botta's »Italiens Historie« for 1814 — 50 [2 Bd.]. Siden 1850 var han Medlem af Deputeretkamret, blev i Sommeren 1851 Undervisningsminister indtil Maj 1852 og derefter Medlem af det øverste Sundhedsraad. Baade i Kamret og som Medarbejder i Bladene sluttede han sig nøje til Cavour. I Juni 1859 sendtes han som kgl. Guvernør til Modena for at overtage Forvaltningen her; valgtes efter Fredsslutningen til Diktator og fik Hertugens Afsættelse vedtagen; blev i August tillige Diktator i Parma og i November i Romagna, samt fremmede med stor Kraft og Dygtighed disse Landes Forening til Landskabet Emilia og deres Tilslutning til Sardinien. Da dette Værk var afsluttet i Marts 1860, trak han sig tilbage, blev i Juli s. A. Indenrigsminister, men sendtes i Oktober til Napoli for ligeledes at forberede dets Tilknytning. 1861 gik F. i hemmelig Sendelse til Tyskland for at opnaa Regeringernes Anerkendelse af Kongeriget Italien. Endelig blev han 8. Decbr. 1862 Førsteminister, men maatte allerede 24. Marts n. A. afgaa som sindssyg, medens Kamrene bevilgede ham en Nationalbelønning af 200,000 Lire og en Aarpenge af 25,000 Lire. Han døde uhelbredet 3 Aar senere. — Hans Søn Domenico F., født 1834, blev 1855 sardinsk Officer og 1859 Kaptajn. Han udmærkede sig 1860 i Felttoget imod Kirkestaten og Napoli og gjorde i Krigen 1866 Tjeneste som Stabschef ved et Hærkorps. Allerede 1859 var han Medlem af Romagna's Forsamling og valgtes 1860 til Deputeretkamret, hvor han havde Sæde indtil 1886 og med en kort Afbrydelse var Formand 1878—84. Han afslog gentagne Tilbud om Ministerposter, 1880 endog Førsteministeriet. 1886 blev han optagen i Senatet og har (1896) siden Novbr. 1887 uafbrudt været dets Formand. *E. E.*

Farisæerne, et religiøst Parti hos Jøderne ved Christi Tid, strengt lovmæssigt i Modsætning til Saddukæernesmere verdsligsindede Parti. Farisæismen er egentlig kun en nøje Gennemførelse af den siden Esra's (s. d.) Tid fremkomne Aandsretning; først i Kampen for at bevare denne dannedes Partiet med et Partis Skyggesider. I den græske Periode, hvor græsk Kulturliv trængte sig ind blandt Jøderne, særlig hos det præstelige Aristokrati i Jerusalem, der jo, som Forholdene vare, ledede de politiske Anliggender og saaledes var bleven verdsliggjort (Sadokitter, Sadok's Børn, hvorfra Saddukæernavnet har sin Oprindelse, var efter Ypperstepræsten paa Salomo's Tid Betegnelse for Medlemmerne, i hvert Fald de fremragende Medlemmer af Jerusalem's Præsteskab), rejstes der en stærk, i Begyndelsen kun passiv Modstand fra de lovtro Jøders Side. Disse kaldte sig Chasidæer (græ. Asidæer), »de fromme«, og de synes under Forholdenes Tryk at have samlet sig til et helt Samfund. Men under Antiochus Epifanes's Forsøg paa med Magt at græcisere Jøderne rejste en lovtro Præstefamilie, Mak-

kabæerne, en Kamp mod det græske Herredømme, og hertil sluttede Chasidæeme sig; men medens det alene var religiøs Interesse, der drev disse til Kamp, var det hos hine lige saa meget national Selvfølelse. DenneForskeltraadtemereogmerefrem. Chasidæeme trak sig tilbage, da de havde naaet deres Maal, Frihed til at tjene Gud efter Loven, men Makkabæerne svang sig frem til Magten og Ypperstepræsteværdigheden; de og Tempelaristokratiet, renset for de grækervenlige Følelser, men ikke for det verdslige Sind, nærmede sig hinanden. Under Johannes Hyrkan kom det til et fuldstændigt Brud med de lovstrenge Jøder, Farisæerne, som de nu kaldtes (Navnet betyder Separatister og er vel givet dem af Modstanderne som dem, der ved at kræve og overholde Loven med den strengeste Nøjagtighed udsondrede sig fra Mængden), og han sluttede sig til Saddukæerne. Fra denne Tid var Kampen staaende mellem F., der havde den store Del af Folket paa deres Side, og Saddukæerne, det verdsligsindede Tempelaristokrati med dets Venner, særlig de rige og fornemme. Efter denne Redegørelse vil det forstaas, at Modsætningen mellem de to Partier ikke er Modsætningen mellem to teologiske Skoler, men mellem to Aandsretninger; Saddukæernes mod F.'s stridende Anskuelser ere rimeligvis fremkomne som Opposition mod Farisæismen, til Dels ogsaa som Udslag af en rationaliserende Tendens. F. staa altsaa som Repræsentanter for den eftereksilske lovmæssige Jødedom og udviklede den videre i det siden Esra's Dage indslaaede Spor. De fortsatte Lovstudiet, Lovfortolkningen og den kasuistiske Gennemførelse af Loven; fra dem ere de store skriftlærde fremgaaede; de holdt da den ved de skriftlærde udviklede mundtlige Lov (»de gamles Overlevering«) for lige saa bindende som' den skrevne. Saddukæerne nægtede derimod Overleveringens forpligtende Gyldighed. De benægtede ligeledes Sjælens Udødelighed og Opstandelseslæren, som i Forbindelse med Messias-Forventningerne havde udviklet sig mer og mer bestemt (Matth. 22, 23; Ap. Gern. 23, 8), samt Tilværelsen af Aander og Engle, begge Dele i skarp Modsætning til F. Medens disse stærkt droge den guddommelige Almagt og Forsyn frem, fremhævede Saddukæerne mere den menneskelige Frihed. Saddukæismen er saaledes Modstanden mod den stærkt religiøse Interesse. Ogsaa i Forholdet til de fremmede Magthavere kommer Modsætningen frem; medens Saddukæerne med politisk Klogskab søgte at staa paa god Fod med disse, stode F. med Had til dem som uretmæssige Herrer over Guds udvalgte Folk uden dog som Zeloternes fra F. udgaaede Parti at rejse Oprørsfanen. F. dannede et helt Samfund, rigtignok uden nogen Organisation; Chaberim (*chaber*, Næste) kaldte de sig selv og betegnede sig derved som Fæller af dette Samfund, og ved en *chaber* forstode de da en, som nøje overholdt Loven, særlig Renhedslovene; som de, der nøje holdt Loven, regnede de sig som det sande Israel i Modsætning til *Am-haarez* (s. d.), Mængden; de skyede Berøring med den som noget urent, ligesom Israelitten i Alm. skyede Hedningerne. Men ved Siden af dette søgte netop de at indvirke paa Folket; de havde Magten over det, og derved blev det i Virkeligheden F., der havde den ledende Magt i Folkets indre Forhold; thi Saddukæerne, der sade inde med Magten, maatte uvilkaarlig give efter for dem, der havde Folket bag ved sig. Som Udviklingen var gaaet, kunde det ikke undgaas, at stærke Skyggesider kom frem. Hvor Væglen lægges paa den ydre, punktlige Overholdelse af Loven, forrykkes det etiske Synspunkt; det er ikke Sindelaget, der giver Handlingen Værdi, ikke Lovens Aand, men Bogstav faar Betydning; der bliver ingen Forskel mellem det, som er Hovedpunktet i Loven, og de smaa aldeles ydre betydningsløse Punkter; de mange forskellige Love og Bestemmelser om Sabbaten med videre Bestemmelser, hvorved man kan omgaa hine (se f. Eks. Erub), kunne afgive et oplysende Eksempel herpaa. Dertil kommer, at der af hele Systemet let maatte udvikle sig Hykleri, Hovmod, Selvretfærdighed og aandelig Herskesyge. Saaledes træffe vi det store Flertal af F. paa Christi Tid; derfor er det, at han atter og atter retter sine skarpe Straffetaler mod F. Men Uret vilde man gøre F. ved kun at se dem fra dette Synspunkt — mange ærlige og ædle Mænd var der iblandt dem. F. vare Bærerne af den eftereksilske Jødedom og af det religiøse Liv under Loven hos Jøderne. Da Folket opløstes, var det denne Aandsretning, hvoraf den senere Jødedom fremgik, den, som bevarede Folket fra Undergang. (Litt.: Udførlig Litteraturangivelse i Schürer, »Geschichte des jüdischen Volks im Zeitalter Jesu Christi« IL S. 314). *V. O.*

Farisæisme se Farisæer.

Farley [fa'li], James Lewis, engelsk Journalist og Forfatter, født 9. Septbr. 1823 i Dublin, død 12. Marts 1885 i London. F. blev efter Krim-Krigen Regnskabsfører ved den nyoprettede tyrkiske Bank i Beirut, og fra 1860 beklædte han Posten som Generalregnskabsfører ved den tyrkiske Bank i Konstantinopel. 1870 blev han udnævnt til tyrkisk Konsul i Bristol. Som Journalist søgte han ved Artikler i den engelske Presse at belyse Tyrkiets finansielle og kommercielle Tilstand. Af F.'s større Arbejder kunne nævnes: »Two years' travel in Syria« [London 1858], »The massacre in Syria« [1861], »The resources of Turkey« [1862], »Banking in Turkey« [1863], »Turkey, its rise, progress, and present condition« [1866], »Modem Turkey« [1872] og som Følge af den russisk-tyrkiske Krig: »Turks and Christians, a solution of the Eastern question« [1876], »Egypt, Cyprus, and Asiatic Turkey* [1878] og »New Bulgaria« [1880]. *T. L.*

Farm, Farmer [fa:m, fa:mə]. Langt den overvejende Del af den britiske Jord drives af Forpagtere, og i England var da den tidligere Betydning af Farm og Farmer Forpagtergaard (Forpagtning) og Forpagter. Nu betegner Farm i England og Nordamerika et almindeligt Landbrug og Farmeren en Landmand, der er Ejer eller Forpagter af dette. *H. H—l.*

Farmaceut (græ.) kaldes den, der praktisk udøver Farmaci uden at være Indehaver af Apotek; som saadan kaldes han Apoteker. Farmaceutisk Medhjælper kaldes den, der efter at have bestaaet en af de anordnede farmaceutiske Eksamener gør Tjeneste i et Apotek; han kan saaledes være enten *Examinatus pharmaciae* eller *Candidatus pharmaciae* (se Apoteker). *A. B.*

Farmaceutiske Eksamener. Den Læretiden i Apoteket afsluttende Eksamen (se Apoteker) kaldes farmaceutisk Medhjælpereksamen

(tidligere alm. kaldet Fysikateksamen [se Farmaci]). Den afholdes i April og Oktober ved den farmaceutiske Læreanstalt i Kjøbenhavn og bestaar af en praktisk Del, omfattende: Tilberedning og Taksation af mindst 2 Receptformler, Fremstilling af 2 sammensatte Lægemidler eller lettere Præparater, samt Anvendelsen af lettere kemiske Prøver, og en mundtlig Del, omfattende: Receptlæsning, Lovkundskab, Farmakopéoversættelse samt i mindre Udstrækning Kundskaber i Farmakognosi, Botanik, Kemi og Teknik. — Den det farmaceutiske Studium afsluttende Eksamen kaldes farmaceutisk Kandidateksamen og afholdes ligeledes ved den farmaceutiske Læreanstalt. Den, der agter at indstille sig til denne Eksamen, maa have gennemgaaet et fuldstændigt Kursus ved den farmaceutiske Læreanstalt. Eksamenen bestaar af en skriftlig, en praktisk og en mundtlig Del. Der fordres ved den skriftlige Prøve Besvarelse af en Opgave fra Kemiens Omraade, ved den praktiske Prøve Fremstilling af et kemisk Præparat, en kvalitativ uorganisk Analyse, en kvalitativ organisk eller blandet organisk-uorganisk Analyse, en kvantitativ Bestemmelse af en enkelt Bestanddel i en Blanding af kvalitativ opgiven Sammensætning, en morfologisk-anatomisk Undersøgelse af en Droge eller en mikroskopisk Undersøgelse af en Blanding af Droger. Ved den mundtlige Prøve fordresmere indgaaende Kundskaber i Kemi, Farmakognosi, Botanik, Farmaci og begrænsede Kundskaber i Fysik. *A. B.*

I Norge blev en fuldstændig Reform af f. E. indført ved L. af 18. Juni 1884 og det i Henhold hertil ved kgl. Resol. 16. Apr. 1886 givne Reglement for den saakaldte Medhjælpereksamen. Denne holdes i Christiania for den farmaceutiske Eksamenskommission i April og Oktober hvert Aar og falder ligesom i Danmark i en skriftlig Prøve og, naar Censuren er meddelt for denne, en mundtlig Eksamination i hver af følgende 2 Faggrupper: Fysik, Kemi og Botanik — og Farmakognosi, Lov- og Latinkundskab. Denne f. E. er ifølge Dept.'s Skrivelse af 6. Juni 1887 Betingelse for at kunne fungere som Medhjælper i Norge. Den, som har bestaaet denne Eksamen, kan senere underkaste sig Apotekereksamen (se Apoteker, S. 975) i Henhold til kgl. Resol. 17. Novbr. 1888 og faar da, naar han har bestaaet denne Prøve (Besvarelse af 2 skriftlige Opgaver, 5 praktiske Opgaver og mundtlig Eksamination i Botanik, Zoologi, Mineralogi, Fysik, Farmakognosi, Farmaci og Bogholderi), Vidnesbyrd som Kandidat i Farmaci. *J. B. H.*

Farmaceutiske Studiums Fremme, Fonden **til det,** stiftet 3. Juli 1873, har til Formaal at yde Hjælp til flinke uformuende farmaceutiske studerende eller til Støtte for fortsatte eller specielle Studier paa Farmaciens Omraade. 1894 uddeltes 5 Undervisningsstipendier å 200 Kr. og 1 Stipendium til videregaaende Studier å 300 Kr. Fonden ejede I. Jan. 1894 12,340 Kr. Det aarlige Bidrag er mindst 4 Kr. *A. B.*

Farmaceutisk Læreanstalt. Medens man i lang Tid i Udlandet har haft farmaceutiske Institutter enten selvstændige eller i Forbindelse med Universiteterne, saaledes i Sverige siden 1837, i Frankrig, Rusland, Tyskland, saa er der først i 1892 ved kgl. Anord. af 21. Septbr. oprettet en saadan selvstændig farmaceutisk Undervisningsanstalt for Danmark i Kjøbenhavn, sorterende under Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Oprettelsen af den f. L. skyldes en privat Mands Initiativ, nemlig Apoteker, Etatsraad Chr. D. A. Hansen, som ved Gavebrev af 1. Novbr. 1892 overgav den af ham i Stockholmsgade opførte Bygning med fuldstændig Montering til Kultusministeriet. — Den f. L.'s Formaal er ved teoretisk og praktisk Undervisning bestaaende af Foredrag, Eksaminatorier og Øvelser at forberede til den farmaceutiske Kandidateksamen. Ved Regulativ af 21. Septbr. 1892 var Undervisningskursus'et bestemt til 15 Maaneder, ved kgl. Anord. af 30. Oktbr. 1895 er Kursusets Varighed forlænget til 18 Maaneder, og den første Eksamen herefter afholdes i Marts —April 1897. Foruden den ordinære Eksamen afholdes 6 Maaneder efter denne en ekstraordinær Eksamen for dem, som ikke have bestaaet eller afgyldige Grunde have været hindrede i at absolvere den ordinære Eksamen. — Prisen for et Kursus er 250 Kr. Adgang til Læreanstalten for videregaaende farmaceutiske Studier kan, naar Forholdene tillade det, tilstedes af Direktøren, der bestemmer Betalingen herfor. Ved f. L. er ansat en Direktør, 6 Docenter og en Inspektør. Den f. L. ejer et Bibliotek paa ca. 4,000 Bd., en Droge-, en Instrument- og en historisk-farmaceutisk Samling. — I Norge er Oprettelsen af en f. L. under Forberedelse. *A, B.*

Farmaceutisk Understøttelsesselskab i Danmark stiftet 4. Oktbr. 1830. Dets Formaal er at yde trængende Farmaceuter eller trængende værdige Enker efter Medlemmer af Selskabet Understøttelse i Form af Alderspensioner, Enkepensioner eller ekstraordinære Understøttelser. 1895 uddeltes 8 Alderspensioner å 300 Kr., 8 do. å 200 Kr., 4 Enkepensioner a 150 Kr., 13 do. å 100 Kr., 8 do. å 50 Kr. Til ekstraordinære Understøttelser uddeltes i alt 1,600 Kr. i Portioner fra 50 til 200 Kr. Selskabet talte ved Udgangen af 1895 767 Medlemmer. Dets Formue var 31. Decbr. 1895 175,843 Kr.

Farmaceutisk Medhjælperforenings Laane- og Hjælpekasse, stiftet 25. Novbr. 1891, yder Medlemmer Laan og Gaver. Fra 25. Novbr. 1891 til 31. Septbr. 1895 er udlaant 7,199 Kr. Kassens Formue var 1. Oktbr. 1895 5,741 Kr. *A. B.*

F. U. i Norge stiftedes 1870. Jan. 1895 var dets Kapital formue ca. 53,000 Kr. og Medlemmernes Antal 146. Ved et aarligt Bidrag af 10 Kr. kan ethvert Medlem faa en midlertidig Understøttelse straks af indtil 300 Kr. pr. Aar; har man været Medlem i 10 Aar, kan hvert Medlem eller dets Enke faa en vedvarende Understøttelse af indtil 500 Kr. pr. Aar. Indtil 1. Jan. 1895 var indbetalt i alt 4,850 Kr. i midlertidig Understøttelse, Begravelseshjælp og Enkepension; 1894 uddeltes 1,200 Kr. *J. B. H.*

Farmaci (græ.), Apotekerkunst, er Læren om Lægemidlernes Indsamling, Opbevaring, Tilberedning og Dispensering. Kendskab til Lægemidlers Anvendelse og Tilberedning stammer fra den graa Oldtid og er vel lige saa gammel som selve Menneskeslægten; men det er først i 8. Aarh. e. Chr., at F. optræder som selvstændig Videnskab, i de tidligere Tider bleve nemlig F. og

Lægekunst udøvede af samme Personer. Man ved fra det gamle Ægypten ca. 2000 f. Chr., at lægekyndige Præster tilberedte Plaster, Salve o. s. v., og at Asklepiaderne i Templet Kos tilberedte Urtesafter, Omslag, Drikke etc. At Betegnelsen F. for denne Kunst er almindelig kendt saa langt tilbage i Tiden, kan bl. a. sluttes af den Inskription, som Kong Osymandyas (Ramses II), som levede i 13. Aarh. f. Chr., havde ladet indhugge over Indgangen til sit store og rige Paladsbibliotek, nemlig: Sjælens F. Fra Ægypterne er F. gaaet til Grækerne og herfra til Romerne. Hos Ægypterne og Grækerne stod F. højt og blev foruden af Lægerne udøvet af mange af Orienten's Konger. Perserkongen Kambyses tilberedte selv Salver, og Alexander den Store kendte og anvendte helbredende Urter. Rom fik sin første Læge i Aaret 535 efter dens Grundlæggelse, fra Grækenland; men Kunsten kom snart i Forfald, idet rige Romere lode deres Slaver oplære i Lægekunst, og naar disse Slaver senere bleve frigivne, nedsatte de sig ofte som Forhandlere af Lægemidler og som Giftblandere. Omtrent fra Begyndelsen af vor nuværende Tidsregning og i de følgende 200 Aar bragte Mænd som Dioscorides, Plinius, Galenus o. fl. Kunsten paa en bedre Fod igen, og der antydedes en Sondring mellem Lægekunst og F., idet det var blevet en Undtagelse, at Lægerne selv tilberedte Lægemidlerne. Denne Virksomhed var gaaet over til de saakaldte *Seplasiarii*, som i Begyndelsen kun solgte Lægemidler til Lægerne, senere ogsaa direkte til Publikum. Ogsaa *Pharmacopaei, Pkarmacopolae, Pimentarii, Sellularii, Medicamentarii* vare Fremstillere eller Forhandlere af Lægemidler, medens de Læger, som selv tilberedte Lægemidler, kaldtes *Pharmaceutae*. Den egentlige Adskillelse mellem Lægekunst og F. blev dog ikke fuldbyrdet hos Romerne, men først senere, hos Araberne. Efter at Kalifen Almansur havde anlagt Bagdad, fremblomstrede her ved Siden af mange andre Videnskaber det alkemistiske Studium, ved hvilket Lægekunst og F. hos Araberne fik ny Næring, idet de opfundne kemiske Stoffer bleve benyttede i Lægekunstens Tjeneste; men den største Betydning for F. fik Anlæggelsen af det første offentlige Apotek i Bagdad i Midten af 8. Aarh.; thi hermed var Adskillelsen mellem Lægekunst og F. fuldbyrdet. I Bagdad udkom ligeledes den første egentlige Farmakopé i 9. Aarh. I 11. Aarh. oprettede Araberne Højskoler i Salerno o. fl. St. i Sydeuropa, hvorfra F. dernæst udbredte sig i de europæiske Lande, og i 15.—16. Aarh. er F. almindelig i hele Europa.

Naar F. har faaet Fodfæste i Norden, vides ikke med Sikkerhed. I Middelalderen, sandsynligvis i 13.—14. Aarh., fandtes i Danmark omrejsende Købmænd, de saakaldte Landfarere, der medbragte og solgte Medikamenter, som de erholdt fra Italien. I 15. Aarh. oprettede Landfarerne faste Udsalgssteder for deres Varer; disse Udsalgssteder vare imidlertid ikke Apoteker, men Urtekrambutikker, hvorfra der tillige solgtes Medikamenter. Naar der i gamle Dokumenter tales om Apoteker i 15. Aarh., er der sikkert ment disse Landfareres Udsalgssteder. Først 1514 udstedte Christian II det første Apotekerprivilegium til Hans Apoteker, men om ham eller hans Apotek vides intet, derimod anlagde Villum Unno 1536 det nuværende Svaneapotek i Kjøbenhavn efter at have faaet Privilegium af Christian III. I flere Aar var Unno eneste Apoteker i hele Riget, og, som naturligt er, bevirkede dette ikke nogen Forandring i Landfarernes Handel med Medikamenter. Der fremkom imidlertid saa hyppig Klager over Lægemidlernes Beskaffenhed og Pris, at det blev nødvendigt 1619 at udstede en Forordning, hvori det bestemtes, at Apotekerne skulde visiteres og holde sig den samme Aar udstedte Takst efterrettelig, ligesom ogsaa Landfarernes Virksomhed indskrænkedes. Af øvrige Fremskridt for F.'s Udvikling i 17. Aarh. maa nævnes Fremkomsten af den første Farmakopé 1658. Klager, dels over Lægemidlerne, dels over Apotekernes uberettigede Lægepraksis vedbleve, og som Følge deraf udstedte Frederik III en Befaling til Lægefakultetet om at udarbejde en Apoteker-Ordinans til Ordning af Forholdet mellem Læger, Apotekere og Publikum. Resultatet heraf fremkom imidlertid først under Christian V i Form af Loven 4. Decbr. 1672, den Lov, hvorefter Apotekervæsenet i Danmark og Norge i Hovedsagen er ordnet til Dato.

Medens der indtil den Tid ikke havde været paabudt nogen Eksamen, saa blev det nu bestemt, at ingen kunde erholde Bevilling som Apoteker uden først at have ladet sig eksaminere af Lægefakultetet. Først senere, i 19. Aarh., bleve Eksamination og Undervisning henlagte til Universitetet til en særlig farmaceutisk Eksamenskommission, og i den allerseneste Tid til den farmaceutiske Læreanstalt (s. d.). Af senere Lovbestemmelser, som have haft Indflydelse paa F.'s Udvikling i Danmark, skulle nævnes Kancelli-Promemoria af 9. Febr. 1811 om, at Apotekernes Medhjælpere i Stedet for at gøres til Svende af Apotekeren selv skulde eksamineres af Stiftsfysikus, deraf Betegnelsen Fysikateksamen, kgl. Resol. af 23. Decbr. 1842 (se Apotek), kgl. Anordning af 21. Septbr. 1892 om Oprettelsen af en farmaceutisk Læreanstalt, Sundhedskollegiets Cirkulære af 31. Juli 1893 angaaende Ansættelse af en farmaceutisk Visitator, som sammen med Embedslægerne skal foretage Visitationen, der herefter ikke mere anmeldes forud, Lov af 10. Apr. 1895 angaaende Afgift af personlige Privilegier. Endelig er der 1894 nedsat en Kommission til at udarbejde Forslag til Omordning af Apotekerforholdene. I Norge er en lignende Kommission nedsat.

I Oldtidens F. spillede Stoffer af Plante- og Dyreriget Hovedrollen, medens de mineralske Stoffer vare af mindre Betydning. Af de vigtigste endnu i Nutiden anvendte Lægemidler, som ere kendte i Aarhundreder, skulle nævnes, at Bulmeurt, Nyserod, Opium, Skarntyde, Stormhat, Strandløg, Alun, Bolus, Salmiak, Spanskgrønt, Sølverglød, Honning, spanske Fluer ere kendte og anvendte siden Hippokrates'es Tid. I 2. Aarh. e. Chr. kendtes Aloe, Ammoniakgummi, Bdellium, Bukkehornfrø, Dyvelsdræk, Galbanum, Gummi, Kolokvint, Mastiks, Myrra, Skammonium, Styraks, Virak etc, af Olier Mandel-, Nød-, Oliven-, Raps-, Ricinus-, Sesam- og Terpentinolie, Arsenik, Blyplaster, Kalkvand, Potaske, Soda, Spydglans, Bævergejl, Oksegalde, Voks. o. fl. Fra Arabernes Tid kendes Kamfer, Kanel, Muskatnød, Rav, Rabarber, Sennesblade, Tamarinder, Helvedsten o. s. v., Kvægsølvpræparater, Salpetersyre, Svovlmælk, Vin-

aand (Alkoal kaldet), Bezoar, Moskus. Efter Opdagelsen af Amerika og Søvejen til Indien er F. i Europa bleven beriget med en Mængde vigtige eksotiske Droger, f. Eks. Kinabark, Sarsaparilla, Ipecacuanka, Coca, Krydderier o. m. fl.

Mange Organer, som Hjerte, Hjerne, Lever, Nyre og Testikler af forskellige Dyr, Ekskrementer, Menneskekranier, Mumier etc, spillede en stor Rolle i Oldtidens F. — Datidens Lægemidler vare alle af en meget sammensat Beskaffenhed, det verdensberømte Theriak (s. d.) f. Eks. bestod af 64 Stoffer. De farmaceutiske Arbejder bestode hovedsagelig i Indsamling af Raastoffer, Skæring, Pulverisering, Kogning, almindelig mekanisk Sammenblanding etc. I Nutiden er Forholdet væsentlig forandret. Bestræbelserne ere i de senere Aar mere og mere gaaede ud paa at simplificere Lægemidlerne og at benytte de rene virksomme Bestanddele i Planterne, og især har de sidste Aars Udvikling af Kemien med Fremstillingen af de mange organiske Præparater, Udviklingen i Kirurgien og Bakteriologien givet F. og de farmaceutiske Arbejder et helt andet Præg. — F. har altid betjent sig af Naturvidenskaberne, særlig Kemi og Botanik. I ældre Tider, da Kendskabet til disse Videnskaber kun var lidt udbredt, stod Apotekeren med de nødvendige Fagkundskaber som Repræsentant for Naturvidenskaben, og selv indtil Nutiden ere overalt fremragende Naturforskere udgaaede fra F. Mænd som Davy, Dobereiner, J. B. Dumas, N. von Esenbech, Fr. Mohr, Pelletier, Scharling, Scheele, Zeise, H. C. Ørsted m. fl. have erholdt deres første naturvidenskabelige Uddannelse i Apoteket. — Med Videnskabernes enorme Udvikling i 19. Aarh. har F. imidlertid mere og mere maattet forme sig til en selvstændig Gren inden for Naturvidenskaben, hvilket har afført den farmaceutiske Kemi, den farmaceutiske Botanik, den farmaceutiske Teknik etc. De fleste farmaceutiske Præparater fremstilles nu fabriksmæssig, og som Følge heraf er Udviklingen af Kundskaben om de anvendte Stoffers Kvalitet og Midlerne til at paavise Forfalskninger og Identitet bleven en Nødvendighed for F.'s Dyrkere, d. v. s. Kendskabet til Lægemidlernes Sammensætning samt til den kemiske og botanisk-mikroskopiske Undersøgelse i Forening med den praktiske Færdighed er Hovedopgaven for Udøverne af Nutidens F. (Litt.: G. L. Baden, »Lægevidenskabens Forfatning i Oldtiden og Middelalderen hos de Nordiske, især Danske« [Kbhvn. 1801]; D. P. H. Schmidt, »Historisches Taschenbuch über die Entstehung der Apotheken in dem Königreich Dänemark und den Herzogthümern Schleswig-Holstein-Lauenburg« [2. Opl., Flensborg 1835]; J. D. Herholdt, »Et Bidrag til Farmaciens og Medicinaltaxtens Historie i Danmark« [Kbhvn. 1811]; J. D. Herholdt og F. V. Mansa, »Samlinger til den danske Medicinalhistorie«, 1. Bd. [Kbhvn. 1835]; N. Tychsen, »Theoretisk og praktisk Anvisning til Apothekerkunsten« [udg. af J. F. Bergsøe, I—II [Kbhvn. 1804]; J. Møller, »Forsøg til en pharmaceutisk Haandbog for Begyndere« [Kbhvn. 1823]; »Hvor kan og bør ny Apotheker anlægges?« [Kbhvn. 1882]; »Betragtninger vedrørende Danmarks Apothekervæsen«, udg. af Farmaceutisk Medhjælperforening [Kbhvn. 1892]; »Apothekerreformer« udg. af Farmaceutisk Medhjælperforening [Kbhvn. 1895]; E. P. F. Petersen, »Kort Oversigt over Farmaciens Historie« [Kbhvn. 1892]; »Norsk Medicinallovgivning« [Chra. 1881 og 1892]; »Love vedkommende det norske Apotekervæsen«, udg. af M. Xyegaard [Chra. 1878]; »Realencyklopædie der ges. Pharmaci«, Bd. I—X, udg. af E. Geissler og J. Moeller [Wien og Leipzig 1886—91]). Se ogsaa Litt. under Apotek. *A. B.*

Farmakodynamik (græ.), Læren om Lægemidlernes Virkning paa Organismen.

Farmakognosi (græ.) betyder egentlig Kendskab til samtlige Lægemidler efter ydre Kendetegn; ifølge almindelig Vedtægt forstaas ved F. dog kun Læren om de Raastoffer af Plante- og Dyreriget, som anvendes til Lægemidlernes Tilberedning. De af Raastofferne ved mere gennemgribende Operationer fremstillede Produkter samt de mineralske Stoffer indbefattes ikke under F., men falde ind under det kemiske Gebet. F. staar i nøje Sammenhæng med og var tidligere en Underafdeling af Farmakologien (s. d.), men er nu en selvstændig Videnskabsgren. F. giver Oplysning om Drogernes ydre og indre (mikroskopiske) Udseende og Bygning, om deres Afstamning og Tilvejebringelse, om Handelsvejene, ad hvilke de føres til Bestemmelsesstedet, om Indsamling, Opbevaring, forskellige Handelssorter og forekommende Forfalskninger, om de indeholdte Bestanddele, om Lugt, Smag og øvrige Egenskaber. Det er saaledes med en vis Berettigelse, at F. tidligere er bleven kaldt — og ofte endnu kaldes — farmaceutisk Vare- eller Drogekendskab. Betegnelsen F. stammer fra Beg. af 19. Aarh. Efter som F. omhandler Stoffer af Plante- eller Dyreriget, taler man om botanisk og zoologisk F. Da de i Medicinen anvendte animalske Stoffer ere faa, medens de vegetabilske ere talrige, bliver den botaniske F. af overvejende Betydning, og det skyldes særlig Botanikere som Schleiden, Berg, Wigand o. fl., at F. har udviklet sig til en selvstændig Lære, ligesom fremragende Farmakognosier som Fluckiger, Vogl, Fristedt, Moeller, Wiggers o. a. have udvidet det farmakognostiske Studium og Omraade. *A. B.*

Farmakokatagrafologi (græ.), Læren om Reglerne for Affattelsen af Recepter og de Former, under hvilke Lægemidlerne i de enkelte, bestemte Tilfælde bør anvendes. Receptskrivningskunst. *A. B.*

Farmakolit, et hvidt, graaligt eller rødligt Mineral af monoklin Krystalform, bestaar af vandholdig arsensur Kalk (2CaO.As2O5.5HoO) og forekommer sammen med andre Arsenmineraler ved Wittichen i Baden o. a. St. *N. V. U.*

Farmakologi (græ.), Læren om Lægemidlerne i videste Betydning.

Farmakope (græ.) betyder egentlig »Forskrift for Lægemidlernes Tilberedning« ; men denne Definition er i Nutiden ikke længere i fyldestgørende Overensstemmelse med F.'s sande Væsen og Indhold, idet der ved Udarbejdelsen af de nyeste F. er lagt mere Vægt paa nøjagtig at angive Beskaffenheden og Kvaliteten af de Stoffer, der skulle anvendes til Lægemidlernes Tilberedning, end at give en slet og ret Samling Forskrifter. Nutidens F. ere meget snarere Lovbøger end Lærebøger,

thi de i F. indeholdte Bestemmelser have, for saa vidt F. er autoriseret af Staten, hvilket er Tilfældet i de fleste europæiske Lande, lovgyldig Kraft. — I Alm. indeholder F. i alfabetisk Rækkefølge en kort, men dog saa udførlig affattet Beskrivelse af de enkelte Stoffer, at Identiteten derefter kan fastslaas og Forveksling undgaas. Ved Drogerne angives Afstamningen, ved kemiske Præparater Renheds- og Identitetsprøver, ved farmaceutiske, de saakaldte galeniske, Præparater o: Ekstrakter, Miksturer, Plastre, Salver, Tinkturer, Teblandinger etc. angives Blandingsforholdet og Fremstillingsmaaden. — F. indeholder endvidere enkelte vigtigere Bestemmelser om Lægemidlers Indsamling, Opbevaring og Dispensering, Fortegnelse over, hvilke Stoffer der skulle opbevares i Giftskab eller forsynes med særlig Betegnelse, samt forskellige Tabeller over Vægtfylde, Opløselighedsforhold, Draabers Vægt og den meget vigtige Dosistabel (se Dosis). — Alle de i F. foreskrevne — de saakaldte officinelle — Lægemidler skulle findes i ethvert Apotek og skulle altsaa overalt i samme Land være af ens Beskaffenhed. I de forskellige Lande kunne Fordringerne til det samme Stof være forskellige, ligesom Antallet af de officinelle Lægemidler er meget varierende i de forskellige F., fra nogle faa Hundrede til flere Tusinde. Den nu (1896) gældende danske F. indeholder ca. 600 Lægemidler. — Den nyeste Tids Udvikling af Kemien med den saa at sige daglige Opfindelse af ny Stoffer til medicinsk Brug og den hurtige Forældelse af mange andre Stoffer gør det umuligt, at F. altid kan være et sandt Udtryk for, hvilke Stoffer der finde Anvendelse i Medicinen. For at raade Bod herpaa og stadig holde F. paa Højde med Udviklingen er der i flere Lande nedsat F.-Kommissioner med dette Formaal for Øje. En saadan permanent Kommission, bestaaende af 3 Apotekere, 1 Kemiker og 3 Læger, er ved kgl. Kommissorium af 7. Marts 1893 udnævnt i Danmark. I Norge har en 1891 nedsat Kommission udgivet en ny F., der er traadt i Kraft fra I. Apr. 1896.

De tidligere F. vare næsten altid affattede paa Latin; men i Nutiden synes man mere tilbøjelig til at ville betjene sig af Landets Sprog, dog med Bibeholdelse af den latinske Nomenklatur. De sidst udkomne F. i Danmark, Norge og Tyskland ere affattede paa de respektive Landes Sprog.

Oprindelsen til F. er meget gammel. Man ved, at den kinesiske Kejser Chin-Nong, som døde 2699 f. Chr., har efterladt sig en Urtebog, og at Kong Salomon har nedskrevet et stort Antal Forskrifter for Lægemidlers Tilberedning, men om nogen egentlig F. kan her ikke godt være Tale; først i 9. Aarh. e. Chr. udkom i Bagdad efter Kalifens Opfordring et Værk under Navn af »Krabadin«, som paa Grund af hele sin Form og Indhold maa anses for at være den første egentlige F. I Tidsrummet 9.—13. Aarh. er der af Araberne og i 11.—15. Aarh. af den medicinske Skole i Salerno forfattet flere F., som dannede Grundlaget for den første tyske F., der udkom 1543, forfattet af Valerius Cordus. 1658 udkom den første danske F. eller, som F. paa den Tid almindelig kaldtes, Dispensatorium — udarbejdet af Thomas Bartholin; den indeholdt omtr. 800 Lægemidler. — De nu bestaaende F. ere følgende: *Pharmacopoea Austriaca* [1884], *Ph. Belgica* [1885], *Britisk Pharmacopoeia* [1885] og Additions [1890], *Ph. Danica* [1893], *Ph. Espanola* [1884], *Ph. Fennica* [Finland 1885], *Ph. Française* [1884, og Supplement 1895], *Ph. Germanica* [1890], *Hellenike Pharmacopoita* [Grækenland 1868], *Ph. Helvetica* [1893], *Ph. Hungarica* [1888], *Pharmacopoeia of India* [1868], *Ph. ufficiale del regno d'Italia* [1892], *Ph. Neerlandica* [1889], *Ph. Norvegica* [1895], *Ph. Portuguenza* [1876], *Ph. Romana* [Rumænien 1862], *Ph. Russica* [1891], *Ph. Suecica* [1880; en ny Udgave er under Udarbejdelse], *Pharmacopoeia of the United States* [1890]. *A. B.*

Farmakosiderit (Terningmalm), et oftest grønt, svagt gennemsigtigt Mineral, som krystalliserer i Terninger og Tetraedre, bestaar af vandholdigt arsensurt Jerntveilte (omtr. $4Fe_2O_3.3As_2O_5.15H_2O$) og forekommer i Cornwall, ved Schneeberg i Sachsen o. a. St. *N. V. U.*

Farma-Ty(r), et Navn paa Odin. Navnet betyder »Byrdeguden« og menes at hentyde til, at han i Ørneskikkelse bar Digtermjøden fra Jætterne op til Gude- og Menneskeverdenen. *A. O.*

Farmington [fa'əmiŋtən], Navnet paa flere Byer i de nordamerikanske Fristater. 1) By i Connecticut ved F. River med et Seminarium, Fabrikker og (1890) 3,200 Indb. 2) By i New Hampshire ved Cocheco River med Støvlefabrikker og (1890) 3,100 Indb. 3) By i Maine med en Normalskole, Fabrikker og (1890) 3,200 Indb. *S. B. T.*

Farnabázos, persisk Satrap i Frygien og Bithynien, der i Slutningen af den peloponnesiske Krig hjalp Spartanerne mod Athen og paa deres Tilskyndelse lod Alkibiades, hvem han først havde begunstiget, rydde af Vejen (404 f. Chr.). Under Kyros'es Tog mod Artaxerxes holdt han med den sidste, og i Persien's paafølgende Krig med Sparta kæmpede han sammen med Tissafernes mod denne Magt, men blev 395 af Derkyllidas og Agesilaos nødt til at indgaa et Forlig. Under Athenienseren Konon's Anførsel tog F. Del i Athen's Sejr over den spartanske Flaade ved Knidos (394) og generobrede de af Spartanerne besatte Byer og Øer paa Lilleasien's Vestkyst. Da Perserkongen 389 udsonede sig med Spartanerne, blev F. kaldet til Susa, hvor han døde. *K. H.*

Fårnakes, Konge over det bosporanske Rige, Søn af Mithridates (VI.) den Store, blev Aar 63 f. Chr. for sit Forræderi mod Faderen af Romerne belønnet med det bosporanske Rige. Under Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejus (48) besatte han Lillearmenien og Kappadokien og sejrede over Domitius Calvinus ved Nikopolis, men blev derpaa slaaet ved Zela (2. Aug. 47) af Cæsar, der efter at have endt den alexandrinske Krig var ilet imod ham; Cæsar skrev derpaa til Rom de bekendte Ord: *veni, vidi, vici.* F. flygtede til sit Rige, hvor han kort efter faldt i et Slag. *K. H.*

Farnborough [fa'ənbərə], By i det sydlige England, Hampshire, med (1891) 11,600 Indb., Den har udstrakte Jordbærplantninger, der forsyne London, og er Stationen for tilrejsende til Lejren ved Aldershot. I Nærheden ligger Militærakademiet Sandhurst. Her residerer den tidligere franske Kejserinde Eugenie, og her findes et Mausoleum for Napoleon III og hans Søn. *C. A.*

Farnbiihl, Badested i det schweiziske Kanton Luzern med jærnholdig Natronkilde (11,5°). Det har en meget smuk og mod Vinden beskyttet Beliggenhed 704 M. o. H. i en af lille Emmen's Sidedale og benyttes derfor ikke blot mod Anæmi, Klorose og almindelig Afkræftelse paa Grund af sin Jærnkilde, men er ogsaa et yndet Luftkursted. I Nærheden findes Luftkurstedet Schwarzenberg. *Lp. M.*

Farne [fa'en], Gruppe af 17 Smaaøer, beliggende 3 Km. fra England's Østkyst, lige over for Bamborough (Northumberland) paa 55° 37' n. Br. Strædet mellem Øerne og Fastlandet er meget farligt, hvorfor to af Øerne bære Fyrtaarn. Beboerne ernære sig af Fiske- og Fuglefangst. *C. A.*

Farnêse, italiensk Fyrsteslægt, oprindelig smaa Landbaroner i det romerske Etrurien, som paastode at nedstamme fra Longobarder og Franker. Historisk paaviselige ere de først i 12. Aarh. De ejede Ischia, Caprarola, Capodimonte og Farneto (ved Orvieto), senere ogsaa Isola F., en Borg paa det gamle Veji's Ruiner. Flere af dem vare lidlig Konsuler og Podestater i Orvieto og pavelige Capitani. Ranuccio F., Pave Eugen IV's Gonfaloniere, var Fader til Pierluigi F., som i Ægteskab med Giovanella de'Gaetani (af Sermoneta) blev Fader til Giulia F. (»G. bella«) og Alessandro F. Giulia blev gift med Orsino de'Orsini af Basanello og traadte derefter, skønt kun 14 Aar gl., i intimeste Forhold til den 58-aarige Kardinal Rodrigo Borgia (o: Pave Alexander VI), — »Christi Brud« kaldte Romerne hende, — hvilket lagde Grunden til Huset F.'s Storhed. 20. Septbr. 93 gjorde Alexander VI Giulia's Broder Alessandro til Kardinal (»Skørtekardinalen«, senere' Pave Poul **III,** s. d.). Da Skørtekardinalen blev Pave, gjorde han sin uægte Søn Pierluigi F. til Herre over Castro, Ronciglione og Nepi og til Hertug i Piacenza og Parma, Pierluigi var ivrig Guelfer og Hovedet for Karl V's mange Fjender i Italien; han var en udsvævende og grusom Tyran og blev myrdet i Milano 10. Septbr. 1547 paa Foranstaltning af den kejserlige Statholder i nævnte By, Ferrante (o: Ferdinand) Gonzaga. Den myrdedes Søn Ottavio F., født 1520, død 1586, var en god Regent og ægtede Karl V's uægte Datter Margrete (af Parma, siden Statholderinde i Nederlandene). Deres Søn Alessandro F., født i Rom 1547, død 3. Decbr. 1592, blev en af sin Tids største Feltherrer; han var med ved Lepanto 1571 og fulgte derefter sin Moder til de oprørske Nederlande, hvor han vandt Sejren ved Gembloux og efter Juan d'Austria's Død 1578 blev Kejserens Statholder. Som saadan indtog han Gent, Bruxelles, Mecheln, Nijmegen, Antwerpen (1585), Venlo, Sluys (1587) o. fl., og vilde uden Tvivl have kuet Opstanden, hvis ikke Filip II havde kaldt ham tilbage for om Bord paa »den uovervindelige Flaadcc at gaa mod Englænderne. Efter Armada'ens Undergang anførte A. F. den spanske Hær, som blev sendt de franske Katolikker til Hjælp mod Kongen af Navarra (o: Henrik IV af Frankrig). Efter at have forenet sig med Hertugen af Mayenne, Frankrig's Generalstatholder, rykkede han for Paris, som belejredes af Henrik IV, og tvang denne til at hæve Belejringen (1590). Derefter trak F. sig tilbage til Nederlandene, men faldt paa ny 1592 ind i Frankrig, hvor han undsatte det af Henrik belejrede Rouen; kort efter blev han dog indesluttet ved Yvetot af Henrik og slap kun med Møje og saaret bort. Han døde kort efter i Arras. Som Statholder i Nederlandene havde han vist baade Kraft og Klogskab og ved kløgtig Benyttelse af den religiøse Modsætning mellem de nordlige (reformerte) og de sydlige (katolske) Provinser reddet i det mindste disse sidste for sin Herre. En Rytterstatue af ham er rejst paa Piazza de'Cavalli i Piacenza. Hans ældste Søn af hans Ægteskab med Maria af Portugal, Ranuccio F., født 1569, død 1622, var en voldsom og rovbegærlig Tyran, særlig lige over for sin Adel, som han beskyldte for Sammensværgelse og Forræderi for at bringe de mægtigste af dem under Øksen og inddrage deres Godser. Han ægtede Pave Clemens VIII's Niece Marie Aldobrandini og efterlod sine Lande til sin Søn Odoardo F., født 28. Apr. 1612, død 12. Septbr. 1646; dennes Efterfølger var Ranuccio II F., derefter kom Francesco F., død 1727, og efter denne Broderen Antonio F., der døde barnløs 20. Jan. 1731, og med hvem F. uddøde paa Sværdsiden. Parma og Piacenza tilfaldt derefter den spanske Infant Don Carlos (o: Carlos III), Søn af Filip V af Spanien og Elisabeth F., en Datter af Prins Odoardo F., en Broder til de to sidste F. Med Elisabeth uddøde F.'s Slægt ogsaa paa Spindesiden (1766). De fleste F., navnlig de sidste, vare meget stærke Spisere og besværede af en uhyre Korpulence. (Litt.: Scarabelli, *Del Duca Pier L. F.* [Bologna 1868]; Fea, *Aless. F. Duca di Parma* [Torino 1886]; Sismondi, *Hist. des Rép. ital.*; Litta, *Families nobles de l'Italie*; F. J. Meier, »Lucrezia Borgia«, I—II [i Hist. Arkiv. 1875]). *F. J. M.*

Farnêse, Palazzo, en af de skønneste Profanbygninger i Rom, paabegyndt af Kardinal Aless. F. (se ovenf.) ved Ant. da Sangallo, fortsat under Michelangelo's Ledelse, fuldført 1580 af Giac. della Porta, der byggede Loggia'en i Gaardens Bagside (Fløjen ud mod Tiberen). Indgangen til Paladset er gennem en prægtig Søjlehal med tre Skibe, af Sangallo. Efter Huset F.'s Uddøen tilfaldt Paladset det neapolitanske Kongehus og beboedes en Del Aar (fra 1862) af den fra Napoli forjagede »Kong Bomba« (Frants II). Tidligere var dette Palads rigt paa kostbare Antikker (se Farnesiske Kunstværker). De Farnesianske Haver, *Orti Farnesiani*, paa Palatinerhøjen, omfatte — eller omfattede — største Delen af det allerældste Rom's Emplacement, hvor senere Caligula og de flaviske Kejsere byggede deres Paladser. Napoleon III blev Ejer af dem og lod foretage vidtløftige Udgravninger her, hvilke fra 1870 bleve fortsatte af den italienske Regering. Hele dette Kvarter af Byen er i de senere Aar meget forandret. *F. J. M.*

Farnesina, Villa, i Rom paa Tiberen's højre Bred, ved Foden af Janiculus, lille, men meget skøn Renaissancebygning, opført i Aarene omkring 1510 af Bald. Peruzzi for Agostino Chigi, pavelig Bankier. 1580—1731 tilhørte den Huset Farnese, var senere paa flere fyrstelige Hænder og kom derpaa til den hertuelige Familie Ripalda. Villaens store Indgangshal (tidligere aaben, nu i lukket med store Vinduer) er over 20 M. lang,

og 7½ M. bred, Plafondbillederne her ere gjorte 1518—1520 af Giul. Romano o. a. af Rafael's Elever efter Udkast af selve den store Mester, de give i 12 navnkundige Fremstillinger Psyche's Historie (efter Apulejus), i Kapper og Stikkapper Amoriner med forskellige Attributter (alt senere restaureret af Carlo Maratta). I den tilstødende Sal ud mod Haven (tidligere en aaben Loggia) Plafondbilleder af Bald. Peruzzi: Perseus, i de sekskantede Stikkapper: Planeter, i Lynetterne: Fremstillinger af Ovid's Metam., af Seb, del Piombo, og endelig Rafael's berømte Freske [1514] Galalhea's Triumf. Af F.'s øvrige Kunstskatte maa nævnes Seb. del Piombo's »Polyfem og Gaiathea« (meget stærkt restaureret), skønne Arkiteкturmalerier af Bald. Peruzzi og navnlig (i Sovegemakket) Sodoma's berømte »Alexander og Roxane's Bryllup« [1512] og samme Mesters »Darius'es Familie for Alexander«. Til Villaen hører udstrakte Haver, men Omgivelserne have ikke vundet ved Byens stærke Udvidelse i de senere Aar. *F J. M.*

Farnesiske Kunstværker, en Samling udmærkede Skulpturværker, for en Del samlede af Pave Poul III (Alessandro Farnese, s. d.) og længe opbevarede i Palazzo Farnese (s. d.) i Rom, gik, da Huset Farnese var uddød, over til Kongen af Neapel, der opstillede dem i Museo Borbonico, nu Museo Nationale i Napoli. De fleste af disse Kunstværker ere fundne i Caracalla's Bade i Rom; saaledes 1) Gruppen den farnesiske Tyr (Toro Farnese), et Værk af Apollonios (s. d.) og Tauriskos fra Tralles, af den rhodiske Skole, den største os fra Oldtiden levnede Gruppe, men en Del og næppe helt rigtig restaureret; stod engang i Asinius Pollio's Bibliotek, hvorfra den kom til Caracalla's Bade, hvor den fandtes 1546. Afbildet Bd. II S. 1091 Fig. 19. Man ser her Dirke bunden til en vild Tyr af Amfion (s. d.) og Zethos for at hævne deres Moder Antiope. Ny er Tyrens Hoved, Figuren, der er restaureret som Antiope, fra Fødderne, Overdelen af Dirke og store Stykker af Amfion og Zethos. 2) Den farnesiske Herakles, 5,8 M. høj, af parisk Marmor, Værk af Athenæeren Glykon, maaske efter en ældre Figur af Lysippos eller en anden, fremstiller Helten med Hesperidernes Æble i Haanden, men mat og støttet til Køllen. Den fandtes 1540; men da Benene manglede, restaureredes de fortrinlig af G. della Porta, hvad man saa 1560, da Benene fandtes; de svarede helt til de ny tilsatte. 3) Den saakaldte farnesiske Flora, nu snarere antagen for en Hebe, 3,5 M. høj. Kun Torso'en er antik, Hoved, Fødder og Arme ere tilsatte af G. della Porta; en ny Restauration foretoges 1796. 4) Et storartet Hoved af Hera i streng gammel Stil, Hera Farnese, vist gammel Kopi af et Kunstværk fra den ældste Blomstringstid. Desuden et Hoved af Caracalla, Afrodite, Apollon, en Fægter m. m. *V. S.*

Farnham [fa!nəm], By i det sydøstlige England, Shire Surrey, ved venstre Bred af Themsen's Biflod Wey. (1891) 5,500 Indb. Byen ligger smukt i North Downs og er Midtpunktet for en udstrakt Humleegn. Den har en gammel Kirke og et Slot tilhørende Biskoppen af Winchester. I Nærheden ligger Lejren Aldershot og det fra Walter Scott berømte Waverley Abbedi. *C. A.*

Farniénte (ital.), Lediggang. Dolce f.n.(s.d.).

Farnislands [fa ! anailands], ogsaa kaldet Staples, bestaar af 2 Grupper af smaa Klippeøer, der ligge tæt ved England's Østkyst paa 55° 37' n.Br. De have en Udstrækning af 6 Km. og skilles fra Landet ved et 2 Km. bredt Sund. Mellem de to Grupper gaar et Løb, der ved Lavvande kun er I Km. bredt. Paa en af de østligste af Klipperne, Longstone, findes et Fyr og en Taagesignalstation. Den højeste af Øerne, der hedder F. i., ligger nærmest ved Land. Paa denne findes 2 Fyrtaarne foruden et gammelt Taarn, der kaldes St. Cuthbert, og Ruiner af et Kapel. Fyrpasserne med deres Familier ere de eneste Beboere af Øen. *G. F. H.*

Farnworth [fa!ənwəþ], hurtig opblomstrende Fabrikby i det vestlige England, Lancashire, 2 Km. S. f. Bolton, med Bomuldsfabrikker, Papirmøller, Jærnværker, Kulgruber og (1891) 23,800 Indb. *C. A.*

Fåro, Cap di F., det nordøstligste Forbjærg paa Sicilien, ved Indgangen til Messina-Strædet, der efter dette ofte kaldes F. di Messina. I Oldtiden stod her et Tempel helliget Neptun, nu bærer det et Fyrtaarn, hvorfra man har en herlig Udsigt. Det er derfor et almindeligt Maal for Turistekskursioner fra Messina, der ligger 16 Km. mod Syd. *C. A.*

Faro [fa!ru], By i Portugal, Hovedstad i Distriktet F. eller Provinsen Algarve, beliggende paa en sumpet, skovløs Sandslette omkring en Høj paa Portugal's Sydkyst ved Atlanterhavet, har (1878) 8,700 Indb. F., der er smukt bygget (navnlig mærkes det smukke Torv Praça da Rainha), er Bispesæde og har bl. a. en Domkirke, en Militærskole og et højtliggende gammelt Slot med Befæstninger fra Maurernes Tid. Dens Havn er rummelig, men ikke meget dyb paa Grund af Tilsanding og stærke Aflejringer fra den lille Flod Rio Valformos, der løber ud i den. *H. W.*

Färo (Paro), Tilløb til Niger's Biflod Binuë, udspringer i Adamaua N. V. f. Ngaundere, optager fra venstre Side ved Tschamba den fra Gendere-Bjærgene kommende Mao Deo og udmunder med rivende Strøm, 600 M. bred, men næppe I M. dyb, i Binuë's venstre Bred ved Taepe, 0. f. Jola. *C. A.*

Farquhar [fa!ᵊkwa.ə], George, engelsk dramatisk Forfatter, (1678—1707). F. studerede ved Trinity College i Dublin, men forlod det i Utide og optraadte som Skuespiller, dog uden synderligt Held. Senere fik han af Jarlen af Orrery en Officerspost i dennes irske Regiment og var en kort Tid med det i Holland. F.'s pekuniære Forhold vare altid trykkede, og 1706 solgte han end og sin Officersbestalling for derved at komme ud af sin Gæld, idet han stolede paa et Løfte, som en Beskytter ved Hoffet havde givet om at ville sørge for ham. I dette Haab blev han skuffet; hans Forhold bleve mere og mere fortvivlede, og han døde nedbrudt og elendig. Hans i sin Tid meget yndede Lystspil udmærke sig ved drastiske Skildringer af Samtidens lette Liv og ved deres vittige Dialog; her kan nævnes: »Love and a bottle« [1698], »The Constant Couple« [1700] med Fortsættelsen »Sir Harry Wildair« [1701], »The Inconstant« [1703, Emnet fra Fletcher's »Wild Goose Chase«], »The Twin Rivals« [1705], »The recruiting officer« [1706] og »The Beaux's

Stratagem« [1707], hans bedste Komedie, senere efterlignet af Goldsmith i »She stoops to conquer«. (Litt.: Leigh Hunt, *Dramatic Works of Wycherley, Congreve, Vanbrugh, and Farquhar* [2. Udg., Lond. 1860]). *T. L.*

Farr [fa!ə], William, engelsk Statistiker, født 30. Septbr. 1807 i Kenley (Shropshire), død 14. Apr. 1883 i London. Med Autodidaktens Ihærdighed kæmpede han sig frem; i Paris og London gjorde han dybtgaaende Studier i Lægevidenskab og søgte nu gennem Foredrag og Skrifter at vække Interesse for hygiejniske Spørgsmaal, *public health*, i sit Fædreland. Med en Artikel »Vital statistics« [1837, i »Account of the Brit. Empire«], der vakte megen Opsigt, slog han ind paa den Bane (Dødelighedsstatistikken), der efterhaanden skulde skaffe ham saa mange videnskabelige Triumfer, og som, efter at han 1839 var bleven *Compiler of abstracts* ved *Registrar-Generals Office*, næsten ganske optog hans Arbejdskraft. I nævnte Egenskab forfattede han i en lang x\arrække de aarlige Beretninger »On the causes of death in England« i »Annualreports«, mønsten'ærdig klare, videnskabelig skolede og livfuldt skrevne; ikke mindre betydelige ere de dertil knyttede »Supplementary Reports« [1851—60, 1861 — 70]. 1864 udgav han sit berømte Værk »English life table«, hvori han med eminent Overlegenhed og indgaaende Detailundersøgelse behandler et uhyre Materiale paa Grundlag af *Registrar-Generals Office*'s »Reports« ; hertil slutte sig »English reproduction table« [1880] og »Net premiums for insurance against fatal accident« [1880]. Af hans øvrige rige Produktion, der for en stor Del foreligger som spredte, statistiske Afhandlinger, kan nævnes fra et andet Omraade »Advantages of art- and sciencc-schools« [1878]. F. var en Tid Præsident for London's *Statistical Society*; der foreligger fra 1885 et Udvalg af Skrifter af denne banebrydende Statistiker -- *The master spirit of Vital statistics* — ved Humphrey : »Vital statistics a memorial volume«. *A. Hk.*

Farragut [fä'rägət], David Glasgow, nordamerikansk Admiral, født i Tennessee 5. Juli 1801, død i Portsmouth (i Nordamerika) 14. Aug. 1870. Allerede som Barn oplevede F. adskillige Farer og Eventyr i Kampe mod Indianerne og lagde her baade personligt Mod og Konduite for Dagen; ni Aar gl. blev han adopteret af Admiral Porter, der senere skaffede ham Ansættelse som Kadet og tog ham med sig paa flere Togter. Allerede 1812 fik den unge F. Lejlighed til at gøre sig bemærket ved den Resoluthed, hvormed han undertrykte et Mytteri blandt Fangerne i et engelsk Prisskib, med hvilket han var bleven detacheret hjem. Indtil 1819, da han blev Løjtnant, for han bestandig til Søs, dels i de mejikanske Farvande, dels i Middelhavet, hvor han en Tid lang var ansat ved Konsulatet i Tunis. 1823 fik han sin første Chefskommando, tre Aar senere oprettede han en udmærket organiseret Lærlingeskole om Bord i Depotskibet Alert. 1828—38 var F. atter jævnlig udkommanderet, derefter tilbragte han 2 Aar i praktisk Tømmerlære. 1847 som Chef for Saratoga i de mejikanske Farvande kom han paa Kant med sin Eskadrechef og blev desaarsag hjemsendt, siden tilbragte han et Par Aar ved Orlogsværftet i Norfolk og var derefter beskæftiget med Ledelsen af Artilleriforsøg samt med Udgivelsen af en nautisk Lærebog; samtidig studerede han selv ved *the Smithsonian Institution*. 1854 blev F. sendt ud til Stillehavets Kyst for der at anlægge en Flaadestation, foretog dernæst et Togt til Mejiko, hvor han i Vera Cruz gjorde sig bemærket ved den Iver, hvormed han befordrede de amerikanske Købmænds Interesser. I de nærmeste paafølgende Aar var F. uden Virksomhed boende i Norfolk (Washington), hvor Spændingen daglig voksede mellem de konfødererede og unionistiske Partier. I Modsætning til Størsteparten af sine Kolleger i Marinen tog F. Parti for Nordstaterne og maatte til sidst af den Grund flytte bort fra Byen. Ved Borgerkrigens Udbrud kaldtes han straks til fornyet Virksomhed, idet han sattes i Spidsen for en Eskadre paa 21 Morterskonnerter, der senere forstærkedes med 6 Korvetter, 16 Kanonbaade og en Del Smaaskibe, saa at han i all raadede over ca. 200 Kanoner. Med denne ikke ubetydelige Magt angreb han ved New Orleans 18. Apr. 1862 Jackson og St. Phillip Forterne. der vare understøttede af en Flaade paa 15 Skibe. Efter en morderisk Kanonade lykkedes det ham at forcere Spærringerne paa Mississippi-Floden, at passere Fæstningsværkerne og ødelægge de fjendtlige Skibe. Ti Dage senere foretog han et Angreb paa de indenfor liggende Chalmette-Forter; en Time senere maatte Byen New Orleans overgive sig. Ved denne Vending i Krigens Gang blev Kejser Napoleon afholdt fra at anerkende Sydstaterne som krigsførende Magt. 1863 udmærkede F. sig atter glimrende ved sit dristige og energiske Angreb paa Batterierne ved Port Hudson; han trængte frem til Red River, blokerede denne og forhindrede derved fjendtlige Tilførsler. 1864 angreb F. Mobile, hvortil Adgangen var spærret af Forter, Torpedoer og Skibe. Med en Dristighed og Koldblodighed, der søger sit Sidestykke, løb han 5. Aug. ind mod Forterne, og efter at disse vare bragte til Tavshed og de fjendtlige Skibe ødelagte eller erobrede, var der intet andet tilbage for de konfødererede her end at overgive sig paa Naade og Unaade. Til Belønning for disse glimrende Bedrifter forfremmedes F. til Viceadmiral og senere til Admiral, desuden skænkede Staterne ham en Dotation. 1867 foretog den fejrede Helt en Rundrejse med en Eskadre til de forskellige europæiske Søstater, hvor man overalt viste ham den mest udsøgte Anerkendelse. — For F. er der saavel i Washington som New York oprejst Satuer af hans Landsmænd, der med Føje betragte ham som en af deres mest udmærkede Nationalhelte. *C. L. W.*

Farrákhabad se Faruchabad.

Farrar [fä'rə], Frederic William, Arkidiakon i Westminster og Hofprædikant hos Dronning Victoria, er født 7. Aug. 1831 i Bombay, hvor Faderen var Præst. Uddannet ved Universitetet i Cambridge, hvor han gentagne Gange udmærkede sig ved at besvare Prisopgaver, blev han tidlig Præst i den anglikanske Kirke, til hvis anseteste Mænd han hører. Han samler i Kirken St. Margaret tæt ved Westminster Abbediet stadig en stor Skare om sin Prædikestol. Dog er det hverken som Prædikant eller som ledende Personlighed i Kirkelivet, at han har naaet sin største Berømmelse, men som kristelig Forfatter. Han skriver let og forstaaelig og besidder en ikke ringe Viden,

som han er i Stand til at anvende paa en dygtig Maade; uden nogen Sinde at give ny banebrydende Ideer i Behandlingen af sit Stof har han forstaaet at gøre dette Stof tilgængeligt for mange Mennesker, og hans Hovedværker ere oversatte paa adskillige Sprog. Han har bl. a. skrevet Børnebogen: »St. Winifreds or the World of School« [overs. paa Dansk: »St. W. eller Livet i en engelsk Skole«]; »From darkness to light« [overs. paa Dansk: »Fra Mørke til Lys«] er en kristelig Roman. Hans populær-teologiske Hovedværker ere: »Seekers after God« [1869; overs. paa Dansk: »Hedenske Sandhedssøgere«], »The Life of Christ« [1874, udkommen i ca. 50 Opl.; overs. paa Dansk: »Jesu Liv«], »The Life and Work of St. Paul« [1879, overs. paa Dansk: »Apostlen Paulus«] »Mercy and Judgment: Last Words on Christian Eschatology« [1881, overs. paa Dansk: »Helvedesstraffene*]. De fleste af disse Bøger ere ogsaa oversatte paa Norsk. *H. O—d.*

Farre [fa!r], Jean Joseph Frédéric Albert, fransk General, født 5. Maj 1816 i Valence, død 24. Marts 1887 i Paris. F., der var Ingeniørofficer, udmærkede sig i Kampene mod Kabylerne og havde 1858 naaet Bataillonschefsstillingen. 1859 blev han Ingeniørchef ved Okkupationskorpset i Rom og forfremmedes 1868 til Oberst. Ved Krigens Udbrud 1870 var han Direktør for Fortifikationen i Arras, udnævntes i Oktober til Brigadegeneral og ansattes som Stabschef under Bourbaki ved Nordhæren. Efter Bourbaki's Afgang fra denne førte F. selv Kommandoen indtil General Faidherbe's Ankomst og leverede 27. Novbr. Tyskerne Kampen ved Villers-Bretonneux, hvorefter han maatte gaa tilbage til Arras. Han forblev efter Faidherbe's Ankomst som Stabschef ved Hæren, udnævntes til Divisionsgeneral og deltog i Kampene ved Pont-Noyelles, Bapaume og St.-Quentin. Efter Krigen ansattes han som Brigadegeneral, fik 1872 Overledelsen af Ingeniørvæsenet i Algérie og udnævntes 1875 atter til Divisionsgeneral. 1879 blev han Kommandant i Lyon og Chef for 14. Korps og samme Aar Krigsminister i Kabinettet Freycinet, senere i Kabinettet Ferry. 1881 nedlagde han Posten som Minister og udtraadte af Tjenesten. F. var 1880 bleven valgt til uafsættelig Senator. *B. P. B.*

Farrúchi, Abu-l-Hassan Ali, persisk Digter, var et af Medlemmerne i den skønlitterære Kreds, som den kunstelskende Sultan Mahmud al-Ghasnawi samlede omkring sig. I Litteraturen har han foruden ved sine Digte tillige faact Betydning ved Affattelsen af en Poetik og Metrik, det første Arbejde af denne Art paa Persisk. F. døde 1077. *J. 0.*

Fars (Farce) se Farcere.

Fars se Farsistan.

FarsålOS, oldgræsk By i Thessalien, 42 Km. S. f. Laressa, i Oldtiden en rig og mægtig By, bl. a. bekendt som det Sted, ved hvilket den afgørende Kamp mellem Cæsar og Pompejus fandt Sted 48 f. Chr. F. har bevaret sit Navn temmelig uforandret til vore Dage, idet den nu kaldes Fersala (Tyrkerne kalde den derimod Tshataldja); den har nu (1896) 2,000 Indb., er Jærnvejsstation og Sædet for en Ærkebisp. Den gamle Bys Akropolis laa paa en 107 M. høj Klippe, der nu bærer et Slot; den Slette, hvor Slaget stod 48, breder sig N. V. f. den moderne By. *V. S.*

Farsang *(Farseng; Fersach),* tidligere tyrkisk Mil, Agatsch (s. d.), og endnu persisk Mil, men af forskellig Længde (5,600—6,700 M.) En belæsset Kamels 4 Timers March, Baryd ell. Farsakh, regnes i Arabien til 18 å 19 Km. I Oldtiden var den arabiske og persiske F. = 3 arabiske Mil = 5,760 M., den armeniske, syriske, ægyptiske = 3 armeniske Mil = 3,600 Skridt = 6,480 M.; Persernes, Kaldæernes og Fønikernes oprindelige F. var = 10,000 ægyptiske Kongealen = 5,250 M. *N. y. B.*

Farsanøerne, Øgruppe i det røde Hav ved Kysten af Yemen, paa $16^1/_2$—17^0 n. Br. Den bestaar af talrige Holme og Skær samt to større Øer Farsan Kebir med Hovedhavnen Chor F. og F. Sigir; paa disse to Øer findes talrige Gazeller og Skildpadder. Beboerne leve af Perle- og Koralfiskeri. *C. A.*

Farschat, By i Øvreægypten, Provins Keneh, ligger ved venstre Bred af Nilen, der her er ledsaget af en Kanal. 2,000 Indb., der leve af Sukkeravl og drive livlig Handel. *C. A.*

Farsel (Fersil), se Frasil.

Farsi, Sproget i Fars d. e. Persien, se Ny-Persisk Sprog og Litteratur.

Fársistan (Fars), Provins i Persien, grænser mod Vest til den persiske Bugt, mod Nordvest til Chusistan, mod Nord og Nordøst til Irak-Adschmi, mod Øst til Kerman og mod Syd til Laristan. Nærmest den persiske Bugt findes en lav Kyststrækning (Deschistan ell. Germasir), men indenfor hæver Landet sig i Landskaberne Tengsir (»Passernes Land«) og Serhad (»det kolde Land«) indtil den egentlige persiske Højslette. Tværs igennem Højsletten stryge flere Bjærgkæder af Kalk mest i Retningen Nordvest—Sydøst. I Hovedsagen har F. Middelhavsklima, men den store Forskel i Højde medfører megen Uensartethed i de forskellige Egne. Kyststrækningen er overmaade hed og tør, og alene Daddelpalmen lykkes regelmæssig, medens de andre Kulturplanter ere afhængige af de uregelmæssig indtrædende Regnskyl. Jo mere man stiger til Vejrs ind mod det indre, desto køligere bliver Vinteren, medens Sommeren paa Højsletten er meget hed, Foraar og Efteraar derimod særdeles dejlige. Paa Kalkbjærgene findes kun en sparsom Plantevækst, nu og da ses en Mandelbusk eller en Tamarind i en Revne. Derimod ere de høje Dale overmaade frugtbare. Her er Fugtighed nok; og her trives ypperlig Ris, Dadler, Vin, Oliven, Bomuld, Tobak og Roser; og her holdes Cochenille-Skjoldlus og Silkesommerfugle. Om Foraaret ere Dalene ganske oversaaede med Liljeplanter. Floderne ere kun ubetydelige. Sefid-Rud og Sitaregjan løbe til den persiske Bugt, medens Bendemir løber oppe paa Højsletten og udmunder i Saltsøen Neris eller Bachtegân. En stor Del af denne Flods Vandmængde anvendes dog til Markernes Overrisling. I F. bo mange Slags Folk; deres Antal kan ikke nøjagtig opgives, men anslaas til ca. I Mill. Mange af dem ere krigerske, og deres Høvdinge bebo Fæstninger, som ere omgivne af høje Mure og Taarne og deres Vasallers Huse. Hovedstaden er Schiras, og den vigtigste Havn er Buscher ell. Abuscher; men desuden findes mange andre Byer, som nu ere helt forfaldne, medens de fordum vare blomstrende Stæder, saaledes Persepolis'es (s. d.)

Ruiner. F. har nemlig ofte været Knudepunktet i det persiske Rige og er de egentlige Perseres Vugge. Her herskede Kyros'es Forfædre; og denne Provinses Navn Fars ell. Pars gjorde han til hele sit Riges Navn, Persien. I F. grundede Artaxerxes 226 e. Chr. Sassanidernes Dynasti. Senere, 647, erobrede Araberne F., men mistede det igen 934, da Bujiderne gjorde det til Midtpunkt i deres Magtsfære. 1057 gikdet overtil Seldshukkerne, derefter til den kovaresmiske Shah, indtil det kom i Mongolernes Magt; 1263 indlemmede Djengis-Chan det fuldstændig i Persien, hvilket Timur atter ophævede 1393. 1469 kom F. under Tyrkmenerne, men blev 1503 indlemmet i Safternes Rige. I Midten af 16. Aarh. grundedes Zendidernes Rige i F. og bestod indtil 1793; da kom F. under Kadscharerdynastiets ɔ: det nuværende persiske Dynastis Magt. F. er ca. 134,102 □ Km. stort. *V. R.*

Farsot, en epidemisk optrædende Sygdom (se Epidemi).

Farsand, Ladested i Lister og Mandal Amt, (1891) 1,648 Indb., ligger temmelig langt fra Havet lunt inde ved Mundingen af Lyngdalsfjorden paa Østsiden af det Sund, som dannes af det egentlige saakaldte Listerland og Ekerøen. Stedet er højst ubetydeligt, har ingen Fabrikdrift, men adskillig Udførsel af fersk Fisk, navnlig Makrel; der drives ikke ubetydelig Handel med de omliggende Bygder. Stedet har en Middelskole og en Almueskole, for hvilke der er opført særskilt Gymnastiklokale. For Byens og Omegnens Forskønnelse er der gjort en hel Del ved Parkanlæg i Byen og Plantning af Træer i Omegnen, ligesom der er anlagt en smuk Vej langs Søen Syd over til Lundevaagen. Stedet har egen Sparebank. Det anløbes daglig af de mellem Christiania og Bergen gaaende Ruteskibe. *J. F. W. H.*

Fart, 1) den Hastighed, hvormed et Skib bevæger sig frem gennem Vandet; den maales i Reglen med Knob eller Kvart Sømil (å 5,901 danske Fod) og Tiendedele af disse i Timen, eller ved engelske miles (å 5,128 danske Fod) og observeres ved et Apparat, Loggen (s. d.), eller den udmaales i Søkortet ved at tage den udsejlede Distance (s. d.) og dividere denne med det Tidsforløb, der er brugt til at tilbagelægge Distancen.

2) F. eller Søfart, det Antal Aar, Maaneder og Dage, en Sømand har faret til Søs ɔ: opholdt sig om Bord i et søgaaende Skib.

3) F., den Art af Søfart, hvori en Sømand har været beskæftiget. Der tales saaledes om indenrigs- i Modsætnirg til udenrigs-F.; Kyst-F., oversøisk F., eller Lang-F., ved sidstnævnte forstaas Søfart med Skibe, der gaa paa lange Togter f. Eks. til Kina, rundt om Kap Horn e. l., Orlogs-F. i Modsætning til Koffardifart.

4) F. og Takling, Læren om den Maade, paa hvilken Skibstakkelagens forskellige Dele anbringes i et Skib. *CL. W.*

Farthing [fa! ə ði ŋ], eng. Mønt = 1/4 Penny, indtil 1860 præget af Kobber (for Kolonierne 1/2 og 1/4 Stykker), siden af Bronze, Vægt 2,1835 Gr. For Gibraltar prægedes 1841 hele (Cuarto) og halve, for Malta 1844 Tredjedelsstykker (Grano). F. anvendes ogsaa som Betegnelse for Smaapenge af uædelt Metal. *N. J. B.*

Farthingdeal [fa! ə ði ŋ di.l], (eng. Fjerdedel, ogsaa Fardel, Farundel) tidligere Navnet for Rood = 1/4 *Acre of Land.* *N. J. B.*

Fartøj, et Søudtryk, som i Reglen betegner et mindre Skib eller en Baad. Udtrykket kan dog ogsaa — især mellem søfarende — anvendes om større Skibe; man kan saaledes f. Eks. omtale et Skib af hvilken som helst Størrelse som et velsejlende F., et sletlastende F., et rankt F. eller med andre Egenskaber. I Orlogsmarinen anvendes Ordet udelukkende om Skibsbaade. F.-Folk, det Antal Folk, der hører til at ro og manøvrere en Baad. F.-Dræg en særegen let Form af Dræg (s. d.). F.'s-Stik, et Udtryk, der anvendes ved Opmaalinger til Søs. Fra selve Opmaalingsskibet udsendes i bestemte Retninger Baade, der lodde Farvandet og samtidig ved Maaling af Høj devinkier efterhaanden bestemme Afstanden til Skibet, medens man fra dette ved horisontale Vinkelmaalinger bestemmer Baadens (F.'s) Plads. En paa denne Maade udmaalt Linie betegnes med et F.'s-Stik. *C. L. W.*

Farúchabad, 1) Distrikt i den britisk-ostindiske Provins Nordvestprovinsen, 4,452 □ Km., (1891) 858,786 Indb. Jorden er, med Undtagelse af Ganges'es nærmeste Omegn, sandet og ufrugtbar. Der dyrkes Indigo, Sukkerrør og Kartofler. 2) By i Distriktet »F.«, (1891) 78,180 Indb., ligger paa Ganges'es højre Bred, har et særdeles sundt Klima, brede, rene Gader og store Pladser, er ved Jærnbaner forbunden med Indien's store Byer og handler især med Korn og Bomuld. Forstad til »F.« er Fatigarh. *V. R.*

Farum Sø (Farrum, o: Stedet ved Søen Far), beliggende i Nordsjælland paa Grænsen af Kjøbenhavn's og Frederiksborg Amter, er ca. 140 Hekt. og strækker sig fra Øst, til Vest ca. 2,5 Km., medens dens Bredde er ca. 1 Km. Søen, der er i Ry for sin Skønhed, er meget rig paa Fisk, ligesom den ogsaa, fra tidlig Tid, har været bekendt for sin Gaasejagt, der i gamle Dage har været drevet af Kongerne, og endnu udruges Vildgæs paa de to smaa Holme i Søen, Svaneholmen og den henved 1/2 Hekt. store Klaus Nars Holm. F. S. har Afløb (Fiskebæk) til den østligere beliggende Fure Sø (s. d.), medens dens Tilløb fra Vest er Mølleaa. Begge Søer besejles af en Dampbaad, der ad Skinner føres over Fiskebæktangen, som adskiller de to Søer, et vistnok enestaaende Befordringsmiddel i sit Slags. *H. W.*

Farundel se Farthingdeal.

Farvand, et nærmere betegnet Vandomraade, tilgængeligt for Sejlads med Skibe eller Baade. Ved aabent F. forstaas et F. som ikke er stærkt indsnævret af Grunde eller Land, i Modsætning hertil bruges Betegnelsen lukket F. *C. L. W.*

Farvandet Syd for Fyn er Navnet paa det Farvand, der mod Vest begrænses af en Linie fra Skjoldnæs paa Nordspidsen af Ærø til Hornenæs paa Fyn og mod Øst af en Linie fra Turø til Næshoved paa Vestsiden af Langeland. *G. F. H.*

Farvardin se Fervardin.

Farve. Naar Øjet træffes af en Lyspaavirkning, opstaar en ejendommelig Bevidsthedstilstand, som kaldes Farvefornemmelse eller kortere F. I Kraft af vore Farvefornemmelser tilskrive vi ogsaa Le-

gemerne F., hvilket strengt taget ikke vil sige andet, end at vi søge den oprindelige Aarsag til F. uden for os selv, i Omverdenen. Ret almindelig er vel den Antagelse, at Legemerne virkelig ere farvede saaledes, som de vise sig for os; **et** rødt Tæppe »er« rødt, o. s. v. Ved den nærmere Undersøgelse af Aarsagerne til vore Farvefornemmelser viser en saadan Opfattelse sig dog ganske uholdbar; de fysiske Aarsager til F. have ikke den mindste Lighed med vore Bevidsthedstilstande, Farvefornemmelserne. Naar dette erindres, er en skarp Sondring mellem F. og deres Aarsager sjældent nødvendig; vi kunne saa tale om Legemernes F. uden Fare for Misforstaaelse, idet Ordet benyttes som et Nemhedsudtryk. (Se Farvefornemmelse). *Alfr. L.*

Et Legemes F. er bestemt ved Sammensætningen af det Lys, Legemet udsender, hvad enten Lyset stammer fra Legemet selv eller fra en anden Kilde. Sollyset og de fleste Slags kunstigt Lys indeholde en utallig Mængde forskellige Farvestraaler, af hvilke enhver er bestemt ved det Antal Svingninger, som dens Bølger udføre i Sekundet. Af de synlige Straaler svinge de røde langsomst, de violette hurtigst (smlg. Spektrum). Har Lyset fra en Lysgiver samme Sammensætning som Sollyset, kaldes det hvidt; har man intet Sollys at sammenligne med, kalder man dog ofte en Lysgiver, f. Eks. en god Gas- eller Petroleumsflamme, for hvid, skønt den om Dagen viser sig stærkt farvet. Indeholder Lyset kun en enkelt Straalearт, kaldes det enfarvet eller monokromatisk. Eksempel er en Spiritusflamme, der farves gul af Kogsalt. Naar et Legeme træffes af Lys, kaster det en Del tilbage, indsuger noget og lader ofte tillige noget gaa igennem sig. Ser man gennem et Legeme, f. Eks. en Glasplade eller et Stykke Papir, der belyses af hvidt Lys, vil det vise sig ufarvet, naar det lader samme Brøkdel af alle Farvestraaler gaa igennem sig, tarvet, naar det fortrinsvis lader visse Grupper af Straaler gaa igennem. Gennem rødt Glas gaar der fortrinsvis røde Straaler, medens de fleste andre indsuges stærkt; gennem blaat Glas gaar der flest blaa Straaler o. s. v. Som Regel er det en Blanding af mange Straalearter i forskelligt Forhold, der gaar igennem, og ved disse Straalers Blanding kan der dannes en talløs Mængde Farvenuancer. Alle kraftige Farvestoffer indsuge visse Straaler saa stærkt, at de selv i yderst tynde Lag vise sig stærkt farvede; til Gengæld kunne de være meget gennemsigtige for andre Straaler. — Ved tilbagekastet Lys viser et Legeme som Regel samme F. som i gennemgaaende Lys. F. opstaar nemlig paa den Maade, at Lyset trænger noget ind i Legemet, hvor det paa Grund af Stoffets uensartede Bygning lider en Mængde Tilbagekastninger. En Del af Lyset kommer herved igen ud af den Overflade, gennem hvilken det gik ind, og hvis det inde i Legemet i særlig Grad har mistet visse af sine Bestanddele ved Indsugning, vil det vise sig farvet. Sker Tilbagekastningen fra selve Overfladen, farves Lyset ikke; en Solstraale, der kastes tilbage fra Forfladen af farvet Glas eller Overfladen af en farvet Opløsning, er hvid. Denne Regel har dog Undtagelser. En Draabe Anilinrødt, der er indtørret paa en Glasplade, viser sig skinnende grøn i tilbagekastet Lys, rød i gennemgaaet Lys. Lignende Forhold vise Krystaller af manganoversurt Kali og enkelte andre stærkt farvede Stoffer. Det er da altid Tilfældet, at Legemet for den F., der fortrinsvis kastes tilbage fra Overfladen, er mindst lige saa uigennemtrængeligt som Metal. Legemets F. opstaar altsaa her ved særlig Refleksion af en vis F., ikke udelukkende, som det ellers gerne er Tilfældet, ved særlig Absorption. Farvede Metaller som Guld og Kobber forholde sig paa lignende Maade. Et meget tyndt Guldblad lader grønt Lys gaa igennem sig, Kobber i fint fordelt Form blaat Lys, altsaa F., der er forskellig fra den, Metallet reflekterer. — Andre F. fremkomme ved Brydning (s. d. og Dispersion), Bøjning (s. d.) og Interferens (s. d.); — men hvad enten F. skyldes en af disse Virksomheder, eller den hidrører fra Absorption eller Refleksion, kan den ikke indeholde andre Straaler end dem, der findes i det oprindelige Lys. En Blomsterbuket, der kun belyses af en enkelt Art Straaler, vil derfor ingen Farveforskel vise; de forskellige Blomster ville kun se mørkere eller lysere ud, efter som de absorbere Straalerne mere eller mindre stærkt. I Modsætning hertil kan der i det Lys, som et fluorescerende Legeme (se Straaling) udsender, findes Straaler, som mangle i det Lys, der fremkalder Fluorescensen. Legemet er altsaa saa længe denne varer, selvlysende. *K. S. K.*

Farve (tekn.) er ethvert Stof, der benyttes til at bibringe et andet Stof en eller anden F. Man skelner herved sædvanlig mellem Farvestof, der er selve den farvende Bestanddel, og Farven, der foruden Farvestoffet indeholder et Bindemiddel eller Opløsningsmiddel, der skal tjene til at befæste Farvestoffet paa Genstanden eller gennemtrænge denne. F. og Farvestoffer i Forening benævnes i Handelen Farvevarer. Farvestofferne kunne deles i naturlige F., som findes færdigdannede i Naturen, saasom Okker, Umbra, Indigo, Krap, Cochenille o. s. v., og kunstige, der fremstilles ad kemisk. Vej, saasom Kromgult, Blyhvidt, Tjærefarver o. s. v. De Fordringer, man stiller til en F., ere, foruden at den skal have den rette Nuance, hvilket om fornødent opnaas ved en passende Blanding, først og fremmest, at den skal være tilstrækkelig kraftig. Ved Malerfarver er **dette** ensbetydende med, at den skal have den størst mulige Dækkraft o: at man med saa lidt F. som muligt kan dække en vis Overflade. I denne Henseende spille flere Forhold en Rolle, saaledes om F. er mere eller mindre fint revet, Farvestoffets Struktur, se f. Eks Blyhvidt, 3. Bd. S. 191, og dets kemiske Sammensætning. For at faa F. som et meget fint Pulver og for at blande den med Bindemidlet benytter man sig af en Farvemølle eller Farverivemaskine, oftest en Valsemølle eller en Kugleslyngemølle, men i øvrigt kan hertil benyttes enhver Indretning til Finmaling. En meget vigtig Egenskab ved en F. er endvidere dens Modstandskraft mod Paavirkning af Lys, Lysægthed, Sæbe, Vadskeægthed, og Kemikalier. Medens det saaledes ved nogle Farver er af Vigtighed, at de kunne modstaa Indvirkning af Syrer, er det ved andre, f. Eks. saadanne, der skulle benyttes til Maling paa Kalk, deres Modstandsdygtighed, Ægthed mod Alkalier, det særlig kommer an paa. I mange Tilfælde, f. Eks. ved F. til Legetøj, Næringsmidler, Tøjer og Tapeter, er det en Nødvendighed at have giftfri F., idet dog Fordringerne maa rette sig efter

Anvendelsen. Medens saaledes blyholdige F. ikke bør bruges til Nærings- eller Nydelsesmidler, kan deres Anvendelse til Tøjer og Tapeter ikke skade; ved sidstnævnte er det navnlig arsenikholdige F., der bør undgaas. F. gaa i Handelen enten som tørre F. eller udrevne med et Bindemiddel, Linolie eller andre Fernisser, Terpentin, eller blandede med en Gummiopløsning og tørrede (Akvarelfarver, Tusch), eller endelig som en Dej, *en pate*, indeholdende indtil ca. 50 p. Ct. Vand (f. Eks. de fleste i Tapet fabrikation en benyttede Lakfarver). Se i øvrigt under de specielle Artikler. *K. M.*

Farveadspredelse ɔ: Farvespredning. Se Dispersion.

Farveafvigelse se Akromatisme.

Farvebeskyttelse benævnes det Forhold hos mange Dyr, at de i deres Farvetegning besidde et udmærket Beskyttelsesmiddel mod deres Fjenders Efterstræbelser. Det er bekendt nok, hvorledes mange Fugles Farver i den Grad falde sammen med Omgivelsernes (Ørkenfuglenes med det graabrune Sands, Skovfuglenes med Stammernes og Løvets), at det er yderst vanskeligt at faa Øje paa dem, naar de holde sig i Ro. Rypen er lige saa vel dækket om Sommeren ved sin graa som om Vinteren ved sin hvide Fjerdragt; Fladfiskenes Tegning svarer ganske til Bundens Farver o. s. fr. Se i øvrigt Mimicry. *H. J. P.*

Farveblindhed er enten medfødt eller erhvervet. Den medfødte F. kan i meget sjældne Tilfælde være total, saa at alt opfattes ufarvet: graat i graat, men er langt hyppigere partiel, saa at det kun er et bestemt Farvepar, der ikke erkendes som af normale Mennesker. I nogle Tilfælde er det gult og blaat, der ikke kendes, langt oftere rødt og grønt. Undertiden kan den farveblinde aldeles ikke opfatte de yderste røde Straaler i Solspektret som Lys, men i alle andre Tilfælde opfatter den farveblinde dog den Del af Spektret, hvis Farve han ikke kan erkende, som Lys, idet det kun er Farvetonen, han ikke opfatter, saaledes at de røde Farver forekomme ham violette eller gule, de grønne forekomme ham gule eller blaa. Meget ofte aner den farveblinde ikke, at han ikke er som andre, idet Erfaringen har lært ham, at en Mængde Tings Farve altid betegnes paa en bestemt Maade. Han kalder f. Eks. Træer grønne, fordi han ved, at de ere det, men han vil som oftest tage fejl, hvis man viser ham et Stykke Papir af samme Farve som Træernes, thi han ved, at et Stykke Papir kan have alle Farver. Ofte vil han dog kunne kende rødt og grønt fra hinanden, thi deres Lysstyrke er for ham forskellig. Viser man ham 3 Lanterner: en hvid, en rød og en grøn paa een Gang, er det godt muligt, at han benævner dem rigtig, da han har lært, at den hvide er klarest, en af de andre mindst klar, og den tredje er derimellem. Har han dem imidlertid ikke ved Siden af hverandre, vil han let tage fejl, og han vil sikkert tage fejl, hvis man foran en af de klareste anbringer et graat Glas, thi derved svækkes Lysstyrken, og han vil da tro, at han ser en grøn eller rød. Undertiden er det kun svage Nuancer, den farveblinde ikke kan erkende, medens han godt kender kraftige Farver.

F. er ofte arvelig og slet ikke sjælden, idet man hos alle de Nationer, der ere undersøgte, har fundet den hos 3 p. Ct. af Mændene og hos ca. 2 p. M. af Kvinderne. Da det i saa godt som alle Tilfælde drejer sig om Rød-grøn-blindhed, har F. faaet stor Betydning i det praktiske Liv, da røde og grønne Lanterner benyttes til Signaler paa Jærnbaner og Skibe, og Forslag om paa Grund af F. at anvende andre Signaler have hidtil vist sig upraktiske. En Jærnbaneulykke i Sverige 1875 gav Anledning til, at Professor Holmgren i Upsala gjorde opmærksom paa, at den rimeligvis var foranlediget ved F. Paa hans Foranledning indførtes der Prøver paa F. for alle Jærnbaneembedsmænd i Sverige, samtidig efter Prof. Worm-Müller's Forslag ligeledes i Norge, og nu fordres saadanne Prøver i en stor Mængde Lande, baade for Jærnbanefolk (ved Statsbanerne i Danmark i mange Aar) og for Sømænd, der kunne komme til at føre Skibe (i Danmark siden 1893). — Undersøgelse for F. foretages paa mange forskellige Maader, men hyppigst anvendes Sortering af Uldgarn (Holmgren) eller Lanterneprøver. Navnlig de sidste ere af Vigtighed, da de komme de virkelige Forhold paa Jærnbanen og Søen nærmest. Ved disse sidste Prøver bør man efter det foregaaende kunne skifte Lysstyrken ved at sætte graa Glas for Lanternen efter Behag. — Erhvervet F. optræder navnlig ved Sygdomme i Synsnerven; men da den altid er forbunden med en betydelig Nedsættelse af Synsstyrken, der let opdages, er den i Reglen mindre farlig. *G. N.*

Farvede kaldes navnlig i Amerika, men for øvrigt ogsaa i Asien, Afrika og Australien, alle de Befolkningselementer, som ikke ere af ren hvid ɔ: europæisk Afstamning, altsaa især Negre, Indianere og blandede. I fysisk Henseende ere F. overordentlig forskellige; i social Henseende indtage de overalt, hvor de ikke ere i absolut Overvægt, en lavere Stilling, og selv i Nordamerika har den liberale Tankegang, der i 19. Aarh.'s første Halvdel fik et mægtigt Udslag i Negerslaveriets Afskaffelse, endnu ved Aarhundredets Slutning ikke ført til nogen nævneværdig Forandring i dette Forhold. Uagtet Lovgivningsmagten næsten overalt har tilstaaet F. almindelige Borgerrettigheder, hvorved enkelte af dem ved personlig Dygtighed have kunnet hæve sig til ansete Stillinger, er det meget langt fra, at den skarpe Modsætning mellem hvide og f. er udslettet. Den væsentligste Aarsag hertil er de farvede Elementers store og stadig voksende Mængde, deres Dovenskab og Mangel paa Evne til at tilegne sig en dyberegaaende Kultur. *S. H.*

Farveeg, Benævnelsen for *Quercus tinctoria* (se Eg, S. 787).

Farvefornemmelse kaldes de elementære Bevidsthedstilstande, i hvilke vore sammensatte Synsbilleder kunne opløses. Naar vi betragte Omverdenen, tro vi umiddelbart at sanse ikke blot Genstandenes Farve, men ogsaa deres Form, Størrelse, Afstand o. s. v. Alle vore Forestillinger herom ere dog meget komplicerede sjælelige Tilstande; hvad vi sanse, er i Virkeligheden kun en Mangfoldighed af smaa forskelligt farvede Flader i Forbindelse med visse Bevægelser af Øjemuskelerne. Af disse Elementer i Forening med en Mængde tidligere Erfaringer af lignende og anden Art, f. Eks. Berøringsfornemmelser, danne sig næsten momentant vore Forestillinger om Rumsforholdene. Da F. saaledes spiller en overordentlig vigtig Rolle for vor Opfattelse af Omverdenen, j have de været Genstand for indgaaende Under-

søgelser saavel med Hensyn til deres indbyrdes Forhold som til de fysiske Forhold, hvorunder de opstaa. Resultaterne af disse Undersøgelser ere givne i de saakaldte Farvesystemer (s. d.). *Alfr.L.*

Farvefrihed se Akromatisme.

Farvefylde (*Sättigungder Farben, l'intensité spécifique des couleurs).* Jo renere en Farve er, jo mere den er fri for Indblanding af hvidt (graat, sort), desto større siges dens F. eller Mætning at være. De mest mættede Farver, vi kunne frembringe, have vi i det Spektrum, som dannes ved Lysets Brydning i et Prisme; man kan derfor ogsaa bestemme F. som Forholdet mellem den Mængde Spektralfarve og den Mængde hvidt (graat, sort), der findes i en given Farve. En virkelig Maaling af disse Mængder og dermed en kvantitativ Bestemmelse af F. er dog kun i de færreste Tilfælde mulig; som oftest er Bestemmelsen af F. *en* blot og bar, og tilmed temmelig usikker, Skønssag. Desuden er Spektralfarvernes Mætning ikke en uforanderlig Størrelse, men afhængig saavel af Styrken af det brudte Lys som af det iagttagende Øjes Tilstand. Selv i saadanne Tilfælde, hvor F. kan angives kvantitativt, har denne Bestemmelse derfor kun relativ Betydning, idet F.'s Maksimum altid er afhængig af de Forhold og Omstændigheder, hvorunder Farverne iagttages. *Alfr.L.*

Farvegivning kaldes Paalægningen af Farve paa et Legeme, hvis naturlige Farve ikke skal træde frem. Ved kunstneriske Arbejder, ligesom ogsaa naar kun enkelte Genstande af bestemt Art skulle belægges med Farve, udføres F. sædvanlig med Pensler; ved fabrikmæssig Tilvirkning af et stort Antal ensartet farvede Genstande, f. Eks. ved Bog- og Illustrationstryk, ved Trykning af Tapeter og Tøjer, sker F. i Alm. ved Valser, der enten føres med Haanden eller udgøre Led i meget sammensatte Maskiner, Presser. *Alfr. L.*

Farveharmoni siges at være til Stede mellem F'arver, som sammenstillede gøre en æstetisk tiltalende Virkning; i modsat Fald kaldes Farvekombinationen disharmonisk. Den Sikkerhed, hvormed der kan skelnes mellem Harmoni og Disharmoni paa Farvernes Omraade, er langtfra saa stor som f. Eks. paa Tonernes; mange Mennesker have slet ingen Farvesmag, og selv hvor denne findes, er den ofte vaklende. Dette er vel især begrundet deri, at Naturen frembyder alle tænkelige Kombinationer af Farvetoner i enhver Afskygning; vi ere derved vænnede til at se selv meget disharmoniske Sammenstillinger. Hertil kommer desuden, at Farvernes væsentligste Betydning er den at give os et Billede af Omverdenen (se Farveforn emmelse); de sætte altsaa fortrinsvis vore Forestillinger i Bevægelse, hvorfor deres Følelsesvirkning bliver mere underordnet i Sammenligning med andre Sanseforn emmelsers. Til Trods herfor er der dog visse Farvekombinationer, som mange Mennesker ere enige om at erklære for disharmoniske. Og i den store Mængde kunstneriske Arbejder, som i Tidens Løb er tilvejebragt, vil man ogsaa let kunne paavise, at ingenlunde alle Farvekombinationer finde Anvendelse, ligesom heller ikke den opnaaede æstetiske Virkning er uafhængig af Farvevalget. Det egentlige Maleri egner sig naturligvis ikke saa godt til en saadan Paavisning, fordi det sædvanlig tilstræber en Efterligning af Naturen, hvorfor Kunstneren i det mindste til Dels maa vælge sine Farver i Overensstemmelse med Naturens og altsaa ikke kan lade sig lede udelukkende af sin Følelse for F. I Ornamentikken derimod er Farvevalget frit, og ved en Undersøgelse af de fremherskende Farvekombinationer i de forskellige Tiders ornamentale Stilarter have Forskere som Chevreul, Briicke, v. Bezold o. a. fundet en Række Love for F. Disse Love angaa dels Arten af de sammenstillede Farver, dels Størrelsen af de Arealer, som de enkelte Farver raade over.

Med Hensyn til Farvernes Art har man fundet følgende Love. En Kombination af to Farver vil være harmonisk: 1) Naar de to Farver danne et lille Interval o: ligge meget nær ved hinanden i Farvekredsen (se Farvesystem). 2) Naar de te Farver danne et stort Interval, ligge i modsatte Partier af Farvekredsen. 3) Naar de danne et middelstort Interval, og deres Lysninger (se Farvesystem) forholde sig som Farvetonernes naturlige Lysninger. Hertil kommer endnu: 4) Harmonien forhøjes i Alm. ved Anvendelse af rene Farver o: Farver, som afskygge til hvidt eller sort, fremfor de dæmpede (Farver, som afskygge til graat). 5) Konturer mellem de sammenstillede Farver forhøje Harmonien. Da disse Love ere et almindeligt Udtryk for, hvad vi finde i de forskellige Tiders ornamentale Kunst, har det i Sammenligning dermed kun lidt at sige, at Cohn i den nyeste Tid ved en eksperimental Undersøgelse med 10 forskellige Personer er kommen til ganske andre Resultater. Vi have for det første ingen Garanti for, at hans Forsøgspersoner virkelig besade Farvesmag; da de fleste af dem vare tyske lærde, er der vel endog en vis Sandsynlighed for, at de savnede den. Og dernæst har den uheldige Forsøgsanordning sikkert ikke været uden Betydning; Cohn's væsentligste Resultat lader sig vistnok forklare ved, at Personerne under Forsøgene opholdt sig i en halvmørk Kasse. Fastholder man altsaa de ovenfor omtalte Love, saa opstaar Spørgsmaalet, hvad der kan antages at være Aarsag til, at F. er til Stede netop under de angivne Betingelser. Og det er da værd at lægge Mærke til, at de Omstændigheder, som betinge F., netop ere de samme, som forhindre Farvekontrasten (s. d.) mellem de sammenstillede Farver. Man kan derfor sammenfatte de fem Love til een, den saakaldte Induktionslov: F. er betinget af, at de sammenstillede Farvers Farvetoner ikke forandres ved indbyrdes Kontrast. — Denne Lov gælder dog foreløbig kun for Kombinationer af to Farver; om end v. Bezold har paavist dens Gyldighed for mange polykrome Ornamenter, har Jul. Lange paa den anden Side fundet Tilfælde, hvor den tilsyneladende ikke holder Stik. Sagen kræver endnu nærmere Undersøgelse.

For de sammenstillede Farvers Arealer har Lehmann paavist den saakaldte Ækvivalenslov: Farvernes Udstrækning er desto mindre, jo større deres Farvefylde er. Derved opnaas dels, at Øjet ikke trættes ved en alt for langvarig Betragtning af mættede Farver, dels at de forskellige Led i Kombinationen kunne komme til at gøre sig gældende ved Siden af hverandre, saa at det ene ikke fuldstændig overses. (Litt.: Chevreul, *De la loi du contraste simultané des couleurs* [Paris 1839]; Briicke, »Physiologie der Farben«

[Leipzig 1866]; Bezold, »Die Farbenlehre im Hinblick auf Kunst und Kunstgewerbe« [Braunschweig 1874]; Lehmann, »Farvernes elementære Æstetik« [Kbhvn. 1884]; Lange, »Om dekorativt Farvevalg« i »Tidsskrift for Kunstindustri« [Kbhvn. 1890]; Cohn, »Experimentelle Untersuchungen über die Gefuhlsbetonung der Farben«, i Wundt's »Phil. Stud.« [Leipzig 1894]). *Alfr. L.*

Farveindtryk betegner efter almindelig Sprogbrug dels den ydre Lyspaavirkning, som fremkalder en Farvefornemmelse, dels selve Akten, Modtagelsen af Paavirkningen, og endelig Resultatet af Paavirkningen, den fremkaldte Farvefornemmelse. Da en saadan Flertydighed naturligvis er uheldig, og Sproget i øvrigt ikke savner Ord til Betegnelse af hvert af de nævnte Forhold for sig, benyttes Udtrykket F. ikke gerne i Videnskaben. *Alfr. L.*

Farvekontrast kaldes den Forandring, som to Farver gensidig lide derved, at de opfattes samtidig eller umiddelbart efter hinanden. Da F. beror paa helt forskellige Forhold, alt efter som de to Fornemmelser ere givne samtidig eller følge efter hinanden i Bevidstheden, maa man skelne skarpt mellem den samtidige (simultane) og den successive F. — Successiv F. kommer i Stand, saa snart et Efterbillede (s. d.) projiceres ud i Omverdenen. Ved følgende Forsøg kan man let overbevise sig herom. Paa en grøn Baggrund anbringes f. Eks. en rund, rød Skive; begge Farver tages saa mættede som muligt. Stirrer man nu i omtr. 20 Sek. ufravendt paa den røde Cirkel, saa vil man, naar man derefter ser hen paa en hvid Flade, se denne svagt rød med en grøn cirkelrund Plet. Efter nogen Tids Forløb forsvinde disse Farver, og Fladen ses atter hvid; men lukker man Øjnene, kan man endnu tydelig iagttage det komplementære Efterbillede af de oprindelig betragtede, farvede Flader. Den successive F.'s Afhængighed af Efterbillederne ses ogsaa deraf, at den, ligesom disse, bliver desto stærkere, jo mere mættede Farverne, og jo stærkere Belysningen er. En ejendommelig Form for successiv F. er den saakaldte Randkontrast, der viser sig umiddelbart ved Grænselinien mellem to forskellig farvede Flader. Stirrer man stift paa den ovenf. omtalte røde Skive paa grøn Grund, iagttager man let, at saavel Skiven som Baggrunden ere langt farvefyldigere ved Grænselinien end i de Partier, der ligge længere fra hverandre. Dette hidrører fra Øjets næppe mærkelige Vibrationer, hvorved det grønne Efterbillede af den røde Skive kastes lidt ind over den grønne Baggrund og forstærker dennes Farve, ligesom omvendt Baggrundens Efterbillede i næste Moment rykker ind over Skiven. Hvor bred Randkontrasten viser sig, bliver saaledes nærmest afhængig af, hvor roligt Øjet holdes. Heraf fremgaar det da ogsaa, at Efterbilleder og successiv F. ere Fænomener, hvis Aarsag maa søges i selve Sanseorganet, Øjet, idet deres Lokalisation i Rummet er bestemt ved Synsaksens Retning.

Af helt anden Art er den simultane F., som opstaar ved samtidig Betragtning af to farvede Flader. Man skelner her sædvanlig mellem Lyskontrast, Farveinduktion og den egentlige F. Lyskontrast opstaar, naar de to farvede Flader have samme Farvetone, men forskellig Lysning. Lægger man f. Eks. en lille graa Skive paa en hvid Baggrund, saa vil det graa straks synes mørkere, end det var i Forvejen. Lægger man det derimod paa sort Baggrund, synes det lysere. Fænomenet iagttages derfor bedst, hvis man tager to ens graa Skiver og lægger den ene paa hvidt, den anden paa sort; Forskellen mellem dem bliver da saa stor, at man vanskelig vil tro, at de virkelig ere klippede ud af det samme Stykke ensfarvede Papir. Paa samme Maade gaar det, hvis man i Stedet for graat tager en lys Afskygning af en eller anden Farvetone; paa hvid Baggrund bliver den mørkere, paa sort lysere. — Farveinduktion opstaar, naar en graa Flade ses paa en Baggrund af bestemt Farvetone; den graa Flade viser sig da farvet i Baggrundens Komplementærfarve. Ogsaa her iagttages Fænomenet tydeligst, hvis man paa to komplementært farvede Papirer, f. Eks. rødt og grønt, lægger to ensartede graa Skiver; den ene af disse farves da ved Kontrasten rød, den anden grøn, og Forskellen mellem dem træder let frem. — Den egentlige simultane F. opstaar, naar saavel Baggrund som den reagerende Flade have bestemt Farvetone. Lægger man paa rød og grøn Baggrund lo ens orangegule Skiver, vil den paa den røde Baggrund vise sig grønlig i Sammenligning med den anden; denne sidste viser sig rødlig i Forhold til den første. De ere med andre Ord ogsaa blevne forandrede saaledes, at enhver af dem har antaget noget af sin Baggrunds Komplementærfarve. Virkningen af Kontrasten er altsaa den, at Forskellen mellem Baggrundens og det reagerende Felts Farve altid synes større, end den virkelig er.

Ved at variere disse Forsøg i stor Udstrækning, hvilket bedst kan gøres ved Hjælp af Farveskiver (s. d.), har man fundet Betingelserne for, at den simultane Kontrast skal blive saa stor som muligt. Som almindelig Lov gælder, at enhver Art at denne Kontrast bliver stærkest, naar de benyttede Farver ikke ere for mættede; ved rene Spektralfarver er Kontrasten næsten umærkelig. Ved denne Lov træder Modsætningen til den successive Kontrast, hvor netop det modsatte gælder, tydelig frem. Dernæst har det vist sig, at Lyskontrasten er stærkest, naar de to Farver have samme Farvetone; Farveinduktionen er stærkest, naar de have samme Lysning; den egentlige F. er stærkest, naar de have samme Farvefylde og Lysning. Dette vil med andre Ord kun sige, at Kontrasten er mest fremtrædende, naar de to Farver ere ens i alle andre Henseender undtagen den ene, i hvilken vi sammenligne dem. Heraf følger, at den simultane F. er et rent psykisk Fænomen, en Forskelsopfattelse. Ganske uensartede Størrelser, f. Eks. Højden af et Tordenskrald og en Poppelpil, kunne overhovedet ikke sammenlignes. For at en Sammenligning skal kunne finde Sted, maa Størrelserne være beslægtede, og Sammenligningen bliver desto lettere, jo mere ensartede Størrelserne ere uden dog at være identiske. Af denne Lov for vor Skelneevne ere F.'s Love aabenbart kun specielle Tilfælde; alt, hvad der tjener til at lette Sammenligningen mellem to Farver, lader ogsaa deres Forskel o: Kontrasten, træde tydeligere frem. Derfor forsvinder F. næsten fuldstændig, naar de to Farver ikke grænse umiddelbart til hinanden, men ere adskilte ved et Mellemrum, en Kontur; en direkte Sammenligning er da yderst vanskelig. (Litt.: Bezold, »Die Farbenlehre« [Braunschweig 1874];

Wundt, »Physiologische Psychologié« [Leipzig 1893]; Lehmann, »Farvernes elementære Æstetik« [Kbhvn. 1884]). *Alfr. L.*

Farvelak se Farveri.

Farvelav se Orseille.

Farvelegemer (Kromoplaster) kaldes i Botanikken visse plasmatiske Legemer af Skive-, Kugle-, Spole- eller anden, ofte uregelmæssig Form, som ere indlejrede i Cellens Protoplasmakrop (se Celle), formere sig ved simpel Tværdeling og ere Bærere af et eller andet ejendommeligt Farvestof. En ganske særlig Art F. ere Grønkornene (se Bladgrønt). Det er i Særdeleshed de brogede og stærkt farvede Kronblade (eller andre Blomsterdele) samt Frugter, som indeholde F., dog kun de gule, brune eller højrøde (orange); blaa, sorte eller rosenfarvede, saavel som lilla eller violette faa som oftest deres Farve af en ejendommelig farvet Cellesaft (f. Eks. Violer, Roser, Hyacinter og Rødkaal). Særegne F. indeholdes i Gulerodens, Aloe-Blomstens og Galdebærrets Celler, saavel som i Rosens Hyben, i gule Iris-Blomster, Tomater, *Tropaeolum*Kronblade, *Chara*-Antheridier, Fugleredens brune Stængler m. fl. I Brunalgernes Løv findes F., som indeholde saavel Bladgrønt som et specifikt Alge-Farvestof: Fykofæin; paa samme Maade udmærke Rødalgernes Celler sig ved smukt røde F. Medens vi helt vel kunne indse det biologisk hensigtsmæssige i Blomstens og Frugtens Farveindhold og for saa vidt maa siges at forstaa F.'s Betydning, vide vi endnu (1896) temmelig lidt om deres kemiske Forhold. De blegt-gulrøde Krystalblade eller -naale, i Skikkelse af hvilke Gulerodens F. fylde dens Parenkymceller, ere krystalliseret Carotin, et Stof, som synes overalt at ledsage Bladgrøntet i dettes F.; det er fremdeles konstateret, at grønne Frugter, som siden blive højrøde, direkte omdanne deres Bladgrøntkorn til F. *V. A. P.*

Farvelære, Læren om Farverne, er ikke en selvstændig Videnskab med mere eller mindre naturlig givne Grænser. Da Farverne ere Bevidsthedstilstande, der opstaa, naar visse fysiske Paavirkninger, Lysstraaler, træffe det til deres Modtagelse indrettede Organ, Øjet, ville saavel Psykologi som Fysik og Fysiologi hver fra sit Standpunkt levere Bidrag til F. Da Farverne desuden have en ikke ringe Følelsesvirkning og derfor spille en stor Rolle i Ornamentik og anden Kunst, vil man ogsaa i Æstetikken finde Afsnit af F. Endelig vil ogsaa Kemiens og Teknologiens Fremstilling af Farvestoffernes Natur og Tilvirkningsmaader med en vis Ret kunne kaldes F. Faktisk finder man i de Værker, der foreligge under Navn af F., Farverne behandlede snart fra det ene, snart fra det andet af de her nævnte Synspunkter. *Alfr. L.*

Farvemølle se Farve (tekn.).

Farvenomenklatur, Navnefortegnelse over Farverne, Maade at benævne dem paa. Til at betegne de enkelte Nuancer blandt den Mangfoldighed af Farver, som et normalt menneskeligt Øje formaar at skelne, savner Sproget de fornødne Midler. Vore almindelige Benævnelser: rødt, gult, grønt o. s. v. i Forbindelse med de sammensatte Navne: rødgult, gulgrønt o. s. v., ere lige saa lidt tilstrækkelige til at udtømme Spektrets Hundreder af Farvetoner, som Ordene lys og mørk ere i Stand til at præcisere, hvilken Afskygning Talen er om. I det daglige Liv bøder man for en Del paa denne Mangel ved at give de hyppigst forekommende Nuancer særlige Navne, men da disse Navne sjælden staa i et bestemt Forhold til de Farver, som de ere valgte til at betegne, er en udstrakt Anvendelse af Metoden umulig. Med Navne som marineblaat, flaskegrønt, rosenrødt, crèmegult etc. lader der sig til Nød endnu forbinde en bestemt Forestilling; men med de allerfleste af disse det daglige Livs Benævnelser, f. Eks. drap, isabelfarvet, modefarvet o. s. v., er det ikke Tilfældet. El alt for stort Antal af den Slags Navne vilde derfor medføre fuldstændig Konfusion. I Videnskaber, f. Eks. Kemien, hvor Farverne spille en ikke ringe Rolle, gaar man derfor gerne den Vej, at man angiver det mindre bekendte Stofs Farve ved det mere bekendtes. Saaledes faar man Navne som cinnoberrødt, ultramarinblaat, kromgult o. s. v. Denne Betegnelsesmaade vilde vel inden for visse Grænser være ret brugbar, hvis blot de Normer, hvormed man sammenligner, vare konstante og ikke, som Tilfældet jævnlig er, foranderlige Størrelser. Men rent bortset herfra kunne disse Navne ikke altid strække til, og der findes altsaa ikke nogen F., som med tilstrækkelig Nøjagtighed kan angive Farverne. Da en udtømmende F. imidlertid ikke kan undværes ved forskellige fysiologiske og psykologiske Farveundersøgelser, og da Savnet af den ogsaa ofte i det daglige Liv er følelig, har man benyttet det naturlige Farvesystem (s. d.) som Grundlag for en F. I Farvesystemet ere Farverne ordnede inden for et Rum af tre Udstrækninger; en hvilken som helst Nuances Plads er derfor bestemt ved tre Angivelser: Farvetone, Farvefylde og Afskygning. Den franske Kemiker Chevreul var den første, som benyttede dette til en systematisk Benævnelse af Farverne. Hans Metode var vel ikke fuldkommen, men hans fint udførte Farvetavler have dog i mange Tilfælde haft praktisk Betydning. Det senere af Kolbe udarbejdede »numeriske« System sluttede sig nærmere til det naturlige Farvesystem og angav Farverne rent matematisk ved deres Beliggenhed inden for en Kugleflade; Kolbe begik imidlertid den Fejl at benytte Farvernes Lysning i Stedet for deres Afskygning som den ene variable. Da Lysningen er afhængig saavel af Farvetone som af Afskygning, bliver Systemet derved ubrugbart. Fejlen blev paavist af Kroman, som derefter teoretisk udviklede den Metode, der allerede længe praktisk havde været anvendt i Videnskaben: at angive en Nuance ved Farvetone, Farvefylde og Afskygning. Naar man nemlig ved Farveskiverne (s. d.) angiver en Farve som sammensat af a^0 rødt, b^0 hvidt og $360 \div [a + b]^0$ sort, saa er med Angivelsen af »rødt« Farvetonen fastsat, de a^0 fastsætter Mængden af Farven, altsaa Farvefylden, og Afskygningen er bestemt ved *b*, idet de øvrige Størrelser i Udtrykket ere bekendte. I det daglige Liv, hvor Anvendelsen af Farveskiver til Bestemmelser næppe lader sig gennemføre, vil man kunne benytte farvetrykte Tavler, der saa vidt muligt nøjagtig gengive Farveskivernes Nuancer, saaledes som det allerede finder Sted paa enkelte Omraader, f. Eks. ved Bestemmelse af Smør- og Margarinefarver. (Litt.: Chevreul, *Exposé d'un moyen de définir et*

nommer les couleurs [»Mém. de l'academie des sciences«, Bd. 33]; Kolbe, »Geometrische Darstellung der Farbenblindheit« [St. Petersborg 1881]; Kroman, »Farvernes Verden«, i »Naturen og Mennesket« [Kbhvn. 1890]). *Alfr. L.*

Farvenuance kaldes den ved sin Farvetone, Farvefylde og Afskygning fuldstændig bestemte Farve (se Farvenomenklatur). *Alfr. L.*

Farveri. Medens man flere Steder i de 5 Mosebøger og endnu tidligere finder tydelige Beviser for, at Kunsten at farve Garn og Tøjer har været udøvet i umindelige Tider hos de østerlandske Folk, er det først langt senere, at Kendskaben hertil kom til Europa. Det har sikkert kun været faa Farver, der fra Begyndelsen af have været benyttede; man ved, at Krap og Indigo før Folkevandringens Tid ere bragte til Italien fra Asien, men at Farverikunsten derefter fuldstændig uddøde og først saa sent som i 12.—13. Aarh. igen begyndte at udøves først alene i Italien, dernæst i Nederlandene, Frankrig, England og Tyskland. Indigo og Blaatræ førte længe en fortvivlet Kamp mod de i Europa dyrkede Farveplanter, hvis Dyrkning beskyttedes ved Indførselsforbud mod de 2 nævnte Farvestoffer, Forbud, der først ophævedes i 17. og 18. Aarh. Kun langsomt kunde de, navnlig fra Amerika indførte Farvetræer vinde sig et Marked, og i det hele arbejdede man i F. efter ganske bestemte overleverede Regler og Forskrifter helt ind i 19. Aarh. De store Opdagelser, der i Slutn. af 18. Aarh. gjordes paa Kemiens Omraade, fandt imidlertid snart Anvendelse i F., dels til Fremstilling af ny Farvestoffer og Bejdser, dels til Forklaring af Farveprocesserne og derigennem til en mere rationel Udnyttelse af de naturlige Farvestoffer. En fuldstændig Omvæltning frembragte Indførelsen af Tjærefarvestofferne (Perkin's violet, 1856), der muliggjorde Fremstillingen af en Mængde Nuancer, og hvis Befæstelse paa Taverne oftest er meget let, og Fabrikationen af disse Farver er nu ved Slutn. af 19. Aarh. en kolossal Industri; der gaar næppe en Dag, hvor ikke et nyt Tjærefarvestof opfindes og patenteres. Efterhaanden ere de Fordringer, som de vekslende Moder stille til Farveindustrien, blevne saa store, at denne Industri er bleven i høieste Grad specialiseret og nødvendiggør en stor Sum af teoretisk Viden og praktisk Erfaring hos dens Udøvere. Der skal her kun gives et ganske kort Overblik over de til Grund for F. liggende Grundprincipper — selve Industrien er, maaske i højere Grad end nogen anden, opbygget af lutter Enkeltheder, der kun kunne læres ved langvarig Erfaring.

Farverne kunne anbringes paa Trævlestoffernes Taver paa 2 væsentlig forskellige Maader, nemlig dels ved, at Farvningen foretages ligelig over hele Overfladen, idet Taverne dyppes ned i Farven, egentlig Farvning, dels ved, at Farven kun anbringes paa enkelte Steder af Garnet eller Tøjet, Tøjtrykning. I begge Tilfælde skal Farven befæstes saaledes, at den sidder godt fast og modstaar Slid og Vadskning, og det er derfor nødvendigt at bringe Farvestoffet i Opløsning, for at det virkelig kan trænge ind i Taverne og ikke sidde løst uden paa disse, saaledes som det finder Sted ved Trykning af ganske billige Bomuldsvarer, paa hvilke Farven trykkes, udrørt med Albumin eller Fernis. Det er imidlertid ikke altid nok at dyppe et Trævlestof i en Farveopløsning for at faa Farven til at sidde fast paa Taven. Medens man saaledes ved at lægge Silke eller Uld i en vandig Opløsning af Fuksin faar en meget stærk Farvning af f. Eks. Silketraaden, af hvilken Farvestoffet ikke igen kan udtrækkes ved Vadskning med rent Vand, saa faar under samme Forhold en Bomuldstraad kun en ganske svag rød Farve, der let fjernes ved Vadskning; men havde Bomuldstraaden i Forvejen været dyppet i en Opløsning af Garvesyre, vilde den være bleven farvet ganske som Silken. Andre Farver, som f. Eks. Krap, kunne hverken farve Silke, Uld eller Bomuld, uden at disse først ere blevne behandlede med en Kromforbindelse e. l., og man har paa Grundlag af disse Forhold inddelt Farvestofferne i de substantive, der direkte forbinde sig med Taverne, og de adjektive, der fordre et Hjælpemiddel, en Bejdse, for at gøre dette. Som imidlertid Eksemplet med Fuksinet viser, kan eet og samme Farvestof være substantivt over for en Slags Taver og adjektivt over for en anden Slags, saa at denne Inddeling ikke er korrekt. Farver man en Tave med et Farvestof, der er substantivt over for denne, faar Taven den samme Farve, som Opløsningen af Farvestoffet havde, men er man nødt til at bruge en Bejdse, forandres Farven som Regel, og man kan derfor ofte med eet og samme Farvestof frembringe en hel Række af forskellige Farver ved at benytte forskellige Bejdser. Saaledes kan man f. Eks. med Alizarin farve rosa ved at anvende en Lerjordsbejdse, sort med en Jærnbejdse, lilla med en Blanding af disse og alle mellemliggende Nuancer ved at variere Blandingsforholdet af Bejdserne. Saadanne Farvestoffer kaldes polygenetiske, i Modsætning til monogenetiske, der give samme Farve med forskellige Bejdser. Som Bejdser benyttes talrige Forbindelser af Aluminium (Lerjord), f. Eks. Alun, Jærn, Tin, Krom o. a. Metaller, Garvesyre, Olie (Adrianopelrødt, se Krap), Albumin (se Animalisation) o. a.; som Befæstelsesmiddel for Bejdserne anvendes Sæbe, Soda, fosforsure, arsensure og kiselsure Salte, Brækvinsten, Ammoniak o. a. Bejdserne virke paa den Maade, at de med Farvestofferne danne uopløselige Forbindelser, de saakaldte Farvelakker, som, da Taven først er bleven gennemtrængt med en Opløsning af Bejdsen, derpaa med en Opløsning af Farvestoffet, ere dannede inde i selve Tavens Porer og derfor sidde saaledes fast, at de modstaa paafølgende Slid o. l. Oftest er det kun en Del af Bejdsen, der virker paa den angivne Maade, nemlig det i de nævnte Salte tilstedeværende Metalilte, men da dette er uopløseligt, maa man anvende dets opløselige Forbindelse, Bejdsen, og først udskille Metaliltet heraf, efter at Bejdsen har gennemtrængt Taven, men inden denne behandles med Farvestofopløsningen. Dette sker paa forskellig Maade, ofte saaledes at man som Bejdser benytter Salte, der sønderdeles som nævnt, naar de i nogen Tid udsættes for Luftens Paavirkning. En Fremgangsmaade, der meget hyppig benyttes i F., og som har en vis Lighed med Benyttelsen af Bejdser, er den, ved hvilken Farvestoffet dannes inde i Taven derved, at denne først gennemtrænges med en Opløsning af et Stof, derefter med et andet, som sammen

med det første udskiller det forønskede Farvestof i uopløselig Form. Ved først at benytte en Opløsning af et Jærnsalt, dernæst en Opløsning af Blodludsalt, faas saaledes udskilt det uopløselige Berlinerblaat (s. d.), og paa samme Maade faar man det uopløselige Kromgult (kromsurt Bly) udskilt inde i Tavens Porer ved først at behandle den med en Opløsning af tvekromsurt Kali, derpaa med en Opløsning af eddikesurt Bly: paa anden Maade vilde det ikke være muligt at faa disse uopløselige Stoffer til at sidde fast. Andre uopløselige Stoffer udskilles af deres Opløsninger, naar disse udsættes for Luftens (Iltens) Paavirkning, og dette benytter man sig af, f. Eks. ved Farvning med Indigo (s. d.), eller man paaskynder Iltningen ved Hjælp af Stoffer, der let afgive Ilt, f. Eks. ved Farvning med Anilinsort.

Medens der ingen Tvivl er om, at den Maade, paa hvilken Taverne fastholde de sidst omtalte uopløselige Farvestoffer, er af ren mekanisk Art, har man været meget uenig om, hvorledes Forholdet er at opfatte, naar Talen er om et opløseligt Farvestof, f. Eks. Fuksin, idet nogle ogsaa her antage en ren mekanisk Fastholden, medens andre mene, at de Taver, der lade sig farve direkte — over for hvilke altsaa vedkommende Farvestof er substantivt — indeholde særlige Stoffer, der indgaa kemiske Forbindelser med Farvestoffet og derved fastholde det. Noget Bevis hverken for den ene eller den anden Opfattelses Rigtighed kan ikke siges at være præsteret.

De enkelte Manipulationer ved den egentlige Farvning ere ikke meget sammensatte, og de anvendte Maskiner faa og enkle; dog haves til Farvning af Garn i spolet Tilstand, f. Eks. Cops, særlige Apparater, der under Behandlingen presse Farveopløsningen, afvekslende fra den ene og den anden Side, ind gennem Garnet for at faa en ensfarvet Farve. Om fornødent foretages først en Bejdsning, derpaa følger den egentlige Udfarvning i Farvestofopløsningen, der efterfølges af en omhyggelig Afvridning (Chevillering), hvorved Farvestoffet fordeles ligelig, og Overskuddet fjernes. Dette sidste sker yderligere ved en Skylning, bedst i rindende Vand, fornyet Vridning, ofte erstattet med Centrifugering, og endelig kommer Tørringen. Efter selve Udfarvningen foretages ofte en Efterbehandling med Bejdse, Sæbe eller andre Stoffer for at forhøje Farvens Styrke eller frembringe den rette Nuance (Avivering, Schönen). Til Fremstilling af hver af de mange Farver, der nu forlanges, haves en utallig Mængde Opskrifter paa Farvebadets Sammensætning, og en lille Forandring heri, saavel som i Badets Koncentration eller Temperatur eller i den Tid, der benyttes til Udfarvningen, har stor Indflydelse paa den frembragte Nuance.

Hvad der er sagt i det foregaaende, gælder hovedsagelig om den egentlige Farvning. Ved Tøjtrykningen, ved hvilken kun enkelte Steder paa Tøjet eller Garnet skulle farves, gøre sig andre Forhold gældende, der betinge særlige Fremgangsmaader. Den simpleste Fremgangsmaade er allerede nævnt, nemlig den rent mekaniske Befæsteise af Farverne, idet disse paatrykkes, udrørte med en Fernis eller med Albumin, hvilket sidste bringes til at koagulere ved Opvarmning. Ved den saakaldte topiske Farvning, der er den almindelig anvendte, benytter man sig af de samme kemiske Processer som ved den egentlige Farvning, og Sagen bliver derfor her som der simplest, naar man skal bruge en substantiv Farve. I saa Tilfælde bliver denne blot udrørt med et Fortykkelsesmiddel, saasom Stivelse, Gummi, Dekstrin o. a., for at faa en saadan Konsistens, at den ikke løber ud, men giver skarpe Konturer, og den trykkes derefter paa Tøjet med særlige Maskiner, hvorom nærmere nedenfor. Denne Fremgangsmaade fandt tidligere næsten kun Anvendelse ved Uldtøjer, men anvendes nu ogsaa en Del til Bomuld, efter at det er lykkedes at fremstille flere Farver, der ere substantive over for dette. De adjektive Farver fordre en Forbehandling af Tøjet med Bejdser, og denne kan finde Sted paa forskellig Maade. Man kan saaledes paatrykke en fortykket Opløsning af Bejdsen paa bestemte Steder af Tøjet, og dette vil da ved en paafølgende almindelig Udfarvning kun modtage Farve paa de trykte Steder. Eller man kan imprægnere hele Tøjet med Bejdse, befæste denne som nævnt og derpaa paatrykke Farven. Ved det saakaldte Reservagetryk paatrykkes en Reservage, Reservagepap, et Stof eller en Blanding af saadanne, der enten rent mekanisk (f. Eks. Voks, Pibeler) forhindrer Farven i at fæstne sig paa Tøjet, eller som indvirker kemisk paa Bejdsen eller Farven, saaledes at der intet Farvelak dannes, men kun en opløselig Forbindelse, der efter endt Udfarvning kan fjernes ved Vadskning. Noget lignende sker ved Anvendelsen af Enlevagetryk, ved hvilket man paa det bejdsede eller farvede Tøj trykker en fortykket Opløsning af lignende Stoffer som de, der bruges ved den kemiske Reservage, og som her virke paa samme Maade. Ved Applikationstryk paatrykkes en saadan Blanding af Bejdse og Farve, som først efter nogen Tids Forløb, altsaa først efter at Blandingen er trængt ind i Tøjet, udskiller Farvelakken. Som nævnt ved den egentlige Farvning findes der en Del Farver, der fremkaldes ved en Iltning af en mere eller mindre farveløs Opløsning; ved Tøjtrykningen paatrykker man nu en saadan Opløsning, passende fortykket, og behandler derefter Tøjet med et iltende, oksiderende Stof, eller man udsætter det blot for Luftens Paavirkning, hvilket f. Eks. anvendes ved Indigo. Ved det allerede i Slutn. af 18. Aarh. opfundne saakaldte Fajancetrykpaatrykkedes en Blanding af Indigo, Gummi og Jærnvitriol, hvorefter Indigoen opløstes (og affarvedes) ved Behandling med Kalkvand, hvorved den farveløse Opløsning opsugedes af Taverne, og først derefter fremkaldtes den blaa Farve ved Ophængning i Luften. Ved Bandantryk, der nu kun finder Anvendelse for Tøjer, der eksporteres til Asien, hvorfra Metoden oprindelig stammer, sammenpresses mange Lag Tøj, der er farvet indigoblaat eller tyrkiskrødt, ved hydraulisk Kraft mellem Blyplader, forsynede med Udskæringer efter Mønstret, der dog ikke kan være meget sammensat. Udskæringerne i den underste Plade forbindes med en Luftpumpe, og gennem Udskæringerne i den øverste tilledes f. Eks. Klorvand eller Klorkalk og Svovlsyre, der vil følge den lige Vej mellem Hullerne og affarve Tøjet, saaledes at man faar et hvidt Mønster paa farvet Bund. Efter Udvadskning paa samme Maade kan

man endelig tillede f. Eks. eddikesurt Bly og derefter kromsurt Kali, hvorved dannes kromguit, saaledes at man faar gult Mønster paa blaa eller rød Bund. Metoden anvendes ogsaa ved Uldtøjer, Golgas-tryk, idet disse behandles med Bejdse og derpaa, efter at være pressede sammen, med en Farvestof-opløsning. Ved Berilltryk bruges som For-tykkelsesmiddel en varm, stiv Klister, der ikke bag efter vadskes af, saaledes at man altsaa faar ophøjede Mønstre. Her ere kun de vigtigste Me-toder og enkelte karakteristiske Eksempler angivne, men selvfølgelig gives der utallige andre Metoder, ligesom mange af disse kunne kombineres ind-byrdes. Ved Reservagetrykket, ved hvilket man som Regel frembringer hvide Mønstre paa farvet Bund, kan man f. Eks. ogsaa frembringe farvede Mønstre ved at blande Bejdsen for et andet Farve-stof i Reservagen og derefter udfarve med denne Farve o. s. fr.

Til Trykningen benyttedes oprindelig Haand-forme, Blokforme (s. d.), der først omkring Aar 1800 afløstes af Maskiner, som Reigner's Heks og Ebinger's Plombine og derpaa 1834 af Franskmanden Perrot's Maskine, den saakaldte Perrotine, der endnu, skønt en Del modificeret, finder en Del Anvendelse, dog ikke til det egent-lige Katuntrykkeri. Maskinen, der er overordent-lig smukt og sindrig konstrueret, arbejder med indtil 4 Blokforme, der hente deres Farve paa Farvebordet og derpaa aftrykke den paa Tøjet, og Arbejderen, der passer Maskinen, har det i sin Magt, naar han vil, at standse Tøjets Be-vægelse, der naturligvis er rykvis, medens Formene stadig arbejde, saaledes at de kunne vedblive at trykke paa samme Sted, til den rette Farvetone er opnaaet. Almindeligst benyttet er nu Valse-trykmaskinen, opfunden af Skotten Bell eller Franskmanden Oberkampf, i Slutn. af 18. Aarh. En saadan er vist paa vedføjede Figur. Tøjet *p*

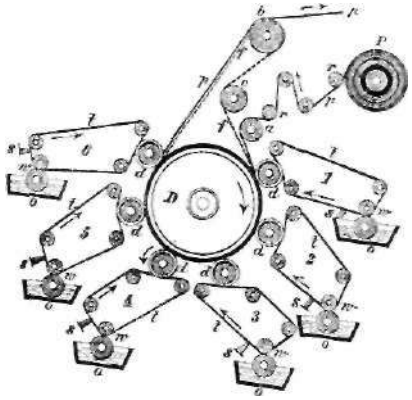

Valsetrykmaskine.

føres fra Rullen *P* over Strammeruller *r* og *a* hen til og rundt om den store Valse *D*, idet det dog ikke ligger direkte an mod denne, men mod en over Valserne *c* og *b* ført Dug uden Ende *f*, der dels afgiver et passende blødt Underlag for Trykningen, dels, idet den bevæger sig med samme Hastighed, som Tøjet skal have, sikrer dettes jævne Bevægelse. Trykningen sker ved Hjælp af Kobbervalser *d*, i hvilke Mønstrene ere ind-graverede, og af hvilke der derfor findes saa mange — indtil 20 — som der skal anvendes Farver. Farverne findes i Trugene *o* og overføres fra disse ved Hjælp af Valserne *w* til Duge uden Ende *t*, der bevæge sig i den ved Pilene angivne Retning og stadig afgive Farven til Farve- eller Tryk-valserne *d*. Den overflødige Farve fjernes ved Hjælp af de indstillelige Afskrabere *s*. (Litt.: Schützenberger, »Die Farbstoffe mit besonderer Berücksichtigung ihrer Anwendung in der Färberei und Druckerei« [1868]; Crookes, *Dyeing and calico printing* [1882]; Renard, *Traité des matieres colorantes etc.* [1883]; Hummel, »Die Färberei und Bleicherei der Gespinnstfasern« [1891]; Knecht, Rawson & Loewenthal, *A manual of dyeing* [1893]; Tidsskrifter: *Bulletin de la société industrielle de Mulhouse*; *Bulletin de la société industrielle de Rouen*; »Färberzeitung«, Dresden; »Reimann's Farberzeitung«, Berlin; *The chemical technologist devoted to the arts relating to dyeing etc*, Manchester; aarlige Oversigter i Fischer, »Jahresberichte über die Leistungen der chem. Technologie«). *K. M.*

Farveringe, Newton's, se Interferens.

Farverivemaskine se Farve (tekn.).

Farvernes Æstetik, den Del af Æstetikken, der behandler Farvernes Skønhed, d: giver en Frem-stilling og Analyse af den særegne Art af æstetisk, umiddelbart og begærfrit, Behag, der knytter sig til Lyset og Farverne, og undersøger de Betingelser for Farvesammenstillinger, under hvilke et saadant Behag opstaar. Allerede til Lyset selv, bortset fra enhver Farvebestemthed, knytter der sig et saadant Behag. Vi have en almindelig Lysglæde, der finder sin Forklaring dels i Lysets Betydning for Livets fysiologisk-kemiske Processer og der-igennem for Livsfølelsen, dels ved, at Lysfylde vækker Øjet til rigere Virksomhed. Omvendt kende vi en Ulyst ved Mørket, der kan stige til Rædsel. I Overensstemmelse dermed opfatte vi hvidt som Lysfylde og sort som Lysmangel, og det er forstaaeligt, at der har dannet sig faste Associationer mellem Lys, Liv, Glæde, det gode paa den ene Side og Mørke, Død, Sorg og det onde paa den anden Side, medens graat betegner den kedelige Midte: »graat i graat«. Dernæst knytter der sig en æstetisk Glæde til de enkelte Farver; den rene og mættede Farve, Regnbue-farven, er af straalende Virkning, medens den urene og umættede er indifferent eller vækker Ulyst, og de til de forskellige Farver knyttede Følelsestoner ere af forskellig Kvalitet. Nogle Farver, de aktive, »varme«: gult, orange, rødt og purpur have en oplivende og vækkende Virkning, de passive eller kolde: blaat og blaagrønt en nedstemmende, dæmpende, kold Virkning, medens grønt danner en rolig og violet en urolig Midte mellem de to Yderled, og hver Farves Virkning har igen sin egen Følelsestone og nuanceres yderligere ved andre Forhold som Iblanding med hvidt o. s. v. Disse Farvernes Følelsestoner, der ligesom give den sanselige Farve en dybere Betydning ved den Stemning, den vækker i Sindet, og gør den til Tegn og Sindbillede paa noget sjæleligt, og som Goethe kaldte Farvernes sanselig-sædelige Virkning, er det, man i Æstetikken ogsaa plejer at kalde Farvernes symbolske Virkning (se Farve-

symbolik), af hvilken der foreligger fine Undersøgelser bl. a. af Goethe og H. C. Ørsted. Den er rimeligvis meget sammensat, bl. a. af vor Modtagelighed for Farver, et Resultat af vor Tilpasning til vore Omgivelser, af Farvens »Varmefylde« og af Associationen. — Det egentlig æstetiske Behag er imidlertid knyttet til Farvekombinationer, og her har den moderne Videnskab, særlig hvad de parvise Forbindelser angaar, frembragt et Resultat, der paaviser lovbestemte Betingelser for Frembringelsen af harmoniske Farvesammenstillinger, som udviklet i Art. Farveharmoni. Dette danner altsaa Farveæstetikkens videnskabelige Hovedstol. Men, skønt grundlæggende, er det selvfølgelig kun meget lidt over for hele Farverigets Rigdom og Trylleri, Poesien i Lys og Skygge, Farver og Farvesammenstillinger, som genialt gribes af Maleren og den dekorative Kunst. Vi have jo her: 1) Farveriget, Legemernes egen Kolorit og de Ændringer, som den undergaar ved Indflydelse af Lys, Skygge og Luftperspektiv. Farven selv kan, æstetisk set, jo have Styrke, Varme, Klarhed, indre Harmoni, Glans (der har en særegen Evne til at opretholde ellers daarlige Farvesammenstillinger), Skær, Transparens (der gør straalende Virkning). Noget af Havets Trylleri ligger i den Uendelighed af Farvetoner, der her fremhæves ved Transparens og Glans. 2) Lufttonernes Rige eller det ejendommelige poetiske Skær, som Genstandens Farve faar ved Atmosfærens forskellige Forhold, Lufttonen formilder og forsoner Lokalfarverne, og Taine finder heri Nordens ejendommelige maleriske Skønhed til Forskel fra Sydens. 3) Clairobscurets Rige, den Verden af Toner i Afveksling af Lys og Skygge, som Lyset ved dets uhyre Gradationsskala giver os; og endelig slutter sig hertil 4) den Verden af Følelser, som forholde sig til Farverne som det naturlige, sunde og stundom sindsbevægede Livs Udtryk, som Vaarens naturlige grønne og det menneskelige Legemes realt-sande Karnation med den Verden af Farvetoner, der er Livets og Sindsbevægelsens eget fødte Udtryk. Ogsaa her maa Kunstneren følge Naturen, være sand og karakteristisk for at kunne yde det, der er skønt, men der bliver endda Plads nok for det geniale Instinkt, der uvilkaarlig griber det rette, og ogsaa for det kunstneriske Lune, der leger med Farverne og stundom naar til at fremdrage overraskende og uventede Aabenbaringer af det uudtømmelige Skønhedsvæld. *Cl. W.*

Farvesans, Evnen til at opfatte Farver, til paa given ydre Foranledning at frembringe bestemte Farvefornemmelser. Hos de forskellige Mennesker er F. ikke udviklet i samme Grad, men man kan dog tale om en »normal F.«, for saa vidt som Afvigelserne i Farveopfattelsen hos det store Flertal af Menneskene ere saa smaa, at de ingen praktisk Betydning have og kun lade sig paavise ved fine videnskabelige Undersøgelser. Fra den normale F. er der nu en ganske gradvis Overgang til »svag F.«, som røber sig derved, at det paagældende Individ kræver en forholdsvis stærkere Paavirkning af bestemt Art, for at den tilsvarende Farvefornemmelse skal opstaa. Bliver F. endelig saa svag, at en bestemt Fornemmelse overhovedet ikke kan komme i Stand, kaldes Tilstanden Farveblindhed (s. d.). At ogsaa Dyrene gennemgaaende have F., ere vi utvivlsomt berettigede til at slutte deraf, at deres Beklædnings Farver ofte frembyde en skuffende Lighed med Omgivelsernes og hos mange Arter blive særlig pragtfulde i Parringstiden. Disse Farveforhold vilde være ganske hensigtsløse, hvis Dyrene manglede F., medens de under Forudsætning af en veludviklet F. i Dyreriget naturlig komme til at gøre Tjeneste dels til Beskyttelse og dels som Prydelse. Desuden har man eksperimentalt paavist, at forskellige, saavel lavere som højere Dyrearter konstant foretrække visse Farver fremfor andre; hvorledes deres F. saa i øvrigt forholder sig til den menneskelige, savner man naturligvis ethvert Middel til at afgøre. (Litt.: Grant Allen, *The colour sense, its origin and development* [London 1879]; Graber, »Helligkeits- und Farbensinn der Tiere« [Prag 1884]). *Alfr. L.*

Farveskifte er et hos lavere Hvirveldyr, særlig Fisk og hos visse Bløddyr ret almindeligt Fænomen, der skyldes ejendommelige, i Huden indlejrede Farveceller, Kromatoforer, og den Evne, disse besidde til, dels ved ydre Paavirkninger (f. Eks. vekslende Belysningsforhold), dels ved Impulser fra Nervesystemet, at udvide sig og meddele Huden deres Farvetone og til atter at trække sig sammen og give Plads for andre Farveceller og deres Farver. Dette F. bliver ofte et udmærket Beskyttelsesmiddel, saaledes naar mange Bundfisk derved blive i Stand til ret hurtig at ændre deres Farver efter Bundartens Karakter. Ganske særlig berømte for deres F. ere af Hvirveldyrene Kamæleonen og blandt Bløddyrene Blæksprutterne. Farvespillet er hos disse sidste og hos visse Fisk i Dødsøjeblikket af overordentlig Skønhed. *H. J. p.*

Farveskive er en cirkelrund Skive af Papir eller Karton, som er bedækket med forskellige Farvestoffer og kan sættes i hurtig Rotation om en Akse gennem Centrum. Paa F. ere de forskellige Farvestoffer anbragte i Sektorer, som hosstaaende Fig. viser, hvilket kan ske enten ved Paamaling eller bedre ved at tage to forskellige F., der hver for sig ere ensfarvede, skære dem op langs en Radius og stikke dem ind i hinanden. Ved Forskydning kan man let lade den ene dække en større eller mindre Sektor af den anden, og er der bag paa Skiverne anbragt en Gradinddeling, kunne de to Sektorers Størrelser aflæses. Sættes et saadant Skivepar i hurtig Rotation om en Akse gennem Centrum, vil man ved en vis Omdrejningshastighed ikke længere kunne opfatte de to Farver hver for sig, men ser Skiven ensfarvet over det hele. Den derved fremkomne Farve er den samme, som man vilde se, hvis alle de Farvestraaler, der tilbagekastes fra Sektorerne, vare ensformig fordelte over hele Skiven. F. egner sig derfor fortrinlig til at undersøge og paavise Resultatet af Farveblandinger. Anbringer man f. Eks. paa en Skive Farvestoffer, der komme Spektrets Farver saa nær som muligt, og giver man tillige de enkelte farvede Sektorer Størrelser, der staa i samme Forhold til hverandre, som de enkelte Farvers Udstrækning i Solspektret, saa vil en saadan Skive ved Rotation vise sig graa; at den ikke bliver helt hvid, skyldes den Omstæn-

dighed, at Farvestofferne indsuge en ikke ringe Mængde Lys. Skiven kan derfor kun vise et lyssvagt hvidt o: graat. Ligeledes kan man let paavise, at to enkelte Farver ved Blanding give de mellemliggende Farvetoner, som dog blive mindre og mindre mættede, jo længere Komponenterne ligge fra hinanden i Farvekredsen (se Farvesystem); sluttelig resulterer der graat, naar de to Komponenter ere komplementære.

Ved moderne fysiologiske og psykologiske Undersøgelser finder F. en overordentlig vidtstrakt Anvendelse. Eksempelvis kan anføres, at man i F. har det nemmeste Apparat til en hurtig og forholdsvis nøjagtig Bestemmelse af de forskellige Menneskers Evne til at opfatte Lys- og Farveforskelle. Tegner man paa en hvid Skive en overalt lige bred, sort Radius, der er afbrudt med visse regelmæssige Mellemrum (se Fig.), og lader man denne Skive rotere, saa vil der opstaa en Række graa Ringe, adskilte ved mellemliggende hvide. Af disse graa Ringe er den nærmest ved Centrum den mørkeste, medens den fjernest fra Centrum er den lyseste; Ringenes Lysning lader sig i øvrigt let beregne, naar man udmaaler den sorte Linies Bredde og de enkelte Ringes Afstand fra Centrum. Ved dette lille Apparat kan man Jet overbevise sig om, at ikke alle Mennesker under samme Forhold kunne skelne smaa Lysforskelle lige godt; medens nogle kunne se alle Ringene, kunne andre kun faa Øje paa de inderste, og da Ringenes Lysning er bekendt, har man heri et nøjagtigt Maal for Skelnedygtigheden, den mindste Lysforskel, der kan opfattes. Ogsaa til de mest forskelligartede psykologiske Undersøgelser over Farveopfattelsen er F. det hensigtsmæssigste Apparat, man for Tiden besidder, fordi det tillader at variere Farverne i alle mulige Henseender. Stikker man flere Skiver ind i hverandre, kan man fremstille en hvilken som helst Blandingsfarve, og i de anvendte Sektorers Størrelse har man en nøjagtig Bestemmelse af Farvens Beskaffenhed. Har man f. Eks. paa en Skive a^0 cinnoberrødt, b^0 hvidt og $360 - [a + b]^0$ sort, saa er Farven derved fuldstændig bestemt og kan frembringes igen til enhver Tid af enhver anden, forudsat at han har netop de samme Farvestoffer til sin Raadighed. Dette har hidtil været det svageste Punkt ved Anvendelsen af F., at man ikke har kunnet være sikker paa, at der ved de forskellige Undersøgelser blev benyttet de samme Farvestoffer. Mangelen er i den nyeste Tid bleven afhjulpen derved, at Optiker Rothe i Prag, paa Foranledning af den bekendte Fysiolog, Professor Hering, har bragt i Handelen en Række af 10 forskellig farvede Papirer med saa stor Farvefylde, som overhovedet kan naas ved Hjælp af Pigmenter. Herved er der altsaa sikret et ensartet Materiale.

Ved Anvendelsen af F. er man ikke henvist til blot at frembringe runde Flader i een bestemt Farve. Anbringer man to Par F. med forskellig Radius paa samme Akse, faar man to umiddelbart til hinanden grænsende Flader i forskellige Farver, der hver for sig kunne varieres; tager man tre F. med forskellig Radius, faar man en Ring paa en ensfarvet Baggrund, saafremt største og mindste Skive have samme Farve, o. s. v. Alt efter det foreliggende Behov kan man saaledes variere de til hverandre grænsende Fladers Antal, Størrelse og Beskaffenhed, og netop derpaa beror F.'s mangesidige Anvendelse. (Litt.: Aubert, »Physiologie der Netzhaut« [Breslau 1865]; Aubert, »Grundziige der physiologischen Optik« [Leipzig 1876]; Wundt, »Grundzüge der physiologischen Psychologie« [4. Opl., Leipzig 1893]; Helmholtz, »Handbuch der physiologischen Optik« [2. Opl., Hamburg 1886—96]; Hermann, »Handbuch der Physiologie« [3. Bd., 2. Afd.j). *Alfr. L.*

Farvespektrum se Spektrum.

Farvespil, Skiften af de Farver, et Legeme viser, kan fremkomme paa flere Maader. Diamantens F. skyldes dens stærke Lysbrydning og Dispersion; efter Stenens forskellige Stilling til Lyskilden og Iagttageren faar denne snart en, snart en anden af de Farver, hvori Lyset ved Brydningen spaltes, ind i Øjet. Visse Fugles og Insekters samt Perlemors F. skyldes Interferens (s. d.), og Tøjer kunne vise F., naar de ere saaledes vævede af to eller flere Slags farvede Traade, at snart den ene, snart den anden Farve træder stærkere frem, eftersom Lyset falder paa Tøjets Overflade. *K. S. K.*

Farvespredning se Dispersion.

Farvestifter, kulørte Blyanter, tilvirkes som almindelige Blyanter (s. d.), idet Grafitstiften i disse er erstattet af en Blanding af Farvestof med Voks og Talg e. **I.** *K. M.*

Farvestoffer se Farve (tekn.).

Farvestraaler se Farve og Spektrum.

Farvesymbolik, Anvendelse af bestemte Farver i Klædedragt eller paa andre Maader for at betegne eller antyde Stemninger, Livsforhold o. desl. Ved Blomstersproget, i Værdsættelse af ædle Stene o. desl. spiller Farven ogsaa en væsentlig Rolle. At Farven staar i nøje Forbindelse med Sindsstemning, ses bl. a. af, hvorledes Farver virke paa Dyr, hvorledes stærkt røde Stoffer sætte Tyre i Raseri o. s. v. F. anvendes hos de fleste Folk, snart mere, snart mindre fremtrædende. Hos Folk af fælles Afstamning og Udvikling er der i Alm. en Del Overensstemmelse med Hensyn til F.; men F. er ingenlunde ens hos alle Folk. Dette er i og for sig meget naturligt, da Menneskene først efterhaanden have lært at skelne imellem Farverne og have givet de forskellige Farver egne Navne. Ægypterne tale om 4 Farver(»de 4 hellige Farver«); disse vare dog ikke de samme i ældre og senere Tider. Jærnet kalde de blaat. Babylonierne skulle have haft 7 Farver, som bragtes i Forbindelse med »de 7 Planeter« og disses Guddomme. Af de enkelte Farver betegner sort eller i det hele mørke Farver Sorg, Ulykke, Død, Undergang og Ondskab (»sort Hjerte«). Andre Folk, saaledes de gamle Romere, brugte hvidt ved Sorg; de gamle Nordboer blaat. Hvidt er ellers gerne Symbol paa Renhed og Uskyld; flere Munkeordner klæde sig derfor i hvidt. Blaat var i Oldtiden Gudernes Farve; maaske fordi den søgte og højt priste ædle Sten Lapis Lazuli har en smuk blaa Farve. Violet er Tegn paa Værdighed, Glæde og besindig Livsnydelse; Ametyst antoges, som Navnet antyder, at kunne virke som Amulet imod Beruselse; Purpurfarverne vare Tegn paa Anseelse og Majestæt. Rødt er Tegn paa Lys, Liv og Glæde, men tillige som Blodets Farve Symbol for Hævn, Revolution, Omstyrtelse

af det bestaaende (Ilden kaldes »den røde Hane«). Gult er i Reglen Symbol paa Falskhed, men i Østasien, hvor man fra gammel Tid har vidst at frembringe de skønne gule Silketøjer, har Farven en hel modsat Betydning. Grønt anses gerne for at betegne Haabet, Udvikling, Friskhed; men det betegner ogsaa Umodenhed. *V. S.*

Farvesystem kaldes den Ordning af Farverne som Punkter i Rummet, hvorved man billedlig søger at udtrykke enten deres indbyrdes Ligheder og Forskelle (det naturlige eller psykologiske F.) eller bestemte Afhængighedsforhold mellem vore Farvefornemmelser og deres fysiske Aarsager (det fysiske F.) Den systematiske Ordning af Farverne er naturligvis blot tænkt; men har man til sin Raadighed tilstrækkelig mange Farvestoffer, farvede Uldgarn eller Papirer, kan man let ordne dem efter Systemet, hvorved Sagen bliver mere anskuelig og forstaaelig. Da hvidt og sort med deres Overgange gennem graat lige saa vel ere Farvefornemmelser som f. Eks. rødt og gult, maa F. ogsaa omfatte disse Farver, uanset, at man i det daglige Liv plejer at kalde hvidt, graat og sort »ufarvet« og stille dem i Modsætning til det farvede, »kulørte«.

Det naturlige F. Imellem de fire Hovedfarver: rødt, gult, grønt og blaat, er der erfaringsmæssig en Mængde Overgange. Rødt kan f. Eks., idet man tænker sig tilføjet mere og mere gult, gaa gennem rødorange, orange, orangegult over til rent gult. Paa lignende Maade finder man mellem gult og grønt talrige grøngule og gulgrønne Mellemformer; ligeledes grønblaa mellem grønt og blaat, og fra blaat kommer man gennem indigoblaat, violet og rødviolet (purpur) tilbage til rødt. At man saaledes, ved at gaa ud fra en hvilken som helst Farve, gennem alle de andre kan komme tilbage til Udgangspunktet, kan billedlig udtrykkes ved, at Farverne ordnes paa en Cirkel, Farvekredsen (se Fig. 1; om dens Inddeling videre nedenf.).

Fig. 1.

Om Farverne i Farvekredsen siger man, at de have forskellig Farvetone. Selve den anførte Ordning skyldes ikke, som man maaske kunde formode, Erindringen om Solspektret eller Regnbuen, hvor Farverne følge efter hverandre netop i den samme Orden. Man har gjort Forsøg med Børn paa 8—10 Aar, som aldrig havde set fysiske Eksperimenter og ikke kunde huske, hvorledes en Regnbue saa ud, og de have ordnet Farverne netop paa den nævnte Maade, naar man blandt flere farvede Papirer lod dem udsøge det, der havde størst Lighed med et bestemt forelagt, dernæst lod dem søge det, der lignede det allerede fundne mest. o. s. fr. Farvernes indbyrdes Lighed skyldes saaledes næppe Erindringen om deres Orden i Naturen, men maa være begrundet i selve vore Fornemmelser. — Farvekredsen omfatter ikke alle Farver; tilbage staa endnu sort og hvidt med deres Overgange gennem graat. Disse kunde ikke finde Plads i Kredsen, fordi vi erfaringsmæssig have Overgange fra hvidt og sort til ethvert Punkt i Kredsen. Dette lader sig billedlig udtrykke derved, at vi i Centrum af Farvekredsen oprejse en vinkelret Linie, i dens Endepunkter tænke os anbragt hvidt, *H*, og sort, *S* (se Fig. 2) og nu trække Linier fra *H* og *S* til ethvert Punkt i Kredsen. Disse Linier indeholde da alle de hvide og sorte Nuancer af Kredsens Farvetoner. Paa Linien *HS* kunne alle Overgangene fra hvidt til sort gennem lyst og mørkt graat finde Plads. Hermed er man dog ikke færdig, thi ligesom enhver Farvetone kan afskygges til hvidt og sort, kan den ogsaa afskygges til en hvilken som helst Art af graat. Alle disse Overgange finde nu Plads paa Linierne fra Kredsen til et hvilket som helst Punkt i Linien *HS*. Dermed er hele Rummet inden for Dobbeltkeglens Overflade udfyldt, og flere end disse Farver kende vi erfaringsmæssig ikke. F. udgør altsaa et Legeme, et Rum af tre Udstrækninger. Enhver Farve er nu bestemt ved sin Plads inden for dette Legemes Grænser, og til at angive Pladsen kræves tre Størrelser. Tænker man sig nemlig et Snit lagt gennem et Punkt i Kredsen, f. Eks. *R*, og Aksen *HS*, saa faar man hosstaaende Fig. 3. Lad *N* være en Farve et Steds i dette Snit. Kender man Farvetonen *R* og Afskygningen *G* (det graa, til hvilken *N* danner Overgang), saa er altsaa Linien *RG* bestemt. Men *N*'s Beliggenhed i Linien er endnu ubestemt, og man maa derfor kende Forholdet mellem Længderne *RN* og *NG*; dette Forhold bestemmer Farvefylden (s. d.), idet Farvefylden er desto større, jo mindre Brøken *RN*/*NG* bliver, jo nærmere altsaa *N* falder ved *R*. For selve Farverne i Kredsen er Brøken = 0; Farvekredsen indeholder altsaa Farverne med den størst mulige Farvefylde, Frihed for enhver Indblanding.

Fig. 2.

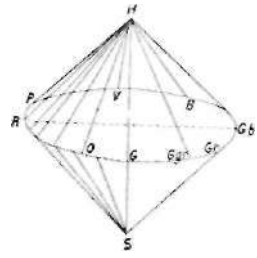

Fig. 3.

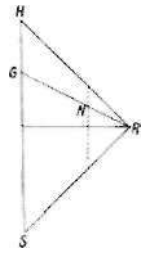

Foruden de tre Størrelser: Farvetone, Afskygning og Farvefylde, som bestemme en Farvenuance, er der endnu et Forhold, som har en vis praktisk Betydning, nemlig Farvernes Lysning, deres Lysvirkning eller Slægtskab med hvidt. Denne Størrelse varierer med enhver af de tre andre, hvorfor man ikke, som det sædvanlig endnu anføres, kan benytte den til at bestemme en Farve. At den er afhængig af Farvetonen ses let ved Betragtning af et Solspektrum, hvis Lysning er størst i det gule, hvorfra den aftager paa den ene Side til rødt, paa den anden gennem grønt til blaat og violet. Ved en Række nogenlunde spektralt farvede Papirer ses det samme; de gule ere de lyseste, de violette de mørkeste. Spektralfarvernes Lysning kaldes gerne Farvernes naturlige Lysning, og denne kan nu varieres ved at afskygge Farven; i æstetisk Henseende, for Farve-

harmonien (s.'.d.), spille disse Lysningsforhold stor Rolle.

Det fysiske F. udtrykker Forholdet mellem Farvefornemmelserne og deres nærmeste fysiske Aarsager, Farvestraalerne (se Farve). Til enhver af Farverne i Farvekredsen fra rødt til violet svarer en bestemt Art Farvestraaler, ved hvis Indvirkning paa Øjet en bestemt Farvefornemmelse opstaar. Overgangene fra violet til rødt, Purpurfarverne, kunne derimod ikke frembringes ved en enkelt Art Farvestraaler; de opstaa kun ved samtidig Indvirkning af røde og violette Straaler. Farvestraalernes Art angives sædvanlig nærmere ved deres Bølgebredder. En bestemt Farvetone, f. Eks. orange, vil dog ikke udelukkende komme i Stand, naar en Farvestraale af en vis Bølgebredde indvirker paa Øjet; den kan ogsaa frembringes ved en Blanding af to Farvestraaler. Blander man f. Eks. røde og gule Farvestraaler, saa vil der opstaa alle de mellemliggende Farvetoner, efterhaanden som man til rødt sætter mere og mere gult. Man har ved saadanne Forsøg fundet, at der ved Blanding af røde og grønne Farvestraaler kan frembringes alle de mellemliggende Farver; ligeledes kan man ved Blanding af grønt og violet frembringe alle grønblaa og blaa Farvetoner. Rødt, grønt og violet kunne derimod ikke selv fremstilles ved Blanding; de kaldes derfor Grundfarverne. Blander man fremdeles røde og grønblaa Farvestraaler, saa vil man finde, at Farven bliver stærkt hvidlig og ved et bestemt Mængdeforhold mellem de to Straalearter ren hvid. Rødt og grønblaat kaldes derfor komplementære, fordi de udfylde hinanden til hvidt, og hvad der gælder for disse, gælder ogsaa for alle de øvrige Farver: til enhver Straaleart svarer der altid en anden, som blandet med den første i bestemt Mængdeforhold giver hvidt. Ordner man Farverne saaledes:

rødt orange gult gulgrønt grønt grønblaat blaat indigo violet purpur,

saa komme Komplementærfarverne til at staa lige over hinanden. Da det i forskellige praktiske Forhold er af Betydning at vide, hvilke Farver der ere komplementære, ordner man gerne Farverne i Farvekredsen saaledes, at de komplementære staa diametralt modsat hverandre. Dette er saaledes gennemført i den ovenfor fremstillede, tidelte Farvekreds, skønt Farvernes gensidige Udfyldning til hvidt intet har at gøre med deres psykologiske Slægtskab. — Vil man billedlig fremstille Resultaterne af Farveblandinger, faar man, som Helmholtz har vist, en Figur af hosstaaende Form (Fig. 4). Alle de Farver, som ved Blanding kunne frembringe mellemliggende Farvetoner, ligge i en ret Linie; Komplementærfarvernes Forbindelseslinier skære alle hverandre i eet Punkt, hvidt, og deres Afstande fra dette Punkt ere omvendt proportionale med de Mængdeforhold, hvori de skulle blandes, for at give hvidt. Da disse Forhold ikke ere ens for alle Mennesker, faar man for hver ny Iagttager en lidt afvigende Figur.

Fig. 4.

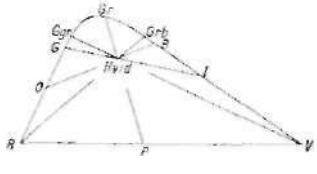

Da et normalt Menneskes Farvefornemmelser altsaa kunne tænkes fremkomne alene ved Blanding af tre forskellige Straalearter, rødt, grønt og violet, kaldes dette F. trikromatisk. For farveblinde viser det sig, at deres hele F. kan frembringes ved Blanding af to Farver. Deres F. ere derfor dikromatiske, og alt efter som den ene eller den anden af Grundfarverne falder bort, fremkomme de forskellige Arter af Farveblindhed (s. d.) I enkelte sjældne Tilfælde har man fundet monokromatiske F.; her er slet ikke Tale om Farveopfattelse, alt er graat i graat. (Litt: Aubert, »Grundzüge der physiologischen Optik« [Leipzig 1876]; Wundt, »Grundziige der physiologischen Psychologie« [Leipzig 1893]; Hering, >Zur Lehre vom Lichtsinn« [Wien 1878]; Helmholtz, »Handbuch der physiologischen Optik« [Hamburg 1886—96]). *Alfr. L.*

Farvetone. Enhver Farve, med Undtagelse af rent hvidt og sort og de mellemliggende Afskygninger af graat, siges at have en vis F., som er bestemt ved Arten af de Farvestraaler, der træffe Øjet (se Farvesystem). *Alfr. L.*

Farvetryk. Ved F.forstaar man enhver Trykning i andre Farver end sort, specielt Trykning i flere Farver, og herhen høre saaledes baade Trykning af Buntpapir (s. d.), Tapeter, litografisk Tryk etc. Det har allerede i meget gammel Tid været i Brug at forsyne Skrifter o. 1. med farvede Initialer, hvilket oprindelig udførtes for Haanden; men saa tidlig som Slutn. af 15. Aarh. have saadanne Initialer været trykte, og fra 1520 haves endnu et i 8 Farver udført Træsnit af Ærkebiskoppen af Salzburg's Vaaben. Senere synes F. igen at være bleven forsømt, og først ind i 19. Aarh. er det xylografiske F. igen blevet optaget og udviklet videre. Man anvender derved oftest saa mange Træstokke, som der er Farver, idet dog forskellige Toner af samme Farve kunne fremstilles med een Stok, ved at denne i de lysere Dele skrafferes og punkteres, saaledes at Farven ikke fuldstændig dækker Papiret. Ligeledes kan man fremstille forskellige Farver ved at trykke to Farver oven paa hinanden, f. Eks. grønt ved at trykke blaat paa gult, og man behøver saaledes kun to Stokke for at trykke gult, grønt og blaat. Man kan endog ved Hjælp af rødt, gult, blaat og sort alene frembringe de allerfleste Farvenuancer og saaledes i mange Tilfælde nøjes med 4 Stokke. De samme Regler, som her ere angivne for det xylografiske F., gælde for enhver Art af F., men selvfølgelig er det i mange Tilfælde lettest at paatrykke hver Farve for sig, da der hører stor Øvelse og mange Forsøg til for at frembringe de rette Blandinger. Derfor anvendes f. Eks. ved Trykning af Buntpapir, Tapeter o. 1. almindelig de ved Farveri (s. d.) omtalte Valsetrykmaskiner med mange Trykvalser. En særegen Form for F. er det af Congreve 1824 opfundne, men nu kun ganske undtagelsesvis benyttede Congrevetryk. Ved dette bruges kun een Metalplade, der saves itu, saaledes at man faar alle de Smaastykker, der skulle have samme Farve, hvert for sig. De rette Farver paaføres disse enkeltvis, hvorefter de igen samles og benyttes til Trykning. Ogsaa det ved Buntpapir

omtalte Irispapir kan udføres som F., idet Farverne paatrykkes ved Hjælp af Valser, den ene beliggende saaledes bag den anden, at den enes Ende springer noget frem for den andens. Til Billedtryk med Farver kan i Grunden enhver Reproduktionsmetode anvendes, naar der bruges et tilstrækkeligt Antal Klichéer, hver forsynet med sin Farve; men den til denne Art og ogsaa til anden Slags F. alleralmindeligste Trykkemaade er Litografien (s. d.). Til F. henregnes undertiden de forskellige Arter af Tontryk, der udføres med een Farve, men med flere Plader, hver givende sin Tone (se Clair-obscur). Særlige Arter af F. ere endvidere Guld-, Sølv- og Bronzetryk, der udføres med Brokatfarver (s. d.), og som finde stor Anvendelse i Buntpapir- og Tapetfabrikationen. En ganske smuk Virkning opnaas ved at benytte Brokatpapir, navnlig Sølvpapir, som Underlag for Trykning med nogenlunde gennemsigtige Farver, hvorved disse faa en særegen metallisk Glans. *K. M.*

Farvetræ, Handelsbetegnelse for de Træsorter, der indeholde Farvestof, som benyttes i Industrien. Med en enkelt Undtagelse, Fisettræ, faas alt F. fra oversøiske Pladser og importeres i Form af Blokke til Europa, hvor det i særlige Fabrikker (Farvetræmøller) høvles eller raspes til Spaaner eller Pulver. Undertiden fugtes det saaledes behandlede F. og underkastes en saakaldt Gæring eller Fermentering (se Blaatræ), hvorved Farvestoffet fremkaldes, og man skelner derfor i Handelen mellem fermenteret og ufermenteret F. Angaaende de enkelte Sorter F., Blaatræ, Gultræ, Rødtræ, Fisettræ, Sandeltræ, Camwood o. a., se disse Artikler. *K. M.*

FarvetræekStrakt. Da det af Farvetræ kun er det i Vand opløselige Farvestof, der bruges i Farverier, kan der spares betydelige Transportomkostninger ved at bringe dette Farvestof i Handelen i Stedet for selve Farvetræet, og man fremstiller derfor de saakaldte F. ved at udlude Farvetræ med Vand og inddampe Opløsningen til en Sirup eller oftere til fast Form, bedst i Vakuum. Ved Luftens Paavirkning under Inddampningen dannes der nemlig en Del Stoffer, der bevirke, at Ekstrakten siden ikke kan opløse sig klart i Vand. En Forfalskning med den billigere Sukkersirup er oftere paatruffen. *K. M.*

Farvetræmølle se Farvetræ.

Farvetræsnit se Farvetryk.

Farveurt, Benævnelse for *Euphorbia Helioscopia* (se Vortemælk). *A. M.*

Farvevalse kaldes ved de forskellige Trykkemaskiner den eller de Valser, der overføre Trykfarven eller Sværten fra Beholderen til Trykvalsen. *K. M.*

Farvevarer se Farve (tekn.).

Farvning se Farveri.

Farvning af Guldsager foregaar ved, at man ved Bejdsning udtrækker de uædle Metaller, hvormed de ere legerede, af Overfladen, som derved faar det rene Metals gule Farve. Anvendes ved Bejdsningen Klorforbindelser, opløses tillige noget Guld, som senere maa genindvindes. *F. W.*

Far West [fa.ᵊwe'st] (eng.), »fjerne Vesten«. De vestligste Dele af de nordamerikanske Fristater.

Faryngitis (græ.), Svælgkatarr, Betændelse af Svælgets Slimhinde, forekommer enten som en Katarr med Svulst og Rødme af Slimhinden og rigelig Afsondring af Slim eller som den saakaldte tørre F., der udmærker sig ved, at Slimhinden faar et tørt, fernisagtigt Udseende og fortyndes ved Atrofi. F. fremkalder en ubehagelig Fornemmelse i Halsen ledsaget af Trang til Opharkning og Hoste, og Affektionen breder sig let til nærliggende Organer, saaledes til Mellemøret ved Forplantning gennem *Tuba Eustachii* og til Struben. Tunghørighed og Hæshed ere derfor Symptomer, som jævnlig ledsage F. Det er oftest en kronisk og besværlig Lidelse, der skyldes Irritation af Svælget, f. Eks. ved Indaanding af Støv, ved megen Talen eller Raaben, er hyppig hos Drankere og Tobaksrøgere. Behandlingen maa derfor først og fremmest gaa ud paa at fjerne de nævnte skadelige Indvirkninger og bestaar derefter væsentlig i Gurglinger af Svælget eller Udskylning af dette ved Næsedouche med svage Saltopløsninger eller andre Gurglemidler; endvidere Penslinger med adstringerende Stoffer som Helvedsten eller Jod. *A. F.*

Faryngoskopi (græ.), Undersøgelse af Svælget, nærmest dog udført ved Hjælp af Synet. Den midterste Del af Svælget er tilgængelig for Synet uden andet Hjælpemiddel end en flad Genstand (f. Eks. et Skeskaft eller en Finger) til Nedtrykning af Tungen. Den nederste Del af Svælget er mindre let tilgængelig 6g maa undersøges ved Beføling, eller hvis man vil undersøge med Synet, maa man gerne benytte et Vinkelspejl ligesom ved Undersøgelse af Struben (smlg. Laryngoskopi). Den øverste Del af Svælget (Næsesvælgrummet) er ligeledes kun tilgængelig for Synet ved Hjælp af Spejl; her foregaar Undersøgelsen sammen med Undersøgelsen af bageste Næsebor. (smlg. Rinoskopi). (Se ogsaa Belysningsapparater). *E. A. T.*

Faryngotomi (græ.), Operation, hvorved man baner sig Vej til Svælget, dels for at fjerne fremmede Legemer, dels for at borttage Svulster. Operationen kan foregaa fra Halsens Forside, idet man skærer ind mellem Strubehovedet og Tungebenet (*F. subhyoidea, F. media);* den er opfunden af Malgaigne og har navnlig været anvendt til at udtage Svulster eller Fremmedlegemer i Indgangen fra Svælg til Strube. Operationen kan ogsaa foregaa fra Siden af Halsen ved et Skraasnit omtrent fra Midten af Underkæben til Ringbrusken. Denne Operation, opfunden af Langenbech, egner sig bedre til Behandling af Lidelser i det egentlige Svælgrum. *E. A. T.*

Farynx (græ.), Svælg (s. d.).

Farø, lille, lav og skovløs Ø, der ligger i Smaalands-Farvandet midt imellem Sjælland og Falster, tæt N. V. f. Bogø. Den hører til Bogø Sogn, Møenbo Herred og er kun 1 □Km. stor. Paa Øen ligger et Par Gaarde. N. V. f. F. strækker sig et stort Flak, F.-Jord, paa hvilket der findes 2,5—3 M. Vand. *G. F. H.*

Fås se Fes.

Fas (lat., af *fari,* sige), guddommeligt Udsagn, Bud; deraf Ret (den guddommelige Ret, Moralen, i Modsætning til *ius,* den menneskelige Ret, Loven). *Per f. et nefas,* med Rette og med Urette, ved tilladelige og utilladelige Midler. *A. Mr.*

Fasa (Fassâ), By i Persien, Provins Farsistan, ca. 4,000 Indb., dyrker Frugttræer, Plataner og Roser og forfærdiger Silke-, Bomulds- og Uldtø

samt Tobak. Mest berømt for sine guldindvirkede Tøjer. *V. P.*

Fasanbjærget, en Del af de Duderhofske Bjærge (s. d.) i Nærheden af St. Petersborg.

Fasāner (*Phasianinae*), Hønsefugle med lille Hoved, kort Hals, forholdsvis slank Krop og lang, tagformet Hale. Hovedets Sider ere nøgne, uden Hudkamme; Ørefjerene kunne ofte rejses som to smaa Horn. Fødderne ere stærke, men ikke høje, Mellemfoden nøgen og hos Hannerne forsynet med en stump, kegleformet Spore (Undt.: Argusfasan). Halens højre og venstre Halvdel ere stillede tagformet mod hinanden under en spids Vinkel (Fasanhøns), eller de yderste, korte Halefjer ere fuldstændig dækkede af de følgende indre (kiledannet Hale: Ædelfasaner). — F. ere store Fugle, de største omtrent som Paafugle, de mindste som tamme Høns; Kønnene ere i Reglen lette at skelne: Hannerne større, med pragtfulde, metalglinsende Farver, Hunnerne mindre, med tarveligere Fjerdragt. Alle Arter ere Stand- eller Strejffugle, der opholde sig i Skovterrain, helst hvor der er tæt Underskov, paa Bjærge saavel som i Lavland. De løbe hurtig, flyve tungt og buldrende, søge udelukkende Føde paa Jorden, skjule sig om Dagen mellem Buske. men tilbringe Natten i Træerne. Deres Næring er Frø, Bær, grønne Plantedele, Insekter og Orme. De leve i Polygami, og Hunnen sørger alene for Æggenes Udrugning og Ungernes Opfostring. Med en enkelt Undtagelse (den alm. F.) høre alle Arter hjemme i Mellem- og Østasien og paa Sunda-Øerne.

1) Ædelfasaner (*Phasianus*) have en lang, kileformet (trindelt) Hale, hvis enkelte Fjer ere smalle og tilspidsede; Styrefjerene bæres næsten fladt, kun med svagt stumpvinklet Hældning; de midterste ere 6—8 Gange længere end de yderste og dække fuldstændig disse; Antallet af Styrefjer er saa godt som altid 18. Der kendes ca. 20 Arter, udbredte fra Sydøsteuropa, gennem Mellemasien til Japan og Formosa.

Den almindelige F. (*P. colchicus* L.) har korte Fjertoppe ved Ørene. Hannen er gulrød, bronzeglinsende, med fløjlssorte Pletter, Hovedet og Halsen sortgrønne med blaa Metalglans, Kroppens Fjer rødbrune, paa Underhals, Bryst og Kropsider j med mørkeblaa, glinsende Kanter, paa Ryggen med gulhvide Vinkelpletter; Halefjerene ere olivenbrune med mørkebrune Tværbaand og rødbrune Kanter. Hele Fuglens Længde er 8o Cm., Vingens 25, Halens 40. Den betydelig mindre Hun er lysebrun med mørke trekantede Pletter. — Dens Hjem er det sydlige Tyrki, Grækenland og Lilleasien indtil Transkaukasien. Efter Sagnet levede i den oprindelig ved Bredderne af Floden *Phasis* (nu Rione) i Landet *Colchis* ved Østkysten af det sorte Hav; derfra skal den af Argonauterne være bragt til Grækenland og senere af Romerne være ført til det nuværende Frankrig, Tyskland og England (af *Phasis* er dannet det latinske *Phasianus* ell. *Phasiana*). Hvad der ligger til Grund for Myten, er uvist; en Kendsgerning er det, at Levninger af F. ere fundne i de yngste geologiske Lag i Grækenland og Frankrig. Nutildags lever den fuldkommen vild i Sydeuropa, sjældnest dog i Italien og Spanien, endvidere i Østerrig og Böhmen, halvvild eller tam paa mangfoldige Steder i vor Verdensdel. Dens Yndlingssteder ere Lunde og Smaaskove, der vende ud mod aabne Enge og Marker, og hvorfra der er let Adgang til Vand. Om Dagen færdes den paa Jorden, gør ofte Strejftog ud paa Markerne, men vender om Aftenen tilbage til Skovene for at sove i Træerne. Den løber hurtig, men dens Bevægelser have i det hele ikke Gaardhanens gravitetiske Anstand; Flugten er i Begyndelsen tung og buldrende, men i Nødsfald stiger F. til en betydelig Højde og flyver da hurtig, svævende, med næsten umærkelige Vingeslag. Dens Aandsevner ere meget tarvelige; enhver pludselig Overraskelse bringer den ganske ud af Fatning; den glemmer, at den har Vinger, trykker sig fladt mod Jorden og søger kun at skjule Hovedet; eller den løber hjælpeløst frem og tilbage uden Maal eller Med. Selv en forbiløbende Mus eller en krybende Snegl skal kunne skræmme den rugende Hun fra Reden. Bekendt er dens Mangel paa Aandsnærværelse under en pludselig Oversvømmelse; den ser rolig Vandet stige, indtil den ikke længere kan bunde, breder da Vingerne ud og giver sig med stille Resignation Skæbnen i Vold. — F. kan holdes som Husfugl; Opdrætningen maa da ske ad kunstig Vej, idet Hunnen vel lægger Æg, men ikke ruger dem ud. Fasanopdræt i det store finder Sted i saakaldte Fasanerier (s. d.). — De 8—12 gulgrønne Æg ere lidt mindre end Hønseæg; de ruges i 24—26 Dage. Med Hanner af andre Fasanarter parrer Hunnen sig gerne, og Bastarderne ere atter forplantningsdygtige dels indbyrdes, dels med Stamarterne. Afkom af F. og Gaardhane er derimod sterilt.

Ringfasanen (*P. torquatus* Gm.) har ligesom den almindelige F. korte Ørebuske. Omkring Halsen danne Fjerene en bred, hvid Ring; Hovedets Overside er i Midten gulbrun, paa hver Side begrænset af en hvid Stribe; Hovedets Sider, Nakken og Struben ere glinsende sortgrønne, Underhals og Bryst kobberfarvede med sorte Fjerkanter, Midten af Bugen sort, Siderne isabelfarvede med sorte Spidspletter; Skulderfjerene rødbrune med hvid Plet i Midten; Halen bleg gulbrun med sorte Tværbaand. Den hører hjemme i Mantschuriet og Kina, hvorfra den ligesom de følgende Arter ofte er overført til Europa, dog uden at vinde den almindelige Udbredelse som foregaaende **Art.**

Guldfasanen (*Chrysolophuspictus* L.), der er betydelig mindre end den almindelige F., overgaar i Farvepragt de fleste andre Fugle. Hannen er skarlagenrød paa hele Bugsiden; Hovedets Fjer ere lange, haarfine, lysegule, danne en nedliggende Top; de lange Nakkefjer ere mønjerøde med sortblaa Tværbaand og hænge ned ad Ryggen som en bred Halskrave; Ryggen er fortil metallisk grøn, bagtil lysegul. Hunnen er blegt isabelfarvet med sortbrune Tværbaand. Dens Hjemstavn er Bjærgene i det sydlige og vestlige Kina. Hannen skal, i en meget fjern Fortid, enkelte Gange have vist sig i Ægypten og antages af nogle at have givet Anledning til Myten om Fuglen Føniks. Denne Sagnfugl levede i Arabien, og der eksisterede stedse kun een ad Gangen; 500 Aar gl. døde den, en ny Fugl Føniks voksede frem af dens afsjælede Legeme og fløj straks med sin Faders Lig til Ægypten for at begrave det i Soltemplet i Heliopolis; kun hvert 500. Aar viste den hellige Fugl sig altsaa i Ægypten. Efter en anden Version

brændte Fugl Føniks sig selv, og en ny fremstod af Asken. Den af Plinius og Pater Lactantius givne Beskrivelse af Føniks passer i det hele ret godt paa Guldfasanen.

Til samme Slægt hører Lady Amherst's F. (*P. amherstiae* Leadb.), der er glinsende staalgraa paa Pande, Underhals, Forryg og Vinger, hvid paa Bugen; Halskraven er hvid med sorte Kanter, Toppen rød, Halen hvid med sorte Tværbaand. Lady Amherst skal have været den første, der førte den fra Vestkina til Europa.

Sølvfasan.

2) Fasanhønsene (*Gennaeus*) have i Reglen kortere Halefjer. Halens to Sidehalvdele ere stillede tagformet mod hinanden under en spids Vinkel, saaledes at de yderste Fjer kun til Dels dækkes af de længere indre; Antallet af Styrefjer er 16. Hovedets Fjer danne en lang, nedliggende Top. De 8 Arter leve i Himalaya og de indokinesiske Lande. — Sølvfasanen (*G. nycthemerus* L., se Fig.) er hvid med fine sorte Linier paa Ryg, Vinger og Hale, de midterste Halefjer rent hvide; Toppen, Underhalsen og Bugen glinsende blaasorte. Hunnen er gulbrun med mørkere Bølgelinier. Dens Hjem er Sydkina, dog findes den nu kun faa Steder vild; i hele Kina og Japan holdes den derimod ofte tam. Til Europa er den næppe bragt før i 17. Aarh.; den er overmaade let at holde fangen baade i det fri, i indelukkede Gaardsrum og i større Bure. Forsøg paa Opdrætning i Fasanerier ere mislykkede. Fuglens hvide Overside gør den saa let bemærket, at den i langt højere Grad end den almindelige F. er udsat for Efterstræbelser af Rovdyr.

3) Argusfasanerne (*Argusianus*) afvige i mange Henseender fra alle andre F. Svingfjerene tiltage jævnt i Længde fra første Haandsvingfjer til bageste Armsvingfjer; de sidste ere omtrent tre Gange saa lange som de første. Halen bestaar af 12 Fjer, det midterste Par er meget stærkt forlænget, fire Gange saa langt som det yderste. Ansigtet, Struben og øverste Del af Halsen ere nøgne. Mellemfoden har ingen Spore. Der kendes kun 3 Arter, fra Siam, Malakka, Sumatra og Borneo, alle omtrent af Paafuglens Størrelse. Den almindeligste Art (*A. argus* L.) er lysebrun med tætstillede, runde, mørkebrune Pletter; Bugsiden er kastanjebrun med uregelmæssige gulbrune og sorte Baand; Armsvingfjerene have hvide Skafter og en Række store Øjepletter paa Yderfanen; de midterste Halefjer ere udadtil rødbrune, indadtil graa med runde, hvide, sortindfattede Pletter. De uhyre store Vinger synes snarere at være Fjerprydelser end Bevægelsesredskaber; i hvert Fald formaar Fuglen kun at flyve korte Strækninger ad Gangen. Den opholder sig i det tætteste Junglekrat og ses kun sjælden, selv af de indfødte. I

Gang, Holdning og Væsen ligner den mere Paafuglene end F. og anses af mange for en »Overgangsform« mellem disse to Grupper af Fasanfugle. (Litt.: Elliot, *Monograph of the Phasianidae* [Lond. 1870—72]; Tegetmeier, *Pheasants,their nat. hist. and practical management* [2. Udg., Lond. 1881]). *K. C.A.*

Fasanen (Fasangaard). Medens indtil for nogle Aar siden det kgl. F. paa Amager var det eneste af sit Slags i Danmark, er der nu oprettet F. rundt om paa Godserne baade i Jylland og paa Øerne, og Fasanen er ikke længere en sjælden Fugl, men skydes endog ofte paa Bønderjorderne, hvortil den udvandrer fra de omliggende Skove.

Den almindelige Jagtfasan (*Phasianus colchicus)* er bragt fra Indien til Grækenland og derfra ud over Europa. Den holder mest af frugtbare, ikke for tørre, flade eller bakkede Egne med smaa Skovpartier; derimod skyr den store, sammenhængende Skove. Som ung er Fuglen meget ømfindtlig, og i vild Tilstand formerer den sig derfor kun lidt. Først naar den er 5—6 Maaneder gl. og faar fuldt op af passende Foder, er den aldeles uimodtagelig for de stærkeste Vejrforandringer og overgaar i denne Henseende næsten Agerhønen. Af det jagtbare Vildt er Fasanen dummest og trænger derfor i høj Grad til menneskelig Beskyttelse.

Resultatet af Fasanavlen afhænger for største Delen af det Terrains naturlige Beskaffenhed, i hvilket F. drives; derimod har Klimaet langt fra den overordentlige Indflydelse, som man tidligere har tillagt det. Træbestanden spiller en stor Rolle ved Anlæg af F. Det fordelagtigste for et F. er en Løvskov med enkelte gamle Løv- og Naaletræer, som Eg, Rødbøg, Fyr og Gran, og endvidere smaa Partier af unge Naaletræer. Dog maa Bestanden helst være blandet med Buskvækster, som Brombær, Slaaen etc. Det er en absolut Nødvendighed, at der er gode Naaletræplantager, da disse yde Fuglene et værdifuldt Ly mod Kulden om Vinteren. Ligeledes maa der ikke være Mangel paa stærkt grenede Træer. Endelig bør der ogsaa være aabne Steder, som man delvis kan besaa med Kartofler, Hirse, Hvede etc. og Græsfrø; det sidste særlig af Hensyn til Kyllingerne, som her finde deres første Korn, mindre Insekter og Myreæg. Endvidere er det til stor Fordel for et F., at der inden for dets Grænser findes Moradser, Sumpe eller Enge, stærkt bevoksede med Siv og Rør; Fasanernes ivrige Søgen, Skraben og Pillen beviser nemlig, at de i Mose- og Tørvejorder søge en kærkommen Del af deres Ernæring. Fasanerne sætte megen Pris paa koldt, frisk Vand, og der maa derfor helst være en lille Bæk i Anlægget, dog ikke en, som er udsat for pludselige Oversvømmelser, f. Eks. Møllebække, da Erfaringen viser, at Fuglene sjælden flytte for det fremtrængende Vand og derfor ofte drukne.

Vil man anlægge sig et F., kan man vælge mellem et vildt og et kunstigt. Ved et vildt F. forstaar man et saadant, hvor Avlen finder Sted uden mindste menneskelig Hjælp, idet Hønsene udvælge det belejlige Sted til Æglægningen, selv udruge Æggene og alene drage Omsorg for Kyllingerne. Udryddelsen af Rovdyr og Opstillingen af Foderhytter i meget strenge Vintre er i Reglen alt, hvad der sker. Det kunstige F. derimod bestaar i, at et bestemt Antal Fasanæg samles, udruges i et Rugehus af Kalkuner eller almindelige Høns, at de unge Fugle ernæres kunstig og, selv naar de ere blevne voksne, daglig fodres til bestemt Tid og paa bestemt Sted.

Til begge Slags F. hører et Terrain af ovennævnte Beskaffenhed. Til et kunstigt hører endvidere et Udrugningshus, et Opdrætningshus, et Fangsthus, flere Gruber til at frembringe Maddiker i, et Gærde rundt om det hele, saa tæt som muligt, og endelig forskellige Fælder til Fangst af Rovdyr og Rovfugle. En udførlig Beskrivelse af et kunstigt F. findes i H. E. F. Justesen's »Haandbog for Jægere«. Udrugningen sker ved Kalkuner, og man regner 30 Æg under hver Kalkun. Ved forstandig Behandling af Rugefuglene og Hønsene ville Kyllingerne komme frem efter 23 — 25 Dages Forløb. Udklækningen af alle Æggene varer, selv om de ere lagte under Hønen paa een Gang, 2—3 Dage.

Den første Dag behøve de unge Fasaner intet Foder, da deres Tarmkanal endnu ikke er fuldt udviklet; man holder derfor Fuglene indesluttede i Kassen, hvorved man opnaar, at de tørres fuldstændig og tillige vænne sig til Kalkunens Kalden. Men efter et Par Dages Forløb holdes der aabent for Fasanerne fra Daggry til Solnedgang. Naar man ikke har nødig at tage videre Hensyn til Omkostningerne, lønner det sig bedst at fodre de unge Fugle i de første 5—6 Dage med haardkogte, fint hakkede Hønseæg, men det bedste Foder for unge Fasaner er absolut kunstig opdrættede Maddiker og friske Æg af den lille Engmyre. Resultatet af en saadan Fodring vil frembringe en overordentlig Virkning, men i et større F. er en saadan Fodring jo næsten umulig, da man ikke kan skaffe saa mange Myreæg, der absolut maa være af den lille Engmyre; Skovmyrens Æg have nemlig en langt haardere Skal og kunne først gives Fuglene, naar de ere 5—6 Uger gamle. Naar de unge Fugle ere blevne en Maaned gamle, kan man begynde at give dem kogt Hirse og Bankebyg. Efter omtrent 6 Ugers Forløb blander man Ærter, Linser og Korn i Foderet samt Grønt. I Begyndelsen Røllike og Brændenælde, som man hakker meget fint, senere Kløver, Persille, Salat og Enggræs. Ere de unge Fasaner sunde og kraftige, begynde de, naar de ere omtr. 5 Uger gamle, at flyve op i Træer for at overnatte der; naar de blive 16—18 Uger gamle, begynde deres Fjer at faa Farve, saa man kan kende Kønnene fra hinanden.

Som oftest holdes F. for Jagtens Skyld. Man maa i saa Fald helst i Forvejen ved Drivere og Hunde skille de Flokke fra, som man agter at nedskyde. Almindeligst sker dette ved Klapjagter, og det er kun undtagelsesvis, at Fasanen nedlægges for staaende Hund. Ved forstandig ledede Jagter kan man faa et ganske godt Udbytte uden at skade F.; men man maa i saa Fald kun skyde Hannerne, som jo ved deres Størrelse, Farvetegning og længere Hale ere let kendelige. Men selv under de heldigste Omstændigheder vil et F. aldrig svare fuld Regning, og Anlægget af et saadant maa derfor henregnes til de dyrere Fornøjelser. I Danmark gaar Fasanjagten ind 16. Septbr. og ophører 15. Marts. I Norge have Indførselsforsøgene med Fasaner kun haft ringe Frem-

gang, medens der derimod i Sverige findes enkelte betydelige F. *H. F. J.*

Fasanfugle (*Phasianiformes*), Fællesnavn for en Gruppe af Hønsefugle, hvis væsentligste Kendemærker ere følgende: Næseborene ere ikke skjulte af Fjer, men dækkede af et nøgent, hvælvet, glat og haardt Hudlaag; Fødderne ere store og stærke Gangfødder, hvis Bagtaa er indleddet højere oppe end Fortæerne; Mellemfoden er som oftest forsynet med en Spore (en saadan mangler hos alle andre Grupper af Hønsefugle); Vingerne ere hvælvede og afrundede. Hertil henføres bl. a.: Høns (Kamhøns, *Gallinae*), Fasaner (*Phasianinae*), Paafugle (*Pavoninae*), Agerhøns (*Perdicinae*) samt Kalkuner og Perlehøns (*Gymnocephalae*) (s. d.). *K. C. A.*

Fasāno, By i Syditalien, Provins Bari, ligger ved Jærbanelinien Bari-Brindisi, ikke langt fra det adriatiske Hav omgiven af blomstrende Vin- og Olivenplantninger. (1881) 18,000 Indb. I Nærheden ved Anazzo ligge Ruinerne af det gamle *Egnatia*, hvor Via appia naaede Kysten. *C. A.*

Fasānsøen se Bidassoa.

Fasces (lat.), hos Romerne det symbolske Tegn paa Embedsmyndighed, bestod af et med Remme sammenholdt Knippe af Stokke, hvoraf en Økse ragede frem. F. synes at have været brugt af de etruriske Konger, og Skikken optoges af de romerske Konger, der lode 12 Liktorer med F. gaa foran sig. Ved Republikkens Indførelse beholdt Konsulerne F.; men allerede 509 f. Chr. lod Valerius Publicola Økserne udtage af Stokkeknipperne, og senere havde ingen Embedsmand undtagen Diktator Ret til at bruge dem i selve Rom. Samme Konsul lod F. sænke for det forsamlede Folk (*F. summittere*) for at antyde, at Folkets Magt stod over Konsulens, og dette vedblev at være Skik, ligesom at lavere Embedsmænd lode deres F. sænke som Hilsen for højerestaaende Konsuler; Prokonsuler og Diktatorer havde 12 F. (Sulla dog 24), Prætorer i Byen 2, i Provinsen 6. Foran triumferende Feltherrer bares laurbærsmykkede F., og det samme skete senere altid hos Kejserne, hvis F. tillige vare forgyldte. *A. Mr.*

Liktor med Fasces

Fasch, Carl Friedrich Christian, tysk Musiker, (1736—1800), blev 1756 ansat som anden Cymbalist hos Frederik II af Preussen, hvis Fløjtespil han i denne Egenskab maatte ledsage; da Syvaarskrigen imidlertid kort efter udbrød, mistede han atter sin Stilling og var henvist til at skaffe sig Livsopholdet som Musiklærer. F., der var af et meget svageligt Helbred, henfaldt paa Grund af denne Modgang til Melankoli og søgte nu Opmuntring i Komposition navnlig af meget kombineret flerstemmig Kirkemusik, i hvilken Genre han opnaaede stort Mesterskab, ja endog drev det til at skrive en femdobbelt, 25-stemmig Kanon. Da det imidlertid ikke kunde lykkes ham at faa disse vanskelige Arbejder fremført, samlede han med en højtstaaende Velynderindes Bistand en Kreds af interesserede Dilettanter om sig, og ved utrættelig Flid fra hans og Deltagernes Side naaede man til paa mønsterværdig Vis at fremføre F.'s og andres Kirkemusik. Dette blev Oprindelsen til det endnu bestaaende højt ansete Berlin-Singakademi, hvis Koncerter F. ledede indtil sin Død. Hans Efterfølger Zelter har skrevet en kort Biografi af ham (1801). En stor Del af sine lærde, men ikke særlig livskraftige Kompositioner havde F. tilintetgjort inden sin Død. *W. B,*

Fasching, en i Bayern og Østerrig benyttet Betegnelse for Karneval.

Faschōda, By og Fort i det tidligere ægyptiske Sudan, ligger paa 9° 55' n. Br. ved Bahr-el-Abiad's venstre Bred. Den bestod af en palisadeindhegnet Negerby beboet af Schillukker og af et ægyptisk Fort med Kaserne, Magasiner og Bolig for de ægyptiske Embedsmænd. F. blev oprindelig grundlagt 1867 som Straffekoloni, men blev senere Hovedstad i Provinsen af samme Navn. Efter Mahdi-Opstanden 1884 mangler man Underretning om Byens Skæbne. *C. A.*

Fascĭa (lat.: Baand, Bind, Omvikling) anvendes meget i den antikke Dragt. Da Benklæder og Strømper først kom i Brug i senere Tider blandt Romerne, hvorimod Barbarer, som beboede koldere Egne, brugte saadanne, beskyttede man sig mod Kulden ved at omvikle Benene med F. (*F. cruralis*); de brugtes mest af Kvinder (kaldes derfor *F. feminalis*) og af svagelige Personer, ikke af Mænd. Kvinderne bare F. om Brystet (*F. pectoralis*), Herskeren et hvidt Bind F. om Hovedet som Tegn paa sin Værdighed. — F. bruges ogsaa i Bygningskunsten om et Led, der forbinder to Dele, saaledes i Arkitraven. — Endvidere de Skeder af Bindevæv, der omgive Musklerne. *V. S.*

Fasciation (lat.) kaldes i den botaniske Teratologi den ejendommelige Art Misdannelse (først beskrevet og benævnt af Ole Borch 1671), ved hvilken Stængelen, sjældnere ogsaa Roden, bliver flad, baandformet og ofte meget bred, medens samtidig Bladene blive smaa, mindre udviklede og aldeles forstyrrede i deres Stillingsforhold. En bekendt F. viser Hanekamblomsterstanden; F. ere ligeledes hyppige hos Asparges, Ask, Hyacinth, Gran o. m. a. Aarsagen til Fænomenet er ukendt. *V. A. P.*

Fascikel (lat. *fasciculus*), Bundt, Knippe, Samling, Hæfte. Dokumentsamling.

Fascination (lat.), Fortryllelse, Forblendelse; fascinēre, fortrylle, forblende.

Fascĭnum (lat.), hos de gamle Romere saavel Fortryllelse, Forhekselse o. desl. (enten ved ondt Øje eller ved Trylleformular o. l.), som ogsaa Midler til at undgaa sligt og vende det imod den, fra hvem det var kommet. Et af dc virksomste Midler var at bære en Amulet paa sig; en saadan bares gerne i en Kapsel om Halsen. *V. S.*

Fase (græ.), Udseende, Skikkelse; i Astronomien de forskellige Figurer, Maanen frembyder efter sin forskellige Stilling til Solen og Jorden (se Maanen). De samme F. vise ogsaa de indre Planeter, men de ere kun synlige i Kikkert. Ved Venus er F. let at se og blev derfor opdagen af Galilæi, da han rettede den første Kikkert mod Himlen; for Merkur blev F. først sikkert set af

Fontana og Zupus i Napoli 23. Maj 1639. Ved de ydre Planeter ses F. tydelig ved Mars (først set af Fontana 24. Aug. 1638), naar den er størst; da er $^1/_8$ af den mod Jorden vendende Halvkugle mørk. Ved Jupiter er den største F. næppe synlig ($^1/_{100}$ af Skiven er da formørket). For de fjernere Planeter bliver den endnu mindre. *y. Fr. S.*

Fasēler (græ.), i Oldtiden en Art hurtigsejlende Smaaskibe, hvis Navn i Reglen afledes af Byen Faselis, hvor man mente, de først vare opfundne; andre formode, at de kaldtes saaledes af deres bønneagtige Form. *V. S.*

Fasēlis, Søstad i Lykien ved den pamfyliske Bugt, grundet af doriske Udvandrere, berømt saavel for den Rosenessens, der tilvirkes i Byen, som for sine tre Havne, ved Hjælp af hvilke F. hævede sig til en mægtig Søstad, Hovedstad i en uafhængig lille Stat. Sørøverne gjorde F. til en Stabelplads for deres Varer, hvorfor den 76 f. Chr. ødelagdes af Konsulen P. Servilius Isauricus. Den opbygtes atter, men fik aldrig sin gamle Betydning. Ruinerne findes ved Tekirova. *V. S.*

Fas est et ab hoste docēri (lat.), det er rigtigt ogsaa at lære af Fjenden; Citat af Ovid's *Metamorphoses* IV, V. 428. *A. Mr.*

Fashion [fä'šən] (eng.), Mode, god Tone, Skik og Brug i den fine Verden; fashionabel, moderne, hørende med til god Tone. *Fashionable news* [tä'šənəblnju.z], Nyheder fra den fine Verden.

Fasis, oldgræsk By ved Sortehavets sydøstlige Hjørne i Kolchiernes Land, fordum anlagt fra Milet, ved Udløbet af Floden F. (nu Rione), der i Oldtiden antoges for Grænseflod mellem Asien og Europa. F. var en vigtig Handelsstad, hvorfra de rige Produkter fra Kolchiernes Land og det øvrige Kaukasus udførtes til Grækenland og de vestlige Lande. Efter Sagnet vare allerede Argonauterne landede her, og Jason havde herfra hjembragt det gyldne Skind. Senere fik man fra F. Fasanen, hvis Navn skal komme af F. Paa det Sted, hvor F. fordum laa, ligger nu Byen Poti. *V. S.*

Faskīnbænk se Faskiner.

Faskiner, et ved Vandbygningsarbejder hyppig anvendt Byggemateriale, bestaaende af Grene, og benyttet i en Del forskellige Konstruktioner og under en Del forskellige Former. F. anvendes ved Vandbygningsarbejder ikke alene i provisoriske, men ogsaa, og væsentligst, i permanente Værker, hvilket har sin Grund dels i Grenenes store Varighed under Vand, dels i den Forening af Sammenhæng og Bevægelighed, de give de af dem byggede Værker, hvorved disse blive i Stand til at taale Synkninger og Sætninger af Undergrunden, hvad der især er af stor Betydning, hvor Grunden, hvorpaa der bygges, er blød og eftergivende. F. blive derfor et yndet Materiale ved Vandløbsreguleringsværker samt ved Fundering af Bygværker paa blød Grund. Grenene, der benyttes, og paa hvilke Sidegrene, Kviste og Blade ere fjernede, ankomme til Arbejdsstedet fra Skovene bundne i 25—30 Cm. tykke, 3—4 M. lange Bundter, ombundne paa 2—4 Steder med Baand af Pilevidjer eller Jærntraad; disse Grenebundter kaldes almindelige F. Grenene kunne være af alle Arter Løv- eller Naaletræer (dog foretrækkes Pil) og maa ikke være over 4 à 5 Cm. tykke i Stammeenden, de skulle helst alle være lige lange; alle Stammeenderne vende samme Vej.

Alm. F. benyttes hyppig direkte i Værkerne; saaledes dannes ofte Dæmninger paa blød Bund (Ledeværker, Havnemoler etc.), ved mellem 2 Rækker Pæle at pakke almindelige F., der saa over Vand dækkes med et Stenlag. Ligeledes benyttes de i det saakaldte Pakværk, hvor de pakkes Side om Side i Lag paa ca. 1 — $1^1/_2$ M.'s Tykkelse, i Reglen saaledes, at Topenderne vise ud mod Vandet; men et Værk, bygget af alm. F. alene, vilde ikke faa tilstrækkeligt Sammenhold, hvorfor der oven paa hvert Lag af alm. F. anbringes et Lag af de saakaldte Bindefaskiner, Faskinpølser, 12—18 Cm. tykke og af vilkaarlig Længde. Bindefaskinerne gives saa stor Længde som muligt og anbringes med en indbyrdes Afstand af $^2/_3$—1 M.; de befæstes til de underliggende Lag af alm. F. ved Træpæle, der rammes gennem dem skraat ned i F.-Laget, afvekslende til den ene eller den anden Side; derefter anbringes atter et nyt Lag alm. F. o. s. fr. Bindefaskinerne dannes af alm. F. som Raamateriale i en Faskinbænk, en Række i Jorden nedrammede Lægte- eller Pælekryds, i hvis øvre gaffelformede Del de alm. F. opløses, medens Grenene fordeles jævnt, indtil man faar den ønskede Tykkelse og Længde, hvorefter Bindefaskinen ombindes med Baand af Pilevidjer eller galvaniseret Jærntraad. Den ovenfor beskrevne Maade at bygge et Værk af F. paa, Pakværk, benyttes almindelig ved Opførelsen af Kuperinger, Indbygninger, Parallelværker (og til Dels ogsaa ved Dækværker), hvor Lagene, der gøres af trapezformet Grundrids med den smalle Side i Værkets Krone, i det færdige Lag faa en hældende Stilling (efter Værkets Længderetning). Lagene bygges svømmende, altsaa i vandret Stilling; men da hvert nyt Lag rykkes et Stykke frem foran det foregaaende, og da Lagene, efterhaanden som de blive færdige, belastes med Sand eller Grus, indtage de efterhaanden ved den voksende Belastning den skraa Stilling, som den Jordskraaning, hvortil det første Lag slutter sig, har. Det yderste Lag og Kronen dækkes i Reglen med Stenkastning.

Til Fundamentlag under Bygningsværker, hvor Grunden er blød, eller hvor man ønsker at beskytte Bunden i et Vandløb mod Udskæring, benyttes de saakaldte Sænkestykker, Madrasser. Disse bygges paa følgende Maade: paa en flad Bred, eller svømmende paa Vandet, dannes først et Net af 2 Lag hinanden under rette Vinkler krydsende Bindefaskiner af en Længde, som svarer til de Dimensioner, det færdige Sænkestykke skal have, de samles ved Ombinding i hvert Krydsningspunkt ved de saakaldte Lunteliner, der hensigtsmæssigst dannes af galvaniseret Jærntraad. Oven paa disse Bindefaskiner anbringes et ca. 1 — 2 M. tykt Lag af alm. F. og herover atter et Net af Bindefaskiner, der befæstes til Laget af alm. F. dels ved Træpæle, dels ved at Enderne af det nedre Nets Lunteliner ere førte gennem Laget af alm. F. og benyttes som Lunteliner i det øvre Net. Efter Fuldførelsen bugseres Sænkestykket hen til det Sted, hvor det skal bruges, og sænkes ved Belastning med Sand, Grus eller Sten. Sænkestykker finde stor Anvendelse dels direkte som Dækværker, dels som et Grundlag under andre

Reguleringsværker (Parallelværker, Indbygninger, eller Kuperinger), under Bropiller m. m. for at forhindre Bundens Udskæring, og endelig som Fundament for Bygningsværker af forskellig Art.

Hvor man vil forhindre Udskæring af Bunden i et Vandløb eller ønsker at fylde mindre Huller i Bunden (og hvor Sænkestykker ikke ere anvendelige), bruger man ofte de langt lettere Sænkefaskiner, der ogsaa hyppig anvendes ved Konstruktion af Reguleringsværker, navnlig Dækværker. Disse Sænkefaskiner dannes ligesom Bindefaskinerne af alm. F. som Raamateriale, de ere ca. I M. tykke og i Reglen ca. 5 M. lange. De bygges i en lav Faskinbænk, ved at man først af Grenene danner den nedre trugformede Halvdel, hvor Grenenes Stammeender vise udad mod begge Ender, medens Topenderne krydse over hverandre paa Midten; Enderne lukkes med Bundter af korte, tykke Grene, og det indre hule Rum fyldes med Grus eller Smaasten, hvorefter den øvre Halvdel anbringes, og Sænkefaskinen ombindes med Baand af Pilevidjer eller galvaniseret Jærntraad. Man har ogsaa bygget Sænkefaskiner af mindre Tykkelse og i store Længder, altsaa nærmest som Bindefaskiner, fyldte i det indre med Stenmateriale, og disse finde i den senere Tid hyppig Anvendelse, navnlig i Dækværker; de kaldes efter Opfinderen Gumppenberg's kontinuerlige Sænkefaskiner og have den Fordel fremfor de alm. Sænkefaskiner, at de paa Grund af deres store Længde (ofte indtil 100 å 200 M.) ikke saa let forstyrres ved Angreb af Strømmen, men de ere til Gengæld ogsaa vanskeligere at forfærdige og anbringe end de alm. Sænkefaskiner. *C. Ph. T.*

I Krigsbygningskunsten anvendes F. af omtrent samme Konstruktion og Dimensioner som de ovenfor beskrevne almindelige F., enten som »Beklædningsfaskiner« til Beklædning (s. d.) af stejle Jordskraaninger eller som »Dækfaskiner« til Dækning over bombesikre Opholdsrum. I sidste Øjemed henlægges de oftest i eet eller flere Lag oven paa et Bjælkelag og tildækkes med Jord; de bidrage ved deres Elasticitet til at formindske de af Bombeslag foraarsagede Jordrystelser. *A. L—n.*

F. bruges i Haverne til Afledning af Vand paa saadanne Steder, hvor almindelige Drænledninger ere vanskelige at anvende, fordi disse hurtig vilde blive tilstoppede af Trærødder. Man udgraver Renderne til en saadan Dybde, at der kan blive tilstrækkeligt Fald, til at Vandet kan løbe. I Bunden af Renderne lægges F. o: Risbundter, helst af Æl, Avnbøg eller Bøg, og saaledes, at Overkanten af disse er $^1/_2$ M. fra Jordoverfladen. Bundterne gøres ca. $^1/_3$ M. tykke og nedlægges 2 ved Siden af hinanden i Bunden af Renden og et Bundt ovenpaa. Det hele dækkes med tynde Græstørv med Græsfladen nedad, hvorpaa Renden fyldes med Jord. *L. H.*

Faskinkniv, en ca. 30 Cm. lang og 6 Cm. bred, med Haandtag forsynet Kniv, der er bestemt til at benyttes til Afhugning af Grene og Kviste ved Forfærdigelsen af Faskiner. Den bruges ogsaa ofte ved Græstørvbeklædning til Tilhugning af Græstørvene. *A. L—n.*

Fasokl, Fazogl, et skovrigt Bjærglandskab i det sydøstlige Nubien, S. f. Sennaar, ved Bahr-el-Asrek og dens Biflod Tumat; i den Vinkel, der dannes ved disse 2 Floders Forening, hæver det isolerede 840 M. høje Bjærg F. sig midt i flade Omgivelser. Beboerne høre til en Negerstamme, Fundschi, der er stærkt blandet med Hamitter. De avle især Gummi, Honning, Sennesblade og Tamarinder samt udføre Elfenben og noget Guld. Hovedstaden var til 1884 den befæstede By Famaka ved Asrek's højre Bred, medens F. ved Foden af Bjærget F., hvor Landskabets tidligere selvstændige Herskere residerede, var sunken ned til en elendig Landsby. Distriktet F., som 1840 toges i Besiddelse af Ægypten, hørte til Mudirieh Sennaar, men gik tabt ved Mahdi-Opstanden 1884. *C. A.*

FaSS, tidligere tysk Hulmaal og endnu undertiden en tysk Bibetegnelse for Hektoliter. F. var som Kornmaal i Mecklenburg-Schwerin = 9,634 Lit. (i Rostock før 1863 = 10,097 Lit.), i Wismar = 9,571 Lit., i Lubeck (ogsaa for Ærter) = 8,6725 Lit., dog for Havre = 9,8775 Lit., i Hamburg = 52,734 Lit., men siden 1844 = 1 preussisk Scheffel. Som Maal for flydende Varer bruges F.

i	til	Underafdelinger	Liter
Preussen ..	01	2 Tonnen	229,007
Lubeck ..	Øl	8 Kannen	149,019
	Brændevin	6 Anker	218,251
Hamburg	Tran	7½ Stockkannen	147,088
Sachsen..	Øl	2 Viertel	392,949
	Vin	6 Dresden-Eimer	404,176
Leipzig indtil 1858	Vin	5 Leipzig do.	379,274
	Spiritus	3 Dresden do.	202,088
	Øl	2 Viertel	520,146
Bayern ...	01	24 Eimer	1,642,095
Østerrig	Øl	2 do.	113,178
	Vin	10 do.	565,893
Böhmen ..		4 do.	244,461
Øvre-Ungarn ...	Vin	176 Halben	148,877

Et F. (*tonneau*) fransk Vin og Brændevin regnedes i Hamburg = 4 Okshoft, et Leipzig-Spiritus-F. = 1 preussisk Okshoft. *N. J. B.*

Fassa se Fasa.

Fassa-Dalen, Val di Fassa, høj Alpedal i det østerrigske Landskab Tyrol, udgør den øvre, 20 Km. lange, Del af den Dal, som gennemstrømmes af Avisio og strækker sig fra Flodens Kilder ved Vedretta Marmolata's Gletschere til Moena. Den Del af Dolomit-Alperne, som omslutter Dalen, kaldes Fassaner-Alperne. Dalen er bekendt for sin Rigdom paa sjældne Mineraler. Den vigtigste beboede Plads er Vigo. De ca. 800 Indb. høre til den ladinske Folkestamme. *C. A.*

Fassait se Pyroxengruppen.

Fassaner-Alperne se Fassa-Dalen.

Fast, *Festmachen,* »at gøre sig f.« o: usaarlig over for Skud- og Hugvaaben, var en under Middelalderens urolige Forhold meget eftertræbt Kunst. Som forstaaeligt er, var det fortrinsvis Købmændene, der kendte og udøvede den for at kunne være nogenlunde sikrede paa Liv og Lemmer under deres omflakkende og farefulde Virksomhed. Ligesom ved de fleste andre magiske Kunster kunde det tilsigtede Resultat opnaas ad flere forskellige Veje. I Sprenger's »Heksehammer«, *mallens maleficarum* [Köln 1489], hedder det herom i 2. Dels 16. Kap.: »Nogle lære denne djævelske Kunst ved den Korsfæstedes Billede, idet de, naar f. Eks. deres Hoved skal blive skud-, stik- og hugfast,

afslaa Krucifiksets Hoved og ødelægge det, og paa lignende Maade med alle andre Lemmer, hvorfor man ogsaa sjælden ved Korsveje finder Billeder af den Korsfæstede, som ikke ere ødelagte«. Derefter siges der, at man kan ogsaa gøre sig f. ved Besværgelser og Karakterer (magiske Sigiller, Amuletter), og at Kunsten særlig udøves af rejsende Købmænd. Af disse Besværgelsesformularer findes endnu en Mængde i »Romanus-Büchlein« (s. d.), der ligesom den danske Cyprianus har opbevaret os meget af Fortidens folkelige Besværgelseskunst. En meget hurtig Maade er denne: »Jeg, N. N., besværger dig Sabel og Kniv og ligeledes alle Vaaben ved det Spyd, der blev stukket i Jesu Side og aabnede den, saa at Blod og Vand flød ud, at du ikke maa gøre mig, en Guds Tjener, nogen Skade. †††Amen«. Besværgelsen skrives paa et Stykke Papir eller Pergament og spises. — Under Trediveaarskrigen opnaaede Bøddelen i Passau stort Ry for at kunne gøre f., da det hed sig, at alle Ærkehertug Matthias'es Soldater, der vare slupne forholdsvis uskadte fra mange Slag, havde spist *Passauer Henkerszettel.* Fra den Tid kaldtes Kunsten at gøre sig f. for Passauer-Kunsten. Endnu paa Christian VII's Tid har den sikkert været kendt (se Blangstrup, »Chr. VII og Caroline Mathilde«, S. 45 ff. [Kbhvn. 1890]); det var en af den ulykkelige Konges fikse Ideer, at han maatte kunne gøre sig f. over for de Mishandlinger, han var udsat for. (Litt.: Schindler, »Aberglaube des Mittelalters« [Breslau 1858]; »Romanus-Büchlein« i Scheible, »Das Kloster« [3 Bd., Stuttgart 1846]; Kiesewetter, »Die Geheimwissenschaften« [Leipzig 1895]). *Alfr. L.*

Faste betyder i Alm. det at afholde sig fra at tage Næringsmidler til sig i en vis Tid; i kirkelig Sprogbrug betyder det fuldstændig Afholdelse fra at spise (*jejunium*) eller Afholdelse alene fra Kødspiser *(abstinentia).* F. har altid spillet en stor Rolle i sædelig og religiøs Henseende, nemlig som en Øvelse i Afholdenhed og Selvfornægtelse og derved som en Fremmer af den religiøse Stemning. Især i de asiatiske Religioner indtager F. en fremragende Plads (kun ikke hos Zoroaster), idet Legemet betragtes som et Fængsel for Sjælen, saa jo bedre Legemet har det, desto daarligere er Sjælen. Herodot omtaler F. i Ægypten, hvor Svinekød altid hørte til de forbudte Retter. Hos Grækere og Romere findes meget faa Spor til F., og de hænge da sammen med ægyptisk Paavirkning, som hos Pythagoræerne, men fra Jøderne bredte F. sig til Europa sammen med Kristendommen. I Gl. Test. er F. et Udtryk for Sorg, for Ydmygelse, ligesom Graad og Klage og Klæden sig i Sæk og Aske, og som saadan er den paabudt paa den store Forsoningsdag, og i farefulde Tider eller til Minde om en overstaaet Fare underkastede Israel's Folk sig frivillig F. Efterhaanden blev F. som saadan betragtet som en Gud velbehagelig Gerning uden noget tilsvarende Sindelag, hvilket Profeterne stærkt ivrede imod, men i den efter-profetiske Tid blev denne Betragtning almindelig, og paa Grundlag heraf fastede Farisæerne 2 Gange om Ugen (Mandag og Torsdag). I Talmud er Fasteskikken sat i System. Det var mod den farisæiske Opfattelse af F., at Jesus nedlagde Indsigelse (Matth. 6, 16—18; 9, 14—17).

I den kristne Kirke blev F. Skik dels som en ligefrem Overførelse fra Jødedommen, dels som et Udslag af sædelig-religiøs Trang. Den ældste kirkelige Fastedag er Jesu Dødsdag, og Langfredagsfasten varede i 40 Timer, fra Fredag Eftermiddag til Paaskedags Morgen, men i 4. Aarh. udvidedes denne F. til at vare i 40 Dage før Paaske (*quadragesima, jejunium quadragesimale*). I den romerske Kirke begyndte denne F. med Askeonsdag, idet der ikke fastes om Søndagene, men i den græske Kirke allerede med Mandagen efter *Sexagesima*, idet der ikke fastes om Søndagene og om Lørdagene i de første 7 Uger samt paa Maria Bebudelsesdag. I Lighed med F. før Paaske indførtes en Fastetid før Jul (Advent). Allerede i 2. Aarh. fastedes der hver Onsdag og Fredag, de saakaldte Stationsdage *(dies stationum)*, fordi Jesus paa de Dage var bleven forraadt og korsfæstet, og lidt senere blev der efter jødisk Forbillede holdt fjerdingaarlige F. *(jejunia quatuor temporum)*, de saakaldte Tamperdage (s. d.), endelig vare Vigilierne, o: Dagene før de store Fester, Fastedage. Foruden de her nævnte ordentlige Fastedage har den romerske Kirke overordentlige, som udskrives i paakommende Tilfælde af de kirkelige Myndigheder (Bede- og Fastedage), og de enkelte troende skulle faste som en Forberedelse til at modtage Sakramenterne. — I den romersk-katolske Kirke bestaar F. i, at man afholder isg fra at nyde Kød og andre kraftige Næringsmidler, men Dispens opnaas let, og da der maa nydes Fisk og Mælk og som oftest ogsaa Smør, kunne velhavende Folk sammensætte de lækreste Fastespiser. Forpligtelse til delvis F. (*abstinentia*) indtræder med det 7. Aar, til fuld F. (*jejunium*) med det 21. Aar, men frugtsommelige, diegivende, syge, alderdomssvage, Soldater, rejsende og de, der have svært legemligt Arbejde, ere fritagne for at faste undtagen paa Askeonsdag og Langfredag. — I den græsk-katolske Kirke overholdes F. strengt. — Hos de germanske Folk har F. aldrig været i høj Kurs paa Grund af de klimatiske Forhold. Reformatorerne kaldte F. en nyttig »ydre Tugt og Øvelse«, men forkastede den som en i og for sig Gud velbehagelig Handling. De bestemte Fastetider forsvandt efterhaanden af de protestantiske Kirkesamfund, Navnet og nogle af de gamle Skikke bleve bevarede for Tiden før Paaske. Før Altergangen faste nogle Protestanter. (Litt.: Linsenmayer, »Entwickelung der kirchlichen Fastendisciplin bis zum Konzil von Nicäa« [Miinchen 1877]). *L. M.*

Fastebreve kaldes de aabne Skrivelser, som de romersk-katolske Bisper før Fastetiden udstede til de troende, og hvori tilkendegives de mulige Lempelser i Overholdelsen af Fasteforskrifterne. *L. M.*

Fast Ejendom (jur.), den enkelte begrænsede Del af Jordoverfladen, der fremtræder som særegent Retsobjekt med alle dertil hørende Bestanddele, de naturlige, saasom Jord, Vand, Stene, Mineraller, Planter etc, saavel som de, der ere satte i ydre kunstig Forbindelse med Jorden, saasom Bygninger, Hegn, Broer etc. Grænserne for den f. E. dannes, for saa vidt den støder til Havet, af Havstokken o: det Sted, hvor Land og Vand mødes, saa at Strandbredden hører med til Ejendommen, og saaledes at Tilskylning eller Fraskylning ud-

vider eller indskrænker Ejendommens Omraade. Naar den f. E. støder til ferske Vande, danner, i Mangel af særlig Hjemmel for andet, den oprindelige Midtstrømslinie Grænsen. Landgrænsen mellem f. E. kan i Kjøbenhavn godtgøres gennem de af Stadskonduktøren i Henhold til de autoriserede Maalingsprotokoller udstedte Maalebreve. Uden for Kjøbenhavn haves ikke noget almindeligt, autentisk Bevismiddel; men man maa alt efter Omstændighederne ty til Matrikelkortene, Udskiftningsforretninger, mulig eksisterende Skelsten, det faktiske Besiddelsesforhold nu og tidligere og andet lignende.

De f. E.'s særlige Karakter bevirker, at de formueretlige Regler angaaende disse paa mange Punkter ere forskellige fra Reglerne om Løsøre. Nærmere Oplysning herom maa søges i de forskellige særlige Artikler: Ejendomsret, Pant, Leje, Fæste, Forpagtning, Grundbyrde, Servitut, Skøde, Tinglæsning etc. (Litt.: C. Torp, »Dansk Tingsret« [Kbhvn. 1892]). *E. T.*

I Norge ere Reglerne i alt væsentligt de samme. Her antages dog den private Ejendomsret, hvor Ejendommen støder til Havet, at gaa til »Molbakken« eller »Marbakken« (den bratte Skraaning, der i Reglen strækker sig langs Land lidt uden for Strandlinien). Da i Norge Elvene have stor Betydning for forskellige Bedrifter, saaledes for Fløtning af Tømmer, til Drift af Fabrikker o. s. v., har man i nyere Tid forsøgt gennem Lov om Vasdragene af 1. Juli 1887 at ordne Ejendomsforholdene til Vandet, hvilket medfører store Vanskeligheder. *Fr. Stang.*

Fastelavn, af det tyske *fastel-auen*(abend), paa ældre Dansk Fastelagen, fordi den sidste Del af Ordet fejlagtig opfattedes som lag, retter sig efter Paasken. Da vore Forfædre aldrig brugte Talbetegnelser for Dage, havde de Huskevers:

> Vilt du vide mod god Mag,
> naar indfalder Paaske-Dag,
> da søg op det Ny, som nest
> følger Kyndelmisse Pest (2. Febr.).
> Onsdag efter samme Ny (Aske Onsdag)
> fører Faste til hver By;
> der fra hver kand siden let
> Paaske Fest udregne ret

(nemlig ved at tælle 6 Uger fremad fra næst foregaaende Søndag). F. kan saaledes falde tidligst paa 1. Febr., senest paa 7. Marts. F. varede en hel Uge, men oprindelig kun 3 Dage: Flæskesøndag og Flæskemandag samt Hvide Tirsdag; men da enhver Fest gik ind Dagen forud ved Solnedgang, fik man en Flæskelørdag med. Aske Onsdag gik Fasten ind, som skulde holdes i 40 Dage, da der aldrig fastedes paa Søndage. De nævnte Flæskedage vare ikke nogen spøgefuld Benævnelse, den toges alvorlig, og Dokumenter dateredes med dem, og de hed saaledes, fordi man ved Flæskespiser, Svinehoved kogt med Ærter, belavede sig paa den kommende Afholdstid. Hvide Tirsdag spistes Hvidmad o: Fastelavnsbrødene, Strutter og Boller i kogt Mælk, indtil senere Forbud indskrænkede F. til Mandag alene. I Jylland spistes paa denne Dag Pandekager (med Flæsk), ligesaa i England, hvor Dagen hedder *pancake Tuesday.* Dagen hed i Sverige *fet-tisdag,* i Frankrig *mardi gras,* fordi Brødene fik en Smørklat til Indhold. Natten mellem Hvide Tirsdag og Aske Onsdag, da Fasten begyndte, hed paa Milano-Sproget *carnelevale,* af lat. *caro,* Kød, og *levamen,* Fjernelse D: Kødspises Ophør, og er i romanske Sprog bleven til *carnaval* paa Fransk, *carnovale* paa Italiensk, Og da Udklædningerne og Løjerne, der i alle Lande gik jævnsides med Fylderiet, kulminerede ved F.'s Slutning, kom F. og Carnaval til sidst til at være ensbetydende med Maskeoptog og Lystighed.

F. har ikke kristelig Oprindelse, om end Kirken oprindelig taalte en Del af dens Skikke, der vare Rester af ældgammel Naturdyrkelse, en Fest for Vaaren. Romerne, hvis *ver* begyndte 7. Febr., fejrede den 13. i samme Maaned Faunalierne. I Norden, hvor Vaaren ikke kendtes som særskilt Aarstid, men Sommer fulgte lige paa Vinter (14. Apr.), fejredes Overgangen efter Jævndøgn i Marts. Da Kristendommen kom med sin Paaskefaste, sprængte denne Jævndøgnsfesten i 2 Dele, og nogle af dens Skikke, Fylderiet og Løjerne, faldt paa Tiden umiddelbart forinden F.; andre gik over paa Paasken, navnlig hvad der af Kirken forvandledes til mørk Overtro, Heksesabbater o. 1. Det var Brug ved Naturdyrkelsens Aarsfester at vække det i Vintertiden stivnede Liv ved Slag af Livskvisten. Den anvendtes ved Vintersolhverv, men navnlig ved Vaarens Komme. Man vakte Kvinder (sjældnere Mænd), Dyr og Træer til fornyet Frugtbarhed ved at rise dem, for Frugttræernes Vedkommende ogsaa ved Rystning. Under Faunalierne løb de i Bukkehuder forklædte *luperci* om og piskede Hustruerne med Remmesvøber. Heraf stammer den i Danmark endnu brugelige Fastelavnsrisning, der oprindelig kun anvendtes paa Hustruer, særlig paa de barnløse unge, som Mændene endog piskede paa alfar Vej. Dette betragtedes som Velvilje, og Midlets befordrende Evne anerkendtes med Tak og Gaver af Fastelavnsbrød. Riset bærer endnu Tegnene paa sin tilsigtede Virkning: næbbende Duer, Storke, Svøbelsebørn, Blomster og Frugter. Foraaret var den store Genfødelsestid, og fra de ældste Dage havde man til dets Himmeltegn valgt Væder og Tyr, der vare ansete for de avlekraftigste Dyr. Ved Fastelavnstid vakte man ogsaa Jorden til fornyet Frugtbarhed ved Plovgang. Aske Onsdag spændtes nøgne Jomfruer for en Plov. Kvinden, som den avlende og frembringende, skulde gennem sit afroditiske Tegn, Furen, vække Ageren til ny Ydelser. Plovgangen kendes fra mange Lande. I Danmark levede den, men ved Nytaarstid, til 1800 paa Als. Karle vare her traadte i Stedet, men Visen, de sang, tyder paa, at det var en Ombytning af Køn. Et andet Middel til at vække det gode og uddrive det onde var Kapløbet. Det kendes i Stefans-Ridtet ved Juletid og lignende paa Majdagen. I Rom løbe endnu Heste om Kap paa Korsoen i F. Paa Sjælland kendtes Løb af halvnøgne Kvinder (1660 og 1736), og Linné saa et lignende i Skaane 1751. I flere Lande lever endnu den hedenske Baalbrand i F., den har været kendt hos Nordfriserne som *Biikenbrennen* (22. Febr.) og i Danmark som Gadeild, men er forlængst aflagt eller blot flyttet til Pinse, St. Voldborg- eller St. Hans Tid, i Sverige til Paaske. I Tyskland tændtes den oprindelig paa Hvide Tirsdag, men er nu flyttet til *Funkensonntag*1. Søndag derefter, i Frankrig ligesaa: *dimanche des brandons.* Med de store hedenske Fester fulgte Fælles-

maaltiderne, tilvejebragte ved Gaver: Føring. De spores endnu i Frankrig i den offentlige Slagtning af den fede Okse; i Danmark ved at Ungdommen sankede Gildesmaden ved Gaver og Fattigfolk gik for Døre og bad om Flæsk, ved den nu aflagte Kasten af Hvedebrød fra Børstrappen til gramsende Drenge og lever endnu i Fastelavnstiggeriet i Husene. Ved alle de hedenske Festmaaltider øvedes Sjæledyrkelse. Man troede, at de fremfarne Slægtninges Aander kom tilbage og deltog i Maaltiderne. Romerne fejrede saaledes fra 18. — 21. Febr. Parentalierne og den 22. Charistia, Slægtmaaltidet; i Tyskland sætter man endnu ved F. Spisevarer hen i de aabne Vinduer og lade dem staa om Natten, ligesom i Danmark forhen paa Allehelgens Dag (1. Novbr.) og ved Juletid. Fastelavnsbrødene ere, som alle traditionelt formede Festbrød, Levninger af Offerbrød.

F. var ret Ungdommens Elskovsfest. I England faldt paa St. Valentins Dag (14. Febr.) den store aarlige Parring af de unge. I Danmark foregik den undertiden ved Høstfesterne i November eller ved Julegilderne, og hver Karl fik sig sit Gadelam, men Forholdet begyndte dog først ret at blive virksomt i F. under Fastelavnsridtet, Ringrendingen og Stikningen til Straamanden, folkelige Efterlignelser af de ridderlige Karruseller, hvor Gadelammene pyntede deres Gadebasse og senere dansede med ham.

Foruden disse Efterlignelser af Ridderøvelser fandt en symbolsk Kamp til Hest Sted mellem Sommer og Vinter. Hver af dem førte sit Parti, klædt i Dragter, karakteristiske for de 2 Aarstider; Vinteren blev selvfølgelig overvunden og fordreven. Saaledes kæmpedes i Guds Legems Lav i Aalborg i 16. Aarh., og paa Falster optræde endnu de 2 Hovedpersoner i Fastelavnslegene. Disse vare ikke alle saa ridderlige. Vi sloge Katten af Tønden (undertiden var der en Hane i den), en Leg, kendt i flere Lande; eller man red til Gaasen o: trak en ophængt Gaas i den sæbesmurte Hals, til den døde. I Essex og Suffolk slaas til Hønen. Den anbringes paa Ryggen af en Dreng, behængt med Bjælder, og han løber om forfulgt af Karlene, der blindes ved at faa Pigernes Skørter over Hovedet og ere bevæbnede med en Riskvist, hvormed de søge at ramme Hønen. Dette minder om den frugtbargørende Livskvist. Disse grusomme Lege kunne føres tilbage til Kampen mellem Sommer og Vinter; det er den sidste, der symbolsk pines og dødes. Tøndens Ituslaaning og Legene med at knuse Potter stamme fra gamle Dødsskikke, som foretoges, for at den afdøde ikke skulde gaa igen.

Ud af Fastelavnsforklædningerne (Fastelavnsløben) og andre Hokuspokus opstod Fastelavnsspillene i dialogisk Form og udviklede sig i sen Vækst til Kunstens fineste Blomst, det moderne Teater. De kom først i 13. Aarh. og vare allerede forberedte ved Formen for den katolske Kirkes Gudstjeneste og Helgendyrkelse, dens Hang til at indprente sine Lærdomme dramatisk, og gennem Mysterier og Mirakler, og senere Skolekomedierne, naaede de i 16. og 17. Aarh. til en mere uddannet Kunstform. Teaterkunsten udviklede sig saaledes af Folkebunden uden at være nogen direkte Genfødelse af det antikke Teater og tillige uden synderlig international Paavirkning. Hvert Folk syntes i denne Retning at kunne skabe ud af sit eget og tilfredsstille sit Behov. (Litt.: Troels Lund, »Danmark's og Norge's Historie« [VII, Kbhvn. 1885]; Reinsberg-Düringsfeld, »Das festliche Jahr« [Leipzig 1863]; Mannhardt, »Der Baumkultus« [Berlin 1875]; E. T. Kristensen, »Skattegraveren« [V, IX, X]; samme, »Det jydske Almueliv«, IV). *Bernh. O.*

FastelavnSSpil, den ældste Form for tyske Lystspil, havde deres Oprindelse fra de improviserede Løjer, som formummede unge Mennesker ved Fastelavnstider opførte dels i Privatfolks Huse og dels paa Kroer; lidt efter lidt antoge de fastere sceniske Former, og fra Midten af 15. Aarh. til Slutn. af 17. Aarh. fremtræde de, især i Sydtyskland, som en selvstændig Skuespilart, ja i Niirnberg fik de endog i Midten af 16. Aarh. en egen Scene, ligesom ogsaa de bekendteste Forfattere af F. hørte hjemme i denne By: den tidligste er Hans Rosenbliit (i Midten af 15. Aarh.), hvis F. kendetegnes mere ved anstødelige Løjer og plat Drøjhed end ved komisk Kraft og lystig Satire, noget senere hæver den bekendte Mestersanger Hans Sachs (1496—1576) F. til Anseelse — af hans ca. 200 Stykker vare de 64 F. — og i hans Fodspor traadte andre Mestersangere som Pet. Probst (ca. 1550) og Jacob Ayrer (ca. 1600). F. bestode i Reglen af korte Scener tagne lige ud af Borgernes og Bøndernes Liv; dog gives der ogsaa F. med politisk-satirisk eller moraliserende Tendens. En righoldig Samling af F. fra 15. Aarh. udgav A. v. Keller i »Bibliothek des litterar. Vereins« [1853—59], og i »Neudrucke deutscher Litteraturwerke des 16. und 17. Jahrh.« [Halle 1880—87] findes Hans Sachs'es F. udgivne af E. Gotze. (Litt.: L. Lier, »Studien zur Geschichte des Nürnberger Fastnachtsspiels« [Xiirnberg 1889]). *A.A.*

Faste Legemer kalder man de Legemer, der have Formspændighed, som altsaa søge at antage deres tidligere Form, naar denne ved ydre Kræfter er bleven forandret. Se for øvrigt Elasticitet. *K. S. K.*

Fastenrath, Johann, tysk-spansk Forfatter, er født i Remscheid 3. Maj 1839 som Søn af en rig Forretningsmand ved Rhinen. Han fik en omhyggelig Uddannelse, oprindelig som Jurist, men mest som Litteraturhistoriker, ved forskellige tyske Universiteter og i Paris, og tidlig foretog han Rejser i de romanske Lande, hvis Litteratur særlig tiltrak ham, navnlig Spanien, som han i den Grad fik kært, at han næsten er kommen til at tilhøre den spanske Nation. Efter at han havde besøgt Italien 1862, opholdt han sig gentagne Gange i længere Tid i Spanien, først 1864, derpaa 1869, 1879 og 1881, i hvilket sidste Aar han overværede Calderon-Jubilæet. F. besidder en betydelig Evne til at gøre sig gældende og til at vinde sig Venner; i Spanien kom han i intim Forbindelse med Folk som Hartzenbusch, Campoamor, J. Zorrilla, Garcia Gutierrez, J. Valera og Nuñez de Arce; han blev Medlem af alle mulige Akademier og litterære Selskaber og Æresborger af Sevilla. Uden at være nogen egentlig Videnskabsmand har denne fintdannede Litteraturven med sit Sprogtalent og en ikke ringe Digter-

begavelse indlagt sig Fortjeneste ved at præsentere nyere tysk og spansk Aandsliv for hinanden til gensidig Gavn. Hans Skrifter ere talrige, men for en Del rigtignok kun Oversættelser. Af dem, der berøre Spanien og dets Litteratur, ere at nævne Digtsamlingerne »Ein spanischer Romanzenstrauss« og »Klänge aus Andalusien« [begge Leipzig 1866], »Die Wunder Sevillas« [1867], »Hesperische Blüthen« [1869] og »Immortellen aus Toledo« [s. A.], fremdeles »Das Buch meiner spanischen Freunde« [2 Bd., 1870], »Calderon de la Barca« [1881, Jubilæumsskrift], »Calderon in Spanien« [s. A.], »Granadinische Elegien« [1885], »Die zwölf Alfonsos von Castilien« [1886], Oversættelser af Nuñez de Arce's Digt »La vision de Fray Martin« (med Titel »Luther im Spiegel spanischer Poesie«), Ruiz Aguilera's »Legenda de Nochebuena« (»Stimmen der Weihnacht«), Valera's »Pepita Jimenez« og to af Echegaray's Dramaer: »La esposa del vengador« og »En el seno de la muerte«. Paa Spansk har han til Gengæld skrevet om tyske Forhold og Personligheder i »Pasionarias de un Alemán-Español« [Madrid 1872, om Passionsskuespillet i Oberammergau] og »La Walhalla y las glorias de Alemania« [Biografier, 6 Bd., Madrid 1872—87] samt Artikler i »Revista de España«. Det katalanske Maalstræv og dets Poesi har F. ogsaa helliget Opmærksomhed (»Catalanische Troubadoure der Gegenwart« [1890] og Overs. af V. Balaguer's Trilogi »Los Pirineos«). Denne internationale Litterat har ogsaa interesseret sig for Nederlændernes berømte Digter Vondel, og paa Fransk har han skrevet Artikler i »Revue internationale« samt en Bog, »Figures de l'Allemagne contemporaine« [2. Opl. Paris 1887]. Men sit tyskpatriotiske Sindelag lagde F. ikke desto mindre for Dagen 1870 ved sine »Kriegs- und Siegeslieder«, helligede »de tyske Helte fra 1870«, og 1880 besang han Indvielsen af den fuldendte Kolnerdom som nationalt Storværk. *E. G.*

Fastepart, Søudtryk, betegner den Tamp (Ende) af en Tovende, der er fastgjort, det være sig til et Rundholt, en Blok, et Sejl e. l. I Modsætning til F. kaldes den anden Tamp (hvori Kraften anbringes) den halende Part. *C. L. W.*

Fasteprædikener kaldes de Prædikener, som i Fastetiden holdes uden for Søndagsgudstjenesten. I den romersk-katolske Kirke lægges der overordentlig Vægt paa F. Fremragende Prædikanter, Munke eller Præster, holde paa bestemte Steder en Række F., dels for at vække Katolikker til bevidst Kristendom, dels for at gøre Propaganda blandt Protestanterne. *L. M.*

Faste Stillinger kalder man undertiden i Krigskunsten saadanne naturlige Forsvarsstillinger, der yderligere ere styrkede ved Feltbefæstningsanlæg, se Feltbefæstning. *A. L—n.*

Faste Stok, ell. Holmens f. S-, er Betegnelsen paa det til Orlogsmarinens Brug fast antagne (hvervede) Mandskab i Modsætning til det indrullerede Mandskab. Den f. S. kan føres langt tilbage i Tiden; allerede fra Christian III's Tid vides Bremerholm at have været Flaadens Tilholdssted; denne Konge indkaldte fra Udlandet Skibsbyggere cg Tømmermænd, som arbejdede paa Holmen, og som altsaa have dannet Kernen til den f. S. Frederik II udvidede dennes Størrelse meget betydelig, saa at den kom til at bestaa baade af Haandværkere og Krigsfolk; han byggede endogsaa Boliger til dem, de saakaldte Skipperboder, der laa imellem Vingaardsstræde og Størrestræde, og gav hele Personellet en fastere Organisation, end det tidligere havde haft; men Christian IV er dog den, der navnlig organiserede og udviklede Holmens faste Mandskab, foruden at han paabegyndte Anlægget af »de ny Boder« (Nyboder), hvori dette Mandskab indlogeredes, og hvorhen det efterhaanden flyttedes, efter som Skipperboderne forfaldt.

Holmens f. S. er nu inddelt i forskellige Korps, som dels danne Stammen for Arbejdsstyrken paa Orlogsværftet, dels Underklasserne i Befalingsmandspersonellet i de forskellige militære Korps. Største Delen af dette faste Mandskab bebor fremdeles Nyboder, hvor det er underlagt en militær Kommandant. Det bestaar ifølge L. 28. Maj 1880 af følgende Afdelinger: Artillerikorpset, 175 Underofficerer, Matroskorpset, 81 Underofficerer, Søminekorpset, 40 Underofficerer og 28 Haandværkere, Maskinkorpset, 28 Officerer (Mestere og Undermestere), 90 Underofficerer, 100 menige (Fyrbødere), Ekvipageafdelingen, 2 Officerer, 8 Underofficerer, 106 menige, Tøjhusafdelingen, 2 Officerer, 14 Underofficerer, Haandværkerkorpset, 4 overordnede Officerer, 14 Officerer (Mestere), 45 Underofficerer, 350 menige, foruden enkelte mindre Korps. *C. L. W.*

Fastestænger, Søudtryk, betegner det midterste Stykke af en fuldrigget Top (Mast). En saadan bestaar af en Undermast, en Fastestang og en Bramstang; Forbindelsen mellem Masten og Fastestangen tilvejebringes ved Hjælp af Mærs og Æselhoveder, imellem Fastestangen og Bramstangen ved Stængesalinger og Æselhoveder. Da der til et fuldrigget Skib hører 3 Topper (For-, Stor- og Krydstop), findes der altsaa i et saadant ogsaa 3 F.: For-, Stor- og Krydsstangen. Disse bære hver sit Mærssejl: Forre-, Storemærssejl samt Krydssejlet. I Stedet for Betegnelsen F. bruges lige saa hyppig Stænger eller Mærsestænger. Angaaende F.'s Forstøtning og Takkelage se Takkelage. *CL. W.*

Fastgællede se Fisk.

Fasti (lat. *dies f.*), hos Romerne de Dage, paa hvilke der kunde holdes Ret (modsat *dies nefasti*); dernæst en Fortegnelse over saadanne Dage, over Fester og andre Mærkedage; altsaa en Kalender. Omsorgen for at ordne F. paalaa et Præsteskab, *pontifices*, hvis Medlemmer alle vare Patriciere; derved fik Patricierne stor Indflydelse paa Retsplejen og gjorde sig Fordel deraf. Men 305 f. Chr. offentliggjorde Gnaeus Flavius en Afskrift af F. for et helt Aar, og senere, navnlig efter Indførelsen af den julianske Kalender, bleve de ofte indridsede i Sten og udstillede offentlig. De udvidedes og ledsagedes af lærde Forklaringer, og efter dette Mønster forfattede Ovid i sine F. en poetisk Beskrivelse af den første Halvdel af Aaret, hvori han gør Rede for Stjernebilledernes Op- og Nedgang, for Betydningen af de enkelte Dage, Oprindelsen til Fester og Folkeskikke, etc. F., indgravne paa Sten, ere bevarede i større og mindre Brudstykker. De skrive sig alle fra den ældste Kejsertid og ere udgivne af Mommsen i *Corpus inscriptionum Latinarum* I [Berlin 1863]. De vigtigste ere: *Calendarium Maffeianum* (op-

kaldt efter den første Besidder Maffei), indeholdende næsten alle Dage i Aaret (ogsaa trykt i Orelli's *Collectio inscriptionum*); det ved Kommentaren af den lærde Grammatiker Verrius Flaccus vigtige *Cal. Praenestinum*, indeholdende Januar—April, samt December; det er fundet 1770 i Præneste (Palestrina) og først udgivet af Foggini, Rom 1779; *Cal. Vaticanum* (Marts, April, August); *Venusinum* (Maj, Juni): *Esquilinum* (Maj, Juni), *Farnesianum* (Februar, Marts); alle disse ogsaa udgivne af Orelli. I Manuskript foreligge 2 fuldstændige Kalendere, en fra 4. Aarh. e. Chr., af Dionysius Philocalus, og en kristelig Bearbejdelse, af Polemius Sylvius, fra 5. Aarh.; begge udgivne af Mommsen.

En anden Art F. ere de paa Stentavler indgravede Fortegnelser over hvert Aars højere Embedsmænd, altsaa Konsuler, Censorer, Diktatorer og *Magistri equitum (F. consulares)*, over de i hvert Aar holdte Triumfer (*F. triumphales*) over Præster *(F. sacerdotales)*. Af disse eksistere ligeledes Brudstykker, deriblandt *F. Capitolini*, udgravne i 16. og 19. Aarh. i Rom nær ved Forum og opbevarede paa Kapitolium, udgivne af Borghesi, Milano 1818—20. (Litt.: Boor, *F. censorii* [Berlin 1873]; Kaufmann, »Die Fasten der spätern Kaiserzeit« [Göttingen 1874]; Wehrmann, *F. praetorii* [Berlin 1875]; Hölzl, *F. praetorii* (Leipzig 1876]; Klein, *F. consulares* [Leipzig 1881]; Cichorius, *De fastis consularibus antiquissimis* [Leipzig 1886]; Seeck, »Die Kalendertafel der Pontifices« [Berlin 1885]). *A. Mr.*

Fastidĭum (lat.), Kvalmefornemmelse, Madlede.

Fastidiōs (lat.), modbydelig, kedsommelig, overmodig.

Fastigĭum (lat.), Højdepunkt, særlig Feberens Højdepunkt, synonymt med Akme (s. d.); smlg. i øvrigt Feber. *E. A. T.*

Fasting, Claus, norsk Forfatter, født 1746, død 1791, var en Præstesøn fra Bergen. Efter Faderens Ønske, men ikke efter egen Tilbøjelighed studerede han Teologi; men da han 1776 havde lagt den teologiske Attestats bag sig, vendte han den Ryggen og levede de følgende Par Aar i Kjøbenhavn et frit, men ikke sorgløst Liv. Han læste meget og besad et omfattende Kendskab til Verdenslitteraturen, medens han ogsaa dyrkede Musikken; han var en udmærket Klaverspiller og tjente til Dels sit Brød ved at give Musikinformationer. I sin Fødeby, hvor han opholdt sig 1768—70, var han Medstifter af de »frivillige Harmonisters Akademi«, og her debuterede han som Digter med et lille Lejlighedsstykke »Pans Fest«. Da han atter kom tilbage til Danmark, kastede han sig ivrig over Litteraturen. Nogen original Aand var F. slet ikke; de faa digteriske Arbejder, han har efterladt sig — en Tragedie »Hermione« [1771], der ikke blev opført, i fransk Alexandrinerstil, og et Lystspil »Aktierne« [1788], der mærkeligt nok naaede een Gang frem paa Scenen — staa snarere under end over det meste af Datidens Poesier. Men han var et livligt Hoved og en kritisk Begavelse; i Abrahamson's »Kritiske Journal« og i Tode's »Kritiske Tilskuer« skrev han kvikke og velfunderede Anmeldelser; navnlig laa Satiren godt for ham. Derom bære ogsaa flere Epigrammer Vidne i Versepotokollen i »Norske Selskab«, hvorat F. var Medlem; det var her, Wessel gav ham det Karakteristikon, at han var »fransk midt i Perialen«. F. havde et højst beskedent Udkomme ved at oversætte og som Sekretær i Tallotteriet. Hans Kaar bleve ikke meget bedre, da han 1777 flyttede til Bergen; i mange Aar maatte den kundskabsrige Mand ernære sig som Huslærer, til han endelig 1787 fik en lønnet Magistratsansættelse. 1778—81 udgav han her »Provindsialblade«, en Slags underholdende og belærende Tidsskrift, hvori de mest forskellige Emner toges op til Behandling; ved Siden af smaa moraliserende Stykker om menneskelige Dyder og Laster findes livlig skrevne Essays om samtidige kendte Mænd, f. Eks. Voltaire, og en Mængde Oversættelser og Bearbejdelser. I en Fortsættelse »Provindsialsamlinger« [1791], der snart afbrødes ved F.'s Død, er det særlig Naturens Historie, der har fængslet ham. F. var en elskværdig Karakter, der var meget skattet af sine Venner, men frygtet af mange for sin lidt skarpe Tunge. En ulykkelig Kærlighedshistorie skal have bidraget til at formørke Eksistensen for den i Forvejen haardt trykkede Mand. (Litt.: L. Sagen, »Udvalg af C. F.'s Skrifter, med Bidrag til hans Biographie« [1837]; C. Dunker, »Gamle Dage« [1873]). *Y. Cl.*

Fasting, Georg Frederik Christopher, norsk Skolemand og Forfatter, er født i Bergen 1. Jan. 1837, Student 1854 og teologisk Kandidat 1860, debuterede 1861 som Forfatter med et i akademiske Kredse adskillig Opsigt vækkende anonymt Skrift, »Studier over Studenterlivet i Christiania«, nærmest et Lejlighedsarbejde i Anledning af det norske Universitets Halvhundredeaarsfest s. A. 1864—92 var han Lærer ved højere Skoler i Christiania, Bergen og Sarpsborg; 1892 blev han Bestyrer af Skolelærerseminariet i Asker nær Christiania. Hans Forfattervirksomhed har været dels af pædagogisk Art (»Læsekunsten« [Kbhvn. 1891], »Den religiøse Opdragelse« [Bergen 1892]), dels og fornemmelig af filosofisk og æstetisk Indhold. Han vandt 1866 Universitetets Guldmedaiile for Besvarelsen af Prisopgaven »Kirkefaderen Irenæus's Lære om Skrift og Tradition« [utrykt] og opholdt sig derefter med Stipendium længere Tid i Kjøbenhavn, hvor han navnlig hørte Forelæsninger af Professor R. Nielsen og ellers som sin særlige Opgave studerede »Humanitetens Begreb«. 1883 erhvervede han den filosofiske Doktorgrad for sin Afhandling »Til Belysning af Pietismen«. Foruden forskellige Blad- og Tidsskriftbidrag (bl. a. en interessant Fremstilling af »Modsætningen mellem Grundtvigianismen i Danmark og den religiøse Vækkelse i Norge« i »For Idé og Virkelighed« [1872]) har han bl. a. udgivet den satiriske Samfundsskildring »Et Aar blandt de Indfødte« [Chra. 1886] og en kristelig Tros- og Sædelære: »Det hellige Liv« [Chra. 1895]. *Y. B. H.*

Fasting, Thomas, norsk Søofficer og Statsraad, født i Vanse Præstegæld i Christianssand's Stift 25. Febr. 1769, død 21. Novbr. 1841, blev 1879 Løjtnant i Marinen og kommanderede 2. Apr. 1801 i Slaget paa Kjøbenhavn's Red med Udmærkelse Kavaleriprammen »Akershus« paa 20 Kanoner. Efter 1804 at være bleven Kaptajnløjtnant ansattes han 1808 som næstkommanderende paa Linieskibet »Dantzick« paa Schelden. Ud-

nævnt 1809 til Kaptajn blev han efter Tilbagekomsten ansat i Norge, hvor han 1814 blev Kommandørkaptajn. Under Krigen 1814 var han Chef for Kanonbaadflotillen, som han Natten til 27. Juli førte paa dens Tilbagetog til Vallø, da den overmægtige svenske Flaade styrede mod Hvaløerne. Efteraaret s. A. blev han tilforordnet det norske Statsraad, indtraadte senere i Søkrigskollegiet og blev, da Marinedepartementet I. Apr. 1814 oprettedes, Statsraad og Chef for dette indtil 1839. *O.A.Ø.*

Fastkæber (*Pectognathi*), en Underorden i af aphysostome Benfisk, som udmærker sig ved, at Mellemkæbebenene sædvanlig ere ubevægelig forbundne med Overkæbebenene. Munden er lille og Gællespalterne snævre, Bugfinner mangle eller ere reducerede til en enkelt Benpig. Rygraden indeholder et ringe Antal Hvirvler; Svømmeblæren er uden Luftgang. Det er Fisk af et ejendommeligt, men for øvrigt meget forskelligartet Udseende; de ere talrige i tropiske Have, kun faa Arter træffes under højere Breddegrader eller trænge op i ferske Vande. F. deles i 2 Grupper. Den første Gruppe: de haardhudede (*Sclerodermi*) have haarde Skæl, Kæberne væbnede med nogle faa, stærke og veladskilte Tænder samt sædvanlig en forreste, pigstraalet Rygfinne. Hertil hører Kuffertfisken (*Ostracion*), hvis kantede Legeme er omgivet af et ubevægeligt Panser, dannet af sekskantede Benplader, saa at kun Halen, Finnerne og Underkæben ere bevægelige; Panseret er desuden ofte udstyret med stærke Pigge. Slægten *Balistes* har et sammentrykt Legeme beklædt med ru Skæl; et enkelt Eksemplar af den plettede Balist (*B. maculatus*) er taget ved Skandinavien (Bohus Län). Hos den anden Gruppe: de nøgentandede (*Gymnodontes*) ere Tænderne fast sammenkittede indbyrdes og med Knoglerne til en sammenhængende Skærerand, som ikke ulig et Næb rager frem foran Læberne; ingen pigstraalet Rygfinne. Hertil høre Pindsvinefiskene (*Diodon, Tetrodon*), hvis Skæl ere omdannede til større eller mindre Torne (se Fig.). De ere bekendte

Fig. 1.

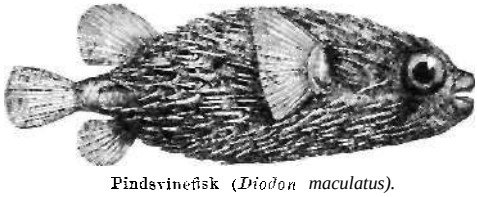

Pindsvinefisk (*Diodon maculatus*).

for deres Evne til at puste sig op i en betydelig Grad, idet de fylde en stor Sæk, som ligger under Huden og fortil gennem en temmelig vid Aabning udmunder i den bageste Del af Mundhulen, med Luft; Luften tvinges ind i Oppustningssækken ved Synkningsbevægelser, medens Gællespalterne samtidig holdes fast tillukkede, og den optagne Luft kan atter drives ud ved Muskler, som trække Sækkens Vægge sammen. Ved Hudens Udspiling stritte Piggene ud mod alle Sider, og i denne Tilstand driver Fisken om for Vind og Vove med Bugen opad som en pigget Kugle, godt beskyttet mod fjendtlige Angreb. Hos den firtandede Pindsvinefisk (*Tetrodon*) er Over- og Underkæbe delt ved en Midtersøm, hos den tvetandede Pindsvinefisk (*Diodon*) mangler Midtersømmen, saa at der kun bliver een udelt Tandplade foroven og een forneden i Munden; bag Kæbens skarpe Rand ligger hos dem begge en riflet Tandplade, der danner et kraftigt Tyggeredskab. Klumpfisken (*Orthagoriscus mola*) har et meget kort og stærkt sammentrykt Legeme, en lodret og høj Ryg- og Gatfinne samt en med disse Finner sammenstødende, afrundet og meget kort Halefinne; hele Fisken ser ud som »et med Finner udstyret Hoved«. Klumpfisken er vidt ud-

Fig. 2.

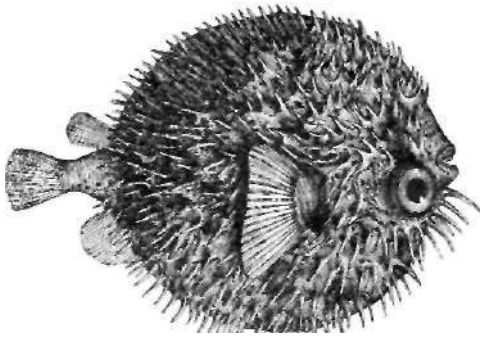

Den samme Fisk (*Diodon maculatus*) i oppustet Tilstand og flydende med Bugen i Vejret.

bredt over alle varme og tempererede Have; det er en Højsøfisk, som kun tilfældig kommer ind til Kysten, den træffes f. Eks. af og til i danske Farvande, men altid død, drivende i Overfladen eller kastet op paa Stranden; ved Norge er den iagttaget saa langt Nord paa som i Altenfjord. Den opnaar en anselig Størrelse; et ved Sevedø i Store Bælt strandet Eksemplar var 2 M. langt og vejede over 350 Kg. — F. have saa godt som ingen økonomisk Betydning. Kødet spises kun sjælden, undertiden er Nydelsen deraf endog forbunden med Fare; de giftige Emner hidrøre rimeligvis fra Fiskens Føde, og særlig have de Former, som af bide og knuse Koraldyrenes Grene, f. Eks. Pindsvinefiskene og Balisten, et daarligt Ry paa sig. Af Klumpfiskens Kød og Lever kan koges Tran, og af dens Knogler og Brusk vindes Lim. Blandt de Livsytringer, som udmærke F., er Evnen til at frembringe Lyd ikke blandt de mindst mærkelige, og F. have længe været kendte som »Havets flittigste Musikanter«. Snart er det Kæbernes haarde Tandplader, snart Ledfladerne for Pigstraalerne i første Rygfinne og i Bugfinnerne, naar saadanne findes, som give en knæbrende, klingende, skærende eller skrattende Lyd, snart er det Svømmeblæren, hvis elastiske Væg sættes i Bevægelse og frembringer trommende Lyde. Fisken kan vel herved i sin Angest skræmme en sig nærmende Fjende, muligvis er det ogsaa Lokketoner, hvormed den kalder paa andre Individer. *Ad. F.*

Fastland. Alt Land paa Jorden optræder som Øer i et stort almindeligt sammenhængende Hav. Det utvivlsomt meget store Antal af disse Øer lader sig endnu ikke fastslaa, men den overvejende

Mængde af dem ere kun smaa, og ser man bort fra det endnu ukendte Sydpolarland, saa gives der kun 21 Øer med Areal paa over 100,000 □Km. Paa disse 21 Øer falde ikke mindre end 97,7 p. Ct af alt bekendt Land; særlig paafaldende ere 2 Øer paa Grund af deres Størrelse, nemlig den gamle Verden (Europa, Asien, Afrika) med 59,1 p. Ct. og den ny Verden (Amerika) med 27,9 p. Ct af den samlede Landmasse. Endvidere spiller en tredje 0, Australlandet, en Rolle med 5,6 p. C. af Landet, saa at disse 3 største Øer tilsammen indtage ikke mindre end 92,6 p. Ct. af Jordens Landareal. Man fremhæver derfor disse 3 Øer som Fastlande eller Kontinenter i Modsætning til de mindre Landmasser, der betegnes som Øer. — Da de 3 Fastlande paa visse Steder nærme sig meget nær hverandre, Asien og Amerika ved Beringsstrædet, Asien og Australien ved de indiske Øer, der næsten danne en Bro fra F. til F., fremtræder Jordens Landmasse i det hele og store som en sammenhængende Masse, og man taler derfor om en stor Fastlands- eller Kontinentalblok, der sender 3 Spidser mod Syd (Afrika, Sydamerika og Australlandet). Ved Siden af denne Fastlandsblok gives der en stor, næsten uafbrudt Vandflade, Oceanet. Dette omgiver kransformigt Sydpolarregionen og sender 3 Lapper mod Nord, trængende ind i Kontinentalblokken. Da de fleste større Øer samle sig selskabelig i Nærheden af F., omfatter Fastlandsblokken næsten alt Land, kun 91,000 □ Km. Land falde paa oceaniske Øer. I daglig Tale benyttes ofte Benævnelserne F. og 0 i Modsætning til hinanden ved mindre Landmasser, saaledes taler man om Wight i Modsætning til Storbritannien's F. (smlg. Verdensdel). *C. A.*

Fastmassetal ere i Skovbruget Udtryk for den Vedmængde, der findes i de forskellige Sortimenter, Favne, Bunker o. l., naar disse aflægges med bestemte ydre Rummaal. F. opgives oftest som Forholdet mellem Sortimentets hele Rumfang og de indeholdte Vedstykkers virkelige Rumfang, undertiden som absolut Maal, naar man kender Sortimentets ydre Rumfang; F. udregnes ved, at man maaler Sortimentets (Favnens, Bunkens) ydre Omfang, vejer det indeholdte Ved og bestemmer Vægtfylden paa nogle Prøvestykker af det (se Xylometer); F. svinger med Veddelenes Tykkelse og mod deres Længde, men afhænger for øvrigt mest af den Omhu, der anvendes ved Stablingen. *C. V. P.*

Fastolf [fä'stolf], John, engelsk Adelsmand, død 1459. Han var en ivrig Tilhænger af Huset Lancaster, for hvis Sag han kæmpede baade i Irland og Frankrig, hvor han 1423 blev Guvernør over Normandiet, Maine og Anjou og fra Henrik VI's Død til Jeanne d'Arc's Optræden var den vigtigste engelske Feltherre. I England var han upopulær, blandt andet fordi han paa sine gamle Dage blev en stor Godspuger. At han endnu erindres, skyldes væsentlig Shakespeare, der har benyttet hans Navn til sin mesterlige Falstaff. Denne kaldtes oprindelig Oldcastle, en Lollhard, der for sin Tro blev brændt 1417; men paa Opfordring af Lord Cobham, en af hans Efterkommere, forandredes Navnet til F., uden at det dog synes, at den historiske F. har haft mange af sin Navnes Egenskaber. *M. M.*

FastOSO (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: pragtfuldt, stolt, højtideligt. *S. L.*

FastOV, By i det sydvestlige Rusland, Guvernement Kijev, med (1885) 7,500 Indb., overvejende Jøder. Den har store Kvægmarkeder og er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt. *C. A.*

Fast Regning. Køb i f. R. er et Køb, ved hvilket de vedkommende Varer uden noget Forbehold blive Modtagerens Ejendom, saaledes at han maa tilsvare Sælgeren Betalingen for dem, og al Mulighed for Vinding og Tab ved Varernes videre Forhandling bliver hans, i Modsætning til Kommissions- og Konsignationsforretninger (s. d.), ved hvilke Modtageren imod en vis Godtgørelse forhandler Varerne for Afsenderens (Sælgerens) Regning og Risiko. F. R. bruges særlig i Boghandelen om Bøger, som ikke kunne returneres, i Modsætning til å condition (s. d.). *C. V. S.*

FastuøS (lat.), pragtfuld, prægtig, prunkende, hoffærdig.

Fat, ældre svensk Hulmaal, Fad, = 1 Åm (Ohm) = 2/3 Foder = 157,0892 Lit. *N. J. B.*

Fata se Fatum.

Fatāl (lat., af *fatum*, Skæbne), bestemt af Skæbnen, skæbnesvanger, ubehagelig; Fatalitēt, Tilskikkelse, Uheld, ubehageligt Tilfælde.

Fatalĭa (lat., af *fatum*, Skæbne), de skæbnesvangre o: endelige og afgørende Frister. *F. apellationis*, Appelfrister. Efter dansk Ret maa som Regel Appel til Overretterne iværksættes inden 4 Maaneder, Appel til Højesteret inden 6 Maaneder, efter Afsigelsen af det Dekret, der ønskes appelleret, men for visse Arter af Sager gælde langt kortere Frister. *F. executionis*, de Frister, efter hvis Udløb en Dom eller et Forlig taber sin Eksekutionskraft. Saadanne findes for dansk Rets Vedkommende kun med Hensyn til Domme og Forlig, der gaa ud paa Betaling af Penge, idet saadanne maa eksekveres inden Udløbet af Aar og Dag o: et Aar og 6 Uger. *E. T.*

F. apellationis er efter norsk Ret for Anke til Højesteret 6 Maaneder, for Anke til Overretten 3 Maaneder. Herfra gives dog en Mængde Undtagelser. I Norge haves desuden særegne Regler om, at Ankestævningen ikke alene maa være udtagen inden Ankefristens Udløb, men at Sagens Tægtetid ikke maa være sat for fjern (L. 4. Juni 1892). *F. executionis* ere som i Danmark.

Fr. Stang.

Fatalisme (lat.) betegner oprindelig den Tro, at noget sker i Kraft af en Skæbne o: i Kraft af Forhold, hvorover Menneskets egne Ønsker ingen Magt have. Den egentlige F. opstaar, naar denne Antagelse udvider sig til et Princip for Forklaringen af Tilværelsen. Dette kan ske baade af religiøse og videnskabelige Grunde eller ved en Blanding af begge. Hos Stoikerne fremkom der en F. ved en saadan Blanding. Nogen egentlig videnskabelig Opfattelse af Verdens Aarsagssammenhæng havde de ikke; de troede egentlig blot paa, at der herskede en almindelig Lovmæssighed, som nærmest opfattedes som en Nødvendighed, over hvilken Mennesker intet formaaede. Hvad der ifølge Verdensplanen skulde ske, det vilde ogsaa ske, ligegyldigt om Mennesket ønskede det eller ikke. Stoikeren drog af denne Tro den Konsekvens, at Ønskerne vare værdiløse, og at det gjaldt for de vise om ikke at ønske andet, end hvad der vilde ske.

En bestemtere religiøs Farve faar F. hos Muhamedanerne og Calvinisterne. Muhamedanerne tro, at alt er forudbestemt, fordi Gud er alvidende og fra Evighed af har bestemt, hvorledes alt skal ske. Calvinisterne føje hertil den Forestilling, at Menneskets Syndighed har gjort ham afmægtig, saa han intet kan gøre selv til sin Sjæls Frelse. Hvis Mennesket kunde det, vilde Christi Lidelse og Død være overflødig. Lignende Forestillinger fremsattes af Jansenisterne (Port Royal). En saadan F. kan svække Menneskets Energi; men den kan ogsaa fremkalde en Tryghed og Friskhed i Modet til at leve Livet, som hæver Individet op over alle Skuffelser og Genvordigheder.

Videnskabelig set udspringer F. af Troen paa en almen Aarsagssammenhæng. Den kan her antage en Skikkelse, der gør den til blot en anden Form for Determinismen (s. d.); men som Regel betegner man med Ordet F. en Anskuelse, som skiller sig fra Determinismen deri, at den opfatter Menneskets Sjæleliv ikke blot som aarsagsbestemt, men som et uvæsentligt, afmægtigt Led i Verdenssammenhængen. Denne Form for F. er ligefrem falsk; den udtaler, at det er ligegyldigt, hvad et Menneske tænker eller føier, der sker dog ganske det samme. For mange Mennesker staar det, som om Determinismen maa munde ud i en saadan F. De kunne ikke se Forskellen mellem de 2 Paastande, at Menneskets Ønsker og Beslutninger ere aarsagsbestemte og altsaa af en alvidende maatte kunne forudberegnes fra Verdens Skabelse, og at Menneskets Ønsker ere uden Betydning for Bestemmelsen af, hvad der skal ske. Det staar for disse Mennesker, som om det, at ethvert af vore Ønsker har sine bestemte Aarsager og altsaa ifølge de engang givne Betingelser ikke kunde undlade at opstaa, er ensbetydende med, at Ønsket lige saa godt kunde bortfalde som Gennemgangsled i Aarsagsrækken. Denne Misforstaaelse har bevirket en vidt udbredt Uvilje mod Determinismen, Troen paa, at al Stræben, Samvittighed og Interesse maa bortfalde, naar man bliver Fatalist. *C. St.*

Fåta Morgāna se Luftspejling.

Fåta scribúnda se Fatum.

Fatehpur se Fatihpur.

Fatesli, i Folkesproget Fitish, By i Mellemrusland, Guvernementet Kursk, 47 Km. N. V. f. Kursk, har (1885) 5,200 Indb., der fabrikere Tovværk og drive Handel med Korn, Hamp og Havesager (Meloner og Artiskokker). *C. A.*

Fathom [fä'ðəm] (Havn), engelsk Længdemaal. = 2 Yards = 6 Feet = 1,82878 M., og Brændemaal. En F. Brænde = 1 Kubik-F. = 216 Kubik-Feet = 6,116274 Stère (Kbm.). *N. J. B.*

Fatigarh, Forstad til Faruchabad (s. d.), ligger paa paa Ganges'es venstre Bred, har 10,330 Indb. og huser en engelsk Garnison. *V. R.*

Fatigēre (lat.), trætte, udmatte, kede; fatigånt, trættende, besværlig.

Fátiha (arab.: det indledende, nemlig Kapitel) kaldes det af syv korte Vers bestaaende første Afsnit af Koranen. F. er den oftest anvendte Bønneformular; det er af et mindre specialiseret Indhold end det kristelige Fadervor. I de fem daglige Bønner, som den islamitiske Ritus foreskriver, reciteres ogsaa F.; hyppig findes dette Afsnit som Led af religiøse Indskrifter. *J. 0.*

Fatihpur, 1) Distrikt i den britisk-ostindiske Provins Nordvestprovinsen, mellem Floderne Ganges og Djamna, 4,230 □ Km. med 699,157 Indb., er et frugtbart Land, som frembringer Indigo, Sukker, Bomuld m. m. 2) By i Distriktet F., 20,179 Indb. *V. R.*

Fatihpur-Sikri, By i den britisk-ostindiske Provins Nordvestprovinsen, V. f. Agra, var 1560—84 Akbar's Residens og har flere, for det meste forfaldne, Bygninger fra hans Tid. *V. R.*

Fātima, Profeten Muhamed's yngste Datter, født 606, blev i ganske ung Alder gift med Ali ibn Abi Talib, den senere fjerde Kalif. Hun fik med ham Sønnerne Hassan og Hussajn, der senere ved det ommajadiske Dynastis Rejsning lede Martyrdøden. Da alle Profetens andre Børn døde som spæde, blev F. den eneste, gennem hvem hans Slægt fortsatte sig, og det senere opstaaede Dynasti, der henførte sin Herkomst til Muhamed, fik derfor Navn efter hende (se Fatimider). F. døde faa Maaneder efter sin Fader Aar 632. *J. 0.*

Fatimider kaldes det Dynasti, der herskede i Nordafrika og Ægypten 910—1171; dets Stifter Abu Muhamed Ubajdallah (født 873) regnede sig, uvist om med Rette, for en Efterkommer af Profetens Datter Fatima og Kalifen Ali; efter denne sidste kaldes Dynastiet undertiden Alider. Det lykkedes Ubajdallah at gøre sig til Centrum for en i Nordafrika i Slutn. af 9. Aarh. opstaaet religiøs Bevægelse, og med dennes Hjælp fordrev han 910 de i Kairuwan (ved Tunis) herskende Aglabider og grundlagde Staden Mahdija. Fra denne Residens udbredte han som Kalif sin Magt over største Delen af Nordafrika, hvorimod hans Angreb paa Ægypten forblev uden Resultat. Først hans Sønnesønssøn Al-Muizz-lidinillah lykkedes det at vinde Nillandet, som derefter blev hans Riges Centrum, idet F. fra nu af residerede i det kort i Forvejen anlagte Al-Masr al-Kahira (Kairo).

Den følgende Piersker, Nazir al-Aziz, der ligeledes var en erobringslysten og kraftig Regent, udvidede Herredømmet til ogsaa at omfatte en stor Del af Syrien; men under dennes Søn og Efterfølger Al-Hakim-biamrillah indtræder Omslaget. Hakim (996—1021) viste sig som den mest ekscentriske af alle orientalske Despoter, og de arabiske Historikere vide at fortælle en Mængde Træk af hans Regering, hvor vanvittig Storstilethed og spirituel Blodtørst ere blandede sammen paa en Maade, som man kun i Biografierne af Caligula finder noget tilsvarende til. Hakim endte med at erklære sig for en Inkarnation af Guddommen og gav derved Foranledning til Dannelsen af Drusernes Religion, der senere i Syrien kom til at spille en betydelig Rolle. Efter at have raset mod sit Folk og sine Omgivelser i 25 Aar og svækket Statens og Dynastiets Magt forsvandt Hakim pludselig paa en aldrig senere opklaret Maade; rimeligvis var han dræbt af sin Søster, men hans hemmelighedsfulde Forsvinden blev for den drusiske Religions Forkyndere bestemmende for flere af den ny Læres Dogmer.

De følgende Regenter besade ikke Kraft nok til at beskytte deres Herredømme mod de fra forskellige Sider stadig mere truende Fjender, blandt hvilke Tyrkerne, som ogsaa i selve Ægypten fik mere og mere Indflydelse, vare de farligste. F.'s Magt svækkedes yderligere ved Kampen med Korsfarerne, og Dynastiets sidste Herskere bleve

for den indre Styrelses Vedkommende en Bold for deres Vesirers Luner; under Al-Adhad-lidinillah (1160—71) har Kurderen Salah-eddin (Saladin) allerede tilrevet sig al virkelig Magt, og ved Kalifens Død bemægtigede han sig ogsaa den nominelle, idet han som Sultan af Ægypten med Anerkendelse af Kalifen af Bagdad's religiøse Overhøjhed grunder Ejubidernes Dynasti. *J. Ø.*

Fåtra se Karpatherne.

Fatsia Dcne. & Planch., Slægt af Vedbendfamilien med en enkelt Art, *F. japonica* (Thunb.) Dcne. & Planch., der ogsaa henregnes til Slægten *Aralia* (s. d.). *A. M.*

Fattahi se Fettahi.

Fattigafgift, Præstationer til Fattig væsenet i Anledning af visse bestemte Begivenheder. F. spillede en betydelig Rolle i ældre Tider, da Fattigvæsenets Udgifter hovedsagelig bestredes ved frivillige Gaver, idet man ved slige Afgifter sikrede del offentlige et Minimum af Indtægter. I Nutiden, da Fattigvæsenet gaar ind under det almindelige kommunale Budget som fast Udgiftspost, er det uden Interesse, om en Afgift særlig tilfalder Fattigvæsenet, og F. ere derfor i Alm. forsvundne. Enkelte F. bestaa dog endnu, nemlig i Kjøbenhavn 1/4 p. Ct. af Køb og Salg underhaanden af faste Ejendomme, 1/4 p. Ct. af Auktionskøbesummer for Varer og Løsøre, 5 p. Ct. af Bruttoindtægten for indenlandske Skuespil og Kunster, 10 p. Ct. af udenlandske. Disse Afgifter indbragte 1894 henholdsvis 48,000 Kr., 5,500 Kr. og 83,000 Kr. I Købstæderne tilfalder den førstnævnte Afgift ligeledes Fattigkassen, paa Landet Amtsfattigkassen, Hundeafgiften paa Landet samt overalt uden for Kjøbenhavn Afgifter af Skuespillerselskaber, Cirkusforestillinger o. 1. tilfalde de fattiges Kasse. — F. af offentlige Forlystelser forekomme foruden i Danmark i Tyskland, Belgien, Dele af Schweiz samt Frankrig. I Norge har man som F. 1/4 p. Ct. af Skøder og forauktioneret Gods, Afgift for Salg af Udskænkning af Brændevin, 01 j og Vin, hvortil tidligere kom Afgift af Salg af Spillekort. *A. GL*

Fattigblok, -bøsse, Kasser til Indsamling af Gaver til fattige. F. var i ældre Tider en Hovedkilde til Fattigvæsenets Indtægter, men ere nu, da Udgifterne ere faste Dele af det kommunale Budget, uden synderlig Betydning. Ombæring at F. i Kirketiden forbødes i Kjøbenhavn fra 1. Jan. 1878. En Rest er Kirkeblokken, der findes uden for enhver Kirkedør; Opbryden af og Tyveri fra denne straffes særlig strengt. Dens Indtægter tilfalde de »Fattiges Kasse« uden for Kjøbenhavn, i Kjøbenhavn Kirken. *A. Gl.*

Fattiges Bibel se Biblia pauperum.

Fattigfoged (Betler-, Stodderfoged), kommunale Bestillingsmænd, indførte efter Frd. af 24. Septbr. 1708 i Byerne til Indfangeise af Betlere. De bibeholdtes i Kjøbenhavn endnu efter Plan 1. Juli 1799, men ere senere forsvundne, idet deres Opgave overførtes til Politiet. I Købstæderne ophævedes de ved Anord. 5. Juli 1803. En lignende Institution bestod i Norge indtil Fattigloven af 1845. *A. GL*

Fattigforstandere, Embedsmænd med eller uden Løn, hvis Opgave er i mindre Distrikter at være Mellemled mellem de trængende og den fælles Fattigbestyrelse. Findes under forskellige Navne i alle Lande med organiseret Fattigpleje. I Danmark nævnes de alt i Kirkeordinansen 1539 for Byerne og have som tvunget Ombud bestaaet indtil den nyeste Tid. I Kjøbenhavn indførtes 1871, da det havde vist sig, at disse med andre Forretninger optagne Borgere ikke magtede Opgaven, en ny Ordning, idet der ansattes 3 Kredsinspektører og 12 Distriktsforstandere, alle med fast Løn, mellem hvem distriktsvis Forretningerne deltes. I Købstæderne kan Kommunalbestyrelsen ansætte lønnede F., paa Landet er ethvert Sogneraadsmedlem pligtigt til at fungere som F., naar Sogneraadet paalægger ham det. Fattiglov 9. Apr. 1891 § 29 bestemmer endelig, at enhver Fattigbestyrelse kan ansætte ulønnede Tilsynsmænd eller Kvinder til at tilse gamle og syge, kontrolere, hvorledes de understøttede anvende den tilstaaede Hjælp og opdrage deres Børn, samt i det hele bistaa Fattigbestyrelsen. Dette er imidlertid intet tvunget Ombud. *A. GL*

Fattigforsørgelse se Fattigvæsen.

Fattiggaard, Fattighus se Fattigvæsen.

Fattigkasse. Særlige F. findes ikke i Danmark's kommunale Fattigpleje, siden Kommunallovgivningen (i Kjøbenhavn Lov 19. Febr. 1861, paa Landet L. 6. Juli 1867, i Købstæderne L. 11. Febr. 1863) har bestemt, at Kommunens samlede Indtægter og Udgifter tilflyde og udredes af samme Fælleskasse. Kun i Handelspladserne kan endnu F. bestaa med særligt Regnskab. De Afgifter og Bøder, som endnu tilflyde F., tilfalde derfor i Realiteten Kommunens Kasse. Særlig Betydning har derimod uden for Kjøbenhavn »de fattiges Kasse« (L. 8. Marts 1856) samt Amtsfattigkasserne (se Fattigvæsen, Danmark's). I Kjøbenhavn endvidere Kriminal- og Politirettens F,, hvortil alle ved Forlig vedtagne Bøder fra denne Ret falde. Dens aarlige Budget er ca. 60,000 Kr. Herfra ydes Bidrag til velgørende Selskaber, Arrestanters Familier m. m.. *A. GL*

Fattigkolonier, Bosættelsespladser for trængende, som faa Lejlighed til ved Arbejdsomhed at skaffe sig en betrygget Stilling. Kolonisterne erholde et Stykke Land samt de fornødne Redskaber og Levnedsmidler indtil Høsten, Bestemmelser træffes om Jordens Fordeling og Bebyggelse, og Opsyn føres med Arbejdets Drift. Formaalet er, at Kolonisterne efterhaanden paa gunstige Vilkaar skulle gaa over til Selvejere. Fra 1818 gjordes saadanne Forsøg i Holland, Belgien, Bayern, England, Holsten m. m., men overalt uden Held. Kolonisterne vare slette Arbejdere, strengt Opsyn var nødvendigt, hvilket dels fordyrede Værket, dels skabte almindelig Ulyst hos Arbejderne. Jordens Overgang til Selveje realiseredes ingensteds. I en ny Skikkelse gjordes Forsøgene paa ny 1882, da Pastor F. Bodelschwingh (s. d.) i Wilhelmsdorf ved Bielefeld grundlagde en Landbrugskoloni til midlertidig Beskæftigelse af arbejdsløse, indtil vedvarende Sysselsættelse kunde forskaffes dem. Dette Forsøg lykkedes godt; Landstrygeriet aftog i høj Grad omkring Bielefeld, og 23 lignende Anstalter ere for Tiden (1896) i Virksomhed i Tyskland med Anstalten i Wilhelmsdorf som Forbillede. Her maa ogsaa nævnes *casual Wards* i England og Naturalplejestationerne i Østerrig (se Fattigvæsen, England's og Österrig's). *A. GL*

Fattiglem se Fattigvæsen.

Fattiglovgivning se Fattigvæsen.

Fattiglæger, offentlig beskikkede Læger til gratis Betjening af fattige syge. Findes i alle Lande med obl. Fattigvæsen. I Danmark benævnes de Stadslæger i Byerne, Distriktslæger paa Landet. Et Distrikt indbefatter stedse flere Sogne. I Kjøbenhavn er til Fattigsygeplejen af Magistraten beskikket 23 lønnede Kommunelæger. Gratis Lægetilsyn har ikke Fattighjælps Virkninger (se Fattigvæsen). *A. Gl.*

Fattigpleje se Fattigvæsen.

Fattigret se Beneficium paupertatis.

Fattigskat. Grundlaget herfor er den engelske *poor rate,* der foreskrives i Elisabeth's Lov 1601. Herefter bestrides Udgifterne til Fattigvæsenet ved en af kommunale Øvrighedspersoner *(overseers)* fastsat Skat paa hver Indbygger, Præst og nydende Indehaver af al fast Ejendom i Forhold til dennes aarlige Leje- og Forpagtningsindtægt. F. er i England for Tiden ca. 6 p. Ct. af Indtægten, men benyttes tillige til Dækning af Politi- og Sundhedsvæsenets Udgifter. F. findes tillige i flere af Schweiz'es Kantoner, undertiden med Maksimalgrænser, samt undtagelsesvis i Norge, naar Fattigdistrikt og Kommune ikke falde sammen (se Fattigvæsen [Norge's]). Derimod har man i de fleste andre Stater opgivet særlige F. da den vækker overdrevne Krav hos de trængende og slapper den private Velgørenhed. I Danmark lagde Reskr. 10. Apr. 1762 F. paa Grundtaksten i Kjøbenhavn til 9,000 Rdl. aarlig; ophævet ved Anord. 21. Apr. 1812. Reskr. 9. Marts 1814 for Kjøbenhavn foreskrev, at F. skulde opkræves med l/o af Ildstedskattens Beløb, men Reskr. 6. Juli 1816 forandrede dette derhen, at F. skulde udgøre Bygningsafgiftens Beløb, taget saa mange Gange, som hvert Aars Underbalance udkrævede. Fra 1840 kalkuleredes F. efter det kommende Aars forventede Behov. L. 19. Febr. 1861 paabød endelig, at Fattigvæsenets Udgifter skulde afholdes under eet med Kommunens øvrige Udgifter, og det har herefter kun historisk Interesse, at F. ved samme Lov ansattes som Del af Arealskatten til Bygningsafgiftens oprindelige Beløb taget 3 Gange. Uden for Kjøbenhavn foreskrev Anord. 5. Juli 1803 F. paa Grund, Formue og Lejlighed, hvilket i Købstæderne ophørte ved Anord. 24. Oktbr. 1837 § 20, paa Landet ved L. 6. Juli 1867, idet Forholdet ordnedes paa samme Maade som i Kjøbenhavn. *A. Gl.*

Fattigskoler. Herom tales der kun i Lande uden obligatorisk Skolegang, idet der i F. gives fattige Børn Undervisning gratis eller mod en formel Betaling, f. Eks. i England. Andensteds benævnes saadanne Skoler Kommune-, Borger-, Almue-, Folkeskoler e. 1. I Danmark, hvor Grl.'s § 85 hjemler fri Skoleundervisning for alle Børn, hvis Forældre mangle Evne til at betale for dem, uden at dette betragtes som Fattighjælp, findes ingen F., efter at de fra ældre Tider i Kjøbenhavn bestaaende 6 F. ere ophævede 1871. I England findes F. dels som Afdelinger af Arbejdshusene, dels som Pogeskoler over hele Landet. En Særstilling indtage de private *ragged schools* (Pjalteskoler) for omdrivende Børn. *A. Gl.*

Fattigvæsen. Fattigdom betegner en Tilstand, i hvilken et Individ befinder sig, naar han ikke ejer det fornødne til sit Livsophold, saa at han uden fremmed Hjælp maa omkomme. Omsorgen for disse Personer er Fattigpleje*). Varetages den af Statsorganer, bliver den offentlig (F.) i Modsætning til den private Fattigpleje (Velgørenhed).

Fattigvæsenet i Almindelighed falder i 2 Dele, det positive F. eller Fattigforsørgelsen, og det negative F. eller Fattigpolitiet. Med Hensyn til Principperne for Fattigforsørgelsen skelner man mellem Stater med obligatorisk F. o: gennemført Statsfattigpleje, og Stater med fakultativt F. o: hvor den private Velgørenhed er Fattigplejens Tyngdepunkt. Forskellen er dog kun kvantitativ. Da Nutidens F. hviler paa Erkendelsen af Samfundets Pligt til for Almenvellets Skyld at sørge for, at ingen lider Nød, kan ingen moderne Stat betragte F. som sig uvedkommende. Kun findes i visse Stater fra ældre Tid af private saa store Værdier henlagte til velgørende Formaal, at Staten mener i det væsentlige at kunne slaa sig til Ro hermed, men F.'s offentlige Præg fremgaar desuagtet dels af det Statstilsyn, der føres med Midlernes Forvaltning, dels af at enkelte Dele af F. direkte overtages af Staten, naar den private Virksomhed maa anses for ubetryggende (Omsorg for Børn, sindssyge). Omvendt vil af vigtige Grunde (jfr. nedenf.) ingen Stat med obligatorisk F. kunne undvære en vel udviklet privat Velgørenhed. Forskellen, som hovedsagelig karakteriserer henholdsvis de katolske (fakultativt) og de protestantiske (obligatorisk) Landes F., har saaledes kun Betydning for dennes Omfang. Vigtige Følger medfører den forskellige Tendens dog ved Spørgsmaalet om Tilvejebringelsen af de fornødne Pengemidler til Formaalets Realisation. Hvor fakultativt F. hersker, maa Hjælpen holde sig inden for Grænserne af den tilstedeværende Beholdning, hvortil Staten i det højeste yder faste Bidrag. Med obligatorisk F. maa Budgettet afhænge af, hvad der faktisk behøves, og Beløbene udskrives ved Skatter i saa stort Omfang som fornødent. Hvad F.'s administrerende Organer angaar, hersker der selv i Lande med obligatorisk F. Enighed om Decentralisationens Fortrin fremfor en umiddelbar Statsstyrelse. F. styres derfor overalt af forskellig sammensatte Lokalautoriteter, der fungere distriktvis. Med Distriktsinddelingen følger Spørgsmaalet om, hvilket Fattigdistrikt der er forsørgelsespligtigt over for den enkelte trængende (Forsørgelsessted).. I ældre Tid var det i Reglen Fødestedet, der var afgørende, i Nutiden med Befolkningens større Fluktuation som oftest Opholdsstedet. Til Tvistigheders Afgørelse mellem og Udøvelse af Kontrol med Lokalmyndighederne tiltrænges Centralorganer, med mere eller mindre omfattende Beføjelser. Med Hensyn til Forsørgelsesmaaden opstaar Spørgsmaalet, om Pleje i Anstalter (lukket Fattigpleje) eller i Hjemmet (aaben Fattigpleje) skal foretrækkes. For den sidste tale humane Grunde, for den første den større Kontrol. For Lande med obligatorisk F. bliver der endelig at drage Grænsen mellem den offentlige og den private Fattigpleje. Staten kan i sit F. ikke lade sig lede af umiddelbar Huma-

*) I Teksten forkortet som Fp.

nitet, men maa som almindelig Regel indskrænke j sig til Sikring mod ligefrem Nød. Stilles den hjulpne paa noget Punkt bedre end den fattigste Arbejder, vil Livsenergien brydes i vide Kredse, den gensidige Hjælpsomhed forsvinder, og Fattigbyrden stiger til umaadelige Højder. Som Palliativ herimod ere nemlig de Indskrænkninger i de politiske Rettigheder, som Fattighjælp næsten overalt med- j fører, ja endog de Baand paa den personlige Frihed, som f. Eks. i England er dens Følge, ikke tilstrækkelige. Disse Forholdsregler have kun Værdi, naar de betegne det Minus af Fordele, j som den hjulpne nyder sammenlignet med den fattigste Arbejder. Her er altsaa den offentlige Fattigplejes Begrænsning. Hvad Humaniteten yderligere kræver, er den private Velgørenheds Sag.

F.'s Historie uden for de nor diske Lande. Spor til et organiseret F. findes i Oldtiden i Athen, hvor efter Pisistratos enhver legemssvag Borger, der ejede under 3 Miner (ca. 200 Kr.), kunde fordre en Understøttelse af 2 Oboler (ca. 15 Øre daglig). I Rom fandtes intet F. De Kornuddelinger, som begyndte med C. Gracchus og fortsattes under Kejserne, havde politiske, ikke humane Øjemed. Jødefolket besad heller intet organiseret F., men Barmhjertighed var her religiøs Pligt over for Trosfæller, og de fattige havde visse Rettigheder. Almissegiven indprentes af Talmud og ansaas for en fortjenstfuld Handling. Kristendommen satte Menneskekærligheden i Stedet for det nationale Snæversyn, og i den paulinske Kirke fremtræder første Gang en fuldt organiseret Fattigpleje. Menighederne vare de ydre Rammer, Biskoppen F.'s Leder; under ham fungerede Diakoner til den fornødne Individualisering. Midlerne vare fri Gaver, der fordeltes efter Fattiglister, som førtes af Diakonerne. Til arbejdsføre skaffedes Værktøj og Beskæftigelse, forældreløse opdroges, fremmede husedes, syge og svage bespistes, Betlere gaves ikke i Menighederne, og ingen led Nød. Med Kristendommens Sejr under Konstantin, da Menighederne kom til at tælle Medlemmer indtil 100,000, kunde den individualiserende Fp. ikke længere trives. Vel øvede Kirken med de nu tilstrømmende Rigdomme Fp. i større Stil end nogen Sinde, men om System var der ikke Tale. En kritikløs Almissegiven nedbrød Folkets Selvstændighedstrang, Betleri tog Overhaand, og da selv Kirkernes uhyre Midler mod Middelalderens Slutning ikke længere sloge til, nødtes Staten til at træde i Virksomhed. Fra Midten af 14. Aarh. begyndte de forskellige Stater at udstede Betlerforordninger, indeholdende frygtelige Straffe mod alle Landstrygere og Tiggere. Da Lovene imidlertid ikke samtidig gave de trængende Anvisning paa, hvorledes de da skulde erhverve deres Livsophold, fik Forbudene med deres Overmaal af Strenghed og mangelfulde Klassifikation ikke gennemgribende Betydning, saa meget mindre som de frembragte en uløselig Modsigelse, saa længe Kirken erklærede Almisse for Gud velbehagelig og omgav selve Tiggeriet med et helligt Skær j gennem de af Staten tolererede Tiggerordener. Først Reformationen brød de nedarvede religiøse Forestillinger og aabnede Muligheden for et nyt System. Luther erklærede Betleriets Afskaffelse for en Nødvendighed, forkastede Almisser som Middel til Sjælens Frelse, paabød enhver at arbejde efter sin Evne og paalagde Kommunerne at forsørge arbejdsudygtige med det nødtørftige. Efter disse Grundsætninger udkom 1523—50, da Klostrenes Inddragelse gjorde Fattigspørgsmaalet brændende, i de ny tyske protestantiske Lande en Række »Kasseforordninger«, der foreskrev kommunale Fælleskasser, hvori alle Fattigplejens Midler, indkomne ved Gaver og Kollekter, skulde samles og under Øvrighedens Tilsyn ved Diakoners Medvirken atter fordeles. Det blev dog ikke Tyskland, hvor Fattigkasserne snart tabte al Interesse, der kom til at gennemføre og udvikle Reformationens Ideer, men England. 1536 begyndte her en Udvikling, der med Dronning Elisabeth's berømte Fattiglov af 1601 som Slutsten skabte en fuldt obligatorisk Fattigpleje. Ifølge Lov 1601 forvaltes F. af de enkelte Kirkesogne ved *overseers*, Embedsmænd udnævnte og kontrolerede af Fredsdommerne. *Overseers* ansatte Beboerne i og inddrev Fattigskatter i saa stort Omfang som fornødent. Overbebyrdede Sogne skulde hjælpes af andre bedrestillede Sogne inden for »Hundredskabet«, i Nødsfald af hele Grevskabet. F.'s Opgave sættes først og fremmest i Omsorgen for den opvoksende Generation, Børnene, der i Trangstilfælde skulde anbringes i Lære indtil deres 21. og 24. Aar, derefter i en passende Frugtbargøreise af den ubrugte Arbejdskraft, idet alle arbejdsføre trængende skulde sættes til Arbejde, hvortil hvert Sogn maatte tilvejebringe Forraad af Raastoffer, endelig i en human Forsorg for de hjælpeløse, idet de arbejdsudygtige fattige skulde understøttes, eventuelt forsørges i Fattighuse. Denne Lov er endnu Fundamentet for England's F. i Forbindelse med Loven 1662 (*act 0/ settlement*), hvorefter Hjemsted erhvervedes i et Sogn ved Ophold i 40 Dage, samt de til arbejdsføres Sysselsættelse oprettede *workhouses*, hvoraf det første byggedes 1697 i Bristol, derefter hurtig fandt Udbredelse og legaliseredes 1723. Ogsaa i de katolske Lande havde Reformationen Konsekvenser for F., om end Kirkens Modstand her hindrede gennemgribende Reformer. En Fattiglov efter tysk Mønster gaves 1531 for Nederlandene, selv Spanien fik en lignende; men efter Kirkens Eksempel lagdes Hovedvægten paa Stiftelserne, en ordnet aaben Fp. forsømtes, og Betleriet tillodes betingelsesvis. Lovene fik derfor kun liden Betydning. I Frankrig foreskrev Frants I 1536, at Kommunerne skulde forsørge deres fattige under Præsternes og Sogneforstandernes Ledelse ved Hjælp af frivillige Gaver, 1544 indrettedes et General fattigbureau for Paris med Skatteudskrivningsret, en Ret, der 1566 udvidedes til alle Landets Fattigraad, Betleri forbødes, og samtlige kirkelige Stiftelser stilledes under Statens Tilsyn. I Paris holdt Fattigskatten sig til 1789, men Bestemmelserne fik i øvrigt kun liden Betydning. Fp. vedblev at være en Privatsag, hvortil Midlerne indkom mere ved Gaver end ved Skatter, og ikke bedre gik : det Ludvig XIV's Ordinans af 1662, der gentog j Frants I's Bestemmelser. En ny Periode i F. betegner Oplysningens Tidsalder i den sidste Halvdel af 18. Aarh. Den vakte Interesse for Almenvellet gav ikke blot den private Velgørenhed mægtige Impulser; ogsaa Regeringerne kaldes til Virksomhed. I Østerrig grundlagde Josef II

1783—89 de saakaldte Pfarrarmeninstitute, Bestyrelser bestaaende af den gejstlige og verdslige Myndighed i Forening, der oprettedes for hvert Sogn, og hvorunder alle bestaaende Fattigfonds skulde sortere. Hovedindtægten skulde være Gaver, men slog de ikke til, skulde Kommunekassen yde Tilskud. Herved skulde alle i Sognet hjemmehørende trængende forsørges, de ikke hjemmehørende skulde hjemsendes. Forsørgelsesret erhvervedes ved 10-aarigt Ophold i en Kommune (foreskrevet alt 1754). Meget detaillerede Regler gaves endelig for Understøttelsens Art og Omfang. Denne Ordning bestod omtrent uforandret til 1863. I Tyskland havde de store Krige og Kommunalvæsenets Forfald fremkaldt en 200-aarig Stilstand, hvorunder man hjalp sig med Betlerlove af lignende Karakter som før Reformationen. Den af Kasseforordningen fastslaaede kommunale Forsørgelsespligt eksisterede væsentlig kun paa Papiret. I Bayern reformeredes F. 1780 paa Grundlag af Fødekommunens Forsørgelsespligt og kommunale Fattigskatter. I Preussen udkom Landsloven af 1794, hvorefter Hjemstedsret erhvervedes ved Fødsel, Optagelse som Kommunemedlem eller 3-aarigt fast Ophold. For subsidiært at støtte overbebyrdede Sogne, indrette Fattiganstalter og lignende oprettedes Landarmenverbände o: Foreninger af Sogne inden for en større Landsdel. Denne Lov er Udgangspunktet for det tyske Riges gældende F. I Danmark skyldes Fattiganordning af 1799 og 1803 Oplysningens Tidsalder (jfr. nedenf.). Skæbnesvangre Følger havde denne Tid for Frankrig og England. I Frankrig kuldkastede Revolutionen hele det traditionelle Fattigsystem, og Fattigplejen blev direkte Statsopgave. Nationalværksteder skulde overalt indrettes for de arbejdsføre; andre trængende skulde en Gang aarlig have overrakt en »Statspension«. Staten mægtede imidlertid aldeles ikke at gennemføre det ny System, og Aar V (1798) genoprettedes hele den ældre Tilstand. Paa de da udkomne Love af 16. Vendémiaire og 7. Frimaire hviler Frankrig's F. endnu for en væsentlig Del. I England's F. indtraadte for saa vidt en Forbedring, som den i flere Retninger uheldige *act of settlement* ophævedes 1795, og Hjemsendelse forbødes, naar Trang ikke faktisk forelaa, eller naar det vilde medføre Fare paa Grund af den trængendes Helbredstilstand, men i andre Retninger vare Oplysningstidens Resultater højst uheldige. *Gilberts Aet* af 1782 indførte det berygtede *allowance system*, hvorefter det offentlige ydede Tilskud til enhver, hvis Arbejdsløn ikke ansaas tilstrækkelig til Forsørgelse af ham og hans. Hermed var en Præmie sat for Dovenskab, Fattigudgifterne stege kolossalt, og 1818 ophævedes atter Loven. I 1830'erne underkastedes F. en Omstøbning, der foreligger i den endnu gældende Lov af 14. Aug. 1834.

Den gældende Lovgivning uden for Norden.

Storbritannien. Hovedloven er Lov 14. Aug. 1834 med talrige Tillægsbestemmelser, senest af 1894. Udgangspunktet er obligatorisk Forsorg for alle trængende, men i Gennemførelsen bygges paa et Slags Afskrækkelseprincip, der udgaar fra Arbejdshuset som Centrum. F.'s Rammer ere *unions*, Foreninger af Kommuner (i alt 647). Hver Kommune vælger en Guardian, der træder sammen med de af de andre Kommuner valgte, hvilke tilsammen udgøre Unionens *boards of guardians*. Under dette sorterer kommunevalgte *overseers* til at ansætte og inddrive Fattigskatterne og føre Lister over de trængende. Over samtlige *boards of guardians* staar *local government board*, en Afdeling af Indenrigsministeriet. Tilsynet besørges herfra ved 15 Inspektører, der distriktvis foretage Inspektionsrejser, modtage Klager og paase, at intet forsømmes, samt 37 Revisorer, der paa samme Vis kontrolere, at den ydede Hjælp ikke i noget Tilfælde overskrider det nødvendigste. F.'s Udgifter bestrides af Fattigskatter, lagte paa al fast Ejendom (i Reglen 6 p. Ct. af dens skattepligtige Indtægt). Dog betaler Staten Lærere og Lærerinder i Fattigskolerne samt 4 sh. ugentlig for hver sindssyg. Kun ganske ubemidlede Personer ere understøttelsesberettigede. Opholdsdistriktet skal altid yde foreløbig Hjælp; Erstatningsret over for Forsørgelsesdistriktet haves ikke, men Hjemsendelse kan fordres over for ikke hjemstedsberettigede, dog med mange Undtagelser. Hjemsted i et Distrikt erhverves ved Fødsel, Ægteskab eller 3-aarigt Ophold. Den Hjælp, der ydes, er *in-door* eller *out-door relief* o: henholdsvis lukket eller aaben Fattigpleje. Hovedvægten lægges paa *in-door relief*. For *out-door relief* er af *government board* udfærdiget 2 Instrukser af 21. Decbr. 1844 og 14. Decbr. 1852. Ved den første, som gælder overalt uden for de store Byer, begrænses *out-door relief* til pludselige, paatrængende Tilfælde, Sygdom, Ulykker o. l., Enker i Enkestandens første 6 Maaneder eller med smaa Børn. Den anden Instruks, for de store Byer, tillader *out-door relief* altid over for Kvinder; over for Mænd med de Begrænsninger, at Hjælpen altid skal bestaa halvt i Naturalier, kun maa ydes mod en passende Arbejdspræstation og aldrig bestaa i Tilskud til fortjent Arbejdsløn (*allowance*, se foran). Overtrædelse af disse Bestemmelser medfører Erstatningspligt for vedkommende *board of guardian* eller dens enkelte Medlemmer. Til Arbejdshusene henvises alle arbejdsudygtige, endvidere Børn samt de arbejdsføre, der ikke kunne komme ind under de nævnte Undtagelsesbestemmelser for Tilstaaelse af *out-door relief* eller nægte at modtage Hjælpen i den tilbudte Form eller Omfang. I Arbejdshusene gives kun det nødtørftige; streng Disciplin hersker samt Arbejdstvang. Omkostningerne ved *in-door relief* er Maalestok for, hvad der maa anvendes paa *out-door relief* til den enkelte. Den yderst uheldige Sammenhoben af heterogene Elementer i Arbejdshusene har ført til, at for det første Børnene ere udskilte, for hvis Vedkommende er indført *boarding-out system* o: Pleiesystem i Familier mod Kostpenge. Dernæst er fra 1860 de syge udskilte i stort Omfang og anbragte paa særlige Hospitaler; hvor dette ikke er sket, er i hvert Fald indrettet særlige Afdelinger i Anstalten til deres Optagelse; meget er endvidere gjort for Tilvejebringelse af godt Personale til Sygeplejen. Endelig er i mange Anstalter indrettet særlige *casual zvards* for rejsende Haandværkssvende o. l., der kun behøve Husly, men ikke anden Hjælp. Dog ydes denne Hjælp kun mod een eller flere Dages Arbejde. I Reglen er Orden og Disciplin mønsterværdig i Arbejdshusene, men Be-

skæftigelsen af Lemmerne ofte meget mangelfuld. For London's F. gælde flere særlige Regler. Byen er delt i 30 Distrikter, hvert styret af et *board of guardians*, men *government board* har Ret til at udmelde $^1/_3$ af Medlemmerne i hvert af disse. Visse Grene af F. sortere dernæst under en særlig for alle Distrikter fælles Administration, *metropolitan asyllum board*, hvis Medlemmer, *managers*, vælges med $^2/_3$ af Distrikterne, med $^1/_3$ af *goverment board*. Under *asylum board* sorterer en Række Sindssyge-, Feber- og Epidimihospitaler, samt et Øvelsesskib for fattige Børn. Endelig bestrides Udgifterne til visse andre Fattigopgaver af en for alle Distrikter fælles Kasse (*common poor fund*), nemlig til fattige i Sindssygehospitaler, Børn i Fattigskolerne, Udgifterne til *casual paupers*, samt Bidrag til Udgifterne for voksne i *workhouses* (5 pence daglig pr. Hoved). — Betleri straffes med haardt Arbejde i Fængsel I Maaned, i Gentagelsestilfælde 3 Maaneder, tredje Gang I Aar med Tilladelse for Øvrigheden til offentlig Piskning. Virkningen af modtagen Fattighjælp er Valgrets Fortabelse i I Aar. Til at afhjælpe Haardhederne i det offentlige F. tjener en omfattende Velgørenhed, der er koncentreret i eet Selskab, som er delt over hele Landet i lokale *commitees* og atter samlet i en Centralbestyrelse, *council*, i London. Selskabets Navn er *London Charity organisation Society*. — *In-door relief* gaves i selve England 1894 til 215,548 Personer, *out-door relief* til 601,883 Personer. Hertil medgik 9,673,505 L. St., et Tal, der omtrent har været konstant siden 1890. I Skotland udgjorde de understøttede 1894 97,000 Personer; Udgifterne vare 939,000 L. St.; i Irland 101,071 Personer, 1,045,270 L. St. Pr. Hoved af Befolkningen vare Udgifterne i de tre Riger, i England $6^3/_4$ sh., i Skotland og Irland $4^1/_2$ sh., et Forhold, der er saa godt som uforandret fra 1836.

Tyskland. Gældende Love: Rigslovene 11. Novbr. 1867, 6. Juni 1870 og 12. Marts 1894, der dog ikke have Gyldighed i Bayern og Elsass-Lothringen. Hjemsted erhverves ved frivilligt 2-aarigt fast Ophold uden Fattighjælp efter det 18. Aar. Hjælp gives kun saadanne, der forbigaaende eller vedvarende savne det nødvendige til Livsopholdet. Hjælp til et Familiemedlem, over for hvilket et andet Medlem er forsørgelsespligtigt (Ægtemand, Fader, Bedstefader), er Hjælp til dette sidste. Børneundervisning er i Reglen ikke at anse som Fattighjælp, Tvangsopdragelse af forbryderske Børn aldrig. Opholdsdistriktet skal altid yde foreløbig Hjælp, men har Regres mod Hjemstedet i Løbet af 6 Maaneder. Foreligger vedvarende Trang, skal Hjemsendelse ske, naar et af Distrikterne forlanger det; i alle andre Tilfælde er den udelukket. For Kur af sygt Tyende maa Opholdsstedet uden Erstatning bære Udgifterne i 13 Uger. — F.'s Rammer ere Ortsarmenverband, Foreninger af Kommuner, og Landarmenverband, Foreninger af Ortsarmenverbände. Forholdet mellem de 2 Arter Forbund er intet Overordnelsesforhold, men Landarmenverband er subsidiært forpligtet over for saadanne trængende, hvis Hjemsted ikke kan udfindes, endvidere for Tyskere, hjemsendte fra Udlandet, eller trængende Udlændinge i Tyskland indtil Udvisningen, dette dog kun for saa vidt de ikke have erhvervet Hjemsted i et Ortsarmenverband. Endvidere bygger Landarmenverband Hospitaler, Fattiggaarde, Tvangsanstalter o. l., men Udgifterne for Lemmerne bæres af vedkommende Ortsarmenverband. Tvistigheder mellem Forbund afgøres i I. Instans af Overøvrigheden. Dens Kendelse kan, naar begge Forbund tilhøre samme Stat (Landes-sachen), paaankes til Indenrigsministeriet. Tilhøre Forbundene forskellige Stater (interterritoriale Sager), er 2. Instans en særlig Autoritet, »Bundesamt für das Heimatwesen«, der bestaar af 5 Medlemmer og har Sæde i Berlin. For Domstolene kan Tvisten ikke bringes. F.'s Udgifter udredes af Kommunernes almindelige Skatteindtægt, for Landarmenverband af Provinskassen, henholdsvis Statskassen. Særlige Fattigskatter gives ikke, men visse Afgifter, Hundeskat, Procenter af offentlige Forlystelser o. l., ere i Reglen tillagte F.

I Bayern erhverves Hjemsted ved 5-aarigt Ophold, for saa vidt man i den Tid har betalt Skatter og ikke modtaget Fattighjælp, eller uden Skattebetaling ved 10-aarigt Ophold. Udlændinge kunne ikke erhverve Hjemsted før Naturalisationen. Nogen Ret til Hjemsendelse af trængende kendes ikke i Bayern, men kun Regres for Opholdsstedet over for Hjemstedet. Fattigforbund findes ikke, men hver Kommune har sit særlige F. I Stedet for Landarmenverband træder Amtsfattigvæsen, hvis Opgave væsentlig svarer til Landarmenverband. I Elsass-Lothringen er F. som i Frankrig fakultativt (se Afsn. »Frankrig«).

Karakteristisk for Tyskland's F. i Byerne er Elberfeld-Systemet, indført 1853 i Byen af samme Navn. Princippet er gennemført Individualisering. Elberfeld er delt i 18 Kredse, hver af disse i 14 Kvarterer. Hvert Kvarter forestaas af en ulønnet Forstander, der i Reglen har 4 Familier at tilse. Herved opnaas nøje Kontrol, personligt Forhold mellem Hjælper og Hjælpen og et godt Samarbejde mellem offentlig og privat Fp. Danmark kan tilegne sig Æren af først at have skabt Systemet, idet Plan for Kjøbenhavn's F. af 1799 etablerer et i alle Enkeltheder gennemført »Elberfeld-System«. Systemet faldt dog hurtig sammen her og forudsætter i det hele med sit store ulønnede Apparat en levende Almeninteresse for F., som næppe i Længden kan forventes, i hvert Fald ikke i større Byer. Systemet praktiseres endnu i et meget stort Antal lyske Byer og har fundet nogen Udbredelse i Norge, hvor det er indført i en Del Byer, bl. a. siden 1887 forsøgsvis i en enkelt Menighed i Christiania. Det kan dog ikke siges at have slaaet fastere Rod, og Spørgsmaalet om dets fortsatte Udbredelse i Landet er omtvistet.

Landstrygere, Betlere o. l. kunne straffes med Fængsel indtil 6 Uger, ligesaa den, som ved Drukkenskab og Dovenskab er Skyld i, at han eller hans komme under det offentlige F., samt den arbejdsløse, som ikke, inden en af Øvrigheden fastsat Frist, skaffer sig andet Udkomme eller kan paavise, at han forgæves har søgt saadant. I samtlige disse Tilfælde kan Arbejdstvang forbindes med Straffen, hvorhos Dommeren kan bestemme, at vedkommende efter udstaaet Straf af Politiet skal indsættes i et Arbejdshus indtil 2 Aar, Betlere dog kun under særlig graverende Omstændigheder, Trusler, Gentagelse o. l. — De understøttedes Antal var — uden for Bayern og Elsass-Lothringen — 1885

1,367,347 Personer, $3_{,40}$ p. Ct. af Befolkningen. Af Ortsarmenverband forsørgedes 80 p. Ct. i Hjemmet, 20 p. Ct. i Anstalter. Af Landarmenverband derimod $58_{,7}$ p. Ct. i Anstalter. Udgifterne vare $77^1/_2$ Mill. Rm., eller ca. 2 Rm. pr. Hoved. I Bayern understøttedes 151,550 Personer ($2_{,80}$ p. Ct. af Befolkningen) med 10 Mill. Rm. I Elsass-Lothringen 73,489 ($4_{,70}$ p. Ct. af Befolkningen) med $4^1/_2$ Mill. Rm. — Virkningerne af Fattigunderstøttelse ere i hele Tyskland Tab af Stemmeret til Stat og Kommune, saa længe Hjælp modtoges, i Reglen ogsaa en vis Tid efter, samt Inhabilitet som Jury- og Meddomsmand.

Østerrig. Gældende Love: Rigslovene af 3. Decbr. 1863 og 13. Oktbr. 1893, inden for hvilke de enkelte Lande træffe nærmere Bestemmelser. Østerrig's F. er blandet fakultativt og obligatorisk. Hjælp ydes saa vidt muligt *in natura*, arbejdsudygtige anbringes i Fattighuse, arbejdsføre faa kun den i Øjeblikket uundværlige Hjælp. Paa Landet benyttes Lægdsforplejning (se »Norge«). Betleri er forbudt, undtagen paa de store Højtidsdage. Hjemsted beror paa Fødsel, Ægteskab, særlig Tildeling eller offentlig Ansættelse, men erhverves ikke ved Ophold. — F.'s Midler ere principalt Gaver og de fra ældre Tid doterede Kapitaler, Gebyrer af Hunde, Forlystelser m. m., Bøder og Procenter af Auktioner, men i Nødsfald kunne Kommuneskatter paalægges til Dækning af det overskydende. Naar disse Skatter vilde blive meget betydelige, gives ikke sjælden Rigslove, der yde de overbebyrdede Fattigdistrikter direkte Tilskud. — F.'s Rammer ere Kommunerne, dens Organer den almindelige Kommunalbestyrelse, undertiden særlige Fattigkommissioner. Præsten er i Reglen raadgivende Medlem. Under Bestyrelsen fungere Fattigfædre til de personlige Undersøgelser. En særlig »Ordning er 1893 indført i Nedreøsterrig. Her er den kommunale Forsørgelsespligt overført til Sognekorporationer, hver omfattende 37 Kommuner. Forvaltningen sker ved et Fattigraad, hvis Medlemmer vælges af Staten og de underlagte Kommuner. — I Lighed med de engelske *casual wards* er over næsten hele Østerrig oprettet Naturalplejestationer for rejsende Haandværkere o. l., der her mod passende Arbejdspræstationer i 18 Timer faa Ophold og Forplejning samt en Anvisning til næste Station, der ikke maa være mere end 15 Km. fra den foregaaende. Disse Stationer have i høj Grad virket hemmende paa Betleriet. Betleri straffes med Fængsel eller Tvangsarbejde fra 8 Dage til 3 Maaneder, Landstrygeri med strengt Fængsel eller Tvangsarbejde 1—3 Maaneder. Betlende Fattiglemmer kunne af Politiet ikendes 3—8 Dages Arrest. Tvangsarbejdsanstalter og Naturalplejestationer oprettes af Kommunerne i Forening, Amterne eller Landene, undertiden med Statstilskud indtil 50 p. Ct. — Virkningen af modtagen Fattighjælp er Fortabelse af Valgret i 1 Aar. — Østerrig har 1,700 offentlige Forsørgelsesanstalter, her forsørges ca 36,000 Personer, i aaben F. understøttes aarlig ca. 250,000 Personer, eller $1_{,20}$ p. Ct. af Befolkningen. Udgifterne ere ca. 7 Mill. fl. aarlig, eller $0_{,27}$ fl. pr. Indb. Hver fattig koster gennemsnitlig 23 fl.; i Anstalter 65 fl., udenfor $16_{,50}$ fl. aarlig.

Frankrig. Hovedlov er 7. Frimaire V, der genoprettede den fakultative Fp., hvortil dog efterhaanden er kommet vigtige Tillæg i obligatorisk Aand, navnlig L. 15. Juli 1893. Fp. er kommunal, departemental ell. statlig. Kommunerne ere forpligtede (L. 15. Juli 1893) til at forskaffe alle trængende syge Statsborgere fri Lægehjælp, om fornødent Hospitalspleje, med Tilskud fra Departementet. Hertil er i hver Kommune oprettet et *bureau d'assistance* af stats- og kommunevalgte Medlemmer under Mairens Forsæde. For alle andre Kategorier trængende er den kommunale Fp. fakultativ, beroende paa, hvorvidt Kommunen ejer Stiftelser til den lukkede F. eller har foranlediget Oprettelse af Velgørenhedsbureauer for den aabne Fp. Stiftelsernes Pengemidler ere Indtægterne af de henlagte Kapitaler og Ejendomme, Udbyttet af den offentlige Pantelaanervirksomhed, Procenter af offentlige Forlystelser samt frivillige Tilskud fra Kommunerne. Da Stiftelserne ere meget ulige fordelte mellem Kommunerne, kan Departementet tilpligte enkelte Kommuners Stiftelser at modtage trængende andensteds fra mod tarifmæssig Betaling. Hver Kommunes Stiftelser skulle bestyres af en lokal Kommission, bestaaende af 4 af Præfekten, 2 af Kommunalbestyrelsen valgte Medlemmer; Mairen er *ex officio* Formand. Om et Velgørenhedsbureau skal oprettes, beror paa Kommunalbestyrelsen. Oprettes Bureauet, er dets Bestyrelse lovbestemt og dannes af en Kommission, der sammensættes ganske som Hospitalskommissionen. Indtægterne ere dels de ovennævnte fakultative Tilskud, dels Procenter af offentlige Forlystelser. Under Bureauet sorterer hele den aabne Fp. i Kommunen, og Hjælpen bestaar mest i Naturalier. I Paris sloges Hospitals- og Bureaukommissionerne 1849 sammen under en Generaldirektør, der sorterer under Indenrigsministeriet. Direktøren leder umiddelbart Paris'es Stiftelser, medens den aabne F. under hans Tilsyn forestaas af 20 Velgørenhedsbureauer, 1 for hvert Arrondissement; hvert Bureau er atter delt i 12 Sektioner, hver under en Forstander. Disse Bureauer bestyre næsten selvstændig de særlig til dem henlagte Fond og øvrige Tilskud, derunder de af Municipalraadet til F. bevilgede Beløb. Den kommunale Fp. disponerer i alt over 1,654 Stiftelser, hvori er anbragt 48,000 syge, 49,000 Oldinge, uhelbredelige m. m. Stiftelsernes Budget er mellem 110—120 Mill. frc. aarlig. Gennem Velgørenhedsbureauer understøttes aarlig $1^1/_2$ Mill. Personer; Udgifterne ere ca. 50 Mill. frc. aarlig. Hvert af de parisiske Bureauer fordele gennemsnitlig 250,000 frc. om. Aaret. Den departementale Fp. er hovedsagelig obligatorisk. Den omfatter fremfor alt Omsorgen for Børn og sindssyge. For Børnenes Vedkommende dannes Udgangspunktet ved Napoleon's L. af 1811, hvorved Hittebørnshospitaler oprettedes over hele Frankrig til Optagelse af ethvert Barn, som nedlagdes i en i Porten anbragt Skuffe (*tour*-Systemet). Dette medførte store Misbrug, og fra 1834—70 reformeredes Systemet. I hvert Arrondissement findes et *bureau d'admission*, hvor alle Meddelelser om Børnene skulle gøres, og hvorfra Moderen mod selv at overtage Forsørgelsen kan erholde tilstaaet en midlertidig Hjælp paa 1—3 Aar. Overtages Barnet til Forsørgelse, anbringes det foreløbig i en Anstalt, men skal snarest muligt i Pleje hos Familier og efter det 12. Aar sættes i Lære eller Tjeneste. Som

Tilsynsværger ere af Regeringen ansatte en Del Inspektører, der kontrolere Børnenes Behandling baade i Anstalterne, i Pleje- og Lærehjemmene. Samtlige Udgifter til Børneplejen udredes med $^3/_5$ af Departementet, $^1/_5$ af Staten, $^1/_5$ af vedkommende Forsørgelseskommune. I Anstalterne findes aarlig ca. 3,000 Børn, 52,000 ere anbragte i Pleje og Lære. Understøttelse gennem Moderen faa ca. 42,000 Børn. Udgifterne ere 15 — 20 Mill. frc. aarlig. For sindssyge opretholder og vedligeholder Departementet Hospitaler; Patienternes Forplejning udredes af Forsørgelseskommunen med Kvotadele efter dens Formueforhold fra 5—33 p. Ct.; Resten betaler Departementet. Der findes 62 offentlige Sindssygehospitaler med ca. 30,000 Patienter. Udgifterne til disse ere 18 Mill. frc. aarlig. Staten underholder 10 Centralinstitutter for døvstumme, blinde, sindssyge o. l., giver i Kraft af særlige Bevillinger Tilskud til trængende paa Grund af Ildebrand, Oversvømmelser m. m., betaler Kurudgifterne for saadanne syge, som ikke i 1 Aar have haft fast Ophold i nogen Kommune eller Departement, og giver endelig fakultative Tilskud til Kommuner og Departementer. Desuden fører Staten gennem Indenrigsministeriet Overtilsyn med hele Fattigforvaltningen. Hertil bistaas det af 7 Generalinspektører, hvem det paahviler at revidere Regnskaber, udarbejde Reglementer, afgive Erklæringer over indkomne Klager m. m. — Den ekstraordinære Karakter, som det obligatoriske F. har i Frankrig, gør, at der ikke er knyttet særlige Virkninger til Fattighjælps Modtagelse. Betlere og Landstrygere skulle efter Napoleon's L. af 1808 anbringes i et *dépôt de mendicité*, hvoraf hvert Departement skal have et. Disse ere imidlertid ofte meget slette, og Betleri m. v. straffes i Reglen med Fængsel. Efter L. 27. Maj 1885 kan Straffen i Gentagelsestilfælde stige til Relegation til Kolonierne. Et vigtigt Punkt for Frankrig's F. er, at al større privat Velgørenhed er statskontroleret, idet ingen privat Stiftelse, Fideikommis e. l. kan eje faste Ejendomme eller være Indehaver af Formuerettigheder uden et Dekret af Statsoverhovedet. Som Betingelse for at give dette fordrer Staten ofte Ændringer i det paatænkte Formaal og Organisationen, hvorved Ensartethed og Tilpasning til det offentlige F. opnaas. Dernæst kommer Stiftelsen m. m. herved under Generalinspektørernes Kontrol som *etablissement d'utilité publique*.

Belgien. F. faldt hidtil hovedsagelig sammen med det franske, men er ved L. 27. Novbr. 1891 reformeret i obligatorisk Retning. Kommunerne ere pligtige til at underholde deres trængende, og Midlerne indkomme, for saa vidt Gaver, Formueindtægter, Skat paa Forlystelser o. l. ikke strække til, af det af Kommunerne oppebaarne Skattebeløb. F.'s Organer ere som i Frankrig Hospitalskommissioner og Velgørenhedsbureauer, men Oprettelsen af de sidste er obligatorisk for hver Kommune. Hjemsted erhverves ved 3-aarigt Ophold efter det 21. Aar, Børn følge Faderens, henholdsvis Moderens Hjemsted. Det tabes kun ved Erhvervelse af et nyt. For Udlændinges Forsørgelse betaler Staten. Om Opholdskommunens foreløbige Forsørgelsespligt, Hjemsendelse, Refusionsret m. m. gælde samme Regler som i Tyskland, dog kan Refusion kun fordres, naar Udgifterne ere anvendte paa Personer under 16 Aar eller over 70 Aar, samt for Kurpenge til syge paa Hospital. For sindssyge, blinde og døvstumme udredes Halvdelen af Provinsens Fællesfond, der dannes ved Tilskud fra Sognene i Forhold til deres Velhavenhed og Folketal, $^1/_4$ af Provinsen selv, $^1/_4$ af Staten. Samtlige Kommuner skulle ansætte og lønne Fattiglæger og sørge for deres syge enten i Hjemmet eller paa Hospital. Umiddelbart under Staten sortere *dépdts de mendicité*, der have samme Opgave som de franske, men ere bedre indrettede, hyppig forsynede med Agerbrugsskoler, og derfor undertiden ogsaa benyttes til Fattighuse for de Sogne, som ingen passende Anstalter besidde.

Schweiz. Her er F. Genstand for Kantonernes egen Lovgivning og derfor meget forskellig ordnet. I de til Frankrig grænsende Kantoner er det ganske fakultativt, i det øvrige Land derimod obligatorisk. Forsørgelsesberettiget er i Alm. en Person i den Kommune, hvor hans Forældre hørte hjemme, og dette Hjemsted gaar da aldrig tabt (»Ortsbürger«). Saadanne skulle understøttes, hvor de end opholde sig, og hvor længe de end have været borte, medens omvendt Ikke-Ortsbürger aldrig faa Hjælp af Opholdsstedet, men maa vente, indtil deres eget Hjemsted sender dem Hjælp, eller selv søge hjem. Kanton Bern har derimod indført Territorialprincippet, hvorefter enhver bosiddende skal understøttes uanset Hjemsted. F.'s Indtægter ere foruden Fattigfonds visse Gebyrer og fakultative Tilskud fra Kantonets Fattigskatter, der i Bern kun maa indkræves, for saa vidt der er sket Forbrug af den kommunale Fattigformue, i Glarus kun til et vist Maksimum, men andensteds i saa stort Omfang som fornødent. Kantonet selv har i Reglen overtaget Omsorgen for sindssyge, døvstumme, blinde o. l. og til Brug for Kommunerne bygget Fattig- og Arbejdsanstalter. Berettigede til Understøttelse ere overalt kun arbejdsudygtige, hvortil henregnes Børn, Krøblinge, Oldinge, uhelbredelige og haardt tilskadekomne. I Reglen gives Hjælpen i Hjemmet; Fattighuse findes væsentlig kun i de til Tyskland grænsende Kantoner. Betleri er strafbart, men Lovenes Gennemførelse forskellig i Kantonerne. De ejendommelige Hjemstedsregler og den stærke Begrænsning af Forsørgelsesretten have givet den private Velgørenhed omfattende Opgaver, hvilket har medført Oprettelse af talrige Stiftelser, Stationer for rejsende Haandværkssvende o. l. Til Dels er Virksomheden interkantonal og vel organiseret. Statistikken (fra 1870) viser, at Understøttelse af det offentlige gaves 31,000 Børn, 93,000 voksne, i alt 4·67 p. Ct. af Befolkningen. 12,000 vare i Plejeanstalter. Udgifterne vare 13 Mill. frc. Børn i Anstalter kostede $189^1/_2$ frc. aarlig for hver, voksne i Fattighusene $182^1/_2$, i Arbejdshuse 249 frc. aarlig for hver. Privat hjulpne bleve 91,000 Personer med 2,013,000 frc.

Italien. Grundlaget er L. 3. Aug. 1862 med vigtige Tillæg af 1888, 1889 og 1890. Tyngdepunktet er som i Frankrig Stiftelserne, hvoraf findes 21,764 med en aarlig Nettoindtægt af 95 Mill. frc.; de ere undergivne Tilsyn af kommunevalgte Kommissioner, valgte paa 4 Aar. Gejstlige maa ikke vælges. Over Kommissionerne staa Provinsialraadet, dernæst Indenrigsministeriet, endelig Statsraadet. Stiftelser med ensartet Formaal kunne

med disse Myndigheders Samtykke smeltes sammen, ældre Stiftelser gives nyt, mere tidssvarende Formaal uden Hensyn til de oprindelige Fundatsbestemmelser. De kirkelige Stiftelser høre ikke under Kommunekommissionen, men de kunne ved kgl. Dekret henlægges under denne samt modtage anden Bestemmelse. Det er under Straf forbudt at nægte ikke-katolske Personer Optagelse i Stiftelserne, naar Fundatsen ikke udtrykkelig bestemmer det modsatte. Kommunekommissionen leder ogsaa den øvrige Fattigpleje, der kun er obligatorisk over for syge samt arbejdsudygtige, hvortil henregnes kronisk syge, aandelig eller legemlig nedbrudte Personer samt Børn under 9 Aar. Udgifter til de syge maa Kommunerne selv afholde, de øvrige Udgifter bestrides af Staten, for saa vidt Overskudet fra de kommunale Stiftelser ikke slaar til. Forsørgelsespligtig er den Kommune, hvori den trængende har haft 5-aarigt fast Ophold efter det 15. Aar. Hjemsted fortabes kun ved Erhvervelse af et nyt. Har vedkommende ikke haft Ophold i den foreskrevne Tid, gælder Fødestedet, for Udlændinge Bostedet. Opholdskommunen yder foreløbig Hjælp mod Regres til Hjemstedet. — Provinserne have en særlig Pligt til at forsørge sinds- syge samt Hittebørn; for disse udreder dog Findestedets Kommune Halvdelen af Udgifterne. Den kommunale Fattigpleje har i de senere Aar kostet 37 Mill. frc. aarlig, Provinsernes 19 Mill. Betleri var tilladt indtil 1890, men er nu overalt forbudt.

De nordiske Lande.

Danmark. Historisk. Under Katolicismen foregik Fp. som overalt gennem Klostre og gejstlige Stiftelser, St. Jørgens- og Helligaandshuse, og i øvrigt ved fri Almisser; Betleri var sanktioneret af Kirke og Stat. Først Christian II forbød 1522 Betleri undtagen for Udsendinge fra de autoriserede Hospitaler og dem, hvem Øvrigheden forsynede med Tiggertegn; arbejdsføre Betlere skulde udjages af Landet. Reformationen medførte Kirkeordinansen af 1539, hvorefter Biskop og Lensmand, Præst og Købstadraad skulde bestyre de fattiges Anliggender og i Byerne beskikke Fattigforstandere til at indsamle de gode Gaver og bistaa de fattige. De urolige Tider og den hele forrykkede Samfundstilstand bevirkede imidlertid, at det, der ofredes til de fattige rundt om i Landet, var ubetydeligt, og noget ordnet F. kom ikke i Stand. I Kjøbenhavn skænkede imidlertid Frederik II 1574 til de husarme i Staden 10,000 Rdl., hvilken Sum blev Grundlaget for F.'s Formue, og efter de hertil knyttede Bestemmelser foregik F. til 1708. Biskoppen, første Theologus og ældste Borgemester vare F.'s Direktion; Fattigforstandere beskikkedes i hvert af Byens Sogne til Gavernes Indsamling og Fordeling. Tiggeruvæsenet var imidlertid stadig delvis tolereret, indtil Christian IV ca. 1600 indrettede Tugt- og Børnehuset, der senere (1662) afløstes af Stadens Børnehus (se Børnehuset). Tillige skænkede denne Konge 23,000 Daler samt 2 Bygninger (Konventhuset, Hjørnet af Silkegade og Pilestræde) til Stadens F. Fra Konventhuset udgik herefter Almisseuddelingen 3 Gange ugentlig. — En fuldstændig Reform for hele Landet skete ved Frederik IV's to Love af 24. Septbr. 1708 om Betleri m. v. i Kjøbenhavn, Købstæderne og paa Landet. For Kjøbenhavn oprettedes en Fattigdirektion paa 5 Medlemmer; herunder sorterede 5 kommitterede, 2 Fattigforstandere for hvert Sogn, en Stodderfoged og en Kvartermester for hvert Kvarter. Uden for Kjøbenhavn vare Stiftamtmand og Biskop Overbestyrelse; Forvaltningen skete i Byerne ved Fattiginspektører — Præsten, Magistratsmedlemmer og Borgere —, paa Landet ved Kirkeforstanderne — Provst og Herredsfoged. Hver Kommune skulde bistaa de fattige, som havde haft 3-aarigt Ophold der. De trængende inddeltes i 7 Klasser og omfattede kun helt eller delvis arbejdsudygtige samt Børn. Arbejdsføre skulde derimod sættes til Arbejde, og hertil oprettedes i den følgende Tid Tugt- og Manufakturhuse i Stege 1742, i Viborg 1743, i Odense 1753. For Kjøbenhavn fungerede Børnehuset i samme Øjemed. I disse Anstalter kunde enhver finde Arbejde mod Dagløn; de genstridige skulde tvinges til Beskæftigelse sammesteds. Hvad derimod F.'s Indtægter angaar, blev Frd. 1708 i det væsentlige staaende ved den ældre Tilstand. Gaver og Kollektbøger vare Hovedsagen. Vel var det Pligt at tegne sig for Bidrag, og ubetalte forfaldne Bidrag kunde inddrives ved Udpantning, men over Bidragenes Størrelse var man selv Herre; af faste Indtægter tilkom der kun F. I p. Ct. af Embedsmænds Gager. Paa Landet bestod Fattigplejen hovedsagelig i, at de fattige gik paa Omgang mellem Bønderne og fik Kosten, hvor de kom (Reskr. 1732); i Købstæderne udrettedes kun lidet uden for de bestaaende Hospitaler og Stiftelser. I Kjøbenhavn raadede F. vel over en aarlig Indtægt af 16—20,000 Rdl., indkomne ved Kollekter, Bidrag fra Kongehuset og Rente af Formue, hvorhos Tilskud fra Staten, private Dotationer, Andel i Lotterier, Assistenshusets Overskud m. v. i den følgende Tid bragte dette Beløb til at stige betydelig, men til Gengæld voksede de trængendes Antal uophørlig (fra 368 trængende i 1708 til i 8,800 i 1774), hvilket medførte store Udgifter til Indrettelse af Stiftelser foruden til den direkte Understøttelse. Desuden slugtes store Summer ved Gennemførelsen af det i Frd. 1708 udtalte Princip, at arbejdsføre skulde skaffes Arbejde; hertil var indført en storartet Fabrikvirksomhed i Stadens Børnehus, Almindelig Hospital og i forskellige Arbejdshuse, hvilket medførte store aarlige Underskud. F. kom saaledes dybere og dybere i Gæld, uagtet man fra 1762 havde begyndt at udskrive en Fattigskat af konstant Beløb, nemlig 9,000 Rdl. aarlig, der udredes af Grundskatten. 4. Apr. 1781 ophævedes Fattigdirektionen, der fra 1771 var undergaaet en Del Forandringer, og F. henlagdes under Kjøbenhavn's Magistrat; hermed begyndte en Række Bestræbelser for at omordne Stadens F., hvilket sluttelig førte til Plan for Kjøbenhavn's F. af 1. Juli 1799. Mærkeligt nok reformerede denne Lov ikke Reglerne om F.'s Indtægter. Dels vidste man, at store Kapitaler i den nærmeste Tid vilde tilfalde F. ved Legater, dels haabede man, at det ny System, som indførtes, skulde virke præventivt paa Trangen og saaledes formindske Udgifterne. En Direktion oprettedes bestaaende af 24 Medlemmer, der deltes i 5 Kommissioner til F.'s forskellige Grene; under disse sorterede 130 ulønnede Forstandere, 230 underordnede Hjælpere; hver Forstander skulde tage sig af ca.

15 Familier. Fattigplejens Opgaver vare: 1) at gamle og svage nyde Almisse, 2) arbejdsføre faa Arbejde, 3) syge helbredes og 4) de unge opdrages og undervises. Paa dette Grundlag har Fattigplejen i Kjøbenhavn derefter udviklet sig, kun at fri Skoleundervisning ved Grundlovens § 85 er ophørt med at være Bestanddel af F. Derimod viste det sig snart nødvendigt at skaffe F. sikrede Indtægter, idet Underbalancen i Løbet af Krigsaarene 1807—14 steg til 500,000 Rdl. — af Kapitalen var forbrugt ca. 800,000 Rdl. —, og ved L. 6. Juli 1816 indførtes som Del af Grundtaksten en Skat, der bestemtes efter hvert Aars Underskud, senere kalkuleredes efter det kommende Aars Forbrug. L. 4. Marts 1857 henlagde endelig F. paa ny under Magistraten, den særlige Direktion ophævedes. L. 19. Febr. 1861 ophævede den særlige Fattigskat, der fremtidig indkræves som Del af Arealskatten og udgør den oprindelige Bygningsafgifts tredobbelte Beløb. — For Købstæderne og Landet reformeredes F. ved 2 Love af 5. Juli 1803. Herefter gjordes det til Pligt for i hver Kommune at forsørge de trængende, som havde haft 3-aarigt fast Ophold eller trængte til øjeblikkelig Hjælp; dog skulde for de sidstes Vedkommende Udgifterne udlignes paa Amtets samtlige Kommuner. Til Udgifternes Dækning skulde Skatter udskrives hos Kommunens Beboere. F. skulde bestyres af Præsten, Politimesteren samt i Byerne et Magistratsmedlem og 2 Borgere, paa Landet en stor Lodsejer og 3—4 Sognemænd. L. 11. Febr. 1863 for Byerne og L. 6. Juli 1867 for Landet have senere ophævet de særlige Fattigskatter, og Udgifterne til F. afholdes herefter som i Kjøbenhavn under eet med Kommunens øvrige Udgifter. De særlige Fattigdirektioner bortfaldt ved L. 6. Juli 1867 for Landet, 26, Maj 1868 for Købstæderne, og Bestyrelsen tilfaldt Kommunalraadene som saadanne.

Gældende Lovgivning. Grundlovens § 84 fastslaar enhver trængendes Ret til offentlig Hjælp, mod at han underkaster sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde. De nu gældende Regler om Fattighjælp indeholdes i L. 9. Apr. 1891, som imidlertid ingen Forandring har gjort i Kommunallovenes Bestemmelser om Fattigbestyrelsens Sammensætning og Reglerne om F.'s Indtægter. Kommunallove ere for Kjøbenhavn 4. Marts 1857, for Landet 6. Juli 1867, for Købstæderne 26. Maj 1868. Fattigplejens Rammer ere Kommunerne (Sognene), dens Organer ere i Kjøbenhavn Magistratens 3. Afdeling, paa Landet Sogneraadene, der undertiden have særlige Fattigudvalg, i Købstæderne Byraadene, i Handelspladserne Fattigkommissioner. Hvor flere Sogne ere forenede under eet Præstekald, have de som oftest fælles F. Landdistrikter, der sogne til en Købstadkirke, have ligeledes som Regel F. sammen med Købstaden. Under Fattigbestyrelsen kan udnævnes ulønnede Tilsynsmænd og -kvinder til at tilse gamle og svage, paase, hvorledes Hjælpen bruges, og undersøge, hvorledes de understøttede opdrage deres Børn. I Kjøbenhavn er ansat 3 Kredsinspektører, 12 Distriktsforstandere, 23 Kommunelæger, alle med fast Løn. Uden for Kjøbenhavn besørges Sygeplejen af Distrikts- og Stadslægen. Kontrol med Fattigbestyrelserne føres af de sædvanlige kommunale Tilsynsorganer, paa Landet Amtsraad og Amtmand, i Købstæderne Borgemesteren, i Kjøbenhavn Overpræsidenten. Øverste Kontrolorgan er Indenrigsministeriet. Tvistigheder mellem Kommuner indbyrdes eller mellem dem og private afgøres uden for Kjøbenhavn saavel for By som for Land af Amtmanden med Rekurs til Indenrigsministeriet, hvis Kjøbenhavn er Part i Sagen, af dette alene. Retsvejen kan aldrig benyttes. — F.'s Udgifter afholdes af de almindelige kommunale Skatter. I Kjøbenhavn har F. en særlige Indtægter: Tilskud fra katolsk og reformert Menighed, hvis F. varetages af Kommunen, 1/4 p. Ct. af Salg underhaanden af Bygninger, 1/4 p. Ct. af Auktionskøbesummer, 5 p. Ct. Afgift af indenlandske, 10 p. Ct. af udenlandske Skuespilleres Optræden samt Mulkter. Tilsammen udgøre disse Summer ca. 10 p. Ct. af F.'s Udgifter. Af Legater, der ere henlagte til F., haves desuden en Indtægt af ca. 46,000 Kr. aarlig. — Fattighjælpens Forudsætning er, at den trængende ikke er i Stand til at forskaffe sig og sine det nødvendige til Livets Ophold eller Kur og Pleje i Sygdomstilfælde. Har den paagældende paarørende, som ere forsørgelsespligtige over for ham, betragtes Hjælpen som ydet den forsørgelsespligtige, hvorhos det offentlige har Regres til denne for sine Udgifter. Hjælp kan aldrig nægtes en trængende under Henvisning til hans Rettigheder over for Tredjemand. — Hjemsted erhverves ved uafbrudt 5-aarigt, frivilligt Ophold efter det 18. Aar i en Kommune uden i den Tid at nyde Fattighjælp. Udlændinge kunne ikke erhverve Hjemsted; dog kunne trængende Svenske ikke hjemsendes efter 12 Aars Ophold i Danmark (Traktat 18. Aug. 1888). Forsørgelsesmaaden er overladt Fattigbestyrelsens Skøn, dog efter følgende Principper: Ingen maa forsørges ved Omgang mellem eller Licitation til Kommunens Beboere. Ingen maa savne det nødvendige til Livets Ophold eller Kur og Pleje i Sygdomstilfælde, men omvendt maa Hjælpen heller ikke strække sig videre end til det nødtørftige. Saa længe vedkommende endnu har Midler til sit Underhold, maa Hjælp ikke gives. Forsørgelsen er principalt Understøttelse i Hjemmet; kun saadanne, hvis Forhold ikke egne sig hertil, maa henvises til Forsørgelsesanstalter. I disse maa hæderlige Ægtefolk ikke skilles, medmindre det ønskes af nogen af Parterne. I Anstalter, hvor værdige, gamle eller svagelige samt Børn befinde sig, maa kun i Nødstilfælde uforligelige, dovne eller fordrukne Personer anbringes og da holdes fuldstændig afspærrede. Endelig kan ingen trængende syg nægte at lade sig indlægge paa Sygehus, naar F. har Lægens Samtykke. Børn skulle, naar de ikke forsørges sammen med deres Forældre, sættes i Pleje, hvis paalidelige Plejeforældre kunne findes, ellers anbringes i Pleje- og Forsørgelsesanstalter, dette sidste navnlig ved ældre eller forsømte og vanartede Børn. De ere til deres 18. Aar undergivne Tilsyn efter L. 20. Apr. 1888 af paalidelige Mænd eller Kvinder valgte af Kommuneraadet. Dette gælder dog ikke for Plejebørn, der af Kjøbenhavn's Magistrat ere anbragte i Pleje uden for Staden, idet disse tilses af Stedets Præst eller særlige af Magistraten udnævnte Værger, samt inspiceres af Udsendinge fra Magistraten. — Forsørgelsesanstalter uden for Kjøbenhavn ere Fattighuse eller Fattiggaarde, de sidste i Reglen tillige Arbejdsanstalter. Fattighuse ere

særlige for hvert Sogn og rumme som oftest kun nogle faa arbejdsudygtige Personer, Fattiggaarde ere større Anstalter, i Reglen fælles for flere Kommuner, og optage mest arbejdsføre Personer, der beskæftiges med Opplukning af Værk, Kardning, Stenslagning o. l. Alle Anstalterne skulle have Reglementer om deres Belæggelse, Bestyrelsens Myndighed m. v., approberede for Byernes Vedkommende af Indenrigsministeriet, for Landets af Amtsraadet. I Kjøbenhavn findes 3 Forsørgelsesanstalter: Alm. Hospital (s. d.) for værdige gamle og svagelige Personer, Ladegaarden (s. d.) for arbejdsføre, mindre værdige Personer, med en særlig Husvildeafdeling, og St. Johannes Stiftelse (s. d.) med to Afdelinger, dels for arbejdsføre, mere værdige Personer, dels for Børn, der ere under midlertidig Forsørgelse eller afvente Anbringelse i Plejehjem. Til hver Anstalt er knyttet en Sygeafdeling for Anstaltens Lemmer, til St. Johannes Stiftelse dog tillige for trængende langvarig syge, der overflyttes dertil fra Stadens øvrige Hospitaler. — For al Hjælp, ydet en Person over 18 Aar, har F. Refusionsret hos den trængende, for saa vidt vedkommende ikke derved vil komme til at savne det fornødne til Underhold for sig og sine; i hans Dødsbo skyldes det samme Hensyn Enke eller Børn. F.'s Krav staar tilbage for al før Understøttelsen stiftet Gæld. Kravet bortfalder, naar Fattighjælp ikke ydes i 5 Aar, og kan eftergives I Aar efter Hjælpens Tildeling. Hvad Forholdet mellem Kommunerne indbyrdes angaar, er Opholdskommunen altid pligtig til at yde foreløbig Hjælp, men kan fordre $^3/_4$ af Udgifterne refunderede af Hjemstedet. Hjemsendelse kan fordres af begge Kommuner ubetinget for enlige Personer, Udlændinge, Betlere eller Løsgængere, men ellers kun, hvis Understøttelsen har udgjort en væsentlig Del af den trængendes Underhold eller strakt sig over et Tidsrum af mindst 6 Maaneder i de sidste 2 Aar, samt i alle Tilfælde kun hvis den trængendes Udsigt til selvstændigt Erhverv ikke ved Hjemsendelsen væsentlig vil forringes. Desuden kan Amtmanden eller Indenrigsministeriet under særlige Omstændigheder forbyde Hjemsendelse af Personer, som i de sidste 2 Aar have haft fast Ophold i en Kommune uden Fattighjælp. Hjemsendelsesudgifterne afholdes i Alm. med $^1/_4$ af den afsendende, $^3/_4$ af Modtagelseskommunen. Særlige Regler gælde i Kjøbenhavn for det mosaiske Trossamfund, der har sit eget F., omfattende baade Ind- og Udlændinge samt alle Mosaitter, der ere forsørgelsesberettigede i Kjøbenhavn uanset deres Opholdssted. Lignende Regler gælde for den mosaiske, den katolske og den reformerte Menighed i Fredericia, samt fransk-reformert Menighed i Kjøbenhavn.

Ved Siden af det kommunale F. staar endnu uden for Kjøbenhavn Amternes F. Paa Landet findes hertil de særlige Amtsfattigkasser (oprettede 5. Juli 1803), der sortere under Amtsraad og Amtmand, og hvis Indtægter ere faste, aarlige Afgifter fra Kredsens Kommuner, Bøder og $^1/_4$ p. Ct. af Løsøreauktioner. Heraf bestrides Udgifterne til døvstummes Undervisning, aandssvages Opfostring og ukendte Ligs Begravelse. Desuden kan heraf ydes Tilskud til særlig bebyrdede Kommuner. Endvidere betaler Amtsrepartitionsfondet for farlige sindssyges Transport, Bevogtning og Underhold, Foranstaltninger mod epidemiske Sygdomme, samt kan yde Amtsfattigkasserne Tilskud. I Købstæderne afholdes samtlige ovennævnte Udgifter forskudsvis af Forsørgeiseskommunen, men fordeles derefter paa Amtets Købstæder efter Folketal. Amtet som saadant bestrider efter Fordeling paa samtlige saavel By- som Landkommuner Udgifterne ved Forsørgelse af fattige, hvis Hjemsted ikke kan udfindes, ved Hjemsendelse af fattige til Udlandet, ved veneriske syges Kur og ved Tvangsarbejdsanstalters Oprettelse. — Statskassen afholder for hele Landet Udgifterne ved Hjemsendelse af Udlændinge, som af Justitsministeriet efter administrativt Skøn udvises af Landet efter L. 15. Maj 1875 § 13, ved Hjemsendelse af danske Søfolk, der forlise paa dansk Kyst, for Danske, udviste fra Udlandet, men uden Hjemsted i Danmark, for her boende trængende Slesvigere og Holstenere, der have bevaret dansk Indfødsret, men intet Hjemsted have erhvervet i Danmark. Endvidere har Staten ved L. 7. Maj 1884 overtaget Udgifterne ved samtlige Sindssygeanstalters Opførelse og Drift — dog drives St. Hans Hospital af Kjøbenhavn's Kommune, men Staten yder Tilskud — samt har indrettet Centralanstalter for blinde og døvstumme. Plejeudgifterne udredes derimod af Kommunerne.

Fattighjælps Virkninger ere i Alm. Tab af politisk og kommunal Stemmeret, indtil Hjælpen eftergives eller tilbagebetales, hvorhos en Mandsperson, der i de sidste 5 Aar har nydt urefunderet Fattighjælp, ikke kan indgaa Ægteskab uden Forsørgelseskommunens Samtykke. Endvidere staar enhver, saa længe Hjælpen varer, under F.'s Tilsyn; han kan, eventuelt ved Politiets Hjælp, anbringes i en Forsørgelsesanstalt og maa ikke forlade den uden F.'s Samtykke; forbliver han i sit Hjem, er hans Færd, særlig den Maade, hvorpaa han opdrager sine Børn, dettes Tilsyn undergiven; Børnene kunne ved slet Behandling o. l. fratages Forældrene og anbringes andensteds. Endelig har F. Disciplinarmyndighed over de paagældende for al Slags »Udyd og Uorden«, offentlig eller huslig, de kunne med Politimesterens, i Kjøbenhavn Politidirektørens Samtykke, af F. ikendes Straf af Fængsel eller Tvangsarbejde indtil 6 Maaneder. Fra disse Regler gives imidlertid en Række Undtagelser. Som Fattighjælp betragtes ikke: 1) De af Amtsfattigkasserne og Amtsrepartitionsfondet paa Landet, henholdsvis samtlige Købstæder i Amtet afholdte Udgifter, samt alle Udgifter til sindssyge, for saa vidt de ere anbragte paa en Statsanstalt eller en af Staten godkendt Anstalt. I Kjøbenhavn, hvor alle disse Udgifter bæres af Stadens Kasse, ere de heller ikke at anse som Fattighjælp. 2) Udgifter til offentlig Behandling af veneriske syge. 3) Hjælp til Medlemmer af anerkendte Sygekasser, der efter Sygekassehjælpens Ophør fremdeles paa Grund af Sygdommen trænge til Understøttelse, saa længe Hjælpen til ham og Familie ikke i Varighed og Omfang overskrider den af Sygekassen ydede Understøttelse, og for saa vidt han ikke ved Siden af nyder Fattigunderstøttelse. 4) De ovennævnte af Staten afholdte Udgifter til Sindssygeanstalter, Blinde- og Døvstummeinstitutter, samt ved forliste Søfolks Hjemsendelse. 5) I Krigstilfælde ved Forsørgelse af tjenstgørende militæres Familier. 6) Forskudsvis Udbetaling af stadfæstede Underholdningsbidrag ifølge Lov 20. Apr. 1888 § 4 til Barnemødre; derimod er saadan

Hjælp at anse som Fattighjælp til Barnefaderen. 7) Udgifter til Læge, Jordemoder samt til Begravelsesomkostninger. 8) Hjælp af de fattiges Kasse og 9) Alderdomsunderstøttelse. Hvad de 2 sidste Nummere angaar, bemærkes, at de fattiges Kasse (oprettet ved L. 8. Marts 1856) skal findes i alle Kommuner uden for Kjøbenhavn og have særegen Bestyrelse af 3 for 3 Aar valgte Mænd. Kassens Indtægter ere Kollekter, Gaver, Bøder, Afgifter af Forlystelser samt fakultative Bidrag fra Kommunerne. Ingen erholder Understøttelse herfra, som ikke har fast Ophold i Kommunen eller nyder offentlig Hjælp. Kassernes Opgave er nærmest præventiv: ved hensigtsmæssige Foranstaltninger i rette Tid, som Betaling af Husleje, Indkøb af Værktøj o. l., at undgaa, at vedkommende falde F. til Byrde. Om Alderdomsunderstøttelsen se Alderdomsforsørgelse S. 461. — Med Hensyn til Betleri og Løsgængeri gælde Reglerne i L. 3. Marts 1860. For Betleri, samt for at udsende Børn og andre til Husstanden henhørende i saadant Øjemed eller ikke afholde dem derfra, er Straffen simpelt Fængsel indtil 8 Uger, Fængsel paa Vand og Brød indtil 15 Dage eller Tvangsarbejde indtil 90 Dage. For Landstrygeri trods Politiets Tilhold kan Straffen stige til det dobbelte. Endvidere kan Politiet afæske enhver, der ikke ved Formue, Næringsvej e. 1. afgiver Betryggelse for sit Underhold, Redegørelse for, hvorledes han ernærer sig. Er hans Forklaring ufyldestgørende, kan Tilhold om at søge lovligt Erhverv gives ham, eventuelt anvises ham Arbejde, paalægges ham en vis Mødepligt og i saa Henseende gives ham fornødent Tilhold. Overtrædelse af dette straffes som Løsgængeri.

Den egentlige Fattigpleje omfattede i Kjøbenhavn 1894 11,454 eller $3_{,4}$ p. Ct. af Befolkningen, hvilket er en Nedgang fra 8,5 p. Ct. 1859. I Stiftelser vare 2,475 Personer, i Hospitaler 1,362, Hjælp i Hjemmet nøde 7,617. Uden for Kjøbenhavn vare 1890 anbragte i Anstalter (270 Fattiggaarde, 1,631 Fattighuse) 12,698 Personer; i alt hjulpne helt eller delvis af F. 19,160 Personer, $1_{,70}$ p. Ct. af Befolkningen. Udgifterne vare i Kjøbenhavn 1894 1,335,890 Kr., $3_{,80}$ Kr. pr. Individ. I Købstæderne har F. 1894 kostet 1,372,256 Kr., $3_{,84}$ Kr. pr. Individ. I Sognekommunerne 1893 4,472,634 Kr. eller $2_{,94}$ Kr. pr. Individ. Siden 1892 have Udgifterne i hele Landet været nedadgaaende, hvilket til Dels forklares ved Alderdomsunderstøttelsesloven. Her viser sig til Gengæld en betydelig Stigning. I Kjøbenhavn anvendtes 1891 262 Kr., 1892 452,527 Kr., 1893 517,650 Kr., 1894 615,941 ($1_{,70}$ Kr. pr. Individ). I Købstæderne 1891 153,077 Kr., 1892 452,987 Kr., 1893 517,650 Kr., 1894 579,208 Kr. ($1_{,44}$ pr. Individ). Paa Landet 1891 642,077 Kr., 1892 1,683,371 Kr., 1893 1,871,217 Kr. ($1_{,85}$ pr. Individ). Statens Tilskud var 1891—94 henholdsvis 94,730 Kr., 465,832 Kr., 1,050,211 Kr. og 1,470,594 Kr. Antallet af understøttede var i Kbhvn. 1892—94 henholdsvis 4,896, 5,329 og 5,745. I Købstæderne var Antallet 1. Jan. 1894 6,859, i Landdistrikterne 34,193. — Amtsfattigkassernes Udgifter til døvstumme m. v. ere stigende og beløb sig 1889 til 95,762 Kr. mod 69,959 1884. For Amtsrepartitionsfondet, der før Fattigloven af 1891 for Landets Vedkommende bar samtlige de Udgifter, som nu udredes af det hele Amt, foreligger ingen Opgørelse efter 1891. 1889 — 90, da disse Udgifter altsaa medregnedes, vare Udgifterne 165,499 Kr. mod 129,145 1885. Staten udredede 1894—95 100,185 Kr. foruden Tilskuddet til Alderdomsunderstøttelsen. — Sammenregnes alle de til det egentlige og uegentlige F. medgaaede Udgifter i 1894, faas en Udgift af ca. 11 Mill. Kr. for hele Landet (for Amtsfattigkassen og Amtsrepartitionsfondet og Landets Alderdomsunderstøttelse efter Sandsynlighedsberegning), deraf til Alderdomsunderstøttelsen alene ca. 3,200,000 Kr.

Norge. Historisk. Norge's offentlige F. før Reformationen kan antages at have hvilet paa samme Principper, som Graagaasen (fra 1118) hjemlede for Island. Betleri og Almissegiven til Betlere medførte Fredløshed. Understøttelsespligtig var Slægten, Husbonden over for Tyende. Den frændeløse, ikke arbejdsføre trængende skulde hjælpes ved at gaa paa Omgang fra Gaard til Gaard (Lægd) eller paa Sognets Bekostning tinges i Underhold hos enkelte af dets Medlemmer. Alle Fattigsager afgjordes paa Tinge, her kunde ogsaa enkelte arbejdsudygtige trængende erholde Tilladelse til at betle og udrustes med Tegn. Opsyn med de fattige havde 5 valgte Medlemmer, der tillige med Præsten skulde formane Lediggængere til Arbejde, fordele Lægdslemmerne til de lægdspligtige og uddele indkomne Gaver samt fra 1200 Fjerdedelen af Tienden til de fattige. Dette fortrinlig ordnede F., der havde sin Rod i ældgamle Skikke og Vedtægter, var Genstand for alle fremmedes store Beundring (Adam af Bremen, Launoi af Frankrig). Reformationen bortfejede den gamle Fattigbestyrelse og inddrog Tienden, hvorefter Betleriet i Norge som overalt begyndte at antage foruroligende Former, og den følgende Tids Love indeholde kraftige Bestemmelser derimod. I Christian IV's Kirkeordinans anordnes tillige Fattigkommissioner, bestaaende af Præsten, Lensmanden og frivillige Medhjælpere, der skulde indsamle Bidrag, tillige paalagdes det ved Festligheder at give de fattige Gaver; Fattigbøsser skulde findes i Kirkerne, paa Toldboder, i 01- og Vinhuse. 1741 indskærpes disse Bestemmelser, og Kollektbøger indførtes, i hvilke alle skulde tegne sig, undtagen paa Landet Gaardbrugere, hvem Lægd paahvilede, saaledes som det var indskærpet og normeret i Christian V's norske Lov. Arbejdsføre Betlere skulde sættes i Tugthuset; ledige Arbejdere kunde finde Arbejde i Byerne i særlige oprettede Arbejdshuse. Børn under 8 Aar skulde sættes i Pleje hos Beboerne. 1786 indførtes en Slags Fattigskat, idet de, som ikke godvillig tegnede sig i Kollektbøgerne for passende Bidrag, af Fattigkommissionen med højere Autorisation kunde ansættes til aarlige Bidrag, dog ikke over 10 Rdl. aarlig. Hermed forsvandt efterhaanden Kollektbøgerne, idet Fattigkommissionen udlignede det hele Beløb, som aarlig tiltrængtes, *in natura* eller i Penge. I øvrigt vare Reglerne forskellige i Stifterne, ja inden for samme Stift i de enkelte Kommuner, og først 1845 udkom en for hele Landet fælles Fattiglov. Heri udtaltes, at enhver trængende har Ret til Forsørgelse, Hjemstedsreglerne præciseredes, og Fattigkommissionerne omorganiseredes. Denne Lov bragte imidlertid

Udgifterne til at stige kolossalt og revideredes derpaa, hvorefter de nu gældende Fattiglove af 6. Juni 1863 for Købstæderne og Landet udkom. I disse er Retten til Understøttelse borttalden og det offentliges Forsørgelsespligt stærkt begrænset.

Gældende Ret. Fattigdistriktet udgøres i Reglen af Byen, Ladestedet eller Herredet; dog kan med kgl. Sanktion flere Kommuner forene sig til et Fattigdistrikt; en Kommune kan deles i flere Fattigkredse. Hvert Distrikt deles paa Landet i Underdistrikter i saa stort Antal, som vedkommende Kommunalbestyrelse bestemmer. Denne udnævner endvidere et lige saa stort Antal Tillidsmænd, der hver skal føre Tilsyn med et af Underdistrikterne og sammen med Præsten og Lensmanden danner Distriktets Fattigkommission. I Byerne bestaar Fattigkommissionen af en Magistratsperson som Formand eller en særlig af Kommunalbestyrelsen valgt lønnet Formand, Sognepræsten eller en af disse og nogle af Kommunalbestyrelsen valgte Medlemmer, saa mange som denne bestemmer. Fattigkommissionen bestemmer Antallet af Underdistrikter og ansætter i hvert af disse en Fattigrodemester eller efter Omstændighederne en Fattigforstander, hvis Løn bestemmes af Kommunalbestyrelsen. Disse vælges paa 4 Aar og skulle foretage alle de fornødne, personlige Undersøgelser. Under Fattigkommissionerne sorterer hele Administrationen, Kommunalbestyrelsen staar ikke i noget Autoritetsforhold til Kommissionen. Klager over denne kunne kun paakendes af Domstolene. Tvistigheder mellem Kommissionerne afgøres af Kirkedepartementet, naar begge Parter ønske det, eller Sagen angaar Beløb under 200 Kr. I andet Fald afgøres de ad Retsvejen. Nogen egentlig Centralmyndighed findes altsaa ikke. Om Retssag skal anlægges, afgøres af Kommunalbestyrelsen. F.'s Midler bestyres selvstændig af Kommissionen, men bevilges aarlig af Kommunalbestyrelsen efter et af Kommissionen affattet Udkast paa Grundlag af det foregaaende Aars Udgifter. Det vedtagne Tilskud udlignes, hvor Fattigdistrikt og Kommune falde sammen, under eet med Kommunens øvrige Udgifter, ellers som særlig Fattigskat paa Formue og Ejendom. Ejere af Brug og Værker kunne have særligt F. og betale da ikke Fattigskat. Berettigede til Understøttelse ere kun vanvittige samt forældreløse Børn under 15 Aar; gamle og vanføre kunne faa Hjælp undtagelsesvis, naar det skønnes nødvendigt; arbejdsføre kun under særlige Omstændigheder, nærmest kun naar derved fuldstændig Forarmelse kan forebygges, og naar de ere kendte som værdige trængende. Hjemsted erhverves ved 2 Aars fast Ophold efter det 15. Aar i et Fattigdistrikt, for Udlændinge 5 Aars fast Ophold. Personer paa 62 Aar beholde det da erhvervede Hjemsted hele deres øvrige Liv. Foreløbig Hjælp ydes af Opholdsdistriktet mod Regres til Hjemstedet. Hjemsendelse kan foretages af Opholdskommune, naar vedkommendes Helbredstilstand ikke er til Hinder og Hjælpen ikke er rent midlertidig. Omkostningerne bæres af Hjemstedet. Forsørgelsesmaaden bestemmes af vedkommende Fattigkommission, dog efter følgende Principper. I Byerne skulle vanvittige, syge eller spæde Børn anbringes i Pleje mod Betaling eller i Fattighuse, der efter kgl. stadfæstet Plan kunne oprettes af en Kommune alene eller flere i Fællig. Sygelige, vanføre eller alderssvage, der selv kunne bidrage noget til deres Underhold, anbringes i Fattig- og Arbejdshuse eller understøttes i Hjemmet. Ældre Børn sættes i Lære eller Tjeneste under Fattigkommissionens Tilsyn. Mindre værdige arbejdsføre anvises Arbejde i Arbejdshuse; værdige arbejdsføre understøttes helst med Laan paa bestemt Tid, men efter Omstændighederne ogsaa med Naturalbidrag. For den sidste Kategori gælder samme Regler paa Landet. Alle andre trængende kunne derimod her forsørges med Lægd, Aarslægd, hvis vedkommende i eet eller flere Aar faar Ophold paa samme Gaard, ellers Omgangslægd. Lægden er den Form for Fattigskat, hvori Gaardbrugere sættes, og hvis den paalagte Lægd i Form eller Omfang overskrider Skattepligten, godtgøres det overskydende af Fattigkommissionen. Omgangslægd maa kun benyttes saa lidt som muligt. Vanvittige, syge og spæde Børn kunne ikke paatvinges nogen; vil ingen tage dem i Lægd, anbringes de i Pleje mod Betaling. Lægdsyderen skal yde Lægdslemmet Underhold og Klæder samt drage Omsorg for Børnenes Opdragelse. Lægdslemmet skal udføre passende Arbejde for Lægdsyderen. I øvrigt indskrænkes Lægden for hvert Aar, idet anden Anbringelse foretrækkes. F. har altid Refusionsret for ydet Hjælp hos Modtageren eller hans Forsørger, kan gøre hans Formuerettigheder gældende selv mod hans Samtykke og har Arveret efter Fattig- og Hospitalslemmer, som ingen arveberettigede Slægtninge eller Testamentarvinger besidde. Ved Siden af det kommunale F. maa endnu nævnes Amternes og Statens. Amtet bekoster særlige Foranstaltninger mod smitsomme Sygdomme samt til fattige sindssyges Forsørgelse, naar særlig Anbringelse er nødvendig, med $^4/_5$. Resten betaler Hjemstedet. Staten betaler: 1) Forsørgelse af hvervede militære og Fængselsbetjente, som i Tjenestetiden eller ved (ikke efter) dens Ophør blive trængende til Fattighjælp. 2) For Hjemsendelse af Nordmænd, som udenrigs lide Skibbrud med norsk Fartøj. 3) De halve Forsørgelsesudgifter for Indlændinge uden Hjemsted eller efter et Skøn endog samtlige Udgifter. 4) Udgifter ved Zigeuneres Bortskaffelse og andre Vagabonders Indsættelse i Tvangsarbejdsanstalter. Tvangshuse ere oprettede af hvert Amt med Statstilskud. Betlere og Løsgængere dømmes til Tvangsarbejde, første Gang indtil 2 Maaneder, derefter stigende indtil 1 Aar. Paa samme Maade kan Politiet anbringe ørkesløse og dovne Personer, der af den Grund ikke lovlig kunne ernære sig, samt Kvinder, der modvillig undrage sig Forsørgelsen af deres uægte Børn, endelig paa Landet ogsaa dovne og opsætsige Lægdslemmer — alle indtil 6 Maaneder. Endelig kan Amtmanden indtil 1 Aar indsætte arbejdsføre Landstrygere, som ikke kunne give fyldestgørende Forklaringer om deres Hjemsted, og hvem Fattigkommissionen ikke kan skaffe Tilhold. Tvangslemmer kunne for Disciplinærforseelser af Bestyrelsen anses med Fængsel paa Vand og Brød i 5 Dage, ensomt Fængsel i 8 Dage, mørk Arrest i 3 Dage, hvorhos de ere undergivne almindelig Hustugt. Ved særlig Traktat mellem Norge og Sverige er bestemt, at Fattigudgifter afholdte paa 1 det ene Lands Undersaatter kunne faas erstattede

af det andet, naar Regres ikke kan gøres gældende mod private eller andre Fatligdistrikter, naar Begæring fremsættes senest 1 Maaned efter Hjælpens Tildeling. Erstatningen udbetales vedkommende Fattigdistrikt foreløbig af Kirkedepartementet; ved Aarets Slutning opgør hver Stat de saaledes afholdte Udgifter og Staterne likvidere Beløbene indbyrdes.

1890 understøttedes i alt 165,538 Personer, 8,80 p. Ct. af Landets Indbyggere. Af de hjulpne understøttedes 4,51 p. Ct. med Lægd (1877, 11,8 p. Ct.). Anbringelse i Pleje hos private mod Betaling fandt Sted for 26,78 p. Ct. (26,2 p. Ct. 1877), Indsættelse i Fattighus 2,24 p. Ct. (2,4 p. Ct. 1877). I egne Boliger understøttedes 48,85 p. Ct. (1877 49,1 p. Ct.). Lægetilsyn hjemme erholdt 7,14 p. Ct. Paa Hospital anbragtes 5,32 p. Ct., paa anden Maade 5,18 p. Ct. Udgifterne vare 1890 i alt 6,163,508 Kr., eller 3,08 Kr. pr. Individ af Befolkningen. I Femaaret 1886—90 ere Udgifterne aarlig stegne gennemsnitlig 6,1 p. Ct. 1890—93 ere Udgifterne stegne til 6,725,447 Kr. eller 3,29 Kr. pr. Indbygger. Pr. Hovedperson anvendes aarlig gennemsnitlig 85 Kr. Af Fattigdistrikter fandtes 740, deraf 31 Værker med eget F.

Efteraaret 1895 blev der nedsat en departemental Kommission til Behandling af Spørgsmaalet om en Forandring i Lovbestemmelserne om F. ved Bjærgværker og Brug. Sommeren 1896 blev der nedsat en ny Komité med det Hverv, nærmere at overveje, hvilke andre enkeltvise Forandringer der bør foretages i samt forberede en Kodifikation af den hele Fattiglovgivning.

Sverige. Historisk. Før Reformationen hvilede Sverige's F. som Norge's paa Lægdsvæsen og Fattigtiende. Med Reformationen begyndte Betleriet at brede sig. Kirkeordinansen af 1571 paabød Tiggerbreve, udstedte af Biskoppen, for dem, hvem Betleri skulde tillades; andre Betlere straffedes. Positivt anordnedes ved festlige Lejligheder Indsamlinger af milde Gaver, der skulde samles i en Fattigkasse under Præstens Forvaltning; desuden skulde ved hver Domkirke oprettes Hospitaler for mindst 30 Personer; hvert Sogn skulde have een eller flere Fattigstuer til 4—6 syge og elendige Personer. Synderlige Resultater medførte denne Ordning ikke, og Gustaf Adolf udkastede 1624 en stor Plan til Centralisering af Pengemidlerne, Oprettelse af Provinshospitaler og Vajsenhuse. Stændernes Modstand førte imidlertid til, at det hele Resultat blev et stort Vajsenhus i Stockholm. Karl XI oprettede 1698 et Rasp- og Spindehus i Stockholm for Betlere, sikrede Fattigkasserne bestemte Afgifter ved Bryllupper o. l. og befalede ethvert Skib, som befor Vesterhavet, hvert fjerde Aar at medtage en Fattigdreng som Skibsdreng. En Frd. 1734 indskærpede Kommunernes Pligt til Oprettelse af Fattighuse eller -stuer; men betydeligere Fremskridt skete først 1788 og 1811, da det under Tvang paalagdes ethvert ikke-understøttet Kommunalmedlem at yde Bidrag til F. og forbødes Kommunerne at udvise arbejdsføre for at befri sig for deres eventuelle Underhold. Et systematisk F. fik Sverige trods flere Tilløb først ved L. 13. Juli 1853, der danner Grundlaget for den nu gældende Fattiglov af 9. Juni 1871. Hertil har senere sluttet sig en Række Tillæg, sidst af 1894.

Gældende Ret. F.'s Organer ere paa Landet Kommunalnämden, bestaaende af Præsten samt mindst 3, højest 11 for 4 Aar af Vælgerne udkaarede Medlemmer. Særlige Fattigbestyrelser kunne dog vælges efter lignende Regler, dog at ogsaa Kvinder kunne vælges. I Byerne bestaa altid særlige Fattigbestyrelser paa mindst 5 Medlemmer, Mænd eller Kvinder, valgte enten direkte af Vælgerne (i Byer under 3,000 Indb.) eller af Stadsrepræsentanterne paa 4 Aar, i Stockholm paa 2 Aar. Bestyrelsens Beslutninger udføres af Magistraten, i Stockholm gennem Bestyrelsens Formand. De større Byer ere i Reglen inddelte i Fattigdistrikter under særlige Forstandere, der sortere under Fattigbestyrelsen. Ogsaa Landdistrikterne kunne deles paa lignende Maade. Tilsyn føres af Kongens befalingshavende og Regeringen. Midlerne til F. indkomme som Kommunens øvrige Indtægter efter Aarets Behov ved Tillæg til de Beløb, som af Kommunen vil være at udrede til Staten, af Formue, Indtægt og Næring. Understøttelsesberettigede ere Børn under 15 Aar samt arbejdsudygtige, for saa vidt de savne egne Midler eller Underhold ved andre. Hjemsted erhverves, saa snart en Person over 15 Aar er indflyttet og mandtalsskreven i en Kommune. Det Hjemsted, en Person har ved sit 60. Aar, fortabes ikke. Foreløbig Understøttelsespligt har Opholdskommunen, men Regres haves til Hjemstedet i Løbet af 1 Maaned. Begge Kommuner kunne forlange Hjemsendelse, naar Hjælpen er vedvarende og den trængendes Helbred ikke er til Hinder. De understøttede deles i de varig og de tilfældig forsørgede, de sidste ere saadanne, hvis Trang skyldes forbigaaende Aarsager. De første falde atter i de fuldt og de delvis understøttede, efter som de selv kunne fortjene noget eller ikke. Hjælpen er enten Ophold i Fattig- og Arbejdshuse, Børnehjem, Anbringelse i Pleje, Lægd, Hospitalsophold eller Understøttelse i Hjemmet. Af Fattighuse fandtes 1893 5,506 med Plads til 58,723 Personer, dog vare heraf 3,649 mindre Fattigstuer. I Byerne fandtes kun 200 Fattighuse. I samtlige Anstalter fandtes 1893 44,309 Personer eller 17,5 p. Ct. af de understøttede. Anbragte i Pleje vare 15,3 p. Ct. eller 38,735 Personer, deraf 25,349 Børn. Lægd benyttes kun i Jemtland's og Vermland's Landdistrikter og omfattede 1893 kun 913 Personer. I Sygehuse indlagdes 6,128 eller 2,4 p. Ct. (heri mangler Stockholm og Goteborg). Understøttelse i Hjemmet fik 160,898 Personer eller 63,7 p. Ct. I alt understøttedes 252,652 Personer eller 5,24 p. Ct. af hele Folkemængden (1887 4,57 p. Ct.). Udgifterne vare 11,520,847 Kr., 2,39 Kr. pr. Hoved af Befolkningen (1,80 Kr. 1887). Hver understøttet fik saaledes gennemsnitlig 45,60 Kr. aarlig. Ved Siden af det kommunale F. maa nævnes Statens, medens derimod Amterne i Sverige intet have med F. at gøre. Staten betaler 1) for hvervede Soldater, Værftsarbejdere o. l., som 1 Aar efter Afskedigelsen trænge til Fattighjælp, naar det skyldes Alderdom eller Sygdom og Vanførhed, paadragen i Tjenesten, samt for deres Hustruer og Børn under 15 Aar, medens Manden er i Tjenesten eller i 1 Aar efter hans Død i denne. Nyder han selv Statens Hjælp efter Afskedigelsen, have Hustru og Børn samme Ret i 1 Aar efter denne. 2) for dem, hvis Hjem-

sted ej kan udfindes. 3) for Hjælp til svenske arbejdsføre trængende i 14 Dage, efter at de af udenlandsk Myndighed ere afleverede til svensk Grænsested, uden at have Hjemsted der. 4) for al Understøttelse, ydet ikke naturaliserede Udlændinge. 5) for Personer, som i mindst 5 Aar have opholdt sig uden for deres Hjemsted uden at have erhvervet noget Hjemsted, forudsat atForsørgelseskommunen er stærkt bebyrdet. 6)til trængende Svenskes Underhold paa norske Hospitaler. 7) til Landstrygeres Indsættelse i Tvangsarbejdsanstalter og Hjemsendelse. 8) til Hjemsendelse af andre løsladte Fanger. Hvad Forholdet til Norge og Danmark angaar, henvises hertil. — Enhver, som nyder fuld Forsørgelse, eller hvis Hustru og Børn nyde saadan, og enten j selv nyder nogen Hjælp eller ved Letsindighed og Ligegyldighed har foraarsaget sine paarørendes i Trang, er undergiven Fattigbestyrelsens Husbondret. Voksne Personer i Arbejdsanstalter o. 1. kunneaf Kongens befalingshavende ikendes Tvangsarbejdsstraf for Opsætsighed, Uorden m. v.; Bestyrelsen udøver desuden Husbondret over samtlige Lemmer ; med Ret til Revselse, Formindskelse af Spiseportioner o. 1. Betlere, Landstrygere samt Personer, der leve paa en for den almindelige Orden og Sædelighed farlig Maade, kunne af Domstolene ikendes Tvangsarbejde indtil I Aar, i Gentagelsestilfælde i 3 Aar, og komme da i de 2 næste Aar under Politiopsyn, hvorfor de ikke uden Politiets Tilladelse maa forlade deres Hjemstavnsdistrikt. — (Af den store Litt.: fremhæves: Emminghaus, »Das Armenwesen« [Berlin 1870]; Ratzinger, »Geschichte der kirchlichen Armenpflege« [Freiburg 1884]; Aschrolt, »Das englische Armenwesen« [Leipzig 1886]; Roscher, » Armenpflege und Armenpolitik« [Stuttgart 1894]; Conrad, m. fl. »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«; Tourbie, »Dänisches Armenrecht« [Berlin 1892]; »Tabelværk til Kbhvn.'s Statistik Nr. 4« [Kbhvn. 1879]; Blomberg, »Den nordiska Förvaltningsrätten« [Kbhvn. 1887—89]; Vold, »Om Fattigforsørgelsens historiske Udvikling« [Chra. 1882]; Bø, »Om Elberfeldsystemet« [Kragerø 1893]; Ræder, »Forsørgelse af Trængende efter dansk Ret« [Kbhvn. 1892]). *A. Gl.*

Fattori, Giovanni, italiensk Slag- og Dyremaler, er født i Livorno 1828, uddannedes fra 1847 i Firenze under G. Bezzuoli og paa Akademiet, holdt sig efter Revolutionen 1848—49 i længere Tid borte fra Maleriet og frembragte 1859 sit første betydelige Billede »Slaget ved Magenta«, Konkursarbejde for Prisen Ricasoli [Akademiet i Firenze], der efterfulgtes af flere lige saa betydelige, saaledes »Kampen ved Madonna della Icoperta« [Malerisamlingen i Livorno], »Et Kavaleriangreb ved Montebello« , »Prins Amadeo saaret ved Custozza« [Galeri Brera i Milano], »49. Regiments Karré ved Custozza« [Nationalgaleriet i Rom], »Hestemarked paa Piazza Trinità i Rom« o. a. af lignende Indhold. To af F.'s Billeder findes i Kvirinalpaladset i Rom, og de udmærke sig alle ved Følelse og god Helhedsvirkning. Han blev 1877 Medlem af Akademiet i Bologna, derpaa Professor ved Firenze-Akademiet og erhvervede Medailler i Wien og Philadelphia. *A. Ls.*

Fatŭa, Tilnavn til Fauna (s. d.), Faunus'es Hustru eller Søster.

Fatuité (lat.), Fjollethed, de højere Grader af Aandssvaghed og -svækkelse, kan være medfødt eller erhvervet, er ofte Endestadiet af mange Sindssygdomsformer. *Lp. M.*

Fātum (lat.: det udtalte), hos Romerne Gudernes, især Jupiter's udtalte Vilje og Bestemmelse, der var uigenkaldelig, og som satte Grænse for Menneskets Liv, hvorfor F. ofte er enstydig med Død. Flertal (Fata) betegner dels Menneskenes forskellige Skæbnetilskikkelser dels de Skæbneguddomme, som raade derfor; de opfattedes som Guddinder og tænktes ved hvert Menneskes Fødsel at nedskrive hans Skæbne, hvorfor de kaldtes *Fata scribunda*. Ogsaa Byer og Folk havde deres F. Rimeligvis under Indflydelse af de græske Forestillinger om de 3 Moirer (s. d.) talte man ogsaa hos Romerne om de 3 Fata, lignende Væsener som de 3 Pareer (Parcae, s. d.). Da F. oprindelig er et neutralt Begreb, og da saadanne altid ere fremmede for Folkebevidstheden, omdannedes i folkelige Forestillinger F. eller det, Guderne havde bestemt for hvert Menneske, efter dettes Køn til et mandligt eller kvindeligt Væsen, Fatus og Fata, noget lignende som Genius. Disse hvert enkelt Menneskes Skæbneguddomme anraabes ofte i latinske Indskrifter. I de nordvestlige romerske Provinser, især ved Rhinen, blandedes disse Guddomme med der hjemmehørende Forestillinger. I Indskrifter tales der om 3 Fatae, der ofte kaldes Matroner o. desl. Af Fatae er vort Fe (s. d.) opstaaet, idet Forestillingen om disse Skæbnegudinder ikke helt forsvandt ved Kristendommen. *V. S.*

Fātus se Fatum.

Fatŭus se Faunus.

Faubourg [fobu!r] (fr.), Forstad.

Fauces d. s. s. Svælg (s. d.).

Fauche-Borel [fošbåræ'l], Louis, født i Neuchâtel 12. Apr. 1762, død smst. 7. Septbr. 1829, var ved Revolutionens Udbrud Bogtrykker, men hævede 1793 sin Forretning og forlod Neuchatel for at virke for de fordrevne Bourbon'ers Sag. Da Pichegru indlod sig i forræderisk Forbindelse med Condé, var det F., der var Mellemhandleren. Efter et kort Ophold i England gik F. til Mietau for at aftale ny Rænker med »Ludvig XVIII«. Statskuppet 18. Brumaire gjorde dog alle F.'s Planer til intet; hans Forsøg paa at forene Pichegru og Moreau til fælles Optræden mod Bonaparte lykkedes vel til Dels, men til liden Baade for dem alle (se Pichegru og Moreau), og Bonaparte lod F. gribe og kaste i Temple-Taarnet; efter længere Tids Fangenskab blev han derpaa transporteret over Grænsen. Men ogsaa uden for Frankrig fortsatte han sine politiske Kabaler, virkede ivrig for »Ludvig XVIII's« Sag og stræbte i Berlin at hidse Preussen paa Napoleon. Efter Bourbon'ernes Tilbagekomst viste Ludvig XVIII sig lidet erkendtlig mod F., og da denne henvendte sig til Kongen af Preussen om Understøttelse, fik han i Stedet for Penge Titlen af Baron. Han begyndte nu at skrive for at friste Livet og forfattede en »Précis hist.« om sine politiske Missioner og Kabaler. Hans Memoirer udkom i Paris 1824, 2 Bd. I sine sidste Aar var han næppe ganske tilregnelig. Pint af Fattigdom og Nød sprang han til sidst ud af et Vindue og slog sig ihjel paa Stedet. *F. J. M.*

Faucher [foše'], César og Constantin, »Tvillingerne fra la Réole«, franske Generaler, to

af de navnkundigste Ofre for den odiøse »hvide Terrorisme«, fødte 12. Septbr. 1760 i la Réole, skudte i Bordeaux 27. Septbr. 1815. 1. Jan. 1775 traadte de ind i den franske Hær, bleve 1780 Dragonofficerer, men forlode Tjenesten før Revolutionens Udbrud. Da Nationen blev opbudt *en masse*, toge Tvillingerne Musketten paa Nakken, forfremmedes i kort Tid til Generaler og udøste deres Blod for Republikken i talløse Batailler (Constantin F., som i Vendée-Krigen allerede havde faaet 16 alvorlige Saar, sank ved Angrebet paa Skoven ved Vouvans til Jorden, gennemboret af 12 Musketskud og Bajonetstød). De to lemlæstede Krigere trak sig i Slutn. af 1792 tilbage til Saint-Maixent, men bleve straks efter dømte til Døden af Revolutionstribunalet i Rochefort for at have baaret Sorg over Ludvig XVI's Død; de havde allerede betraadt Skafottet, da Folkerepræsentanten Lequinio lod Henrettelsen udsætte, Dommen kassere og Tvillingerne sætte paa fri Fod. I Napoleons-Tiden holdt Tvillingerne sig i deres Fødeby la Réole, hvor de nøde den største Anseelse og beklædte de højeste Embeder; 1814—15 støttede de, for Fædrelandets Skyld, Kejseren i hans Kamp mod Invasionen. Men efter Waterloo anklagedes de af Ultraroyalisterne for Højforræderi; under de futileste Paaskud: et skjult Vaabendepot, — deres Kaarder, Pistoler, et Par Jagtbøsser o. s. v. — i deres Hus, kastedes de i Galejslavernes Taarn i Bordeaux, hvor man, uden Hensyn til deres Rang, Alder og talrige slet lægte Saar, mishandlede dem paa det skændigste; 22. Septbr. 1815 stilledes de for en af fanatiske reaktionære sammensat Krigsret, som dømte dem begge til Døden; tern Dage efter bleve de skudte. (Litt.: Vaulabelle, *Hist. des deux Restaur.*). *F. J. M.*

Faucher [foše'], Julius, tysk Publicist og Nationaløkonom, født 13. Juni 1820 i Berlin, død 12. Juni 1878 i Rom, nedstammede fra en fransk Emigrantfamilie. I sin Ungdom sluttede F. sig med Liv og Sjæl til den fra Cobden og Manchester-Mændene udgaaende Frihandelsbevægelse og virkede for dennes Overførelse til Tyskland, først 1847—56 gennem sit Blad »Ostseezeitung« i Stettin, senere gennem »Abendpost« i Berlin. I nogle Aar var han bosat i London, hvor han som Cobden's Privatsekretær var med at redigere den engelske Agitators Artikler og Brochurer. 1861 vendte han tilbage til Tyskland, hvor han 1863 grundlagde det tyske Frihandelspartis betydeligste Tidsskriftorgan »Vierteljahrschrift fur Volkswirtschaft und Kulturgeschichte«, som han udgav indtil sin Død. *K. V. H.*

Faucher [foše'], Léon, fransk Statsmand og Nationaløkonom, født 8. Septbr. 1803 af jødisk Slægt, død 14. Decbr. 1854. Han optraadte allerede 1828 i St. Simonisternes offentlige Møder for at drøfte økonomiske Emner og blev efter Julirevolutionen 1830 flittig Medarbejder af Bladene; først af »Temps«, senere Redaktør af »Constitutionnel« (1833—34) og af »Courrier francais« (1839—42); han indførte den Skik at undertegne sine Artikler med Navn. Fremdeles skrev han i Tidsskrifter som »Revue des deux mondes« og »Journal des économistes« ypperlige Afhandlinger om nationaløkonomiske Spørgsmaal, især til Bedste for Frihandelen. 1842 fremsatte han et Forslag om en Toldforening mellem Frankrig, Belgien, Schweiz og Spanien som Modvægt imod den tyske, og 1845 udgav han en Række Studier over England [2. Udg. 1856]. 1846 valgtes F. til Deputeretkamret, hvor han hørte til den dynastiske Opposition; var virksom for en Valgreform og var med at kræve Ministrene satte under Anklage, men ønskede ingenlunde en Republik. Efter Februarrevolutionen 1848 kæmpede han ihærdig i Nationalforsamlingen og i Smaaskrifter imod de socialistiske Ideer og vilde bruge Nationalværkstedernes Arbejdere til Jærnbanebygning. Han støttede Prins Louis Napoleon's Valg og blev i Decbr. 1848 Indenrigsminister; opretholdt med Kraft Ordenen og fjernede de af den provisoriske Regering ansatte Præfekter, men blev styrtet i Maj 1849 for sin stærke Indblanding i Valgene. Han vedblev at spille en stor Rolle i Nationalforsamlingen og var 1850 Ordfører for den ny Valglov, som indskrænkede den almindelige Valgret. Han ønskede en streng parlamentarisk Styrelse i konservativ Retning og var igen Indenrigsminister Apr.—Oktbr. 1851, men blev fjernet, da Statskuppet forberedtes, og trak sig efter dette tilbage fra det offentlige Liv. (Litt.: L. Faucher, *Biographie, correspondance etvie par leme ntaire* [2 Bd., 1875]). *E. E.*

Fauchet [fošæ'], Claude, fransk Biskop og Revolutionsmand, født 22. Septbr. 1744, henrettet 1793, blev Storvikar hos Ærkebispen af Bourges og siden en af Ludvig XVI's Hofprædikanter. Han var en betydelig gejstlig Taler, med et varmt Hjerte for Samfundets Stifbørn, men overspændt, med stærkt Hang til Mysticisme. Ludvig XVI yndede ham ikke og strøg ham af Listen over Hofprædikanterne, hvorpaa F. gav sig Revolutionen i Vold. Iført sin Præstekjole og med Sværd i Haand var han med ved Stormen paa Bastillen og var fra 18. Septbr. 1789 til 8. Oktbr. 1790 Medlem af Paris-Kommunen. Han var Sjælen i *la Société des amts de la vérité*, i hvis Organ, det halvmystiske Blad »Bouche de Fer«, og i hvis Sal han prædikede et System af kristelig Socialisme, bygget paa Kærlighed til Næsten, og brød mangen Lanse med Voltairianerne, som i eet og alt stode ham fjernt. Apr. 1791 blev han konstitutionel Biskop i Calvados, hvor han viste sig som yderliggaaende Demokrat; som Medlem af den lovgivende Forsamling talte han ivrig mod de Præster, der ikke vilde aflægge Ed paa Gejstlighedens civile Konstitution. I Konventet stemte han mod Ludvig XVI's Henrettelse, men stod dog i det hele Gironden meget nær; i Juli 1793 blev han fængslet som mistænkt for at være de flygtede Girondineres medskyldige, sattes under Anklage for Landsforræderi og guillotineredes 31. Oktbr. *F, J. M.*

Faucigny [fosiñi'], Bjærgdal, der gennemstrømmes af den rivende Flod Arve (s. d.), og Landskab i Frankrig, beliggende i det nordlige Savoyen, V. f. Montblanc-Gruppen, nu udgørende Arrond. Bonneville i Dep. Haute-Savoie, indtil 1860 en af Savoyen's 8 Provinser. Hovederhvervet i F., der er bekendt for sit barske, kolde Klima, er Kvægavl; dog er der ogsaa noget Agerbrug og Vinavl. Af de smaa Byer mærkes Bonneville, Chamonix og Sallanches. *H. W.*

Faucille [fosi'j], Col de la, Pas- og Postvej over Jurabjærgene (Pashøjde 1,328 M.), beliggende mellem Dôle og Mont-Colomby, for-

binder Geneve og Pays de Gex med den franske Grænsefæstning Les Rousses. *H. W.*

Faucilles, Monts [mõfosi'j], et skovrigt Bjærgdrag i det østlige Frankrig, danner Sydranden for den lothringske Højslette og staar mod Øst i Forbindelse med Vogeserne, mod Vest med Langres'es Plateau. De ca. 500 M. høje Bjærge, der opfylde en Del af Dep. Les Vosges og Haute-Marne, danne Vandskellet mellem Saone mod Syd og Meuse og Moselle mod Nord. *H. W.*

Faucit [få!s¹t], Helen, engelsk Skuespillerinde, er født 1819, debuterede 1833 i Richmond, kom snart efter til London, hvor hun indtil 1876, da hun trak sig tilbage fra Scenen, dels paa Haymarket-Teater, dels paa Drury-Lane-Teater var en anset Kunstnerinde, der især udmærkede sig i Fremstillingen af de Shakespeare'ske Kvindeskikkelser; blandt hendes andre Roller kan nævnes Jolanthe i »Kong René's Datter«, hvori hun tog Afsked med Publikum. Senere er hun optraadt ved Shakespeare-Festen i Stratford on Avon 1879 som Beatrice i »Stor Staahej for Ingenting«. *A. A.*

Faugère [fožæ!r], Armand Prosper, fransk Skribent, (1810—87), fordybede sig navnlig i Pascal-Forskninger og udgav: »Éloge de Blaise Pascal« [1842], priskronet af Akademiet, »Pensées, fragments et lettres de Bl. P.« [2 Bd., 1844], »Lettres, opuscules et mémoires de Mme. Périer et de Jacqueline, sceurs de Pascal, et de Marg. Périer, sa niece« [1845], »Lettres de la mere Arnauld« [1858] og »CEuvres de Pascal« [1886 ff.]. Da Chasles 1868 forelagde Akademiet nogle hidtil ukendte Haandskrifter af Pascal, tog F. til Genmæle i »Défense de Bl. P., Newton, Galilée etc contre les faux documents de M. Chasles«; senere blev Falskneriet ogsaa virkelig konstateret. F. har tillige offentliggjort »Mémoires de Mme. Roland« [2 Bd., 1864], »Fragments de littérature, morale et politique« [2 Bd., 1865], Saint-Simon's »Écrits inédits« [6 Bd., 1880—83] m. m. *S. Ms.*

Faugues [få'g], Vincent, nederlandsk Kontrapunktiker fra 15. Aarh., umiddelbar Efterfølger af Dufay. Hans Messer findes i de pavelige Musikbøger henad Anno 1450. Ambros kalder hans Stil mager og ubehjælpsom, alt imedens den dog, ligesom hos Dufay, aabenbarer Sans for melodiøs Stemmeføring. Eksempler paa hans Kompositioner findes hos Kiesewetter og Ambros. *A. H.*

Faujas de Saint-Fond [fožatsãfõ'], Barthélemy, fransk Geolog, født 17. Maj 1741 i Montélimart, død 19. Juli 1819 i Saint-Fond, blev 1765 ansat ved det naturhistoriske Museum i Grenoble, men havde under sin Virksomhed som Lærer paa dette Sted Lejlighed til som kgl. *Commissaire pour les mines* at berejse England, Skotland, Holland, Tyskland og Italien. Han havde under sine Rejser Lejlighed til at studere nuværende og tidligere Vulkaner og vulkanske Fænomener, og som Frugterne af hans Studier kunne nævnes: »Recherches sur la pouzolane« [1778], »Recherches sur les volcans éteints du Vivarais et du Velay« [1778], »Mineralogie des volcans« [1784]. 1793 blev han Professor i Geologi ved *Jardin des plantes* i Paris, i hvilken Stilling han forblev indtil 1818. Han udgav ogsaa flere geologiske Rejsebeskrivelser og Beskrivelser af enkelte Landsdele, blandt hvilke bør fremhæves »Voyage en Angleterre« [2 Bd., 1797, oversat paa Tysk 1799]. En Række geologiske Afhandlinger fra hans Haand findes desuden i »Annales du Museum d'histoire naturelle«. Hans Levned og Betydning for den geologiske Videnskab er skildret af L. de Freycinet i »Essai sur la vie et les opinions et les ou vrages de B. de Faujas de Saint-Fond« [1820]. *K. R.*

Faujasit se Zeolitter.

Faukåle **Lyd** se Lyd.

Faulensee, Landsby og Badested i det schweiziske Kanton Bern. Det ligger tæt ved Thuner-Sø, 800 M. o. H., med en allerede fra 16. Aarh. kendt, kold Mineralkilde (11°), der indeholder svovl- og kulsure Alkalier. F. har en meget smuk Beliggenhed og er et yndet Luftkursted for Rekonvalescenter. Kilden benyttes især mod kronisk Reumatisme og Gigt. Kurhuset er smukt og vel indrettet. *Lp. M.*

Faulhorn, Bjærg i Kanton Bern i Schweiz, ligger i en Udløber fra Berner-Oberland mellem Grindelwald og Brienzer-Søen og naar 2,683 M. Det bestaar af en sort, glimmerholdig Skifer, hørende til Juraformationen og meget stærkt forvitret, deraf Navnet F., forneden bærer det store Skove, højere oppe prægtige Græsgange. Fra dets Top har man en glimrende Udsigt over Berner-Alperne og over Neuchatel-Søen til Jurabjærgene; det besøges derfor meget af Turister, til hvis Bekvemmelighed der nær ved Toppen allerede 1832 opførtes et Gæstgiveri, vistnok det højest beliggende i Europa. *C. A.*

Faulmann, Karl, tysk Forfatter, er født 24. Juni 1835 i Halle. Han var oprindelig Bogtrykker, derefter Stenograf; 1855 kom han til Statstrykkeriet i Wien og blev siden Lærer i Stenografi ved Universitetet der. Af de mange Skrifter, han har udgivet, omhandle nogle Stenografien, som »Gabelsbergers stenographisches Lehrgebäude« [Wien 1860, 31. Opl. 1893], »Stenographische Unterrichtsbriefe« [1879 og senere], »Anleitung zur phonetischen Stenographie« [1883 og oftere]; andre staa i Forbindelse med Bogtrykkerkunsten, saaledes den populære, men noget upaalidelige »Illustrirte Geschichte der Buchdruckerkunst« [1882], »Handbuch der Buchdruckerkunst«, »Die Erfindung der Buchdruckerkunst«, »Buch der Schrift« og »Illustrirte Geschichte der Schrift«; ja han har endog vovet at give sig i Lag med en »Illustrirte Kulturgeschichte« [1881] og »Etymologisches Worterbuch der deutschen Sprache« [Halle 1892 ff.]. *E. G.*

Faun se Faunus.

Fauna benævner man den samlede Dyreverden paa et videre eller snævrere begrænset Omraade. Man taler f. Eks. om Danmark's nuværende og forhistoriske F., om Europa's F., om Havets F. o. s. fr. Se Dyregeografi. *H. J. P.*

Faunalia, latinsk Fest, højtideligholdtes i December til Ære for Guden Faunus (s. d.). *V. S.*

Faunus (lat., »den hulde«, af *faveo*: er gunstig), gammelitalisk Skov- og Markgud, Hjordernes Frugtbargører, hvorfor han ogsaa kaldes Inuus (»Bespringer«), og Beskytter mod de vilde Dyr (Lupercus, »Ulvebortjager«). Da F. var en mægtig Gud, for hvem Fremtiden ikke var skjult, kunde han meddele Menneskene Indblik deri; han er som saadan Fatuus eller Fatuelus, Sandsigerguden, som aabenbarer den fremtidige Skæbne (Fatum, s. d.). Sine Forudsigelser giver han dels

i Skovene, ved uforklarlige Stemmer, dels i Drømme. Begge Dele kunne ryste Mennesket, vække Rædsel; F. er derfor ogsaa Incubus (»Mare«). Ved Siden af F. staar Fauna, der snart kaldes hans Hustru, snart hans Søster; hun er ogsaa en »god Gudinde« (Bona Dea), kaldes ogsaa Maja; som Sandsigergudinde er hun Fatua. F. havde flere Templer i og om Rom. Paa Tiber-Øen byggedes 196 f. Chr. et Tempel for F. I Albunea's hellige Lund ved Tibur (Tivoli) havde F. sit fornemste Orakel. Til Ære for F. holdtes Festerne Faunalia (s. d.) og Lupercalia, begge om Vinteren. Til F. ofredes Bukke, Vin, Mælk o. desl. Under Indflydelse af euemeriske Strømninger fortaltes det senere, at F. oprindelig havde været Konge i Latium, Hersker over Aboriginerne, og at han havde gjort sig fortjent ved at forbedre Agerdyrkning, Kvægavl, ordne Religionsvæsenet o. s. v., altsaa noget lignende, som fortaltes om Evander (se Euandros). Han sagdes at have været en Søn af Picus (s. d.) eller af Merkur og Sønnesøn af Saturn, for hvem han havde indført Ofringer, ligesom han havde faaet sin Fader Picus optaget blandt Guderne. Da Herakles kom til Italien, vilde F. bringe ham som Offer til Merkur; men Herakles satte sig til Modværge og ihjelslog F. Guden F. fremstilledes oprindelig i Lighed med Jupiter, en kraftig Skikkelse med Krone, Panterskind om Skulderen, Kølle eller Overflødighedshorn i Haanden. Senere hen, da man stiftede nøjere Bekendtskab med den græske Mytologi, antog man F. for den samme som Pan og talte om flere Fauner, som man sammenstillede med Grækernes Seilener og Satyrer, og som man tænkte sig med Bukkefødder, Hale og Bukkeøren, drilagtige, kaade Skabninger, en Art Dæmoner, mod hvis Paafund man søgte at værge sig ved Tryllemidler, f. F.ks. ved Pæonen (*Paeonia officinalis*) o. desl. — I den senere romerske Kunst se vi derfor F. fremstille, som en græsk Pan ell. Seilen. *V. S.*

Faurbogaard Landbrugsskole i Holbæk Amt blev oprettet 1876 af Holbæk Amts Landboforening. Planen var at knytte en Mønster- og Forsøgsgaard til Skolen, paa hvilken 20—25 Elever skulde nyde teoretisk og praktisk Undervisning i et Aar. Henved 20 Elever besøgte i det første Aar Skolen; senere tog Antallet af, og Skolen trivedes aldrig ret; Forsøgsmarken dreves kun i et Par Aar, og den paatænkte Forsøgsstation blev ikke oprettet. 1879 blev Gaarden bortforpagtet til Landbrugskandidat Jakob Hansen, og Skolen, der imidlertid helt var standset, skulde aabnes paa ny under hans Ledelse. Men i de første Aar indskrænkede Virksomheden sig alene til en Mælkeriskole, og først 1882 begyndte atter den egentlige Landbrugsskoleundervisning. Men heller ikke nu vilde Skolen trives; den ophørte 1889; Gaarden blev bortforpagtet og endelig solgt 1896. *H. H—l.*

Faure [få!r], Eugène, fransk Maler, født i 1822 i Seyssinet ved Grenoble, død Febr. 1879 i Paris. F., som var Elev af David d'Angers og af Rude og fortsatte sin Udvikling ved Rejser til Rom, Firenze og Venezia, havde længe ret forgæves bejlet til Publikums Kunst med mytologiske og allegoriske Malerier, Genrebilleder etc, indtil han 1864 gjorde Lykke med sin »Eva«. Tidligere havde han malet Billeder som »Ungdommens Drømme« [1857], »Amor's Opdragelse«, »Le Dccuplé« [1859], »Kærlighedens første Skridt« [1861, Museet i Grenoble], hvor han oftere var kommen ind paa en Fremstilling af den nøgne Kvindeskønhed; med sin kokette sanseberusende »Eva« anslog han, som Cabanel og saa mange andre samtidige Kunstnere, Strenge, der vakte Kejserhoffets og den fine Leveverdens Behag, og Billedet fandt en Køber i Hertugen af Morny. Senere malede F. »Kilden« m. m. Hans Portrætter, særlig af Børn og Kvinder, vare skattede, til Dels prægede af samme noget overfladiske Elegance, som skaffede hans »Eva« en betydelig, men ret kortvarig Succes. *A. Hk.*

Faure [få!r], Felix, Præsident (1896) i den franske Republik siden 1895, er født 30. Jan. 1841 i Paris som Søn af en Møbelsnedker. Han arbejdede 1857—59 i London, hvor han vandt Sans for Sport og praktisk Forretningsgang. Siden var han 3 Aar i et Garveri i Amboise og derefter hos en stor Skindhandler i Hâvre, indtil han selv grundlagde en Forretning her som Skibsreder; i denne Stilling blev han Formand for Handelskamret. Under Krigen 1870—71 førte F. en Bataillon af Mobilgarden, og Maj 1871 under de store Ildebrande i Paris bragte han Hjælp dertil fra Havre. 1881 valgtes han som Republikaner til Deputeretkamret og blev siden stadig genvalgt; han tog jævnlig Del i Forhandlingerne, især om Handels- og Koloniforhold. Allerede Novbr. 1881 blev han Understatssekretær for Kolonierne i Gambetta's kortvarige Ministerium, samt paa ny Septbr. 1883—Apr. 1885 under Jules Ferry's Styrelse, og endelig i 6 Uger i Beg. af 1888. Ogsaa var han flere Gange Medlem af Finansudvalget og blev Juni 1894 Marineminister. Efter Casimir Perier's Afgang som Præsident blev F. 17. Jan. 1895 valgt til Præsident som de maadeholdne Republikaneres Kandidat imod den radikale Brisson. Han betegnede sit Valg som en Sejr for det arbejdsomme Demokrati; i sit Valgprogram 1893 havde han lovet at ville understøtte alle alvorlige Forbedringer (stillede allerede 1883 Forslag om Arbejdsgivernes Erstatningspligt til Arbejderne i Ulykkestilfælde), men saadanne fremmedes ikke ved usunde Ophidselser eller ved Undertrykkelse og Magtsprog, men ved rolig Samvirken og i Frihed. Marts 1895 overtog han Forsædet i det øverste Krigsraad, hvad Præsidenterne siden Mac Mahon havde undladt, og hans Optræden paa Rejser omkring i Landet har gjort et gunstigt Indtryk paa Befolkningen. *E. E.*

Fauré [fore'], Gabriel Urbain, fransk Komponist, er født 13. Maj 1849 i Pamiers, Dep. Ariège, studerede i Paris under Niedermeyer og senere hos Saint-Saëns, blev 1866 Organist i Rennes. F. har derefter beklædt forskellige lignende Stillinger ved parisiske Kirker og er nu (1896) Kapelmester ved Madeleine-Kirken. Som Komponist gjorde han sig tidlig bekendt ved Sange og Klaverstykker; 1878 udgav han en Sonate for Klaver og Violin, der vidnede om hans betydelige Talent og har gjort Opsigt ogsaa ved Opførelser i Tyskland og i Norden. F.'s Komponistvirksomhed tog herefter et større Sving, og han har efterhaanden ladet opføre to Kvartetter for Klaver og Strygeinstrumenter, en Symfoni [1889], et Rekviem [1888] og et stort Korværk »La naissance de Venus«. Paa det dramatiske Omraade har F. ikke hidtil

forsøgt sig. For sin Kammermusik modtog han 1890 *Académie des beaux arts's* Pris, og han regnes paa dette Omraade for en af de betydeligste yngre franske Komponister, hvis rene Stil og følelsesfulde Musik navnlig viser Tilslutning til Schumann og Chopin. *W. B.*

Faure [fål'r], Jean Baptiste, fransk Operasanger (Baryton), er født 15. Jan. 1830 i Moulins; kom ind paa Konservatoriet 1843, og medens hans Stemme var i Overgang, spillede han Kontrabas paa et Forstadsteater. F. debuterede 1852 paa *Opéra comique*, optraadte i Begyndelsen kun i mindre Partier, men da han 1857 for første Gang slog rigtig igennem i »Joconde«, var hans Lykke gjort og hans Stjerne i stadig Stigen. 1859 skrev Meyerbeer Hoel's Parti i »Dinorah« for ham. 1861 blev han engageret til den store Opera og hørte indtil sin Afgang 1876 til dennes bærende Kræfter, [lige fremragende som Sanger og som Skuespiller; blandt hans ypperste Partier nævnes Don Juan, Hamlet, Wilhelm Tell, Nelusko i »Afrikanerinden«. 1857 blev han ansat som Lærer i Sang ved Konservatoriet. Efter sin Bortgang fra Scenen har han oftere ladet sig høre ved Koncerter og ved festlige Lejligheder. Fra hans Haand foreligger en Del, navnlig kirkelige, Sange samt en Sangskole: »La voix et le chant, traité pratique« [1886]. — Hans Hustru, Constance Caroline, født Lefebvre, er født 21. Decbr. 1828, var en yndet Sangerinde, først ved *Opéra comique*, senere ved *Théâtre Lyrique*; 1864 forlod hun Scenen. *S. L.*

Fauriel [forjæ'l],, Claude Charles, fransk Filolog og Historiker, født i St. Etienne 21. Oktbr. 1772, død i Paris 15. Juli 1844. Denne ivrige og banebrydende Aand har øvet stor Indflydelse paa Studiet af Middelalderens Aandsliv. Den største Del af sit Liv levede F. kun for sine mangesidige, grundige Studier, naar undtages nogle Aar af hans Ungdom, da han, den idealistiske Republikaner, der kun var lidet anlagt for praktisk Politik, efter 1793—94 at have tjent som Løjtnant, blev Politiminister Fouché's Sekretær, men allerede 1802 tog sin Afsked, frastødt baade af sin Chefs Person og af alt det lave og uhyggelige, der var ved Ledelsen af Institutionen. Sin Opfattelse har han lagt for Dagen i nogle interessante Erindringer, der først ere udgivne [Paris 1886] af L. Lalanne under Titlen »Les derniers jours du Consulat«. 1823 — 26 opholdt han sig i Italien, og efter Julirevolutionen fik Guizot ham ansat som Professor i udenlandsk Litteratur ved Sorbonne. 1836 indvalgtes han i *Académie des inscriptions*, og han falev en meget benyttet og skattet Medarbejder ved »Histoire littéraire de la France«. Den beskedne og alt for selvkritiske Mand har ikke produceret saa meget, som man kunde vente af hans overordentlig omfattende Studier, der ikke blot strakte sig over de fleste gamle og ny europæiske Sprog og Litteraturer, men ogsaa nogle af Asien's. Ofte nøjedes han med at fremsætte sine ny Synsmaader og Resultaterne af sin rige Viden i Form af Noter, Fortaler og Indledninger. Men de Skrifter, han har udgivet, eller som udkom efter hans Død, fortjene alle den største Opmærksomhed. Det var »Chants populaires de la Grèce moderne« [2 Bd., Paris 1824 — 28, midt i Filhellener-Tiden], »Histoire de la poésie provengale« [3 Bd., Paris 1846; hans Forelæsninger ved Sorbonne 1831—32], »Dante et les origines de la langue et de la littérature italiennes« [2 Bd., Paris 1854 o: Forelæsningerne 1833—34], »Histoire de la Gaule méridionale sous la domination des conquérants germains« [4 Bd.. Paris 1836; F. vilde ogsaa have skildret Sydfrankrig's Historie under Romerne og i Middelalderen til Ludvig den Hellige, men naaede det ikke], Udgaven af det gamle provençalske Digt om Albigenser-Krigen [i »Collection de documents inédits sur l'histoire de France«, Paris 1837] og Afhandlingen om Lope de Vega's »Dorotea« i »Revue des deux mondes« 1839. Til hans Venner hørte A. Manzoni, der har tilegnet ham Tragedien »Il conte di Carmagnola«, Mme. de Staël, A. W. Schlegel og Jens Baggesen, hvis »Parthenais« han oversatte 1810. F.'s efterladte Papirer indlemmedes 1883 i Nationalbiblioteket i Paris. (Litt: Guigniaut, *Notice historique sur la vie et les travaux de F.* [Paris 1862]). *E. G.*

Fausbøll, Michael Viggo, dansk Orientalist, er født 22. Septbr. 1821 i Hove ved Lemvig, blev Student 1838, cand. theol. 1847. Allerede som Student havde han kastet sig over Studiet af Sanskrit, og han vandt 1843 Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en Prisopgave om Sanskritsprogets Syntaks. Disse Studier fortsatte han efter at have taget Embedseksamen. Ved Hjælp af Sanskrit arbejdede han sig paa egen Haand ind i Pāli (s. d.), i hvilket de kjøbenhavnske Biblioteker besidde en stor Samling Haandskrifter, som Rask har hjembragt fra Indien. 1855 udgav han »Dhammapadam« (s. d.) og lagde derved Grunden til Pāli-Studiet i Europa. For at samle Materiale til lignende Skrifter opholdt han sig 1858—60 i London, som han flere Gange senere har besøgt. 1861 blev han ansat som Medhjælper ved Universitetsbiblioteket. Hans Udgave af »Dhammapadam« havde gjort hans Navn berømt ikke alene blandt Orientalisterne i Europa og Amerika, men ogsaa i selve Indien. Dette kom ham nu til gode, idet han, under meget vanskelige økonomiske Forhold, utrættelig arbejdede paa sit Hovedværk, Udgivelsen af Jātaka-Bogen (s. d. og Buddha'er, S. 819), en Bedrift, som fortjener Beundring ikke alene paa Grund af Bogens overordentlige Vigtighed for Studiet af Buddhismen og Folkeeventyret, men ogsaa paa Grund af den Ihærdighed og Klogskab, hvormed den er bleven gennemført trods Vanskeligheder, som, navnlig under Danmark's smaa Forhold, syntes at maatte gøre det umuligt at udgive mere end i det højeste et Uddrag. Ved af og til at udgive smaa Prøver søgte F. at vække Interesse for Sagen, hvilket ogsaa lykkedes til Fuldkommenhed. Han opnaaede derved at faa Understøttelse til Udgivelsen fra den danske Regering og senere fra Berlin-Akademiet og den indiske Regering, ligesom han ingen Møje sparede for at faa Haandskrifter andre Steder fra til Sammenligning. Begyndelsen udkom 1875, og det sidste (6.) Bind er (1896) næsten færdig trykt tillige med et af Dr. Dines Andersen udarbejdet Register. — 1876 var F. bleven Medlem af Videnskabernes Selskab; 1878 udnævntes han efter N. L. Westergaard's Død til Professor i indisk-østerlandsk Filologi ved Kjøbenhavn's Universitet; 1879 tildelte Universitetet ham den filosofiske Doktorgrad uden . Disputats; 1888 efter Afslutningen af 4. Bd. af

Jataka-Bogen hædrede Berlin-Akademiet ham med den Bopp'ske Prisbelønning, og 1890 blev han Æresmedlem af det asiatiske Selskab i London. — Foruden de ovennævnte Pāli-Værker har F. oversat »Sutta-Nipāta« [Oxford 1881, »Sacred Books of the East«, X Bd.] og senere udgivet den i Grundteksten [»The Sutta-Nipāta, being a collection of some of Gotama Buddha's dialogues and discourses«, Lond. 1885] med et etymologisk ordnet Glossar, indeholdende en fuldstændig Angivelse af Ordenes Findesteder og fraseologiske Anvendelse [Lond. 1894]. Endvidere »Forteckning öfver de af Frih. A. E. Nordenskold från Ceylon hemförda Pāli-manuskript« [i Ymer 1883] og »Nogle Bemærkninger om enkelte vanskelige Pali-Ord i Jataka-Bogen« (i Overs. over d. K. d. Vid. Selsk. Forh., 1888]. — Ogsaa af dansk Sprog har F. gjort sig fortjent, navnlig ved en »Ordbog over Gadesproget og saakaldt daglig Tale« [Kbhvn. 1866, under Pseudonymet V. Kristiansen; 2. meget forøgede Udgave er under Udarbejdelse], ligesom han ogsaa har besørget flere Gange oplagte Udgaver af Molbohistorierne og af Vægterversene. Endvidere: »Om 3 Lyde i alm. dannet Dansk, der hidtil ikke have været anerkendte og opførte som selvstændige Selvlyde« [Universitetsjubilæets danske Samfund, »Blandinger«, 1882]. — Ligesom F. ved det lykkelige Greb, hvormed han har valgt Emnerne for sine Arbejder, og den Dygtighed og Utrættelighed, hvormed han har gennemført dem, er bleven en af dem, som have bidraget mest til hans Videnskabs Fremskridt, saaledes har han ogsaa som Universitetslærer vist en praktisk Sans, som ledet af hans aldrig svigtende Velvilje har fremhjulpet unge Videnskabsdyrkeres Anlæg og med godt Resultat opmuntret dem til deres Studier. Blandt hans Disciple i Udlandet kan nævnes A. C. Burnell (s. d.). (Litt.: »Levnedsbeskrivelser af de ved Kjøbenhavn's Universitets 400 Aars Fest promoverede Doktorer«). *S. S.*

Fausk (oldn. *fauski*), norsk Navn paa en tørraadden Træstamme, hensmuldrende Ved, gennemgnavet af Mark; deraf Fauskemjøl, Mel eller Støv i Insekternes Gange i Veden. *J. B. H.*

Fauske, et paa Nordsiden af Skjærstadfjorden i Salten (Norge) liggende Anneks, har i den senere Tid faaet stor Betydning ved de herværende mægtige Marmorlag, som danne de vigtigste af de mange »den Ankerske Marmorforretning« tilhørende Brud. i Marmorlejerne forekomme i den Fjældkæde, som paa Vestsiden begrænser den store Myrstrækning, der indtager den største Del af det lave Fauskeide, Skillet mellem Skjærstad og Foldenfjord. Lagene have en Længde af over 15 Km. og en Mægtighed fra 500 til 1,000 M.; Marmoret er dels hvidt, dels broget — blaa- og rødstribet — og lader sig med Lethed kløve i store Blokke. Fra Havnen i Fauskebugten er anlagt en Hestebane op til Brudene, omtrent 3 Km. lang. *J. F. W. H.*

Fausse [fo's], (fr.), Femininum af *faux* [fo], falsk. *F. carte* [foska'rt] eller *f.*, et Kort, der ikke er Trumf, som der ikke kan ventes Stik paa; *f. alarme* [fosala'rm], blind Alarm; *f. attaque* [fosata'k], Skinangreb; *f. couche* [fosku'š], for tidlig Nedkomst; *f. fenêtre* [fosfnæ'tr], blindt Vindue; *f. page* [fospa!ž], Smudstitel i en Bog; *f. porte* [fospå'rt], blind Dør; *f. queue* [foskö'], Fejlstød, Kiks paa Billard.

Faussebraye [fosbræ'] (fr.) er en i det ældre hollandske Befæstningssystem anvendt, imellem Hovedvolden og den vaade Fæstningsgrav liggende lav Vold, hvis Hovedøjemed er at muliggøre en mere raserende frontal Beskydning af Graven og Forterrainet, end det er muligt at præstere fra den højere Hovedvold. F. ligger parallel med Hovedvolden, og dens Ildlinie er kun lidt højere end den foran værende Glaciscréte. *A. L—n.*

Faust, Dr. Johann, bekendt vagabonderende Mager og Sortekunstner, hvis Livshistorie allerede tidlig blev udsmykket med en Mængde Sagn og derigennem kom til at spille en fremragende Rolle i Litteraturen. F. er født henimod 1490, rimeligvis i Knittlingen (Kundlingen) i det daværende Fyrstendømme Pfalz-Simmern, hvilket fremgaar af overensstemmende Udtalelser af Melanchton og Wier, der kendte ham personlig, ligesom ogsaa Heidelberg-Universitetets Akter nævne Johannes F. ex Simmern som promoveret til Baccalaureus i Teologi 1509. Allerede tidlig begyndte F. at flakke om; i Begyndelsen synes han, som et *nom de guerre*, at have ført Navnet Georg Sabellicus. Under dette omtales han af den bekendte Abbed Tritemius af Sponheim, som traf ham 1505 først i Gelnhausen, senere i Würzburg. I et Brev til Matematikeren Wirdung skildrer Tritemius F. med kraftige Farver som »en Landstryger, tom Praler og bedragerisk Karl, der burde piskes, fordi han offentlig fremsætter Lærdomme, der stride mod den hellige Kirke. Han er en Nar, der kalder sig Mag. Georg Sabellicus F. den Yngre, Nekromantiens Kilde, Astrolog, den næst største Mager o. s. v. Han praler af at besidde en saadan Visdom, at han kunde genfrembringe efter Hukommelsen alle Plato's og Aristoteles'es Værker, hvis de tilfældig skulde gaa tabt. I Wiirzburg sagde han i mange Menneskers Paahør, at der intet mærkeligt var ved Christi Mirakler; han kunde gøre alt, hvad Christus havde gjort, saa ofte og naar han vilde. I Kreuznach var han af Franz v. Sickingen bleven ansat som Skolemester, man da han snart begyndte at drive den skændigste Utugt med Børnene, maatte han tage Flugten for at undgaa den Straf, der ventede ham«. F.'s Ophold i Kreuznach synes at falde 1507; derefter har han studeret i Heidelberg, hvor han som nævnt blev promoveret 1509. Mutianus Rufus nævner i et Brev, at F. 1513 optraadte i Erfurt under Navnet Georg Faustus, Heidelberger-Halvguden. 1516 var han hos Abbed Entenfusz i Maulbronn-Klostret, derefter tabes hans Spor indtil 1520, hvor han atter opholdt sig i Erfurt og holdt Forelæsninger ved Universitetet. Efter Sagnet har han i Mellemtiden været i Krakau, hvor der dengang holdtes Forelæsninger over naturlig Magi. 1525 kan hans Spor forfølges over Leipzig til Basel; 1528 omtaler Agrippa af Nettesheim, at Franz I lod en tysk Troldmand komme til Frankrig for ved hans Hjælp at besejre Karl V. Det kan næppe have været andre end F., som efter Sagnet deltog i Kampene mod Kejseren. Efter endnu i mange Aar at have flakket om i Tyskland døde F. rimeligvis 1539 i Landsbyen Stauffen i Breisgau under ubekendte, eventyrlige Omstændigheder, der naturligvis opfattedes som Bevis for, at Djævelen, med hvem han antoges at staa i Pagt, endelig havde hentet ham.

I Folkemunde antoge Beretningerne om F, snart en sagnagtig Karakter. Alle de vidunderlige Historier, der oprindelig vare tillagte andre Magere, Simon Magus, Albertus Magnus, Roger Bacon, Paracelsus o. a., overførtes efterhaanden paa F., og ny Historier tildigtedes. Samtidig hermed undergik ogsaa Opfattelsen af hans Personlighed en bestemt Forandring: han var ikke længere et almindeligt Menneske, der kun af Nydelsessyge gav sig i Lag med den Onde; han identificeredes med Fortidens lærde Magere, hvis Kundskabstørst og Stræben efter Indsigt i Naturens Hemmeligheder ifølge Folketroen havde ført dem til det fordærvelige Skridt. Som en saadan Personifikation af den lærde Magi træder F. i det mindste til Dels frem i det ældste Værk, vi besidde om ham, den 1587 i Frankfurt a. M. af Johann Spies udgivne: »Historia von Dr. Johann Fausten, dem weitbeschreiten Zauberer und Schwarzkiinstler« etc. Af denne ældste Faust-Bog findes endnu enkelte Eksemplarer; ny Udgaver ved Kühne [Zerbst 1868]; Braune [Halle 1878], og ved Scherer i fotografisk Gengivelse [Berlin 1884]. Endnu 1587 udkom Spies'es Faust-Bog i 2. Udg. forøget med 8 ny Kapitler, og indtil 1592 kendes ikke mindre end 14 Oplag. En rimet Bearbejdelse af Bogen udgav Tübinger Studenter 1588 under Titlen: »Eine wahrhafte und erschrockliche Geschicht von Johan Fausten«, og Spies'es Faust-Bog blev desuden oversat paa Engelsk [1588], Hollandsk [1592] og Fransk [1598]. Snart blev den dog fortrængt af en ny, tendentiøs Bearbejdelse af Historien, som R. G. Widmann udgav i Hamburg 1599 i tre Dele; Forfatteren, der var en ivrig Lutheraner, lader her F. ved Papismen blive forledt til at slutte Kontrakt med Djævelen. Nürnberg Lægen N. Pfitzer udgav senere [Niirnberg 1674] den Widmannske Faust-Bog i omarbejdet Skikkelse, og paa Grundlag af dette Arbejde fremstillede saa en Forfatter, der kalder sig »der Christlich Meynende«, i Beg. af 18. Aarh. den Bog, som blev den egentlige Folkebog om F. og senere er udkommen i utallige Oplag.

F.'s Historie blev allerede tidlig gjort til Genstand for fri digterisk Bearbejdelse. Paa Grundlag af den engelske Oversættelse af Spies'es Faustbog digtede Englænderen Marlow 1589 sin »Tragical History of Dr. F.« [Ny Udgave ved Breymann, Heilbronn 1889]. Denne blev af engelske Skuespillere bragt til Tyskland i Beg. af 17. Aarh. og her omarbejdet til et Folkeskuespil, der atter affødte de talrige tyske Dukkekomedier. Af senere poetiske Bearbejdelser af F.'s Historie maa først nævnes Lessing's 1759 udkastede Planer, hvorefter vel kun enkelte Scener udførtes, men som senere fik Betydning for Goethe's Digtning. Derefter fulgte Weidmann's allegoriske Drama »Johann F.« [1775]; Müller's >F.'s Leben« [1778]; Klinger's Roman »F.'s Leben, Thaten und Höllenfahrt« [1791]; J. v. Soden's Folkeskuespil »F.« [1797]; Schink's dramatiske Fantasi »Johann F.« [1804]. 1808 udkom den første fuldstændige Del af Goethe's »F.«, hvori den Opfattelse af Faust-Sagnet er givet, som senere er gaaet over i den almindelige Bevidsthed; 2. Del udkom først efter Goethe's Død 1832. Af senere Forfattere, der have behandlet Faust-Sagnet kunne anføres Sehone, 1808 og 1823, Klingemann 1815, Julius v. Voss 1824, Grabbe 1829, Hoffmann 1833, Braun v. Braunthal 1835, Lenau 1836, Heine 1849, Stolte 1860.

Hermed er F.'s Betydning for Litteraturen dog ingenlunde udtømt; hans Navn er ogsaa knyttet til en Række Værker af en hel anden Art, nemlig magiske Skrifter, der give Anvisning til Besværgelse af forskellige Aander. Saadanne Skrifter, dels af ældgammel hebraisk Oprindelse dels forfattede af lærde europæiske Magere som Peter Abano o. a., havde eksisteret i enkelte Haandskrifter, Middelalderen igennem. Efter F.'s Død dukkede der en Mængde ny op, som alle sagdes at være forfattede af F., og skønt de kun fandtes som Manuskript, havde de fleste paa Titelbladet en Paategning om, at de havde været trykt i Tiden 1507—40. Denne Paategning var naturligvis kun bestemt til at give dem et saa meget ældre Udseende; noget trykt Eksemplar forekommer først langt senere. For de flestes Vedkommende er det sikkert, at de først ere forfattede i Slutn. af 16. og Beg. af 17. Aarh., men den høje Pris, der af Samtiden betaltes for disse Haandskrifter, gør det forstaaeligt, at der stadig fabrikeredes ny. Det eneste, som med nogen Sandsynlighed kan føres tilbage til F. eller hans Disciple er: »Magia naturalis et innaturalis, oder dreifacher Höllenzwang, letztes Testament und Siegelkunst«, hvoraf et Eksemplar findes i Biblioteket i Koburg. Paa Grundlag af denne, af Peter Abano's Heptameron og af Agrippa's *Occulta Philosophia* [4. Del] ere de øvrige komponerede. (Litt.: Scheible, »Das Kloster« [Bd. 2, 3, 5 og 11, Stuttgart 1846—49], hvori findes aftrykt de vigtigste ældre Værker om F., en stor Række af F.-Bøgerne, og desuden Düntzer, »Die Sage vom Dr. F.« og Reichlin-Meldegg, »Die deutschen Volksbiicher von F. und Wagner«; Housse, »Die Faustsage« [Luxemburg 1862]; Engel, »Zusammenstellung der Faustschriften« [Oldenburg 1885]; Zahn, »Cyprianus v. Antiochien und die deutsche Faustsage« [Erlangen 1882]; Kiesewetter, »F. in der Geschichte und Tradition« [Leipzig 1893]). ***tør.*** *L.*

Faust, Carl, tysk Dansekomponist, (1825—92), var militær Kapelmester i Schlesien og har skrevet en Del Danse og Marcher, der i sin Tid vare meget populære. *W. B.*

Fausta, Flavia Maximina, romersk Kejserinde, Datter af Kejser Maximian, ægtede 307 Konstantin den Store. Hun havde stor Indflydelse paa sin Husbond, hvem hun frelste fra sin Faders Efterstræbelser; men da hun ved sine Bagvadskelser bevægede ham til at lade sin Søn Crispus (s. d.) dræbe, ramte Gengældelsen hende, idet hun, da Sandheden kom for Dagen, blev kvalt i en hedet Badstue 326 ell. 327. *M. M.*

Faustin [fostæ'] se Soulouque.

Faustina, 1) Annia Galeria *(senior),* Datter af Bypræfekten M. Annius Verus, ægtede Antoninus Pius, medens han endnu var Privatmand (112 ell. 115); 138 fik hun Titlen Augusta, men døde alt 141. Paa Forum byggedes der til hendes Ære et Tempel, som senere ogsaa indviedes til hendes Ægtefælle, og af hvilket Forhallen og en Del af Cella'en endnu er bevaret.

2) Annia F. (*jun.*), ovenn.'s Datter, var først trolovet med sin Fætter, den tilkommende Kejser Lucius Verus; men da denne var for ung, ægtede hun 145 ell. 146 hans Adoptivbroder Marcus Aurelius. Hun døde 175 i en By ved Taurus, da hun ledsagede Kejseren paa en Rejse til Syrien. Ligesom Moderen, blot i endnu højere Grad, var hun sin Ægtefælle utro. Gladiatorer og Skuespillere vare hendes Elskere, og hendes Usædelighed var almindelig bekendt i Rom, men Marcus Aurelius, hvem hun fødte 11 Børn, viste sig som en meget overbærende Ægtemand. *M. M.*

Faustĭtas (lat.: Lykke), nævnes af Horats som en Gudinde, der tillige med Ceres velsigner Markerne, naar August dvæler i Fædrelandet. F. er aabenbart den samme som Felicitas (s. d.). *V. S.*

Fanstmann, Martin, tysk Forstmand, født 19. Febr. 1822, død 1. Febr. 1876, er en af de mest kendte af de Forfattere, som omkring 19. Aarh.'s Midte arbejdede for at bringe Matematikken og Økonomien til Anvendelse i Skovbrugets Teori og Praksis. F.'s Navn er uden for Tyskland især knyttet til den af ham konstruerede Højdemaaler og til en økonomisk Formel.

F.'s Spejlhøjdemaaler er et Haandinstrument med Diopter og er bygget over Princippet: ligedannede, retvinklede Trekanter; den ene Katete er en fast Maalestok, parallel med Sigtelinien, den anden bestaar af en Maalestok og et i den forskydeligt Stykke, hvis øverste Ende bærer en Lodsnor, som igen danner Hypotenusen. Lodsnorens Skæring med den faste Maalestok aflæses (samtidig med at man sigter) i et Spejl, som kan drejes om et Hængsel ved Enden af Maalestokken. Instrumentet er let handleligt og bekvemt, da det kun fylder lidt og giver tilstrækkelig Nøjagtighed.

F.'s Formel:

$$N = \frac{H_m + \Sigma G_{x\,1,\,op}^{\,m-x} - K_{1,\,op}^{\,m}}{(A + S + V)},$$

er Udtryk for den nuværende Værdi af alt fremtidigt Nettoudbytte ved stadig Drift af en Arealenhed Skov, som tænkes anlagt nu med en Kulturudgift *K*, som om *m* Aar har en Salgsværdi H_m, og som i Løbet af *m* Aar giver en Række Udhugninger, G_a, G_b, G_c . . . o. s. v., i alt *SGx*, medens de aarlige Driftsudgifter er Renten af Kapitalen $A + S + V$. Størrelsen *N* bliver saaledes Jordens Værdi plus den nuværende Kapitalværdi af alt fremtidigt Driftsoverskud (Entreprenørfortjeneste), idet baade Indtægter og Udgifter forudsættes at indgaa uforandrede med *m* Aars Mellemrum. *C. V. P.*

FaUStulUS, efter romerske Sagn den Hyrde, som fandt de ved Tiberen udsatte Tvillinger, Romulus og Remus, og førte dem til sit Hus, hvor han lod dem opfostre af sin Hustru, Acca Larentia (s. d.). Hans Hytte vistes siden paa den palatinske Høj. *V. S.*

Faustus fra Mileve, Hovedmand for de afrikanske Manikæer (s. d.), født i Mileve i Numidien ved Aar 400. Han havde udmærkede Evner og glimrende Talegaver, men var for øvrigt en indbildsk godmodig Mand. Da Augustin lærte ham at kende, blev han frastødt af Manikæismen ved at mærke, at dens mest beundrede Fører kun var i Besiddelse af en overfladisk Viden. F. skrev et Skrift mod den katolske Lære, hvilket Skrift Augustin senere svarede paa i 33 Bøger. *L. M.*

Faustus fra Regium eller Reji (*Regiensis, Rejensis),* teologisk Forfatter i 5. Aarh., født ca. 400 i Britannien eller Bretagne, død ca. 491. F. blev efter en grundig Uddannelse Advokat, men traadte senere ind i det galliske Kloster Lerina (nu St.-Honoré), hvis Abbed han blev ca. 434; ca. 462 blev han Biskop i Regium (nu Riez) i Provence. Han stod i stort Ry baade for Lærdom og strcng Levevis, han skrev mod Arianerne, Makedonianerne, Nestorianerne og Monofysitterne, men mest kendt blev han ved sin Deltagelse i den semipelagianske Strid (s. d.), hvori han spillede en Hovedrolle. Hans Skrift *De gratia Dei et humanae ?nentis libero arbitrio libri II* er den dygtigste Apologi for Semipelagianismen (s. d.). Dette Skrift blev imidlertid stemplet som kættersk paa Synoden i Oranges 529. (Litt.: *His. litt. de la France* II [585]). *L. M.*

Fauteuil [fotø'j] (fr.), Armstol, Lænestol, Præsidentstol. F. betegner tillige en af de 40 og 18 Pladser i henholdsvis det franske og svenske Akademi. Smlg. Foldemøbler.

Fautfragt (af. fr. *faute*, Mangel), den Fragt, en Skipper er berettiget til at fordre for Gods, der ifølge Befragtningskontrakten skulde have været indladet i Skibet, men ikke er bleven det. F. omfatter i Reglen hele den for de udeblevne Varer betingede Fragt; hvis imidlertid en Enebefragter eller samtlige Befragtere af vedkommende Skib helt træde tilbage fra Kontrakten (og Skibet saaledes paa sin Side slipper for Rejsen), skyldes efter nordisk Søret kun halv Fragt, ligesom der ogsaa i enkelte andre Tilfælde gøres større eller mindre Afdrag (jfr. de nærmere Regler herom i Sølovens §§ 126—130). Disse Modifikationer i det almindelige Princip om en Kontrakts bindende Natur ere begrundede i Hensynet til, at de vekslende Handelskonjunkturer let kunne bevirke, at en Vareforsendelse, der dengang, da Befragtningskontrakten afsluttedes, maatte antages for fordelagtig, kort Tid efter stiller sig som lidet ønskelig, og lignende Regler genfindes i de fleste fremmede Sølovgivninger, dog ikke i engelsk Ret. *E. T.*

Fauth, Philipp Johann Heinrich, tysk Astronom, er født 19. Marts 1867 i Diirkheim. Paa sit Privatobservatorium har F., der er Folkeskolelærer i Landstuhl, siden 1885 været beskæftiget med at observere Jupiter's Overflade og paa Grundlag af direkte Observationer at tegne et nyt Kort over Maanen (3,5 M. i Diameter). Resultaterne af sine Iagttagelser har F. meddelt i »Astronomische Beobachtungen«, I, II, [Kaiserlautern 1893 og 1895]. *F. Fr. S.*

Fautor (lat), Begunstiger. *F. delicti,* Begunstiger af en Forbrydelse (jfr. Meddelagtighed).

Fauvel [fovæ'l], Sulpice Antoine, fransk Læge, født 1813 i Paris, død smst. 5. Novbr. 1884. F. afsluttede sine Studier 1840 med Doktorgraden i Paris og blev 1847 Sanitetsembedsmand i Konstantinopel og Aaret efter Medlem af det tyrkiske Rigssundhedsraad. 1866 vendte han tilbage til Paris, hvor han blev Generalinspektør over det franske Sundhedsvæsen og vandt meget stor Anseelse. Han gjorde sig særlig berømt som Epidemiolog, og navnlig hans Arbejder om den orientalske Pest, Kolera og Tyfus ere betydelige. De

fleste Staters Karantænevæsen er ordnet efter hans Forslag. Hans vigtigste Arbejder ere: »Le choléra; étiologie et phrophylaxie etc.« [Paris 1868], »Rapport sur l'organisation du service des quarantaines en Turquie« [Paris 1873], »Reglement général de police sanitaire maritime« [Paris 1876]. *G. N.*

Faux bourdon [foburdõ'] (fr.), (ital. *Falso bordone*, eng. *Fa-burden)*, en i Middelalderen opstaaet ejendommelig Art af flerstemmig Sang, der bestod deri, at der til en Understemme (Tenor) blev sunget en Række parallelle Intervaller, nemlig Tertser og Sekster, hvorved der altsaa fremkom, hvad vi efter vor moderne Opfattelse vilde kalde en Række »Sekstakkordcr«, dog at Begyndelsen samt Halv- og Helslutningerne i Alm. dannedes af Kvint og Oktav, f. Eks.:

Naar og hvor denne Syngemaade først er opstaaet, kan ikke bestemt afgøres. Navnet er fransk, og i Frankrig blev i det hele denne Art af flerstemmig Sang meget anvendt, samtidig med »Discantus« (s. d.). Efter det pavelige Eksil i Avignon drog F. b. med de pavelige Sangere til Rom og vandt efterhaanden Indgang i hele Kirken. Ogsaa i England vandt denne Syngemaade udbredt Anvendelse, en gammel Musik-Traktat fra ca. 1400 kalder den *apud Anglicos communis.* — Navnet F. b. betegner senere i Tiden ogsaa andre Syngemaader. Saaledes i 17. Aarh. en flerstemmig Sang, i hvilken *Cantus firmus* omgives af andre Stemmer i lutter Konsonanser. Fremdeles Ledsagelse af Responsoriernes Salmodier i konsonerende Intervaller (anvendes endnu hyppig). Endelig en til en given *Cantus firmus* improviseret *Contrapunto alla mente* med Triller og Koloraturer. (Litt.: Guido Adler, »Studie zur Geschichte der Harmonie« [Wien 1881]). *A. H.*

Fåva, Onorato, italiensk Digter, er født 7. Juli 1859 i Colobbiano (i Piemont) og har i mange Aar været bosat i Napoli. Der skyldes ham en Række Fortællinger, Digtsamlinger o. desl., deriblandt »Prime follie« [Milano 1881], »Vita nostra« [1885], »Tesoruccio« [1885], »Vita napoletana« [Catania 1887], »Storielle di Francine« [Napoli 1887], »Ometti e Donnine« [Milano 1888] og Romanerne »Rinascimento« og »Contro i piu« [begge Milano 1888]. *E. G.*

Favăra, By paa den sydvestlige Side af Sicilien, Provins Girgenti, 10 Km. 0. f. Girgenti og 15 Km. fra Havet. (1881) 16,000 Indb.; vigtige Svovl- og Marmorgruber. Paa Byens vigtigste Plads ligger en gammel Borg, der tidligere tilhørte den berømte Familie Chiaramonte. *C. A.*

Favart [fava! r], 1) Charles Simon, fransk dramatisk Forfatter, (1710—93), gift 1745 mednedenn. M. J. B. F., gjorde meget ung Lykke med Digtet »La France délivrée par la Pucelle d'Orléans« og skrev fra 1734 for den komiske Opera paa *Théâtre de la Foire* en lang Række Lystspil, Farcer og Syngespil. 1745 overtog han Ledelsen af den Trup, der fulgte Marskallen af Sachsen paa hans Felttog i Flandern. Siden vendte han tilbage til Paris og ledede fra 1752 paa *Foire Saint-Laurent* den nyfranske *Opéra comique,* som var ved at blomstre frem af den italienske *Opera buffa.* Hans Operatekster og øvrige Scenearbejder indføre landlig Skæmt og Lystighed, god Smag og livlig Stil; komponerede af Duni, Monsigny o. a. vare de Begyndelsen til den rige franske komiske Opera- og Operettekunst; fremhæves kunne »La chercheuse d'esprit« [1741], »Le coq du village«, »La fille mal gardée«, »Ninette å la cour« (Musik af Duni) og »Les trois sultanes«; hans bedste Komedie er »L'Anglais å Bordeaux«. Nogle af hans Stykker ere helt (f. Eks. »Annette et Lubin«) eller delvis skrevne af hans Hustru, uden dog at kunne særskilt angives. »Théâtre de M. et Mme. F.« udkom 1763—72 i 10 Bd. »Théâtre choisi« [1810, 3 Bd.], »Œuvres choisies« [1813, 3 Bd.]. 1808 udkom hans for Litteraturhistorien vigtige »Mémoires et correspondance littéraire« i 3 Bd. Gozlan udgav 1853 »Œuvres de M. et Mme. F.«. (Litt.: Font, *F., l'opéra comique et la comédie-vaudeville aux XVIIe et XVIIIesiècles* [1894]). *S. Ms.*

2) Charles Nicolas, Søn af foreg. C. S. F., (1749—1806), skrev Operateksten »Les trois folies« [1786] og flere Komedier, som »Le mariage singulier« [1786] og »La sagesse humaine« [1798], men udmærkede sig mere som Sanger paa den italienske Operas Scene end som Digter. *S. Ms.*

Favart [fava! r], Marie, egl.: Pierette Ignace Pingaud, fransk Skuespillerinde, er født 16. Febr. 1833. Efter at have gennemgaaet Konservatoriet debuterede F. som Valerie 19. Maj 1848 paa Théâtre français og virkede — et Aars Engagement ved Varietés (1851—52) fraregnet — ved dette Teater, fra 1854 som Sociétaire, indtil 1881, da hun trak sig tilbage fra Scenen. F.'s Repertoire var mangeartet og omfattede baade klassiske og moderne Roller; hun forsøgte sig først uden rigtig Held i tragiske Roller, spillede derefter med Gratie unge Elskerinder, bl. a. hos Musset, og naaede sin højeste Udvikling i Fremstillingen af Kvindekarakterer som Mathilde i Girardin's »Supplice d'une femme«, Donna Sol i »Hernani«, Victor Hugo's »Marion Delorme«. 1883 fulgte hun Coquelin paa hans Turné til Rusland og spillede bl. a. Elmire i »Tartuffe«. (Litt.: Fr. Sarcey, *Comédiens et comédiennes,* 1. série, liv. 11: »Marie F.« [Paris 1877]). *A. A.*

Favart [fava! r], Marie Justine Benoîte, født du Ronceray, fransk Skuespillerinde, født i Avignon 1727, død i Paris 1772. Ved sit muntre, forslagne Spil, sin nydelige Sang og sin yndefulde Dans vandt hun Publikums Yndest og var paa Théâtre-Italien selv skreven til Elskerinde-, Subrette- og Bondepigerollerne; hun forstod med sikker Kunst at holde disse forskelligartede Figurer ud fra hinanden, og i den sceniske Fremstilling af de sidste fremkaldte hun en ligefrem Omvæltning, idet hun i sine Bondepigeroller ikke alene bar virkelige Bondepigedragter og ikke den traditionelle Atlaskes Dragt, men ogsaa talte Dialekt, og hun besad en ganske usædvanlig Evne i saa Henseende. F., der var gift med ovenn. C. S. F., forfattede selv nogle Stykker, der findes i den samlede Udgave af hans dramatiske Værker. *A. A.*

Favé [fave'], Ildephonse, fransk General og Militærforfatter, er født 12. Septbr. 1812 i Dreux.

F. blev 1832 Løjtnant i Artilleriet og tiltrak sig hurtig Opmærksomhed paa Grund af sin omfattende Forfattervirksomhed. Da Napoleon, der havde beskæftiget sig med Skytskonstruktion og 1846 havde udgivet »Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie«, blev Præsident, tog han F. til artilleristisk Medarbejder, og denne offentliggjorde da en Fortsættelse af det af Napoleon begyndte Værk. 1855 ansattes F. som Lærer i Krigskunst ved den polytekniske Skole og blev 1859 Oberst og Ordonnansofficer hos Kejseren. 1865 udnævntes han til Brigadegeneral og Chef for ovennævnte Skole. Under Krigen 1870—71 kommanderede han en Del af Feltartilleriet ved Belejringen af Paris og blev efter Krigen Chef for Artilleriet i 14. Korps, hvilken Stilling han beholdt indtil 1874, da han traadte ud af Linieh æren. Han afskedigedes 1877. Af hans mange Skrifter kunne fremhæves: »Nouveau systéme d'artillerie de campagne de Louis Napoleon Bonaparte« [Paris 1850] til Anbefaling for den 12 Pd.'s Granatkanon; »Nouveau systéme de défense des piaces fortes« [1841]; »Histoire et tactique des trois armes et plus particulièrement de l'artillerie de campagne« [1845]; »Cours d'art militaire professé å l'école polytecnique« [1877]; »L'ancienne Rome« [1880] og »L'empire des Francs depuis sa fondation jusqu' à son démembrement« [1888]. F. valgtes 1876 til Medlem af *Académie des sciences*. *B. P. B.*

Faventĭa, olditalisk By 0. f. Apenninerne i *Gallia Cisalpina*, berømt for sin Vin og sine Linntdfabrikker, nu Faenza (s. d.). Ved F. slog Sulla's Feltherre Metellus Aar 82 Marius'es Tilhængere Carbo og Norbanus. *V. S.*

Faverges [favæ!rž], By i det østlige Frankrig, Dep. Haute-Savoie, Arrond. Annecy, har (1891) 3,200 Indb. og er en gammel Fabrikby (Navnet er afledet af *Fabricarium*, som den kaldtes i 12. Aarh.); men dens store Industri i Kobber og Jærn er nu ophørt; nu har den temmelig betydelige Silkevæverier. *H. W.*

Favēte linguis (lat.) o: af hold eder fra slet og vanhellig Tale! Tilraab, hvormed de romerske Præster ved en Offerhandling paabød Tavshed. Horats bruger Udtrykket i sine Oder III, I, V. 2, hvor han fordrer Opmærksomhed for de Sandheder, han vil forkynde i de følgende Digte. *A. Mr.*

Favignana [faviña!na], Oldtidens *Aegusa*, er den største af de ægadiske Øer ved Sicilien's Vestkyst og hører til Provinsen Trapani. De ca. 5,000 Indb. leve væsentligst af Fiskeri (Tunfisk) og Safrandyrkning. Paa Øens Nordside ligger en lille By af samme Navn og med en god Havn. *C. A.*

Favn, 1) dansk Længdemaal = 3 Alen = 1,883121 M.; paa Island = 1,712 M. 2) dansk Brændemaal (se nedenf.). 3) ældre norsk Længdemaal (1824—75) = 1,88246 M. *N. F. B.*

F. betegner i Skovbruget Salgsenheden for mange Varer, baade Brænde og Gavntræ, og svarer almindeligvis til 2,25—2,50 Kbm. ydre Rummaal, idet Dimensionerne ere: 3,77 M. (12 F.) lang, 0,94 M. (3 F.) høj og 0,63 M. (2 F.) bred foruden noget Overmaal paa Højden, som gives af Hensyn til, at det grønne Ved svinder under Tørringen. For lagret, tørt Ved er F.'s Rumfang derfor nøjagtigt 2,23 Kbm. (72 Kubikfod) og Dimensionerne oftest 1,884 X 1,884 X 0,628 M.; da Vedstykkerne aldrig kunne udfylde Rummet fuldstændig, indeholder en F. fra 1,55—2,15 Kbm. fast Vedmasse, og dens Vægt kan svinge fra 1,000—2,200 Kg. efter Træarten, og efter som Veddet er tørt eller grønt. *C. V. P.*

I Norge's Skovbrug regnes 1 gl. F. alenlang Ved (Brænde) = 1,85 M. i Højde i et metrisk Vedmaal med 2 M.'s Grundflade af 6 Decimeter lang Ved. — I ny F. Ved er 2 M. høj, 2 M. bred og Vedlængden 0,6 M. Kubikindholdet bliver altsaa efter Rumfanget 2,4 Kbm., hvoraf 1,66 Kbm. fast Vedmasse, ca. 70 p. Ct. *J. B. H.*

Favne-Dyb, mellem Øerne Fur og Livø i Limfjorden. Dybden i det varierer mellem 7 og 12 M. *G.F.H.*

Favnsætter kaldes i Kjøbenhavn saavel som i flere større norske Købstæder en af Kommunalbestyrelsen ved Edsfæstelse autoriseret Haandværker, hvis Arbejde er paa Begæring at udmaale det afkortede Ved, som pr. Skib kommer til Byen. Udmaalingen sker ved, at Vedstykkerne favnsættes i en Ramme, hvis Maal er 1,884 M. paa begge Leder. Institutionen bruges vel noget endnu, men anses dog for at være forældet; stor Sikkerhed byder den heller ikke, da Favnsætningen kan udføres meget forskellig; Vanskeligheden ved at afskaffe F. ligger i, at Vejning ikke giver fuld OplysniDg om Vedmængden, før man tillige kender Veddets Fugtighedsgrad, dets Indhold af Vand. *C. V. P.*

Favonĭus, Marcus, en romersk Patricier, der er bekendt for den Iver, hvormed han søgte at bevare den hensygnende Republik. Han var i eet og alt Cato's tro Følgesvend, og da han ved dennes Hjælp blev Ædil, overlod han baade Forretningerne og Legene til sit Forbillede. Under Borgerkrigen sluttede han sig til Pompeius, men blev efter dennes Mord benaadet af Cæsar; senere sluttede han sig imidlertid til dennes Drabsmænd, uden dog at have taget Del i Sammensværgelsen, og blev derfor dræbt af Octavian. *M. M.*

FavoniUS (lat.), Vestvind, svarer til Grækernes Zefyros; den blæste mest om Foraaret. *V. S.*

FåVOr (lat.), Begunstigelse. Retshandler *in favoremtertii*, til Gunst for Tredjemand (D: Løfter fra en til en anden om at erlægge noget til en tredje). *In favorem matrimonii*, som en Begunstigelse af Ægteskabet. *E. T.*

Favorābel (lat.), gunstig, fordelagtig, bevaagen.

Favorabĭles causae (lat.), gunstige Tilfælde, Retsforhold eller Retshandler, som Lovgivningen betragter med særlig milde Øjne og derfor underkaster en særlig gunstig Bedømmelse, saaledes at en utydelig eller tvetydig Viljeserklæring fortolkes til Fordel for den Part i Forholdet, hvis Interesse Lovgivningen særlig vil varetage, eller i hvert Fald til Fordel for Retshandelens Opretholdelse. Saadanne gunstige Bestemmelser vare i Romerretten navnlig givne med Hensyn til Medgiften (*dos*, s. d.) for at beskytte Hustruens Ret, ved Frigivelsen af en Slave samt ved sidste Viljeserklæringer til Fordel navnlig for Opretholdelsen af Testamentets Gyldighed. *K. B.*

Favorīnus, græsk Filosof og Retor fra Arelate i Gallien, Discipel af Dion Chrysostomos, Ven med Plutarch og Fronto, nød stor Anseelse i Rom paa Kejser Hadrian's Tid. Af hans talrige græske Skrifter er der kun bevaret faa Fragmenter, som ere

samlede af Marres, *De Favorini Arelatinensis vita studiis scriptis* [Utrecht 1852]. *K. H.*

Favorit (af fr. *favori* [favåri']), Yndling; Favoritinde, en særlig begunstiget og elsket Kvinde. Favoritter, nedhængende Haarlokker, Kindskæg, Bakkenbart. Favorisere, begunstige.

F. er ved Væddeløb den Hest, der efter den almindelige Mening har mest Udsigt til at sejre. Betegnelsen er efterhaanden ogsaa bleven almindelig i andre Sportsgrene. *C. G. B.*

Favorites eller Bicellekoral er en Koral sammensat af prismatiske Rør, der af Tværvægge ere afdelte i smaa Rum. Findes i Silurformationens Lag. *H. R.*

Favoritsultaninde, den af den tyrkiske Sultans Hustruer, som han særlig udmærkede, besad i ældre Tid foruden sin store reelle Indflydelse tillige flere formelle Forrettigheder ved det kejserlige Hof. Nutildags er denne Udmærkelse af en enkelt iblandt Kadinerne ophørt, og som fyrstelige Personer inden for Haremet betragtes kun de kejserlige Prinsesser samt Sultan Valide, d. v. s. den regerende Sultans Moder, uanset hendes Byrd. *J. 0.*

Favras [favra'], Thomas Mahi, Marquis de, født 26. Marts 1744 i Blois, hængt i Paris 19. Febr. 1790. Han blev Officer og tjente en Tid i Holland, hvor han 1787 anførte en Legion af Patrioterne mod den preussiske Invasionshær. Efter sin Tilbagekomst til Paris, efter Revolutionens Udbrud, blev han indviklet i en kontrarevolutionær Sammensværgelse, som tilsigtede at omstyrte den endnu ikke fuldendte Konstitution af 1791 og bortføre Kongen til Peronne. Men Anslaget opdagedes, og F. blev fængslet. Han kunde have frelst sit Liv ved at kompromittere Royalisternes Førere og navnlig Monsieur (Ludvig XVIII), men det vilde ogsaa have været at kompromittere Kongen, og endskønt Monsieur indfandt sig i Kommunalraadet for at desavouere F., tav denne. 18. Febr. 1790 dømtes F. af Châtelet-Tribunalet til Døden for Forræderi mod Nationen og blev derefter hængt paa Greve-Pladsen. Han var den første Adelsmand, som efter Afskaffelsen af de priviligerede Stænders Særrettigheder blev aflivet ved Hængning (tidligere henrettedes Adelsmænd kun med Sværdet). *F. J. M.*

Favre [fa!vrə], Antoine, Baron af Peroyes, som Forfatter kaldet Antonius Faber, fransk retslærd, (1557—1624), hvis Værker *Opera juridica* udkom i en samlet Udgave i 10 Bd., Lyon 1658—63. *Ludv .H.*

Favre [fa Ivr«*], Jules, fransk Statsmand og Sagfører, født 31. Marts 1809 i Lyon, død 20. Jan. 1880. Han var Købmandssøn og tog 1830, medens han i Paris studerede Retsvidenskaben, Del i Julirevolutionen. Næste Aar bosatte han sig i sin Fødeby som Sagfører og vandt snart ved sin Veltalenhed og sit aabenl udtalte republikanske Sindelag en anset Stilling. I April 1834 var han Forsvarer for de Arbejdere, der tiltaltes som Medlemmer af »Mutuellisternes« Samfund og søgte forgæves at faa standset den Gadekamp, der netop samtidig udbrød. Aaret efter forsvarede han for Pairskamret dem, der havde deltaget i denne Kamp, idet han afgjort nægtede, at der var nogen Forbindelse mellem denne Bevægelse og andre Forsøg paa andre Steder, og desuden rettede et heftigt Angreb paa Myndighederne i Lyon som de egentlig skyldige i Kampens Udbrud. 1836 bosatte han sig i Paris, hvor han ved Siden af at være Sagfører tillige var Medarbejder af flere Blade. Efter Februarrevolutionen 1848 blev han Generalsekretær i Indenrigsministeriet under Ledru Rollin og affattede som saadan de vejledende Skrivelser om Valgene til de Regeringskommissærer, som med overordentlig Myndighed sendtes omkring i Landet; de saakaldte »Bulletin«'er, der skulde oplyse Vælgerne om de politiske Spørgsmaal, skyldtes derimod George Sand's Pen. Da han i April selv valgtes i Lyon til Nationalforsamlingen, opgav han sin Stilling i Ministeriet, men blev senere (11. Maj—28. Juni) Understatssekretær for Udenrigsministeriet under Bastide. Ved Siden heraf log han virksom Del i Forhandlingerne, var Ordfører for det Udvalg, som 2. Juni krævede Louis Blanc tiltalt for Deltagelse i Urolighederne 15. Maj, og ligeledes for det, der 13. Juni vilde godkende Prins Louis Napoleon's Valg, medens han kort efter skarpt dadlede dennes Skrivelse til Nationalforsamlingen, hvori Prætendentens Lyster tydelig kom til Orde. Skønt han hørte til de maadeholdne Republikanere, stod han temmelig uden for Partierne; men med stor Kraft tog han Ordet 29. Jan. 1849 imod Forslaget om Nationalforsamlingens Opløsning, inden de organiske Love vare vedtagne, og ligeledes 7. Maj mod den Maade, hvorpaa Regeringen gik frem ved Toget til Rom, idet den imod Forudsætningen for Bevillingen tog Parti for Pavemagten imod den romerske Republik: han hævdede, at Forfatningen derved var krænket, og krævede en Mistillidserklæring mod Ministeriet. Genvalgt i Juli 1849 til den lovgivende Nationalforsamling var han efter Ledru Rollin's Flugt den egentlige Ordfører for den demokratiske Opposition imod Præsidentens Regering. Efter Statskuppet 2 Decbr. 1851 deltog han i Venstres Erklæring om Præsidentens Afsættelse, men blev alligevel hverken fængslet eller udvist, takket være Billault's personlige Venskab. Han blev valgt til Departementsraadene i Loire og Rhône, men vægrede sig ved at aflægge Ed og blev altsaa udstrøget. Derimod stillede han sig 1857 i Lyon til den lovgivende Forsamling, men faldt igennem; dog næste Aar valgtes han ved et Udfyldningsvalg i Paris og var i de følgende Aar en af de »Fem«, som vedholdende kæmpede imod Regeringen og krævede den politiske Frihed genoprettet. I Febr. 1858 forsvarede han med sædvanligt Mesterskab Orsini, Hovedmanden for Mordforsøget mod Kejser Napoleon III. Han misbilligede den italienske Krig 1859, fordi den kun førtes i dynastisk Interesse, men hørte siden til Forsvarerne for den italienske Enhedstræben, idet han hævdede Folkenes Selvbestemmelsesret. 1860 og 1861 valgtes han til *Batonnier* for Paris's Sagførere, og 1867 optoges han i det franske Akademi som en af Frankrig's første Talere. 1863 valgtes han i Lyon til den lovgivende Forsamling og fortsatte ufortrøden Kampen imod Kejserdømmet, især dets udenrigske Politik, skønt det store Flertal stadig gav Regeringen Medhold. Krigen i Mejiko, Frankrig's Ligegyldighed over for det polske og det dansk-tyske Spørgsmaal, samt det ny Tog til Rom fremkaldte den bitreste Dadel fra hans Side, medens han over for Thiers

hævdede Nationalitets-Grundsætningen ogsaa for Tyskland's Vedkommende. Men skønt han utvivlsomt i disse Aar var den republikanske Oppositions Fører, faldt han 1869 igennem baade i Lyon og nogle andre Kredse og valgtes først ved bundet Valg i Paris imod Rochefort. Han bekæmpede med Kraft Plebiscittet 1870 og baade talte og stemte imod Krigserklæringen. Straks efter de første Nederlag stillede han Forslag om Nationalgardens Genoprettelse, Kejserens Fjernelse fra Overkommandoen og den lovgivende Forsamlings Overtagelse af Forsvarets Ledelse — med andre Ord Kejserdømmets faktiske Ophævelse. Ligeledes foreslog han 3. Septbr. Kejserens Afsættelse og en Forsvarsregerings Dannelse. Da denne kom i Stand næste Dag, blev han dens Næstformand og overtog Udenrigsministeriet. I en Rundskrivelse til Europa's Magter 6. Septbr. gjorde han Tyskland ansvarligt for Krigens Fortsættelse og tilføjede — med en fra den store Revolution laant Frase — den stolte Forsikring, at Frankrig »ikke vilde afstaa en Tomme Jord, ikke en Sten af vore Fæstninger«. I den følgende Underhandling med Bismarck i Ferriéres tilbød han vel saa store Krigsomkostninger, som Tyskland vilde kræve, men hans bestemte Vægring ved en Landafstaaelse gjorde selvfølgelig en Fredsslutning umulig. Ligeledes afslog han Strassburg's Overgivelse, hvad Bismarck krævede som Vilkaar for en Vaabenstilstand og for Sammenkaldelsen af en Nationalforsamling. Ikke mindre frugtesløs var hans Protest 9. Jan. imod Paris'es Beskydning som et unyttigt Barbari. Da endelig Underhandlingerne optoges 14 Dage senere, holdt F. stærkt paa, at Paris ikke maatte besættes af Tyskerne, og at Nationalgarden ikke skulde afvæbnes, alene for at skaane Parisernes Ømtaalighed, men gjorde derved uden at ane det Kommunens senere Oprør muligt — en Daarskab, han aabent erkendte og bittert angrede. Ogsaa tilskrives det hans Glemsomhed, at Regeringsafdelingen i Tours ikke fik Kundskab om, at Østhæren var undtagen fra Vaabenstilstanden. Efter Fredsslutningen forblev F. Udenrigsminister under Thiers indtil 22. Juli 1871, da Nationalforsamlingens Flertal viste sig at være stemt for en virksommere Optræden til Bedste for Paven, end F. skønt troende Katolik fandt tilraadelig. Kort efter havde han en lidet tiltalende Retssag, fordi han i en længere Aarrække havde levet med en fra sin Ægtefælle separeret Hustru (den franske Lovgivning tillod ikke dengang Skilsmisse og altsaa heller ikke nyt Ægteskab) og af Hensyn til Børnene gjort urigtige Opgivelser til Civilregistrene. I Nationalforsamlingen optraadte han kun sjælden, men stemte stadig med det republikanske Parti, og siden 1871 mødte han kun to Gange for Skranken, 1873 som Sagfører for Naundorff (Ludvig XVI's foregivne Ætling) imod Greven af Chambord og 1875 i General Wimpffen's Sag imod P. Cassagnac — dog begge Gange uden Udbytte. 1876 valgtes F. til Senator, men spillede ikke her nogen Rolle. Sin Deltagelse i Forsvarsregeringen fremstillede han i »Gouvernement de la défense nationale« [3 Bd. 1871—74]; hans »Discours parlementaires« udkom 1880—84 i 4 Bd., og Maritaine udgav 1882 »Jules Favre, Mélanges politiques«. *E. E.*

Favre [fa!vrø], Louis, St.-Gotthard-Tunnelens Entreprenør, født 29. Jan. 1826 i Chéne-Bourg ved Geneve, død 19. Juli 1879. Efter indtil 1851 at have medvirket ved forskellige Byggeforetagender overtog han 1852—53 Fuldendelsesarbejderne ved Jærnbanen Montléart—Dijon som selvstændig Entreprise, og derefter fulgte en hel Række større Arbejder, af hvilke de vigtigste vare Fuldendelsesarbejderne ved Jærnbanelinien Lyon—Geneve (1856—58), en Strækning af Oron-Jærnbanen (Schweiz) med Tunnelerne ved Grandvaux og Carnallaz (1858), Jærnbanerne Lausanne—Freiburg og Chagny—Nevers, den sidste med den 1,000 M. lange Tunnel ved Creuzot (1863). Ved Konkurrencen om Udførelsen af St.-Gotthard-Tunnelen 1872 var hans Tilbud 12½ Mill. frcs. billigere end det næstlaveste, samtidig med at han sikrede en Byggetid paa 8 Aar, et Aar mindre end det næste Tilbud. Han naaede imidlertid ikke at se dette Arbejde fuldendt; da han en Dag vendte tilbage fra en Tur ind i Tunnelen, faldt han pludselig død om, 3,000 M. fra den nordlige Munding. Der manglede da kun 1,442 M. af Tunnelen at bryde igennem. *A. O—d.*

Favre [fa!vrø], Pierre, fransk Jesuit, død I. Aug. 1546. Han begyndte som Hyrde i sin Fødeby Villarette i Savoyen, studerede senere i Paris sammen med Ignatius Loyola. Straks efter at være bleven præsteviet aflagde han 15. Aug. 1534 paa Montmartre Ordensløftet sammen med Ignatius og Fæller — det var Begyndelsen til Jesuiterordenen (s. d.). Derefter færdedes han rundt i Italien, Spanien, Portugal og Tyskland altid i Kamp mod Protestanterne og hvervende Medlemmer for Jesu Selskab. Ved sin Forkyndelse saavel som ved sit Levned vandt han mange. Paa Vejen til Kirkemødet i Trient døde han i Barcelona. *L. M.*

FavréttO, Giacomo, italiensk Genremaler, født 1849 i Venezia, død smst. 12. Juni 1887, kom meget ung paa Akademiet i Venezia og uddannedes under Molamati og Karl Blaas til en betydelig Kolorist; F. hentede oftest sine Motiver fra Venezia's Folkeliv i 18. Aarh.: »Gade i Venezia«, »Lørdagsmarked paa Campo S. Paolo«, »Fredagsmarked paa Rialto-Broen«, »Goldoni paa Markus-Pladsen« o. a. *A. Ls.*

Favrskov, Hovedgaard i Sabro Herred, 15 Km. S. f. Randers, tilhørte i Slutn. af 13. Aarh. Biskoppen i Aarhus, senere, i Beg. af 17. Aarh., Slægten Friis (de røde Friis'er). 1672 gik F. med en stor Del andre Ejendomme ind under det for Stiftamtmand i Aarhus, Skatmester og Geheimeraad Mogens Friis under 6. Apr. oprettede Grevskabet Frijsenborg. *B. L.*

FavrskOV Bakker, et Bakkeparti paa Fyn omtrent 13 Km. N. 0. f. Assens i Baag Herred, Kjerte Sogn, tæt N. f. Brendeaa. Bankerne ere historisk kendte fra Grevens Fejdes Dage. Ved hurtige og hemmelige Marcher var det lykkedes Christian III's Feltherre, Johan Rantzau, at skuffe de lybske Skibe, som vogtede Lille Bælt, og ubemærket at føre 300 Ryttere og 5 Fænniker Fodfolk over fra Als til Helnæs. Herfra drog han hurtig mod Middelfart for at sikre sig Overgangen der. Almuen, som havde været opbudt til Kystvagt, søgte at standse Rantzau's March. Forstærkede med tre Fænniker lybske Knægte toge Fynboerne Stilling paa F. B., og her kom Kampen til at staa Aftenen før Palmesøndag 20. Marts

1535. De lybske Knægte flygtede straks ad Assens til og overlode Bønderne til deres Skæbne. Johan Rantzau splittede hurtig den uøvede og slet førte Almue og anrettede et svært Blodbad mellem dem. Christian III skrev senere herom »Der det kom til Dræbende, have de Lybske og deres Partis Krigsfolk taget Flugten og ere tyede ind i Assens By og forlode den arme, forførte vanvittige Hob Almue saa paa Pladsen igen udi Angst og Dødens Nød, saa der desværre og blev en mærkelig Hob Folk slagne«. *A. L.*

Favus, *Tinea favosa* Kopskurv, er en Hudsygdom, der angriber Mennesker og Dyr og har sit Sæde hovedsagelig i de behaarede Dele. Den skyldes en Skimmelsvamp, *Achorion Schoenleinii*, der dels vokser i Haar og Haarsække, dels danner svovlgule, rundagtige, større eller mindre Skorper, som sidde i en kop- eller skaalformig Fordybning i Huden og ved deres Tryk frembringe en aragtig Atrofi af denne. Sygdommen er nærmest en Smudssygdom, der især findes hos forsømte Individer med slet Hud- og Haarpleje; den er derfor efterhaanden aftagende og sjælden i civiliserede Samfund, saaledes ogsaa i Danmark, hvorimod den endnu er ret hyppig i Syden og især i Polen, Galizien o. fl. St.

Lidelsen er i høj Grad haardnakket og vanskelig at behandle; vel kunne Omslag, desinficerende Vadskninger o. I. fjerne Skorperne, men da Haar og Haarsække danne vanskelig tilgængelige Holdepunkter for Infektionen, er en langvarig og ofte gentagen Udtrækning af de syge Partier og deres nærmeste Omgivelser i Reglen nødvendig. I tidligere Tider foretoges dette ofte paa en temmelig voldsom og brutal Maade ved Hjælp af Begplaster (»at springe fra Beghætten«), men nutildags anvendes altid Udtrækning med Pincet, og der er en stigende Tilbøjelighed til saa vidt muligt at erstatte den besværlige og smertefulde Udtrækning ved energisk Brug af forskellige antiparasitære Midler. Naar Sygdommen endelig er helbredet, efterlader den aragtige Partier, hvor Hud og Haarsække ere indskrumpede og Haarvæksten derfor blivende sparsom eller manglende. *E. P—n.*

Favør (fr.), Gunst, Bevaagenhed, Fordel.

Fawcett [fâ!set], Edgar, amerikansk Digter, er født 26. Maj 1847 i New York og studerede ved det derværende Columbia College. Af hans Værker kunne nævnes: »Purple and fine linen« [New York 1873], »Ellen Story« [1876], »A hopeless case« [1880], »Rutherford« og »The adventures of a Widow« [1884], »Social silhouettes« [1885], »The House at High Bridge« [1886], »Olivia Delaplaine« [1888] og »Solarion« [1889]. Desuden har han udgivet et Bind Digte for Børn: »Short poems for short people« [1871], et Skuespil »The false friend« [1880], et Par Bind Digte: »Fantasy and Passion« [1877], »Song and Story« [1884] og et Bind Afhandlinger: »Agnosticism and other essays« [1889]. *T. L.*

Fawcett [falset], 1) Henry, engelsk Politiker og Nationaløkonom, født i Salisbury 26. Aug. 1833, død 6. Novbr. 1884. Skønt ved et Jagtuheld i Efteraaret 1858 uhelbredelig blindet fortsatte F. med ubøjelig Energi sine Studier og sin allerede planlagte politiske Karriere. 1863 blev han Professor i Nationaløkonomi i Cambridge; 1865 indvalgtes han fra Brighton i Parlamentet, hvor han snart kom til at indtage en fremskudt Stilling inden for det radikale Parti. Med eminent Dygtighed arbejdede han for Gennemførelse af Reformbill'en af 1867, for Udvidelse af Arbejderbeskyttelseslovgivningen, for Skoletvangsloven af 1870, for Udvidelse af Religionsfriheden og for Kvindernes politiske Ligestilling. Hans aarvaagne Kritik af den ostindiske Administration indbragte ham Hædersnavnet *Member for India.* Ved Dannelsen af det andet Gladstone'ske Ministerium 1880 blev han udnævnt til Generalpostmester og udvirkede som saadan mange Reformer, bl. a. for Udbredelse af Postsparekassesystemet. Som Nationaløkonom stod F. i det væsentlige paa sine Forgængeres Standpunkt, det Ricardo-Mill'ske, men med stærkere Betoning af Kravet paa socialpolitiske Reformer. Han var udpræget Frihandelsmand; med megen Styrke bekæmpede han Socialismen og modsatte sig enhver Indblanding fra Statens Side i de fattige Samfundsklassers Vilkaar, der kunde føre til at svække Uafhængighedsfølelsen og Selvhjælpsbestræbelserne hos denne Del af Folket; Kooperationen havde derfor i ham en varm Forsvarer. Af hans Bøger vandt navnlig den populære »Manual of Political Economy« [1863, stærkt omarbejdet i alle Udgaver indtil 1883; dansk Bearbejdelse i »Statsøkonomiens Grundsætninger, populært fremstillede« af H. Bing og Julius Petersen, 1874] betydelig Udbredelse. Andre større Arbejder af ham ere »Pauperism: its Causes and Remedies« [1871] og »Free Trade and Protection« [1878, 6. Udg. 1885]. Sammen med sin nedenn. Hustru, der helt delte hans Interesser og Studier, udgav han »Essays and Lectures on Social and Politicai Subjects« [1872]. F. var en ridderlig Karakter, hvis Ærlighed og Retsind end ikke hans bitreste Modstandere nogen Sinde droge i Tvivl. Sin Blindhed til Trods var den fysisk ualmindelig kraftige Mand en ivrig Dyrker af mange Slags Sport og udmærkede sig lige til sine sidste Aar som Fodgænger, Skøjteløber og Rytter. (Litt.: Leslie Stephen, *Life of H. F.* [1885]). *K. V. H.*

2) Millicent Garrett, ovenn.'s Hustru, født 1847 i Aldeburgh, Suffolk, indgik Ægteskab med Henry F. 1867. Hun var sin Mands Medarbejder og Medhjælper i alle hans Foretagender. Efter hans Død har hun spillet en fremtrædende Rolle, navnlig som Taler, i Agitationen for Kvindernes sociale og politiske Emancipation og for andre radikale Reformer. Selvstændig har hun skrevet bl. a. en »Political Economy for Beginners« og »Tales in Political Economy«. *K. V. H.*

Fawersham [fâ'vəšəm], By i det sydøstlige England, Shire Kent, ligger 14 Km. N. V. f. Canterbury ved en Arm af Swale og har (1891) 10,500 Indb., der drive betydelig Plandel med Korn, Østers og Fisk. I Nærheden ligger en stor Krudtfabrik. *C. A.*

Fawkes [fâ!ks], Guy, engelsk Konspirator (1570—1606), var Søn af en Notar i York. Paavirket af en katolsk Stiffader skiftede han Tro og forlod 1593 England for at tage Tjeneste i den spanske Hær i Flandern, hvor han spillede en vis Rolle mellem de engelske Katolikker. Da Jakob I ikke vilde ophæve Tvangslovene mod Katolikkerne, stiftedes 1603 Krudtsammensværgelsen (s. d.), i hvilken F. snart blev indviet. Paa Førernes Bud lejede han i Marts 1605 en Kælder direkte under

Parlamentet, denne fyldtes med Krudt, Jærnstumper o. l., og F. fik det farlige Hverv at antænde Minen, hvorefter han skulde flygte til Flandern. Planen røbedes imidlertid, og Natten mellem 4. og 5. Novbr., umiddelbart før Parlamentets Aabning, blev F. greben, da han vilde gaa ned i Kælderen. Han tilstod straks alt og henrettedes 31. Januar. *M. M.*

Faxafjörður (Faxaós, Faxe-Bugt), en stor Bugt, der skærer sig ind i det vestlige Island, 68 Km. lang, 90 Km. bred, begrænses mod Nord af Halvøen Snæfellsnes, mod Syd af Reykjanes. Ved F.'s Bund findes der mod Nordøst et sumpet Lavland (Myrar), hvorfra flere Dale strække sig ind mod det indre; sydligere træde forskellige Fjældpynter nærmere til Havet; af disse er Esja (ca. 950 M.) den mest bekendte. F. har før strakt sig længere ind i Landet, og Lavlandet viser forskellige Mærker efter en højere Havstand efter Istiden. Bugtens geologiske Historie er særdeles interessant, idet F. i den tertiære Tid synes at være dannet ved et stort Kedelbrud i den basaltiske Landplade og omgives derfor af kredsformede Brudlinier, der betegnes ved en Mængde Kraterrækker og varme Kilder, som ordne sig i en regelmæssig Bue fra Reykjanes til Snæfellsnes, hvor Brudlinierne ende med den store Vulkan Snæfellsjøkull. F.'s Bund skraaner jævnt ud mod Mundingen, hvor der er en Dybde af 90—120 M.; dog er der en dybere Rende midt i Mundingen, 150—170 M. dyb. Uden for Mýrar og i Bugten ved den sydøstlige Side af Snæfellsnes er Dybden kun ringe, saa at man først 15 Km. fra Land har en Dybde af 20—25 M.; dette foraarsages af Alluvierne fra Elvene i Borgar-Fjord og Mýrar, der af Strømmen føres mod Nord og Vest langs Kysten. Kun to større Fjorde, Borgarfjörður og Hvalfjörður, strække sig ind fra Faxe-Bugten; den første er dog saa opfyldt af Grus og Lerbanker, fremdragte af den store Jøkelelv Hvitå, at den kun kan besejles med mindre Baade. I den sydlige Del af Faxe-Bugten N. V. f. Reykjavik findes to Fiskebanker, Syðra-hraun (12—20 M.), ca. 15 Km. fra Reykjavik, og Vestra-hraun (23—26 M.), ca. 35 Km. fra Reykjavik; nordligere ligger Buðagrunn (56—66 M.), ca. 30 Km. S. f. Snæfellsnes. F. har altid været bekendt for sin store Rigdom paa Fisk, og Indbyggerne af Reykjavik og Fiskerværene paa Reykjanes og Snæfellsnes leve næsten udelukkende af Fiskeri. (Litt.: Th. Thoroddsen, »Geologiske Iagttagelser paa Snæfellsnes og i Omegnen af Faxebugten« [Stockholm 1891]). *Th. Th.*

Faxe se Fakse.

Faxe-Bugt se Faxafjörður.

Fax et tuba (lat.), »Fakkel og Trompet«. Anvendes i overført Betydning om Hovedpersonen, Ordføreren ved et Foretagende. *A. Mr.*

Fay [fa'j], Andreas, ungarsk Forfatter, født 30. Maj 1786, død 26. Juli 1864. Han var først Advokat og Dommer i Pest og virkede som Medlem af »Pesterkomitat« i forskellige Retninger for sit Folks intellektuelle og materielle Fremgang; han var saaledes Medstifter af det ungarske Teater i Ofen, af Sparekassen i Pest, samt Medlem af flere almennyttige Foreninger, bl. a. ogsaa af Kisfaludy-Selskabet. Blandt hans første Skrifter kunne nævnes: »Fris bokréta« [»Ny Buket«, 1818] og »Mesék« [Fabler, 1820, 2. Udg. 1824, oversat paa Tysk 1821]. Iblandt hans øvrige Skrifter maa særlig nævnes Sørgespillet »A Két Bátory« [1827] og den sociale Roman »A Béltekihaz« [»Huset Belteki«, 1832]; desuden en Del Noveller og Lystspil, som udmærke sig ved elegant Sprog og frisk Lune. Samtlige Skrifter 18 Bd. [1843—44]; samlede Noveller, sidste Udg. i 3 Bd. [1883]. Levned ved Erdélyi [Budapest, 1890]. *C. A. N.*

Fay [fis'], Charles Alexandre, fransk General og Militærforfatter, er født 23. Septbr. 1827 i Saint-Jean-Pied de Port (Basses-Pyrénées). Han blev 1850 Løjtnant i Generalstaben, arbejdede en Tid paa Udgivelsen af Kort over Pyrenæerne, hvornæst han tjente i Algérie, hvor han udmærkede sig ved Angrebet paa Laghouat 1852. Efter at være bleven Kaptajn 1853 fulgte han det følgende Aar General Bosquet som Adjutant under Felttoget paa Krim, hvor han med Udmærkelse deltog i Kampene ved Alma og Inkermann samt i Angrebet paa Mamelon-Vert. 1868—69 udførte han forskellige militære Missioner i Tyskland, blev 1870 Oberstløjtnant, ansattes i Rhin-Hæren og toges til Fange ved Metz. Efter Krigen organiserede han Generalstabsbureauerne 1874, i hvilket Aar han udnævntes til Oberst. 1879 blev han Brigadegeneral og Souschef i Generalstaben, og 1885 forfremmedes han til Divisionsgeneral. 1890 sattes han i Spidsen for 11. Korps i Nantes, 2 Aar efter afskedigedes han. F. har udfoldet en ikke ringe Virksomhed som Forfatter. Han skrev saaledes »Souvenirs de guerre de Crimée« [Paris 1867], »Étude sur la guerre en Allemagne en 1866« [1867], »Étude sur les opérations militaires en Bohême en 1866« [1867], »Journal d'un Officier de l'armée du Rhin« [Bruxelles 1871], der er hans mest bekendte Bog, og endelig »Projet d'organisation et de mobilisations de l'armée francaise à propos d'un ordre inédit de mobilisation de l'armée prussienne« [1873] foruden flere andre. *B. P. B.*

Fay, Joseph, tysk Historie- og Genremaler, født 10. Aug. 1813 i Koln, død 27. Juli 1875 i Diisseldorf, var Elev af Akademiet i Diisseldorf 1833—41 og senere i Paris af P. Delaroche. Allerede hans første historiske Malerier, deriblandt den nu ødelagte Frise i Raadhussalen i Elberfeld, hvor han med 3 andre Malere udførte Scener af de gamle Tyskeres Sæder og Liv, vise Talent; højere staa dog hans talrige Skildringer af italiensk Folkeliv med landskabelige eller arkitektoniske Omgivelser, malede efter et Ophold i Italien. F.'s Hovedværker ere: »Samson og Dalila« [1840, Museet i Koln], Kartoner til malede Vinduer i Kuniberts-Kirken i Koln [udført sammen med Mengelberg 1840], den sidste Scene af Goethe's »Faust«, »Badende Romerinder« [1848, Kunsthalle i Bremen], »Juleaften«, [Kunsthalle i Hamburg], »Aften i de romerske Bjærge« og »Neapolitanske Fiskere«. *A. Ls.*

Fay [fe!i], Theodore Sedgwick, amerikansk Forfatter, er født 10. Febr. 1807 i New York. Han var først Advokat, derpaa Redaktør af »New York mirror« og udgav forskellige Digte og Noveller. 1837—53 var han Gesandtskabssekretær i Berlin, 1853—61 Ministerresident i Bern. Senere levede han dels i Berlin, dels i den lille By Muskau i Lausitz. Af hans Værker kunne nævnes: »Dreams

and reveries of a quiet man« [1832], »The minute-book« [1833], »Norman Leslie« [1835; en Historie fra det gamle New York, der senere blev dramatiseret og gjorde stor Lykke paa Scenen], »Sydney Clifton« [1839], »Countess Ida« [1840], »Shakespeare in France« [1843], »Views of Christianity« [1856], »History of Switzerland« [1860], »Great outlines of Geography« [3. Opl. 1869], »First steps in Geography« [1873]. *T. L.*

Fayal [faja'l], den vestligste 0 af Midtergruppen i den portugisiske Øgruppe Azorerne ved Afrika's Nordvestkyst, er 14 Km. lang og 179 □Km. stor. Som alle de øvrige azoriske Øer er den af vulkansk Oprindelse og endnu 1672 havde Pico de Fogo et voldsomt Udbrud; det højeste Punkt er i øvrigt Caldera (1,021 M.). Angaaende Klima, Plante- og Dyreverden se Azorerne. Beboerne (ca. 26,000) ernære sig især af Frugtavl (Appelsiner). Paa Øens sydvestlige Side ligger Hovedstaden Horta (7,500 Indb.) med en fortrinlig Red, den bedste paa Azorerne. Horta er desuden Hovedstad for Provinsen Horta, der foruden F. omfatter Øerne Flores, Corvo og Pico, tilsammen 786 □Km. med 63,400 Indb., 81 paa 1 □Km. *C. A.*

Fayalit se Olivin.

Faye, Andreas, norsk Præst og Forfatter, født paa Bragernes 5. Oktbr. 1802, død 5. Maj 1869. F. blev 1823 Student, 1828 cand. theol. og var ved sin Død Sognepræst til Sande Præstegæld i nordre Jarlsberg. F. var en dygtig Skolemand og havde mange Interesser i videnskabelig Retning, navnlig for Historie og Personalhistorie, i hvilke Fag han samlede et betydeligt Bibliotek og en fortrinlig Samling Manuskripter, der efter hans Død bleve indkøbte for det norske Rigsarkiv. Men hans forskellige Arbejder, der af Samtiden sattes temmelig højt, lide ikke sjælden under en fremtrædende Mangel paa Kritik og stilistisk Fremstillingsevne. Blandt hans Arbejder maa mærkes hans Lærebog i Norge's Historie [1831, 4. Opl. 1856; ogsaa oversat paa Svensk og Tysk], hans »Norske Sagn« [1833; ny Udg. 1844], »Landkrigen i Norge 1808« [1861], »Norge i 1814« [1863], »Christianssand's Stifts Bispe- og Stiftshistorie« [1867], »Karl XII i Norge« [1868], foruden flere lokal- og personalhistoriske Skrifter og Bidrag til videnskabelige Fagtidsskrifter og populære Blade. (Litt.: Halvorsen, »Norsk Forf. Leks.« II). *O. A. O.*

Faye, Anton Ludvig, norsk Læge, nedenn. F. C. F.'s Søn, er født i Skien 23. Oktbr. 1845, blev Student 1862 og medicinsk Kandidat 1869. Efter at have afsluttet sine forberedende videnskabelige Studier under et længere Ophold i Udlandet tog han 1875 den medicinske Doktorgrad for Afhandlingen »Undersøgelser angaaende nyfødte Børns Ernæringsforhold« [Chra. 1874] og har siden 1882 været bosat i Christiania som Militærlæge og som privat praktiserende Læge. Hans videnskabelige Studier og Interesser have især været rettede mod Lægevidenskabens Historie og den Side af Kulturhistorien, som hænger sammen hermed, og han har ved det norske Universitet, hvor dette Fag ikke har nogen særlig Docent, gentagne Gange holdt Forelæsninger over Hovedpunkter af Medicinens Historie. Af hans hidhørende Skrifter mærkes de om omfattende Læsning vidnende Arbejder »Om den sorte Død 14. Aarhundrede« [Chra. 1880], »Hospitaler og milde Stiftelser i Norge i Middelalderen« [Chra. 1882], »Oplysninger om Forhold og Skikke vedrørende Svangerskab og Fødsel hos de gamle Nordboere« [Chra. 1886], »Om den medicinske Skole i Salerno i Middelalderen« [Chra. 1892]. *J. B. H.*

Faye, Frants Christian, norsk Læge, født i Tønsberg 20. Decbr. 1806, død i Christiania 5. Maj 1890, gik først som Dreng til Søs, men blev derefter Student 1824 og medicinsk Kandidat 1831. Straks efter Eksamen blev han sendt til Finmarken sammen med to andre Læger for at træffe Foranstaltninger mod den fra Rusland da truende Koleraepidemi. Efter Hjemkomsten halvandet Aar senere blev han Korpslæge med Bopæl i Skien, hvor han snart fik en udbredt Praksis, der sammen med flittigt Studium blev grundlæggende for hans senere Karriere og rige Erfaring. Efter en længere Udenlandsrejse 1838 tog han 1841 Licentiat- og 1842 Doktorgraden ved Christiania Universitet for sin Afhandling *De vesiculis seminalibus* [2 Bd., Skien 1840—41]; ved denne Disputationsakt kom det første Gang i Norge til aaben Kamp mod Latinen som lærd Meddelelsesmiddel, og hvad der hændte ved den Lejlighed, gav Anledning til en Forandring i den hidhørende Del af Universitetsfundatsen. To af F.'s Prøveforelæsninger for Doktorgraden handlede om obstetriciske Emner, og fra nu af var det Felt af den praktiske Medicin, paa hvilket han senere kom til at virke som Læge og Lærer, afstukket, skønt hans Studier endnu nogen Tid ogsaa vare rettede mod Hudsygdomme. 1844 udgav han sin »Lærebog i Fødselsvidenskaben for Jordemødre«, et for sin Tid mærkeligt Arbejde, hvori han vel fulgte Naegele's Mønster, men dog ogsaa selvstændig afsluttede Grænserne for norske Jordemødres Virkefelt og gav klare Forskrifter for deres Handlemaade. Hans Lærebog [3. Opl. 1872] har været benyttet lige til den nyeste Tid og ligger egentlig ogsaa til Grund for den nu benyttede Lærebog af H. Vogt. 1846 blev han udnævnt til Lektor (fra 1850 Professor) særlig i Fødselsvidenskab, Børne- og Fruentimmersygdomme, hvorhos han fra Midten af 1846 tillige blev Overlæge og klinisk Lærer ved Fødselsstiftelsen og Bestyrer af den dermed forbundne Jordemoderskole. I disse Stillinger blev han staaende til Nytaar 1876. Som Lærer havde han overlegne Egenskaber; som obstetricisk Forfatter har han skrevet en Mængde Afhandlinger i den norske medicinske Fagpresse; paa alle Lægevidenskabens Omraader var han varmt interesseret, navnlig fulgte han med paa Hygiejnens, Psykiatriens og Biologiens Omraade, og han deltog hyppig i sit lange Liv i den medikale og den almindelige Presses Diskussioner om hidhørende Spørgsmaal. Som Bestyrer af Fødselsstiftelsen førte han en haard og sej Kamp mod den i hans Tid herskende store Dødelighed af Barselfeber og, skønt Pasteur's og Lister's Opdagelser i hans Tid endnu ikke vare overførte paa Obstetrikkens Omraade, lykkedes det hans Udholdenhed og fremsynte hygieiniske Forholdsregler at bringe Dødelighedsprocenten ned i hans sidste Virkeaar. Ligesom Oprettelsen af Børnehospitalet i Christiania (1855) skyldtes ham, saaledes skabtes et andet vigtigt Fremskridt i

Norge's Medicinal væsen ved F.'s Initiativ, idet det var hans Forestilling og Forslag, som blev lagt til Grund for Oprettelsen af Fødselsstiftelsen og Jordemoderskolen i Bergen 1861, hvilket har haft en væsentlig Indflydelse paa Barselkvindedødelighedens Nedgang særlig i Bergen's Stift. F.'s alsidige Interesser, grundige Flid og mangeartede Indsigter ligesom hans hele Personlighed — han var bl. a. en sjælden veltalende Mand — gjorde, at der blev lagt stærkt Beslag paa ham i den offentlige Administrations og det offentlige Sundhedsvæsens Tjeneste som Medlem af vigtige Lovkommissioner, af Hovedstadens Kommunalstyrelse og som Norge's delegerede ved Møder og Kongresser i Udlandet. Faa norske Læger rejste i saa meget som F. — 1848 gjorde han frivillig Feltlægetjeneste ved den danske Hær paa Als, og 1854 drog han til Krim for at se Krigshygieinen paa nært Hold. De skandinaviske Naturforskermøder, hvis norske Generalsekretær han var 1846—63, ligesom enhver aandelig Forbindelse mellem Nordens Lande havde i ham en varm Ven. Han erkendte tidlig den videnskabelige Samvirkens Betydning for Udviklingen ; det smukkeste Udslag af hans Opfatning i saa Henseende var den anonyme Skrivelse, han 2. Maj 1856 sendte det akademiske Kollegium ledsaget af 4,000 Kr., som han bad anvende som Bidrag til et Grundfond til Oprettelsen af et Videnskabsselskab i Christiania. Ved dette Initiativ blev Selskabet oprettet, saa at det kunde holde sit første Møde paa Aarsdagen efter Modtagelsen af F.'s Gave. Paa lignende Maade gav han Stødet til Rejsningen af Karl Johan's Monument i Christiania. Fra 1852 var han i en lang Aarrække Livlæge hos Kongerne Oskar I og Karl XV. I sine sidste Leveaar syslede han med Nedskrivningen af sine Erindringer, hvoraf et Par Afsnit har været offentliggjort i »Morgenbladet« og i Tidsskriftet »Vidar«. (Litt.: Halvorsen, »Norsk Forf. Leks.«, II; E. Schønberg, Ved Indvielsen af hans Buste i Vid. Selsk. i »Oversigt over Chra. Vid.'s Selskabs Møder 1892«, S. 8 ff.). *J. B. H.*

Faye [fæ ell. fa!j], Hervé Auguste, fransk Astronom, er født 5. Oktbr. 1814 i St. Benoit du Sault, studerede Astronomi under Arago og var en Tid ansat ved Observatoriet i Paris, blev 1848 Professor i Geodæsi ved *Ecole polytechnique,* 1854 Rektor for Akademiet i Nancy og 1873 Professor i Astronomi og Geodæsi ved *Ecole polytechnique.* Han tog sin Afsked 1894. 1862 blev F. Medlem af *Bureau des longitudes* og 1891 Præsident ved den permanente Komité for den internationale Gradmaaling. 1877 valgtes F. fra Paris som Medlem af Deputeretkamret og var i nogle Uger s. A. Undervisningsminister. Fra 1847 er F. Medlem af Videnskabsselskabet i Paris og har her meddelt sine Observationer af Kometer (deriblandt den af ham 22. Novbr. 1843 opdagede periodiske Komet, der bærer hans Navn) og sine astronomiske Beregninger. Han er ogsaa optraadt som meteorologisk Forfatter og har stillet sig i afgjort Modsætning til den af Meteorologerne almindelig anerkendte Opfattelse af Lovene for de atmosfæriske Bevægelser. I sit Hovedværk paa dette Omraade: »Sur les orages et sur la formation de la grêle« [i »Annuaire du Bureau des longitudes«, 1877] forfægter han sin egen Teori, der væsentlig gaar ud paa at betragte Cyklonerne og dermed beslægtede Fænomener som Hvirvelbevægelser, der udvikle sig i Atmosfærens øverste Lag og derfra forplante sig nedover mod Jordoverfladen. Af hans øvrige Arbejder fremhæves: »Lecons de cosmographie« [Paris 1852, 2. Udg. 1864], »Cours d'astronomie nautique« [1880]; »Cours d'astronomie de l'école polytechnique« [2 Bd., 1881—83], »Sur l'origine du monde« [1884, 2. Udg. 1885]. *J. Fr. S.*

Fayence se Fajance.

Faye'S Komet se Kometer.

Fayette se Lafayette.

Fayetteville[fajætvi'l ell. fe! ietvil], Navnet paa flere Byer i de nordamerikanske Fristater: 1) By i Nordcarolina ved Cape Fear River midt i store Fyrreskove, Stabelplads for Tømmer, Tjære og Terpentin. (1890) 4,200 Indb. 2) By i Arkansas ved White River, Sæde for det 1875 grundede Industriuniversitet. (1890) 3,000 Indb. *S. B. T.*

Fayum d. s. s. Fajûm.

Fazënda (port., svarende til sp. *hacienda)* betyder en Landejendom og dens Bestyrelse; Ordet bruges i denne Betydning saavel i selve Portugal som i de Portugisisk talende Lande uden for Europa. *E. G.*

Fåzio (egl. Bonifazio) degli [de'lji] Uberti, italiensk Digter, (ca. 1310—70). Han var af en højt anset florentinsk Slægt og levede, paa Grund af de politiske Forhold i hans Fædreby, som landflygtig omkring ved forskellige Hoffer, hvis Fyrster han priste i sine Digte. Disse ere dels lyriske, dels et længere Læredigt i Terziner, kaldet »Dittamondo« (af lat. *Dicta mundi*). Det begynder med en Vision i Dante's Manér og er nærmest af geografisk Indhold, idet F. skildrer, hvordan den berømte Geograf Solinus fører ham igennem Italien, forskellige andre europæiske Lande, Afrika og Palæstina; stadig er der indskudt Sagnfortællinger, Legender o. l. Men nogen Dante er F. ikke, og hans Digt har ikke synderlig poetisk Værdi, uagtet det er bygget for en Del paa Selvsyn og personlige Oplevelser. Det udgaves første Gang i Vicenza 1474, bedst 1826 i Milano. *E. G.*

Fazy [fazi'], James, schweizisk Statsmand, født 12. Maj 1796 i Geneve, død 6. Novbr. 1878, hørte til en fordreven fransk Hugenotslægt. Han virkede 1819—33 i Paris som Medarbejder af frisindede Blade, underskrev 1830 Journalisternes Protest og tog virksom Del i Julirevolutionen, men udtalte sig imod Ludvig Filip's Valg og understøttede senere Republikanerne. Træt af de deraf flydende Retsforfølgelser vendte F. 1833 tilbage til Geneve, hvor han snart blev en af Førerne for den radikale Opposition og desuden grundlagde »Europe centrale« som Organ for det »unge Europa«. Han ledede 1841 Angrebet paa Kantonets Regering, fik den styrtet og var med at udarbejde den ny Forfatning; valgtes 1843 til Kantonal-forsamlingen og virkede for Indførelsen af Nævninger, men havde ikke vundet Flertal i Forsamlingen, hvad der medførte alvorlige Rivninger, fordi Byraadets Flertal var radikalt. Da Statsraadet (o: Kantonets Regering) 1846 indtog en vaklende Holdning i »Sonderbunds«-Sagen, kom det til en ny Revolution, og F. blev nu sat i Spidsen for den foreløbige Regering. Han fik en afgjort Indflydelse saavel paa Genéve's særlige Udvikling ved Forfatningens gennemgribende Omdannelse i ren demokratisk Aand som paa Schweiz'es

almindelige Anliggender ved at fremskynde »Sonderbund«'s Undertrykkelse og den deraf følgende ny Forbundsforfatning. Indtil 1853 var F. Genève's egentlige Styrer og øvede større Indflydelse her end nogen Mand siden Calvin's Dage; han havde store Fortjenester af Byens Opsving og Udvidelse, bl. a. ved at faa de gamle Fæstningsværker nedbrudte. Til Tak gave Borgerne ham et stort Stykke af den indvundne Grund. 1848 havde han gerne set Schweiz deltage i Sardinien's Kamp mod Østerrig, og senere modsatte han sig bestemt enhver Indskrænkning i Asylretten, om han end hindrede de politiske Flygtninge fra at paadrage Schweiz Forviklinger med de fremmede Magter. 1852 blev F. styrtet ved et Forbund mellem det konservative Parti og et nyt radikalt, men valgtes 1855 paa ny til Formand for Statsraadet og tillige til Medlem af det schweiziske Ständeraad. Her tog han ivrig Ordet for at hævde Schweiz'es Ret til Neuchatel over for den preussiske Konge 1857 og ligeledes for at kræve Nordsavoyens Tilknytning 1860. Flere Vilkaarligheder og Oprettelsen af en Spillebank i hans Hus (1856) lode ham efterhaanden tabe den tidligere Folkegunst; 1861 faldt han igennem ved Valg til Statsraadet og 1862 til Kantonalforsamlingen; ja 1864 maatte han for en Tid forlade Genève og kom aldrig siden til at spille nogen Rolle. *E. E.*

Fb., ved naturvidenskabelige Navne Forkortelse for J. C. Fabricius (s. d.).

fCO, Forkortning af franco, se Franko.

F. Cuv., ved naturvidenskabelige Navne Forkortelse for Fréd. Cuvier (s. d.).

F-dur, den Durtonart, der har F. til Grundtone; har et ♭ for h.

Fé se Santa Fé.

Fe er det kemiske Tegn for Jærn (Ferrum).

Fea, Carlo, italiensk Arkæolog, født 2. Febr. 1753 i Pigna ved Nizza, død 18. Marts 1834 i Rom. Han var først Jurist og blev derpaa Præst i Rom for bedre at kunne give sig af med arkæologiske Studier, idet Winckelmann's »Kunsthistorie« havde vakt en stærk Interesse hos ham for disse. Under de urolige Tider i 18. Aarh.'s Slutning maatte han (1798) flygte til Firenze, kom dog tilbage næste Aar og fængsledes som »Jakobiner« af den neapolitanske Hærs Overkommando, men løslodes snart og fik siden en for ham passende Stilling som Inspektør over Oldtidsminderne (*Commissario delle antichità*) samt Bibliotekar ved *Biblioteca Chigiana*. Af hans Skrifter kunne nævnes »Miscellanea filologico-critica ed antiquaria« [2 Bd., Rom 1790—1837], »Descrizione di Roma e dei contorni« [3 Bd., Rom 1820, ny Udg. Milano 1824]; af Arbeider over specielle Emner hans Noter til Bianconi's Værk over de gamle Cirkusbygninger [Rom 1789], »Saggio di nuove illustrazioni filologico-rustiche sulle Egloghe e Georgiche di Virgilio« [smst. 1799], »Relazione di un viaggio ad Ostia e alla villa di Plinio« [smst. 1802], »L'integrità del Panteone rivendicata a M. Agrippa« [smst. 1807], »Iscrizioni di monumenti pubblici« [smst. 1813], »Frammenti di fasti consolari« [smst. 1820]. F.'s Udgave af Horats [Rom 1811] blev haardt kritiseret, men indeholder dog gode arkæologiske Anmærkninger; den optryktes i Heidelberg 1820—21. I den italienske Oversættelse af Winckelmann's »Geschichte der Kunst des Alterthums«, der udkom 1783—84, havde han megen Del, og 3. Bd. deraf danner F.'s »Sulle rovinediRoma«. *E. G.*

Fearnley [fə!nl^{i}], Carl Frederik, norsk Astronom, nedenn.'s Broder, født 19. Decbr. 1818 i Frederikshald, død 22. Aug. 1890 i Christiania, ansattes 1844 som Observator ved Observatoriet i Christiania og blev 1852 Universitetsstipendiat i Astronomi, i hvilket Fag han holdt Forelæsninger fra 1856. Efter at F. 1857 havde afslaaet en Kaldelse til Professor i Astronomi ved Kjøbenhavn's Universitet, udnævntes han s. A. til Lektor og 1865 til Professor i Astronomi ved Christiania Universitet. 1861 blev F. tillige Direktør for Observatoriet. Han har flittig observeret Planeter og Kometer, bestemt Observatoriets Polhøjde samt dets Længde i Forhold til Rundetaarn i Kjøbenhavn (»Beschreibung und Lage der Universit'åts-Sternwarte in Christiania« [1849]). Den totale Solformørkelse 28. Juli 1851 observerede F. som Udsending fra Konigsberg i Rixh5ft ved Østersøen, og han var med Himalaya-Ekspeditionen for at observere den totale Solformørkelse i Spanien 1860. F.'s Hovedarbejde er hans Deltagelse i det internationale Zonearbejde for den nordlige Himmel. Observationerne ere publicerede i »Zonenbeobachtungen der Sterne zwischen 64^{0} 50' und 70° 10' nördlicher Declination« [Christiania 1888]. Den paa Basis af dette Arbejde sammenstillede Christiania Katalog oplevede F. ikke at se færdigtrykt. Foruden disse Arbejder har han i Christiania Videnskabsselskab 1859 meddelt en Metode til at bestemme Nordlysets Højde ved Observation paa eet og samme Sted og 1884 publiceret Afhandlingen: »Zur Theorie der terrestrischen Refraktion«. Af F.'s andre Studier fortjene at fremhæves hans Arbejder over Stjerneskud, hvilke han paabegyndte længe før Schiaparelli (s. d.); men det lidet, han har publiceret heraf, hidrører fra Tiden efter Schiaparelli. For den europæiske Gradmaaling har han opmaalt en Basis paa Egeberg og en ved Rindenleret (»Die Basis auf Egeberg bei Christiania und die Basis auf Rindenleret bei Levanger« [Chra. 1882]); hans for Gradmaalingen udførte astronomiske Observationer ere blevne bearbejdede og udgivne af Geelmuyden. F. var Redaktør af Almanakken for 1863 — 91. *J. Fr. S.*

Fearnley [fə!nl^{i}], Thomas, norsk Landskabsmaler, født 27. Decbr. 1802 paa Frederikshald, død 16. Jan. 1842 i Miinchen. F. var af engelsk Æt; hans Bedstefader indvandrede i Midten af 18. Aarh. fra England og blev gift med en Dame af den bekendte Colbj ørnsen'ske Slægt. Fem Aar gl. blev F. sendt til Christiania og fik her sin Skoleuddannelse paa Krigsskolen, som dengang ogsaa modtog Elever, der ikke vare bestemte for Krigerstanden. Efter endt Skolegang blev han sat i Isenkramhandel; men hans livlige Natur bragte ham snart til at forlade denne. Hans Lyst og Evne for Tegning, næret og udviklet ved Undervisningen paa Krigsskolen, førte ham ind paa Kunstnerbanen. 1819 var der oprettet en Kunst- og Tegneskole i Christiania, og F. blev en af dens første Elever og forlod den efter 2 Aars Forløb med dens Præmier (udsat af Statholderen Sandels). 19 Aar gl. kom han ind paa Kunstakademiet i Kjøbenhavn (1821). Opholdet her blev dog ikke af nogen længere Varighed. Den daværende

norske Kronprins (senere Kong Oscar I) fik under et Besøg i Kjøbenhavn 1822 Interesse for F.'s Begavelse og bestilte et større Billede af ham (Prospekt af Kjøbenhavn). Dette blev Foranledningen til, at F. rejste til Stockholm, hvor han i studerede ved Akademiet, navnlig under Fahlkrantz (1823 — 27). Fra Sverige foretog han dog oftere (1824 og 1826) Studierejser i Norge. 1828 rejste han til Dresden, hvor han arbejdede under Dahl's Vejledning i 1½ Aar. 1830 drog han til München. Under sit 10-aarige Ophold her erhvervede han sig talrige og formaaende Beundrere, og her udfoldede hans Begavelse sig stedse rigere og mægtigere. Flere af hans bedste Malerier ere fra denne Periode. Foruden flere Landskaber med Motiver fra Bayern kunne nævnes: Landskab fra Tins Præstegæld, købt af Fyrsten af Turn u. Taxis, det store Billede af Justedalsbræen i Lord Pembroke's Galeri. 1832 rejste han til Rom. Ogsaa Italien's lyse Natur fandt i F.'s Kunst en begejstret Fortolker, og en Mængde Skitser og Billeder var Frugten af hans italienske Ophold. 1835 drog han, efter et Besøg paa Sicilien, gennem Norditalien til Schweiz. Den mægtige Natur inspirerede ham her til et af hans betydeligste Værker: »Grindelwaldgletscheren« (et Eksemplar i Nationalgaleriet i Christiania). Fra Schweiz fortsatte han Rejsen til Paris, hvor han med sit ejendommelige Naturel imidlertid ikke synes at have befundet sig i sit Es. Over Belgien og Holland rejste han derpaa videre til London. I England, hvorhen hans Billeder allerede tidligere havde fundet Vej og Paaskønnelse, forblev han i 1½ Aar. 1838 vendte han gennem Tyskland tilbage til Norge, hvor hans friske Personlighed og ivrige Interesse bragte Liv i de hjemlige Kunstforhold. Allerede 1836 havde han udarbejdet et Forslag til Oprettelse af et Nationalgaleri i Christiania; dette blev nu oprettet med fast Statstilskud det følgende Aar. 1840 giftede han sig og forlod s. A. Norge og drog til Holland; -det egentlige Maal var imidlertid at slaa sig ned for Fremtiden i Munchen. Hertil kom han ogsaa i Slutn. af 1841, men allerede i Beg. af 1842 bukkede han under for en heftig Nervefeber. F.'s Kunst slaar ind paa de samme Baner, som brødes af hans Landsmand Prof. Dahl i Dresden, men den udvikler sig til fuld Selvstændighed. Der er i hans Billeder megen Troskab mod Naturen og megen Følelse for det storslagne i de forskellige Egnes Karakter. Hans talrige Værker ere spredte rundt i offentlige og private Samlinger. I Nationalgaleriet i Christiania er foruden hans »Grindelwaldgletscher« [1839] ogsaa det store Billede »Labrofos« [1837]. En rig Samling af hans Studier opbevares i Kobberstik- og Haandtegningssamlingen i Christiania. F. har ogsaa raderet nogle Blade. (Litt.: »Den Constitutionelle«, 1842, Nr. 44; H. Wergeland, »Saml. Skr« VIII; »Norsk Portræt-Galeri« [Chra. 1877]). *Fr. O.*

Feather River [fe'ðerivə], Biflod i venstre Bred til Sacramento-Floden i Staten Kalifornien, U. S. A. Den udspringer paa Sierra Nevada med to Kildefloder Nortle- og Middle Fork, hvilken sidste gennemløber en mægtig Cañon. Den er paa en længere Strækning sejlbar for Dampbaade, og dens Dal er berømt for sin Guldrigdom. *C. A.*

Feber (lat. *febris*, af *fervere*, gløde; græ. πυρετός, af πυρ = Ild) er en sygelig Tilstand, væsentligst karakteriseret ved Feberheden som det mest iøjnefaldende Symptom. Til et typisk Feberanfald, saaledes som det især ses ved Koldfeber, hører dog i Reglen ogsaa Kuldefornemmelse og Sved, idet F. begynder først med stærk Kulde, hvorefter følger et Stadium med tør Hede, der atter afløses af rigelig Sved. F. begynder dog ikke altid med Kuldefornemmelse, men en saadan er ofte til Stede enten som en lettere Gysning, Kulde- eller Febergysning, eller som en Rystelse af hele Legemet med Klapren af Tænderne, en Kulderystelse. I dette Stadium bliver Huden bleg, paa Yderdelene blaalig, kold og antager Udseendet af den saakaldte Gaasehud. Kuldestadiet kan have forskellig lang Varighed, kan vare flere Timer, og det paavirkes kun lidt af varm Tildækning, varme Drikke. Ved Kuldens Ophør indtræder en Følelse af stærk Hede. Medens Huden før var bleg og kold, bliver den nu rød og varm, ved høj Feber brændende (*calor mordax*), idet nu Hudens Blodkar, der i Kuldestadiet vare kontraherede. atter udvide sig, saa at Blodet kan vende tilbage i dem. I Begyndelsen er Huden kun hed, senere bliver den fugtig, og til sidst frembryder en rigelig Sved, hvorunder Feberanfaldet lidt efter lidt taber sig. Foruden Feberkulden og Feberheden optræder der en hel Række andre Symptomer, der ligesom hine ere let følelige for Patienten selv, nemlig Tørst, Appetitmangel, undertiden Kvalme og Brækning, endvidere almindeligt Ildebefindende, Hovedpine, Svimmelhed, Sortnen for Øjnene, Øresusen, Ømhed i hele Kroppen, urolig Søvn, hvortil ved de højere Grader af F. ofte kommer Vildelser og Fantasier (Feberdelirier). Alle de nævnte Symptomer ere imidlertid ikke altid til Stede, og Patienten føler ikke altid selv, at han har F. Der gives imidlertid ogsaa objektive Tegn paa F., som for Erkendelsen af F.'s Tilstedeværelse ere vigtigere end de nævnte subjektive, af Patienten selv følte Symptomer. I tidligere Tid var det den umiddelbare Iagttagelse: den hede, røde Hud, det blussende Ansigt, de glinsende, undertiden matte Øjne o. s. v., som udgjorde de Tegn, hvoraf Lægen sluttede, at der var F.; men størst Vægt blev dog lagt paa Pulsens Beskaffenhed. Pulsens Hyppighed o: Pulslagenes Antal i Minuttet, forøges nemlig altid ved F., især hos Kvinder, Børn og i det hele let paa virkelige Individer. Medens Pulsen hos voksne Individer omtr. er 72 pr. Minut, stiger dens Hyppighed ved F. til 80—90, overstiger let 100 og kan naa til 150 eller mere. Hos Børn, hvor Pulsen normalt er over 100, stiger den endnu lettere og endnu højere. Pulsen bliver ikke alene hyppigere, den bliver ogsaa mindre kraftig, Arterien er bleven slappere og mere eftergivelig, giver let et dobbelt Slag, især ved stær F. Et andet vigtigt Kendetegn, som i Reglen indtræder samtidig med den hyppigere Puls, og som derfor ogsaa i tidligere Tid var et vigtigt Tegn, er Forøgelsen af Aandedrættets Hastighed. Det bliver baade hurtigere og mere overfladisk. Disse Tegn ere dog ikke absolut paalidelige, idet ogsaa andre Aarsager end F. kunne medføre denne Virkning, f. Eks. hos nervøse Individer. Saa længe man derfor kun havde disse Tegn i Forbindelse med de ovenfor nævnte til sin Raadighed, var det ikke altid let at erkende Til-

stedeværelsen af F.; men denne Vanskelighed hævedes fuldstændig, da man lærte at benytte Termometret til Bestemmelse af Legemets Temperatur. Boerhave var den første, som gjorde Anvendelse heraf; men skønt ogsaa i den nærmest følgende Tid baade van Swieten og de Haen benyttede Termometer, og den sidste af disse Forfattere endog paaviste, at der i Kuldestadiet i Modsætning til, hvad man tidligere troede, allerede var en Temperaturforhøjelse til Stede, fik Termometrien dog ikke praktisk Betydning før længe efter, nemlig ikke før efter Midten af 19. Aarh., da Traube, Barensprung, Wunderlich o. fl. havde begyndt deres omfattende Undersøgelser om Legemstemperaturen hos sunde og syge, °S Termometret er nu ikke alene vort bedste, men vort eneste paalidelige Middel til at erkende Tilstedeværelsen af F., i ethvert Tilfælde vort eneste Middel til at maale dennes Grad. Der gives ikke F. uden Temperaturforhøjelse, derimod har den omvendte Sætning ikke Gyldighed, Forhøjelse af Legemets Temperatur er ikke identisk med F., men kan skyldes andre Aarsager som rigelige Maaltider, varme Bade, stor legemlig Anstrengelse. Grænsen mellem Febertemperatur og den normale Legemstemperatur er ved 38^0. Overstiger Temperaturen denne Grænse, er der F. til Stede. Overstiger Temperaturen ikke $38,5^0$, betegnes F. som let. En F., ved hvilken Temperaturen holder sig mellem 38,5° og 39^0, kan kaldes en middelmaadig F., en F. med Temperatur 39—40 er ret betydelig, og en F. med Temperaturer over 40 er meget høj. Sjælden naar Temperaturen 41^0 og endnu sjældnere 42^0, der i Alm. betegnes som den Grænse, ud over hvilken Temperaturen ikke kan stige, uden at Døden indtræder, skønt der gives Iagttagelser om Tilfælde, i hvilke Temperaturen er naaet til $43—44^0$ uden Livets Ophør. Ved høj F., især ved Sygdomme i Centralnervesystemet, kan Temperaturen endnu stige yderligere efter Dødens Indtræden (postmortel Temperaturforhøjelse).

Et Feberanfald deles i forskellige Stadier: et Begyndelsesstadium, *Stadium incrementi*, i hvilket Temperaturen stiger enten pludselig eller mere jævnt, saa at den f. Eks. bruger flere Dage Om at naa Højdepunktet. Er dette naaet, siges F. at være i sin *Acme* eller *Fastigium*, hvor den kan blive staaende kortere eller længere Tid, indtil det sidste Stadium, *Stadium decrementi*, indtræder, i hvilket Temperaturfaldet til det normale, Defervescensen, foregaar. Dette kan enten ske hurtig, i Løbet af nogle faa Timer indtil et Døgn, ved den saakaldte Krisis, eller i Løbet af flere Dage ved den saakaldte Lysis, hvorved Temperaturen fafder lidt efter lidt, mere eller mindre regelmæssig, indtil den normale Temperatur naas. Ved Krisen kan Temperaturfaldet undertiden beløbe sig til $4—5^0$, f. Eks. fra 40 eller 41^0 til 37 eller 36^0, idet Temperaturen undertiden bliver subnormal o: synker under 37^0. Ved enkelte typiske Febersygdomme, hvor F.'s Ophør foregaar ved Krise, f. Eks. ved Lungebetændelse, indtræder Krisen ofte paa bestemte Dage, og disse kalder man kritiske Dage, der dog ikke altid, saaledes som man i fordums Tid antog, var de ulige Dage, 5., 7., 9. Dag, men ogsaa kan ske paa de mellemliggende Dage, hyppigst dog paa 7. Dag. Medens man forhen ikke havde nogen plausibel Forklaring for dette Forhold, er man nu naaet til en saadan, idet det har vist sig, at et saadant bestemt cyklisk Forløb for F. ved Lungebetændelsen skyldes den Omstændighed, at der ved Udløbet af den paagældende Tid ved Lungebetændelsens specifikke Bakteries, Pneumokokkens, Virksomhed, er dannet Stofter, Antitoksiner. som modvirke den ved de samme Bakterier i Sygdommens Begyndelse udviklede Giftstoffer, Toksinerne, saa at Krisens Indtræden kan opfattes som ensbetydende med Immunitetens Begyndelse o: Patientens Uimodtagelighed for den paagældende Bakteries Indvirkning, i alt Fald i nogen Tid. Lignende Forhold gælde for andre Sygdomme med typisk Krise, som *Febris recurrens* og *Malaria*, idet den til Grund for disse Sygdomme liggende Virkning af Mikroorganismer ophæves ved, at disses Udvikling fuldendes i Løbet af en bestemt Tid, saa at Krisens Indtræden her falder sammen med deres Undergang, og et nyt Feberanfalds Begyndelse sammen med en ny Udvikling af dem.

F. er undertiden et forbigaaende, kortvarigt Symptom, saakaldt efemer F. (s. d.). Ved F. med længere Varighed skelner man mellem forskellige Febertyper. Man taler saaledes om en vedholdende F., *Febris continua*, naar de daglige Svingninger kun ere ubetydelige, ikke overstige en halv eller en hel Grad, om en *Febris remittens*, naar Svingningerne overstige en Grad, men uden at Temperaturen ved Faldet dog naar Normalen. Som oftest er Temperaturen da højest om Aftenen, lavest om Morgenen, idet Remissionerne her falde sammen med den normale Morgenremission. Endelig kalder man det en intermitterende F., naar Svingningerne ere store, indtil flere Grader, saa at Temperaturen falder til Normalen for atter at stige. Der kan da indtræde feberfri Dage, afvekslende med Feberdage (Apyreksi skifte med Pyreksi). Dette Forhold ses tydeligst ved Koldfeber, hvor der ved den saakaldte Kvotidianfeber (Andendagsfeber) er 1 Dags Apyreksi, ved den saakaldte Tertianfeber 2 Dages og ved Kvartanfeberen 3 Dages Apyreksi.

Man har desuden sondret mellem forskellige Feberformer, især i tidligere Tid lagt stor Vægt derpaa. Man adskiller saaledes Betændelsesfeberen *{Febris synocha* eller *erethica)*, hvor der er stærkt udtalt Kuldestadium, stor Hede, kraftig, hurtig Puls, stærkt blussende Ansigt, Uro og Delirier, fra den nervøse F. *{Febris adynamica)*, der især findes hos Individer med svækket Konstitution, hvor der sammen med høj Temperatur findes kølig Hud, svag Puls og i det hele betydelig Kraftesløshed (Adynami). Ved en tredje Form, den tærende F. *{Febris hectica)*, der især ses ved Tuberkulose, finder betydelig Afmagring Sted trods forholdsvis god Appetit, og der er særdeles rigelig Sved og stor Udmattelse.

F. opfattedes lige fra Oldtiden og til Beg. af 19. Aarh. som en selvstændig Sygdom, man talte ikke blot om Feber, men om Febre. Det var først Broussais, som saa, at der til Grund for F., de essentielle F., som de kaldtes, laa en lokal Lidelse. Man ophørte da at tale om Febre, og F. blev fra nu af kun et Symptom eller rettere et Kompleks af Symptomer, blandt hvilke Forhøjelsen af Legemstemperaturen er det væsentligste; men

om de andre Symptomer ere en Følge heraf, eller om de ere ligestillede dermed, derom er der endnu ikke opnaaet Enighed. Men selv om man endnu ikke har fuld Klarhed over F.'s Væsen og Aarsager, er man dog ved de sidste Aartiers Undersøgelser naaet til en bedre Forstaaelse deraf, især siden 1860, da Traube, Liebermeister, Jiirgensen, Senator, Leyden o. fl. begyndte deres omfattende Iagttagelser og Forsøg. Særlig har man halt Opmærksomheden henvendt paa at udfinde, hvorved F. fremkaldtes, om den skyldtes en forøget Varmeproduktion eller et formindsket Varmetab. At der fandt en Forrykkelse Sted af det Ligevægtsforhold mellem disse Faktorer, der normalt er til Stede og betinger Menneskets og de varmblodige Dyrs konstante og af ydre Indvirkninger væsentlig upaavirkede Temperatur, derom var man straks paa det rene. Undersøgelserne have nu lært, at der under F. ikke alene finder en forøget Varmedannelse Sted, men at der ogsaa foregaar et stærkere Varmetab, men tillige, at Forøgelsen af Varmeproduktionen er større end Forøgelsen af Varmetabet, saa at en Temperaturstigning maa blive Følgen. Varmeproduktionens Tiltagen beror paa en forøget Stofomsætning i Vævene, hvilket kan erkendes deraf, at Iltoptagelsen og Kulsyreudskillelsen gennem Lungerne er større end ellers, og at Urinstofmængden tiltager.

Aarsagen til F. maa søges deri, at der tilføres Blodet og Organerne saakaldte feberfrembringende, pyrogene, Stoffer. Dette blev allerede paavist eksperimentelt af Magendie, Panum, Billroth, Bergmann o. a., idet de ved at indbringe putride Stoffer i Blodet kunde fremkalde F., og den nyeste Tids bakteriologiske Forskning har vist, at disse pyrogene Stoffer som oftest ere Produkter udviklede af Mikroorganismer, dels Bakterier, dels andre Former; men der kan dog ogsaa findes F., uden at saadanne synes at spille nogen Rolle, uden at der er nogen Infektion, idet Volkmann paaviste den saakaldte aseptiske F.'s Tilstedeværelse ved Benbrud og andre Læsioner, hvorved der ikke var noget aabent Saar og saaledes ingen direkte Kommunikation med Luften, og det synes, som om der i Blodet, ogsaa uden Mikroorganismers Medvirkning, kan dannes Fermenter, som kunne fremkalde F., og det maa antages, at dels saadanne Fermenter, dels Mikroorganismers Stofskifteprodukter (Toksiner) gennem Nervesystemet paavirke Blodet og Organerne paa en saadan Maade, at F. fremkaldes.

Behandlingen af F. rettes nutildags, da F. kun betragtes som et Symptom, i første Linie mod den til Grund derfor liggende Sygdom. Kirurgiske Indgreb kunne saaledes nedsætte F., hvor denne skyldes Betændelser, Pusansamlinger o. l., men i mange Tilfælde nødes man dog til at anvende symptomatisk Behandling ved Hjælp af Febermidler, Bade, Diæt (se Antipyrese og Diæt). *A. F.*

Feberbark d. s. s. Kinabark.

Feberkløver, Navn for Almindelig Bukkeblad (se Bukkeblad).

Febermiddel se Antipyrese.

Feberpulver d. s. s. Kinin.

Febertemperatur se Feber.

Febertræ se Eucalyptus.

Feberurt, Navn for Hvid Anemone (se Anemone).

Febrifuga (lat.), feberstillende Midler, se Antipyrese.

Febrilsk (lat.): i feberagtig Tilstand; urolig.

FebriS (lat. ; »Feber«), romersk Gudinde, der havde 3 Helligdomme i Byen, i hvilke man bragte hende Ofre, aabenbart for at stemme hende mildere, at hun ikke skulde skade for meget; thi Febre have altid været hyppige i og ved Rom. I disse Helligdomme, hvoraf den bekendteste laa paa Palatiner-Bjærget, indviedes ogsaa Amuletter. En Art Fortsættelse af denne Kultus dannede Dyrkelsen af Madonna delle febbri ved Vatikanet. (Litt.: De Matthaeis i det romerske arkæologiske Akademis »Atti«, Bd. I). *V.S.*

FebriS (lat.), Feber (s. d.).

Febronianisme, Febronius se Hontheim.

Februa (lat.), Renselsesmidler, som Stykker af Uld o. desl., der ved den i Februar Maaned holdte Sonings- og Renselsesfest Lupercalia uddeltes til Præsterne og anvendtes ved Ceremonierne. F. kaldtes ogsaa de Remme, hvormed Præsterne ved denne Fest sloge de ufrugtbare Kvinder for at rense dem og befri dem fra deres Ufrugtbarhed. Af denne Renselsesceremoni kaldtes Maaneden *Februar ius*; *februare* betyder at rense. *V. S.*

Februar (lat. *februarius*), i den julianske Kalender den anden, tidligere den sidste af Aarets Maaneder (jfr. Skudaar). Om Navnet F. se Februa. Paa Dansk og til 1827 paa Norsk kaldes den Blidemaaned; paa Norsk senere Gjømaaned.

(meteorol.) Middeltemperaturen for F. ligger i Danmark mellem + $1/2^0$ og — $1/2^0$ C., i Norge mellem + $1\,1/2^0$ og — 1 6^0 og i Sverige mellem 0^0 og — 16^0. Isotermen paa 0^0 gaar tæt inden for den norske Vestkyst og tværs over Danmark, Isotermen paa — 5^0 gaar omtrent gennem Hammerfest, Christiania og Upsala, medens kun Indlandet i det nordligste Norge og Sverige har en saa lav Middeltemperatur som — 12^0—— 16^0. Nedbøren ligger i Danmark mellem 30 og 40, i Sverige mellem 15 og 60 Mm.; i Norge er den meget forskellig efter Stedets Beliggenhed: medens saaledes Steder som Sydvaranger og Alten omtrent faa 20 Mm., faar Mandal 90, Bergen 140, Dommerten endog 190 Mm. Vinden er i alle 3 Lande overvejende Syd til Sydvest. *W. J—n.*

Februarlilje se Vintergæk.

FebruarreVOlutiOuen kaldes den Opstand i Paris 22. — 24. Febr. 1848, ved hvilken Ludvig Filip blev styrtet. Efter 1840 havde han alene støttet sig til det rigeste Bourgeoisi og derved forenet mod sig det liberale Bourgeoisparti og det republikansk-socialistiske Arbejderparti, der mødtes i Kravet om en Valgreform. En Demonstrationsfest i Paris bestemt til 22. Febr. 1848 blev forbudt. Mod de liberale Lederes Ønske førte dette samme Dag til smaa Opstandsforsøg, der bevirkede, at Kongen lod det konservative Ministerium Guizot falde. Den 23. om Aftenen fornyedes halvt tilfældig Bevægelsen, den 24. om Morgenen kundgjordes Dannelsen af et rent liberalt Ministerium, men Opstanden fortsattes af det revolutionære Parti. Kongen flygtede da, i Deputeretkamret valgtes en Regering bestaaende af liberale, paa Raadhuset en anden af Arbejderpartiet, og endelig forenedes disse til en provisorisk Regering, der endnu den 24. proklamerede Republikken og siden den almindelige Valgret, hvorved Vælgertallet steg

fra 220,000 til ca. 9 Mill. Se i øvrigt Frankrig (Historie). *P. M.*

Febvre [fæ[vr], Alexandre Frédéric, fransk Skuespiller, er født 21. Febr. 1835 i Paris. F. begyndte sin dramatiske Løbebane i Provinserne — hans Debut fandt Sted i Havre — og han arbejdede sig efterhaanden frem over de mindre Teatre i Paris til selve Théâtre francais: allerede 1859 opnaaede han paa Odéon en stor Succes ved i sin Fremstilling af Célestin i »César Girodots Testamente«, og i de følgende Aar grundfæstede han paa Vaudeville sin Anseelse ved Roller som Maurice i »Vore Venner« [1861] og Didier i »Familien Benoiton« [1865], hvorefter det 19. Septbr. 1866 forundtes ham som Filip II i »Don Juan af Østerrig« at betræde selve Théâtre francais's Bræder. F., der allerede 1. Maj 1867 optoges blandt Societærerne, fik hurtig mange Roller i det moderne Repertoire; dog vandt han sin største Sejr i det klassiske, hvor især Skurkerollerne tildeltes ham, som Tartuffe (16. Oktbr. 1871): med en rent ud satanisk Majestæt fremstillede han Molière's Skikkelse som en Personifikation af Klerikalismen. F. dyrkede i Modsætning til de fleste franske Skuespillere Maskeringskunsten, og han talte med en sløjfende Naturlighed, der i Modsætning til de konservatorie-uddannedes korrekte Tydelighed gav hans Tale den lette Konversationstone. Hans Repertoire paa Théâtre francais var stort og broget; den sikreste Kunst ydede han i Fremstillingen af Karakterer, der bag tilsyneladende Kulde skjulte stærke Lidenskaber, eller gennem hvis rolige Sindighed en Mands faste Paalidelighed klang. F. trak sig tilbage 1893 og foretog samme Aar en omfattende Turné, paa hvilken han ogsaa i November gæstede Kjøbenhavn, Christiania og Stockholm. (Litt.: Fr. Sarcey, *Comédiens et comédiennes*, I série, liv. 10: *Febvre* [Paris 1876]; Edv. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst« [Kbhvn. 1881]). *A. A.*

Fec, Forkortning for fecit (s. d.).

Fécamp [fekã'] (Fescamp), By i det nordvestlige Frankrig. Dep. Seine-Inférieure, Arrond. j le Hâvre (Normandie), beliggende ved Kanalen i en snæver Dal, hvorigennem den lille Kystflod F. flyder, har (1891) 12,700 (med Kommune 13,600) Indb. Byen, der har et gammeldags Udseende, har flere fremragende Bygninger, deriblandt navnlig den rigt udstyrede Kirke i Benediktinerabbediet St.-Trinité (stiftet 1006), hvilket Byen skylder sin Oprindelse. Flere af Klostrets Bygninger, der nu benyttes i offentlige Øjemed, staa endnu. F. har ganske betydelig Industri, navnlig maa mærkes dens Skibsbyggerier og Likørfabrikationen (»Benediktinerlikør«; det store Benediktinerbrænderi brændte 1892); men størst Betydning har den som Fiskerihavn, der i de senere Aar er udvidet og endog ved Ebbetid tilgængelig for store Skibe. Allerede i Middelalderen var F. bekendt for sine Fiskerier, og nu er den næst Boulogne den vigtigste Havn for Udrustning af Skibe til Kabliov- og Sildefangst; ligeledes har den stor Makrelfangst i Kanalen. Søbadene ved F. ere meget besøgte. (Litt.: Gourdon de Genouilac, *Hist. de l'abbaye de F.* [Fécamp 1872]). *H. W.*

Fechner, Gustav Theodor, tysk Fysiker, født 19. Apr. 1801 i Niederlausitz, død 18. Novbr. 1887. F. blev Professor i Fysik i Leipzig 1834 j og offentliggjorde nogle Arbejder over Elektricitet, Syns- og Hørelsesfænomener, men en Øjensygdom gav Anledning til, at han 1839 vendte sig til filosofiske Studier. Til hans første Periode høre »Maasbestimmungen über die galvanische Kette« [Leipzig 1831], en Række mindre Arbejder og Oversættelsen af Biot's store Lærebog i Fysik. Fra hans filosofiske Periode har man en Mængde Skrifter om de forskelligste Emner: »Ueber das höchste Gut« [1846], »Nanna oder iiber das Seelenleben der Pflanzen« [1848], »Zendavesta oder iiber die Dinge des Himmels und des Jenseits« [3 Bd., 1851] o. s. v., »Physikalische und philosophische Atomenlehre« [2. Udg. 1864]. Som hans Hovedværk betragtes »Elemente der Psychophysik« [2 Bd., 1860]. Et Indlæg i Striden om Spiritisme o. 1. er »Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht« [1879]. *K. S. K.*

Fechtel, Povl, dansk Møntmester under Christan III. Han indvandrede rimeligvis fra Hamburg i Frederik I's Dage og tog Ophold i Helsingør, hvorfra han 1536 blev kaldet til Kjøbenhavn for at overtage Posten som Møntmester i den af Christian III oprettede Mønt i den nedlagte St. Clare Kirke paa Hjørnet af Møntergade og Gammelmønt. Han blev i denne Stilling indtil 1565, da Kongen takkede ham for »tro Tjeneste og godt Regnskab«. F. var en efter Datidsforhold velstaaende Mand, saaledes at han endog kunde laane Byen Penge, og blev meget gammel. Han levede endnu 1590, men hans Dødsaar kendes ikke. Hans Navn er især blevet bekendt ved den milde Stiftelse, han anlagde 1569 eller 1570 paa en af Kong Frederik II skænket Grund ved St. Clare Kirke, og hvor han opførte nogle Boder for fattige husarme, der snart kaldtes »Povl F.'s Boder«, snart »Mønterboderne«, »Hamburgerboderne« eller slet og ret »de fattiges Sjæleboder«. F. skænkede en Kapital af 3,000 Rdl. til sin Stiftelse, hvilke Penge stod paa Rente hos Magistraten i Hamburg, og bestemte, at den til evig Tid skulde bestyres af Medlemmer af hans Familie, som desuden have Forret til Indlæggelse. »Hamburgerboderne« kom derfor aldrig ind under det almindelige Fattigvæsen og ere det ej heller den Dag i Dag. De ligge paa deres oprindelige Plads (Møntergade Nr. 28), skønt der i Tidernes Løb er bortsolgt betydelige Stykker af Grunden, og der (senest 1732) er blevet opiørt ny Bygninger. En Skuepenge, hvoraf der findes et Eksemplar i Guld og et i Sølv i den kgl. Møntsamling, har bevaret hans Træk for Efterverdenen. *C. B—n.*

Fechter [fæktæ[r], Charles Albert, fransk (og engelsk) Skuespiller, født 23. Oktbr. 1824 i Belleville, død 5. Aug. 1879 i New York. F. begyndte sin Skuespillervirksomhed paa Théâtre frangais i ganske smaa Roller, fik saa 1846 Engagement ved det franske Teater i Berlin, vandt meget Bifald her og vendte Aaret efter tilbage til Paris, hvor han i det følgende Tiaar indtog en temmelig anset Stilling: han var saaledes 1852 paa Vaudeville den første Armand Duval i »Kameliadamen«, og 1857—58 var han en Art Meddirektør af Odéon. Af og til havde han foretaget kortere Udflugter til London, hvor han under stort Bifald havde spillet Shakespeare'ske Karakterroller som Hamlet og Othello, og 1861 udvandrede han til London, hvor han fra nu af spillede paa Engelsk, hvilket Sprog han talte som en indfødt, baade i Shake-

speare og i oversatte franske Boulevarddramer; han overtog endog Lyceum-Teatret, men 1868 maatte han opgive dette Foretagende. Efter et kort Ophold i Paris rejste han over Atlanterhavet og grundlagde 1872 et fransk Teater i New York. *A. A.*

Fēcit (lat., oftest forkortet fec), »har gjort« (det), sættes efter et Navn, særlig paa Tegninger og Kobberstik. *A. Ls.*

Fecunditas ell. F. Augusta (ell. Augustae), Personifikation af de romerske Kejserinders Frugtbarhed. . F. fremstilles paa romerske Kejserindemønter som en staaende Kvindeskikkelse med eet eller flere Børn paa Armene. *V. S.*

Fed se Fid.

Fed, dansk Garnmaal, for Linnedgarn = 120 Traade å $3^1/_2$ Al. (264 M.) og for Uldgarn (Knæk) = 80 Traad"e å 3 Al. = 240 Al. (150,6 M.). i *N. J. B.*

Feddån, ægyptisk Markmaal å 24 Kirât (Dele) af 2 Størrelser: 1) den alm. F. — 400 store □ Kassabeh = 59,29 Ar, og 2) den af Muhamed Ali til Beregning af Skatter reducerede F. = $333^1/_3$ smaa □ Kassabeh = 44,59 Ar. *N. J. B.*

Feddersen, Arthur Frederik, dansk fiskerikyndig, er født i Kjøbenhavn 16. Febr. 1835. 1846—53 var han Elev paa Sorø Akademi, tog 1855 Adgangseksamen ved Polyteknisk Læreanstalt og virkede 1861—83 som Adjunkt ved Viborg Katedralskole. 1865 stiftede han Viborg's Fiskeriselskab og, sammen med Birkedommer Fiedler, »Tidsskrift for Fiskeri«, der vedblev at udkomme indtil 1882. Som Sekretær ved Dansk Fiskeriforening udgav han »Fiskeritidende«. Foruden naturhistoriske Lærebøger har han leveret forskellige populære Anvisninger til Fiskeri og kunstig Fiskeavl og af videnskabelige Arbejder bl. a. »Fortegnelse over de danske Ferskvandsfiske« [1879], »Ferskvandsfiskenes geografiske Udbredelse i Danmark« [1879], »Bidrag til de danske Indsøers Geografi« [1893] og flere vigtige Af handlinger angaaende Aalens Forplantning og Biologi. *J. C.*

Feddersen, Hans Ditmer Frederik, dansk Embedsmand, født 22. Juni 1805 i Kjøbenhavn, død 12. Maj 1863 smst., blev 1822 Student og 1827 juridisk Kandidat. 1830 blev han Fuldmægtig hos Kammeradvokat Schack, vandt 1831 Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af den juridiske Prisopgave og blev 1832 Auditør, men foretog samme Aar en Udenlandsrejse, der varede indtil 1835. F. blev 1837 Medlem af Direktionen for Kjøbenhavn's Fattigvæsen og medvirkede til dets bedre Ordning; var 1839—51 Medlem af Industriforeningens Repræsentantskab og Formand for Udstillingskomiteen 1840 og 1844. Han valgtes 1840 i Kjøbenhavn til Medlem af Roskilde Stænderforsamling og deltog 1842 i Samlingen, men trak sig kort efter tilbage, da han havde faaet en kgl. Misbilligelse for en frisindet Tale om Skattebevillingsretten. 1843 blev nan kommitteret i Generaltoldkamret og 1848 hos Kolonialdirektøren; sendtes 1850 til London for at afslutte et Statslaan og' blev Maj 1851 Guvernør paa de vestindiske Øer. Her undertrykte han i Julen 1852 en Negeropstand, men afgik i Foraaret 1855. Endelig var han 1856—62 Medlem af Bestyrelsen for Kjøbenhavn's Sparekasse. 1857 blev han Medlem af Industriforeningens Udvalg om Næringsloven og udtalte sig afgjort for Næringsfrihed. 1856 skrev han et lille Skrift, »Danmark og Nordamerika om Øresund«, og 1859 om »De tydske Noter«. 1860 valgtes han til Folketingsmand og hørte til det nationalliberale Partis højre Fløj. *E. E.*

Fedekvæg, Kvæg, som er fedet, skal fedes eller egner sig særlig for Fedning.

Fede Legemers Gruppe (Alifatiske Række [af ἄλειφαρ, Fedt], Metanderivater). Denne Gruppe omfatter den store Klasse af organiske Forbindelser, der kan afledes af Kulbrinten Metan (Sumpgas), CH_4, ved Substitution af Brintatomerne med andre Atomer eller Radikaler. Navnet »fede Legemer« hidrører fra, at Fedtstofferne og de Forbindelser, der kunne faas af disse, høre med til denne Klasse. Alle til denne Gruppe hørende Forbindelser indeholde saakaldte »aabne Kulstofkæder« i Modsætning til de »aromatiske« eller »cykliske« Forbindelser, der indeholde en »Kulstofring« 0: ringformig bundne Kulstofatomer. Nogen skarp Grænse lader der sig dog vanskelig drage mellem disse to Hovedgrupper af organiske Forbindelser, da der findes Led, der staa paa Overgangen mellem begge Grupper. Dog findes der væsentlige Karaktermærker for hver Gruppe, af hvilke følgende skulle nævnes: Medens de fede Legemer ved Indvirkning af stærk Salpetersyre enten ikke paavirkes, iltes eller danne Nitrater, ville de cykliske Forbindelser ofte herved give saakaldte Nitroforbindelser, der indeholde Salpetersyrens Radikal NO_2 (Nitrogruppen) direkte bunden til Kulstof. Koncentreret Svovlsyre giver ofte med de cykliske Forbindelser saakaldte Sulfosyrer, medens den ikke viser nogen saadan Virkning paa de fede Legemer. De aromatiske Halogenforbindelser indeholde deres Halogen fastere bundet og vise altsaa mindre Reaktionsevne end de fede Legemers Halogenderivater, og Hydroxylderivaterne af de aromatiske Forbindelser (Fenolerne) optræde som Syrer, medens Hydroxylderivaterne af den fede Række ere Alkoholer'. *0. C.*

Fede Olier se Olier, fede.

Federacer, ogsaa kaldet Kødracer, Racer af Husdyr, der ifølge Anlæg og Bygning egne sig særlig for Fedning (s. d.). *H. G.*

Federici [federi!tši], Camillo, italiensk Komedieforfatter, født 9. Apr. 1749 i Poggio di Garessio, død i Torino 23. Decbr. 1802. Hans egentlige Navn var Giovanni Battista Viassolo (efter andre: Ogeri), og 1784 var han bleven Dommer i Gavone ved Asti; derefter havde han et lignende Embede i Moncalieri. Her forelskede han sig i en Skuespillerinde, Camilla Ricci, opgav sin Stilling, idet han forskødes af sin Familie, og fulgte nu med det Selskab, hvortil hans Elskerinde hørte. Det *nom de guerre*, han fra den Tid antog, nemlig F., skal betyde »fedele alla Ricci« (tro mod Signora Ricci) eller er maaske dannet af Titlen paa et af hans Stykker, »Camillo e Federico«. Han forsynede ikke blot Scenen med Lystspil, men optraadte selv som Skuespiller. Mange af hans Arbejder vandt meget Bifald som underholdende, men rig blev han just ikke ved dem, og Glansen er for længst gaaet af hans Navn. Til de bedste høre »L'avviso ai mariti«, »Enrico IV al passo della Marna« og »Lo scultore e il cieco«. Et Par af F.'s Stykker blev bearbejdet paa Fransk, eet paa Tysk. Hans »Opere teatrali«

udkom i Firenze 1794—97 (10 Bd.), siden flere Gange, saaledes Venezia 1807 (ligel. 10 Bd.). *E. G.*

Federighi [-ri!gi] **de Toloméi,** Antonio, italiensk Billedhugger og Arkitekt, født i Siena, død smst. 1490, Elev af Jacopo della Quercia, var 1451—55 Arkitekt ved Domkirken i Orvieto, 1458—80 Dombygmester i Siena, hvor han tillige frembragte flere plastiske Arbejder til Loggia dei Nobili; 1460 paabegyndte han Loggia del Papa og udførte endnu nogle andre Bygninger i samme By. *A. Ls.*

Fede Syrer. Med dette Navn benævnes en vigtig homolog Række af enbasiske organiske Syrer, der have den almindelige Formel $C_nH_{2n}O_2$ eller $C_mH_{2m+1}COOH$. De ere Iltningsprodukter af den Række etatomige Alkoholer, hvortil den almindelige Alkohol hører, og hvis Formel er $C_nH_{2n+1}OH$; af disse Alkoholer opstaa de f. S-derved, at to Brintatomer i Radikalet C_nH_{2n+1} erstattes af eet Atom Ilt (Surstof). Mange af de f. S. findes i Fedtstofferne bundne til Glycerin som Glycerinætere (Glycerider). De vigtigste af de f. S.'s Række ere følgende:

CH_2O_2, Myresyre.	$C_{12}H_{24}O_2$, Laurinsyre.
$C_2H_4O_2$, Eddikesyre.	$C_{14}H_{28}O_2$, Myristinsyre.
$C_3H_6O_2$, Propionsyre.	$C_{16}H_{32}O_2$, Palmitinsyre.
$C_4H_8O_2$, Smørsyre.	$C_{17}H_{34}O_2$, Margarinsyre.
$C_5H_{10}O_2$, Valerianesyre.	$C_{18}H_{36}O_2$, Stearinsyre.
$C_6H_{12}O_2$, Kapronsyre.	$C_{20}H_{40}O_2$, Arachinsyre.
$C_7H_{14}O_2$, Ønanthsyre.	$C_{22}H_{44}O_2$, Behensyre.
$C_8H_{16}O_2$, Kaprylsyre.	$C_{25}H_{50}O_2$, Hyænasyre.
$C_9H_{18}O_2$, Pelargonsyre.	$C_{27}H_{54}O_2$, Cerotinsyre.
$C_{10}H_{20}O_2$, Kaprinsyre.	$C_{30}H_{60}O_2$, Melissinsyre.

De fire første Led ere letflydende Vædsker, de følgende Led blive mere olieagtige og tungopløselige i Vand, og fra Kaprinsyren ere de ved sædvanlig Temperatur faste med stigende Smeltepunkter. Stearinsyren smelter først ved 69°. De højeste Led kunne ikke destilleres uden Sønderdeling. De f. S. kunne fremstilles syntetisk efter flere Metoder; blandt disse maa særlig nævnes Syntesen med Aceteddikeæter (s. d.) som Udgangspunkt. *O. C.*

Fedet, Sjælland's Østkyst, en i sydlig Retning udgaaende, lav Landtange, som adskiller Præstø Fjord fra Fakse Bugt. Fra Sydøstsiden af F. udskyder i østlig Retning Fed-Hage, der er en netop overflydt Sandhage. *G. F. H.*

Fede Typer se Skriftarter.

Fedi, Pio, betydelig italiensk Billedhugger, født 25. Juli 1815 i Viterbo, død 1. Juni 1892 i Firenze, var først i Guldsmedelære i Firenze, gik i Wien over til Kobberstikkerkunsten, som han maatte opgive paa Grund af Øjensvaghed, og begyndte derpaa ved Firenze's Akademi at lægge sig efter Billedhuggerkunsten; derfra gik han til Rom, hvor han frembragte sine første Arbejder, der straks modtoges med Velvilje: »Christus helbreder en syg«, »Den hellige Sebastian« og »Kleopatra«; 1846 gik han tilbage til Firenze, hvor han efter Leopold II's Bestilling udførte Statuerne af Andrea Cesalpino og Niccolo Pisano. 1849 fremstod den poesirige Gruppe: »Pia di Tolommei og Nello di Pietra« efter Dante's »Purgatorio«, 1852: »Skytsenglen, der fører en Sjæl til Himlen« og 1856 den overlegemsstore Gruppe: »Marchese Pietro Torrigiani med Søn«; efter flere mindre heldige mytologiske og allegoriske Figurer fulgte den smukke Figur af den hellige Poesi (Museo civico i Verona) og endelig F.'s Hovedværk, der grundlagde hans Ry som en af Italien's første Billedhuggere, den 1866 i Loggia dei Lanzi i Firenze opstillede Gruppe, bestaaende af 4 Figurer: »Polyxena's Rov«, virtuosmæssig udført, af mægtig Opfattelse og dristig Gruppering. *A. Ls.*

Fedia Moench., Slægt af Baldrianfamilien med en enkelt Art, *F. Cornucopiae* DC. (*F. incrassata* Moench), enaarig, 15—30 Cm. høj Urt med helrandede eller savtakkede Blade og Blomsterne i Gaffelkvaste, hvis Stilke ere noget opsvulmede. Blomsterne have en langrøret og fladkravet, rosenrød eller purpurfarvet Krone, 2 Støvdragere og en trerummet Frugtknude. Kun eet Æg kommer til Udvikling; Frugten er en Nød. Den stammer fra Middelhavslandene og dyrkes i Danmark i Haver. Frøet saas paa Blivestedet, og de opkomne Planter udtyndes til 15 Cm.'s Afstand. *L. IL.*

Fedjkòvitsch, Josif Horodentschuk, lillerussisk (ruthensk) Digter, født 1834 i en velhavende ruthensk Bondefamilie i Bukovina, død 11. Jan. 1888 i Czernovitz, blev 1859 østerrigsk Officer, beklædte efter sin Afsked 1863 forskellige Tillidshverv i sin Hjemstavn og døde som Redaktør af det lillerussiske Blad »Bukovina«. F. var digterisk anlagt og skrev som ung Officer tyske Digte, inden han anvendte sin Digterbegavelse paa sit Modersmaal. Hans Digte (»Poèzii«) foreligge samlede i 3 smaa Bd. [I, Lemberg 1862, II og III, Kolomea 1867]. Hans 1862—67 skrevne Fortællinger (»Pòvisti«) ere, ledsagede af en Autobiografi og med et Forord om den galiziske Litteratur, udgivne af M. Dragomånof i Kiev 1876. F.'s Optræden som Folkedigter faldt netop sammen med en fornyet national Rørelse i Galizien's Befolkning og spiller derfor en betydelig Rolle i den stærke ruthenske Rejsning i den sidste Generation. *K. V.*

Fedme se Fedtsyge.

Fedning. Herved forstaas den Behandling, som de forskellige Husdyr (Huspattedyr og Husfugle) underkastes med det Formaal at faa dem egnede for Slagtebænken. Man søger ved en hensigtssvarende Fodring og Pleje at forøge Legemets Kød- og Fedtmasse, og jo hurtigere man opnaar at tilvejebringe en vis, i Forhold til Dyrets Alder og Størrelse høj Legemsvægt, desto mere lønnende vil, alt i øvrigt lige, F. blive. Rentabiliteten afhænger derfor foruden af et passende Valg af Foderstoffer og en fedningsbefordrende Pleje af Materialets Beskaffenhed, og i saa Henseende gør der sig temmelig store Forskelle endnu gældende, idet for det første ikke alle Racer ere lige godt egnede til F., og for det andet Dyrets Alder spiller en meget fremtrædende Rolle. Inden for de forskellige Husdyrarter eksisterer der nemlig særlige Racer, ved hvis hele Udvikling man har lagt særlig Vægt paa at fremme Evnen til en baade rigelig og hurtig Kød- og Fedtaflejring især paa de Steder af Kroppen, hvor Kødet er værdifuldest. Trivelighed o: Evne til at absorbere og assimilere store Mængder Næringsstoffer, tidlig Modenhed o: hurtig Vækst fornemmelig af Legemets Bløddele og tidlig Afslutning af Skeletdelenes Vækst, samt Bredde og Dybde af Krop, Korthed og Finhed af Hoved og Lemmer, ikke for stor Længde af Ryg, men derimod god Krydslængde og stor

Bredde og Dybde af Laar samt fremtrædende Bindevævsrigdom især under en løs og blød Hud ere, i Korthed sagt, de Egenskaber, der faa Betydning for Fededyret, og som man derfor lægger særlig Vind paa ved Udvalg af Avlsdyr af Fede- eller, som man ogsaa kalder det, **Kødrace**. Alderens Indflydelse viser sig ved, at yngre Dyr i det hele taget egne sig bedre til F. end ældre Individer, fremfor alt fordi Vækstbøjeligheden staar i omvendt Forhold til Dyrets Alder; men ogsaa den Omstændighed, at man ved en passende Behandling af unge Dyr, uanset Racen, kan bibringe dem mange af de Egenskaber, som ere karakteristiske for det egentlige Køddyr, bidrager til, at F. af unge Dyr i det store og hele er mest lønnende, ikke at tale om at Kvaliteten af Kødet gennemgaaende er bedre, naar Dyret er ungt, end naar det er ældre, det er nemlig ikke alene mere »saftigt«, men sædvanlig ogsaa mindre overlæsset med Fedt, fordi man ved et passende Valg af Foderstoffer til unge voksende Dyr forholdsvis let kan tilvejebringe Forøgelse af selve **Kødmassen**.

F. af Husdyr praktiseres saa at sige overalt, hvor man holder Husdyr, og uden Hensyn til Racen. Genstand for F. ere dels unge Individer, dels gamle Dyr, der skulle udrangeres af Besætningen. Hvor man ved Husdyrholdet tager særlig Sigte paa Produktion af Slagtedyr, bestaar Besætningen sædvanlig enten af Individer af Kødrace, eller man krydser Dyr af den stedlige Race (Landracen) med Individer af en ensidig udviklet Kødrace. Den sidste **Fremgangsmaade** er oftest den bedste, fordi det ensidig udviklede Køddyr for at udvikle de Anlæg, som tilhøre Racen, stiller større Fordringer i Henseende til Fodermasse, Foderkvalitet og Pleje, end man de fleste Steder kan fyldestgøre, hvorimod Krydsningsprodukter fra Landracen arver en vis Grad af Nøjsomhed, som kommer Federen (Landmanden) til Gode. De egentlige Kødracers største Betydning er derfor ogsaa den at levere Materiale, der egner sig til Krydsning, og under saadanne Forhold kommer det ogsaa til at spille en mindre Rolle, end man skulde synes, at Kødracer i det hele laget ved Siden af deres gode Egenskaber udmærke sig ved forholdsvis ringe Frugtbarhed og ved saa stor Fedtrigdom, navnlig paa enkelte Sleder af Kroppen, at Kødets Velsmag lider derunder; thi ved Krydsning med Dyr af Landrace forøges Frugtbarheden, og hos Krydsningsafkommet bliver Fedtfordelingen som Regel saa ligelig, at Kødet, idet det opnaar et saakaldet »marmoreret« Udseende, bliver i høj Grad velsmagende. Det er kun enkelte Steder, som f. Eks. i England, at man sætter særlig Pris paa Kød, der er overlæsset med Fedt.

De Midler, man anvender for at tilvejebringe den ønskede Fedegrad, ere følgende: 1) Rigelige Mængder af let fordøjelig Føde: til unge Dyr sød Mælk det meste af det første Aar, til ældre Individer rigeligt og godt Græs (især fra Marskegne) eller store Mængder Roer i Forbindelse med Kraftfoder foruden Hø og Halm. 2) Nedstemning af Stofskiftets Livlighed; dette opnaas dels ved en »passende« Fodersammensætning, hvilket navnlig vil sige ved en Føde, der ikke er for rig paa Æggehvide, men derimod rig paa Kulhydrater og Fedt, dels ved at anbringe Dyret under saadanne Forhold, at Stofforbruget til Musklers og andre Organsystemers Arbejde bliver saa ringe som muligt. Til den Ende sørger man for ved at anbringe Dyret i ikke for stor, passende Varme og ikke for lyse Rum, at Dyret ikke faar eller fristes til at tage sig for megen Bevægelse — ikke mere end nødvendigt for Sundhedens Bevarelse —, samt for at det forstyrres og adspredes saa lidt som muligt af Støj og Lys. Endelig søger man undertiden ved Ophævelse af Kønsvirksomheden (Kastration af Handyr, Udbødning af Hundyr) at hidføre en vis Grad af Sløvhed, som begunstiger Aflejringen af Kød og Fedt i Legemet. 3) Vidt **drevet Hudpleje**, ren Luft, et til megen Hvile indbydende Leje (rigelig god Strøelse o. l.) er den tredje Gruppe Midler, der anvendes ved F.

Hvad Fodringen angaar, da er der visse vigtige Regler at iagttage. Det gælder saaledes først og fremmest om at gøre Legemet **kødrigt**, og derfor lader man Foderet i Begyndelsen være saa æggehviderigt, som det lader sig gøre, naar ikke Stofskiftet skal blive for livligt. Dette — at anvende megen Æggehvide i Begyndelsen af F. — lader sig dog kun gøre, naar Dyrene ere unge eller af udpræget Kødrace; thi er det ældre Dyr, der tidligere have gjort Tjeneste som Malke- eller Arbejdsdyr og af den Grund ere mere eller mindre magre, maa man først søge at faa Huldet forbedret ved Anvendelse af rigelige Mængder Kulhydrater og Fedt, og først saa benytter man ogsaa til disse Dyr en forholdsvis æggehviderig Føde. Men efter denne den forberedende F. eller den første Fedningsperiode kommer man til den egentlige F. eller den anden Fedningsperiode, under hvilken man fodrer med store Mængder Kulhydrater og Fedt. Naar man først har faaet Dyret meget fedt og ønsker at præparere det særlig for Fedeskuer, kan man atter **midlertidig** forøge Æggehvidemængden noget, men det æggehvidefattige Foder vedbliver dog fremdeles at være det egentlige **Fedefoder**. Det gælder imidlertid under hele F. om at vedligeholde Dyrets Ædelyst, og derfor bliver det nødvendigt, efterhaanden som Dyrets Fedegrad forøges, at gøre Foderet mere og mere velsmagende ved Anvendelse af **Krydderier** og Kogsalt samt ved særlige Tilberedningsmaader, og da desuagtet Dyrets Trang til Føde aftager i samme Grad, som dets Legemsvægt tiltager, maa man efterhaanden gøre Foderet mere og mere koncentreret ved at forøge Kraftfodermængden og formindske Mængden af Fyldefoder.

Da Kødets Kvalitet imidlertid paavirkes af Foderets Art, maa man for at erholde en første Klasses Vare tage visse Hensyn ved Valget af Foderstoffer.

Den Vægt, som Slagtedyret opnaar, kaldes simpelt hen dets **Levendevægt**. Ved et Dyrs **Slagtevægt** forstaas Vægten af de Dele af Dyret, som Slagteren sælger (Huden og de $^1/_4$). Slagtevægten kan udgøre indtil 90 p. Ct. af Levendevægten; dette er saaledes ikke gælden Tilfældet for Svins Vedkommende. Men oftest er Slagtevægten (af Hornkvæg) ikke mere end 60—70 p. Ct. af Levendevægten. Ved fremtrædende Fedegrad regnes 61—70 p. Ct. Kød, over 10 p. Ct. Talg og for hver 50 Kg. Levendevægt højest 3 Kg. Hud, af Dyr i mager Tilstand regnes henholdsvis 43—

46 p. Ct., 3 — 7 p. Ct. og 3,5 Kg. Legemstilvæksten ved F. er selvfølgelig meget varierende; men man regner den for tilfredsstillende, naar den i Gennemsnit er 1 Kg. daglig for hver 500 Kg. Legemsvægt; man kan dog i enkelte Tilfælde og i kortere Perioder opnaa en daglig Legemstilvækst, der er 3 à 4 Gange saa stor.

Fedningen kan tilendebringes: Af Kalve, Lam og Grise i Løbet af nogle Uger, af Kvæg, Faar og Svin i Løbet af nogle Maaneder, af Fjerkræ i Løbet af faa Uger.

For at bedømme et Dyrs (navnlig et Stykke Hornkvægs) Fedegrad foretager Slagteren saakaldte »Greb«, d: han undersøger med Haanden, i hvilken Grad forskellige Hudfolder ere fyldte ved Fedtansamling i det derværende løse Bindevæv. I Danmark taler Slagteren saaledes om »Slagfinde«, naar han griber om Lyskefolden, om »Rumpefinde«, naar han fatter om Hudfolden paa Siderne af Haleroden, om »Brystfinde«, naar han undersøger Doglappens Fyldningstilstand o. s. v. *H. G.*

Fedningskure finde som roborerende, styrkende Diæt Anvendelse ved forskellige Sygdomme, der medføre en stærk Svækkelse af Ernæringen, f. Eks. Tuberkulose, Nervesygdomme, og i Rekonvalescensen efter mange forskellige Lidelser. De gaa ud paa at tilføre Patienten en rigelig, paa een Gang nærende og letfordøjelig Kost, som derfor maa indeholde den almindelige Kosts tre Hovedbestanddele: Æggehvidestoffer, Kulhydrater og Fedt i passende Blanding. Af Fødeemner, der indeholde alle disse Bestanddele i passende Forhold, staar Mælken øverst, og god Mælk spiller derfor en Hovedrolle ved alle F., idet man ved Hjælp af den som udelukkende Næringsmiddel, i alt Fald for en Tid, er i Stand til at hidføre en Vægtforøgelse. Dernæst ere letfordøjelige Kød- og Melspiser og Æg af Vigtighed, hvorimod alkoholiske Drikke, som Vin og Øl, ligesom Te, Kaffe, Chokolade og Grønsager kun ere F. understøttende Midler, der vel ikke kunne undværes, men dog ikke ere direkte fedende. De bidrage imidlertid til at forøge Madlysten og bryde Kostens Ensformighed. Mælk, Æg, Kød, Melspiser (Brød, Grød), Ærter, Kartofler, Smør ere de Fødeemner, som maa udgøre Hovedbestanddelen af den fedende Kost.

Et vigtigt Moment er det desuden, at Maaltiderne finde Sted med korte Mellemrum, og hertil er der taget særlig Hensyn ved den F., som for Tiden spiller en stor Rolle i Behandlingen af visse Sygdomme, den saakaldte Weir-Mitchell's Kur. Den har især fundet Anvendelse ved Hysteri og Nervøsitet, og den bestaar af følgende Hovedmomenter, som alle ere lige vigtige. Patienten maa fjernes fra sine vante Omgivelser, derfor i Reglen behandles paa en Klinik eller et Hospital; maa dernæst isoleres og holdes i Sengen, for at den størst mulige legemlige og aandelige Ro kan tilvejebringes. Dernæst faar Patienten en kraftig Kost, der gives i Maaltider med 2—3 Timers Mellemrum. Da aktive Bevægelser ikke ere tilladte, erstattes de ved Massage over hele Legemet, passive Bevægelser og Anvendelsen af Elektricitet. Kuren er ikke altid let at gennemføre. For at præparere Maven er det ofte nødvendigt som Indledning til Kuren — og undertiden ogsaa i Forløbet af denne, naar der indtræder Kvalme og Brækning — at give udelukkende Mælk, idet man begynder med smaa Mængder, 90—120 Kbc. hver 2.—3. Time, og langsomt stiger, saa at man snart naar til 2—3 eller flere Liter i Døgnet. Efter nogle Dages Forløb paabegyndes ligeledes Massagen, der i Begyndelsen udøves een Gang, senere 2 Gange i Døgnet i 1—1½ Time. Naar Mælken taales i den angivne Mængde, gaar man over til at give blandet Kost (Æg, Kød, Brød o. s. v.), men saaledes, at Maaltiderne stadig indtages meget hyppig, hver 2.—3. Time. Kuren fortsættes i 4—6 Uger, og der kan ved den opnaas i dette Tidsrum en Vægtforøgelse af 10—12 Kg. eller mere. *A. F.*

Fedor (Tsarer) se Feodor.

Fedorènko, Ivan, russisk Astronom, født 6. Febr. 1827 i Charkov, død 26. Decbr. 1888 smst. Efter at have fuldendt sine Universitetsstudier i Charkov ansattes han 1850 ved Pulkova-Observatoriet, hvor han fornemmelig var beskæftiget med at reducere de af Lalande i Paris-Akademiets Memoirer 1789 og 1790 meddelte Zoneobservationer, som F. har sammenstillet i sin Katalog (»Positions moyennes, etc.« [St. Petersborg 1854]). 1853 blev F. Professor i Astronomi i Kiev og forflyttedes 1857 til Charkov, hvor han tillige var Direktør for Observatoriet. Han tog Afsked 1878. Foruden ovennævnte Katalog har F. dels paa Russisk, dels paa Tysk publiceret enkelte mindre Afhandlinger over forskellige Afsnit af Stellarastronomien (Dobbeltstjerner, Egenbevægelse o. s. v.). *F. Fr. S.*

Feddtoff, Pavl Andrevitsch, russisk Genremaler, født 1815 i Moskva, død 1852, i Afsindighed, i St. Petersborg. Han var af fattig Herkomst, gik først Militærvejen, men forlod denne for at uddanne sig i Kunst paa Akademiet i St. Petersborg, hvor han arbejdede under A. Sauwerweid og under hans Paavirkning i Begyndelsen særlig lagde sig efter Slagmaleriet. Hans kunsthistoriske Betydning, der maa sættes højt i Henseende til russisk Malerkunsts Udvikling, ligger dog i de Impulser, han gav sit Fædrelands Genremaleri, idet han maa regnes for den første, der for Alvor brød med den gængse akademiske Klassicisme og banede Vejen for Folkelivsbilledet. Hans karakteristiskvirkelighedstro Billeder i denne Retning ere oppositionelt anlagte, fulde af skarp Satire over russiske Samfundstilstande og derved lidet velsete paa højere Steder. Hans »Nybagt Ordensridder«, der spotter over Ordensuddelingen, bevirkede, at Censuren skred ind, idet den forbød Billedets litografiske Gengivelse, indtil Ordenstegnet blev fjernet. Samme Vej slaar denne »Rusland's Hogarth« ind paa i »Majoren paa Frierfødder«, »Morgenen efter Brylluppet«, »Musefælden«, »Modemagasinet« m. fl. Han malede ogsaa Stillelivsbilleder. *A. Hk.*

Fedraheimen var Navnet paa det i Landsmaalskrevne »Vikeblad aat det norske Folket«, som grundlagdes af Arne Garborg og redigeredes af ham fra Bladets Begyndelse 6. Oktbr. 1877 til Udgangen af 1882. Ligesom dets Forgænger »Dølen« (s. d.) var Digter-Politikeren A. O. Vinje's personlige Organ, saaledes var F. i det nævnte Tidsrum Garborg's personlige Organ for hans Arbejde for den nationale Rejsning i sproglig og litterær Kultur og for en Venstrepolitik, som støttede det daværende Stortingsflertal under Jo-

han Sverdrup's Ledelse. Foruden en stor Mængde politiske Ledere og hvast formede polemiske Smaastykker, især i Aarene 1880—82, da Rigsretsflertallet forberedtes under Konflikten med Ministeriet Selmer, indeholder Bladet i de anførte Aar fra Garborg's Haand alle hans første digteriske Arbejder, saaledes baade hans første Roman »Ein Fritenkjar«, trykt anonymt i Bladet 1878, Begyndelsen af »Bondestudentar« og flere af hans senere udgivne Fortællinger (»Av laak Ætt«, o. fl.), foruden adskillige kritiske Studier over Bjørnson's og Ibsen's Arbejder m. v. Da han fra 1883 opgav Bladet, blev dets Redaktion overtagen af hans Medarbejder fra 1877 af, Stud. Ivar Mortensen (født 1857, cand. theol. Decbr. 1883), hvis Navn som ansvarhavende Redaktør dog først anbragtes paa Bladet 1886. Bladet, som i Begyndelsen udkom een, senere to Gange ugentlig, lededes af den ny Redaktør til Dels i en endnu stærkere Venstreretning, indtil det 1888, da baade Redaktion og Trykning flyttedes fra Christiania til Mortensen's Hjemsted Tønset, ombyttede sin neutrale Undertitel »Eit Vikeblad aat det norske Folket« med »Radikalt Maalblad« for atter 1889, da Udgivelsen flyttede til Volden paa Søndmør, at ombytte denne Titel med »Radikalt Arbeiarblad«, idet Redaktionens ansvarhavende fra dette Aar blev den hidtil ukendte Rasmus Steinsvik, som fra 1890 overtog Redaktionen alene. Bladet var den hele Tid vedblivende skrevet paa »Landsmaal«, men efterhaanden var dets Formaal blevet mere og mere socialdemokratisk, Indholdet blev til Dels Oversættelser af Forfattere som Elisée Reclus, Fyrst Krapotkin o. a., og Udgivelsens Form blev fra Marts 1890 delvis ogsaa en anden: det gik undertiden fra Bladformen over til Brochureformen, hvilken sidste blev den regelmæssige Udgivelsesform fra Apr. 1891, da Bladet — som imidlertid i Begyndelsen af s. A. var flyttet til Skien — efter at have fejret Paris-Kommunens Aarsdag med et Nummer paa rødt Papir tog Skridtet fuldt ud og nu betegnede sig som »Anarkist-kommunistisk Organ«, udgivet een Gang maanedlig. Dets sidste Nummer i denne Form udkom dog allerede i Juni 1891, indeholdende bl. a. en Hymne til Louise Michel og et Brudstykke af Krapotkin's Afhandling om Anarkismens Moral. Bladet havde i Garborg's Redaktionstid ikke liden Udbredelse og Indflydelse, især blandt Ungdommen paa Landsbygden, men det gik senere tilbage. Komplette Eksemplarer af det i mange Maader interessante og for Studiet af den politiske Bevægelse i Norge i Slutn. af 19. Aarh. ikke uvigtige Presseorgan tør høre til de meget store bibliografiske Sjældenheder. *J. B. H.*

Fedt se Fedtstoffer.

Fedtbolus, en blød, brun, lerlignende Substans fra Malmgangene ved Freiberg i Sachsen, bestaar af vandholdigt, kiselsurt Jærntveilte. *N. V. U.*

Fedtegrever, det væsentlig af Cellerester bestaaende, stærkt fedtholdige Bundfald, som afsætter sig ved Udsmeltning af Fedt.

Fedtemboli. Ved Brud af store Rørknogler har man i enkelte Tilfælde observeret, at der opstod Lungetilfælde som ved Blodprop. Denne Tilstand har man ved Obduktion kunnet paavise skyldtes Indtrængning af Fedt fra Benmarven i Blodaarerne, hvor Blodstrømmen dernæst førte Fedtet videre til højre Hjerte og derfra til Lungerne. Om Hyppigheden af F. er det vanskeligt at udtale sig, da lettere Tilfælde, som ikke medføre Døden, vanskelig kunne skelnes fra Blodproppe af anden Art. *E. A. T.*

Fedtfinne eller Hudfinne (*Pinna adiposa*) benævnes en Finne, som ganske mangler Straaler og kun bestaar af en Hudfold, hvori der er aflejret Fedtvæv; F. sidder altid bag den egentlige Rygfinne. En F. findes hos mange Fiske med Luftgang, f. Eks. Laksene, Laksesildene, mange Maller o. s. fr. *Ad. J.*

Fedtfugl, Guacharo (*Steatornis caripensis* Humb.; se Fig.), en Fugleart fra det tropiske Amerika, Type for en egen Familie (*Steatornithidae*) inden for Skrigefuglenes Orden. Flygtig set ligner den nærmest en Natravn (mest *Podargus*-Arterne), men viser i mangfoldige Henseender en høj Grad af Særpræg, baade i Bygning og Levevis. Kroppen er slank, Fjerdragten ret haard og fast. Næbbet er højt, sammentrykt, med stærkt krogbøjet Overnæb, bag hvis Spids der findes en tydelig Tak; de ovale, skraat stillede Næsebor aabne sig omtrent ved Midten af Næbsiderne; ved Roden af Næbbet findes paa hver Side 12 lange, stive Børster, der række ud over Næbspidsen. Halen, der bestaar af 10 Fjer, er omtrent saa lang som $^2/_3$ af Vingen. De fuldstændig nøgne Tarser ere kun halvt saa lange som Mellemtaaen; paa Grund af de korte Ben og den langstrakte Krop formaar Fuglen ikke at løbe, men maa paa flad Jord slæbe sig frem ved Vingernes Hjælp. Tæerne ere helt adskilte, uden Bindehud, Kløerne helrandede. Den eneste kendte Art er

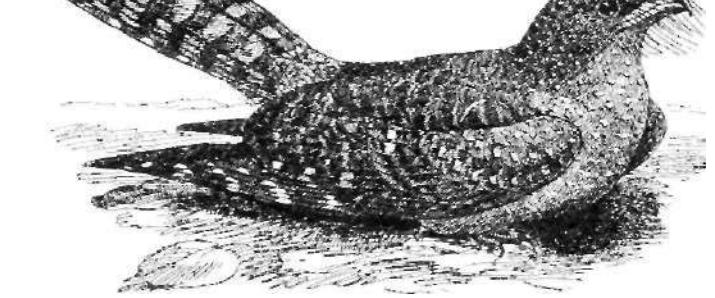

Fedtfugl.

paa det nærmeste saa stor som en Krage (Længde 55 Cm., Vingen 31); dens Fjerdragt rustbrun, blegere paa Bugsiden, med runde eller kantede, hvide, sortrandede Pletter paa Hoved, Bugside og Vinger; de største Pletter findes paa Vingedækfjerene, de mindste paa Hovedet; Styrefjerene have smalle, sorte Tværbaand, de yderste en Række hvide Pletter paa Yderfanen. — Guacharo'en blev opdaget 1799 af A. v. Humboldt i Caripé-Hulen i Venezuela; senere blev den funden i lignende Klippehuler paa Trinidad, i Ecuador, Peru og Columbia. Dens Tilflugtssteder og Ynglepladser ere udelukkende de dybe, mørke Huler i Cordillererne. Her bo disse Fugle i Tusindvis og lægge deres 2—4 hvide Æg i Spalter, Huller eller paa Afsatser i Stenen. I Aftenskumringen forlader hele Flokken sit Skjul for at søge Føde. Særlig i maaneklare Nætter sværme Guacharo'erne stærkt, og Lyden af deres skarpe, gennemtrængende Skrig og mærkelige Klapren med Næbbet, der ligner Klangen af Kastagnetter, frembringer en øredøvende Larm, der bringer alle andre Dyrestemmer til at forstumme. Lidt efter lidt stilner Larmen af, idet Fuglene slaa sig ned i visse Træer (særlig af Slægterne *Achras*, *Aiphanas*, *Laurus* og *Psychotria*), hvis olierige Frugter ere deres eneste Næring. De haarde Frø passere ufordøjede Fuglenes Tarmkanal og ophobes sammen med Guanoen i en høj Krans uden om Reden eller tabes paa Klippehulens Gulv, hvor mange af Frøene spire og frembringe en for Guacharo-Hulerne meget karakteristisk, etioleret Plantevegetation. Frugtnæringen, det lyssky Liv og den ringe Muskelbevægelse ere Skyld i Guacharo'ernes Fedme (jfr. Fodring af Kvæg og Gæs i mørke Rum); under Bugskindet ligger et tykt Fedtlag, der staar frem som en Knude mellem Fuglens **Ben.** Det samme gælder i endnu højere Grad Ungerne; kun faa Dage gamle præsentere de sig som uformelige Fedtklumper, der efterstræbes ivrig af Indianerne. Den aarlige Fedthøst finder Sted ved Midsommertid. Bevæbnede med Fakler og lange Stænger trænge Indianerne ind i Hulerne, trække Ungerne frem og slagte dem, medens de gamle Fugle skrigende og klaprende flagre hid og did over Fangstmændenes Hoveder. Ved Hulens Indgang smeltes Fedtet af Ungerne, opsamles i Lerkar og anvendes dels som »Køkkenolie«, dels som Belysningsvædske. Olien er klar, halvflydende, uden Lugt og Smag, og skal kunne holde sig i et Aar uden at blive harsk. Trods den stærke Forfølgelse er Guacharo'en endnu meget almindelig; Fangststedernes Fuglebestand rekruteres stadig paa ny ved Indvandring af Overbefolkningen fra de utilgængelige Huler. — (Litt.: Humboldt et Bonpland, *Rev. d'Obs. Zool.*, II, S. 141, Pl. 44 [1833]; Goering, *Vargasia*, I, S. 124 [1869]; Sclater, »Ibis« 1890 S. 335; Anatomi: Blanchard, *Ann. Sci. Nat.*, 4. Ser., XI, S. 105, Pl. IV [1859]; Garrod, *Proc. Zool. Soc.* 1873). *K. C. A.*

Fedtgaas se Pengviner.

Fedtgarvning se Læder.

Fedtgas fremstilles ved en Opvarmning af Fedtstoffer i rødglødende, lukkede Retorter. Anvendtes en Del tidligere, indtil den blev fortrængt af Stenkulsgassen (se i øvrigt Gas). *J. H—d.*

Fedthalefaar se Faar, S. 238.

Fedthjerte kaldes dels den Forandring af Hjertet, som finder Sted ved Fedtsyge (s. d.), og som bestaar i en stærk Aflejring af Fedt uden paa Hjertet og i selve deltes Substans, dels den Svaghedstilstand, Fedtdegeneration, der optræder forbigaaende ved mange lettere anæmiske Tilstande eller blivende ved svære Anæmier og som Følge af bestaaende Hjertesygdomme. Symptomerne ere en svækket Hjertevirksomhed, som hovedsagelig viser sig ved Kortaandethed og Vanskelighed for Blodcirkulationen, saaledes at der kan indtræde Vattersot, blaalig Farvning af Huden, Lungeaffektioner. Behandlingen falder dels sammen med Behandlingen af Fedtsyge, gaar dels ud paa ved kraftig Kost, passende Bevægelser og Medikamenter atter at hæve Hjertets sunkne Kraft. *A. F.*

Fedtkirtler se Hud.

Fedtkvarts, en halvgennemsigtig Varietet af Mineralet Kvarts, hvis Glans ligner Glansen af Fedt. *N. V. U.*

Fedtlever. I Levercellerne findes altid en større eller mindre Mængde Fedtkorn. Naar disse tiltage i Mængde enten ved særdeles rigelig Tilførsel, eller ved at den Omdannelsesproces, hvorved de opstaa i selve Levercellerne, er særlig stærkt udviklet, blive disse i abnorm Grad fedtfyldte og faa derved en gul Farve. Naar denne Fedtforøgelse findes ligelig fordelt over hele Vævet, faar dette et ensartet gulligt Udseende, saaledes ved Drankerleveren. Ogsaa ved Fosforforgiftning, Arsenikforgiftning og ved flere akutte Infektionssygdomme opstaar en Forandring af Levercellerne, som kan ende i Fedtdegeneration. Dersom Fedtforøgelsen kun har sit Sæde i de ydre Dele af de mindste Leverlapper (Kirtelacini), ser man Leveren af en ejendommelig Tegning, idet de gule Partier afveksle med de mørkerøde centrale Partier af Kirtellapperne, og naar disses Midtparti er stærkt blodfyldt, kan hele Snitfladen faa Lighed med en overskaaren Muskatnød (Muskatnødlever). Denne Form kendes især ved visse Hjertesygdomme eller forekommer hos Personer med langvarige Lungelidelser. — Naar F. er udviklet i en nogenlunde betydelig Grad, er hele Organet forøget i Størrelse, og Randene blive buttede og runde. *E. A. T.*

Fedtlæder se Læder.

Fedtmetamorfose er den Forandring af de dyriske Celler, hvorved disses Indhold delvis omdannes til eller erstattes af Fedt. Man har adskilt F. fra Fedtinfiltration, ved at Fedtet ved denne sidste skulde være tilført Cellerne ude fra, medens Fedtet ved F. (Fedtdegenerationen) opstod i selve Cellerne. Ved Fedtinfiltration pleje Fedtkornene at være større, ved Fedtdegenerationen er det snarere ganske fine Korn, der optræde. F. forekommer mest ved forskellige sygelige Processer, Betændelser, Ernæringsforstyrrelser, Forgiftninger, og betegner som Regel en tilbagegaaende Proces, en Form for Henfald i vedkommende Organ. Fedtinfiltrationen kan paa den anden Side tyde hen paa en Overernæring; men faar den Lov uhindret at tiltage, medfører den en Nedsættelse i Livsvirksomheden af paagældende Organ, idet der indtræder Blodmangel. Som et Eksempel paa en F., der er af ren og skær fysiologisk Natur, kan nævnes Mælkeafsondringen fra Husdyrenes Mælkekirtler, hvor det er selve disses Celler, der forandres til Fedt, medens andre Celler træde i Stedet for de til Fedt omdannede. *E. A. T.*

Fedtschénko, Alexej Pavlovitsch, russisk opdagelsesrejsende og Naturforsker, født i Irkutsk 7. Febr. 1844, død 15. Septbr. 1873. Efter at have studeret Naturvidenskaber i Moskva foretog han 1868—71 sin første større Rejse i Turan, hvor han berejste Egnene om nedre Sir-Darja og fulgte Serafschan til dens Kilder. 1871 berejste han om Foraaret Ørkenen Kisil-Kum og om Sommeren Kanatet Kokand og naaede mod Syd over Alai Dagh til Kisil Su's Dal. De usikre Forhold i Landet nødte ham dog snart til at vende tilbage til Europa, hvor han i Leipzig gav sig i Færd med at bearbejde sine Resultater. Han naaede dog ikke at faa dem udgivet, da han kort efter forulykkede ved en Bestigning af Mont Blanc. Senere ere Meddelelserne om hans Rejser offentliggjorte i »Petermann's Mitteilungen« 1872. *C. A.*

Fedtsmørelse se Smøremidler.

Fedtsten d. s. s. Nefelin.

Fedtstoffer ere en Gruppe af organiske Stoffer, der findes almindelig udbredte i Plante- og Dyreriget, og som, skønt indbyrdes i mange Henseender meget forskellige, dog karakteriseres ved en Række for dem alle fælles Egenskaber. I kemisk Henseende ere alle egentlige F. Blandinger af forskellige Glycerider o: Forbindelser af Glycerin (s. d.) med Syrer, og af saadanne Syrer træffes i de allerfleste Tilfælde Stearin-, Palmitin- og Oliesyre, saaledes at de 2 første findes i størst Mængde i de faste F., den sidste overvejende i flydende F., fede Olier. Voksarterne, der i mange Henseender staa F. nær, indeholde i Stedet for Glycerin Myricylalkohol, medens Spermacet indeholder Cetylalkohol, og Uldfedt indeholder Kolesterin. Foruden Palmitin- og Stearinsyre rindes imidlertid ogsaa talrige andre fede Syrer (s. d.), og af Syrer henhørende til andre Grupper findes foruden Oliesyre navnlig Linoliesyre og nogle andre. F. spaltes i deres Bestanddele, Syrer og Glycerin, ved Kogning med Vand under Tryk — lettet ved Tilsætning af 2—4 p. Ct. Kalk —, ved Behandling med overhedede Vanddampe og ved Kogning med Vand, hvortil er sat noget Svovlsyre, og heraf benytter man sig ved Fremstilling af den Blanding af Palmitin- og Stearinsyre, der bruges til Lys. Ogsaa ved Opvarmning med basiske Stoffer sønderdeles F., f. Eks. ved Kogning med Kali eller Natron, der da gaa i Forbindelse med Syrerne under Dannelsen af Sæber, eller ved Kogning med Blyilte, der med Syrerne danne Plaster. En saadan Sønderdeling af et F. kaldes i Alm. en Forsæbning. Angaaende Forskellen mellem tørrende og ikke tørrende Olier se Olier, fede. F. ere i fuldkommen ren Tilstand næsten lugtløse; men saaledes som de gaa i Handelen, indeholde de en ringe Mængde fremmede Stoffer, af hvilke nogle frembringe den for de forskellige F. karakteristiske Lugt. Ved Henstand blive de fleste F. harske, idet de under Optagelse af Ilt delvis sønderdeles, saaledes at der bl. a. frigøres nogle fede Syrer, der betinge den bekendte ubehagelige Lugt af harsk Fedt. Næsten alle fra Dyreverdenen stammende F. ere ved sædvanlig Temperatur faste, idet kun Tran, Levertran og Marvolie ere flydende, medens Forholdet er det modsatte ved Plantefedtstoffer, af hvilke kun nogle faa ere faste (se Olier, fede), men alle disse smelte ved en meget lav Temperatur. I smeltet Tilstand frembringe de paa Papir en gennemskinnelig Plet, der ikke forsvinder ved Henliggen eller Opvarmning (i Modsætning til de af æteriske Olier frembragte lignende Pletter). F. ere alle lettere end Vand og saa at sige uopløselige heri; nogle ere opløselige i Alkohol, alle i Æter, Benzin, Svovlkulstof, æteriske Olier o. a. Ved Opvarmning fordampe de ikke, førend Temperaturen er stegen saa højt, ca. 300°, at de samtidig sønderdeles. De forbrænde med stærkt lysende Flamme, men antændes vanskelig, naar de ikke ere opsugede i en Væge e. l., saaledes at de frembyde en stor Overflade. Dyrefedtstoffer udvindes som Regel ved en Udsmeltning enten over aaben Ild eller ved Damp, eventuelt under Tilsætning af svag Syre eller Alkalier; af Ben vindes Fedtet ogsaa ved Ekstraktion med Benzin e. l. Plantefedtstoffer fremstilles oftest ved Presning, undertiden ved Ekstraktion (se Olier, fede). F. anvendes som Fødemiddel, til Belysning, Sæbe, Smørelse, Fernis, som Plaster og paa anden Maade i Medicinen. I Handelen indeholde F. ofte Urenheder, saasom Smuds, Vand, Syrer eller Alkalier fra Udsmeltningen, eller billigere F. tilsatte i Forfalskningsøjemed, og saadanne Forfalskninger ere undertiden ret vanskelige at paavise. *K. M.*

Fedtsvulst (*Lipoma*) forekommer temmelig almindelig paa de Steder af Legemet, hvor Fedtvæv findes, saa at F. egentlig kan betragtes som en sygelig Forøgelse af det normale Fedtvæv, med hvilket den ogsaa er ens i Henseende til Bygning. Svulsten generer som Regel kun, naar den er meget stor, og derfor bæres den ogsaa ofte i Aarevis, før Patienten bestemmer sig til at lade den fjerne. Ved F., der ikke ere alt for kolossale, er Fjernelsen en simpel Operation. — Fejlagtig hører man af og til Navnet F. brugt om Sæksvulster med fedtet Indhold, de saakaldte Ateromer (se Sæksvulst). *E. A. T.*

Fedtsyge, *Lipomatosis, Adipositas universalis,* en sygelig Tilstand paa Grund af for rigelig Fedtaflejring i Organismen. Der gives ingen skarp Grænse mellem den Tilstand, hvor Forøgelsen af Legemets Fedt endnu ikke er større, end at den kan henregnes til det normale, og den, i hvilken Fedtafsætningen er saa betydelig, at den maa kaldes sygelig. I de ringere Grader af Fedtaflejring kalder man Tilstanden Fedme, Korpulence, Embonpoint, og af praktiske Grunde plejer man først at betragte Fedmen som en Sygdom, som F., naar den bliver til Besvær for den paagældende. Under normale Forhold udgør Legemets Fedtmængde hos Mænd omtr. $^1/_{20}$ af Legemsvægten, hos Kvinder derimod $^1/_{16}$. Kvinderne ere saaledes gennemsnitlig federe end Mændene, hvilket man tilskriver dels deres mere stillesiddende Levevis, dels deres Forkærlighed for de sukker- og melstofholdige Fødemidler. Fedmen plejer først at indfinde sig i den modnere Alder, hos Mænd omkring 40 Aars Alderen, hos Kvinder noget senere, i Reglen først efter Menstruationens Ophør, i det saakaldte Klimakterium; men F. kan optræde langt tidligere, undertiden allerede i Barnealderen. Visse Nationaliteter ere mere tilbøjelige til F. end andre, f. Eks. orientalske Folkeslag og Sydeuropæere mere end Nordeuropæere. Desuden spiller den arvelige Disposition en stor Rolle. Hvor en saadan mangler, maa Aarsagen til F. hovedsagelig

søges i en uhensigtsmæssig Levemaade o: i et Misforhold mellem Mængden af optagne Næringsstoffer og legemligt Arbejde. Individer, som kun bevæge sig lidt, men samtidig indtage rigelig nærende Kost, blive lettere fede end andre, der trods kraftig Ernæring maa arbejde strengt. Den indtagne Fødes Kvantitet synes dernæst at spille en større Rolle end dens Kvalitet. Tidligere mente man, at af vore sædvanlige Fødemidlers 3 Hovedbestanddele: Kulhydrater, Fedt og Albuminstoffer, var det kun de 2 førstnævnte, som bidroge til Fedtdannelsen, men Voit's og Pettenkofer's Undersøgelser have vist, at ogsaa de sidstnævnte, Albumin- eller Æggehvidestofferne, kunne i Organismen omdannes til Fedt. Særlig gunstig for Fedtdannelsen er dog en Kost, hvor Fedt og Kulhydrater ere til Stede i Overskud; men Hovedsagen bliver som sagt den, at der tilføres Organismen en større Mængde Fødemidler, end den behøver til at erstatte det Tab, den lider. Et vigtigt Moment i F.'s Aarsagsforhold er endelig Nydelsen af Alkohol i større Mængde, og det er bekendt, at de Mennesker, der nyde meget heraf, især Øldrikkerne, ere stærkt disponerede til F.

F.'s Symptomer ere velkendte. Fedtet aflejres især paa de Steder af Legemet, hvor der i Forvejen normalt er Fedt til Stede, saaledes paa Underlivet; men i øvrigt aflejres Fedtet over hele Legemet, naar undtages Dele deraf som Ørerne, Øjelaagene, Lungerne o. fl., ikke alene udvendig, men ogsaa i og omkring indvendige Organer, saaledes især i Underlivets Net (Omentet), omkring j Nyrerne, Hjertet, i Leveren. Det væsentligste Besvær, som F. fremkalder, bestaar i, at Bevægeligheden indskrænkes, hvorved Tilstanden yderligere forværres. Et Hovedsymptom er Kortaandethed og svækket Hjertevirksomhed, Tilbøjelighed til stærk Sved, til Fordøjelsesforstyrrelser, Bronkitis. Bevægelsen af det i Omfang og Vægt forøgede Legeme stiller større Fordringer til Hjertets Virksomhed, og selv om Hjertet til en Tid formaar at lempe sig derefter, medfører det forøgede Arbejde dog til sidst en Svækkelse af Hjertet, som yderligere fremskyndes derved, at dette Organ selv er Genstand for Fedtaflejring ikke alene udvendig, men ogsaa indvendig, idet Fedtet trænger ind i selve dets Substans, og dets Muskelfibre efterhaanden undergaa en Fedtomdannelse, en Fedtdegeneration; der udvikler sig med andre Ord det saakaldte Fedthjerte, en af F.'s væsentligste Ulemper, idet den derved fremkaldte Svækkelse af Hjertet bliver Aarsag til sekundære Symptomer, Afkræftelse af hele Legemet og en mindre Modstandskraft. Det er imidlertid ikke alene Hjertet, som lider under F., ogsaa de andre Dele af Karsystemet drages med ind deri, dels paa Grund af F. selv, dels fordi de samme Aarsager, som fremkalde F., ogsaa bevirke en Lidelse, Arteriosklerose, af Pulsaarerne, hvorved atter Hjertet kommer til lide, ligesom der ogsaa i Nyrerne kan indtræde Forandringer, der medføre lignende Virkninger.

F. kan saaledes være en ret alvorlig Lidelse, som det er vigtigt at forebygge, og dette sker altsaa hovedsagelig derved, at ens Levevis indrettes fornuftig, saaledes at Kosten indskrænkes til det nødvendige, og at der foretages rigelige Bevægelser enten som Arbejde eller som Sport af forskellig Art, samt at Alkoholmisbrug undgaas. Selv en spartansk Levevis kan dog undertiden vanskelig forebygge Udviklingen af F., naar der er arvelig Disposition hertil. De samme Regler gælde for Behandlingen af den allerede bestaaende F. **Det** rette Forhold mellem Kost og Bevægelse bliver Hovedsagen, først i anden Række komme Midler som Dampbade, afførende Midler, forskellige Brøndvande (Karlsbad, Marienbad). Angaaende de forskellige diætetiske Kurmetoder, der ere anbefalede, se dels Banting-Kur, dels Diæt (Ebstein, Oertel). *A. F.*

Fedtsyre se Sebacinsyre.

Fedtvæv. Det finder hyppig Sted i Bindevævet, at visse af dettes Celler omdannes til Fedtceller derved, at der i deres Cellelegeme (hvilket i øvrigt som sædvanlig bestaar af Æggehvidestoffer) optræder smaa Fedtkorn, kendelige som saadanne ved deres stærke Lysbrydning og derved, at de farves sorte, naar man behandler dem med Osmiumsyre; disse Fedtkorn smelte efterhaanden sammen til større Draaber, og til sidst er hele Cellen udfyldt af een eneste stor glinsende Fedtdraabe, uden om hvilken Cellelegemet nu ligger som en tynd Skal (se Fig.). Ogsaa Cellekernen bliver af Fedtdraaben saaledes trængt ud mod Cellens Overflade. Denne Optagen af Fedt, Fedtinfiltration af Bindevævscellerne, finder navnlig Sted under særlig gunstige Ernæringsforhold, og naar herved efterhaanden vedkommende

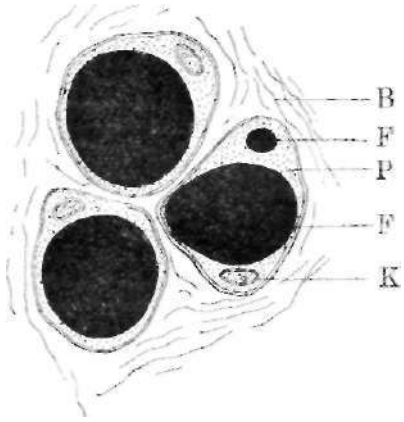

Tre Fedtceller, hvis Fedtdraaber ere farvede sorte med Osmiumsyre *B* Bindevævsbundter; P Fedtcellens Protoplasma; *K* dens Kerne; *F* Fedtdraaber.

Bindevævsparti er saa fyldt med Fedtceller, at det antager det bekendte Udseende af »Fedt«, betegnes det som F. Dettes lappede Bygning kommer til Veje dels ved, at Fedtcellerne gruppere sig i Bindevævets Maskerum, dels derved, at de navnlig udvikle sig om de fine Blodkar og derved til en vis Grad hænge paa disses Forgreninger som Druerne i en Klase. Næsten alt Bindevæv i Legemet kan under rigelig Ernæring eller under visse sygelige Tilstande blive fedtholdigt; **men** Hovedmassen af Legemets Fedt dannes dog af visse særlig dertil bestemte Dele af Bindevævet, en Slags særlige »Fedtorganer«, der oprindelig navnlig findes paa Bøjesiden af Hofte- og Skulderledet, paa Halsen og i Underlivet, men senere

herfra breder sig til de forskelligste Dele af Legemet. F.'s Betydning for Organismen bestaar ikke blot deri, at det tjener til Reservenæring, men ogsaa deri, at det fungerer som Udpolstrmgs- og Beskyttelsesmiddel for mange Legemsdele; i denne Henseende spiller saaledes det umiddelbart under Huden liggende subcutane Fedtlag, ogsaa kaldet *Panniculus adiposus*, Fedtbeklædningen, en fremragende Rolle, og tillige er dette i højeste Grad vigtigt ved, som daarlig Varmeleder, at beskytte Organismen mod for store Varmetab. Dette subcutane Fedt mangler da ogsaa kun paa ganske enkelte Steder, som f. Eks. paa Næseryggen og i Øjenlaagene, medens det er særlig stærkt udviklet i Akselhulen, om Brystkirtlerne (navnlig hos Kvinden, hos hvem F. overhovedet er forholdsvis stærkere udviklet end hos Manden), endvidere om Endetarmens Aabning, paa Hofterne, paa Inderfladen af Laarene. Som Indpakningsmateriale fungerer F. for Underlivshulens Organer (mangler paa Lever, Milt og Tyndtarm) og i Rygmarvskanalen, hvor det ved at omgive Rygmarven formindsker Virkningen af Stød o. l. Næsten overalt ledsages og omhylles de større Nerver og Blodkar af et Fedtlag, saaledes f. Eks. Karrene paa Hjertets Overflade. I Haandfladcr og Fodsaaler, paa Fingre og Tæer findes et med stærke Bindevævstraade indvævet Fedtlag, der virker som elastisk fast Stødpude. I Ledhulerne spiller F. en mekanisk Rolle i Form af *plicae adiposae* (se Led). I Knoglerne ere Hulrummene hos den voksne for største Delen udfyldte med Fedt, den gule Benmarv (s. d.). Foruden i de egentlige Fedtceller kunne Fedtkorn ogsaa aflejre sig i Bruskcellerne og navnlig i Levercellerne, hvis Fedtholdighed veksler med Fødens Righoldighed. Mælkekirtlernes (s. d.) og Fedtkirtlernes (se Hud) Celler have den Evne at producere Fedt, bestemt til direkte Udskillelse af Organismen. Forskellig fra den beskrevne Fedtinfiltration er Fedtdegenerationen, der under de forskelligste sygelige Forhold kan opJræde i de fleste af Legemets Celler og skader disse derved, at deres Cellelegeme ikke som ved Infiltrationen optager eller frembringer Fedt, men derimod omdannes til, »henfalder« til, Fedtkorn (se Fedtmetamorfose). *S. B.*

Fée [fe'], Antoine Laurent Apollinaire, fransk Botaniker, født 1789 i Ardentes, død 1874 i Strassburg som Professor ved det medicinske Fakultet. Han har især sysselsat sig med Studier over Kryptogamer og farmakognostiske Emner; mest bekendte ere: »Mémoires sur la famille des Fougères« [Strassburg 1844—66; 11 Bd. med 181 Tavler], samt »Cryptogames vasculaires du Brésil« [Paris 1869, med 78 Tavler]. *V. A.* **P.**

Fëer (fr. *fée* [fe'], af lat. *fata*, Skæbnegudinde), overnaturlige kvindelige Væsener, dels tænkte som de Væsener, der raade over Menneskers Liv, dels tilhørende Skove, Floder o. l. og trædende i Venskabs- eller Elskovsforhold til Mennesker. En Fedronning Abundia ell. Dame Abonde forekommer i gamle franske Digte. Navnet F. naaede Udbredelse især gennem franske Eventyrbøger fra 17. og 18. Aarh. Tilsvarende Væsener ere i keltisk Folketro *sid*, i nordisk og tysk Elverfolk (s. d.). * *A. O.*

Feerī (fr.), et dramatisk Arbejde, i hvilket Dekorationer, Maskineri og Ballet spille Hovedrollen; Udstyrsstykke.

Fegatélla Roddi (*Hepatica* Mich., *Conocephalus* Nech.), Levermosslægt af Marchantiaceernes Familie, let kendelig paa sit stumpt koniske, langstilkede Frugthoved og paa Løvets Luftkammerlag med de usædvanlig store Kamre, der allerede uden Forstørrelse give Overfladen et netaaret Udseende. 2 Arter, *F. conica* og *F. japonica*. Førstnævnte er en kosmopolitisk Art, som vokser paa fugtige, lerede Brinker, især langs Vandløb. *C. J.*

Feggesund se Fæggesund.

Fehirde (oldn. *féhirðir* egl. »Vogter af Gods« og derfor ogsaa brugt om Kvæghyrder) var i Norge's senere Middelalder den, der havde Kongens (tidligere ogsaa andre Høvdingers) Kasse i Hænde (hvorfor Titlen i latinske Kilder gengives med *thesaurarius*). Længe synes Hvervet at have været forenet med andre Bestillinger ved Hirden (f. Eks. Kapellanens eller Stallarens) eller at være blevet overtaget i særlig Anledning (f. Eks. under et Krigstog); men mod Slutn. af 13. Aarh. gik det over til fast Embede, og i 14. Aarh. var Landet inddelt i 5 Skattedistrikter, *Fehirdsler*, med hver sin F., bosat henholdsvis i Nidaros, Bergen, Tønsberg, Oslo og Baahus. Under Indflydelse af det mellemeuropæiske Lensvæsen gik disse Distrikter fra 14. Aarh. over i de store, saakaldte »Hovedlen«. *E. H.*

Fehling, Hermann von, tysk Kemiker, født 9. Juni 1811, død 2. Juli 1885. F. var fra 1839—82 Professor ved Polyteknikum i Stuttgart. Han har Fortjenester af den analytiske Kemi. Bedst kendes hans Navn som knyttet til et Reagens »F.'s Vædske«, en Opløsning af Kobbertartrat (vinsurt Kobberilte) i Kali eller Natron, der benyttes til Paavisning og Bestemmelse af Glykose (Druesukker), idet der ved Indvirkning af sidstnævnte Stof paa den alkaliske Kobberopløsning udskilles Cuprooxyd (Kobberforilte); af den udskilte Mængde Cuprooxyd kan Mængden af Glykose beregnes (se i øvrigt Glykose). F. var Udgiver af »Neues Handwörterbuch der Chemie«. *O. C.*

Fehling's Vædske se Fehling.

Fehmgerichte se Femgerichte.

Fehnkultur se Mosebrug.

Fehr, Fredrik August, svensk Teolog, født i Stockholm 25. Apr. 1849, død i Vesterhanninge Sogn, Stockholm's Len, 14. Maj 1894. Han blev Student i Upsala 1868, Dr. phil. og Docent i det hebraiske Sprog ved Upsala-Universitetet 1872, samt tog Præsteeksamen 1873, hvorefter han 1873—74 gjorde Tjeneste som Pastorsadjunkt ved Storkyrkan's Sogn i Stockholm. 1874—75 opholdt F. sig i Leipzig for at studere orientalske Sprog og vendte derpaa tilbage til Upsala, hvor han atter overtog sin Docentpost samt som Rektor forestod den saakaldte Nisbeth'ske Pigeskole 1876—78. Fra 1884 var han *Pastor primarius* og Sognepræst i St. Nicolai Sogn (Storkyrkan) i Stockholm. Som varm Ven af den tyske Teolog Albrecht Ritschl's (s. d.) Anskuelser arbejdede han med Iver paa at faa disse gjort kendte i Sverige. Foruden Skriftsamlingen »I religiosa och kyrkliga frågar« [31 Hæfter 1891—94] samt tvende Prædikensamlinger og talrige Artikler i Tidsskrifter har han udgivet »Palestina på Kristi tid« [1876]

og »Undervisning i kristendomen i anslutning till Luthers lilla katekes« [1894]. (Litt.: »F F., hans verksamhet och betydelse som teolog. En minnesteckning« af S. A. Fries [Stockholm 1896]). *A. B. B.*

Fehrbellin, By i Kongeriget Preussen, Kreds Osthavelland, 52 Km. N. V. f. Berlin. Byen er historisk bekendt ved den store Kurfyrstes Sejr over Svenskerne under Wrangel 28. (18.) Juni 1675. Svenskerne vare med 15,000 Mand fra svensk Pommern trængte frem mod Berlin, havde taget Havelberg, Rathenow og Brandenburg og truede Spandau, da Kurfyrsten nærmede sig med 8,500 Mand Fodfolk og 6,500 Ryttere og besluttede at vove et Slag. Wrangel havde kun 10,000 Mand samlede og veg over Havelberg tilbage mod den pommerske Grænse; men Kurfyrsten fulgte efter ham og 28. (18.) Juni ved Daggry indhentede det brandenburgske Fortrav den svenske Hær. Wrangel ordnede sin Hær til Slag ved Landsbyen Linum omtrent 9 Km. fra F., men gik snart efter tilbage til en Stilling nærmere F. ved Hohenberg. Under denne Tilbagegang blev han heftig beskudt af det brandenburgske Artilleri, og et svensk Angreb paa dette strandede, da Kurfyrsten her greb personlig ind i Kampen. Da snart efter hele det brandenburgske Rytteri gik frem til Angreb, trak Wrangel sig omtrent Kl. 10. Formiddag tilbage og overlod Kurfyrsten Valpladsen. Sejren over den hidtil næsten for uovervindelig ansete svenske Hær lagde Grunden til den brandenburgske preussiske Hærs Krigerry. Til Minde om Sejren blev 1880 rejst et Mindesmærke med den Indskrift: »Hier legten die braven Brandenburger den Grund zu Preussens Grösse«; senere er der yderligere rejst to Mindesmærker samme Sted. *A. L.*

Fehrmann, 1) Daniel, svensk Medaillør af tysk Slægt, født i Stockholm 1710, død smst. 1780, kom 1726 i Lære hos den bekendte Medaillør Hedlinger og fulgte 1732 med denne til Danmark, 1735 til Rusland, hvor han forblev til 1737. F. overtog nu Hedlinger's Arbejde ved Mønten, og da denne 1745 for stedse forlod Sverige, afstod han sin Plads og en Del af sin Løn til F. 1760 blev F. udnævnt til kgl. Medaillør, men ramtes 1764 af et Slagtilfælde, der gjorde ham uarbejdsdygtig for Resten af hans Liv. F. har udført ca. 30 Medailler og 80 Møntstempler, mange Signeter for kongelige og Privatpersoner samt dygtige Vokspusserarbejder; bedst lykkedes ham Emblemerne, i Figurernes Haar og Dragter kommer han dog Hedlinger nær i elegant Fuldendelse; maaske de smaa Møntstempler dog høre til hans bedste Arbejder; nævnes skulle Medaillerne over Fredrik I's Død, Adolf Fredrik og Louisa Ulrika's Kroning, Kronprins Gustafs Formæling 1766 samt Medailler over flere berømte svenske Mænd. *A. Ls.*

2) Karl Gustaf, svensk Medaillør, født i Stockholm 1746, død smst. 1798, Søn og Elev af ovenn. samt fra 1759 uddannet paa Kunstakademiet; da Faderen blev syg, kunde han overtage alt dennes Arbejde ved Mønten, og tillige udførte han flere fortjenstfulde Arbejder, men blev overgaaet af Ljungberger, da denne kom tilbage fra Udlandet. 1774 fik F. fire Aars Rejsestipendium og gik over Rouen til Paris, hvor han modelerede under Pajou og besøgte Malerakademiet; 1775 gik han til Rom og studerede paa egen Haand og hos Sergel; 1779 var han atter i Sverige. F. fik efter Faderens Død dennes Løn, men Ljungberger blev Medaillør, og han var nu henvist til at udføre mindre vigtige Medailler over Privatpersoner samt til Portrætter i Vokspusseren, hvori han viste meget Talent. 1787 døde Ljungberger, og F. udførte nu med Dygtighed dennes Arbejde samt udnævntes til Professor ved Akademiet. F.'s Arbejder vise en grundig kunstnerisk Uddannelse, og han tilhører samme Retning som Sergei og Maleren Masreliez, efter hvis Udkast han ofte arbejdede. Han udførte mange Medailler til »Gustaf III's Medaillehistorie«, et Værk, der ophørte kort efter Kongens Død; desuden talrige Mindemedailler over private, Stempler og Fortjenstmedailler; blandt disse sidste fremhæves de af Høpken, P. Alstrømer, D. F., samt af Bjerkén og P. Wargentin. *A. Ls.*

Feidias, Oldtidens største Billedhugger, Søn af Charmides, født noget efter Aar 500 f. Chr., i Athen, var Elev af Hegias fra Athen og Agcladas fra Argos, men ellers vides meget lidet om hans Livsforhold og Skæbne. Det fortælles, at han i Athen blev anklaget bl. a. for Underslæb, idet han skulde have tilegnet sig en Del af det Guld, der var overgivet ham til Anvendelse ved Athena's Statue (se nedenf.), men han retfærdiggjorde sig, hvorpaa han udvandrede til Elis, hvor der siden skulde være rejst lignende Anklage. At disse Fortællinger kunne indeholde Sandhed, er ikke umuligt, men de kunne ogsaa være Opspind. Af hans egenhændige Arbejder er ikke det mindste bevaret, da de bestode af Guld og Elfenben, og disse Stoffer vare alt for værdifulde til, at de have kunnet undgaa Plyndringer og Ødelæggelser. I det hele er der aldelels intet levnet af den Slags (chryselefantine) Arbejder. Men Pausanias og andre Oldtidsforfattere have beskrevet flere af hans Værker. Hans Hovedværk var Tempelbilledet af Athena i Athen's Parthenon, som han fuldendte 438. Højden var 26 græske Alen (12½ M.), Hoved, Arme og Fødder, i det hele alt det nøgne, vare af Elfenben, Draperiet og Haaret vare af rent Guld, ligesaa Vaaben o. desl. Øjnene vare dannede af ædle Stene. Kernen af Figuren var af Træ. Om Statuen give et Par Statuetter fra Romertiden, der ere fundne i Athen, nogen Oplysning, da de aabenbart ere fri, men lidet nøjagtige Gengivelser af Parthenon's Kultusbillede, navnlig den 1859 lundne »Athena Lenormant« og den omtr. I M. høje, 1880 fundne »Athena Vavarkeion«, af hvilken der Bd. II [S. 247, Fig. 1] findes en Gengivelse sammen med en Beskrivelse af F.'s Athena-Statue fra Parthenon. Af Skjoldet, til hvilket Gudinden støttede sin venstre Haand, haves ogsaa en Gengivelse fra en temmelig sildig Tid med Fremstilling af Kampen med Giganterne (det Strangford'ske Skjold i British Museum). Paa dette skal F.'s eget Portræt findes, noget, man ogsaa skal have bebrejdet ham; en ældre skaldet Mand, der hæver Armene i Vejret, er F. Et andet Mesterværk af F. var hans Billedstøtte af Zeus i Olympia, som regnedes for et af den gamle Verdens syv Underværker. Zeus var afbildet siddende paa en rigt smykket Trone; hans Hovede naaede nær op til Loftet i Templet, hvis Højde over Gulvet man har beregnet til 17½ M. Den var ligesom Athena i Parthenon udført i Guld og Elfenben med Øjne af ædle Stene. I den ene Haand holdt han et Scepter,

den anden, der var udstrakt, en Nike. Paa Mønter fra Elis fra Hadrian's Tid sees man en siddende Zeus, aabenbart en Gengivelse af F.'s Tempelbillede, men det er saa lille, at man ikke kan slutte sig til Enkelthederne. Man har derfor ment — og det gentages ofte, endog i de allernyeste Skrifter —, at det bekendte Zeushoved i Vatikanet, som er fundet ved Otricoli [afbildet Bd. II, S. 1087, Fig. 9], er en Gengivelse af Hovedet paa F.'s Billede fra Olympia; men det er aldeles urigtigt, da dette Hoved giver en Type, der først er kommen frem ved Lysippos over 100 Aar efter F. Hovedet af Zeus i Olympia, der skal have besiddet et vidunderlig gribende Udtryk af guddommelig Majestæt, har været helt anderledes. I Delfoi fandtes en Række Bronzefigurer fremstillende Miltiades og andre af Athen's fortjente Mænd, som vare udførte af F. paa Bestilling af Byen Athen og viede til Guderne som Tak for Sejren ved Marathon. Det er vist et af Kunstnerens ældste Arbejder. Af F. havde man flere kolossale Bronzefigurer: paa Athen's Akropolis den 22 M. høje Athena Promachos, som kunde ses ved Attika's Sydspids Sunion, den lemniske Athena paa Akropolis, kolossale Athena-Figurer i Plataia og i Pellene, endvidere Statuer af Hermes, Apollon, Afrodite, en til sit Spyd sig støttende Amazone *o.* s. v. Nærmere Kendskab til disse Figurer have vi ikke. Man antager i Reglen, at de fra Aar 454 og følgende Aar stammende Marmorværker, hvormed Parthenon var prydet, den 164 M. lange Billedfrise, de to Gavlgrupper, de 92 Metoper [et Par Afbildninger derfra Bd. II, S. 1089 Fig. 10—12] ere udførte under Ledelse af F., ja efter hans Udkast, hvad der for øvrigt særlig i den senere Tid er blevet omtvivlet, idet Puchstein i »Jahrbuch. d. Archäol. Institut« [1890] har formodet, at den skyldes Billedhuggeren Kallimachos; men Parthenon's-Skulpturerne, hvoraf der er saa meget i London, Athen og andre Steder, er dog utvivlsomt det, der kommer F. nærmest. (Litt.: O. Müller, *De Phidiae vita et operibus* [Gottingen 1827]; E. Petersen, »Die Kunst des Ph. am Parthenon und zu Olympia« [Berlin 1874]; Collignon, *Phidias* [Paris 1886]; Stenersen, »Fidias« [Kbhvn. 1872]). *V. S.*

Feidippides (»som skaaner Hestene«), 1) efter Herodot en athenisk Hurtigløber, som Aar 490 f. Chr. sendtes til Sparta for at bede om Hjælp mod Perserne (ellers kaldes han Filippides, saa at Navnet F. maaske kun skyldes en Vittighed); 2) i Aristofanes's Komedie »Skyerne« den Vædde-løbssporten dyrkende Søn af Strepsiades. *K. H.*

Feidōn, mægtig argivisk Konge ca. 700 f. Chr., hvem man tillagde Indførelsen af det saakaldte æginetiske Maal-, Vægt- og Møntsystem i Peloponnes. En Beretning om, at han paa egen Haand fejrede de olympiske Lege, tyder paa et Modsætningsforhold til Sparta. *K. H.*

Feigum FOS i Næs, Anneks til Lyster i Sogn, dannes af den paa Østsiden af Fjorden ved Gaarden Feigum udfaldende Elv. Denne har sit Udløb fra en Del Smaavande op under Horungtinderne og gennemstrømmer den temmelig aabne og flade Feigumdal, som først i 2 Km.'s Afstand fra Fjorden har et overmaade stærkt Fald af ca. 430 M. Ned over denne Bjærgvæg styrter Elven sig først med et lodret Fald af 220 M. — den egentlige F. F. — og derpaa som et stærkt strømmende Stryg. Fossen er bekendt for sin Skønhed og er flere Gange afbildet; i Nationalgaleriet i Christiania hænger saaledes et Billede af den bekendte, tyske Maler Leu. *J. F. W. H.*

Feijoo [fejχo!o] y Montenegro, Benito Jeronimo, spansk Forfatter, født 8. Oktbr. 1676 (efter andre 16. Febr. 1701) i Santiago de Compostela, død 16. Maj 1764 i Oviedo. Denne fortræffelige Mand var Benediktinermunk (fra 1717) og blev teologisk Professor samt Abbed for Klosteret San Vicente i Oviedo. Han var ikke blot overordentlig kundskabsrig, idet han med Jærnflid havde tilegnet sig de forskelligste Videnskaber og særlig kendte de nyere Litteraturer til Bunds, men tillige i Besiddelse af megen sund Fornuft, Fordomsfrihed og Menneskekærlighed. Herved kom han til at faa stor Betydning for sine Landsmænd, idet han i sine Skrifter arbejdede saa dygtig for at udbrede Dannelse og Oplysning iblandt dem, at man har kaldt ham den spanske Bayle. Til sidst nedlagde F., der under Karl III's liberale Regimente høstede megen Anerkendelse, men ogsaa mødte megen Modstand, sit Embede for kun at leve som Forfatter. Hans Hovedværk er »Teatro crítico«, en broget Samling populære Afhandlinger, der kan lignes ved Addison's »Spectator« og lignende Tidsskrifter; de to første Bind kom 1726, og 1738 sluttedes det med 8. Bd. Som Fortsættelse udgav ban 1746—60 »Cartas eruditas« i 5 Bd. Hans samlede Værker udkom i 33 Bd. [Madrid 1778—80]; et Udvalg danner 56. Bd. af »Biblioteca de autores espanoles« [Madrid 1863]. (Litt.: E. Pardo Bazán, *Estudio critico sobre el Padre F.* [1876]). *E. G.*

Feilberg, Henning Frederik, dansk Folkemindeforsker og Sprogmand, er født 6. Aug. 1831. Ved hans Barndomsophold i Ribe-Egnen lagdes Grunden til den Fortrolighed med Almuens Liv, der er Udgangspunktet for hans videnskabelige Virksomhed. 1856 kom han som Kapellan til Sognepræst E. H. Hagerup i Store-Solt (Forfatteren af »Det danske Sprog i Angel«) og fik under hans Omgang Opmærksomheden yderligere rettet imod Folkemaalet. Som Sognepræst i Flensborg-Egnen (i Valsbøl fra 1859, i Store-Vi 1862—63) udarbejdede han sin første Skildring af Egnens Almueliv »Fra Heden« [1863], ligesom flere af hans senere Arbejder oprindelig kun en Tidsskriftartikel. Krigsaaret og den følgende trange Tid bragte stor Forstyrrelse i hans Tilværelse, indtil han 1869 fik Præstekald i Brørup, 1876 i Darum, og saaledes kom til at leve sine modnere Aar i den Egn, han fra Barnsben var fortrolig med. Her tog han det videnskabelige Arbejde op. 1877 skrev han den første Seddel til en »Ordbog over de jydske Almuesmaal«, og snart voksede Sedlerne til Tusinder og Hundredetusinder, omfattende Almuens Ord og især dens Udtryk og Vendinger i en foret saadant Arbejde enestaaende Rigdom, dertil Oplysninger om Folketro og Folkeskik i stedse stigende Mængde, saaledes at det færdige Værk [1. Bd. udkom 1887—94] er et rigt Skatkammer ikke blot for dansk Sprogstudium, men ogsaa for en Mængde Omraader af Folkelivets Historie. Alt som Tiden gik, fængslede denne Side af hans Virksomhed ham stærkere og stærkere. I Darum skrev han den ypperlige »Dansk Bondeliv især i

Vestjylland« [1889]. Efter at have taget Afsked og med Statsunderstøttelse bosat sig paa Askov (1892) fremlagde han Resultaterne af langt mere omfattende Folkemindestudier i en lang Række Afhandlinger i »Aarbog for dansk Kulturhistorie«, »Dania« og Udlandets Tidsskrifter (deriblandt »Folkets Sjæletro«, »Skræddernes Saga«, »Hvorledes opstaar Sagn i vore Dage?« o. fl.). Ejendommelige for disse Arbejder ere en enestaaende Fortrolighed med Almuens egen Tankegang og en medfødt fin Iagttagelsesevne; i de nyere engelske i Forskeres Opfattelse (som han var den første, der overførte paa dansk Grund; se Folkeminder) fandt han et System, der svarede til hans egen Iagttagelsesmaade. Hans lette og interesserede Fremstilling har skaffet ham en Læsekreds langt ud over Fagvidenskabens Omraade. 1894 valgtes han til Æresdoktor af Kjøbenhavn's Universitet. (Litt.: Universitetsprogram 1894; Fortale til »Jydsk Ordbog« I. Bd.). *A. O.*

Feilberg, Ludvig Tage Christian Müller, dansk Polytekniker og Forfatter, er født 31. Marts 1849 i Husby Præstegaard ved Ringkjøbing. Efter at have faaet sin første Uddannelse gennem privat Undervisning studerede han Polyteknik og blev cand. polyt. 1874 (Ingeniør). 1881 udgav han den livlige og friske Bog »Om størst Udbytte af Sjæleevner. Bidrag til praktisk Psykologi«, der udmærkede sig ved en fin psykologisk Analyse, Oprindelighed og Selvstændighed i Opfattelse og Terminologi og æstetisk Begavelse i Retning af anskuelig at karakterisere Livsmomenter og Stemninger. Aaret efter fulgte en anden lille æstetisk-filosofisk Afhandling, »Holberg's Træ i Fiolstræde«. Desuden har han udgivet en »Kortfattet Lærebog i teknisk Mekanik« [1890]. 1883 fik F. Ansættelse ved Landbohøjskolen som Docent i Jord- og Vandbygningslærc samt Tegning, og fra 1887 har han været Kultusministeriets Tilsynsmand ved Folkehøjskolerne. *Cl. W.*

Feilberg, Peter Berendt, dansk Landmand, er født 20. Novbr. 1835 i Alslev ved Varde. Han tog 1858 Landbrugseksamen ved Polyteknisk Læreanstalt, og snart derefter var han ved den Virksomhed, som han engang har sammenfattet i de to Ord: Tørlægning og Jordblanding, og i hvilken han har skabt sig et bekendt Navn. Han har deltaget i Kulturarbejderne i »Dojet« ved Frijsenborg og ved Udtørringen af Sjørring Sø, han har tørlagt og kultiveret Næsbyholm Sø i Skaane, og efter en Studierejse i Holland 1872 omdannede han i de følgende 15 Aar Søborg Sø til store og frugtbare Græsningsarealer, hvilke han endnu forestaar som Ejendommens Inspektør. Paa Indenrigsministeriets Opfordring undersøgte F. (1876—77) Kulturvilkaarene paa Island, for hvilke han har gjort Rede i en Afhandling i »Tidsskrift for Landøkonomi« 1881. Fra hans Haand foreligger der baade Pjecer og Afhandlinger om Tørlægning, Kulturforsøg og Jordblanding. *H. H—l.*

Feilitzen, 1) August Gustaf Reinhold von, svensk Søofficer, er født 6. Apr. 1815, blev 1838 Sekondløjtnant i Flaaden og har uafbrudt gjort Tjeneste ved denne med Undtagelse af nogle Aar, i hvilke han var Disponent for »Motala verkstad«. 1871 udnævntes han til Chef for Marineadministrationen, 1876 til Kontreadmiral og 1877, ved ovennævnte Administrations Omordning, til Chef for Marineforvaltningens militære Afdeling og Ordfører i Marineforvaltningen. F. tog sin Afsked fra Krigstjenesten 1883. Han har hovedsagelig helliget sig til Artillerividenskaben, har konstrueret en Del af de i Flaaden benyttede Kanoner og det første til Krigsbrug i Sverige antagne Bagladegevær.

2) Otto Theodor Fabian von, svensk Embedsmand og Forfatter, foreg.'s Broder, født 22. Apr. 1820, død i Stockholm 3. Septbr. 1889, blev 1838 Student i Upsala, 1845 Dr. phil., 1847 Amanuensis i Rigsarkivet og var 1874—85 Arkivar. Foruden Artikler paa det sociale og pædagogiske Omraade har han forfattet en Række Folkeskrifter, hvoraf flere ere oversatte paa Dansk, Tysk og Finsk: »Grannarne i skärgården« [1840, 3. Opl. 1860]; »Sågsbobarnens vandringsår« [1842, 2. Opl. 1860]; »Hultet forr och nu« [1843, 2. Opl. 1860]; »Hult Eriks och Elins historia« [1843, 2. Opl. 1860]; »Tomtebolycka« [1852] m. fl. F. har tillige bl. a. oversat Martensen's og Lobstein's Arbejder og udgivet »Kyrkoordningar och forslag dertill fore 1686« [2 Bd., Stockholm 1872 — 87]. *A. B. B.*

3) Olof Otto Urban von, foreg.'s Brodersøn, svensk Embedsmand og Forfatter, er født 1834, var tidligere Kaptajn ved 2. Livgrenaderregiment og er nu Ejer af Gaarden Lofvingsberg ved Linkoping. Han optraadte 1874 som skønlitterær Forfatter med den anonyme Novelle »Erik Werner«, men har senere navnlig vundet et Navn som Kritiker og socialpolitisk Essayist ved flere under Forfatternavnet Robinson udgivne Arbejder, af hvilke nævnes en Samling Foredrag over »Protestantismens Maria-Kult« [1874], »Ibsen och aktenskapsfrågen« [1882], »Tjenare, staten och torpare« [1—3, Stockholm 1890—92], en kritisk bearbejdet Materialsamling til Belysning af Jordarbejdernes Stilling, udgivet af den bekendte »Lorénska stiftelsen«. *F. B. H.*

Feilitzen, Carl von, svensk Landbrugskemiker og Kulturtekniker, Grundlæggeren af rationelt Mosebrug i Sverige, er født 22. Septbr. 1840 paa Wargsäter i Østergotland, hvor Faderen var Godsejer. Efter at have gennemgaaet Skolen i Linkoping studerede han i Upsala, hvorfra han 1863 tog Bjærgværkseksamen. I en Række Aar var han knyttet til kemisk-tekniske Fabrikker, hvorved han paa flere Punkter kom i Berøring med og udviklede sin medfødte Interesse for landbrugstekniske Spørgsmaal. 1882 oprettede han for egne Midler en kemisk Undersøgelsesstation i Jonkoping, der 1886 gik ind i Rækken af de for Statens Regning drevne Undersøgelses- og Kontrolstationer (»kemiske Stationer«), for hvilken F. udnævntes til Direktør, en Stilling, han endnu beklæder. Under sin antydede Virksomhed var F.'s Opmærksomhed stærkt henledet paa de vidtstrakte, for en stor Del værdifulde, men næsten overalt udyrkede eller forsømte Mosearealer i Sverige, og han tiltraadte nu en længere Rejse til Tyskland, Holland og Danmark for der at studere Mosebruget og beslægtede Foretagender. I Tyskland og Holland indsamlede han talrige Erfaringer og Vink af teknisk Art; men først da han kom til Jylland og stiftede Bekendtskab med E. Dalgas og det danske Hedeselskabs betydningsfulde Virk-

somhed paa Hedesagens Omraader, gik det op for F., hvorledes Mosesagen skulde gribes an i Sverige: der maatte i vide Kredse vækkes Interesse for Mosespørgsmaalets overordentlige Betydning, indflydelsesrige Mænd maatte vindes, en stor Sammenslutning maatte finde Sted, og offentlig og privat Støtte maatte tilstræbes. Det var denne Vej, Dalgas i Danmark var gaaet med saa stort Held, og F. overførte nu denne Arbejdsmaade til sit Fædreland, idet han, efter at have fremlagt Sagen for en snævrere Kreds, foranledigede en Forening til Mosekulturens Fremme dannet ved et Møde i Rogberga Efteraaret 1885. Foreningen skulde oprindelig omfatte Syd- og Mellemsverige; men to Aar efter udvidedes dens Virksomhedsomraade til hele Riget, og den antog Navnet »Svenska Mosskulturföreningen«. Til Formand valgtes og virker endnu Oberstløjtnant A. Ribbing, medens F. blev og vedblivende er Foreningens tekniske Leder. F.'s Arbejde for Mosebruget i Sverige minder stærkt om og tør sidestilles med Dalgas'es Virksomhed for Hedesagen i Danmark; kan hint endnu ikke maale sig med dette i Omfang, da maa det erindres, at Hedeselskabets Virksomhed strækker sig over et Tidsrum af 30 Aar, Mosekulturforeningens kun over 11. At det ikke er noget ubetydeligt Spørgsmaal, der her er Tale om, kan skønnes deraf, at Sverige's samlede Moseareal anslaas til 6—7 Mill. Hekt., der for en væsentlig Del lade sig omdanne til frugtbare Marker og Enge. Det er lykkedes F. gennem Mosekulturforeningen — der 1896 talte ca. 3,500 Medlemmer — at faa Mosespørgsmaalet oparbejdet til et nationalt Spørgsmaal af første Rang. Ved selv at udfinde Arbejdsmetoder, ved med kyndig og sikker Haand at tilpasse det bedste fra Udlandet for svenske Forhold, ved en forstaaende Udnyttelse af den landbrugsvidenskabelige Forsknings nyeste Resultater og stadig Hensyntagen til det praktiske Landbrugs Forhold, ved paa ethvert tvivlsomt Punkt at prøve sig frem gennem mønstergyldige Forsøg, og ikke mindst ved at knytte dygtige og intelligente Medarbejdere til Virksomheden er det lykkedes F. at faa saaledes begyndt paa en rationel og rentabel Moseopdyrkning, at en for hele Sverige velsignelsesrig videre Udvikling deraf tør anses for sikret. Men Betydningen af dette store Arbejde (se Mosebrugsforeninger) har strakt sig uden for Sverige's Grænser. F.'s fortrinlig udførte Kulturforsøg i Jonkoping og Flahult besøges af talrige udenlandske Fagmænd, ikke mindst af Danske, og det fortjener at nævnes, at det var F. i Forbindelse med Løjtnant P. Feilberg (Søborg), der ved den nordiske Landbrugskongres i Kjøbenhavn 1888 gav Stødet til, at det danske Hedeselskab optog Mosedyrkningsspørgsmaalet i Danmark, hvor denne Sag i de forløbne Aar har vakt en saadan Opmærksomhed, at den staar i Begreb med at skulle varetages af en ny og selvstændig Institution. Ved Siden af sin omfattende Virksomhed ved Forsøg og Undersøgelser udfolder F. en betydelig Forfattervirksomhed. Hans Arbejder, der dels ere aarlige Beretninger, dels Oversættelser og Bearbejdelser, dels en stor Mængde fagvidenskabelige Afhandlinger, ere udkomne som selvstændige Skrifter eller findes spredte i Blade og Tidsskrifter, særlig i den svenske Mosekulturforenings værdifulde Tidsskrift, af hvis Indhold en meget væsentlig Del skyldes F.'s Haand. *K. H—n.*

Feinte [fæ't] (fr.), List, Udflugt, Kneb, Skose, Finte.

Feiring Herred, øvre Romerikes Fogderi, Akershus Amt, (1891) 1,090 Indb., dannes af en 17 Km. lang og paa det bredeste kun 7 Km. bred Strækning paa Vestsiden af Mjøsen's søndre Ende. Den overvejende Del af Herredet bestaar af en fra Nord mod Syd strygende Fjældkæde, hvis højeste Top, Skreikampen (708 M.), rager op i det nordligste Hjørne som en Kegle med, navnlig mod Mjøsen, bratte og utilgængelige Sider. Fjældene aftage i Højde mod Syd, men danne en sammenhængende, skovbevokset Masse, der ikke er gennembrudt af dybe Pas eller Dale; de have overalt Heldning mod Hurdalen paa den ene Side og mod Mjøsen paa den anden, hvor de gaa over i en smal Strimmel veldyrket Bakkeland. Kun i Midten af Herredet omkring Kirken udvider det dyrkede Terrain sig og danner den egentlige Bygd med tætliggende Gaarde. Jordbunden er god, men stenet; Skov, væsentlig af Gran, dækker alle Fjælde; den er dog adskillig medtagen. Bjærgværksdrift findes ikke længer; tidligere har en hel Del Jærngruber været optaget i Skreifjældene for Regning af Eidsvold Værk, ligesom der ogsaa har været Drift paa Kobber fra Gruber N. og V. f. Kirken. Ny Chaussé fører fra Minne i Eidsvold langs Mjøsen til Toten og fra denne en Tværvej over mod Hurdalen. De paa Mjøsen gaaende Routebaade anløbe Ekernholmen og Stigersand. F. er Anneks til Hurdalen's Præstegæld. Kirken er en gammel Trækirke uden særlig Interesse; samtlige Gaarde ere smaa, da de tidligere større Brug ere betydelig udstykkede; de vigtigste af disse vare Brodshaug, Bjørnstad, Flesvig og Fagernæs. Herredets Areal 110 □ Km., hvoraf 34 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Feisi (Feijasi), egentlig Sheik Abdul-Fasil ibn Mubárak, med Tilnavn F. (»den overflodhavende«), indisk-persisk Digter og lærd, født 1547 i Agra, død smst. 1595, Broder til Stormogulen Akbar's første Minister, Historikeren og Digteren Abu-l'asl, var allerede 1572 Digterkonge ved Akbar's Hof og forfattede her mange lyriske Digte (samlede i hans »Divan«), igennem hvilke der gaar en stærk panteistisk Grundanskuelse, som fremkaldte haarde Angreb paa ham af rettroende Muhamedanere. F. forfattede ogsaa Digte med Dobbeltrim (Mesnevi's), saaledes: »Markas-i-advar« (Cirkelens Midtpunkt) og »Nal u Daman«, en Omdigtning paa Persisk af den indiske Fortælling om Nala og Damajanti. F. oversatte ogsaa matematiske Afhandlinger fra Sanskrit paa Persisk, forfattede en Kommentar til Koranen. (Litt.: Max Müller's »Indledning til den sammenlignende Religionshistorie« [London 1873], hvor flere af hans Digte ere gengivne i metrisk Oversættelse. Blochmann har ogsaa oversat Digte af F.: »The A'in-i-Akbari« [Kalkutta 1873]). *V. S.*

Feistritz, Flod i den østerrigske Provins Steiermark, udspringer S. f. Semmering-Passet, optager Ilz og Lafnitz og udmunder efter at være traadt ind i Ungarn i venstre Bred af Raab, ved St. Gotthardt. *C. A.*

Feith, Rhijnvis, hollandsk Forfatter, født i

Zwolle 1753, død smst. 8. Febr. 1824, blev efter at have fuldendt sine Studier i Leyden Borgemester i sin Fødeby, indtil han opgav sit Embede for ganske at leve for sine litterære Interesser. Hans Værker vare yderst mangfoldige, snart religiøse, snart populær-filosofiske, snart patriotisk-bedsteborgerlig Lejlighedspoesi. Hans Oder og Digte udgøre alene fem Bind. Han har ogsaa skrevet en Tragedie >Lady Johanna Gray« [Haag 1791] og flere større episke Digte. Litterært havde hans Forfatterskab kun efemer Betydning. Hans samlede Værker udkom 1825 i Rotterdam i 11 Bd. *A. F.*

Fej, fejg, betyder oprindelig i de nordiske Sprog »dødsbestemt«, »dødsviet«; dets Betydning i Dansk »frygtsom i Fare« er indkommen i 16. Aarh. ved Laan fra Tysk. Skrivemaaden fejg er opstaaet ved en uheldig Forening af gammeldansk *fegh* og nyere *fej*. Jfr. Fejhed. *A. O.*

Fejde. »At ingen maa tage sig selv til Rette«, som det hedder i Christian V's Norske og Danske L.'s 1—1—3, men at den, som har lidt Forurettelse, maa henvende sig til Domstolene eller, naar Betingelserne derfor ere til Stede, til Politiet, forekommer Nutidens Mennesker saa selvfølgeligt, at vi betragte de Tilfælde, hvor nogen uden for Nødværgesforhold paa egen Haand og staaende Fod gør sin Ret gældende, som rene Undtagelser, der ere knyttede til snævre og yderst begrænsende Forudsætninger (Duel, Anholdelse og Paagribelse o. desl.). Men saaledes har det ikke altid været. I den tidligere Middelalder var Fejderetten i fuld Anerkendelse og Anvendelse Mand og Mand mellem som det nærmest for Haanden liggende Middel mod tilføjet Uret og Værn mod sammes Gentagelse, og kun naar den forurettede og hans Slægt er for svag til selv at handle, træder Folkesamfundet paa Tinge til, paalægger Gerningsmanden Bod og Erstatning og tilpligter Parterne herefter at holde sig fra Ufred og være forligte. Men sligt er blot Undtagelse, Slægthævn og Ættefejde vedbliver en rum Tid at være Regel. Det blev imidlertid Gejstlighedens Opgave energisk at bekæmpe dette Uvæsen. Det lykkedes den at faa Kirkens Grund fredlyst for Blodsudgydelse og Selvtægt, og senere at faa visse af Ugens Dage, fra Onsdag Aften indtil Mandag Morgen (*treuga domini*), paa lige Maade fredlyste. Haand i Haand med Gejstligheden begyndte nu ogsaa Kongemagten, alt som den tog til i Kraft, at arbejde. I Tyskland fik Kejserne de saakaldte >Landefrede« indførte, snart for visse Aarmaal for hele Riget, snart for enkelte Dele af samme, og paa Rigsdagen i Worms 1496 endelig vedtagen den evige og almindelige Landefred for hele Tyskland, der vel af og til paa flagrant Maade blev brudt (Ulrich af Wiirttemberg, Frants v. Sickingen o. fl.), men som dog til sidst banede Vejen for ordnede Tilstande. I Norden tog Udviklingen en lignende Gang. Fredlyste bleve Kongsgaardene under Kongens Ophold, fredlyste de af Kongerne indkaldte Rigs- og Stændermøder, og de, som fulgte Kaldet, paa Vejen til og fra Møderne, fredlyste Tingene (Herreds- og Landsting), og hvad der især blev af praktisk Indflydelse i den heromhandlede Henseende, Kongerne faa Andel i Bøderne for de begaaede Fredsbrud og derigennem Haand i Hanke med Lovbryderne og blive for visse særdeles grove Retskrænkelser berettigede til at rejse selvstændig Paatale. Paa denne Maade trækker Fejderetten sig langsomt tilbage inden for stedse vigende Grænser, indtil den omsider ophører.

Det tog imidlertid Tid at faa Bugt navnlig med Adelens seje Fastholdelse af den gamle Skik. Under Kong Kristoffer af Bayern (1442) udstedtes et Forbud *de ar mis non ferendis*, rettet til Bisperne og Rigernes Gejstlighed, mod at adelige og borgerlige bare Vaaben uden for deres Herberge (*hospitium*), blot med Undtagelse af Kniven til daglig Brug; og Lørdag efter Sjæledag (2. Novbr.) 1468 udtaler Kong Christian I sig saaledes: . . . »da beraadte vi os med vort elskelige Raad og svarede det os saa, at hvilken god (ɔ: adelig) Mand anden vil »arge« paa Liv eller Gods, han har at give ham en Advarsel med aabent Brev (o: Fejdebrev) og maa hannem ej da »arge« uden Nat og Dag derefter. Giver god Mand anden Mand mundtlig Forvaring (ɔ: Advarsel), da behøver den, til hvem den gives, ikke at modtage den, uden han selv det vil. Annammer og nogen Mand Advarsel i saa Maade, da maa den, som Forvaring giver, intet gøre mod Vederparten, inden Nat og Dag, men den, som fik Advarslen eller Undsigelsen, maa straks gøre den, som Advarslen giver, det værste, han kan. Gør god Mand noget paa anden Mand uden slig Advarsel, da er det ej ærlig Gerning« . . Denne Kongens og Rigsraadets Udtalelse gentages atter i Christian II's og Frederik II's Haandfæstninger, idet det yderligere indskærpes, at Fejdebrevet skal overbringes den vedkommende af »2 Riddersmændsmænd«, og forekommer endnu i Frederik III's Haandfæstning, samtidig med at Kongen maa love ikke »at formene nogen god Mand at befæste sin Gaard i Danmark og Norge sig selv og Riget til Gavn«, og i paafaldende Modsætning til den Adelen fastholdte Ret, forbinde sig til »ikke at lade sine Embedsmænd fejde paa nogen Riddersmandsmand eller hans Tjenere, men, hvis han har Trætter med nogen, da at tale dem til med Rettergang«. Dette er imidlertid sidste Gang, at Fejderetten kommer til Orde. Med Enevoldsmagtens Indførelse gaar den ud af Sagaen. *C. V. N.*

Fejdebrev se Fejde.

Fejdehandske. Naar en god Mand eller Ridder i Stedet for den skriftlige Forvaring (se Fejde) anvendte mundtlig Udfordring, skete det ved, at han kastede sin Handske for den udfordredes Fod, hvorefter denne optog den Ofr. bl. a. Kæmpevisen om Niels Ebbesen og den kullede Greve). *V.N.*

Feje (Jagtudtryk) se Fejning.

Fejemaskine se Renovation.

Fejeskarn se Renovation.

Fejet, modsat »Skraldet«, er en populær Betegnelse for den Del af Dagrenovationen, der ved Fejning samles fra Gaderne. Se i øvrigt Renovation. *I. R.*

Fejhed kan enten betegne en øjeblikkelig Svigten af Modet eller en varig Egenskab ved Karakteren. Man kan skelne mellem lysisk og sjælelig F., idtt mange Mennesker, som ere ude af Stand til at trodse fysiske Smerter, kunne vise et stort Mod over for aandelige Lidelser, og omvendt. Ofte beror F. paa en levende Indbildningskraft, der

viser os det kommende i forstørrede Forhold, eller i en Mangel paa Aandsnærværelse, saa man instinktmæssig giver efter for Frygten uden at tænke sig om. Der gives derfor Mennesker, som vise sig feje over for alt truende, som pludselig træder dem i Møde, medens de modig kunne gaa de Farer under Øjne, som de have forudset og gjort sig fortrolige med Tanken om. F. hører ligesom Mod til de saakaldte relative Begreber, idet man ikke kan kalde den fej, som undflyr en Fare, det vilde være ufornuftigt at udsætte sig for, enten fordi ens Kræfter ere alt for svage, eller fordi der intet rimeligt Forhold er imellem Risikoen og den mulige Vinding. F. kan modvirkes ved Selvopdragelse og Øvelse i at trodse Farer, idet man derved baade kan omdanne sine Instinkter og vinde større Tillid til sine Kræfter. Smlg. Fej. *C. St.*

Fejhed. Den militær, der før eller under en Fægtning, under en Belejring eller under andre lignende Forhold krænker sin Tjenestepligt af Frygt for personlig Fare, straffes saavel efter den danske som efter den norske Straffelov for Krigsmagten med strenge Straffe, efter Omstændighederne endog med Livsstraf. Straffene for Pligtovertrædelse af F. kunne dog — efter dansk Ret — efter Krigsrettens Skøn nedsættes eller endog eftergives, naar den skyldige, førend Dom afsiges, giver Prøve paa udmærket Mod. *R. G.*

Fejlgrænse, det Spillerum, inden for hvilket Mønter, Vægtlodder, Vægte, offentlige Maalinger o. s. v. tør afvige fra den i Møntloven o. s. v. foreskrevne Størrelse, den absolutte Nøjagtighed, uden at der kan gøres Indsigelse derimod. (Litt.: Baumann, »Fehlergrenze der eichpflichtigen Gegenstände« [Berlin 1887]). *N. J. B.*

Fejlgrænse (mat.). Naar en Størrelse er udtrykt med Tilnærmelse ved et Tal, angiver F. de numerisk største Afvigelser, der kunne være mellem Størrelsens virkelige Værdi og det tilnærmede Tal. Er dette sidste en afkortet Decimalbrøk, vil F. almindelig være $\pm\ ^1/_2$ Enhed paa sidste Decimals Plads. *Chr. C.*

Fejllære (mat.). Naar en Størrelse maales flere Gange, ville Resultaterne almindelig ikke stemme, Maalingerne altsaa være behæftede med Fejl. Disse kunne være enten systematiske, beroende f. Eks. paa en fejlagtig Hypotese eller Fejl i Maaleinstrumenterne, eller tilfældige; de første kunne som oftest rettes. Undersøgelsen af Fejlenes Fordeling efter Størrelsen er F.'s Indhold. En Fremstilling af Maalingernes Fordeling efter Størrelsen — en faktisk Fejllov — faar man i F. f. Eks. ved at tegne en Kurve, Fejlkurve, hvis Areal mellem Ordinater er proportionalt med Hyppigheden af Maalingsresultater mellem de tilsvarende Abscisser. Tør man gaa ud fra den Antagelse (Loven om de store Antal), at den faktiske Fejllov ikke vilde forandre sig synderlig, hvis man anvendte stadig flere og flere Maalinger til dens Bestemmelse, betragter man den som den paagældende lagttagelsesmaades teoretiske Fejllov og lægger den til Grund for sin Bedømmelse af Iagttagelsesmaadens Godhed. Det er hensigtsmæssigt at vælge Begyndelsespunktet saaledes, at Fejlkurvens Abscisser blive — Maalingernes Afvigelser fra deres Middeltal, og at støtte sin Vurdering af Iagttagelsesrækkens Godhed paa Middeltallet af disse Afvigelsers Kvadrater, hvilket Middeltals Kvadratrod kaldes Middelfejlen. Ligningen for Fejlkurven vil hyppigst meget nær have Formen $y = a.e^{-h^2x^2}$, hvor Middelfejlen er $= \frac{1}{h\sqrt{2}}$; den tilsvarende Fejllov kaldes den eksponentielle. F. udleder ogsaa Fejllovene for Funktioner af Maalinger med bekendte Fejllove. Bestemte Værdier for Fejlene bliver der jo først Tale om, naar man har foretaget Udjævningen o: valgt Værdierne for de søgte Størrelser i Overensstemmelse med F.'s Resultater; her anvendes almindelig »de mindste Kvadraters Metode«, der skabtes af Gauss. *Chr. C.*

Fejlslagning betegner i den botaniske Formlære et Organs eller en Organdels totale Udebliven eller partielle Mangelfuldhed i Udviklingen. Man skelner her mellem Abort, hvor Organet vel anlægges, men under de øvriges videre Udvikling ganske gaar til Grunde, — og Ablast, hvor et egentligt, legemligt Anlæg slet ikke finder Sted, men hvor kun Sammenligningen med homologe Dele hos beslægtede Væsener viser, at et bestemt Organ ligesom er udeblevet i Anlægget. Ærenpris har saaledes kun to Støvdragere: de tre siges at være fejlslagne, fordi fem Støvblade ere typiske for den Familie, hvortil den hører; Salvien har fire Støvblade, men de to ere fejlslagne og yderst uudviklede, og kun to ere blevne til Støvdragere; paa hver af disse slaar ligeledes den ene Støvknaphalvdel fejl. Egen har seks Æg i sin Frugtknude, men de fem slaa fejl, befrugtes slet ikke, og kun eet bliver til Frø. — Organer, som under Organismernes normale Udvikling slaa fejl, komme ofte frem i Tilfælde af Misdannelse, f. Eks. een eller flere af de manglende Støvdragere hos Ærenpris, og omvendt, f. Eks. i mange mere eller mindre »fyldte« Haveblomster, hvori Støvdragerne slaa ganske fejl og blive til Kronblade (se Metamorfose). *V. A. P.*

Fejlslutning fremkommer enten, naar der foreligger et Brud paa de logiske Regler eller en Fejl i selve Præmissernes Indhold. I første Tilfælde er F. formel, i sidste material. Selvfølgelig kan een og samme F. være begge Dele. Er F. ufrivillig, kaldes den en Paralogisme; er den bevidst, kaldes den en Sofisme. De hyppigste Kilder til de formelle F. ere i Syllogismen Unøjagtigheder i Brugen af Mellembegrebet. Dels agter man ikke paa, at Mellembegrebet i den ene Præmis bruges konkret, i den anden metaforisk (f. Eks. en Ræv er firbenet; Peter er en Ræv; altsaa er Peter firbenet), dels bruges det i den ene Præmis som en Egenskab, i den anden som en grammatisk Betegnelse (Peter er stor; stor er et Tillægsord; altsaa er Peter et Tillægsord). I Induktionen er den hyppigste Kilde til F. at slutte fra det hyppige til det konstante. En jævnlig forekommende F. af stor Betydning er Slutningen fra, at en Paastands Beviser ere falske, til at Paastanden selv er falsk, en Slutning, der beror paa en Forsyndelse mod det udelukkede Midtes Princip eller en Forveksling af det kontrært og det kontradiktorisk modsatte. En i Litteraturen berømt F. er den positive Slutning i anden Figur (Nille kan ikke flyve; en Sten kan ikke flyve; altsaa er Nille en Sten). *C. St.*

Fejning kaldes i Skovbruget den Skade, Hjortene (Kronvildt, Daavildt, men især Raavildt) øve paa Træerne, naar de gnide deres nydannede Takker mod dem for at afgnide den indtørrede Hud, der har dækket Takkerne under Væksten. Ved F. flænges og løsnes Barken paa Træernes Stamme, saa det blottede Kambiallag udtørres, og hele Planten kan dø; i ethvert Fald bliver den misdannet. Kron- og Daahjorte feje oftest paa Grene eller paa Buske som Tjørn o. 1. og gøre derfor ikke følelig Skade ved deres F.; Raabukken derimod foretrækker unge, slanke Stammer, især af Træarter med blød, sej Bark, f. Eks. Ask og Weymouths-Fyr, og den bliver ofte ved med at feje, længe efter at Takkerne ere befriede for Huden, saa den gør stor Skade i de unge Kulturer. Hvor man ikke kan indhegne, er det bedste Middel mod F. at overstryge Plantens Stamme med en tyndflydende Blanding af Kalk, Blod og Svineajle; Overstrygningen maa udføres i tørt Vejr og gentages nogle Gange i Maanederne April—Juli. *C. V. P.*

Fejst, i Jagtsproget Haarvildtet, naar det er godt i Stand. *H. F. J.*

Fejø (i Valdemar II's Jordebog Fæø), lille dansk Ø, beliggende i den sydlige Del af Vordingborg- eller Smaalands-Bugten, ca. 2 Km. fra Lolland's Nordkyst (Færgestedet Kragenæs), hører til Maribo Amt, Fuglse Herred paa Lolland og er en lavtliggende, temmelig jævn og frugtbar, men skovløs Ø, der har en meget uregelmæssig Form og paa ingen Steder er mere end 6 Km. i Udstrækning. Ved et Engdrag (tidligere maaske et Sund), der gaar fra Syd til den fra Nord indtrængende Kage Vig, deles den i en østlig og vestlig Del. Mod Øst ligger Øens højeste Punkt, Rejbjærg Banke (13 M.); det nordligste Punkt er Skovnakke, det sydligste Avernakkehage. F. danner sammen med 2 andre mindre Øer, Vejrø mod Sydøst og Skalø mod Nord, eet Sogn, der har et Areal af ca. 18 □ Km. (1,785 Hekt.) og (1890) 337 Gaarde og Huse og 1,401 Indb. (1801: 772, 1860: 1,603), hvis Hovederhverv er Agerbrug, men som dog ogsaa drive nogen Søfart og Fiskeri. Sognets samlede Hartkorn er (1885) 348 Tdr.; Øen har særlig mange Faar (1893: 1,381) og Svin (536), ogsaa Hornkvæg (1,007 Stkr.). Byen paa F. hedder Østerby (Kirken ligger for sig selv paa Sydøstkysten). *H. W.*

Fejø Staalgrund, Fejø Sletterev og Fejø Kirkegrund. Den første af disse Grunde ligger ca. 5 Km. N. V. f. Fejø. Den anden skyder sig $^1/_2$ Km. mod Sydøst fra Fejø Sydøstpynt, Sletteren. Den tredje er en lille, isoleret Grund S. f. Fejø. *G. F. H.*

Felanitz, Felaniche, By i den sydøstlige Del af Mallorca i den spanske Øgruppe Balearerne, ligger midt i en dejlig Huerta 50 Km. S. 0. f. Hovedstaden Palma. (1887) 12,000 Indb., der hovedsagelig leve af Vindyrkning og Fabrikation af elegante Lervarer, de saakaldte *Jarras*, Vandkølere. Dens Havn Porto Colom ligger 12 Km. mod Sydøst. F. er det gamle *Canati*. *C. A.*

Felberedning se Læder.

Felbiger, Johann Ignaz von, tysk Skolemand, født 6. Jan. 1724 i Gross-Glogau, død 17. Maj 1788 i Pressburg. F., der var Katolik, studerede Teologi ved Universitetet i Breslau og blev 1746 Korherre, 1758 Provst og 1762 Abbed Byen og Distriktet Sagan. Som Tilsynsmand ved det af Jesuitterne forsømte Skolevæsen indsaa han Nødvendigheden af at forbedre dette. Hemmelig besøgte han den af Hecker (s. d.) oprettede Skole i Berlin, hvor han ikke blot tiltaltes af Lærer-uddannelsen, men ogsaa af den der anvendte Tabel- og Bogstavermetode, som ved rent udvortes Midler vilde indprente Eleven Undervisningsstoffet. Han reformerede nu Skolevæsenet i sit Abbedi, oprettede Skoler, fik Lærere uddannede i Berlin, forbedrede Lærerlønnen og udgav flere Lærebøger. Af den preussiske Regering blev han stillet i Spidsen for det katolske Skolevæsen i Schlesien og udarbejdede for dette et af Regeringen 1765 stadfæstet Reglement paa Grundlag af det almindelige preussiske Landskolereglement af 1763. I Breslau fik han oprettet et katolsk Lærerseminarium. Hans Virksomhed skaffede ham saa stor Anseelse, at han 1774 af Maria Theresia blev udnævnt til Generaldirektør for Skolevæsenet i Østerrig. Her gennemførte han sine Grundsætninger i den s. A. udstedte Skolelov og fremkaldte Sans for Skolevæsenets Forbedring i hele det katolske Tyskland. 1778 opgav han sin Stilling i Preussen og blev Provst i Presburg. Efter Josef II's Tronbestigelse kunde F. ikke slutte sig til den hidsige Reformbevægelse og blev derfor i sine sidste Aar henvist til sit Provsti i Presburg. F. har haft stor Betydning for den katolske Folkeskole, ved hvilken han tilsigtede at løfte Befolkningen baade i intellektuel og moralsk Henseende. Vel fik Tabelmetoden kun forbigaaende Betydning, men hans Virksomhed for Klasseundervisning, forstandig Tilegnelse af det læste og praktisk Religionsundervisning havde blivende Værd. (Litt.: Heppe, »Geschichte des deutschen Volksschulwesens« Bd. I; Schmid, »Encyklopædie« Bd. II). *J. L.*

Feldberg, det højeste Punkt i Schwarzwald, ligger lidt isoleret i den sydlige Del af Kæden ved Dreisam's og Wulach's Kilder og naar en Højde af 1,493 M. Dets runde Kuppel, hvis Top maaler 14 Km. i Omkreds og er skovløs, bærer et 13 M. højt Udsigtstaarn, hvorfra man ser over Schwarzwald og Vogeserne, i det fjerne mod Syd Øjnes Alpekæden. Ved dens Fod ligge flere smukke Søer, deriblandt den berømte, cirkelrunde Feldsee og de noget større Titisee og Schluchsee. — Ogsaa de højeste Toppe i Taunus bære Navnene Store og Lille F., henholdsvis 880 og 827 M. høje. *C. A.*

Feldkirch, By i det til Tyrol hørende Landskab Vorarlberg i Østerrig, er smukt beliggende i Ill-Dalens Aabning ud imod Rhin-Dalen og ved Foden af Schattenburg, Greverne af Montfort's gamle Borg. (1890) 3,800 Indb., overvejende Katolikker. Den har en bekendt botanisk Have med særlig alpine Planter og en stor Jesuiteropdragelsesanstalt (*stella matutina*). *C. A.*

Feldmann, Leopold, tysk Lystspilforfatter, født i München 22. Marts 1801, død i Wien 26. Marts 1882. Han debuterede i en Alder af 16 Aar som Forfatter med Lystspillet »Der falsche Eid«, som blev opført paa »Volkstheater«, kom derpaa i en Forretning som Kommis; men da hans humoristiske og satiriske Genrebilleder i Munchen-Bladene modroges med almindeligt Bifald, slog han sig endelig paa Litteraturen. Atter fik han et

Lystspil opført i Munch en og begav sig derefter paa Rejser, især i Grækenland, hvorfra han hjemsendte Rejsebilleder til Aug. Lewald's »Europa« og Korrespondancer til »Allg. Zeitung«. 1848 blev han Medlem af »Hoftheater«'s Censurkomité Og var 1850 — 54 Dramaturg ved »Theater an der Wien«, men gik derefter op i Journalistik og dramatisk Forfattervirksomhed. Samlede dramatiske Arbejder [6 Bd., Wien 1845—52 og 2 Bd., Berlin 1855—57]. *C.A.N.*

Feldspat, Fællesnavn for en Gruppe af Mineraler, som høre til Jordskorpens vigtigste og mest udbredte Bestanddele. Alle F. ere kiselsure Salte af Lerjord og Alkalier eller af Lerjord og Kalk (sjælden Baryt) eller Blandinger af saadanne Salte; de krystallisere monoklint eller triklint, og de ere saa haarde, at de kun vanskelig kunne ridses med en Kniv (Haardhed = 6); et Hovedkendetegn er endvidere, at de med Lethed lade sig spalte i 2 Retninger (Krystallernes Basis og Langsfiade), der staa vinkelret eller omtrent vinkelret paa hinanden. F. ere farveløse i reneste Tilstand, oftere dog hvide, graa, rødlige, røde, gule, grønne eller blaalige. Vægtfylden varierer mellem $2_{,6}$ og $2_{,8}$. — F. udgøre den overvejende Bestanddel i Granit, Gnejs o. rn. a. Bjærgarter; kun temmelig faa af de mere udbredte Bjærgarter og Jordarter ere helt uden F. — F. forvitre langsomt under Indvirkning af det fra Jordoverfladen nedsivende kulsyreholdige Vand; det hyppigste Forvitringsprodukt er Kaolin; ved Forvitringen gaar foruden noget Kiselsyre ogsaa Kali, Natron og Kalk over i opløst Tilstand. Jordbundens Kalifeldspatindhold spiller derfor en stor Rolle for Plantevæksten, idet de for denne nødvendige Kalisalte tilvejebringes af Naturen ad den nævnte Vej.

Medens de feldspatholdige Sten- og Jordarter paa forskellig Maade finde udstrakt Anvendelse, har F. som saadan kun faa Anvendelser, af hvilke den vigtigste er til Lervareindustrien. Som Smykkesten anvendes af og til smukt farvede Feldspatvarieteter (f. Eks. den grønne Amazonsten eller Amazonit, en Slags Mikroklin) eller saadanne, som udmærke sig ved ejendommeligt Farvespil og Lysskær. Hertil høre de »labradoriserende F.«, der i visse Retninger tilbagekaste Lyset med pragtfuldt himmelblaat, dybblaat, rødligt eller guldgult Skær; denne Egenskab kan findes hos forskellige Feldspatarter, saaledes hos Natronortoklasen i den bekendte mørke Syenit (Laurvikit) fra Laurvik—Frederiksværn-Egnen, hos Feldspatarten Labrador fra Labrador-Kysten, Ojamo i Finland o. a. St. De halvgennemsigtige »opaliserende« Varieteter (Maanesten) vise i en vis Retning et svagt blaaiigt Lysskær; bekendtest er Maanestenen fra Ceylon (som er en Varietet af Ortoklas). Avanturin-F. cll. »Solsten« skylder sit gyldent røde Skær til talløse indesluttede Smaaskæl af Jærnglans; Solstenen fra Tvedestrand er en Slags Oligoklas, men ogsaa andre Feldspatarter kunne have det samme Skær.

Feldspatgruppens Mineraler. Efter kemisk Sammensætning og Krystalform adskille Mineralogerne inden for F. en Række Arter, der kunne sammenfattes i 6 Undergrupper.

I. Kalifeldspat bestaar af 65 p. Ct. Kiselsyre, 18 p. Ct. Lerjord og 17 p. Ct. Kali, svarende til Formlen $KAlSi_3O_8$. Noget Natron erstatter ofte delvis Kali. Til denne Undergruppe høre 2 Arter: den monokline Ortoklas (betyder: med retvinklet Spaltning) og den trikline Mikroklin. Hos den første staa de 2 Spaltningsretninger vinkelret paa hinanden, hos den sidste kun omtrent vinkelret; i Reglen er Mikroklin sammensat af uhyre talrige, oftest kun mikroskopisk synlige »Tvillinglameller«, hvorved Krystallerne som Helhed faa samme Form som Ortoklasens. Tynde Mikroklinplader vise under Mikroskopet ofte en gitteragtig Bygning. Efter Michel-Lévy's Teori er Ortoklasen at opfatte som en af talløse, ved deres Lidenhed usynlige Lameller opbygget Mikroklin. I de øvrige Egenskaber ere Ortoklas og Mikroklin identiske. Vægtfylden er $2_{,57}$. Den reneste Varietet, Adular, findes i monokline, farveløse Krystaller paa Væggene af Sprækker og Hulrum i Granit, Gnejs o. a., ofte sammen med Bjærgkrystal; smukke Eksemplarer findes især i Alperne. Almindelig Ortoklas og Mikroklin (hertil høre Chesterlit, Cottait, Leelit, Loxoklas, Paradoxit), som i Praksis ere vanskelige at adskille, ere uigennemsigtige, hvide, graa, røde, gule eller grønne; de ere de mest udbredte af alle F., navnlig som Hovedbestanddele i Granit, Syenit o. a. Bjærgarter; paa Pegmatitgange i Granit findes de rigelig i store Individer, der brydes til Anvendelse i Porcelænfabrikation. Fra Egnen ved Arendal o. a. St. i Norge udføres de saaledes i anselige Mængder; paa Bornholm har der været flere Brud, som dog for Tiden ikke bearbejdes. En særegen Varietet af Ortoklas er den farveløse »glasagtige F.« (Sanidin, Ryakolit) i yngre vulkanske Bjærgarter.

II. Kalinatronfeldspaterne ere Blandinger af Kali- og Natronfeldspat ($xKAlSi_3O_8 + yNaAlSi_3O_8$); ofte indeholde de lidt Kalk. I ældre Tid (til Dels endnu) udsondredes ikke disse F. for sig, men man indbefattede baade dem og Mikroklin under »Ortoklas«, med hvilken de i det ydre saavel som i Forekomstmaade have meget tilfælles. Til denne Undergruppe høre: Pertit, der bestaar af Kalifeldspat med talrige indesluttede, regelmæssig ordnede Lameller og Baand af Natronfeldspat (disse ses ofte som hvidlige Striber i rødlig Kalifeldspat), Mikropertit, der har en lignende, men kun mikroskopisk synlig Bygning, endvidere Natronortoklas og Natronmikroklin (Anortoklas), der ere homogene Blandingskrystaller og kun ved deres Natronindhold, lidt højere Vægtfylde og visse optiske Forhold adskille sig fra den egentlige Ortoklas og Mikroklin.

III. Natronfeldspat eller Albit bestaar af 69 p. Ct. Kiselsyre, 19 p. Ct. Lerjord og 12 p. Ct. Natron efter Formlen $NaAlSi_3O_8$. Krystalformen er triklin, Spaltningsretningerne danne en Vinkel paa $86^1/_2{}^0$, Krystallerne ere oftest sammensatte af mange tynde »Tvillinglameller«, som bevirke, at der paa den ene (basiske) Spalteflade viser sig fine retlinede og tætliggende Furer, de saakaldte »Tvillingstriber«. Vægtfylden er $2_{,62}$. Den saakaldte Periklin er en ved særegen Krystalhabitus afvigende Varietet. Clevelandit hører ligeledes herhen.

De til de tre nævnte Undergrupper hørende F. kaldes med fælles Navn Alkalifeldspat.

IV. Kalknatronfeldspaterne ere isomorfe Blandinger af Natronfeldspat (Albit) og Kalkfeld-

spat (Anortit) ($xNaAlSi_3O_8 + yCaAl_2Si_2O_8$). Krystalform og Tvillingstribning som hos Albit (se ovenf.). Man adskiller 1) Oligoklas, som i Sammensætning staar Albit nærmest (Kiselsyreindhold SiO_2 62—66 p. Ct.), 2) Andesin, som er rigere paa Kalk (SiO_2 56—62 p. Ct.), 3) Labrador (Labradorit), som er endnu kalkrigere (SiO_2 49—56 p. Ct.), og 4) Bytownit (SiO_2 45—49 p. Ct.), som i Sammensætning nærmer sig mest til den rene Kalkfeldspat. Vægtfylden varierer mellem 2,62 °g 2,74, den stiger med Kalkindholdet. Oligoklas og til Dels Andesin ere især udbredte som Hovedbestanddele i Diorit, Porfyrit, Andesit; de forekomme ogsaa i Granit, Gnejs o. a. Bjærgarter; Labrador og Bytownit ere Hovedbestanddele i Gabbro, Norit, Diabas, Basalt m. fl. Bekendte Forekomster for smukke Oligoklaskrystaller ere bl. a. Arendal og Ramfos ved Snarum i Norge.

V. Kalkfeldspat eller Anortit (Amfodelit, Biotin, Christianit, Cyclopit, Diploit) bestaar af 43 p. Ct. Kiselsyre, 37 p. Ct. Lerjord og 20 p. Ct. Kalk, svarende til Formlen $CaAl_2Si_2O_8$. Skønt den kemiske Formel saaledes er meget afvigende fra den hos Natron-F., ere dog Albit og Anortit fuldkommen isomorfe, og de ovenfor nævnte Kalknatron-F. danne i alle Henseender en jævn Overgangsrække mellem dem. Vægtfylden er 2,76. Smukke farveløse Krystaller findes bl. a. ved Vesuv; Mineralet er især udbredt i kiselsyrefattige Eruptivbjærgarter; forekommer ogsaa i enkelte Meteorsten.

De til Undergrupperne III, IV og V hørende F. kaldes med et Fællesnavn Plagioklaser (o: skævt spaltende). De ere uden nøjere Undersøgelse vanskelige at kende fra hinanden.

VI. Barytfeldspat eller Hyalofan har Krystalform som Ortoklas, men indeholder foruden dennes Bestanddele ogsaa Baryt ($K_2O . BaO . 2Al_2O_3 . 8SiO_2$). Den er sjælden; den findes i farveløse Krystaller i den for sin Rigdom paa sjældne Mineraler bekendte Dolomit i Binnenthal i Wallis, ogsaa ved Jakobsberg i Vermland. *N. V. U.*

Feldspatmel, fint malet Feldspat (s. d.), har undertiden været bragt i Forslag som Gødning i Stedet for de dyrere Kalisalte fra Stassfurt. Omhyggelig sammenlignende Forsøg have imidlertid vist, at F. har været næsten ganske uvirksomt, idet Planterne ikke have kunnet tilegne sig Kaliet af de paagældende uopløselige Forbindelser. (Litt.: »Svenska Mosskulturforeningens Tidskrift« 1891). *K. H—n.*

Feldwebel er i Tyskland og Østerrig Navnet paa Kompagniets første Underofficer. Benævnelsen fandtes allerede paa Landsknægtenes Tid, men medens han dengang ogsaa havde med Mandskabets taktiske Uddannelse at gøre og førte Forhandlingerne mellem Kaptajnen og Landsknægtene angaaende Betingelserne for deres Indtræden i i Tjenesten, er hans Virksomhed i Tyskland nu væsentligst uden for Geledet. Han har saaledes Opsyn med den indre Orden, fører Kompagniets Rapportbog, Regnskabsvæsen og Lister og sørger for, at Befalingerne komme til vedkommendes Kundskab. Ved Rytteriet og Artilleriet benævnes han Vagtmester. F., der svarer til den danske Stabssergentsgrad, bærer Officerssabel. *B. P. B.*

Fele (norsk ɔ: Violin). Ligesom svensk *fela* kan Ordet af lydlige Grunde ikke direkte forbindes med Oldsprogets Form (oldn. *fiðla*), men maa skyldes en i kulturel Henseende interessant Paavirkning fra Nedertysk. Den fællesgermanske Benævnelse (holl. *vedel*, eng. *fiddle*, tysk *Fiedel*) hører, ligesom fiol(in), til mlat. *vitula*, hvis Etymologi er dunkel. *Hj. F.*

Félegyháza [fe'lædʒa.za], By i Mellemungarn, Komitat Pest, ligger ved Jærnbanelinien Pest—Szegedin og har (1890) 30,300 Indb., Magyarer, der overvejende bekende sig til den katolske Religion. Den har et nymodens Præg, da den efter at være blev fuldstændig ødelagt af Tyrkerne først atter blev beboet i 18. Aarh.; særlig kan fremhæves det ny, smukke Raadhus. I øvrigt driver den betydelig Industri og Avl af Tobak, Frugt og Vin paa det 160 □Km store, frugtbare Bydistrikt. *C. A.*

Feletz [fə'læ's], Charles Marie Dorimond, Abbé de, fransk Kritiker, (1767—1850), studerede Teologi, blev under Revolutionen, da han nægtede at sværge til den ny Forfatning, deporteret til Brest, hvor han et helt Aar var interneret paa en Ponton, undløb efter 9. Thermidor og holdt sig længe skjult, indtil han 1801 dukkede op i Paris. Han skrev nu først i »Journal des debats«, senere i »Mercure de France«, elegante og aandrige Artikler efter klassisk Tradition, der paa ny reagerede mod Terrorismens hensynsløse Grovhed. Hans Feuilletoner samledes i »Mélanges de philosophie, d'histoire et de littérature« [6 Bd. 1828] og »Jugements historiques et littéraires« [1840]. 1820 optoges han i Akademiet. *S. Ms.*

Félibien [felibjæ'], André, fransk Arkæolog, født i Chartres 1619, død 1695, var et af de første Medlemmer af *Académie des inscriptions* 1647 blev han Gesandtskabssekretær i Rom, hvor Monumenterne udviklede hans Smag for Kunsten; efter Hjemkomsten blev han kgl. Historiograf og 1695 Sekretær ved Arkitekturakademiet. Til F.'s vigtigste Arbejder høre: »Entretiens sur les vies et les ouvrages des plus excellents peintres anciens et modernes« [3 Bd., 1666—88, ny Udg. 1706, 5 Bd., oversat paa Engelsk]; »Tableaux du cabinet du roi avec la description« [1677, fol. m. Afbildn.]; »Description sommaire du chateau de Versailles« [1674 og 1703] og »Description des tableaux, des statues etc. des maissons royales« [1687]; alle Indskrifterne, der anbragtes paa Raadhuset i Paris 1660—86, vare forfattede af F. *A. Ls.*

Félibre [feli'br] er Navnet paa de moderne, sydfranske Digtere, der ikke skrive paa Rigssproget, men paa en eller anden sydfransk Dialekt, særlig den, der tales i Avignon og Omegn. Ordet er rimeligvis af spansk Oprindelse (*feligrés*) og blev adopteret ved et Møde 21. Maj 1854, da syv sydfranske Digtere og Litterater (Th. Aubanel, J. Brunet, A. Matthieu, F. Mistral, J. Roumanille, A. Tavan, P. Giéra) sluttede sig sammen i et Forbund (*lou felibridge*), der havde til Formaal at fremme sydfransk Kultur og Kunst og tillige hæve den provençalske Dialekt til Litteratursprog; særlig vilde man fremkalde en Renaissance af den middelalderlige, provençalske Litteratur. F. danne nu en stor og mægtig Forening; de have ved en dygtig og energisk Propaganda udrettet overordentlig meget for deres Formaal, men de have ogsaa paa den anden Side mødt megen Modstand, og Tanken om at skabe et nyt og selvstændigt Litteratursprog i Frankrig tør vist nu heldigvis betragtes som opgiven. *Kr. N.*

Felicissimus'es Skisma opstod i Anledning af, at Biskoppen i Karthago, Cyprian, der havde forladt sit Bispesæde for at undgaa Forfølgelserne, 250 sendte to Bisper til Karthago, for at de skulde hjælpe de fattige der og indsætte værdige Mænd i de kirkelige Embeder. Mod disse to Bisper optraadte Diakonen Felicissimus, der var hjulpen frem af Presbyteren Novatus. Cyprian ekskommunicerede Felicissimus, men der samlede sig omkring ham et Parti, der bestod af alle dem, der af en eller anden Grund vare misfornøjede med Cyprian. *L. M.*

Felicitas, romersk Gudinde, Personifikation af Frugtbarhed og Lykke eller Held, imedens Fortuna er Skæbnens Gudinde. Dyrkelsen af F. som Gudinde i Rom synes at tilhøre en temmelig sen Tid. Det første Tempel byggedes af L. Licinius Lucullus til Tak for hans Sejre i Spanien 151—150. Siden byggede Cæsar et andet Tempel for F. I Kejsertiden steg Lykkens Gudindes Anseelse, medens Troen paa de gamle Guder svandt. Kun paa Mønter har man Billeder af F., der fremstilles med Overflødighedshorn eller en Oliegren og med Scepter i den anden Haand. *V. S.*

Felicitas, den hellige, en kristen Slavinde i Karthago, som under Septimius Severus'es Forfølgelse (ca. 200) blev kastet i Fængsel og efter at have født et Barn stanget ihjel af en vild Ko. Hendes Dag er 11. Jan. *L. M.*

Feliciter (lat.), lykkeligt (Adverb.); til Lykke!

Felicitere (fr. *féliciter* [felisite']), lykønske; *pour féliciter* [purfelisite'], for at ønske til Lykke, anvendes paa Visitkort, i Reglen i afkortet Form *p. f.*

Felicudi se Lipariske Øer.

Felidae se Katte.

Feliński [fælinski], Alojzy, polsk Skribent, født 1771 i Luck i Volynien, død 1820 i Krzemieniec i Podolien som Rektor for den derværende Latinskole. Han har oversat Skrifter af Crébillon, Delisle og Alfieri, efterlignet Boileau og forfattet en opstyltet, men i sin Tid meget yndet Tragedie i pseudoklassisk Manér: »Barbara Radziwillówna«. I Frihedskampen 1794 deltog han som Sekretær hos Kościuszko og skrev det inderlig følte og jævnt-naturlige Digt: »Boże, cos Polske« (»Du, Gud, som i Aarhundreder har omgivet Polen med Hæder og Glans, for Dit Alter falde vi ned og anraabe Dig: Giv os vort Fædreland tilbage«), der har forskaffet ham en varig Berømmelse, idet det, sunget til en pompøs, salmeagtig Melodi, er blevet til en af de mest yndede Nationalsange i Polen. Den maa ikke forveksles med den almindelig bekendte patriotiske Soldatervise, »Jeszcze Polska nie zginęła« (»Endnu er Polen ikke tabt«). *St. R.*

Félix (lat.), lykkelig. Bruges hyppig som Navn.

Félix, 5 Paver af dette Navn, hvoraf den 5. var skismatisk.

1) F. I, Pave ca. 269—74, skal være død som Martyr 30. Maj 274; han har Helgennavn.

2) F. II, valgt til Pave 355 af det arianske Hofparti, da Liberius (s. d.) blev jagen i Landflygtighed; 358 maatte han vige Sædet og døde 365. Ogsaa han fik Helgennavn, men da det var tvivlsomt, gav Pave Gregor XIII det 1582 officiel Stadfæstelse. Hans Dag er 29. Juli.

3) F. III, Pave 483—92, en romersk Præstesøn. Han ekskommunicerede Konstantinopel's Patriark Akakios, fordi han havde givet den kejserlige Lov, *Henotikon*, der skulde forene Monofysitterne med de rettroende, sin Tilslutning. I den Anledning blev der et 34-aarigt Skisma mellem den latinske og græske Kirke.

4) F. IV, Pave 526—30. — 5) F. V se Amadeus VIII, den Fredsommelige. *L. M.*

Félix, Antonius Claudius, Prokurator over Judæa. Han var en romersk frigiven, Broder til Pallas, Nero's Yndling, og gift i tre Ægteskaber med Kvinder af fornem romersk Familie. 52 e. Chr. blev han af Kejser Claudius indsat til Prokurator i Palæstina, hvor hans haarde og tyranniske Styrelse havde sin Del i den voksende Gæring, der siden brød ud i aabent Oprør. Gennem Apostl. Gern. kende vi hans Forhold til Paulus, hvem han i to Aar holdt i Fangenskab i Cæsarea. Paulus sad endnu i Fængsel her, da F. Aar 60 blev afløst af Festus. Indbyggerne i Cæsarea anklagede ham i Rom, men ved sin formaaende Broders Hjælp blev han frikendt. Foruden fra *Acta* kende vi F.'s Historie gennem Josefos, Tacitus og Sueton. *A. Frs.*

Félix, Eugen, østerrigsk Portræt- og Genremaler, er født 27. Apr. 1836 i Wien, var først Elev af Waldmiiller, foretog derpaa længere Rejser og uddannedes i Paris under Cogniet. I Kirke- og Genrebilleder viste han stor Produktivitet, og blandt de sidste skulle nævnes: »Den første Ven«, »Maleratelieret«, »De smaa Gratulanter«, »Pan med Bakkantinder« og »Leda« (1882); bl. hans Portrætter ere de betydeligste: »Anatomen v. Rokitansky«, »Komponisten Rubinstein« og »Hertug Filip af Württemberg«. *A. Ls.*

Felix-Rachel se Rachel.

Felixstowe [fi! liksto u], Badested i Øst-Suffolk (England), paa Landtangen mellem Orwell og Deben, lige over for Harwich, har (1891) 1,600 Indb.

Fellah (arab. ɔ: Bonde, af falah ɔ: pløje) er i Orienten den fælles Betegnelse for alle fast bosiddende Agerdyrkere; i Europa anvendes det specielt om den i Ægypten levende agerdyrkende Befolkning.

De ægyptiske F. ere raceforskellige fra den største Del af Bybeboerne og ere at betragte som direkte Efterkommere af den gammelægyptiske Landbefolkning. Et vægtigt Bevis i denne Retning er den Lighed, der hersker mellem de gamle Relieffers Menneskeskikkelser og de nulevende F. Særlig karakteristiske Fællestræk ere de store, mandelformede Øjne, der ofte give Kvinderne saa smægtende et Udtryk; endvidere de lige Øjenbryn, de tykke Læber og det altid kun sparsomt udviklede Skæg; fælles ere ogsaa de lige og brede, firkantet afskaarne Skuldre, samt de store Fødder med de magre, læggeløse, men senefulde Skinneben.

Ved Ørkenarabernes Invasion i Ægypten antoge F. med den paatvungne Religion tillige Erobrernes Sprog, der her uddannedes til en særlig vulgærarabisk Dialekt. I øvrigt blev Blandingen mellem den oprindelige og den indvandrede Befolkning ikke stærk; baade Erobrerens Foragt for den besejrede og Ørkenboerens Uvilje over for Agerdyrkeren holde det arabiske Element fornemt tilbage.

F.'s sociale Stilling har til Dels som en Følge

heraf bestandig været meget ugunstig. De i Ægypten til forskellige Tider herskende Dynastier, der alle have været fremmede, have kun betragtet F. som et Trældyr, af hvem det gjaldt at udpresse de størst mulige Afgifter. Upaalidelighed og Kryberi have afsat sig som sørgelige Spor i F.'s Karakter som en Følge af denne evige Trældom. De fleste F. ere ikke Selvejere, men dyrke Jorden som Forpagtere, tidligere ogsaa som stavnsbundne livegne. De leve i Reglen under kummerlige Forhold, klumpede sammen i smaa usle Landsbyer, hvis Huse opføres af Ler, og hvis Tag bestaar af Gødningsbunker, hvorfor disse Landsbyer paa Afstand tage sig ud som uhyre Møddinger. De almindelige Husdyr ere Bøfler, Geder og Høns. I de sidste Aartier er der indtraadt nogen Bedring i F.'s Forhold, om disse end langt fra kunne kaldes tilfredsstillende. *J. 0.*

Fellandrēn, $C_{10}H_{16}$, en Kulbrinte af Terpenernes Række, der i Modsætning til flere andre Terpener hverken forener sig med Brom eller med Klorbrinte. Den synes at være temmelig udbredt i Naturen og optræder i sit Forhold over for det plansatte Lys baade som Højre- og som Venstre-F. — Højre-F. findes sammen med Anethol i Fennikkelolie samt i Frøene af *Phellandriumaquaticum*; den koger ved 171—72°. Venstre-F. findes i australsk Eukalyptusolie og sammen med Højre-F. i Elemiolie. *O. C.*

Fellatāh se Fulbe.

Fellenberg, Philipp Emanuel von, schweizisk Opdrager og Landmand, født i Bern 27. Juni 1771, død paa Hofwyl 21. Novbr. 1844. F., der tilhørte en velhavende Patricierfamilie, studerede Jura, Filosofi og Politik i Tübingen, men følte sig afgjort dragen til det praktiske Liv. I nogle Aar tog han Del i de politiske Bevægelser i Bern og maatte flygte til Tyskland, fordi ban skrev imod Patriciernes Forrettigheder, men 1798 blev han tilbagekaldt og sendt til Paris som Gesandt for at paatale de franske Agenters Undertrykkelser i Schweiz. Han opgav dog snart sin politiske Løbebane og vendte sig til den filantropiske Virksomhed, der blev hans Livs Hovedgerning. Tidlig var han bleven paavirket af Pestalozzi, der kom i hans Forældres Hus, og havde ligesom denne dyb Medlidenhed med Folkets, især de lavere Klassers forsømte Tilstand, og da han var en meget selvstændig Natur, besluttede han nu at anvende sit Liv og sin Formue til at løfte Folket ved forbedret Skoleundervisning og Opdragelse til Arbejde, idet han heri saa et Hovedmiddel til ikke blot at forædle Individet, men at begrunde Nationens Vel. 1799 købte han Godset Hofwyl tæt ved Bern og bragte det i en blomstrende Tilstand ved Indførelse af en rationel Drift, der skaffede ham Navn som Landmand, tilmed da han 1807 fik et Landvæsensinstitut i Gang, der blev Mønster for lignende Anstalter i andre Lande. Paa denne Landejendom oprettede han 1804 en Skole for fattige, forsømte og straffede Børn, som han vilde uddanne til nyttige Samfundsmedlemmer ved Landbrugs- og Haandværksarbejde og en dermed jævnsides gaaende Skoleundervisning, der meddeltes i Børnenes Fritid og lededes i kristelig Aand. Planen lykkedes fortrinlig, især efter at den udmærkede Wehrli (s. d.), der var som skabt til Lærer og Husfader for forsømte Børn, 1810 blev ansat ved Skolen. For Sønner af højere Stænder oprettede F. 1808 en Opdragelsesanstalt, der blev søgt af Adel og Fyrster, senere af rige industridrivende fra hele Europa og Amerika. Kløften mellem disse to Skoler udfyldtes senere af en Realskole. Hertil kom en kvindelig Opdragelsesanstalt under hans Hustrus og Døtres Ledelse, et Asyl, en Art Seminarium, især for Lærere ved Arbejdsskoler, og endelig Sommerkursus for Lærere til deres videre Uddannelse. Den Overensstemmelse, der fandtes mellem Pestalozzi's og F.'s pædagogiske Anskuelser, fremkaldte gentagne Forsøg paa at forene deres Anstalter, og sikkert vilde F.'s beregnende, praktiske Dygtighed, hans Energi og Konsekvens kunde have raadet Bod paa de svage Sider ved Pestalozzi's Virksomhed; men Forsøgene strandede paa F.'s Herskerlyst og Pestalozzi's Pirrelighed. Men den Fortjeneste tilkommer F., at han har virkeliggjort den Tanke om Fattigbørns Opdragelse, som Pestalozzi havde undfanget, men ikke formaaet at gennemføre. F.'s storartede Virksomhed, der især for de fattige Børns Vedkommende gav fortrinlige Resultater, vakte Opsigt Verden over, og mange Statsmænd, Videnskabsmænd og andre, der interesserede sig for Folkevel og for Løsningen af det sociale Spørgsmaal, valfartede til Hofwyl eller brevvekslede med F. og sendte Lærere til ham for at uddannes. Ogsaa Danmark var med. Den danske Regering sendte 1825—27 Lærerne P. Møller og P. P. Schmidt til Hofwyl og oprettede efter deres Hjemkomst to fellenbergske Anstalter: Katrinelyst ved Sorø 1827 (nedlagt 1849) og Bøggildgaard ved Viborg 1830. Eftertiden har paavist F.'s Overvurdering af Arbejdsundervisningens Evne til at omdanne Mennesker, men anerkendt det legemlige Arbejdes opdragende Magt, og Skolen paa Hofwyl er med Lempelser bleven Mønsteret for talrige Opdragelsesanstalter baade i og uden for F.'s Fædreland. Fra 1820 deltog F. atter i det politiske Liv, dels som Medlem og senere Præsident i Kantonets store Raad og dels en kort Tid som Bern's Landamman. Men han egnede sig ikke ret hertil, da han manglede Forstaaelse og Bøjelighed over for andres Anskuelser, og da tilmed hans Opdragergerning tog Skade ved hans politiske Virksomhed, trak han sig tilbage fra denne 1834. (Litt: Hamm, »F.'s Leben und Wirken« [1845]; Schöni, »Der Stifter von Hofwyl« [1874]; Hunziker, »F. und Pestalozzi« [1883]). *J. L.*

Felletin [fæltæ'], By i Mellemfrankrig, Dep. Creuse, Arrond. Aubusson, beliggende ved højre Bred af Creuse, i en Bjærgegn paa et 582 M. højt Bjærg, har (1891) 3,100 (med Kommune 3,400) Indb., der drive en Del Industri, især i Tæpper, for hvilke den var bekendt allerede i 14. Aarh. *H. W.*

Fellin, Velian, By i det vestlige Rusland, Guvernement Livland, ligger ved Pernau-Floden der fører fra Søen Wirz til Riga-Bugten. (1885) 5,300 Indb., overvejende Tyskere og Ester. Paa Schloszberg oven over Byen ligge Ruinerne af et gammelt Ordensslot. *C. A.*

Felling [fe'liŋ], By i det østlige England, Shire Durham, ved Tyne, neden for Gateshead, har kemiske Fabrikker, især i Farver, Glasværker, Skibsværfter og (1891) 17,500 Indb. *C. A.*

Fellner, Ferdinand, østerrigsk Arkitekt, er

født i Wien 19. Apr. 1847 og er uddannet af sin Fader, Ferdinand F. (1815 — 71); 1873 sluttede han sig sammen med Arkitekten Hermann Helmer, født 13. Apr. 1849 i Harburg, og disse have efterhaanden uddannet sig til Specialister og Autoriteter i Teaterbygning; talrige ere de Teatre, de have opført, bl. a. Folketeatret i Pest 1874, Stadtteatret i Augsburg 1876, Folketeatret i Wien 1889, Teatret unter den Linden i Berlin 1892, Teatre i Briinn, Reichenburg, Salzburg, Wiesbaden og mange andre Byer. Blandt deres andre Arbejder kunne nævnes det berømte, store Ronacher-Etablissement i Wien og en Række Palæer i Wien, Budapest og Karlsbad. Fra en ren Renaissancestil ere de efterhaanden gaaede over til en rigere og mere brillerende Barok- og Rokokostil. *E. S-*

Fellodérm, Fellogēn, Felloid se Kork.

Felloplastik (græ.), Arbejde i Kork, er den i af Agostino Rosa ca. 1780 opfundne Kunst at udføre billedlige Fremstillinger af gamle Arkitekturværker i dette Materiale. *A. Ls.*

Fellow [fe'lo.u] (eng.), Fælle, Kammerat, Medlem; Ordet benyttes i England som Betegnelse for de øverste Medlemmer af et lærd Samfund, særlig de Colleges, der danne Universiteterne Oxford og Cambridge. Under Ledelse af en af dem valgt Formand (*Master*, *Warden*, *President* o. s. v.) styre de College'ts Anliggender og lønnes af dets Midler (2 à 3 00 L. St. hver). Antallet af F. i et College varierer noget, i Reglen mellem 10 og 20. Medens *Fellowship* tidligere i Alm. gaves for Livstid, men tabtes, naar vedkommende giftede sig, og altsaa var at betragte som et livsvarigt Stipendium for ugifte Mænd, der viede sig til Videnskaben, udnævnes F. nu i Alm. for en begrænset Aarrække, men efter denne Tids Forløb kunne de forblive i Stillingen, naar de virke som Lærere (*Tutors* eller *Lecturers*) i College't. En Del Professorater ere ogsaa forbundne med et Fellowship i et College, og College'ts Navn føjes da til Professuren, *Merton Professor of English Language* f. Eks. vil altsaa sige, at vedkommende Professor *ex officio* er F. ved Merton College i Oxford. Ved Universitetet i London have Medlemmerne af det Raad, der under Betegnelse af Senat fungerer som Universitetets udøvende Myndighed, Titlen F. — *F. of College of physicians*ere praktiserende Læger, der have naaet det højeste Trin i deres Kald og underkaste sig visse Regler for Udøvelsen af dette, idet de f. Eks. ikke maa modtage noget Honorar, der ikke naar en vis Lavmaalsgrænse, og ikke maa indstævne deres Honorar. Ogsaa visse videnskabelige Samfund eller Selskaber meddele deres Medlemmer Titlen af F., saaledes særlig Royal Society, England's øverste videnskabelige Selskab, hvis Medlemmer have Lov til at sætte Initialerne F R S bag deres Navne. En saadan Titel værdsættes højt; men der gives ogsaa Selskaber, der misbruge Navnet ved at give det til ethvert Medlem, der yder sit Kontingent, og i disse Tilfælde betyder det selvfølgelig intet. *Cl. W.*

Fellows [fe'lo.uz], Sir Charles, engelsk Oldgransker og rejsende, født 1799 i Nottingham, død smst. 8. Novbr. 1860, berejste fra 1832 Italien, Grækenland og Lilleasien, hvor han i Lykien gjorde store Opdagelser af Mindesmærker, der vare helt ukendte i Europa, og som stamme dels fra Tiden før Landets Erobring af Perserne, dels fra Persertiden. Her foretog han 1838 især Udgravninger ved det gamle Xanthos, hvor han bl. a. opdagede en oldgræsk Gravbygning fra omtrent 550 f. Chr., den saakaldte. Harpy-Grav, som det lykkedes ham at bringe til British Museum. Den engelske Regering sendte ham derefter 1841 i Spidsen for en videnskabelig Ekspedition til Lykien, hvorfra han 1846 hjembragte bl. a. to mærkelige lykiske Gravbygninger (nu i Mausoleum Room i British Museum). Paa begge læses Indskrifter i lykisk Skrift. F. har beskrevet sine Opdagelser i flere Værker: »Journal during an excursion in Asia Minor« [1839; 2. Udg. 1852]; »Account of discoveries in Lycia« [1842]; »The Xanthian marbles« [1843]; »Inscribed Monuments at Xanthus« [1843], »Lycia, Caria, Lydia, illustrated by G. Scharf« [1847]; »Jonic Trophy Monument excavated at Xanthus« [1848]; »Coins of Ancient Lycia before Alexander« [1855]. *V. S.*

Fellowship [fe'lošip] se Fellow.

FellOW'S **Syrup** of Hypophosphite er et amerikansk Arkanum, der indeholder Ferrifosfat, Natriumhypofosfit, Manganhypofosfit (eller -sulfat), Kinin og Stryknin opløst i Sukkersirup. *A. B.*

Fell'Ske **Jærnbaner** ere en Slags Bjærgbaner til Anvendelse paa saa stærke Stigninger, at Adhæsionen mellem Skinnerne og Lokomotivets Drivhjul paa sædvanlig Maade ikke er tilstrækkelig; ved Fell's System skaffes den nødvendige større Adhæsion til Veje, ved at vandret liggende Drivhjul presses ind imod en tredje, midt i Sporet anbragt og noget ophøjet Skinne. Ideen, der ligger til Grund herfor, har været fremme flere Gange siden 1830; men den naaede ikke til Udførelse førend i Begyndelsen af 1860'erne, da Fell anlagde en Forsøgsstrækning i Derbyshire, England. Den første virkelige Anvendelse, der er gjort af Systemet, var til en Interimsbane over Mont Cenis til Forbindelse af Endestationerne paa begge Sider, medens Tunnelen gennem Bjærget var under Arbejde. Banen, paa hvilken der først blev givet Koncession, efter at Systemets Brugbarhed var eftervist ved en ny Forsøgsstrækning ved Lanslebourg (1865), fulgte den af Napoleon I anlagte Vej over Mont Cenis. Den havde en Længde af 77 Km-, 1,1 M. Sporvidde, Stigning af 1 : 12 og Krumningsradier paa 40 M.; Skinnerne vare almindelige Stolskinner af Vægt 37,2 Kg. pr. M., Midterskinnen dannedes af samme Slags Skinner, lagte paa Fladen og 0,22 M. over Køreskinnerne. Banen aabnedes 15. Juni 1868 og bestod i 3¼ Aar, indtil Tunnelen aabnedes, og i Betragtning af de mange ugunstige Forhold leverede den ret tilfredsstillende Resultater. Foruden denne første og mest bekendte Anvendelse er Systemet kun kommet til Udførelse ganske enkelte Steder (en 32 Km. lang Strækning i Brasilien, ca. 100 Km. N. f. Rio Janeiro; med nogle uvæsentlige Ændringer under Navnet »System Geoffrey« i Nærheden af Pouillysous-Charlions i Frankrig) og vil næppe blive udført mere, idet Tandstangbanerne (s. d.) i nu foretrækkes. *A. O—d.*

Feloni. Efter engelsk Ret skelnes mellem *indictable crimes* eller saadanne Lovovertrædelser, som i Reglen udkræve Paadømmelse ved Jury og forudgaaende Anklagebeslutning, og *offences*, de ubetydeligste, men talrigeste Lovovertrædelser, som kunne paakendes af de summariske Domstole uden

Jury og formelig Anklage. Af *indictable crimes* j gives der atter 3 Slags, nemlig *treasons, felonies* og *misdemeanors*. Under *treasons* falde alle j Sager om Forræderi eller Opsætsighed mod Kronen og Staten, derunder ogsaa *misprision of treason* eller Fordølgelse af begaaet Forræderi; under *misdemeanors* alle de Forbrydelser, som, skønt de skulle behandles ved Jury, dog kun ere belagte med mindre Straffe. F. ere derimod alle de Lovovertrædelser, som efter den ældre strenge Ret straffedes med Fradømmelse af Jordegods og Ejendom og i Reglen tillige med Livets Tab. Nu ere ogsaa i England Straffelovene blevne betydelig mildhede, og Adskillelsen mellem de 3 Klasser af Forbrydelser har for saa vidt tabt sin praktiske Betydning, ihvorvel den endnu stedse danner Udgangspunktet for de systematiske Fremstillinger af det engelske Retsforfølgnings- og Straffesystem. *C. V. N.*

Felpel, langhaaret Fløjl. Silke-F. benyttes undertiden til Imitation af Pelsværk, især til Besætninger.

Fels (Fils, Flertal: Flus, Fulu), alm. kaldet Delila, en marokkansk Mønt af Kobber og Zink å 4 Kiråt = $^1/_{24}$ Musune (Musnua, fr. *Mouzonna*, sp. *Blanquillo*), lovmæssig 140 Stkr. paa en Artal, men præget slettere i stort Omfang. I Tunis (Burbe) = 6 Burbiner = $^1/_2$ Asper. *N. Y. B.*

Felsberg, Bjærg i Odenwald, Storhertugdømmet Hessen, er 517 M. højt og bestaar af Syenit. Mærkelige ere de kolossale, løse Blokke af Syenit, der ligge spredte paa Bjærgets sydlige og sydvestlige Skraaning. *C. A.*

Felsenborg. »Øen F.« eller »Alberti Julii underlige Skæbner«, en tysk Roman i Robison-Stilen, forfattet af Schnabel, udkom 1731—43; blev oversat paa Dansk 1761—65 og var bl. a. Oehlenschlager's Barndomslæsning, og han tog heraf Emnet til »Øen i Sydhavet« [1824—25]. (Litt.: Nyerup, »Alm. Morskabslæsning« [1816], S. 223). *A. O.*

Felsing, tysk Kobberstikkerfamilie. 1) Johann Conrad F., født 1766 i Giessen, død 1819 som Hofkobberstikker i Darmstadt, uddannedes i denne By, nærmest selvstændig, og opfandt en ny Maade at stikke Planer og Kort; han udførte mange topografiske Blade og en Del Portrætter i Punktermanér; Planen af Mainz og Omegn (1816) hører til han bedste.

2) Johann Heinrich F., foreg.'s Søn (1800—75), udmærkede sig særlig som Kobbertrykker; han lærte i Paris de nyere kemiske og mekaniske Hjælpemidler at kende og oprettede i Darmstadt j et Kobbertrykkeri, der vakte Anerkendelse ogsaa j i Frankrig og Italien. Hans Sønner, Otto og Friedrich lede nu (1896) bekendte Kobbertrykkerier, henholdsvis i Berlin og Miinchen.

3) Georg Jakob F., betydelig Kobberstikker, foreg.'s Broder, født i Darmstadt 1802, død smst. 1883, lærte i Milano af Longhi og tegnede samtidig efter Antikkerne og det nøgne, i Firenze af R. Morghen og studerede derefter i Rom og Napoli; i Firenze omgikkes han Toschi, Wille's og Bervic's Efterfølger; efter 10 Aars Forløb vendte han tilbage til Darmstadt, hvor han særlig arbejdede efter nyere tyske Mestere; han rejste senere i Tyskland, Frankrig og England. Til F.'s betydeligste Arbejder høre: »Hellig Familie« efter Overbeck, »Jeremias« efter Bendemann, »Genoveva« efter Steinbruck, »Loreley« efter Karl Sohn og »Poesi og Kærlighed« efter Kaulbach; efter ældre Mestere: »Tronende Madonna« efter A. del Sarto, »Katharina's Trolovelse« efter Correggio, »Violinspiller« efter Rafael o. a. F. var fra 1840 Præsident for den rhinske Kunstforening og Æresmedlem af flere Akademier. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af F. 10 Blade. *A. Ls.*

Felsit betegner i Stenartlæren den oftest lyse (graa, røde, brune), tætte Hovedmasse i de under Fællesnavnet Kvartsporfyrer (s. d.) sammenfattede eruptive (vulkanske) Stenarter. — F. viser sig under Mikroskopet at bestaa af Feldspat og Kvarts; ofte er dog Strukturen saa finkry stallinsk, at de enkelte Smaabestanddele selv ved stærk Forstørrelse ikke kunne skelnes og bestemmes sikkert — man taler da om Mikrofelsit — og i saadanne Tilfælde vise Smaabestanddelene sig hyppig ordnede i radialstraalede Kugler, de saakaldte Felsosfæritter eller Mikrofelsit-Sfærolitter. — Bjærgarter, som alene bestaa af F., kaldes Felsitfels; i Alm. indeholder F. dog talrige for det blotte Øje synlige Krystaller af Feldspat eller Kvarts eller begge, og Bjærgarten kaldes da Felsitporfyr eller Felsofyr. Mange Forfattere anvende dog kun disse Navne, naar de synlige Krystaller alene bestaa af Feldspat og ikke Kvarts; til saadanne F.-Porfyrer i snævrere Forstand hører f. Eks. den bekendte smukke mørkebrune Porfyr fra Elfdalen i Sverige, *N. V. U.*

Felsitfels, Felsitporfyr, se Felsit.

Felskov-Rev, S. V. f. Stevns, skyder sig fra Pynten 0. f. Højstrup ud i sydøstlig Retning. Det er tæt belagt med store Sten og falder stejlt af. *G. F. H.*

Felsofyr se Felsit.

Felsosfæritter se Felsit.

Felsøbanyit, Mineral, er et vandholdigt Aluminiumsulfat af hvid Farve fra Felsøbanya i Ungarn. *N. V. U.*

Felt (af *tysk Feld*, Mark), 1) Omraade, afgrænset Plads i et Skjold eller en Fanedug til Anbringelse af en Vaabenfigur. De kvadratiske Figurer paa et Brætspil kaldes ogsaa F.

2) (Grubefelt) er det ifølge Bjærgloven udmaalte Areal, inden for hvis Grænser Mutheren kan drive Gruber. — Udstrækning i F. er det samme som Udstrækning i Strøg (se Strøg). *A. G.*

3) (fys.), Omraade. Et Synsfelt er det Omraade, man paa een Gang kan overse, f. Eks. med en Kikkert; et magnetisk eller elektrisk F. er et Rum, hvori der virker magnetiske eller elektriske Kræfter. Se Elektrostatik og Magnetisme. *K. S. K.*

4) Udtryk som »Løbet har et F. paa 9 Heste«, »Løbet har 9 Heste i F.« betegne i Væddeløbssproget, at 9 Heste deltage i det paagældende Løb. *C. G. B.*

Feltaffutage se Affutage, S. 214.

Feltarmé (Felthær) kaldes den til den egentlige Krigsføring i aaben Mark bestemte Del af Hæren, i Modsætning til Besætnings- og Erstatningstropper eller de til Udførelse af mere lokale Tjenesteforretninger indkaldte Stridskræfter. *B. P. B.*

Feltartilleri kaldes den Del af Artilleriet (Skyts og Personel), der væsentligst er bestemt til

at anvendes ved Felthæren. F.'s Styrke i en Hær maa staa i det rette Forhold til de andre Vaabenarters. Den maa være desto større, jo ringere Beskaffenheden af Hæren er, ligesom en mindre Hær forholdsvis behøver mere F. end en større. De fleste Stater have omtrent 3—4 Kanoner pr. 1,000 Mand. Det danske F. er med Hensyn til Kommandoforholdene inddelt i 2 Regimenter å 2 Afdelinger à 3 Linie- og 1 Forstærkningsbatteri a 8 Kanoner. Det norske F. bestaar af 3 Korpser, hvert paa 1 Linie-, 1 Landeværns- og I Landstormsbataillon, hver à 3 Batterier, og I Parkkompagni. Se for øvrigt Artilleri, Batteri, Feltskyts. *H. H.*

Feltauri (lat.) d. s. s. Oksegalde.

Feltbageri, der bygges efter de samme Principper som et almindeligt Bageri, oprettes ved Hærene under Krigsforhold, dels for at sikre sig den nødvendige Produktion af Brød og dels for ikke helt at være afhængig af Privatbagerier. Hvert Armékorps har i Reglen sit F. med tilhørende Haandværkere, navnlig Bagere og Murere, og desuden oprettes der ogsaa F. paa Etapelinierne. Systemet indførtes under Kejser Karl V ved Udbrudet af den schmalkaldiske Krig 1546. *B. P. B.*

Feltbatteri se Batteri.

Feltbefæstning, den passagere Fortifikation, er den Art af Befæstning (s. d.), som til sin Udførelse kræver kortest Tid og de færreste og simpleste Hjælpemidler, og til hvis Modstandskraft der derfor heller ikke stilles ret store Fordringer, saa meget mindre som F.'s Betydning som Regel er indskrænket til den enkelte Kampdag. Af Materialier maa man anvende, hvad der let og hurtig kan skaffes til Veje, saasom Jord, Træ, Fletværk, Græstørv, Jærnbaneskinner o. l., og af Arbejdsredskaber kunne væsentlig kun paaregnes de af Tropperne selv medbragte. Arbejdet udføres som Regel af de Troppeled, som skulle besætte Anlæggene; kun til Arbejdets Ledelse samt til Udførelsen af saadanne Arbejder, der kræve særlig teknisk Uddannelse, benyttes Ingeniørtropper. De under F. henhørende Anlæg kunne deles i Dækninger og Hindringer. Dækninger tilvejebringes ved Brystværn, hvortil Jorden tages fra Indskæringer i Terrainet, og man skelner i saa Henseende mellem Skyttegrave, Emplacementer for Skyts og Feltskanser (s. d.), ligesom ogsaa eksisterende Terraingenstandes Indretning til Forsvar henhører herunder. Levende Hegn forsynes saaledes med et Jordbrystværn umiddelbart foran eller bag Hegnet; i Damminger udskæres Banketter til Opstilling af Skytter; i Mure udhugges der Skydeskaar, og der anbringes Banketter bag Muren, hvorfra Skytterne kunne afgive deres Ild; i Bygninger barrikaderes alle Indgange og Vinduesaabninger, og de fornødne Skydeskaar anbringes.

Ved Indretningen af Forsvarsstillinger drejer det sig navnlig om Befæstning af Højder, Landsbyer, Skove, Floder, Broer og andre Defileer. Højder indrettes som oftest til Infanteriforsvar ved Anlæg af Skyttegrave. Til Beskydning af sandsynlige Angrebslinier — f. Eks. Veje, der føre ind paa Stillingen — anlægges Emplacementer for Skyts. Særlig dominerende Højder, Nøglepunkter i Stillingen, gøres til faste Støttepunkter ved Anlæg af Skanser, Batterier eller Skyttegrave. Ved Landsbyer, der egne sig hertil, indrettes samtlige Byen omgivende Hegn og Bygninger, suppleret med Skyttegrave, til en sammenhængende Forsvarslinie, og Adgangene til Byen spærres. I Byens Indre anlægges Afsnit, og en enkelt stærk Bygning, f. Eks. Kirken med Kirkegaardsmuren, forberedes eventuelt som sidste Tilflugtssted for Forsvareren Ved Skove befæstes det mod Fjenden vendende Skovbryn ved foran lagte Skyttegrave eller ved Anbringelse af et sammenhængende, naturligt Forhug, der kan beskydes fra bagved liggende Skyttegrave og om muligt flankeres fra enkelte fremspringende Værker. I Skoven udhugges de fornødne Veje. Ved Floder gælder det navnlig om at kunne beherske Broer og andre sandsynlige Overgangssteder, og de hertil sigtende Anlæg benævnes ofte Brohoveder (s. d.). Overgange, som man ikke selv vil kunne benytte, ødelægges. Foran alle Forsvarsstillinger maa der i videst muligt Omfang foretages Sløjfninger af saadanne Terraingenstande inden for virksom Skudvidde, som hindre den fri Udsigt fra Stillingen og yde Angriberen Dækning. Af Hensyn til Skydningen udstikkes der Afstandsmærker i Terrainet. Ligeledes anbringes der foran Stillingen Hindringsmidler af forskellig Art, saasom Jærntraadshegn, Forhug, Ulvegrave o. 1. (se Passive Hindringer), for at opholde Fjenden under Fremrykningen inden for virksom Skudvidde, ligesom ogsaa eksisterende naturlige Hindringer forstærkes. *A. L—n.*

Feltbroer erc Broer, som bygges under Feltforhold i militære Øjemed enten af det Materiale, der kan skaffes til Veje paa Stedet — de kaldes da ofte Nødbroer — eller af det forud tildannede og afpassede Materiel, som medføres i Hærenes Brotrains (s. d.). Efter Konstruktionen kunne F. deles i 1) Broer uden Mellemunderlag, der føres i een Spænding fra den ene Bred til den anden, 2) Broer med faste Underlag, saasom Bukke, Pæleaag, Stabler af Tømmer eller Jærnbanesveller, Vogne, Skansekurve o. l., og 3) Broer med flydende Underlag, saasom Pontoner, Tønder, Tømmerflaader o. desl. Broernes Styrke og Bredde retter sig efter den Færdsel, som de skulle kunne tillade, og man skelner i saa Henseende mellem Overgange for enkelte Mænd, Løbebroer til Passage af Fodfolk og enkelte Ryttere, Kolonnebroer, der kunne passeres af Feltskyts, og endelig Jærnbanebroer. En særlig Form af F. er Anlægsbroer, der maa bygges meget solidt af Hensyn til den paa aaben Kyst ofte stærke Bølgegang.

I den danske Hærs Broekvipage medføres Materiel til saavel Ponton- som Bukkebroer, væsentlig efter Birago's System (s. d.). Det danske Feltbromateriel er et særlig vel afpasset Materiel og har derfor tjent som Forbillede for forskellige Staters Anskaffelse af Brotrain (Spanien, Argentina). ***A. L—n.***

Felter kaldes Mellemrummene mellem Riffelgangene i riflet Skyts. Bredden af F. skal være saa stor, at de kunne udholde det Tryk, de ere udsatte for under Projektilets Bevægelse gennem Løbet; men jo smallere F. for øvrigt ere, desto lettere skære de sig ind i Projektilets Styremidler. Bredden varierer ved nyere danske Kanoner fra 1,5 Mm. til 4,5 Mm. *H. H.*

Feltflaske er en Flaske af Træ, Glas, Ler eller Metal, hvori der paa Rejser og Marcher kan medføres en Drik. Den bæres af Soldaten enten i en Rem over Skulderen eller fastgøres til Livremmen og er i Reglen omgiven af et Lag Filt eller Læder, der dels tjener til at beskytte F. mod Beskadigelse og dels til at bevare Drikkens oprindelige Temperatur. F. var allerede i Brug i Oldtiden og findes saaledes i de etruriske Grave. I Middelalderen dannedes de undertiden af Horn eller Elfenben og prydedes med Relieffer. F. bør være let og dog have betydelig Modstandsevne mod Stød og Slag, hvorfor man i den nyere Tid har indført F. af Aluminium. Undertiden føjes der til F. et Drikkebæger. *B. P. B.*

Feltgendarmeri (Feltpoliti) er et som oftest beredent Korps, der organiseres ved Krigens Udbrud, og er hovedsagelig bestemt til at udøve Polititjeneste i Hærens Ryg, og hvor Mandskabet er uden for de foresattes umiddelbare Tilsyn. Det skal saaledes hindre Plyndring, sørge for Vejenes Farbarhed, have Opsyn med Efternølere, afpatrouillere Valpladser for at hindre de dødes og saaredes Udplyndring, forhindre Spioneri samt Ødelæggelse af Telegraf- og Jærnbanestationer og tage saadanne Stationer i Besiddelse o. s. v., o. s. v. Enkelte Steder, f. Eks. i Østerrig, anvendes F. desuden til Kurer-, Ordonnans- og Førertjeneste. I Frankrig oprettedes F. første Gang af Napoleon I som et Elitekorps, bestaaende at Underofficerer, der havde forrettet mindst ti Aars tilfredsstillende Tjeneste, og som fulgte Hæren for at forhindre Soldater fra at unddrage sig Kampen. F. dannes og rekruteres nu enten af det i Fredstid bestaaende Gendarmerikorps, eller ved Udtagelse af Mandskab af Afdelingerne og endelig undertiden samtidig paa begge Maader. *B. P. B.*

Feltherre kaldes den højestbefalende over en krigsførende Hær. Hans Virksomhed er en Kunst, der kræver Karakteregenskaber, som ikke kunne læres ved Studium, men som maa være medfødte. Paa F.'s Dygtighed beror væsentlig Krigens Udfald. Han fatter Beslutningerne til Operationerne paa Basis af Partiernes gensidige Stilling og den politiske Situation. De største Resultater ere derfor naaede, naar den militære og politiske Ledelse have været forenede i een Haand: Gustaf Adolf, Frederik II og Napoleon I. *B. P. B.*

Feltjægere kaldtes oprindelig de til Krigstjeneste indkaldte Jægere, der inddeltes i Kompagnier. 1740 oprettede Frederik II et særligt Feltjægerkorps, hvis Opgave var Kurertjeneste saavel i Krig som i Fred. Et saadant Korps bestaar endnu i Preussen under Navnet »det ridende Feltjægerkorps«. I Spidsen for Korpset, der rekruteres af unge Mænd, der have tilendebragt Forststudiet, og som have naaet Sekondløjtnantsrang, staar en af Kejserens Generaladjutanter. Korpset er lidet talrigt og bestaar af Overjægere og F. Ved Ansættelse som Overförster træder vedkommende ud af Korpset. — I Rusland findes ogsaa et ridende Feltjægerkorps, der ikke har noget med Forststudiet at gøre, men som anvendes i samme Øjemed og bestaar af Officerer af alle Grader indtil Oberst. I andre Stater findes saadanne Korps ikke. De østerrigske Feltjægerbatailloner betragtes tillige med de udelukkende fra Tyrol udskrevne Kejserjægerbatailloner som en Slags Elitetropper. ***B. P. B.***

Feltjærnbanevæsenet omfatter dels de Foranstaltninger, der træffes for at lette Jærnbanernes Anvendelse til Krigsbrug, saaledes Tilvejebringelsen af Materiel til Hjælp ved Ind- og Udladning, og dels Anskaffelser af særlig let og transportabelt, smalsporet Jærnbanemateriel, der i forskellige Hære haves til Supplering af det eksisterende Jærnbanenet. Smlg. Jærnbaner. *A. L—n.*

Feltkanon kaldes den Kanon, med hvilken Feltartilleriet er udrustet. Den danske F.'s officielle Navn er »9 Cm. Staalkanon«. Dens Kaliber er 8,7 Cm. Kanonen er af Støbestaal og bestaar af et kegledannet Forstykke, 2 cylindriske Mellemstykker, hvoraf det bageste ved en Afsats er forenet med Bagstykket. Mellemstykkerne og Afsatsen ere omgivne med 1 Lag paa 5 Staalringe, og Sammenstødet mellem bageste Ring og Bagstykket dækkes ved et Baand. Paa den næstforreste Ring sidde Tappene. Bagstykket er uringet og har et paa tværs gaaende Hul, Kilehullet, til Baglademekanismen. Omtrent 7 Cm. fra Kanonens Bagflade er der fra oven nedad paa skraa gennem Kanonen indskruet en saakaldet Grænseskrue, hvorigennem Fænghullet gaar. Grænseskruen har foroven et Hoved dannet som en hul Halvkugle for at hindre, at Fængrøret kastes i Vejret. Omtrent midt paa Kanonen findes paa højre Side forreste Sigtepunkt, Falken, indskruet i en paa forreste Ring udsmedet Falkefod. Paa Bagenden af Kanonen findes en Opsatsklods med et Opsatshylster, der har et Hul, i hvilket Opsatsen, der danner bageste Sigtepunkt, kan forskydes op og ned. Kanonens indvendige hule Rum bestaa af Løbet, Lejet, Kamret, Kilehullet og Ladehullet. Løbet er forsynet med 24 Riffelgange, og ved en Kegleflade dannes Overgangen til Lejet, i hvilket Projektilet ligger, og som atter ved en Kegleflade forbindes med det cylindriske Kammer, hvori Ladningen anbringes. Kilehullet, der er boret paa tværs gennem Kanonen, begrænses fortil af en Plan lodret paa Kernelinien, foroven og forneden af 2 vandrette Flader og bagtil af en Halvcylinder, hvis vandrette Akse konvergerer mod Forfladen fra venstre til højre. Ladehullet, der gaar paa langs af Kanonen, kan betragtes som en Forlængelse af Kamret bag Kilehullet, og gennem dette anbringes Projektilet og Ladningen paa deres Plads. Bundstykket eller Kilen, der indskydes fra venstre Side i Kilehullet og saaledes lukker for Kamret, er en Staalklods, der i det væsentlige har samme Form som Kilehullet. I sin højre Ende er Kilen gennemboret

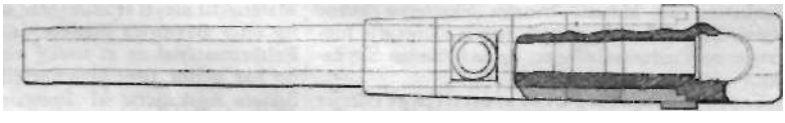

9 Cm. Staalkanon set fra venstre Side. Den skraverede Del viser Snittet gennem Kamret og Lejet.

af et Ladehul af samme Diameter som Kanonens; naar Kilen er trukken ud i Ladestilling, ligge Kamret og de to Ladehuller i hinandens Forlængelse, saa Projektilet og Ladningen kunne føres ind. Skraat ovenfra og nedad er der gennem Kilen boret et Fænghul, der, naar Kilen er lukket til, ligger i Forlængelsen af det gennem Grænseskruen borede Fænghul. Kilens Bevægelse ud og ind begrænses ved, at Grænseskruens nederste Ende gaar ned i en i Overfladen af Kilen udskaaren trekantet Rende, Grænsenoten, hvis Længde er afpasset saaledes, at Kilens Ladehul kommer i Forlængelse af Løbet og Kanonens Ladehul, naar Kilen er trukket saa langt ud, at Grænseskruen støder mod Notens højre Ende. Paa Forsiden af

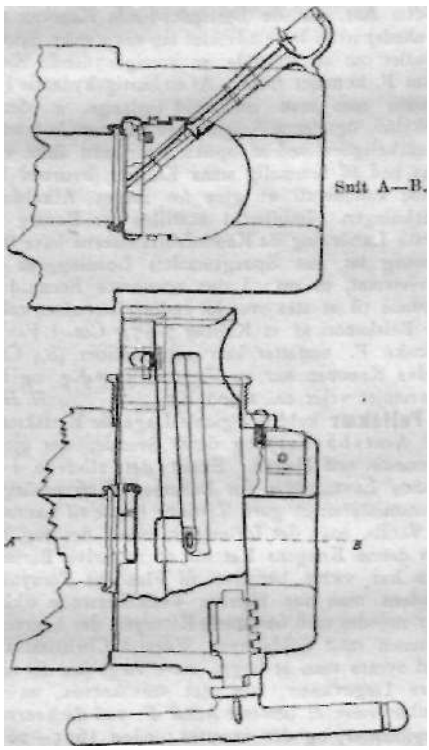

Bagladem ekanismen til 9 Cm. Staalkanon, set fra oven

Kilen sidder i en Fordybning en svær Staalplade Tætpladen, der har en fremstaaende ringformig Rand, som er plansleben, og som, naar Kilen skydes ind i Kilehullet, presses op mod den planslebne Bagflade af en i den bageste Ende af Kamret indsat Ring, Tætringen. Ved de to plane Fladers tætte Sammenslutning lukkes der lufttæt af for Krudtgassen, saa intet af denne kan undslippe. Igennem Tætpladen er boret et Hul i Forlængelse af Fænghullet. Kilen bevæges ud og ind ved Hjælp af Slutskruen, en stærk højreskaaren Skrue med 4 Skruegænger, hvoraf de 3 bageste ere afskaarne paa omtrent Tredjedelen af deres Omkreds. Skruen drejer sig om en cylindrisk Tap, der gaar ind i Kilen, medens dens modsatte Ende har sit Leje i en paa Kilens venstre Ende fastskruet Plade, Dækpladen. Drejes Slutskruen ved Hjælp af et Haandtag saaledes, at de afskaarne Dele af Skruegængerne vende udad, kan Kilen trækkes ud af eller skydes ind i Kilehullet. Er Kilen skudt ind i Kilehullet, og drejes Slutskruen $^1/_2$ Omgang til højre, gribe Skruegængerne ind i 4 i Kilehullets Bagflade værende halve Skruegænger, og Kilen kan nu ikke bevæge sig i Kilehullet, før Slutskruen er drejet $^1/_2$ Omgang til venstre, saa dens Skruegænger ere komne ud af Indgribning. Paa højre Tap af Kanonen er indgravet Kanonens Vægt i Kg., paa Bagfladen Kanonens Nummer og Aarstallet for Forfærdigelsen. Kanonen, der er konstrueret og leveret af Firmaet Krupp i Essen, er af Modelaar 1876. — Det norske Artilleris F. er ligeledes af Staal og bestaar af et Kernerør med paakrympet lang Mantel. Mekanismen sidder i Mantelen, der har Tapper paa den forreste Halvdel. Kaliberet er 8,4 Cm., Kanonens Vægt 460 Kg., Riflernes Antal 24, Ladningens Vægt 1,5 Kg., Projektilernes Vægt 6,- Kg., deres Begyndelseshastighed 470 M. Bagladningsmekanismen er afde Bange's System. En fuldstændig Beskrivelse af Kanonen er given i »Exercerreglement for feltartilleriet« [Chra. 1892]. *H. H.*

Feltlavét se Affutage.

Feltlazaret er et bevægeligt Lazaret, der følger Hæren og under Fægtning etableres saa nær denne, som Sikkerhed for Beskydning og de lokale Forhold tillade. F. er forsynet med Senge til et ret betydeligt Antal syge og saarede og har et til disses Pleje fornødent Personale af Læger og Sygepassere m. fl. F. optager saarede fra Hovedforbindingspladsen og evakuerer disse saa hurtig, som Omstændighederne tillade det, til de faste Lazaretter for stadig at kunne følge den mobile Hær. F. etableres som oftest i Bygninger, men hvor saadanne ikke findes, i Barakker eller Telte. Personalet eller en Del af dette kan forbigaaende trækkes frem til Hovedforbindingspladserne. F. tildeles Armékorpsene i et forskelligt Antal i de forskellige Hære og have en forskellig Sammensætning og Størrelse. *B. P. B.*

Feltmarskal var i 16. Aarh. den øverste Befalingsmand for Rytteriet og ledede Hærens Afmarch og Forplejning. Allerede i Trediveaarskrigen havde Føreren for et selvstændigt Korps denne Titel; men nu betegner F. den højeste militære Værdighed i de fleste større Hære (i Tyskland officielt Generalfeltmarskal, i Frankrig Marskal). Som Tegn paa sin Værdighed bærer F. ved festlige Lejligheder en Feltmarskalstav. I Frankrig tildeles Marskaltitlen ikke mere i Fredstid. Den spanske Titel *mariscal del campo* er ikke det samme som F., men svarer til Generalmajor, ligesom den østerrigske »Feltmarskalløjtnant« svarer til Generalløjtnant. *B. P. B.*

Felton [fe'ltən], John, engelsk Officer, død 1628, deltog i Ekspeditionen til Cadiz (1625), men var paa Grund af sin indesluttede Karakter ilde lidt af sine Omgivelser, og da han havde paadraget sig den almægtige Buckingham's Mishag, kunde han ikke opnaa at faa et Kompagni. Økonomiske Sorger opflammede yderligere hans Harme, og da han havde læst et af Parlamentets Angrebsskrifter mod Buckingham, besluttede han at dræbe denne. Sit Forsæt udførte han i Portsmouth, hvor Jarlen for Tiden opholdt sig, og under den almindelige

Forvirring lykkedes det uden Vanskelighed F. at komme ud af det Værelse, hvori han havde dræbt Buckingham med et Knivstik (23. Aug. 1628); men da han troede sig opdaget, vendte han tilbage og blev straks greben. F., der havde handlet aldeles paa egen Haand, blev hængt 28. Novbr. s. A. *M. M.*

Feltort er en næsten vandret Drift, der følger Lejestedets Strøg og drives hovedsagelig for at undersøge foreliggende, ubekendte Dele af Lejestedet. *A. G.*

Feltpræst kaldes den Præst, der følger Hæren under Krig for at forrette de her forefaldende gejstlige Handlinger. F. findes saavel i de protestantiske som i de katolske Lande. Tidligere havde undertiden hvert Regiment sin F.; men nu ansættes saadanne kun ved Brigader eller som oftest kun ved Divisioner samt ved Lazaretter. I administrativ Henseende underlægges F. som Regel Feltprovsten, der er den højeste gejstlige Myndighed ved Hæren. *B. P. B.*

Feltraab (som oftest Navnet paa en Person) tjener til at skelne Ven fra Fjende, er fælles for hele Hæren i Krigstid og holdes hemmelig. Da man ikke havde særlig udprægede Uniformer, havde det stor Betydning. Det anvendes nu navnlig i Sikringstjenesten (Forpost- og Patrouilletjenesten) og særlig om Natten. F. anvendes ogsaa i Fredstid i Garnisonstjenesten. Det gælder som Regel for 24 Timer ad Gangen, men forandres i Felten, naar der er Sandsynlighed for, at det er kommet til Fjendens Kundskab. *B. P. B.*

Feltre se Victorinus fra F.

Feltskanse, et under Felt befæstningen (s. d.) henhørende Værk, som opføres paa Punkter, der ere af særlig Vigtighed for Forsvaret. Man skelner imellem aabne og lukkede Skanser, efter som det befæstede Punkt kun delvis eller til alle Sider er omgivet af Brystværn. Af aabne F. kunne nævnes Flechen ell. Redanen, hvis Grundrids kun bestaar af 2 Linier, Facer, som danne en udadgaaende Vinkel, og Lynetten, der er en Fleche, hvortil der er føjet 2 korte Flanker. Hyppigst anvendes de lukkede F.; de benævnes som Regel Redouter, og deres Grundrids har mindst 4 Sider. Den 5-sidede Redoute, hvis Grundrids kan dannes ved at forene Lynettens 2 Flanker med en ret Linie, Struben, er den hyppigst anvendte Form. — Brystværnet dannes ved Udgravning saavel fra en ydre som fra en indre Grav, af hvilke den første tjener til Hindring for Angriberen, medens den sidste forøger den Dækning, som Forsvareren — naar han ikke har Plads paa Bankettet for at skyde — kan faa bag Brystværnet eller under de her ofte anbragte Skærmtage. Indgangen til Værket lægges i den bagud vendende Side, Struben. F. bygges i Reglen til en Besætning af 1 å 2 Kompagnier Fodfolk, derimod ikke mere, saaledes som tidligere, til at optage Artilleri. *A. L—n.*

Feltskyts kaldes det svære Skyts, der anvendes af Feltartilleriet. F. maa have saa stor Bevægelighed, at det uden Vanskelighed kan følge de andre Vaabenarter saavel paa lange Marcher og paa Veje af mere eller mindre god Beskaffenhed som under Kampen i aaben Mark, og det maa have tilstrækkelig Virkning mod de i Felten forekommende Maal, Tropper, Materiel og lettere dækkende Værn. Jo større Bevægelighed man ønsker, desto mere maa man slaa af paa Virkningen og omvendt. Erfaringen har ført til et Kaliber af ca. 9 Cm. og en Vægt af 450—500 Kg., hvorved Vægten af hele Køretøjet uden opsiddet Mandskab bliver ca. 2,000 Kg. I de større Stater indgaar ofte foruden denne sværere Feltkanon en lettere Kanon i F. Kalibret af denne er da almindeligvis 7—8 Cm. og Vægten 3—400 Kg., hvorved Vægten af hele Køretøjet reduceres til ca. 1,600 Kg. I de senere Aar er Spørgsmaalet om i Feltkrigen under visse Omstændigheder at anvende krumme Baner kommet op og har flere Steder ledet til Indførelsen af Haubitser eller Morterer i F. Kalibret er da for Haubitserne ca. 12 Cm. og for Mortererne ca. 15 Cm. og Vægten af dem og af Køretøjerne henholdsvis ca. 450 Kg. og ca. 2,000 Kg. Ligeledes er i de sidste Aar, da de hurtigskydende Kanoner med Enhedspatron have udviklet sig saa stærkt, Spørgsmaalet om at anvende en hurtigskydende Kanon som F. kommet frem. Af en hurtigskydende Feltkanon maa man imidlertid forlange, at den er rekylfri, og denne Rekylfrihed har man haft nogen Vanskelighed ved at opnaa, naar man ikke vilde gaa ned til temmelig smaa Kalibre, hvorved man vilde komme til at give for meget Afkald paa Virkningen. Imidlertid anstilles der Forsøg i de fleste Lande, og da Kanonfabrikanterne have taget kraftig fat paa Spørgsmaalets Løsning, er det utvivlsomt, at man i den nærmeste Fremtid vil komme til at staa over for Indførelsen af en rekylfri Feltkanon af et Kaliber 7—7,5 Cm. i F. Det danske F. omfatter kun eet Kaliber (8,7 Cm.). Selve Kanonen har en Vægt af 500 Kg. og hele Køretøjet vejer ca. 1,900 Kg. *H. H.*

Feltskær kaldtes i gamle Dage de Bartskærere (se Amtsbarber) og deres Svende, der gjorde Tjeneste ved Hæren. Skønt det allerede i de ældste Lavsartikler for Barberer 1506 paalagdes Amtsmesteren at gøre Tjeneste baade til Lands og til Vands, naar det forlangtes, synes det dog, som om denne Kongens Ret til at udskrive Barberer kun har været benyttet til Flaadens Forsyning, medens man for Hærens Vedkommende sikkert har nøjedes med fremmede Kirurger, der hvervedes sammen med Soldaterne. Først i Christian IV's Tid syntes man at lægge mere Vægt paa det militære Lægevæsen, idet det foreskreves, at der skulde være et bestemt Antal F. ved de hvervede Regimenter, og der ansattes endog 1625—26 en Overfeltskær og en Feltmedikus. Med Beg. af 18. Aarh. bliver Udnævnelsen af Regimentsfeltskærere ret almindelig, og som deres Hjælpere ansattes Kompagnifeltskærere svarende til Barberernes Svende. Lidt efter lidt forsvandt Navnet F. og erstattedes med Kirurg. F.'s Anseelse og Lønning vare i Begyndelsen meget ringe, og først ved kirurgisk Akademis Stiftelse 1785 fik Regimentskirurgerne Rang. Da den lægevidenskabelige Eksamen indførtes i 19. Aarh., og der derefter ikke mere var forskellig Uddannelse for Medicinere og Kirurger, forsvandt F. eller, som han da altid kaldtes, Kirurgen fuldstændig.

I Sverige findes endnu F., men ikke mere i Hæren, hvorimod de i Befolkningen udøve den saakaldte »lille Kirurgi«. De maa tage en Eksamen og staa under Medicinalstyrelsens og vedkommende Stadslægers Tilsyn. Siden 1890'erne har man be-

gyndt med at lade Sygeplejersker tage F.-Eksamen, for at de kunne gøre mere Nytte paa Landet. (Litt.: Herholdt & Mansa's »Samlinger til den danske Medicinalhistorie«, S 51 [1833]; A. Larsen, »Det militære Lægevæsen under Christian IV« [»Militærlægen«, I, S. 169, 1893]). *G. N.*

Feltstol, en Stol, med eller uden Ryg, der kan sammenfoldes. Se Foldemøbler.

Felttegn betyder i snævrere Forstand Afdelingers Faner, Estandarter og Ørne og i videre Forstand Kendetegn for de til samme Hær hørende Tropper; det faar en særlig Form, naar Hæren sammensættes af Tropper fra forskellige Lande. Saaledes anvendtes af de allierede Tropper 1813—15 og i Krigen mod Danmark 1864 et hvidt Armbind om den venstre Arm. Som F. for Officerer anvendes Port-épée og Skærf (s. d.). *B. P. B.*

Felttelegraf se Telegraf.

Felttjeneste kaldes i Modsætning til Garnisonstjeneste alle de Fredsøvelser, der have til Maal at sætte Tropperne i Stand til at løse de i Krigen forekommende Opgaver, og omfatter i snævrere Forstand Uddannelse i March, Sikrings- og Efterretningstjeneste og Ophold paa Stedet. Bestemmelser for disse Øvelsers Afholdelse findes i særlige Reglementer, i Danmark i »Felttjenesteinstruktion for Hæren«. Under større Forhold benævnes Felttjenesteøvelser »Manøvrer«. *B. P. B.*

Felttog betegner i udvidet Forstand samtlige Operationer i en Krig fra Troppernes Udmarch til deres Hjemkomst. I snævrere Forstand betegner F. selvstændige Afsnit af en hel Krig, adskilte enten ved Tid eller Terrain. Tidligere, da Vinteren som Regel afbrød Operationerne, idet Hærene gik i Vinterkvarter, betragtede man saaledes ved fleraarig varende Krige Krigen i hvert enkelt Aar som et selvstændigt F., og i vore Dage, da indtrædende Vinter ikke afbryder Operationerne, men da endog Krigen undertiden begynder om Vinteren (1864), skelner man ofte i samme Krig mellem forskellige F., saaledes 1813—14 mellem F. i Tyskland og F. i Frankrig, 1866 mellem F. i Böhmen og Main-F., og 1870—71 talte man om Nordhærens, Sydhærens og Loire-Hærens F. Som Eksempler paa Vinterfelttog kunne nævnes Krigene i Frankrig 1814 og 1870—71, Krigen i Ungarn 1848—49 og i Balkan 1877. *B. P. B.*

Felttøjmester (ogsaa Generalfelttøjmester) var paa Landsknægtenes Tid højestbefalende for Artilleriet og indtog den tredjehøjeste Stilling i Hæren. I Frankrig svarede hertil *Grand maître d'artillerie,* hvilken Titel allerede fandtes under Filip VI forinden Ildvaabnenes Indførelse. Nu har F. en noget anden Betydning. I Preussen har Generalfelttøjmesteren Rang med Generalfeltmarskal, og Titlen tildeltes tidligere hyppigst Prinser af det kgl. Hus, nu saadanne Artillerioffícerer, der have gjort sig særlig fortjente af deres Vaaben. I Østerrig er F. den næsthøjeste Generalsrang (mellem Feltmarskal og Feltmarskalløjtnant) og kan tildeles Generaler af Fodfolket og Artilleriet. I Norge har Chefen for den tekniske Tjeneste Titel af F., og saavel i Norge som i Sverige bæres Titlen Generalfelttøjmester af Cheferne for Artilleriet. *B. P. B.*

Feltvagt er det mindste sluttede Led under Sikringstjenesten paa Stedet. Den sammensættes efter Forholdene af Fodfolk eller Rytteri og udsendes fra Pikettet (s. d.). Dens Styrke varierer fra I til 1/2 Deling, og den har følgende Opgaver: at iagttage Terrainet og melde, hvad den maatte opdage, at afspærre Terrainet, at afsøge det foranliggende Terrain, at afvise Smaaangreb og tage det første Stød ved Overlegne Angreb. For at løse disse Opgaver udstilles en Række dobbelte Poster, Vedetter (s. d.), med indbyrdes Forbindelse, og fremsendes til ubestemte Tider mindre Patrouiller. F. afløses i Reglen efter 24 Timer og kan ved Fodfolket afspærre en Strækning paa 800—1,000 Skridt, ved Rytteriet omtrent det dobbelte. *B. P. B.*

Feltværker er en fælles Betegnelse for alle de Anlæg, der henhøre under Feltbefæstningen (s. d.). Man skelner undertiden imellem lette F., til hvis Anlæg der kun raades over Timer eller højest en enkelt Dag, og egentlige ell. sværere F., hvis Bygning kræver flere Dage. — Ofte bruges F. som speciel Betegnelse for Feltskanser (s. d.). *A. L~n.*

Felūke, et lille letbygget Skib, der kan drives frem baade med Sejl og Aarer. F. forekommer i Middelhavet; tidligere anvendtes Betegnelsen om et særegent letbygget Slags Galejer (s. d.). *C. L. W.*

Felup se Aiamat.

Femer-Bælt, Farvandet mellem Lolland og Femern. Dybderne ere meget jævnt aftagende mod Lolland, hvorimod det temmelig hurtig grunder op mod Femern, hvor Landgrunden er afmærket. *G. F. H.*

Femern (Fehmarn; af det slaviske *ve-morje,* o: i Havet), 0 i Østersøen, hørende til den preussiske Provins Schleswig-Holstein, ligger nær ved den nordøstlige Spids af Holsten, fra hvilken den adskilles ved det ca. 1,500 M. brede, grundede Femern Sund, er 185 □ Km. og har omtrent 10,000 Indb., for det meste af ditmarskisk Oprindelse. Øen, der er omgiven af lave Grunde (fra Vestkysten strækker Grunden Flügge sig ca. 9 Km. ud i Havet) og har 4 Fyrtaarne, hvoraf det største og ældste, Marienleuchte, ligger paa Nordkysten ved Putgarden, har en temmelig jævn Overflade, der hæver sig noget mod Syd- og Østkysten, og mangler rindende Vand og Skov, men der er nogle smaa Søer; dens fede, marskagtige Jordbund er meget frugtbar og gør den særlig skikket til Kvægavl og til Dyrkning af Hvede og Raps. F., der i den danske Tid udgjorde et eget Amt og i gejstlig Henseende et eget Provsti (4 Sogne) under Stiftet Slesvig, hører nu til den holstenske Kreds Oldenburg, er delt i 3 Amtsdistrikter, 4 Kirkesogne, og har en By, Burg (s. d.), Flækken Petersdorf og 44 Landsbyer. — F., der i Middelalderens Krøniker kaldes *Imbria,* beboedes i tidlig Tid af Vender ligesom den nærliggende Del af Holsten, Vagrien, og var i Middelalderen ofte omstridt mellem de danske Konger og de holstenske Grever; den blev saaledes under Erik Plovpenning en kort Tid tagen i Besiddelse af Holstenerne; Grev Johan den Milde havde den en Tid (fra 1326) i Forlening; Valdemar Atterdag erobrede Øen tilbage 1357 og tog den faste Borg Glambæk, som laa i Nærheden af Burg, i Besiddelse, men Aaret efter erobrede Grev Johan Øen tilbage. Navnlig led den dog i Fejden mellem Erik af Pommern og de holstenske Grever, idet den snart var i det ene, snart i det andet Partis Hænder; værst gik det ud over Øen, da Kong Erik fik den i sin Magt 1420 efter et tappert

Forsvar fra Indbyggernes Side, hvorfor han anrettede el stort Blodbad. Fire Aar efter toges den tilbage af Grev Adolf, og ved Freden i Vordingborg 1435 blev den endelig overladt ham tillige med Sønderjylland. Grev Adolf indkaldte til Øen en Del Folk fra Ditmarsken, hvorfra Indvandringen dog allerede tidligere var begyndt, og pantsatte den til Liibeckerne, der beholdt den til 1500, da Kong Hans indløste den. Ved Delingen af Hertugdømmerne 1544 fik Hans den Ældre F., og efter dennes Død blev den ved en ny Deling 1581 given til Broderen, Hertug Adolf, hvorefter den hørte under de holsten-gottorpske Hertuger, indtil den med de andre gottorpske Lande blev inddragen under Kronen af Frederik IV 1713. Under Christian IV's Krige led den ogsaa en Del. I Krigen 1864 blev den erobret af Preusserne Natten 15.—16. Marts, og ved Freden i Wien blev den afstaaet tillige med Hertugdømmerne. *H. W.*

Femerske Gryn, helt afskallede Byggryn.

Femfingerurt se Potentilla.

Femfliget (Blad) se Fliget.

Fēmgerichte (Fehmgerichte), ogsaa kaldede Freigerichte, heimliche eller Westfälische Gerichte, heilige Fem eller Feyme (Oprindelsen til Ordet »Fem« er omstridt), tyske Folkedomstole, som navnlig under de lovløse Tilstande i Tyskland i 14. og 15. Aarh. øvede en betydelig og for en væsentlig Del sikkert gavnlig Indflydelse ved at idømme og fuldbyrde strenge Straffe for forskellige grove Forbrydelser, hvoriblandt nævnes Mord, Røveri, Tyveri, Voldtægt, Kætteri og Trolddom. F. udgik oprindelig fra Westfalen, hvor de af Kejseren forlenedes med Domsret over Liv og Død, og det var ogsaa i Westfalen (paa den saakaldte »røde Jord«), at de længst bevarede deres Anseelse; Navnet Freigericht er endog bibeholdt der som Betegnelse for en underordnet Politiret lige til Beg. af 19. Aarh. I øvrigt bredte de heromhandlede Retter sig i 14. og 15. Aarh. over hele Tyskland. Enhver fri, ægtefødt og uberygtet Kristen kunde blive Medlem deraf (»Wissende«) mod at aflægge Ed paa at »hjælpe at overholde den hellige »Fem« og hemmeligholde den for Hustru og Barn, for Fader og Moder, for Søster og Broder, for Ild og Vind, for alt, hvad Solen skinner paa og Regnen væder, for alt, hvad der findes mellem Himmel og Jord«. Da F.'s Magt var paa det højeste, og de talte selv Fyrster blandt deres Medlemmer, indstævnede de endog Kejser Frederik III til at møde for sig.

Oprindelig holdtes F.'s Møder offentlig. De derunder fungerende benævnedes »Freischöffen«, Tingstedet »Freistuhl«, og den Fyrste, under hvis Patronat vedkommende Ret stod, »Stuhlherr«. Det berømteste F.-Tingsted var Dortmund »uff dem Markte neben den Rathuse«. Senere holdtes ogsaa hemmelige Møder. Den anklagede indstævnedes ved en paa hans Dør hæftet Seddel eller ved 3 stærke Slag paa denne. Procesformerne vare højtidelige og nærmest svarende til den gammeltyske Anklageprocesses, under hvilken Ed af Anklager, anklagede og Mededsmænd spillede en Hovedrolle. Straffene vare Pengebøde, Landsforvisning eller Døden. Var den, der dømtes til Døden, til Stede i Retten, fuldbyrdedes Straffen straks ved Dolk eller Strikke. Var han ikke til Stede, var del Pligt for hvilket som helst Medlem af F., der tral domfældte, at dræbe ham, selv om det var hans nærmeste Slægtning eller Ven. En Dolk med F.'s Mærke blev lagt ved Siden af den dræbte eller stukken i det Træ, hvori han var bleven hængt. — Efter at F. efterhaanden vare udartede, bekæmpedes de af Fyrsterne og trængtes tilbage for de statlige Domstole. Den sidste F. skal være holdt 1568 i Celle. (Litt.: Wigand, »Das Femgericht Westfalens« [2 Opl., Halle 1893]; Lindner, »Die Veme« [1888]; Thudichum, »Femgericht und Inquisition« [1889]; herimod: Lindner, »Der angebliche Ursprung der Vemegerichte aus der Inquisition« [1890]). *E. T.*

Femhundrede-Raadet *(le Conseil des Cinq-Cents).* Da det franske Nationalkonvent opløste sig (23. Brumaire IV = 26. Oktbr. 1795), traadte den kort før vedtagne Konstitution af 1. Vendémiaire III = 22. Septbr. 1795 i Kraft; den udøvende Magt kom i Hænderne paa fem Direktorer (se Direktoriet), den lovgivende beroede hos den legislative Forsamlings 750 Medlemmer: »De gamles Raad«, 250 Mænd, alle over 40 Aar, og »F.-R. eller de yngres Raad«, 500 Mænd, alle over 30 Aar. Denne Ordning bestod til Statskuppet af 18. Brumaire — 9.— 10. Novbr. 99. *I'. J. M.*

Femĭna (lat.), Kvinde; feminin, kvindelig.

Femininum (lat.) Hunkøn, se Køn (gramm.).

Femkant d. s. s. Polygon med fem Sider.

Femkanttal se Figurtal.

Femkoblet (Blad) se Sammensat.

Femkransede se Helkronede.

Femlappet (Blad) se Lappet.

Femling se Sagina.

Femme [fa'm] (fr.), Kone, Kvinde; *F. de chambre* [famtšä'br], Kammerfrue, Kammerjomfru; *F. du monde* [famdymo'd], Verdensdame; *F. de charge* [famtša'rž], Oldfrue, Husbestyrerinde.

Femmer, Nicolai, dansk Skolemand, født i Lille Valby ved Slagelse 1. Decbr. 1818, død i Kbhvn. 19. Aug. 1888, blev Student 1839, fristede en Aarrække Livet som Huslærer og blev derefter Lærer i Dansk og Regning ved forskellige Skoler i Kjøbenhavn. Han har særlig gjort sig bekendt ved sammen med Frøken A. Beyer og Overlærer G. Bohr 1861 at oprette de »Femmerske Kursus til Uddannelse af Skolelærerinder«, hvis Bestyrer han var til sin Død, og ved sine meget benyttede Regnebøger. Han var, navnlig i Regning, en særdeles dygtig og skattet Lærer. *Cl. W.*

Femorālis, Adj. af *femur*, Laar. *Arteria f.*, Laarpulsaaren, er Underlemmernes Hovedpulsaare, der, kommende fra Underlivet, gennem Lysken trænger ind i Dybden af Laarets Muskulatur under Afgivelse af talrige Sidegrene og ender i Knæhasen, hvor den under Navn af *Arteria poplitea* deler sig i forreste og bageste Skinnebensarterie. Mest overfladisk ligger den i Lysken, hvor man kan føle den pulsere og om fornødent sammentrykke den med en Finger for at standse Blødninger. *S. B.*

Femspand anvendes meget lidt, men ses dog af og til ved Hesteudstillinger i Udlandet. Spandet ordnes saaledes, at 2 Heste gaa ved Stangen og 3 som Forløbere. *C. G. B.*

Femtalsplanter, et af J. F. Schouw dannet Ord, der betegner saadanne tokimbladede Planter, i hvis Blomster Fire- eller Femtallet er det herskende; Bæger-, Kron-, Støv- og Frugtblade

ere til Stede i et Antal af 4 eller 5 eller et Multiplum deraf. *A. M.*

Femterret (*fimtardómr*, den femte Domstol, sammensat af *fimt* og *dómr*), en Slags Højesteret i den islandske Fristat, blev oprettet omtrent 1004, navnlig for at paakende Sager, hvori en endelig Dom ikke kunde opnaas ved Fjerdingsretterne paa Grund af Uenighed. Ved disse Domstole fordredes nemlig Enstemmighed til en Dom, og naar denne ikke tilvejebragtes, faldt der ingen Dom. Efter F.'s Oprettelse kunde imidlertid en saadan uafgjort Sag indbringes for denne ny Domstol, hvor Sagerne afgjordes med Stemmeflerhed. I disse Sager var F. en Slags Appelinstans eller øverste Instans for hele Landet; men desuden var F. første og eneste Instans for en Række Sager af særlig Beskaffenhed. De vigtigste af disse Sager vare 1) falske Kvidudsagn, Vidnesbyrd eller Æresforsikringer, afgivne paa Altinget, 2) Bestikkelse af Dommere paa Altinget og 3) Tingsforstyrrelsessager. F. havde sit Sæde i Lovretten paa Altinget. Den bestod af 48 Medlemmer, hvoraf de gamle 36 Goder udnævnte hver et Medlem iblandt deres Tingmænd, og de 12 ny Goder, hvis Godedømmer og Myndighed dannedes i Anledning af F.'s Stiftelse, valgte hver en Dommer, tilsammen 12 Dommere, saaledes at Antallet blev 4 Tylfter. De 12 ny Godedømmer bleve fordelte ligelig paa de 4 Fjerdinger, og 12 Dommere ere saaledes blevne udnævnte til F, fra hver Fjerding. I hver Sag skulde hver af Parterne udskyde 6 Dommere af F., eller tilsammen for begge Parter 12; dersom den sagsøgte ikke vilde udskyde nogen, skulde Sagsøgeren udskyde alle 12, thi kun 36 skulde deltage i Paakendelsen afhver Sag. (Litt.: se Altinget og de der anførte Skrifter; endviderer »Grágás«, Finsen's Udg.). *B. Th. M.*

Femur flat.) d. s. s. Laar (se Ben).

Fen (*Fung*, *Fan*, eng. *Fun*), kinesisk Tiendedel; i som Mønt = 1 Condorin (Candareen) = 0,1 Tsien (Mace), som Vægt — 0,1 Tsin (Mace) og som Længdemaal = 0,1 Tsun; Størrelsen er i alle tre Egenskaber stærkt varierende. Længdemaalet F. angives at variere i Kina mellem 3 og 4 Mm. og i Anam mellem 4 og 6,4 Mm. *N. J. B.*

Fenacetīn (Acetfenetidin, Para-Oxætylacetanilid), $C_6H_4(OC_2H_5)NHC_2H_3O$, afledes af Acetanilid (Antifebrin) derved, at et Brintatom i Gruppen C_6H_5 erstattes af Gruppen Oxæthyl, OC_2H_5. Det faas ved Kogning af p-Fenetidin med Iseddike og er et hvidt krystallinsk Pulver uden Lugt og næsten uden Smag. F. er opløseligt i 1500 Dele Vand ved 15°, i ca. 70 Dele kogende Vand og i 16 Dele Vinaand; det smelter ved 135°. Det har fundet Anvendelse som Antipyretikum, men kan ligesom Antifebrin undertiden fremkalde ubehagelige Bivirkninger; navnlig ere dets sveddrivende Virkninger ofte fremtrædende. *O. C.*

Fenakit, et Mineral med Topasens Haardhed, bestaar af Berylliumsilikat (Be_2SiO_4) og forekommer i farveløse, romboedriske (tetartoedriske) Krystaller bl. a. i Nærheden af Jekaterinburg i Ural sammen med Smaragd. Benyttes af og til som Ædelsten. *N. V. U.*

Fenantrēn, $C_{14}H_{10}$, er en Kulbrinte, der 1872 blev funden i Raa-Antracen af Stenkulstjære; det vindes af den Del af Raa-Antracenet, der koger ved 339—342°, og danner farveløse, glinsende Krystalblade eller Tavler, der smelte ved 103° og koge ved 340°. F. sublimerer let; det er ved 160° opløseligt i 38 Dele og ved Kogning i 10 Dele Alkohol; i Æter, Benzol, Iseddike og særlig i kogende Toluol er det letopløseligt. Dets vinaandige Opløsning giver med en vinaandig Pikrinsyreopløsning gule Naale af Forbindelsen $C_{14}H_{10}$. $C_6H_2(NO_2)_3OH$. — F. er isomert med Antracen. — Ved Iltningsmidler overføres F. til **Fenantrenkinon**, der danner orangefarvede Naale af Smeltepunkt 200°, og derefter til **Difensyre**, COOH —C_6H_4—C_6H_4—COOH. F. finder endnu ikke nogen udstrakt teknisk Anvendelse. Hovedmængden af den raa F., der vindes som Affald ved Antracenrensningen, bruges i **Kønrøgfabrikationen**; en Del bruges til Fremstilling af Fenantrenrødt. *O. C.*

Fenantrēnrødt er et organisk Farvestof, der anvendes til Rødfarvning af Uld. Det hører til de saakaldte Hydrazonfarvestoffer (s. d.). *O. C.*

Fenazīn (Azofenylen, Azin), $C_{12}H_8N_2$, er en kunstig fremstillet organisk Forbindelse, hvis Bygning minder om Antracenets, idet det har Sammensætningen

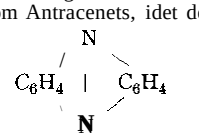

F. sublimerer let i lysegule Naale, der smelte ved 171°. Ved Erstatning af Brintatomerne i F. dannes en Række **Fenazinderivater**, af hvilke især Amidofenazinerne have Betydning som Farvestoffer. Indtræder een Amidgruppe NH_2, opstaa de saakaldte **Eurhodiner**, medens der ved Indtrædelsen af to Amidgrupper opstaar Farvestoffer af Toluylenrødtgcuppen. *O. C.*

Fender, Søudtryk, en kugleformet eller pølseformet Sammenbundtning af Tovværk og Værk. F. anbringes mellem Skibssiden og Bolværket eller mellem to tæt ved hinanden liggende Skibe for at forhindre, at Skibssiderne trykkes eller skrabes. F. kan ogsaa dannes af en tyk, kort Træstang og kaldes da **Træfender**; denne anbringes ved Hjælp af et Par Tovender efter Omstændighederne vandret eller lodret udenbords; eller den dannes af flere tykke Lag Matte. Betegnelsen **Hviler** bruges i Flæng med F. *C. L. W.*

Fendistrikt (Fens), Marskegn paa England's Østkyst ved Bugten The Wash, indtager en Strækning af henved 1,800 □Km. og er i eet og alt en tro Kopi af den hollandske Marsk. Landet er ganske fladt og gennemskaaret af utallige Kanaler, der dele det i regelmæssige Firkanter. Fennerne eller Moserne ere ogsaa i Virkeligheden en Erobring fra Havet; deres Inddæmning paabegyndtes allerede af de gamle Romere; men endnu helt op i 17. Aarh. laa dog største Delen hen som et øde, usundt og ubeboeligt Sumpland. Først Hertugen af Bedford paabegyndte Udtørringen (heraf Navnet Bedford Level), og en Del Hollændere, der vare tagne til Fange i et Søslag 1652, bleve satte i Arbejde med at kanalisere og udgrave Sumpene. Fra den Tid er Tørlægningen skreden rask fremad, og den Dag i Dag indvindes stadig nyt Land; Sumpene ere nu omdannede til udmærket Agerland, hvis Hvedemarker og yppige Græsgange ere berømte. Men ligesom i Holland har man for at hindre Oversvømmelser maatfet bygge høje Diger til

Værn mod det indtrængende Vand. I Tørvejorden, som er lejret paa Lerjord, findes Rester af Skove og uddøde Dyr. Stæderne og Landsbyerne ere anlagte paa Lerhøje, som rage op over den flade Slette, der i øvrigt er alt andet end landskabelig smuk, særlig da Trævækst saa godt som mangler. Det betydeligste Punkt er Ely. *C. A.*

Fenek (Fennek) se Ræv.

Fénelon [fenlõ'], Francois de Salignac de Lamothe-, berømt fransk gejstlig og Forfatter, født 6. Aug. 1651 paa Slottet F. i Sydfrankrig, død 8. Jan. 1715 i Cambrai. Han var af fornem Slægt, studerede i Cahors og Paris, idet han tidlig bestemtes til at være gejstlig, og da han snart røbede fremragende Evner og gjorde Opsigt ved sine Prædikener, overdroges det ham som Præst ved Klosteret »des Nouvelles Catholiques« at vaage over de unge, protestantisk fødte Kvinders Opdragelse, der vare gaaede over til Katolicismen. Da Bossuet, den mægtige Biskop, havde lagt Mærke til ham, fik F. det Hverv at drage til Poitou og arbejde for Hugenotternes Omvendelse der, og han havde meget Held med sig i denne Stilling. Snart fik han endnu større Lejlighed til at lægge sin Dygtighed, særlig som Pædagog, for Dagen; thi Mme. de Maintenon satte 1689 igennem, at F. blev Opdrager for den vordende franske Konge, Ludvig XIV's Sønnesøn, Hertugen af Bourgogne. Ved sin ædle Tænkemaade, klare Forstand og fine Smag fik han en saare heldig Indflydelse paa sin Discipel, hvis gode naturlige Anlæg han forstod at virke paa, og der udspandt sig et smukt Venskabsforhold mellem dem. Efter at Hertugens Læreaar vare forbi, lønnedes F., som 1693 var bleven Medlem af *Académie française* med Ærkebispedømmet Cambrai 1694. Men ikke længe efter begyndte en Række Trængselsaar for ham. Til Brug ved Hertugens Undervisning havde F. skrevet den etiske Roman »Télémaque«, hvori han opstillede ideale F'ordringer til en god Fyrste og hans Omgivelser, som krænkede den almægtige Suveræn, da Bogen mod Forfatterens Ønske var udkommen i Trykken 1699 (det hedder sig, at en utro Tiener stjal Manuskriptet af sin Herres Gemmer). Og samtidig vakte F. Anstød paa det teologiske Omraade: man sporede i hans Skrifter en Tilnærmelse til »Quietismen« (repræsenteret i Frankrig ved Sværmersken Mme. Guyon, der en Tid havde megen Indflydelse hos F.), som fremkaldte et heftigt Angreb fra Bossuet's Side; F. forsvarede sig 1697 med »Explication des Maximes des Saints«, men dette Værk fordømtes i Rom 1699, og dets Forfatter faldt i Unaade, maatte offentlig tilbagekalde sine udtalte Anskuelser og levede Resten af sit Liv i sit Ærkestift, i en Slags Forvisning (allerede fra 1696). Her havde han imidlertid Lejlighed til at udøve mangen god Gerning og til at vinde sine undergivnes Ærbødighed og Kærlighed, og da hans fordums Discipel var bleven Dauphin 1711, begyndte igen en formelig Glansperiode for Ærkebiskoppen af Cambrai, som man mente vilde blive den ny Konges højre Haand; men denne ny Æra var kun kortvarig, idet Hertugen døde allerede 1712.

F. er som Menneske (fraregnet nogen Ærgerrighed og Intolerance og — af og til — vel megen diplomatisk Snedighed) og som Skribent en af de betydeligste og mest tiltalende Skikkelser i det saakaldte »Siècle de Louis XIV«. Hans milde og; kærlige Sind, hans i det hele lyse Blik paa Livet (dog uden flad Optimisme), hans stille Inderlighed forenet med skarpseende Menneskekundskab og sjælden svigtende Takt, hans klassiske Skønhedssans, — alt dette kommer til Orde saavel i hans religiøse som i hans andre Skrifter. Maaske især i de Breve, han har tilskrevet de ikke faa, hvis aandelige Vejleder (*Directeur de conscience*) han var; til disse hørte i nogle Aar ogsaa Mme. de Maintenon, som brød med ham i Anledning af Quietismen. »Maximes des Saints« er rigtignok en uheldig Bog, men hans senere Stridsskrifter mod Bossuet ere fortræffelige. »Qui lui conteste l'esprit? Il en a à faire peur!« sagde hans Modstander. Hans »Démonstration de l'existence de Dieu« [1713] udmærker sig ved overordentlig Veltalenhed. Den Dag i Dag forbavses man over, hvor høj en Rang F. indtager som æstetisk Kritiker; dette viser sig navnlig i hans »Lettre à l'Academie française«, et af hans sidste Arbejder. Et for hans Tid og Stilling mærkeligt Frisind kommer til Syne i hans pædagogiske Skrift »De l'éducation des filles« [1687], og hvad hans politiske Anskuelser angaar, var det ham, der lærte sin fyrstelige Elev de Ord, denne engang udtalte i Marly, og som (siger Sainte-Beuve) vare i Stand til at faa dets Lofter til at falde ned: at en Konge er til for sine Undersaatters Skyld og ikke omvendt. Interessant i denne Retning er navnlig »Examen de conscience des devoirs de la royauté«. For Hertugen skrev han Fabler, de sindrige »Dialogues des morts« [udkom 1714] og endelig »Télémaque«, hans berømteste Værk, paavirket af Odysseen, som F. til Dels havde oversat, og betegnet som Fortsættelse af dens 4. Sang. Fremstillingens Klarhed og Simpelhed nærmer sig saa stærkt det græske, som det var muligt for en Datidens Franskmand. Bogen udkom utallige Gange, er bleven i høj Grad benyttet som Lærebog i Fransk og er bl. a. oversat paa Dansk 1727—28 og 1835. F.'s Breve til Grevinde Gramont ere fordanskede af C. E. Scharling [Kbhvn. 1855] og Naville's Udvalg af F.'s aandelige Skrifter, med Titlen »F.'s Kristendom«, ved De Coninck [smst. 1874]. Af Udgaver af hans samlede Værker haves bl. a. en i Paris 1787—92 [9 Kvartbind], en i Toulouse [1809—11, 19 Bd.], en i Versailles [1820—30, 34 Bd.] og »Saint-Sulpice-Udgaven« [Paris 1851 — 52, 10 Bd.]. — (Litt.: Ramsai, *Hist. de la vie et des ouvrages de F.* [Lond. 1723]; Bausset, *Hist. de F.* [3 Bd., 1808]; P. Janet, *F.* [Paris 1892]; desuden nogle mesterlige Essays af Sainte-Beuve i hans »Lundis«). *E. G.*

Fenéstra (lat.) se Øre.

Fenestrélle, Landsby i det nordvestlige Italien, Provins Torino, ved Clusone og den over Mont Genévre til Briancon førende Bjærgvej. (1881) 700 Indb. I Nærheden ligge de Dale, hvor Valdenserne i sin Tid boede. *C. A.*

Fenestrēret (fr.), gennembrudt.

Fenetōl, $C_6H_5.O.C_2H_5$, er Fenolets (Karbolsyrens) Æthylæter; det er en aromatisk lugtende Vædske, der koger ved 172°. *O. C.*

Feng, et Navn paa Odin (»Den, der gør Bytte«?; maaske hentydende til hans Rov af Digtermjøden; jfr. Farmatyr). *A. O.*

Fenge, jydsk Sagnkonge, dræbte sin Broder Ørvendel og tilegnede sig hans Rige og Hustru,

og stræbte hans Søn **Amled** (s. d.) efter Livet, men blev dræbt af ham. (I en yngre Kilde, Rydaarbøgerne, skrives hans Navn Fegge, og Feggeklint og Feggesund paa Mors siges at have Navn efter ham). *A. O.*

Fenger, Carl Emil, dansk Læge og Politiker, nedenn. R. F.'s Søn, født 9. Febr. 1814 paa Christianshavn, død 21. Septbr. 1884 i Kjøbenhavn. Allerede i Skolen var han en fremragende Elev, der 15 Aar gl. tog Studentereksamen med *praeceter is.* Som 21-aarig tog han den kirurgiske Eksamen, hvorefter han foretog en til 1839 varende Studierejse til Berlin, Wien, Zürich, Paris og London. Hans Studier gik saavel i kirurgisk som i medicinsk Retning; men hvad der i særdeles høj Grad fængslede ham, og hvorved han blev sat i Stand til at indlede en ny Æra i det medicinske Studium, var den paa hin Tid i stærk Udvikling værende naturvidenskabelige, eksakte Skole, som herskede dels i Wien, dels i Paris. Tillige arbejdede han flittig med medicinsk Statistik under Paavirkning af Gavaret og blev herved bragt ind paa Studiet af Nationaløkonomi, Grundlaget for F.'s senere Udvikling som Politiker. Med et saa fyldigt Grundlag blev F. ogsaa snart efter sin Hjemkomst sat i Stand til at komme ind i en Virksomhed, hvor hans glimrende Evner kunde udfolde sig. 1841 blev han Reservekirurg ved kirurgisk Akademi, næste Aar ved Frederiks Hospital, og 1843 ansattes han efter Konkurrence med den for sin Videnskabelighed højt ansete Hannover som Lektor i patologisk Anatomi. Næste Aar konstitueredes han for ca. 9 Maaneder som Overkirurg under Gundelach Møller's Sygdom; men da dennes Død indtraf 1845, maatte F. trække det korteste Straa over for den 17 Aar ældre, erfarne, men i den hele nyere Retning lidet skolede Stein. F. naaede derved ikke den Virksomhed, som maaske tiltalte ham mest, og først 1. Jan. 1852 lykkedes det ham at komme ind i klinisk Virksomhed som Professor i klinisk Medicin og Overmedikus ved Frederiks Hospital. Fra de Aar, der nu følge paa, staar F. i sin højeste Glans, elsket af Patienterne, beundret af Studenterne og Kollegerne og ivrig søgt af Politikerne af den Retning, han tilhørte. Fra denne Stilling afgik F., da han 1859 indtraadte som Finansminister; han overtog ved sin Ministerafgang atter sin Universitets- og Hospitalsvirksomhed; men da han 1870 for anden Gang kaldtes til Minister, fratraadte han definitivt begge Stillinger, og fra den Tid ophørte F.'s Lægevirksomhed, selv om han ikke undslog sig for ved en enkelt Lejlighed at tilse en Person, med hvem han var kommen i særlig Berøring. F. har efter eget Sigende aldrig haft nogen Sygdom, end ikke de smitsomme Børnesygdomme, og har saaledes aldrig været sengeliggende, før han et Par Aar før sin Død paadrog sig et Benbrud. Om F.'s politiske Virksomhed se nedenf. Fremhæves maa endvidere hans Virksomhed som Finans- og Hospitalsborgemester 1875—83, i hvilken Stilling han navnlig har haft store Fortjenester af Hospitalernes Udvikling (St. Hans Hospitals Udvidelse, Epidemihospitalerne, Sygeplejeforbedringen), ligesom andre hygieiniske Foranstaltninger skyldes ham. At han dog her fra Tid til anden har kunnet gribe fejl, kan ikke nægtes (den blandede Afdeling paa Kommunehospitalet). F.'s store Interesse for alt til Medicinen i videste Forstand hørende viste sig ogsaa ved hans Deltagelse i Oprettelsen af Landbohøjskolen, som han til sin Død omfattede med den største Varme, og for hvilken han i en længere Aarrække var Direktør. — F. var Geheimeetatsraad og Storkors af Dannebrog. *E. A. T.*

Under sin Skolegang i Borgerdydsskolen paa Christianshavn var F. Klassekammerat med den senere Konseilspræsident Hall, og forskellige bekendte danske Politikere, saaledes F. M. Knuth, Monrad og O. Lehmann, hørte senere til hans nærmeste Omgang. Den politiske Interesse, som tidlig var vakt hos ham, forsvandt aldrig ganske, hvor stærkt han end fordybede sig i sine lægevidenskabelige Studier. Som medicinsk Professor stillede han sig i Decbr. 1849 til Valg til den første ordinære Rigsdags Folketing og blev valgt i Kjøbenhavn's 9. Kreds. Den Tale, han holdt ved Finanslovens 1. Behandling, henledte straks Opmærksomheden paa ham. Den vidnede om saa megen Indsigt paa dette for den nyvalgte Repræsentations Medlemmer ellers ret fremmede Omraade, og den var holdt i en saa klar og almenforstaaelig Form, at han ved den vandt sig Sæde i Folketingets første Finansudvalg og uden synderlig Vanskelighed valgtes til dets Ordfører. Det blev da F., som, sammen med Monrad og Tscherning, i Valgperioden 1849—52 kom til at anvise Folketingets Finanslovsbehandlinger det Spor, i hvilket de siden bestandig have bevæget sig. Grundprincippet var en vis Sky for Statens alt for store Indgriben i Samfundsforholdene og en stærk Sparsommelighedstendens. F.'s Dygtighed som Ordfører var bleven saa almindelig anerkendt, at det vakte stor Beklagelse, da han, paa Grund af de stærkt forøgede Pligter, hans Embedsstilling paalagde ham, ikke stillede sig paa ny ved Valgene 1852. Først 1856 traadte han atter ind i det politiske Liv og da som et af de af Kjøbenhavn valgte Medlemmer af Rigsraadet. Her valgtes han ogsaa til Ordfører for Finansudvalget og røgtede dette Hverv saaledes, at hans Anseelse som finansiel Kapacitet var i stadig Stigen. I den almindelige Politik tog han ikke nogen særlig fremragende Del, men tilhørte fuldt ud den nationalliberale Retning. Det faldt derfor ret naturligt, da Hall i Maj 1859 kaldte ham til at indtræde i Regeringen som Finansminister. Denne Stilling beklædte han med den kortvarige Rotwitt'ske Afbrydelse indtil Ministeriet Hall's Afgang i Decbr. 1863. Selvfølgelig maatte han nu opgive saavel sit Professorat som sin betydelige Lægepraksis og helligede sig herefter ganske til Politikken. 1861 indvalgtes han i Rigsdagens Folketing. Den vigtigste Sag, han som Finansminister gennemførte, var den store Toldrevision af 4. Juli 1863. F., som af Princip var Frihandelsmand, gjorde her af politiske og Opportunitetshensyn Beskyttelsesinteresserne saa store Indrømmelser, at hans Forslag blev meget stærkt bekæmpet af Frihandelspartiets Førere, Alfr. Hage og Broberg, men saavel Forslaget selv som den endelig vedtagne Lov indeholdt dog et ret betydeligt Skridt hen imod større Frihed for Omsætningen. I øvrigt var F. som Finansminister en dygtig og indsigtsfuld Administrator, som strengt og nøjeregnende paasaa Statskassens Tarv og derved kom til at støde an imod mange private Interesser. Han hævdede ogsaa sit

Spareprincip over for de i disse Aar ret betydelige Krav paa Forøgelse af Militærudgifterne og i over for Spørgsmaalene om Revision af Lønningslovene i opadgaaende Retning. Herved skabte han sig baade nu og senere mange bitre Modstandere. — 1864 fungerede F. som Direktør i Finansministeriet under den Monrad'ske Regering og sendtes under Fredsunderhandlingerne til Wien som finansiel Kommissær. Paa Rigsdagen øvede F i 2. Halvdel af 1860'erne en meget væsentlig Indflydelse i alle finansielle Spørgsmaal, dels paa Grund af sin ubestridte Sagkundskab, dels fordi han i mange af de Spørgsmaal, som hørte ind under hans Omraade, stod Venstre nær. Som Sager, paa hvilke han i denne Periode har øvet særlig stor Indflydelse, kunne nævnes Hærlovsrevisionen af 6. Juli 1867, Loven om Demarkationsliniens Opgivelse af s. D. og Indkomstskatteloven af 1867. I Maj 1870 indtraadte han som Finansminister i Grev Holstein-Holsteinborg's Ministerium. Hans Virksomhed her satte sig dog, paa Grund af de vanskeligere Partiforhold, ikke saa betydelige Frugter som tidligere, og da han i Febr. 1872 kom i Uoverensstemmelse med Folketinget i Spørgsmaalet om Opkrævningen af den sidste Del af den overordentlige Indkomstskat, traadte han tilbage. Sin Plads i Folketinget bevarede han indtil 1876. 1868 var F. bleven valgt til Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn, og 1875 blev han Kommunens Finansborgemester. Som saadan gennemførte han betydelige Reformer (se ovenf.), men især henimod Slutningen af hans Virksomhed viste det sig dog, at hans Kraft ikke ganske var den gamle. Hans kommunale Finansstyrelse havde, af lignende Grunde som ovenf. anført, skabt ham talrige Modstandere, og Oppositionen imod ham fik stærk Vind i Sejlene, da der under hans Afdeling opdagedes omfattende Besvigelser af en underordnet Embedsmand, som han formentlig ikke i Tide havde grebet ind imod. 1883 nedlagde han paa Grund af stærkt svækket Helbred sit Embede. *N. N.*

Fenger, Christian, dansk Læge, er født 3. Novbr. 1840 i Jylland, blev Student 1859, tog Lægeeksamen 1867 og uddannede sig dels som patologisk Anatom, dels som Kirurg; han deltog som Ambulancelæge ved den franske Hær i Krigen 1870—71. 1871—74 var F. Prosektor i patologisk Anatomi ved Kommunehospitalet. Under F. V. Rasmussen's Sygdom i Efteraaret 1874 paatog F. sig Demonstrationer i patologisk Anatomi for de studerende; men da C. Lange uden Konkurrence ansattes i Rasmussen's Plads, drog F., der nu ikke ventede nogen Ansættelse i Danmark, til Ægypten; da han daarlig taalte Klimaet der, rejste han til Chicago, hvor han nu (1896) er ansat som Overkirurg ved Cook County Hospital, som Professor ved Chicago Medic. Coll. (patologisk Anatomi) og Bestyrer af Rush Medic. College's Museum og histologiske Laboratorium. Han har skrevet talrige gode Specialarbejder over kirurgiske og patologisk-anatomiske Spørgsmaal. *E. A. T.*

Fenger, Hans Mathias, dansk Præst, foreg.'s Broder, er født 9. Aug. 1850 paa Nordgaard ved Ringsted. Han blev Student 1868 fra Borgerdydsskolen paa Christianshavn, tog Embedseksamen 1873 og blev 1878 Kateket ved St. Stefans Kirke. 1880 blev han residerende Kapellan ved Frelsers Kirke og 1888 ved Garnisons Kirke i Kjøbenhavn. Hans varme, inderlige Forkyndelse har altid samlet mange Mennesker om hans Prædikestol. 1879 ved Universitetets Hundredaarsfest erhvervede han den teologiske Licentiatgrad for en Bog: »Bidrag til Hans Egede's og den grønlandske Missions Historis 1821—68«. 1881 var han Redaktør af »Dansk Missionsblad«. 1882 bidrog han væsentlig til Dannelsen af akademisk Missionsforening, hvis Leder han var i flere Aar. Han er Medlem af Bestyrelsen for Indre-Mission i Kjøbenhavn. Han har udgivet nogle Bibellæsninger: »Han er opstanden« og »Ved dette skal du sejre«. *H. O—d.*

Fenger, Johannes Ferdinand, dansk Præst og teologisk Forfatter, nedenn. R. F.'s Søn, født 30. Marts 1805 paa Christianshavn, død 9. Maj 1861 i Høje Taastrup. F. blev 1821 Student, teologisk Kandidat 1825, fik 1827 Universitetets Guldmedaille for en kirkehistorisk Afhandling og Aaret efter den teologiske Licentiatgrad, hvorefter han i $3^1/_2$ Aar opholdt sig paa Studierejse i Tyskland, Frankrig, Schweiz, Italien, Grækenland og Tyrkiet. Efter at han 1833 uden Held havde konkurreret om et Professorat ved det teologiske Fakultet, hvortil C. T. Engelstoft blev foretrukken, blev han Sognepræst for Lynge og Broby ved Sorø. Her vakte han et rigt kirkeligt Liv, og som Medlem af det sydvestsjællandske Broderkonvent udøvede han en stor Indflydelse paa flere af sine Embedsbrødre, hvis Opland blev kaldt for »det hellige Land«. 1854 forflyttedes han til Høje Taastrup, hvor han virkede til sin Død. F. var fra 1836 Formand for det danske Missionsselskab, fra 1842 — 51 Redaktør af »Dansk Missionsblad«, 1843 udgav han en historisk Skildring af den trankebarske Mission. Sammen med V. Birkedal udgav han den meget læste Prædikensamling »Vidnesbyrd fra Herrens Hus« [1847]. Han var Medstifter af Roskilde Præstekonvent og af Selskabet for Danmark's Kirkehistorie og var Medlem af det Udvalg, som udarbejdede Roskilde Konvents Salmebog. I den 1853 nedsatte Kirkekommission som ogsaa andre Sleder var han som en Discipel af Grundtvig Talsmand for kirkelig Frihed. (Litt.: »Dansk biogr. Lex.« V og der anførte Kilder). *L. M.*

Fenger, Ludvig Peter, dansk Arkitekt, nedenn. P. A. F.'s Søn, er født i Slotsbjærgby Præstegaard 7. Juli 1833. Han blev Student 1852, derefter Mursvend, og efter at have gennemgaaet Kunstakademiet fik han 1866 den store Guldmedaille; i Krigen 1864 har han med Ære deltaget. Efter at have foretaget adskillige Udenlandsrejser og efter en flittig Virksomhed i Akademiets Tjeneste og som udøvende Arkitekt blev han 1886 Stadsarkitekt i Kjøbenhavn. Til F.'s Hovedarbejder høre Teknisk Skole [1881], Dronning Louise's Børnehospital [1879], Jakobskirken [1878], Matthæuskirken [1880], forskellige Kommuneskoler og Vestre Fængsel [1895], alle i Kjøbenhavn; desuden har han ført en Del Privatejendomme, Herregaarde og Kirker rundt omkring, samt restaureret Holmens Kirke og Børsen. F. er en smagfuld og ualmindelig kundskabsrig Arkitekt, som ogsaa oftere er optraadt som arkitektonisk Forfatter, særlig af det store Værk »Dorische Polychromie« [Berlin 1886]. *E. S.*

Fenger, Peter Andreas, dansk Præst, nedenn. R. F.'s Søn, født 16. Febr. 1799 paa Christians-

havn, død smst. 8. Febr. 1878. F. blev Student 1816, cand. theol. 1820 og virkede herefter i 7 Aar som Lærer paa Christianshavn, i hvilken Tid han stillede sig paa Grundtvig's Side i dennes Kamp mod H. N. Clausen. 1827 blev han Sognepræst for Slotsbjærgby og Sludstrup ved Slagelse, hvor han blev Midtpunkt for en religiøs Vækkelse i det sydvestlige Sjælland (»det hellige Land«). I den saakaldte »vestsjællandske Krig« stødte han sammen med den gamle Rationalisme, der repræsenteredes af Pastor H. Bastholm i Slagelse. 1855 blev han Sognepræst ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, hvor han virkede til sin Død, og udøvede en omfattende Virksomhed baade som Prædikant og Sjælesørger. Hans Vidnesbyrd var Udtryk for hans trohjertede Personlighed, der fra Ungdommen af havde været viet Kristendommen med udelt Alvor og Nidkærhed. Som teologisk Kandidat havde han udgivet Kingo's Salmer og aandelige Sange til Menighedsbrug, og han beskæftigede sig altid med den danske Salmeskat for at faa den gjort til Almeneje. 1857 udgav han et Tillæg til »Evangel. kristl. Salmebog«, der som en selvstændig Salmebog blev brugt i hans gamle Menigheder lige til 1891, og 1858 udgav han en Samling af Morgen- og Aftensange. Komponisterne fik han til at sætte Toner til de ny Salmer. 1841 havde han udgivet Luther's lille Katekismus til Skolebrug; men da han i dens 13. Oplag (1868) foretog større Ændringer, blev hans Udgave forbudt til Skolebrug. 1874 udgav han et Forslag til en ny Alterbog, som i visse Kredse vandt stor Tilslutning. F. var hele sit Liv igennem en af de djærveste Talsmænd for kirkelig Frihed. (Litt.: C. J. Brandt og Fr. Nielsen, »Mindeblade om P. A. F.« [1878]; F. Barfod, »P. A. F.« [1878]; Fr. Nielsen, »Karakteristiker og Kritiker« [1884]; J. F. Fenger, »Det sydvestsjællandske Broderkonvent« [1890]). *L. M.*

Fenger, Rasmus, dansk Præst, født 13. Septbr. 1761 paa Christianshavn, død 20. Febr. 1825 smst., var Kateket ved Holmens Kirke 1787—90, residerende Kapellan i Ringsted og Benløse 1790—94, residerende Kapellan ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn 1794—1822 og derefter Sognepræst smst. til sin Død. Grundtvig var residerende Kapellan hos ham. *L. M.*

Fenger, Rasmus Theodor, dansk Præst, ovenn. R. F.'s Søn, født 2. Novbr. 1816 paa Christianshavn, død 2. Febr. 1889 ved Roskilde. F. blev Student 1833, cand. theol. 1839, hvorefter han levede som Lærer i Kjøbenhavn, kun afbrudt 1843—44, da han var i Rom som Lærer for Thorvaldsen's Dattersøn. 1845 begyndte han sammen med C. J. Brandt Udgivelsen af »Dansk Kirketidende«, hvilken Virksomhed blev afbrudt, da han 1853 blev Sognepræst for Aale og Tørring, i Aarhus Stift. 1853 blev han Sognepræst for Hyllested, Venslev og Holsteinsborg paa Sjælland og 1872 for Hvedstrup og Fløng ved Roskilde, i hvilket Embede han døde. Sammen med C. J. Brandt udgav han de tre første Bind af Christjern Pedersen's danske Skrifter [1850—53]; han var Medlem af det Udvalg, der udarbejdede det første autoriserede Tillæg til Roskilde Konvents Salmebog. *L. M.*

Fengit, en Varietet af Kaliglimmer, se Glimmer.

Fēniere (*Fenians* [fi!neens]), Navn paa et hemmeligt politisk Samfund iblandt Irlænderne, der havde det Formaal at løsrive Irland fra Storbritannien og gøre det til en selvstændig Republik under Nordamerikas Beskyttelse. Navnet udledes af den sagnhistoriske Krigerstand *Fianna Eirinn* og betyder altsaa en Helt. F.'s Samfund grundlagdes i Nordamerika i Vinteren 1861—62, da der herskede en stærk Misstemning imod England for dettes Holdning over for Unionen, og Stifteren var O'Mahoney (død 1877); allerede 1863 holdtes i Chicago den første Kongres med Deltagere fra hele Nordamerika, og efter Borgerkrigens Ophør 1865 fik F. stærk Tilslutning blandt de afskedigede irske Unionssoldater. Deres Tal regnedes til 80,000, og paa Kongressen i New York 1865 dannedes en foreløbig Regering under O'Mahoney's Forsæde, som straks udskrev en Indkomstskat blandt sine Tilhængere. Ogsaa til selve Irland havde F. udbredt sig; endnu før 1860 havde J. Stephens oprettet en Føniks-Klub, og derfra udgik siden *Irish revolutionary brotherhood*, hvorhos O'Leary 1863 begyndte at udgive Bladet »The Irish People«. Ved hemmelige Sammenkomster og natlige Vaabenøvelser havde F. gentagne Gange vakt de engelske Myndigheders Uro, og disse kvalte et Udbrud i Fødselen, idet de Septbr. 1865 besatte Bladets Trykkeri, fængslede Førerne, deriblandt O'Donavan Rossa og Stephens (som dog senere undkom) og fik alle Samfundets Papirer i deres Magt. I Juni 1866 gjordes et Indfald af F. i Canada, men det undertryktes snart, og ikke bedre gik det Marts 1867 et Oprørsforsøg i Egnen om Dublin. Derimod lykkedes det i September s. A. i Manchester at befri nogle fangne F., medens et Forsøg paa at sprænge Clerkenwell-Fængselet i London kostede adskillige Mennesker Livet, men ellers intet udrettede. I Marts 1868 gjorde en F. i Port James i Australien et Mordforsøg imod Hertug Alfred af Edinburgh, og i Febr. 1872 rettede O'Connor et Overfald paa Dronningen selv. Ophidselsen i Irland dæmpedes ved Statskirkens Ophævelse 1869 og den ny Landbolov 1870, saavel som ved Pavens strenge Fordømmelse af F.'s Færd; Alabama-Stridens Udjævning 1872 svækkede ogsaa Interessen for deres Sag i Nordamerika. Men 1878 optraadte F. paa ny i Irland med Mord paa flere Godsejere, og 1880 kom en ny Organisation i Stand, som omsluttede 36,000 Medlemmer foruden 11,500 i Storbritannien; fra F. udgik ogsaa to særlig frygtede Samfund, *Clanna gael* og *Invincibles*, som i Maj 1882 udførte Mordet i Føniks-Parken i Dublin paa den ny Statssekretær Lord Cavendish (Morderne bleve 1883 opdagede ved Forræderi og henrettede). I de følgende Aar foretoges under Ledelse af O'Donavan Rossa fra Nordamerika en Række Forsøg paa at sprænge offentlige Bygninger i England (Jærnbanegaarde, Londonbroen, ja selv Underhuset) i Luften med Dynamit, dog uden at gøre synderlig Skade. Flere Ophavsmænd bleve strengt straffede, og Stephens blev efter den engelske Regerings Forlangende 1886 udvist fra Frankrig. (Litt.: Rutherford, *Secret history of the fenian conspiracy* [2 Bd., London 1877]). *E. E.*

Fenili, Francesco Paolo, italiensk Digter, er født i Palermo 1833. Han har virket som Skole-

mand, bl. a. i Verona, Padova, Pavia og Palermo, og som Medarbejder ved en Del Blade. Hans Forfattervirksomhed omfatter Romaner, Skuespil og Digte. Blandt hans Arbejder kunne nævnes Skuespillet »Un colpo di stato« [1863], hvori E. Rossi spillede Hovedrollen, »Irene« [1864], »I Semprevivi« [1865], »Il diario di un giovane alla moda« [1872], »Il crimine di Santa Gertrude« m. fl. Desuden har han oversat Bøger af E. Bulwer Lytton, Stuart Mill o. a. *E. G.*

Fenja og **Menja**, de to Jættemøer, der droge Grottekværnen; se Grottesangen (af *fen*, Hav; jfr. Elv). *A. O.*

Fenn [fe'n], George Manville, engelsk Forfatter, er født 3. Jan. 1831 i London. Efter at have faaet en omhyggelig Opdragelse vendte han sig til Journalistikken og blev Medarbejder, senere Udgiver af »Cassels Magazine« og Ugebladet »Once a Week«. Efter at have beklædt denne Stilling i en Række Aar fremtraadte han 1866 med sin første selvstændige Bog, Romanen »Featherland«, der fulgtes af flere andre, alle af betydeligt Værd. Især forstaar han at skildre Livet i gejstlige Kredse; herhen hører hans bedste Roman »Eli's children« [1882]. Af hans senere Bøger kunne nævnes: »Middy and ensign« [1883] og »Sweet Mace« [1883]. *T.L.*

Fenner von Fenneberg, Ferdinand, tysk Revolutionsmand, født 1820 i Trient, død 1863, Søn af en østerrigsk Feltmarskalløjtnant, var selv Officer indtil 1843 og skrev 1847 et Skrift om den østerrigske Hær, der vakte megen Misbilligelse paa højere Steder. Han tog vigtig Del i Opstanden i Wien Oktbr. 1848 og flygtede derfor efter Indtagelsen; blev Maj 1849 Leder for Folkevæbningen i Pfalz, men maatte opgive denne Post efter et mislykket Angreb paa Landau. Han drog til Schweiz og derfra til Nordamerika, hvorfra han 1858 blev hjemsendt som sindssyg. Han har skrevet »Geschichte der Wiener Octobertäge« [1849] og »Geschichte der rheinpfälzischen Revolution« [1850], samt en Samling »Galgenlieder« [1848]. *E. E.*

Fénnikel (*Foeniculum* Adans.), Slægt af Skærmplanter (Fennikelgruppen), to- eller fleraarige, glatte Urter, med stærkt fjersnitdelte Blade, hvis Afsnit ere linie- eller traaddannede. Skærmen er dobbelt; baade Storsvøb og Smaasvøb mangle. Blomsterne ere gule eller grønlige. Den aflange, paa Tværsnittet næsten kredsrunde Frugt har kraftige Hovedribber; Frøene ere fladkernede. 3 eller 4 Arter findes. Almindelig F. (*F. officinale* L. *F. capillaceum* Gilib.) kan baade være to- og fleraarig, men er vel oftest toaarig og bliver 1—2 M. høj. Den har en trind, svagt furet Stængel; Bladenes Afsnit ere liniesyldannede, og de gulblomstrede Skærme have 13 — 20 Akser. Frugterne blive indtil 8 Mm. lange og 3 Mm. i Tværsnit; de ere brunlige med grønlig gule Ribber; Randribberne ere kraftigere end de øvrige. Almindelig F. vokser vildt i Lilleasien, de sydkaspiske og kaukasiske Lande samt i Middelhavslandene; den dyrkes for Frugternes Skyld, særlig i Sachsen (Weissenfels), i Frankrig (især om Nîmes), Italien o. fl. Lande. Frugterne kunne modnes ved Christiania. De ere officinelle, indeholde megen æterisk Olie (se Fennikelolie), ere meget aromatiske og smage sødt krydret, omtrent som Anis. I Sydfrankrig er ved Dyrkning fremkaldt en særlig Form (Sød eller Romersk F., af de Candolle betragtet som en særlig Art, *F. dulce* DC), med 12 Mm. lange, krumme Frugter, der skulle smage finere end de almindelige. Smst. udskilles en anden Sort (Bitter F.) med mindre og bittert smagende Frugter, der plukkes af de vildtvoksende Planter. *A. M.*

F. dyrkes i Køkkenhaven for de modne Frugters Skyld. Disse saas om Foraaret i 3 Rækker paa langs ad et $1^1/_4$ M. bredt Bed og udtyndes til $^1/_3$ M.'s indbyrdes Afstand. Vokse pladsen skal være solaaben. Skyde Planterne Blomsterstængel det første Aar, bortskæres disse, og først i 2. Aar avles Frøet, som modnes sidst i August. *L. H.*

Fénnikelolie er en æterisk Olie, som vindes ved Destillation med Vanddampe af de knuste Fennikelfrø (særlig sachsiske). Udbytte 4—6 p. Ct. — F. er en farveløs eller svagt gullig tynd flydende Olie, der stivner ved ca. 5^0, af Vægtfylde 0,96—0,98, af aromatisk Lugt, af sødlig krydret Smag, let opløselig i Vinaand, kun lidt opløselig i Vand. — F. bestaar af Anethol indtil 60 p. Ct., Terpener og Fenchon (Fennikelkamfer) $C_{10}H_{16}O$. Den franske F., fremstillet af vildtvoksende Fennikel, og den indiske F. indeholde kun lidt Anethol; fremstillet af romersk Fennikel indeholder F. ikke Fenchon. F. finder Anvendelse i Medicinen som Middel mod Vinde (se Carminativa) og mod Hoste særlig hos Børn i Form af Fennikelvand, der faas ved Opløsning af 1 Del F. i 2,000 Dele Vand eller ved Destillation med Vand af Frøene (1 Del Frø til 10 Dele Destillat). F. benyttes endvidere til Likører, Sæbeparfumer etc. *A. B.*

Fénnikelvand se Fennikelolie.

Fennolog, Gransker af det finske Sprog.

Fennoman se Fennomani.

Fennomani betegner oprindelig, da Ordet opstaar i Sverige i 19. Aarh.'s Begyndelse, de ivrige Bestræbelser i Finland for at danne Finland's Befolkning til en selvstændig og fællesfølende national Enhed. Ordet findes, saa vidt bekendt, første Gang paa Tryk i en Brochure, som udkom i Stockholm 1810, og hvor »den stadig voksende F.« fremstilles for Svenskerne som en Bevægelse, der truer med at adskille Finland fra Sverige lige saa vel nationalt som politisk, paa Basis af Alexander I's Ord til Borgå Landdag 1809 om, »at det finske Folk fra nu af var løftet op i Nationernes Række«. Som Skabere og Bannerførere for denne F. nævnes den da just afdøde Porthan, Franzén og Calonius, som Arnested Abo Universitet; men ligesom alle de 3 nævnte Forfattere skrev og talte Svensk — naar de da ikke skrev paa Latin —, vår Åbo Universitet en rent svensk-klassisk Læreanstalt. En livlig Brochurelitteratur behandlede delte fennomane Spørgsmaal.

Denne Ordets oprindelige Betydning er imidlertid nu næsten glemt. Fra omtrent 1820 bliver F. Navnet paa et sprog-politisk Parti inden for selve den finske Nation, og i denne Betydning forstaas Ordet nu altid. Fennoman er da Navnet saavel paa Tilhængerne af dette Parti som for Partiets Bestræbelser. Det fennomane Program har naturligvis undergaaet Udvikling efter Forholdene; efter oprindelig at angaa Kamp for det finske Sprogs Anerkendelse i Finland ved Siden af det svenske udvikledes det til en Kamp om Sprogets officielle Ligeberettigelse med det svenske. Dette op-

naaedes fuldstændig. I den sidste Tid, efter at Fennomanerne have Majoritet i Regeringen (fra omtrent 1894), synes Maalet at være rettet mod det finske Sprogs Indsættelse som eneste nationalt — og muligvis ogsaa officielt — Sprog i Finland. Sideløbende dermed have Bestræbelserne taget Sigte paa at udvikle det finske Sprog til et litterært og videnskabelig anvendeligt moderne Sprog og paa dets Indførelse som Talesprog ogsaa i de dannede Klasser. Dybest bunder F. selvfølgelig i sociale Forhold, og da navnlig i den store finsktalende Almues Stilling til den i Aarhundredets Begyndelse rent svensktalende Embeds- og Overklasse. Som den første store fennomane Kæmper bør Arvidsson nævnes; men en lang Række betydelige Navne har været knyttet til Partiet, fremfor alle Snellman. Kampen har været førtmed overordentlig Energi og Kraft; Enkelthederne henhøre under Finland's indre Historie, hvortil henvises. I de allersidste Aar (1895) dukker Ordet F. atter op i Sverige og betegner da den — efter Svenskernes Anskuelse fra Finland udgaaende — Agitation for de i Sverige boende Finners nationale Rettigheder. *Iv. B.*

Fenol, Karbolsyre, C_6H_5OH, er afledet af den aromatiske (cykliske) Kulbrinte Benzol, C_6H_6, ved Erstatning af et Brintatom med Hydroxyl og svarer i en vis Forstand til de etatomige Alkoholer i den fede (acykliske) Række; den benævnes derfor ogsaa Fenylalkohol, ligesom C_2H_5OH, der afledes af Kulbrinten C_2H_6 ved Erstatning af et Brintatom med Hydroxyl, benævnes Æthylalkohol eller i Alm. kun »Alkohol«. F. blev 1834 af Runge fundet i Stenkulstjæren og beskrevet under Navnet Karbolsyre; dette Navn antyder, at F. forholder sig som en svag Syre, og derved viser der sig altsaa en væsentlig Forskel mellem denne Forbindelse og Alkoholerne. F. findes i størst Mængde i den Del af Stenkulstjæren, der overdestillerer mellem 170 og 210°; rystes denne raa saakaldte Karbolsyreolie med Natron, da gaar F. (sammen med andre lignende Stoffer og Kresoler) i Opløsning som Fenolnatrium, C_6H_5ONa; denne Opløsning skilles fra de uopløste Kulbrinter og behandles derpaa med Saltsyre, hvorved den raa Karbolsyre udskilles som en olieagtig Vædske, der endnu indeholder Vand, Kresoler, Harpikser, noget Naftalin m. m. og derfor til yderligere Rensning behandles med Kromsyre og destilleres. Ved Afkøling af Destillatet udkrystalliserer Karbolsyren; Krystalmassen centrifugeres og renses yderligere. F. findes ogsaa i Trætjære og dannes overhovedet let ved tør Destillation af organiske iltholdige Forbindelser. Det findes som forskellige Derivater i Urinen hos Mennesker, Køer og Heste. Ren F. danner lange farveløse Prismer, der smelte ved 42° og koge ved 184°. Ved Ophedning antager F. næsten altid en rød Farve; Aarsagen hertil er endnu ikke sikkert bekendt; Farvningen indtræder i svagere Grad eller slet ikke hos den rene F., der er fremstillet syntetisk ved Indvirkning af Kali paa benzolsulfonsurt Kali: $C_6H_5SO_3K + KOH = C_6H_5OH + K_2SO_3$. Ved Nærværelse af smaa Mængder Vand, Naftalin, Kresolerne synker F.'s Smeltepunkt saa betydelig, at det holder sig flydende ved almindelig Temperatur. F. har en ejendommelig, gennemtrængende Lugt og en brændende Smag; det virker stærkt ætsende paa Huden. Ved almindelig Temperatur har det Vægtfylden 1,066 og opløses i 15 Dele Vand. Med Alkohol og Æter kan det blandes i alle Forhold, over 80° opløses det ogsaa i alle Forhold i Vand. Som karakteristiske Reaktioner kunne anføres, at dets Opløsning bliver blaa ved Tilsætning af Jærnklorid, at det farver en med Saltsyre befugtet Fyrrespaan blaa, og at dets Opløsning ved Tilsætning af Bromvand giver et hvidt Bundfald af Tribromfenol, $C_6H_2Br_3.OH$.

F. anvendes som Desinfektionsmiddel, til Fremstilling af Salicylsyre (s. d.), Farvestoffer, Fenolfarver m. m. Ved Behandling med koncentreret Salpetersyre giver det Pikrinsyre eller Trinitrofenol. *O. C.*

Fenoler eller Oxybenzoler ere Forbindelser der ere afledede af aromatiske (cykliske) Kulbrinter ved Erstatning af eet eller flere Brintatomer med samme Antal Hydroxylgrupper; efter Antallet af disse benævnes F. etatomige, toatomige, treatomige o. s. v. eller Monoxy-, Dioxy-, Trioxybenzoler o. s. v. I Naftalinrækken benævnes saadanne F. med Navnet Naftoler. Mange af disse F. findes i Stenkulstjæren, andre fremstilles syntetisk, f. Eks. af de aromatiske Sulfosyrers Kalisalte ved Smeltning med Kali eller af Diazoforbindelserne (s. d.) ved Kogning med Vand. F. have Karakter af Syrer og opløses i Alkalier. Jo flere Hydroxylgrupper de indeholde, desto mere ubestandige ere de. *O. C.*

Fenölfarver eller Fenylfarver ere Farvestoffer, der stamme fra Karbolsyre eller Fenol. De vigtigste ere Pikrinsyre, Granatbrunt, Korallin og Azurin. I en vis Forstand ere ogsaa Resorcin- og Fthaleinfarverne at opfatte som Fenolfarvestoffer. *O. C.*

Fenolfthaleïn se Fthaleïner.

Fenolmethylæter se Anisol.

Fenosafranïn se Safraniner.

Fenresulv ell. Fenre (ikke Fenris), i nordisk Mytologi et uhyre Vilddyr, der ligger bundet og skal slippe løs ved Verdens Undergang; Søn af Loke og Jættekvinden Angerbode og Broder til Dødsgudinden Hel. Myterne om F. ere, 1) at den lever bunden med Trylleлænken Gleipne og lænket til en Holm med Gabet spærret op af et Sværd; Guden Tyr, der til Pant for Tryghed havde lagt sin Haand i dens Mund, fik Haanden bidt af; 2) den kommer løs i Ragnarok og styrter frem »med Gabets øvre Side langs Himlen og den nedre langs Jorden«, sluger Odin, men dræbes af hans Søn Vidar, der sætter sin Fod med den tykke Sko i dens Gab og flænger F. i to. *A. O.*

Fens d. s. s. Fendistrikt.

Fensal (o: »Havsal«), i nordisk Mytologi Navn paa Gudinden Frigg's Bolig. *A. O.*

Fenstre, nordtysk Benævnelse for, hvad i Skandinavien kaldes »Nattefrieri«, »Natteløben«. Betegnelsen f. sigter uden Tvivl ligesom disse til Tiden, hvorpaa Stævnemøderne holdtes, og kommer altsaa af »finster«, mørk. Den moderne Udledning af »Fenster«, Vindu, svarer ikke til de oprindelige Forhold. Thi Menigmands Vinduer vare tidligere ikke til at aabne og behøvede i et Tilfælde som dette ikke heller at være det, da alle kunde gaa ind ad den uaflaasede Dør, hvilken Indgang ogsaa ved denne Lejlighed benyttedes. Skikken har været almindelig i hele Norden, er endnu 1 Live i enkelte Egne af Norge og Sverige og har holdt sig ind i 19. Aarh. paa Femern og Vester-

havsøerne. Den bestod i vekslende Besøg af Egnens mandlige Ungdom hos de ugifte Piger, især Lørdag Nat, hvilke Besøg vedblev aarevis, indtil et enkelt Par blev enigt. Naar Pigen var »fæstet«, erholdt Fæstemanden Eneret til at besøge hende. Skønt Besøgene aflagdes paa Sengen, var der intet usædeligt heri, da mange Kvinder i Reglen vare samlede i samme Rum, begge Parter fuldt paaklædte, enhver besøgende trods Mørket vel kendt og intet anstødeligt taaltes. I 18. Aarh. udartede imidlertid Skikken i Holsten, idet man nu søgte til fremmede Sogne, tog andres Heste hertil, mødte formummet og opgav falsk Navn, indlod sig i Slagsmaal og gjorde hvad Slags Forstyrrelse, man kunde, i de fremmede Gaarde. Regeringen udstedte Forbud herimod (1702, 1706, 1737 og 1740), °S Overtræderne truedes med Vand og Brød, ja Tugthusarbejde. Skikken udryddedes dog ikke helt herved. Endnu 1803 maatte der udstedes et nyt Forbud paa Femern, og længe efter plejede hver Ungersvend paa Før ved Kirkegangen at mærke sig Tallet paa Knapperne i hans jævnaldrendes Trøjer og Veste, for at han ved Nattebesøg kunde føle sig til, hvem der var hans Medbejlere. (Litt.: Troels Lund, »Danm. o. Norges Hist.«, IX S. 23—38). *Tr. L.*

Fenton [fe'nt^{e}n], By i Mellemengland, Staffordshire, tæt ved Stoke upon Trent, med (1891) 17,000 Indb., der drive betydelige Pottemagerier.

Feilton [fentan], Elijah, engelsk Digter (1683—1730). Han studerede Teologi i Cambridge, men afbrød sine Studier og fulgte som Privatsekretær med Jarlen af Orrery til Flandern. Efter sin Tilbagekomst var han Lærer for forskellige Adelsmænd. Han deltog i Pope's Oversættelse af Odysseen, hvis 1., 4., 19. og 20. Bog tilskrives ham. 1717 udgav han et Bind Digte, 1723 blev hans Tragedie »Mariamne« opført og gjorde stor Lykke. Desuden besørgede han en Udgave af Milton's Digte, til hvilken han skrev et »Life of Milton«, og af Waller's Digte. (Litt.: Samuel Johnson, *Lives of the poets*). *T. L.*

Fentons [fe'nt^{e}ns], korte Bjælker, Stænger eller Kroge af Jærn, som anbringes i Mure for at bære fremspringende Partier, som Balkoner, Gesimser eller lignende. *E. S.*

Fényes [fe'njæš], Alexius, ungarsk Statistiker og geografisk Skribent, født 1807, død 23. Juli 1876. Skønt oprindelig Advokat kastede han sig snart over geografisk Virksomhed, og hans første store Værk »Ungarns und seine Nebenländer gegenwiirtiger Zustand in geogr. und stat. Beziehung« [Pest 1836—40] gjorde ham til Medlem af Akademiet. Senere (1848) blev han Chef for det statistiske Bureau og 1849 Præsident for Militærretten i Pest. Blandt hans Værker kunne fremhæves: »Statistik Ungarns« [Pest 1842—43], »Allgemeine Hand- und Schulatlas« [Pest 1845] og »Beschreibung Ungarns« [Pest 1847]. *C. A,*

Fényi [fe'nji] (oprindelig Finck), Julius, ungarsk Astronom, er født 9. Jan. 1845 i Odenburg, traadte 1864 ind i Jesuiterordenen og ansattes, efter at have fuldendt sine Universitetsstudier i Innsbruck, som Assistent ved Haynald-Observatoriet i Kalocsa; 1885 blev F. Direktør for samme. F. er mest bekendt ved sine omhyggelige Observationer af Solprotuberanser og har i forskellige Fagtidsskrifter samt »Publicationen des Haynald-Observatorium«, Hæfte 4 og 6, meddelt sine Maalinger af mange, højst interessante Eruptioner paa Solen. Paa Grundlag af sine Observationer har han fremstillet en ny Teori for Protuberanser og dermed beslægtede Fænomener (se Solen). *y.Fr.S.*

Fenyl er Betegnelsen for den engyldige Atomgruppe C_6H_5, der findes i Fenol og i alle de Forbindelser, der afledes af Benzol, C_6H_6, ved Erstatning af et Brintatom med et andet engyldigt Atom eller Radikal. *O. C.*

Fenylacetamid d. s. s. Antifebrin og Acetanilid.

Fenylalkohol d. s. s. Fenol.

Fenylamin d. s. s. Anilin.

Fenylbrinte d. s. s. Benzol.

Fenylbrunt (Fenicienne, Fenicin, Rotheïn) er et Farvestof, der faas ved Indvirkning af Salpetersyre og Svovlsyre paa Fenol, og som indeholder Dinitrofenol; det er et gulbrunt Pulver, der er meget tungopløseligt i Vand; Opløsningen farves blaa ved Tilsætning af Alkalier. F. farver Læder brunt. *O. C.*

Fenylcyanid (Benzonitril), $C_6H_5.CN$, fremstilles ved Destillation af benzolsulfonsurt Kali med Cyankalium eller af Benzoesyre med Rhodanbly. Det er en olieagtig Vædske, der koger ved 191° og har Vægtfylden 1,023 ved 0°. F. lugter noget af Bittermandelolie. Den isomere Fenylisocyanid eller Fenylkarbylamin, C_6H_5NC, der dannes ved Indvirkning af Kloroform paa Anilin i vinaandig Kalioplosning, er en Vædske, der koger ved 167° og har en gennemtrængende og ubehagelig Lugt. Ved Ophedning til 220° gaar det over til F. Ved Indvirkning af Alkalier giver F. Benzoesyre, medens Fenylisocyanid ikke paavirkes; det sidstnævnte giver ved Indvirkning af Syrer Anilin og Myresyre. *O. C.*

Fenylenblaat se Indaminer.

Fenylendiaminer, Diamidobenzoler, ere Forbindelser, der afledes af Benzol, C_6H_6, ved Erstatning af to Brintatomer med Gruppen NH_2; de have Formlen $C_6H_4(NH_2)_2$. Der eksisterer 3 F. Vigtigst af disse er Metafenylendiamin, der fremstilles fabrikmæssig ved Reduktion af Metadinitrobenzol med Jærn og Saltsyre og anvendes til Fremstilling af Azofarvestoffer; det smelter ved 63°, koger ved 287° og er letopløseligt i Vand. *O. C.*

Fenylenfarvestoffer se Tjærefarvestoffer.

Fenylfarvestoffer (Fenolfarvestoffer) afledes af Fenol. Til disse høre Aurin og Rosolsyre, der staa i et tilsvarende Forhold til Fenol som Pararosanilin og Rosanilin til Anilin (se Tjærefarvestoffer). Aurin og Rosolsyre faas i ren Tilstand henholdsvis af ren Pararosanilin og af Rosanilin ved Behandling med Salpetersyrling i vandig Opløsning. En Blanding af Aurin og Rosolsyre fremstilles fabrikmæssig under Navnet Korallin ved Ophedning af Fenol (3 Dele) med afvandet Oxalsyre (2 Dele) og koncentreret Svovlsyre (1½ Del) til 120—130°, indtil Kulsyreudviklingen ophører. Aurin er tungtopløseligt i Vand med orangegul Farve, letopløselig i Alkalier med karmesinrød Farve; det er en svag Syre, der af vinaandig Opløsning udkrystalliserer i højrøde, grønlig glinsende Krystaller. Korallin giver uægte Farver; det bruges som Korallinlak til Tapettrykning og som Indi-

kator i Alkalimetrien. Se i øvrigt Rosolsyre, Pæonin og Tjærefarvestoffer. *O. C.*

Fenylhydrazin, $C_6H_5NH.NH_2$, er en organisk Base, der hører til de saakaldte Hydraziner (s. d.); den afledes af Hydrazin, $NH_2.NH_2$, ved Erstatning af et Brintatom med Radikalet Fenyl, ganske paa samme Maade som Anilin afledes af Ammoniak. F. fremstilles ved Reduktion af Diazobenzolklorid i vandig Opløsning med Tindiklorid og Saltsyre eller Natriumdisulfit, Zinkstøv og Eddikesyre; af det saaledes fremstillede Fenylhydrazinsalt frigøres F. ved Indvirkning af Alkali og destilleres derpaa i luftfortyndet Rum. F. er i ren Tilstand en næsten farveløs Olie, der ved Afkøling danner store Krystaller, som smelte ved 23°; den koger ved 242°; ved Henstand i Luften bliver F. brun; F. er tungopløselig i Vand, men letopløselig i Vinaand og Æter; med Syrer danner den Salte, der krystallisere godt. Klorhydratet er tungopløseligt i stærk Saltsyre. F. virker reducerende paa alkalisk Kobberopløsning. Af stor Betydning er det Forhold, som F. udviser over for Aldehyder og Ketoner, idet Iltatomet i disse Forbindelsers Karbonylgruppe CO forbinder sig med 2 Brintatomer i F. til Vand, samtidig med at der dannes tungopløselige krystallinske Fenylhydrazoner; ved Reduktion spaltes disse, idet der dannes Aminer og Anilin. Med a-Diketoner danner F. Dobbelthydrazoner, der kaldes Osazoner. Ifølge en noget mere indviklet Reaktion giver navnlig Sukkerarterne gule, vel krystalliserende Osazoner; Druesukker giver saaledes ved Opvarmning med F. Glykosazon $CH_2OH.(CHOH)_4.C[=N.NH.C_6H_5]CH(=N.N.C_6H_5)$. Ved Indvirkning af stærk Saltsyre fraspaltes atter F. af disse Forbindelser, hvorved der dannes sukkerlignende Oson er (f. Eks. Glykoson, $CH_2OH[CHOH]_4.CO.CHO$), Ketonaldehyder, der kunne opfattes som Iltningsprodukter af Sukkerarterne. — De saakaldte Hydrazider eller Fenylhydrazider maa ikke forveksles med Hydrazonerne, da de ere ganske analoge med Syreamiderne og Aniliderne, idet de afledes af F. ved Erstatning af Brint mod Syreradikaler og dannes ved Indvirkning af Syreklorider eller Syreanhydrider paa F. Hydraziderne krystallisere oftest godt og spaltes ved Indvirkning af Alkalier let i F. og Syre. F. fremstilles fabrikmæssig og anvendes til Fremstilling af Antipyrin og Tartrazin. *O. C.*

Fenylisocyanāt d. s. s. Karbanil.

Fenylmethylketōn se Acetophenon.

Fenylpropiōnsyre d. s. s. Hydrokanelsyre.

Fenyluretхān se Karbanilsyre.

Feo, Francesco, italiensk Komponist, sammen med Durante og Leonardo Leo Grundlæggeren af den saakaldte neapolitanske Skole i Musikken. Hans Fødselsaar sættes i Alm. til 1699, Dødsaar ubekendt. Efter 1740 blev han Forstander for sin berømte Lærer Domenico Gizzi's Sangskole i Napoli. Kontrapunkt studerede han hos Pitoni i Rom. Han nævnes som en fremragende Mester, hvis Værker, der baade omfattede Operaer, Oratorier, Messer etc, stode højt i Anseelse i sin Tid. *A. H.*

Féodor, russisk Fornavn, der svarer saavel til Thedor som til Frederik. Tre russiske Tsarer have baaret dette Navn, nemlig:

1) F. I Ivanovitsch, Søn af Ivan den Skrækkelige, (1557—98), efterfulgte sin Fader 17 Aar gammel. Aandelig og legemlig svag og frygtsom af Karakter overlod han Regeringen til andre, særlig til sin Svoger Boris Godunov; Rusland's Historie under F. knytter sig derfor til Boris Godunov's Navn. Selv interesserede F. sig mest for Andagtsøvelser o. desl. Med ham udslukkedes Mandslinien af Rurik's Æt. Boris Godunov, der næppe ryddede F. selv af Vejen, men derimod lod F.'s Broder Dimitri dræbe, blev hans Efterfølger. — 2) F. II Borisovitsch, efterfulgte sin Fader Boris Godunov i April 1605, men allerede i Juni s. A. myrdedes han, og den første falske Demetrius besteg Tronen. — 3) F. III Alexiovitsch, Søn af Tsar Alexej Michaelovitsch, (1661 — 82). 1676 blev han Tsar. Han var svagelig, og en Tid lang raadede hans ældste Søster Sofie for ham. Han førte med afvekslende Held Krige med Polen og Tyrkiet og underlagde sig Lille-Rusland. F. bestræbte sig i øvrigt for at udrydde væsentlige Misforhold i Riget. Han gjorde saaledes Ende paa Adelens Krav paa arvelig Besiddelsesret til de høje Embeder og bragte de stadige Rangstridigheder til Ophør ved offentlig at opbrænde »Rangbogen« (*Razrjadnyja knigi*), idet han erklærede, at Fortjenesten fremtidig skulde gælde mere end Fødsel. F. fremmede i øvrigt i de fredelige Aar af sin Regering Videnskab og Kunst, grundlagde det græsk-slaviske Akademi i Moskva, gejstlige Skoler og Seminarier og begunstigede vesteuropæisk Kulturs Indflydelse. Visse Arter af Tortur undertrykte han, forsøgte at nedsætte Skattebyrden og Antallet af Embedsmænd, og var i det hele en mild og oplyst Fyrste. Hans Halvbroder Peter I blev hans Efterfølger. *A. Frs.*

Feodosia, Grækernes Theodosia, Genuesernes Kaffa, Søstad paa den sydøstlige Kyst af Halvøen Krim, Guvernement Taurien, 105 Km. N. 0. f. Simferopol. (1885) 10,800 Indb., Russere, Tatarer, Armeniere, Tyskere, Jøder, hvoriblandt flere Hundrede Karaiter. F. er en af Krim's smukkeste Byer, omsluttet af en stærk, ved en Grav og Taarne forsvaret Mur. Inden for den gamle Stad ligger et Kastel med firkantede Taarne; en Gade med Buegange langs Havet har endnu et aldeles italiensk Præg; højere oppe ad Skrænterne ligger den russiske By og øverst oppe den tatariske Forstad. Af Levninger fra den gamle Tid mærkes den store Ringmur, Hovedmoskeen med Minaret og 10 Kupler, to andre Moskeer, af hvilke den ene er omdannet til en russisk Kirke, de offentlige Bade (nu Magasin og Tøjhus) og Kanernes Palads. Af moderne offentlige Bygninger kunne fremhæves en græsk Domkirke, det armeniske Kloster St. Georg, et Museum for Omegnens Oldsager og flere Søbadeanstalter, da F. paa Grund af sin smukke Beliggenhed er et meget besøgt Badested. Den har en Del Industri, saaledes Sæbesyderier, Væverier af Kamelhaarstæpper og Forarbejdelse af fine graa Faareskind til Pelse, endvidere Tilberedning af Kaviar, Østersfiskerier (det eneste Sted i Rusland) og betydelig Vin- og Frugtavl. Trods den fortrinlige og rummelige Havn, der har Plads til 200 Skibe, er Handelen kun ringe; Frihavnen er ophævet. F. var oprindelig en Koloni fra Milet, men den var længst sunken i Ruiner, da Genueserne her 1269 anlagde en Koloni Kaffa, der snart blev den mægtigste af

alle Handelsstæderne ved det sorte Havs Bredder; dens Befolkningstal ansloges engang saa højt som selve Konstantinopel's, og da Byen omsider 1475 faldt i Hænderne paa Tyrkerne, vare disse fulde af Beundring for dette andet Stambul, der i den følgende Tid kun blev sørgelig berømt som et af de vigtigste Slavemarkeder paa Krim. *C. A.*

Feracitēt (lat. *feracitas*), Frugtbarhed.

Feradsché, Klædningsstykke for tyrkiske Kvinder, er en løst hængende, meget vid og fodsid Overkjole af Silke eller Uld, og som oftest sortfarvet. F. slutter foroven til Hovedtøjet *Yashmak* og dækker i Forbindelse med dette hele Figuren, hvorfor det ogsaa anses for den mest passende Kvindedragt. *y. 0.*

Ferai, oldgræsk By, hvis Levninger findes ved Byen Velestino (s. d.) omtr. 18 Km. V. f. Volo i Thessalien (i det gamle Landskab Pelasgiotis). I F. fandtes en berømt Kilde, Hypereia, som endnu findes midt i Velestino ved en gammel Moské. Under Tyrannen Lykofron hævede F. sig til en mægtig By og endnu mere under dennes Søn og Efterfølger, den energiske og kloge Jason (374—70), der var Overfeltherre for hele Thessalien. Paa et Tog mod hans Broder og Efterfølger, Alexander af F., omkom Pelopidas; 359 myrdedes Alexander, og 352 gjorde Filip af Makedonien sig til Herre over F. Antiochos III indtog F. 191, men maatte snart efter overlade Byen til Romerne. Efter Sagnet var F. allerede en vigtig By i Sagntiden, og Eumelos, Søn af Admet, Konge i F., skal have ført Krigere fra F. tillige med en Skare Iolker mod Troja. *V. S.*

Feraller (lat. *Feralia*), romersk Fest for de døde, paa hvilken de afdødes Børn og efterladte bragte Ofre til de døde, bestaaende af Blomster, Frugter, Offergaver blandede med Salt, o. desl., ud til Graven. Templerne aabnedes ikke paa den Dag, og ingen Ild tændtes paa noget Alter, for at ingen skulde hindres i at udføre sin Pligt mod de afdøde. F. (den sidste Dag af *dies parentales)* holdtes 21. Febr. Medens denne Dag var en Soningsdag for de døde, var den næste Dag, 22. Febr., paa hvilken man højtideligholdt Caristia, en Soningsdag for de levende. *V. S.*

Fer aut fĕri (lat.), bær eller slaa! o: man maa enten være den lydende eller den bydende. *A. Mr.*

Ferber, Johan Jakob, svensk Mineralog og Kemiker, født i Karlskrona 29. Aug. 1743, død i Bern 17. Apr. 1790, studerede under Linné og tilbragte senere største Delen af sit Liv paa Rejser. 1783 blev han Professor i Mineralogi i St.Petersborg, 1786 preussisk Oberbergrath. Blandt hans Skrifter kunne nævnes: »Blomsteralmanach f5r Carlscrona's climat« [1771]; »Briefe aus Wälschland über natürliche Merkwürdigkeiten dieses Landes an v. Born« [1773]; »Oryktographie von Derbyshire« [1776]; »Physical.-metallurg. Abhandlungen iiber die Gebirge in Ungarn« [1780]; *Examen hypotheseos de transmutationibus corporum mineralium* [1780]; »Réflexions sur l'ancienneté relative des roches et des couches terreuses qui composent la croûte du globe« [1782]. *N. V. U.*

Ferde (arab.), Kappe, Overstykke.

Ferdausi se Firdusi.

Ferdinand I, tysk-romersk Kejser (1558—64), Søn af Filip den Smukke af Østerrig og Johanne den Vanvittige af Spanien, født 10. Marts 1503, død 25. Juli 1564. 1521 overdrog hans Broder Karl V ham de habsburgske Lande i Tyskland, og samme Aar ægtede han den ungarsk-bøhmiske Konge Ludvig II's Søster Anna. Ved dette Ægteskab aabnede der sig Muligheder for en mægtig Udvidelse af den habsburgske Husmagt. Da Kong Ludvig, der var gift med F.'s Søster Marie, faldt i Slaget ved Mohacs 1526, blev F. nemlig hans Arving baade i Böhmen og Ungarn. I Böhmen anerkendtes han efter nogen Modstand 22. Oktbr. 1526, men i Ungarn valgte det nationale Parti Johan Zapolya til Konge. F. sejrede dog og opnaaede Kongevalg 17. Decbr. 1526 i Pressburg og næste Aar Kongekroning i Stuhlweissenburg, men Zapolya fik nu Støtte fra Tyrkerne. Soliman II, (1520—66), erobrede 1529 Ungarn og angreb selve Wien, der dog forsvaredes saa tappert, at Tyrkerne trak sig tilbage, endnu før de Hære vare komne til, man rundt om i Tyskland havde begyndt at ruste. Det meste af Ungarn beholdt Zapolya imidlertid, og fra nu af truedes F. hele sit Liv igennem stadig af Soliman's Angreb. — F. var ikke blot Besidderen af de tyske habsburgske Lande, men havde tillige en fremragende Stilling som sin kejserlige Broders Repræsentant i Riget i de lange Perioder, i hvilke denne opholdt sig uden for Tyskland; han viste sig i denne Egenskab — især paa Rigsdagene i Speier 1526 og 29 — som udpræget katolsk, men indtog dog en meget forsigtig Holdning over for Protestanterne, hvis Hjælp mod Tyrkerne han stadig maatte søge; 1531 valgtes han til romersk Konge og designeredes saaledes til Broderens Efterfølger. Samme Aar søgte han forgæves et Forlig med Soliman, men vendte sig derefter i Forstaaelse med Kejseren til Protestanterne. Forhandlingerne med disse førte til Religionsfreden i Nürnberg 1532, der gav Protestantismen Muligheden for en fortsat uforstyrret Udbredelse, men tillige bevirkede, at protestantiske og katolske Fyrster ivrig rustede sig, da Soliman 1532 atter satte sig i Bevægelse mod Wien, saa Tyrkerne fandt det raadeligst at vende om. 1538 aftalte F. med Zapolya, at han skulde have Ungarn ved dennes Død; men da denne indtraf 1540, anerkendte kun en Del af Ungarerne disse Aftaler. Flertallet samlede sig om Zapolya's Enke Isabella og deres ganske unge Søn og fik atter Støtte hos Tyrkerne, der 1541 toge Magten i det meste af Ungarn, saa F. kun beholdt den vestligste Del.

I den tyske Politik kom F. i disse Aar stedse mere til at indtage en Mellemstilling mellem de tyske protestantiske Fyrster og Kejseren. Ikke alene mæglede han, trods sine katolske Anskuelser, af politiske Grunde mellem dem, men hans Forhold til Broderen blev ogsaa spændt, da denne 1548 fremtraadte med Planer om at gøre sin Søn Filip til sin Efterfølger som tysk Kejser. Disse Planer fandt Modstand fra alle Sider; Kejseren ændrede dem da og opnaaede 1551 en Aftale med F. om, at denne skulde være Kejser efter Karl's Død, men Filip saa straks romersk Konge og siden F.'s Efterfølger som Kejser, medens F.'s Søn Maximilian da skulde være romersk Konge. Ogsaa denne Plan strandede imidlertid paa Fyrsternes Modstand, og da Karl, efter at hele hans tyske Politik var mislykket, i September 1556 nedlagde Kejserværdigheden, var det til Fordel for F., der

vedForligene 1552 og 55 var optraadt som Mægler. Han valgtes dog først til Kejser 28. Febr. 1558 efter at have afgivet et Løfte om at hævde Religionsfreden af 1555. Ogsaa som Kejser fortsatte han sin gamle Politik. Paa Tridentinerkoncilet 1562—63 virkede han for Gennemførelsen af Nadveren i begge Skikkelser og Ophævelsen af Cølibatstvangen, men Uenigheden mellem Stormagterne gjorde det muligt for Paven at hindre disse Beslutninger, og Koncilets Resultat blev en Umuliggørelse af et Forlig mellem Tyskland's Protestanter og Katolikker. Ogsaa Kejserens Forsøg paa at samle disse mod Tyrkerne mislykkedes, og 1562 maatte F. slutte en 8-aarig Fred med Soliman, ved hvilken han lovede ham en aarlig Tribut. Før sin Død opnaaede han dog 1562 at faa sin Søn Maximilian valgt til sin Efterfølger som tysk Kejser. (Litt.: Buchoitz, »Geschichte der Regierung F. I« [9. Bd., Wien 1831—38]; H. Baumgarten, »Geschichte Karls V« [Stuttgart 1885 ff.]; H. Löwe, »Die Stellung F. I zum Trienter Koncil« [Bonn 1887]; Ranke, »Zur deutschen Geschichte«. »Vom Religionsfrieden bis zum Dreiszigjähr. Krieg« [2. Opl., Leipzig 1874]). *P M.*

Ferdinand II, tysk-romersk Kejser (1619—37), Søn af Kejser Maximilian II's yngre Broder Karl af Steiermark og Marie af Bayern, født 9. Juli 1578, død 15. Febr. 1637. Han opdroges strengt katolsk, og hele sit Liv igennem blev han Talsmanden for en snæversynet katolsk Politik, blottet for al Smidighed. Striden om, hvem der skulde følge hans Fætter Matthias, (1612—19), endte 1617 med, at F. blev udset til hans Arving, og samme Aar lykkedes det endog at bevæge den bøhmiske Landdag til at erkende ham som retmæssig Arving til den bøhmiske Krone, hvorpaa han 1618 kronedes som ungarsk Konge. Endnu før Matthias var død, fik F. den østerrigske Politik ind i et yderligt katolsk Spor, og i Bohmen, hvor man allerede 1617 havde været meget misfornøjet, førte nu de katolske Overgreb til aabent Oprør i Maj 1618. Den kejserlige Hærs Angreb paa Bohmen mislykkedes, og Bøhmerne trængte støttede af Schlesierne frem mod Wien. Da nu Matthias døde 20. Marts 1619, blev F.'s Stilling overmaade vanskelig; Ungarer og Mähner sluttede sig til Bøhmerne, og i selve de østerrigske Arvelande opstod protestantiske Bevægelser, saa Kejseren i Juni 1619 var lige ved at blive tvungen til at overgive sig i Wien. Han fik imidlertid Undsætning, og Situationen ændredes nu hurtig. 28. Aug. 1619 valgtes F. til Kejser. Dagen før var Frederik af Pfalz valgt til bøhmisk Konge, men mod ham samledes nu Polen, Spanien, Kejseren, det katolske Tyskland og Dele af det protestantiske; Resultatet blev Böhmen's Undertvingelse efter Slaget paa det hvide Bjærg 1620. F. var nu Herre i sine Arvelande, men han nøjedes ikke med her at straffe Oprørerne haardt og med Vold føre Bøhmerne tilbage til Katolicismen; ogsaa i det øvrige Tyskland skulde denne gennemføres, og Frederik af Pfalz skulde miste alle sine Lande. Følgen blev, at Krigen fortsattes; i de første 10 Aar beholdt Kejseren og hans allierede Overhaand over de tyske Fyrster og Christian IV; 1629 vare Protestanterne slaaede til Jorden, og ved Wallenstein's Hær var Kejseren endog bleven uafhængig af de katolske Fyrster. Han lod da Wallenstein skalte og valte efter Behag med Landene, medens han selv, mod Wallenstein's Raad, gennemførte sine religiøse Ideer ved Restitutionsediktet af 6. Marts 1629, hvis Gennemførelse vilde have ødelagt Protestantismen; samtidig søgte han at faa sin Søn anerkendt som romersk Konge. Han vendte imidlertid ved denne Politik begge Parter mod sig. Protestanterne søgte Støtte hos Gustaf Adolf, Kurfyrsterne nægtede at vælge Sønnen og krævede i Stedet Wallenstein afskediget. Kejseren maatte bøje sig for disse Krav, og fra 1630—32 syntes nu Gustaf Adolfs Sejre ganske at skulle sprænge det tyske Rige. Efter dennes Død formindskedes vel Faren, men Kejserens Fjender, hvortil fra 1635 Frankrig hørte, beholdt dog stadig Overhaand; F.'s Forsøg paa at skabe et katolsk Tyskland med en stærk Kejsermagt vare ganske mislykkede. I Decbr. 1636 lykkedes det ham dog endnu at faa sin Søn F. valgt til romersk Konge. (Litt.: Khevenhiiller, »Annales Ferdinandi II« [9 Bd., Leipzig 1578—1626]; F. Hurter, »Geschichte Kaiser F. II« [11 Bd., Schaffhausen 1850—64]). *P M.*

Ferdinand III, tysk-romersk Kejser (1637—57), ovenn.'s Søn, født 13. Juli 1608, død 2. Apr. 1657. Han opdroges af Jesuitter i Faderens Aand og fortsatte om end med noget større Forsigtighed dennes Politik. 1626 og 27 var han kronet i Ungarn og Bohmen, 1636 valgtes han til romersk Konge og 1637 til Kejser. Krigen mod Frankrig og Sverige fortsattes, men stedse mere uheldig. 1641 maatte F. efter Opfordring af en Rigsdag i Regensburg gaa ind paa at aabne Fredsunderhandlinger, og han trak vel stadig disse ud, men maatte dog til sidst slutte den westfalske Fred 1648. Ved denne endtes den store Kamp mellem Protestantisme og Katolicisme, som hans Fader havde begyndt, og som en Tid syntes at skulle hæve Kejsermagten til det højeste, uden at Magtforholdet mellem Religionerne var væsentlig ændret, hvorimod Kejsermagten og Rigets Enhed var næsten ganske tilintetgjort; Riget var sprængt, Territorialfyrsterne havde sejret. Paa Rigsdagen var Kejserens Magt nu ringe, Rigsdagen selv var svag og efter sin Sammensætning ude af Stand til kraftig Handlen. F. kom 1653 — 54 til at holde den første Rigsdag under de ny Forhold i Regensburg, men skønt der var meget at ordne efter den lange Krig, bleve dens Forhandlinger næsten resultatløse. 1653 havde han faaet Kurfyrsterne til at vælge hans Søn F. til romersk Konge, men denne døde allerede 1654, og ved F. III's Død var hans Efterfølger som tysk Kejser endnu ikke udpeget. (Litt.: Koch, »Geschichte des deutschen Reichs unter F. III« [2 Bd., Wien 1865—66]). *P. M.*

Ferdinand I, Kejser i Østerrig 1835 — 48, født 19. Apr. 1793, død 29. Juni 1875, Søn af Kejser Frants I. Han var fra sin Barndom sygelig og svagt begavet i aandelig Henseende, samt fik kun en meget tarvelig Uddannelse. Hans mest fremtrædende Egenskaber vare Godmodighed og Blidhed, og han levede stille uden at tage mindste Del i Statens Styrelse, selv efter at han 1830 var bleven kronet til Konge i Ungarn. Straks efter sin Tronbestigelse 2. Marts 1835 formildede F. de italienske Statsfangers haarde Lod, og ved sin

Kroning i Milano (1838) gav han politisk Amnesti. Derimod overlod han hele Statsstyreisen til Metternich og et Par Ærkehertuger, indtil Urolighederne i Wien Marts 1848 nødte ham til at fjerne Metternich og love en fri Forfatning. Efter ny Uroligheder i Maj forlod han hemmelig Wien og drog til Innsbruck, hvor han helt kom under Reaktionens og særlig Ærkehertuginde Sofie's Indflydelse. I August vendte han tilbage til Schönbrunn; men da Oprøret i Wien udbrød i Oktober, drog han til Olmiitz. 2. Decbr. nedlagde han Regeringen til bedste for sin Brodersøn Frants Josef, hvad han allerede i Marts havde ønsket, da han følte sig aldeles uskikket til at holde Statens Tøjler under saa forvirrede Forhold. Siden levede han i Stilhed i Prag. 1831 havde han ægtet den sardinske Kong Victor Emanuel I's Datter Anna (1803—84). *E.E.*

Ferdinand I, Konge af Kastilien, (1035—65), var en dygtig Hersker, der forbedrede de gamle vestgotiske Love, reformerede Klostertugten og udvidede Kastilien's Magt meget. Da saaledes hans Broder Garcia af Navarra med maurisk Hjælp anfaldt ham (ca. 1054), bleve de forbundne slagne, og Garcia maatte afstaa sine Besiddelser S. f. Ebro. Ogsaa over Dele af Portugal og det nuværende Ny-Kastilien udbredte han sin Magt og antog (1056) Kejsertitlen for derved at betegne sit Overherredømme over de øvrige spanske Fyrster, hvorved han kom i Strid med Kejser Henrik III af Tyskland. Dog tilintetgjorde han selv Kastilien's Førerstilling ved at dele sit Rige mellem sine tre Sønner Sancho, Alfons og Garcia. *M. M.*

Ferdinand II den Hellige, Konge af Kastilien (1217—52), født 1199, Søn af Alfons IX af Leon. Han arvede efter Faderens Død (1230) Leon, og de to Riger forenedes nu for bestandig. Kampen mod Maurerne fortsattes stadig; 1233 sejrede F. ved Xeres de la Guadiana, 1236 erobredes Cordoba, 1248 Sevilla, og selve Emiren af Granada blev Kastilien's Lensmand. Fra den Tid var de Kristnes Overmagt sikret. F. var en ivrig Katolik og gik strengt frem mod de overvundne Maurer, der maatte afsværge deres Tro eller udvandre; talrige Bispedømmer oprettedes i de erobrede Lande, og Universitetet i Salamanca stiftedes (1239). F. er desuden bekendt ved, at han begyndte at udarbejde en Lovbog *Código de la siete partidas*, der skulde gælde i alle hans Lande, men først fuldendtes under hans Søn Alfons X den Vise. Han kanoniseredes 1671, og som hans Festdag fejres hans Dødsdag 30. Maj. *M. M.*

Ferdinand III, Konge af Kastilien (1295 — 1312), født 1285. I hans Mindreaarighed ødelagdes Riget af evindelige Kampe om Formynderskabet, hvori Nabolandene blandede sig. Senere angreb han Granada og erobrede Gibraltar, men herskede for øvrigt uden Hæder. *M. M.*

Ferdinand I, Konge af Aragonien og Sicilien (1410—16), Søn af Johan I af Kastilien. Som Formynder for sin Brodersøn, Johan II, vandt han Ry for sin Tapperhed og Retfærdighed, og da det gamle aragonske Kongehus uddøde 1410, tilbøde Stænderne ham Kronen og lode en Kommission undersøge de forskellige Prætendenters Rettigheder. Denne udtalte sig til Gunst for F. (1412), hvorefter hans Medbejlere trak sig tilbage med Undtagelse af Greven af Urgel, der understøttet af Englænderne fortsatte Kampen til 1413. Det følgende Aar kronedes F., der i sin korte Regeringstid viste sig som en dygtig Hersker. *M. M.*

Ferdinand II den Katolske, Konge af Aragonien (1479—1516), Søn af Johan II af Aragonien, født 10. Marts 1452, død 23. Jan. 1516. Han proklameredes 1468 som Konge af Sicilien og Arving til Aragonien af Stænderne og ægtede 1469 i Valladolid hemmelig Isabella af Kastilien, der var udset til Tronarving efter sin Broder Henrik IV's Død. Denne nægtede sit Samtykke til Giftermaalet og søgte at hævde Kronen for sin Datter Johanne. Men efter Kongens Død sluttede Hovedmassen af Folket sig til Isabella, og da Portugiserne gjorde Indfald i Landet for at støtte Johanne's Sag, sloges de tilbage af F. I Kastilien maatte han dog lade sig nøje med en underordnet Stilling, og Rigerne vare i det hele meget løst forbundne, men de to Regenters Iver for at reorganisere Kongemagten, der under de foregaaende Uroligheder var bleven meget svækket, bidrog i høj Grad til at styrke Baandet. Adelen maatte afstaa de Krongodser, den havde bemægtiget sig, Kirken reformeredes, og 1480 fornyedes Inkvisitionen, der tillige blev et politisk Vaaben. I nær Forbindelse med disse Bestræbelser staar de vantros endelige Fordrivelse, der særlig er Isabella's Værk. 1487 erobredes Malaga, 1491 begyndte Granada's Belejring, og 6. Jan. 1492 holdt Kongeparret deres Indtog i Byen, medens den sidste Maurerkonge Muhamed Abu Abdallah (Boabdil) drog til Afrika. Som Tak for Byens Erobring gav Pave Innocens VIII F. og Isabella Titlen »de katolske Konger«, der endnu stadig føres.

Samtidig søgte F. udadtil at hæve de to Riger til en Stormagt. Karl VIII af Frankrig havde 1492 afstaaet ham Rousillon og Cerdaña, og under de snart udbrydende Kampe i Italien sluttede F. sig til hans Fjender; den berømte spanske Hærfører Gonzalo de Cordoba fordrev Franskmændene fra Napoli og førte Kong F. tilbage til hans Rige (1495). Men da Ludvig XII (1500) optog sin Forgængers Planer, skiftede F. Parti, og i Forening erobrede Spanierne og Franskmændene Napoli; Sejrherrerne kom imidlertid snart i Strid om Byttet, der til Slut tilfaldt F., hvem Ludvig XII 1505 afstod sin Ret. Aaret forud var Isabella død, og Kastilien tilfaldt Datteren Johanne den Vanvittige og hendes Gemal Filip af Østerrig, medens F. ganske mistede sin Indflydelse; dog lykkedes det ham efter Filip's Død (1506) trods den kastilianske Adels Modstand at blive Formynder for Dattersønnen Karl. I Slutningen af sit Liv genoptog han Kampen med Frankrig og erobrede 1512 Navarra S. f. Pyrenæerne.

F. d. K. var en snu, behersket og tilsyneladende kold Natur, der forstod at oppebie det belejlige Øjeblik; men det Maal, han havde sat sig, forfulgte han rastløs og med aldrig trættet Energi, og som en Menneskekender af i Rang gennemskuede han let sine Modstanderes Planer. (Litt.: Prescot, *History of the reign of F. and I.* [Boston 1838, oversat paa Dansk af L. Moltke]; Maurenbrecher, »Studien u. Skizzen z. Geschichte d. Reformationszeit.« [Leipzig 1874]). *M. M.*

Ferdinand VI, Konge af Spanien, Søn af Fi-

lip V, (1713—59), efterfulgte sin Fader 1746. Han var en velmenende, men svag Fyrste, der helt overlod Regeringen til sine Ministre. Efter sin Gemalindes Død (1758) trak han sig tilbage til Villaviciosa og hensank i dybt Tungsind, der kun kunde adspredes af Farinelli, ligesom det havde været Tilfælde med Faderen.

Ferdinand VII, Konge i Spanien 1814—33, født 14. Oktbr. 1784, død 29. Septbr. 1833, Søn af Karl IV, var lige saa raa og frastødende af Ydre og Væsen som fej, hyklersk og troløs af Sind. Han voksede op under slette Familieforhold, og hans Opdragelse blev meget forsømt. Paavirket af sin Lærer Escoiquiz tog han tidlig Del i Intriger imod Godoy, der var hans Faders Yndling og hans Moders Elsker, og blev ved sit Ægteskab 1802 med Marie Antonia (født 1784), Datter af hans Farbroder F. IV af Napoli, helt J ført over til det antifranske Parti. Da hun døde 1806 som Følge af Dronningens Krænkelser, vilde Godoy overtale ham til at ægte en Søster til Godoy's egen Ægtefælle (af en Sidelinie af Kongehuset); men dette afslog F., skønt han truedes med at miste sin Arveret, og han henvendte sig derimod i et Brev fuldt af Smiger II. Oktbr. 1807 til Napoleon I med Bøn om at faa en fransk Prinsesse, Datter af Lucien Bonaparte, til Ægte. For denne Henvendelse til en fremmed Hersker uden Faderens Samtykke blev F. fængslet, men frifunden af Domstolen, og han fik sin Faders Tilgivelse ved at angive sine Venner, som til Straf forvistes. Opstanden 18. Marts 1808 tvang Karl IV til at nedlægge Kronen til Bedste for F., men han fortrød det snart og søgte Hjælp hos Napoleon. Paa Mødet i Bayonne, hvortil F. lokkedes af Savary, nødtes han 10. Maj til at frasige sig Kronen imod en Aarpenge af 1 Mill. frc., og han fik nu Ophold paa Talleyrand's Slot Valençay. Under dette Fangenskab viste F.'s lave Tænkemaade sig tydelig; thi han vedblev med sit Smigreri over for Napoleon, festligholdt de franske Sejre i Spanien og opfordrede Spanierne til at underkaste sig; ja han forraadte endog dem, der søgte at befri ham. I Decbr. 1813 blev han sat i Frihed for at blive Konge i Spanien i Forbund med Napoleon; 22. Marts 1814 vendte han tilbage til sit Land, hilset med Jubel, og ophævede 4. Maj den fri Forfatning af 1812, fordi »Cortes, valgte paa usædvanlig Maade, havde tiltaget sig Magten i hans Fraværelse og paalagt Folket en anarkisk Forfatning efter de revolutionære franske Grundsætninger«. Han lovede vel at give en ny Forfatning, men brød sit Løfte og hengav sig under Paavirkning af en fanatisk Hofkamarilla til en planmæssig Reaktion. Inkvisitionen genindførtes ligesom Censur og Pinebænk, Klostrene genoprettedes, og Jesuitterne fik deres for 50 Aar siden inddragne Godser tilbage; derimod maatte Køberne af Nationalgodser afstaa disse uden Vederlag. Desuden forfulgtes ikke alene de Spaniere, der havde sluttet sig til Franskmændene, uagtet Forsikring om Amnesti (10,000 forvistes), men ogsaa de liberale, der havde kæmpet for hans Sag. Mange af Spaniens bedste Mænd forvistes eller overførtes til Bagno'erne i Nordafrika eller til strengt Bodsfængsel i Klostrene (50,000 fængsledes i alt), og de gentagne Militæropstande 1815—17 gjorde ham endnu mere mistroisk og grusom. Regeringen var prisgiven hans Luner' og jævnlige Ministerskifter fandt Sted, medens Forvaltningen og især Finanserne kom i dybt Forfald. Riego's Opstand i Jan. 1820 gav Stødet til en almindelig Rejsning, og i Marts maatte F. kundgøre Forfatningen af 1812; men baade hemmelig og aabent arbejdede han paa at omstyrte den, saaledes ved Gardens Opstand i Juli 1822, medens han hyklede Hengivenhed for Riego og andre Frihedsmænd. Da en fransk Hær i Apr. 1823 rykkede ind i Landet, fulgte han vel nødtvungen med Cortes til Cadiz, lovede ved Byens Overgivelse at sikre Forfatningens Tilhængere mod Overlast, men brugte sin genvundne Enevælde til en grusom Forfølgelse, uden at agte paa Stormagternes og særlig paa den franske Regerings Advarsler. Henrettelser fandt Sted i Tusindvis, og de »kongelige frivillige« øvede et Rædselsregimente i Lighed med »den hvide Terrorisme« i Frankrig 1815. Ogsaa ønskede han 1827 at omstyrte Portugal's fri Forfatning, for at den ikke skulde smitte Spanien. Dog kom han snart i Strid med den klerikale Reaktion, fordi han ikke helt vilde gaa i dens Ledebaand. Den »apostoliske Junta«, der var dannet med hans Samtykke for at støtte Tronen og Kirken, fremkaldte 1827 en Opstand i Katalonien imod ham og optog siden den Plan at sætte hans Broder Don Carlos i hans Sted paa Tronen. F. bragtes derved til at nærme sig Modpartiet, og dertil medvirkede hans ny Ægteskab. Efter at have været gift 1816—18 med Marie Isabella, Datter af Johan VI i Portugal, og 1819—29 med Josefa, Datter af Prins Maximilian af Sachsen, uden at faa nogen Arving, ægtede han i Decbr. 1829 sin Søsterdatter Marie Christine, Datter af Frants I af begge Sicilierne. Hun skænkede ham to Døtre, Isabella, der senere blev Dronning i Spanien, og Louise, der 1846 ægtede Hertugen af Montpensier. Hun vandt stor Indflydelse over ham og overtalte ham 1830 til at ophæve den saliske Arvefølgelov, som gjaldt i det bourbonske Hus, og genoprette den gamle kastiliske, der ikke udelukkede Kvinderne. Under hans Sygdom i Oktbr. 1832 fik Ministeren Calomarde ham vel til at tilbagekalde denne Beslutning; men da han igen blev rask, erklærede han, at Tilbagekaldelsen var fralistet ham, og lod i Juni 1833 Isabella hylde samt indsatte hendes Moder til fremtidig Regentinde. Et Par Maaneder i senere døde han, efterladende Spanien i almindeligt Forfald og med Udsigt til blodige Borgerkrige baade om Tronfølgen og Forfatningen. Tabet af alle de nyspanske Lande i Syd- og Mellemamerika bør ligeledes tilskrives hans slette og tyranniske Styrelse. *E. E.*

Ferdinand I, Konge af Portugal, født 31. Oktbr. 1345, død 22. Oktbr. 1383, besteg Tronen efter sin Fader Peter den Retfærdige's Død 1367. Han var en svag Karakter og en daarlig Regent, der ganske var optagen af glimrende Hoffester og Jagter, men da han var en gavmild og huldsalig Herre, var han ikke desto mindre vel lidt hos den største Del af Folket. Da han gjorde Fordring paa Kastilien's Trone, kom han straks i Begyndelsen af sin Regering i Krig med dette Land, med hvilket han siden laa i næsten uafbrudt Fejde, som førtes uheldig for Portugal's Vedkommende. Først 1383 sluttedes der Fred,

hvori det bestemtes, at F.'s Datter Beatrix skulde ægte den kastilianske Infant, og da denne døde, selve Kongen Johan I, der saaledes haabede at forene de to Riger, thi i Traktaten var Beatrix'es Børn blevne indsatte som Tronarvinger. Efter at den ældre burgundiske Linies Mandsstamme var uddød med Kong F., udraabtes Beatrix som Dronning under sin Moders Formynderskab, men Folket hadede Kastilianerne og valgte Kongens Halvbroder Johan af Aviz til Rigsforstander. To Aar senere hyldedes denne som Konge og sikrede ved Kampen ved Aljubarota (1385) Riget mod Kastilianerne. *M. M.*

Ferdinand, Titulærkonge af Portugal, født 29. Oktbr. 1816, død 15. Decbr. 1885, Prins af Sachsen-Koburg, ægtede 1836 Dronning Maria da Gloria og fik næste Aar efter en Søns Fødsel Kongetitel. Efter Dronningens Død styrede han 1853—55 Landet som Regent i Sønnen Pedro V's Mindreaarighed. Han hengav sig desuden til Malerkunsten og viste stor Iver for Vedligeholdelsen af Portugal's historiske Mindesmærker. 1869—70 gjordes der ham gentagne Tilbud om at overtage Spanien's Krone for at forberede den iberiske Halvøs Enhed, men han afslog dem. 1869 indgik han et morganatisk Ægteskab med en tysk Danserinde E. Hensier (født 1836), som blev ophøjet til Grevinde Edla. *E. E.*

Ferdinand den Hellige, Infant af Portugal, Søn af Kong Johan af Portugal, født 29. Septbr. 1402, død 5. Juni 1443. Som Stormester af Aviz-Ordenen deltog han i sin Broder Henrik's mislykkede Ekspedition mod Maurerne i Tanger og blev selv trettende efterladt hos Fjenderne som Gidsel for Ceuta's Udlevering. Da Kongen og Cortes nægtede at afstaa denne By, og en frygtelig Pest hindrede Portugiserne i at befri den unge Kongesøn, tilbragte F. de sidste 6 Aar af sit Liv som Slave hos Sultanen i Fez. Efter hans Død hængtes hans Legeme op paa en af Fez'es Porte, og først 1471 førtes det tilbage til Portugal, efter at han Aaret i Forvejen var bleven kanoniseret af Pave Poul II. Under Navn af »den standhaftige Fyrste« er han bleven forherliget af Calderon. *M. M.*

Ferdinand I (ital. Ferrante), Konge af Napoli (1458—94), uægte Søn af Alfons V af Aragonien og Sicilien, født 1423, død 1494. Faderen, der gennem Adoption havde erhvervet Napoli, bestemte ham til sin Efterfølger i dette Rige, men Pave Calixt III, der af Navn var Landets Lensherre, nægtede at anerkende ham. Efterfølgeren Pius II viste sig dog mere imødekommende, og med Bistand af Paven og Sforza'erne i Milano besejrede F. efter nogle Aars Forløb Huset Anjou, der havde gjort ham Tronen stridig; da Slægten (1464) uddøde med Johan af Anjou, var han uomstridt Herre i sit Rige og straffede nu den oprørske Adel strengt. Han var en forslagen og grusom Politiker, der som alle Renaissancens Fyrster samlede Videnskabsmænd og Kunstnere ved sit Hof, medens han tillige var ivrig for at ophjælpe Handel og Industri i sit Rige; bl. a. gjorde Silkeavlen store Fremskridt under hans Regering. 1480 gjorde Tyrkerne Indfald i Landet og erobrede Otranto, hvorfra de dog snart atter fordreves af Kongens ældste Søn Alfons, Hertug af Calabrien, der efter den Tid blev Faderens Medregent og gjorde sig yderst forhadt af Neapolitanerne, bl. a. ved at monopolisere Olie-, Vin- og Kornhandelen. I Slutningen af hans Regering beredte Karl VIII af Frankrig, der havde arvet Huset Anjou's Krav, sig til at gøre sine Rettigheder gældende med Vaaben. Under Krigsforberedelserne døde F. og efterfulgtes af Alfons. *M. M.*

Ferdinand II (ital. Ferrantino), Konge af Napoli (1495—96), Søn af Alfons V af Aragonien, født 26. Juli 1469, død 7. Oktbr. 1496. Faderen sendte ham mod Franskmændene, der stode i Romagna'en, men han nødtes til at gaa tilbage og opgive Rom. Hele Napoli rejste sig nu mod Aragonierne, og forgæves søgte Alfons at redde Riget ved at takke af til Fordel for Sønnen (Jan. 1495). Den kgl. Hær blev slaaet, og F. maatte flygte til Sicilien, hvorfra han dog snart vendte tilbage med Understøttelse af Ferdinand den Katolske. Hovedstaden overgav sig til ham, og den franske Hær maatte kapitulere ved Atella, men kort efter døde F. *M. M.*

Ferdinand IV, Konge af Napoli 1759—1806 og 1815—25, af Sicilien 1759—1825, siden 1816 under Titlen »F. I, Konge af begge Sicilier«, født 12. Jan. 1751, død 4. Jan. 1825, var yngre Søn af Karl III og blev Konge, da denne arvede den spanske Krone. I hans Mindreaarighed styredes Riget i frisindet Aand af Minister Tanucci; men da F. 1768 havde ægtet Kejserinde Marie Theresia's Datter Caroline (1752—1814), tog denne Statsstyrelsen helt i sin Haand; thi F. var aldeles uvidende og uskikket til alt aandeligt Arbejde, alene hengiven til Jagt, Fiskeri og andre legemlige Sysler. I nogle Aar fortsattes Reformerne, en Del Klostre opløstes, og Jesuitterne fordreves; men 1774 fjernedes Tanucci, og efter at Dronningens Yndling Acton 1784 var bleven Minister, raadede en yderlig Enevælde og en taabelig Ødselhed. Ogsaa i den ydre Politik viste Dronningens Magt sig, idet Napoli skilte sig fra Spanien og 1793 sluttede sig til Koalitionen imod Frankrig. 1796 købtes dog Fred imod en Udbetaling af 5 Mill. frc.; men 1798 sluttede F. nyt Forbund med Østerrig og Rusland, lod paa een Nat 40,000 Rekrutter paagribe og sendte dem under Mack ind i Kirkestaten. Han haabede nemlig at vinde en Del af dens Lande (ligesom han allerede 1788 havde opsagt den gamle Lenspligt til Paven) og rykkede selv med sin Hær ind i Rom. Dog allerede i Decbr. 1798 trængte franske Tropper ind i Landet, hvorfor F. flygtede med sit Hof til Palermo. Napoli omdannedes til den parthenopæiske Republik, men faldt allerede i Juni 1799 paa ny i Kongens Hænder, især ved Lazzaronernes Hjælp (han fik derfor Navn af »Lazzaronkongen«). Da F. brød de Løfter, som Kardinal Ruffo havde givet Republikanerne om fri Bortgang, indtraadte nu den grusomste Reaktion, der kostede 40,000 Mennesker Livet, hvorhos alle gamle Rettigheder udslettedes. I Fredsslutningen med Frankrig 1801 slap han med mindre Landafstaaelser, men maatte 1805 forpligte sig til Neutralitet. Alligevel tillod han en engelsk-russisk Hær at gaa i Land, og til Straf blev Napoli fratagen ham af franske Tropper, medens han i Jan. 1806 for anden Gang flygtede til Palermo under engelsk Beskyttelse. Denne udartede dog snart til et rent Formynderskab under Lord Bentinck, som 1811 tvang Caroline til at

rejse til Østerrig og 1812 kundgjorde en fri Forfatning for Sicilien. 1814 fik F. igen Magten her, og i Juni 1815 tillige i Napoli, idet han aldeles stillede sig under Østerrig's Indflydelse, ophævede Forfatningerne og lod Reaktionen fuldt raade. Det royalistiske Samfund Calderari'erne fik frit Spillerum, Præsteskabets Hjælp købtes ved et for Paven gunstigt Konkordat 1818, og Røverbanderne opblomstrede paa ny. Betegnende for hans Interesser er det ogsaa, at han bortbyttede 18 Papyrus-Haandskrifter, der bleve fundne i Herculanum, i mod 18 Kænguruer. Efter Opstanden 1820 maatte han love en fri Forfatning, men afstod af Sundhedshensyn Regeringen til sin Søn Frants for selv at faa fri Hænder. Dog besvor han Forfatningen og lovede Parlamentet at virke for Frihedens Sag paa Kongressen i Laibach, men brød sit Løfte og tog ligesom 1799 grusom Hævn over Carbonarierne, da en østerrigsk Hær havde genoprettet hans Magt. 1822 tvang Stormagterne ham til at fjerne sin værste Haandlanger Canosa; men Styrelsen blev ikke bedre derfor. Med sin Dronning havde han 7 Sønner og 11 Døtre, hvorat dog de fleste (11) døde som Børn. Sønnen Frants I fulgte ham i Regeringen; 5 Døtre bleve gifte med Frants I af Østerrig, Ferdinand III af Toscana, Karl Felix af Sardinien, Ferdinand VII af Spanien og Ludvig Filip af Frankrig. 12 Uger efter Dronningens Død ægtede han morganalisk en Enkefyrstinde af Partana (1787—1826), samt ophøjede hende til Hertuginde af Floridia. *E. E.*

Ferdinand II, Konge af begge Sicilierne 1830—59, født 12. Jan. 1810, død 22. Maj 1859, Søn af Frants I. Han begyndte sin Regering med at indføre nogle Forbedringer i Hær- og Finansvæsenet samt med at benaade en Del politiske Forbrydere, men styrede dog strengt enevældig, idet han undertrykte enhver friere Rørelse og fremmede Præsteskabets Indflydelse. Gentagne Sammensværgelser og Oprørsforsøg forøgede kun hans Grusomhed og Politiets Virkomhed. I Jan. 1848 udbrød Opstande baade paa Sicilien og i Napoli, og F. nødtes til at give en fri Forfatning, som han besvor 11. Febr., nedkaldende Himlens Straf over sig, hvis han brød den. I Marts udvistes Jesuitterne, og i April sendtes Tropper imod Østerrigerne; men 15. Maj, samme Dag, som Kamrene samledes, opstod et Brud imellem ham og Deputeretkamret, og det kom til Kamp i Napoli's Gader. Han lod Byen bombardere fra Forterne, og efter at de fremmede Lejetropper, især Schweizerne, havde faaet Bugt med den frisindede Middelstand, lod han Husene plyndre af Lazzaronerne, der vare ham lige saa hengivne som i sin Tid hans Farfader og Navne (F. IV). Forfatningen blev snart efter ophævet, og flere Ministre, deriblandt C. Poerio, satte paa Galejerne for deres Frisindethed. Sicilien, som i Apr. 1848 havde løsrevet sig og erklæret F. for afsat, blev i Maj 1849 igen undertrykt, efter at Messina allerede i Septbr. 1848 var bleven bombarderet. Senere levede F. med det velfortjente Øgenavn »Kong Bomba« i sit Slot, værget af en stærk Hær og et talrigt Politi, og øvende et Despoti, der mindede om de værste Tider i Spanien's Historie. Tusinder af Fanger maatte vansmægte i gyselige Fængsler (1850 ansloges Tallet til 15—20,000); Bastonnade og andre Pinsler brugtes i stor Udstrækning, og Udlandets Forestillinger afvistes haanlig. Endnu 1856 viste han sin Trods imod Vestmagternes Trusler og brød sig ikke om, at de afbrøde den diplomatiske Forbindelse. Først 1858 benaadede han en Del politiske Fanger med Deportation til Sydamerika; men paa Vejen lykkedes det dem at formaa Skibsføreren til at sejle til London, hvor de gik i Land. I Decbr. 1856 blev han Genstand for et Mordforsøg af en Soldat ved Navn Milano, men slap med et Saar, og han levede, skønt svækket af Sygdom, længe nok til at se det Uvejr trække op, der snart efter skulde omstyrte Bourbon'ernes Trone i Syditalien. Han var 2 Gange gift, 1832 med Marie Christine, Datter af Kong Victor Emanuel I af Sardinien, (1812—36), som var elsket for sin Fromhed og Godgørenhed og senere mindedes i Sagn, der ligne dem om Dronning Dagmar, og 1837 med Therese, Datter af den østerrigske Ærkehertug Karl (1816—67). Af første Ægteskab var kun en Søn, Frants II, der blev hans Efterfølger; men af det andet overlevede 5 Sønner og 4 Døtre ham, deriblandt Greverne af Trani (1838—86), Girgenti (1846—71) og Caserta (født 1841), og Maria Pia (1849—82), som ægtede Hertug Robert af Parma. (Litt.: Nisco, *F. II ed il suo regno* [Napoli 1884]). *E. E.*

Ferdinand I, Storhertug af Toscana (1587—1609), Søn af Cosimo I af Medici, født 1549, død 7. Febr. 1609. Pius IV gjorde ham til Kardinal 1563, og 1569 kom han til Rom, hvor han opholdt sig, indtil han 1587 forlod den gejstlige Stand og besteg Tronen efter sin Broder Frants Maria's Død. Som Regent indtog han en Tid lang en fjendtlig Holdning over for Spanien og sluttede sig til Henrik IV af Frankrig. I Slutningen af sin Regering nærmede han sig imidlertid atter Spanien. Toscana havde under ham en lykkelig Tid. Han vaagede nøje over Landefreden, Handelen og Agerdyrkningen søgte han paa forskellig Vis at fremme, og han maa saaledes bl. a. betragtes som den egentlige Grundlægger af Livorno, der under ham steg til en betydelig Handelsby; mindre heldige vare hans Forsøg paa at opdyrke Maremmerne. Personlig var han en Beskytter af Videnskab og Kunst; han erhvervede saaledes den medicæiske Venus og Niobe-Gruppen i Ufficierne, men sin Slægts Traditioner tro holdt han tillige Bank i forskellige europæiske Byer og drev Handel paa Amerika. *M. M.*

Ferdinand II, Storhertug af Toscana (1621—70), foreg.'s Sønnesøn, født 14. Juli 1610, død 23. Maj 1670. Under hans Mindreaarighed styredes Landet af hans Bedstemoder og Moder, en østerrigsk Prinsesse, og stærkt paavirket af denne opgav han Bedstefaderens kloge Neutralitet og sluttede sig ganske til Huset Habsburg, hvem han understøttede i dets Krige mod Frankrig. Hans Regering indledede Toscana's Forfaldstid; thi medens Handel og Erhverv stod i Stampe, steg Gejstlighedens Magt, og da F. i en Krig med Paven havde forstærket sin Hær ved at tage Røvere fra hele Italien i sin Tjeneste, fik Briganterne fast Fod i Landet. *M. M.*

Ferdinand III, Storhertug af Toscana 1790—1801 og 1814—24, født 6. Maj 1769, død 18. Juni 1824, yngre Søn af Leopold I. Da denne i Febr. 1790 arvede den tyske Kejserkrone, afstod han i Juli s. A. Toscana til F., som dog først i

Apr. 1791 overtog Regeringen, ledet af sin tidligere Lærer Manfredini. Mild af Sind og tolerant j imod de ny Frihedsgrundsætninger var han den j første Regent, som 1792 godkendte den franske j Republik. Han søgte ogsaa at holde Italien neutralt under Krigen 1793, men blev af England tvungen til at bryde med Frankrig. Dog viste han kun liden Iver for Krigen og sluttede allerede Fred i Febr. 1795, men maatte i Juni næste Aar ; se franske Tropper rykke ind i Landet og besætte Livorno for at forstyrre den engelske Handel, som der havde Tilhold. Ogsaa 1799 holdt F. sig neutral, men blev alligevel i Marts forjagen af Franskmændene og først i Juni genindsat ved sine egne Undersaatters Hengivenhed. I Oktbr. 1800 blev han paa ny fordreven og maatte 1801 afstaa Toscana; til Vederlag fik han 1803 Salzburg med Kurfyrstetitel, men maatte 1806 ombytte dette Landskab med Wurzburg og tillige tiltræde Rhin-Forbundet. 1814 vendte F. tilbage til Toscana, modtagen med Jubel, og om der end i flere Retninger foregik en Reaktion (77 Klostre genoprettedes) og Østerrig's Indflydelse gjorde sig stærkt gældende, styrede han dog med Mildhed og Maadehold, fremmende Oplysning og offentlige Arbejder. Ogsaa beskyttede han 1821 sin Svigersøn, Karl Albert af Sardinien, og gav Flygtninge fra andre italienske Lande Fristed i Toscana. F. var først gift 1790 med Louise, Datter af Ferdinand I af Napoli, (død 1802), og anden Gang 1821 med Marie, Datter af Prins Maximiiian af Sachsen, (død 1865). Han fulgtes af sin Søn Leopold II, Toscana's sidste Storhertug; Sønnesønnen Ferdinand, født 1835, fikvel 21. Juli 1859 ved Faderens Afkald Titel af Storhertug (F. IV), men kom aldrig til Magten; ban ægtede 1868 Alice, Datter af Hertug Karl III af Parma, (født 1849), °g lever (1896) siden 1859 i Østerrig. *E. E.*

Ferdinand, Konge af Leon (1157—88), som han arvede efter sin Fader Alfons VII. Kort efter sin Tronbestigelse bemægtigede han sig Formynderskabet for sin umyndige Brodersøn Kong Alfons VIII af Kastilien, og da han forskød sin Gemalinde Uracca, en portugisisk Prinsesse, kom han i Strid med Portugal, fra hvilket han gjorde flere Erobringer. Under hans Regering stiftedes 1175 St.-Jago-Ordenen, en gejstlig Ridderorden, hvis Formaal var at beskytte de Pilegrimme, der valfartede til den hellige Jakob's Grav i Compostella. *M. M.*

Ferdinand, Kardinalinfant af Spanien, Søn af Filip III af Spanien, født 17. Maj 1609, død 9. Novbr. 1641. Han blev 1619 Ærkebisp af Toledo og udnævntes kort efter til Kardinal. 1633 sendtes han til Tyskland for at understøtte Huset Habsburg mod Svenskerne og leverede sammen med Ferdinand af Ungarn Slaget ved Nordlingen (1634). Det følgende Aar gik han til Belgien, hvor han overtog Statholderskabet under meget vanskelige Forhold. Dog lykkedes det ham at drive saavel Hollænderne som Franskmændene tilbage, ja han trængte endog langt ned i Frankrig og tilføjede 1638 Hollænderne et stort Nederlag ved Kalloo. I det hele var han en dygtig Feltherre og Administrator, der til Uheld for Spanien alt tidlig blev bortreven af Feber. *M. M.*

Ferdinand, Ærkehertug af Østerrig, født 14. Juni 1529, død 24. Jan. 1595, Søn af Kejser Ferdinand I. Han blev 1547 Statholder i Bohmen, en Stilling, han beklædte, indtil han efter Faderens Død 1564 arvede Tyrol og de habsburgske Besiddelser i Elsass. Her førte han et stærkt enevældigt Regimente over for Stænderne i alle Tros- og Finanssager, og som ivrig Katolik gik han haardt frem mod de talrige Protestanter, der fandtes i Tyrol; i hans Lande herskede dur god Orden og Justits, men den kostbare Hofholdning tærede stærkt paa deres finansielle Kraft. 1557 ægtede han sin Elskerinde den smukke Patricierdatter Philippine Weiser fra Augsburg, men Ægteskabet holdtes længe hemmelig, og Børnene, der fik Titelen d'Austria, havde ingen Arveret; da han i sit andet standsmæssige Ægteskab kun efterlod sig Døtre, tilfaldt hans Besiddelser derfor hans habsburgske Frænder. F. var en stor Kunstven og har grundlagt den berømte Ambrasersamling. *M. M.*

Ferdinand, Karl Joseph, von Este, Ærkehertug af Østerrig og Feltmarskal, født 25. Apr. 1781 i Modena, død 5. Novbr. 1850 paa sit Slot Ebenzweier ved Gmunden. Han fik 1805 Kommandoen over 3. østerrigske Armékorps paa 80,000 Mand og blev slaaet af Ney ved Giinzburg. Ved en dristig og energisk Optræden lykkedes det ham under daglige Kampe med det forfølgende franske Rytteri under Murat, efter i 8 Dage at have tilbagelagt ca. 400 Km., at naa Eger med 1,500 Ryttere, hvorved han undgik at dele Skæbne med Hæren i Ulm. F. fik nu Overkommandoen i Böhmen, hvor han organiserede Landstormen, kæmpede tappert mod Bayrerne og dækkede indtil Nederlaget ved Austerlitz de allieredes højre Fløj. 1807 sattes han i Spidsen for det 36,000 Mand stærke 7. Armékorps, med hvilket han rykkede ind i Hertugdømmet Varszava, erobrede Hovedstaden 22. Apr. og vendte sig dernæst mod Thorn. Han blev imidlertid omgaaet af Poniatovski, der brød ind i det østerrigske Galizien, maatte opgive Varszava og sluttelig trække sig tilbage til Ungarn. 1815 førte han den østerrigske Reserve i Frankrig, fik 1816 Overkommandoen i Ungarn og blev 1830 Generalguvernør i Galizien, hvilken Stilling han opgav i Anledning af Uroligheder 1846. Sine sidste Aar tilbragte han for største Delen i Italien og traadte ikke mere offentlig frem. *B. P.* **B.**

Ferdinand, Hertug af Braunschweig, preussisk Generalfeltmarskal, født 12. Jan. 1721, død 3. Apr. 1792 i Braunschweig. 1740 blev han Oberst i den preussiske Hær, fulgte sin Svoger Frederik den Store i 1. schlesiske Krig. I 2. schlesiske Krig førte han en Brigade og udmærkede sig gentagne Gange navnlig ved Hohenfriedberg og Soor. 1750 forfremmedes han til Generalløjtnant og blev 1755 Guvernør i Magdeburg. I Syvaarskrigen bidrog han 1757 væsentlig til Sejren ved Prag og kommanderede ved Rossbach Hærens højre Fløj. S. A. foranledigede Georg II, at han kom i Spidsen for den allierede Hær, og han førte nu i Nedre-Sachsen, Hessen og Westfalen et særdeles berømmeligt 5 Aars Felttog mod Rigshæren og Franskmændenes overlegne Kræfter. 23. Novbr. 1757 overtog han i Stade Kommandoen over Hæren, der befandt sig i en i moralsk Henseende yderst nedtrykt Stemning. Han trængte Fransk-

mændene tilbage over Rhinen og vandt en glimrende Sejr ved Krefeld 25. Juni 1758. Forholdene tvang ham imidlertid tilbage over Rhinen igen. I Foraaret 1759 greb han igen Offensiven, men sloges 13. Apr. af Broglie ved Bergen i Nærheden af Hanau. Uagtet han 1. Aug. sejrede ved Minden, maatte han dog paa Grund af Fjendens overlegne Kræfter holde sig i Defensiven, og trods Sejren ved Vellinghausen 15. og 16. Juli 1761 maatte han opgive Hessen. Vinteren 1761—62 anvendte han til at forstærke sin Hær, og det lykkedes ham inden Krigens Slutning efter Sejrene 24. Juni ved Wilhelmsthal og 23. Juli ved Lutterberg igen at sætte sig i Besiddelse af Hessen. Efter Freden i Hubertsburg udnævntes han til Feltmarskal og overtog igen Posten som Guvernør i Magdeburg. Uenighed med Kongen foranledigede imidlertid, at han 1766 tog sin Afsked i og trak sig tilbage til Braunschweig, hvor han viste Kunsten og Videnskaben megen Interesse. F., der næst efter Kongen var Preussen's mest fremragende Hærfører paa den Tid, viste ligesom han en udpræget Interesse for franske Hofskikke. ***B. P. B.***

Ferdinand, Fyrste af Bulgarien siden 1887, født 26. Febr. 1861, yngste Søn af Prins August af Sachsen-Koburg (1818—81) og af Clementine af Orleans, Kong Ludvig Filip's Datter (født 1817). Han uddannedes i Wien ved det theresianske Akademi og studerede særlig nyere Sprog; gjorde Rejser til Afrika's Nordvestkyst og Brasilien (beskrevne 1883). 7. Juli 1887 valgtes han af den bulgarske Nationalforsamling til Fyrste og overtog 14. Aug. Regeringen, men kunde paa Grund af Rusland's Modstand ikke opnaa Sultanens eller Stormagternes Godkendelse. Indtil Maj 1894 forblev Ledelsen i Minister Stambulov's kraftige Hænder, og Bulgarien kunde glæde sig ved ordnede Finanser, en god Hær og store Jærnbaneanlæg, samt ved Uafhængighed af Rusland. Men for at opnaa den formelle Godkendelse og desuden frigøre sig for den selvraadige Ministers Formynderskab foretog F. 1894 Ministerskifte og viste senere Stambulov saa megen Unaade, at denne aabent gjorde Fyrsten ansvarlig for det Overfald, som kostede ham Livet. 1893 ægtede F. Prinsesse Marie Louise (født 1870), Datter af Hertug Robert af Parma, og fik 1894 en Søn, Boris, der først blev døbt som romersk Katolik, men Febr. 1896 optagen i den græske Kirke, for at F. kunde opnaa Udsoning med Rusland og derved den ønskede Godkendelse. ***E. E.***

Ferdinand, Tronfølger i Rumænien, født 24. Aug. 1865 i Sigmaringen, Prins af Hohenzoliern, Søn af Fyrst Leopold og Brodersøn af Kong Karol I, blev efter den ældre Broders Afslag 1889 tagen til Tronfølger efter sin barnløse Farbroder og tog samtidig Ophold i sit ny Fædreland. Han ægtede 1893 Prinsesse Marie af Sachsen-Koburg, Datter af den nuværende Hertug Alfred og Søsterdatter af den russiske Kejser Alexander III, og har en Søn Karol (født 1893) og en Datter Elisabeth (født 1894). *E. E.*

Ferdinand, Frederik, dansk Arveprins 1848—63, født 22. Novbr. 1792, død 29. Juni 1863, Søn af Arveprins Frederik og Broder til Kong Christian VIII, blev allerede 1807 Chef foret Dragonregiment og 1808 Generalmajor. Han viste tidlig udpræget Hang til Forlystelser og især til Spil, men liden Interesse for alvorlige Sysler, og var derfor hele sit Liv stærkt forgældet. 1829 ægtede han Frederik VI's Datter Karoline (1793—1881), men Ægteskabet forblev barnløst. Decbr. 1839 blev han kommanderende General paa Sjælland og fik desuden Sæde i Geheimestatsraadet indtil 24. Marts 1848, samt paa ny 28. Jan. 1852. F. skal i Martsdagene 1848 have raadet sin Brodersøn, Frederik VII til at modsætte sig de kjøbenhavnske Borgeres Krav om et Ministerskifte, og Oktbr. 1855 nægtede han at underskrive Fællesforfatningen, fordi en enkelt Paragraf (5) formentlig krænkede hans Ret som legitim Tronfølger. Han mistede derfor sin Kommando, men Paragraffen blev næste Aar forandret, og Novbr. 1856 blev han genindsat i den tabte Stilling. At F. tillige med sin Ægtefælle forblev i Kjøbenhavn under Koleraepidemien 1853, gjorde ham mere afholdt end tidligere. *E. E.*

Ferdinand Wilhelm, Prins af Württemberg-Neustadt, født 12. Septbr. 1659, død 7. Juni 1701. Han viste i sin Ungdom særdeles Anlæg for matematiske Studier og deres Anvendelse i Krigskunsten. 16 Aar gl. gjorde han sit første Felttog ved Rhinen under sin ældre Broder og tog senere Tjeneste i Danmark, kæmpede med i den skaanske Krig, deltog i Stormen paa Kristiansstad og Slaget ved Landskrona og blev 1678 anden Oberstløjtnant ved Kongens Livregiment (Garden). 1682 blev han Generalløjtnant og Gardens Chef. Imidlertid tiltalte Fredsgerningen ikke den daadlystne Hertug, og da Nødskriget lød fra Wien, som truedes haardt af Tyrkerne, drog han derned og deltog baade i den østerrigske Hovedstads heltemodige Forsvar og de senere Kampe mod Tyrkerne. 1685 blev han haardt saaret ved Neuhäusel af et Skud i Panden. Da Christian V havde lovet at sende England's Erobrer, Vilhelm af Oranien, et Hjælpekorps paa 7,000 Mand, kaldte han Hertugen hjem og satte ham i Spidsen for dette. 1690 landede han med sit danske Korps i Irland og kæmpede der med udmærket Tapperhed og Dygtighed, først under Mariborough, senere under Ginkell. Særlig kunne de engelske Feltherrer takke ham og hans yngre Broder, Karl Rudolf, for Erobringen af den faste By Athlone ved Shannon. Da Irland var underlagt den engelske Krone, takkede Kong Vilhelm ham med de Ord: »Næst Gud skylder jeg Hertug F. W.'s tro Tjeneste og hans Broders Heltemod Irland's Generobring«. I London blev han modtagen med Jubel. Saa førte han sit danske Korps til Nederlandene, kæmpede med Heltemod ved Steenkirken i Spidsen for sine Danskere, den skotske og den engelske Garde. Siden rykkede han ind i de franske Grænseprovinser, men blev 1695 trængt tilbage af en overlegen Hær under Villeroi. Han blev ved samme Tid udnævnt til General baade i det danske og hollandske Infanteri. Freden til Ryswik gjorde en Ende paa hans Krigerbane. Han havde da i næsten 20 Aar været uafbrudt i Felten. Han tog vel Kommandoen over en sachsisk-polsk Hær i Ukraine, men nedlagde snart igen denne Kommando og drog tilbage til Danmark, hvor han Aar 1700 deltog i det korte Felttog, som endte med Freden til Travendal. Han stod den unge Konge Frederik IV trolig bi med hans Forsøg paa at omdanne Hæren og tjente

samtidig Hollænderne som Guvernør i Sluis; men under Opholdet her brød forskellige Sygdomme, fremkaldte ved hans Saar fra Neuhäusel, frem, og han døde knap 42 Aar gl., dybt beklaget af alle Vaabenfæller baade i England, Nederlandene og Danmark. (Lill.: »Allg. deutsche Biografi«; Jahn, »De danske Auxiliairtropper« [Kbhvn. 1840—41]). *A.L.*

Ferdinandēa, en i Middelhavet ved en vulkansk Eruption 1831 opstaaet 0 imellem den sicilianske By Sciacca og Øen Pantellaria. Allerede 8. Juli havde man bemærket en Opsvulmning af Vandet paa det Sted, og 13. Juli iagttog forbisejlende Skibe en opstigende Røgsøjle og om Aftenen et Ildskin, saa at det ikke lod sig betvivle, at der herskede en vulkansk Eruption paa Bunden af Havet, der her var 200 M. dybt. Den tyske Geolog Hofmann nærmede sig Stedet 24. Juli paa en Afstand af 1 Km. og leverede i »Geognost. Beobachtungen« [Berlin 1839] en udmærket Skildring af det passerede. Ved en Række paa hinanden følgende Udbrud dannede der sig efterhaanden en 0, der hævede sig 60 M. o. H., og som man allerede uden Fare kunde betræde midt i August. Den blev straks tagen i Besiddelse af Englænderne, men det truede med Forviklinger med Kongeriget Begge Sicilierne, der ogsaa gjorde Fordring paa Øen; de ble ve dog ikke til noget, thi den hule Kegle, der bestod af løse Masser, kunde ikke modstaa Bølgernes Angreb, og allerede i December var Øen forsvunden under Havets Overflade, og kun en mindre, for Skibe ikke farlig Hævning af Havbunden minder om Stedet. Senere, 1833, fandt der her atter nogle mindre Udbrud Sted. *C. A.*

Ferdinandsorden, spansk Militærorden, stiftet 1811 og fornyet 1815. Ifølge Statutterne af 1862 har den fem Klasser og er forbunden med Indtægter, som ogsaa til Dels tilfalde den dekoreredes Enke og Børn. Ordenstegnet er et ottestraalet Guldkors med San Fernandos Brystbillede i blaa Indfatning og med Devisen »Al merito militar«. Det bæres i rødt gulrandet Baand.

Féré [fere'], Charles Octave, fransk Forfatter (1815—75), boede længe i Rouen, hvor han grundlagde Dagbladet »Le messager de Rouen«, efter 1852 i Paris, hvor han redigerede »Le voleur«. Af hans talrige Romaner kunne nævnes de med Saint-Yves forfattede »Les chevaliers errants« [1856], »La chanteuse de marbre« [1857] og »Les amours du comte Bonneval« [1866], desuden »Les mystéres du Louvre« [1859], »La rose d'Yvry« [1862], »Les quatre femmes d'un pacha« [1864], »Le juge médecin« [1874] o. a. *S. Ms.*

Fère, la [lafæ!r], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, Arrond. Laon, beliggende ved Serre's Forening med Oise, er Fæstning af anden Rang med et betydeligt Arsenal og en Artilleriskole, der er grundlagt 1719, samt flere detacherede Forter og har (1891) 3,300 (med Kommune 5,400) Indb. La F. var omstridt i Hugenotkrigene og blev 1814 og 1870 besat af Preusserne som et vigtigt strategisk Punkt. *H. W.*

Fère, la, **Champenoise** [lafæršãpnwa!z], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Marne, Arrond. Epernay, beliggende ved Vaure, har (1891) 2,100 Indb. Ved La F. C. stod 25. Marts 1814 en Træfning mellem de allierede, der rykkede frem mod Paris, og de franske Korpser under Marskallerne Marmont og Mortier, som trods deres overlegne Stridskræfter (29,000 mod 14,000 Mand) bleve slaaede tilbage. *H. W.*

Fered-eddin se Attar.

FerekråteS, attisk Digter af den gamle attiske Komedie, levede paa den peloponnesiske Krigs Tid; der gives ham Tilnavnet Attikotatos (»den mest attiske«). Efter F. benævnes det saakaldte ferekrateiske Vers (— ⏑ ⏑ — ⏑), der dog findes brugt af ældre Digtere. Fragmenterne af hans Komedier findes i Kock's *Comicorum Atticorum fragmenta* I [Leipzig 1880]. *K. H.*

FerekydeS, 1) F. fra Syros, græsk Filosof i Midten af 6. Aarh. f. Chr., nævnes som den første græske Prosaiker; Fragmenterne af hans Skrift »Om Naturen og Guderne« ere samlede af Sturz [Leipzig 1824].

2) F. fra Leros, en lille 0 ved Milet, græsk Historiker i Midten af 5. Aarh. f. Chr., ogsaa kaldet Atheneren, skrev et mytologisk-historisk Værk i 10 Bøger; Fragmenterne ere samlede i Müller's *Fragmentet historicorum Graecorum* I [Paris 1885]. *K. H.*

FerenCZy [fæ'ræntsi], Franz, ungarsk Operasanger, Tenor (1837—81), studerede hos Lamperti i Milano, optraadte paa forskellige Scener i Tyskland, Italien, England, Rusland og Skandinavien og var senest fast ansat i Weimar. 1876 kom F. til Stockholm med Rich. Henneberg's tyske Operaselskab og fornyede Besøget 1877 i Spidsen for et eget Selskab, der paa Mindre teatern opførte bl. a. »Fidelio«, »Jødinden«, »Tannhäuser«, »Den Stumme« o. fl. med F. i de store Tenorpartier. *S. L.*

Fere-nike se Berenike.

Ferentarii (lat.), i den romerske Hær en Art lette Tropper, med Kastevaaben. En almindeligere Betegnelse er *velites*. *A. Mr.*

Ferentīna, rimeligvis det latinske Forbunds Skytsgudinde; thi i F.'s Lund forsamlede sig fordum det latinske Forbunds Repræsentanter. F. antages for en Kildenymfe, hvis Kilde laa paa Albaner-Bjærget, og hvis Afløb flød igennem den romerske Kampagne og igennem selve Byen Rom for at falde ud i Tiberen. *V. S.*

Ferentīno, By i Mellemitalien, Provins Roma, 9 Km. N. V. f. Frosinone, har (1881) 7,700 Indb. og Ruiner af kyklopiske Mure fra Hernikerbyen Ferentinum (s. d.). Den er Bispesæde. *C. A.*

Ferentinum, 1) Stad i det sydlige Etrurien, hvis omfangsrige Ruiner, nu kaldet Ferento, findes 7 Km. N. f. Viterbo ved Casale del Fontanile. Blandt Levningerne, hvoraf en Del tilhører den romerske og etruriske Tid, findes et stort Teater af ejendommelig Konstruktion. I F. fødtes Kejser Otho (død 69). F. bestod endnu hen i Middelalderen, men ødelagdes i 11. Aarh. af Beboerne af det nærliggende Viterbo, som det fortælles, fordi man i F. havde begaaet det Kætteri at afbilde Christus paa Korset med aabne i Stedet for med lukkede Øjne. 2) By i Latium, i Hernikernes Land, nu Ferentino; den var allerede forladt i den anden punniske Krigs Tid. *V. S.*

FerénO se Ferentinum.

Feret [fræ'], Jean Baptiste (alm. kaldet Baptiste), fransk Blomstermaler, der opholdt sig i Sve-

rige, født i Paris ca. 1670, død smst. 1739; 1709 blev han Medlem af Akademiet og kom 1730 til Stockholm, hvor han snart fik flere Bestillinger for det kgl. Slot, der gjorde ham fordelagtig bekendt; 1733 skulde han udmale Loftet i »de fire Verdensdeles Salon« med Blomster, Festoner, Fugle og Dyr, men dette Arbejde kom dog ej til Udførelse. 1734 forlod han atter Stockholm og levede i Paris til sin Død. Blomsterbilleder af F. findes i Upsala's Kunstmuseum samt i flere svenske Privatsamlinger; de ere ej signerede, men altid let kendelige. *A. Ls.*

Feretrius, Tilnavn til Jupiter, under hvilket Navn han dyrkedes i et Tempel paa Capitolium; rimeligvis kaldet saaledes, fordi sejrende Feltherrer paa en særegen Baare (*feretrum*) bragte den af dem i Kamp vundne fjendtlige Feltherres Rustning (*spoliaopima*) i Triumf som Gave til Guden. Templet, der fornyedes af Augustus, sagdes at være opbygt af Romulus. *V. S.*

Ferghāna, Provins i Centralasien i det russiske Generalguvernement Turkestan, 92,342 □ Km. stor med (1891) 804,949 Indb., grænser mod Nord til Provinserne Sir Darja og Semirjetschansk, mod Øst til Østturkestan, mod Syd til Pamir og Buchara og mod Vest til Samarkand. Største Delen af F. er Bjærgland; men tværs igennem Landet løber Floden Sir Darja i en Dalspalte, som mod Øst er ca. 7 Km. bred, medens den i Vest er ca. 100 Km. bred, og som naar en Længde af over 200 Km. Men paa tværs af Dalen gaar en Mængde lave Kæder, som spalter den i flere mindre Partier. Bjærgegnene have et meget strengt Klima og ere yderst sparsomt bevoksede, men indeholde mange Mineraler f. Eks. Jærn, Bly, Sølv, Stenkul, Grafit, Tyrkis og Nafta; men der udvindes kun Nafta i betydelig Mængde. Dalspalten, som ligger lidt N. f. 40^0 Breddegrad, har mildt tempereret Klima med en aarlig Middeltemperatur paa $16,_5{}^0$; men der er stor Forskel paa Aarstidernes Varme, idet Marts er ca. 25^0 varm, og Tiden Maj—September endog 43^0—45^0, medens Vinteren undertiden viser — 20^0. Regn falder her slet ikke noget af, og de hyppigste Vinde komme Øst fra, Den største Del af Landet er derfor Ørken, Steppe eller nøgent Bjærgland; kun paa Forhøjene findes Skov, i alt 4,000 □Km. Og Kulturlandet er ikke mere end 12,500 □ Km.

Befolkningen bestaar først og fremmest af Sarter og dernæst Tadshiker og Karakirgiser, hvilke sidste mest bo i Bjærgene. Alle ere Muhamedanere. Jordbunden i Kulturlandet er Loss og meget frugtbar, naar den blot kan blive vandet. Dette skete allerede i Oldtiden ved Hjælp af Kanaler (»Aryker«). Der dyrkes Hvede, Ris, Hirse, Frugttræer, Vin, Meloner, Græskar m. m. og i den nyeste Tid ogsaa Bomuld. Forlængst har F. været berømt for sin Silkeavl; og Russerne søge nu at hæve den igen ved Oprettelsen af Forsøgsstationer og Skoler. Industrien blomstrede allerede i Middelalderen i F. og er den Dag i Dag betydelig. De vigtigste Frembringelser ere Læder, Papir, Knive, Sadler; foruden disse Ting udføres ogsaa Uld, Bomuld og Silke, medens der indføres Te, Sukker og Manufakturvarer. F. er delt i 5 Kredse, Kokan, Audidshan, Margelan, Namangan og Osch. Hovedvejen gaar fra Chodshent (i Samarkand) til Hovedstaden Kokan (s. d.). I Oldtiden hørte F. til Provinsen Soghd eller Sogdiana; det har i Tidens Løb været i manges Hænder, indtil Russerne erobrede Kokan 1876 og siden efter de øvrige Dele af Provinsen. *V. R.*

Fergus Falls [fə!gəsfå.lz], By i den nordamerikanske Stat Minnesota, ved Red-River, der afgiver god Vandkraft, Jærnbaneknudepunkt, har (1890) 3,800 Indb., Mel-, Papir- og Uldvarefabrikation. *S. B. T.*

Ferguson [fə!gəsən], Adam, engelsk Historiker og Filosof, født 20. Juni 1723 i Logieraith i Nærheden af Perth, død 22. Febr. 1816 i Edinburgh, studerede først Teologi og deltog som Feltpræst i den østerrigske Arvefølgekrig. Senere blev han Opdrager for Lord Bute's Sønner og lagde sig nu efter Naturvidenskab og Filosofi. 1759 fik han et Professorat i Fysik i Edinburgh, men 5 Aar senere ombyttede han dette med Professoratet i Moralfilosofi. 21 Aar senere trak han sig 1785 tilbage til Privatlivet. F. er en nøgtern og klar Aand; han grunder alt paa Iagttagelser, men er ligesom den øvrige skotske Skole tilbøjelig til at antage, at hvad han ikke yderligere kan analysere, ogsaa i sig selv er enkelt og medfødt. Saaledes fører han Moralen tilbage til 3 Grunddrifter, Selvopholdelsesdriften, de sociale Instinkter og Fuldkommenhedsdriften. Hans historiske og politiske Skrifter ere ikke længere af nogen synderlig Værdi. Nævnes kunne: »Essay on the hist. of civil society« [Edinburgh 1767, 2. Udg. Lond. 1768], »Institutes of moral phil.« [Edinburgh 1769], »Hist. of the progress and termination of the Roman republic« [3 Bd., Edinburgh 1783, ny Udg. i 5 Bd. 1805], »Observations on civil and politicai liberty« [Edinburgh 1776], »Princ. of moral and politicai science« [2 Bd., Edinburgh 1792]. *C. St.*

Ferguson [fə!gəsən], James, skotsk Mekaniker og Astronom, født 25, Apr. 1710 i Keith, død 16. Novbr. 1776 i Edinburgh, var oprindelig Faarehyrde, blev senere Portrætmaler og fik derved Midler til at kunne hellige sig til videnskabelige Studier. Fra 1743 boede F. i London, men var stadig paa Rejser i England for at holde populære Foredrag over naturvidenskabelige Emner. F.'s Hovedværker ere: »Astronomy explained upon Isaac Newton's principles« [Lond. 1756, ny Udg. af Brewster 1805, 1822 og 1841 2 Bd., oversat paa Svensk af E. Wasberg 1771, og paa Tysk af N. A. J. Kirchhoff, 1783], »Lectures on subjects of mechanics, hydrostatics, pneumatics and optics« [Lond. 1760] og »Select mechanical exercises« [med Selvbiografi, Lond. 1773]. *Y. Fr. S.*

Ferguson [fə!gəsən], William Gouw, Stillelivsmaler af hollandsk Skole, død efter 1695, sandsynligvis i Skotland; han malede særlig Jagtudbytte; to Billeder med dette Sujet findes i Schwerin's Museum, et andet i Amsterdam's Rigsmuseum, en ophængt, død Agerhøne i Berlin-Museet. *A. Ls.*

Fergusonit (Bragit, Tyrit, brun Yttrotantalit) er et paa sjældne Grundstoffer (Niob, Tantal, Yttrium, Erbium, Cerium) rigt Mineral. Sammensætningen er omtrent $R(Nb, Ta)O_4$, hvor R = Y, Er, Ce; F. er tetragonal, med brunsort Farve og stærk Glans; den forekommer i Granit-Pegmatit bl. a. i det sydligste Grønland, flere Steder i Omegnen af Arendal og Moss i Norge, ved Ytterby i Sverige. *N. V. U.*

FergUSSOn [fə!gəsən], James, skotsk-engelsk

Oldgransker, født 1808 i Ayr i Skotland, død g. Jan. 1886 i London, foretog som yngre for Handelens Skyld forskellige Forretningsrejser omkring i Indien, paa hvilke han anstillede sammenlignende Studier over den indiske Bygningskunst, saavel over egentlige Bygninger som over de talrige af Klipperne udhuggede Huletempler. Han foretog derefter flere Rejser i Østerlandene og i Europa for at studere Bygningslevninger fra Oldtiden og Middelalderen. En Frugt af hans Studier i Indien var det af ham selv illustrerede »Illustrations of the rock-cut temples of India« [London 1845], der 1848 fulgtes af »Picturesque illustrations of ancient architecture in Hindostan« og 1880 af »Cave Temples in India« (udg. sammen med Burgess). Af Vigtighed for den indiske Arkitekturs Historie er ogsaa hans »Tree and serpent worship or art in India« [1868, 2. Udg. 1873]. Bygningskunstens almindelige Historie behandlede F. først 1849 i »Historical inquiry into the true principles of Art«, hvoraf 1855 fremgik hans »Illustrated Handbook of architecture« [2 Bd.], der siden i en meget udvidet Skikkelse udkom som »History of architecture in all countries« [3. Udg. 1894 i 5 Bd.]. Herhen hører ogsaa »History of the modem Style of architecture« [1862, 3. Udg. ved Kerr 1891 i 2 Bd.]. F. har ogsaa behandlet forhistoriske Mindesmærker, saaledes i »Rude stone monuments« [1872]. Han har tillige udgivet en Række Værker med Forsøg til Restaurationer af forskellige bekendte Ruiner fra Oldtiden, saaledes 1851 af Paladserne i Ninive og Persepolis, 1862 af Mausoleet i Halikarnassos, 1880 af Erechtheion (udg. af Schliemann), 1883 af Parthenon og s. A. af Diana-Templet i Efesos. F. udgav 1847 et Forsøg over Jerusalem's Topografi og 1849 et Forslag til et nyt System i Befæstningskunsten (»Essay on a proposed new system of fortification«), som fik Anvendelse ved Sebastopol og i den nordamerikanske Borgerkrig. *V. S.*

Fergusson [fə'gəsən], James, Sir, engelsk Politiker, er født 1832 i Edinburgh, arvede 1849 Baronetværdigheden, var 1854—55 Officer i Hæren og blev saaret i Slaget ved Inkerman. Han var 1854—57 og paa ny 1859—68 konservativt Medlem af Underhuset, samt 1866—68 Understatssekretær først i Ministeriet for Indien, senere i Indenrigsministeriet. Han var derefter Guvernør i Sydaustralien 1868—73, i Ny-Zealand 1873—74 og endelig i Bombay 1880—85. Efter sin Hjemkomst valgtes han igen stadig til Underhuset og var 1886—91 Understatssekretær i Udenrigsministeriet og 1891—92 Generalpostmester. *E. E.*

Fergusson [fə'gəsən], Robert, skotsk Digter, (1750—74), studerede ved Universitetet i St. Andrews. Efter et ulykkeligt Liv, for en Del ødelagt ved Udsvævelser, døde han i en Sindssygeanstalt. I sine Digte i skotsk Dialekt staar han som en betydelig Forløber for Robert Burns, der ogsaa anerkendte ham som saadan og lod sætte et Mindesmærke over ham; derimod ere hans engelske Digte uden Betydning. Hans samlede Digte udkom som »Poetical Works« [Edinburgh 1773] og ere ofte senere udgivne. *T. L.*

Fergussoil [fə'gəsən], William, Sir, bekendt skotsk Kirurg, født 1808 i Skotland, død 10. Febr. 1877 i London, afsluttede sin Eksamen i Edinburgh 1829 og blev faa Aar senere ansat som Kirurg ved *Royal Infirmary* smst. 1840 valgtes han til Professor ved *Kings College* i London og Overkirurg ved det tilhørende Hospital. F. var især højt anset som praktisk udøvende Kirurg og Operatør, medens hans litterære Arbejde og hans Lærervirksomhed vare af mindre Betydning, og han paadrog sig en Del Misnøje mellem Kolleger ved at stille sig paa Antivivisektionismens Side samt ved at modarbejde Bestræbelser for Tilvejebringelse af godt Drikkevand. — Han var Livkirurg hos Dronning Viktoria og Prins Albert. Hans Biografi er skreven af H. Smith [Lond. 1877]. *E. A. T.*

Feriae (lat.), hos Romerne det almindelige Navn paa Helligdage, paa hvilke Forretninger hvilede og der bragtes Ofre til forskellige Guder. De deltes i *F. publicae* og *F. privatae*. Af de første var der tre Slags: 1) *F. statae*, de staaende Festdage, over hvilke Kalenderen gav en Fortegnelse; 2) *F. conceptivae*, bevægelige, der vel højtideligholdtes hvert Aar, men paa Tider, som hver Gang bestemtes af Senatet, Embedsmændene eller Præsterne; som *F. Latinae*, for Jupiter Latiaris som Beskytter af det latinske Forbund; *Sementivae*, Saafesten; *Paganalia* og *Compitalia*; 3) *F. imperativae*, overordentlige Fester, der ved visse Lejligheder paabødes af Senatet, som Takkefester i Anledning af lykkelige Krigsbegivenheder, Udsoning af Varsler, etc. *F. privatae* var dels Fester og Ofre, som af visse Slægter foranstaltedes paa bestemte Dage (*sacra gentilicia*), dels egentlige Familiefester som Fødselsdage, Dødsfester (*F. denicales*) etc. Om den romerske Festkalender se nærmere i Mommsen's Bearbejdelse af *Fasti* i *Corpus inscriptionum Latinarum*. Ordet F. gik senere over i den romerske Kirkckalender og betegnede først Dage, der fejredes til Ære for Gud eller en Helgen; fra Pave Sylvester I brugtes det om alle Ugedage for at fremhæve, at for en Kristen burde hver Dag være en Helligdag; medens Søndag almindelig beholdt Navnet *dominica*, blev Mandag *feria secunda*, Tirsdag *f. tertia*, etc. Ordet Ferier bruges nu i Retssproget, i Skole- og Universitetssproget etc. og betegner den Tid, hvor der ikke holdes Retsmøder eller ikke gives Undervisning. *A. Mr.*

Feriäna, Landsby i det sydlige Tunis, i en Oase, med ca. 600 Indb. F. er omgiven af Haver med Palmer, Orange-, Figen- og Granatæbletræer o. s. v. Mest bekendt er F. ved den store 5 Km. i Omfang maalende Ruinhøj, som findes nær den, og som de indfødte kalde Medinet-el-Kedima (»den gamle By«); den indeholder Levningerne af Byen Thelepte, en romersk Koloni. Ca. 30 Km. S. 0. f. denne Ruinhøj findes et lignende Ruinsted, Kasrin; her laa Oldtidens *Scillium*, ligeledes en romersk Koloni *Scillitana colonia*. Ruinerne ere i de sidste Aar blevne undersøgte af franske lærde. *V. S.*

Feriätus (lat.), fri for Forretninger; *tempus feriatum* kaldes den Tid, hvori ingen Vielser ; maa foretages. *L. M.*

Feriekammer, Ferienkammer (Feriensenat), er i i den tyske Proces Betegnelsen for den eller de enkelte Afdelinger af Retterne, der under den almindelige Retsferie fra 15. Juli til 15. Septbr. holde Ret til Paadømmelse af Straffesager og paatrængende civile Sager (»Feriensachen«). Paa samme Maade tales i fransk Proces om *chambre de vacation* under den franske Retsferie fra 15. Aug. til 15. Oktbr. Jfr. Retsferie. *E. T.*

Ferier se Feriae.

Ferik (arab.: Afdeling) kaldes i den tyrkiske Hær den næststørste Troppeformation, omtrent svarende til Division; F.- Pasha, Divisionsgeneral, sorterer umiddelbart under Kommandanten over et Armékorps, Müschir. *J. 0.*

Ferinafe, By i Sydamerika, Republikken Peru, ligger 22 Km. N. f. Lambayaque og er ved en Jærnbane forbunden med Havnestaden Eten; (1876) 7,000 Indb, der drive betydelig Risavl. *C. A.*

Ferishtah (ell. med hans egentlige Navn Mohammed Kasim Hindushah), persisk-indisk Historieskriver, født ca. 1550 i Astrabad, død ca. 1611 i Bidshapur i Indien, forfattede i Bidshapur, efter Tilskyndelse af Byens Hersker, Ibrahim Adil Shah, et Værk over Indien's Historie, som han 1609 dedicerede til sin Velynder. Dette Værk, der bestaar af 12 Bøger, og som kaldes snart »Tarîch -i-F.« (F.'s Krønike), snart »Gulshan-i-Ibrâhîmî«, snart »Naurasnâma«, giver en upartisk Fremstilling af de forskellige muhamedanske Herskerhuses Historie i Indien fra de første Ghasnaviders Dage indtil hans egen Tid med Bemærkninger om Indien's tidligere Historie og Tidsregning som Indledning. Teksten udkom 1831 i Bombay litograferet. En engelsk Oversættelse udgav John Briggs »The history of the rise ofthe Muhamedan power in India« [4 Bd., Lond. 1829]. Enkelte Afsnit vare tidligere oversatte, bl. a. af Jonathan Scott i »Dekhan's Historie« [1794, 3. Udg. 1800]. (Litt.: Rieu, *PersianManuscrin Brit. Mus.* [1879]). *V. S.*

Ferle (lat. *ferula,* Kvist, Ris), et tidligere benyttet Straffeinstrument, der for længst er gaaet af Brug. Det var af Træ med en rund Klump i den ene Ende og benyttedes til at tildele Slag i den flade Haand eller paa Ryggen. *Cl. W.*

Ferm (fr.), fast, sikker, duelig, dygtig, rask.

Fermån (pers.: Befaling) er i Tyrkiet den officielle Betegnelse for enhver i Sultanens Navn af Storvesiren udfærdiget Befaling, modsat en af Sultanen personlig udstedt Kundgørelse, den saakaldte Hatt-i-sherif (s. d.). *J. 0.*

Fermanagh [fə'mä'na], Grevskab i det nordvestlige Irland, Provins Ulster, er 1,850 □Km. med (1891) 74,000 Indb. og begrænses af Shirerne Leitrim, Cavan, Monaghan, Tyrone og Donegal. Floden Erne med de smukke, fiskerige Søer Upper- og Lover Erne deler Shiret i to Halvdele. Særlig 0. f. Floden er Jordbunden ganske frugtbar, men paa mange af de smaa Forpagtninger mod Syd kun mangelfuld dyrket. Agerbrug og Kvægavl (i Højlandene) ere Befolkningens Hovederhverv. Velstand findes hovedsagelig kun hos den protestantiske Del af Befolkningen, hvorimod Hovedmassen af Katolikkerne lever i største Armod. Hovedbyen er Enniskillen. *C. A.*

Fermāt (ital. *fermata*)Navnet paa det musikalske Hviletegn 𝄐, der betegner, at den Node eller Pavse, over hvilken det anbringes, skal udholdes en vis ikke nærmere bestemt Tid ud over dens egentlige Værdi eller Varighed. Anbragt over en Taktstreg antyder F., at her skal indskydes en lille Pavse. Endelig anbringes F. ogsaa i Koncertstykker o. 1. paa det Sted mod Slutningen, hvor Solisten indskyder den saakaldte Cadence (s. d.). Oprindelig anvendtes F. for at betegne Afslutningen af et Musikstykke og anbragtes derfor over den sidste Node i dette; paa samme Maade antydede den ofte i Koralen Afslutningen af de enkelte Verslinier. *S. L.*

Fermat [færma'], Pierre de, fransk Matematiker, født 1601 i Nærheden af Toulouse, død 1665. Han var Parlamentsraad i Toulouse, men hans Hovedinteresse var Matematik, og han maa regnes for en af Frankrig's største Matematikere F. har uafhængig af Descartes, med hvem han i øvrigt stod i et ikke altid fredeligt Samkvem, udviklet en analytisk Geometri, men Æren for Opfindelsen er tilfaldet Descartes, der offentliggjorde sine Resultater først og var i Besiddelse af et mere udviklet Tegnsprog. Støttet paa den analytiske Geometri tog F. en fremragende Del i sin Samtids, for Differential- og Integralregningen grundlæggende, matematiske Arbeide. I sine Bestemmelser af Maksima og Minima og af Tangenter anvender han den Fremgangsmaade, der senere under Navnet Differentiation blev hævet til Metode, og i sine Kvadraturer og Rektifikationer beregner han — ligesom Archimedes — saadanne Summer, som nu kaldes bestemte Integraler. Et omhyggeligt Studium af Diofantos vakte F.'s Interesse for Talteorien, der skylder ham den under Navnet F.'s Teorem bekendte Hovedsætning: Naar et Primtal p ikke gaar op i et Tal a, gaar det op i $a^{p-1}-1$. Han har endvidere uden Bevis opstillet en Række mærkelige talteoretiske Sætninger, deriblandt den bekendte: Ligningen $x^n+y^n=z^n$, hvor n er et helt Tal >2, kan ikke tilfredsstilles af hele Værdier for x, y og z; flere af disse Sætninger er det endnu ikke lykkedes at bevise. F. og Pascal vare de første, der underkastede Sandsynlighedsregningsopgaver en eksakt Behandling. Hans Værker ere under Titlen »Varia opera« [1679] udgivne af hans Søn Samuel de F. [nyt Opl. 1861]. *Chr. C.*

Ferme [fæ'rm] (fr.), Forpagtning, Mejeri.

Ferment. Ved F. har man navnlig tidligere forstaaet alle saadanne Stoffer, som uden tilsyneladende selv at lide nogen Forandring kunne omdanne ubegrænsede eller i alt Fald meget store Mængder af andre Stoffer paa bestemt Maade, og man har da skelnet mellem organiserede F., hvortil henregnedes Bakterier, Gærsvampe o. 1., og uorganiserede F., kemiske F. eller Enzymer. Men skønt Betegnelsen Fermentation har holdt sig i mange Industrigrene som ensbetydende med Gæring, er F. dog mere og mere gaaet over til kun at betegne de uorganiserede F. Disse findes udbredte i de mest forskelligartede Organismer, baade i Dyr og Planter fra de højeststaaende til de laveststaaende. Deres Virkninger ere meget forskelligartede, idet nogle, de saakaldte diastatiske F., f. Eks. Diastase, Ptyalin og Pankreatin, omdanne Stivelse til Sukker, andre, de inverterende F., f. Eks. Invertin, omdanne en Sukkerart til en anden, andre, f. Eks. Myrosin og Emulsin, spalte de saakaldte Glykosider, ligeledes under Dannelse af Sukker, atter andre spalte Fedtarterne under Udskillelse af Glycerin; nogle omdanne Æggehvidestoffer til Peptoner, f. Eks. Pepsin, Papain, Plantepepsin o. a., medens Æggehvidestofferne forandres paa anden Maade, bringes til at »løbe sammen«, koagulere, f. Eks. ved Løbe eller Kymosin. Fælles for alle F. er det, at de kun virke i Op-

løsning, ikke eller kun umærkelig i Kulden, men bedst ved en bestemt, for de forskellige F. forskellig, højere Temperatur, hvorefter de ved fortsat Temperaturstigning hurtig indstille deres Virkeevne, som de derpaa miste for bestandig ved en endnu højere Temperatur, der dog for dem alle, naar der er Fugtighed til Stede, ligger under Vandets Kogepunkt. En tydelig Forskel mellem F. og organiserede F. viser sig deri, at mange Stoffer, f. Eks. Karbolsyre, Thymol o. a., ere aldeles uvirksomme over for førstnævnte i den samme Koncentration, i hvilken de virke dræbende paa sidstnævnte. Men medens nogle F. udfolde deres Virksomhed under Tilstedeværelse af Syrer og ikke virke i alkalisk Vædske, forholde andre F. sig lige modsat. De forskellige F. spille en overordentlig stor Rolle ved Ernæringen af Dyr og Planter, idet deres Virksomhed gaar i Retning af at omdanne de forskellige Stoffer saaledes, at de lettere assimileres af Organismen, og de findes derfor hos Dyrene hovedsagelig knyttede til Fordøjelseskanalen, hos Planterne til Frøene og andre Reservebeholdere for Føden. Mærkeligt er det at finde F. paa saadanne Steder, hvor de tilsyneladende ikke have Anledning til at udfolde den for dem særegne Virksomhed, saaledes Diastase i Hørfrø, Emulsin i søde Mandler, Kymosin i Frugterne af *Withania coagulens* og i Artiskokkens Blomster o. s. v. Om F.'s kemiske Natur ved man kun saare lidt, ligesom om den Maade, hvorpaa de opstaa i Organismen; meget tyder paa, at de dannes ved forskelligartet kemisk Indvirkning paa særlige Stoffer, Fermentogener, Cymogener, Enzymogener, der muligvis findes i de paagældende Organer, men noget bestemt herom lader sig ikke sige. Til Trods for, at der er opstillet mange Teorier om den Maade, hvorpaa F. virke, er der dog ingen, der kan give en virkelig Forklaring, men det er træffende blevet sagt, at da den Maade, hvorpaa vi kende de forskellige F. og identificere dem, ikke som ved andre Stoffer er ved Hjælp af deres materielle Egenskaber, men kun ved deres Virkning paa andre Stoffer, altsaa paa samme Maade, som vi erkende de forskellige fysiske Kræfter, saa er det berettiget foreløbig kun at definere F. som en, visse Molecuier iboende Energiform. Angaaende de forskellige Arter F. henvises til Specialartiklerne. *K. M.*

Fermentarii se Azymitter.

Fermentation (lat.), Gæring.

Ferménteeller (bot.) kaldes saadanne Celler, som særlig indeholde et til visse uopløselige, organiske Forbindelsers kemiske Omdannelse og Opløsning fornødent Ferment (s. d.). De have ofte særegen Lejring og ere (vel saa godt som altid) knyttede til Oplagsnæringsorganer, f. Eks. Frø (se ogsaa under Græsfamilien); for øvrigt findes der Fermenter i alle grønne Celler, da den ved Assimilationen dannede Stivelse ellers ikke vilde kunne overføres i opløselig Form og udvandre af Bladgrøntkornene. *V. A. P.*

Ferméntintoksikation, Forgiftning ved Optagelse af Fermenter i Blodet. *A. F.*

Ferméntolier, en, i øvrigt ikke ofte benyttet, Fællesbetegnelse for alle saadanne, vellugtende og ildelugtende, flygtige Olier, der opstaa ved Gæring af Plantedele med Vand. *K. M.*

Fermenturi, Udskillelse af Fermenter gennem Urinen.

Fermier [færmje'] (fr.), Forpagter; *F. général* [færmjeʒenera'l], i Frankrig tidligere Generalforpagteren af Skatterne.

FermO, Romernes *Firmum Picenum*, By i Mellemitalien, Provins Ascoli-Piceno, ligger malerisk paa en stejl Klippe, I Km. fra Adriaterhavet. (1881) 15,200 Indb., der drive Handel med Korn og Uld over Byens Havnestad Porto San Giorgio ved Havet. Den er delvis endnu omgiven af gamle Mure og har en anselig Domkirke, hvis Fundament stammer fra et gammelt Juno-Tempel. *C, A.*

Fermoir [færmwa'r] (fr.), Stikbeitel, bredt Stemmejærn, »Fermor« i det tyske Tømrersprog.

Férmor, Wilhelm, Greve, russisk General, født 28. Septbr. 1704 i Pieskov, død 8. Febr. 1771 i Smolensk. 16 Aar gl. traadte han ind i den russiske Hær, udmærkede sig som Major ved Belejringen af Danzig og senere 1736 i Krigen mod Tyrkerne. 1740 blev han Kommandant i Wiborg og tog en væsentlig Del i Krigen mod Svenskerne 1741—43. Han udnævntes 1746 til Generalløjtnant, ledede Bygningen af det kejserlige Palads og overtog 1751 Generalkommandoen for St. Petersborg, Finland og Guvernementet Novgorod. Efter Slaget ved Grossjägersdorf fik han efter Apraxin 1758 Overkommandoen over den russiske Hær, belejrede Kiistrin, men overfaldtes og sloges af Frederik II ved Zorndorf. Trods Nederlaget ophøjede Kejserinde Elisabeth ham i Grevestanden. Efter at have trukket sig tilbage til Polen nedlagde han imidlertid Overkommandoen og kæmpede som Korpschef under Saltykov i Slaget ved Kunnersdorf. 1762 afskedigedes han og udnævntes af Katharina II til Generalguvernør for Smolensk, fra hvilken Stilling han 1768 trak sig tilbage til sit Gods. *B.P.B.*

Fermosélie, By i det vestlige Spanien, Provins Zamora (Leon), beliggende i Nærheden af den portugisiske Grænse paa en Højde mellem Duero og Tormes, har (1887) 5,400 Indb. *H. W.*

Fermoy [fə'moj], By i det sydlige Irland, Grevskab Cork, beliggende ved den sejlbare Blackwater, har to store Kaserner (beliggende paa Høje oven over Byen), et katolsk Præsteseminarium, en Vognfabrik, livlig Produkthandel og (1891) 6,500 Indb. *C. A.*

Fernambúco, den tidligere Benævnelse for Pernambuco (s. d.).

Fernambuktræ se Rødtræ.

Fernan Caballero se Arron.

Fernández, Alvaro, en af de talrige portugisiske Opdagere, der i I. Halvdel af 15. Aarh. toge Del i Undersøgelsen af Afrika's Vestkyst. Han var født ca. 1420 og var som ung Page hos Prins Henrik Navigator. I Aaret 1445 trængte han frem til Kap de Matos, og Aaret efter endog omtrent til Sierra Leone. Paa Grund af et Saar, han havde faaet i en Fægtning med de indfødte, maatte han hermed slutte sine Rejser. *C. A.*

Fernández, Diego, spansk Eventyrer og Historieskriver i 16. Aarh. Oprindelig var han bestemt for Kirkens Tjeneste, men 1545 drog han til Peru, hvor Vicekongen Mendoza gjorde ham til Kronikør af Peru. Han skrev ogsaa en »Historia del Peru« [Sevilla 1571], hvori han særlig behandler Gonzalo Pizarro's Oprør. *C. A.*

Fernández, Juan, spansk Søfarer og Opdager i 16. Aarh. Den stærke Søndenstrøm, der vanske-

liggjorde Sejladsen mellem Peru og Chile, havde allerede tidlig nødsaget Spanierne paa disse Rejser til at søge længere ud i Havet, og paa en saadan Rejse opdagede F. 1563 de efter ham opkaldte Øer. 1574 opdagede han St. Felix og St. Ambrose. Senere skal han have foretaget en stor Rejse i den sydlige Del af det store Ocean og her, efter hvad hans Rejsefæller senere berettede, have truffet Kysten af et stort beboet Land (rimeligvis Ny-Zealand), men Beretningen herom er meget usikker. *C. A.*

Fernández, Lucas, spansk dramatisk Digter, der levede omkring ca. *1500*. Synderlig mere om denne samtidige af Juan del Encina ved man egentlig ikke; kun at han var fra Salamanca, og at der i denne By 1514 udkom en Samling Stykker af ham, i Folio, med Titlen »Farsas y églogas al modo pastoril y castellano«. Det eneste eksisterende Eksemplar af denne Bog fandtes tidligere i Hertugen af Osuna's Samling og er nu i Nationalbiblioteket i Madrid. B. J. Gallardo var den første, der fremdrog F.'s Dramaer, idet han meddelte et Par Prøver deraf i Tidsskriftet »El Criticon« [1836] og i »Ensayo de una biblioteca española«, I [1863]. Men efter det spanske Akademis Foranstaltning udgaves de paa ny [Madrid 1867] ved M. Canete med en Indledning, som er optrykt i denne Litterærhistorikers »Teatro espafiol del siglo XVI, estudios histórico-literarios« [Madrid 1885]. De ere syv i Tallet; et Stykke kaldes Comedia, de fleste andre Farsa; tre af dem ere fuldstændig verdslige Hyrde- eller rettere Bondespil, et enkelt helt kirkeligt. Ligheden mellem disse smaa Skuespil og Encina's er betydelig, og navnlig »Anto de la Pasion« vidner smukt om F.'s Talent. *E. G.*

Fernández-Guerra y Orbe [-ger'ra i-], 1) Aureliano, spansk Historiker, Litteraturhistoriker og Digter, født 16. Juni 1816 i Granada, død 7. Septbr. 1894 i Madrid. Ved Universitetet i Granada studerede han Retsvidenskab og blev siden Professor der i Historie og Litteraturhistorie; denne Stilling ombyttede han nogle Aar efter med et Professorat i udenlandsk Litteraturhistorie i Madrid. Tillige fik han højere Embeder i Kultus- og Justitsministeriet, foruden at han 1857 kom ind i »det spanske Akademi«, hvis livsvarige Sekretær han blev. Hans Studier af 17. Aarh.'s nationale Digtekunst satte Frugt i hans egen svulmende og patetiske Lyrik, der ofte har et udpræget arkaistisk Sving. Ogsaa F.'s Dramaer, navnlig det berømte »La ricahembra« [1854], hvorved han havde sin Ven Manuel Tamayo y Baus til Medarbejder, vidne om indgaaende Kendskab til det gamle spanske Skuespil; Ungdomsarbejder i denne Retning af F. alene ere »La peña de los enamorados« og »Alonso Cano 6 la Torre de Oro«. Men det værdifuldeste Vidnesbyrd om hans Syslen med den ældre Nationalliteratur er vel hans Udgave af Quevedo's Værker i Prosa, i Ribadeneyra's Klassikersamling [2 Bd., Madrid 1852—59], med en ypperlig Indledning, som dog helst maatte have været skrevet i et mindre affekteret og gammeldags Sprog. I mangfoldige Monografier har F. behandlet Emner fra Spanien's Historie og ældre Litteraturperioder og ofte bragt noget nyt frem ved sine Forskninger. Blandt disse Arbejder ere at nævne »Sobre la conjuracion de Venecia en 1618« [Madrid 1856], »La vida y las obras de Francisco de la Torre« [1857], »Itinerarios de la Espana romana« [1862], »Historia de la orden de Calatrava« [1864], »Munda Pompeyana« [1866], »El rey D. Pedro de Castilla« [1868], »El fuero de Avilés« [1870], »El libro de Santona« [1872], »Los cultos orientales en Iberia« [1875], »Don Rodrigo y la Cara« [1877], »Cantabria« [1878], »El primer drama historico espafiol de asunto nacional« [1882], »Cervantes esclavo y cantor del Sacramento« [Valladolid 1882]. *E. G.*

2) Luis, spansk Forfatter, ovenn.'s Broder, født *1818*, død *1890*. Han studerede Jura ved Granada's Universitet, var en Tid ansat i Koloniministeriet og blev Medlem af det spanske Akademi 1872. Der skyldes ham en god Udgave af Moreto's Komedier [1856, i Ribadeneyra's Samling], med en Biografi af Digteren, hvorved han rammede en Pæl gennem mange Krøniker om dennes Liv. Af endnu større Betydning er hans Bog om en anden udmærket Dramatiker, nemlig »Don Juan Ruiz de Alarcón y Mendoza« [Madrid 1871], noget søgt i Formen, men (især) fortjenstfuld ved de ny historiske Data, den bringer. F. var selv ogsaa dramatisk Digter; hyppigst skrev han sine Stykker sammen med Tamayo y Baus og M. Canete, og af dem kunne nævnes »Merecer para alcanzar« og »El nifio perdido«. *E. G.*

Fernández y [i] González, Manuel, spansk Forfatter, født 6. Jan. 1821 i Sevilla, død paa sin Fødselsdag 1888 i Madrid. Han havde studeret Jura ved Universitetet i Granada, men fik aldrig noget Embede; i syv Aar tjente han i Hæren. Sine fleste Aar tilbragte han i Madrid, hvor han førte en Slags Boheme-Tilværelse, idet han levede for at skrive Bøger og skrev Bøger for at leve, ofte flere paa een Gang. Umaadelig frugtbar og med uudtømmelig andalusisk Fantasi, men uden Dannelse og kunstnerisk Alvor, blev han overordentlig populær hos det store Publikum, lige saa meget som A. Dumas pere i Frankrig, ved sine spændende, til Dels »historiske« Romaner, som ere fulde af Banditter, Dueller, Mord o. 1. Allerede Titler som »La maldicion de Dios«, »El collar del diabio«, »Don Juan Tenorio« o. 1. vare skikkede til at bedaare de rigtige Romanslugere i 1840'erne og 1850'erne. To af de værdifuldere ere »El co.cinero de Su Majestad« og »Men Rodriguez de Sanabria«. Af større Værd ere imidlertid hans Digte, mest blomstrende romantisk Lyrik og poetiske Fortællinger i José Zorrilla's Smag (»Poesias varias«, Madrid 1857; »El infierno del amor«, arabisk Legende, smst. 1884), hans improviserede Satirer, der for øvrigt aldrig udkom i Trykken, og nogle af hans talrige Skuespil, især Tragedierne »Sansón« [1848] og »Nerón« samt »Cid Rodrigo de Vivar« [1874]. *E. G.*

Fernandina, gammel Søstad paa Øen Amelia i den nordamerikanske Stat Florida ved Udløbet af Floden Amelia. F. har en god Havn og udfører Bomuld, Sukker og Tømmer. (1890) 2,800 Indb. *S. B. T.*

Fernándo er det spanske Navn for Ferdinand.

Fernando da Noronha [ferna'du-danoro'ña], en lille brasiliansk Øgruppe, beliggende i Atlanterhavet 430 Km. N. 0. f. Cabo de San Roque paa 3^0 50' s. Br. og 32^0 28' v. L. f. Grw. Hovedøens Længde er 11 Km., dens Bredde $2^1/_2$ Km. Dens

kuppelformige vulkanske Klippemasser hæve sig temmelig stejlt indtil 332 M.'s Højde og bestaa væsentlig af Basalt, Trakyt og Fonolit. Desuden findes nyere Sandstensdannelser ved Kysten. Nogen Betydning have de derværende Guanolag. Hovedøens Indre er frugtbart og Klimaet sundt. Den blev indtil for nylig benyttet som Deportationssted for Forbrydere, særlig politiske. Indbyggerantal ca. 2,000. Ved den lille By Remedios findes et Fort med en Garnison paa henved et Par Hundrede Mand. F. d. N. opdagedes Aar 1503 af en Portugiser af samme Navn. *B-P.*

Fernando PO, spansk 0 i Biafra-Bugten (Bunden af Guinea-Bugten), lige over for Kamerun, fra hvilken den er skilt ved et 30 Km. bredt Stræde. Øens største Længde fra Nordøst til Sydvest er 60 Km., og Arealet er 2,071 □Km. Den er af vulkansk Oprindelse og hæver sig højt, hist og her endog ganske brat fra Havet, og gennemskæres af to Bjærgkæder, af hvilke den nordligste bærer Øens Kulminationspunkt Clarencepik eller Pico Santa Isabel (2,850 M.). Det er en ægte Tropeø, hvis Jordbund er meget frugtbar og dækket af tæt Urskov, navnlig Iben- og Kampechetræ, men hvis Klima ogsaa udmærker sig ved dets overordentlige Usundhed. Særlig i Oktober efter Ophøret af Regntiden (Juni—September) er det meget morderisk for Europæere. Den sundeste Tid er i December—Februar, hvor den friske »Harmatta« hersker. Der dyrkes Majs, Jams, Kakao, Kaffe, Sukkerrør, Bomuld, Kinabark, Ris og Indigo, men ogsaa Kanel, Vanille og Ananas trives fortrinlig; den vigtigste Udførselsgenstand er dog Palmeolie. De ca. 25,000 Indb. bestaa dels af en Blandingsrace mellem Portugisere og Negre, dels af Negre, befriede af Englænderne, og dels af indfødte Negre, Stammen Adiah, hørende j til Bantu-Folkene efter deres Sprog, men noget forskellige fra disse i Udseende, navnlig ved deres gullige Farve. De bebo den indre Del af Øen og leve under egne Konger i fuldstændig Uafhængighed af den spanske Koloni. Hverken de engelske Baptister eller de spanske Katolikker have formaaet at omvende dem til Kristendommen. Alle Spanien's Forsøg paa helt at kolonisere F. P. ere strandede dels paa det dræbende Klima, dels paa Beboernes Modstand, og for Tiden (1896) repræsenteres det spanske Flag kun af en ubetydelig Flaadestation. Hovedstaden er Santa Isabel eller Clarence Town paa Nordsiden. F. P. blev opdaget 1471 af Portugiseren Fernao Poo, og den stod under Portugal, indtil den 1778 blev afstaaet til Spanien. 1827—45 var den besat af Englænderne, derfra Navnet Clarence Town, men blev da atter tilbagegiven Spanierne. De forenede Fristater i Nordamerika, England og Tyskland have Ret til at holde Kulstation paa Øen. (Litt.: Baumann, »Eine afrikanische Tropeninsel« [Wien 1888]). *C. A.*

Fernan Nuñez [ferna.nnu'ñes], By i det sydlige Spanien, Provins Cordoba (Andalusien), beliggende paa en frugtbar Slette ca. 25 Km. S. f. Cordoba, har (1887) 5,500 Indb. Nær ved Byen ligger Hertugerne af F.'s Slot. *H. W.*

Fernan Vaz, en stor Strandlagune paa Vestkysten af Sydafrika, fransk Congo, som i sin sydlige Del optager Ovampo, i den nordlige flere Arme af Ogove; kun i Regntiden staar den gennem en smal og vanskelig Kanal i Forbindelse med det atlantiske Ocean. Landet deromkring, Cama, er meget usundt. *C. A.*

Fernel [færnæ'l], Jean, født 1497 i Clermont, død 26. Apr. 1558 i Paris, hvor han levede som praktiserende Læge, men var mere optagen af sine matematiske og astronomiske Studier. I sit Skrift »Cosmotheoria libros duos complexa« [Paris 1528] meddeler F., at han har foretaget den første Gradmaaling i Vesten; men da den af ham benyttede Metode for at maale Længden af en Meridiangrad, nemlig ved at tælle Antallet af Omdrejninger af et Hjul mellem to Steder, der havde en Breddeforskel af 1°, stod betydelig tilbage for den af Araberne 700 Aar tidligere anvendte Fremgangsmaade, fæstede man ikke synderlig Lid til hans Maaling, uagtet den Værdi, han erholdt for Længden af 1°, stemmede ganske godt med, hvad man før havde fundet. Og den Tvivl, man havde, om F. virkelig havde udført denne Maaling, er bleven yderligere styrket ved nyere Kritik. *J. Fr. S.*

Ferney [færnæ'], F.-Voltaire, Flække i det østlige Frankrig, Dep. Ain, Arrond. Gex, beliggende ca. 7 Km. S. 0. f. Geneve i Nærheden af Geneve-Søen, bar (1891) 1,200 mest protestantiske Indb. og er bekendt for sine Urmagerier. Men hvad der mest har gjort Byen berømt, er Slottet, som ejedes af Voltaire, og hvor han opholdt sig fra 1759; Slottet, der ofte er blevet ombygget, indeholder endnu mange Minder om »Filosoffen fra F.« *H. W.*

Férni, Virginia og Carolina, italienske Violinistinder, Virginia F. født 1840, Caroline F. født 1842, optraadte først paa Kaféer i Milano og Venezia, senere i Koncertsalen over næsten hele Europa. C. F. har ogsaa optraadt paa Scenen som Sangerinde. *S. L.*

Fernis. Ved F. forstaar man en Vædske, der, naar den er udstrøget i et tyndt Lag, hurtig tørrer ind til en mere eller mindre haard, glinsende Masse, og den benyttes ifølge disse Egenskaber til at give Genstande af alle Slags Materialier en Glans, som de ikke selv have, samtidig med at den danner et mod Luftens og Fugtighedens Indvirkning beskyttende Overtræk. Man skelner undertiden mellem egentlig F. eller Oliefernis og Lak eller Lakfernis, idet førstnævnte er en paa særlig Maade behandlet tørrende Olie, medens man ved Lak forstaar enhver Art F., der helt eller delvis bestaar af en Opløsning af Harpiks, Gummi e. l. En Inddeling efter F.'s flydende Hovedbestanddel er imidlertid nok saa naturlig, og man kan da dele F. i fede F., Spirituslak og Terpentinolie-F.

Af fede F. maa først og fremmest nævnes Linolie-F., der faas ved at koge Linolie, bedst under Tilsætning af Stoffer, der let afgive Ilt, eller som lette Oliens Optagelse af Ilt fra Luften. De almindeligst benyttede af saadanne Stoffer ere Sølverglød, Mønje, Brunsten og borsurt Manganforilte. For at paaskynde Dannelsen af F. kan man ogsaa blæse en Strøm af varm Luft, eventuelt ozoniseret, gennem i den varme Olie. Linolie-F. kan ogsaa fremstilles uden Kogning, nemlig ved at ryste Olien gentagne Gange med Blyeddike. Som bekendt benyttes Linolie-F. til Malerfarver, og den blandes da ofte med Terpentinolie, for at den skal tørre hurtigere; angaaende dens Brug til Bogtrykfarve s. d.

Ved Kogning af Linolie med Berlinerblaat faas en fortrinlig sort Lak til Lædergenstande, der efter Bestrygning dermed holdes ved en Temperatur af 30—40° i en Lakereovn. Foruden Linolie bruges ogsaa andre tørrende Olier til F., navnlig Valnøddeolie, Valmueolie, Hampefrøolie, Aleuritesolie, Solsikkeolie og til Dels Bomuldsfrøolie. Andre Arter af fed F. ere de saakaldte fede Lakfernisser, der hovedsagelig bestaa af en Opløsning af Kopal eller Rav i Linolie med eller uden Tilsætning af andre Harpikser og Terpentinolie, og disse F. overgaa alle andre baade i Holdbarhed og Modstandsdygtighed mod Varme og Fugtighed. For at Harpiksen skal kunne opløses i Olien, maa den først smeltes og dernæst blandes med den kogende Olie, naar begge have en passende Temperatur og have kogt en passende Tid, hvorefter der eventuelt tilsættes Sølverglød, koges igen, afkøles og tilsættes Terpentinolie, og der fordres herved stor Øvelse for rigtig at afpasse Temperatur, Kogetid og Blandingsforhold. I Stedet for først at smelte Harpiksen kan man ogsaa faa den opløst ved at opvarme den med Terpentinolie og Glaspulver under stadig Omrøring, tilsætte kogende Linolie og si gennem Linned.

Spirituslak er Opløsninger af Skellak, Kopal, Sandarak o. a. Harpikser i Alkohol og udmærker sig ved at tørre meget hurtig og give et meget glinsende Overtræk; men de ere paa den anden Side meget lidt holdbare, idet de let faa Ridser og let falde af, da de mangle den Smidighed, der er nødvendig for, at Overtrækket skal kunne følge med de Formforandringer, som de forniserede Genstande ere underkastede ved Temperaturforandringer o. l. For at tilvejebringe større Smidighed kan man tilsætte Terpentin og forskellige mere smidige, men ogsaa blødere Harpikser, som Mastiks og Elemi. Kopal maa først smeltes i længere Tid, inden den kan opløses; men de øvrige Harpikser opløses let i stærk Alkohol, og Opløsningen behøver da blot at filtreres, bedst gennem Bomuld, for at være færdig. En Affarvning kan foretages før Filtreringen ved Hjælp af Benkul. Til denne Art F. hører f. Eks. Møbelpolitur, der i sin simpleste Form er en Opløsning af 1 Del Skellak i 4 Dele Alkohol, men der gives i øvrigt utallige Forskrifter til dets Tilberedning. Som et Eksempel paa andre Arter Spirituslak kan nævnes følgende, der fra paalidelig Side paastaas at overflødiggøre alle andre. 4 Dele Sandarak, 2 Dele Mastiks, 2 Dele hvid Kolofonium, 1 Del Kamfer blandes, fint pulveriseret, med Glaspulver, opløses i Varmen i 24 Dele Alkohol af 90° T. og filtreres. En endnu større Haardhed opnaas ved at erstatte Halvdelen af Sandarakken med Skellak. Vil man anvende Kopal, opløses denne bedst først i Æter eller i en Opløsning af Kamfer i Æter. Til Farvning af Guldlak-F. til Metaller anvendes Gummigut, undertiden som Hovedbestanddel af F., Safran, Orlean o. a.

Terpentinolie-F. udmærker sig ved, at det Harpikslag, der bliver tilbage, efter at Terpentinoliens flygtige Bestanddele ere fordampede, er meget mere smidigt og derfor mere holdbart end det, der faas af Spirituslak. Denne Art F. anvendes oftest sammen med fede F., idet Terpentinolien i øvrigt ofte erstattes af Stenkulsnafta, der fordamper hurtigere og uden at efterlade saa megen Lugt og samtidig er billigere. En meget farveløs, men temmelig blød F. faas ved at opløse Dammarharpiks i Terpentinolie; skal den have større Haardhed, kan den blandes med noget fed Kopalfernis. I Stedet for Harpiks kan man ogsaa opløse Asfalt eller Beg i Terpentinolie eller Stenkulstjæreolie og faar derved den saakaldte Asfaltlak til Overstrygning af Metalgenstande. Af andre Arter F. kan nævnes Kautsjuk-F., en Opløsning af Kautsjuk i forskellige Tjæreolier, f. Eks. Benzin eller Xylol. Den giver ingen Glans og egner sig derfor til F. for Tegninger o. l.; naar man kun anvender lidt af Opløsningsmidlet, faas en sej, klæbrig Masse, der bruges til at forbinde Kautsjukstykker indbyrdes, og som i den senere Tid, under det intetsigende Navn »Solution«, har fundet stor Anvendelse ved Reparation af Cykleluftringe. Tynd Kautsjuk-F. bruges bl. a. ogsaa til Overtræk paa Æg for at konservere disse. Glansløse, gennemsigtige Overtræk faas ogsaa ved Anvendelse af Kollodium, til hvilket man for at opnaa større Smidighed kan sætte en ringe Mængde Ricinusolie. Af Celluloid faas en meget holdbar F. ved Opløsning i Acetone. Til Farvning af F. anvendes foruden de ved Guldlak nævnte Stoffer og enkelte andre naturlige Farvestoffer, saasom Indigo, Drageblod, Sandeltræ o. a., navnlig Tjærefarvestoffer.

Angaaende de utallige Opskrifter paa særlige Arter af F. henvises dels til Specialartiklerne, dels til den herhenhørende Litteratur, af hvilken kunne nævnes: Andés, »Die Fabrikation der Copal-, Terpentinöl- und Spirituslacke«; Winckler, »Lack- und Firnissfabrikation«; Creuzburg, »Lehrbuch der Lackierkunst«; Livache, *Vernis et huiles siccatives* etc. [1896]. *K. M.*

Fernispapir, Papir, gennemtrukket med Linoliefernis, anvendes undertiden til Malerskabeloner. *K. M.*

Fernkorn, Anton Dominikus, tysk Billedhugger og Metalstøber, født 17. Marts 1813 i Erfurt, død 16. Novbr. 1878 ved Wien, var i Miinchen Elev af Stieglmayer og af Schwanthaler og gik 1840 til Wien, hvor hans første Værk, »St. Georg til Hest kæmpende med Dragen«, tiltrak sig Opmærksomhed; blandt hans øvrige Arbejder, der undertiden vel stærkt strejfe det maleriske, fremhæves Rytterstatuerne af Ærkehertug Karl [1860] og af Prins Eugen af Savojen [1864], begge paa Burgplatz i Wien; i sine sidste Aar ledede han det kejserlige Metalstøberi i Wien. *A. Ls.*

Fernow, Karl Ludwig, tysk kunsthistorisk Forfatter, født 19. Novbr. 1763, død 4. Decbr. 1808, blev først Skriver, derefter Apoteker, sluttede Venskab med Asmus Carstens og fik gennem denne Kærlighed til Kunsten og dens Udøvere. I Jena lærte han Reinhold og Jens Baggesen at kende og fulgte denne sidste til Norditalien. Da Baggesen forlod dette Land, blev F. tilbage der i smaa Kaar, men vandt snart i Baron Herbert og Grev Burgstall rige Velyndere, som satte ham i Stand til at begive sig til Rom (1794). Her traf han atter sammen med Carstens, studerede med Iver Kunsthistorie, Sprog og Litteratur og vendte, udrustet med solid videnskabelig Dannelse, 1802 tilbage til Tyskland, hvor han blev ekstraordinær Professor i Jena. 1804 blev han Bibliotekar hos Enkehertuginde Amalie af Weimar. Af hans

Skrifter ere flere nu uden større Betydning: »Ueber den Bildh. Canova« [Zürich 1806], »Ariosto's Lebenslauf« [Zürich 1809], »Raccolta di autori ital.« [12 Bd., Jena 1806—10], hans Udgaver af Tasso's »Gerusalemme lib.« [2 Bd., Jena 1809]; derimod ere hans »Leben des Künstl. Carstens« [Leipzig 1806, paa ny ved Riegels, Hannover 1867] og hans »Rom. Studien< [3 Bd., Ziirich 1806—08] dygtige, skønt ikke aldeles fejlfri Arbejder, som endnu kunne benyttes med Udbytte. *F. y. M.*

Feroce [ferå'tše] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: vildt, heftig, stormende.

Ferocitēt (lat.), Vildhed, Raahed, Grusomhed.

Feronĭa, mellemitalisk Gudinde, som dyrkedes i Trebula Mutuesca i Sabinerlandet, ligesom i det ikke ret langt derfra i Etrurien ved Soracte's Fod liggende Capena, i Præneste, Terracina, i Rom og paa mange andre Steder, endog imellem Luna og Pisa i det nordvestligste Etrurien; med latinske Kolonister kom Dyrkelsen af F. til Aqvileja og andre Steder. Man bragte F. Ofre af Blomster, Frugter og Førstegrøde af Korn; F. maa følgelig være en Jordgudinde eller Foraarsgudinde. I Trebula Mutuesca holdtes en stor Fest for F., med hvilken der var forbundet et meget besøgt Marked. Ved Siden af F. dyrkedes gerne Solguder, men paa hvert Sted med forskellige Navne; i Trebula Mutuesca kaldes Guden »Mars«; i Præneste nævnes Erulus som Søn af F. Han sagdes af hende at have faaet 3 Sjæle, saaledes at Evander (Euandros) maatte slaa ham 3 Gange ihjel. Billeder af F. haves kun paa Mønter, slaaede af Slægten Petronia. *V. S.*

Feronĭa Correa, Slægt af *Rutaceae* med en enkelt Art *F. elephantum* Corr. (Elefantæbletræ), stort Træ med oval Krone af uligefinnede, læderagtige Blade, hvis Stilk kun er svagt vinget. Blomsterne, der sidde i klaseformede Stande, ere rødlig grønne og femtallige, deres Støvdragere, der ere sammenvoksne ved Grunden, ere her beklædte med Uldhaar. Frugten er kugleformet, 5—6 Cm. tyk og enrummet; den har en haard »Bark« og et stort Frugtkød, der indeslutter talrige Frø. Træet vokser i Ostindien. Det haarde Ved anvendes som Gavntømmer; af Barken udsveder Gummi, der udgør en Del af det i Handelen gaaende ostindiske *Gummi arabicum.* Saavel Blade som Blomster, der lugte som Anis, have medicinsk Anvendelse. Frugtkødet spises. *A. M.*

Ferrabósco, 1) Alfonso, italiensk Madrigalkomponist fra 16. Aarh., havde Ansættelse bos Hertugen af Savojen og kom senere til England, hvor han nød høj Anseelse som Komponist. — 2) Alfonso, formentlig Søn af foreg., født ca. 1580 i Greenwich, død 1652, anset Komponist i England. — 3) Domenico, pavelig Kapelsanger og Madrigal-Komponist fra Palestrina's Tidsalder. — 4) Constantino fra Bologna, omtrent fra samme Tid som foreg. Har udgivet firstemmige Canzonetter. Stod en Tid i kejserlig tysk Tjeneste. *A. H.*

Ferrādo, Kornmaal i den spanske Provins Galicien, indtil 1858 = 1/4 Fanega = 24 Cuartillos, af stedlig forskellig Størrelse, 13 til 21 Lit., ogsaa Markmaal, varierende mellem 4,36 og 6,40 **Ar.** *N. Y. B.*

Ferrand [færa'], Antoine Francois Claude, Greve, fransk Politiker og Litterat, født i Paris 4. Juli 1751, død smst. 17. Jan. 1825. Fra en ung Alder var han Parlaments-Raadsherre, og han emigrerede 1789. Efter at have spillet en Rolle hos de landflygtige Bourbon'er kom han tilbage til Frankrig 1801 og arbejdede i den følgende Tid i Stilhed paa Monarkiets Genoprettelse, ligesom han (sammen med Chateaubriand) 1814 bevirkede Kejser Alexander I til at sætte Ludvig XVIII paa Tronen. Efter Restaurationen var han en Tid Minister (Generalpostdirektør), blev Pair af Frankrig m. m. og optraadte bestandig som yderliggaaende Royalist. F. har skrevet meget, baade historiske, politiske og poetiske Arbejder. Fremhæves kunne »L'esprit de l'histoire« [4 Bd., Paris 1802], »Théorie des revolutions« [4 Bd., smst. 1817] og »Histoire des trois démembrements de Pologne« [3 Bd., smst. 1820]. *E. G.*

Ferrandīna, By i det sydlige Italien, Provins Potenza, ligger nær ved Floden Basento og har (1881) 7,300 Indb., der drive Avl af Vin og Oliven. *C. A.*

Ferrāra, By i det nordøstlige Italien, Provins F., 120 Km. S. V. f. Venezia, ved Po di Volano og kun 7 M. over Havets Overflade. Den ligger i en sumpet, usund, men frugtbar Slette, og dens Gader ligge 1 M. lavere end Flodens Spejl; den har (1881) med Forstæderne San Lucca og San Georgio 30,700 Indb. Det er en af de smukkeste Byer i Norditalien, omgiven af Mure, Grave og Bastioner og forstærket ved et Kastel; men Fæstningsværkerne svare ikke til Nutidens Fordringer og ere ingenlunde i Stand til at forsvare den vigtige Po-Overgang. Blandt Torvene mærkes Piazza Ariostea med Digterens Statue, blandt Gaderne Corsoen med talrige Paladser. Af Kirkerne kunne fremhæves den pragtfulde Domkirke fra 12. Aarh., med fortrinlige Fresker, Malerier og andre Kunstværker, endvidere San Benedetto, San Francesco, Basilikaen Santa Maria in Vado og den ældgamle, nu moderniserede San Giorgio uden for Porto Romana (indtil 1135 Domkirken); blandt de verdslige Bygninger mærkes Hertugerne af Este's Palads, det saakaldte »Castello«, opført i gotisk Stil med en bred, dyb Grav og fire mægtige Hjørnetaarne (nu er det Regeringsbygningen), Palazzo Comunale (Este'rnes ældre Residens), Palazzo della Ragione (Justitspalæet), Palazzo Scroffa, Palazzo Roverella, Studio Publico (Universitetsbygningen), Palazzo dei Diamanti samt et prægtigt Teater. Af Seværdigheder kunne endnu fremhæves Ariosto's Hus og i St. Anna Hospital den Celle, hvori Tasso holdtes fangen 1579—86. Byen er Sædet for en Ærkebiskop, en Præfekt og Provinsens øvrige Myndigheder samt har et frit, men kun lidet besøgt (50 Studenter) Universitet, stiftet af Kejser Frederik II. Som Industri- og Handelsplads spiller den ikke nogen betydelig Rolle, men den har dog noget Silkevæveri, Fiskerier og Handel med Korn, Vin og Levnedsmidler. — F. optræder først som By i den tidligere Middelalder og naaede sin største Blomstring i 15.—16. Aarh. under den berømte Familie Este's Herredømme; den talte da ca. 100,000 Indb. og var endnu Sædet for et blomstrende aandeligt Liv, efter at Renaissancetidens Glans var fordunklet i det øvrige Italien (Ariosto, Tasso, Calvin, Renata). 1598 kom den under Kirkestaten og 1859 under Kongeriget Ita-

lien. Nu gør F. Indtryk af at være en By i Forfald ved sin ringe Befolkning, der oven i Købet er spredt over et stort Byområde; en væsentlig Grund til Forfaldet stammer fra Po-Flodens ændrede Retning, idet Hovedfloden nu løber ca. 9 Km. fra Byen. *C. A.*

Ferrāra, Francesco, italiensk Nationaløkonom, er født i Palermo 1810. Allerede 1834 blev F. Chef for Sicilien's statistiske Centralbureau, 1849—58 var han Professor i Nationaløkonomi i Torino. 1867 blev han Finansminister i Kabinettet Ratazzi; som saadan foreslog han bl. a. en i Form af en Særskat skjult Ekspropriation af Gejstlighedens Gods. Hans Plan kom dog ikke til Gennemførelse, og Aaret efter trak han sig tilbage for at overtage en Direktørstilling ved Handelsakademiet i Venezia, hvorhos han blev Senator. Af hans Skrifter kan mærkes »Importanza dell'economia politica« [1849]. 1850—68 udgav han 2 Serier paa tilsammen 27 Bd. af det bekendte Samlerværk »Bibliotcca dell' Economisti«; revideret Udgave af de til hvert Bind leverede Fortaler udkom 1889—92 i 2 Bd.: »Esame storico-critico di economisti e dottrine economiche«. For øvrigt cirkulerede hans kontratrykte Forelæsninger over Nationaløkonomi i Tidsrummet 1850—70 over hele Italien. Hans Afhandlinger over statistiske Emner bleve offentliggjorte i den af ham 1836 grundlagte »Giornale di Statistica«, som han ledede til 1848; samlet udkom de som et Bind »Memorie di Statistica« [1870]. F. er en af Italien's mest originale Aander i sin Videnskab, og som Hoved for den liberalistiske og optimistiske Skole har han øvet en betydelig Indflydelse i sit Hjemland. Han forfægter et yderliggaaende individualistisk *Laisser-faire*-Standpunkt; tager sit Udgangspunkt i de Bastiat-Carey'ske Teorier, F. er en skarp og glimrende Polemiker og bekæmper særlig den historiske Retnings Repræsentanter med en Intolerance, der grænser til Fanatisme; denne utrerede Ensidighed fremkaldte imidlertid en stærk Reaktion mod ham blandt de yngre italienske Nationaløkonomer. F. har en livlig, smidig og elegant Fremstillingsform. *K. V. H,*

Ferrāra-Firenze-Koncil, Kirkemødet i 15. Aarh., hvor den romerske og græske Kirke enedes for en Stund. Den græske Kejser Johannes VI Palæologos ønskede en Union med den vesterlandske Kirke for at styrke sig mod de fremtrængende Tyrker. Forhandlinger herom indlededes med Koncilet i Basel (s. d.); men Pave Eugen IV ønskede ikke, at dette Koncils Indflydelse skulde stige ved at faa en saadan Union bragt i Stand, og paa egen Haand forhandlede han med Grækerne om, at de skulde komme til en italiensk By, og 8. Jan. 1438 aabnede han et Koncil i Ferrara, hvis første Handling var at ekskommunicere Fædrene i Basel. Grækerne besluttede sig til sidst for det pavelige Koncil, og i Beg. af Marts 1438 kom de i et Tal paa omtrent 700, hvoriblandt fandtes Kejseren og Konstantinopel's Patriark; alle skulde de være Pavens Gæster. Basel-Koncilet forkastede 24. Marts 1438 »Konventiklet« i Ferrara, men 9. Apr. aabnedes det paa en højtidelig Maade som Unionskoncil. Hele Aaret ud forhandledes der om *filioque* (s. d.), men uden at der opnaaedes Enighed, og nogle af Grækerne tænkte allerede paa at flygte hjem, men saa flyttede Paven Koncilet til Firenze, dels for at besværliggøre dem Flugten, dels fordi Florentinerne lovede at afholde nogle af Udgifterne til deres Underhold, og dels fordi der var Pest i Ferrara. 26. Febr. 1439 holdtes det første Møde i Firenze. Ogsaa her bleve Underhandlingerne længe resultatløse, skønt Ærkebiskop Bessarion fra Nikæa (s. d.) og Metropolit Isidor fra Kiev arbejdede af al Kraft paa en Union. I Slutn. af Maj kom man endelig til et Resultat, idet Grækerne godkendte *filioque* uden dog at ville optage det i Symbolet. Derpaa begyndte man at forhandle om Skærsildslæren, om Brugen af syret eller usyret Brød i Nadveren, om Messeofferet og om Pavens Primat. I der sidste Punkt syntes Forhandlingerne at skulle strande; men til sidst fandt man en Formel, som begge Parter kunde udlægge til Gunst for sig, og 5. Juli underskreves Unionsbestemmelserne med 33 græske Underskrifter og 115 latinske, og 6. Juli fejredes Unionen med en højtidelig Gudstjeneste i Domkirken i Firenze. Grækerne havde godkendt *filioque* og den romerske Lære om Skærsilden, men de beholdt deres Ritus og gifte Præster, og Spørgsmaalet om syret eller usyret Brød erklæredes for ligegyldigt. 26. Aug. 1439 rejste Kejseren hjem til Konstantinopel med det underskrevne Unionsdekret, men først 12. Decbr. 1452 kunde man fejre Unionen i Sofiakirken. Aaret efter var Konstantinopel i Tyrkernes Vold, og Sultanen indsatte en Patriark, der forkastede Unionen, som Grækernes Flertal var i høj Grad imod ligesom ogsaa den russiske Storfyrste, der afsatte den unionsvenlige Metropolit i Kiev. Foruden med Grækerne kom der i Firenze en Union i Stand med Armenierne (22. Novbr. 1439) og med Jakobitterne (4. Febr. 1442). 1443 forlagdes Koncilet til Rom, hvor det holdt betydningsløse Møder 1444 og 1445. F.-F.-K.'s væsentligste Betydning er den, at Pavemagten der styrkedes over for de demokratiske Bevægelser hos det lavere Præsteskab samt den, at Humanismen udfoldede sig her i sin Pragt med Ærkebiskop Bessarion. (Litt.: Frommann, »Kritische Beiträge zur Florentiner Kircheneinigung« [Halle 1872]; »Jahrbuch fur deutsche Theologie 1877«; D. G. Monrad, »Den første Kamp om den apost. Trosbekendelse« [1875]). *L.Af.*

Ferrāri, Benedetto, italiensk Musiker, (1597—1681), udmærkede sig først i Rom som Virtuos paa Theorbe (en stor Lut), hvorfor han fik Tilnavnet *Benedetto della Tiorba*, kom senere til Venezia, hvor han optraadte baade som Komponist og Libretto-Forfatter (»Armida« [1639] o. a.), drog senere til Modena og til Wien, hvor han stod i kejserlig Tjeneste, indtil han sluttelig blev Hofkapelmester i Modena. Den af F. digtede og af Manelli komponerede Opera »Andromeda«, opført 1637 paa Teatro S. Cassiano i Venezia, var den første paa en offentlig Scene opførte Opera, idet de tidligere Operaer bleve givne paa private Scener. Musikken til F.'s forskellige Operaer synes at være gaaet tabt. Seks Operatekster af ham udkom 1644. *A. H.*

Ferrāri, Carlotta, italiensk Digterinde og Komponistinde, er født 1842 i Lodi. Hendes Værker, i 4 Bd. (Digte, Dramaer og Prosaskrifter), ere blevne roste af Autoriteter som Tommaseo, Prati, Bersezio og Dall'Ongaro, og ved flere Lejligheder er hun bleven hædret med Prisbelønninger

o. 1. Fremhæves kunne — til Dels udgivne efter den nævnte Samling — »Dante Alighieri«, et Digt [3. Udg. Bologna 1888], Digtet »San Filippo Benizi« [smst. 1885] og »Nuove liriche« [smst. 1888]. F. har komponeret to Operaer, »Ugo« og »Eleonora d'Arborea«, samt en Messe, der have vundet meget Bifald. *E. G.*

Ferrāri, Gaudenzio, navnkundig piemontesisk Maler i Renaissancetiden, født ca. 1481 i Valduggia (ved Novara), død i Milano ca. 1547. Han skal have lært i Vercelli hos Girol. Giovenone, men vendte snart sin Læremesters gammeldags Kunst Ryggen for at træde i Luini's, Lionardo's og Rafael's Fodspor, hvad han gjorde med saa stort Talent, at man ikke ganske uden Grund har regnet ham blandt Italien's syv største Malere. Dog har F. efter de ældre Mestere beholdt en vis Stivhed og Tunghed i Kompositionen, og i hans rige Produktion, der udelukkende giver religiøse Billeder (mest Fresker), hersker der ved Siden af Varme, Inderlighed og dyb Følelse —, der dog ikke sjælden udarter til Sentimentalitet —, et Hang til Allegorisering og Mysticisme, som undertiden gaar meget vidt, som i hans »Gamle og Nye Testamente« [Rom, Pal. Sciarra Colonna], der vel nærmest maa opfattes som en Vision af det himmelske Jerusalem. F. opholdt sig mest i Egnen om sin Fødeby og fra 1536 i Milano. Han nød og nyder endnu et stort Navn, særlig i Norditalien, til hvis ældste og største Mestere han da ogsaa absolut hører, og hvor hans fleste og bedste Værker findes. Af disse nævne vi hans Arbejder i S. Gaudenzio [Novara], Korsdrageisen [Canobbio], Freskerne i S. Cristoforo og Sta. Caterina [Vercelli], Flugten til Ægypten og en Sposalizio [Domkirken i Como], Freskerne paa Sacro Monte ved Varallo, Fresker i S. Ambrogio [Milano], Tornekroning, Hudflettelse, Korsfæstelse, Fresker i Sta. Maria delle Grazie, og Christi Daab, i Sta. Maria di S. Celso [samme By], de vises Tilbedelse (Fresko) og Sta. Caterina's Martyrium, begge i Brera'en i Milano, en Nedtagelse af Korset [Acad. delle Science, Torino], en Madonna [Kapitolium]. Af hans Kartons kan nævnes en Sposalizio i det Ambrosianske Bibliotek, Milano, og en Række andre i Acad. Albertina, Torino. (Litt.: Neri og Massarotti, *G. F.* [Varallo 1874]; Colombo, *Vita ed op. di G. F.* [Torino 1881]). *F. J. M.*

Ferrāri, Giuseppe, italiensk Tænker og Historiker, født i Milano 7. Marts 1812, død 1. Juli 1876 i Rom. Han studerede i Pavia, blev Ven og Discipel af den gamle Filosof og Nationaløkonom Giov. Domen. Romagnosi og skrev tidlig Artikler i forskellige politiske Tidsskrifter. Hans første større Arbejde var en Udgave af G. B. Vico's Skrifter [6 Bd., Milano 1836—37, og atter smst. 1852 — 54]. En Snes Aar af sit Liv tilbragte F. i Frankrig, hvorhen han begav sig 1837 for at søge friere Forhold. Men hans oppositionelle Natur bragte ham her mange Ubehageligheder. 1839 udkom hans Bog »Vico et l'Italie« i Paris; Aaret derpaa forsvarede han ved Sorbonne to Afhandlinger for Doktorgraden: »Sur la théorie de Terreur« og *De religiosis Campanellae opinionibus*, hvilke gjorde megen Opsigt. V. Cousin fik ham samme Aar ansat i et Lærerembede i Rochefort, men allerede næste Aar maatte F. gaa af for sin »socialistiske Tendens«. Dog blev han atter 1842 ekstraordinær Professor i Strassburg; men længe varede det heller ikke, før han igen afsattes, uretfærdig beskyldt for at have ytret kommunistiske Meninger paa Katedret. Efter Februarrevolutionen indsattes han paa ny i sit Embede, og ligeledes 1848 forflyttedes han til Bourges — for snart igen (1849) at faa sin Afsked. Af Bøger udgav han i Frankrig for øvrigt »Idées sur la politique de Platon et d'Aristote« [Paris 1843], et Forsvar for hans tilsyneladende kætterske Anskuelser; »Les philosophes salariés« [Paris 1849], et bittert og hadefuldt Angreb paa dem, der havde foranlediget hans Afsættelse; »Essai sur le principe et les limites de la philosophie de l'histoire« [smst. 1847]; »Machiavel, juge des revolutions de notre temps« [smst. 1849], »Histoire des revolutions d'Italie, ou Guelfes et Gibelins« [4 Bd., Paris 1857—58], samt et Par Skrifter paa Italiensk, navnlig »La filosofia della rivoluzione« [Milano 1851, 2. Opl. i 2 Bd. 1873], desuden interessante Artikler om italienske Forhold i »Revue des deux mondes« o. a. St. 1859 kom han tilbage til sit Fædreland, blev Professor i Torino, Milano, senest i Rom, Medlem af Parlamentet, hvor han som Føderalist opponerede mod Cavour, endelig Senator 6 Uger før sin Død. Han var almindelig anset som hæderlig og meget begavet, men en Særling, doktrinær og jagende efter Paradokser. Proudhon hørte til hans Venner, og han var i det hele meget paavirket af franske Aandsretninger. Efter sin Tilbagekomst til Italien udgav F. flere Værker, saavel paa Fransk som paa Italiensk, saaledes »L'annexion des Deux-Siciles« [Paris 1860], »Histoire de la raison d'État« [smst. o. a.], »Corso sugli scrittori politici italiani« [Milano 1862—63 og oftere], »Teoria dei periodi politici« [smst. 1874], »La mente di Pietro Giannone« og en italiensk Udgave af sin egen Bog om Guelferne og Ghibellinerne [3 Bd., Milano 1871—73]. (Litt.: Mazzoleni, *G. F.* [Milano 1877]; Werner, »Die italienische Philosophie des 19. Jahrh.«, III [Wien 1885]). *E. G.*

Ferrāri, Luigi, italiensk Matematiker, født 1522 i Bologna, død smst. 1565. F. var Professor i Matematik, først i Milano, senere i Bologna. Han er mest bekendt som den første, der har givet den almindelige Løsning af den bikvadratiske Ligning $x^4 + ax^2 + bx + c = o$, hvor *a*, *b* og *c* betyde positive Tal. Han var Elev af Cardano og tog ivrig dennes Forsvar lige over for Tartaglia's Angreb. (Se Cardano og Tartaglia). *Chr. C.*

Ferrāri, Luigi, italiensk Billedhugger, er født 1810 i Venezia, Søn og Elev af Bartolommeo F., der ogsaa var Billedhugger, uddannede sig særlig efter Canova og frembragte først mytologiske og religiøse Skulpturer; et af hans bedste Arbejder er en fra den antikke meget forskellig Laokoons-Gruppe [Museo civico i Brescia], endvidere nævnes en Caritas [Kirkegaarden i Verona], Opstandelsens Engel [Campo santo i Triest], David som Sejrherre over Goliath [Palazzo Emo i Venezia], Danserinden Taglioni samt flere allegoriske Statuer og Gravmæler, f. Eks. en ved sin Faders Grav bedende Pige. 1853 blev F. Professor ved Akademiet i Venezia. *A. Ls.*

Ferrāri, Paolo, italiensk dramatisk Forfatter, født 5. Apr. 1822 i Modena, død 9. Marts 1889.

Han studerede Jura, fik 1860 Ansættelse som Lærer i Historie ved det videnskabelig-litterære Akademi i Milano, men opgav siden denne Stilling og rejste i sine senere Aar som Direktør for et anset italiensk Skuespillerselskab. Sin Virksomhed som Skuespildigter begyndte han 1847 med Lystspillet »Bartolommeo Calzolajo«, der siden hen fik Titlen »Il codicillo dello zio Venanzio«. En stor Succes opnaaede F. 1852 med »Goldoni e le sue sedici commedie«, 1857 ogsaa med et andet Stykke, hvori en navnkundig italiensk Digter er Hovedpersonen, nemlig »Parini e la satira«, hvor den morsomme Type »Marchese Colombi« findes. Af hans andre Stykker kunne nævnes» Il Tartufo moderno« [1858, senere spillet under Titlen »Prosa«], »La donna e lo scettico«, »La poltrona storica«, »La medicina d'una ragazza ammalata« [1862], »Gli nomini seri«, »Il suicidio«, »Gli amici rivali«, »Un giovane ufficiale« o. fl. Det er et betydeligt Antal dramatiske Arbejder, der skyldes ham, og han maa anses som den mest yndede italienske Komedieforfatter i den nyere Tid. F.'s Forbilleder ere dels Goldoni, dels den franske Skole fra det andet Kejserdømmes Tid; hans Karakterer ere i Alm. godt tegnede og Dialogen livlig og pointeret, men Bygningen af hans Stykker gør med al deres Effekt ofte Indtryk af noget »lavet«. F.'s »Opere dramatiche« ere udkomne i 14 Bd. [Milano 1877—80]; nogle af hans Stykker ere oversatte paa fremmede Sprog, især paa Tysk. (Litt. L. Fortis, *P. F.,studio biografico* [Milano 1889]). *E. G.*

Ferrari, Severino, italiensk Digter og litterær Kritiker, er født i Alberino 1856, studerede i Firenze og har siden 1882 været Lærer forskellige Steder, senest i Modena. Som Digter er han Efterligner af den toskanske Folkepoesi i Lighed med Lorenzo de' Medici og Angelo Poliziano, og disse halvfolkelige Kunstdigtere fra 15. Aarh. ere ligefremme Mønstre for hans formglatte Poesi. Af F.'s Digterværker ere at nævne »Il Mago« [litterær Satire, Firenze 1882], »Bordatini« og »Secondo libro dei Bordatini« [henholdsvis 1885 og 1886] og »Versi« [Modena 1892]. Studier over Folkepoesien og dens Indvirkning paa Kunstpoesien udgøre ogsaa en væsentlig Del af hans Prosaskrifter, deriblandt navnlig »Biblioteca di letteratura popolare« [Firenze 1882, omfatter 14.—16. Aarh.] og »Documenti per servire all' istoria della poesia semipopolare cittadinesca in Italia nei secoli 16. e. 17.« [Bologna 1887], desuden et Par Afhandlinger om Lyrikeren Gabriello Chiabrera, gode Udgaver af Tasso's »Gerusalemme liberata«, af Ugo Foscolo's Værker m. m. *E. G.*

Ferraris, Carlo Francesco, italiensk Nationaløkonom og Statistiker, er født 15. Aug. 1850. Efter et Par Aars Studier i Frankrig, England og Tyskland var F. 1874—76 Medlem af det italienske statistiske Bureau, 1878 blev han Professor i Pavia, 1883 Direktør i Ministeriet for Landbrug, Industri og Handel, 1885 Professor i Statistik og Forvaltningslære i Padova og 1886 deputeret i Parlamentet for Alessandria. F. har i høj Grad bidraget til at indføre tysk økonomisk Videnskab i sit Hjemland; selv er han en Elev og Tilhænger af Adolf Wagner, og hans Indflydelse paa den nyeste italienske Socialpolitik er ikke til at miskende. Foruden en Mængde Tidsskriftafhandlinger har F. bl. a. offentliggjort »La rappresentanza delle minoranze in Parlamento« [1870]; »Moneta e Corso forzato« [1879]; »Saggi di Economia, Statistica e Scienza dell' amministrazione« [1879] og »Les projets de législation sociale en Italie« [1883]. *K. V. H.*

Ferrasch (arab. ɔ: Tæppeudbreder), i Orienten den almindelige Betegnelse for den Tjener, der holder Orden i Stuerne og gør rent. I Medina findes 40 Eunukker med Titlen F., hvis Hverv det er at bevogte og renligholde Profetens Gravkapel, der er behængt med Tæpper. *J. 0.*

Ferratin er et Jærn-Albumin-Præparat, der oprindelig blev fremstillet af Svinelever ved Udtrækning med Vand, men nu fremstilles af Æggehvide og vinsurt Jærntveilte-Natron. F. indeholder 6—10 p. Ct. Jærn og forekommer som et rødbrunt Pulver. Det er anbefalet som Middel mod Blodmangel; men om det frembyder større Fordele end mange andre Jærnpræparater er dog endnu tvivlsomt. *A. B.*

Ferråzzi, Giuseppe Jacopo, italiensk Litteraturhistoriker, født 20. Marts 1813 i Cartigliano, død 3. Mai 1887. Han studerede ved det gejstlige Seminarium og blev 1835 Præst, derefter Lærer ved Gymnasiet i Bassano, hvor hans patriotiske Sindelag 1849 foranledigede, at de østerrigske Magthavere afsatte ham. Senere hen fik han sin Stilling igen og blev forfremmet til Skoleinspektør af den italienske Regering. F. har udgivet fortjenstfulde bibliografiske Studier over Ttalien's klassiske Digtere, især »Manuale Dantesco« [3 Bd., Bassano 1864—65], efterfulgt af »Bibliografia Dantesca« [2 Bd., smst. 1871—77], som rigtignok nu trænger til et betydeligt Supplement, endvidere »Bibliografia Petrarchesca« [smst. 1877], »Bibliografia Ariostesca« [smst. 1881] og »Torquato Tasso, studi biografici-critici-bibliografici« [smst. 1880] og nogle samfundsvidenskabelige og lokalhistoriske Skrifter, de sidstnævnte vedkommende Bassano. *E. G.*

Ferré [fære'], Théophile, fransk Revolutionsmand, (1845—71), var Søn af en Herskabskusk i Paris og tog tidlig som ivrig Tilhænger af Blanqui Del i den politiske Agitation i Forstæderne baade ved Taler paa Folkemøder og ved Artikler i de mindre Blade. Han var en af Hovedmændene for det kommunalistiske Oprørsforsøg 31. Oktbr. 1870 og ligeledes for Mordet paa Generalerne Thomas og Lecomte 18. Marts 1871. Derefter valgtes han til Kommunens Raad, blev dets Sekretær og Medlem af Sikkerhedsudvalget, samt delegeret ved Polititjenesten. Han optraadte i Raadet med de yderligste Forslag og lod desuden foretage talrige Fængslinger. I Kommunens sidste Dage var han tillige med Raoul Rigault nærmest Ophavsmanden til de værste Skændselsgerninger, Mordet paa Gidslerne og de store Brandstiftelser; blev først 14. Juli fangen (forklædt som Kvinde) og efter Krigsrettens Dom skudt 28. Novbr. *E. E.*

Ferreira [ferrei'ra], Antonio, portugisisk Digter, født i Lissabon 1528, død 1569. F. var først juridisk Docent i Coimbra, men fik 1567 et Embede som Dommer i Lissabon, hvor han døde af Pest. »Doktor Ant. F.« kaldes han ofte. I sin Studentertid i Coimbra blev F. greben af stærk Begejstring for den antikke Litteratur, især den græske, og som Digter sluttede han sig til den klassiske Retning (med

italiensk Paavirkning), hvilken Så de Miranda havde slaaet ind paa. Som udpræget Kunstdigter foragtede F. de ældre, nationale Former, der dog egnede sig saa ypperlig til Benyttelse af et digterisk Geni; dog havde han poetisk Finfølelse nok til at vælge et nationalt Stof til en klassisk formet Tragedie, nemlig Inez de Castro's sørgelige Skæbne. F.'s Tragedie »Castro«, digtet ca. 1558 og opført i Coimbra, vistnok af studerende, er en tydelig Efterligning af Grækernes, med Kor, langsomt skridende Handling og meget lyrisk Dialog i Jamber; Sproget er paa sine Steder særdeles smukt og værdigt, og det ny Forsøg vakte betydelig Opsigt og gav Anledning til Efterdigtning paa Spansk, af Jerónimo Bermudez (»Nise lastimosa«), hvem F., som tidligere antaget, ingenlunde har plagieret — snarere omvendt. Stykket udkom 1587, maaske allerede før. Men ogsaa Komedier i klassisk Stil gav F. sig af med at skrive, væsentlig efter Italienernes Forbillede; først »Bristo«, som han forfattede i sine unge Dage under en Universitetsferie, dernæst den mere udførte og ret vellykkede »O Cioso«. Begge udkom først 1622 i en Udgave af Sá de Miranda's Værker; de ere i Prosa, og der eksisterer nyere Oversættelser af sidstnævnte Komedie, baade paa Tysk, Engelsk og Fransk. F.'s lyriske Digte (Sonetter) samlede han selv 1557, men først 1598 udgaves de sammen med Tragedien af hans Søn med Titlen »Poemas lusitanos«; mange af dem udmærke sig ved ægte Følelse. (Litt.: Castilho, *A. F.* [3 Bd., Rio 1875]). *E. G.*

Ferreira Borges [ferrei'raborżeż], José, portugisisk Politiker, (1786—1838), var Advokat og siden Syndikus i sin Fødeby Oporto, tog 1820 Del i Revolutionen og blev derefter Medlem af Deputeretkamret. Han maatte 1823 flygte til England for Reaktionen, kom tilbage 1826, men maatte paa ny flygte 1829. Endelig blev han ved Dom Pedro's Sejr Præsident i Handelsretten 1832—36 og udarbejdede den Handelslovbog, som da blev sat i Kraft. *E. E.*

Ferreira de Vasconcéllos [ferrei'radivaskoŋse'luż], Jorge, portugisisk Dramatiker, død 1585, F., der var anset for sin Lærdom, levede ved Johan III's Hof og var ansat ved det kgl. Skatkammer. Sine digteriske Arbejder lod han ikke udkomme under sit Navn; det er en Ridderroman »Memorial das proezas dos cavalleiros da segunda Tavola Redonda« [1567] og tre Komedier i Prosa, »Eu frosina« [1560], »Ulisipo« [trykt 1618] og »Aulegrafia« [trykt 1619]; det antages, at han ligeledes er Forfatter til Ridderromanen »Triunfos de Sagramor« [1554]. Komedierne, der indeholde enkelte spanske Personer og Scener, ere nærmest at betegne som dialogiserede Romaner i Smag med >Celestina« (s. d.); det er en Række livlige Optrin af Datidens Liv, med moraliserende Tendens og med en Mængde Ordsprog og Ordspil. *E. G.*

Ferren, Maal for flydende Varer i Maskat = 30 Lit. *N. Y. B.*

Ferrer, Vincenzo (Vincentius Ferrerius), middelalderlig Bodsprædikant, født 1357 i Valenzia, død 1419 i Vannes i Bretagne. 1374 blev F. Dominikanermunk og vandt hurtig Ry for Lærdom og strenge Sæder. Han forsvarede de avignonske Pavers Ret over for de romerske, og efter at have været Kongen af Aragonien's Raadgiver blev han 1395 *Magister sacri palatii* i Avignon. Fra 1397 og til sin Død rejste han rundt i Spanien, Frankrig, Italien, England og Irland, fulgt af store Skarer, og prædikede Bod. Der fortælles, at han omvendte 8,000 Saracener, 35,000 Jøder og over 100,000 Kættere. Alle Vegne fra blev han raadspurgt, og allerede i levende Live holdtes han for en Helgen. Han blev helligdømt 1455; hans Dag er 5. Apr. (Litt.: Heller, »V. F. nach seinem Leben und Wirken« [Berlin 1830]; Kalkar, »Israel og Kirken« [Kbhvn. 1881]). *L. M.*

Ferrēra, Dal i Schweiz, Kanton Graubünden, Distrikt Nedre-Rhin, gennemstrømmes af Averser-Bækken og har (1888) 163 Indb., Romaner. Forladte Jærnværker og. Højovne minde om tidligere Tiders Bjærgværksdrift. *C. A.*

Ferrēras, Juan de, spansk Historiker, (1652—1735). Som Landsbypræst tiltrak han sig Kardinal Portocarrero's Opmærksomhed og begav sig paa hans Opfordring til Madrid, hvor han ansattes som Filip V's Bibliotekar og i andre Stillinger. F.'s Hovedværk er *Synopsis historica cronologica de Espana* [16 Bd. i Kvart, Madrid 1700—1727], et lærd og for sin Tid særdeles fortjenstfuldt Arbejde i Aarbogsform, som gaar til 16. Aarh.'s Slutning; det blev oversat paa Fransk af d'Hermilly [10 Bd. i Kvart, Paris 1751] og paa Tysk — forøget — i 13 Kvartbind [Halle 1754—72]. Desuden har han forfattet flere andre historiske, politiske og teologiske Skrifter. *E. G.*

Ferrerius, Vincentius, se Ferrer.

Ferret [færæ'], Col de F., Bjærgpas i Schweiz, skiller Mont Blanc fra de penninske Alper og forbinder Val F. i Wallis, en Sidedal til Val d'Entremont, med Val F. i den italienske Provins Aosta. Fra »Joch'et« (2,500 M.) har man en glimrende Udsigt over Mont-Blanc-Gruppen. *C. A.*

Ferrétti, Emilia, Fru, italiensk Digterinde, er født i Milano 27. Decbr. 1844. Hun blev gift 1866 (hendes Pigenavn er Viola) og skriver under Pseudonymet Emma. Af det italienske Udenrigsministerium blev hun ansat som Inspektrice ved Nationalundervisningen for unge Italienerinder i Orienten. Foruden at være en talentfuld Dilettant i Malerkunsten er hun yndet Medarbejderske ved »Nuova Antologia« og andre Tidsskrifter, hvor hun skriver litterærkritiske Artikler. Af hendes Bøger ere at anføre et Proverbe med Titlen »Chi non risica non rosica« [1871] og en Række gode Fortællinger: »A quaranta cinque anni«, »Gabriella«, »La leggenda di Valfreda«, »La marchesa Dora«, »Uno scontro sulle linee dell' altro mondo«, »Il testamento del nonno«, »Una fra tante« m. fl. *E. G.*

Ferrétti, Luigi, romersk Dialektdigter, er født 26. Febr. 1836. F. var først Arkitekt og blev 1871 Skoleinspektør i Rom. Fra Barn af var han personlig Ven af sin ældre, berømte Forgænger G. G. Belli, hvem han har efterlignet i i sine Sonetter i romersk Dialekt og næsten naaet. Om hans betydelige Popularitet vidner, at hans Vers cirkulerede i mangfoldige Haandskrifter, før de tryktes. 1877 udkom »La duttrinella« i Firenze, 1878 smst. »Centoventi sonetti in dialetto romanesco« med Fortale og Noter af L. Morandi, der ogsaa har givet et Udvalg af Belli's Sonetter. *E. G.*

Férri, Ciro, italiensk Maler og Arkitekt; født 1634 i Rom, død 1689, var Elev og Medhjælper

hos Pietro da Cortona, hvis Fresker i Palazzo Pitti's Apollosal han fuldførte; derefter virkede han i Rom baade som Maler og Arkitekt. Som de betydeligste af hans Billeder, der meget ligne Cortona's, anses Freskerne i St. Maria maggiore i Bergamo og blandt hans Staffelibilleder: »Hvile paa Flugten til Ægypten« [i Miinchen's Pinakotek], »Rebekka med Laban ved Brønden« [i Germanisches Museum i Nürnberg] og »Christus som Gartner med Maria Magdalena« [i Wien's Hofmuseum]. I Rom ere flere Bygninger udførte efter F.'s Planer. *A. Ls.*

Férri, Enrico, Privatdocent i Strafferet ved Universitetet i Rom og deputeret i det italienske Parlament, er født 25. Febr. 1856 i S. Benedetto-Po (Provinsen Mantova). F., der tidligere var ansat som Professor i Strafferet ved Universitetet i Siena, hvilken Stilling han imidlertid frivillig har opgivet, er en af de mest fremragende Repræsentanter for den Samling af italienske Kriminalister, der hyppig benævnes *La scuola fiositiva.* Sammen med Lombroso (s. d.) var F. Ophavsmanden til den første internationale Kongres for den kriminelle Antropologi, men i øvrigt har han som de fleste andre taget Afstand fra Lombroso's Lære om »Forbrydermennesket« (*l'uomo delinquente*). Af F.'s mange Skrifter kunne nævnes: »Teorica dell' imputabilità e negazione del libero arbitrio«, »I nuovi orrizonti del diritto penale« eller, som dette Værk i senere Oplag betitles, »Sociologia criminale«, »Socialismo e criminalità« og »L'omicidio nella sociologia criminale, nella legislazione e nella giurisprudenza«. Desuden vil man finde Artikler af ham i Tidsskrifterne »Archivio di psichiatria, scienze penali ed antropologia criminale« og »La scuola positiva«. *R. G.*

Ferricyān, et sammensat metalholdigt Radikal, $FeCy_6$, der er trivalent (tregyldigt), og som findes i Ferricyanbrinte og Ferricyanider (se Ferricyankalium). Jærnet lader sig i disse Forbindelser ikke paavise paa sædvanlig Maade, f. Eks. ikke ved Alkalier eller ved Svovlammonium, da disse Reaktioner kun gælde for Forbindelser, i hvilke Jærnet er til Stede som selvstændig Kation, medens det i Ferricyaniderne findes som den sammensatte Anion $FeCy_6$. *O. C.*

Ferricyankalium (rødt Cyanjærnkalium, rødt Blodludsalt), K_3FeCy_6, dannes af Ferrocyankalium (gult Cyanjærnkalium) ved Indvirkning af Iltningsmidler og fremstilles i Reglen af det sidstnævnte Salt ved Tilledning af Klor eller Tilsætning af Brom: $K_4FeCy_6 + Br = K_3FeCy_6 + KBr$. Det krystalliserer i granatrøde Prismer og er letopløseligt i Vand, men uopløseligt i Vinaand; dets vandige Opløsning har en brunliggrøn Farve. F. paavirkes let af reducerende Stoffer og virker i alkalisk Vædske som et kraftigt Iltningsmiddel, idet det herved gaar over til Ferrocyankalium, $2K_3FeCy_6 + 2KOH = 2K_4FeCy_6 + H_2O + O$. F. giver ikke noget Bundfald med Opløsninger af Ferrisalte (Jærntveiltesalte), hvorimod det med Ferrosalte (Jærnforiltesalte) giver Berlinerblaat af ganske samme Sammensætning som det, der fremkommer ved Fældning af et Ferrisalt med Ferrocyankalium. Med de fleste tunge Metallers Salte giver F. Bundfald, idet der dannes Ferricyanider, hvis Sammensætning svarer til Ferricyanalkaliernes, idet Kalium er erstattet af det tunge Metal. Saavel F. som de øvrige Ferricyamider ere Salte af en Syre, der benævnes Ferricyanbrinte, H_3FeCy_6, og som kan fremstilles ved Sønderdeling af Ferricyanbly med svag Svovlsyre; denne Syre danner brune, naaleformede Krystaller.

F. finder Anvendelse ved Kopiering af tekniske Tegninger; mættes Papir med Opløsninger af Ferricyankalium og Ammonium-Ferricitrat (citronsurt Jærntveilte Ammoniak), og dækkes det derpaa, efter Tørring i Mørke, med en paa gennemskinnende Papir udført Tegning, vil der, naar det derpaa udsættes for Dagslyset, indtræde en Reduktion af Ferricitratet paa de Steder, hvor Lyset trænger igennem Tegningen; det herved dannede Ferrosalt giver med det i Papiret værende F. Berlinerblaat, medens de Steder, hvor Lyset ved Tegningen hindres i at trænge igennem, blive upaavirkede; og man faar altsaa efter Udvadskning en hvid Tegning paa blaa Grund. *O. C.*

Ferrière [færjælr], By i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Avesnes (Artois), har (1891) 3,300 Indb., Stenbrud og Industri i Jærn.

FerriéreS [færjælr], Landsby i det nordøstlige Frankrig, Dep. Seine-et-Marne, Arrond. Meaux (Isle de France), bekendt af Baron Rotschild's Slot, der er bygget i italiensk Renaissancestil; det er et af de smukkeste Slotte i Frankrig og meget rigt paa Kunstsamlinger. Under Krigen mellem Frankrig og Tyskland var det Hovedkvarter for Kong Vilhelm af Preussen 19. Septbr.—5. Oktbr. 1870, og her foregik Underhandlingerne mellem Bismarck og Jules Favre 20. Septbr. *H. W.*

Ferriéres de Marsay [færjæ.rdmarsæ'], Charles Elie, Marquis de, fransk Skribent, født i Poitiers 27. Jan. 1741, død i Marsay, Dep. Vienne, 30. Juli 1804. Adelen i hans Provins sendte ham 1789 som deputeret til Generalstænderne, hvor han dog ikke spillede nogen større Rolle, og efter Samlingens Ophør deltog han ikke mere i det politiske Liv. Hans Skrifter ere mest af politisk og finansielt Indhold, men nu uden større Betydning med Undtagelse af hans »Mémoires pour servir a l'hist. de l'Ass. const. et de la Révol. de 89« [3 Bd., Paris 1798]. *F. J. M.*

Ferrigni[-ri'ni], Piero Francesco Leopoldo Coccoluto, italiensk Forfatter, er født 15. Novbr. 1836 i Livorno. Han er især et ualmindelig journalistisk Talent, den mest begavede og yndede Feuilletonist i Italien — i den Grad læst og yndet, at et lille Skrift af ham naaede den fabelagtige Udbredelse af 750,000 Eksemplarer. Allerede 16 Aar gl. begyndte F. sin Virksomhed som Medarbejder ved Tidsskrifter samtidig med juridisk Studium i Pisa og Siena; han deltog i Frihedsbevægelsen 1859 i Toscana, kæmpede med paa Sicilien under Garibaldi og har siden levet i Firenze, hvor han foruden at være deputeret og Sagfører har været Medarbejder ved »Gazzetta del Popolo«, »Vedetta«, »Nazione«, »Fanfulla« og »Domenica Fiorentina«, samt, da han har let ved at skrive Tysk og Fransk, ved »Neue freie Presse« i Wien og ved »Revue internationale« i Firenze. F. plejer at skrive under Laurence Sterne's berømte, fra Shakespeare hentede Pseudonym Yorick; undertiden har han kaldt sig »Yorick figlio di Yorick«. En stor Del af hans Artikler og Feuilletoner ere udgivne samlede i Bogform, saaledes »Cronache dei bagni di mare«, »Fra quadri e

statue< [Milano 1872], »La festa dei fiori« [Firenze 1874], »Viaggio attraverso l'esposizione italiana del 1861« [smst. s. A.], »Vedi Napoli e poi . . .« [Napoli 1877], »Su e giù per Firenze« [Firenze 1877], »Il re è morto« [smst. 1878] »Passeggiate« [smst. 1879], »Climatologia Viennese« [smst. 1881], »Lungo l'Arno« [1882], »Teatro spicciolo« [1883], »Giostre e tornei« [ligel. 1883], »Storia dei burattini« [1884], »Vent' anni al teatro« [s. A.], »Dove si va?«, »Domande e risposte« [1886], »Teatro e Governo« [1888]. *E. G.*

Ferring Sø, Kystsø ved Nørrejylland's Vestkyst, beliggende ca. 8 Km. V. f. Lemvig mellem Limfjorden og Nissum Fjord (Ringkjøbing Amt, Vandfuld Herred). Mod Vest skilles den fra Havet ved en smal og ganske lav Klitrække, Ferring Strand, hvor der i de senere Aar er anlagt Høfder (s. d.) for at beskytte Kysten; mod Nord har Søen Afløb gennem »Noret« til Limfjorden (Nissum Bredning). Lige S. f. Søen hæver Bovbjærg sig. *H. W.*

Ferrisalte se Jærntveiltesalte.

FérrO, Hierro, den mindste og vestligste af de syv canariske Øer ved Afrika's Vestkyst. 275 □Km. med (1888) 5,900 Indb. Øen bestaar af en vulkansk Bjærgmasse, der halvmaaneformig omslutter en Bugt, mod hvilken Bjærgene skraane brat ned; Kulminationspunktet er Alto del mal Paso (1,415 M.). Da rindende Vand saa godt som mangler, og der kun findes meget faa Kilder, ere Agerbrug og Kvægavl indskrænkede, men de ere dog Beboernes Hovederhvervskilder; der dyrkes Korn, Vin og Figner, de sidste til Eksport. Den vigtigste By er Valverde mod Nord, ca. 7 Km. fra Havet. Da man ansaa Canarerne for den vestligste Øgruppe ved den gamle Verden (skønt baade Azorerne og Capoverderne ligge vestligere), traf Geograferne efter Richelieu's Initiativ den Bestemmelse, at den o. Meridian skulde gaa gennem den vestligste af dem, og ved Ludvig XIII's Reskript af 1. Juli 1634 bestemtes F.'s Meridian som Nr. o. Nu benyttes almindeligst Greenwich's Meridian, der ligger 18° østligere. *C. A.*

Ferro, Scipione del, italiensk Matematiker, var Professor ved Universitetet i Bologna fra 1496 til sin Død 1526; hans Fødselsaar er ubekendt. Efter en Beretning, som finder Bekræftelse paa mange Maader, har han fundet den almindelige Løsning af den kubiske Ligning $x^3 + ax = b$, hvor *a* og *b* ere positive Tal, men har kun betroet den til sin Efterfølger i Professoratet *Annibale della Nave* og til en Regner ved Navn Fiore. (Se Tartaglia). *Chr. C.*

Ferrocyan er et tetravalent Radikal, $FeCy_6$, der findes i Ferrocyanbrinten og dens Salte (se Ferrocyankalium), og i hvilken Jærnet ikke lader sig paavise ved sine sædvanlige Reaktioner (se Ferricyan). *O. C.*

Ferrocyanbrinte se Ferrocyankalium.

Ferrocyankalium (gult Cyanjærnkalium, gult Blodludsalt), $K_4FeCy_6 + 3H_2O$, fremstilles fabrikmæssig paa flere Maader. Efter en ældre Metode, der fremdeles benyttes i England og Østerrig-Ungarn, opheder man kvælstof holdigt dyrisk Affald, f. Eks. Blod, Læderaffald, Horn o. s. v. med meget Potaske og Jærnspaaner til Rødglødhede i Kedler med saa ringe Adgang af Luften som muligt; der dannes herved Cyankalium af det tilstedeværende Kul, Kvælstof og Kalium; udluder man derpaa den smeltede Masse med Vand, indvirker det herved opløste Cyankalium paa det under Glødningsprocessen dannede Svovljærn, hvorved der dannes F. og Svovlkalium, $6KCy + FeS = K_4FeCy_6 + K_2S$. Af Opløsningen udkrystalliserer ved Inddampning F., der renses ved Omkrystallisation. I den nyere Tid fremstilles F., idet man som Raamateriale gaar ud fra den brugte Rensemasse fra Gasværkerne; denne indeholder Ferrihydroxyd (Jærntveiltehydrat), 40 — 50 p. Ct. frit Svovl, en stor Del af Belysningsgassens Cyan i Form af Jærncyanider og Rodanammonium samt i øvrigt flere andre Stoffer, særlig Ammoniumforbindelser; Ammoniumsaltene udludes med varmt Vand, og den uopløste Rest blandes med læsket Kalk og ophedes med Damp i lukkede Kasser, hvorved Jærncyaniderne overføres til Ferrocyankalcium, som udludes med Vand; til den herved dannede koncentrerede Opløsning sættes Klorkalium under Kogning, hvorved der udskilles det næsten uopløselige Ferrocyankaliumkalcium, $K_2CaFeCy_6$. Dette Salt ophedes med Potaske og giver derved Kalciumkarbonat og F., der udtrækkes med Vand og derpaa udkrystalliserer af Opløsningen. F. danner store gule, tilsyneladende kvadratiske Krystaller, der opløses i ca. 4 Dele Vand ved almindelig Temperatur og er meget lettere opløselige i varmt Vand, hvorimod de ere uopløselige i Vinaand. Ved 100° taber F. sit Krystalvand og giver et hvidt Pulver af vandfrit Salt. Det er i Modsætning til Cyankalium ikke giftigt, men virker let afførende. Ved Indvirkning af de fleste Iltningsmidler gaar det i vandig Opløsning over til Ferricyankalium. Med Ferrisalte eller med Blandinger af Ferri- og Ferrosalte giver det forskellige Slags Berlinerblaat (s. d.). Ligeledes fælder det de fleste Salte af tunge Metaller, idet dets Kalium helt eller delvis ombyttes med det tunge Metal: de dannede Bundfald ere næsten alle tung- eller uopløselige i Vand og svage Syrer, men sønderdeles af Alkalier, idet der gendannes F. eller Ferrocyannatrium. Med Ferrosalte giver F. et hvidt Bundfald, der hurtig bliver blaat under Luftens Adgang. Til F. svarer Syrer, Ferrocyanbrinte, H_4FeCy_6, som faas ved Fældning af en stærk Ferrocyankaliumopløsning med stærk Saltsyre, Opløsning af det udpressede Bundfald i Vinaand og Fældning af den herved dannede Opløsning med Æter; Syren danner farveløse Krystalblade, der let iltes i Luften og blive blaa. Det meste F. anvendes til Fremstilling af Berlinerblaat. *O. C.*

Ferrol (El Ferrol), By i det nordvestlige Spanien, Provinsen Coruna (Galicien), beliggende paa en Halvø mod Nord ved en mindre Indskæring af den af Atlanterhavet afsatte F.-Bugt og ca. 18 Km. N. 0. f. Coruña, har (1887) 25,700 Indb. og er en af Spanien's Hovedkrigshavne. Den er mod Landsiden omgiven af betydelige Fæstningsværker, og dens rummelige dybe Havn, der danner en regelmæssig Firkant, har et Indløb, der er saa smalt, at det kun kan passeres af eet Krigsskib ad Gangen; paa de to Sider af Indløbet ligge Forterne San Felipo og Palma. F., der er regelmæssig og smukt bygget, har Spanien's største (over 8 Hekt.) og bedste Arsenal, et Søakademi, en Navigationsskole og store Dokker og Skibsværfter, hvoraf en Del findes

i den paa den anden Side af den lille Indskæring liggende Flække la Graña. Indbyggerne beskæftige sig med Industri (især i Sager, der vedkomme Skibsekvipering), Skibsfart og Sardelfiskeri. Indtil 1752, da Kong Ferdinand VI bestemte F. til Krigshavn, var den et lille Fiskerleje. *H. W.*

Ferromangån se Mangan.

Ferron [færõ'], Théophile Adrien, fransk General, født i Pré-Saint-Evroult 19. Septbr. 1830, død i Lyon 5. Maj 1894, blev 1854 Løjtnant i Ingeniørerne og var 1869 naaet til Bataillonschefstillingen. Under Krigen 1870—71 var han ledende Ingeniørofficer i Ny-Caledonien; men kom tids nok tilbage til at kunne tage Del i Kampen om Paris. 1878 udnævntes han til Oberst og ansattes som Stabschef ved 9. Korps under General Gallifet. Denne Stilling beklædte han imidlertid kun i kort Tid, idet han af Krigsminister Campénon udnævntes til Souschef i Generalstaben og Sekretær i *le conseil supérieur de la guerre*; 1882 blev han Brigadegeneral, 1886 Divisionsgeneral og endelig 1887 Krigsminister i Kabinettet Rouvier. Uagtet han kun var Minister fra 30. Maj til 20. Novbr. s. A., gennemførte han dog flere vigtige Love. 1889 fik han Kommandoen over 18. Korps i Bordeaux. Han har som Forfatter udfoldet en ikke ringe Virksomhed og har saaledes skrevet »Considérations sur le systéme défensif de la France« [Paris 1873], »Les chemins de fer allemands et les chemins de fer francais« [1879], »Piaces fortes et chemins de fer strategiques de la region de Paris« [1880]. *B. P. B.*

Ferronatrit (Gordait), Mineral, er vandholdig, svovlsur Natron-Jærnoxyd og forekommer ved Sierra Gorda, Chile. *N. V. U.*

Ferronniére, La belle [labælfæränjæ!r], »den skønne Jærnkræmmerske«, en af den franske Konge Frants I's Elskerinder. Kun skal have faaet sit Navn efter sin Mands Bestilling; han var Jærnkræmmer (*ferronnier*) i Paris. En anden Beretning lader ham være Advokat og hedde Ferron. Et Billede i Louvre af Lionardo da Vinci er længe urigtig antaget for at forestille la belle F. Et Pandesmykke ligesom det, dette Billede bærer, kaldes F.

Ferropyrīn, $(C_{11}H_{12}N_2O)_3Fe_2Cl_6$, er en kemisk Forbindelse af Antipyrin og Jærnklorid, indeholdende 64 p. Ct. Antipyrin, 12 p. Ct. Jærn og 24 p. Ct. Klor. — F. dannes ved direkte Sammenblanding af Opløsninger af de to Stoffer i det ved Formlen angivne Forhold og forekommer som et fint orangerødt Pulver, der er opløseligt i Vand — lettere i koldt (5 Dele) end i varmt (9 Dele) —, Alkohol og Benzol. En kold mættet Opløsning udskiller ved Kogning F. i rubinrøde Krystaller, der smelte ved ca. 225^0. Opløsninger af Saltet kunne blandes med Saltsyre, Pepsin, Bromkalium og alle tanninfri Tinkturer uden at spaltes; af kaustiske og kulsure Alkalier, Garvesyre etc. udfældes derimod Jærnet. F. har i den nyeste Tid fundet Anvendelse i Medicinen og anbefales særlig som Middel mod Anæmi, Blegsot, Migræne, Neuralgi etc. i en Dosis af $0,05$—$0,2$ Gr. flere Gange daglig. *A. B.*

Ferrosalte se Jærnforiltesalte.

Ferrotitanit (Schorlomit) er en sort, titanrig Granat. *N. V. U.*

Ferrotypī (græ.), 1) Fotografi, fremstillet paa en Plade af asfalteret Jærnblik. Det er færdigt straks efter Optagelsen og er blot et undereksponeret Negativ, der synes positivt mod den sorte Baggrund.

2) F. bruges undertiden som Benævnelse for de Arter Lystryk (s. d.), ved hvilke der anvendes Jærnsalte, der paavirkes af Lyset. *K. M.*

Ferrucci [feru'ttsi], Andrea, italiensk Billedhugger, født 1465 i Fiesole, død 1526 i Firenze, var Elev af Fr. de Simone Ferrucci og af Michele Maini i Rom og arbejdede i Fiesole, Imola og Napoli som en af de bedste Mestere i sin Tid med en højt udviklet Skønhedsfølelse. I Imola medvirkede han ved Udsmykningen af Salvator-Kapellet, fungerede 1493 som Dommer over Modellerne til Firenze-Domkirkens Facade og udførte i det saakaldte lille Baptisterium i Katedralen i Pistoja sit bedste Værk, Relieffterne omkring Daabsstenen [1507], forestillende Christi Daab og tre Scener af Johannes Døber's Liv; i Katedralen i Fiesole prydede han Marmor-Altardossalen [1493] og Tabernaklet med Marmortavlen [1502]. Fra 1508 udførte han flere Statuer til Udsmykning af Domkirken i Firenze, for hvilken han blev Overbygmester 1512, og i sine sidste Aar gav han sig af med Træskulptur. *A. Ls.*

Ferruginōsa (lat.), jærnholdige Lægemidler.

Ferrum (lat.), Jærn.

Ferrum candens se Brændejærn.

Ferry [færi'], Gabriel de Bellemare, kaldet Gabriel, fransk Forfatter, er født i Paris 30. Maj 1846, slog tidlig ind paa den litterære Løbebane, debuterede med Enakteren »L'éclipse de lune« [1868], der siden efterfulgtes af et Drama i 3 Akter: »Reginah« [1874] samt flere Smaastykker og Operetter, bl. a. »Les menus de Georgette« [1873] og »Le garçon malgré lui« [1877]. Han har tillige udgivet litterære Biografier som »Les dernières années d'Alexandre Dumas, 1864 — 70« [1883] og »Balzac et ses amies« [1888], samt Romaner, hvoriblandt »Les deux maris de Marthe« [1884], »Cap de fer« [1887], »Les exploits de César, roman parisien« [1889] og »Les prouesses de Martin Robert, histoire d'un humble« [1890, illustr.]. F. har medarbejdet ved »Figaro« og forskellige Tidsskrifter. *S. Ms.*

Ferry [færi'], Jules, fransk Statsmand, født 5. Apr. 1832 i Dep. Vogeserne, død 17. Marts 1893 i Paris. Han var Søn af en Sagfører og blev selv 1854 Sagfører i Paris. I flere Aar var han en flittig Medarbejder af Fagbladet »Gazette des tribunaux«, men skrev desuden i É. Girardin's Blad »Presse« og i Cl. Duvernois's »Courrier de Paris«. 1863 stillede han sig til Valg i Paris som republikansk Kandidat, men trak sig tilbage til Bedste for Garnier Pages. Næste Aar blev han tiltalt som Medlem af den republikanske Valgkomité, men tog Oprejsning ved et Skrift »Valgkampen 1863«, der gav vægtige Bidrag til Oplysning om Regeringens Forfalskning af Valgene. 1865 blev han Medarbejder af Oppositionsbladet »Temps« og skrev heri bl. a. 1868 en Række ypperlige Artikler om Paris'es slette og ødsle Kommunalforvaltning (»Comptes fantastiques d'Haussmann«), der gjorde ualmindelig Opsigt og væsentlig undergravede Haussmann's Stilling som Seine-Præfekt. Til Løn valgtes han 1869 i Paris til den lovgivende Forsamling, fortsatte sine Angreb

paa Regeringens Indblanding i Valgene og idømtes en Bøde af 12,000 frc. Han havde en heftig Kamp med E. Ollivier som Førsteminister, idet han krævede den lovgivende Forsamlings Opløsning, fordi den ikke i Sandhed repræsenterede Folkets Flertal; ogsaa stemte han imod Krigserklæringen. Efter Kejserdømmets Fald i September 1870 blev F. Medlem af Forsvarsregeringen og dens Sekretær; han havde væsentlig Del i at undertrykke Revolutionsmændenes Forsøg 31. Oktbr. og var derefter Maire i Paris indtil 18. Marts n. A. Han valgtes i Februar til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne Republikanere og en Tid lang var Formand for venstre Centrum. I Maj 1872 blev han Afsending i Athen og fik Tvisten om Laurion-Minerne bilagt, men tog Afsked efter Thiers's Fald n. A. og tog siden vigtig Del i Nationalforsamlingens Forhandlinger. 1876 valgtes han til Deputeretkamret, var en virksom Deltager i Kampen mod Mac Mahon's reaktionære Forsøg 1877 og gav i Januar 1879 Stødet til hans Afgang. Derefter blev han Undervisningsminister indtil November 1881 og gjorde straks Skridt til at omdanne Folkeskolevæsenet med Indførelse af almindelig Skolepligt (gennemført i April 1881) og fri Undervisning (i Marts 1882), samt Indskrænkning af de kongregationalistiske Lærere og Lærerinder. Ogsaa det højere Skolevæsen vilde han omændre, og da Senatet i Marts 1880 forkastede hans Lovforslag herom, udvirkede han Dekreter, som udviste Jesuitterne af Landet og paalagde de andre, ikke godkendte Ordener at søge Regeringens Tilladelse til at forblive. Derimod var han i andre Retninger en udpræget Hævder af den opportunistiske Politik, modsatte sig saaledes Adskillelse mellem Kirke og Stat, Folkevalg af Dommere og andre radikale Forslag. I September 1880 blev han tillige Førsteminister og gennemførte som saadan Tunis'es Tilknytning. Han afgik i November 1881, men blev efter Gambetta's kortvarige Ministerium paa ny Undervisningsminister Februar—August 1882 og i Februar 1883 paa ny Førsteminister, samt fra November s. A. tillige Udenrigsminister. Han virkede for at tilvejebringe et fredeligt Forhold til Tyskland og for at udvide Frankrig's Kolonialmagt baade i Senegal og i Bagindien, idet han derved vilde lede Tankerne bort fra Elsass. Endvidere gennemførte han udvidet Kommunalselvstændighed, en Retsreform, der gjorde det muligt at fjerne de Dommere, som vare Republikken fjendtlige, og en Forfatningsændring med Omdannelse af Senatet (1884). Ogsaa lod han i Februar 1883 Krigsministeren afskedige de orléanske Prinser fra deres Poster i Hæren, da Senatet havde modsat sig Loven om alle Prinsernes Udvisning af Landet. Alligevel maatte han som Leder for Opportunisternes Parti føre en stadig Kamp med Clémenceau og de andre radikale Ordførere, og paa Grund af et Uheld for de franske Vaaben i Tonkin i Marts 1885 maatte han trække sig tilbage fra Regeringen. Skønt han utvivlsomt var Frankrig's betydeligste Statsmand, kom han ikke senere til Magten. Det var F., som i Juni 1887 først rettede Angrebet paa Boulanger, idet han betegnede ham som »Sangerindeknejpernes St. Arnaud« og afslog den Duel, som Boulanger vilde paanøde ham. Efter Grévy's Afgang som Præsident i December 1887 fik han som Opportunisternes Kandidat 212 Stemmer imod Carnot's 313 og trak sig derefter tilbage, fordi hans Valg bekæmpedes paa den voldsomste Maade af Boulangisterne og af det radikale Parti, ja der truedes endog med Oprør i Paris, hvis han blev valgt. Kort efter blev han Genstand for et Mordforsøg (blev kun let saaret ved et Revolverskud), og i Marts 1888 ved H. Carnot's Jordefærd var han udsat for Pariserpøbelens Forhaanelser. I September 1889 blev han endog vraget af sine Vælgere i Vogeserne ved Valg til Deputeretkamret, og først i Januar 1891 fik han Plads i Senatet, hvor han som ivrig Beskyttelsesmand snart blev valgt til Formand for Toldudvalget. I Februar 1891 tog han i sit Blad skarpt til Genmæle imod de Demonstrationer, der i Paris gjordes mod den tyske Enkekejserindes Besøg, ligesom han 1883 aabent havde gjort Kongen af Spanien Undskyldning for Pøbelens Forhaanelser. Ogsaa optog han igen Kampen imod det radikale Parti og blev endelig til dettes rasende Forbitrelse 24. Febr. 1893 valgt til Senatets Formand. Dog kun tre Uger efter, at han saaledes paa ny var skudt i Forgrunden, døde han pludselig; blev jordet paa Statens Bekostning, og en Statue rejstes 1896 for ham i St. Dié. — I et lille Skrift »Le Tonkin et la mere patrie« [1890] udtalte han med Stolthed, at han følte sig hædret ved sine Modstanderes Øgenavn *Tonkinois* (Tonkineseren). P. Robiquet har udgivet »Discours et opinions de Jules Ferry« [4 Bd., 1893—96]. *E.E.*

Ferry-Port-on Craig [fe'ripåetənkre!ig], By i Skotland, se Tayport.

Ferryside [fe'risaid], Badested i Wales, Carmarthenshire ved Towy's Mundings Bugt, med betydeligt Muslingefiskeri.

Fersach (pers. *Parasange*), den persiske Mil, omtr. = 1 geografisk Mil, se Farsang. *N. J. B.*

Fersakh-â'chari, tyrkisk Navn for Myriameter.

Fersen, von, svensk Slægt, der oprindelig stammer fra Skotland, senere flyttede til Bagpommern og derfra til de baltiske Provinser. Den kom under svensk Herredømme, blev 1674 friherrelig og 1712 grevelig. Paa Mandssiden uddøde den i Sverige 1839, paa Kvindesiden 1879. I Rusland lever den vedblivende. Af dens mere bekendte Medlemmer skulle nævnes:

1) Otto Vilhelm, født i Reval 25. Juli 1623, død 23. Apr. 1703. Han deltog i Sverige's store tyske, danske og polske Krige i 17. Aarh. I Slaget ved Lund 1676 førte han den første Træfning paa højre Fløj, blev under Kampen haardt saaret og kom i dansk Fangenskab. F. blev 1691 Generalguvernør over Ingermanland og Keksholm's Len og 1693 Feltmarskal. Han betragtedes som en af sin Tids tapreste Mænd.

2) Fabian, født i Reval 7. Febr. 1626, død 30. Juli 1677. Han deltog som ung i Krigen mod Danmark 1643—45 og tjente da paa Flaaden under Karl Gustaf Wrangel's Kommando. I Sverige's følgende Krig gjorde han Tjeneste i Landhæren. I 1675 blev han Feltmarskal; han var tillige Generalguvernør over de skaanske Provinser. Sin største Berømmelse vandt F. ved Forsvaret af Malmø under den svenske Krig, navnlig ved Afværgelsen af den danske Hærs Stormangreb i Juni 1677.

3) Fredrik Axel (ofte kaldet Axel F. den Ældre), militær og Politiker, født 5. Apr. 1719, død 24. Apr. 1794. F. deltog i den finske Krig 1741—43, men var for øvrigt i største Delen af 1740'erne i fransk Tjeneste, hvor han avancerede til Generalmajor. Under Sverige's Deltagelse i Krigen mod Frederik II af Preussen udmærkede F. sig ved Operationerne mod Usedom og Wollin 1759, ved hvilken Lejlighed han tilføjede Preusserne store Tab. Paa det politiske Omraade har F. stor Betydning som Hattepartiets Leder under den sidste Del af Frihedstiden. Paa Rigsdagen 1755—56 var han Landmarskal; han bidrog til at nedslaa de Forsøg, der gjordes paa ad revolutionær Vej at forøge Kongens Magt. Da Hattepartiets Magtstilling var bleven rokket ved den pommerske Krig, nærmede F. sig Hoffet og syntes nu stemt for en Udvidelse af Kongemagten. Huepartiet kom til Magten (1765), og F.'s Forbindelse med Hoffet blev nu stedse fortroligere, og han spillede en betydelig Rolle ved Begivenhederne 1768. Paa den Rigsdag, der 1769 styrtede Huerne, var han atter Landmarskal. Imidlertid forblev Kongens Magtstilling lige saa svag som før, og alvorlige Forsøg paa at forøge den gjordes ikke. Efter Gustaf III's Tronbestigelse deltog F. i »Kompositions«-projektet, det mislykkede Forsøg paa at forsone Partierne. Da Kongen havde set dette sit Forsøg strande, gjorde han Revolutionen 19. Aug. 1772; ved denne Lejlighed holdt F. sig passiv. Han blev nu Rigsraad, men hans Forhold til Kongen var ikke godt. De gamle Partiers, Hattenes og Huernes, Tid var forbi, men F. fremtraadte i Stedet som den første i den aristokratiske Opposition, der stillede sig imod Kongen. Allerede paa Rigsdagen 1778 viste Gustaf III Misstemning mod F., og endnu værre blev det under de følgende Rigsdage. Da Kongen 1789 vilde tvinge Adelen til Underkastelse og forøge Kongemagten, optraadte F. som Adelens Leder kraftig, men dog med Maadehold og Besindighed. Kongen lod F. tillige med flere andre af Oppositionens fremragende Mænd fængsle for lettere at kunne føre sine Planer igennem; dog lod han dem senere atter frigive. Efter 1789 var F.'s politiske Betydning ikke synderlig stor. F. var talentfuld og i Besiddelse af Selvbeherskelse, havde et stateligt Ydre og en værdig Fremtræden; men han var tillige alt for herskesyg og maaske for stor som Partileder til at være en stor Statsmand. Hans >Historiska Skrifter« , udgivne af Klinckowstrom 1867—72, ere ikke i alle Henseender paalidelige. (Litt.: bl. a. Malmstrom, »Sveriges politiska historia från Karl XII's dod till statshvalfningtn 1772«; Adlerbeth, »Historiska anteckningar«).

4) Hans Axel (ofte kaldet Axel F. den Yngre), foreg.'s Søn, militær og Diplomat, født 4. Septbr. 1755, død 20. Juni 1810. Efter erholdt Uddannelse traadte F. 1778 i fransk Tjeneste og omfattedes med stor Velvilje af Ludvig XVI og Marie Antoinette. Et Rygte, ogsaa omtalt af den svenske Minister i Paris i en Depeche til Gustaf III, sagde, at den franske Dronning nærede en ømmere Tilbøjelighed for den smukke F. Som fransk Officer deltog F. under General Rochambeau i den amerikanske Frihedskrig og blev 1783 Oberst for et fransk Regiment. Ogsaa i den svenske Hær gjorde F. Krigstjeneste og blev til sidst svensk General. Blandt andre Udmærkelser, der tildeltes ham, skal nævnes, at han 1799 blev Kansler for Upsala Universitet og 1801 Rigsmarskal. Flere Gange under Gustaf IV Adolfs Fraværelse var F. Medlem af den tilforordnede Regering. Mest kendt er F. maaske bleven for sin Hengivenhed for Ludvig XVI og Marie Antoinette, en Hengivenhed, der undertiden mistydedes. Under Revolutionens tidligere Perioder var F. en Slags privat Envoyé fra Gustaf III hos Ludvig XVI og en af denne sidstes fortrolige Raadgivere, skønt han i Virkeligheden savnede næsten alle Betingelser for at kunne opfatte og bedømme den politiske Situation i Frankrig. F. var Kongeparret behjælpelig ved Flugtforsøget i Juni 1791 og havde forestaaet de praktiske Arrangementer ved Flugten. Han havde allerede forladt Kongefamilien, da den blev opdaget i Varennes og ført tilbage. F. var derefter diplomatisk Agent i Bruxelles og arbejdede ivrig paa at afstedkomme en væbnet Indgriben af Europa's Magter mod den franske Revolution. 1794 kaldtes han tilbage fra Bruxelles, 1797 sendtes han som svensk delegeret til Kongressen i Rastadt, men paa Grund af Protest fra fransk Side kom han aldrig til at fungere her. Under Gustaf Adolfs Deltagelse i Napoleons-Krigene raadede han Kongen til Moderation og mødte derfor en vis Unaade. Efter Tronomvæltningen 1809 mentes F. at hylde Prins Gustafs, den afsatte Konges Søns, Interesser. Da den ny Tronfølger Karl August (Christian August af Augustenborg) var død pludselig i Skaane (Maj 1810), udspredtes det Rygte, at han var død af Gift, og at F. var delagtig i Forbrydelsen. De lavere Klasser i Stockholm ophidsedes herved og af forskellige Avisartikler, og da Kronprinsens Lig førtes ind i Stockholm, blev F., der paa Embeds Vegne kørte med i Processionen, overfalden af Pøbelen og til sidst efter forfærdelige Optrin myrdet saa godt som i Overværelse af de opstillede Troppeafdelinger; fra disses Side gjordes intet for at redde ham. (Litt.: Klinckowstrom, *Le comte de Fersen et la cour de France, 2* Bd. [Paris 1877—78]). *A. S.*

Fersk, i ældre Dansk ensbetydende med frisk, ny. Deraf Udtrykkene: paa fersk Fod (jfr. f. Eks. D. L. 1—13—21 paa fersk Fod og til første Ting) o: uden Ophold, paa fersk Gerning (jfr. f. Eks. dansk Grundlov § 57) o: under Udøvelsen af en Forbrydelse. *E. T.*

Fersken se Ferskentræ.

Ferskentræ (*Prunus Persica* [L.] Sibb. et Zucc), Art af *Prunus*-Slægten nærmest beslægtet med Mandeltræet og vanskelig at adskille derfra; tidligere er F. beskrevet som en egen Slægt *Persica* Tourn. Træ eller Busk med glat Stamme og kortstilkede, aflangt-lancetdannede og skarpt savtakkede Blade, der i Knoplejet ere sammenlagte. Blomsterne, der komme frem før Løvspringet, sidde i Hjørnerne af Knopskæl paa den nederste Del af i øvrigt vegetative Knopper; som Regel findes kun een eller to Blomster paa hvert Skud. De have rosenrøde eller hvide Kronblade og 20—30 Støvdragere. De temmelig store, næsten kuglerunde Stenfrugter (Ferskener) have et saftigt, udvendig fløjlshaaret og grønligt Kød; en Fure gaar fra Toppen af Frugten til den modsatte

Pol, hvor Stilken er fæstet. Stenen er tyk, uregelmæssig furet og grubet; den løsner sig ikke fra Kødet og indeholder et bittert smagende Frø. Efter al Sandsynlighed stammer F. fra Kina; som Stamform har man udpeget den om Peking voksende *Persica Davidiana* Franch. Allerede i Begyndelsen af vor Tidsregning have Grækere og Romere faaet Træet indført; nu dyrkes det almindelig i det tempererede Asien og Egne med tilsvarende Klima i Amerika og Europa. I Kina, hvor Kulturen er meget gammel, dyrkes den i flere Varieteter. Almindeligst er Frugten haaret, men endog paa samme Træ kunne ganske glatte Frugter (Nektariner) forekomme. I Danmark og Norge dyrkes F. kun som Espaliertræ (se nedenf.); det kan i varme Somre faa modne Frugter indtil Sognefjord (61° 17'). De velsmagende Frugter ere i frisk og syltet Tilstand en vel betalt Handelsvare; særlig fra Nordamerika eksporteres syltede Ferskener i stor Maalestok. Af Kernerne laves Likør. *A. M.*

F. dyrkes i Haverne ved Espaliermur eller i dertil indrettede smaa Drivhuse, de saakaldte Ferskenkasser. Fersken formeres ved Okulation paa Blommestammer, hvortil kan bruges Æggeblomme eller Mirabel. Jorden, hvori de dyrkes, skal være fast. Rabatten udgraves i $1^1/_2$ M.'s Dybde med Fald bort fra Muren, Og efterhaanden som Jorden fyldes i Rabatten, stampes den fast. Jordblandingen kan bestaa af 2 Dele Markjord, 1 Del Bladjord, 1 Del velforraadnet Kogødning og noget Kalk. Træerne plantes om Efteraaret $^1/_8$ M. fra Muren, og Rødderne fordeles ligelig til alle Sider og fladt ud for at bringe dem til væsentligst at holde sig i de varme, øvre Jordlag. Træerne tiltrækkes i Reglen i Vifteform. Der er tre Hovedtyper af Frugtgrene, nemlig den normale Frugtgren, den simple Frugtgren og Frugtsporen. Førstnævnte er i største Delen af sin Længde besat med tredobbelte Knopper, hvoraf den midterste er en Bladknop og de to Sideknopper i Reglen Blomster. Den normale Frugtgren foretrækkes, og man tilstræber derfor ved Beskæringen at faa Træet saa rigelig besat med disse som muligt. Ved Vinterbeskæringen indstudses den normale Frugtgren lidt over Knopperne, og det vegetative Skud kniber man ved Sommerbeskæringen over 4.—5. Blad. Alle Skud, som ikke have en Blomsterknop ved Grunden, fjernes ved Knopudtyndingen. De øvrige Skud behandles som Endeskuddet med Undtagelse af et helst tæt ved Grenens Grund fremkommende kraftigt Skud, som man lader udvikle sig til dets fulde Længde. Hensigten hermed er, at dette Skud skal danne en normal Frugtgren næste Aar til Afløsning af den Gren, der i Aar har baaret Frugt, og som fjernes ved Vinterbeskæringen, idet man skærer den tilbage paa den nye, normale Frugtgren. — Den simple Frugtgren er svagere af Vækst end den normale. Den har en Bladknop i Spidsen, men ellers enlig siddende Blomsterknopper, og ved Grunden nogle svage Bladknopper. Den kan godt bære meget god Frugt, men Ulempen er, at man vanskelig kan faa et Skud frem til at erstatte den næste Aar. Er et Træ derfor væsentligst besat med simple Frugtgrene, maa det anbefales at opgive Frugtudbyttet paa de Grene der have en nogenlunde kraftig Bladknop ved deres Grund, idet man straks om Foraaret skærer tilbage paa denne, for at hele Grenens Kraft kan koncentreres paa det fra en saadan Knop frembrydende Skud, som da muligvis kan blive en normal Frugtgren. — Frugtsporerne ere stærkt forkortede Grene med en Bladknop i Spidsen og Blomsterknopper ned ad Siderne. Naar de blive for lange, skæres de tilbage; de give god Frugt og ere næst efter de normale Frugtgrene de bedste. — Behandling af Ledegrenene er temmelig simpel, idet man ved Vinterbeskæringen indstudser Kvisten over to kraftige, modsat stillede Bladknopper, som da udvikle to Ledegrene; der opnaas altsaa derved en stadig Gaffelgrening, hvormed man fortsætter, saa længe der er Plads paa Espalieret. — Ved Bindingen dækkes de ældre Ledegrene med aarsgamle Kviste; for Frugtgrene, der bindes ud til Siden, er 10—15 Cm. en passende Afstand, for Frugtgrene, der gives en mere lodret Stilling, 15—20 Cm. I Februar—Marts kan det være heldigt at dække Træerne med Maatter eller Granris, for at de ikke skulle komme for tidlig i Vækst, idet Blomsterne ere udsatte for at tage Skade af Nattefrost om Foraaret.

Amsden og Early Rivers ere Sorter, som paa Friland ved en Sydmur altid ville opnaa fuldkommen Udvikling i Danmark. Drivning af Fersken kan i Kasse uden Varmeapparat begynde ved Midten af Marts. Der holdes 6—8°. Træerne sprøjtes, og Luften holdes fugtig ved Overvanding, Midt i April, naar Træerne blomstre, forhøjes Temperaturen til 9—12°, og man ophører med Sprøjtningen. Blomstringen varer i ca. 14 Dage, og naar den er afsluttet, kan Varmegraden i Solskin godt stige til 20—22°. Rigelig Overvanding er nødvendig for at undgaa »Rødt Spind«, som tillige maa modarbejdes ved Svovlning af de unge Skud, paa hvilke den begynder at optræde. Frugterne udtyndes, naar de ere saa store som en Hasselnød; man maa lade blive dobbelt saa mange Frugter, som man gør Regning paa at beholde, da der altid under den kort efter indtrædende Stendannelsesperiode falder en Del Frugter af. I denne Periode sørger man for ved rigelig Luftgivning, mindre Overvanding og lavere Temperatur at holde Væksten i Træerne tilbage. Stendannelsen varer ca. 4 Uger; Luften holdes derefter meget fugtig, Træerne sprøjtes, og Varmegraden maa med Solskin gerne naa op paa 25—30°. En fornyet Frugtudtyndning udføres nu; gennemsnitlig kan man lade blive siddende 15—20 Frugter pr. • M.; Binding og Sommerbeskæring foretages, og efter ca. 14 Dages Forløb vil Frugten begynde at farves. Naar Vejret tillader det, tages Vinduerne af, helst ogsaa om Natten. Modningen indtræder i Slutningen af Juli. *L. H.*

Fersk Fod, -Gerning se Fersk.

Ferskvand kaldes det i Søer og Vandløb forekommende Vand, der kun indeholder meget smaa Mængder Salte i Opløsning (se Brakvand). F. stammer enten umiddelbart fra Regnvand eller fra Overfladevand, der har søgt hen til det paagældende Vandbassin, eller fra Kildevand. Regnvand er det reneste Vand, der forekommer i Naturen, og er at betragte som omtrent kemisk rent Vand. Det indeholder dog forskellige Stoffer, det har modtaget ved at gaa gennem Luften, nemlig foruden Luftarternes Ilt og Kvælstof tillige Kulsyre, Salpetersyre og Ammoniak. Desuden

kan Regnvandet nedslaa de Spor af Havvandets Salte, der ved Indtørring af Havvandet paa Strandbredden eller ved »Vandstøv« ere hvirvlede op i Luften, samt meteorisk og terrestrisk Støv af forskellig Art. Naar alle andre Forhold ere lige, er Mængden af opløste og opslemmede Stoffer i Regnvand større efter lang Tørke end efter længere vedvarende fugtigt Vejrlig. Vindretningen og Jordbundens Beskaffenhed gøre ogsaa i den Henseende stor Forskel. 100,000 Dele Regnvand indeholde i Alm. 1 — 5 Dele faste Stoffer. Opbevares Regnvand i Trækar, gaar det let i »Forraadnelse«, det vil sige, de ved Ammoniakken i Regnvandet af Træet udtrukne organiske Stoffer raadne, hvorfor Regnvand ikke egner sig til Drikkevand, naar i det opbevares paa denne Maade. Overfladevand er mindre rent end Regnvand, da det dels optager en Del opslemmet Ler, Sand og Humasstoffer fra den Jordbund, det har bevæget sig henover, dels har opløst mere Kulsyre fra Luften, hvorved dets Evne til at opløse forskellige Stoffer, særlig Kalk og Jærn, stiger i betydelig Grad. Almindeligt Flodvand kan i 100,000 Dele Vand indeholde 20 — 50 Dele opløste Stoffer, men kan ved at passere gødede Marker, Fabrikker og lignende Steder indeholde betydelig mere. Mængden af opslemmede Stoffer er yderst varierende efter Jordbundens Beskaffenhed, Strømmens Hastighed, Aarstiden o. s. v. Vandet i Indsøer maa i Hovedsagen indeholde de samme Bestanddele som det Vand, hvorfra Søen har sit Tilløb, men i Alm. undergaar Vandet ved at passere en Sø en mere eller mindre betydelig Renselse, da Vandet ved at komme i Ro faar Lejlighed til at afsætte det opslemmede Materiale, og de opløste Stoffer ved Dyre- og Plantelivets Indvirkning, ved Optagelse af Ilt, ved Bortgaaen af Kulsyre ligeledes afsættes paa Søens Bund. Vandet fra de fleste Kilder er ogsaa F., men Mængden af opløste Stoffer er i Reglen langt større, 50—200 Dele i 100,000 Dele Vand, end i Regnvand eller Overfladevand (se Kildevand). F. med et stort Indhold af uorganiske Bestanddele benævnes haardt Vand i Modsætning f. Eks. til Regnvand eller Vand fra Søer, der i Reglen er blødt og kun indeholder ringere Mængder uorganiske Stoffer. Vandets Anvendelighed til Drikkevand og fil teknisk Brug prøves ved særlige kemiske, fysiske og bakteriologiske Metoder (se Vandanalyse). *K. R.*

Ferskvandsdannelser ere Jordlag, der ere afsatte af eller i Ferskvand. De kunne bestaa af mekaniske Sedimenter, saasom Grus, Sand eller Ler, som Vandet har revet med sig paa sin Vej hen over Jordens Overflade og atter har aflejret, naar det er kommet i Ro, f. Eks. ved Indløbet i en Sø. Disse Lag ere altsaa ikke væsentlig forskellige fra lignende Aflejringer afsatte i Saltvand, men ved de mulig tilstedeværende Levninger af Ferskvandsorganismer kan man dog hyppig skelne Ferskvandslag fra de marine Lag. F. kunne ogsaa være kemiske Sedimenter, der opstaa ved, at Vandet ved Fordampning, ved Bortgaaen af Kulsyre eller ved Iltning i kemisk Henseende forandres, saa at de opløselige Stoffer afsættes. Indeholder Vandet, hvad Kildevand i Reglen gør, kulsur Kalk opløst ved en i Overskud værende Mængde Kulsyre, kan der, ved Kulsyrens Bortgaaen af Vandet, afsættes Ferskvandskalk (se Kildekalk). Indeholder Vandet Jærnforiltesalte, og iltes disse, kan der afsættes Jærntveiltehydrat i forskellig Form (Okker, Bønnemalm, Sømalm). De i Vandet værende Organismer kunne ogsaa ved deres Død og massevise Ophobning paa Vandbassinets Bund give Anledning til Opstaaelsen af særlige F. Saaledes findes der paa mange Søers Bund Lag af en særegen Ferskvandskalk »Sneglemergel«, der er opstaaet af de i Søen levende Snegles eller Muslingers Skaller. Tørv er et andet Eksempel paa F. opstaaet af Organismer. Nogen egentlig Ferskvandsformation eksisterer ikke, men i næsten alle Formationer afveksle F. med marine Dannelser og Jordlag dannede paa anden Maade. Tertiærformationen i Europa, særlig i Frankrig, kan maaske nævnes som særlig rig paa F. Af danske F. maa navnlig erindres de forskellige Mosedannelser, der udgøre en ikke ringe Del af Landets Areal. *K. R.*

Ferskvandsdyr se Dyregeografi (S. 644).

Ferskvandsfisk er den ene af de to store Grupper, hvori Fiskene inddeles efter deres Forekomst, Saltvandsfisk (s. d.) den anden. F. tilhøre for en stor Del egne Familier, hvis Slægter og Arter alle eller for største Delen bebo ferske Vande, f. Eks. Lampretter, Støre, Ganoider, Lungefisk, Gedder, Laks, Karpelaks, Karper, Tandkarper, Nilgedder, Barrygge, Maller, Flodlæbefisk, Krybefisk o. s. fr. Blandt Familier, som for øvrigt ere Saltvandsfisk, er der enkelte Slægter (Aborre, Kvabbe o. s. v.) eller Arter (Flodulke, Kutlinger, Hornfisk, Umberfisk, Multer, Flyndere, Sild, Hajer, Pigrokker o. s. fr.), som ere rene F. Da mange F. tillige leve i Brakvand, enkelte endog i Saltvand (Hundestejle, enkelte Tandkarper), og en Del F. foretager periodiske Vandringer ud i Havet, kan der ikke drages nogen skarp Grænse mellem Fersk- og Saltvandsfisk i Ordenes strengeste Betydning. Se Dyregeografi og Fisk. *Ad. J.*

Ferskvandsfiskeri se Fiskeri.

Ferskvandskvabbe se Torskefisk.

Ferskvandspolyp se Hydra.

Ferskvandssnegle i egentlig Forstand (*Pulmonata basommatophora*) ere Lungesnegle uden Laag med Aandehul paa højre Side og med Øjnene anbragte ved Grunden af Følehornene. De ere Planteædere, lægge deres Æg i slimede Klumper og gennemgaa ingen Forvandling. Af danske Snegle høre hertil bl. a. Mosesneglene og Skivesneglene; visse Former leve paa Land paa fugtige Steder, andre søge Brakvand eller helt ud ved det salte Havs Kyster. — Omvendt lever i Ferskvand en Del Snegleslægter, som hører til de ægte Gællesnegles Gruppe, der ellers typisk tilhører Havet, saaledes i Danmark Slægterne *Valvata* og *Neritina*. *H. J. P.*

Ferslev, Christian Lunov Laasby, dansk Skuespiller og Sanger (Bas), født 30. Septbr. 1817 paa Cathrinero, Jelling Sogn, død i Kjøbenhavn 7. Septbr. 1883. F. debuterede paa det kgl. Teater som Edvard i »Kong Salomon og Jørgen Hattemager« 12. Maj 1837; men det var først, da han 25. Maj 1842 ved en Opførelse af »Figaros Bryllup« paa Italiensk havde udført Grev Almaviva's Parti, at Teatret opdagede, hvor stor Nytte man kunde drage af hans omfangsrige og kraftige Basstemme. Teatret sendte ham derfor til Paris, hvor han søgte Uddannelse hos Garcia, fra hvem

han hjembragte de mest glimrende Anbefalinger, og fra nu af gled han hurtig ind i det faste Repertoire, ligesom han ogsaa i Musikforeningen hørte til de oftest benyttede Kræfter. Blandt hans Roller nævnes især Kommandanten i »Don Juan«, Walter Fürst i »Wilhelm Tell«, Kardinalen i »Jødinden«, Mefistofeles i »Faust«, Ferrando i »Troubadouren«; 26. Maj 1883 betraadte han sidste Gang Scenen som Selva i »Den stumme«. *S. L.*

Ferslew, Jens Christian, dansk industridrivende og Bladudgiver, er født 3. Marts 1836 i Kjøbenhavn. Efter sin Faders Død overtog han (1857) et af denne og H. J. Bing oprettet litografisk Etablissement, i hvilket han allerede Aaret før havde indført den litografiske Hurtigpresse, den første i Danmark. Med dette Etablissement forenede han et Bogbinderi og (1863) et Bog- i trykkeri, fra hvilket der efterhaanden kom til at udgaa en afpasset Række Dagblade, »Dagstelegrafen« fra 1864, »Aftenposten« fra 1873 og »Nationaltidende« fra 1876. Til Brug for den hurtig voksende Avisvirksomhed etablerede han et mekanisk Værksted og Skriftstøberi, fra 1880 en Papirfabrik og fra 1890 en Cellulosefabrik (Kattingeværk ved Roskilde), og det kan yderligere mærkes, at han 1873 indførte False- og Hæftemaskinen i Danmark, 1875 den »uendelige« Presse og 1879 Kastenbein's Sættemaskine. 1876 købte ban det tidligere Hotel Royal og indrettede det for sin Pressevirksomhed, der 1891 endnu kom til at omfatte »Dagens Nyheder« og »Dagbladet«, medens samtidig »Dagstelegrafen« ophørte. 1886 udnævntes han til Etatsraad. *C. N.*

Ferstel, Heinrich, Friherre von, østerrigsk Arkitekt, født 7. Juli 1828 i Wien, død 14. Juli 1883 i Grinzing ved Wien. Efter at have gennemgaaet Kunstakademiet og foretaget længere Studierejser rundt om i Europa's forskellige Lande blev han 1866 Professor i Arkitektur ved den polytekniske Højskole i Wien, 1869 ophøjet i Ridderstanden og 1871 Overbygningsraad. Han begyndte sin arkitektoniske Virken som Restaurator af bøhmiske Slotte; men da han 1855 vandt Prisen i Konkurrencen om »Votiv-Kirken« i Wien, kom han hurtig ind i en rig og omfattende Virksomhed, saaledes at det moderne Wien i første Række bl. a. skylder ham sin pragtfulde Karakter. Votiv-Kirken, som er opført i Anledning af Kejser Franz Josefs Redning fra et Mordforsøg, er et ualmindelig talentfuldt Studie efter franske Katedralkirker fra Middelalderen [1856—79] og har kostet 4 Mill. Gylden. Nationalbanken [1856—60] er opført i romansk Stil med særlig Benyttelse af florentinske Motiver; det østerrigske Museum for Kunst og Industri og Wien's mægtige ny Universitetsbygning ere opførte i ren italiensk Renaissancestil med imponerende Søjlegaarde og rig ydre Dekoration med Sgrafitto og farvede, glasserede Ornamenter. Universitetet indeholder 46 Auditorier, som kunne rumme 6,000 Tilhørere, og et Bibliotek paa 200,000 Bind med Siddepladser for 400 studerende. Desuden har F. bygget det store kemiske Laboratorium, Ærkehertug Ludvig Victor's Palæ og det Lichtenstein'ske Palæ, alle i Wien, samt en Mængde Kirker, Palæer, offentlige og private Bygninger. Sammen med Eitelberger har han udgivet »Das bürgerliche Wohnhaus und das Wiener Zinshaus« [1860]. (Litt.: »H. Friherr v. F. [Wien 1884]). *E. S.*

Ferté-Bernard, La [lafærtebærna'r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Sarthe, Arrond. Mamers (Maine), beliggende i Huisne's Dal, har (1891) 5,200 Indb., en smuk gotisk Kirke (»Notre-Dame-des-Marais«) og et Raadhus, der er bygget ind i og er en Del af en gammel Fæstningsport. *H. W.*

Ferté-Gaucher, La [lafærtegoše'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Seine-et-Marne, Arrond. Coulommiers (Isle-de-France), ved Grand-Morin, har (1891) 2,300 Indb. *H. W.*

Ferté-Macé, La [lafærtemase'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Orne, Arrond. Domfront (Normandie), har (1891) 8,000 Indb. og betydelige Lærredsvæverier. *H. TV.*

Ferté-Milon, La [lafærtemilõ'], Flække i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, Arrond. Chateau-Thierry (Isle-de-France), ved Ourcq, har (1891) 1,600 Indb., Ruiner af Louis af Orléans's Slot, der blev ødelagt af Henrik IV, og er bekendt som Racine's Fødeby, for hvem der er rejst en af David d'Angers udført Statue. *H. W.*

Ferté-sous-Jouarre, La [lafærtesužwa'r], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Seine-et-Marne, Arrond. Meaux (Isle-de-France), ved Morin's Udløb i Marne, har (1891) 4,600 Indb. og er bekendt for sin Industri i Møllestene. *H. W.*

Fertianlt [færtjo'], François, fransk Digter, er født i Verdun 25. Juni 1814, lærte Handelen, men skrev tidlig Vers og kom 1855 til Paris som Kasserer i en Bank; i sin Fritid dyrkede han Litteraturen. Af hans Digte kunne nævnes: »La nuit du génie« [1835], »Arthur ou le diner de sept châtelains« [1837], »Le dix-neuviéme siècle«, Satirer, forfattede sammen med Eug. Nus [1840], en Oversættelse af Dante's mindre Digte: »Les rimes de Dante« [1848], »Mon étoile d'or, cri de deuil« [1856] samt Verssamlinger i Fællesskab med hans Hustru Julie F.: »Le poeme des larmes« [1860] o. a., »Les legendes du livre, poésies« [1886]. Tillige har han udgivet »Histoire pittoresque et anecdotique de la danse« [1854], »Les amoureux du livre« [1876], »Salon de 1877« [1878] og andre Prosabøger. *S. MS.*

Fertil (lat.), frugtbar; fertilisēre, gøre frugtbar, befrugte; Fertilität, Frugtbarhed.

Fertit d. s. s. Dar-Fertit.

Ferula L., Slægt af Skærmplanter (Pastinak-Gruppen), fleraarige Urter med store, stærkt fjersnitdelte Blade, hvis Afsnit ere lancet- eller liniedannede. Skærmene ere store, mangestraalede og ofte forsynede med Svøb; de bære gule Blomster, der hyppig ere polygame. Frugterne ere stærkt sammentrykte fra Ryggen; de have 3 lidet fremtrædende Rygribber og vingede Randribber, der slutte tæt sammen. Ca. 80 Arter i Middelhavslandene, Øst paa indtil Centralasien. Flere Arter, der levere Gummiharpiks og æteriske Olier, ere særdeles vigtige officinelle Planter. De nævnte Emner findes i Gange i næsten alle Dele af Planten, særlig i Stængel og Rod. *F. Asa foetida* L. (*F. Scorodosma* Benth. og Hook., *Scorodosma foetidum* Bge.) bliver over 2 M. høj. Dens Rod er en kraftig og tommelig grenet Pælerod; oven for den og under de nederste Blade sidde talrige tætte Trævlekranse. Stængelen danner aarlig en

Roset af store, blaagrønne, haarede Blade, hvis yderste Afsnit ere lancetdannede. Først i Plantens 5. Aar fremkommer den blomsterbærende og temmelig bladløse, trinde og glatte Stængel, der er ganske massiv. Den skyder frem i Slutningen af Marts, men allerede i Midten af April ere Frugterne ved at modnes; i Maj dør hele Planten. Skærmene mangle Svøb; Blomsterne ere polygame. De haarede Frugter have 7 Oliekanaler paa hver Yderside, 1 paa Indersiden. *F. Asa foetida* vokser vildt paa tør og saltrig Bund i Stepperne om den persiske Havbugt og ved Aral-Søen, hvor den først er paavist af Lehmann (1841); den optræder selskabelig og danner hele smaa Skove. Enkelte Steder dyrkes den ogsaa. Den leverer Dyvelsdræk (s. d.), der dog ogsaa faas af *F. Narthex* Boiss. (*Narthex Asa foetida* Falconer), som ligeledes bliver over 2 M. høj, men adskiller sig fra den foregaaende Art ved de store, oppustede Bladskeder, der paa Stængelens øverste Del slet ikke bære Blade; Skærmene have henved 40 Straaler. Denne Art vokser i Tibet. Endnu andre Arter, saaledes *F. alliacea* Boiss., give Dyvelsdræk. *F. galbaniflua* Boiss. et Buhse har meget langstilkede, ved Grunden kort skedeformede Blade, hvis Afsnit ere smalle og korte, blødt haarede. Skærmene mangle Svøb. Den vokser i Persien og giver Galbanum (s. d.) ligesom *F. rubricaulis* Boiss. (*F. erubescens* Boiss.), en anselig Plante med en ved Grunden 3 Cm. tyk, trind og massiv Stængel; de rosetstillede Blade ere 50—65 Cm. lange og over 15 Cm. brede, de øvre Stængelblade ere meget mindre. Bladenes yderste Afsnit ere smaa, ægdannede og 5—7-lappede. De oppustede Bladskeder, Stængelen og Frugterne blive til sidst rosenrødt anløbne. Ogsaa *F. rubricaulis* vokser i Persien. *F. Schair* Borszczow er den tredje Stamplante for Galbanum, en 1 M. høj Plante, der vokser i Egne 0. f. Aral-Søen; dens Bladafsnit ere ganske traaddannede. *F. communis* L. bliver over 3 M. høj, de yderste Bladafsnit ere liniedannede. Den endeslillede Skærm har Tvekønsblomster, Sideskærmene have hanlige; medens den første er nøgen, ere de sidste dækkede af Bladskeder. Svøb mangle. Den vokser i Sydeuropa, i Nordafrika og Lilleasien, særlig langs Havet. I Oldtiden spillede den under Navnet *Narthex* en Rolle som Lægeplante og paa anden Vis. Den var helliget Bacchus; Thyrsos-Staven var en med Vedbend og Vinranker omvunden Stængel af denne Plante. Dens Marv antændes let; derfor skjulte i Prometheus den fra Zeus stjaalne Ild i en Stok deraf. (Litt.: E. Borszczow, »Die pharmaceutisch wichtigen Ferulaceen der aralo-caspischen Wüste« [St. Petersborg 1860]). *A. M.*

F. communis og *F. tingitana* L. (Lilleasien) ere Stauder, hvoraf navnlig den sidstnævnte paa Grund af sine glinsende graagrønne, findelte Blade er særlig anvendelig som Eneplante paa Græsplæner. Frøet saas i Potter, og de unge Planter maa helst holdes to Aar under Kultur i Potter, før de udplantes. *L. H.*

Férulasyre, $C_6H_3(OH)(OCH_3)CH:CH.CO_2H$, findes i Dyvelsdræk *(Asa foetida)* og kan fremstilles syntetisk af Vanillin ved Indvirkning af Natriumacetat. F. danner rombiske Naale, der smelte ved 169° og næsten ere uopløselige i koldt Vand. *O. C.*

Férussac [ferysa'k], André Étienne Juste Pascal Josephe François d'Audebard, fransk Zoolog, (1786—1836), Professor i Geografi og Statistik ved Generalstabsskolen i Paris. Som Zoolog beskæftigede han sig hovedsagelig med Studiet af Bløddyrene og indlagde sig ikke ringe Fortjeneste ved Fuldendelsen af det af hans Fader, Baron Jean Baptiste F. paabegyndte Værk, »Histoire naturelle, générale et particulière des mollusques terrestres et fluviatiles«, der senere blev fortsat af Deshayes [4 Bd.. Paris 1821—51]. Flere palæontologiske Arbejder haves ogsaa fra hans Haand. *J. C.*

Fervént (lat.), varm, glødende, heftig, ivrig.

Ferver (hos Anquetil Duperron Feruër) kalde nyere lærde mindre rigtigt de Aandevæsener, som i de ældre zoroasterske Religionsbøger kaldes Fravashi, og som i de yngre persiske Skrifter kaldes Frohar og Fravas. Efter de oldpersiske (zoroasterske) Religionsforestillinger have disse Væsener, hvis Antal maa tænkes overordentlig stort, deres Sæde i Himmelen, hvor de tage sig af Naturens Gang, af Himmellegemernes Bevægelser, af Jordens Frugtbargøreise ved Vandene o. desl., af Dyrs og Planters Udvikling o. s. v. Naar et Menneske fødes, stiger en F. ned og forbinder sig med hans Sjæl, følger ham igennem hele hans Liv og tager sig af ham, ja skilles ikke fra ham i Døden; de rene fuldkomne Menneskers F. kunde dog vende tilbage til Himmelen, hvor endnu alle de F. ere, som skulle forbinde sig med de Menneskers Sjæle, som ville blive fødte i kommende Tider. Ikke blot Menneskene have deres F., ogsaa højere Væsener, ja selv den højeste Gud, Skaberen Ahura-Mazda (Ormudz) har sin F. (Litt.: Spiegel, »Eranische Alterthumskunde« II [1873]). *V. S.*

Ferverdin, ifølge den persiske Kalender (hvis Aar bestaar af 12 Maaneder paa 30 Dage og 5 Skuddage) Aarets første Maaned, der begynder 19. eller 20 Marts ved Foraarsjævndøgn. Paa Maanedens første Dag falder den persiske Nytaarsfest, der af de gamle Persere højtideligholdtes som Aarets største Festdage, ligesom nu ikke blot af Zoroasters Tilhængere, men af Muhamedanerne i Persien. *V. S.*

Fervescēre (lat.), hede, blive hed, blive vred.

Fes eller Fez er Navnet paa en nutildags i Orienten almindelig Hovedbedækning, bestaaende af en rund, fladpullet, skyggeløs Hue af rødt Filt forsynet med en sort eller blaa Kvast. Den stammer oprindelig fra Byen Fes i Marokko, tilvirkes nu særlig i store Kvantiteter i Wien. Vikles et hvidt eller broget Stykke Klæde uden om F., dannes den egentlige Turban. I den tyrkiske Armé fortrængtes Turbanen af F. ved et kejserligt Dekret Aar 1826. Ved F.'s Højde samt ved Kvastens Længde eller Form gør der sig forskellige Moderetninger gældende; det tyrkiske Militær bærer rund, de civile Embedsmænd fladtrykt Kvast. *J. 0.*

Fes (fr. *fa bémol*, eng. *f flat*), den ved et ♭ en halv Tone fordybede *f*, enharmonisk lig med *e*.

Fes, Fez, Fås, den ene af Sultanen af Marokko's to Hoved- og Residensstæder, 160 Km. 0. f. Rabât ved Atlanterhavet og 200 Km. fra Gibraltar-Strædet. Den ligger paa en bølgeformig Slette, 25 Km. lang, 3—10 Km. bred, i en Højde af 400 M. o. H.; Sletten er vel vandet af Floden

Sbou og dens Bifloder, men kun lige Byens og de faa Landsbyers Omegn er opdyrket. Byen selv gør et temmeligt forfaldent Indtryk og forsvares af en høj Lermur med firkantede Taarne og to forfaldne Forter uden for Staden. Gaderne ere ubrolagte, snævre og smudsige; den er delt i to Dele. F.-el-Bali og F.-el-Dshedid (den ny By), der forenes i Nord ved et Bjærg, som bærer en »Kasbah« (Borg). Indbyggerantallet er meget usikkert, Angivelserne variere mellem 50- og 100,000, Arabere, Berber, Maurer, et Par Tusind Negre og ca. 10,000 Jøder, der bebo et eget Kvarter. Blandt de faa monumentale Bygninger kunne fremhæves Sultanens store Palads, som delvis ligger i Ruiner, Moskeen Muley Edris, med Stifterens Gravmæle, og den store Dshama Karauîn »Cherubernes Moské«, med et stort Bibliotek, rigt paa arabiske Haandskrifter, og en berømt teologisk Højskole, det kirkelige Midtpunkt for hele Landet; ogsaa denne Skole er dog nu i stærkt Forfald. Som Handelsplads spiller F. ved sin heldige Beliggenhed en betydelig Rolle som Udgangspunkt for Karavanerne til det vestlige Sudan; den har stor Indførsel af europæiske Varer som Silke, Bomuldsstoffer, Klæde, Papir, Vaaben, Krudt, Lægemidler, Te, Sukker og Krydderier; selv frembringer den gode Arbejder i Læder og Safian, i Fajance og Ler samt Sølv- og Guldvarer; derimod er Fabrikationen af de røde tyrkiske Huer, der have Navn efter Byen, næsten ophørt. F. skal være anlagt i Slutn. af 8. Aarh. og talte i sin Glansperiode i 12. Aarh. ca. 400,000 Indb; den gjaldt dengang for Muhamedanernes helligste By efter Mekka og havde 785 Moskeer, hvoraf flere meget prægtige. Nu er den kun en Skygge af sin tidligere Storhed. *C. A.*

FeSCa, 1) Friedrich Ernst, tysk Violinspiller og Komponist, (1789—1826), var bl. a. i 6 Aar Solospiller hos Kongen af Westfalen, højt anset som Violinspiller og derhos optagen af Kompositionsarbejde, hvoraf Frugten var syv Strygekvartetter og to Symfonier, der vakte megen Opsigt °g gjorde F.'s Navn vidt bekendt. Foruden de førnævnte Arbejder, af hvilke navnlig Kvartetterne (F. skrev i alt 20, der i lang Tid hørte til Koncert- og Dilettantrepertoiret) vidne om F.'s fremragende Begavelse, i Slægt med Spohr's og Weber's, har han komponeret Kirkemusik og et Par Operaer. — 2) Hans Søn Alexander Ernst (1820—49) besad ogsaa et betydeligt musikalsk Talent, men hans uordentlige Livsførelse hindrede ham i at uddanne det og medførte hans tidlige Død. Hans Forsøg som Operakomponist lykkedes ikke; derimod blev hans Salonmusik og navnlig hans i let Stil holdte Sange meget populære og optrykkes endnu af og til i Musikalier, udgivne til Brug for det bredere Publikum. *W. B.*

Fesca'S Centrifuge er en halvkontinuerlig Mælkecentrifuge, i hvilken Fløden opsamles under Skumningen. Den benyttes ikke mere. *H. D.*

Fescennîner (lat. *Fescennini*, nemlig *Versus*), en egen Art olditalisk Folkepoesi, muntre, oftest bidende Vekselsange, som foredroges ved landlige Fester, særlig af Ungdommen, hyppig efter Nydelsen af en god Del Vin. F. udartede derfor ofte, og »Fescenninsk Frihed« (*licentia Fescennina*) blev et gængs Udtryk for Mundkaadhed og Tøjlesløshed i sine Udtryk. F. kom derfor i Vanry; de indskrænkedes til at bruges ved Bryllupper. I Republikkens sidste Dage blev F. en Kunstdigtning og betegnede spøgefulde Sange, under hvilke Bruden førtes til sit ny Hjem. Man afleder F. af Fescennium, en By i det sydlige Eturien. *V. S,*

Fesch, Giuseppe, Kardinal, den store Napoleon's Morbroder, født i Ajaccio 3. Jan. 1763, død i Rom 13. Maj 1839, var allerede Præst før 1789. Under Revolutionen tog han Tjeneste i Hærens Forplejningskorps og blev under det første italienske Felttog af Bonaparte gjort til Krigskommissær. I Konsulatets Tid traadte han igen ind i den gejstlige Stand og blev Domherre i Bastia; efter Konkordatets Afslutning blev han Ærkebisp i Lyon, fik 1803 det romerske Purpur og blev 1805 Storaumonier af Frankrig, Storkors af Æreslegionen og Senator. En Tid lang var han Frankrig's Ambassadør ved den hellige Stol. F. var en snu Diplomat, men en Mand af Karakter, og ikke altid bøjede han sig for sin myndige Søstersøns Vilje: han vægrede sig saaledes ved at lade sig gøre til Ærkebisp af Paris og ved at modtage Udnævnelse som Primas af Tyskland, og paa Nationalkoncilet i Paris 1811 hørte han til dem, der kun vilde admittere de af Napoleon forlangte Foranstaltninger, naar Paven godkendte disse. I den første Restaurations Tid trak han sig tilbage til det af ham stiftede Nonnekloster i Gravines; under de 100 Dage sluttede han sig til Napoleon og modtog Sæde i Pairskamret; efter Waterloo gik han, landsforvist af Bourbon'erne, til Rom, hvor han standhaftig vægrede sig ved at fratræde sit Ærkebispedømme Lyon, saaledes at dette Stift i næsten 23 Aar, indtil hans Død, administreredes af en Vikar. I Rom syslede han til sin Død med Kunst og Videnskab og stiftede en stor Malerisamling i Palazzo Falconieri. En Bronzestatue af ham rejstes 1856 i hans Fødeby Ajaccio. *F. J. M.*

Fesivisa o: arabisk Mosaik.

Fessan, Fezzan, en 500 Km. lang og 620 Km. bred Oasesamling i Ørkenen Sahara, S. f. Tripolis. 400,000 □ Km. med ca. 45,000 Indb. Fra Hammada el Homra i Nord er den skilt ved en Bjærgkæde Djebel es Soda »de sorte Bjærge« (900 M.), der bestaar af en gul, udvendig sort Sandsten, og som i sine øde, trange Dale næsten mangler ethvert Spor af organisk Liv. S. f. Bjærgene breder sig den fuldstændig flade Saltørken Ben Afien, og først 130 Km. fra Bjærgene træffer man de beboede Steder. Disses Beboelighed beror paa de talrige udtørrede Flodlejer »Vadierne«, hvis Bund er dækket af et sandet, saltholdigt Alluviallag, under hvilket man i en Dybde af 3—4 M. træffer saa rigeligt Grundvand, som behøves til Markernes Vanding. Vadierne løbe i Reglen fra Vest til Øst, og de vigtigste ere Vadi es Shati, der indeholder talrige Natronsøer, og Vadi el Sherki, der paa Grund af sin Frugtbarhed blot kaldes »Vadien«. I den sydlige Del ligger Murzuks Hammada og ved Tümmo-Bjærgene grænser F. op til Tibuernes Omraade af Sahara; det sydligste beboede Sted er Tedsherri i Vadi Ekema. Klimaet er regelmæssigt og sundt, men meget varmt; Middeltemperaturen er 21°, men om Sommeren kan Varmen stige til 45°, til Gengæld træffer man ofte om Vinteren Kuldegrader. Regnfald ere

sjældne, men Brøndene indeholde altid tilstrækkelig Vand. Agerbruget er derfor Befolkningens Hovednæringsvej; der dyrkes Hvede, Byg, Durra og Hirse, men kun akkurat til Beboernes Behov, endvidere Meloner, Agurker, Tobak, Bomuld, Oliven, Figener og Mandler; Landets Rigdom beror imidlertid paa Daddelpalmen. Af Husdyr holdes navnlig Geder og Kameler samt Fedthalefaar, hvorimod Heste og Æsler ikke ere talrige. Blandt de vilde Planter ere de mest fremtrædende Tamarisk og en Papilionacé, der er meget søgt som Kamelfoder; af vilde Dyr findes Strudse, Gazeller, Hyæner, Sjakaler og Ørkenræve. Beboerne ere et Blandingsfolk af alle de omboende Stammer, Tibuer, Tuareger, Araber, Berber og Bornuanere, hvis Sprog (Kanuri) sammen med Arabisk er det herskende. Religionen er overalt muhamedansk. F. har tidligere spillet en vigtig Rolle for Handelen mellem Middelhavslandene og Sudan; men siden Slavehandelen er gaaet tilbage, har det tabt i Betydning. I administrativ Henseende er F. et tyrkisk Pashalik, der deles i 7 Muridiehs, men Forvaltningen er højst vilkaarlig. Hovedstaden er Mursuk; af andre Lokaliteter mærkes, Semnu, Gatron, Sirkhen, Tedsherri og Temenhint. F., det gamle *Phazania*, var i Oldtiden Garamanternes Land, der Aar 19 f. Chr. blev erobret af Cornelius Balbus. Endnu findes i Nærheden af Natronsøerne i Vadi es Shati interessante Ruiner og en Gruppe af 50 smaa Klippegrave fra Garamanternes Tid. 567 gik Garamanterne over til Kristendommen, men efter Arabernes Indtrængen i 7. Aarh. blev Muhamedanismen den herskende. I Løbet af Middelalderen stod F. under egne Herskere, men senere blev det skatskyldig til Pashaerne i Tripolis. *C. A.*

Fessard [fæsa!r], Étienne, fransk Kobberstikker og Raderer fra Paris, (1714—77), Elev af E. Jeaurat, har udført en Mængde Blade, mest efter samtidige Kunstnere, saavel Kompositioner som Portrætter og Vignetter, samt har illustreret Lafontaine's Fabler [6 Bd., Paris 1765—75]. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af F. ca. 100 Blade; mest Betydning har han som Lærer for Portrætradereren A. de Saint-Aubin. *A. Ls.*

Fessenden [fe'sænden], William Pitt, nordamerikansk Statsmand, født 16. Oktbr. 1808, død 8. Septbr. 1869, blev 1827 Sagfører i Portland og begyndte 1832 sin politiske Løbebane som Medlem af Staten Maine's lovgivende Forsamling. Her indtog han snart en ledende Stilling og blev 1840 Formand for Udvalget om Lovenes Gennemsyn. 1840—43 sad han i Unionens Repræsentanthus som Whig og afgjort Modstander af Slaveriet; udmærkede sig desuden som Sagfører og var siden 1854 Unionssenator. Han nød særlig Anseelse i alle Finansspørgsmaal, og hans Taler imod Nebraska-Loven 1854 og imod Præsident Buchanan's Adfærd over for Kansas 1858 regnes blandt de ypperste Prøver paa nordamerikansk Veltalenhed. Ogsaa var han med at grundlægge det republikanske Parti 1855. I Febr. 1861 deltog F. i den Fredskonference, der skulde søge at hindre Borgerkrigen. 1864—65 var han i 8 Maaneder Finansminister og var derefter Formand for Senatets Finansudvalg og for det saakaldte Rekonstruktionsudvalg (om Ordningen af Forholdene i Sydstaterne), samt Leder for det republikanske Parti i denne Forsamling. Dog var han 1867 en af de 7 republikanske Senatorer, der ikke vilde dømme Præsident Johnson skyldig i Grundlovsbrud og derved udvirkede hans Frifindelse. *E. E.*

Fessler, Ignaz Aurelius, ungarsk Historiker og Forfatter, født 18. Maj 1756 i Zurany (Czurendorf) i Ungarn, død 15. Decbr. 1839 i St. Petersborg, blev 1773 Kapucinermunk, 1784 Professor i de orientalske Sprog og i det gl. Test. ved Universitetet i Lemberg; men da et af ham forfattet Sørgespil »Sidney« vakte Misstemning imod ham, nedlagde han 1787 sit Embede, flygtede til Breslau og gik over til Protestantismen 1791. 1796 gik han til Berlin, hvor han levede af litterære Arbejder, han traadte ind i Frimurerlogen *Royal York* og fik her det Hverv tillige med Fichte at reformere dens Statutter og Ritual. Han indvikledes her i Stridigheder og traadte helt ud af Ordenen. Efter at have haft Ansættelse i Preussen's ny polske Provinser blev F. 1809 Professor i de østerlandske Sprog og i Filosofi ved Alexander-Nevsky-Akademiet i St. Petersborg, men mistede snart efter dette Embede, da man fandt J Kantianisme, ja Ateisme i hans filosofiske Foredrag. Alligevel blev han derefter først Medbestyrer af en Opdragelsesanstalt i Volsk, 1820 Superintendent for de evangeliske Menigheder i Soratov og 1833 Generalsuperintendent for den lutherske Menighed i St. Petersborg. Hans Hovedværk »Geschichte der Ungarn« udkom 1812—25 i Leipzig i 10 Bd. [2. Udg. ved E. Klein, 1867—83 i 5 Bd.]. F. skev ogsaa historiske Romaner som »Mark Aurel«, »Attila«, »Aristides og Themistokles«; flere frimureriske Skrifter og en Selvbiografi: »Rückblicke auf mine 70-jahrige Pilgerfahrt« [Breslau 1824; et Tillæg »Resultäte« udkom 1826; 2. Udg. Leipzig 1851]. *V. S.*

Fésta, Costanzo, italiensk Kontrapunktiker, 1517 pavelig Sanger i Rom, død 10. Apr. 1545. Den nederlandske kontrapunktiske Kunst, der gaar igen i hans talrige Værker, fornemmelig af kirkelig Art, forbinder han med sit italienske Naturels Sans for Skønhed og harmoniske Forhold. Som en af de tidligste Repræsentanter for den italienske Kontrapunktik betegnes han derfor ikke med Urette som en interessant Forløber for Palestrina. Af hans Værker er kun forholdsvis lidet trykt. Et firestemmigt *Te deum* af F. er særlig berømt og benyttes endnu af det pavelige Kapel som Processionssang ved særlig højtidelige Lejligheder (ved Pavens og Kardinalers Indsættelse og ved Christi Legemsfest) i Peterskirken i Rom. *A. H.*

Festdage se Fester.

Fester (lat. *festum, dies festus*, d. e. Festdag), Dage, som fejres af Samfundet under visse Højtideligheder og under Indstilling af sædvanlige Forretninger og af hvad dagligdags Arbejde, der uden Vanskelighed lader sig opsætte. F. er et Udtryk for fælles Glæde over vundne Goder, lykkelige Tildragelser eller deslige eller for fælles Haab og Ønske om fremtidige Goder og Lykke. Da Erfaring viser Menneskers Afmagt over for Naturens Kræfter og lærer os, at Døden uformodet kan ramme enhver, uanset Alder og Stand, og da alle maa sande, at deres Færd ikke kan staa for Samvittighedens Dom, og da mange Ulykker maa erkendes at være Frugt af egen Brøde, saa ligger der i enhver F. et stærkt

religiøst Moment, der træder frem i Henvendelse til højere Magter, til Guddommen, ved Bønner og Ofringer, idet Mennesket gerne vil dele sine Goder med de højere Magter, i Anerkendelse af, at han ene uden Hjælp fra oven kun formaar lidet. Ja han paalægger sig endog frivillig Savn, ved Faste og Afholdenhed fra Spiser, man ellers sætter Pris paa, hengiver sig til Sorg og Klage, ved Bods-, Sonings- og Sørgefester; men selv ved denne Art F. er Glædesmomentet ikke udelukket, og i Haab og Forvisning om, at man ved sine Bønner og Ofringer, og hvad man ellers har foretaget sig for at tækkes Guddommen, har stemt de højere Magter venlige imod sig, hengiver man sig forud til Glæden over forventede Goder. Denne kan enten ytre sig i Hvile fra Arbejdet, i Ro og Stilhed som Jødernes Sabbatshvile, Søndagshvile hos flere kristne Samfund, men i Reglen ere F. forbundne med Lystighed og antage en folkelig Karakter, hvor Skarer komme sammen fra forskellige Steder og hengive sig til fælles Glæde og Fornøjelse. Heri ligger den store Betydning, som F. have haft for Menneskehedens Udvikling, idet ved F. Folk, som ellers levede adskilte, ja vel endog vare mistænksomme og fjendtlige imod hverandre, have lært at omgaas og føle sig som Enhed. F. ere enten Takke-, Sørge-, Bods- og Soningsfester, eller Indvielsesfester, naar ny Arbejder paabegyndes eller Genstande indvies til Guddommen eller til Gavn for Samfundet. Maaden, hvorpaa F. holdes, afviger naturligvis meget efter Folkenes Udviklingstrin, Nationalkarakter og ydre Forhold. Foruden Bønner, Ofringer, i det hele Kultus, spille Processioner, Optog, ofte ledsagede af Musik og Sang o. desl., en stor Rolle. Hertil komme selskabelige Sammenkomster, særlig fælles Maaltider og Drikkelag, Dans, Spil, Lege, kunstneriske Forestillinger o. s. v. Naturligvis have mange F. deres Skyggesider, idet Fornøjelserne antage en alt for sanselig Karakter og føre til alle Slags Udskejelser, hvilke ved flere F. antoges for tilladelige, endog næsten for en Selvfølge. Til F. knyttedes naturlig Markeder, og F. have derfor haft stor Betydning i Udviklingen af det kommercielle Samfund mellem Menneskene. Som Steder for F. kaaredes gerne saadanne, der mentes at være særlig yndede af højere Magter. Derfor antage Vandringer til F. ofte Karakteren af Valfarter (s. d.). Foruden de F., der holdes af Samfundet, holdes ogsaa F. af mindre Kredse, af Slægter eller af Familier til Ære for Enkeltmand, saaledes ved Fødsel, Død, Ligfærd, ved et Medlems Indtrædelse i en ny Stilling eller Forhold, f. Eks. ved Barnets Afvænnelse fra Modermælken, ved Myndighedserklæringer, ved Giftermaal o. s. v. Saadanne F. have vel i Reglen kun Betydning i smaa Kredse, men naar det gælder Mænd i ansete Stillinger, store mægtige Familier, kunne de blive til en Art Samfunds F. Herhen høre ogsaa Fødselsdagsfester og Mindefester for afdøde. Naar disse sidste, som det har været og er Skik hos mange Folk, højtideligholdes samtidig af alle Familier i et Samfund, blive disse F. fra private til almindelige F. I Virkeligheden vil man hos mange Folk, særlig hos Naturfolk, finde F. til Minde og Ære for de afdøde iblandt de første og oprindeligste F. Ved Siden af disse vil man hos Naturfolk desuden særlig se fejret F., der knytte sig til Naturens Gang, og det lige meget, hvad enten Folket lever af Jagt og Fisken eller er et Hyrdefolk eller ernærer sig af Agerdyrkning. Til visse Tider af Aaret vil nemlig Udbyttet af Arbejdet være særlig rigeligt og indbyde til F., Glæde eller Hvile. Folk, der leve mest af Fiskeri, holde Fiskefester, naar de store Stimer ere komne til Kysten og have givet Overflødighed af Fangst. Hos nomadiserende Hyrdefolk er Faareklipningen en stor F. Om saadanne primitive F. læse vi i Patriarkernes Historie i 1. Moseb.; og helt lignende Skikke kunne endnu den Dag i Dag findes hos nomadiserende Araberstammer o. a. Agerdyrkende Folk holde F. ved Saatid, naar de første Aks ere skredne igennem, ved Høsttid, og naar Tærskningen er til Ende. Da Maanen spiller en stor Rolle for Naturfolkene, holde mange Folk F. ved Ny- og Fuldmaane. Hos alle Folk, hvis Kultur er i fortsat Udvikling, se vi stadige Bestræbelser for at lægge dybere Indhold ind i Naturfesterne og for at afskaffe tidligere Tiders mere raa og anstødelige Skikke ved F. Menneskeofringer, der tidligere hørte med til F. hos mange Folk, afskaffes saaledes efterhaanden og afløses af symbolske Skikke. Alle disse til Naturen knyttede F. komme, selv hos lavtstaaende Folk, igen med visse regelmæssige Mellemrum. Hos Folk, der leve i lovordnede Samfund, særlig hos Folk, der have en ordnet Aarsinddeling eller Kalender, ere de vigtigste F. forud bestemte og knyttede til visse Dage, enten de nu have en forud beregnet Kalender, eller de ved hvert Aars Begyndelse bekendtgøre, hvorledes F. skulle falde. For øvrigt var der i Oldtiden alle Vegne stor Forskel i Henseende til F., ikke blot imellem forskellige Folk og Riger, men imellem Byer og Provinser, da de hedenske Guder overalt ere lokale og kun tilbedes paa begrænsede Landomraader.

Hos de gamle Mejikanere, der vare bekendte for deres vel indrettede Kalendervæsen, holdtes store F. for deres Hovedguder i Maj, Juni og December. I Peru holdtes F. ved Nymaane og 4 Solfester, hvoraf den største ved Sommersolhverv; den varede i 9 Dage og indledes med 3 Dages Faste. En anden af disse F. holdtes, naar Majsen spirede. De gamle Inder havde allerede i de ældste Tider deres F., som vi kunne se af Rigveda, hvor vi finde en Hymne, der brugtes ved Plovfesten. I et senere oldindisk Skrift, *Aitareya Braumana* (der er udgivet af Haug), finde vi en Række F. omtalte, som følge Solaaret. Uagtet Buddhismen optraadte som en Reaktion imod det meget ceremonielle, der fandtes i den gamle indiske Religion, indførte den selv ny F., der dog ikke ere de samme overalt, hvor Buddhismen hersker. I Siam højtideligholdes 8. og 15. Dag i hver Maaned som F. og desuden forskellige andre aarlige F., bl. a. Nytaarsdag; den 15. Dag i 12. Maaned er en stor F., hvor Floden Menang eller dens Gud sones. (Se J. Bowring »Siam«; Carné, »Voyage en Indo-Chine« eta). I Siam ere disse F. tillige ved Lovbud Hvile- og Helligdage; det samme er Tilfældet paa Ceylon og hos Kalmykkerne (se Bd. III S. 828). Blandt Buddhisterne i Kina holdes 8. Dag i 2. Maaned hellig som den Dag, da

Buddha drog ud fra sit Hjem, og 8. Dag i 4. Maaned højtideligholdes hans Fødselsdag. De F., der holdes af det store Flertal af Kineserne, som tilhøre Folkereligionen, ere en Del forskellige fra F. i andre Lande, idet de mere ere knyttede til Boligerne og til Gravene end til Templerne. Der ofres til Guderne, men det foregaar hjemme i Huset, og saavel her som ved Gravene ofres der til de afdøde; derimod have de F., som holdes uden for Huset og Begravelsespladsen, en rent verdslig Karakter med gensidige Besøg, Fyrværkeri og forskellig Lystighed. Det kinesiske Nytaar festligholdes med Besøg og Fyrværkeri i flere Dage, medens alle Forretninger standses; der ofres til Husguderne og de afdøde. Midt i Maaneden holdes en Lampefest med Illumination; under denne F. indtages et Festmaaltid med en særegen Ret, Taro. Den 29. holdes ligeledes et Festmaaltid til Ære for Husguderne, især Køkkenguden, og de afdøde; man nyder en Art Grød, der kaldes den sønlige eller barnlige Kærligheds Grød. Ved Overgangen fra 2.—3. Maaned holdes Hovedfesten for de døde, man vandrer til Gravene, antænder Lys, bringer Føde til de døde o. s. v. 5. Dag i 5. Maaned holdes Kapsejlads eller Kaproning mellem Baade med Dragestævne; det er særlig en F. for Børnene, men de voksne tage ogsaa megen Del deri. I 7. Maaned brænder man Papir for de afdøde, idet man haaber, at man derved kan skaffe de døde Klæder og Penge passende for deres hinsides Tilværelse; den 7. Dag ofres til Stjernerne. I 8. Maaned ofres der den 15. Dag, Fuldmaanedagen, til Maanen; man bager Kager i Form af Halvmaaner, afbrænder Røgelse o. s. v. Man holder i denne Maaned en Efteraarsfest, medens man i den følgende, 9., Maaned holder Vintersolhvervsfest, paa hvilken bl. a. Kejseren modtager mange Lykønskninger. Forinden 9. Dag i 9. Maaned er der stor Drageflyvning af Papirsdrager, ofte i fantastiske Former. I 12. Maaned gøres Huset rent til Nytaarsfesten, man bringer Ofre til Husguderne, især til Køkkenguden, som antages ved Aarets Slutning at aflægge Beretning til Guderne om, hvordan Husets Beboere have opført sig i det forløbne Aar. (Litt.: Henningsen, »Det himmelske Rige. Skitser fra Kina« [Kbhvn. 1887]; Doolittle, *Social Life of the Chinese* [New York 1867]). Japaneserne have ogsaa en Del ejendommelige F., hvoriblandt Chrysantemum-F. er den mærkeligste. I det moderne Indien holde Tilhængerne af Hindureligionen mange F., af hvilke de største ere *Holi* i April (i 5 Dage) og *Dasahara* i Oktober (se Hunter, »Statistical Account of Bengal«). I det gamle Persien var Nytaarsfesten, som indtraf 9. Marts, den 1. i Maaneden Ferverdin (s. d.) en stor F., medens en anden stor F. (*Mihriak*) holdtes i September i flere Dage. Desuden holdt man hver anden Maaned en Skabelsesfest; endelig vare de 5 Skuddage (se Kalender) alle F. o. s. v. (se Spiegel, »Eranische Alterthumskunde«, III). I det gamle Ægypten holdtes en Mængde F., alle lokale, men ofte stærkt besøgte, endog af Folk fra fjernere Dele af Landet. Ved F. i Ægypten holdtes store Processioner, ikke sjælden med Farter paa Floden af mange Baade i Følge, idet Guder, d. e. deres Billeder, aflagde hverandre Besøg fra en By til en anden. Paa Tempelvægge se vi ofte indhuggede Festkalendere over de F., der afholdes paa ethvert Sted. Disse Kalendere suppleres godt, dels ved en Del Billeder paa Tempel vægge, fremstillende religiøse Ceremonier, dels ved lejlighedsvise Beskrivelser om F. i Ægypten, som vi læse hos græske Forfattere. En af de største F. i Ægypten holdtes, naar en ny Apis var funden; det var en F. for hele Landet og en Glædesfest for Folket, som vi se af Fortællingen om Kambyses, da han omtrent 523 f. Chr. kom tilbage til Memfis efter sit uheldige Tog til Ætiopien. For øvrigt vare især de forskellige F., der holdtes i Ægypten til Ære for Osiris, til Minde om hans Død og Genoplivelse, og om hvilke der findes lange hieroglyfiske Indskrifter, bl. a. i Dendera, meget store og stærkt besøgte F. Af de oldægyptiske F. have Nilfesterne (s. d.) holdt sig til vore Dage, uagtet Landet 2 Gange har skiftet Religion. I Assyrien og Babylonien holdtes ogsaa mange F., der oftere berøres i Kileindskrifterne, men vi kende dem ikke nøjere. Græske Forfattere omtale F. i Babylon, som vare ledsagede af alle Slags Udskejelser; men deraf tør vi dog ingenlunde slutte, at sligt skulde være forbundet med dem alle. Hos Kanaanitter og Fønikere vare F. for visse Guddomme, især Astarte, men ogsaa Baal, i alt Fald paa visse Steder forbundne med Udsvævelser, og noget lignende var Tilfældet i visse fønikiske Kolonier, f. Eks. Eryx (s. d.). En af Hovedfesterne i Fønikernes Land var F. for Adonis i Byblos, en F., der minder om F. for Osiris i Ægypten, og som nærmest fejredes i Anledning af Naturens Opvaagnen paa ny om Vaaren. Lignende Naturfester finde vi hos Fryger og Thraker; de vare ofte forbundne med Larm og voldsomme Raab, ved hvilke man mente at kunne vække den slumrende Natur til Live igen. Thrakien var rimeligvis Stammeland for Dionysos (s. d.) og hans F. I Grækenland finde vi mangfoldige F. omtalte. Allerede Homer nævner regelmæssig genkommende F., saaledes Nymaanefest (Odyss. XX 156) og Høstfest, *Thalysia* (Iliad. IX, 533). Hos Hesiodos omtales allerede flere F. I Hellenerfolkets Blomstringstid højtideligholdtes mange F. rundt om i Landet. Da Gudekredsene vare lokale, vare F. alle Vegne forskellige; men de fleste og største F. holdtes i de rigeste og mægtigste Byer. Et Særkende for de græske F. var, at de gerne vare ledsagede af Væddekampe. Disse vare allerede i Brug ved Grækernes F. i den forhistoriske Tid, saaledes ved Heltes og Stormænds Ligfærd, som vi se det af Homer's Digte. Men de fik deres højeste Udvikling ved de store F., som vi kalde de hellige Lege (s. d.) i Olympia, paa Istmen, i Delfoi o. a. St. Disse store F. havde den største Betydning for Udviklingen af den græske Folkeaand, idet de forskellige Stammer og Smaariger, der ofte splittedes ved smaaligt Nid og Kiv, her lærte at føle sig som en Enhed, imedens den Vægt, der ved disse lagdes paa Legemets Uddannelse og Skønhed, blev et Grundlag og Udgangspunkt for Udviklingen af den græske Kunst. Udviklingen af den sceniske Kunst skyldes ogsaa de græske F. Ved flere græske F. holdtes store Optog; saaledes ved en stor F. i Eretria (s. d.) paa Euboia, hvor man drog fra en Helligdom i Byen til et uden for Byen liggende berømt Tempel for Artemis, i hvilket Tog mange Ryttere deltoge.

Fra Athen drog under Eleusinierne et stort Festtog til Eleusis (s. d.) ad den hellige Vej, og i selve Athen holdtes i 1. Maaned Hovedfesten for Athene, Panathenæerne (s. d.). F. i Athen ere i det hele bedre kendte end F. i andre græske Byer, hvad vi baade have gamle Forfattere og Indskrifterne at takke for. I enhver af de athenske Maaneder holdtes en stor F., som i Reglen havde samme Navn som vedkommende Maaned. I flere Maaneder var der mere end een stor F. Der holdtes i Athen F. for Athene, Dionysos (s. d.), Zeus, Apollon, Artemis, Poseidon o. s. v. (se A. Mommsen »Heortologie« [Leipzig 1864]). Fra Italien kende vi mange F., som holdtes rundt om i Landet, og som i Reglen vare forskellige fra By til By. En fremtrædende Rolle spillede F. for Naturguddomme som Faunus (s. d.), Silvanus (s. d.) o. 1. Bedst kende vi F. i Rom (se Marquardt, »Romische Staatsverwaltung« III [Leipzig 1878]). Da Romerstaten organiseredes, ordnedes Festvæsenet i Provinsbyerne i Lighed med Hovedstadens, uden at derfor den lokale Farve tabtes. Uddrag af Bestemmelserne for F. indhuggedes ofte paa Mindesmærker omkring i Byerne, og Brudstykker af saadanne Fasti ere fundne mange Steder i Italien (udg. af Mommsen i *Corpus Inscr. Latin.*, I [1863]). De romerske F. vare dels *stativae*, som indtraf paa faste, bestemte Dage, dels *conceptivae*, som ogsaa kom regelmæssig igen, men hvis Tidspunkt hvert Aar først fastsloges en Tid forud, og endelig *imperativae*, der bestemtes i særegne Anledninger. Man inddelte de romerske Dage i *dies festi* (Festdage) og *profesti*, en Inddeling, der er forskellig fra *fasti* (s. d.) og *profasti*. I Italien vare mange F. ligesom i Grækenland forbundne med Lege *(ludi)* og Væddekampe. En god Kilde til at kende F. i den første Kejsertid er Ovid's Fasti. I Kejsertiden kom mange F. efterhaanden til: de kejserlige Personers Fødselsdage, andre Mærkedage, Indvielsesdage o. s. v., saaledes at Aarets fleste Dage vare F. Da Kristendommen blev Statsreligion, bortfaldt de gamle F. Af romerske F. kunne nævnes: i Januar *Carmentalia*; i Februar F. for Faunus, *Lupercalia* og *Feralia*, i Marts en F. for Mars, *Equirria* ell. *Mamuralia*; i April F. for Flora, i Maj *Lemuria*, F. for de onde Aander, i Juni F. for Vesta; 6—13. Juli *Ludi Appollinares*, 1.—19. Septbr. *Ludi Romani*, 4.—17. Novbr. *Ludi plebeji*, 17. Decbr. *Saturnalia* o. s. v.

Muhamedanerne have ligesom Kristne og Jøder en ugentlig Helligdag, hver Fredag, kaldet *el gumma*, »Forsamling«, paa hvilken Moskeerne besøges stærkere end andre Dage; men ellers afbrydes den daglige Gerning ikke meget den Dag. Sultanen i Konstantinopel begiver sig hver Fredag til Moskeen i pragtfuldt Optog (Selamlik). De øvrige muhamedanske F. ere knyttede til Maaneaaret og kunne derfor ind falde til enhver Aarstid. Den 9. Maaned, Ramadan (s. d.), er Fastemaaned, under hvilken Muhamedanerne intet nyde om Dagen, men desto mere om Natten, ofte i Forbindelse med Selskaber og Besøg. En særegen Hellighed tillægges Natten til den 27., der kaldes *Lejlet-el-kadr*, »Værdighedens Nat«, i hvilken Koranen nedsendtes til Profeten. Englene stige den Nat ned til de dødelige og velsigne dem, Himmelens Porte staa aabne, saa Bønnerne høres o. s. v. Efter Fastemaanedens Afslutning følger i de 3 første Dage af 10. Maaned Glædesfesten *Id-el-fidr*, Fastebrydning«, eller den lille F. eller *Beiram* (s. d.). Paa lignende Vis fejres den anden store F., der begynder den 10. Dag af 12. Maaned (*Del-higge*); den kaldes »den store F.« eller Offerfest (*Id-el-azha)* eller *Kurban-Beiram*. Den bringes i Forbindelse med Abraham's Offer af Ismael, ikke Isak. Foruden disse højtideligholdes Profetens Fødselsdag (12. Dag i 3. Maaned); i den 4. Maaned hans Barnebarn Hussein's; Profetens Himmelfart i 7. Maaned o. a. De 10 første Dage af 1. Maaned, *Moharrem*, især 10. Dag. ere ogsaa Festdage. Ejendommelige Festdage ere de Dage, da Mekka-Karavanen afgaar og ankommer. Hertil komme i enkelte Lande F., som ere nedarvede fra den førmuhamedanske Tid, saaledes i Persien Nytaarsfesten (*Neurus*), der højtideligholdes med stor Pomp, og i Ægypten Nil-F., særlig den F., der er knyttet til Gennemstikningen af Dæmningerne om Nilen *jom vefa* (»Overflødighedens Dag«) ell. *vefa enuil* (»Nilen's Overflødighed«), der følger Kopternes Kalender og indfalder først i August. Hertil komme i de forskellige Lande Herskerhusenes Festdage, f. Eks. naar en Prins omskæres o. 1. I Byerne højtideligholder man ofte disse Dage ved store Illuminationer om Aftenen o. desl. En stor Festdag i Konstantinopel er den Dag, den ny Sultan i Moskeen i Ejjub »omgjordes med Profetens Sværd«, i Ægypten den Dag, Kediven installeres, derved at Sultanens Ferman derom oplæses, o. s. v. *V. S.*

De jødiske F., der spillede en stor Rolle i Israel's religiøse Liv, have som saa meget andet i dets Kultus, Ofrene, Omskærelsen o. 1., deres Oprindelse i almenmenneskelige religiøse Skikke, der saa ere omformede og udviklede i Aabenbaringsreligionens Aand. De store F. ere oprindelig knyttede til Naturlivet, men have ved Siden deraf faaet religiøs historisk Betydning. Vi kunne i gl. Test. (2. Moseb, 23, 14—17; 5. Moseb. 16) spore en Udvikling til de faste og bestemte Former, vi finde i det præstelige Lovskrift (3. Moseb. 23; 2. Moseb. 12 ff.; 4. Moseb. 28—29). Aarets Festcyklus — vi lade her Sabbaten ude af Betragtning — aabnedes med de usyrede Brøds F. (*Chag hamassoth*), 15.—21. Nisan, indledet med Paaskehøjtiden 14. Nisan. Denne F. fejredes til Minde om Herrens store Gerninger mod sit Folk ved Udfrielsen af Ægypten (2. Moseb. 13, 8 ff.; 5. Moseb. 16, 3), men ved Siden deraf se vi den blive fejret som F. for Kornhøstens Begyndelse; den anden Dag (16. Nisan) bragtes det første Kornneg til Helligdommen. 7 Uger efter, regnet fra den sidstnævnte Dag, fejredes Ugefesten (*chag haschabuoth*, Pinse, af εντηκοστη ɔ: 50. Dag) med Frembærelse af to Brød som Førstegrøden af Kornhøstens Udbytte som Takkefest for den tilendebragte Høst. Først i langt senere Tider blev denne F. et Minde om Lovgivningen. Den tredje store F. er Løvhyttefesten (Løvsalsfesten, *chag hasukkoth*) der fejredes i 7. Maaned 15.—21. som Takkefest for den tilendebragte Frugt- og Vinhøst. Folket boede i Løvhytter til Minde om Ørkenvandringen under Guds beskærmende Haand; det var Aarets store Glædesfest. 22. fejredes som Afslutning, ikke blot paa denne F., men paa den hele Festcyklus. Foruden disse tre

F., der vare Valfartsfester (2. Moseb., *chag*), skulle nævnes Forsoningsdagen (s. d.) 10. Dag i 7. Maaned og Nymaanehøjtiderne, særlig 7. Maaneds. Senere kom andre F. til, saaledes Purims- og Tempelindvielsesfesten. *V. O.*

De kristelige F. Den ældste kristne Menighed betragtede hver Dag som en F.; men Trangen til bestemte Dage, som kunde fejres af alle i Fællesskab, opkom snart. Allerede i Apostletiden synes den første Dag i Ugen at være fejret som en Herrens Dag (se Søndag), men ved Siden deraf havde i jødekristelige Kredse Sabbaten (Lørdagen) en festlig Karakter, idet man holdt sig til det 3. Bud, som først i en meget sen Tid overførtes paa Søndagen. Ogsaa Onsdag og Fredag fejredes med fælles Bøn og Faste til Minde om Judas'es Forræderi og Korsfæstelsen; de kaldtes Stationsdage *(dies stationum)*, idet den Kristnes Liv sammenlignedes med Krigerens. Foruden disse ugentlige F. havde den gamle Kirke ogsaa aarlige, først og fremmest Paasken og Pinsen og mellem dem Christi Himmelfartsdag. Hele Tiden mellem Paaske og Pinse var en Festtid, men forud for Paasken gik en Sørgetid, Fasten. Medens disse F. mere eller mindre stode i Forbindelse med de jødiske F., fejredes Epifani-Festen uafhængig af dem, og i Tilslutning til den hedenske Vintersolhvervsfest opkom i 4. Aarh. Julefesten, forud for hvilken Adventstiden gik. Hermed var den kirkelige Festkreds foreløbig afsluttet, og i Vesten begyndte man nu at regne Kirkeaaret, som tidligere begyndte med Paasken, fra Advent. Det græske Kirkeaar begynder med 14. Septbr. (Korsets Ophøjelsesdag). Tiden fra Advent til Pinse kaldtes Herrens Halvaar; den øvrige Tid, den festløse Tid, kaldtes Kirkens Halvaar. Efter at Herrens Halvaar var afsluttet i 6. Aarh., begyndte man at fylde Kirkens Halvaar, Trinitatistiden, med F.: Mariadage (s. d.), St. Hansdage (s. d.), Aposteldage (s. d.), Engledage (Mikkelsdag 29. Septbr.), Korsfester (Korsets Ophøjelse, Korsets Fund), Martyrdage (s. d.), Helgendage (Allehelgens- og Allesjælesdag, s. d.) o. s. v. Foruden de almindelige Festdage havde hver Kirkeprovins sine særlige.

F. inddeles i ugentlige *(hebdomadarii)* f. Eks. Søndagen, og aarlige *(anniversarii)*; de sidste deles i store *(majores')* f. Eks. Jul, Paaske og Pinse, og smaa *(minores)*, i bevægelige *(mobiles, feriae conceptivae)*, som aarlig komme igen paa bestemte Ugedage, men ikke paa bestemte Maanedsdage, saaledes Paasken og de F., der rette sig efter den, og ubevægelige *(immobiles, feriae stativae)*, som falde paa de samme Maanedsdage, saaledes Julen, Maria- og Helgendage, endvidere i hele *(integri)*, hvorpaa der holdes baade Formiddags- og Eftermiddagsgudstjeneste, og halve *(intercisi)*, hvorpaa der kun holdes een Gudstjeneste, saaledes Aposteldagene og Skærtorsdag. Man taler om dobbelte F. *(duplicia)*, som fejres til Minde om to kirkelige Begivenheder, og der skelnes mellem *festa chori et fori* o: F., som fejres af Præsteskabet i Koret, og F., som fejres af hele Menigheden.

I Slutningen af Middelalderen fremkom der Klage over, at F.'s Mængde virkede skadelig i økonomisk og sædelig Henseende, og fra romersk-katolsk Side begyndte man at indskrænke deres Tal her og der, saaledes Urban VIII (1642), Benedikt XIV (1742 ff.) og Clemens XIV (1773). Luther mente først, at alle F. skulde afskaffes undtagen Søndagen, og at F. for Vor Frue og Helgenene skulde henlægges til den nærmeste Søndag, hvis man ikke helt vilde afskaffe dem, men senere mente han, at de store Festdage skulde beholdes. I de lutherske Landskirker beholdt man da foruden Søndagen de store Festdage til Minde om Begivenhederne i Jesu Liv og af de mindre Festdage dem, der holdtes til Minde om Begivenheder med bibelsk Hjemmel, idet man dog henlagde nogle af dem til den nærmest paafølgende Søndag. F. blev alligevel for mange, og i 18. Aarh. ophævede man adskillige Steder nogle af dem, saaledes i Danmark og Norge ved Frd. af 26. Oktbr. 1770, ved hvilken den tredje Festdag af de store kirkelige Højtider forsvandt tilige med Helligtrekongersdag, Mariæ Besøgelses- og Mariæ Renselsesdag, St. Hansdag og St. Mikkelsdag, medens Mariæ Bebudelsesdag og Allehelgensdag henlagdes til den næstfølgende Søndag. — Hos de Reformerte fejredes i Begyndelsen kun Søndagen og saaledes fremdeles hos Puritanerne og nogle Sekter, men i adskillige reformerte Landskirker er en Del af de gammelkirkelige Festdage beholdt. (Litt: Augusti, »Die Feste der alten Christen« [3 Bd., Leipzig 1817—20]; samme, »Handbuch der christl. Archäologie«, I [Leipzig 1836]; Nickel, »Die heiligen Zeiten und F. in der kath. Kirche« [3 Bd., Mainz 1836—38]; Reinsberg, »Das festliche Jahr« [Leipzig 1863]; Albers, »Die christl. F.« [Gotha 1879;] W. Rothe, »Det danske Kirkeaar og dets Perikoper« [Kbhvn. 1878]). *L.M.*

Nordiske Fester. Hos de hedenske Nordboer fandtes en Række af aarlig tilbagevendende F., der forenede en folkelig lystig med en religiøs Karakter. Deres Tidspunkt bestemmes ved de store Hviletider fra Aarets Arbejde, ved Solens aarlige Kredsløb og ved Naturlivets Fremvækst, endelig ogsaa af et vist Hensyn til ved Offer at vinde Guddommenes Hjælp for den tilstundende Virksomhed eller for at takke dem for heldig naaede Resultater. For saa vidt disse Skikke have været knyttede til Hjem eller Smaasamfund (Landsbyer), have de for en meget stor Del holdt sig ned i kristen Tid, sædvanlig med en Tillempning efter kristne Forestillinger.

Den største af alle Aarets F. var Julen. Den omtales allerede i 6. Aarh. e. Chr. (af Grækeren Prokop): Paa Øen Thule langt mod Nord (o: den nordiske Halvø) saas Solen ikke i 40 Dage; men naar de 35 vare gaaede, sendte de Spejdere op paa de højeste Bjærgtoppe, og naar disse saa Solen, gav Folket sig til at holde store Gæstebud for at fejre Solens Genkomst. I denne Form er Julefesten dog kun mulig i den yderste Udkant af Norden; i Alm. er den begyndt med Vintersolhverv og er fortsat til 8., 12. eller 20. Juledag. Naar Julen nævnes som Lysets F., antyder dette dog kun en ringe Del af den virkelige Folketro. Den maa rettere nævnes som den Tid, da alle overnaturlige Væsener frit kunne tumle sig og have en større Magt over Mennesket end ellers. Det væsentlige Punkt i Juletroen er Forestillingen om et stort Tog af overnaturlige Væsener, der i de lange Nætter drage fra Gaard til Gaard og søge at tilrane sig Juleøllet og Julekosten; Toget opfattes oftest som Trolde, underjordiske, under-

tiden som de afdøde; Føreren for dette Tog er somme Tider Odin (især i dansk Folketro), ellers »Fruen«, »Fru Reid« (Freja), Gudrun med Hestehalen eller Trolden Traand; Troen paa, at en menneskeædende Troldkvinde, Gryla, med lang Hale kom som Fører af »Julesvendene«, var i 13. Aarh. (ja maaske allerede i Hedentiden) sunket ned til Børneskræmsel (se Asgaardsreid og Vilde Jagt). I Julenatten komme ogsaa de afdøde til deres gamle Bolig; og alle Slags Troldtøj maa afværges fra Kvæg og Ejendom; alle Skadedyr maa ikke nævnes med deres rette Navn, for saa blive de værre i det kommende Aar, men Ulven maa kaldes »Guldfod«, Musene »de tede« o. s. v. Grundtanken i Julen er snarest Troldenes uhyre Magt over Menneskene i Aarets mørkeste Tid; ikke en Lystilbedelse, men en Mørkerædsel. Naar Odin nævnes som Julens Herre (Jólnir), og Sagnet siger, at han stjal Gildekosten fra Halvdan Svarte, er det ikke som Solgud (hvad han slet ikke var), men som Juletroldenes Fører.

Blandt Julefestens Glæder var Øldrikningen den ypperste; at »drikke Jul« var at højtideligholde Julen, »Juletønden« var det bedste og stærkeste 01; i Norge paalagde Loven hver Bonde med mindst 6 Køer at brygge en vis Mængde 01 og at holde Julegilde enten ene eller i Sammenskud med andre Bønder. Ved Juleøllet blev drukket »Minde« (Skaaler), i hedensk Tid for de enkelte Aser, i kristen Tid for Gud og hans hellige Mænd. Et Dyr, der var helliget Guderne som Offer, slagtedes og fortæredes. Efter en islandsk Overlevering ofredes en saakaldet Sonegalt til Frøj om Julen, efter at Mændene med Hænderne paa dens Ryg havde aflagt Løfter om fremtidig Stordaad. I svensk og dansk Skik findes Galt eller Buk eftergjort i Brød paa Julebordet; naar den endelig sønderbrydes, deles den ud til Folk og Kvæg og skaffer Sundhed og Frugtbarhed i Aarets Løb. Ikke mindre ejendommelige for Julen ere de til den knyttede Lege. Den mærkeligste er den, hvor et Menneske kommer ind i Gildestuen udklædt som en dyrisk Trold og jager efter alle; Navnene paa denne Mummeskikkelse skifter efter Udstyrelsens Art, almindeligst er Julebuk, ellers Julevætte (med lang Hale, jfr. ovenfor om Gryla) og Hvegehors; Legen hænger sammen med Troen paa den menneskefangende Juletrold (en anden Leg antyder, at Mennesker puttes i Offerkedelen). Legens Betydning synes tidlig udvisket; og den har med Lethed givet Plads for en Række middelalderlige Danselege med Munke og Nonner o. l., hvortil vor Tids Pantelege o. s. v. slutte sig. — Juledrikken og Julelegen ere de Lystigheder, der give F. dens Præg. Andre Skikke, som Juleblus af en hel Træstamme paa Arnen, at »trille Julen ind« med et Vognhjul langs ad Bygaden eller at »ride Julen ind«, maa nærmest betragtes som Efterligning af Sommerfesten (deres Udlægning som Solskive og Solgudens Indtog er derfor meget tvivlsom). Kravet paa, at Herskab og Tyende skal sove jævnsides paa Gulvhalmen, viser vistnok Kultursammenhæng med Romernes Saturnalier. Desuden holdes i Julen Ofrer og Varsler for Agerbruget m. m. — Den offentlige Julefest kendes af Ditmar af Merseburg's Beretning om de uhyre Ofringer i Lejre paa Sjælland, hvert 9. Aar i Januar Maaned. I Norge og paa Island holdtes de aarlige Offergilder (f. Eks. det, hvor Haakon Adelstensfostre blev tvungen til at æde Hestekød) dels i Bygdens fælles »Hov«, dels ved at rige Høvdinger indbød en større Kreds af Mænd til deres egne »Blothuse«.

Norge havde i alt 4 aarlige F.: Høstblot, Julegilde, Sommerblot og Midsommerblot. Ved »Sommerblot« ofrede man for Sejr, førend Skibene drog ud; det har altsaa svaret til de danske Normanners Slagtning af Menneskeofre, før Skibene stak i Søen; »Midsommerblot« var derimod for at opnaa en god Høst. Ved Foraars Jævndøgn holdtes (ifølge Adam af Bremen) hver 9. Aar den store Offerfest i Upsala 9 Dage igennem. Langt fyldigere belyses disse F. ud fra nyere Folkeskik, hvor ganske vist Tidernes Omskiftelse og især Agerdyrkningens Udvikling have tilført flere Træk, der ikke tør hævdes som hedenske.

En rent folkelig Foraarsfest har bevaret sig i Skikke, der nu knyttes til Fastelavn, S. Valentins Dag (14. Febr.), Valborg's Dag (1. Maj), Pinsedag eller St. Hansdag (25. Juni). Den foregaar i det fri for hver enkelt Landsby; de enkelte Skikke henføres paa en Egn til en af disse Dage, paa andre Egne til andre Dage. De vigtigste Skikke ere: 1) Blus paa synlige Steder ude omkring Aftenen før den egentlige Festdag, i Danmark og Norge særlig som »St. Hans-Blus«, men ogsaa paa de andre Festdage, saaledes »Gadeilden« om Fastelavn: den Karl, der kan kaste sin Brand højest i Luften, kaares til »Gadebasse« for næste Aar. Lærde i 19. Aarh. have tydet denne Skik som Balder's Baal og som Solens Opblussen, før den efter Solhverv aftager; men dette stemmer ikke med de forskellige Tider, hvorpaa Baalene tændes. Den eneste Tolkning, som Folkeoverleveringen kendes ved, er, at Ilden tjener til at fordrive alle Trolde, der farer gennem Luften, »at svide Hekse af«, »at brænde æ Trold af«, som Skikken ogsaa hedder. Medens man i den mørke Juletid, hvor Troldene ere overmægtige, maatte værge sin egen Tærskel med Staal og med Offer og en Mængde andre Forsigtighedsregler, saa er Mennesket med det stigende og sejrende Sollys den overlegne og kan atter — med det kraftige Tryllemiddel, Ilden — tage det aabne Land i Besiddelse. Ilden skulde være frembragt ved Gnidning af 2 Stykker Træ (»Vridild« eller »Nødild«), efter at al gammel Arneild i Byen var slukket; saaledes havde den den rette nyfødte Kraft til at fordrive al Troldskab og Sygdom fra Kvæget. — 2) Vaabenlege og Mummespil om Fastelavnen i mangfoldige Former: den i Middelalderen yndede Sværddans, endvidere Dystridt, Stikken efter Straamand og Udklædning og Tummel af enhver Art. Den eneste af disse Lege, der staar i nærmere Forbindelse med Naturen, er Sommerens og Vinterens Kamp: »Vinteren« og hans Svende ere klædte i Halm og bruge Isstykker som Vaaben, »Sommeren« og hans Følge ere smykkede med Baand og Pynt og føre som Vaaben spirende Kviste, hvormed de drive Modstanderne paa Flugt. 3) Forening af unge Karle og Piger. Den, der er valgt til »Gadebasse« (se ovenf.), tildeler hver af de unge Karle en Pige som hans »Gadelam« for det kommende Aar: et Slags spagfærdigt og galant Kæresteforhold. Denne Tildeling af Kærester fore-

kommer snart om Fastelavn eller paa Valborg's Dag og snart paa begge disse F. Sammenhængen med Naturfesten træder ikke saa stærkt frem som f. Eks. i England, hvor Kærestetildelingen foregaar paa Valentin's Dag, fordi Fuglene tros at parre sig paa denne Dag. 4) Den ypperste Festskik er dog »at føre Sommer i By«. I stor Skare, smykket med Sølvpynt, Baand og Løv og med Musik, drager Byens Befolkning til Skoven, fælder et Træ (Majtræ) og fører det paa Vogn eller Heste til Byen, hvor det smykkes og plantes i Jorden som Midtpunkt for Dagens og al den følgende Tids Festlighed og Dans. Nogle Steder er Majtræet en Stage med Blomsterbuer; andre Steder er det et helt Mastetræ, der til Stadighed staar fast i Jorden. Enkelte af Majskikkene tyde paa middelalderlig Indflydelse fra Udlandet, saaledes Valg af en »Majgreve« til at lede F.; selve Betegnelsen Maj træ skyldes kristen Tidsregning. Men over for det staar det simple gammeldags Navn »at føre Sommer i By« (tidligst nævnt i Visen om Siverd Snarensvend) knyttet til Oldtidens »første Sommerdag« og det dertil hørende »Sommerblot«; Skikkens mange Forgreninger tyde paa høj Alder, saaledes rejser den svenske Almue Maj træ foran Brudeparrets Bolig som Tegn paa Trivsel og Lykke. Ikke fuldt saa klart træder Betydningen frem i den mandlige eller kvindelige Repræsentant for den ny Aarstid (»Majgreve«, »Pinsebrud« o. l.); langt klarere er denne Tanke hos Slaverne, hvor man først opbrænder en Straadukke, »Vinteren« eller »Døden«, og dernæst fører Majbruden i By, siddende under det nyudsprungne og smykkede Træ. — 5) Endnu en Foraarsskik er de ugifte Pigers Kapløb. I sin mest ægte Form er det Kapløb til Majtræet, om hvem der først skal blive gift; i mere skæmtende Form knyttedes den til Fastelavnen.

Midsommerfesten, St. Hans Nat, har Blussene fælles med Valborg Nat og de andre Foraarsfester, om end den stigende Heksetro (Middelalderens Slutning og især 16. og 17. Aarh.) har givet den en Forrang. Festens Ejendommelighed synes at ligge i den lyse Sommernat, der tilbringes paa Høje eller Bakker, med Dans og Jubel. Den nære Forbindelse med Solen, som man kunde vente at finde, kendes dog ikke; men den opfattes som den Tid, da hele Naturen er i sin ypperste Livskraft: man drikker af Helligkilderne og ofrer i dem; Trylleurter plukkes, Elverfolket fejrer sine F. og har særlig Magt over Mennesket. Midsommerfesten indeholder paa nogle Steder en Opbrænding af Majtræet eller i andre Egne af den Straadukke, der har forestillet Sommeren i dens Indtog: det, der een Gang har været helliget som guddommeligt, maa ogsaa ofres Guderne.

Af Skikke, der tilhøre »Høst-« eller »Vinterblotet« (1. Novbr.), kendes derimod ikke andre end den at spise Gaas paa Mortensdag; Høstblotet har næppe heller haft saa stor Betydning, og Høstens Hviletid har snarest givet Plads for Arveøl og lignende halvt private F. — Derimod har der været den Gruppe af F., som staar i nærmere Forbindelse med Dagliglivet: Udrejse- og Hjemkomstgilder o. s. v., men fremfor alt Høstarbejdets Afslutning, der — alt som Agerbruget er steget i Betydning — har faaet større Rum. F. ved Høstens Afslutning samler sig dels om et Træ, der personificerer den frugtbare Natur, dels om det sidste Neg, der — opfattet som det eneste tilbageværende af Afgrøden — kaldes »den gamle« og føres i Optog.

Kristendommens Indførelse gjorde Ende paa Hedenskabets Offersteder og Offerfester. Men de F., der tilhørte det lille Samfund, Egnen, Landsbyen eller det enkelte Hjem, udfoldede sig desto friere til en livsglad Verdslighed med Naturen til sin Tumleplads. Den oprindelig religiøse Festhandling løste sig op i Mummespil, Dystridt, Dans og Sang. En kuriøs Omdannelse har sit Udspring i de rhinske Købmandsbyer: det gamle Folketog, der førte selve den personliggjorte Naturguddom i By, blev afløst af et Optog af alle Byens Lav, hvor man viste sine Vaaben og Klæder; en til Lejligheden valgt »Majkonge« med 2 »Majgrever« til Hjælp ledede F. Over Hansestæderne naaede denne Skik til de danske Købstæder, hvor den ved Middelalderens Slutning spillede en stor Rolle, og efterhaanden blandedes den ude paa Landet med den gamle Sommer-i-By-F. — Den eneste kristne F., der traadte i nærmere Forbindelse med Folkelivet, var Julen. Folketroen omskabte efterhaanden de gamle Blus til en Lysfest for Gudsbarnet, der var steget ned; Troen paa de overnaturlige Magters Indgriben i Julenatten blev bl. a. til en Tro paa, at Dyrene i Stalden fik menneskelig Tale i det Øjeblik, da Jesusbarnet fødtes. Hertil kommer Optog og Sange paa Helligtrekongersdag o. 1. — Den nyere Tid, der har været en Tilbagegang for de andre Folkefester, har set en ny Skik fæstne sig ved Julen: Juletræet, der endnu i 17. Aarh. var indskrænket til Strassburg og Omegn, vandrede i 18. Aarh. til andre tyske Egne; den romantiske Litteratur [Goethe's »Werther« 1774] bidrog til dets Udbredelse over alle Tyskland's Byer. Omtr. 1800 kom det til Kjøbenhavn i enkelte tyskfødte Familier, men blev snart almindeligt. I den sidste Tid er det begyndt at faa Indgang i England's og Frankrig's Hovedstæder. Juletræet er i sin Oprindelse det folkelige Festtræ, Legemliggørelsen af Naturens Livskraft, der smykket indbringes i Menneskers Bolig som en hædret Gæst; egentlig en svagere Gentagelse af Maj- eller Sommertræet. Men Forudsætningen for dets store Udbredelse og rige Udvikling er den kristne Omtydning med Tilslutning til det gammeltestamentlige »Livets Træ«.

Til de nordiske F. svare i det hele og store ogsaa tyske og engelske Folkefester, og til Dels gælder det ogsaa de slaviske og flere europæiske Folk. (Litt.: Mannhardt, »Baumkultus der Germanen« [1876]; Mogk, »Mythologie« [Paul, »Grundriss d. german. Philologie« I, 1891] § 84; i Troels Lund, »Danmark's indre Historie« VII: Aarlige F. [1885]; Montelius, »Midvinterns solfest«). *A. O.*

Festgræs se Hierochloa.

Festilog (lat.), Fortegnelse over Helgenfester.

Festina lente (lat.), skynd dig langsomt! Efter Suetonius i *Vita Augusti*, Kap. 25 skulle disse Ord have været et Mundheld hos Kejser Augustus. *A. Mr.*

Festiniog [fe'stinɛåg], By i det nordlige Wales, Shire Merioneth, ved øvre Dwyryd og nær ved Kysten. (1891) 11,100 Indb. I Nærheden findes Kobbergruber og berømte Skiferbrud. *C. A.*

Festino (ital.), Fest, Festmaaltid, Kostumebal, Aftenselskab.

Festivitas (lat.), festlig Stemning, Munterhed, Lune. I senere Latin ogsaa Fest, P'estlighed; deraf fordansket Festivitet. *A. Mr.*

Festīvo, con festivita (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: festlig, højtidelig.

Festmeter (*fm*), tysk Betegnelse, der benyttes i Forstvæsenet for Rummaal, særlig for Gavntræ (Kævler), = 1 Kbm. fast Træmasse, at adskille fra en »Raummeter« (*rm*), hvormed betegnes 1 Kbm. stablet Træ med de uundgaaelige Mellemrum. *N. y. B.*

Festons [fæsto'] (fr.) kaldes i Arkitekturen sammenflettede, bueslyngede Baand af naturlig voksende Grene, Blade, Blomster og Frugter eller kunstige — malede eller plastiske — Efterligninger deraf. F. anvendtes allerede i Oldtiden ved festlige Lejligheder til Udsmykning af Templer, Triumfbuer og Altre, og paa antikke Vaser og Terrakottaer findes F. hyppig. I senere Tider optog særlig Renaissancen F. som et brugbart dekorativt Motiv, og det anvendes senere gennem alle Stilperioder ind i vor moderne Tid. *E. S.*

Festspil, Skuespil, der skrives i Anledning af en eller anden Glædes- eller Mindefest; saadanne F. forekom meget hyppig i 17. og 18. Aarh.; de opførtes ved alle Haande Hoffester og besade i Reglen, forfattede efter Ordre som de vare, ikke nogen synderlig digterisk Værd.

Festuca (lat.), Halmstraa; dernæst den Stav, hvormed Prætoren efter romersk Skik berørte en Slaves Hoved, naar han skulde erklære ham fri. ***A. Mr.***

Festūca se Svingel.

Festum (lat.), Fest; *post f.*, efter Festen o: for sent.

FestUS, Porcius, »Landshøvding«, Prokurator i Palæstina ca. 60—62, Felix'es Efterfølger (Apost. Gern. 24, 27). Han var en retsindig Mand, der med Bestemthed og Retfærdighed søgte at bringe Ro og Orden, men hans tidlige Død gjorde hans Bestræbelser resultatløse. Om hans Forhold til Apostlen Paulus se Apost. Gern. 25, 1 ff. ***V. O.***

FestUS, R., se Rufus Festus.

FestUS, Sextus Pompejus, romersk Grammatiker, sandsynligvis fra 2. Aarh. e. Chr.; forfattede et Udtog i 20 Bøger af Verrius Flaccus'es store grammatisk-antikvariske Værk *De verborum significatu*, en rig Kilde for Kendskab til romerske Forhold og til det ældre latinske Sprog. Af F.'s Værk er sidste Halvdel bevaret, dog i mangelfuld Tilstand: *Codex Festi Farnesianum*, i Napoli. Resten kendes gennem et stærkt forkortet Udtog, skrevet paa Karl den Store's Tid af Paulus Diaconus og fuldstændig bevaret. Udgaver: C. O. Muller [Leipzig 1839]; optrykt uforandret 1880; Thewrewk de Ponor [Budapest 1889]. *A. Mr.*

Fet, A. A., se Schenschin.

Fetāljebrødre eller Vitaliebrødre kaldtes de Kapere, som udsendtes fra de mecklenburgske Havne, da den svenske Konge Albrecht af Mecklenburg var bleven slaaet og tagen til Fange af Dronning Margrete's Hær (1389) og Stockholm blev belejret; deres Formaal var at bringe den indesluttede Besætning Levnedsmidler (Viktualier), hvoraf de fik deres Navn; men de kaldtes ogsaa »Ligedelere«, fordi de delte det gjorte Bytte indbyrdes, og de bleve snart til ligefremme Sørøvere, som røvede baade fra Venner og Fjender. De undsatte Stockholm, satte sig fast paa Gotland, plyndrede flere danske Købstæder og naaede 1393 helt op til Bergen. Medens F. havde et fast Tilhold i de mecklenburgske Byer Rostock og Wismar, vakte deres Færd den største Vrede i de andre Hansebyer, og 1395 mæglede disse da Forliget i Lindholm mellem Margrete og Albrecht, der tillige skulde gøre Ende paa Kaperict. Uroen i Østersøen vedblev dog til Trods for alle Bestræbelser, lige til den preussiske Højmester 1398 besatte Gotland, medens Margrete samtidig fik F. fordrevne fra flere Borge ved den finske Bugt, som de havde bemægtiget sig. Større Skarer af F. havde imidlertid søgt ud i Vesterhavet, hvor de fandt Tilhold hos Høvdingerne i Frisland; 1401 bleve de dog overvundne af Hamburgerne i en Kamp ved Helgoland og deres Anfører, Klaus Størtebeker, henrettet. I den følgende Menneskealder brugtes Navnet F. stadig om Kapere, især om dem, som de holstenske Grever udsendte mod Erik af Pommern, ligesom lidt senere Hansestæderne selv; en Skare F. under Anførsel af Bartholomeus Voet plyndrede og nedbrændte Bergen 1429. (Litt.: Voigt, »Die Vitalienbrüder« [i Raumer's »Hist. Taschenbuch« 1841]; Kr. Erslev, »Dronn. Margrethe« [1882]). *Kr. E.*

Féte [fæ!t] (fr.), Fest; *Fête-Dieu* [fætdjø'], Christi Legemsfest (Torsdagen efter Trinitatis Søndag). *F. champêtre* [fætšāpæ!tr], Fest i fri Luft, landlig Fest. *F. des morts* [fætdæmå!r], Allesjælesdag (s. **d.**).

Fetere (fr.), gøre Stads af, vise Ære, smigre.

FeteSCi [fete'ši], By i Kongeriget Rumænien, hvor Jærnbanelinien Bukarest—Köstendje føres over Donau paa en 1894 fuldendt Bro, der er 750 M. lang og 30 M. høj, saa at Dampere endog ved Højvande kunne passere under den. *C. A.*

Fet Herred, Nedre Romerike's Fogderi, Akershus Amt, (1891) 3,665 Indb., indbefatter Strækningerne omkring den nordre Ende af den store Indsø Øieren og de nedre Dele af de i dennes øvre Del faldende Elve Nitelven og Glommen. Strøget mellem begge disse Elve og Øieren's østre Bred danner Fet Hovedsogn, den vestre Bred Relingen's Anneks. Forholdsvis lave, skovbegroede Fjældstrækninger, gennemskaarne af hinanden krydsende lidet udprægede Dalfører fylde den største Del af F. H. Kun langs Øieren og de ovennævnte Elves Bredder forekommer en mere eller mindre bred, dyrkbar Strimmel, hvortil Bebyggelsen ogsaa er indskrænket; dog gaar Fjældet et Par Steder paa den østre Side helt ud i Øieren. Paa Grund af de enkelte Fjældpartiers ringe Udstrækning naa Toppene ingen særdeles Højde; de mest fremtrædende ere paa Østsiden: Sjølen, 303 M., og Løken Varde, 295 M., den tidligere Bygdevarde; paa Nordsiden: Garderaas, 286 M.; paa Vestsiden: Barlindaas, 401,5 M., Herredets højeste Top, Ramstadslottet, 395 M., og Nordbyaasen, 339 M. Ikke mindre end 119 Vande fylde Bunden af de mange Smaadale og sende deres Afløb ned i Øieren, gravende dybe Render i den dyrkbare Marks bløde Lerlag. Af Glommen falde de 8,5 Km. af dens Løb, førend den falder i Øieren,

ind i F. H.; den er allerede her en mægtig Elv paa henimod 350 M.'s Bredde med stærk Strøm, men uden egentlige Stryg eller Fossefald, som kunne hindre Baadfærdselen; Bredderne ere stejle, især den højre. Medens Glommen med en Retning fra Nordøst mod Sydvest kommer ind i Herredets nordøstre Hjørne, løber Nitelven fra Nordvest mod Sydøst ud i det nordvestre Hjørne i den Del af Øieren, som kaldes Draget, efter at have forenet sig med den Nord fra kommende Lerelv, bekendt for sine mange Slyngninger. Disse Elve have ved deres Udløb dannet en større Strækning ganske fladt Land, af de gennemstrømmende Vandløb opskaaret i en Mængde større og mindre Øer, af hvilke navnlig de uden for Glommen-Mundingen beliggende hyppig forandre Udseende. Halvøen mellem Lerelven og Draget kaldes Tuen; længere Øst mod Glommen har man Vestvolden og Elverø og længst mod Øst paa den anden Side Jørholmen og Rosholmen med flere mindre Øer; lige over for Elverøen stikker det lange, smalle Relingnæs sig ud mod Øst og afskærer Draget fra Øieren. Alle disse Strækninger staa i Flomtid under Vand og benyttes derfor kun som Græsgange. De ere for øvrigt bekendte for deres rige Bestand af Bekkasiner og andre Vadefugle. Øieren's Længde er inden for F. H. ca. 12 Km. med en Bredde af 5 Km.; den er i den nordligste Del meget grund, og selv paa det dybeste overstiger den næppe 50 Km. Vandstanden reguleres ved Dammen ved Mørkfossen i den sydlige Ende. Samtlige øvrige Vande og Bække ere ganske smaa, del største Vand er Nordbyvandet i Relingen; af Bække kunne nævnes den herfra kommende Nordbyelv samt Ganselven paa Øieren's østre Bred og Varaaen, et Tilløb til Glommen paa dennes venstre Bred. Alle disse Elve have Betydning som afgivende Drivkraft til de ved deres Munding anlagte, betydelige Savbrug, som have givet Anledning til Anlæg af bymæssig Bebyggelse; ved Varaabrug bo saaledes 166 Mennesker i 33 Huse, ved Gansbruget 285 Indb. i 48 Huse og i Nordbydalen 88 Indb. i 19 Huse. Omkring Fet Sund er der ogsaa en mindre, samlet Bebyggelse af 101 Indb. i 16 Huse; østlig i Herredet paa Grænsen mod Høland ligger Tunnerud Bruget, ligeledes ved Ganselven. Bebyggelsen er temmelig jævnt fordelt over hele den dyrkbare Strækning uden nogen større Gaarde eller Ejendomme uden for de her nævnte Brug. Den bredsporede Kongsvinger Bane tager ved Lillestrømmen Station af fra Hovedbanen og gaar gennem den nordlige Del af Fet med Broer over Lerelven og Glommen ved Stationen Fetsund; denne sidste Bro er kombineret Jærnbane- og Vejbro; Hovedvejen fra Skedsmo gennem Fet til Høland fører herover. Over Strømmen staar denne Vej i Forbindelse med Vej til Christiania og med Chaussé langs Øieren's Vestside gennem Relingen til Enebak, og paa Glommen's venstre Bred med den Nord over gaaende Hovedvej til Kongsvinger. Skov af god Væksterlighed dækker alle Fjælde; Løvskov findes i de mange Smaadale og Bakkeskraaninger inden for de dyrkede Strækninger; Skovdrift og Forædling af Tømmer er Hovednæringen. De almindelige Ferskvandsfiske forekomme i Øieren og de fleste Vande, men Fangsten har kun liden Betydning. Herredets Areal er 210,7 • Km., hvoraf 46,5 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fēti, Domenico, italiensk Maler, født 1589 i Rom, død ca. 1624 i Venezia, Elev af C. da Cigoli, uddannedes særlig i Mantova (hvor han var Hofmaler hos Ferdinand Gonzaga) ved at studere G. Romano's Fresker og i Venezia, hvor han endte sit Liv som Følge af Udsvævelser. F.'s Malerier vise stærk Lighed med Caravaggio's Naturalisme, forenet med en bred, flot Penselføring, mest Landskaber og smaa Genrebilleder med Scener af det ny Testamentes Lignelser; af disse findes flere i Mantova, i Louvre-Museet, i Paris fire, blandt hvilke det karakteristiske Billede »Melankolien«, i Dresden's Museum 11 Billeder, mest af bibelsk Indhold, i Munchen's Pinakotek en Ecce homo, mange i Wien's Hofmuseum og nogle i St. Petersborg. *A. Ls.*

Fetiäler (lat. *fetiales),* et romersk Præsteskab paa 20 Medlemmer, efter Sagnet oprettet i den ældste Kongelid. Dets Virksomhed angik udelukkende Overholdelsen af visse Former ved folkeretlige Handlinger; f. Eks. ved Krav paa Erstatning fra fremmede Folkeslag for tilføjet Uret (se Clarigatio), Afslutning af Overenskomster og Forbund, hvor hellige Urter (*sagmina*) skulde medbringes og et særligt Offer udføres, nemlig af et Svin, der dræbtes med en Sten; endelig ved Krigserklæringer, hvor et blodigt Spyd blev kastet ind over den fjendtlige Grænse. Ved disse Lejligheder optræder kun faa F. ad Gangen, i Reglen to, med en Formand, der kaldtes *pater patratus,* et Navn, hvis Betydning man ikke rigtig kender. Efterhaanden som Romerriget udvidedes og Forhandlingerne med fremmede foregik uden for Italien, maatte F.'s Betydning tabe sig; dog vedblev Præsteskabet at bestaa og omtales endnu i Kejsertiden. *A. Mr.*

Fétis [feti'], Francois Joseph, fremragende belgisk Musiker og Musikforfatter, født 25. Marts 1784 i Mons, død 26. Marts 1871 i Bruxelles, var Søn af en Organist og lærte fra Barn af at spille forskellige Instrumenter. Hans hurtige Udvikling og tidlige Kompositionsforsøg vakte Opmærksomhed, og for at fuldende sine Studier anbragtes han i Paris-Konservatoriet. Under Opholdet der gjorde navnlig den Opsigt og Strid, som Fremkomsten af Catel's »Traité d'harmonie« vakte, Indtryk paa ham og foranledigede ham til teoretiske og historiske Studier og Refleksioner. Straks efter at hans med stor Grundighed gennemførte Konservatorietid var til Ende, satte disse Studier og Betragtninger Frugt i musikhistoriske Arbejder som »Den gregorianske Kirkesangs Historie« samt i Søgen efter ny Udgangspunkter for et Harmonisystem. 1813 blev F. Organist og Musiklærer i Douai, hvor han var til 1818, da han atter vendte tilbage til Paris for at lade forskellige Instrumentalværker og et Par Operaer opføre, dog uden Held. 1821 blev F. Lærer i Komposition ved Paris-Konservatoriet, 1826 grundede han det udmærkede Fagblad »Revue musicale«, 1827 blev han Konservatoriets Bibliotekar, og fra 1832 foranstaltede han ypperlige (strengt) historiske Koncerter og Forelæsninger. 1833 kaldtes han til sit Fædreland for at overtage Direktoratet ved Bruxelles's Konservatorium. I denne Stilling virkede F. Resten af sit Liv med

Dygtighed, og Konservatoriet naaede under ham et stort Ry, navnlig Violinklassen, hvilken F. helligede en særlig Opmærksomhed. Ved Siden af Direktørstillingen beklædte den utrættelige F. Pladsen som Hofkapelmester og fortsatte derhos ivrig sin Kompositions- og Skribentvirksomhed. — Som Komponist indtager F. ingen høj Rang, hvor stor en Vægt han end selv tillagde sine Arbejder i denne Retning; dygtig og kundskabsrigt, men uden nogen Originalitet har han formet sine omtrent alle Genrer omfattende Kompositioner efter klassiske Forbilleder. Desto større Betydning har F. som Musikforfatter, og sin Berømmelse i saa Henseende skylder han først og fremmest det store, med utrættelig Flid og stor Omhu samlede Værk »Biographie universelle des musiciens et bibliographie gcnérale de la musique« [2. Opl. 1860—65], der i Forbindelse med det af Pougin forfattede »Supplement« danner en enestaaende, uundværlig Haandbog, hvis Værdifuldhed rigelig opvejer de ved et saadant Værk uundgaaelige Fejl og Uensartetheder. Ved Siden deraf fremhæves F.'s andet Hovedværk, den ufuldendte »Histoire générale de la musique« [1869—75], samt de teoretiske Arbejder som »Méthode d'harmonie et d'accompagnement« [1824], »Traité de la fugue et du contrepoint« [1825], F.'s betydeligste teoretiske Arbejde, »Traité complet de la théorie et de la pratique de l'harmonie« [1844], en meget oversat og stærkt udbredt Bog, de praktiske Skoler »Traité du chant en choeur« [1837], »Méthode des méthodes de piano« [1837], udgivet i Forening med Moscheles, »Méthode des méthodes du chant« [1838], en Orgelskole o. fl. samt endelig de mindre Monografier »Notice biographique de Nicolo Paganini« og »Antoine Stradivari«. Som Kritiker var F. meget konservativ, som Teoretiker og Historiker selvstændig og yderlig hævdende sine Anskuelsers Enerigtighed, selv hvor mangelfulde Studier eller en alt for livlig Fantasi øjensynlig havde ført ham paa Afveje. — F.'s Søn Edouard Louis François, født 16. Maj 1812, har helliget sig til kritiske og historiske Studier og nyder i begge Egenskaber megen Anseelse; han er Musikmedarbejder ved »LTndépendance beige« og har udgivet en værdifuld belgisk Musikhistorie, »Les musiciens belges« [1848]. — En anden Søn, Adolphe Louis Eugéne, (1820—73) var derimod kun Komponist; han har skrevet en Del Klavermusik i lettere Stil og nogle Operaer, men var ingen fremragende Begavelse. *W. B.*

Fetisch se Fetischisme.

Fetischisme kaldes den religiøse Dyrkelse af materielle Ting (Fetischer), som antages at indeslutte en eller anden Aand, og som derfor betragtes som værende i Besiddelse af magiske Kræfter. Ordet F. er laant af det portugisiske *feitiço* (o: Trolddom), der afledes af det latinske *fetitius* (p: udstyret med, i Besiddelse af magisk Kraft). Da Portugiserne stiftede Bekendtskab med Vestafrikanerne, betegnede de med Ordet F. alle de Ting, som vare Genstand for Negrenes Kultus, idet de meget træffende sammenlignede disse Ting med de dem velbekendte Amuletter og Talismaner. Gennem De Brosses'es Værk (»Du culte des dieux fétiches« [Paris 1760]) fik Navnet en videre Udbredelse og blev derpaa af Comte brugt som Fællesbetegnelse for alle de lavere Religionsformer, i hvilke uorganiske Genstande antages for besjælede paa samme Maade som Mennesker (og Dyr). Tylor har senere givet Navnet F. dets Begrænsning. Han skelner mellem Animisme, den Naturopfattelse, ifølge hvilken saavel organiske som uorganiske Ting ere besjælede af et for dem særegent Livsprincip (o: have en Sjæl), og F., Læren om, at de materielle Genstande ere midlertidige eller bestandige Opholdssteder for Aander, eller Troen paa,at disse virke gennem dem. I sin mest udprægede Form forekommer F. hos Negrene i Vestafrika, hvor den er meget udbredt. Uklar og uudviklet som Negerens Tankegang er, skelner han ikke altid mellem selve Aanden og den sanselige Genstand, i hvilken den har taget Ophold, men betragter Aand og Genstand som et Hele, en Fetisch, der er Genstand for hans religiøse Ærefrygt. Enhver som helst saavel naturlig som kunstig Genstand kan blive en Fetisch. Intet synes Negeren for stort og intet for ringe til at tjene hans individuelle Formaal. Fetischer blive dels saadanne Genstande, som ved deres Ydre gøre Indtryk paa Negerens Fantasi, eller som have vist sig nyttige eller skadelige, dels saadanne som indvies af Troldmændene. Negrene erei Besiddelse af en stor Mængde Fetischer af den mest forskelligartede Beskaffenhed. Stumper af Sten og Træ, Rødder, Tænder, Kløer og Fjer, et med Traad beviklet Søm, et Lerkar med rød Jord, gennem hvilket en Hanefjer er stukken, o. s. v. kunne tjene til Opholdssted for en Aand. Ofte ere de tilsyneladende ubetydeligste

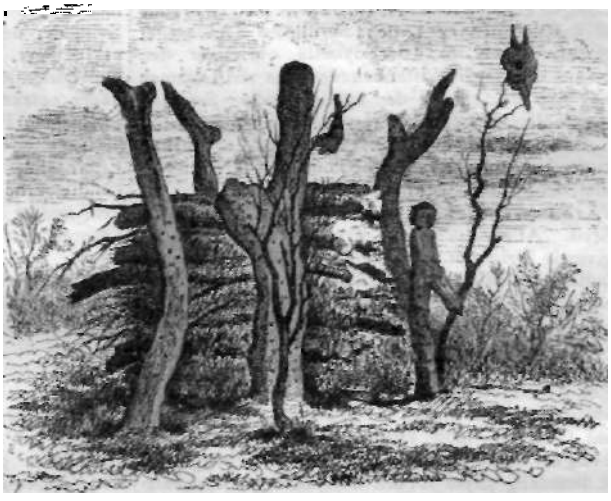

Fetisch fra Lunda (Afrika

Fetischer de allerkraftigste. Nogle Fetischer ere j offentlige og dyrkes af en større Kreds i Fællesskab, andre ere private. Fetischen kan høre og se, forstaa og handle. Ejeren underholder sig med den som med en gammel Ven, ofrer Rom, Tobak o. 1. til den og anraaber den om Bistand i Farens Stund. Men viser den sig uvirksom, udskælder han den, mishandler den eller kasserer den helt. F. er ikke indskrænket til Negrene, men forekommer hos mange af de saakaldte Naturfolk i Sydhavet, Indien, Sibirien og Amerika. Den »Medicin«, som den unge Indianer i Pubertetsalderen faar tildelt gennem en Aabenbaring i Drømme, er i Virkeligheden ikke andet end en Fetisch, sædvanlig et Dyr, der er hans Skytsaand i Livet og behandles med stor Ærbødighed og Omhu. F. staar paa den ene Side i Forbindelse med Dyre- og Plantedyrkelsen, paa den anden med de forskellige Arter af Trolddom. Den Overtro paa Amuletters, Talismaners og Helgenbilleders Magt, der endnu den Dag i Dag spiller en vigtig Rolle i de kristne Samfund, har sin Oprindelse fra F. (Litt.: De Brosses'es ovenn. Værk; Tylor, *Primitive Culture* [Lond. 1871]). *Kr. B.*

Fettāhi (Jahja), persisk Digter, født i Nishapur, død 1448, skrev foruden Digte, samlede i en »Divan«, bl. a. en allegorisk Roman, »Husn u Dil« (Skønhed og Hjerte), der er oversat paa Engelsk af W. Price [Lond. 1828], paa Tysk med Sammenligninger med Lami's tyrkiske Bearbejdelse deraf af Dvořák i Wien-Akademiets »Sitzungsberichte« 1889, og er et smukt, poetisk Værk, hvorimod hans »Shabistán i Chajâl« (Fantasiens Sovekammer) er temmelig kunstig og forskruet. Af dette Værk, en Slags Encyklopædi for Menneskelivet, har H. Ethé som Prøve oversat Begyndelsen: »Von Glauben und Islam« [Leipzig 1868]. *V. S.*

Fetwa (arab.) kaldes enhver af en Mufti (s. d.) til Afgørelse af et retsligt Spørgsmaal udfærdiget Kendelse. Da Muftien støtter sig paa den i Koranen og Traditionen indeholdte religiøse Ret, har F. som saadan Lovkraft og kan paa en Maade sammenstilles med de romerske Responsa, om end dens Begrundelse er en anden. Det er i vigtige Sager ikke vanskeligt at opnaa flere, indbyrdes ikke overensstemmende F., og den Betydning, der er blevet tillagt disse, har derfor i væsentlig Grad svækket Fastheden i den orientalske Retspleje. Der er foranstaltet flere Samlinger af F. hidrørende fra ældre berømte og alm. anerkendte muhamedanske retslærde. *J. O.*

Fen [fø'] (fr.) betyder i Teatersproget den Spillepræmie, Skuespillerne modtage for deres aftenlige Optræden; den varierer baade efter Rollens Størrelse og den udførendes Gage. F., der først indførtes ved de franske Teatre, vandt efterhaanden Indpas i de fleste Lande; i Danmark indførtes den ved det kgl. Teater 1842 ved et udførligt Regulativ, der senere forandredes flere Gange, senest ved det af Teaterregulativkommissionen af 31. Aug. 1889 udarbejdede Regulativ, der 20. Febr. 1891 erholdt kgl. Stadfæstelse. Om F., der fra først af indførtes for at virke fremmende paa Skuespillernes Arbejdslyst, opfylder denne sin Hensigt, har der været og er der stadig stærkt afvigende Meninger. *A. A.*

Feuchtersleben, Ernst, Friherre, tysk Læge og Forfatter, født i Wien 29. Apr. 1806, død 3. Septbr. 1849. Han studerede i Wien og virkede i forskellige Stillinger for Medicinalvæsenet, medens samtidig hans æstetiske Almendannelse og hans filosofiske og filantropiske Tilbøjelighed bevægede ham til at optræde som Forfatter, dels i kritiske og polemiske Bedømmelser af »det unge Tyskland«'s litterære Produktion, dels i lægevidenskabelige Omraader. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Uber die Gewissheit und Wiirde der Heilkunst« [1839, ny Udg. under Titel »Årzte und Publikum« 1848], »Lehrbuch der arztlichen Seelenkunde« [1845], »Zur Diatetik der Seele« [1838; 45. Opl. 1882; overs. paa Dansk af P. V. Grove: »Sjælens Diætetik« 1858], »Beiträge zur Litteratur, Kunst- und Lebenstheorie« [2 Bd., 1837—41]. Hans Digte, der udkom 1836, indeholde det bekendte »Es ist bestimmt in Gottes Rat«, som er gjort udødelig af Mendelssohn. »Sämtliche Werke« (ikke de medicinske) udg. af Hebbel med Biografi [7 Bd., Wien 1851—53]. *C. A. N.*

Feudāl, af *feudum* (s. d.), hvad der hører til Lensvæsenet, særlig dog brugt om politiske Retninger, der ønske at hævde de Standsforrettigheder, der stamme fra Lenstiden, især en privilegeret Godsejeradel. Feudalvæsenet, Feudalsystemet betyder Lensvæsenet (s. d.), Feudalisme en politisk Retning af den antydede Art, Feudalist en Kender af Lensretten. *Kr. E*

Feudum (middelalderlig Latin af ældre *feodum*), Len, Lensret (se Lensvæsen). Ordets Oprindelse er usikker; det afledes i Alm. af gl. højtysk *feod.* Stammen *-od* skulde betegne Besiddelse (smlg. Allodialgodser), Stammen *fe* være afledt af lat. *fides*, Troskab, eller *foedus* Forbund. Andre aflede F. af gotisk *faihu*, gl. højtysk *fihu, feo,* Kvæg, Gods. *A. Mr.*

Feuerbach, Anselm Friedrich, berømt tysk Historiemaler, nedenn. P. J. A. F.'s Sønneson, født 12. Septbr. 1829 i Speyer, død 4. Jan. 1880 i Venezia. F. var 1845—48 Elev af Düsseldorf-Akademiet, hvor han fulgte W. Schadow's og senere Alfred Rethel's Undervisning, og hvor sidstnævntes storladne Opfattelse blev af megen Betydning for ham; fra Düsseldorf gik han til Rahl i München, 1850 til Antwerpen og 1851 til Couture i Paris og tilegnede sig her en for de tyske Malere ualmindelig fin Formgivning. 1855 gik F. til Venezia og kopierede Tizian's »Assunta« (Maria's Himmelfart) i Karlsruhe-Museet, 1856 til Rom, hvor han forblev en Række Aar og udførte sine bedste Arbejder. 1873 kaldtes han til Wien for at smykke Kunstakademiets Aula med Fresker, af hvilke han selv udførte Titanernes Nedstyrten og nogle Sidebilleder; Resten fuldførtes af to af hans Elever indtil 1892. Samtidig virkede han som Professor, men nedlagde 1876 sit Embede af Helbredshensyn og henlevede sine sidste Aar i Venezia. — F.'s tidligere Billeder vise en ophøjet og alvorlig Karakter og Holdning, saaledes »Dante med de adelige Kvinder i Ravenna« (Kunsthalle i Karlsruhe), »Hafis i Værtshuset« (Privatsaml. i Karlsruhe), »Ifigenia paa Tauris« [1871, Museet i Stuttgart], »Francesco da Rimini« (Schack's Galeri i Miinchen, der tillige ejer 8 andre af F.'s bedste Arbejder) samt en Pietà [1861]; senere vendte han sig mod det antikke Liv: »Plato's Gæstebud« [1869, Karlsruhe, en Gentagelse i Berlin-Galeriet], Medea's tragiske Historie, Medea som Enkeltfigur,

rede til Afrejse [Berlin] og som Midtpunkt i en større Komposition [ny Pinakotek i Miinchen], »Paris'es Dom« [1870, Kunsthalle i Hamburg], fremstillende Øjeblikket for Dommens Afsigelse og med det foregaaende dannende to Modstykker i Farve og Stemning; endelig nydelige Scener af Børnelivet: »Idyl fra Tivoli«, »Børnekoncert« og »Modelykke«. F.'s sidste Arbejder, »Udkast til et Amazoneslag« og »Koncerten« [Berlin], bleve aldrig helt fuldførte paa Grund af hans Sygelighed. — Først da F.'s Selvbiografi udkom (»Ein Vermächtniss v. A. F.« [1882; 3. Opl. Wien 1890]), vurderedes han efter Fortjeneste som den første tyske Kunstner i 19. Aarh. inden 1870, og det største ved ham er maaske, at han trods Mismod og Ringeagt viede sit Liv til den i bedste Betydning monumentale Kunst; F. besad forud for de andre tyske Malere i 19. Aarh. virkeligt Kendskab til det menneskelige Legeme og til Tegningen og forenede hermed en stilfuld, undertiden noget for stiliseret, Opfattelse; »Koncerten« i Berlin kommer i Form, Farve og Opfattelse de engelske Prærafaelitters Arbejder nær. (Litt.: J. Allgeyer, »A. F. sein Leben und seine Kunst« [Bamberg 1894]; i »Tilskueren« findes en mindre Afhandling om F. af E. Hannover; en Samling Gengivelser efter hans Tegninger udkom i Miinchen 1888). *A. Ls.*

Feuerbach, Ludwig Andreas, tysk Filosof, nedenn. P. J. A. F.'s Søn, født 28. Juli 1804 i Landshut, død 13. Septbr. 1872 i Rechenberg ved Niirnberg. Han var allerede i sin Opvækst stærkt religiøst bevæget og besluttede derfor at studere Teologi. Efter at han var bleven Student i Ansbach 1822, søgte han det følgende Aar til Heidelberg, hvorhen Daub's Ry kaldte ham. Men selve det teologiske Studium skuffede ham, og da han dreven af Ønsket om at høre Hegel var gaaet til Berlin, vendte han sig snart helt til det filosofiske Studium, skønt hans Fader ivrig fraraadede ham det, da i hans Øjne Filosofien ikke var nogen egentlig Videnskab. For den unge F. stod imidlertid allerede dengang Filosofien som en Videnskab, der først og fremmest har til Opgave at beskæftige sig med Menneskets vigtigste praktiske Anliggender og ikke med alle Haande spekulative Abstraktioner, og med Iver kastede han sig over det ny Studium, saa han allerede 1828 kunde habilitere sig i Erlangen. Hans Virksomhed som Docent blev imidlertid ikke varig. Dels tilfredsstillede denne Form for videnskabelig Sysselsættelse ham ikke, dels maatte han meget tidlig opgive Haabet om en fast Ansættelse. Han havde nemlig allerede 1830 udgivet et Skrift, »Gedanken iiber Tod und Unsterblichkeit«, som indeholdt den fuldstændigste Afsværgelse af positiv Kristendom, og om end dette Skrift var udgivet anonymt, blev han dog snart udlagt som Forfatter, og dermed var Vejen til en offentlig Ansættelse under de daværende herskende Tilstande spærret for ham. Paa sine Venners Opfordring søgte han nogle Aar efter atter at trænge igennem som Docent (1835—36), idet man haabede, at hans 1833 udkomne »Gesch. d. neueren Phil. von Bacon bis Spinoza« skulde have vundet ham saa megen Anerkendelse, at han kunde opnaa et Professorat. Men det mislykkedes, og F. tog sig det ikke videre nær, om end Forbigaaelsen selvfølgelig gjorde ham noget bitter. Foruden nogle smaa kritiske Afhandlinger beskæftigede han sig i den følgende Tid med Udarbejdelsen af en Fremstilling af Leibniz'es Filosofi (1837), og samtidig satte han Bo i en stille Landsby nær ved Ansbach, hvor han paa Bruckberg Porcelænsfabrik lærte Bertha Løw at kende, der blev hans Hustru (1837). Her levede han nu i en Række Aar, tilfreds i forholdsvis smaa Kaar, ganske følgende sine egne Stemninger og optagen af Studiet af Naturen og Religionen. 4 Aar senere søgte hans Venner endnu en Gang at skaffe ham en Universitetsansættelse, idet hans Ven, Chr. Kapp i Heidelberg, vilde nedlægge sit Professorat til Fordel for ham. Men F. vilde ikke høre Tale derom. Og ikke længe efter (1844) blev Kapp selv nødsaget til at nedlægge sin Stilling paa Grund af sine frisindede Meninger. Aaret efter Udgivelsen af »Leibniz« fremkom F.'s glimrende Skildring af Pierre Bayle (1838). F. nærmede sig her sit egentlige Emne, de religionsfilosofiske Undersøgelser, og dvælede særlig ved Bayle's Paavisning af Troens Væsen som det irrationelle: *credo quia absurdum*, Dermed var Brudet med Hegel givet (»Kritik der Hegelschen Philosophie« [1839]); men F. opholdt sig ikke videre ved dette, han satte nu hele sin Kraft ind paa at forstaa Religionens, særlig Kristendommens Væsen som udsprungen af en Trang i det menneskelige Sind, og ikke længere som Redegørelse for objektive Sandheder. I et Par mindre Afhandlinger (»Philosophie und Christenthum« og »Ueber das Wunder« [1839]) banede han ligesom Vejen for sit berømteste Værk, »Das Wesen des Christenthums«, der udkom 1841. I »Bayle« havde F. paavist Striden mellem Kristendommen og Fornuften og derigennem særlig draget dens Usandhed frem; ogsaa i Striden mellem den kristne Hellighed og den positive Moral kommer Kristendommens Usandhed frem: en Gud, der handler stik imod de sædelige Love, kan ikke opfattes som god, og det Mysterium, der skal gøre dette muligt, er tomt og intetsigende. Men i »Das Wesen des Christenthums« dvæler F. ikke ved denne indre Usandhed i Kristendommen, men søger de Kilder, hvoraf Troen udspringer. Troen paa Gud er kun, siger F., Troen paa det menneskelige Væsen selv afsondret fra det individuelle o: fra det virkelige legemlige Menneskes Skranker og objektiveret som et andet, fra Mennesket adskilt Væsen. Kun naar man saaledes opfatter Gud som det objektiverede Menneskevæsen, kan man forstaa Troens Indhold; vil man betragte Gud som et virkelig selvstændigt Væsen, kommer man i Modsigelse med sig selv. Det er Fantasien og Gemyttet (Følelsen), der ophæve alle de Skranker, der ere det virkelige Menneskes Lod, og tage denne Ophævelse, denne Absoluthed, som real, skønt den kun er et Ønske. Medens Erkendelsen bestandig bevæger sig i Skranker og fremstiller den samme Relativitet og Afhængighed, som er fælles Lod for al Virkelighed, ligger det i Følelsens Natur at gøre Oprør mod denne Relativitet og at tale i Superlativer og absolutte Bestemmelser. I denne Følelsens Trang søger F. Religionens psykologiske Kilde.

»Das Wesen des Christenthums« vakte en uhyre Opsigt, en grænseløs Forbitrelse i alle konservative Kredse og en tilsvarende Jubel i de radikale Kredse. De Aar, som nu fulgte, stille F. i Midtpunktet for Datidens Stræben efter politisk og

aandelig Frihed. Særlig levende blev en kort Tid F.'s Forbindelse med den bekendte Arnold Ruge. Men F.'s hele Temperament og Tankeretning var uden virkelig Berøring med det politiske praktiske Livs Bevægelser, og han kom ikke til at spille nogen Rolle, da de politiske Storme udbrød 1848, og jo mere alles Sind vendte sig til Politik, desto mere stille blev der om F.'s Navn; hans stadige udelukkende Syslen med de religiøse Spørgsmaal kunde ikke vedblivende fængsle Interessen, fordi de finere Nuancer, hvori han nu fordybede sig, ikke havde nogen haandgribelig Værdi for det store Publikum. Hvad dette opfattede af hans »Wesen des Christenthums«, var ikke det, der for F. selv stod som dets Hovedindhold, nemlig Paavisningen af det sande og naturlige Grundlag for Troen, men derimod det negative, som allerede Bayle havde givet, nemlig den mægtige Protest mod Kristendommmens bogstavelige, aabenbarede Sandhed. Naar denne Protest engang var udtalt med saa stor en Kraft, saa var dermed Temaet for det store Publikum udtømt. I Aarene umiddelbart efter 1841 maatte F. indlade sig paa adskillig Polemik, noget, som var hans Natur imod, og som han derfor ogsaa indskrænkede til det mindst mulige. Men samtidig gik han videre i sine Undersøgelser. Kristendommen stillede sig for ham ikke blot som Troen paa det menneskelige Væsen, men specielt som Troen paa dette Væsen løsrevet fra og i Fjendskab til Naturen. F. kom herved til at erkende en Forskel mellem Kristendommen som saadan og Religion overhovedet. I et Par mindre Skrifter: »Vorlaufige Thesen« [1842] og »Grundsatze der Philosophie der Zukunft« [1843], betonede han Værdiløsheden af enhver Tænkning, som søgte den egentlig reale Verden i andet end den, som Erfaringen, Sanserne, viser os, og denne Fordring paa positiv Begrundelse af al virkelig Viden anvender han dernæst paa Religionen. Hans »Wesen des Glaubens im Sinne Luthers« [1844] og hans »Wesen der Religion« [1845] fremhæve dette Naturelement, at det Væsen, som Mennesket skal forholde sig til, maa være hans eget Væsen med Hud og Haar, med Kød og Blod.

I de bevægede Martsdage nægtede F. at lade sig opstille som Kandidat til det tyske Parlament; derimod mødte han i Forparlamentet, uden at han dog søgte eller opnaaede nogen Indflydelse. Denne bevægede Tid fik for F. egentlig kun den Betydning, at han af en snævrere Kreds opfordredes til at holde en Række Forelæsninger i Heidelberg (»Vorles. iiber das Wesen der Religion« [1849]), en Opfordring, han efterkom mere som en Pligt end af Lyst. I Aarene derefter blev der saa godt som fuldstændig Tavshed om hans Navn, og han følte selv med nogen Bitterhed sin Ensomhed. Et nyt Skrift, maaske hans betydeligste og modneste, »Theogonie« [1857], gik temmelig upaaagtet forbi. Han fremsætter her sin endelige Opfattelse af Religionens Væsen som Menneskets objektiverede Ønske: Gud er den, der kan, hvad Mennesket ikke kan, men gerne vilde; men ethvert Ønske mod Naturen er et forfængeligt og fantastisk Ønske, saa den sande Religion bliver Fordybelsen i Naturen, Benyttelsen af dens Hjælpekilder, Lydighed mod dens Love. Personlige Ulykker brøde nu ogsaa ind over ham. Hans Hjælpekilder svandt hen, da han ikke mere fandt tilstrækkelig Afsætning paa sine Skrifter; en Aagerkarl bemægtigede sig Bruckberg-Fabrikken, og 1860 maatte F. forlade sit mangeaarige Hjem. I Rechenberg i Nærheden af Niirnberg fandt han et tarveligt Opholdssted, og hans Venner maatte i den følgende Tid træde hjælpende til, for at han ikke skulde savne det nødvendigste. Endnu et Skrift fik han under disse sørgelige Forhold udgivet, »Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit« [1866]; men heller ikke dette vakte nogen Opmærksomhed. Efter gentagne Slagtilfælde døde han, til det sidste beskæftiget med Studier og Udkast. I hans efterladte Papirer fandt man saaledes Begyndelsen til en Etik, der bærer det samme Grundtræk som hele hans øvrige Forfattervirksomhed, Forlangendctom, at det menneskelige, jordiske, virkelige, skal være Maalestokken i Stedet for det guddommelige, himmelske, fantastiske. F. har i det tyske Tankeliv kæmpet for de samme Synspunkter som Comte i Frankrig og Stuart-Mill i England; Positivismen, der skyr alle tomme og uvirkelige Bestemmelser, er F. den store Banebryder for i Spekulationens Hjemland. Hans Modstandere beskyldte ham for Materialisme, Overfladiskhed og Plumphed; men sjælden har et idellere Syn paa Tilværelsen, en dybere Begejstring og ædlere Finhed fundet et saa kraftigt Udtryk som i F.'s Livsgerning. (Litt.: Karl Griin, »L. F. in seinem Briefwechsel und Nachlass sowie in seiner phil. Charakterentwicklung« [2 Bd., Leipzig 1874]; A. Kapp, »Briefwechsel zw. L. F. und Chr. Kapp 1832—48« [Leipzig 1876]; C. Beyer, »Leben u. Geist L. F.'s« [Leipzig 1873]; J. Duboc, »Gegen den Strom« [2. Udg., Nr. VI 1883]; Al. Rau, »L. F.'s Phil., die Naturforschung und die phil. Kritik« [Leipzig 1882]: C. N. Starcke, »L. F.« [Kbhvn. 1883; tysk Udg. Stuttgart 1885]; Fr. Jodl, »Gesch. der Ethik in d. neueren Phil.« [2 Bd., Stuttgart 1889]; W. Bolin, »L. F. Sein Wirken und seine Zeitgenossen« [Stuttgart 1891]. *C. St.*

Feuerbach, Paul Johann Anselm von, berømt tysk Kriminalist, født i Nærheden af Jena 14. Novbr. 1775, død i Frankfurt a. M. 29. Maj 1833. F., der havde studeret Filosofi og Retsvidenskab i Jena siden 1792, blev, efter at have gjort sit Navn bekendt ved et Skrift »Untersuchungen iiber das Verbrechen des Hochverrats« [1798], 1801 Privatdocent og snart efter ordinær Professor i Retsvidenskab ved Universitetet i Jena. Efter kort Tids Forløb flyttede han til Kiel og 2 Aar efter (1804) til det bayerske Universitet i Landshut, og han blev fra nu af til sin Død knyttet til Bayern, hvor hans Virksomhed især bidrog til Reformer af Strafferetsplejen. 1806 forfattede han saaledes et Lovudkast til Afskaffelsen af Tortur som det første Skridt til Reform i Bayern's Strafferet; men en grundig Forbedring af denne skete først ved den af F. forfattede »Strafgesetzbuch für das Konigreich Bayern«, som med nogle Ændringer fik kgl. Stadfæstelse 16. Maj 1813. Denne berømte Lov, der er bygget paa F.'s nedenf. nævnte videnskabelige Skrifter, blev lagt til Grund for Reformer i Strafferetsplejen i flere tyske Stater og blev antagen i Oldenburg. F., som alt 1805 var bleven bortkaldt fra sin Universitetsvirksomhed for at indtræde i Justitsministeriet i Munchen, hvor han efterhaanden avancerede til en høj Stilling, blev 1814 anden

Præsident for Apellationsretten i Bamberg og 1817 første Præsident for samme Ret i Ansbach. F. er Forfatter af flere retsfilosofiske Værker, saaledes »Kritik des natiirlichen Rechts« [1796], »Anti-Hobbes oder iiber die Grenzen der biirgerlichen Gewalt u. das Zwangsrecht der Unterthanen gegen ihre Oberherren« [1798], men hans Hovedbctydning ligger paa Strafferettens Omraade. I hans to epokegørende Skrifter »Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts« [1799—1800] og »Uber die Strafe als Sicherungsmittel vor kiinftigen Beleidungen des Verbrechers« [1799] udviklede han sin berømte Teori om Straffens Formaal, den saakaldte Straffetrudselsteori (se Strafferet), og han bearbejdede sine Teorier systematisk i »Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden peinlichen Rechts« [1801, 14. Opl. 1847] — Værker, som i sin Tid havde universel Betydning og ogsaa have paavirket danske Kriminalister f. Eks. Ørsted. Ogsaa for Reformer i Straffeprocessen har F. ført Ordet i sine Skrifter »Betrachtungen iiber die Geschwornengerichte« [1813] og »Uber Offentlichkeit u. Mündlichkeit der gerichtlichen Verhandlungen« [1821]. F.'s Søn Ludwig F. har udgivet et Skrift af stor Interesse om Faderens Liv »Leben u. Wirken A. v. F.'s« [2 Bd., Leipzig 1852]. *Ludv. H.*

Feuerbach's Teorēm (mat.), opkaldt efter den tyske Matematiker K. W. Feuerbach, (1800—34, Søn af ovenn. P. J. A. F.) lyder saaledes: Den Cirkel, der gaar gennem Midtpunkterne af en Trekants Sider (Nipunktscirkelen), rører hver af Trekantens fire Berøringscirkler. *Chr. C.*

Feuillage [föja'ž] (fr.), Bladhang, Løvværk.

Feuillanter (*Feuillants* [föjã'], *Fulienses*), en Kongregation af Cisterciensere, som oprettedes 1574 af Jean de la Barriere i Feuillans i Languedoc og stadfæstedes af Pave Sixtus V 1586. Abbeden i Feuillans blev Kongregationens Hoved og fuldstændig uafhængig af Citeaux. Klædningen var hvid: hvid Kutte uden Skapulér, hvid Kapusse og hvidt Bælte; kun paa Rejser bare de Hat. F. fik straks stor Udbredelse i Frankrig og Italien, men allerede 1595 mildnede Paven deres Regel, fordi den var skadelig for Sundheden. Urban VIII delte dem 1630 i to særegne Kongregationer, hver med sin General, i den franske *Congrégation de Nôtre Dame de Feuillans*, som blomstrede til Revolutionen, og i den italienske *I Riformati di San Bernardo*. Barriere stiftede ogsaa en Kongregation af Nonner, Feuillantinderne ell. Fulienserinderne med samme Regel og samme Dragt som Mændene. I F.'s Kloster i Paris samledes F.'s Klub (se ndfr.). *L. M.*

Feuillanter, Medlemmerne af en fransk politisk Klub under den store Revolution. Da Jakobinerklubben, som i det første Aars Tid efter sin Stiftelse omfattede alle fremragende Medlemmer af den konstituerende Forsamling og næsten alt, hvad der uden for Royalisternes Kreds havde politisk Navn i Paris, snart skiftede Fysiognomi, traadte en stor Del Medlemmer ud af Klubben og stiftede 16. Juli 91 en ny, *les amis de la Constitution*, som de selv kaldte sig, eller F.'s Klub, som det øvrige Paris kaldte dem, fordi deres Lokale var i F.-Munkenes fordums Kloster i Gaden St. Honoré, lige for Vendôme-Pladsen. De konstituerede sig her nævnte Dag, 303 deputerede i Tallet, under Præsidium af Bouche; blandt Medlemmerne vare Lafayette, Barere, Siéyes, Dupont de Nemours o. m. a.; ved Klubbens Opløsning talte den 841 Medlemmer. Det var ikke ganske let at blive Medlem af F.'s Klub, der vragedes stærkt, og Aarskontigentet var med velberaad Hu sat i meget højt (omtr. 250 Kr. i vore Penge). Statutterne omfattede 31 Artikler, af hvilke de første og vigtigste vare Troskab mod Konstitutionen og Had til Emigrationen. Minimumsalder for Optagelse var 21 Aar. Spil var forbudt i Klubbens Sale, hvis Pragt stod i den skarpeste Modsætning til Jakobinernes skumle og smudsige Hule tæt ved. F. kunde have udrettet noget godt og maaske have frelst Tronen, hvis de havde siddet inde med Jakobinernes glubske og hensynsløse Energi, men det var langt fra Tilfældet. De vare de rene Absolutister, der betragtede dem som Forrædere, hjertelig forhadte, og de bleve snart forhadte baade af Gironden, Jakobinerne o. a. Hadet mod dem voksede bestandig, og faa Dage efter Tronens Fald 10. Aug. skred den ny revolutionære Kommune ind mod dem, opløste deres Selskab, lod dets Papirer beslaglægge og en Liste over samtlige Medlemmer offentliggøre, — som for at udpege dem som Ofre for »Folkets* Vrede. Faa Dage efter indtraf Septembermyrderierne. *F. Y. M.*

Feuillanternes Terrasse. Paa den yderste Strimmel mod Nord (ud mod Rivoli-Gaden) af Tuilerie-Haven i Paris hæver sig den navnlig fra den store Revolutions Tid berømte F.'s T., saaledes kaldet, fordi Feuillantermunkenes Kloster laa umiddelbart derved. Paa F. T. fandtes der allerede længe før Revolutionen (som ogsaa nu) en Restaurant, senere et Boldhus. F. T. er — ligesom hele Slotshaven — nu kun ringe besøgt i Sammenligning med fordum, da de — og Palais Royal's Have — vare de Steder i Paris, hvor Livet, og ikke mindst det politiske Liv, pulserede stærkest. *F. J. M.*

Feuille [fo'j] (fr.), Blad; *f.-morte*, lysebrun Farve, brungul som vissent Løv.

Feuillet [föjæ'], Octave, fransk Forfatter, født i Saint-Ld II. Aug. 1821, død i Paris 29. Decbr. 1890. F. studerede i Paris og optraadte tidlig i Litteraturen, idet han sammen med P. Bocage og Alb. Aubert 1845 i »National«'s Feuilleton skrev Romanen »Le vieillard« under det fælles Pseudonym Désiré Hazard. Han offentliggjorde derpaa i forskellige Blade og Tidsskrifter, især i »Revue des deux mondes«, talrige Fortællinger og Romaner og fik opført en Del Proverber og Skuespil, der skaffede ham almindelig Yndest og navnlig vandt ham alle Damehjerter ved den Idealitet og sædelige Renhed, den Finhed, Ynde og taktfulde Diskretion, hvormed han skildrede sine Helte og Heltinder selv i de vovesligste Emner; i sin dramatiske Produktion, paavirket af Musset's Elegance, fik han Tilnavnet *Le Musset des families*, der ikke er blottet for Sarkasme. Han var Modedigteren i det andet Kejserdømmes Saloner, hvorfra han oftest hentede sit Stof, Kejserinde Eugénie's Forelæser og kejserlig Bibliotekar i Fontainebleau. 1862 optoges han i Akademiet paa Scribe's Plads. Af hans Romaner og Noveller kunne nævnes: »Alix« [1848], »Rédemption« [1849], »Bellah« [1850, overs. paa Dansk 1859], »Le cheveu blanc« [1853], »La petite comtesse«

[1856, paa Dansk 1859], »Le roman d'un jeune homme pauvre« [1858, »En fattig ung Mands Eventyr« 1867], der fik en europæisk Succes, ogsaa som Drama, »Histoire de Sibylle« [1862], der skildrer en vantros Omvendelse gennem Kærlighed, og hvorimod George Sand prosterede i sin fritænkerske »Mlle. de la Quintinie« [1863]. Paavirket af Dumas fils og i det hele af Naturalismens Emnevalg begyndte F. med »Le comte de Camors« [1867, paa Dansk 1869] ogsaa at vove sig ind paa dristige og moderne Sujetter som Ægteskabsbrud, Nutidens overforfinede og dekadente Kvindetyper o. l., uden dog trods sin Stræben efter Kraft at opgive sin moralske Idealitet, sit Emancipationshad eller sin gentlemanlike Behandling. »Greven af Camors« gjorde stor Opsigt, ikke mindst fordi den læstes som politisk Nøgleroman; senere fulgte »Julia de Tréccœur« [1872, paa Dansk 1874], »Un mariage dans le monde« [1875, »Et Ægteskab i den fornemme Verden« 1876], »Les amours de Philippe« [1877, »Philips Kærlighedshistorie« 1885], »Le journal d'une femme« [1878, »En Kvindes Dagbog« 1880], »Histoire d'une Parisienne« [1881, »En Pariserindes Historie« 1881], »La veuve« [1884, »Enken« 1884], »La morte« [1886, paa Norsk s. A.], »Le divorce de Juliette« [1889], »Honneur d'artiste« [1890]. Af Proverberne, der ofte ere Mønstre paa elskværdig Aandrighed, kunne anføres »Le pour et le contre« [1849], »Le fruit défendu«, »L'acrobate« [1873] og »La partie de dames« [1883]; af Skuespillene »Dalila« [1857], »Montjoye« [1863], »La belle au bois dormant« [1865, overs. af H. P. Holst: »Prinsessen i den slumrende Skov« og spillet paa det kgl. Teater i Kbhvn.], »Le Sphinx« [1874], »Un roman parisien« [1883] o. s. v. »Théâtre complet« udkom 1892—93 i 5 Bd. — Ogsaa F.'s Søn Paul (født 1860) er Forfatter. *S. Ms.*

Feuillet de Conches [föjætkö'sj], Félix Sébastien, Baron, fransk Forfatter, (1798—1887), blev 1820 ansat i Udenrigsministeriet og var under det andet Kejserdømme Hofceremonimester og *Introducteur des ambassadeurs;* 1874 fratraadte han sine Embeder. Han samlede Autografer og Tegninger og studerede Brevsamlinger, Kunst og Kuriositeter. Han har udgivet »Méditations métaphysiques et correspondance de Malebranche« [1841], »Leopold Robert, sa vie, ses ceuvres et sa correspondance« [1849], »Contes d'un vieil enfant« [1860], »Causeries d'un curieux, varietés d'histoire et d'art tirées d'un cabinet d'autographes et de dessins« [4 Bd., 1861—67], »Lettres inédites de Montaigne et de quelques autres personnages« [1863], »Correspondance de Mme. Élisabeth de France« [1867], »Histoire de l'école anglaise de peinture« [1883]. Ligesom han satte en Mængde falske Autografer i Omløb, var — som paavist bl. a. af Sybel — en stor Del, især af Marie Antoinette's Breve, falske i Samlingen: »Louis XVI, Marie Antoinette et Mme. Elisabeth, lettres et documents inédits« [6 Bd., 1864—73]. Hans Ungdomserindringer tryktes 1877, men kom ikke i Handelen. *S. Ms.*

Feuilletēre (fr. *feuilleter* [föjte']), gennemblade.

Feuilleton [fojto'] (Diminutiv af fr. *feuillet*, det enkelte Blad i en Bog) er i Journalistikken den tekniske Benævnelse for en bestemt afgrænset Del af et politisk Dagblads Tekst, adskilt som oftest ved en Streg fra den oven for denne trykte politiske eller refererende Tekst og derfor ogsaa kaldt *Rez-de-chaussée* (»Kælder« eller »Kælderetage«). Det var den ældre Bertin, Udgiveren af »Journal des debats«, som først indførte F. i 19. Aarh.'s Presse i det nævnte Blads Nummer for 8. Pluviose Aar VIII (o: 28. Jan. 1800). Denne første F. indeholdt Teater program, Bibliografi over nyudkomne Bøger, Modeartikler, Reklamer, Annoncer o. s. v., alt krydret med litterære Smaating som Karader, Logogriffer, Epigrammer o. l. Kort Tid efter blev Teaterkritikken anvist Plads i F. J. L. Geoffroy, (1743—1814), var den første Redaktør af det berømte Pariserblads første F., og den Anseelse, som denne i øvrigt ikke altid ubestikkelige Kritiker vandt for den ny Tekstafdeling i Bladet, blev senere endnu mere glimrende hævdet i den følgende Tid, da Jules Janin 1836 begyndte sine ugentlige Teaterkritikker hver Mandag *(Les lundis)* i samme Blad, medens andre Forfattere, som f. Eks. Nestor Roqueplan, i F. fik Adgang til i let, underholdende, aandfuld og vittig Form at behandle Samtidens Kulturhistorie, og atter andre hver Tirsdag (*Les mardis*, deraf »Mardister«, ligesom man har Navnet »Lundister« for Litteraturkritikere) skrev sammenhængende Oversigter over Hovedstadens Musikopførelser. Efterhaanden bredte F. sig over flere og flere Omraader af Bladets Referater fra Samtidens Kulturliv, andre Blade indførte snart F. i deres Tekstafdelinger, og der aabnede sig en ny Bane for Forfattere med Talent og Navn; her mindes blot om Navne som St.-Beuve, Edm. About, Alphonse Karr, Th. Gautier og fra den nyeste Tid Fr. Sarcey, Jules Lemaitre og hans Efterfølger 1896 som Teaterkritiker i »Journal des debats« É. Faguet. Efterhaanden som F. kom til at spænde over flere og flere Omraader (Kunst, Videnskab, Dagens Hændelser o. s. v.), ændredes ogsaa Stilen noget, og Overgangen gjordes fra den mere akademisk litterære Form til »Causeriet«, hvor Esprit, Vid og personlig Stemning ofte vare mere fremherskende end Kundskab, og Meddelelser af personlige Indtryk i en behagelig Form tilsigtedes mere end Kritik og Kundskabsmeddelelser. En typisk Repræsentant for det franske »F.-Causerie« var saaledes »Figaro«'s mangeaarige Medarbejder Albert Wolff. — I Midten af 1830'erne, da den franske Presse saa at sige revolutioneredes ved det store Nedslag i den tidligere høje Abonnementspris, som betegnedes ved É. de Girardin's Grundlæggelse af det billige »La Presse«, fik F. endnu større Betydning for de franske Blades Økonomi, samtidig med at den blev udvidet til ogsaa at omfatte Romanfeuilletonen. Denne indførtes først af Bladet »Le siècle«, som fik Tusinder af ny Abonnenter ved Dumas's »De tre Musketerer« og dens Fortsættelse og ved hans »Greven af Monte-Christo«. Denne ny Bestanddel i et moderne Blad maatte nu optages af alle, som vilde følge med i Konkurrencen, og fra Frankrig fandt Romanfeuilletonen snart Vej til alle Landes Aviser, undtagen den engelske Presses, som den Dag i Dag ikke kender til F., men hvor Pressen til Gengæld har imødekommet Læseverdenens Trang til det underholdende Stof gennem desto flere »Magazines« og »Serials«. — I Tyskland var »Niirn-

berger Zeitung« det første Blad, som bragte regelmæssige P. i den ældre Form under Stregen, og den første Redaktør af disse var Lewald. Senere bredte den sig til alle Stofomraader i de store Blade i Berlin og dernæst i Wien; den sidstnævnte Hovedstads Feuillctonister ere maaske dem, som i den europæiske Bladverden komme nærmest op mod Pariserforfatterne i let og legende Vid, som f. Eks. Speidel, Hugo Wittmann, W. Goldbaum, J. Nordmann o. fl. Af Berlin-Feuilletonister i nyere Tid maa særlig fremhæves E. Kossak, (1814—76), Ad. Glasbrenner, (1810—80), H. Wachenhusen, L. Pietsch, Paul Lindau, Fr. Mauthner o. fl. — I de nordiske Landes Blade fik F. Indgang omtrent samtidig, i Beg. af 1840'erne. Romanfeuilletonen, som nu er uadskillelig fra selv det mindste Provinsblad, blev tidligst indført i den danske Presse af Jakob Davidsen og Ed. Meyer, i den norske Presse var »Christiania-Posten« (s. d.), det første Blad, som 1857 gav sine Læsere regelmæssig et Romantillæg. Den litterære og causeriemæssige Form for F. har baade i Danmark og Sverige haft talentfulde Forfattere, som gennem deres særlige »Kældere« have bidraget meget til at øge og fastholde de respektive Blades Læsekredse, som Erik Bøgh, Robert Watt, V. Topsøe, Cabiro o. a. i Danmark; Orvar Odd (Sturzenbecker), August Blanche, Jo. Jolin, Claes Lundin m. fl. i Sverige. En høj Anseelse paa Grund af den Omhyggelighed, hvormed Udvalg og Oversættelse af de for F. bestemte Revuartikler redigeredes, havde i lange Aarrækker i hele Norden det danske »Fædrelandet«s F., hvoraf ogsaa flere Bind bleve udgivne i Bogform. (Litt.: E. Eckstein, »Beitrage zur Geschichte des F.« [Leipzig 1876]; F. Grosz, »Das Wiener-.F« [i »Nichtig u. fliichtig« [Leipzig 1889]). *J. B. H.*

Feuillette [fojæ't], ældre fransk Vinmaal å 18 Veltes (144 Pintes), i Engros-Handelen = 136,97 Lit., men i Detailhandelen kun 134,11 Lit. I Bordeaux bruges endnu en F. å 15 Veltes = 114 Lit. *N. J. B.*

Feuquières [føkjæ!r], Antoine de Pas, fransk General, nedenn. I. F.'s Søn, født 16. Apr. 1648 i Paris, død smst. 27. Jan. 1711. Han traadte ind i Hæren i sit 18. Aar, tjente som Fændrik under Belejringerne af Douai, Tournai, Oudenarde, Coutrai og Lille og forfremmedes til Kaptajn. 1672 udnævntes han paa Grund af sin Tapperhed til Oberst, tjente en Tid som Adjutant hos Marskallen af Luxembourg og udmærkede sig særlig ved Erobringen af La Franche-Comté, Kampene ved Sencf og ved Altenheim 1675, og navnlig Erobringen af Bouchain skaffede ham megen Hæder, ligesom ogsaa Kampene ved Rhinen 1677. I Slaget ved St. Denis 1678 forsvarede han det kgl. Hovedkvarter mod Englænderne, og 1689 forfremmedes han til Generalmajor og Guvernør i Bordeaux, kæmpede senere i Piemont mod de oprørske Valdensere, blev 1693 Generalløjtnant og bidrog s. A. væsentlig til Sejren ved Neenvinden. Hans anmassende og stolte Karakter skaffede ham mange Fjender, hvilket foranledigede, at han efter Rijswijk-Freden 1697 ikke mere fik Kommando. Hans »Mémoires sur la guerre« [Paris 1770, overs. paa Tysk 1786) er med Hensyn til den Tids Krigsføring af Betydning. *B. P. B.*

Feuquiéres [føkjælr], Manassés de Pas, Markis af, fransk General og Diplomat, født 1. Juni 1590, død 13. Maj 1640. F. deltog 1628—29 i La Rochelle's Belejring, hvor han toges til Fange, blev 1629 *Maréchale camp* og kæmpede i de følgende Aar mod Spanierne i Italien og Sydfrankrig. 1633—34 gik han som Gesandt til Tyskland, virkede med meget Held for en Sammenslutning mellem Frankrig og Sverige og anførte senere det franske Troppekorps, der forenede sig med Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar's Hær. 1640 led han et Nederlag ved Thionville og blev dødelig saaret i Kampen. Hans Søn Isaac de Pas, født 10. Maj 1618, død 6. Marts 1688, var ligesom Faderen militær, men er mere bekendt som Diplomat. 1672 udnævntes han saaledes til Gesandt i Sverige, hvortil han ankom i Beg. af 1673 og forblev i 10 Aar. Han ledsagede ofte Karl XI paa dennes Rejser og blev under den skaanske Krig indesluttet i Malmø (1676). Senere deltog han i Fredsunderhandlingerne i Lund (1679) og traadte ved denne Lejlighed kraftig op til Gunst for Sverige. 1685 udnævntes han til Gesandt i Spanien. ***M. M.***

Feurs [fö!r], By i det mellemste Frankrig, Dep. Loire, Arrond. Montbrison (Lyonnais), ved Loire's højre Bred, har en gammel gotisk Kirke og en Statue af Oberst Combes, der er født her, og som er berømt for sin heltemodige Død ved Constantine 183 7. I Nærheden findes en Svovlkilde (17°). *H. W.*

Féval [feva'l], Paul Henri Corentin, fransk Romanforfatter, født 27. Septbr. 1817 i Rennes, død 8. Marts 1887 i Paris. Han studerede Jura og blev Advokat i sin Fødeby, men opgav straks denne Stilling og gik til Paris, hvor han først var ansat hos en Bankier, men snart søgte at træde i Forhold til Litteraturen, bl. a. som Korrekturlæser og som Haandlanger for dramatiske Fabrikanter. Nogle Feuilletonromaner — »Le club des Phoques« [1841], »Les chevaliers du firmament« [1841] og navnlig »Le loup blanc« [1843], offentliggjort i »Courrier français« — henledede Opmærksomheden paa ham og skaffede ham fra en Forlæggerspekulant Bestilling paa et Sidestykke til Sue's »Mystéres de Paris«. Under det engelskklingende Pseudonym Francis Trollope improviserede han da den nervepirrende Roman »Mystéres de Londres« [11 Bd., 1844], der 1848 omdannedes til Drama, og fortsatte denne rædselvækkende, groteske Romangenre i »Les amours de Paris« [1845 ff.], »Quittance de minuit« [1846], »Le fils du diable« [1847], der dramatiseret gik 120 Gange i Træk, o. s. v. Som en Slags Elev af Dumas père, hvis flygtige, men handlings- og spændingsrige Fortællemaade han efterligner uden at kunne maale sig med ham i genial Fantasistyrke, udfoldede han en fabelagtig Frugtbarhed; i Reglen havde han fire løbende Romaner i fire forskellige Aviser. Af denne store Syndflod af Romaner, hvoraf mange fra Scenen øvede fornyet Tiltrækning, nævnes: »Alizia Pauli« [1849], »Le capitaine Simon« [1853], »Le paradis de femmes« [1854], den endeløse »Mme. Gil Blas ou mémoires d'une femme de notre temps« [1856—57], »Le bossu« [1858], der dramatiseret gik 250 Gange i Træk paa Porte Saint-Martin, »Le capitaine Fantôme« [1860], »Le

bonhomme Jacques«, »Cotillon III«, »Les tueurs de tigres«, »Les habits noirs« [1863], »Roger Bontemps«, »L'avaleur de sabres«, »La reine des épées«, »L'homme du gaz«, »Les revenants« [1865—67], »Le dernier vivant« [1873], »La fontaine aux perles« [1874], »Le chevalier de Kéramour« [1874] o. s. v. Efter tidligere at have levet retsverdslig proklamerede han 1876 sin Overgang til Ortodoksi og Ultramontanisme og søgte endog at omarbejde flere af sine gamle Bøger efter sit ny, rettroende Synspunkt, ligesom de følgende Romaner præges af Religiøsitet: »Les Jésuites« [1877], »Les étapes d'une conversion« [1877], »Les merveilles du Mont Saint-Michel« [1879], »Pas du divorce!« [1880], »La premiere communion« [1880] o. fl. F.'s Romaner oversattes paa mange Sprog, ligesom Dramaerne opnaaede Popularitet trindt om. Paa Dansk foreligger saaledes en Mængde af hans Bøger, dels i Feuilletoner, dels i Bogudgaver. *S. Ms.*

Fevin [fø'væ'], 1) Antonius de, betydelig Kontrapunktiker, Josquin de Prés'es samtidige og talentfulde Kunstfælle, død formentlig i en ung Alder, før 1516. Som hans Fødeby angives af nogle Orleans, medens for øvrigt ogsaa Spanierne gøre Fordring paa ham som deres Landsmand. Med den kontrapunktiske Stils Strenghed forbinder han en ejendommelig Ynde og Lethed. Allerede Glareanus berømmer ham herfor. Hans Hovedværker ere forskellige Messer, Motetter og ikke mindst hans Lamentationer, rige paa Stemning og Kolorit. 2) Robert, født i Cambrai, en samtidig af den foregaaende, Kapelmester hos Hertugen af Savojen. *A. H.*

Feydeau [fædo'], Erneste Aimé, fransk Forfatter, født 16. Marts 1821 i Paris, død 29. Oktbr. 1873 smst. Efter først at have været ved Handelen fordybede F. sig især i arkæologiske Studier og helligede sig Litteraturen. Allerede 1844 fremtraadte han med en af Victor Hugo paavirket Digtsamling, »Les Nationales«; men først langt senere gjorde han 1858 enorm Opsigt med Romanen »Fanny«, der for sit dristige Emnes Skyld naaede 30 Oplag i kort Tid. Bogen, der med stærkt gribende Naturalisme skildrer de Lidelser, der følge med en ung Mands Forhold til en gift Kone, hører til det andet Kejserdømmes ejendommeligste Litteraturfrembringelser og naaede hurtig uden for Frankrig (overs. paa Dansk 1859). Mest samme Slags Emner behandledes i de følgende Romaner: »Daniel« [1859], »Catherine d'Overmeire« [1860, paa Dansk 1861], »Sylvie« [1861], »Le mari de la danseuse«, »M. de Saint-Bertrand« og »Un début à l'Opéra« [1863]; i Fortalen til denne sidste afviser F. de mod ham rettede Beskyldninger for Naturalisme og Umoralitet. Ingen af de senere Romaner kunde i Kraft maale sig med den første. Kun »La comtesse de Chalis ou les mœurs du jour« [1868] vakte nogen Sensation ved maskerede Skildringer af virkelige Personer: Forfatteren regner sig selv til Moralisterne, men giver, under Skin af at efterspore og revse Usædeligheden, kun des mere raffinerede, kunstnerisk beregnede Detailskildringer. Et Par Gange forsøgte han sig uden Held som Dramatiker: »M. de Saint-Bertrand« [1865] og »Un coup de bourse« [1868]. I Værket »Du luxe des femmes, des mœurs, de la littérature et de la vertu« [1866] lovpriser han aandelig og materiel Luksus som Aarsag til og Befordrer af al Kultur. Han udgav endvidere en med Kobbere illustreret »Histoire des usages funèbres et des sépulturcs des peuples anciens« [1857 ff., ufuldendt], »Alger« [1862], det tyskfjendtlige Skrift »L'Allemagne, iinpressions de voyage« [1872] og Monografien »Théophile Gautier, souvenirs intimes« [1874]. 1869 grundlagde han »Revuc internationale des arts et de la curiosité«. — Hans Søn Georges (født 1862) er dramatisk Forfatter. 5. *Ms.*

Feyen [fæjæ'], Jacques Eugène, fransk Maler, er født 13. Novbr. 1815 i Bey-sur-Seille (Meurthe). Han kom 1847 paa *Ecole des beaux-arts* i Paris, blev Elev af Delaroche, debuterede paa Salonen 1841 og malede i Begyndelsen kun Portrætter; men fra Slutningen af 1860'erne har han fortrinsvis fremstillet Scener af Fiskernes (Bretagne) og Landboernes Liv. Bekendte Arbejder af F. ere bl. a. »Minder« [1868], »Hvedebrødsdagene« [1869], »Frokosten« [1870], »Høstfolkenes Maaltid« [1882], »Vadskerkoner fra Bretagne« [1888] m. m. Han var repræsenteret ved flere interessante Arbejder — »Før Stormen«, »Sortering af Østers i Havnen« — paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. *A. Hk.*

Feyenoord [fe'jeno.rd], lille hollandsk 0 ved venstre Bred af Maas-Floden og over for Rotterdam, af hvilken By den udgør et Kvarter. Paa F. findes det nederlandske Dampskibsselskabs Maskinfabrik, en af de største i Europa, og flere Etablissementer for det »Rotterdamsche Handelsvereeniging«. *C. A.*

Feyen-Perrin [fæjæpæræ'], François Nicolas Augustin, fransk Genre- og Portrætmaler, født 1829 i Bey-sur-Seille (Meurthe), død 1888 i Paris, uddannedes i Paris under L. Cogniet og Yvon; først malede han allegorisk-poetiske Fremstillinger og etnografiske Genrebilleder og Historiemalerier, men vendte sig derpaa mod Kystbeboernes Liv, særlig i Bretagne, og naaede ved Skildringen af disse stor Paaskønnelse. Blandt F.'s senere Arbejder skulle nævnes: »Foraaret« [1872] (Allegori), »Kvinder fra Bretagne«, »Hjemvenden fra Markedet« [1873], »Hjemvenden fra Østersfangst« [1874, i Luxembourg-Museet], »Orfeus'es Død«, »Ved Daggry«, »Badende Nymfer«, og blandt hans Historiebilleder: »Karl den Dristiges Lig findes efter Slaget ved Nancy« [1865, Museet i Nancy]. Flere gode Raderinger skyldes F.; 1878 blev han Ridder af Æreslegionen. Paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888 vare fire Billeder af F., hvoraf »Armorica« og »Hjemkomst fra Fiskefangsten« bør fremhæves. *A. Ls.*

Fez se Fes.

Fezzan se Fessan.

ff (mus.), forkortet Betegnelse for *fortissimo*; se Forte.

Fiacre [fja'kr] er det franske Navn for det, vi efter Russerne kalde Droske, Køretøjer med Kalecher, forspændte med een eller to Heste. De have bestemte Holdepladser i Byerne og lejes ud til Kørsel time- eller turevis. I Paris bleve de etablerede 1640 af en Mand ved Navn Sauvage og hed dengang »Karosser til fem Sous«, hvilket var Taksten for en Times Kørsel. De havde Kvarter i St. Martinsgade i Hotel Saint-Fiacre, hvoraf i Navnet tidligere er blevet udledet, men med Urette.

Saint-Fiacre var en keltisk Helgen fra 6. Aarh., som paakaldtes mod Hæmorroider og andre Tarm- og Mavesygdomme, og der var Pilegrimsgang af eller for lidende til hans Helligdomme, saaledes af Bossuet, da Kong Ludvig XIV skulde opereres for denne Ulempe. De ny Vogne, der stødte frygtelig paa Paris'es slette Brolægning, troede man vare gode mod Hæmorroider, og da man blev helbredet for dem ved Saint-Fiacre's Hjælp, mente man, at han havde sendt dette Remedium og kaldte Vognene efter ham. *Bernk. O.*

Fiäle (græ.), en flad Drikkeskaal uden Hank eller Fod.

Fiåle kaldes i den gotiske Bygningskunst de firkantede eller ottekantede Smaataarne, som krone Stræbepillerne eller flankere Gavlene over Døre og Vinduer. F. bestaar af to Dele: forneden Skaftet eller Kroppen, hvis Sider foroven ende i Smaagavle og for øvrigt ere gennembrudte som Baldakiner eller dekorerede med Stavværk og Blindinger; foroven det slanke, spidse Tag, hvis Kanter ere prydede med Stenblomster (Tysk: *Krabben, Knaggen, Bossen).* Paa Toppen er en Korsblomst anbragt. *E. S.*

Fiammingo (ital.: »Flamlænder«), Tilnavn, som Italienerne gerne gave flamske Kunstnere, der arbejdede i Italien, saaledes bl. a. D. Calvaert (s. d.) og Duquesnoy (s. d.). *A. Hk.*

Fiånna, i oldirsk Digtning 1) Krigere, 2) Betegnelse for en staaende Hær eller Kongehird med visse Rettigheder og med strenge Fordringer for Optagelse i Hæren. Navnet er af enkelte nyere Forskere, men næppe med Rette, opfattet som Laan fra nordisk »Fjender«. I 19. Aarh. er Navnet blevet fornyet som Feniere (s. d.), Navn paa en nationalirsk Forening. *A. O.*

Fiasko (ital. *fiasco,* Flaske), tidligere Maal for flydende Varer i Italien, indeholdende 2 Boccaler (s. d.). — Med Henblik paa Glassets Skrøbelighed har man dannet Udtrykket at gøre F., at have fuldstændigt Uheld; at falde igennem. Udtrykket brugtes tidligere om en Teaterforestilling, nu om enhver mislykket offentlig Fremtræden.

Fiat (lat.) D:lad det ske! *F. applicatio* ɔ: Anvendelsen (af en almindelig Sætning, en Parallel e. 1, paa et foreliggende Tilfælde) er let. *F. justitia, pereat mundus* ɔ: lad Retfærdigheden ske Fyldest, om saa Verden skal forgaa. *A. B. D.*

Fibel, Læsebog for Begyndere, Abc. Ordets Oprindelse er tvivlsom. Det afledes af nogle af Bibel, af andre af fibula (Spænde).

Fiber se Bæverrotte.

Fibicll. Zdenko, bøhmisk Komponist, er født 21. Decbr. 1850 i Seborschitz, uddannede sig i Prag og Leipzig og blev 1876 anden Kapelmester ved Nationalteatret i Prag (senere Kordirigent i den russiske Kirke). F., der i sin Hjemstavn nyder megen Anseelse som Komponist og som Lærer, har komponeret Symfonier, symfoniske Digtninge, Operaer (bl. a. »Braut v. Messina« efter Schiller's Drama), Strygekvartetter, Korværker, Sange etc. — alt Musik af moderne, men nationalt Præg, der ikke vides at have naaet til Opførelse uden for Böhmen. *W. B.*

Fibiger, Elfride, f. Müller, dansk Forfatterinde, er født i Kjøbenhavn 17. Juli 1832 og blev 1856 gift med Distriktslæge C. Fibiger i Silkeborg. Efter hans Død 1873 optraadte hun som Forfatterinde med en Række større og mindre Fortællinger, især Skildringer af jydsk Natur og Folkeliv (»En Magdalenehistorie« [1876], »Hedens Hemmeligheder« [1878], »Sorte Stefan« [1879], »Askepot« [1880], »Ellen« [1885], »Præst og Læge« [1890], o. fl.). Efter 1880 vendte hun sig mere bort fra det æstetiske; hun stiftede »Kjøbenhavns Kogeskole« (der bestod 1882—89), udgav et »Tidsskrift for Kvinder« [1882—84] og skrev Afhandlinger om Kvindesagen (»Ogsaa et lille Ord om Kvinden« [1880], »Vore Tjenestefolk« [1881], »Den ubemidlede Klasses Døtre« [1888], »Nutidens Ansvar overfor Døtrene af Arbejderklassen« [1889] o. fl.), og 1892 udgav hun en »Haandbog for de smaa Hjem«. 1882 bevilgede Regeringen hende en aarlig Statsunderstøttelse. *L. F-H.*

Fibiger, 1) Ilia, dansk Filantrop og Forfatterinde, nedenn. J. A. F.'s Datter, født 5. Oktbr. 1817 i Kjøbenhavn, død 10. Juni 1867 smst. Hun var ældste Datter i en stor Børneflok, som hun moderlig tog sig af; men paa Grund af Forældrenes Skilsmisse og Faderens 2. Ægteskab kom hun tidlig hjemmefra og ernærede sig paa forskellig Maade, ved Undervisning, Syning og Terrakottamaling. En ulykkelig Kærlighed til en ung Søofficer, der omkom ved Affæren i Eckernförde 1849, kastede tidlig en Skygge over hendes oprindelig livfulde Sind. Ligesom Søsteren, Mathilde F. (s. d.), havde hun aaben Sans for de sociale Opgaver; men modsat denne teoretiserede hun ikke derover, men tog Sagen praktisk, og da Koleraen udbrød 1853, meldte hun sig til frivillig Sygepleje paa Alm. Hospital. Det var dengang noget ganske ukendt, at dannede Kvinder toge sig et saadant Arbejde paa, og mange rystede paa Hovedet af hendes »Idé«, men hun udførte sin Gerning med saa stor Opofrelse og Dygtighed, at der, da Koleraen var ophørt, blev tilbudt hende en Plads som Overvaagekone paa Frederiks Hospital. Her virkede hun i 6 Aar, til en anden Opgave kaldte hende. Hun saa, hvor ondt Fattigvæsenets Plejebørn ofte havde det, og opgav sin Stilling paa Hospitalet for at tage sig af dem, tog først to til sig og efterhaanden flere og flere. For at kunne det var hun nødt til at leve som en Kvinde af Almuen, men Gerningen gav hende en Glæde, hun ikke før havde kendt. Hendes Kræfter svigtede dog under strengt Arbejde og Savn, og hun døde allerede 1867. Det var ikke noget Børnehjem i vor Tids Forstand, F. stiftede; hun antog Børnene som sine egne, men hendes Virksomhed gav dog Stødet til flere Børnehjems Oprettelse; et af de ældste bærer Navnet »Ilias Minde«. Ligeledes var det utvivlsomt hendes Eksempel, der drog mange dannede Kvinder til Sygeplejevirksomheden. — Hendes ret omfangsrige Forfattervirksomhed er af mindre Værd; foruden en Del Oversættelser har hun skrevet »Fortællinger for Børn« [1853], »Tre Dramer« [1857], »Rettroende Eventyr« og »Syv Eventyr« [1866], »Niels Ebbesen« [1867] o. fl. (under Mærket: Forf. til Tre Dramer) og faaet et Stykke, »Modsætninger«, opført paa det kgl. Teater, dog uden Held. Hun skrev kun, siger hun selv, fordi hun ingen havde at tale med, og hun mangler den kunstneriske Trang til at arbejde paa en klar og skøn Form; interessantest ere de efter hendes Død udgivne »Digtninger«. Men hun var en betydelig Personlighed, hvis Indsats i det sociale Ar-

bejde maa vurderes højt. (Litt: M. Fibiger, »Et Kvindeliv« [1895]). *I. F-H.*

2) Mathilde, dansk Forfatterinde, ovenn.'s Søster, født i Kjøbenhavn 13. Decbr. 1830, død i Aarhus 17. Juni 1872. Trang til Selvstændighed og personlig Frihed var, som det tidlig viste sig, hendes mest fremherskende Egenskab; hun ønskede derfor at uddanne sig til Lærerinde for ikke at ligge Faderen til Byrde i hans temmelig smaa Kaar. 18 Aar gl. blev hun Lærerinde hos en Forpagterfamilie paa Lolland, og her skrev hun den Bog, der har gjort hendes Navn bekendt: »Clara Raphael, tolv Breve, udgivne af J. L. Heiberg«, der udkom i Decbr. 1850 og fremkaldte den snakaldte »Clara-Raphael-Fejde«. For at forstaa, hvorledes en saadan Bog kunde fremkomme fra en ung, ikke tyveaarig Pige, og hvorledes den i al sin Umodenhed kunde kalde saa mange fremragende Personligheder til Diskussion, maa man erindre, paa hvilket Tidspunkt den fremkom. Den mægtige nationale Vækkelse af 1848, der havde grebet hele det danske Folk, havde ført til 5. Juni-Grundloven med almindelig Stemmeret for alle Mænd, medens Kvinderne, der havde været lige saa stærkt grebne af Bevægelsen, bleve staaende paa samme Standpunkt som før. Mandens og Kvindens Forhold til Fædrelandet blev saaledes pludselig helt forskelligt netop paa det Tidspunkt, da man havde følt Fællesskabet stærkere end nogen Sinde. Hos mange Mænd og Kvinder gærede der Ideer om, at der var noget forkert i dette, men hvad der kunde sættes i Stedet, for Kvindernes Vedkommende, var ingen klar over; Problemet var end ikke formuleret i Ord. I »Clara Raphael« skildres nu en ung, begavet, ideelt anlagt, for den nationale Sag brændende Kvindesjæl, i Kamp med bornert Opfattelse saavel fra det verdslige Samfunds som fra Kirkens Side. Hendes Krav er: Ret for Kvinden til fuld personlig Udvikling efter det hende selv iboende Ideal, og Bogen ender med Udsigt for Heltinden til Opnaaelsen af dette, dog kun ved en Mands Hjælp, idet hun ægter den unge Mand, hun elsker. Men Ægteskabet er platonisk, thi »Eine reine Jungfrau vollbringt jedwedes herrliche auf Erden, wenn sie der ird'schen Liebe widersteht«. — I sin højtspændte Idealisme minder Bogen ikke lidt om Olive Schreiner's »Story of an African farm«, der ogsaa er skrevet af en 19aarig Pige. Allerede Heiberg's Fortale bidrog til at vække Opmærksomhed for Bogen, men det var Følelsen af, at her virkelig var et Problem, der fremkaldte den paafølgendc Diskussion, som varede ca. et halvt Aar. Mænd som Goldschmidt, R. Varberg, Fr. Drejer, H. E. Schack, Jul. Gerson, N. F. S. Grundtvig, skrev for eller imod; det betydeligste Indlæg kom fra Magnus Efrikson (s. d.); af Kvinder, som deltoge i Fejden, kunne nævnes Pauline Worm, Fanny Bretteville, Athalia Schwartz. Heiberg selv forholdt sig tavs. For at klare sit Standpunkt udgav F. et lille Skrift: »Hvad er Emancipation«, hvori betones, at det ikke er noget ydre, Stemmeret eller udvidet Arbejdsfelt, hun ønsker, kun Personlighedens Frigørelse, men dette saavel som et Par andre Smaabøger, »Et Besøg« [1851], »En Skizze af det virkelige Liv« [1853] og »Minona« [1854] forbleve trods deres Fremgang i Modenhed temmelig ubemærkede. Nogen videre Virkning fremkaldte Fejden ikke i Danmark, snarere tør »Hertha« af Fredr. Bremer (s. d.) og »Amrmandens Døtre« af Fru Collett (s. d.) sættes i Forbindelse dermed.

En kort Tid var den smukke unge Forfatterinde »Løve« i det kjøbenhavnske Selskabsliv; her gjorde hun personligt Bekendtskab med N. F. S. Grundtvig og hans begavede Hustru. I deres Hus fik hun en Tid et andet Hjem; men da hun var lige ved at optræde som Taler ved en Folkefest, og Grundtvigs ikke vilde forbyde hende det, satte hendes Familie alt i Bevægelse for at faa hende bort derfra. I nogle Aar levede hun nu i Kjøbenhavn af tilfældigt Arbejde, Syning, Porcelænsmaling e. 1. og led ofte ligefrem Sult, forsøgte sig igen som Privatlærerinde, men kunde ikke undvære sin kære Selvstændighed. Endelig fik hun en Ansættelse i Statens Tjeneste som Telegrafist (den første kvindelige), og efter adskillige Omflytninger havnede hun i Aarhus. Her bleve hendes Kaar bedre; hun fik Lyst til atter at skrive, men hendes Helbred var nedbrudt af den Nød, hun havde lidt, og 41 Aar gl. døde hun. Hendes Biografi viser hende som en søgende og kæmpende Natur, der utrættelig arbejder paa at vinde større Klarhed og Fred, medens hun dog aldrig opgiver sin Ungdoms Idealer, navnlig den brændende Kærlighed til Fædrelandet. (Litt: Margrethe Fibiger, »Clara Raphael, et Livsbillede« [1891]; Fr. Bajer, »Klara Rafael-Fejden« [1879]). *I. F.-H.*

Fibiger, Johan Adolph, dansk Militærforfatter, nedenn. J. S. F.'s Broder, født paa Snoghøj 31. Maj 1791, død i Kjøbenhavn 21. Aug. 1851. F. blev Officer 1809, men afskedigedes allerede 1816 ved Reduktionen; 1822—29 var han dog atter til Tjeneste, var 1830—35 Chef for Højskolen, 1835—42 Land- og Søkrigskommissær i Jylland og fik 1842 Afsked med Oberstløjtnants Karakter. F. var Medstifter og Medudgiver af »Magasin for militær Videnskabelighed«, Medredaktør af »Bor ger vennen« og af »Maanedsskrift for Litteratur«, Udgiver af »Militært Repertorium« m. m. og leverede til disse en Mængde delvis fortrinlige Bidrag særlig af militærhistorisk Natur (nævnes kan »Daniel Rantzau's Biografi«, særskilt udgivet 1838). Han medvirkede ved Udgivelsen af Jahn's »Danmark's politisk-militære Historie under Unionskongerne« og udgav endvidere Lærebøger i Fortifikation og Felttjeneste. *Chr.Bl.*

Fibiger, Johannes Henrik Tauber, dansk Præst og Digter, nedenn. P. G. F.'s Søn, er født 27. Jan. 1821 i Nykjøbing paa Falster. F. blev Student 1837, cand. theol 1845, udnævntes 1850 til Lærer ved Haderslev lærde Skole og Præst ved St. Johannes Hospital smst., 1859 til residerende Kapellan ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn; senere har han været Landsbypræst paa Sjælland og Falster. Allerede 1849 og 1850 udgav han de gammeltestamentlige Sørgespil »Jephta's Datter« og »Jeremija«, og 1857 fulgte »Johannes den Døber«, en »kristelig Tragedie«. 1858 udkom »Kors og Kærlighed«, en middelalderlig »Familietragedie«, men herefter udgav F., med en enkelt Undtagelse, intet førend 1878, da han under Pseudonymet Di o do r o s overraskede Læseverdenen med den i antik Form støbte Digtning »Den evige Strid«; under samme Forfattermærke udkom 1881 Prosafortællingen »Mine Søstre« og 1882 det episke Digt »Graabroderen«. — F. er som Digter en

dybsindig, absolut original Natur, i hvis Produktion Mystik og Virkelighedsiagttagelse mødes; han har mangen Gang sublime Ideer og formaar tillige paa sjælden intensiv Vis at leve sig ind i den Tid og i de Forhold, han skildrer, men hans Tankefylde gør ham ofte tanketung og uklar, og hans betydelige Digtning er derfor ogsaa kun bleven paaskønnet af en forholdsvis lille Kreds. Han hører, som det træffende er sagt om ham, til de faa, »der have mere Geni end Talent«. *S. Bz.*

Fibiger, Jacob Scavenius, dansk Officer, født 23. Jan. 1793 i Snoghøj Færgegaard, død 11. Oktbr. 1861. F. blev 1806 Artillerikadet (var som saadan med under Kjøbenhavn's Belejring 1807) og blev 1811 Sekondløjtnant i Artilleriet. Allerede 1812 blev han Lærer i Artilleri ved Landkadetkorpset og underkastede sig 1815 Eksamen for Ingeniørofficerer. Efter 1818—20 at have rejst i Udlandet blev han tillige Lærer i Artilleri ved Artillerikadetinstituttet og i Matematik ved Landkadetkorpset, medens han fra 1832—42 fortsatte sin Lærervirksomhed i Artilleri ved den kgl. militære Højskole F. blev Sekondkaptajn 1828 og Batterichef 1832, ved Arméplanen 1842 Major samt kort efter Konstruktør og Chef for Artilleriets Materielbureau; udnævnt til Oberstløjtnant 1844 blev han Stabschef ved Artilleribrigaden, og det skyldes navnlig ham, at Artilleriet 1848 hurtig og godt udvikledes paa Krigsfod. 1849 — 50 var F., der 1848 blev Oberst, Kommandør for den aktive Armés Artilleri og deltog i Kampen ved Strib, samt Slagene ved Fredericia og Isted. 13. Juli 1851 indtraadte han som Krigsminister i Juliministeriet, men afgik allerede 18. Oktbr. s. A. efter at være bleven Generalmajor. 1852 blev han Overtøjmester og 1856 Chef for Artilleribrigaden.

F., som 1848—49 var kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Forsamling, blev 1848 Medlem af Defensionskommissionen for hele Riget, 1855 Medlem af Befæstningskommissionen, 1860 Medlem af Kommissionen for Kjøbenhavns Befæstning og af Krigsministeriets raadgivende Komité. 1859 udnævntes han til Storkors af Dannebrog.

F. har indlagt sig store Fortjenester af det danske Artilleri saavel i personel som i materiel Henseende. Ved Selvstudium og Jærnflid blev han en fremragende Lærer i Artilleri og lagde Grunden til den Kundskab til Artillerividenskaben, hvorpaa der senere er arbejdet videre i Danmark. Han udgav saaledes 1832 en fuldstændig Lærebog i Artilleri, hvoraf 1. Del udkom i en revideret Udgave 1842. Ogsaa angaaende andre militære Spørgsmaal udbredte han Oplysning, idet han skrev Afhandlinger i de militære Tidsskrifter, af hvis Redaktion han en Tid lang var Medlem, og holdt Forelæsninger i Artilleri og Matematik. Sammen med Oberst Keyper udgav han »Ballistiske Tabeller«. I materiel Henseende maa F. anses for den egentlige Skaber af det danske Kanonsystem af 1834, hvilket udarbejdedes med stor Dygtighed og omfattede saavel Kanoner (af Støbejærn) som Affutager og Vogne. Det ny Materiel bestod i Krigen 1848—50 glimrende sin Prøve, saa at endog Slesvig-holstenerne lode forfærdige en Mængde Materiel efter de danske Tegninger. Da Riffelskytset fremkom i F.'s sidste Leveaar, modsatte han sig ikke af Faderkærlighed til sit eget, at det ny blev prøvet, ligesom han stedse søgte at fremme Artilleriets materielle Udvikling; det var ogsaa ham, som fik Artilleriets historiske Vaabensamling oprettet. — Artilleriets Officerer opsatte et Gravmonument over ham paa Garnisonskirkegaard og lod hans Brystbillede, hugget i Marmor, opstille i Rustkammeret paa Kjøbenhavn's Tøjhus. *P. Nw.*

Fibiger, Otto Daniel, dansk Skolemand, ovenn. J. A. F.'s Søn, født i Kjøbenhavn 26. Marts 1824, død i Horsens 29. Marts 1881, blev Student 1842 og tog, efter som frivillig at have deltaget i Krigen 1848—49, filologisk historisk Embedseksamen 1849. Efter en Tid at have virket som Lærer ved Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn blev han 1852 Lærer ved Flensborg lærde Skole, Kollaborator 1854, men entledigedes 1858. Han blev straks Lærer ved Metropolitanskolen, 1860 Overlærer, og beskikkedes derefter 1871 som Rektor ved Horsens lærde Skole og var der indtil sin Død. Han roses af sine Disciple som en fortrinlig Lærer og har udgivet Kommentarer til Værker af attiske Talere og kommenterede Udgaver af Xenofon, Sallust og Vergil samt nogle latinske og græske Chrestomatier. *Cl. TV.*

Fibiger, Peder Grib, dansk Skolemand, ovenn. J. S. F.'s Broder, født paa Snoghøj 28. Septbr. 1784, død i Kolding 8. Aug. 1833, blev Student fra Roskilde Skole 1801, vandt 1809 Prismedaillen for en æstetisk Opgave om Elegien, blev 1810 Adjunkt i Roskilde, 1817 Overlærer i Nykjøbing paa Falster, 1822 Rektor i Kolding. Han er mest bekendt ved sine æstetiske Interesser, der særlig have givet sig Udslag i hans Oversættelse af Sofokles's Tragedier [2 Bd., 1821—22]. *Cl. TV.*

FibonaCCi [fibona'ttši] se Leonardo fra Pisa.

Fibre se Fibrillae.

Fibrillae (lat.) kaldes i Anatomien fine, kun ved meget stærk Forstørrelse synlige Traade, hvoraf en stor Del af Legemets Væv er opbygget. Saaledes danne Bundter af tæt sammenkittede Bindevævsfibriller Hovedmassen af det egentlige Bindevæv (se Væv); denne Slags F. have den Ejendommelighed ved Kogning at omdannes til Lim, hvorfor de ogsaa kaldes limgivende F. Stærkere, for det blotte Øje synlige, streng- eller traadformige Bundter af Bindevævsfibriller benævnes Fibre. Af saadanne Fibre bestaar det fibrøse Væv, idet Fibrene enten slutte sig sammen i Bundter (det strengformede fibrøse Væv: Sener, mange Baand) eller flette sig sammen til Hinder (det hindeformede fibrøse Væv: Fascier, Senehinder, Benhinder o. s. v.). — Ved Muskelfibre forstaas de netop for det blotte Øje synlige Muskeltraade, hvoraf Musklerne ere sammensatte; hver Fiber bestaar igen af et stort Antal Muskelfibriller. Nervefibriller ere de yderst fine Traade, hvoraf en Nervetraads Aksecylinder er sammensat. *S. B.*

Fibrin, Fibrinogēn se Blod, S. 144.

Fibroferrit, et bleggult, traadet og silkeglinsende Mineral, som bestaar af vandholdigt svovlsurt Jærntveilte ($Fe_2O_3 . 2SO_3 . 10H_2O$) og bl. a. forekommer sammen med Coquimbit i Chile. *N. V. U.*

Fibroïd, d. s. s. Fibrom, en Svulst (Nydannelse), der hovedsagelig bestaar af fast Bindevæv. F. hører til de godartede Svulster (se godartet). Det kan forekomme forskellige Steder i Legemet, saaledes i Huden og i Bindevævslaget herunder; men det hyppigste Sæde er i Livmoderen

(Uterinfibrom), hvor det navnlig optræder med større eller mindre Mængder glatte Muskelfibre iblandet Bindevævet og benævnes da Fibromyom. I Livmoderen forekommer F. i meget forskellig Størrelse, fra en Ærts til mere end end et Mandshoveds; ofte findes flere samtidig. Det har gerne en kuglerund Form. Efter som F. sidder nærmere ind mod Livmoderens Hulhed, i Midten af dens Væg eller ud mod den mod Bughulen vendende Overflade, benævnes det submukøst, interstitielt eller subserøst. F. kan sidde fast med bred Basis eller have en mere eller mindre lang og tyk Stilk (stilkede eller polypøse F.). F. optræder især ved 30 Aars Alderen, sjælden før, og ofte skrumper det ind efter Overgangsalderen, men kan omvendt ogsaa vokse stærkt netop i denne Periode, der oftest indtræder sent hos Kvinder med F. Et F. behøver ikke at fremkalde Symptomer; særlig gælder dette de subserøse, naar de ikke blive saa store, at de trykke paa Omgivelserne. Ellers bevirke de navnlig Blødninger, endvidere Smerte, Tyngdefornemmelser, Ufrugtbarhed, Gener ved Vandladning og Stolgangen; alle disse Symptomer eller eet eller flere forenede kunne være til Stede alt efter Svulsternes særlige Forhold. Behandlingen kan dels rettes mod Symptomerne, særlig mod Blødningen (Sekale, hede Udskylninger, Tamponade, Elektricitet), dels kan den forsøge paa at faa Svulsterne til at formindskes eller svinde (Sekale, Elektricitet), dels endelig kan den være rent operativ, beregnet paa at fjerne Svulsterne. Er F. stilket, kan Operationen være forholdsvis let; men ofte vil en Operation mod F. høre til de allerstørste og alvorligste Indgreb. Ved at borttage Æggestokkene har man forsøgt at paavirke F., og i mange Tilfælde standse ogsaa Blødningerne herefter, ligesom ikke sjælden F. svinder eller formindskes. I den nyeste Tid har Professor Howitz foreslaaet at behandle F. med længe fortsat, vedholdende Sugning paa Brystvorterne (da Erfaringen har vist, at F. ofte paavirkes heldig ved Diegivning) og vil flere Gange have set gode Resultater heraf. Blandt Badesteder, der navnlig tidligere havde Ry som virksomme mod F., kan nævnes Kreuznach. *Lp. M.*

Fibroīn se Silke.
Fibrolit d. s. s. Sillimannit.
Fibrōm, Fibromyōm se Fibroid.
Fibrovasālstreng se Karstreng.
Fibrøst Væv se Fibrillae.
Fiblla d. s. s. Lægben, se Ben S. **827.**

Fiblla (lat.), et Spænde eller en Broche. Den ældste Form af F. optræder i Bronzealderen. I Norden bestod den da af en Bøjle, som ofte var udvidet til en Plade, ved hvis ene Ende Naalen var anbragt ved Hovedet saaledes, at den kunde bevæges. Bøjlens anden Ende var ombøjet til Leje for Naalens Spids. Bronzealderens F. ere i Reglen forfærdigede af Bronze og undertiden belagte med tynde Guldplader, enkelte helt og holdent af Guld. — I den ældste Del af Jærnalderen bestod F. af eet Stykke; Bøjlen var i den ene Ende dannet som en spiralvunden Fjeder, der fortsattes i Naalen; den har saaledes tjent som Forbillede paa Nutidens Sikkerhedsnaale. Hos Romerne omdannedes i Tidernes Løb Fjederen til et Hængsel ved Hovedet af Naalen. I Jærnalderen forfærdigedes F. af Jærn, Bronze eller Messing, Sølv og Guld, ofte udstyrede med pragtfulde Indlægninger af ædle Stene, Email og Niello eller med Sølv og Guld. I Vikingetiden var det særlig de skaalformede og trefligede F., som benyttedes mest, men der kendes ogsaa andre Former fra denne Periode. — Enkelte Forskere som den svenske Rigsantikvar, H. Hildebrand, have brugt de forskellige Former og Ornamenter af F. som Støttepunkt for Kulturinddelingen (den typologiske Metode). *V. B—e.*

Ficarĭa Dill. (Vorterod, norsk Vaarkaal), Slægt af Ranunkelfamilien, fleraarige Urter med langstilkede, hele, hjertedannede eller nyredannede og glatte, glinsende Blade; foruden almindelige Trævlerødder findes tillige Ammerødder. Blomsterne sidde enlig, have 3 Bægerblade og 7—8 gule Kronblade med Honningskæl ved Grunden. 4 Arter i Europa; af disse er *F. verna* Huds. (*F. ranunculoides* Moench.) almindelig udbredte i Danmark og Norge paa temmelig fugtige og skyggefulde Steder. Dens Grene ere nedliggende-opstigende; Blomstringen finder Sted i April—Maj. I Hjørnerne af Løvbladene findes ellipsoidiske, hvide Yngleknopper, der bestaa af en Akselknop og en dertil hørende, stærkt opsvulmet og stivelserig Birod; de løsne sig i Sommerens Løb og tjene til Formering af Planten, medens Frøformeringen næppe er af nogen Betydning. *A. M.*

Fiche [fi'š] (fr.), Markerpæl; Spillemærke, Regnepenge.

Fichel [fišæ'l], Benjamin Eugène, fransk Genremaler, født 30. Aug. 1826 i Paris, død 1895 smst. Han var Elev af P. Delaroche og Drolling, men tog sig i sin Kunst, der vandt et stort Publikums Behag ved dens tækkelige, elegante, glatte og minutiøse Udførelse, Meissonnier til Mønster, baade i Emnevalg og Teknik; særlig roses han for det Kompositionstalent, han lægger for Dagen i sine Smaabilleder, hvor han gerne opererer med flere Figurer end sit, langt betydeligere, Forbillede. Her nogle af hans mest ansete Malerier: hans betydeligste: »Ankomst til Kroen« [1863, Luxembourg-Gal.], »Møntkendere«, »Lutspillerske« [Mus. i Stettin], »Skakspillere«, og historiske Stykker som »Hertugen af Choiseul hos Abbé Barthélemy«, »Bonaparte og Stifsønnen É. Beauharnais«, »Natten 24. Aug. 1572«, »Daubenton i sit Laboratorium«, »Lacépede, som skriver Fiskenes Historie« m. fl. *A. Hk.*

FicbettO [fike'tto], ogsaa Ficcheto, italiensk Maskefigur fra Commedia dell' arte, en dum og fej Tjener, som altid disker op med Ordsprog og Citater. *E. G.*

Ficbte, 1) Johann Gottlieb, tysk Filosof, født 19. Maj 1762 i Rammenau i Oberlausitz, død 27. Jan. 1814 i Berlin, var Søn af en fattig Væver og maatte i sin Barndom vogte Gæs. Sin første aandelige Paavirkning fik han i Kirken, hvor han fulgte Prædikenen med saa stor Opmærksomhed, at han i Reglen kunde gengive den bagefter. Denne Evne hos ham blev Anledning til, at en Godsejer tog sig af ham, og han kom i Skole først i Meissen, siden i Schulpforta ved Nauenburg. Atten Aar gl. kom han til Universitetet og studerede først Teologi i Jena og Leipzig, men Læsningen af Spinoza førte ham snart over i Filosofien. Det, der her blev bestemmende for ham, var hans stærke personlige Trang til at udvikle sin Aand paa selvstændig Maade. Det

kostede ham en haard Kamp med hans Moder, der indtrængende ønskede at se ham som Præst, og desuden var han næsten ganske blottet for alle Subsistensmidler. For at leve modtog han en Plads som Huslærer i Ziirich 1788; men dette varede kun henved 2 Aar, da han ikke kunde bøje sin Karakter under Forholdene. Af varig Betydning blev dette Ziirich-Ophold for ham, da han her lærte Klopstock's Søsterdatter, Johanne Rehn, at kende. Hun blev siden hans Hustru og øvede en stor Indflydelse paa ham. Efter at have forladt sin Plads i Ziirich privatiserede F. en Stund i Leipzig, men modtog da atter en Huslærerplads i Varszava. Her begyndte han at studere Kant og fandt herved et fast Grundlag for sin fremtidige Tænkning. Hans stærke Personlighedstrang i Forbindelse med den for Tyskeren saa ejendommelige mystiske Følelsesretning, der lader alt, hvad der foregaar i Individets inderste Væsen, staa som den egentlige sande og værdifulde Verden i Modsætning til den ydre, kunde netop i Kant's stærke Betoning af den menneskelige Aands Aktivitet og dennes Betydning for Tilblivelsen af den Erfaringsverden, vi leve i, finde den Grundanskuelse, som var nødvendig for at give denne indre Trang en videnskabelig Iklædning. For at blive indført hos Kant skrev nu F. »Versuch einer Kritik aller Offenbarung«, der var holdt saa nøje i Kant's Tankegang, at mange ansaa det anonyme Skrift for at være af Kant selv. F.'s Anseelse som Forfatter var nu sikret, og han vovede at gifte sig 1793, hvad han hidtil ikke havde villet for ikke at leve af sin Kones Formue. Han tog Ophold i Ziirich, hvor han levende interesserede sig for den franske Revolutions Udvikling. I et særligt Skrift søgte han at retlede Publikums Dom over denne, og i et andet Skrift rettede han en Opfordring til Fyrsterne om at indføre Tænkefrihed. Kort efter kaldtes han til Jena som Professor i Stedet for Reinhold, der gik til Kiel (1794). Plans Stilling drev ham nu ind paa den mere teoretiske Filosofis Omraade, og i kort Tid udarbejdede han »Ueber den Begriff der Wissenschaftslehre« [Weimar 1794] og »Grundlage und Grundriss der gesammten Wissenschaftslehre« [2 Bd., Jena 1794]. Han udvikler her sin idealistiske Opfattelse, som han stiller i Modsætning til den saakaldte dogmatiske. Medens denne lader Tanken rette sig efter Tingene, gaar Idealismen ud paa at lade Tingene rette sig efter Tanken, o: forstaa dem ud fra Bevidsthedens Væsen. Denne Opfattelse mener han er den naturlige for alle stolte og uafhængige Karakterer, medens Dogmatismen særlig egner sig for de svagere og mere afhængige Naturer. Som Bevidsthedens inderste Natur fremhæver han dens Virksomhed; deri bestaar den, naar man analyserer den, og saaledes faar man den første uomstødelig sande Tesis: Jeg'et sætter sig selv som Jeg. Men der findes dog i Bevidstheden ogsaa en passiv Side, hvis Karakter er at være Skranke for Virksomheden; vi have ikke selv frembragt alt, hvad der findes i vor Bevidsthed, vide i alt Fald ikke af det, og saaledes vinder man den anden Sats, Antitesen: Jeg'et sætter sig et Ikke-Jeg som Modsætning. Denne Sætning kan ikke udledes af den første, de ere netop lige gyldige antitetiske; og det gælder derfor om at forbinde dem ved en Syntese. Denne finder man i, at Jeg'et sætter baade sig selv og Ikke-Jeg'et som begrænsede. Ved denne antitetiske Metode skrider F. da videre for paa denne Maade at deducere Bevidsthedens og Erfaringens vigtigste Grundformer; men denne Udvikling bliver gennemgaaende tør og skematisk, fordi F. ikke støttede den paa en tilstrækkelig psykologisk Indsigt. Hvad der interesserer ved hans Lære er selve hans Grundtanke. Den rene absolutte Virken, som for ham er det højeste, det er hans Personligheds egen inderste Grunddrift. En saadan kan man ikke skildre eller begribe, fordi dette er at begrænse; man kan kun ved indre Selvoplevelse opleve den i en Slags mystisk Ekstase. Men hvad er en Virksomhed uden Modstand og Kamp? Grænserne ere lige saa nødvendige som den Kraft, der skal overvinde dem. F. overfører derigennem Personlighedens væsentligste Træk paa Tilværelsen, og Verden viser sig for ham som Instrumentet til at realisere Aandens dybeste Fordringer. Saaledes ligger Vejen aaaben for F. til at forbinde den teoretiske Filosofi med Etikken, idet den Verden, hvortil Jeg'et forholder sig, er den moralske Verdensorden. Men ogsaa til Religionen findes Vejen banet. Det Jeg, som vi kalde vor Personlighed, er kun det empiriske, begrænsede Jeg, og som saadant kun et Fænomen; det egentlige Ur-Jeg, den absolutte Virksomhed virker i os under vor Bevidstheds Tærskel og er den samme Kraft, som sætter Jeg'et og Ikke-Jeg'et. Dette Ur-Jeg er for F. Gud. Det varede ikke længe, inden F. fik Lejlighed til at fremsætte sine Tanker baade om det sædelige og om det religiøse. I en Række Forelæsninger »Ueber die Bestimmung des Gelehrten« [Jena 1794] vakte han Anstød hos sine Kolleger ved den Kritik, som hans Forelæsninger indeholdt, og da han samtidig vilde reformere Studenternes Liv ved at opløse de raa Burschenschaften, blev han Genstand for et stærkt Had og udsat for personlig Overlast. En kort Tid maatte han forlade Jena 1795. Han vendte dog snart tilbage, og fra de følgende Aar skrive sig hans »Grundlage des Naturrechts« [Jena 1796] og »System der Sittenlehre« [Jena 1798]. Især i det sidste Værk viser F. sig fra sin betydeligste Side. Han giver Kant's bekendte Maksime en personlig Kraft og Fylde som den selvstændige og kraftige Personligheds evige Forhold til sig selv og sit eget Væsens Lov. Mange Steder naar hans Fremstilling næsten en gammeltestamentlig Simpelhed og indtrængende Kraft. Men samtidig kastedes han ind i religiøse Stridigheder, som omsider fordrev ham fra Jena. Som Forord til Forberg's »Entw. des Begriffs Religion«, der fremkom i det af F. og Niethammer udgivne »Phil. Journal« [VIII, I, 1798], skrev F. »Ueber Grund unsers Glaubens an einer göttlichen Weltordnung«, hvori han afviser enhver Hypostasering af Gudsforestillingen som stridende mod Guds Begreb, som Ateisme, som Dyrkning af Afguder. Han anklagedes fra Kursachsen hos den Weimar'ske Regering, men denne vilde nødig skride alvorlig ind og nøjedes med at give F. en Tilrettevisning. F. vilde ikke modtage denne og indgav sin Afskedsbegæring. Regeringen modtog den imod F.'s Forventning. Han gik nu til Berlin og holdt private Forelæsninger (»Ueber die Bestimmung des Menschen<, 1800), indtil han fik et Professorat i Erlangen

1805. Hans Kamp rettede sig i disse Aar særlig mod den tomme ydre Oplysning (die Aufklärung); i Modsætning til denne betonede han Værdien af at hengive sig til det, der af sig selv uden vor Medvirken strømmer frem inden i os (»Grundziige des gegenw. Zeitalters«, »Ueber das Wesen des Gelehrten«, »Anweisung zum seligen Leben«, alle i Berlin 1806). Men Napoleon's Krig med Preussen fordrev ham snart herfra. F. følte et saa levende Had til det fremmede Voldsangreb, at han en Tid lang tænkte paa at gaa med i Krigen som Feltpræst for at opflamme Soldaterne ved sine Taler. Dette blev dog ikke til noget, og han gik da til Konigsberg; men ogsaa herhen kom de Franske, og F. rejste da en kort Tid til Kjøbenhavn. Derfra drog han tilbage til Berlin og kom snart ind i Kredsen af de Mænd, som ivrig arbejdede for Preussen's Genfødelse. Han udkastede en Plan til et Universitet i Berlin, men denne fandtes ikke praktisk. Medens Franskmændene endnu holdt Berlin besat, holdt F. sine »Reden an die deutsche Nation 1807—08« [Berlin 1808], hvor han i varme og modige Ord viser, at Genfødelsen afhænger af, at der opdrages en Slægt med stærke Følelser og kraftige Personligheder. Den store Pædagog Pestalozzi havde haft en ikke ringe Indflydelse paa F.'s Forestillinger om en saadan Folkeopdragelse, der i mange Træk minde om Grundtvig's store Tanke om en stor Folkehøjskole. Da Universitetet i Berlin oprettedes, blev F. Professor der 1809. Han udgav i denne Stilling »Die Wissenschaftslehre in ihrem ganzen Umfang« [Berlin 1810]. Efter hans Død udkom desuden »Die Thatsachen des Bewusstseins« [1817], der udmærker sig ved den bestemte Betoning af det empiriske Jeg's Underordning under det absolutte Ur-Jeg som en panteistisk Kraft. Befrielseskrigen mod Napoleon vakte atter F.'s Lyst til at gaa med som Taler, men heller ikke denne Gang blev det til noget. Kort efter, at Tyskland var blevet befriet efter Slaget ved Leipzig, døde han af en Lasaretfeber, som han havde faaet ved Smitte gennem sin Kone, der ivrig havde deltaget i de saaredes Pleje. — Hans »Sämmtliche Werke« udgav Sønnen I. H. Fichte [8 Bd., Berlin 1845—46]. (Litt.: I. H. Fichte, »Charakteristik d. neueren Phil.« [2. Opl., Sulzb. 1841]; samme, »F.'s Leben u. litterarische Briefwechsel« [2. Opl., 2 Bd., Leipzig 1862]; Busse, »F. und seine Beziehung zur Gegenwart d. deutsche Volkes« [2 Bd., Halle 1848—49]; Löwe, »Die Phil. F.'s nach dem Gesammtergebniss ihrer Entw. und in ihrem Verhältniss zu Kant u. Spinoza« [Stuttgart 1862]; Noach, »J. G. F. nach seinem Leben, Lehren u. Wirken« [Leipzig 1862]; Zimmer, »J. G. F.'s Religionsphilosophie« [Berlin 1878]; Høffding, »Den nyere Filosofis Historie«, 2. Bd., S. 127—143 [Kbhvn. 1895]; K. Fischer, »Akademische Reden« [1862]). *C. St.*

2) Immanuel Hermann, tysk Filosof, ovenn.'s Søn, født 18. Juli 1796 i Jena, død 8. Aug. 1879 i Stuttgart, studerede først Filologi i Berlin. Han vandtes for Filosofien af sin Fader, hvis Tænknings mystiske Elementer, særlig Forholdet mellem det empiriske og absolutte Jeg, navnlig greb ham. 1835 blev han ekstraordinær Professor i Filosofi i Bonn, 1839 ordentlig. 3 Aar senere kaldtes han til Tübingen. 1865 trak han sig tilbage til Privatlivet og adledes. F. søger særlig at erkende Verden som et teleologisk Hele, der styres af det højeste absolutte Væsen, der paa een Gang er Verden iboende og staar uden for den som absolut Personlighed. Dette Maal for hans Tænkning er ham paa Forhaand givet, det er det, som tilfredsstiller hans Følelse, og det gælder ham da mere om at forme sin Tænken i Overensstemmelse hermed end at følge Tanken selv med Klarhed og Stringens ubekymret om, hvad Resultat han kommer til. Det Gudsbegreb, han vil naa til, er i eet og alt det kristelige. Andre Tænkere vurderer han mindre efter deres Tænknings Skarphed end efter, hvorledes de forholde sig til Teismen. Særlig af Leibniz'es Monadelære føler han sig tiltalt. Fra 1837—48 redigerede han »Zeitschrift f. Phil. u. spekul. Theol.« [Bonn, Tübingen, Halle], fra 1852 fortsatte han dette med Ulrici og Wirth som Medredaktører under Titlen »Zeitschrift f. Phil. u. phil. Kritik« [Halle]. Af hans talrige Skrifter fremhæves: »Die Idee der Personlichkeit und der indiv. Fortdauer« [Elberf. 1834, 2. Opl., Leipzig 1855]; »Beiträge zur Charakteristik d. neueren Phil.« [Sulzb. 1829, 2. Opl. 1841]; »Die Grundziige zum System der Phil.« [3 Bd., Heidelberg 1833 (»Erkennen als Selbsterkennen«), 1836 (Ontologie), 1846 (die speculative Theologie)]; »System d. Ethik« [2 Bd., Leipzig 1850—53]; »Anthropologie« [smst. 1856]; »Psychologie« [2 Bd., smst. 1864]; »Die theistische Weltansicht und ihrer Berechtigung« [smst. 1873]; »Fragen und Bedenken iiber die nächste Fortbildung deutscher Speculation« [smst. 1876]. *C. St.*

Fichtelgebirge (*Mons pinifer*) ligger i Kongeriget Bayern's Regeringskreds Oberfranken og Böhmen og danner paa Grund af sin Beliggenhed mellem Bohmerwald, Erzgebirge og Thüringerwald et Centrum for de tyske Bjærge, ligesom det danner Hovedvandskellet mellem Floderne til Nordsøen, Østersøen og det sorte Hav. Naab strømmer herfra mod Syd til Donau, mod Vest løber Main og med østlig og nordlig Retning Eger og Saale til Elben. De 3 første udspringe ved Foden af Schneeberg, medens Saale udspringer kun 7 Km. nordligere. Mod Nordvest begrænses F. at Frankenwalde, mod Nordøst skraaner det svagt mod Vogtland's Højflade, men falder mod Sydvest stejlt af til Oberfranken's bakkede Strækninger og er mod Sydøst skilt fra Bohmerwald ved Naab's og Wondreb's Lavlande. F. har en Længde saavel fra Sydvest til Nordøst som fra Sydøst til Nordvest af ca. 38 Km. og et Areal af 991 □ Km. Det udgør ikke nogen Bjærgkæde, men fremtræder egentlig kun som en Bjærggruppe, hvorfor det i Egnen ogsaa kun benævnes Fichtelberg. Paa den fælles Bjærgfod hæve sig 5 enkelte, hvælvede Bjærgrygge, af hvilke de 2 længste og højeste have et sydvestligt Strøg, nemlig Schneeberg (1,053 M.) og Ochsenkopf (1,024 M.), og bestaa af Granit, Gnejs og Glimmerskifer. De ere adskilte ved Spalten Seelohe, fra hvilken hvide Main og Fichtelnaab tage deres Udspring mod Nord og Syd. Til Schneeberg slutte sig de øvrige Rygge, saaledes Waldsteinerkette med Store Waldstein (880 M.), Epprechtstein (799 M.), Store og Lille Kornberg (830 og 694 M.) samt Weissensteinerkette med Farnleiten (972 M.). F. ere rige paa Gran- og Bøgeskove og ere flere Steder beboede tilToppene. I

de højere Dele med raat Bjærgklima trives kun Havre, Kartofler, Hør og Foderurter, medens der længere nede findes betydelig Agerbrug og Kvægavl. Af Mineraler findes Jærn-, Tin-, Antimon-, Kobber- og Blyertser samt Svovl, Marmor og Stenkul, ligesom Granitterne i stor Udstrækning finde Anvendelse, særlig til Pragtbygninger; i nogle Bække findes Perlemuslinger. (Litt.: Zapf, »Fichtelgebirgs-Album« [Hof 1894]). *Joh. F*

Fichtelit, et monoklint Mineral, bestaar af en ved 46° smeltende Kulbrinteart (omtrent C_3H_8) og findes af og til i farveløse, glinsende, flade Smaakrystaller, der sidde paa Sprækker i Ved af Naaletræer i Tørvemoser. Det er fundet i nordsjællandske Moser af Forchhammer, som gav det Navnet Tekoretin; ogsaa fundet i Fichtelgebirge. *N. V. U.*

Fichtner, Karl August, tysk Skuespiller, født 7. Juni 1805 i Koburg, død 19. Aug. 1873 i Gastein. F., der fra 1824 til 1865 virkede ved Burgteatret i Wien, glimrede især i Lystspillet, hvor han med frejdig Humor og indtagende Elskværdighed udførte først muntre, ungdommelige Elskere og senere flotte Bon vi vanter og halvgamle Lapse. *A. A.*

Fichu [fišy'], Klædningsstykke af let Tøj, Batist eller Musselin, oprindelig broderet med Metal- i traad og Silke, garneret med glat eller pibet Bort, hvormed Damerne i Negligédragt dækkede Hals, Bryst og Skuldre. Opstod som Diminutiv af Mantillen ved 1760. Efter 1770 forsynedes den med en stivet, rund, udstaaende Krave, *monte-en-ciel* (Etymologi: *ficu,* ringe, forkvaklet). Nu forstaas ved F. kun et let trekantet Tørklæde, knyttet paa Ryggen i Sløjfe. *Bernh. O.*

Ficīnus, Marsilius, italiensk Filosof, født 19. Oktbr. 1433 i Firenze, død 1. Oktbr. 1499 i Correggi nær ved Firenze, var Søn af Cosimo af Medici's Livlæge. Faderen bestemte ham til at blive sin Efterfølger, men Cosimo besluttede at opdrage ham til Lærer ved det mediceiske Akademi. Denne Beslutning skyldtes den Begejstring, som Gemistius Plethon under sit Ophold i Firenze (1438) havde vakt for den platoniske Filosofi. F. blev nu opdragen af græske Lærere og erhvervede sig en stor Lærdom og især et udstrakt Kendskab til de gamle Tænkere. I en Alder af 30 Aar blev han sat i Spidsen for Akademiet og virkede ved Oversættelser af Platon og Nyplatonikerne (Plotin, Jamblichos etc.) betydelig til at vække Sansen for Studiet af de gamle. Selv naaede han aldrig en egentlig selvstændig Anskuelse, men svingede mellem platoniske, nyplatoniske og peripatetiske Meninger. Fra 1476 blev han præsteviet ved to Kirker i Firenze, og fra Prædikestolen opfordrede han Menigheden til at læse Platon. Den bedste Udgave af hans Skrifter er Basel 1561, 2 Bd., med en Indledning af Schelhorn, *Comm. de vita moribus et scriptis M. F.* *C. St.*

Ficoröniske Cista se Fikoroniske Cista.

Ficquelmont [fikælmô'], Karl Ludwig, Greve, østerrigsk Diplomat, (1777—1857), født i Lothringen af gammel Adelsslægt, men kom snart efter til Østerrig. Han indtraadte 1793 i Hæren, deltog i Krigene mod Frankrig og blev 1805 Major, 1809 Oberst samt Stabschef hos Ærkehertug Ferdinand. 1811—12 kæmpede han i Spanien som Fører for 3 Rytterregimenter, blev 1813 Stabschef hos General Bellegarde og førte i de følgende Aar de militære Underhandlinger i Italien og Sydfrankrig. 1816—20 var han Afsending i Stockholm, 1821—29 i Napoli, i Førstningen følgende med General Frimont's Hær, og endelig 1829—40 i St. Petersborg, hvor han i høj Grad vandt Kejser Nikolaj I's Yndest. 1840 blev han Statsminister, arbejdede forgæves 1842 paa at faa Toldgrænsen hævet mellem Østerrig og Ungarn og førte 1846 Underhandlingerne om Krakov's Indlemmelse. 1. Marts 1848 blev F. Præsident for Hofkrigsraadet og 24. Marts (efter Metternich's Flugt) Udenrigs- og Førsteminister; udstedte 25. April en ny Forfatning, men nødtes 4. Maj til at afgaa ved en Folkedemonstration i Wien. Senere skrev F. en Række Flyveskrifter om Nutidens politiske Forhold. *E. E.*

Ficquet [fikæ'], Étienne, fransk Kobberstikker, født 1719 i Paris, død smst. 1794, Elev af G. F. Schmidt og af Lebas, udførte en Mængde miniaturagtige, fint gennemarbejdede Portrætter efter Tizian, v. Dyck, Vivien, Rigaud, Coypel, o. a. F. er den betydeligste af de franske Miniaturstikkere i 18. Aarh., og blandt hans Blade paa Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn ere de vigtigste: Fr. de Chennevières, Jean de Lafontaine efter Rigaud, Henry de Lorraine d'Harcourt efter Mignard, René Pucelle efter Rigaud, J. B. Rousseau efter Aved og Voltaire efter de la Tour. *A. Ls.*

Ficta possessio (lat.), egl. fingeret Besiddelse, et ejendommelig romerretligt Begreb. Vindikationsklagen — Ejerens Søgsmaal for at faa sin Ting tilbage — var ordentligvis at rette mod den, der retstridig havde Tingen i sin Besiddelse. I to Tilfælde indrømmedes der imidlertid Adgang til at opnaa Vindikationsdom over en Person, der ikke sad inde med Tingen, nemlig naar den, som havde besiddet den, skilte sig af med den for at spilde Sagsøgerens Forfølgning (*qui dolo desiit possidere),* eller naar han havde givet sig Udseende af at besidde ved at indlade sig paa og tage imod Sagen *(qui liti sese obtulit).* I disse Tilfælde fingeredes det da, at sagsøgte var Besidder (*fictus possessor),* og skulde han da, som til en Slags Straf for sin Færd, uanset, at han ikke besad Tingen, enten skaffe den til Stede og udlevere den, eller erstatte dens Værdi, ligesom ogsaa den over *fictus possessor* vundne Dom eventuelt kunde eksekveres uden videre mod den, der virkelig sad inde med Tingen. *K. B.*

Fictilia se Fiktilier.

Ficus L., Slægt af Morbærfamilien, Træer eller Buske med spredte, helrandede, takkede eller lappede og ofte læderagtige Blade, hvis Akselblade indeslutte Endeknoppen, men ved Bladenes Udfoldning hurtig falde af. Mange Arter ere mægtige Træer, mange vokse epifytisk paa eller sammen med andre Træer, og samme Art kan efter Omstændighederne udvikle sig enten ganske selvstændig eller som Epifyt. *F.*-Arterne ere hyppig udstyrede med Luftrødder, der fra store Højder sendes ned mod Jorden for at tjene til Støtte for Kronen eller specielt for Epifytternes Vedkommende vokse ganske horisontalt, fast omsluttende Stammen af det Træ, hvorpaa de leve; de blive tillige flade og kunne smelte sammen til et Netværk, hvilket genfindes, hvor *F.*-Arter vokse

I. Den nordlige Stjernehimmel

(fra + 40° Dekl. til Nordpolen).

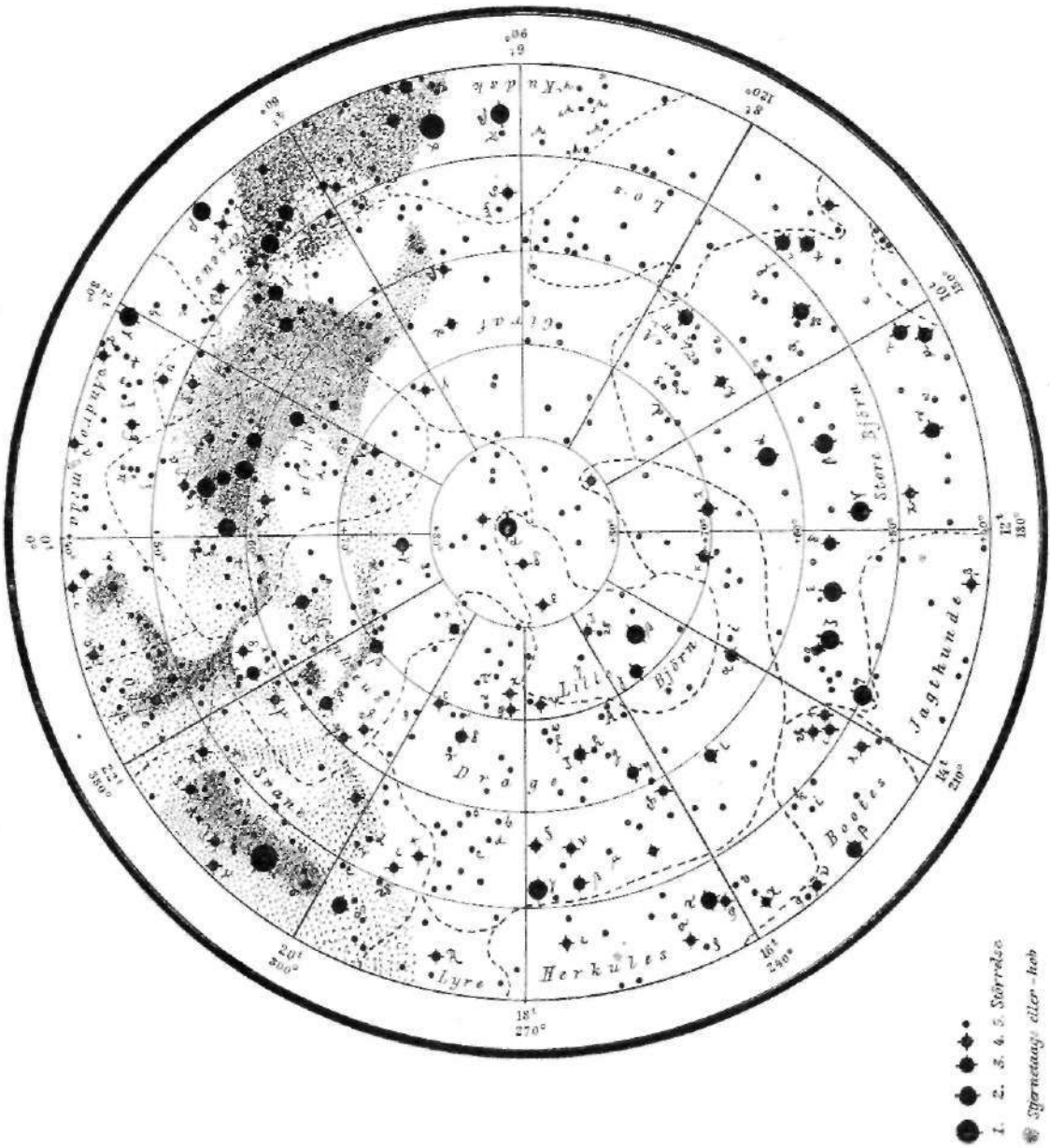

III. Den sydlige Stjernehimmel

(fra — 40⁰ Dekl. til Sydpolen).

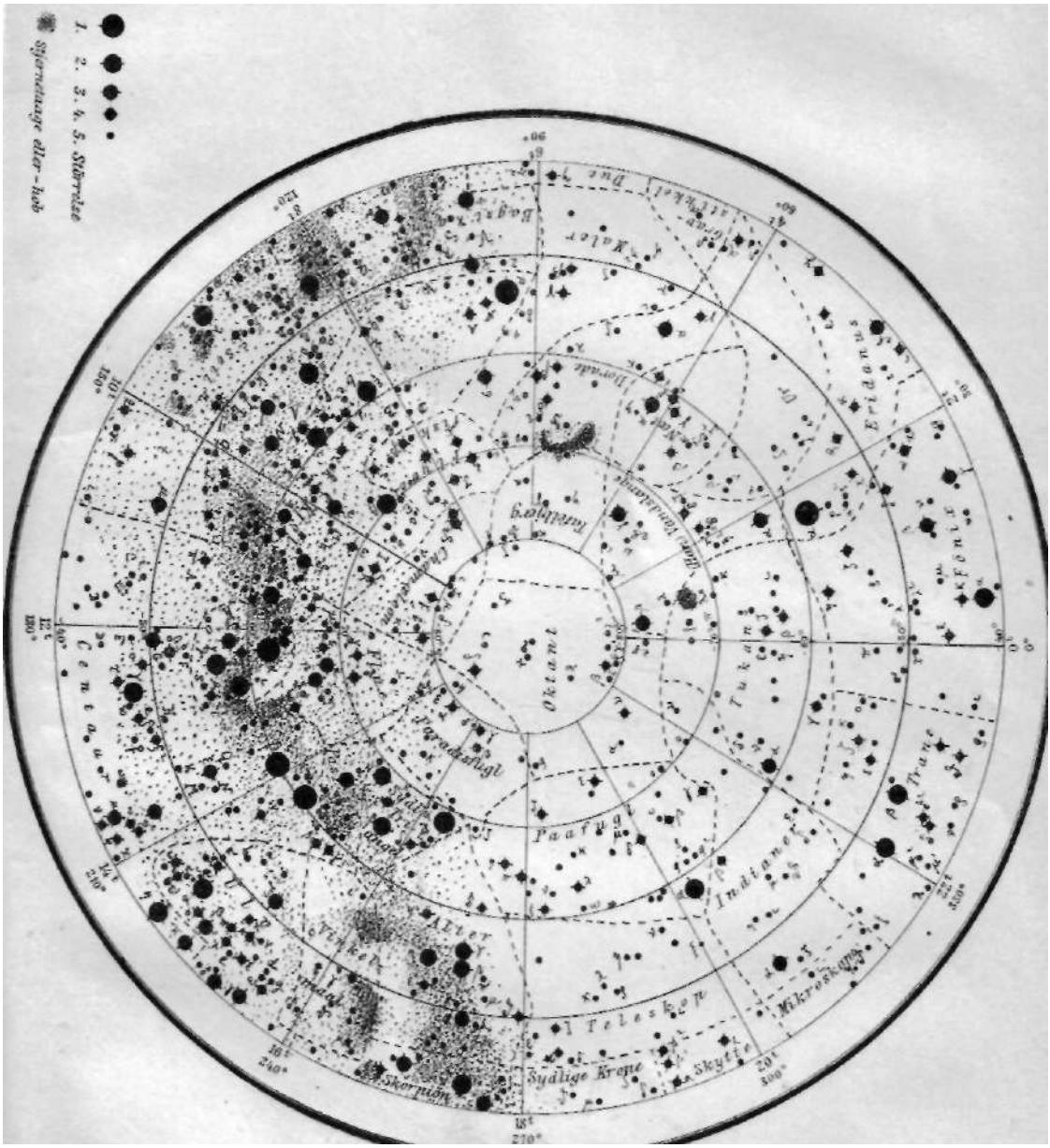

J. H. Schultz typ.

paa Klippegrund. Blomsterstandene have en kort Stilk eller slet ingen og sidde enkeltvis eller flere sammen i Bladhjørnerne; undertiden fremkomme de paa ældre, bladløse Grene. Deres Akse er kugle- eller pæreformet, tyk og hul; foroven findes en snæver Aabning, der lukkes af talrige, smaa Skæl (Højblade). Paa Blomsterstandens indvendige Flade sidder en stor Mængde smaa Blomster Hjørnerne af Højblade, som dog ogsaa kunne mangle. Man betegner denne ejendommelige Blomsterstand, der efter Blomsternes Udvikling til

Gren af Figentræ med Figener.

Frugter bliver kaldt Figen, som en Blomsterkage, en Form for en Kurv, hvori Højbladene da ere Svøbblade; i Virkeligheden er Kurven dog en Sammensmeltning af kvastformede Stande. Det spiselige af en Figen bliver altsaa især de opsvulmede Stængeldele i Blomsterstandene. Blomsterne ere særkønnede; hyppig findes baade Han- og Hunblomster i samme Stand. De ere yderst uanselige og have et helrandet eller i flere (2—6) Flige delt Bioster, hvori Frugten (den lille Stenfrugt) senere indesluttes. Hanblomsterne have 1—2 Støvdragere, Hunblomsterne en Griffel, der udgaar ensidig fra den mere eller mindre skæve Frugtknude. Bestøvningen sker ved Hjælp af Galhvepser af Familien *Chalcidiae* (s. d.), saaledes af Slægten *Blastophaga*; og hyppigst udføres den af en bestemt Art Galhveps for hver *F.*-Art. Hvepserne søge at lægge Æg i Hunblomsternes Frugtknude. Af disse Blomster findes oftest 2 Slags, kortgriffede og langgriflede; kun i de første (Galblomsterne) kunne Hvepserne med deres korte Lægge-

Hunblomster af Figentræ. Til venstre en Galblomst, til højre en Froblomst.

brod naa Frugtknuden; de sidste kaldes Frøblomster. Hos nogle Arter staa Han- og Hunblomster uden Orden mellem hverandre, hos andre findes Hanblomsterne nærmest Aabningen, Hunblomsterne længere nede.

Naar Hvepserne forlade Blomsterstanden, føre de Støv med fra Hanblomsterne, der tilmed hos mange Arter udvikles senere end Galblomsterne, over paa Frøblomsterne i andre Stande. Om Bestøvningsforholdene hos det almindelige Figentræ se nedenf.; som de her gaa for sig, genfindes de hos en Række andre Arter. Slægten tæller ca. 600 Arter, der vokse i subtropiske eller navnlig i tropiske Egne, især i Middelhavslandene og paa Øerne i det indiske Archipelag og det store stille Ocean; kun nogle faa Arter, hvortil der knytter sig særlig Interesse, skulle omtales nedenf. Mest berømt er *F. Carica* L. (Figentræ, se Fig.), et anseligt Træ, hvis Stamme i Asien kan opnaa en Tykkelse af 1—1,5 M. Stammen og Grenene ere stærkt krogede og beklædte med en lys graa Bark. Højden bliver næppe mere end 9 a 10 M. Bladene ere stilkede, haandnervede, hele eller hyppigst 3—5 lappede og stærkt ruhaarede. Figenerne ere i moden Tilstand gule eller mørkt purpurrøde og variere for øvrigt stærkt i Størrelse og Farve. Figentræets oprindelige Voksesteder synes at være Middelhavslandene fra Syrien til de canariske Øer. Dets Kultur i Grækenland er i alt Fald kendt fra 700 Aar f. Chr. (fra Paros); de da kultiverede Former vare indførte fra Asien, medens Figentræet dog allerede inden den Tid fandtes i vild Tilstand i det mindste i det græske Archipelag. Vistnok har det ogsaa samtidig og før da vokset vildt i Italien, men de dyrkede Former bleve dog hos Romerne indførte langt senere end hos Grækerne. Nu om Stunder forekommer Figentræet almindelig i Middelhavslandene, baade dyrket og vildt eller forvildet. Det gaar dog betydelig nordligere, selv i Danmark (se nedenf.) findes det paa Friland, og det naar endnu i Sydengland, ved Bretagne's Kyster og i de sydlige Rhinlande en nogenlunde fuldkommen Udvikling. I Kina, Indien og andre østligere Steder i Asien har det længe været dyrket, og Kulturen af det ægte Figentræ (se nedenf.) er ogsaa naaet til tropiske og subtropiske Egne i den ny Verden. Allerede i Oldtiden skelnede man mellem to forskellige Hovedformer af *F. Carica:* det ægte Figentræ (græ. συκον, lat. *ficus),* hvis Frugter vare spiselige, og det vilde *F.* (græ. ἐρινεός, lat. *caprificus),* hvis Frugter ikke lode sig nyde. Den samme Distinktion hersker endnu i vore Dage; af begge Hovedformer findes Varieteter, men kun af det ægte Figentræ sker der en rationel Dyrkning og Forædling. Det vilde, som altsaa overlades til sig selv, har dog lige fra Oldtiden til ned i vore Dage spillet en vis Rolle for det ægte Figentræs Dyrkning. Tre Gange aarlig blomstrer det vilde Figentræ; medens de Figener, der modnes i Aug.—Septbr. (*mammoni*), og de, der overvintre, men modnes i April (*mamme*), kun bære forholdsvis faa eller ingen Hanblomster, ere disse meget talrige i de Figener (*profichi*), der fremkomme om Foraaret og modnes i Juni. Det ægte Figentræ, der blomstrer mindst to Gange aarlig, bærer Figener, hvori kun findes Hunblomster, og disse ere de ovenfor nævnte langgriflede Frøblomster, medens Hunblomsterne hos *Caprificus* ere Galblomster. Allerede i Oldtiden foretoges den saakaldte Kaprifikation (græ. ἐρινίασμα), der endnu er almindelig i Grækenland, Italien o. a. St. og bestaar deri, at *Profichi* fra det vilde Figentræ ophænges paa

Grenene af det ægte. Ud af disse Figener kryber den befrugtende Generation af *Blastophaga grossorum* Grav. (*Cynips psenes* L.), medens den overvintrende findes i *Mamme*. Hvepserne føre fra Hanblomsterne i *Profichi* Støv over paa Hunblomsterne i det ægte Figentræs Figener. Nytten af Kaprifikationen er indlysende, for saa vidt Figenerne ikke skulde kunne modnes, uden at Frø udvikles i dem. Uden at kende den nøjere Sammenhæng havde man i Oldtiden gjort den Erfaring, at Kaprifikationen forhindrede de ægte Figeners Nedfalden før Modning og altsaa gav en rigere Høst; og talrige Vidnesbyrd om Kaprifikationens Nytte haves i Litteraturen, de første positive Talangivelser stamme fra Tournefort (Beg. af 18. Aarh.). Nutildags, da Figenernes Modning virkelig kan ske uafhængig af Støvets Overførelse (altsaa uden at Frø udvikles), synes Nytten af den tvivlsom. Mange Steder, i Egne af Italien, i Ægypten og i Sydamerika finder Kaprifikation slet ikke Sted. — Figentræet og dets Frugter spillede en stor Rolle i den jødiske, græske og romerske Oldtid. Det nævnes ofte i Biblen og synes at have været plantet i hver Mands Have i Palæstina. Her saavel som i Grækenland og Italien vare Figener et vigtigt Næringsmiddel, vel især for den fattigere Befolkning. I Grækenland betragtedes det som en Gave fra Demeter; det blev forbudt at udføre Figener fra Landet. Ogsaa i Nutiden har Træet og dets Frugter ret stor Betydning; i Sydeuropa o. a. St. ere Figener et almindeligt Nærings- og Nydelsesmiddel og danne derfor en vigtig Handelsartikel. Den bedste Sort Figener ere de saakaldte Smyrnafigener fra Lilleasien, der alene fra Smyrna udskibes i en Mængde af 10 Mill. Kg. aarlig. Desuden faas græske Figener fra Kalamata og fra Øerne Syros og Andros (de trækkes paa Baand: Kransfigener, *Caricae in coronis*) og italienske Figener fra Syditalien (Kalabriske Figner). Veddet af Figentræet er meget let og svampet og har kun ringe økonomisk Betydning. *F. Sycomorus* L. (Morbærfigentræ, Adamsfigentræ), der vokser i Ægypten og andre Dele af Østafrika, er et stort Træ med en bred, tæt Krone og en Stamme, der endog skal kunne blive 10 M. tyk; Bladene ere næsten kredsrunde med hjertedannet Grund. Frugterne (Ægyptiske Figener), der sidde i Halvskærm og ere smudsig hvide og besatte med talrige blegrøde Skæl, spises, men ere vanskelig fordøjelige. Det faste, meget holdbare Ved anvendtes i Ægypten til Mumiekister; hyppig findes i Gravene de indtørrede Figener. *F. elastica* Roxb. (Gummitræ), den i Danmark saa almindelige Stueplante (se nedenf.) med aflangt elliptiske, læderagtige og ganske glatte Blade, vokser i fugtige Skove i Ostindien, Bagindien o. fl. St. i det malajiske Archipelag; det bliver her et mægtigt Træ med en tyk Stamme. Fra dens Grene udspringe talrige Luftrødder, hvoraf nogle naa til Jorden og efterhaanden blive ligesom Stammer. Paa Java kaldes Træet Karet. Hyppig lever det epifytisk. Fra 25 Aars Alderen lappes det for Mælkesaften til Fremstilling af Kautsjuk (Indisk Kautsjuk), der især vindes af denne Art; dog giver ogsaa en hel Række andre Arter det samme Stof. I europæiske Gartnerier er Gummitræet en vigtig Handelsartikel. *F. bengalensis* L. (Banyan) har ægdannede, butte Blade og kuglerunde, temmelig smaa »Frugter«; det bliver et over 30 M. højt Træ med talrige Luftrødder fra Grenene og vokser vildt ved Foden af Himalaya, hvor det er et vigtigt skovdannende Træ; i Indien plantes det almindelig i Nærheden af Templerne. Det opnaar meget betydelige Dimensioner; et Eksemplar ved Wyratgarh havde 1882 en Krone, der var over 500 M. i Omfang. Ligesom Gummitræet begynder det hyppig med at være Epifyt; det Træ, hvorpaa det lever, overvokses hurtig og gaar til sidst til Grunde, medens »Snylteren« selv, der imidlertid har uddannet en Skov af Luftrødder, indtager dets Plads og gror videre; Luftrødderne tjene til Støtte for de horisontale Grene og blive efterhaanden selv lig Stammer. *F. religiosa* L. (Hellige Figentræ, indisk Pipal) har langstilkede, kredsrundt ægdannede Blade med en lang, tynd Drypspids (s. d.), som ogsaa findes hos talrige andre Figenarter. Det bliver et stort Træ, som vokser vildt i Ostindien (Himalaya's nedre Skovregioner) og plantes almindelig der og paa Ceylon ved de buddhaistiske Templer og Klostre, fordi det for Buddhaisterne er helligt (se Bodhi, hvor Træet dog fejlagtig benævnes Banyan). Saavel denne Art som *F. bengalensis* og *F. laccifera* Roxb. (Ostindien) levere Skellak (*Gummi Laccae*), der fremkommer efter Stikket af en Skjoldlus (*Coccus laccae* Ker.) paa de unge Skud. *F. indica* L., der ogsaa kaldes Banyan, skal være en tvivlsom Art. Foruden Gummitræet dyrkes ogsaa andre Arter som Prydplanter i Væksthuse og Stuer, deriblandt *F. stipulata* Thunb. fra Kina og Japan; den har smaa og aflangt hjertedannede Blade og klatrer ved Hjælp af Hæfterødder paa Stammer, Mure o. desl.

Efter al Sandsynlighed have *F.*-Arter levet i Grønland endnu i Kridttiden og i Nordamerika og Europa i Tertiærtiden (til øvre Miocen). Af særlig Interesse er det, at Rester af *F. Carica* ere fundne i Kvartærdannelser ved Montpellier, la Celle ved Paris og i Toscana, hvilket viser, at det i meget lang Tid maa have vokset i Nærheden af Middelhavet. (Litt.: H. Solms-Laubach i »Botanische Zeitung« 1885; heri ældre Litt.). *A. M.*

Det almindelige Figentræ kan kun give moden Frugt paa Friland i Danmark under særlig gunstige Forhold. De kultiveres da omtrent som Hindbær; hvert Aar faar man ny Skud frem, og de af baarne Skud afskæres. Om Efteraaret bindes Toppen sammen og bøjes ned mod Jorden, hvor Planterne dækkes med et forsvarligt Lag Tang eller Jord. Frugterne ansættes om Sommeren, men disse smaa Frugtanlæg skulle overvintres og modnes først den paafølgende Sommer. Musene gøre ofte stor Skade ved at gnave Barken og fortære de smaa Frugter om Vinteren. *F.* formeres bedst ved Stiklinger; de afskæres om Efteraaret »med Hæl« o: lidt af forrige Aars Træ skal følge med Stiklingen. De overvintres indslaaede i en frostfri og tør Kælder og stikkes næste Foraar paa lidt Undervarme; naar de have slaaet Rod, udplantes de, men maa da tages op om Efteraaret, eller de kultiveres i Potte det første Aar og udplantes først næste Foraar.

Jorden, hvori de dyrkes, maa helst være lidt mager, da de i fed Jord vokse for stærkt, hvad der forringer Frugtbarheden og gør Planterne mindre haardføre.

Som Prydplanter dyrkes almindelig i StuerGummitræet (se ovfr.), og i Varmhuse *F. stipulata*, der er klatrende og fortrinlig egnet til Beklædning af Bagvægge o. l. De fordre begge 12—15° Varme, fugtig Luft, og de ældre Planter stort Potterum. Jordblandingen: Græstørvjord, Bladjord, lidt velforraadnet Gødning og Sand. De formeres ved Stiklinger, mon Saaret maa tørres først, inden de stikkes. Af Gummitræet bruges den hele med Blade forsynede ikke alt for tykke Stængel som Stiklinger, idet hvert Ledstykke med tilhørende Blad afgiver en Stikling. De maa ikke sættes dybere, end at Knoppen er fri for Jord, og de anbringes hver i sin Stiklingpotte paa rask Undervarme. For at spare Plads rulles Bladet op paa langs og bindes med et Bastbaand. *L. H.*

Fid (urigtig Fed) er Navnet paa en langstrakt, lav Landstrækning, der skiller en Kyst fra det aabne Hav.

FidålgO (port.), af *fijo de algo*, Søn af noget, Adelsmand, sp. *Hidalgo* (s. d.). *F. J. M.*

Fidånza, Francesco, italiensk Maler, født 1749 i Milano, død smst. 1819. F., som var Søn af Maleren Filippo F. og Elev af C. J. Vernet og Lacroix, gjorde megen Lykke hos Samtiden med sine Landskaber; bekendtest er Suiten med italienske Havneprospekter, malede for Vicekonge Eugen, delvis nu bevarede i Brera-Samlingen i Milano; andre gode Landskaber af F. ses i Villa Carlotta ved Como-Søen. En Broder Gregorio var ligeledes Landskabsmaler, af Cl. Lorrain's Retning. *A. Hk.*

Fidånza se Bonaventura.

Fideikommis (lat.) var efter Romerretten en Art Legat (s. d.), hvorved Arveladeren (*fideicommittens*) paalagde en Arving (*fiduciarius*) at overføre enten straks eller til et senere Tidspunkt en Del af Arven eller hele Arven til en tredje Person (*fideicommissarius*). Det kunde stiftes paa friere Maade end det lang Tid til temmelig strenge Former bundne Legat og havde Navnet deraf, at det oprindelig ikke paalagde den ved Testamentet til Udredning af F. bebyrdede nogen ligefrem Forpligtelse over for Fideikommissarius, men overlod det til hans Samvittighedsfølelse og Troskab *(fedes)* at opfylde Paalægget.

Nu bruges F. gerne — ensbetydende med »stedsevarende F.« — om en Disposition, hvorved en Formue — et Gods eller en Kapital eller begge Dele — baandlægges til stadigt Underhold for en Familie eller som varig økonomisk Substrat for velgørende Stiftelser eller Legater. Oprettelsen af Pengefideikommisser er efter dansk Ret tilladt efter som før Grundloven, der kun forbyder Oprettelsen at Fideikommis godser, — jfr. som et efter Grundloven oprettet F. det Treschowske F. —; kun vil kgl. Konfirmation i Reglen være nødvendig til fuldstændig Sikring af Dispositionens Opretholdelse. — I Norge, hvor Grundlovens § 108 forbyder Oprettelsen af F., anses det ikke for at være i Strid med Grundloven at oprette Familielegater, der fremtræde som særskilt Stiftelse; heller ikke anses det som F., naar Kapitalen ikke bindes længere end for een ufødts Levetid. *K. B.*

Fideikommisgods, et med et fideikommissarisk Baand behæftet Gods eller Stamhus — ofte i Forbindelse med en dertil hørende Fideikommiskapital —, der af F.'s Opretter er bleven baandlagt for at tjene som varig økonomisk Basis for hans Slægts Anseelse. Den enkelte aktuelle Indehaver af F. er derfor af Hensyn til de eventuelle fremtidige Besiddere indskrænket i sin Raaden over Godset, der først, naar ingen Successor findes, overgaar til hans fri Ejendom, og i tilsvarende Grad ere ogsaa hans Kreditorer indskrænkede i deres Adgang til for hans Gæld at holde sig til Godset. Efter dansk Grl.'s § 93 kan intet F. mere oprettes, og skal det nærmere ordnes ved Lov, hvorledes de nu bestaaende kunne overgaa til fri Ejendom, hvilken Lov dog endnu ikke er emaneret. Ogsaa den norske Grundlovs § 108 (jfr. § 101) forbyder Oprettelsen af Stamhuse og F. Se i øvrigt nærmere Stamhuse og Len. *IC. B.*

Fideikommisbrev, det Dokument, hvorved et Fideikommis (s. d.) oprettes.

Fidejubēre (lat.), kavere, gaa i Borgen for en. Fidejussio (lat.), Kaution, *Fidejussor*, Kautionist.

Fidēl (af lat. *fidelis*), trofast, munter, lystig, trohjertig, indsmigrende. Det hertil svarende Substantiv er Fidelitet.

Fidēles (lat.), de troende i Modsætning til *Infideles*, de vantro.

Fidelissimus (lat.), allermest trofaste (Titel for Kongen af Portugal).

Fidelĭtas (lat.), Troskab.

Fidēnae, By i Latium 8 Km. N. f. Rom, paa Tiberen's venstre Bred ved Via Salaria. Byens Borg eller Overstad laa paa en Høj, som nu indtages af Castel Giubileo. Allerede i Kongetiden skal F. være bleven indtagen af Romerne, men siden toge Etrurerne den i Besiddelse og benyttede F. som en Art Brohoved imod deres sydlige Naboer. Rimeligvis var F. afhængig af Veji. Romerne gjorde flere Forsøg paa at gøre sig til Herrer over F., der ved sin Beliggenhed spærrede deres Fremtrængen mod Nord. Det lykkedes endelig 426 Diktatoren T. Quinctius Pennus at indtage Byen, som nu tabte sin Betydning. Dog vedblev F. at bestaa til 7. Aarh. e. Chr. Under Tiber styrtede et Amfiteater af Træ sammen i F., hvorved 50,000 Mennesker mistede Livet eller kvæstedes haardt. *V. S.*

Fides (lat.), Tillid; Troskab, Ærlighed. *F. Punica*, punisk Ærlighed, d: Uærlighed. *F. publica*, offentligt Lejde. — Personificeret dyrkedes F. (*F. publica, F. populi Romani*) i Rom. Hendes Dyrkelse skulde være indført af Numa; hendes Tempel laa paa Capitolium, i Nærheden af Jupiter-Templet, og var næst efter dette det største paa Borgen. *A. B.* ***D.***

Fidibus, sammenfoldet Papirsstrimmel, som bruges til at tænde Tobakspiber, Cigarer o. l. med. Ordet, hvis Oprindelse er usikker, er blevet udledet af *Fid[elibus fratr]ibus* (lat.: for de tro Brødre), Paaskrift paa en Seddel, ved hvilken man blev indbudt til de i sin Tid forbudte hemmelige Tobaksselskaber. Seddelen blev derpaa brugt til Pibetænding. Efter Grimm's Ordbog kommer det af *filde bois* [fildbwa'] (fr.: Træsplint, Tændstik).

Fidimēre (lat.), bekræfte, attestere.

Fiditier, Fællesmaaltider (Syssitier) i Sparta, hvori alle Borgerne, rimeligvis ogsaa Kongerne, vare forpligtede til at deltage; de synes oprindelig at have haft en militær Karakter, og Spisningen foregik stadig i Telte. Til hvert Fidition hørte ca. 15 Medlemmer, og til Optagelse krævedes

Enstemmighed. Hovedretten var den bekendte spartanske Suppe, kogt paa Svinekød, Blod, Eddike og Salt. (Litt.: Bielschowsky, *De Spartanorumsyssitiis*[Breslau 1869]). *K. H.*

Fidius se Dius Fidius.

Fidji-Øerne, Fiji Islands, Viti, Øgruppe i det store Ocean mellem $15^1/_2$ og $19^1/_2{}^0$ s. Br. samt 177^0 østlig og 178^0 vestlig L. f. Grw. Det samlede Areal af de ca. 250 Øer er 20,870 □ Km., altsaa lidt mindre end Kongeriget Wiirttemberg, og Indbyggerantallet (1889) 122,900, hvad omtrent svarer til Württemberg's Hovedstad, Stuttgart's Folketal. Kun 80 af Øerne ere beboede, og den største, Viti Levu (11,600 • Km.), indtager over Halvdelen af Øernes samlede Areal; derefter komme Vanua Levu (6,400 □ Km.), Taviuni (553 □ Km.) og Randavu (535 □ Km.); Resten er Smaaøer og ubetydelige Holme eller Koralrev, kun een, Ovalau, er af Interesse, fordi den har den tidligere Hovedstad, Levuka. Talrige Koralrev, hyppigst lange Barriererev, følge de større Øers Kyster. F. ere, som de fleste høje Øer i Polynesien og Melanesien, for største Delen af vulkansk Oprindelse og bestaa overvejende af Basalt; men i Modsætning til de øvrige Øer bestaa de ikke alene af unge, vulkanske Dannelser, men ogsaa ældre Eruptivstenarter, Granit, Syenit og Kvartsporfyr tillige med Grafit, Kobber og Guld forekomme ofte; F. kunne derfor, naar der tales om et gammelt, sunket Sydhavsfastland, anses for dettes østligste tilbagestaaende Grænsepiller. Omendskønt virksomme Vulkaner ganske mangle, bevise dog hede Kilder ($93—99^0$), som de ved Savu-Savu paa Vanua Levu, og hyppige Jordskælv den vulkanske Virksomheds stadige Vedvaren. De vulkanske Bjærge ere for det meste høje med stejle og kun svært tilgængelige Kupler, Tinder og Spidser; Øerne frembyde et storslaaet Udseende og minde ved deres højtragende Klippedannelser og de tætte Skoves dybe grønne om Landskabet paa de høje, polynesiske Samoa-, Tahiti- og Marquesa-Øer. Den tropiske Vegetations Fylde og Yppighed i Dalene og Bjærgenes Beklædning lige til de højeste Toppe med Palmer, Bambus, Bregner, Orchideer, Scitamineer, Bananer og høje Græsser gør Fidji-Gruppen til en af de smukkeste i den oceanske Øverden. Bjærgene naa paa Viti Levu over 1,500 M., paa Vanua Levu og Taviuni over 1,200, paa de øvrige Øer knap 600 M.'s Højde. Af Floder har kun Reva paa Hovedøen nogen Betydning. Paa Grund af Øernes Beliggenhed midt i Oceanet, der mildner Ekstremerne, viser Varmen i de forskellige Aarstider ikke store Spring; Vanua Levu har saaledes 29 og 17^0 for varmeste og koldeste Maaned. Regnmængden er derimod meget forskellig; størst er den i Quara Valu paa Sydøstsiden af Taviuni med 6,300 Mm., medens den i Delanasau paa Nordvestkysten af Vanua Levu kun er 2,700 Mm.; det er i det hele den Side af Øerne, der vender mod Sydøstpassaten, der faar den rigeligste Regn og derfor fremviser den yppigste Flora. Passaten, der udøver en særlig forfriskende Virkning, blæser fra April til November; de øvrige Maaneder herske overvejende nordlige Vinde, der særlig i December —Februar gøre Klimaet mindre sundt. F.'s Flora er navnlig undersøgt af Englænderen Horne; dens Præg er med de talrige Palmer, Bregner, Scitamineer, Bambus og Orchideer overvejende indisk, men paa den tørrere Nordvestside optræde dog ogsaa Savanner med australske Former: Kasuariner, Akacier, *Metros ideros,* og i de højere Egne Naaletræer *(Dammara* og *Podocarpus).* Man kender paa Øerne 1,086 Blomsterplanter og 245 Lønboplanter, af hvilke henholdsvis 620 og 15 kun findes paa disse Øer. Af dyrkede Planter maa særlig fremhæves Kokospalmen, Sukkerrør, Bomuld, Kaffe, Kakao, Krydderneilikker, Vanille og en Mængde Næringsplanter som Yams, Taro, Bananer, Batater og Brødfrugt. Ved Europæernes Ankomst var Dyreverdenen meget fattig: Svin, Hunde, Rotter og Flagermus vare de eneste Pattedyr; Falke, Ugler, Papegøjer og Duer repræsenterede Fugleverdenen og nogle Arter giftløse Slanger, Firben og Frøer Reptilierne og Padderne; derimod var der mange Myrer, Moskitoer, Sommerfugle, Biller og Tusindben. Europæerne have indført Heste, Hornkvæg, Angorageder og Faar, hvilke sidste dog ikke trives godt. — Beboernes Antal var (1889) 122,900 og er noget i Tilbagegang; deraf vare de egentlige Fidjianere 111,000, fremmede Polynesiere 2,35a og indiske Kulier 6,300, Resten Europæere, overvejende Englændere. De indfødte (se Tavlen: Australske Folketyper 10—11) høre til Melanesierne, men som de længst mod Øst fremskudte og paa tre Sider omgivne af Polynesiere ere de langt mere blandede med polynesisk Blod og gennemtrængte med polynesiske Anskuelser end de øvrige Melanesiere, ligesom de i aandelig Henseende rage langt op over deres melanesiske Brødre; den polynesiske Indflydelse er dog i 19. Aarh. vegen for den europæiske; saaledes ere de næsten alle nu i det mindste af Navn Kristne. I deres Tapperhed i Krig og Gæstfrihed genfinde vi polynesiske Ejendommeligheder, hvorimod deres Grusomhed, Upaalidelighed og Forkærlighed for Pottemagerarbejde tyde hen paa deres melanesiske Herkomst. Religionen var tidligere nærmest en Anedyrkelse, og Præsteskabet, *Mbete,* havde ikke ringe Indflydelse; det opbevarede i smaa Templer de tolv smaa Gudebilleder, de eneste paa hele Øgruppen. I Modsætning til den demokratiske Forfatning hos de øvrige melanesiske Stammer var den her stærkt udpræget aristokratisk, og Kongen herskede med despotisk Magt (den sidste Konge var den 1885 afdøde Thakombau). Særlig berygtede vare Fidjianerne tidligere som Menneskeædere, men Kannibalismen er nu fuldstændig ophørt. Da de indfødte ere daarlige og lidet udholdende Arbejdere, have Europæerne indført andre Øboere, navnlig fra Salomons-Øerne, Ny-Hebriderne og Gilberts-Øerne til Arbejde i Plantagerne; i den seneste Tid erstattes dog disse af indiske Kulier. F. udgøre (sammen med den polynesiske 0 Rotuma) fra 1874 en britisk Kronkoloni, der bestyres af en Guvernør. Den materielle Kultur er under det engelske Herredømme stegen betydelig; Agerbruget spiller langt den største Rolle, navnlig Sukker- og Frugtavlen; Kaffe- og Bomuldskulturen er derimod gaaet meget tilbage. Kvægavlen kan paa Grund af det fugtige Klima ikke komme op ved Siden af Agerbruget, navnlig taale Faarene kun daarlig Fugtigheden. Skovbruget er meget indbringende, skønt de tidligere store Sandeltræsskove nu saa godt som fuldstændig ere ødelagte. Bjærgværksdrift og Industri staa endnu i deres Barndom, hvorimod Fiskeriet (Trepang og Perlemor) spiller en ikke

ubetydelig Rolle i Udførslen. Hovedudførslen falder paa Sukker, af hvilket der 1890 udførtes for næsten 6 Mill. Kr.; derefter kommer Kopra, Sukkermelasse, destilleret Spiritus, Frugter (især Bananer til Sydney), Kaffe, Majs, Kokostrævler, Perlemor, Uld og Trepang. Ny-Zealand, Victoria og New South Wales faa den største Del; derefter komme Spanien og Portugal. Totaludførslen beløb sig 1891 til 8,600,000 Kr. mod 2,150,000 1875. Indførslen bestaar især i Manufakturvarer og Levnedsmidler samt Tobak, Smør, Vin, Maskiner og Spirituosa; omtr. 64 p. Ct. kommer fra New South Wales, det øvrige især fra Ny-Zealand. 1891 indførtes Varer for 8,200,000 Kr. Regelmæssig Dampskibsforbindelse bestaar med Sydney og Auckland paa Ny-Zealand; hvis den paatænkte Dampskibslinie og Kabel fra Vancouver i Canada til Australien bliver til Virkelighed, vil F. som det centrale Støttepunkt stige meget i Værdi. Hovedbyen og Sædet for Koloniens Administration er Suva paa Sydøstsiden af Viti Levu, der fuldstændig har overfløjet den tidligere Hovedstad og vigtige Handelsplads Levuka paa Ovalau. — F. opdagedes allerede 1643 af Abel Tasman, som kaldte dem »Prins Vilhelms Øerne«; men først 1827 bleve de nøjere bekendte og kortlagte 1857 af Denham. Allerede 1835 lykkedes det den vesleyanske Mission at bevæge Kong Thakombau til at antage Kristendommen, og da denne Konge havde store pekuniære Vanskeligheder, tilbød han 1858 England Herredømmet over Øerne mod at faa sin Gæld betalt og en aarlig Understøttelse; først 1874 modtog Englænderne Tilbudet, og om end Kolonisationen ikke er gaaet saa stærkt frem, som man i Begyndelsen haabede, har Kolonien under det engelske Herredømme dog taget et mægtigt Opsving. (Litt.: Wilkes, *United States exploring expedition* [1840]; Williams og Calvert, *Fiji and the Fidjians* [London 1855]; Forbes, *Two years in Fiji* [1875]; Meinicke, »Die Inseln des stillen Ozeans« [Leipzig 1876]; G. Cumming, *At Home in Fiji* [London 1881]; Horne, *A year in Fiji* [1881]). *C. A.*

Fiducia (lat.), at *fidus* (Tillid), var Navnet for den ældste, endnu ufuldkomne romerretlige Form for Pantsætning. Ved denne fiduciariske Retshandel (*pactum fiduciae*) overdrog Skyldneren en Ting, som skulde tjene til Sikkerhed for en stiftet Gæld, til Kreditor som dennes Ejendom, men med den Aftale, at Skyldneren atter skulde have sin Ting tilbage, naar han betalte Gælden. Tingen var imidlertid i Mellemtiden Kreditors virkelige Ejendom, og Skyldneren havde, selv naar han betalte, kun en obligatorisk Fordring paa at faa Tingen tilbage, hvorfor han jo løb en betydelig Risiko ved den Tillid, han saaledes viste Kreditor, hvoraf Navnet. Naar dertil kommer, at Kreditor ofte i Stedet for at tage Tingen i sin egen Besiddelse lod Skyldneren laane den o: lod den blive med Benyttelsesret hos Skyldneren, vil man se, at Forholdet kom til paafaldende at ligne langt senere Tiders »Møbellaan«. *K. B.*

Fiduciārisk Retshandel se Fiducia.

Fiduciārius se Fideikommis.

Fidus se Fiducia.

Fidus Achātes se Achates.

Fieandt, Otto von, finsk Kriger, født i Kristina 1762, død 15. Septbr. 1823, blev 7 Aar gl. indskreven i Hæren, var som ung Officer med i Gustaf III's Krig 1789 mod Rusland og hørte til de, som toge Del i Anjala-Forbundets Mytteri. Sit Navn som Kriger erhvervede han i Krigen 1808; han kommanderede som Oberstløjtnant Fortroppen, da Klingspor i Juni 1808 brød op fra Nordvestfinland og gik Syd pas, overraskede ved Perho en russisk Styrke, bemægtigede sig et stort Proviantforraad og tog Mandskabet til Fange. 3. Juli blev han slaaet ved Lintulaks og kom ved Tilbagetoget i en meget farlig Stilling, trykket af Fjenden, men fik Luft gennem Adlercreutz'es Sejr ved Lappo. Da Russerne i August fik Forstærkning, blev det F.'s Nederlag ved Karstula, som hindrede den finske Armé i mere at tage Offensiven; der kæmpedes med stor Haardnakkethed, men F.'s 1,700 Mand maatte vige for Overmagten. En Pennetegning fra 1808 viser F. just som den ejendommelige Type, Runeberg i sit berømte Digt om ham har skildret, med lang hjemmesyet Uniformskofte, grove Støvler, gammel slidt Hat, i Haanden en snoet Krabask, — med hvilken han pryglede sine Folk dygtig —, Pibe i Munden og Tobakspung hængende ved Bæltet. »I Slaget lig den onde, ellers som en Bonde.« F. tog sin Afsked 1810. *Fv. B.*

Fiedler [fi!d-], Bernhard, tysk Landskabs- og Arkitekturmaler, er født 23. Novbr. 1816 i Berlin. Her fik han sin Undervisning paa Akademiet, bl. a. ogsaa under W. Krause. 1848 slog han sig ned i Triest, hvor han knyttedes nøje til den senere Kejser Maximilian af Mejiko's Hus, saaledes som Lærer for hans Gemalinde; med denne By som Hovedopholdssted foretog han flere store Orientrejser, hvorfra han hentede Emner til sine talrige, i Farvegivning (Olie, Vandfarve) virkningsfulde Landskaber, i hvilke arkitektoniske Motiver ofte spille en fremtrædende Rolle. Populæreste Værker: »Amfiteatret i Pola« [1846, Nationalgaleriet i Berlin], »Kairo« [1864], »Baalbek's Ruiner« m. m. fl. *A. Hk.*

Fiedler [fi'ð-], Harald Valdemar, dansk fiskerikyndig, født 13. Juni 1808, død 29. Maj 1887. Han blev Student 1826, *cand. jur.* 1832. Hans levende Interesse for Fiskerierne førte til, at han 1838 købte Øen Sevedø som Arvefæste under Borreby Gods, flyttede dertil og i en lang Aarrække drev et omfattende Fiskeri derfra. Paa forskellige Maader tog han virksom Del i det offentlige Liv, var Medlem af Sorø Amtsraad og blev 1848 valgt til Stænderdeputeret. 1853 blev han ansat ved Vejvæsenet i Sønderjylland og 1856 som Birkedommer i Holsteinborg Birk. 1867 blev han Regeringens Konsulent i Fiskerisager og forblev i denne Stilling til sin Død. I Forening med A. Feddersen stiftede han »Tidsskr. f. Fiskeri« [1866—82] og udgav senere »Nordisk Aarsskrift f. Fiskeri«. 1873 blev han Formand i en Kommission, der skulde udarbejde Forslag til en Fiskerilov, og hvis Arbejde danner Grundlaget for Fiskeriloven af 1888. *J. C.*

Fiedler [fi!d-], Otto Wilhelm, tysk Matematiker, født 1832, er Professor i Deskriptivgeometri ved Polyteknikum i Ziirich og har tidligere virket i samme Egenskab ved den tekniske Højskole i Prag. Foruden talrige Afhandlinger har han skrevet: »Die Elemente der neueren Geometrie und der Algebra der binären Formen« [Leipzig 1862], »Die darstellende Geometrie in organischer

Verbindung mit der Geometrie der Lage« [Leipzig 1871, 3. Udg. 1887] og »Cyclographie oder Construktion der Aufgaben über Kreise und Kugeln und elementare Geometrie der Kreis- und Kugelsysteme« [Leipzig 1882]. I sit deskriptivgeometriske Værk gaar F. en fra den almindelige noget afvigende Vej, idet han begynder med den perspektiviske Fremstilling og derfra gaar over til Parallelprojektionerne; han har mere end nogen anden bidraget til at skaffe Projektivgeometrien og den saakaldte »Geometrie der Lage« (se Geometri) Indgang i den deskriptivgeometriske Undervisning. *Chr. C.*

Field [fi!ld], Cyrus West, nedenn. D. D. F.'s Broder, født i Massachusetts 1819, død i New York 1892, var oprindelig Handelsmand; men efter at han 1853 havde trukket sig tilbage fra Forretningerne, henvendte han sin Opmærksomhed paa en telegrafisk Forbindelse mellem Amerika og Europa, og efter mange Vanskeligheder lykkedes det ham 1858 at nedlægge det første undersøiske Kabel; men først 1866 kronedes Foretagendet med fuldstændigt Held. F. deltog senere i forskellige storartede Telegrafanlæg, hvorved han tilsatte største Delen af sin uhyre Formue.

Field [fi!ld], David Dudley, nordamerikansk Retslærd, født 13. Febr. 1805, død 1894 i New York, i hvilken By han siden 1828 havde været bosat som Advokat. Han er især bleven bekendt paa Grund af sin Virksomhed for at reformere Processen, saavel den civile som den kriminelle, hvorom han allerede 1839 fremsatte indgaaende Forslag. 1841 blev han Medlem af den for New York nedsatte Procesreformkomité og havde den Tilfredsstillelse, at de væsentlig af ham udarbejdede Forslag bleve vedtagne ikke blot af den Stat, for hvilken de umiddelbart vare bestemte, men efterhaanden senere af 22 andre Stater, ligesom de for en stor Del bleve benyttede ved den paafølgende Omkodifikation af den britisk-indiske Proces. — Ogsaa for Folkeretsomraadet udfoldede han en anerkendelsesværdig Virksomhed og offentliggjorde en Plan til en international Voldgiftsret, som vakte Opmærksomhed paa begge Sider at Atlanterhavet under Titel af »Outlines of an international code« [2. Udg. 1878]. Hans forskellige Taler ere udgivne i 3 Bd. 1884—91 i New York. *C. V.N.*

Field [fi!ld], John, engelsk Komponist og Klaverspiller, født i Dublin 26. Juli 1782, død i Moskva 11. Jan. 1837. Nutildags lever hans Navn kun gennem hans »Nocturner«, Forbilledet for Chopin's Klaverstykker af samme Navn, men i Begyndelsen af 18. Aarh. stod F. som Klaverspiller i Rang med de ypperste, hvad Anslagets Skønhed, Foredragets Poesi og Charme angaar, maaske højere end nogen af sine samtidige. F., der nedstammede fra en begavet Musikerfamilie, blev tidlig Elev af Clementi, der tog ham med paa sin store Koncertrejse (1802) gennem Frankrig, Tyskland og Rusland. I St. Petersborg, senere i Moskva, erhvervede han sig et stort Navn som Klaverspiller og Lærer, drog 1832 tilbage til London, berejste endnu en Gang Frankrig, Tyskland og Italien, men vendte 1836 tilbage til Moskva. Foruden de 20 Nocturner — som Liszt har behandlet i et særligt Skrift [Leipzig 1859], der ogsaa foreligger som Fortale til den af ham redigerede Udgave af Nocturnerne — har F. skrevet en Række, nu glemte, større og mindre Kompositioner, Klaver-Koncerter, Divertissementer, Variationer, Sonater o. s. v. *S. L.*

Field [fi!ld], Nathaniel eller Nathan,, engelsk Skuespiller og dramatisk Forfatter, (1587—1633), blev allerede som Barn Medlem af Dronning Elisabeth's Børnekapel. Han var ensypperlig og afholdt Skuespiller og forsøgte sig ogsaa som dramatisk Forfatter. Af hans to bevarede Skuespil er det ene »A Woman is a Weathercack« [1612], et Angreb paa Kvinderne, medens det andet »Aminds for ladies« [1618] er et Forsvar for dem. Det er begge livlige Intrigestykker. Desuden var han Massinger's (s. d.) Medarbejder paa Tragedien »The Fatal Dawry«, (Litt.: C. Kalisch, »Shakcspeare's yngre samtidige og Efterfølgere« [Kbhvn. 1890]). *T. L.*

Fielding [fi!ldiŋ], Anthony Vandyke Copley, engelsk Landskabsmaler, født 1787 ved Halifax, død 3. Marts 1855. Han var Søn af Maleren Th. N. F. — to af hans Brødre vare ligeledes Malere — uddannedes i Kunst af J. Varley og helligede sig som denne næsten udelukkende til Akvarelkunsten, blandt hvis bedste Mænd han regnedes af sin Samtid; fra 1831 til sin Død var han ogsaa Præsident for *Water-Colour-Society*. Han har malet overordentlig meget, Landskaber og Søstykker, af betydelig Virkning og med en Færdighed, der dog vel ofte kan forlede til Manér. *A. Hk.*

Fielding [fi!ldiŋ], Henry, engelsk Skuespildigter og Romanforfatter, født 1707 i Sharpham Park, Somersetshire, død i Lissabon 1754. Han gik i Skole i Eton og studerede derpaa Jura ved Universitetet i Leyden; men hans Studier bleve afbrudte, da Hjælpen hjemmefra hørte op, og i en Alder af tyve Aar var F. da henvist til at sørge for sig selv. Han vendte tilbage til London og optraadte i mange Aar som Skuespiller ved Bartolomæus-Markedet, medens han samtidig gjorde sig bekendt som Lystspilforfatter. Som 21-aarig skrev han sin første Komedie »Love in several Masques«, der Aaret efter fulgtes af »The Temple Beau« og »The Author's Farce«. 1731 kom »The coffu House Politician« og »The Tragedy of Tragedies; or the Life and Death of Tom Thumb the Great, with annotations of Scriblerus Secundus«. Dette sidste Skuespil er en morsom Parodi paa den opstyltede Stil i Tidens Tragedier, noget i Smag med Buckingham's »The Rehearsal«. I en morsom, men grovkornet Farce »The Covent Garden Tragedy« [1732] parodierede han ligeledes Tragediens følsomme Stil. 1735 giftede F. sig, og da hans Hustru havde nogle Penge, og han selv havde arvet et lille Landsted efter sin Moder, begyndte han at leve som en rig Mand med Ekvipage og Tjenere. Det varede da ikke længe, inden han igen maatte arbejde for Udkommet, og han dannede nu et Skuespillerselskab, for hvilket han skrev en satirisk Komedie: »Pasquin: a Dramatic Satire on the Times«, der gjorde megen Lykke; men da han i en følgende Komedie satiriserede Sir Robert Walpole, blev der paabudt Censur over Skuespil, og F.'s Selskab gik saa i Stykker. F. tog nu igen fat paa sine Studier, fuldendte dem og blev Sagfører. Endnu skrev han et enkelt Skuespil; men det gjorde

ingen Lykke, hans Satire var for hvas og grovkornet for Tidens Scene, og det var først, da han optraadte som Romanforfatter, at han fandt sit egentlige Felt. 1742 kom hans første Roman »The Adventures of Joseph Andrews and of his friend Mr. Abraham Adams«, en drøj saftig Satire over Richardson's (s. d.) »Pamela«. 1743 kom »History of the Life of the Late Mr. Jonathan Wild the Great«, en i ironisk Tone holdt Tyveroman, hvis Helt var en berømt Tyvefanger. Paa denne Tid mistede F. sin Hustru, hvem han havde elsket højt, og hans eget Helbred var svagt. Alligevel arbejdede han videre, udgav Tidsskrifter og skrev endnu Romaner. Hans bedste Bog »Tom Jones; or, History of a Foundling«, kom 1749 og efterfulgtes 1751 af »Amelia«, et svagere Arbejde. F.'s Betydning i Litteraturen beror først og fremmest paa hans Romaner og da særlig paa Tom Jones. Han er vel Moralist ligesom Richardson; men han er ikke Puritaner. Hans eget livsglade, djærve Væsen gaar igen i hans Romaner, og han giver en realistisk Skildring af Samtidens støjende og raa Liv og grove Sæder, der endnu virker med fuld Anskuelighed og samler sig til et Helhedsbillede af Tiden, saa fyldigt som man kan ønske sig. F.'s Helbred blev stadig svagere, og han forsøgte 1754 en Rejse til Lissabon. Hans »Voyage to Lisbon« blev hans sidste Arbejde; kun et Par Maaneder efter Ankomsten døde han. (Litt.: Thackeray, *English humourists*; Lawrence, *Life and Times of H. F.* [Lond. 1855]; Dobson, *II. F.* Serien *English men of letters* [Lond. 1883]). *T. L.*

Fieldske Kedel se Dampkedel, S. 859.

Fiëramente (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: stolt, trodsig.

Fieråsfer se Slangefiske.

Fieschi [fie'ski], de' (mindre rigtig Fiesco), Grever af Lavagna, italiensk Adelsslægt, som kan forfølges op til omkring Aar 1000. De sade inde med talrige Len og store Jordegodser. I Genova vare de den ene af de overmægtige Adelsfamilier, som med tre andre, Slægterne Doria, Spinola og Fregosi, stredes om Herredømmet; de vare ivrige Guelfer. Ikke mindre end 30 af Slægten F. bleve Kardinaler, to, Sinibald F. (Innocens IV) og Ottoboni F. (Hadrian V) endog Paver. Slægten F. blev ved Giftermaal besvogret med flere mindre europæiske Dynastier, men er nu uddød. Den berømteste af Slægten er Gianluigi de' F., Greve af Lavagna, (1523—47), en ærgerrig og talentfuld Mand, men avindsyg paa Doria'erne, som ved den store Andreas Doria havde naaet en overvældende Magt over alle andre adelige Slægter i Genova. I det Haab at styrte de forhadte Medbejlere søgte han gennem Cesare Fregosi og den franske Gesandt Guill. du Bellai Forbindelse med Frants I af Frankrig, der havde skellig Grund til at hade Andr. Doria; ogsaa Pierluigi Farnese og Pave Poul III tilsagde ham Bistand. Der dannede sig saaledes i og uden for Genova en Sammensværgelse mod Doria'erne, dens Hovedmænd og Ledere vare F., hans Lærer og Ven Giambattista Verrina, Vincenzo Calcagni, Rafaello Sacco o. a. Sammensværgelsen kom til Udbrud Natten til 2. Jan. 1547; den gamle Andreas Doria var af den kejserlige Gobernador i Milano bleven varskoet om, hvad der var i Gære mod ham, men lod sig desuagtet overraske; det lykkedes ham vel ikke uden Møje at slippe ud af Byen og flygte ad Sestri til, hans Nevø Giannettino D. (s. d.) blev derimod stødt ned. Men da F., der straks, som de sammensvorne vilde skride til Handling, fra Løbebroen fra hans Skib til Havnemolen var styrtet i Søen, hvor hans tunge Rustning drog ham til Bunds, var og blev borte, og de sammensvorne saaledes manglede den højst nødvendige Overledelse, løb hele Bevægelsen ud i Sandet. Genova's Borgere, hvem det var ligegyldigt, om deres Herre hed Doria eller F., holdt sig passive, Tilhængerne af Slægterne Doria og Spinola strømmede bevæbnede til fra alle Kanter, og de sammensvorne spredtes for alle Vinde. Verrina og en Hob flygtende frelste sig til Søs, en anden Hob af de sammensvorne søgte Tilflugt i et Fort, som efter en haard Belejring maatte overgive sig. Andreas Doria plettede sin velfortjente Berømmelse ved unødvendig Grusomhed mod de overvundne og fangne sammensvorne. F.'s yngste Broder lykkedes det at undkomme til Frankrig, og han grundede der Linien Fiesque. F.'s Historie er bleven behandlet baade af Digtere (Schiller: Fiesco; J. Ancelot: Fiesque, Tragedie), Romanforfattere (Giov. Campiglio, *Il conte di Lavagna* [Milano 1822]) og Videnskabsmænd (A. Mascardi, *La congiura di F.* [Antwerpen 1629], Spinola, *Docc. ispano-genovese dell'arch. de Simancas* [i »Atti della Soc. Ligure di Storia patria« [Bd. 8], Brea, *Sulla congiura del conte G. L. F.* [Berlin 1864], Staffetti, *La congiura del F.* etc. [Genova 1892]). *F. J. M.*

Fieschi [fjæski'], Josef, fransk Udaadsmand (1790—1836), født paa Corsica, blev 1808 Soldat og var 1812 med paa Toget til Rusland, samt tjente 1815 under Murat ved Landgangen i Kalabrien. Han vendte derefter tilbage til Corsica, hvor han 1816 for Tyveri og Falsk dømtes til 10 Aars Tugthusstraf. Efter at have udsonet denne Straf flakkede han om i Frankrig, ernærende sig paa alskens uærlig Vis; kom 1830 til Paris og fik her ved nyt Falskneri en Aarpenge som politisk Martyr. Tillige var han en Tid lang Politispion, men mistede baade sin Stilling og sin Aarpenge, da man lærte hans Fortid at kende. Han udtænkte nu en Helvedesmaskine, til Brug ved Barrikadekamp, men blev af en gammel republikansk Fanatiker Morey overtalt til at bruge den imod Kongen og fik af en anden Republikaner Pépin Midler til at udføre den (den var sammensat af 24 Bøsseløb, som med firdobbelt Ladning kunde affyres paa een Gang). Planen bragtes af F. til Udførelse 28. Juli 1835, da Kong Ludvig Filip med sine Sønner red til en stor Mønstring. Kongen selv slap uskadt derfra, hans ældste Søn blev let saaret, men 18 Mennesker, deriblandt Marskal Mortier og flere Officerer i hans Følge, dræbtes, og en Snes andre saaredes. F. blev selv alvorlig saaret, da flere Løb sprang; han blev straks greben og henrettet 19. Febr. 1836 tillige med sine 2 medskyldige. Under Retssagen viste F. stor Frækhed. *E. E.*

FiésCO se Fieschi.

Fiësole, By i den italienske Provins og Kreds Firenze, beliggende i en Højde af ca. 300 M. paa en Høj med en smuk Udsigt over Arno-Dalen og i en Afstand af kun 7 Km. nordøstlig for Firenze, med hvilken den er forbunden ved en elektrisk

Bane og en Vej bebygget med Villaer. Den er Residens for en Jesuiter general og Sæde for en Biskop og har (1881) 4,700 Indb. (med Kommune 13,900). Katedralen (bygget 1028) er en treskibet Basilika med smukke Freskomalerier og Relieffer. Desuden findes et biskoppeligt Palads, et Jesuiterkollegium og 2 gamle Kirker, Maria Primerante (fra 10. Aarh.) og Alessandro med 15 antikke Søjler samt Rester af mægtige etruriske Mure og et antikt Teater. Paa Toppen af Højen findes et Franciskanerkloster (fra 1350) og i en Afstand af I Km. Klosteret Badia di F., grundet 1028, ombygget af Brunellesco og forsynet med en smuk Loggia; det er nu en adelig Opdragelsesanstalt. I Klosteret San Dominico levede i nogen Tid som Munk den berømte Maler Fra Giovanni Angelico, ogsaa kaldet Fra Giov. da F. — F. er det gamle *Faesulae*, en etrurisk By, der var en af de betydeligere Byer i Etrurien og en af de 12 Forbundsstæder. Romerne lede her 225 f. Chr. et Nederlag mod Gallerne. Efter at F. var bleven ødelagt under Borgerkrigene, lod Sulla den kolonisere med sine Veteraner; senere var den et Tilholdssted for Catilina. 406 e. Chr. slog Stilicho her Alaner, Vandaler, Burgunder og Suever under Radagais. 539 blev Byen belejret af Belisar, 1010 indtagen af Florentinerne, 1125 ødelagt og forblev derefter under deres Herredømme. *Joh. F.*

Fiesole, il beato Fra Giovanni Angelico da, navnkundig italiensk Maler, født 1387 i Vicchio i Toscana, død 1455 i Rom. Hans verdslige Navn var Guido da Pietro (o: G., Pietro's Søn), »Fra Giovanni« var hans Navn som Munk, »Angelico«, den englelige, er el beundrende Tilnavn, hvormed han allerede en Menneskealder efter sin Død hædredes, »beato« hedder han, fordi den katolske Kirke har erklæret ham »salig«; sædvanlig kaldes han nu Fra Angelico da F. 1408 bleve han og hans Broder Benedetto, en god Miniaturmaler, optagne som Munke i et Dominikanerkloster i Fiesole, som han dog snart paa Grund af de urolige Tider maatte forlade. I Cortona og Siena lærte han Diotisalvi, Ugolino, Simone Memmi og de øvrige gamle Mestere af Siena-Skolen at kende; deres dybe Følelse, religiøse Inderlighed og fine Udførelse tiltalte i høj Grad hans poetiske og stærkt religiøst bevægede Sjæl og blev af gennemgribende Indflydelse paa hans hele Kunst. Til S. Domenico i Cortona gjorde han en tronende Madonna med Helgener og Engle, i Gesù (o: Jesuiterkirken) i samme By bevares hans »Bebudelse« og to Tredeller med Jomfru Maria og S. Domenico. Efter lang Tids Omflakken fandt han endelig (ca. 1440) Fred og Ro i Klosteret S. Marco i Firenze, og til dette Kloster malede han flere af sine ypperste Værker: til Korsgangen Freskerne »Apostlen Peter's Martyrium«, »Jesus med S. Domenico«, »Korsfæstelsen«; til Kapitelsalen et kolossalt Korsfæstelsesbillede med 20 legemsstore Helgener (den uheldige røde Baggrund er senere Restauration) o. m. 1447 var han i Orvieto, hvor han under Hvælvingerne i et af Domkirkens Kapeller i det sydlige Sideskib malede Christus i Glorien som Dommer over Verden, paa begge Sider Profeter og hellige; dette hører til det ypperste, der er gjort af religiøst Maleri. Derefter blev han af Pave Martin V kaldt til Rom, hvor han i Vatikanets Capella di Niccol6 V malede et Dusin herlige Billeder (i to Rækker under hinanden) af den hellige Stefanus og den hellige Laurentii Liv og Martyrium (tarvelig restaureret i nyere Tider). Af Staffelibilleder af F. maa nævnes en Madonna mellem Helgene Og musicerende Engle, en Madonna's Kroning, med en Predella, i tre Afdelinger (tidligere i Sta. Maria Novella i Firenze), begge i Uffizierne, en stor Nedtagelse af Korset, S. Cosmas og S. Damian's Undergerninger, Christi Gravlægning, Dommedag o. a. i Akademiet i Firenze, en Madonna's Kroning, Louvre, Madonna med Helgener og en Dommedag, i Berlin's gamle Museum. Mange af hans Arbejder ere i senere Tider stærkt og uheldig restaurerede, og ikke faa Billeder gaa med Urette under hans Navn. — F. er uovertræffelig som religiøs Maler, faa eller ingen naa ham i Dybde og Inderlighed, hele hans Kunstnergerning er det reneste Udtryk for den middelalderlige Katolicismes halvmystiske Sværmeri. I Kraft og Energi naar han hverken Giotto eller Masaccio eller Lippi, men han er ingenlunde fremmed for Naturefterlignelse, om han end ved sin dybe Andagt og religiøse Inderlighed hæver den op over alt jordisk, for ham eksistere kun de himmelske Ting. F. ligger jordfæstet i Sta. Maria sopra Minerva i Rom, i hvis Kloster han døde, og hvor hans Gravsten med Navn og Dødsaar endnu er at se. Som Elever af ham kunne anses Zanobi Strozzi, Gozzoli, Gentile da Fabriano. (Litt.: E. Förster, » Leben u. Werke des F.« [Regensburg 1859]; Ley, *F.* [Lond. 1886]). *F. J. M.*

Fiesole, Mino di Giovanni (o: Søn af G.) da, berømt italiensk Billedhugger, født 1431, død i Firenze 11. Juli 1484. Hans Værker ere udmærkede ved aandfuld Opfattelse, dyb religiøs Følelse og yderst fin og delikat Udførelse. Faa eller ingen have som han givet Madonna's jomfruelige Renhed og Barnets blide Skønhed. Om han har virket i Rom, er ikke afgjort, om end den romerske Plastik i Slutn. af 15. Aarh. er stærkt paavirket af hans Kunst. Enkelte af F.'s Arbejder ere signerede, hvad der var sjælden dengang. De bedste af hans ældre Værker ere i Katedralen i Fiesole: Biskop Salutati's Gravmæle [1464] og et prægtigt Relief: »Madonna med Helgene«, og i Kirken la Badia (o: Abbediet) i Firenze: Bernardo Guigni's Gravmæle [1466] og to Madonna'er; i Bargelloen (Podestà-Paladset) i samme By ypperlige Portrætbuster og Reliefs, fine og livfulde, men ikke saa realistiske som Verrocchio's. I Rom findes F.'s Monument over Franc. Tornabuoni (i Sta. Maria sopra Minerva), Kardinal Fortiguerra's Grav i Sta. Cæcilia, Poul II's Grav i Krypten under S. Peter, prægtigt Tabernakel i Sta. Maria in Trastevere o. s. v.; andre udmærkede Arbejder i Prato: Reliefs paa Prædikestolen i Domkirken, i Volterra, Perugia o. a. St. *F. J. M.*

Fiesole, Silvio Cosini da, italiensk Billedhugger, (1502—47), Elev af Andrea Ferrucci, var virksom i Firenze, Pisa, Genova og Milano, men der vides kun lidt om ham. Han var en flink Statuarius (den lærde Raffaele Maffei's liggende Statue, i S. Lino i Volterra), men navnlig en ypperlig Dekorationsbilledhugger. Han arbejdede under Michelangelo paa Mediceernes Gravmæle i

det ny Sakristi i San Lorenzo, Firenze. I Sta. Maria Novella i samme By er Minerbetti'ernes Mausoleum af F. *F. J. M.*

Fievée [fjæve'], Joseph, fransk Publicist, født i Paris 8. Apr. 1767, død 7. Maj 1839, var først Bogtrykker, i Revolutionstiden en af Condorcet's Medarbejdere ved »Chron. de Paris« og efter 9. Thermidor kontrarevolutionær. Efter 18. Fructidor (4. Septbr. 1797) maatte han flygte fra Paris; i sit Skjul i Champagne skrev han bl. a. sin meget læste Roman »La Dot de Suzette«, som er oversat paa flere Sprog. Til sidst blev han dog indfangen og kastet i Templetaarnet, hvor han sad til 18. Brumaire. Derefter tjente han i lang Tid Napoleon med Troskab og Dygtighed, baade som Skribent og hemmelig Sendemand, og blev 1813 Præfekt i Dep. Nièvre. Da han 1814 kokketterede med de allierede, blev han i de 100 Dage afsat fra sit Præfektur, hvorpaa han gav sig Royalisterne i Vold og virkede for deres Sag som Skribent i forskellige Blade; dog bekæmpede han modig den tiltagende absolutistiske Reaktion, holdt Chartets Fane højt og bidrog ikke lidet til Ministeriet Villèle's Fald og Revolutionen af Juli 1830. Hans talrige Skrifter ere mest af politisk Indhold, hans »Oeuvres« udkom i Paris 1842, men med Undtagelse af »Suzette's Medgift« ville de nu næppe finde mange Læsere. (Litt.: Saint-Beuve, *Caus. du lundi* [5. Bd. 1853]; *Biogr. des Contemporains).* *F. J. M.*

Flevez [fjæve'], Charles, belgisk Astronom, født i Bruxelles 13. Maj 1844, død smst. 2. Febr. 1890, var først militær, derpaa Kemiker. 1877 blev F. Leder af den nyoprettede, spektroskopiske Afdeling ved Observatoriet i Bruxelles og har meddelt i det belgiske Videnskabsselskab en Række mindre Afhandlinger af spektralanalytisk Indhold. Hans Hovedværk er »Étude du spectre solaire« [Bruxelles 1882], der indeholder 2,400 Linier paa Strøget $\lambda = 660\mu\mu$ til $\lambda = 440\mu\mu$ og »Etude de la region rouge (*A*—*C*) du spectre solaire« [Bruxelles 1883]. *J. Fr. S.*

Fife [fa'if], Shire i det østlige Skotland ved Vesterhavet, omfatter den største Del af Halvøen mellem Firth of Forth og Firth of Tay og begrænses i øvrigt af Shirerne Perth, Kinnross og Clackmannan. 1,279 D Km. med (1891) 187,300 Indb. En Forgrening af Ochill Hills (250 M.) træder mod Nordvest ind i Shiret og skilles ved Eden's frugtbare Dal, Strath of Eden, fra Lomond Hills (525 M.) mod Syd. Resten af Shiret er et fladt eller bølgeformigt Lavland, meget frugtbart og dyrket paa det omhyggeligste. De største Floder ere Eden og Leven, som drive talrige Møller. Den yderste, østlige, Spids er F. Ness omgiven af farlige Klipper og med Fyr paa Carr Rocks; paa den nordøstlige Kyst ligger den store St. Andrewsbai med Eden's brede Munding. Heder og Tørvemoser forefindes paa Højderne, og de tidligere store Skove ere afløste af store Plantninger af Ask, Ælm, Fyr, Kastanjer og Eg. Agerbruget sysselsætter Hovedmassen af Befolkningen; men i Floderne og ved Kysterne drives ogsaa betydeligt Fiskeri, og Tangen indsamles til Kvægfoder og Strøelse. Fra Bjærgene indvindes Jærn, Kul og Marmor; Industrien er vigtig med Fabrikation af Lærred, Uldvarer, Maskiner og Pottemagerarbejde; Skibsbyggeri og Skibsfart er ogsaa af Betydning. De betydeligste Byer ere Dunfermline og St. Andrews, men Hovedstaden er Cupar (s. d.). *C. A.*

Fife [fa'if], Alexander W. G. Duff, Hertug af F., er født 10. Novbr. 1849, nedstammer fra Macduff, som dræbte Macbeth, og er en Dattersøn af Kong Vilhelm IV's uægte Datter, Elisabeth Fitz Clarence. Han var 1874—79 Medlem af Underhuset og er Parthaver i et stort Bankierhus; ved Faderens Død 1879 blev han irsk Peer som Jarl af F., ophøjedes 1885 til britisk Peer og fik 1889 Hertugtitel, da han ægtede Prinsen af Wales's ældste Datter Louise, født 20. Febr. 1867. *E. E.*

Fifre [fi'fr] (fr., ital.: *piffaro*), den lille Tværfløjte, den mindste af de brugelige Fløjtearter, med seks Tonehuller. Den benyttes navnlig hos Militæret, i Forbindelse med Trommer (»Piber og Trommer«), under Marchen i Mangel af, eller som Afveksling for, det fulde Orkester, eller til Afgivelse af Honnørsignaler (»Fanemarchen«). *S. L.*

Figaro, Hovedpersonen i tre af Beaumarchais's Komedier, især i de to berømte Lystspil »Le barbier de Séville« og »Le mariage de F.«, der foregaa i Spanien. Navnet paa den listige, muntre, vittige Barber synes opfundet af Beaumarchais selv; det ser meget spansk ud, men der eksisterer i Virkeligheden ikke noget saadant spansk Navn. Saavel samtidig med den franske Dramatiker som senere er F. oftere bragt paa Scenen af Efterlignere, bl. a. Sardou; men mest bekendt er han bleven som Operafigur i Mozart's F.'s Bryllup, i Paesiello's »Barberen i Sevilla« og i Rossini's endnu berømtere Opera med samme Titel. Ikke at tale om, at F. har givet Navn baade til Blade og Dansesaloner, og at den spanske Forfatter M. J. de Larra vandt Navnkundighed under dette Pseudonym. *E. G.*

Figaro, et hyppig forekommende Navn paa Aviser i forskellige Lande. Den første Avis med Navnet »Le Figaro« udkom i Paris 1826—33. Den talte blandt sine Medarbejdere Janin, Paul Lacroix, George Sand, Alphonse Karr og spillede en ikke ubetydelig Rolle i Tiden før og efter Julirevolutionen. — Det uden Sammenligning mest bekendte Blad af dette Navn er det 1854 af H. de Villemessant i Paris grundlagte Blad, der i Begyndelsen udkom 1 Gang, senere 2 Gange ugentlig, fra 1865 daglig. Villemessant forstod at knytte til Bladet en hel Række yngre Forfattere og Kronikører, der ved deres stilistiske Evne og Sans for det pikante og sensationelle gjorde Le F. til Paris'es mest læste Boulevardblad. I politisk Henseende var Bladet konservativt, efter 1871 antirepublikansk. Under Fr. Magnard's Ledelse (1876—94) fortsatte Bladet med Fremgang i det af Villemessant anviste Spor; uagtet det fremdeles var Organ for den monarkistiske og klerikale Politik, optraadte dets Redaktør dog ofte som Moderationens Talsmand lige over for enkelte Medarbejderes yderliggaaende, antirepublikanske og ultramontane Anskuelser. Le F.'s store Udbredelse, især inden for Samfundets højere Klasser, skyldes ikke saa meget dets royalistiske og klerikale ledende Artikler som dets Meddelelser fra den aristokratiske Verden, dets indiskrete Noticer fra det private Liv, dets Teaternyheder og Skandalehistorier. Bladet udmærker sig mere ved hurtige end paalidelige Meddelelser, og utallige ere de Udfordringer og

Injurieprocesser, hvormed dets Redaktører og Medarbejdere have været hjemsøgte. Bladets Chefredaktører ere siden 1894 F. de Rodays og A. Périvier. Det daglige Oplag er for Tiden (1896) ca. 80,000 Eksemplarer. Onsdag og Lørdag medfølge Bilag, af hvilke Lørdagsbilaget udelukkende er viet Litteraturen. (Litt: Cl. Lundin, »H. de Villemessants Figaro« i »Ny ill. Tidning«, 1879, S. 138—166). *K. F.*

Ogsaa i Danmark's Presse har man haft flere Blade ved Navn F. Det ældste og mest kendte tør være det af Tivoli's Grundlægger, Georg Carstensen, udgivne »Figaro, Journal for Litteratur, Kunst og Musik«, hvoraf der udkom 6 Bd., ledsaget af Litografier og »Supplementblade« samt 3 Bd. »Nye Intelligensblade« i Aarene 1841—42. Sommeren 1866 grundlagde Robert Watt et belletristisk Ugeblad, »F.«,som han redigerede til Decbr. 1868, da Bladet udvidedes og gik over til et almindeligt Dagblad under Navnet »Dagens Nyheder« (s. d.). — Senere har den kjøbenhavnske Presse haft et illustreret Søndagsblad, »F.«, uden litterær Karakter eller Betydning, redigeret og udgivet af C. Sacht o. fl. 1873—76. I den norske Presses Bibliografi er Navnet F. blot repræsenteret af et ubetydeligt »Ugeblad for Kunst, Musik, Teater og Litteratur«, hvoraf der udkom en enkelt Aargang Chra. 1883. — I Sverige's Presse brugtes Navnet F. første Gang 1833, da Kaptajn Fr. B. Cöster fik Tilladelse til at udgive et Blad med dette Navn; det bestod dog kun en kort Tid. — I Febr. 1875 begyndte Udgivelsen i Stockholm af et af Skuespiller C. G. Callmén og Orkesteranfører A. Lindholm udgivet »F., Programblad for spektakler och konserter«, som atter gik ind i Febr. 1877. — Derimod udkommer fremdeles (1896) det af Hugo Nisbeth (død 1887) grundlagte »F., Söndagstidning for alla Samhällsklasser«, der den hele Tid har været redigeret meget populært og pikant, ikke uden et Anstrøg af Skandale, først som Ugeblad med den anførte Undertitel (1878—84), senere som Dagblad med Portrætter i hvert Nummer siden 1888. Bladet redigeredes efter Nisbeth's Død et Aars Tid af O. E. Norén, derpaa af G. F. Lundstrom, et af Stockholm's kendte »Qvickhufvuder«. Blandt Medarbejderne var i Nisbeth's Tid bl. a. den bekendte Bankdirektør og Politiker A. O. Wallenberg. *J. B. H.*

Figeac [fiža'k], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Lot, Hovedstad i Arrondissementet F. (Guienne), beliggende i Célé's Dal, en Biflod til Lot, og omgiven af Skove og Vinhaver, har (1891) 4,900 (med Kommune 6,700) Indb. Byen, der er befæstet og har et gammeldags Præg, med mange Huse til Dels i 13. og 14. Aarh.'s Stil, har bl. a. to Kirker fra Middelalderen og en Obelisk, der er rejst for dens Bysbarn, Ægyptologen Champollion. F. skal skylde et 755 oprettet Benediktinerkloster sin Oprindelse og er bekendt fra Hugenotkrigene, da Protestanterne toge den 1576 og beholdt den som Vaabenplads indtil 1622. *H. W.*

Figen se Ficus.
Figenkaffe se Kaffe.
Figenkaktus se Opuntia.
Figentræ se Ficus.

Figig, Oase i det marokkanske Sahara paa 32° 19' n. Br., nær ved Algérie's Grænse, er 14 • Km. med ca. 15,000 Indb. Oasen dannes af Vadi Susfana, kort efter at den har forladt Bjærgene, og har 10 Landsbyer (*Ksurs*), der paa Grund af de stadige indbyrdes Fejder alle ere befæstede. Hovedbyen er Snaga. Beboerne anerkende nominelt Sultanen af Marokko's Overhøjhed. *C. A.*

Figline [filji'-] **Valdárno,** By i Mellemitalien, Provins Firenze, ved Arno-Floden. (1881) 5,800 Indb., der drive betydelig Silkeavl og Straahattefletning. I Nærheden findes ved Arno talrige etruriske og romerske Oldtidslevninger. *C. A.*

Figueira [fige'jra] (F. da Foz da Mondego), By i det mellemste Portugal, Provinsen Beira, beliggende ved den højre Bred af Mondego's Udløb (Foz) i Atlanterhavet, har (1878) 4,200 Indb. F. har en god, indtil 3,5 M. dyb Havn, som dog er vanskelig tilgængelig paa Grund af en Sandbarre, betydelig Udførsel af Salt, Olie, Frugt og Vin (især til Brasilien) og meget besøgte Søbade. Brunkulbjærgværkerne i Nærheden af F., ved Fiskerlejet Buarcos, ere nu for det meste ødelagte ved Oversvømmelse. *H. W.*

Figueras [figelras], By i det nordøstlige Spanien, Provins Gerona (Katalonien), beliggende ca. 20 Km. fra den franske Grænse ved Hovedvejen til dette Land og midt i den frugtbare, med Frugt- og Olietræer bedækkede Slette el Ampurdan, har (1887) 11,900 Indb., der især drive Industri i Sæbe. Lige i Nærheden af den gammeldags, uregelmæssig byggede By med dens mørke, snævre Gader ligger paa Toppen af en 146 M. høj Banke den af Ferdinand VI i Midten af 18. Aarh. opførte Fæstning Castillo de San Fernando, der behersker hele Sletten og er Nøglen til Spanien fra Pyrenæer-Siden. Fæstningen, der kan rumme 16,000 Mand og har kostet over 28 Mill. Realer, gælder for Spanien's stærkeste; men den er dog flere Gange bleven erobret i Krigene mellem Frankrig og Spanien. Franskmændene indtoge den 27. Novbr. 1794, men bleve slaaede af Spanierne her 14. Juli 1795, hvorfor de maatte rømme den; atter toge de Franske den 1808; men Spanierne overrumplede den 21. Apr. 1811; 19. Aug. s. A. tvang de Franske den til at kapitulere, men maatte atter rømme den 18. Aug. 1813. Ogsaa 1823 blev den indtagen af de Franske. *H. W.*

Figueras [figelras], Estanislao, spansk Politiker, født 13. Novbr. 1809 i Barcelona, død 11. Novbr. 1882 i Madrid, sluttede sig allerede 1837 til Progressisterne og 1840 til Republikanerne og blev derfor 1845 — 48 forvist fra Madrid. Snart efter blev han Sagfører i Tarragona, valgtes 1850 i Barcelona til Deputeretkamret og udtalte sig 1854 i den grundlovgivende Nationalforsamling aabent for Kongedømmets Afskaffelse. I Maj 1867 blev han fængslet som Deltager i en Sammensværgelse og igen forvist fra Hovedstaden. Efter Septemberrevolutionen 1868 var han som Medlem af Nationalforsamlingen og af Madrid's Byraad en af det republikanske Partis Førere, og efter Kong Amadeo's Tronfrasigelse i Februar 1873 blev han J Ministerresident i den foreløbige Regering indtil ! Juni s. A., men ødelagde Republikkens Sag ved • den yderlige Føderalisme, som han vilde gennemføre. Senere spillede han ingen Rolle og holdt '• sig uden for det offentlige Liv. *E. E.*

Figueroa [figero!a], Bartolomé Cayrasco de, spansk Digter, (1540—1610), levede paa Øen

Gran Canaria som gejstlig ved Domkirken. I sin Levetid og senere endnu var han meget berømt som Digter; Cervantes f. Eks. har rost ham i sin »Gaiatea«. Navnlig beundrede man hans »Versos esdrujulos« o: daktylisk rimende Vers, hvilke man nu om Stunder snart kan faa for meget af. Hans Hovedværk er et umaadelig langt Digt om alle Kalenderhelgenernes Levned med Titel »Templo militante, triunfos de virtudes, festividades y vidas de Santos«; dets 4 Dele udkom 1602—15. Desuden oversatte han med Held Tasso's »Gerusalemme liberata«, med Tilføjelse af en poetisk Skildring af de canariske Øer. *E. G.*

Figueroa [figerola], Cristóbal Suárez de, spansk Forfatter, født i Midten af 16. Aarh. i Valladolid, død efter 1621. Om denne frugtbare og mangesidige Forfatters Liv vides ikke meget; han havde efterhaanden forskellige Retsembeder og opholdt sig en Tid i Italien. En vis Gnavenhed og Bitterhed kommer til Syne i hans prosaiske og poetiske Skrifter, der for øvrigt vidne om ikke ringe Talent. I »El Pasajero« [Madrid 1617] — Dialoger af blandet Indhold — angriber F. flere samtidige, bl. a. Cervantes, og retter fra et klassisk Standpunkt en skarp Kritik mod de af Lope de Vega indførte ny dramatiske Former. Blandt F.'s andre Værker ere at nævne en Oversættelse af Guarini's »Il pastor fido« [Napoli 1602], Hyrderomanen »La constante Amarilis« [1609], Heltedigtet »Espana defendida« [1612], en Levnedsbeskrivelse af Markis'en af Canete [1613] og »Plaza universal de todas las ciencias« [1615]; i sidstnævnte lindes ogsaa interessante Ytringer om det spanske Nationaldrama. *E. G.*

Figueroa [figerola], Francisco de, spansk Digter, (1540—1620). Han var fra Alcalå, og der døde han ogsaa; men en Del af sin Levetid tilbragte han i Italien som militær og Statsmand, idet han efterhaanden steg til en høj Stilling. F. tilegnede sig i den Grad det italienske Sprog, at han blev en yndet Digter i delte og Medlem af forskellige Akademier. Hans spanske Digte ere ikke mange i Tallet, men værdifulde ved deres fine og elegante Form; navnlig vandt han Laurbær ved petrarkiserende Sonetter og som Hyrdedigter. Man undlod da heller ikke at tildele ham Tilnavnet »El Divino«, hvilket man i de Tider ikke sparede paa; ogsaa »den spanske Pindar« har man kaldt ham, men just ikke med synderlig Grund. Ved sine Poesier bidrog han mægtig til den klassisk italienske Smags Sejr i Spanien. Dog cirkulerede de kun i Afskrift, medens han levede; de udkom først 1626 i Lissabon, og et Udvalg af dem udgaves af Ramon Fernández i Madrid 1785. *E.G.*

Figuerola [figero!la], Laureano, spansk Nationaløkonom og Politiker, er født 4. Juli 1816. Fra 1847 var F. Professor i Nationaløkonomi ved Universitetet i Barcelona, fra 1854 i Madrid. S. A. var han ogsaa bleven indvalgt i Cortes og spillede senere en fremtrædende politisk Rolle, navnlig som Forsvarer af Frihandelsprincipperne. Oktbr. 1868 til Decbr. 1870 var han Finansminister og søgte som saadan ved Reformer at modvirke den Forvirring, hvori de revolutionære Tilstande truede med at bringe Landets Finansvæsen. Hans litterære Hovedværk er »Estadistica de Barcelona« [2 Bd., 1849—54], den første statistiske Monografi over en spansk By. *K. V. H.*

Figuier [figje'], Louis, fransk Forfatter, er født 15. Febr. 1819 i Montpellier, studerede Medicin, blev 1846 Professor i sin Fødeby, 1850 Docent i Naturvidenskaberne ved Fakultetet i Toulouse og 1853 Professor ved *École de pharmacie* i Paris. Af hans talrige populære Skrifter, hvoraf flere ere oversatte paa de nordiske Sprog, skulle nævnes: »Exposition et histoire des principales découvertes scientifiques modernes« [4 Bd., 6. Opl. 1862], »Histoire de merveilleux dans les temps modernes« [4 Bd., 1859—62], »Le lendemain de la mort« [10. Opl. 1894], »Vies des savants illustres depuis l'antiquité jusqu'au XIX. siécle« [5 Bd., 2. Opl. 1875], »Les merveilles de la science« [7 Bd. 1867—91], »Les grandes inventions dans les sciences, l'industrie et les arts« [8. Opl. 1874], »Les mystères de la science« [2 Bd., 1887]. Fra 1856 har han udgivet Aarsskriftet: »L'annéescientifique et industrielle«.

Figŭlus se Nigidius, F.

Figur 1) kaldes i Matematikken enhver Sammenstilling af Punkter, rette og krumme Linier, Planer og krumme Flader. Bestaar F. af Punkter og Linier, der ligge i samme Plan, kaldes den Planfigur, ellers Rumfigur. *Chr. C.*

2) i Musikken den mindste Sammenstilling af Noder, der i melodisk eller rytmisk Henseende danner en organisk Helhed samtidig med at være en Del af et større Hele. Se Motiv. *S. L.*

3) som Talefigur, i Retorik og Poesi en Afvigelse fra den sædvanlige Sætningsbygning, der tjener til at gøre Talen og Tanker mere indtrængende, anskuelig og levende. Den ældre Retorik udarbejdede disse F. med en overordentlig Omhu, Skarpsindighed og Lærdom og avlede et helt Væv af Definitioner og Inddelinger, idet enhver Afvigelse fra den sædvanlige Syntaks blev døbt med et særligt græsk eller latinsk Navn og fik sin Rubrik (en fuldstændig Samling giver Ernesti's *Lexicon technologicum graecorum rhetoricae* [Leipzig 1795]). For os er dette af ringe Betydning, men i de store Linier beholder Sagen sin Gyldighed. Poesiens Sprog er følelsesbetonet daglig Tale, men den Sindsbevægelse, der løfter Sproget, giver sig ogsaa uvilkaarlig Udtryk i visse Sprogformer og Vendinger, der hos Tilhørerne vække den samme Stemning og fængsle ved det ny, overraskende, kraftige og sindrige. Nogle af disse F. ere mere retoriske og bero kun paa en velberegnet Ordstilling, som naar man betoner Stemningen ved blot at ombytte eller forandre den sædvanlige Ordstilling, som i Inversion (s. d.), eller udelader de almindelige Bindeord, som i Asyndeton (s. d.), hvilket forøger Talens Liv og Energi, eller forøger dem, som i Polysyndeton, Udtryk for en ved Fænomenet dvælende Stemning. Andre F. ere mere poetiske, tydeligere Udtryk for Sindsbevægelse, som Udraab, Overraskelsens F., Tiltale (Paakaldelse, Apostrofe, s. d.), der udtrykker den stærke Lidenskab, som trænger til Luft og kræver Deltagelse (»Har I hørt det, I Mure, I høje Hvælvinger«), og Spørgeform og Præsensfigur, der forhøjer Udtrykkets Umiddelbarhed eller rykker os Sagen ind paa Livet. Andre F. ere af mere reflekteret Natur, som Klimaks

(s. d.), der planmæssig ordner Tanker og Udtryk saaledes, at Virkningen er stigende, Ironien (s. d.), der som Talefigur virker ved Modsætningen mellem Talens Mening og dens Udtryk, den skønne og aandfulde F. Antitesen, der stiller to fuldstændig afsluttede Tanker af modsat Betydning skarpt ved Siden af hinanden og saaledes psykologisk virker gennem Kontrast. »Ordet maa kiyve saa møjsomt op — I (Tonerne) kan flyve mod Stjernetop« (en særegen Form af denne er Paradokset [s. d.]), og endelig Sentensen ell. Gnomen, Resultatet af en Tankerække, der som i et Tankelyn hæver Forestillingen til det almengyldige og udleder en Sandhed af det enkelte (»Hvar plåga har sit skri for sig — Men helsan tiger still«). Af en endnu større Betydning for Poesien er Gentagelsen (s. d.) i dens mange forskellige Former og den dermed beslægtede Parallelisme. De nævnes i Alm. ogsaa blandt F., men betyde mere end disse. *Cl. W.*

Figūra (lat.), Skikkelse; i Retorikken d. s. s. Figur 3) (s. d.).

Figura Baffomēti se Baffometi.

Figurâbel (lat.), til at forme.

Figuralmusik, Benævnelsen paa den Stilart i Musik, der fremkommer ved Figuration (s. d.) af een eller flere Stemmer i Forhold til en enkelt, i Forvejen given Stemme, *Cantus firmus*, altsaa det samme som »ulige Kontrapunkt«. I den gamle Kirkemusik danner F. Modsætningen til »Koralmusikken« o: den gregorianske *Cantus pianus* (fr. *Plaint-chant*) med lige Rytme. I Middelalderen kaldtes Sangere, der udførte F., for »Figuralister«. *A. H.*

Figuralsang d. s. s. Figuralmusik.

Figurânter (lat.), et Teaterudtryk, der betegner de agerende, der ikke optræde enkeltvis, men kun samlede; i Skuespillet kaldes de ogsaa Komparser, Statister eller stumme Personer.

Figuration (lat.), Dannelse, Formgivning, Indbildning, en Tales Udsmykning ved billedrigt Sprog.

Figuration, en musikteknisk Betegnelse for Kontrapunktering af en given Stemme, *Cantus Jirmus*, i melodisk eller rytmisk bevægede Figurer (figureret Kontrapunkt, figureret Koral). Anvendes tillige som Betegnelse for Temaets Udstyrelse med Akkompagnementsfigurer i livfuld Bevægelse, brudte Akkorder o. 1. og findes som saadan stærkt udviklet i moderne Klavermusik. *A. H.*

Figuratīv (lat.), billedlig, tjenende som Forbillede; symbolsk.

Figurer, akustiske, se Klangfigurer.

Figurêre (lat.), danne, forme; fremstille billedlig; fremstille en Rolle (Figur), være Fyldekalk.

Figureret Koral se Figuration.

Figureret Tøj se Façonnerede Stoffer.

Figurlig d. s. s. billedlig, symbolsk, uegentlig.

Figursten d. s. s. Agalmatolit.

Figurtal (mat.). Naar nogle Punkter kunne anbringes saaledes, at de danne en Trekant (se Fig.), kaldes deres Antal et Trekantstal; ved at stille flere saadanne Trekanter sammen kan man danne Polygoner, hvis Punkters Antal kaldes Firkantstal (Kvadrattal), Femkantstal o. s. v., almindelig Polygontal. Ligedannede Polygoner kunne lægges oven paa hinanden som i Kuglestabler, hvorved man f. Eks. kan komme til Pyramider og Pyramidaltal. Alle disse Tal kaldes under eet F. Allerede Pythagoræerne beskæftigede sig med nogle af disse Talformer, og i tidligere Tider er vist den geometriske Fremstillingsmaade undertiden bleven brugt til Tallenes Udregning; saaledes findes let Trekantstallet, der jo er Summen af en Differensrække, naar to ens Trekanter sammenstilles til et Parallelogram. *Chr. C.*

Fihrist (arab.) betyder Fortegnelse. »Kitâb-al-F.« er Navnet paa en af de vigtigste litteraturhistoriske Haandbøger i den arabiske Litteratur; den er forfattet af Jakub ibn-an-Nadim og indeholder en rig Fylde af bibliografiske Oplysninger, hvorved det er muligt at udfylde en stor Del af de Lakuner i vort Kendskab til arabisk Litteratur, som Tab af Haandskrifter, Kildeskrifters Utilgængelighed ellers vilde medføre. Kitâb-al-F. blev med stor Omhu bearbejdet af Orientalisten Fliigel (s. d.) og udgaves paa Grundlag af hans Arbejde efter hans Død af Roldiger og A. Müller [2 Bd., Leipzig 1871—72]. *J. 0.*

Fijenoord [fa'jeno.rd] se Rotterdam.

Fiji Island [fi!dʒiailänd] se Fidji-Øerne.

Fikh (arab.) betegner den islamitiske Dogmatik og den muhamedanske religiøse Rets Grundlærdomme. Idet Koranen, hvori den guddommelige Aabenbaring indeholdes, tillige betragtes som verdslig Lovbog og virkelig indeholder en stor Del Forskrifter, navnlig vedrørende Familieretten samt Tings- og Obligationsret, kan der i den islamitiske Videnskab ikke skelnes skarpt mellem Teologi og Jurisprudens. Kilderne til F. ere baade direkte og indirekte: De første ere foruden selve Koranen den fra Profeten overleverede Samling mundtlige Udsagn, den saakaldte Tradition (arab.: *Hadis*, s. d.); de andre ere dels den Sum af Lærdomme, som det samlede muhamedanske Religionssamfund een Gang har vænnet sig til at anerkende (arab.: *Idjmâ* o: Samstemming), dels de Slutninger, der af alle de foregaaende Kilder kunne uddrages ved Analogi for saadanne Tilfælde, hvorfor der ikke foreligger nogen udtrykkelig Afgørelse (arab.: *Kijâs* o: Analogi). Disse forskellige Kilders Anvendelse og deres indbyrdes Forhold og Rangfølge udvikles i en speciel Underafdeling, *Usûl-al-F.*, der i den arabiske Litteratur er bleven bearbejdet ovcrmaade hyppig; Hovedværket her er Sadr-ash-Sharta's »At-Taudih«, udgivet med en Kommentar af Taftasåni i Kasan 1883. Med Hensyn til Detailspørgsmaalene inden for selve Dogmatikken have de forskellige Opfattelser fremkaldt en Spaltning i 4 Sekter, der efter deres Stiftere benævnes Shafeiter, Hanefiter, Hanbaliter og Malekiter. De indbyrdes Afvigelser angaa dog nærmest kun rituelle Ubetydeligheder, navnlig i Reglerne for de de daglige Bønner ledsagende Ceremonier, saaledes at alle 4 Sekter betragtes som rettroende. Blandt de næsten talløse Behandlinger af F. kunne her nævnes Shirâzi, *At-Taudih* [udg. af Juynboll, Leyden 1879] og Nawâwi, *Minhâdj at-tâlibin* (udg. med fransk Oversættelse af v. d. Berg [Batavia 1882—84]), der begge behandle den shafeitiske Ret. I Tyrkiet staar navnlig Ibrahim Halebi's »Multaka« i høj Anseelse. Om Behandlingen af F. og dennes kulturhistoriske Betydning se i øvrigt Kremer, »Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen« [Wien 1875]. *J. 0.*

Fikoroniske Cista, et antikt cylinderformet Bronzekar (Cista), der fandtes 1742 ved Palestrina (Præneste) og snart efter erhvervedes af den lærde Francesco de' Ficoroni, der beskrev det 1745 og forærede det til det Kircher'ske Museum i Rom. Karret, der er 50 Cm. højt med et Tværmaal af 42 Cm., er paa Yderfladen prydet med meget smagfulde Fremstillinger, indridsede med Gravstik og af en fortrinlig Udførelse. Karret er nøje beskrevet og udgivet med smukke Afbildninger af P. O. Brøndsted i et Pragtværk: »Den Ficoroniske Cista« [Kbhvn. 1847, udg. efter Forfatterens Død af Dorph]. Hovedfremstillingen, der indtager Midten af Karrets Forside, fremstiller, som det først er forklaret af Brøndsted, Polydeukes's Sejr over Amykos (s. d.) i Bithynien paa Argonautertoget. Paa den anden Side ses bl. a. Skibet Argo. Til Karret hører et rundt hvælvet Laag, ligeledes med indridsede Scener; paa det er indridset en latinsk Indskrift, der meddeler, at Karret er et Værk af Novios Plavtios i Rom. Af Bogstavernes Form har man villet slutte, at F. C. tilhører 3. Aarh. f. Chr. Brøndsted antog Hovedfremstillingen for en Gengivelse af Pydias's berømte Maleri af Sejren over Amykos, der udførtes omtr. 350, og som paa Cicero's Tid købtes af Hortensius, der til det opførte en egen Bygning i Tusculum. F. C. er siden behandlet bl. a. af Braun [1850] og Jahn [1852]. *V. S.*

Fiks (lat.), fast, ubevægelig; i daglig Tale: behændig, flink, flot, net, rask.

Fiksation (lat.), Fiksering, Fastsættelse, Bestemmelse, f. Eks. af Afgift, Underholdsbidrag eller Aversionalsum (s. d.).

Fiksativ, Middel til at fæstne navnlig Kul- og Blyantstegninger til Papiret. Som F. benyttes f. Eks. en Opløsning af Mastiks i Æter eller af Sandarak i Alkohol, hvormed Tegningen enten bestryges paa Bagsiden eller overdouches paa Forsiden med en Refraichisseur. *K. M.*

Fikse (tysk *fixeri),* Børsudtryk for at sælge *å découvert,* spekulere *å la baisse* (se Baisse og Découvert). Fiksforretning, en Spekulationsforretning *å la baisse.* *C, V. S.*

Fikse Alkalier, ældre Betegnelse for Alkalikarbonater (kulsure Alkalier); se ogsaa Nitrumfix um.

Fikserbillede, et Billede, hvorved der lægges an paa at fiksere o: narre Betragteren, idet den umiddelbare Opfattelse af det, som det egentlig kommer an paa at se i Billedet, paa forskellig Maade er vanskeliggjort. En ganske enkel Form af F. fremstilles, idet to Rækker meget høje og smalle latinske Bogstaver med tykkere Tværstreger anbringes oven paa hinanden, skærende hinanden under rette Vinkler. Papiret frembyder da tilsyneladende blot et meningsløst Virvar af Streger, men ser man paa det under en spids Vinkel, saa at Bogstaverne altsaa ses i stærk Forkortning, kan man let læse Indskriften. En anden Art af F. er baseret derpaa, at visse Linier i en Tegning ere dobbelttydige, saa at de dels ere Led i den hele Tegning og dels for sig alene fremstille noget, der ikke vedrører Kompositionen som Helhed. Et bekendt F. af denne Art forestiller Napoleon's Grav, hvor Mellemrummet mellem to Træer viser Billedet af Napoleon staaende med korslagte Arme. Almindelige ere F., hvor der i Løvværket i et Landskabs Træer skjuler sig Ansigter, Dyreskikkelser e. l., som det gælder at faa Øje paa. Den Lethed, hvormed en saadan skjult Figur kan findes, er nærmest afhængig af dtns Konturers Tydelighed, men har man engang faaet Øje for den, undgaar man vanskelig senere at se den. *Alfr.L.*

Fiksēre (lat.), befæste, se skarpt paa noget (smlg. Fotografi); endvidere (af tysk *vexieren*) drille, narre (heraf f. Eks. Fikserbillede).

Fiksērlaas se Laase.

Fiksērnatron, del ved Fotografering til Fiksering af Billederne benyttede svovlundersyrlede Natron. *K. M.*

Fiksfarvning se Læder.

Fiksforretning se Fikse.

Fiks Idé taler man om hos sindssyge, naar deres sygelige Forestillinger altid dreje sig om den samme Genstand. Undertiden ser det ud, som om dette er det eneste abnorme, der bemærkes ved Patientens Sjæleliv; men dette er dog som oftest kun tilsyneladende. En nærmere, sagkyndig Undersøgelse vil i Reglen ogsaa kunne paavise andre sygelige Fænomener. *A. F.*

Fiks Luft er en ældre Betegnelse for Kulsyre; Benævnelsen stammer fra den engelske Kemiker J. Black (s. d.) og sigter til Kulsyrens Evne til at forene sig med Alkalier. *O. C.*

Fiksstjerneaberration se Aberration.

Fiksstjerneparallakse se Parallakse.

Fiksstjerner (lat. *stellae fixae* o: faste Stjerner) (hertil 2 Stjernekort) kaldes i Modsætning til Solen, Maanen og Planeterne de Stjerner, som forandre deres gensidige Stilling paa Himmelhvælvingen saa langsomt, at disse Forandringer, F.'s Egenbevægelse (s. d.), først efter længere Tid blive mærkbare. De gamle tænkte sig disse Stjerner hæftede som Søm til en fast, gennemsigtig Himmelkugle, hvorfor de kaldtes *stellae infixae* eller *affixae* o: tilhæftede Stjerner, og heraf opstod allerede i Begyndelsen af den romerske Kejsertid Betegnelsen *stellae fixae.*

F. adskille sig fra Planeterne ved deres stærke funklende Lys (se Funklen); endvidere lyse F. med eget Lys, medens Planeternes Lys stammer fra Solen og kun bliver kastet tilbage fra deres Overflade; at dette er Tilfældet viser Polariskopet, thi medens F.'s Lys er upolariseret, er Planeternes som Følge af Refleksionen polariseret (se Polarisation). En anden Forskel mellem Planeterne og F. bliver man var i Kikkert. Jo fuldkomnere denne er, desto mere viser en F. sig ved rigtig Indstilling, selv ved Anvendelse af stærk Forstørrelse, som et lysende Punkt (se Bøjning), medens en Planet under samme Forhold viser sig som en Skive, hvis Diameter vokser med Forstørrelsen, og samtidig tager Skivens Lysstyrke af. Dette er en Følge af den enorm store Afstand, hvori F. befinde sig, og først i den senere Tid er det lykkedes at bestemme denne Afstand for nogle ganske faa Stjerner (se Parallakse).

De F., som ere synlige for det blotte Øje, have meget forskellig Lysstyrke, og man har derfor inddelt dem i Klasser efter deres Lysstyrke, de saakaldte Stjerne størrelser. De klareste Stjerner ere af 1. Størrelse; de svageste, som et godt Øje kan se under gunstige Forhold, som klar Himmel, ikke Maaneskin o. s. v., høre til 6. Størrelse. Mellem disse to Klasser har man indordnet de

øvrige efter Jugering, og man har ogsaa, for end bedre at kunne holde de enkelte Stjerner af nogenlunde samme Størrelse ud fra hverandre, delt hver Klasse i Underafdelinger. Begyndelsen hermed er gjort af Ptolemaios, der deler hver Klasse i 3 Afdelinger; senere har man indført 10 Underafdelinger. Men denne Maade at inddele Stjernerne paa er højst usikker, og først i den nyeste Tid er det lykkedes at sammenligne numerisk de Lysmængder, som naa til vort Øje fra de forskellige Stjerner (se Astrofotometri); det har da vist sig, at Forholdet mellem to paa hinanden følgende Størrelsesklassers Lysstyrke er som $2{,}5 : 1$, eller anderledes udtrykt: I Stjerne af 1. Klasse lyser saa stærkt som $2^1/_2$ Stjerne af 2., 6 af 3., 16 af 4., 39 af 5. og 98 Stjerner af 6. Størrelse ($2{,}5^{n-1}$). Sammenholder man denne Skala med Antallet af de i hver Klasse synlige Stjerner (19 af 1., 65 af 2., 200 af 3., 490 af 4., 1,400 af 5. og 4,900 Stjerner af 6. Størrelse), finder man, at alle de for det blotte Øje synlige F. lyse tilsammen som 200 Stjerner af 1. Størrelse.

De fleste F. beholde deres Lysstyrke uforandret, en Del derimod forandrer den i Løbet af kortere eller længere Tid over een eller flere Størrelsesklasser; disse benævnes derfor foranderlige eller variable Stjerner (s. d.), og til denne Klasse F. høre ogsaa de temporære eller ny Stjerner.

Det samlede Antal af de for det blotte Øje synlige Stjerner beløber sig til ca. 7,000, men dette Tal vokser omtrent med det tredobbelte for hver Størrelsesklasse, naar man kommer til de teleskopiske Stjerner. Gaar man ikke længere ned end til 9. Størrelse, har man omtr. 336,000 Stjerner, altsaa gennemsnitlig paa hver Kvadratgrad 8 Stjerner. Antallet af de endnu svagere Stjerner kender man ikke sikkert, da man endnu ikke har gennemført nogen systematisk Optælling af disse; og dette vil først kunne ske, naar det store fotografiske Kortarbejde over Himmelen, hvormed Observatorier paa begge Halvkugler ere beskæftigede, foreligger færdig.

Fordelingen af Stjernerne er højst ulige, og størst er Tallet i og omkring Mælkevejen, hvis Glans hidrører saavel fra de der tæt sammentrængte Stjerner som fra de i denne Egn af Himlen i størst Mængde optrædende Stjernehobe (Stjernetaagerne blive talrigest, jo længere man kommer fra Mælkevejen). For at kunne orientere sig blandt denne Vrimmel har man fra de ældste Tider delt Himlen i Stjernebilleder, i alt 88, hvoraf 32 paa den nordlige og 56 paa den sydlige Himmel, og disse har man væsentlig i tidligere Dage givet mytologiske Navne (se Stjernebilleder). De enkelte Stjerner inden for hvert Stjernebillede bleve af Ptolemaios betegnede foruden ved deres Koordinater (s. d.) og Størrelse ogsaa ved en Beskrivelse af deres Beliggenhed inden for Stjernebilledet; dette førte j stjernerige Egne til Vidtløftigheder og Misforstaaelser, men blev alligevel bibeholdt lige til 17. Aarh., da Bayer indførte den nu gængse Betegnelse med græske og latinske Bogstaver. Grækerne og fornemmelig Araberne gave de klareste Stjerner egne Navne (se Stjernenavne).

For det blotte Øje ere de fleste F. hvide, nogle faa rødlige eller gule. I Oldtiden lagde man uden for de hvide kun Mærke til de røde, hvoraf Ptolemaios nævner fem: Arkturus, Aldebaran, Antares, Beteigeuze og Sirius; de 4 førstnævnte have endnu deres røde Farve, Sirius er sammen med Spica og Wega nu hvid. (Om der virkelig ved Sirius foreligger en Farveforandring inden for den historiske Tid se nærmere Sirius); Capella, Procyon og Polarstjernen ere gule. I den nyere Tid har man ofret denne Side ved F. større Opmærksomhed og gennem omhyggelig Sammenligning, især ved Dobbeltstjernerne (s. d.) og de teleskopiske F., fundet saa godt som alle Spektrets Farver paa Himmelen. Dog klæber der endnu megen Usikkerhed ved den af de forskellige Iagttagere bestemte Farve, især hvis den er udledet gennem Okularjugering, da ikke ethvert Øje har samme Følsomhed lige over for hver Farve. Derfor maa man optage med stor Forsigtighed de af forskellige Iagttagere, som Admiral Smyth, Sestini, Schmidt o. a. meddelte Undersøgelser, især hvor de ved Sammenligning med tidligere Iagttagere have villet drage Slutninger angaaende F.'s Farveforandring, hvis Mulighed eller Sandsynlighed ikke kan benægtes.

Stjernens Farve er, saadan som den viser sig for Øjet, en Følge af de Elementarfarver, den indeholder, ligesom den hvide Farve er fremkommen ved en Forbindelse af alle Spektrets Farver. Derfor vil ogsaa kun Spektroskopet ved sin Spaltning af Stjernens Lys give os en sikker Bedømmelse flf det, som Øjet kalder Stjernens Farve. En spektralanalytisk Undersøgelse af de forskellige Stjerner har saaledes vist, ikke alene at de Stoffer, de forskellige Stjerner indeholde, ere højst forskellige, men ogsaa, at alle F. ikke ere komne lige langt i deres Udvikling. De hvide F. maa henregnes til de yngste og ere de, hvis Temperatur er højest, de røde Stjerner ere de stærkest afkølede, medens de gule Stjerner indtage en Mellemstilling (se Spektralanalyse).

For at lære de enkelte F. og de forskellige Stjernebilleder at kende kan man benytte en Himmelglobus, hvorpaa Stjernerne ere indtegnede; denne kan nemlig altid stilles saa, at den viser Stjernebillederne for et givet Øjeblik (se Globus). I Stedet for denne kan man bruge et Stjernekort, der er en plan Afbildning af en større eller mindre Del af Himmelkuglen. Til Orientering søger man op paa Himmelen et paa Kortet indtegnet Stjernebillede, og ved Alignements o: ved at forbinde bestemte Stjerner med rette Linier, kommer man let over til andre og ny Stjernebilleder. Skal man angive en Stjernes Beliggenhed, gøres dette ved at opgive dens Koordinater (s. d.); almindelig benyttes nu Ækvatorialkoordinater o: Deklination (s. d.) og Rektascension (s. d.). Paa de to medfølgende Polarkort, der ere tegnede i Polarprojektion ɔ: Kortet forestiller et Plan, som berører Himmelkuglen i Polen (Nord- og Sydpolen), ere alle Deklinationscirkler rette Linier, der skære hverandre i Centrum ɔ: Polen, alle Parallelcirkler koncentriske Cirkler, og disse to Kort indeholde alle Stjerner til 5,5. Størrelse,/mellem Nordpolen og 40^0 nordlig Deklination, *III* mellem Sydpolen og 40^0 sydlig Deklination. For at bestemme en given Stjernes Rektascension lægges en ret Linie gennem Stjernen og Polen, og hvor den skærer den ydre Cirkels Periferi, aflæses Rektascension, der er afmærket for hver 2. Time eller hver 30^0 (Underafdelinger jugeres let), medens Stjernens De-

klination findes ved at lægge en Parallelcirkel gennem Stjernen og aflæse, hvor denne skærer Deklinationscirklen gennem 0^0 (eller 180^0) Rektascension; Deklinationer ere her afsatte for hver 10^0. Saaledes finder man, at for α i Store Bjørn er Rektascension 10 Tim. 58 Min. og Deklination $62_{1/3}^0$, og for α i Korset er Rektascension 12 Tim. 21 Min. og Deklination $-62_{1/5}^0$. Kort *II*, der gaar fra 50° nordlig til 50^0 sydlig Deklination, har Zonen 40^0—50^0 fælles med *I* og *III*. Det er i Ækvatorialprojektion o: forestiller det Plan, man faar ved at udfolde en Cylinderflade, der berører Himmelkuglen langs Ækvator. Denne Storcirkel som alle Parallelcirkler blive derfor horisontale rette Linier, medens Deklinationscirklerne blive rette Linier lodret paa de forrige. Enhver Stjerne er indtegnet saaledes, at dens Afstand fra Ækvator er lig dens Deklination, med den samme Maalestok som i Polarkortet. Ekliptikken viser sig her som en bølgeformig Linie, hvis to Halvparter ligge paa hver sin Side af Ækvator; i den ene Halvdel, som er N. f. (over) Ækvator, befinder Solen sig i Sommerhalvaaret, i den anden i Vinterhalvaaret; hvor Solen staar i Ekliptikken en hvilken som helst Dag i Aaret, kan let udledes af de paa Kortets nedre Rand afmærkede Steder for 1. og 15. i hver Maaned. Det af de to Skæringspunkter mellem Ækvator og Ekliptikken, som ligger længst til højre (og som tillige kommer igen længst til venstre), er Væderpunktet, hvorfra Rektascensionerne regnes. Disse ere afsatte oventil for hver 2. Time eller hver 30^0 fra højre mod venstre. Deklinationerne ere afsatte for hver 10^0 paa Siderne. Skal man i dette Kort bestemme en given Stjernes Koordinater, trækkes gennem Stjernen en Linie lodret paa Ækvator, og paa denne (eller Parallellinien ovenfor) aflæses Rektascension, medens Deklination udmaales af Stjernens Afstand fra Ækvator. Paa Grund af Præcessionen (s. d.) rykker Væderpunktet og dermed tillige hele Nettet af Deklinations- og Parallelcirkler i Tidens Løb tilbage (til højre) langs Ekliptikken. Kortet gælder derfor kun for en bestemt Tid (1900); men da Præcessionen kun er 50" aarlig, maa der en lang Række Aar til, før Forskellen kan mærkes med Kortets lille Maalestok. Stjernernes indbyrdes Stilling er naturligvis uafhængig af denne Foranderlighed hos Koordinaterne. (Litt.: Secchi, »Die Sterne« [Leipzig 1878]; Agnes M. Clerke, *The system of the stars* [Lond. 1890]). *y. Fr. S.*

Fiktil (lat.), dannet af Ler, formet af en Pottemager.

Fiktilier (lat. *fictUid)*, Kar af brændt Ler (af lat. *fictilis* [Adjektiv], formet, dannet med Hænderne). *V. S.*

Fiktion (lat.), Foregivende (af *fingere* at foregive eet for noget andet). F. har spillet en ejendommelig Rolle for Rettens og Retsvidenskabens Udvikling. Naar de positive Retskilder (Lov, Sædvane) ikke afgøre mødende Tilfælde tilfredsstillende, synes det naturlige for en Nutidsbetragtning at være at supplere eller ændre det bestaaende gennem ny Love eller, saa længe saadanne savnes, at dømme efter Analogi (s. d.) eller Forholdets Natur (s. d.). Men undertiden, navnlig under ældre Retstilstande, ere disse Veje mindre farbare. Man har da grebet til F., og ved at foregive, at andre Kendsgerninger end de virkelige forelaa, har man opnaaet mere formaalstjenlige Retsvirkninger end dem, som Retsnormerne egentlig dikterede. Karakteristisk er i saa Henseende Romerrettens Udvikling. Allerede gennem den religiøse Kultus var F. indøvet. Religiøse Forskrifter tør aldrig fraviges, selv om deres Fuldførelse i Tidens Løb falder nok saa haardt. Man hjalp sig da i Realiteten og bøjede sig dog for Forskriftens Ord, naar der i Stedet for Ofringer af Mennesker eller Husdyr træder Ofringer af Figurer, dannede af Siv, Dej eller Voks. Paa lignende Maade stillede Romerne sig i tidlig Tid over for de nedarvede Love og Sædvaner, der stode med et vist Præg af guddommelig Oprindelse, og hvis Tilsidesættelse for ny Retsregler derfor vilde forekomme dem irreligiøs. Men ogsaa længe efter at det religiøse Moment er forsvundet, bevarer F. sin store Betydning i romersk Retsvæsen; en tilsvarende Rolle spiller den i engelsk Ret, ogsaa af helt verdslige Hensyn. Dette beror ikke blot paa, at Lovgivningsorganet (Folkeforsamlingen, Parlamentet) ofte langtfra gør Fyldest over for Retslivets Udvikling, især paa Formuerettens Omraade; men det skyldes ogsaa ensartede Træk i Folkekarakteren: en stærk Respekt for Lovens Ord forenet med en udpræget Evne og Vilje til under Formernes Iagttagelse at lempe Indholdet, den faktiske Retsudøvelse, efter de vekslende Tiders Behov. Gennem F. kommer Retsudviklingen i Hænderne paa Organer (Prætor, Domstolene), hvis Opgave teoretisk set er begrænset til Retsnormernes Anvendelse; men dertil kommer, at, naar F. benyttes til Ordning af nyopdukkede Livsforhold, er det et forsigtigere, mere konservativt Middel end ny Lovgivning, fordi F. jo kun er Udtryk for en Analogi til den ældre Ret og saaledes ordner det ny efter Regler, som ere nøje indlevede i Praksis. Af den sidste Grund kan selv Lovgivningen benytte F., saasom naar en *lex Cornelia* gaaende ud fra den Regel, at kun den, der dør som fri Mand, kan efterlade gyldigt Testamente, vil gøre det Testamente gyldigt, som er oprettet af en romersk Borger, der senere dør som Slave i fjendtligt Fangenskab, og derfor bestemmer, at han skal betragtes som død i det Øjeblik, han toges til Fange. Og af samme Grund bestaar saadanne F. gennem hele Romerretten som, at den afdødes Efterladenskaber (*hereditas jacens*), lige indtil Arvingerne have tiltraadt Arven, behandles, som om afdøde endnu levede, eller at det Foster, som senere fødes levende, f. Eks. med Hensyn til Arveret behandles som levende Menneske fra Undfangelsesdagen. Men navnlig bliver F. et Middel i Prætor's Piaand til at give mange Forhold Klageret, som efter Loven ikke havde det. Saaledes beskytter han en Persons nærmeste Arvinger mod uretfærdige Forbigaaelser i Testamentet, ikke ved at give dem Tvangsarveret i Strid med romersk Ret, men ved at fingere, at Personen var vanvittig, da han oprettede Testamentet. Paa samme Maade giver han visse godtroende Købere fra en Person, som ikke var Ejer, Retsbeskyttelse ved at fingere, at de have vundet Hævd paa det købte. Tilsvarende Forhold findes i stor Stil i engelsk Retsøvelse. En bestaaende Ejerklage mod Finderen af ens Ting (*action of trover)* udvides til en almindelig Tilbagesøgningsklage fra den uretmæssige Besidder, idet han fingeres at have fundet Tingen. Skatkammerretten

(*court of Exchequer*) inddrog under sig mange simple civile Sager ved en F. om, at Sagsøgeren, der jo for Skatterne er Statens Skyldner, havde faaet sin Betalingsevne nedsat i saa Henseende, ved at hans Skyldner ikke opfyldte hans Krav. Beslægtet hermed er den Fremgangsmaade, der benyttes, naar et Parlamentsmedlem vil nedlægge sit Mandat. Dette er umuligt efter engelsk Ret; men da den, som udnævnes til Embedsmand, skal underkaste sig Omvalg, opnaas Øjemedet ved, at han udnævnes til et imaginært Embede (*the Stewardship of the Chiltern* [s. d.] *Hundreds*).

Ogsaa i andre moderne Retsforfatninger bruges F. i tilsvarende Øjemed, som naar franske Domstole undertiden komme uden om den haarde Regel, at Moderen til et uægte Barn og Barnet selv ingen som helst familieretlige Alimentationskrav have paa Faderen, derved, at hun faar en — efter sine og Barnets Forhold afpasset — simpel Erstatningsfordring for den hende ved Forførelse eller andre Misbrug tilføjede Beskadigelse af Stilling og Forhold. Men i øvrigt ere F. sjældne i Retsudøvelsen, og saadanne grelle F. som de romerske og engelske ere ukendte. Derimod arbejder Retsvidenskaben ofte med F. Gennem F., den juridiske Person, finder den dels et videnskabeligt Udtryk for Retssubjektiviteten hos Korporationer, Stiftelser og andre lignende Retsforhold (maaske Aktieselskaber), hvor Rettigheder og Pligter tilkomme en ubestemmelig Mængde Personer under eet; dels drager den derigennem paa mange Punkter en Analogi fra Reglerne for Tilfælde, hvor Retssubjektet er en fysisk Person, til de foreliggende blot retlige Enheder. Men ofte benyttes F. paa en Maadc, der eraf tvivlsom Berettigelsc: Videnskaben fingerer en Begrundelse. Opnaas end herved en vis Klassifikation, som ellers maatte savnes, indtil de virkelige — ofte sammensatte og skønsmæssige — Hensyn bleve fundne, saa afholder Videnskaben sig dog let herved fra at søge og anerkende de sidste. En saadan fiktativ Begrundelse gaves tidligere af Læren om Bevisbyrdens Fordeling. Det sagdes, at man skulde bevise sine positive Anbringender, ikke Rigtigheden af ens Benægtelser; men Spørgsmaalet er netop i første Linie dette, hvad skal hver Part positivt oplyse, og hvor kan han nøjes med at benægte Modpartens Fremstilling (se Bevisbyrde). Men navnlig har Viljen utallige Gange været anført som Retsgrund, uagtet denne direkte var den objektive Retsorden. Saaledes naar Forbryderen sagdes gennem sin Handling at have villet den Straf, han vidste truede ham; eller naar Rettens og Statens Grund fandtes i en stiltiende Overenskomst mellem Borgerne. Og nyere Formueretsvidenskab er midt i et stort Arbejde med at trænge Viljen eller Viljeserklæringen inden for dens rette Grænser, f. Eks. naar det nu erkendes, at Fordringers Transportabilitet og mangfoldige Erstatningsforpligtelser i Kontraktsforhold skyldes en objektiv Retsnorm og ikke Debitors (formodede) Vilje. I øvrigt dække de videnskabelige F. ofte over værdifulde reale Betragtninger. Det er en F., at der ved den juridiske Person er eet Subjekt, men det er en Realitet, at mange af Reglerne for Enkeltmandsforholdet ere anvendelige. Ligeledes er det en F., at den Dommer, der bedømmer ny Tilfælde alene efter Forholdets Natur, i finder en bestaaende Retsregel, ligesom naar han dømmer efter en Lov, men i F. ligger den Realitet, at han skal tilstræbe en »regelmæssig« Afgørelse, en saadan, som vil kunne passe for alle senere mødende beslægtede Tilfælde. *V. B.*

Fil . . ., Filo ... i græske Sammensætninger, Kær . . ., . . . ven.

Fil, Værktøj af hærdet Staal, hvis Overflade ved »Hugning« er forsynet med et stort Antal fine Tænder, og som tjener til at aftage fine Spaaner (Filspaaner) af Metaller, Træ o. s. v. Til F. tages det bedste Staal, undtagelsesvis anvendes F. af hvidt Støbejærn til den foreløbige grove Bearbejdelse af Støbegods. F. smedes til sin foreløbige Form, slibes for at faa glatte Overflader og hugges derefter, idet man ved en Mejsel lægger to Systemer parallelle Indsnit hældende forskellig mod F.'s Midtlinie. Hugningen kan ske paa fri Haand eller paa Maskine, jo grovere Hugget er, des grovere Spaaner tager F. Efter Hugningen bedækkes F. med en Hærdemasse for at beskyttes mod Ilden, hærdes og anløber ikke; Angelen, den Spids, hvormed F. fastholdes til Skaftet, maa af hærdes ved at holdes i en glødende Smedetang til blaa Anløbning. F. med et Hug anvendes paa Metaller, hvis Spaaner ere tilbøjelige til at sætte sig fast i dem; de kaldes Finfile. De grøveste F. kaldes Grovfile, efter dem følge Forfile ell. Bastarder og endelig Sletfile. F. angives i Længdemaal uden Angel. Tværsnitsformen giver F. Navn, man har saaledes Fladfile, Rundfile, halvrunde F., trekantede F., firkantede F., Fugletunger, runde F. (Rottehaler) se Fig. Flade F., som mangle Hug paa den ene smalle Side, kaldes Ansatsfile. De største firkantede F. ere de indtil 600 Mm. lange Bestødfile. Der haves en Mængde F. af forskellig Form til særlig Brug.

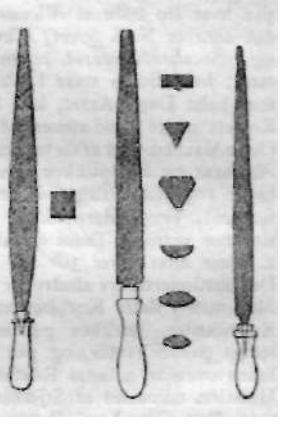

Under Filingen er Arbejdet indspændt i Skruestikken paa Filebænken eller i Filekloen (s. d.). Filingen foregaar ved at skyde F. frem; under Tilbagetrækningen bør den ikke slæbe hen ad Arbejdsstykket, hvorved den sløves. *F. W.*

Filadelfer, Medlemmer af et i den franske Armé i Napoleonstiden eksisterende hemmeligt Forbund, mest gamle Jakobinere og Tilhængere af Babeuf, som tilsigtede at omstyrte Kejserdømmet og genindføre Republikken. Som en af F.'s Hovedledere nævnes Brigadegeneral Oudet, som skal være bleven skudt med 35 andre F. straks efter Slaget ved Wagram Juli 1809. General Malet's Sammensværgelse i Paris Juni 1812, medens Napoleon var i Rusland, sættes ligeledes i Forbindelse med F.'s Planer. Disse og andre Spørgsmaal F. og andre hemmelige Selskaber angaaende trænge endnu i høj Grad til historisk Belysning. *F. J. M.*

Filadélfia (Amerika) se Philadelphia.

Filadélfia, By i Syditalien, Provins Catanzaro, paa Halvøen Kalabrien, ligger smukt paa en Høj, 550 M. o. H. og 7 Km. fra Middelhavet. (1881) 6,500 Indb. F. er opbygget af Beboerne fra det ved det store Jordskælv 1783 ødelagte Castel Menardo. *C. A.*

Filadélfia, en i Kjøbenhavn 28. Febr. 1836 af akademiske Borgere stiftet Forening med det Formaal at understøtte Studenter.

Filadélfiagult, Fosfin, Krysanilin, Diamidofenylacridin, et orangegult, i Vand og Alkohol opløseligt Farvestof, der faas som Biprodukt ved Fremstillingen af Fuksin. *K. M.*

Filadélfos (græ.: »den, som elsker en Broder eller Søster«), Tilnavn tii Ptolemaios II, Konge af Ægypten 286—247, kaldet saaledes, fordi han tog sin Søster Arsinoe til Ægte; hun kaldes ogsaa Arsinoe F. Senere ptolemæiske Konger førte ogsaa Tilnavnet F. sammen med andre Tilnavne. *V. S.*

Filago L. (Museurt, norsk Uldurt), Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), uldhaarede eller filtede Urter med hele Blade og smaa i Nøgler samlede Kurve, hvori Hunblomsterne sidde yderst og nogle faa tvekønnede i Midten; Frugterne have haarformet Fnug. 12 Arter; i Danmark findes 3, alle enaarige. Den almindeligste er *F. minima* Sm. (Liden Museurt), der bliver 6—20 Cm. høj. Den vokser paa sandede Marker og Bakker. Foruden denne Art findes i Norge *F. montana.* *A. M.*

Filagrám, den af Traad dannede Form til Vandmærker i Papir; ogsaa selve Vandmærket (Forvrængelse af Filigran). *K. M.*

Filai se Filæ.

Filaléter (græ.: »Sandhedsvenner«), et Frimurersystem, der arbejdede for moralske Øjemeds Fremme og optog Medlemmer af alle Konfessioner, og som først antoges af Logen *Des amis réunis* ved dennes Konstitution 23. Apr. 1773 i Paris, hvorpaa det efterhaanden optoges af flere franske Loger (1782 var der 20). Smlg. Findel, »Geschichte der Freimaurerei«. 1830 udkom der i Kiel et Par anonyme Smaaskrifter, det ene et Bønskrift til de tyske Fyrster, som toge Ordet for en lignende Sammenslutning paa religiøs-moralsk Grund uden Dogmer. *V. S.*

Filamént kaldes meget fine, traadformede eller netformede Bundter af Bindevævsfibriller (se Fibrillae). *S. B.*

Filamént se Støvdrager.

Filammon, oldgræsk Sanger fra den rent forhistoriske Tid, hvem man tilskriver Indførelsen af de lernæiske Mysterier og den første Ordning af de Korsange, som i Delfoi bleve sungne af unge Piger til Leto's og hendes Børns Pris. Der fortaltes ogsaa, at F. kom Delfoi til Hjælp, da Byen blev angreben af Flegyerne (s. d.), og faldt i Kampen. Efter nogle deltog F. i Argonautertoget i Stedet for Orfeus. *V. S.*

Filangieri [filandže!ri], Carlo, Fyrste af Satriano, neapolitansk General, nedenn.'s Søn, født 15. Maj 1784 i La Cava, død 14. Oktbr. 1867 i Portici. Paa Grund af politiske Forhold flygtede han 1799 til Frankrig, hvor han uddannedes paa Militærskolen i St. Cyr og udnævntes 1805 paa Valpladsen ved Austerlitz til Kaptajn. 1806 traadte han i sit Fædrelands Tjeneste, fulgte 1808 Josef Bonaparte til Spanien, hvor han gjorde sig berømt ved sine Dueller og sin Tapperhed. 1811 vendte han tilbage som Oberst og forfremmedes 1813 til Generalmajor og Adjutant hos Murat. Han anvendtes 1814 i diplomatiske Sendelser til Wien og Paris og deltog med Udmærkelse i Murat's Felttog mod Østerrig. F. blev i Hæren efter Restaurationerne, men afskedigedes 1822 af politiske Grunde. Imidlertid tog Ferdinand II ham igen i sin Tjeneste 1831 som Leder af Artilleri- og Ingeniørvæsenet, hvilken Stilling han udfyldte med megen Dygtighed, og gav ham 1848 Overkommandoen over Ekspeditionen til Sicilien. Han undertrykte her Oprøret og underkastede sig det følgende Aar hele Øen, hvis Statholder han blev indtil 1852, da han fjernedes. 1855 traadte han tilbage til Privatlivet, men kaldtes efter Slaget ved Magenta 1859 til Krigsminister og var en Tid tillige Ministerpræsident. Han forblev dog kun en kort Tid i Ministeriet. *B. P. B.*

Filangieri [filandže!ri], Gaetano, italiensk (neapolitansk) retslærd, (1752—88). F., der tilhørte en af Napoli's fornemste Slægter, var oprindelig militær, men opgav snart denne Stilling, studerede Retsvidenskab og gjorde sig bekendt som en meget veltalende Advokat. I Litteraturen skabte han sig et over hele Europa bekendt Navn ved sit i mange Sprog (delvis ogsaa paa Dansk ved J. Collin, 1799) oversatte Værk »La scienza della legislazione« [8. Bd., Napoli 1780—85; sidste Udg. af P. Villari, Firenze 1864—76], hvori han søgte at opstille Idealet for en frisindet Lovgivning. (Litt.: Levnedsbeskrivelse af G. Bianchetti »Elogio di G. F.« [Venezia 1819]). *Ludv. H.*

Filantrop (græ.: Menneskeven, modsat Misantrop), en Person, som uden Hensyn til personlig Fordel paa en eller anden Maade virker for at forbedre sine Medmenneskers Kaar. Til filantropiske (ɔ: menneskekærlige) Foretagender maa saaledes regnes Stiftelsen af en Mængde Institutioner til Gavn for aandelig eller legemlig abnorme som aandssvage, blinde, døvstumme og vanføre, af Opdragelses- og Forbedrelsesanstalter for forældreløse, forførte eller vildledte, af Pleje- og Hvilehjem for syge, svage og gamle, af Understøttelses- og Velgørenhedsselskaber o. 1. Men medens man vel om den, der har undfanget Ideen til et filantropisk Foretagende eller personlig har ofret Arbejde eller Kapital for Realisationen af denne Idé, vil bruge Benævnelsen F., gælder denne Betegnelse ingenlunde en Person *eo ipso,* fordi han i Embeds- eller Tjenestemedfør er knyttet til en under Filantropi (ɔ: Menneskekærlighed) hørende Virksomhed. Paa samme Maade maa et filantropisk Foretagende væsentlig siges at miste sin Karakter af Filantropi, naar det ved Overgang til Statens eller Kommunens Omsorg falder ind under Begrebet anerkendt Pligt. Filantropi og Stats- (eller kommunal) Understøttelse kunne dog selvfølgelig godt forenes, ja en stor Mængde filantropiske Foretagender vilde vel falde til Jorden, naar ikke de to Faktorer, Stat og Kommune, traadte hjælpende til. *F. B.*

Filantropin, Opdragelsesanstalt til Virkeliggørelse af det pædagogiske Ideal, som opstilledes af Filantropismen (s. d.). Det første F. oprettedes af Basedow (s. d.) 1774 i Dessau med Under-

støtteise af Fyrsten af Anhalt, og foruden Stifteren talte den blandt sine Lærere Wolke, Simon, Schweighauser og senere Campe og Trapp. Det traadte i Live under store Forventninger fra dets Velynderes Side; men Resultaterne svarede ikke hertil, og da F. kostede mange Penge, bleve Velgørerne snart trætte af at understøtte det. 1778 overlod Basedow Ledelsen til Wolke, der 1781 knyttede Salzmann og Olivier til Anstalten. Denne naaede nu sit Højdepunkt af Udvikling og havde 53 Pensionærer »fra Riga til Lissabon«. Efter Salzmann's Bortgang 1784 forfaldt den og ophørte en halv Snes Aar senere. Efter Mønsteret fra Dessau oprettedes en Række andre F., især i Tyskland og Schweiz, saaledes af Campe, Trittow, U. v. Salis i Marschlin, J. B. v. Tscharner i Reichenau (Forstander Heinrich Zschokke) o. a. Mindre F. fandtes i Præstegaarde og andensteds, ogsaa Danmark fik et saadant i den af Grev L. Reventlow ved Hjælp af P. Willaume 1795 grundlagte Opdragelsesanstalt Bernstorfsminde ved Brahetrolleborg. Den bedre Ordning af Skolevæsenet, som skete i Begyndelsen af 19. Aarh., gjorde dem imidlertid overflødige, saa at det eneste, som har haft Levedygtighed til at bestaa indtil vore Dage, er det af Salzmann 1784 oprettede F. i Schnepfenthal ved Gotha, hvor bl. a. Guts Muths og Karl Ritter vare Lærere. Trods al deres Ensidighed have F. haft den Fortjeneste at give Opdragelsesvæsenet ny Impulser, uddanne en Række dygtige Pædagoger, prøve ny Metoder og give den videnskabelige Pædagogik større Selvstændighed. (Litt.: Raumer, »Geschichte der Pädagogik« [5. Opl., 2 Bd., 1879]; Schummel, »Fritzens Reise nach Dessau< [1776]; samme, »Spitzbart, komitragische Geschichte fur unser pädagogisches Jahrhundert« [1779]; Om Bernstorfsminde: J. Larsen, »Den danske Folkeskoles Hist. 1784—1818« [1893]). *J. L.*

Filantropisine, Basedow's og hans Tilhængeres Opdragelses- og Undervisningssystem. Smlg. Basedow og Campe.

Filarét 1) (egl. Vasilij Drosdov), russisk Teolog og Metropolit, født 1782 i Kolomna, død 1867 i Moskva. F. blev Præst og 1812 Rektor for Alexander-Nevsky-Akademiet i St. Petersborg, 1817 Biskop i Reval, 1819 Ærkebiskop i Tver og 1821 Ærkebiskop og Metropolit i Moskva. Han er en af den russiske Kirkes store Skikkelser, vel den største efter Nikon; han arbejdede for liberale Reformer i Stat og Kirke og søgte at lede Strømme fra de protestantiske Kirkesamfund ind over den ortodokse Kirke. — Forskellige fra ham ere to russiske Bisper af samme Navn; den ene 2) (1778—1858), var Metropolit i Kiev og skrev »Den russiske Kirkesangs Historie« [St. Petersborg 1860]; den anden 3) (1805—66) var Ærkebiskop i Riga, derpaa i Charkov og til sidst i Tschernigov, skrev »Den russiske Kirkes Historie« [Moskva 1857—59, paa Tysk ved Blumenthal, Frankfurt a. M. 1872]. *L. M.*

Filaréte, Antonio Francesco di, ogsaa kaldet Averlino, italiensk Arkitekt og Billedhugger, født 1410 i Firenze, død ca. 1470 i Rom, uddannedes først som Billedhugger og blev 22. Apr. 1430 indskreven i de florentinske Stenhuggeres Lav. Som Billedhugger udførte han for Pave Eugenius IV, sammen med sin Lærer Simone, en Broder til Donatello, Bronzedørene til St.-Peters-Kirken i Rom i rigt Relief med bibelske og mytologiske Fremstillinger i dekorative Rammer. Blandt hans arkitektoniske Arbejder kunne nævnes Domkirken i Bergamo, og først og fremmest det mægtige *Ospedale grande* i Milano, som han opførte for Francesco Sforza 1456, og hvoraf endnu den højre Fløj staar som hans Arbejde, medens Resten senere er bleven en Del omformet, bl. a. af Ricchini 1624. Denne Bygning indtager en fremragende Plads i Bygningskunstens Historie som et af de interessanteste Monumenter paa Overgangen fra Gotik til Renaissance; den er opført af Mursten, forbavsende rigt dekoreret med Terrakottaornamenter. F. udarbejdede et stort Værk om Arkitektur, »Trattato di Architettura«, som han fuldførte 1464, men som først er udgivet af W. v. Ottingen, Wien 1890. (Litt.: W. v. Ottingen, »Uber das Leben und die Werke des Antonio Averlino, genannt Filarete« [Leipzig 1888]). *E. S.*

Filaria, **Filariidae** se Traadorme.

Filaria sanguinis (lat.), en Traadorm af Rundormenes Orden, lever i Menneskets Blod- og Lymfekar, hvor dens mikroskopiske Unger findes i store Mængder; dens Tilstedeværelse er en af Hovedaarsagerne til de endemiske Hudsygdomme (Barbados-Ben), som afhænge af Lymfestase, ligesom den synes at kunne bore sig fra Lymfesystemet ind i Nyrer og Urinveje og derved frembringe Chyluri. I øvrigt er denne Parasits nærmere Udviklingsforhold endnu ikke fuldt udredet; efter nyere Undersøgelser antages Myg eller Moskitoer at kunne optræde som Mellemled. Denne Snylter findes kun i tropiske eller dog varme Egne og er specielt funden i Kina, Indien, Sydhavs-Øerne, Vestindien o. fl. St. *E. P—n.*

Filar mikrometer se Mikrometer.

Filateli (græ.), i Amerika opstaaet, vidt udbredt, men urigtig Betegnelse for Liebhaveriet for at samle Frimærker; Filatelist, Frimærkesamler.

Filatorium (lat.), Silkespindemaskine.

Filatormaskine, Apparat til at opsno Silketraade for at bestemme Antallet af Snoninger paa en bestemt Længde. *K. M.*

Fildes [fi'ldz], Luke, engelsk Maler, er født 18. Oktbr. 1844 i Liverpool. F., som uddannedes i South Kensington og London's Akademi (af hvilket han blev Medlem 1879), vandt sig først et Navn gennem sin Illustratorvirksomhed, idet han tegnede for adskillige Blade, »Graphic«, »Cornhill Magazine«, »Once a Week« m. fl., og fortolkede flere af Dickens'es og Lever's Værker. Snart optraadte han ogsaa som Maler og har som saadan ofte vakt Opsigt gennem realistiske Arbejder af gribende Natursandhed; han har bl. a. malet »Nattens Frembrud« [1868], hans Debutarbejde paa Akademiet, endvidere »Den tomme Stol« (o: Dickens'es Studereværelse, 1871), »Den enfoldige« [1873], »London'ske fattige vente paa Aabningen af et Natasyl« [1874], »Enkemanden« [1876], »Spillekammeraterne« [1877] m. fl. Han har ogsaa med Held dyrket Portrætfaget. *A. Hk.*

File, file i Vinden, Søudtryk, der benyttes under Bi-de-Vind-(s. d.) Sejlads, naar den styrende lidt efter lidt lægger Skibet for nær op mod Vinden. Skibets Fart vil da efterhaanden aftage og dets Manøvreevne dermed formindskes. *C. L. W.*

Filē as, 1) græsk Geograf fra Athen, der rimeligvis levede i 5. Aarh. f. Chr., og af hvis tabte Skrift »Periplus« senere Geografer anføre Uddrag; det indeholdt sikkert en Beskrivelse af de fleste paa hans Tid kendte Kyststrækninger. (Litt.: Osann, »Ueber Phileas« i »Zeitschr. f. d. Alterthumswissensch.« [1841]). 2) græsk Billedhugger fra Argos, kendes fra en Indskrift paa et Statuefodstykke. 3) Biskop i Thmuis i Øvre-Ægypten og Martyr fra 3. Aarh.; skrev et græsk Værk om Martyriet (Migne, »Patrol.«, X). *V. S.*

Filebænk se File.

Filed se Barder.

Filefjæld kaldes den omkring 40 Km. lange Del af Langfjældene, som paa Grænsen af Nordre Bergenhus Amt og Christians Amt ligger mellem Jotunfjældene i Nord og Hemsedalsfjældene i Syd. Over F. fører Hovedforbindelsen mellem Valdres og Lærdal, paa Fjældet opretholdes ved Tilskud af Staten de bekendte Fjældstuer Nystuen og Maristuen, begge noget lavere end Vejens højeste Punkt, ca. 1,250 M. (se Langfjældene). *y. F. W. H.*

Filehug (jer, den Arbejder, som forsyner File med deres skærende Fremspring (se Fil).

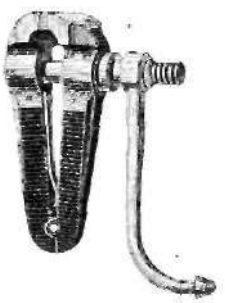

Fileklo eller Filklo eller Filklov, lille løs Bueskruestikke (se Fig.), som bruges til at fastholde Smaagenstande, der skulle files og under Arbejdet holdes i Haanden. Kæberne holdes fra hinanden ved en Fjeder og kunne tvinges sammen med en Skrue med Møtrik; denne har enten en Arm eller Vinger — er altsaa da en Fløjmøtrik. *F. W.*

Filélfo (ell. Philelphus), Francesco, italiensk Humanist, født i Tolentino 25. Juli 1398, død 31. Juli 1481. Han kom 1420 — som Sekretær hos en venetiansk Afsending — til Konstantinopel, hvor han fik Johannes Chrysoloras til Lærer i Græsk; blev selv benyttet til diplomatiske Sendelser af den græske Kejser og ægtede Chrysoloras's Datter. 1427 kom han hjem til Italien med en hel Del græske Haandskrifter og skulde nu til at gøre sine indvundne Kundskaber frugtbringende. Han blev da ogsaa indbudt til Firenze 1429 for at holde Forelæsninger, og efter hans eget Sigende gjorde man umaadelig Stads af ham der; men han ragede uklar med andre lærde, navnlig Niccolò Niccoli, der havde en Støtte i selve Cosimo de' Medici. Først brugte man litterære Vaabcn i Striden, men gik derefter over til mindre noble eller rettere mere materielle: F. var 1433 nær falden for Morderdolken, og siden forsøgte han selv at rydde Medicæeren af Vejen ved en græsk Snigmorder. Senere opholdt han sig i Siena, Bologna og Milano, fik store Honorarer for sin Docentvirksomhed og fyrstelige Gaver af Magthaverne,, som han smigrede, imedens han paa bedste Maade søgte at stille sin Hævntørst lige over for Medici'erne, efter at han dog havde forsøgt at faa en Forsoning i Stand mellem dem og ham. Ogsaa med Humanisten Poggio laa han i gement Skænderi. 1453 gjorde han en Rejse til Rom og Napoli, som efter hans eget Sigende var et helt Triumftog. Efterhaanden blev han utilfreds med sin Stilling ved det milanesiske Hof, hvor man ikke gav ham Penge nok; han henvendte sig da til Paven og andre med Tiggerier, og fik han intet, skældte han dem ud i giftige Skandskrifter. Endelig fik han Sixtus IV til at kalde ham til Rom, men der blev han ogsaa snart ked af Opholdet og søgte atter til Milano. Til sidst insinuerede han sig hos Lorenzo de' Medici, som indbød den gamle, endnu forbavsende raske (han overlevede tre Koner), men stadig lige uelskværværdige F. til Firenze; han paadrog sig imidlertid en Sygdom paa Rejsen og døde straks efter Ankomsten. — Den umaadelig forfængelige, sangvinske og arrige Mand har Fortjenester af de græske Studiers Genoplivelse, skønt just ikke saa store, som han bildte sig ind. Han skrev latinske og græske Vers ligefrem i Alenvis (hans Satirer f. Eks. ere delte i 10 Bøger, hver paa 10 Satirer, hver af disse paa 100 Heksametre); men man maa indrømme, at han — især i sine Breve og Taler — var en udmærket Latiner, der dog tillige havde Blik for Dante's Storhed, idet han paa Helligdage læste over »Divina Commedia« i Firenze's Domkirke. (Litt.: Rosmini, *Vita di Francesco F,* [3 Bd., Milano 1808]; *Centdix lettres grecques de François F.,* ved E. Legrand [Paris 1892]). *E. G.*

Filemaskine se Shapingmaskine.

Filēmon, græsk Digter af den nyere attiske Komedie, født ca. 362 f. Chr. i Syrakus eller i det kilikiske Soloi, optraadte ca. 330 som Komediedigter i Athen, hvor hans Stykker vandt meget Bifald og stilledes ved Siden af Menander's. F. døde i en Alder af næsten 100 Aar, efter Sigende, medens han blev bekranset paa Scenen. Af hans 97 Stykker kendes 57 gennem Brudstykker (udgivne i Meineke's [Berlin 1839—57] og Kock's [Leipzig 1880—88] Samlinger), og 2 gennem Plautus'es Bearbejdelser *Mercator* og *Trinummus.* *K. H.*

Filémon, Discipel af Apostlen Paulus, som fra sit Fængsel i Rom skrev et Brev til ham i Anledning af den bortløbne Træl Onesimos. F. var en anset Mand i Menigheden i Kolossæ, muligvis var han dens Ældste (Presbyter), i hvert Fald samledes en Menighedskreds i hans Hus. Traditionen kalder F. Biskop i Kolossæ og lader ham lide Martyrdøden under Nero; efter andre Opgivelser var han Biskop i Gaza. Hans Mindedag er 22. Novbr. *L. M.*

Filémon Og Baukis, et gammelt trofast Ægtepar, der efter Sagnet i mange Aar havde levet i Armod i en forfalden Hytte i Frygien, og som, da Zeus og Hermes fra Olymp foretoge en Vandring i Landet, og ingen vilde tage imod dem, med stor Gæstfrihed aabnede deres Hjem for dem. Guderne gave sig til sidst til Kende, lode en Vandflod ødelægge Omegnen og opsluge de ugæstfri Beboere, medens de to gamles Hytte blev forskaanet, ja forvandledes til et pragtfuldt Tempel. F. og B. bleve præstelige Vogtere af Helligdommen, og da de i en høj Alder bade om en samtidig Død, forvandlede Guderne dem begge til Træer. *V. S.*

Filere, spinde, sno (bruges navnlig om Silke), knytte Traade sammen til Net o. l.

Filet [filæ'] (fr.), Net, ofte mønstret, dannet

af en enkelt Traad, der knyttes saaledes sammen, at der fremkommer Masker. Til Fremstilling af F. benyttes en flad Pind, over hvilken Maskerne knyttes, saaledes at deres Størrelse bestemmes af Pindens Bredde, og en saakaldt Filerenaal, paa hvilken Traaden er vunden op. Til Fremstilling af Fiskenet benyttes nu ofte Maskiner, der arbejde med flereTraade. F. i Bogbinderiet (s. d., S. 241). F. kaldes ogsaa Lændestykket af Oksen og forskellige benfri Stykker af Vildt og Fisk. *K. M.*

Filétairos, Lysimachos'es Skatmester og Statholder i Pergamon, lagde efter hans Død (281 f. Chr.) Grunden til det pergameniske Rige. *K. H.*

Filetas, græsk Digter og Grammatiker fra Kos, levede ca. 300 f. Chr. i Alexandria som Ven af Theokrit og Lærer for Ptolemaios II Filadelfos. F.'s erotiske Elegier, hvori han besang sin elskede Battis, sattes højt af Alexandrinerne og Romerne; hans Efterligner Properts priser ham i høje Toner. Fragmenterne ere samlede af Bach [Halle 1829], Schneidewin (i *Delectus poesis elegiacae Graecorum* [Göttingen 1838]) og Bergk (i *Poetaelyrici Graeci* [Bd. II, 4. Opl., Leipzig 1882]). *K. H.*

Fileværket se Raavaddam.

Filey [fai'li], By i det nordøstlige England, Shire York (East Reading), ved Vesterhavet. (1891) 2,500 Indb. Det er et meget besøgt Badested, har berømte Mineral kilder og driver vigtigt Fiskeri. *C. A.*

Filharmōnisk (græ.), »musikelskende«, benyttes meget som Tillægsnavn for Musikforeninger, Selskaber, Koncerter o. s. v., der hovedsagelig lægge Vægt paa den højere, den mere klassiske Musik. De fleste større Byer have deres »filharmoniske« Institutioner; i London eksisterer saaledes *Filhar?nonic Society* siden Beg. af 19. Aarh., i Berlin findes det f. Orkester, der dels optræder selvstændig, dels yder fremmede Koncertgivere sin Assistance; i Kjøbenhavn paabegyndtes 1883 under Ledelse af Kapelmester Joh. Svendsen, den første Sæson sammen med det kgl. Kapel, en Række f. Koncerter, der i en Aarrække har været et fremragende Led blandt Kjøbenhavn's faste Musikinstitutioner. *S. L.*

Filhellēnere, Grækervenner, kaldtes de Mænd i Vesteuropa, som ydede Grækerne Hjælp under deres Frihedskrig 1821—29. Der dannedes tidlig, især i Tyskland, Foreninger af F. ril Indsamling af Penge (Genferen Eynard var Hovedmanden herfor), og der samledes ogsaa nogle Skarer, som droge til Grækenland for personlig at kæmpe. En stor Del af disse under den tyske General Normann's Anførsel faldt i det ulykkelige Slag ved Peta nær ved Arta 16. Juli 1822. Af fremragende F. kunne nævnes Lord Byron, Lord Cochrane, Oberst Stanhope (senere Jarl Harrington), den franske Oberst Fabvier. Den danske Naturforsker H. Krøyer drog i Efteraaret 1821 til Dels til Fods til Marseille og sejlede derfra i Jan. 1822 til Navarino, men vendte allerede i Marts s. A. tilbage; med ham drog hans Ven Joh. Stabeli (1802—36), som i Foraaret 1823 kom tilbage til Kjøbenhavn og i et særligt Skrift skildrede sine Hændelser som F. *E. E.*

Filhol [filjå'l], Antoine Michel, fransk Kobberstikker, født i Paris 1769, død smst. 1812, var Elev af Denis Née og stak især Landskabsblade; han udgav sammen med Jos. Lavallée, der skrev Teksten,: »Cours de peinture ou Galerie du Musée Napoleon« [1804—15, 10 Bd. Plancher og 10 Bd. Tekst], der indeholdt Afbildninger af Malerier og Statuer i Musée francais. 1827 udkom som Fortsættelse »Musée royal de France«. Det første Værk findes i Kunstmuseets Bibliotek i Kbhvn. *A. Ls.*

Filĭa (lat.), Datter.

Filial (lat.), staaende i Barneforhold til. Ordet bruges særlig om en selvstændig Næringsvirksomhed, der staar i Afhængighedsforhold til og drives som Afdeling af en paa samme eller paa en anden Plads værende større Virksomhed af samme Art. *C. V. S.*

Filiālkirke eller Datterkirke, en Kirke, hvor Gudstjenesten besørges af Præsten ved Hoved- eller Moderkirken eller under hans Tilsyn af en Hjælpepræst; forskellige derfra ere forenede Hovedkirker (Anneks) ɔ: selvstændige Kirker, hvor Gudstjenesten besørges af een og samme Præst. *L. M.*

Filiālmenighed eller Dattermenighed, den til en Filialkirke (s. d.) hørende Menighed. *L. M.*

Filiáster (lat.), Stifsøn.

Filiatiōn (lat.) kaldes det Slægtskabsbaand, der eksisterer mellem Faderen eller Moderen og Barnet, naar Sagen betragtes fra Barnets Standpunkt; fremdeles bruges det om den Handling, hvorved to Kirker slaas sammen paa den Maade, at den ene bliver at betragte som Moder- *(mater)*, den anden som Datterkirke (*filia*). Dette kan ske, naar et Sogn deles, uden at den ny Sognekirke faar alle Sognerettigheder, eller naar et selvstændigt Sogn forbindes med et andet, samtidig med at det mister noget af sin tidligere Selvstændighed. *L. M.*

Filiatiōnsklage kaldes den af en Person mod sammes formentlige Fader eller Moder anlagte Sag, under hvilken den paagældende paastaar Anerkendelse som Barn. *E. T.*

Filibé se Philippopel.

Filibnsters [fi'lebəstəz] ell. Flibustiers [flibystje'] (af eng. *freebooter* ell. *fly boats)* var Betegnelsen for forskellige Skarer af Sørøvere, der som en Slags Arvtagere af de tidligere huserende berygtede Boucaniers i 17. og 18. Aarh. gjorde Passagen over de store Verdenshave usikker og navnlig vare en Plage i Farvandene omkring de vestindiske Øer, hvor de havde talrige Smuthuller. — Selv kaldte de sig »Kystbrødre« og havde organiseret sig i forskellige Samlag. De førte et sort Flag med et hvidt Dødningehoved og et Timeglas under. *C. V. N.*

Filicája, Vincenzo da, italiensk Digter, født 3. Decbr. 1642 i Firenze, død 25. Septbr. 1707. Iblandt 17. Aarh.'s ikke mange virkelig fremragende Digtere i Italien indtager F. en smuk Plads: han begyndte at bryde Marinismens Aag, selv om han ikke helt undgik at smittes af dens Svulst, og han begyndte at hæve sig ud over den evindelige, subjektivt sødlige Følelseslyrik ved et kraftigere Sprog og større, djærvere Tanker og Syner. Det var længe siden, man havde truffet Fædrelandskærligheden saa energisk udtrykt som i F.'s, snart vidtberømte, Sonet til Italien, »Landet, som Skæbnen gav Skønhedens usalige Gave« (overs. af Byron i »Childe Harold«, IV, 1842—43), og hans Canzoner om Wien's Belejring og Befrielse fra Tyrkerne

bæres af ægte Begejstring. Hvad hans Liv angaar, kan anføres, at han havde Titel af toskansk Senator og beklædte forskellige Embeder i sit Fædreland; mest levede han paa en Landejendom. Dronning Christina af Sverige, der efter at være gaaet over til Katolicismen opholdt sig i Rom, protegerede og yndede F. meget, idet hun navnlig tog sig af hans Børns Opdragelse; F. har da ogsaa i den Anledning skrevet pragtfulde Digte paa Italiensk til den lærde Dronnings Berømmelse samt et latinsk Sørgedigt. Han var Medlem baade af Arkadernes Akademi og Crusca-Akademiet. Af hans »Poesie toscane« kom der Udgaver 1684, 1707, 1720, 1781 og oftere, saaledes Firenze 1864. *E. G.*

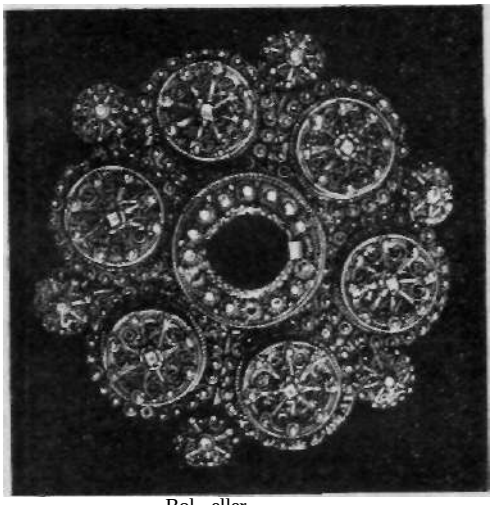

Bol- eller Bulesølje.

Filices, Filicīnae se Bregner.

Filicuri, en af de lipariske Øer (s. d.).

Filiform (lat.), traadformet.

Filigränarbejde, af lat. *filum* (Traad) og *granum* (Korn), er ethvert i Sølv- eller Guldtraad udført Arbejde. For at opnaa større Virkning kan Traaden ofte i hele sin Længde være besat med smaa Korn, ligesom den kan være snoet og glattet, hvorved der fremkaldes en Række smaa Glanslys, men for øvrigt kan Traaden slynges i de mest forskellige Mønstre og fremtræde som baade Rosetter, Stjerner, Blomster o. 1. Arbejdet er virkningsfuldest, naar det viser sig som gennembrudt uden Underlag, men ofte er Traaden loddet til en Sølv- eller Guldplade, hvad der væsentlig forandrer Karakteren. Det er som oftest Smykker, paa Rosenborg findes en betydelig Række venetianske der fremstilles i F., men det benyttes ogsaa til j F. (se »Tidssk. for Kunstindustri«, I [1885]). *C.N.*
en Række Nipsgenstande, f. Eks. smaa Æsker og **Filigranpapir,** Papir med indpressede net-
Kurve af forskellig Form, ja trods sin Skrøbelig- formede Mønstre.

hed ogsaa til mindre Brugsgenstande som Smaabakker, Skafter til Skeer og Gafler, Bogbind o. 1. Kunsten at tilvirke Filigran har været kendt fra Oldtiden; der findes saaledes smukke etruriske F., og i Orienten (Kina, Indien o. s. v.) har den været dyrket meget. I Middelalderen satte man Pris paa den baade i Byzans og Rom, og den er fiere Steder i Europa bleven dreven som Folkeindustri, nævnes kunne saaledes Italien (Genova), Portugal og Norge. De norske Traadsmykker behandles i »Tidsskr. for Kunstindustri«, II [1886]. Justus Brinckmann har i »Führer durch das Hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe« gjort opmærksom paa Filigransmykkernes rige Udvikling i Egnene om Elben's Udløb. *C. N.*

Filigränglas eller Traadglas ere gennemsigtige Glasarbejder, der ere ligesom gennemvævede med Traade af uigennemsigtigt hvidt eller farvet Glas. Kunsten at fremstille dette skønne Glas var kendt i Oldtiden, men gik tabt, til den paa ny blev opfunden i Venezia i Begyndelsen af 16. Aarh. Den har en betydelig Andel i den Navnkundighed, der blev Venezia's Glasfabrikker til Del. Den Hemmelighedsfuldhed, der omgav disse, gjorde imidlertid, at den paa ny gik tabt og først i den nyeste Tid er kaldt til Live igen, især ved Bussolin's, Bigaglia's og Salviati's Bestræbelser i Frankrig og Italien. Man begynder med at tilvirke en Del meget tynde Stænger eller rettere Traade af farvet Glas, omgivne med et Lag ufarvet Glas; af dem sammenarbejdes de saakaldte Filigrantraade eller Stænger, der indeholde flere Traade og i Reglen ere snoede skrueformig, og da de ved den senere Bearbejdelse trykkes flade, komme de til at danne netformede Mønstre; af disse fladtrykte Stænger forfærdiges de forskellige Glassager. I Glassamlingen

Venetiansk Filigran-Glasskaal (Rosenborg Slot).

Filiōque (lat.), »og fra Sønnen«. Efter Synoden i Toledo 589 blev det Skik i den vesterlandske Kirke at føje disse Ord til det Punkt i det nikænske Symbol, hvor det hedder, at Helligaanden udgaar fra Faderen, og det blev godkendt paa Kirkemødet i Aachen 809, men den græsk-katolske Kirke har aldrig villet godkende det, fraregnet det lille Mellemspil paa Koncilet i Firenze. *L. M.*

Filip (græ. Filippos, »hesteelskende«), Navn paa flere makedoniske Konger.

1) F. I, Søn af Argaios, den 3. af Temenidernes Hus, regerede ca. 600 f. Chr. og faldt i en Krig med Illyrierne.

2) F. II, Grundlæggeren af den makedoniske Stormagt, (382—336 f. Chr.), Søn af Amyntas II og Eurydike, kom 369 ved Pelopidas'es Indblanding i Makedonien's Forhold som Gidsel til Theben, hvor han omgikkes Epameinondas og tilegnede sig græsk Dannelse. Efter sin Tilbagekomst styrede han først (365) en mindre Del af Landet og overtog efter sin Broder Perdikkas III's Død 360 Regeringen for sin umyndige Brodersøn Amyntas. Med stor Dygtighed tilbageslog han Paionernes og Illyriernes Angreb og skaffede sig af med sine Medbejlere til Tronen, Argaios og Pausanias; dernæst knyttede han den makedoniske Adel nøjere til sig og organiserede Hæren, der kom til at bestaa af den berømte, vel indekserede Falanks og to udvalgte staaende Korpser, den adelige Hestgarde og en af Lejetropper sammensat Fodgarde. Folket overdrog da 359 med Forbigaaelse af Amyntas Kronen til F., der nu begyndte den Kamp, som i Løbet af 20 Aar skaffede Makedonien Hegemoniet over Grækenland. Til at gennemføre dette besad F. store Egenskaber: han var en udmærket Organisator og Feltherre, og i diplomatisk Snildhed viste han, »Barbaren«, sig det gamle Kulturfolk, Hellenerne, afgjort overlegen; i Valget af sine Midler tog han intet Hensyn. Han anvendte flere Gange med Held den Metode at skaffe sig sin Modstander til Forbundsfælle for senere at vende sig mod ham, naar Lejlighed gaves; i det hele udmærkede han sig ved stor Taalmodighed, saa at han ikke uforsigtig begyndte paa noget nyt uden at vide sig sikker paa andre farlige Punkter. Personlig var F. elskværdig og vindende; han nærede stor Beundring for græsk Dannelse, men til sine Tider kunde den makedoniske Raahed træde stærkt frem.

F. vendte sig først mod de græske Stæder paa Makedonien's og Thrakien's Kyst; 357 erobrede han Amfipolis, som Athen forgæves havde gjort sig Haab om at genvinde, derpaa Pydna og Potidaia og satte sig fast ved det guldrige Pangaios, hvor han anlagde Filippoi. 353 ødelagde han Methone, Athen's sidste Forbundsstad paa Makedonien's Kyst, og fulgte derpaa en Opfordring af Thessalerne til at hjælpe dem mod Fokeerne, som han til sidst fuldstændig besejrede; men Athenerne hindrede ham i at trænge igennem Thermopylai (352). Nogle Aar efter angreb han Olynthos, der kun blev svagt understøttet fra Athen, indtog det (348) og ødelagde det fuldstændig. Derpaa lykkedes det ham at opnaa Fred med Athen (346, Filokrates-Freden), og nu drog han gennem Thermopylai, besatte Fokis og lod sig tildele Fokeernes Plads i det amfiktyoniske Raad, hvorved han vandt stor Indflydelse paa de helleniske Forhold; Athen maatte finde sig i det skete. Da F. søgte at udvide sin Magt i Thrakien paa Athen's Bekostning, udbrød Krigen mellem dem igen, og i den tredje »hellige« Krig mod det lokriske Amfissa (339) blev F. valgt til Overanfører af Amfiktyonerne. Da han nu ikke blot indtog og ødelagde Amfissa, men satte sig fast i Elateia, fik Demosthenes Athen og Theben forenede til Modstand mod Makedonien; men Slaget ved Chaironcia (2. Aug. 338) faldt ud til F.'s Fordel. En Nationalforsamling i Korinth anerkendte F.'s Hegemoni og valgte ham til Overanfører i Krigen mod Perserne (337); men Aaret efter blev F. ved en Fest i Aigai myrdet af en af sine Drabanter, Pausanias, som dels vilde hævne en personlig Krænkelse, dels maaske ogsaa var et Redskab for F.'s forstødte Dronning Olympias. Denne havde født ham to Børn, den berømte Alexander og en Datter Kleopatra; en uægte Søn af ham var Filip Arrhidaios. (Litt.: Brückner, »Konig Philip« [Göttingen 1837]; A. Schäfer, »Demosthenes und seine Zeit« [3 Bd., 2. Opl., Leipzig 1885—87]).

3) F. III, Søn af Demetrios II, (237—179 f.Chr.), efterfulgte 220 sin Formynder Antigonos Doson. I de første Aar kæmpede han som Achæernes Forbundsfælle heldig mod Aitolerne, indtil der sluttedes Fred 217; derpaa sluttede han 215 et Forbund med Hannibal mod Romerne, men udrettede intet og maatte slutte Fred 205. F. begyndte da i Forening med Antiochos den Store en Krig mod Ægypten og Pergamon (203), og da Attalos af Pergamon og Rhodierne paakaldte Romernes Hjælp, udbrød den 2. makedoniske Krig (200), som efter T. Quinctius Flamininus'es Sejr ved Kynoskefalai (197) endte med, at F. maatte opgive sine Erobringer, udlevere sine Krigsskibe, indskrænke sin Hær til 5,000 Mand, udbetale 1,000 Talenter og love ikke at føre nogen Krig uden for Makedonien uden det romerske Senats Samtykke. Ny Ydmygelser fra Romernes Side ophidsede ham til Hævn; men medens han traf Forberedelser til en ny Krig, døde han af Sorg over at have ladet sin Søn og Arving Demetrios henrette, fordi dennes ældre Halvbroder Perseus falskelig havde beskyldt ham for Forræderi mod Faderen. *K. H.*

4) F. Arrhidaios se Arrhidaios.

Filip I, Konge af Frankrig (1060—1108), født 1052, død 29. Juli 1108, besteg Tronen efter sin Fader Henrik I's Død, men overtog først selv Regeringen, efter at Formynderen, Balduin af Flandern, var død 1067. Han skildres i Reglen som en doven, dvask og kvindekær Regent, men denne Karakteristik passer egentlig kun for hans sidste Regeringsaar, da en overdreven Fedme gjorde ham uskikket til enhver Handling. I sine første 35 Aar var han derimod en ret aktiv Politiker, der var optagen af idelige Kampe med Lensmændene og særlig med den mægtigste af disse, Vilhelm Erobreren, af hvis engelsk-normanniske Rige han var en erklæret Fjende, og hvis Sønner han gentagne Gange understøttede i deres Kamp mod Faderen, som døde i en Krig mod F. Dennes Bestræbelser for at udvide den kgl. Domæne vare dog kun kronede med ringe Held; Monthléry, der laa lige under Hovedstadens Mure, trodsede saaledes i lange Tider alle hans Anstrengelser. F. forskød sin første Hustru, Bertha af Holland, og

ægtede 1092 Berthrade. af Montfort; som Følge heraf bandlystes han flere Gange, men ænsede ikke Bandstraalen og var i det hele en ivrig Modstander af Gejstligheden, hvis reformatoriske Planer jo ogsaa rummede en stor Fare for Kongemagten. *M. M.*

Filip II August, Konge af Frankrig (1180—1223), født Aug. 1165 (han fik sit Tilnavn af denne Maaned), død 23. Juli 1223. Da han tiltraadte Regeringen efter sin Fader Ludvig VII's Død, troede de nordfranske Vasaller at kunne benytte sig af hans Ungdom og sluttede et stort Forbund mod ham; men F. slog dem alle og ydmygede den mægtigste af dem, Greven af Flandern, der 1186 maatte afstaa Vermandois til Kronen, som ligeledes vandt Amiens og Valois, hvortil F. ved Arv knyttede Artois (1191). Med de engelske Konger af Huset Plantagenet, der ejede tre Gange saa megen fransk Jord som Kongen selv, laa F. i stadig Strid, der kun for en stakket Stund blev afbrudt ved hans Deltagelse i det tredje Korstog. Han forlod Frankrig 1190, men alt paa Overrejsen tørnede han sammen med Richard Løvehjerte af England, og da Kongerne mødtes ved Akka's Belejring, kom det til aabent Brud mellem dem; efter at Byen havde overgivet sig (1191), forlod F. derfor det hellige Land og sejlede hjem. I Forening med Johan uden Land benyttede han sig af Richard's Fangenskab til at bemægtige sig flere af de engelske Besiddelser paa Fastlandet, og som Følge heraf udbrød der efter Kongens Løskøbelse en heftig Krig mellem de to Riger. F. var i det hele den underlegne; han tabte saaledes Slaget ved Gisors, men hans Modstander forstod ikke at udnytte de vundne Fordele, og ved Pave Innocens III's Mægling sluttedes der en 5-aarig Stilstand. Da Johan uden Land efter Richard's Død besteg Tronen, understøttede F. hans Brodersøn Arthur, og benyttende sig af de akvitanske Vasallers Klage over deres kgl. Lensherre indstævnede han Johan til som Lensmand at møde for Lensretten i Paris (1202). Han mødte ikke, og paaberaabende sig Domstolens Kendelse erobrede F. Normandiet 1203—04, Anjou og Poitou 1204—06 samt Maine og Touraine. F. forstod at bevare det vundne, og da Innocens III 1212 havde erklæret Johan for afsat og overdraget hans Rige til den franske Konge, rustede denne en mægtig Hær for at gøre sine Krav gældende. Johan ydmygede sig imidlertid for Paven og i sluttede Forbund med sin Søstersøn Kejser Otto af Tyskland samt Greven af Flandern for at kunne modstaa F., der ikke vilde opgive sine Planer mod England; men da Hærene stødte sammen ved Bouvines (27. Juli 1214), vandt Franskmændene en glimrende Sejr, der først bragte den franske Nationalfølelse til ret at vaagne. Samtidig kæmpede Simon af Montfort mod Grev Raimond af Toulouse og Albigenserne i Sydfrankrig, der vare bandlyste af Innocens III; men Frugterne af denne Kamp, der førtes i F.'s Navn, kom dog først hans Søn til gode. Den store Udvidelse af Domænen maatte paa alle Punkter styrke Kongedømmet over for Adelen og Kirken, og F. var overalt ivrig for at befæste sin Magt. Administrationen omordnedes, og de kgl. Fogder udrustedes med saa stor Magt, at de med Eftertryk kunde træde op mod de overmodige Vasaller. For Borgerstanden viste Kongen stor Omsorg. Han beskyttede Handelen, og utallige ere de Privilegier, han udstedte til de opblomstrende Stæder ikke blot paa Kronens, men ogsaa paa Lensmændenes Grund. F. ægtede 1193 Valdemar den Store's Datter Ingeborg, men forskød hende kort efter Brylluppet og lod Bisperne erklære Ægteskabet for ugyldigt, hvorpaa han giftede sig med den tyske Fyrstinde Agnes af Meran. Pave Innocens III tog sig senere af den ulykkelige Dronnings Sag og bandlyste 1198 F.; denne gav tilsyneladende efter, men først efter Agnes'es Død fik Dronningen officielt sin Stilling tilbage samtidig med, at Kongen beredte sig til Toget mod England (1213); muligvis har Tanken om Dronningens formentlige Arveret til dette Rige været det afgørende. F. skildres af sin Samtid som en smuk og sjælden vindende Skikkelse; i sin politiske Optræden forenede han stor Handledygtighed og en aldrig trættet Energi med megen Klogskab. (Litt.: Luchaire, *Philippe Auguste* [1884]; Walker, *On the increase of royal power in France under Philip August* [1888]; Davidsohn, »Philip August und Ingeborg« [1888]). *M. M.*

Filip III, den Dristige, Konge af Frankrig (1270—85), født 3. Apr. 1245, død 5. Oktbr. 1285, besteg Tronen, efter at hans Fader Ludvig IX den Hellige var død af Pest paa Korstoget mod Tunis; hans første Regeringshandling blev derfor at slutte Fred med Sultanen, hvorefter han vendte tilbage til Frankrig. F., der var meget strengt opdragen, bevarede gennem hele sit Liv en overdreven Fromhed, men var for øvrigt en ubetydelig Personlighed; dygtige Raadgivere, for største Delen en Arv fra Faderen, ledede imidlertid Regeringen og forstode at holde Feudaladelen nede. Kongens Onkel, Karl af Anjou, vilde have ham valgt til romersk Kejser og udkastede fantastiske Planer om et stort Korstog, for hvilket F. skulde være Fører; det besluttedes paa Koncilet i Lyon, men kom aldrig til Udførelse. F. greb ofte ind i Forholdene paa den pyrenæiske Halvø; hans ældste Søn af samme Navn ægtede Johanne, Arvingen til Navarra, hvorved dette Land knyttedes til Frankrig, og 1276 foretog Kongen et Tog mod Kastilien. Efter den sicilianske Vesper (1282) understøttede han Karl af Anjou mod Kong Peter III af Aragonien, hvem Sicilianerne havde overdraget deres 0, men som var bleven bandlyst og afsat af Paven, der havde givet hans Rige til F.'s næstældste Søn, Karl af Valois. I Spidsen for en stor Hær trængte han ned i Aragonien, men Felttoget mislykkedes, da der udbrød Pest mellem Soldaterne, og paa Tilbagetoget døde Kongen selv af denne Sygdom i Perpignan. Under F., der var gift med Isabella af Aragonien og senere med Marie af Brabant, udvidedes 1271 Kronens Domæner med Poitou, Toulouse, Auvergne, Markgrevskabet Provence og Venaissin med Avignon, som Kongen arvede efter sin Onkel Alfons. (Litt: Langlois, *Le regne de Philippe le Hardi* [1887]). *M. M.*

Filip IV, den Smukke, Konge af Frankrig (1285—1314), foreg.'s Søn, født 1268, død 29. Novbr. 1314. Hans Karakter er og har til alle Tider været en Gaade, og det er saare vanskeligt at afgøre, hvorvidt de vigtige Begivenheder, der skete under hans Regering, skyldes hans personlige Initiativ eller maa henføres til hans Raader. Største Delen af disse vare lavættede »Legister« af sydfransk Her-

komst, snedige og lovlærde Mænd, for hvem alle Midler vare lige gode, blot de førte til Maalet, og som gennem Studiet af Romerretten havde indsuget de høje Tanker om Kongedømmets Magt, der præge hans Regering. Karakteristisk er det ogsaa for dette Regimente, at alle de store politiske Aktioner indledes ved eller afgøres af en retslig Proces.

F. trak sig ganske ud af de sicilianske og aragonske Forviklinger, der afgjordes ved en Kongres i Tarascon (1291), hvorved Karl af Valois gav Afkald paa Aragonien. De fleste af de store Lensmænd, der tidligere havde været saa farlige for Kronens Magt, vare nu forsvundne; tilbage var dog bl. a. Kongen af England i sin Egenskab af Hertug af Guienne og Greven af Flandern. Kong Edvard I af England havde beredvillig aflagt Lensed til F., men Smaastridigheder mellem de to Kongers Undersaatter havde ført til alvorlige Rivninger, og 1295 erklærede F. Krig efter først gentagne Gange at have indstævnet Edvard for sin Domstol i Paris. Han fandt en allieret i Skotland og indledede saaledes den næsten 300-aarige Forbindelse mellem Frankrig og Skotterne, der bestod til Maria Stuart's Dage. Greven af Flandern sluttede sig til Englænderne, men disse vare i det hele Franskmændene underlegne, og Krigen endte derfor hurtig ved en Række Traktater (1297 og 1299), hvorved alt blev som forhen, medens det gode Forhold mellem Kongerne besegledes ved, at Prinsen af Wales ægtede F.'s Datter Isabella. Kongerne havde gensidig ladet deres allierede i Stikken, og F. kastede sig nu over Flandern, hvis rige Borgerstand villig sluttede sig til ham, saa at Grev Gui maatte overgive sig og afstaa sit Land (1300). Men de haarde Skatter, der udskreves af de franske Fogder, opirrede den vindskibelige Befolkning, og Stæderne rejste sig hurtig mod F., hvis Ridderhær led et stort Nederlag ved Courtrai (1302). Senere førtes en lang Række Kampe og Underhandlinger, uden at Forholdene dog kom ret i Ro. Ogsaa over for det tyske Rige, der dengang befandt sig i en sørgelig Tilstand, var F. paa sin Post og søgte at gøre Rettigheder gældende over for de Dele af Frankrig, der stode i Lensforhold til Riget. Det lykkedes ham saaledes at erhverve Lyon, og efter Kejser Albrecht's Død (1308) var hans Indflydelse saa stor, at han endog forsøgte paa at faa sin Broder, Karl af Valois, valgt til romersk Konge, hvad der dog ikke førte ikke til noget Resultat. Sin store Magt havde F. hovedsagelig naaet paa Pavestolens Bekostning. Bonifacius VIII, der 1294 var bleven valgt til Pave, havde drevet Kirkens gamle Teorier om Pavedømmets Verdenssupremati baade over gejstlige og verdslige ud til deres yderste Konsekvenser, og det var til at forudse, at denne Lære vilde møde den heftigste Modstand hos det velordnede, franske Monarki, der ganske hvilede paa et verdsligt Grundlag. Da Bonifacius ved Bullen *Clericis laicos* forbød at hæve Skat af gejstlige uden Pavens Tilladelse, udstedte F. samtidig en Forordning, der forbød at udføre Guld og Sølv fra Frankrig (1297). Foreløbig gav Paven efter; men snart kom det til et nyt Brud, da han beskyldte Kongen for at have krænket de kirkelige Privilegier og indstævnede ham til Rom. F. sammenkaldte Rigets tre Stænder til et stort Møde i Paris (Apr. 1302), og Generalstænderne sluttede sig villig til hans Paastand om Kongedømmets absolutte Uafhængighed. Paven svarede herpaa ved i Bullen *Unam sanctam* at hævde, at al verdslig Magt forlenedes af Kirken (Novbr. 1302), og da han truede med at bandlyse Kongen, sendte denne Nogaret, en af sine Legister, til Italien, sluttede Forbund med Bonifacius's personlige Fjender, de romerske Colonnaer, overraskede Paven i Anagni og fangede ham Dagen før Bandbullens Offentliggørelse (Septbr. 1303). Vel blev han befriet, men han var fuldstændig knækket og døde kort efter (Novbr. 1303). Hans Efterfølger Benedikt XI døde alt 1304, og derpaa lykkedes det F. at faa Ærkebispen af Bordeaux valgt til Pave som Clemens V (1305). Den ny Pave blev i Frankrig; han tog fra 1309 fast Sæde i Avignon, og da han var en baade legemlig og aandelig svag Mand, beherskedes han ganske af F., der benyttede sin Indflydelse til at komme Tempelherrerne (s. d.) til Livs. Efter Palæstina's Erobring havde Ordenen ganske tabt sin Betydning, og dens store Rigdomme fristede Kongen, der benyttede sig af de mange Rygter om hemmelige Udskejelser inden for Ordenen til 1307 at lade en Mængde af dens Medlemmer fængsle og anklage for de kgl. Domstole. Efter nogen Tids Forløb tog Paven Sagen i sin Haand, og ved at anlægge Kætteriproces mod den afdøde Bonifacius VIII tvang F. Clemens V til at give sit Minde til Ordenens Ophævelse, der fandt Sted paa Koncilet i Vienne 1312. Dens Godser tilfaldt Johannitterne, men Kongen beslaglagde dens rørlige Ejendomme og gjorde et meget stort Bytte. To Aar senere døde F., efter Traditionen fordi han var indstævnet for Guds Domstol af Tempelherrernes Stormester, Jakob Molay, hvem han havde ladet brænde. Foruden Navarra erhvervede F. ved sit Giftermaal ogsaa Champagne for Kronen. (Litt.: Boutaric, *La France sous Philippe le Bel* [1861]). *M.M.*

Filip V, den Lange, fransk Konge (1316—22), foreg.'s Søn, født 1293, død 3. Jan. 1322, besteg Tronen efter sin Broder Ludvig X's Død. Han var en ivrig og yderst arbejdsom Regent, og utallige ere de Forordninger og kgl. Breve, der stamme fra hans korte Regering. Generalstænderne sammenkaldte han meget hyppig og søgte særlig Støtte hos Borgerstanden, der stundom endog sammenkaldtes ene, uden at de to andre Stænder toges med paa Raad. Paa nogle Punkter var Kongen langt forud for sin Tid, saaledes f. Eks. naar han stræbte efter at ophæve Baronernes Møntret og indføre ens Mønt, Maal og Vægt i sit Rige, et Projekt, der dog strandede paa Stændernes Modstand. Derimod lykkedes det ham at gennemføre flere vigtige Love, hvorved Administrationen forbedredes, samt ordne Arveretten. Han havde nemlig besteget Tronen, uagtet hans Forgænger havde efterladt sig en Datter, og for at skabe sig et sikkert Retsgrundlag lod han 1317 Stænderne vedtage en Erklæring om, »at Kvinder ingenlunde kunne arve Frankrigs Rige«, den saakaldte »saliske Lov.« *M. M.*

Filip VI, Konge af Frankrig (1328—50), Søn af Filip den Smukke's Broder, Karl af Valois, født 1293, død 23. Aug. 1350. Den lige Linie af Kapetingernes Mandsstamme var I. Febr. 1328 uddød med Filip den Smukke's tredje Søn, Karl

IV, men Dronningen, Johanne af Evreux, var svanger, og man besluttede derfor foreløbig kun at indsætte en Regent. Baade Filip af Valois og Kong Edvard III af England, en Søn af Filip den Smukkes Datter Isabella, bejlede til denne Værdighed, men Baronerne erklærede F. for at være den nærmest arveberettigede, og da Dronningen to Maaneder senere fødte en Datter, overdroges Kronen til F., til hvem Edvard ogsaa aflagde Troskabsed i sin Egenskab af Hertug af Guienne. I Modsætning til sine Forgængere, der ofte havde søgt og fundet Støtte hos Borgerstanden, sluttede F. sig ganske til Adelen. Han var ret en Ridderkonge efter Tidens Smag; pragtelskende og personlig tapper var han en ivrig Beundrer af Ridderspil og Turneringer og saa med Foragt ned paa de fredelige Kræmmere, for hvis Penge han dog ofte havde god Brug. Hans første Krigstog var da ogsaa en Krig mod Borgerne. Forholdene i Flandern vare endnu ikke ret komne til Ro siden Filip den Smukke's Dage. Stæderne havde ganske taget Magten fra Greven, hvem de endog i nogen Tid havde holdt fangen, og da han søgte Hjælp hos F., tog denne sig villig af hans Sag. Med en stor Hær drog han kort efter sin Kroning ind i Flandern og tilføjede Borgerne et blodigt Nederlag ved Kassel, hvorefter de maatte falde til Føje (1328). Kongen tænkte i den følgende Tid paa at gøre et Korstog og havde alt taget Korset 1332, men vigtige Begivenheder hindrede ham i at forlade sit Rige. Forholdet til England var paa den Tid meget spændt. Uundgaaelige Rivninger mellem begge Landes Handelsmænd og Søfolk satte ondt Blod, og at den nationale skotske Tronprætendent, David Bruce, fandt Understøttelse hos F., gjorde selvfølgelig ikke Sagen bedre. 1337 erklærede Edvard III derfor Krig, »Hundredaarskrigen«, og optog samtidig sine Arvekrav paa den franske Krone, hvortil han særlig var bleven tilskyndet af Robert af Artois, en Efterkommer af Ludvig den Hellige, der paa Grund af Dokumentforfalskning havde maattet forlade Frankrig. Desuden greb Forholdene i Flandern ind. Her havde Greven i Modstrid med sine Undersaatters Interesser ganske givet sig F. i Vold og beslaglagt engelske Skibe og Varer, hvad Edvard besvarede ved at forbyde Udførselen af Uld. Borgerne, ledede af Jakob Artevelde, toge imidlertid Magten fra Greven, der maatte flygte til Kong F., og erklærede sig for en velvillig Neutralitet, der senere gik over til et aabent Forbund med Edvard, efter at denne paa deres Opfordring havde antaget Titlen Konge af Frankrig, for at de, som de sagde, ikke skulde være nødte til at kæmpe mod deres rette Herre. Ved deres Hjælp slog Edvard den Iranske Flaade ved Sluys (1340), men for øvrigt bestod Krigen i de første Aar mest af Plyndringer og Smaakampe i Nordfrankrig og Bretagne, hvor der herskede Strid om Arvefølgen mellem Charles af Blois, der fik Hjælp af F., og Johan af Montfort, der understøttedes af Englænderne. 1346 landede Edvard imidlertid med en Hær i Normandiet, hvor han erobrede Caen; derpaa trak han sig mod Nord ad Flandern til, skarpt forfulgtaf F., der imidlertid ikke kunde hindre ham i at overskride Somme-Floden, og da han saaledes havde Ryggen fri, bestemte han sig til at vove en afgørende Kamp, som fandt Sted ved Crécy (26. Aug. 1346), hvor de franske Riddere lede et forsmædeligt Nederlag. Aaret efter erobredes Caiais, som F. trods Besætningens heltemodige Forsvar ikke formaaede at undsætte, men i den følgende Tid gjorde den sorte Død ethvert Krigstog umuligt. Krigen havde kostet Frankrig uhyre Summer, som F. havde fravristet sine Undersaatter, snart med Generalstændernes, snart med Provinsialstændernes Samtykke, ja stundom endog ganske egenmægtig ved en blot og bar kgl. Forordning. Den mest bekendte blandt de Skatter, der skriver sig fra denne Tid, er den berygtede Saltskat *La gabelle*, der første Gang paalagdes 1341. En Erstatning for de Tab, Frankrig havde lidt mod Nord, fandt F. imidlertid mod Syd, hvor han 1349 købte det rige Montpellier af Majorca og 1343 sluttede den Overenskomst med Fyrst Umberto II af Dauphiné, at dette Land mod 120,000 Gylden og en aarlig Livrente skulde tilfalde den franske Konges ældste Søn, hvis Fyrsten døde barnløs. Dette skete 1349, og Halvdelen af det gamle Kongerige Arelat var saaledes erhvervet for Frankrig's Krone. Derimod afstodes Navarra til Ludvig X's Datter. Aaret efter døde F.; i sit første Ægteskab var han gift med Johanne af Burgund, hvis Søn, Johan den Gode fulgte ham paa Tronen, og Aaret før sin Død havde han ægtet Bianca af Navarra. *M. M.*

Filip I, den Smukke, Ærkehertug af Østerrig og Konge af Kastilien, Søn af Kejser Maximilian I og Maria af Burgund, (1478—1506). F. arvede allerede 1482 ved sin Moders Død de burgundiske Lande, der styredes af Kejser Maximilian i Sønnens Mindreaarighed. I Faderens som senere i Sønnens Politik fremtraadte de antifranske og udpræget monarkiske Traditioner fra Karl den Dristiges Tid. Modsætningen til Frankrig førte til en Ægteskabsforbindelse mellem Habsburgerne og Spanien, idet F. 1496 ægtede Ferdinand's og Isabella's Datter Johanna, født 1479. Dødsfald i den spanske Kongefamilie aabnede snart F.'s Slægt vide Udsigter. Efter Isabella's Død 1504 antog F. Titel og Vaaben som Konge afKastilien, men kom i Strid med Ferdinand, der vilde overtage Regeringen der, da Johanna (s. d.) imidlertid var bleven sindssyg. I to Aar var denne Tvist et Hovedpunkt i vesteuropæisk Storpolitik; 1506 maatte Ferdinand indrømme F. Eneregentskabet, men endnu i samme Aar døde denne.

F. havde i sit Ægteskab med Johanna to Sønner, Kejser Karl V og Ferdinand I, og fire Døtre, nemlig Eleonore, gift med Emanuel I af Portugal og derefter med Frants I af Frankrig, Isabella, gift med Christian II af Danmark, Maria, gift med Ludvig II af Ungarn, og Katharina, gift med Johan III af Portugal. (Litt.: Häbler, »Der Streit Ferdinand des Katholischen und Philipps I um die Regierung von Castilienc [Dresden 1882]). *A. Frs.*

Filip II, spansk Konge, Søn af Karl V og Elisabeth af Portugal, født i Valladolid gi. Maj 1527, død i Escorial 13. Septbr. 1598. I Modsætning til Faderen fik F. en eksklusiv spansk Opdragelse; tidlig moden og voksen af Sind længe før af Legeme tilegnede han sig foruden omfattende Kundskaber den stive spanske Grandezza og voksede op i høje Tanker om Kongemagtens Storhed, men ikke mindre i en urokkelig Tro paa den katolske Kirke. Afmaalt af Væsen og indesluttet af Natur

vænnedes han let til et regelmæssigt, maadeholdent Liv; kun i Forholdet til Kvinder røbede han stærke Drifter. Allerede 1543 formælede Karl ham med den portugisiske Prinsesse Maria, der dog døde 1545 efter at have født Sønnen Carlos. Fra 1543 førte F. i Reglen Regentskabet i Spanien under Faderens Fraværelse; men snart droge dennes vidtgaaende Planer ham ind i den europæiske Storpolitik. For ved sin Person at virke for Karl's Yndlingstanke, at Arvefølgen i det hele Rige skulde overføres paa Sønnen, maatte F. i Efteraaret 1548 over Italien begive sig til Nederlandene og Tyskland. Rigsdagen i Augsburg skrinlagde imidlertid de store Planer; allerede nu viste F. sig som en fuldblods Spanier, der hverken kunde tilegne sig nederlandsk eller tysk Sprog, Tankegang eller Levemaade og ved sin stive Fornemhed stødte de tyske Fyrster fra sig. 1554 aabnede F.'s andet Ægteskab med Maria af England Habsburgerne Udsigt til ny Indflydelse, men kun et Aar blev F. hos sin 11 Aar ældre Dronning. Han mødte hendes lidenskabelige Kærlighed med Kulde og Utroskab, og hurtig paa det rene med, at England ikke lod sig drage ind under hans Magtomraade, drog han i Aug. 1555 tilbage til Nederlandene. Her modtog han sin store Arv. Allerede 1554 havde han faaet de fleste italienske Lande med fuld Suverænitet, nu fik han ved Faderens Tronfrasigelser Nederlandene (Oktbr. 1555) og Spanien med Kolonierne (Jan. 1556).

Ikke et Øjeblik var F. i Tvivl om, hvortil han vilde bruge sin store Magt. Natur og Overbevisning lagde ham det lige nær med sin hele Personligheds fanatiske og hensynsløse Vilje at fortsætte sin Faders Kamp mod de stærke Elementer, der havde sat sig op mod Kongemagten og den katolske Kirkes Autoritet. Magtkrav var et af Grundtrækkene i F.'s Karakter; det blev Fremgangslinien i hans Politik, men forbandtes nøje med hans religiøse og kirkelige Interesser. Resultatet blev et glødende Had til alle de genstridige, der stode hans eller Kirkens Vilje imod. Sin egen og Kirkens Sag saa han som eet og det samme; derfor en Samvittighedstryghed ved Valget af de Midler, han vilde bruge til at slaa Fjenderne ned. I sine egne Lande søgte han at knuse alle Modstandsspirer; som de katolske Magters Hoved stod han forrest i den katolske Reaktions Kamp mod det protestantiske Europa. Denne hans dobbelte Virksomhed viser hans Personligheds og Politiks Ejendommeligheder paa det klareste.

F. vilde i sine Lande gennemføre en Enevælde med fuld Centralisation og et udpræget Kabinetsregimente; alle Skranker for hans Magt skulde fjernes, og det lykkedes ham til fulde i alle de sydlige Lande. Hvor som i Arragonien nogle af en Forfatnings Former fik Lov at bestaa, da var der sørget for, at deres reelle Indhold var skaffet bort. I hans spanske Residens skulde alle Styrelsens Traade samles. Efter 1559 var han aldrig uden for Spanien's Grænser, sjælden uden for Kastilien's; eksklusivt spansk var Synspunktet for Styrelsen af alle de forskellige Lande. Ensidigheden heri blev til Svaghed, over for den nederlandske Opstand rejste F. imod sig den krænkede Nationalitetsfølelse, hvis Værdi han ikke forstod.

I Madrid, i Escorial eller Aranjuez levede han i en Tilbagetrukkenhed og Ro, der kun nødtvungen afbrødes af Fester. Dagen og store Dele af Natten tilbragtes med slidsomt Arbejde; Tid fandtes kun til Andagtsøvelser, Hvile søgte F. helst i hyggelig Samtale paa Tomandshaand, aldrig paa Jagt eller ved Drikkelag. Ordknap og langsom i Tanken yndede F. den skriftlige Forretningsgang. Han mødte ikke i sit Statsraad, men ønskede, at der efter dets Forhandlinger, der helst skulde være saa alsidige som muligt, skulde indsendes udførlige Betænkninger. Selv samlede han de nøjagtigste Oplysninger om hver enkelt Sag; gennem officielle og hemmelige Raadgivere, ved hengivne eller købte Spioner skaffede han sig en forbløffende Detailviden. Han knyttede dygtige Mænd til sig, saaledes Granvella, Hertugen af Eboli, Antonio Perez, Alba, Alexander Farnese, Juan d'Austria; men de bleve kun Redskaber, hvem han kun skyldte Hensyn, saa længe de vare ham tjenlige eller han stolede paa dem. Og medens de gave Raad, saa befalede F. Afgørelsen af alt hvilede hos ham selv og fandtes i Randnoter paa de Betænkninger, der langt om længe kom ud af hans Kabinet. Hele denne rastløse Virksomhed voksede ikke mindre frem af virkelig Arbejdstrang og alvorlig Ansvarsfølelse end af en smaalig og gridsk Magtsyge. Men Systemets store Svagheder laa lige for. Detaillerne forstyrrede Overblikket; deraf fødtes Usikkerhed, Mistillid til alle skabte Vaklen. De uendelige Overvejelser og den skriftlige Forretningsgang førte til en Langsomhed, der paa de mest kritiske Punkter kunde lade Afgørelsen falde Maaneder, ja Aar efter den rette Tid. Hertil kom det snævert fanatiske i F.'s Karakter, der baade lod ham undervurdere de vigtigste Faktorer og fik sine uhyggeligste Konsekvenser ved den Sindsro, hvormed han benyttede de brutaleste Midler. Han forstod først for silde de religiøse Frihedskravs Magt, han troede, at de Vaaben, der kunde besejre alt, vare offentlig Inkvisition og hemmelige Snigmord. Derfor led F.'s store Politik afgørende Nederlag, derfor fremmede hans Regering Spanien's Nedgang.

I F.'s første Aar viste en Krig med Pave Poul IV (1556—57), at F., skønt Kirkens lydige Søn og anderledes hensynsfuld end Faderen, dog vilde hævde sin Selvstændighed over for Kurien; dette traadte ogsaa frem siden, saaledes paa Koncilet i Trident. Freden i Câteau Cambresis (1559) og det følgende Ægteskab med Elisabeth af Valois (Henrik II's Datter) fjernede Spanien definitivt fra England, efter at F.'s Forsøg paa efter Maria's Død (1558) at vinde Elisabeth's Haand var totalt mislykket. Men som den nederlandske Opstand blev Anstødsstenen for F.'s indre Politik, saaledes blev den ogsaa Udgangspunktet for hans ydrepolitiske Nederlag. Under Spanien's, Nederlandenes og Frankrig's Historie skildres den Menneskealder, i hvilken først F.'s Forsøg paa at kue Nederlandene strander og han derpaa finder sig i den store Kamp, der kulminerer 1588, da »den uovervindelige Armada« gaar til Grunde. Overalt havde F.'s store Svagheder virket til hans Skade. Hvad hjalp det, at han sled sig op i utrætteligt Arbejde? Hans Tvangspolitik led uhjælpelig Skibbrud, hans Nølen og Langsomhed forfejlede de rette Tidspunkter, hans Mistillid til Personer svækkede

Handlekraften hos hans bedste Mænd, der i Forvejen vare bundne paa Hænder og Fødder ved ufravigelige Instrukser. Nederlagene imod Nord opvejedes ikke af Sejrene i Syden, Bloddommene over Moriskerne svækkede kun Spanien materielt, Sejren ved Lepanto og Heldet over for Tyrkerne bare ringe Frugt, ja selv Forbindelsen med Portugal (1580), hvor F.'s List og Magt vare stærkere end de tvivlsomme Arverettigheder, bragte kun liden Fordel; ogsaa Portugal's Handelsflaade sammen med den spanske blev et velkomment Bytte for de engelske Krydsere.

Henimod Udgangen af F.'s Liv traadte det grelt frem, at de Formaal, han havde sat sig, ikke blot vare for store for hans Evner, men ogsaa langt overstege hans Magtmidler. Hans Personlighed manglede Overlegenhed, Spanien's Midler forsloge ikke til at spille en Stormagtsrolle. Paa een Gang at kue Nederlandene, holde Tyrkerne fra Livet, knuse England og give Tonen an i Frankrig, det var for meget. Saa sank hele de spanske Habsburgeres Bygning i Grus; og medens den franske og den engelske Magt vare i hastig Stigen, dalede Spanien's Stjerne brat. Hærenes Tal tog til, men Indtægterne gik ned med rivende Hast. Statsbankerotten blev til sidst permanent, hvad F. havde forsøgt til Ophjælpning af Rigets fredelige Erhverv kunde ikke dæmme mod Strømmen; i ringe Grad havde han ogsaa haft Greb derpaa. Hans Storpolitik fortsatte den Virksomhed, som Guldet fra Kolonierne havde begyndt. Det spanske Folk blev et Folk, der vilde leve af Nydelse og Ære, men ikke af Arbejde. »Spanien er en Hovmodens Kilde i Elendighedernes Dal«, skrev en samtidig.

Sørgeligt blev saaledes Resultatet af F.'s Kongegerning. Ogsaa i andre Henseender blev hans Liv trist. Til Don Carlos'es Navn knytter sig de mørkeste Minder; Ægteskabet med Maria af England var barnløst; Elisabeth af Valois døde 1568; hans fjerde Hustru Anna, Datter af Maximilian af Østerrig, fødte ham Filip III. Men paa denne maatte F. se med næsten samme Ængstelse som paa Carlos, og med Sorg forstod han, at han efterlod sin Magt svækket og i svage Hænder. Tungt hvilede dette ham paa Sinde, men med utrættelig Iver arbejdede han til det sidste og bar med Ro og Taalmod de voldsomme Smerter, der fulgte med den uhyggelige, formentlig gigtagtige Sygdom, der endte hans Dage i hans Kloster og Kongeborg Escorial 13. Septbr. 1598. — Medens hans eget Folk og katolske Forfattere i F. have set Troens store Forsvarer, har der fra de Lande, hvis Frihed og Tro F. bekæmpede, været rettet de voldsomste Angreb paa hans Politik og Karakter. Hans Politik dømmes sikrest af dens Resultater; men naar hans Person er bleven til den »Sydens Djævel«, »hvis Smil og Dolk vare Brødre«, da bruger en moderne roligere Betragtning jævnere Ord. F. var intolerant, han var grusom, men han var det i en Tid, hvor alle Lidenskaber vare stærke, og hvor Taalsomhed og Frisind vare sjældne Varer. I hans Brevveksling med sine Døtre findes Træk af varm menneskelig Følelse. Hans dybe Pligtfølelse og vældige Arbejdsvilje gjorde ham vel ikke til en stor Skikkelse, men heller ikke i hans Karakters mørke Sider træder en saadan Storhed frem. (Litt.: Gachard, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas.* [5 Bd., Bruxelles 1848—79]; Antonio de Herrera, »Historia general del munda de XLVI años del tiempo de Felipe II« [3 Bd., Madrid 1601—12]; Luis Cabrera de Cordoba, »Historia de Felipe segunda, rey de Espana« [ny Udg. 4 Bd., Madrid 1876—77]; Prescott, *History of the reign of Philip II, king of Spain* [3 Bd., Lond. 1859, ufuldendt]; Forneron, *Histoire de Philippe II* [4 Bd., Paris 1881—82]; Philippson, »Westeuropa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth u. Heinrich IV« [Berlin 1882]; Ez, *La contre-révolution religieuse au XVI siècle* [Bruxelles 1884]; Gachard, *Lettres de Philippe II å ses filles les Infants Isabelle et Catherine* [Paris 1884]; *Correspondencia de Felipe II con sus embajadores en la corte de Inglaterra 1558—84* [4 Bd., Madrid 1888]). *A. Frs.*

Filip III, Konge af Spanien, ovenn.'s Søn, (1578—1621), blev 1598 sin Faders Efterfølger. Hans Opdragelse havde været slet; mistroisk og herskelysten havde F. II holdt ham under stadig Tvang og uden for al selvstændig Virksomhed. Hans Regering fremmede kun den Tilbagegang, der allerede var begyndt i Faderens Tid. F. overlod al Magt til Hertugen af Lerma (s. d.), og efter dennes Fald 1618 blev Lerma's Søn, Hertugen af Uzeda, altformaaende Yndling. F. sluttede vel en fornuftig Vaabenstilstand med Nederlandene 1609, men hvad Finanserne vandt herved, ødtes mangedobbelt, da Moriskerne s. A. fordreves. Hans Regering ødelagde aldeles Spanien's Velstand, og Rigets Magtstilling overtoges af Frankrig. F. var gift med Margrete, en Søster til Kejser Ferdinand II. (Litt.: M. Philippson, »Heinrich IV und Philipp III. Die Begrundung des franzosischen Ueberwichts in Europa 1598—1610« [3 Bd., Berlin 1870—76]). *A. Frs.*

Filip IV, Konge af Spanien, ovenn.'s Søn, (1605—65), blev 1621 sin Faders Efterfølger. Han var ikke uden Kundskaber og Interesser, men indolent og forlystelsessyg, og det faldt ham naturligst at lade Yndlingeregimentet fortsættes. Saaledes havde Olivarez (s. d.) Magten i 22 Aar (1621—43), derpaa Luis Mendez de Haro, Markis af Carpio, indtil 1661, og Kongen underskrev disse Mænds Ordrer uden at læse dem. Der gjordes vel Tilløb til forskellige Reformer under F.'s Regering, saaledes over for Agerbruget, og ved Indkaldelse af fremmede Kolonister søgte man at erstatte de fordrevne Morisker. Men uhjælpelig ødelagdes Rigets Finanser ved Udenrigspolitikken, der gennem uophørlige Krige kun bragte Spanien Tab. Medens F. i Trediveaarskrigen forgæves søgte at opretholde sin Slægts Magt, løsrev Portugal sig 1640, og ved den westfalske Fred 1648 maatte han anerkende Nederlandenes Uafhængighed. Endelig led Spanien i Pyrenæer-Freden 1659 yderligere Tab over for Frankrig, medens Krigene med England havde ramt Kolonialhandelen haardt. I Rigets Indre kom det til gentagne Opstande, saaledes i Katalonien, i Andalusien og i Napoli. F. var første Gang gift med Isabella (død 1644), Søster til Ludvig XIII af Frankrig. Hun fødte ham to Døtre, Maria Theresia og Margretha Theresia, Ludvig XIV's og Leopold I's Hustruer. Anden Gang ægtede han Kejser Ferdinand III's Datter, Maria Anna, der fødte ham Sønnen Karl II. (Litt,: Canovas del Castillo,

Estudios del reinado de Filipe IV [Bd. 1—2, Madrid 1888—90]). *A. Frs.*

Filip V, Konge af Spanien, (1683—1746), Sønnesøn af Ludvig XIV og Søn af Dauphinen Ludvig og Maria Anna af Bayern. Som fransk Prins hed han Hertug af Anjou, men blev ved Karl II's Testamente i Aaret 1700 Arving til Spanien's Trone. Da Ludvig XIV antog Testamentets Bestemmelser, kronedes F. i Apr. 1701 i Madrid, men maatte derpaa udkæmpe den spanske Arvefølgekrig med den habsburgske Modkonge Ærkehertug Karl og dennes allierede, før han ved Fredsslutningerne 1714—15 endelig anerkendtes som spansk Konge. To Gange, 1705 og 1709, maatte han forlade sin Hovedstad; i selve Spanien delte Stemningen sig. Medens Katalonien og Aragonien støttede Østerrigeren, holdt Kastilianerne fast ved F., der i øvrigt næsten helt overlod sin Bedstefader og franske Diplomater og Generaler Ledelsen af Kampen.

I sine første Kongeaar havde F. vist nogen selvstændig politisk Interesse og Virksomhed, men snart toge Svaghed og Sanselighed Overhaand. Medfødte Spirer til Sindssyge udviklede sig, Tungsind og Menneskeskyhed endte med at gøre ham aldeles vanvittig, og han førte til visse Tider en halv dyrisk Tilværelse, der kun i enkelte Øjeblikke kunde oplives af Sangeren Farinelli's Sang. Under disse Forhold gled Magten hurtig ud af hans Hænder, og ved Hoffet i Madrid førtes et uafbrudt Intrigespil, i hvilket fransk Indflydelse altid var en Hovedfaktor. 1701 havde F. ægtet den 14-aarige Maria Louisa af Savojen, der øvede stor Indflydelse paa ham. Mægtigst var dog i en Aarrække Kongeparrets franske Overhofmesterinde, Grevinde Orsini. Men da hun for at sikre sin Indflydelse fik F. til 1714 efter Maria Louisa's Død at indgaa nyt Ægteskab med Elisabeth Farnese af Parma, tog denne selv Magten over Kongen og fjernede Orsini fra Landet. Elisabeth styrede nu gennem sine Yndlinge, først Kardinal Alberoni, siden Baron v. Ripperda, og lod den spanske Udenrigspolitik sætte sig det Formaal at skaffe hendes og F.'s Sønner de forhen spanske Besiddelser i Italien. F. nedlagde Jan. 1724 Kronen til Fordel for Sønnen Ludvig, men overtog atter Regeringen, da Sønnen faa Maaneder efter døde. Selv efterfulgtes F. af sin Søn af første Ægteskab, Ferdinand. Med Elisabeth Farnese havde han Sønnerne Karl, der 1731 fik Parma, men 1735 ombyttede dette Land med Napoli og Sicilien, hvorfra han 1759 kom til Spanien som Halvbroderens Efterfølger, og Filip, der ved Freden i Aachen 1748 fik Parma, Piacenza og Guastalla. (Litt.: Baudrillart, *Philippe V et la courde France 1700—1[2* Bd., Paris 1890]). *A. Frs.*

Filip I, den Dristige, Hertug af Burgund (1363—1404), Søn af Kong Johan den Gode af Frankrig, født Jan. 1342, død 27. Apr. 1404. Han fik sit Tilnavn paa Grund af det Mod, hvormed han forsvarede sin Fader i Slaget ved Poitiers, hvor de imidlertid begge faldt i engelsk Fangenskab, i hvilket F. forblev til Freden i Bretigny (1360). Da den ældre burgundiske Hertuglinie uddøde 1361, og Landet saaledes faldt til Kronen, indsatte Faderen ham som Statholder i Hertugdømmet, med hvilket han dog kort efter blev forlenet (1363) mod at give Afkald paa Touraine, der tidligere var bleven ham overdraget. Den afdøde Hertug havde været gift med Grev Ludvig af Flandern's Arvedatter Margrete, hvis Haand selvfølgelig var meget eftertræbt. Faderen ønskede et engelsk Ægteskab, men ved store Ofre lykkedes det Karl V af Frankrig at forpurre dette og bevæge Greven til at give sin Datter til F. (1369), som saaledes erhvervede Franche-Comté, Artois, Flandern og Nevers, der tilfaldt ham 1384. Efter Karl V's Død (1380) stredes F. med sine Brødre, Hertugerne af Berry og Anjou, om Formynderskabet for den mindreaarige Karl VI, som han overtog 1382. Under hele Formyndertiden udnyttede han Frankrig's Kræfter til Fordel for sine Særinteresser og bevægede saaledes den unge Konge til at foretage et Krigstog mod Flandern for at tugte de urolige Stæder, der ogsaa lede et stort Nederlag ved Roosebeke (1382). 1388 var det foreløbig til Ende med hans Magt, da Kongen selv overtog Regeringen, men efter at Karl's Sindssyge var kommen til Udbrud 1392, blev F. paa ny Frankrig's egentlige Regent til sin Død. *M. M.*

Filip II, den Gode, Hertug af Burgund (1419—67), Søn af Johan den Uforfærdede, der ved et Fredsmøde blev myrdet paa Montereau-Broen af Dauphinen, den senere Karl VII's Folk, født 1396, død 15. Juni 1467. At faa Hævn over sin Faders Banemænd var den Tanke, der i mange Aar sysselsatte ham stærkest, og han sluttede sig derfor uforbeholdent til Henrik V af England, der efter Sejren ved Azincourt 1415 gjorde Fordring paa at arve den franske Krone, et Maal, han væsentlig ved F.'s Hjælp ogsaa naaede ved Forliget i Troyes 1420. Efter Henrik V's Død 1422 knyttede F. sig vel nøje til Englænderne, men han vægrede sig ved at overtage Formynderskabet for den lille Henrik VI og holdt i det hele stærkt paa sin Særstilling som Burgunder. Efterhaanden kølnedes imidlertid det gode Forhold, særlig da Englænderne gjorde Fordring paa F.'s Arveland Hainaut, og han begyndte at blive ked af denne evigvarende Krig, der ikke bragte ham selv nogen Fordel. Han nærmede sig derfor mere og mere til Kongen, med hvem han endelig forsonedes i Arras 1435, mod at Karl VII afstod ham de vigtige Somme-Byer, anerkendte ham som Suveræn i sine Lande og gjorde Bod for Faderens Drab. Efter den Tid stod han paa Kongens Side i Kampen mod de fremmede, medens han dog samtidig var ivrig for at udvide sine Besiddelser. 1429 købte han saaledes Namur, 1430 arvede han Brabant og Limburg, 1433 fik han ved sin Moder, Hertuginde Margrete's Død Hainaut, Holland og Zeeland, og 1451 erhvervede han Luxembourg. Foruden Bourgogne og Franche-Comté bestod hans Rige saaledes af største Delen af det nuværende Holland og Belgien, men Champagne og Lothringen, der kilede sig ind mellem hans Lande, hindrede det direkte Samkvem mellem de nordlige og sydlige Dele. Selv boede F. i Dijon, og de store Indtægter, han oppebar af de rige flanderske Stæder, gave ham Midler til at føre sit prægtige Hof, hvor Middelalderens hendøende Ridderliv mødtes med den gryende Renaissance. En talrig Skare af Skribenter og Kunstnere, blandt hvilke der fandtes Navne som Brødrene Van Eyck, Memling og Roger van der Wejden, forherligede det berømmelige Hus Burgund, hvis Ridderorden, »den

gyldne Vlies« (stiftet 1429), snart blev en af Europa's mest attraaede. Efter at Karl VII havde fordrevet Englænderne, blev det hans Maal at knække F.'s Magt, der endog var saa stor, at han tænkte paa at ombytte Hertughatten med Kongekronen; lønlig og aabenlyst modarbejdede han Hertugen, men uden Held, ja han havde endog den Tort, at hans egen Søn, Dauphinen Ludvig, flygtede til Burgund, hvor han fandt en venlig Modtagelse. Da Ludvig besteg Tronen efter Faderens Død (1461), fulgte Hertugen ham til Kroningen i Reims og overstraalede ganske den tilsyneladende saa uanselige Konge; intet Under, at mange tyktes, at han var Frankrig's egentlige Herre. Under Kampene i Ludvig XI's første Aar holdt han sig imidlertid i Baggrunden; han følte sig gammel, og hans Søn Karl den Dristige, Greve af Charolais, var den egentlige Regent. (Litt.: B oronte, *Histoiredes ducs de Bourgogne* [8 Bd., 8. Udg. Paris 1858]). *M. M.*

Filip den Højmodige, Landgreve af Hessen, (1504—65), tiltraadte Regeringen 1518 og indtog snart en første Rangs Plads mellem de tyske Fyrster i den kritiske Tidsalder. Med den energiske Handledygtighed, der var hans fremtrædende Karaktertræk, styrede han sit Land, udvidede og befæstede sin Fyrstemagt og stræbte efter at indføre Orden og Sikkerhed i alle Forhold. Stærkt optagen af større politiske Interesser ønskede han mod Rigsridderes og Bønders truende Bevægelser at sætte en planlagt Samvirken af Fyrsterne. 1522—23 var han forrest i den sejrrige Kamp mod Sickingen, 1525 hjalp han de frankiske Fyrster med at knuse Bondeoprøret. Det er dog til den reformatoriske Bevægelse i Tyskland, at hans Navn først og fremmest er knyttet. 1526 indførte han den ny Lære i sit Land; 1527 grundede han det første evangeliske Universitet i Marburg; paa Rigsdagen i Speyer 1526 og 1529 og i Augsburg 1530 stod han som de protestantiske Fyrsters Fører. Frisindet og tolerant i religiøs Henseende ønskede han stærkt en Udsoning mellem de tyske og schweiziske Reformatorer; det var ham en Sorg, da det af ham foranledigede Møde i Marburg 1529 blev frugtesløst. 1530 blev han Leder af det schmalkaldiske Forbund og fortsatte i de følgende Aar sine Bestræbelser for at samle alle Modstandere af Karl V der. 1540 bragte han imidlertid sig og sine lutherske Venner i en vanskelig Stilling ved sit Dobbeltægteskab med den unge Adelsdame Margarethe von der Saal. Uagtet han med sin Hustru havde adskillige Børn, havde han til Stadighed levet med andre Kvinder. Ude af Stand til at beherske sine Tilbøjeligheder, men pint af alvorlige religiøse Skrupler fandt han gennem Bibelstudier Udvej ved et Dobbeltægteskab, da politiske Hensyn umuliggjorde en Skilsmisse. Han fik sin Hustrus Samtykke, og trods store Betænkeligheder gave Kirkelederne i Wittenberg deres Minde; Melanchton var til Stede ved Vielsen (Marts 1540). Bigamiet blev hurtig bekendt; det udsattes for Rigslovens strenge Straffebestemmelser, og Luther's og Melanchton's Stilling til Sagen blev Genstand for stærke Angreb, der især fra katolsk Side kunne genfindes nede i vore Dages Stridslitteratur.

F.'s Forsøg paa ved en Tilnærmelse til Kejseren at undgaa den truende Straf svækkede Schmalkalder-Forbundets Optræden i den nærmeste Tid. Det belejlige Øjeblik gik tabt, og da Krigen kom, gik Nederlaget ud over F. Efter Slaget ved Muhlberg 1547 overgav han sig i Tillid til sin Svigersøn Hertug Moritz'es Indflydelse til Karl V, men blev holdt i haardt Fængsel, indtil Passauer-Forliget 1552 gengav ham Friheden. I sine sidste Aar fastholdt han dog med en forsigtigere Optræden sin gamle Politik med Bestræbelser for en Forening af alle de evangeliske Grupper. Dette frisindede og tolerante, religiøst-politiske Standpunkt i Forbindelse med en frisk, varmhjertet og omgængelig Personlighed, der havde Blikket aabent for alt det ny, der var i Frembrud, gør F. til en af de ejendommeligste og mest tiltalende af Reformationstidens tyske Fyrster, og det uagtet Tidsalderens utøjlede Sanselighed hos ham gav sig grovere Udslag end hos mange andre. — Fra den ældste af hans Sønner nedstammer Huset Hessen-Kassel, fra den yngste Hessen-Darmstadt. Ved Luther-Mindesmærket i Worms staar en Bronzestatue af F. (Litt.: »Allgm. deutsche Biographie«; Rommel, »Philipp der Groszmütigen« [3 Bd., Gieszen 1830]; »Briefwechsel Landgraf P.'s der G. von Hessen mit Bucer«, udg. af Lenz [3 Bd., Leipzig 1880—91]). *A. Frs.*

Filip af Schwaben, tysk Konge (1198—1208), Søn af Frederik Barbarossa og Beatrix af Burgund, født 1177, død 21. Juni 1208. Han blev opdragen til Kirkens Tjeneste, som han dog alt forlod 1193; 1196 fik han Hertugdømmet Schwaben og ægtede 1197 Irene (Marie), en Datter af Kejser Isak Angelos af Byzans. Efter Broderen Henrik VI's Død (1197) forsvarede han en Tid lang Frederik II's Sag; men da denne ikke kunde hævdes, samtykkede han i selv at optræde som Familiens Hoved og valgtes 1198 af Stauferne til romersk Konge. Welferne valgte Henrik Løve's Søn Otto, som anerkendtes af Pave Innocens III, der bandlyste F. (1201), og indtil ca. 1203 var denne afgjort Otto underlegen. Flere Stæder sluttede sig imidlertid til ham, og 1207 erobredes det vigtige K5ln, hvorved Borgerkrigen væsentlig var endt; samme Aar løstes han af Bandet og forsonedes snart ganske med Paven. Paa det afgørende Tog mod Otto blev han imidlertid myrdet i sit Telt af Otto af Wittelsbach, en af sine Tilhængere, hvem han havde krænket i en Familiesag. *M. M.*

Filip af Parma, Infant af Spanien, Søn af Kong Filip V og Elisabeth af Parma, født 1720, død 1765. Filip V havde alt en Søn af første Ægteskab, og Moderens Bestræbelser gik derfor ud paa at skaffe sine Sønner Lande og Riger uden for Spanien. 1731 var Mandslinien af Slægten Farnese uddød i Parma, der 1735 var bleven afstaaet til Østerrig af Spanien, men ved Freden i Aachen (1748) lykkedes det at erhverve Parma, Piacenza og Guastalla til Don F. Understøttet af sin Minister, Franskmanden Dutillot, herskede han med megen Dygtighed i disse Lande. Jesuitterne bleve udviste, Handel og Agerdyrkningen ophjalpes, og F. beskyttede personlig Kunst og Videnskab. *M. M.*

Filip, Greve af Flandern, Kong Leopold I af Belgien's anden Søn, er født 24. Marts 1837 og fik 1840 Grevetitlen. Han valgtes 1866 til Fyrste af Rumænien, men afslog Tilbudet. 1867 ægtede han Prinsesse Marie af Hohenzollern, født 1845,

Søster til Kong Carol, som i hans Sted blev Rumænien's Hersker. Da hans ældre Broder Leopold II 1867 mistede sin eneste Søn, blev han Tronfølger i Belgien. Hans ældste Søn, Balduin, født 1869, døde 1891; han har desuden en Søn, Albert, født 1875, °g 2 Døtre. *E. E.*

Filip (Filippos), i ny Test.: 1) Tetrarken Herodes'es (s. d.) Søn. 2) en af Jesu tolv Apostle, ligesom Peter og Andreas fra Bethsaida. Om hans første Møde med Jesus fortælles Joh. 1, 44 ff. Ellers nævnes han kun enkelte Gange: Joh. 6, 5 ff., 12, 21 ff., 14, 8 ff. 3) en af de i Apostl. Gern., Kap. 6, omtalte Menighedstjenere (Diakoner); senere træffe vi ham som »Evangelist«, Forkynder af Evangeliet, i Samaria (Apostl. Gern., 8, 4 ff.); ved ham fik den æthiopiske Hofmand Lys over Frelsens Vej (Apostl. Gern., 8, 26 ff.); senere finde vi ham bosat i Cæsarea, hvor Paulus besøgte ham (21, 8 ff.); denne F. er ofte forvekslet med Apostlen af samme Navn. *V. O.*

Filipéns se Acne.

Filipepi se Botticelli.

Filippa, dansk Dronning, (1393—1430), var en Datter af den engelske Konge Henrik IV af Huset Lancaster. Denne søgte hende en Brudgom i den unge Erik af Pommern, som 1397 var bleven kronet til Konge over de 3 nordiske Riger, og efter fleraarige Underhandlinger blev man endelig enig; den 13-aarige Prinsesse førtes til Danmark, og Brylluppet fejredes i Lund 26. Oktbr. 1406. Ægteskabet blev barnløst; men det er kun uhjemlede Rygter, der ville vide, at det ogsaa har været ulykkeligt, og endog beskylde Erik for at at have mishandlet sin Hustru. Tværtimod taler alt for, at han har holdt hende højt i Ære; mens han var paa sin store Udenlandsrejse 1423—25, var Rigernes Styrelse ogsaa lagt i hendes Haand, og hun synes at have hersket med Dygtighed, ligesom hun viste meget Mod, da Hanseaterne 1428 angreb Kjøbenhavn fra Søsiden. F. var lige saa religiøs som sin Fostermoder, Dronning Margrete, og ligesom denne yndede hun særlig Birgittinerordenen, i hvilken hun lod sig indskrive som Lægsøster. Under en Rejse i Sverige døde hun Natten 5.—6. Jan. 1430 i Vadstena Kloster, i hvis Kirke hendes Ligsten endnu ses. (Litt.: »Norsk Hist. Tidssk.« 2. Række II, 332 [1880]). *Kr. E.*

Filippa af Hainaut [æno'], engelsk Dronning, Datter af Vilhelm den Gode, Greve af Holland og Hainaut, født ca. 1314, død 1369, ægtede 1328 Kong Edvard III af England. Ægteskabet skyldtes udelukkende politiske Bevæggrunde, og Kongen, hvem hun skænkede 7 Sønner og 5 Døtre, var hende ofte utro. Hun var meget elsket af Folket og skildres som en blid og mild Kvinde, j Egenskaber, hun bl. a. lagde for Dagen ved Calais'es Overgivelse 1347. *M. M.*

Filippénserbrevet. Dette Brev fra Apostelen Paulus til Menigheden i Filippi, som han havde stiftet paa sin anden Rejse (Ap. G. 16, 12 ff.) og senere, paa sin tredje Rejse, besøgt (Ap. G. 20, I. 6), er skrevet under, rimeligvis mod Slutningen af, hans (første) romerske Fangenskab (Aar 62—64). Brevets Anledning er, at Filippi-Menigheden, der tidligere gentagne Gange (4, 15) havde sendt Paulus Pengeunderstøttelse, nu for nylig havde sendt ham en ny Gave, overbragt af Epafroditus, hvem Paulus ved hans Tilbagerejse medgiver Brevet (2, 25 ff.). Dettes Indhold er mindre af dogmatisk Karakter end Pauli øvrige Menighedsbreve og mere et Udtryk for hans personlige Forhold til den ham særlig kære Filippi-Menighed. Brevets Ægthed er i Nutiden næsten overalt anerkendt. Kommentarer foruden af Meyer bl. a. af Lightfoot, overs. paa Dansk 1884. *F. C. J.*

Filippi, Filippo de, italiensk Videnskabsmand og opdagelsesrejsende, født 20. Apr. 1814 i Milano, død 9. Febr. 1867 i Hongkong. Han var Professor i Zoologi ved Universitetet i Torino, men begav sig 1862 paa en videnskabelig Rejse til Persien, hvoraf Resultaterne foreligge i »Note di un viaggio in Persia« [Milano 1865]. 1865 blev han Chef for den videnskabelige Stab paa i Verdensomsejleren »Magenta«, men døde undervejs. *C. A.*

Filíppides se Feidippides 1).

Filíppika, en voldsom og lidenskabelig Tale; Benævnelsen skriver sig fra de 9 (8) Taler, hvori Demosthenes med stor Kraft modarbejdede Filip af Makedonien. Cicero bruger i et Brev (dog af omtvistet Ægthed) Udtrykket F. om sine (14) Taler mod Antonius, og denne Betegnelse har senere holdt sig og findes f. Eks. hos Juvenal. *K. H.*

Filippine (fr.), et Væddemaal, der gaar ud paa, at 2 Mennesker aftale en Tid, paa hvilken de skulle hilse hinanden med Ordet F. Den, der glemmer Aftalen, skal give den anden en Gave. F. spilles i Reglen, naar man finder en Tvillingnød eller -mandel, og Parterne spise da hver sin. Ordet skriver sig rimeligvis fra tysk »Vielliebchen«, forfransket til F.

Filippinerne, over 1,400 større og mindre Øer, som tilhøre Spanien og ligge 0. f. Bagindien mellem 50 og 21° n. Br. og 117° og 127° 0. L. f. Grw. — Mod Vest begrænses de af det sydkinesiske Hav, mod Syd af Celebes-Havet og mod Øst af det store Ocean. Mod Nord strække de sig op mod Formosa, med hvilken en Mængde smaa Øer danne en Art Forbindelse, ligesom der mod Sydvest ved to Øgrupper, »Palau-Øerne« og »Sulu-Øerne«, paa begge Sider af Sulu-Havet, er slaaet Bro til Borneo. — F. ligger i en stor Brudzone, hvor en Sænkning af Havbunden har opløst Landet i en Mangfoldighed af Øer, som ere adskilte ved mindre, dybe Have og Sunde. F.'s samlede Areal er 296,182 □ Km., ca. 8 Gange saa stort som Danmark (38,340 □ Km.) (eller, naar Sulu-Øeme fraregnes, 273,726 □ Km.). De største af Øerne ere Luzon (109,206 □ Km.), Mindanao (97,968 • Km.), Samar (13,386 • Km.), Panay (12,560 • Km.), Negros (12,098 □ Km.), Mindoro (10,000 • Km.), Leyte (7,923 □ Km.), Zebu (4,697 • Km.), Bohol (4,124 □ Km.), Palanan (1,400 • Km.), Basilan (1,283 □ Km.). — F.'s Underlag bestaar for en stor Del af gamle Dannelser, dels af archaiske Bjærgarter, dels palæozoiske Sandsten mod Øst paa den østlige Del af Mindanao samt Samar, Leyte og Luzon (Camarines). Vest derfor optræde tertiære Lag paa den vestlige Del af Mindanao samt paa Negros, Zebu, Panay m. fl. Og i god Overensstemmelse med Underlagets Karakter ere F.'s Kyster stærkt spaltede og Landet overvejende Højland. Af nyere Dannelser findes der en Mængde Vulkaner, som især i Midten af Mindanao og Luzon med Halvøen Camarines danne to Rækker, idet de følge Bjærgkædernes Hoved-

strygning. I den østlige Række ligge Butulan, Matatun og Apo paa Mindanao og Camiguin (opstaaet 1871), Bulusan, Mayon, Isarog, Calasi og Labot paa Camarines. I den vestlige Række findes Sugut paa Mindanao, Canlaon paa Negros, Taal, Corregidor, Mayeyey, Arayat og Bugnias paa Luzon. Mange af Vulkanerne ere virksomme, ligesom Jordskælv i disse Egne høre til Dagens Orden, hvorfor Seismografen her er i stadig Virksomhed. De højeste Vulkaner ere Gunnug, Apo (3,400 M.), Mayon (2,522 M.) og Canlaon (2,497 M.). — Da Øerne ligge inden for den nordlige Vendekreds, er Klimaet i de lavere Egne tropisk Øklima. I Manila er Aarets Middelvarme 26^0; i Maj er Middeltemperaturen $28{,}2^0$, i December $24{,}4^0$. Middelekstremerne ere $34{,}9$ og 17^0. Nordøstpassaten blæser fra Oktober til April, medens den varmere Sydvestmonsun blæser fra Maj til September. Aarets Regnmængde er 1,900 Mm., mennest Regn falder der i den varmeste Tid, August og September, mindst i Marts (12 Mm.). I Korthed kan Klimaet kaldes meget varmt og fugtigt uden store Modsætninger. — F.'s Planteverden er tropisk, overvejende indisk, men dog med Indblanding af kinesiske Arter. Der findes 4,479 Arter af 1,223 Slægter af 155 Ordener. Talrigest ere Bregner (50 Slægter), derefter Gøgeurter (80 Slægter), Bælgplanter (77 Slægter), Græsser (72 Slægter), og af Palmer er der 28 Slægter. Palmeskovene findes især paa Østsiderne, medens de mere tørre Vestsider have mere Naaleskov, dog kun N. f. 15. Breddegrad. Paa de udslukte Vulkaners Toppe findes en Bjærgflora med mange Lyngplanter. Omtr. $^1/_4$ af alle Plantearterne ere særegne for F. — Dyreverdenen slutter sig nærmest til den indiske og er ligesom Planteverdenen meget rig. Der findes af Pattedyrarter 2 Aber, 2 Halvaber, 21 Flagermus, 1 Insektæder, 2 Desmerdyr, men ingen vild Kat eller Hund, 1 Svin, 3 Hjorte, 1 Okse og 2 Gnavere. Landfuglene ere meget talrige (159 Arter), og 100 Arter ere særegne for F.; desuden findes 60 Svømmefugle med 6 særegne Arter. Af Slanger er der en stor Mængde; ikke mindre end 18 Slangefamilier af 25 ere repræsenterede. Enkelte Steder ere Krokodiller hyppige ligesom Skildpadder og haleløse Padder. Derimod mangle Halepadder paa F. Endvidere er der stor Rigdom paa Ferskvandsfisk og Landsnegle og Insekter.

Befolkningen er meget blandet og bestaar af de oprindelige Beboere (Negritoer, Cebuer, Tablaer), Malajer, Europæere, Kreoler, Mestizer og Kinesere. I alt anslaas Befolkningen til ca. 7 Mill. Af Kinesere findes 65,000, Mestizer 25,000, Kreoler 5,000 og indvandrede Europæere, især Spaniere, 2,000. — Urbeboernes Antal er ca. 25,000. Disse ere smaa Folk med tynde Lemmer og negeragtigt Hoved med flad Næse, tykke Læber og tæt, sort, kruset Haar. De tatovere sig og bære meget faa Klæder. De leve væsentlig som Samlere og Jægere i Bjærgskovene og have kun Hunde til Husdyr. De sælge Voks til Europæerne og Kineserne for Betel og Tobak, ogde ryge Cigar medden brændende Ende mellem Tænderne. — Om Hovedbefolkningen, Malajerne, som ere kristnede af Spanierne, se Malajer.

F. udgøre politisk et Guvernement, hvortil ogsaa Karolinerne og Marianerne høre. De inddeles i 43 Provinser, hvoraf 22 findes paa Luzon, 6 paa Mindanao og 3 paa Panay. En Guvernør har den øverste civile og militære Myndighed. Gejstligheden har stor Indflydelse, og der findes een Ærkebiskop, 4 Biskopper og en Mangfoldighed af lavere gejstlige. Forvaltningen er meget slet, hvorfor F.'s rige Hjælpekilder ikke udnyttes, som de kunde. Statens Indtægter ere Told og Skatter, og Halvdelen deraf sluges af Militæret. Til Trods for, at en Opstand 1872 lærte Spanierne, at de indfødte ere meget misfornøjede, gaar dog alt i den gamle Slendrian; nu (1896) er atter en Opstand udbrudt, hvori ogsaa Spaniere paa F. tage Del.

Bjærgværksdriften kunde give godt Udbytte, thi der findes baade Kul og Jærn og desuden Kobber paa Luzon og Guld paa Mindanao. Skovrigdommen er uhyre og Jorden umaadelig frugtbar. Af urteagtige Kulturplanter spille Sukkerrør og Tobak Hovedrollen, men ved Siden af dyrkes desuden Ris, Majs og Hirse. For Udførselen er dog Manila-Hampen, som vindes af *Musa tertilis*, af størst Betydning. • Endvidere udføres Sukker, Tobak (til Spanien), Træsorter (til Kina) samt Kaffe, Perler, Indigo m. m. Indførselsvarerne ere: Korn, Bomuldstøj, Metalvarer, Maskiner, Kul, Petroleum og Vin. Handelen, der især er koncentreret i Manila (s. d.), besørges for det meste af fremmede Skibe og er i Hænderne paa nogle faa engelske, amerikanske og tyske Handelshuse. Af Jærnbaner findes 192 Km. paa Luzon. (Litt.: Semper, »Reisen im Archipel der Ph.«; »Canamaque, *Las Islas Filipinas* [Madrid 1880]; Blumentritt, »Versuch einer Ethnographie der Ph.« [»Petermanns Mitt.«, H. 67, 1882]; Montano, *Voyage aux Philippines et en Malaisie* [Paris 1885]; Montero y Vidal, *El Archipelago Filipino* [Madrid 1886]; Retana, *Estadismo de los Islas Filipinas* [Madrid 1893]). *V. R.*

Filippister kaldtes i 16. Aarh. Tilhængerne af en i konfessionel Henseende mildere Retning inden for den lutherske Kirke, der dog blev trængt tilbage af den ortodokse Lutherdom. Den beraabte sig særlig paa Filip Melanchton; deraf Navnet. Se i øvrigt Melanchton og Kryptocalvinisme. *F. P. B.*

Filippium, et af Delafontaine opdaget Grundstof, der ifølge senere Undersøgelser af Roscoe bestaar af Yttrium og Thorium. *O. C.*

Filippo, Filippino, italienske Malere, se Lippi.

Filippoi, oldgræsk By i det østlige Makedonien, ikke langt fra Grænsen af Thrakien. F. anlagdes oprindelig af Nybyggere fra Athen, som kaldte Byen Krenides af de mange Kilder (græ. Krene) paa Stedet; men da Filip af Makedonien 358 indtog Byen og betydelig udvidede den for at drive de vigtige Guldminer i Omegnen, fik den Navnet F. Byen kom siden under Rom. N. f. F. stod det store Slag, hvor Republikkens sidste Forsvarere, Brutus og Cassius, 42 f. Chr bleve fuldstændig slagne af Octavian og Antonius. Senere anlagde Kejser Augustus en romersk Koloni i F., hvor Apostelen Paulus 53 grundede en kristen Menighed, den første i Europa. Fra sit Fangenskab i Rom skrev han 10 Aar senere sit Brev til Filippenserne til Tak for den Kærlighedsgave, Menigheden havde sendt ham. F. vedblev at holde sig ind i Middelalderen, ødelagdes først af Tyrkerne i 14. Aarh.; nu hedder en Landsby paa Stedet Filibedshik. *V. S.*

Filipponer eller Lippovaner kaldes Med-

lemmerne af en russisk Sekt, som grundedes af en Strelitz fra Novgorod, Fotius, der som Munk kaldte sig Filip (født 1675). De bekæmpe Statskirken og alle ydre religiøse Ceremonier, forkaste Eden, Krigstjeneste og Brugen af Medicin, Tobak, Kaffe og Te. De forfulgtes, og under Kejser Josef II flyttede mange af dem til Bukovina, hvor der for Tiden (1896) findes 3,000 af dem, andre til Vallachiet og til Østpreussen. Hovedstammen (ca. 10,000 Mennesker) blev i den vestlige Del af Rusland og i Folen. (Litt.: Dan, »Die Lippowanen in der Bukowina« [Czernovitz 1890]). *L. M.*

Filipplis, Marcus Julius, med Tilnavnet Arabs, romersk Kejser (244—49), stammer vistnok fra Bostra i Arabien. Under Kejser Gordian III udnævntes han paa et Felttog mod Perserne til Prætorianpræfekt, men ophidsede Tropperne mod den unge Kejser, der blev dræbt, hvorpaa Hæren udraabte F. til hans Efterfølger. Han sluttede en vanærende Fred med Perserkongen Sapor og kæmpede senere i Donau-Landene ; men da han 248 havde sendt sin Ven Decius til Møsien for at dæmpe et Oprør i denne Provins, tvang Legionerne Decius til at lade sig udraabe til Kejser og gaa mod sin fordums Ven, der omkom i Nærheden af Verona. F., som uvist om med Rette gaar for at have været Kristen, fejrede Rom's Tusindaarsfest med megen Pragt. *M. M.*

Filipstad, By i Mellemsverige (Svealand), Vermland, Karlstad Len, meget smukt beliggende ved Søen Daglosen og ved den sejlbare Aa, som kommer fra den mod Nord beliggende Lersø, har (1891) 3,200 Indb., der drive Industri og Handel, især med Raajærn og Korn. F. har en Elementærskole i Bjærgvidenskab og Jærngruber i Omegnen. F. er bleven anlagt af Karl IX og fik Navn efter Karl Filip. *H. W.*

Filister kaldes i Studentersproget enhver Ikke-Student. Ordet, hvis Oprindelse er meget omstridt, har dernæst faaet Betydning af Spidsborger, en Person, der er snæversynet og indskrænket.

Filistos, græsk Historieskriver, født ca. 433 f. Chr. i Syrakus, hjalp den ældre Dionysios med at vinde Herredømmet i sin Fødeby, men faldt senere (386) i Unaade og blev landsforvist. Af Dionysius den Yngre blev han kaldt tilbage (367) og vandt stor Indflydelse, som han benyttede til at bevirke Dion's og Platon's Forvisning (361). I Krigen mod Dion anførte han Flaaden, og da han havde tabt et Slag, blev han fangen og omkom, maaske for sin egen Haand. I Landflygtigheden paabegyndte F. sit tabte Værk om Sicilien's Historie (*Sikelika*) i 13 Bøger, af hvilke de 7 første behandlede Øens Historie indtil Agrigent's Indtagelse (406), de 4 næste den ældre og de 2 sidste den yngre Dionysios'es Regering. Sit Førbillede, Thukydides, naaede F. hverken som Historiker eller Stilist og omtales derfor af Cicero som *pusillus Thucydides* (Thukydides *en miniature*). Fragmenterne ere samlede i Muller's *Historicorum Graecorum fragmenta*, Bd. I [Paris 1841; 1885]. *K. H.*

Filistre se Filistæer.

Filistrøs, snæversynet, spidsborgerlig, se Filister.

Filistæer (Filistre), et semitisk Folk, der beboede Kyststrækningen ved Middelhavet V. f. Israel fra den ægyptiske til den fønikiske Grænse (Filistæa). F. vare indvandrede fra Kafthor (Amos 9, 7, 5. Moseb., 2, 23); om det var før eller efter Israelitternes Bosættelse i Kanaan, om Kafthor er det samme som Kreta (rimeligvis) eller at søge i Nordægypten, er usikkert. Uden Tvivl ere F. et semitisk Folk, men mange fremmede Elementer ere optagne. De fem Hovedstæder Ekron, Gath, Asdod, Askalon og Gaza (s. d.), med deres Omraade, hver styret af en Fyrste (Séren), dannede en Enhed. Ved Siden af Agerbruget havde den talrige Befolkning en Erhvervskilde i en udstrakt Handel. F. bleve Israel's farligste Fjender. I Dommertiden begynder Fjendskabet, og ved denne Periodes Slutning var en stor Del af Israel's Landomraade under F.'s Magt (se 1. Sam., Kap. I ff.). Samuel kæmpede med dem uden at udrette noget; de ulykkelige Tilstande førte til Oprettelsen af Saul's Kongedømme. Han førte heldige Kampe mod dem, men trods dette saa det ved hans Død (Nederlaget ved Gilboa) lige saa sørgelig ud for Israel som før. Først under David blev gennem haarde Kampe F.'s Magt brudt; Selvstændigheden mistede de vel ikke, men de traadte fra den Tid i et fredeligt Forhold til Israel. Nogen betydelig Magt naaede de ikke mere, om end vi af og til høre om Angreb og Chikanerier mod Israel (se f. Eks. Amos, 1, 6 ff.). Da Assyrerne, senere Babylonierne trængte frem i Vesten, delte F. Skæbne med de omboende Folk. Senere gik F. ind under det syriske Rige, men Navnet paa deres Land, Peleschet, gik under Formen Palæstina over til ogsaa at være Betegnelse for Israel's Land, særlig Landet V. f. Jordan. *V. O.*

Filius (lat.), Søn.

Filiusfamilias (lat.), romerretligt Udtryk for den Fædrenemagt undergivne Søn. Hans Stilling var oprindelig analog med Slavens, idet Faderen (*paterfamilias* s. d.]) i den ældre Tid havde Ret til at dræbe og sælge ham, ligesom alt, hvad Sønnen erhvervede, oprindelig tilfaldt Faderen. Senere kunde Sønnen dog frit disponere over, hvad han erhvervede i Krigen eller ved Embedsstillinger, ligesom hans Afhængighed af Faderen ingen Indflydelse havde paa hans offentligretlige Retsevne. *K. B.*

Fillus S. Petri (lat.), St. Peter's Søn, en Ærestitel, som Paven giver de Fyrster, der vise den apostolske Stol en særlig Hengivenhed. Om de danske Konger i Middelalderen brugte Paven som oftest Betegnelsen *Filius specialis S. Petri.* *L. M.*

Filixsyre, $C_{14}H_{18}O_5$, en Syre, der findes i *Aspidium Filix mas* (Almindelig Mangeløv) og danner utydelige Krystaller, der smelte ved 160°. Den er uopløselig i Vand og Vinaand, tungopløselig i Æter. Ved Smeltning med Kali sønderdeles den i Smørsyre og Floroglucin, $C_6H_3(OH)_3$. *O. C.*

Filian Herred, Fosen Fogderi, Søndre Trondhjem's Amt, (1891) 2,459 Indb., er et Ødistrikt paa Nordsiden af Trondhjemsleden og optager den østre Tredjedel af den store 0 Hitteren og en Del omkring denne liggende Øer og Skær, af hvilke Fjeldværø og Ulvø paa Nordsiden og Jøstenø paa Sydsiden ere de største. Den inden Herredet faldende Del af Hitteren er lavere end sammes vestlige Del og naar ikke over 240 M.; den er et jævnhøjt, af talrige større og mindre Vande opfyldt Myrplateau, gennemskaaret af lave, lynggroede Fjælde. Det nøgne Fjæld stikker som oftest i Dagen, især mod Havet, kun i Bugterne

og paa fremskydende Næs findes dyrket Jordsmon; større Dalfører findes ikke, dog er Terrainet i alle Retninger sønderlemmet ved mindre Dale, Revner og Spalter; af nogen Betydning er kun Stiksdalen, som fra Bunden af den Nord fra indskærende Filsfjordgaar Syd over om Sætervand og Stikdalsvand og derpaa over i en mindre fra Sydkysten langs Terningvand opgaaende Dal. Stiksdalen er aaben, dog kun i den nederste Del ved Filfjorden bebygget; det højeste Bjærg 0. f. er Ramberget, 155 M. En anden lidt større Dal er Slaattedalen, der ligeledes gaar op fra Filfjorden, men i vestlig Retning op mod Blaaskogvand, hvorfra den drejer mod Sydvest, hvor den fører over i Aunelven's Dalføre; her S. f. ligger Herredets højeste Fjæld, Stordalsheia, 240 M. N. f. Slaattedalen stikker el Næs ud mellem Filfjorden og Barmfjorden, af hvilket den østlige Del falder ind i F. H.; det er i den søndre Del meget myrlændt, medens den nordre Del bestaar af fast Fjæld. Naar undtages Filfjorden, der er 12 Km. lang og gaar ind Syd over mellem Hitteren og Fjældværø, ere de øvrige paa Kysten indstikkende Vaager kun smaa, en enkelt, Bjørnevaagen, paa Østsiden har en Længde af ca. 4 Km., de øvrige naa ikke over I å 2 Km. Til Belysning dels af Trondhjemsleden, dels af Farvandet N. f. er opført et Fyr paa Øen Store Terningen i Leden og et paa Bærøholmen længere mod Nord. Det dyrkbare og bebyggede Terrain ligger langs Kysten, og der er navnlig paa Sydkysten ved Sandstad og Øst over samt til Dels i Bjørnevaagen og paa Filfjorden's Østside mere sammenhængende Bebyggelse. Herredet dannes af de 2 Sogne Fillan, nordligst, og Sandstad i Syd ved Trondhjemsleden, begge Annekser til Hitteren Hovedsogn. Foruden noget Agerbrug og Fædrift udgøre Fiskerierne Indbyggernes Hovednæring. Skov findes næsten ikke mere, og Tørv anvendes almindelig til Brændsel. Af Hovedveje findes kun een, fra Havn paa Sydsiden tværs over til Fillan Kirke. Herredets Areal er 244,4 □ Km., hvoraf 10,8 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fille [fi!j] (fr., af lat. *filia)*, Datter, Pige; f. de boutique [fijdbuti'k], Butiksjomfru; f. de France [fijtfra's], tidligere Prinsesse af det kgl. Hus i Frankrig; f. d'honneur [fijdånö!r], Æresdame, Hofdame, Brudepige; f. de joie [fijdžwa'], Glædespige, offentligt Fruentimmer.

Fillingmaskine, Maskine til Behandling af Affaldssilke før Spindingen, specielt til Aabning af de saakaldte *strusi*, d. e. hele Kokoner, som ikke kunne af haspes paa sædvanlig Maade. *K. M.*

Fillipsit se Zeolitter.

Fillmore [fi'lmoə], Millard, 13. Præsident i de nordamerikanske Fristater, født 17. Jan. 1800 i Summers Hill, New York, død 8. Marts 1874 i Buffalo. F. var Søn af en Farmer og skulde først være Skræder, men kom i sit 15. Aar paa en Klædefabrik og studerede siden, ved Hjælp af Understøttelser og Undervisning, i Buffalo. 1823 blev han Sagfører i New York, 1828 Medlem af Statens lovgivende Forsamling, 1833 Statens Repræsentant i Kongressen, hvor han vandt betydelig Indflydelse paa Finansvæsenet. 1848 blev han som Whig valgt til Unionens Vicepræsident og blev 1850 Præsident ved Taylor's Død. F. var en Mand, der forstod at optræde med Anstand og Værdighed, men ikke en meget selvstændig Karakter og gav ofte efter for det demokratiske Parti. Efter at være aftraadt som Præsident 1853 gjorde han Rejser i Europa og vandt siden ingen Indflydelse, uagtet han 1856 igen var Whiggernes Kandidat til Præsidentposten. *S. B. T.*

Fillowit, Mineral, er et vandholdigt Magniumfosfat. *N. V.U.*

Fillyrin, $C_{54}H_{68}O_{22} + 3H_2O$, et Glykosid, der findes i Barken af *Phillyrea latifolia*; det er krystallinsk, smelter ved 160°, er opløseligt i 1,300 Dele Vand ved 9°, letopløseligt i varmt Vand og opløseligt i 40 Dele Alkohol ved 9°, men uopløseligt i Æter. I stærk Svovlsyre opløses det med violet Farve. Ved Behandling med fortyndede Syrer spaltes det i Glykose og Fillygenin, $C_{21}H_{24}O_6$. *o. c.*

Filochŏros, græsk Historiker fra Athen, levede ca. 300 f. Chr. og blev som Tilhænger af Ptolemaios Filadelfos dræbt paa Antigonos Gonatas'es Befaling, efter at han havde indtaget Athen (262). I sit Værk *Attkis*, det betydeligste af den Slags Lokalhistorier, gav F. i 17 Bøger en tør, annalistisk Fremstilling af Athen's Historie fra den ældste Tid ned til 262; i andre Værker behandlede han med stor Lærdom speciellere Emner af forskellig Art. Fragmenterne ere samlede i Müller's *Historicorum Graecorum fragmenta*, Bd. I [Paris 1841; 1885]. *K.H.*

Filodēmos, epikuræisk Filosof, født i Gadara i Syrien, levede i I. Aarh. f. Chr. Han kom til Rom, hvor han traadte i nøje Forbindelse med Calpurnius Piso. Han var en Mand af stor Lærdom og fine Manerer, en Levemand med Smag. Der er bevaret os nogle Epigrammer af ham, udgivne af Brunck i 2. Bd. af *Analecta veterum poetarum graecorum*, en Afhandling om Lasterne og de dem modsatte Dyder, udgiven af Ussing [Kbhvn. 1868], og endelig Fragmenter af et Værk om Musikken og dens Indflydelse paa Sæderne. (Litt: Schiitz: »In Philodemi *περὶ μουσικῆς librum quartum*« [Jena 1795]). *C. St.*

Filogȳn (græ.), Kvindeven, kvindekær.

Filoktētes, græsk Heros, bekendt som en udmærket Bueskytte. F., Søn af Poias, Konge over Malierne ved Oita i Thessalien og Demonassa, gik med 7 Skibe mod Troja, men blev paa Lemnos eller paa en lille 0, Chryse, ved Lemnos bidt af en Slange og efterlodes her paa Grund af Saarets utaalelige Lugt. Ifølge Homer slap han herfra hjem; men ifølge den følgende Tids Digtere kom F., der skildres som Herakles'es Vaabenbroder, til at spille en vigtig Rolle ved Troja's Fald. F. havde nemlig antændt det Baal, paa hvilket Herakles paa Oita lod sig opbrænde, og havde til Belønning faaet hans Bue og hans aldrig fejlende forgiftede Pile. Et Orakel forkyndte nu, at Troja ikke kunde vindes uden ved Herakles'es Pile. Derfor sendtes i det 10. Aar af Belejringen Odysseus og Diomedes (ifølge Sofokles Neoptolemos) til Øen, hvor F. havde fristet en sørgelig Tilværelse, og bevægede F. til at følge dem til Troja, hvor han helbredes af Machaon under en dyb Søvn, som Apollon havde paasendt ham. F. fælder nu Paris, og Troja indtages. Senere Digtere lade F. paa sin Hjemrejse komme til Italien og der grunde Petelia og Krimissa. En Tragedie af Sofokles om

F. er bevaret, hvorimod de to, som Aischylos og Euripides have forfattet om samme Emne, ere tabte. (Litt.: Milani, *Il mito de Filottete* [Firenze 1879]). *V. S.*

Filolāos, pytagoræisk Filosof, født i Kroton eller Tarent henimod Midten af 5. Aarh. f. Chr., død i Heraklea, blev fordreven fra sin Fødeby ved en af de Revolutioner, der rejstes imod Pytagoræerne, og lærte derpaa i Theben i Boiotien. Om hans Liv vide vi ikke meget, medens hans Lære øvede stor Indflydelse. Han var den første Pytagoræer, som skrev (αἱ βάκχαι). Som de andre Pytagoræere lægger han Vægten paa Tallet som Udtryk for de forbindende Kræfter i Verden. Enheden og Mangfoldigheden ere de to modsatte Principper, som bestemme Verden, og det, som gør det muligt for det mangfoldige at være i den samme Verden, er Harmonien; men denne har sit Udtryk i Tallet. Gennem alt strækker denne Indflydelse sig. Saaledes er Sjælen Harmonien mellem Legemets Dele; men denne Harmoni er før Legemet og uafhængig af dette, idet den ikke er bunden til netop kun at udtrykke dette Legemes Enhed. Sjælen forsvinder derfor ikke med Legemet; dette er snarere kun dens Fængsel, hvori Sjælen er bleven indesluttet paa Grund af sine Forsyndelser i et tidligere Liv. Denne Opfattelse udspringer af F.'s dybe Følelse af Sletheden her paa Jorden. I Modsætning til andre Oldtidens Tænkere er Jorden for ham langtfra det fuldkomne, og derfor ikke egnet til at være Verdens Midtpunkt. Ud fra denne Tankegang er det, at F. fatter den Forestilling, som særlig har givet hans Navn Betydning, nemlig, at Jorden bevæger sig i Himmelrummet om et Midtpunkt i 364 Døgn. F. bygger ikke sit Verdenssystem paa Iagttagelse, men paa Spekulation. Titallet er den fuldkomneste Harmoni, og der maa derfor være 10 Himmelkredse. I Midten staar Centralilden; om den bevæger sig Solen, Jorden, Antipoden og syv andre Planeter. Men det var denne Tanke, som Kopernicus senere tog op og udviklede. (Litt.: Diogenes Laertes, 8. Bog. A. Chaignet, *Pythagore et la philosophie pythagoricienne* [2 Bd., Paris 1873]). *C. St.*

Filolog, en Dyrker af Filologi (s. d.).

Filologi, af græ. φιλολογία, hvis oprindelige Betydning var »Kærlighed til Tale«, d. e. til filosofiske Undersøgelser; først de aleksandrinske lærde brugte Ordet om Beskæftigelse med Fortidens Litteratur; i Renaissancetiden blev det den specielle Betegnelse for videnskabeligt Studium af det græske og romerske Aandsliv, de »klassiske« Litteraturer og Sprog, og udelukkende i denne Forstand brugtes Ordet indtil den nyeste Tid.

I 19. Aarh. har man derimod tillagt det flere forskellige Betydninger. For det første bruger man det om Lingvistik, Sprogvidenskab (s. d.), saaledes at f. Eks. »komparativ F.« betegner det samme som sammenlignende (historisk) Sprogvidenskab. For det andet bruges det om historisk Studium af Litteratur (særlig ældre Litteratur); F. tagen i denne Betydning har da som Hovedopgaver dels ved kritisk Behandling af de paagældende Litteraturværker saa vidt muligt at bringe dem tilbage til deres oprindelige Skikkelse, dels ved Fortolkning (Hermeneutik) at belyse deres Indhold; Studiet af Sproget, den almindelige Historie, Samfundsordningen (»Antikviteter«), Mytologi, Kunst, Litteraturhistorie m. m. betragtes da som Hjælpemidler til Teksternes rette Forstaaelse. Ifølge en tredje Opfattelse er F. det samme som Oldtidskundskab eller »Indbegrebet af de Kundskaber, som belære os om de gamle Folks politiske, videnskabelige og religiøse Liv, deres Sprog, Kunst, Videnskab, Sæder, Religion og Nationalkarakter«. F. som Studium af Folkenes aandelige Liv er i Nutiden ikke indskrænket til alene at angaa Grækerne og Romerne (»klassisk F.«); der gives nu lige saa vel en indisk, semitisk, slavisk, germansk, nordisk, romansk F. m. fl. (s. d. Art.). *V. D.*

Filomēle (græ.: »Nattergal«), efter græske Sagn Datter af Pandion, Konge i Athen, og Søster til Prokne, hvem Faderen havde givet i Ægte til Thrakeren Tereus, der var kommen ham til Hjælp i en Krig. Men da Tereus blev heftig forelsket i F. og fik hende i sin Magt, afskar han hendes Tunge, for at hun ikke skulde røbe den Forbrydelse, han havde begaaet mod hende. Men F. fandt Lejlighed til at indvæve en Meddelelse derom i et Stykke Tøj, som hun sørgede for kom Søsteren i Hænde. I Harroe over Tereus'es skammelige Færd hævnede Søstrene sig ved at dræbe dennes (og Prokne's egen) Søn Itys, som de satte for Faderen tilberedt som Spise. Søstrene flygtede, men forfulgtes af Tereus; de bade nu Guderne om Hjælp og forvandledes til Fugle, F. til en Nattergal, Prokne til en Svale (efter andre omvendt). Man fortæller ogsaa, at Tereus forvandledes til en Hærfugl og Itys til en Fasan. *V. S.*

Filomūsehetærī (græ.), Forening af Musevenner eller Musernes Venner, et Selskab, der stiftedes 13. Septbr. 1813 i Athen i nationalt Øjemed, særlig med det Formaal at fremme Kendskab og Kærlighed til Grækenland's historiske Minder og Oldtid. F. blev en Forgænger for Filike-Hetæriet (se Hetæri) og derved en Forberedelse for Grækernes nationale Rejsning. *V. S.*

Filon fra Larissa (i Thessalien), græsk Filosof, Discipel af Kleitomachos og hans Efterfølger som Leder for den akademiske Skole, grundlagde den Retning, der betegnes som det 4. Akademi. I den første mithridatiske Krig flygtede han fra Athen til Rom, hvor Cicero hørte ham 87 f. Chr.; han synes især at have læst over Etik. (Litt.: K. Fr. Hermann, *De Philone Larissaeo* [Gottingen 1851 og 1855]). *K. H.*

Filon, Dialektikeren, megarisk Filosof fra Begyndelsen af 3. Aarh. f. Chr., var en Discipel af Diodoros Kronos. Han bekæmpede sin Lærers Mening, at der intet muligt eksisterer i den Forstand, at det baade kan blive og ikke blive virkeliggjort; han vilde ikke vedkende sig den i denne Mening indeholdte Opfattelse, at alt er nødvendigt. (Litt.: Delaunay, *Œuvres de Philon trad. en français* [Paris 1872]; Mallet, *Hist. de l'école de Mégare* [Paris 1845]). *C. St.*

Filon, jødisk Filosof, født ca. 30 f. Chr., i Alexandria, død henimod Midten af I. Aarh. e. Chr., tilhørte en meget anset, præstelig Familie. Han vandt tidlig stor Anseelse ved sin Lærdom og særlig ved sit Kendskab til Platon; men om hans Liv vide vi for øvrigt intet andet, end at han i en høj Alder blev sendt af Jøderne i Alexandria som Gesandt til Caligula for at opnaa forskellige Indrømmelser. Caligula haanede ham og afslog alle

hans Anmodninger. F. har selv beskrevet denne Rejse, men dette Værk er gaaet tabt. I sin Tænken er F. Forløberen for saavel Gnosticismen som for Kirkefædrene og Nyplatonismen. Han er den første store Sammensmelter af de græske og orientalske Indflydelser, som mødtes i Alexandria. Hos F. er denne Sammensmeltning endnu ofte temmelig udvortes, og de dobbelte Indflydelser gaa ofte paa modsigende Maade jævnsides i hans Tænken. Det er den klare Tænken, der alle Øjeblikke overskylles af Følelsens mystiske Eksaltation. Saaiedes opfatter han Verden som evig, formet af Guds evige Ideer efter platonisk Mønster; men samtidig fremsætter han Læren om Emanationen for at komme ud over Dualismen. Gud er paa een Gang Superlativet af alle Fuldkommenheder, Menneskeslægtens store Ideal, og den begrebsløse, om hvem vi ikke kunne vide andet, end at han er, og hvis Væsen man kun kommer nær i den mystiske Ekstase. Menneskets Sjæl skilles i en lavere sansende Sjæl, der ogsaa er Livets Princip, og en højere Sjæl, Fornuften; men snart udtaler F., at denne sidste kun gennem Sansningen kan hæve sig til Fornufterkendelse; snart lader han den øse sine Ideer af sig selv. Snart opfatter han den som fri og i Stand til selv at hæve sig til det gode; snart fremstilles dette gode som Guds Virksomhed i os. Dyden bestaar i Forsagelsen af alt legemligt, i Kontemplation af det evige, idet »Sjælen udgyder sig helt og fuldt som et Drikoffer for Herren«. F. bringer sine Tanker i Overensstemmelse med Traditionen og de hellige Skrifter ved en allegorisk Fortolkning af disse, og denne Metode, der aabnede Følelsen og Fantasien det videste Spillerum, var det, som den følgende Udvikling i saa høj en Grad gjorde Brug af. F.'s Værker ere udgivne mange Gange, først af Gelenius og Morel [Geneve 1613], fuldstændigst af Mangey [2 Bd., London 1742 fol.]; i 19. Aarh. af Richter: *Bibliotheca sacra* [8 Bd., Leipzig 1828 — 30] og Tauchnitz Ed. [8 Bd., 1851 — 54], Tischendorff: *Philonea inedita* [Leipzig 1868]. (Litt: Siegfried, »Philon v. Alexandria als Ausleger des alten Testaments« [Jena 1875]; Klasen, »Die alttestamentliche Weisheit u. der Logos der jüd.-alexdr. Philos.« [Freiburg in Br. 1878]; v. Arnim, »Quellenstudien zu Philon v. Alex.« [Berlin 1888]; J. Drummond, *Philon Juddaeus* [2 Bd., London 1888]; Freudenthal, »Die Erkenntnislehre Philons v. Alex.« [Berlin 1891]; Wendland, »Philons Schrift viber die Vorsehung« [Berlin 1892]; Sarazin, »*De Philosophica Philonis Judaei doctrina* [Paris 1835]). *C. St.*

Filon [filõ'], Charles Auguste Désiré, fransk Historiker, født i Paris 7. Juni 1800, død smst. 1. Decbr. 1875. Efter at have været ansat ved forskellige Latinskoler blev han 1853 Professor i Historie og Doyen for det filosofiske Fakultet i Douai og senere Inspektør ved Universitetet i Paris. Blandt hans mangfoldige Skrifter kunne nævnes: »Histoire de l'Europe au XVI siècle« [2 Bd., 1838], »De la diplomatie francaise sous Louis XIV« [1843], »Histoire de l'Italie méridionale« [1849], »Histoire du Sénat romain« [1850] »Histoire de la démocratie athénienne« [1854], »L'alliance anglaise au XVIII siècle« [1860], »L'ambassade de Choiseul å Vienne en 1757 et 1758« [1872]. Hans Søn, Pierre Marie Augustin, er født i Paris 28. Novbr. 1841, udnævntes 1867 til Lærer for Kejserprinsen, hvem han efter Katastrofen 1870 fulgte til England. Efter at have endt sit Hverv 1875 forblev han endnu i nogen Tid i dette Land og erhvervede sig saaiedes et grundigt Kendskab til engelsk Litteratur og engelske Forhold, hvorom hans »Histoire de la littérature anglaise depuis ses origines jusqu' à nos jours« [1883] bærer Vidne. F., der i meget lang Tid har været knyttet til »Revue bleu« som Kronikør, har desuden skrevet adskillige Romaner og Noveller, som f. Eks. »Les mariages de Londres« [1875], »Nos grands-péres« [1887], »Amours anglais« [1888], »Contes du centenaire« [1889], »Violette Mérian« [1891] og »Profils anglais« [1893]. *M.M.*

Filopoimen (Philopoemen), Hellenernes sidste store Feltherre og Statsmand, født 253 f. Chr. i det arkadiske Megalopolis, udmærkede sig ved den spartanske Konge Kleomenes'es Angreb paa hans Fødeby og i Slaget ved Sellasia (221). 207 blev han som Strateg Leder af det achæiske Forbund og beklædte denne Post 7 Gange; et Resultat af hans Bestræbelser for at forbedre Krigsvæsenet var Achæernes glimrende Sejr (206) ved Mantineia over den spartanske Feltherre Machanidas; han besejrede ogsaa (202) Sparta's Tyran Nabis. Da han følte sig tilsidesat, trak han sig (200) tilbage til Kreta, men efter sin Hjemkomst (195) blev han snart igen Forbundets Leder, kæmpede heldig mod Nabis og tvang efter dennes Mord Sparta til at slutte sig til Forbundet. Derpaa ophævede han den lykurgiske Forfatning (188) og straffede med blodig Strenghed alle, der modsatte sig det achæiske Forbund; ogsaa over for Romernes Indblanding i den følgende Tid søgte han at hævde dets Selvstændighed. Da Romerne havde opægget Messenierne til Frafald (183), rykkede F. ud mod dem, men blev i Nærheden af Messene overrumplet, efter en tapper Kamp tagen til Fange og nødt til at tømme Giftbægeret. Hans Levned er skildret af Plutarch. *K. H.*

Filosélle se Silke.

Filosemitter (græ.), de, der i Humanitetens og Tolerancens Navn bekæmpe Antisemitismen.

Filosofaster (græ.), et spottende Udtryk for en, der filosoferer paa en formel, overfladisk og misforstaaet Maade. *C. St.*

Filosofém (græ.), en uholdbar og usammenhængende filosofisk Paastand.

Filosoffen fra Sanssonci [sãsusi'] kaldte Frederik den Store af Preussen sig selv paa Titlen af den første Samling af sine Værker.

Filosofi (græ.). Man fortæller, at Pythagoras, da man vilde give hans Lære Navn af Visdom (σοφία), afviste dette og blot kaldte den Kærlighed til Visdom (φιλοσοφία). Navnet er betegnende endnu den Dag i Dag; thi F. er i strengeste Forstand den Videnskab, som bærer Vidnesbyrd om den vedholdende og gennemførte Trang til at skaffe sig sikker Viden. I ældre Dage omfattede F. al Viden; men lidt efter lidt have de enkelte Fagvidenskaber udskilt sig fra den, dels fordi det blev umuligt for noget enkelt Menneske at omfatte al den Viden, som efterhaanden ophobedes, dels og væsentligst fordi de enkelte Fagvidenskaber ikke give Udtryk for hin gennemførte Trang

til Viden, idet de alle kun give os en betinget Viden. Enhver Fagvidenskab gaar ud fra visse Principper og Antagelser, hvis Gyldighed den ikke selv undersøger, men ud fra hvilke den kan orientere os i et bestemt Omraade af Erfaringen, som den saa arbejder paa at gøre sig saa fortrolig med i alle Enkeltheder som muligt. Men netop disse Principper og Antagelser faar da F. at beskæftige sig med, og idet den undersøger deres Gyldighed, bliver den Videnskabernes Videnskab. Og da ingen Gren af vor Viden kan unddrages denne Undersøgelse, bliver F. derved Læren om en sammenhængende Verdensopfattelse.

De Hovedspørgsmaal F. først og fremmest maa beskæftige sig med, blive da ganske selvfølgelig: hvad er Viden? og hvorvidt er det overhovedet muligt at opnaa Viden? Det første af disse Spørgsmaal giver F. Anledning til at opstille et Idealbillede for alle Videnskaber, og F. bliver derigennem en normgivende Videnskab; det andet af de nævnte Spørgsmaal undersøger Betingelserne for, at dette Ideal kan naas, og om disse Betingelser ere til Stede. Først derefter kan F. vende sig til den positive Udformning af den sammenhængende Verdensopfattelse, den ønsker at skaffe os.

At vide en Ting er ikke blot at være sikker paa dens Tilværelse; dertil hører blot Erfaring; men der kræves, at man forstaar den, saa man kan slutte sig til den ud fra andre Forudsætninger. Reglerne for en saadan forstaaende Sammenslutten af Erfaringens Indhold maa man da paavise, og derved danner sig den første Underafdeling af F., nemlig Logikken. Men de logiske Regler maa jo atter have en Oprindelse, hvorved vi blive i Stand til at forstaa dem. Denne Oprindelse finde vi i vor Bevidstheds egen Natur, og Logikken forudsætter saaledes Psykologien. Denne Videnskab er imidlertid selv en Fagvidenskab og har kun hidtil optraadt som en Afdeling af F., fra hvilken den nu er i Færd med at udskille sig. Den forudsætter som Fagvidenskab selv, at de filosofiske Grundspørgsmaal ere løste. Tilsyneladende driver dette os imidlertid ud i en Cirkel; thi Psykologien er jo Forudsætningen for Logikken og denne for Psykologien; og dette Forhold stiller F. Valget mellem to Idealbilleder af Viden. Gaar man ud fra, at logisk Viden er den eneste rette Viden, saa forlanger man af denne, at alt skal kunne ordnes som et System af deduktive Slutninger, enhver Kendsgerning, som Erfaringen godtgør eksisterer, skal kunne udledes ved Slutning for virkelig at vides. Dette Idealbillede giver apriorisk F. Men lægger man Mærke til, at logisk Viden kun er den rette Viden, fordi vor Bevidsthed nu engang er indrettet, som den er, altsaa at Logikken forudsætter Psykologien, saa ser man, at den i Grunden kun er en Kendsgerning, d: vi maatte kunne tænke os en anden Slags Viden; der eksisterer blot ikke os bevidst en saadan. Men derved nødes man til at bygge al Viden paa Kendsgerningen, og Idealbilledet for Viden bliver en Induktion med paafølgende Deduktioner. Derved opstaar den empiriske F. Begge disse Idealbilleder forbinde sig imidlertid i vor Stræben efter Viden, idet det paa een Gang gælder om at faa saa stor en Del af vor Viden iremstillet som et System af Deduktioner og passe paa, at det netop er Kendsgerningerne, som saaledes forklares. Det er først ved Slutningen af Vejen, at Valget maa træffes mellem de to Idealer, og da vi ikke have Midler til at træffe et saadant Valg, finder vor Erkendelse her sin første Grænse: vi vide ikke, hvad der i og for sig er ret Viden.

Men blive vi staaende ved den Viden, vi kalde saa, denne Blanding af Induktion og Deduktion, saa bliver det næste Spørgsmaal: hvor langt kan vor Viden række, og er den overhovedet mulig? Dette Spørgsmaal danner den anden Afdeling af F., nemlig Erkendelsesteorien. Da vor Viden er af logisk Natur, er det klart, at Betingelsen for, at Verden kan erkendes, er, at den er logisk. Kan denne Identitet mellem Tænken og Væren bevises? Forudsætter man uden videre denne Overensstemmelse faar man en dogmatisk F.; ser man Problemet, faar man en kritisk F. Mener man at kunne bevise denne Identitet, fremkommer den spekulative F.; bliver Svaret derimod negativt, faar man den skeptiske. Men denne kan atter gaa mere eller mindre vidt; gaar den saa vidt, at der rejses Tvivl om, hvorvidt selve Erfaringens Verden kan erkendes, bliver Skepticismen absolut; gaar den kun saa vidt, at den forkaster Muligheden af at erkende Verden i og for sig, altsaa det, der ligger bag ved Erfaringen, medens denne selv anses for at være erkendelig, bliver den en metafysisk Skepticisme.

Mener man at kunne sikre sig en Viden om Verden, rejser Problemet sig, hvorledes da denne Verden er; det er F.'s tredje Problem, Tilværelsesproblemet eller det metafysiske Problem. Alt efter som Svaret falder ud, bliver F. idealistisk, idet den mener, at Verdens Væsen er af samme Art som Bevidsthedens, eller realistisk, idet den danner Forestillingen om Verdens Væsen ud fra Erfaringen om den ydre Natur. Opløses den ydre Naturs Væsen fuldstændig i Bevidsthedens, fremkommer Spiritualismen, omvendt fremkommer Materialismen. Sammenhængen imellem Verdensfænomenerne kan endvidere opfattes enten teleologisk, idet man antager, at der virker Hensigter, Formaal i Verden, eller mekanisk, idet alt søges forklaret ved den naturlige Aarsagssammenhæng. Al filosofisk Erkendelse stræber mod en Paavisning af Sammenhæng; dette forudsætter, at alt kan føres tilbage til eet enkelt Princip; mener man, at dette kan lykkes, faar man Monisme; mistvivler man om at kunne komme ud over Modsætningen mellem Bevidstheden og Naturen, faar man Dualisme. Afviser man endelig alle Bestræbelser efter at trænge ud over Fænomenernes Kreds ikke blot som haabløse, men som unyttige, og holder man sig til at paavise de Love, som Erfaringen kan vise os i Fænomenverdenen, faar man Positivismen.

De nævnte filosofiske Problemer angaa alle Erkendelsen af Verden, som den er. Men ved Siden af denne Erkendelsesinteresse har Mennesket ogsaa en Vurderingsinteresse, idet han kan føle Lyst og Ulyst. Medens Erkendelsen spørger om, hvorledes vore Forestillinger om Verden bør være, spørger Etikken om, hvorledes vore Vurderinger bør være. Da Følelsen er et selvstændigt Element i vor Bevidsthed ved Siden af Forestillingen, bliver Etikken en selvstændig Afdeling af F. ved Siden af Erkendelseslæren.

Filosofiens Historie.

Først i Oldtidens Grækenland blev F. til, idet man først der begyndte at besinde sig paa vor Videns Principper og at bestræbe sig for at danne en sammenhængende Verdensopfattelse. Man begyndte ikke med at rejse det logiske eller erkendelsesteoretiske Problem, man gik umiddelbart ud fra, at man kunde skelne Viden fra Ikke-Viden, og at Verden kunde erkendes. Det, som interesserede Tænkeren, var at faa at vide, hvorledes Verden er, Tilværelsesproblemet. I de rige ioniske Kystlande paa Lilleasien's Vestkyst opstod de første Filosoffer ca. 600, og Thales fra Milet skal have været den første, som søgte at forklare, hvoraf Verden er opstaaet. Det er en Kosmologi, der kun har Naturen for Øje, en Naturfilosofi, der ikke spørger om Naturens Forhold til Bevidstheden eller til Gud, ej heller rejser noget af de etiske Problemer. Først lod man sig nøje med at antage en eller anden af de Stofformer, Erfaringen viser os, som det fælles Grundlag for alt; men snart blev man ført videre, idet man bragtes til at overveje de Grunde, i Kraft af hvilke man valgte den ene Stof- eller Værensform fremfor den anden som bedst skikket til at være alts Begyndelse, o: til at være den egentlige Væren. Thales og Hippo havde anset Vandet som bedst egnet til at være Grundstof, Anaximenes ansaa Luften for at være det; men allerede dennes Lærer, Anaximander, havde fremhævet, at det kom an paa et Urstof, af hvilket Modsætningerne kunde fremgaa, og heri laa allerede en abstraktere Fremhæven af, at det kommer an paa at bestemme Værens Begreb mindre ved de Egenskaber, det har som Stof, end ved dem, det har som Virken. Heraklit bestemmer, idet han følger denne Tankegang, det værende som det evig bevægelige, Enhed, Hvile, Uforanderlighed maa stride mod Værens Begreb; og han anskuer dette egentlige værendes Princip i Ilden. Allerede noget før Heraklit havde Pythagoras givet Spekulationen en endnu mere abstrakt Karakter, idet han fæstnede Opmærksomheden paa, at det, som det i Verden kommer an paa, er Ordenen og Forbindelsen imellem Delene, og derfor lagde han Tallet til Grunden for alt ikke blot som Princip, som kvantitativt Maal, men ogsaa som Substans og som Vurderingsgrundlag. Den ordnede Verden (Kosmos) er ikke blot mere værende end den uordnede, men er netop dette, fordi den er rigtigere, bedre. Pythagoras og hans Skole drog saaledes de etiske Problemer frem. Hos Eleaterne lægges endelig den rent logiske Tankebestemmelse til Grund, og de paavise de Problemer, som indeholdes i selve de Grundbestemmelser, de tidligere Tænkere vare gaaede ud fra. De spørge ikke længere, om dette eller hint Stof er bedst skikket til at være det egentlig grundværende, men om selve Forholdet mellem et grundværende og den Proces, hvorved de afledede Fænomener opstaa. Heraklit havde bestemt Bevægelsen som det væsentlige, Eleaterne derimod mene, at Væren kun kan være det ene og uforanderlige, da alene dette er et modsigelsesfrit Værensbegreb. Erfaringens Verden bestaar ganske vist i Bevægelse og Forandring, men den maa derfor ogsaa opfattes som et Skin, som noget, der egentlig ikke er. Med denne stærke Betoning af Nødvendigheden af at gøre Begreberne i modsigelsesfri (Vidensproblemet) var i Virkeiighed F. først bleven skabt. Den første Følge af den eleatiske F. var, at Kosmologerne lærte at skelne mellem Stof og Kraft, mellem det værende, der bevæges, og det værende, der bevæger; Anaximandros opstillede saaledes en dualistisk Lære om en Verdensaand, der bygger Verden op af uendelig mange Enere og Atomer; Demokrit mener ikke at have en saadan Dualisme nødig, thi Verdensaanden er ikke nødvendig for at forklare Bevægelsen og den forskellige Lejring af Atomerne, men skulde egentlig kun forklare Planmæssigheden og Ordenen i Verden; denne kan dog lige saa vel forklares ved Atomernes Bevægelse alene.

Men Modsætningen mellem Substansverdenen og Fænomenverdenen, mellem Værens Begreb som Enhed og Uforanderlighed og Erfaringens Karakter som Mangfoldighed og Foranderlighed, var ikke logisk overvunden, og ingen af Delene kunde man for Alvor frakende Væren. Dette affødte en Tvivl om, hvorvidt en virkelig Viden lod sig opnaa (Erkendelsesproblemet), og hos Sofisterne førte den til en Skepticisme, som fremhævede Relativiteten af al Viden; Mennesket er alle Tings Maal, og som den ene opfatter Tingene, behøver den anden ikke at gøre det, men for ham ere de, som han opfatter dem. Betydningen af denne Skepticisme blev for Erkendelsens Udvikling, at Erfaring og nøjagtig Iagttagelse blev draget frem som væsentligere Erkendelsesmetoder end Spekulation. Imod denne Skepticisme traadte Sokrates op, idet han mente, at den Modsætning mellem Substans og Fænomen, som man ikke kunde overvinde for den ydre Naturs Vedkommende, forsvandt for den indre Naturs Vedkommende. Ved at fordybe sig i sig selv kunde man naa Sandheden; men denne Sandhed traadte da tillige frem som det sande i ens Handlen, o: som det gode, og derved blev det etiske draget i Forgrunden. F.'s Opgave skulde blive at erkende det højeste gode, det sande sædelige, og Tilværelsesproblemet blev at forstaa Verden som en saadan, hvori et saadant sandt, vist Liv blev muligt. Den Metode, Sokrates havde anvendt, den dialektiske, bestod i at paavise, at man ved tilstrækkelig Analyse ikke alene kunde finde Modsigelse i meget, som man umiddelbart havde slaaet sig til Ro med, men ogsaa kunde komme ud over Modsigelser, som havde sat en i Forlegenhed. Og ved Hjælp af denne Metode tog da den græske Tænken atter fat paa at løse de Problemer, man foreløbig ikke havde kunnet magte. Medens nogle af Sokrates'es Efterfølgere kun toge et enkelt af de filosofiske Problemer op, Megarikerne det logiske, Kyniker og Kyrenaiker det etiske, søgte Platon at løse dem alle i Sammenhæng. Vidensidealet er Enhed, og al særlig Viden maa naas ved Deduktion, men saaledes maa ogsaa Værensidealet være Enhed, og kun i Aandens Verden findes denne; Erfaringens Verden med dens Mangfoldighed er derfor en ringere Væren, egentlig en Ikke-Væren. Ideerne, Artsbegreberne, ere det egentlig væsentlige og værende; Individerne faa kun Væren ved deres Hjælp. Men denne Bestemmelse er væsentlig af etisk Karakter; og saaledes faar man det etiske Ideal, som det i og for sig attraaværdige, ikke de mangfoldige Ønsker og Formaal, som

Mennesket i den brogede Erfarings Verden kan sætte sig. Denne gennemførte Idealisme faar hos Aristoteles en noget anden Karakter, idet han indrømmer Mangfoldigheden en anden Plads over for Enheden. Han betragter vel Enheden, baade i Væren og Vurdering, som det egentlig sande, men han fremhæver mindre, at Mangfoldigheden er det ufuldkomne, end at den er Udgangspunktet. Enheden er Maalet, men vi begynde i Viden som i Livet med det udstykkede. Artsbegreberne ere ikke forud for Individerne som de egentlige Væsener, men i disse som deres Form. Induktionen bliver for ham Metoden i Stedet for Deduktionen. Men disse Tankesystemer havde jo i Virkeligheden ikke overvundet Modsigelserne; Monismen og Dualismen vare kun blevne forbundne ved en Blanding af logiske Raisonnementer og etiske Vurderinger. Allerede samtidig med Aristoteles fremhævede Pyrrho ved at anvende Platon's dialektiske Metode, at al Viden er usikker og modsigende, og denne Skepticisme holdt sig siden i den af Platon stiftede Skole, Akademiet, under Navn af det mellemste (2. og 3.) og det 4. Akademi. Ogsaa denne Gang kom Skepticismen til særlig at betone Nødvendigheden af empiriske Undersøgelser og blev Udgangspunkt for Oldtidens eksaktere Forskninger. Aristoteles's Skole, den peripatetiske, holdt sig jævnsides denne; men ud fra den skilte Stoikerne og Epikuræerne sig med overvejende Interesse for de etiske Problemer. Livet i Enheden blev for dem det sande dydige Liv; for Epikur var denne Enhed mere en Ligevægt mellem Tingenes Mangfoldighed, og hans Sædelære fik derfor en fastere Forbindelse med den givne Natur og traadte i et venligt Forhold til Livet, saa den ofte udartede til en blødagtig Vellevnedslære; Stoikerne søgte derimod Enheden bag ved, uden for og i Modsætning til Mangfoldigheden, og deres Sædelære fik derfor en asketisk Karakter, en Flugt fra Verden og Ligegyldighed for den blev det vise Liv. Sin sidste Periode fik den græske F. i Alexandria, hvor den blandede sig med orientalske Elementer; Tilværelsesproblemet, det kosmologiske Problem, blev atter det herskende, men ikke som Naturfilosofi, men som Teosofi. Enheden, som den filosofiske Tanke søgte, gjorde man til Genstand for Menneskets brændende Attraa; hans Tilbedelse og Kærlighed fremhævede da det personlige, guddommelige i denne Enhed, og den nyplatoniske F. stræbte at udforme dette Enhedsvæsen som den Gud, der har skabt og opretholder alle Ting, eller af hvem de fremgaa ved en Emanation. Alle de logiske Vanskeligheder i at forstaa denne skabende Guds Forhold til Verden, Forholdet mellem Enhed og Mangfoldighed, mellem de forskellige Arter Væren, mellem det gode og det onde, vedblev at være de samme, men man løste dem ikke længere ad dialektisk Vej, men ved Fantasiens og Følelsens Hjælp. F. gik dermed sin Opløsning i Møde, den lededes ikke længere af Kærlighed til Viden, men af religiøse Fornødenheder. Trætheden i Tanken kom hos dem, der ikke til Erstatning dreves over i denne stærke religiøse Betagethed, til Syne ved, at man lagde sig de forskellige Tænkeres Meninger til Rette i skønsomt Udvalg, Eklekticismen. Den blomstrede særlig i Rom, hvor Cicero blev dens smagfuldeste Repræsentant.

I Middelalderen var F. uheldig stillet. Den religiøse Fornødenhed beherskede Aanderne, og hvor der rørte sig en virkelig Kærlighed til Viden for dennes egen Skyld, kunde den kun skaffe sig bundne og ufuldstændige Udtryk. F. bliver taget i Religionens Tjeneste for at styrke den aabenbarede Læres Magt over Sindene, og den højeste Selvstændighed, F. kan vinde, er at kunne hævde, at man ad Fornuftens Vej kunde komme til Erkendelse af de samme Sandheder, som Aabenbaringen bød. I Fortolkningen af Aabenbaringen havde den dog i Begyndelsen af Middelalderen, inden Kirkelæren var helt udviklet, større Frihed end senere hen. Til Oldtidens Forfattere kendte Middelalderen kun yderst lidt, og indtil 12. Aarh. var man væsentlig henvist til Kirkefædrene og nyplatoniske Skrifter. Af Platon kendte man kun et enkelt Brudstykke og af Aristoteles ufuldstændige Bearbejdelser. Det blev da ogsaa den ganske naturlige Følge, at den nyplatoniske Opfattelse i Begyndelsen var herskende. Johannes Scotus Erigena i 9. Aarh. var den første betydeligere Tænker, og den nyplatoniske Emanationslære er hans Grundtanke. Virkelig Tilværelse har kun det ene og fuldkomne, og i Forhold til Tingene er det Ideerne, Artsbegreberne, der have den sande Realitet. Fra 11. Aarh. rejste der sig en Modstand mod denne Lære, og i den Brydning, som herved opstod, fik Middelalderen sit væsentligste filosofiske Problem. Man optog en i Slutningen af Oldtiden allerede fremkommen Opfattelse af Artsbegreberne, ifølge hvilken disse kun ere Ord eller Begreber, som vi danne i vor Bevidsthed ved Abstraktion fra Tingene. I Modsætning til den Platonisk-Aristoteliske Lære om Universalbegrebernes Realitet, der kaldes Realisme (Platon's: *universaliantерem*, Aristoteles'es, *universalia in re*), forfægtede Roscellinus fra Compiégne Nominalismen, *universalia post rem.* Som en Konsekvens af sin Opfattelse, at det er de individuelle Ting, der have Væren, medens Artsbegreberne kun ere Abstraktioner, udtalte Roscellinus, at de tre Personer i Gud maatte være 3 adskilte Individer, deres Enhed kun et Ord, og at der altsaa i Virkeligheden var 3 Guder. Denne Konsekvens gav Anledning til en heftig Fordømmelse af Nominalismen, og i Anselm af Canterbury og Wilh. af Champeaux fandt Realismen sejrrige Talsmænd. Først i 14. Aarh. med Vilh. Occam vovede Nominalismen sig atter frem og vandt en varig Plads. Lige saa forbitret man var blevet over Fornuftens Anmasselse i Roscellinus'es Treenighedslære, lige saa begejstet blev man over den Tjeneste, som den viste Kirketroen i Anselm af Canterbury's ontologiske Bevis for Guds Tilværelse, hvorved man skal kunne slutte Guds Eksistens ud fra Guds Begreb; men rigtig tryg følte Troen sig dog ikke, og Anselm's stærke Betoning af, at Tanken skal underordne sig Aabenbaringen, indeholdt jo i og for sig en Mistillid. Den lidt yngre Abailard forøgede denne Mistillid ved sin Erklæring om, at Fornuften først maa begrunde Troen, før denne kan være sikker paa sin Sandhed; og da han saa tilmed kom til rationalistiske Resultater, som Kirken tvang ham til at tilbagekalde, var det en naturlig Reaktion, at en mystisk Tendens, der afviste Fornuftbegrundelsen af Troens Lærdomme som en underordnet Ting, kunde komme frem (Bernhard af Clairvaux). Ikke

desto mindre var der dog ved Anselm's og Abailard's Skrifter blevet skabt en videnskabelig Metode for Teologien (Skolastik), der hævdede F.'s Indflydelse, nemlig den dialektiske, der søger de modsigelsesfri Begrebsbestemmelser. Men fra Slutningen af 12. Aarh. begyndte en ny Indflydelse at gøre sig gældende, den arabiske og jødiske F., som havde udviklet sig i Kalifatet siden 9. Aarh. under Paavirkning af de græske Filosoffer. I Grækenland var den nyplatoniske Læres Indflydelse bleven standset, efter at Justinian havde forbudt den, og Kirken støttede sig her væsentligst paa aristoteliske Lærdomme; disse optoge nu Araberne og iblandede dem nyplatoniske Elementer; dette førte til en væsentlig panteistisk Opfattelse af Guddommen. Den arabiske F.'s Indflydelse bragte de aristoteliske Anskuelser til fuldstændig Sejr inden for Skolastikken; i Begyndelsen satte Kirken sig haardt imod den ny Retning, da den frygtede Panteismen; men man fandt snart, at Aristoteles'es Lærdomme snarere hævdede Teismen, og gennem Albertus Magnus og Thomas Aquinas i 13. Aarh. udvikledes den skolastiske F. eller Teologi til en saa høj Grad af Fuldkommenhed, at den katolske Kirke endnu den Dag i Dag støtter sig til den i den Skikkelse, Thomas Aquinas gav den. I Striden om Universalierne hævde begge Realismen. Artsbegreberne eksistere forud for Tingene *{universalia ante rem)* i Guds Bevidstheden, i Skabningen eksistere de i Tingene *{universalia in re)* som disses sande Væren, i Menneskets Bevidsthed eksistere de som blotte Samlingsbegreber *(universalia post rem).* Men samtidig med, at der saaledes opførtes en mægtig skolastisk Tankebygning, der syntes at udslette Grænserne mellem Tro og Viden, fandt Kritikken sine Talsmænd i Duns Scotus og Roger Bacon. Duns Scotus ser, at den Viden, som Thomas Aquinas byder, ikke med Rette kan kaldes saaledes, fordi den mangler alle egentlige Beviser, og ikke kan give andet end Sandsynligheder og praktiske Fornødenheder. Scotus vil ikke angribe de skolastiske Lærdomme eller Sandheder, men kun deres Beviser. Trossætningerne selv antager han, men altsaa ikke i Kraft af Bevis. Bacon hævder, at der til al sand Viden hører Erfaring, og fører derved et helt nyt Element ind, som Teologien ikke havde taget med i Betragtning. Til Erfaring hører ganske vist ogsaa den indre Erfaring, og i denne møde vi i den ekstatiske Henrykkelse den guddommelige Tilværelse. Men Modsætningen mellem Erfaringsviden og Tro bliver dog staaende, og Bacon søger dem forsonet ved at anvise dem forskellige Opgaver, denne viser os Guds Planer med Skabningen, hin de Veje, han har fulgt, Aarsagerne. Hans Landsmand Vilhelm Occam gaar senere et mægtigt Skridt videre, idet han fornyer Nominalismen og ud fra den Opfattelse, at kun det individuelle eksisterer, hævder, at al Erkendelse maa støtte sig paa Intuition, o: Iagttagelse, dels ydre, dels indre, fordi vi kun ad den Vej kunne faa at vide, om en Ting eksisterer eller ej. Eksistens kan aldrig sluttes af noget Begreb. Guds Eksistens kan derfor ikke bevises, og Trossætningerne have gennemgaaende kun liden Sandsynlighed, uden at dette dog berører deres Sandbed. Nominalismens Forhold til Teologien blev under saadanne Omstændigheder gennemgaaende enten ligegyldigt eller fjendtligt. Medens saaledes Tænkningen begynder at emancipere sig, dukker der i Tyskland en anden Retning frem, som væsentlig faar sin Karakter fra Bestræbelsen efter at lægge Troens Indhold til Rette for det brede Folk. Sandheden findes i Sjælens Enhed med Gud, men denne Enhed føles og opleves; den bestaar i den fulde Erkendelse og dennes Herredømme over Viljen, som giver sig ganske hen til Gud. Men Erkendelsen er ikke den logiske, matematiske, men den subjektive Omfatten og Gennemtrængen, Intuitionen, der anskuer Gud som den højeste Væren, der indeslutter al anden Realitet. Denne Mystik udvikles af Mester Eckhardt (ca. 1300) og er i Slægt med Nyplatonismen. Hos hans Efterfølgere Tauler og Grote, Stifteren af Brødrene af det fælles Liv, bliver Mystikken blot Opbyggelse og Reformstræben og Inderliggørelse af Troen med en friere Stilling over for Dogmerne.

I Italien havde der under Indflydelse af ejendommelige politiske og nationale Forhold, der bidrog til at give Individerne friere Spillerum for deres Bestræbelser og overvejende Interesse for praktiske reale Folhold, udviklet sig en Aandskultur, som brød med den overmægtige religiøse Interesse og Autoritetstroen, der hidtil havde lænkebundet Tænkningen. De Erkendelsesprincipper, som Bacon og Occam havde fremhævet, stod i en saa afgjort Modsætning til Teologien, fordi de stred med dennes Opfattelse af Naturen som det syndige og forgængelige, og saa længe denne Opfattelse stemmede med Tidens Følelser og herskende Interesser, kunde hin Synsmaade ikke trænge igennem. Det er netop Renaissancens Betydning, at den lægger Interesserne om. Det politisk friere stillede Individ hævder sin egen Ret og søger Principperne for sit Liv i Erfaringen i Stedet for i Dogmer og Spekulation. Det samme Gennembrud, som førte til Pave vældens Spaltning, frigør ogsaa Tænkningen. Al Tænkning har to Maal, Sandhed og Enhed; det er ikke paa Forhaand sikkert, at de to Maal falde sammen; vi have set Striden bryde frem imellem dem i Oldtiden; Middelalderen havde ved Troens Hjælp hævdet Enheden, nu blev Sandheden dragen frem som det principale Maal, og jævnlig fik derfor den ny Retning en skeptisk Karakter, idet den mistvivlede om at kunne finde Enheden. Først er det om Menneskets Stilling, Tanken drejer sig, senere udvides Synskredsen til at omfatte hele Tilværelsen. Tilfredsheden med den erfaringsmæssige Sandhed og Ligegyldigheden for, hvorledes det gaar med Enheden, gør sig særlig gældende hos Mænd som Macchiavelli; det skeptiske Moment, Forsagelsen paa at finde et fast Enhedspunkt i hele det Myldr af sande værende Individer, kommer frem hos Sanchez og Montaigne. Jakob Bohme danner Fortsættelsen af den tyske Mystik og betoner særlig dennes individualistiske Side. Da det er Mennesket, det drejer sig om, skyder det etiske Problem sig i Forgrunden, Macchiavelli udvider Moralens Omraade ved at betone, at der hinsides den vedtagne Moral med dens Grænser mellem godt og ondt er et andet Omraade, der har sin selvgyldige Ret, Individets naturlige Krav, det amoralske; Montaigne og hans Efterfølger Charron lægge Vægten paa det sædeliges Udspring i Menneskets Natur og Moralens Uafhængighed af Aabenbaringen, Böhme

stiller det gode og onde paa en Maade jævnsides ved at lade begge have deres Udspring i Gud. Men særlig befordredes en ny F.'s Udvikling ved den Forandring i Verdensopfattelsen, som Opdagelserne og den astronomiske Videnskabs Fremgang medførte. Erfaring og Iagttagelse bragtes derved til deres Ret, Metoderne for Forskning sloges fast, og fremfor alt Hypotesens Ret til at vove ny Synspunkter i Strid med gamle Antagelser trængte igennem. Og disse Hypoteser, som afløste det gamle Verdensbillede, fremhævede især to Ting, nemlig at Jorden ikke var Universets Midtpunkt eller Mennesket Skabelsens Formaal, og at det Verdensbillede, vi kunne danne os, ikke kan gøre Krav paa at være det i og for sig sande, men er væsentlig bestemt afvor subjektive Natur. Bruno (død 1600) vendte sig imod den gamle Teisme, der i Virkeligheden materialiserede Gud ved at anvise ham Plads ved den legemlige Verdens Grænse; han opfattede Gud paa panteistisk Maade som Verdenssjælen og fremsatte Tanken om Verdens Uendelighed og om mange mulige Verdener, en Tanke, som allerede Occam polemisk havde fremsat. Verden selv opfatter han som bestaaende af uendelig smaa Dele, Monader. Men sin store Betydning som Tænker faar han ved at betone Forskellen mellem blotte logiske Distinktioner og reale Bestemmelser, saa at Muligheden for at antage en Modsætning mellem Tænken og Væren er lagt nær. Sin egentlige Udfoldelse faar det ny Verdensbillede og den ny Metode imidlertid gennem Kepler og Galilei; det aprioriske Element trænges tilbage for det empiriske. Den engelske Tænker Francis Bacon lyser denne Forskningsmetode, den induktive, i Kuld og Køn, som den eneste, der kan skaffe os en sikker Viden. Men der viste sig dog forskellige Vanskeligheder, som stillede sig i Vejen for en sikker Verdenserkendelse gennem denne Metode. Saaledes som vi se Verden, er den farvet af vor Natur, Sansernes Vidnesbyrd ere baade usikre og subjektivt bestemte, og om den virkelige Verden synes vi altsaa at være uvidende; alle disse kritiske Tvivl samler Descartes (død 1650) endelig i en enkelt stor Formel. Man maa begynde med at tvivle om alt. Midt i denne Tvivl finder man saa det faste, som ikke kan betvivles, nemlig at Bevidstheden eksisterer: *cogito, ergo sum.* Dermed er det store Videns Problem stillet og løst: Viden er kun det, som ikke kan betvivles. Yderligere slaar Descartes da fast den skarpe Kløft, som skiller vore to forskellige Erfaringsomraader fra hinanden, den ydre rumlige og den indre aandelige. Men den Maalestok for Sandhed og Viden, der saaledes er vunden, giver atter det aprioriske en Overvægt over det empiriske. Hvad Tanken ikke kan lade være at tænke, det maa nødvendigvis ogsaa være til. Descartes har endnu ikke Øje for, at blotte Tankevaner kunne antage Karakteren af Tankenødvendigheder, og at der er Forskel paa, at noget ikke kan tænkes anderledes, og at visse Mennesker ikke formaa at danne sig en Forestilling om, at det forholder sig anderledes. Descartes tror derfor paa at kunne erkende Verden i sig selv; dogmatisk slaar han Erkendelsens Mulighed fast, og ved Siden af den empiriske Erkendelse anerkender han en apriorisk gennem medfødte Fornuftideer. Tilværelsesproblemet indtager atter den fremragende Plads, som det en kort Tid havde været i Færd med at overlade til den empiriske Undersøgelse af Naturens Fænomener. Store metafysiske Systemer opstaa, der søge at forbinde logiske aprioriske Begrebsbestemmelser med de af den ny Naturvidenskab hævdede empiriske Forskningsprincipper. Af Substansens Begreb, af det absoluttes og det relatives Definition, af Vekselvirkningens Definition o. s. v. dannes de store Hovedtræk i Descartes's, Spinozas, Malebranche's og Leibniz'es Systemer, og Paavirkningen fra de middelalderlige Opfattelser spiller sin store Rolle, hos Descartes og især Malebranche den katolske Teisme, hos Spinoza mere den nyplatoniske Emanation og Panteisme. Leibniz skyder Spinoza's Nyplatonisme til Side og betoner Enkeltvæsenernes (Monadernes) Betydning over for Enheden. Men ved Siden heraf giver den ny Naturbetragtning saa mange hemmelige og aabenbare Bidrag til disse Begrebsbestemmelser og deres videre Udvikling, at Systemerne laa en helt anden Karakter. Særlig gælder dette om den skarpe Sondring mellem de materielle Fænomener og Bevidstheden, Hævdelsen af Lovmæssigheden i Tilværelsen og en Tilbagetrængen af Formaalsvirksomheden. Den store Grundtanke i alle disse Systemer — hvor forskellige de end ellers kunne være — er, at Tilværelsen er et stort sammenhængende Hele, der viser sig for os under en dobbelt Form, dels i Naturen som den materielle Verden, dels i Bevidstheden som den aandelige Verden. Efter Leibniz og hans Elev Wolff gik F. over i Oplysningstidens »Weltweisheit« (Mendelsohn).

Jævnsides med denne Opførelse af de store Tankesystemer, som svarede saa godt til hele Fastlandets øvrige sociale og politiske Udvikling, gik man i England ud paa at forfølge den empiriske og induktive Metodes Konsekvenser. Allerede i selve Bestemmelsen af Værens Begreb kom denne Forskel frem; thi medens Fastlandets Tænkere bestemte det som Substansen, det hvilende, Enheden, bestemmer Hobbes det som Bevægelse (Eleaterne ctr. Heraklit). Enheden kommer hos Hobbes frem dels i denne Bevægelses Lovmæssighed, dels i dens Form, al Bevægelse er af samme Art, rumlig Bevægelse. Den store Modsætning mellem det materielle og sjælelige, som Fastlandet lagde saa stor Vægt paa, spiller ingen Rolle for Hobbes, Vejen fra Legemet gennem Sjælen tilbage til Legemet maa vi betragte som Stykker af een og samme Vej, som fortløbende. Hobbes'es Materialisme faar derved en helt anden Karakter end den senere Materialisme, der staar under Indflydelse af Substansbegrebet. John Locke skilte sig for saa vidt fra Hobbes, som han talte om Bevidstheden i Modsætning til Legemet, men i det væsentlige fortsætter han dennes Tankegang ved at hævde Empirismen principielt og forkaste alle medfødte Ideer; kun gennem Erfaringen modtager Bevidstheden sit Indhold. Traditionerne fra Middelalderen fra Roger Bacon og Vilh. Occam bevaredes saaledes, og ogsaa senere er dette Standpunkt blevet opretholdt af den engelske Tænkning. Til store sammenhængende Tankesystemer kom det under slige Forhold ikke, Bevidstheden kunde ikke aktivt skabe noget ud af sig selv, men maatte passivt modtage alt; men til Gengæld ydedes der store Bidrag til Forstaaelsen af Sjæle-

livet, og det etiske Problem underkastedes en frugtbar Behandling. Paa Fastlandet led Psykologien under det apriorisk fastsatte Sjælebegreb, og Etikken kunde ikke rigtig løse sig fra de religiøse Forestillinger og Opfattelsen af Tilværelsens inderste Væsen, Gud og hans Planer. John Locke skabte Associationslæren, Berkeley viste, hvorledes Rummet kun er en ejendommelig Maade for Bevidstheden at samle sine Erfaringer paa og forkastede paa Grundlag heraf Troen paa en ydre Verden (Subjektivisme). Shaftesbury og Hutcheson viste, hvorledes den etiske Maalestok skabes af Menneskets egne Følelser. Fra England bredte denne F. sig til Frankrig, hvor den fremkaldte en mod det bestaaende rettet Oplysningslitteratur, der søger Sandheden, baade den teoretiske og praktiske, i Studiet af Naturen. Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Helvetius, Diderot betegne hver for sig forskellige Tendenser inden for denne Ramme. Mere og mere fæstnedes Tilliden til den empiriske Metode. Jo flere Resultater, den førte til, som Mennesket aldrig havde kunnet naa ad apriorisk Vej, desto sikrere var man paa, at den var den eneste mulige. Denne Tillid deler ogsaa Hume, kun den empiriske Metode er mulig; men, spørger han, kan den føre os til en sand Viden? Med dette Spørgsmaal rejser Hume det erkendelsesteoretiske Problem, og han mener at maatte svare negativt, skeptisk. Det ligger i selve den empiriske Forsknings Begreb, at den ikke kan give os det faste og uomstødelige, da den alene beskæftiger sig med det enkelte og usikre. Som Erkendelsens Hovedproblem fremhæver Hume Aarsagsforholdet; men Aarsagstroen er blot et psykologisk Produkt, en Vane, og kan umulig bevises ad Erfaringens Vej.

Det er nu dette Problem, Kant tager op. Han ser, at det beror paa Forholdet mellem Bevidsthedens aktive og passive Side. Vi kunne kun have Tillid til vor Erkendelse, saa langt som Bevidsthedens Aktivitet kan føre os. Men i enhver af vore Erfaringer kommer baade dens Aktivitet og Passivitet frem; der maa derfor i dem alle være noget, som paalægger os Resignation og Skepsis, og noget, som sætter en Grænse for denne Skepsis. At bestemme denne Grænse bliver Tænkningens Opgave. Med denne Grænsebestemmelse er F. endnu den Dag i Dag beskæftiget. Kant selv mente, at hele Erfaringens Verden kunde gøres til Genstand for en sikker Erkendelse, og at kun alt det, der ligger bag Erfaringen, maatte staa for os som evig uerkendeligt, kun en Genstand for Tro. Det religiøse og det etiske henvises til dette Omraade, hvilket ikke skal formindske deres Værdi, thi Troen er en Livsmagt jævnsides og jævnbyrdig med Viden. De have kun hver deres Omraade. Men allerede Kant's nærmeste Efterfølgere fandt denne Grænsebestemmelse utilfredsstillende; vi kunne i Virkeligheden intet vide sikkert om Erfaringens Verden, naar vi ikke ogsaa kunne vide noget om Tilværelsen til Bunds. Den romantiske Skole, med Fichte, Schelling, Hegel som typiske Repræsentanter, fremhævede, at da Erfaringens Verden kunde gøres til Genstand for en sikker Erkendelse, maatte Bevidsthedens Aktivitet være det ene væsentlige. Fichte drog deraf den Slutning, at Aktiviteten er absolut og Verden saaledes, som Bevidsthedens inderste Natur kræver den, Schelling og Hegel udtrykte dette ved at antage Tænken og Væren som identiske. Men denne Romantik førte snart efter Hegel's Død (1831) til en Strid, der til den ene Side førte tilbage til den gamle Teisme med dens Mystik og Strid mod Erfaringen, til den anden Side førte til Erkendelsen af, at den transscendente Verden er os ganske ligegyldig, og at Erfaringens Verden er den eneste, som har virkelig Betydning baade for vor Viden og for vor Handlen. Feuerbach blev den betydeligste Repræsentant for denne Positivisme. Hos andre (Biiclmer) førte denne Retning til Materialisme. En ejendommelig pessimistisk Subjektivisme udvikledes af Schopenhauer paa Grundlag af Kant's og Fichte's Lære og fandt i V. Hartmann en elegant, men overfladisk Fortsætter. Lotze har gjort et aandrigt Forsøg paa at gennemføre en spiritualistisk Metafysik. I Frankrig fortsatte Ideologerne under Revolutionen den engelske F.'s Traditioner om end medmindre Klarhed (Cabanis, Destutt de Tracy); under Restaurationen forsøgtes ogsaa der romantiske Rekonstruktioner (Biran) eller en teistisk Eklekticisme (Cousin); men den eneste virkelig fremragende Filosof, A. Comte, fremsatte Positivismen som den eneste rationelle Verdensanskuelse. De metafysiske Problemer, som ifølge Tankens Natur, ikke kunne løses, have ingen Værdi. Tankebestemmelser faa først Værdi, naar de udtrykke Realiteter, og derfor maa al F. bestaa i en rationelt gennemført Udforskning af Fænomenerne. Stuart-Mill i England har indtaget et lignende Standpunkt, idet han dog skeptisk gør opmærksom paa, at de Grundbegreber, uden hvilke ingen Forskning bliver mulig, selv kun ere dannede ved Erfaring og derfor ikke kunne give os nogen fuldkommen Sikkerhed. Med denne skeptiske Understrøm er F. i vore Dage næsten overalt ved at resignere. Den betragter det som sin Hovedopgave at have aabnet den empiriske Forskning Vejen ved at vise, at den eneste frugtbare Hypotese ligger i den Retning (Riehl). Psykologien (Wundt, Ribot, Bain, Spencer og James) og Etikken (Poulsen, Simmel, Fouillé, Guyau, Stephens, Sidgwick) gøre under denne Indflydelse store Fremskridt, særlig skiller Psykologien sig bestandig stærkere ud som en selvstændig eksperimental Videnskab (Psykofysik; Fechner), og de metafysiske Spekulationer beholde en beskeden Plads som Menneskeaandens stadige Forsøg paa at samle al sin spredte Viden og alle sine spredte Fornødenheder i eet enkelt Billede. Særlig aabner den af Darwin og Spencer fremstillede Evolutionslære her en Vej for Hypoteser, der intet fantastisk have, men dog ere i Stand til at tilfredsstille Følelsen saavel som Erkendelsen.

I Danmark har F. kun haft faa betydelige Repræsentanter. Noget selvstændigt Bidrag til den almindelige filosofiske Udvikling har Danmark ikke ydet. Gennemgaaende har Landet staaet under Indflydelse af de filosofiske Strømninger, som herskede i Tyskland. Holberg indførte en Paavirkning af den engelske Tænkning; men medens denne fik stor Indflydelse paa Folket ad indirekte Vej gennem hans Komedier og Epistler, fik den ingen Indflydelse paa det filosofiske Studium ved Universitetet. Holberg's samtidige Eilschov er det eneste Vidnesbyrd om en selvstændigere filosofisk Interesse. I Slutningen af 18. Aarh.

repræsenterede Rothe Oplysningstidens F.; Treschov indførte kort efter den Kantiske F. og sluttede sig senere til Identitetslæren. Med Sibbern og Brøchner fik F. en noget selvstændigere Stilling, medens Rasmus Nielsen næsten helt stod under Paavirkning af den Hegel'ske F.'s Strømninger. Først med Høffding har den engelske Indflydelse atter vundet Overhaand og det filosofiske Studium taget en positivistisk Retning med Overvægten lagt paa empirisk Psykologi og Etik. Hans Kollega Kromann hælder til en mere cartesiansk Retning og betoner særlig Logikken og den eksakte Side af Psykologien som Hovedindholdet af Studiet; i de senere Aar har han særlig dyrket Pædagogikken. Uden for Universitetet blev Heiberg den Hegel'ske F.'s Repræsentant. S. Kierkegaard har vundet Navn som Danmark's største Tænker. Han fremhævede særlig den etiske og religiøse Side af den filosofiske Spekulation og betonede her den personlige Inderlighed som Sandhedskriteriet. Værdierne i Verden er det irrationelle, og der lader sig ikke opstille nogen Formel, der omfatter alt. Den Hegel'ske F.'s Herredømme blev i Danmark brudt af Kierkegaard, og det bedste i Nielsen's Tænkning skyldes Paavirkning af ham. Den filosofiske Litteratur har i de senere Aar vundet en større Plads, jo mere den har vendt sig fra abstrakte Spekulationer; men endnu er den dog uden stort Omfang og uden nogen talrig Læsekreds. Cl. Wilkens, oprindelig Elev af R. Nielsen, har senere særlig dyrket Sociologi samt ydet et dygtigt Arbejde paa Æstetikkens og Pædagogikkens Omraade. Af de yngre har Alfr. Lehmann særlig valgt Psykofysikken som sit Fag, C. N. Starcke Etik og Sociologi, Oscar Hansen Logik og Erkendelsesteori. — I Norge har det filosofiske Studium ikke været af synderlig Betydning. Poul Møller førte under sit korte Ophold ved Christiania's Universitet den Hegel'ske F. med sig, og dennes Grundretning repræsenteres endnu den Dag i Dag af Professor Monrad, der har øvet en stor personlig Indflydelse. En religiøs-idealistisk Karakter har derfor præget den norske F., og den er mere traadt frem i Forbindelse med andre Aandsfag, særlig Teologien, end i selvstændige Behandlinger af filosofiske Grundspørgsmaal. Saaledes har Udviklingslæren fundet sin Fremstiller fra teologisk Side (C. Bugge, »Udviklingslærens Moral«, 1890). Yngre Forfattere, som Vold og Löchen, have vendt sig til psykologiske Undersøgelser. — I Sverige fandt F. en betydelig Repræsentant i Boström, hvis ejendommelige Idealisme længe beherskede næsten hele den filosofiske Verden. Borelius i Lund fastholder dog den strenge Hegelianisme. Derved er Sverige blevet særlig modtageligt for Schopenhauer's og v. Hartmann's Lære, og ogsaa Lotze's Spiritualisme har fundet en gunstig Jordbund. — I Finland har Rein fremstillet Psykologien paa Lotze's Grundlag, Bolin har indført den Feuerbach'ske F. i Norden, Westermarck dyrker særlig etnografisk-sociologiske og psykologiske Studier. (Litt.: Hegel, »Vorlesungen iiber die Geschichte der Ph.« [2. Opl., 3 Bd., Berlin 1840—44]; Reinhold, »Lehrbuch der Geschichte der Ph.« [4. Opl., 3 Bd., Jena 1854]; Ritter, »Geschichte der Ph.« [12 Bd., Hamburg 1836—53]; Kuno Fischer, »Geschichte der neuern Ph.« [Bd. 1—6, Heidelberg 1852—76]; Uberweg, »Grundrisz der Geschichte der Ph.« [7. Opl., ved Heinze, 3 Bd., Berlin 1886—88]; Erdmann, »Grundrisz der Geschichte der Ph.« [3. Opl., 2 Bd., Berlin 1877]; Lewes, *History 0/ philosophy* [5. Opl., London 1878]; Cousin, *Histoire générale de la philosophie* [11. Opl., Paris 1893]; Zeller, »Die Ph. der Griechen« [4. Opl., 3 Bd., Leipzig 1876—81]; Eucken, »Geschichte der philisophischen Terminologie« [Leipzig 1879]; Dühring, »Kritische Geschichte der Ph.« [2. Opl., Leipzig 1873]; Windelband, »Geschichte der neuern Ph.« [2 Bd., Leipzig 1878—80]; Falckenberg, »Geschichte d. neueren Phil.« [Leipzig 1886]; Brasch, »Die Ph. der Gegenwart« [Leipzig 1887]; Schwegler, »Gesch. d.Ph.« [15. Opl., Stuttgart 1891, dansk Oversættelse]; Franck, *Dictionnaire des sciences philosophiques* [3. Opl., Paris 1885]; Noack, »Philosophie-geschichtliches Lexikon« [Leipzig 1878]; »Archiv für Geschichte der Ph.« [udg. af Stein, Berlin 1887 ff.]; Brøchner, »Filosofiens Historie i Grundtræk« [2 Bd., Kbhvn. 1873 — 74]; Høffding, »Den nyere Filosofis Historie« [2 Bd., Kbhvn. 1894—95]). *C. St.*

Filosofisk Grammatik se Almindelig Grammatik.

Filosofisk Merkur se Mercurius philosophorum.

Filosofisk Svovl se Sulfur philosophorum.

FilOStråtOS, 1) Flavius F. den Ældre, fra Lemnos, græsk Retor og Sofist ca. 200 e. Chr., skrev paa Foranledning af Kejserinde Julia Domna en Biografi af Mirakelmageren Apollonios fra Tyana i 8 Bøger (*Vita Apollonii*), en Forherligelse af den pytagoræiske Filosofi og et Slags Modstykke til de bibelske Fortællinger om Christus; endvidere *Vitae sophistarum* [udg. af Kayser, Heidelberg 1838], *Heroiea,* en dialogisk Skildring af Heroerne, tilsigtende en Genoplivelse af den forfaldende Herosdyrkelse [udg. af Boissonade, Paris 1806], *Epistolae,* 73 erotiske Breve [udg. af Boissonade, smst. 1842], *Imagines,* 2 Bd., en Beskrivelse af en virkelig eller fingeret Malerisamling [udg. af Benndorf og Schenkl, Leipzig 1893; smlg. Friederichs, »Die Philostratischen Bilder«, Erlangen 1860, og Brunn, »Die Philostr. Gemälde«, Leipzig 1861], *De arte gymnastica* [udg. af Volckmar, Aurich 1862]. Alle F.'s Skrifter ere udgivne af Kayser [2 Bd., Leipzig 1870—71] og Westermann [Paris 1849]. (Litt.: Bertrand, *Un critique d'art dans l'antiquité, Ph. et son école* [Paris 1882]). 2) F. den Yngre, ligeledes Retor og Sofist, beslægtet med foreg., opholdt sig som ung Mand i nogen Tid i Rom, hvor han stod i Gunst hos Kejser Caracalla (211—17), men levede og virkede ellers i Athen og døde paa Lemnos. Af ham er bevaret et Skrift, *Imagines,* en Efterligning af det ovenfor nævnte af samme Navn, men uden synderlig Værdi (udg. sammen med F. den Ældre). Nogle lærde ville tillægge ham Forfatterskabet til de ældre *Imagines* og *Heroica,* medens de antage de yngre *Imagines* for at være forfattede af en tredje F. af samme Familie. *K. H.*

Filōtas, Søn af den makedoniske General Parmenion, anførte paa Alexander den Stores Tog mod Persien den adelige Hestgarde; da han i flere Dage havde fortiet en mod Kongens Liv rettet Sammensværgelse, maaske af Misfornøjelse med

hans Optræden over for de undertvungne Folk, anklagede Alexander ham for Hæren, og da denne havde dømt ham skyldig, blev han henrettet (330 f. Chr.). *K.H*

Filou [filu'] (fr.), Gavtyv, Bedrager.

Filoxĕnos, græsk Dityrambe-Digter, født ca. 435 f. Chr. paa Øen Kythera, kom som Krigsfange til Athen, hvor Dityrambe-Digteren Melanippides tog sig af ham og uddannede ham. Senere opholdt F. sig paa Sicilien hos Dionysios den ældre, der lod ham arbejde i Stenbrudene til Straf for hans frimodige Kritik over Dionysios'es Digte; i han døde i Efesos 380. Af F.'s 24 Dityramber var den mest berømte »Kyklopen«, der behandlede Polyfemos'es Kærlighed til Galateia; nogle bevarede større Brudstykker af et Digt med Navnet »Gildet« er maaske af en yngre F. (fra Leukas). Fragmenterne findes i Bergk's *Poetae lyrici Graeci* [4. Udg., Leipzig 1878—82]. *K.H*

FiloxéllOS (Xenaias), syrisk kristelig Forfatter, født i det sydvestlige Persien, i Tahal i Susiana, 485 Biskop i Mabug (Hierapolis) i Nordsyrien, afsat som ivrig Monofysit af Kejser Justin 518, hvorpaa han flygtede til Ægypten. Af F. haves syrisk kristelige Skrifter (mest ikke udgivne), men mest bekendt er F. ved en Oversættelse af Ny Testamente, som han lod sin Underbiskop Polykarp udføre, i den Hensigt, at den skulde træde i Stedet for den sædvanlige syriske Oversættelse (Peshitta), som man fandt for fri. Af denne meget ordrette, 508 fuldendte Oversættelse (hvori Aabenbaringen ikke findes) haves kun en Omarbejdelse, foretagen 616 af en af hans Efterfølgere, Thomas af Charkel, udg. af White [4 Bd., Oxford 1778—1803]. Senere ere andre Brudstykker fundne. (Litt.: Sthyr, »Nytestamentl. Teksts Historie« [1884]). *V. S.*

Fils [fi's] (fr.), Søn. *F. aîné de l'Église* [fizænedlegli!z]. Kirkens ældste Søn, fransk Kongetitel.

Fil Sø, Indsø i det sydvestlige Nørrejylland, Ribe Amt, Vester-Horne Herred (Henne og Aal Sogne), beliggende nær ved Vestkysten, S. f. Ringkjøbing Fjord og N. f. Hjerting Bugt, ca. 15 Km. N. V. f. Varde, har i sit nordvestlige Hjørne Afløb til Vesterhavet, fra hvilket den adskilles ved et ca. 3 Km. bredt Klitbælte, gennem Henne Aa. Nu er Søen kun 1,607 Tdr. Land og det tørlagte Areal indvundet til Enge; men ved 19. Aarh.'s Midte var den ca. 28 □Km., havde en Omkreds af over 50 Km., en Længde af henved 6 og en Bredde af 3 Km., medens den største Dybde var hen ved 6 M., og den var altsaa en af Landets største Indsøer. *H. W.*

Filt. Paa Grund af de fleste Haars krusede Form have de en stærk Tilbøjelighed til at »filte sig« (indfiltres), naar de trykkes og æltes tæt sammen, og heraf — i Forbindelse med kemiske Midler til at forhøje disse Egenskaber — benytter man sig for at fremstille det bekendte Stof F., der alt efter Bearbejdelsen kan faas som et ganske løst eller et meget fast og tæt Stof. Angaaende Fabrikationen se Hat. Foruden til Hatte anvendes F. ogsaa til Skotøj, løse Skosaaler, Tæpper, til Isolering" — F. er en meget daarlig Varmeleder —, Filtrerposer, Underlagsplader for Jærnbaneskinner (oftest helt eller overfladisk imprægneret med Asfalt o. l.), Underlagsstykker for Ølglas o. a. En særlig fin Slags F., *Hammer cloth,* benyttes til Beklædning af Hamrene i Pianoforter; »Underfilt« og »Dæmpefilt« ere lignende, dog ikke saa fine Sorter F., der ligeledes benyttes til Pianoforter. »Filtklæde«, tyndt, løst og blødt F., har tidligere været en Del benyttet til Klædningsstykker, men finder nu næsten ingen Anvendelse hertil. Undertiden benyttes til Sengetæpper, Filtrering o. a. et meget løst vævet Stof, i og paa hvilket der dannes et Lag F. *K. M.*

Filter se Filtrere.

Filterpresse se Filtrere.

Filtet kaldes i Botanikken et med bløde, i hverandre indviklede Haar beklædt Organ, f. Eks. Bladene hos mange Arter Kongelys; mange Planter, som skulle udholde tørre Klimater, ere stærkt f., f. Eks. »Frailejon«-Planterne (*Espeletia*- og *Culcitium*-Arter). *V. A. P.*

Filtfabrikation se Hat.

Filtgarn, Uldgarn, fremstillet ved Filtning alene, uden Spinding.

Filthat se Hat.

Filtklæde se Filt.

Filtmalt, Malt, der har vokset under saadanne Forhold — for stor Vækst og for ringe mekanisk Bearbejdelse af Maltdyngen — at Rodspirerne have filtret sig ind i hverandre, saa der dannes store uadskillelige Klumper. *K. M.*

Filtmaskine, Filtmølle, Maskiner til Fabrikation af Filt, se Hat.

Filtrāt se Filtrere.

Filtrēre. Naar man skal skille en Vædske og et i denne tilstedeværende fast Stof fra hinanden, kan dette ofte ske paa den simple Maade, at man lader det hele henstaa roligt, hvorved det faste Stof enten sætter sig til Bunds, bundfældes, eller svømmer ovenpaa, saaledes at man enten kan tappe den klare Vædske af oven over Bundfaldet, saakaldt Dekantering, eller skumme det faste Stof af foroven. Men dels er en saadan Adskillelse ikke sjælden meget vanskelig og langsom, naar Vædsken og det faste Stof have omtrent samme Vægtfylde, dels bliver Adskillelsen paa denne Maade ofte ikke fuldstændig nok. En sikker Adskillelse opnaas ved at anvende en Filtrering d: ved at lade Vædsken og det faste Stof — Bundfaldet, som det som Regel kaldes, selv om det ikke har sat sig til Bunds — løbe gennem et porøst Stof, hvis Porer tillade Vædsken, men ikke Bundfaldet at passere. Ofte er Forholdet i Praksis dog det, at Filtermaterialets Porer ved Begyndelsen af Filtreringen ikke holde Bundfaldet fuldstændig tilbage, men at dette trænger et Stykke ind i dem, saaledes at de først, naar de paa denne Maade ere blevne delvis tilstoppede, ere tilstrækkelig smaa til at tilbageholde Resten af Bundfaldet. Filtreringen er saaledes en ren mekanisk Proces, og kun i ganske sjældne Tilfælde vælger man Filtermaterialet af en saadan Beskaffenhed, at det samtidig med Filtreringen udøver en kemisk Virkning paa Vædsken; i øvrigt kan man til Filtermateriale anvende ethvert porøst Stof, idet man selvfølgelig vælger dette med Hensyn til Bundfaldets finere eller grovere Beskaffenhed og Vædskens forskellige Grad af Letflydenhed. De almindeligst anvendte Stoffer ere Papir, Tøj, Sand, Filt, Asbest, Bomuld, Træ- eller Benkul, Cellulose, Pimpsten, Glaspulver, uglaceret Porcelæn o. l. Naar Materialet har Styrke nok, kan det anvendes

i Form af en frithængende Pose, hvilket f. Eks. anvendes ved Filtre af Filt eller Tøj; men ofte er det dog mest praktisk at ophænge et Stykke Tøj paa en saakaldet Tenakel, en Ramme forsynet med et tilstrækkeligt Antal opadvendte Sømspidser, der stikkes gennem Kanten af Tøjet. Filtreringen kaldes i saa Fald, og ofte naar man overhovedet anvender Tøj som Filtermateriale, Kolering, Apparatet Kolatorium og den gennemløbne, klare Vædske Kolatur; i Alm. er Benævnelsen for den f. Vædske Filtrat. Det anvendte Tøj, Filtrerklæde, er oftest Flonel eller Lærred; benyttes Papir, er dette en særlig tilberedt, ulimet Sort, Filtrerpapir, der faas i mange Kvaliteter, grovere og finere og mere eller mindre frit for Bestanddele, der kunne opløses af og saaledes forurene Filtratet. Ved at udvadske Papiret med Saltsyre, Flussyre og destilleret Vand faas et meget rent, næsten askefrit Materiale, der finder udstrakt Anvendelse ved kemiske Arbejder. Papiret har ikke Styrke nok til at hænge frit og maa derfor understøttes af en Tragt, hvorfor det foldes sammen to Gange og nedsættes saaledes i Tragten, at der langs dennes ene Halvdel dannes et tredobbelt Papirlag, langs dens anden et enkelt Lag, som vist skematisk paa Fig. 1. Det er bedst at væde Filteret før Filtreringen, da ellers let fine Partikler af Bundfaldet suges ind i Papirets Porer og tilstoppe disse fuldstændig. For at paaskyndeFiltreringen søger man ofte at forøge Papirets fri Overflade enten ved at anvende Tragte, der ere riflede paa Indersiden, saaledes at Papiret ikke overalt ligger an mod Tragten, eller ved paa forskellig Maade at bøje Papiret saaledes, at det faar en Del indadgaaende Folder, Foldefiltre, hvorved det samme opnaas. Et andet Middel til at paaskynde Filtreringen er det at fortynde Luften paa Filtrets Underside, hvilket selvfølgelig er ensbetydende med at presse Vædsken ned gennem Filtret. Man kan i dette Øjemed forsyne den Beholder, der skal optage Filtratet, med en Prop med to Huller og i det ene af disse indsætte Tragtens Rør, i det andet et kort Rør, der fører til en Luftpumpe; anvendes Papir paa denne Maade, maa Spidsen, for ikke at suges itu, understøttes, f. Eks. ved Hjælp af en lille gennemhullet Platinkegle, der nedsættes i Tragtens Spids. Ofte anvendes Luftfortynding i Forbindelse med et saakaldt Nutschfilter, en Beholder, der ved en indsat gennemhullet, vandret Plade er delt i 2 Dele. Pladen bedækkes med Filtermaterialet — Tøj, Filt e. 1., ved smaa Apparater Papir —, og herpaa hældes den Vædske, der skal f., medens Rummet under Pladen er i Forbindelse med Sugeledninger til en Luftpumpe. Naar man til Filtreringen anvender Stoffer, der bestaa af løse Smaadele, som f. Eks. Sand, Kul o. 1., fylder man disse i en Beholder og lader Vædsken sive ned gennem det derved dannede Lag eller pumper den fra neden op derigennem. Paa denne Maade anvendes f. Eks. Sand i stor Maalestok til Filtrering af Drikkevand. Fig. 2 viser et Brudstykke af et saadant Sandfilter i Gennemsnit, idet *a* betegner den med Cement udstøbte Beholder og *b—f* de forskellige Lag af Filtermateriale, der nederst bestaar af Smaasten, derover grovere, saa finere Grus og øverst fint Sand. Vandet kommes paa foroven og løber bort forneden gennem den viste Kanal efter at have afsat sine Urenheder, deriblandt navnlig Bakterier paa og i det allerøverste Sandlag. Naar et saadant Filter tages i Brug første Gang eller efter lige at have været renset, er dets Evne til at holde Bakterierne tilbage meget ringe, men Porerne i det øverste Lag blive hurtig saa tilstoppede, at Filtreringen kan gaa for sig paa rette Maade, og efter nogen Tids Forløb har der oven paa Sandet dannet sig et saadant Lag af Organismer og andre Urenheder, at Filtreringen standser og først kommer i Gang igen, efter at det øverste Sandlag er fjernet. En lignende Filtrering af Vandet foregaar stadig i Jordens Sandlag. Sammenhængende porøse Stoffer, f. Eks. uglaceret Porcelæn og undertiden Kul, anvendes oftest i Form af hule Legemer, gennem hvilke Vædsken suges eller presses udvendig eller indvendig fra. Dette benyttes f. Eks. ved Chamberland's Filter (s. d.) o. 1. og ved de en Tid meget benyttede Kulfiltre til Drikkevand. Sidstnævnte kunne imidlertid kun en meget kort Tid tilbageholde Bakterierne, idet de hurtig gennemvokses af disse, der kunne formere sig stærkt i Kullets Porer. Ofte er det ved Filtreringen nødvendigt at holde Vædsken opvarmet, naar den, som f. Eks. Lim, er fast ved almindelig Temperatur. I det større anvender man i saa Fald Damprør, anbragte i Vædsken eller Filtermaterialet, eller man omgiver dette med en Dampkappe; i det smaa benytter man oftest en saakaldt Varmtvandstragt, bestaaende af en dobbeltvægget Metaltragt, der er fyldt med Vand, som stadig holdes paa den fornødne Temperatur ved Hjælp af en Lampe, og i hvilken den egentlige Tragt er nedsat, eller man lader ligefrem denne danne den indre Væg af Dobbelttragten.

Fig. 1.

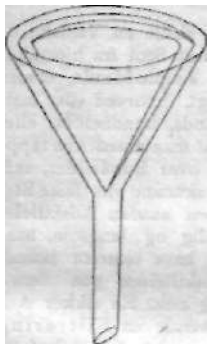

Fig.

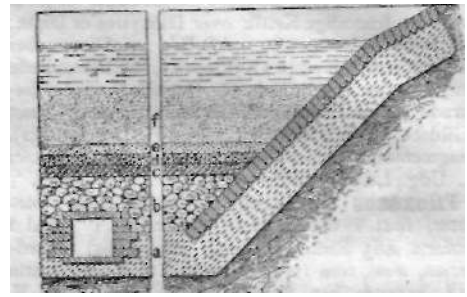

De i den større Industri hyppigst anvendte og bedste Filtrationsapparater ere de saakaldte Filterpresser. Ved disse ere et stort Antal passende Filterkamre anbragte ved Siden af hverandre mellem to Endestykker, af hvilke det ene

er fast, det andet bevægeligt; sidstnævnte kan ved Hjælp af en Skrue eller lignende presse det hele System af Kamre fast sammen. Mellem de enkelte Kamre anbringes et Tøjstykke, der tjener som Filtermateriale og samtidig til at tætte Kanterne mellem Kamrene. Man skelner mellem Rammepresser og Kammerpresser, af hvilke førstnævnte bestaa af løse Rammer, *a* Fig. 3, der

Fig. 3.

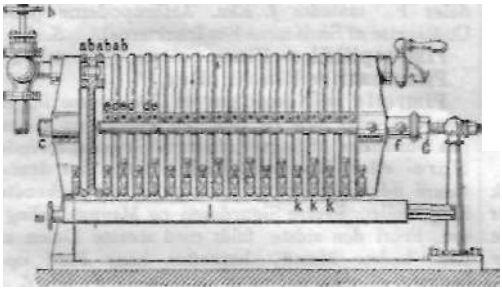

ere anbragte afvekslende med Filterplader *b*. Disse have riflede Sideflader, som ere dækkede med gennemhullede Blikplader, og paa disse lægges Filterklædet; Rammer og Plader have midt paa Siderne fremspringende Knaster, med hvilke de hvile paa to vandrette Stænger ved Pressens Sider, saaledes at de let kunne skydes frem og tilbage. I Rammernes og Pladernes Hjørner findes passende Huller, der, naar Pressen er samlet, danne en fortløbende Kanal, gennem hvilken Vædsken under Tryk kan tilledes fra Ventilen *h*, idet den føres ind i de enkelte Filterkamre gennem smaa Kanaler, der fra Hullerne i Rammerne ere borede i disse. Fra Kamrene presses nu Vædsken ud til begge Sider gennem Filterklæderne, samler sig i Pladernes Rifler og løber gennem Hanerne *k* ud i Renden *l* og videre gennem Afløbet *m*. Ved Hjælp af Skruen *g* kan Pressen samles. Naar det kommer an paa at faa Bundfaldet fuldstændig befriet for Vædsken, enten fordi denne forurener Bundfaldet, eller fordi den er saa værdifuld, at man ikke vil miste noget af den, der kunde blive hængende deri, afslutter man altid en Filtrering med en Udvadskning, idet man overhælder Bundfaldet, medens det endnu er paa Filteret, med en Vædske, der, uden at indvirke paa Bundfaldet, blander sig med Filtratet og tager dette med sig. Skal en saadan Udvadskning foretages i en Filterpresse, kan Vadskevædsken tilledes gennem den før nævnte Kanal, men oftest er der indrettet en særlig Kanal til dette Brug. Ved Kammerpresserne ere Rammer og Filterplader i eet Stykke, og Bundfaldet, »Pressekagerne«, kunne altsaa ved disse falde frit ned, naar Pressen skilles ad, medens det i Rammepresserne bæres af Rammerne. *K. M.*

Filtrërklæde se Filtrere.

Filtrërpapir se Filtrere.

Filtron (græ., \s*X. philtrum),* Elskovsdrik, en af forskellige Bestanddele sammensat Drik, som man gav et Menneske at drikke, fordi man overtroisk haabede derved at vække Kærlighed hos vedkommende til et bestemt Individ af det andet Køn. De thessalske Kvinder havde Ord for at være meget forfarne i at tilberede F., men for øvrigt var Sammensætningen forskellig. Blandt de Bestanddele, man benyttede, nævnes Hippomanes (s. d.), Tunge o. desl. af Fuglen Vendehals, forskellige Urter, Insekter, Fisk, Firben, Kalvehjerne, Dueblod og andre smudsige, ja væmmelige Sager. Man anvendte ogsaa andre F. i modsat Hensigt, for at dæmpe og undertrykke Kærlighed, især naar den var fremkaldt ved Tryllemidler. Da der i Romerriget blev drevet meget Uvæsen med F., udkom der under de første Kejsere et Senatskonsult, som satte samme Straf for Anvendelse af F. som for Giftblanderi. *V. S.*

Filur, forvansket Filou (s. d.).

Filure [fily'r] (fr.), Spind.

Filæ, i Oldtiden *Filai*, græsk Gengivelse af det ægyptiske *pilak* d. e. Øen *lak*, Navn paa en lille Ø i Nilen oven for den første Katarakt, lidt N. f. Kræbsens Vendekreds, omtr. 7 Km. S. f. Assuan. Øen, der kun er 380 M. lang og 130 M. bred, bestaar helt af Granit og indeholder flere vel bevarede ægyptiske Templer, hvoraf dog intet naar længere tilbage i Tiden end til Nektanebos I (378—360). Det meste tilhører Ptolemæer- og Romertiden. Øen var helliget Isis, ved Siden af hende Osiris og Sønnen Horos. I den romerske Kejsertid valfartede de hedenske Beboere af Nubien, især Blemmyerne, ofte til F., hvorom mange Indskrifter, som i de sidste Aar ere udgranskede med megen Omhyggelighed, bære Vidnesbyrd. Paa Grund af, at det var muligt ved Hjælp af de hedenske Naboers Respekt for Isis-Helligdommen paa F. at udøve en vis mildnende Indflydelse paa dem, lode de kristne Kejsere den hedenske Gudstjeneste bestaa her paa F. længe efter, at den var forbudt alle andre Steder i Romerriget. Den afskaffedes først af Justinian. En græsk Indskrift fortæller, at en Del af Isis-Templet 577 af Biskop Theodor omdannedes til en kristen Kirke, hvis Rester spores i Hypostylen. Paa F. har man fundet mange vigtige græske Indskrifter; særlig maa nævnes Tvesprogs- og Tresprogsindskrifter fra Ptolemæertiden, som have spillet en vigtig Rolle ved Dechifreringen af den hieroglyfiske og den demotiske Skrift. I de græske Indskrifter fra F. omtales oftere en Helligdom, Abatos eller Abaton, vist en Del af Templerne paa F. og ikke, som man tidligere har antaget, en af de mindre Klippeøer ved F. F., der af de indfødte kaldes Anas-el-Vogûd, af Europæerne F. (fr. *Philes*), er i vore Dage ubeboet. En Jærnbane fører fra Assuan Øst om Katarakten til Landingspladsen lige over for F. I de sidste Aar er der fremkommet et Projekt om at bygge en Dæmning tværs over Nilen neden for F. i Lighed med Barragen (s. d.) N. f. Kairo, for at opspare Oversvømmelsens Vande til den tørre Aarstid; Ægypten's Frugtbarhed vilde herved vinde overordentlig, men det herlige F., Ægypten's Perle, vilde helt blive dækket af Vandet og fuldstændig ødelagt, hvorfor der er rejst heftige Protester mod Forslaget, som i det hele har givet Anledning til en hel Litteratur. En Beskrivelse af F. er begyndt af G. Bénédite, *Le Temple de Philae* I [Paris 1893] (i »Mémoires de la Mission Frangaise du Caire« XIII). *V. S.*

Filænerne (*Philaeni*), to Brødre fra Karthago, om hvem følgende Historie fortælles. Da Karthago og Kyrene stredes om deres Grænser, enedes de til sidst om at afgøre Striden paa den Maade, at et Par unge Mænd skulde afgaa samtidig fra hver By; hvor de mødtes, skulde Grænsen være. F. afgik fra Karthago før den fastsatte Tid; da de mødte Kyrenæerne, protesterede disse og erklærede til sidst, at de kun vilde lade Mødestedet gælde som Grænse, dersom F. vare villige til at lade sig levende begrave der. Dertil vare de straks rede, og Stedet hed senere efter dem *Philaenon ara* (F.'s Alter). (Valerius Maximus V, 6 ext. **4.).** ***A. B. D.***

Fimbria se Æggestok.

Fimbultyr o: den store Gud, vistnok et Navn paa Odin, skønt det af flere er opfattet som Navn paa den mægtige Gud efter Ragnarok; jfr. Alfader og Voluspaa. *A. O.*

Fimbul-Vinter o: uhyre stor Vinter; i nordisk Mytologi Navn paa den barske Vintertid, der gør Ende paa alt levende paa Jorden; kun 2 levende Væsener overstaa den, skjulte i Hoddmime's Skov eller Træ. Kendes kun i Digtet »Vavthrudnesmaal«; andre Overleveringer lade Jorden tilintetgøres af Vandflod og Ild. — Ordet fimbul (der er beslægtet med oldn. *fifl*, Trold) findes ogsaa i Fimbulthul o: den store Sanger, Navn paa Odin som den, der ved sin Visdom og Tryllesange har Magt over alt, og Fimbultyr o: den store Gud (s. d.). *A. O.*

Fimōsis (græ.) kaldes en medfødt eller erhvervet Forsnævring af Forhudens Rand, hvorved denne ikke kan trækkes tilbage over *glans*. Da herved fremkaldes forskellige Ulemper, deriblandt Tilbøjelighed til Betændelser under Forhuden paa Grund af mangelfuld Renholdelse, er det heldigst, at denne Tilstand hæves ved mekanisk Dilatation eller Spaltning med Kniv, eventuelt Cirkumcision (s. d.). *E.P—n.*

Fimreceller. Paa den fri Overflade af mange Epithelceller (s. d.) findes der ligesom et Skæg af ca. en Snes yderst fine, klare Haar, der, saa længe Individet lever, ja endog en rum Tid efter dets Død, ere i en mere eller mindre livlig Bevægelse, der i Reglen bestaar i, at hvert enkelt Fimrehaar skiftevis bøjer sig og retter sig ud igen; hos lavere Dyr forekomme ogsaa F., hvis Haar foretage pendulagtige og kredsformige Bevægelser. Samtlige Haar paa en Celle, saavel som paa dennes Naboceller, svinge i samme Retning, hvorved der opstaar en bølgende Bevægelse som i en Kornmark i Blæstvejr. Da Svingningerne foregaa med en forholdsvis meget betydelig Kraft, ville løse Smaadele, som befinde sig i det Slim- eller Vædskelag, der gerne dækker Epithelets Overflade, blive befordrede af Sted hen langs denne, og derved faa F. en stor Betydning ved at bortskaffe Slim, Støv, Bakterier o. l. Saaledes findes i Struben, Luftrøret og dettes Grene lige ned til Begyndelsen af Lungeblærerne en Beklædning af F., hvis Bevægelser befordre indaandet Støv opad til Svælget. I Næsen, den eustachiske Kanal og Mellemrøret findes ligeledes en mod Svælget fimrende Beklædning af F. Ogsaa i Ægglederen, Livmoderen, Bitestiklen findes F. I Fosterlivet og end mere hos de lavere Dyr have F. en langt større Udbredning; ofte er saaledes hele Tarmkanalen fimrende (for at befordre Føden igennem den), og hos mange smaa Vanddyr, navnlig Larver, danner en udvendig Fimrehaarsbeklædning, som oftest ordnet i Baand eller Bælter, Dyrets eneste Bevægelsesredskab; saaledes bevæge ogsaa Infusionsdyrene sig ved Hjælp af deres ofte stærkt udviklede Fimrehaar. Hos mange lavere Dyr bærer F. kun et enkelt, stort Fimrehaar og kaldes da Piskeceller. Et enkelt, som Bevægelsesredskab tjenende Fimrehaar er ejendommeligt for de fleste Dyrs Sædfim (s. d.). Enkelte Dyregrupper mangle aldeles F., saaledes f. Eks. Arthropoderne (med Undtagelse af Sædfimene hos Insekterne). *S. B.*

Fimreepithēl se Fimreceller.

Fimrehaar se Fimreceller.

Fimreite er Navnet paa en Gaard, som ligger paa den østre Side og lige ved Mundingen af den paa Nordsiden af Sognefjorden til Sogndal førende Nore- eller Norumsfjord. Uden for denne Gaard udkæmpedes 15. Juni 1184 det bekendte Slag mellem Sverre Sigurdssøn og Magnus Erlingsøn, hvori den sidste faldt med største Delen af sine bedste Mænd, hvorefter hans Parti opløstes. ***J.F. W.H.***

Fināle (lat.), Betegnelse for den sidste Afdeling af et i symfonisk Form bygget Musikværk, altsaa af en Sonate, en Trio, Kvartet, Symfoni o. s. v. I Operaen forstaar man ved F. den i Alm. med et større Ensemble udstyrede Afslutning af Akten. *A. H.*

Fināle Marina, By i Kredsen Albenga i den italienske Provins Genova ved Reviera di Ponente og Jærnbanen Nizza—Genova, har (1881) 3,300 (med Kommune 3,600) Indb. Der findes Fabrikation af Sæbe, Spillekort og Tovværk. Byen har en Havn og udgør Hoveddelen af Byen Finale, til hvilken der endnu hører Smaabyerne Finale Pia med 700 (med Kommune 1,900) Indb. og Finale Borgo, 2,300 (med Kommune 4,700)Indb. I Nærheden en Hule med forhistoriske Levninger. F. var oprindelig Hovedstad i et Markgrevskab, solgtes 1590 til Spanien, 1712 til Genova og 1745 til Sardinien. *Joh. F.*

Fināle nell' Emilia, By i Kredsen Mirandola i den italienske Provins Modena ved Panaro, en Biflod til Po, og den smalsporede Bane Cavezzo—F., har (1881) 7,300 (med Kommune 12,700) Indb. Silkeindustri, Kvæghandel. *Joh. F.*

Fināli, Gaspare, italiensk Statsmand, er født 1829 i Romagna, maatte som Deltager i en Sammensværgelse mod den pavelige Regering 1855 flygte til Sardinien, hvor han blev ansat i Finansministeriet. Efter Romagna's Tilknytning 1860 valgtes han til Deputeretkamret, og 1872 blev han Senator. 1867—68 var han Generaldirektør for Skatterne, 1868—69 Understatssekretær i Finansministeriet, 1869—73 Raad i Regnskabsretten, blev derefter Agerbrugsminister under Minghetti indtil 1876 og 1889—91 Undervisningsminister under Crispi. *E. E.*

FinåliS (lat.), Slutningstonen eller Grundtonen i de gamle Kirketonarter: *d* i første og anden, *e* i tredje og fjerde, *f* i femte og sjette samt *g* i syvende og ottende Kirketonart. *A. H.*

Financial Trusts [fēnä'nšəltrəsts] se Bank, S. 544.

Financier [finãsje'] (fr.), Pengemand, Finansmand.

Finansaar se Finansperiode.

Finansdepartement er den i Norge og Sverige brugelige Betegnelse for Finansministeriet (s. **d.**).

Finanser se Finansvæsen.

Finansforvaltning se Finansvæsen.

Finansiél, vedrørende Finansvæsenet.

Finanslov i videre Forstand betegner en Lov, som har en Ordning af Statens Finanser til Genstand. I snævrere Forstand forstaar man derved det af Lovgivningsmagten sanktionerede Budget, i Kraft af hvilket Statens Indtægter og Udgifter blive at afholde i det Tidsrum, for hvilket Loven har Gyldighed. Finanslovsudkastets Udarbejdelse paahviler altid Regeringen; i den konstitutionelle Stat maa dette imidlertid, før det ophøjes til Lov, vedtages af Folkerepræsentationen. Kun i en saadan Stat er F. ved positive Forskrifter gjort til bindende Norm for Finansstyrelsen; i den enevældige Stat derimod er F. udgaaet fra Monarken som Lovgivningsmagtens eneste Indehaver og kan paa et hvilket som helst senere Tidspunkt fraviges af denne.

Den første Oprindelse til de moderne af Folkerepræsentationerne vedtagne F. kan føres tilbage til Middelalderens Lensstater. Naar Kongens Indtægter af Domæner og de andre ham tillagte Indtægtskilder ikke forsloge til Dækning af Statsudgifterne, maatte han henvende sig til Stænderne, der da efter Omstændighederne bevilgede Indtægter til Opnaaelse af bestemte Formaal.

Senere deler Udviklingen sig. Medens Stændernes Bevillingsret i de kontinentale Stater trænges fuldstændig tilbage af den sejrende Enevoldskonge, gaar denne Ret i England paa organisk Vis over i den nugældende parlamentariske Forfatning. Parlamentets Skattebevillingsret blev, efter en Række af Kampe mellem dette og Kongemagten, endelig fastslaaet ved *the bill of rights* 1689.

Ejendommelig for England's Finanslovgivning er det, at en stor Del af Statens Indtægter og Udgifter slet ikke drages ind under Parlamentets Bevillingsmyndighed. Forholdet er dette, at et vist Indbegreb af Indtægter een Gang for alle er bestemt til at indgaa i det saakaldte *consolidated fund*, der da atter skal afholde en Række paa almindelige Lovgivningsbestemmelser beroende Udgifter, navnlig til Statsgældens Forrentning, Civillisten, Embedslønninger, Pensioner m. m., hvilke udgøre omtr. $^1/_3$ af de samlede Statsudgifter. De nævnte Indtægter og Udgifter optages slet ikke paa Budgettet. *The Consolidated fund* giver imidlertid et meget betydeligt Overskud, der i Forening med de aarlig bevilgede Indtægter anvendes til Dækning af de øvrige Statsudgifter, som ere Genstand for Parlamentets Bevillingsret.

For F.'s Tilblivelse gælder følgende Hovedregler. Efter at Finanslovforslaget straks efter Sessionens Aabning er forelagt Underhuset, forvandler dette sig til et Udvalg, det saakaldte *committee of the whole house*. Udvalget kan bevilge, nedsætte eller forkaste de af Regeringen begærede Udgifter, men har ikke Ret til at forhøje dem eller foreslaa ny Udgifter. Udvalgets Indstilling vedtages derefter af det samlede Hus. Paa samme Maade gaas der frem med Hensyn til den af Regeringen foreslaaede Indtægtsdækning. Henimod Slutningen af Sessionen vedtages en de enkelte Bevillinger sammenfattende *Appropriations bill*. Overhuset har kun Ret til *en bloc* at vedtage eller forkaste det af Underhuset vedtagne Budget. Til Slut underskrives Finanslovforslaget af Regenten under den historisk overleverede Form *la reyne (le rot) remercie ses bons sujets, accepte leur bénévolence et ainsi le veult.*

I Frankrig gik, i Modsætning til England, Stændernes Skattebevillingsret til Grunde til Fordel for det absolutte Monarki. Under Revolutionen erobrede Folkerepræsentationen i Løbet af kort Tid Skattebevillingsretten tilbage. Konstitutionen af 1791 sikrede *corps législatif* den aarlige Bevillingsret, baade for Indtægter og Udgifter, kun med den Indskrænkning, at de til Civillisten og Statsgældens Forrentning nødvendige Udgifter under ingen Omstændigheder burde nægtes. Under Kejsertiden fik den lovgivende Forsamling kun Ret til at vedtage eller forkaste Regeringens Finanslovforslag under eet. Efter Napoleon's Fald bestemte Loven af 23. Septbr. 1814, at Budgettet skulde omfatte alle Statens Indtægter og Udgifter, og efter Restaurationen er faktisk det af Folkerepræsentationen vedtagne Budget blevet fulgt som Grundlaget for Statshusholdningens Førelse. De i Frankrig til Dels paa Sædvane beroende Regler vedrørende Finanslovgivningen ere kodificerede i den belgiske Forfatning af 1831, hvoraf her fremhæves § 111: *Les impôts au profit de l'État sont votés annuellement. Les lois qui les établissent n'ont de force que pour un an, si elles ne sont renouvellées* og § 115 2. Stykke: *Toutes les recettes et dépenses de l'État doivent etre portées au budget et dans les comptes.* Fransk-belgisk Ret kræver altsaa den aarlige Bevilling af alle Indtægter og Udgifter uden Hensyn til, om de bero paa retlig Forpligtelse eller ikke. Budgettets Specialisering er i Frankrig skredet stærkt frem og Folkerepræsentationens Indflydelse herved vokset betydeligt. Er Finansloven ikke vedtagen ved Finansaarets Begyndelse 1. Jan., give Kamrene provisoriske Bevillinger paa Tolvtedele af det sidst vedtagne Budget.

Preussen's og det tyske Riges Finanslovgivning stemmer overens med fransk og belgisk Ret deri, at alle Indtægter og Udgifter bør findes paa den aarlige F., men har noget tilfælles med den engelske Lovgivning derved, at de bestaaende Skatter og Afgifter kunne opkræves, indtil de ændres ved en ny Lov.

Den norske Grundlovs Hovedbestemmelser om F. — eller som det i Norge kaldes: Statsbudgettet — indeholdes i § 75, *a—e*, *i—k*. Paa hvert ordentligt Storting fremlægger Regeringen, saa snart Stortinget er aabnet (Grl.'s § 74), sit Forslag til Budget for det kommende Finansaar; dog kan Regeringen naar som helst i Løbet af Sessionen fremlægge Tillægsforslag eller ny Propositioner. Budgetforslaget er delt i 12 Hovedtitler, hver med større eller mindre Specificering. Det voteres efter Indstilling fra Stortingets forskellige faste Komiteer ved almindelige Flertalsbeslutninger i Sessionens Løb af det samlede Storting. Det samlede Storting vælger 5 lønnede Revisorer (Statsrevisorer), der aarlig skulle gennemse Statens Regnskaber. Decisionen af disse henhører under Odelstinget efter Indstilling fra Protokolkomiteen.

Den danske Grundlovs Bestemmelser om F. indeholdes i §§ 48—50. Paa hver ordentlig Rigsdag, straks efter at samme er sat, fremlægges Forslag til F. for det følgende Finansaar, indeholdende et Overslag over Statens Indtægter og Udgifter. Forslag til F. og Tillægsbevillingsloven behandles først i Folketinget. Forinden F. er vedtagen, maa Skatterne ikke opkræves. Ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i F. eller i en Tillægsbevillingslov. Hvert Ting udnævner 2 lønnede Revisorer. Disse gennemgaa det aarlige Statsregnskab og paase, at samtlige Statens Indtægter deri ere blevne opførte, og at ingen Udgift uden for F. har fundet Sted. — Det aarlige Statsregnskab, med Revisorernes Bemærkninger, forelægges derefter Rigsdagen, som med Hensyn til samme tager Beslutning. *C. T.*

Finansministerium betegner Statens øverste centraliserede Finansmyndighed. F. er nu først og fremmest den drivende Motor i Statens finansielle Virksomhed, der tillige skal paase, at denne sker i nøje Overensstemmelse med gældende Love og Bestemmelser. En Hovedrettesnor for F. er i saa Henseende den for den paagældende Finansperiode udkomne Finanslov. Den ansvarlige Leder for F. er Finansministeren, under hvem der sorterer en Række over- og underordnede Embedsmyndigheder.

Finansministerens Opgave er imidlertid ingenlunde indskrænket til at sørge for, at Finansstyrelsen fungerer forsvarligt i Overensstemmelse med den gældende Ret, der paahviler ham desuden den overordentlig vigtige Pligt at sørge for Tilvejebringelsen af Budgettet (Finanslovforslaget) for den kommende Finansperiode. Ganske vist tilkommer dettes Udarbejdelse ikke Finansministeren alene, men denne i Forbindelse med Cheferne for de andre Forvaltningsgrene, men naturligvis maa Finansministeren have en overordentlig Indflydelse paa de fra disse udgaaede Forslag; thi ham paahviler det at udkaste den samlede Finansplan og skaffe Ligevægt mellem Indtægter og Udgifter paa det fremtidige Budget. Viser det sig, at der efter de foreslaaede Udgifter og de sandsynlig beregnede Indtægter fremkommer et Underskud, bliver det Finansministerens Sag at foreslaa saadanne Ændringer i Statens Finansvæsen, der atter kunne bringe Ligevægt til Stede, ligesom han — i en konstitutionel Stat i Overensstemmelse med Folkerepræsentationen — staar som den egentlige Leder af Statens Finanspolitik.

Under det norske Finans- og Tolddepartement, der f. T. (1896) bestaar af 8 Kontorer, og som har to Ekspeditionssekretærer (Departementschefer) henholdsvis for Finansafdelingen og for Toldafdelingen, sortere Sager vedkommende Finansvæsenet i sin Almindelighed, Statsbudgettets (Finanslovens) Forberedelse og Ekspedition, Statsgælden, Bank-, Penge- og Møntvæsenet, derunder Norge's Bank, Hypotekbanken og autoriserede Sparebanker, Kongsberg's Sølvværk og Møntværksted, Gage- og Pensionsvæsen, Udgifter til Kongehuset, Stortinget og Statsrevisionen (alt under Ekspeditionskontoret); alle Sager vedk. Matrikulvæsenet, Skatteväsenet (Statens og Kommunernes), Statskassens Sportler, Arveafgift, Oppebørselssager m. m. (1. og 2. Oppebørselskontor); Kontrol med Fogders og Skattefogders Kasse- og Regnskabsvæsen og Bestyrelsen af Statskassens Fordringer og Aktiver (Aktivkontoret); Udfærdigelsen af Anvisninger paa Statskassen og Førelsen af Gage- og Pensionslister (Assignations-Bogholderkontoret); Statskassens Bogholderi, Aflæggelsen af Statsregnskabet med tilhørende Forklaringer, Statens Finansstatistik (Hovedbogholderkontoret); — i Toldafdelingen med dens 1. og 2. Toldkontor behandles Toldetatens Organisation og Økonomi, Besættelsen af alle Embeder og Bestillinger i Toldvæsenet; Stempelafgift, Toldlovgivningen og Toldtarifferne, Skibsmaalingen, Behandlingen af Brændevins- og Malttilvirkningen samt Kontrollen dermed.

Under det danske F. sorterer Finansernes Centralbestyrelse, under hvis 1. Departement er henlagt Sekretariatet, Kontoret for Pensionssager, Kontoret for Statsaktiverne, medens 2. Departement omfatter Kontoret for Anvisningsvæsenet, Statsbogholderiet, Statsgældskontoret og Kontoret for udenlandske Betalinger. F. omfatter dernæst Generaldirektoratet for Skattevæsen, hvorunder hører Ekspeditionskontoret for Skatte- og Stempelsager og Ekspeditionskontoret for Toldsager, videre Finanshovedkassen og 3 Revisionsdepartementer. Under F. er desuden henlagt Statens statistiske Bureau, Koloniernes Centralbestyrelse, Bestyrelsen for de militære Underklassers Pensionering og for Invalideforsørgelsen. *C. T.*

Finansoperationer betegne i videste Forstand Foranstaltninger, der have en Indvirkning paa de offentlige Samfunds Finansvæsen til Formaal; i snævrere Forstand bruges det om Forholdsregler, der tilsigte en Forbedring af disse Samfunds Kreditvæsen, saaledes den offentlige Gælds Afbetaling, dens Konsolidering eller Konvertering. For saa vidt saadanne F. ikke hvile paa Tvang og ej heller ved Svig søge at fremkalde et falsk Billede af Samfundets Status, ere de fuldt ud berettigede, saa vist som det er et fornuftigt Formaal at bygge Statens og Kommunernes Kredit paa fast Grund og formindske deres Rentebyrde til Fordel for Borgerne Undertiden benyttes Ordet om Foranstaltninger til Forbedring af Privatmænds eller private Selskabers økonomiske Forhold. *C. T.*

Finansperiode betegner det Tidsrum, for hvilket et Budget har retlig Gyldighed. De fleste Stater have etaarige F., og dette Udtryk bliver da ensbetydende med Finansaar; fleraarige Perioder eksistere endnu i en Række tyske Mellemstater (Bayern, Württemberg og Baden have 2-aarige Budgetter). Til Fordel for fleraarige F. anføres, at de lovgivende Forsamlinger ved Hjælp af dem blive i Stand til at ofre større Arbejde paa andre Sider af Statslivet, at der bliver en større Frihed i Udgifternes Anvendelse, og at den i Nutiden saa ofte fremherskende økonomiske Interessepolitik bliver noget hemmet i sin Vækst. Paa den anden Side vanskeliggøres Budgettets Opstilling i høj Grad ved dets fleraarige Gyldighed, idet navnlig de uforudsete Udgifter vokse betydeligt, og Lovgivningsmagtens Indflydelse paa Budgettet formindskes. I Frankrig, Østerrig-Ungarn, Rusland, Sverige m. fl. Lande falder Finansaaret sammen med Kalenderaaret, i det tyske Rige, England og Danmark begynder det 1. Apr., i Norge 1. Juli. *C. T.*

Finanspolitik betegner den af et politisk Samfund paa Ordningen af dets Finansvæsen rettede ydre Virksomhed. *C. T.*

Finansregale se Regale.

Finansret betegner Indbegrebet af de et Lands Finansvæsen ordnende Retsregler og falder i en forfatningsretlig og en forvaltningsretlig Del; den første omhandler Lovene for disse Retsreglers Tilblivelse og Gyldighed, den sidstnævnte omhandler den ved disse Retsregler fremkaldte Embedsorganisation og regulerer paa Finans væsenets Omraade Retsforholdet mellem Staten og Borgerne. Det gælder her navnlig at fastslaa de Garantier, med hvilke Borgerne udstyres til Afværgelse af eventuelle Overgreb fra Statens Side paa Finansvæsenets, ; særlig Skatteväsenets Omraade. *C. T.*

Finansselskaber, Aktieselskaber, hvis Hovedformaal er at gøre Forretninger i Børspapirer, stifte og understøtte industrielle Selskaber, negotiere Statslaan o. 1. — Smlg. Crédit mobilier og Bank, S. 543—44. *E. M.*

Finanstold er en Told, hvis Formaal er at skaffe Staten Indtægter i Modsætning til Beskyttelsestold, der har til Hensigt at beskytte den indenlandske Produktion mod udenlandsk Konkurrence. Finansiel er Tolden altid, naar den beskattede Vare slet ikke kan produceres i Indlandet (f. Eks. i Danmark Druevin, Sydfrugter, Silke, de fleste Metaller m. m.) eller der bærer en lige saa høj Told som de udenlandske Produkter; videre naar den højere Told kun lige indeholder Erstatning for de Skatter paa Raa- og Hjælpestoffer, som den indenlandske Produktion udreder. Mange Toldsatser ere naturligvis samtidig beskyttende og finansielle, for saa vidt de vel ophjælpe den indenlandske Industri, men dog ikke formaa helt at udelukke den udenlandske Indførsel, der da skaffer Staten Indtægter. I den praktiske Politik ere de nævnte tvende Formaal ofte sammenblandede, skønt de gensidigt udelukke hinanden. Af europæiske Stater har kun Storbritannien en ren F. *C. T.*

Finansudvalg kaldes siden 1849 i de danske lovgivende Forsamlinger (Rigsdag og Rigsraad) det Udvalg, som gennemgaar Finanslov og Tillægsbevillinger, og særlig siden Grundlovens Gennemsyn 1866 det Udvalg, som Folketinget aarlig nedsætter i dette Øjemed paa 15 Medlemmer, valgte efter Forholdstalsvalg. Folketingets F. har lige siden 1849 spillet en stor Rolle i Danmark's politiske Liv og under den lange politiske Kamp (1874—94) været det egentlige Brændpunkt. Flere af Danmark's mest kendte Politikere have ogsaa været knyttede dertil som Formænd eller Ordførere: Monrad var saaledes Formand 1850—58 (dog ikke i den allerførste Samling) og paa ny 1864, Tscherning 1859—63 og paa ny 1865, F. Bojsen 1872 — 79 og 1884—89, Hørup 1883—84 og 1890—91, N. J. Larsen 1892—95; Fenger var dets første Ordfører 1850—52 (ligeledes i Rigsraadet 1856—58) samt paa ny 1865—68, Fonnesbech 1860 og 1862—64, C. Berg 1872—77 og 1878—79 og Holstein-Ledreborg 1877 — 78 og 1879—90. Landstinget indtog fra første Færd en mere tilbagetrukken Stilling og indskrænkede sig i lange Tider til en rent formel Behandling af Finansloven (»læste Korrektur«, som det blev kaldt); dog nedsatte det i de første Aar efter 1849 og et Par Gange i 1860'erne Udvalg, derimod næsten uafbrudt siden 1875. Fra dette Aar har der ogsaa været Fællesudvalg om Finansloven 9 Gange.

I Norge, hvor det samlede Storting udøver en uindskrænket Bevillingsmagt, gennemgaas alle til Budgetforslaget og Skattevæsenet hørende Sager, der ikke ere henviste til andre Komiteer (f. Eks. Gage-, Militær-, Vejkomiteen etc), af en Budgetkomité paa 7 Medlemmer. I Sverige vælges et Statsutskott paa 24 Medlemmer, 12 fra hvert Kammer, og Bevillingerne drøftes samtidig i begge Kamre. Opstaar Uenighed om nogen Post, afgøres den ved samlet Votering; naar der ved Sammentællingen af de i begge Kamre afgivne Stemmer viser sig at være lige mange Stemmer for og imod Bevillingen, afgøres Spørgsmaalet ved en i Forvejen blandt andet Kammers Stemmesedler udtrukken, forseglet (»lukket«) Seddel. — Til den tyske Rigsdags F. vælges 28 Medlemmer, 4 fra hver af dens 7 Afdelinger, og til det franske Deputeretkammers F. 33, nemlig 3 fra hver af dets 11 Afdelinger, medens det engelske Underhus behandler alle Skatte- og Bevillingsspørgsmaal »i Komité« d: uden særligt Udvalg. *E. E.*

Finansvidenskab. Ved F. forstaas den systematiske Fremstilling af de Grundsætninger, efter hvilke de offentlige Samfunds Husholdning bør føres. Denne Videnskabs Opgave bliver det først og fremmest at give en Fremstilling af Samfundenes Finansvæsen i deres historiske Sammenhæng for saa senere derpaa at bygge almindelige Regler for Finansstyrelsen. Man har ment, at denne udelukkende burde bero paa et praktisk Greb og ikke kunde være Genstand for en Videnskab. En virkelig Modsætning mellem Praksis og Teori eksisterer ikke her, lige saa lidt som paa andre Omraader af den økonomiske Videnskab, men sikkert er det, at en Finanspolitik, der skulde føres paa bedste Beskub, uden at støtte sig til de af Erfaringen hentede systematiske Regler, altid vilde komme til at handle i Blinde. F.'s Stilling i Systemet er omstridt; fra een Side vil man henføre den under Forvaltningslæren; fra en anden under den politiske Økonomi. Ganske vist har F. paa mangfoldige Punkter Berøringspunkter med begge disse Videnskaber og kræver Indsigt i de Nationaløkonomien beherskende Love, ligesom den maa tage sin Tilflugt til Retslæren ved Siden af andre Videnskaber, navnlig Statistikken; men rigtigst er det dog at udsondre F. som en ganske selvstændig Videnskab, sideordnet Nationaløkonomiens Teori og dens Politik.

Blandt de politiske Samfund rager Staten op over alle de andre, ikke alene ved Betydningen og Udstrækningen af de Formaal, den er kaldet til at varetage, men ogsaa paa Grund af sin suveræne, politiske Stilling. Statens Finansvæsen indtager derfor en saa fremtrædende Plads i de offentlige Samfunds Husholdning, at F. fortrinsvis har beskæftiget sig med det. Men ogsaa de andre politiske Samfund af højere og lavere Orden, navnlig de egentlige Kommuner, spille en betydelig Rolle i den offentlige Økonomi. F. bør derfor inddrage ogsaa disse Samfund under sin Behandling, vise, paa hvilke Punkter de for Statshusholdninger opstillede Principper lade sig overføre paa Kommunerne, men tillige, i hvilket Omfang disses særlige Forhold og Opgaver føre andre Resultater med sig, hvilket bedst sker i et selvstændigt Afsnit. Nogle Forfattere indskrænke F. til udelukkende at omhandle Reglerne for Statens

Erhvervelse af sine Indtægter, idet de henvise den videnskabelige Behandling af de offentlige Udgifter tii Retslæren og Nationaløkonomien. Ganske vist er det disse Discipliners Sag videnskabeligt at begrunde og afgrænse Statens Opgaver; men naar det desuagtet er rigtigt ikke helt at vise Læren om Udgifterne ud af F., er det, fordi der bestaar et indbyrdes Vekselforhold mellem Udgifter og Indtægter. En Udgifts Berettigelse kan ikke afgøres uden i Forbindelse med Spørgsmaalet om dens Dækningsmaade, for at det kan blive muligt at bedømme, om den Nytte, den bringer Statsborgerne som Helhed, er større end det Offer, der paalægges dem. Hvor det omspurgte Gode er af økonomisk Natur gives der altid fastere Udgangspunkter for Sammenligningen, men saadanne fattes ganske, hvor Spørgsmaalet er om de saakaldte ideelle Livsgoder (Kulturens Fremme, Nationalitetens Bevaring). F.'s Opgave er det her at klargøre de finansielle Virkninger af Formaalenes Gennemførelse, paavise de forskellige Dækningsmaader, belyse disse fra et finansielt Synspunkt, vise, hvorledes Udgifterne fordele sig paa Befolkningen, paavirke dens Eksistensbetingelser, Formuedannelsen o. s. v.; men den endelige Dom, der praktisk tilfalder de politiske Myndigheder, vil bero paa en Vurdering af de paagældende Goders ideelle Værd, til hvilken andre Videnskaber, særlig Retsvidenskaben og Nationaløkonomien, maa levere Materiale.

F. vil naturligt begynde med Læren om Udgifterne, fordi disse i en offentlig Husholdning i langt højere Grad end i en privat, om end langtfra ubetinget, danne det faste Udgangspunkt, hvorefter Indtægterne maa rette sig.

Blandt de talrige Inddelinger af Statsudgifterne er Adskillelsen mellem ordentlige og overordentlige af størst Betydning, fordi den er bestemmende for, hvilke Indtægter der bør anvendes til Dækning for samme, og væsentlig ligger til Grund for Adskillelsen mellem de to store Grupper af offentlige Indtægter. Ved ordentlige Udgifter forstaas den periodisk regelmæssige Tilførelse af Kapital til Statens Virksomhed (f. Eks. Lønning af Embeds- og Bestillingsmænd, Hærens, Flaadens og offentlige Bygningers eller Anlægs Vedligeholdelse, Forrentning af den offentlige Gæld o. s. v.), hvis Nytte væsentlig er udtømt med den Periode, i hvilken den er anvendt, ved overordentlige saadanne, som oftest større og uregelmæssige Udgifter, hvis direkte Virkninger række over den paagældende Finansperiode ud i Fremtiden. Det kan nu opstilles som en Hovedregel, som ganske vist kan modificeres af mangeartede Hensyn, at de ordentlige Udgifter under normale Forhold bør dækkes ved saadanne Indtægter, som ikke virke forringende ind paa Status; de overordentlige Udgifter derimod kunne dækkes ved Forbrug af Formue eller Stiftelse af Gæld, i Særdeleshed, hvis disse Udgifter anlægges i udbyttebringende Kapitalgenstande.

Statens Indtægter kunne i Henhold til det anførte deles i de ordentlige o: saadanne, som ikke ved selve deres Afholdelse indvirke paa Statens finansielle Status, og de overordentlige, der forringe denne Ligevægt enten ved at forøge Statens Gæld eller formindske dens Aktiver. Statens ordentlige Indtægter kunne fremkomme derved, at den i Egenskab af Ejendomsbesidder gennem sine Embedsmænd og Funktionærer er i Stand til at udøve økonomisk Virksomhed for derved at opnaa et Overskud. Saaledes kan Staten drive Jordejendomme, Jærnbaner, Bjærgværker, ja er endog til Tider optraadt som industridrivende og handlende i stor Stil. Paa disse Omraader kan Staten være ganske ligestillet med private Personer; men der er dog den meget væsentlige Forskel mellem begge, at Staten paa den ene Side har Hensyn at tage til Almenvellet, der ikke kunne kræves af private, paa den anden Side, som den øverste Samfundsmagt, selv sætter Vilkaarene for sin Virksomhed og navnlig er i Stand til at skabe sig et Monopol. Men saa længe Staten ikke benytter sig af sin Højhedsret til Opnaaelsen af væsentlig højere Priser end de sædvanlige, vil dens Virksomhed dog i store Træk gaa efter de i Privatøkonomien gældende Regler.

Indtægterne af Statens økonomiske Virksomhed forslaa imidlertid i Nutiden langt fra til at dække de uhyre Summer, som den moderne Stat har Brug for paa sit vidtrækkende, offentligretlige Virkefelt. Staten bliver herved tvungen til at tilegne sig en Del af sine Undersaatters Indtægter. Undertiden er Forholdet dette, at Statens offentligretlige Virksomhed kommer enkelte Personer til gode eller er foranlediget af dem; her kan der være Grund til, at den enkelte betaler, fordi de offentligretlige Institutioner sættes i Bevægelse for hans Skyld. Det er imidlertid kun for en ringe Del af Statens offentligretlige Virksomhed, at Nytten lader sig specielt udmaale. Udgifterne til et Lands Forsvar, det aandelige Livs Fremme, Retsystemets Organisation o. s. v. tjene almene og ikke partikulære Interesser, og Staten maa derfor fordele disse Udgifter paa Befolkningen efter almene Synspunkter. I Henhold til det udviklede falde de ordentlige Statsindtægter i følgende Hovedgrupper:

1) Erhvervsindtægter, hvorved forstaas det Udbytte, som Staten opnaar ved økonomisk Virksomhed, for saa vidt den ikke benytter sig af sin Magtstilling til Opnaaelsen af væsentlig højere Priser end de sædvanlige. Disse Indtægter kunne enten opnaas under samme Vilkaar, som gælde for private, eller inden for et af Staten monopoliseret Erhverv.

2) Gebyrer, som er den Betaling, som Staten under Udøvelsen af de egentlige offentlige Formaal indkræver af fysiske eller juridiske Personer, naar offentligretlige Institutioner sættes i Bevægelse for deres Skyld eller i deres Interesse, og som har til Formaal at dække de derved foraarsagede Udgifter.

3) Skatter, hvorved forstaas de Bidrag, som Staten i Kraft af sin finansielle Overhøjhedsret og til Dækning af Udgifterne ved de almindelige Statsformaal forskaffer sig hos de dens Magt undergivne Personer. Hvor Staten i et monopoliseret Erhverv lader sig betale højere, end hvis det dreves under fri Konkurrence, sammensættes Priserne af een Del, der svarer til de fri Konkurrencepriser, og det overskydende Beløb, der kun er en Form for Skat.

Grænsen mellem disse Indtægter er ikke altid skarp; Adskillelsen mellem Erhvervsindtægter og Gebyrer skulde bero paa, om den erlagte Sum var Betaling for Statens økonomiske Virksomhed eller Dækning af de ved Udøvelsen af dens offentligretlige Funktioner foraarsagede Omkostninger. Der-

for er det forstaaeligt, at f. Eks. Indtægter af Samfærdselsmidlerne snart kunne opfattes som Erhvervsindtægter, snart som Gebyrer, efter som det økonomiske Synspunkt ved Driften træder mere eller mindre stærkt i Forgrunden. Ligeledes kan der mellem Gebyrer og Skatter findes Overgangsformer, hvis Henførelse til en bestemt Gruppe frembyder Tvivl.

Blandt de overordentlige Statsindtægter møder man først dem, der tilvejebringes ved Salg af de Staten tilhørende Formuegenstande: Landejendomme, Skove, Fabrikker, Jærnbaner o. s. v. For saa vidt overvejende Grunde tale imod, at Staten selv udnytter disse Værdier (se Domæne), kan det være en fornuftig Politik at afhænde dem; men Staten bør afvente et gunstigt Tidspunkt for Salget, og de ere derfor ikke i Stand til at indbringe de nødvendige Midler, hvor der paa et givet Tidspunkt med kort Varsel skal rejses store Kapitaler. Derimod besidde flere moderne Stater, netop med disse Eventualiteter for Øje, en Reservefond i Værdipapirer eller Kontanter. Langt større Rolle spiller i de moderne Stater Stiftelsen af en — nu som oftest konsolideret — Statsgæld.

Som omtalt beskæftiger F. sig tillige med de mindre politiske Samfunds, navnlig Kommunernes Husholdning. Nødvendigheden af saadanne snævrere, politiske Samfund er given dermed, at medens visse offentlige Formaal kræve en centraliseret Samfundsmagt, lade andre offentlige Opgaver sig kun løse tilfredsstillende af mindre politiske Samfund. Ved Behandlingen af Kommunernes Finansvæsen maa Videnskaben have for Øje, at ligesom Stat og Kommune virke Haand i Haand til Fremme af det samlede Indbegreb af offentlige Formaal, og Staten, som den suveræne Samfundsmagt, afstikker Grænserne for sin egen og Kommunernes Virksomhed, saaledes bør Reglerne for Kommunernes Husholdning — og det gælder særlig deres Indtægtserhvervelse — træffes under nøje Hensyntagen til Statens Finansvæsen.

Kommunernes Udgifter kunne, ligesom Statens, deles i to store Grupper: de ordentlige og de overordentlige og Indtægterne ligeledes i de ordentlige, omfattende Erhvervsindtægter, Gebyrer og Skatter; de overordentlige, fremkomne ved Forbrug af Formue eller Stiftelse af Gæld. Men ejendommeligt for Kommunernes Finansvæsen i Modsætning til Statens er det, at de kommunale Udgifter i langt højere Grad komme bestemte Personer eller i alt Fald bestemte Grupper eller Klasser af Personer til gode. Følgen heraf er, at Nytten her i langt videre Omfang lader sig benytte som Grundlag for Paaligningen af de offentlige Byrder. Først og fremmest finde Gebyrerne en mere udstrakt Anvendelse, saaledes ved Skolevæsen, ved Benyttelsen af visse kommunale Institutioner som justeret Maal og Vægt, Slagtehuse, Kødkontrol o. s. v. Undertiden opstiller man i Modsætning til de egentlige Gebyrer de saakaldte Bidrag, som tvangsmæssig opkræves af Personer, hvem visse Foranstaltninger af lokal Natur (f. Eks. Gaders eller Pladsers Anlæggelse, Udvidelse eller Forskønnelse) fortrinsvis komme til gode. Men ved Siden heraf er der en stor Del af Kommunernes Udgifter, der vel ikke have Relation til bestemte Personer, men som dog fortrinsvis komme bestemte Klasser af Befolkningen til gode eller ere foraarsagede af dem. Til Dækning af disse Udgifter vil det, for saa vidt man i alt Fald delvis anerkender Nytten som Paaligningsgrundlag (se Skatter), være rigtigt at vælge Paalæg, der fortrinsvis lignes paa de Klasser, som ere begunstigede ved den offentlige Virksomhed. Disse Momenter ville altsaa øve deres Indflydelse paa Kommunernes Skattevæsen og særlig drage Grundskatten og Næringsskatten stærkere i Forgrunden.

F.'s Historie er ung af Aar. I Oldtiden finder man vel hos enkelte Forfattere (Aristoteles, Xenofon) Bemærkninger af finansiel Natur, men ikke sammenhængende Betragtninger over Finansvæsenet. Middelalderen med dens fremherskende Privatøkonomi frembyder en alt andet end gunstig Jordbund for en tilblivende F. En vaagnende Interesse herfor begynder først ved Gennembrudet fra Middelalderen til den nyere Tid. Allerede i 15. Aarh. tog man i Italien — under dette Lands store økonomiske Opsving — fat paa Studier over finansvidenskabelige Emner. Af 16. og 17. Aarh.'s Forfattere kunne nævnes: Jean Bodin i Frankrig, Hobbes og Locke i England. I Midten af 17. Aarh. opstaar i Tyskland den saakaldte Kameralvidenskab. Den hertil sig sluttende Litteratur, i hvilken nationaløkonomiske og finansvidenskabelige Emner vare nøje sammenvævede, og som indgaaende beskæftiger sig med den samtidig florerende Merkantilisme, betragter de økonomiske Fænomener væsentligst fra Statskassens *(camera principis)* Standpunkt. Af de kameralistiske Forfattere kunne nævnes Seckendorff, Conring, Pufendorff og senere van Justi.

En systematisk Behandling af F. fremkom dog først i 18. Aarh., da Fysiokraterne, der i skarp Modsætning til Merkantilismen fordrede Statens Virksomhed og dermed Statsudgifterne stærkt reducerede, paa Baggrund af deres Lære om Jorden og den ekstraktive Industri som de eneste produktive Erhverv, forsvarede en eneste Skat paa Jorden *(impôt unique)*. Dette Standpunkt repræsenteredes skarpest af François Quesnay i hans »Tableau économique«. Mindre vidtgaaende var den ældre Mirabeau i »Théorie de l'impôt«. Fysiokraternes Principper bleve under Revolutionen søgt udførte i Praksis, men mislykkedes fuldstændig.

Et Skridt videre bragtes F. af Adam Smith, der helliged denne Videnskab et Afsnit i sin berømte Bog »Wealth of nations«. Størst Betydning for F. fik denne Forfatter derved, at han gennemførte en fastere Systematik og navnlig bragte en større Enhed i Læren om Statens Indtægtserhvervelse, særlig i Skattelæren, saa at de enkelte Dele af denne Lære indordnedes som Led i et mere samlet System. Af megen Værd for F. bleve Adam Smith's Sejrvindinger paa Nationaløkonomiens Omraade, idet den større Klarhed og Skarphed i de økonomiske Begreber muliggjorde en mere videnskabelig Behandling af F. Smith samstemmer med Fysiokraterne i den snævre Begrænsning af Statens Opgaver og betragter væsentlig Skatterne som Vederlag for den af Staten ydede Formuebeskyttelse. Berømte ere Smith's 4 Skatteregler (se Skatter).

I 19. Aarh. er F. undergaaet en rig Udvikling. Forskellige Aarsager have været medvirkende dertil. Her skal da først nævnes den uhyre Stigning i Statsudgifterne efter 19. Aarh.'s Midte, der i vidt Maal har nødvendiggjort ny Skatter og naturlig bevirket, at Interessen i høj Grad vaktes

for Skattelæren. Samtidig hermed har Statstanken ganske skiftet Ham. Staten betragtes ikke længere som et væsentlig paa privatretlige Grundlag dannet Interesseforbund med en snævert begrænset Virksomhed, men som et offentligretligt Samfund, der bestaar uafhængig af de enkelte Statsborgeres Vilje, og til hvis Formaal alle Borgere have en Pligt til at medvirke. Denne ændrede Opfattelse har nødvendigvis maattet øve den allerstørste Indflydelse paa hele F., særlig paa Skattelæren. Ved Siden heraf har den politiske Udvikling i demokratisk Retning med stor Styrke og i de ubemidlede Klassers Interesse stillet Spørgsmaalet om en retfærdigere Fordeling af de offentlige Byrder.

Fortjenesten for F.'s Fremskridt skyldes i første Række tyske Videnskabsmænd, saaledes Rau, Roscher, Stein, Adolph Wagner, Schaffle og Cohn. De betydeligste tyske Forfattere udmærke sig gennemgaaende ved en skarp Begrebsbestemmelse og Tilvejebringelsen af et stort positivt Slof, der indordnes under en gennemført Systematik; men undertiden vanskeliggøres deres Værkers Læsning ved et temmelig knudret Sprog og giver ikke altid et til Arbejdet svarende Udbytte for Forstaaelsen af de reelle finansielle Spørgsmaal, paa hvilke F. skylder Svar.

I mange Maader danner Leroi Beaulieu, den betydeligste blandt det moderne Frankrig's finansvidenskabelige Forfattere, en Modsætning til sine tyske Kollegaer. Han besidder ikke i samme Grad som de Evnen til at indordne sit Stof under en systematisk Ramme, og for den finansvidenskabclige Begrebsbestemmelse har han næppe ydet noget af større Værdi; men til Gengæld ere hans Afhandlinger og Værker, saaledes hans store »Traité de la science des finances«, skrevne i et let forstaaeligt Sprog, rige paa aandrige Bemærkninger og grundige Undersøgelser, der aldrig savne Realitet. Langt mere direkte tager selv hans store Systemværk Sigte paa bestemte, brændende Spørgsmaal, ikke alene i Frankrig, men ogsaa i andre Lande.

Af de moderne engelske Forfattere maa her nævnes Ricardo og Stuart Mill. Den førstnævnte gaar væsentlig i Adam Smith's Fodspor, uddybende dennes finansvidenskabelige Undersøgelser, men ud fra den samme Grundanskuelse om Statsformaalenes stærke Begrænsning. Stuart Mill derimod, som behandlede F. i en Bog af sin »Principles of political economy«, er mere gennemtrængt af den moderne Statsidé, der ogsaa præger hans Behandling af F. Saaledes kommer han fra Ricardo's Standpunkt, at Skatten maa betragtes som Betaling for den af Staten ydede Retsbeskyttelse, over til »Offerteorien«, hvorefter Skatten maa søge sin Retfærdighed i det lige Offer, der paalægges Borgerne. Fra dette Udgangspunkt naar han til Skat paa undværlige Forbrugsgenstande, højere Beskatning af Formue end af Arbejdsindtægter m. m.

I Danmark er F. første Gang behandlet af Schytte, der, paavirket af Fysiokraternes Lære, 1773—76 skrev sit 5 Bind stærke Værk »Staternes indvortes Regering«. Mere end et Aarhundrede hengik, inden der atter i Danmark udkom en samlet Fremstilling af F., der skyldes Falbe Hansen, som 1894 udgav første Del af sin F. (Litt.: L. v. Stein, »Lehrbuch der Finanzwissenschaft« [Wien 1860, 5. Opl. Leipzig 1885—86]; A. Wagner, »Finanzwissenschaft« [I, Leipzig 1871, 3. Opl. 1883; II, 1878—80, 2. Opl. 1890; III, 1886—89]; Eheberg, »Grundrisz der Finanzwissenschaft« [Erlangen 1882]; W. Roscher, »System der Finanzwissenschaft« [Stuttgart 1886, 4. Opl. 1890]; G. Cohn, »System der Finanzwissenschaft« [Stuttgart 1889]; Schonberg, »Handbuch der politischen Oekonomie« [III, Tiibingen 1891]; »Handworterbuch der Staatswissenschaften« [Jena 1890—94]; Garnier, *Traité de finances* [Paris 1862, 4. Opl. 1882]; P. Leroi Beaulieu, *Traité de la science des finances* [2 Bd., Paris 1877, 5. Opl. 1891]; V. Falbe Hansen, »Finansvidenskab« [I, Kbhvn. 1894; II, Kbhvn. 1896]; E. Meyer, »Skatter« [Kbhvn. 1895]; Cordt Trap, »Grundrids af Finansvidenskaben« [Kbhvn. 1895]). *C. T.*

Finansvæsen (afledet af lat. *finis*). Ordet Finanser betyder i Middelalderens Latin Afslutning paa en Sag, Betalingstermin, Betaling. I Frankrig betegner *la finance* allerede i Middelalderen Statsindtægterne, *les finances* Statsformuen og Statens Husholdning. Denne Sprogbrug har senere skaffet sig Borgerret i andre Lande, og ved Ordet F. forstaas nu i Alm. de offentlige Samfunds Virksomhed for Tilvejebringelsen og Anvendelsen af økonomiske Midler (Penge eller Penges Værdi) til Gennemførelse af deres Formaal. Først og fremmest vil man ved F. have Statens Husholdning for Øje; men i de moderne Samfund, hvor de lavere politiske Organismers, særlig Kommunernes Virksomhed, spiller en stadig mere betydningsfuld Rolle, vil ogsaa deres F. have Krav paa en mere almen Interesse. Undertiden benyttes Finanser ogsaa som Udtryk for private Personers Husholdning, men ved Siden af visse Lighedspunkter bestaar der dog saa store Forskelligheder mellem den private og offentlige Husholdning, at man gør bedst i kun at lade Ordet gælde, naar der er Tale om den sidstnævnte.

Undertiden har man villet lægge det afgørende Skelnemærke mellem den offentlige og private Husholdning deri, at medens Udgifterne i den sidstnævnte altid maa rette sig efter Indtægterne, behøve Stat og Kommune kun at fastsætte Udgifterne, for at Indtægterne straks skulle staa til Rede med de fornødne Summer. En saa afgørende og absolut Forskel eksisterer imidlertid ikke mellem den private og offentlige Husholdning. En privat Mands Indtægter ere langtfra altid en af hans Fornødenheder uafhængig Størrelse, og lige saa lidt er et offentligt Samfund ubetinget Herre over at fastsætte sine Udgifter uden at bryde sig om, hvorledes Indtægterne skaffes til Veje. At Sætningen har en relativ Sandhed, ligger i den dybt rodfæstede Forskel mellem private og offentlige Udgifters Natur og de Midler, ved Hjælp af hvilke de dækkes. Berettigelsen for de offentlige Samfunds F. ligger deri, at der gives betydningsfulde Opgaver til Fremme af Nationens aandelige og materielle Liv, som private eller privatretlige Sammenslutninger ikke ere i Stand til at løse paa tilfredsstillende Maade, men som kræve en organiseret Samfundsmagt, og at der til disse Formaals Gennemførelse kræves Penge eller Penges Værdi. De Goder, som de politiske Samfund tilføre deres Medlemmer, ere imidlertid væsentlig forskelligartede ira dem, Borgerne selv ere i Stand til at erhverve i Egenskab af Privatpersoner. Sjældnere

drejer det sig om økonomisk delbare Fordele (jfr. dog naar Stat eller Kommune optræde som erhvervsdrivende); langt mere er der Tale om aandelige og ideelle Værdier (Retssikkerheden, Landets Forsvar, Kulturens Fremme, Opretholdelsen af en vis Erhvervsorden o. s. v.), som ikke kunne udstykkes i enkelte Dele eller umiddelbart omsættes i klingende Mønt, men tilhøre Nationen som et udeleligt Hele. At det er berettiget, at Stat og Kommune, for at kunne løse disse Opgaver, skaffe sig økonomiske Midler fra Borgerne, — om fornødent ved en tvangsmæssig Tilegnelse af en Del af disses Indtægter — forklares derved, at denne Erhvervsmaade er en *conditio sine qua non* for Formaalenes Gennemførelse. Nu ligger det i Sagens Natur, at Tilegnelsen er meget udvidelig, men ubegrænset er den dog ikke, og i et fornuftigt F. bør den finde Sted under Hensyn til den Nytte, Udgifterne kunne bringe Statsborgerne som Helhed, og det Offer, de paalægge dem. Saa langt som det gælder, at Pengene, anvendte af det offentlige, tilføre Borgerne en større Sum af Nytte, end hvis de forbleve i Borgernes egne Ilænder, er Tilegnelsen berettiget, men ikke et Skridt videre, kun at Nytten ikke maa tages i snæver privat-økonomisk Forstand, men som Summen af de materielle og aandelige Værdier, som tilføres Samfundets enkelte Medlemmer.

Det offentlige F. i et Land er naturligvis i høj Grad afhængigt af selve Samfundsmagtens Organisation og denne atter af den hele Kulturudvikling. Til en vis Grad er det sandt, at en Stats F. afspejler Nationens materielle og aandelige Liv. Nogle Momenter af Betydning skulle her fremhæves. I Lande med en tynd og spredt Befolkning, hvor hver Familie fører sit Liv for sig, uden stærke Interessekonflikter med andre, uden et nævneværdigt aandeligt Liv, vil der vanskelig føles Trang til en stærk Statsmagt og derfor heller ikke til et udviklet F. Anderledes i tæt befolkede Stater, der befinde sig under en vidt fremskreden Kultur; her vil naturlig kræves store Summer til Ordenens Opretholdelse, til Oplysning, Kunst og Videnskab. I Forbindelse hermed kan nævnes, at et udviklet Pengevæsen i høj Grad vil lette de politiske Samfunds Tilegnelse af en større Del af Nationalindtægten til Fordel for almene Formaal, medens en saadan næsten er umulig under en fremherskende Naturaløkonomi. Stor Indflydelse paa et Lands F. øver videre den nationale og politiske Udvikling. I en national Opgangsperiode ville Borgerne være villige til at ofre store Summer til Statens Forsvar, eventuelt til dens Udvidelse; men ogsaa de politiske forfatningsmæssige Forhold virke i høj Grad bestemmende ind paa F. Medens i en absolut Stat Hofhusholdningen og hvad dermed staar i Forbindelse sluger store Summer, vil der paa den anden Side under en demokratisk Forfatning fra saa mange Sider stilles Krav til Statsmagten, at disse mange, større eller mindre Bække ville forene sig til en stor og mægtig Pengeflod, der da atter maa søge sin Næring i betydelige tvangsmæssige Bidrag fra Befolkningens Side. Stor Indflydelse vil endelig en Stats eller Kommunes tidligere Finanspolitik have paa dets nuværende F. Der gives Lande (Frankrig), hvor Fortiden, paa Grund af store Krige og en uheldig Dækningspolitik, tynger overordentlig stærkt paa det aarlige Budget. Statsgældens Forrentning koster det nævnte Land ca. $^1/_3$ af dets Indtægter.

Kaster man Blikket tilbage i Tiden, ser man, at allerede flere af Oldtidens Stater havde et ret udviklet F. Dette gælder saaledes Athen og det romerske Rige, særlig i den senere Kejsertid. I den atheniensiske Stat var det det offentlige politiske Liv, Embedsorganisationen, Kunst og Videnskab, endelig de lavere Klassers Understøttelse, i Rom Militærvæsenet, de offentlige Bygninger, Veje og Samfærdselsmidlerne, Kornuddeling og Skuespil m. m., som krævede store Summer og nødvendiggjorde et mere udviklet F.

I Middelalderen med dens svage Samfundsorganisation og fremherskende Naturaløkonomi var Statens Virksomhedsomraade stærkt begrænset, og dens Brug for personlige Tjenester og materielle Genstande fyldestgjordes for største Delen ved Ydelser *in natura.* Derfor vare Statsudgifterne smaa og bestredes væsentlig ved Hjælp af de Indtægter, der tilkom Kongen personlig eller vare tillagte ham i Egenskab af Statsoverhoved, og om et udviklet F. kunde der ikke være Tale undtagen i de større Byer med deres rigere pulserende offentlige Liv og mere udviklede Pengevæsen.

Anderledes derimod efter Statsmagtens Centralisation under det absolutte Kongedømme. Under de voldsomme Kampe, der betegne dettes Gennemførelse i Europa's Fastlandsstater, stege Statsudgifterne stærkt paa Grund af de staaende Hære og talrige Forholdsregler til Befæstelse af Monarkens Magt ind- og udadtil, til Kongedømmets ydre Pragt og Hofadelen. Hertil kom Staternes økonomiske Politik (Merkantilismen) med dens stærke Indgriben og Regulering fra oven og senere den voksende Statsgælds Forrentning. Med de stigende Statsudgifter fulgte naturligvis Nødvendigheden af ny Indtægtskilder og en Organisation af F. paa offentligretligt Grundlag.

En ny og voldsom Stigning i Statsudgifterne er begyndt omkring Midten af 19. Aarh., og de Forventninger om en Formindskelse i de offentlige Byrder, der vare knyttede til Folkets Deltagelse i Statsstyreisen, ere ikke gaaede i Opfyldelse. Det er navnlig Udgifterne til Militærvæsenet og Statsgældens Forrentning, der have bragt de fleste af de moderne Staters Budgetter op til en hidtil ukendt Højde; men ogsaa den voksende offentlige Omsorg for Oplysning, Kunst og Videnskab, for Næringsvejenes Opkomst og endelig for Foranstaltninger i de ubemidlede Klassers Interesse har sin store Andel i Stigningen. Denne Lov om Statsudgifternes rivende Vækst behersker alle Stater, store som smaa, absolutte som konstitutionelle. I Preussen udgjorde Statsudgifterne 1860 ca. 143 Mill. Th., 1890 479 Mill. Th., i Østerrig 1849 ca. 163 Mill. fl., 1889 ca. 540 Mill. fl.; i disse to Lande er altsaa Budgettet i Løbet af henholdsvis 30 og 40 Aar vokset til mellem det 3- og 4-dobbelte. I Frankrig blev det betragtet som noget i høj Grad foruroligende, da Budgettet 1828 oversteg 1 Milliard frc.; i Midten af 1890'erne udgjorde det gennemsnitlig ca. $3^1/_2$ Milliarder frc. om Aaret, men heller ikke det enevældig regerede russiske Kejserrige paa den ene Side, den lille

demokratiske Republik Schweiz paa den anden, gøre Brud paa Reglen; det førstes Udgifter ere 1869—90 tiltagne fra 469 til 980 Mill. Rubler, den schweiziske Republiks i Tidsrummet 1875—89 fra 43)2 til 58,6 Mill. frc. Danmark udviser fra 1867—68 til 1894—95 en Udgiftsstigning fra 48,8 til 61,4 Mill. Kr., Norge fra 1877—78 til 1895—96 en Udgiftsstigning fra 40,2 til 62,6 Mill. Kr.

Jævnsides med Statsbudgetternes Vækst er gaaet en overordentlig stærk Stigning i de kommunale Udgifter. Uhyre ere de Summer, som i Nutiden aarlig gaa gennem Kommunernes Kasse til Fremme af offentlige Formaal. Saaledes ere Storbritannien's kommunale Udgifter i Løbet af 20 Aar (fra 1867—68 til 1886—87) stegne fra 36,5 til 67,1 Mill. L. St. Særlig har Stigningen været betydelig i de store Byer. Efter en af Korosi opstillet Statistik har det store Flertal blandt disse endog i et enkelt Tiaar (1865—75) fordoblet deres Udgifter.

Denne Slats- og Kommuneudgifternes overordentlige stærke Vækst har naturlig maattet øve sin væsentlige Indflydelse paa Indtægtskildernes Art og F.'s Organisation. Allerede i 18. Aarh.'s enevældige Stater trængtes Domæneindtægter og Gebyrer, der i tidligere Aarhundreder havde udgjort Staternes vigtigste Indtægter, i Baggrunden af Skatterne, og i 19. Aarh. har det offentlige F. endelig ganske skiftet Ham, og Tyngdepunktet for saavel Statens som Kommunens Husholdning er mere og mere gledet over i de egentlige Skatter, en Udvikling, som kun er gennembrudt ved mange moderne Staters (og Kommuners) Virksomhed paa Trafikvæsenets Omraade. Samtidig har der, under Indflydelse af den moderne Finans videnskab, vist sig en stærk Tendens til at fordele de tvangsmæssige Byrder efter almene og retfærdige Synspunkter.

Ogsaa i en anden Retning have de stærkt stigende Statsudgifter øvet deres Virkning, nemlig paa Statsgælden. I det hele bevarede denne i ældre Tider og til Dels endnu ind i 18. Aarh. meget af Privatgældens Karakter — sjælden var denne Gæld bestemt til at være endelig, og hyppig var der betinget korte Tilbagebetalingsfrister fra begge Sider — medens Kreditten i de fleste moderne Stater er bleven et blivende Fænomen. Samtidig er der sket den Forandring, at medens et Lands Kredit før var betinget af de stillede Panters Godhed, beror den nu, da Tyngdepunktet for de offentlige Samfunds Indtægter hviler i Borgernes tvungne Bidrag, væsentlig paa, hvor store Skatter deres Undersaatter ere i Stand til at udrede, hvilket atter afhænger af deres Rigdom, Nøjsomhed og Offervillighed.

De politiske Samfunds Virksomhed for Tilvejebringelsen af deres Indtægter og for Udgifternes Anvendelse maa naturligvis ske gennem Embedsmænd. Den herved tilvejebragte Organisation er Finansforvaltningen, hvis hele Indretning staar i allernøjeste Sammenhæng med F.'s Udvikling. Saa længe Kongens og Statens Indtægter gaa i eet og bestaa i Naturaldelser, der nydes paa Stedet selv, kan der efter Forholdets Natur ikke være Tale om en egen Embedsorganisation paa F.'s Omraade. Betingelserne for en saadan skabes først efterhaanden, som Kongens og Statens Indtægter i udskilles, og de sidstnævnte komme til at bestaa enten i Penge eller i Naturaldelser, der ere bestemte til ikke direkte at forbruges, men først maa omsættes i klingende Mønt. I den moderne Stat med dens vidtforgrenede og komplicerede F. kræves der selvfølgelig en stærkt forgrenet og leddelt Finansforvaltning, der navnlig er bestemt ved Indtægternes Art og deres lokale Fordeling. Hver Indtægtskilde kræver oftest sine særlige Embedsmænd. Naar det gælder Statens Erhvervsindtægter (af Domæner, Skove, Jærnbaner, Post- og Telegrafvæsen m. m.), ville Indtægterne hyppigst opkræves gennem de til Erhvervsvirksomheden knyttede Personer, for Gebyrernes Vedkommende af Embedsmændene ved de offentlige Institutioner, for hvis Beslaglæggelse Gebyrerne ere Betaling. Af de indirekte Skatter vil Tolden for en overvejende Del være at opkræve ved Landets Grænse og der nødvendiggøre en Stab af Toldembedsmænd, de indenlandske Forbrugsafgifter, hvor disse have Form af Produktionsskatter, paa Produktionsstedet selv. De direkte Skatter ville hyppigst kræve deres egen Embedsorganisation. Finansforvaltningens forskellige Afdelinger ere samtidig lokalt forgrenede og hierarkisk ordnede — Ordningen i de enkelte Lande er højst forskellig —, og som Finansforvaltningens øverste Chef fungerer den ansvarlige Finansminister. *C. T.*

Finbankere kaldtes en Del Støbejærnskanoner, der fandtes i det danske Artilleri i 17. Aarh. Navnet stammede muligvis fra det svenske Kanonstøberi Finspong. Disse ofte meget slet forarbejdede Kanoner have i et betydeligt Antal tjent til Flaadens Bestykning, ligesom de endnu i Beg. af 19. Aarh. have tjent til de daværende mangfoldige Kystbatteriers Bestykning. F. havde koniske Tapper og stammede fra Sverige, Holland og England. *H. H.*

Finboge, norsk og islandsk Mandsnavn (egl. »finsk Bue«, ligesom Hunboge »hunsk Bue«). *A. O.*

Finbrænding, Raffinering af Sølv (s. d.).

Finch, Henrik Fredrik, norsk Døvstummelærer, er født 10. Maj 1840 i Trondhjem, blev Student 1858, teol. Kand. 1868; s. A. ansattes han som Lærer ved Tønsberg's Middelskole, blev 1875 Lærer ved og 1878 Forstander for det offentlige Institut (for døvstumme) i Trondhjem. Som Forstander for Norge's eneste offentlige Abnormanstalt paa en Tid, da Abnormvæsenet er gaaet rask frem, har F. leveret adskillige værdifulde Indlæg i Organisations- og Metodespørgsmaalene (for største Delen trykte som Bilag til Kirkedepartementets kgl. Propositioner), og den nuværende Ordning af det norske Døvstummevæsen skyldes i ikke ringe Grad ham (se Døvstummeanstalter). *F. B.*

Finchley [fi'ntši], Forstad til London, i det engelske Grevskab Middlesex, 12 Km. N. f. Hydepark, med en højere Skole (*Christ's College*), Kloster, Hospital for Rekonvalescenter og (1891) 16,600 Indb.

Finck, Friedrich August, preussisk General, født 25. Novbr. 1718 i Strelitz, død 22. Febr. 1766 i Kjøbenhavn. Efter i russisk og østerrigsk Tjeneste at have deltaget i mange Felttog ansattes han 1742 som Major og Fløjadjutant hos Frederik den Store, førte senere en Grenaderbataillon og forfremmedes efter Slaget ved Kolin 1757 til Oberst og Regimentschef, s. A. til Generalmajor

og 1759 til Generalløjtnant. Da det var Frederik den Stores Plan endnu 1759 at tilbageerobre Dresden og trænge General Daun ud af Sachsen, beordrede han F. til med et Korps paa ca. 12,000 Mand i en Stilling ved Maxen at stille sig paa Østerrigernes Tilbagetogslinie til Bohmen, medens Kongen selv rykkede mod Dresden. F. forestillede forgæves Kongen det farlige i en saadan Operation. Den 20. Novbr. angrebes F. af langt overlegne Kræfter, indesluttedes og kapitulerede den følgende Dag efter en tapper Modstand. Efter Fredsslutningen stilledes han for en Krigsret og dømtes for sit Forhold ved Maxen til 2 Aars Fæstningsstraf og Afsked. 1764 ansattes han af Frederik V som Infanterigeneral i dansk Tjeneste, hvor han forblev til sin Død. *B. P. B.*

Fincke, Thomas, dansk lærd, født 6. Jan. 1561 i Flensborg, død 24. Apr. 1656 i Kjøbenhavn. F. studerede i Strassburg i 5 Aar og derefter ved forskellige tyske Universiteter. 1583 var han hjemme, men rejste atter til Udlandet, hvor han besøgte talrige Universiteter og 1587 blev Dr. med. i Basel. Efter sin Hjemkomst praktiserede han i Flensborg og derpaa i Gottorp som Læge hos Hertug Filip af Slesvig-Holsten. 1590 blev han Professor i Matematik i Kjøbenhavn og rejste det følgende Aar hertil. 1597 sendtes han til Uranienborg for at undersøge og bedømme Tyge Brahe's efterladte Instrumenter. 1602 blev han Professor i Veltalenhed og det følgende Aar Professor i Medicin, hvilken Stilling han bevarede til sin Død, i de sidste Aar dog med sin Dattersøn, Thomas Bartholin, som Vikar. F. var en lærd Mand, der har skrevet en Del, som dog ikke er af større Betydning. F. har spillet en Rolle i den danske Medicinalhistorie, dels fordi han i saa lang Tid var medicinsk Professor, dels ved at blive Stamfader til en stor Mængde Professorer. Hans Søn, Jacob, blev Professor i Fysik, hans Døtre bleve gifte med Caspar Bartholin, Jørgen Fuiren, Ole Worm og Hans Brochmand, og deres Descendenter beklædte i flere Generationer næsten alle Professoraterne i Medicin, saa at det var en sjælden Undtagelse, at der fandtes en Professor, som ikke hørte til denne Familie. *G. N.*

Finddale se Død, den sorte.

Findel, Joseph Gabriel, tysk Frimurer, er født 1828, har skrevet adskillige Skrifter vedrørende Frimureriet [udg. samlede 1882—90, 7 Bd.], af hvilke det paa forskellige Sprog oversatte: »Geschichte der Freimaurerei« [5. Opl. 1883] er hans Hovedværk.

Findeløn, det Vederlag, som den, der afleverer Hittegods til rette vedkommende (hvilket saavel for norsk som dansk Rets Vedkommende vil sige til Politiet), har Krav paa. F. skal dels tjene som Godtgørelse for haft Ulejlighed, dels modvirke Fristelsen til at beholde eller paa anden ulovlig Maade disponere over fundne Sager. Efter dansk og norsk Ret er F., naar Ejeren ikke melder sig inden Aar og Dag, fastsat til $^1/_3$ af det ved Tingens Salg indvundne Beløb. Melder Ejeren sig derimod inden nævnte Frist, bestemmes F. efter Politimesterens fri Skøn under Hensyn til det fundnes Værdi og de i øvrigt foreliggende Omstændigheder (jfr. Hittegods). *E T.*

Finderup, Landsby S. V. f. Viborg, i Nørlyng Herred, er kendt som det Sted, hvor Erik Klipping myrdedes St. Cæcilie Nat (22. Novbr.) 1286. Efter Jagten havde Kongen lagt sig til at sove i en Lade, da 7 Mænd, af hvilke Arvid Bendtsøn kendes, styrtede ind og dræbte ham; de havde tilføjet ham ikke mindre end 56 Saar. Marsk Stig, Grev Jakob af Halland og flere andre høje Herrer udpegedes som Ophavsmænd og dømtes det følgende Aar som fredløse, og med dem ogsaa Kongens Kammermester, Rane Jonssøn, der havde været hos Kongen i F. Lade og mentes at have forraadt ham. Paa Drabsstedet byggedes der et Kapel, som atter blev nedbrudt i 16. Aarh. 1895 har russisk Statsraad, Dr. Thor Lange ladet rejse et Mindekors paa Stedet. Statsmanden Ove Høegh-Guldberg, som levede sine sidste Aar paa den nærliggende Herregaard Hald, ligger begravet paa F. Kirkegaard. *H. O.*

Fin de siècle [fætsjæ'kl] (fr.) (»Aarhundredets Slutning«), et omkring 1889 i Paris opstaaet Udtryk for det mest moderne i Dragt og Sæder, Sprog, Kunst o. s. v., sædvanligvis tillige betegnende det overdrevne og paafaldende, det blaserede og i Forfald værende.

Findhorn [fi'ndən], rivende Bjærgflod i Skotland, udspringer paa Monadhliadh-Bjærgene i Sh. Inverness og løber med nordøstlig Retning til Findhornloch, en Del af Firth of Moray. Den er 130 Km. lang, og ved dens Munding ligger Fiskerbyen F. *C. A.*

Findlay [fi'ndli], By i den nordamerikanske Stat Ohio med Gaskilder og (1890) 18,600 Indb. *S. B. T.*

Find mac Cumaill [fi'ndmäkə'majl], irsk (og skotsk) Sagnhelt; se Finn Cumalsson.

Findstrup se Holstenhus.

Fine (lat.), Betegnelse for Afslutningen af et Musikstykke. Ordet anvendes navnlig for at markere denne Afslutning efter en lejlighedsvis indskudt Mellemepisode. *A. H.*

Fine, de, Arnold, Kapelmester hos Frederik II af Danmark, død 1586, af Herkomst sandsynligvis en Nederlænder. Som Medlem af det danske Hofkapel nævnes de F. første Gang 1556, nogle Aar efter (1560) forfremmedes han til »Dronningens Organist«, 1571 til Sangmester eller Kapelmester, i hvilken Egenskab han bl. a. fik et Vikariat i Roskilde. Hans Kompositioner ere gaaede tabt. Hans Søn, ligeledes Arnold de F. ved Navn, opdragen i Christian IV's Kapel, blev 1603 ansat som kgl. Instrumentist. Fik 1620 et Vikariat i Roskilde og afgik fra Tjenesten ca. 1628. *A. H.*

Finélli, Carlo, italiensk Billedhugger, født 4. Apr. 1782 i Carrara, død smst. 1853. F., Elev af Akademiet i sin Fødeby, fulgte med Held og Dygtighed den halvvejs antikiserende Retning, Canova var slaaet ind paa, og skaffede sig ved sine talrige ideale og mytologiske Skulpturer, i hvilke den akademiske Stil brydes med friskere Naturiagttagelse, en ikke ringe Anseelse, der bl. a. kom til Orde i hans Udnævnelse til Medlem af S.-Luca-Akademiet og af Instituttet i Paris; efter Canova's Død regnedes han saaledes for den italienske klassiske Skulpturs bedste Mand. Af hans Værker skulle, — foruden hans prisbelønnede Begynderarbejde Relieffet »Museme med Minerva og Mercur« til Alfieri's Monument i Milano — nævnes Reliefferne med Trajan's Triumftog i Quirinalet i Rom, Sidestykke til Thorvaldsen's Alexander-

Toget Ernst., Frisen med den hellige Jomfrus Levned for Kirken Gran Madre di Dio i Torino; desuden »Amor og Psyche«, »Amor med Sommerfuglen«, »Venus« og »Ærkeenglen Michael besejrer Satan« (Arsenalet i Torino). *A. Hk.*

Finēre, bedække Træarbejde med et tyndt Lag af fint Træ, f. Eks. Mahogni- eller Valnødtræ, Sidetræ, stribet eller flammet, eller Endetræ masret. Da Blindtræet, hvorpaa Finér sættes, er langt billigere end denne, og da Blindtræet desuden kan frembyde Fordele i Retning af Styrke og Evne til ikke at kaste sig, opnaas der Besparelse ved at f. Fineren blev tidligere fremstillet ved Finersaven og kunde da ikke gøres tyndere end 1 Mm., nu hugges den ofte og kan da være tyndere. Fineren samles paa et Bræt, stærkt Papir paalimes paa Retsiden, Blindtræet stryges med Lim, Fineren paalægges, en varm Træklods, Tolageret, lægges ovenpaa, dog skilt fra Fineren ved Papir eller Zinkplader, Blindtræ og Tolager spændes sammen, og først naar Limen er helt tør, aftages Tolager og Zinkplade, Papiret afskrabes eller afhøvles, og Fineren poleres. Ved krumme Overflader erstattes Tolageret af en varm Sandpose. At »paarive« Fineren med Finerhammeren kræver Øvelse. *F W.*

Finērmaskine, Apparat med Gjorder, der vikles om runde og svejfede Arbejdsstykker, f. Eks. Søjler, for at holde de paalagte Finerer fast. *F. W.*

Fines herbes [finzæ'rb] (fr.), fine Urter. Sædvanlig forstaas herved en Blanding af Løg, Persille, Kørvel, Estragon, Mynte, Timian o. l., fint hakket og svitset i Smør.

Finésse (fr.), Finhed, Snuhed; fin Vending, Kunstgreb.

Finens, 1) græsk Heros, Konge i Salmydessos i Thrakien, var først gift med Kleopatra, Datter af Boreas, og siden med Idaia eller Eidothea, som bevægede F. til at berøve sine Sønner af første Ægteskab Synet. Til Straf herfor forfulgtes F. af Harpyierne, som dels røvede hans Mad, dels ødelagde den, hver Gang han vilde nyde noget, saaledes at han altid led Hunger. Da Argonauterne kom til hans Land, befriede Boreaderne Zetes og Kaiais, Kleopatra's Brødre, ham for denne Plage, til Gengæld for hvilken Tjeneste han viste Argonauterne den Vej, de havde at følge. F. siges at have været Søn af Agenor, Fønikernes Konge. 2) Søn af Belos og Anchinoe, bejlede til Andromeda; men da Perseus blev den udkaarne, overfaldt F. ham paa hans Bryllupsdag, men forvandledes af Perseus ved Hjælp af Medusahovedet til Sten. *V. S.*

Finfisk d. s. s. Finhvaler.

Fingal [fi'ŋgəl ell. fingåll], Hovedhelten i den ossianske Sangkreds, se **Finn Cumalsson.** *A. O.*

Fingalkn, et i islandske, særlig uhistoriske Sagaer optrædende Fabeldyr, hvis Hoved og Forkrop skulde være som et Menneskes, medens det øvrige var som et Dyrs; det er forsynet med store og stærke Kløer og en lang Hale. Ordet bruges til at gengive *sagittarius* som Navn paa det bekendte Stjernebillede. (Litt.: S. Bugge i »Aarbøger f. nord. Oldkh. og Hist.« [1895]). *F. J.*

Fingalshulen, en af de smukkeste og interessanteste Huler i Europa, ligger paa Sydspidsen af den lille 0 Staffa blandt de indre Hebrider ved Skotland's Vestkyst. Den er aaben ud mod Søen og danner en mægtig Hvælving, der meget minder om en gotisk Domkirke. Dens Længde er 7° M. eller omtrent som Frue Kirke i Kjøbenhavn, Bredden ligger mellem 7—13 M., og Hvælvingens Højde

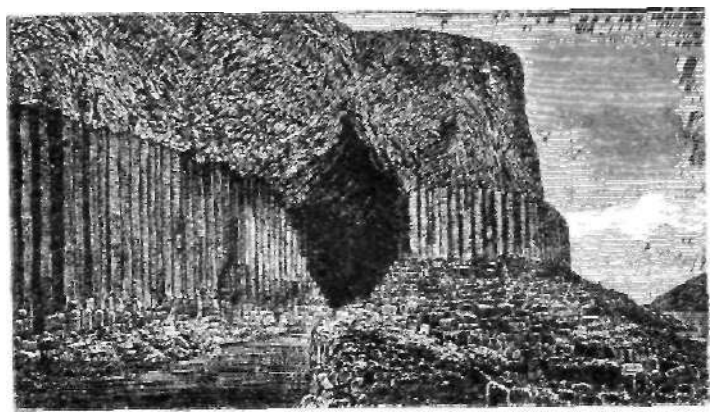

Fingalshulen.

over Havet, der bedækker Hulens Bund, er omtr. 20 M. Siderne dannes af mørke Basaltsøjler, der skilles fra hverandre ved en lysere Kalkmasse. Loftet viser en Rigdom af overskaarne Piller, af hvilke mange ere hvide af Kalken, der har udskilt sig over dem. Langs den ene Side af Hulen kan man over den slibrige Basalt naa hen til Baggrunden, hvor man fra et lidt højere Galeri kan overskue den i sin Helhed. Bølgerne, der rulle ind i Hulen, brydes mod Klipperne og frembringe, idet de presses ind mellem Søjlerne, en egen rytmisk Lyd, hvorfra det gamle gaeliske Navn *Llaimh Bitise* ɔ: Musikhulen stammer; men i Storm brydes Bølgerne med voldsom Kraft i Mundingen, saa al Adgang er umulig, og Drønet er saa stærkt, at det endnu paa Kysterne af den 20 Km. fjerne 0 Mull lyder som stærk Kanontorden. Det er Cook's Ledsager, Sir Joseph Banks, der først besøgte F. 1762 og bragte den paa Mode blandt Turisterne. *C. A.*

Finger se Fingre.

Fingeraks (*Digitaria* Pers.), Græsslægt (Hirsegruppen) nær *Panicum* og af nogle opfattet som en Underslægt af denne. F. har lidet sammensatte, ensidige Aks, der ere finger- eller halvskærmformet samlede i Spidsen af Stængelen. Smaaaksene ere 1—2-blomstrede. Blodhirse (*D. sanguinalis* [L.]) bliver 15—45 Cm. høj og har stivhaarede Bladplader og Bladskeder; de rødviolette Aks sidde 4—7 sammen. Den optræder i Danmark som

Ukrudt paa dyrket Jord, oprindelig indført med fremmed Sæd, men er kun funden faa Steder paa Sjælland. I Böhmen dyrkes den for Frugternes Skyld (de anvendes til en Slags Grød) og i Nordamerika som Foderplante. En anden Art, Fremliggende F. (*D. linearts* [Krocker], *D. glabra* R. et S.), med glatte Bladplader og Skeder og meget færre Aks er sjælden. De ere begge enaarige. *A. M.*

Fingeralfabēt, Fingersprog, se Døvstummeundervisning.

Fingerbetændelse se Daktylitis og Paranitium.

Fingerbjælke se Høstmaskiner.

Fingerbøl (*Digitalis* L.), Slægt af Maskeblomstrede, Urter eller Halvbuske med hele og spredte Blade, der forneden ere tættere samlede. Blomsterne, som sidde i en endestillet og ensidig Klase, have skævt rørformet-klokkeformede og gule eller røde Kroner; idet de to bageste Kron-

Rød Fingerbøl.

blade smelte sammen, bliver Kronen næsten firlappet. Røret er paa Undersiden noget udbuget og indeslutter 4 tomægtige Støvdragere, der udvikle sig tidligere end Støvvejen. Kapselen har skillevægdelende Opspringning og talrige Frø. Omtr. 22 Arter i den gamle Verden (Europa og Asien). Rød F. (*D. purpurea* L., se Fig.) har en opret, indtil over 1 M. høj Stængel med æglancetdannede, savtakkede Blade og store blegrøde, sjælden hvide Kroner, der indvendig ere behaarede og mørkt plettede. Den er toaarig og vokser vildt i Vesteuropa's Bjærgegne; sjælden findes den vildtvoksende i Danmark, almindeligere langs Norge's Kyst; den blomstrer i Juni—August. Hele Planten er stærkt giftig; om Bladene se Fingerbølblade. I Haverne dyrkes Rød F. som Prydplante, men ogsaa andre Arter have samme Anvendelse (se nedenf.). *A. M.*

D. purpurea og *D. ambigua* Murr. (Mellemeuropa) med gule Kroner ere toaarige Frilandsplanter, som blomstre i Juni og Juli og egne sig til Plantning hist og her i Forgrunden af Busketter eller i mindre Grupper. Af førstnævnte dyrkes: Varieteterne *gloxiniaeflora* med røde Blomster i forskellige Nuancer og *maculata* med plettede eller punkterede Kronrør. Frøet saas i Maj—Juli, helst paa Blivestedet, og udtyndes til 30 Cm.'s Afstand; de ynde en noget tør, porøs Jordbund. *L. H.*

Fingerbølblade (*Folia Digitalis*), Bladene af ovennævnte *Digitalis purpurea* L., finde Anvendelse i Medicinen. De ere langagtige, æglancetformede, tandet-rundtakkede, paa Underfladen graalig-laadne, stærkt netaarede med fremtrædende Ribber, af narkotisk Lugt og bitter kvalmende Smag. Saavel Behaaringen som det fremtrædende Aarenet afgive gode Kendetegn til at adskille dem fra Forfalskninger. Til medicinsk Brug bør Bladene samles af vildtvoksende Planter i Blomstringstiden, altsaa i Plantens andet Aar. Bladene af dyrkede Planter ere mindre laadne end af vildtvoksende. F. anvendes i Medicinen særlig ved Hjertelidelser, men bør ikke bruges ved stærk Hjertesvækkelse. Dosis 5 — 10 Cgr. i Form af Pulver, Piller eller hyppigst som Infus (1—200). Et saadant Udtræk kan undertiden vise Tilbøjelighed til at gelatinere, hvilket skyldes Pektinindhold i Bladene, som særlig findes i Plantens første Aar og næppe er at befrygte, naar Bladene ere samlede paa rette Maade. F. indeholder Digitalin (s. d.), Digitalsyre, Antirrhinsyre og Inosit. Asken, ca. 10,5 p. Ct., indeholder Mangan. *A. B.*

Fingerdyr se Gnaverabe.

Fingēre (lat.), opdigte, udtænke, foregive, forestille sig noget indbildt som virkeligt; deraf Substantivet Fiktion.

Fingēret Regning, ogsaa kaldet Pro forma Regning, en Regning eller Afregning, som ikke angaar en virkelig stedfunden Forretning, men som kun udfærdiges for at vise, hvorledes Afregningen vilde komme til at se ud i Tilfælde af Forretning. En Købmand, der ønsker at sende Varer til Forhandling paa en fremmed Plads, eller en Reder, hvis Skib for første Gang skal besøge en eller anden Havn, vil f. Eks. have Interesse af forinden at modtage en f. R. derfra, for derved lettest og overskueligst at erfare, hvilke forskellige Omkostninger der ville blive beregnede, og hvor store de ville være efter Skik og Brug der paa Stedet. *C. V. S.*

Fingersætning (Applikatur), Læren om metodisk-rationel Fingerstilling ved Behandlingen af Musikinstrumenter. Hvert Instrument har sin særlige efter dettes Art og Bygning afpassede F., der især er Genstand for Indøvelse under den elementære Forskole. I Klaverets F. var der i sin Tid den Ejendommelighed, at Tommelfingeren lige indtil Bach's Tidsalderikke benyttedes. *A. H.*

Fingo, Ama Fengu, »stakkels Folk«, en Kafferstamme, der ved 19. Aarh.'s Begyndelse var bosat i Natal, men af Zulu-Høvdingen Chaka blev trængt mod Sydvest til Galekaernes Land, hvor de bleve Slaver. De paakaldte derfor Englændernes Beskyttelse, og 1834 anviste disse dem Bolig ved Great Fish River; senere flyttedes de til Landet omkring Kei-Floden. Fingo-Landet blev 1876 inkorporeret som et Distrikt i Kaplandet. F.'s Antal er omtr. 90,000, og de have gjort store Fremskridt i Kultur, saaledes have de nu næsten alle antaget Kristendommen; de eje store Kvæghjorde og drive en ret betydelig Handel med Kaplandet. *C. A.*

Fingre (*digiti manus)* kaldes de ydre fri Led af et til Griberedskab uddannet Lem, altsaa navnlig af Menneskets Hænder og Abernes Hænder og Fødder. I Zoologien betegne F. gerne Forlemmernes Tæer i Modsætning til Baglemmernes. Af den menneskelige Haands F. har den I., Tommelen *(pol/ex")*, kun to Knogler eller Ledstykker (*phalanges*), medens 2.—5. F. har hver tre saadanne, nemlig Grund-, Midter- og Negleledstykket. (Det er Midterledstykket, der mangler i Tommelen). Alle disse Ledstykker ere forbundne saavel indbyrdes som med de tilsvarende Mellemhaandsben (se Haand) ved bruskklædte Ledflader. Bevægelserne i de herved fremkomne Led (14 paa hver Haand) bestemmes ved Baand (se Tavlen »Baand i det menneskelige Legeme« [Bd. II]), der ere saaledes anbragte, at Tommelens 2 Led og de 8 egentlige Fingerled paa de 4 andre F. kun tillade Bevægelser i eet Plan, nemlig simpel Bøjning og Strækning (de ere »Hængselled«, se Led), medens de 4 Led mellem 2.—5. F. og de tilsvarende Mellemhaandsben tillige tillade Bevægelser fra Side til Side (Ab- og Adduktion), samt, naar de ere bøjede, nogen Aksedrejning (Rotation). Tommelens store Bevægelighed skyldes overvejende det, at dens Mellemhaandsben er saa bevægeligt. F.'s Bevægelser bevirkes dels ved Underarmsmusklernes lange, smækre Sener, der efter at have passeret Haandled og Haand hæfte sig henholdsvis til Strække- og Bøjesiden af Fingerledstykkerne, dels ved Senerne fra Haandens egne smaa Muskler, der, naar de virke hver for sig, bevæge F. fra Side til Side, men som, naar de virke paa een Gang fra begge Sider af F., bøje dens I. Led, samtidig med at de strække de to yderste Led. Idet alle disse Sener hæfte sig paa de kantede og uregelmæssige Fingerknogler, bidrage de til at give F. dens afrundede Form. Idet Senerne af de dybest liggende Bøjemuskler hæfte sig paa Negleledstykket, maa de, for at komme saa langt ud, passere hver sin Spalte i Senerne af de mere overfladisk beliggende Bøjemuskler, der hæfte sig til de midterste Ledstykker. Disse Sener ere paa F.'s Bøjesider omgivne af Seneskeder, der dels bevirke, at Senerne glide lettere under Bevægelserne, dels fastholde dem i deres bestemte Leje. Medens 2.—4. F.'s Seneskeder i Reglen ikke strække sig længere end op mod F.'s Udspring fra Haanden, gaa Tommelens og 5. F.'s Seneskeder derimod helt op i Hulhaanden, hvorfor Betændelser i disse to F'. ere farligere end i de andre tre, idet Betændelsen kan forplante sig videre opad langs disse Seneskeder. F.'s Hud er, navnlig paa Bøjesiden (Volarsiden), stærkt polstret med Fedt og ved stærke fibrøse Traade hæftet til de underliggende Dele, hvorfor den kun er lidet forskydelig og danner de bekendte F'older omkring Ledene. De fine Lister, der ses som en regelmæssig buet Tegning, navnlig paa Volarsiden af Negleledstykkerne, ere her saaledes ordnede, at naar man lader Spidsen af Tommelen berøre Spidsen af Pegefingeren, som for at fatte en fin Genstand, krydse de to Systemer af Lister hinanden under en ret Vinkel. Disse Lister indeholde overordentlig mange Nervepapiller (se Hud), hvoraf F.'s fine Følelse betinges, saa meget mere som den bløde Pude af Fedtvæv, Fingerbalden (*pulpa*), der danner Fingerspidsen, fra den modsvarende Side støttes af Neglen; naar man beføler en Genstand, underkaster man altsaa Nervepapillerne et Tryk mellem den og Neglen. De tre store Nerver, *Medianus*, *Radialis* og *Ulnaris* forsyne hver sit bestemte Omraade af F.'s Hud med Følenerver. *S. B.*

Fingret (Blad) se Sammensat.

Finhed se Finholdighed.

Finhedskoefficient, et Udtryk fra Skibsbygningskunsten. F. er en ægte Brøk, der angiver Forholdet mellem Middelspantets (s. d.) Areal og Arealet af det Rektangel, der har Middelspantets største Bredde til Længde samt Dybgaaendet over Middelspantet til Højde. Det ses heraf, at jo skarpere Middelspantets Form er, desto mindre bliver F. *C. L. W.*

Finholdighed (tysk Feingehalt, Feinheit; fr. *titre, aloi*; eng. *fineness, standard*) er i Blandinger af ædle med ringere eller uædle Metaller Forholdet mellem Massens Vægtindhold af fint Guld eller Sølv (Finvægt) og dens Totalvægt (Raavægt, Bruttovægt); tidligere brugtes Benævnelsen »Korn« ved Mønter, hvis Raavægt saa kaldtes »Schrot« (jfr. Guldlegeringer, Sølvlegeringer, Møntvæsen). Nutildags udtrykkes F. i Alm. i Tusindedele; den er saaledes, naar Varen eller Mønten bestaar af $^4/_5$ Guld eller Sølv og $^1/_5$ andet Metal, = 0,800, men tidligere brugte man Betegnelsen »Lødighed« ved Sølv, medens Guldets F. udtryktes i Karat. Den som Vægtmængde for Varer antagne Enhed kaldtes Probervægt (s. d.) og den deri udtrykte F. Prøve.

Allerede meget tidlig fastsattes der rundt omkring lovmæssige Regler for Guld- og Sølvarbejders Forfærdigelse. Øjemedet hermed var vel i Hovedsagen at beskytte Publikum mod Bedrageri og at hævde Guld- og Sølvindustriens Renommé. Den ældste kendte Bestemmelse af den Slags er en engelsk af 1238; senere indføres herhen hørende Regler i Tyskland (1577), Frankrig, Belgien, Holland, Østerrig og i de skandinaviske Lande. Der er endnu Lande, hvor der ikke gælder særlige Bestemmelser for Guld- og Sølvvarers Sammensætning, men i Alm. har dog Staten ansat en særlig Embedsmand, hos hvem deri interesserede Fabrikanter eller Forhandlere kunne faa F. prøvet og bekræftet ved et Stempel (fakultativ Stempling). Der er andre Lande, hvor der kun maa sælges stemplede Varer (obligatorisk Stempling); i saa Fald er Stemplingen i Reglen officiel (Præventivsystem), idet det sjældnere bestemmes, at Genstandene kun skulle forsynes med Fabrikantens eget Stempel, og at den officielle Stempling er fakultativ (Regressivsystem med Legeringstvang, Bestemmelser om det tilladte Blan-

dingsforhold). Her som hist kunne Varerne fremstilles af en hvilken som helst F. og faas forsynede med det officielle Stempel, eller dette faas kun paa Varer med visse F. eller saadanne, hvis F. ikke er under en vis Grænse. I Danmark var det tidligere paabudt, at Guldsmedene skulde forsyne de af dem forfærdigede Guld- og Sølvarbejder med deres Stempel tillige med en Angivelse af Finheden. Sølv maatte ikke forarbejdes ringere end $13^1/_2$ lødigt; i Kjøbenhavn skulde alt Sølvtøj, som vejede 5 Lod og derover, proberes af Guardeinen og blev af ham stemplet med Kjøbenhavn's Stempel, tre Taarne, naar det fandtes at holde det nævnte Minimum (»kjøbenhavnsk Prøvesølv«). Ved Lov af 5. Apr. 1888 indførtes en ny Ordning; Stemplingen af Guld- og Sølvarbejder er nu ikke blot en rent frivillig Sag, men den er forbudt, naar F. er under 0,585 (14 Karat) for Guld og under 0,826 (»Prøvesølv«) for Sølv, Finheden skal angives i Tusindedele (Skeer og Gafler kunne dog stemples som 11-lødige); Remedium 2 p. M. For saa vidt Varerne forsynes med Finhedsstempel, skal vedkommende Forfærdiger tillige anbringe sit Navnestempel. For udenlandske Guld- og Sølvvarer, der forhandles i Danmark, gælde de samme Bestemmelser, kun træder Forhandleren i Forfærdigerens Sted. Forpligtelsen til at anbringe Navnestemplet bortfalder ikke, selv om Varerne proberes og stemples af Guardeinen. I England skulle alle Guld- og Sølvarbejder, saa snart de overstige en vis ringe Vægt, prøves og stemples. Lovmæssige ere 9, 12, 15, 18 og 22 Karats Guldvarer og 11 oz 10 dwts og 11 oz 2 dwts Sølvvarer. 1 Frankrig (Lov af 19. Brumaire, Aar VI) have Guldvarer lovmæssig 0,750, 0,840, 0,920, Sølvvarer 0,800 og 0,950 F.; for Udførselens Skyld nedsattes 1884 F. for Urkasser til 0,583, alle Varer bære Finholdighedsstemplet samt Fabrikantens og Kontrolbureauets Stempel. Indførte Varer blive ved Grænsen behandlede som indenlandske og stemplede paa særlig Maade. I Belgien er, siden den obligatoriske Statskontrol (1868) bortfaldt, enhver F. tilladt. Sælgeren skal, saafremt Køberen ønsker det, angive F. paa Regningen. Den officielle Stempling, der er fakultativ, bekræfter kun en F. af 0,750, eller 0,800 ved Guld og 0,800 eller 0,900 ved Sølv; en mellemliggende F. bekræftes med den laveste. Ligeledes i Nederlandene er Fabrikationen fri (Lov af 1852); men Fabrikanten skal anbringe sit eget Stempel paa Varerne, og Regeringen bekræfter (fakultativt) en F. af 0,583, 0,750, 0,833 og 0,916 for Guld og af 0,833 og 0,934 for Sølv. Endvidere er i Italien enhver F. tilladt (Lov af 3. Maj 1873), Og de F., som Statens Prøveanstalter bekræfte, ere >500> >750 og 0,900 for Guld °g °.800; 0,900 °g 0,950 for Sølv. Spanien har fakultativ Stempling, for Guld- og Sølvtøj 0,917, for Smykke- og mindre Sølvgenstande 0,750. I Østerrig-Ungarn (Lov af 19. Aug. 1865) skulle Varerne forsynes med Fabrikantens Stempel og med nogle mindre væsentlige Undtagelser indleveres til officiel Stempling og Undersøgelse af deres F. i de saakaldte »Punzirungsämter«. Lovmæssig er for indenlandske Guldgenstande fastsat en F. af 0,580, 0,750, 0,840 og 0,920, for indenlandsk Sølvtøj en F. af 0,750, >800> 0,900 og 0,950. Guld- og Sølvtøj maa for at kunne ud- eller indføres have mindst de laveste Finholdighedsgrader. F. af Sølvtraad skal være mindst 0,985 og af Guldtraad mindst 0,997. I Rusland er den lovlige F. for Guld 0,56, 0,72, 0,82, 0,92 og 0,99, for Sølv 0,84, °>88 og °>91> for Guld-"og Sølvtraad 0,94 og 0,96. I Schweiz (Lov af 23. Juli 1880) er Stempling af Urkasser obligatorisk, men for andre Guld- og Sølvvarer fakultativ. I Sverige skal anvendes Dukatguld af 23 Karat 5 Gren, Pistolguld af 20 Karat 4 Gren og Kroneguld af 18 Karat 4 Gren (0,9757, 0,8472, 0,7639) F. Sølvvarer skulle være 13 Lot 4 Gren = 0,8281 fine. I Norge skulle Guldsager, der veje over 3 Lod, være 18, og lettere 14 Karat fine; de faa Mester- og F.-Stempel. I Tyskland (Rigslov 16. Juli 1884) kunne Guld- og Sølvvarer af en hvilken som helst F. forfærdiges og falbydes, dog er ingen lavere Angivelse end 0,585 paa Guld- og 0,800 paa Sølvtøj samt Urkasser tilladt. Til Betegnelse af disse Genstandes F. udkræves: Rigskronen, Soltegnet for Guld, Halvmaanen (for Sølv, Angivelse af F. i Tusindedele, Firmaets eller Forretningens indregistrerede Varemærke. Sælgeren hæfter for den paa Varen angivne F. (Litt.: Hage, »Haandb. i Hdlsvidensk.« [Kbhvn. 1894]; Bodiker, »Die gesetzliche Regelung des Feingehalts von Gold- und Silberwaren« [Leipzig 1888]). *N. J. B.*

Finhvaler omfatte 3 Slægter af Bardehvaler, hvis Hovedkendemærke er, at de paa Kroppens Underside have et Antal dybe Længdefurer, samt at de paa Ryggen ere udstyrede med en Rygfinne (Graahvalen undtagen). F. ere mere langstrakte (dette gælder dog ikke Knølhvalen, der netop er tyk og klodset), mindre spækrige, derfor hurtigere i deres Bevægelser end Rethvaler; da Hovedet tillige er fladt og i det hele mindre end hos Rethvalerne, blive ogsaa Barderne mindre. Som Følge af alt dette jagedes de ikke synderlig i tidligere Tid, saa længe man havde de for Jagten mere taknemmelige Rethvaler; men efterhaanden som disse bleve sjældnere og Fangstmidlerne mere udviklede, bleve F. gjorte til Genstand for en regelmæssig Jagt. F. ere udbredte over alle Have, naar undtages de allerkoldeste og vel ogsaa de allervarmeste. Deres Føde bestaar dels af smaa Fiske (Lodde og navnlig Sild), dels af smaa Kræbsdyr (*Euphausia inermis* og *Caianus finmarchicus*). Farven er naturligvis hos de forskellige Slags forskellig, men i det hele have de den sædvanlige Hvalfarve; graa- eller blaa-sorte paa Ryggen, hvidlige paa Bugen. F. omfatte 3 Slægter: 1) Ægte F. (*Balaenoptera* Gray), med langstrakt Legemsform, med talrige, tætstillede Bugfurer, veludviklet Rygfinne og korte, smalle Luffer. Af denne Slægt kendes 4 veladskilte Arter nemlig: Vaagehvalen (*B. rostrata* Fabricius); den mindste af alle Bardehvaler, kun ca. 10 M. Hvidt Bælte over Lufferne, Barderne hvidgule; høj Rygfinne langt foran Gattet (hos de 3 følgende ere Barderne mere eller mindre sorte og Rygfinnen er altid omtrent over Gattet); en udpræget arktisk Art. Blaahvalen (*B. Sibbaldii* Gray); indtil 60 M.; det største af alle kendte Dyr. Lufferne seglformet buede; Rygfinnen lille, bag Gattet; lever udelukkende af smaa Kræbsdyr (*Euphausia inermis*); en udpræget arktisk Art. Rørhvalen (*B. musculus* Campanyo); den smækreste af disse fire Hvaler. Meget smaa Luffer med lys Rand, middelhøj Rygfinne lige bag Gattet;

lever hovedsagelig af Fisk (Sild). Om Sommeren ved Grønland og Norge, om Vinteren i Middelhavet og ved Mellemeuropa's Kyster. Sejhvalen (*B. borealis* Lesson), en smækker Hval med lange Luffer (disses Forrand indgaa ca. 11 Gange i Dyrets Totallængde), Rygfinnen høj som et Horn, umiddelbart foran Gattet. Særlig ved Norge's Kyster; det er rimeligvis ogsaa denne Art, der findes ved Java og Japan; den mangler ved Grønland's Kyster. Alle disse Arter optræde i Nordhavet, hvor de Vaar og Sommer søge ind mod Kyster f. Eks. ved Finmarkens Amt, hvor

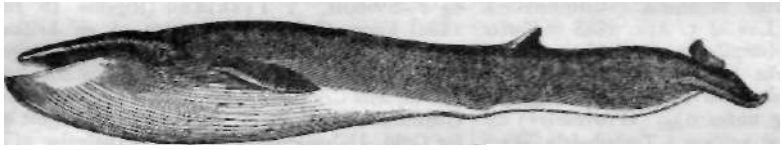

Finhval (*Balaenoptera*)

der fra faste Hvalfangerstationer drives regelmæssig Jagt paa dem; men for øvrigt ere de udbredte over alle Have. Til danske Farvande have de alle, naar undtages Sejhvalen, forvildet sig, men rigtignok kun ganske faa Gange. 2) Pukkelhvalerne (*Megaptera* Gray), med tyk og plump Legemsform, med faa og korte Bugfurer, lav, pukkelformet Rygfinne og meget lange, i Kanten takkede Luffer. Hovedet er stort, men dog fladt som hos de ægte F. Til denne Slægt hører kun een Art: Knølhvalen (*M. boops* Fabricius), Grønlændernes *Keporkak*, der forekommer

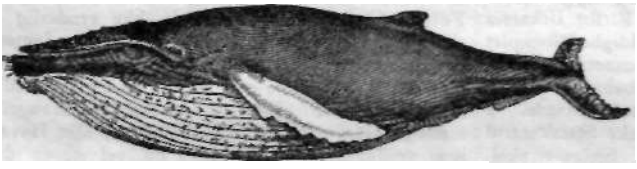

Knølhval (*Megaptera boops*).

i det nordlige Atlanterhav, men for øvrigt findes spredt over alle Have; ogsaa til de danske Farvande har den nogle faa Gange forvildet sig. Den lever baade af Fiske og Kræbsdyr. 3) Graahvalen (*Rhachianectes glaucus* Cope), med smækker Legemsform og lille Hoved, med kun 2 lidet udviklede Bugfurer, uden Rygfinne, og med smalle Luffer, danner Overgangen til Rethvalerne. Den forekommer i det nordlige Stille-Hav, f. Eks. ved Kalifornien, men man kender endnu kun meget lidt til den. *M. C. E.*

Finiguerra [finigwe'rra], Maso (Tommaso), florentinsk Guldsmed og Nielloarbejder, født i Firenze 1427, død smst. efter 1462, siges af Vasari at have opfundet at tage Aftryk af stukne Plader, men denne Fortællingregnes nu til Kunstnerfablerne; Sandheden er, at de første Stikkere i Italien, ligesom efter al Sandsynlighed i Tyskland, vare Guldsmede, og rimeligvis er Fremgangsmaaden ved Trykningen af stukne Plader først fra Tyskland kommen til Italien. Om F. vidste man, at han havde graveret en »Pax« (Kystavle) med Korsfæstelsen efter Pollajuolo, og denne forveksledes nu med den berømte af Zani fundne Pax i Bargello i Firenze, der viser Maria's Kroning og rimeligvis er efter Filippo Lippi's Tegning; Niellatoren formodes at være Mattheo Dei. F. udførte sammen med Piero Sali indtil 1462 for Pistoja's Katedral to Alterlysestager af forgyldt Sølv med Email. *A. Ls.*

Finis (lat.), Ende, Grænse; Formaal. *F, coronat opus* o: Enden kroner Værket, D: naar Enden er god, er alting godt. *F. sanctificat media* o: Hensigten helliger Midlet. *A. B. D.*

Finis Poloniae, Polens Ende (nu er Polen fortabt), et Udraab, som er tillagt Kosciuszko efter Slaget ved Maciejowice (1794). Kosciuszko nægtede senere bestemt at have brugt dette Udraab.

Finissage [finisa'ž] (fr.), den endelige Færdiggørelse af en Genstand, særlig et Ur, efter at det er sat sammen. Finissør, Færdigmager, bruges om en Arbejder, som i Detail udfører en Tegning efter en Skitse (*finisseur*), og om en Modellør eller Mønstertegner, som efter Kompositørens Anvisning udfører hans Udkast. Finissøse, i Uld- og Bomuldsspinderiet Finkardemaskinen. *F. W.*

Finissimo (lat.), yderst fin, superfin.

Finistére [finistæ!r] (lat. *Finis-terrae* o: Landets Ende), det nordvestligste Departement i Frankrig, udgør en Del af det tidligere Basse-Bretagne (se Bretagne) og begrænses mod Øst af Dep. Cotes-du-Nord og Morbihan, mod Syd og Vest af Atlanterhavet og mod Nord af Kanalen. Det er ca. 7,070 □Km. og har (1891) 727,000 Indb. o: ca. 108 paa 1 □Km., saaledes at det er et af de tættest befolkede Departementer i Frankrig (Gennemsnitstallet er 72 paa 1 □ Km.), og Befolkningen er stadig i Stigen (1876: 666,100, 1886: 707,800). Det deles i 5 Arrondissementer: Brest, Chateaulin, Morlaix, Quimper og Quimperlé, og har til Hovedstad Quimper. I gejstlig Henseende udgør det eet Bispedømme, Quimper; i militær Henseende hører det under 11. Armékorps. F. er et Bjærgland (se Bretagne), hvis Indre opfyldes af de to, ikke videre høje, men sønderrevne og smukke Granitkæder Montagnes d'Arrée (højeste Punkt St.-Michel-de-Brasparts [391 M.]) og Montagnes Noires (højeste Punkt Menez C'hom [335 M.]), der gaa i Retning fra Øst til Vest; Jordbunden bestaar af Granit, Gnejs og Skifer; der findes ogsaa Kul (ved Quimper) og Kalk (ved Roscanocl). Kysterne ere høje, stejle og stærkt indskaarne (medens Kystlinien uden Indskæringerne angives til 250 Km., er den med disse omtr. 600 Km.), rige paa Bugter og gode Havne, som Forest, Audierne, Douarnenez og Rade de Brest (s. d.), og Forbjærge, som Pointe de Penmarch, Cap de la Chèvre, Pointe de St.-Mathieu, og langs Kysterne er der lejret talrige Øer, hvoraf den største er Ouessant. Kysterne ere meget farlige

for Sejladsen ved Granitmasserne, der rage langt ud i Havet; navnlig er Pointe de Raz lige over for Øen Sein berygtet. Landet er rigt paa Søer, Moser og Kystfloder, af hvilke Odet, der løber mod Syd, og Elorn og Aune, der søge mod Vest, ere de største. Klimaet er et udpræget Øklima med Storme og stor Fugtighed; navnlig er Taage hyppig; Middeltemperaturen er + 11—12° (den laveste Temperatur ca. ÷ 6°, den højeste + 23°). Paa Grund af dette Klima er F. et meget frugtbart Land, da Granitten og Skiferen næsten overalt ere dækkede med tilstrækkeligt Muld. Paa Grund af den milde Vinter modnes mange Planter, som ikke kunne trives længere inde i Frankrig, Vin derimod vokser der ikke, da Sommervarmen er for ringe. Kornsorter, Kartofler, Grønsager, Hør og særdeles megen Frugt, især mod Syd, trives udmærket og udføres i Mængder til andre Dele af Landet. Navnlig dyrkes Kystdistrikterne, *Ceinture dorée*, fortrinlig; ogsaa i det indre er der frodige Strøg mellem Bjærgene; men her findes dog ogsaa store, endnu uopdyrkede Strækninger. Bjærgene selv ere dækkede med Heder og Granskove. Agerlandet udgør ca. 2,840, Heder og Græsland 2,700, Enge ca. 400 og Skov 360 □Km. Af Kornsorterne dyrkes mest Havre (1890: 1,445,774 Hektolit.), dernæst Hvede (839,276 Hektolit.), Rug (597,182 Hektolit.), Boghvede (523,223 Hektolit.) og Byg (502,554 Hektolit.). Kvægavlen er ogsaa meget betydelig; navnlig staar P. meget højt i Forhold til det øvrige Land, hvad Heste (1890: 108,437) °g Hornkvæg (410,218) angaar; Hestene ere smaa, men bekendte for deres Styrke. Ogsaa af Svin og Faar er der mange, og Biavlen er særdeles anselig. Af Mineraler udnyttes Jærn, Zink, Vismut, Stenkul og især Stenarter (Granit, Porfyr, Serpentin, Skifer); de tidligere ret betydelige Blyminer ere nu nedlagte. Fiskeriet er en vigtig Næringsvej (Sardeller, Hummer, Østers). Industrien giver sig især af med Fabrikation af Lærred, Sejldug, Tovværk, Læder, Papir, men er i det hele ikke meget fremragende. Handelen er derimod ret anselig og fremmes ved gode Veje, Jærnbaner (fra Paris til Brest og fra Landerneau til Nantes), sejlbare Floder og Kanaler (særlig Nantes—Brest-Kanalen). En særlig Interesse har F. ved sine mange Mindesmærker fra Keltertiden; især er Egnen S. f. Brest rig paa Druidestene. *H. W.*

Finitum (af lat. *finire*, ende, begrænse, bestemme). *Verbum f.* kaldes enhver Bøjningsform af et Verbum, der kan bruges som Sætningsverbum (Se Sætning). Modsætningen dertil er *Verbum infinitum.* *P. K. T.*

Finjord se Jordanalyse.

Fink, Gottfried Wilhelm, tysk Komponist og Musikforfatter, (1783—1846), var oprindelig Teolog, men helligede sig efterhaanden næsten ganske til musikalsk Virksomhed. Han har komponeret en Del Kammermusik og talrige Sange, til Dels til egne Tekster (samlede i »Musikalischer Hausschatz« 1843), men har navnlig Fortjeneste og Navn som Forfatter og Kritiker. 1827—41 var han Redaktør af »Allgemeine Musikalische Zeitung«, derhos Medarbejder ved Schilling's og Brockhaus'es Leksika og skrev endelig forskellige teoretiske og historiske Arbejder. *W. B.*

Finkehøg *(Accipiter nisus)* se Høge.

Finkel, Finkeljokum (tysk) (*Finkeljochem*, af det jødisk-tyske *Jochem*, Vin, og *finkeln*? koge), daarlig Brændevin.

Finkenet, Søudtryk, en foroven aaben Trækasse, der anbringes langs Rælingen oven paa Skandækket (s. d.); F. lukkes foroven af et Sejldugs Finkenetsklæde og bruges i Orlogsskibe væsentligst som Opbevaringssted om Dagen for Mandskabets Køjer. I Koffardiskibe ere F. ikke almindelige; hvor de undtagelsesvis forekomme, benyttes de som Gemmested for Tovværk, Planker og andet Skibsredskab. *C. L. W.*

Finkenstein, Karl Wilhelm, Greve Fink von, preussisk Statsmand, (1714—1800), var som Barn den senere Kong Frederik II's Legekammerat og var indtil dennes Død hans fortrolige Ven og Raadgiver. Allerede 1735 sendtes han til Stockholm som Legationsraad, var 1740—42 Afsending i Kjøbenhavn, 1742—44 i London, 1744—46 i Stockholmog 1747—48 i St. Petersborg. Hanbanede Vej for Forbundet 1747 mellem Preussen, Rusland og Sverige. 1749 blev han Kabinetsminister og beholdt denne Stilling til sin Død. Han støttede Frederik II 1756 i hans Beslutning om at føre Krig og opretholdt Kongens Mod under Krigens største Ulykker; ogsaa modtog han 1758 Kongens hemmelige Instruktioner om Regeringens Ledelse i Tilfælde af hans Død og var 1758—63 Udenrigsminister. Senere medvirkede han til Freden i Teschen 1778 og til Fyrsteforbundets Oprettelse 1784—85. *E.E.*

Finker, Fællesnavn for en Mængde Arter af Spurvefuglenes Orden *(Passeres).* Paa Dansk bruges Ordet, der antages dannet efter Bogfinkens Lokkeraab (»pink, pink« eller »fink, fink«), mest i Sammensætninger (Bogfinke, Bjærgfinke, Snefinke o. s. v.). Begrænsningen af Begrebet F. (Familien *Fringillidae)* har været og er til Dels endnu noget usikker. En Del Zoologer have herunder indordnet Værlingerne (*Emberizidae*), Tanagraerne (*Tanagridae*), Væverfuglene (*Ploceidae*), endog Lærkerne *(Alaudidae),* medens andre have udsondret Korsnæbbene *(Loxiidae)* som en egen Familie. Tages Begrebet i snævreste Betydning, med Udelukkelse af alle de nævnte Fuglegrupper undtagen Korsnæbbene, kunne F. karakteriseres som Spurvefugle med kegleformet Næb, der mangler Hornknude paa Ganen og i det hele er vel skikket til at afskalle de Plantefrø, som udgøre deres Hovednæring i det mindste i den voksne Alder. Der kendes ca. 200 Arter, af hvilke det langt overvejende Antal er udbredt over den gamle Verdens tempererede Egne; til Danmark og Norge's Fauna regnes (1896) 19 Arter. En Inddeling af denne store Fuglefamilie i mindre Grupper er vanskelig; tages kun Hensyn til de almindelige nordiske Arter, kunne følgende Grupper opstilles: Dompap, Krognæb og Korsnæb ere indbyrdes ret nær beslægtede; en anden Udviklingskreds dannes af Stillids, Grønirisk, Irisk, Grønsisken, medens de tre Slægter Kernebider, Bogfinke og Spurv hver indtage en mere isoleret Stilling (se i øvrigt Specialartiklerne). *K. C. A.*

Finker, en Ret fremstillet af de ved Slagtningen af Faar fremkomne Smaastumper Kød, f. Eks. det, der kan pilles af Benene, o. l., som hverken egner

sig til Salg eller Saltning, idet dette Affald steges, sædvanlig med Tilsætning af Eddike og ofte med Æbler, Løg o. l.

Finkeridderen ell. Polycarpus, dansk Folkebog, indeholdende de urimeligste Rejseoplevelser, oversatte efter en tysk »F.«; ældste danske Udgave er fra 1703 (oversat til Svensk 1762 og oftere). Den blev efterabet i »Robertus von Agerkaal« ell. »Uglspil's Overmand« [1724] o. fl. (Litt: Nyerup, »Alm. Morskabslæsning« [1816], S. 236). *A. Ø.*

Finkirker er Navnet paa en Del Klipper og store Stene, oftest af fantastiske Former, som i ældre Tider have været Genstand for Lappernes Tilbedelse. De findes paa flere Steder i Finmarken; de mest bekendte ere de to smalle, ret af Havet opstigende Klipper med en mindre pyramideformet Sten paa Toppen, som ses paa Sydsiden af Kjøllefjord, en liden, noget S. f. Nordkyn ret i Øst indgaaende Fjord. *J. F. W. H.*

Finknæerne, et 1,158 M. højt Fjæld paa Fastlandet i Tjøtta Herred, Nordland's Amt. Fjældet rager højt op over sine Omgivelser og ses saavel fra Vefsendalen som fra Leden udenfor; det tjener til Dels som Sømærke. *J. F. W. H.*

Finkorn, Finkornsjærn, se Jærn.

Finland (finsk Suomi), et Storhertugdømme, der siden 1809 har hørt til Kejserdømmet Rusland, ligger mellem 59° 48' (Hango' Udd) og 70° 6' 30" n. Br. og mellem 20° 29' (regnet fra Ålands-Øerne 19° 30') og 32° 17' 0. L. f. Grw. Det grænser mod Sydøst og Øst til Rusland (Guvernementerne St. Petersborg, Olonets og Archangelsk), mod Syd til den finske Bugt, mod Sydvest og Vest til Østersøen, den bottniske Bugt og Sverige (hvor Torne-Elv og dens Biflod Muonio-Elv danne Grænsen), mod Nord til Norge (hvor Grænsen paa et Stykke dannes af Tana-Elv). Landets Udstrækning fra Nord til Syd er ca. 1200 Km., medens dets største Bredde fra Vest til Øst er ca. 600 Km. Arealet er ca. 373,600 □Km.

Oversigt over Indholdet.

	Side.		Side.
Naturforhold	558	Undervisningsvæsen	569
Befolkningsforhold	560	Retsvæsen	571
Statsforfatning og -forvaltning	561	Sprog	571
		Litteratur	574
Finansvæsen m. m.	566	Kunst, Musik, Teater	577
Næringsveje og Samfærdselsmidler	566	Presse	578
		Historie	580

Naturforhold.

Terrainforhold. F. fremtræder i fysisk Henseende som en Del af den skandinaviske Halvø, idet det skilles fra den østeuropæiske Slette ved en Sænkning, der gaar fra den finske Bugt over Søerne Ladoga og Onega til det hvide Hav. Det indre er et Granitplateau, der mest bestaar af Gnejs og Gnejsgranit (dog ogsaa Porfyrgranit og Syenitgranit), og som i Gennemsnit er 150 M. Stejlest stiger Plateauet op fra den finske Bugt, medens det falder jævnt af til Vest, Nord og Øst. Plateauet er kun til Dels overdækket med et tyndt Lag Muld og Sand, paa store Strækninger træde Granit og Gnejs frem paa Overfladen, og Klippegrundener gennemført af de ejendommelige Striber, der ere frembragte i Istiden ved Gletscherblokkene. Kun faa Strækninger ere skikkede til Agerbrug, og disse findes navnlig ved Kysterne, hvor Plateauet er dækket af tykkere Lag. Det meste af Overfladen er en forvirret Blanding af Klipper, Heder, Moser og Søer, paa hvilke sidste Landet er særdeles rigt, og som have skaffet det Navnet »De tusinde Søers Land«; de indtage mere end 11 p. Ct. af Overfladen. Kun i den nordlige Del har F. egentlig Karakter af Bjærgland. Her ligge mod Nordvest i Kilen mellem Norge og Sverige, hvor Landet hæver sig op mod de skandinaviske Bjærge, de højeste Punkter, nemlig Haldefjäll (Haldieotunturi, 1,254 M.), der dog mere hører til Norge, og nær ved Muonio-Elv Pallastunturi (858 M.), og de noget lavere Punkter Ounastunturi og Peldoivi. Sydligere tage Højderne af; ved Polarkredsen findes der dog endnu Højder paa ca. 530 M. Gennem den nordlige Del, omtrent mellem den bottniske Bugt og Kandalakscha-Bugten, gaar den brede Højderyg Maanselkä (o: Landryg), der danner Vandskellet mellem den bottniske Bugt og det hvide Hav. Kun dens første, nordlige Del, der gaar i østlig Retning, har Karakter af Bjærge med Højder paa over 300 M. Nær ved den russiske Grænse, omtrent under 64° n. Br., bøjer den i sydlig Retning og deler sig i to Kæder, som omslutte den sydlige Del af Landet, det egentlige finske Søplateau, og som forenes med hinanden ved Tværrygge, der danne Vandskellet mellem Søerne. Den ene Kæde, som begrænser Søplateauet mod Nord og Nordvest, og som gaar i sydvestlig Retning til Sideby Udde ved den bottniske Bugt S. f. Christinestad, kaldes Suomenselkä, medens den anden, som danner Grænsen mod Øst og Syd, hedder Salpausselkä.

Søernes vidtforgrenede Bækkener ligge hovedsagelig i Retningen fra Nordnordvest til Sydsydøst; ofte mangle de helt Afløb, og Floderne, der forbinde dem, ere for det meste kun sølignende Udvidelser; Vandskellene mellem Flodsystemerne ere meget ufuldstændige, og om Foraaret staa ofte de forskellige Systemer i indbyrdes Forbindelse. Med enkelte Undtagelser ere Søerne og Floderne paa Grund af deres klippefulde Lejer i Alm. lidet sejlbare; mest Betydning have de for Flødning af Tømmer; dog ere mange af Søerne forbundne ved Kanalanlæg. De uhyre Mosestrækninger, der indtage et endnu større Areal end Søerne, søger man mange Steder, især i Østerbotten, at udtørre og indvinde for Kulturen. Det største af Søsystemerne, er det Savolaks-Kareliske System, omkring Byen Kuopio. De vestligste af Søerne, der alle have en meget uregelmæssig Kystdannelse og ere opfyldte af talrige Øer, ligge højest og staa ved talrige Arme i Forbindelse med de lavere liggende (de største af dem ere Kallavesi og Pielis), indtil deres Vande til sidst samles i den vidtforgrenede, ca. 1,760 □Km. store Saima-Sø (76 M. o. H.), der mod Sydøst gennembryder Landryggen Salpausselkä og gennem Vuoksen, som danner F.'s største Vandfald, Imatra, har Afløb til Ladoga-Søen, hvis ene Halvdel hører til F. (den anden til de russiske Guvernementer Olonets og St. Petersborg); gennem den 56 Km. lange Saima-Kanal (den største af alle Landets Kanaler; den har 28 Sluser) staar Saima-Søen tillige i Forbindelse over Vilmanstrand med Viborg ved den finske Bugt. Vestligere ligger den ca. 1600 □Km. store Päijänne-Sø (78 M. o. H., næsten 90 M. dyb), til hvilken Vandet fra flere Hundrede større og

Finland.

mindre Søer flyder, og som har Afløb til den finske j Søsystem (det vest-tavastelandske), der ligger indtil Bugt gennem den usejlbare Kymmene-Elv. Vest j 150 M. o. H., og hvis vigtigste Sø er Näsijärvi; for dette sydøstlige Hovedbækken ligger et andet ' Systemet har stærkt Fald ned til Tammerfors,

hvor Vandene samle sig i Kumo-Elven (Kokemäenjoki), som falder ud i den bottniske Bugt ved Bjorneborg. Mod Nord ligger et andet System lejret omkring Uleå-Sø, der gennem Uleå-Elv sender sit Vand mod Nordvest til den bottniske Bugt. Nordligere føre Elve som Ijo og Kemi Vandet fra flere Søer ligeledes til den bottniske Bugt. Endelig mærkes Torne-Elv med dens Biflod Muonio, som danner Grænsen mod Sverige, og Tana-Elven, der til Dels danner Grænsen mod Norge. 0. f. Landryggen fører Kemi-Elven Vandet fra en stor Del Søer (deriblandt Kemi-Søen) ud til det hvide Hav; endelig er der paa den lappiske Halvø Enare-Søen (ca. 1400 □Km.), der gennem Pasvik-Elv (Patsjoki) har Afløb til Varangerfjord.

Kysterne ere meget stærkt indskaarne og ledsagede af Skærgaarde med talrige Smaaøer og Skær; navnlig gælder det Sydvestkysten ved Ålands-Øerne.

Klimaet er et koldt Fastlandsklima (omtrent 1/4 ligger N. f. Polarkredsen), dog ikke saa koldt, som man skulde tro efter de høje Breddegrader. Sommervarmen kan stige til 30°, om Vinteren kan Termometret synke til — 30—40°, dog ikke i Kystegnene mod Syd; paa den anden Side kan det paa den lappiske Halvø vise indtil — 48°. I Helsingfors er Middeltemperaturen 4—5° (Vinterens ca. — 7°, Sommerens + 17°), i Torneå ca. 0° (Vinterens — 12°, Sommerens + 17°). Nedbøren er rigelig; i Helsingfors er den aarlige Regnmængde i Gennemsnit 5—600 Mm.; Maksimum i de sydlige Egne er 700 Mm. De herskende Vinde ere Syd- og Sydvestvinde. Plante- og Dyreverden er omtrent som paa den skandinaviske Halvø. Skovene ere rige paa Vildt (dog ikke Hjorte og Rensdyr), især Fuglevildt. De vigtigste Træer ere Fyr, Birk og Ær, dog forefindes der ogsaa mange andre Træer; i de sydligere Egne trives baade Eg (der naar til Egnen omkring Björneborg), Lind, Ahorn, Ælm o. s. v. *H. W.*

Befolkningsforhold.

F.'s Befolkning er oprindelig uensartet, den er dannet af 2 Hovedbestanddele, 1 finsk, der atter omfatter 2 Underafdelinger, og 1 svensk, der hver for sig har sine specielle Racetyper bevarede, baade i Udseende og Karakter; ved Blodblanding mellem alle er opstaaet Blandingsracer med ganske særligt Præg.

Finnerne — Tavasterne og Karelerne — høre til den store finsk-ugriske (s. d.) Folke-Æt; de udgøre ikke oprindelig en Enhed, men bestaa af to forskellige Stammer, som de politiske og geografiske Forhold have forenet til een Nationalitet. Tavasterne og Karelerne, om hvis Indflytten til F. man intet bestemtere kan sige, end at den er paabegyndt sandsynligvis allerede omkring Folkevandringens Tid og afsluttet før 800, og at den endnu Middelalderen igennem, i det mindste i det indre af Landet, ikke synes at have sat Finnerne længere mod Nord end til ca. 62°, stod længe efter Indflytningen som Fjender, og saa sent som i 16. Aarh. træffe vi Fejder imellem dem. Karelerne, der bo i Karelen, Savolaks og Nord-Østerbotten, ere livlige, letsindige, ikke meget viljestærke, handelskyndige, med medfødt musikalsk Sans og poetisk Gemyt. Typen er mørk med sort Haar og brune Øjne. Tavasterne, som befolke det egentlige F., Tavastland, Satakunta, Nord-Nyland og Syd-Østerbotten, ere indesluttede, langsomme og stædige, yderst nøjsomme, taalmodige og seje. Tavasteren er lys med udstaaende Kindben, skraatliggende Øjne, daarlig Skægvækst og brede Læber. Begge Stammer udmærke sig ved stor Redelighed og en Uafhængighedsaand, som har gjort F. til et af Europa's mest demokratiske Lande. Fremmed Herredømme i 800 Aar, Adelsvælde, Lensforfatninger, uendelige Krige, Misvækster og Elendighed ere gaaede hen over Landet uden at kunne kue den personlige Frihed varigt (farligst har det russiske Herredømme 1721—1812 været for Karelerne), og man kan sige, at i Øjeblikket ingen af de sociale Uligheder i F. bunde i Ulighed for Loven eller personlig Afhængighed. Blandingsracen mellem Øst- og Vestfinnen, som bor i Savolaks, og som er opstaaet gennem dette Lands Kolonisation fra Gustaf Vasa's Tid til Nutiden, forener de to oprindelige Racers Egenskaber i særdeles heldig Blanding og staar højt i Intelligens og Formue. F.'s haarde Natur og de ublide Betingelser, under hvilke Landet er kultiveret og opdyrket, har paatrykt de finske Racer et Præg af Utilgængelighed og Konservatisme, som hastig opfattes af Udlændinge, men man tør uden Betænkning kalde den Landvinding for Kulturen, som trods Naturens Hindringer og Aarhundreders Ulykker er naaet i Ødemarkerne, for en af Civilisationens mest beundringsværdige om ogsaa i sin ydre Form beskedne Sejre.

Den oprindelig svenske Befolkning i F. er en 0- og Kystbefolkning, Åland med Skærgaard er helt svensk, og paa den finske Kyst bo Svenskerne i Nyland, det sydlige Østerbotten og for øvrigt i Kyststæderne. De svenske Finlændere i Nyland og paa Aland (hvor det svenske Element meget tidlig, formodentlig allerede i Vikingetiden, synes at have faaet fast Fod) ere fortrinlige Sømænd, i Østerbotten, hvortil en Indflytning fra lige over for liggende Egne af Sverige først er sket noget senere, fremragende Sløjdere og som Tømmermænd anvendte i hele Landet. Kvinderne dyrke Jorden. Desuden er fra Sverige i Svensketiden indvandret store Mængder Svenske som Embedsmænd, Officerer og Købmænd. Blodblanding mellem Svenske og Finske findes saa godt som ikke i Almuen; derimod har den i de højere Klasssr avlet en yderst interessant og for F.'s Udvikling meget betydningsfuld Blandingsrace, som f. T. (1896) gaari Spidsen for Landets Fremfærd. En vaagen Lydhørhed for Udlandets Bevægelser forener sig i denne Race med en vel overvejet Forsigtighed i Tillempningen; det er i denne Blandingsbefolkning, Forkæmperne for Fennomanien opstaa, ligesom det er hos den, det svenske Dannelseselement finder sine ivrigste Forsvarere.

Imod Nord findes endnu Lapper, den nomadiserende Fjældlap og den om Vinteren bosiddende Fiskerlap. Lapperne ere lappisktalende, men forstaa Finsk. I Wiborg og Omegn er en russisk Befolkningsdel og i selve Wiborg en tysk Handelskoloni.

Almuens Sæder og Levevis ere primitive, men der er betydelig Forskel i denne Retning mellem Befolkningen i de rigere, tættere bebyggede, vest-

lige og sydlige Egne, og i de karrige østlige. Overalt paa Landet og meget hyppigt i Byerne bygges der af Træ (Stock). Landbefolkningens Bygninger ere altid mangfoldige; selv til denmindste Husmandslod hører i alt Fald seks Bygninger, først af alt bygges Badstuen. Thi den finske Almues Renlighed med sin Person er stor; saa langt Aaret er, tager Landbefolkningen sig regelmæssig hver Lørdag sit varme Dampbad — i Danmark kaldet russisk Bad —, om Sommeren er Badet hyppigere, i Høsttiden dagligt. Samme Renlighed er ikke altid gennemført i Boliger og Klæder. Den finske Almue er til Hverdagsbrug ædruelig, men ved Gildelag og Byrejser drikkes der meget Brændevin, og der er da ikke langt til Kniven (*Puukko*), som hænger ved hver Mands Bælte. Den lange Vinter er den naturlige Aarsag til, at Hjemmesløjd, baade kvindelig og mandlig, vedvarende udgør et af finsk Almue-Huslivs Kendemærker. Storbonden er en mægtig og selvbevidst Mand, hvis Børn, baade Drenge og Piger, faa en omhyggelig Opdragelse, ofte højere Dannelse.

Den herskende Religion er den evangelisk-lutherske; den maa siges at bunde dybt i Folket, men endnu stadig spiller gamle hedenske Forestillinger en mærkelig Rolle i den finske Almues Bevidsthedsliv. Trolddom er endnu som for 800 Aar siden en finsk Særegenhed. Troldkyndighedens Grundlag er »Ordet«; der anvendes dog ogsaa Urter (9 Slags), Vielsesringe, Staal, Skruptudser o. s. v. Man besværger Vejret, Høsten, Kærlighedslykken, Sygdom besværges bedst i Badstuen, man frygter onde Øjne, ja de enkelte Landskaber have indbyrdes Mistro til hinanden for ondskabsfuld Trolderi. Kloge Koner (i Sverige kaldet *Finngummorna*) besøges langvejsfra, — fra dem stammer for øvrigt den nu af Lægerne adopterede Massage — ogsaa de særlig finske Midsommerfester bære endnu Spor fra hedenske Forestillinger. Inden for den lutherske Statskirke holder Sekterne sig: Læstadianerne (Hihhulitter), Pietisterne i Østerbotten, Metodisterne i det sydlige F. og de frikirkelige.

I Østfinland, særlig Wiborg Len, er den græskatolske Ritus udbredt. Nogleogfirs jødiske Familier, væsentlig forhenværende russiske Soldater, findes i Helsingfors, Åbo og Wiborg, men leve under stærkt Tryk. Af Befolkningsstatistikken hidsættes følgende: Hele Landets Befolkning udgjorde 31. Decbr. 1893: 2,454,262 Mennesker — deraf Kvinder 1,244,511, Mænd 1,209,751 —, hvilket giver 7,4 pr. □Km. Men i det vidtstrakte Uleåborg's Len er Tætheden kun 1,6 pr. □Km. I det tættest befolkede Nyland's Len 22,8. 1815 udgjorde Befolkningen kun godt 1 Mill., Aarene 1865—70 sank Befolkningen paa Grund af Hungersnøden, hvorom se Afsnittet »Historie«, fra 1,843,245 til 1,768,769, i øvrigt har Befolkningen i 19. Aarh. været i Fremgang. Efter Folketællingen 1890 var 2,048,545 finsktalende, 322,604 svensktalende, dette Forhold vil antagelig siden have forrykket sig lidt i de finsktalendes Favør. Af Befolkningen boede kun 257,885, lidet over 10 p. Ct., i Byerne, Resten i Landkommunerne. Over 10,000 Indb. have følgende Byer (1893): Helsingfors (69,000), Åbo (33,000), Tammerfors (23,200), Wiborg (22,300, Uleåborg (13,200), Nikolaistad (Wasa) (11,300), Bjørneborg (10,800). Overskuddet af Fødsler udgjorde 1893: ca. 20,000, idet der fødtes 35,577 Drenge og 35,453 Piger, medens der døde 26,276 Mænd og 24,726 Kvinder. Til Amerika udvandrede 1894: 1,380, saa godt som udelukkende Landbefolkning. Selvmord begik i 1893: 120 Mennesker, det højeste Tal siden 1881, Gennemsnittet er ca. 90 om Aaret. 1892 forefaldt 84 Mord og Drab, 104 Barne- og Fostermord og 1,127 dømtes for Mishandling.

I Abnormskoler undervistes i Læseaaret 1894—95: 339 døvstumme, 80 blinde og 42 aandssvage. Paa Daare- og Sindssygehus plejedes 1,063. Det absolutte Antal af abnorme findes ikke samlet. Luthersk-evangeliske — herunder Sekterne — var 31. Decbr. 1893; 2,406,675, Metodister og Baptister ca. 1,300, Græsk-katolske 45,793 og Romersk-katolske 487. *Iv. B.*

Statsforfatning og -forvaltning.

I. Det er forbundet med Vanskelighed at betegne F.'s Stilling i eller til det russiske Rige ved en advækvat Formel. I Teorien staar der endnu stadig Diskussion derom, og de heftige Angreb fra russisk Side paa F. i Aarene 1880—95 tog just til Anledning, at finske Statsretslærere havde vovet sig temmelig langt ud i deres Udtalelser om F.'s Plads i Monarkiet. F.'s Trone er »uadskillelig forenet« med Rusland's o: den russiske Kejser er som saadan Storfyrste af F., og Rusland's Udenrigspolitik er som saadan ogsaa F.'s. F. er altsaa ingen suveræn Stat. Paa den anden Side er F. ingen Provins af Rusland, thi finsk Statsmagt er til for finske Øjemeds Skyld og deltager kun i russiske Øjemed, saa langt som finske Love medføre det; og den finske Statsmagt udøves efter finske Love, medens russiske Love ikke som saadanne ere gældende i F. Da F.'s Statsmagt saaledes ikke er en afledet, men en absolut Magt, og da F.'s Omraade og Folk fører sin egen Tilværelse efter egne Landslove, har F. efter almindelig Sprogbrug en Statsforfatning o: F. er en Stat. I denne Stat er Kejser-Storfyrsten ved F.'s Konstitution indskrænket i sin Magt. Nærmest kommer man derfor Forholdet ved i det hele at betegne F. som en ikke-suveræn, autonom Stat med konstitutionelt-monarkisk Forfatning i uadskillelig Forening med det russiske Rige. F.'s Grundlove ere Regeringsformen af 21. Aug. 1772 (delvis modificeret ved Forenings- og Sikkerhedsakten af 21. Febr. og 3. Apr. 1789) og Landdagsordningen af 15. Apr. 1869, delvis ændret i Retning af større Magt for Landdagen 16. Juli 1886; dertil kommer som konstitutionelle Grunddekreter Senatsreglementet af 18. Aug. 1809, Borgå-Deklarationen af 15/27. Marts 1809 og Standsprivilegierne.

1. Kejseren af Rusland er F.'s Storfyrste, hans Arveret er bestemt ved Arveretten til Rusland. Han udsteder ved sin Tronbestigelse en »Forsikringsakt«, og »ham og ingen anden« tilkommer Retten til at »styre« F.; Kejseren har med andre Ord hele den udøvende Magt, hans Magt udøves i Overensstemmelse med Grundlovene. Kejseren er F.'s højeste dømmende Myndighed, Højesteretsdommene udstedes derfor i hans Navn; han benaader, amnesterer og ophæver Konfiskationer. Kejseren er højeste krigskommanderende og udnævner de højere og højeste civile og militære

Embedsmænd. Han adler og hæver fra ringere Adelsgrad til højere; han naturaliserer og giver russiske Undersaatter finsk Borgerret. Den lovgivende Magt deler han med Landdagen.

2. Kejserens Magt udøves gennem Senatet, Generalguvernøren og Ministerstatssekretæren for F., alle disse ere kun konstitutionelt ansvarlige over for Kejseren.

a. Senatet danner enten *Plenum* eller virker adskilt i sine to Hovedbestanddele: Justitsdepartementet (10 Senatorer), som er Højesteret og dømmer i »Kejserens høje Navn«, og Ekonomiedepartementet (s. d.), det egentlige Raadskammer samt F.'s højeste administrative Myndighed. Generalguvernøren er Formand, saavel i Senatets *Plenum* som i hvert af Departementerne, men deltager kun sjælden i Senatets Forhandlinger, hvilket derfor ledes af den Senator, som er udnævnt til Vicepræsident. Senatorerne udnævnes paa 3 Aar ad Gangen, deres Mandat kan fornyes. Beslutningerne baade i *Plenum* og Departementerne fattes efter Stemmeflerhed; inden for Ekonomiedepartementets Sektioner — svarende til andre Landes Ministerier — har derimod vedkommende Senator alene Afgørelsen. Ret til at overvære Senatets Forhandlinger har Prokuratoren, under hvis Opsyn Overholdelsen af Landets Love staar. Prokuratoren og hans Adjoint udnævnes af Kejseren.

Gennem Ekonomiedepartementet som Regeringskonseil forbereder Senatet Love og de Lovforslag, som skulle forelægges Landdagen, udtaler sig om Landdagens Beslutninger og Petitioner og offentliggør de af Kejseren underskrevne Love og Manifester. Desuden udarbejder den Forslag til saadanne Forordninger, som kræve Kejserens direkte Beslutning og ikke høre under Landdagen (hvorom senere), indstiller visse Embedsbesættelser, Budgettet, udtaler sig om Naturalisationer, Adlinger etc. Senatets administrative Omraade, der i al Alm. angaar »Landets almindelige Husholdning og Forvaltning«, er ved forskellige Oktroier, den seneste udstedt af Nikolai II i August 1896, blevet betydelig udvidet, saa at det af administrative Foranstaltninger kun er meget gennemgribende Sager, der kræve Kejserens Underskrift; men al Ekonomiedepartementets Magt udøves i Kejserens Navn. Justitsdepartementet virker væsentligst kun som Højesteret. Senatsplenum sammentræder efter Oktroi 13. Septbr. 1892 kun for at behandle de Sager, som særlig forelægges det af Kejseren (dog siden Aug. 1896 ogsaa i Lovforarbejder), og skal altid præsideres af Generalguvernøren.

b. Generalguvernøren er Senatets Præsident, modtager Kejserens Beslutninger og overgiver dem til Senatet, modtager Senatets Indstillinger og afsender dem med egne Ytringer til Ministerstatssekretæren. Han følger Senatets Arbejder, modtager Dagsordenslisten over dets Møder, og hvert Halvaar detailleret Fremstilling af alle afgjorte Sager samt finansiel Oversigt. Han er den eksekutive Magts Chef, vaager over Politiets og Embedsmændenes Embedsførelse; han gør Inspektionsrejser i Landet, og afgiver Referat til Kejseren desangaaende; han kan i særdeles paatrængende Tilfælde træffe Foranstaltninger uden Senatets Medvirkning. Han indstiller til Ansættelse Prokuratoren, Senatorerne og Guvernørerne samt foreslaar Ordener, Titler og andre Belønninger. Han er den finske Hærs og de i F. garnisonerede russiske Soldaters Chef; i hans Fraværelse fungerer en Adjoint. Generalguvernøren er ikke finsk Embedsmand.

c. Ministerstatssekretæren og hans Adjoint udnævnes af Kejseren og har direkte Referat til Kejseren af alt, hvad der fra Senat og Generalguvernør forelægges Monarken, undtagen i militære Sager, i hvilke den russiske Krigsminister har Referatet; denne har derfor en finsk Officer til Medhjælp. Ministerstatssekretæren har Ret til, forinden han forelægger Kejseren en Sag, at kræve yderligere Oplysninger i den gennem Generalguvernøren; han kontrasignerer Kejserens Beslutninger. Naar disse kun tegnes som marginal Bemærkning paa Referatet, ekspederer han under sit Ansvar Sagen til Generalguvernøren.

Ministerstatssekretærens tidligere Raad i St. Petersborg »Komiteen for de finske Anliggender« er opløst 1891.

3. Den lovgivende Magt deler Kejseren med Landdagen; uden Landdagens Medvirkning kunne følgende Arter af Love ikke stiftes, ændres eller ophæves: Grundlovene, Lovene om Stænderprivilegierne, civile, kriminelle og processuelle Love, Lovene om civil og kriminel Eksekution, Sølovene, militære Organisationslove, Lovene om Bank- og Møntvæsenet, Skattelove, alle Love, som angaa Undersaatternes Rettigheder og Pligter i Alm. (Industri-, Handels-, Agerdyrknings-, Kommunallove etc.) og endelig Kirkeforfatningslove. Derimod ere alle egentlig administrative Love Kejserens Privilegium, selv om de give almindelige Regler, og Landdagen bevilger ikke Finansloven som saadan. Den har kun Ret til Granskning af Finansernes Stilling, naar og for saa vidt særlige Bevillinger kræves anviste, eller ny Skatter eller Statslaan gøres fornødne. Landdagen har intet at gøre med det ordinære Budget og Embedslønningerne, da disse bestrides af de ordinære Indtægter (Domænerne, de ikke-tidsbegrænsede Skatter, Statsgebyrer, Afgifter for Anvendelsen af særlige Statsanstalter og diverse); desuden er som Arv fra Svensketiden Toldbeskatningen unddragen Landdagen. Tendensen gaar imidlertid i Retning af at gøre Landdagens Medvirkning ved Finansloven mere og mere indgribende. — Landdagen bestaar af »de 4 Stænder« — Adel-, Præste-, Borger- og Bondestanden — der raadslaa og afstemme hver for sig. Dog kan *Plenum Plenorum*, d. e. samlet Møde af alle Stænder, sammenkaldes til Raadslagning (ikke til Afstemning), men er uden praktisk Betydning. Tilsammen danne Stænderne Folkerepræsentation. Inden for hver Stand stemmes efter Hoved.

a. Til Adelsstanden har Adgang Chefen (*Caput*) for hver Æt, som er indført paa »Ridderhuset«; han kan lade sig repræsentere af ethvert Medlem af egen eller anden adelig Æt, dog fremmed Æt kun, dersom ingen efter Førstefødselsretten berettiget af hans egen Æt fremstiller sig. For Tiden ere ca. 240 adelige Ætter landdagsberettigede; Antallet repræsenterede Ætter har varieret fra ca. 100 til ca. 140. Formand i Standen er den af Kejseren udnævnte Landmarskalk.

b. Til Præstestanden ere Ærkebiskoppen og de lutheranske Biskopper fødte Medlemmer, 28 vælges

af Præsterne, 3 å 6 af de lærde og andre offentlige Skolers Lærere, 1 a 2 af Universitet. Direkte Valg. Ærkebiskoppen er Formand.

c. Borgerstanden udnævnes af Byerne, een Landdagsmand for hver By, dog saaledes, at de Byer, der have over 6,000 Indb., faa mindst to Repræsentanter og i øvrigt een for hver 6,000. Sammenlægning for at erholde en ekstradeputeret er tilladt mellem en By paa mindre end 1,500 og en anden By paa mindre end 6,000 Indb. Valgberettiget er enhver Mand paa 21 Aar, som er sat i Skat og har betalt denne, som har egen Husstand, ikke har Valgret til Adel- eller Præstestand og ikke er Soldat, Matros eller Tyende. Stemmerne regnes efter Skatteenhed (Skattore) saaledes, at en Skatteportion giver een Stemme, medens hver By har Ret til at fastsætte enten et Stemmemaksimum, som ikke overskrides, uanset Skatteportionernes Antal, eller ubegrænset Stemmeantal. Valget er direkte, Antallet af Repræsentanter omkring 60, Formanden udnævnes af Kejseren.

d. Bondestanden. Hver »Domssaga« (o: Domstolsomraade) vælger en Landdagsmand, i alt bestaar Standen af ca. 60. Valgberettiget er hver Besidder af skattelagt Ejendom, Ejer og Forpagter af fri Jord; udelukkede ere Embedsmænd og de, som have Valgret andensteds. Indirekte Valg gennem Valgmænd. I Bondestanden findes ansat Tolk, som straks oversætter enhver svensk Tale til Finsk. Umyndighed, Konkurs, vanærende Straf, Tab af borgerlige Rettigheder, Køb eller Salg af Stemmer, Valgsvig, Valgtryk og Forsøg paa at vælge i to Stænder berøver sin Mand Valgretten. Endelig skal man have betalt Skat 3 Aar for at vælge. Valgbarhedsalderen er 25 Aar; Mandatet er ikke imperativt.

Landdagen sammentræder for Tiden regelmæssig hvert 3. Aar; Landdagsmændene ere ukrænkelige og kunne ikke forfølges for deres Ytringer paa Landdagen. Den ordinære Session er paa 4 Maaneder. Faste Udvalg paa 16 Mand (4 fra hver Stand), i hvilke stemmes pr. Hoved, ere Lovudvalget, til hvilket Grundlovsforslag uden Diskussion i Salen skulle henvises, Økonomiudvalget, Stats-(Finans-)udvalget, Skatteudvalget og Bankudvalget. Til Udvalgene kunne Senatorer ikke vælges. Stænderne styre, revidere og kontrolere gennem deres befuldmægtigede F.'s Bank. Stænderne have Petitionsret, ogsaa i Grundlovssager, og Propositionsret, dog ikke om Grundlovsspørgsmaal.

Til Landdagsbeslutning kræves i Reglen 3 Stænders overensstemmende Vedtagelse, i Sager om Grundlove, Standsprivilegier, Skatter og Bevillinger dog alle 4 Stænders enstemmige Beslutning. Er der Uenighed mellem Stænderne i 1. Omgang, kan Sagen remitteres til Udvalget til *Jämkning* (Mægling); derefter afgøres Sagen endeligt. To Stænder mod to betyder Sagens Bortfald; dog kan en Sag ved Stændernes Beslutning erklæres for uopsættelig og i saa Fald henvises til »stort Udvalg« — Förstärkt utskott — paa 60 Mand, 15 fra hver Stand, som uden Diskussion skrider til Afstemning; i Skatte- og Bevillingsspørgsmaal kræves i det store Udvalg $^2/_3$ Stemmers Majoritet, i alle andre kun absolut Majoritet; dette Udvalg, hvis Beslutning er bindende for Stænderne, er altsaa egentlig en Landdags Delegation og et Brud paa Standsordningen.

De vedtagne Beslutninger gaa til et Ekspeditionsudvalg, som endelig redigerer dem. Kejserens Underskrift eller Vægring ved at underskrive gør derefter Stænderbeslutningerne til Love eller bevirker deres Bortfald.

4. Myndighedsalderen er 21 Aar for Mænd, 25 Aar for Kvinder, disse have i Byerne kommunal Valgret under visse Betingelser.

F. har ikke fri Religionsøvelse; Ikke-kristne maa overhovedet ikke bo i Landet — Undtagelse er ved kejserlig Ukas gjort for forhenværende russiske Soldater, hvorved et begrænset Antal Jøder kom til F. — Kun lutherske og græskkatolske Menigheder kunne danne religiøse Samfund, dog kunne alle Kristne blive Embedsmænd, medens de romerske Katolikker ikke ere anerkendte som Religionssamfund. Borgerligt Ægteskab kan ikke indgaas i F.

Foreningsretten er kun ubetinget fri i Handels- og Industriøjemed, dog at Aktieselskabers Statutter skulle godkendes af Senatet; alle andre Foreninger kræve Autorisation, hemmelige Foreninger (f. Eks. Frimurerordener) ere forbudte. Den offentlige Forsamlingsfrihed er anerkendt i F.

Kun finske Borgere kunne blive Embedsmænd og indrulleres i den finske Armé; Kejseren har i særlige Tilfælde Ret til at gøre Undtagelse herfra. Kendskab til begge Landets Sprog er Betingelse for Ansættelse som Embedsmand. Dommerne ere uafsættelige undtagen ved Dom, og i Princippet kunne andre Embedsmænd ogsaa kun ved Dom afsættes.

F. har ikke Pressefrihed; Presseforholdene ere ordnede ad administrativ Vej, uden Stændernes Medvirkning. Ethvert trykt Værk skal forelægges Pressekontrollen forinden dets Udgivelse; periodiske Skrifter kunne kun udgives efter forudgaaende Tilladelse, og hvert Nummer skal før Offentliggørelsen forelægges Censuren. I 1893 er Generalguvernøren bleven øverstafgørende over for Dagspressens Forhold.

Kun Finlændere og Russere (efter Frd af 1851 egentlig kun russiske Adelsmænd) kunne eje fast Ejendom i F. uden Kejserens Tilladelse.

II. Det øverste Indseende med Udførelsen af alle Statens Øjemed tilkommer under Kejser-Storfyrstens Overhøjhed Senatets Ekonomiedepartement; ogsaa selve Forvaltningen af alt, hvad til Statens Husholdning og almindelige Vel kan henregnes, er under Senatets Ekonomiedepartements Ressort, og i dette Øjemed ere de forskellige Sektioner indrettede (se Ekonomiedepartement). Imidlertid blev der straks efter Senatets egen Organisation indrettet forskellige Centralorganer (Generaldirektorater) for visse Arter af specielle Sager, hvis øverste Afgørelse ganske vist i Tvivls- eller Tvistetilfælde tilkommer Senatet, men hvis daglige Forvaltning ligesom Initiativet til Forbedringer etc. ligger under det paagældende Centralorgan.

Under Ekonomiedepartementets Indseende er fremdeles Forvaltningen af Landets Provinser (Len) gennem de dertil indsatte Embedsmyndigheder. Endelig har Senatet Indseende med Forvaltningen af de judicielle Embeder. Til alt dette kommer Udnævnelses- eller Indstillelsesret med Hensyn til alle de nævnte Embeder. Selvstyre have i vidt Omfang Kommunerne, Kirken og Universitetet.

1. De under Senatets Indseende virkende Generaldirektorater, som i Aarhundredets Løb gentagende ere blevne forøgede, ere bl. a. følgende:

Medicinalstyrelsen med 53 Distriktslæger og 30 Lensdyrlæger, Poststyrelsen, Vej- og Vandbygningsstyrelsen; Lods- og Fyrvæsenet; Landmaalingen; Statsrevisionen; Forststyrelsen; Statistisk Bureau; Toldstyrelsen med 31 Toldkamre og 4 Grænsevogtninger; Skolestyrelsen med 12 Folkeskoleinspektører; Jærnbanestyrelsen; Statskontoret; Fængselsdirektionen; Industristyrelsen; Agronomstyrelsen.

Denne Administration har medvirket betydelig til den Soliditet og Sikkerhed, som har udmærket F.'s Forvaltning i 19. Aarh.

2. F.'s administrative Hovedinddeling er i 8 Len:

	□ Km.	Byer	Flækker	Landsbyer	Indb.	Finsk-talende	Svensk-talende
Nyland's Len	11,872	5	ingen	1,296	239,456	122,699	114,659
Åbo og Bjørneborg's Len med Åland	24,171	6	2	3,401	395,474	330,746	64,331
Tavastehus Len	21,584	2	1	1,263	257,851	254,380	3,418
Wiborg Len	35,041	6	ingen	1,819	351,600	338,095	8,574
St. Michel's Len	22,840	3	ingen	636	180,920	179,139	1,668
Kuopio Len	42,730	3	1	650	290,654	289,189	1,352
Vasa Len	41,711	7	ingen	507	417,192	290,630	126,430
Uleåborg (og Kajana) Len	165,641	5	ingen	344	246,993	243,667	2,172

I Spidsen for hvert Lens Administration staar en Guvernør, hvis Beslutninger kontrasigneres enten af Landskamreren (Finanssager) eller af Landssekretæren. Guvernøren har under sig — og er Senatets Organ i — al den administrative Virksomhed, der ikke er henlagt til andre. Han er anden Instans i alle administrative Tvistemaal og Afgørelser; dog er ved Lov nogle Tvistemaal i Administrationen henlagte til Overretterne. Lenene deles i Herreder med en Kronofoged, der specielt har med Opkrævning af Skatter og med Politiet at gøre, og en Herredsskriver; under Kronofogeden sortere Lensmændene, der særlig varetage Politiet — i Reglen een for hver eller hveranden Kommune i Herredet. I Byerne, som for øvrigt have Selvstyre lige saa vel som Landkommunerne, hvorom senere, er Magistraten og i de store Byer Politikontorerne Guvernørens Medhjælp i Politi og Eksekution. Antallet af Magistrater i F. er 37, af Herreder 51, af Lensmandsdistrikter 266.

Indelingen i Landskaber (det egentlige F., Åland, Nyland, Tavastland, Satakunta, Karelen, Savolaks, Østerbotten og Lapland) har ingen administrativ, kun historisk og folkelig Betydning. Hvert Landskab har endnu sit eget Vaaben. Det egentlige F., Satakunta, Tavastland og Karelen have Titel af Hertugdømmer, de andre af Grevskaber.

3. Under Senatets Justits departement som Højesteret sortere 3 Overretter (Hofretter), Abo, Wiborg og Vasa Hofret, bestaaende af en Præsident — Åbo og Wiborg desuden en Vicepræsident — og henholdsvis 18, 17 og 9 Medlemmer. Der dømmes i Afdelinger paa 5 Mand; i alle Ikke-Livssager kunne 4 dømme, naar der opnaas 3 Stemmer mod een. Hofretterne ere Appelrctter for de Sager, der komme fra Underretterne, samt for de ved Lov under Rettens Ressort henlagte administrative Sager; første Instans i Blasefemi, Majestætsfornærmelses- og Statsforbrydelsessager samt for Underrettens Dommere i disses Embedsforhold. Advokatfiskalen er offentlig Anklager i Embedsforseelser.

Underinstanserne paa Landet dannes af 62 Domstole, hvis Jurisdiktions Omraade (Domsaga) hvert bestaar af 2 å 3 Jurisdiktionsdistrikter (Tingslag). For hver Tingslag er der en »Herredsret« bestaaende af Domsagaens Dommer (Häradshöfding) som Formand og i det mindste 5 Bisiddere (Nämndemän) valgte blandt Distriktets jordejende Bønder. Der er ordinært Ting 2 Gange om Aaret, Bisidderne kunne kun ved Enstemmighed ændre Dommerens Afgørelse. Vekselsager og visse Søsager ere unddragne Herredsretten.

Under Åbo Hofret sortere 23 Domsagaer med 82 Tingslag: Wiborg 23 Domsagaer med 85 Tingslag, Vasa 16 Domsagaer med 65 Tingslag.

I Byerne dannes Underinstansen af Rådstufvuretten, bestaaende af en Borgemester og 2 Raadmænd. Borgemesteren udnævnes af Kejseren, Raadmændene af Stadskommunen under Approbation. I mindre Byer er Borgemestcren ogsaa ofte Municipalembedsmand.

Under Åbo Hofret sortere 12, Wiborg 12 og Vasa 11 Raadstueretter. I Søsager suppleres Raadstueretten med 2 sagkyndige. I Jorddelingssager er en særegen Egodelningsratt første Instans med direkte Appel til Senatet.

4. Den evangelisk-lutherske Kirke er Statskirke, idet dens Anliggender ere fastsatte af Staten og for saa vidt de kræve Lovændringer ere afhængige af Statsmagten; Kirken lønnes gennem Tienden og Sognene; indadtil er der Selvstyre. Dette er Hovedtrækkene i Kirkeforfatningen.

Kirkemødet er Kirkens Parlament; det skal samles mindst hvert 10. Aar og bestaar dels af gejstlige — Ærkebiskoppen og de 3 Biskopper samt 30 Præster fordelte paa Bispedømmerne — dels af verdslige Medlemmer, en Senator, en Dommer fra hver af Hofretterne, en juridisk Professor og en deputeret fra hvert af Provstierne. Kirkemødet foreslaar de organiserende Love; dets Mening skal æskes i alle Sager vedrørende Forholdet mellem Stat og Kirke og mellem de forskellige Konfessioner.

Domkapitlerne ere Bispedømmernes (Stifternes) Styrelse. Formand er Biskoppen. Medlemmer: en Jurist som Sekretær, Domprovsten og 2 menige Præster. Hvert Stift er "delt i Provstier, hvis Provst har Indseende med Menighederne.

Menighedernes Omraade falder oftest sammen med Kommunens; Menigheden forvalter selv sine Anliggender. Sogneforsamlingen (*Kyrkostämma*) tager Bestemmelse om Sognets finansielle Affærer, et Kirkeraad bestaaende af Sognepræsten, Kapel-

lanen og mindst 6 Medlemmer af Sognet kontrolerer Bestyrelsen af Kirkens Formue samt Sæderne og Kirkedisciplinen.

F. har 4 Bispedømmer eller Stifter, Biskoppen i Abo er Ærkebisp, de andre Bispesæder ere Borgå, Kuopio og Nyslott. 45 Provstier, 42 Stadsmenigheder og 465 Landmenigheder.

Den græske Kirke har en Biskop og et Domkapitel i Wiborg, men er stærkt afhængig af den hellige Synode i Rusland. Præsterne lønnes paa Landet ved Tienden, i Byerne paa Finansloven. 3 Provstier, 12 By- og 14 Landsogne.

5. Kommunalforvaltning. F. har kommunal Selvstyre i vidt Omfang. Kommunerne bestemme selv alle Finans-, Ejendoms-, Skole-, Hygieine-, Fattigforsørgelses- og kommunale Politisager paa egen Haand. For at erholde Tilskud til Skolerne maa Kommunerne underkaste disse Statens Kontrol og Lovene om Folkeskolen.

a. Byerne. Byer paa over 2,000 Indb. vælge paa kommunal Generalforsamling (Rådhusstamma) Borgerrepræsentanter (Stadsfullmäktige)— 21 til 40 i Byer paa 2,000—10,000 Indb. og flere i de store Byer, højest 60 —, som er Byens Administration. Valget gælder 3 Aar, en Tredjedel afgaar hvert Aar; Stadsfullmäktigene vælge selv deres Formand. Valgret har hver skattepligtig Borger, to Skatteenheder giver een Stemme, tre Enheder to, Maksimum 25 Stemmer. Kvinder have Valgret. En »Taxeringsnämd« sætter i Skat, og det besluttes paa »Rådhusstämma«, hvilken Indkomst der skal danne Skatteenhed, dog ikke under 200 og ikke over 400 Mark. Borgemesteren har som Magistratens Formand Ret til at overvære Stadsfullmäktigenes Forhandlinger og kan modsætte sig Udførelsen af deres Beslutninger, naar han finder dem ulovlige; fremdeles forbereder Magistraten Budgettet, men dette vedtages af Stadsfullmaktige. Borgerrepræsentanterne styre Byernes Finanser gennem et »Dratselkammer«, Skoleväesenet og Fattigforsørgelsen gennem en Skoledirektion og en Fattigforsørgelsesdirektion.

Byer paa under 2,000 Indb. have Ret til samme Organisation som ovenfor nævnt; men vælges denne ikke, er Rådhusstämman højeste Autoritet, medens Magistraten overtager den daglige Administration.

b. Landet. Højeste Myndighed er »Kommunalstämma«, Forsamling af alle Kommunens stemmeberettigede Medlemmer; Kommunalstämma er kompetent i alle Kommunens Anliggender, ingen Magistrat eller anden Myndighed har Indseende med den. Den vælger selv sin Formand. Valgret som for Byerne, dog regnes hver Skatteportion for een Stemme. Retten for Landkommunerne til at vælge en »Kommunalnamd« (et Kommuneraad) benyttes saa godt som ikke.

6. Universitetet (Alexander-Universitetet i F.) styres af Kansleren, Vicekansleren, Rektor og Konsistorium. Kansleren udnævnes af Kejseren. Siden 1850'erne har den russiske Storfyrsttronfølger stadig været Kansler. Kejseren udnævner efter Konsistoriums Indstilling og Kanslerens Referat de ordinære Professorer og Overbibliotekaren. Kansleren udnævner efter Konsistoriums Indstilling de ekstraordinære Professorer, Docenterne, Lektorerne samt Rektor, Vicerektor og Dekani. I alle Sager, som forelægges Kansleren, skal Vicekansleren først udtale sig; Vicekansleren skal være knyttet til Universitetet. Den egentlige Styrelse af Universitetet tilkommer Konsistorium, som bestaar af 12 Professorer, Rektor er Formand. »Stort Konsistorium« o: alle ordinære Professorer udpege Rektor og Professorer, meddeler Understøttelser til videnskabelige Rejser og afgør andre Spørgsmaal, der vedkomme Videnskaben. Rektor leder Universitetets finansielle Sager med Bistand af et Professorudvalg og har den disciplinære Myndighed over Studenterne. Universitetets Eksistens er grundlovssikret, og det har som saadant Valgret til Præstestanden (2 Medlemmer). Universitetsbiblioteket er Nationalbibliotek.

Universitetet er delt i de 4 sædvanlige Fakulteter, af hvilke det filosofiske er i 2 Afdelinger; Antallet af ordinære Professorer er 33, ekstraordinære 15, 38 Docenter samt Lektorer, ialt 107; hvert Fakultet er berettiget til at uddele de lærde Grader. Dets Indtægter ere dels Tilskud paa Finansloven, dels Renter af Kapitaler (noget over 300,000 Mark), dels Almanak- og Apoteksafgifter og Afgifter for Afbenyttelse af de videnskabelige Samlinger, Eksamener eta, tilsammen et aarligt Budget paa noget over 1,160,000 finske Mark.

Studenternes indskrives i »Nationer«: Nylændinger, Vestfinner, Østerbotninger, Savo-Karelere, Wiborgere og Tavastlændere, enten efter eget Fødested, Demissionsskole eller efter Faderens Nation ved Universitetet. Indmeldelsen i Nationerne er tvungen. Hver Afdeling staar under Tilsyn af en Inspektør, udset blandt Professorerne, og en Kurator. Afdelingerne have arbitrær Ret til at straffe for Brud paa sædelig Opførsel og Orden.

1828 udgjorde Antallet af Studenter ved Universitetet 339, 1858: 369, 1888: 1,002, 1892: 1,043, deraf 55 kvindelige Studenter. Den første kvindelige Student matrikuleredes 1870, den anden 1873, een har erhvervet Doktorgraden. Om Universitetet som Læreanstalt se Undervisningsvæsen.

7. Fattigforsørgelsen er i F. en ren kommunal Foranstaltning. De, som ganske underholdes af Kommunerne, sættes enten paa Fattiggaardene eller indlogeres blandt Bønderne (Utackorderade) eller endelig gaa paa Omgang hos flere Familier (Rotehjon), desuden erholde nogle fattige aarlige, andre tilfældige Understøttelser af Kommunen.

1893 stillede Forholdet sig saaledes:

		Paa Fattiggaard	Utackorderade	Rotehjon	Aarlig understøttede	Tilfældig understøttede
Paa Landet	Børn	2,583	9,660	2,217	10,247	10,661
	voksne	3,937	11,769	5,042	16,504	23,261
I Byerne	Børn	605	1,065	ingen	1,808	783
	voksne	2,043	548	[2]	2,800	4,759

altsaa ialt af Stadbefolkningen 5,59 p. Ct. og af Landbefolkningen 4,37 p. Ct. Omkostningerne og 715,272 f. Mark i Byerne. Størst ere Omkostningerne i Kuopio's og Uleåborg s Len (det androge tilsammen 3,149,477 f. Mark paa Landet | nordligste og østligste).

8. Hær og Søværn. 1878 indførtes almindelig Værnepligt i F. Uddannelsestiden varierer fra 3 Maaneder til 3 Aar. Indtil 40 Aars Alderen staar man i Rullen som aktiv, Reservist eller Landeværnsmand. Fredsstyrken er ca. 5,600 Mand, Reservisterne beregnes til 27,000, Landeværnet til 60,000. De finske Officerer uddannes i »Kadetskolen«, nu i Frederikshamn. Russiske Militærgarnisoner i enkelte Byer. Krigsmarine har F. ikke.

F.'s Vaaben er en opretstaaende kronet Løve i rødt Felt, omgiven af Sølvrosetter; i Løvens højre Pote et opadvendt Sværd; med Bagbenene træder Løven paa en nedadvendt Sabel. F. har intet særligt Flag; dets Koffardiflag er hvidt, blaat og rødt i Tværstriber. *Iv. B.*

Finansvæsen

I de første Aartier af 19. Aarh. var F.'s Finansvæsen ganske forviklet. Rublen (Sølv) var vel ved den første Landdag indført som Møntenhed med Seddelkurs ligesom i Rusland, men svenske Sedler (ligeledes med Kurs) vare i store Dele af Landet det eneste gængse Omsætningsmiddel, kun Skatterne erlagdes i Rubler. Først i Begyndelsen af 1840'erne udryddede v. Hartman's kloge Finanspolitik omsider den svenske Seddel af Omsætningen (Myntrealisationen). Derefter blev F.'s Banks Sedler det væsentligste Omsætningsmiddel, og da Banken havde den Pligt at indfri Sedlerne med Sølv, var der i Færd med at indtræde ordnede Pengeforhold. Den orientalske Krig lagde dog Stabiliteten øde paa ny, da de russiske Sedler, som vare gangbare i F., ikke længere indløstes med Sølv i Kejserriget, og F.'s Banks Sølvmængde selvfølgelig ikke strakte til baade til finske og russiske Sedler. F. fik derved atter Seddelkurs, og Finanstilstanden blev mere og mere usikker og bekymrende i F. Fra 1860 af arbejdede Regeringen da paa Møntreformen som eneste Udvej af Nøden; i dette Aar indførtes Finsk Mark Sølv à 100 Penni = 1/4 Rubel som Landets Møntenhed, men Sedlernes Indfrielse med Sølvmønt kunde først begynde 1865; 18. Novbr. 1865 erklæredes Sølvmarken for eneste lovligt Betalingsmiddel; Sedlerne vare da sunkne i Værdi med 20 p. Ct.; men Staten indfriede dem efter deres Paalydende, og de private bleve nødsagede til ogsaa at indfri deres Forpligtelser efter samme Norm. Detle kunde ikke undgaa at volde Rystelser i Øjeblikket, men Landets Finansvæsen er siden da betrygget. Langenskjøld's og Snellman's Navne ere knyttede med Ære til dette Værk. 9. Aug. 1877 overgik F. til Guldfoden og sluttede sig til det latinske Møntforbund, I finsk Mark Guld — 1 frc.

Seddeludstedelsen tilkommer udelukkende F.'s Bank. Denne oprettedes 12. Decbr. 1811, og Garantien samt Kontrollen overtoges 1868 af »Stænderne« D: Landdagen; F.'s Bank er saaledes Statsbank. Overskuddet anvendes enten til Statsøjemed eller til Forøgelse af Bankens Fond; dens Grund- og Reservefond var 31. Decbr. 1894 ca. 21,200,000 M., løbende Sedler 49 Mill.; Nettogevinsten for Aaret 1,828,451 M.

I øvrigt har F. af større Banker:

		Grund- og Reservefond.
Foreningsbanken	(opr. 1862) . .	8,024,732 M.
Nordiska Aktiebanken	(» 1873) . .	9,525,228 —
Wasa Bank	(» 1879) . .	2,116,091 —
National-Aktiebanken	(» 1890) . .	4,004,330 —

Større og mindre Sparekasser findes overalt i Landet (152 i 1893) med tilsammen 6,270,285 finske Mark egne Midler og over 47 Mill. M. forvaltede paa 80,910 Sparekassebøger. Ogsaa en Sparemærkebank findes i F.

»F.'s Hypoteksforening« med Balance paa 29,582,045 finske M. 31. Decbr. 1894 er baseret paa gensidig Ansvarlighed. Udlaanene udgøre for Tiden (1896) omkring 26 Mill. M., Reservefonden 500,000 M.

Forsikringsvæsenet i F. repræsenteres bl. a. af »Städernas almänna Brandstodbolag« (gensidig), »Städernas almänna Brandstodbolag for Losegendom«, »Finska Brandstodbolaget for Landet«, »Finska Sjöassurransföreningen« (gensidig), »Triton«, »Kaieva« og »Suomi« ere Livsforsikringsanstalter, »Patria« Ulykkesforsikringsanstalt. Udenlandske Selskaber virke ogsaa i F.

F.'s Statsbudget balancerede 31. Decbr. 1895 med ca. 67,600,000 finske Mark; Udgifterne andrøge ca. 53,700,000 finske Mark, Overskud til 1896: omkring 14 Mill.; deraf ere imidlertid 11 Mill. Rest paa et Statslaan til Jærnbaner, som optoges 1889; og det maa erindres, at Finansperioderne ere 3-aarige (afhængige for det ekstraordinære Budgets Vedkommende af Landdagen, se i øvrigt Statsforfatningen 3). Restbeholdningen af det 1894 af Stænderne bevilgede udgjorde 1,207,000 M., saa at det virkelige Overskud af Statsmidler var omtrent 1,400,000 M. Direkte Skatter ere opførte til Indtægt med 5,800,000 M., deraf Næringsskat ca. 1,366,000, Grundskat ca. 3,370,000, Personelskat 2,050,000 M.; indirekte (Told 17,500,000, Brændevinsskat 4 Mill., Ølskat 783,000, Stempelpapirer 27,000) ca. 22,360,000 M. Visse Skatter erlægges *in natura* og opbevares i »Kronomagasiner«, som ikke maa forveksles med »Sockenmagasiner«, hvilke efter sidste Hungersnød ere indrettede til Opbevaring af Sæd. Sæden uddeles til Udsæd eller Brød efter Behov. F.'s Statsgæld androg 1. Jan. 1895 73,180,430 M. 25 Penni, af hvilke 11,200,000 i Behold, hovedsagelig Jærnbanelaan. *Iv. B.*

Næringsveje og Samfærdselsmidler.

1) Land- og Skovbrug. Disse to Arter Næring er det for F.'s Vedkommende vanskeligt at skille ad med Nøjagtighed; Skovenes Rydning og deres Frugtbargøreise ved Hugning til Brændsel, til Savværkerne, til Skibsbygning eller til Tjærebrænding hører oftest med til den finske Bondes Jordbrug, lige saa vel som hans Sæd- og Kvægavl; ofte repræsenterer Skoven et Jordstykkes hele Værdi, og naar Træerne af Bonden da sælges til Nedhugning, gaar Jordstykket med. Paa sine Steder i F., dog sjældnere og sjældnere og nu kun i de mest afsides Egne, findes endnu »Svedjebruket« D: Skoven hugges, ligger over en Sommer og Vinter og tørrer, brændes derpaa paa Stedet, og der saas i Asken; gentages dette nogle Gange og udpines Jorden paa denne Maade, kommer der Ødemarker, hvor Skoven stod. Det rationelle Nybygge i Skovene og Ødemarkerne understøttes og lettes derimod ved rigeligt Pengetilskud af Statskassen og finsk Husholdningsselskab; og man kan regne en aarlig Tilvækst af opdyrket Jord paa fra 5—10,000 Hekt. Staten ejer 14. Mill. Hekt. Skov, som drives forstmæssig; paa Privatskovene er ogsaa

ndført et, om end mildt Statstilsyn 1886. Tømmeret befordres i sammenbundne Flaader med Besvær gennem Søerne, eller enkeltvis ad de stride Elve, ned til Kysten (Stockfløtning). Kontroverser mellem Tømmerbefordringens og Strandejernes Interesser ere almindelige og ere søgte ordnede ved Lov 1875.

Det har voldet megen Kamp og kostet megen Udholdenhed at fremkalde rationelt kombineret Agerbrug og Kvægavl i F. Ved 19. Aarh.'s Beg. var endnu Engen overalt en forsømt Del af Jordbruget, kunstig Græsavl var ukendt, Kreaturerne vare magre og tarvelige, ernæredes den største Del af Aaret af Bærme fra Brænderierne, Dyrkningen af Kornmarken foregik i 2 eller 3 Skifter, Fodervækster dyrkedes ikke.

Initiativet til bedre Tilstande udgik fra Landhusholdningsselskabet, dette skyldes Optagelsen af Kartoffeldyrkningen, paa dets Initiativ anlagdes »Landbrugsinstituttet« i Mustiala, hvis teoretiske og praktiske Lærdomme meget have bidraget til Vendingen inden for Landbruget. S. Gripenberg's Navn og hans fremsynede Virksomhed for Mælkekreaturernes Forbedring ere uadskillelig knyttede til Mustiala-Skolens. Fremdeles foranstaltede Husholdningsselskabet Landbrugsmøder rundt i Landet; ogsaa organiseredes Jordbrugsselskaber rundt om fra 1858.

Paa Godserne, hvis Ejere ofte i Udlandet satte sig ind i Agronomien, optoges først rationel Drift, Bønderne kom kun langsomt efter. Men fra Landbrugsskolerne og fra Eksemplet, som de veldyrkede Gaarde gave, udgik lidt efter lidt den ny Aand. Landbrugsselskaber have i Retning af Mejerivirksomhedens Udvikling taget Arven op efter Husholdningsselskabet; en af de forreste Pladser blandt Forkæmperne indtager N. Grotenfelt, nu (1896) Overdirektør i Landbrugsstyrelsen; Godserne ere nu for det meste, og Bondegaardene ofte baserede paa Vekseldrift og den kunstige Græsavl. Ogsaa har Forbedringen af Kreatur- og Hesteracen været et af de finske Agronomreformatorers Hovedøjemed. Grotenfeit og Z. Duncker have her indlagt sig de største Fortjenester. Mustiala-Instituttet omfatter nu ogsaa Mejeriskole, desuden findes 18 Mejeriskoler rundt i Landet og 13 Landbrugsskoler; Anlægning af Distriktsmejerier fremmes; Statsbanernes Takster ere for Smøreksporten betydelig nedsatte. I Retning af Anvendelsen af Landbrugsmaskiner have Godserne længe været tidssvarende, ogsaa Almuen kommer lidt efter lidt med.

I Aaret 1893 dyrkedes F.'s Jord af

2,703 Landmænd med mere end 100 Hekt. Jord
23,818 do. » mellem 25—100 do. do.
55.757 do. » » 5—25 do. do.
32,325 do. * mindre end 5 do. do.;

dertil kommer som væsentlig levende af Landarbejde, men med et Stykke Jord, »Torperne« i et Antal af 69,022. Udstykning er efter Lov 1864 tilladt, naar blot hver Ejendom forbliver saa stor, at 3 arbejdsføre, fuldvoksne Personer kunne leve af den i sædvanlige Aar.

Af Jorden tilhørte over 14 Mill. Hekt. Kronen (1,860 Ejendomme), Adelen 379,000 Hekt., Præsterne 247,000 Hekt., Udlændinge (næsten kun Russere) 84,700 Hekt. og endelig øvrige Jordejere 21,760,000, i alt dyrket 36,560,000 Hekt.

Middelfold af Udsæden for hele Landet er for Hvede 6,72, Rug 6,36, Byg 4,83, Havre 5,11, Kartofler 4,79.

Eksporten af Smør udgjorde

1891	1892	1893	1894
Kg.	Kg.	Kg.	Kg.
7,963,561	8,092,937	9,641,200	13,335,069

altsaa paa 4 Aar næsten Fordobling.

Eksporten af Heste udgjorde

1891	1892	1893	1894
Stkr.	Stkr.	Stkr.	Stkr.
2,680	2,434	4,198	5,804

altaa mere end fordoblet paa 4 Aar.

Til Gengæld har Svineeksporten været jævnt nedadgaaende i dette Tidsrum. Af Kreaturer udførtes omtrent 11—14,000 aarlig i de 4 Aar. I alt var Værdien 1894 af udførte Ladegaardsprodukter, Kød og Vildt 25,475,000 finske Mark eller 18,7 p. Ct. af F.'s Eksportprodukters samlede Værdi.

Med Hensyn til Grønsager er Kartoflen i Færd med at blive Eksportartikel; fra 347,000 Kg. 1891 er Eksporten vokset til 1,476,000 Kg. 1894, samtidig med, at Importen gaar mægtig ned, om end der endnu stadig importeres mere, end der eksporteres; de udmærkede finske Svampe stige ogsaa jævnt som Eksportartikel, ligeledes Tyttebær. Korneksporten er naturligvis i Aftagende, naar Kvægavlsproduktseksporten stiger; Havre udførtes 1891 med 41 Mill. Kg., men 1894 kun med 20 Mill. Kg., Rusland's og Tyskland's Toldkrig, i hviken F. indvikledes, har bidraget sit.

Kornimporten stiller sig paa følgende Maade:

	1891	1892	1893	1894
Rug	ca. 17,530,000	58,186,000	34,445,000	28,919,000
Byg	» 8,007,000	12,352,000	11,892,000	8,958,000
Hvede	» 1,742,000	793,000	438,368	116,175
Havre	» 3,805,629	4,857,340	3,886,972	3,863,363
Mel: Rug-	» 30,304,000	86,580,000	104,426,000	112,856,000
— Hvede-	» 22,481,000	22,988,000	34,039,000	39,955,000
Margarin	16 Kg.	16 Kg.		6 Kg.

Af Skovbrugets Produkter eksporteredes følgende:

	1891	1892	1893	1894
Værdi 1894: over 46 p. Ct., nemlig 63,069,000 finske Mark, af F.'s samlede Eksport.	ubearbejdede Trævarer Kbm	220,881	261,332	414,945	613,921
	Planker Kbm	1,592,553	1,452,934	1,651,569	1,922,754

Træmasse og Papirmasse, Kg.	13,022,650	12,867,330	20,403,642	20,541,617
Ved, Kbm	569,440	613,180	748,408	784,869
Tjære, Hektoliter	144,581	120,378	146,106	130,646

Antallet af Husdyr i F. var 1893:

Heste 261,920, Køer 949,229, Svin 169,160, Føl 29,253, Kalve og Kvier 282,057, Geder 14,290, Okser og Tyre 74,358, Faar 1,007,238, Rener 119,837, Høns ca. 326,000, andet Fjerkræ 3,661.

Endelig er det her Stedet at nævne, at der af Rovdyr dræbtes følgende store Antal Husdyr 1893, som var et Gennemsnitsaar: 13 Heste, 149 Køer, 2,675 Faar, 31 Svin, 14 Geder, 1,733 Rensdyr og 3,884 Fjerkræ, medens der samtidig dræbles 58 Bjørne, 12 Ulve, 115 Lodser, 5,274 Ræve, 44 Jærve, 449 Oddere, 201 Maare, 1,329 Hermeliner og 6,683 Rovfugle, for hvilke der i Præmier udbetaltes tilsammen 10,325 finske Mark.

2) Jagt og Fiskeri som Næringer have ikke ringe Betydning; Jagtlove frede visse Dyr (Elsdyret) helt, andre til visse Aarstider. For Drabet af Rovdyr er udsat Præmier; en 1883 død Bjørnejæger havde nedlagt 198 voksne Bjørne. Sælhundejagten er indbringende, Kræbs eksporteres i store Mængder. En særegen Laksefangst er Fangsten i »*pata*« o: en trekantet Ruse, der lægges med Spidsen, der er gennemboret, fremad mod Strømmen; Laksen, som gaar mod Strømmen, passerer gennem Hullet og kan ikke finde ud paa ny; *pata*'en indeholder ofte Hundreder af Laks i et Dræt

Eksporten androg 1894 af Fisk ca. 6,300,000 Kg. (Værdi 1,620,000 M.); Importen af frisk Fisk var kun ringe; af tørret, saltet og røget derimod 3,700,000 Kg. Af Pelsværk udførtes i Aarene 1891, 1892 og 1894 mellem 70 og 120,000 Kg. aarlig, 1893 300,000 Kg.

3) Bjærgværk, Industri og Haandværk. F.'s Skove give Brændselsmateriale, dets Elve Drivkraft for Fabrikindustrien; Raaemner, Materialier og Maskiner til Fabrikation indføres toldfrit eller med meget lave Toldafgifter. Dette i Forbindelse med, at F. til Savværksindustrien har naturligt Materiale i de uhyre Skove, har gjort F. til et Industriland; derimod have F.'s egne Metalaf kastninger (Guld og Kobber) forholdsvis ringere Betydning. 1894 fandtes et stort Kobberværk ved Nordkysten af Ladoga, et Guldvadskeri i Ivalojoki (Lapland) med Udvinding af 6,471 Gr. Guld 1894 (17,840 Gr. 1890, 22,864 1889). Af Jærnmalmen indvandtes 1894 68 Mill. Kg.

Forrest i Betydning staa Savværkerne; Brændsel til Dampsavværkerne faas gratis gennem Affald fra Savningen; andre Savværker bruge Vandfaldene til Drivkraft. I alt havde F. 1893: 377 Savværker med 11,095 Arbejdere og en Produktion til Værdi over 35 Mill. Mark Brutto; de fleste ere mindre Anlæg, men ved Kysten og navnlig ved Bjørneborg findes nogle kolossale Industrier. Næst efter Savværkerne komme Papirfabrikkerne (Træsliberierne, Cellulose- og Papfabrikker), som beskæftige over 4,300 Arbejdere og i Bruttoudbytte give over 15 Mill. Mark. F. har flere store Skibsværfter og mekaniske Værksteder, Jærnstøberier, Uld-, Linned- og Bomuldspinderier, Garverier, Glasværker (Notsjo det berømteste). Den keramiske Industri besørger Arabia Porcelænsfabrik. Et stort Granitværk har begyndt at eksploitere F.'s Stenrigdom. Dampmøller, Tobaksfabrikker, Bryggerier og Bogtrykkerier maa ogsaa her medregnes. I alt er Storindustriens Bruttoudbytte omkring 160 Mill. M. aarlig, og den beskæftiger over 56,000 Arbejdere.

Det skal bemærkes, at mellem Haandværk og Industri gøres ingen Forskel i Loven, og Grænserne ere ogsaa ellers flydende. Ved Siden af disse tvende har Hjemmesløjden endnu en betydende Plads.

4) Handel og Sø fart. Ved Næringsloven 1879 ophævedes den gamle Næringsforskel mellem Stapelstad og Indlandsstad (»Uppstad«), og mellem Grossereren og »Kræmmeren«; Landhandelen gaves samtidig fri. Enhver er nu berettiget til at handle paa Land og i By, i Detail eller en gros eller begge Dele. Bymarkederne have derved tabt største Delen af deres Betydning, dog undtages »Strømningsmarkedet« i Kystbyerne, hvor Fiskerne sælge deres saltede Fisk til Indlandsfolkene, og visse Heste- og Kreaturmarkeder. Efterhaanden som en gros Handelen og Butikshandelen udvikles, specialiserer den sig ogsaa; dog vedvarer, tilmed overalt i Byerne, endnu de handlende i vidt Omfang at have alt i deres Butik samtidig med, at de sælge alt en gros. Derimod er man næsten ophørt at drive Rederi og Handel samtidig; oftere ere de industridrivende (navnlig Savværksejerne) store Handelshuse.

Værdien af F.'s Eksport og Import tilsammenlagt udgjorde 1894: 274,668,000 finske Mark — 138,703,000 Import og 135,965,000 Eksport — deraf søværts med finske Skibe de 117 Mill. og med Jærnbane de 50 Mill. Størst var Trafikken paa Rusland med sammenlagt over 91 Mill., derpaa Tyskland med 59 Mill., Storbritannien med 50 Mill., og Danmark med 22,7 Mill. (deraf Eksport af Smør med over 13 Mill. og af Træ, Træmasse og Pap med 4,200,000). 173 handlende gjorde 1893 Konkurs med 8½ Mill. Passiver. Den orientalske Krig gav F.'s Sejlflaade et Knæk, som vel ved 10 Aars energisk Virksomhed atter saa nogenlunde repareredes, men kun for at kort efter Dampskibsfarten skulde gøre den endnu større Afbræk; fra 1878 gaar Sejltonnagen tilbage. Sejlflaaden udgjorde 1894: 1,964 Fartøjer (deraf 1,773 under 19 Register Tons) med samlet Tonnage 237,531 Register Tons. 1880 var Tonnagen endnu 276,877 med et mindre Antal Skibe. Tilbagegangen dækkes ikke ganske af Fremgangen i Dampskibstonnage; denne udgjorde 1880 for 216 Skibe 11,431 Tons, 1894 for 404 Skibe 28,115 Tons. Dog nærer man i F. Haab om, at Rederiernes Virksomhed og Tonnagen vil stige med den større Erfaring i Fragtkonjukturernes Beregning. For Tiden ere Tusinder af finske Sømænd forhyrede paa fremmede Skibe.

Den samlede indgaaende Søfart udgjorde 1894 8,489 Skibe med 1,647,288 Register Tons; den udgaaende 8,482 Skibe med 1,636,872 Register Tons.

Kommunikationer. Det første Dampskib ankom til F. 1836, den første Jærnbane toges i

Brug 1862 og var 107 Km. lang; 1856 var Saimà-Kanalen bleven aabnet. Nu staar F. i regelmæssig Passager-Dampskibsforbindelse med Sverige's Byer, Danmark, Tyskland, England, Belgien, Frankrig og Spanien; en meget benyttet Passagerroute er Stockholm—Helsingfors—St. Petersborg. Om Vinteren holdes F.'s Vinterhavn Hangø saa godt som altid aaben ved Statens Bryder »Murtaja«, Europa's stærkeste Bryder.

Jærnbanenettet var 1894: 2,275 Km., hvoraf 33 Km. Privatbaner (dertil er senere kommet ca. 120 Km. Statsbaner) med Brutto-Indkomst 14,301,000 finske Mark, 9,187,000 finske Mark Udgift og noget over 1 Mill. Tons befordret Gods samt 2,535,000 Passagerer. Kanalerne udgøre 1894: 13. Alle de finske Jærnbaner ere bredsporede. Anlægget af disse Kommunikationer har ikke blot været kostbart og vanskeligt, men betegner — navnlig Hangø Vintertrafik — en stilfærdig Triumf.

Hvor Jærnbaner ikke gaa, optager om Sommeren en Mængde Dampskibe i det indsørige Land og langs den lange og livlig trafikerede Kyststrækning en stor Del af Passagerbefordringen, men i øvrigt ere Landevejene endnu højst vigtige Kommunikationsaarer, om Vinteren lægges og afmærkes desuden Veje over de tilfrosne Søer. Passagerbefordringen sker gennem »skjuts« o: Kærre (om Vinteren Slæde), der gaar fra et Gæstgiveri til et andet (16 Km.) for en ringe Takst. Landboerne ere forpligtede til altid al holde Hest parat. Ogsaa Nattelogis og tarvelig Ernæring kan erholdes paa Gæstgiverierne.

Blandt Kommunikationerne maa endnu nævnes de livsfarlige Tjærebaadfarter nedad Fosserne i det høje Nord; Passagerer befordres af edsvorne Baadførere.

Postvæsenet er velordnet; der befordredes 1893: 22,605,295 Postforsendelser. Telegrafvæsenet, hvis Anlæg daterer sig fra den orientalske Krig, tilhører den russiske Stat. »Store nordiske Telegrafselskab« har et undersøisk Kabel fra Nystad til Grislehamn.

F. har 154 Fyrpladser og 462 udlærte Lodser, fordelte paa 929 Lodspladser. *Iv. B.*

Undervisningsvæsenet.

1) Almueskolen. I 19. Aarh.'s Begyndelse laa Almueundervisningen væsentlig i Hænderne paa Hjemmene; dertil kom det saakladte »Läsforhor« o: Præstevisitationer, ved hvilke Kristenkundskaben i Landsbyen undersøgtes, og »Skriftskoian« svarende til Præstegangen i Danmark. Endelig fandtes »ambulatoriske« Skoler D: en omrejsende Lærer, der samlede Børnene til Læsning. Klokkeren var den sædvanligste, men ganske frivillig antagne Læremester i Religionskundskab. Dog var trods disse primitive Forhold Læsekyndigheden fra Arilds Tid almindelig i den finske Almue.

I Byerne er denne Tilstand radikalt forandret. Ved Almueskoleforordning af 1866 er hver By forpligtet til i tilstrækkeligt Antal at indrette og opretholde Almueskoler, for at alle Børn, som ikke hjemme eller i andre Skoler erholde tilsvarende eller bedre Undervisning, kunne blive underviste fra 8 til 14 Aars Alderen. Skoletvang findes ganske vist ikke, kun almindelig Kundskab i Kristendom er fornøden; men af 34,200 lutherske Børn i Byerne vare 1891 kun 801 mellem 7 og 16 Aar uden al Undervisning — og af dem over Halvdelen under 10 Aar —, af de græskatolske Børn i Byerne derimod 57 af 1,010. Paa Landet modtoges Planen om Folkeskolen til en Begyndelse med stor Mistro og Tilbageholdenhed; Bønderne mente, den vilde gøre Børnene hovmodige og forvilde deres Kristentro. Efterhaanden er det dog kun de ganske afsides og stædige Egne, hvor Almueskolen aldeles ikke er trængt frem — dens Anlæg er kommunalt Anliggende —, men Hjemmelæsningen, Søndagsskolen og de ambulatoriske Skoler ere dog endnu langt over Halvdelen af Børnenes eneste Lærdomskilder paa Landet. Efter Statistikken for Aaret 1891 gik af 427,380 lutherske Børn paa Landet de 175,861 i ambulatoriske Skoler, 42,883 i Almueskolen eller fast Børneskole og 198,556 i Søndagsskole eller nød kun Hjemmeundervisning. Uden al Undervisning vare 16,352 Børn; af de græsk-katolske Børn (7,817 i alt) vare 4,313 Børn uden al Undervisning. Af Landkommunerne vare 40 uden Folkeskole, medens 426 (i alt 1,102 Skoler) havde een eller flere; 1888 var Forholdet 388 og 78, altsaa Fremgangen er betydelig. Det har gentagende været drøftet paa Landdagen at indføre Skoletvang, men er ikke lykkedes at skabe tilstrækkelig Opinion derfor, ikke blot fordi der findes Ængstelse ved at støde den stærkt konservative og noget mistænksomme Landalmues Vedhængen ved den nedarvede Hjemmeundervisning, men ogsaa fordi man i F. i Virkeligheden har tillagt og endnu til Dels i mange Kredse tillægger selve denne Hjemmeundervisning, trods alle dens pædagogiske Mangler, en folkeopdragende og familiesammenholdende Betydning. Almueskolen er uafhængig af Kirken; hver Bys Borgerrepræsentation styrer sit Almueskolevæsen. Hver Folkeskole paa Landet har sin kommunale Direktion, i hvilken Præsten ikke nødvendigvis har Sæde, derimod mindst een Almuelærer eller Lærerinde. Fordelt over hele Landet findes desuden 17 Skoleinspektører; Overinspektøren sidder i Centralskolebestyrelsen. Religionsundervisningen vaager Præsten over. Almuelærerne og -lærerinderne uddannes paa 4 Seminarier; med hvert Seminarium er en Øvelsesskole forenet. Almuelærer- og -lærerindernes pekuniære Situation er bedre og deres sociale Stilling et Trin højere i F. end i de fleste andre Lande.

Almueskolen i F. er fremfor alt anlagt paa Børnenes Selvvirksomhed, en efter Pestalozzi's Principper arbejdende Institution, hvis Maal er at være opdragende til alle Livets Forhold, ikke blot læse- og lektielærende; den staar højt blandt Europa's Almueskoler og er egnet til at danne Grundlaget ogsaa for den højere Undervisning; den har skabt sin Ophavsmand og energiske Gennemfører, Uno Cygnæus, et Ry, som længe ikke vil kunne fordunkles.

2) Den højere Undervisning. Fra Svenske-tiden af var den højere Undervisning i F. ved 19. Aarh.'s Begyndelse den rent klassiske; saa snart Drengene fra »Pædagogien« kom i »Trivialskolen« eller »Gymnasiet«, var Læren af Latin, Græsk og Hebraisk hans overvejende Beskæftigelse; med Trivialskolen var dog en »Skrifvareklasse« (Apologistklasse) forenet for Elever, som skulde over-

gaa til Handel og Haandværk. Men 1812 aabnedes en privat Skole med moderne Sprog i Stedet for de gamle Sprog, som radikalt udelukkedes. Den gik til 1822. Brydende med de klassiske Sprogs Enevælde i Skolen var ogsaa Helsingfors Lyceum, til hvilket bl. a. Runeberg og Nervander havde udarbejdet Planen; dette Lyceum bestod som et af Landets fortrinligste Skoleinstitutter indtil 1891. 1841 anlagdes to Statspigeskoler, hvorhos en i Wiborg allerede eksisterende Stats-»Töchterschule« opretholdtes. For Tiden undervises Drengene i F. i 15 Statselementarskoler og 4 private Elementarskoler foruden talrige Pogeskoler. Til Studentereksamen undervises i Lyceer, dels klassiske, dels Reallyceer, af hvilke Staten 1894 drev tilsammen 23 og private Bestyrere 10. Lyceerne ere 8-klassede, 1 Klasse for 1 Aar. Desuden har F. Borger- og Realskoler, 15 af Statens og 4 private. Endelig findes der I svensk og 1 finsk klassisk saakaldt »Normallyceum«, ved hvilke Lærekræfterne øves efter at have taget deres Eksamina. Ved alle Lyceer er det Opgaven at bibringe Eleverne grundigt Kendskab til begge Landets Sprog; Undervisningssproget er ved nogle finsk, ved andre svensk.

For Pigebørnene findes 6 svenske og 7 finske Stats »Fruentimmersskolor«, som omtrent meddele de kvindelige Elever samme Kundskabsfylde og Dannelse, som Lyceerne meddele Drengene. Desuden findes ved to af Skolerne (1 svensk og 1 finsk) »fortbildnings-lärovärk« til Uddannelse af Lærerinder. Private Pigeskoler findes i et Antal af 50 (32 svenske, 17 finske, 1 blandet). Desuden findes blandt private Skoler, som dimittere Studenter, en Del Fællesskoler for Drenge og Piger, med hvilke der i F. hersker stor Tilfredshed. De private Skoleforetagender nyde i stor Udstrækning Tilskud fra Staten.

3. Universitetet. Lige fra sin Stiftelse 1640 har Universitetet dannet et aandeligt Knudepunkt i F., og fra sidste Halvdel af 18. Aarh. udgaar derfra en bevidst Stræben efter at danne en finsk Videnskabelighed. Porthan, >den finske Histories Fader«, hvis Navn man finder paa hver Side af F.'s Historie i hans Tid, Calonius, det svensktalende Nordens betydeligste Jurist, Franzén, Digteren og Videnskabsmanden, og flere, kastede fra Åbo et Skær ud over Landet, som lyste op. I den første Halvdel af 19. Aarh. er Universitetet uden Sammenligning den vigtigste Arne for hele F.'s ikke blot intellektuelle, men hele offentlige Liv. Straks efter at det (1828) var flyttet til Helsingfors efter Abo's Brand, blev Lørdagsselskabet til, Runeberg's, Nervander's, Snellman's, Castren's, Lonnrot's, Fr. Cygnæus'es og mange andres Samlingssted, til hvilket saa overmaade meget af F.'s Udvikling i 19. Aarh. kan føres tilbage, alt i nøje Tilknytning til Universitetet; adskillige af Lørdagsselskabets Mænd knyttedes senere som Lærere til Universitetet. Størst i ren patriotisk Retning var Cygnæus'es Indflydelse. Om end Universitetet nu væsentlig kun er den højeste Læreanstalt i F., er dets Betydning endnu saare stor, og Universitetets Professorer have endnu en tungtvejende Indflydelse paa finsk Ungdoms Livsbaner. Præsteeksamen samt den lavere og højere Forvaltningseksamen (statsvidenskabelig og juridisk) kræve som Forstudium kun Studentereksamen; derimod kan Indskrivning i det medicinske Fakultet først finde Sted efter Aflæggelsen af *filosofiae*-Kandidateksamen eller (i den nyeste Tid) en Forberedelseseksamen (*Mediko-fil.*); det medicinske Studium afsluttes med en Licentiatseksamen. *Filosofiae*-Kandidateksamen, som er Afslutningseksamen for de vordende Lærere, med særlige Afdelinger af filologisk Indhold, tages fremdeles af dem, som ville fortsætte det juridiske eller teologiske Studium og opnaa »Graderne« (*juris-utriusque*-Kandidat-og *teologiae*-Kandidat-Graden).

Filosfiae-Kandidater have Ret til ved Promotion at blive Magistre; Magisterpromotion foregaar endnu i F. med nogle Aars Mellemrum efter de gammeldags Ceremonier.

Til Universitetet hører et Bibliotek, som rummer 200,000 Bind, et Observatorium, flere Museer og Laboratorier.

4) F. har 6 Døvstummeskoler, 2 Blindeinstitutter og en Opfostringsanstalt for aandssvage.

5) Folkehøjskoler efter dansk Mønster have i de sidste 10 Aar (i 1880'erne) rejst sig rundt om i F. I sin Oprindelse beregnet paa gennem Styrkelse af Nationalitetsfølelsen og Meddelelsen af nyttig Kundskab at danne en Modvægt mod den Russificering, for hvilken Finlænderne frygtede, sat i Gang og gennemført af Entusiasmen, støttet af hele Befolkningen og dreven med megen Alvor og Kraft, er Folkehøjskolen i F. hastig bleven et agtet Led i de finske Oplysningsbestræbelser.

6) Af de Skoler, som uddanne til industrielle Hverv, maa fremfor alt nævnes det polytekniske Institut i Helsingfors; Adgangen til dette kræver samme Eksamen som Studium ved Universitetet. Det er delt i fem Fagskoler: for Arkitektur, Ingeniørvæsen, Maskinbygning, kemisk Teknologi og Landmaaling. Kursus er 4-aarigt; Chefen for Industristyrelsen er tilsynshavende. Fra dette Institut udgaa ogsaa Statens Ingeniører, Arkitekter og Landmaalere. Elevantallet var i Læseaaret 1894—95: 177.

F. har 35 lavere Haandværksskoler, som 1893—94 besøgtes af 840 Elever, og 7 højere Haandværksskoler med 280 Elever. Undervisningsfagene ere Tegning, Bogføring, praktisk Matematik; fremdeles 7 Industriskoler, 370 Elever, til Uddannelse af Værkmestere, Arbejdsledere og Maskinister. Endelig en Centralkunstflidsskole i Helsingfors med 3 å 400 Elever af begge Køn aarlig.

Ambulatoriske Sløjdlærere ere ansatte til at rejse rundt i Landets østlige Egne, adskillige Væve- og Sløjdskoler findes rundt i Landet, baade private og understøttede af Husholdningsselskabet.

I 8 Handelsskoler, dels private med Statstilskud, dels Statens, undervistes 1894—95: 418 Elever. Fortrinlige ere F.'s Navigationsskoler til Uddannelse af Befalingsmænd; der findes nu 7 (21 Afdelinger) med 174 Elever i Læseaaret 1894—95.

Sundhedsvæsen. Under almindelige Forhold er Hygieinen i Stæderne et kommunalt Anliggende; første Stadslæge vaager over Sundhedstilstanden. Paa Landet har Provinsiallægen den Pligt ved jævnlige Rejser at undersøge Sundhedstilstanden; særlige Sundhedsforanstaltninger paa Landet under Epidemier træffes af Guvernøren.

Hygieinen er saa ung i F., at den ikke har

naaet at staa særlig højt. I udenlandske Epidemitilfælde overtager Staten med Karantæne og Undersøgelser Forhindringsforanstaltninger. I alt findes i F. 129 Hospitaler, i hvilke 1893: 21,282 syge vare indlagte (deri iberegnet sindssyge og militære), 262 Læger, 135 Apotekere og 551 Jordemødre. *Iv. B.*

Retsvæsen.

Fra Svensketiden overførtes der paa F.'s ny i Regime en Retstilstand, der væsentligst beroede paa den for sin Tid fortrinlige almindelige Rigslov af 1734 og paa de i »Stænderprivilegierne« nedlagte sociale Principper. Den konstituerende Landdag af 1809 havde tilstrækkelig at bestille med statsorganiserende Lovarbejder af alle Slags, saa der ikke fandtes Tid og Lejlighed til Reformeren af Lovgivningen, og siden da samledes Stænderforsamlingen ikke før 1863; hvad der ad administrativ Vej kunde gøres til Retstilstandens Tillempning efter modernere Principper, blev efter Sagens Natur intet gennemgribende; som det betydningsfuldeste maa vel nævnes, at ingen Dødsdom eksekveredes siden 1826, efter Kejser Nikolaj's Initiativ, at Legemsstraffe saa vidt muligt ændredes til anden Straf etc, i det hele var Straffelovafdelingen af 1734-Lovværket det, som mest trængte til Eftersyn, naturligvis Standsprivilegierne fraregnede. Men fra 1863 af kom der Liv i Reformeringen. Af Adelsprivilegierne er væsentlig kun den fødte Repræsentationsret til Landdagen tilbage; af Borgerstandens slet intet, Bøndernes Rettigheder og Pligter ere nu ganske som andre Statsborgeres; kun Præstestandens Privilegier — Skattefrihed for Jord etc. — ere bevarede, dog kun for saa vidt angaar vedkommendes Stilling som gejstlig; privatretlig har Præstestanden ingen Privilegier. »Frelsejord« kan besiddes af alle, ikke blot af Adelen; Handel og Haandværk kunne drives af alle, ikke blot af det sluttede Borgerskab; Bondestanden paa Landdagen bestaar af enhver Jordejer, ikke blot af Bønder o. s. v.

Paa Straffelovsreformen begyndte man straks at arbejde; men Arbejdets enorme Omfang og Reformens nære Sammenhæng med andre Reformer gjorde Forberedelserne særdeles langvarige. Omsider ved 1888-Landdagen vedtoges Loven, blev underskreven 1890, men derefter tagen tilbage af Kejseren kort før sin Ikrafttræden. Forholdsvis ubetydelig ændret vedtoges den efter nogle Mellembehandlinger paa ny 1894 og er nu traadt i Kraft. Den anerkendes almindelig som et fremragende, fuldt moderne Lovværk. Samtidig maatte Fængselsvæsenet undergaa gennemgribende Forandringer; baade Bygningerne, som skulde indrettes efter Cellesystemet, og Forvaltningen, hvis Hovedøjemed maatte blive at gøre Fængslernes Ordning og Stilling som Arbejdsanstalter effektiv, ere siden 1863 komne i Overensstemmelse med moderne Fængselsvæsens Fordringer. F. har 4 Hovedfængsler, af hvilke eet er helt og eet til Dels Tvangsarbejdsanstalt, de andre Straffefængsler; desuden afsones simpelt Fængsel i de 8 Lensfængsler, som i øvrigt ere Varetægtsfængsler; desuden findes 3 Herredsfængsler. Paa den civile Lovgivning er ugift Kvindes Myndighed fra 25 Aarsalder og gift Kvindes Formueraadighed over selverhvervet Ejendom gennemført; ugift Kvinde har kommunal Valgret og Ret til at drive Næring. Kvinde har Arveret lige med Mænd.

Næringslovgivningen er 1879 gaaet et Stykke fremad i frisindet Retning; der gjordes i dette Aars Lov ogsaa en Begyndelse til at sikre Arbejdernes Ret, hvilket fortsattes meden Beskyttelseslov for industrielle Arbejdere 1889 og en Arbejderforsikringslov af 1894. F.'s Tyendelov af 1865 er en Pryd for den finske Lovgivning og har gennem sin humane Aand haft en overordentlig Indflydelse. Decimalsystemet (Meter, Liter, Are og Gram) indførtes i F. 1886; Sølovene ere blevne bragt paa Højde med Europa's Søret 1872 med Ændringer 1889. Fattigforsørgelsen er forbedret. Processuelt staar F. endnu paa det gamle, som arvedes fra Svensketiden; men en Proceskommission, som har været nedsat i flere Aar, arbejder med stor Iver, og i en ikke fjern Fremtid tør dens Betænkning ventes. 1868 udkom tidssvarende Konkurs-, Skifte-, Arve-, Hypoteks- og Formynderilove. Jagt-, Fiskeri- og Skovhugst- samt Udparcelleringslovgivningen har efterhaanden ordnet disse Retsforhold. Endnu maa særlig nævnes som en Mellemting mellem civilretlig og fiskal Levning fra Svensketiden den indtil 1865 bestaaende Brændevinslovgivning: enhver Jordejer havde mod en — efter hans Jordlods Skattestørrelse afpasset — Afgift Ret til at brænde Brændevin, ligeledes i et Omfang, som bestemtes efter hans Jordlods Skattestørrelse (Brännvinsarrende). Denne for Ædrueligheden saare betænkelige Frihedstid afløstes af en stærkt prohibitiv Periode, som endnu vedvarer. Kun Fabrikker maa, under streng Kontrol, brænde Brændevin og kun afsætte til Videreforhandling; paa Landet maa Brændevin slet ikke udskænkes. I Byerne maa Udskænkning og Salg kun foregaa efter indhentet Magistratstilladelse og sker næsten undtagelsesfrit gennem bestemte »Utskänkningsbolag«. Til Afhentning maa ikke sælges mindre end 2 Lit. Kommunen kan forbyde Udskænkning aldeles. 1894 dømtes 1,186 for Overtrædelse, hvilket er 500 mere end 1893, men mellem 1,300 og 900 mindre end de seneste 10 Aar.

Ret til at danne Aktieselskaber og Kommanditselskaber er anerkendt i F. siden 1864. *Iv. B.*

Sprog.

Det finske Sprog (*Suomi*) hører til den finskugriske (s. d.) Æt og tales i hele Finland (af omtr. 2 Millioner Mennesker) med Undtagelse af Kyststrækninger i Osterbotten og Nyland samt Alandsøerne, hvor der tales Svensk, ligesom de historiske Forhold have medført, at Svensk indtil den nyeste Tid tales eller forstaas af alle dannede Finlændere. Uden for selve F. tales Finsk endvidere i Ingermanland (Guvernementet St. Petersborg), foruden at nærstaaende Sprogformer, af hvilke her særlig maa fremhæves Karelsk, høre hjemme i de til F. grænsende Egne af Rusland (se Finsk-ugriske Sprog). Som Følge af Indvandringer fra F. i Tidernes Løb tales Finsk endelig ogsaa paa forskellige Steder i det nordligste Sverige og Norge samt i visse Egne af Vermland (»Finnskogarne«), hvor det dog nu er stærkt ved at forsvinde. Det finske Sprog deler sig i forskellige Dialekter, der kunne henføres til to Hovedgrupper, den vest- og den østfinske. Grænsen

mellem dem kan betegnes omtrent ved en Linie fra Fredrikshamn til Ny-Karleby, saaledes at den vestlige Gruppe væsentlig omfatter de gamle Landskaber det egentlige F., Nyland, Tavastland og Satakunta, den østlige Savolaks, Karelen og de nordligere Egne. De østligste Dialektformer fortsættes atter med særlige Afvigelser ind i russisk Karelen. Det finske Skriftsprog og det dertil sig sluttende dannede Talesprog, der i nyere Tider mere og mere har fæstnet sig, udgaar nærmest fra Vestfinsken, særlig Sproget i Tavastland, men har dog ogsaa modtaget betydelig Paavirkning fra Østfinsken, især efter Fremdragelsen af den storartede, i østfinsk (karelsk) Dialekt affattede Folkedigtning.

Det finske Sprog er overordentlig vokalrigt og forholdsvis fattigt paa Konsonanter. Dets Lydbetegnelse og Retskrivning ere i høj Grad konsekvente og simple; det samme Tegn udtales altid paa samme Maade, og den samme Lyd betegnes altid med samme Tegn. Der skelnes meget nøje mellem korte og lange Vokaler; de sidste betegnes i Skriften ved Fordobling, som *aa* (ɔ: langt a), *ss*, *ii*, *uu*, hvorimod enhver enkeltskreven Vokal er kort. Ved Siden deraf forekommer en Mængde forskellige Diftonger, f. Eks. *ai*, *ei*, *åi*, *au*, *åy*, o. s. v., og *te*, *uo*, *yö*. Meget karakteristisk er den strenge Adskillelse af Vokalerne (undtagen *e* og *i*) i to Rækker: de dybe (haarde) *a*, *o*, *u*, og de høje (bløde) *ä*, *ö*, *y*. Herpaa grunder sig den saakaldte Vokalharmoni: har den første Stavelse (Rodstavelsen) i et Ord dyb Vokal, maa alle andre Vokaler i samme Ord være dybe, har den en høj Vokal, maa ogsaa de andre være høje; alle Endelser, der indeholde en anden Vokal end *e* eller *i*, kunne altsaa fremtræde i dobbelt Form, f. Eks. *kuolemattomuudellansa*, ved sin Udødelighed, *täytymättömyydelläns ä*, ved sin Umættelighed. — Af Konsonanter har Sproget kun *p*, *t*, *k*, *s*, *h*, *j*, *v*, *m*, *n*, *r*, *l*, og inde i Ordet (*ts*, *ng* som i dansk »længe« og) *d*, der dog i Folkesproget altid er erstattet paa forskellig Maade, hvad der afgiver et af de vigtigste Skelnemærker mellem Dialekterne. Ogsaa her skelnes nøje mellem korte (enkelte) og lange (dobbelte) Konsonanter. Intet finsk Ord kan begynde med mere end een Konsonant, og naar der fra fremmede Sprog optages Ord, begyndende med flere Konsonanter, beholdes kun den sidste af disse (undtagen i de af Svensk eller Russisk stærkest paavirkede Dialekter), f. Eks. *tuoli*, Stol, *ruuvi*, Skrue, sv. *skruf*. Ogsaa inde i Ordet ere Forbindelser af mere end to Konsonanter meget sjældne, som *kerskata*, prale, og i Udlyd kunne overhovedet kun visse Konsonanter forekomme (*n*, *s*, *t* og en ejendommelig, i Skriften ikke særlig betegnet »Slutningsaspiration«, sjælden *r*, *l*) og da altid kun een enkelt, hvorimod det aldeles overvejende Antal Ord ender med Vokal. — Accenten er ufravigelig bunden til den første Stavelse, hvorhos regelmæssig den 3., 5. o. s. v. Stavelse, for saa vidt det ikke er den sidste i Ordet, har en svagere Biaccent, f. Eks. kä´-lĕ-vä´-la. Ejendommeligt er det metriske Princip i de gamle, oprindelig kun paa Sangforedrag beregnede Folkedigt e (*runot*, se Afsnittet »Litteratur«). Det af 4 Trokæer bestaaende Vers er nemlig, bortset fra den første Stavelse i Verset, der altid er ligegyldig, bygget efter de betonede Stavelsers Kvantitet: en lang betonet Stavelse kan regelmæssig kun bruges som stærk (Arsis), en kort som svag (Thesis); alle ubetonede Stavelser ere ligegyldige, f. Eks. *Arve|lee*, *a|jattelevi*, *Pitkin \ päätänså pi\täv*i. I nyere Kunstpoesi vilde en streng Gennemførelse af dette Princip navnlig for de korte Stavelsers Vedkommende blive unaturlig; her følges væsentlig kun Accenten, og Hensynet til Kvantiteten er underordnet, om end i forskellig Grad hos forskellige Forfattere og i forskellige Versarter.

Al Afledning og Bøjning foregaar ved Endelser, aldrig ved Forstavelser, og selv Sammensætning med Partikler, der spiller saa stor Rolle i de indoeuropæiske Sprog, er fremmed for Finsk. Bøjningsendelserne ere i alle Tilfælde væsentlig de samme; Forskelligheder fremkomme kun ved de Forandringer, der ifølge specielle Lydlove kunne indtræde i Stammen eller ved Endelsernes Forbindelse med denne. Der eksisterer ingen som helst Forskel med Hensyn til Køn; selv f. Eks. Pronominet *hån* betyder baade han og hun (den tilsyneladende Lighed mellem disse og det finske Pronomen er ganske tilfældig). I Deklinationen møde vi, ved Siden af Nominativ, der ingen særlig Endelse har, et stort Antal Kasus (15), idet meget af hvad der i de almindelig kendte Sprog omskrives ved Hjælp af Præpositioner, her udtrykkes blot ved Kasusformer, f. Eks. *talo*, Gaard, Genetiv (der ogsaa er Objektskasus) *talon*, Gaardens, Partitiv *taloa*, (noget af) Gaard, Essiv *talona*, som, i Egenskab af Gaard, Translativ *taloksi*, (blive) til en Gaard, Inessiv *talossa*, i Gaarden, Elativ *talosta*, ud af Gaarden, Illativ *talohon*, *taloon*, ind i Gaarden, Adessiv *talolla*, ved Gaarden, Ablativ *talolta*, fra Gaarden, Allativ *talolle*, hen til Gaarden, o. s. v. (En Del af disse Kasusnavne ere dannede af Rask). Nominativ Flertal har overalt Mærket *-t*, som *talot*, Gaardene; for øvrigt ere Endelserne gennemgaaende de samme som i Enkelttal, blot med Indskydelse af *i* (*j*) efter Ordets Stamme, som *taloja*, (nogle) Gaarde, *taloissa*, i Gaardene, *taloista*, ud af Gaardene, *taloihin*, ind i Gaardene, o. s. v. Hertil kan atter føjes pronominale Tillæg, som *talonsa*, hans Gaard, *talossani*, i min Gaard, *taloistamme*, ud af vore Gaarde, o. s. v. Ved Siden af Kasusdannelsen forekommer ogsaa en Række Forholdsord, hvilke, i det mindste for den allerstørste Del, selv ere forskellige Bøjningsformer af oprindelig selvstændige Ord og i Reglen sættes efter det styrede Ord, altsaa ere Postpositioner, ikke Præpositioner, f. Eks. *talon edessä*, foran Gaarden, *talon edestå*, fra foran Gaarden, *talon eteen*, hen foran Gaarden. — Inden for Verbalbøjningen er Antallet af Tider og Maader ikke synderlig stort. Derimod er der stor Rigdom paa den ene Side paa nominale, infinitiviske og participiale Dannelser, der kunne bøjes gennem forskellige Kasus og ofte udtrykke, hvad der i de fleste andre Sprog udtrykkes ved en hel Sætning, f. Eks. *tullessansa*, idet han kom(mer), *tultuani*, efter at jeg var kommen, paa den anden Side paa Afledninger, der tidtrykke forskellige Nuancer i Begrebet, f. Eks. *istun*, jeg sidder, sætter mig, *istuilen*, *istuskelen*, sidder, sætter mig flere Gange, *istahdan*, sætter mig et Øjeblik, *istahtelen*, sætter mig oftere et Øjeblik ad Gangen, *istutan*, jeg lader (en anden) sætte sig, sætter, planter, *istututan*, lader plante, o. s. v. Ejendommelig er den Maade, hvorpaa Nægtelsen udtrykkes, idet det er

Nægtelsesordet, der bøjes med Personendelser, medens selve Verbet i saa Henseende bliver uforandret, f. Eks. *tulen*, jeg kommer, *tulet*, du kommer, *tulee*, han, hun kommer, o. s. v., men *en tule*, jeg kommer ikke, *et tule*, du kommer ikke, *ei tule*, han kommer ikke, o. s. v.

Det finske Sprog indtager saavel ved sin rige Udvikling som i historisk Henseende ved sin aabenbart meget oprindelige Form den mest fremragende Plads inden for de finsk-ugriske Sprog; som Kultursprog kan her kun Magyarisk gøre det Rangen stridig. De ældste finske Sprogmindesmærker gaa vel ikke længere tilbage end til 16. Aarh.; men vi have andre Midler til tilnærmelsesvis at danne os en Forestilling om dets ældre Historie, nemlig dels Sammenligninger med Søstersprogene dels de talrige Laaneord, som ere optagne fra forskellige kendte indoeuropæiske Sprog, med hvilke Finnerne i Tidernes Løb ere komne i Berøring, og for hvilke der for øvrigt atter herfra kan hentes vigtige Oplysninger. Ved den Form, hvori ældgamle Laaneord af denne Art endnu den Dag i Dag ere bevarede i Finsk (og dettes nærmeste Søstersprog), vidne de om, hvor lidet Sproget i mindst et Par Tusinde Aar maa have forandret sig. Af særlig Vigtighed i saa Henseende er først en Mængde Ord af litauisk-lettisk Oprindelse, der maa være optagne allerede før vor Tidsregnings Begyndelse eller senest umiddelbart derefter, paa en Tid, da Finnerne endnu ikke kunne have sat sig fast i F., men væsentlig have boet sydligere, i nær Forbindelse med deres nærmeste Stammefrænder (Ester, Liver o. s. v.), f. Eks. *sisar* Søster af lit. *sesu, seser-, kirves* Økse af lit. *kirvis, silta* Bro af lit. *tiltas*, med senere Overgang paa Finsk af ældre *t* til *s* foran *i, tuohi* Birkebark af lit. *toszis*, optaget paa en Tid, da Finsk endnu har haft Lyden s (sch, sz), der senere er blevet til *h*, o. s. fr. (Vilh. Thomsen, »Berøringer mellem de finske og de baltiske [litauisk-lettiske] Sprog«, Kbhvn. 1890). Af ikke mindre Vigtighed er en i talrige Laaneord repræsenteret Paavirkning fra en meget gammel gotisk til Dels muligligvis nordisk Sprogform, hvilken maa have fundet Sted i de første Aarhundreder af vor Tidsregning under ganske lignende Forhold som det foregaaende Fænomen; Eksempler paa Ord af denne Art ere *hartiot* Skuldre = oldnordisk *herðar* (der forudsætter ældre *harðioz*) *kaunis* smuk = gotisk (4. Aarh.) *skauns* (for ældre *skauniz*), *ansas* Bjælke = gotisk *ans*, oldnordisk *dss* (for ældre *ansaz*), o. m. a. (Vilh. Thomsen, »Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske«, Kbhvn. 1869; paa Tysk: »Uber den einfluss der german. sprachen auf die finnisch-lappischen«, Halle 1870). Noget senere begynder en slavisk (russisk) Sprogform at gøre sin Indflydelse gældende, hvilken inden for de i Rusland hjemmehørende finske Dialekter efterhaanden har naaet et uhyre stort Omfang (J. Mikkola, »Beriihrungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen«, Helsingfors 1891). Som en betydelig senere Fortsættelse af den førstnævnte gotisk-nordiske Paavirkning fremtræder endelig en stærk, væsentlig kun i Finsk i F., men næsten ikke i Nabodialekterne paaviselig Indflydelse fra Nordisk (Svensk), som staar i nær Forbindelse med de svenske Bosættelser paa F.'s Kyster og Landets politiske Tilknytning til Sverige. Begyndende vel omtrent i Løbet af Vikingetiden, har denne Indflydelse været fortsat helt ned til de nyere Tider, og navnlig i de vestligste Dialekter, f. Eks. i og ved Åbo, har den naaet et overordentlig stort Omfang. Eksempler paa ældre Laan af denne Art ere *sunnuntai* Søndag, *maanantai* Mandag, *lauvantai* Lørdag af gamle Former *sunnudagr, manadagr, laugardagr*; *kaupunki* By af gammelt *kaupungr* (gutnisk), nu *köping*; *leikki* Leg, af gammelt *leik*.

Medens i den svenske Tid Svensk var det officielle og de dannede Klassers Sprog i F., førte det finske Sprog i det hele en tilbagetrukken Tilværelse som Landalmuens Sprog i Hytten og Kirken. Paa Almuen var ogsaa nærmest kun beregnet, hvad der skreves paa Finsk, oftest i et Sprog, der i høj Grad gik i Svenskens Ledebaand. Efter at Interessen for Finsk var vaagnet i den sidste Del af 18. Aarh., er der, navnlig i de sidste to Generationer, af Forkæmperne for den finske Nationalitet (»Fennomanerne«) blevet arbejdet med uhyre Iver for at højne og tillige rense Sproget. Det har nu ikke blot opnaaet fuldstændig Anerkendelse og Ligeberettigelse med Svensk, men tillige en Renhed, Fasthed og Rigdom, der gør det fuldt anvendeligt som alsidigt Kultursprog (jfr. Afsn. »Litteratur«). 1851 ansattes ved Universitetet i Helsingfors den første Professor i Finsk (M. A. Castrén, s. d.), 1893 deltes Faget mellem to Professorer, den ene i finsk Sprog og Litteratur, den anden i finsk-ugrisk Sprogforsk-Bing.

Det første, lidet tilfredsstillende Forsøg til en finsk Grammatik udgaves 1649 af en svensk Professor i Åbo, Eskil Petræus. Af senere Arbejder maa fremhæves Barthold Vhael's *Grammatica fennica* [1733]; dernæst Grammatikker af R. v. Becker [1824], G. Renvall [1840], Fab. Collan [1847], G. E. Eurén [1849, forkortet Udgave 1866] og senest A. Genetz. Særlige Fremstillinger af Syntaksen haves af Yrjo Koskinen [1860], Corander [1861], A. V. Jahnsson [1871] og E. N. Setala [1880 og senere]. En udførligere Fremstilling paa Finsk af »det finske Sprogs Bygning« (*Suomen kielen rakennus*) paabegyndtes af A. Ahlqvist 1877. Den første Ordbog, hvori Finsk indgaar ved Siden af Latin, Svensk og Tysk, skyldtes F. Schroderus [1637]. Den første egentlige finske Ordbog udgaves 1745 af D. Juslenius. 1826 udkom Renvall's fortjenstlige *Lexicon linguae fennicae* med Oversættelse af Ordene paa Latin og Tysk), bekostet af Grev Rumjantsoff paa indtrængende Tilskyndelse af Rask, og 1866—80 E. Lonnrot's store »Finsktsvenskt Lexikon«, med et Tillægshæfte af Kallio [1886]. Mindre Ordbøger haves bl. a. af Eurén [1860] og Ahlmann [1874], der ligeledes har udgivet svensk-finske Ordbøger [1865 og senere]. Det første Arbejde over de finske Dialekter udgaves af Porthan. En Række Beskrivelser af forskellige Dialekter findes i det af det finske Litteraturselskab udgivne Tidsskrift »Suomi« og i det af et yngre Selskab for Modersmaalet, »Kotikielen Seura«, udgivne »Virittäjä«. Om den finske sprogvidenskabelige Litteratur smlg. for øvrigt Ahlqvist, »Bidrag till finska språkforskningens historia fore Porthan« [1854]; O. Donner, »Ofversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia« [1872] samt Aarsberetningerne i »Journal

de la société finno-ougrienne« og E. N. Setälä i »Finland i 19. seklet«. *Vilh. Th.*

Litteratur.

F.'s svenske Litteratur. I. Under Foreningen med Sverige. Forud for Åbo Akademis Oprettelse (1640) findes kun sporadiske Tegn til svensk Litteratur i F.; næppe andet er værd at erindre om end Klas Hermanson Fleming's (død 1616) »Minnesbok« og hans Skildring af hans eget Liv fra 1595 til 1604, og Johan Massenius'es (Svensker) Rimkrønike samt Sigfrid Aroni Forsius'es (død 1627) Almanakker. Endelig kan nævnes Oversættelsen af »Folkeeventyret om Mortensgaas«. Af denne Litteratur tryktes imidlertid intet i Landet, og den er sikkert saa godt som ikke trængt ned til Befolkningen. Først 1642 indrettedes F.'s første Bogtrykkeri; kort efter kom et andet, stiftet af Biskop Gezelius (død 1690). Denne Biskop og hans Søn Gezelius den Yngre (død 1718) gjorde sig fortjente ved et omfattende Bibeloversættelsesarbejde til Svensk. Litteraturen bliver derefter kvantitativt righoldig, men lidet af den fortjener at erindres; en fremragende Plads indtages af Prædikener, Ligtaler og Opbyggelsesskrifter (Rotovius, død 1652, Arenius, død 1682, etc). Videnskabsmændene skreve paa Latin; en svensk Sproglære udkom i 16. Aarh.'s Slutning. Stort Navn i deres Tid havde Videnskabsmændene Browallius (død 1755), Botanikeren Kalm (død 1779), Mineralogen og Kemikeren Gadd (død 1797); i det hele indtog Åbo Akademi en fremskudt Plads blandt de skandinaviske Universiteter. Som en meget produktiv økonomisk Forfatter øvede Præsten Anders Chydenius (død 1803), der samtidig med Adam Smith fremkom med væsentlig de samme økonomiske Anskuelser som denne, megen Indflydelse i F. Den egentlig poetiske Litteratur (Chronander, Creutz, Choræus, Achrelius (død 1692), Rudén, Frese, Liljenstedt o. a.) hører under Sverige's Litteraturhistorie (se Sverige, Afsn. »Litteratur«). Fællestidens sidste betydeligere finskfødte Digter Franzén (1772—1847) flyttede 1811 til Sverige, men maa dog nævnes her, ikke blot fordi hans blide Ungdomsdigte offentliggjordes i »Åbo Tidningar«, ligesom »Menniskans anlete«, »Den gamla knekten« og flere af hans berømteste Ting ere skrevne i hans Åbo Professortid, men ogsaa og navnlig paa Grund af den dybe Indflydelse, han fik paa hele den følgende Digtergeneration.

II. 19. Aarh.'s Skønlitteratur paa Svensk. I 2. Halvdel af 18. Aarh. var Trangen til at udvikle en selvstændig finsk Folkebevidsthed vaagnet. Det stod de store Banebrydere Porthan, Calonius og deres Fæller ganske klart, hvad der tilstræbtes, men deres Arbejdes eminente Betydning kom i fuldt Omfang først ret for en Dag, da Adskillelsen fra Sverige indtraf, og enhver kunde se, hvad der allerede var udrettet, og hvad der stod tilbage. I F.'s svenskskrevne Skønlitteratur saa det dog længe fattigt ud; Linsén's »Aura« (1817—18), hvor Arvidsson (s. d.) skrev sine Ungdomspoesier, og »Mnemosyne« (1819—23) indeholdt ikke stort mere end Efterklang; den mest produktive Bidragyder Sjöström er sunken i fuldstændig Glemsel. Betydningsfuldere var de to Kalenderes Virksomhed paa det folkedannende Omraade; her var det f. Eks. Johan Jacob Tengström skrev sin Afhandling om, hvad de svensktalende kunde uddrage af den finske Folkeaand til Gavn for Folkeenheden og ogsaa for Poesien. I øvrigt var Lejlighedsdigteriet næsten F.'s eneste Poesi. Men i det stille spirede en ny Tid frem; allerede medens Universitetet endnu var i Abo, samledes ved dette som unge Akademikere Kernen af den Kreds, der, med Runeberg som Midtpunkt, senere i Helsingfors blev Lördagskvällarnas berømte Deltagere — Nervander, Snellman, Lille, Fredrik Cygnæus, Lonnrot — hver paa deres Omraade Foregangsmænd. I Poesien blev Runeberg (1804—77) ikke blot F.'s, men den hele svenskskrevne Litteraturs første Navn for sin Tid; allerede i hans første Digte (1830) findes ved Siden af Efterklang som »Svartsjukans nätter« saa karakteristiske Ting som »Bonden Paavo«, og kort efter udkom »Graven i Perho«. Disse Digtninge viste, hvorledes han havde dykket ned i den finske Folkeaand og ligesom ved Intuition havde naaet til dens Dyb; Folkelighedens Enfold forbindes med antik Klarhed til en billedfri, lunefuld, formfuldendt Poesi. Fra denne Periode maa endnu nævnes hans »Hanna«, »Elgskyttarne« og »Julkvällen«. Af Lørdagsaftenernes Kreds udgik ogsaa Snellman's »Spanska flugan« og hans Deltagelse i »Det går an«-Fejden mod Almqvist. Uden for Lørdagsaftenernes Kreds stod Lars Jacob Stenbäck (1811—70), senere Pietismens Stormester i F., hvis dystre og bitre Poesier ere den diametrale Modsætning til Runeberg's: »Hans hele Digtning er Bekendelse, han er lige saa subjektiv, personlig og sensitiv som Runeberg er objektiv, saglig og plastisk« (Estlander). For sin »Jephtas-Bok, en Mindessång i Israel«, fik Nervander det svenske Akademis Pris. Omkring 1840 bryder saa den poetiske Bevægelse, Runeberg og hans Kreds havde skabt, frem i stor Vælde; Kalenderlitteratur, mange Værker, mange Navne, men over dem alle rager frem Runeberg, der 1841 udgiver »Nadeschda«, derefter »Kong Fjalar« og endelig 1848 I. Del af »Fänrik Ståls sägner«, dette »heroisk fosterlandske Billedgalleri«, som endnu den Dag i Dag er F.'s dyrebareste poetiske Skat. Fr. Cygnæus vakte med sin ildfulde Tale, sine Bøgers blomstrende, knudrede, fantasifulde Sprog og sin glødende Fædrelandsbegejstring Ungdommens Beundring; blandt dem, han vakte, naaede vel den endnu (1896) levende Z. Topelius (født 1818) højest med sine fædrelandshistoriske Romaner, sine Festpoemer, sin svulmende Lyrik og sine Børnefortællinger; han er fremfor alle de finske Hjems Digter, ligesom Runeberg efterhaanden blev Stormesteren, den beundrede, forgudede Mand, til hvis Bolig i Borgå fremmede maatte valfarte, og hvis 13-aarige Svaghedstilstand skabte ham næsten en legendarisk Dyrkelse allerede i levende Live; Runeberg's Produktion sluttede 1863 med »Kongerne på Salamis«; 2. Del af »Fänrik Ståls sägner« var udkommen 1860. Fredrik Berndtson (1820—81) naaede knap at blive til mere end en meget lovende Poet, da han afsluttede sin litterære Bane med Skuespillet »Ur lifvets strid« (1851). Emil v. Quanten (født 1827), »Suomi sång«'s Forfatter, overflyttede til Stockholm 1852; nævnes som Lyrikere fra denne Periode maa C. W. Tornegren (1817—50) og Malmström (født 1830) og Åbo Tidsskriftet »Aura«'s Medarbejdere. Wecksell (født 1838), der

endnu (1896) lever som uhelbredelig sindssyg, skrev det nationale Drama »Daniel Hjort«, et baade ved Diktion og indtrængende historisk Analyse fremragende Arbejde fra Klas Fleming's Tider. Af kvindelige Forfattere maa nævnes Sara Wacklin (1790—1846), Fru Runeberg, Digterens Hustru, Fru Nordström, den endnu levende Frk. Ehrnrooth o. s. v. Videnskabsmændene Castrén, Snellman ogWallin offentliggjorde deres Rejseerindringer, hvis Værdi dog ligger mere i det betydningsfulde Indhold end i Formens Kunst. Ved Tiden umiddelbart efter 1863 optoges de intelligente og mest fremragende Mænds Tanker mest af de offentlige Forhold; dog var det ikke blot derfor, man i Poesien kunde spore en kvalitativt temmelig død Overgangsperiode; Hovedgrunden er den, at det efterhaanden opdagedes, at Tidens meste Poesi var Epigonpoesi; dog kunne som selvstændigere Lyrikere nævnes Rafael Hertzberg (født 1845) og Jonathan Reuter samt W. G. Lagus (født 1837) og »Gångerolf«; men den afklaredeRealisme med de store Idealer havde i det hele opbrugt sit Indhold; dersom Litteraturen ikke skulde falde hen i den rene Efterklang, maatte der ny Form og nyt Indhold til. Det er ogsaa kommet. Jac. Ahrenberg, Karl F. Tavaststjerna, Michael 'Liibeck, Adolph Paul, af Forfatterinder Fru Ina Lange (Daniel Sten), Frk. Westermarck og mange andre have, hver for sig grebne af forskellige Strømninger i de europæiske Kulturlande, paa ny givet F.'s Litteratur en Indsats af dygtige Arbejder, baade i Poesi og Prosa. Af megen Indflydelse har Oversættelseslitteraturen været, først og fremmest Oversættelserne fra Finsk af »Kalevala« ved Castrén og K. Collan; Bolin har fortræffelig oversat Shakespeare; Estlander har oversat »Cid« o. s. v. Ogsaa de moderne finskskrivende Forfattere oversættes til Stadighed til Svensk og blive derved det skandinaviske Publikums fælles Eje. *Iv. B.*

F.'s finske Litteratur begynder henimod Midten af 16. Aarh. med Michael Agricola (s. d.), der 1542 udgav en Abe-Bog og derefter en Række vigtige religøse Arbejder: en Bønnebog (»Rucouskiria«) [1544], Det ny Testamente [1548]; en Haandbog (»Käsikiria«) og Messebog (»Messu«), begge disse trykte 1549, men forfattede senest 1546, David's Psalmer (»Psaltari«) [1551] o. fl. a. Haandbogen og Messen ere 1893 kritisk udgivne af E. N. Setälä og K. B. Wiklund i »Suomen kielen muistomerkkejä, *Monumenta linguae Fennicae*«, I, hvis følgende Bind skulle indeholde andre af de ældre finske Litteraturmindesmærker, bl. a. en kun i Haandskrift fra 1548 bevaret Oversættelse af den svenske Landslov af »Herr Mårten«, der i Midten af 16. Aarh. var Kapellan ved den finske Menighed i Stockholm. En ny Oversættelse af Landsloven besørgedes 1601 af Ljungo Thomæ (Thomasson); Trykningen paabegyndtes 1610, men standsede, og den er først udgivet 1852 af W. G. Lagus. Ellers er det i 16.—18. Aarh. væsentlig kun religiøse Arbejder, der udgives paa Finsk, foruden nu og da en lille Folkebog eller et og andet Digt (smlg. J. Krohn, »Suomenkielinen runollisuus Ruotsinvallan aikana« [1862] o: »Digtning paa Finsk under det svenske Herredømme«). Ellers skrives der kun paa Svensk eller paa Latin. Paul Juusten, Biskop i Abo (død 1576), der er mest bekendt for sin paa Latin skrevne Bispekrønike (udgiven med vigtige Noter af H. G. Porthan), udgav 1575 en Katekismus og Messen paa Finsk. Jacob Petri Finno eller Suomalainen, Rektor i Åbo (død 1588), udgav 1583 en Bønnebog og sandsynligvis 1588 den første Psalmebog, hvoraf nu kun Brudstykker kendes. En ny Bearbejdelse heraf besørgedes af Henrik Hemming (død 1618) og har været oplagt flere Gange, senest 1652. Ericus Erici, Biskop i Abo, udgav 1625 en Postil og 1629 en lille Katekismus, der i lang Tid vare i Brug. 1642 udkom hele Biblen paa Finsk.

Den første Indledning til et Omslag i Opfattelsen af det finske Sprogs Stilling indtræder i Slutningen af 18. Aarh. og skyldes Professoren i Abo H. G. Porthan (s. d.) (1739—1804). Han skrev vel ikke selv paa Finsk, men behandlede i sine for største Delen latinske Arbejder alle forskellige Sider af den finske Filologi og vakte derved Opmærksomhed ikke blot for Sproget, men ogsaa for den mærkelige og ældgamle finske Folkepoesi, dens Form og dens mytologiske Indhold. Det sidste Emne behandledes særlig af to af hans Disciple, Chr. E. Lencqvist, der skrev *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* [1782], og Christfrid Ganander, Forfatter til en (paa Svensk skreven) *Mythologia Fennica* [1789]. — Angaaende Formen af de gamle finske Sange (*runot*, Flertal af *runo*) skal her bemærkes, at hvert Vers bestaar af 4 Trokæer (se Finsk Sprog); inden for det enkelte Vers bruges Bogstavrim, medens Enderim vel let tilbyde sig, men ikke tilstræbes. Ejendommelig er derhos den saakaldte »Parallelisme« o: Gentagelsen, af den samme Tanke med forskellige Udtryk i to paa hinanden følgende Vers. Disse Digte bleve foredragne, til en vis simpel, ensformig Melodi, ved Sammenkomster eller højtidelige Lejligheder af to Personer, der paa ejendommelig Maade sekunderede hinanden, medens de tillige holdt hinanden i Hænderne, og Foredraget kunde ledsages af Akkompagnement paa det gamle Nationalinstrument *Kantele*, en Slags Harpe eller Citer med oprindelig 5 (senere flere) Strenge. Alt dette tilhører nu Fortiden, efter at i 19. Aarh. de gamle Digte ere blevne alles Ejendom.

Endnu i de første Aartier af 19. Aarh., der bragte saa stor Forandring i F.'s politiske Stilling, stod Litteraturen i høj Grad i Stampe. Blandt finske Forfattere, der optræde i dette Tidsrum, maa fremhæves J. Judén [Juteini, 1781—1855], der baade i Prosa og Poesi, mest i Folkedigtningens Form, utrættelig behandlede alle Haande Spørgsmaal, og C. A. Gottlund (1796—1875), der i sine forskellige Arbejder (blandt hvilke maa nævnes en Art Kalender af blandet Indhold, »Otava« [»Karlsvognen«], 1828—32) bestandig benyttede den østfinske (savolaksske) Dialekt og ønskede denne antaget som almindeligt Skriftsprog, men uden at finde Efterfølgere. En ny Tid begynder først med Elias Lönnrot (s. d.) (1802—84) og hans Arbejder til Fremdragelse af den finske Folkedigtning og med Stiftelsen af det Finske Litteraturselskab (s. d.) 1831, til hvis første Opgaver Udgivelsen af disse Arbejder hørte. Allerede tidligere vare enkelte Prøver af disse Digte (foruden de i Porthan's eller Ganander's Arbejder optagne Brudstykker) blevne optegnede og offentliggjorte, især af Lægen Zach. Topelius

(1781—1831), og derved var Lönnrot's Interesse navnlig bleven vakt. Nu drog han, der dengang var Læge i det højt mod Nord liggende Kajana, selv om i Ødemarken saavel i det østlige F. som navnlig blandt Karelerne i Rusland, i hvilke afsides Egne de gamle Sagn og Sange endnu levede paa Folkets Læber, og han gjorde her efterhaanden en uanet rig Høst. En meget stor Del af de indsamlede Digte var af mytisk-episk Art, og deres første Oprindelse laa aabenbart langt tilbage i Tiden. Disse, der væsentlig besang de samme Helteskikkelser og saa at sige udgjorde en stor Cyklus, skønt de paa ingen Maade vare overleverede som en saadan Helhed, sammenstillede Lonnrot til et stort Folkeepos, som han gav Navnet »Kalevala« (s. d.) efter Hovedheltenes mytiske Hjemland. Det udkom derefter 1835, bestaaende af over 12,000 Vers i 32 Sange. Dette Digt vakte med Rette den allerstørste Opsigt baade i og uden for F., navnlig efter at det 1841 var bleven oversat paa Svensk af M. A. Castrén (s. d.). 1849 udkom 2. Udg., der nu efter ny Indsamlinger af Lönnrot og forskellige yngre, som efter hans Forbillede droge omkring navnlig i Karelen, og blandt hvilke særlig kan fremhæves D. E. D. Europæus, omfatter næsten 23,000 Vers i 50 Sange. Den er oplagt flere Gange senere og er bl. a. oversat paa Svensk af C. Collan og i Uddrag af R. Hertzberg, paa Tysk af A. Schiefner og H. Paul. 1888 begyndte J. Krohn og A. Borenius »Kalevalan toisinnot, Les variantes de Kalevala«, bestemt til med kritisk Nøjagtighed at offentliggøre den uhyre Masse af Originaloptegnelser, paa hvilke »Kalevala«-Redaktionen grunder sig, eller som slutte sig til samme Cyklus. — 1840 udgav dernæst Lonnrot under Titlen »Kanteletar« (»Kantelens Datter«) en stor Samling (omtr. 24,000 Vers) af mindre Runo-Sange, mest af lyrisk, til Dels ogsaa episk Art, med en udførlig Indledning, hvor der bl. a. meddeles en Række nyere Folkesange. Hertil sluttede sig en stor Samling af Ordsprog (»Sananlaskuja«, over 7,000 Nummere, mest i kort Runo-Form [1842]) og Gaader (»Arvoituksia« [1844; 2. Udg. 1851]), og endelig Tryllesange (»Loitsurunoja« [1880]). Det indsamlede Stof af Folkeeventyr blev derimod i populær Form udgivet af Eero Salmelainen (E. Rudbeck) under Titlen »Suomen kansan satuja ja tarinoita« (»Det finske Folks Eventyr og Fortællinger« [4 Bd., 1852—66, 2. Udg. 1871—76]). En ny kritisk Bearbejdelse af hele dette Stof, under Titlen »Suomalaisia kansansatuja« (»Finske Folkeeventyr«) er begyndt af Kaarle Krohn 1886. Ogsaa af Folkemelodier ere forskellige Samlinger udkomne. Gennem alt dette saa det finske Folk sig saaledes uventet i Besiddelse af en lige saa storartet som gammel og original Nationallitteratur, hvad der i Forbindelse med den nationale Vækkelse, der udgik fra Mænd som J. L. Runeberg og J. V. Snellman, mægtig bidrog til at hæve dets Mod og styrke dets nationale Stræben. Ved Siden af den gamle Digtning vaktes ogsaa Interessen for dennes modernere Fortsættelser. Endnu fandtes der blandt Almuen adskillige folkelige Digtere, der digtede i den gamle Runo-Form, men over moderne Emner, særlige Tildragelser, Betragtninger over Folkets Skæbne og Tilstande, over gamle og ny Sæder og Skikke o. 1. Den ypperste af disse var Paavo Korhonen (1775—1840), hvis Digte bleve udgivne af det finske Litteraturselskab 1848. Men ved Siden af ham fandtes andre som Lyytinen, Makkonen, Kymäläinen, Puhakka o. fl. 1889 udgav Litteraturselskabet en Antologi af saadanne Digte: »Kahdeksantoista runoniekkaa« (»18 Digtere«). Af andre Arbejder fra denne Periode maa fremhæves en fortjenstfuld, men ufuldendt Finland's Historie af J. F. Kajaani [2. Udg. 1846].

1850 udkom en Forordning, der satte meget snævre Grænser, for hvad der overhovedet maatte trykkes paa Finsk, idet det finske Parti, uden Grund, mistænktes for at nære revolutionære Tendenser. Den hævedes først 1863, da det finske Sprog fik samme Ret som det svenske, samtidig med at der overhovedet indførtes større Frihed og Selvstændighed i de politiske Forhold, og særlig fra denne Tid af blomstrer den finske Litteratur frodig og alsidig op, saavel gennem originale Arbejder som alle Haande Oversættelser. Her kun nogle af de vigtigste Navne: Aug. E. Ahlqvist (1826—89), Professor i Finsk, skrev væsentlig, dels paa Finsk, dels paa Svensk eller Tysk, filologiske Arbejder om Finsk og forskellige af de dermed beslægtede Sprog, hvilke han paa længere Rejser havde haft Lejlighed til at studere [f. Eks. »Finska språkets kulturord«, 1871, paa Tysk 1875], og virkede særlig for det finske Sprogs Renhed (f. Eks. gennem et Tidsskrift »Kieletär«, o: Sproggudinden), men han var ogsaa en fin og begavet, om end ikke meget produktiv Digter, der bl. a. under Navnet A. Oksanen udgav et Par Hæfter Digte med Titlen »Sakenia« (»Gnister«). Historikeren og Statsmanden Yrjö-Koskinen (G. Z. Forsman) har bl. a. skrevet et større Arbejde »Nuijasota« [1857—59, ny Udg. 1877], der er oversat paa Svensk: »Klubbekriget og F.'s sociale tillstånd vid slutet af 16. årh.« [1864—65], samt en F.'s Historie [1869—72, 2. Opl. 1881—82; ogsaa paa Svensk og Tysk]. Julius Krohn (1835—88) udfoldede en rig Virksomhed som Digter (under Navnet Suonio), men dog navnlig som historisk Forfatter, særlig Litteraturhistoriker. Af en meget udførlig finsk Litteraturhistorie naaede han kun at faa afsluttet 1. Bd., der alsidig behandler Kalevala [1885]. I hans Søn Kaarle Krohn har F. nu en usædvanlig dygtig Folklorist. Aleksis Kivi (Stenvall, 1834—72) skrev navnlig Dramaer, af hvilke de betydeligste ere Folkelivsskildringen »Nummisuutarit« (»Hede-Skomagerne«) og det bibelske Stykke »Lea«. Hans udvalgte Værker udkom 1877—78. Af andre dramatiske Forfattere maa nævnes Tuokko (A. Torneroos), E. F. Jahnsson, G. A. von Numers og K. Bergbom,, hvilken sidste dog navnlig har indlagt sig Fortjeneste ved at stifte og lede det finske Teater. J. H. Erkko (født 1849), har skrevet baade Noveller, lyriske Digte, til Dels beslægtede med Folkedigtningen, og Dramaer, blandt hvilke maa fremhæves »Aino« [1893] og »Kullervo« [1895], hvis Emner og Verseform ere hentede fra Kalevala. P. Cajander har foruden som lyrisk Digter især gjort sig fortjent ved sin fortræffelige Oversættelse af en Del af Shakespeare's Dramaer. Sprogforskeren A. Genetz (født 1848), Professor i finsk-ugrisk Sprogforskning, er ogsaa Digter og har ved Siden af lyriske Digte, der navnlig ere prægede af varm

Fædrelandsfølelse, leveret en klassisk Oversættelse af Runeberg's »Elgskyttarne«. En overordentlig begavet Forfatterinde har F. i Minna Canth f. Johnsson (se Canth). Af nyere Novelle- og Romanforfattere maa blandt mange andre fremhæves Bonden Pietari Päivärinta (født 1827), der først 1877, da han laa til Sengs med et brækket Ben, optraadte som Forfatter med Folkelivsbilledet »Elämäni« (»Mit Liv«) og senere har skrevet andre Arbejder, der dog staa en Del tilbage for dette, og fremfor alle Juhani Aho (Brofeldt, s. d.). Inden for den videnskabelige Litteratur er, ved Siden af de allerede nævnte historiske Forfattere, navnlig den finske Filologi repræsenteret ved ikke faa dygtige Navne, blandt hvilke, foruden de tidligere anførte, især maa fremhæves E. N. Setälä (født 1864), Professor i finsk Sprog og Litteratur, der paa mange Punkter har kastet nyt Lys over sin Videnskab. Men ogsaa andre Videnskabsfag ere paa fortjenstlig Maade dyrkede paa Finsk af Mænd som Æstetikeren og Kunsthistorikeren Eliel Aspelin, Arkæologen J. R. Aspelin, o. m. a. Inden for den finske Tidsskriftlitteratur maa fremhæves »Mehiläinen« (»Bien«) udgivet af E. Lonnrot [1836—37 og 1839—40]; et litterært Maanedsskrift med samme Navn udgaves 1859—63 af F. Polén. 1866—80 udkom »Kirjallinen kuukauslehti« (»Litterært Maanedsblad«), der fra 1881 er afløst af det af yngre Kræfter udgivne »Valvoja« (»Vaageren«), som har indeholdt mange dygtige Bidrag. Et overordentlig vigtigt Tidsskrift »i fosterländska ämnen« er det af det finske Litteraturselskab udgivne »Suomi«, begyndt 1841, hvis Indhold tidligere aldeles overvejende var paa Svensk, men fra 1863 af efterhaanden saa godt som udelukkende er blevet finsk. Ogsaa Avislitteraturen, der begynder med det hurtig hendøende »Suomenkieliset tieto-sanomat« (»Meddelelser paa Finsk«) [1776], og i den første Halvdel af 19. Aarh. endnu kun har et meget ringe Omfang, har i den nyere Tid efterhaanden taget et overordentligt Opsving. Se i øvrigt Afsn. »Presse«. — Om F.'s videnskabelige Litteratur se de særlige Fagartikler. (Smlg. foruden forskellige ovenfor nævnte Arbejder: F. W. Pipping, »Forteckning ofver i tryck utgifna skrifter på Finska« [Helsingfors 1856—57]; V. Vasenius, *Suomalainen kirjallisuus 1544—1877, la littérature finnoise 1544—1877, catalogue alphabétique et systématique* [smst. 1878; med 3 Tillæg til 1891]; »F. i 19. seklet«). *Vilh. Th.*

Kunst, Musik og Teater.

Udviklingen af en selvstændig bildende Kunst i F. skriver sig, kan man sige, fra 1846, Stiftelsen af »Konstforeningen«; indtil da gik de finske Kunstneres Vej frivillig til Sverige, eller de lede Nød i Hjemlandet og søgte en sidste Tilflugt i Stockholm. Kunstforeningens Stiftere indsaa fuldt vel, at de havde for sig et Arbejde næsten paa bar Bund, men begejstrede, støttede af Opinionen og overbeviste om Kunstens kulturelle Betydning for det i alle andre Henseender saa rask fremadskridende Land, gik de til det Værk, deres Program udtrykte: »at befordre Smagen for bildende Kunst, opmuntre til dens Udøvelse og hæve den«. Dels indkøbtes Kunstværker og samledes efterhaanden til Kunstsamling, dels aabnedes Tegne- og Malerskoler, Skolerfor Arkitekter etc, dels skaffedes Rejsepenge til unge Begavelser. Og det viste sig, at Talenterne i uventet Tal og med uventede, hurtig udfoldede Evner voksede op under den vaagnede Interesses Røgt. Genremaleren Ekman (1808—73) blev F.'s første Mester og har haft stor Indflydelse paa den følgende Kunstnerslægt; den fødte Svensker Sjostrand (født 1828), som 1863 helt flyttede til F. efter allerede at have beskæftiget sig med finske Emner, blev Skulpturens Banebryder med sine Kalevala-Motiver. Arkitekturens første store Navn, Engel (1778—1840), er født Tysker, men indlevede sig ganske i F. Fra hin Tid maa endnu nævnes Landskabs-, Fugle- og Dyrmalerne, Brødrene v. Wright. Af den næste Generations Malere fik Lofgren (1825—84) sin Paavirkning fra Düsseldorf; kendtest af hans Malerier er »Erik XIV og Karin Månsdotter« ; til Dusseldorf gik ogsaa Landskabsmaleren Werner Holmberg (1830—60), som døde ikke fuldt 30 Aar gammel med et grundfæstet Navn og givende endnu større Løfter; af Düsseldorf'ere mærkes endnu: Viktorina Nordens van (1838—72), Alexandra Frosterus (født 1837), Arvid Liljelund (født 1844) °g K. E. Jansson (1846—74), Bondeson fra Åland, en dyb Kender og sympatetisk Skildrer af finsk Almueliv. F.'s mest populære Landskabsmalere bleve Hjalmar Munsterhjelm (født 1840) og Berndt Lindholm (født 1841); Landskabsmaleren Wænerberg (født 1846), Marinemaler Kleineh (født 1846) samt Ahlstedt (født 1839) fortjene endnu at nævnes. Til Paris gik Becker (født 1831) og Falkman (1831—89), begge Genremalere. De to betydeligste Billedhuggere, W. Runeberg, Digterens Søn (født 1838) og Takanen (1849—85), en fattig Husmands Søn, fik begge deres første Uddannelse i Kjøbenhavn. Runeberg gik siden til Rom, derfra til Paris, Takanen til Rom. Kendtest af Runeberg's Skulpturer ere Statuen af hans Fader med den dejlige allegoriske Figur, Finland, Statuerne af Per Brahe og Alexander II, den sidste bl. a. med Fodstykkefigurerne Loven og Kunstens Genius. Takanen's henrivende »Arno« (af Kalevala-Myten) er vistnok F.'s mest udbredte Afstøbning. Imidlertid var Paris'es Tiltrækning paa de finske Kunstnere begyndt at gøre sig gældende med ferøget Magt, og F.'s betydeligste nulevende Maler, Albert Edelfeldt (født 1854), kendt over hele Europa blandt de bedste Navne, er en af Paris-Salonens sikreste og meste ansete fremmede Udstillere. Gunnar Berndtson (1854—95) lærte i Paris at male sine Miniatur-Genrebilleder; Billedhuggerne Stigell (født 1852) og Ville Vallgren (født 1855), af hvilke den sidste er i Færd med at tilkæmpe sig en anerkendt Førsterangs Plads, ere Parisfarere, ligesom Malerinderne Wiik (født 1853), Schierbeck (født 1862) og Billedhuggerinden Sigrid af Forselles (født 1860). Fra Tyskland fik derimod Landskabsmaleren Westerholm (født 1860) sine Impulser som Fædrene før ham. Af den yngste Skole maa fremhæves Maleren Axel Gallén (født 1865), en saare original, med usædvanlig karakteriserende Evne udrustet, antinaturalistisk Kunstner; Eero Järnefeldt (født 1863) er en sjælfuld, højtbegavet Maler; som Billedhugger giver Vikström (født 1864) rige Løfter. I den allerseneste Tid er Symbolismen naaet til F. og kæmper der som overalt endnu med Mangelen paa

Forstaaelse hos Publikum. Arkitekturen havde efter Engel's Død en fattig Tid; af indfødte Finner kan som egentlig Kunstner kun nævnes Granstedt; den betydeligste Arkitekt, Chiewitz (død 1862) var svensk. A. H. Dahlström (1829—82) indledede imidlertid en Række gode kunstnerisk uddannede Arkitekter, efter ham følge Decker (født 1838), F. A. Sjostrom (1840—85), ogsaa en fremragende Lærer, den produktive Hojer (født 1843), den ogsaa som F'orfatter fortjenstfulde Jac. Ahrenberg (født 1847), endelig Lagerspitz (1847—84), Gripenberg (født 1850) og Nystrom (født 1856). Foruden »Konstföreningen«, hvis Traditioner Estlander glansfuldt har holdt i Ære, og som endnu virker som F.'s Akademi, har »Konstnärsgillet« gjort meget for Spredningen af god Kunst gennem sine Udlodninger. I Helsingfors er der rejst Kunst og Kunst flid en herlig Bygning til Museum og Skole, »Athenæum« kaldet.

Musikkens Historie i F. er gammel som Landets Befolkning. De monotone, simple Strofer, hvormed Runesangerne i umindelige Tider, før Historiens Morgen, ledsagede Reciteringen af deres Runer (se Kalevala), ere ikke forsvundne endnu, lige saa lidt som det særegne Instrument »Kantelen«, som herved benyttedes. Endnu hændes det, at der i Karelen findes en gammel Bondemand eller -kvinde, som til Kantelen synger om Wäinämöinen og Aino. Impulser til Kunstmusikken have ogsaa de rent finske, vemodige Folkemelodier givet; nogle af disse Motiver høre til de skønneste Folketoner, som findes; berømtest er vel »Tuol'on mun kultani« (Fjarran han drojer); med stor Energi drives siden Karl Collan's (s. d.) Tid i Forbindelse med de folkloristiske Efterforskninger Arbejdet med at opsøge de gamle Folkeviser; adskilligt er udgivet, adskilligt klinger ogsaa igen i de yngre og yngste Tonedigteres Kompositioner.

Den egentlige Musiklitteratur i F. udgaar fra Pacius (1809—91), tyskfødt, som fra sit 25. Aar levede i F. Dele af hans Operaer og særlig hans Sangkompositioner (»Suomis sång«, »Vart Land«, »Soldatgossen« etc.) leve med uformindsket Popularitet i hele Norden; tyskfødt var ogsaa Konrad Greve (1820—51) (»Björneborgarnes marsch«). Som Dilettant begyndte K. Collan (1828—71, senere en fremragende Mandskvartetkomponist; mere uddannet Komponist var v. Schantz (1835—68). Baade som Ledere af Musiklivet i F. og som Komponister have den tyskfødte Faltin (født 1835), Wegelius (født 1846) og Kajanus (født 1856) indlagt sig Fortjenester; kendte Navne have allerede Flodin (født 1858) og Jean Sibelius (født 1865), af de yngste lover man sig adskilligt af Merikanto, Järnefeldt, Krohn o. a. Af Musikudøvelsen maa Mandskvartetten nævnes først; akademisk Sangforening og dens Elitekor (»Tolfvorna«, »M. M.« etc.) have skaffet F.'s Mandssang op i en ubestridt første Række. Af Sangere og Sangerinder maa fra første Halvdel af 19. Aarh. erindres Johanna v. Schoultz (1813 — 63), senere Fruerne Ida Basilier-Magelsen (født 1846), Emmy Strömer-Achté (født 1850), begge en Tid ved Helsingfors Opera, den førstnævnte nu i Norge. En glimrende Bane i Udlandet have Alma Fohstrom-Rode (født 1856) og Hortense Synnerberg (født 1856) haft, Filip Forsten (født 1852) er nu i Wien, Hjalmar Frey i St. Petersborg. Frøknerne Achté, Ehrnrooth, Leander o. a. uddanne endnu deres pragtfulde Stemmemidler. Ogsaa paa Piano- og Violinudøvelsens Omraade har F. gode Kræfter (v. Michwitz, Fazer, Ina Lange [nu (1896) i Kjøbenhavn] o. a.). Fuldstændig Musikuddannelse giver Helsingfors Musikinstitut; fast Opera findes ikke nu i F. Man vil imidlertid kun have et mangelfuldt, ja ganske falsk Begreb om Betydningen af Sang og Musik i F., dersom man kun henleder sin Opmærksomhed paa Kunstmusikken; den dybe, musikalske Sangbund, Folket ejer, er i Virkeligheden, og ganske bortset fra Kunstmusikken, et karakteriserende Træk i Folkefysiognomiet; Sang og Musik spiller gennem alle Klasser en fremragende Rolle i Folkets Liv og Samvær; de aarlige Sommermusikfester have derfor umaadelig Tilslutning.

Det første egentlige Teaterhus byggedes 1813 (i Abo), det næste 1827 i Helsingfors; nu for Tiden (1896) findes i de fleste Byer smukke Teaterbygninger. Svenske og tyske Trupper have fra 18. Aarh. besøgt F., baade Hovedstad og Provinserne, omkring 1836 og Aarene 1850—53 f. Eks. virkelig fremragende Selskaber. 1852 opførtes i Helsingfors Topelius'es Opera »Kung Karl's Jagt« til Pacius'es Musik af Dilettanter, baade Kor, Solister og Orkester. I 1870'erne havde derimod begge Helsingfors'es Hovedteatre faste Operaer. En god svensk Trup spillede 1862 af indenlandske Værker »Daniel Hjort« (se F'.s Litteratur) og Runeberg's »Kan ej!«. Selv efter at Helsingfors svenske Teater har faaet fast Trup, ledet af særlig dertil engagerede Intendanter (stor Betydning som saadan har Molander haft), ere Kræfterne mest svenske, og fremragende indenlandske Skuespillertalenter ere endnu ikke opstaaede paa det svenske Teater; derimod har det af Bergbom med store personlige Ofre oprettede finske Teater (hvis Trup rejser en Del af Aaret) fostret et stort Talent i Ida Aalberg. Repertoirerne paa Helsingsfors'es Teatre følge med Omhu de nyeste fremmede Fænomener, omfatter desuden med Varme den indenlandske Produktion; ikke blot Topelius og Runeberg, men ogsaa Tavaststjerna, v. Numers, Minna Canth, Leino o. a. opføres i gode og omhyggelige Indstuderinger. Paa »det russiske Teater« i Helsingfors optræde tilfældige Operaselskaber og rejsende Trupper. I Provinserne findes ganske gode omrejsende Selskaber; det bedste Selskabs mangeaarige Direktør (Arppe) er nu Intendant ved Helsingfors svenske Teater. *Iv. B.*

Presse.

Den periodiske Presse i F. har et vanskeligt Hverv. Det Land og det Folk, som den skal oplyse, er i Besiddelse af fri Institutioner, kræver vidtgaaende Offentlighed i alle offentlige Forhold og ønsker at se det prægnante Udtryk for sine Opfattelser i Pressen, som indtager en agtet og for Folkemeningen betydningsfuld Stilling; Ødemarkens Bønder og Byernes Intelligens ikke mindre end Embedsstanden og By-Almuesmanden lægge megen Vægt (mere end i de fleste europæiske Lande) paa Dagspressens Udtalelser. Det føles derfor som et saa meget stærkere Tryk, at Pressens Virksomhed er under Censur, saa enhver Udtalelse om offentlige Forhold maa modereres for ikke at hindres; navnlig saaledes, at Stillingen til det rus-

siske Kejserrige og dettes Institutioner eller offentlige Mening anvendes til Motiv for Censurens Indskriden. Men hvad næsten værre er: i reaktionære Tider kan den indenlandske finske Regering ikke frikendes for at have benyttet Censuren til at hemme fri Udtalelser ogsaa om Landets indre Forhold. Det er derfor gaaet op og ned med Pressen i F.; en finsk Forfatter har lignet Pressens Kamp mod de lyssky Tendenser med Nybyggerens fortvivlede Kamp mod Frosten. Porthan havde 1771 grundlagt F.'s første periodiske Presseforetagende, »Tidningar«, hvis Arv optoges af »Åbo Tidning«, men fra 1810, da dette Blad blev officielt, havde F. intet uafhængigt Organ i 9 Aar. Presseforetagenderne 1819—21 havde tilmed en/krank Lykke, »Mnemosyne« døde 1823; det finske »Turun viikko sanomat« (Åbo Ugeblad) noget senere, og Arvidsson's »Åbo Morgonblad« levede kun $^3/_4$ Aar — dette sidste vare de indre reaktionære Mestere for at undlive. Endelig 1824 stiftedes det endnu (1896) bestaaende »Åbo Underättelser«. Vigtigere for Pressen blev det, at Helsingfors blev Hovedstad; her opstod de to for mange Aar betydeligste Foretagender, »Helsingfors Morgonblad«, redigeret af Runeberg, og »Helsingfors Underrättelser«, redigeret af Topelius; intet af dem kunde dog tale blot med nogen Frihed om Politik. Desuden fandtes Aviser i Borgå, Åbo og Wasa. Alle disse Bladforetagender udkom kun 2 Gange om Ugen. Nu og da stiftedes ogsaa smaa Aviser med finsk Sprog, som aldrig havde lang Levetid og kun udkom een Gang om Ugen. Det blev J. V. Snellman, som gjorde Epoke i Pressen omkring 1840; hans »Saima« (begyndt 1844) blev ikke blot Talerøret for hans finsk-finske Program, men et Tugtens Ris og et Opmuntringens Centrum for alle de offentlige Anliggender, egentlig Politik dog stadig fraregnet. Længere end til 1846 kunde »Saima« dog ikke modstaa den forenede Spidsborgerlighed og Generalguvernørens (Menschikoff's) Forfølgelser; men den Begejstring, den havde vakt, og det ny Syn paa det offentlige Liv, den havde givet, virkede langt ned i Tiden. Snellman lod sig i øvrigt ikke skræmme — Ubøjelighed var en Egenskab hos ham, som senere hen i Tiden bebrejdedes ham af hans Meningsfæller, men som her var paa sin bedste Plads — gennem Tidsskriftet »Litteraturbladet« fortsatte han sin energiske Kamp. Nogle finskskrevne Aviser vare opstaaede efter Snellman's Raad; men 1850 udkom det berygtede Reskript om, at kun Økonomi og Religion maatte behandles paa Finsk — et Dødsslag for den finske Presse; kun Ugebladet »Suometar« holdtes oppe med megen Møje og bistodes fra 1851 af et finskskrevet Ugeblad i Åbo. Stort bedre gik det ikke den svenskskrevne Presse i F., »Morgonbladet« gik ind 1855, erstattedes dog samme Aar af »Wiborg«, et udpræget frisindet Blad. Men først 1859 vover en Avis i F. at udkomme mere end 2 Gange om Ugen. 1862 stiftes »Helsingfors Dagblad«, og det er dettes Redaktør, Robert Lagerborg (1835—82), som indfører den egentlig europæiske Presse med dens Form og Indhold; ved Siden af Lagerborg og hans Medredaktør Chydenius virkede ved Dagbladet en Mængde fremragende Ikke-Journalister, hver med deres Indlæg i Dagens Spørgsmaal. Dagbladets Indflydelse paa Opinionen var overordentlig. 1864 begyndte »Hufvudstadsbladet« at udkomme, nu F.'s mest udbredte Dagblad. 1866 døde Topelius's gamle »Helsingfors Underrättelser«. Paa Finsk blev »Suometar« en Tid Dagblad, men 1866 segnede det i Konkurrencen, og derefter udkom intet Hovedstadsblad paa Finsk før 1869. »Helsingfors Dagblad«s Stamme hørte i den altopslugende Sprogsag til det saakaldte liberale Parti (ogsaa ofte kaldet Dagbladspartiet), men dettes vigende Holdning i Sprogsagen, der mere og mere tilspidsedes, blev omkring 1870 store Dele af det svenske Parti utilfredsstillende. Først stiftedes Ugebladet »Vikingen« (hvorefter de ivrige svensk-finske Partimænd endnu ofte benævnes Vikinger), og fra 1883 overtoges Førerstillingen inden for det svenske Parti af »Nya-Pressen«, et fortrinlig redigeret Blad (Redaktør Axel Lille), som med ingen Sinde svigtende Omhu følger alle Tidens Bevægelser baade i Indland og Udland; med Hensyn til at optage orienterende Indlæg fra fremragende Ikke-Journalister har »Nya-Pressen« fulgt Dagbladets Traditioner. 1889 gik Dagbladet ind. Fennomanerne udgave i Helsingfors paa Svensk først »Morgonbladet« (fra 1872—84), derefter »Finland« (1885—92), dette sidste stærkt reaktionært, men Forsøgene paa fra fennoman Side at udgive svenske Blade ere derefter opgivne. Fennomansk Hovedorgan er »Uusi Suometar«, et stort og meget indflydelsesrigt Dagblad, redigeret af Lofgren (født 1843); i alle andre Spørgsmaal end Sprogsagen er »Uusi Suometar« stærkt konservativt; blandt dets bærende Kræfter maa nævnes den virksomme fennomane Politiker A. Meurmann. Fra 1890 har det mere frisindede ungfinske Parti udgivet et Dagblad, »Päivälehti«, skrevet med meget Talent og langt lettere og mere moderne i Form og Stil end »Uusi Suometar«; den unge finskfinske Litteraturs bedste Navne ere knyttede til det. Flere mindre Blade udkomme i Helsingfors, deriblandt »Työmies« (Arbejderen) som særlig 4. Stands Organ, støttet fra fennoman Side. Provinspressen (baade Svensk og Finsk) er ogsaa i stærk Vækst, 27 Byer havde 1892 i alt 51 Aviser, af hvilke 8 udkom daglig. 1. Septbr. 1895 fandtes af Blade og Tidsskrifter i F. 66 svenske, 94 finske og 3 blandede. Af Provinspressen er paa svensk Side »Åbo Tidning« den mest ansete, paa finsk Side »Kaiku« og »Savo« (inddraget under den finsk-russiske Konflikt 1890, fortsat umiddelbart efter som »Uusi [ny] Savo«). I det hele greb 1888—94 Censuren paa ny skarpt ind i Presseforholdene; men et Særkende for den finske Presse i Konfliktperioder har den allegoriske Fremstillingsform altid været, Publikum er ligefrem opdraget til at forstaa den. Et andet Særkende er det, at Publikum ofte udtaler sig i Dagens Spørgsmaal; skarpe Polemikker mellem private om offentlige Forhold ere ikke sjældne, og Folks Klager besvares af Autoriteterne med en i andre — selv meget frit regerede — Lande ukendt Courtoisie.

I den svensk skrevne Tidsskriftspresse indehaves den ledende Stilling ubestridt af det fortræffelige, af Estlander 1876 stiftede »Finsk Tidskrift«, et i skønlitterær, økonomisk og politisk Henseende lige omhyggelig redigeret Organ. Desuden findes Specialtidsskrifter, baade videnskabelige og økonomiske paa alle de sædvanlige Omraader. *Iv. B.*

Historie.

I. Til Kalmar-Unionens Slutning.

Med den svenske Kong Erik den Hellige's Korstog til F. 1157 indtræder F. først i Historien; alt, hvad der ligger forud derfor, er kun Sagn. Ved Erik's Korstogs Tid var de finske Stammers Indvandring i F. fra Egnene Øst og Syd om Ladoga allerede fuldendt; Stammerne: de egentlige Finner, Tavasterne og Karelerne, følte sig imidlertid ikke som en sammenhørende Folkeenhed; under Omflytninger og Fejder, levende i Samfundsforhold, som vi kende fra det finske Folkeepos Kalevala (s. d.), havde de indrettet sig uden nogen egentlig Statsdannelse. Det svenske Folkeelement langs Kysterne fandtes ogsaa delvis da; om naar og hvorfra det er overflyttet til F., er der endnu ikke Enighed; der er Forskere, som mene, at Svenskere have beboet Landet endog før de finske Stammer, men i alt Fald tør det betragtes som fastslaaet, at de allerede i Hedenskabets Dage havde deres Boliger i F.

Erik den Hellige's Korstog skaffede »det egentlige F.« under svensk Overhøjhed og bragte F. den romersk-katolske Ritus. Den unge Kirke havde dog kun en trang Begyndelse; efter at Biskop Henrik, som havde ledsaget Erik den Hellige og blev tilbage for at døbe, var bleven myrdet, er det, som skulde den finske Kirke gaa helt til Grunde. I det første Aarhundrede trængtes den vekselvis eller samlet af Tavasternes og Karelernes Hedenskab og den græsk-katolske Republik Novgorod, som efterhaanden gav sig til at propagere blandt Karelerne. Omkring 1220 oprettes den finske Bispestol (Biskop Thomas, en Englænder, er første Biskop). Birger Jarl's Togt (1249) bringer Tavastland under svensk Herredømme, og endelig fuldfører Torkel Knutsson (1293) ved sit store Tog mod Novgorod faktisk med Erobringen af Karelen F.'s Undertvingelse. Efter hans Død og mange Krigens Omvekslinger er det, Magnus Smek som svensk Konge 1323 slutter Fred i Nöteborg med Republikken Novgorod, hvorved F.'s Grænser, som faldt sammen med det finske Bispedømmes, bestemtes, dog baade i Øst og i Nord ikke med større Sikkerhed end, at de evindelige Grænsetvistigheder vedvarede. Til F. (efter daværende svensk Sprogbrug: Østerland) regnedes: Aland, det egentlige F., Satakunta, Nyland, Tavastland og vestre Karelen. Østerbotten's Kolonisation var ved denne Tid just paabegyndt. Befolkningen var yderst spredt og levede næsten udelukkende ved Kysterne.

F. optræder saaledes straks i Historien som undergivet et andet Rige, men den indenrigske Styrelsesforbindelse med Sverige er meget løs i flere Aarbundreder; ganske vist benævnes allerede en af Birger Jarl's Sønner Hertug af F., ligeledes Kong Birger's Broder Valdemar, men ingen af dem satte, saavidt man ved, nogen Sinde sin Fod i F. Den svenske Regering indskrænkede sig ordinært til Opkrævning af Skat, ekstraordinært greb den nu og da ind i den altid standende Strid mod Novgorod. Man tror at kunne spore Magnus Ladelaas'es Lovgivning i F. (1275—90), °g Magnus Smek's Love kunne ses at have haft varigere Betydning; da Sverige's Herrestand faar en saa rivende Opblomstring under Magnus Smek, mærkes i F. en afdæmpet Bevægelse i samme Retning, ligesom Slotsbefalingsmændene i F. ere rent svenske. Og navnlig faar Kirkeforfatningen gennem en Række virksomme og dygtige Bisper — Hemming (1338—66), Bero Balk (1385—1412) og fremfor alle Magnus Tavast (1412 — 50), hvilke i øvrigt betegne det lokalpatriotiske Element over for Slotsherrerne — en typisk hierarkisk Form. Man har tilmed en Tid antaget, at Biskop Thomas havde tænkt sig F. dannet til en af Paven umiddelbart afhængig Kirkestat. Fremdeles bredte selvfølgelig fra den svenske Kystbefolkning og fra de svenske Slotte, Åbo og Tavastehus, svenske Sæder og Skikke sig til F. Men i det hele og store er det de finske Stammers Ordning og Sæder, der lige til Middelalderens Slutning giver F. sit Fysiognomi. Familien var Samfundets Grundvold. ikke Staten; Trolddom var Religionens Udslag, ikke Kirkeceremonierne; Folket var krigersk og raat, en Pavebulle skildrer Tavasterne som særlig grusomme. Selvstændighedsfølelse, Modstand mod personlig Underkuelse, Lighedsstræben og Lovlydighed udmærkede i øvrigt Finnerne dengang som altid senere. En egentlig finsk Adelsstand udvikler sig langsomt, efter at talrige svenske Slotsbefalingsmandsætter havde indlevet sig saaledes i de finske Forhold, at de bleve i F. og dannede en Adelskerne.

15. Febr. 1362 erholdt F.'s Indbyggere til evig Tid samme Ret til Deltagelse i Kongevalg, som Sverige fra Alders Tid havde haft, og F. ophører derved at være et erobret Land og bliver en ligeberettiget Landsdel. Men den umiddelbart paafølgende Uroens Periode — fuldt saa meget som Afstanden fra Sverige — bevirkede, at der dog ikke fandt nogen Opgaaen i Sverige Sted; Biskoppen og Adelen kalder F. »denne vor Fosterbygd« i Modsætning til Sverige, den lokale Patriotisme synker ingen Sinde i denne Tid ned til Provinsfølelse.

En af Sverige's mægtige Mænd, Bo Jonsson Grip, blev Feudalvæsenets Skaber i F.; han styrer som Slotsbefalingsmand og Lagmand (Dommer) F. ganske som sit eget Gods; han fører Krig med Danzig paa egen Haand, opbygger faste Borge, forbereder Fred med Rusland og undertrykker Almuen efter Evne. Da han dør, overtager Jeppe Diekni Spidsen for Testamentseksekutorerne hans Magt, og Albrecht af Mecklenburg (1364—89) faar aldrig nogen Indflydelse i F. Selv Margrete kommer, mod sin Vane, kun ved Eftergivenhed i Besiddelse af F., og Kalmar-Unionen gennemføres først ganske i F. i Efteraaret 1398. Fra da af og i hele Unionstiden betyder de danske Kongers Regimente relativ Selvstændighed for F. over for Sverige, medens de svenske Stormænd, hver Gang Unionen sprænges, søge at binde F. til Sverige. Erik af Pommeren (1397—1439) regnes blandt F.'s gode Konger, han besøgte flere Gange Landet, gav Wiborg Byprivilegier, ordnede Retsvæsenet, oprettede en fælles Landsret — som senere atter forsvandt — og delte F. i 2 »Domsager«, Norrfinne og Söderfinne. Engelbrecht Engelbrechtsson's Rejsning (1434) bredte sig derfor ikke til F.'s Almue, derimod fulgte F. med Sverige, da Karl Knutsson (1439), som selv var født i F., blev Rigsforstander; paa samme Tid havde Åbo-Bispen nok at gøre med at undertrykke et Bondeoprør, hvis nærmere Aarsager ere ganske

ubekendte. Under Christoffer af Bayern (1440—48) var Karl Knutsson, hvis Len F. var, saa godt som uafhængig, han førte stort Hof i Wiborg, ja holdt sin egen Flaade, og efter Christoffer's Død gik F. umiddelbart over til Karl som Konge (1448). Derimod blev Christian 1 først Konge ved særskilt Valg (i Abo, Midsommeren 1457). Hans Statholder, Erik Tott, og Åbo-Bispen i Forening hindrede Karl Knutsson's 2. Kongedømme i at faa Fodfæste i F., og da Karl efter sin anden Afsættelse paa ny fik en Del af F. til Len »med al kongelig Rente og Rettighed«, var hans Indflydelse næsten ingen, saa al han, da han 3. Gang rejser sin Trone, denne Gang understøttet af Erik Tott, maatte undertvinge F. med Vaabenmagt. Under Sten Sture (1470—97) faar F. i 25 Aar indvortes Fred og havde i Erik Tott en ufortrøden Grænsevagt mod Rusland, til hvem Forholdet altid var yderst spændt, ja aldrig helt roligt. F.'s mangeaarige Fjende og Nabo, Republikken Novgorod, var vel tilintetgjort, men Tsaren i Moskva havde overtaget Fjendskabet, og just nu havde Rusland i Ivan Vasilievitsch sin første mægtige Hersker (1462—1505). Erik Tott gjorde 2 Indfald i Rusland og byggede Nyslott Fæstning paa et Territorium, som Ivan — vistnok med Rette — erklærede for russisk Ejendom. Samtidig kæmpedes der under forfærdelige Grusomheder i de nordlige Grænseegne; midt under alt dette døde Erik Tott.

Imidlertid havde Danmark's Konge, Hans, gjort Tilnærmelser til Rusland og afsluttede 1493 Traktat med Ivan mod Sten Sture; samtidig gik Tott'erne over paa dansk Side. Sten Sture førte F.'s Forsvar lunkent, Hovedbyrden hvilede paa Wiborg s Befalingsmand, Knut Posse, og Biskop Magnus Stjernkors. 1495 indesluttedes Wiborg helt af Russerne, som stormede Byen, men standsedes pludselig af, hvad Samtiden kaldte et Mirakel, men Eftertiden forklarede som Knut Posse's Trolddom, det saakaldte »Wiborg'ske Smæld«, antagelig et Krudttaarn, der sprang i Luften. Sten Sture gjorde endelig Mine til at ville komme til Hjælp, kom ogsaa Efteraaret 1496 til F., efter at Russerne havde hærget Østerbotten frygtelig, men maatte paa Grund af en Strid med Svante Nilsson (den senere Rigsforstander) hastig vende om. Trøstesløse over Hr. Sten's Sløvhed sendte Knut Posse og Biskoppen paa egen Haand Underhandlere til Novgorod. Næste Aar afsattes Sten Sture som Rigsforstander, og Kong Hans blev Konge, men Hr. Sten fik F. til Len og regerere en Tid næsten uafhængig af Kong Hans, som for øvrigt jo allerede afsattes i Sverige 1501, væsentlig paa Grund af hans Forhold til Rusland og under Paaskud af, at han havde lovet Rusland 3 Herreder af F. — hvad han ikke havde. Sten Sture fik just Tid til paa ny at befæste sin Magt i F., da han døde 1503. Hans Eftermæle i F. er ikke glimrende. Svante Nilsson anerkendtes 1504 i Abo som Rigsforstander, og F. holdt trolig ved ham, skønt Landet led meget af Danskernes Togter — Søren Norby's Anfald paa Åland, Otto Rud's Erobring og Plyndring af Åbo o. s. v. —, men da Erik Bjelke, F.'s mægtigste Mand, lavede sig til at opgive Svante's Sag, var Stillingen ved hans Død højst usikker. Sten Sture den Yngre valgtes til Rigsforstander 1512, og kun Gustav Trolle's ivrige Virksomhed banede Vejen for Christian II, dog først sent paa Aaret 1520. Stockholm's Blodbad fik sin lille Aflægger i F., hvor 3 henrettedes, deriblandt Hemming Gad. F. blev til Gengæld Christian II's sidste faste Støttepunkt i Norden, navnlig gennem Søren Norby's Kraft og Udholdenhed, og da Gustaf Vasa ved Juletid 1523 kan betragte Landet som sit, ser det ud, som om F. for anden Gang, og nu definitivt, var erobret for Sverige. Saaledes blev det dog ikke.

II. Under Vasaerne.

Vasaættens Regering betegner Kongemagtens Udvidelse i F. saavel som i Sverige; ved Herredagen 1540 og Rigsdagen i Vesterås 1544 erklæres Gustaf Vasa's Æt for Arveherre i ret nedstigende Linie. Talrige finske Adelsmænd ere Undertegnere af »Arveforeningsbrevet«. Og med Arveregeringen betragtedes dengang uindskrænket Magt som forbunden.

I F.'s indre Forvaltning er det i denne Periode saa godt som udelukkende indfødte Adelsætter, der benyttes til de højere Stillinger; Grunden lægges allerede under Gustaf til den indenlandsk-finske Adels Blomstrings- og Magtperiode, hvis Kulmination falder under Sigismund. Følgen deraf blev, at Tyngdepunktet i F.'s Forvaltning hurtig kom til at ligge, ikke i svensk Centrum, men hos de forskellige Storherrer, som havde Storlen inde; selv Gustaf Vasa, som dog med utrættelig Arbejdsomhed vaagede ogsaa over de finske Anliggender, mente, at F. laa for fjernt til, at Centralregeringen i Stockholm med Kraft kunde vaage over Forvaltningen, og gav (1556) sin Søn Johan som Hertug største Delen af den kongelige Myndighed over F., »for at den fattige Almue kunde have en Tilflugt i sine retfærdige Anliggender«. Men ikke desto mindre greb Gustaf ogsaa efter den Tid ind i F.'s Forvaltning; praktisk og egenraadig, med et fortrinligt Blik baade for sin Krones og F.'s økonomiske Fordele — i sidstnævnte Henseende dog fraregnet hans Handels- og Søfartsbestemmelser, hvis Forbud og Indskrænkninger bleve Grundlaget for Aarhundreders Fejlgreb — styrede han patriarkalsk, med grove Ord og drøje Formaninger, med vidtrækkende Foranstaltninger og med voksende Iver F.'s Anliggender. Ham personlig skyldtes Kolonisationen af Ødemarkerne i Øst og Nord, hvad ikke blot blev økonomisk epokegørende, men ogsaa fik stor politisk Betydning, ved over for Rusland at sætte den faktiske Besiddelse af Landstrækningerne op mod de evindelige spidsfindige Grænsetvistigheder. Han omstyrtede Kirkevælden i F. uden Vanskelighed, saa meget mere som Katolicismen aldrig havde slaaet Rod i Folket, heller ikke Lutherdommen blev i Begyndelsen nogen aandelig Magt i F., derimod en fortrinlig Indtægtskilde gennem Kirkereduktionerne. Lutherdommens aandelige Magt grundlægges ikke af Gustaf — Folkeoplysningen gik endogsaa et Skridt baglængs —, men af Fiskersønnen Mikael Agricola, Biskop i Abo, en af F.'s Folkeaands Heroer. I Gustafs sidste Aar ordnedes ogsaa Skattevæsenet, bragtes Form og Sikkerhed i Forvaltningen. Egentlig Sympati, havde han, saa vidt ses kan, ikke for Finnerne, omtaler dem flere Gange i haarde Ord. En Krig med Rusland blottede, hvor svage F.'s Forsvarskræfter vare, og

indgød Gustaf Vasa megen Bekymring. Under Gustaf var den indfødte Lens- og Embedsadel, hans Medhjælp i Administrationen, politisk i hans Magt, men dens Almueplagerier kunde han ikke hemme; Navnene paa de store Ætter — Fleming, Kurck, Fincke, Horn, Slålarm etc. — betegnede Folk, der vare lige saa fremragende Dygtigheder som fremragende Bondeundertrykkere. Forgæves henvender Almuen, der altid i F. har kendt den lige Vej til Regenten, sig direkte til Gustaf; han skænder dygtig og udsteder Beskyttelsesbreve, men til ingen Nytte. Hvad Gustaf ikke kunde udrette, lykkedes end mindre hans nærmeste Efterfølgere. Hans yngre Søn (Johan) var som ovenfor nævnt allerede i Faderens Levetid bleven Hertug af F.; hans korte Hertugdom, hvis Glans og ridderlige Hof i Åbo endnu staar i straalende Erindring, slutter med hans Fængsling (1563). Derefter er Landet i Højadelens Magt, med Ætten Fleming i Spidsen; naar undtages Krigene, hvis Skueplads F. ofte var, og nogle Skolereformer, gik Erik XIV's (1560—68) og Johan III's (1568—92) Regeringer med deres indre Uro og religiøse Brydninger næsten sporløst hen over F., omend navnlig Johan stadig viste F. personlig Sympati. Og under Sigismund (1592—99) er F. faktisk adskilt fra Sverige, idet Klaës Fleming holder med Sigismund, den retmæssige Konge, mod Hertug Karl, Rigsforstanderen, og ikke er til at rokke. Da omsider den finske Almue rejser sig til Oprør mod sine adelige Undertrykkere, afbrænder Adelsgaardene og hærger vidt og bredt (Klubbe-Krigen 1596—97), er der al Grund til at antage, at Hertug Karl staar bag ved som Anstifter. Omsider gør han et Tog med sin Hær mod F., men opnaar kun kortvarig Underkastelse. Først Oktbr. 1599 er denne Søndring forbi, og F. 3. Gang erobret, denne Gang for Sverige og definitivt. Krisen havde været frygtelig udmattende for Landet; den ved Krigene mod Rusland en Tid vundne Territorialforøgelse, som havde givet F. sine naturlige Grænser, gik atter tabt ved Freden (1595). Udpresninger, Borgeleje, Kørseler, Underslæb forarmede Bønderne og gjorde en ny Administrationsform nødvendig.

Og Hertug Karl, snart Konge som Karl IX (1604—11), gik med Kraft i Lag dermed. Fra nu af er Højadelens Magt brudt, den smelter under Sverige's paafølgende Stormagtsperiode sammen med den svenske, Styrelsen centraliseres i Stockholm, Skattepaalæggene gøres ensartede og regelmæssige, Underslæbene straffes, Hjælpekilderne udvides. Sverige's Skæbne i det paafølgende Aarhundrede bliver ogsaa F.'s, F. har Valgret til de svenske Stænder. Den sidste for F. specielt vigtige Begivenhed i denne Periode er Freden i Stolbova (1617), hvor Gustaf II Adolf definitivt erhvervede Keksholm's Len, og F. — siden 1581 Storfyrstendømme — dermed sine naturlige, nuværende Grænser. Det varede dog længe, inden det nyvundne Land følte sig som sammenhørende med F., da Befolkningen i Keksholm's Len var og forblev græsk-katolsk, og ogsaa den administrative Ordning holdt Forskellen ved lige. Det er egentlig først under en lokal finsk-russisk Krig (1656—58), da Keksholm's Lens græsk-katolske Befolkning for en stor Del nedhuggedes eller flyttede bort, medens Finlændere flyttede ind, at Samhørigheden indledes. I Aaret 1616 var F.'s første særlige Rigsdag samlet i Helsingfors for med Kongen at overlægge Statens Sager. I Trediveaarskrigen deltage Finner baade som menige og som Officerer med Udmærkelse, Finnen Gustaf Horn er Kongens Feltherre og højre Haand, og Finnerne erholde deres Del af Krigsbyttet — saaledes bliver Aarhus-Bispens Bibliotek, der under Krigen med Danmark faldt i Torsten Stålhandskes Hænder, skænket til Åbo og er Grundlaget for F.'s første offentlige Bogsamling —, men i videre Forstand faar Trediveaarskrigen kun Betydning for F. gennem de ofte haarde Udskrivninger og Skatter. I øvrigt gaar Styrelsen sin Gang, »en fast ordnet Embedsmandsorganisme, hvor hvert Hjul har sin særlige Opgave og det hele saa nøjagtig som muligt vaages over ovenfra, Regeringens Centrum«. Men Tilstanden i Landet var i det hele længe ugunstig, den store Afstand fra Centrum gør Centralregimentet mindre virksomt. Derfor blev det en saa vigtig Periode for F., da Formynderregeringen under Christina (1632—54) sendte Per Brahe som Generalguvernør derover (1637—40 og 1648—54); fra den Tid skriver sig de finske Centralforvaltningsorganer, Postvæsenet, Åbo's Universitet, Wiborg's Gymnasium, Trivialskolerne og utallige lokale Forbedringer. Navnlig Anlægget af Universitetet i Åbo (aabnet 15. Juli 1640) maa nævnes som en epokegørende Indledning til at skabe F. et aandeligt Liv. »Akademiet« blev snart Midtpunktet for Landets aandelige Strømninger, »som Hjertet, hvorfra F.'s Pulsslag udgaa«, og fik i Tidens Løb megen Navnkundighed. I Begyndelsen var Tilstrømningen størst fra Sverige; 1643, da der ansattes »Inspektører« for Studenternes »Nations«foreninger, fandtes 9 svenske og 3 finske Nationer, men snart strømmede ogsaa Finlænderne til og bleve de overvejende, om end svenske, saa længe Foreningen med Sverige varede, stadig i betydeligt Antal besøgte den berømte Højskole. Med Rette staar Per Brahe's Statue nu i Åbo, og med Rette har dens Fundament Indskriften: »Jagh war med Landett och Landett med mig wääl tillfreds«.

Sin egen Overret (Hofret) i Åbo havde F. allerede faaet 1623. Under Karl X Gustaf var F. paa ny en Tid Krigsskueplads med de sædvanlige Lidelser; men den værste Følge af den hele Overanstrengelse, for hvilken alle Kongen af Sverige's Lande udsattes i disse Sverige's »Stormagtsaar«, blev for F. Adelsforleningernes stadig voksende Tal; Lensmændene opholdt sig oftest ikke i F., deres Fogeder regerede med Bønderne, og F. var mere og mere forvandlet til det svenske Aristokratis »Forpagteromraade«, hvilket bidrog sit til i Forbindelse med den opvoksende svensktalende Embedsmandsklasse, at den egentlige finske Nationalitet mere og mere hensank i Glemsel. Men lige saa udbredt Ondet var i F., lige saa radikalt helbrededes det, og Karl XI's »store Reduktion« maa regnes blandt F.'s lykkeligste, følgevigtigste Begivenheder. At den finske Adel i 19. Aarh. ingen Sinde er bleven en stillestaaende privilegeret Kaste, men er en dygtig arbejdende Del af F.'s Befolkning, lige saavel som Almuebefolkningens nedarvede Frihed, ere de endnu paaviselige Følger af den sociale Omvæltning, som Karl XI's store Reduktion medførte. Efterhaanden indførtes den for Sverige ejendomme-

lige Hærorganisation, den saakaldte inddelte Hær, i F. med Undtagelse af Østerbotten og Keksholm's Len; ogsaa i andre Henseender arbejdedes der paa at indføre Orden i Kirkeforvaltnings- og Rettergangsvæsenet; personlig blev Karl XI ganske fremmed for F., dog indtraf der i Slutningen af hans Regering (1695—97) en Begivenhed, som gjorde dybt Indtryk paa ham og formørkede hans sidste Dage, en af disse Landulykker, som med eet Slag ødelægger Generationers Arbejde. Efter i 1670'erne og 1680'erne at have haft mindre Misvækster ramtes F. i disse Aar af almindelig Hungersnød, der i Forbindelse med Sygdommene, den avlede, krævede henimod 100,000 Mennesker til Ofre, næsten 1/4 af hele Befolkningen. Losser og Rottesværme viste sig i Landsbyerne, Forældre spiste deres døde Børn, Bønderne plyndrede Herregaardene, Skatteopkræverne dræbtes, Menneskene faldt om og døde af Sult ved Landevejene og begravedes i store Fællesgrave, Røverbander organiseres, og de rejsende maatte eskorteres af Militær, de økonomiske Forhold rokkedes til Grunden. Og næppe var Landet begyndt at rejse sig og trængte ret til Ro, før Karl XII kastede det ind i den ulykkelige store nordiske Krig. 1714 er F.'s første Erobring af Russerne gennemført (den store Ufred 1714—21). Udpint, plyndret, brandskattet, hærget af Pest, forladt af største Delen af sin Embedsstand, manglende Mænd til at dyrke Jorden, blev F. som et hjælpeløst Vrag et ynkeligt Bytte for Peter den Store, som lod Folket sværge sig Troskabsed efter en 6-aarig Erobringskrig. Invasionens første Aar opfyldtes af utænkelige Gyseligheder og umenneskelig Grusomheder fra Kosakkernes Side; men derefter ordnedes F.'s Forvaltning provisorisk saaledes, at de Dele af Landet — Wiborg og Omegn, Keksholm og Omegn og Savolaks —, som Peter den Store agtede at beholde, lagdes under russisk Administration, for de andre Landsdele ansattes en Generalguvernør i Åbo som Centralbestyrer. Den russiske Hærs øverstbefalende, Fyrst Galitzin, hvis Navn F. endnu med Pietet mindes som en human Erobrers, gjorde hvad han kunde for at ordne Landets Forhold i Overensstemmelse med dets gamle Sædvaner; størst var Savnet af Embedsmænd, da disse vare flygtede til Sverige; men fra 1718 begyndte det saa smaat, dog navnlig i den sydligere Del af Landet, at gaa i sin gamle Gænge, nogle Skoler aabnes ogsaa — Universitetet derimod ikke —, lidt Handel lever op igen, og navnlig holdes Krigsfolket under streng Tugt; men »Blodskatten af 1720« vakte atter Rædsel, saa Almuen igen adskillige Steder flygtede til Skovene og Ødemarkerne. For F.'s Generobring gjorde Sverige intet, men ved Freden i Nystad 1721 nøjedes Peter den Store med at beholde den sydlige Del af Keksholm's Len og Wiborg og Omegn, Resten tilbagegaves Sverige.

De følgende 20 Aar ere Reorganisationens Aar, de fredelige »Huer«, med Kancellipræsidenten, den finske Statsmand Arvid Horn i Spidsen, leder fra Stockholm Sverige's og F.'s Skæbne indtil 1738, derpaa kommer »Hattenes« Regimente, som ogsaa tager sig med Omhu af F.'s Sager. Stænderne ere Sverige's og F.'s Herrer, Kongemagten er sunket ned til en Skygge efter dens og Landets store Bankerot. I Stockholm's Stænderforsamlinger, hvortil Finnerne have Stemmeret, betød F. i den almindelige Politik lidet, dets Repræsentanter dannede ikke noget særligt Parti, sluttede sig enten til »Hattene« eller »Huerne«, Adelen mest til »Hattene«, Bønderne og Præsterne oftest til »Huerne«, Borgerstanden afvekslende til begge, kun i de egentlige Komiteer for F.'s Anliggender spillede de en særlig Rolle. Åbo's Universitet genaabnedes, Jordbruget fremelskedes, og lidt efter lidt steg ogsaa Folketallet og Pengemængden i Landet. Og dog var Forholdet ikke som tidligere; just nu har tilsyneladende svensk Sprog og svensk Sæd sin mægtigste Indflydelse, finsk Sprog er ganske tilsidesat trods ubetydelige Indrømmelser paa Papiret; — og just nu ane vi for første Gang, at egentlige Selvstændighedsideer opstaa i F. Det hele ligger endnu meget i det dunkle, skjult i russiske Arkiver; hvad man ved er, at da Hattene letsindig erklære Rusland Krig (28. Juli 1741), og F.'s Okkupation af Russerne straks efter er begyndt, ser man Kejserinde Elisabeth (1742) udstede et mærkeligt Aktstykke, et Manifest, hvori F.'s Indbyggere faa Løfte om, hvis de forholde sig rolige, at Landet skal blive selvstændigt, et frit Grænserige mellem Sverige og Rusland. Der er ganske vist intet oplyst om, at nogen bestemt Finne er Ophavsmand til dette Skridt, og Manifestet blev ganske virkningsløst — Tanken var fuldstændig umoden dengang — men den russiske Gesandt i Stockholm, Bestucheff-Riumin, har sikkert haft sine Kilder til den Formodning, at Manifestet kunde falde i god Jord. Endnu ejendommeligere, men endnu mindre oplyst, er den Deputation, som valgtes i Åbo for at drage til Moskva og af Kejserinde Elisabeth begære Karl Peter Ulrik til F.'s Storfyrste; Deputationen skal være bleven hindret af Kejserinden selv. Inden 1742 var omme, var F. paa ny ganske i Rusland's Vold, og »den lille Ufred« begyndte, atter maatte F. sværge Rusland Troskabsed og gjorde det uden Vanskelighed, atter udvandrede Embedsstanden, men Okkupationen selv var ikke blot mild, men gjensynlig lagt an paa, at Erobreren kunde vinde Landets Sympati; alt i alt vænnede Folket sig hurtig til Fremmedvælden, ligesom det efter Krigen viste sig, at den økonomiske Lidelse var ringere end ventet. Ved Freden i Åbo 1743 nøjedes Rusland atter med en mindre Afstaaelse — Fredrikshamn og en Del af Kymmenegård's Len, Villmanstrand med en Del af Savolaks og Nyslott med Omraade — mod at den holstenske Prins Adolf Fredrik, den danske Kronprins Frederik's Medbejler til Sverige's Trone, valgtes til Tronfølger. Under Fredsforhandlingerne, der svævede overordentlig frem og tilbage, vare Selvstændighedsplanerne paa ny et Øjeblik i Forgrunden.

De paafølgende 40 fredelige Aar — Sverige's Deltagelse i Syvaarskrigen mærkedes kun lidet i F. — ere uden Sammenligning F.'s betydeligste Fremgangsperiode indtil 19. Aarh. For at møde fremtidige Krigstider anlægges Sveaborg's og Svartholm's Fæstninger, til hvilke Ehrensvärd's Navn er uadskillelig knyttet. Den finske Armé sættes i Stand til at operere selvstændig, en Kadetskole oprettes. Handelstvangen og de urimelige Næringsindskrænkninger ophøre endelig, og F.'s Handel bliver uafhængig af Stockholm, Kanaliseringer og Landevejsforbedrihger gennemføres, Landet kort-

lægges, Statistikken sættes i ordentlig Stand, de økonomiske Professurer ved Åbo's Universitet forøges, Vasa Hofret oprettes, Pengevæsenet ordnes, men fremfor alt bringes »Storskiftet«, d. e. Udskiftningen af Jorden, baade den opdyrkede og Skovene, med overordentlig Energi til Udførelse, og Nybygger- og Opdyrkningsformaalene fremmes. Ytrings- og Trykkefrihed indføres. Alt dette gaar for sig under voldsomme Stridigheder i Stænderne, hvis Magtperiode nu staar ved sin Slutning, og i hvilke de finske Repræsentanter omsider, naar det gælder finske Interesser, fremstaa som en sluttet Flok. Det er heller ikke frit for, at man fra Sverige med vaagnende Mistænksomhed giver Agt paa mulige Selvstændighedsplaner og Separatisme i F., medens Forholdet i Virkeligheden er det, at den finske Befolkning som Helhed er ikke blot uden for, men aldeles uforstaaende over for det hele Partiuvæsen. Under alt dette er Fredrik I (1720—51) og Adolf Fredrik (1751—71) døde, Gustaf III (1771—92) er bleven Konge og har ved Revolutionen af 1772 — som indledes i F., idet Sprengtporten den Ældre bevirker Sveaborg's Overgang fra Stænderne til Kongen — knækket Stændernes Magt og udvidet Kongemagten. Betegnende er det, at det i et Brev fra F. efter Revolutionen af 1772 kan skrives, at Almuen i F. undrende spørger sig selv, hvad der egentlig er sket, da den altid havde troet, at Kongen havde besiddet den Magt, han nu havde. I Begyndelsen fortsatte Gustaf III ivrig Bestræbelserne for F.'s Fremgang, medens han samtidig ganske søgte at sammensmelte de finske og svenske Forhold med hinanden, og ingen Sinde har F. været nærmere ved at være slet og ret eet med Sverige eller en integrerende Del af Sverige, ensartet med de andre Dele, end i de sidste 30 Aar af den svenske Regering. Dog samtidig med, at Gustaf III's mere og mere fremtrædende Egenraadighed bringer navnlig Adelens Had til ham paa Højdepunktet i Sverige, rejser i F. den siden 1742 aldrig helt hvilende Selvstændighedstanke Hovedet gennem Jägerhorn's og Gustafs tidligere svorne Ven, Göran Magnus Sprengtporten's (den Yngre) begavede, men landsforræderske Virksomhed. Sprengtporten havde allerede siden 1779 i St. Petersborg været Talsmand for F.'s Adskillelse fra Sverige, og i det egentlige F. kan Sammenrotteisen tydelig følges tilbage til 1781. Det paastaas, at Sprengtporten 1784 i Pinsen har tilbudt Kongens Onkel, Hertug Karl (senere Karl XIII), Storfyrstendømmet F.'s Krone, og at Karl ikke har været absolut afvisende. 1786 fremsatte Sprengtporten sin Selvstændighedsplan for Rusland's Minister i Haag, senere paa ny i St. Petersborg, og i F. groede Tanken. Derimod er det en — udbredt — Misforstaaelse, naar man blandt de egentlige finske Selvstændighedsforsøg regner den i Liikala begyndte Officerssammenrottelse, der stadfæstedes ved det berømte Anjala-Forbund, og som standsede Gustaf III i den af ham begyndte forfatningsstridige Krig mod Rusland (Aug. 1788). Ganske vist gik Jägerhorn som Deputation fra Liikala til Rusland's Kejserinde og medbragte et Forslag om F.'s Selvstændighed, men dette Forslag var hans eget og ikke Liikala-Anjala-Mændenes; disse vilde standse Krigen, vare Oprørere mod Kongen, men paa forholdsvis faa nær ikke finsk separatistiske. Militært nægtede de Kongen Lydighed og lede deres Straf derfor senere, men af Jägerhorn's Forsøg hos Kejserinden — som naturligvis understøttedes af den tililende Sprengtporten — overraskedes de lige saa meget som Kongen af Sverige og Kejserinden af Rusland. For de fleste af de svensk-finske Officerer var Tanken om F.'s Adskillelse fra Sverige absolut modbydelig; da Jägerhorn vendte tilbage fra St. Petersborg med den Besked, at den russiske Regering fordrede en almindelig Udtalelse fra Finnerne i Selvstændighedsplanernes Aand, følte Anjala-Mændene sig bedragne, og da Sprengtporten i et Brev til en af Officererne forlangte, at der skulde indvarsles en særlig finsk Rigsdag for at proklamere F.'s Selvstændighed, blev netop dette Dødshugget for Anjala-Forbundet og virkede mægtig til, at Troskaben sejrede blandt Officererne, og Sammenrotteisen døde hen. Gustaf III benyttede Anjala-Forbundet til yderligere at befæste Kongedømmets Magt, sammenkaldte Stænderne og paaoktroierede en ny Forfatning (Revolutionen 1789). Ved dette Stændermøde modtager han fra de finske Bønder Forsikringen om deres undersaatlige Troskab og Afsky for de forræderiske Planer. Krigen fortsattes — i det hele ikke uden Ære —, men sluttedes ved Freden i Warälä 1790 uden Grænseforandringer. Selvstændighedstanken, hvis 2 mest fremragende Mænd nu vare i Landflygtighed med Dødsdomme over sig, blev atter underjordisk, men i de højere Klasser groede den stilfærdig; Almuen stod vedvarende aldeles uden for den.

I øvrigt ere Gustaf III's sidste og Gustaf IV Adolfs (1792—1809) første Regeringsaar ikke betegnede ved nogen mærkelig Regeringshandling. Den Bevægelse og de truende Rustninger, det fremkaldte i St. Petersborg, da Gustaf IV gav sin næstældste nyfødte Søn Titlen »F.'s Storfyrste«, viste derimod, at de russiske Planer mod F. begyndte at fæstnes.

Men var den svenske Regering ikke virksom i F., saa var til Gengæld den finske Nations Udvikling saa meget stærkere i de højere og mere udviklede Kredse; fra denne Tid kan man datere den Bevægelse for at udvikle en særlig finsk Nationalitet, som ganske vist ikke baseredes paa finsk Sprog og ikke var forbunden med Selvstændighedsplaner, men som dog i sin stille Vækst muliggør den imponerende Sikkerhed og beundringsværdige Energi og Beslutsomhed, hvormed de afgørende Begivenheder 1808 — 09 mødes i F. Blandt Landets allervigtigste Begivenheder i den nyere Tid maa nævnes det finske Husholdningsselskabs Stiftelse 1797 og den hele, baade videnskabelige og økonomiske, specielt finske Fremskridtstrang, der under Porthan's og Calonius'es Ledelse i faa Aar kaldte en finsk Særfølelse til Veje hos de højere Stænder; det er, som om de fremskredne Aander allerede forudsaa Nødvendigheden af at hævde sig som noget særskilt. Rusland's Tanke ved denne Tid er snart den, at F., naar Øjeblikket kommer, simpelt hen skal inkorporeres som Provins, snart, nemlig naar Sprengtporten har Overtaget i Kejserens Raad, være en selvstændig finsk Stat under russisk Protektion; men da Napoleon og Alexander I i Tilsit 1807 ere blevne enige om at tvinge Gustaf Adolf til at indgaa paa Kontinentalspærringen, og Rusland uden Krigser-

klæring Vinteren 1808 lader sin Hær rykke ind i F., sender Regeringen allerede Marts s. A. Rundskrivelse til Europa om, at F. for evig Tid agtes inkorporeret. Trods nogen tilsyneladende Tilbageholdenhed skred Alexander I saaledes uden Samvittighedsnag til at plukke sin Svoger, Gustaf Adolfs Rige. For nogen ridderlig Skamfølelse var der ogsaa daarlig Plads ved Virkeliggørelsen af en aarhundredelang Udvikling. Krigen 1808—09, som Runeberg har besunget, gav Finnerne Lejlighed til for sidste Gang at lægge deres urokkelige Troskab mod Sverige og deres uforlignelige Udholdenhed for Dagen gennem Manøvrer, Friskarekampe og Slag, som ofte vare heldige og altid beundringsværdige, om end Begivenhederne naturligvis i Forhold til de vældige Kræfter, som dengang rystede Europa, i Virkeligheden kun havde smaa Dimensioner. Adlercreulz'es, Döbeln's, Sandels's, Duncker's og mange andres Navne og Slagene ved Siikajoki, Lappo, Jutas, Virtabro, Revolaks, hvor Finnernes smaa Styrker tilkæmpede sig Sejren, kunde dog i St. Petersborg ikke fordunkle Glæden over Sveaborg's forsmædelige Kapitulation 4. Maj 1808. Og Gustaf IV Adolfs Evne til at vælge sine Folk gav sig et sørgeligt Udslag i Valget af Klingspor til øverstbefalende; dog bør det til denne haardt bedømte Mands Undskyldning billigvis anføres, at Omstændighederne vilde have vist sig ogsaa en betydeligere Person overlegne, thi i Virkeligheden var Krigens Udfald paa Forhaand givet. Det var den russiske Regerings faste Beslutning definitivt at tage fast Fod i F. Om end Calonius som Universitetets Rektor — da Åbo allerede var i Russernes Vold — i storstilede og ædle Ord modig udtalte, at den russiske øverstbefalende, Buxhoevden, ved at afkræve F. Troskabsed midt under Krigen forledede til Landsforræderiets vanærende Forbrydelse, og om end Wibelius kraftig protesterede mod de russiske Opfordringer til F.'s Officerer om at forlade Fanerne — det uafvendelige stod for Døren, det var ogsaa hurtig den dannede Almenhed i F. klart, og man bøjede sig for det. Straks ved Krigens Begyndelse endnu paa russisk Territorium udstedte Buxhoevden Stændersammenkaldelse til Åbo; men dette, — som stod i Forbindelse med Sprengtporten's Planer, der havde været i Forgrunden, medens Sprengtporten selv var ved Armeen —, blev hurtig skudt til Side, og en Tid havde Inkorporeringsmændene Magten i St. Petersborg. Men Krigens Haardnakkethed, Finnernes Modstand mod at aflægge Troskabsed til Rusland, Sprengtportens Forsikring om, at F. kun kunde vindes ved, at dets Friheder opretholdtes, Kejserens eget Sindelag og hans frihedselskende Raadgiver Speranski's Opmuntringer, alt dette i Forening bragte Juni 1808 Vinden til definitivt at dreje sig til Fordel for F.'s Særstilling. Begyndelsen til Vendingen vakte dog Betænkelighed i F.: der udgik Juni 1808 Opfordring fra Kejseren gennem Buxhoevden til at sende en Deputation fra alle Stænder til St. Petersborg for at raadslaa med Kejseren. I F. frygtede man for, at denne Deputation skulde af Kejseren blive betragtet som en Nationalrepræsentation og træde i Stedet for den grundlovsmæssige Stænderforsamling. Valget til Deputationen foregik langsomt, paa sine Steder under Protest, og blev med Forsæt trukket ud, og først da Buxhoevden havde erklæret, at Deputationen ikke skulde være Nationalforsamling, iværksattes Valget overalt. Alexander I var imidlertid i Erfurt sammen med Napoleon, saa først i December begyndte Deputationens Virksomhed i St. Petersborg; den optraadte med en overordentlig Klogskab og Forsigtighed, Ordføreren, Mannerheim, erklærede i et Memorial, at den var lovstridig valgt, at den kun kunde give Oplysninger, i det højeste Raad, men intet kunde beslutte. Det antages almindelig, at Sprengtporten, der imidlertid var bleven F.'s civile Generalguvernør, allerede paa dette Tidspunkt havde erholdt Kejserens Tilsagn om, at F. skulde beholde sin Autonomi, men paa Grund af sin rent negative, om end underdanige Optræden maa Deputationen dog nævnes med Hæder blandt det nuværende F 's Opbyggere; dens positive Virksomhed blev derimod saa godt som ingen, og den vendte snart hjem. Da var Sammenkaldelsen af en finsk Landdag allerede besluttet, Indkaldelsen skete 1. Febr. 1809, og Tirsdag den 28. Marts s. A. aabnede Alexander I selv Landdagen i Borgå efter de svenske Rigsdages Ceremoniel. Kejseren underskrev som Kejser af Rusland, Storfyrste af F. etc. — en Titel, der nu optoges i hans Titulatur — Forsikringen om at holde Rigets Grundlove, hver enkelt Stands og de enkeltes Privilegier og Landets Religion; Landdagen svor Kejser-Storfyrsten Troskab, og Kejseren erklærede denne Ed for forbindende for hele Landet. Under Landdagen og umiddelbart derefter behandledes Organisationsspørgsmaal af forskellig Art, særlig skal nævnes, at Landets Indtægter fremtidig kun skulde anvendes til Landets Formaal, Hæren opløstes saa godt som, en finsk Centraladministration — senere kaldet Senat — indsattes og organiseredes efter Calonius'es Forslag; en Bank oprettedes. Referatet af de finske Anliggender i St. Petersborg havde indtil 1811 Speranski med særlig Bistand af sin finske Adjoint Rehbinder; derefter fik Rehbinder Referatet som Statssekretær, og siden 1834 er det hos en særlig finsk Ministersekretær. Med Rette kunde Alexander I, da han 19. Juli 1809 afsluttede Landdagen, sige, at det finske Folk var løftet op blandt Nationernes Tal. F. var og er siden da en autonom Stat i uopløselig Forbindelse med det russiske Rige.

Gustaf IV Adolf var imidlertid bleven afsat som Konge af Sverige ved en Revolution, og det blev Karl XIII, som 17. Septbr. 1809 sluttede Freden i Frederikshamn mellem Rusland og Sverige, hvorved den svenske Konge til Rusland afstod de 6 »finske Len« samt en lille Del af Vesterbotten, som indlemmedes i F. Med rigtig Forstaaelse af, at denne Fredstraktat, over for hvad der 1/2 Aar i F'orvejen var sket i Borgå, kun havde formel Betydning, udtaler Traktaten i sin Artikel 6, at da Kejseren allerede havde tilsikret F. dets Stilling, behøvedes der i denne Traktat ikke at opstilles yderligere Betingelser for Overgangen.

8. Oktbr. s. A. opløste v. Dobeln den finske Soldaterskare, der endnu stod paa svensk Grund, med smukke Ord, indeholdende Sverige's Tak til det trofaste Land, som havde fulgtes med det i 700 Aar.

III. F. i Foreningen med Rusland.

Det er med Føje blevet sagt, at den Generation, som ledede F.'s Overgang fra Foreningen

med Sverige til Foreningen med Rusland, var lige saa konservativ som klog. Ligesom den mødte de vanskelige Overgangsforhold næsten kun med sej og determineret Vedhængen ved »Fædrenes Skik« o: den svenske, saaledes udmærkede Administrationen af F. i de nærmeste Aar efter Overgangen sig mere ved forsigtig Fæstnen af bestaaende Samfundsforhold end ved egentlig Nyskaben. Rehbinder havde ikke forgæves, da Landdagen i Borgå blev indkaldt, mindet om, at det gjaldt at vælge forstandige, taktfulde og »sansade« Repræsentanter. Blandt dem, der førte F. over den vanskelige Periode, maa fremfor alt nævnes Calonius, der blev F.'s første Prokurator, og Rehbinder, som virkede i St. Petersborg. 1811 indsattes i St. Petersborg en speciel finsk Komité, hvis første Formand, Armfelt, sammen med Rehbinder fortræffelig opfyldte den Opgave at virke beroligende i de selvfølgelige Skærmydsler mellem finske og russiske Opfattelser i Detaillerne. 1812 valgtes Helsingfors til den unge Stats ny Hovedstad og indviedes som saadan 1. Oktbr. 1819. Efter at Speranski var falden i Unaade 1812, kom den reaktionære Aand, som i det hele greb Alexander I, ogsaa til at øve sin Indflydelse i F. Landdagen sammenkaldtes ikke mere i hans Levetid — endnu 1819 ser man Rehbinder virke for dens Indkaldelse, men forgæves —, derfor blev ogsaa den vigtige Regeringshandling, som Alexander I 1811 foretog til Finnernes store Glæde, ikke straks af saa stor Betydning, som man havde haabet: Alexander forenede nemlig de ved Fredene i Nystad og Åbo adskilte Dele af F. (det saakaldte gamle F.) med Moderlandet. De religiøse og politiske, men navnlig sociale Modsætninger, der havde udviklet sig mellem de to tidligere sammenhørende Lande, i den Tid, det ene havde hørt under svensk, det andet under russisk Administration, lode sig ikke udjævne i en Tid, som kun gav Plads for saadanne Forandringer, der kunde fremmes ad administrativ Vej. Gammel F.'s Embedsorganisation ændredes — hvorved 128 unødvendige Embeder i Centralregeringen ophævedes —, de middelalderlige Handelsgilder opløstes, men Jordskatterne bibeholdtes, Skoleforholdene bleve paa samme Fod, den religiøse Administration for de græsk-katolske forblev i St. Petersborg, og navnlig kunde Indløsningen af de enorme Adelsgodser (Donationsgodserne) ikke foregaa uden omfattende Lovarbejder. Alt sligt maatte opsættes til senere Tider. Selve den finske Administration kan ikke frikendes for Trangsyn og Tendens til Overskridelser af sin Administrationsmyndighed paa Konstitutionens Bekostning. Mest snævert Syn vistes der over for den snart begyndende Fennomani (s. d.). Det maatte være indlysende, at den rent finske Befolknings Oparbejdelse i aandelig Henseende og Indrømmelse af Rettigheder til det finske Sprog vilde komme paa Dagsordenen, naar F. forlod Sverige's Baner, og Befolkningen i Landet, manglende den svenske Baggrund, fremtidig bestod af en svensktalende Overklasse — den svensktalende Almue var kun faatallig — og en langt talrigere — men ogsaa langt mindre kultiveret — finsk Befolkning. Lad være, at Fennomaniens to første begavede Forkæmpere, Arvidsson og Ehrström, skød over Maalet og »vilde gennemføre paa et Decennium helt, hvad det har kostet største Delen af et Aarhundrede at iværksætte halvt« ; det var dog at kvæle i Stedet for at modarbejde, naar Arvidsson afsattes som Docent ved Universitetet, sattes under Censur og maatte flytte ud af Landet. Decbr. 1825 døde Alexander I, efter et kort Interregnum underskrev Nikolaj I Regentforsikringen til F., hvorefter Troskabseden aflagdes. Under hans Regering indkaldtes Landdagen aldeles ikke; med Understøttelse fra Generalguvernøren Zakrevski, hvem F.'s konstitutionelle Stilling var en ikke ringere Ærgrelse, end den var Kejseren selv, opløstes den finske Komité i St. Petersborg 1826. Censurtvang indførtes i F. 1829, og der udkom Forbud mod at trykke paa Finsk andet end religiøse og økonomiske Skrifter. Ogsaa de finske Embedsmænd, som indehavde Landets faglige Styrelse, hensank mere og mere i Omhuen for at bevare, kun v. Haartman som Finanschef viste nogen større Omsigt (Møntrealisationen, Skattevæsenets Regulering, Paabegyndelsen af Saima-Kanalen), ogsaa Skolevæsenet gik noget fremad, dog Folkeskolen ikke; derimod er det for F. en litterær og videnskabelig Guldalderperiode med Navne som Runeberg, Nervander, F. Cygnæus, Stenbäck, Topelius og Wecksell paa det æstetiske Omraade, Castrén paa det filologiske, og Lonnrot, Kalevala's geniale Opsporer og Sammensætter. Og fra Begyndelsen af 1840'erne, da J. V. Snellman sætter Kampen for det finske Sprogs Ret under Debat sammen med sine øvrige politiske og sociale Reformplaner og sit store Oplysningskrav, kan man sige, at det døde Punkt ogsaa i det offentlige Liv er overstaaet. I heftig Polemik og alvorlig Stræben lægges fra nu af de Spirer, som i 1860'erne og 1870'erne gave en saa kolossal Frugt. F.'s Deltagelse i den orientalske Krig mærkedes ved, at 1854 en engelsk Eskadre og franske Skibe gjorde Togt til finske Kyster med Landgangsforsøg, et Par Skibsværfter afbrændtes, og 1855 sprængtes Aland's Fæstning, Bomarsund, i Luften; alt i alt mindre betydelige Begivenheder. Betydeligere vare F.'s Udgifter til Krigen, ligesom ogsaa det finske inddelte Mandskab genoprettedes. Midt under Krigen døde Nikolaj I 1855, og allerede næste Aar mærkedes det, at der var ny Luftning i Sejlene. Paa en Rejse i F. tog Alexander II 24. Marts 1856 selv Præsidiet i Senatet og oplæste sit i F.'s Historie berømte *Reformdictamen*; 7. Septbr. s. A. indviedes Saima-Kanal, dengang et af Europa's mægtigste Kanalanlæg. 1857 genoprettedes den finske Komité i St. Petersborg, 1858 begynder Anlægget af F.'s første Jærnbane, og 1860—62 gennemdrev Langenskjöld en Møntreform, hvorved F. fik sin egen Mønt (Mark og Penni).

Allerede 1858 havde Fennomanien vundet sin første store Sejr, idet den første fuldstændige finsk-talende højere Læreanstalt, 1863 fulgt af det første Folkeskoleseminarium, var bleven anlagt; fra da af og indtil Dato nævnes Uno Cygnæus som Folkeoplysningens største Navn i F. Alle disse og mange mindre, men betydelige Reformer gennemførtes ad administrativ Vej, dog ikke uden at baade Haartman og Langenskjold, naar Situationen krævede det, gik Forfatningen betænkelig nær i deres Finanspolitik, ligesom der fra St. Petersborg nu og da var udstedt Forordninger, som af Regeringen selv erkendtes som stridende mod Forfatningen ; saadanne Forordninger undskyldtes i Ind-

ledningen stadig med, at Tiden ikke tillod Sammenkaldelsen af Landdag. Omsider — efter at Snellman havde afløst Langenskjold som Finanschef, og efter at et Forsøg ligesom 1808 var bleven gjort paa Indkaldelsen af en Deputation (Ständerutskott), hvilken af Finnerne lige saa bestemt som 1808 erklæredes for lovstridig — skete der Indkaldelse af Landdagen til September 1863, og den aabnedes af Kejseren. Det var ved denne Lejlighed, at Kejseren udtalte, at Landdagen var fastknyttet til de konstitutionelle Grundsætninger, som hørte med til de finske Traditioner. Det tør betragtes som tvivlsomt, hvorvidt Fennomanernes 2. store Sejr i 19. Aarh.: Sprogforordningen af 1. Aug. 1863, som Snellman udvirkede direkte fra Kejseren, var fuldt lovlig, men dens Betydning blev lige saa vidtrækkende som Sejren i Folkeoplysningssagen. Finsk erklæredes for ligeberettiget med Svensk i alt, som umiddelbart vedkom den finsk-finske Befolkning, og denne det finske Sprogs Ret skulde senest 1883 træde i Kraft ogsaa med Hensyn til de fra Domstolene og Embedsmændene udgaaede Ekspeditioner.

Ved Frd. 15. Apr. 1869 blev Landdagen regelmæssig periodisk — efter Loven hvert 5. Aar, men har hidtil været sammenkaldt hvert 3. Aar. 1886 fik den Forslagsret ogsaa til at stifte og forandre Love, dog ikke Grundlove, Love om Land- og Søforsvaret samt Presselove. 1878 indførtes almindelig Værnepligt. Den nyopvaagnende Almenaand gav samtidig med Folkets fornyede Deltagelse i det offentlige Liv Stødet til Slag i Slag at gennemføre dels ad Lovgivningens Vej, dels gennem Administrationen og privat Foretagsomhed, den Række af betydningsfulde økonomiske og sociale Reformer, som har skaffet F. Prædikatet af Europa's bedst regerede Land (se Afsnittene om Næringsveje, Undervisning, Samfærdselsmidler o. s. v.). I Spidsen for denne imponerende Udvikling gik endnu bestandig Embedsmandsklassen, udgaaende af Adelens og Borgerstandens Rækker og dragende til sig de bedste Elementer af begge. Ved Universitetet, hvis Betydning i denne og den følgende Periode ikke kan vurderes højt nok, var det de svenske Traditioner og den svenske Kultur, hvorpaa der byggedes, og disse Elementer (Svekomanien) bleve derfor ogsaa i Foregangsmændenes senere betydningsfulde og lykkebringende Virksomhed de fremherskende ; dog vistes der betydelig mere Bøjelighed end før over for det fennomane Partis Fordringer, af hvilke Tiden i øvrigt var fyldt, endnu da væsentligst sigtende paa Folkeoplysning og Folkedannelse.

Fra 1877—78 kan man imidlertid regne det finske Partis Optræden som medbestemmende indre-politisk Magtfaktor under Ledelse af Professor Forsman (senere Senator ɔ: Medlem af Regeringen og adlet under Navnet Yrjo-Koskinen), sikkert efter Snellman's Tid Partiets mest energiske Repræsentant, og bag ham en mere og mere maalbevidst og sluttet Flok af energiske Forkæmpere for det finske Sprogs Rettigheder. De finske Sprogforordninger i 1880'erne og 1890'erne ere stadig udkomne administrativt ligesom Hovedforordningen af 1863, altsaa uden Lovgivningsmagtens Medvirkning.

1862 og 1865 ramtes F. af Misvækst og 1867 af den frygteligste Hungersnød, som har hersket i F. siden Karl XI's Dage. Folkemængden sank fra 1,843,000 til 1,736,000; men til Trods derfor var Landets økonomiske Tilstand i stadig Fremgang, og allerede 1867 kunde den finske Regering skride til ved Hjælp af et af Stænderne bevilget Statslaan at indkøbe de adelige Donationsgodser i »gammel F.«. Godserne solgtes derefter til Bønderne; denne fortrinlige Finansoperation, som det blev Snellman's sidste Gerning at indlede (han døde 1868), og som blev forbunden med et omfattende Arbejde for at hæve de østfinske Bønders sociale Stilling og Oplysningstrin, satte vel en Del ondt Blod i de Kredse af den russiske Adel, hvem Sekvestrationen ramte, men som Middel til at sammensmelte den østlige Del af F. med det øvrige Land kan det ikke skattes højt nok. Mordet paa Alexander II 1881 vakte oprigtig Beklagelse i F. Alexander III underskrev den sædvanlige Regentforsikring, og i hans første Regeringsaar gik alt i den vante Gænge, om end der fra 1885 kan dateres et heftigt Pressefelttog i russiske Blade mod den finske Selvstændighed; ogsaa forsøgtes det ved videnskabelige Undersøgelser fra russisk Side at underkende selve Grundlaget for F.'s Særstilling, men i det hele og store var F.'s Ret saa klar, at disse Forsøg maatte mislykkes, saa der kun kunde gøres Vold paa den ved det rene Lovbrud. 1890 kaldtes den ny Straffelov, som Kejseren 19. Decbr. 1889 havde underskrevet, tilbage faa Dage før dens Ikrafttræden, og det finske Postvæsen lagdes ikke længe efter under russisk Administration; dette opfattedes i F. som Tegn paa, at Regeringen i St. Petersborg omfattede rene Inkorporationsplaner med Sympati.

Den fornemste Forkæmper for Landets konstitutionelle Rettigheder og Regeringens største politiske Kapacitet, Senator L. Mechelin, og Prokuratoren v. Weissenberg maatte afgaa fra deres Embeder. »Den finske Komité« i St. Petersborg opløstes paa ny — og er ikke senere genoprettet; Censuren skærpedes, og en betydelig Pressetvangsmyndighed lagdes i Generalguvernørens Haand. Dertil kom endnu Forordninger om Kendskab til det russiske Sprog som Betingelse for Avancement i finske Embeder og om Russeres Ret til at beklæde offentlige Stillinger i F., Forordninger, som i det mindste kunde give Anledning til Misforstaaelser. Man betragtede ogsaa Generalguvernøren, Grev Heiden, som Modstander af F.'s Særstilling. De paafølgende Landdage (1891 og 1894) vare derfor stærkt trykkede, og man imødesaa med Spænding, hvad der vilde komme ud af en kombineret Told- og Møntkommission og en saakaldt Kodifikationskomité, der var nedsat i St. Petersborg, og til hvilken Grev Heiden havde forberedt et stærkt Bekymring vækkende Forslag; et Manifest fra Alexander III (1891) var beroligende, men betegnedes fra russisk Side som urigtig oversat.

Dog syntes Bevægelsen fra Rusland for en Tid at være standset, da Alexander III døde (1894), og hans Efterfølger, Nikolaj II, underskrev ufortøvet Forsikringen om at holde F.'s Grundlove. Under de truende Forhold Øst fra var Fennomaniens Kamp opefter tilsyneladende afdæmpet, og i de fleste Tilfælde opnaaedes fælles Optræden af alle Partier i Enighed; dog kunde der spores en

Forskel mellem det svenske Partis mere energiske og det fennomane Partis mere tilbageholdende Politik; det fennomane Parti spaltede sig derved i et mere konservativt, kirkeligt og bureaukratisk gammelfinsk Parti med Yrjo-Koskinen i Spidsen og et ungfinsk, som i Sprogsagen ikke er mindre absolut end det gammelfinske, men mere frisindet og tilbøjeligt til i øvrigt at samarbejde med det svenske Parti. Det sidste har paa en Partidag 1896 opstillet et i det hele frisindet Program og har Overmagten i Adel- og Borgerstanden, medens Fennomanerne beherske Præste- og Bondestanden og ere de ledende i Regeringen; alt tyder paa, at en Styrkeprøve forestaar paa Spørgsmaalet om Valgrettens Udvidelse, hvilken vilde bringe Fennomanerne til Magten ogsaa i Borgerstanden. 1894 taltes der af Yrjo-Koskinen den Yngre første Gang Finsk i Adelsstanden. Under disse Partistridigheder er Udviklingen i F. gaaet sin jævne Gang fremad, Aarene siden 1889 kendetegnes af en energisk og udbredt, af begge de store Partier med lige Varme omfattet Virksomhed for Folkeoplysningen, bl. a. gennem Folkehøjskoler, hvis første Organisation skyldes Studenterne fra de svensktalende »Afdelinger«, og som i væsentlige Punkter have taget de danske Folkehøjskoler til Forbillede. En Stænderpetition om Pressefrihed er bleven afslaaet i St. Petersborg. (Litt.: Af Værker vedrørende F. skulle kun nævnes: Naturforhold: G. Retzius, »Från Finlands bygder. Etnografiske bilder och minnen« [Stockholm 1880, hvori udførlig Bibliografi for F. S. 155—65]; Z. Topelius, »Boken om vårt land« [2. Opl., Helsingfors 1876]; Ignatius, »Finland's Geografi« [Helsingfors 1891]. Med Hensyn til Kort, der volde særlige Vanskeligheder paa Grund af Landets Vrimmel af Søer og lidet udprægede Vandskel, henvises til Gyldén's Specialkort, 30 Blade (1 : 400,000) og et Højdekort i 6 Blade (1 : 120,000) og G. Alfthan, »Karta ofver Stor-Furstendömet F.« (1 : 200,000) [Helsingfors 1892]; Befolkningsforhold: Boxstrom, »Jämförandebefolkningsstatistik« [Helsingfors 1891]; Statistisk Bureau's Tabeller; »Statistisk årsbok for F.« ; Statsforfatning og -forvaltning: Mechelin, *Précis du droit public* [Helsingfors 1886]; samme, »F.'s grundlagar« [Helsingfors 1891, med særdeles oplysende Indledning]; Hcrmanson, »F.'s statsrättliga ställning« [Helsingfors 1892]; Edv. Bergh, »Vår styrelse och våra landtdagar« [2 Bd., Helsingfors 1884—88]; samme, »F.'s statsrattliga utveckling« [Helsingfors 1889]; Historie: Schybergson, »F.'s historia« [2 Bd., Helsingfors 1887—89]; Yrjö Koskinen, »F.'s historia« [1874]; Danielson, »F.'s forening med Ryska Riket« [1890]; samme, »F.'s inre sjalfstandighet« [Helsingfors 1892]; »Finland i XIX seklet« [Helsingfors 1893]; Finsk Tidskrift; Biografmen Nimikirja. Af Udlændinges Skrifter om F. bør nævnes: Aage Meyer, »Finnerne og deres land« [Kbhvn. 1891]; Wieselgren, »F.« [Upsala 1891]; Freeman i »Macmillans Magazine« [Marts 1892]; Zweigbergk, »Finska studier« [Stockholm 1894]). *Iv. B.*

Finlay [fi'nl^{i}], George, engelsk Historiker og Filhellen, født 21. Decbr. 1799 i Feversham i Kent, død 26. Jan. 1876 i Athen, blev, imedens han studerede i Glasgow, saa stærkt paavirket af Byron's Begejstring for Hellenernes Sag, at han gik til Grækenland for at tage aktiv Del i Kampen mod Tyrkerne. Efter Kongeriget Grækenland's Oprettelse og Freden med Tyrkiet forblev F. i Athen, hvor han stadig var Korrespondent til »Times«, ligesom han var en stadig Medarbejder af »Athenæum«. F. var en nøje Kender af Grækenland's Topografi, Kunst og Historie, og man har ham at takke for vigtige Værker; 1838 udgav han i Athen: »Remarks on the topography of Oropia and Diacria« [oversat paa Tysk af Hoffmann: »Historisch-topographische Abhandlungen iiber Attika«, Leipzig 1842]. Siden skrev han: »Greece under the Romans« [London 1844, oversat paa Tysk 1861 i Leipzig]; »History of Greece from its conquest by the crusaders to its conquest by the Turks« [London 1851; paa Tysk ved Reiching, Tiibingen 1853]; »History of the Byzantine and Greek Empires 716—1452« [London 1853—54]; »History of Greece under the Ottoman and Venetian Domination« [1856]; »History of the Greek Revolution« [2 Bd., 1861]. Alle disse Værker bleve efter hans Død udgivne af Tozer med mange Tilføjelser og Forbedringer af F. selv under Titlen: »History of Greece from its conquest by the Romans to the present time« [7 Bd., Oxford 1877]. F. har ogsaa skrevet: »On the Site of the Holy Sepulcre« [London 1847]; han skrev 1844 om de græske Finanser og var til enhver Tid en ivrig Talsmand for det græske Folks Frihed, hvorfor han i Kong Otto's Dage undertiden kom i Strid med Regeringen. En saadan Strid havde F. bl. a., da Staten vilde ekspropriere hans Have, ved hvilken Lejlighed han fandt Understøttelse hos England's Diplomati. *V. S.*

Filllierne, stort Skov- og Sødistrikt paa Grænsen mod Jemteland i Nordre Trondhjem's Amt, tidligere Kapelsogn under Grong Præstegæld og væsentlig beboet af Lapper, nu koloniseret af Nordmænd og eget Præstegæld og Herred under Navn af Lierne (s. d.). *J. F. TV. H.*

Finmarken's Amt er af Udstrækning Norge's største Amt, nemlig ikke mindre end 47,385 □ Km., men samtidig det mindst befolkede med (1891) kun 29,170 Indb., hvoraf de 6,155 bo i Amtets tre Byer Hammerfest, Vardø og Vadsø. Det er Norge's nordligste Del og strækker sig fra Vest mod Øst gennem 10 Længdegrader og fra 68° 33' n. Br. til 71° 12' n. Br. Dets Kyst mod Nordishavet har en Længde af ca. 590 Km., heri ikke iberegnet de store, dybt indskærende Fjorde; mod Landsiden, der i Vest støder til Tromsø Amt og i Syd til Finland og Rusland, er Grænsen ikke mindre end 930 Km. lang, hvoraf 790 falde paa den sidste Del. Sin største Bredde har F.'s A. mellem Tromsø Amt og Tanaelven, 0. f. er Amtet smalt og desuden ved Varangerfjorden delt i to Dele, hvoraf den sydligste, til Rusland stødende nærmest kan betragtes som en smal Strimmel langs Fjordens Bred. Den vestlige Del skiller sig ogsaa fra den østlige ved i sin hele Strækning at være beskyttet af en foran liggende Række store Øer, medens den østlige er fuldstændig blottet for Skærgaard og derfor ogsaa overordentlig vejrhaard. Af Øer i Vestfinmarken kunne — regnet Vest fra — mærkes Loppen, den besynderlig udtungede Sørø, S. f. denne Stjernø og Sejland med sin store Gletscher Jedki, længere mod Nord Kvalø, hvorpaa Byen

Hammerfest ligger, længere ud i Ishavet Rolfsø og Ingø og længere mod Øst Magerøen, hvis nordlige, brat i Havet nedstyrtende Skrænt er det bekendte Nordkap. Her ender Vestfinmarken. Medens Vestfinmarken har mange Øer, har den kun faa Fjorde; foruden de smaa, Bergsfjord og Øksefjord paa den vestlige Halvø, er kun Altenfjord med sine Sidearme af nogen Betydning; gaaende 30 Km. ind Syd over som en Forlængelse af Sundet mellem Sejland og Fastlandet afsætter den Vest over den 30 Km. lange, smalle Langfjord, som ved det lave Alteide staar i Forbindelse med Kvænangenfjord, og deler sig ved Bunden i Refsbotten og Kaafjord. I Østfinmarken optræder først vestligst den mægtige 130 Km. lange og indtil 25 Km. brede Porsangerfjord, hvis Bund er opfyldt af et helt Archipel af smaa Øer. Rundt om Sværholtklubben kommer man ind paa Laksefjord, der som Porsangerfjord gaar mod Syd i en Længde af 70 Km. og med en Bredde af 20 Km.; den afsætter mod Øst den lille Eidsfjord, som ved det ganske smalle Hopseid staar i Forbindelse med Hopsfjord, en Sidearm til Tanafjorden, der indtil Bunden af Vesttanafjord har samme Længde som Laksefjorden, 70 Km., men er smallere, fra 15—10 Km. Foruden Hopsfjord afsætter den mod Sydvest den 35 Km. lange, smalle Langfjord. Nordpynten af den Halvø, som stikker frem i Nordishavet mellem begge disse store Fjorde, er Nordkyn, det europæiske Fastlands nordligste Pynt. Længere mod Øst findes kun een Fjord af Betydning, Varangerfjord, som med Retning fra Øst mod Vest og en Bredde af 10 Km. i 50 Km.'s Længde skiller mellem Nord- og Sydvaranger. Paa Sydsiden af Varangerfjorden's Munding skære et Par mindre Fjorde sig Syd over omkring Skogerøen til Pasvik og Neidenselven's Udløb, henholdsvis 20 og 30 Km. lange. 0. f. gaar Jarfjorden mod Syd i en Længde af 20 Km., den er dog ganske smal. Paa Nordsiden af Varangerhalvøen findes der kun smaa Fjorde, der dog have adskillig Betydning under Fiskerierne; af disse kunne nævnes Kongsfjord, Baadsfjord og Syltefjord.

Finmarken's Fastland kan nærmest betragtes som en træløs Højslette, gennemskaaren af en Uendelighed af større og mindre Elve, som overalt udvide sig til Søer i de flade Dale, over hvilke Fjældene hæve sig afrundede, mosbegroede, men kun til ringe Højde. Slettens Højde kan anslaas til 500 M., den styrter sig stejlt i Havet, og for den langs Kysten rejsende gør den navnlig i Østfinmarken Indtrykket af at være fuldkommen horisontal; fra Kysten ser man lidet til den længere inde tværs over Landet strygende Fjældkæde, hvis Toppe gaa op til 1,000 M. og derover. Denne kan siges at tage sin Begyndelse helt Vest over, indtager Fastlandet, Stjernø og Seiland og gaar saa mod Øst under Navn af Gaiserne til Tanaelven; saavel i N., S. som 0. f. denne Fjældrække falder Landet af. Da de fleste Elve have deres Udspring langt i Syd og løbe mod Nord, fremkommer herved det Fænomen, at Fjældene ved Kilderne ere lavere end Fjældene ved Udløbet; medens altsaa Landet synker mod Syd i Retning af den bottniske Bugt, synke Elvene mod Nord til Nordishavet. De vigtigste Elve ere: Altenelven, 170 Km., der har sine Kilder paa Grænsen mod Finland, derpaa løber mod Nord uden særlig mærkbart Fald gennem en Række Smaavande, for derpaa gennem en lang Række Stryg og Fossefald at styrte sig ud i Allenfjorden's østre Arm Rafsbotten; Tana — afledet af det lappiske Navn *Dædno* o: Elven — Finmarken's største Flod, 290 Km., har sine Kilder længst Syd mod Finland; den antager først Navnet Tana efter Foreningen af Sjetsamjokka og Anarjokka, optager længere mod Nord den betydelige Vest fra kommende Karasjok og falder ved Guldholmen ud i Tanafjorden; sammen med Sjetsamjok danner den Grænsen mod Finland paa en Strækning af ca. 260 Km. Tanaelven er en rolig flydende Elv med svag Strøm, der kan befares med Baad helt op til Kilderne; kun paa faa Steder, f. Eks. ved Storfossen oven for Polmak, maa Baadene trækkes paa Land. Bielven Karasjok, 130 Km., er som Navnet antyder — *Karasj* = den rivende — vanskeligere at passere, navnlig paa den øvre Strækning, den dannes ved Forening af Karasjok, der kommer fra Sydvest, og Jesjok fra Nordvest; den sidste, der gennemløber den store Indsø Jesjavre, er den betydeligste. Utallige ere for øvrigt de Bække og Elve, som fra alle Kanter bidrage til at øge disse Elves Vandmængde; de danne Afløbet for det store, af en Mængde større og mindre Vande og Myrer opfyldte Fjældplateau, som strækker sig S. f. Gaisernes Fjældkæde til Finland's Grænse. N. f. denne Fjældkæde rinde Elvene til Porsanger- og Laksefjorden; de ere dog kun korte, den længste er Lakseelven, som falder ud i Porsangerfjorden's Bund. Den sidste store Elv i Finmarken er den fra Enaresjø i Finland kommende Pasvigelv; den danner i sin hele Længde, 140 Km., Grænsen mod Rusland og kan snarere betegnes som en sammenhængende Række af større og mindre Søer end som en Flod; den kan i sin hele Længde befares med Baad, som dog paa flere Steder maa trækkes over Land for at undgaa de ret betydelige Fossefald. Yderst mod Øst flyder Jakobselven, der kun har Betydning som Grænseelv mod Rusland, den er 30 Km. lang og har en rivende Strøm. Paa Finmarken's store Vidder færdes, uden for den i Kirkebyerne Koutokeino og Karasjok fastboende Befolkning, kun nomadiserende Lapper med deres Rensdyr; det er kun Kysten, som er beboet, og selv her er der langt imellem Gaardene. Bebyggelsen er næsten udelukkende knyttet til Byerne og Fiskeværene; det er de rige Fiskerier, hvorom alle Interesser dreje sig, og som i det hele afgive omtrent den eneste Indtægtskilde for Befolkningen. Korn og Kartofler kunne kun dyrkes paa enkelte beskyttede Steder, og Skov afgiver ikke tilstrækkeligt til Husbrug. Birk forekommer almindelig, om end kun nærmest som Buske, Fyr optræder i enkelte af de større Dalfører som Alten og Tana, dog kun i Pasvigelven's Dalføre som egentlige Skove, Gran forekommer ogsaa sporadisk i denne Dal, men en enkelt Klynge, de nordligst i Europa voksende Grantræer, findes i en liden Dal paa Laksefjorden's Østside.

Samtlige industrielle Anlæg ere ogsaa knyttede til Fiskerierne og den dermed i Forbindelse staaende Hvalfangst; der findes saaledes ikke

mindre end 3 Guanofabrikker, 11 Hvalfangeretablissementer, 10 Trankogerier og 1 Fiskemelfabrik. Al Kommunikation foregaar paa Søen, Dampskibsforbindelse med det sydlige Norge er i stadig Vækst, regelmæssig Route holdes hele Aaret frem til Vadsø, om Sommeren flere Gange om Ugen, og den ny Hurtigroute anløber Hammerfest, hvorhen man nu kan komme paa 3 Døgn fra Christiania. Mindre Baade underholde Lokalrouter paa Alten og Varanger. Naar undtages Vejene fra Vadsø til Tana og langs dennes venstre Bred, findes der kun enkelte korte Vejforbindelser i Sydvaranger og i Alten; al Færdsel i det indre foregaar med Kløvheste og Rensdyr ad Rideveje og Fodstier, af hvilke de vigtigste føre fra Alten over Koutokeino til Finland og ligeledes fra Alten over Jesjavre til Karasjok.

Finmarken er den sidst bebyggede Del af Norge. I Oldtiden regnedes det hele Land fra Malangen til Kandalaksbugten i Hvidehavet som skatskyldigt under Norge, men var kun beboet af omstrejfende Lapper og Kareler. Den eneste kendte faste Beboelse i det egentlige Finmarken i 14. Aarh. var Vardøhus, hvis Fæstning omtales i et Kongebrev fra 1340, medens Vardø Kirke blev indviet allerede 1306. Fra den Tid var Norge's Overhøjhed over Kyststrækningen i alt Fald inden for den nuværende Grænse hævdet. I det indre vare Forholdene dog endnu i lange Tider usikre; mod Sverige o: mod Fyrstendømmet Finland blev Grænsen reguleret 1751, men mod Rusland først ved Konventionen af 1826. Fra en forholdsvis blomstrende Tilstand i Slutningen af 16. Aarh. — der skal da have været 17 Kirker i Finmarken — sank Landet under Trykket af Handelsmonopoler alt dybere, indtil Handelen 1789 blev frigiven. Det herpaa følgende Opsving fik atter et Knæk under Krigsuroligheder ne i Begyndelsen af 19. Aarh., og Folkemængden gik stadig tilbage, saa at der 1825 endog ikke levede mere end 7,018 Mennesker i Finmarken. Først de sidste 30 Aars forbedrede Kommunikationer og Stigning af Fiskeriernes Værdi have bragt en stadig stigende Fremgang. Af F. A.'s nuværende Beboere ere omtrent Halvdelen Nordmænd, en Fjerdedel Lapper og en Fjerdedel Kvæner. *J. F. W. H.*

(Af den meget rige Litteratur om F.'s A. anføres en Del af Hovedværkerne: Knud Leem, »Beskrivelse over F.'s Lapper« [Kbhvn. 1767, paa Tysk Leipzig 17 71]; C. Pontoppidan, »Det Finmarkske Magazins Samlinger« [Kbhvn. 1790]; B. M. Keilhau, »Rejse i F. 1827—28« [Chra. 1831]; Fr. Rode, »Optegnelser fra F. 1826—34« [Skien 1842]; N. V. Stockfleth, »Dagbog over Missionsrejser i F.« [Chra. 1860]; P. A. Munch, »Saml. Afhandl.«, I, 212 ff., II, 274 ff. og 626 ff.; C. A. Wulfsberg, »Om F.« [Chra. 1867]; L. Kr. Daa, »Skitser fra Lapland« [Chra. 1870]; J. A. Friis, »En Sommer i F.« [Chra. 1871]; A. W. S. Brun, »Fjældfinneliv i F.« [Vadsø 1873]; Th. Bang, »Landmaalerliv i F.« [Chra. 1873]; A. Magnus [højst ukritisk] »Finmarken« [Kbhvn. 1889]; A. Hagemann, »Engelskmanden under F.« [Chra. 1891] m. fl. mindre Specialarbejder af samme Forfatter. Hertil komme alle officielle Publikationer i Stortings-Forhandlinger og den officielle Statistik m. v. samt en Række af udenlandske Videnskabsmænds Rejsebeskrivelser, saaledes af v, Diiben, Th. Fries, L. v. Buch, Vargas Bedemar, C. F. Naumann, F. W. v. Schubert, Carl Vogt, S. H. Kent, J. Acerbi, Sir Arthur Brooke, P. B. du Chaillu m. m. **fl.).** *J. E. H.*

Finmarkspors se Ledum.

Finn (yngre dansk Skrivemaade Find), nordisk Mandsnavn (egl. Folkenavnet Finner, ligesom Dan, Halvdan af Daner). Oprindelsen fra det listige og tryllekyndige Folk er maaske Grunden til dets Brug som Troldenavn, bl. a. i Sagnet om Lund's Domkirke (s. d.). *A. O.*

Finnaas Herred, Søndhordland's Fogderi, søndre Bergenhus Amt, (1891) 4,884 Indb., er et ude mod Havet liggende Distrikt, der bestaar af lutter Øer, af hvilke Bømmelø, Godø og Mosterø ere de største, de øvrige ere kun smaa Holmer og Skær, for største Delen ubeboede; nævnes kan den — særlig for det der tidligere drevne Sildefiske — bekendte Gruppe Espevær ud for Sydspidsen af Bømmeløen. Bømmeløen udgør for sig alene de tre Fjerdedele af F. H.; den er ved to hinanden mødende Vaage samt ved den mellem disse gravede Kulleseid Kanal delt i to Dele. Terrainet i F. H. bestaar af lave, til Dels skovbevoksede Aase og Bjærgknauser uden nogen bestemt orienteret Længderetning, Fjældenes Højde er ubetydelig, næppe noget naar over 100 M., naar undtages den paa den nordøstlige Side af Bømmeløen isoleret liggende kegleformede Top Siggen, 473 M., kendt som Sømærke. Fra Toppen haves en overmaade vid Udsigt til alle Kanter. Havet skærer dybt ind i alle Herredets Øer og danner talrige Fjorde og Vaage; den længste er Sælevaagen paa Nordsiden, den gaar ind fra Nordvest 10 Km. lang i Bømmeløen forbi Godøen. Sundet mellem Bømmeløen og Mosterø, Røkesund, er nu uddybet til at kunne passeres med store Baade og ved Højvand med Jagter; tidligere maatte Baadene ved Lavvand trækkes over Land. Kulleseid Kanalen er til Dels udsprængt i Fjæld, den kan passeres af Jagter, men ikke af større Fartøjer. F. H. er rigt paa Smaavande og Bække, af hvilke dog ingen har større Længde end 4 å 5 Km. Herredet udgør 3 Sogne, Bømmel, Moster østligst og Bremnes i Nord. Jordbunden er i det hele god, og der drives ganske godt Agerbrug, af Skov findes heller ikke saa lidet, om end næppe tilstrækkeligt til Husbrug. Fiskeri er dog Hovednæringen, og navnlig have Espevær og Hisken været bekendte for den der faldende rige Vaarsildfangst; foruden Sild fanges væsentlig Skrei og Makrel, de tidligere rige Østersbanker ere nu ganske udplyndrede. Af større Gaarde findes ingen; Finnaas Præstegaard er den største. Af Kirkerne er Bømmel Kirke en gammel Trækirke fra 1621. Bremnes og Moster Kirker ere ny, den sidste er bygget 2 å 3 Km. fra den gamle Stenkirke, der efter Sagnet skal være den første Kirke, som af Olaf Trygvason opførtes paa det Sted, hvor han først landede i Norge 996, nemlig ved det nuværende Strandsted Mosterhavn. Kirken ejes nu og vedligeholdes af Selskabet for norske Fortidsminders Bevaring. Rundt om i F. H. findes en hel Del Gravhøje og Bautastene, og de fundne Oldsager tyde paa

en meget tidlig Bebyggelse. Angaaende Driften paa Guld se Bømmeløen. Herredets Areal er 225 • Km., hvoraf 6 □Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Finn Arnesson se Arnmødling-Ætten.

Finnbogasaga, en islandsk Saga, hvis Hovedperson, Finnboge *enn ramme* (den stærke), sikkert er en historisk Person; ikke desto mindre er Sagaen om ham fuldstændig opdigtet og bærer alle de senere opdigtede Kæmpehistoriers Kendemærker (eventyrlig Færd, Kraftprøver o. l.), men den er ret underholdende at læse. Den er skreven ca. 1300; den bedste Udgave er besørget af H. Gering 1879. *F. J.*

Finn Cumalssön (Finn ell. Find *mac cumaill*), ogsaa kaldet »den hvide F.« (Finn *gall*, sammentrukket Fingal), Hovedhelten i den sydirske eller ossianske Sagnkreds (s. d.). *A. O.*

Finne d. s. s. Acne (s. d.).

Finne, Edvard Gabriel, norsk Forfatter, er født i Bergen 10. Febr. 1866. 1886 blev han Realstudent og begyndte sin litterære Bane som Journalist i Christiania. 1891 udgav han Novellen »Filosoffen«, der i triste Farver skildrede en akademisk Proletars Lidelser. Aaret efter vakte hans Roman »Doktor Wangs Børn« Opsigt ved sin talentfulde, men hadefuldt krasse Fremstilling af en Embedsfamilies Husliv. Næste Foraar skræmte Forargelsen over Novellesamlingen »Unge Syndere« Forlaget til at standse Salget deraf, hvilket kostede en tabt Proces. Tonen i den samme Aar udkomne Roman »To Damer« virkede lige lidet tiltrækkende. Ved denne Tid opholdt F. sig, med Rejsestipendium af det Houenske Legat, et Par Aar i Danmark, Tyskland og Italien. Fra 1893 er de to smaa Skuespil »Uglen« og »Før Afskeden«, fra 1895 Novellerne »Rakel« og »Emanuel Daak« samt Skuespillet »Konny«. F. er i sin Kunst Stoknaturalist og virker især ved sine Skildringers intense Uhyggestemning. (Litt.: Hj. Christensen, »Unge Nordmænd« [Chra. 1893]). *C. Br.*

Finnedal, en af Bornholm's skønneste og mest storslaaede Klippedale, beliggende ved Vestkysten mellem Hammeren og Fiskerlejet Vang. Den er stærkt skovbevokset. *H. TV.*

Finnemission, Norsk, er en Forening, der som Afdeling af den norske Indremission har til Opgave »ved finsktalende Rejseprædikanter at forkynde Guds Ord for afsidesboende eller i det norske Sprog lidet kyndige Finner i Tromsø Bispedømme; at besørge Bibelen og evangelisk-lutherske Andagtsbøger og Smaaskrifter udgivne paa Finsk samt virke til, at saavel den hellige Skrift som Andagtsbøgerne udbredes og vinde Indgang«. F.'s Hovedsæde er Tromsø. Finnerne, der selv kalde sig Samerog af Svenskerne Lappar, og som ikke maa forveksles med de fra Finland til Norge indvandrede Kvæner, staa paa et meget lavt kulturelt og moralsk Standpunkt. For at afhjælpe dette grundlagdes F., der begyndte sin praktiske Virksomhed 1888; dens »Grundregler«, hvis første Bestemmelse ovenfor er anført, stadfæstedes i et Møde 31. Decbr. 1892. Foreningens Virksomhed bæres af frivillige Gaver. Dens første Prædikant var Finnen Mikkel Esaiassen (født 30. Marts 1822, død 11. Maj 1893); fra 1894 virker en norsk Præst i F.,s Tjeneste. Foruden flere mindre Opbyggelses- og Læreskrifter foreligger siden 1896 den hele Bibel oversat paa Finnesproget. — Om Missionsvirksomheden blandt Finnerne i Beg. af 18. Aarh. se Westen, Thomas v. *K. V. H.*

Finner er Navnet paa de flade, udbredte Hudfolder, som tjene mange af de i Vandet levende Dyr som Bevægelsesredskaber. F. bruges særlig om Fiskenes Bevægelsesredskaber (se Fiske); men Betegnelsen (Halefinne) anvendes ogsaa paa den af brede Hudfolder støttede Hale hos mange Halepadder og haleløse Padders Larver, ligesom ogsaa Betegnelsen hyppig finder Anvendelse inden for mange lavere Dyregrupper, Blæksprutter, Vingesnegle, Kølsnegle og hos mange Larveformer (s. d. Art.). *C. W.-L.*

Finner, et for F. selv ukendt Navn af ganske dunkel Oprindelse og Grundbetydning (i ethvert Tilfælde ikke, som man tidligere almindelig har tænkt sig, afledet af oldnord. *fen*, Mose), hvilket de nordiske og germanske Folk fra ældgammel Tid af have brugt om deres Naboer af finsk-ugrisk (s. d.) Æt. I Norden menes i den gamle Tid ligesom endnu i Norge med F. særlig Lapperne (s. d.); dog bruges Navnet ogsaa allerede temmelig tidlig om Beboerne af (det vestlige) Finland (finsk *Suomalaiset*), hvad enten det fra først af er overført paa dem fra et tidligere lappisk Befolkningslag 0. f. den bottniske Bugt eller umiddelbart er blevet tillagt hine. I denne sidste Betydning, om Beboerne af Finland, har Navnet efterhaanden faaet almindelig PIævd(kun i Norge kaldes de »Kvæner«), F. i Finland (s. d., Afsnittene »Befolkning« og »Sprog«) tilhøre egentlig to, i sproglig og fysisk Henseende (smlg. G. Retzius, »Finska kranier« [1878]) adskilte Stammer: Vestfinnerne (egentlige F., *Suomalaiset*, og Tavaster, *Hämäläisei*) og Østfinnerne (Kareler, *Karjalaiset*), hvilke de politiske og geografiske Forhold efterhaanden have forenet til een Nationalitet. Deres første Bosættelse, oprindelig kun i de sydligere Dele af Landet, synes ikke at kunne være foregaaet før efter Folkevandringstiden, dog i ethvert Tilfælde før ca. 800. Før den Tid synes de væsentlig at have boet 0. og S. 0. f. den finske Bugt i nær Forbindelse med deres nærmeste Stammefrænder (Ester, Vepser o. s. v., F. i videre Betydning, se Finsk-ugrisk Sprog), hvis Udbredelse til de Egne, hvor vi nu træffe dem, maa være foregaaet omtrent ved samme Tid. Da det ogsaa er bevisligt, at Lapperne paa den skandinaviske Halvø ikke nogen Sinde have boet væsentlig sydligere, end de nu gøre, vil der altsaa ikke mere som i tidligere Tid kunne tænkes paa »F. og Lapper« som de nordiske Landes Urbeboere. I videste Betydning bruges endelig Navnet F. af adskillige Forskere som Fæliesbenævnelse for alle Folk af finsk-ugrisk Æt. *Vilh. Th.*

Finneskæg se Nardus.

Finnet (Blad) se Sammensat.

Finnur Jonsson se Jonsson., F.

Finnur Magnusson se Magnusson, **F.**

Finnvid Fundne se Arnmødling-Ætten.

Finnø Herred, Ryfylke Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 1,524 Indb., er et lidet, omtrent 20 Km. N. f. Stavanger By paa Sydsiden af Bukkenfjorden liggende Ødistrikt, hvorunder henhøre de 3 større Øer Finnø, Fogn og Talgø med de under disse hørende Grupper af mindre Øer og Holmer, samt derhos en liden Del af Rennesø sydøstlige Strand. Fjordene og Sundene, som

skille F. H. fra Nabosognene, have forskellige i Navne; i Sydøst deler Aardalsfjorden mellem Finnø og Fastlandet, mod Sydvest Brimsøfjorden og Havesandsundet mod Rennesø, mod Nord Bukkenfjord, mod Øst Finnøfjord mellem Finnø og Hjelmelands og Fister Herreder. Finnø Hovedsogn, der indbefatter selve Finnø, skilles fra Annekset Talgø, de to øvrige Øer ved Talgøfjorden. Samtlige Øer ere forholdsvis lave, Fogn og Finnø dog for den største Del opfyldte af en nogenlunde sammenhængende Fjældmasse med svage dyrkede Skraaninger. Fogn er ved to hinanden mødende Vaage, gaaende fra Nord mod Syd, delt i to Dele, hvoraf den mindste, vestligste har Navnet Fjelbergø. Paa Talgøen findes kun enkelte lave Aase. Øernes Kyst er meget udtunget, men Bugterne ere kun ubetydelige, den største gaar ind paa Nordsiden af Finnø, flere af dem ere gode Ankerpladse. Dyrkbar Mark findes i stor Udstrækning paa samtlige Øer, og Herredet har allerede fra ældgamle Tider været kendt for sin gode Bebyggelse. Af større Gaarde kunne nævnes Hesbø paa Finnø og Gar eller Gaard paa Talgø, begge kendte som gamle Herresæder, den sidste Hovedgaard for den under Haakon Haakonssøn berømte Lendermand Gaute paa Tolga (død 1288) og hans Æt. Saavel Hovedsom Annekskirken ere gamle Stenbygninger med Klæberstenssirater. Af andre større Gaarde ligge paa Finnø Vestbø, Mjolsnes, Housken og Vignes, paa Fogn Sæbø og Hovde. I Finnø findes en hel Del Oldtidsminder, saasom Bautastene og Gravhøje. Paa Øerne forekommer adskillig Løvskov, Agerbrug i Forbindelse med Faareavl ere de væsentligste Næringskilder, hvorhos Indbyggerne deltage i de store Fiskerier. Herredets Areal er 42,4 □ Km., hvoraf kun 0,3 □ Km. Ferskvand. *Y. F. W. H.*

Finoglia [finå'lja], Paolo Domenico, italiensk Maler, født i Orta (Provins Caserta), død 1656. F. var Elev af M. Stanzoni, der var paavirket dels af Caracci'erne, dels af Ribera. Det var særlig denne sidste Kunstners Relning, F. optog i sine dygtige Arbejder; nogle af de bedste af disse findes i Kirken S. Martino i Napoli. *A. Hk.*

Finprøve, Bestemmelse af Guld- og Sølvlegeringers Finholdighed; naar der er Tale om Mønters Finholdighed, bruges ogsaa Udtrykket Møntprøve. Det ædle Metal bestemmes enten ved Afdrivning (s. d.) eller ved kemisk Analyse. *N. J. B.*

Finsbury [fi'nzbəri], Kvarter i London (s. d.).

Finsch, Otto, tysk Zoolog og rejsende, er født i Warmbrun i Schlesien 8. Aug. 1839. Efter i sin Ungdom at have foretaget omfattende Studierejser i Ungarn og paa Balkan-Halvøen blev han 1860 ansat ved det naturhistoriske Museum i Leyden, senere i Bremen, hvis naturhistorisk-etnologiske Museum han ledede indtil 1878. Ogsaa i denne Periode foretog han Rejser i de fleste europæiske Lande. 1876 berejste han i Selskab med Brehm en Del af Turan, Nordvestkina, Høj Altaï og Ob-Floden til Kara-Havet. Sine bekendteste Rejser har han dog foretaget blandt Øerne i det store Ocean, hvis Befolknings antropologiske og etnografiske Stilling han særlig studerede. 1879—82 besøgte han Sandwichs-Øerne, Marshall's og Gilbert's Archipelag, Karolinerne, Ny-Britannien, Ny-Guinea, Australlandet og Ny-Zealand. 1884 berejste han Nordøstkysten af Ny-Guinea og gav Stødet til Tyskland's Erhvervelse af Kejser Vilhelm's Land. Blandt hans talrige zoologiske og etnografiske Skrifter kunne fremhæves »Neuguinea und seine Bewohner« [Bremen 1865], »Die Papageien, monografisch bearbeitet« [Leyden 1867], »Beitrag zur Fauna Centralpolynesiens« [Halle 1867], »Die Vogel Ostafrikas«, »Reise nach Westsibirien« [1879], »Anthropol. Ergebnisse einer Reise in der Siidsee und dem malajischen Archipel in den J. 1879—82« [Berlin 1883], »Uber Bekleidung, Schmuck und Tattowierung der Papuas des Südostküste von Neuguinea« [Wien 1886], »Samoafahrten, Reisen in Kaiser-Wilhelm's Land und Englisch Neuguinea« [Leipzig 1888], »Ethnolog. Erfahrungen und Belegstücke aus der Siidsee« [Wien 1888—93]. *C. A.*

Finsen, Hannes, egl. Hannes Finnsson, Søn af Biskop Finnur Jonsson, (1739—96). Efter at være bleven Student fra Skalholt Skole rejste F. til Kjøbenhavn, hvor han absolverede teologisk Embedseksamen 1763. Foruden Teologi havde han ivrig givet sig af med antikvarisk-historiske Studier og allerede 1759 udgivet den saakaldte »Vikverjernes Kristenret«. Om Kongespejlet skrev han en særdeles grundig Afhandling, der er trykt foran Udgaven 1768. 1774 udgav han paa en grundig Maade det vigtige Værk »Landnama« (s. d.). Særlig fortjenstfuld Virksomhed udfoldede F., idet han deltog i Udgivelsen af sin Faders Hovedværk *Historia ecclesiastica hlandiae* [4 Bd., 1772—78]; her tilføjede han og udgav en Mængde utrykte Breve og Dokumenter, hvorved Værket i høj Grad fuldkommengjordes. 1772 havde han foretaget en videnskabelig Rejse til Stockholm, hvor han undersøgte de islandske Haandskrifter og bl. a. opdagede den eneste Skindbog af Heiðarviga Saga (s. d.). 1776 blev han viet som sin Faders Medhjælper i Bispeembedet; endelig blev han hans Efterfølger 1785. F. var en overordentlig lærd Mand med en stærkt udpræget videnskabelig Sans og Vederhæftighed; han var tillige meget alsidig og havde et særlig skarpt Blik for Folkets økonomiske Forhold og dets Oplysning m. m., som han af al Kraft søgte at fremme. Han skrev forskellige Afhandlinger vedrørende Agerdyrkning paa Island, om Svovldrift og Handel, om Barnedød paa Island og om Nedgang i Indbyggerantal paa Grund af Uaar; heraf er en Del trykt i Litteraturselskabets Skrifter (»Rit bess ísl. Lærdomslistafélags«). Af en særlig Betydning var hans »Kvöldvökur« (Aftenlæsning), I—II, [udg. 1796—97 og 1848], et meget yndet og for sin Tid fortrinligt Almueskrift af moralsk og underholdende Indhold. Gennem hele F.'s Virken mærker man hans levende Interesse og dybe Følelse for hans Fædrelands Vel og Opkomst i aandelig saavel som materiel Henseende. Sit Embede røgtede han med stor Nidkærhed. Han blev 1790 kreeret *dr. theol.* og nød stor Anseelse som en fremragende Videnskabsmand. (Litt.: P. Pjetursson, *Historia eccl. hl.* [1841]). *F. J.*

Finsen, Søren Hilmar Steindor, Landshøvding over Island, Indenrigsminister, født 28. Jan. 1824 i Kolding, hvor hans Fader, J6n F., en Søn af ovenn. H. F., var Herredsfoged, død i Kjøbenhavn 15. Jan. 1886. F. blev Student 1841 og *cand. jur.* 1846. 1850—64 var han Borge-

mester i Sønderborg paa Als. 8. Maj 1865 blev han udnævnt til Stiftamtmand paa Island og fra 1. Apr. 1873, da Landshøvdingsembedet blev oprettet, Landshøvding over Island. 30. Maj 1883 beskikkedes F. til Overpræsident i Kjøbenhavn, og 29. Aug. 1884 overtog han Indenrigsministeriet, men afgik 7. Aug. 1885 paa Grund af Sygdom. I alle sine Stillinger viste F. sig som en dygtig og afholdt Embedsmand, men ved sin Virksomhed paa Island har han særlig historisk Betydning. Da F. kom til Island, havde Forfatningskampen staaet der i flere Aar, og hans Hovedopgave maatte da blive at faa den tilendebragt paa en tilfredsstillende Maade. Ham skyldtes det sikkert, at Regeringen 1867 forelagde Altinget et i flere Henseender imødekommende Udkast til en Forfatningslov for Island samt Forslag om Ordningen af det finansielle Mellemværende. Han arbejdede ogsaa med Iver og Alvor for at naa det bedst mulige Resultat, hvorved han vandt Altingets Velvilje. Dog opnaaedes der ikke Enighed, men man kom dog Maalet nærmere end nogen Sinde før ; imidlertid gjorde Rigsdagen Vanskeligheder, der bevirkede, at F. endog af Regeringen blev desavoueret. 1869 fik han den ubehagelige Opgave at forelægge Altinget et Forfatningsudkast, der ikke egnede sig til at tilvejebringe Overenskomst. Oppositionens Bitterhed voksede i de følgende Aar; imidlertid blev Island's forfatningsmæssige Stilling i Riget bestemt ved Lov 2. Jan. 1871, og Island's Tusindaarsfest traadte hjælpende til. I Anledning af den gav Kongen Island Forfatningsloven af 5. Jan. 1874, hvori der toges særligt Hensyn til Altingets Ønsker. F. havde i en høj Grad bidraget til Løsningen af Forfatningsspørgsmaalet; i de følgende Aar gennemførte han den ny Statsordning med stor Dygtighed. Lovgivningsinitiativet forlagdes til Landshøvdingskontoret. Mange nyttige Love bleve vedtagne i de følgende Aar, og de heldige Følger af, at Island havde faaet Bevillingsret, viste sig snart. (Litt: »Andvari« [Reykjavik 1895]). *B. Th. M.*

Finsen, Vilhjålmur Ludvig, islandsk retslærd, født i Reykjavik 1. Apr. 1823, død i Kjøbenhavn 23. Juni 1892, Sønnesøn af ovenn. H. F. Efter 1841 at være dimitteret fra Bessestad Skole blev han juridisk Kandidat 1846. To Aar efter besvarede han Universitetets Prisopgave (»Familieforholdets retslige Betydning efter Graagaasen«). Herved kom F. ind paa den videnskabelige Bane, og han helligede sig nu til Studiet af den gamle nordiske, specielt islandske Ret. Paa Grund af forskellige Ansættelser i Reykjavik (Byfoged 1852—60) og Viborg (Assessor til 1868) hindredes han i uafbrudt Beskæftigelse dermed. Forinden havde han dog forberedt en Udgave af det ene af Hovedhaandskrifterne af de gamle islandske Love (*cod. regius*) der dog først blev færdig 1870. Men efter at F. var bleven Landsoverretsassessor 1868 og 1871 Højesteretsassessor i Kjøbenhavn, kunde han fortsætte sit Arbejde, og nu fulgte 1879 en Udgave af det 2. Haandskrift og 1883 en Udgave af enkelte Stykker og Haandskriftsbrudstykker tillige med et Glossar til det hele. Hermed var F.'s Udgivervirksomhed færdig; alle den islandske Fristats Love vare nu udgivne paa en fortrinlig og afsluttende Maade. Desuden foreligger der fra hans Haand et Par særdeles grundige og vidtrækkende Afhandlinger: »Om de islandske Love i Fristatstiden« [i Aarbøger f. nord. Oldk. 1873] og »*Om* den oprindelige Ordning af nogle af den islandske Fristats Institutioner« [Videnskabernes Selskabs Skrifter, 1888]. Her behandledes og drøftedes med en alsidig Grundighed og overbevisende Klarhed flere særdeles dunkle og omtvistede Spørgsmaal angaaende de gamle Love og deres Oprindelse samt om Landets ældste politiske Forhold m. m. Herefter vilde F. gaa over til en fuldstændig Fremstilling af den islandske Rets Historie; for uforstyrret at faa Lejlighed dertil tog han sin Afsked 1888, men han blev desværre kun færdig med Begyndelsen, før han døde. F. besad en ualmindelig klar og skarp Begavelse med Evne til at trænge til Bunds i de vanskelige Spørgsmaal, han kom til at behandle, med en aldrig svigtende Besindighed, sund Sans og Ædruelighed i Forskningen. Hans Udgave af de islandske Love og Glossaret til disse vil til alle Tider danne Grundlaget for Studiet af den gamle islandske Ret, og hans videnskabelige Resultater ville vistnok for det meste staa uangribelige. Som Embedsmand var F. nidkær og pligtopfyldende som faa, og han søgte paa alle Maader al støtte den nordiske Oldtidsvidenskab. *F. Y.*

Finska Folkskolans vanner er Navnet paa en Forening, som stiftedes 1889 med det Formaal at fremme Folkedannelsen, særlig i de Egne af Finland, hvor den finsktalende Befolkning paa Grund af Faatallighed, Ubemidlethed eller andre ugunstige Forhold behøver Hjælp. *Iv. B.*

Finska Forminnesföreningen stiftedes 1870 paa Initiativ af J. R. Aspelin (født 1842) og har en betydningsfuld Virksomhed at se tilbage paa. Dens første Formaal var at »vække Folkets Interesse for Indsamlingen af arkæologiske Genstande« ; efter at denne Tanke var slaaet over Forventning godt an, udsendtes Foreningens egne Stipendiater distriktsvis paa Indsamling, senere udrustedes Ekspeditioner til Udforskning af de nationale historiske Mindesmærker; disses Bevarelse er ved Frd. af 1883 sat under Statens Beskyttelse, og en Statsarkæolog med 6 Videnskabsmænd ved Siden er ansat til Lovens Overholdelse. Endnu større og almenere Betydning fik Foreningen, da den paa Aspelin's Initiativ og under hans Ledelse (fra 1887) udstrakte sin Virksomhed til de sproglige Mindesmærker (Gravskrifter etc. i Sten og Bronze) i Centralasien og som Frugt af de til Undersøgelsen af disse foretagne Ekspeditioner udgav det vigtige Værk »Inscriptions de l'Iénisséi« [1889]. *Iv. B.*

Finska Vetenskaps-societeten stiftedes 1838 og er delt i 3 Sektioner: en matematisk-fysisk, en naturhistorisk og en historisk, hver med 15 Medlemmer foruden udenlandske Æresmedlemmer. Selskabets Hovedpublikationer ere dets »Acta« og dets »Ofversigt«, indeholdende større eller mindre videnskabelige Afhandlinger; endvidere udgiver det »Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk« (fra 1858; 1857—64 »Bidrag till Finlands naturkännedom, etnografi och statistik«). Endelig er siden 1881 Ledelsen af den meteorologiske Centralanstalt officielt overdragen til Selskabet, efter at dette allerede i mange Aar havde gjort Undersøgelsen af Finland's klimatologiske Forhold til en af sine særlige Opgaver. Ved alle disse Arbejder har Selskabet vist sig som et værdigt

Hjemsted for Finland's videnskabelige Produktion og Bindeled mellem denne og Udlandets. *Vilh. Th.*

Finske Bugt, den Del af Østersøen, der skærer sig ind mod Øst mellem Finland og Estland. Længden er 370 Km., og Bredden varierer fra 50 — 110 Km., og den største Dybde er 104 M., men mange Steder ere meget lavere, navnlig den inderste, østlige Del, den saakaldte Kronstadt-Bugt. Den finske Kyst fra Wiborg til Åbo er oversaaet med Øer, der danne en regelmæssig Skærgaard; til den langt fremspringende Hangø Udd strække Skærene sig kun i en smal Stribe langs Bredden, men ved Finland's sydvestlige Hjørne danne de et stort Archipelag, som ender i Ålands-Øerne; Sydkysten har paa lange Strækninger bratte Klinter, og ogsaa her findes talrige Smaaøer og Skær, hvorimod den inderste Del er omgiven af et lavt, sumpet Kystland. Ude i selve Bugten hæver Øen Hogland sig som en gigantisk Klippeblok, omgiven af Øerne Lavansaari, Pienisaari, Seskär, Store og Lille Tytärsaari samt længst mod Øst Kotlin, der bærer den stærke Fæstning Kronstadt. Paa Nordsiden udmunde Floderne Borgå og Kymene, i det inderste Hjørne Neva, paa Sydsiden Luga, Narva m. fl. Da Vandet er omtrent fuldstændig fersk, fryser det let til, og ved Kronstadt er Bugten tillagt i over 5 Maaneder. Sejladsen paa Bugten er besværlig og farlig ikke blot ved de talrige Holme og Granitklipper, men ogsaa ved de mange Grunde og Sandbanker, om Foraaret tillige ved de mægtige Ismasser, som Floderne, og især Neva, føre med sig ud i Bugten, længe efter at dennes egne Isflader ere brudte op. Ikke desto mindre er det en af de mest besøgte af Østersøen's Arme, thi herved ligger ikke blot St. Petersborg, men en Række andre, delvis betydelige Sø- og Handelsstæder, som Baltischport, Reval, Kunda, Narva, Wiborg, Fredrikshamn, Lovisa, Borgå, Helsingfors, Hangø, Ekenas og Åbo; næsten alle disse Byer have fortrinlige Havne, flere som Reval, Kronstadt, Ruotsinsalmi (Svensksund) og Sveaborg ere Krigshavne, der afgive Station for Dele af den russiske Østersøflaade. Bugten er særdeles godt belyst ved 22 Fyr, af hvilke de 10 ligge ude i Vandet. *C. A.*

Finske Sprog se Finsk-ugriske Sprog.

Finsk historisk Samfund, stiftet 1875, udgiver paa Finsk Aktstykker til Finland's Historie og har 1879—83 ladet udarbejde paa Finsk et meget grundigt og nyttigt biografisk Leksikon (»Biografinen Nimikirja«) med Supplement af 1889. *fa. B.*

Finsk Husholdningsselskab er stiftet 1. Novbr. 1797. Om dets store Betydning for Finland's økonomiske Liv se Finland, Afsnittene »Næringsveje« og »Historie«. Fra Husholdningsselskabet er udgaaet 7 store, særlige Landbrugsselskaber; »Finsk Tradgårdsforening» og »Finsk Forstforening« have optaget nogle af dets Opgaver. *Iv. B.*

Finsk Litteraturselskab (*Suomalaisen kirjallisuuden seura*) i Helsingfors, stiftet 1831 paa Initiativ af M. J. Lindfors i Forbindelse med G. Rein, C. N. Keckman, E. Lonnrot o. a., har til Formaal at fremme alle Arbejder til Kendskab om Fædrelandet og til Opdyrkning af det finske Sprog. Trods alt hvad Selskabet har haft at kæmpe med, navnlig i det for al finsk Produktion saa vanskelige Tidsrum 1850—63, har det udfoldet en overordentlig rig Virksomhed, og det Opsving, den finske Litteratur efterhaanden har taget, skyldes i første Række f. L. Ved Siden af at virke gennem Prisopgaver eller Belønninger har det selv foruden det vigtige Tidsskrift »Suomi« udgivet en stor Række Arbejder *(Toimituksia)* af forskellig Art, saaledes den nationale Folkedigtning, original og oversat Skønlitteratur, alle Haande Skrifter til Folkeoplysning eller Undervisningsbrug, Arbejder vedrørende Finland's Historie, Natur og Sprog (Kort, Sognebeskrivelser o. l.), en Række Ordbøger (som tysk, fransk, latinsk, russisk m. fl.) til eller fra Finsk, deriblandt ogsaa den store finsk-svenske Ordbog af Lonnrot, andre rent videnskabelige Arbejder som Porthan's *Opera selecta, Monumenta linguae fennicae*, o. s. v. Men desuden har f. L. i rigt Maal understøttet Indsamling af Folkedigtning og andre Overleveringer og opbevarer i sine Samlinger uhyre Masser af Optegnelser af saadanne, ligesom det har et meget stort Bibliotek bestemt til at omfatte alt, hvad der er trykt paa Finsk eller vedrører Finland eller det finske Folks Stammefrænder. Intet Under, at Selskabets 50-aarige Bestaaen i 1881 fejredes under stor Deltagelse og Højtidelighed. Fra 1890 har f. L., hvis Indtægter gennem Salg af dets Skrifter, store private Gaver, Statsunderstøttelse o. 1. efterhaanden ere voksede betydelig, sin egen monumentale Bygning. (Litt.: E. G. Palmen, *L'oeuvre demi-séculaire de la société de littérature finnoise* [oversat fra Finsk, 1882]). *Vilh. Th.*

Finskogen (ogsaa Finmark) kaldes i Norge flere store Skovegne, hvor Befolkningen bestaar af — omkring Aar 1600 indflyttede — Finner eller Finlændere, som til Dels endnu have bevaret deres Sprog og deres folkelige Ejendommeligheder. Mest kendt er F. paa Østsiden af Solør Fogderi ind over mod Rigsgrænsen. En anden Finmark, hvor Befolkningen dog nu er helt norsk, ligger mellem Lier, Eker og Modum. *J. B. H.*

Finskrue anvendes ved Instrumenter for at give dem den nøjagtige Indstilling, efter at man har givet dem den grovere Indstilling paa anden Maade. *F. W.*

Finsk Sociétas pro Flora et Fauna, stiftet 1821, udgav først »Notiser« (hvis første Hæfter bekostedes af Vetenskaps-societeten); fra 1876 udgiver det de to Rækker: »Meddelanden« for mindre Afhandlinger og »Acta« for større Arbejder.

Finsk Tidskrift, stiftet 1876 af C. G. Estlander (s. d.) og siden da stadig redigeret af denne. Se i øvrigt Finland, Afsnittet »Presse«.

Finsk-ugriske Selskab i Helsingfors, stiftet 1883 paa Initiativ af O. Donner (s. d.), har til Formaal at fremme Kendskabet til de finsk-ugriske Folk gennem videnskabelig Undersøgelse af disses Sprog, Arkæologi, Oldhislorie og Etnografi. Foruden gennem Møder virker det for dette sit Formaal ved at udsende Videnskabsmænd til de af finsk-ugriske Folk beboede Egne og ved at udgive derhen hørende Arbejder i sit Tidsskrift »Aikakauskirja« (»Journal de la Société finno-ougrienne«), begyndt 1885, eller sine »Toimituksia« (»Mémoires«), begyndte 1890. Desuden har det særlig udgivet det storartede og vigtige Værk

»Inscriptions de l'Orkhon« [1892], der paa Grundlag af Undersøgelser af Dr. A. O. Heikel indeholder typografisk og fotografisk Gengivelse af omfangsrige Indskrifter fundne i Nærheden af Orchon-Floden i Mongoliet og skrevne med samme, indtil da ukendte Alfabet, som ogsaa forekommer paa Indskrifter fra Egnene om Jenisej. Ogsaa efter at det 1893 er lykkedes at dechiffrere dem, hvorved det er slaaet fast, at de stamme fra de gamle Tyrker og saaledes strengt taget falde uden for Selskabets egentlige Virksomhedsomraade, har dette med stor Liberalitet optaget forskellige andre Arbejder om dem i sine Publikationer. *Vilh. Th.*

Finsk-Ugriske Sprog (ogsaa kaldte de finske, i dette Ords videste Betydning, hvad der kan give Anledning til Misforstaaelser, eller, navnlig af ungarske Sprogforskere, de ugriske) udgøre en bestemt begrænset Æt, der fra ældgammel Tid af har haft sit Hjem i Østeuropa, som det synes, N. f. en Linie, der kunde tænkes dragen omtrent fra Volga's nedre Løb til op imod Riga-Bugten eller den finske Bugt. Adskillige herhen hørende Folk ere i Tidernes Løb forsvundne, navnlig opslugte af den mægtigere russiske Nationalitet, og andre af dem gaa uafvendelig, før eller senere, den samme Skæbne i Møde. Om denne Æts videre Stilling og Forhistorie kan for øvrigt næsten intet sikkert oplyses. Hvorvidt den, som det af mange er antaget, atter hører sammen med de samojediske, tyrkiske, mongolske og tungusiskc Sprog til en større Enhed, en »ural-altaisk« Æt, maa, navnlig for de 3 sidstnævnte Sprogætters Vedkommende, fra den moderne Sprogvidenskabs Standpunkt betegnes som yderst tvivlsomt, i ethvert Tilfælde endnu ganske ubevist, lige saa vel som det Urslægtskab, visse andre Forskere i Modsætning dertil have antaget mellem de finsk-ugriske og de indoeuropæiske Sprog. Derimod er der gennem Laan Berøringspunkter med disse sidste, der ere egnede til at kaste vigtigt Lys over de f.-u. S.'s Historie (smlg. Afsn. »Sprog« under Finland), men af hvilke de ældste og rnest udbredte Lag, f. Eks. de iraniske Laaneord, endnu ikke ere udtømmende undersøgte. — Til de f.-u. S. høre følgende Underafdelinger: 1) Finsk (i videre Betydning; de, der bruge Navnet Finsk om hele Ætten, benævne sædvanlig denne Gruppe de vestfinske), omfattende a) Finsk i Finland (*Suomi*; se Afsn. »Sprog« under Finland, der tillige, i de almindelige Hovedtræk, kan tjene som Type for Bygningen af de f.-u. S.) og en Række mindre Sprog, der stemme nær overens med dette og med hinanden indbyrdes og forholde sig omtrent som Dansk, Norsk og Svensk, nemlig b) Karelsk, der i Fortsættelse af Dialekterne i Østfinland tales 0. f. dettes Grænse fra Kandalaks og Vestkysten af det hvide Hav (hvor Karelerne tidligere synes at have strakt sig længere mod Øst, se Bjarmer) indtil V. f. Onega samt som Følge af Indvandringer efter Freden i Stolbova i visse Strækninger af Guvernementerne Tver og Novgorod; c) Olonetsisk (*Liygi*) i Guvernementet Olonets (finsk *Aunus*) mellem Ladoga og Onega samt paa en lille Strimmel inden for Finland's Grænse; d) Vepsisk, et i historisk Henseende meget interessant Sprog, der tales af omtr. 16,000 Mennesker i 2 Grupper V. f. Ladoga og en tredje sydligere, mellem Ladoga og Bjelozero; e) Votisk, et nu stærkt uddøende Sprog i en lille Del af det nordvestlige Ingermanland; f) Estisk (s. d.) i Estland og det nordlige Livland; g) Livisk, et Sprog, der frembyder meget stor Interesse, men nu med stærke Skridt gaar sin Undergang i Møde, fortrængt af Lettisk; det tales endnu kun af knap 2,000 Mennesker i nogle Fiskerbyer paa Nordvestspidsen af Kurland, men har i ældre Tid været langt mere udbredt rundt om Riga-Bugten, baade i Kurland og Livland, hvor der, ved Salis, endnu 1858 fandtes 8 Personer, der nogenledes kunde tale det. 2) Lappisk, i det nordligste af Norge, Sverige, Finland og Rusland (Halvøen Kola). I tidligere Tider have Lapperne (s. d.), som det synes, i Finland, men næppe paa den skandinaviske Halvø strakt sig en Del længere mod Syd. Sproget, der frembyder ret betydelige Dialektforskelligheder, har trods mange Ejendommeligheder stærke Berøringspunkter med Finsk og antages nu ikke usandsynligt al være fremkommet ved Indpodning af dette i en ældre Skikkelse paa et oprindelig fremmedartet Element. 3) Mordvinsk tales i 2 Hoveddialekter, Mokscha- og Ersa-Mordvinsk, af noget over 1 Mill. Mennesker (*Mordva*; allerede hos Jordanes *Mordens*), der bo yderst spredt og blandede mellem Russere, dels V. f. Volga indtil Floderne Tsna og Okå — denne engang store Stammes oprindelige Hjem —, dels ved senere Udvandring 0. f. Volga. En nordvestlig Fortsættelse af Mordvinerne har været en for længst uddød Stamme *Muroma*, der omtales i de gamle russiske Krøniker. 4) Tscheremissisk tales af omtr. 250,000 Mennesker i 3 Dialekter. Dette Folk, der kalder sig selv *Mari* (»Mennesker«), bor væsentlig N. f., for en mindre Del ogsaa S. f. Volga, V. f. Kasan. En vestlig Fortsættelse deraf udgjordes sandsynligvis af de uddøde *Merier* (s. d.; *Mer ens* hos Jordanes, *Merja* i de russiske Krøniker) i de nuværende Guvernementer Kostromå, Jarosláv og Vladimir. 5) Den permiske Sproggruppe omfattende 2 nærstaaende Sprog: Votjakisk, mellem Floderne Vjatka og Kama (henimod 300,000), og Syrjænsk, der tales af en over et meget stort Omraade, væsentlig ved Floderne Vytschegda, Mesen og Petschora, spredt Befolkning (omtr. 150,000). 6) Den ugriske Sproggruppe, hvortil hører Vogulsk paa begge Sider af Ural ved Floderne Sosva, Konda og Tavda (omtr. 7,000), og Ostjakisk ved Irtysch-Ob's mellemste og nedre Løb (omtr. 20,000). De to Folk af denne Gruppe staa paa et meget lavt Kulturtrin, idet de udelukkende leve af Jagt og Fiskeri og endnu, om end ikke alle af Navn, saa dog faktisk ere Hedninger; deres fuldstændige Undergang er kun et Tidsspørgsmaal. 7) Ungarsk eller Magyarisk i Ungarn (s. d.) er nærmest beslægtet med den sidstnævnte ugriske Gruppe og regnes af nogle Forskere umiddelbart til denne; det er bekendt, at Ungarerne oprindelig hørte hjemme i Volga-Ural-Egnene, og at de, medens hine deres Stammefrænder muligvis ere blevne trængte yderligere mod Nord og barbariserede, vandrede mod Syd og Øst for at spille en Rolle i Historien som intet andet Folk af den finsk-ugriske Æt. Ved Siden af Finsk er Ungarsk det eneste Sprog af denne Æt, som fuldt har hævet sig til Kultursprog. Alle de andre Sprog ere mere eller mindre litteraturløse, og for største Delen er det først i 19. Aarh., at de. ere be-

gyndte at blive tilgængelige for Videnskaben gennem Undersøgelser paa Stedet af Forskere som Finnerne M. A. Castrén og A. Ahlqvist eller Ungareren A. Réguly, i hvis Fodspor i de sidste Aartier mange yngre Videnskabsmænd ere traadte. At Finsk, Lappisk og Ungarsk ere beslægtede, har allerede fra 17. Aarh. af staaet klart for adskillige lærde. Af Sprogenes Bygning bevistes dette særlig i det, ogsaa i almindelig metodisk Henseende, vigtige Værk af S. Gyármathi, *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata* [1799], der aabner den finsk-ugriske Sprogvidenskab. Den første, der, saa mangelfuldt end hans Materiale var, med genialt Blik har opstillet en systematisk Inddeling af de f.-u. S., er Rask, og hans Inddeling er i Hovedsagen fulgt af senere Forskere, f. Eks. Castrén, selv om der er Punkter (f. Eks. Lappiskens Stilling), med Hensyn til hvilke Meningerne endnu stedse ere delte. Af almindelige Arbejder om de f.-u. S. kan fremhæves J. Budenz's sammenlignende etymologiske Ordbog (»Magyar-ugor összehasonlító szotár« [Budapest 1873—81] og en tilsvarende (ufuldendt) Formlære. I Lydlæren turde det betydeligste være E. Setälä's endnu ikke afsluttede »Finsk Lydhistorie« (»Yhteissuomalainen äännehistoria«). Almindelige Oversigter over de f.-u. S. ere givne f. Eks. af O. Donner i det finsk-ugriske Selskabs (s. d.) *Aikakauskirja* (Journal) I (med Sprogkort) og af E. Setälä i »Språkvetenskapliga S'ållskapets i Upsala forhandlingar« [1885—88]. Smlg. endvidere O. Donner, »Ofversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia« [1872] og de aarlige Beretninger i det finsk-ugriske Selskabs ovennævnte Tidsskrift. *Vilh. Th.*

Finsland Herred, Mandal's Fogderi, Lister og Mandal's Amt, (1891) 794 Indb., er et Indlandsdistrikt paa den østlige Side af Mandalselvens øvre Del, som i sin Helhed optages af det Fjældparti, som fylder mellem Mandalselvens og Otteraaens Dalfører; det aftager i Højde Syd over og danner ingensteds markerede Toppe. Af egentlige Dale findes her kun Mandalselvens, hvis nordlige Del indtages af Manflaavandet; S. f. er det en trang Fjælddal, der kun giver liden Plads til Bebyggelse. Af andre Elve løber Omslandaaen fra Øst mod Vest i den nordlige Del, Finaaen fra Nord mod Syd omtrent i Midten, Høiaaen ligeledes fra Nord mod Syd gennem Livandene længere mod Øst samt endelig Sogneaaens nordlige Del længst i Øst; de tre første falde i Mandalselven; den sidste gaar mod Havet i Syd ved Ny Hellesund. Langs disse Vasdrag, der kun skære lidt ned i Terrainet og ingensteds danne egentlige Dalstrøg, findes Herredets mest dyrkbare Mark. De her liggende Gaarde ere dog nærmest at betragte som Fjældgaarde. God Furuskov, til Dels blandet med Gran og Birk, dækker den største Del af F. H. Bebyggelsen er nogenlunde jævnt spredt over hele Herredet. Kirken, der er Annekskirke til Bjelland Præstegæld, er en gammel Korskirke af Træ. Større Gaarde findes ikke. Hovedvej fører langs Mandalen, og fra denne gaar Bygdevej til Kirken; denne Vej gaar diagonalt gennem F. H. fra Nordvest mod Sydøst og skæres af en anden Vej, som gaar fra den sydlige Del af Herredet mod Nordøst forbi Kirken. For øvrigt findes kun Rideveje og Fodstier. Herredets Areal er 114 □ Km., hvoraf $2_{/8}$ □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Finspång, større Gods i Östergotland i Sverige, N. V. f. Norrköping, Knudepunkt for Privatbanerne F.—Pålsboda og F.—Norsholm, har et Tilliggende af omtr. 39,000 Hekt., et stort Slot med Bibliotek, Malerisamling og Park, betydeligt Landbrug og Skovbrug, er nærmest bekendt for sit Jærn- og Staalværk og sin Kanonfabrikation. Slottet opførtes i 17. Aarh. af Hollænderen Louis de Geer, som til Erstatning for de store Pengelaan, han havde ydet Sverige, fik F. med udstrakte Privilegier. Kanonfabrikationen er Aarhundreder gammel og har i 19. Aarh. været meget betydelig. Der er saaledes først leveret et stort Antal glatte Støbejærnskanoner til Rusland, Preussen, Italien, Ægypten og de nordiske Lande; senere udvikledes Fabrikationen til riflede Støbejærnsbagladekanoner omlagte med Staalringe og af Vægt op til 25,000 Kg.; heraf er der foruden til de nordiske Lande ogsaa leveret til Holland. En stor Del af Kanonerne til Kjøbenhavn's Landbefæstning er saaledes leveret af F. af ringet Støbejærn. Efter at Støbejærn som Skytsmateriale er veget for Staal, har F. begyndt Tilvirkning af støbte Staalkanoner paa Staalværket ved Lotorp, som har Martin-Ovne og ved Bane er sat i Forbindelse med Hovedetablissementet paa F. Staalkanoner leveres op til 15 Cm. Kaliber; hidtil har dog kun Sverige gjort Bestilling af disse og ved de Leveringer af støbte Staalkanoner, som det modtager dels fra F., dels fra Bedfors-Gullspång, som i enhver Henseende tilfredsstille baade hvad Materiale og Forarbejdelse angaar, været i Stand til at emancipere sig fra Krupp. Siden 1885 tilhører F. et Aktieselskab, som i Værksteder, Skove og ved Landbrug beskæftiger ca. 1,200 Arbejdere. *F. W.*

Finsteraarhorn [-a!r-], højeste Top i Berneralperne ved Grænsen mellem de schweiziske Kantoner Bern og Wallis, danner Vandskellet mellem Aar og Rhône. Det danner en lang takket Kam, der strækker sig fra Sydøst mod Nordvest og øverst bestaar af Hornblende, længere nede af krystallinske Skifere og Gnejs. Dets højeste Top (4,275 M.) dannes af en for det meste snefri, 15 M. lang Kam. Mod Nordøst sænker sig Finsteraar-Gletscheren, mod Sydvest Walliser Viescher-Firn. F. danner Hovedet for et mægtigt Bjærgkompleks, hvis Toppe indbyrdes ere forbundne ved evig Sne og Gletschere. Her kunne nævnes Schreckhorn, Wetterhorn, Walliser Viescherhorn, Aletschhorn, Grindelwalder Viescherhorn, Monch, Jungfrau etc. De N. og S. f. Hovedkæden liggende parallelle Drag, nemlig henholdsvis Bluemlisalp (3,670 M.) og Bietschhorn (3,953 M.), vise endnu Højbjærgskarakter, hvad der ikke fuldt er Tilfældet med de lavere Bjærggrupper (f. Eks. Faulhorn), som strække sig til Thuner- og Brienzer-Søen. Det første Forsøg paa at bestige F. blev gjort 1812 af Brødrene Mayer fra Aarau, hvis Fører i August naaede Spidsen. Den anden Bestigning foretoges af Professor Hugi fra Solothurn 1829. Senere er Bjærget flere Gange besteget, men Bestigningen er anstrengende og ikke uden Fare. *Joh. F.*

Finstermiinz, Pas i Tyroleralperne i Kredsen Landeck ved Inn, danner Grænsen mellem Tyrol og Graubunden. Den ny, 1855 fuldendte Vej stiger til Fæstningen Hoch-F., forlader her Inn og naar

ved Nauders 1,362 M. Den gamle Vej følger Inn til Taarnet Alt-F. (977 M.). Passet er bekendt ved Erobringen af Fæstningen F. ved Hertug Welf af Bayern 1079 og ved Kampene 1799 mellem Franskmændene og Østerrigerne. *Joh. F.*

Finsterwalde, By i den preussiske Provins Brandenburg, Regeringskreds Frankfurt, Kreds Luckau, ligger ved Jærnbanelinierne Halle—Kottbus og F. — Zschipkau og har (1890) 8,100 Indb. Den har Væverier (21 Fabrikker, der næsten udelukkende tilvirke sort Klæde), Cigarfabrikation og Maskinbyggeri. *Joh. F.*

Finte (eng. *feint*, fr. *feinte*, ital. *finta*, af lat.: *fingere*, forestille, lade som) kaldes i Fægtning enhver Bevægelse med Vaabenet, ved hvilken man truer Modstanderen med et Stød eller et Hug uden at udføre det for at narre ham til at parere og derved blotte sig for et virkeligt Angreb. Overført: Forstillelse, List, Kneb, Kunstgreb, Udflugt. *K. A. K.*

Fintĭas se Damon og Fintias.

Fint Korn se Sigtning.

Finvægt anvendes om ædle Metaller og betegner Vægten af en Barres, en Møntmasses, en Mønts Indhold af fint (rent ædelt) Metal; naar der tales om Mønters F., bruges endnu undertiden i samme Betydning Udtrykket Korn. *N.J.B.*

Fiogo se Hiogo.

Fiol, Fiolin se Violin.

Fiolblok, Søudtryk, et Stykke Træ, dannet som 2 Blokke (Trisser) i Forlængelse af hinanden; i hver Blok findes een Skive (se Blok). F. — der kun sjælden forekommer nu (og kun i Smaaskibe) — har faaet Navnet deraf, at dens Form ligner en Violinkasse. *C. L. W.*

Fiŏle (af græ. φιάλη, Fiale, Skaal), Navn paa en Art Glasflaske med rund Bug og smal, temmelig lang Hals. Ordet F. brugtes oftere i ældre kemiske og især i alkemistiske Skrifter, men anvendes nu næsten aldrig. v *V. S.*

Fionia se Fyn.

Fioravânti, Valentino, italiensk Operakomponist, (1770—1837), var Elev af Konservatoriet i Napoli, debuterede som Komponist med en Opera, der opførtes i Firenze 1791, og skrev derefter en Række mest komiske Operaer, i alt 49. Senere blev F. Kapelmester ved Peterskirken i Rom og skrev i denne Egenskab en Del Kirkemusik. — Hans Søn, Vincenzo, (1799—1877), skrev adskillige komiske Operaer, der ligesom Faderens til Dels gjorde megen Lykke ved deres Fremkomst paa Italien's Scener, men ikke holdt sig ret længe. *W. B.*

Fiore, Pasquale, italiensk retslærd, er født 8. Apr. 1837. Han har beklædt Stillingen som Professor i international Ret først ved Universitetet i Urbino og dernæst i Pisa, Torino og Napoli. Af hans Skrifter, der baade angaa den egentlige Folkeret og international Privatret og Strafferet, ere de bekendteste: »Nuovo diritto internationale pubblico« [Milano 1865], 2. Udg. under Titel »Trattato di diritto intern. publ.« [3 Bd., Torino 1879—81, 3. Opl., Turino 1887—91]; »Ordinamento giuridico della societa degli stati. Il diritto intern. codificato e la sua sanzio giuridica« [smst. 1890]; »Diritto intern. privato« [Firenze 1869, 3. Opl., 9 Bd., Torino 1888]; »Del *fallimento* secondi il diritto intern. privato« [Pisa 1873]; »Effetti internationali delle sentenzi e degli atti« [2 Bd., smst. 1875 — 77]. De nævnte Værker ere næsten alle oversatte paa Fransk enten af Pradier Fodéré eller af Antoine. *Ludv. H.*

Fiorélli, Giuseppe, italiensk Oldgransker, er født 8. Juni 1823 i Napoli, blev 1845 Leder af Udgravningerne i Pompeji, men afskedigedes 1849 paa Grund af sine politiske Anskuelser; da Bourbon'erne forjoges, fik han sin tidligere Post igen og blev 1862 tillige Direktør for Nationalmuseet i Napoli; 1861—64 var F. tillige Professor i Arkæologi ved Universitetet i Napoli. 1865 blev han Senator, forflyttedes 1875 til Rom som Generaldirektør for Museer og Udgravninger smst. og blev 1881 Generaldirektør for alle Museer og Udgravninger i Kongeriget Italien. Om Pompeji har F. skrevet: *Pompeianarum antiquitatumhistoria* [3 Bd., Napoli 1860 — 64], desuden en »Descrizione« [1875], en »Guida« [1877] og Beretninger om Fund og Udgravningernes Gang (»Giornale degli scavi di *Pompei*«). F. har desuden udgivet »Catalogo del Museo di Napoli«, »Documenti inediti per servire alla storia dei Musei d'Italia« [hidtil 4 Bd., Firenze 1878 ff.]; »Rapporto sulle scoperte fatte in Italia dal 1846 al 1866« [Napoli 1867]; en Undersøgelse om de oskiske Indskrifter [1855]; en Beskrivelse af malede Vaser fra Cumæ [1857] foruden mange Afhandlinger i lærde Tidsskrifter, især i »Atti dell' Academia dei Lincei« [Rom]. F. redigerede 1846 — 51 »Annali di numismatica«. *V. S.*

Fiorentīno, Francesco, italiensk Filosof, født 1. Maj 1834 i Sambiase i Kalabrien, død 2. Decbr. 1884 i Napoli, virkede som Professor i Filosofi i Bologna, Pisa og Napoli. Oprindelig tilhørte han den Hegel'ske Skole som Spaventa's Elev, senere frigjorde han sig for denne og gik i mere positivistisk Retning. Til Brug ved sine Forelæsninger skrev han sine »Lezioni di filosofia« [11. Opl. 1891]. Sammen med Tallarigo udgav han »Giornale Napolitane di filosofia e lettere«. — For øvrigt har han skrevet »La filosofia contemporanea in Italia« [Napoli 1876], »Pietro Pomponazzi« [Firenze 1868], »Bernardino Telesio« [2 Bd., Firenze 1872], »Andrea Cisalpino« [Firenze 1879], »Il risorgimento filosofico del quattro cento« [Firenze 1884]. *C. St.*

Fiorentino, Pier-Angelo, italiensk-fransk Forfatter, født i Napoli 1806, død i Paris 1864. Efter forgæves at have forsøgt sig som Litterat i sin Hjemstavn og en Tid været Sproglærer i Paris slog han sig op i Napoli som dramatisk Bearbejder af en spændende Roman af L. Gozlan. Han fulgte saa Dumas *père* til Frankrig, var hans Medarbejder ved adskillige Romaner og blev derefter en meget benyttet Musikanmelder: han skrev under forskellige Navne paa een Gang i 3 Blade (»Constitutionnel«, »Moniteur« og »France«) og havde tillige Engageringsbureau. For øvrigt havde han virkelig Forstand paa Musik og skrev gode Kritikker. F.'s franske Oversættelse af Dante's »Divina Commedia« [1843], i Prosa, er god; den er optrykt mange Gange og bl. a. udkommen med G. Doré's Illustrationer. *B. G.*

Fiorenzuola d'Arda, Hovedbyen i Kredsen af samme Navn i den italienske Provins Piacenza, paa højre Side af den til Po løbende Arda og ved Jærnbanelinien mellem Piacenza og Parma,

har (1881) 3,300 (med Kommune 6,700) Indb. Hamp-, Sæd- og Vindyrkning. I Nærheden Ruinerne af Velleja. *"Joh. F.*

Fiorillo, Federigo, bekendt Violinist og Komponist, født 1753 i Braunschweig, Søn af en Neapolitaner, Ignazio F., der en Tid lang var Kapelmester i Braunschweig og Kassel. 1783 var F. Kapelmester i Riga, optraadte 1785 i Paris og gik 1788 til London, hvor hans sidste Optræden fandt Sted 1794. Efter den Tid kender man saa godt som intet til hans Liv eller Virksomhed, kun ved man, at han 1823 opholdt sig i Paris. Af hans talrige Kompositioner er det kun en Samling Etuder for Violin, der har overlevet ham. *S. L.*

Fiorillo, Johann Dominik, tysk Kunsthistoriker og Maler, født 13. Oktbr. 1748 i Hamburg, død 10. Septbr. 1821 i Gottingen. F., som var af italiensk Herkomst, uddannedes paa Baireuth's Akademi, derefter i Rom (under Batoni), blev 1781 Tegnelærer i Gottingen, 1799 Professor i Filosofi ved Universitetet der. I sine Historiemalerier gaar han i Batoni's Spor; større Betydning har han som flittig Kunsthistoriker, der har virket fremmende for Kunstens Studium. Værker: »Geschichte der zeichnenden Künste von ihrer Wiederauflebung bis in die neuesten Zeiten« [5 Bd., Gottingen 1798—1808], »Kleine Schriften artistischen fnhalts« [2 Bd., Göttingen 1803—06] og »Geschichte der zeichn. Künste in Deutschland u. d. vereinigten Niederlanden« [4 Bd., Hannover 1815 — 20]. *A. Hk.*

Fioringræs se Hvene.

Fiorini, Matteo, italiensk Geograf og Kartograf, er født 14. Aug. 1827 i Byen Felizzaro i Norditalien og studerede Matematik i Torino. 1860 blev han Professor i Geodæsi ved Universitetet i Bologna, hvor han endnu (1896) virker. Hans Hovedstudium har været Kartografi, over hvilket han har udgivet flere Skrifter; mest bekendt er »Gerardo Mercatore e le sua carte geografiche« [Bologna 1889]. *C. A.*

Fiorino, en Mønt, der prægedes i Firenze fra 11. Aarh. af fint Guld med Indskriften *Florentia* paa den ene og Billedet af Johannes den Døber paa den anden Side og efterlignedes af flere Stater (se Florin og Guldgylden). I Rom, hvor F. (*F. d'oro*) udmøntedes 1135—1455 helt fin af Vægt 3,5322 Gr. = 8 Kr. 76 Øre og afvekslende benævntes Bolognino d'oro, Ducato d'oro eller Zecchino, betød den d. s. s. en Liro Sølv a 20 Soldi. Ifølge Konkordatet mellem de lombardiske Stæder var F. d'oro (i Begyndelsen Ambrosino d'oro) 1254—1447 = 3,519 Gr. Guld = = 8 Kr. 72,7 Øre og tjente ogsaa som Værdimaaler for Sølvmønter. I den nyere Tid var F. Regningsenhed = $2^{1}/_{2}$ Paoli i Toscana og blev 1826—50 præget i $^{11}/_{12}$ fint Sølv af Raavægt 140 Grana = 6,8773 Gr. *N. F. B.*

Fioritur (af ital. *fiorito*, »blomstrende«), Forsiringer, Udsmykninger, i Musikken oftest ved Opløsningen af en melodisk Hovednode i et større eller mindre Antal mindre Nodeværdier. *S. L.*

Firan, en Dal (arab. *Vadi)* paa den sinaitiske Halvø, 8 Km. N. f. Bjærget Djebel Serbal og omtr. 40 Km. V. N. V. f. Sinai-Klostret. Da Vandet her er meget rigelig til Stede til enhver Aarstid, er Dalen en Oase med blomstrende Haver, der danner en fuldstændig Modsætning til de omgivende Strækninger, ja til hele den øvrige Del af Halvøen. Indbyggerne bestaa af Beduiner; i Oldtiden beboedes F. uden Tvivl af Amalekitter! man har i F. søgt det Refidim, hvor Moses slog Vand ud af Klippen. I den ældste kristne Tid var her en vigtig By, Midtpunkt for de mange Eneboere, som levede i Omegnen, og Sæde for en Biskop. F. kaldtes dengang Faran. Paa Synoden i Kalchedon blev Biskoppen af F. forfremmet til Ærkebiskop. *V. S.*

Firben (*Lacertidae*), en Familie af Øglernes Orden. Hovedet er tydelig afsat fra Halsen, Kroppen trind med fire veludviklede, 5-taaede Lemmer, Halen lang og skør. Øjnene have rund Pupil og veludviklede Øjelaag; Trommehinden er synlig. Tænderne ere afstumpet kegledannede med to Spidser samt fastvoksede til Kæbernes rendeformede Indside. Ganen er hyppig væbnet med Tænder. Den flade, fortil afsmalnede og tvekløvede Tunge er dækket af skællignende Papiller. Hovedet er beklædt med mangekantede Plader, Ryggen med smaa, rundlige eller aflange Skæl, Bugen og Halen med firkantede Skæl. Hovedets Plader ere forbenede og fast sammenvoksede med Kraniet. Hen under Laarene findes sædvanlig Kirtelporer. Af F. kendes ca. 100 Arter, fordelte paa 17 Slægter. De høre alle hjemme i den gamle Verden; Afrika er særlig rig paa Arter (mangle dog paa Madagaskar), men ogsaa Europa kan opvise et anseligt Antal. I Danmark findes to Arter, begge tilhørende den egentlige F.-Slægt (*Lacerta*), nemlig Sandøglen (Z. *agilis* Linn.) og Skovøglen (Z. *vivipara* Jacq.). Sandøglen har Tænder paa Ganen; midt ned ad Ryggen strækker sig et bredt Bælte af meget smalle Skæl, saa at det samlede Antal Skælrækker bliver betydeligt (42 — 58 om Kroppens Midte); Foden er ikke længere end Hovedet; Kløerne, navnlig paa Forbenene, anselige. Oversiden er graabrun med et brunt Baand langs Ryggen, Undersiden gullig; paa Ryg og Sider findes store, mørke Pletter, hver med en hvid Prik i Midten; Undersiden er bestrøet med sorte Prikker; Hannen kendes fra Hunnen ved, at den er grøn paa Siderne og nedentil. Sandøglen, som bliver indtil 25 Cm. lang, er udbredt over Nord-, Mellem- og Østeuropa, fra Alperne til det sydlige England og Mellemsverige (mangler i Norge), fra Kaukasus til den finske Bugt; den gaar endvidere over Ural ind i Vestsibirien og Mellemasien. I Danmark er den almindelig. Den holder især til paa tørre, sandede Marker, ved Skovbryn, i Heder og Klitter, paa solrige Bakker, o. s. v. Den løber ret hurtig, skyder sig frem omtrent lige saa meget ved Halens Bugtninger som ved Føddernes Bevægelser, er derfor temmelig ubehjælpsom, naar den har mistet et Stykke af den skøre Hale; den klatrer ret behændig paa lave Buske. Føden bestaar af Insekter og Insektlarver. Mod Vinteren gemmer den sig i et Hul under en Busk eller i en Jordbrink, dækker Aabningen til med Jord eller Løv og ligger der i Dvale, til Vaarens Varme atter vækker den, i Slutn. af Marts eller Beg. af April. I Juni lægger Hunnen 5—8, af en pergamentagtig Skal omgivne Æg i Sandet eller mellem Stene, hvor Solvarmen kan klække dem; Ungerne komme frem i Juli-August. Skovøglen er slankere end forrige Art, mangler Tænder paa Ganen og har forholdsvis større Skæl langs Ryggens Midte, saa at Antallet af Skæl-

rækker bliver mindre (32—45 om Kroppens Midte); Foden er sædvanlig længere end Hovedet; Kløerne ere smaa, omtrent lige lange paa For- og Bagfødder. Oversiden er mørkere eller lysere brun, ofte med en sort Streg eller en Række sorte Smaapletter langs Midten af Ryggen; paa hver Side af

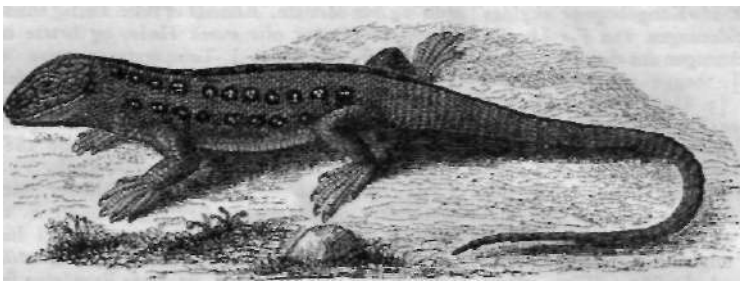

Almindeligt Firben.

Hyggen findes en Række hvidlige Prikker, begrænsede af sorte Pletter, og paa Kropsiderne to Rækker ligeledes hvidlige Prikker, nedentil kantede med sort; Undersiden er hos Hunnen gullig, hos Hannen gulrød, med eller uden sorte Pletter. Farvetegningen er for øvrigt meget varierende; de hvide Prikker kunne flyde sammen til Længdestriber, Sidernes sorte Pletterækker til et bredt Baand, der kan optage Øjepletter i sig o. s. v. De nyfødte Unger ere næsten kulsorte, og undertiden bevarer den voksne denne Dragt (var. *nigra*). Den er mindre end forrige Art, højest 15—18 Cm. Skovøglen er udbredt over største Delen af Mellem-, Nord- og Østeuropa samt Nordasien lige til Sachalin; den trænger højere mod Nord end nogen anden Art af F.'s Familie, træffes saaledes i Norge helt op til Nordkap. I Alperne er den iagttaget paa en Højde af indtil 3,000 M., i Norge gaar den op i og over Birkebæltet; paa saadanne Højder og i det yderste Norden varer dens Vintersøvn tre Fjerdingaar. I Danmark er den almindelig i Skov og Krat, Enge og Moser; det synes, som om den med Forkærlighed søger Steder, som ligge nær Vand, og den svømmer gerne; den er dog ogsaa hyppig i Jylland's Hedeegne. I Levevis stemmer den ellers overens med forrige Art. Hunnen føder i Juli—August 8—10 Unger, som ere omgivne af en hindeagtig Skal, der sprænges straks efter Fødselen, undertiden endog i Moders Liv. I Syd- og Mellemeuropa (indtil Brandenburg) lever Grønøglen (Z. *viridis* [Laur.]), udmærket ved sin smukke, smaragd-blaaliggrønne Farve og betydelige Størrelse (bliver i Tyskland 30 Cm., i Sydeuropa indtil 43 Cm. lang). Murøglen (Z. *muralis* [Laur.]) forekommer i utrolig Mængde i Middelhavs-Landene, gaar mod Nord op i Belgien og Tyskland (indtil Siebengebirge); den er let kendelig ved sin slanke Krop og særdeles lange, spidst tilløbende Hale; den er hurtigere end noget andet europæisk F. og klatrer behændig paa lodrette Vægge. I det sydvestlige Europa og Nordafrika har den pragtfulde Perleøgle (Z. *ocellata* Daud.) sit Hjem; Bundfarven er brunlig, tegnet paa Ryggen med tæt sammenslyngede, grønne Linier og paa Siderne med blaa, sortrandede Pletter; den bliver $^3/_5$ M. lang. (Litt.: Nilsson, »Skandin. Fauna«, 3. Del [Lund 1860]; Leydig, »Die in Deutschland lebende Arten der Saurier« [Tübingen 1872]). *Ad. J.*

Firblad se Et bær.

Fircks, Theodor von, Baron, socialpolitisk Forfatter, bedst kendt under Pseudonymet Schédo-Ferroti, født i Kurland 1812, død i Dresden 1872, blev Ingeniørofficer, senere Diplomat i russisk Tjeneste, men maatte opgive denne paa Grund af sit polskvenlige Skrift »Lettre d'un patriote polonais au gouvernement national de la Pologne« [Berlin 1863], og levede siden da i Dresden. Hans Hovedværk er »Etudes sur l'avenir de la Russie« [10 Bd., Berlin 1856—68], der indeholder grundige Studier over russiske sociale Forhold, over Adelen, Absolutismen, Livegenskab, Nihilisme o. s. v., hvortil slutte sig andre Værker i lignende Retning, f. Eks. »Lettres sur les chemins de fer en Russie« [Berlin 1858], »Lettres sur l'instruction populaire en Russie« [Leipzig 1869], »Die internationale Arbeiterbewegung« [Berlin 1872]. *K. V.*

Firdafylke (oldn. *Firdafylki* af *fir rir*, Fjordbeboere) var det gamle Navn paa Sønd- og Nordfjord's Fogderi i nordre Bergenhus Amt, nu kaldet med Fællesnavnet Fjordene, dels som populær Distriktsbenævnelse (f. Eks. »Fjordenes Blad«), dels som administrativt Inddelingsnavn (»Fjordenes Bataillon«). *J. B. H.*

Firdobbelt Klorkulstof se Klorkulstof.

Firdobbelt Klorsvovl se Klorsvovl.

Firdusi (Firdosi, Ferdosi, Ferdausi), Abul Kásim, Persernes største episke Digter, født 933 i Schadab ved Tus i Chorasan, død *smst. omtr.* 1020—30, begyndte tidlig at samle Persernes gamle Heltesagn og kom i en noget fremrykket Alder til Sultan Mahmud's Hof i Ghasna, hvor han af denne officielt fik det Hverv overdraget at fortsætte det Heltedigt over Persien's Oldtids Konger, som Dakiki (s. d.) havde begyndt. Efter 13 Aars Ophold her fuldendte han omtr. 1010 dette sit store Værk »Schâhnâme« (Kongebogen), der bestaar af 60,000 Dobbeltvers, og paa hvilket han i det hele havde arbejdet i 35 Aar. Da Sultanen ikke gav ham det lovede Antal Guldstykker, men kun lige saa mange Sølvstykker (*Dirrhem*), gav han sin Harme Luft i bitre Satirer og flygtede til Bagdad, hvor han ved Kalifens Hof skrev et religiøst-romantisk Epos: »Jussuf og Suleicha«. F. blev til sidst udsonet med Sultanen og vendte kort før sin Død tilbage til Tus, hvortil Sultanen lod sende den lovede Sum, 60,000 Guldstykker, læssede paa 12 Kameler. De kom imidlertid først den Dag til Tus, da F. blev begraven, hvorpaa hans Datter anvendte dem til at anlægge en Vandledning, hvortil hendes Fader havde udkastet Planen. »Schâhnâme« blev udgivet 1829 af Turner Macan i Grundtekst med Glossar i Kalkutta;

senere ofte udgivet paa ny i Bombay og Teheran o- s. v. En kritisk Udgave med fransk Oversættelse skyldes Jules Mohl [7 Bd., Paris 1838—78]; tidligere havde han udgivet en Pragtudgave af Værket [Paris 1828]. Gorres udgav 1820 i Berlin en tysk Oversættelse paa Prosa: »Das Heldenbuch von Iran«. En metrisk tysk Oversættelse af de berømteste Afsnit af »Kongebogen« skyldes A. F. v. Schack: »Heldensagen von F.« [Berlin 1851] og »Epische Dichtungen aus dem Persischen des F.« [Berlin 1853], begge siden samlede i »Heldensagen des F.« [3. Udg. 1877]. En god metrisk Oversættelse er Fr. Riickert's »Firdosis Koenigsbuch« [udg. af Bayer, Berlin 1890]. En italiensk Oversættelse af Pizzi udkom i Torino 1886—88 i 8 Bd. Et engelsk Udtog af F. udgav Atkinson [Lond. 1832; ny Udg. 1892]; ligeledes Zimmern [Lond. 1882]. F.'s andet Epos, »Jussuf og Suleicha«, er udgivet litograferet i Asien, overs. af Schlechta-Wssehrd 1889 i Wien. Ethé har i Bayr. Akademis »Sitzungsberichte« 1872—73 udgivet nogle lyriske Digte af F. (Litt.: Robinson, *Sketch of the life and writings of Firdusi* [Lond. 1876]). *V. S.*

Fire, at, Søudtryk, der betyder lidt efter lidt at stikke ud paa et Tov, der har været stivhalt. Den tilsvarende modsatte Handling kaldes at hale. *C. L. W.*

Firegangshane se Hane.

Firénki (o: Franker) er den i Orienten baade hos Arabere og Tyrker almindelig forekommende Betegnelse for enhver som helst Europæer. Oprindelig var Klædedragten et tilstrækkeligt Skelnemærke; da nu den europæiske Dragt er bleven den tilvante Ogsaa i store Kredse i Orienten, er det som Regel Hovedbedækningen, den runde eller høje Hat, som skiller Europæeren fra den med rød Fes udstyrede Orientaler. Ordet F. anvendes kun i Omtale; i høflig Tiltale bruges over for Europæere det fra Persisk optagne Ord Khawådja, der egl. betyder Købmand; da de første Europæere i Orienten alle dreve Handel, blev det derved et Fællesnavn for alle. *Y. 0.*

Firénze, 1) Provins i Kongeriget Italien i Landskabet Toscana, grænser mod Nord til Provinserne Modena, Bologna og Ravenna, mod Øst til Forli, Pesaro og Arezzo, mod Syd til Siena og Arezzo, mod Vest til Pisa og Lucca, er 7,599 • Km. med (1881) 850,000 Indb. og falderi 4 Kredse: F., Pistoja, Rocca San Casciano og San Miniato. Provinsen omfatter det mellemste Omraade af Arno tillige med dens Bifloder (Sieve, Bisenzio, Ombrone, Pesa og Elsa) og bliver mod Nord opfyldt af Apenninerne. Især i den sydlige Del dyrkes Hvede og Majs, der dog ikke tilfredsstille Forbruget, og Kastanjer, men særlig Vin og Oliven, ligeledes udvindes Silke, ogsaa Faareavlen er betydelig. Provinsen har flere Mineralkilder, og der udvindes Kobber, Bly og Marmor. — 2) Hovedstad i Provinsen F., tidligere kaldt Fiorenza, lat. *Florentia* o: Blomsterstaden, ligger paa 43^0 46' n. Br. og 11^0 14' 0. L. f. Grw. i en gennemsnitlig Højde af 52 M. Den er beliggende i en smuk Dal paa begge Sider af den 120—160 M. brede Arno, som deler Byen i 2 Dele, af hvilke den nordlige til Dels er omgiven af Apenninerne. Dens gunstige Beliggenhed paa Vejen fra den lombardiske Slette over Passet ved Porretta gennem Ombrone og Arno-Dalen til Rom, ligesom dens Beliggenhed paa Vejen fra Pisa til det østlige Italien har bidraget meget til dens Handelsudvikling i Middelalderen. Smukke Skrænter, bedækkede med Oliven og stedsegrønne Træer, og op ad hvilke der findes Villaer, ofte byggede af Marmor, omgive Byen. Her kunne nævnes Højderne Fiesole, Bello Sguardo og San Miniato. Klimaet er ikke særlig sundt. Sommeren bringer ofte stærk Hede, og bratte og hyppige Forandringer i Temperaturen gøre et længere Ophold skadeligt for brystsvage. I Middelalderen hørte F. ogsaa til en af de Byer, som Pesten hærgede mest. Middeltemperaturen beløber sig for Januar til 5^0, Juli 25^0, Aaret $14{,}8^0$. F. havde 1881 169,000 Indb., Novbr. 1892 192,000 Indb.

Paa Grund af sin Fortid, sine Museer, sine Biblioteker og pragtfulde Bygninger hører F. til en af de smukkeste og interessanteste Byer i Italien. Den fører Tilnavnene *la bella* og *la gentile*, ligesom den paa Grund af sin store Betydning for italiensk Sprog og Litteratur og særlig for Billedhuggerkunsten kaldes det italienske Athen. F. har siden Oldtiden, hvor Byen kun laa paa højre Bred, udvidet sig betydelig, i den nyere Tid særlig efter Nedrivningen 1859 af den næsten 10 Km. lange Ringmur. Af de 9 Stadsporte, som ere bevarede, kan nævnes Porta San Gallo (bygget 1284) med Freskomalerier af Ghirlandajo. Byens 2 Kasteller, Belvedere mod Syd og det større Forte di San Giovanni Battista eller Fortezza da Basso mod Nord, tjene mere til Pryd end til Forsvar. Gaderne ere oftest snævre og krumme og tillige mørke paa Grund af de høje Huse med fremspringende Tage. Flere Gader ere i den senere Tid blevne udvidede, saaledes Via dei Martelli, der efter Nedrivningen af de gamle Huse nu danner en smuk Fortsættelse af Via Cavour indtil Dompladsen. Hvor den ovennævnte tidligere Befæstning laa, findes nu en bred Ringgade, Viale dei colli, der omslutter den Del af F., der ligger N. f. Arno, og til Dels fortsætter sig paa den venstre Flodbred, hvor den snor sig op ad Højderne og frembyder en storartet Udsigt over Byen med de bagved liggende Høje. Blandt de smukkeste Gader kunne nævnes Via dei Calzajoli mellem Dompladsen og Piazza della Signoria, den brede Via Cavour, Via Tornabuoni. Sidstnævnte tillige med Via Cerretani og del Proconsolo, som skære hverandre under rette Vinkler, betegne omtrent den gamle romerske Bys Omraade. Paa begge Sider af Floden findes Kajer, de saakaldte Lungarno, langs hvilke der findes præglige Bygninger. 4 Stenbroer føre over Arno, af hvilke den ældste, Ponte alle Grazie, blev bygget 1236, medens den mest bekendte er Ponte Vecchio, der efter flere Gange at være ødelagt blev genopbygget 1345 af Taddeo Gaddi. Over Broen, paa hvilken der findes Guldsmedeboder, gaar et dækket Galeri, der danner en Forbindelse mellem Paladserne Pitti og Uffizi. Tillige findes 2 Jærnbroer, hver ved sin Ende af Byen. Blandt de 23 betydeligere offentlige Pladser kan nævnes Piazza della Signoria, Republikkens gamle Forum, hvor betydelige Begivenheder af dens Historie ere foregaaede. Her blev 1478 Pisa's Ærkebiskop Salviati hængt og 1498 Savonarola brændt; her afholdtes Festerne og Triumftogene for Lorenzo de' Medici. Paa denne Plads findes Neptuns-Brønden af Bart. Ammanati (1565) og en Bronze-

rytterstatue af Cosimo I af Giov. da Bologna (1594). Endvidere kunne nævnes Dompladsen, Piazza di Santa Croce med Dante's Statue af Pazzi (1865), Piazza dell' Annunziata med Storhertug Ferdinand I's Rytterstatue af Giovan. da Bologna og 2 Brønde af Tacca, Piazza santa Maria novella, Mercato Vecchio, Byens ældste Torv, Mercato Nuovo og den moderne Piazza dell' Indipendenza.

Kirker. Ca. 1296 paabegyndte Arkitekten Arnolfo di Cambio Katedralen Duomo eller Santa Maria del Fiore, men først 1420—36 blev den forsynet med den berømte Kuppel af Brunellesco. Kirken er bygget i Form af et latinsk Kors, 148 M. lang, 94 M. bred og kronet af den mægtige, med Lanternen 107 M. høje ottekantede Kuppel. Udvendig ere Murene dækkede af afvekslende mørke og lyse Marmorplader. Facaden blev først fuldendt 1887 efter de Fabris'es Plan. Portalen er beklædt med Marmor og udstyret med Statuer, Basrelieffer og Mosaikarbejder af Andrea Pisano og Ghirlandajo. Kirken indeholder Mesterværker af Billedhuggerarbejder af Ghiberti, Lucca della Robbia, Michelangelo, Jac. Sansovino, Baccio Bandinelli m. fl. samt Fresko- og Glasmalerier. Til højre ved Forsiden hæver sig i nogen Afstand det 84 M. høje firkantede Klokketaarn (Campanile), paabegyndt 1334 af Giotto, ført videre af A. Pisano og fuldendt 1387 af Francesco Talenti. Det er maaske Byens sirligste og smukkeste Bygningsværk, beklædt med forskelligartet Marmor og smykket med Relieffer og Statuer. Lige overfor ligger Daabskapellet Battistero, en meget gammel ottekantet Kirke, der indtil 1128 var F.'s Katedral og er udstyret med Bronzearbejder af Donatello og Andrea Sansovino og Mosaikarbejder fra 13. Aarh. Særlig beundrer man de smukke Bronzeporte, af hvilke den berømteste, der vender mod Katedralen, er udført 1424 — 52 af Lorenzo Ghiberti efter en Konkurrence, i hvilken Brunellesco tog Del. Denne Port fremstiller bibelske Scener og skal efter Michelangelo's Udsagn være værdig til at tjene til Port ved Indgangen til Paradis. Af de 2 andre er den paa den nordre Side ogsaa af Ghiberti, den mod Syd af Andrea Pisano. Et Uheld for disse Bygninger er det, at de ikke ligge tilstrækkelig frit i Forhold til deres høje Taarne og Kupler, saaledes viser Katedralens Kuppel sig kun delvis, og indvendig fremtræder Brunellesco's Værk ikke med sin fulde Virkning paa Grund af de ikke helt tilstrækkelige Lysforhold. Største Delen af F.'s 83 øvrige Kirker ere ligeledes paa een Gang Kirker og Museer. Santa Croce (bygget 1294 af Arnolfo di Cambio) ved Pladsen af samme Navn var oprindelig en Klosterkirke, men tjener nu som et Pantheon for berømte Florentinere. Her ligge begravede Michelangelo, Galilei, Machiavelli, Leon Bruni, Alfieri Cherubini, Marzuppini m. fl.; endvidere kunne her nævnes et Mindesmærke for Dante ligesom Cappella dei Pazzi af Brunellesco, Marmorprædikestolen af Benedetto da Majano og Freskomalerier af Giotto, Taddeo Gaddi, Orcagna m. fl. I det til Kirken San Marco stødende fordums Kloster, det nuværende Museo Fiorentino di San Marco, levede i sin Tid Fra Giov. Angelico da Fiesole, Fra Girolamo Savonarola og Fra Bartolommeo della Porta som Munke; her beundrer man nu Fiesole's herlige religiøse Freskomalerier, tillige findes her et Bibliotek. I den fordums Dominikanerkirke Santa Maria Novella (bygget 1278—1357) findes værdifulde Malerier (Madonna af Cimabue 1270) og Freskomalerier af Orcagna, Filippino Lippi og Ghirlandajo samt et Krucifiks af Brunellesco. Kirken Santo Spirito er bygget efter Brunellesco's Plan og omgiven af en Kreds af 38 nicheagtige Kapeller. Kirken San Lorenzo er ligeledes opført af Brunellesco 1425, det tilhørende berømte *Bibliotheca Laurenziana* er opført 1524—71 efter Michelangelo's Udkast. Af Kirkens 2 Kapeller er Cappella dei Depositi eller det ny Sakristi bygget af Michelangelo. Det indeholder Guiliano og Lorenzo de Medici's Gravmæler med Michelangelo's berømte allegoriske Billedhuggerværker af Dagen, Natten, Morgen og Aften ligesom hans ufuldendte Madonna med Barnet og udmærker sig ved sin simple og alvorsfulde. Stil i Modsætning til det andet Kapel, Cappella dei Principi eller det ny Sakristi, der har Overflødighed af kostbart forskelligfarvet Marmor og florentinsk Mosaik og indeholder flere af Mediceernes Grave. Endelig maa nævnes Kirken dell' Annunziata, allerede indviet 1300 og udstyret med berømte Freskomalerier (Madonna del Sacco) af Andrea del Sarto.

Profane Bygninger. Blandt Byens monumentale Bygninger dominerer Palazzo Vecchio F. vedsine høje takkede Murtinder og ved sit 94 M. høje Taarn, der baade har tjent som Vagttaarn og til Forsvar. Det er en kolossal fæstningsagtig Bygning, paabegyndt 1298 af Arnolfo di Cambio og senere flere Gange udvidet, Vinduerne ere forholdsvis faa, i den nedre Etage tilgitrede og i betydelig Højde. Denne Bygning var under Republikken Sæde for Regeringen og tjener nu som Raadhus. Den smukke ottekantede Søjlegaard indeholder en Brønd, skulpteret af Tadda 1557. Til de interessanteste Dele af Paladset hører Raadhussalen (del Consiglio), Kapellet og Mediceernes Værelse, og foran Paladset staar Gruppen »Herakles og Cacus« af Baccio Bandinelli. Paa en anden Del af Torvet Piazza della Signoria findes Loggia dei Lanzi, ensmukaaben Søjlehal bygget 1376 efter Andrea Orcagna's Plan. Her afholdtes Fester og udstedtes Proklamationer til Folket, sit Navn har den faaet som Tilholdssted for Vagten af tyske Landsknægte. Denne Hal er fuld af Billedhuggerværker, Sabinerrovet (Marmorgruppe) af Giov. da Bologna, Benvenuto Cellini's Bronzestatue af Perseus med Medusahovedet, Donatello's Bronzegruppe af Judith og Holofernes. Det berømteste af Museerne findes i Palazzo degli Uffizi, der ligger mellem Palazzo Vecchio og Arno og bestaar af 3 Etager, nederst med en aaben Hal, der siden 1846 er smykket med Marmorstatuer af berømte Toskanere. Oprindelig er det bygget for Byens Øvrighed af Vasari 1560—76, men er efterhaanden kommet til at indeholde en af de pragtfuldeste Samlinger af Kunstværker, der særlig skyldes Mediceerne og Storhertugerne. Samlingen optager 24 Sale foruden 2 Vestibuler og 2 150 M. lange Korridorer og staar gennem et langt Galeri over Ponte Vecchio i Forbindelse med Palazzo Pitti. Malerier, Billedhuggerværker, Bronzefigurer, Kameer, Kobberstik og Træsnit danne her en sjælden Samling af uvurderligt Værd. Berømtest er Salen Tribuna, der foruden et Udvalg af fortrinlige antikke Billedhuggerværker inde-

holder Malerier af Andrea Mantegna, Pietro Perugino, Michelangelo, Sebastiano del Piombo, Andrea del Sarto, Rafael, Correggio, Tizian, Albrecht Dürer, Van Dyck. 2 Sale indeholde en Samling af 400 Billeder af Kunstnere, mest Selvportrætter, og Galeriet tillige en Samling af ca. 33,000 Haandtegninger. Denne Bygning indeholder tillige det righoldige Statsarkiv og Nationalbiblioteket. Paa venstre Side af Arno ligger det majestætiske Palazzo Pitti, bygget 1440 efter Brunellesco's Tegning for den rige Borger Luca Pitti og et Mønster paa florentinsk Paladsstil. Det blev senere købt af Familien Medici og var siden 1549 Residens for Storhertugerne af Toscana og er nu et kongeligt Slot. I den venstre Fløj findes en berømt Malerisamling (Galleria Pitti), der i 15 Sale indeholder ca. 500 Malerier, udelukkende Mesterværker, saaledes af Pietro Perugino, Sebastiano del Piombo, Fra Bartolommeo, Andrea del Sarto, Rafael, Tizian, Rubens, Van Dyck m. fl. Bag Paladset findes den store kongelige Have Giardino Boboli. Den er anlagt 1550, er prydet med mange Statuer og Springvand og har smukke Udsigtspunkter. Palazzo Riccardi, et Mesterværk af Michelozzo med et gammelt Huskapel og et Bibliotek, tilhørte tidligere Mediceerne. Palazzo Bargello, tidligere Podestaens Residens, er siden 1859 indrettet til et Nationalmuseum for Genstande fra Renaissancetiden, særlig Skulpturværker. Blandt de øvrige Slotte kunne nævnes Palazzo Strozzi fra den tidligere Renaissancetid, Palazzo Corsini med et Billedgaleri.

F. er Sædet for et Præfektur, et Politipræsidium, en Ærkebiskop, et Provinsialkollegium, Appellations- og Edsret, Civil- og Korrektionstribunal, Militærterritorialtribunal, Kommissariat for Bevaring af Old- og Kunstsager, et Handels- og Industrikammer, flere Konsulater, flere militære Øvrigheder m. m.

F. er rig paa højere Dannelsesanstalter. Der findes et Universitet grundet 1349 og reorganiseret 1859 samt flere forskellige Slags Skoler, et Lærer- og Lærerindeseminarium, Kunstskole for Uddannelse af Bygmestere, et Konservatorium for Musik m. m. Af lærde Selskaber og Kunstforeninger kunne nævnes *Accademia della Crusca* (se Akademi S. 370), det historiske Institut til Udforskning af Toscana's og Umbrien's Historie, *Accademia dei georgofili* til Fremme af Landbruget, og *Accademia delle belle arti*. Blandt videnskabelige Samlinger maa først nævnes Museet for Naturvidenskab grundet af Storhertug Leopold I. Det indeholder bl. a. en Samling af udmærkede anatomiske Vokspræparater ligesom en Samling af kunstnerisk udførte Voksafbildninger af Planter. Til Museet hører en botanisk Have ligesom et Observatorium med en Samling Instrumenter og andre Genstande til Minde om Galilei. Det rige arkæologiske Museum indeholder ægyptiske og etruriske Oldsager. Blandt F.'s 7 større Biblioteker indeholder det af Cosimo 1444 stiftede laurentiske eller mediceiske 4,000 Bd. og 9,600 kostbare Haandskrifter særlig af græske og latinske Klassikere. *Bibliotheca nazionale* er opstaaet ved Forening af det tidligere Bibliotek i Pal. Pitti og det magliabeccianske, grundet af og opkaldt efter en Juveler. Det er det største Bibliotek i Italien og indeholder 420,000 Bd. og over 17,000 Haandskrifter. *Bibliotheca Marucelliana* 140,000, *Riccardiana* 32,000 Bd. og tillige Haandskrifter af Dante, Galilei, Machiavelli m. fl. Centralarkivet i Pal. Uffizi indeholder rige Skatte for Historieforskere. Blandt de 13 Teatre, der alle ere aabnede under Karnevallet, kunne nævnes Pergola og Pagliano for Opera og Ballet og Teatro Niccolini for Skuespil. Der findes flere Velgørenhedsanstalter og Hospitaler, det største Hospital er Santa Maria Nuova; berømt er Foreningen *Confraternita della misericordia*, til hvilken Adelen og hele det rige Borgerskab hører. F., der i Middelalderen var en af de første Manufaktur- og Handelsstæder, har endnu en Del Industri, der i den senere Tid har været i Fremgang. I stor Mængde fabrikeres Straahatte og Silkevarer, endvidere fabrikeres Uldvarer, Fløjl, Tapeter, kunstige Blomster, musikalske Instrumenter og Parfumer. Bekendt er florentinsk Mosaikarbejde (en stor Fabrik heri underholdes ved et rigt Stiftelsesfond) samt Arbejder i Alabast og Marmor. Flere Institutter til Fremme af Handel have Sæde i F., saaledes den toskanske Nationalbank og det italienske Mobiliarkreditselskab. 4 Jærnbanelinier udgaa fra F.: F.—Livorno, F.—Pistoja—Bologna, F.—Arezzo—Rom, F.—Faenza; der findes 2 Banegaarde.

Omgivelser. V. f. Byen findes den egentlige Stadspark Cascine, der tillige indeslutter tætte Skovpartier; her finder hver Aften Korsokørselen Sted. Af Bygninger i Omegnen kunne nævnes det fordums Franciskanerkloster San Salvatore, det tidligere Karteuserkloster Certosa, Fiesole med sine Klostre og San Salvi, allerede nævnt 1084.

Historie.

F. blev anlagt sandsynligvis af Sulla som romersk Militærstation, omkring hvilken Byen blomstrede rask op, saa at den i 4. Aarh. e. Chr. var Hovedstad i Provinsen Tuscia og Sædet for en Biskop og under Longobardernes Herredømme var Hovedstaden for et Hertugdømme. I Kampene mellem Guelferne og Ghibellinerne stod F. som oftest paa de førstes Side. Dens Tilvækst forøgedes betydelig efter Ødelæggelsen 1125 af Nabobyen Fæsulæ (Fiesole), der hørte ind under det etruriske Statsforbund, og den stod allerede som Republik i Spidsen for det Forbund, som de toskanske Byer dannede mod Filip af Schwaben. Byen blev regeret af adelige (Grandi) ved 4, senere 6 Konsuler med et Raad af 100 ansete Borgere. I Spidsen for Retsvæsenet stod fra 1207 Podestaen, en retskyndig fremmed Ridder, som valgtes for 6 Maaneder, senere for et Aar. Trods de adeliges uafbrudte indbyrdes Fejder særlig mellem Guelfer og Ghibelliner gik F. dog sejrrig ud af Kampene med Pisa, Siena og Pistoja. 1250 erklærede Folket det tidligere Regimente for ophørt og gav sig en ny Forfatning. I Spidsen for Regeringen kom der til at staa en *capitano del popolo* og ved hans Side 12 ældste af Folket *(anziani del popolo)*, 2 fra hver af Byens 6 Kvarterer. 1251 vendte Guelferne, der havde været fordrevne, tilbage, og Byen anerkendte atter en Podesta. Ved Prægning af Guldgylden 1252 steg F.'s Anseelse betydelig. Uldvævere og Klædefabrikanter havde deres Agenter i Venezia, Paris, Brügge og London, og hele den franske Pengehandel var i Hænderne paa florentinske Vekselerer. Guelferne vandt imidler-

tid Overvægt, hvorved F. kom i Fjendskab med de ghibellinsksindede toskanske Byer særlig Siena og Pisa, der fra Frederik II's Søn Manfred fik tilsendt tyske Lejetropper. Florentinerne lede nu 1260 et frygteligt Nederlag ved Montaperti, hvorefter Guelferne forlode Byen; men de naaede atter Overhaand ved Karl af Anjou's Sejr over Manfred og fik Andel i Regeringen i de 10 Aar, i hvilke Karl var Republikken F.'s Signore. 1282 besluttede de 7 øverste Lav (*popolo grasso* i Modsætning til *popolo rninuto*, de 5 nederste Lav) selv at tage Regimentet og satte de 3 Priori af de 3 fornemste Lav i Spidsen for Staten. En videre Reform i demokratisk Retning skete under Giano della Bella, der skønt af adelig Æt endog 1293 lod udfærdige de saakaldte Justitsordonnanser, der bl. a. bestemte, at ingen Adelsmand kunde vælges til Statens højeste Embeder, og fastsatte særlig strenge Straffe for Adelsmænd. Under Giano's Ledelse blomstrede F. op, men for at undgaa Strid forlod han 1295 Byen frivillig, forhadt af Adelen. Denne forsøgte nu atter at tiltage sig sine gamle Rettigheder, men da alle Borgerne traadte under Vaaben, opgave de deres Fordringer. De fattigere adelige Slægter dreve senere borgerligt Erhverv og traadte ind i de øvre Lav. Blandt disses indflydelsesrigere Familier kunne nævnes Acciaiuoli, Alberti, Mancini, Peruzzi, Strozzi, Cerretani m. fl. I Beg. af 14. Aarh. begyndte ny Kampe mellem Partierne Neri (sorte) og Bianchi (hvide), de første guelfisksindede, de sidste ghibellinsk. 1302 maatte Dante, der hørte til det ghibellinske Parti, vende sin Fødeby Ryggen, han døde i Ravenna. I hele 14. og Beg. af 15. Aarh. var F.'s Forfatning underkastet stadige, ofte voldsomme Forandringer. 1304 blev en Del af Byen ødelagt ved Brand under Kampe mellem Adelen og Folket. Truet af Kejser Henrik VII, hvem F., der var bleven Hovedet for det guelfiske Parti i Mellemitalien, nægtede Lydighed, gav Byen sig ind under Beskyttelse af Kong Robert af Napoli, der lod Byen forvalte ved en Vikar. Senere gik Signoriet over Byen over til Robert's Søn, Hertug Karl af Kalabrien. Efter hans Død 1328 fulgte Walther af Brienne, Hertug af Athen, der ved Arbejderklassernes Hjælp med Magt fjernede Forfatningen og 1342 blev valgt til Overherre, men Aaret efter fordreven. Efterhaanden dannede der sig nu et Oligarki af rige guelfiske Familier. 1378 udbrød der en Revolution af *popolo minuto* (*Tumultodei Ciompi*), der anført af Michele di Lando fremtvang en demokratisk Forfatning. Efter hans Forvisning kom 1382 det guelfiske Oligarki atter til Magten, i Spidsen for hvilket Albizzierne stode et halvt Aarhundrede. Ved Indflydelse hos det lavere Folk traadte nu Adelsfamilien Medici mere og mere frem. Den rige Bankier Giovanni de' Medici erhvervede sig, særlig ved en retfærdigere Ordning af Skatteväesenet, stor Indflydelse og hævede sig til Principatet. Hermed begyndte den mediceiske Tidsalder, F.'s Blomstrings- og Glansperiode. I Modsætning til tidligere fulgte Mediceerne en fredelig Politik og fremmede Handel og Industri, Kunst og Videnskab saaledes, at F. hævede sig til Midtpunktet for den italienske Kultur og blev Udgangspunktet for Humanismen og Renaissancen. Efter Giovanni's Død 1429 fulgte hans Søn Cosimo Faderens Fodspor, sprængte det bestaaende Oligarki og skaffede en bredere demokratisk Forfatning. Cosimo ledede F.'s Politik uden at have noget Embede, han fik Tilnavnet Fædrelandets Fader og døde 1464. Hans Søn Pietro, som lod Modpartiets Ledere landsforvise, var sygelig og døde 1469. Pietro's Sønner Lorenzo il Magnifico tillige med hans Broder Giuliano anerkendtes derefter som *Principe dello stato*. De udfoldede en stadig større Luksus, forskønnede Byen, skaffede Folket Adspredelser og aabnede F. for de fra Konstantinopel flygtede lærde. 1478 stiftedes der en Sammensværgelse, i Spidsen for hvilken der stod den rige og ansete Slægt Pazzi ligesom Ærkebiskop Francesco de Salviati fra Pisa og hans Broder Jacopo. Giuliano faldt for Mordernes Dolke, Lorenzo blev kun let saaret, og Lederne for Oprøret bleve dræbte. Pave Sixtus IV satte paa Grund af Drabet paa Ærkebiskoppen F. i Band og paaførte i Forening med Kong Ferdinand I af Napoli F. en kortvarig Krig. 1480 indrettede Lorenzo en permanent Raadsforsamling af 70 Borgere, som skulde sørge for Besættelsen af offentlige Embeder og træffe Afgørelse i offentlige Anliggender. Lorenzo omgav sig med sin Tids dygtigste lærde, hans Veltalenhed og Gavmildhed henrev Florentinerne. Ved storartede Maskerader skaffede han Folket Fornøjelser, og Digtere og Kunstnere Sysselsættelse. Han indrettede et Teater og stiftede Universitetet i Pisa. 1492 blev hans Søn Pietro de'Medici Republikkens Leder. Skønt han var Faderen langt underlegen, eftertragtede han den fyrstelige Værdighed og fremkaldte ved et ydmygende Forlig med Karl VIII, der var rykket ind i Italien, Florentinernes Forbitrelse, hvad der bevirkede, at Mediceerne første Gang bleve fordrevne November 1494. Dominikanermunken Savonarola, der allerede var kaldet til F. af Lorenzo og 1490 var bleven Prior ved Klosteret San Marco, havde imidlertid ved sin henrivende Veltalenhed og sit sædelig strenge Levned vundet stor Magt over Folket og fik nu ved Mediceernes Fordrivelse den største Indflydelse i F. Den demokratiske Forfatning vilde han gøre teokratisk. Hans strenge Love vandt Bifald hos Folket; Teatre og Værtshuse kom til at staa tomme, og Kort- og Terningespil standsede. Herved paadrog han sig Had blandt Adelen og Gejstligheden, hvis Fordærvelse han ikke skaanede, ligesom hos Pave Alexander VI, hvis usædelige Liv han revsede skarpt, og som til sidst satte ham i Band. Da Folkestemningen vendte sig mod ham, blev han fængslet og brændt Maj 1498. Under Pietro Soderini, der 1502 kom i Spidsen for Republikken, herskede den største Forvirring. Ved sit Forbund med Frankrig paadrog han sig Pavens og Kejserens Fjendskab. Pave Julius II fordrede Mediceernes Genindsættelse og Republikkens Indtrædelse i Ligaen mod Frankrig. Hans Feltherre slog Florentinerne 1512. Den demokratiske Regering blev nu hævet, og i Spidsen for Magten kom Kardinal Giovanni de'Medici, en Søn af Lorenzo, ligesom der oprettedes et Raad, der bestod af Mediceernes Tilhængere. Da Giovanni 1513 blev udnævnt til Pave som Leo X, fulgte hans Broder Giuliano, som samme Aar efterfulgtes af Lorenzo II, der støttede sin Magt mest paa Pavens Protektion. Hans Efterfølger Giulio (1519—23) overlod, da han under Navn af Cle-

mens VII blev Pave, Forvaltningen af F. til sin Fætter Ippolito de'Medici og Alessandro, Lorenzo II's uægte Søn. 1527 bleve Mediceerne for anden Gang fordrevne, men atter indsatte med Magt af Kejser Karl V og Pave Clemens VII efter en længere Belejring og Byens Indtagelse 1530. Alessandro, der var bleven formælet med Kejserens Datter Margarete, blev udnævnt til arvelig Hertug, og Kejserens Overhøjhedsret over F. blev fornyet. Alessandro opførte sig efterhaanden fuldstændig som suveræn Hersker, fremkaldte derved Utilfredshed og blev myrdet 1537 af sin Fætter Lorenzino. Efter dennes Flugt blev den eneste tilbageblevne Ætling af Huset Medici den 18-aarige Cosimo I Statens Overhoved. Han førte et strengt Regimente med politiske og religiøse Inkvisitioner, gjorde Handelen til et Regeringsmonopol og anvendte de derved indkomne Summer til Bygning af Fæstninger og Paladser, Samling af Kunstskatte m. m. Ved Forening af Siena med F. grundede han den ny Stat Toscana, hvis Hovedstad F. blev, og modtog 1569 den ham af Pave Pius V tildelte Titel Storhertug af Toscana (se Toscana, »Historie«). — 1799 blev F. besat af de Franske, 1801 Hovedstad i Kongeriget Etrurien, 1807 forenet med det franske Kejserrige, 1814 atter Hovedstad i Storhertugdømmet. 1849 proklameredes for en kort Tid Republik. 1859 ophævedes Storhertugdømmet, 1860 blev F. en Provinsby under Kongeriget Sardinien. 1865 — 71 var F Hovedstad, og Viktor Emanuel residerede i Palazzo Pitti. Skønt F. kun midlertidig skulde være Hovedstad, da Rom var udset dertil, foretog den stedlige Øvrighed under Ubaldino Peruzzi overordentlig meget til Forskønnelse og Forøgelse af Byen. Da Rom erklæredes for Hovedstad, formindskedes Byens Indbyggertal og Indtægter betydelig, saa at Byen kom i finansiel Forlegenhed og 1878 erklæredes i bankerot, hvorefter Staten overtog 49 Mill. af dens Gæld.

F. er Fødested for et stort Antal berømte Mænd: Digterne Dante, Boccaccio, Malerne Cimabue, Gaddi, Orcagna, Masaccio, Ghirlandajo, Filippo og Filippino Lippi, Andrea del Sarto, Bronzino, Carlo Dolci; Billedhuggerne Luca della Robbia, Donatello, Lor. Ghiberti, Bandinelli; Guldsmed og Billedhugger Benv. Cellini; Arkitekten Brunellesco; Tonekunstnerne Lully og Cherubini; Historikeren Guicciardini; Søfareren Amerigo Vespucci; Statsmænd og Regenter af Huset Medici; Statsmanden og Historieskriveren Machiavelli. (Litt.: Machiavelli, »Florentinische Geschichten« [paa Tysk, Leipzig 1846]; Guiccardini, *Storia d'Italia* [1561, Tysk, Darmstadt 1843]; A. von Reumont, *Tavole cronologiche e sincron. della storia fiorentina* [Firenze 1841]; Sieveking, »Geschichte von F.« [Hamburg 1844]; Napier, *Florentine history* [Lond. 1846]; Hartwig, »Quellen u. Forschungen zur ältesten Geschichte der Stadt F.« [Halle 1875—81]; Capponi, *Storia della republica di Firenze* [Firenze 1888]; Yriarte, *Florence* [Paris 1880]; Byers, »Florenz« [Ziirich 1881]; Kleinpaul, »F. in Wort und Bild« [Leipzig 1887]; Corazzini, *Sommario di storia fiorentina* [Firenze 1891]; Bigazzi, *Firenze e contorni* [smst. 1892]). *Joh. F.*

Firenzuōla, Agnolo, italiensk Forfatter, født 28. Septbr. 1493 i Firenze, død efter 1544 (men før 1548), vistnok smst. Han levede mest i Rom, hvor han var yndet af Pave Clemens VII, var oprindelig Benediktinermunk, men bar næsten aldrig den gejstlige Dragt, om end han nød Indtægterne af et Par fede Abbedier. Munkekappen vilde da ogsaa have generet ham noget i det saare fri og lystige Liv, han førte, og det kan i saa Henseende blot anføres, at Pietro Aretino var hans intime Ven. F. er en meget talentfuld Forfatter, dog langt mindre i Vers end i Prosa, med rigt Lune og stor Sprogsans, men tillige meget smudsig. Hans Oversættelse af Apuleius'es »Det gyldne Æsel« er ligefrem fortrinlig; hans to Komedier, »La Trinuzia« og »I Lucidi«, ere morsomme, især den sidste (en Efterligning af Plautus es *Menaechmi*); hans Noveller ere lovlig slibrige, men godt fortalte, og saavel hans æstetiske Dialoger, »Della bellezza delle donne«, som hans polemisk ortografikse Afhandling »Discacciamento delle nuove lettere inutilmente aggiunte nella lingua toscana« (mod G. G. Trissino) interessere ved Formen og Indholdet. Af ældre Udgaver af F.'s Skrifter eksisterer der mange (»Prose« udkom tidligst 1548), og de ere ogsaa optrykte flere Gange i den nyere Tid, saaledes en samlet Udgave i Firenze 1848, ved Bianchi [2 Bd.], et Udvalg 1875 i Milano og et i Firenze 1886 (ved Guerrini). *E. G.*

Firer. Ved Rytteriet inddeles Delingerne i F. Hver F. skulde normalt bestaa af 4 Mand. Saafremt Delingens Rodeantal er udeleligt med 4, komme enkelte F. til at indeholde et ringere Antal Mand, og for 2. Geleds Vedkommende, hvor de blinde Roder tælles med, kan dette Antal yderligere synke. F. er det mindste Led, hvormed der i sluttet Orden kan foretages Vendinger, og disse udføres af hvert Geled for sig. *C. G. B.*

Fire-test [fai!ətest] (eng.), »Ildprøve«, den Temperatur, ved hvilken Mineralolie afgiver brændbare Dampe.

Firevers (Firvers), Strofe bestaaende af 4 Linier (Vers), der anvendes af persiske Digtere, og i hvilke 1., 2. og 4. Linie rime, medens 3. Linie ikke har noget Rim. Undertiden anvendes F. af nyere Digtere, især ved Gengivelse af østerlandske Digte, saaledes i Tyskland af Riickert. *V. S.*

Firgællede se Nautiler.

Firhugget kaldes Tømmer, naar det er slinget med Økse saaledes, at Tværsnittet er et Kvadrat eller Rektangel (se Tømmerhugning). *C.V.P.*

Firhændede (*Quadrumanæ*) en ældre Betegnelse for Aberne (indbefattet Halvaberne) i Modsætning til Mennesket (*Bimana*, tohændede). *M. C. E.*

Firhændig (fr.: *å quatre mains*) kaldes Klavermusik, der udføres af to Personer ved eet Klaver, saaledes at den ene udfører Diskanten, den anden Bassen. Der findes saavel originale f. Kompositioner som ogsaa — og navnlig — f. Arrangementer af Orkestermusik, Kammermusik, Operaer o. s. v. Et saadant f. Arrangement vil kunne give et fyldigere og paalideligere Indtryk af Originalens Indhold end det tohændige, for saa vidt det spænder over et større Toneomfang, kan fordele de enkelte Stemmer paa fire Hænder i Stedet for to, o. s. v. De f. Arrangementer af de store Orkesterværker, Symfonier, Ouverturer etc, have der-

for stor Betydning, idet de tillade i Hjemmet at stifte Bekendtskab med eller genopfriske Erindringen om Musikværker, som ellers kun vanskeligere og under Medvirkning af mange forskellige Kræfter vilde kunne bringes til Opførelse. *S. L.*

Firhøjene se Hjernen.

Firkant (mat.) d. s. s. Polygon med fire Sider.

Firkantstal se Figurtal.

Firkin [fə!kin], 1) eng. Ølmaal = 9 Gallons = 40,9 Lit. Den ældre F., der for Ale regnedes = 8 Gallons = 37 Lit., bruges endnu i de britiske Kolonier og Nordamerika. 2) eng. og amer. Vægt, for Smør = 56 (25,4 Kg.) og for blød Sæbe = (29,03 Kg.) 64 lbs. Avoirdupois. *N. J. B.*

Firklang, d. s. s. Septimakkord, se Akkord.

Firkløft (*Cotula* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), smaa Urter med fjerfligede Blade og smaa Kurve, enlige i Spidsen af Grenene. Blomsterne ere gule. Figbladet F. (C *coronopifolia* L.) bliver 6—15 Cm. høj og har glat, fra Grunden forgrenet Stængel med opstigende, ofte rødlige Skud. Kronerne ere firetandede. Vokser kun enkelte Steder vildt i Danmark og er ligeledes meget sjælden i Norge. *A. M.*

Firkløver kaldes saadanne Blade af Kløverarter, der have faaet 4 Smaablade i Stedet for det normale Antal (3), hvilket ikke sjælden sker. *A. M.*

Firkløvet kaldes Brænde, naar det er dannet ved at flække Træet etter to paa hinanden vinkelrette Retninger. Man taler om tokløvet, firkløvet og storkløvet Brænde efter de udflækkede Stykkers Antal; undtagelsesvis bruges Trekløvning af Træet. *C. V. P.*

Firkransede se Helkronede.

Firle, Walter, tysk Genremaler, er født 22. Aug. 1859 i Breslau. F., Elev af Akademiet i München, uddannet under Gabl og Löfftz og paa Studierejser til Venezia og Holland, i sin Virksomhed knyttet til München, har malet stemningsfulde Genrebilleder, der støttes af el godt malerisk Foredrag, idet F. tidlig sluttede sig til »Friluftsmaleriet«. Af hans Værker, der gennem deres kønne tungsindige Følelse, træffende Karakteristik og let tilgængelige Indhold have vundet stor Folkeyndest, ikke mindst for de nydelige Børneskikkelser, skulle nævnes: »Morgenandagt i et hollandsk Vajsenhus« [1885, Nationalgaleriet i Berlin], »Søndagsskole« [1886, Nationalgaleriet i Buda-Pest], »Sørgehuset« [1889, Museet i Breslau], Triptychon-Billedet »Troen«, »Giv os i Dag vort daglige Brød« [1893]. Hans »Helbredelsen« paa Berlin-Udstillingen 1896 købtes af Magdeburg-Museum. *A. Hk.*

Firling se Sagina.

Firling se Flerfoldssvangerskab.

Firlot [fə!lət], tidligere skotsk Frugtmaal = 36 Lit., ogsaa til hvidt Salt, men afvigende å 31 skotske Fluid-Pints = 52,5 Lit. for Byg, Malt, Havre m. m. *N. J. B.*

Firma (af lat. *firmus*, fast, retsgyldigt, eng. *firm*, fr. *raison sociale*, ital. *ragione sociale*) vil sige det Navn, hvorunder en Forretning drives og Underskrift med Hensyn til samme meddeles; dog bruges Udtrykket ogsaa hyppig om selve Forretningen, »Huset«. Hvor Firmanavnet er forskelligt fra den eller de enkelte Firmaindehaveres borgerlige Navne, vil dette ofte, men ikke altid, være et Udtryk for, at Forretningen som saadan er et Slags selvstændigt juridisk Væsen, hvis Rettigheder og Forpligtelser i større eller mindre Omfang ere forskellige fra den eller de enkelte Firmaindehaveres. Da nu imidlertid et Firmanavn let fremkalder den Forestilling, at der bag det, som hæftende for F.'s Forpligtelser, findes de Personer, Værdier eller andet, som Firmanavnet angiver, har Lovgivningen maattet sætte sig til Opgave at værne om »F.'s Sandhed» o: afværge, at F. indeholder noget, der henpeger paa Personer, Kapitaler, Virksomheder, Ejendomme o. s. v., der i Virkeligheden intet have med Forretningen at gøre. Paa den anden Side er et een Gang indarbejdet Firmanavn ofte i sig selv en Værdi, for saa vidt det kan bevares uforandret, og det bliver derfor tillige Opgaven ikke at gennemføre Kravet til »F.'s Sandhed«, saa vidt, at der derved forvoldes unyttig Tab og Forstyrrelse. Alt efter den Vægt, de forskellige Lovgivninger tillægge henholdsvis det ene og det andet af disse Momenter, variere deres Firmaregler.

Den gældende danske Firmalov af 1. Marts 1889, der i Forbindelse med den svenske Firmalov af 13. Juli 1887 og den norske af 17. Maj 1890, med hvilke den i det væsentlige stemmer overens, er Resultatet af en Samvirken mellem de tre nordiske Riger, giver i Hovedsagen følgende Regler angaaende handlendes, Haandværkeres og Fabrikanters Firmanavne. Ingen maa i sit F. uden Hjemmel optage Andenmands Navn eller Navnet paa Andenmands faste Ejendom. Et F. maa ikke indeholde Angivelse af Foretagender, der ikke staa i Forbindelse med Forretningen, ej heller maa et F., som angiver en bestemt Art af Forretning, beholdes uforandret, naar denne er væsentlig forandret. — De i Handelsregisteret for samme Kommune indførte F. skulle tydelig adskille sig fra hverandre; vil nogen anmelde et Navn, som allerede er indført i Registeret for en anden, maa han derfor ved Tillæg (Fornavn, Forbogstaver, Betegnelse af Forretningens Beskaffenhed o. s. v.) eller paa anden Maade sørge for, at hans F. tydelig skilles fra det ældre. Den, som uden Firmaanmeldelse vil drive Forretning under eget Navn, maa ikke ved Tilføjelser, Udeladelser eller Ændringer i den hidtil brugte Benævnelse forsætlig efterligne indregistrerede F., som indeholde samme Navn. — I øvrigt skal Enkeltmands F. indeholde hans Efternavn med eller uden Fornavn og maa ikke indeholde noget, som antyder et Selskabsforhold, eller at Ansvaret er begrænset, derimod nok andre Tilføjelser, der nærmere betegne Forretningen eller Indehaverens Person. Et ansvarligt Selskabs F. skal, naar ikke alle Medlemmers Navne ere optagne i samme, indeholde mindst eet Medlems Navn samt et Tillæg, der antyder et Selskabsforhold (f. Eks. »& Co.«). Et Kommanditselskabs F. skal indeholde mindst eet fuldt ansvarligt Medlems Navn samt et Tillæg, der antyder et Selskabsforhold; det maa paa den anden Side ikke indeholde Navne paa andre Deltagere end de fuldt ansvarlige og ej heller noget, der begrænser disses Ansvar. Et Aktieselskabs F. skal udtrykkelig indeholde Betegnelsen »Aktieselskab«. Andre Selskaber med begrænset Ansvar skulle i deres F. optage et Virksomheden betegnende Udtryk og maa paa den anden Side

kke optage noget Personnavn. — Uforandret kan et F. bibeholdes af Enken, der fortsætter sin afdøde Mands, Ægtemanden, der fortsætter sin Hustrus, og i Reglen ogsaa af Arvinger, der med fuldt personligt Ansvar fortsætte Arveladerens Forretning. Ej heller behøver et F. at forandres, fordi et nyt Medlem indtræder, eller fordi et Medlem udtræder af et ansvarligt Selskab eller af et Kommanditselskab (dog kræves den udtrædendes Tilladelse til, at hans Navn bibeholdes). Naar Enkeltmand, ansvarligt Selskab eller Kommanditselskab overdrager Forretningen ligeledes til Enkeltmand, ansvarligt Selskab eller Kommanditselskab, er det tilladt at vedtage, at den ny Indehaver bibeholder Firmanavnet med et Tillæg, som antyder Efterfølgerforholdet (f. Eks. —'s Efterfølger). I alle Tilfælde, hvor et F. efter det anførte ikke betegner den eller de virkelige Indehavere, skal der gøres Anmeldelse til Handelsregisteret, saaledes at enhver ved Eftersyn deraf kan forvisse sig om det virkelige bagved liggende Forhold. (Litt: V. C. Thomsen, »Oversigt over de vigtigere fremmede, europæiske Lovgivningers Bestemmelser om Firma etc«, trykt som Tillæg til de dansk-norsk-svenske kommitteredes Firmalov-Udkast [1884]; F. Beichmann, »Lov om Handelsregistre, Firma og Prokura af 17. Maj 1890« [Chra. 1890]; se i øvrigt Litt. i Goldschmidt, »System des Handelsrechts« [Stuttgart 1892]). *E. T.*

Firmaménˊt (lat.) se Himmel.

Firmân d. s. s. Fermân.

Firmaster, Skib med 4 Master. F. forekommer kun sjælden, da Skibe i Alm. ikke have over 3 Master. Dog er der i den sidste Menneskealder i Nordamerika bygget en Del firmastede Handelsskibe, riggede som Gaffelsejls-Skonnerter. (Se Skibstyper). *CL. W.*

Firmenich (-RichartZ), Johann Matthias, bekendt tysk Dialektolog, født i Köln 5. Juli 1808, død i Potsdam 10. Maj 1889. Efter endt Universitetsstudium opholdt han sig to Aar i Rom og efter en Rejse gennem Frankrig og Belgien i længere Tid i Wien, hvorpaa han vendte tilbage til Rhin-Landet og begyndte her for Alvor at samle paa germanske Digte, Sagn o. l. paa alle Dialekter. I Berlin, hvortil han var flyttet 1839, udgav han foruden en Tragedie, et Lystspil og en Samling nygræske Folkesange med Oversættelse [2 Bd., 1840—67] sin bekendte, rigelig glosserede Samling: »Germaniens Völkerstimmen« (»Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern u. s. w.«), I—III [1843 — 66, Nachtrag 1867]. *C.A.N.*

Firmĭcus Matérnus, Julius, født paa Sicilien, levede omkring 350 og gik over til Kristendommen. Han har skrevet et astronomisk eller korrektere astrologisk Værk, hvori han i Nyplatonikernes Aand foredrager en fuldstændig Teori for den astrologiske Overtro. Dette Arbejde er først trykt i Venezia 1497 under Titlen *VIII libri matheseos*, 1499 smst. i en Samling af gamle Astronomers Værker, udgiven af Aldus Manutius, senest i Basel 1551 i en af N. Pruckner udgiven større Samling. *J. Fr. S.*

Firmiliānos, Biskop i det kappadokiske Cæsarea, levede midt i 3. Aarh.; han var sin Tids Fører for den lilleasiatiske Kirke. Origenes fandt engang et Fristed hos ham. Han var med til at ekskommunicere Paulus af Samosata, men er mest kendt ved sin Optræden i Striden om Kætterdaaben, hvor han helt stillede sig paa Cyprian's Side mod den romerske Biskop Stefan og bestemt nægtede Gyldigheden af en Daab, udført af en Kætter. Over for Rom's overmodige Optræden viste han stor Fasthed. *H. O—d.*

Firmin-Didot [firmædido'] se Didot.

Firminy [firmni'], By i det østlige Frankrig, Dep. Loire, Arrond. St.-Étienne (Lyonnais), beliggende ca. 480 M. o. H. i St.-Étienne's Kul- og Fabrikdistrikt, har (1891) 14,500 Indb., betydelig Industri, især i Jærn og Staal, og store i Kulgruber. *H. W.*

Firmitēt (lat.), Fasthed, Styrke, Udholdenhed.

Firmægtig se Støvdrager.

Fim er det tyske Ord for Snebræ.

Firskaaret kaldes Tømmer, naar det med Sav er tildannet saaledes, at Tværsnittet er et Kvadrat eller Rektangel; f. Tømmer er næsten altid fuldkantet o: har samme Tværsnit i hele Længden. *C. V. P.*

Firspand se Kørekunst.

Firtand ell. den firtandede Pindsvinefisk se Fastkæber.

Firth [fə'þ] kaldes i Skotland de dybe, tragtformede Fjorde, der skære sig langt ind i Landet baade paa Øst- og Vestkysten og ofte gaa næsten umærkelig over i de i deres inderste Del udmundende Floder. Karakteristiske F. ere saaledes F. of Forth, F. of Tay og F. of Moray paa Østsiden, F. of Clyde og F. of Lorne paa Vestsiden. Englænderne bruge hyppig Formen Frith, der kommer af lat. *fretum.* *C. A.*

Fimzabad, 1) By i den britisk-ostindiske Provins Nordvestprovinsen med 14,255 Indb. 2) By i Persien i Provinsen Farsistan S. f. Shiras; nu i Forfald. *V. R.*

Firuzabādi, o: Manden fra Firuzabad, er det Navn, hvorunder en af de berømteste arabiske Leksikografer, Medjd-ed-din Muhammed ibn Jakub, er bekendt i Litteraturen. F. fødtes i Nærheden af Shiras 1329 og udfoldede under vidtstrakte Rejser en stor pædagogisk Virksomhed, navnlig i Mekka og Medina. Han traf senere sammen med Tamerlan, som med orientalske Despoters sædvanlige Ærbødighed for Videnskaben hædrede den ansete Filolog paa mange Maader. F. døde som Overdommer i Temen 1417. Hans Hovedværk er Leksikonet *Al Kâmûs* o: Oceanet, hvori det arabiske Sprogs uendelige Rigdom fik en tilnærmelsesvis udtømmende Behandling; dette Værk blev Grundlaget for de følgende Leksikografers Arbejde og har stadig indtaget en anset Plads i Orienten, hvorfor det ogsaa er bleven oversat baade paa Arabisk og i Tyskland. Det blev første Gang trykt i Kalkutta [2 Bd., 1817] og blev i denne Udgave den væsentligste Basis for den tyske Orientalist Freytag's store *Lexicon-arabico-latinum.* Senere ere flere ny Udgaver komne til; den bedste er udkommen i Bulak [4 Bd.], idet hele Teksten her er forsynet med Vokaltegn, som i høj Grad lette Brugen. *J. 0.*

Firuzpur, 1) Distrikt i den britisk-ostindiske Provins Pandshab omkring Floden Satledsch. 2) Hovedstad i F. og har (1895), naar Garnison og Forstæder medregnes, 50,437 Indb. I Byen findes en evangelisk Mission, og der er Skibsbyggeri. F.

var tidligere en stærk Fæstning og har endnu et Citadel. *V. R.*

Firøje (*Anableps*)se Tandkarper.

Fis, det ved et ♭ en halv Tone forhøjede *f.* Fis-dur, den Dur-Tonart, der har F. til Grundtone, har seks ♯, Fis-mol har tre ♯. *S. L.*

Fischart, Johann Friedrich, berømt tysk Satiriker, født mellem 1545 og 50, død 1589. Han blev født i Mainz, hvoraf han fik Tilnavnet »Menzer«, men blev opdragen i Worms af sin Onkel og Gudfader Caspar Scheid, »Dødedansens« Digter. Da han havde fuldendt sine Studier, begav han sig paa temmelig udstrakte Rejser til Flandern, Italien og England, hvor han i længere Tid opholdt sig i London. 1574 blev han promoveret til *Dr. juris* i Basel og nedsatte sig som praktisk Jurist i Frankfurt a. M., men der var ikke meget at bestille, og hans Lyst gik egentlig i en anden Retning. Ligesom sin Lærer interesserede han sig for Litteraturen og havde Glæde af Folkedigtning og Folkelæsning, og ligesom hin vilde han bidrage til dens Fremme. Allerede 1572 havde han udgivet »Eulenspiegel« i fri, rimet Oversættelse og »Aller Practick Grossmutter«, en Efterligning af Rabelais's »Prognostication«, en revsende Satire over Almanakmagere, Vejrprofeter og andre Spaamænd; 1573 udgav han »Flohhaz Weibertraz«, hvormed han strejfer ind paa Dyrefabelen. Det Pseudonym, under hvilket dette Skrift udkom: »Huldrich Elloposkleros«, er en af de mange (der paastaas 40) Fordrejelser af hans Navn, hvorunder han er optraadt som Forfatter. I det hele er Satiren hans egentlige Felt, og han har i sine mange Skrifter, af hvilke de fleste ere Oversættelser eller dog fri Bearbejdelser, revset mangen en Samfundsbrøst eller almenmenneskelig Svaghed, dog altid uden Ondskab og kun sjælden med Bitterhed. Efter nogen Tids Virksomhed i Frankfurt flyttede han til Strassburg, hvor hans Svoger, Bogtrykker Jobin, fra den Tid af udgav næsten alle hans Skrifter, saasom »Podagrammisch Trostbüchlein« [1577], »Das Glückhafft Schiff von Zurich«, »Philosophisch Ehezuchtbüchlein« [1578], og tit opmuntrede ham til et eller andet Foretagende. Her blandede F. sig i de protestantiske Teologers Stridigheder med Jesuitterne og udsendte en Del Satirer imod disse, til Dels under Pseudonymet »Jesuwald Pickhart«, f. Eks. »Jesuiter-Hütlein« [1580]. I det hele yndede han ikke Kloster- og Munkevæsenet og gjorde dygtig Nar af begge, men Jesuitterne havde han især paa Kornet og beærede dem med adskillige Fordrejelser af deres Navn, saasom »Jesuwider«. Disse Navnefordrejelser ere ganske i Overensstemmelse med hans hele Stil, som er fuld af Brandere, Akrostika, Vittigheder og Ordspil, men tillige af dristig formede Oversættelser og Neologismer, og man kan uden Overdrivelse sige, at F. har beriget Sproget ikke saa lidt, om end hans tøjlesløse sproglige Fantasi og vilde Leg med Ord gør hans Skrifter meget vanskelige at tolke, end sige at læse. Som hans mest bekendte Værk maa nævnes hans Omplantning af Rabelais's »Gargantua« og »Pantagruel«, der udkom 1575. 1580 rejste F. til Speier, hvor han virkede som Sagfører; han blev senere Amtmand i Forbach i Elsass, hvilket Embede han vistnok beklædte til sin Død. Af nyere Udgaver af hans Skrifter kunne mærkes: »Neue Originalpoesien Fischarts«, udg. af Emil Weller [1854]; »J. Fischarts sämtliche Dichtungen«, udg. af H. Kurz [3 Bd., 1866—68]; »Geistliche Lieder und Psalmen«, udg. af Below-Zacher [1849], samt »Neudrucke deutscher Litteraturwerke des XVI. und XVII. Jahrh.« Nr. 2, 5 [Halle, Niemeyer]. (Litt.: Karl Goedeke's Indledning til »Dichtungen von Johann Fischart«, [»Deutsche Dichter des XVI Jahrh.«, 15. Bd., Leipzig 1880]). *C. Å. N.*

Fischer, Carl Philipp, tysk Filosof, er født 5. Marts 1807, var en Tid lang Professor i Tiibingen, senere i Erlangen. Han blev særlig paavirket af Schelling's München-Forelæsninger og af Baader og Oken og traadte saaledes i Modsætning til den Hegel'ske Skole. Under denne Skoles Opløsning sluttede han sig nærmest til den yngre Fichte's og Weisse's teosofiske Retning og bekæmpede ivrig den radikale venstre Fløj. Af hans Skrifter fortjene at nævnes: »Die Freiheit d. menschl. Willens im Fortschritte ihrer Momente« [Tiibingen 1833], »Die Wissenschaft der Metaphysik im Grundriss« [Stuttgart 1834], »Die Idee der Gottheit« [Tiibingen 1839], »Die Unwahrheit d. Sensualismus u. Materialismus mit besond. Riicksicht auf d. Schriften v. Feuerbach, Vogt u. Moleschott« [Erlangen 1853], »Grundziige des Systems d. Phil.« [4 Bd., Erlangen og Frankfurt 1845—55]. *C. St.*

Fischer, Ernst Kuno Berthold, tysk Filosof, er født 23. Juli 1824 i Sandewalde i Schlesien og studerede fra sit 20. Aar Filosofi, Filologi og Teologi i Leipzig og Halle. 23 Aar gammel habiliterede han sig i Heidelberg. Hans filosofiske Standpunkt bliver i det hele nærmest inden for den Hegel'ske Skole, og hvad han har ydet paa den teoretiske Filosofis Omraade er uden synderlig Betydning. Det værdifulde i hans herhenhørende Værk »Logik und Metaphysik« bestaar næsten ganske i hans Polemik mod andre Anskuelser, hvor hans Evne til at fremstille andres Tanker træder klart frem. Denne Evne er det, som har gjort ham til en saa fremragende Fremstiller af Filosofiens Historie. Hans Fortrin ere her især den Klarhed, hvormed han kan fremstille det, der er Kernen i de forskellige Tænkeres Standpunkt, og en livlig Stil; men til Gengæld kommer der ofte noget konstrueret over hans Fremstilling. Det første Bind af hans store »Gesch. der neueren Phil.« vakte ved sin Fremkomst 1854 en Storm imod ham fra kirkelig Side, og hans Forelæsninger bleve standsede; men allerede Aaret efter kaldtes han til Jena og vandt i den følgende Tid saa stor Anseelse, at han 1872 fik den Oprejsning at kaldes tilbage til Heidelberg som Zeller's Afløser. Betydeligst ere hans Studier over Kant, dels i »Kant's Leben«, dels i 3. og 4. Bind af hans store Historie. Skrifter: »Diotima, die Idee des Schonen« [Pforzheim 1849], »Geschichte der Philosophie« [6 Bd., Mannheim 1854—72], »Schiller's Selbstbekenntniss« [Frankfurt 1858], »Schiller als Philosoph« [smst. 1859], »Kants Leben und die Grundlagen seiner Lehre« [Mannheim 1860], »Lessings Nathan der Weise« [Stuttgart 1864], »Baruch Spinozas Leben und Charakter« [smst. 1865], »Logik und Metaphysik« [Heidelberg 1852], helt omarbejdet: »System der Logik und Metaphysik als Wissenschaftslehre« [Heidelberg 1865], »Akademische Reden« [1862], »Entstehung und Entwickelungsform des Witzes« [Heidelberg 1871],

»Goethes Faust« [Stuttgart 1878], »Goethes Kritik der Kantischen Phil.« [Munchen 1883], »Arthur Schopenhauer« [Heidelberg 1893]. *C. St.*

Fischer, Ferdinand August, tysk Billedhugger og Medaillør, født 17. Febr. 1805 i Berlin, død smst. 2. Apr. 1866. Han var Broder til den ansete Medaillør Johann Karl F. (1802—65) og uddannedes, særlig under Schadow, paa Berlin's Akademi; Professor her 1847. En betydelig Del af hans Virksomhed var helliget Kunstindustrien (Taffelopsatser, Æresskjolde, saaledes Troens Skjold, efter Cornelius'es Komposition, til Prinsen af Wales, Gaëta-Skjoldet til Frants II af Neapel etc); hans betydeligste Skulpturarbejder er de 4 Grupper (Preussen, England etc.) i antik Kostume paa Belle-Alliance-Pladsen i Berlin, hvis Udførelse i Marmor, efter F.'s Modeller, dog skyldes Franz og Walger. Andre større plastiske Arbejder i ere »Romersk Vandbærerske« [1839] og Sandstensstatuen »Moses« paa Berlin's Slot. *A. Hk.*

Fischer, Frederik, sønderjydsk Redaktør, født 7. Febr. 1809 i Aabenraa, død smst. 4. Juni 1871. F. var Søn af Skibsfører Fester F., og hans Lyst stod til Søen; men denne Lyst maatte han styre, da han i en Sygdom som spæd Barn havde mistet sin Førlighed, idet begge Benene lammedes og ophørte at vokse. Efter en god Skoleundervisning kom han 1824 i Urmagerlære, og 1830 blev han Mester. Foruden Ure lavede han optiske Instrumenter, og i sin Fritid dyrkede han Naturvidenskaberne især Astronomi, af hvilken Grund han blev Korrespondent for det kgl. Observatorium i Altona. Da den nationale Vækkelse brød frem, var han snart med i den, og Aabenraa, som kaldtes »Slesvig-Holsten's Perle«, reddede han for Danskheden. Han søgte om at faa Privilegiet til at udgive »Apenrader Wochenblatt«, og ved Flor's Hjælp og paa Anbefaling af den tysksindede Borgemester, der gik ud fra, at F. var saa optagen af de »himmelske Anliggender«, at han nok vilde lade ham og Meningsfæller raade for de jordiske, kunde han Oktober 1839 begynde at udgive »Wochenblatt«. Da det paa Tysk skrevne Blad ikke kunde faa Indpas hos Landbefolkningen, begyndte F. 1. Apr. 1840 at udgive det paa Dansk med Navnet »Aabenraa Ugeblad«, og nu tog han med Kraft og Dygtighed fat paa at bekæmpe Tyskeriet og arbejde for Danskhedens Genoprejsning i Sønderjylland. Hans Hjem blev de Danskes »Bors« i Aabenraa, fra den udgik en Mand som J. P. Junggreen. Tyskerne rasede, ved Bestikkelser og ved Trusler søgte de at komme ham til Livs, men skønt han med Hustru og ni uforsørgede Børn ofte ikke kunde skaffe sig det tørre Brød, fik de ham ikke rokket, men maatte bekende om ham: »Han er en rasende Dansker, og naar Dombasunen paa den yderste Dag ikke blæser paa Dansk, staar han ikke op af Graven«. Under Oprøret 1848 led han meget. 1849 kaldte han sil Blad »Freja«, 10 Aar efter nødtes han til at afhænde det til sin Svoger. F. skrev Noveller i sit Blads Føljeton og udgav »Slesvigske Folkesagn« [1857], der udkom i flere Oplag. Ulykkerne efter 1864 kuede ikke F.'s Mod, og hans Haab var lyslevende til hans Død. (Litt.: H. Kau, »J. P. Junggreen« [1894]). *L. M.*

Fischer, Gustaf Adolf, tysk Afrikarejsende, født i Barmen 3. Marts 1848, død 11. Novbr. 1886 i Tyskland umiddelbart efter sin Hjemkomst fra Afrika, af Sygdom paadraget sig her. Efter at have tilendebragt sine medicinske Studier ved forskellige tyske Universiteter rejste han 1876 til Østafrika og foretog her Rejser i de sydlige Galla-Lande og i Tana-Flodens Egne, hvorpaa han indtil 1882 bosatte sig paa Øen Sansibar. Samme Aar foretog han med Understøttelse af det geografiske Selskab i Hamburg en Rejse til Massai-Landet og trængte frem til Maiwascha-Søen. Efter et kort Ophold i Tyskland foretog han en Rejse til det indre Afrika Øst fra for at bringe Emin Bey, Kaptajn Casati og Dr. Junker Undsætning. Denne Rejse bekostedes af Dr. Junker's i St. Petersborg boende Broder. Ankommen til Victoria Nyansa saa F. sig imidlertid nødsaget til at vende tilbage til Østkysten. F. er Forfatter af: »Mehr Licht im dunkle Weltteil« [Hamburg 1883]; hans Rejseberetninger ere offentligjorte i »Mittheilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg« [1876—77, 1878—79 og 1882—83]. *O. I.*

Fischer, Hans Christian, dansk Landskabsmaler, født 13. Maj 1849 i Landsbyen Vestbirk ved Horsens, død 3. Apr. 1886 i Italien. 1865—71 var han Elev af Akademiet; samtidig ernærede han sig som Haandværker og nød Undervisning i Malerkunsten først hos Carl Bøgh, senere hos Rasmussen Eilersen. Som Udstiller debuterede han 1869 med »Indkørsel til en jydsk Bondegaard«, der solgtes til Kunstforeningen, samt to Partier fra Gudcnaa; fra Egnen der hentede han ogsaa senere Studierne til en Mængde af sine Arbejder, som i det hele vandt Publikums Paaskønnelse ved deres smukke Linieføring og ved kraftig dekorativ Virkning. Til F.'s bedste Billeder høre »I Løvspringstiden«, der 1878 hædredes med den Sødring'ske Præmie, det anselige »Eiteraarsmorgen fra Møen« [1882] og »Napoli's Golf med Vesuv« [1886]. Det sidstnævnte store Arbejde var Hovedudbyttet af Kunstnerens sidste og største Udenlandsrejse, som han foretog med Akademiets Stipendium. *S. M.*

Fischer (ell. Fischers) von Erlach, Johann Bernhard, østerrigsk Arkitekt, født 15. Marts 1656 i Graz, død 5. Apr. 1723 i Wien, uddannede sig i Rom under Borromini og blev en udmærket Bygmester i Datidens antikiserede Barokstil; hans Bygninger i Wien gave Byen et monumentalt Præg og udmærke sig ved Storslaaethed i Forholdene, Skønhed i Anlægget og en kraftig Helhedsvirkning. Han opførte her bl. a. den hellige Karl Borromæus'es Kirke [begyndt 1715], med den ejendommelige ovale Kuppel, Hjørnepavillonerne og de to mægtige, fritstaaende Søjler i Trajan-Søjlens Billede, Peterskirken, den kejserlige Vinterrideskole, den mægtige *Hofburger-Bibliotekssal*, Prins Eugen's Palæ, Palæ Trautson o. s. fr. Han har desuden opført det smukke Palæ Clam-Galler i Prag og Slottet i Schonbrunn [1696], som dog senere er blevet helt omformet. Han har udgivet et stort Folio værk med mange Kobbere: »Entwurf einer historischen Architektur« [Leipzig 1725]. — Hans Søn, Josef Emmanuel F. (1695—1742), ledede og fuldførte Opførelsen af mange af Faderens Bygninger; han interesserede sig meget for mekaniske Studier og opstillede 1727 den første Dampmaskine i Tyskland, nemlig i den Schwarzenbergske Have i Wien som Drivkraft ved de kun-

stige Vandspring. 1735 ophøjedes han i Friherrestanden. (Litt.: Quirin Leitner, »Monographie des kais. Lustschlosses Schonbrunn« [Wien 1875]; C. Niemann, »Palastbauten des Barockstyls in Wien« [Wien 1882 ff.]). *E. S.*

Fischer, 1) Johannes August, dansk Landskabs- og Arkitekturmaler, er født i Kjøbenhavn 11. Marts 1854 og Søn af en dygtig Malermester, der ikke uden Held ogsaa forsøgte sig i Kunsten. F. var Elev af Akademiet, først som Billedskærer, senere som Maler, 1869—74; samme Aar, som han fik Afgangsbevis, udstillede han sit første Billede »Et Indblik i en gammel Gaard«, der ligesom flere af hans senere Arbejder blev købt af Kunstforeningen. Alt som hans Udvikling skred fremad, voksede hans Interesse for Arkitekturmaleriet, og i de senere Aar har han, der i sin tidligste Tid malede ikke faa rene Landskaber, mest behandlet saadanne Friluftsmalerier, i hvilke interessante Bygninger spille en fremtrædende Rolle. Sin første Udenlandsrejse foretog han 1881, og senere har han, til Dels med større Slipendier, færdedes meget i fremmede Egne, navnlig i Sydtyskland og Italien; af hans bedste Billeder ere adskillige malede i Venezia og Firenze, andre i bayerske Byer, særlig Nürnberg og Rothenburg. De udmærke sig gennemgaaende ved smagfuldt og ejendommeligt Motivvalg og ved Friskhed og Kraft i Farven. *S. M.*

2) Povl Gustaf, dansk Genremaler, ovenn.'s Broder, er født i Kjøbenhavn 22. Juli 1860; paa Kunstakademiet arbejdede han kun et Par Aar. Som Udstiller debuterede han 1884 med et Portræt, men har senere væsentlig interesseret sig for det kjøbenhavnske Gadeliv, som han skildrer med ikke ringe Anskuelighed. *S. M.*

Fischer, Johan Christian Henrik, dansk Politiker, født i Slagelse 3. Decbr. 1814, død i Kbhvn. 16. Septbr. 1885. F. blev Student fra Slagelse lærde Skole 1835, Cand. theol. 1842. 1844 blev han Adjunkt ved Slagelse Skole og virkede særlig som Lærer i Matematik og Regning. At F. ved denne Skoles Nedlæggelse 1852 opgav Lærergerningen skyldtes vistnok til Dels den Misstemning, han fra forskellige Sider blev Genstand for paa Grund af en Afhandling, han 1849 offentliggjorde i Skolens Program om »Astronomien og Skriftens Autoritet«, og i hvilken han hævdede, at de bibelske Forestillinger om Verdensbygningen afvege fra Videnskabens Resultater. Fra samme Aar blev saa den politiske Virksomhed F.'s væsentligste Livsgerning. Han havde 1848 forgæves søgt at blive valgt til Slagelse's Repræsentant i den grundlovgivende Rigsforsamling, men 1852 stillede han sig i samme Kreds som Bondevennepartiets Kandidat og valgtes da ind i Folketinget. Her sluttede han sig nær til Tscherning, for hvem han i de første Aar af sin Rigsdagsvirksomhed nærede en overordentlig Veneration, og F. blev et af de Medlemmer af Venstre, som villigst fulgte ham til den Alliance, han i disse Aar tilvejebragte mellem Venstre og de konservative Helstatsmænd. En vis nøgtern Virkelighedssans i Forbindelse med megen logisk og kritisk Evne var F.'s Hovedforce som Politiker, men han savnede den egentlig partiledende Evne og forstod kun i ringe Grad at knytte andre personlig til sig. F. var hele sit Liv igennem en afgjort Modstander af de Nationalliberale, og hans Uvilje mod disse kom i Tidens Løb ofte til at danne Forbindelsesleddet mellem ham og Politikere, med hvem han ellers ikke havde synderligt tilfælles. Allerede i F.'s Bondevennetid blev Helstatspolitikken for ham det afgørende, og han knyttede sig særlig nær til det dengang i øvrigt svage godsejerlige Element i dansk Politik. Da Bondevennernes Hovedstyrke 1854 skilte sig fra det Ørsted'ske Ministerium, blev F. staaende paa dettes Side og ansaa det derfor ved Opløsningsvalget 1854 for unyttigt at søge Genvalg i sin gamle Kreds. Han blev imidlertid 1855 ved sin Ven Godsejer Skeel's Hjælp valgt til Folketingsmand for Sæby-Kredsen og genvalgtes her lige indtil 1866. 1853—66 valgtes han med en kort Afbrydelse til Statsrevisor af Folketinget, og 1866—75 af Landstinget. F. røgtede denne Gerning med overordentlig Samvittighedsfuldhed og Dygtighed. Medens han i Folketinget aldrig havde raadet over nogen større, selvstændig Indflydelse, blev Forholdet anderledes, da han 1866, efter, paa Grund af sin ivrige Virksomhed for Forfatningsrevisionen, at være vraget ved Folketingsvalget i Sæby-Kredsen, blev indsat i Landstinget som kongevalgt Medlem. F. saa klart, hvilken overordentlig Indflydelse Forfatningsrevisionen vilde skaffe den store Grundbesiddelse, og fra nu af fremtraadte han aabent som en af dennes politiske Hovedordførere. Hans Partiforbindelse med Venstre var fra den Tid af at betragte som ophørt. 1875 blev han optagen i det Estrup'ske Ministerium som Kultusminister og udfoldede her en betydelig og dygtig administrativ og politisk Virksomhed. Der kom i hans Tid større Orden og Fasthed i Kultusministeriets Forretningsgang, end der i lang Tid havde været, men paa Lovgivningsomraadet udrettede han intet af større Betydning. Sin gamle Tilbøjelighed for politisk Underhaandsarbejde bevarede han ogsaa som Minister, og han var saaledes virksom baade for at fremkalde Folketingets Beslutning om Rigsretsaktionen mod Hall og Krieger, i den Tanke, at den skulde umuliggøre ethvert fremtidigt Samarbejde mellem Venstre og de Nationalliberale, og for at hidføre et Resultat af de senere Underhandlinger mellem Berg og Krigsminister Kauffmann om en Hærlovsrevision. Hans Virksomhed her, som ikke var godkendt af det øvrige Ministerium, i Forbindelse med det Modsætningsforhold, hvori han af forskellige Grunde, bl. a. ved sit Arbejde for Dr. G. Brandes'es Ansættelse ved Universitetet, var kommen til indflydelsesrige Kredse, bevirkede 1880 hans Afgang som Minister. 1882 blev han Direktør for Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen, i hvilken Stilling han døde. F. var en ivrig og dygtig Ornitolog, var Medstifter af Aktieselskabet Zoologisk Have og senere Formand for dets Bestyrelse. *N. N.*

Fischer, Johann Georg, tysk Digter, er født 25. Oktbr. 1816, gennemgik Seminariet i Esslingen og virkede som Lærer i nogle Aar. indtil hans Kundskabstrang drev ham til at studere. 1846 fik han Ansættelse som Professor (ɔ: Overlærer) ved den højere Realskole i Stuttgart, og 1857 tildelte Universitetet ham et Doktordiplom. Som Digter er han nærmest Lyriker, oftest reflekteret, undertiden tung og djærv, i Reglen tiltalende; højest naar han i sine hymne- og odeagtige Digte, f. Eks. »Gottliche Komoedie«, »An

den Tod« og »Aus frischer Luft« [1872]. Af Digtsamlingerne kunne nævnes: »Gedichte« [1854], >Neue Gedichte« [1865], »Den deutschen Frauen« [1869]. Hans Dramaer, især de tre betydeligste: »Saul« [1862], »Friedrich der Zweite von Hohenstaufen« [1863] og »Kaiser Maximilian von Mexiko« [1868], roses for Kraft og skønne Enkeltheder, men dadles for Mangel paa dramatisk Enhed og psykologisk Udvikling. *C. A. N.*

Fischer, Johan Olfert, dansk Søofficer, født i Kjøbenhavn 4. Aug. *i* 747, død smst. 18. Febr. 1829. F., der blev Sekondløjtnant i Marinen 1763, avancerede efterhaanden gennem de forskellige Grader, 1800 blev han Kommandør, 1809 Kontreadmiral og 1825 Viceadmiral. Efter forinden at have faret som subaltern Officer ansattes han 1775 som Ekvipagemester paa Dokken, 1778 blev han Auskultant samt Aaret efter kommiteret i Konstruktionskommissionen; 1779—82 var han tilsynsførende ved Dokken. Fra 1784 og op til Aarhundredets Slutning benyttedes F. jævnlig som Skibschef, mest i de Eskadrer, der i denne Periode aarlig udsendtes; han erhvervede sig her et Navn som dygtig Sømand, og dette var formodentlig Grunden til, at der i Sommeren 1799 betroedes ham det Hverv med Linieskibet »Oldenborg« at gaa til de østasiatiske Farvande for at beskytte Handelen. »Oldenborg« naaede dog ikke længere end til Taffelbay, hvor det i November under en Orkan drev paa Grund og blev Vrag, men Besætningen frelstes ved Chefens Konduite samtidig med, at et engelsk Linieskib og fire Koffardiskibe gik under med Mand og Mus. Kort efter sin Hjemkomst udnævntes F. til Chef for den flydende Defension, som udlagdes paa Kjøbenhavn's Red. (Se Slaget paa Reden). F., der ved Affæren 1801 selv saaredes, mistede i Slaget 370 Mand, foruden at ca. 650 saaredes. Under Hovedstadens Bombardement havde F. ingen Kommando; i den paafølgende Krig med England var han derimod indtil 1813 Chef for Trekroner's Batteri, hvortil hørte en Afdeling Kanonbaade, som foruroligede de fjendtlige Orlogsmænd og tog mange Priser. *CL. W.*

Fischer, Leopold Heinrich, tysk Mineralog og Zoolog, født 19. Decbr. 1817 i Freiburg i Baden, død smst. 2. Febr. 1886, praktiserede en Tid lang som Læge i Freiburg, blev 1846 Privatdocent i Mineralogi og Zoologi og udnævntes 1854 til ekstraordinær, 1859 til ordinær Professor i Geologi og Mineralogi ved Universitetet i den nævnte By. Hans første Arbejder gik især i zoologisk Retning, de senere i mineralogisk, i hvilken Videnskab han som en af de første anvendte Mikroskopet; endelig beskæftigede han sig specielt med mineralogisk-arkæologiske Undersøgelser af Stenredskaber, Stenamuletter o. s. v. Han skrev bl. a. *Orthoptera europaea* [1854]; »Chronologischer Uebersicht über die Einführung der Mikroskopie in das Studium d. Mineralogie, Petrographie u. Paläontologie« [1868]; »Kritische mikroskopisch-mineralogische Studien« [3 Hæfter 1869, 1871 og 1873]; »Nephrit und Jadeit nach ihren mineralog. Eigenschaften sowie nach ihrer urgeschichtlichen Bedeutung« [1875, 2. Udg. 1880]; »Die Mineralogie als Hilfswissenschaft fiir Archäologie« [1877]. *N. V. U.*

Fischer, Ludwig Hans, tysk Landskabsmaler og Kobberstikker, er født 2. Marts 1848. F., der studerede paa Wien's Akademi, særlig Landskabsmaleriet, Kobberstikker- (under L. Jacoby) og Radererkunsten (under Unger), hentede paa vidtstrakte Rejser et betydeligt Stof, som han bearbejdede i dygtige Tegninger (bl. a. for »Zeitschr. f.bild. Kunst«), dekorative Landskabsbilleder (f. Eks. i Wien's naturhistoriske Museum), Raderinger, Illustrationer til Rejseværker (Junker's), ogsaa i Feuilletonartikler. Som Kobberstikker og Raderer har han arbejdet for »Gesellschaft fiir vervielfältigende Kiinste«, dels ved Gengivelser efter andres Arbejder, dels ved originale Bidrag (Cyklus historiske Landskaber fra Østerrig-Ungarn); som Maler har han isser udmærket sig i Akvarelkunsten, som han ogsaa litterært har beskæftiget sig med. *A. Hk.*

Fischer, Robert, tysk stenografisk, handelsretlig og frimurerisk Forfatter, er født 19. Juli 1829 i Gera, blev 1877 Overborgemester i Gera, 1881 Geheimeregeringsraad. Han har bl. a. udgivet talrige Skrifter om den Gabelsbergske Stenografi, der have oplevet til Dels mange Oplag saaledes hans »Lehrgang«, »Handbuch«, »Wörterbuch« o. s. v. Han har ogsaa udgivet Gabelsberg's Brevvekslinger. Hans frimureriske Skrifter ere ligeledes til Dels oftere udgivne paa ny, saaledes hans »Erlauterung der Katechismen der Freimaurerei«, hans »Liederbuch« o. fl. Hans Lommebog »Astræa« udkom 1882—94. *V. S.*

Fischer, Theobald, tysk Geograf, er født 31. Decbr. 1846 i Kirchsteitz ved Zeitz og studerede ved forskellige tyske og østerrigske Universiteter særlig Historie, Botanik og Geografi. 1868—76 foretog han udstrakte Rejser i Mellemeuropa, Sydeuropa og Nordafrika. 1879 blev han Professor i Kiel, hvorfra han 1883 forflyttedes til Marburg. Paa sine Rejser har han særlig studeret Middelhavs-Landenes Natur, og hans Skrifter over disse Egne ere ansete for nogle af de bedste paa dette Omraade, saaledes »Beiträge zur physischen Geographie der Mittelmeerländer, besonders Siciliens« [Leipzig 1877], »Studien über das Klima der Mittelmeerländer« [i Erganzungsheft Nr. 58 til Petermanns Mitt. 1879], »Die Dattelpalme« [Ergänzungsheft Nr. 64, 1881], »Beitrage zur Geschichte der Erdkunde und der Kartographie in Italien im Mittelalter« [1886], »Die siideurop. Halbinseln« [i Kirchhoffs »Unser Wissen von der Erde« 1892]. *C.A.*

FiSCher, Vilhelm Theodor, dansk Dyrmaler, er født i Holbæk 4. Oktbr. 1857, studerede paa Kunstakademiet 1876—82 og udstillede allerede 1880 et saavel i malerisk Henseende som ved livfuld Opfattelse meget lovende Billede, »Et Løvehoved«; for »Høns og Ænder uden for en Bondegaard« fik han 1883 den Neuhausen'ske Præmie, og denne tilkendtes ham anden Gang 1887 for »Legende Hunde«. Dels hjemme, dels i Udlandet, som han har gæstet med Akademiets Stipendium, har F. udviklet sig til en meget dygtig Dyrmaler, der særlig tiltaler ved sund og sympatetisk Opfattelse af Typerne og ved det elskværdige Lune, hvormed han gør Rede for disses Ejendommeligheder; i sit Fag er han i Kraft af sit Fortællertalent og sin indholdsrige Komposition den i Danmark, der staar Genremaleriet nærmest. I de senere Aar har han arbejdet en Del for den kgl. Porcelænsfabrik. *S. M.*

Fischerit er et af vandholdigt Aluminiumfosfat bestaaende grønt Mineral fra Nizhni Tagilsk i Ural. *N. V. U.*

Fiscllhof, Adolf, østerrigsk Politiker, (1816—93), født i Buda af jødisk Slægt, studerede i Wien 1836—44 og blev Sygehuslæge her. Han tog virksom Del i det politiske Røre i Martsdagene 1848 som en af Studenternes Ordførere og var Maj—Juli Formand for Sikkerhedsudvalget, der stod som Mægler mellem Folkemassen og Myndighederne. Han var senere Medlem af Rigsdagen, hvor han hørte til det udprægede Fremskridtsparti, samt Ministerialraad i Indenrigsministeriet, men blev i Marts 1849 fængslet og sad fangen i 9 Maaneder som mistænkt for Deltagelse i Krigsminister Latour's Mord. Han var derefter Læge i Wien, men blev først 1861 genindsat i sine borgerlige Rettigheder. Sammen med den senere Minister Unger skrev F. et Flyveskrift »Zur Losung der ungarischen Frage«, hvori han udtalte sig for den senere optagne Tvedeling af Monarkiet, og 1869 tog han Ordet for en føderalistisk Ordning af Østerrig og Udsoning mellem Tyskere og Slavere. Siden 1882 søgte F. forgæves at danne et stort frisindet Parti, omfattende alle Østerrig's Folkeslag, og at faa Sprogstriden mellem dem udjævnet. *E. E.*

Fischhof, Sigrid Arnoldsson-, svensk Operasangerinde, er født 1864 i Stockholm, Datter af Tenorsangeren Oskar Arnoldsson, af hvem hun fik sin første Sangundervisning, medens hendes senere Uddannelse skyldes Frits Arlberg og Fru Desirée Arl6t. Efter at være optraadt ved forskellige Koncerter havde hun sin Operadebut 1885 i Prag som Rosina i »Barberen«, gjorde stor Lykke og hævdede sin Rang som opgaaende Stjerne ved sin senere Optræden i Moskva, London, Paris, Monte Carlo og Nizza, Wien, Berlin og adskillige andre europæiske Operascener, bl. a. som Zerlina i »Don Juan«, Lakmé, Mignon, Carmen o. s. v. I Kjøbenhavn optraadte F. ved nogle Koncerter 1887 og 1891. F.'s Stemme er ikke særlig stor, men hendes Sangkunst er betydelig og understøttes af en yndefuld Personlighed og en indtagende Fremtræden. 1889 ægtede hun sin Impresario Alfred F. fra Wien. *S. L.*

Fiscus (lat.), egl. Pengekurv, oprindelig Betegnelse for den romerske Kejsers Privatkasse i Modsætning til Statskassen (*aerarium*). Efterhaanden som imidlertid flere og flere Indtægter bleve tillagte F. i Form af Bøder, Konfiskationer, forladt Arv o. s. v., gik F. over til at betyde selve Statskassen, medens Kejserens Privatkasse udskiltes derfra som hans private *Patrimonium*. De for Statskassen allerede tidligere gældende særlige offentligretlige Normer og Privilegier: privilegeret Panteret o. s. v., bleve nu bragte til Anvendelse paa F. — en Ordning, som det rom.-tyske Kejserrige tog i Arv.

I moderne Ret forstaas nu ved F. (Statskassen) Staten som Bærer af formueretlige Rettigheder og Forpligtelser eller Staten som privatretlig juridisk Person i Modsætning til den Side af Statens Forhold til de statsundergivne, hvorved den træder frem som offentligretlig Herskermagt. Som F. kan Staten indtræde i samme Retsforhold som private Selskaber og er de privatretlige Normer underkastet, idet de fleste særlige fiskale Privilegier efterhaanden ere bortfaldne. Se Stat og Statskassen. *K. B.*

Fis-Dur se Fis.

Fisetin, **Fisetinsyre** se Fiset træ.

Fisettræ, Ungarsk Gultræ, er det afbarkede Træ af en Art Sumak, *Cotinus Coggygria*, Parykkræet, der dyrkes i det sydlige Europa og i Amerika og undertiden findes som Prydplante i danske Haver. Det indeholder et gult Farvestof, Fustin, og nogle brune og røde Farvestoffer og Garvestof (Fisetin og Fisetinsyre). Med forskellige Bejdser giver Fustinet en Del forskellige Nuancer fra gult til rødt, og F. finder derfor nogen, men da Farverne ere temmelig uægte, ikke megen Anvendelse til Farvning af Uld og Læder samt til Garvning. Mest anvendes det til Nuancering af andre Farver og gaar i Handelen i Form af Stykker, Spaaner eller som Ekstrakt samt som Lakfarve. *K. M.*

Fish [fi'š], Hamilton, nordamerikansk Statsmand, (1808—93), blev 1830 Sagfører i sin Fødeby New York og valgtes 1837 til Statens lovgivende Forsamling. 1843—45 var han Medlem af Unionens Repræsentanthus og hørte til Whiggerne; var 1848—50 Statens Guvernør og blev derefter Unionssenator indtil 1857. Han kæmpede 1854 imod Nebraska-Loven og sluttede sig straks til det republikanske Parti. 1862 sendtes han til Syden for at slutte Aftale om Krigsfangernes Udveksling, og 1869—77 var han Statssekretær for de udenrigske Anliggender under Grant's Præsidentskab; tog særlig Del i Alabama-Sagens fredelige Løsning. *E. E.*

Fisher [fi'šə], John, Biskop af Rochester, (1459—1535), er en af Romerkirkens ædleste Talsmænd paa Reformationstiden. Han var gentagne Gange Kansler for Universitetet i Cambridge og blev 1514 valgt dertil paa Livstid. 1504 blev han Biskop; han var sin Kirke oprigtig hengiven, men arbejdede ivrig for at ophjælpe dens aandelige Slaphed. Han forsvarede Kong Henrik VIII mod Luther og angreb denne og Oekolampad i særlige Stridsskrifter. Han lod sig bevæge til med Forbehold at underskrive en Anerkendelse af Kongen som den engelske Kirkes Overhoved, men vægrede sig ved at anerkende Kongens Ægteskab efter Skilsmissen med Dronning Kathrine, hvorfor han blev kastet i haardt Fængsel, anklaget sammen med Thomas More (s. d.) for Højforræderi og henrettet. Hans samlede Skrifter ere 1697 udgivne i Wurzburg. (Litt.: Richard Hall, *The Bay ly, the li/e and death of John Fisher* [London 1655]; M. Kerker, *John Fisher* [Tubingen 1860]). *H. O—d.*

Fisherrow [fi'šəro.u], By i det østlige Skotland, Shire Edinburgh. (1891) 4,800 Indb.

Fishgut [fi'šgøt] se Forfang.

Fisk (*Pisces*) ere koldblodede Hvirveldyr, der hele Livet igennem aande ved Gæller og leve i Vandet; i Stedet for Fødder have de Finner; Hjertet bestaar af et enkelt For- og Hjertekammer. Legemet har i Reglen Form som en sammentrykt Ten, en Form, der er fortrinlig skikket til at skære gennem Vandet. Hoved, Krop og Hale gaa jævnt over i hverandre, og Halsen mangler fuldstændig. Fra denne typiske Fiskeform, for hvilken Laksen kan gælde som Eksempel, gives der imidlertid mange Undtagelser: de flade Rokker, de høje, stærkt sammentrykte Flyndere, den lange, trinde

Aal, den korte, klodsede Stensuger o. s. v. Bevægelsesredskaberne ere Finner, der dels ere uparrede: Ryg-, Hale- og Gatfinne, dels parrede: Brvst- og Bugfinner; disse parrede Finner svare til Lemmerne hos de andre Hvirveldyr. De uparrede Finner ere Hudfolder, der udspændes af Straalerne, Horn- eller Benstave, som ligge i Hudfolden. Hos enkelte F. gaa de uparrede Finner ud i eet, f. Eks. hos Aalekvabben, men hos de fleste skilles de ad i en Rygfinne (hos Torsken

Fig. 1.

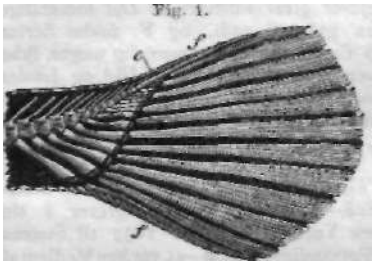

Kig. 2.

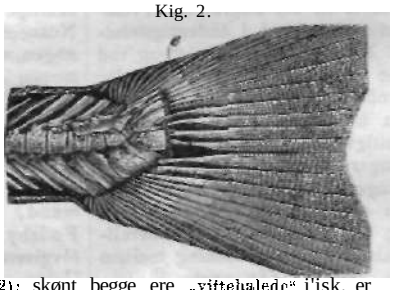

Hale af Pausergedde (Fig. 1) og Laks (Fig 2); skønt begge ere „viftehalede" i'isk, er „Heterocercien" tydelig i dem begge, stærkest udtrykt i Pansergeddens. *e* Enden af Bygstrengen (/ Fulkralskæl).

endog i 3), Halefinne og Gatfinne (hos Torsk 2). Hos Rundmunde, Tværmunde og Lungefiske bestaa Straalerne af et hornlignende Stof, men hos andre F. bestaa Straalerne af Ben. Saadanne Benstraaler kunne enten være Pigstraaler ell. Ledstraaler. Pigstraalerne ere stive, spidse Benstave, medens Ledstraalerne eller, som de ogsaa ofte benævnes, Blødstraalerne ere delte paa tværs i en Mængde Led (en simpel Ledstraale), og som oftest tillige i den ydre Del ere kløvede paa langs i fine Grene. Hos Mallerne f. Eks. vokse Ledene sammen i den forreste simple Ledstraale i Ryg- og Brystfinnerne, og der fremkommer da en uægte Pigstraale. Hos F. med Pigstraaler optræde disse altid foran i Rygfinnen, hvis forreste pigstraalede Del kan skilles ud som en særskilt Finne, en Pigfinne, f. Eks. hos Aborren, Gatfinnen og Bugfinnerne, derimod forekommer der aldrig Pigstraaler i Hale- eller Brystfinner. F. med Pigstraaler benævnes Pigfinnefiske (*Acanthopteri*) i Modsætning til Blødfinnefiskene (*Malacopteri* eller *Anacanthini*), hos hvilke alle Straalerne ere Ledstraaler. En særlig Omtale fortjener Halespidsen i Forhold til Halefinnen. Hos Rundmunde og Lungefiske løber Hvirvelsøjlen lige ud i Halespidsen, og Finnestraalerne ere ordnede ligeligt foroven og forneden af Halespidsen; en saadan Hale benævnes spids (difycerk eller protocerk); hos Hajer og Stør er Spidsen af Hvirvelsøjlen bøjet opefter, og de foroven af Halespidsen siddende Straaler ere langt kortere end de, der sidde forneden; denne Haleform benævnes skæv (heterocerk). En viftedannet Hale (homocerk) have Benfiskene, men den tilsyneladende viftedannede Hale er i Virkeligheden skæv, idet den alleryderste Del af Hvirvelsøjlen ogsaa her er opadbøjet, men i Modsætning til de skævhalede F. er delte Stykke altid ganske kort. — Straalerne ere indledede paa dolkformede Straalebærere, som atter til Dels støtte sig til Torntappene. F. med Benstraaler kunne folde deres Finner sammen efter Forgodtbefindende, noget F. med Hornstraaler ikke kunne. De parrede Finner ere Bryst- og Bugfinnerne, der ligesom de uparrede Finner bestaa af Straaler med Finnehud. Bugfinnerne mangle helt hos en Del F. (Sværdfisk, Aal, Rundmunde); hos disse sidste mangle ogsaa Brystfinnerne, saaledes at de kun have uparrede Finner. F. uden Bugfinner kaldes *Apodes*. Bugfinnernes Stilling i Forhold til Brystfinnerne kan være forskellig. Sidde Bugfinnerne midt paa Bugen eller hen imod eller tæt foran Gattet, og Bækkenet ikke staar i Forbindelse med Skulderbæltet, kaldes F. *Pisces abdominales* (bugfinnede). Sidde Bugfinnerne under Brystfinnerne, kaldes de *P. thoracici* (brystbug finnede). Sidde endelig Bugfinnerne foran Brystfinnerne paa Halsen, kaldes de *P. jugulare* (halsbugfinnede). Hos de lallefinnede Ganoider sidde Bryst- og Bugfinner paa et kort, skællet Skaft. Af Finnerne har Halefinnen den største Betydning for Bevægelsen; men ogsaa de andre Finner have deres store Betydning. Klipper man Ryg- og Gatfinne af, svømmer F. fremad i en Siksaklinie, ikke saaledes som ellers i en lige Linie. Fjernes Brystfinnerne, synker Hovedet. Klipper man Bryst- og Bugfinner af paa samme Side, falder F. om paa den modsatte; klippes alle Finner af, flyder F. omkring med Bugen i Vejret. Hos nogle F. ere Finnerne omdannede til særlige Formaal, f. Eks. Brystfinnerne hos Flyvefiskene, Bugfinnerne hos Skivefiskene, den forreste Rygfinne hos Sugefiskene o. s. v.

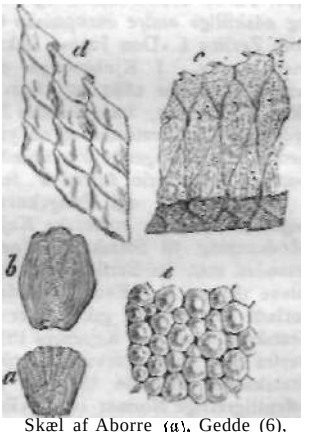

Skæl af Aborre (a), Gedde (6), Panserulk (c), Pansergedde (å) (set indenfra) og Hudtænder (Benknuder af Pigrokke (e).

Huden bestaar som hos andre Hvirveldyr af Overhuden og Læderhuden. Overhuden mangler Hornlaget, men er i Stedet forsynet med en tynd Cuticula. At F. ere saa slimede, hidrører fra særdeles talrige Slimkirtler. Huden er nøgen hos Fiskeungerne og hos en Del F., f. Eks. Lampretterne, Havaalen, Ulkene, Bredflabene o. a. Men i Reglen indeholder Læderhuden smaa Forbeninger, de saakaldte Skæl; hos mange F. ligge disse meget løst i Huden og falde følgelig let af (Silden). Disse

smaa Benplader ligge imidlertid ikke jævnsides som Pladerne i et Mosaikgulv, men ere forskudte med Kanterne hen over hverandre som Skifrene paa et Tag; de ere ordnede i ganske regelmæssige Tvær- og Længderækker; hos Aalekvabben, hvor de ere særdeles smaa, ligge de uordentlig spredte ved Siden af hverandre; hos Gaardaalen, hvor de ligeledes ere smaa, ere de ordnede til et Tavlemønster i Huden. Naar den bageste fri Rand er glat, taler man om glatskællede eller cykloide F. (Torsk, Laks, Sild, Gedde o. a.), fordi de ere glatte at føle paa, selv naar man stryger fremefter. Er der derimod smaa Takker paa Skællets bageste Del, blive saadanne F. ru at føle paa, særlig naar man stryger fremefter, og de kaldes da ruskællede eller ctenoide F. (Aborren). Hos Ganoiderne ere Skællene store, firkantede og glinsende, som om de vare beklædte med Emaille; saadanne Skæl kaldes Rudeskæl. Hos mange F. antage Skællene større og kraftigere Former, f. Eks. som Benknuder hos Stensugeren og Støren, som Torne hos Pindsvinefiskene o. s. v. En helt anden Slags Huddannelse ere de Hudtænder, som forekomme hos Hajer og Rokker, idet disse baade i Vækst, Bygning og Skifte fuldstændig forholde sig som ægte Tænder med Tandben og Emaille. I Henseende til Farve og Tegning forholde F. sig meget forskellig; Bruskfiskene ere meget uanselig farvede, og det samme gælder de fleste Ferskvandsfiske og Bundfiske. Sølv- eller guldglinsende eller forsynede med Striber eller Pletter ere mange r. fra de tropiske Have. Smukt farvede, særlig sølvglinsende, ere ligeledes mange Overfladefisk, hvorimod de, der leve paa de dybeste Steder, undertiden ere helt sorte og som oftest have uanselige Farver. Mange F. ere i Stand til at skifte Farve, navnlig er dette meget tydeligt, kort før Døden indtræder. Denne Evne til at skifte Farve kommer en Del F. til gode, idet de antage Omgivelsernes Farvetone, hvorved de lettere undgaa Opmærksomhed. Mange Dybhavsfiske og pelagiske F. udmærke sig ved Lysevne. Lysorganerne, der ofte have Form som smaa glinsende Pletter, ere enten anbragte paa Hovedet eller tillige i regelmæssige Rækker langs hen ad Siderne; en lille Hajart fra de varmere Have lyser med hele Underkroppen uden at være udrustet med synlige Lysredskaber. Lysevnen er et Middel dels til at oplyse Omgivelserne eller hidlokke Bytte, skræmme Angribere o.s.v., dels vel ogsaa til at bringe Kønnene af samme Art i Forbindelse med hinanden.

Skelettet optræder hos Fiskene i sin simpleste Form hos Slimaalen, hos hvilken det bestaar af en Rygstreng (*Chorda dorsalis*), hvortil slutter sig en brusket Hovedskal. Lampretterne føre os lidt videre, idet der hos dem optræder bruskede øvre og nedre Buer. Disse Hvirvelbuer ere hos Sømusen og Støren blevne mere udviklede (hos den

Skelet af Aborre. 1. Hjernekassen. 2. Overkæbe- og Ganeparti. 3. Ophængningsparti. 4. Underkæbe. 5. Gellelaagets Ben. 6. Tungebenspartiet (kun lidt synligt). 7. Sideliniens Grene. Stolekno gler. 8. Skulderbæltet. a de øvre, b de nedre Torntappe. b' Tværtappene. c første, d anden Rygtorne, e' og d' disses Straaleberere, e Halefinne, e' sidste Halehvirvel, f Gatfinne, f' denne første Straaleberer. g Bibben, g' Bitbben, g Bugfinne, g' Bækken. h Brystfinne.

sidste endog forbenede), men det er først hos Hajer og Rokker, at Rygstrengen delvis fortrænges af Bruskhvirvler, og hos Benfiskene erstattes Bruskhvirvlerne af Benhvirvler. Medens Hovedskallen hos Slimaalen bestaar af en blød Brusk, bestaar den hos Lampretterne af en fastere Brusk, og hos

Hajer og Rokker indlejres der Kalk paa den for yderligere at gøre den fast; hos Støren kommer en virkelig Knogle (*Parasphenoideum*); videre føres dette hos Lungefiske og Ganoider og standser hos de ægte Benfiske, hvor Hovedskallens Brusk er bleven fortrængt til Fordel for Knogler. Kun hos Laks og Gedde træffes der endnu nogen Brusk. Benfiskenes Hovedskal bestaar af langt flere Ben end f. Eks. Pattedyrenes. Disse mange Ben lade sig imidlertid ordne i Grupper: Hjernekassen, Overkæbe- og Ganepartiet, Ophængningspartiet, Underkæben, Gællelaagets Ben og Tungebenspartiet; hertil slutte sig endnu de smaa fine Benrør, som støtte Sideliniens Grene paa Hovedet.

Muskelsystemet er mærkeligt ved den kolossale Udvikling, Halens og Kroppens Muskler have faaet, medens Lemmernes og Hovedets Muskler ere forholdsvis svagt udviklede. Kroppens og Halens Muskler, de saakaldte Sidemuskler, hvoraf der er 2 paa hver Side, ere ved Bindevæv delte paa tværs i lige saa mange Plader, som der er Hvirvler. I disse Bindevævsvægge udvikles der ofte fine Benstave, de saakaldte Biribben (f. Eks. hos Silden). Hjernen er altid lille og udfylder langt fra Hjernehulen, som imidlertid tillige indeholder en fedtholdig Vædske, indesluttet i Hjernens yderste Hinde. For øvrigt bestaar Hjernen af de samme Afsnit som hos andre Hvirveldyr, og de enkelte Afsnit ligge skarpt afsondrede og i Forlængelse af hverandre. Øjet hos Fiskene er gennemgaaende stort; særlig stort er det blevet hos F., der søge deres Føde om Natten eller færdes paa store Dybder. Hos andre, som leve paa endnu større Dybder, rode i Dyndet eller leve i Huler, blive Øjnene smaa eller mangle endog helt. Øjets Bygning bevirker, at alle F. ere nærsynede. Taarekirtler mangle, og det samme gælder Øjenlaagene, som dog hos mange F. erstattes af Hudfolder, der omgive Øjnene, og som i Forplantningstiden blive saa stærkt fyldte med Fedt, at Øjnene næsten gemmes (Sild, Makrel). Mange Hajer have en Blinkhinde. Skønt Øjet er forsynet med de samme Muskler som hos Mennesket, er det dog i Alm. ikke synderlig bevægeligt. Høreorganet bestaar altid kun af det indre Øre; Øregang og Trommehule med tilhørende Dele mangle altid. Desuagtet høre F. ganske godt. Lugteorganerne ere hos mange F. ganske simple, idet de repræsenteres af 2 Gruber foran paa Snuden; i Bunden af disse Gruber sidder der en stærkt foldet Slimhinde, det egentlige Sanseredskab. Saadanne simple Næsebor træffes hos Hajer og enkelte Benfiske (Hornfisken); men i Reglen er der en bredere eller smallere Hudbro hen over Gruben, hvorved der fremkommer 2, et forreste og et bageste Næsebor. Hos Rundmundene ere begge Lugtegruber sammensmeltede til een, midt paa Hovedet liggende; fra Bunden af denne udgaar der en Kanal bagtil ned mod Svælget, hvor den hos Lampretterne ender blindt, medens den hos Slimaalen er gennembrudt; Slimaalen er ogsaa det eneste sikre Eksempel paa, at Vandet til Gællerne strømmer ind gennem Næseboret. Lugten er i det hele den Sans, som hos F. er mest udviklet, navnlig gælder dette om Rov- og Aadselædere, f. Eks. Hajerne, hvor Lugtegruberne oven i Købet ere forsynede med Muskler, saa at disse Dyr aabenbart ere i Stand til at kunne vejre. Smagen er kun kummerligt udviklet. Ganske vist har man hos en Del F. kunnet paavise Smagsredskaber, Smagsløg, inde i Munden. Men hvad der er langt mærkeligere er, at man hos nogle F. har kunnet paavise Smagsløg uden paa Huden, saaledes at disse F. altsaa rimeligvis smage det Vand, hvori de svømme (Gedde, Kutlinger). Følelsen er langt mere udviklet end Smagen, og adskillige F., som leve nede ved Bunden, have særlige Føleredskaber i Form af Føletraade (Torsk, Stør, Karpefiske), ved hvis Hjælp de kunne opsøge de Dyr, som de efterstræbe. Undertiden ere nogle Finnestraaler uddannede i et lignende Øjemed. Endnu et ejendommeligt Sanseredskab besidde F. i den saakaldte Sidelinie, der som et langt, tyndt Hudrør forløber langs Midten af Siderne, og som staar i Forbindelse med Overfladen ved fine Siderør. Hos F., der ere beklædte med Skæl, gennembryde disse Siderør den Skælrække, som ligger lejret over Sidelinien, saaledes at der i Reglen paa hvert af Sideliniens Skæl findes een Pore. Sidelinien er altid stærkt slimfyldt, men tillige meget nerverig og indeholder Grupper af Sanseceller, som minde meget om Smagsløg, og maa derfor formodentlig opfattes som et særegent Hudfølelsesredskab, der skal tjene til at skelne over Vandets Sammensætning, Renhed, Temperatur o. s. v. Hos Fiskeungerne og Havmusen er Sidelinien en aaben Rende, og hos Lampretterne ere Sansecellerne spredte uregelmæssig om paa Huden. Til Nervesystemet slutter sig de elektriske Organer (s. d.), som forekomme hos nogle faa F., og Lysorganerne, som ere omtalte ovenfor under Huden.

Kredsløbet. Hjertet, der har sin Plads langt fortil, tæt bag Hovedet, bestaar af 2 Kamre, nemlig det tyndvæggede Forkammer og det tykvæggede Hjertekammer, adskilte ved 2 Klapper; men hertil slutter sig hos Tværmunde, Stør, Ganoider og Lungefiske en saakaldt Hjertektgle (*Conus arteriosus*), der ligesom For- og Hjertekammer er rødlig. Fra Hjertekamret (eller hos Tværmunde, Ganoider og Lungefiske fra Hjertekeglen) udspringer Gællepulsaaren, som ved sit Udspring hos Benfiskene er opsvulmet og danner den saakaldte Pulsaaresvulst (*Bulbus arteriosus*). Denne er ligesom Gællepulsaaren hvid og kan derfor altid let skelnes fra Hjertekeglen. Hos F. med Hjertekegle mangler Gællepulsaaresvulsten altid. Gællepulsaaren fører Blodet til Gællerne, hvor det renses, og hvorfra det atter samler sig tæt under Hjernekassen til Legemets store Pulsaare (Aorta), der løber langs hen under Rygraden, og som saa efterhaanden grener sig til de forskellige Dele af Legemet. Herfra samler Blodet sig i Blodaarer, der føre hen til Blodaaresækken, som munder ind i Forkamret. Afvigende er Blodomløbet hos Lungefiskene (s. d.). Da Blodet bliver fuldstændig iltet, skulde man tro, at F.'s Blod var varmt; dette er det imidlertid ikke, hvilket skyldes den Omstændighed, at F. ikke saaledes som Fugle og Pattedyr have en Beklædning, der kan holde paa Varmen. Blodvarmen er imidlertid i Alm. nogle Grader højere end Vandets, noget der bliver mere fremtrædende hos større Fisk (Hajer, Tunfisk), hvor Forskellen kan beløbe sig til 10^0. Blodkornene ere aflange, kun hos Rundmundene ere de kredsrunde.

Aandedrættet hos F. foregaar altid ved Hjælp af Gæller, hvori Blodet paavirkes af den

i Vandet tilstedeværende Ilt. Herfra undtages dog Lungefiskene, som enten helt eller delvis aande ved Lunger (se Lungefiske). I udkogt Vand kvæles F.; det samme er Tilfældet i Luften, fordi Gællebladene her skrumpe sammen og tørre ind, saaledes at Blodløbet standses i Gællerne og dermed i hele Legemet. F. med smaa Gællespalter (Aalen), der forhindre Vandets Fordampning eller F. med særlige Biredskaber til Luftaandedræt (Krybefiske), kunne derfor opholde sig i længere Tid paa Land. Hos Benfiskene bestaa Gællerne af smaa, spidse Gælleblade, der sidde i 2 Rader op ad Gællebuerne og rage frit ind i Gællehulen, hvorfor man ogsaa har kaldt Benfiskene for de frigællede F. (Eleutherobranchii) i Modsætning til Bruskfiskene, der ere blevne kaldte de fastgællede F. (Desmobranchii eller Elasmobranchii), fordi Gællehulen hos dem er delt i Kamre, paa hvis Skillevægge Gællebladene ere fastvoksede. Der er naturligvis hos de fastgællede F. lige saa mange Gællespalter, som der er Kamre; herfra undtages dog Slimaalen, hos hvilken der kun er 2 Huller, der føre Vandet bort fra Gællerne. Havmusen er den eneste Bruskfisk, der er frigællet. Hos de fleste F. findes der paa Gællebuerne et Siapparat, det saakaldte Gællegitter, der skal forhindre fremmede Dele fra at trænge ind til Gællerne. Hos Kæmpehajen (*Selachus maximus* Gume) har dette Gællegitter naaet en bardeagtig Udvikling, men den lever netop ogsaa af smaa Kræbsdyr ligesom Bardehvalerne. Enkelte F., særlig Ferskvandsfisk fra varmere Lande, besidde Biredskaber for Aandedrættet. Disse Biredskaber virke som Lunger, hvorfor disse F. stadig maa op til Overfladen for at snappe Luft, hindres de deri, dø de; disse Biaandedrætsredskaber ere i Reglen Hulheder, der udgaa fra Mundhulen eller Gællehulen. Mange F. have ogsaa et Tarmaandedræt (Smerlinger). Endelig maa nævnes de F., der aande ved den lungeagtige Svømmeblære (se Svømmeblære og Lungefiske). Medens de allerfleste F. er stumme, kender man dog enkelte, scm ere i Stand til at frembringe Lyd. Dette sker hos nogle ved at Svømmeblærens Væg sættes i Svingninger, hos andre ved at gnide forskellige Knogler mod hverandre. Endelig frembringe nogle Lyd ved at slippe Luft ud gennem Spiserøret eller Gattet.

Fordøjelsesorganerne. Mundhulen mangler kun hos ganske faa F. Tænder, nemlig hos Naalefisk og hos Støren, hvilken sidste rigtignok som Unge er forsynet dermed. Rundmundene mangle vel ogsaa rigtige Tænder, men disse erstattes dog af Horntænder. Ellers findes der altid Tænder, og disse ere ikke saaledes som hos Pattedyrene indskrænkede til Kæberne alene, men findes ogsaa andre Steder i Munden, f. Eks. paa Ganen og Tungen samt ved Indgangen til Svælget. Hos Hajer og Rokker ere de dog indskrænkede til Kæberne (i hvert Fald de Tænder, der have nogen Betydning), og Karperne have kun Tænder ved Indgangen til Svælget. Tænderne have temmelig forskellige Former: hyppigst ere de spidse, kegleformede, svagt bøjede, kraftigere eller svagere; i andre Tilfælde ere de brede, flade, brostensagtige Knusetænder (Rokker, Søulv og Karper), eller de ere sammentrykte, trekantede (Hajer). Tænderne ere ofte særdeles talrige og danne, naar de ere spidse, en Karte, naar de ere brede Knusetænder, en Brolægning. Tænderne ere enten ved Bindevæv fæstede til den underliggende Brusk eller Knogle, eller ogsaa ere de forbundne med Knoglen ved en forbenet Tandfod. De større Gribe- og Knusetænder fæste sig i Tandgruber som hos Pattedyrene, men selv da ved en Tandfod. Et Tandskifte som hos Pattedyrene finder ikke Sted, derimod et uafbrudt Tandskifte hele Livet igennem. For øvrigt er Fisketanden bygget paa samme Maade som hos Pattedyrene. Hos Pindsvinefiskene og hos Papegøjefiskene ere Tænderne forbundne og sammenkittede til en Tandmasse ved Hjælp af Cementen.

Spytkirtler mangle altid. Spiserøret er saa kort og vidt, at Mundhulen næsten gaar lige over i Maven. Denne forlænger sig hos enkeltei en Maveblindsæk (Aborre, Laks, Sild, Makrel).

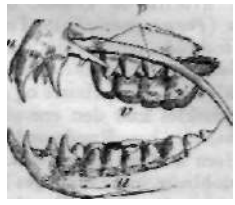

Søulvens Tænder. *m* Tænder paa Mellemkæben, *p* paa Ganeb., *n* Underkæbens, *v* Plovbenets

Lever med Galdeblære og Milt forekommer næsten altid; derimod forekommer Bugspytkirtlen hos forholdsvis faa F. Det synes som om den erstattes af nogle kirtelagtige Blindtarme (*Appendice pyloricae*), der forekomme i forskelligt Tal (indtil 200) hos mange Benfiske. Manglen af Tarmtrævler erstattes hos F. ved Netfolder paa Tyndtarmen, hos Rundmunde, Tværmunde og Ganoider ved en Spiralfold o: en stor, stærkt fremspringende Hudfold, som fæster sig til Tarmen i en Skruelinie og næsten udfylder Tarmen helt. Tyk- eller Endetarmen er altid ganske kort. Stundom rykker Gattet langt fortil, f. Eks. hos Flynderne, eller endog endnu længere frem. Nyrerne ligge tæt under Rygraden og bestaa af 2 langstrakte Legemer. Hos Tværmundene findes der ofte paa nogle af Urinkanalerne Fimrettagte, der aabne sig ind i Krophulen. Urinlederne munde hos Tværmunde og Lungefiske ind i Endetarmen til en fælles Kloak, hos de øvrige, efter at de to Urinledere have forenet sig, enten sammen med Kønskanalen eller med en særlig Aabning bag Kønsaabningen; det sidste er Reglen hos de fleste Benfisk; hos disse finder man altsaa 3 Aabninger efter hverandre: først Gattet, derpaa Kønsaabningen, sidst Urinrørets Aabning (*Porus urethralis*). I den samme Region findes hos nogle F., nemlig Tværmunde, Ganoider og Laks, paa Siderne af Gattet et Par fine Aabninger (*Pori abdominales*), som gennembore Kropvæggen og sætte Krophulen i Forbindelse med Omverdenen; deres Betydning er ukendt. En Urinblære i samme Betydning som hos andre Hvirveldyr mangler; men hos mange er den yderste Del af Urinlederen udvidet, og dette Afsnit tjener da som Urinbeholder. Hos Tværmundene ere to saadanne til Stede, hos Benfiskene kun een, idet Urinlederne hos dem smelte sammen til een Uringang.

Forplantningsorganerne. Hos Tværmunde, Ganoider (med Undtagelse af Pansergedden) og

Lungefiske forholde Æggestokkene sig som hos de fleste andre Hvirveldyr, og der findes hos dem fri Æggeledere (de Müller'ske Gange), der munde fortil i Krophulen med en Tragt, som skal opfange Æggene. Hos Tværmunde og Lungefiske munde de ind i Kloaken, medens de hos Ganoiderne forene sig med Uringangen til en Urogenitalgang. Hos Tværmundene findes der paa Æggelederne et opsvulmet Parti, i hvis Væg de Kirtler sidde, der afsondre den hornagtige Skal, der hos disse Dyr omslutter enten eet eller flere Æg. Hos Benfiskene og Pansergedden staa Æggelederne derimod i Forbindelse med Æggestokken, som er hul. Hos Laksen og Aalen falde Æggene ud i Krophulen, hvorfra de komme ud gennem Kønsaabningen (*Porus genitalis*). Paa samme Maade som Laks forholde ogsaa Rundmundene sig. Der er i Reglen 2 Æggestokke, som kunne smelte delvis (Torsk) eller helt (Aborre og Aalekvabbe) sammen. Ofte udvikles kun den ene af dem (Rød- og Blinkhindehajer); hos Rundmundene er der fra Begyndelsen af kun anlagt een. Sædstokkene ere altid dobbelte, naar undtages Rundmundenes; disse ere ogsaa de eneste F., der mangle Sædledere, saaledes at Sæden ogsaa hos dem udføres gennem Genitalporen. Da F. lægge et stort Antal Æg (flere Millioner hos Torsk og Stør), ere Æggene forholdsvis smaa. Det store Tal skal aabenbart tjene til at bøde paa den stærke Efterstræbelse, som Fiskeæggene ere udsatte for. Hos F., hvor Æggene paa en eller anden Maade blive beskyttede, bliver Tallet lavere, og Æggene kunne derfor blive større, f. Eks. Hundestejlen, der bygger Rede og bevogter Æggene, eller Laksen, der lægger Æggene i Bække, hvor der findes forholdsvis faa Dyr til at ødelægge dem. Store ere de ligeledes hos de Maller, der optage dem i Mundhulen. Hajers og Rokkers saavel som Slimaalens Æg ere endnu meget større; men de ere ogsaa beskyttede af en Skal. Enkelte Benfiske, f. Eks. Aaiekvabben, føde Unger; hos dem udvikles Ungerne i selve Æggestokkene (ikke i Æggelederne) og ernæres der af Slim fra Æggestokkens Væg. Hos de levendefødende Hajer og Rokker foregaar Udviklingen derimod i Æggelederne, der ligesom Æggestokken hos Aaiekvabben afsondrer Slim; men det er kun hos *Mustelus laevis* og *Carcharias*, at der dannes en Moderkage (s. d.). Hos de levendefødende F. maa der naturligvis foregaa en Kopulation, Hannerne hos disse have ofte en ret betydelig Genitalpapil; en Kopulation finder ogsaa Sted hos alle Tværmunde, hos hvilke Parringsredskaberne ere omdannede Dele af Bugfinnerne. Hos alle andre F. udgydes først Sæden, efter at Æggene ere lagte i Vandet. Æggene kunne enten lægges i Overfladen af Vandet, hvad der er det almindeligste (Torsk, Flyndere, Makrel, Brisling), eller ogsaa lægges de nede paa Bunden, f. Eks. Silden, der lægger dem i store Kager. Legetiden falder i Danmark i Reglen ved Sommertid; men en Del af Danmark's Ferskvandsfiske lægge Æg om Foraaret (Gedde, Aborre og Karper). Kun faa lege ved Vintertid (Laks, Torsk). Naar Ungen kommer ud af Ægget, er den nøgen og mangler i Straaler i Finnerne, af hvilke for Resten Bugfinnerne mangle. Ungerne af mange Hav fiske have dernæst ofte et helt andet Udseende end den udviklede F. og maa derfor gennemgaa ret betydelige Forandringer; en særlig gennemgribende Forvandling gennemgaa Flodlampretterne. F. foretage ofte lange Vandringer for at kunne lege paa passende Steder; saaledes vandrer Laks, Stør og Havlampretterne fra det salte Vand op i Floderne for at lege; kun Aalen gaar den modsatte Vej: fra det ferske Vand ud paa Havdybet. Mange Saltvandsfiske trække fra det aabne Hav ind mod Kysterne, ved hvilken Lejlighed de ofte samle sig i store Stimer (Torsk, Sild, Makrel). Som Saltvandsfiskene forholde ogsaa mange Ferskvandsfiske sig, idet de fra de dybere Steder af Søen trække ind mod Bredderne eller endog op i Tilløb til Søen (Bækørreden). Efter Legetiden drage de atter tilbage til de Steder, hvor der bydes dem rigeligst Næring. Paa F.'s Vandringer, i Forbindelse med deres Frugtbarhed og Selskabelighed, bero de Fiskerier, som have den største almindelige Betydning (Silde-, Torske-, Lakse-, Aale-, Makrel-, Stør- og Tunfiskerierne); de foregaa især i den nordlige Del af Atlanterhavet og i Floderne paa den nordlige Halvkugle; intet Fiskeri af større almindelig Betydning finder Sted sydligere end i Middelhavet.

F. ere udbredte over hele Jorden, naar undtages de allerkoldeste Steder (Polerne og Bjærgtoppene) og de dybeste Steder i Havet, hvor de ikke findes dybere end henved 6,000 M. I Henseende til Forekomst falde F. i Saltvands- og Ferskvandsfiske, imellem hvilke der dog gives Mellemformer, dels saadanne der skifte Opholdssted (Laks o. a.), og dels saadanne der trives lige godt begge Steder (Hundestejle). For Havfiskenes Vedkommende kan der skelnes mellem Højsøfiske, Dybhavsfiske og Kystfiske. Højsøfiskene findes navnlig ude i de aabne Tropehave, hvor de færdes i de øvre Vandlag (fra Overfladen og ned til højest 200 M.). Eksempler ere Hajer og store Makrelfiske (Boniter, Dolfiner, Tunfiske, Sværdfiske), Flyvefiske. For Kystfiskenes Vedkommende falder Udbredelsen i forskellige geografiske Provinser. Ferskvandsfiskene lade sig ordne i 6 geografiske Riger, hver delt i mindre Provinser. De 6 Riger ere: 1) det nordlige kolde og middelvarme Bælte, *2)* det afrikanske, 3) det indiske, 4) det syd- og mellemamerikanske, 5) det australske og 6) det antarktiske Rige. — Fiskeklassen spiller en overordentlig vigtig Rolle som Næringsmiddel for Menneskene (se Fiskeri); imidlertid er der en Del Havfiske fra de varmere Have, hvis Kød er giftigt, saa at der ved at nyde deres Kød kan indtræde farlige Forgiftningstilfælde. Eksempelvis kunne anføres to Sildearter (*Clupea thrissa* Osbeck og *Cl. venenosa* Cuv.). Foruden Kødet kommer ogsaa forskellige andre Ting hos enkelte F. til at spille en Rolle; saaledes tilberedes der Kaviar af Størenes Æg, og af Størenes Svømmeblære tilvirkes der ægte Husblas. Olie vindes af mange F.'s Lever, f. Eks. Torskens. Særlig rige paa Olie er Havkalens og Brugdens Lever; af den sidstes Lever vindes der 1—1½ Td. Olie. Hajhud, f. Eks. af Rødhajerne, anvendtes tidligere som Polermiddel. I Kina danne Hajfinner en vigtig Indførselsgenstand, da Kineserne fremstille Fiskelim af dem; de finere Sorter anvendes ogsaa til kulinariske Formaal.

At Fiskeklassen ogsaa i tidligere Perioder har spillet en fremtrædende Rolle blandt Datidens

Dyr, fremgaar af de talrige Levninger af Fortidens F. F. forekomme i de øvre siluriske Lag i Dowton-Sandstenen ved Ludlow og bestaa af Hovedskjolde af en Skjoldfisk (*Pteraspis*) samt af Pigge og Hudtænder af (formodentlig) hajagtige F. Først fra den devonske Periode blive Levningerne hyppigere og langt fuldstændigere. I denne Periodes rige Dyreliv optræde Skjoldfiskene (*Placodermata*) med flere forskellige Slægter, hvoraf enkelte, de saakaldte Vingefiske, havde et højst ejendommeligt Udseende. En ligeledes talrig Gruppe var Acanthoderne. Talrige ere ligeledes Hajernes Finnedolke, de saakaldte Ichthyodurolitter saavel som deres stumptakkede Tænder; Havmusene have ogsaa efterladt Forsteninger (*Rhynchodus*). Den devonske Periode er i øvrigt særlig karakteriseret ved Lungefiskene og Ganoiderne; af disse sidste repræsenteres Euganoiderne kun af een Slægt (*Cheirolepis*), medens de lallefinnede Ganoider vare repræsenterede af saavel de rudeskællede Rhombodipteriner som de rundskællede Cyklodipteriner. De devonske F. finder man ofte indesluttede i Konkretioner; slaar man disse itu, udvikles der en ejendommelig Lugt, som aabenbart stammer fra den i sin Tid raadnende F. Paa sine Steder ere de devonske Lag saa opfyldte af Fiskerester, at der udvikles denne ejendommelige Lugt, naar Lagene blive brudte. Kulperiodens rige Fiskeliv viser stor Overensstemmelse med den devonske; men nogen Afvigelse er der dog. Saaledes ere Skjoldfiskene helt uddøde. De lallefinnede Ganoider repræsenteres nu foruden af Rhombo- og Cyklodipteriner tillige af Coelacanter, og Euganoiderne optræde med flere Slægter. Hajerne optræde nu i Mængde og ofte i betydelig Størrelse; til dem slutte sig nogle afvigende P'ormer (*Cochliodus*, *Janassa* og *Xenacanthus*). Den ældste Rokkeform (*Psammodus*) hører ligeledes hjemme her. Permperioden minder i høj Grad om Kulperioden; kun ere Fiskelevningerne ikke saa righoldige som i Kulperioden. Særlig karakteristisk er *Dorypterus*. Triasperioden er en paa F. forholdsvis fattig Periode. Ved Siden af de skævhalede Euganoider optræde nu ogsaa viftehalede; i alle tidligere Perioder vare Euganoiderne udelukkende skævhalede, dog i Permperioden med en Tendens til at blive viftehalede. Juraperiodens rige Fiskeliv karakteriseredes hovedsagelig af viftehalede Euganoider i Forbindelse med talrige Hajformer. Af ældre Former, der ogsaa forekomme i denne Periode, kunne nævnes Coelacanterne og Lungefiskene samt Havmus. Af ny opdukkende Former ere Pycnodonterne de hyppigste; men dernæst optræder for første Gang Slægten *Chondrosteus* hørende til Størene, og endelig forekomme for første Gang Levninger af ægte Blødfinnefiske (*Leptolepis*, *Thrissops*) nærmest i Slægt med Laks og Sild. I Kridttiden ere Ganoiderne trængte stærkt tilbage og erstattes af ægte Benfiske, saavel Blødfinne- som Pigfinnefiske. To uddøde Familier af Blødfinnefisk er særlig karakteristiske for denne Periode nemlig Hoplopleuriderne og Saurodonterne. Af Hajer forekommer der nu ogsaa Former med skarpe Tænder, medens de fleste tidligere Hajer have været udstyrede med Knusetænder. Fra den tertiære Tid faa F. omtrent samme Præg som i Nutiden. Pigfinnefiskene faa mere og mere Overtallet over Blødfinnefiskene, og Tertiærtidens Bruskfiske ere nære Slægtninge af de nulevende. Den eneste nu uddøde større Gruppe er Pycnodonterne, som kun levede i Tertiærtidens ældste Afsnit. Af det foregaaende fremgaar, at Kridtperioden indleder en ny Tidsalder for F.; thi først fra Kridtperioden blive Benfiskene de dominerende. Af Benfiskene ere atter Blødfinnefiskene de dominerende i Kridtperioden, medens det fra Tertiærperioden og op til Nutiden er Pigfinnefiskene, der have Overtallet.

Grundlæggeren af Læren om F. (Iktyologien, af *ἰχθύς*, Fisk, og *λογος*, Lære) var Aristoteles (384—322 f. Chr.). Han skelnede skarpt F. fra de ligeledes i Vandet levende og ved deres Form meget om F. mindende Hvaler, ligesom han ogsaa holdt F. ude fra de lavere, hvirvelløse Havdyr. I Tidsrummet fra Aristoteles og lige til ca. 1600 forøges Kendskabet om F. kun i ringe Grad. Kun enkelte Navne som Ray's og Willughby's fortjene at nævnes; men det er dog egentlig først Svenskeren Peter Artedi, Iktyologiens Fader, der har grundlagt en strengt videnskabelig Metode; desværre druknede han, kun 29 Aar gl. (1735). Hans Skrifter bleve udgivne af hans Landsmand og Ungdomsven Linné; af dem fremgaar, at Artedi delte F. i 4 Ordener: Blødfinnefiske, Pigfinnefiske og Bruskfiske samt en fjerde Orden, der omfattede Koffertfisk, Stensugeren og Bredflaben. Linné søger hovedsagelig sin Inddeling i Bugfinnernes Stilling i Forhold til Brystfinnerne. Tyskeren Bloch og Franskmanden Lacépède ere Forgængere for Cuvier, der sammen med sin Elev Valenciennes har nedlagt et umaadeligt Arbejde i »Histoire naturelle des Poissons«, et Værk som sluttedes ufuldendt 1848 med 22. Bd. Cuvier delte F. i Bruskfiske og Benfiske; disse sidste delte han atter i Pigfinnefiske, Blødfinnefiske, Fastkæber og Naalefiske. Men endnu ere Ganoiderne slet ikke udskilte som en særskilt Orden; det er først L. Agassiz, der ved sine palæontologiske Undersøgelser opstiller Ganoiderne som en særskilt Orden; hans Ordener vare Placoider (Bruskfiske), Ganoider, Ctenoider (Ruskællede) og Cykloider (Glatskællede). J. Müller udskiller Lungefiskene fra Ganoiderne og gør begge til særskilte Hovedafdelinger. Hans System er det, der fremdeles ligger til Grund i alle Haand- og Lærebøger; det er: Lungefiske, Benfiske, Ganoider, Tværmunde, Rundmunde og Lancetfiske. Nutidens almindeligst anvendte System, der er udarbejdet af Günther i »Catalogue of Fishes«, deler F.'s Klasse i 3 Underklasser: a) *Palaeichthyes*, b) *Teleostei*, c) *Cyclostomata*; Lancetfisken opstilles i en Klasse for sig (*Acrania*), sideordnet med F. a) *Palaeichtyes* (F. med en kontraktil Hjertekegle *[Conus arteriosus]*, med Vikkeltarm o: Tarmen er udstyret med Spiralfold, Synsnerverne krydses enten slet ikke eller kun delvis, Skelettet er brusket eller benet) deles i I. Orden: Bruskfiske (*Chondropterygii*) med 2 Underordener, Tværmunde (*Plagiostomi*) og Havmus (*Holocephali*) og II. Orden: Ganoider med 8 Underordener, 1) Skjoldfiske (*Placodermi*), 2) Acanthoder (*Acanthodini*), 3) Lungefiske (*Dipnoi*), 4) Støre (*Chondrostei*), 5) lallefinnede Ganoider (*Polypteroidei*), 6) Pycno-

donter (*Pycnodontoidei*),7) rudeskællede Euganoider (*Lepidosteoidei*) og 8) rundskællede Euganoider (*Amioidei*). b) *Teleostei* deles i 6 Ordener: I. Pigfinnefiske (*Acanthopterygii*), II. Pigfinnefiske med sammenvoksede nedre Svælgknogler (*Acanthopterygii pharyngognathi*, III. Blødfinnefiske med hals- eller bryststillede Bugfinner (*Anacanthini*), IV. Fiske med Luftgang (*Physostomi*), V. Buskgællede (*Lophobranchii*) o: Naalefiske og VI. Fastkæber (*Plectognathi*). Af de over 8,500 Arter af F., der ere beskrevne, forekomme ca. 160 Arter i Danmark, ca. 200 i Norge; af de danske 160 Arter ere atter ca. 120 Havfiske, 30 Ferskvandsfiske og 12 leve begge Steder; af de norske 200 Arter ere ca. 170 Havfiske, ca. 20 Ferskvandsfiske og ca. 10 leve begge Steder. (Litt.: H. Stannius, »Zootomie der Fische« [2 Opl., Berlin 1854]; T. Huxley, *A Manual of the Anatomy of Vertebrated Animals* [Lond. 1861]; C. Gegenbaur, »Grundriss der vergleichenden Anatomie« [Leipzig 1878]; R. Wiedersheim, »Grundriss der vergleichenden Anatomie der Wirbelthiere« [3 Opl., Jena 1893]; A. Duméril, *Histoire naturelle des Poissons ou Ichthyologie générale. Plagiostome* [Paris 1865] *et Ganoides et Lophobranches* [Paris 1870]; *Catalogue of Fiskes in British Museum* [Lond. 1859—70]; Cuvier og A. Valenciennes, *Histoire naturelle des Poissons* [1828—48]; L. Agassiz, *Recherches sur les Poissons fossiles* [Neufchâtel 1833—43, 4°, Atl. fol.]; J. Muller, »Ueber den Bau und die Grenzen der Ganoiden« [Berlin 1846]; A. Giinther, *Introduction to study of Fiskes* [Lond. 1880]; F. Day, *The Fiskes of Great Britain and Ireland* [Lond. 1881—84]; H. Krøyer, »Danmarks Fiske« [Kjøbenhavn 1838—53]; *Zoologia Danica*, »Fiske«, ved G. Winther og H. J. Hansen, 1.—7. Hæfte [Kbhvn. 1878—90]; W. Lilljeborg, »Sveriges och Norges Fiskar« [Upsala 1881—91]; R. Collett, »Norges Fiske« [Chra. 1875]; samme, »F.« [i »Den norske Nordhavsekspedition« I, Chra. 1880]; Heckel og Kner, »Die Siisswasserfische der osterreichischen Monarchie« [Leipzig 1858]; E. Moreau, *Histoire naturelle des Poissons de la France* [Paris 1881]; S. Jordan & C. H. Gilbert, *Synopsis of the Fiskes of North America* [»Bull. U. S. Nat. Mus.«, XVI, 1883]; Chr. Lutken, *Spolia Atlantica* [»K. D. Vid. Selsk.'s Skrifter«, Kjøbenhavn, 5. R., naturv. o. mat. Afd., XII. Bd. Nr. 6]; C. Lutken, *A revised Catalogue of the Fiskes of Greenland* [»Manual of the Natural History, Geology, Physics of Greenland, Lond. 1875]).

M. C. E.

Fisk, 1) (Søudtryk) betyder en Fortykkelse af Dæksplankerne paa saadanne Steder, hvor Udskæringer, det være sig til Master, Pumper eller andet, ellers vilde svække Konstruktionen. F. betegnes herefter som Maste-, Pumpefisken. *C. L. W.*

2) se Bogtryk, S. 266, Sp. 2.

3) islandsk Maal, se Fiskur.

4) (astrom.) sydlig (*Piscis austrinus*), et lidet Stjernebillede paa den sydlige Himmel S. f. Stenbukken og Vandmanden med 32 (efter Gould) for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf een — Fomalhaut — er af 1. Størrelse; denne er kun synlig S. f. 60° n. Br. Af Dobbeltstjerner mærkes β (4. og 8. Størrelse) og γ (5. og 8. Størrelse) i henholdsvis 29" og 4" Afstand. Af foranderlige Stjerner har Gould fundet to, *R* og *S*, men begge ere teleskopiske, og Perioden for Lysstyrkens Forandring er endnu ikke sikkert bestemt. S. 0. f. *n* staar en teleskopisk Stjerne (af $7_{,5}$. Størrelse), som Gould 1881 paaviste havde en aarlig Egenbevægelse (s. d.) af 7" i nordøstlig Retning (den næststørste Egenbevægelse man hidtil kender, *se* Bjørnen). *J. Fr. S.*

5) (symbolsk) Visse Arter F., antoges i Oldtiden i nogle Egne for hellige eller staaende i Forbindelse med visse Guddomme, hvorfor man der afholdt sig fra Nydelsen af dem; i det mindste nødes de ikke af dem, der stode i de Guddommes Tjeneste, som de vare helligede. I en Egn af Ægypten, ved Latopolis (Esneh), antoges saaledes en F., man paa Latin kalder *latus*, for hellig, og i Mellemægypten F. *Oxyrynchus*. Andre gamle Folk fremstillede visse Guder, især Havguder, i Fiskeform; Filisternes Dagon havde Fiskehale; paa assyriske Relieffer ser man ogsaa en Gud med Fiskehale, medens en anden Gud (Oannes?) er klædt i en Fiskeham. Grækerne fremstillede Triton o. a. med Fiskehale. Hos de ældste Kristne er F. Symbol paa Frelseren, men af en hel anden Grund, idet nemlig det græske Ord paa F. ΙΧΘΥΣ indeholder Begyndelsesbogstaverne af Χριστός ©σον * Υιός Σωτήρ d. e. »Jesus Christus, Guds Søn, Frelseren«. Hensyn til Herrens Ord til Apostlene hos Matth. 4, 18, at de skulde fiske Mennesker, har maaske ogsaa bidraget til, at F. saa hyppig anvendtes symbolsk. F. findes anbragte i Katakomberne, paa Gravstene, paa Kar af Glas, Signeter, Amuletter o. s. v. Døbefonter kaldes med Hensyn til Betydningen af *F. piscina* (lat. Fiskedam). Paa Messing-Bækkener, som findes i vore Sten-Døbefonte, ses ofte F. (Litt.: Achelis, »Das Symbol des Fisches« [Marburg 1888] og Kraus, »Christl. Archäologie« [1896]). *V. S.*

Fiskāl (lat., af *Fiscus* [s. d.], Statskassen), oprindelig en Embedsmand, hvis Hverv det var at anlægge fiskale Sager og varetage Statskassens Tarv i alle Sager, Statens Indtægter vedrørende; senere en Embedsmand, hvem det paa det offentliges Vegne paalaa at forfølge Forbrydelser mod Statens Love overhovedet — til Dels fordi Udsoning af Forbrydelser i sin Tid ofte afgjordes ved Straffebøder til Statens Kasse. I Danmark omtaler Christian V's D. L. F. navnlig som den, der havde at forfølge Embedsmænd til Straf for Ikke-Opfyldelse af deres Embedspligter. Senere nævnes baade Landfiskaler og Provinsfiskaler under en overordnet Generalfiskal (s. d.); de underordnede F. bortfaldt imidlertid snart. Nu varetages Statskassens Interesse i fiskale Sager af den konstituerede Kammeradvokat, og det offentliges Interesse i Justitssager af Sagførere, der (ifølge en indgaaet Overenskomst med Øvrigheden) efter Tur beskikkes som Aktorer eller Defensorer for den enkelte Sags Vedkommende. — F. som Tillægsord: Statskassen vedrørende. *K. B.*

Søfiskal, en Embedsmand — ofte Søofficer — der i Krig udsendtes med Flaaden, og som havde den Opgave under Slag at paase om Officererne, særlig Skibscheferne, gjorde deres Pligt. I be-

nægtende Fald anklagede han dem bagefter for Admiralitetsretten. En lignende Virksomhed — altsaa som offentlig Anklager — havde han i Land, hvor han for ovennævnte Ret paatalte hvilken som helst Forseelse, hvori Søofficererne og Holmens Mandskab gjorde sig skyldige. *C. L. W.*

Fiskarius (lat.), Statskassens Skyldner, Forpagter af Statsindtægter.

Fiske (Søudtryk) bruges om en Tovende, et Rundholt eller andet Skibsredskab, naar det under Brugen af Vanvare indfiltres med andre Tovender e. l. Naar noget om Bord — efter at have fisket — atter udredes, kaldes det at klare. *C. L. W.*

Fiske [fi'sk], John, amerikansk Historiker og Filosof, er født i Hartford Connecticut 30. Marts 1842. Han hedder egentlig Edmund F. Green, men antog 1855 sin Moders Bedstefaders Navn J. F. Efter at have studeret Jura og afsluttet sine Eksaminer kastede han sig over Historien og Studiet af Evolutionslæren, og som Publicist og Foredragsholder rundt om ved Amerika's og enkelte engelske Universiteter har han udfoldet en stor Virksomhed. Af hans Skrifter skulle nævnes: »Tobacco and Alkohol« [New York 1868], »Mythes and Myth-Makers« [Boston 1872], »Outlines of Cosmic philosophy based on the doctrine of evolution« [2 Bd., Lond. 1874], »The unseen world« [Boston 1876], »Darwinism and other essays« [Lond. 1879, ny Udg. Boston 1885], »Excursions of an evolutionist« [Boston 1883], »The destiny of man viewed in light of his origin« [Boston [1884], »The idea of God as affected by modern knowledge« [Boston 1885], »American pol. ideas viewed from the standpoint of universal hist.« [New York 1885]. *C. St.*

Fiske [fi'sk], Willard, amerikansk Professor, er født II. Novbr. 1831 i de forenede Stater og studerede nordiske Sprog i Kjøbenhavn og Upsala. Efter at have beklædt forskellige Stillinger i sit Fædreland blev han 1868 Professor i nordiske Sprog ved Cornell-Universitetet. 1879 foretog han en Studierejse til Island. 1881 nedlagde han sit Professorat og har siden den Tid været bosat i Firenze. F. har skrevet en Mængde Artikler og Afhandlinger, hvoraf flere angaa Island og islandsk Litteratur. Han har særlig lagt sig efter islandsk Bibliografi og har udgivet 3 meget værdifulde Supplementer til Katalogen over islandske Bøger i British Museum, hvor han dog kun medtager de islandske Bøger, der ere trykte i Island 1578—1844, og som han selv ejer, men ikke findes i British Museum. Naar Bibliotekerne i Kjøbenhavn og Reykjavik undtages, er hans islandske Bogsamling sikkert den største, der findes. *B. Th. M.*

Fiskeand (*Mergus serrator*) se Skallesluger.

Fiskeavl. Maalet for al F. er under Kontrol at sikre den størst mulige Opvækst af Yngel, at bringe denne ved Pleje i kunstig indrettede Damme til Udvikling og madnyttig Størrelse og at fremkalde særlige Fiskeracer. Efter som Udbyttet af det fri Fiskeri svandt ind, rettedes Tanken paa F. i afgrænsede Vande. I det folkerige Kina har man allerede i lange Tider drevet F; i Europa synes den først omtr. i 12. Aarh. at komme i Brug.

Man kan skelne imellem den naturlige og den kunstige F. Den naturlige Avl af Fiske drives paa flere Maader, saasom ved at indfange Vildfisk og indsætte disse i aflukkede Damme til Vækst og Fedning ved Fodring og ved at danne tiltrækkende Legepladser i de fri Vande. Men man kan ogsaa indsætte Fiske i Damme til Formereise, skønt ikke alle madnyttige Fiske indlade sig paa at yngle i Damme, især naar disse ere mindre i Flademaal, og naar de indeholde stillestaaende Vand. I saadanne Damme er det egentlig af økonomisk vigtige Fiske kun Karpe og Suder samt Kræbs, man faar til at trives og yngle. I større Damme yngle derimod tillige Aborre og Gedde. Aal kunne nok trives og vokse store i Damme, men de yngle ikke i dem. Fordelen ved Damdriften er naturligvis den, at man dels saa omtrent kender den Fiskemængde, man har til Raadighed, dels hurtig kan faa Fiskene i Hænde og dels kan fjerne de fleste Fjender og Medædere fra det fælles Opholdssted (jfr. Damkultur).

Det er vanskeligt at afgøre, hvor tidlig der har været drevet F. i Danmark, men det er sandsynligt, at den paa Grund af Klostrenes stærke Forbrug af Fisk først er indført ved disse, ligesom det fuldkomnere Havebrug. Avlen har dog vistnok alene omfattet indenlandske Fisk. Det hedder nok hos Peder Syv om Mallen, »at en Abbed paa Sorø havde paalagt nogle Munke til Bod at indhente denne Fisk fra Tyskland og sætte den i Sorø Sø«, og denne Opfattelse har været ret almindelig, men det er langt sandsynligere, at Mallen i sjællandske Vande er en Rest fra fordums Dage, som den endnu er det i Skaane. Derimod er det en Kendsgerning, at Karpeavl omtrent midt i 16. Aarh. er kommen i Brug, thi alt 1560 var den i Gang paa Faurholm ved Frederiksborg. Fra Lothringen har saa rimeligvis Peder Oxe (1566) bragt gode Stamfiske med sig ved sin Tilbagekomst fra Landflygtighed. Senere i 18. og i 19. Aarh. kom Karpeavlen i Forfald; for Tiden (1896) er ogsaa den som anden F. i Opkomst.

Den kunstige F. i Europa skyldes fra først af Løjtnant Jacobi i Lippe-Detmold, som fra 1725 foretog kunstig Befrugtning af Ørredæg og dernæst under Kontrol udklækkede dem i den efter ham opkaldte Jacobi's Udklækningskasse (Fig. 1). Uheldigvis glemte man saa fuldstændig hans

Fig 1.

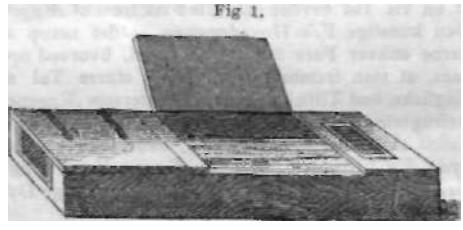

Jacobi's Udklækningskasse.

Arbejder, skønt de varede over en Menneskealder, at man 1848 tog det som en stor Nyhed, da man fik at vide, at Franskmændene Rémy og Géhin siden 1842 havde gengivet et lille Flodløb i Vogeserne dets Ørredbestand. Det franske Videnskabernes Akademi nedsatte da en Kommission, som skulde prøve, hvad de nævnte Mænd havde udrettet. Derved kom Sagen i Professor Coste's Hænder, og ved hans ihærdige Agitation kom der ret Liv i den kunstige F. Han indrettede en Ud-

klækningsanstalt i Laboratoriet ved *College de France* og konstruerede et forbedret Udklækningskar, som har faaet Navn efter ham (Fig. 2). Det almindelig brugte Navn for den kontrolerede Udklækning m. v., »kunstig **F.«**, er imidlertid ikke rigtigt, saa vist som der ved den ingen Kunst er, men tværtimod alle dens Manipulationer ere saare enkle. Man tager ligefrem Æg og Mælk fra de

Fig. 2

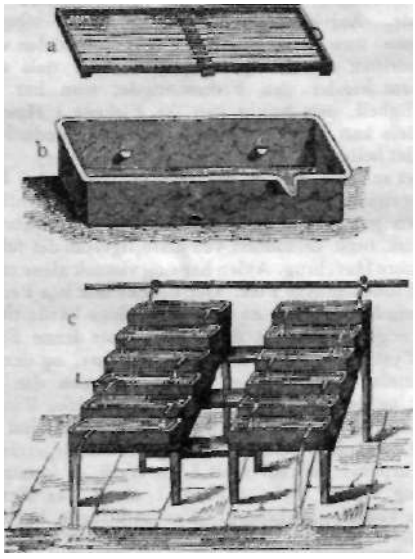

Coste's Udklækningskar.
(*a* Glasrist, *h* Yngletar, c Karapparat).

fuldt kønsmodne og altsaa gydefærdige Fiske og bringer Æg og Sæd sammen i Vand af samme Art som det, hvori Fisken har levet. Derved bliver Æggenes Befrugtning fuldbyrdet, og altsaa indtræder Muligheden af, at et Foster kan skabes i dem. For at dette kan opnaas, lægges Æggene i Kar, hvorigennem Vand idelig strømmer. Efter Udløbet af en vis Tid bryder den lille Fisk frem af Ægget. Den kunstige F.'s Hovedopgave er det netop at fjerne enhver Fare fra Æg og Yngel, hvorved opnaas, at man frembringer et langt større Tal af Ungfiske, end Tilfældet vilde være, dersom Æggenes Befrugtning, deres Udklækning og Yngelens Opvækst skete frit i Vandløbene, hvor ikke ethvert gydt Æg befrugtes, og hvor Æg og Yngel i lige Gradere udsatte for Tilintetgørelse af fjendtlige Dyr og ødelæggende Skimmel.

Den franske Regering anlagde **1852** den første store Udklækningsanstalt i **Hüningen** i Elsass, nær Rhinen, som en Mønsteranstalt; den er nu (**1896**) en kejserlig tysk Anstalt og under Ledelse af en af Tyskland's dygtigste Fiskeavlere, Direktør Haack. Frankrig's Eksempel blev fulgt af andre Lande, som efterhaanden systematisk have indført den kunstige F. Ingensteds drives den dog i større Maalestok end i Nordamerika, hvor Unionen 1889 ejede 17 Udklækningsanstalter, som uddelte ca. 322,800,000 Æg og Yngel. Men desuden eje de enkelte Stater ogsaa deres Anstalter, og f. Eks. uddelte 1890—91 Staten New York's Fiskerikommission ca. 55 Mill. Æg og Yngel.

Den kunstige F. omfatter for en overvejende Del forskellige Laksefiske, hvis større Æg ere lettere at haandtere; men desuden sysselsætte flere Anstalter sig ogsaa med Udklækning af Torskeæg, Æg af den amerikanske Shadfisk o. s. v.

Fremgangsmaaden ved den kunstige Befrugtning lærer man bedst at kende ved at følge **Behandlingsmaaden** af de lakseartede Fiske. Saa snart Hanner og Hunner ere gydedygtige, hvilket hos disse »vinterlegende« Fiske er Tilfældet om Efteraaret og først paa Vinteren, samler man dem i et Hyttefad eller i en anden Beholder. Man kan gaa frem paa flere Maader. Det sikreste vil være, fordi Mælkens Sædlegemer kun en kort Tid ere levedygtige, først at tømme Æggene ud i et netop kun fugtet Fad, medens Mælken i et andet Fad spædes med Vand, og denne Blanding dernæst hældes ud over de tørt liggende Æg. — Ved at man vugger Fadet langsomt, og ved at man rører varsomt om i Æggene med en Fjer, giver man Sædlegemerne Lejlighed til at trænge ind i Æggene og gøre dem levedygtige. Efter at Mælken har virket, hvilket man let opdager, idet de ved Gydningen klare Æg, saa snart Mælken har rørt dem, faa ligesom et dugget Udseende, lader man Æggene staa 10—15 Min., forinden man langsomt hælder Vandet fra og nyt Vand til. Man vedbliver at skifte Vandet indtil ethvert Spor eller Skær af Mælken er svundet. Endelig kan man lægge Æggene i **Udklækningskasserne.**

I Tidens Løb har man indrettet Udklækningskasserne paa forskellig Maade. Jacobi brugte en rektangulær Trækasse, aaben for- og bagtil, hvor dog et **Traadgitter** hindrede den udklækkede Yngel i at undvige. Kassen stilledes i et Bækløb, saaledes at Vand let kunde strømme imellem og over Æggene. Coste valgte en anden Fremgangsmaade, idet han lod Vandet falde i Kar af Ler eller Træ, i hvilke var anbragt Rister af Glasstænger, hvorpaa Æggene laa. Ved større Udklækninger vare disse Kar dyre at holde, hvorfor man nøjedes med i Trærender af passende Bredde at lægge et Lag Grus som Leje for Æggene; disse Render fik Navn af »Norske **Udklækningsrender«**, fordi de bleve indførte af Professor **Rasch** og Fiskeavleren Hetting, som i Norge først arbejdede for den kunstige F.'s Fremme.

Disse og flere andre Udklækningsapparater havde den store Mangel, at Æggene kun for en Del bleve paavirkede af luftholdigt Vand, og at der samlede sig Dynd eller Slim o. s. v. paa dem, som det var vanskeligt at fjerne. Disse Vanskeligheder undgaas ved det kalifornіske Trug, af hvilket man har flere Konstruktioner (Eks. i Fig. 3 og 4). Et saadant Apparat er sammensat af to Kasser, af hvilke den indre har en Bund af Traadnet og er ophængt i den ydre. Vandet føres fra en eller anden Ledning (*a*) ind i den ydre Kasse (*b*), hvorfra det kun kan undvige op efter gennem den indre Kasses (*c*) Bund, paa hvilken Æggene hvile. Vandet løber atter fra gennem en Tud eller Rende (*e*), fra den indre Kasse (*d*), der nøje passer i en lignende Tud eller Rende paa den ydre. I en saadan Kasse kan man paa en Bundflade af 20x30 Cm. lægge 5—10,000 Ørredæg. Æggenes Rensning sker ved varsomt at løfte den indre Kasse

og atter trykke den ned; herved komme tillige de døde (uigennemsigtige) Æg til Syne, og disse piller man fra ved Hjælp af en Pincette eller flad Tang. Den udklækkede Yngel holdes tilbage i Apparatet ved endnu en Kasse eller ved et skraatstillet Traadnet eller ved at gøre den indre Kasses Bagside helt af Virenet eller ved forneden at spærre imellem den indre og ydre Kasse. Dersom man har god Plads, opstiller man flere M. lange og 30 Cm. brede (15 Cm. dybe) Render af Træ,

Vig. 3.

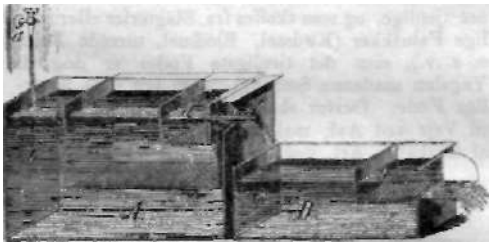

Kalifornisk Trug.

gennem hvilke Vand kan strømme paa langs, og i hvilke Æggene anbringes i firkantede Bakker af Traadnet. Bakkerne ere I Cm. dybe; i disse kommer Vandet ogsaa til fuldstændig at strømme omkring Æggene. Et saadant Apparat er billigt.

Dersom man vil udklække smaa Æg (1—3 Mm. store), saasom af Hælt eller Gedde, bruger man det selvrensende Apparat (Fig. 4), fordi Udtagelsen af de smaa, døde Æg vilde være meget vanskelig i de alt nævnte Udklækningsapparater. Selvrenserens Virksomhed afhænger deraf, at en stærk, opstigende Vandstrøm holder Æggene i sta-

Fig. 4.

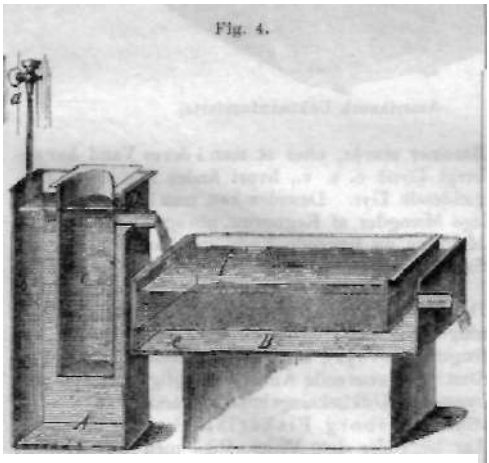

'v. d. Borne's Selvrenser.

dig Bevægelse, hvorved de døde Æg, som ere lettere end de levende, drives op og enten skylles bort med Vandet eller kunne fjernes med en lille Si paa Skaft. Man har flere Slags selvrensende Apparater, men de ere alle indrettede efter det samme Princip som det kaliforniske Trug. I Europa bruges almindelig v. dem Borne's Konstruktion, hvis ydre Kasse er 50 Cm. høj og 20x20 Cm. bred; den indre Kasse er 40 Cm. høj og 10 Cm. bred. Et saadant Apparat rummer 50—100,000 Æg af Gedde eller Hælt. Et lignende Apparat er Mc. Donald's Selvrenser (Fig. 5), som er lavet af Glas, og i hvilket Vandet strømmer ind direkte i Udklækningsrummet.

Paa Pladser, hvor det er vanskeligt at faa Vand i tilstrækkelig Mængde eller rent nok, kan man en Tid holde Æggene i Fr. Mather's saakaldte Isbænk. Denne har 10—15 flade Skuffer, hvis Bund er gennemhullet og dækket med Flonel, eller ogsaa udgør udspændt Flonel Skuffens Bund. Under Vand bredes nu de befrugtede Æg paa Skuffens Bund og i et enkelt Lag. En Ramme eller Bund kan have 4,000 Ørredæg eller 10,000 Hæltæg. Øverst i Bænken er der en større Skuffe, som fyldes med ren Is eller Sne. Smeltevandet, som trænger gennem Isskuffens Tremmebund, er tilstrækkeligt til at holde de øvrige Skuffers Flonel saa fugtigt, at Æggene kunne udvikle Fostret. Dersom Bænken staar paa et køligt Sted, er det nok hver anden eller hver tredje Dag at indbringe ny Is. Nogen Tid før Udklækningen maa Æggene selvfølgelig bringes i strømmende Vand. I den første Tid, Udklækningen varer, ere Æggene meget følsomme over for enhver Forstyrrelse eller Rystelse, hvorved de let dræbes. Hvor man derfor har vanskelig ved at faa Vand nok til Udklækningen, er Brugen af Isbænken meget nyttig, fordi man ved dens Hjælp undgaar at flytte Æggene paa det tidlige Stadium af deres Udvikling. Senere, nemlig naar man kan se det lille Fosters Øjnes kinne gennem Æggeskallen, er deres Ømtaalighed langt mindre. Man kan da pakke dem i fugtigt Mos eller Vat og uden Tab sende dem langt bort. Ved Brugen af Isbænke har man kunnet sende befrugtede Fiskeæg vidt omkring, f. Eks. fra Nordamerika til Europa, fra England til Ny Zealand. Til Forsendelse paa kortere Afstand bruger man Rammer, hvorpaa er spændt Smørlærred eller Multum. Paa hver Ramme lægges et Lag Æg, omtr. 2,000 Stkr. Ørredæg. Efterhaanden som Rammerne fyldes, stables den ene over den anden. Til sidst dækker man den øverste med en tom Ramme og lægger et Bræt med Mos under den nederste, hvorefter man binder Stablen fast sammen og pakker den i en Kasse, hvor den er godt isoleret. Til Udklækningen vælges det reneste Vand, hvis Varmegrad ikke gerne maa være over 5°. Dersom Vandet er urent, renser man det i Filtre eller Rensekasser. Man kan bruge Kilde- eller Aavand eller Vand fra Ind-

Fig

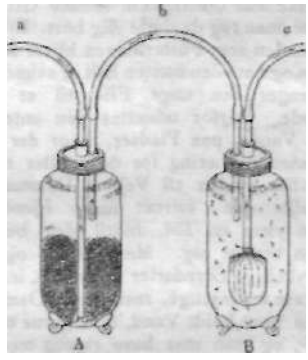

Mac Donald's Selvrenser. *A* Udklækningskar, *B* Kar for udklækket Yngel, *a* Vandtilførsel, *b* Afløb for Vand og Yngel, c Afløb for Vand.

søer, dersom det kun er rent og luftholdigt. Mindre brugeligt Vand gøres brugeligt, foruden ved Rensning, ved at mætte det med Luft, ved at afkøle det o. s. v.

Udklækningen varer forskelligt, efter som Vandets Varmegrad er høj eller lav. Ved en Varmegrad af $2,5^0$ tager Udklækningen 165 Dage, ved 5^0 103 Dage, ved $7,5^0$ 73 Dage. Foruden Æggenes Pleje har Fiskcavleren et stort Arbejde med den spæde Yngel. Den lille Fisk, som frigør sig for Æggehinden, har langt fra den samme Form og det Udseende, som den senere faar. Kroppen er næsten helt gennemsigtig, og dens Finner ere endnu ikke skarpt afgrænsede. Den er heller ikke synderlig livlig; men dette skyldes den store Sæk, Fosterblæren, som den har at slæbe paa, og som den ikke kan undvære, fordi den ogsaa uden for Ægget næres af Sækkens Indhold. Efterhaanden svinder Fosterblæren ind, og i samme Forhold bliver Fiskekroppen fastere og større, faar sikrere Form og en stærkere Farve. Efter at Yngelen er udklækket, kræver den i Reglen en noget større Tilstrømning af Vand, end der blev brugt til Æggene Fiskene aande nemlig livligere end Æggene, og de bruge følgelig mere Luft end disse. Desuden stiger ogsaa Vandets Varmegrad hen ad Foraaret, og det er da mindre luftmættet. Døde Fiske maa borttages af samme Grund, som man tog de døde Æg bort. Efterhaanden som Fosterblæren bliver mindre, og naar den næsten helt er svunden, trænger den unge Fisk til at faa Føde. Derfor udsættes den enten i fri Vande, paa Pladser, hvor der er passende Næring for den, eller man skaffer saadan til Veje i Damme, i hvilke den, værnet imod Fjender, kan være en Tid, indtil den bedre kan bjærge sig. Man holder ogsaa forskellige Ørredarter i Damme, indtil de ere madnyttige, men disse Damme maa have koldt Vand, ikke gerne over 12^0, og man maa have rigelig med Foder til Opfedning af Damfiskene. Laksen kan ikke leve og trives til madnyttig Størrelse i Damme og lignende Smaavande. Højest kan man holde Lakseyngelen et Aars Tid eller saa, men det er tvivlsomt, om dette er nyttigt for Laksefiskeriet.

Udklækning af Æg af Havfiske er hidtil kun i større Omfang dreven i Nordamerika og i Norge. I Amerika har man i dette Øjemed udrustet særlige Dampskibe, for at man paa selve Fangststederne kan befrugte Æggene, udklække dem og enten straks udsætte Yngelen eller bringe den til Pladser, hvor Fisken var tagen af i Tal. Fig. 6 viser et Tværsnit af et saadant Fartøj, tilhørende de nordamerikanske Fristater. I Norge har Kaptajn Dannevig gjort sig kendt ved sin sindrige Udklækningsanstalt Flødevigen ved Arendal, hvorfra han har udklækket og udsat Millioner af Torskeyngel. Desuden har han udklækket Æg af Hummer o. s. v.

Ved Hjælp af den kunstige F. har man ikke alene opnaaet at gengive flere Vandløb deres tidligere Fiskerigdom, saaledes i Skotland, Norge, Amerika og Tyskland; man har ogsaa kunnet indføre forskellige Fiskearter i Vande, hvor de ikke tidligere levede. Hertil kommer endnu, at det ved den kunstige F. har været muligt at indføre flere fortrinlige Fiske til europæiske Vande fra Amerika og omvendt. Af saadanne Fiske ere flere allerede fuldt akklimatiserede i de respektive Lande, saaledes Regnbue ørreden (*Salmo irideus*) Kildeørreden (*Salmo fontinalis*) og den californiske Laks (*Salmo Quinnat*). Regnbueørreden synes især at vinde Indgang som Damfisk.

En særdeles vigtig Gren af kunstig F. er Frembringelsen af passende Foder for Yngelen og Damfiskene. Man har vistnok flere Foderemner, som ere tjenlige, og som skaffes fra Slagterier eller særlige Fabrikker (Kødmel, Blodmel, tørrede Rejer o. s. v.), men det tjenligste Foder er dog til Yngelen saadanne Smaadyr, som ere dens naturlige Føde. Derfor skaffer man ogsaa saadan Føde til Veje ved Avl, saaledes Smaakræbs og Larver af forskellig Art, ved at gøde Smaadamme eller

Fig. 6.

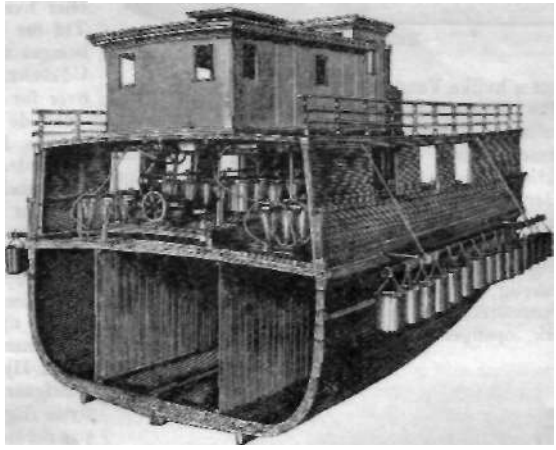

Amerikansk Udklækningsfartøj.

Bassiner stærkt, efter at man i deres Vand har anbragt Dynd o. s. v., hvori findes Æg til de paagældende Dyr. Desuden kan man fremkalde rigelige Mængder af Regnorme, ubrugelig Fiskeyngel, Melorme og lignende Føde, som kan bringe Damfiskene til hurtig Vækst.

I Danmark blev den kunstige F. kendt efter at Dr. Henrik Krøyer havde udgivet »Nogle Bemærkninger om Fiskeriernes Fremme ved kunstig Befrugtning« (1852), men Begyndelsen skete egentlig først ved daværende Amtsfuldmægtig Hansen, som byggede et Udklækningshus ved Randers 1858. 1865 stiftedes Viborg Fiskeriselskab, og alt samme Aar begyndte dets Virksomhed med Udklækning, som senere fortsattes i Asmildhave ved Viborg; senere fulgte andre efter og byggede Udklækningsanstalter, saaledes Chr. Varming i Kolding, Fiskeriselskaberne i Aalborg og Silkeborg o. fl. a.

(Litt: M. G. Hetting, »Kortfattet Vejledning« [4. Opl. Chra. 1869]; samme, »Om Forplanteise af Fisk til Indsjøer og Elve« [Chra. 1887]; A. Feddersen, »Fiskeavlen« [1881]; O. Norbäck, »Handledning i Fiskevård och Fiskeafvel« [Stockholm 1884]; v. dem Borne,

»Die Fischzucht« [3. Opl., Berlin 1885]; Nicklas, »Lehrbuch der Teichwirtschaft« [Stettin 1880]; Filip Trybom, »Fiskevård och Fiskodling« [Stockholm 1893]; A. Feddersen, »Udklækning af Ørredyngel« [2. Opl., Kbhvn. 1896]; Dr. Brocchi, *La pisciculture dans les eaux douces* [Paris 1896]). *Arth.F.*

Fiskebanker. Grunde, som fortrinsvis ere Opholdssted for visse Fiskearter, og som derfor udnyttes i særlig Grad af Fiskerflaaderne. Saaledes i Nordsøen Dogger's Bank og Store og Lille F., hvor Trawlfiskeriet i Nordsøen drives paa visse Tider af Aaret; »Storeggen« uden for Søndmøre og Bankerne i Lofoten; Jydske Revet, Newfoundlands-Banker o. s. v. Der findes rundt i Havene mangfoldige F., der ikke have noget Navn, og som ikke ere særlig markerede i Søkortene, men som ere kendte af Fiskerne paa Grund af deres Fiskerigdom. Ved Island beror Fiskeriet f. Eks. meget paa Kendskabet til saadanne F. *F. D.*

Fiskeben, Barderne af Bardehvaler (s. d.), finde paa Grund af deres store Lethed, Elasticitet, Fasthed og Holdbarhed udstrakt Anvendelse. Kun de lange og middellange Barder fra Midten af Munden benyttes, befries for Fedt og komme i Handelen, sorterede efter Vægt og Længde. I særlige Fabrikker, af hvilke de største findes i New York, blive de udkogte, spaltede og tildannede til flade eller runde Strimler o. 1., der anvendes til Blanchetter, Indlæg i Kjoleliv, Damehatte, Paraplyer o. 1., medens Spaaner og Trævler kunne benyttes som Polstermateriale. Ved Opvarmning med Damp eller varmt Sand bliver F. plastisk og kan da bøjes og presses i vilkaarlig Form; det kan slibes og poleres med fint Pimpstenspulver og Vand og med brændt Kalk. F. betingede i 18. Aarh., da Forbruget til de stive Damekjoler og Liv var meget stort, en overordentlig høj Pris; senere sank denne, men er nu, da Raavaren bliver sjældnere og sjældnere, igen i stadig og hurtig Stigning. Navnlig mærkes Varens Sjældenhed ved Fabrikationen af Paraplyer, og det erstattes derfor baade her og til Blanchetter af tynde Staalstænger. Man har ogsaa forsøgt at anvende andre Surrogater for F. f. Eks. en særlig forarbejdet Kautsjuk, Balenit, og det saakaldte Walosin, sortfarvet Spanskrør, der er imprægneret med en Kautsjukopløsning, men intet af disse Stoffer besidder den samme Modstandskraft mod Varme og Fugtighed som F. *K. M.*

Fiskebjørn, Kræbsdyr, hørende til Cymothoidernes Familie, se Cymothoidae.

Fiskeblære se Svømmeblære.

Fiskeblære, et ikke videre rammende Udtryk for en bestemt Form for et Ornament, som hidrører fra den sene Gotik (se Flamboyant); F. anvendes hyppigst om Stensprosserne i de rigt leddelte Spidsbuevinduer og bestaar af en Trekvartcirkel, fra hvis indsnævrede Parti der udgaar et pæreformet Legeme. F. er en friere behandlet Form, som til Dels bryder med det tidligere, rent geometriske System. *E. S.*

Fiskebugt, FishBai, Great and Little F., to Havbugter paa Vestkysten af Sydafrika, Nedre Guinea, i den portugisiske Koloni Mossamedes, ligge henholdsvis N. og S. f. Kap Negro. *C. A.*

Fiskefjord, 1) Grønland's Vestkyst, ca. $64^{3}/_{4}^{0}$ n. Br., er en 60 Km. lang Fjord, der bestaar af en Række større og mindre Bredninger med talrige Øer, indbyrdes forbundne ved smalle Stræder. Grønlænderne kalde denne Fjord Niakungunak. *G. F. H.*

2) Grønland's Vestkyst, ca. 63^{0} 10′ n. Br., er en 40 Km. lang Fjord, i hvis yderste Del findes flere store Øer, medens den inderste Del er smal og begrænset af høje Fjælde. En rivende Elv, der kommer fra Indlandsisen og derfra fører en Mængde Lermedsig, udmunder i Fjorden. *G.F.H.*

Fiskeflod, Store F., se Back River.

Fiskegift. Fisk kunne fremkalde Forgiftningstilfælde paa forskellig Maade. Ligesom Nydelsen af fordærvet Kød saaledes kan ogsaa Nydelsen af fordærvet Fisk bevirke Ildebefindende, men ogsaa Fisk i frisk Tilstand kunne være giftige (*Pisces toxicophori*) især under visse Forhold, idet de gennem deres Føde eller gennem Vandet have optaget Giftstoffer, eller under Legetiden, hvor da især Rognen er giftholdig. Dette gælder flere forskellige Fiskearter, saaledes den almindelige Karpe, Makrel, Tunfisk, Pindsvinefisk, men navnlig forskellige Fisk, der leve i de ostindiske Farvande, ved Kap, men hyppigst i Kina og Japan, hvor denne Fiskenes Egfnskab er saa kendt af Befolkningen, at de benyttes til Selvmord. Fiskeforgiftningen optræder paa forskellig Maade, saaledes som Ildebefindende med gastriske Forstyrrelser, undertiden stigende til koleralignende Tilfælde, den saakaldte Karpekolera, der hyppigst ses efter Nydelsen af Karper og de andre nævnte Fiskearter, naar de nydes i Legetiden. En anden Form, hvorunder Forgiftningen optræder, er den eksantematiske, der ligesom den, der skyldes Nydelsen af Kræbsdyr, foruden ved almindeligt Ildebefindende viser sig ved, at Huden bliver rød som ved Skarlagensfeber eller faar kløende Udslæt som ved Nældefeber. Den farligste Form er imidlertid den, der i Troperne kaldes *Siguatera* og især skyldes Nydelsen af Pindsvinefisk; den optræder hurtig, ofte faa Minutter efter Nydelsen, forløber med Svimmelhed, Bevidstløshed, Lammelser og ender ofte dødeligt i Løbet af faa Timer (den paralytiske Form). Behandlingen af slige Forgiftninger bestaar i Indgivelse af Brækmidler, Maveudpumpning, stimulerende Midler. Endelig er der visse Fisk, hvis skarpe Torne og Pigge ved Stik kunne fremkalde heftig Betændelse. Af saadanne Fisk kan nævnes den ogsaa i Danmark kendte Fjæsing (s. d.). F.'s Natur er i det hele ubekendt; den i fordærvet Fisk indeholdte Gift antages at skyldes Ptomainer (Forraadnelsesprodukter), udviklede ved Bakterieindvirkning. *A. F.*

Fiskeguano, Gødningsstof, som indvindes af Affaldet af Fiskerierne. Maaden, hvorpaa dette gøres, er forskellig. Undertiden — f. Eks. naar Fiskeriet ikke er stort nok til at afgive Stof til en Fabrikvirksomhed — benyttes selve Raastoffet til Gødning. Sædvanligst tilvirkes Raastoffet dog ved at tørres og males i Maskiner til et Pulverstof, der uden videre Behandling kan benyttes som Gødning for Jorden. Guanoen tilberedes af Sild, Fiskeben, Ansjosaffald, Hvalkød og Hvalben o. s. v. Den hele Industri har stor Betydning for Fiskerierne, fordi der derved indvindes betydeligt af Stoffer, som ellers gaa tabt. Sverige og Norge ere særlig heldig stillede for Udviklingen af denne Industri paa Grund af deres store

Silde- og Torskefiskerier; og de mange Hvalfangeretablissementer, som forefindes i Norge og paa Island, hvor norske Hvalfangere have nedsat sig, afgive særlig gode Betingelser for Guanotilvirkning paa Grund af den betydelige Stofmængde, som efterlades ved Trankogning af Hvalerne. *F. D.*

Fiskehandel — Køb og Salg af Fisk — blev indtil den nyere Tid dreven paa en yderst primitiv Maade, idet Fisken ad Søvejen førtes til de større Byer og forhandledes der paa Fisketorvet. Vel har man kendt større Fiskemarkeder allerede i Middelalderen, som f. Eks. det store Marked for Sild i Falsterbo og Skanør, ligesom ogsaa Marked for fersk Fisk som f. Eks. Billingsgate i London, der oprettedes Aar 1699. Det er dog først efter Fremkomsten af den nyere Tids forbedrede Samfærdselsmidler, at F. har taget det Opsving, der har ført til dens nuværende Størrelse og Omfang.

Medens Handelen med saltet, tørret og tilberedt Fisk som oftest foregaar paa samme Maade som med enhver anden Handelsvare, idet den forhandles af en gros Handlere til Ind- og Udlandets Markeder, er Handelen med fersk Fisk derimod af en egen Beskaffenhed. Fisken bringes til Land enten i levende eller i iset eller frossen Tilstand. Man har ogsaa som Konserveringsmiddel anvendt Borsyre og lignende Stoffer uden dog at være naaet til noget godt Resultat dermed. Den levende Fisk betinger overalt de bedste Priser. I nogle Lande, som f. Eks. i Danmark, sælges de vigtigste Fiskearter kun i levende Tilstand, paa de større Fiskemarkeder er den slagtede Fisk derimod den fremherskende Vare. Den ferske Fisk forhandles for Danmark's Vedkommende enten i Indlandet ved Salg til Agenter, der atter sælge til Detailhandlere eller ved Salg til Udlandets, Tyskland's og England's, større Fiskehandlere. Tidligere sendtes Fisken til Udlandet i Konsignation, hvorved man overlod til en Agent eller Kommissionær i Udlandet at skaffe den bedste Pris for Varen. Nu sendes Fisken enten direkte til de større Forbrugere i Udlandet eller til de store Fiskemarkeder, som efterhaanden ere oprettede i de fleste af Europa's større Søstæder. I disse faar Auktionshandelen mere og mere Indpas. Denne foregaar under 3 forskellige Former. I England ere Fiskeauktionerne fri, d: der gives Bevilling til et ubegrænset Antal Auktionærer, og enhver, som har Bevilling, kan sælge Fisk, uden at der fra det offentliges Side øves nogen Kontrol dermed. I Hamburg ere Auktionærerne edsvorne og ansatte af Senatet. I Belgien afholdes Auktionerne af Kommunen ved nogle af den ansatte Funktionærer og ere under fuldstændig Kontrol af den. De Steder, hvor Fiskeauktioner ere indførte, er der som Regel opført Fiskehaller, indrettede til Salg af levende saavel som af slagtet Fisk. Der betales en Afgift af Salget ved Auktionen, som er noget forskellig i de forskellige Lande. Fisken forhandles af en gros Handlere, Kommissionærer, Agenter, Detailhandlere og endelig af Gadehandlere. *F. D.*

Fiskehejre (*Ardea cinerea*) se Hejrer.

Fiskehad. Skindet af en Del større Fiske, navnlig Hajer og Rokker, er saa fast og sejt, at det kan garves, og finder derfor nogen Anvendelse til Galanterivarer, efter at Ujævnheder, Pigge o. l. ere afslebne, saaledes at der bliver en chagrinagtet Tegning tilbage. F., navnlig Hajhud, der har fastsiddende skarpe Skæl, anvendtes tidligere til Finslibning af Trævarer, men er nu ganske fortrængt til dette Brug af Glaspapir o. l. Det meget seje Aaleskind benyttes en Del til Snore, Piske o. l. *K. M.*

Fiskehøg d. s. s. 1) *Pandion haliaëtus*, se Flodørne; 2) *Circus aeruginosus*, se Kærhøge.

Fiskeigle se Igler.

Fiskekonger. Under dette Navn finder man hos ældre norske og islandske Forfattere, hos Leem, Strøm og andre, omtalt en Fisk, som har en Slags Krone paa Hovedet; deres Viden om denne mærkelige Skabning stammer fra Fiskerne, der betragte F. som Anførere for Fiskestimerne, og mene, at den, som fanger en saadan F., for Fremtiden har Held med sig i Fiskeri; man tørrer den og hænger den op i Søhusene som en Mærkværdighed. F. ere imidlertid ikke andet end »Mops«-Fiske o: saadanne Individer, som udmærke sig ved en ualmindelig kort, stump Snude og puklet Pande, hvilken for Almuens Fantasi tager sig ud som en Krone. Slige monstrøse Former forekomme især blandt Torskefiske, man kender saaledes Torske-, Sei-,

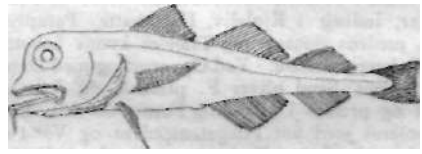

En „Torskekonge"

Hyse-, Brosmekonger o. s. v.; man træffer lignende Misdannelser endvidere hos Ulken, Langebarnet, Karpen, Gedden, Laksen o. s. fr. Hos Mops-Fiskene ere næsten alle Hovedskallens Dele undergaaede mere eller mindre gennemgribende Forandringer, beroende paa Snudepartiets Reduktion; kun Underkæben beholder i Reglen sin normale Form, hvorved den kommer til at rage frem foran Overmunden. Da spæde Fiskeunger ere braksnudede som »Kongerne«, er Mopshovedet at betragte som en Standsningsdannelse; Misdannelsen er fremkommen ved, at Snudepartiet af en eller anden Grund er blevet tilbage i Vækst. »Torskekonger« forekomme af og til ved de danske Kyster, men det vides ikke, at Fiskerne her tillægge eller have tillagt dem noget særskilt Navn. Ovenstaaende Fig. fremstiller en Torskekonge fra Øresund. (Litt.: Faber, »Naturgesch. d. Fische Islands« [S. 105, Frankfurt a. M. 1829]; Kroyer, »Danmark's Fiske« II, S. 27; Nyström, »Om en monstrøs Form af *Cottus scorpius*« [med Beskrivelse af Kraniets Bygning]. Bihang till K. Svenska. Vet. Akad. Handlingar [14. Bd., Afd. IV, Nr. 10, Stockholm 1889]). *Ad. J.*

Fiskekonservering. Til Fiskekonserves maa henregnes en meget betydelig Del af de Produkter, som indvindes ved Fiskeriet, saaledes saltet og tørret Fisk, krydrede eller marinerede Fisk og Fiskevarer, saasom Fiskerogn og Kaviar, Fisk i Olie, hermetisk henhogte Fiskevarer m. m.

Af saltede Fiskevarer indtager den saltede Sild

den fornemste Plads. Saltningsmetoden er forskellig. Hollænderne og Skotterne lægge den ganede Sild i Saltekar, før de salte den i Tønder, men Hollænderne give Silden en særlig omhyggelig Behandling og pakke den i Tønder om Bord i Fangstfartøjet. De bruge hertil Lissabon-Salt, medens Skotterne først pakke Silden i Land med en Blanding af Liverpool-Salt og spansk Salt. Den hollandske Sild benævnes efter Sorteringen: Fuld Sild (Sild med Rogn-Mælke), Maatjes (Sild uden Rogn-Mælke), Ijler (tom Sild fanget i Slutningen af Fisketiden), Kuitzik (Sild med fuldmoden Rogn), Howzik (legefærdig Sild). Den norske og islandske Sild saltes først, idet den lægges i Tønden. Til tørrede Fiskevarer henregnes Torsk tilberedt paa forskellig Maade som Klipfisk, Stokfisk og Tørfisk. Torsk til Klipfisk bliver snarest, efter at være fangen, slagtet, saa Blodet kan løbe af den. Derpaa flækkes, vadskes og saltes den og tørres i fri Luft paa Stensætninger. Stokfisk bliver renset og tørret paa Stænger i Solen. Efter Maaden, hvorpaa Torsken er skaaret op, forinden den tilvirkes til Tørfisk, benævnes Produktet Platfisk og Rundfisk. Rodskær er Torsk, befriede for Hoved, Rygben og Indmad og opskaarne lige til Halen samt derefter tørrede i Luften i usaltet Tilstand. Laberdan er saltet Torsk, der tilvirkes straks efter Fangsten, da den slagtes, flækkes og vadskes, lægges i Saltlage og derefter pakkes i Tønder. Forskellige andre Fiskearter, Markrel, Laks o. fl., ere Genstand for Nedsaltning. Af røgede Fiskevarer er Silden den vigtigste. Særlig i Tyskland og England findes store Røgerier. I disse Lande er for øvrigt Kullerrøgning af stor Betydning. Ogsaa Aal, Laks, Hajer og Rokker røges i betydelig Mængde i forskellige Lande.

Man skelner mellem Varmrøgning og Koldrøgning, der afgive forskellig Vare. Koldrøgning giver paa en Maade en røget Spegevare (Fisken er altsaa saltet, forinden den røges), Varmrøgning giver en fersk røget Vare, som kun er saltet ubetydelig før Røgningen. I Danmark, Sverige og Tyskland anvendes næsten udelukkende Varmrøgning. Ræsede Fisk (Laks, Aal m. fl.) faa en let Saltning, hvorefter de tørres ved Skorstensvarme. Til Fiskens Konservering om Bord i Fiskefartøjer saavel som paa Land bruges Is og Koldluftsmaskiner, navnlig det første. Fisken magasineres om Bord paa store Hylder, hvor den lægges lagvis med knuste Isstykker mellem Lagene. Fryserum til Opbevaring af Fisken benyttes i temmelig betydelig Udstrækning i Amerika, men har aldrig ret kunnet vinde Indpas til Opbevaring af Fisk om Bord i Skibene. Den væsentligste Anvendelse, man gør af Frysehuse i Europa, er til Opbevaring af Agn. I de senere Aar er man begyndt at forsende fersk Laks i frossen Tilstand fra Columbia River i Vestamerika til Europa, navnlig til Hamburg, hvor Varen har vundet betydeligt Indpas som Handelsvare. Denne amerikanske Laks fryses og lagres i store Frysehuse i Portland, forsendes i Frysevagoner pr. Jærnbane til New York, indlades der i Fryserum i Hamburg-Dampere og bringes ved Ankomsten til Hamburg i Land i det derværende store Frysehus, hvor Fisken lagres for at sælges. Transporten fra Portland til Hamburg tager omtrent en Maaned. Fiskens Forsendelse over Land sker ellers i Kasser, som i England og Norge, eller i Kurve som i Danmark, Tyskland, Holland og Belgien. Forsøg paa at sende levende Fisk i dertil indrettede Jærnbanevogne med Vandbassiner er hidtil ikke lykkedes.

Tilberedning af Fisk i krydret marineret Tilstand, nedlagt i Olie, hermetisk henkogte Varer o. s. v. har vundet en umaadelig Udbredelse i næsten alle større fiskeridrivende Lande. I Danmark kendes denne Industri ikke i saa stor Maalestok, fordi mange af de Fiskearter, som benyttes i fortrinlig Grad til Tilvirkning, forekomme sjældnere i danske Farvande. Nævnes bør Ansjostilvirkningen i Norge, Sverige, Tyskland, Italien; Sardintilvirkningen i Middelhavslandene; krydrede og marinerede Sild; skind- og benfri Sild; Sild og Brisling i Olie; Laks, Hummer o. desl. hermetisk henkogt. Den svenske Graf Laks og den norske Rak Ørret er Laks og Ørred, der er let saltet og henlagt, til den er halvt fordærvet. Islændernes Rækling er Havkai tilberedt paa en noget lignende Maade, idet den dog, efter at have henligget, vindtørres, før den spises.

For øvrigt tilberedes en Mængde forskellige henkogte og tilberedte Fiskevarer, Fisk i forskellige Sauce, Fiskeboller, Fiskekød tilberedt paa forskellig Maade, saltet Rogn, Kaviar m. m. Hermetisk henkogte Fiskeretter kunne holde sig friske i lang Tid, undertiden i Aarevis. *F. D.*

Fiskekroge se Fiskeri, S. 633.

Fiskeler har J. G. Forchhammer benævnt et særegent Lag lerblandet Kalk af meget ringe Mægtighed (1/3—2/3 M.), der i Stevns Klint findes regelmæssig aflejret oven paa Skrivekridtet og regnes at høre med til samme Formation som dette. Det synes at indeholde de samme Forsteninger som Skrivekridtet, men er paa sine Steder i Stevns Klint temmelig rigt paa Fiskelevninger (Skæl og Skeletdele). Laget frembyder en Del af Interesse, men er aldrig nærmere undersøgt af nogen Palæontolog. Hvorvidt de i Kridtformationen paa adskillige Steder i Danmark og Skaane forekommende smaa Lerlag, der have en vis ydre Lighed med F. i Stevns Klint, have noget til fælles med dette i Tidspunktet for deres Dannelse, er mere end tvivlsomt, om end de ere opstaaede paa samme Vis, nemlig ved en temmelig pludselig og voldsom, men kortvarig Tilførsel af Ler til de paa Kridthavets Bund aflejrede Kridt- eller Kalklag. Kemiske og mikroskopiske Undersøgelser af de danske Kalksten vise dog, at der saa godt som i hele deres Dannelsesperiode har fundet en snart stærkere snart svagere Tilførsel af Ler Sted til det Kalkslam og de Organismerester, hvoraf disse Stenarter ere dannede, saa at Dannelsen af F. og de øvrige Lerlag kun ere temporære, kraftige Udviklinger af en gennem hele Kridttiden i Danmark virkende Proces. *K. R.*

Fiskelim, egentlig d. s. s. Husblas (s. d.). Ved Behandling af dette og andet Fiskeaffald med Eddike faas en Slags flydende Lim, der har meget stor Bindekraft og gaar i Handelen under Navn af F., Syndeticon o. a. *K. M.*

Fiskelus se Copepoda.

Fiskemaage, en Betegnelse for de styrtedykkende Maager (*Larus*), i Modsætning til Kjoverne (Rovmaager, *Les tris*). *K. C.* **A.**

Fiskemel. Norsk Præparat af Torskekød, der

i tørret Tilstand males til Pulverstof og opvarmes under høje Temperaturer. Af det saaledes tilvirkede Stof bages Brød af stor Næringsværdi. *F. D.*

Fiskemælke, alm. Navn for Hanfiskens Sæd.

Fiskene *(Fisces),* 1) det tolvte af Dyrekredsens Tegn; 2) et hovedsagelig paa den nordlige Himmel beliggende Stjernebillede, der efter Heis indeholder 128 for det blotte Øje synlige Stjerner fra 3. Størrelse og nedefter. Blandt disse er der flere Dobbeltstjerner som ψ^1, hvis to hvide Komponenter i 30" Afstand erelette at se, ξ af 4. og 5. Størrelse i 24" Afstand (Burnham har opløst den svagere i to af 5. og 11. Størrelse i 1" Afstand), α opdaget som Dobbeltstjerne af W. Herschel 19. Oktbr. 1779, Hovedstjernen er grønlig j af 3. Størrelse, Ledsageren er blaa af 4. i 3" Afstand. De 4 foranderlige Stjerner (*R, S, T, U*), man hidtil kender, ere kun teleskopiske. I dette Stjernebillede findes flere svage Stjernetaager, deriblandt den af Mechain 1780 opdagede, som han beskriver som en stjerneløs Taage, der er temmelig stor, men meget svag og vanskelig at observere, medens John Herschel fandt den som kugleformig Stjernehob, der pludselig bliver klarere mod Midten, hvor han tydelig skelnede enkelte svage Stjerner, som Lord Rosse i sit Teleskop fandt havde en spiralformig Anordning. D'Arrest saa ogsaa 1861 enkelte svage Stjerner, og Vogel beskriver den 1867 som en lyssvag kugleformig Stjernehob, med en svag Fortætning i Midten. *J. Fr. S.*

Fiskeodder se Oddergruppen.

Fiskeolie, fælles Betegnelse for de forskellige Olier, der faas af Fisk. Herhen høre saaledes Levertran, Tran, Sildeolie, som faas ved Udkogning eller Udpresning af de hele Fiske eller Dele af disse. (Se Specialartiklerne). *K. M.*

Fiskepadder *(Ichthyoidea)* benævnes en Gruppe Halepadder, som stedse blive staaende paa Larvestadiet eller paa Overgangen dertil. Saaledes mangle de Øjelaag og have bikonkave (amficoele) Hvirvler. Nogle F. (*Perennibranchiata*: *Siren,* Hulepadde og *Necturus* [*Menobranchus*]) beholde Gællebuskene hele Livet igennem, andre (*Derotremata*) miste Gællerne, og Gællespalterne kunne da enten bevares (Aalepadde og Menopoma [*Cryptobranchus*]) eller lukkes med Alderen (Kæmpesalamanderen). Se for øvrigt under de enkelte Slægter. *Ad. y.*

Fiskeperioder. Fiskenes periodiske Forekomst er vel kendt for de fleste Fiskearters Vedkommende og er fremkaldt ved Svingninger i Vandets Temperatur og Saltholdighed eller undertiden ved et for stærkt drevet Fiskeri. Bedst kendes F. paa Steder som den norske og svenske Vestkyst, hvor der foregaar store Fiskerier efter Vandrefisk (Sild og Torsk m fl.). Paa den svenske Vestkyst kan Silden endog helt udeblive for en lang Aarrække ad Gangen. *F. D.*

Fisker, Lorents Henrik, dansk Søofficer, født 5. Oktbr. 1753, død I.Jan. 1819, blev allerede 1767 Sekondløjtnant i Marinen og avancerede efterhaanden til Kommandør (1804) og til Kontreadmiral (1809). 1770—71 deltog han i Admiral C. F. Kaas'es uheldige Ekspedition til Algérie; 1778—83 gjorde han Tjeneste paa den franske Flaade, som i de vestindiske Farvande under Grev Guichen og Admiral Grasse kæmpede mod den engelske under Rodney og Hood. Ved disse Lejligheder udmærkede F. sig gentagne Gange. 1788 ansattes han som Adjutant hos den russiske Admiral v. Dessen, der med sin Eskadre overvintrede paa Kjøbenhavn's Red. F. var den, der opdagede det af den svenske Løjtnant Benzelstjerna lagte Komplot, som gik ud paa at opbrænde de russiske Skibe. Indtil 1801 var han derefter uafbrudt i Virksomhed som Skibschef eller beskæftiget med Kystdefensionsforanstaltninger; paa et Middelhavstogt 1796—97 med Fregatten »Thetis« førte han Thorvaldsen til Italien. 1801 opfandt F. den optiske Telegraf og indstallerede den i Danmark. I selve Kampen 2. Apr. tog han derimod ingen Del. Krigen 1807 traf ham ubeskæftiget; i en djærv Skrivelse til Kronprinsen forlangte han da at komme i Virksomhed og tilbød at organisere Kystforsvaret i Norge. Hans Tilbud blev modtaget, og 1808—09 virkede han derefter i Norge som højestkommanderende Søofficer, organiserede Havneforsvar og Kystmilits, tilvejebragte en anselig Kanonbaadsflotille og administrerede hele Sødefensionen. Hans Affære ved Hvaløerne 7. Apr. 1808 med 24 Kanonfartøjer mod 5 svenske faldt vel uheldig ud og blev stærkt kritiseret, men var i Virkeligheden temmelig betydningsløs; derimod er der Anledning til at omtale, at han Juni 1810 lagde Planen til et Krydstogt for de ham underlagte Orlogsbrigger mod en engelsk Konvoi, der blev opbragt til Norge og der vurderedes til 15 Mill. Kr. Til Trods for den ubestridelige Dygtighed, hvormed F. bestyrede sit ansvarsfulde Embede, og uagtet Kongen personlig flere Gange bevidnede ham sin Tillid (bl. a. ved 1809 at optage ham i Adelsstanden), havde han dog mange Bryderier og Ærgrelser, hvilke væsentligst paaførtes ham af den indflydelsesrige Admiral St. A. Bille, som var Admiralitetskollegiets mest virksomme Medlem; da hans Helbred desuden efterhaanden var bleven svækket, tog han Jan. 1811 sin Afsked og trak sig tilbage fra al aktiv Tjeneste. (Litt.: C.L.With, »L. H. F.'s Liv og Levnet« [Kbhvn. 1891]). *C.L.W.*

Fiskeregn, Fisks Nedfalden fra Luften, er observeret af og til, f. Eks. i Madras 1775 under en Storm. Fænomenet maa forklares ved, at Fiskene føres op i Luften af en Skypumpe og føres med denne igennem Luften, indtil Skypumpens bærende Kraft ophæves; Fiskene falde da ned paa Jorden. Det Vand, der faldt til Jorden samtidig med Fiskene under den ovennævnte Storm, var da ogsaa salt. *W. J—n.*

Fiskerfartøj. At beskrive de forskellige eksisterende Typer paa F. vilde blive særdeles omfattende. Hvert Land har sin særegne Fartøjstype og Sejlføring. Her kan kun gives et Overblik over de vigtigste Former.

I Danmark haves en Mangfoldighed af aabne Baade, der benyttes til Fiskeri, lige fra Vestkystens fladbundede Baade og Pramme til de inden for Skagen benyttede Dambaade, Fartøjer, der ere byggede over et i Midten som Hyttefad indrettet Rum, Sænkekølsbaade, fladbundede og forsynede med eet eller to Sværd, der kan sænkes eller hæves, efter som man er paa dybt eller grundt Vand; Drivkvaser til Fangst af Aal med Drivvaad; de bornholmske Eger, der i Bygning ligne en Del de paa Jylland's Vestkyst benyttede Fartøjer. Endelig en stor Mængde mindre Fartøjer

af forskellig Bygning (Joller). Af Dæksfartøjer den store Kuttertype, som benyttes til Fiskeri i Vesterhavet og ved Island (60—70 Tons), mindre Kuttere med Dam (10—50 Tons) til Kystfiskeri efter Fladfisk; Kvaser, skonnertriggede Fartøjer med Dam til Transport af Fisk; Stævnsbaaden til Sildefiskeri i Kattegat, Bæltsbaaden til Sildefiskeri i Store Bælt; Laksebaaden ved Bornholm, der har en Del Lighed med den norske Lodsbaadstype (6—13 Tons Drægtighed).

Af særlig fremtrædende Fartøjstyper maa nævnes de norske Nordlandsbaade med næsten lodrette, skarpt tilløbende Stævne, 1 Mast og 1 Raasejl, særlig kendte for deres Sejlevne og søgaaende Egenskaber. De svenske Bankskøjter med meget rund Vandlinie (ca. 30 Tons Drægtighed). Hollændernes Kuttere til Sildefiskeri — oprindelig af meget gammeldags Form, Koffer eller Sildebuizer, *hoeker*, *bomschuiter*, fladbundede Fartøjer, indrettede til at sætte paa Land — nu af moderne Fiskekuttertype. Den franske Fiskeskonnert, som driver Fiskeri ved Island og Newfoundland, er bekendt for sine udmærkede søgaaende Egenskaber. Tyskland's Everter og Kuttere, de første med Dam til Fiskens Opbevaring i levende Tilstand, de sidste af den moderne, skarpbyggede Kuttertype til Sildefiskeri i Vesterhavet. England's Smakker eller Kuttere til Trawlfiskeri, Fartøjer paa 70—80 Tons Drægtighed, slup- eller dandyriggede med stort Dybgaaende og fortrinlig Sejlevne. Den skotske Sildebaad, 10—18 M.'s Længde med Luggerrigning. Amerikanernes klipperformede F. med stor Bredde og temmelig flad Bund midtskibs, skarptformede for og agter, have været Model for den moderne Kuttertype, der nu benyttes i de fleste Lande, der drive Havfiskeri. Den amerikanske Fiskeskonnert, 70—120 Tons Drægtighed, er bygget efter disse Principper og regnes for et af de mest fuldkomne Fartøjer, baade hvad Sødygtighed og Sejlevne angaar. Til Fiskeri fra disse Fartøjer benyttes mindre Baade, *Dortes*. For øvrigt bruges et stort Antal Fartøjer til Kystfiskeri, alle tillempede i Form, Sejlføring og Aptering efter hvert enkelt Lands Skik og stedlige Behov. I de nordlige Lande er Gaffelsejl eller Sprydsejl mest fremtrædende, i de sydligere er Latinersejlet mere benyttet.

Den nyeste Fartøjstype paa Fiskeomraadet er Fiskedamperen, der efterhaanden vinder mere og mere Indpas, navnlig i de til Vesterhavet grænsende Lande. England er gaaet i Spidsen for Udviklingen i denne Retning ved at paabegynde Trawlfiskeriet med Dampskibe, der i Begyndelsen kun vare smaa, men nu ere af indtil 100 à 150 Tons Drægtighed. Disse Skibe have en betydelig Maskinkraft og ere beregnede paa at slæbe Trawlen over Grunden. De have et stort Lastrum, hvori Fisken opbevares paa Is efter at være slagtet og renset. De større Dampere benyttes til Transport af Fisk, de mindre udelukkende til Fiskeri med Trawl eller Liner. *F. D.*

Fiskeri, Fangst af Fiske og andre i Havet og de ferske Vande levende Dyr. Retten til al udøve F. er i det aabne Hav fri for alle. Ved Kysterne er den forbeholdt vedkommende Lands Undersaatter indtil en Afstand fra Kysten, der regnes noget forskellig i de forskellige Lande, men som i de i den nyere Tid afsluttede Traktater er fastsat til $^3/_4$ Sømil fra nærmeste Land, som ikke er overflydt ved daglig Vandstand. I de ferske Vande tilkommer Retten til F. Ejeren af Vandet. Hvor flere ere Ejermænd, danner Midtstrømslinien Grænsen mellem de forskellige Ejendomsbesidderes Rettigheder. En Følge af Staternes Højhedsret over Søterritorierne i det aabne Hav er, at de give Love for F.'s Drift. Det samme gøres for de ferske Vandes Vedkommende, naar disse ejes af forskellige. De fleste Landes Fiskerilovgivning indeholder dog kun faa almengældende Bestemmelser for F.'s Drift, gaaende ud paa Forbud mod Ilandbringelse, eller Køb og Salg af Fisk under visse Maal, Fredningstider for Fisken og Forbud mod Brugen af visse for Fiskebestanden særlig skadelige Redskaber eller mod Vandets Forurening med giftige eller andre for Fiskebestanden skadelige Stoffer. For de ferske Vandes Vedkommende tillige Regler for Vandløbs Afspærring med faste Værker, indrettede til F., og for disses Oplukning til visse Tider. De nærmere Regler for F.'s Udførelse fastsættes i Alm. af Fiskerne selv i Vedtægter eller Regulativer.

Maaden, hvorpaa F. udøves, er forskellig i de forskellige Lande, afhængig af Naturforhold og Beliggenhed. Fælles er dog Inddelingen af de til F. anvendte Redskaber i faststaaende og flydende eller drivende Redskaber. De første bestaa af Liner med Kroge, der sættes langs Havbunden; faststaaende Netredskaber, i hvilke Fisken hildes; Ruser, Bundgarn, Gaarde, Kister; de andre af Krog (Angel) paa Snøre eller Pilk, Vod, Drivgarn, Skrabere, Harpuner, Glib og forskellige Stangeredskaber. (Om disse Redskaber se de enkelte specielle Artikler). Til Agn ved Krogfiskeri benyttes Sild, Torsk, Makrel, Tobis, Snegle, Rejer, Negenøje, Kong, forskellige Slags Muslinger, Orme, Indvolde af Marsvin, Kreaturlever, o. s. v.

I det følgende skal gives en Fremstilling af F. i de forskellige fiskeridrivende Lande:

Amerika's F. hører til de største i Verden og drives i meget betydelig Udstrækning, baade som Hav- og Kystfiskeri. Den samlede Værdi af de amerikanske F. udgør ca. 45 Mill. Doll. Fiskerbefolkningen udgør ca. 132,000 Mand, fordelte paa ca. 7,000 større Fartøjer og ca. 45,000 Baade. Det væsentligste F. foregaar fra Gloucester, New Bedford, Eastport og Boston, men for øvrigt drives F. i betydelig Udstrækning fra Sydstaternes Kyster og fra Kysterne af det store Ocean og den mejikanske Bugt. Blandt de betydeligste F. maa nævnes Helleflynderfiskeriet ved Newfoundland, Island og Grønland, der drives med store, veludrustede og velbemandede Fiskeskonnerter af 75—80 Tons Drægtighed. Til F. benyttes Langliner, der udsættes ved Hjælp af mindre Baade, de saakaldte *Dories*, fra Skibet, som ligger til Ankers. Fangsten tilberedes om Bord og nedsaltes eller føres til Land i fersk Tilstand. Største Delen røges da i amerikanske Røgerier. Til Agn benyttes Sild, Torsk og Makrel eller ogsaa Finnerne af Helleflynderen. Makrelfiskeriet drives navnlig ud for New England's Kyster med Posenot, Garn og Liner. Fartøjerne, som benyttes til dette F., ere af 60—80 Tons Drægtighed. Fangsten føres enten i fersk eller saltet Tilstand til Land og sælges som oftest til høje Priser, da Makrelen er en i Amerika meget

yndet Fisk. Menhaden-F. foregaar med Net saa godt som langs hele Nordamerika's Atlanterhavskyst, navnlig i Bugterne og i det brakke Vand nær ved Flodmundingerne. Der indvindes betydelige Mængder Tran af denne Fisk ved Kogning i Trankogerier. Den tilbageblevne Del af Fisken laves til Guano. Sværdfiskefangsten er i Aarenes Løb bleven af stor Betydning i Amerika. Den foregaar ved Harpun i Løbet af Sommeren. Torskefiskerierne drives paa Newfoundlandsbankerne. Tidligere brugtes udelukkende Haandline til dette F., og de Fartøjer, som benyttedes dertil, vare ikke over 40—70 Tons Drægtighed. Nu er Brugen af Langliner fremherskende, og Haandlinerne benyttes kun fra *Dortes*. Langlinefiskeriet drives af ca. 200 Skibe fra 60—125 Tons Drægtighed. Til Mading bruges Sild, Makrel og Muslinger. Hver Rejse varer ca. 2 Maaneder. Fisken bliver renset og saltet om Bord. Leveren opbevares i særskilte Beholdere. Besætningerne bestaa for det meste af fremmede, særlig af Skandinaver. Fra San Francisco drives Torskefiskeriet ogsaa efter ret betydelig Maalestok og paa langt bortliggende Fiskepladser. Hver Rejse tager 4 à 5 Maaneder. Østersfiskerierne spille en meget betydelig Rolle i Amerika, og i intet andet Land er den kunstige Østersavl saa kraftig udviklet som der. Hovedpladserne for Østers- og Muslingefiskerierne ere Staterne New Jersey, New York, Delaware, Maryland og Virginia. Særlig er den udstrakte Chesapeake-Bugt bekendt for sine betydelige Østersbanker. F. foregaar med Skrabere og Tænger. 52,800 Mand og 4,200 Baade ere beskæftigede ved dette F., som indbringer ca. 14 Mill. Doll. aarlig. Fangsten sælges dels i selve Amerika i fersk eller preserveret Tilstand, dels forsendes den til Udlandet, navnlig til England. *Blue points* og *East river* ere de mest kendte af de forskellige Østerssorter, som produceres. Muslingefangsten er ligeledes af stor Betydning i Amerika, særlig ere de saakaldte *Clams*, der for øvrigt ogsaa findes i store Mængder i danske Farvande, kendte. F. foregaar paa lignende Maade som Østersfiskerierne med Skrabere og Slæbenet. Hummerfiskeriet drives i betydelig Udstrækning fra Staterne Maine, New Hampshire, Massachussetts, Rhode Island, Connecticut, New York og New Jersey. Det drives ligesom i europæiske Farvande med Tejner, og Hummeren sælges mest i selve Amerika i fersk Tilstand. Krabber fiskes i betydelige Mængder og sælges saavel i fersk som i preserveret Tilstand. Laksefiskerierne ere selvfølgelig af langt større Betydning i de store amerikanske Indsøer og Floder end i de salte Vande. Dog drives der ved Flodmundingerne paa Amerika's Vestkyst et ret anseligt F. efter denne Fisk, særlig ud for Columbia-Floden i Maanederne April—August. Største Delen af Fangsten sælges til de store Tilvirkningsanstalter for preserveret Fisk og forsendes derfra henkogt i Daaser til Ind- og Udland.

Belgien. Betingelserne for F.'s Udvikling i Belgien ere ikke særlig gunstige paa Grund af dets ringe Kyststrækning og faatallige Fiskerbefolkning. Paa den anden Side har det den store Fordel at have et udmærket Marked for Afsætning af fersk Fisk, grundet paa dets nære Beliggenhed ved de store franske og tyske Markeder. F. drives saavel med Damp- som med Sejlfartøjer, i alt 8 Dampfartøjer, 426 Kuttere. Redskabet, som benyttes, er Trawl, og F. drives rundt paa de forskellige Fiskebanker i Vesterhavet efter Fladfisk, Kuller, Torsk, Rokker m. m. Fra mindre Fartøjer, i alt ca. 130, drives Kystfiskeri efter Sild, Rejer m. m. F. i Belgien ofres megen Opmærksomhed saavel af Staten som af private og er betydelig i Fremgang.

England. Af alle fiskeridrivende Nationer er den engelske den, der har drevet Havfiskeriet til størst Udvikling. Det egentlige Havfiskeri — Trawlfiskeriet med Damp- og Sejlfartøjer — er af temmelig ny Oprindelse. Først i Midten af 19. Aarh., da Jærnbanernes Indførelse medførte et betydelig større Marked for F., tog Udviklingen sin Begyndelse; men den er da siden den Tid gaaet for sig med betydelig Fart. Eksempelvis kan nævnes, at i Grimsby var der 1853 kun 10 mindre Fiskefartøjer, medens der 1893 fandtes 810 Fartøjer, hvoraf 85 Dampere. Det samlede Udbytte fra Storbritannien udgør nu (1896) 600,000 Tons Fisk aarlig og Værdien ca. 7,000,000 L. St. Fiskerbefolkningen udgør 120,000 Mand fordelt paa ca. 8,000 Fartøjer over 15 Tons og ca. 26,000 under 15 Tons Drægtighed. Hertil kommer F. i Canada, hvis Værdi andrager 3,500,000 L. St. Det ældste F. i England er Sildefiskeriet, der drives fra den skotske Østkyst. Det er dog først fra Beg. af 19. Aarh., da Regeringen ved betydelige Præmier søgte at fremme dette F., at det har faaet nogen større Betydning. Udbyttet er, som altid ved Sildefangsten, meget varierende. Indtil 1884 og 1885 var det steget til en samlet Værdi af ca. 1 3/4 Mill. L. St. Siden den Tid er Udbyttet forringet med ca. 20 p. Ct. F. drives som Kystfiskeri, til Dels med aabne Baade. Silden bringes daglig til Land, hvor den saltes og pakkes efter bestemte Regler af Vragere, ansatte af Regeringen. Den klassificeres og mærkes derefter. En betydelig Del sælges paa de tyske Markeder. Trawlfiskeriet er Hovedfiskeriet i England. Det drives saavel med Damp- som med Sejlfartøjer, de saakaldte *Trawlers*. Det oprindelige Virkefelt for Trawlerne er Vesterhavet, hvor F. drives paa de forskellige Fiskebanker; om Foraaret og i Forsommeren nær Horns Rev og den jydske Kyst, om Vinteren og i Efteraarstiden paa Doggers Banke, Store Fiskebanke o. l. For øvrigt drives Trawlfiskeriet rundt Storbritannien's Kyster, saavel i den engelske som i den irske Kanal. Det vigtigste Udgangspunkt for Trawlfiskeriet er dog Byerne Hull og Grimsby paa Østkysten. I de senere Aar har man udstrakt Trawlfiskeriet til fjernere Fiskepladser, navnlig ved Island og i den biscayiske Havbugt. Udbyttet af Trawlfiskeriet er Rødspætter, Tunge, Pigvar, Sletvar, Isinger samt forskellige Torskearter. Af øvrige F. ved den engelske Kyst ere Makrel- samt Østers- og Hummerfiskerierne af Betydning. — F. administreres i England af et under *Board of Trade* henlagt Fiskeridepartement. Under dette sortere 2 Inspektører for Ferskvandsfiskeri og 1 for Havfiskeri. Desuden findes rundt paa Kysterne i England og Wales Fiskerikomiteer, der bestyre F. i de dem underlagte Distrikter. Under disse Komiteer sortere Fiskeriopsynsmænd, som skulle paase Overholdelsen af de eksisterende Love, indsamle statistiske Oplysninger om F. m. m. I Skotland bestyres F. af et *Fishery Board*, der ikke

alene har en vis Myndighed i administrativ Henseende, men som ogsaa forestaar alle Forsøg og Foretagender til Udvikling af F. — Irland har et eget Fiskeriopsyn, der, ligesom det skotske *Fishery Board*, leder og udfører de forskellige Forsøg og Undersøgelser paa F.'s Omraade.

Frankrig. Skønt F. i Frankrig nu ikke kan maale sig med England's F. i Henseende til Størrelse og Udbytte, har det dog lige til den nyere Tid været dette overlegent, takket være de Bestræbelser, som i Tidernes Løb ere gjorte fra Regeringens Side, paa at hæve F. Allerede i Colbert's Tid indstiftedes den saakaldte *Inscription maritime*, en Slags Indrulleringsinstitution af Søfolk og Fiskere. De, der ere indskrevne i *Inscription maritime*, have Forpligtelse til at tjene et vist Antal Aar i Marinen, men til Gengæld have de saa Pensionsberettigelse og Ret til Regeringspræmier, naar de gaa paa F. under Island eller Newfoundland. Kystfiskeriet omfatter F. efter saa godt som alle Saltvandsarter. Som de vigtigste Kystfiskerier i Frankrig maa nævnes Silde-, Makrel- og Sardinfiskerier, til hvilke der benyttes Drivgarn — for Sardinfiskeriets Vedkommende i Forbindelse med Brugen af Agn, der udkastes i Vandet — og Østersfiskerier, der drives med Skraber. Østersfiskerierne ere udviklede i betydelig Grad i Frankrig ved kunstig Østersavl, navnlig i Bassinerne i Arcachon drives der en udstrakt Østersavl. — Havfiskeriet foregaar for den langt overvejende Del med Sejlfartøjer ved Island og Newfoundland efter Torsk, som nedsaltes om Bord og føres til Frankrig, hvor den tilberedes til Klipfisk. F. foregaar med Line fra selve Fiskefartøjet. F. beskæftiger i Frankrig ca. 90,000 Mand, fordelte paa ca. 25,000 Fartøjer. Den samlede Drægtighed af den franske Fiskerflaade er ca. 160,000 Tons. Udbyttet af F. er ca. 100 Mill. frc. aarlig, hvoraf F. ved Newfoundland udgør ca. 9 Mill. frc, F. ved Island ca. 7 Mill. frc. F. administreres i Frankrig af Marineministeriet og specielt af de forskellige i Søstæderne kommanderende *préfèts maritimes* samt af de forskellige Fiskeriembedsmænd, der sortere under dem, Chefer for Fiskeriinspektionsfartøjer m. m.

Grækenland. F. drives i Grækenland som Kystfiskeri af ca. 6,000 Fiskere med ca. 1,700 Fartøjer med 5,700 samlet T. Dr. De betydeligste F. drives efter Sardin, Makrel, Tunfisk, Hornfisk, Aal, forskellig Fladfisk, Muller, Knurhaner. Til disse F. er fra gammel Tid benyttet Garn, Vod, Kroge, Harpuner og Ruser. Forhen benyttedes ogsaa Dynamit og andre Sprængstoffer til F. Dette er nu forbudt. Til den græske Fiskeriindustri maa endnu nævnes Svampefiskeriet, der drives ved Dykkere og udgør en meget væsentlig Del af den samlede Værdi af de græske F. Udbyttet angives til $2^1/_2$ Mill. Drachmer aarlig.

Holland. Uagtet F. i Holland langt ovcrgaas af andre Nationers F., er det dog af stor Betydning paa Grund af den enestaaende og systematiske Maade, hvorpaa det fra gammel Tid og indtil nu er blevet drevet. Dette gælder navnlig Sildefiskerierne, som alt for 200 Aar siden eksisterede i deres nuværende Form. Der benyttes hertil større søgaaende Dæksfartøjer, som lige til den nyeste Tid have været af en særegen gammeldags Konstruktion (de saakaldte »Bomschuiter«), store, brede og sødygtige Fartøjer, der paa Grund af deres fladbundede Bygning kunde lande paa den aabne Kyst. I de senere Aar er man gaaet over til Kuttere paa 70—80 T. Dr. af mere moderne Bygning. F. foregaar fra Juni til November. Silden saltes om Bord i Fangstfartøjerne paa en egen, meget omhyggelig og omstændig Maade og pakkes i Egetønder. De øvrige hollandske F. efter Torsk og Fladfisk ere af ringe Betydning i Sammenligning med Sildefiskerierne. Dog udmærke disse F. sig ogsaa ved en særlig god Behandling af Varen. Torsken saltes og pakkes i Tønder (»Laberdan«). Rødspætter tørres. En særlig Betydning har F. i Zuider-Søen efter Rødspætter, Sild og Brisling. Ogsaa Aalefiskerierne og Østersfangsten spille en betydelig Rolle i Holland. Den hollandske Fiskerbefolkning udgør i alt ca. 14,000 Mand, fordelte paa ca. 4,000 Fartøjer med en samlet Drægtighed af ca. 93,000 Tons. F. administreres i Holland af Handelskammeret, under hvilket et Fiskeriraad (*Collegie voor de Zeevisscherijen*), bestaaende af 15 kongevalgte Medlemmer, sorterer. Endvidere findes en Fiskeriinspektør og en videnskabelig uddannet Konsulent i Fiskerisager.

Italien. Trods Italien's store Kyststrækninger befinder det italienske F. sig dog paa et lavt Standpunkt, og der importeres aarlig betydelige Mængder fersk Fisk. Antallet af Fiskere kan anslaas til ca. 50,000 Mand, fordelt paa ca. 17,000 Fartøjer, alle af meget ringe Tonsdrægtighed. F., som indbringer i alt ca. 17 Mill. frc. aarlig, bestaar fornemmelig af Sardin- og Koralfiskeri.

Portugal. F. i Portugal har i gammel Tid været af stor Betydning ikke alene ved Kysterne, men ogsaa i fjernereliggende Farvande, f. Eks. Bankerne ved Newfoundland. Nu er F. mere indskrænket til Kystfiskeri, idet kun ganske faa Skibe gaa til Søs i længere Afstand fra Kysterne paa Hvalfangst og Makrelfiskeri. F. foregaar i Forsommeren efter Tunfisk, som paa denne Aarstid nærme sig de portugisiske Kyster og fanges i store Garn. Desuden fanges forskellige Torskearter, Rokker, Hajer, Stør, Aal, Fladfisk, Makrel, Sardiner, Sild og Laks. De fleste værdifulde Fiskearter ere altsaa Genstand for F. i Portugal. Fiskerbefolkningen bestaar af ca. 30,000 Mand, fordelt paa ca. 6,000 Fartøjer. Udbyttet af F. andrager ca. 12 Mill. Kr.

Rusland betegnes som det fiskerigeste Land i Verden; men der foreligger faa Beretninger om de forskellige F.'s Størrelse og Art. Af særlig Betydning ere F. fra Landets Nordkyst og i det kaspiske Hav. I Astrachan findes store Fiskerietablissementer, hvoraf et enkelt f. Eks. beskæftiger ca. 8,000 Mand. Størfiskeriet er her af størst Betydning. I det nordlige Ishav drives Hvalfiskefangst i temmelig stor Udstrækning, særlig fra Halvøen Kola, og fra Nordkysten af Rusland F. efter forskellige Torske- og Fladfiskearter. I Finland findes et betydeligt F. i de mange ferske Vande og langs hele Østersøkysten betydelige F. efter Sild (Strøming), Laks o. a. Strømingen bliver i Rusland røget og marineret. Den kunstige Fiskeavl er temmelig udbredt i Rusland og fremmes navnlig gennem den kejserlige Udklækningsanstalt i Nikolskoje. Ogsaa i Sibirien drives F. i stor Udstrækning efter dette Lands mangfoldige og for-

skelligartede Fisk. Det samlede aarlige Udbytte af de russiske F. angives til ca. 700 Mill. Kg. til en Værdi af ca. 40 Mill. Rubler. Heraf regnes 25 Mill. at hidrøre fra det kaspiske Hav og 6 Mill. fra det asovske Hav. Østersøen, det nordlige Ishav og det hvide Hav anslaas til at udgøre hver I sioner, af hvilke maa nævnes »Deutscher Fischerei 1 Mill. Rubler aarlig, Indsø- og Flodfiskeriet 6 Mill. Rubler. Disse Tal ere dog uden Tvivl alt for lave. Rusland's Fiskeudførsel er meget betydelig, men trods dette indføres der dog aarlig for ca. 7 Mill. Rubler Fisk.

Spanien. Trods et temmelig betydeligt F. i Spanien indføres der dog store Kvantiteter af Fisk, særlig i saltet Tilstand. Spanien er saaledes Hovedmarkedet for den islandske Klipfisk. Ogsaa i selve Landet saltes der betydelige Mængder Fisk. For øvrigt ere henkogte eller marinerede Varer meget benyttede. F. drives rundt hele Kysten af Spanien og i Kolonierne, navnlig i Havanna og ved Filippinerne, af ca. 85,000 Fiskere, fordelte paa ca. 20,000 Fartøjer. Udbyttet udgør ca. 29 Mill. Pesetas.

Sverige. Paa Grund af den store Kyststrækning og de mange Indsøer, som dette Land besidder, er F. af stor Betydning. Særlig gælder dette for Vestkysten, hvor de store bohuslenske Sildefiskerier foregaa. Silden sætter her i Vintermaanederne ind i Skærgaarden i store Mængder og fanges dels med Vod, dels med Net, hvormed den indestænges, og endelig for en mindre Del med Drivgarn. Fangsten saltes i Tønder og udføres til Tyskland, England, Rusland og Danmark. Dette F. er dog meget periodisk. I visse Perioder udebliver Silden ganske. I andre forekommer den meget rigelig og giver alene for Bohuslen's Vedkommende et aarligt Udbytte af 2 å 3 Mill. Kr. Drivgarnsfiskeriet ud for Bohuslen er af underordnet Betydning. Sildefiskeriet drives langs hele den svenske Kyststrækning. Ud for Halland, Skaane og Blekinge foregaar det som Drivgarnsfiskeri, fornemmelig i Øresund, hvor det fra gammel Tid har haft Betydning (»Skanør-Falsterbo« F.). S. f. Sverige drives Sildefiskeriet i en stor Del af Aaret ved Bornholm. Derfra og Nord efter og langs hele den svenske Østersøkyst drives F. efter Østersøsilden (Strømingen) med Garn, Vod og Ruser. Det hele Sildefiskeri fra Sundet og Østersøen andrager ca. $3^1/_2$ Mill. Kr. Langs den svenske Kattegatskyst drives endvidere et ret betydeligt F. efter Fladfisk (særlig ved Anholt), Makrel, Torsk, Helleflynder, Laks, Aal, Hummer og Østers. Det egentlige Havfiskeri bestaar i det saakaldte »Bankfiske« i Skagerak. Her fiskes med de saakaldte Bankskøjter Torsk, Kuller og Rødspætter paa Langliner, som sættes paa store Dybder. Dette F. udgør 5 å 600,000 Kr. Ferskvandsfiskerierne ere af meget stor Betydning, og der ofres dem megen Opmærksomhed fra Regeringens Side. Tilvirkningen af forskellige Fiskeriprodukter, saltede og henkogte Sild, Laks, forskellige røgede Varer, Guanostoffer o. s. v. er vidt fremskreden i Sverige. F. administreres af en under Landbrugsministeriet ansat Fiskeriinspektør (herfra dog undtaget de bohuslenske F., der have deres egen Administration under Landshøvdingen i Bohuslen). Det samlede Udbytte af det svenske F. anslaas til 12—16 Mill. Kr. Omtrent 50,000 Mennesker ere beskæftigede ved Fiskeribedriften.

Tyskland. Det er først i den nyere Tid, efter Tyskland's Udvidelse af dets Vesterhavs- og Østersøkyster, at det tyske F. er naaet til nogen nævneværdig Størrelse. Saavel Staten som private have bidraget navnlig til Havfiskeriets Fremme, dels ved direkte Understøttelse, dels gennem Foreninger og Kommis-

1 Mill. Rubler. Disse Tal ere dog uden Tvivl alt for lave. Rusland's Fiskeudførsel er meget betydelig, men trods dette indføres der dog aarlig for ca. 7 Mill. Rubler Fisk.

Spanien. Trods et temmelig betydeligt F. i Spanien indføres der dog store Kvantiteter af Fisk, særlig i saltet Tilstand. Spanien er saaledes Hovedmarkedet for den islandske Klipfisk. Ogsaa i selve Landet saltes der betydelige Mængder Fisk. For øvrigt ere henkogte eller marinerede Varer meget benyttede. F. drives rundt hele Kysten af Spanien og i Kolonierne, navnlig i Havanna og ved Filippinerne, af ca. 85,000 Fiskere, fordelte paa ca. 20,000 Fartøjer. Udbyttet udgør ca. 29 Mill. Pesetas.

Sverige. Paa Grund af den store Kyststrækning og de mange Indsøer, som dette Land besidder, er F. af stor Betydning. Særlig gælder dette for Vestkysten, hvor de store bohuslenske Sildefiskerier foregaa. Silden sætter her i Vintermaanederne ind i Skærgaarden i store Mængder og fanges dels med Vod, dels med Net, hvormed den indestænges, og endelig for en mindre Del med Drivgarn. Fangsten saltes i Tønder og udføres til Tyskland, England, Rusland og Danmark. Dette F. er dog meget periodisk. I visse Perioder udebliver Silden ganske. I andre forekommer den meget rigelig og giver alene for Bohuslen's Vedkommende et aarligt Udbytte af 2 å 3 Mill. Kr. Drivgarnsfiskeriet ud for Bohuslen er af underordnet Betydning. Sildefiskeriet drives langs hele den svenske Kyststrækning. Ud for Halland, Skaane og Blekinge foregaar det som Drivgarnsfiskeri, fornemmelig i Øresund, hvor det fra gammel Tid har haft Betydning (»Skanør-Falsterbo« F.). S. f. Sverige drives Sildefiskeriet i en stor Del af Aaret ved Bornholm. Derfra og Nord efter og langs hele den svenske Østersøkyst drives F. efter Østersøsilden (Strømingen) med Garn, Vod og Ruser. Det hele Sildefiskeri fra Sundet og Østersøen andrager ca. $3^1/_2$ Mill. Kr. Langs den svenske Kattegatskyst drives endvidere et ret betydeligt F. efter Fladfisk (særlig ved Anholt), Makrel, Torsk, Helleflynder, Laks, Aal, Hummer og Østers. Det egentlige Havfiskeri bestaar i det saakaldte »Bankfiske« i Skagerak. Her fiskes med de saakaldte Bankskøjter Torsk, Kuller og Rødspætter paa Langliner, som sættes paa store Dybder. Dette F. udgør 5 å 600,000 Kr. Ferskvandsfiskerierne ere af meget stor Betydning, og der ofres dem megen Opmærksomhed fra Regeringens Side. Tilvirkningen af forskellige Fiskeriprodukter, saltede og henkogte Sild, Laks, forskellige røgede Varer, Guanostoffer o. s. v. er vidt fremskreden i Sverige. F. administreres af en under Landbrugsministeriet ansat Fiskeriinspektør (herfra dog undtaget de bohuslenske F., der have deres egen Administration under Landshøvdingen i Bohuslen). Det samlede Udbytte af det svenske F. anslaas til 12—16 Mill. Kr. Omtrent 50,000 Mennesker ere beskæftigede ved Fiskeribedriften.

Tyskland. Det er først i den nyere Tid, efter Tyskland's Udvidelse af dets Vesterhavs- og Østersøkyster, at det tyske F. er naaet til nogen nævneværdig Størrelse. Saavel Staten som private have bidraget navnlig til Havfiskeriets Fremme, dels ved direkte Understøttelse, dels gennem Foreninger og Kommissioner, af hvilke maa nævnes »Deutscher Fischerei Verein«, stiftet 1870, og »Der Kommission für wissenschaftliche Untersuchung der deutschen Meere«. Kystfiskerierne drives i Østersøen paa ganske lignende Maade som F. fra de danske Østersøkyster efter Aal, Sild, Brisling, Hornfisk, Torsk, Rødspætter, Stør og Laks, og i Hovedsagen med de samme Redskaber, som bruges i Danmark (se Danmark, Afsn. »F.«). F. i Østersøen drives fornemmelig fra Kysterne omkring Danzig, Stralsund og Rügen. Ved Slesvig's og Holsten's Kyster er det af mindre Betydning. Antallet af Personer, som drive F. ved de tyske Østersøkyster, angives til ca. 17,000, fordelte paa ca. 8,000 Fartøjer. I Vesterhavet ere navnlig Kuller, Torsk, Rødspætter, Tunge, Makrel og Hummer Genstand for F. Det oprindelige tyske Vesterhavsfiskeri er Kurrefiskeriet ɔ: F. fra smaa Dæksfartøjer med Kurre, en mindre *Trawl*, som benyttes til Fangst af Fladfisk langs Kysterne af Vesterhavsøerne og ved Horns Rev. Dette F., hvorved Fisken bringes levende til Markedet i Damme i Fartøjerne (*Everter*), udgaar særlig fra Finkenwärder og Blankenese. I den nyeste Tid er Havfiskeriet udviklet betydelig, navnlig Sildefiskeriet, efter hollandsk Mønster med store Kuttere udgaaende fra Emden og Trawlfiskeriet med Dampskibe efter engelsk Mønster. Dette sidste F. har navnlig sit Udgangspunkt fra Altona og Geestemiinde og er i Løbet af faa Aar udviklet saaledes, at det nu drives med ca. 70 Dampskibe. Erhvervelsen af Helgoland og den der oprettede Fiskeristation har ogsaa bidraget til F.'s Udvikling. Afsætningen foregaar fornemmelig til de store Fiskemarkeder i Hamburg, Altona og Geestemiinde. Af særlig Betydning for Fiskeafsætningen til Tyskland ere de store Silderøgerier i Kiel og Omegn. Største Delen af den fangede og indførte Fisk forhandles dog i fersk Tilstand paa de store Fiskeauktioner. Trods det betydelige F., som nu drives af Tyskland, indføres der dog store Kvanta af Fisk i dette Land, navnlig Sild fra Norge, Sverige og Danmark, Kuller og Fladfisk fra Danmark.

Østerrig-Ungarn. Det vigtigste F. i Østerrig-Ungarn er Sardel- og Ansjosfiskerierne fra Dalmatien og Istrien, til hvilke benyttes saavel Net som Drivgarn. Makrel- og Tunfiskeri, Koral- og Svampefiskeri ere de næste i Rækken. Et betydeligt F. af Fladfisk, Aal, Aborre m. m. drives i Lagunerne. For Fangst af Hajer er der af Regeringen udsat Præmier. F. i de territoriale Farvande er ordnet ved Lov, der indeholder forskellige Fredningsbestemmelser, Maalbestemmelser o. desl. F. sorterede tidligere under Indenrigsministeriet, men er siden 1884 underlagt en særskilt Administration, der omfatter alle Havne-, Karantæne- og Fiskerisager. Fiskeriudbyttet af de vigtigste F. anslaas til ca. $1^1/_2$ Mill. fl.

Om F. i Danmark og Norge henvises til Afs. »F.« under Danmark og Norge. *F. D.*

Ferskvandsfiskeri. Maalet for dette F. er dels de virkelige Ferskvandsfisk, som hele Livet om leve i de ferske Vande, og dels de Fisk, som til en Tid opholde sig i dem, til en anden i Havet

eller i dets Indvige. Til de førstnævnte Fisk høre i Danmark Gedde, forskellige Karpefisk, Ørred, Hælt og Aborre, til de sidste Aal og flere Laksefisk (Laks, Ørred, Hælt), af hvilke Aalene vokse op og fedes i det ferske Vand, medens de vandrende Laksefisk kun søge op i dette for Ynglens Skyld. Aal, Gedde og Laksefisk ere langt de vigtigste for det danske Ferskvandsfiskeri. — Efter Vandenes Natur falder Ferskvandsfiskeriet i Indsø- og Aafiskeri, hvortil endnu kan regnes Damfiskeriet (se Damkultur). I tidligere Tider, medens Havfiskeriet mindre udnyttedes, og medens Transporten af Havfisk til de fra Stranden fjerntliggende Pladser var brydsom og langvarig, var Ferskvandsfiskeriet af større Vigtighed end nu. For Tiden (1896) er det i samtlige Kulturlande gaaet tilbage, enten fordi de naturlige Vilkaar for Fiskelivet i de ferske Vande ere forstyrrede ved Udtørring, Regulering, Forsumpning og Afspærring, eller fordi F. er drevet hensynsløst over for ny Opvækst og kun til Fordel for Fiskefjenderne. Man har glemt, at man vel har Lov at hæve Renten af den i Ferskvandene staaende Kapital, men at man ikke bør angribe selve Kapitalen. Man kan ikke tage mere Fiskekød ud af et Vand, end dette har Næringsemne; derfor kan der ikke til de afgrænsede Ferskvande stilles Krav ud over en vis Grænse, og denne lærer man først at kende for de respektive Vande gennem en nøje Bonitering af Bunden og af det Plante- og Dyreliv, som denne fremkalder. Dette indser man nu overalt, og den stærke og stigende Efterspørgsel efter Havfisk samt disses høje Pris har efterhaanden i alle Kulturlande henledt Opmærksomheden paa en rationel Brug af de ferske Vande. Imidlertid er der mange Vanskeligheder at overvinde, efter at Ferskvandsfiskeriet i saa lang Tid har været stifmoderlig behandlet; Vandet er blevet taget i Brug i andre Øjemed, forskellige Afspærringer af Vandløbene ere indrettede til Hindring af Fiskens fri Gang, Fabrikker sende for Fiskelivet ødelæggende Emner ud i Vandene o. s. v.

I Danmark, hvor den største Indsø (Arre Sø) kun er 41 □ Km, det største Aaløb (Guden-Aa) kun 160 Km. lang, kan den økonomiske Vigtighed af Ferskvandsfiskeriet ikke være særdeles stor i denne Forfaldstid. Det er saare vanskeligt at erholde statistiske Oplysninger om det samlede Udbytte af F., men det kan vel sættes til omkring 500,000 Kr. Brutto, især naar man ser hen til, at en ikke ringe Del af Fangsten bruges paa Fangststederne. — Aalefiskeriet er det vigtigste af Danmark's Ferskvandsfiskerier. Fangsten sker enten ved Kroge (Agn: Smaafisk eller Regnorm), ved Ruser, ved Vod, ved Stangning (mest fra Is paa Søerne), ved Aalegaarde og ved Møllernes Aaleværker (»Værkaal«). Redskaberne ere i Reglen ikke forskellige fra Kystfiskeriets. Aalegaardene ere i Reglen byggede af en Række Tremmeværk (»Grinder«) tværs over Aaløbene, og Fangsten sker da, idet enkelte af Grinderne ere udtagne og erstattede af en Ramme, hvori er anbragt en Ruse eller en Kube. Fangsten omfatter Skredaal o: Aal, som i Parringsdragt (Blankaal) trække til Kysten, og Tiden for dette F. falder mest fra omtrent Juli til henad Nytaar. I enkelte jydske Aaer fanges en sælgeværdig Aal paa Opgang fra Havet. Ved Vandmøllerne og ved de saakaldte Stigninger i Aaerne har man indrettet Aalekister til Fangst af Skredaalen. Kisten eller Værket anbringes enten i Møllens Frivand eller, hvor et saadant Omløb mangler, i Aaen foran Møllen. Aalekisten er i Reglen aaben opefter. Aalen fanges, idet den med Vandet falder paa det Tremmeværk, som udgør Kistens Bund, hvorimod lodret staaende Tremmer hindre Fisken i at undvige. Fangsten sker for største Delen om Natten, og den kan være meget lønnende; enkelte Møller have en Indtægt af henimod 10,000 Kr. aarlig af Skredaal. Til Fangst af Skredaal i mindre Vandløb og i Grøfter tjener »Fedderssen's Aalekiste«, en Fælde, som tillader Vandet at strømme frit, men som holder Aalene tilbage. — Laks fanges med Vod, i Lakse- eller Ørredgaarde og i Vestjylland ved de saakaldte Skydegarn, naar Laksen er paa Opgang til Legepladserne i Aaerne; de vigtigste Lakseaaer ere Guden-, Skjern-, Varde- og Sneum-Aa. Den største danske Laksegaard er Frisenvold's i Nærheden af Randers. Ørredgaarde (med Tener) findes flere Steder, men Fangsten af Ørred er ligesom Laksefangsten stærkt aftagende. — Hæltfiskeriet sker i flere vestjydske Aaer, som falde i Ringkjøbing Fjord, samt i nogle Indsøer (Glenstrup- og Tjele Sø). — Geddefangsten er rigelig baade i Vandløb, Søer, Tørvegrave o. s. v. Den sker enten ved Vod, i Ruser, ved Togger- eller Grimegarn eller ved Udlægning af Kroge, fæstet til Bøjer af forskellig Slags. -- Karpefiskene tages mest med Ruse (Suder, Skaller, Karusse) og med Vod (Brasen). — Aborre fanges i Ruse

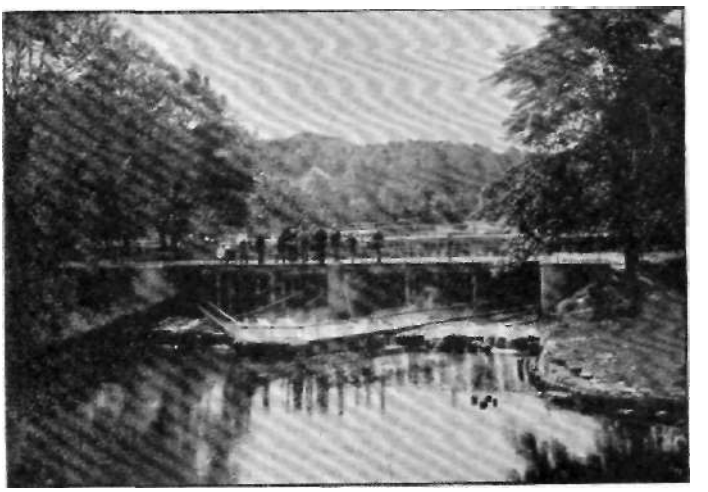

Aalekisten ved Silkeborg,

og Sættegarn eller paa Krog. — Desuden fanges en hel Del Smaafisk (Horke, Grundling, Løjer, Elritse) i smaamaskede Vod til Agn paa Aalekroge.

I Lande med Storsøer og mægtige Floder, som strømme ud i større lakserige Have, faar selvsagt Ferskvandsfiskeriet en langt større Vigtighed, og desto større, jo fjernere Vandene ligge fra Havene, og jo rigere Opland de have Tilløb fra. Karakteren af deres Ferskvandsfiskeri retter sig desuden efter Landets Højdeforhold, saa at man har kunnet skelne mellem Ørredfiskenes og Karpefiskenes Region, respektivt Høj- og Lavlandets; i Alm. kan man sige, at Ferskvandsfiskene aftage i Tal med Højden, Ørredfiskene holde længst ud i Højden, ligesom de gøre det i Henseende til den horisontale Udbredelse. De Kulturlande, hvis Ferskvandsfiskeri har den største økonomiske Vigtighed, ere Nordamerika, Rusland, Storbritannien og Irland, Tyskland, Sverige, Norge, Finland og Østerrig-Ungarn. Foruden de Fisk, som ogsaa ere Maalet for det danske Ferskvandsfiskeri, kunne for disse Landes Vedkommende endnu nævnes Sandart (i Sverige: Gos), Stør (Rusland, Elben, Weichsel), flereSlags Hælt (Sverige: Sik), Malle (mellem- og østeuropæiske Floder), Donau-Laksen, Fjældørreden (Norge: Røi), Karpe (mest som Damfisk i Tyskland). Fangeredskaberne ere ikke synderlig forskellige fra de under Danmark's Ferskvandsfiskeri nævnte og altsaa heller ikke Fangemaaderne. Mellem de mest indbringende F. kunne nævnes Norge's, Sverige's og Finland's Laksefiskerier, Laksefangsten i Weichsel, Oder, Elben, Weser og Rhinen (oven og neden for Basel, Rhin-Mundingen) og i Storbritannien, Størfangsten i Elben og i dens Bifloder. Verdens største Ferskvandsfiskerier drives dog i de nordamerikanske Fristater. De mægtige Floder til Stillehavet ere særdeles rige paa flere Slags Laksefisk, og Staternes øvrige Floder og de talrige Indvande have endnu Overflod paa mange og værdifulde Fisk, og dette vil vedblive at være saa, fordi Amerikanerne fremfor noget andet Folk have fattet, hvor vigtigt det er at drive Ferskvandsfiskeriet rationelt. Endelig afgive de vældige Indhave et storslaaet F. Men er Fiskerigdommen i de amerikanske Vande stor, staa Redskaberne ikke tilbage i Fiskeevne. Vod, som spænde fra 1,000—16,000 Favne, ere ingenlunde sjældne. De haandteres ved Hjælp af Heste eller Damp. Et Vod, som er 16,000 Favne, overfisker i hvert Voddræt et Flademaal af omtr. 135 Hekt. 76 Mand høre til et saadant Vods Betjening foruden 2 Dampmaskiner (respektivt paa 8 og 14 H. K.). Anskaffelsen af det hele Materiel koster henad 100,000 Kr. og den aarlige Drift omtrent det halve. — Til Ferskvandsfiskerierne maaogsaa regnes Kræbsefangsten. Dette F. bliver endnu mindre plejet end det øvrige Ferskvandsfiskeri, skønt Kræbs findes i mange af Danmark's Vande og opnaa baade en god Størrelse og en fin Smag. Fangsten sker for det meste i smaa Ruser eller Tejner med snævre Indgange for og bag. Man bruger ogsaa meget Kræbseringen, en Jærnring, omtr. $^1/_3$ M. i Tværmaal, hvorom er spændt et Stykke Net. Ved Hjælp af en kort Stang udhænges eller udlægges Ringen i Kræbsevandet. I samtlige Redskaber fæstes et Stykke Kød eller en flaaet Frø. Kræbsen er bedst fra August til Oktober. De vigtigste Kræbsefiskerier findes i Finland, Sverige og Galizien.

Mede fiskeriet (germ. »Angelfiskeri«) er i Reglen et Krogfiskeri og et Lystfiskeri. Det er udviklet til megen Fuldkommenhed som en Sport af Engelskmændene; ved dem har »Medekunsten« vundet Indgang over hele Verden. Lystfiskeriet fandt allerede tidlig Dyrkere, som bragte det i Mode og udviklede det. Mærkelig nok blev den første trykte Vejledning i Lystfiskeri udgiven af en Dame, Juliana Berners, Priorinde i Sopwell-Klosteret, nær St. Albans (1486). 1653 offentliggjorde den londonske Klædekræmmer Izaak Walton (1593—1683) sin udmærkede Bog »The complete angler«, som, foruden en hidtil uovertruffen Vejledning for Lyst-

Fig. 1. Fig 3.

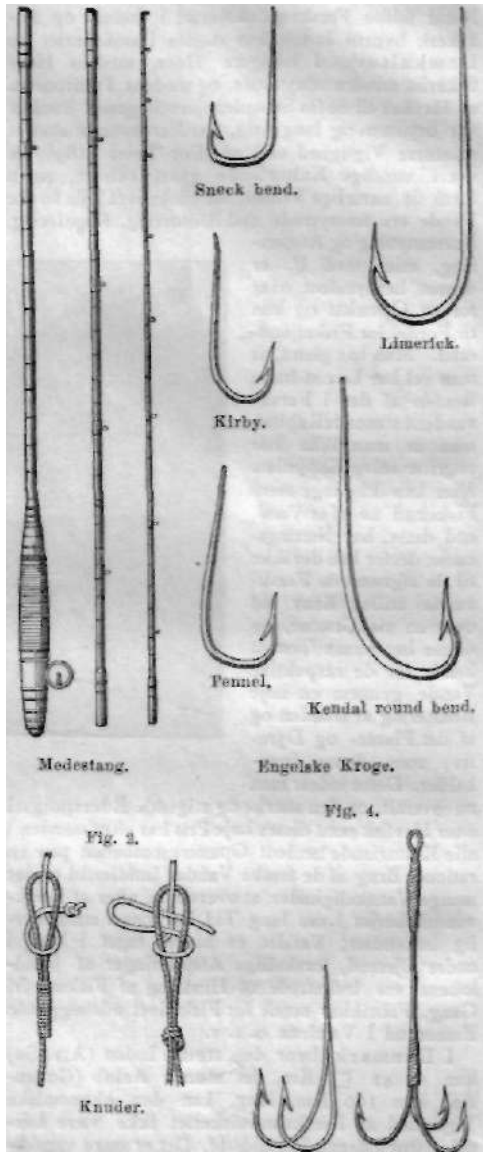

Dobbelte og tredobbelte Kroge.

fiskeren, indeholder mangt et Bidrag til Oplysning om Samtidens Kulturliv. Medefiskerens vigtigste Redskab er Medestangen. Dens Længde retter sig efter F.'s Art; til Fangst af Laks bruges en lang og stærk Stang og ligesaa til Geddefangst. Til det saakaldte Fluefiskeri bør Stangen være let og bøjelig, selv om det gælder Laksefangst. I Alm. er en Tohaandsfluestang ca. 5 M., en Enkelthaandsfluestang ca. 4 M.; men man har Stænger til omkring 6 M.'s Længde. Hovedsagen er, at Stangen er let, stærk og bøjelig, samt at dens Tyngdepunkt ligger Haanden nær. Stangen laves af forskellige Emner; jævnlig bruges ostindisk Bambus ; Hvidrør og Karolinarør til simplere Medestænger ; til bedre bruges flere amerikanske Træsorter, saasom Hickory, Greenhart, Lancewood; i de senere Aar har man bragt hule Stænger af Staal i Handelen. Stangen sammensættes bedst af 3 eller flere, omtr. 1 M. lange Stykker, som ved Hjælp af Metalrør kunne samles, idet Ledets øvre Rør passer til det foranliggende Leds nedre, metalklædte Ende. Det yderste Led ender i en dobbelt Slynge af Metaltraad, og paa Stangens Led er der fæstet løse eller faste Ringe, gennem hvilke Medelinen drages langs Stangen fra et Hjul, hvorpaa Linen er oprullet. Hjulet er fæstet til Haandfanget, naar Stangen bruges (Fig. 1). Hjulet maa let give Linen fra sig, men ikke en Centimeter, uden at denne tages fra det; dette opnaas ved det saakaldte Fjederhjul. Til den fuldt udrustede Medestang hører en Line, stærk, nogenlunde stiv og vandtæt samt saaledes lavet, at den ikke »slaar sig« i Vandet. En ottetraads Silkeline, mættet i Olie, vil være meget god. Saa snart Stangen er samlet, og Linen ført ud langs den, knyttes Forløberen eller Forfanget til den. Forløberen er tyndere end Linen, omtr. 1—3 M. lang, og laves bedst af Gut, naar det ikke gælder særdeles store Fisk; i modsat Fald bruger man Gimp, saaledes gerne til Geddefangst. Gut er en stærk Streng, som faas ved en egen Behandling af Silkeormens Silkekirtel; Gimp er en med Metaltraad overspunden Silkesnor. Forløberen af Gut er sammensat af flere Stykker, og den knyttes til Linen ved en ejendommelig Knude (Fig. 2), medens Løkken i dens fri Ende er fæstet til Krogguttens Løkke. Da det gælder om at gøre Forløberen saa lidet synlig i Vandet som muligt, farves Gutten tit blaalig eller graalig. Mellem Linen og Forløberen og mellem denne og Krogens Forløber indsættes Svirvlen eller Legeren, som hindrer Linens Snoning. Krogen er for det meste af Staal: den maa være stærk, let, hurtig til at trænge ind og stædig til at slippe. Den sammensættes af en kortere Arm, som ender i Odden med Modhagen, Skægget, og af en længere, Skaftet, som tit ender fladt eller endog i et Øje, som en Synaals, eller i en Bugt, hvorved den sikrere hæftes til Forløberen eller Snøren. Krogformen er meget uens; mest bruges engelske Kroge (f. Eks. Limerick, Kirby, Pennel, Kendal round bend) (Fig. 3). For Resten bruges ogsaa Dobbeltkroge og tredobbelte (Fig. 4). Til Linen fæstes endvidere Flaad og Sænke. Flaadet hindrer Krogen i at synke dybere i Vandet, end man ønsker, og tillige viser det Fiskeren, om Fisken bider eller ikke. Størrelsen retter sig efter Linens, Krogens og Sænkets Vægt. Det laves af Kork, Fjerskafter og i Fjerposer o. s. v. og i forskellige Former (Fig. 5). Sænket er enten spaltede Hagl eller en sammenfoldet Blystrimmel, og det tjener til at føre Krogen med Madingen mod Bunden. Øvede Fiskere bruge helst hverken Flaad eller Sænke, og saa godt som aldrig bruges disse, naar der fiskes uden Stang, men ved Haandsnøre alene.

Fiskene lokkes til at tage Krogen ved Hjælp af Agn eller Mading (Bed), som ogsaa bruges for at samle Fiskene paa Fiskepladsen. I sidste Tilfælde bruges Agnen som Bundagn, idet man en Tid forinden F. strør Agn ud. Saadan Bundagn er Regnorm, hakket Fisk eller Kød, gammelt Brød, kogte Kartofler, Dej af Klid blandet med Maddiker o. s. v. (især Karpefisk lokkes paa denne Maade). Paa Krogen sætter man de forskelligste Sager, og man skelner mellem naturlig og kunstig Agn. Som naturlig Agn bruges især Regnorm, flere Slags Maddiker og Larver (f. Eks. Melorm), Smaafisk, Frøer, Hjerne af Okse eller Faar, Ost, Fedte-

Fig. 5.

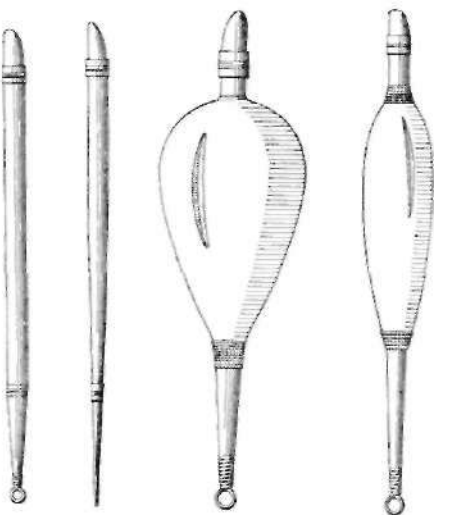

Flaad.

grever o. s. v. Desuden bruge en Del troskyldige Medefiskere visse Lokkemidler (mest stærkt lugtende Sager som Dyvelsdræk, Lavendelolie o. s. v.), hvormed de smøre Agn og Line. — Den kunstige Agn er enten Efterligninger af Insekter, Maddiker, Fisk o. s. v. eller ogsaa et eller andet, som ved særlig stærk Glans eller Farve kan vække Rovfisks Opmærksomhed og Slugvornhed. »Kunstige Fluer« er bleven en hel Industri, især i England og i Nordamerika (de bedste) eller i Tyskland (de sletteste). De laves af Fjer, Haar, Uld- og Silketraade, Metalstrimler o. s. v., og de skulle efterligne de Insekter, som ere mest yndede af Laksefiskene (Laks, Ørred, Bækørred, Stalling), men som ikke vilde være holdbare paa Krogen i strømmende Fiskevande. »Fluerne« bindes enten over enkelte eller dobbelte Kroge og gaa i Reglen under engelske Navne. Sandheden er dog, at selv den nøjagtigste Efterligning af f. Eks. en Vaarflue ikke fanger bedre end den sletteste. Farven er vistnok alene afgørende, med den er af for-

skellig Virkning til de enkelte Aarstider (Fig. 6). Blandt den øvrige Kunstagn udmærke især de af Metal, Gummi eller Silke lavede Smaafisk sig, foruden Skebladene.

Hvor gode Redskaber man end har, og hvor godt man end vælger Agn og Fiskeplads, saa lykkes Lystfiskeriet dog ikke fuldt ud, dersom

Fig. 6.

Kunstige Fluer.

Fiskeren hverken er øvet eller kendt med Fiskenes Natur eller med Fiskepladsen eller kan vælge den Fiskemaade, som netop kræves af Fisk, Sted eller Aarstid. Kun lang Praksis skaber her, som i saa mange andre Tilfælde, Mesteren. Den pinligste Varsomhed og Stilfærdighed er nødvendig for ikke at skræmme Fiskene; et sikkert Øje og en føjelig Haand maa styre Stang og Line og ikke mindst, naar man mærker, at Fisken griber Agnen og snapper den, og det gælder om at faa Krogen fast i den. Den lille Fisk kan man straks tage op, men den større bjærger man først, naar den er trættet ved, at man flere Gange drager den mod Land

Fie. 8.

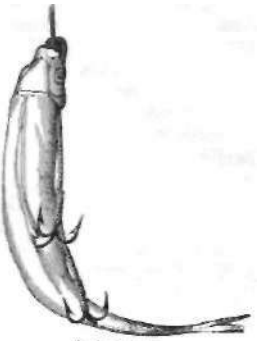

„Spinde"fisk.

Fig 7.

Fig 10.

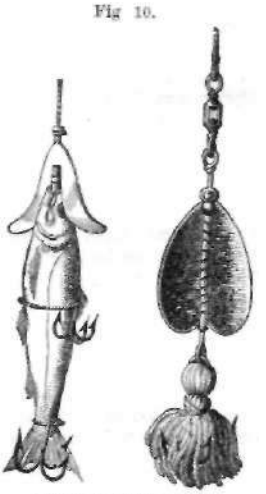

Fiske- og Skepropel.

Bundmedning.

r. 9. Line med Svirvler.

og atter giver den Line fra Hjulet. For det meste er det nødvendigt at lande en større Fisk med Ketseren eller Brilen.

De mest brugte Fiskemaader ere Bundmedningen, Dyppefiskeriet, Drag- eller Blinkfiskeriet

samt Fluefiskeriet. — Bundmedningen gælder især Karpefiskene (Brasen, Suder, Skalle o. s. v.), men kan ogsaa bruges for Aal og Aborre. Flaadet fæstes saaledes, at Agnen naar næsten til Bunds og i Vandløb kan drive hen over Bunden (Fig. 7). Ved Nottingham-F. tillader en let og ikke oliet Line og et stort, let rullende Hjul et saare langt Udkast. Ved Paternosterfiskeriet fæster man til Enden af en omtr. $1^1/_4$ M. lang, farvet Gut et pæreformet Lod (grønmalet), og oven over dette, f. Eks. i en indbyrdes Afstand af 10—40 Cm., fæster man Kroge paa 10—13 Cm. lange Guttavser, som staa lodret ud fra Hovedlinen. Man fisker med dette Redskab fra Land saavel som Baad efter Aborre og Gedde, idet man hiver ud og bringer Loddet til at staa paa Bunden, hvorefterman strammer Linen.

Til Dyppe fiskeriet bruges tit Dobbeltkrog, som trækkes gennem Agnfisken saaledes, at begge Kroge da komme til at hvile i Fiskens Mund. Stangen er temmelig kort og ender i en Metalspids eller Top, paa hvilken Linen hænger i en Løbeknude. Saa snart Fisken bider, trækker man Stangen til sig og lader Fisken løbe Linien ud fra Hjulet, som holdes i Haanden, indtil man skønner, at Agnen er slugt. Dette F. er tjenligt til Fangst af Gedde og Ørred, og især hvor der er megen Grøde i Vandet; store Fisk faas bedst paa denne Maade.

Drag- eller Blinkfiskeriet sker enten med død (eller kunstig) Fisk som Agn eller med Skeblad (Blink). Fisken fæstes saaledes i krum Stilling til flere dobbelte eller tredobbelte Kroge, at den, naar den drages gennem Vandet, drejer sig om sig selv efter Længden, »spinder« har man kaldt det (Fig. 8). Paa Linen og mellem denne og Forløberen har man een eller flere Svirvler, som tillade Fiskens fri Drejning uden at sno Linen (Fig. 9). Desuden fremmes »Spindingen« tit ved en foran Fiskens Hoved anbragt Propel (Fig. 10). Skebladet eller Blinken føres for det meste gennem Vandet fra Baad under Sejl eller under Roning, idet Skeen selv her kommer til at virke som Propel. Linen er til dette F. meget lang, 50—150 Favne. Fluefiskeriet er det smukkeste og morsomste F. Det er en Kunst at kaste Fluen paa rette Maade, saa at den falder let og naturligt paa Vandet. Dette opnaas først efter lang Øvelse og bør læres af en øvet Fisker. Desuden kræves der nøje Kendskab til Vandet, til Fiskens mest yndede Opholdssteder, til dens Vaner og til de Fluer, som mest lokke den. (Litt.: H. Cholmondely-Pennell, *Fishing* [2 Bd., Lond. 1889]; John Bickerdyke, *The Book of the all-round angler* [London 1888—89]; Max von dem Borne, »Illustrirtes Handbuch der Angelfischerei« [Berlin 1875]; Edmond Renoir, *La pêche mise å la portée de tous* [Paris]; R. Hutchinson, »Fluefiskeriets Anvendelse i Norge« [3. Udg. Drammen 1871]; »Norsk Jæger- og Fiskeriforenings Tidsskrift« [Chra. 1872—96]; »Lystfiskeritidende«, Medlemsblad for Lystfiskeriforeningen [Kbhvn. 1889—96]; Arthur Feddersen, »Ferskvandsfiskeriet« [2. forøgede Udg., Kbhvn. 1894]). Den første danske Fiskebog er den af Jørgen Holst i Kjøbenhavn 1649 udgivne »En liden artig og konstrig Fiskebog«. *Arth. F.*

Fiskeribeskyttelse kaldes den Beskyttelse, som ydes Fiskerierne gennem Lovgivningen, og som dels bestaar i Forbud mod Fiskeri i Vande, der ere den private Ejendomsret undergivne, dels i Forbud mod Borttagelse af Fisk fra anden Mands Fiskeredskab, selv om dette er udsat i offentlig Vand. Endelig den Beskyttelse, som Fiskeriet nyder ved den almindelige Fiskerilovgivnings Bestemmelser om Fredning m. m. Ogsaa ad international Vej ydes Fiskeriet Beskyttelse ved Bestemmelser om Fredning og Ordens Overholdelse under Fiskeri i Farvandene uden for de respektive Landes Søterritorier. Blandt de mest bekendte Konventioner, sigtende hertil, maa nævnes den saakaldte Haag-Konvention (en mellem Danmark, Tyskland, Belgien, Frankrig, Storbritannien og Nederlandene truffen Overenskomst om Ordningen af Fiskeripolitiet i Nordsøen uden for Søterritorierne), afsluttet i Haag 1882. *F. D.*

Fiskeriforening se Dansk F.

Fiskerilovgivning er af gammel Oprindelse, for saa vidt som der i de fleste Lande i Europa findes ældre spredte Bestemmelser om Fiskeriets Drift, navnlig om Retten og Adgang til Fiskeriets Udøvelse. Særlig i de nordiske Lande synes saadanne Bestemmelser at have eksisteret fra gammel **Tid.** I Danmark findes saaledes allerede i skaanske, sjællandske og jydske Lov, der alle stamme fra 13. Aarh., Regler for Retten til Fiskeri og Bestemmelser til Overholdelse af Orden, Opkrævning af Told o. desl. under de store skaanske Sildefiskerier i Øresund. I de derpaa følgende Aarhundreder indtil Christian V's danske Lov gives i de saakaldte Provinsiallove Forskrifter for Ordningen af Fiskeriretten, navnlig ved Overdragelse af de Kronen tilhørende Fiskerier til Klostre, Herregaarde og Byer og deraf følgende Bestemmelser til Overholdelse af disse Rettigheder, om Afgift, der svares af dem, o. s. v.

Ifølge de saaledes fra Tid til anden givne Bestemmelser tilkom Fiskeriet i ferske Vande den, der ejede Grunden — i Alm. Lodsejeren — indtil Midtstrøms, undtagen i de større Vandløb og Søer, hvori Kongen havde forbudt Fiskeriet eller andre vare særlig benaadede dermed. I Havet ved Kysterne tilkom Fiskeriet alle og enhver — Landets egne Undersaatter saavel som Udlændinge — imod at erlægge den Afgift, som var foreskreven derfor, medmindre Kongen havde udstedt Forbud derimod, eller at han selv havde forbeholdt sig Fiskeriet, eller at Enkeltmand ved særlig Bevilling havde erholdt Eneret til Fiskeriet paa et enkelt Sted. Fra saadan Rettighed undtoges Retten til de paa Forstranden fangede Hvaler, Stør m. m., der altid tilfaldt Kongen, og Fiskeri med Aalegaarde ud for Adelens Grunde, der var forbeholdt de adelige Grundejere. I senere Forordninger fra Christian II's Tid og under de følgende Konger, indtil Christian V's danske Lov udkom, forefindes adskillige Bestemmelser, navnlig for Limfjorden, om Forbud mod Brugen af smaamaskede Garn og mod Brugen af Pulsvod under forskellige Former. Disse forskellige Forordninger m. m. ere samlede i Christian V's danske Lov, som med de Forandringer, der vare en Følge af Lovene for Fiskeriet i Limfjorden af 1857, 1861 og 1867 samt af Loven 9. Marts 1872 om Forbud mod Brugen af Bundslæbevod, have været gældende Lov for Fiskeriet i Danmark, indtil i Lov af 5. Apr. 1888 udkom.

De her anførte ældre Regler for Retten til at

drive Fiskeri i Danmark ville i en meget lignende Form endnu findes i den svenske Lovgivning. Fiskeriet ved Kysterne ud for det aabne Hav og i Skærgaardene er der endnu tildelt Kronen eller dem, som have Ejendomsret til Stranden, i alt Fald indtil en vis Afstand fra Kysterne, medens Retten til Fiskeri i de ferske Vande, der for betydelige Omraaders Vedkommende har tilhørt Staten, nu er afhændet til Kommuner og Sogne, hvorved adskillige Ferskvandsomraader ere Fællesvande med Hensyn til Adgang for Fiskeri. Der skelnes derfor i Sverige, mere end andre Steder, mellem saadanne Omraader, hvor flere ere berettigede til Fiskeri i samme Vand, og saadanne, som ere i Enkeltmands Eje.

Den almindeligste for Retten til at udøve Fiskeri gældende Regel er den, som ogsaa ved Lov af 5. Apr. 1888 er gjort gældende i Danmark, at Fiskeriet i det aabne Hav er frit for alle, men inden for de forskellige Landes søterritoriale Grænser forbeholdt Landets egne Undersaatter, som da alle have lige Ret til Fiskeriets Udøvelse med de faa Indskrænkninger, som findes i Lovgivningen, og som for Danmark's Vedkommende bestaa i Retten til Fiskeri med Aalegaarde og Aalestader, der er forbeholdt Grundejeren, enhver ud for sin egen Grund. I ferske Vande tilkommer Retten til Fiskeri Grundejeren indtil Midtstrømslinien.

Foruden Bestemmelsen om Forbud mod fremmede Fiskeres Fiskeri paa de respektive Søterritorier og om Adgang for Landets Undersaatter til Udøvelse af Fiskeri findes i de fleste Landes Lovgivning Paabud om at holde en vis Bredde af Floder, Aaer og andre Vandløb aabne for Fiskenes Op- og Nedgang. I Danmark er en saadan Bestemmelse indført ved Lov af 1888; i Sverige har den eksisteret fra ældgammel Tid, dog ikke alene af Hensyn til Fiskeriet men fuldt saa meget til de mange Tømmerflaader, som transporteres paa Floderne. For de store Floder, som gennemstrømme forskellige Lande, saasom Rhinen, er der truffet Overenskomster mellem de forskellige interesserede Magter, hvorved særlig de lakseartede Fisk sikres Passage, og paa Steder, hvor denne hindres af faste Værker, anbringes Trapper, der lette Fiskens Gang uden om disse (Laksetrapper, Aaletrapper o. s. v.). Fælles for flere Landes F. ere dernæst Bestemmelser, der sikre Ordens Overholdelse under Fiskeriet. I nogle Lande, som f. Eks. Danmark, ere saadanne Bestemmelser indskrænkede til at forebygge Kollision mellem Vod og fast Redskab og til at ordne Forholdet imellem Fiskeri og Sejlads. I andre Lande, navnlig saadanne, hvor Fiskeriet foregaar paa forholdsvis indskrænkede Pladser som i Skærgaarde, findes meget omfattende og detaillerede Bestemmelser for Ordens Overholdelse under Fiskeriet.

En vigtig Del af F. er den, som angaar Fredningsbestemmelser for Fiskene. Disse ere af forskellig Art og bestaa af 1) Forbud mod visse stærkt fiskende Redskaber: De forskellige Lande have højst forskellige Bestemmelser desangaaende, hvilket nærmest er en Følge af den Usikkerhed, der hersker om Nytten af slige Forbud over for Fiskebestandens Formerelse. Overalt er Fiskerbefolkningen delt i 2 Partier, et, som benytter sig af Vod og andre stærkt fiskende Redskaber, et andet, som benytter faststaaende Redskaber, og disse Partier staa i stærk Modstrid med hinanden med Hensyn til Anskuelserne om Betydningen af Forbudsbestemmelser af den her nævnte Art. I enkelte Lande, som Tyskland og Italien, har man, inden de bundslæbende Redskaber fik nogen Udbredelse af Betydning, udstedt Forbud mod dem. I andre, som i Danmark, har man truffet visse indskrænkende Bestemmelser for deres Brug, og i atter andre, som i England og Frankrig, har man ikke lagt dem nogen Hindring i Vejen før i den nyeste Tid. Forbud mod Bundslæbevod bestaa i den danske Lov i, at Fiskeri med Trawl er forbudt overalt paa Søterritoriet, at Snurrevod er forbudt i Kattegat fra 1. Juni til 15. Aug., og i, at Vod af hvilken som helst Slags er forbudt i visse Vande i Maanederne Marts, April og Maj. Endvidere i forskellige indskrænkende Bestemmelser for Brugen af Vod i Limfjorden. I Forbindelse hermed bør nævnes de i de fleste Landes F. optagne Forbud mod Brugen af Dynamit og lignende Sprængstoffer til Fiskeri. Slige Forbud ere oprindelig fremkomne i Middelhavslandene, hvor dette for Fiskebestanden skadelige Fiskeri har været benyttet i stor Udstrækning.

2) Fredningstider for Fiskene, særlig for alle lakseartede Fisk. Disse Tider ere selvfølgelig forskellige efter de forskellige Fiskearters Legetid og deraf følgende Vandringer. Af Hensyn til de mange Ændringer, som slige Fredningstider i Tidens Løb undergaa i F., skal her kun nævnes, at de lakseartede Fisk fredes i Efteraars- og Vintermaanederne, Gedden og dermed beslægtede Fisk i Foraarsmaanederne, Hummer og Østers i Sommermaanederne. Foruden Fredningstider, baserede paa Beskyttelse af Fisken i Legetider, har man de saakaldte ugentlige Fredningstider, i hvilke faste Værker, der sperre Vandløbene i hele Bredden, skulle holdes aabne. Disse Fredningstider udgøre visse Dage om Ugen.

3) Forskrifter for Redskabernes Indretning, saa at de tillade Fisk under en vis Størrelse at undgaa Redskabet. Disse bestaa navnlig af Bestemmelser om visse Maskevidder, som Redskabet skal holde. Af Hensyn til Vanskeligheden ved at gennemføre slige Bestemmelser for større Farvandes Omraader ere de i Alm. indskrænkede til at gælde for Fiskeri i Søer, Fjorde og Indvande, i Danmark særlig i Limfjorden. Forbud mod Brugen af visse Redskaber i visse Tider af Aaret er her som andensteds ogsaa gennemført, for at ikke Brugen af det ene Redskab skal træde hindrende i Vejen for det andet.

4) Forbud mod Køb, Salg og Ilandbringeise af Fisk under visse Maal. Denne Fredningsmetode, som for øvrigt ogsaa medfører store Vanskeligheder paa Grund af Fiskenes uensartede Størrelse i forskellige Farvande, synes mere og mere at blive anerkendt som den, der bedst lader sig gennemføre, især for Fiskeriet i det aabne Hav; der arbejdes endog af visse større fiskeridrivende Nationer paa at gøre slige Bestemmelser internationale for saa store Farvande som Vesterhavet.

5) Oprettelsen af »laasede Vande« D: Vande, hvor Fiskeriet enten helt er forbudt eller indskrænket til at udøves med Redskaber, der anses for mindre skadelige for Fiskebestanden. Slige laasede Vande ere i større og mindre Udstrækning indførte i England, Frankrig, Tyskland og Danmark.

For øvrigt findes i de fleste Landes, ogsaa i Danmark's, F. Forbud mod fra Fabrikker og lignende Anlæg at udlede Stoffer i Vandet, der ere af saadan Beskaffenhed, at Fiskebestanden derved kan skades.

Tilsyn med Fiskerilovenes Overholdelse udøves i de forskellige Lande af en særlig Kontrol, i Sverige af forskellige Fiskeritjenstmän, i andre Lande af Inspektører og Tilsynsmænd og af Orlogsmarinens Personel fra særlig dertil udrustede Inspektionsskibe. I Frankrig, hvor Fiskerierne ere henlagte under Marineministeriet, besørges Tilsynet saa godt som udelukkende af Marinens Personel. Overtrædelse af Fiskerilovens Bestemmelser paatales dels som offentlige Politisager, dels ved privat Retsforfølgning og straffes med Bøder, der som Regel ere højt ansatte for de Overtrædelser, der begaas af fremmede, som drive ulovligt Fiskeri paa et andet Lands Territorium. I nogle Lande, som Tyskland, anvendes Fængselsstraf i Forbindelse hermed for disse Forseelser. Straffen for andre Overtrædelser bestaar af Bøder eller Fængsel og Konfiskation af det ulovlige Redskab eller af Dele deraf. Se i øvrigt Afsn. »Fiskeri« under Danmark og Norge. *F. D.*

Fiskeriselskabet se Norge (»Fiskeri«).

Fiskernæs, Handelssted paa Grønland's Vestkyst, ligger paa en af de store Øer i Mundingen af den sydlige Fiske-Fjord; 63° 5' n. Br. og 50°, 44' v. L. f. Grw. F. blev oprettet som Koloni; 1754, men Distriktets Grønlændere sank hurtig meget dybt baade i Dygtighed og i økonomisk; Henseende. En ikke uvæsentlig Aarsag til denne Tilbagegang maa formentlig søges i, at den grønlandske Handel i dette Distrikt har ladet drive Garnfangst efter Sæler og Kabliov-Fiskeri ved Hjælp af lejede Grønlændere. Herved bortledes Beboerne fra deres selvstændige Sælfangst og forarmedes. Nu sorterer Stedet under Godthaab's Distrikt og styres af en Assistent. Beboerne ere de lavest staaende af alle i den danske Del af Grønland og ernære sig hovedsagelig af Fjordfiskeri. Stedets grønlandske Navn er *Kekertarsuatsiak*. *G. F. H.*

Fiskerilig se Annulus.

Fiskerskoler. I den nyere Tid, da Fiskeriernes Fremme staar paa Dagsordenen i de fleste Lande, har man ved Oprettelse af F. sørget for Fiskernes Opdragelse til deres Gerning. Fiskerne bibringes i disse Skoler de fornødne nautiske Kundskaber for Navigering i de Farvande, i hvilke de skulle drive Fiskeri, Regler for at undgaa Paasejling, de for Fiskerierne gældende internationale Lovgivninger m. m. Forfærdigelse og Reparation af Redskab staar ogsaa paa de fleste F.'s Program, ligesom Undervisning i de fleste Fiskes Naturhistorie. F. forefindes dog endnu kun i ringe Antal og mest i Lande, hvor Fiskerbefolkningen ikke har Adgang til ad praktisk Vej at lære Fiskerigerningen at kende. *F. D.*

Fiskeskind se Fiskehud.

Fiskeskipper. Indtil Sønæringsloven af 25. Marts 1892 bestod der ikke i Danmark nogen Indskrænkning i Retten til at sejle paa Fiskeri. Under Hensyn til, at Fiskeriet i Danmark var i en stærk Udvikling, som kunde medføre, at Fiskerfartøjerne kunde ventes snart at komme til at navigere under helt andre Forhold end de tidligere, blev det imidlertid ved nævnte Lov bestemt, at kun den, der har Bevis som Skibsfører eller som F., maa føre dansk Skib paa Fiskeri uden for Nordsøen (o: paa de store Have) eller overhovedet føre dansk Dampskib af over 100 Tons paa Fiskeri. Bevis som F. udstedes i Købstæderne af Magistraten og paa Landet af Politimesteren; det koster 10 Kr., og Betingelserne for dets Opnaaelse ere, at den paagældende har bestaaet Fiskeskipperprøven, efter sit fyldte 14. Aar har faret til Søs mindst 1 Aar som Matros eller 2 Aar som Fisker, har dansk Indfødsret (eller 5 Aars Ophold i Landet) og derhos er fuldmyndig og uberygtet samt har bestaaet en Synsprøve (jfr. Lystfartøj). *E. T.*

Fiskeskipperprøven er indført ved D. L. om Styrmandseksamen m. m. af 30. Marts 1892. Der kræves ved den noget mere end ved Sætteskipperprøven. Den kan aflægges enten sammen med eller ved en Tillægsprøve til denne sidste og afholdes ved de godkendte Navigationsskoler i hver af de 3 for Styrmandseksamen fastsatte Terminer. De nærmere Regler for F. findes dels i førnævnte Lov, dels i Marineministeriets Bekendtgørelse angaaende Styrmandseksamen m. m. af 15. Febr. 1893. *E. T.*

Fiskeskælsygdom se Ichthyosis.

Fisketran se Tran.

Fiskeøgler se Hvaløgler.

Fiskeøjesten d. s. s. Apofyllit se Zeolitter.

Fiskeørn (*Pandion haliaëtus*) se Flodørn.

Fiskivötn, to Grupper af fiskerige Søer i det indre Island. 1) De vestlige F., N. f. Eiriksjokull, ligge i ca. 480 M.'s Højde o. H., Omgivelserne dannes af lave Grusrygge og udstrakte Mosestrækninger, afvekslende med Hedeland, sparsomt bevokset med Lyng. Af de meget talrige Søer, der under eet kaldes F., er Arnarvatn det største. Efter Sagaerne skal Sagnhelten Grettir i tre Aar have opholdt sig ved denne Sø, hvor han levede i af Forellefangst, medens hans Uvenner gjorde flere mislykkede Forsøg paa at bringe ham af Dage med Vold og List. 2) De østlige F. have en helt anden Karakter; de ligge i vulkanske Omgivelser i Ødemarkerne V. f. Vatnajökull mellem Elvene Tungná og Kaldakvisl 500—600 M. o. H. Disse Søer have indtil for nylig været lidet kendte, og der havde derfor blandt Almuen dannet sig en Mængde Sagn om Kolonier af mystiske fredløse, der skulde have Tilhold ved den nordøstligste af Søerne, der kaldes Stórisjór. Søerne, der ligge i øde Egne fjernt fra Bygden, ere for en stor Del Kratersøer; Vandet har samlet sig i de utallige Kratersvælg og Kraterringe, som i denne Egn ere saa tæt stillede som i et Maanelandskab. Adskilt fra de egentlige F. findes nordligere midt i Sand- og Lavaørkener Søen Thorisvatn, der har et Areal af ca. 100 □ Km. I de sydligste af Søerne og i deres Afløb til Tungná findes der en Mængde store og fede Foreller, og enkelte Gange gøre Indbyggerne fra de nærmeste Bygder Fisketure derop, men Fiskeriet er forbundet med Vanskeligheder paa Grund af de lange Afstande og de mellemliggende farlige Jokelelve. *Th. Th.*

Fiskur, fiskvirði (Fisk, Fisksværdi), benyttes i Island navnlig blandt Almuen som Værdibetegnelse og gælder en $^1/_2$ Alen (s. d.). Dog gaar denne Betegnelse efterhaanden ikke lidt af

Brug, ved at Penge blive almindeligere. Til Grund for Fisksværdi ligger utvivlsomt en tørret Torsk af en bestemt Størrelse (**málsfiskur**). Denne Fiskeart blev nemlig i Middelalderen en bekendt og almindelig Handelsvare, der udførtes fra Island. *B. Th. M.*

Fis-Mol se Fis.

Fissil (lat.), spaltelig, som lader sig kløve; Fissilitet, Spaltelighed.

Fissilinguia se Øgler.

Fissipēdes. I den moderne Systematik regnes Sælerne med til Rovdyrene, som man nu deler i *Carnivora vera* ell. *F,* Sæler (*Pinnipedia*) og de uddøde eocene *Creodonta.* Se videre under Rovdyr. *M. C. E.*

Fissiróstres, Navnet paa en Fuglegruppe, hvortil henregnes Fluesnappere (*Muscicapidae*) og nærstaaende Familier, undertiden ogsaa Silkehaler (*Ampelis*). *K. C. A.*

Fissur ell. *Fissura* (lat.), en Sprække, en Spalte, anvendes i Lægevidenskaben paa mangfoldig Maade, idet en Tilføjelse af det Organ eller Væv, hvori Spalten findes, føjes til F.

Ved F. betegner man saaledes 1) forskellige Misdannelser, saasom *F sterni,* Spalte af Brystbenet, *F. abdominalis,* Spalte i Bugvæggen, *F. urethrae* (d. s. s. Epispadi), hvilke Navne alle betegne en i Fosterlivet indtraadt Standsning i Væksten, saaledes at de to Sidehalvdele, der normalt skulle lukke Legemets Hulheder ved at vokse sammen i Midtlinien, ikke ere naaede sammen. 2) Dernæst betegner F. en Spalte i en Knogle, *F. ossium,* en Form af Benbrud, der er meget hyppig ved de flade Knogler i Kraniet og Bækkenet, men ogsaa kan forekomme i korte og som Længdebrud i de lange Knogler. F. i Knogler kan enten gaa gennem hele Knoglens Tykkelse eller kun gennem dens overfladiske Lag. — 3) F. betegner endelig et fint spalteformet Saar i Huden; oftest findes F. ved Overgangen mellem Hud og Slimhinde, saaledes *F. ani* ved Endetarmsaabningen. Denne har oftest et langsomt Forløb og viser sig meget utilbøjelig til Heling, er oftest smertefuld, saaledes at den volder Patienten lange pinlige Lidelser. *F. ani* kan oite staa i Forbindelse med Hæmorroidalknuder, men forekommer ogsaa, uden at saadanne ere til Stede. Naar almindelige Saarmidler, Bade, Vadskninger o. 1. vise sig frugtesløse, kan man blive nødsaget til at benytte Operation, som sker under Bedøvelse; man anvender som oftest blot en voldsom Udvidelse af Tarmmundingen med Fingrene (»Dilatation forcé«), men ofte benyttes tillige en Udbrænding af Saaret eller Bortskæring deraf. *E. A. T.*

Fissurellidae, Familie af Forgællesneglenes Orden (*Prosobranchiata*; af Gruppen *Rhipidoglossa*). Skallen, der hos det yngre Dyr bærer et lille spiralsnoet Spir, er skaalformig, af lignende Udseende som Albueskællenes, men afviger fra disses ved at være forsynet med et Hul ved Toppen (*Fissurella, Puncturella*) eller med en Spalte eller Slidse fortil (*Emarginula*). Dyret, der ved en hesteskoformet Muskel er fæstet til Skallen, har en veludviklet Fod uden Laag, 2 symmetrisk anordnede Gæller, 2 Hjerteforkamre og Nyrer; Endetarmen gennemborer Hjertekammeret. Kappen, hvis Rande ere frynsede, er spaltet fortil, og Vandet føres under dens forreste, fri Rande ind i Aandehulen, hvorfra det — ligesom Ekskrementerne — udtømmes gennem Hullet foroven. Dyrene ere særkønnede, ikke forsynede med Parringslem. Tungebaandet er udstyret med talrige Tænder saavel paa Midtpartiet som paa Sidedelene, hvor de ere vifteformig ordnede. Paa Grund af flere af de nævnte Bygningsforhold betragtes Familien af mange som en af de mest primitive inden for Snegleklassen. Flere, bl. a. Troschel, have henført nogle Slægter, navnlig *Emarginula, Parmophorus* og *Puncturella* til en egen Familie: *Emarginulidae.* — Dyrene leve af Planteføde og forekomme i Reglen paa temmelig lavt Vand. Enkelte Arter gaa dog ned til ca. 200 M.'s Dybde. Familien, der kun tæller marine Former, er udbredt over næsten alle Have (ogsaa i Norden forekomme enkelte Arter) og gaar tilbage til den palæozoiske Tid. Der kendes over 200 levende og henimod 100 fossile Arter. *A. C. J.*

Fistaine [fistæ!n], Gustav Christian Jacob Pierre Nestor, dansk Sprogmand, født i Kjøge 2. Febr. 1820, død i Kjøbenhavn 1. Novbr. 1886, blev Student 1839 og disputerede 1848 for Magistergraden ved en latinsk Afhandling om Deklinationen af Nomina i de romanske Sprog; denne Grad fik han senere ombyttet med Doktorgraden. 1848—49 tjente han som Løjtnant. Fra 1869 var han Lærer i Engelsk ved Søofficersskolen, foruden at han fra 1863 var Translatør i flere Sprog. Han holdt desuden Universitetsforelæsninger, havde en betydelig Lærervirksomhed og udgav mangfoldige Lærebøger i Fransk, Italiensk m. m. En 1875 af F. udgiven Piece om Undervisningen i nyere Sprog førte til Stiftelsen af »Sprogforeningen« [1883], hvis stadige Formand han var. *E. G.*

Fistel (lat. *fistula*) betegner i Lægevidenskaben dels kroniske, rørformede Saar, dels en abnorm Kommunikation mellem to Legemshulheder eller mellem en Legemshulhed og Legemets Udside. Den første Form af F. betegnedes tidligere og kaldes endnu i England *sinus,* og naar denne Betegnelse skulde fastholdes, vilde F. kun være at anvende i den anden af de anførte Betydninger. Efter F.'s Natur skelner man mellem komplette F., der aabne sig i 2 Retninger, til den indre Hulhed og mod Overfladen, og de inkomplette F., der kun aabne sig i en enkelt Retning (maaske dog med flere Aabninger) indad eller udad. Efter den Substans, der trænger ud af F., taler man om Pus-F., Sterkoral-F. (der afsondrer Tarmindhold), Urin-F., Spyt-F., Taare-F. Man benævner ogsaa F. efter de Hulheder eller Organer (syge eller sunde), til hvilke de føre ind. Saaledes findes Tarm-F, som Regel synonym med Sterkoral-F., Blære-F., den hyppigste Form af Urin-F., *F. vesico-vaginalis* en hos Kvinder undertiden ved besværlig Fødsel opstaaet Forbindelsesvej mellem Blæren *(Vesica)* og Moderskeden (*Vagina*), *F. recto-vaginalis,* Forbindelse mellem Endetarmen *(Rectum)* og Moderskeden. Pus-F. er som Regel en inkomplet F., der fører ind til et Suppurationssted, hyppigst en betændt Kirtel eller et Stykke betændt Ben; herhen høre f. Eks. Tand-F., der føre ind til syge Tandrødder, de hyppige Led-F., der som Regel opstaa efter tuberkuløse Ledbetændelser. Taare-F. kunne enten føre ind til Taaresækken eller til Taarekirtelen. — Som en særlig og ret almindelig Form af F. maa nævnes

Endetarmens F., der pleje at opstaa efter Suppurationer ved Endetarmen. En saadan F. kan trække ud i Aaringer og først hele efter Operation; den kan være af tuberkuløs Natur og er da at anse for uhelbredelig. *E. A. T.*

Fistelstemme, et andet Udtryk for Falset (s. d.) ved Mandsstemmer. *S. L.*

Fister Herred, Ryfylke Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 823 Indb., er et lidet Herred N. 0. f. Stavanger By og 0. f. Finnø Herred. Det ligger paa begge Sider af Fisterfjord og bestaar af en liden Del af Fastlandet omkring Fistervaagen med den derfra opgaaende Hetlandsdal, hvori Herredets største Vand: Hetlandsvand, samt af en Del paa Vestsiden af Fjorden liggende Øer, hvoraf dog kun den sydlige Del af den største, Randø, indgaar i F. Paa Nordsiden af Fastlandsdelen hæver Løvaasen sig til 514,5 M.; den har stejl Styrtning mod Havet, men sænker sig med svagere, til Dels bebyggede Skraaninger mod Syd ned til Fister Kirkebygd og Hetlandsdalen, S. f. hvilken og over mod Aar dals fjorden Fjældet gaar over i flere, ved Smaadale adskilte, Aasstrækninger. Øerne ere mere smaakuperede og i større Grad dyrkbare end Fastlandet. Furuskov og Løvskov vokse i Dalene og de lavere Fjælde, Øerne have gode Græsgange, og en Del af de mindre benyttes til Udgangerfaar. Bebyggelsen er paa Fastlandet knyttet til Kysten og Hetlandsdalen, af større Gaarde kunne nævnes Fister og Sandanger. Øerne ere mere jævnt bebyggede; Byrø danner en tidligere adelig Sædegaard, Halsnø og Eike ligge paa Halsenø. Af Oldtidsminder ses flere Gravhøje paa en Bakke over Gaarden Bjælland, ved hvilke en større Bautasten; en lignende staar ogsaa ved Gaarden Eike paa Halsenø. F. H. er Anneks til Hjelmelands Præstegæld. Herredets Areal er 42,6 □ Km., hvoraf 2 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fistula (lat.), Rør, Rørfløjte. *F. eucharistica,* Sugerør, som indtil 13. Aarh. brugtes i den katolske Kirke til Nydelsen af Altervinen for at undgaa, at denne rystedes. Bruges endnu ved Pavens højtidelige Messe.

Fistula se Fistel.

Fistularia, **Fistulariidae** se Fløjtefisk.

Fistulina Bull. (Oksetungesvamp), Slægt af Poresvampe, med oftest ensidig fæstet, kødet Frugtlegeme, hvis Underside er forsynet med et Lag af løst sammenklæbede Rør, paa hvis Inderside Sporelejet er udbredt. *F. hepatica* (Huds.) (Levret Oksetungesvamp) har, som Navnet antyder, Lighed saavel med en Tunge som en Lever; Oversiden er fugtig slimet, mørk rødbrun; Undersiden lysere; indvendig er Frugtlegemet kødfarvet med lysere Partier. Den lugter af Frugt og smager syrlig. Vokser paa Løvtræer, især paa Eg. Frugtlegemet udvikles om Efteraaret og kan blive indtil ½ M. bredt, men er dog i Reglen meget mindre. *C. R.*

Fit (eng.: færdig, tjenlig). Udtrykket anvendes i Sportssproget for at betegne, at den Krafttilstand, som er Træningens Maal, er saa vidt naaet, at det paagældende Væsen (Menneske eller Dyr) kan møde bedst muligt forberedt til Væddekampen. *C. G. B.*

Fitch [fi'tš], John, amerikansk Opfinder (1743—98). F., der var Urmager, udkastede 1785 Planer om at konstruere et Skib drevet ved Dampkraft. Uden fremmed Støtte byggede han ved egne Midler et Dampskib og fik Patent paa sin Opfindelse; men da han savnede al finansiel Understøttelse, bragte hans Opfindelse ham ingen Fordel, og skuffet og forarmet tog han sig selv af Dage.

Fitēro, Badested i den spanske Provins Navarra paa Grænsen mellem Aragonien og Gl. Kastilien. Der er hede Kilder (47°), der indeholde ringe Mængder Kalk- og Natronsalte. Vandet benyttes baade til Drikkekur og Bade især mod reumatiske Lidelser og mod Lamheder. *Lp. M.*

Fitger, Arthur, nordtysk Maler og Digter, er født 4. Oktbr. 1840 i Delmenhorst i Oldenburg. Efter først at have forsøgt sig som Latinskoleelev drog han 18 Aar gl. til Miinchen for at lære at male. Den gamle Cornelius blev hans første Ideal, ogsaa lærte han af Camillo Genelli. Siden opholdt han sig en Tid i Antwerpen, hvor han studerede moderne Teknik, i Paris og i Rom, hvor han opholdt sig 2 Aar (1863 — 65), og hvor han begyndte at sysle med Pennen og skrev sine første digteriske Forsøg. Han levede nu afvekslende i Wien og Berlin, indtil han 1869 slog sig ned i Bremen, hvor han snart fandt sit rette Felt som Freskomaler. Han har smykket en Række af Bremen's anseligste Bygninger (Søfartshuset, den nye Børs, Remberti-Kirken, Raadstuekælderen og Posthuset) med mægtige Vægmalerier, som oftest af allegorisk Art, tit ogsaa med historisk Motiv. Som Maler af Staffelibilleder er hans Produktion af mindre Betydning, skønt et enkelt Billede af ham: »Barbarossa's Opvaagnen«, malet i Anledning af Krigen 1870, vakte megen Opmærksomhed. Som Digter fremtraadte F. for Offentligheden med »Adalbert von Bremen« [Oldenburg 1873]. Dette Arbejde blev efterfulgt af andre dramatiske Værker, af hvilke især »Die Hexe« [5. Opl., Oldenburg 1889] har gjort stor scenisk Lykke og er bleven opført paa mange Scener (paa Dansk er den benyttet som Operamotiv med Musik af Aug. Enna). Endvidere kunne nævnes: »Von Gottes Gnaden« [2. Opl., Oldenburg 1884] og »Die Rosen von Tyburn« [Oldenburg 1888], et mørktfarvet historisk Skuespil fra Stuart'ernes Tid. Karaktertegningen i disse Dramaer er ikke synderlig uddybet, men der raader i dem et godt Blik for scenisk Virkning, og i mangt og meget sporer man Malerens Sans for, hvad der tager sig ud. Ulige større litterært Værd have dog F.'s tvende Bind lyriske Digte: »Fahrendes Volk« [3. Opl., Oldenburg 1886] og »Winternächte« [3. Opl., Oldenburg 1887]. Hans lyriske Udgangspunkt er Heine — Paa virkningen kendes stærkt i Dele af »Fahrendes Volk«; men efterhaanden har han udviklet sig en egen Stil, der kan udmærke sig ved et vist tørt og filosofisk Lune, som i »Unfreiheit«, men ogsaa kan hæve sig til en stolt Patos, som i »Der Tod«. *A. I.*

Fitje Herred, Søndhordlands Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 2,380 Indb., ligger paa begge Sider af den fra Havet mod Korsfjorden indgaaende Selbjørnsfjord. Den største Del af F. bestaar af den nordvestre Del af den paa Fjordens Sydside liggende Stordø, mindre ere Delene af de Nordsiden begrænsende Øer Hofteren og Selbjørnøen og ubetydelig Flerheden af de 170 andre Øer, som høre til Herredet;

den største af disse er Olfarø, der ligger i Stoksundet, som skiller Fitje fra det V, f. liggende Finnaas; paa Østsiden af Stordøen skiller Sundet Langenuen mellem Fitje og Tysnæs. Ind i Stordøen skærer sig Syd over den 6 Km. lange Fitjevik ind til Kirken, og længst i Herredets sydlige Del Daafjorden fra Stoksund 4 Km. i nordlig Retning; de mange øvrige Vaager ere ubetydelige; Sundene mellem Øerne ere trange og grunde. Det indre af Stordøen er opfyldt af nøgne Fjælde; af dyrkbar Mark findes kun en smal Strimmel langs Langenuen, mod Stoksund er det bredere, men den bedste Jord findes omkring Kirken og det lige S. f. liggende Storevand. Hofteren og Selbjørnø ere ligesom Smaaøerne nøgne og klippefulde. Skov findes næsten ikke, tilstrækkelig til Husbrug have kun faa Gaarde; der brændes mest Tørv og Lyng. Bebyggelsen er væsentlig indskrænket til de ovennævnte Strækninger; enkelte Gaarde ligge hist og her mellem Fjældmasserne; af større Gaarde findes ingen. Af historisk Betydning er Fitje ved Kirken; denne Gaard var en af Harald Haarfagre's Kongsgaarde, her stod 965 det bekendte Slag, hvor Haakon Adelstens fostre blev dødelig saaret. Gaarden var ogsaa i lang Tid senere Kongsgaard og adelig Sædegaard. Paa Slotterø ved Indsejlingen til Selbjørnsfjorden er et Kystfyr af anden Orden. Hovednæringskilden er her, som i hele Søndhordland, Fiskeri, fornemmelig af Skrei, Sild, Laks og Hummer, paa flere af Øerne findes Udgangerfaar. Herredets Areal er 183 □ Km. hvoraf 5,5 • Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fitsch, Joshua Girling, engelsk Skolemand, født 1824, uddannet ved *University College* og Universitetet i London, var efter først en Tid at have været kgl. Skoleinspektør for Yorkshire 1877—93 Overskoleinspektør for Kongerigets østlige Grevskaber. Han har udfoldet en betydelig Virksomhed som Medlem af forskellige Eksamenskommissioner, som Fellow og Senatsmedlem ved Universitetet i London, og har foruden talrige Bidrag til Tidsskrifter og Encyklopædier udgivet: »Lectures on teaching at Cambridge« [ny Udg. 1881], »The science af arithmetic« og »Notes on American schools and Colleges« [1890]. *Cl. W.*

Fittig, Rudolf, tysk Kemiker, er født 6. Decbr. 1835 i Hamburg og blev efter flere Aars Virksomhed ved Universiteterne i Gottingen og Tiibingen 1876 Professor i Kemi ved Universitetet i Strassburg, hvor et stort og smukt kemisk Laboratorium blev bygget efter hans Planer. Han har gjort sig særlig fortjent ved sine udmærkede Undersøgelser paa den organiske Kemis Omraade, navnlig ved sine Arbejder over de ikke mættede (brintfattigere) Syrer og over aromatiske Forbindelser. I Forening med yngre af ham uddannede Kemikere har han underkastet Laktonerne og de til disse svarende Syrer en systematisk Undersøgelse. *O. C.*

Fitting, Hermann Heinrich, tysk retslærd, er født 27. Aug. 1831 i Rhinpfalz, blev 1856 Privatdocent i sine Hovedfag Romerret og Proces i Heidelberg og har senere været Professor i Basel og Halle. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Uber die sogen. Turiner Institutionenglosse u. den sogen. Brachylogus« [Halle 1870], »Das castrense peculium« [smst. 1871], »Glosse zu den Exceptiones legum Romanorum des Petrus« [smst. 1874], »Zur Gesch. des Rechtswissenschaft am Anfang des Mittelalters« [smst. 1875], »Juristische Schriften des frühern Mittelalters« [smst. 1876], »Uber die Heimat u. das Alter des sogen. Brachylogus« [Berlin 1880]. F. har forfattet to meget benyttede Lærebøger »Der Reichscivilprocess« [7. Opl., Berlin 1890] og »Das Reichsconcursrecht« [2. Opl., smst. 1883]. *Ludv. H.*

Fittings [fi'tiŋz] ere Forbindelsstykker af forskellig Form, der navnlig bruges til Gas-, Vand- og Dampledningers Forbindelse og Forgrening. Man har saaledes 1) Bøjninger med forskellig Vinkel for at føre en horisontalt liggende Ledning opad eller nedad eller omvendt og for at forbinde Ledninger under forskellige Vinkler. 2) T-Stykker, hvorved en Ledning kan fortsættes i sin oprindelige Retning og desuden føres lodret opad eller nedad. 3) Krydsstykker eller dobbelte T-Stykker, hvorved en Ledning foruden at fortsættes i sin oprindelige Retning tillige kan føres baade lodret opad og nedad. 4) Muffer til Samling af Rørlængder i samme Retning. 5) Slutmuffer til Afslutning af en Ledning. 6) Formindskelsesmuffer til Fortsættelse af en Ledning med en Ledning af en mindre Dimension. 7) Proppe til Lukke for en Gren af en Ledning. 8) Langgevind, der indskydes i en Ledning for let at kunne skille denne ad, bestaar af en Muffe, dobbelt saa lang som en almindelig Muffe; de Rør, der skulle forbindes, støde ikke tæt sammen, saaledes at man ved at skrue Muffen tilbage let kan skille Ledningen ad. F. fremstilles nu af hammerbart Støbejærn og ikke som tidligere af Smedejærn. *J. Hd.*

Fittonia Coem., Slægt af *Acanthaceae*, Urter med oftest nedliggende haarede Stængler og gule Blomster. 2 Arter i Peru. *F. gigantea* Lind. er en Varmhusplante, hvis store, glinsende, grønne Blade have smukke, røde Aarer. *F. Verschaffelti* (Lem.) Coem. har matgrønne Blade med et prægtigt, rødt Aarenet. De formeres ved Stiklinger. *L. H.*

Fittri (Bulala), et tidligere mægtigt, nu ubetydeligt Rige i Mellemafrika, Sudan, 0. f. Tsad-Søen, en Vasalstat af Vadai; det skal efter Nachtigal tælle 100 Landsbyer med 90,000 Indb. Hovedstaden Jåua ligger lidt N. f. Floden Batha's Munding i F.-Søen (ogsaa kaldet Candie), efter hvilken Riget har Navn. Søens Omfang er meget foranderlig, i Regntiden 6, i den tørre Tid 2—3 Dagsrejser; ligeledes veksler Dybden, saaledes at man undertiden kan vade ud til Øen Modii dens Midte. F.-Søens store Rigdom paa Fisk fremkalder et betydeligt Fiskeri og stor Handel med Fisk. *C. A.*

Fitz (tidligere ogsaa skrevet Fiz eller Filz) i Begyndelsen af engelske Navne er den normanniske Form for det almindelig franske *fils*, Søn; det brugtes i Reglen til at danne Familienavne for uægte Børn og deres Efterkommere. Eksempler: Fitzroy (Kongens Søn), Fitzwilliam o. s. v.

Fitzgerald [fitsdže'rəld], Lord Edward, irsk Oprører, født 1763, død 1798. Han hørte til en gammel irsk Adelsslægt og var Søn af James F., der 1766 fik Titlen Viscount og Hertug af Leinster. F. kom tidlig ind i Hæren og udmærkede sig i den nordamerikanske Frihedskrig. Efter sin Hjemkomst blev han Medlem af det irske Parlament, sluttede nøje Forbindelse med de engelske

Whigger og delte opildnet af Rousseau'ske Ideer disses Sympati for den franske Revolution, da denne brød ud. Under et Ophold i Paris 1792, hvor han ægtede Filip Egalité's uægte Datter Pamela, deltog han i revolutionære Demonstrationer, der vakte den engelske Regerings Mistanke. Han fjernedes fra Hæren, men dreves derved over i en stadig voldsommere Opposition. 1796 sluttede han sig til *United Irishman* og arbejdede for med fransk Hjælp at løsrive Irland fra England. Han deltog i Forhandlinger med Direktoriet og planlagde den militære Side af den paatænkte Rejsning. Planerne forraadtes imidlertid for den engelske Regering, og i Maj 1798 fængsledes F. i Dublin. Ved Tilfangetagelsen var han bleven haardt saaret og døde 4. Juni. (Litt.: *Dictionary of National Biography* Bd. XIX]). *A. Frs.*

Fitzgerald [fitsdže'rəld], Edward, engelsk Forfatter, født 31. Marts 1809 i Bredfield (Suffolk), død 14. Juni 1883, studerede i Cambridge og boede senere i Woodbridge (Suffolk), hvor han især beskæftigede sig med Oversættelser. Hans »Six dramas of Calderon, freely translated« [1853] fulgtes 1859 af hans Hovedværk, Oversættelsen af »Rubaiyât« af Omar Khayyâm, der er bleven berømt. Senere leverede han en Bearbejdelse af Aischylos'es Agamemnon. Hans »Letters and literary remains« bleve udgivne af hans Ven, W. A. Wright 1889. *T. L.*

Fitzgerald [fitsdže'rəld], Percy Hethrington, engelsk Romanforfatter og Biograf, er født 1834 i Fane Valley i det irske Grevskab Louth. Han studerede ved *Trinity College* i Dublin og blev Sagfører, men var samtidig en flittig Romanforfatter. Hans første Værker bleve trykte i Dickens'es Tidsskrifter »Household words« og »All the year round«. Af hans Romaner ere de mest bekendte: »Never forgotten«, »Fatal zero«, »The bridge of sighs«, »The sword of Damocles«, »Little Dorinda, who won, and who lost her«. I Stil og Tone er der dels Paavirkning fra Dickens, dels nærmer han sig til de moderne Sensationsromaner. Foruden Romaner har F. skrevet en lang Række biografiske Værker: »The life of Sterne« [2 Bd., 1864], »The life of Garrick« [2 Bd., 1868], »Charles Lamb« [1865], »Charles Townshend« [1866], »The Kembles« [1871], »Life and adventurcs of Alex. Dumas« [2 Bd., 1872], »Life of George IV« [2 Bd., 1881] samt »Life and times of William IV« [2 Bd., 1884]. Desuden har han skrevet en Række Arbejder til det engelske Teaters Historie: »The world behind the scenes« [1881], »A new history of the English stages« [2 Bd., 1882], »Kings and Queens of an hour« [2 Bd., 1883] og »Henry Irving; twenty years at the Lyceum« [1893]. *T. L.*

Fitzhardinge [fitsha!ədiŋ] se Berkeley, M, F.

Fitzherbert [fitshə!bV], Mary Anne, George IV's Hustru, født 1756, død 27. Marts 1837, Datter af en katolsk engelsk Adelsmand Walter Smythe. 1775 ægtede hun Edward Wild, og efter hans Død s. A. indgik hun 1778 paa ny Ægteskab med Thomas F. 1781 blev hun anden Gang Enke, og 1785 lærte Prinsen af Wales, den senere George IV, hende at kende. Noget modstræbende gav hun efter for hans stærke Forelskelse og ægtede ham s. A. hemmelig. Vielsen foretoges af en anglikansk Præst og blev snart omtalt. Forholdet vakte stor Opmærksomhed og blev endog gjort til Genstand for Forhandling i Parlamentet, da en engelsk Prins ved Ægteskab med en Katolik mentes at ville miste sin Ret til Tronen. Fra anden Side hævdedes det, at Ægteskabet var ugyldigt, da Prinsen ved dets Indgaaelse var umyndig, og Georg III ikke havde givet sit Samtykke. Parret levede imidlertid tilsyneladende lykkelig sammen, indtil Prinsen April 1795 ægtede Caroline af Braunschweig. F. forlod ham derfor nogen Tid; men da hendes katolske Raadgivere hævdede Ægteskabets vedvarende Gyldighed, genoptog hun Samlivet. 1803 forlod hun ham for stedse, fordi han havde indgaaet flere løse Forbindelser og ikke længere vilde anerkende hende som sin Hustru. Hun modtog fra nu af en Aarpenge paa 6,000 L. St. Ved sin Død efterlod hun Dokumenter og Breve, der endnu ikke ere blevne offentliggjorte. Paa Grundlag af autobiografiske Optegnelser og for at modbevise Angreb, der vare rettede mod hende af Lord Holland (i »Memoirs of the Whig Party« [1854]), belyste Langdale 1856 den virkelige Sammenhæng med hendes og Georg IV's Ægteskab. (Litt.: Langdale, *Life of Mrs. F.* [Lond. 1856]; *Dictionary of National Biography* [Bd. XIX]). *A. Frs.*

Fitzjames [fitsdje!ımz], Edward, Hertug, fransk Statsmand, Sønnesøn af Hertugen af Berwick, født i Versailles 1776, død 18. Novbr. 1838. F. emigrerede sammen med sin Familie 1789 og gjorde Tjeneste i Condé s Hær, men vendte tilbage under Konsulatet. Han levede rolig som Privatmand indtil Slutningen af 1813, da han viste sig som ivrig Legitimist ved at deltage i Demonstrationer og April 1814 i den aktive Modstand mod Napoleon. Til Løn udnævntes han straks efter Restaurationen til Adjutant hos Ludvig XVIII og blev Pair af Frankrig. Han ledsagede Kongen til Udlandet i de 100 Dage og indtog efter den anden Restauration et yderlig legitimistisk-reaktionært Standpunkt. Han bidrog saaledes til Ney's Henrettelse, bekæmpede siden alle moderate Tilbøjeligheder hos Regeringen og støttede af al Magt Ministeriet Villéle. Efter Julirevolutionen beholdt han samme Standpunkt og var 1832 en kort Tid fængslet som mistænkt for Delagtighed i Hertuginden af Berry's Anslag, men kunde ikke overbevises herom. Han gav Afkald paa sin Pairværdighed, men indvalgtes 1834 i Deputeretkammeret og stod til sin Død som et af de mest ansete Medlemmer af den legitimistiske Opposition. *A. Frs.*

Fitzmaurice [fitsmå'ris], Edmund, Lord, engelsk Politiker, født 1846, yngre Søn af Markis'en af Lansdowne, var 1868—85 liberalt Medlem af Underhuset og blev Maj 1880 Regeringskommissær ved Ordningen af Østrumelien's Forhold. Januar 1883—Juni 1885 var han Understatssekretær for Udenrigsministeriet. F. skrev sin Oldefaders Levned »Life of Lord Shelburne« [3 Bd, 1875—78]. *E. E.*

Fitzpatrick [fitspä'trik], William John, irsk Forfatter, er født 31. Aug. 1830 i Dublin, i hvilken By han studerede. Han blev 1876 udnævnt til Professor i Historie ved *Royal Hibernian Academy* og er nu (1896) Fredsdommer i Dublin samt Medlem af forskellige lærde Selskaber i denne By. Blandt hans Skrifter, der for største

Delen handle om Irland's Historie, kunne fremhæves: »The life, times and contemporaries of lord Cloncurry« [1855], »Lord Edward Fitzgerald and his betrayers« [1859], »Lady Morgan« [1860], »The life, times and correspondence of Dr. Doyle, Bishop of Kildare« [2 Bd., 1861 og 1880], »Memoirs of R. Whately, Archbishof of Dublin« [2 Bd., 1864], »The sham squire and the informers of 1798« [1865], »Ireland before the union« [1867], »Irish wits and worthies« [1873], »Life of Charles Lever« [2 Bd., 1879], »The life of Th. N. Burke« [2 Bd., 1886] samt hans Hovedværk, »Daniel O'Connell, the liberator. His letters and correspondence« [2 Bd., 1888]. De fleste af hans Bøger nyde megen Anseelse og ere udkomne i talrige Oplag. *M. M.*

Fitzroy [fitsrå'j], 1) Flod paa Østsiden af Australlandet, Queensland, opstaar ved Forening af 2 Kildefloder, Mackenzie og Dawson, slaar en Bue mod Nord og falder med flere Arme i Keppelbay (fra det stille Ocean) ved Byen Rockhampton. 2) Flod paa Nordvestsiden af Australlandet, Vestaustralien, er opdaget 1838 og undersøgt 1879 af Forrest fra dens Munding i Kingsound (fra Timor-Havet) til dens Gennembrud af King Leopolds Range. I sit øvre Løb optager den i venstre Bred Margaret River. Den er sejlbar langt op, og den vil senere muligvis faa stor Betydning, da dens Opland er en af de frugtbareste Egne i Vestaustralien. *C. A.*

Fitzroy [fitsrå'j], Robert, engelsk Meteorolog, født 5. Juli 1805, død 30. Apr. 1865, indtraadte 1819 i den engelske Marine og var 1828—36 Fører af Skibe, der ledede hydrografiske Undersøgelser, til Dels tillige Chef for disse Undersøgelser, især i de sydamerikanske Farvande; i Charles Darwin var Deltager i en af disse Ekspeditioner. 1841 blev F. Medlem af Underhuset, 1843—46 var han Guvernør paa Ny-Zealand; 1857 blev F. udnævnt til Kontreadmiral, 1863 til Viceadmiral. Allerede 1846 havde F. kastet sig over Studiet af Vejrforholdene, og 1854 blev han Chef for den af ham grundlagte meteorologiske Afdeling i Handelsministeriet i London" i denne Stilling fik han Lejlighed til at indsamle et stort meteorologisk Observationsmateriale fra alle Verdensdele, og fra 1857 udgav han aarlig sine »Meteorologicai Observations«. Gennem Studiet heraf kom han paa den Tanke at anvende Telegrafien i Meteorologiens Tjeneste saaledes, at de Havne, der stode i telegrafisk Forbindelse med London, kunde advares mod en kommende Storm. F. fik snart andre til at interessere sig for sin Plan, især Leverrier i Paris. F. udgav 1863: »Weather book«, hvori han beskrev sit Stormsignalsystem, og 1864 udgav han en Anvisning til at forudsige Vejret. *W. F-n.*

Fitzroya se Alercetræ.

Fitzwilliam [fitswi'ljəm], engelsk Adelsfamilie, der fører sin Afstamning tilbage til 11. Aarh. Af Slægten kunne nævnes: 1) Willliam Wentworth, Jarl af F., født 1748, død 8. Febr. 1833, tog 1769 Sæde i Overhuset og sluttede sig til sin Ungdomsven Fox. Under den franske Revolution gik han imidlertid med andre af de »gamle Whigger« over til William Pitt, kom ind i dennes Regering og sendtes som Lordløjtnant til Irland i Vinteren 1794—95. Men næsten øjeblikkelig kom det til et skarpt Brud mellem F. og Pitt, da den første mente at være bemyndiget til at nærme sig de katolske Irlændere. F.'s Skridt i denne Retning desavoueredes imidlertid bestemt af Regeringen, og han selv blev straks tilbagekaldt. F. var Medlem af Grenville's Kabinet 1806. I Overhuset kæmpede han stadig for Katolikkernes Emancipation. Hans eneste Søn 2) Charles William F. (efter 1856 Wentworth-F.), født 1786, død 4. Oktbr. 1857, repræsenterede 1807—31 Grevskabet York i Underhuset. Fra først af Modstander af Parlamentsreformen blev han siden en ivrig Forkæmper for denne. Han stod ved Faderens Side i Kampen for Katolikkernes Emancipation, og uden Hensyn til sin Stilling som stor Godsejer arbejdede han i og uden for Overhuset ivrig for Korntoldens Ophævelse. I Anledning heraf skrev han 1839: »First, second and third addresses to the landowners of England on the corn-laws«. Han udgav Edmund Burke's Brevveksling i 4 Bd. 1844. En anden Mand af Slægten er 3) Richard F., Viscount of Meryon, (1745—1816), Medlem af *Royal Society* og bekendt for sine litterære og kunstneriske Interesser, der bl. a. lod ham skænke store Samlinger af Bøger, Manuskripter og Kunstsager til Universitetet i Cambridge. Han legerede desuden 100,000 L. St. til Oprettelsen af et F.-Museum smst. Skønt Medlem af den engelske Højkirke udgav han paa Fransk »Atticus's Breve«, der handle om Protestantismens og Katolicismens Indflydelse paa Samfundet [samlet Udg. Lond. 1811, Paris 1825]. (Litt.: *Dictionary of national biography* [Bd. XIX]). *A. Frs.*

Fiume, Fiumåne, Fiumåre, italienske Betegnelser for en Flod eller Strøm. Ordet Fiumare bliver ogsaa brugt særlig for intermitterende Floder, det er Floder, der forsvinde i den tørre Aarstid. Fiumare er tillige Navnet paa den Flod, der løber gennem Fiume, udspringer i Byens Nærhed og har en af de største Kilder, man kender. *Joh. F.*

Fiume, 1) Modrus-F. (kroat. Modrus-Rieka), Komitat i Kroatien-Slavonien, 0. f. Byen F. med Territorium, er 4,879 □Km. med (1890) 220,600 Indb. Hovedstaden er Ogulin. Det af Karstbjærge opfyldte Omraade er kun stedvis frugtbart, særlig ved Kysten dyrkes Olietræer, Figen, Pomerans og Citron.

2) (*Tersattica Vitopolis*, senere *Ranum Sancti Viti ad Flumen*, tysk Veit am Flaum, illyrisk *Reka*) By i Ungarn ved en stejl Klippekyst ved Udmundingen af Fiumare eller Reka i Bugten Quarnero, danner med det tilhørende 19,57 □Km. store Omraade et til den ungarske Krone hørende Landkompleks med (1890) 29,494 Indb. (deraf 13,000 Italienere), der staa umiddelbart under det ungarske Ministerium. Byen ligger ved Jærnbanelinierne Agram—F. og St. Peter—F. Den er Sædet for en Guvernør, der tillige er Præsident for Søovrigheden, hvis Virkekreds strækker sig over hele den ungarsk-kroatiske Kyst. Der findes en Ret af første Instans samt en Handels- og Søret, Toldkammer, Finansdirektion, en Filial af den østerrigsk-ungarske Bank i Wien, en Militærkommando m. m. Guvernøren er Medlem af Overhuset, og til Deputeretkammeret sender Byen et Medlem. Byen deles i en gammel og ny By, den sidste ligger nede ved Floden og er til Dels prægtig bygget. Af Bygninger kunne nævnes den gamle Domkirke, Maria Himmelfart, hvis ny Frontespice

er en Efterligning af det romerske Pantheon, Kirken St. Veit (San Vito; fordum Jesuiterkirke), en Efterligning af Kirken Maria della Salute i Venezia, et Teater, den kgl. Tobaksfabrik, 2 Torvehaller m. m., ligesom en romersk Triumfbue, oprejst rimeligvis til Ære for Kejser Claudius II Gothicus. Af Undervisningsanstalter besidder F. et kejserlig-kongeligt Søakademi, en nautisk Skole, et kgl. Overgymnasium (med Undervisning paa Italiensk), et kroatisk Overgymnasium, et Handelsakademi m. rn. Byen er i Besiddelse af en Frihavn; der findes hovedsagelig Transit- og Eksporthandel (især Træ fra Slavonien), dog er Indførselen i Opkomst. Der findes et betydeligt Skibsbyggeri, det største ved ungarsk-kroatisk Kyst, og Whitehead's Torpedofabrik, hvorfra de fleste Stater (ogsaa Danmark) ere blevne forsynede. 1471 blev F. købt af Kejser Frederik III, har senere været forenet snart med Ungarn, snart med Østerrig. 1719 erholdt F. af Kejser Karl VI Frihavnspatent. 1809—14 var Byen besat af de Franske. Siden 1870 staar F. direkte under den ungarske Regering. 1891 ophørte Byensom Helhed at være Frihavn. *Joh. F.*

Fiumicello [fjumitše'llo], By i det østerrigske Grevskab Gortz og Geradisca i Retskredsen Cervignano ved Mundingen af Floden Isonzo, har (1890) 3,400 Indb. Landskabet af samme Navn er et yppigt Kulturland. *Joh. F.*

Fiumicino [fjumitši'no], By i den italienske Kreds og Provins Rom ved Mundingen af den nordlige Tiber-Arm, der ogsaa kaldes F. og oprindelig er en af de romerske Kejsere gravet Kanal. Byen er Endepunktet for Jærnbanelinien fra Ponte Galera, har (1881) 600 Indb. og tjener foruden Civitavecchia som Havn for Rom, til hvilken der kan gaa smaa Dampere fra den ved Moler for Tilsanding saa temmelig beskyttede Havn. F. blev anlagt 1825 paa Ruinerne af Havnepladsen Portus Augusti, som Kejser Claudius havde anlagt, efter at Ostia var opgiven. Det 1773 tæt ved Havet byggede Kastel ligger nu paa Grund af Landets Vækst ved Tiberen's Aflejringer 326 M. fra Kysten. *Joh. F.*

Five o'clock tea [faivºklå'kti.] (eng.), »Klokken-fem-Te«, Fem-Te; Eftermiddagstetimen (inden Hovedmaaltidet om Aftenen). En fra England udgaaet og i den nyere Tid tilligc i den fornemme Verden andensteds optagen Betegnelse for smaa Selskaber, som mødes Kl. 5 Eftermiddag for atter at skilles henved 7.

Fix [fi'ks] Théodore, fransk Nationaløkonom, født 1800 i Schweiz, død 31. Juli 1846 i Paris. I en ung Alder kom han til Frankrig som Landmaaler, men kastede sig fra omkring 1830 over Studiet af sociale Spørgsmaal og Nationaløkonomi. 1833—36 udgav han en »Revue mensuelle d'économie politique«, hvoraf der udkom 5 Bd. Denne publicistiske Virksomhed bragte ham i Forbindelse med Sismondi, A. Blanqui og Rossi samt i Berøring med den liberale Politiks Mænd og Organer, til hvilke han leverede talrige Bidrag. Hans betydeligste, endnu interessante Arbejde er »Observations sur l'état des classes ouvriéres« [Paris 1846]. *K. V. H.*

Fixa Vincta (lat.), hvad der er i fast Forbindelse med et Grundstykke.

Fixum (lat.), noget fast; med underforstaaet *salarium* fast Løn eller Indtægt, i Modsætning til Accidenser, uvisse Indtægter. *E. T.*

Fizeau [fizo'], Armand Hippolyte Louis, fransk Fysiker, født 23. Septbr. 1819, død 18. Septbr. 1896. Han levede som privat Videnskabsmand og har mest givet sig af med Optik. Hans Arbejder findes især i »Annales de chimie et de physique« og »Comptes rendus«. Ene eller sammen med Foucault gjorde han en Mængde Interferensforsøg, bl. a. over Lysstraaler med stor Vejforskel og over Varmestraaler. Bekendte ere hans fine Maalinger af Krystallers Udvidelse ved Varme, hvorved han benyttede Lysstraalers Interferens, og hans Bestemmelser af Lysets Hastighed. Ogsaa paa Elektricitetens Omraade har han arbejdet. 1860 blev F. Medlem af det franske Akademi. *K. S. K.*

Fjalar, i nordisk Mytologi Navn paa en Jætte eller Dværg, der vogter Skjaldemjøden (Navnet F. betyder »Gemmeren*); enten er han selve Suttung (Haavamaal), eller F. og hans Broder Galar ere de første Ejere af Mjøden, hvem Suttung fratager den (Edda). *A. O.*

Fjallabaksvegur, en Fjældvej i Island mellem det østlige og vestlige Sydland bag ved den store Gletschermark Myrdalsjokull; den højtbeliggende Vej, der kun kan passeres om Sommeren, fører fra de øverste Gaarde i Skaptartunga op mod Torfajokull over Ørkenen Mælifellssandur og ned til Raudnefsstadir i Herredet Rangårvellir; den kan ved skarpt Ridt passeres paa en Dag (15—16 Timer). En anden nordligere F. fører N. f. Torfajokull og Hekla forbi nogle mærkelige Obsidian-Lavastrømme og Solfatara'er ned til Galtalækur i Landsveit; ad denne Vej er der to Dagsrejser mellem Bygderne. Paa begge disse Fjældvejc findes der kun med lange Mellemrum nogen Græsning for Hestene i smaa Oaser; ellers er Højlandet her bart og øde og blottet for Plantevækst. *Th. Th.*

Fjallganga (Flert. fjallgöngur), Fjældvandring, ogsaa i daglig Tale brugt kun gongur, eller fjallleitir, Fjældsøgen, forkortet leitirnar, eller fjallreið, Fjældridning, kaldes det i Island, naar Bønderne tage til Fjælds, sædvanlig i Slutningen af September hvert Aar for at samle Faarene sammen, der med Undtagelse af Malkefaarene om Sommeren have græsset frit paa udstrakte Græsgange til Fjælds og oppe paa Hederne. Hver Bonde, der driver Landbrug og ejer Faar, deltager i denne Samling eller Eftersøgning af Faarene, men deres Deltagelse retter sig efter, hvor mange Faar de eje. Da Fjældstrækningerne ere saa store, vare disse Undersøgelser oftei 4—5 Dage. Paaen bestemt Dag samles alle Deltagerne, hvor Bygden hører op, men Fjæld- og Hedegræsgangene, der paa Islandsk kaldes afrjettur, begynde. Formanden for Indsamlingen, der i Reglen vælges af Kommunalbestyrelsen og kaldes fjallkongur, Fjældkonge, giver da nærmere Ordre til Deltagerne angaaende, hvilken Del af Fjældstrækningerne hver skal undersøge. For Sikkerheds Skyld søge dog altid to og to sammen hver Del og undertiden flere, navnlig hvis Strækningen er vanskelig. Faarene drives nu ned til Kommunens Faarefolde, hvor de fordeles, og hver Ejer faar sine Faar efter de paa deres Øren eller Horn anbragte Mærker (se Fjármark). *B. Th. M.*

Fjand, Jylland's Vestkyst, 56° 20' n. Br., Redningsstation og Faresignalstation. *G. F. H.*

Fjármark (Flert. Fjármörk), Mærke paa Faar eller Fæ, som viser, hvis Ejendom det er; at mærke Faarene hedder ao marka. Hver Landbruger i Island har sit offentlig bekendtgjorte Mærke, som anbringes i Reglen paa Ørene paa Faarene, hvorefter disse saa kendes. Dette er en gammel Skik. I de islandske Love fra Fristatstiden (Grágás) omtales disse Mærker ofte og kaldes sædvanlig einkunn. Ogsaa brændes der stundom Mærke (Bogstaver) i Hornene paa Faarene — de islandske Faar have i Reglen to Horn —, og dette hedder da brennimark, Brændemærke. *B. Th. M.*

Fjeder, Maskindel af elastisk Materiale, oftest Metal (navnlig Staal, sjældnere Messing eller Bronze), dog ogsaa af Træ eller Kautsjuk, som er i Stand til at optage og mildne Stød (Bufferfjedre paa Jærnbanevogne) eller at frembringe Bevægelse (Urenes Drivfjedre), udøve Tryk o. s. v. Materialet paavirkes enten af Tryk, Træk, Bøjning eller Vridning; Fig. 1—4 vise forskellige Former for

Fig. 1. Fig. 2. Fig. 3. Fig. 4.

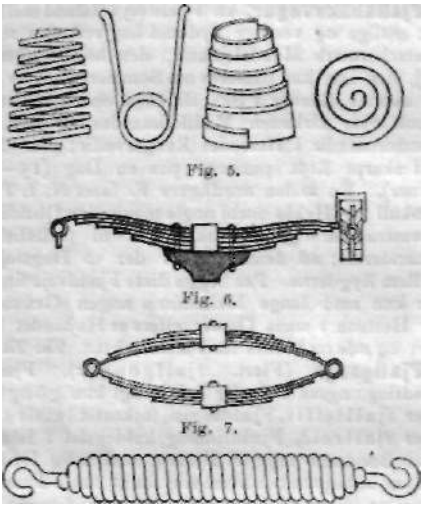

F. af Baand og Traad. Fig. 5 og 6 ere Eksempler paa almindelige Vognfjedre, der, fordi de dannes af flere Lag tynde Skinner, kaldes Bladfjedre. Fig. 7 viser en Fjederform, der som saakaldet Hesteskaaner indskydes mellem Skagle og Køretøj. — Fremstillingen af Staalfjedre er en af de vanskeligste tekniske Opgaver, naar der forlanges bestemte Egenskaber; er F. for blød, virker den ikke tilstrækkelig, er den for haard, er den udsat for at springe; der stilles ikke alene store Fordringer til Materialets ensartede og gode Beskaffenhed og til Forarbejdelsen i Alm., men ganske særlig til Hærdningen, som først gør Staal et til F., og den senere Anløbning. *F. W.*

Fjeder, ved Træarbejde en fremspringende Liste paa det ene Stykke, som passer ind i en Fordybning, Not, paa Nabostykket. Gulvbræder samles med F. og Not, hvad der kaldes Pløjning. *F. TV.*

Fjederbarometer se Barometer, S. 607.

Fjederdynamométer se Dynamometer, S. 635.

Fjederhaardhed, Hærdningsgrad for Staal, ved hvilken det opnaar den største Elasticitet, og som derfor særlig egner sig til Fjedre (s. d.). *F. W.*

Fjederhage, Hage, der er helt lukket ved, at en Fjeder fører et bevægeligt Stykke over mod en fast Krog. Smaa F. anvendes ved Urkæder, større ved Sabler og Karabiner, hvorfor F. ofte benævnes Karabinkrog. F. frembyder Fordelen af let Udløsning, men maa for at være paalidelig være godt udført. *F. W.*

Fjederham d. s. s. Fjerham.

Fjederhammer se Hammer.

Fjederharpiks d. s. s. Kautsjuk.

Fjederhus, den aabne eller lukkede Kapsel, i hvilken Drivfjederen er indesluttet i Ure og andre Fjedermaskiner. *F. W.*

Fjederkraft d. s. s. Elasticitet (s. d.).

Fjedermotor, Kraftmaskine, som benytter en optrukken Fjeders Elasticitet som Drivkraft. F.'s Bestemmelse har navnlig været at drive Symaskiner for at befri Syerskerne for den sundhedsfarlige, professionelle Træden af Maskinen. Hidtil har man ikke kunnet konstruere nogen praktisk F., idet de fremkomne Konstruktioner dels ikke have været i Stand til at holde en Symaskine i Gang saa meget som en Time, dels have været meget besværlige at trække op. Efter Indførelsen af de smaa Elektromotorer er vistnok overhovedet F.'s Rolle udspillet. ***F. W.***

Fjederpasser, Passer med lige eller krumme Ben, som ved Fjederkraft, ofte frembragt ved, at Benenes Forbindelse dannes af en Fjeder (se Fig.), holdes fra hinanden. Ved en Møtrik, der sidder paa en Skrue, modvirkes Fjederen og indstilles Passeren til ønsket Aabning. *F. W.*

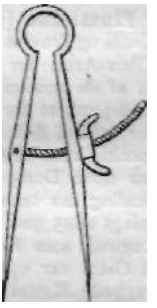

Fjederpasser.

Fjedertandsharve se Harver.

Fjedertang, en lille Tang med lige Kæber, som paa de mod hinanden vendte Flader ere tilhuggede, hvis Arme paa den fra Kæberne vendte Ende danne Fjedre. Benyttes til at fastholde ganske smaa Genstande, benævnes ogsaa Pinzet. *F. W.*

Fjederur benyttes som Betegnelse for alle Ure, der drives med Fjeder, i Modsætning til Ure med Lodder. *F. W.*

Fjedervægt, Vægt, hvor Loddet er erstattet ved en Fjeder, og en Viser paa en Skala angiver Belastningen. De mindste F. bruges til Brevvægte; Haandfjedervægte (Salters) ere til at veje indtil 10 eller 20 Kg. paa; større F. anvendes f. Eks. paa Jærnbanestationerne. F. taaler ikke Stød og Slag, kommer derved let i Uorden og vil navnlig veje for højt; Automatvægtene til Personer ere bekendte i saa Henseende. *F. W.*

Fjelberg Herred, Søndhordland's Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 3,623 Indb., paa Østsiden af Bømmelfjorden, har Dele af Fastlandet baade paa Fjordens søndre og østre Side, medens Resten dannes af en mellem disse liggende Række større og mindre Øer. Den sydlige Fastlandsdel indtages af Annekset Ølen, der ligger omkring den 8 Km. lange, smalle Ølenfjord, der i en Retning fra Nord mod Syd med en Bøjning mod Vest

ved Bunden skærer ind i Landet og fortsættes i 3 herfra opgaaende, korte Dale, af hvilke den vestligste, Vaagselvens Dalføre, fører over til Skjold i Ryfylke, den midterste, Eidselvens Dal, over til Vikedal og den østligste, Hægelvens Dal, over til Etne. Dalene ere — navnlig de to førstnævnte — flade, men temmelig bakkede, og de begrænsende Fjælde høje med bratte Sider; de ere i deres hele Længde opdyrkede og bebyggede. Fjældene træde langs Fjordens Bredder nærmere Vandet; den dyrkbare Strækning er her kun smal; paa Ølenfjordens Vestside hæver Herredets højeste Fjæld Graahorge sig til 743 M. V. f. Ølen Sogn hører endnu en Del af Fastlandet til dette Herred, navnlig til Hovedsognet Fjelberg. Denne Dal har samme Beskaffenhed som de østlige, middelhøje, til Dels med Løvskove dækkede Fjælde med mellemliggende, lave, flade Dale. Til Hovedsognet høre de nærmeste af de N. f. liggende Øer: Borgundø, der bestaar af et saateformet, skovbart Fjæld, hvis Skraaninger navnlig paa Øst- og Sydsiden ere bebyggede, Fjelbergø, lav med furuklædte Aase, veldyrket og med rig Løvvegetation, og den sydlige Del af Halsenø; Resten af denne sidste, store, frugtbare 0, hvor Fjældene ligeledes kun optræde som lave, furuklædte Aase, og Halvdelen af den paa Nordsiden af Bømmelfjorden liggende 0, Huglen, samt en Snip af den Halvø paa Fastlandet, som bærer Folgefonnen, høre til Eids Anneks. Denne Del af Fastlandet bestaar af en veldyrket Kystrand med bag ved liggende, temmelig høje, til Dels med rig Løv- og Naaleskov dækkede Fjælde, mellemhvilke Valedalen skærer sig nogle Km. ind mod Nordøst. Elvene ere nok saa talrige paa Fastlandet, men samtlige ubetydelige; Vande findes ikke, kun enkelte smaa Tjern. Bebyggelsen er særdeles god, og til de mange store Gaarde høre gerne velstelte Frugthaver. I Ølen Sogn kunne mærkes Nervik, Eide, tidligere adelig Sædegaard, Lunde og Kaate, i hvis Nærhed der gennem Toppen af Vækenuten gaar en naturlig Tunnel. Ved Fjorden ligger Strandstedet Ølensjøen med 36 Huse og 163 Indb. Paa Fjelbergø er Præstegaarden og paa Borgundø Sæbø de største Gaarde. Halsenø er særdeles godt bebygget; her ligge paa Sydsiden Sandnes og paa Nordsiden Halsenøkloster, et af Amtets største Brug, til hvilket hører en overmaade stor Frugthave paa 400 Træer. Denne Gaard er den sidste Rest af det betydelige Jordegods, som i sin Tid tilhørte det her liggende Halsenø Augustinerkloster, der i Midten af 13. Aarh. omtales som Augustinerkloster, og et Kloste|hospital, der hørte under Bergen's Biskop. Klosteret erhvervede sig efterhaanden et betydeligt Jordegods, blev efter Reformationen inddraget under Kronen og bortforlenet og Ejendommene lidt efter lidt frasolgte. I Midten af 18. Aarh. var den største Del af Godset afhændet, og Hovedgaarden gik over til at blive Embedsgaard for Fogden i Søndhordland, men blev snart efter solgt og har siden med en kortere Afbrydelse holdt sig i Køberens, Kammeraad Juul's Æt. Paa det Eid's Sogn tilhørende Fastland ligge Gaardene Handeland og Valen, hvis Besiddere i sin Tid have udfoldet en stor Virksomhed med forskellige Anlæg. Paa Valen staar et af de største Egetræer i Skandinavien. Foruden mindre Veje paa Øerne føre Hovedveje igennem Ølen Sogn baade Syd, Vest og Øst over. Af Oldtidslevninger harder inden Herredet været fundet flere af særlig Interesse; Levninger af gamle Bygværker findes paa Borgundøen, som muligvis kan udtydes som en gammel Borg; af Halsenø Kloster findes kun faa Rester. Herredets Areal er 193 □ Km., hvoraf 1,15 □ Km. Ferskvand. *J.F. W. H.*

Fjeld se Fjæld.

Fjelde, Jacob, norsk Billedhugger, født 10. Apr. 1859 i Aalesund, død 5. Febr. 1896 i Minneapolis. Hans Fader var Snedker og Træskærer og var tidlig opmærksom paa Sønnens kunstneriske Anlæg, men hans tidlige Død bevirkede, at F. allerede i 14 Aars Alderen maatte bidrage til sin Families Underhold og saaledes standsedes en Tid i sin Udvikling. 17 Aar gl. kom han alligevel til Christiania for at søge Uddannelse og Vejledning som Kunstner. Han blev her Elev hos Billedhugger Bergslien, hos hvem han var i $1^1/_2$ Aar, hvorefter han rejste til Kjøbenhavn, af hvis Kunstakademi han var Elev i 2 Aar. Et Værk fra denne Tid, »Gutten, som leger med Katunger«, vakte Opmærksomhed og Paaskønnelse. Han vendte derpaa hjem til sin Fødeby og opholdt sig senere i Bergen, hvor han udførte adskillige Buster (bl. a. Konsul C. Sundt og hans Frue, Fru Didi Heiberg). Nu saa han sig i Stand til at foretage en større Udenlandsrejse, hvorunder han opholdt sig i Rom i 2 Aar. Efter et Par Aars Ophold i Norge rejste han 1887 til Amerika. En kortere Tid arbejdede han her ved en Terrakottafabrik i Chicago, men bosatte sig senere i Minneapolis, hvor han siden boede til sin Død. I Amerika fik han flere til Dels betydelige Bestillinger, saaledes Minnesota's »Soldat-Monument paa Slagmarken ved Gettysburg« — og flere Portrætbuster og Figurer til offentlige Bygninger. Hans sidste Arbejde var en Statue af Ole Bull for Minneapolis, som han imidlertid kun fik Modellen færdig til, før han døde. *Fr. O.*

Fjeldfros ell. Fjældfros se Maargruppen.

Fjeld Herred, Nordhordland's Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 3,185 Indb., indtager ret V. f. Bergen den nordlige Del af Store Sartor, Lille Sartor og en Mængde mindre Øer, hvoraf en hel Række ligger som en beskyttende Skærgaard V. f. Sartor ud mod Havet. Saavel Store Sartor som de øvrige Øer ere nøgne og klippefulde; kun hist og her forekommer et enkelt Træ, men mægtige Trærødder vidne om, at ogsaa her tidligere har været stor Skov. Aasene ere lave — den højeste, Liataarnet i den sydøstlige Del af Sartor, naar op til 315 M. —, men særdeles bratte og utilgængelige. Mellem Fjældene er Dalbunden gerne indtagen af et lidet Vand eller en Myr, som sender en Bæk ud i Havet. Dette skærer sig ind i Øerne uden dog at danne større Fjorde; den længste er Nesosen, som gaar Syd over mellem Øerne paa Vestkysten og derpaa fortsættes gennem et trangt Sund i Fjeldpollen, som ved et kun 1 Km. bredt Eid skilles fra den Øst fra indtrængende Skogsvaag. Sundet mellem store og lille Sartor kaldes Bildesund efter en der liggende liden Ø; dette Sund er bekendt for sit rige Fiske; ved Anbringelse af en Stendæmning har man saaledes her taget indtil 1,000 Springhvaler. Jorden er mager og Jordsmonnet grundt,

Agerbrug er derfor mindre betydeligt; vigtigere er Faareavlen, men Hovednæringen ere Saltvandsfiskerierne; Skrei, Sild, Laks og Hummer ere de vigtigste Genstande for Fangst. Gaardene ligge spredte, dels langs Kysten, dels i det indre mellem Fjældene; større Gaarde findes ikke. Herredet danner et Præstegæld med kun eet Sogn. Af Veje findes kun en kort Stump fra Bugten ved Bildesø tværs over Sartor forbi Kirken til Møvik paa Vestsiden. Herredets Areal er 141 □ Km., hvoraf $5_{,5}$ • Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fjeldsted, C. V., se Kellermann.

Fjellebro, Stamhus, oprettet 28. Aug. 1818 for Slægten Holck-Winterfeldt, beliggende i Salling Herred 18 Km. N. V. f. Svendborg, nævnes 1492 som tilhørende Oluf Bonde og kom i 17. Aarh. ved Ægteskab med Anna Gyldenstjerne til den rige Jørgen Brahe. Hovedbygningen er opført 1622. Størrelse: 121½ Td. Hartkorn, deraf fri Jord 81 Tdr., indtaget til Skov 14 Tdr., Bøndergods 25½ Td. I Bankaktier 1,000 Kr., i Fideikommiskapital 197,000 Kr. Hovedgaardens Jordtilliggende er 390 Hekt foruden 110 Hekt. Skov. *B. L.*

Fjellstedt, Niels Petter, svensk Teolog og Missionsven, født 17. Septbr. 1802, død 4. Jan. 1881. Hans Forældre vare Almuesfolk, og det var ikke let for ham at komme til Bogen. Student blev han i Lund 1823 og ordineret 1828. I sin Studentertid blev han kristelig vakt og følte sig fra den Tid kaldet til at virke for Hedningers Omvendelse. I det engelske, kirkelige Missionsselskabs Tjeneste var han 1831—35 Missionær i Indien, men maatte for sit Helbred forlade dette Land og kom til Lilleasien, hvor han virkede til 1840, da han heller ikke mere kunde taale dette Klima. Af blivende Betydning paa sidste Sted er dog hans Revision af den tyrkiske Bibeloversættelse. 1846—56 var han Forstander for et Missionstinstitut i Lund, og 1856 oprettede han selv et saadant, »Fjellstedska Skoian«, først i Stockholm, fra 1859 i Upsala, og i det hele var han en aandelig Leder i Hedningemissionssagen i sit Fædreland til sin Død. 1846—61 redigerede han »Lunds Missionstidning«, 1848—61 »Bibelvännen«. Hans bekendteste Skrifter ere: »Biblia, det ar all den heliga Skrift med förklaringar« [1849—55, norsk Overs. 1864], »Andaktsbok för fångar« [1849], »Några grunddrag af nya testamentets lära om det andliga presterskapet och forsamlingans embeten« [1857], »Samlade Skrifter i urval« [1883]. *H.O—d.*

Fjelstrup, Søren August, dansk Landmand, født 2. Septbr. 1773 paa Hørsholm, død 5. Septbr. 1859 paa Sindinggaard i Ringkøbing Amt. F. blev Student 1794 og begyndte at studere Lovkyndighed, men hans Studeringer afbrødes ved den store Ildebrand i Kjøbenhavn 1795; hans Ejendele brændte, og han nødtes til at tage en Huslærerplads paa Landet. Han fik Interesse for Landbruget, blev Forvalter og Godsforvalter paa forskellige Steder, til han 1809 blev Medejer og 1815 Eneejer af Sindinggaard, som han drev til sin Død. — Gaarden ligger i en af Danmark's fattigste Egne; der hørte til den store Sandarealer, og øde Hedestrækninger omgave den. I 50 Aar virkede F. nu ufortrøden for Hedernes Opdyrkning og Beplantning; ved utrættelig Flid fik han dannet en Græsblanding, der passede for Egnen, og som ved [Rentekammerets Foranstaltning uddeltes gratis i i Ringkøbing og tilgrænsende Amter; fra sine Planteskoler uddelte han, ofte gratis, mange tusinde Træer til Bønderne, og det skyldtes hans Eksempel og Initiativ, at store Hedearealer efterhaanden forvandledes til Ager og Eng, til Skov og Have. — F. udfoldede en ret betydelig og gavnlig litterær Virksomhed. Talrige Tidsskriftartikler, Pjecer og Bøger stamme fra hans Haand; hans Hovedværker ere: »Vejledning til et godt Jordbrug for den danske Bondestand« [1821] og »Forsøg til en Haandbog for den danske Landmand, indeholdende Koens, Faarets og Svinets hensigtsmæssigste Behandling og Pleje« [1826]. I en Række Aar var F. Direktør for »Holstebro og Omegns landøkonomiske Selskab«, Sparekassedirektør, Landvæsenskommissær o. s. v. I det politiske Liv tog han Del, først som kongevalgt (1836—40), senere (1842—46) som folkevalgt Medlem af den jydske Stænderforsamling. Hans Fortjenester paaskønnedes paa flere Maader, senest da han 1857 udnævntes til Etatsraad. *H. H—l.*

Fjends, Herred i Midtjylland, vestlig i Viborg Amt, skyder mod Nord ud i Limfjorden (Gjedsted Bredning) som en Halvø mellem Skive og Hjerbæk Fjord og er ellers mod Øst og Sydøst begrænset af Nørlyng- (mod hvilket Grænsen dannes af Fiskbæk Aa) og Lysgaard Herreder og mod Vest af Ringkøbing Amt (Ginding Herred), medens det mod Nordvest paa et kort Stykke grænser til Hindborg Herred i Salling. Vestgrænsen dannes af Karup Aa. Herredet er det største i Viborg Amt nemlig ca. 432 • Km. (43,130 Hekt.) og har (1890) 9,35° Indb. (1801: 4,268, 1880: 8,444), ɔ: ca. 22 paa 1 • Km., langt under Middeltallet. Herredet er mod Nord og i Midten højtliggende og bakket; paa Halvøen, der gaar ud i Limfjorden, hæver Bavnebjærg sig til ca. 68 M., i Midten ligger Pørrehøj, ca. 70 M., og Daugbjærg Aas, $71_{,8}$ M.; mod Vest sænker Landet sig jævnt ned til Karup Aa. Herredet i er rigt paa Aaløb, der for det meste søge ud til Limfjorden, saaledes Jordbro Aa. Mod Syd naar Alheden ind i Herredet, og fra den strække sig mod Nord flere af Marker og Enge afbrudte Hedestrækninger. I øvrigt ere Jorderne gennemgaaende sandede, mere eller mindre muldede. Frugtbarheden er meget ringe, idet der i Gennemsnit gaar ca. 23 Hekt. paa I Td. Hartkorn; kun 640 Hekt. ere bedækkede med Skov. Af Arealet vare 1888 10,530 Hekt. besaaede, medens 17,362 vare Græsgange, Eng o. s. v., ca. 12,485 Heder og 1,083 Moser og Kær. Der var 1893 2,444 Heste, 11,275 Stkr. Hornkvæg, 20,551 Faar og 9,276 Svin. Herredet er delt i 19 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1885) 1,856½ Td.; Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 1,699. I gejstlig Henseende udgør F.'s Herred et eget Provsti under Viborg Stift; i verdslig Henseende hører det til F.'s Herred Jurisdiktion. — F.'s Herred kaldes i Valdemar II's Jordebog Fyallanshareth, i 15. Aarh. Fialands- og Fiælntzharet. Det hørte i Middelalderen til Salling Syssel, senere maaske til Ommer Syssel; fra 1660 hørte det til Hald Amt, 1694 indlemmedes det i det af Hald og Skivehus Amter dannede Viborg Amt. *H. W.*

Fjendtlige Handlinger bruges dels om alle Handlinger, der, naar Krig er udbrudt mellem to Stater, udøves af den ene lige over for den anden

og dens Undersaatter, dels ogsaa om saadanne Handlinger, som ere egnede til at fremkalde Ufred og Strid mellem 2 Stater. *C. V. N.*

Fjenneslevlille, sjællandsk Landsby, mellem Ringsted og Sorø, er berømt som det Sted, hvor den mægtige Jarl Skjalm Hvide og hans Æt havde deres Hovedsæde; her var Absalon's og Esbern Snare's Barndomshjem. En mærkelig Levning fra denne fjerne Tid er F.-Kirke, som er lille, men høj og viser adskillige arkitektoniske Ejendommeligheder. Oprindelig blev den bygget af Asser Rig, som væsentligst dertil anvendte kløvede Kampesten. Noget senere, henved Aar 1170, blev Kirken gjort højere ved Tilbygning af Mursten og fik sin Hovedprydelse i de slanke Tvillingtaarne, der have foranlediget Sagnet om, at Esbern Snare og Absalon vare Tvillinger, og at Taarnene vare byggede til Minde om deres Fødsel (jfr. Oehlenschläger's Digt »De tvende Kirketaarne«); indvendig smykkedes den bl. a. med 2 slebne Granitsøjler og med Kalkmalerier, af hvilke et fremstiller Asser Rig og Fru Inge, der grundlægge Kirken. I Slutningen af Middelalderen og Begyndelsen af nyere Tid led Kirken meget ved Ombygning; men ved Restauration 1872—73 har den genvundet sin oprindelige Skikkelse, dog vistnok paa det nær, at Tvillingtaarnene ikke ende med smaa Spir. (Litt.: »Danske Mindesmærker«, I; Kornerup, »F.-Kirke« [Kbhvn. 1876]; Löffler, »Udsigt over Danmark's Kirkebygninger« [Kbhvn. 1883]). *H. O.*

Fjer, den for Fuglene karakteristiske ydre Beklædning, ere ligesom Haar, Kløer o. s. v. hornagtige Overhudsdannelser. De dække Fuglens Legeme, give det Afrunding og Form, tilbageholde Legemsvarmen og muliggøre Flugten; som oftest ere Fødderne nøgne, hyppig ogsaa Øjekredsen, hvorimod Hoved og Hals kun sjælden ere blottede for F.

F.'s Bygning. I sin højest udviklede Form er F., baade i det hele og i Enkeltheder, den mest komplicerede Overhudsdannelse, der kendes i Dyreriget. Den kan bestaa af følgende Dele (se Fig. 1—3): 1) Fjerpose (*calamus*), 2) Fjerskaft (*rhachis*), 3) Bifane (Bifjer, *hyporhachis*), 4) Straaler (*rami*), 5) Bistraaler (*radii*) og 6) Cilier (*cilia, radioli*), hvilke sidste kunne ende med »Hager« (*hamuli*). Fjerpose og Fjerskaft benævnes ofte under eet Ribbe (*scapus*), Straaler, Bistraaler og Cilier tilsammen Fane (*vexillum*). — 1) Fjerposen er hul og gennemsigtig; ved dens nederste Ende findes et lille Hul, den nedre Navle (*umbilicus inferior*), der lukkes af en Prop blødere Væv, og herfra strækker sig i Posens Indre et ejendommeligt indskrumpet, hornagtigt Legeme (»Sjælen«) op til den øvre Navle (*umbilicus superior*), der betegner det Sted, hvorfra Bifanen udgaar. 2) Fjerskaftet er uigennemsigtigt, marvfyldt, i Tværsnit næsten firkantet, paa Oversiden konvekst, paa Undersiden længdefuret; Længdefuren fortsætter sig ikke over paa Posen, men ender ved den øvre Navle. 3) Bifanen udgaar, som nævnt, fra F.'s Underside ved den øvre Navle; baade ifølge Udvikling og Stilling er den F.'s »ventrale Modstykke«, kan bære Straaler og Bistraaler, men ikke Cilier; den er i Reglen bedst udviklet paa Dunene og de mindre Dækfjer, mangler eller er ubetydelig paa Sving- og Styrefjer; i øvrigt er den højst forskellig udviklet hos de enkelte Fuglegrupper; den har samme Størrelse som Hovedfjeren hos Kasuar og Emu (og Moa), er ret stor (men i Forhold til Hovedfjeren dog kun et ubetydeligt Appendiks) hos Papegøjer, Rovfugle, Hejrer, Maager, meget lille hos Spurvefugle, Vadefugle og mange Hønsefugle, mangler eller er rudimentær hos Struds, Nandu, Kiwi, Duer, Ugler, Spætter, Aareføddede, Gæs, Ænder o. a.; dens Udvikling tyder paa, at den ikke er

Fig. 1.

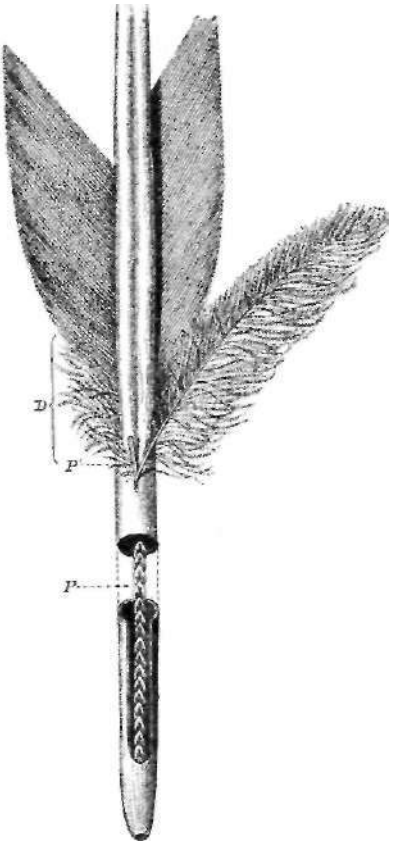

Dækfjer med Bifane. — En Del af Fjerposen fjernet for at vise „Fjersjælen" (*p*), der fortsættes (som *p'*) gennem den øvre Navle, hvorfra Bifanen udgaar. *D*, nederste, dunede Del af Fanen.

et oprindeligt, men et senere erhvervet Attribut til F., medens omvendt dens Ikke-Tilstedeværelse hos de nævnte Fugle sikkert skyldes Reduktion. 4) Straalerne ere tynde Lameller, hornagtige paa Overfladen, i det indre fyldte med luftholdige Marvceller; de ere ordnede symmetrisk paa begge Sider af Skaftet, have Form som fine Knivsblade, der vende Ryggen opad, Æggen nedad og Bredsiderne mod hverandre; Yderfanens Straaler ere kortere, men højere og stærkere end Inderfanens; Antallet afhænger hovedsagelig af F.'s Længde (i Inderfanen af en Haandsvingfjer af Trane ca. 650). 5) Bistraalerne udgaa i to modstaaende, symmetriske Rækker fra Straalernes tykkere øvre Rand, paa lignende Maade som disse sidste fra

Skaftet; hver Bistraale er en tynd Lamel, hvis Overrand ikke, som Straalens, er fortykket, men ombøjet; Antallet er meget stort (paa hver Straale i Inderfanen af en Haandsvingfjer af en Trane ca. 1,200, paa hele Inderfanen ca. 800,000, paa hele F. over en Million). 6) Cilierne med deres >Hager« (se Fig. 2 og 3) ere atter Vedhæng paa

Kig. 2.

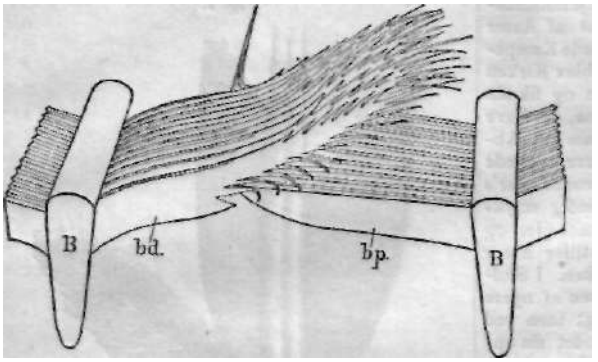

Dele af to paa hinanden følgende Fjerstraaler (*BB*), sete i Retning fra Fjerskaftet ud mod Fjerets Siderand. — *bd*, distale Bistraaler; *bp*, proksimale Bistraaler.

Bistraalerne; de ere ikke i samme Grad som disse selvstændige Organer, men kun særlige Udformninger af Bistraalens Rande. Hagerne findes kun paa de distale Bistraalerækker o: de Rækker, der vende mod F.'s Spids; hver Bistraales Hager række hen over og hægte sig til den ombøjede Overrand paa Nabostraalens proksimale Bistraaler og kunne glide frem og tilbage langs denne Overrand; det er dette Hægteapparat, der gør hele F. til et paa een Gang fast og spændigt Legeme med en sammen-

Fig. 3.

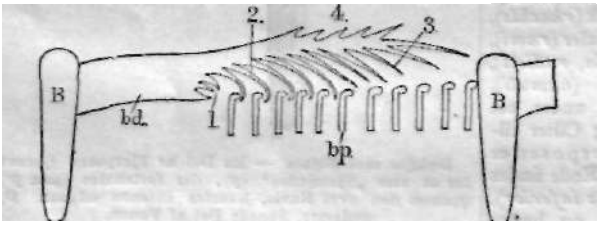

Skraat Snit gennem de proksimale Bistraaler, i en Plan parallel med de distale Bistraaler i Fig. 2. — Bogstaverne som i Kig 2; *1, 2, 3*, Cilier og Hager paa Undersiden af den distale Bistraale; 4, Cilier, uden Hager, paa Rygsiden af samme.

hængende, lufttæt Overflade. De hageløse Ciliers Form er ofte karakteristisk for de forskellige Fuglegrupper.

Fjerformer. Der skelnes i Reglen mellem 1) Dækfjer (Lysfjer, Konturfjer, *pennae* ell. *plumae*), 2) Dun (*plumulae*), 3) Dunfjer (*pennoplumae* ell. *semiplumae*) og 4) Haarfjer (*filoplumae*), men disse Fjerarter knyttes sammen ved talrige Overgangsformer. Hertil bør føjes Primitivfjerene (Fugleungens første »Dundragt«). — 1) Dækfjerene findes, som Navnet antyder, paa Fuglens Overflade, bestemme Fuglelegemets Form, ere udsatte for Lysets Indvirkning og derfor som oftest livlig farvede. De have i Reglen et fuldt udviklet og forholdsvis stærkt Skaft, der bærer en sammenhængende Fane. Den nærmest Fjerposen liggende Del er stedse skjult under den foranliggende Dækfjer og derfor lysere, mindre stærkt farvet og blødere, kort sagt »dunagtig«; de højest udviklede Dækfjer, Sving- og Styrefjerene, have den relativt længste Fane- og korteste Dundel. Mange Dækfjer, især de, der tjene som Prydelser, have ingen Cilier og Hager, undertiden endog kun faa Bistraaler; deres Fane er løs og usammenhængende (Hovedtoppen hos Paafugl og Krontrane, Rygfjer hos Hejrer, Brystdusken hos Paradisfugle o. s. fr.). Fanen kan mangle helt, saa at F. kun bestaar af Pose og Skaft; Eksempler: de midterste Styrefjer hos visse Paradisfugle, Skægbørsterne hos mange Fugle, Øjenvipperne, Fjerskafterne i Kasuarens Vinger. — 2) Dunene ere mindre og talrigere end Dækfjerene, deres Fane løsere og mere usammenhængende; de findes næsten altid paa Steder, der ere unddragne Lyset, under Konturfjerene eller under Vingerne; hos enkelte Fugle frit fremme paa Hoved eller Hals (visse Gribbe); i dette Tilfælde have Dunspidserne imidlertid en saa fast Struktur, at disse »Lysdun« meget vel kunne opfattes som en særlig Art Konturfjer. Karakteristisk for Dunene er Mangelen af Hager; i øvrigt besidde de den typiske F.'s Elementer; dog kan Skaftet ikke sjælden mangle, og alle Straalerne udgaa da i samme Højde fra den korte Fjerpose. Hver Dunstraale bærer som en Perlerad af smaa Knuder med elastiske Fortsættelser; disse tilsyneladende ubetydelige Strukturejendommeligheder ere af største Vigtighed for Fuglen: de holde Dunstraalerne ud fra hverandre, saa at der under Dækfjerene dannes et elastisk, lufttæt Polster, et Reservoir for Legemsvarmen, hvis Størrelse Fuglen kan forøge ved at rejse Dækfjerene. Som oftest ere Dunene stillede i Kvinkunks med Dækfjerene D: omkring Grunden af hver Dækfjer staa fire Dun, omkring hvert Dun fire Dækfjer; paa andre Steder af Legemet kunne Dunene findes i større Antal. — En særlig Art Dun ere Pudderdunene; de have aaben Rod, vokse altsaa uafbrudt, medens deres fine Straaler og Bistraaler skalle af som et hvidligt, tørt, men tillige fedtet Pudder, der ofte dækker hele Fjerklædningen; der foreligger, saavidt bekendt, ingen kemisk Undersøgelse af disse mærkelige Dun, hvis Funktion synes at være en lignende som Halekirtlens. De findes hos Tinamuer, Hejrer, enkelte Rovfugle (Kærhøge o. a.), visse Papegøjer (bl. a. den almindelige graa Papegøje), en Del Natravne (*Podargus*) o. s. v. — 3) Dunfjerene staa aldrig, som Dunene, mellem Konturfjerene, men stedse i Randen af eller ved Enderne af Fjerbedene, eller de indtage ganske

Dækfjerenes Plads; sjældnere danne de egne Fjerbede, altid ere de unddragne Lyset. De ere bløde som Dun, uden Cilier og Hager, Skaftet er langt, Bifane kan findes; i det hele staa de i Bygning paa Overgangen mellem Dun og Dækfjer, fra hvilke sidste de ofte kun adskille sig ved Mangelen af en typisk udviklet Fjerspids. De ere størst hos visse Storke (»Marabufjer«, skjulte under de underste Haledækfjer), Havørne o. a. — 4) Haarfjerene bestaa af en kort Fjerpose og et meget tyndt, haarformet Skaft med faa eller ingen Straaler; deres Udvikling viser, at de ikke ere primitive, men degenererede F. De staa altid tæt op ad en Konturfjer, i et Antal af een, to, undertiden mange. I de fleste Tilfælde ere de skjulte; dog kunne nogle faa, stærkt forlængede Haarfjer række uden for Halsfjerene (Finker, Sangere, Drosler). De hvide Hals- og Laarfjer hos Skarven i Vinterdragt ere forholdsvis lidet degenererede Haarfjer.

Primitiv- og Sekundærfjer. Den nylig udklækkede Fugleunge bærer flere eller færre bløde F., der vel i det hele ligne de voksne Fugles Dun, men besidde adskillige Ejendommeligheder, der kræve særlig Omtale. De først frembrydende F. (»Dun«) benævnes Primitivfjer (*Neossoptila*), i Modsætning til de senere Fjerdragter, Sekundærfjerene (*Teleoptila*); hine ere den første Generation, der efterfølges af andre i konstant Rækkefølge, saa længe Fuglen lever (Fældning). Normalt har enhver Sekundærfjer, hvad enten den er Dækfjer, Dun o. s. v., til Forgænger haft en Primitivfjer, hvis Rod staar i direkte Forbindelse med Spidserne af Afløserfjerens Straaler, men som Følge af en »Forkortning af Udviklingsprocessen« (*Caenogenesis*) kunne nogle eller alle Primitivfjer undertrykkes o: første Generation helt eller delvis overspringes, saa at de først frembrydende F. i Virkeligheden tilhøre anden Generation. Dette finder navnlig Sted hos de »redehvilende« Fugle (*Nidicolae*) o: de, der som Unger hvile i Reden, plejede og madede af Forældrene; hos Spurvefugle og Papegøjer vise Primitivfjerene sig kun paa enkelte Steder, særlig paa Hovedet, paa Skulder- og Rygbedene, senere paa Spidserne af de vordende Sving- og Styrefjer, derimod yderst sparsomt paa Bugsiden. Hos Spætter og Isfugle ere de saa godt som ganske undertrykte. I det hele findes de bedst udviklede hos de »redeflygtende« Fugle (*Nidifugae*) o: de, der forlade Reden kort efter Udklækningen, som Strudsfugle, Hønsefugle, Pengviner, Ænder, Flamingoer, Lommer og Lappedykkere, Maager og Snæpper, de fleste Vadefugle, hvortil slutte sig de redehvilende Rovfugle og Ugler. Talegal la'erne endelig afkaste Primitivfjerene før Udklækningen og fødes altsaa med F. af anden Generation. Det vil heraf ses, at den rigere eller mangelfuldere Udvikling af Primitivfjerene i høj Grad er afhængig af (»tilpasset efter«) Fuglens Yngleforhold; Primitivdragten som Helhed kan følgelig ikke yde sikker Vejledning ved Tydning af Fuglegruppernes indbyrdes Slægtskab; anderledes med Bygningen af den enkelte Primitivfjer; den er i betydelig ringere Grad Genstand for Tilpasning og kan i visse Tilfælde være en ret brugbar fylogenetisk Ledetraad. Det gælder om alle Primitivfjer, at Fjerposen er meget kort, Skaftet lille, slet afgrænset eller helt uudviklet, at Cilier næsten altid mangle, at Straalerne ere lange og tynde, og at Bifane mangler (Undtagelse: Emu). Der skelnes ofte mellem fire Typer af Primitivfjer: 1) i sin laveste, mest oprindelige Form bestaar den af en kort Pose, hvorfra umiddelbart udgaar en Pensel af ca. 7 Straaler med meget faa Bistraaler (Duer, Snæppefugle); 2) fra en kort Pose udgaa ca. 12 Straaler med to Rækker talrige Bistraaler (Pengvin, Lom, Stork, Flamingo, Sule; Rovfugle, Ugler, Papegøjer, Spurvefugle; se Fig. 4); 3) de lidt stive Straaler bære Bistraaler og udgaa fra et meget tyndt Skaft (Hønsefugle); 4) de ligne virkelige Dun med Skaft, Straaler og talrige Bistraaler (Ænder, Gæs o. s. v.). Strudsefuglenes Primitivfjer stemme nærmest med den 2. Type eller staa paa Overgangen til 3.; Emuen er den eneste Fugl, hvis Primitivfjer bære Bifane, der dog karakteristisk nok er mindre end Hovedfanen.

Fig. 4.

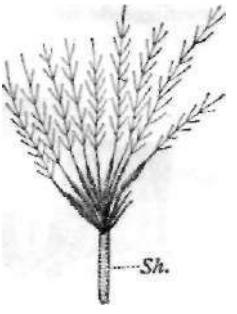

En Primitivfjer (2. Type; se Teksten). — *Sh*, den endnu ikke helt afkastede Hornskede, omsluttende Boden af 11 Straaler.

F.'s Farve. Alle Spektrets Farver i alle Intensitetsgrader, desuden brunt og graat, sort og hvidt, kunne forekomme; endvidere metallisk Glitren fra den svage Glans paa en Kragefjer til den pragtfulde Farveveksel hos mange Kolibri-Hanner. Farven skyldes 1) Pigment eller 2) Struktur eller 3) Kombination af begge; overensstemmende hermed skelnes mellem tre Farveklasser: — 1) De kemiske eller saakaldte objektive Farver bero paa Tilstedeværelsen af Pigmenter, der kunne forekomme enten i opløst Tilstand (diffust) eller i Form af Smaakorn, fordelte i og mellem Cellerne. Disse Farver skifte aldrig ved Forandring af Lysets Indfaldsvinkel og forandres heller ikke ved gennemfaldende Lys. Hertil høre altid sort, rødt og brunt, meget ofte orange og gult, sjælden grønt, aldrig blaat. F.'s Pigmenter ere forholdsvis faa: eet sort, Zoomelanin, amorft, kornet, sandsynligvis identisk med Melaninet i Hvirveldyrøjets Aarehinde; eet gult, Zooxanthin (Zoofulvin), en fed Olie, forekommer diffust, rimeligvis ogsaa i Næb og Fødder hos Rovfugle, Ænder o. s. v.; tre røde: Zooerythrin, ligeledes en fed Olie, er fundet i de røde F. af Flamingo, Ibis, Kakaduer, Kardinal o. a., ligesom i Rosapletten over Urfuglens Øje; det kun lidet forskellige Zoorubin i Kongeparadisfuglens F.; endvidere det kobberholdige Turacin, der kun kendes fra Turako'ernes (*Musophagidae*) F.; disse Fugle miste den røde Farve ved Gennemvadskning (Vandet farves rødt), men antage den atter, naar F. ere tørre; endelig eet grønt Pigment, Turakoverdin, jærnholdigt, kun fundet i Turako'ernes F. Hyppig forekomme flere af disse Pigmenter i samme F., enten lokaliserede eller ligelig udbredte over en større Flade; herved opstaa Blandingsfarver; saaledes fremkommer brunt ved Blanding af rødt og sort Pigment; orange, naar det underste Lag er rødt, det øverste gult; grønt, naar sort og gult

ligge ved Siden af eller over hinanden, o. s. fr.; de forskellige Forhold, hvori Farvestofferne optræde, tilstede selvfølgelig en stor Mangfoldighed af Nuancer. Hvidt skyldes aldrig Pigment; hele Substansen i en hvid F., Ceratinet, er farveløs og danner et fint Netværk, der bryder og reflekterer Lyset. Glans paa objektivt farvede F. er uafhængig af Pigmentet og skyldes Overfladens Beskaffenhed; er denne glat, fremtræder Farven som glinsende, er den ru, bliver Farven mat. — 2) Objektive Strukturfarver fremkomme ved Kombination af Pigment og en speciel Struktur af de overliggende farveløse Dele. Herhen høre al-

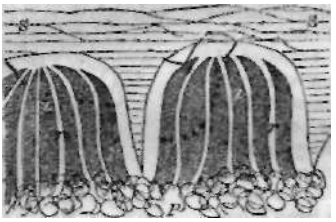

To prismatiske Celler (*ZZ*) af en blaa Fjer. — P, Pigmentlag; *rr*, Længderidser paa de prismatisko Cellers Overflade; *SS*, overfladisk Hornlag.

tid blaat og violet, næsten altid grønt, ofte gult og orange. En saadan F. vil ved gennemfaldende Lys ɔ: holdt op imod Lyset, kun vise Pigmentets Farve; f. Eks.: en blaa eller grøn Papegøjefjer vil da synes graa eller gullig; ved omhyggelig Gennemblødning i Vand bliver en grøn Rygfjer af Amazonpapegøje brun uden Spor af den »oprindelige« Farve. Nøjere Undersøgelser af de objektive Strukturfarver have givet Resultater, der kort kunne sammenfattes saaledes: blaat Pigment er ukendt; blaa Farve findes altid kun paa F.'s Overside og altid kun i Forbindelse med gulligt

Fig. 6.

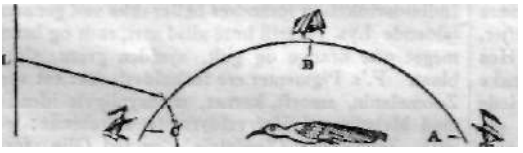

De tre Normalstillinger for Betragtning af metalglinsende (glitrende) Fjer. — *L*, Lyskilden.

(eller brunligt) Pigment; undersøges Strukturforholdene, ses følgende: paa Overfladen af en blaa F. ligger et Lag farveløs Hornsubstans (se Fig. 5); op i dette hæve sig prismatiske, ligeledes farveløse Celler med mangekantet Gennemsnit; Cellerne hvile med deres Basaldel paa Pigmentlaget og bære paa Overfladen et System af yderst fine Længdelinier og Ridser med uregelmæssig bugtet Forløb; det maa antages, at disse tre Strukturforhold i Forening: Hornsubstansen, Prismecellerne og Ridsesystemet have en saadan Indflydelse paa de fra det gule Pigment udgaaende Farvestraaler, at deres Bølgelængde forkortes fra gult til blaat. Hermed stemmer det, at en blaa F. ved Udhamring mister den blaa Farve og bliver gul (resp. brun). At iske Forandringer i F.'s Overflade kunne ndflydelse paa dens Farve, er en Kends-g, der ikke bør lades ude af Betragtning, et gælder at forklare visse F.'s Omfarvning ældning. Gule og grønne F. (inden for Farveklasse) have mellem det farveløse, tige Overfladelag og det gule, resp. gule te, Pigment el System af fine Furer og r; jo regelmæssigere disse Furer ere for- og jo mere parallelt de forløbe, des mere arven over fra grønt til gult. — 3) Subve Strukturfarver (metalglinsende, glitbero paa Interferensfænomener. De yderst farveløse og oftest taglagte Smaaplader, ranledige Interferensen, findes kun paa Overaf F.'s cilieløse Bistraaler; ingen F. glitrer ndersiden. En glitrende Farve veksler efter gen til Lyset og til det iagttagende Øje, og ne følge altid efter hverandre i samme Orden olspektrets (Regnbuens). Ser man næsten lt med Overfladen af en glitrende F., synes rt, ligegyldig om den befinder sig mellem g Lyskilden, eller om Øjet er mellem denne (Stilling *A* og *C* i Fig. 6). Bevæges Øjet gennem *B* til *C* (Fig. 6), vil F. efterhaanden le de glitrende Farver, den overhovedet er 1 til; f. Eks.: en F., der nærmest *A* er kan changere til blaagrøn, blaa og violet; a kan endnu kun blive violet 0. s. fr.; sjælden n F. mere end det halve Spektrums Farve-

Glitrende F. findes aldrig hos Rovfugle, erst sjældne hos Papegøjer, ret sjældne hos og Svømmefugle, lidet udbredte hos Spurvehyppige hos Duer, Gøge og Hønsefugle, i hos Kolibri-Hannerne. — Om Pigmenterne kan endnu følgende fremhæves: i mange le findes en vis Sammenhæng mellem det sub- Fedtlag (*panniculus adiposus*) og Fjertet; Flamingoens Fedt indeholder det røde Farvestof som F.; det ligger da nær ge, at Føden i enkelte Tilfælde har Indflydelse paa Fjerfarven, og denne Formodning bekræftes ved Forsøg. Det er bekendt, at Dompap, Stillids o. a. vise Tilbøjelighed til Melanisme ved Fodring med stærkt fedtholdige Stoffer (Hampefrø, Raps). Gule Kanariefugle, der fodres med Cayennepeber, antage efter kortere eller længere Tid en orangerød Fjerdragt, og Farvens Intensitet stiger ved fortsat Fodring; lignende Resultater ere naaede med hvide Italienerhøns. Det røde Farvestof i Cayennepeberet (Kapsicin, ca. 4 p. Ct. af den hele Paprika-Masse) er i og for sig virkningsløst, kun naar det bibringes Fuglen i Forbindelse med det fedtholdige Trioleïn (ca. 27 p. Ct.), har det den angivne Virkning. Disse Forsøg gælde, som det ses, fangne Fugle; det tør sikkert antages, at ogsaa vilde Fugles Fjerfarve i visse Tilfælde forandres med Levevisen.

F.'s Udvikling (se Fig. 7—9). Den første Antydning af F. viser sig paa det spæde Fuglefosters Overhud som regelmæssig ordnede, yderst smaa »Vorter« (Fjerpapiller). Hver Papil (se Fig. 7) bestaar af en Gruppe Læderhudsceller, dækkede af Overhuden, hvis yderste Lag, Epitrichium, bestaar af flade Celler, medens Resten, det malpighiske Lag, dannes af prismatiske Celler (Cylinderceller)

og snart deler sig i flere Lag. Alle Celler i Papillen vokse hurtig, i Begyndelsen dog stærkest paa Forsiden og i Spidsen, hvoraf følger, at Papillen antager Form som en Kegle, hvis Spids peger bagud. Papillens Basaldel sænker sig nu dybere ned i Huden, dels fordi Epitrichium yder

Fig. 7.

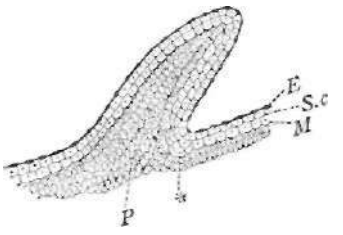

Længdesnit gennem en ung Fjerpapil; forstørret — *E*, Epitrichium; *M*, malpighiske Cellelag: P, Pulpa; *S.c.*, Overhudens Hornlag; * betegner Stedet, hvor de malpighiske Celler vokse nedad for at danne Fjerfolliklen.

passiv Modstand mod (nedadgaaende Tryk paa) Papillen, dels fordi de malpighiske Celler vokse stærkest nedefter, og Papillen sidder sluttelig som en Pæl i en Hudpose (Fjerfolliklen); omsider brydes Epitrichium's Modstand, og dette Cellelag skaller af: et Slags embryonalt Hudskifte. Imidlertid have

Fig. 8.

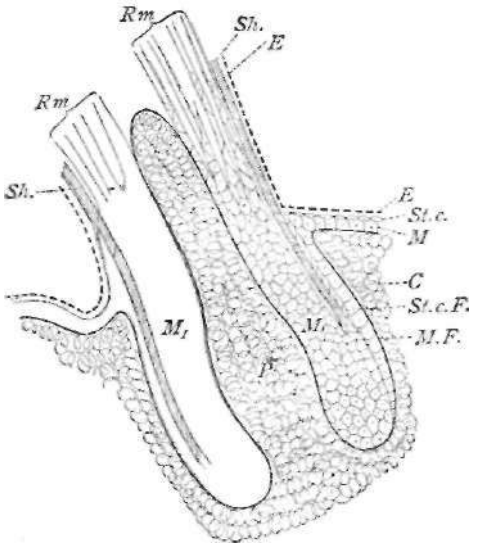

Længdesnit gennem en meget ung Sekundærfjer: forstørret — *C*, Læderhud; *E*, Epitrichium; *M*, malpighiske Cellelag; *M,M*, midterste Lag i den indre Halvdel af den malpighiske Cellemasse; *MF.*, ydre Halvdel af den malpighiske Cellemasse, dannende Fjerfolliklen; *P*, Pulpa; *Rm*, Fjerstraaler; *Sh*, Fjerskede; *St.c.F.*, Folliklens Hornlag, fortsat i *St.c.* ved Hudens Overflade.

de malpighiske Celler ordnet sig i to Lag, et ydre, der beklæder Folliklens indkrængede Cellemasse og er en direkte Fortsættelse af Overfladens malpighiske Cellelag, og et indre, der som en Kappe omgiver hele den centrale Masse. Denne centrale Masse, Pulpa'en, er helt og holdent dannet af Læderhudsceller (altsaa Mesodermceller) og omformes gradvis til et fint Cellenetværk, fyldt med Blod: Pulpa'en er hele F.'s ernærende Organ. Den Kappe af malpighiske Celler, der omgiver Pulpa, sondrer sig i tre Lag: det inderste og tyndeste danner en gennemsigtig Skede om Pulpa (bliver i den voksne Fjer tilbage som »Sjælen« i Fjerposen), det midterste bliver til F. selv, det yderste danner en gennemsigtig, sammenhængende, cylindrisk Skede om den voksne F., indtil dennes Straaler udfolde sig, og Skeden skaller af. Det omtalte midterste Cellelag (se Fig. 8, *M,M*,) ordner sig i Længderækker, der øve et Pres ind mod Pulpa, saa at denne paa Tværsnit viser sig som stjerneformet (se Fig. 9); hver Cellesøjle bliver til en af de haarformede Straaler, hvoraf de fleste Primitivfjer bestaa;

Fig. 9.

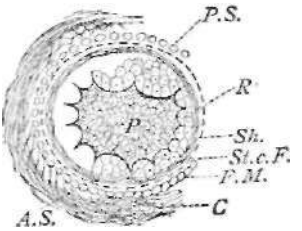

Tværsnit gennem *M,M*, i Fig. 8, forstørret. — *A S.*, Celler, hvoraf Bifanen fremgaar; C, Læderhud; *F.M*; Folliklens malpighiske Celler; P, Pulpa ; *P.S.*, Celler, hvoraf Fjerskaftet fremgaar; *E*, Fjerstraaler; *Sh*, Fjerskede; *St.c.F.*, Folliklens Hornlag.

Bistraalerne dannes som Følge af andre, mere komplicerede Vækstfænomener. Alle Straaler mødes ved F.'s Rod og danne der, i Forening med den basale Del af Skeden, Primitivfjerens korte, cylindriske Fjerpose, medens Pulpa, der nu (foreløbig) har fuldført sin Funktion, trækker sig tilbage til Folliklens Grund; Pulpa's Sammentrækning sker rykvis; derved faar Fjerposens »Sjæl« sin ejendommelige Form, som en Kæde af smaa, ind i hverandre stukne Spidshuer. Udviklingen af den første Generation af Sekundærfjer er i Virkeligheden kun en Fortsættelse af den nys beskrevne, idet enhver Sekundærfjer udvikles af samme (nu dybere i Huden indsænkede) Pulpa og samme malpighiske Cellelag som Forgængeren. Primitivfjerens Pose er ikke lukket ved Roden, men gaar direkte over i ny Cellesøjler, der, skønt endnu ikke hornagtige, ere Spidserne af Sekundærfjerens Straaler. En Sekundærfjer af første Generation bærer følgelig en Tid lang paa sin Spids Primitivfjeren, indtil denne slides af. Naar Sekundærfjeren er voksen, har Pulpa med dens malpighiske Cellekappe trukket sig tilbage til Folliklens Grund, hvor den forbliver i hvilende Tilstand, indtil den i Fældetiden vækkes til fornyet Virksomhed. Dens Reproduktionskraft synes uafhængig af Fuglens Alder, og den træder i Funktion ogsaa uden for Fældetiden, naar en F. tilfældig udrives, — en Sag af største Betydning for Fuglen, eftersom dens Liv kan bero paa en usvækket Flyvedygtighed. — Om de sekundære Fjerskifter og om F.'s Fordeling over Fuglelegemet se henholdsvis Fældning og Pterylose. (Litt.: Nitzsch, »System d. Pterylographie« [Halle 1840]; Farve: Krukenberg, »Vergleich.-physiolog. Studien« [Leipzig u. Heidelberg 1882]; Gadow, *Proc. Zool. Soc.* [Lond.

1882], S. 409; Udvikling: Klee, »Zeitschr. ges. Naturwiss.«, Bd. 59, S. 110 [1886]; Davies, »Morpholog. Jahrb.«, Bd. 15, S. 571 [1889]). *K. C. A.*

Fjeralun (Halotrichit, Jærnalun), et gullig hvidt, traadet og silkeglinsende, vistnok triklint Mineral med Smag som Blæk, bestaar af Jærn- og Aluminiumsulfat ($FeSO_4.Al_2S_3O_{12}$ $24H_2O$) og forekommer bl. a. ved Urumia i Persien, hvor Beboerne fremstille Blæk deraf. Hversalt er et lignende Mineral fra Island. *N. V. U.*

Fjerblomster se Blomster, kunstige.

Fjerbold er et Slags Boldspil, der spilles med en Bold, lavet af en i Reglen skindklædt Korkprop, hvori der er stukket en Krans af skraatstillede Fjerfaner; som Boldtræ bruges en Bøjle, hvorover der er spændt Skind, og som er forsynet med et Skaft til Haandtag. — Spillet har ingen bestemte Regler, ikke engang for »vundet« eller »tabt«. Det spilles af to, som søge at slaa Bolden frem og tilbage imellem sig saa mange Gange som muligt, uden at den falder til Jorden. Opgaven kan gøres vanskeligere ved at spille med to Bolde, saa at de spillende samtidig slaa til hver sin. Spillet giver en god og behagelig Motion, idet det medfører ret kraftige Bevægelser for Ben og Overkrop; det passer derfor godt til Børn og unge Piger. Men det er snart lært og Vanskeligheder ved det hurtig overvundne; det kan derfor ikke i Længden bevare Interessen som f. Eks. Lawn Tennis, hvortil F. kan danne en Indledning. *K. A. K.*

Fjerbregne *(Athyrium* Roth.), Bregneslægt af Polypodiaceernes Familie med opret eller opstigende Rizom og lange temmelig slappe Blade, hvis Stilk er beklædt med Avner, og hvis Plade er aflangt-lancetdannet, 2—3 Gange fjersnitdelt med tandet-fligede Afsnit. Frugthobene ere svagt hesteskokrummede og dækkede af et Slør, der har en lignende Form og er ensidig fæstet. Faa Arter i Europa. Almindelig F. *(A. Filix foemina,* L.) bliver 30—60 Cm. høj; den vokser almindelig i Danmark og Norge i Krat og Skove, langs Gærder o. s. v. og fruktificerer i Juli—August. *A. M.*

Fjerbusk i Alm. af Hejre-, Hane- eller Strudsfjer, anvendtes navnlig tidligere som Prydelse for Hovedbedækningen af Soldater og uniformerede Korporationer. Den bares af hele Afdelinger, men er nu saa godt som faldet bort og erstattes af en Busk af Haar, sædvanlig Hesteliaar. F. bæres endnu ofte af Generaler og tillige af enkelte Afdelingers Officerer ved særlige Lejligheder. I Danmark saaledes af Generalstabens og Livgardens Officerer. *B. P. B.*

Fjerbusk se Mjødurt.

Fjerde Dimension se Dimension.

Fjerdelt d. s. s. fjersnitdelt (se Snitdelt).

Fjerde Parti *(Fourth Party)* kaldtes en lille Gruppe i det engelske Underhus, som 1880 dannedes om Lord Randolph Churchill og bl. a. omfattede den senere konservative Fører A. J. Balfour, men som snart opgav sin Særstilling og gik op i det konservative Parti. Det havde sit Navn som det fjerde ved Siden af det konservative, liberale og irske Parti. *E. E.*

Fjerde Stand. Medens det i Slutningen af 18. og Begyndelsen af 19. Aarh. var Stikordet at tale om 3. Stand *(tiers état)* og dens berettigede Krav, hvorved sigtedes til Borgerstanden i Modsætning til Adel og Gejstlighed, lyder Parolen i vore Dage paa 4. Stand, hvorved dog almindeligvis ikke, som man med Middelalderens Standsinddeling i Erindring kunde tro, tænkes paa Bondestanden som saadan, men paa de arbejdende Klasser i Alm., hvad enten de høre hjemme i Byerne eller paa Landet. *C. V. N.*

Fjerding, dansk Maal, for 01 = $^1/_4$ Td. (34 Pot.) = 32,848 Lit., for Smør = 28 Kg. netto; tidligere Maal i Norge for Korn, = 34,7 Lit., og i Sverige, for Korn m. m. = 18,8 Lit. og for Mel, Frugt, salt Kød, Fisk, Tran m. m. = 31,4 Lit. *N. J. B.*

Fjerdingkar, 1) Kornmaal i Danmark, $4^1/_2$ Pot = 4,3475 Lit., og tidligere i Norge = 4,3420 Lit. 2) F. Land, dansk Markmaal = $437^1/_2$ dansk □ Al. = 172,88 D M. *N. J. B.*

Fjerdingsfyrste, Hersker over Fjerdeparten af et Land.

Fjerdingvej, dansk Vejmaal = $^1/_4$ dansk Mil = 1883,121 M. *N. J. B.*

Fjere Vildt af, i Jagtsproget at dræbe anskudt Fuglevildt ved at stikke en Svingfjer gennem Hjernen. *H. F. J.*

Fjerfliget se Fliget.

Fjergræs se Stipa.

Fjerham. I nordisk Gudedigtning og endnu i fiere Folkeviser forekommer en F. o: en virkelig eller en eftergjort F., som et Menneske iører sig, og hvorved han sættes i Stand til at flyve. Ogsaa paa enkelte andre Punkter (Visen om »Ridderen i Hjorteham«) findes velbevarede Levninger af den hos lavtstaaende Folk almindelige Tro, at Iførelsen af et Dyrs Hud er i Stand til at meddele et Menneske Dyrets Evner. *A. O.*

Fjerkræ og Fjerkræavl se Duer, Gæs, Høns, Kalkuner, Sirfugle og Ænder.

Fjerlapper, i Jagtsproget Snore med Tøjlapper. De udspændes om det Terrain, der afjages, og skulle forhindre Vildtet i at bryde ud paa Steder, hvor Skytter ikke have kunnet anbringes. *H. F. J.*

Fjerlappet se Lappet.

FjerlUS se Mallophagae.

Fjermalm se Jamesonit.

Fjermer (egl. Fjerner) gaar den Hest, der under Forspænding er anbragt til højre for en anden. Man har forklaret Udtrykket saaledes, at Kusken i gamle Dage sad til venstre paa Bukken. Den højre Hest var ham altsaa fjernere end den venstre, der betegnes som den nærmere (Nærmer). *C. G. B.*

Fjernervet d. s. s. fjerribbet (se Blad, S. 87).

Fjernsyn se Hypermetropi.

Fjerpenne, de ved Opvarmning og Afgnidning for Fedt og den yderste Hinde befriede Svingfjer navnlig af Gæs, der tidligere benyttedes til Skrivepenne.

Fjerpolypper ere en Afdeling af de dækkede (tekate) Hydroidpolypper, hvis i Reglen fjerformede Kolonier bære siddende skaalformede symmetriske Bægere, der kun ere stillede paa den Side af Grenen, som vender mod Koloniens Akse. Polypiderne ere forsynede med en enkelt Kreds af traadformede Følere, som omgive et kegleformet Fremspring, der bærer Munden. Foruden de almindelige polypidbærende Bægere optræde endnu ejendommelige modificerede Individer, de saakaldte Nematoforer, hvis meget mindre Bægere (Nematoteker) indeholde en til et

Polypid svarende formløs Masse, der kan strække sig langt ud af Bægeret og udsende lignende pseudopodieagtige Forlængelser som Amøberne. Da denne Masse er rig paa Nældekapsler, maa disse Nematoforer rimeligvis opfattes som Forsvarsindivider, der dog ogsaa kunne antages at staa i Ernæringens Tjeneste. De kønnede Individer ere ikke fritsvømmende Meduser. Inden for denne Afdeling kunne vi sondre mellem 2 Familier. 1) *Plumulariidae.* Bægrene ere lave, knu lidet sammentrykte Skaale, inden for hvilke Polypiderne ikke kunne trække sig helt tilbage. Nematoforerne ere stilkede og bevægelige, idet de bestaa af en lille, lav Skaal og en lang, nedefter tilspidset Stilkdel. En enkelt Art (*P. pinnata*) er funden i danske Farvande, medens et større Antal Arter optræder i Nordsøen. Hos Arterne af Slægten *Antennularia* ere Grenene ordnede kredsformet om Hovedaksen (2 Arter i Nordsøen og de nordiske Have). 2) *Aglaofeniidae.* Bægrene ere større, stærkere sammentrykte Skaale, i hvilke Polypiderne kunne trække sig helt tilbage. Nematoforerne ere siddende. I danske Farvande er der ikke fundet noget Medlem af denne Familie, som derimod har flere Repræsentanter i Nordsøen og de nordiske Have. Stærkest udbredt er denne Familie i Troperne, og dens større Arter, som kunne naa en Længde af indtil 9 Dcm., ere frygtede paa Grund af deres Brændeevne. *M. L.*

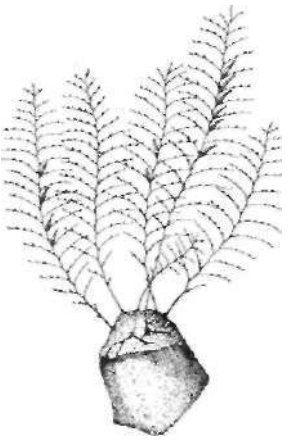

Fjerpolyp.

Et Stykke af en *Aglaofenia* med 2 Bægere og siddende Nematotcker.

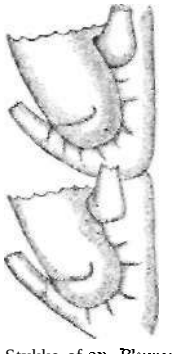

Et Stykke af en *Plumularia*-Gren med et enkelt Bæger og stilkede Nematoteker.

Fjerribbet se Blad, **S. 87.**

Fjerskifte se Fældning.

Fjerskyer se Skyer.

Fjersnitdelt se Snitdelt.

Fjerstjerner (*Comatulidae*) ere en til Afdelingen *Neocrinoidea* hørende Familie af Søliljer, som i udvoksen Tilstand ere stilkløse og frit bevægelige. Indvoldssækken, hvis nederste Del omsluttes af det lille Bæger, til hvis Bund den saakaldte Rygknap har sluttet sig, træder paa Siderne frit frem mellem Armenes nederste Del, til hvilken den er fastvokset. Den hvælvede eller flade Rygknap (centrodorsale), i hvis talrige Gruber er fæstet et stort Antal, af Kalkled bestaaende Traade (cirri), opfattes som en Levning af Larvestilkens øverste Del. Med disse Cirrer, hvis sidste Led er kloformet, kan Dyret holde sig fast til Koraller, Tang og lignende Havlegemer. Medens Bægeret oprindelig bestaar af 4 Kredse af Kalkstykker, nemlig af 5 nederste Basalia og af 3 × 5 Radialia, hvilke sidste ere stillede ud for Mellemrummene mellem Basalia, omvokses Basalia efterhaanden af Rygknappen og blive med Tiden delvis opløste. Ogsaa det nederste Radiale kan med Tiden blive ganske eller delvis omvokset. — Det øverste Radiale er forsynet med 2 skraat afskaarne Ledfacetter, og hvor Armenes Antal kun er 10, som f. Eks. hos de europæiske og nordiske Arter, bærer hver af disse en Arm. I modsat Fald bærer hver Facet kun et Par Led, af hvilke det sidste igen har et Par ny Facetter, og ved en saadan gentagen Gaffeldeling kan Armenes Antal undertiden forøges meget betydeligt (indtil 80). En Arm er sammensat af en Række Kalkled, som sete fra Armens Yderside eller Bagside have et trekantet eller trapezformet Omrids og afvekslende vende den spidse Ende til højre og til venstre, saa at Sømmene mellem de efter hverandre følgende Led danne en Siksaklinie. 2 saadanne Led ere forbundne udadtil ved en elastisk Baandmasse og

Fig. 1.

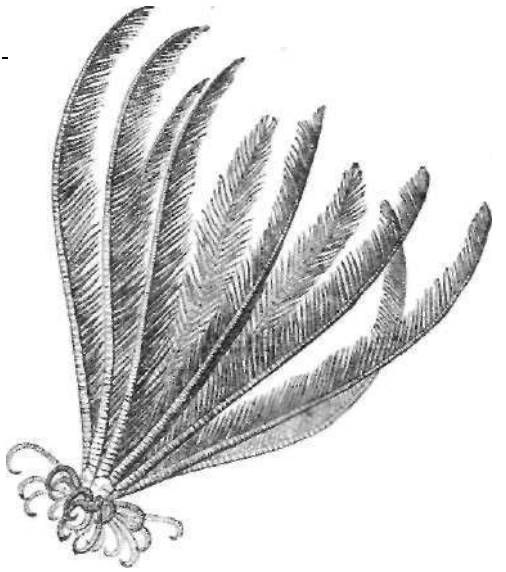

Fjerstjerne (*Antedon*).

indadtil ved Muskler, der udfylde Mellemrummet mellem Ledenes indadvendende, tynde, pladeformede og set fra Siden tilspidsede Del. Betragtet fra Fladen viser et saadant Armled 5 fremtrædende Lister, som danne Grænser mellem de forskellige Baand- og Muskelpartier (se Fig. 2 og 3). Ved Musklernes Sammentrækning kunne Armene bøjes ind mod hverandre, ligesom de, naar Muskelvirksomheden ophører, atter rettes udad ved Baandmassens Elasticitet. De før omtalte Cirrer ere derimod kun forbundne ved Baandmasse. Blandt Ledene findes et mindre Tal, som bestaar af 2 (et øverste og et nederste) ubevægelig forbundne Stykker. Et saadant Dobbeltled (Syzygium) har samme Form og Størrelse som et almindeligt Led, fra hvilket det kendes ved at være forsynet med en vandret stillet Søm, der skiller mellem dets 2 Stykker. Hos de europæiske og nordiske Arter optræde saadanne Syzygier normalt paa Ledene 3, 8, 12, 15 og i Armens øvrige Længde med Mellemrum af 2—4 Led. Hver Arm er udstyret med 2 afvekslende Rækker, af sammentrykte Kalkled bestaaende Traade, de saakaldte *Pinnulae*, som have deres Plads paa Siderne af Armen. En saadan Pinnula er fæstet til den højeste Side af et Led, og de før omtalte Syzygier bære hver kun

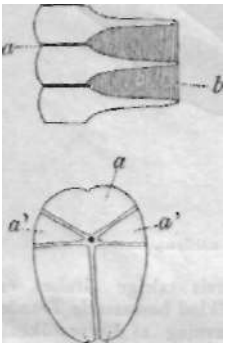

Fig 2. Længdesnit gennem tre Armled (skematisk). — *a* elastisk Baandmasse, *l*, Muskel.

Fig. 3. En Endeflade af et Armled (skematisk). — *a* elastisk Baandmasse, *a'* uelastisk Baandmasse, *b* Muskler.

en enkelt Pinnula, som sidder paa det øverste af de 2 Stykker, hvoraf det bestaar. — De ere ligesom Armledene udstyrede med Muskler og elastisk Baandmasse. Langs Indersiden af hver Pinnula løber en fimreklædt Rende, Tentakelrenden, som fra de enkelte Pinnula'er fortsætter sig ned langs Indersiden af hver Arm, ligesom Tentakelrenderne fra de enkelte Arme paa Indvoldssækkens Tag, Skiven, løbe sammen i 5 Render, der atter forenes i en Munden omgivende ringformet Rende. De her omtalte Render ere paa deres opstaaende Rande udstyrede med smaa Tunger, Sømpladerne, som, naar Renden lukkes, skiftevis gribe ind mellem hverandre. Inden for hver saadan Tunge sidder en lille Gruppe paa 3 smaa hule Traade, Tentaklerne, hvis Overflade er besat med talrige smaa, i Enden lidt udvidede Papiller, Tentakelpapillerne. Hver saadan skal i Enden være udstyret med 3 stive Haar, og disse Organer opfattes af nogle som Sanse-, af andre som Nældeorganer. Tentakelrende og Tentakler mangle overalt i Spidsen af Armene og i Spidsen af de enkelte Pinnulae samt i de saakaldte Mundpinnulae, et mindre Antal af de nederste Pinnulae i hver Arm, der i Dyrets levende Tilstand ligge bøjede hen over Skiven og derfor formodentlig staa i Mundens eller i Skivens Tjeneste. Paa hver Side af Tentakelrenden findes endelig en Række smaa røde Blærer af ubekendt Betydning. Ved de paa Skiven optrædende Render deles denne i 10 Felter, nemlig i 5 mindre Interbrachialfelter, som ikke naa Munden, og 5 større Interpalmarfelter, som naa denne. I et af disse sidste har Gataabningen sin Plads paa Enden af en rørformet Forlængelse. — Skivens

Fig. *i*.

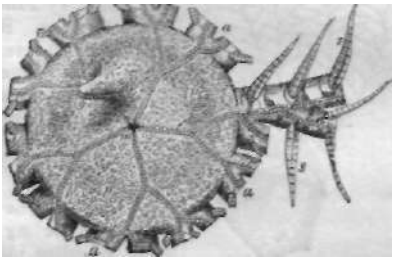

Mundskive med Mund (*m*), Analrør (*g*) og Fodgange (*f*), set ovenfra; *p* de med smaa Kalkplader belagte Mellemrum mellem Fodgangene, *a* Armgrenene (afbrudte), *s* Smaagrenene.

Overflade er forsynet med en Mængde smaa Porer, som sætte Krophulen i Forbindelse med det omgivende Vand. Idet vi med Hensyn til den indre Bygning for øvrigt skulle henvise til Søliljerne, skulle vi endnu bemærke, at Kønskirtlerne have deres Plads i den nederste Del af de enkelte Pinnulae, som derfor hos kønsmodne Individer er stærkt opsvulmet. Kønskirtler mangle dog i de saakaldte Mundpinnulae, som opnaa en større Længde end de øvrige. Af Ægget fremgaar en lille oval Larve, hvis Legeme foruden med en bageste Dusk af Fimrehaar er forsynet med 4 Fimrebælter, af hvilke det tredje danner en fortil vendende Bugt lige foran den langstrakte Mundaabning. Bag det fjerde Bælte findes en Gataabning. I Larvens forreste Halvdel optræde 2×5 gennemhullede Kalkplader og bag dem en i Dyrets Længdeakse stillet Række af Kalkringe, som bagtil afsluttes af en Kalkplade. De 2 Kredse af Plader, hvis enkelte Stykker ligge ud for hverandre, ere Basalia og de Munden omgivende Oralia, en Kreds af Plader, som hos de fleste *Comatulidae* senere forsvinde, medens de blivende optræde hos andre Søliljer. Den nysnævnte Søjle af Kalkringe er Anlægget til den vordende Stilk. Den bliver senere solid ved at udfyldes med parallelle Kalkslave, som forbindes ved Tværgrene. Paa dette Tidspunkt forsvinde efterhaanden Fimrekredsene tillige med Mund og Gataabning, og Dyret, som med Fimrekredsene taber sin Evne til fri Bevægelse, synker til Bunds og fæster sig med den bageste Kalkplade til et fremmed Legeme. Samtidig slutter Huden sig tæt til de nys skildrede Kalkdele. Mellem de 2 Kredse af Kalkplader optræder snart en tredje, de nederste Radialia (Radialia 1), som ligge ud for Sømmene mellem Ba-

salia, og efter dem følge Radialia 2 og 3 samt Armene. Sluttelig løsnes Dyret fra sin Stilk, idet kun dennes øverste Led, som bærer Cirrerne og efterhaanden omvokser Basalia, bliver i Forbindelse med Bægeret.

De til denne Familie hørende Former, som kunne opnaa en Længde af over 2 Decimeter (i det stilkede Stadium af indtil nogle og tyve Mm.), ere udbredte i næsten alle Have og optræde i de nordlige Have i temmelig store Dybder. De kunne svømme med Rygknappen opad, idet de vekselvis samle og sprede Armene, hvilken Bevægelse foretages med det halve Antal Arme (hveranden Arm) hver Gang. Ernæringen foregaar som hos de øvrige Søliljer paa den Maade, at de talrige Smaaorganismer, som standses af den udfoldede Armkrone, gennem Tentakelfurernes Fimrehaar føres ned til Munden.

Medens hos Hovedslægten *Antedon* Munden er central, og det ekscentriske Gat er det eneste ydre Bygningsforhold, som bryder Straaleformen, er *Actinometra* udpræget symmetrisk. Her er Munden ekscentrisk og Gattet rykket mere eller mindre nær Skivens Midtpunkt. Nogle af de ud for Gattet stillede Arme ere betydelig kortere end de øvrige og mangle baade Tentakelfure og Tentakler. Hos et Par Slægtsformer (*Eudiocrinus* og *Thaumatocrinus*) findes kun 5 enkelte Arme. Af Slægten *Antedon* findes flere Arter i Middelhavet og i de nordiske Have (*A. Sarsii* og den grønlandske *A. Æschrichtii*). Denne Familie optræder først i Juraformationen, og i Danmark's Kridtformation findes Rygknapper og Armled af en *Antedon-An.* — Litteratur se Søliljer. *M. L.*

Fjerulk (*Pterois*) se Panserkindede.

Fjervildt, en Benævnelse for alle jagtbare Fugle, i Modsætning til »Haarvildt« o: de jagtbare Pattedyr. *K. C. A.*

Fjervinger (*Pterophoridae*), Sommerfuglefamilie, der ganske særlig udmærker sig ved, at Forvinger saavel som Bagvinger ere spaltede paa langs efter Aarerne i flere eller færre Stykker, der hver for sig faa Udseendet af smaa Fjer med Ribbe og Fane, idet der fra begge Sider af Aarerne udgaa lange, tæt til hverandre liggende, frynsede Skæl, der ganske minde om Straalerne paa en Fjer. Legemet og særlig Benene ere særdeles langstrakte. Det er smaa, graa eller snehvide Sommerfugle, hvis 16-fodede, uanselige Larver leve paa Buske eller 1—2-aarige Planter. Ingen herhenhørende Art optræder skadelig. — Blandt de mest kendte Former maa særlig nævnes Slægten *Pterophorus*, særlig karakteriseret ved, at Forvingerne kun ere spaltede i deres yderste Tredjedel i 2 Fjere. Til denne Slægt hører den yderst sarte og fine lille Skabning *P. pentadactylus*, let kendelig paa sin snehvide Farve. — En anden Slægt er *Alucita*, hvis blege, gulgraa Vinger ere spaltede i ikke mindre end 6 linieformede Flige. *C. W.-L.*

Fjesk (opr. svensk Ord »fjäsk«), Vigtigmageri.

Fjollethed, en høj Grad af Aandssvaghed ell. -svækkelse, dog mindre end den egentlige Idioti.

Fjong (fr. *fion*), elegant Sving, smukt Snit paa Klæder. Bruges ogsaa adjektivisk. .

Fjord, islandsk Fjördr, skotsk Firth, en Form af Havbugter, der skære sig dybt ind i Landet og i Forhold til deres Bredde ere meget lange, samt ofte forgrene sig. De typiske Fjorde have stejle Bredder, der hæve sig ofte til meget anselige Højder, og deres Dybde er forholdsvis betydelig (Hardangerfjord 631 M., Sognefjord 1,244 M.), og mærkeligt nok ligger den største Dybde sjælden ved Mundingen, men længere inde, saa at F.'s lavere Parti afspærres fra Havet ved en undersøisk Tærskel, et Forhold, der f. Eks. ved de grønlandske Isfjorde bevirker, at mange Isbjærge, der fra det indre af F. søge ud mod Havet, strande ved Mundingen. Flodvandet gør det indre af F. næsten helt fersk, saa at Vegetationen snarere ligner en Ferskvands- end en Saltvandsvegetation, og at Vandet undertiden kan lade sig bruge som Drikkevand. Da F. optræde selskabelig, dannes de saakaldte Fjordkyster, hvis mest typiske Repræsentant er Norge's Kyst, der ved utallige større og mindre F. er i den Grad opløst i Halvøer, at Kystlængden bliver ca. 20,000 Km., medens den taget i de ydre Omrids kun er ca. 1,900 Km. Fjordkysternes Omraade ere de højere nordlige og sydlige Bredder, medens de mangle eller ere sjældne paa de lavere tempererede Bredder og i den tropiske Zone, Norge's Vestkyst, Skotland, Grønland og de øvrige arktiske Øer, Nordamerika's Vestkyst og Østkysten indtil Maine ere de vigtigste Steder paa den nordlige Halvkugle, medens man paa den sydlige finder Fjordkyster paa Sydamerika's Vestkyst (Patagonien), Ildlandet, Falklandsøerne, Australien og Ny-Zealand; derimod mangle de i Afrika. Angaaende F.'s Oprindelse hersker der endnu Strid mellem Geologerne, men den Omstændighed, at man især træffer dem i Egne, hvor man enten endnu har eller finder Spor af en tidligere mægtig Isbedækning, synes at stadfæste Dana's Teori, at F. skylde Gletscher-erosion deres Dannelse, senere have saa Floder og Brænding bidraget til at uddybe de af Isstrømmene skabte Dale. Disse Dale ere da ved Landets Sænkning bragte under Havets Niveau, og at F. oprindelig ere Dale, tyder ogsaa paa, at de hyppigst fortsætte sig ind i Landet som smalle Floddal e, og at man ofte uden for Mundingen kan forfølge den oprindelige Dals Sider i to Rækker af Øer. Andre, navnlig norske Geologer, have holdt paa, at F. ere Revner og Sprækker i Jordskorpen, frembragte ved en Sønderrivning af Kysterne. (Litt.: A. Helland, »Om Fjordene i Norge« [i »Archiv f. Math. og Naturv.«, II]; samme, »Om Dannelsen af Fjordene« [i »Ofversigt af Vet. Akad. Forhandl.«, 1875]; W. C. Brogger, »Ueber die Bildungsgeschichte des Christianiafjords« [i »Nyt Mag. f. Naturv.«, XXX]). *C. A.*

Fjord, Niels Johannes, dansk Landøkonom, født 27. Apr. 1825 paa Halvøen Holmsland i den nordligste Ende af Ringkøbing Fjord, død 4. Jan. 1891 paa Frederiksberg. F.'s Fader var Skolelærer, men drev tillige en lille Gaard paa en saa fortrinlig Maade, at han hædredes med Landhusholdningsselskabets Sølvbæger for vindskibelig Jorddyrkning. Kun 14 Aar gl. blev han Omgangslærer paa Stadilø N. f. Holmsland, senere kom han paa Lyngby Seminarium ved Grenaa, dimitteredes herfra 1845, blev Lærer ved Friskolen i Aarhus, gik med som frivillig i Krigen 1848, men optog Aaret efter atter Lærervirksomheden i Aarhus og fortsatte den til 1855. Paa Foranledning af Lektor P. Freuchen rejste han

derpaa til Kjøbenhavn, hvor han 1856 tog Adgangseksamen til den polytekniske Læreanstalt og 1858 en partiel Eksamen i Matematik, Fysik, Kemi og Tegning. Straks efter ansattes han som Lærer i Fysik ved den s. A. aabnede kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

Som Fysiklærer ved Landbohøjskolen kom F. hurtig ind paa sin Forsøgsvirksomhed, som efterhaanden naaede et Omfang og fik en Betydning, der gjorde F.'s Navn bekendt i ethvert Mælkeriland Verden over. Han begyndte 1866 forskellige Kogningsforsøg, dels for at overvinde Sygdomsfaren ved Trikiner, dels for at kunne give Raad med Hensyn til en mere økonomisk Kogning i Husholdning; hertil knyttede sig senere Forsøg over Brugen af Vanddamp som Opvarmningsmiddel navnlig i Mejerier, Forsøg, der førte til Konstruktionen af hans bekendte Dampgryde. 1874 optog han saa Forsøg angaaende Isens Indsamling og Opbevaring, et Spørgsmaal, der, efter den Udbredelse, Vand- og Ismejerierne fik efter 1870, var af stor aktuel Betydning. Det var af disse Forsøg, at F. bl. a. udledede »Loven for Svindet i Ishuse«. Videre undersøgtes Isens mest økonomiske Anvendelse i Mejerierne, Isafkølingens Indflydelse paa Flødeafsætningen og lignende Spørgsmaal, Forsøg, der væsentlig have reduceret Forbruget af Mælk til hvert Pund Smør. Og da Centrifugerne kom frem i 1870'ernes Slutning og 1880'ernes Begyndelse, inddroges de under Forsøgene, de vigtigste Regler for deres Benyttelse fastsloges, den af F. konstruerede Kontrolcentrifuge fik en saadan Form, at den kunde benyttes til Bestemmelsen af Mælkens Fedme, og Pasteuriseringsapparatet konstrueredes. Fremdeles kom Forsøgene til at omfatte Forsendelsen af Smør i Baner og paa Skibe og fra 1883—84 tillige saare vigtige fysiologiske Spørgsmaal, navnlig vedrørende Malkekøers og Svins Fodring. Endelig optoges 1888 Kerningsforsøg med pasteuriseret Mælk og Fløde, støttede til bakteriologiske Undersøgelser, og 1889 begyndte de sammenhængende Rækker at Smørudstillinger, ved hvilke F. søgte at belyse Forhold, der have Betydning med Hensyn til Smørrets Finhed og Holdbarhed.

De Spørgsmaal, F. tog op, hentede han altid fra det praktiske Landbrug, og den overvejende Del af Forsøgene anstilledes ude i Praksis. Som Forsøgene havde deres Udspring fra Landbrugets Trang til at faa de og de Spørgsmaal belyste, vare de ogsaa praktiske i deres Anlæg og Udførelse. Ikke blot stod en Stab af dygtige, faste Medarbejdere F. til Raadighed, men over det hele Land fik han spændt et Forsøgsnet, der omfattede Herregaarde, Slagterier og Mejerier, og ved Smørudstillingerne fik han Smørhandlere og Konsulenter til at arbejde med ca. 400 Mælkerier til gensidig Belæring. Men Forsøgene vare ikke alene praktiske, de vare altid videnskabelig funderede, og de støttedes altid til videnskabelige Undersøgelser, der fra 1883 foretoges i det i Finansaaret 1882—83 opførte Forsøgslaboratorium, der maa betragtes som Centralstation for det hele System af bevægelige Forsøgsstationer. Det ny og banebrydende ved de F'ske Forsøg er da dette, at de paa en i Danmark som andensteds hidtil ukendt Maade have rykket Praksis og Teori, den daglige Virksomhed og Videnskaben, paa Livet af hinanden. Forsøgene vakte stor Opmærksomhed i alle Mejerilande; som Regel fremkom F. med deres Resultater først i Landhusholdningsselskabet, i hvilket han 1883 var valgt til Præsident, derefter offentliggjordes de som »Beretninger«, af hvilke der ved F.'s Død forelaa 30.

Ved Siden af det store og saare betydningsfulde Arbejde, F. har udrettet for Landbruget, har han ogsaa indlagt sig betydelige Fortjenester af den danske Folkeskole. Han blev 1858 Inspektør for de 2 Aar før oprettede Kursus til Læreres Uddannelse, fra 1873 forestod han den Uddeling af Undervisningsmidler, som staar i Forbindelse med disse Kursus, og i 20 Aar havde han Sæde i Eksamenskommissionen. Herved kom han i Forbindelse med en stor Mængde Lærere og fik betydelig Indflydelse paa deres fyldigere Uddannelse. Speciel Fortjeneste har han indlagt sig af Frederiksberg Skolevæsen, i hvilket han fik gennemført flere Reformer, saaledes den frivillige Heldagsundervisning. Med sin ligefremme joviale Optræden, med sit elskværdige og lyse Sind, med sit djærve og tørre Lune forbandt F. en Jærnflid og en Vilje, der overvandt enhver Hindring. Hans Død følges som et stort Tab af det danske Landbrug, der i taknemmelig Erindring om hans betydningsfulde Virksomhed rejste den mægtige Bronzestatue af ham, der allerede 14. Oktbr. 1892 afsløredes foran Forsøgslaboratoriet. *H. H—l.*

Fjordand (*Anas querquedula*) se Ænder.

Fjordene se Firdafylke.

Fjordhest se Hesteracer.

Fjordsæl se Sæler.

Fjórðungaþing, Fjerdingsting med dømmende Myndighed, eet for hver af Island's fire Fjerdinger, hvor Indbyggerne af Fjerdingen indbyrdes kunde sagsøge hverandre. De skulle være oprettede omtr. eller kort efter 965, men synes ikke at have trængt igennem, vistnok fordi Fjerdingsretterne paa Altinget have gjort dem overflødige. *B. Th. M.*

Fjórðungr, Fjerding. I Fristatstiden var Island inddelt i 4 Fjerdinger: Austfirðingafjórðungr, Sunnlendingafjórðungr (eller Rangæingafjórðungr), Vestfirðingafjórðungr og Norðlendingafjórðungr. Skálholt's Bispedømme omfattede de 3 førstnævnte Fjerdinger, hvorimod Nordfjerdingen udgjorde Holabispedømmet. Inddelingen i Fjerdinger var geografisk, hvilket oprindelig ikke var Tilfældet med Tinglagene inden for hver Fjerding og endnu mindre med Godedømmerne. Fjerdinginddelingen havde i flere Henseender stor Betydning for Island's Forfatning (jfr. Fjórðungsdómr, Fjórðungaþing, Femterretten). *B. Th. M.*

Fjórðungsdómr, Fjerdingsdomstol. De vare fire, een for hver Fjerding, og afholdtes aarlig paa Altinget. De dannedes ved, at Goderne blandt deres paa Tinge tilstedeværende Tingmænd udnævnte dem, der skulde have Sæde i disse Domstole. Hver Fjerdingsret var Værneting for den vedkommende Fjerding og fik Navn efter denne, f. Eks. Austfirðingadómr, Fjerdingsdomstolen for Østfjerdingen. For F.-Retterne kunde indbringes Sager, der paa Grund af Uenighed mellem Dommerne i Vaartingsretterne ikke bleve afgjorte; smlg. Altinget og Dómr. (Litt.: V. Finsen, »Grágas« [Kbhvn. 1883]). *B. Th. M.*

Fjotland Herred, Lister Fogderi, Lister og

Mandal Amt, (1891) 1.063 Indb., ligger paa begge Sider af Kvineselven i den midterste Del af Fogderiet; det bestaar kun af Fastland og er et Indlandsherred. F. er opfyldt af Fjælde, der optræde under flere Fællesnavne, hvilke dog ikke danne sammenhængende Fjældmasser, men ved en Mængde Smaadale ere delte i en Mangfoldighed af mindre Dele. N. f. Kirken, som ligger i den sydlige Del af Herredet, og 0. f. Kvineselven føre Fjældene Benævnelsen Hækfjældet; Syd for finder man Kvinesheia og V. f. Hovedelven Siredalsfjældene, som føre over til Dalen af dette Navn. De større Sidedale ere Anstødledalen og Knabbedalen, der gennemløbes af Elve, som falde i Kvineselven paa dennes venstre Bred, samt Lilleelvdalen, der gaar fra Nord mod Syd forbi Kirken. Fjældene stige mod Nord, men naa ingen særdeles Højde; af Toppe kunne mærkes nordligst Falkefjæld, Grungevasnuten, 900 M. og Knabbenipen; sydligere Hanvasfjæld, 894 M., Storefjæld og Fjotlandsfjæld; de fleste Fjælde ere nøgne, og flere udmærke sig ved et overordentlig stejlt Fald mod Syd. Dalene ere som Regel trange Fjælddale, hvor kun enkelte Steder ere opdyrkede; Bebyggelsen er derfor overordentlig spredt, saaledes i Kvinesdalen — her kaldt Vesterdalen — derimod tættere i Lilleelvdalen (Østerdalen); i de øvrige Dalfører findes kun enkelte Gaarde, mest Sætre. Furuskov i den sydligere Del og Birkeskov i den nordlige dække Dalene og Fjældsiderne; over Skoven gode Græsgange. Kommunikationerne ere indskrænkede til enkelte korte, rodelagte Bygdeveje og en Del mere eller mindre kørbare Gaardveje. Hovednæringen er Agerbrug og Skovdrift. F. H. danner et Sogn med Kapel i Netlandsdalen. Herredets Areal er 489 □ Km., hvoraf 22 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fjæld, Fjeld (norsk), oldn. *fjalðg* (i islandske Navne) *-fell,* repræsenterer vistnok to urnordiske Former: felz = t. Fels(en) og fels = t. Feld; jfr. eng. fell, »aaben Mark; Klippe«. Grundbetydningen »Højslette« vilde forbinde de to Ord. *Hj. F.*

Fjældbrisk se Grepplyng.

Fjælddue (*Columba livia*) se Duer.

Fjældflok se Fjældflokfamilien.

Fjældflokfamilien (*Polemoniaceae*), tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Tubiflorae*, nærmest beslægtede med Convolvulaceerne, mest Urter med fjernervede, spredte eller ved Grunden af Stængelen modsatte Blade uden Akselblade; hos en enkelt Slægt (*Cobaea*) ere de finnede Blades yderste Smaablade omdannede til Klatretraade. Blomsterne, der oftest sidde i Gaffelkvaster, ere regelmæssige og femtallige; dog findes kun 3 Frugtblade. Frugtknuden, der bærer en enkelt, foroven trespaltet Griffel, er trerummet med 2—8 Æg i hvert Rum; Frugten bliver en treklappet Kapsel. Over 180 Arter, hvoraf de fleste findes i det vestlige Nordamerika; faa i det nordlige Europa og Asien. En Mængde Arter af Slægterne *Phlox, Gilia, Polemonium* o. a. ere med deres livlig farvede Kroner blevne yndede og taknemmelige Haveplanter. Fjældflok (*Polemonium* L.), en- eller fleraarige Urter med fjerdelte Blade og hjulformede eller bredt klokkeformede, blaa eller hvide Kroner; Støvdragerne ere lige højt fæstede og behaarede ved Grunden. 14 Arter; 3 vokse vildt i Norge, særlig mod Nord, *P. coeruleum* L., der findes i Krat og paa Skovenge, *P. campanulatum* Th. Fr. og *P. pulcherrimum* Hook. (*P. pulchellum* Bge.). Den første Art dyrkes tillige som Prydplante og er af og til fundet forvildet i Danmark. *A. M.*

P. coeruleum er en 30—100 Cm. høj Staude med smukke himmelblaa Blomster fra Juni til August. Den formeres ved Deling eller Frøudsæd og plantes med 30—40 Cm. indbyrdes Afstand. *L. H.*

Fjældfras se Maargruppen.

Fjældgaas (*Branta leucopsis*) se Gæs.

Fjældgrævling (*Hyrax* Hermann (Daman) er en Slægt af ejendommelige gnaveragtige Hovdyr, der hører hjemme i Afrika samt i Syrien og Arabien. Denne ene Slægt udgør Familien *Hyracidae*, hvis Plads i Systemet har været en Del omtvistet: Pallas regnede dem til Gnaverne paa Grund af deres Udseende, Levemaade og deres Fortænder; Cuvier ansaa F. for Slægtninge af Næsehornene. Nu plejer man at opstille F. som en Underorden (*Hyracoidea*) under Hovdyrene (*Ungulata*). I det ydre er der stor Lighed med Gnaverne: det er nemlig temmelig smaa Dyr, omtrent paa Størrelse som Kaninen, med en spids Snude, korte Øren, kort Hals; Kroppen er valsedannet, men temmelig kort; Halen er ganske kort og bestaar kun af faa Hvirvler. Benene ere korte og forsynede med 4 Tæer paa Forbenene og 3 paa Bagbenene. Tæerne,

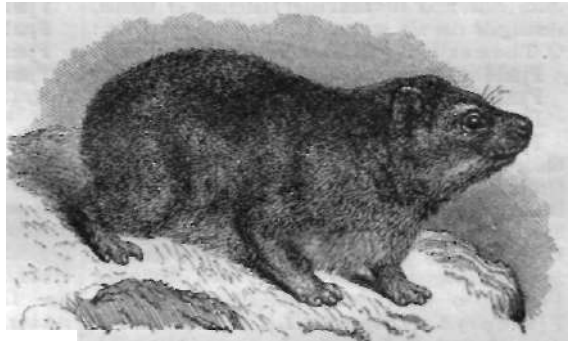

Fjældgrævling.

som ere forbundne med en fælles Hud lige ud til sidste Taaled, ere udstyrede med hovagtige Negle, dog med Undtagelse af den inderste Taa paa Bagbenene, idet den er forsynet med en krum Klo. F. er en Saalegænger, men dens Fodballer ere for øvrigt mærkelige, ved at de ere særdeles bløde og bøjelige og ved et Antal Furer delte i Puder, ved hvis Hjælp F. er i Stand til at løbe op ad stejle Klippevægge eller Træstammer. Dette er et mellem Pattedyrene enestaaende Tilfælde, naar undtages en Flagermus (*Thyropteratricolor*), og noget lignende træffes kun hos visse Padder og Krybdyr. Pelsen er mærkelig ved, at Uldhaar fuldstændig mangle, men at Dækhaarene til Gengæld ere fint krusede ved Grunden og saaledes

erstatte de manglende Uldhaar. Patternes Antal (6) og deres Stilling, dels paa Bugen og dels paa Brystet, minder ogsaa om Gnaverne. Medens F. saaledes i det ydre se ud som Gnavere, viser deres indre Bygning dog, at de høre til Hovdyrene. Af Fortænder har F. 2 i Overmunden og 4 i Undermunden. Fortænderne i Overmunden ere rodaabne spidse, 3-sidede med den ene Kant vendt fremad og med Email kun paa de 2 skraat fremadrettede Sider. Fortænderne i Undermunden ere ligeledes temmelig store, paa deres Spids forsynede med 3 smaa Knuder. Mellem Fortænderne og Kindtænderne er der et stort tandløst Rum. Af Kindtænder er der 7 saavel i Over- som i Undermunden; Kindtænderne i Overmunden have 2 Tværhøje, Kindtænderne i Undermunden have 2 Halvmaaner, altsaa omtrent det samme Forhold som hos visse uparrettaaede Hovdyr. Med Hensyn til Benbygningen udmærke F. sig ved at have et stort Antal Ryghvirvler, ca. 30, hvoraf 21 eller 22 bære Ribben. Hjernen ligner ganske Hovdyrenes (F. hører til de gyrencefale Pattedyr). Moderkagen er ringdannet som hos Elefanterne. Hunnen føder I Unge (maaske 2). F. ere meget forsigtige og sky Dyr, der ved den mindste Fare søge ind i deres Smuthuller, som efter Omstændighederne enten kan være en Klipperevne eller et hult Træ. De leve udelukkende af Planteføde, hvorpaa ikke alene Tænderne tyde, men ogsaa Tarmkanalen, idet denne ikke alene paa Grænsen af Tynd- og Tyktarm har en stor sækformet Blindtarm, men ogsaa længere inde paa Tyktarmen har 2 parrede Supplementblindtarme, et aldeles enestaaende Forhold. Der er af Slægten *Hyrax* opstillet et Dusin Arter eller mere, men de fleste af disse ville, naar tilstrækkeligt Materiale er samlet, rimeligvis vise sig at være Lokalvarieteter. (Litt.: O. Thomas i »Proc. zool. soc.« [1896]). *M. C. E.*

Fjældhare se Hare.

Fjældmo, norsk Navn for *Salix herbacea.*

Fjældpryd se Fjældprydfamilien.

Fjældprydfamilien (*Diapensiaceae*), tokimbladede og helkronede Planter af de Tohornedes Orden, stedsegrønne Halvbuske med rosetstillede Blade og regelmæssige femtallige Blomster, der have store Forblade og klokke- eller hjulformet Krone. De 3 Frugtblade danne en oversædig Støvvej; Frugten er en Kapsel med midtstillet Frøstol. 9 Arter, alle arktisk-alpine Planter. Fjældpryd (*Diapensia* L.) omfatter kun 2 Arter, hvoraf *D. lapponica* L. er en i det nordligste Skandinavien og i arktiske Egne meget udbredt Karakterplante; den har en udpræget tueformet Voksemaade, læderagtige, smalt spateldannede Blade og hvide klokkeformede Blomster med 5 Støvdragere. *A. M.*

Fjældrose, norsk Navn for *Saxifraga Cotyledon* (se Saxifragaceae).

Fjældrype (*Lagopus mutus*) se Rype.

Fjældsimmer se Dryas.

Fjældstavn, en bornholmsk Benævnelse for Nattergalen. Se Drosselfugle.

Fjældstuer kaldes i Norge de ved de mere befærdede Fjældovergange allerede i ældgammel Tid opførte Smaahuse til Ly for de rejsende mod Storm og Uvejr, kendte f. Eks. fra Gulatingsloven under Navnet *Sáluhus* eller *Sdlustofur,* altsaa et Slags gejstlige Institutioner, og Sidestykker til de store Hospitier paa Fjældovergangene fra Tyskland til Italien. Af disse primitive Smaahuse udviklede sig i Tidens Løb formelige Herbergssteder og Skydsskifter. Det ældste af disse er det, som Kong Eystein Magnussøn lod opføre paa Dovrefjæld, og hvori man har at søge Oprindelsen til den nuværende F. paa Hjerkin, hvis Navn forekommer første Gang i Sverre's Saga omkring 1182. De øvrige F. paa Dovre ere meget yngre; ældst er kanske Drivstuen, medens Kong svoldog Fokstuen skrive sig fra en forholdsvis sen Tid. Af F. paa Filefjæld er Maristuen ældst; dens Anlæg skriver sig fra omkring 1300, medens Navnet Maristuen eller »Margretestuen« først opstod senere. Meget yngre er Nystuen mellem Lærdal og Valdres, der nævnes første Gang 1627. Til flere af disse F., som undertiden havde en Kirke i sin Nærhed, var i tidligere Tid henlagt Jordegods, medens Almuen i de tilgrænsende Dalbygder maatte erlægge en Afgift af Korn eller Penge under Navn af Fjældstuetold; Brugerne af F. vare ogsaa i flere Aarhundreder fri for Skatter og Udskrivning. Ved Reformationstiden gik F. over fra Gejstlighedens til Statens Varetægt og endnu (1896) er Staten ikke alene Ejer af de nævnte gamle F., men har i de sidste Aar ladet opføre adskillige ny, navnlig i Nordland's, Tromsø's og Finmarken's Amter, især paa Strækningen Alten — Karasjok og Alten—Koutokejno—Finland. Fjældstuetolden blev ophævet ved Lov af 20. Septbr. 1845, fra hvilken Tid der af Statskassen udredes en aarlig Erstatning til Opsidderne paa de ældste F. Statskassens samlede Udgift til Vedligeholdelse og Nybygning af F. udgør for Budgetaaret 1896—97 tilsammen ca. 20,000 Kr. *J. B. H.*

Fjældsyre se Oxyria.

Fjældørred se Laksefiske.

Fjære (norsk), lav Strandbred, ogsaa Ebbe.

Fjære Herred, Nedenæs Fogderi, Nedenæs Amt, (1891) 4,971 Indb., er et af Amtets mindre, men frugtbareste Herreder, beliggende mellem Havet i Øst og Rore-Vand i Vest; mod Nord danner Nidelven paa en lang Strækning Grænsen. Derimod er der ingen naturlig Grænse mod det sydvestlige Naboherred Landvig. F. er er et Fastlandsherred, hvortil hører en Del uden for Kysten liggende mindre Øer og Holme, af hvilke kun Hesnesøen er bebygget. Seilleden i den sydlige Del af F. kaldes Grosfjorden; herfra stikker i Nordøst Vigkilen 5 Km. ind i Landet; paa denne Kiles Vestside ligger Byen Grimstad, overalt omgiven af F. H. Fjælde findes kun i den nordlige Del op imod Rore-Vand og Nidelven med et mindre Parti Øst over mod i Havet; de ere dog kun lave, skovbegroede Aase, der kulminere i Fjæreheia. Naar undtages Nidelven findes kun mindre Bække, heller intet Vand; Rore-Vandet indgaar dog med sin halve Størrelse, ca. 30 □Km., i F. H. Dyrkbare Marker findes især i Herredets sydvestlige Del, i Dalen mellem begge Fjældpartier samt mellem de enkelte Fjældknause i den østre mod Havet vendende Side. Metalanvisninger, navnlig Jærnmalme, men ogsaa Kobber- og Sølvmalme forekomme paa flere Steder, men har ingensteds givet Anledning til Grubedrift. Da Søfart foruden Agerbrug er den vigtigste Næringskilde, har Industrien væsentlig kastet sig over Skibsbygning; der fandtes saaledes i F. H.

1890 et stort Jærnskibsbyggeri og 7 Skibsværfter samt 2 Dampsave. Indsejlingen til Grimstad er oplyst ved flere Fyrlygter, og paa Valøkollen 0. f. Hesnes er opført et Sømærke, Hesnes Mærke. Som ventelig i et saa tæt bebygget Herred ere Kommunikationerne særdeles gode; et vel udviklet Vejnet gennemkrydser F. H. i alle Retninger, og gennem Grimstad By staar det i daglig Dampskibsforbindelse med Øst- og Vestlandet. F. H. kan fremvise det største Antal Oldtidsminder i det hele Amt. Selve Kirken er en af de ældste Kirkebygninger i Landet; man har endog troet at kunne læse Aarstallet 999 i Muren ved Indgangen. Større Samlinger af Gravhauge findes paa flere Steder, saaledes ved Bringsvær, Sæveli, omkring Kirken, paa Dønnæsmoen samt navnlig ved Trolierne, hvor de til Dels ere omgivne af Kampestene; flere Bautastene ses ogsaa her. I Havnen ved Hesnes landede Kong Christian II paa sit Tog fra Holland fordreven af Storm 5. Novbr. 1531. Herredets Areal er 60 □Km., hvoraf 3,5 • Km. Ferskvand. *J. F. W. II.*

Fjæremus (*Aegialitis alexandrina*) se Brokfugle, S. 688.

Fjærepist (*Aegialitis hiaticula*) se Brokfugle, S. 687.

Fjærland eller Mundal er Anneks til Balestrand (s. d.). Det bestaar af den 26 Km. lange Fjærlandsfjord med Sidearmene Sværefjord og Vetlefjord samt de to fra Bunden opgaaende Smaadale Bøjadalen og Suphelledalen, der tabe sig op i Jostedalsbræens Snemarker. Fjorden er bekendt for sin vilde Natur, hvor Fjældene gaa op til 1,776 M. paa vestre Side og til 1,380 M. paa østre, øverst kransede af mindre Snebræer, Udliggere af den store Bræ, som under Farten op ad Fjorden ses over Baggrundens Fjælde. Sin største Tiltrækning har dog de to Bræer Bojumbræen og Suphellebræen, som sende deres Is-masser næsten helt ned til Bunden af Dalene af samme Navn. Adgangen er overmaade let fra Mundal Hotel ad en god, flad Landevej (se Balestrand Herred.) *J. F. W. H.*

Fjæsing se Fjæsingfiske.

Fjæsingfiske (*Trachinidae*), en Familie af aphysostome Benfisk, omfattende en Snes Slægter med tilsammen ca. 100 Arter, fordelte over næsten alle Have. I danske Farvande kun een Art:

Fig. 1.

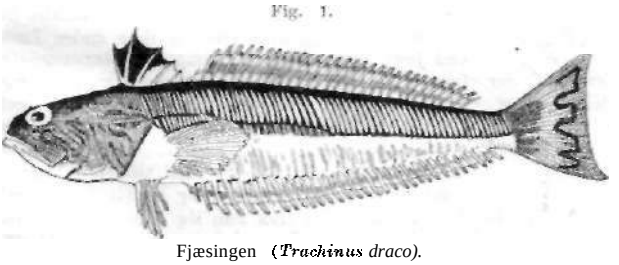

Fjæsingen (*Trachinus draco*).

Fjæsingen (*Trachinus draco* Linn.). Legemet er langstrakt, sammentrykt, dækket af smaa, cykloide, i Skraarækker ordnede Skæl. Gabet stort, opstigende, udstyret med Kartetænder; Gællespalterne vide, Laaget væbnet med en lang, stærk Torn; 2 Rygfinner, den forreste kort med 5—6 Pigge, den bageste meget lang, blødstraalet; Gatfinnen længere end 2. Rygfinne; Bugfinnerne, som indeholde 1 Pig- og 5 Blødstraaler, fæstede foran Brystfinnerne. Farven pragtfuld, Siderne prydede med smaragdgrønne, blaagrønne og gyldne Striber og Pletter. F., som bliver omtrent 30 Cm. lang, forekommer langs Europa's Kyster fra Middelhavet til Bergen; i Danmark er den sparsom langs den jydske Vestkyst, tiltager i Mængde i Kattegat, aftager atter stærkt gennem Sundet og

Fig. 2.

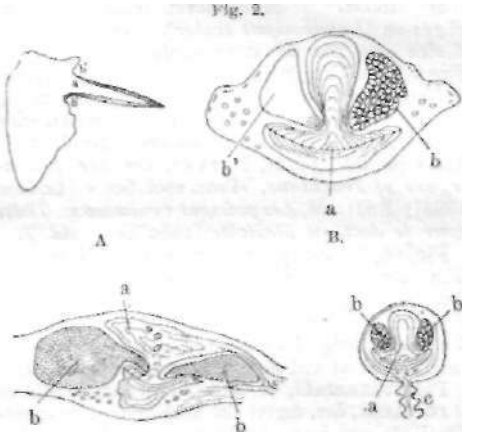

Fjæsingens Giftredskaber A. Gællelaagets Ben; *a* Gællelaagstornen, *b'* Gifthulernes Aabninger ved Roden af Gællelaagstornen. B. Et Tværsnit af Gællelaagstornen og dens bløde Dele, ført hen imod Spidsen (X 15); *a* Tornens Benmasse, 6 den ene Gifthule med dens Kirtelvæv, 6' den anden Gifthule, tømt. C. Et Tværsnit gennem Gællelaagets Gifthuler: *a* Gællelaagets Benmasse, 6 Gifthulerne med deres Kirtelvæv D Et Tværsnit gennem en af Rygfinnens Straaler; *a* Straalens Benmasse, 6 Giftkirtlerne, c Finnehuden.

Bælterne ned i Østersøen, hvor dens Østgrænse falder ved Bornholm. Den lever af Kræbsdyr og Orme, er meget graadig og bider villig paa Krog. Den holder sig mest paa Bunden, ofte nedgravet i Sandet, saa at kun Snude og Øjne ses, gaar om Sommeren for at lege ind paa lavt Vand og i Overfladen, hvor dens Æg klækkes. Kødet er ret velsmagende og spises paa de Steder, hvor den tilfældig fanges i Fiskeredskaberne i større Mængde. F. er frygtet af Fiskerne for sit giftige Stik. Giftkirtlerne bestaa i Cellehobe, som ere lejrede i Huler oven og neden for Roden af Gællelaagspiggen samt i Render langs Siderne af Rygfinnens Pigstraaler; Udførselsvejene føre i Render ud til Spidsen af de nævnte Pigge, der virke som Vaaben til at saare med, og saaledes give Giften Lejlighed til at flyde i Saaret. Giftens Virkning er meget forskellig og retter sig sagtens baade efter Fiskens øjeblikkelige Tilstand og den saaredes Modtagelighed. Nogle spore ikke større Virkning end ved at stikke sig paa en Naal, andre føle en mindre eller større Smerte, snart omtrent

som efter Stikket af en Gedehams, snart lige til den heftigste Pine, ledsaget af Besvimelser og stærk Opsvulmning af det saarede Lem, saaledes af hele Armen, naar en Finger saares; disse Tilfælde kunne vare længe ved, undertiden endog maanedsvis, og efterlade Lamhed og andre Nervetilfælde for lang Tid. Den bedste Modgift er Salmiakspiritus, indgneden i Saaret; dens Virkning er næsten øjeblikkelig selv i meget haarde Tilfælde, naar den anvendes ikke for lang Tid efter Stikket. I Middelhavet lever Stjernekigeren (*Uranoscopussvaber"*), som har sit Navn af sine oven paa det store brede Hoved siddende Øjne; foran Tungen har den en lang Hudflig, som af Vandet sættes i Bevægelse foran Munden og siges at hidlokke Byttet. (Litt.: Schmidt, »Om Fjæsingens Stik og Giftredskaber«, »Nord. med. Ark.« [6. Bd., 1874]; Parker, *On tke poison-organs of Trachinus*, »Proc. zool. Soc.« [London 1888]; Bottard, *Les poissons venimeaux. Thise pour le doct. en Medicine* [1889]). *Ad. J.*

Fjølne, i nordisk Sagnverden 1) et Navn paa Odin (betyder »den mangeartede«?), 2) den første svenske Konge af Ynglingeslægten, druknede i et Mjødkar, 3) i Jomsvikingesagaen Navn paa Harald Blaatand's listige Raadgiver. Navnet vides ikke at være baaret af virkelige Personer. *A. O.*

Fjölsvinnsmál, et Oldkvad fra omtrent Midten af 10. Aarh., der, uagtet det ikke findes i de egentlige Eddakvadshaandskrifter, men kun i senere Papirshaandskrifter, i Alm. henregnes til Eddadigtene. Hovedpersonen er en forklædt, mytisk Person, Svipdagr, der i Digtet kalder sig Vindkold; han søger sin Fæstemø, Menglad's (»den smykkeglades«) Borg; han træffer Borgen, men denne er stærkt bevogtet, og ingen uden den rette Mand med det rette Navn kan komme derind. Digtet bestaar af en Samtale mellem Vindkold og Jætten Fjølsvinn (deraf Navnet), der drejer sig om Menglad cg Borgen og Mulighederne for at trænge ind i den; endelig da det rette Navn tilfældig nævnes, bliver Adgangen fri og uhindret, og den længselsfuldt savnede Svipdagr modtages af Menglad med aabne Arme og Kærlighedsjubel. Mødet mellem de to skildres af Digteren paa den pragtfuldeste Maade; han har i det hele løst sin Opgave fortræffelig. En forhøjet Interesse faar dette Digt derved, at det i Forbindelse med Digtet Grogaldr (s. d.) svarer i Indhold til den danske Folkevise om Svejdal (Svendal). Disse to oldnordiske Digte ere dog af forskellige Forfattere. (Litt: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litt. Hist.«, I). *F. J.*

Fjörbaugsgarðr, Landsforvisning, enStraf, der anvendtes ikke sjælden i den islandske Fristat. Den, der blev dømt til Landsforvisning, maatte, naar han ikke skulde blive fredløs, udrede til Goden en Marksbod, der kaldtes fjörbaugr, Livsring; herfra hidrører Benævnelsen paa denne Straf. Fjörbaugsmaðrkaldtes den, som idømtes Landsforvisning. Han skulde inden Udløbet af 3 Somre være rejst ud af Landet og opholde sig derpaa i 3 Aar udenlands. Inden sin Afrejse anvistes ham tre Hjem, hvor han var fredhellig, samt paa Vejen imellem dem. For at gøre ham det lettere at rejse udenlands, idømtes den Skibsfører, der uden gyldig Grund nægtede at modtage ham, Tremarksbod, og den 3. Sommer endog strengere Straf (Landsforvisning). Hvis den landsforviste i Løbet af 3 Aar ikke rejste udenlands, blev han fredløs (se Skóggangr); hvis han derimod rejste, kunde han om 3 Aar vende tilbage til Island fuldstændig fri og frels som en ustraffet Mand. Under Opholdet i Udlandet var han ogsaa fredhellig. *B Th. M.*

Fjörgyn, i nordisk Mytologi en kvindelig Guddom, Moder til Thor; ogsaa »Jorden« betegnes som Thor's Moder. *A. O.*

Fjörsunger, en nordisk Kongeslægt i Sagntiden, der kæmper med Helge Hundingsbane; synes at hænge sammen med de lidt senere Sagnkonger i Södermannland og Østergøtland og har maaske Oprindelse fra et Folk, der 2. Aarh. e. Chr. boede paa Sverige's Østkyst og af Grækeren Ptolemaios kaldes Firaisoi. *A. O.*

Fjörsvartne (svart = sort), i nordisk Mytologi Nattens Hest, = Hrimfakse. *A. O.*

Fjortoft, Olaves Johannes, norsk politisk Forfatter og Matematiker, født 19. Jan. 1847 i Harham Præstegæld paa Søndmøre, død i Christiania 21. Maj 1878. F. vakte tidlig Opmærksomhed ved sine matematiske Evner og sin ustyrlige Oppositionslyst. 1869 blev han Student og levede derefter i Christiania som Manuduktør i Matematik og Astronomi, men tog ved Siden heraf levende Del i de politiske Brydninger, dels i Studentersamfundet, dels i Arbejdersamfundet, og optraadte som Taler og Agitator ved de første socialdemokratiske Folkemøder i Norge. Medens han var i Skolegut, udgav han en Regnebog, og kort før han blev Student, skrev han i »Den norske Folkeskole« (3 R., V) paa Landsmaal en udførlig og skarp Kritik af de i Norge brugte Lærebøger i Regning, indeholdende et Forsøg paa at løse nogle Knuder i Multiplikations- og Divisionslæren i Brøk; 1877udgav han selv en »Lærebog i praktisk Regning« (2 Dele), hvori han forsøgte at gøre Matematikken til en folkelig Videnskab. Mere end gennem sit matematiske Forfatterskab (hvortil ogsaa hørte en utrykt Besvarelse af en svensk Prisopgave i Matematik) blev han landskendt i Norge ved sin politiske Optræden, først i Studentersamfundet, hvor han 1870—71 var Medredaktør af Oppositionens Organ »Tiraljoren«, og senere som Udgiver af nogle politiske Smaaskrifter (»Nokre Or te Bondevenne og Maalmenn« [1871], »Folkelesna«, Nr. 1 og2 [1871]) og som Redaktør af «Fram« [1. Juli 1871—13. Decbr. 1873]. Sit politiske Program formulerede han allerede i »Tiraljoren« derhen: Folkestyre og Fristat i Landet; Kirkens Adskillelse fra Staten; i den kristne Statsskole ikke anden Lære end Jesu egne Ord; Maalsagens Gennemførelse (dog ikke efter Aasen's »Normal«-form, men efter Bygdemaalene) som det nationale Samlingsmaal. Efter Paris-Kommunens Dage bleve hans Anskuelser stærkere farvede af international Radikalisme, og han endte med at staa i Kamp mod tidligere Venner, baade i Arbejdersamfundet og blandt Maalmænd. I sine sidste Aar trak han sig tilbage fra næsten al offentlig Optræden. I den norske Skønlitteratur er hans Personlighed skildret i G. Hejberg's Skuespil »Tante Ulrikke« (Student Fredriksen i 3. Akt), i Garborg's »Bondestudenter« (Student Fram) og i Kristofersen's Roman »Rydningsmænd«. (Litt.: Kr. Kristofersen, »O. J. F., en biografisk Skitse« i »Nyt Tidsskrift 1885«; »Verdandi« fChra. 1896] af N. J. Sørensen; »Norsk Forfatter-Lexikon« II). *J. B. H.*

Fjøs ell. Fjos (oldn. *fjos),* Kostald, Faarestald.

Fl., kemisk Tegn for Grundstoffet Fluor.

Fl. (fl.), Forkortelse af Florin, Betegnelse for Gylden. *N. J. B.*

F. 1. a. paa Recepter, Forkortelse for *fiat lege artis* (lat.): lav (laves) efter Kunstens Regler. *A. B.*

Flaad ell. Udflaad (lat. *Fluor),* en ved sin Mængde eller sin Natur (eller begge Dele) abnorm Afsondring fra en eller anden Legemsdel, saaledes Øre-F. om den ved mange kroniske Ørebetændelser stedfindende Afsondring af Materie ud gennem Øregangen. Hvidt F. *{Fluor albus)* benævnes den Afsondring af Slim eller Materie fra de kvindelige Kønsorganer, som findes hos mange Kvinder, og som dels kan skyldes en Katarr af Livmoder eller Moderskede eller andre sygelige Tilstande her, dels kan bero paa disse Deles naturlig forøgede Blodtilførsel (saaledes i Svangerskabet), dels endelig kan være afhængig af en sygelig Almentilstand (Blegsot, almindelig Svækkelse). Behandlingen maa rette sig efter Aarsagen. *Lp. M.*

Flaad kaldes de rektangulært formede Kork- eller Træstykker, som fæstes til Overdelen (Flaadtællen) af et Garn eller Vod eller til Linerne (Kænserne) af et Krogredskab. F. bestaa enten af Kork (Korkflaad) eller af Træ (Flaadholt) og tjene til at holde Redskabet i en udspilet eller flydende Stilling. F. præpareres med en Blanding af Voks og Terpentin, forinden det benyttes. ***F. D.***

Flaade. 1) En — i Reglen rektangulær — Konstruktion af Træ eller Jærn (Staal), bestemt til at flyde paa Vandet; F. har kun ringe Dybgaaende og Højde over Vandet; dens Bestemmelse er at afgive Standplads for Arbejdere ved Vandbygningsforetagender, til Udlosning af Genstande, der skulle transporteres ad Vandvejen; den kan desuden anvendes ved særlige Havne-(o. 1.) Arbejder og kan da forsynes med Spil, Kraner e. 1, Redskaber. F. bruges ogsaa som Forbindelsesled mellem Brohoveder, over smalle Vandløb eller mellem Skibe og Land; Svømme-F. og Bade-F. ere særlige Betegnelser for F. Ved Tømmer-F. forstaas et større eller mindre Parti Tømmer (Bjælker, Planker eller Bræder), der surres sammen eller paa anden Maade befæstes indbyrdes. Saadanne Tømmer-F. kunne (i Amerika) være uhyre store; man lader dem enten drive ned ad en Flod med Strømmen, eller de drives frem ved Sejl eller bugseres af Dampere fra Sted til Sted. Efter Størrelsen eller Maaden, hvorpaa de ere befæstede, kaldes saadanne Tømmerflaader i Norge Flak, Garper eller Klubber.

2) En større Afdeling af Krigsskibe (naar Antallet af store Krigsskibe er under 8, bruges Betegnelsen Eskadre). Til F. hører foruden de egentlige Kampskibe, der inddeles i mindre Afdelinger, Divisioner, Forpost- og Depeche-Skibe, Torpedobaade, undertiden Kanonbaade foruden særlige Skibe, f. Eks. Mineudlægningsfartøjer, Telegrafdampere, Kul-, Proviant- og Depotskibe, Hospitalsskibe o. 1., Troppe-Transportskibe o. 1. — F. benævnes efter sin Hovedopgave Øvelses-, Krydser-, Transport-, Blokade-F. e. 1.; er den tilstrækkelig stor, kan den være inddelt i flere Eskadrer, der atter kunne være delte i Divisioner. Selve Kamp-F. formeres i Reglen (navnlig var dette Tilfældet i de tidligere Tiders Sejlskibs-F.) i tre Afdelinger, Avantgarden, Corps de bataille og Arrieregarden, som danne henholdsvis den forreste, midterste og agterste Del, naar den sejler i Linie (Kølvandsorden). En Transport-F. bestaar i Reglen af uarmerede Skibe, som til deres Beskyttelse have en Bedækning af konvoierende Krigsskibe, den uarmerede Del kaldes da Konvoien. En F. optræder i forskellige Formationer; Kølvandsorden, Frontorden, Kolonneorden, Vinkel-, Skak- og Gruppeorden (se Taktik), alt efter som den gaar i en lige Linie, paa Geled (1 eller flere), i en brudt eller skæv Linie eller er spredt i Smaagrupper (paa 2, 3 eller 4 Skibe); uden for Linien (Linierne) har den Repetitører, hvis Plads er saaledes, at de kunne overses af alle Liniens Skibe, og som gentage den kommanderendes Signaler. Betegnelsen Tender bruges om et mindre Skib, der benyttes til Budtjeneste. Den kommanderende over en F. er i Reglen Admiral eller Viceadmiral, under ham sorterer direkte Corps de bataille, de kommanderende for Avant- og Arrieregarderne ere som oftest Kontreadmiraler; det Skib, i hvilket den kommanderende for F. eller en Flaadeafdeling bor, i Reglen det forreste, kaldes Flagskibet eller Flagmanden (bærer Kommandoflag paa en af Masterne efter Graden, se Danske Flag), det agterste Skib i hver Flaadeafdeling kaldes Vimpelmanden.

3) Man taler om et Lands Orlogs-F. (eller Krigs-F.), hvorved forstaas samtlige dettes store og smaa Orlogs- eller Krigsskibe, i Modsætning til Handels- eller Koffardi-F., hvormed betegnes alle Landets Handelsskibe. Hins Størrelse angives i Reglen i Deplacement-Tons, dennes i Register-Tons (se Drægtighed). *C. L. TV.*

Flaadeadmiral, den øverstkommanderende for en Flaade (s. d.). Betegnelsen forekommer officielt kun i den engelske Marine *{admiral of the fleei)* og er her kun en Ærestitel, der tildeles de ældste og mest veltjente Admiraler. *C. L. TV.*

Flaadebro, en Bro, der bestaar af Flaader (se Flaade 1), som fortøjes i Forlængelse af hverandre og med Kæder, Surringer eller paa anden Maade fastgøres til hverandre. *C. L. TV.*

Flaadehavn, en Havn, hvori en Krigsflaade kan finde Tilhold, se i øvrigt Flaadestation *C. L. W.*

Flaadeinspektør, en Søofficer, i Reglen af Admiralklassen, hvis Hverv det er at inspicere Orlogsskibene forinden samt efter endt Togt. Om Udfaldet af den foretagne Inspektion indgiver han Beretning til Marineministeriet. I den danske Marine er det i Reglen Viceadmiralen, der beklæder denne Stilling. *C. L. TV.*

Flaadestation, en Havn, indrettet til at kunne modtage og huse en Orlogsflaade. Den maa, foruden at være sikker for Sø, være forsvaret af Kystbatterier og Søforter samt desuden helst ogsaa dækket af Befæstningsanlæg fra Landsiden. Selve Havnen maa være dyb og rummelig, den maa have Kajer eller Anlægsmoler, Fortøjningsapparater, Tørdokke, Arsenaler, Kuldepoter, Magasiner, Værksteder til Udbedring af Skibene og Forfærdigelse af alle Slags Skibs-

redskaber, Bedinger og Værksteder, hvor ny Skibe kunne bygges, Kaserner til Skibsbesætninger, Kraner o. m. a., saa at Flaaden ikke alene trygt kan oplægges i den, men ogsaa hurtig udrustes, repareres og fornyes. I Danmark findes kun een F. (Orlogsværftet i Kjøbenhavn), tidligere fandtes en mindre F. i Gliickstadt (Holsten), samt i Frederiksværn (Norge). Norge havde indtil 1896 F. i Horten og Frederiksværn, fra 1897 er Hoved-F. i Tønsbergfjorden, mindre F. ved Oskarsborg, i Christianssand og i Trondhjem; Sverige i Karlskrona samt en mindre F. i Stockholm. *C. L. W.*

Flaadholt se Flaad.

Flaadning se Flødning.

Flaa Herred, Guldalen Fogderi, Søndre Trondhjem's Amt, (1891) 614 Indb., er Anneks til Melhus Hovedsogn og ligger paa Østsiden af Gulelven. Kirken ligger ved og Bygden omkring den Øst frai Gula rindende Kaldvelaa. Saavel N. f. som S. f. denne Aas Dalføre indtages Herredet af høje, dog for en stor Del skovklædte Fjælde; I Nord danner det 719 M. høje GrænsefjældVasfjæld med sine Udliggere et sammenhængende Parti ; i Syd er Fjældet gennemskaaret af en Mængde Smaadale og stærkt kuperet; de højeste Toppe ere her Kraaklifjæld, 794 M., og Rensfjæld paa Grænsen mod Selbu. De fleste af de Bække, som følge disse Smaadale, løbe parallelle med Gula fra Syd mod Nord og falde ud i Selbusjøens Vasdrag. Vande findes overalt mellem Fjældene, men de ere kun smaa; de største ere Lang-Vand og Kaldvel-Vand. Jordbunden er i Dalene ganske velskikket for Agerbrug; Skoven er ogsaa vækslerlig, men stærkt udhugget. Af Kommunikationer gennemskæres F. H. af den smalsporede Storen —Trondhjemsbane med Station ved Leer. Hovedvej gennem Guldalen tilTrondhjem gaar jævnt løbende med Jærnbanen, som den flere Gange overskærer. Bygdevej op igennem Kaldveldalen. Herredets Areal 127 □ Km., hvoraf 2,g • Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Flaat se Blodmide.

Flaccus, V., se Verrius F.

Flachat [flaša'], Eugène, fransk Ingeniør, født 16. Apr. 1802 i Paris, død 16. Juli 1873 i Arcachon, har knyttet sit Navn til betydelige Ingeniørforetagender. Han uddannedes under sin ældre Broder Stephan og udførte sammen med denne Forarbejderne til Kanalen fra Hâvre til Paris (1823—30). Derefter tilbragte han en Del Aar i England med Dokanlæg, men helligede sig efter sin Hjemkomst til Frankrig væsentligst til Jærnbanebygning. Sammen med sin Broder, Lamé og Clapeyron udkastede han Planen til Jærnbanen fra St. Germain, var et Aars Tid (1844) beskæftiget med Anlæg af atmosfæriske Jærnbaner og byggede derefter Sydbanen sammen med Clapeyron, de Verges, Le Chatellier og Bonnart. Han blev derefter Overingeniør ved Østbanen og fra 1857 raadgivende Hovedingeniør for Sydbanen. — Ved Siden af sin praktiske Virksomhed har F. virket for Ingeniørvidenskaben og Ingeniørstanden, dels ved litterære Arbejder: »Etablissements commerciaux, docks de Londres, entrepots de Paris, projets de docks å Marseille« [1836], »Rapport sur le canal du Rh6ne au Rhin« [1840], »Traité de la fabrication du fer et de la fonte« [1842—46; sammen med Barrault og Peliet i 3 Bd. 5 Aar senere udkomne paa Tysk i Leipzig], »Les chemins de fer en 1862 et 1863« [1863], »Mémoire sur les travaux de l'isthme de Suez« [1865], »Navigation à vapeur transocéanienne« [1866] m. m., dels ved Stiftelsen af forskellige tekniske Foreninger: Ingeniørforeningen (1841), Jærnbaneingeniørkonferencerne (1844), Selskabet for Civilingeniører (1848), for hvilke Foreninger han gentagne Gange blev valgt som Præsident. *Prof. A. Lutken.*

Flacherie [flašri'] (fr.), Sygdom hos Silkesommerfuglen.

FlaciUS, M., se Vlacich.

Flacon [flakõ'] (fr.), lille Flaske af slebet Glas eller af Porcelæn, lille Flaske, Lugteflaske.

Flacourtia se Flacourtiaceae.

Flacourtiaceæ, Familie af tokimbladede og frikronede Planter af de Passionsblomstredes Orden, stedsegrønne Træer eller Buske med spredte, fjernervede og ofte læderagtige Blade og tidlig affaldende Akselblade. Blomsterne, der oftest sidde i Stande, og hvis Stilke ved Grunden ere udstyrede med et Led, ere tvekønnede og regelmæssige, have fri Bægerblade og Kronblade, der dog kunne mangle; Blomsterbunden er ofte udstyret med Vedhæng. Støvdragerne ere til Stede i større Antal end Bloslerbladene, ofte ere de talrige. Frugtknuden er over- eller halvt undersædig og enrummet, dannet af 3—5 Frugtblade. Frugten er hyppigst Bær eller Kapsel; Frøene have Frøhvide. Familien, der tæller over 500 Arter, er udbredt i tropiske Lande. *Flacourtia* Juss., Træer eller Buske med kortstilkede og savtakkede Blade og smaa Blomster i kvastformede Stande; Blomsterne have 3 — 5 Bægerblade, ingen Kronblade og talrige Støvdragere. De bæragtige Stenfrugter ere af alle 15 Arter spiselige. 3 Arter kultiveres: *F. Ramontchi* L'Héritder har blommestore Frugter (Batoko- eller Madagaskarblommer), vokser i Afrika og hele Sydasien, *F. yangomas* (Lour.) Miq. (*F. Cataphracta* Roxb.) med Frugter af Kirsebærs Størrelse (Sydasien) og *F. Rukam* Zoll. et Morr. (Bagindien og det malajiske Archipelag). Ogsaa Veddet af forskellige Arter anvendes; Bladene bruges paa Java til Fremstilling af Lægemidler. *A. M.*

Fladager, Ole Henriksen, norsk Billedhugger, født i Aurdal i Valdres 24. Aug. 1832, død i Rom 17. Febr. 1871. Som ung Gut vandrede han 1850 ind til Christiania — det var nemlig hans Hensigt at komme ind paa Asker Skolelærerseminarium; men da det ikke lykkedes ham at blive optaget, tog han fat som almindelig Vejarbejder. Et Tilfælde førte ham dog snart sammen med den for norsk national Kunst og Industri begejstrede Købmand de Coninck. Han tog sig straks af ham og lod ham udføre nogle Træskærerarbejder for sig, uagtet han tidligere ingen Øvelse havde haft deri, men i sin Hjembygd kun i sine ledige Timer beskæftiget sig med Gravering i Metal. Hans usædvanlige Evner og utrolige Lærenemhed viste sig imidlertid efter kort Tids Forløb paa saadan Maade, at det vakte kunstforstandige Mænd som Professor Welhaven's Opmærksomhed. Han kom da ind paa Tegneskolen, og de Arbejder, han i denne Tid udstillede i Kunstforeningen — mest Kopier i formindsket Maale-

stok efter andre Billedhuggeres Værker — vakte megen Beundring. Under Studentermødet i Christiania 1851 gjorde han Billedhugger Bissen's Bekendtskab. og denne lovede at tage sig af ham, om han skulde komme til Kjøbenhavn. Dette skete ved privat Hjælp allerede 1853, og Bissen holdt trolig sit Løfte, og under hans Vejledning paa Akademiet og i hans Atelier gjorde F. store Fremskridt. 1856vandt han Akademiets lille og Aaretefter dets store Sølvmedaille. Blandt hans Arbejder fra denne Tid kunne nævnes Statuetterne »Tordenskjold« [1857] og »Einar Thambarskelve«. 1858 rejste han med offentligt Stipendium til Rom, hvor han forblev til sin Død og arbejdede rastløst paa sin Udvikling. Hjemmet besøgte han kun et Par Gange, 1863—64 og 1866—67 — for at styrke sit nedbrudte Helbred — men en tidlig Død hindrede den videre Udfoldelse af hans rige F.vner. I Rom fuldførte han Busterne af Historikeren P. A. Munch og Statsraad Jørgen Herman Vogt, Statuerne »David med Harpen« og »Theseus, der betragter sin Faders Sværd«. Hans sidste Arbejde var en Daabsengel (i Vor Frelsers Kirke i Christiania), der blev udført i Marmor efter hans Død. 1873 blev der rejst ham et smukt Mindesmærke paa den protestantiske Kirkegaard i Rom. *Fr. O.*

Fladaks se Cyperus.

Fladbrænder er en Brænder med en flad Væge, der tidligere anvendtes til Olie- og Petroleumslamper. F. er nu næsten fortrængt af Rundbrænderen. F. anvendes endnu i den engelske Duplexbrænder (s. d.). *J. Hd.*

Fladbrød se Brød, S. 787.

Fladbue se Bue (Bygningskunst).

Fladbælg (*Lathyrus* L.), Slægt af Ærteblomstrede (Vikkegruppen), klatrende Urter med oftest kantet eller vinget Stængel og finnede Blade, hvis yderste Smaablad er omdannet til en ugrenet Slyngtraad, og hvis Akselblade ere anselige, løvbladagtige og helt eller halvt pildannede; Smaabladene, der for øvrigt kun ere faa i Antal, ere buenervede. Blomsterne sidde i akselstillede Klaser, ere hyppig ret store og have udpræget Ærtekrone. Støvbladrøret er lige afskaaret og Griflen fladtrykt, haaret paa den indre Side og foroven løbende ud i et bredt Parti, hvis Rande dog ikke (som hos Ærten) ere tilbagebøjede. Bælgen er sammentrykt med faa eller talrige Frø, hvis Navle dækkes af en lille, oftest linieformet Frøkappe. Ca. 80 Arter, der især vokse paa den nordlige Halvkugle. I Danmark og Norge forekomme nogle Arter, hvoraf de mere almindelige nævnes her. Gul F. (*L. praiensis* L.) er almindelig i Danmark og Norge paa friske Enge, i Krat og ved Gærder; den har uvinget Stængel, dens Blade ere kun forsynede med eet Par lancetdannede Smaablade, og Kronbladene ere gule. Den blomstrer i Juni—Juli. Strand-F., n. Strandært (*L. maritimus* L.), har trekantet, men uvinget Stængel og blaagrønne Blade med 4—5 Par Smaablade. Blomsterne ere først røde, siden blaa. Den vokser ved sandede Kyster og er ret almindelig ved Vesterhavet. Kær-F. (*L. palustris* L.) med vinget Stængel og 2—3 Par aflange Smaablade og violette Blomster vokser i Danmark hist og her i Moser og paa fugtige Enge. Skov-F. (*L. silvestris* L.) med vinget Stængel, vingede Bladstilke og kun eet Par Smaablade; Blomsterne ere rosenrøde. Den bliver over 1½ M. høj og vokser i Danmark ikke sjælden langs Skove, ved Gærder o. 1. Knold-F. (*L. tuberosus* L.) med lyst purpurrøde og vellugtende Kronblade er fundet forvildet enkelte Steder i Danmark; den hører ellers hjemme i Mellemasien og sydligere Dele af Europa, hvor den dyrkes af Hensyn til Knoldene, der ere saa store som Hasselnødder (Jordnødder, Jordmandler). Alle de nævnte Arter ere fleraarige. I Haverne dyrkes flere som Prydplanter (se nedenfor). *A. M.*

Af landøkonomisk Betydning ere følgende Arter af F. 1) Sæd-F. (*L. sativus* L.), etaarig med 1—1,5 M. lang, stærkt vinget Stængel, enparrede Blade med stærkt udviklede Slyngtraade, enlige langstilkede Blomster med hvid, stundom lyseblaa Krone, 4—5 Cm. lange, og 2 Cm. brede, noget kødede, langs Bugsømmen tvevingede Bælge med 4—5 hvidgule, kileformede Frø med en Vægt af ca. 150 Gr. pr. 1,000. Stammer fra Middelhavslandene, hvor den fra gammel Tid dyrkes og anvendes som Ærter saavel i grøn som moden Tilstand. Den skal efter Schübeler kunne modnes i Norge indtil 63° n. Br., men allerede i Danmark modnes den saa sent, at den næppe vil kunne faa i Betydning som Frønæringsplante, hvorimod dens rigelige Stængel- og Bladmasse, der holder sig grøn til langt ud ad Efteraaret, gør den brugelig til sildigt Staldfoder, i hvilket Øjemed den, saaet i Blanding med Havre eller Majs, er bleven anvendt flere Steder med godt Resultat. I Renudsæd saas der 200 Kg. pr. Hekt. 2) Vinter-F. (*L. biennis*), toaarig, 0,5—1 M. høj, Blomsterne røde, kortstilkede, Bælgene ikke vingede og kødede, Frøene lysegraa, i øvrigt omtrent som den forrige. Dyrkes bl. a. i Frankrig, saas om Efteraaret, er fuldkommen vinterfast i Danmark og giver en anselig Frøafgrøde, men endnu kun forsøgsvis dyrket. 3) Gul F. er i de senere Aar ofte bleven anbefalet til Dyrkning i Enge og andre permanente Græs- og Høarealer, men synes ikke at have nogen Værdi til Dyrkning, hvorimod den i vildtvoksende Tilstand kan give et godt Bidrag til Vegetationen paa tørre og middelfugtige Enge. 4) Skov-F., ligesom den foregaaende vedvarende, har i den senere Aarrække vakt stor Opmærksomhed som Foderplante, men er bleven i høj Grad overvurderet. Saaet eller udplantet paa tørre, ikke for kalkfattige Jorder kan den dog ofte give en ganske anselig Afgrøde af næringsrigt Foder, naar Ukrudtet holdes borte, og den ikke ødelægges af Svampeangreb, som den er meget udsat for. (Litt.: »Landmands-Blade« [1894]). I samme Øjemed anbefales i de seneste Aar endvidere *L. heterophyllus* L., *L. Clymenum* L., *L. latifolius* L. o. fl. Ingen af de vedvarende Arter have dog faaet nogen større Betydning som Kulturplanter; Frøet maa før Udsæden ridses (se Frøpræparation), da det ellers kun spirer med nogle faa p. Ct. *K. H—n.*

L. odoratus L. (Sydeuropa) og *L. tingitanus* L. ere enaarige og blive 1—2 M. høje; paa Grund af deres smukke Blomster ere de egnede til Beklædning af lave Espalier, Mure o. l. Af den førstnævnte har man en stor Mængde Varieteter med hvide, røde og violette Blomster. Frøet saas i Beg. af April, 3—5 Frø paa hvert Sted, men

af de opkomne Planter beholdes kun de tre. Frøet kan ogsaa rillesaas med 25—30 Cm.'s Afstand mellem Rillerne. *L. latifolius* L. (vestlige Middelhavslande) er fleraarig og har meget smukke, rosenrøde Blomster fra Juli til September; Højde $1^1/_2$—3 M. Den formeres ved Deling eller Udløbere samt ved Frøudsæd. Frøet saas paa Frøbed om Foraaret, og de unge Planter udplantes næste Aar paa Blivestedet med 50 Cm.'s indbyrdes Afstand. *L. H.*

Fladerminer se Miner.

Flade (mat.) d. s. s. Overflade, et Legemes Begrænsning. Man definerer i Matematikken almindelig en bestemt F. ved at angive, hvorledes den kan frembringes ved en Kurves Bevægelse, saaledes som f. Eks. Kuglefladen kan frembringes af en Cirkel, der drejer sig om en Diameter. Inddeles F. efter den frembringende Kurves Art, kommer man først til dem, der frembringes af en ret Linie (Eks. Planer, Cylinder- og Keglefladers); de deles igen i vindskæve og udfoldelige. Bruges som Basis for Inddelingen Arten af den frembringende Kurves Bevægelse, faas som en vigtig Underafdeling Omdrejningsflader, hvor Frembringerkurven drejer sig om en Akse (Eks. Kugler, Omdrejningsellipsoider, -hyperboloider og -paraboloider, Kugleringe). En anden vigtig Klasse F. er Keglesnitsfladerne. I analytisk Rumgeometri, hvor en F. fremstilles ved een Ligning mellem Koordinaterne, undersøges særlig Egenskaberne ved de algebraiske F. d: dem, der i et treretvinklet Koordinatsystem fremstilles ved algebraiske Ligninger. I øvrigt henvises til Artiklerne om de enkelte Arter af F. *Chr. C.*

Fladeindhold (mat.), eller Areal af en begrænset Del, *A*, af en Plan, maales ved det Tal, der angiver, hvor mange Fladeenheder eller Brøkdele af Fladeenheder der medgaa til at bedække *A*. Som Fladeenhed vælges et Kvadrat, hvis Side er en af de almindelig brugte Længdeenheder, f. Eks. en Kvadratfod (Kvadrat med Siden = en Fod), en Kvadratmeter o. s. v. Lykkes det ikke netop at bedække *A* med Fladeenheder og Brøkdele deraf, maa man konstruere Figurer, der omslutte *A* eller indesluttes deraf, og som man kan maale; ved Cirkelen vælges saaledes om- og indskrevne Polygoner. Derved faas Tal, hvorimellem *A*.'s F. ligger, og som kunne bringes saa nær til hinanden, som det skal være. At disse Bestemmelsesmaader af *A*.'s F. altid give samme Resultat, hvorledes man end gaar frem ved Forsøget paa at bedække *A* med Fladeenheder, bevises i Matematikken, hvor der ogsaa gives Regler for F.'s Bestemmelse. En Udmaaling af en Del af en krum Flade paa den her nævnte Maade er umulig, da en Del af den plane Fladeenhed ikke kan bringes til at dække en Del af den krumme Flade; man maa da betragte den krumme Flade som Grænse for en Flade sammensat af plane Dele. Saaledes betragtes Omdrejningscylinderens krumme Overflade som den Grænse, hvortil Summen af et omskrevet Prismes Sideflader nærmer sig, naar Sideantallet vokser i det uendelige. *Chr. C.*

Flademaal, Kvadratmaal, ere Maalenheder, af hvilke et Antal kan udtrykke Fladers Størrelser. Som Enhed benyttes i Reglen et Længdemaals Kvadrat, men Undtagelser danne de tidligere specielle Markmaal (s. d.), for saa vidt det angik Ansættelse af Høstudbytte og Markarbejde. Man kan efter Anvendelsen skelne mellem følgende Arter af F. 1) til Bygninger og Bygningsmateriale bruges mest Kvadratfod (Fuss, Foot, Pied, Palmo etc.), 2) til vævede og flettede Stoffer mest Kvadratalen (Elle, Aune, Yard), 3) Eng- og Agerland samt Skovstrækninger mest Tønde Land, men undertiden ogsaa Kvadratroder (Ruthe, Masskette), til mere udstrakte Landomraader mest Kvadratmil (Lieue, Stadion etc). I Stedet for de forskelligartede Enheder komme de metriske Størrelser mere og mere i Brug. *N. J. B.*

Flademaleri gaar ud paa gennem koloristiske Midler at udtrykke, at det, hvorpaa der males, netop er en Flade; det har saaledes dekorative Formaal (Fladeornament), benytter til Fladens Leddeling gerne Konturer, der paa harmonisk Maade fordele Farver og Figurer over Fladen, medens det skyr en perspektivisk Uddybning, der ophæver Fladen som saadan (f. Eks. en Kop med et Landskabsmaleri paa). F. kan som vigtig Bestanddel i god dekorativ Kunst naturligvis følges tilbage til de ældste Tider. Med Kunstindustriens Opsving i Løbet af 19. Aarh. er det atter efter en Tids Forsømmelse kommet til sin Ret. *A. Hk.*

Fladen, en stor Banke i Kattegat, ca. 40 Km. S. V. f. Niddingen. Inden for 40 M. Grænsen har den en Udstrækning i Nord og Syd at ca. 20 Km. Paa Bankens Midte findes en Plade med under 20 M. Vand, paa hvilken det laveste Sted ligger, nemlig en lille Pulle med kun 6,5 M. Vand. De laveste Puller paa Banken ere afmærkede, og paa dens Østside ligger et svensk Fyrskib, der viser røde Blink og giver Taagesignal. *G. F. H.*

Fladeornament se Fladmaleri.

Flade Præstehøj, et af de højeste Punkter, 111 M., i et stærkt kuperet Terrain, der ligger i Nørrejylland, Vendsyssel (Hjørring Amt, Hornslet Herred, Flade Sogn), ca. 5 Km. S. f. Frederikshavn. I Terrainet, der gennemstrømmes af Bangsbo Aa, ligger der lidt S. V. f. Præstehøjen et endnu højere Punkt, Bakken Kigud, 122 M., hvorfra der er en smuk og meget vid Udsigt over Kattegat mod Nord og Øst og ind til Landet mod Vest og Syd de lyngbeklædte Bakker. Lige S. f. Præstehøjen ligger den for sin ejendommelige Beliggenhed kendte Præstegaard, som er lejret i en lille rundagtig, af Bøgeskov omgiven, dyb Dal. *H. W.*

Flade Sø, en nu udtørret Sø i det nordvestlige Nørrejylland, Thy (Thisted Amt, Refs Herred), N. f. Agger og kun skilt fra Vesterhavet ved en Klitrække. Den var i sin Tid ca. 7 Km. lang og omtrent halv saa bred og deltes ved en Halvø i to Halvdele, hvoraf den østlige Del kaldtes Ørum Sø, et Navn, der ogsaa ofte anvendtes for hele Søen. Udtørringen begyndte 1868, og ca. 1,375 Hekt. ere tørlagte. *H. W.*

Fladfisk se Flyndere.

Fladis eller Flakis kaldes i arktiske Egne den Is, der dannes paa Havet, i Modsætning til Isfjælde, der dannes paa Landet. F. kan igen deles i Vinteris og Drivis. Medens den første Slags er flad, er den sidste det ingenlunde. Denne dannes nemlig i Polarbassinet ved gentagne Frysninger, Opbrud og Forskydninger af de forskellige Flager over hinanden. I udstrakte Flager drives den af Vind og Strøm Syd paa bort fra sit Fødested og

forvandles paa Grund af Storme til mindre udstrakte, uregelmæssige, ofte høje, brokkede Skodser, som ved Søens idelige Paavirkning udhules stærkt i Vandlinien og ofte gennem yderligere Sønderdeling antage mærkværdige, fantastiske Former. Drivisen, der, førend den kommer til sydligere Egne, kan være flere Aar gammel, kan paa Grund af de omtalte Forskydninger og ved Tillæg af Sne ovenpaa antage Tykkelser, som selv den stærkeste, jævne Frysning ikke kunde tilvejebringe, fordi Afsmeltningen nedenfra altid vil forhindre, at Isens Tykkelse tiltager ud over en vis Grænse. Drivisen kan vel gennemsnitlig antages at have en Tykkelse af 10 M., men kan dog ofte blive adskillig tykkere. Den øverste Del af Isen, der er dannet af den faldne Sne, er hvid, medens den i Vandlinien og under denne er af grønblaa Farve. *G. F. H.*

Fladjærn, Handelsjærn med rektangulært Tværsnit. Er dette kvadratisk, benævnes Jærnet firkantet Jærn; er den ene Dimension meget lille i Forhold til den anden, benævnes det Baandjærn. *F. W.*

Fladknap se Platanthera,

Fladkravet se Blomst, S. 169.

Fladkultur, Dyrkning af forskellige Kulturplanter saavel i Land-, som i Have- og Skovbruget paa fladjord, i Modsætning til Kamkultur, hvorved de paagældende Planter dyrkes paa kunstig tilvejebragte Kamme (f. Eks. Rodfrugtdyrkning, s. d.). *K. H—n.*

Fladkyst se Kyst.

Fladlus se Lus.

Fladløb ere Væddeløb uden Forhindringer. De ere uden Sammenligning den haardeste Prøve med Hensyn til Hurtighed og Udholdenhed og derigennem den uundværlige Betingelse for den engelske Fuldblodsraces Fremkomst og Bestaaen. Den Betydning, man overalt tillægger dem, fremgaar bedst af de høje Præmiesummer, hvorom det i disse Løb gennemgaaende drejer sig i Sammenligning med Forhindringsløbene. Derby-Løbene (se Derby) og »Grand prix de Paris« ere de højest doterede F. I sidstnævnte Løb var Præmien 1896 over 200,000 frc. *C. G. B.*

Fladorme, et Fællesnavn, som dels omfatter de fritlevende F. (*Turbellaria* [s. d.]), dels Bændelorme (s. d.) og Ikter (s. d.). *M. L.*

Fladribbethed. En Hest siges at være fladribbet, naar Ribbenenes Buekrumning ere svagt udtalt. F. tyder paa, at Brystrummet (Brystet) er smalt, og fremkommer, naar Dyret faar for lidt Motion. Den stærkt trænerede Væddeløbshest synes dog ogsaa til en vis Grad fladribbet, dels fordi Musklerne paa Brystkassens Sider ere magre, dels fordi Udaandingsmusklerne ere i saa stærk Spænding, at Ribbenenes Buekrumning formindskes. *H. G.*

Fladskud (bot.) kaldes i Formlæren de fladtrykte, grønne, bladlignende og i ernæringsfysiologisk Henseende som Blade fungerende Kladodier (s. d.) af visse Planter, især Xerofytter (s. d.), f. Eks. *Ruscus, Semele, Xylophylla, Phyllocladus.* De ere paa en Maade en Slags normale Fasciationer (s. **d.**). *V. A. P.*

Fladstjerne se Stellaria.

Fladstrand se Frederikshavn.

Fladtrykning (astron.) se Planeter.

Flag (hermed et Flagkort). Allerede i meget gamle Dage havde man den Skik at bære Mærker forrest i Slaget (se Fane), og en lignende Skik indførtes om Bord i Skibe, hvor Mærket anbragtes i Stævnen. I de nordiske Lande vides denne Skik at være bleven indført omtrent Aar 900. I Vikingetiden samt i Normannertogene benyttedes det saakaldte Ravnemærke, der vides at være bleven benyttet endnu paa Knud den Store's Tid. Først i Slutn. af Middelalderen blev det almindelig Skik at føre F. i Skibe i Stedet for Mærker; F. bare i Reglen Kongernes personlige Farver og Skjoldmærker, men disse gik herfra efterhaanden over til at betegne vedkommende Nation. I Tidens Løb udviklede der sig hos de søfarende Nationer en Regel for, at Krigsskibene førte et særligt F., for Danmark's Vedkommende det splittede Danebrogsflag; Reglerne for dette F.'s Benyttelse til Søs ere først blevne fastslaaede af Christian IV (se Danebroge). Om Norge se Norske Flag.

De nu brugelige Nations- og Orlogsflag ere (se Flagkortet) i Reglen af rektangulær Form; det almindelige Nationsflag benyttes i Land navnlig til Prydelse til festlige Lejligheder, til Søs som Angivelse af, til hvilken Nation Skibet hører. Hejsning af Nationsflagtt giver paa Søen Berettigelse til Beskyttelse af vedkommende Stats Orlogsskibe: det betragtes derfor almindeligt som et Slags Falskneri at hejse anden Nations F. Nationsflaget hejses om Bord agter under Gaffelen, eller paa et Flagspil eller undtagelsesvis paa Mastetoppen.

Benyttelsen af Splitflag i Danmark er fastslaaet dels ved en kgl. Resolution af 21. Decbr. 1833, der bestemmer, at ingen maa lade F. vaje fra Hus (modificeret ved Justitsministeriets Cirkulære af 2. Aug. 1854, »at det er tilladt at hejse Danebrogsflag uden Split paa Huse, derimod ikke udenlandske Flag«), dels ved Skibsregistreringsloven af 13. Marts 1867, der bestemmer »at intet dansk Skib, som ikke er Regeringsskib, maa føre andet end det almindelige Handelsflag«. Herefter er Brugen af Splitflaget altsaa forbeholdt Regeringens Skibe samt Etablissementer i Land. Fra denne almindelige Bestemmelse er der dog i Tidens Løb (fra 1866) gjort en Del Undtagelser; men en Praksis synes efterhaanden at udvikle sig, ifølge hvilken Flaaden og Hæren bruge det rene Splitflag, andre Regeringsetablissementer og Institutioner Splitflaget med et særligt Mærke, hvorover en kgl. Krone, og private Institutioner (der have erholdt Tilladelsen) Splitflaget med et ukronet Mærke. Orlogsflaget hejses i Skibe agter under Gaffelen eller paa Flagspil; hejses det paa en Mastetop, betyder det et Kommandoflag (Konge- eller Admiralflag, se Danske Flag); en særegen Form af Orlogsflag kaldes Gøs, hejses paa Bugsprydet eller i Forstævnen og betyder, at Skibet er i Orden. Foruden Nationsflag haves ogsaa de fleste Steder et Lodsflag, der hejses paa en Mastetop, naar Lods begæres (angaaende dansk Lodsflag se Danske Flag), samt et Karantæneflag, som næsten overalt er ens, nemlig firkantet gult. Skibe, der mødes i Søen, hejse som Høflighed Nationsflaget for hinanden. Skal Høfligheden udstrækkes til en Hilsen, udføres dette ved at »kippe Flaget« o: hale det

ned og hejse det igen, een eller tre Gange. Som Meddelelsesmiddel enten mellem Skibe indbyrdes, eller mellem Skibe og Signal- (Semafor-) Stationer i Land, benyttes Signalflag. Medens de forskellige Mariner have deres særlige (og til Dels hemmelige) Signalsystemer, benytte alle Handelsskibe nu et fælles internationalt System, hvortil hører en Del Signalflag (se Flagkortet) samt en Signalbog, hvor de forskellige Meddelelser, Ordrer, Spørgsmaal, Svar o. a. ere ordnede alfabetisk og efter bestemte Regler.

Foruden ovennævnte F. benytte større Rederier de saakaldte Kontorflag, der kunne gives Form og Farver efter deres eget Forgodtbefindende, og hvormed de betegne samtlige til Rederiet hørende Skibe; som Eks. paa et saadant dansk Kontorflag kan nævnes »det forenede Dampskibsselskabs«, blaat med et hvidt Malteserkors.

Stryge Flaget bruges om Orlogsflag o: hale det ned som Tegn paa, at vedkommende Skibschef overgiver sig efter Kamp.

Flag paa halv Stang er Tegn paa Sorg, bruges i Land og om Bord ved Dødsfald og Begravelse. Flag i Sjov o: bunden sammen paa Midten, er et Nødsignal og benyttes som Tegn til, at Skibet begærer Hjælp. *C. L. W.*

Flagadjutant, Adjutant hos den kommanderende for en Flaade eller Eskadre (se Flagmand). *C. L. W.*

Flagdug eller Haardug, et Tøjstof, tilvirket af ren Uld og meget aabent i Vævningen; af dette Stof, der fremstilles i alle mulige Farver, fabrikeres Flag. Det udmærker sig ved sin Lethed og blæser derfor vanskeligere itu end de billigere Shirtings- eller Bomuldsflag. *C. L. W.*

Flage, Søudtryk; at pynte Skibet med Flag, enten i een brudt Linie fra Sprydet over Mastetoppene og ned til Hakkebrættet agter, eller fra hver Mastetop, over Nokkerne (Enderne) af Ræerne og ned til Skibssiden. Til Flagning hører ogsaa Topflag, der hejses allerøverst paa hver Mastetop. Flagning bruges ved højtidelige Glædesfester om Bord. Til Topflag anvendes Nationsflag; paa Stortoppen (den midterste Mast) hejses den Nations Flag, hvis Fest man fejrer; paa de andre Mastetoppe Skibets eget Nationsflag. *C. L. W.*

Flagellánter (af lat. *flagellum*, Svøbe) eller Svøbebrødre kaldes nogle Broderskaber, som i 13., 14. og 15. Aarh. droge omkring i Italien, Frankrig og Tyskland for ved Selvpiskning at afvende Guds Vrede. Selvpiskning bruges som asketisk Middel i de fleste Religioner, og den kristne Eneboer lærte snart at svinge Svøben for med den at tæmme de kødelige Drifter, men det var først Peter Damiani (s. d.), der skaffede Selvpiskningen en fremragende Plads i Kirkens Bodsbøger. Fra Eneboet forplantede Brugen af Svøben sig til Klosteret, fra Klosteret til Menigmand, og 1260 overtalte Dominikanermunken Ranieri Indbyggerne i Perugia til ved Selvpiskning at afvende de Ulykker, som vare en Følge af Kampen mellem Welfer og Ghibelliner. Hobevis droge de fra By til By, syngende Salmer og piskende sig. Bevægelsen bredte sig som en Smitsot fra Italien til Østerrig, Ungarn, Polen og Nederlandene, men fordømt af Kirken og forfulgt af Fyrsterne lagde den sig snart for hundrede Aar efter at bryde frem med fornyet Kraft. I 14. Aarh., paa den sorte Døds Tid, søgte Folk om Midler til at afvende Guds Vrede; de almindelige Midler, som Præsterne anbefalede, vare jo ikke tilstrækkelige, men saa fandt man et Himmelbrev (s. d.) — en Engel havde lagt det paa St.-Peters-Alter i Jerusalem — og af det fik man at vide, at Guds Vrede kun kunde afvendes ved, at man drog ud fra sit Hjem og gjorde offentlig Bod. Som Følge heraf dannede der sig Broderskaber i Polen, Tyskland og Nordfrankrig, de kaldte sig »de gudelige« og erklærede, at Selvpiskning var det bedste Middel til at afvende Guds Vrede. Betingelsen for at komme med i Broderskabet, der lededes af en enemægtig Fører, var, at man bekæmpede sine Lidenskaber og skyede Omgang med Kvinder; Præster vare vel ikke udelukkede, men de kunde ikke faa de ledende Pladser og maatte ikke indvies i de hemmelige Beslutninger. Disse F. fore rundt fra Sted til Sted, oversvømmede hele Europa undtagen de nordiske Riger, syngende, hylende og piskende sig til Blods; i 33 Aar skulde denne Bod vare, for at hele Europa kunde frelses. Præsteskabet ikke mindre end Fyrster og adelige saa med Forfærdelse paa Bevægelsen, der var lige saa revolutionær i politisk som i kirkelig Henseende og flere Steder løb ud i kødelige Udskejelser, og Oktober 1349 fordømte Pave Clemens VI F. som Hæretikere. De bleve nu forfulgte, og Bevægelsen lagde sig eller gik i eet medden almindelige demokratiske Bevægelse, som gennemtrængte Kirken i Slutningen af Middelalderen. 1389 droge nogle F. rundt i Norditalien, de kaldtes *Bianchi* (hvide, efter deres Klædning); syngende *Stabat mater* og italienske Sange nærmede de sig Kirkestaten, men Paven lod deres Fører brænde og dem selv adsprede. Den af Kirken kanoniserede Vincenzo Ferrer (s. d.) ledede et Tog af F., men Konciliet i Kostnitz forbød det. (Litt.: Forstemann, »Die christl. Geisslergesellschaften« [Halle 1828]; Schneeganz, »Die Geissler, namentlich die grosse Geisselfahrt nach Strassburg 1349« [Leipzig 1840]; W. M. Cooper, *Flagellation and the Flagellants* [Lond. 1870]). *L. M.*

Flagellater se Infusionsdyr.

Flagellation (lat.), en pervers Tilfredsstillelse af Kønsdriften, hvorved denne stimuleres ved (aktiv eller passiv) Anvendelse af Ris eller Svøbe. *E. P—n.*

Flageolét, et lille Træblæseinstrument, med 6 eller 7 Lydhuller, en Efterkommer af den saakaldte Næbfløjte *(flute å bec)*; det forekom i 16. Aarh. som Koncertinstrument, fortrængtes af den senere indførte Fløjte, men er i 19. Aarh. paa ny optagen i den franske og belgiske Militærmusik. *S. L.*

Flageoléttoner (fr. *sons harmoniques*), harmoniske Overtoner (s. d.), kaldes de høje, fløjtelignende Toner, der frembringes paa et Strygeinstrument, naar man under Strøget berører Strengene let med Fingrene paa venstre Haand, i Stedet for at trykke dem fast ned mod Gribebrættet. Ved denne Berøring opstaar nemlig de saakaldte Svingningsknuder, der dele Strengene i mindre, hver for sig svingende Dele, og Tonen vil derfor blive højere, end om det paagældende Stykke af Strengen svingede i sin Helhed. *S. L.*

Flagermus (Aftenbakker) Pattedyrorden *roptera* [*Cheiroptera*] o: de haandvingede), hvis

letteste Kendemærke er de til Flugt omdannede Forlemmer, som nemlig ere højst ejendommelig udviklede; særlig gælder dette Haanden. Af Fingrene er kun Tommelfingeren normal, meders de øvrige 4 Fingre tillige med deres Mellemhaandsben ere overordentlig forlængede, og imellem dem er der udspændt en tynd, elastisk, nøgen og meget følsom Hud, Flyvehuden; denne fortsætter sig fra 5. Finger langs med Armen og Kroppen hen til Baglemmerne, imellem hvilke og Halen der ogsaa er udspændt en Flyvehud hos *Microchiroptera,* medens *Megachiroptera* mangle en udviklet Haleflyvehud. Tillige findes der en lille Hud i Vinkelen mellem Over- og Underarm, og hos mange *Microchiroptera* findes der desuden en saakaldt Sporehud, en lille Hudlap bag ved Sporen, der som en benet eller brusket Forlængelse udgaar fra Hælen. Forvoksede med Randene, værne det forholdsvis store Hjerte og de ligeledes store Lunger mod Beskadigelse og Tryk. I Modsætning til Brystkassen og Forlemmerne ere Bsekkenet og Baglemmerne svagt udviklede. Baglemmerne have en højst ejendommelig Stilling, idet nemlig Knæet vender udad og lidt opad, medens Taaspidserne vende bagud. Dels som Følge heraf, dels som Følge af Forlemmernes Omdannelse egne F. sig kun daarlig til at gaa paa Jorden, fra hvilken de ogsaa kun vanskelig kunne flyve op. Naar de hvile, hænge de sig derfor enten med Tommelkloen eller med Bagbenenes Kløer til fremspringende Steder, f. Eks. Træer, Mure o. s. v. Pelsen er blød og det enkelte Haar forsynet med en skrueformet Fortykkelse i dets øvre Del; paa denne Maade opnaar F. det samme som Fuglen med sine Fjer, nemlig at blive omgiven af et Lag

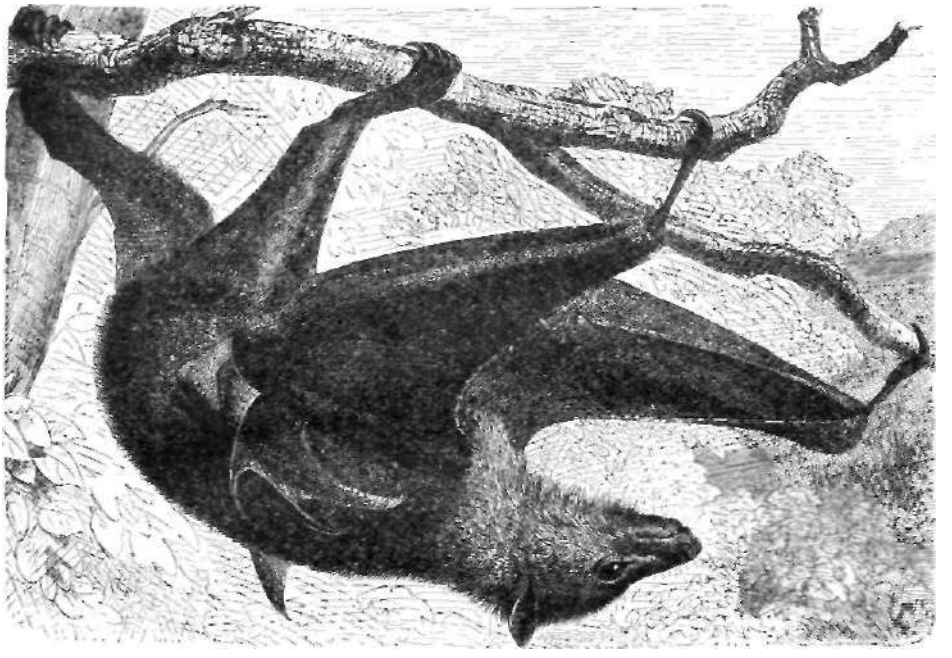

Flyvende Hund (*Pteropus edulis* Geoffr.).

uden Mellemhaandsbenene og Fingrene er ogsaa Underarmen noget forlænget. Bagfoden rager uden for Flyvehuden, og dens 5 Tær ende med sammentrykte, krumme, spidse Kløer; ogsaa paa Tommelen paa Forlemmerne er der en krum, spids Klo, medens de øvrige Fingre helt mangle Kløer, naar undtages Pegefingeren hos *Megachiroptera.* Til at bevæge dette Flyveredskab tjene kraftige Muskler, af hvilke Vingens Sænkemuskler fæste sig paa Brystet til en paa Brystbenet opstaaende Kam. medens Vingens Løftemuskler ligge paa Ryggen; F. faa derfor ikke den umaadelige Muskelmasse paa Brystet som Fuglene, hvor begge Muskler fæste sig paa Brystet. Af andre Dele, der skylde Flyveevnen deres stærke Udvikling, kan nævnes den særdeles rummelige og kraftige Brystkasse, hvis brede og flade Ribben, der hyppig ere sammenvarm og let Luft. Af andre ydre Ejendommeligheder kunne mærkes, at Øjnene hos alle *Microchiroptera* ere smaa og lidet udviklede, at Ørene til Gengæld ere store og som oftest forsynede med et Ørelaag, at to Familier, nemlig *Rhinolophidae* og *Phyllostomatidae,* have Næseblade, hvorfor man ogsaa kalder disse to Familier for Bladnæser; disse Næseblade i Forbindelse med de store Øren og Ørelaaget samt de stærkt udviklede Varbørster paa Overlæben og endelig Flyvehuden staa sikkert i Følesansens Tjeneste. Under alle Omstændigheder er Følesansen stærkt udviklet, hvilket fremgaar af Spallanzani's Forsøg; han slap nemlig nogle F., der vare berøvede baade Syn, Hørelse og Lugt, ud i et Værelse, der var gennemtrukket af Snore paa Kryds og tværs, og aldrig stødte F. mod noget Sted. Hjernen er trods den stærke Udvik-

ling af Følesansen kun lidet udviklet (F. høre til de lissencefale Pattedyr). Moderkagen er skivedannet. Patterne ere 2 i Tal, og de ere stillede paa Brystet. Endnu en Ejendommelighed hos F. er deres pulserende Vener i Vingerne. Tænderne

Vampyr (*Vampyrus Spectrum* T

forholde sig meget forskellige hos de to store Afdelinger af F.: hos de frugtædende, *Megachiroptera,* have Kindtænderne to Længderygge, medens de hos de insektædende, *Microchiroptera* ere spidse og spidstakkede. Tandskiftet indtræder meget tidlig, undertiden før Fødselen (*Rhinolophidae*) hos dem, der ligge i Dvale, allerede om Efteraaret, medens Æggene først befrugtes om Foraaret.

F. deles i 2 store Underordener: 1) *Megachiroptera,* store frugtædende F., hvis Kindtænder have en Længdefure; Pegefingeren har 3 Led og ender almindeligvis med en Klo; Halen, som er

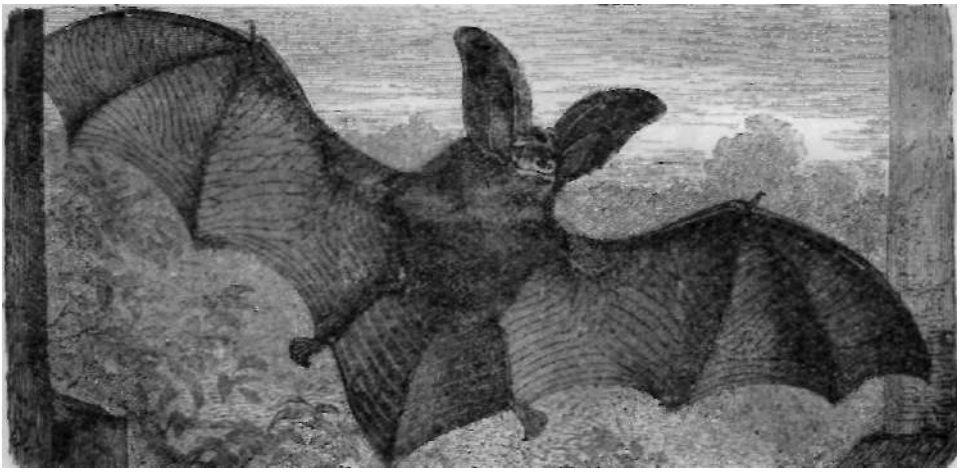

Langøret Flagermus (*Plecotus auritus* L.).

Mælketænderne, der ere meget afvigende fra det blivende Tandsæt, ere fine, stiftformede og ofte trespidsede. F. føde i Reglen kun 1 Unge (sjældnere 2), som Hunnen stadig fører med sig, idet den sidder fast ved hendes Bryst. F. ere udbredte over hele Jordkloden med Undtagelse af de to kolde Bælter; men talrigest ere de selvfølgelig i det varme Bælte. I de tempererede Egne ligge F. i Dvale om Vinteren, ved hvis Indtræden de ere meget fede. Mærkeligt nok foregaar Parringen lidet udviklet eller mangler, er aldrig optagen i Haleflyvehuden; de ere udbredte over de tropiske og subtropiske Dele af den østlige Halvkugle. 2) *Microchiroptera,* mindre, insektædende F., hvis Kindtænder ere spidse og spidstakkede; Pege-

fingeren har aldrig mere end 2 Led (hyppigst kun I ufuldkomment Led) og ender aldrig med Klo; Halen er altid enten helt eller delvis optagen i Haleflyvehuden; de ere udbredte over de tropiske og tempererede Bælter af saavel den østlige som den vestlige Halvkugle.

Megachiroptera kaldes hyppigst populærtFlyvehunde, idet de have en forholdsvis lang Snude, hvorved Fysiognomiet bliver hundeagtigt. De kunne ofte blive ret betydelige i Størrelse; hos enkelte er Vingefanget henved 1,3 M. Deres Hovedføde er Frugter, for hvis Skyld de undertiden foretage Udflugter af en forbavsende Længde; men mange fange dog ogsaa Insekter og Smaafugle, enkelte endog Fisk. Flyvehundene ere mindre udelukkende Natdyr end *Microchiroptera*. Til denne Underorden hører kun een Familie, *Pteropodidae* med ca. 75 Arter. *Pteropus edulis* Geoffr. er den største af alle F., idet den har et Vingefang paa 1,67 M. En anden Flyvehund er *Cynonycteris aegyptiaca* Geoffr., der holder til i Pyramiderne og andre forladte Bygninger i Ægypten, og som maaske er den Art, der saa ofte findes afbildet i ægyptiske Freskomalerier.

Microchiroptera, til hvilken Underorden alle vore skandinaviske F. høre, leve hovedsagelig af Insekter, som de fange i Luften. Af denne Afdeling, der er talrigest i Troperne, er der beskrevet ca. 300 Arter, hvoraf 150 Arter høre til Familien *Vespertilionidae*, den Familie, til hvilken alle de skandinaviske F. høre. Af udenlandske F. er Familien *Rhinolophidae* repræsenteret i Mellem- og Sydeuropa ved to Arter, nemlig *Rh. ferrum equinum* Schrb. og *Rh. hipposideris* Bechst.; af dem har *Rh. ferrum equinum* en vid Udbredelse, da den nemlig naar fra England til Japan og mod Syd ned til Kap det gode Haab. Begge Arter benævnes almindelig for Hesteskonæser efter Næsebladenes Form. Visse indiske Bladnæser hørende til Slægterne *Rhinolophus* Desm. og *Megaderma* Geoffr. fange og fortære mindre Flagermus samt Frøer. Af de sydamerikanske Bladnæser *{Phyllostomatidae)* ere nogle insektædende, medens andre *{Desmodus* Wild. og *Diphylla* Spix) ere blodsugende og endelig atter andre (*Vampyrus* Leach. o. a. Slægter) ere hovedsagelig frugtædende. De blodsugende Bladnæser (ægte Vampyrer) have skarpe Tænder, hvormed de skære Hul paa Huden af større Pattedyr, f. Eks. Heste. Da de ere de eneste Pattedyr, der udelukkende leve af Blod, er Fordøjelseskanalen ret enestaaende: Spiserøret er saaledes ganske snævert, saa snævert, at faste Dele overhovedet ikke kunne komme igennem det; Maven er udstyret med en stor Blindsæk til at optage det opsugede Blod. De frugtædende Bladnæser have ofte en særdeles lang, cylindrisk Tunge med tilbagekrummede Børster ude i Spidsen; ved Tungens Hjælp blive de i Stand til at udsuge saadanne Frugter, som ere omgivne af en haard Skal. Nogle af de frugtædende Bladnæser (ægte Vampyrer) bleve i tidligere Tid ansete for at være Blodsugere, medens de i Virkeligheden hovedsagelig leve af Frugt. *Vesper tilionidae* have Ørelaag, men mangle Næseblade (heraf Navnet Barnæser i Modsætning til Bladnæser). I Danmark findes der 11 Arter, i Norge kun 6, men en af dem, den nordiske F. *{Vesperugo borealis* Nilss.) gaar helt op til Polarkredsen; en anden almindelig udbredt F. er den langørede F. *{Plecotus auritus* L.), der ogsaa gaar langt mod Nord, og som er let kendelig paa sine særdeles lange Øren (af samme Længde som Kroppen). Den største af danske F. er den store brune F. (*Vesperugo noctula* Schreber) med en Vingestrækning paa indtil 37 Cm.; den forekommer ikke i Norge. Den mindste af danske F. er Dværgflagermusen (*Vesperugo pipistrellus* Schreber) med en Vingestrækning paa 18 Cm.; den forekommer i Norge op til Bergen. Andre danske Arter ere Daubenton's F., *Synotus barbastellus*. En udenlandsk (brasiliansk) F., *Thyroptera tricolor* Spix, i nær Slægt med danske F., har Sugeskaale paa Fodsaalen og ved Tommelroden, ved hvis Hjælp den er i Stand til at krybe op ad en lodret Overflade. Sugeskaalene minde i høj Grad om Sugeskaalene hos de 8-armede Blæksprutter, kun ere de meget mindre. (Litt.: G. E. Dobson, *Catalogue of the chiroptera in the Collection of the British Museum* [London 1878]; W. T. Blandford, *Notes on Indian chiroptera* i »Journ. As. Soc. Bengal« [Calcutta 1888]; H. Winge, »Jordfundne og nulevende F. (*Chiroptera*) fra Lagoa Santa o. s. v.« i *E Museo Lundii*, 2. Bd. [Kbhvn. 1893]; heri den væsentligste Litt. til F.). *M. C. B.*

Flagermusguano, en Slags Guano, der faas fra de Bjærgkløfter og Huler, som Flagermus i større Mængder benytte til Ophold under deres Dagssøvn, og i hvilke der derfor samler sig store Mængder af deres Ekskrementer. Saadanne Ansamlinger af F. ere fundne i Arkansas og Tejas, Brasilien, Ægypten, Ceylon, Bahama-Øerne o. fl. St. og bringes herfra i meget ringe Mængde i Handelen. Virkningen skal være omtrent som ved Peru-Guano. *K. M.*

Flagermuspapegøjer (*Loriculus*; ca. *20* Arter), smaa Papegøjer, hvis væsentligste Kendemærker ere: Næbbet er tyndt, Overnæbbet langt, kun lidt krummet, Tungen mangler (de for Lorierne ejendommelige) Papiller; Halen halv saa lang som Vingerne eller endnu kortere, Vingerne naa ligesom de lange øvre Haledækfjer til Styrefjerenes Spidser; Farven fortrinsvis grøn, Undersiden af Vinge- og Halefjer blaa. De fleste Arter findes paa Ny-Guinea og nærliggende Øer, andre ere udbredte mod Vest til Ceylon og Indien, mod Øst til Duke-of-York-Øen. De hvile ofte hængende med Hovedet nedad, ligesom Flagermus. Se i øvrigt Papegøjer. *K. C. A.*

Flagfald, Søudtryk: den Tovende (af Flagline), hvori Flaget hejses. *C. L. W.*

Flaggerguld, eller Flitterguld, den tyndeste Sort Messingblik, ca. $^1/_{90}$—$^1/_{65}$ Mm. tyk, fremstilles ved at slaa papirtyndt, udvalset og blankt bejdset Messingblik endnu tyndere under en Hurtighammer, som gør 300—400 Slag i Minuttet. Herved lægges 20 eller flere Lag oven paa hverandre. Ved denne Behandling faar F. sin Glans og knitrende Stivhed. F. fabrikeres navnlig i Niirnberg. *F. W.*

Flaghonnør, en Æresbevisning, som vises Nationsflaget om Bord i Orlogsskibe ved dets Hejsning (Kl. 8 Morgen) og Nedhaling (ved Solnedgang). F. bestaar i, at Vagten træder under Vaaben og præsenterer Gevær, Musikken spiller Fanemarchen og Nationalmelodien, alle paa Dækket

værende tage Huen af og gøre Front mod Flaget. *C. L. W.*

Flagkaptajn, i den danske Marine Stabschefen hos den kommanderende for en F.skadre. I de fleste fremmede Mariner betyder F. Skibschefen i det Skib, hvor den kommanderendes Kommandoflag vajer. Vedkommende kan efter Omstændighederne foruden at være Chef for Kommandoskibet tillige udføre Forretningerne som Stabschef hos den kommanderende. *C. L. W.*

Flagline, smækkert Tovværk, hvis enkelte Dele (Kordeler) slynges sammen paa en særegen Maade, og som benyttes til Hejsning af Flag. *C. L. W.*

Flagmand, 1) en Søofficer af Admiralsklassen, kommanderende en Flaade eller Eskadre og derfor berettiget til at føre Kommandoflag paa Mastetoppen efter sin Grad (se Danske Flag).

2) Det Orlogsskib i en Flaade eller Eskadre, hvor den kommanderende har sit Kommandoflag vajende. *C. L. W.*

Flagofficer d. s. s. Flagmand 1).

Flagrant (lat.), egl.: brændende, deraf heftig, aabenbar; *in flagr anti* (med underforstaaet *crimine*, Forbrydelse), paa fersk Gerning. *E. T.*

Flagreegern d. s. s. Flyveegern.

Flagrepungaber se Pungaber

Flagskib, det Skib i en Flaade eller Eskadre, hvori den højestkommanderende bor og har sit Kommandoflag vajende fra Mastetoppen. I Reglen er F. det største eller kraftigste af Flaadens eller Eskadrens Skibe. *C. L. W.*

Flagspil, en Stage (Jærn eller Træ), foroven forsynet med en Knap, hvori et Flagfald (s. d.) er skaaret. Paa F., der anbringes skraat ud over Hakkebrættet (s. d.) i et Skib og en Baad, eller lodret paa Sprydet eller Forstævnen, hejseshenholdsvis Nationsflaget eller Gøsen (se Flag). *CL. W.*

Flagspætte se Spætter.

Flagstang, en Stang, foroven forsynet med Knap, hvori en Flagline; den anbringes paa en Husfaçade, ud af et Vindue eller i Jorden uden for Huse, og bruges til derpaa at hejse Flag. Om Bord i Skibe kaldes F. Flagspil (s. d.). *C. L. W.*

Flagstriden se Norge (»Historie«).

Flagy [flaži'], Jean de, nordfransk Digter (Trouvère) i 12. eller 13. Aarh., vistnok fra Champagne, navngiven som Forfatter til »Garin le Loherain«, der hører til den saakaldte lothringske Cyklus og er et af de interessanteste oldfranske Heltedigte; det er udgivet af Paulin Paris [2 Bd., Paris 1833—35]. *E. G.*

Flahault de la Billarderie [flao'dlabijardri'], Auguste Charles, Greve de, fransk General og Diplomat, født 21. Apr. 1785 i Paris, død smst. 1. Septbr. 1870. Hans Fader blev guillotineret i Robespierre's Dage, han selv emigrerede og kom først tilbage til Frankrig 1798, hvor han traadte ind i Geledet og var med ved Marengo. Sidst i 1800 var han i Portugal som menig Dragon, blev Officer, siden Adjutant hos Murat og sloges tappert ved Austerlitz, i Spanien og ved Wagram, hvorefter han som Oberst og Baron kom ind i Berthier's Generalstab. Under Felttoget i Rusland udmærkede han sig ved Mohilev, blev efter Slaget ved Leipzig Divisionsgeneral og Greve og holdt ogsaa i de 100 Dage trofast ved Napoleon. Ved Waterloo var han en af Kejserens Adjutanter. Under Restaurationen opholdt han sig i Schweiz og England, hvor han gjorde et rigt Parti, og kom 1827 tilbage til Frankrig. Efter Julirevolutionen fik han Sæde i Pairskammeret og blev 1831 for en Stund fransk Minister i Berlin. Fra 1841—48 var han fransk Gesandt i Wien. Efter Napoleon III's Statskup 1851 kom han ind i Senatet og blev 1854 Æreslegionens Storkansler. Som ungt Menneske, efter Freden i Wien 1809, havde han i nogle Aar været Staldmester hos Dronning Hortense, Napoleon's Stifdatter, og blev ved hende Fader til Hertugen af Morny. F.'s Moder, Adelaide Marie Emilie, født Filleul, (1761—1836), i andet Ægteskab gift med den portugisiske Markis de Souza-Botelho, var en i sin Tid meget læst Romanforfatterinde. *F. y. M.*

Flaireur [flærö'r] (fr.), Spejder, Sporhund, Øgenavn for de af Politiet i Paris ansatte »Lugteinspektører« for Levnedsmidler paa Torvet. *F. de cuisine* [flærörtkvizi'n], Køkkenskriver, Grydekigger; *F. de table* [flærördta'bl], Snyltegæst.

Flak, en Sandgrund, der danner en Forhøjning af Havbunden, paa hvilken der i lang Udstrækning er lille Forskel paa Dybden. Som oftest er et F. farligt for Sejladsen med store Skibe, f. Eks. Paludan's F., S. f. Samsø, og Marthe's F., 0. f. Samsø Nordspids, paa hvilke den mindste Dybde er 5 å 6 M.; men paa nogle er der dog dybt Vand, saa at de største Skibe kunne gaa over, f. Eks. Krieger's F., 0. f. Møen, paa hvis laveste der er 16 M. Vand, og Grove's F. i Kattegat, S. 0. f. Læsø, hvor den mindste Dybde er 20 M. Ofte strækker et F. sig fra Kysten ud til Søs, f. Eks. Saltholm's F., der med under 7 M. Vand gaar 6 Km. ud fra Nordkysten at Saltholm, Gulstav F., der i 8 Km. Afstand S. f. Langeland har under 12 M. Vand, og Dyrefod's F., der med under 1 M. Vand gaar 2 å 3 Km. ud fra Nordvestpynten af Falster. Mange F. ville i usigtbart Vejr kunne give Sømanden god Vejledning, naar han benytter Loddet paa rette Maade. *G. F. H.*

Flakkebjærg, Vester-, Herred i Sydsjælland, det sydvestligste i Sorø Amt, begrænses mod Øst af Øster-F. og Alsted Herreder, mod Nordvest af Slagelse Herred og mod Vest og Syd af Store Bælt og Vordingborg-Bugten. Fra Store Bælt skærer Skjelskør Nor ind, hvis inderste nordlige Del danner Grænsen mod Slagelse Herred, og som afgrænser Halvøen Stigsnæs mod Syd. Til Herredet høre Glænø i Vordingborg-Bugten og Aggersø og Omø i Store Bælt. Det er ca. 252 • Km. (24,925 Hekt.) og har (1890) 14,075 Indb. med Skjelskør Købstad, uden den 12,803 (1801: 6,983, 1880: 13,199) ɔ: ca. 51 paa 1 □ Km., altsaa lidt under Middeltallet. Overfladen er i den nordøstlige Del højtliggende og bakket, i de øvrige Dele lavtliggende og jævn, dog med enkelte Forhøjninger; Jorderne ere gennemgaaende lerede og lermuldede med Lermergel som Underlag. Af de smaa Aaløb mærkes Vorby Aa, der udspringer her og løber mod Nordvest ind i Slagelse Herred. Med Hensyn til Frugtbarheden svarer Herredet til de middelgode Jorder, idet der i Gennemsnit gaar omtr. 5½ Hekt. paa I Td. Hartkorn; omtr. 1,815 Hekt. ere bedækkede med Skov. Af Arealet vare 1888 ca. 12,320 Hekt. besaaede, medens 9,350 vare Græsgange, Eng o. s. v. og 55 maatte henregnes til udyrkede Strækninger. Der

var 1893 3,987 Heste, 16,415 Stkr. Hornkvæg, 5,663 Faar og 12,965 Svin. Herredet er, foruden Skjelskør Købstad, delt i 20 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1885) 4,341½ Tdr.; Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 2,442. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti sammen med Øster-F. Herred; i verdslig Henseende er det delt mellem Vester-F. Herreds, Holsteinborg Birks og Antvorskov Birks Jurisdiktioner. — I Herredet hørte fra 1660 til Antvorskov og Korsør Amter, indtil Sorø Amt oprettedes 1798. *H. W.*

Flakkebjærg, Øster-, Herred i Sydsjælland, det sydøstligste i Sorø Amt, begrænses mod Vest og Nordvest af Vester-F. og Alsted Herreder, mod Nordøst og Øst af Præstø Amt (Tybjærg Herred), fra hvilket det næsten paa hele Strækningen skilles ved Suse-Aa med Tjustrup- og Bavelse-Sø, *og* mod Syd af Vordingborg-Bugten. Mod Sydøst skærer Karrebæk Fjord sig ind paa Grænsen. Til Herredet hører Enø i Vordingborg-Bugten. Det er ca. 257 □Km. (25,586 Hekt.) og har (1890) 13,466 Indb. (1801: 7,098, 1880: 13,256) o: ca. 52 paa I □Km., noget under Middeltallet. Overfladen er i den nordvestlige Del noget højtliggende og bakket, i øvrigt lavtliggende og jævn mod Øst langs Suse-Aa og mod Syd, hvor en Del smaa Aaer søger ned til Karrebæk Fjord; Jorderne ere gennemgaaende stærkt lerede og temmelig frugtbare (i Gennemsnit ca. 5½ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn); omtr. 3,080 Hekt. ere bedækkede med Skov. Af Arealet vare 1888 ca. 11,770 Hekt. besaaede, medens 9,295 vare Græsgange, Enge o. s. v. Der var 1893 3,502 Heste, 14,412 Stkr. Hornkvæg, 3,178 Faar og 11,907 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1885) 4,476 Tdr., Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 2,341. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Vester-F. Herred (med Undtagelse af Gunderslev Sogn, der hører til Hammer og Tybjærg Herreders Provsti i Præstø Amt); i verdslig Henseende er det delt mellem Vester-F.'s Herreds og Holsteinborg Birks Jurisdiktioner (Herlufsholm Sogn horer dog under Tybjærg Herreds Jurisdiktion). — Ligesom Vester-F. hørte det i sin Tid til Antvorskov og Korsør Amter. (Litt.: J. V. Neergaard, »Statistisk-oekonomisk Beskrivelse over Østerflakkebjerg Herred« [Kbhvn. 1830]). *ff. W.*

Flakkebjærg, Opdragelsesanstalt ved Slagelse for forbryderske, forvildede og forsømte Drenge. F. blev oprettet 1836 af en Komité, hvis Leder var Grev Frederik Adolf Holstein-Holsteinborg, ved Indkøb af en Bondegaard, i hvilken Anstalten indrettedes, *og* toges i Brug 31. Aug. s. A., da 9 Drenge fra Kjøbenhavn flyttede ind, og Chr. Christensen Møller blev dens Forstander (indtil sin Død 22. Septbr. 1890). Under denne fremragende Pædagogs Ledelse har F. udviklet sig til et Mønster for alle Anstalter af lignende Art. F. rummer ca. 70 Elever, der optages fra det 8.—15. Aar mod en Betaling af 60 Kr. een Gang for alle samt 125 Kr. aarlig, og som beskæftiges ved Arbejde paa F.'s Jordtilliggende (36 Hekt.), foruden ved Undervisning i almindelige Skolefag. F.'s System er at forene Børnene med Samfundet ved at vise dem al den Tillid, som Omstændighederne tillade, og der gives dem Lejlighed til 1—2 Aar før Konfirmationen i Sommertjenester hos paalidelige Mænd i Omegnen at udvikles til det praktiske Liv. Ogsaa efter Udtrædelsen kan Eleven betragte F. som sit Hjem, hvor han kan faa midlertidigt Ophold under Arbejdsløshed og i det hele erholde Raad og Vejledning. Indtil 31. Decbr. 1895 har F. modtaget 1,518 Drenge, af hvike 6 p. Ct. ere blevne Forbrydere, nogle have været paa Afveje, men atter rejst sig, og den allerstørste Del er bleven hæderlige og nyttige Mennesker. De fleste Elever anbringes efter Konfirmationen ved Landvæsenet, da Erfaringen har vist, at Anbringeise i Købstæderne let fører til Forbrydelser o. l. F. sorterer under en Overbestyrelse af 5 Medlemmer, og dens Pengemidler indkomme foruden ved Plejepenge m. v. for de anbragte Børn samt Indtægterne af Anstaltens Jord ved aarlige Tilskud fra Statskassen (1,600 Kr.), de Spannjerske Legater (500 Kr.), det Raben-Levetzauske Fond (250 Kr.) samt fra en stor Mængde Privatpersoner. 1867 oprettedes som Filial Landerupgaard ved Kolding til 100 Drenge, men efter 1890 er denne Anstalt udskilt som selvstændig og modtager Børn direkte fra Kommuner, Foreninger og Forældre. Begge Anstalter ledes dog af samme Overbestyrelse, og for at modarbejde Børnenes Lyst til at løbe hjem er den Ordning indført, at F. kun modtager Børn fra Jylland, Fyn og omliggende Øer, Landerupgaard fra de øvrige Landsdele og fra Kjøbenhavn. 31. Decbr. 1895 ejede Anstalterne tilsammen en Formue af ca. 334,000 Kr., deri indbefattet Ejendommenes Værdi, nemlig F. 50,000 Kr., Landerupgaard 185,000 Kr. — Efter Møller's Død har S. Klausen været Forstander indtil 1894. Den nuværende Forstander er J. Chr. Mortensen. *A. Gl.*

Flakon se Flacon.

Flakstad Herred, Lofoten og Vesteraalens Fogderi, Nordland's Amt (1891) 2,588 Indb., strækker sig ud i Havet som den yderste Del af det egentlige Lofoten; det bestaar af Hovedsognet Flakstad, der dannes af Øen af samme Navn, adskilt fra Vestvaagø ved Napstrømmen, samt fra Annekset Moskenæs ved Sundstrømmen. Begge Øer ere som de øvrige Lofotøer opfyldte af høje, spidse Alpetinder afbrudte ved dybt nedskaarne, næsten til Havet gaaende Skær og gennemskaaret af Fjorde; Flakstadøen er saaledes udstykket i 3 næsten parallelt gaaende Dele, den første (østligste), som tillige er den største, begrænses paa Østsiden af Napstrømmen, paa Vestsiden af Nufsfjorden med dens Forlængelse Storvandsdalen og derpaa et kort Eid over til Flakstadpollen. Denne Del er atter ved en fra Øst mod Vest gaaende Indsænkning fra Gaarden Nap til Vareid med Vareiddalen, hvori to Vande, delt i et nordligt og sydligt Parti, det første er det mindste men højeste, her gaar Fjældet i Napstind op i 746 M., det sidste har lavere Fjælde, Klotind 600 M. og Andoptind 653 M., og falder af mod S. imod Vestfjorden. Den anden Del mellem Nufsfjord—Flakstadpollen og Skjelfjorden—Rambergbugten, kun adskilte ved et ganske smalt og lavt Eid, er den højeste og vildeste Del af hele Øen. Fjældene danne her een eneste sammenhængende Tinderække, som strygende fra Nord mod Syd kulminerer i Toppene Stjerntind 950 M. og Moltind 870. Den tredje Del mellem Skjelfjorden og Sundstrømmen er fyldt af

en sammenhængende Fjældmasse uden større Højde. Moskenæsøen har samme Karakter som Flakstadøen, samme Alpeformer, Tind paa Tind afbrudte ved dybe Dale og Fjorde, de vigtigste af de sidste er Selfjorden, som gaar Syd over fra Nordenden af Sundstrømmen hen imod Reinefjorden, hvilken med sine Grene Kirkfjord og Tenfjord næsten skærer Øen over paa Midten i to Dele, en nordlig og en sydlig. De mest bekendte Tinder ere Fuglhuk paa Nordspidsen af Øen og Lofotoddenpaa Sydspidsen; mod Vesterhavet hæve sig midt paa Øen Brasraastinden, Skiven og Hermandalstind og ved Reinefjord Lilandstind. Den spredte Bebygning er udelukkende knyttet til Strandbredden, hvor Gaardene ligge i lang Afstand fra hinanden; mere samlet findes Befolkningen kun i de mange Fiskevær paa Indsiden. De største af disse ere Nufsfjord og Sund paa Flakstadøen, Reine og Sørvaagen paa Moskenæsøen. Befolkningen er næsten udelukkende henvist til Fiskeri, da Jordbunden kun lidet egner sig til Dyrkning, og de nøgne, træbare Fjælde kun afgive lidet Beite for Faarene. Skov findes ikke, kun enkelte Buske, Tørv benyttes almindelig til Brændsel. Af Vej findes kun en liden Stump mellem Ramberg og F. Kirke, al Kommunikation for øvrigt foregaar paa Baad. Herredets Areal er 383 □ Km., hvoraf 5 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Flamand, A., se Flamen.

Flamand, Ludvig Josef, dansk Litterat, (1800—79), har skrevet talrige historiske Skrifter om Danmark's Historie i den nyere Tid, der udkom i Aarene 1841—55 og i sin Tid bleve meget læste, men som vare uden synderlig Værdi og nu ere glemte.

Flambeau [flābo'] (fr.), Fakkel, høj Armstage med mange Lys.

Flambēring, Behandling i Flamme, ved at en Genstand hurtig trækkes gennem en Flamme, hvorved Genstandens Overflade i kort Tid udsættes for Flammehede, saa at vedhængende smaa organiske Partikler bortbrændes, medens selve Genstanden ikke lider ved F. (smlg. Desinfektion). *E.A. T.*

Flamborough Head [flă'mbərəhäd], en stejl, fremspringende Kridtklippe paa England's Østkyst mellem Humber's og Tee's Munding; den er 115 M. høj og bærer et 65 M. højt Fyrtaarn. Med sine bratte Skrænter ud mod Havet, omsværmet af Tusinder af Søfugle, er F. et af de smukkeste Forbjærgc paa England's Kyst. *C. A.*

Flamboyant.

Flamboyant [flābwajā'] (fr.), Flammestil, stammer fra Frankrig og er Gotikkens tredje og sidste Periode, 15. Aarh.I Modsætningen til tidligere Perioder, hvor Konstruktionen er Gotikkens bærende Element, lægges her hovedsagelig Vægten paa Dekorationen, og paa dette Omraade udfoldes da ogsaa en Fantasi og en Rigdom af Motiver, som frembringe en blendende Virkning. I Vinduernes Stavværk forlader man de simple geometriske Former og indfører ejendommelige flammelignende Nydannelser, Fiskeblæren; den almindelige Spidsbue tilfredsstiller ikke længere; den vendes og drejes, opad eller til Siderne, snart meget spids, snart meget flad; Murfladerne forekomme at være alt for tarvelige; de dækkes med et rigt og elegant, om end noget tørt, Fletværk af Ornamenter og Stavværk; i Hvælvingernes Ribber indføres helt ny net- og stjerneformede Kompositioner. Som Eksempler paa Periodens pragtfuldeste og mest karakteristiske Monumenter kunne nævnes St.Maclou i Rouen og St. Madeleine i Troyes. *E. S.*

Flåmen (lat.), Betegnelse for en Offerpræst for en enkelt bestemt Guddom. Der fandtes i Rom i alt 15 saadanne *flamines*; de anseteste vare *F. Dialis* (for Jupiter), *F. Martialis* (for Mars) og *F. Quirinalis* (for Quirinus). *F. Dialis* havde en Embedsbolig paa Palatium, en særlig Dragt og var underkastet en Mængde smaalige Bestemmelser med Hensyn til sin Levemaade. Han skulde være Patricier og gift; hans Hustru (*flaminica*) havde ligeledes præstelig Gerning, og ved hendes Død maatte *F. Dialis* nedlægge sin Værdighed. Det var det eneste Præsteskab, der gav Adgang til Senatet; derimod kunde *F. Dialis* ikke overtage noget Embede og maatte ikke forlade Rom. Lignende Vedtægter, dog mindre strenge, gjaldt for de to andre højere F. *A. B. D.*

Flamen (Flamand), Albert, nederlandsk Maler og Raderer, virksom i Paris 1648—64, var dygtigere i sine Fremstillinger at Fiske og Fugle end i Landskabet; hine raderede han med megen Naturtrofasthed, og til de bedste af hans 584 Blade høre: *Icones diversorum piscium* [1664, 36 Bl. Fiske], »Livre d'oyseaux« [12 Bl. Fugle], *Diversorum Avium species* [1659, 13 Bl. Fugle] og »Diverses espéces de poissons« [24 Bl. Fiske] samt 12 Landskabsblade fra Paris'es Omegn. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn ejer de vigtigste af F.'s Blade. *A. Ls.*

Flameng [flamā'], François, fransk Historiemaler, er født 6. Decbr. 1856 i Paris. Han er Søn og Elev af L. Flameng og uddannedes desuden af Cabanel, Hédouin og J. P. Laurens. Tidlig modnet som Kunstner udstillede han allerede 1875 paa Salonen (Portræt m. m.), fortsatte derefter med Portrætmaleri (bl. a. af sin berømte Fader), men tiltvang sig først ret Opmærksomhed ved sine historiske Arbejder, hvoraf fremhæves »Girondinerne 30. Oktbr. 1793« [Luxembourg-Museum], »Marie Antoinette føres til Skafottet« [1885] og andre Billeder fra Revolutionstiden (»Cam. Desmoulins«, stukket af Faderen, o. fl.); endvidere »Barnedaab i Nedreelsass« [1891]. F., som har dekoreret den ny Sorbonne's Trappe med Malerier, der behandle Universitetets Historie, har flere Gange faaet Prisbelønninger, saaledes *grand prix* paa Verdensudstillingen 1889. *A. Hk.*

Flameng [flamā'], Leopold, fransk Kobberstikker og Raderer, født 22. Novbr. 1831 i Bruxelles af franske Forældre, død i Paris 1894, var først Elev af Calamatta i Bruxelles, derpaa af Gigoux i Paris, hvorhen han kom 1853. Ved »Kilden« efter Ingres, som han udførte i Kappestrid med Calamatta, med hvem han ellers kun havde Beundring for Ingres tilfælles, vandt han først Berømmelse og stak dernæst Antiochus

og Stratonike efter samme Mester (1868), for *Société de gravure.* For at opnaa mere Udtryk forlod han nu det rene Liniestik, og hans senere Arbejder med fine, korte Linier og mange Punkter nærme sig Raderinger; af disse, udførte efter hans egne og andres Kompositioner, skulle nævnes: »Christi Fødsel« efter Fr. Francia, »Ludvig XIV med Moliére« efter Ingres, »Holdepladsen« efter Meissonnier, »Margarethe af Navarra« efter Bonington, »Den hellige Sebastian« efter L. da Vinci, »Sappho's Hvile« efter Gleyre, »Nattevagten«, »Staalmeesters« og »Dr. Tulps Anatomi« efter Rembrandt samt flere Raderinger efter Bida's Tegninger til Evangelierne og endelig St. Geneviève efter I. P. Laurens, F.'s Hovedblad. En smuk Samling af F.'s Blade var udstillet i Paris 1878. *A. Ls.*

Flamĭnes se Flamen.

Flamingo (spansk *Flamenco;* efter den luerøde Farve paa Vingerne), Navnet paa en Fuglesl ægt, Type for en egen Familie (*Phoenicopteridae*) af Vadefugle. Næbbets Form er højst karakteristisk: j det er knæbøjet, ɔ: dets yderste Halvdel er bøjet nedad under en stump Vinkel; Overnæbbet er meget smallere, men noget længere end Undernæbbet, dets Rygside fra Bøjningen til Spidsen ganske flad; Undernæbbet er næsten dobbelt saa højt, dets Rande saa stærkt indadbøjede, at der indvendig dannes en dyb Kanal, hvori den tykke, kødfulde Tunge ligger; baade Over- og Undernæbbets Rande bære korte, skarpe, tværstillede Hornlameller (Siplader, »Barder«); Overnæbbet staar følgelig i samme Forhold til Undernæbbet som Laaget til en Daase. Halsen og Benene ere meget lange og tynde, de sidste nøgne langt op over Hælleddet, skælklædte baade paa For- og Bagsiden; de korte Fortæer ere forbundne ved en hel, kun svagt udskaaren Svømmehud, Bagtaaen lille, indleddet højt oppe (eller helt manglende). Kroppen er lille og slank, Antallet af Styrefjer mærkeligt nok ikke konstant (12, 14, 16). Ved den aarlige Høstfældning skiftes alle Svingfjer paa een Gang. — F.'s systematiske Stilling har været meget omskiftelig; man har anset dem for »Gæs« med Storkeben eller for »Storke« med andeagtigt Næb og Klydefødder; at de i Virkeligheden ere Vadefugle, er (efter Skelet, Muskulatur, Tarmleje, Fjerfordeling, Ungernes Dundragt o. m. a.) aldeles utvivlsomt, og sandsynligvis ere de nærmest beslægtede med Skestork og Ibis; hvad der vides om den uddøde Slægt *Palaelodus* tjener end mere til at bestyrke denne Anskuelse. Der kendes 6 Arter, udbredte over de varmere Egne af alle Verdensdele undtagen Australien; tre tilhøre den gamle Verden, tre den ny.

Den almindelige F. (*Phoenicopterus roseus* j Pall., se Fig.) er hvid med stærkt rosafarvet Anstrøg, Vingedækfjerene intensivt rosenrøde, Svingfjerene sorte, Næbbet gult ved Roden, i Spidsen i sort, Benene røde; hele Fuglens Længde er 120—130 Cm., Vingens ca. 40; Højden (med strakt Hals) som et middelhøjt Menneskes. Den noget mindre Hun har de samme Farver; yngre Fugle ere hvide uden rødt, graaspraglede paa Rygsiden. Langs hele Afrika's Kyst, i Indien og paa Ceylon er den almindelig; den er en regelmæssig Gæst i paa Sardinien og Sicilien, i Sydspanien, til Dels i Sydfrankrig (Rhône-Flodens Munding), meget j sjælden derimod i Grækenland og Lilleasien; i Mellemeuropa er den kun set faa Gange. Fri Havkyster, Laguner og Mundingerne af større Floder ere dens Yndlingssteder; til Indsøer kommer den kun aldeles tilfældig. Uden for Yngletiden danne F. Flokke paa Hundreder, undertiden Tusinder, ofte yngle de ogsaa i større spredte Kolonier. Flugten er hurtig, med korte Vingeslag, Halsen strækkes lige fremefter, Benene lige bagud, saa at den yderst lange og slanke Fugl med udbredte Vinger ligner et Kors eller, om man vil, et flyvende Kosteskaft; større Skarer ordne sig under Flugten i en Skraalinie eller i en kileformet Figur (to fortil sammenstødende Skraalinier), hvis Vinkelspids

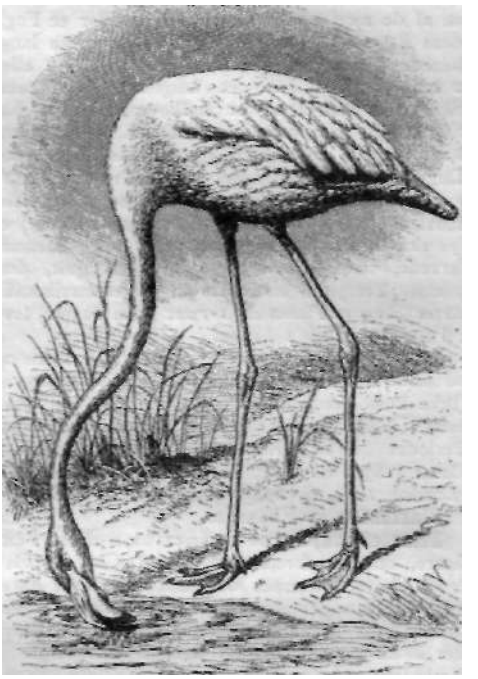

Flamingo.

idelig forskydes, idet snart en, snart en anden Fugl overtager Førerskabet. Straks efter Nedstigningen eller i ubeskæftigede Øjeblikke stiller Flokken sig som oftest op i eet eller flere lange Geledder; de stive og strunke, røde Fugle ligne da, paa tilbørlig Afstand, et Regiment engelske Soldater. I Hvilestillingen bærer F. Halsen S-formig sammenslynget paa Brystet, Issen omtrent i Højde med Ryggen, Kroppen hvilende paa eet Ben, medens det andet strækkes bagud eller sammenbøjes under Bugfjerene. Kun højst ugerne bekvemmer den sig til at svømme, Spændhuden mellem Tærne tjener snarest til at hindre den i at synke for dybt ned paa blød Grund. Over for Mennesker er den meget frygtsom og mistroisk; Fangenskab udholder den lige saa godt som andre Vadefugle (Fodring med ublandet Planteføde bringer Rosafarven til at forsvinde); Stemmen er raa og hæs, nærmest som

Gæssenes. Den lever dels af smaa Vanddyr, som Bløddyr, Kræbsdyr, Orme, dels af bløde Plantestoffer; en fiskende F. sætter Dyndet i Bevægelse med Fødderne, bøjer Hovedet saaledes, at Overnæbbets Rygside vender nedad, Undernæbbet opad (jfr. Næbbets ejendommelige Form), og sier Føden fra Vandet ved Næbbardernes Hjælp. Rederne bygges i Sumpe, paa vaad Bund eller i lavt Vand; de have Form som fritstaaende Kegler af meget forskellig Højde (10—60 Cm.) og dannes af Dynd og halvraadne Plantedele, der af Sol og Vind hærdes til en fast Masse; Keglens svagt udhulede Top er den egentlige Rede; det er formodentlig disse besynderlige Redekegler, der have givet Anledning til den latterlige Fabel, at F. ruger »ridende«, o: siddende overskrævs paa Reden, — uden Tvivl en af de mest ubekvemme Stillinger for en Fugl; dens Rugestilling er selvfølgelig som andre langbenede Vadefugles. De blaalighvide Æg (1 eller 2 i hvert Kuld) have en langstrakt oval Form; Skallen er dækket af et Kalkovertræk (som hos Skarvæg); de ruges i ca. 30 Dage. Dunungerne have ganske lige Næb og forlade Reden faa Dage efter Udklækningen. — Den røde F. (*P. ruber* L.) fra Amerika's tropiske og subtropiske Havkyster (Golf-Staterne til Galapagos-Øerne) er lys skarlagenrød, Vingedækfjerene mere intensivt farvede, Svingfjerene sorte, Næbbet gult, dets yderste Tredjedel sort. De to andre amerikanske Arter (Slægten *Phoenicoparrus* uden Bagtaa) leve i Peru's og Chile's Andes.

Uddøde ægte F.-Arter kendes fra oligocæne og miocæne Dannelser i Frankrig. *Palaelodus*-Arterne (ikke knæbøjet Næb) tilhøre Frankrig's og Tyskland's Ferskvands-Aflejringer fra den miocæne Periode. (Litt.: Anatomi: Gadow, »Journ. f. Orn.« [1877, S. 382]; Weldon, *Proc. Zool. Soc.* [London 1883, S. 638]). *K. C. A.*

Flaminĭca se Flamen.

Flaminīnus, Titus Quinctius, romersk Feltherre, omtales første Gang 201 f. Chr. og blev trods Almuetribunernes Modstand Konsul tor Aaret 198. Han begav sig straks til sin Provins, Makedonien, for at optage Krigen mod Kong Filip, der hidtil var bleven ført med liden Energi. I Besiddelse af hele sin Tids aandelige Kultur nærede han stor Beundring for Hellas og optraadte overalt som Befrier, ikke som Erobrer, hvorved han vandt Folkets Hjerter. Epirus blev erobret, Achæerne sluttede sig til Romerne, og gennem Thessalien trængte F. ned i det egentlige Grækenland, hvor han 197 sejrede ved Kynoskefalai. Filip blev tvungen til at afstaa sine græske Besiddelser i Europa og Asien, og uagtet det kom til stærke Rivninger mellem Romerne og de af disse frigivne boiotiske Stæder samt de forhen med Rom allierede Ætoler, erklærede F. paa de istmiske Lege i Senatets Navn alle græske Stater for fri (196). Det følgende Aar kæmpede han med sin tidligere Forbundsfælle Tyrannen Nabis i Sparta, der maatte afstaa Argos, og efter at have ordnet Grækenland's indre Forhold vendte han 194 tilbage til Rom, hvor han fejrede en prægtig Triumf. Da Antiochos den Store af Syrien og Nabis kort efter rustede sig til en Krig mod Rom, drog han som Formand for et Gesandtskab til Grækenland, som han atter forlod 190; 189 var han Censor og sendtes 183 til Kong Prusias i Bithynien for at fordre Hannibal udleveret. Han synes at være død ca. 174. Plutark har skrevet hans Levned. *M M.*

Flaminĭus, Gajus, romersk Politiker. Da han som Almuetribun 232 f. Chr. træder ind i Historien, er det som Fører for de endnu kraftige Plebejere, de smaa fri Bønder, der dannede Romerfolkets egentlige Kerne. F. misbilligede Senatets oversøiske Politik, der lededes af Købmandsinteresser, og ønskede at udvide *ager publicus* til ogsaa at omfatte de ikke italiske Besiddelser, som Sicilien og Corsica, for derved at skaffe Jord til Plebejerne; han er saaledes Talsmand for en ren og skær Bondepolitik. I Overensstemmelse med sit Program foreslog han 232, at den erobrede picenske Mark — Landet omkring Ravenna — skulde uddeles til Folket, og uagtet Senatet hævdede, at man derigennem vilde skræmme Kelterne N. f. Po, gik hans Forslag dog igennem. Senatets Ængstelse viste sig vel begrundet, thi 225 udbrød Krigen mod Gallerne. F., der 227 havde styret Sicilien som Prætor, valgtes til Konsul Foraaret 223, og uagtet han viste sig som en meget daarlig og uforsigtig Hærfører, vandt hans Tropper dog en stor Sejr over Insubrerne. Folket lønnede ham herfor ved en Triumf, medens Senatet havde befalet ham at vende tilbage til Rom, et Bud, han dog ikke adlød. Som Konsul 220 knyttede han sit Navn til det flaminske Cirkus paa Marsmarken og Via Flaminia, en Fortsættelse af en ældre Militærvej til Spoleto, der gennem Etrurien og Umbrien førte til Ariminium (Rimini). Da den anden puniske Krig udbrød, valgte Folket ham til Konsul i Foraaret 217, og efter at have truffet sine Forberedelser med megen Omhu forlod han Rom, uden, som hans Fjender paastode, at agte paa de uheldige Varsler, og begav sig til Hæren i Ariminium. Herfra førte han Tropperne til Arretium (Arezzo); men Hannibal omgik hans Stilling, og da Vejen til Rom saaledes laa aaben, besluttede F. mod sine Officerers Raad at angribe Hannibal uden at oppebie sin Kollega, Servilius'es Ankomst. Efter at være rykket igennem Passet ved Trasimener-Søen blev han i Morgentaagen omringet af Karthagerne; Hæren blev aldeles tilintetgjort, da Søen og Bjærgene hindrede enhver Bevægelse, og Konsulen selv faldt (Apr. 217). *M. M.*

Flamlændere se Belgien, S. 790.

Flammarion [flamarjõ'], Camille, fransk Astronom, er tødt 26. Febr. 1842 i Montigny le Roi (Haute-Marne), begyndte at studere Teologi i Langres og Paris, men vendte sig 1858 til Astronomien og var i 4 Aar ansat som Regner ved *Bureau des longitudes.* 1863 overtog han Redaktionen af »Cosmos« efter Abbed Moigno og 1865 den videnskabelige Del af »Siécle«. Paa denne Tid vakte F. Opsigt ved sine populære Forelæsninger om Astronomien og har senere gennem talrige Skrifter med Held arbejdet paa at vække Interessen for denne Videnskab. (»Les merveilles célestes« [Paris 1865]; »Études et lectures sur l'astronomie« [9 Bd., 1866—80]; »Astronomie populaire« [1880, 2. Udg. 1890, oversat paa Svensk]; »Les étoiles« [1881]; »Les terres du ciel« [1877]; »La planéte Mars« [1892]; »Catalogue des étoiles multiples« [1878]; »Atlas celeste«, eta). 1882 grundede F. Maanedsskriftet »L'Astronomie«, der bestod til 1894. 1887 var han med at stifte »Société astronomique de France«, hvis

første Præsident han var; nu (1896) er han Selskabets Generalsekretær og Hovedredaktør for dets maanedlige Bulletin. F. har ogsaa arbejdet med Meteorologi og foretog 1868 flere Ballonfarter for at studere Fugtigheden og Strømningerne i de højere Luftlag (»Mes voyages aériens« [1870]; »L'atmosphère« [1871]). Ved Siden heraf har han udfoldet en meget produktiv Virksomhed, der har vakt saa meget større Opsigt hos Samtiden saavel i som uden for Frankrig og gjort hans Navn kendt nær sagt af alle Samfundsklasser, som han i disse sine litterære Arbejder flagrer fra det ene til det andet af Menneskeaandens vanskeligste Problemer, Udødelighed, Spiritisme, Uendelighed o. s. v. og meddeler sine fantasifulde Tanker om dem alle. Mest kendt af disse litterære Værker ere »La pluralité des mondes habités« [Paris 1862, 34. Udg. 1890], der er oversat paa saa godt som alle europæiske Sprog, f. Eks. Dansk af P. Mariager [»Beboede Verdener«, 1867, 4. Udg. 1894]; »Lumen« [Paris 1872, 40. Udg. 1890]; »Dieu dans la nature« [Paris 1866, 6. Udg. 1869]; »Uranie« [1889] og »La fin du monde« [1894]; de to sidstnævnte ere oversatte paa Dansk af K. L. Mullen under Titlen henholdsvis »Urania« [Kbhvn. 1890, 2. Udg. 1895] og »Verdens Undergang« [Kbhvn. 1895]. *J. Fr. S.*

Flamme, en glødende Luftart. Glødningen fremkaldes ved en i vedkommende Luftart foregaaende kemisk Proces, og denne bestaar oftest deri, at Luftarten eller dennes Bestanddele forener sig med Luftens Ilt. Naar saaledes Brint (Vandstof) brænder med F. i Luften, da er F. kun det Fænomen, der ledsager Foreningen af Brinten med Luftens Ilt (Surstof) til Vanddamp; da Brintflammen er omgiven af Ilt, sige vi i det foreliggende Tilfælde, at Brinten er en brændbar Luftart; den brænder i Ilt; men der er intet til Hinder for at ordne Forsøget saaledes, at det er Ilten, der udstrømmer af en Ledning i et Rum, der er fyldt med Brint, og da at faa Ilten til at brænde i Brint, idet F. i saa Fald viser sig ved Mundingen af det Rør, hvorfra Ilten udstrømmer; Forsøget maa dog udføres paa særegen Maade og med megen Forsigtighed, men det viser tydelig, at F. optræder paa det Sted, hvor Foreningen af de to Luftarter o: Forbrændingen finder Sted, og at Forbrændingen altsaa er et relativt Fænomen.

Alle Stoffer, der kunne antændes i Luften og forbrænde med F., maa enten være saa flygtige, at de ved Antændelsestemperaturen forvandles til Damp, eller saa let sønderdelelige, at de ved denne Temperatur sønderdeles i luftformige Stoffer; i modsat Tilfælde give de ingen F., men forbrænde i Luften under Glødning. Antændes en brændbar Luftstrøm, da foregaar Forbrændingen kun paa de Steder, hvor vedkommende Luftart kommer i Berøring med Luftens Ilt, altsaa i Luftstrømmens Periferi; Lysflammen danner en kegleformet Kappe, som indeslutter en Kerne af uforbrændte Luftarter. Den Skikkelse, som F. under sædvanlige Forhold antager, afhænger af Tværsnittets Form og af Gasstrømmens Hastighed; den ydre Luft træder ind i Strømmen og trænger desto mere ind i denne, jo længere den virker derpaa; derfor aftager Lysflammens Tværsnit foroven, jo længere Afstanden er fra Brænderen eller Vægen, og saaledes fremkommer den kegleformede F., ved hvilken man skelner mellem den inderste ikke lysende Kerne, den lysende Kappe, det yderst liggende meget svagt lysende Slør; dertil kommer desuden F.'s blaalige, ikke lysende Basis, der naar saa langt, som Luften frit kan strømme ind i F.; i dennes Kerne findes ingen Ilt; Forbrændingen begynder i den lysende Kappe, til hvilken Luftens Ilt er trængt frem, og er fuldstændig i Sløret, hvor der er Overskud af Luft til Stede. F.'s Temperatur afhænger af de brændende Stoffers Forbrændingsvarme og af Forbrændingsprodukternes Varmefylde. Da Luftens Kvælstof ved Forbrændingen kun virker som Fortyndingsmiddel for Ilten og maa opvarmes ved F., ere de F., der fremkomme ved Forbrændinger i ren Ilt, varmere end dem, der fremkomme ved Forbrænding i Luften.

Hvorvidt en F. er lysende eller ikke lysende, afhænger i Alm. af, om den indeholder fint fordelte faste Partikler eller kun bestaar af Luftarter; Brintflammen er ikke lysende, men kan blive lysende, naar man tilfører Stoffer, der bevirke, at der i F. ved Forbrændingen udskilles faste Stoffer. Kulbrinten Metan brænder med meget svagt lysende F., medens Kulbrinten Ætylen brænder med lysende F., fordi der ved dennes Forbrænding udskilles Kul i F.; dette er Tilfældet i den almindelige Gasflamme, da Belysningsgas indeholder Ætylen; blander man derimod Belysningsgas med Luft kort før den træder ud af Brænderen, saaledes som det sker i den Bunsenske Lampe og i de efter samme Princip indrettede Kogelamper, da bliver F. blaalig og ikke lysende, fordi Kulpartiklerne straks forefinde den til deres fuldstændige Forbrænding nødvendige Mængde Ilt, saaledes at denne Luftart har Adgang til F. i hele dennes Gennemsnit; dog mister Gassen ogsaa sin Lysevne ved at blandes med Luftarter, der ikke nære Forbrændingen, f. Eks med Kulsyre og Kvælstof, fordi Temperaturen derved nedsættes saa betydelig, at der slet ikke indtræder nogen Udskillelse af Kulpartiklerne i F. Det maa dog bemærkes, at saadanne Luftarter, der under sædvanligt Tryk brænde med ikke lysende F., forholde sig anderledes, naar de antændes i komprimeret Luft; F. bliver da lysende. — Mange Metalforbindelser meddele den ikke lysende F. karakteristiske Farver (se Spektralanalyse). — Om Iltnings- og Reduktionsflamme se Iltning og Reduktion. *O. C.*

Flammebeskyttelsesmiddel se Brandfri Slotfer.

Flammeild se Fyrværkeri.

Flammeovn, Ovn, hvor det indsatte Materiale ikke blandes med Brændselet, men kun paavirkes af Flammen, bruges navnlig i Metallurgien under højst forskellige Former efter den forskellige Anvendelse. F. bygges af ildfast Materiale, som omgives med en mere eller mindre fuldstændig Jærnrustning for at holdes sammen; den falder i 3 Dele: Fyret, Herden og Skorstenen; mellem Fyret og Herden ligger Broen; gennem Aabningen over denne, Flammehullet, slaar Flammen ind paa Herden. Dennes Form og Udfodring er forskellig, efter som F. er simpelt hen en Smelteovn (til Støbejærn eller Bronze) eller en Puddelovn (til Jærn eller Staal) eller en Gløde- eller Svejseovn eller en Staalsmeltningsovn (Martin-Siemens); i dette sidste Tilfælde sker Fyringen altid ved Gas, og

Fyret (Generatoren) er skilt fra Ovnen, ellers fyres med Stenkul, undtagelsesvis til Bronzesmeltning med Brænde. Paa Herdens Sider er der een eller flere Døre til Indsætning af Materialet, ofte forsynede med Smaaklapper til at stikke Arbejdsredskaber igennem; ved Smelteovnene er der selvfølgelig Udslagsaabninger, som ere lukkede under Gangen. Overgangen mellem Herden og Skorstenen kaldes Sluget. Lufttrækket reguleres ved et Spjæld i Mundingen af Skorstenen. *F. W.*

Flammestil se Flamboyant.

Flammet Tøj se Chiné.

Flammet Ved er saadant, hvor Cellerne hverken forløbe retlinet eller parallelt; ved Tildannelse viser derfor Veddet forskellig Tegning og Skær, efter som Cellerne blive overskaarne paa forskellige Leder. *C. V. P*

Flammula (lat., egl. »lille Flamme«) hed i den senere Kejsertid det romerske Rytteris Standart paa Grund af sin røde Farve. *A. B. D.*

Flamsk Bevægelse kalder man den politiske litterære Rejsning, som efter Belgien's Adskillelse fra Holland 1830 gaar ud paa at modvirke det franske Sprogs Fremtrængen og Overvægt i Belgien. 1830 var det franske Sprog af den ny, provisoriske Regering blevet proklameret som Belgien's eneste officielle Sprog; men en saadan Erklæring var et for stærkt Brud med det historisk nedarvede, til at den kunde gaa uimodsagt hen. Snart hævede der sig stærke Stemmer til Forsvar for Bevarelsen af det undertrykte flamske Sprog. Banebryderne for denne Bevægelse vare Filip Blommaert (1809—71) og Jan Frans Willems (1793—1846), af hvilke den sidste med Rette betegnes som Hovedlederen (se Willems). Om dem samlede sig efterhaanden en hel Skare af Forfattere, Videnskabsmænd og Publicister, der krævede det flamske Sprogs Ligestilling med det franske i Administrationen og Retsvæsenet og beraabte sig paa, at den overvejende Del af Belgien's Befolkning ikke forstod det franske Sprog, som nu var eneraadende i Administrationen og Rettergangen. I Virkeligheden havde det flamske Sprog været Landets Kultursprog og haft et udviklet Skriftsprog og en egen Litteratur paa en Tid, da de nordlige Nederlande endnu ikke vare naaede til politisk Bevidsthed. Men fra Ludvig XIV's Tid var der begyndt en Forfranskning af de højere Klasser, der fortsat gennem 18. Aarh. var endt med en fuldstændig Tilsidesættelse og Forsømmelse af det flamske Sprog, saa at endog en Regeringsanordning af 1778 havde forbudt Brugen af Flamsk ved Domstolen i Corswarem. Imidlertid var Befolkningens bredere Lag i de flamsktalende Provinser (Øst- og Vestflandern, Antwerpen, Brabant og Liège), ligesom ogsaa Almueskolerne blevne fuldstændig uberørte af denne Sproginvasion, og nu foresatte den fl. B.'s Mænd sig paa ny at hæve det Flamske til sin gamle Stilling som Kultursprog. I de mere end tresindstyve Aar, der ere forløbne, siden den fl. B. begyndte, har det flamske Element tiltvunget sig Indrømmelse paa Indrømmelse. 1864 blev der opstillet en ensartet flamsk Retskrivning (de Vries-te Winkels) i nær Tilslutning til det Hollandske, og den fik Regeringens Anerkendelse. Ved Domstolene benyttes nu det flamske Sprog Side om Side med det franske i Tilfælde, hvor den indstævnede ikke er det franske Sprog mægtig. Ligeledes skal ifølge Lov af 17. Juli 1895 for Fremtiden alle Love udstedes paa Flamsk saavel som paa Fransk. I mange Livsstillinger, som Officerer, Jærnbanefunktionærer o. s. v. kræves det, for saa vidt vedkommende agte at søge Ansættelse i flamsktalende Distrikter, at de ere det flamske Sprog mægtige. 1886 oprettedes der i Gent et kongeligt flamsk Akademi til Varetagelse af flamsk Sprog og Litteratur, og i de større Stæder findes der Teatre, hvor der spilles Komedie paa Flamsk, og ogsaa litterære og andre Selskaber, der have til Opgave at fremme flamsk Kultur. Blandt disse kan nævnes Willems-Fondet, der har udgivet en Række flamske Skrifter af national eller folkeopdragende Betydning, og som fra Begyndelsen af 1896 ogsaa udgiver et Maanedsskrift. Den flamske Dagbladslitteratur er i stærk Udvikling. Der udgives nu i de flamsktalende Provinser 130 Aviser (mod 45 franske), desuden en Del Tidsskrifter. En Mængde Forfattere have i Tidens Løb støttet Bevægelsen ved at skrive paa Flamsk, skønt nogle af dem (saaledes ogsaa Conscience) vare opdragne paa Fransk og med Besvær maatte tilegne sig Sproget. Som nogle af de bekendteste Repræsentanter for flamsk Litteratur maa nævnes: Karl Ledeganck (1805—47), i hvis Digte det flamske Sprog først ret kom til fri og skøn Udfoldning under Paavirkning af Byron. Endvidere Theodor van Rijswijck (1811—49), den frugtbare, paa alle Sprog oversatte Romanforfatter, Hendrik Conscience (1812—83), der fik den største folkeopdragende Betydning, Lyrikeren Jan van Beers (1821—88), Fader til Maleren, Kunsthistorikeren Max Rooses, der er ansat som Konservator ved *Musée Plantin* (født 1829), Lyrikeren Pol de Mont (født 1857), der er Lærer ved Antwerpen's Atenæum, Søsterparret Rosalie og Virginia Loveling o. m. a.

Flamske Grammatikker findes af Van Beers, Heremans, Verstraeten og Doms; Ordbøger af Sleecks [»Dictionnaire complet francais-flamand«, 2 Bd., Bruxelles 1860] og Schuermans [»Algemeen vlaamsch idiotikon«, Lowen 1865—70]. Om det flamske Sprogs Historie se: Vandenhoven, »La langue flamande, son passé et son avenir« [Bruxelles 1844] og Advokat Prayon van Zuilen's af det flamske Akademi prisbelønnede Værk, »De belgishe taalwetten«. Om Land og Folk se: Höfken, »Vlämisch Belgien« [2 Bd., Bremen 1847], Ida von Düringsfeld, »Von der Schelde bis zur Maas« [3 Bd., Leipzig 1861]. Se i øvrigt om flamsk Sprog og Litteratur Holland (Afsn. »Sprog« og »Litteratur«). (Litt.: Coop og de la Montagne, *Onze dichters van 1830 tot 1880*; Omer Wattez, *La littérature et la poésie flamande, études littéraires* [Tournai 1893]; Pol de Mont, *Losse schetsen* [3. Del, Hasselt 1890]; Paul Hamelius, *Histoire politique et littéraire du mouvement flamand* [Bruxelles 1894]). *A. I.*

Flamsteed [flä'msti.d], John, engelsk Astronom, født 19. Aug. 1646 i Derby, død 31. Decbr. 1719 i Greenwich, var uddannet til Præst, men blev ved Sacrobosco's Bog *De sphaera* ført til Astronomien. Han begyndte med at lave Solure, beregne Efemerider, observere Solformørkelserne 1666 og 1668 og optraadte 1669 som astronomisk Forfatter med Afhandlingen *De inaequalitate*

dierum solarium [London 1672]. 1670 kom han i Forbindelse med Newton i Cambridge, men vendte straks efter tilbage til Derby, hvor han fortsatte, saa langt hans Midler tillode ham, sine astronomiske Observationer, der bleve meddelte til *Royal Society*. 1674 kom F. til London og fik af Jonas Moore i Opdrag at beregne Maanens Kulminationstid for deraf at udlede Tiden for Floden (se Tidevand); herved kom han med i den af Karl II nedsatte Kommission til Bedømmelse af den af Saint-Pierre i Forslag bragte Metode til Bestemmelse af Længden til Søs ved Maanedistancer. Da F. stærkt hævdede Nødvendigheden af nyere Stjernekataloger og bedre Maanetabeller, gav dette Stødet til Grundlæggelsen af Observatoriet i Greenwich 1675, hvis første Direktør F. blev med Titlen *Astronomer royal*. Samme Aar traadte han ind i den gejstlige Stand og blev Præst i Burstow i Surrey. Lige til sin Død arbejdede F. ivrig mod det stillede Maal, først med de simple Instrumenter, han havde benyttet i Derby, fra 1689 med en efter hans Forslag konstrueret Murkvadrant. Resultatet af hans talrige Observationer er nedlagt i den første moderne Stjernekatalog *Historia coelestis britannica* [3 Bd., London 1712, 2. Udg. udgivet 1725 efter hans Død af Halley] og *Atlas coelestis* [London 1729, med 25 Kort, og 1753 med 28 Kort, af Fortin besørget en mindre Udgave, Paris 1776]. F.'s øvrige mindre Arbejder ere trykte i Philos. Transaction. (Litt.: Baily, *Account of F.* [London 1835, Suppl. 1837, der tillige indeholder en omhyggelig revideret Udgave af hans Katalog paa 3,310 Stjerner. Smlg. Caroline Herschel, *Catalogue of stars taken from F.'s observations and not inserted in the British Catalogue* [London 1798]). *J. Fr. S.*

Flandern kaldtes i Middelalderen Landet mellem Schelde og Somme-Floden, der nu er tredelt mellem Holland, Belgien og Frankrig (se Østflandern og Vestflandern). Da Cæsar kom til Gallien, var det beboet af de germanske Menapier samt Morinerne og Atrebaterne af keltisk og belgisk Stamme. I Slutningen af den romerske Kejsertid udgjorde det en Del af Provinsen *Belgia secunda*; men for øvrigt er dets ældste Historie næsten ganske ukendt, og det romerske Herredømme og den Kultur, dette kan have avlet, forsvandt sporløst, da Frankerne ved Folkevandringens Begyndelse langsomt skøde sig ind over Landet. I Merovingertiden kaldtes det *pagus Mempiscus*, og Navnet F. dukkede først op i Slutn. af 7. Aarh. samtidig med Kristendommens Indførelse som Betegnelse for Egnen omkring Brügge. Landet, der efter Karl den Store's Død havde lidt meget ved Normannernes Plyndringer, tilfaldt ved Forliget i Verdun (843) Karl den Skaldede; han oprettede Markgrevskabet F., som han betroede til en Kriger Balduin kaldet Jærnarmen, der ægtede hans Datter Judith, og fra hvem den senere flanderske Greveslægt nedstammer. Balduin fik 864 Grevskabet som arveligt Len; han forstod at holde Normannerne borte, men efter hans Død 878 vendte de atter tilbage. I 10. Aarh. herskede en Række Grever, der skiftevis førte Navn af Balduin og Arnulf. Balduin IV (988—1036) bemægtigede sig Valenciennes og kom derved i Strid med Kejser Konrad II af Tyskland, men han var heldig i Kampen og erhvervede nogle Besiddelser paa den højre Seine-Bred i Nærheden af Gent samt de zeelandske Øer. Efter den Tid skelner man mellem det egentlige F., Kronflandern, der var et fransk Len, og Rigsflandern, som Greverne havde til Len af det tyske Rige. Balduin V (1036—67) knyttede ved Giftermaal for en kort Stund Hainaut til sine øvrige Besiddelser, medens derimod de zeelandske Øer gik tabt til Greven af Holland. Sønnen, Balduin VI (1067—71) var gift med Richilde af Hainaut, men overlod ved sin Død Regeringen til sin Broder Robert kaldet Friseren (1071—93), der overvandt Richilde ved Cassel (1071) uden dog at kunne forhindre, at hendes Søn tiltraadte Regeringen i Hainaut. Robert's Søn Robert II (1093—1111) deltog i det første Korstog, hvor man tilbød ham Jerusalem's Krone, som han dog afslog. Hans Søster Edele ægtede Knud den Hellige, og da Sønnen Balduin VII døde barnløs 1119, arvede deres Søn Karl den Danske F. (1119—27). Han holdt god Orden i Grevskabet og var en dygtig Hersker, hvis Ry bredte sig langt ud over Landet. Da han blev dræbt under et Oprør i Brügge og ikke efterlod sig Arvinger, bevægede Kong Ludvig VI af Frankrig Borgerne til at støtte hans Prætendent Vilhelm af Normandiet; men da denne ikke holdt sine store Løfter, forlode Stæderne hans Sag, og Gent og Brügge valgte Didrik af Elsass til deres Greve (1128—68), som efterfulgtes af Sønnen Filip (1168—91). Ved dennes Død fik Søsteren Margrete, gift med Balduin af Hainaut, Magten, hvorved Hainaut og F. atter forenedes, og da Filip August vilde inddrage Landet som et udslukket Len, vandt hun ham for sig ved at afstaa det senere Artois. Med deres Søn Balduin, der deltog i det fjerde Korstog (1204) og blev valgt til Kejser i Byzans, uddøde Balduin af Jærnarmen's mandlige Efterkommere (1206). Filip August bemægtigede sig for en Tid lang Grevskabet, men lod sig dog bevæge til at give det tilbage til Balduin's Datter Johanne, mod at hun afstod Valenciennes til Frankrig. Da Johanne døde 1244, overtog hendes Søster Margrete Regeringen; de egentlige Herrer vare dog Stæderne, som hun gav vidtrækkende Privilegier. Under den gamle Greveslægt havde en virkelig flamsk Nationalitet efterhaanden udviklet sig. Fyrsterne havde holdt Adelen nede og beskyttet Stæderne, og F. blev hurtig Nordeuropa's egentlige Handelscentrum. Særlig var Brügge en blomstrende Stad. Som Sæde for Nordens største Pengemarked og et af Hansestædernes Kontorer blev det den store Stabelplads for Østersøen's og Middelhavet's Varer, især efter at den italienske Handel fra 1318 var begyndt at gaa søværts til F. Landet var dog ikke blot modtagende, men ogsaa ydende, og dets Tæpper og vævede Uldstoffer vare hele den civiliserede Verden over en højt skattet Handelsvare. Borgerne og Bønderne, der ligeledes nøde en ikke ringe Frihed, havde været det gamle Dynasti tro; nu afløstes dette af en ny Slægt, hvis Politik ikke svarede til Landets Interesser, og hvis ridderlige Hofliv og Ødselhed stillede store Krav til Borgernes Lommer. Intet Under, at de lavere Stænder derfor satte haardt mod haardt, og at F.'s Historie i den følgende Tid er en stedsevarende Kamp mellem Stæderne og Greven, der i Reglen fik Hjælp fra Frankrig.

Margrete skiftede ved sin Død (1280) sine Lande mellem sine 2 Sønner. Jean d'Avesnes af første Ægteskab fik Hainaut, medens F. tilfaldt den yngre Gui de Dampierre. Denne kom snart i Strid med de patriciske Raad i Gent og Briigge, der klagede til Frankrig, medens Greven opsagde Filip den Smukke Huldskab og Troskab og sluttede Forbund med Edvard I af England. Men Filip erobrede Landet, og Gui maatte vandre i fransk Fangenskab (1300). Det lavere Borgerskab harmedes imidlertid over Franskmændenes Udsugeiser; ledede af Peter de Coninck dræbte de den fremmede Garnison i Briigge og tilføjede den franske Ridderhær et forsmædeligt Nederlag ved Courtrai (1302). Gui døde 1305, og med hans Søn og Efterfølger, Robert de Béthune (1305—20), sluttede Filip en haard Fred, der indskrænkede F.'s Territorium betydelig, men Stæderne nægtede at anerkende den, og først 1320 kan Striden betragtes som endt. Den havde styrket Demokratiets, Lavenes, Sag og gjort Grevens Magt næsten illusorisk. Borgerne i Briigge holdt endog en Tid lang Robert's Søn Grev Ludvig af Nevers fangen, men Filip VI af Frankrig tog sig af hans Sag og førte ham tilbage efter Sejren ved Cassel 1328. Under den snart paafølgende Kamp mellem Frankrig og England (»Hundredeaarskrigen«) var Greven en tro Tilhænger af Frankrig, medens Borgerstanden var engelsksindet; thi England var det store Marked, der forsynede dem med Uld, og Væverierne vare stadig Landets Hovedindtægtskilde. Da Edvard III, som Følge af at Greven j havde beslaglagt engelske Skibe, tog Repressalier i og forbød Uldudførselen, rejste Gent, der nu havde afløst Briigge som den vigtigste Stad, sig under Ledelse af Jakob Artevelde (s. d.) og fordrede, at Landet skulde holde sig neutralt, for at »Ulden kunde komme ind i F.« (1337). Greven maatte flygte til Frankrig, og Artevelde blev den egentlige Regent, men da han nærmede sig England i højere Grad, end mange fandt det tjenlig, blev han dræbt under et Opløb (1345) Det følgende Aar faldt Grev Ludvig af Nevers ved Creçy, hvorpaa Stæderne villig hyldede hans Søn Ludvig. I de ydre Kampe tog F. i den følgende Tid ringe Del, men Landet selv hærgedes af Borgerkrigen. Købmændene og den højere Borgerstand søgte at fravriste Lavene deres Magt, og By rasede mod By; Gent plyndrede saaledes en mindre By, fordi dens Borgere havde fordristet sig til at lave en Sort Klæde, hvorpaa Genterne mente at have Eneret. I Slutningen af sin Regering blev Ludvig fordreven af Folkepartiet, der lededes af Jakob Artevelde's Søn Filip; men Karl VII af Frankrig tog sig af hans Sag og vandt en blodig Sejr ved Rosebeeke, hvor Filip faldt (1382). Aaret efter døde Grev Ludvig, og F. tilfaldt Filip den Dristige af Burgund, der var gift med hans Datter Margrete. Efter at Stæderne ved Freden i Tournai (1385) havde anerkendt den ny Greve-Hertug, var Landets historiske Rolle væsentlig til Ende. Det blev et Led i den store burgundiske Husmagt, og med Stædernes vidtstrakte kommunale Rettigheder gik det, om end ikke uden Kamp, efterhaanden mere og mere tilbage. Men Handel og Industri blomstrede stadig, og i van Eyck'ernes Værksted skød den transalpinske Renaissance sine fagreste Skud. Landets og Folkets Rigdom var bekendt viden om; ligesom Milano var det bedste Hertugdømme, saaledes var F. det bedste Grevskab, sagde man. Da den burgundiske Mandsstamme uddøde med Karl den Dristige (1477), gik F. over til hans Datter Margrete, der var gift med den senere tyske Kejser Maximilian, og knyttedes af Karl V til de øvrige habsburgske Huslande, idet Lensforholdet til Frankrig hævedes ved Freden i Madrid (1526). 1548 forenedes det med de 16 andre nederlandske Provinser til den 10. saakaldte burgundiske Kreds. Under den nederlandske Frihedskrig sluttede F. sig en Stund til de nordlige Provinser, men blev vundet tilbage til Spanien af Alexander Farnese; dog afstodes ved den westfalske Fred (1648) den nordligste Del af Landet til Nederlandene, og ved Pyrenæer-Freden (1659) tabtes Artois til Frankrig, ligesom Ludvig XIV i de følgende Fredsslutninger i Aachen, Nijmwegen og Ryswick erhvervede en Række Grænsefæstninger. 1794 erobredes det tillige med de øvrige spanske Nederlande af Jourdan, og under Navn af Dep. Lys (Vestflandern) og Escaut (Østflandern) forenedes det med Frankrig. Paa Wienerkongressen (1814) henlagdes F. til Kongeriget Nederlandene, af hvilket det udgjorde en Del indtil Belgien's Uafhængighedserklæring 1830. (Litt.: Kervyn van Lettenhove, *Histoire de F.* [4 Bd., Briigge 1874, 3. Udg] og *La F. pendant les trois derniers siedes* [smst. 1875]; L. Vanderkindere, *Le siècle des Artevelde* [Bruxelles 1879]; Warnkonig, »Flandrische Staats- u. Rechtsgeschichte bis 1305« [3 Bd., Tübingen 1835—39; oversat paa Fransk af Gheldolf i 5 Bd., Bruxelles 1835—64]). *M. M.*

Flandern, Greve af, Titel i Belgien for Kongens anden Søn eller for den nærmeste Tronfølger efter Kronprinsen.

Flanderske Skole se Nederlandsk Kunst.

Flandersk Kvæg se Kvægracer.

Flandin [flãdæ'], Eugéne Napoléon, italiensk-fransk Maler og rejsende, født 16. Aug. 1809 i Napoli, død 1876 i Tours, opholdt sig først i Algérie, hvor han malede adskillige Billeder, som gjorde stor Lykke i Frankrig Med offentlig Understøttelse berejste har derpaa Persien 1839—41 i arkæologiske og kunstneriske Øjemed. Frugterne af denne Rejse vare Værkerne »Etudes sur la sculpture perse« [3 Bd., Paris 1842]; »Etudes sur la Perse moderne« [1842, med 100 Tavler]; »Voyage en Perse« [2 Bd., 1843] og Atlas til hans »Voyage en Perse« [6 Bd., 1843—54]. Da Botta (s. d.) opdagede de assyriske Oldtidslevninger i Khorsabad, sendtes F. til ham som Tegner. Han forblev nu i Egnene ved Tigris 1843—45 og tegnede derefter Tavlerne af Botta's »Monuments de Ninive«. Efter sin Hjemkomst udgav F. »L'Orient« med 150 af ham selv litograferede Tavler, fremstillende Livet i Østerland [1856—74]. F. skrev ogsaa »Histoire des chevaliers de Rhode« [Tours 1854]. *V. S.*

Flandres au lion [flã!droljõ'] (fr.), »Flandrer, flokker eder om Løven«, Valgsprog i Flandern's Vaaben.

Flandrin [flãdræ'], Jean Hippolyte, fransk Maler, født i Lyon 23. Marts 1809, død i Rom 21. Marts 1864. Han lærte først hos Kunstnere af underordnet Betydning og kom 1829 med sin yngre Broder Paul F. til Paris og under Ingres'es

Haand. 1832 fik han den store Pris for Malerkunst og kom Januar 1833 til Rom, hvor hans to Brødre, Paul og Auguste, snart efter indtraf, og hvor de alle arbejdede under Ingres, der var Direktør for det franske Akademi i Rom. Brødrene vendte 1838 tilbage til Frankrig, hvor nu F. blev en frugtbar og fremragende Historiemaler. Hans Kompositioner ere grundige, dybt følte og dybt gennemtænkte, Anordningen af Figurerne i Billedet og de enkelte Skikkelsers Karakterisering fortræffelig, Tegningen ren og klar, men hans Arbejder ere ikke fri for en vis Kølighed og Ensformighed, og hans Kolorit ikke dadelløs. — Hans Maleri for den store Pris var en Theseus, der genkendes af Aigeus; af hans andre Arbejder maa nævnes hans »Dante og Vergil i Underverdenen« [1836], »Ung Hyrde« [s. A.], »Christus velsigner Smaabørnene« [1839] o. s. v., men navnlig hans store Komposition til Pairskammeret: den hellige Ludvig (IX) dikterer sine »Etablissements« (Love), hans Napoleon som Lovgiver (til Statsraadets Sal) og hans store monumentale Malerier i Kapellet St. Jean i Kirken St. Severin i Paris [1840]. F.'s ypperste Værk er dog uden Tvivl hans Friser paa Entablementet i St. Vincent de Paul's Skib [1853], Helgener og Helgeninder, 150 Figurer (litograferede af ham selv). Han gjorde ogsaa ypperlige Staffelibilleder [»Pigen med Nelliken«, 1859], Portrætter, som af Napoleon III, Prins Napoleon, Baron Rothschild o. a., og enkaustiske Malerier, som »Christi Indtog i Jerusalem« o. a. m. i St. Germain des Pres i Paris. — Hans ældre Broder, Auguste F., født i Lyon 1804, død smst. 1842, malede Portrætter, Figurbilleder, Arkitekturstykker (det indre af St. Miniato i Firenze) og Historier (Savonarola); — den yngre Broder, Jean Paul F., er født i Lyon 1811, uddannedes hos Ingres, men slog sig snart paa Landskabsmaleriet; han har malet efter Rafael i Loggierne og gjort en stor Mængde fortræffelige Landskaber fra Rom's Omegn, Languedoc, Provence, Montmorenci-Dalen, ogsaa gode Portrætter (som af Ambr. Thomas). *F. J. M.*

Flanél se Flonel.

Flanere (fr.), slentre i behagelig Lediggang gennem Gaderne; Flanør (elegant), Dagdriver, Brostenssliber.

Flanke 1) er i Befæstningskunsten en tilbagetrukken Forsvarslinie, hvis Grundrids er bestemt derved, at man herfra skal kunne beskyde paa langs (flankere) det nærmere Terrain eller ubestrøgne Rum foran Nabolinier eller Mellemrummene mellem de enkelte Værker i en ikke sammenhængende Befæstningslinie. I den bastionære Befæstning tjene Bastionernes F. væsentlig til Beskydning af Graven (se Bastion). *A. L—n.*

2) kaldes Siderne af en Troppeopstilling i Modsætning til Fronten og Queuen. F. ere, naar de ikke dækkes af naturlige eller kunstige Hindringer, saarbare Punkter, da Fægtningsudvikling til F. først kan ske efter en Frontforandring. De maa derfor i saadanne Tilfælde dækkes ved Troppefordelinger. De moderne Vaabens store Ildvirkning, der har gjort Angrebet i Fronten vanskeligt og ofte umuligt, bevirker, at Modstanderen, hvor Forholdene tilstede det, søges trængt ud af sin Stilling ved omgaaende Bevægelser og derpaa følgende Flankeangreb, der tillige kan true hans Tilbagetogslinie. *B. P. B.*

3) kaldes det Parti af Bugens Sider, som (hos Dyr) ligger bag de falske Ribben. Formen af F. er nærmest trekantet; den begrænses fortil af de bageste Ribben, oventil af Lændens Tværudvækster og bagtil af det udvendige Hoftehjørne. Ved Bedømmelsen af Husdyrenes (navnlig Hestens) Ydre plejer man at kaste et Blik paa F., fordi man af dens Bevægelser (Flankeslaget) kan slutte sig til Aandedrætsorganernes øjeblikkelige Tilstand. Er Flankeslaget kun utydeligt, er det Tegn paa, at Aandedrættet er normalt; ere Flankebevægelserne derimod stærke, kan det, naar ikke netop Dyret i Forvejen har løbet stærkt, tyde paa, at det lider af Engbrystighed (ell. Astma), hvilken Sygdom henhører under de saakaldte skjulte Fejl (s. d.). *H. G.*

Flankebatteri er en sjældnere anvendt Betegnelse for et til Flankering af en Fæstningsgrav bestemt Batteri. *A. L—n.*

Flankemarch kaldes en March langs Fjendens Front, saaledes at man stadig byder Flanken til Fjenden. En saadan March, der maa dækkes af en saakaldt Flankedækning ell. Flankegarde, er en særdeles vanskelig Opgave, da et Angreb vil træffe den marcherende Styrke i en uheldig Formation. Vanskeligheden ved Udførelsen af en saadan March er navnlig stor over for en nærstaaende, overlegen og energisk Modstander. *B.P. B.*

Flankere se Flanke og Flankering.

Flankēring kalder man den Beskydning paa langs, som udgaar fra visse Dele af en befæstet Linie til Understøttelse af Naboværker, til Bestrygning af Terrainet foran og Mellemrummene imellem disse. Specielt bruges Betegnelsen om Beskydningen af de i død Vinkel liggende Fæstningsgrave. F. udgaar da enten fra Hovedvoldens Flanker eller fra særlige, i Graven opførte, murede Bygninger (se Gravflankering). *A. L—n.*

Flankestilling kaldes den Stilling, som indtages ud til Siden af Fjendens Fremrykningslinie med Front mod hans Flanke, og hvorved hans Fremrykning trues. En saadan Opstilling tvinger enten Fjenden til at afvige fra det egentlige Maal for at tage Front mod F. eller til at detachere en Del af sin Styrke mod denne, hvorved hans Kræfter svækkes. I de slesvigske Krige vare Als og Frederich F. *B. P. B.*

Flankonāde (egl. Sidestød, af fr. *flanc*, Side) er en Benævnelse fra Floretfægtning, der betegner en Bevægelse, ved hvilken man binder Modstanderens Klinge med sin egen og fører hans Spids ud til Siden for at rette et Stød mod ham i Blottelsen. *K. A. K.*

Flankør, forældet Betegnelse for en Rytter, der anvendes i Sikrings- og Efterretningstjenesten. *C. G. B.*

Flaske kaldes det Apparat, der sædvanligvis benyttes til spæde Børns kunstige Ernæring. Naar et Barn ikke kan faa Bryst, maa det i Stedet for have Mælk fra et Dyr, næsten altid fra Koen, hvilket kaldes, at det ernæres kunstig. Men det skal dog helst tilegne sig Føden ved Patning, og man kommer derfor Mælken paa en F., som man forsyner med en Pattetold o: en Hætte af Kautsjuk, der ligner en Brystvorte, og som i Spidsen er gennemboret med 3—4 fine Huller. Hvad Form F. har, er i og for sig uden Betydning, kun maa det være let at rense den fuld-

komment. Ogsaa Pattetolden maa renses meget omhyggelig; derfor ere alle mere komplicerede Apparater at forkaste, saaledes navnlig Brugen af den saakaldte »Slange« ɔ: et Gummirør, hvis ene Ende er befæstet til et Rør, der gennem en Prop gaar ned i F., medens Pattetolden sidder ved den anden Ende; man opnaar herved, at Barnet kan drikke, medens F. ligger ved Siden af det, uden at nogen behøver at holde den; men da derved den for spæde Børn saa nødvendige Regelmæssighed i Ernæringen (se Diegivning) let forstyrres, er dette ingen Fordel, der kan opveje Vanskeligheden ved at holde Slangen ren. — For at Komælken kan være tjenlig til Føde for det spæde Barn, maa den af Hensyn til Ko- og Menneskemælkens forskellige Sammensætning fortyndes med Vand (eller Bygsuppe), og der maa tilsættes Sukker. I Begyndelsen giver man 2 Dele Vand til 1 Del Mælk og stiger gradvis, til man i 2.—3. Uge er naaet til lige Dele Vand og Mælk; for den øvrige Tid kan man til hver Del Vand sætte lige saa mange Dele Mælk, som Barnet er Maaneder; fra 6.—7. Maaned kan man give ren Mælk. Til hver Portion, Barnet skal drikke, sættes $^1/_2$ Teskefuld stødt Melis eller Mælkesukker. I Begyndelsen skal hvert Maaltid kun være omtr. $^1/_{16}$ Lit., stigende i Løbet af en Maaned til henved $^1/_8$ Lit., og sjælden behøver man senere at stige til over $^1/_5$ Lit. — Mælken maa være uforfalsket, af sunde Køer, og der maa ikke i deres Føde være Stoffer, der kunne indvirke uheldig paa Mælken (Mask og Bærme fra Brændevinsbrænderier, visse Roeformer o. s. v.). For at hindre Mælken i at blive sur og for at dræbe de Sygdomsspirer, som kunne findes i Mælken (Tuberkulose, Difteri, Skarlagensfeber, tyfoid Feber o. fl. a.), har man kogt den. Endnu bedre er den nu almindelig anvendte Soxleth'ske Metode (s. d.), hvorved Mælkeblanding og F. steriliseres. Steriliserede (eller maaske rettere pasteuriserede) Mælkeblandinger til spæde Børn fremstilles ogsaa fabrikmæssig og forhandles. — Opflaskning kan give udmærket gode Resultater, men kræver stor Omhu for at lykkes. (Litt.: Leopold Meyer, »Den første Barnepleje« [Kbhvn. 1895]). *Lp. M.*

Flaske, i Norge Navn paa den ydre Skal af Veden (Baghun), kløvet efter Aarsringene og ikke lodret paa samme; deraf Flaskeski, Ski forarbejdet af saaledes kløvet Ved, »kløvet paa F.«. *J. B. H.*

Flaske, Leydener, se Leydnerflaske.

Flaskebarn kaldes et Barn, der ernæres ved Flaske, modsat Brystbarn, der faar Die. Naar Opflaskningen foretages omhyggelig og rationelt, kan den give næsten lige saa gode Resultater som Diegivning; dog ere F. maaske mere tilbøjelige til at faa engelsk Syge. Men da Opflaskningen for at lykkes kræver den største Omhu og Renlighed, og da der ofte, naar noget i denne Retning forsømmes, opstaar Tarmsygdomme (Kolerine) hos Børnene, er det let at forstaa, at Dødeligheden er langt større blandt F. end blandt Brystbørn. Jo mere de nyere Erfaringer om Opflaskningens Grundregler benyttes, og navnlig jo mere Soxleth's Metode anvendes, desto mere træder dog denne Forskel tilbage. *Lp. M.*

Flaskeelement se Galvaniske Elementer.

Flaskefabrikation se Glas.

Flaskefyldningsmaskine se Flasker.

Flaskegræskar se Lagenaria.

Flaskekapsler se Flasker.

Flaskelak se Flasker.

Flaskeovn, foroven indsnævret, staaende Ovn til Kalkbrænding.

Flaskepost, Befordring af Efterretninger ved Ulykkestilfælde og andre Anledninger i en vandtæt lukket Flaske, der kastes i Havet for om muligt at naa en Havn eller beboet Kyst. Efter folkeretlig Brug afleveres saadanne Flasker af Finderen til den stedlige Øvrighed og overgives af denne til vedkommende Lands Konsul, der sørger for Viderebefordring af Efterretningen. Navnlig i arktiske Egne er F. bleven anvendt med Resultat til Overbringelse af Efterretninger om Polarekspeditioner. Resultaterne af F. blive aarlig bekendtgjorte i »Nautical Magazine« [London] og i »Annalen der Hydrographie« [Berlin]. *Joh. F.*

Flaskeproppemaskine se Flasker.

Flasker fremstilles oftest af Glas, men til specielt Brug benyttes dog ogsaa F. af andre Materialer. Saaledes bruges F. af Ebonit eller Bly til Opbevaring af Flusssyre, F. af Jærn til Forsendelse af Kvægsølv og F. af Stentøj til Blæk, Mineralvand o. a. Ved Benyttelsen af F. skulle disse først renses, hvilket kan ske ved at ryste dem, delvis fyldte med Vand og Hagl eller Korn af Jærn, Porcelæn o. l.; men skønt Benyttelsen af Hagl er ret almindelig, maa den dog bestemt fraraades, da lidt af det giftige Bly let afgnides og bliver siddende indvendig i F., hvor det kan opløses i den paafyldte Vædske, naar denne er syrlig. I Fabrikker foretages Rensningen sædvanlig paa den Maade, at F. henlægges i varmt Vand, hvorved Etiketter, indtørrede Rester af tidligere Indhold o. l. opblødes og løsnes, hvorefter de skydes ind over en roterende, passende tildannet Børste, der kan være saaledes indrettet, at F., naar den er helt indskudt, aabner for en Tilstrømning af Vand til det hule Børsteskaft, der endvidere er forsynet med en Del fine Huller, gennem hvilke Vandet saaledes sprøjtes ind i F. under Arbejdet. Rensningen afsluttes som Regel med en Udsprøjtning med Vand, idet F. trykkes ned over et lille, opretstaaende Rør, gennem hvilket Vandet sprøjter op, naar F. ved sit Tryk aabner for en Ventil. Fedtede F. maa renses med varm Soda- eller Natronlud, og alt efter F.'s tidligere Indhold er det undertiden nødvendigt at anvende forskellige Syrer. Fyldningen af F. foregaar som Regel ved Hjælp af særlige Apparater, bestaaende af en Vædskebeholder, forsynet med skraat nedadrettede Udløbsrør, der paa forskellig Maade ere saaledes indrettede, at de ere lukkede ved Hjælp af en Ventil, der først aabnes, naar F. er skudt helt op om dem, medens Vædskeudløbet aflukkes automatisk, naar F. er helt fuld. Til Paafyldning af kulsyreholdige Drikke paa F. haves særlige Apparater, ved hvilke der er taget Hensyn til, at intet af Kulsyren skal kunne undslippe. Efter Paafyldningen skulle F. forsynes med Prop, hvortil benyttes saakaldte Proppemaskiner, bestaaende af en kort, lodret Cylinder, op mod hvis efter Flaskehalsen afpassede Underside F. trykkes, idet den er anbragt paa et, af et Traad paavirket, op- og nedad bevægeligt Bord. Foroven i Cylinderen indsættes en Prop, der derpaa drives ned gennem

Cylinderen og ind i F. ved Hjælp af et Stempel, der bevæges nedad ved et Tryk paa en passende Vægtstang. Propperne maa først være udblødte ved Kogning med Vand. I Stedet for Korkpropper benyttes ofte forskellige andre Lukkemidler for F., navnlig Porcelænspropper forsynede med en Tætningsring af Kautsjuk og hængslede til F. ved Hjælp af en Metaltraad, medens en anden, fjedrende Traad i Form af en Bøjle tjener til at presse Proppen fast mod F.; af saadanne Lukker eksisterer der en stor Mængde Konstruktioner. Ligeledes har man paa mangfoldige Maader fremstillet F., saaledes forsynede med indvendige Ventiler, at de ikke kunne fyldes igen, naar de have været tømte, for at man kan sikre sig mod Forfalskning af Indholdet. Til yderligere Sikring af Lukket for F. og navnlig til Pynt overtrækkes ofte Proppen og det øverste af Halsen med Flaskelak, der bestaar af Harpiks, Terpentin, Voks eller Skellak, Fyldstoffer, som Infusoriejord o. 1., og Farvestof. De ligeledes almindelig benyttede Flaskekapsler af Metalfolie anbringes paa F. enten ved Hjælp af en Snor, der tvinges ned rundt om Kapselen, efter at denne er sat løst paa, elier ved Hjælp af særlige Maskiner, i hvilke passende formede Kæber afvekslende bevæge sig mod og fra hinanden. Man har ogsaa konstrueret forskellige Maskiner til at foretage Proppens Overbinding med Metaltraad, men disse have hidtil ikke fundet synderlig Anvendelse. *K. M.*

Flaskerensning se Flasker.

Flasketræk, uheldigt populært Udtryk (tysk: »Flaschenzug«), se Talje.

Flasketrøje se Dragt S. 446.

Flassan [flasã'], Gaetan Raxis, Greve, fransk Skribent af græsk Afstamning, født 1760, død i Paris 20. Marts 1845. Han blev opdragen i den franske Militærskole i Paris, emigrerede og tjente i Condé's Korps. Efter sin Tilbagekomst til Frankrig arbejdede han i Udenrigsministeriet, men blev mistænkt for Forbindelse med Emigranterne og trak sig derfor tilbage til Marseille, hvor han levede i største Stilhed. Langt om længe blev han Lærer i Historie ved Militærskolen i St. Germain-en-Laye, fulgte 1815 med den franske Legation til Wien-Kongressen og arbejdede 1821 kraftig for Grækernes Sag. 1831 trak han sig tilbage til Privatlivet. Hans Skrifter ere af historisk og politisk Indhold; mærkes kunne hans »Hist. générale et raisonnée de la diplomatie franc. etc.« [6 Bd., Paris 1808, 7 Bd. 1811], hans »Hist. des Bourbons de Naples« [Paris 1814] og navnlig hans »Hist. du congrés de Vienne« [3 Bd., Paris 1829]. Han maa bruges med Forsigtighed, da han er overfladisk og partisk, navnlig ubillig lige over for Napoleon. *F. J. M.*

Fiatanger Herred, Namdalen's Fogderi, Nordre Trondhjem's Amt (1891) 1,821 Indb., er et Kystherred beliggende paa Sydsiden af Foldenfjord; dets østlige Del er væsentlig Fastland med enkelte indgaaende Fjorde, Bølefjord 6 Km. og Jøssundfjord 12 Km., den vestlige Del indbefatter derimod tillige en Mængde Øer, Holme og Skær, af hvilke de største ere Halmø, Villø, Bjørø og Kvernø, inden for hvilke Kysten er stærkt udtunget ved de mange mindre Fjorde som Viksfjorden, i hvis Bund Hovedkirken ligger, den kun ved tvende smalle Sund tilgængelige Aarfjord, Fløen og Knøttenfjord, paa hvis Vestside Nord Fiatanger Annekskirke ligger paa Øen Løvø. Paa Østsiden grænser Herredet til Namsenfjorden. Fastlandet er opfyldt af Fjælde, hvis Middelhøjde kan sættes til 300 M. Af højere Toppe findes dog mange, saaledes Honnevasheia 542 M., S. f. Aarfjord, Benegaardsheia 612 M. omtrent i Herredets Midte og Jøssundvarden paa Sydgrænsen de højeste. Oxbaasheia 278 M. paa Herredes Vestgrænse lige ud mod Havet er et bekendt Sømærke. Fjældene danne ingen sammenhængende Masse, men ere overalt gennemskaarne af Dale, fyldte med større eller mindre Vande, af hvilke kunne mærkes Løvsnes Vand, Skjeldelang Vand, Dale Vand og Honna Vand. De mange Elve have ingen større Længde; vestligst falder Skjelelven, der kommer fra Bjørnør, og Oplandselven ud i Jøssundfjorden, midt i Herredet falder den betydeligste Elv Løvsnæselven ud i en Bugt af Havet lige over for Løvø Kirke, den gennemstrømmer flere af de største Vande og har stor Betydning for Tømmerflødningen. Det dyrkbare Areal er meget lidet og indskrænker sig til spredte Smaaflækker ved Kysten, paa enkelte af Øerne og i de større Dalfører. De øvrige Dele af Dalene afgive i de indre Dele gode Bejter. Agerbruget staar lavt til Dels som Følge af det ugunstige, kolde og fugtige Klima. Skov findes ikke paa Øerne, hvor Tørv benyttes som Brændsel, derimod er der god Granskov paa Fastlandet navnlig omkring Jøssundfjorden. Fiskeri er Hovednæringen. Adgangen til de mange Havne langs Kysten er lettet ved en Mængde Sejlmærker og Fyr, af disse kan mærkes Ellingraasa Fyr paa Vestkanten af Bjørøen; det er et klippende Fyr af 3. Orden og lyser 6 Kvartmil. Foruden med Hovedrouterne langs Kysten med Anløbssted ved Bjørøen staar F. i direkte Dampskibsforbindelse med Namsos og Trondhjem ad den indre Led inden for Øerne. Af kørbare Veje findes kun enkelte mindre Stykker, der forene adskilte Fjordarme. Herredets Areal er 462 □ Km., hvoraf 19 □ Km. Ferskvand. *J.F. W. H.*

Flatbush [flä'tbuš], By i den nordamerikanske Stat New York paa Long Island tæt ved Brooklyn med en Sindssygeanstalt og flere filantropiske Anstalter. Henved 10,000 Indb. *S. B. T.*

Fiatdal, Anneks til Siljord i Øvre Telemarken, bekendt som en af denne Landsdels smukkeste Partier, der, som Navnet antyder, ligger sid og flad mellem høje Fjælde, af hvilke Skorve, 1,354 M., paa Nordsiden er det højeste. Gennem F. nedover til Siljord (s. d.). *J. F. W. H.*

Flatey (Flatø), en 0 i Brede-Bugten paa Island, hører til den store Sværm af Øer, der ligge uden for Gils-Fjorden og kaldes Vestureyjar. Paa F. er der nu (siden 1777) en Handelsplads med en lille Havn; i 12. Aarh. stiftedes her et Kloster (1172—84), der senere flyttedes til Helgafell ved Stykkisholm. I Udlandet er F.'s Navn mest bekendt paa Grund af den berømte Sagahaandskrift Flatø-Bogen (s. d.). En anden 0 af samme Navn, der er betydelig større, ligger i Bugten Skålfandi paa Nordlandet. *Th. Th.*

Flathe, Heinrich Theodor, tysk Historiker, er født 1. Juni 1827 i Sachsen, studerede i Leipzig, blev Gymnasiallærer og har siden 1866 været

ansat ved Fürstenschule i Meissen. Foruden en Række Monografier, væsentlig over sachsisk Historie, kunne af hans Arbejder nævnes: en Omarbejdelse og Fortsættelse af Bottiger's »Geschichte d. Kurstaats u. Konigreichs Sachsen« i Heeren og Ukert's store Samling [3 Bd., Gotha 1867—73], »St. Afra. Geschichte d. K. sächsischen Fiirstenschule zu Meissen« [Leipzig 1879], »Das Zeitalter d. Restauration u. Revolution 1815—51« [Berlin 1883] i Oncken's »Allgemeine Weltgeschichte«, »Die neueste Zeit« [Berlin 1887 ff.] i »Allgemeine Weltgeschichte«, udg. af Flathe, Hertzberg o. a., samt »Deutsche Reden« [Leipzig 1892 ff.]. *M. M.*

Flatheads [flä'thedz] el]. Selish, et Indianerfolk i British Columbia og den nordlige Del af Washington. F. levede tidligere væsentlig af Fiskeri, men ere senere under Paavirkning af kristne Missionærer gaaede over til Agerdyrkning og have tilegnet sig europæisk Dragt og Levevis. Deres Navn, F., betegner det mest fremtrædende Træk i deres Fysiognomi, nemlig den ad kunstig Vej fremkaldte Omdannelse af Hovedets Former. Operationen, der nu er gaaet af Brug, foretoges paa følgende Maade. Det spæde Barn blev fastbundet til et med Mos foret Bræt, medens et andet Bræt blev lagt over Panden og fastgjort til Underlaget under en spids Vinkel. Den saaledes fremkomne Presse strammedes efterhaanden mere og mere sammen, saa at Kraniet underkastedes et stadigt Tryk. Efter 8—12 Maaneders Forløb havde Hovedets bløde Knogler antaget den forønskede Form: Panden var bleven høj, bred og skraat tilbagefaldende i lige Forlængelse af Næseryggen; ved Issen stødte den sammen med det flade Baghoved under en spids Vinkel. Denne Operation synes ikke at have udøvet nogen uheldig Indflydelse paa Børnenes Intelligens; Hjernen kan uden Skade udholde en ved langsomt Tryk fremkaldt Formændring. Den foretoges af æstetiske Hensyn og eksisterede ikke alene hos F., men ogsaa hos adskillige andre Folk baade i og uden for Amerika. *Kr. B.*

Fiatholm [flä'tho.um], 0 med Fort og Fyrtaarn midt i den engelske Flod Severn's brede Munding.

Flat races [flä'tre.isez] d. s. s. Fladløb.

Flattere (fr.), smigre, kærtegne, forskønne; Fiattør, Smigrer.

Fiatters [flatæ!r], Paul François Xavier, fransk Officer og Afrikarejsende, født 16. Septbr. 1832, død 16. Febr. 1881, udmærkede sig som Løjtnant i Krim-Krigen og blev 1871 Oberst. 1876 udnævntes han til Kommandant for et Militærdistrikt i Algérie og foretog 1880 en Ekspedition ind i Sahara, hvor han blev overfalden og myrdet af Tuarekerne tillige med største Delen af sine Ledsagere.

Flatticll. Johann Friedrich, württembergsk evangelisk Præst og Skolemand, (1713—97). Under sit teologiske Studium blev han paavirket af Pietisten J. A. Bengel, men bevarede dog i langt højere Grad end de egentlige Pietister et aabent Øje for den naturlige og menneskelige Side af Opdragelsen, hvorved han danner en Overgang til Filantropisterne. I sit Hus havde F. en Undervisnings- og Opdragelsesanstalt for Børn og unge Mennesker, der ofte stode tilbage i intellektuel eller moralsk Henseende; men desuagtet opnaaede han store Resultater ved sin Opdragelsesmaade. F. var udelukkende praktisk Pædagog, en født Skolemand, der saa paa hele Omverdenen med Pædagogens Blik. Biblen og Menneskelivet vare hans pædagogiske Læremestere, og det, han lærte af dem, forstod han at forme paa en saa genial Maade, at man har kaldt ham en nytestamentlig Salomon i en Landsbypræsts Dragt. Baade hans Personlighed og hans Virksomhed vare prægede af ædel, kristelig Humanitet. (Litt.: Ledderhose, »Leben und Schriften von J. F. F.« [5. Opl. 1873]; Schäfer, »F. und sein pädagogisches System« [1871]). *J. L.*

Flatuléns (lat.). Under normale Forhold indeholder Tarmkanalen en Del Luft, som udvikles under Fordøjelsesprocessen, bestaar af forskellige Luftarter som Kulsyre, Kvælstof, Kulbrinter, Svovlbrinte, og jævnlig udskilles i Form af »Vinde« *(Flatus)*. Forøges denne Luftmængde betydelig, kan den bevirke en Udspiling af hele Underlivet. Derved fremkaldes Smerter (Vindkolik, *Colica flatulenta*), og Aandedrættet kan besværes ved det Tryk, som Luften gennem Mellemgulvet kommer til at udøve paa Brystorganerne. En saadan stærk Udspiling ved Luft (Meteorisme) findes under forskellige Forhold, hvor der finder abnorme Gæringsprocesser i Tarmen Sted, saaledes ved Tarmkatarrer, men ogsaa, hvor Tarmene lammes, som ved Underlivsbetændelse; ved denne Lidelse kan Meteorismen naa betydelige Grader, idet den naturlige Afgang af Flatus er indskrænket eller helt ophævet. Manglende Afgang af Flatus er derfor et Symptom paa, at der er Hindring for Luftens Passage (indeklemt Brok, Tarmslyngning). F. er ogsaa et hyppigt Symptom ved nervøse og hysteriske Affektioner. *A. F.*

Flatus se Flatulens.

Flatø se Flatey.

Flatø-Bogen (isl. *Flateyjarbók*) kaldes et overordentlig stort oldislandsk Haandskrift, Nr. 1005 Fol. i Gml. Samling i det kgl. Bibliotek i Kbhvn.; det bestaar nu af to Bind, i alt 905 skrevne Spalter, to paa hver Side. Dets Hovedindhold er Sagaerne om de to Olaf'er (Olaf Tryggvason og Olaf den Hellige), Kong Sverre og Hakon den Gamle, samt om Magnus den Gode og Harald Haardraade. Af disse findes de 2 første her i deres allervidtløftigste Bearbejdelse, idet ikke alene mindre Afsnit, men ogsaa hele Sagaer, som »Orkneyingasaga«, »Færeyingasaga« m. m., ere optagne deri. Saadanne Bearbejdelser fjerne sig langt fra de kunstnerisk udformede Sagaer, men ere ikke desto mindre af en meget stor Betydning netop paa Grund af den optagne Stofmasse, der maaske ikke eller kun fragmentarisk kendes andensteds fra. Ogsaa de andre Sagaers Bearbejdelser ere af stor Interesse og Værdi. Endelig findes her de bekendte, saakaldte Flatø-Annaler »fra Verdens Ophav« til Aar 1394, samt enkelte Digte (»Oláfsríma«, »Hyndluljóð«, »Nóregskonungatal«, der alle kun kendes herfra og fra Geisli) og mindre Sagaer og delvis mytiske Afsnit. Fra Indholdets Side betragtet hører saaledes F. til de værdifuldere Haandskrifter. Næsten enestaaende er den, for saa vidt som man ifølge en Notice foran i Bogen bestemt ved, naar, for hvem og af hvem den er skreven. En vistnok rig Bonde, Jon Hákonarson, har ladet to Præster, der navngives, men som i øvrigt ere lidet kendte,

skrive og redigere det hele; det kan paavises, hvad enhver har skrevet. Haandskriftet er hovedsagelig afsluttet før Aar 1380; efter den Tid ere enkelte Tilføjelser, f. Eks. i Annalerne, gjorte. Det blev af Th. Torfæus 1662 bragt til Danmark som Gave fra Biskop Brynjolf Sveinsson til Kong Frederik III. Tidligere havde det tilhørt den bekendte Bogven, Bonden Jon Finnsson paa Flatø (i Brede-Bugten; heraf Navnet), men det er sikkert ikke skrevet der. — Hele Haandskriftet er udgivet af C. Unger og G. Vigfusson [3 Bd., Chra. 1860—68]. En særlig Aktualitet fik dette Haandskrift under Chicago-Udstillingen 1893, da der var Tale om (fordi det indeholder Erik den Røde's Saga) at faa det udlaant til Udstillingen, hvad dog ikke skete, medens dette gav Anledning til, at en fotolitografisk Gengivelse af nogle Blade af F. blev udført. *F. J.*

Flaubert [flobæ!r], Gustave, berømt fransk Forfatter, født 12. Decbr. 1821 i Rouen, død 9. Maj 1880 paa Landstedet Croisset nær ved Rouen. F. var Søn af en højtanset Læge og studerede selv først Medicin og derpaa nogen Tid Jura. I fortroligt Venskabsforhold til Louis Bouilhet (s. d.) var han i sin første Ungdom stærkt lyrisk bevæget, greben af Romantismen: Chateaubriand, Byron, Hugo og Gautier. Men Lyrikken trykkedes tilbage, j en melankolsk Alvor brød frem, Menneskeforagt og Selvkritik; Balzac's dybe psykologiske Karak- i teristik bestemte hans Kald. 1849—51 foretog i han en Orientrejse med Maxime du Camp. Efter lang Famlen og mange Aars Forstudier optraadte han som Forfatter. Først tryktes nogle Scener af hans langt senere Hovedværk »La tentation de Saint-Antoine«, 1856 fremkom i *Revue de Paris* Romanen »Madame Bovary« (paa Dansk ved N. J. Berendsen, 1875), der, frifunden for en offentlig Anklage for Usædelighed, 1857 udkom i Bogform, tilegnet F.'s Forsvarer Sénard. »Fru Bovary« betyder intet mindre end et Fremskridt i Romanens Historie. Hidtil var aldrig set en saa lidenskabsløs Realist, koldblodig som en Anatomist, objektiv overlegen med en ubarmhjertig Iagttagelsesskarphed, der gennemtrænger alt og blotter menneskelig Dumhed og Ynkelighed indtil de skjulteste Kroge. En »Heltinde«, som Forfatteren aldrig tager Parti for, men hvis erotiske Illusioner midt i en flov og stille Provinstilværelse han skildrer med ubestikkelig Sandhedsstyrke og Retfærdighedssans. En Tragedie, sammenkædet af lutter smaa Ting, uden Patos, uden Sentimentalitet. En fin, næppe paaviselig Ironi spiller som smaa Solstrejf ind i selv de mest tragiske Optrin. Og dog vækkes Følelsen midt i Ufølsomheden, og trods det objektive Overblik er Billedet blendende stærkt i sin minutiøse Detailstyrke. Den kunstneriske Form er nemlig paa samme Tid mere plastisk, mere malerisk og mere melodisk end i nogen tidligere Roman. Stilen samler sine Billeder til en blank og farverig Mosaik, hvor hver Nuance er nøjagtig, hver Tone prægnant, hver Linie rytmisk. Ved denne kunstneriske Fuldendthed betegner F. et stort Fremskridt fra Balzac. Efter »Fru Bovary« fulgte en længere Pause. F. foretog en Rejse til Tunis og drev fleraarige arkæo- logiske og topografiske Studier, før han 1862 udsendte Romanen »Salammbo«, der med genial Kraft skildrer Oldtidens Karthago paa Hamilkar's Tid, da Byens Lejetroppehorder gøre Opstand. Det historiske Tidsbillede er her givet med samme »Virkelighedstroskab«, med samme Anskuelighed som Nutidsbilledet i »Fru Bovary«. En vidunderlig skarp og præcis Indbildningskraft støber alt Stoffet i een indre Sandheds Form: Natur, Mennesker, Sæder — alt stemmer overens i det mærkelige, stærktfarvedc Oldtidsbillede, hvor ikke een moderne Tanke eller Forestilling træffes. Men det vældige farveflammende Maleri var Publikum for tungt, for fremmedartet, for storstilet. »Salammbo« var en Skuffelse for de mange Yndere af »Fru Bovary«'s moderne Lidenskab. 1869 kom F. igen med en Nutidsroman »L'éducation sentimentale histoire d'un jeune homme«, Skildringer fra hans egen Ungdomstid, en lang og dyb Analyse, i al sin Monotoni typisk stærk, af Tilværelsens tusind smaa Illusioner og tusind smaa Skuffelser, og navnlig af Elskovsillusionens langsommelige Svindsot. Bogen faldt til Jorden som »uhyre kedelig«; det er nemlig den mindst »romanagtige« af alle Romaner, kemisk fri for Handling og »Spænding« og dog et grandiost Værk med en uudtømmelig Rigdom af Aand og Ironi strøet ud over alle Hverdagslivets i sig selv intetsigende Oplevelser, der ere fæstnede i en uendelig Række smaa mesterlig malede Miniaturbilleder. Menneskeforagten løber som en tungsindig graa Flod gennem Fortællingens flade Terrain. F.'s videnskabelige Metode voksede med Aarene og tyngede Stoffet. I hans Hovedværk »La tentation de Saint-Antoine«, der først udkom 1874, er nedlagt et uhyre Kundskabsforraad: Teogoni, Kirkehistorie, Filosofi. Antonius's Fristelser er skrevet som en Malstrømshvirvel af Scener eller Syner, hvor alle Religioner, alle filosofiske og metafysiske Systemer fremstaa som blendende Hallucinationer, hvor alle Guder og Afguder, Sekterere, Fanatikere og Martyrer vise sig i Lynglimt paa Baggrund af Orienten's straalende Egne for at friste den hellige Antonius, der lider Sultens og Nattens Kvaler paa sit ægyptiske Bjærg. Ingen naar uforberedt til fuld Forstaaelse af dette Værk, der myldrer af videnskabelig Fantasmagori og samtidig maler Billeder og Visioner saa spillende i Farven som Helvedes-Brueghel's eller Teniers's. — 1874 opførtes Lystspillet »Le candidat«, men uden Held. 1877 udkom »Trois contes«, indeholdende en mesterlig Nutidsfortælling: »Un cceur simple«, samt en middelalderlig Legende: »Saint-Julien l'hospitalier« og et Oldtidsbillede fra Johannes Døberen's Tid: »Hérodias«, begge tyngede af Lærdom, men overordentlig kraftige. F. henlevede sine sidste Aar ensom og uforstaaet paa sit Landsted, sygelig og til sidst fattig. Efter hans Død udkom Romanfragmentet »Bouvard et Pécuchet« (1881, paa paa Dansk ved J. P. K. Bruun [s. A.j), der med mesterlig Ironi skildrer to halvgamle Knarkes Dilettantfuskerier i Agerbrug og Videnskab, samt »Par les champs et par les grèves«, en Rejse i Bretagne [1885], endvidere hans »Correspondance 1830—80« [I—IV, 1887—93] og hans Breve til George Sand [4. Udg., 1889]. 1890 rejstes i hans Fødeby hans Monument, udført af H. Chapu. (Litt.: Max. du Camp, *Souvenirs littéraires* [1882]; G. Brandes, »Mennesker og Værker«

[1883]; P. Bourget, *Essais de psychologie contemporaine* [1883]; Mignot, *Ernest Chevalier. Son intimité avec G. F.* [1888]). *S. Ms.*

Flautándo (ital.), »fløjteagtig«, en sjælden anvendt Foredragsbetegnelse ved Strygeinstrumenter, der antyder, at Buestrøget skal føres længere borte fra Stolen, nærmere Gribebrættet, hvilket giver Tonen en fløjtelignende Karakter. *S. L.*

Flauto, den italienske Benævnelse paa Fløjten.

Flavanilīn er Klorhydratet af α-Paraamidofenyl-γ-lepidin, et orangerødt krystallinsk Pulver, der farver bejdset Bomuld gult og Silke gult med mosgrøn Fluorescens. Det gaar ikke mere i Handelen. *O. C.*

Flavaurīn er Ammoniaksaltet af Dinitrofenolparasulfonsyre, et gulrødt Pulver, der farver Uld og Silke gult. Det gaar ikke mere i Handelen. *O. C.*

Flavescēre (lat.), blive gul; flavescent, gullig, spillende i det gule.

Flaviānus, 1) Patriark i Antiocheia 381—404, bekæmpede sammen med Diodoros fra Tarsos Arianismen. Rom og den vesterlandske Kirke vilde ikke godkende ham som Biskop, men dtn østerlandske Kirke holdt paa ham. Han stod paa den bedste Fod med Kejser Theodosios, hvem han fik til at tilgive dem, der 387 havde fremkaldt et Oprør i Antiocheia. Han er en af den græske Kirkes Helgener. 2) Patriark i Konstantinopel, død 449. Han var Formand for det Kirkemøde i Konstantinopel (448), som afsatte Eutyches; men Aaret efter blev han selv afsat af Røversynoden i Efesos, hvor han blev mishandlet i den Grad, at han kort efter døde. Han er Helgen. *L. M.*

Flavïer, romersk Kejserslægt, hvortil Kejserne Titus Flavius Vespasianus, Titus og Domitianus hørte, og som uddøde ved den sidstes Mord. Kejserne Konstantin Chlorus og Konstantin den Store bare ogsaa Navnet F.

Flavīn se Quercitron.

Flāvio, Biondo (*Flavius Blondus*), italiensk Historiker, født 1388 i Forlì, død 4. Juli 1463 i Rom, studerede i Cremona, saa paa en Rejse til Milano som ungt Menneske et Haandskrift af Cicero's »Brutus«, afskrev dette og førtes herved ind paa lærde Studier, særlig paa Granskninger over Italien's Historie efter Barbarernes Indfald indtil hans egen Tid. Da F. var Sekretær hos 4 Paver, havde han god Lejlighed til at finde historiske Aktstykker. Han nød stor Anseelse og var vist naaet frem til de højeste Værdigheder i Kirken, naar han ikke havde været gift. F. forfattede flere historiske Værker, men naaede ikke at se dem udgivne i Trykken, da Bogtrykkerkunsten først Aaret efter hans Død naaede Italien. Men de udgaves snart efter; 1474 udkom hans »Italia lustrata«; 1483 hans *Historiae*, der gaar fra 410 til 1440 o. s. v. En samlet Udgave af hans Værker udkom 1559 i Basel. Et senere fremdraget Skrift, *Historia Foroliviensis*, udgav Muratori i *Script. Rer. Ital.*, XXI. *V. S.*

Flāviske Amfiteater se Colosseum.

Flavĭus, romersk Plebejerslægt, hvis Medlemmer træffes i Republikkens tre sidste Aarhundreder; den synes at have været af sabinsk Herkomst, men Navnet er for øvrigt meget almindeligt i Italien.

Cnaius F. røbede som Sekretær hos Appius Claudius Coecus nogle Retsformularer af den romerske Proces, der hidtil kun havde været kendte af Patricierne. Nu udgav han dem (*Jus Flavianum*) og offentliggjorde tillige Calendariet o: en Fortegnelse over Rets- og Festdagene (*dies fasti et nefasti*) og blev derfor trods Patriciernes haardnakkede Modstand valgt til Curulædil af Folket 304 f. Chr.

2) Caius F. Fimbria, romersk Demagog, Marius og Cinna's Tilhænger, søgte ved den førstes Ligbegængelse at dræbe den højtansete Mucius Scævola, og da dette mislykkedes, lod han ham anklage og senere snigmyrde. Han fulgte Konsulen L. Valerius Flaccus som Legat i Krigen mod Mithridates (86 f. Chr.), og da Feltherren gjorde sig forhadt i Hæren, vandt han Soldaterne og tilrev sig Kommandoen efter at have dræbt Flaccus. Han kæmpede heldig mod Mithridates og bekæmpede derpaa med stor Grusomhed de lilleasiatiske Stæder, der enten havde understøttet Mithridates eller vare Sulla's Tilhængere; Ilium blev saaledes plyndret og ødelagt. 84 gik Sulla over til Asien og angreb Fimbria ved Tyateira; Hæren vægrede sig ved at kæmpe, og efter at et Snigmord var mislykket, maatte Fimbria flygte til Pergamum, hvor han lod sig dræbe af en Slave.

3) Titus F. Sabinus, født i Reate, gjorde sig meget yndet som Skatteforpagter i Asien. Med sin Hustru Vespasia havde han Sønnerne Vespasianus, den senere Kejser, og Sabinus. Denne tjente i sin Ungdom under Kejser Claudius i Britannien, var i 7 Aar Statholder i Møsien og senere i 11 Aar Bypræfekt i Rom, fra hvilken Stilling han blev afsat af Kejser Galba, men alt paa ny genindsat af Otho. Under Broderens Fremmarch mod Rom indesluttede han sig paa Kapitol, men blev efter dettes Brand dræbt af Kejser Vitellius'es tyske Tropper. Hans Søn F. Clemens anklagedes som Konsul 95 for Ateisme og Tilslutning til »jødiske Lærdomme« o: den kristne Lære, og henrettedes. *M. M.*

Flavius Vespasiānus se Vespasianus.

Flāvus o: den Blonde, Keruskerfyrste og Broder til den bekendte Armin (Herman), sluttede sig i Modsætning til ham til Romerne. Hans Søn Italicus sendtes 47 e. Chr. fra Rom til Germanien som Keruskernes Konge, men opnaaede kun ringe Indflydelse blandt Folket. *M. M.*

Flawil, By i det schweiziske Kanton St. Gallen, Kreds Untertoggenburg, har (1891) 4,300 Indb. og ligger ved Jærnbanelinien Rorschach—Winterthur. Musselinsvæveri og Handel. *Joh. F.*

Flaxman [flä'ksmən], John, engelsk Billedhugger, født i York 6. Juli 1755, død i London 9. Decbr. 1826. Efter ublide Ungdomsaar var han i Rom 1787—94, og skønt han vendte hjem som en for sin Tid ypperlig Kunstner, blev han dog først 1800 Medlem af det engelske Akademi og 1810 *Professor Statuarius* ved dette. I en Del Aar var han virksom som Modelerer hos Josiah Wedgwood (s. d.). F. var en af de første, der — uddannet, som han var, i den under Winckelmann's Auspicier fremstaaede ældre antikiserende Retning i Kunsten — stræbte efter yderligere Fuldkommenhed ved Studium af gammel græsk Kunst, som dengang først begyndte at fremstige af Jordens Skød. Disse Studier skylder F. sin rene og ædle Stil og sin ikke sjælden grandiose Komposition (man se f. Eks.

hansTegning »Zeus kalder Hekatoncheiren Briareos til Hjælp mod de oprørske Guder«). Hans Studier af gammel Vasedekoration og pompejanske Vægmalerier førte ham til streng Simpelhed i Komposition og Udførelse, — ogsaa til en Nøgternhed, der ikke sjælden gaar for vidt, som i hans Kompositioner til Dante. F. gjorde mest Gravmonumenter, mange af stor Skønhed, som Lord Mansfield's og John Kemble's i Westminster Abbey, Nelson's, Statuerne af Sir Joshua Reynolds og af Adam Howe i St. Paul i London, Mrs. Baring's Gravmæle i Micheldever i Hampshire, de skønne Basreliefs i Chichester over Digteren Collins o. s. v., — dog ogsaa rent statuariske Arbejder, som »Apollo som Hyrde« (til Lord Egremont), »Psyche«, »Vestalinde« o. s. v. Hans allerfleste Arbejder ere i England. — F. er dog især berømt for sine fortræffelige Kompositioner til Tegninger efter Motiver af Odysseen [Rom 1793], Illaden [London 1795], til Aischylos og Hesiodos. De fleste af disse navnkundige Tegninger ere gentagne Gange reproducerede i Frankrig [1832] og Tyskland. Ogsaa som kunsthistorisk Forfatter var F. virksom og skrev »Lectures on sculpture« [Lond. 1829, ny Udg. 1866]. *F. J. M.*

Fl. dan., Forkortelse for *Flora danica* (s. d.).

Flebektasī (græ.), Blodaareudvidning, se Aareknude.

Flēbile (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: grædende, klagende, vemodig.

Flebitis (græ.) se Aarebetændelse.

Flebollt (græ.), Aaresten, se Aareknude.

Flebotomī (græ.), Aareladning (s. d.).

Flêche [flæ'š] (fr.), ogsaa kaldet Redan, er et aabent Feltværk i sin simpleste Form, bestaaende af 2 Linier, Facer, der støde sammen i en udadgaaende Vinkel paa mellem 60^0 og 120^0. *A. L—n.*

Flèche, La [laflæ'š], By i det vestlige Frankrig, Dep. Sarthe, Hovedstad i Arrondissementet La F. (Anjou), ved Loire's højre Bred, (1891) 7,300 (med Kommune 10,200) Indb., nogen Industri (Handsker) og en bekendt Militærskole, »Prytanée militaire«, der er grundlagt 1764 og i Gennemsnit er besøgt af omtrent 450 Elever, Sønner af Officerer; den betragtes som Forskole især for St.-Cyr og har et Bibliotek paa 20,000 Bd. Skolen har sin Plads i et tidligere Jesuiterkollegium, der grundlagdes under Henrik IV, af hvilken Konge der findes en Bronzestatue i Byen; fra Kollegiet ere flere bekendte Mænd, som Descartes og Prins Eugen, udgaaede. Under Vendée-Krigen toge Royalisterne Byen, men bleve slaaede her af Republikanerne 8. Decbr. 1793 under Westermann. (Litt.: Montzey, *Hist. de La F.* [2 Bd., La Flèche 1878—79]). *H. W.*

Fléchier [flešie'], Esprit, fransk gejstlig, (1632—1710), var født i Sydfrankrig, studerede i Tarascon og Narbonne; derpaa bosatte han sig i Paris, hvor han blev Huslærer og gav sig af med litterære Sysler. Han kom i Berøring med Markis'en af Montausier, Akademikeren Conrart, Mme. de Sévigné og andre Skønaander, gjorde Opsigt ved latinske Vers og indførtes i Hôtel de Rambouillet. Dettes »précieuse« Tone lykkedes det aldrig F. helt at komme ud over. Fra 1668 blev F. Forelæser hos Dauphin'en, Ludvig XIV's Søn, og siden hans Hofpræst (*aumônier*). Medlem af Akademiet blev han 1673. Da havde han begyndt at vinde stor Berømmelse som gejstlig Taler, navnlig for sine Ligtaler, idet han bl. a. kom til at tale over Dronning Maria Teresa, Dauphin'ens Gemalinde, Kansler Le Tellier og den store Hærfører Turenne. Hans Veltalenhed var vel ikke saa kraftig som Bossuet's og undertiden temmelig retorisk i vor Tids Øjne; men han er formfuldendt, klar og elegant. 1685 udnævntes han til Biskop i Lavaur, og 1687 kom han i samme Egenskab til *Nîmes*, hvor han indlagde sig megen Fortjeneste, om end han maa dadles noget for sin Holdning lige over for Protestanterne. F.'s samlede Værker ere udgivne i Nimes [10 Bd., 1782], Paris [10 Bd., 1825—28, og 2 Bd.,smst. 1856—57]. Et enkelt af F.'s Skrifter saa Lyset længe efter hans øvrige, nemlig »Mémoires sur les Grands Jours de Clermont« [først udgiven 1844], en livlig og pyntelig, helt verdslig Skildring, bestemt for Mme. de Caumartin, af Overretssessionen 1665 for Auvergne, hvor hendes Mand, ledsaget af F., var rejst hen for at præsidere. *E. G.*

Fleck, Johann Friedrich Ferdinand, tysk Skuespiller, født 10. Juni 1757 i Breslau, død 20. Decbr. 1801 i Berlin. F. studerede Teologi ved Universitetet i Halle, men opgav dette og lod sig engagere ved det Bondini'ske Selskab, ved hvilket han 20. Juni 1777 debuterede i Leipzig; et Par Aar efter kom han til Fr. L. Schroder i Hamburg, hvor han grundlagde sin Berømmelse, og som han forlod allerede 1783 for at gaa til Berlin, hvor han derpaa, først ved det Dobbelin'ske Selskab, senere (fra 1786) ved Nationalteatret, virkede til sin Død. F., der var rigt udrustet fra Naturens Haand baade i legemlig og aandelig Henseende, udmærkede sig især i tragiske Roller, som *Götz* von Berlichingen, Karl Moor, Otto v. Wittelsbach, Shylock, Wallenstein og fremfor alle andre Kong Lear. *A. A.*

Flectāmus genua (lat.), »lad os bøje Knæene«, Opfordring til Bøn i den katolske Kirke.

Flectére si neqnéo snpéros, Acheronta **movēbo** (lat.), »dersom jeg ikke kan bøje de overjordiske, vil jeg sætte Underverdenen i Bevægelse«; et Udbrud af Juno hos Virgil (Æneiden VII, 312), da hun ikke har kunnet forhindre Æneas'es Landing i Italien og nu i alt Fald vil berede ham Vanskeligheder der. *A. B. D.*

Fledføring. De gamle danske Landskabslove fastsatte, at naar nogen paa Grund af Alder, Fattigdom eller Sygdom ikke var i Stand til at sørge for sig selv, kunde han overdrage hele sin nærværende og tilkommende Formue til en anden, som saa optog ham i sin Husstand (*fløt*) med Forpligtelse til at betale hans Gæld og at sørge for alle hans Fornødenheder, saa længe han levede, og efter hans Død give ham en anstændig Begravelse. Da Arvingerne jo ved Fledførelse gik glip af Arven efter F., paahvilede der denne en Pligt til først at lovbyde sig til sine Arvinger, mellem hvilke han eventuelt kunde komme til at gaa paa Omgang. Vilde Arvingerne ikke modtage ham, kunde han fledføre sig til fremmede, Fledførelsen skulde for at være gyldig lyses til Tinge. Den Mand, der var gift, kunde ikke fledføre sig, medmindre Hustruen ogsaa fledførte sig, eller de vare saa gamle, at Bispen tillod dem at leve adskilte. F. blev formueløs og kunde som en Følge heraf

ikke med Retsvirkning paadrage sig Gældsforpligtelser, han kunde heller ikke være Værge eller Mededsmand. Husbonden maatte svare for alle hans Gerninger og især udrede alle Bøder, som F. paadrog sig, og omvendt modtog han de Bøder, der skulde svares for Fornærmelser mod F. Denne vedblev imidlertid dog at være personlig fri og adskilles altid fra Trællene. D. og N. L. optoge F. i Art. 5—1—9 til 12 med uvæsentlige Modifikationer, og Instituttet er endnu formelt gældende (se dansk Stempelpapirslov 19. Febr. 1861 § 45, norsk Lov 9. Aug. 1839 § 2 c); men det er for længst som ikke mere tidssvarende blevet upraktisk, idet Livrentekontrakter eller Aftægt (s. d.) ere traadte i Stedet herfor. *Ludv. H.*

I Norge har F. aldrig været almindelig. Derimod har man fra gammel Tid anvendt **Føderaad** (se Aftægt). *U.S.*

Fleet [fle!t], i Tyskland og Holland Benævnelsen for en lille sejlbar Kanal, der fører til en Fabrik eller et Skibsværft. *Joh. F.*

Fleetwod [fli!twud], Søstad i det nordvestlige England, Lancashire, ved Mundingen af Wyre og den sydlige Indgang til Morecambebai. (1891) 7,500 Indb. Den har. store Dokker og daglig Dampskibsforbindelse med Belfast og Douglas paa Øen Man, men Havnen er kun i Flodtiden tilgængelig for større Skibe. *C. A.*

Fleetwood [fli!twud], Charles, engelsk Feltherre, Søn af en Landadelsmand fra Northamptonshire. Ved den »store Borgerkrigs« Udbrud traadte han ind i Parlamentets Hær som Livdrabant hos Jarlen af Essex, 1644 blev han Regimentschef og udmærkede sig i Slaget ved Naseby (1645), 1646 Parlamentsmedlem og 1649 Guvernør paa Øen Wight. Som Ryttergeneral deltog han i Slaget ved Dunbar (1650) og udnævntes det følgende Aar til Medlem af Statsraadet og Chef for Tropperne i England, i hvilken Egenskab han slog Karl II ved Worcester (1651); 1652—55 var han øverstkommanderende paa Irland. Han ægtede 1652 Cromwell's Datter Bridget og stod Protektoren saa nær, at denne endog tænkte paa at udnævne ham til sin Efterfølger, men senere tvang Officererne ham til at være deres Fører i Oppositionen mod Svogeren Richard. Efter Restaurationen, under hvilken F. holdt sig i Baggrunden, mistede han sine Embeder og blev ved en Parlamentserklæring kendt ude af Stand til oftere at beklæde et offentligt Embede. Resten af sit Liv levede han derfor stille og tilbagetrukkent indtil sin Død 1692. *M. M*

Fiegel, Eduard Robert, Afrikarejsende, født 13. Oktbr. 1855 i Vilna, død 11. Septbr. 1886 i Brass ved Niger-Flodens Munding. Opflammet af de bekendte tyske Afrikarejsende Barth's og Vogel's Bedrifter begav han sig en Snes Aar. gl. til Lagos, hvor han 1879, etter tre Aars Ophold, fik Lejlighed til om Bord i et engelsk Missionsdampskib at foretage en Rejse til Kamerun og derpaa op ad Niger-Floden og dennes Biflod Binue. Det følgende Aar overdrog det tysk-afrikanske Selskab ham at foretage videregaaende Undersøgelser i Binuë-Flodens Egne. Med stor Ihærdighed lykkedes det ham ad betydelige Omveje, efter et Besøg i Sokota, over Jola højt oppe ad Binue at naa Ngaundere i September 1882 S. f. Binuë's Kilder. F. vendte derpaa tilbage til Lagos, hvorfra han atter i Juni 1883 med privat Understøttelse afrejste til Niger-Binue's Egne for at aabne disse for Handelen. Efter en heldig udført Ekspedition rejste han i Slutningen af 1884 tilbage til Europa, som han atter forlod det følgende Aar for, støttet af det tysk-afrikanske Selskab og det tyske Kolonisationsselskab i Berlin, atter at begive sig tilbage til Afrika for i Tyskland's Interesser at foretage Landerhvervelser i Adamaua. Englænderne kom ham imidlertid i Forkøbet —, og efter en besværlig Rejse, under hvilken to af hans Ledsagere paa Grund af Sygdom maatte vende tilbage til Europa, døde han ved Nigeren's Munding næppe 31 Aar gl. til levende Beklagelse for Kolonisagens Venner i Tyskland. F. er Forfatter af »Lose Blätter aus dem Tagebuch meiner Haussa-Freunde« [Berlin 1885], og hans Breve udgaves af hans Broder: »Vom Niger bis Binue. Briefe aus Afrika« [Leipzig 1889]. *O. I.*

Flegëthon (græ.: »den flammende«), Flod i Underverdenen, der oftere omtales af latinske Digtere f. Eks. Vergil. Hos Homer kaldes F. Pyriflegethon. *V. S.*

Flegma (græ.) betegner egentlig det Bundfald, som bliver tilbage efter en Gæringsproces eller et Kog. I den ældre Medicin blev det derigennem Betegnelsen for Lymfen eller Slimen, som man betragtede som Affældingen fra Livsprocessen. Denne Lymfe, mente man, hemmede Livsaandernes Virksomhed og fremkaldte Dvaskhed og Langsomhed i Aandslivet; og saaledes kom Ordet F. til at betegne et af de fire typiske Temperamenter. Det var især Empedokles og Galen, som støttede Temperamentslæren paa Læren om de fire Elementer og betragtede det flegmatiske Temperament som en Følge af de slimede Vædskers Overvægt i Blodet. Den ydre Anledning til denne mere allegoriske end videnskabelige Forklaring virker endnu den Dag i Dag; det er ikke ualmindeligt at høre Folk sige om flegmatiske Personer, at de have Slim eller Vand i Aarerne i Stedet for Blod (koldblodig).

Det flegmatiske Temperaments Kendetegn ere en Langsomhed i Opfattelsen og i Reaktionen mod hvad der hænder, forbunden med en ofte meget sej Vedholden ved det, man engang har sat sig for. Besindighed og Udholdenhed ere de gode Sider ved det flegmatiske Temperament, Dorskheden og Stædigheden ere mere dets Karikatur. Hvori Grunden til dette, som til alle andre Temperamenter maa søges, er ikke ganske sikkert; men det er i Nervesystemets Reaktionsvilkaar, man maa søge den. Hos nogle udløser et Indtryk en hel Mængde Virkninger, dels af den Art, som fremtræde i Bevidstheden som Forestillinger, dels af den Art, der melde sig som Affekter. Hos andre holder Virksomheden sig mere i bestemte Baner, saa at Forestillingsrigdommen og Affektfuldheden formindskes, medens til Gengæld Muligheden for Overvejelse og Prøvelse stiger. (Litt.: Henle, »Anthropologische Vorträge« [1. Hæfte, Braunschweig 1876]; Wundt, »Grundziige der physiol. Psychologie« [2. Bd. 4. Opl., Leipzig 1893]). *C. St.*

Flegmasi d. s. s. Flegmone (s. d.).

Flegmatiker (græ.), Person med flegmatisk Temperament.

Flegmatisk se Flegma.

Flegmone og flegmonøs Betændelse betegner en akut Betændelse af Bindevævet (se Bindevævsbetændelse) og har altsaa alle den akutte Betændelses Kendemærker, Hede, Rødme, Svulst, Smerte, Feber. Man adskiller som Regel F. fra Rosen (*Erysipelas*) saaledes at denne sidste skulde have sit Sæde udelukkende i Huden, medens F.'s Hovedsæde er under Huden, og denne kun er lidende ved paa anden Haand at være draget ind i Lidelsen. Men de to Lidelser gaa med Hensyn til Oprindelse over i hinanden, idet det synes, som om den samme Bakterie — en Streptocokkusform — som fremkalder Rosen, ogsaa kan fremkalde F. og derigennem Suppuration. Ogsaa klinisk talt kan man i visse Tilfælde have svært ved at adskille mellem F. og Rosen, hvorpaa ogsaa Navne som Erysipelasflegmone, flegmonøs Erysipelas tyde. Man har fra tidlig Tid adskilt den begrænsede F. (cirkumskript F.) fra den ubegrænsede F. (diffus F.); dette er en klinisk Adskillelse, der gaar ud paa at fastslaa, at visse af disse Betændelser have Tilbøjelighed til paa et forholdsvis tidligt Standpunkt at standse deres Fremgang, idet F. gaar over i afgrænset Materiedannelse, medens andre fra første Færd vise en Fremskriden langs Bindevævsstrøgene og Lymfekarrene (smlg. Lymfekarbetændelse, Lymfangitis), saa at Materiedannelsen, som følger paa, ligeledes faar en Udbredning, der ikke synes at ville standse, før der bliver sat Grænser ved kirurgisk Indgreb eller ved Patientens Død. I øvrigt er den her fremsatte Adskillelse kun normgivende for de allermest udtalte Former, medens der findes alle Mellemled, hvor F. i nogen Tid viser sig diffus og dernæst begrænses, eller efter at have staaet stille i nogen Tid bliver den pludselig meget stærkt fremskridende. Det er derfor vanskeligt at antage, at alene Infektionsstoffets Natur skulde være bestemmende for, om F. bliver diffus eller cirkumskript (det synes saaledes, at Streptokokker oftere give diffuse, mere ondartede F., Stafylokokker mere godartede, begrænsede Suppurationer); snarere maa man vist for Tiden antage, at bestemte — men hidtil lidet kendte — Forhold hos Patienten bidrage til, at en F. bliver af den ene eller den anden Art.

Om Behandlingen af F. er der kun saa meget at sige, at Sygdommen undertiden kan standse af sig selv eller under Behandling med Ro, Omslag etc. Men hvis dette ikke indtræder i Løbet af nogle Dage, saa er man nødsaget til at underkaste F. en operativ Behandling med Indsnit gennem de betændte Dele i saa stor Udstrækning, som Betændelsestegnene naa, navnlig ved de diffuse F.; men her maa disse Indsnit ofte foretages i meget stor Udstrækning. *E. A. Z.*

Flegræiske Marker, Romernes *Phlegraei Campi*, Oldtidens Navn paa den Halvø, som skiller Bugten ved Napoli fra Bugten ved Gaeta, og som strækker sig fra Napoli til Cumæ, det gamle Kyme. Denne Egn har altid været meget rig paa vulkanske Fremtoninger: Solfatara ved Puzzuoli, opsender uafbrudt hede Dampe; 1538 hævede det 180 M. høje Monte Nuovo sig i Løbet af 48 Timer. Hele Stedet forekom Oldtidens Folk som et »Brandsted« (græ. φλέγειν, at brænde). Man henførte derfor ogsaa Skuepladsen for Giganternes Kampe hertil. *V. S.*

Flegyas, efter den græske Mytologi Søn af Ares og Chryse, Fader til Ixion og Koronis, der ved Apollon blev Moder til Asklepios. Af Forbitrelse over Apollon's Færd imod hans Datter stak F. Ild paa Apollon's Tempel, hvilken Forbrydelse Guden straffede ved at dræbe ham med sine Pile. I Underverdenen ængstedes han desuden stadig ved, at en Klippe over hans Hoved truede med at knuse ham. F. antoges for Stammefader til Flegyerne (s. d.). *V. S.*

Flegyer, efter græske Sagn et krigersk Urfolk, der hørte til Achæernes Stamme og vare beslægtede med eller udgjorde en Del af Minyerne. Oprindelig skulle F. have beboet Byen Flegya i Boiotia, og i en forhistorisk Tid skulde de fra Orchomenos være trængte ind i Fokis og have sat sig i Besiddelse af dette Land; som deres Stammefader nævnes Flegyas (s. d.). *V. S.*

Fleischer, Adolf Frederik Hilarius, katolsk-apostolsk (irvingiansk) Forstander i Danmark, født i Aarhus 12. Juni 1816, død i Kjøbenhavn 18. Oktbr. 1895. Han blev Student 1836 og studerede Teologi, men paa Grund af Sygdom opgav han at tage Embedseksamen. 1843 blev han Adjunkt paa Herlufsholm, hvorfra han tog sin Afsked 1850, og samme Aar tog han Landmaalereksamen og bosatte sig i Næstved. Efter en Rejse til Napoli 1852 nedsatte han sig som Landmaaler i Hillerød, indtil han købte Nybogaard ved Helsingør. 1854 blev han Folketingsmand for Svendborg Amts 4. Kreds. Paa denne Tid blev han kendt med irvingianske Skrifter, og efter en Rejse til Berlin 1858 sluttede han sig til Irvingianerne, og 1861 blev han Forstander for den samtidig i Kjøbenhavn oprettede katolsk-apostolske Menighed. Han har ordnet irvingianske Menighedsdannelser rundt i Landet og udgav 1863 Skriftet »Christi Tilkommelse og de forudgaaende Tegn«. *L. M.*

FleiSCher, Es aias, dansk Præst, født i Kjøbenhavn 25. Oktbr. 1633, død smst. 5. Febr. 1697. I sin Ungdom kom han under sværmerisk Paavirkning, der bragte ham, den unge Teolog, til at træde saaledes op mod Kjøbenhavn's Præster, at det endte med, at han mistede sine akademiske Rettigheder. Da han imidlertid efter adskillige Aars flittige Studier i Udlandet kom tilbage til Danmark, var det glemt, og han blev 1665 Præst ved Helligaands-Kirken i Kjøbenhavn. Som saadan var det, at han ved Takkefesten for Freden i Lund 1679 offentlig fra Prædikestolen erklærede den for en »skiden og skammelig Fred«. Denne i sin Tid sjældne Frimodighed førte vel til, at han blev suspenderet fra sit Embede, som han dog snart atter ved formaaende Venners Hjælp fik tilbage. (Litt.: »Dansk biog.Lex.«, V). *J. P. B.*

FleiSCher, Esaias, dansk Embedsmand, landøkonomisk og naturhistorisk Forfatter, født 19. Febr. 1732 i Egeslevmagle paa Sjælland, død 6. Jan. 1804 i Slagelse. Efter at F. var bleven Student 1749 fra Roskilde Skole, kastede han sig over orientalske Sprog, studerede samtidig Teologi og tog Embedseksamen 1751. I 13 Aar levede han derefter som Hører ved Latinskolen i Roskilde, studerede Kirkehistorie og Jura og satte sig

baade praktisk og teoretisk ind i Landbruget. Endelig slog hans Energi og Ihærdighed igennem, 1774 blev han Inspektør paa Jægerspris, 1780 Overforstinspektør over de sorøske Skove og 1781 Amtmand over Korsør og Antvorskov Amter, fra hvilket Embede han, der var den Guldberg'ske Styrelses tro Mand, imidlertid afskediges 1785. Ved sin Virksomhed havde han rig Lejlighed til at lære Bøndernes Forhold at kende, og i den litterære Kamp om Landboreformerne, der rejste sig efter 1784, var F. saa at sige selvskreven Deltager. Han var en af Reformmodstandernes dygtigste Mænd, og hans Stridsskrifter ere prægede af en virkelig Overbevisning, men tillige af en Hidsighed og Bitterhed, der gør sig bemærket selv i denne hede Debat. Særlig vakte hans Skrift »Breve angaaende den danske Proprietær og Bonde, med patriotisk Frihed skrevne af Fædrelandets sande Ven« [1786] betydelig Opsigt og gav Anledning til mange Indlæg for og imod; endnu den Dag i Dag kunne hans Skrifter læses med Interesse, særlig paa Grund af de Meddelelser, de give om Tilstanden i store Dele af Sjælland. F. skildrede Forholdene mørke, som de vare, men mente, at Bøndernes større Frihed vilde føre til deres fuldstændige Undergang og være en grov Retskrænkelse over for Proprietæren; Forholdene burde ophjælpes ved Skatternes Nedsættelse, formindsket Vejarbejde og forbedret Skolevæsen. Som belærende Forfatter var F. fremragende for sin Tid, og særlig hans »Agerdyrknings-Katekismus« [1780] gav mange nyttige Vink og kronedes da ogsaa med Landhusholdningsselskabets store Guldmedaille. 1779 udgav han en, endnu benyttet, Skovbrugslære, 1782 en større »Dansk Havebog«, og sit efter Afskeden fra Amtmandsembedet ufrivillige Otium benyttede han til at udgive et i 10 Dele [26 Bind] »Forsøg til en Naturhistorie«, der i sin Tid var meget læst og benyttet, men som dog, ligesom ogsaa hans Skovbrugslære, mere er et Vidnesbyrd om Flid og Belæsthed end om selvstændig Forfattervirksomhed. F. forsøgte sig ogsaa som religiøs Forfatter med Skriftet »Jesu Christi Religions Sandhed« [1798—99]. (Litt.: E. F.'s Selvbiografi [Kbhvn. 1785]). *H. H—L.*

Fleischer, Heinrich Leberecht, berømt tysk Orientalist, født 21. Febr. 1801, død 10. Febr. 1888. F. studerede oprindelig Teologi, men vendte sig snart til de orientalske Sprog, til hvis Studium han under et fireaarigt Ophold i Paris (1824 — 28) benyttede Silvestre de Sacy's og Caussin de Perceval's Vejledning, samtidig med at han havde Lejlighed til at øse af Paris-Bibliotekets store Forraad af værdifulde Haandskrifter. 1835—38 virkede han som Professor i Leipzig. Fattigt paa ydre Begivenheder blev F.'s Liv dog rigt nok, idet han i Tyskland paa samme Maade som de Sacy i Frankrig brød helt ny Baner for Studiet af de orientalske Sprog, og da navnlig det arabiske, der stadig forblev hans Hovedfag. Alle nulevende Semitister kunne direkte eller indirekte siges at være udgaaede som Elever af F., for saa vidt som hans Metode ved alle Højskoler har gjort sin Indflydelse gældende. Karakteristisk for F.'s videnskabelige Behandlingsmaade er den med en omfattende Viden forbundne overordentlige Stringens, som navnlig i de sidste Aar nu og da udartede til en smaalig Fordybelse i grammatiske Detailler, der drog Opmærksomheden bort fra væsentligere litterære og kulturhistoriske Momenter. Men netop paa Grund af den famlende Usikkerhed, hvormed de orientalske Sprog ved F.'s Opkomst endnu stadig bleve behandlede, virkede denne strenge Gennemførelse af den filologiske Nøjagtighed saare gavnlig, og F. kom derved til at staa i en skarp Modsætning til den nærmest foregaaende Periodes ypperste Orientalist, den aandrige, men skødesløse Hammer-Purgstall, med hvem F. endog engang indvikledes i en heftig videnskabelig Fejde. Ligesom Madvig paa den klassiske Filologis Omraade hævdede F. ved Udgivelsen af arabiske Værker Nødvendigheden af en systematisk Klassificering af de foreliggende Haandskrifter. Med dette rationelle Princip gennemførtes hans udmærkede Udgave af Beidhâwî's (s. d.) store Korankommentar [2 Bd., Leipzig 1844—48]. Af den lange Række af hans øvrige Arbejder kunne her anføres Udgaven af Abulfeda's *Historia anteislamica* [Leipzig 1831] og fremfor alt hans »Beiträge zur arabischen Sprachkunde«, der i Aarene 1863—83 udkom i det sachsiske Videnskabernes Selskabs Afhandlinger, og som væsentlig indeholde en Række Tillæg og Rettelser til de Sacy's store, grundlæggende arabiske Grammatik. Ogsaa Persisk og Hebraisk har F. gjort til Genstand for videnskabelig Behandling. F. var i Aaret 1844 Hovedmanden for Stiftelsen af det store »Deutsche morgenländische Gesellschaft«, der nu tæller saa godt som alle betydelige Orientalister blandt sine Medlemmer, og som mere og mere er blevet et Centrum for Studiet af orientalske Sprog. *y. 0.*

FleiSCher, Johan Seckmann, dansk Fyringeniør, født 8. Maj 1854, død 8. Maj 1893. F. blev Marineofficer 1875, foretog en Del Togter, ansattes 1881 som Inspektionsofficer ved Orlogsværftets tekniske Afdeling, men traadte allerede 1883 uden for Nummer for at overtage den ved C. F. Grove's Død ledigblevne Plads som Fyringeniør. Som saadan gjorde han sig fordelagtig bemærket, dels ved den Højde, hvortil han udviklede Landets Fyrvæsen, dels — og fornemmelig — ved flere geniale Opfindelser paa Fyrteknikkens Omraade; bl. a. de saakaldte F.'ske Spejle, der senere ere blevne indførte i stor Udstrækning saavel i Danmark som i Udlandet. F. er ogsaa Konstruktør af det ejendommelige automatiske Fyr paa Lysegrunden i Kattegat. *C. L.W.*

FleiSCher, Oskar, tysk Musikhistoriker, er født 2. Novbr. 1856, studerede Filologi i Halle og, efter Absolvering af Doktor- og Statseksamen, endvidere Musikvidenskab i Berlin under Spitta og Bellermann. Drog med Statsstipendium til Frankrig og Belgien og gjorde senere en 3-aarig Studierejse til Italien. Efter sin Hjemkomst blev han 1888 sat i Spidsen for det nyoprettede kgl. Museum for Musikinstrumenter i Berlin og har senere betydelig forøget denne Samling. 1892 habiliterte han sig som Privatdocent ved Universitetet i Berlin og blev 1895 Ph. Spitta's Efterfølger som Professor smst. Blandt hans Skrifter mærkes »Denis Gaultier«, Afhandling om fransk Lut-Musik, »Führer durch die kgl. Berliner Instrumentenmuseum« samt hans Undersøgelse »Neumen-Studien« [Berlin 1895—96], der har aabnet ny og betydningsfulde Synspunkter for Forskningen af Middelalderens Nodeskrift. *A. H.*

Fleius d. s. s. Flius.

Flekkefjord, Købstad i Lister og Mandal's Amt, (1891) 1,577 Indb., er beliggende i Bunden af den lille, i nordlig Retning V. f. Listerland indgaaende Fjord af samme Xavn. Beliggenheden mellem Fjordbunden og det dermed ved en smal Strøm forbundne Grise Vand er meget smuk, omgiven af skovklædte lave Aase, og fremhæves end mere ved Kontrasten med det øde Lister og Andabelø, der ligger til venstre for Indløbet. Byen forekommer som Ladested i Beg. af 17. Aarh., fik 1771 større Handelsfrihed og 1842 endelig Handelsrettigheder. Handelen var tidligere større end nu, da Udførselen saavel af Trælast som Sild er ophørt, og Byen synes i det hele at staa stille. Noget Opsving vil den formentlig tage ved den udstukne Jærnbaneforbindelse med Egersund. Ved Kystdampskibe staar F. i daglig Forbindelse med Øst- og Vestlandet; et Lokalskib har Route til Aaen Sire. Landeveje lede paa alle Sider ud til de omgivende Landdistrikter. Af Fabrikker kan kun nævnes en liden Tobaksfabrik; desuden er Byens af Konsul Beer 1840—42 grundlagte Garveribedrift kendt og af Betydning. Byen har det sædvanlige Apparat af Folkeskole og Middelskole, Magistratforretningerne udføres af Sorenskriveren i F. Sorenskriveri. (Litt.: B. Hanssen, »F. før og nu« [Flekkefjord 1892]). *J.F. W.H.*

Flekkerø, nu en Udhavn S. V. f. Christianssand. F. var tidligere stærkt befæstet med flere Skanser og et Citadel og udgjorde en Del af Christianssand's Befæstninger. Fæstningen, som allerede i flere Aar havde været forladt, blev Aar 1807 besat af Mandskab fra en engelsk Eskadre, som ved sin Afrejse sprængte den i Luften. Siden har der ikke været gjort noget Forsøg paa at genopføre den eller paa anden Maade befæste det herværende Indløb. *J. F. W. H.*

Fleksion (lat.) tages undertiden i Sprogvidenskaben i samme omfattende og noget vage Betydning som Bøjning (s. d.), altsaa brugt om enhver Forandring, et Ord kan undergaa til Udtryk for grammatiske Relationer. Men af andre bruges Ordet i en mere indskrænket Betydning, saa at der derved kun tænkes paa saadanne Ændringer, der ogsaa angribe Rodens Skikkelse, som f. Eks. ved de stærke Verber som *drikke — drak — drukket.* Ved flekterende Sprog forstaas da Sprog, hvis Rødder ikke altid ere uforandrede, i Modsætning til agglutinerende og isolerende Sprog, og til denne Klasse, hvis Standpunkt betragtedes som Toppunktet i en Udvikling fra de to andre lavere Sprogtyper, regnes da kun de to Sprogætter, den indoeuropæiske og den semitiske. Saaledes er Teorien navnlig udformet af Schleicher, og den var temmelig længe omtrent eneraadende; nu har man imidlertid indset paa den ene Side, at ikke faa Sprog af andre Ætter have Dannelsesmaader, der med samme Ret kunde kaldes F., og at Læren om de tre Trin Isolation, Agglutination, F. som typiske for al Sprogudvikling aldeles ikke kan holde Stik for en kritisk Prøvelse. Se bl. a. Agglutinationsteorien og Sprog. *O. Jsp.*

Fleksion (lat.) (med.), Bøjning, er den Bevægelse i et Led, hvorved de to Legemsdele, der mødes i Ledet, fra at have ligget i Forlængelsen af hinanden, nu komme til at danne en Vinkel med hinanden. Ved Hængselledene (se Led), som f. Eks. Knæ, Albu, Fingerled, udføres denne Bevægelse i Alm. ved Hjæp af Fleksorerne, Bøjemusklerne, og er simpelt hen det modsatte af Ekstension (s. d.). De Led derimod, der kunne udføre Bevægelser i mere end eet Plan, have forskellige Arter af F.; saaledes kan f. Eks. Haandledet dorsal-, volar-, ulnar- og radial-flekteres (se Haand, Fod o. s. v.). Ved nogle Led, f. Eks. Skulderledet, kan man ifølge den givne Definition overhovedet ikke tale om F. (Her hedde de tilsvarende Bevægelser Ab- og Adduktion). *S. B.*

Flektēre se Fleksion.

Flekterende Sprog se Fleksion.

Flemael [fle!ma.l] (Flémalle), Bertholet, belgisk Historiemaler, født 1614 i Liége, død 1675 smst. F. — som var Elev af G. Douffet, 1638 tog til Italien, her studerede de gamle Mestere (særlig Poussin) og en Tid virkede i Firenze efter Storhertugen af Toscana's Tilskyndelse — delte i øvrigt sin Tilværelse mellem Paris, hvortil han kom fra Italien, og hvor han atter virkede 1670 som Akademiprofessor, og sit Fædreland, hvor han var sysselsat 1647—70 og igen senere, efter det korte Paris-Ophold 1670, nu som Kanonikus ved St.-Poulskirken i sin Fødeby. Af hans stærkt akademiske Arbejder, der vise tydelig Indflydelse fra Poussin, skulle nævnes »Kongernes Tilbedelse« for Augustinerkirken i Paris, »Elias'es Himmelfart« for Karmeliterkirken smst., »Heliodor's Uddrivelse« [Mus. i Bruxelles], »Æneas forlader Troja« [Mus. i Dresden], »Achilleus saares af Paris« [Mus. i Stockholm], flere Arbejder i Kirker i Liége. *A. Hk.*

Flémalle [flema'l], 2 Byer i den belgiske Provins Liége, beliggende tæt ved hinanden. F.-Grande ved venstre Bred af Maas og Jærnbanelinierne Liège—F. og Liers—F. har betydelige Kulgruber og (1891) 4,800 Indb. F. Haute med 3,100 Indb. ved Jærnbanelinien Liège—Namur og Liers—F. har Stenbrud, Jærnstøberier og Vinbjærge. *Joh. F.*

Flemhudersø, Sø i Preussen, Provins Schleswig-Holstein, Kreds Holstein, forbunden ved Eideren med Westerso og Eider-Kanalen. *Joh. F.*

Fleming, svensk-finsk Adelsslægt, nedstammende fra Flandern. Den ældste, med Vished kendte svenske Stamfader er Ridderen Peder F. (død 1395). Slægten har bestaaet af een adelig, fire friherrelige og to grevelige Linier, af hvilke nu (1896) kun een friherrelig lever.

1) Erik Joakimsson F., Sønnesøns Sønnesøn af Peder F., Kriger, død 14. Decbr. 1548, omtales første Gang 1512 som Landsfoged i Nordfinland. I Rejsningen mod Christian II spillede han en betydelig Rolle. Efter at han forgæves havde søgt at indtage Åbo for Gustaf Vasa, afviste han dog det Forsøg, som den danske Befalingsmand paa Slottet gjorde paa fra Søen at undsætte Stockholm, og tog denne til Fange (1522). August 1523 drog han med 2,400 Mand til Finland, som Søren Norby havde i Len, indtog Slottene og tvang Danskerne til at rømme Landet. F., som Juni 1523 var bleven Rigsraad, udnævntes 1525 til Lagmand i Søderfinne Lagsogn og erholdt senere Raseborg's og andre Len. Hans Fortjenester af Landets Befrielse og Troskab mod Gustaf Vasa skaffede ham den største Indflydelse paa alt Finland vedrørende. For Bevarelse af godt Nabo-

skab sendtes han 1526 til Rusland og afsluttede j en Traktat med Tsaren. 1534 indtog han Wi- i borg Slot fra Kongens oprørske Svoger Johan af Hoya. I Grevefejden deltog han 1535 som Kong Gustafs Kommissær ved Hæren og Flaaden i Ledelsen af saavel Land- som Søkrigen og anvendtes tillige til at føre Underhandlinger med Christian III. Han udrettede meget for Finland's Næringsdrift og aabnede dets første Jærngruber. Hans Forhold over for Almuen var dog tyrannisk, og Kongen maatte gentagne Gange advare ham i Anledning af hans Overgreb og egennyttige Fremfærd. I det hele taget lykkedes det ham dog at bevare Gustaf Vasa's Tillid, og han blev ofte tagen med paa Raad i Rigets almene Anliggender.

2) Klas F., Rigsmarsk, Admiral, Finland's Høvedsmand 1591—97, foreg.'s Søn, født mellem 1535 og 1540, død i Pojo Natten mellem 12. og 13. April 1597. Han var en af Erik XIV's mest betroede Mænd og blev 1561 Rigsraad og Guvernør i Estland. 1563 var han en af Lederne for Ekspeditionen til Finland, der sluttede med Hertug Johan's Tilfangetagelse. Det følgende Aar havde F. tvende Gange Kommandoen over Flaaden, men udrettede kun lidt. Under Rejsningen mod Erik (1568) gik han over til Hertugerne. Under Kong Johan, der viste ham stor Yndest, blev han Friherre til Vik og øverste Admiral (1569). Han anførte den Hær, der Februar 1570 hærgede i Trondhjem's Len, og førte den følgende Sommer Kommandoen til Søs. Hans personlige Dygtighed, hans Rigdom og Byrd og hans Giftermaal med Ebba Stenbock, Søster til Gustaf Vasa's tredje Gemalinde, skaffede ham stedse større Indflydelse. 1574 erholdt han Overbefalingen over Krigsmagten i Finland. Paa det bekendte Møde i Reval 1589 var F. den eneste i Raadet, der stod paa Kongens Side, og vandt derved dennes Tillid i endnu højere Grad. Som øverste Admiral, Rigsmarsk (fra 1591) og øverstkommanderende i Finland og Estland kom han i Besiddelse af en Magt, der kappedes med Hertug Karl's. Han var Finland's virkelige Regent, holdt en stærk Krigsmagt og fortsatte med Field Krigen mod Russerne. Samtidig tog han en fremragende Del i de indre Kampe, der efter Johan III's Død satte Sverige i Bevægelse. Besluttende »enfoldeligen og ligefrem at lyde sin Konge« satte han sig lige fra Begyndelsen op imod Hertug Karl's Planer. Han tilbageviste alle Forsøg fra dennes og det svenske Rigsraads Side paa at indblande sig i Finland's Styrelse. Han vægrede sig ved at lyde andre end Kong Sigismund, der paa sin Side forøgede F.'s Myndighed. Sommeren 1593 førte han Kongen fra Danzig til Sverige, stod under Kampene med Hertug Karl og Stænderne trofast paa Sigismund's Side og førte ham 1594 paa ny til Polen. Med hensynsløs Konsekvens og Energi helligede F. sig derefter til i Finland at skabe en Magt, stærk nok til at føre Kongens Sag til Sejr. Han vægrede sig ved at efterkomme de af Raadet og Stænderne trufne Beslutninger, der gjorde Karl til Rigsforstander, og optraadte i det hele taget som »et afhugget Lem«, truende Rigets Enhed. Han beholdt Flaaden hos sig i Finland og langt fra at formindske Troppernes Antal, da der (1595) var blevet sluttet Fred med Rusland, lagde han dem egenmægtig i Indkvartering hos Almuen. Denne og andre ulovlige Byrder, som F. maatte paalægge for at kunne opretholde sin Magt, fremkaldte en stærk Gæring særlig i det nordlige Finland. Hertug Karl og Præsterne, der i F. saa et Redskab for den katolske Reaktion, pustede til Ilden, og Vinteren 1596—97 rejste Almuen, navnlig i Østerbotten, sig gentagne Gange mod det trykkende Soldatervælde. Gennem Kampene ved Nokia og Ilmola gjorde F. sig dog uden Vanskelighed til Herre over Rejsningen, som efter de uordnede Bondehobes Bevæbning fik Navnet »Køllekrigen«. F. benyttede sin Sejr med klogt Maadehold og rustede sig af al Magt saavel til Lands som til Søs for at angribe Hertug Karl, da han pludselig bortreves af Døden. Hans Bortgang lettede i høj Grad Karl's Sejr.

3) Henrik F., Viceadmiral, (1584—1650), deltog som Ritmester i Gustaf Adolfs danske og russiske Krig; men langt fra at have afsluttet Freden i Stolbova, som et Par senere Biografer have paastaaet, tog han ikke mindste Del i de egentlige Fredsunderhandlinger. 1617 blev han Statholder over Wiborg's og Nyslott's Len, 1620 Landshøvding i Ingermannland og 1628 Viceadmiral. 1634 deltog han i en Mission til Tsaren. Paa Rigsdagene 1643 og 1644 var han Landmarskal. Marts 1644 erobrede han med en ringe Styrke Jæmtland, som dog snart blev genindtaget.

4) Erik F, Rigsraad, Præsident, foreg.'s Søn, (1616—79). Han blev 1637 Assessor i Bjærgkollegiet, studerede 1639—42 Bjærgværksdrift i Mellem- og Vesteuropa, udnævntes 1651 til Landshøvding i Stora Kopperberg's Len og 1652 til Præsident i Bjærgkollegiet. 1655 blev han Rigsraad. F. var Landmarskal paa Rigsdagen i Upsala 1654, hvor Dronning Christine abdicerede, samt i Stockholm 1655. Den paa den sidste Rigsdag fattede Beslutning om Inddragelse af bortforlenet Krongods støttedes af F., der senere som Medlem af Reduktionskollegiet (1655—78) var en ivrig Forkæmper for Beslutningens Gennemførelse.

5) Klas Larsson F., Rigsraad, Admiral, Fætter til ovenn. H. F., født i Finland 1592, død paa den svenske Flaade i Kieler-Fjorden 26. Juli 1644. Efter at have studeret ved udenlandske Højskoler kæmpede han under Gustaf Adolf i den russiske Krig, men gik senere over til Søværnet og blev 1620 som Underadmiral den, der stod Rigsadmiralen nærmest. I denne Egenskab deltog han i de store Togter til Lifland og Preussen 1621—28. 1629 blev han Præsident i Rentekammeret, 1634 Stockholm's første Overstatholder og 1637 Præsident i det nyoprettede »Kommerskollegium«. Paa alle de forskellige Omraader, hvor F. saaledes virkede, satte hans sjældne Arbejdskraft og mangesidige Dygtighed de dybeste Spor. Han var den mest fremragende Kender af Detaillerne i Sverige's Finanser, og han har vel den største Fortjeneste af disses Opretholdelse i de brydsomme Aar (1629—34), han helligede sin Omsorg til denne Gren af Administrationen. 1634 frabad han sig dog Rigsskatmesterembedet, da der lagdes saa stærkt Beslag paa hans Kræfter ved Hovedstadens Ordning og Flaadens Nydannelse. Som Overstatholder i Stockholm forenede han Norrmalm med Hovedstaden, gennemførte en planmæssig Regulering af Gader og Huse samt ordnede Byggevirksomheden.

Stadens Handel blev ophjulpen ved flere Bestemmelser, til Dels paa andre Byers Bekostning. Til Flaadens Rekonstruktion helligede F. sig allerede i Gustaf Adolfs Tid, saa at han med Held kunde støtte Kongens Krigsforetagender. Værket fortsattes med uformindsket Iver efter Gustaf Adolfs Død. Admiralitetet og Baadsmandsholdet ordnedes. Flaaden fik en fordelagtigere Station, Skeppsholmen, og forøgedes ved Nybygninger til ca. 40 større Skibe og et endnu betydeligere Antal Skærgaardsfartøjer. I den danske Krig 1643—45 fik F. Lejlighed til at prøve sit Værk. Han stak i Søen med en Flaade paa 40 Sejlere, viste sig uden for Kjøbenhavn og udkæmpede med Kong Christian det bekendte Slag paa Kolberger Heide 1. Juli 1644. Nogle Dage senere løb F. ind i sin Station i Kieler-Fjord for at reparere. Det varede ikke længe, før den svenske Flaade her blev indesluttet for mere end 3 Uger af den danske, og under Blokaden faldt F. for en dansk Kugle. I sit Fædreland fik han det smukke Eftermæle, at han var »en trogen och omistande man«.

6) Herman F., Præsident, Rigsraad, Reduktionsmand, foreg.'s Søn, født paa Vilinas i Finland 17. Septbr. 1619, død i Stockholm 28. Septbr. 1673. Efter at have studeret i Upsala (1637—40) begav han sig paa Rejser i Udlandet, under hvilke han i et Par Aar studerede Skibsbyggeri i Amsterdam samt paa den hollandske Flaade deltog i Kampene mod Spanierne 1642. 1644 gjorde han Tjeneste som Skibskaptajn paa Fadrens Tog mod Danmark og udnævntes det følgende Aar til Admiral løjtnant. 1650 blev han Rigs- og Admiralitetsraad, var 1650—52 Overstatholder i Stockholm og 1653—60 Præsident i Kammerkollegiet. Af Karl Gustaf, hvis særlige Tillid han nød, fik han 1654 det Hverv at foretage en Undersøgelse af Kronens Godser, Renter og Indtægter, et Skridt, som forberedte den 1655 besluttede Reduktion. F., der klart indsaa Landets Trang til forbedrede Finanser, bidrog virksomt til den antydede Beslutning. Som Præsident i Reduktionskollegiet drev. han senere med ubøjelig Fasthed paa Reduktionens Iværksættelse uden Persons Anseelse, indtil Modgang i Krigen havde til Følge, at Sagen blev skrinlagt. Samtidig arbejdede han rastløst paa Forsvarsvæsenet hjemme under de store Krige. Sin Anerkendelse af hans Virksomhed udtrykte Kongen ved kort før sin Død at udnævne ham til Rigsskatmester og Medlem af Formynderregeringen. Paa Foranledning af Adelen, der frygtede F.'s nidkære Virken for Reduktionen, blev han dog paa Rigsdagen i Stockholm i Efteraaret 1660, vistnok ganske ulovligt, fjernet og nødsagedes senere til magtesløs at se paa, hvorledes Reduktionen mere og mere forsømtes og Krongodserne bortødsledes. Et Forsøg af hans Venner i Raadet paa at faa ham gjort til Rigsadmiral (1664) strandede, og F. blev som Generalguvernør i Finland (1664—69) holdt uden for al Indflydelse paa Rigets Styrelse.

7) Lars F., Rigsraad, Præsident, (1621—99), foreg.'s Broder, ansattes efter at have beklædt flere Embeder i det egentlige Sverige som Landshøvding i Dorpat (1654); 1656 deltog han i Forsvaret af denne By, hvor 600 Mand, under Oberst W. Unger, holdt 18,000 Russere Stangen og først efter 10 Ugers Forløb kapitulerede af Mangel paa Krudt. F. var senere (fra 1657) virksom som »Overkrigskammerpræsident« ved den svenske Hær i Poien og Danmark. 1665 blev han Præsident i Dorpat's Hofret og 1668 Rigsraad. 1670 advarede han i Raadet, om end forgæves, mod flere Donationer af Krongods. 1676 erholdt han som »Rigskammerraad« stor Indflydelse paa Finanserne.

8) Klas F., Præsident, kongelig Raad, Reduktionsmand, Søn af ovenn. Herman F., født i Stockholm 15. Febr. 1649, død i Aachen 31. Juli 1685. Ved Abo Akademi tilegnede han sig boglig Viden, i Kundskaben om Landets Finanser og Næringsdrift uddannedes han af Faderen, hvorhos han tillige erhvervede sig Militærdannelse. 1671—74 opholdt han sig paa Rejser i Udlandet. Under disse deltog han i et af den franske Hærs Felttog i Nederlandene saavel som i diplomatiske Hverv. Paa Rigsdagen 1675 var F. en af dem, der tog Ordet for at gøre Ansvar gældende mod Karl XI's Formynderregering, der havde styrtet Landet i finansiel Ruin og indviklet det i en farlig Krig. Den Undersøgelseskommission, som i Anledning heraf nedsattes, fik F. til Formand. Dette var Begyndelsen til Gennemførelsen af den Politik, for hvilken F.'s Fader havde kæmpet. Yderligere Skridt i samme Retning gjordes paa Rigsdagen 1680. F. var da Landmarskal og forstod under de haarde Partikampe virksomt at fremme Karl XI's Planer. Nu nedsatte Stænderne den saakaldte »store Kommission«, som med Bistand af Kommissionsarbejderne af 1675 skulde holde Dom over Formynderregeringen. I nøje Overensstemmelse med F.'s Anskuelser besluttedes det da ogsaa, at Greve- og Friherreskab samt andre større Forleninger skulle inddrages under Krontn. Til Beslutningens Iværksættelse nedsatte Adelen en Reduktionskommission med F. som Præsident. F. blev lige fra Begyndelsen af Sjælen i Arbejdet. Med Rigets Velfærd som eneste Ledestjerne drev han med utrolig Kraft det møjsommelige Arbejde fremad, overvindende alle Vanskeligheder, som Særinteresser lagde i Vejen. Den største Del af det vidtløftige Arbejde blev ogsaa gjort i hans Tid. Siden 1683 var F. tillige som Præsident i Reduktionskollegiet Leder af den Reduktion, hans Fader havde paabegyndt. Med ikke mindre Nidkærhed virkede F. som Præsident i den 1680 nedsatte Likvidationskommission, som havde den vanskelige og ildesete Opgave at udføre nærmere den store Kommissions Domme og bestemme den Erstatning, ethvert Medlem af Formynderregeringen burde udrede. Med disse vanskelige Hverv forenede han Posten som Præsident i Kammer-, Kommerce- og Bjærgkollegierne, var siden 1681 Medlem af Raadkammeret og 1684—85 tillige Kansler for Lund's Universitet. Under alt dette deltog han med klart Blik ogsaa i Udenrigspolitikken. Men den ualmindelige Mands Bane var snart udløben. For Arbejdet havde han glemt og tilsidesat Helbred, Ro og timelig Velfærd. Hans strenge Retfærdighedsfølelse friede ham ikke for at komme til at bære den tungeste Del af det Had, som de Foranstaltninger, han iværksatte, vakte. Den uhørte Arbejdsbyrde tærede endnu mere paa Kræfterne og paadrog ham en Sygdom, af hvilken han aldrig rejste sig. F. er en af de mest udmærkede Embedsmænd, Sverige nogen Sinde har ejet. Efter Johan Gyllen-

stjerne's Død var han tillige Sverige's betydeligste Statsmand og Kongens fortroligste Raadgiver. Med sin utrættelige Virksomhed paa mange Omraader, sin hensynsløse Gennemførelse af een Gang fattede Beslutninger, var han en Mand efter Karl XI's Sind, og Kongen erklærede, at han næst Gud havde F. alene at takke for, hvad der under ham var sket til Rigets Bedste.

9) Otto F., Rigsraad, (1696—1778), foreg.'s Brodersøn. Han indtraadte 1715 i Krigstjenesten og havde 1748 naaet Oberstgraden, da han afgik som Envoyé til Kjøbenhavn. Her afsluttede han 1749 den Traktat (ratificeret 1750), hvorved den svenske Kronprins Adolf Fredrik for sig og sin Slægt, mod en eventuel Ret til Oldenburg og Delmenhorst, afstod fra alle Fordringer paa de Holsten-Gottorpske Lande. 1751 tilendebragte j F. Underhandlingerne om en Trolovelse mellem j Prins Gustaf og den danske Prinsesse Sofie Magdalene, hvorved Venskabet mellem de nordiske Riger genoprettedes. 1755 blev F. Rigsraad. Han synes at have været mere klarsynet i økonomiske Spørgsmaal end sine Meningsfæller af Plattepartiet, men deltog i dettes Misgreb i Udenrigspolitikken og blev derfor 1765 af det sejrende Hueparti holdt ude fra Raadsembedet.

10) Klas Adolf F., Hofmand, Statsraad, (1771—1831). Efter at have studeret i Upsala, hovedsagelig i historisk og litterær Retning, indtraadte p". 1794 i Hoftjenesten og blev 1795 øverste Kammerjunker. Han var en af Gustaf Adolfs nærmeste fortrolige og menes ved Kongens Besøg i St. Petersborg 1796 at have bestyrket ham i den Optræden, der umuliggjorde Trolovelsen med Prinsesse Alexandra. Efter Gustaf Adolfs Afsættelse traadte F. ind i det politiske Liv, var Landmarskal paa Ørebro Rigsdag 1810, da Bernadotte valgtes til Tronfølger, og var 1810—24 Medlem af Statsraadet. Sidstnævnte Aar blev han Præsident i Kammerretten samt Rigsmarskal. F. betragtedes som en frtmragende Taler og var allerede 1799 Medlem af det svenske Akademi. Talrige andre lærde Samfund valgte ham efterhaanden til ordentligt eller Hædersmedlem. Han var en varm Ven af Videnskab og Litteratur og testamenterede sit yderst righoldige Bibliotek til Upsala Universitet. *P. 0.*

Fleming, Paul, tysk Digter, (1609—40). Efter at have studeret Medicin og taget Magistergraden drog han 1633 til Holsten, hvor det lykkedes ham at faa en Ansættelse ved det Gesandtskab, som Frederik III af Holsten-Gottorp sendte til Tsar Michael Feodorovitch i Moskva for at faa Tilladelse til at sende et andet Gesandtskab igennem Rusland til Persien. I dette Gesandtskab j (1634) deltoge flere af *Y.'s* Landsmænd og Venner, j bl. a. Ad. Olearius, Forfatteren til »Schich Saadi, ' Persanischer Rosenthai«. Aaret efter gik saa det ny Gesandtskab til Persien og naaede elter mange Besværligheder og Farer 1637 til Ispahan, hvor det blev i over to Aar. Paa Hjemrejsen lagde F. Vejen over Holland og tog den medicinske Doktorgrad i Leyden (1640), men døde kort efter i Hamburg af en Smitsot. Som Digter hører F. til den første schlesiske Skole og erkender ogsaa M. Opitz som sin Læremester og sit Forbillede; men til Trods for mange ydre og indre Reminiscenser om »Mesteren« var der dog den Forskel mellem de to, at F. var en virkelig Digternatur, der raadede over en skabende Aand og Hjertets varmeste Sprog. Den første nogenlunde samlede Udgave af hans Digte udkom 1651 under Titel: »Geist- und Weltliche Poëmata Paul Flemmings-;. (Litt.: »Gedichte von P. F., herausg. von J. Tittmann« [Leipzig 1870] med en udførlig Indledning indeholdende Digterens Levned og en Vurdering af hans Digtning). *C. A. N.*

Flemløse, Peder Jakobsen, dansk Astronom, født ca. 1554 i Flemløse paa Fyn, død 1599, studerede Medicin i sine unge Dage, kom 1578 i Tjeneste hos Tyge Brahe, blev 1588 Læge hos Statholderen i Norge, Axel Gyldenstjerne, og fik 1590 det af Frederik II allerede 1579 lovede Kanonikat i Roskilde Domkirke. Han døde pludselig, netop som han stod i Begreb med at rejse til Basel for der at tage den medicinske Doktorgrad. Mest bekendt er F. ved sin paa Uranienborg 1591 trykte Bog: »En Elementisch oc Jordisch Astrologia Om Lufftens forendring« [senere Udgaver 1644, 1745 og 1865, den sidste besørget af F. R. Friis]. 1574 udgav han: »Ecloga de ecclipsi solari anno 1574 futura«. *J. Fr. S.*

Flemløse-Stenen, en af de ældste danske Runestene (Beg. af 9. Aarh.), blev i Slutn. af 16. Aarh. bragt fra en nærliggende Høj til Flemløse Kirkegaard (ca. 12 Km. 0. f. Assens, Baag Herred), hvor den senere blev sprængt; et Par af Brudstykkerne bleve indmurede i Kirkegaardsmuren, hvorfra de af Frederik VII flyttedes til Jægerspris. Den bevarede Del (ca. $^3/_4$ af det oprindelige) af Indskriften lyder i ordret Oversættelse: »Efter Rolv (»Hroulf«) staar denne Sten, som var Noregode; Sønner satte den (?) efter . . . . «.— Rolv Noregode (d. e. Høvding og Tempel forstander i »Nore« eller for »Norerne«) har sikkert været en stor fynsk Høvding; hans Navn findes ogsaa paa Helnæs-Stenen (s. d.), men kendes ikke fra andre Kilder (Litt.: L. Wimmer, »Die Runenschrift« [1887], S. 347 ff.). *V.D.*

Flemming, Jakob Heinrich von, kursachsisk Feltherre og Diplomat, født 3. Marts 1667, død 30. Apr. 1728, deltog i Vilhelm af Oranien's Tog til England 1688 og traadte 1693 i kursachsisk Tjeneste, hvor han som en snedig og intrigant Politiker med megen Iver og uden at være nøjeseende i Valget af sine Midler virkede for August den Stærke's Valg til polsk Konge (1697). Senere underhandlede han med Danmark om et Forbund mod Karl XII og gik efter at være bleven haardt saaret i Slaget ved Klissov som Gesandt til Kjøbenhavn 1703. Efter 1705 at være avanceret til General og 1711 til Generalfeltmarskal blev han 1712 udnævnt til ledende Kabinetsminister med meget stor Myndighed, som han bl. a. anvendte til at samle en overordentlig stor Formue. *M. M.*

Fleninge Sø se Arreskov Sø.

Flensborg, Sønderjylland's største og vigtigste Handelsby, ligger midtvejs mellem Kongeaa og Eider (paa 54° 47' n. Br.) ved den inderste Vig af den 30 Km. lange Flensborg Fjord. Byen er bygget i en snæver Indsænkning, der fra Havnen strækker sig Syd paa, i Øst og Vest omgiven af langstrakte Højdedrag med faa Indskæringer. Den bestaar derfor væsentlig af en 4 Km. lang Hovedgade og nogle mindre Tværgader, højst malerisk grupperede omkring den fortrinlige Havn. Fra

Arilds Tid har Byen været delt i 2 Dele: »Norden« (St. Mariæ ell. Vor Frue Sogn) og »Sønden« (St. Nikolaj og St. Johannes Sogne), adskilte ved Raadhusgade; senere tilkomne Bydele ere Nystaden, St. Jørgensby, Duborg, Fiskergaarden o. fl. F. skal være opslaaet omkring en Flensaaborg. Byen nævnes allerede 1248, var Akselkøbing 1250 og fik 1284 sin egen, paa Dansk affattede Stadsret af Hertug Valdemar IV. I 14. Aarh. havde den fire Sognekirker, flere Klostre og en betydelig Handel, men trykkedes senere af det overmægtige Liibeck og de endeløse Krige med Holstenerne; trods Fæstningsværker og det faste Slot, Duborg, indtoges og afbrændtes den gentagne Gange. Fra 1459—1864 var F. nøjere end nogen anden slesvigsk By knyttet til den danske Kongemagt, til dansk Politik og Handel; Kongerigets forskellige Regeringer holdt altid fast paa dette vigtige Midtpunkt og søgte at ophjælpe Staden, og Borgerne nærede stærke royalistiske Følelser. Da Christian III havde brudt den hanseatiske Overmagt til Søs, traadte F. atter frem af provinsiel Dunkelhed og erobrede et stort Marked i de nordiske Riger, men den sank dybt med Danmark's svækkede Magtstilling omkring 1660, og den Fattigdommens Fortrykthed, der hvilede over Landet til Midten af 18. Aarh., ramte ogsaa den. Efter 1776 indtraadte et storartet Omslag. Regeringens kloge

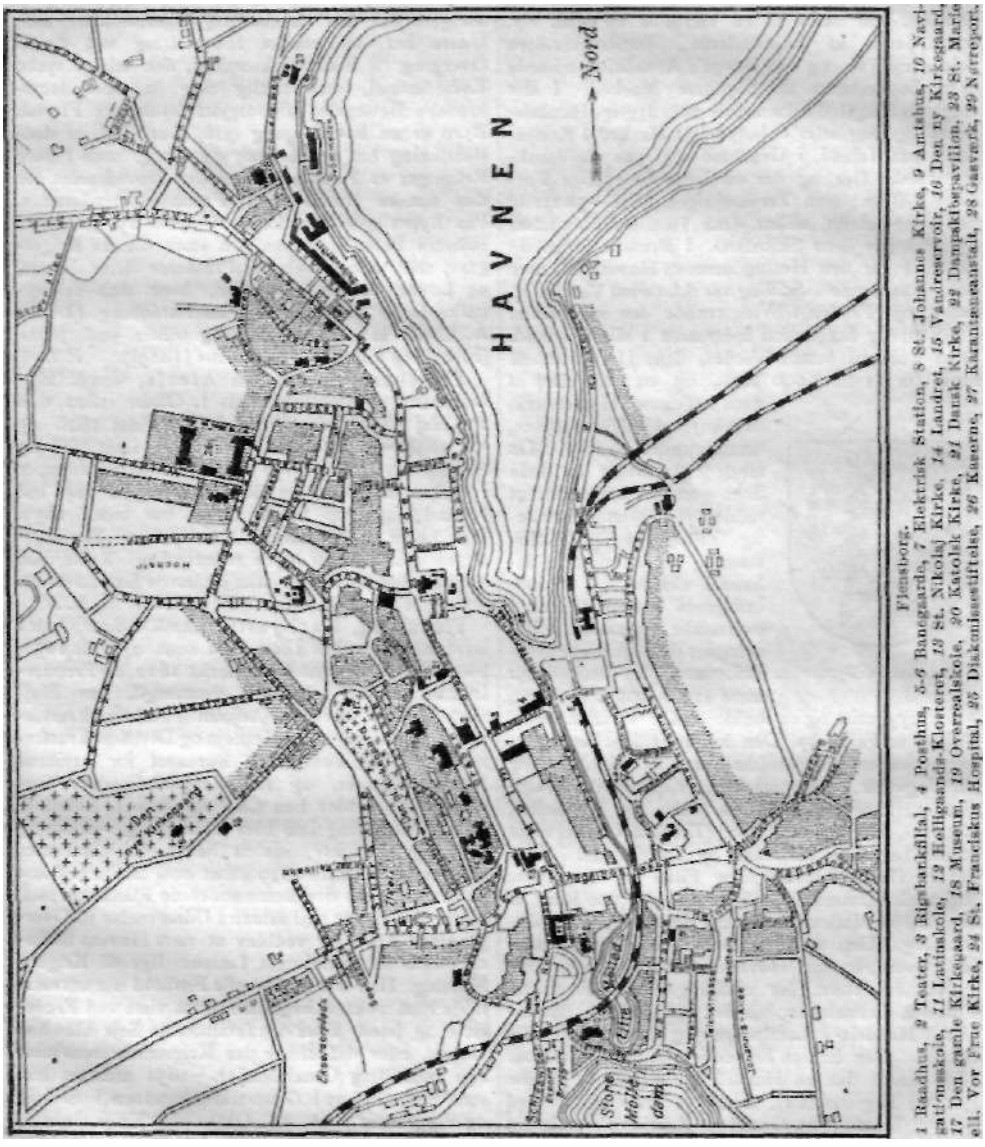

Flensborg.
1 Raadhus, 2 Teater, 3 Bigbarkshal, 4 Posthus, 5-6 Banegaarde, 7 Elektrisk Station, 8 St. Johannes Kirke, 9 Amtshus, 10 Navigationsskole, 11 Latinskole, 12 Helligaands-Kloster, 13 St. Nikolaj Kirke, 14 Landret, 15 Vandreservoir, 16 Den ny Kirkegaard, 17 Den gamle Kirkegaard, 18 Museum, 19 Overrealskole, 20 Katolsk Kirke, 21 Dansk Kirke, 22 Dampskibsgavlion, 23 St. Mariæ ell. Vor Frue Kirke, 24 St. Franciskus Hospital, 25 Diskonissestiftelse, 26 Kaserne, 27 Karantænestald, 28 Garværk, 29 Nørreport.

Politik under de store Verdenskampe sikrede den danske Handel Fordele, som ingensteds udnyttedes kraftigere end i F. Den blev en Grossistby, der forsynede det halve Norden med sine Varer. 1806 havde den en Flaade paa 271 Skibe, bemandede med 2,000 Søfolk og førte af indfødte Skippere. I 30 Aar fordobledes Byens Folketal, og til alle Sider kravlede det ny F. op ad Bakkerne for at faa Plads. Men med Krigen 1807—14 faldt alt sammen. 200 Skibe til en Værdi af 10 Mill. Kr. opsnappedes af Englænderne, Statsbankerotten voldte ny Tab, og ved Norge's Afstaaelse mistede dens Storindustri sit vigtigste Marked. I det følgende Slægtled tilkæmpede dens dygtige Handelsstand sig dog atter et betydeligt Marked i Kongeriget, paa Island, i Grønland og paa de dansk-vestindiske Øer, og der samledes betydelige Formuer i Byen; men Treaarskrig en 1848—50 ramte den atter følelig, afskar dens Handelsforbindelser og ødelagde dens Skibsfart. I Fredsperioden op til 1864 var den Hertugdømmets Hovedstad, men dens kommercielle Stilling var ikke uden Vanskeligheder, og Freden i Wien truede den med Ruin. Fuldstændig Stagnation indtraadte i alle Forhold. Dens Folketal formindskedes, dens Handelsfiaade sank fra 11 til 7,000 Tons, og en stor Del af dens vigtigste Haandværk, nøje knyttede til Søhandelen, tilintetgjordes ganske. Da samledes omtrent en halv Snes gamle Firmaer for at redde Byen fra en forsmædelig Tilbagegang. Til Erstatning for den direkte Søhandel skabte de en indbringende Fragtfart mest i oversøiske Farvande; 1874 anlagdes det højt anseteJærnskibsværft, der beskæftiger mere end 1,000 Arbejdere, Aktiebryggeriet og en Række andre Virksomheder. F. blev en Fabrikby. Den har nu tillige betydelige Jærnstøberier, Maskinfabrikker, et Kobber- og Messingværk, Glaspusterier, Papirfabrik, Teglværker, Brænderier, Olie-, Ris- og Savmøller, Cement-, Sæbe-, Tapet- og Tobaksfabrikker samt en ret betydelig Kolonial- og Landhandel. Byen har et Handelskammer, en Filial af den tyske Rigsbank (Omsætning 1892: 226,351,900 Rm.), af den danske Nationalbank, en Privatbank, en Kreditforening. Den er Sæde for den slesvigske Land- (ell. Over-)ret, for Hovedskattekontoret, for Sø- og Handelsretten, for adskillige Konsuler m. m. Foruden Latinskolen har den Navigations-, Maskinist-, Handels-, Landbrugs- og kunstindustrielle Skoler. Den har en betydelig preussisk Garnison. 1891 havde den en Handelsfiaade paa 61 Skibe (32,104 Registertons), deraf 51 Dampskibe med 30,234 Tons. Paa Grund af Fabrikvirksomheden og en stærk tysk Indvandring er Byens Folketal steget stærkt i de sidste Tiaar. Bevægelsen ses af følgende Skala. Byen havde 1803 10,666 Indb., 1845 13,443, 1860 21,875, 1870 21,325, 1880 30,956, 1890 36,894, 1896 40,145.

Flensborg's Bymærke.

F. var oprindelig en ren dansk By, men ved en tidlig tysk-frisisk Indvandring, ved det tyske Regerings- og Undervisningssprog trængtes dansk Sprog tilbage først af Plat- senere af Højtysk. Byen bevarede dog sit loyale Sindelag selv under Oprørsbevægelsen, og i Tiden fra 1850—64 gjorde dansk Sprog og dansk Aandsliv, støttet til en dansk Frimenighed og danske Skoler, store Fremskridt i Byen. Disse Bestræbelser tilintetgjordes af Preusserne. Skolerne lukkedes, Menigheden opløstes, og en Hjælpepræst ved St. Maria Kirke besørger nu Gudstjenesten i den lille danske Kirke. 1867 stemte endnu 53 p. Ct. af Byens Vælgere paa den danske Rigsdagskandidat, men senere har den stærke Indvandring ved Byens Overgang til Fabrikvirksomhed, den talrige tyske Embedsstand, men særlig dog den socialdemokratiske Bevægelse tilintetgjort det danske Flertal. Byen er nu hovedsagelig tysk, kun $^1/_{10}$ af dens Befolkning har dansk Omgangssprog, men i flere Retninger er F. ikke des mindre Hovedsædet for den danske Kamp mod Fremmedherredømmet. Paa Byens gamle Kirkegaard rejstes 25. Juli 1862 Bissen's Bronzeløve paa den store danske Krigergrav, men 1864 ødelagde Prusserne dette Minde, og Løven slæbtes til Berlin, hvor den er opstillet foran Kadetskolen i Charlottenburg. (Litt.: A. C. C. Holdt, »Flensburg früher und jetzt« [Flensborg 1884]; »Tilskueren« [1889]). *P. L.*

Flensborg, Christian Alexis, dansk Embedsmand og Politiker, født 1. Oktbr. 1802, død 27. Maj 1872, blev juridisk Kandidat 1826 og var 1838—56 Assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten og fra 1856 til sin Død Birkedommer i Kjøbenhavn's nordre Birk. F. valgtes 1850 ind i Landstinget og havde Sæde her indtil 1859. Han hørte til det nationalliberale Parti. Paa Rigsdagen spillede han ingen fremtrædende Rolle, men valgtes dog ind i Rigsretten og havde Sæde i denne under Sagen mod Ministeriet Ørsted. *N. N.*

Flensborg, Karl Julius, dansk Officer, født i Kjøbenhavn 2. Juli 1804, død smst. 23. Juli 1852, blev Sekondløjtnant i Artilleriet 1822 og Premierløjtnant 1832; 1830—34 gennemgik han Højskolen, blev derefter Adjoint i Generalkvartermesterstaben og 1839 Kaptajn og Divisionskvartermester. 1843 kom F. til Bureauet for Armeens Kommandosager, og ved Krigsministeriets Oprettelse 1848 blev han Chef for dets 1. Afdeling, i hvilken Stilling han blev Tscherning »en dygtig og villig Hjælper«, saa at han s. A. udnævntes til Oberstløjtnant. 1849 ansat som Stabschef hos General Bülow, der kommanderede Flankekorpset, fulgte han denne ved sammes Udnævnelse til Overgeneral i April og vedblev at være Hærens Stabschef efter Oberstløjtnant Læssøe lige til Krigens Slutning. Han var under alle Forhold sin ansvarsfulde Post voksen, hvad han ogsaa viste ved Fredericia og Isted. Efter den førstnævnte Sejr blev han Oberst, efter den sidste paa Krigsministerens særlige Indstilling Generalmajor. 1851 ansattes han som Stabschef ved Generalkommandoen i Slesvig og udnævntes s. A. 18. Oktbr. til Krigsminister, men ved Systemforandringen Jan. 1852 fratraadte han denne Stilling og blev Chef for Generalstaben. *P. Nw.*

Flensburg, Vilhelm, svensk Biskop, er født 3. Aug. 1819 i Sodra Rorum's Sogn i Skaane, blev 1834 Student ved Lund's Universitet og 1841 Dr. phil. (ultimus) smst. 1842 blev F. ekstraordinær Amanuensis ved Universitetsbiblioteket, Docent i systematisk Teologi 1847, præsteviedes 1849 og

blev s. A. Adjunkt i Teologi samt 1858 Professor i Dogmatik og Moralteologi ved Lund's Universitet. 1860 blev han Doktor i Teologi, var paa Rigsdagen 1865—66 Medlem af Præstestanden for Lund's Stift samt udnævntes 1865 til Biskop over nævnte Stift og Prokansler for Lund's Universitet. Som selvskrevet Medlem har F. deltaget i de fleste Kirkemøder fra 1868. Han var tillige Medlem af den Komité, der 1872 nedsattes for at revidere Kirkeloven af 1686. Foruden en Mængde mindre Skrifter og Prædikener har F. sammen med E. G. Bring og A. N. Sundberg udgivet i Trykken »Svensk kyrkotidning« [1855—63]. *A. B. B.*

Flenu [flø'ny'], By i den belgiske Provins Hennegau, Arrond. Mons, ved Jærnbanelinierne Frameries—Ghislain og F.—Produits, har (1891) 4,500 Indb. og et stort Kulværk, Produits du F. *Joh. F.*

Fleraarig (bot.) kaldes den urteagtige Plante, som i flere Aar vedbliver at bære Blomster (og Frugter); disse udvikle sig paa Lysskud, der aarlig fra ny af skyde op fra Plantens (»Staudens«) underjordiske Skuddele. De f. eller perennej Vækster have i Reglen baade vegetativ og kønnet Formering, og mange danne Knolde eller Løg. Kodriver, Anemone, Konval ere Eksempler paa f. Planter. Tegnet for saadanne er 24. *V. A. P.*

Flerakset (bot.) kaldes den Plante, hos hvilken først de Skud, som ere af højere end anden Orden, afslutte med Blomst; f. Eks. Vejbred, som er 3-akset, Kløver, som er 4-akset. (Smlg. Enakset, To akset). *V. A. P.*

Flerbo (bot.) se polygame Blomster, Bestøvning, S. 975.

Flerfoldfrugt (bot.) er enhver Frugt, der er dannet af flere, fri Støvveje i een Blomst. Af hver Støvvej opstaar en Smaafrugt, og disse ere altid indbyrdes ens. Hos Potentil ere de, ligesom hos Ranunkel, Nødder; hos Mjødurt og Nyserod ere de Bælgkapsler, hos Hindbær og Brombær Stenfrugter. *V. A. P.*

Flerfoldfrugtede (*Polycarpicae*), Orden af tokimbladede og frikronede Planter, hvis væsentligste Karaktertræk er det, at Blomsterne have fri, enbladede Støvveje; hos Ranunkelfamilien, Magnoliaceer, Anonaceer, Calycanthaceer o. fl. ere de til Stede i et større Antal, medens dette hos nogle Familier, f. Eks. Berberis- og Muskatnødfamilien, reduceres til eet. Hos Aakande- og Laurbærfamilien vokse Frugtbladene sammen til en flerbladet Støvvej; de danne saaledes en Undtagelse, men kunne af andre Grunde henføres til denne Slægtskabssfære. For øvrigt ere Blomsterne som Regel tvekønnede, regelmæssige og undersædige, men ogsaa herfra gives Undtagelser. Tallet i Blomsten er overvejende 3 i Bæger og Krone, dog forekommer ogsaa 5 eller 2. Se for øvrigt de enkelte Familier: Ranunkel-, Aakande- og Hornbladfamilien, Anonaceae, Magnoliaceae, Berberisfamilien, Menispermaceae, Laurbær- og Muskatnødfamilien. *A. M.*

Flerfoldsvangerskab kaldes hos Mennesket et Svangerskab, hvor der samtidig udvikles mere end eet Foster. Er der 2 Fostre, kaldes disse Tvillinger, 3 Trillinger, 4 Firlinger; flere end 4 Fostre samtidig ere ikke sikkert konstaterede hos en Kvinde. Hvad Hyppigheden af F. angaar, oplyser Statist. Aarbog, Bd. 1, at der blandt de 340,300 Fødsler, der 1890—94 forekom i Danmark, fandtes 4,763 Tvillingfødsler (ell. 1 af 71), 64 Trillingfødsler (1 af 5,317) og 1 Firlingfødsel. Da imidlertid et F. ofte afbrydes ved en tidlig Abort, hvor det maaske ikke bemærkes, at der er flere end 1 Foster, og da eet eller flere af Fostrene ofte kunne være ganske uudviklede, saa at de muligvis afgaa ubemærkede med Efterbyrden, er Hyppigheden af F. vistnok noget større, end de nævnte Tal angive. Praktisk set spiller af F. Tvillingsvangerskabet Hovedrollen, og de herhen hørende Forhold skulle derfor nærmere omtales under Tvilling. *Lp. M.*

Flerkoneri findes hos næsten alle Jordens Folkestammer og skyldes dels Mandens urolige Sanselighed, dels hans Lyst til at faa saa talrigt et Afkom som muligt, dels en hel Del andre yderst forskellige samvirkende Aarsager, som dog i Reglen kunne føres tilbage til det fælles Princip, at mange Koner ere et Rigdoms- og Ærestegn. Hos ingen Stamme ere Kvinderne saa talrige i Forhold til Mændene, at F. kan blive den almindelige Skik; det bliver alle Vegne en snævrere eller videre Kredses faktiske Privilegium. Hvor man har haft Lejlighed til nærmere at studere F., har det bestandig vist sig, at der bestaar en Forskel mellem Konerne, idet een af dem er den egentlige Hustru, Hovedkone, de andre i Grunden kun Elskerinder. Hovedkone er enten den første eller den fornemste, og kun med hende højtideligholdes de særlige Bryllupsceremonier fuldstændig. (Se Familie). *C. St.*

Flerplanslegeme se Polyeder.

Flers [flæ!r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Orne, Arrond. Domfront (Normandie), smukt beliggende ved Noireau's lille Biflod Vère, har (1891) 13,800 Indb. og er Midtpunkt for en betydelig Industri, især i Bomuld og Lærred, Blegerier og Farverier (Værdien af den aarlige Produktion i F. og Omegn er ca. 70 Mill. frc). I F. er der et gammelt Slot fra 15. Aarh. og en smuk ny romansk Kirke. *H. W.*

Flertal se Pluralis.

Flertal se Afstemning S. 289.

Flesberg Herred, Numedal og Sandsvær Fogderi, Buskerud Amt, (1891) 2,364 Indb., indtager den midterste Del af Numedal paa begge Sider af Laagen Elv. Saavel den nordre som den søndre Side dannes af forholdsvis lave skovbevoksede Fjældstrækninger, mellem hvilke Hovedelven har skaaret sig et dybt, paa flere Steder af høje Sandmaler begramset Leje. Laagen's Fald er saa lidet, at den er farbar for Baade næsten i hele Flesberg's Længde, kun hist og her maa Baadene trækkes over Land forbi et stærkere Stryg. Paa Nordsiden danne Fjældene en mere sammenhængende Masse, der dog paa flere Steder er gennembrudt af større og mindre Dalfører, det største gennemløbes af Laagen's største Tilløb inden Flesberg, Lyngdalselven, som med en Hovedretning fra Nord mod Syd gaar gennem Haugs Vand, Strande Vand og Vatnabryn Vand. I dette og de mindre Nord over mod Sigdal førende Dale ligger Annekset Lyngdal. Sydsiden er mere kuperet, Fjældet optræder ikke her i Masse, men afdelt ved en Mængde mindre Dale og Forsænkninger, hvis Smaavand har Afløb Øst over til Laagen. De største af disse ere Juvaelven, Vrangaelven og Højmyrelven, der samtlige

falde ud i den nordlige Del af Herredet. De højeste Toppe ere her Blefjæld, 1,195 M., paa den nordvestlige Grænse, og Dronningkollen, 767 M., i den sydlige Del, medens Flæksaasnuten ret op for Flesberg Hovedkirke er Nordpartiets Kulminationspunkt. Hovedsognet ligger nordligst langs Laagen med Kirken paa Nordsiden af Elven, længere nede ligger det andet Anneks Svene ligeledes med Kirke paa Østsiden af Elven, som her løber næsten ret mod Syd. Bebyggelsen er væsentlig knyttet til Laagen's og Lyngdalselven's Dalfører, og Skovdrift og Agerbrug ere de væsentligste Indtægtskilder. Af Metaller forekommer Kobberkis paa et Par Steder uden dog nu at drives, derimod foregaar Bjærgværksdrift paa Sølv i Vinorens Grube under Vinorenfjældet paa Vestsiden af Laagen. Af Kommunikationer gaar Hovedvej gennem Bygden langs Laagen med Bro over Svenesund. Bygdevej fører langs Laagen paa den modsatte Side af Hovedvejen, langs Lyngdalen og paa flere Steder. Herredets Areal er 576,7 □ Km., hvoraf 18,5 □Km. Ferskvand. *J. F. W.H.*

Fieske Revet, Stenrev med kun 1 M. Vand, der strækker sig ud fra Kysten lidt 0. f. Nakkehoved, Sjælland's Nordkyst. *G. F. H.*

Fieskum, Herred i det nordøstlige Nørrejylland, det nordøstligste i Aalborg Amt, begrænses mod Nord og Øst af Limfjorden og Kattegat og er mod Syd og Vest omgivet af Hindsted, Helium og Hornum Herreder. Mod Vest dannes Grænsen af Østeraa, mod Sydvest for en Del af Lindenborg Aa. Det er ca. 354 • Km. (35,310 Hekt.) og har (1890) 9,599 Indb. (1801: 4,984, 1880: 9,329), D: ca. 27 paa I □Km., langt under Middeltallet. Den større nordvestlige Del af Herredet er for det meste højtliggende og bakket, idet det opfyldes af de store Banker, der ligge omkring den jydske Hovedvandskelslinie; her hæve Bavnehøj, 74,4 M., Æshøj, 80,7 M., og Risbjærg, 83,2 M., sig; N. 0. f. det sidste ligger et isoleret Bakkeparti med Femhøje, 71,6 M., og N. 0. f. Aalborg paa den fremspringende Knude i Limfjorden naar endnu Borgbjærg 55,3 M.; dog findes der ogsaa langs Limfjorden lave Kærstrækninger, der staa i Forbindelse med den lille Vildmose (s. d.), som opfylder det meste af Herredets østlige lavtliggende og jævne Del langs Kattegat; imellem Vildmosen og Kattegat hæve sig dog de isolerede Muldbjærge til 41,6 M. Ogsaa langs Østeraa er der Kærstrækninger. Bakkepartier i den vestlige Del gennemstrømmes af flere Aaer, deriblandt Ramdrup Aa; den vigtigste 0. f. Bakkepartiet er Lindenborg Aa med Gudumlund Kanal. Paa de højere liggende Heder ere Jorderne lermuldede, iblandede med Kalk; i Lavningerne mellem Bakkerne findes ofte gode muldede Kærjordcr med Mergelunderlag. Den gennemsnitlige Frugtbarhed er ikke stor (ca. 14 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn); Skov er ubetydelig (ca. 545 Hekt.). Af Arealet vare 1888 ca. 11,850 Hekt. besaaede, medens 12,870 vare Græsgange, Enge o. s. v., 7,040 Moser og Kær, 2,310 Heder og Stenmarker. Der var 1893 3>7'9 Heste, 13,678 Stkr. Hornkvæg, 13,212 Faar og 7,048 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne; det samlede Hartkorn er (1.Jan. 1885) 2,566 Tdr., Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 1,694. I gejstlig Henseende udgør Herredet eet Provsti med Hornum Herred (Nørre og Sønder Tranders høre dog til Kirker i Aalborg, af hvilken By en Del ligger paa Herredets Grund); i verdslig Henseende danner det F. Herreds Jurisdiktion. — Fra 1660 hørte Herredet til Aalborghus Amt, indtil dette med de andre Dele 1793 dannedes til det nuværende Aalborg Amt. *H. W.*

Flessingen, landløs Grund, N. V. f. Fænø, Lille Bælt. Den er ca. 2 Km. lang og har paa det grundeste kun 2,5 M. Vand. Grunden er temmelig stejlt affaldende til alle Sider og er afmærket. *G. F. H.*

Fletcher [fle'tšə], 1) Giles, engelsk Digter, (ca. 1588—1623), studerede ved *Trinity College* i Cambridge og blev Præst i Alderton i Suffolk, hvor han døde. 1603 skrev han et Digt til en Samling, »Sarrow's joy«, som blev udgivet i Cambridge i Anledning af Elisabeth's Død og James I's Tronbestigelse. 1610 udkom hans Digt »Christ's Victory and Triumph in Heaven and Earth over and after Death«, et stort religiøst Digt, i hvilket F. søger at efterligne Spenser; men i Sammenligning med Forbilledet er Digtet mat og svagt. *T. L.*

2) John, engelsk dramatisk Forfatter, Fætter til ovenn. G. F., født 1579 i Rye i Sussex, død 1625 i London. Han studerede i Cambridge, men levede fra 1607 i London. Hans Navn som Forfatter er uadskillelig sammenknyttet med Francis Beaumont's (s. d.), med hvem han sluttede et varmt Venskab, der først afbrødes ved Beaumont's Død 1616. I Fællesskab skrev disse Digtere en Række af Tidens bedste dramatiske Værker; men det er endnu uafgjort, hvilken Andel hver af dem har haft i de enkelte Arbejder, og det er derfor vanskeligt af afgøre, hvori F.'s Ejendommelighed har bestaaet. Af de Dramaer, der i Reglen udgives under begges Navne, gælder en Mængde for at være forfattede af F. alene. Efter Beaumont's Død samarbejdede han med flere af Tidens Digtere, som Massinger, Rowley, Shirby og muligvis med Shakespeare. Beaumont og F.'s Værker ere hyppig udgivne; den bedste Udgave er Dyce's [11 Bd., Lond. 1846]. — (Litt.: C. Kalisch, »Shakespeare's yngre samtidige og Efterfølgere« [Kbhvn. 1890]). *T.L.*

3) Phineas, engelsk Digter, Broder til ovenn. G. F., (1582—1650), studerede i Cambridge og blev senere Præst i Hilgay i Norfolk. 1627 udgav han paa Latin og Engelsk en Satire mod Jesuitterne: »The Locustes or Apollyonists«, og skrev senere flere Digte, af hvilke det mest bekendte er »The Purple Island«, der udkom 1633, men rimeligvis er forfattet tidligere. Det er et stort allegorisk Digt, hvis Emne er Mennesket som Genstand for menneskeligt Studium. Det er skrevet i Efterligning af Spenser og indtager, om det end staar under sit Forbillede, en fremragende Plads i Samtidens Digtning. *T. L.*

Fletcher [flc'tšə] (ogsaa Fletscher), John William, metodistisk Præst og Teolog, (1729—85), født i Nyon i Schweiz, hvor hans Navn var de la Flechère. Sin Uddannelse fik han paa Genève's Universitet, men han havde Lyst til at være Officer; dette slog imidlertid fejl for ham, og 1752 kom han som Huslærer til England, hvor han snart blev greben af den metodistiske Vækkelse; efter en lang Bodskamp fandt han Fred og blev 1757 præsteviet. I 3 Aar var han John Wesley's Medhjælper, men fik 1760 Sognekaldet Madeley, hvor han til

sin Død virkede som en overordentlig nidkær Præst og Sjælesørger. 1768 overtog han at have Overopsyn med Lady Huntingdon's College i Trevecca og havde stor Indflydelse paa de unge Mænd, som her fik deres Uddannelse til Prædikanter. 1771 maatte han opgive denne Stilling, da han i den calvinistiske Strid holdt med Wesley mod Grevinden og Whitefield. Foruden at være den dygtige Sognepræst har han ogsaa haft stor Betydning som Metodismens Teolog. Af hans Skrifter er »Checks lo Antinomianism« [1771] det bekendteste. (Litt.: *Life of the Rev. "John W. de la Flechére after the narrative of John Wesley*; *the letters of John F. by Rev. Joseph Benson*). *H. O—d.*

Fletschhorn, 2 Toppe i de penninske Alper N. 0. f. Monte Rosa. Det sydlige F. eller Lanquinhorn danner en høj snedækt Pyramide og naar 4,016 M. 1,200 M. nordligere og adskilt ved Indsænkningen Fletschjoch (3,630 M.) hæver sig det nordlige F. eller Roszbodenhorn til en Højde af 3,917 M. *Joh.F.*

Flette. Som Materiale for flettede Genstande kan anvendes ethvert tilstrækkelig langt og bøjeligt Stof, og i Virkeligheden finde ogsaa de mest forskelligartede Genstande Anvendelse, saaledes alle Slags Snore, Metaltraad, Grene, navnlig Vidjer, Straa, Hestehaar, Spanskrør, Læderstrimlér o. s. v. Selve Fletningen bestaar i at sno disse Materialier saaledes ind i hinanden, at de danne et sammenhængende Hele, der paa Grund af Fremstillingsmaaden altid bliver betydelig lettere, end den samme Genstand vilde være, dersom den med Opnaaelsen af den samme Styrke og Bøjelighed var fremstillet af et massivt Stof. Til Fletning af Snore, Rør til Tobakspiber o. 1. anvendes Maskiner, ved hvilke Spoler med Raamaterialet ved Hjælp af passende Ledekurver føres om og ind mellem hverandre paa rette Maade, medens det færdige Arbejde af en Vægt stadig trækkes bort fra Maskinen. Blandt de forskellige Arter Fletning er det Kurvefletningen og Fletningen af Straa til Hatte, der beskæftige det største Antal Arbejdere. *K. M.*

Flettemaskine se Flette.

Fletværk anvendes til Beklædning (s. d.) af stejle Jordskraaninger og udføres ved, at man nedrammer Staver eller Lægter i Jorden med det Anlæg, som Skraaningen skal have, hvorefter man omkring Staverne danner en Fletning af bøjelige Grene. F. forankres med Vidjer eller Jærntraad til Pæle, der slaas fast ned i Jorden. *A. L—n.*

Fleur [flo ! r] (fr.), Blomst; det fineste, bedste. F. de lis [flordli'], Lilje, det bourbonske Hus'es Vaabenblomst, som egentlig skal forestille en Hellebardspids.

Fleurance [flörã's], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gers, Arrond. Lectoure (Armagnac), beliggende i en meget frugtbar Egn (deraf Navnet) ved venstre Bred af Garonne's Biflod Gers, har (1891) 4,300 Indb., der drive Handel med Korn m. m. *H. W.*

Fleuranges [flörã'ž], Robert III, de la Marck, Herre til, født i Sedan ca. 1491, død 1537. Han deltog i Ludvig XII's og Frants I's Krige i Italien, blev haardt saaret ved Novarra (1513) og førte Avantgarden i Slaget ved Marignano (1515). Efter Kejser Maximilian's Død gik han til Tyskland for at virke for sin Herres Valg til Kejser, men uden Held. Da han i Slaget ved Pavia (1525) faldt i spansk Fangenskab, brugte han sin Fangetid (1525—26) til at skrive »Histoire des choses mémorablcs advenues du regne de Louis XI et de Francois I depuis 1499 jusqu'a l'an 1521«, der første Gang er udgivet 1753 og ofte senere optrykt. *M. M.*

Fleur de lis (fr.) se Fleur.

Fleurier [florje'], By i Schweiz, Kanton Neuenburg (Neuchatel), 28 Km. S. V. f. Neuchatel i 748 M.'s Højde. F. har (1888) 3,328 Indb., mest fransktalende. Agerbrug, Kvægavl, Urfabrikation og Absintfabrikation ere Hovednæringsvejene. F. har 2 protestantiske og 1 katolsk Kirke. *V. R.*

Fleuriste [flöri'st] (fr.), Blomsterkender, Blomsterdyrker.

Fleuron [floro'] (fr.), Blomsterprydelse, Vignet.

Fleurus [flory's], By i Belgien, Provins Hainaut ved Sambre-Floden, med (1891) 5,372 Indb. Byen er historisk bekendt ved flere mærkelige Slag, der ere udkæmpede i dens Omegn. 19. Aug. 1622 forsøgte den spanske Feltherre Gonzales de Cordova forgæves her at standse de to protestantiske Eventyrere Ernst af Mansfeld og Christian af Braunschweig, der gennem Frankrig banede sig Vej indi Nederlandene. 1. Juli 1690 slog den franske Feltherre Marskal Luxembourg omtrent paa samme Sted en hollandsk-tysk Hær under Prins Frederik af Waldeck, og godt et Aarhundrede efter sejrede atter en fransk Hær under Jourdan over Østerrigerne under Prinsen af Koburg. Nær F. ved Ligny var det, at Napoleon 16. Juni 1815, to Dage før Waterloo-Slaget, sejrede over Blücher. *A. L.*

Fleury [flöri'], André Hercule, Kardinal og fransk Premierminister, født 22. Juni 1653 i Lodéve i Languedoc, af borgerlig Slægt, død i Paris 29. Jan. 1743. Han studerede under Jesuitterne og opnaaede ved deres og Kardinal Bonzi's Hjælp at blive Aumonier for Ludvig XIV. Kongen yndede ham dog ikke, skønt F. ikke manglede smidig Ryg og indsmigrende Tunge, og gjorde ham kun modstræbende til Biskop af Fréjus. Som saadan kaldtes han nogle Aar efter til Lærer og Opdrager for den unge Ludvig XV. Denne Stilling, midt imellem den udsvævende Regent Filip af Orleans og den unge Konge, der var omgiven af et bundfordærvet Hofs Fristelser, var ikke uden Vanskeligheder; det bør dog siges til F.'s Ære, at han holdt sig bravt og hæderligt, og han faldt da ogsaa i Regentens Unaade. Efter Regentens Død vandt han stort Herredømme over den indolente Ludvig XV. F. er bleven beskyldt for sammen med Hertugen af Richelieu o. a. at have forført den unge Konge til kønslige Udskejelser, navnlig praktiseret Mme. de Mailly i hans Arme, for derved at fjerne ham fra Dronningen og desto sikrere kunne beherske ham; disse Beskyldninger ere dog for F.'s Vedkommende usandsynlige, til den Slags Gerninger maatte der en højadelig Roué som Richelieu, ikke en skikkelig borgerlig Parvcnu som F. Efter det kortvarige Ministerium Bourbon-Condé blev F. Statsminister og fik snart efter det romerske Purpur (1726). Hans Styrelse af Frankrig var ganske absolutistisk, men havde sine gode Sider, navnlig indadtil: han tilvejebragte ved

Generalkontroløren Orry nogen Orden i Rigets Finanser, han gennemførte Intendantforvaltningen i Frankrig's Provinser, en administrativ Ordning, der vedvarede til den store Revolution; personlig var han hæderlig, flittig, hadede Luksus, elskede Videnskaberne, udvidede det store Bibliotek o. s. v., derhos var han sparsom med Folkets og Landets Penge, om end hans Sparsomhed ofte udartede til utidigt og upolitisk Kniberi, som til Englændernes store Glæde bragte ham til at forsømme Flaaden i høj Grad, til at lade Kong Stanislaus i Stikken, o. s. v. Trods F.'s Fredsommelighed laa han i evig Kiv og Strid med Parlamenterne og gik ogsaa sine Læremestere Jesuitternes Ærinde ved at forfølge Jansenisterne. Tilsyneladende var Landet i F.'s Tid i god Trivsel, men Reformer, hvortil der i højeste Grad trængtes, udebleve, og selv om F. maaske har indset Nødvendigheden af saadanne, var han ikke Mand for at gennemføre dem, end ikke for at forlange dem. Udadtil holdt han paa Fred, flere Gange endog til Skade for Frankrig's Ære og Værdighed, og søgte England's Venskab og Velvilje med mere Iver, end der ret vel var sømmeligt for en fransk Premierminister. Med England afsluttede han den hannoveranske Alliance, som Modtræk mod den wienske (mellem Kejseren og Spanien), og bidrog derved væsentlig til i de bevægede Aar 1729—31 at bevare Verdensfreden. I den polske Arvefølgekrig 1733—35 maatte F., hvor nødigt han end vilde det, understøtte sin Konges Svigerfader Stanislaus mod August III, Rusland og Østerrig, men hans Understøttelse var aldeles utilstrækkelig (1 Skib og 1,500 Mand), og Stanislaus maatte bukke under (1734). At de Franske samtidig under Villars, Coigny, Broglie, Berwick og Noailles sejrede i Italien og ved Rhinen, bidrog til, at Frankrig i Freden til Wien 1735 gik heldig ud af Kampen. Faa Aar efter udbrød den østerrigske Arvefølgekrig; skønt F. stred imod med Hænder og Fødder, blev Frankrig ogsaa indviklet i denne; under Krigen døde F. i en høj Alder. Han var Medlem af de tre største franske Akademier uden nogen Sinde at have skrevet et Bogstav. (Litt.: *Mém. de Saint-Simon*; Voltaire, *Siècle de Louis XIVet de L. XV;* Duclos, *Mém. secr.*; Lacretelle, *Hist. du 18. siécle;* Sismondi, *Hist. de France,* VIII; Jobez, *La France sous L. XV* [Bd2 og 3, Paris 1865—66]; Verlaque, *Hist. du card. F.* [Paris 1879]). *F. J. M.*

Fleury [flori'], Claude, fransk Kirkehistoriker, født i Paris 1640, død 1723. Uddannet i Jesuiterkollegiet i Clermont valgte han, hvis Fader var Advokat, det juridiske Studium, og han var Advokat i 9 Aar, indtil han 1672 lod sig præstevie, samtidig med at han overtog Opdragelsen af Prinsen af Conti's Sønner. 1680 blev han Opdrager for Ludvig XIV's naturlige Søn, Greven af Vermandois, til Løn for hvilket han 1684 blev Abbed for Cistercienserabbediet Loc-Dieu. Senere blev han sammen med Fénélon Opdrager for Hertugen af Bourgogne og for Hertugerne af Anjou og Berry, til Løn for hvilket han blev Prior for Notre-Dame d'Argenteuil. 1696 blev han Medlem af Akademiet. Paa Grund af sit Venskab med Fénélon var han lige ved at blive dragen med i dennes Fald, men Bossuet frelste ham ved at give ham Attest for Rettroenhed. 1716—22 var F. Ludvig XV's Skriftefader. Størst Betydning har han haft som kirkehistorisk Forfatter; hans vigtigste Værk er »Histoire ecclésiastique« [Paris 1691 ff.] i 20 Kvartbind, som han efter 20 Aars Arbejde kun naaede at faa ført ned til 1414; da det blev trykt paa ny [6 Bd., Paris 1840], tilføjedes 4 hidtil uudgivne Bøger, som førte Fortællingen ned til 1517. J. Cl. Fabre fortsatte F.'s Kirkehistorie indtil 1598 [Paris 1726 ff.]. Adskillige af F.'s Skrifter kom paa Index, og fra Rom modarbejdedes hans Kirkehistorie. (Litt.: Hefele, »Der Kirchenhistoriker F.« [i »Beiträgen zur Kirchengeschichte«, Tübingen 1864]). *L. M.*

Fleury [flori'], Émile Felix, fransk General, født 23. Decbr. 1815 i Paris, død smst. 11. Decbr. 1884. Efter at have mistet sin Formue forlod han de paabegyndte Studeringer og traadte som frivillig ind i Hæren i Algérie, hvor han deltog i 11 Felttog. Hans fremtrædende Tapperhed skaffede ham et hurtigt Avancement, saa at han allerede 1845 naaede Eskadronchefsstillingen. Efter Februarrevolutionen sluttede han sig med Begejstring til Bonapartismen, blev Ordonnansofficer hos Præsidenten Prins Louis Napoleon, tog virksom Del i Statskuppet 1851 og forfremmedes Aaret efter til Oberst. 1856 blev han Brigadegeneral og første Adjutant hos Kejseren, hvor hans væsentligste Funktion var Administrationen af de kejserlige Stalde. 1859 deltog han i Fredsunderhandlingerne og udnævntes 1863 til Divisionsgeneral. F. stod i meget høj Gunst hos Kejseren, der anvendte ham til forskellige diplomatiske Sendelser. 1869 gik han saaledes som Frankrig's Gesandt til Rusland og havde 1870 det Hverv at vinde Rusland for Frankrig's Sag, men udrettede her intet. Efter Kejserdømmets Fald nedlagde han Gesandtskabsposten, vendte tilbage til Frankrig og traadte ud af Tjenesten. *B. P. B.*

Fleury [flöri'], Léon, fransk Landskabs- og Historiemaler, født 1804 i Paris, død 19. Oktbr. 1858 smst. F., Elev af sin Fader, af Bertin og Hersent, sluttede sig i sin Landskabskunst særlig til Bertin, idet han veg ud fra det strenge klassiske Landskabsmaleri og stræbte mod en mere detaillerende sand Naturgengivelse og livfuldere Farvevirkning; hans bedste Arbejder skildrer den romerske Kampagne. Han malede ogsaa dygtige, men ikke fremragende, religiøse Billeder: »Christi Daab«, »Genoveva« m. fl. for Kirker i Paris. *A. Hk.*

Fleury [flori'], Robert, se Robert-Fleury.

Fleury de Chaboulon [flöritšabulõ'], Pierre Alexandre Edouard, Baron de, født 1782, død 28. Septbr. 1835. At han som ungt Menneske og Nationalgardist 13 Vendemiaire IV (5. Oktbr. 1795) skal have kæmpet mod Konventets Tropper, der anførtes af Napoleon Bonaparte, er Fabel, da han dengang kun var 13 Aar. Han fik en Ansættelse i Finansministeriet, blev derefter Auditør i Statsraadet og senere Underpræfekt i Château-Salins, Dep. Meurthe. Da hans By blev besat af de allierede, begav han sig til Kejseren, hvem han tjente med aldrig svigtende Troskab, og som gjorde ham til Præfekt i Reims. Han stræbte her at organisere en kraftig Modstand mod Invasionen; men da Russerne besatte Byen, maatte han flygte. Med en hemmelig Mission fra Maret, Hertugen af Bassano, kom han til Napoleon paa Elba, og i Lyon gjorde Kejseren ham til sin Geheimesekre-

tær og sendte ham til Basel for at indlede Underhandlinger med Østerrig. Hans Skridt i Basel førte dog ikke til noget Resultat, og efter Waterloo flygtede F. til fremmede Lande. 1819 udgav F. i London sine »Mémoires pour servir å l'hist. de la vie privée, du retour et du regne de Napoléon en 1815«, der gjorde stor Lykke og udkom i flere Oplag, trykte paa forskellige Steder. Han fortjener at mindes med Hæder som sin faldne Herres trofaste Tjener, og Napoleon lader ham i sine Memoirer vederfares Retfærdighed som saadan. Efter langt om længe at være kommen tilbage til Fædrelandet blev F. Direktør for et Assuranceselskab, efter Julirevolutionen Statsraad og kom 1834 ind i Deputeretkammeret for Arrondissementet Chateau-Salins, men døde kort efter. *F. J. M.*

Fleury-Husson se Champfleury.

Fleury-sur-Loire [fiorisyrlwa!r], St.-Benoit de, Benediktinerkloster i Mellemfrankrig, Dep. Loiret (Orléannais), beliggende ved Loire, blev grundlagt ved Midten af 7. Aarh. og kom i stort Ry som Valfartssted, da det indesluttede Helgenen Benoit's Lig; Aar 865 blev Klosteret plyndret af Normannere; i Hugenotkrigene blev det plyndret 1562 af Protestanterne, der ødelagde dets kostbare Bibliotek. *H. W.*

Flevo Lacus (lat.) kaldtes af Romerne en Indsø i det nordlige Holland, fra hvilken et Udløb *Flevumostium*, førte Vandet ud i Nordsøen. I Middelalderen overskyllede to Stormfloder, 1219 og 1282, de lave Landstrækninger, som skilte Søen fra Havet, af hvilket den saaledes blev en Bugt. Paa denne Maade opstod Zuider-Søen (s. d.), hvis sydlige Del altsaa svarer til Oldtidens *F. L. V. S.*

Flexūra sigmoidĕa se Tarm.

Flibustiers se Filibuster.

Flickel, Paul Franz, tysk Landskabsmaler, er født 8. Apr. 1852 i Berlin. Efter en Læretid paa Kunstskolen i Weimar (Th. Hagen) og et Studieophold i Düsseldorf slog han sig 1876 ned i sin Fødeby. Hans Kunst, der støttes af flot Teknik og ved Siden af Virkelighedsskildring har godt Greb paa romantiske Skønhedseffekter, faldt hurtig Publikum i Øjnene, saaledes en Del farverige Billeder fra Syden (hvortil han rejste 1877): »Villa d'Este«, »Have ved Napoli«, »Fontæne fra Villa Borghese« m. fl. Sollyset, som han her gengiver i dets grelleste Kraft, og i hvis Fremstilling han overhovedet er en flink Virtuos, har han senere, i sine Arbejder fra Østersøen, Harzen og andre nordtyske Egne, skildret mere afdæmpet, mellem Eges og Bøges Løvhang. Hans »Bøgeskov« (fra Prerow) skaffede ham Guldmedaille paa Berlin's Kunstudstilling 1886. *A. Hk.*

Fliedner[fli!-], Theodor, tysk Præst, født 21 Jan. 1800 i Eppstein i Nassau, død 4. Oktbr. 1864 i Kaiserswerth, er Grundlægger af Diakonissegerningen inden for den protestantiske Kirke. I en Alder af 22 Aar blev F. Præst for den evangeliske Menighed i Kaiserswerth; denne lille Menighed, der væsentlig bestod af fattige Fabrikarbejdere, truedes straks efter af Opløsning, som Følge af en stor Fabriksfallit; for F., der selv var holdt til Studeringerne ved indsamlede Pengebidrag, laa det da nær at henvende sig til Trosfæller i videre Kredse for at sikre sin Menigheds Bestaaen, og det lykkedes ham ogsaa paa en 14 Maaneders Rejse til Holland og England at naa dette Maal. Denne Rejse fik imidlertid en endnu større Betydning i anden Henseende; han lærte en Mængde filantropiske Institutioner at kende, der alle vare udsprungne af kristelig Kærlighedstrang, og han besluttede at fremkalde noget lignende i Tyskland. 1826 grundlagde han det rhinsk-westfalske Fængselsselskab i Düsseldorf, 1833 — i Lysthuset i sin Præstegaardshave — et Magdalenehjem for løsladte, kvindelige Fanger og 1835 et Asyl for Smaabørn. Allersidst kom saa den Sag, der skulde blive hans væsentlige Livsopgave og gøre hans Navn bekendt over hele Verden, Genoplivelsen af Diakonissegerningen (se Diakonisser og Diakonisseanstalter). Efter 30. Maj 1836 at have stiftet den rhinsk-westfalske Diakonisseforening aabnede han 13. Oktbr. s. A. den første evangeliske Diakonisseanstalt i Kaiserswerth; den begyndte som Hospital, men udvidedes senere til at omfatte forskellige andre Grene af Filantropien; ved F.'s Død indtog den et helt Kvarter i Kaiserswerth, med en Husstand paa over 500 Mennesker og et Agerbrug paa ca. 55 Hekt. Saavel i som uden for Tyskland fandt denne Anstalt talrige Efterlignere; 1849 nedlagde F. sit Embede og foretog en Amerikarejse, paa hvilken Diakonissehuset i Pittsburg oprettedes; 1851 og 1856—57 besøgte han Orienten og grundlagde Hospitaler i Jerusalem, Konstantinopel og Alexandria; til hans sidste Leveaar knytter sig Udsendelsen af Diakonisser til Stiftelse af Børnehjem i Beirut og Smyrna. (Litt.: G. Fliedner, »T. F., Abrisz seines Lebens und Wirkens« [2. Oplag, Kaiserswerth 1886]). *F.B.*

Fliegende Blätter [fli!-], berømt tysk humoristisk, illustreret Ugeblad, grundlagt 1844 af Xylograferne Kaspar Braun og Friedrich Schneider i München. Det har vundet europæisk Ry ved sine fortrinlige Tegninger af Tyskland's bedste og vittigste Tegnere, blandt hvilke i første Række maa nævnes Ad. Oberländer, og ikke mindre ved sin vittige Tekst, som i Reglen har holdt sig fri for personlige Angreb og for politisk Tendens. Flere Serier af vittige og typiske Billeder ere optrykte særskilt, f. Eks. »Oberländer-Album«, »Herrn Petermann's Jagdbuch«. Af Danske har Alfr. Schmidt leveret Tegninger til F. B. Redaktøren er Julius Schneider, Søn af Grundlæggeren. *C. A. N.*

Flies se Vlies.

Fliget (bol.) kaldes et Blad (en Bladplade), i hvilket Indskæringerne strække sig fra Randen indtil over Midten af Afstanden fra denne til Bladets Midtribbe, hvis Pladen er fjerribbet, eller til Stilkens Tilhæftningspunkt, hvis Pladen er haandribbet, dog uden at naa helt ind henholdsvis til Midtribben eller Bladstilken. Fjerfliget er Bladet f. Eks. hos Mælkebøtte; haandfliget f. Eks. hos Tvebo Galdebær. Et haandfliget Blad kan være trefliget eller femfliget, alt efter Hovedribbernes Antal. *V. A. P.*

Fliglæbe (*Listera* R. Br.), Orkidéslægt med krybende Rizom og kun 2 modsatte, siddende og brede Løvblade. De ydre og indre Blosterblade ere omtrent ens, Læben er lang, smal og tokløvet og mangler Spore; Støvknapperne ere kun ved Grunden sammenvoksede med Griffelstøtten, og Støvmasserne ere løse. 10 Arter i nordlig tempererede Lande. Ægbladet F. (*L. ovata* [L.]

R. Br.) med ovale eller ægdannede Blade og en j lang Klase af grønlige Blomster er temmelig almindelig i Danmark og Norge paa Skovenge o. 1. St. Hjertebladet F. (Z. *cordata* [L.] R. Br.) med hjertedannede Blade og kort Klase af brunlige Blomster er sjælden i Danmark og det vestlige Norge; den vokser i fugtige Skove. Begge Arter blomstre i Maj—Juni. *A. M.*

Flikke eller Sølflikke, Beslag paa Vejrmølleakselen ved Lejet nærmest Vingerne for at beskytte Akselen mod Sliddet fra Sølstenen. *F. W.*

Flimreskotōm kaldes en forbigaaende delvis Blindhed, der enten kommer pludselig uden Forløber eller sluttende sig til et Anfald af Migræne (halvsidig Hovedpine). Ved Begyndelsen af Anfaldet ses en mørk Plet i Synsfeltet (et saakaldt positivt Skotom), der ligger lidt til den ene Side, men som med sin ene Ende netop naar til Midtpunktet i Synsfeltet. Den mørke Plet bliver sortere og sortere, saa at intet kan ses paa det Sted, hvor den er, og der begynder da langs Randene at vise sig stærkt lysende takkede Linier, undertiden pragtfuldt farvede. Saavel disse Linier som selve Skotomet ere i stadig flimrende Bevægelse. Ofte breder Skotomet sig til det halve Synsfelt, og efter henved en halv Times Forløb forsvinder det aldeles, idet der dog ofte bliver Hovedpine tilbage. F. optræder næsten altid paa begge Øjne paa een Gang. *G. N.*

Flinch, Andreas Christian Ferdinand, dansk Xylograf, født 3. Febr. 1813 i Kjøbenhavn, død smst. 16. Aug. 1872. Han blev som Dreng først sat i Guldsmedelære, men lagde sig paa egen Haand efter at gravere, besøgte Kunstakademiet (1832—38), og støttet af en Del unge Kunstnere blev han Træskærer. 1840 nedsatte han sig som saadan i Kjøbenhavn og fremmede Interessen for den af ham dyrkede Kunst ved Udgivelsen af en Række mindre Bøger. Særlig udgav han fra 1842 til sin Død (de 4 første Aar sammen med Y. Frølund) en Almanak, »Flinch's Almanak«, der naaede et Oplag paa 100,000. F. oplærte ikke faa dygtige Xylografer, men det ses af J. Th. Lundbye's Optegnelser, at de unge Kunstnere, der havde hjulpet ham frem, ikke vare tilfredse med den ukunstneriske Karakter, hans voksende Virksomhed efterhaanden antog. *C. N.*

Flinders [fli'ndəz], Matthew, engelsk opdagelsesrejsende og Hydrograf, født i Donington (Lincolnshire) 1770, død i London 19. Juli 1814. Ankommen til Australien (1795) paa en Rejse med Will. Bligh til Sydhavet foretog han sammen med Georges Bass en farefuld Rejse i et ganske lille Fartøj langs Australlandets Sydkyst, hvor de 1798 opdagede Bass-Strædet og derved konstaterede, at Tasmanien var en Ø. Senere udsendte Guvernør Hunter ham paa en ny Rejse, hvor han 1801 og 1802 undersøgte Sydkysten til Kap Leeuvin, store Dele af Østkysten, det store Barriere-Rev, Torres-Strædet og Carpentaria-Bugtens Kyster. Paa Hjemrejsen led han først Skibbrud og naaede kun med Nød tilbage til Port Jackson, og paa den ny Hjemrejse blev han nødt til at søge ind til den daværende franske Ø Mauritius, hvor Guvernøren holdt ham fangen som Spion i syv Aar, og først 20. Aug. 1810 naaede han tilbage til England, hvor han gav sig i Færd med at udarbejde en Rejseberetning, der udkom paa hans Dødsdag under Titlen »Voyage to Terra Australia« [Lond. 1814]. F. var en af de første, der studerede det i Skibene benyttede Jærns Indflydelse paa Kompasnaalen, hvis Forstyrrelser han søgte at neutralisere ved en under Kompasset hængende Magnet, den saakaldte »Flinders Stang«. *C. A.*

Flinders-Petrie se Petrie.

Flinders Range [fli'ndəzre.indż], betydelig Bjærgkæde i Sydaustralien, strækker sig i en mægtig Bue langs Østsiden af Spencer-Bugten og Torrens-Søen. Den bestaar af gamle Dannelser, særlig Skifere, Kalk- og Sandsten fra Silur- og Devonformationen, og gør et øde og ugæstfrit Indtryk. Det højeste Punkt er Mt. Remarkable (969 M.). I den nordlige Del findes en Mængde mærkelige Fordybninger, *Pounds*, frugtbare, krateragtig indsænkede Sletter, omgivne af stejle, næsten ubestigelige Fjælde. *C. A.*

Flinders River [fli'ndəzrivə], Flod i den nordlige Del af Australlandet, Kolonien Queensland, udspringer paa det store Højland i det indre og falder, efter at have optaget Cloncurry o. a., i det inderste Hjørne af Carpentaria-Bugten. Stokes opdagede dens Munding 1841 og besejlede den et Stykke; den mellemste Del udforskede Walker 1862, den øverste Landsborough 1868. Dens Længde er 775 Km. *C. A.*

Flinders Stang, en lodret Magnetstang til Rettelse af Skibskompassets Deviation (s. d.).

Flindt, A., se Flint.

Flindt, Carl Ludvig Henrik, dansk Officer, født i Ottesen 28. Maj 1792, død i Slesvig 3. Marts 1856, blev Officer 1809 og udmærkede sig ved Stormen paa Stralsund 1801 og under Felttoget 1813, saa at han i sit 21. Aar var Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmand. 1816 blev han Ritmester og udarbejdede væsentlig Kavaleriinstruktionen af 1829, der lagde stor Vægt paa Enkeltmandsuddannelsen. 1848 var han Oberst og Chef for 2. Dragonregiment i Itzehoe, hvor Oprørerne toge ham til Fange; 1849 var han ansat ved Rye's Korps, hvorefter han blev Generalmajor og 1850 Chef for hele Kavaleriet. Denne Stilling var han dog ikke voksen, hvad der navnlig viste sig i Slaget ved Isted. Efter Krigen blev han Kommandant i Sydslesvig og derefter Kommandør for 2. Kavaleribrigade og Pladskommandant i Slesvig. *P, Nw.*

Flindt, Henny August, dansk Landskabsgartner, er født i Aarhus 24. Apr. 1822. Efter at have været Elev i Fredensborg og Rosenborg Slotshaver 1839—44 underkastede han sig Gartnereksamen og blev derpaa ansat som Undergartner i Bregentved Have. 1846—51 foretog han en Udenlandsrejse til Hamburg, Skotland og England, og efter at være vendt hjem kastede han sig over Landskabsgartneriet, paa hvilket Omraade han har udfoldet en meget rig Virksomhed. 1871 tilkaldtes han af Kommissionen for Universitetets botaniske Haves Flytning til at assistere ved den ny Haves Anlæg, og Æren for den smukke Benyttelse af det forhaandenværende Terrain tilkommer alene ham. Endvidere har han anlagt Ørsteds-Parken og Parken ved Helmer's Bastion i Kjøbenhavn, ligesom han har forestaaet den delvise eller fuldstændige Omlægning af Haverne ved Charlottenlund Slot, Rosenfelt, Egeskov, Glorup, Ravnholt, Valdemarslot, Juelsberg m. m. fl., og i Sverige Haverne ved

Næsbyholm, Häckeberga, Ronneby Brøndanstalt m. fl. 1884 indtraadte F. i en af Finansministeriet nedsat Kommission til Udarbejdelse af en Plan for Behandlingen af Jægersborg Dyrehave og Charlottenlund Skov for de følgende 20 Aar. I Aarene fra 1872 til 1889 var han et virksomt Medlem af det kgl. danske Haveselskabs Bestyrelse og indlagde sig særlig Fortjeneste ved Flytningen af Selskabets Have og Anlægget af den ny Have i Frederiksberg Slots gamle Driverihave, ligesom han ogsaa ved Ordningen af Selskabets Udstillinger var en betydelig Støtte. 1877 blev F. ansat som Inspektør over de kongelige Haver, i hvilken Stilling han endnu (1896) virker. I de mangfoldige private Haver og offentlige Parker, som F. har anlagt, har han sat sig et Minde, der vil bevare hans Navn til de kommende Slægter som en af Danmark's betydeligste Mænd paa Landskabsgartneriets Omraade. *L. H.*

Flindt (Flynt), Paul, tysk Guldsmed, Raderer og Stikker med Guldsmedpunselen, født i Niirnberg ca. 1570, død ca. 1620; de bedste af F.'s meget fint udførte og nu sjældne Ornamentstik ere 12 Blade Grotesker og særlig 20 Blade Vaser, Bægre, Krus og andre Kar (1618), af hvilke sidste en Del findes paa Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn. *A. Ls.*

Flink, Govaert ell. Govert, hollandsk Maler, født i Cleve 25. Jan. 1615, død i Amsterdam 2. ell. 22. Febr. 1660. Han sluttede sig nøje til Rembrandt og naar i sin ældre Tid ikke sjælden op i Højde med denne sin Læremester i Henseende baade til kraftig realistisk Opfattelse af Sujettet, sund og sand Karakteristik, djærv Udførelse og mesterligt Clairobscur; i sine senere Aar er han stærkt paavirket af Rubens og bliver noget maniereret ved at ville efterligne dennes vældigtsvulmende Figurer (som »Dentatus ved sine Roer«). F. malede baade Historier og Portrætter, Genre- og religiøse Billeder; fortræffelig er han især i de saakaldte Regentstykker, Billeder af høje Øvrighedspersoner i F.mbedsdragt. Hans bedste Arbejder ere i Amsterdam: »Isak velsigner Jakob« [1638, Museet i nævnte Byj, »Høvedsmanden Bas« (o: Baas o: Høvedsmand) og hans »Korporalskab« [1642, smst.] og navnlig hans ypperlige »Skytternes Glædesfest« (Schuttenvreugdfeest), amsterdamske Skytter, 19 legemsstore Figurer, fejre Afslutningen af den westfalske Fred [1648, sign. Govert F.]. I Kongepaladset i Amsterdam er hans »Curius Dentatus ved sin Ret Roer, samtalende med Samnitternes Gesandter« (se ovenf.), ikke dadelløst i Koloritten; en »Salomo, der beder Gud om Visdom«, o. s. v. — T Amsterdam ligeledes fortræffelige Portrætter af ham. Ogsaa i Berlin (»Hagar forstødes«), Dresden (»David og Urias«), Munchen, Paris, Rotterdam o. s. v. findes værdifulde Arbejder af ham. *F. J, M.*

Flinkit, et sjældent Mineral fra Harstig Grube ved Pajsberg i Sverige, bestaar af arsensurt Mangan. *N. V. U.*

Flint (Flintsten) bestaar af Kiselsyreanhydrid (SiO_2); den indeholder desuden lidt Vand (ca. 1 p. Ct.) og som fremmede Indblandinger ofte lidt kulsur Kalk og ganske lidt Kul og Jærnilte. Den er meget haard (som Kvarts), har et halvmat »muslet«, sjældnere »splintet« Brud (s. d.) og sønderslaas let, saa at der fremkommer yderst skarpe, skærende Kanter. Vægtfylden er 2,6. Farven er sort, graasort, graa, gul, rødbrun. Den sorte Farve skyldes et ringe Kulindhold, de gule og røde Farver Jærntveiltehydrat. De mørke Varieteter ere uigennemsigtige, de lysegraa og lysegule kunne være svagt gennemsigtige, i dem ses jævnlig forstenede Bryozoer og andre Dyr. Ved Indblanding af kendelige Mængder kulsur Kalk kan F. blive helt hvid. Ved Forvitring dannes paa F. en hvidlig, porøs Kiselmel-Skorpe, som undertiden sender Udløbere ind i det indre, saa at Bruddet bliver hvidplettet. Mikroskopisk ses F. at bestaa af et yderst fint (kryptokrystallinsk) Aggregat af Kvartskorn, blandet med vekslende Mængder fintraadet Kalcedon og lidt amorf Kiselsyre. — F. forekommer i Kridt og Kalksten, især fra den senere Del af Kridtperioden. Oftest danner den uregelmæssige Knolde fra mindre end en Kubikcentimeter til henimod en Kubikmeter store; de ligge rækkevis ordnede i Kridtet eller Kalken; med deres mangeartede Former kunne de af og til frembyde tilfældige Ligheder med Dyr o. a. Foruden saadanne »Naturspil« forekomme ogsaa virkelige F.-Forsteninger, dels af Svampe, som ere blevne begravede i Kridtet og omdannede til F., dels af Søpindsvin og Muslinger, hvor Skallens Hulhed er bleven udfyldt af F. Af og til ere Flintknoldene hule, og paa den indre Hulheds Væg kan der sidde Krystaller af Kvarts, sjældnere Cølestin og Gips. F. kan ogsaa danne sammenhængende, indtil $^1/_2$ M. tykke Lag i Kalksten; paa denne Maade optræder den f. Eks. i Kalkstenen i Stevns Klint, medens den i det underliggende Kridt danner Knolde. F. forekommer i Danmark ogsaa i stor Mængde i Grus, Sand og Ler, men denne F. har oprindelig hørt hjemme i Kalk eller Kridt. I Norge træffes F. kun nær Kysterne, hvortil svømmende Is har bragt den fra det sydligere Skandinavien. — F.'s Dannelse forklares alm. paa følgende Maade: Levningerne af kiselafsondrende Organismer bundfældtes i Havet sammen med Kalken; i den saaledes dannede kiselholdige Kalk har gennemsivende Vand iværksat en Flytning af Materialet, saa at den oprindelig mere jævnt fordelte Kisel udskiltes som F. i Knolde eller Lag. *N. V. U.*

Flint se Flintlaasgevær; F. brugtes ogsaa til at betegne et Gevær i Alm., især i Sammensætningen Jagtflint. *E. P.*

Flint [flī'nt], By i den nordamerikanske Stat Michigan ved Flint River med et Døvstummeinstitut og Savmøller. (1891) 9,800 Indb. *S. B. T.*

Flint [fli'nt], By i det nordøstlige Wales, Shire F., ved Mundingen af Dec. Den var tidligere Hovedstad i Shiret, men har tabt i Betydning, efter at dens Havn er sandet til. (1891) 5,200 Indb. Den har store kemiske Fabrikker og Blysmelteovne, men har i øvrigt særlig Interesse ved sine Ruiner af en gammel Borg, hvor Richard II sad fangen, indtil han 1399 frasagde sig Kronen. *C. A.*

Flint (ell. Flindt), Andreas, dansk Kobberstikker, født ca. 1768 i Kjøbenhavn, død smst. 1824, besøgte Akademiet og vandt 1792 den mindre Guldmedaille for »Moses ved den brændende Tornebusk« efter Poussin og 1794 den store for Luca Giordano's »Abels Død«; fra 1796 nyder F. i en længere Aarrække en fast aarlig Opmuntringshjælp fra Akademiet, og blandt de større

Blade, han stak med offentlig Understøttelse, skulle nævnes: »Gudinden Hertha's Udtog af den hellige Skov« og »Slaget ved Femern«, begge efter Lorentzen. F. lagde sig ogsaa efter Akvatinta-Maneren, der dengang var paa Mode, og stak ca. 150 smaa Portrætter af samtidige, blandt hvilke Søofficererne fra 1801, dels efter Malerier, dels efter egne Tegninger; han malede endelig Vandfarveportrætter, udførte som Email, og flere saadanne findes endnu i Privateje i Kjøbenhavn. Kobberstiksamlingen i Kbhvn. har af F.'s Stik ca. 80 Blade. *A. Ls.*

Flint [fli'nt], Robert, skotsk Filosof, er født 1838. Han studerede Teologi og var først Præst i Aberdeen, før han 1865 blev Professor i Filosofi ved Saint-Andrews-Universitetet, hvorfra han 1877 overgik til et Professorat i Teologi i Edinburgh. Hans vigtigste Arbejder ere »Theism« [1877, 8. Udg. 1893], »Historical Philosophy in France etc.« [1878, ny Udg. 1894], »Anti-theistic Theories« [1879, 5. Udg. 1894], der danne en Fortsættelse af hans Skrift om Teismen, »Vice« [1884] og den store polemiske Haandbog »Socialism« [1894]. *K. V. H.*

Flintegrund, Flak med under 2 M. Vand, der ligger N. f. Ærø Østende. Paa F. ligge to smaa Øer, Store Egholm og Lille Egholm. *G. F. H.*

Flinterenden er Farvandet mellem Saltholm sydøstlige Landgrund og den lige overfor liggende svenske Landgrund. Omtrent midt i Farvandet ligger Oscars-Grund, hvorpaa der er 6 M. Vand. Den deler Farvandet i to Løb, af hvilke Løbet mellem Oscars-Grund og Saltholm's Landgrund benyttes af store Skibe, da det er afmærket og belyst, og man kan staa igennem det paa een Kurs. F. har en Dybde af ca. 10 M., men da der findes flere løse Sten, er 7 M. den største Dybde, man kan gøre Regning paa. Bundarten er Flint og Kalksten, hvorfor det er usikkert at ankre, hvis det skulde blive nødvendigt paa Grund af Modvind eller den stærke Strøm, der sætter tværs over Renden. (Litt.: »Den danske Lods«). *G. F. H.*

Flintglas se Glas.

Flilltlaas eller Stenlaas paa ældre Geværer afløste i Slutn. af 17. Aarh. den ældre Luntelaas (s. d.) og den mere kunstig sammensatte Hjullaas (s. d.). I Hanen sidder fastskruet et Stykke skarpkantet Flintesten, som ved Slagfjederens Kraft drives frem imod et Fyrstaal, der i Reglen er i eet med et Laag (Panddækkel), som dækker over Panden, der indeholder Fængkrudtet. Ved Hanens Nedslag aabnes Laaget, og Gnisterne fra Staalet slaa ned i Krudtet og bevirke derved Skuddets Affyring. Forskellige Former af F. ere den spanske Snaphanelaas, der blev opfunden allerede i 16. Aarh., og den hollandske Snaphanelaas. F. kaldes ogsaa undertiden Batterilaas. — Den Sten, som brugtes til F., valgtes i Reglen af en Slags Kvarts, som fandtes omgiven af Kalklag. Tilvirkningen af Flint spillede i Datiden en stor Rolle for de krigsførende Stater; og havde man fundet et godt Materiale dertil, blev der med Skinsyge vaaget over dets Hemmeligholdelse. *E. P.*

Flintlaasgevær eller Stenlaasgevær er forsynet med Flintlaas (s. d.). F. har været i Brug som Krigsvaaben i omtr. 200 Aar og blev først helt afløst af Perkussionsgeværer med Fænghætte omtrent i Midten af 19. Aarh. *E. P.*

Flintoe, Johannes, norsk Maler, født i Kjøbenhavn 1786, død smst. 27. Jan. 1870. Hans Fader var norsk af Fødsel. F. var først i Lære hos Dekorationsmaleren P. Faxøe og besøgte Kunstakademiet 1802—3. 1810 kom han til Norge, og da der 1818 ved privat Initiativ var blevet oprettet en Kunst- og Tegneskole i Christiania, blev han, som imidlertid havde levet som Portræt- og Landskabsmaler, kort efter ansat som Lærer i Tegning ved denne og virkede her uafbrudt lige til 1851, da han tog Afsked og vendte tilbage til sin Fødeby Kjøbenhavn. F.'s Fortjeneste ligger væsentligst i det nidkære Arbejde, han ofrede paa sin Gerning ved denne Skole, og mange af de senere berømte norske Kunstnere have af ham lært de første Begyndelsesgrunde i Kunsten. Under sine Studierejser rundt om i Norge optog han en stor Mængde Prospekter, som han jævnlig i tidligere Tid udstillede for det store Publikum. Disse Udstillinger have vistnok ikke været uden Betydning for Udviklingen af Sansen for norsk Kunst og norsk Natur og Folkeliv, da der dengang endnu ikke fandtes noget Nationalgaleri eller nogen Kunstforening i Norge. F. har ogsaa deltaget i den indre Dekoration af det kgl. Slot i Christiania. (Litt.: Weilbach, »Nyt dansk Kunstnerlex., I« ; Skilling-Magazin 1870). *Fr. O.*

Flintredskaber se Stenalderen.

Flint River [fli'ntrivə], Flod i U. S. A., Slat Georgia, Biflod i venstre Bred til Chattahooche, som efter sin Forening med F. antager Navnet Appalachicola og falder i den mejikanske Havbugt N. V. f. Florida. Den har en Længde af 480 Km. og er sejlbar 225 Km. til Albany. *C. A.*

Flintshire [fli'ntši.ə], Grevskab i det nordøstlige Wales, begrænses af den irske Sø, samt Shirerne Denbigh og Chester og udgør (med en fraskilt Strimmel Land Maelor Saesney, »Sachserlandet« mod Sydøst) 655 □Km. med (1891) 77,200 Indb. F. er en af de mindst bjærgrige Dele af Wales; kun mod Vest træffer man højere Bjærge (Moel Fammau, 556 M.), medens den østlige Del udgøres af Dee's frugtbare Alluvialdal »Sealand«. Agerbrug i Lavlandet og Bjærgværksdrift paa Kul og Bly i Højlandet sysselsætte Hovedmassen af Befolkningen. Hovedstaden er Mold. *C.A.*

Flintsten se Flint.

Flipkrave (*Teesdalia* R. Br.), Slægt af Korsblomstrede, enaarige, glatte Urter med grundstillede, fjerdelte Blade og smaa, hvide Blomster med ulige store Kronblade; Støvbladene have Vedhæng ved Grunden. Skulpen er kort og smalvægget og indeholder kun 1 eller 2 Frø i hvert Rum. 2 Arter. Nøgenstænglet F. (*T. nudicaulis* [L.] R. Br.) bliver 4—12 Cm. høj og er almindelig paa tørre Marker i Danmark og Norge; den blomstrer i April—Juni. *A. M.*

Flire se Karpefisk.

Flirt [flə!t] (eng.), *Flirtatio* [flətei!šən] (eng.), *Flirtage* [flirtaž] (fr.), Lefleri, Koketteri, Kurmageri uden alvorlige Hensigter. Heraf Udsagnsordet flirte.

Fliser ere flade Sten af $0,_1$—$0,_2$ M.'s Tykkelse, der anvendes til Belægning af Fortove, Gulve o. l. Materialet kan være de forskellige Arter af naturlige Sten — Kalksten, Sandsten, Granit o. a. —, men da det ikke altid er let at skaffe disse saa modstandsdygtige mod Slid som ønskeligt og dog

uden Tilbøjelighed til at blive glatte, har man forsøgt forskellige kunstige Sten af brændt Ler, Slagge, Beton, Monier o. a.; disse kunne ofte leveres i forskellige Farver, hvorved kan faas mønstrede Gulvbelægninger. *A. O—d.*

Flitsbue d. s. s. Armbrøst (s. d.).

Flitte se Aareladejærn.

Flitter, smaa glinsende Metalstykker af forskellig Form, som anvendes til Pryd. Folioflitter er Smaapiader af ægte eller uægte Guld- og Sølvfolio eller ogsaa Tinfolio; med et Udhuggejærn slaas de ud med Bly som Underlag i runde, stjerneformede, rosenformede og lignende Figurer. Traadflitter er fiadslaaet Fletværk af ægte eller uægte Guld- og Sølvtraad; man kan slaa det hult eller kruse det eller lade det forblive glat. *F. W.*

Flitteraks (*Melica* L.), Græsslægt (Svingelgruppen) med faablomstrede Smaaaks i en aksformet Top; de hvælvede Yderavner ere hudagtige med 3 — 5 Nerver, Inderavnerne pergamentagtige med 5—9 Nerver og uden Stak. Den øverste Blomst er gold. 30 Arter i tempererede Egne. Enblomstret F. (*M. uniflora* Retz.) har oprette 2-blomstrede Smaaaks med glatte Stilke; den er almindelig i Danmark, sjældnere i Norge. Nikkende F., norsk Hængeaks (*Af. nutans* L.), har nikkende 3-blomstrede Smaaaks med korthaarede Stilke; den vokser hist og her i Danmark og er meget almindelig i Norge. Begge Arter vokse i Skove og blomstre i Maj—Juni. De ædes gerne af Kreaturerne, men kunne ej dyrkes paa aaben Mark og have derfor ingen Betydning som Fodergræsser. *A. M.*

Flitterguld se Flaggerguld.

Flittersand, Sand med et stort Indhold af Glimmer.

Fliús (græ. φλιοῦς), oldgræsk Byi det nordøstlige Peloponnes, omtr. 27 Km. V. S. V. f. Korinth ved Asopos (s. d.), nær dens Kilder, beboedes først af Ioner, siden af Dorer. F. var Hovedstad i en lille uafhængig Stat, hvis Distrikt var kendt for sin gode Vin. Forfatningen var længe aristokratisk, og F. var en tro Forbundsfælle af Sparta indtil Aar 394 f. Chr., da Folkepartiet fik Overvægt og Forfatningen blev demokratisk, hvad der fjernede F. fra Sparta. Efter blodige indre Kampe indtog Agesilaos F. 379 og genindførte den aristokratiske Forfatning. Siden traadte F. ind i det achæiske Forbund. Af F. ere kun ringe Rester levnede, ved Ajo Jeorji (Hagios Georgios). *V. S.*

Fljótsdalshjerað, en 75 Km. lang Dal i det østlige Island, der strækker sig omtrent fra Syd til Nord bag ved Østfjordenes høje Kystfjælde; Dalen forener sig nederst med en anden lang Dal, Jökuldalur, og begge udmunde ned mod den sandede Slette ved Bugten *Hjeraðsflói*. F., der begrænses af Basaltfjælde, deler sig ved Præstegaarden Valthjófsstaður i to smalle Dale (Fljótsdalur og Keldnárdalur), der strække sig langt ind i Højlandet; begge disse Dale gennemstrømmes af betydelige Jøkelelve, der have deres Udspring fra Vatnajokull, og forenes sydligst i F. til en enkelt Elv (Álar), der udgyder sig i et langstrakt, smalt Klippebassin, Søen Lagarfljot; denne har en Længde af 45 Km. og 1 — $1^1/_2$ Km.'s Bredde og en Dybde af 110 M.; da Søen kun ligger 26 M. o. H., ligger dens Bund altsaa 84 M. under Havfladen. De kratbevoksede Skrænter, de stejle Fjældsider og høje Fosser, blandt hvilke den smukke ca. 100 M. høje Hengifoss især kan fremhæves, gøre i Forbindelse med den smukke Sø Herredet til en af de skønneste Bygder i Island. Efter islandske Forhold er F. temmelig tæt besat med velhavende Bøndergaarde; i de omliggende Fjælde er der udmærket Græsning til Faarene, og ved Bunden af Lagarfljot findes udstrakte Enge. Klimaet er i F. forholdsvis mildt og ikke saa fugtigt som andre Steder i Østlandet; Regnen og Snebygerne fra Havet opfanges af den høje Bjærgrække, der adskiller F. fra Fjordlandskaberne. Før fandtes der udstrakte Birkeskove i F., men de fleste ere ved Menneskenes Uforstand blevne ødelagte; dog findes der endnu ganske kønne Rester, f. Eks. Hallormstaðaskógur, hvor Birketræerne have en Højde af 6—7 M.; det højeste Birketræ maalte (1894) $8^3/_4$ M. og er rimeligvis det højeste Birketræ i Island; Rønnetræer kunne dog blive lidt højere. *Th. Th.*

Fljótshlíð, en Bygd i det sydlige Island, i Højlandets Affald ned mod Markarfljot's Dal, historisk bekendt som Skuepladsen for en Del af de Begivenheder, der omtales i Njålssaga. Gaardene ligge tæt sammen, og Bjærgenes Skraaninger dækkes uden Afbrydelse af saftige Græsmarker; østligere er der en større Afveksling i Landskabet; de grønne Fjældsider afbrydes hist og her af maleriske Tufklipper og bratte Afsatser, og talrige Bække styrte ned fra Kløfter og Klippeafsatser for derefter at bugte sig gennem grønne Marker. I Forgrunden hæver Eyjafjallajokull sin majestætiske, snehvide Kuppel, og Floderne forgrene sig over det brede Lavland mod Vest, og længst mod Syd skimtes Brændingens hvide Baand langs den flade Kyst. F. hører til Island's smukkeste Egne. Mod Nord begrænses F. af et stenet Højland, hvorover Tindafjallajokull hæver sine takkede Spidser fra Snemarker og Gletschere. *Th. Th.*

Fljótshverfi, en afsides liggende Bygd i det sydlige Island ved Vatnajokul's sydvestlige Hjørne, begrænses mod Øst, Vest og Syd af vandrige og farlige Jøkelelve, mod Nord af Vatnajokul's Snemarker. Egnens største Areal optages af Lava og Sand, Gaardene ligge spredte i Oaser under Højlandets Affald, og Beboerne ere paa Grund af Elvene næsten afskaarne fra Samkvem med Yderverdenen, en Rejse til de nærmeste Handelspladser Eyrarbakki og Papos tager en Tid af 10—14 Dage frem og tilbage. *Th. Jh.*

Flóamannasaga, en islandsk Slægtsaga fra den sydlige Del af Landet fra omtrent 1300. Dens Indhold bestaar, foruden af forskellige eventyrlige og opdigtede Begivenheder, særlig af Fortællingen om Hovedpersonens farefulde Rejse til Grønland og Ophold der kort før Aar 1000. Skønt Sagaens Personer ere historiske og til Trods for, at den indeholder en Del interessante antikvariske Oplysninger, kan den i det hele ikke gøre Krav paa historisk Troværdighed. (Udgave: G. Vigfusson'si »Fornsögur« [1860]). *F. J.*

Flobafæner, Barkfarvestoffer, brunrøde, amorfe Stoffer, der findes i Træernes Bark, og som ere opløselige i Vinaand og i Alkalier, men atter fældes af Syrer. Sandsynligvis ere de Iltningsprodukter af de naturlig forekommende Garvesyrer. *O. C.*

Flocon [flåkõ'], Ferdinand, fransk Politiker, født 1. Novbr. 1800 i Paris, død 15. Maj 1866

i Lausanne, skrev allerede 1824 et skarpt Skrift imod Jesuitterne og var efter 1830 Medarbejder af frisindede Blade, samt deltog ivrig i den republikanske Agitation. 1845 overtog F. Ledelsen af det radikale Blad »Réforme«, var i Februar 1848 virksom Deltager i Gadekampen og blev derefter Sekretær i den provisoriske Regering. II. Maj blev han Handelsminister indtil Juni opstanden, men støttede siden Cavaignac's Styrelse. Derimod var han i Nationalforsamlingen en afgjort Modstander af Louis Napoleon, blev ikke gjenvalgt 1849, men fortsatte Kampen som Bladudgiver i Colmar og blev derfor forvist efter Statskuppet 1851. *E. E.*

Flod. En F. er et Vandløb i en snæver Spalte paa Landjorden; i Reglen bruges Udtrykket kun om større Vandløb, medens de smaa kaldes Bæk eller Aa. En F. udspringer oftest fra een eller flere Kilder eller Søer, og dens Vand løber da fra Udspringet ned ad et Skraaplan til F.'s Udmundingspunkt, som kan være Havet eller en Indsø, hvis den da ikke taber sig i Jordbunden. Spalten, hvori Vandet løber, kaldes F.-seng, dens Rande kaldes F.-bredder. Nærmest Udspringet er F. smal, har høje, stejle Bredder, en stærk Hældning og deraf følgende betydelig Hastighed; den er ikke omgiven af nogen Dal, men løber i Spalterne i Jorden og er i væsentlig Grad afhængig af disse. Denne Del af dens Løb kaldes det øvre Løb. — Længere nede ligge de højere Partier længere borte fra F., saa denne bliver omgiven af lavere Partier, Dal, paa begge Sider. Hældningen er nu mindre og dermed ogsaa Hastigheden; og delte medfører atter, at F. ikke løber den korteste Vej, men slynger sig af Sted i Bugtninger, fremkaldte ved Jordens forskellige Fasthed. Ere Krumningerne stærkt udprægede, kaldes de Mæander-Krumninger eller Serpentiner. Ofte gennemskærer F. stærkt fremspringende Partier af Bredden, hvorved der dannes Øer omgivne af to Arme af F. Ved Hjælp af saadanne, kunstige, Gennemskæringer, i Forbindelse med Dæmninger og Kanaler, regulerer man ofte F.'s Løb, saa F. blive mere skikkede til Samfærdselsveje. Otte er F.-sengen enkelte Steder meget snæver, hvorved Hastigheden paa disse Punkter forøges i høj Grad, f. Eks. Nilen's Katarakter og Rhinen ved Bingen. Dette Stykke af en F. kaldes dens mellemste Løb. — Endnu længere nede bliver F.'s Hældning meget ubetydelig; og Vandspejlet ligger omtrent i Højde med Vandet i den modtagende Sø eller Havet. F. løber da langsomt, forgrener sig ofte mange Gange og udskærer derved jorden i mange Smaaøer. Denne Del kaldes F.'s nedre Løb. — Naar en F. taber sig i Jordbunden eller en Sø uden Afløb, kaldes den en Steppe-F.; ligger en F.'s Udspring nær ved dens Udløb i Havet kaldes den en Kyst-F. En F.'s Længde regnes i Reglen fra Mundingen til den længst derfra liggende Kilde; men der er dog mange Undtagelser herfra; f. Eks. Mississippi—Missouri og Donau—Inn. De F., som udmunde i Hovedfloden, kaldes Bi-F. En større F. med alle dens Tilløb kaldes et F.-net eller Strømsystem. Den Landstrækning, paa hvilken samtlige Kilder og Tilløb og Hovedfloden ligge, kaldes F.-opland eller F.-gebet. Den Del heraf, i hvilken Kilderne ligge, kaldes Kildeomraadet. Maalinger af F.'s Længde og deres Opland ere meget usikre.

I nedenstaaende Tabel gives en Oversigt over de betydeligste F.'s Længde og Opland:

De største F.'s Længde og Opland.

	Længde i Km.	Opland i Km.
Europa.		
Volga	3,688	1,500,000
Donau	2,850	792,900
Don	1,855	480,000
Dnjepr	2,140	468,000
Petschora	1,750	432,630
Dvina	1,220	366,000
Rhinen	1,295	224,400
Weichsel	1,050	181,700
Elben	1,165	148,000
Oder	890	134,000
Loire	1,000	116,800
Rhône	810	96,900
Dnjestr	1,372	82,500
Düna	840	85,000
Tajo	890	74,900
Guadiana	820	65,500
Asien.		
Ob	4,400	3,520,000
Jenissej	4,750	2,816,000
Lena	4,000	2,400,000
Amur	4,700	2,090,000
Jang-tse-kiang	5,080	1,900,000
Ganges	2,700	1,175,000
Hoangho	4,150	1,000,000
Indus	3,180	835,000
Eufrat	2,770	688,000
Amu-darja	2,500	440,000
Afrika.		
Nilen	5,920	4,200,000
Congo	4,640	3,300,000
Niger	4,160	2,500,000
Sambesi	2,660	1,430,000
Oranje	1,860	1,083,050
Limpopo	1,600	560,000
Senegal	1,435	440,000
Rowuma	1,100	334,000
Ogove	850	310,000
Koansa	950	303,000
Amerika.		
Amazonfloden	5>5°°	7,000,000
Mississippi	6,530	3,300,000
Rio de la Plata	3,700	3,000,000
Mackenzie	3,700	1,517,000
St. Lorens	3,816	1,378,000
Winnipeg og Nelson	2,400	1,260,000
Orinoco	2,225	850,000
Columbia	2,250	772,000
Rio grande del Norte	2,800	620,000
Colorado	2,700	582,000
Australien.		
Murray	2,500	

Ofte forekommer der i Flodsengene bratte Sænkninger, hvorved der dannes Vandfald (s. d.). Ved F.'s Udmunding kan Flodsengen tit udvide sig meget betydelig, og den kaldes da Æstuarie eller Liman, f. Eks. la Plata; dersom denne er begrænset mod Havet ved en smal Tunge, kaldes Mundingen paa Tysk »Haff«, f. Eks. kurisches og frisches Haff, eller paa Dansk »Fjord«, f. Eks.

Ringkøbing Fjord. F.'s Løb forandres hyppig, især det nedre, f. Eks. Hoangho (s. d.). Ofte sammensmeltes to tidligere adskilte F., f. Eks. Eufrat og Tigris, der danne Schat-el-Arab; Pruth med Donau; Durance med Rhône. Men det hænder ogsaa, at to F. adskilles, f. Eks. Adige og Po. Gaar man langt tilbage i Jordens Historie, ere saadanne Forandringer ofte kolossale. Aarsagerne dertil ere især geologiske Forhold, Ændringer i Nedbør og Hastighed; derimod ikke Jordens Rotation, som v. Baer formodede. Grænsen mellem to eller flere F. kaldes Vandskel og er i Reglen en Bjærgkam eller Højderyg i Terrainet, men kan dog ofte være vanskelig at paavise, især i Regntiden i Troperne. Dersom en saadan Grænse helt mangler, kunne to eller flere F. være forbundne med en F.-Arm, f. Eks. Orinoco og Rio Negro, som forbindes af Cassequiare. En saadan Flodforbindelse kaldes en Gaffeldeling eller Bifurkation. Fænomenet er ret hyppigt. I Italien ere saaledes Arno og Tiber forbundne med Chiana; og i Tyskland ere Ems og Weser forbundne ved Els. Undertiden forsvinder en F.'s Vand fra Jordoverfladen og løber et Stykke under Overfladen, indtil det senere igen kommer synlig frem. Dette Fænomen er hyppigst i kalkagtig Jordbund, f. Eks. i Krain (s. d.). Ved Bellegarde forsvinder Rhone og løber ca. 50 M. i en snæver Kanal overdækket af Klippeblokke. En F.'s Vandmængde af hænger af Kildeomraadets Størrelse, Flodsengens Tværmaal, Oplandets Areal og Nedslaget paa dette, Fordampningens Størrelse og Jordbundens Overfladebeskaffenhed. Vandmængden vokser med Kildeomraadet, Flodsengen, Oplandet og Nedslaget og aftager med tiltagende Fordampning. Da nogle af disse Forhold i Aarets Løb ændres betydelig, vil Vandmængden og dermed ogsaa Vandstanden forandres meget. Mest udprægede og vel kendte ere disse Forhold hos Nilen (s. d.); men de forekomme hos en Mængde andre F., især saadanne, hvis Kildeomraade har vekslende Regntid og Tørtid. Naar F. opstaa over Snegrænser, vil ogsaa Snesmeltningen om Foraaret foranledige en betydelig Forøgelse i Vandmængden, f. Eks. Alpernes Vildbække (s. d.). F.'s Hastighed afhænger fornemmelig af Faldet, men tillige af Modstanden i Flodsengen og af Vandmængden. Ved Højvande stiger Hastigheden; i samme Tværsnit er den mindst ved Bredderne, størst paa det dybeste Sted noget under Overfladen, idet den aftager baade opad og nedad. Sejlbare F.'s Hastighed er for de jævnt hurtige i Gennemsnit $0{,}_{63}$—$1{,}_{25}$ M. i Sekundet og for de hurtige $1{,}_{25}$—3 M. i Sekundet. Til Maaling af Hastigheden bruges en Strømmaaler (s. d.). F. bestaar i Hovedsagen af Vand (H_2O); men i dette er der dels opløst nogle Luftarter og Salte, dels indblandet faste Bestanddele. De opløste Stoffer stamme især fra F.'s Kilder, og Procentmængden er derfor størst med mindst Vandmængde og aftager, naar en betydelig Vandtilførsel pludselig fortynder Flodvandet. I Reglen er Flodvandet mere »blødt« end Kildernes Vand. De faste Bestanddele komme fra F.'s nærmeste Omgivelser og løsrives oftest fra disse af F. selv, ved dens »Erosions«; deres Mængde vokser med Hastigheden og Vandmængden. Jo nærmere ved Udspringet, desto større ere de faste Bestanddele; og i F.'s øvre Løb foregaar især Erosionen. Efterhaanden som Hastigheden aftager, formindskes Erosionen, og Bundfældningen begynder, idet det tungeste Materiale først synker til Bunds. I F.'s mellemste Løb foregaar Aflejringen af de mindre tunge Dele, Grus, Sand og Ler. Da Hastigheden er vekslende, vil Lag af det ene Materiale veksle med Lag af anden Art; og er Aflejringen betydelig, kan Bunden og dermed Vandspejlet hæves saa meget, at den omgivende Dal maa beskyttes ved Diger. Er Faldet ved Udmundingen ringe og Vandet i Ro, danner der sig et Delta (s. d.); i modsat Fald føres F.'s Materiale ud i Havet eller Søen og bundfælder sig der paa rolige Steder. F.'s Farve er meget forskellig og afhænger bl. a. af Jordbunden, Vandets kemiske Beskaffenhed og det faste Materiales Art og Mængde. Ofte ere F. opkaldte efter deres Farve, f. Eks. Hoangho (den gule F.). Er F.'s Hastighed stor, vil Farven hyppigst være gul eller hvidlig, f. Eks. Island's Bække; løber F. meget langsomt, faar Bundfældningen Lejlighed til at foregaa, og Vandet bliver da klarere og blaat eller grønt. »Tarn« i Sydfrankrig er rødlig; »Rio Branco« er, som mange andre, hvid. F. har paa mange Maader Betydning for Menneskene. Ved deres Plantevækst muliggøres Tilstedeværelsen af talrige Dyr, blandt hvilke især Fiskene have økonomisk Betydning. Paa Grund af Vandets Egenskaber, især i kemisk Henseende, faa mange F. Betydning derved, at der oprettes Badesteder ved dem. Ere F. blot nogenlunde store, kunne de hos primitive Folkeslag danne naturlige Grænser mellem Folkene, medens de paa højere Kulturtrin faa eminent Betydning som Færdselslinier, f. Eks. de russiske F.'s Betydning for Normannertogene. Og dels ved Brobygning, dels ved Færgefart ophæves deres folke-adskillende Virkninger, saa de ikke danne naturlige, men kunstige, vedtægtsmæssige Grænser, f. Eks. Pruth mellem Rusland og Rumænien. I militær Henseende kunne F. selv paa de højeste Kulturtrin have stor Betydning, naar de ere vanskelige at overskride; og de kunne da benyttes som strategisk Støtte, f. Eks. ved Anlæg af Fæstninger eller som Hindring for en fremrykkende eller flygtende Fjende, f. Eks. Berezina i Napoleonskrigene. *V. R.*

Flod (Ebbe og Flod) se Tidevand.

Floddamper, Dampskib, bestemt til Sejlads paa Floder. F. vil i Reglen være af forholdsvis ringe Dimensioner, afpasset efter de lokale Omstændigheder, navnlig af ringe Dybgaaende. Almindeligst til Flodsejlads bruges Hjuldampere, ofte med eet Skovlhjul agter; saadanne Fartøjer anvendes i stor Udstrækning paa de amerikanske og afrikanske Floder. F. ere ofte forsynede med høje Overbygninger i flere Etager; deres Stabilitet bliver herved mindre god, men Konstruktionen kan dog forsvares ved den Betragtning, at de aldrig ville blive udsatte for høj Søgang. *C. L. W.*

Floddelfin se Delfiner.

Flodden, Høj og Landsby i Nordengland, Grevskab Northumberland, 8 Km. S. 0. f. Coldstream, ved Skotland's Grænse. I Nærheden af F. bleve 9. Septbr. 1513 Skotterne besejrede af Englænderne. Jakob IV faldt og med ham 10,000 Skotter. *C. A.*

Floddige se Dige.

Flodemaal, Bestemmelse om den Højde, hvortil Vandet i et Vandløb af Hensyn til en ved Vandløbet liggende Vandmølle (eller lignende Vandværk) maa holdes opstæmmet. Opslæmningen af Vandet er som Regel nødvendig af Hensyn til Møllens Drift, men kan paa den anden Side medføre betydelige Ulemper for de til Vandløbet stødende Ejendomme, f. Eks. ved at fremkalde Oversvømmelser. Fastsættelsen af F. har netop det Øjemed at dele retfærdigt mellem disse modstridende Interesser og skal altid ske ved Kendelse af Landvæsenskommissionen, hvad enten Sagen drejer sig om et offentligt eller privat Vandløb. Ved Sagens Afgørelse maa Landvæsenskommissionen paase, at F. ikke fastsættes højere end nødvendigt for Møllens Drift. Jfr. dansk L. om Vands Afledning og Afbenyttelse af 28. Maj 1880 § 32, norsk L. af 1. Juli 1887, Kap. 2, 3 og 6. *H. Gr.*

Flodgebet se Flod.

Flodguder. Hos mange saavel ældre som nyere Folk finde vi den Forestilling udbredt, at Landets Floder beherskes af overnaturlige Væsener, Aander eller Guddomme. I Reglen tænkte man sig, at hver Flod beherskedes af et mægtigt Væsen, der stod paa lige Trin med Landets største Guddomme, hvorfor man søgte at stemme disse F. gunstige ved at bringe dem Ofre, holde Fester til deres Ære, paa lignende Vis som man dyrkede andre Guder i Landet. Forestillingen om F. genfinde vi derfor ogsaa i alle Verdensdele, om end naturligvis i lidt forskellig Skikkelse hos de forskellige Folk. I Bagindien holdes f. Eks. endnu den Dag i Dag store Fester til Ære for Aanden eller Guden for den store Flod Menam. I det gamle Ægypten var Nilens Gud, Hapi, en af de mægtigste Guder, og store Fester holdtes til Ære for denne F. (se Nilen). En rig Udvikling fandt Forestillingen om F. hos de gamle Grækere. Hver Flod eller Vandløb i de Egne, hvor Grækere færdedes, antoges af dem for beherskes af en F. Han tænktes at have sin Residens i Nærheden af Flodens Udspring, i en Hule eller ogsaa i Flodens Dyb. Paa Grund af den store Betydning, som Floderne have i et Land som Grækenland, hvis Klima af Naturen er noget tørt, som Frugtbargørere af de Egne, de gennemstrømme, idet Landets Blomstring i højeste Grad afhang af Floden, antoges F. af Grækerne for mægtige Guddomme, der besade overnaturlige Egenskaber, kunde se ind i Fremtiden, havde Evne til at forvandle sig og antage, hvad Skikkelse de vilde. De havde derfor deres egne Helligdomme og Templer, egne Præster og Gudstjeneste. Der bragtes dem Ofre og Gaver; Fester holdtes til deres Ære. Unge Mænd bragte dem ofte deres afskaarne Hovedhaar som Tempelgave. F. betragtedes som Landets Velgørere fra gammel Tid; Kulturen skyldtes dem og deres Slægt; derfor nedledede Konger og mægtige Slægter gerne deres Herkomst fra deres Hjemsteds mægtigste F. Inachos var Stamfader til Herskerne i Argos. Derfor tænkte Grækerne sig oprindelig deres F. i Menneskeskikkelse, saaledes Homer. I Betragtning af deres Kraft og Vælde og Evne til at antage forskellige Fremtrædelsesformer tænkte man sig F. ogsaa i Skikkelse af Tyre. I Kunsten fremstilledes F. i ældre Tider i Menneskeskikkelse. I 5. Aarh. f. Chr., Kunstens Blomstringstid, se vi ofte F. i de Grupper af Billedværker, hvormed man prydede Templernes Gavle (Frontespicer), saaledes paa Parthenon og i Olympia. Paa Grand af Gavlenes Form indtoge F. i dem en liggende Stilling, en Form, som i den følgende Tid ogsaa anvendes uden for Gavlgrupper. F. støtter sig ofte til et Alter, en Skibsforstavn, et Ror e. l., eller han har et Overflødighedshorn e. 1. i Haanden. En af de mærkeligste Fremstillinger af en liggende F. i Menneskeskikkelse er Billedet af Nilen (s. d.) i Vatikanet med 16 Smaabørn grupperede om sig, hvad der har Henblik til de 16 Alen, Nilen stiger under Oversvømmelsen; F. Tiber'en (s. d.), nu i Louvre, og Marforio (s. d.), nu i det kapitolinske Museum, ere ogsaa F. udførte i liggende Stilling. Ved Siden heraf afbildes F. ogsaa i Skikkelse af en Tyr, i Reglen med Menneskehoved, men denne Fremstilling gaar efterhaanden af Brug, og der bliver ikke andet tilbage af Tyreformen end et Par smaa Horn bag Ørerne; ellers er hele Skikkelsen et Menneskes. Et Hoved af denne Art er gengivet i hosstaaende Billede efter en antik Bronzefigur. Hoveder med Tyrehorn af denne Art, fremstillende F., findes ofte paa Mønter fra Oldtiden. F. afbildes snart som ældre skæggede Mænd, snart som Ynglinge. Ogsaa den nyere Kunst har frembragt Billeder af F. De antoges i Oldtiden gerne for Børn af Okeanos og Thetis; dog tillægges der undertiden enkelte F. en anden Herkomst; F. Xanthos (i Lykien) kaldes saaledes Søn af Zeus. *V. S.*

Hoved af en Flodgud (efter en antik Bronzefigur).

Flodharpiks se Anime.

Flodhest eller Nilhest (*Hippopotamus amphibius* L.) og Dværgflodhest (*Hipp. liberiensis* M. Edw.), nære Slægtninge af Svinene, danne Familien *Hippopotamidae* hørende til Hovdyrenes Orden. F.'s langstrakte Krop er overordentlig svær og klodset; fra Snude- til Halespids naar den en Længde af $4^1/_2$ M., hvoraf den sammentrykte Hale næsten udgør $^1/_2$ M.; Skulderhøjden er $1^1/_2$ M. og Vægten 2,500 Kg., hvoraf alene Hovedet udgør de 200. De korte, stolpeagtige Ben, der kun hæve Bugen et ringe Stykke fra Jorden, have korte, brede Klumpfødder, hvis 4 næsten lige lange og med smaa runde Hove forsynede Tæer alle naa Jorden; paa Undersiden har Foden en hornagtig Trædesaal. Halsen er kort og tyk og bærer et stort, næsten firkantet Hoved med en bred, afrundet Snude, hvis spalteformede Næsebor tillige med de smaa Øjne og de ligeledes smaa Øren indtage Plads paa Hovedets øvre Kanter. Ved dette Arrangement bliver Dyret i Stand til baade at trække Vejret og spejde omkring sig ved blot at hæve Hovedets øvre Flade op over Vandspejlet. Overlæben er overordentlig tyk og saa stor, at den fuldstændig dækker over de mægtige For- og Hjørnetænder. Af Fortænder har F. i Overmunden 4 krumme, nedadrettede og i Undermunden 4 lige og fremadrettede; af disse ere de midterste Fortænder i Undermunden

de længste. Hjørnetænderne ere store og krumme og ligesom Fortænderne aabne i Roden, saaledes at de vedblive at vokse hele Livet igennem; uagtet Hjørnetænderne i Over- og Undermund slides mod hinanden, skal dog Hjørnetanden i Undermunden kunne naa en Længde af $^2/_3$ M. Kindtænderne, hvoraf der er 7 paa hver Side saavel i Over- som Undermund, ligne meget Svinets, og ligesom hos dette fremkommer der ved Sliddet kløverbladlignende Figurer, men i Modsætning til Svinets Tandbesætning er der mellem forreste Kindtand og Hjørnetanden et stort tandløst Rum. Kæbepartiet er meget udviklet, og for at skaffe Plads til Fæste for de kraftige Tyggemuskler er Underkæbens Vinkel stærkt fremspringende. Den tommetykke Hud (2 Cm. eller mere), der kun paa Læberne, Siderne af Hals og Hoved samt paa Halen er forsynet med børsteformede Haar, slutter glat om Kroppen (kun paa Halsen slaar den Folder). Ved talrige Furer deles Huden i en Mængde Smaaskjolde. Hudens Aaresystem er stærkt udviklet og foraarsager den blodblandede »røde Sved«, som afsondres, naar Dyret i længere Tid ikke har

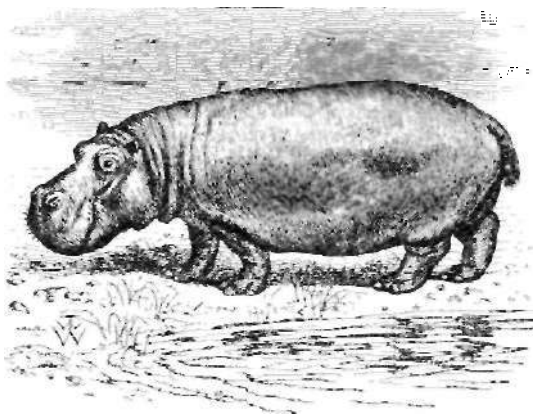

Flodhest (*Hippopotamus amphibius* L.).

været i Vand, eller naar det kommer i Affekt. Farven er rødbrun, mørkere paa Ryggen, lysere paa Bugen, med brunlige og blaalige Pletter. Den sammensatte Mave bestaar af 1 større og 3 mindre Afsnit; det større Afsnit naar en Længde af henved 4 M. og strækker sig fra Brystet helt hen i Bækkenet; Omkredsen af Maven paa det videste Sted er 5 M. Man bliver derfor ikke forbavset ved at høre, at F. kan indtage et Maaltid paa 200 Lit. Grønsager. F. lever i Flokke paa indtil 40 Stykker i Floder og Søer i Afrika fra S. f. Sahara og Øvreægypten og ned til Kalahari-Ørkenen og Transvaal-Staten. Ved Kysten svømmer den hyppig ud til udenfor liggende Øer, f. Eks. Sansibar paa Østkysten. Paa sine Steder følger den ogsaa Vandløbene højt op i Bjærglandene og forekommer saaledes i den 2,000 M. højt liggende Tana-Sø i Abessinien. I tidligere Tid forekom den ogsaa i Ægypten i Nilen (deraf Navnet Nilhest); i de ægyptiske Grave findes der talrige Billeder af den; Ægypterne kaldte den Rer o: Flodsvin, et Navn, der er langt rigtigere end F. I Ægypten have maaske Israelitterne stiftet Bekendtskab med den, thi den er omtalt i Bibelen (Job 40, 10—19). Fra Ægypten førte romerske Feltherrer (Ædilen Scaurus var den første [58 f. Chr.]) den hjem til det undrende Folk i Rom. Siden 1870'erne er det lykkedes at indføre den til de større europæiske zoologiske Haver. — Vandet er dens rette Element, her svømmer og dykker det kluntede Dyr med en Behændighed og en Livlighed, man ikke skulde tiltro den; her søger den sin Føde, som hovedsagelig bestaar af saftige Vandplanter, og her tilbringer den det meste af Dagen. Rejsende fra Afrika have iagttaget, at den kan svømme under Vand i 5 Minutter, og at den er i Stand til at løbe om paa Bunden i Floder og Søer med $^1/_3$ M. Vand over sig. I Egne, hvor der ikke er tilstrækkeligt med Vandplanter, gaar den om Natten op paa Land for at græsse, hvorved den rigtignok i beboede Egne gør stor Skade paa de dyrkede Marker, navnlig fordi den tramper saa meget ned. Dens Stemme, som den dog sjælden lader høre i hele sin Fylde, er en Brølen, der endog overgaar Løvens i Kraft og imponerende Mægtighed. Først i Regntiden føder Hunnen 1 Unge efter at have gaaet drægtig henved 8 Maaneder. Naar Ungen kommer til Verden, er den omtrent paa Størrelse med et Svin. Som bekendt svømmer Hunnen om med sin Unge staaende paa Ryggen. F. efterstræbes for Kødets, Hudens og Tændernes Skyld. Kødet, der minder meget om Svinekød, spises gerne af de indfødte og af Europæerne trods en lidt ram Bismag; Ungernes Kød skal derimod være særdeles godt, og Tungen anses for at være en ren Lækkerbidsken. Huden, der er saa tyk, at der kan laves Stokke af den, leverer udmærkede Ridepiske. Tænderne (For- og Hjørnetænder) overgaa Elefantens Stødtænder baade i Haardhed og Hvidhed, men ere skørere og maa derfor bearbejdes med større Forsigtighed. Prisen, der naturligvis varierer noget, er ca. 5 Kr. pr. Kg., lidt mindre for de lige, lidt mere for de krumme. De gamle Ægyptere jagede den ved Hjælp af Harpuner (Jagten er fremstillet paa Vægmalerier i Gravkamrene), og samme Fremgangsmaade have forskellige Negerstammer anvendt tidligere, eller ogsaa gravede de Faldgruber for den. Nu foregaar Jagten naturligvis med Kuglegeværer. De mange Fortællinger om dens Grumhed og Vildskab ere sikkert noget overdrevne. Vist er det, at i Egne, hvor den bliver efterstræbt, er den saa forsigtig og sky, at det er overordentlig vanskeligt at komme den paa Skud. At den forsvarer sig efter Evne, naar den ser, det gælder Liv eller Død, er ganske naturligt. Imidlertid har man dog ogsaa sikre Efterretninger om, at den har angrebet Baade uden at være anskudt eller paa anden Maade fortrædiget. Dens Kampe med Næsehorn, Elefanter, Krokodiller og Løver ere selvfølgelig den rene Fabel. — Betydelig mindre (kun halv saa stor) er Dværgflodhesten (*Hippopotamus liberiensis* M. Edw.), der er bleven opstillet i en Slægt for sig (*Choeropsis*), fordi den kun har 2 Tænder i Undermunden; men da den undertiden foruden de 2 store har Spor af 2 smaa (altsaa i alt 4 som hos F.)

og ellers ikke frembyder større Forskelligheder fra denne, opstilles den nu i samme Slægt. Den forekommer kun i Øvreguinea og synes ikke at være bunden saa stærkt til Vandet som Nilhesten. For øvrigt er den endnu (1896) kun lidet kendt.— I den plio- og plistocene Tid har F. været udbredt i Europa helt op til England, hvor man foruden andre Steder i Europa har fundet Skeletter af den. Paa Malta og Sicilien har man fundet Skeletter af smaa F. I de øvre Tertiærdannelser i Birma og Algérie samt i de plio- og plistocene Lag i Indien har man fundet Levninger af uddøde F. med 6 Fortænder saavel i Oversom Undermund (altsaa samme Forhold som i den nulevende F.'s Mælketandsæt); hos en Art af disse indiske F. er andet Par i Undermunden meget smaa og aabenbart ved at forsvinde, noget, der er gennemført helt hos den nulevende. Videre er Udviklingen gaaet hos Dværgflodhesten, hvor ogsaa det yderste Par er ved at forsvinde. (Litt.: Milne Edwards, *Recherches pour servir å l'hist. nat. des Mammifères* [Paris 1868—74, Tekst og Atlas]; *Proc. zool. Soc.* [1887]). *M. C. E.*

Flodilder se Ildere.

Floding, Karl, svensk Maler og Raderer, født 1863 i Stockholm, død 1888. F., der studerede paa Stockholm's Akademi 1883 og 1887 vandt Medaille for et Efteraarslandskab, reves bort fra sin lovende Virksomhed af en Brystsyge, der tidlig standsede ham i hans fine og forstaaende Landskabsmalerkunst. Han kastede sig da over Radererkunsten, i hvilken han ogsaa opnaaede at præstere sit bedste. Af hans Malerier ejer Nationalmuseet i Stockholm et »Kystlandskab fra Skaane« [1888]. (Litt.: G. Lamm, »Karl F. och hans etsningar«). *A. Hk.*

Floding, Per Gustaf, svensk Kobberstikker, født i Stockholm 1731, død smst. 1791, blev 1747 Elev af Rehn, hos hvem han lærte Ætsning og Kobbertrykning, og gik 1755 til Paris, hvor han forblev til 1764, nydende aarlig Statsunderstøttelse, der steg fra 600 Rdl. til 2,000 livres, hvilken Hjælp han skyldte den mægtige Grev Tessin, med hvem han stadig brevvekslede. F. uddannede sig i Paris efter Cochin, Cars, Lebas og andre bekendte Mestere samt hørte Forelæsninger og læste meget om Kunst. 1761 hjemsendte han en Allegori efter Cochin: »Adolf Fredrik omgiven af Rigsstænderne modtager Minerva og 4 Genier, forestillende de skønne Kunster«, der gjorde fortjent Lykke. 1762 opfandt han samtidig med Charpentier Tuskmanéren, der skuffende gengiver Tegninger, og udgav en Suite »Gravures au lavis«. 1763 udnævntes F. til Hof kobberstikker, og efter sin Hjemkomst fik han oprettet en Gravørskole, der dog kun bar ringe Frugter og atter ophævedes 1779, men gav Stødet til Stiftelsen af det svenske Kunstakademi (1768), ligesom F. ved sine Kundskaber og sin Yndest ved Hoffet virkede til Kunstinteressens Udbredelse i Sverige. Ved Akademiet blev han straks ansat som Lærer i Tegning, holdt i en længere Aarrække Forelæsninger i Perspektiv og Maleranatomi og virkede til 1777 som Akademiets Sekretær; men dette Aar udelukkedes han fra Møderne og afsattes som Sekretær efter i en Række Aar at have levet i Uenighed med Direktør og Medlemmer, hvori hans Pengebegærlighed og Trættekærhed væsentlig vare Skyld. Til F.'s bedste Arbejder høre foruden det nævnte Stik: »Den ømme Moder« efter Blanchard, »Sovende Pige« efter Deshayes og nogle Portrætter: Gustaf Vasa, Gustaf III, Roslin og Grevinde Tessin; hans Gravstik udmærker sig mere ved Sikkerhed og Fasthed end ved Elegance og Lethed. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af F. 5 Bl. *A. Ls.*

Flodkræbs *(Astacidae),* Familie af Dekapodernes Orden, er særlig karakteriseret ved, at Antennerne ere indledede ved Siden af hinanden, at det ydre Par er forsynet med meget lang Svøbe og et lille Skæl samt ved, at de 3 første Par Lemmer næsten altid ere udstyrede med Klosakse. Særlig 1. Benpar er særdeles kraftigt og ender med en mægtig Klo. Hos Hannen er 1. Par af Bagkropslemmerne omdannet til Parringsorganér. — Det er i Alm. store Kræbsdyr med kraftigt, meget kalkholdigt ydre Kitinskelet; hvad deres anatomiske Bygning angaar henvises til *Decapoda.* De optræde med et ringe Antal Former i Havet, blandt hvilke særlig Hummeren (*Homerus vulgaris*) og Bogstavhummeren (*Nephrops norvegicus*) bør nævnes. Om dem begge se Hummer. Desuden optræder Familien i de ferske Vande med et betydeligt Antal Slægter, spredte ud over hele Jordkloden. Den bedst kendte er den almindelige F. (*Astacus flwuiatilis),* der findes i Nord- og Mellemeuropa, og hvis Sydgrænse er beliggende gennem Krain, Po-Dalen og Sydrusland.

Den almindelige F. er en ogsaa overalt i Danmark forekommende Form, som særlig ynder Damme med Stensætninger eller talrige Planterødder fra Breddernes Træer, men træffes i øvrigt ikke sjælden ogsaa i stærkt rindende Vand. F. leve delvis af Aadsler, men ogsaa af levende Føde, som Insektlarver, Muslinger, Smaafisk etc. De holde sig om Dagen mest i deres Smuthuller mellem Sten og Planterødder lurende med de store Klosakse ude af Aabningerne; om Natten derimod ere de mere i Aktivitet. Dels svømme de langs Bunden, dels kravle de hen over den og kunne, naar de tro sig i Fare, ved kraftige Slag med Haleviften ind imod Bagkroppens Underside skyde en hurtig, baglængs Fart hen over Søens Bund. Parringen, under hvilken Hannen afsætter Sæden paa Hunnens Bryst i Nærheden af dens Kønsaabninger, sker i November Maaned, og kort efter træde Æggene ud. Fra da af og til Æggenes Udklækning, der falder i Juni—Juli Maaned, skifter Hunnen ikke Hud. Ungerne ligne i næsten alle Forhold fuldkommen Moderen; den Metamorfose, som alle F.'s Slægtninge i Havet maa gennemgaa, er her som hos saa mange andre Ferskvandsdyr falden bort. Ungerne sidde en Tid lang fastklæbede til Bagkroppens Fødder og ernæres af, hvad der ogsaa tjener Moderen til Føde; senere, naar de kunne klare sig selv, forlade de Moderen. I det første Aar skifte de kun Hud een Gang, senere hen mindst tre Gange om Aaret (Hudskifterne falde særlig i April—September Maaned). Kønsmodenheden opnaas først i det 4. Aar, og Hunnerne parre sig kun hvert andet Aar. Om Vinteren trækker F. sig længere ind i Brinkens Huller, og de ægbærende Hunner forlade i alt Fald ikke disse Huller før det følgende Foraar.

Om end F. i Danmark ikke kan siges at være Genstand for et mere planmæssigt Fiskeri, fiskes der dog en hel Del, hvoraf største Parten vistnok

gaar til kjøbenhavnske Restaurationer (»Kræbsesuppe«). Flere Steder i Udlandet, særlig i Frankrig, er F. derimod Genstand for et planmæssigt Fiskeri med særlige Kræbsedamme (Clairefontaine ved Rambouillet). I Rusland har man ligeledes, men navnlig i gamle Dage, indfanget en betydelig Del af de derværende store Floders uhyre Kræbserigdom. Her var det imidlertid ikke saa meget for Kødets Skyld som for de i gamle Dage overalt i Europa brugte pulveriserede Kræbseøjne, der ikke ere andet end Aflejringer af kulsur Kalk i Mavens Vægge. Denne Kalk siges at spille en Rolle for Dyret i Tiden umiddelbart efter Hudskiftet, medens Panseret endnu er blødt, kun bestaar af Kitin, og Kalken endnu ikke har aflejret sig mellem dennes Blade. Man brugte dengang i Rusland at lade store Masser af F. raadne hen paa Flodbredderne for at faa lettere Adgang til Kræbseøjnene. Disse, der i pulveriseret Form ere et hvidt, meget vandsugende Pulver, brugtes i Medicinen meget som »beroligende« (!) Pulver. Det skal i øvrigt endnu være til at faa paa russiske Apoteker. — Den almindelige F. erstattes i Sydeuropa af en nærstaaende Art, *A. saxatilis*. Blandt Slægtningene i de øvrige Verdensdele, som særlig afvige ved et andet Gælleantal, maa Slægten *Cambarus* i Nordamerika og Slægten *Astacoides* i Ny-Holland nævnes. I Kentucky's Mammuthuler lever den blinde, blege *Astacus pellucidus* (Litt.: Hu x-ley, *The Crayfish* [1888]). *C. W.-L.*

Flodlampret se Rundmunde.

Flodlæbefisk (*Chromides*), aphysostome og pigfinnede Benfisk, som i Udseende samt ved de tykke Læber og sammenvoksede, nedre Svælgben minde om Læbefiskene; de bebo det tropiske Amerika's og Afrika's samt Palæstina's ferske Vande. Om flere af de sydamerikanske F. berettes, at de bære deres Æg dybt inde i Munden i et eget, dertil bestemt Kammer. Og der foreligger sikker Iagttagelse for, at flere Arter af Slægten *Geophagus* vogte deres Yngel. Den gamle Fisk bliver i Nærheden af Ungerne, der holde sig tæt samlede i en lille Stime; naar man nærmer sig, iler den til Undsætning, Ungerne samle sig som paa Kommando om dens Mund og forsvinde lynsnart i den; derpaa flygter den bort med dem og sætter dem atter i Frihed i en rolig, lille Vig, men holder selv Vagt udenfor. (Om Yngelplejen jfr. Hensel, Wiegmann's »Arch. f. Naturgesch.« [36. Aarg. Bd. I, S. 67, 1870]). *Ad. J.*

Flodman, Anders, svensk Forfatter og Publicist, (1835 — 84), skrev allerede som Upsala-Student under Mærket Anders R . . . . n en Del Noveller og Romanen »Blad ur min praktik« [1860, i 2. Opl. 1876—78] m. fl., der viste en fin Iagttagelsesevne og psykologisk Interesse. Fra 1867 var han Publicist og virkede især som Litteratur- og Teaterkritiker i »Aftonbladet« med Selvstændighed og Kundskabsfylde; han stod dog meget afvisende og uforstaaende over for de ny Retninger, der fra Slutn. af 1870'erne begyndte at komme til Orde i svensk Digtning. *K. Wg.*

Flodmusling se Unionidae.

Flodnegenøje eller Flodnøje se Rundmunde.

Flodnet se Flod.

Flodoard [flådoa'r], Arkivar for Kirken i Reims, (894—966), forfattede efter et Besøg i Rom et stort, paa Heksametre skrevet Værk om Kristi Liv og Pavernes Historie, hvis sidste Del ikke er uden historisk Værd. Paa Opfordring af Ærkebiskop Robert af Trier skrev han Reims-Kirkens Historie, *Historia Remensis ecclesiae.* Værket, der er affattet i Slutningen af hans Levetid, fremtræder i en uskøn Form, men er et ypperligt Kildeskrift, der for største Delen er bygget paa Aktstykker. Hans andet Hovedarbejde er *Annales*, omfattende Tiden 919—66. Aar for Aar beretter han Kendsgerningerne objektivt og med stor Troskab og Sandhedskærlighed og giver en Mængde ikke blot franske, men ogsaa tyske og italienske Efterretninger. Ligesom Kirkehistorien er Skriftet trykt i 3. Bind af *Monum. Germ. hist.* samt i »Œuvres de Fl.«, udg. af Le Jeune [Reims 1854]. F. traadte 952 ind i Klosteret St. Baile. *M. M.*

Flodopmaaling se Vandløbsregulering.

Flodregulering se Vandløbsregulering.

Flodsejlads frembyder i flere Henseender ejendommelige Forhold, afvigende fra Sejlads paa det aabne Hav, navnlig for Sejlskibes Vedkommende. Hvor Strømmen antager stærk Hastighed og til Stadighed løber ud, bliver Sejlads op ad Floden til Dels umulig. Man bruger under saadanne Forhold fladbundede, pramagtige Fartøjer (Kahner, Trækskøiter) uden eller kun med ringe Rejsning. De drive med Strømmen ned ad, og trækkes af Heste eller Folk tilbage op ad Floden, eller de bugseres af Floddampere. Hvor Strømmen skiftevis løber ud og ind (Ebbe og Flod), benyttes Forholdene saaledes, at man ankrer eller fortøjer ved Land, saa længe Strømmen ikke er Sejladsen gunstig. Koffardiskibe, der med gunstig Strøm, men med Modvind skulle frem paa Floder, lægge sig tværs paa Strømmen og lade denne føre sig, Sejlene bruges kun — ved skiftevis at fylde eller bakke dem — til at holde Skibet midt i Farvandet, hvor Strømmen løber stærkest. *C. L. TV.*

Flodseng se Flod.

Flodskildpadder eller Dyndskildpadder (*Trionychidaé*) adskille sig fra alle andre Skildpadder ved, at Skjoldet er beklædt med en sammenhængende blød Hud, ikke med Hornplader. Rygskjoldet er kredsrundt eller ovalt, svagt hvælvet samt omgivet af en blød Søm, der kun undtagelsesvis støttes af nogle faa Randplader; Sidepladerne naa ikke til Enden af Ribbenene. Bugskjoldet med store uforbenede Partier mellem Pladerne. Næseborene ligge paa Spidsen af en bevægelig, blød Tryne, Kæberne omgives af kødfulde Læber, Øjnene vende opad. Halsen er lang, kan trækkes tilbage ved en lodret, S-formig Bøjning. Lemmerne ere Svømmefødder med meget stor Svømmehud; kun Kløer paa de 3 af hver Fods Tæer. Halen kort. Man kender 26 Arter, som henføres til 6 Slægter, fra Asien's, Afrika's og Nordamerika's Floder og Søer.

F. ligge om Dagen ubevægelige halvt eller helt nedgravede i Dyndet, ofte paa meget grundt Vand, som let gennemvarmes af Solen; om Natten gaa de paa Jagt efter alle Slags Vanddyr, særlig Fisk og Muslinger. I Ægglægningstiden forlade de Vandet for en kort Tid, ellers foretage de ikke Vandringer over Land; lægges deres Opholdssted tørt, grave de sig blot ned i Dyndet og oppebi der Vandets Stigning. Derimod vandre de ofte langt ned ad Floderne, gaa ud i Brakvand eller

det tilgrænsende Hav. Deres Aanding er meget mærkelig, foregaar ikke blot ved atmosfærisk Luft, men tillige ved den i Vandet optagne Luft; de kunne uden Skade forblive 15 Timer helt neddykkede i rindende Vand; man antager, at de stærkt blodfyldte, trævlede Hudflige, hvormed

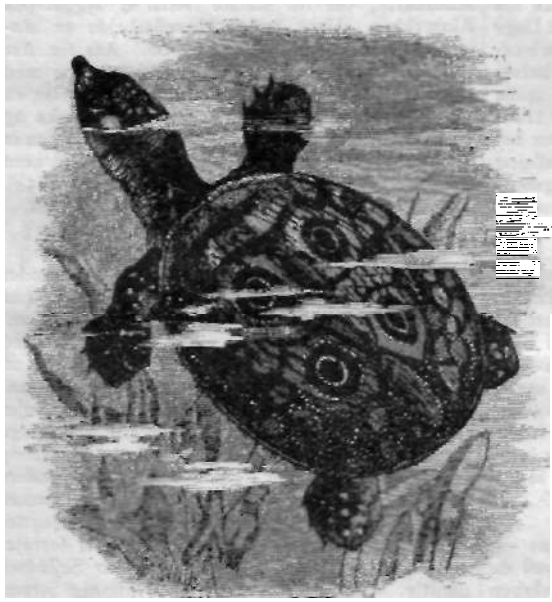

Flodskildpadde (*Trionyx hurum*), Ganges-Floden.

Svælghulens Slimhinde er tæt besat, gøre Tjeneste som indre Gæller. Æggene ere ikke gode, derimod er Kødet meget velsmagende, og der drives mange Steder en ivrig Jagt paa dem; man fanger dem i Net, paa Krog eller nedlægger dem med Skydevaaben; Fangsten er ikke uden Fare, da de ere meget bidske og opnaa en betydelig Størrelse, de kunne veje over 100 Kg. og naa en Skjoldlængde af $1^1/_2$ M. De ældste Former findes sparsomt i Nordamerika's yngre Kridtformation; i Tertiærtiden vare F. hyppige i Syd- og Mellemeuropa (indtil sydlige England og vestlige Tyskland).

tegnende, idet det i mange Henseender minder om Svinet ikke blot ved den plumpe, sammentrykte Krop med den tynde Beklædning af lange, grove Haar, men ogsaa ved sin Størrelse, som ganske vist ikke helt naar Svinets, vel nærmest fordi de't nu om Stunder ikke faar Lov til at naa sin fulde Størrelse paa Grund af de mange Efterstræbelser, det er udsat for. Gennemsnitlig naar det en Længde af 1 M., en Skulderhøjde af $^1/_2$ M. og en Vægt af 50 Kg. Men af Skeletter at dømme, som man har fundet, har det tidligere været ikke saa lidt større. Benene ere temmelig høje, og de med brede hovagtige Negle forsynede Tær ere forbundne ved en Svømmehud. Overlæben er dybt spaltet, Ørene ere smaa; Halen mangler. Det er rødbrunt paa Ryggen, brungult paa Bugen. Fortænderne ere meget store (2 Cm. brede) og furede. Ligesom Fortænderne ere ogsaa de 4 Kindtænder paa hver Side i Over- og Undermund rodaabne; de ere sammensatte, og den bageste Kindtand i Overmunden har 12 Tandplader. Det er udbredt paa La-Plata-Floden op til Orinoco-Floden og fra Atlanterhavet hen til Andes-Bjærgenes Fod. Det lever af Vandplanter og holder til ved Floder og Søer, hvor det svømmer og dykker med stor Behændighed. Paa Land, hvor det gaar op for at sole sig, sidder det paa Hug som en Hund. Dets Stemme er et skarpt Skrig. Det føder 5—6 Unger een Gang om Aaret. For Resten er det et stille, roligt Dyr, der enten eller ogsaa hviler sig; man ser det søger Føde aldrig lege. efterstræbes F. har mange Fjender, i Vandet det af Krokodiller, paa Land af Jaguaren. I beboede Egne efterstræber ogsaa Mennesket det, mindre for Kødets Skyld, der har en trannet Bismag, og som kun Indianerne sætte Pris paa, end for at tilfredsstille Lysten til at myrde; dog anvendes Huden, som skal være

Flodsvin (*Hydrochoerus capybara*).

Ad. 7.

Flodsvin (*Hydrochoerus capybara* Erxleben), en stor Gnaver, der hører til Agutiernes Gruppe (*Dasyproctini*) under Pigrotternes Familie (*Hystricidae*). Det er blandt Gnaverne, hvad Flodhesten er blandt Klovdyrene. Dets Navn er ganske be-

ganske udmærket til Ridesadler. Beboerne i Plata-Landene kalde F. for *Capybara*, der aabenbart er en Fordrejning af *Kapygua*, som er Guaraniernes Navn paa det. — I postpliocene Lag i Sydamerika saavel som i Sydcarolina i Nordamerika har man fundet Skeletdele af F., ganske vist ofte betydelig større end de nulevende. (Litt.: H. Winge, »Jordfundne og nulevende Gnavere fra Lagoa Santa« i *E Museo Lundii*, 1. Bd. 87, hvor al Litteratur til F. findes opgivet). *M. C. B.*

Flodsystem se Flod.

Flodtid se Tidevand.

Flodulk se Panserkindede.

Flodørn (*Pandion haliaetus* L.); Fiskeørn, Fiskehøg; norsk: Blaafot, Navnet paa en Rovfugl, der som eneste Art udgør en de egentlige Ørne og Høgene nærstaaende Slægt. Næbbet er kun krummet i Spidsen; Vinger og Hale forholdsvis længere end hos Ørnene, de første meget spidse;

Flodørn (*Pandion haliaëtus*).

kort Mellemfod (ikke halvt saa lang som Skinnebenet); 2. og 3. Svingfjer længst; Ydertaaen kan drejes for eller bag (Vendetaa). Vokshud og Fødder lyseblaa, Iris gul. Ingen Lægfjer. Fra Næbbet gennem Øjnene langs Siderne af Halsen en bred, mørkebrun Stribe. Oversiden brun med smalle, hvidrandede Fjerspidser; Hovedets Overside er hvid- og brunspættet. Undersiden hvid, Brystet med brune Længdepletter; Halen, der er kortere end de sammenlagte Vinger, har mørke Tværbaand. Fuglens Totallængde er 54—60 Cm., Vingens Længde 45—51 Cm.

F.'s geografiske Udbredelse omfatter næsten den hele Jord; den gaar meget højt mod Nord (den er endnu truffen i Grønland [Disko-Øen, ca. 70° n. Br.] og i det nordligste Norge), men er ikke iagttagen i Sydpolarlandene. Hvor Vandet fryser om Vinteren, er F. Trækfugl. Paa den skandinaviske Halvø er den mange Steder almindelig; i Danmark synes den at være i Aftagende og træffes kun sjælden ynglende.

F. er ved sin Levevis bunden til Vandløb og Søer, idet dens Næring hovedsagelig bestaar af Fisk, som den bemægtiger sig ved Styrtedykning; undertiden tager den ogsaa Vandrotter. Den temmelig store Rede anbringes paa Træer; den bestaar nederst af større, øverst af finere Grene og er foret med Græs o. l. 2—4 brunplettede Æg (Længde 60—68 Mm., Bredde 45—50 Mm.). *E. B.*

Fløëm, Benævnelse for Blødbast (s. d.).

Flogistisk Kemi. I Alkemiens og Iatrokemiens Tidsaldere indtil Midten af 17. Aarh. havde man gjort talrige Iagttagelser og samlet et betydeligt Forraad af kemiske Kendsgerninger; disse stode dog hen, uden at der kendtes nogen indre Sammenhæng mellem dem, og uden at de lode sig bringe ind under noget fælles Synspunkt; man havde hidtil ikke dyrket Kemien som Videnskab for dennes egen Skyld, men med det forfængelige Formaal at fremstille Guld af uædle Metaller eller i det Øjemed at vinde Resultater for Lægevidenskaben. Fra Midten af 17. Aarh. begynder Forholdet at blive et andet; Formaalet for Kemien bliver nu efterhaanden udvidet til i sidste Instans at lære Stoffernes nærmere Bestanddele at kende, at undersøge de Fænomener, der knytte sig til deres Dannelse og Sønderdeling, og de Love, hvorefter disse Processer indtræde, samt at bestemme, hvorvidt Stoffernes kemiske Egenskaber ere afhængige af deres Sammensætning. Kemiens Udvikling som selvstændig Videnskab bliver fra nu af det væsentligste Maal for denne Videnskabs Dyrkere, uden at dens Betydning som Hjælpevidenskab tabes af Sigte. Den f. K. rettede dog væsentligst sit Blik mod Forklaringen af de kvalitative Fænomener; om der med disse var forbundet nogen Foraudring i de kvantitative Forhold, om der altsaa med Forandringer i Kvalitet var forbundet nogen Vægtforøgelse eller noget Vægttab, derpaa lagde man ikke nogen egentlig Vægt, og derved adskiller den f. K. sig væsentlig fra Nutidens.

I sit banebrydende Værk *Chemista scepticus* [1661] paaviste Robert Boyle (s. d.) Uholdbarheden af de tidligere Anskuelser om de kemiske Elementer, saavel de aristoteliske som Alkemiens og Iatrokemiens; kun de paaviselige og usønderdelelige kemiske Bestanddele af de forskellige Stoffer skulde gælde som de virkelige kemiske Grundstoffer; han naaede derved til en klarere Forstaaelse af den kemiske Forbindelses Natur i Modsætning til den mekaniske Blanding. Boyle slog ind paa den rent empiriske Forskning, og denne Vej fulgte efterhaanden et stedse voksende Antal Kemikere, bl. a. Mayow, Lemery og Homberg i Frankrig, Kunkel og Becher i Tyskland. Særlig Forbrændingsfænomenerne lagde i den flogistiske Tidsalder Beslag paa Opmærksomheden, og for disse opstillede Becher og særlig Georg Ernst Stahl en Teori, Flogistonteorien, der blev den herskende lige til den sidste Fjerdedel af 18. Aarh. Efter denne Teori betinges alle Forbrændingsprocesser, hvad enten del er Metaller eller organiske Stoffer, der brænde, af at vedkommende brændbare Stof indeholder Flogiston (af φλογίζειν, at sætte i Brand), et hypotetisk Element, der ved Forbrændingen gaar bort i Luften, som maa være til Stede for at optage det. Herved frigøres de tidligere med Flogiston forbundne Stoffer og blive tilbage som »Aske« eller »Metal-

kalk« eller forflygtiges sammen med Fiogiston saaledes som Svovlsyrling og Svovlsyre. Disse Forbrændingsprodukter udgøre altsaa sammen med Fiogiston det oprindelige, brændbare Stofs Grundbestanddele eller Elementer; ønsker man at gendanne det oprindelige Stof, maa man ifølge Flogistonteorien atter forene Asken, Metalkalken o. s. v. med Fiogiston, idet man opheder dem med en flogistonrig Substans, f. Eks. med Kul, som blev anset for at indeholde særlig meget Fiogiston, fordi det forbrænder næsten uden at efterlade nogen Rest og under Udvikling af megen Varme.

Skønt Stahl's Flogistonteori, som vi nutildags vide, tyder Forbrændingsfænomenerne paa en Maade, der netop er modsat Virkeligheden, tiltalte dog Forklaringens Simpelhed den kemiske Verden i saa høj Grad, at den fandt almindelig Billigelse og blev den herskende i mere end et Aarhundrede; den gamle Anskuelse, at Forbrændingen altid var forbunden med en Tilintetgørelse eller Sønderdeling, var for indgroet til, at den Omstændighed, at man allerede fra tidligere Tid havde nogle Eksempler paa, at der ved visse Forbrændinger indtraadte en Vægtforøgelse af det brændende Stof, kunde paavirke Flogistikerne; man ansaa i Alm. Vægtforøgelsen for et uvæsentligt Fænomen, og selv en Kemiker, der saaledes som Lemery havde sin Opmærksomhed mere henvendt paa denne, vedblev dog at tro paa Eksistensen af Fiogiston, idet han antog, at Forbrændingen var et Slags Dobbeltfænomen: det brændende Stof afgav Fiogiston, men optog samtidig en »ponderabel Ildmaterie«, der var Aarsag til Vægtforøgelsen; senere veg man endog ikke tilbage for at tillægge Fiogiston »negativ Vægt« for derved at forklare det Fænomen, at vedkommende Metalkalk, som Metallet efterlod ved Forbrændingen, vejede mere end det oprindelige Stof, der foruden Kalken indeholdt Fiogiston. Selv om imidlertid Flogistonteorien i Længden maatte være uholdbar, fordi den var ganske ude af Stand til at give en blot nogenlunde antagelig Forklaring paa Vægtforøgelsen ved Metallernes Forbrænding, saa fandtes der dog blandt denne Teoris Tilhængere Mænd, der i Retning af videnskabelig Produktivitet og betydningsfulde Opdagelser næppe ere overtrufne af Nutidens Kemikere. Af betydelige Kemikere fra den omtalte Periode skulle nævnes Hermann Boerhave, Andreas Marggraf i Tyskland, Etienne Francois Geoffroy, Duhamel de Monceau og Maquer i Frankrig, Black Priestley og Henry Cavendish i England, Bergmann og Scheele i Sverige.

Efter at Ilten (Surstof) var opdaget af Priestley 1. Aug. 1774, kunde Flogistonteorien ikke holde Stand længere; Lavoisier viste da, at den virkelige Aarsag til Vægtforøgelsen ved Forbrændingen var, at det brændende Stofs Bestanddele forenede sig med Luftens Ilt. Med stor Genialitet udviklede han den antiflogistiske Teori, der i Løbet af 20 Aar fuldstændig besejrede Flogistonteorien; efter den antiflogistiske Teori er det Metallerne, der ere Grundstoffer, medens Metalilterne (Oxyderne) ere kemiske Forbindelser af Metaller med Ilt, der opstaa, naar Metaller optage Ilt af Luften, men som atter forvandles til Metal ved Ophedning med Kul eller i Brint, idet Kullet eller Brinten ikke forener sig med Metaliltet, men med Ilten deri under Dannelse af Kulsyre, Kulilte eller Vand, medens Metallet derved frigøres. Lavoisier kontrolerede sine Forsøg ved Vægtens Hjælp, og den antiflogistiske Tidsalder oprandt saaledes under Hensyntagen ikke alene til de kvalitative Fænomener, men ogsaa til de kvantitative Forhold ved de kemiske Processer; Grundlaget for hele den antiflogistiske Teori er Læren om Stoffets Uforanderlighed (se i øvrigt Lavoisier, Kemi og Termokemi). *O. C.*

Fiogiston se Flogistisk Kemi.

Flogopit se Glimmer.

FlogOSe d. s. s. Betændelse (s. d.).

Flói se Árnessýsla.

Floing [flåæ'], Landsby tæt N. N. V. f. Sedan, erobredes 1. Septbr. 1870 af 5. og 11. tyske Korps og blev et Støttepunkt for disse Korpsers videre Fremrykning. Det var i Nærheden af F., at det store energiske franske Rytterangreb foretoges, hvilket afsloges af det tyske Fodfolk. *B. P. B.*

Flok (isl. *flokkr)* kaldtes et Æredigt om Høvdinger eller mindeværdige Begivenheder, hvor Versene ligesom »flokkes« sammen (deraf Navnet), o: hvor det ene Vers følger paa det andet uden det kunstig inddelende Omkvæd (se Drape). Et saadant Digt var, fordi det som oftest handlede kun om en enkelt Begivenhed, i Reglen kortere end en Drape og ansaas for ikke at være saa hædrende som en saadan. Derfor siges Knud den Store engang at være bleven heftig opbragt paa en islandsk Skjald, fordi denne havde digtet en F. om Kongen; denne truede med at lade Skjalden hænge, hvis han ikke i Løbet af et Døgn havde en Drape færdig. *F. J.*

F16ki Vilgerdarson, norsk Viking, den tredje af Island's Opdagere, ca. 868. Han sejlede ud fra Rogaland for at opsøge Garðarshólmr, thi saaledes kaldtes Island dengang efter Opdageren Garðarr. Han tog først til Shetlandsøerne og Færøerne, hvorfra han styrede mod Island. Til sidst fandt han ogsaa Land i den Retning, hvori en af hans Ravne fløj, og landede paa Barðaströnd paa Vestfjordene. Han kaldte Landet Island, efter Drivisen i de nordvestligste Fjorde. Efter endnu et Aars Ophold vendte F. V. tilbage til Norge, men senere tog han igen til Island, hvor han nedsatte sig som Nybygger. *B. Th. M.*

Flóki Þórðarson, islandsk Høvding ca. 1000, bekendt fra »Njáls saga«. For at hævne Höskuldr Hvitanesgode's Drab indebrændte han i Efteraaret 1011 den bekendte Høvding Njáll Þorgeirsson (s. d.), hans Hustru, Bergþóra (s. d.), og deres 3 Sønner tillige med nogle andre. Njál's Svigersøn, den tapre Kari Solmundarson, undslap fra Branden. Paa det følgende Alting, hvor der mødte saa mange, at dette Alting kaldtes »det store Ting« (*þingit mikla*), blev Sagen i Anledning af Branden forfulgt. F. Þ. og hans Mænd landsforvistes. F. p. rejste udenlands 1013. 15 af hans Mænd faldt med Sigurðr Jarl i Clontarf Slaget 1014, men selv gik F. Þ. til Rom. Efter at være vendt tilbage til Island forligtes han med Kari og levede i en Række Aar som en anset Høvding. Han druknede i en høj Alder paa en Hjemrejse fra Norge. *B. Th. M.*

Floksilke se Silke.

Flomme, Svinetalg, Fedtet i Bughulen nær Ribbenene og Nyrerne. Ved at smelte og rense F. udvindes Svinefedt.

Flonél, Flanél, et lærredsartet eller kipret vævet uldent Stof, der kun er svagt valket, ruet paa Retten og ikke eller kun een Gang overskaaret. Kæden er Kamgarn, sjældnere Bomuld eller Hørgarn, medens Islætten altid er Uld. Det væves i en Mængde forskellige Kvaliteter og Arter, af hvilke kunne nævnes Baj (Boy, Svanebay), Multum (Molton), Foderflonel, Fries, Lama, Baguettes o. m. a. *K. M.*

Flood, Constantius, norsk Forfatter, er født i Porsgrund 7. Aug. 1837. Som ung Gut gik han til Søs; men Øjensvaghed og et Fald fra Riggen tvang ham til at opgive denne Levevej. Han nedsatte sig senere som praktisk Landmand, først i Bynæsset, senere paa Lister. Litterære Sysler kom han tidlig ind paa; allerede 1863 og 1864 blc ve Skuespil af ham med Bifald opførte paa Trondhjem's Teater. Under Opholdet paa Lister gav denne Kyststrøknings friske Sømandsliv og rige Minder fra Kapertiden F. Impulsen til en Række novellistiske og historiske Skildringer, delvis byggede paa egne Arkivundersøgelser, der slogc godt an. 1878 flyttede han til Hovedstaden og j ofrede sig snart udelt til Litteraturen. 1883—86 i var han Redaktør af »Ny illustreret Tidende«. Et Par Aar oppebar han Statsunderstøttelse for sit populære Forfatterskab. Af større Arbejder fra hans Haand have de historiske Romaner »Ritter & Co.« [1883], »Sterke-Jansen« [1886] og »Under Kaperflag« [1895] vundet fortjent Yndest i vide Kredse. 1893 paabegyndtes en samlet illustreret Udgave af hans »Udvalgte Fortællinger«. Af hans historiske og topografiske Arbejder fremhæves j »Listerlandet« [1875, 3. Udg., øget °g ill., 1894]; »Povel Juul, en Levnetsbeskrivelse« [1876], »I Krigsaarene« [Chra. 1881] og »Under Krigen (1807—14)« [Chra. 1892]. *C. Br.*

Floquet [flåkæ'], Charles, fransk Statsmand, født 5. Oktbr. 1828 i Dep. Nedre-Pyrenæerne, død 18. Jan. 1896 i Paris; han tog allerede i Febr. 1848 Del i Gadekampen i Paris og søgte ligeledes i Decbr. 1851 at gøre Modstand mod Statskuppet. I Apr. 1851 var han bleven Advokat i Paris og hørte senere til Kejserdømmets virksomste Modstandere, baade som Sagfører i politiske Sager og som Medarbejder af republikanske Blade (»Temps« og senere »Siécle«). 1863 var han Medlem af det republikanske Partis fælles Valgkomité, søgte selv Valg i Hérault og slog personlig sine Opraab op paa Gadehjørnerne, da Myndighederne stræbte at hindre dette. Han ledsagede Gambetta, da denne 4. Juni 1867 i Justitspaladset hilsede Kejser Alexander II med Tilraabet »Leve Polen, min Herre!«; men denne Optræden blev tilskreven F., og efter Gambetta's Anmodning fandt han sig senere i at bære Skylden derfor. I Marts 1870 var han Sagfører for den dræbte Victor Noir's Slægt imod Prins Pierre Bonaparte, og 4. Septbr. var han iblandt dem, der trængte ind i den lovgivende Forsamling og fremkaldte dens Opløsning. Han blev derefter Medhjælper for Ét. Arago som Maire i Paris indtil Slutn. af Oktober, men afgik, da Regeringen ikke vilde tillade Valg af et Byraad. I Febr. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, stemte med sine radikale Partifæller imod Freden og nedlagde i April sit Valgbrev, da han ikke kunde udvirke en Udsoning mellem Nationalregeringen og Kommunen. Denne Mellemstilling paadrog F. Ubehageligheder fra begge Sider; to Gange blev han fængslet af Kommunens Myndigheder, og da han havde overtaget Forsædet i en Forening for at hævde Paris'es Ret til Selvstyre og i Maj forlod Hovedstaden for at deltage i et Møde af Byraader fra de andre store Stæder, lod Regeringen ham holde en Maaned i Fængsel. I Apr. 1872 valgtes F. til Paris'es Byraad og blev 1875 dets Formand. 1876 fik han Sæde i Deputeretkamrmeet, hørte til yderste Venstre og var særlig Talsmand for almindelig Amnesti; tog 1877 virksom Del i Kampen mod Broglie's reaktionære Forsøg og fik flere Valg omstødte paa Grund af Myndighedernes Valgtryk. Efter Mac Mahon's Afgang i Jan. 1879 søgte han at give Ministerierne en mere radikal Sammensætning; han blev Medlem af Finansudvalget og tog vigtig Del i Forhandlingerne om en ny Presselov. I Jan. 1882 opgav han sit Sæde i Kammeret for at blive Seine-Præfekt, dog kun i 9 Maaneder, da han ikke kunde udvirke Oprettelsen af en fælles Maire for hele Hovedstaden. Han lod sig paa ny vælge til Deputeretkammeret, stillede i Jan. 1883 det første Forslag om at landsforvise alle Prinserne og var en afgjort Modstander af J. Ferry's Kolonialpolitik. I Apr. 1885 blev han Formand og røgtede dette Hverv med stor Dygtighed og Upartiskhed i 3 Aar; var i Decbr. 1887 en af det radikale Partis Kandidater ved Valget af Republikkens Præsident og blev i Apr. 1888 Førsteminister. Han rettede stærke Angreb paa Boulanger og havde 13. Juli en Duel med denne, hvem han gav et livsfarligt Kaardestik i Halsen; samme Dag holdt han Tale ved Afsløring af Gambetta's Mindesmærke. Han havde væsentlig Del i at fremkalde Boulanger's Flugt i Jan. 1889, men afgik snart efter, da han ikke kunde gennemføre en Forfatningsændring, hvorved Senatets politiske Magt skulde stærkt indskrænkes. Derimod fik han Listeafstemning til Deputeretkammeret afskaffet og Enkeltmandsvalg genindført. I Novbr. 1889 blev F. paa ny valgt til Formand og beholdt denne vigtige Stilling indtil Jan. 1892; thi under Panama-Skandalen maatte han vedgaa, at han havde modtaget Penge af dette Selskab for at bruge dem til at bekæmpe Boulanger. Han blev endog vraget ved de ny Valg til Deputeretkammeret i Novbr. 1893, men valgtes et Par Maaneder senere til Senatet uden dog senere at spille nogen Rolle. Han var meget veltalende, men var langt mere skabt til Agitator end til Statsstyrer. *{Discours et opinions de Ch. F.* udkom 1885 i 2 Bd.). *E. E.*

Floquet [flåkæ'], Pierre Amable, fransk Historiker, født i Rouen 9. Juli 1797, død 6. Aug. 1881. Blandt hans Arbejder, der for største Delen handle om Normandiet's Historie, kunne fremhæves: »Histoire du privilège de Saint-Romain, en vertu duquel le chapitre de la cathédrale de Rouen délivrait anciennement un meurtrier tous les ans, le jour de l'Ascension« [2 Bd., 1833], »Histoire du parlement de Normandie« [7 Bd., 1840—43], »Essai historique sur lechiquier de Normandie« [1840], »Diaire ou journal du voyage du chancelier Segnier en Normandie après la sédition des Nu-Pieds« [1842], »Études sur la vie de Bossuet« [4 Bd., 1855—64]. *MM.*

Flor, 1) se Gaze. 2) Luven paa Fløjl.

Flor (lat. af *flos*, Blomst), Blomstring, Blomster-

fylde; i overført Betydning: Velstand, høj Grad af Udvikling; florēre, blomstre, trives.

Flor, Christian, dansk Skolemand, født i Kjøbenhavn 1. Jan. 1792, død smst. 31. Marts 1875. F. blev Student 1809, var en Tid Huslærer paa Fyn, blev 1815 Lærer ved Borgerdydskolen i Kjøbenhavn og 1816 teol. Kandidat. Som en af »Tylvten« overbragte han sammen med Poul Møller Baggesen Udfordringen til en latinsk Disputats. 1822 blev han Sognepræst for Tølløse og Aagerup paa Sjælland, men tog senere Doktorgraden og blev 1826 J. L. Heiberg's Efterfølger som Lektor i dansk Litteratur og Sprog i Kiel og fik Titel af Professor. F. fik snart Øjnene op for Danskhedens betrængte Stilling i Sønderjylland, og med sin Kollega Chr. Paulsen begyndte han at vække det danske Folk til Kamp for dets Ret. 1836 fik han den stænderdeputerede Nis Lorenzen fra Lilholt til at stille Forslag om Indførelse af dansk Retssprog overalt, hvor det var Kirke- og Skolesprog, ved hans og P. Chr. Koch's Arbejde blev Bladet »Dannevirke« udgivet 1838, og overalt, hvor han saa Liv og Kræfter røre sig paa det nationale Omraade, var han til Stede for at retlede. Han er bleven kaldt »Fødselshjælper« ved den danske Folkevækkelse i Nordslesvig og »politisk Ingeniør«, selv betegnede han sig som Cementet, der sammenholdt de haarde Stene. Mest gennemgribende har hans Arbejde for den danske Folkehøjskole været. Grundtvig's Ideer om en folkelig Højskole fandt hos ham en modtagelig Jordbund, og da Nordslesvigerne vilde til at virkeliggøre dem, traadte han til og gjorde Udkastet til, hvorledes de skulde bringes ud i Livet. Da Højskolen i Rødding aabnedes 7. Novbr. 1844, var han Bestyrelsens Formand, og efter at han 1845 havde nedlagt sit Lektorat i Kiel, var han i 2 Aar Højskolens Forstander, og til sin Død var han med hele sin Sjæl med i Arbejdet der. Da Højskolen efter 1864 flyttedes fra Rødding til Askov, stod han hos med Raad og Daad, og med Rette bærer Askov Højskole F.'s Navn. F. var Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og senere af Rigsraadet. Efter et Ophold i Udlandet 1851—53 levede han i Fredensborg og til sidst i Kjøbenhavn. 1848 blev han Etatsraad. 1831 udgav han »Dansk Læsebog til Brug i de lærde Skoler«, som senere blev kaldt »Haandbog i den danske Litteratur« [9. Udg., 1886]. (Litt.: H. Rosendal, »Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie« [1894]; L. Schrøder, »Chr. F.« [1896, Særtryk af »Højskolebladet« 1896]). *L. M.*

Flor, Martin Richard, norsk Botaniker og Landøkonom, født 1772 paa Øen Thorseng, død i Christiania 1820, blev Student fra Odense Skole 1790, lagde sig ved Universitetet efter Naturvidenskaberne og kom 1800 til Christiania som Lærer i Naturhistorie ved Katedralskolen. 1801 blev han Overlærer og forenede med denne Stilling 1802—17 en Lærerpost ved Krigsskolen og fra 1817 Lektoratet ved Universitetets botaniske Have paa Tøien. Under Krigsaarene 1807—14 var han utrættelig i at opfinde og foreslaa Brødsurrogater til at afhjælpe Savnet af Korn, og han gik derfor Mand og Mand imellem under Navnet »Mosepresten«. Han har skrevet en hel Del Brochurer og Afhandlinger fornemmelig af botanisk og landøkonomisk Indhold samt nogle Skolebøger. Historisk Interesse have endnu hans »Naturvidenskabens Hjælp for Norge i den fødetrange Sommer 1808« [Chra. 1810] og »Bidrag til Kundskab om Naturvidenskabernes Fremskridt i Norge« [Chra. 1813]. *O.A. 0.*

Flor, Pierre Poumeau, norsk Publicist og Politiker, født paa Lilleaker ved Christiania 25. Septbr. 1775, død i Drammen 8. Apr. 1848. F. blev 1789 Officer, tog 1792 norsk juridisk Eksamen, 1793 Auditøreksamen og blev 1795 Auditør, men indehavde ved Siden heraf sin militære Stilling indtil sin Afsked (1800). Han levede derefter en Tid som Landmand; men under de uheldige Forhold i Krigsaarene og efter Fredsslutningen medgik hans arvede Formue, og da han ved Udbrudet af Krigen med England havde givet frivillig Slip paa sin Pension, var han henvist til at ernære sig som Publicist. Paa Stortinget i 1818, 1821 og 1822 mødte han som Repræsentant for Drammen's By og spillede her som Fører for Oppositionen en ikke ubetydelig Rolle og var en Tid Præsident i Lagtinget. Ogsaa til Stortinget 1824 var han valgt, men afvistes, da han og hans Medrepræsentant havde stemt paa sig selv. Fra nu af blev han gennem længere Tid holdt uden for Stortinget trods hans energiske Arbejde for at komme til at spille en Rolle her. Men i det offentlige Liv deltog han ved sin til forskellige Aviser og Tidsskrifter knyttede Virksomhed. Efter at Regeringen 1821 havde nægtet ham Bevilling som Sagfører, beklædte han i flere Aar Stillingen som Forligelseskommissær i Drammen. 1842 mødte han som indkaldt Suppleant paa Stortinget. (Litt.: Halvorsen, »Norsk Forfatter-Lexikon« og der citerede Kilder). *O. A. 0.*

Flor, Roger di, italiensk Kriger, født ca. 1260, død 1307, var oprindelig Tempelherre, men rømte under Acre's Belejring (1291) og gik til Genova. F. blev kort efter Kondottiere, gik i byzantinsk Tjeneste mod Tyrkerne og udnævntes til øverste Befalingsmand over hele den byzantinske Krigsmagt. Han besejrede Tyrkerne; men da han for egen Regning vilde grundlægge et Rige i Lilleasien, blev han myrdet.

Flora, romersk Gudinde, Blomsternes, Vaarens, den svulmende Frugtbarheds og den glade Livsnydelses Beskytterinde og Guddom. F. var ligesom Faunus og Fauna (s. d.) o. a. en gammel italisk Naturguddom, der rimeligvis dyrkedes paa flere Steder i Italien. I Rom havde F. fra gammel Tid af en egen Kultus og en egen Præst (*Flamen floralis*). Hendes Dyrkelse sagdes at være indført af Titus Tatius eller af Numa. Et gammelt Tempel for F. skal have ligget paa Kvirinalet; et andet laa i Nærheden af *Circus Maximus.* Dette er rimeligvis bygget 238 f. Chr. i hvilket Aar man første Gang fejrede en Fest for F. med Lege, sceniske Forestillinger o. desl. Man jagede her efter Harer og andre mindre Dyr i den store Cirkus. Disse Lege holdtes fra 28. Apr. til 3. Maj og kaldtes *Ludi florales* eller *Floralia,* Fest for F.; fra 173 afholdtes den aarlig. Festen for F. beskrives i Ovid's Fasti; han siger her, at F. er den samme som Chloris, Zefyr's Hustru. Under Festen pyntedes Husene med Blomster og der holdtes Gæstebud, hvor det ofte gik lystig til. Der opførtes Danse, og det kan ikke nægtes, at

der ikke sjælden gik Udsvævelser i Svang under Festen. — I Skulptur- og Oldsagsmuseer ser man ofte Statuer o. 1. af F.; den berømteste er den farnesiske F., men da de fleste af disse Statuer ere stærkt restaurerede, er det tvivlsomt, om de oprindelig have fremstillet F. Den farnesiske F. er maaske en Hebe. Paa en romersk Mønt, slaaet af Familien Servilia, ser man derimod sikkert et Hoved af F.; det er rigt smykket med Blomster. *V. S.*

Flora har i det botaniske Sprogbrug en noget forskellig Betydning. Ved et større eller mindre Omraades F. forstaar man i Alm. det Antal Plantearter, som vokse vildt inden for dets Grænser. Disse kunne være rent politiske (Norge's F., Bornholm's F.), eller de kunne være naturlige, dannede af store Have, Bjærge eller Ørkener etc.; endelig kunne de ogsaa være bestemte ved visse Plantegruppers (Ordeners, Familiers eller Slægters) Optræden, hvilket atter i første Instans afhænger af klimatologiske Aarsager (Middelhavslandenes F., arktisk F.). Se for øvrigt Plantegeografi. I Palæobotanikken betegner F. det samlede Antal Plantearter, der karakterisere en vis Jordperiode (Kridttidens F.). Endelig benyttes F. ved Benævnelsen af et Skrift, der behandler et vist Omraades F., hvad enten det sker rent floristisk (Raunkiær, Dansk Ekskursionsflora) eller paa anden Maade, f. Eks. biologisk-plantegeografisk (Volkens, »Die Flora der ägyptisch-arabischen Wüste«). *A. M.*

Florac [flåra'k], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Lozère, Hovedstad i Arrondissementet F. (Auvergne), ejendommelig beliggende i en af Bjærge omgiven Dal, der gennemstrømmes af Tarn's Bifiod Tarnon, har (1891) 2,000 Indb. og bl. a. en reformert Kirke. Kilden Pécher, der udspringer paa Bjærgene, løber gennem Byen i smaa, brusende Vandfald. *H. W.*

Flora Danica, et stort dansk, botanisk Billedværk i Folio, bestaaende af 54 Bind med 3,240 kobberstukne Tavler, paa hvilke enhver (indtil 1883 funden) dansk Blomsterplante samt en Mængde blomsterløse findes afbildede. Dette store Værk paabegyndtes 1761 af Oeder, som indtil 1771 fik udgivet 10 Bd.; 1775—82 udgaves fem ny af O. F. Müller, 1787—1805 var M. Vahl Udgiver; han fulgtes indtil 1840 af I. W. Hornemann, derpaa forestodes Udgivelsen af S. Drejer, Schouw og J. Vahl, som (1841) dog kun naaede at faa eet Hæfte ud; derpaa fortsattes Udgivelsen 1843—56 af Liebmann, 1858 af Japetus Steenstrup og Joh. Lange, og endelig lykkedes det denne sidste 1859—83 at faa det hele Værk sluttet. Indtil 1814 omfattede Værket danske, norske, slesvigske, holstenske, grønlandske, islandske og færøiske Planter. Fra det nævnte Aar optoges ingen norske Planter og fra 1864 heller ingen slesvigske og holstenske. Teksten var fra Begyndelsen baade latinsk, dansk og tysk; men fra 1864 bortfaldt den tyske. Indtil 39. Bd. afbildedes alle Grupper af Planteriget; fra 40. udelukkedes Svampene og fra 46. ogsaa Laver og Alger. 1887 udgaves (af Joh. Lange) en systematisk og alfabetisk Fortegnelse over F. D.'s Afbildninger: *Nomenclator Florae Danicae.* En stor Del af Kobbertavlerne til Værket ødelagdes ved Christiansborg Slots Brand 1884. *V. A. P.*

Floralia se Flora.

Florbaand se Gaze.

Floréal [flårea'l] (fr.), Blomstringsmaaned, den ottende Maaned i den første franske Republiks Kalender, svarende i Republikkens Aar I—VII til 20. Apr.—19. Maj, i Aarene VIII—XIII til 21. Apr.—20. Maj af den gregorianske Kalender (s. d.). *F. J. M.*

Florĕas (lat.), ordret: gid du maa blomstre o: gid det maa gaa dig vel! Florĕat, gid han (hun, den, det) maa trives og være lykkelig!

Florēn (lat. *florenus*, fr. *florin*), den Betegnelse, hvorunder Fiorino (s. d.) som Guldgylden vandt Borgerret i Tyskland. Senere benyttedes ogsaa F. som Betegnelse for Sølvgylden (forkortet *fl.*). *N. J. B.*

Florence [flå'rens], By i den nordamerikanske Stat Alabama ved Tennessee-Floden, som ikke langt derfra danner Strømhvirvlerne Muscle Shoals. (1891) 6,000 Indb. *S. B. T.*

Florence [flårã's], et glat vævet, stærkt glinsende Silketøj, der dels fremstilles i ganske tynde og lette Kvaliteter til Forstoffer, dels i svære Kvaliteter, oftest sortfarvet, Marcelline, til Klædestoffer. *K. M.*

Florens, tysk Skrivemaade for Firenze.

Florensac [flårãsa'k], By i Sydfrankrig, Dep. Hérault, Arrond. Béziers (Languedoc), har (1891) 3,800 Indb., Handel med Vine og Fabrikation af Olivenolie. *H. W.*

Florentinerbrunt, en smuk, men lidet holdbar mørkebrun Farve, der bestaar af Ferrocyankobber. *K. M.*

Florentineren ell. Toskaneren, en berømt Diamant paa 133 1/8 Karat, tilhører den østerrigske Kronskat (se Afb. under Diamant). *N. V. U.*

Florentinerflaske, Flaske med Afløbsrør, indrettet til Adskillelse af to Destillater, der ikke blandes. *K. S. K.*

Florentinerkoncil se Ferrara-Firenze-Koncil.

Florentinerkvartet se Becker, Jean.

Florentinerlak se Karmin.

Florentinerolie, en Slags fin Olivenolie, der eksporteres fra Livorno.

Florentinsk Mosaik se Mosaik.

Florere se Flor.

Flores (lat.), Flertal af *flos*, Blomst, Blomster, kaldes i Farmacien tørrede Blomster og bruges tillige som Betegnelse for nogle til Dels ved Sublimation vundne kemiske Præparater, f. Eks. *F. Antimonii*, Spydglansilte, *F. Benzoes*, Benzoesyre, *F. Salts ammoniaci simplicis, martiales*, Salmiak, jærnholdig Salmiak, *F. Sulphuris*, Svovlblomme, *F. Viridis Aeris*, Spanskgrønt, *F. Zinci*, Zinkilte. Af de mest bekendte tørrede Blomster, for hvilke Betegnelsen F. benyttes, nævnes her: *F. Arnicae*, Arnikablomster, Volvorlej, *F. Aurantii*, Pomeransblomster, *F. Bellidis*, Gaaseblomster, *F. Brayerae*, Kussoblomster, *F. Calendula*, Morgenfrue, *F. Caryophylli*, Nelliker, *F. Carthami*, Safflor, *F. Cassiae*, Kanelblomster, *F. Chamomillae*, Kamilleblomster, *F. Cinae*, Ormefrø, *F. Convallariae majalis*, Liljekonval, *F. Cyani*, Kornblomster, *F. Kusso*, Kussoblomster, *F. Lamiialbi*, Døvnælde, *F. Lavandulae*, Lavendelblomster, *F. Malvae*, Katostblomster, *F. Melliloti*, Stenkløverblomster, *F. Millefolii*, Røllikeblomster, *F. Na-*

phae, Pomeransblomster, *F. Papaveris*, Valmueblomster, *F. Pyrethri*, Insektpulver, *F. Rhoeados*, Kornvalmueblomster, *F. Roxae*, Rosenblade, *F. Sambuci*, Hyldeblomster, *F. Tanaceti*, Regnfangblomster, *F. Tiliae*, Lindeblomster, *F. Verbasci*, Kongelysblomster. *A. B.*

Flores (San José de F.), By i Sydamerika, Republik Argentina, Stat Buenos Ayres, 10 Km. S. V. f. Buenos Ayres ved Banen til Bahia Bianca. F. blev anlagt 1804 og har (1890) 5,800 Indb. *C. A.*

Flōres, den vestligste af Azorerne (s. d.).

Flores, Benancio, sydamerikansk General, død 19. Febr. 1868, tog 1853 som Oberst Del i Revolutionen mod Præsident Giro i Uruguay, blev efter dennes Fald Medlem af den derefter indsatte Tremandsregering og blev 1854 Statens Præsident; det liberale Parti (Colorados) havde sejret over de konservative (Biancos). 1855 blev han atter fordreven og flygtede til Argentina, hvor han blev General; men 1863 vendte han tilbage til Uruguay, hvor han 1865 igen kom i Spidsen for Regeringen. Efter at have sluttet en Alliance med Brasilien og Argentina kæmpede F. med Udmærkelse mod Paraguay, men blev myrdet. *S. B. T.*

Flores, Juan José, sydamerikansk General og Statsmand, født i Puerto Cabello i Venezuela *1801*, død 1. Oktbr. 1864, udmærkede sig som General under Bolivar, blev 1823 Guvernør i Pasto, derefter Overbefalingsmand i Ecuador, endte 1828 Krigen mod Peru ved Sejren ved Tarqui og blev Præsident i Ecuador, da dette blev en egen Republik. Som Fører for det konservative Parti var han Præsident 1831—35, men blev da fordreven og levede i Forvisning paa Galapagos-Øerne, til hvis Opkomst han bidrog meget. 1839 og 1843—45 var F. atter Præsident, men blev da igen fordreven og gjorde flere Gange forgæves Forsøg paa at genvinde Magten; men da han 1860 efter en Sejr over det demokratiske Parti drog ind i Guayaquil, blev den konservative Moreno Præsident, og F. blev Guvernør i Guayaquil. *S. B. T.*

Flores antimonii se Antimonilte.

Florescéns (bot.) betyder Blomsterspringet, Blomsternes Udfoldelse, men ses ogsaa anvendt for Blomsterstand. *A. M.*

FlorésCO, Joan Emanuel, rumænsk General og Statsmand, født 1819 i Rimnik, død 24. Maj 1893, uddannedes i Krigsskolen St. Cyr og blev efter sin Hjemkomst Fyrst Bibesco's Svigersøn. Han tjente 1854 som Oberst i den russiske General Lüders'es Stab og arbejdede 1859 forgæves for sin Svigerfaders Genvalg til Fyrste i Valakiet. Dog blev han 1860—61 Krigsminister hos Fyrst Alex. Cusa og 1871—76 under Fyrst Carol; medvirkede væsentlig til Hærens Udvikling, men fik efter at være fortrængt som Minister ikke Lov til at deltage i Krigen 1877 og afskedigedes 1880 fra Hæren. Han blev derefter Senator og var en af Lederne for det konservative, russisk sindede Parti i Kampen mod det liberale Ministerium; Novbr. 1890 blev han Senatets Formand og var Marts—Decbr. 1891 Førsteminister. *E. E.*

Flores og Blanzeflor, sengræsk Kærlighedsroman om to elskende, der endelig forenes, blev bearbejdet paa Fransk og indlemmet i Karl den Stores Sagnkreds, derfra oversat paa Norsk i 13. Aarh. og videre til Svensk som rimet Roman (1312); denne blev ogsaa kendt i Danmark og trykt af Ghemen (1509 og maaske tidligere). Jfr. Danmark »Litt.«, S. 996. *A. O.*

Flores Zinci d. s. s. Zinkilte (Zinkoxyd).

Florét (fr. *fleuret*) er et Øvelsesvaaben, ved hvilket Brugen af den tveæggede eller trekantede Stødkaarde indøves. Den har en tynd, meget bøjelig og som Regel firkantet Klinge, der ender i en flad, skindklædt Dup. Fæstet bestaar af et firkantet Haandtag og en lille Parerplade. F. omtales første Gang af Franskmanden Besnard 1653, men er sikkert af italiensk Oprindelse. *K. A. K.*

Florétbaand, Barattes-, Frisoletbaand, simple Silkebaand, vævede af Florctsilke alene eller blandet med Bomuld; bruges navnlig sorte til Kantning; Baand, lignende F., men uden Silke, kaldes ofte F. *K. M.*

Floretinsyre se Florizin.

Florétsilke se Silke.

Flōrez, Henrique, spansk Historiker, født 14. Febr. 1701 i Valladolid, død 20. Aug. 1773 i Madrid. Han hørte til Augustinerordenen og omtales almindeligvis som »el Padre F.«, og han virkede som teologisk Professor ved Universitetet i Alcalá. Hans Hovedværk er det højst fortjenstfulde kirkehistoriske Arbejde »Espana sagrada, teatro *geográfico-histórico* de la iglesia de Espana« [29 Bd., Madrid 1747—73], der er blevet fortsat af forskellige helt ned til 19. Aarh.'s Slutning, senest af det spanske historiske Akademi. Nævnes kunne endvidere »Clave historial« [Madrid 1743], en Kronologi, »Medallas de las colonias, municipios y pueblos antiguos de Espana« [2 Bd., Madrid 1757—58, med Supplement 1773], »Memorias de las reinas catolicas« [smst. 1761] og en Afhandling om Cantabrien i Romernes Tid [1768]. Til en anden Retning hørte det *Cursus Theologiae*, som han udgav 1732—38 i 5 Kvartbind. — (Litt.: Mendez, *Noticias sobre la vida y escritos de H. F.* [Madrid 1780, ny Udg. 1860]). *E. G.*

Flōrez-Estrāda, Alvaro, spansk Politiker og Nationaløkonom, (1769—1853). Fra 1798 af indtog han fremtrædende administrative Stillinger, hvori han indlagde sig store Fortjenester af at søge Landets Forsvarskræfter opretholdt lige over for Franskmændenes Angreb og den indre Forvirring. Ved Ferdinand VII's Tilbagekomst 1814 gik han i frivillig Landflygtighed til England. Efter et Par Aars Forløb vendte han tilbage og deltog atter energisk i det offentlige Liv, men forlod 1823 paa ny Fædrelandet. I England udarbejdede han nu sit nationaløkonomiske Hovedværk »Tratado de economia politica« [London 1828, 2. Udg. Paris 1831; sidste betydelig forøgede spanske Originaludgave, Madrid 1848, under Titlen »Curso« eta, lettest tilgængelig i den franske Oversættelse »Cours éclectique d'économie politique« ved L. Galibert, 3 Bd., Paris og London 1833]. Som den franske Oversættelses Titel antyder, er F. inden for sin Videnskab Eklektiker; med stor Omhu, Troskab og Klarhed redegør han for sine Forgængeres, navnlig den engelske klassiske Retnings Anskuelser, som han lejlighedsvis nærmere begrunder eller modificerer. Overalt søger han ved Siden af det rent økonomiske at fremhæve Problemernes sociale Synspunkt. F. regnes for at være Spanien's betydeligste nationaløkonomiske Forfatter i 19. Aarh. *K. V. H.*

Florflue se Florvinger.

Floriacénser (Florenser, Florienser), Munkeorden i Kalabrien, stiftet af Abbed Joachim a Fiore, efter at denne 1189 havde forladt sit Kloster og trukket sig tilbage til Fiore med flere Venner. Til det her grundede Kloster sluttede sig snart andre, og Pave Cølestin III stadfæstede 1196 den strenge Ordensregel. Senere udartede F., og 1505 bleve de fleste af dem lagte ind i andre Ordener. Der fandtes ogsaa kvindelige F. *L. M.*

Florian [flårjã'], Jean Pierre Claris de, fransk Digter, født 6. Marts 1755 i Slottet F. nær Anduze, død 13. Septbr. 1794 i Sceaux. 1768 blev han Page hos Hertugen af Penthiévre i Paris; denne lod ham gennemgaa Artilleriskolen, gjorde ham til Kaptajn og tog ham paa ny i sin Tjeneste som Kammerjunker. Lykkelig og fejret som Salondigter levede F. dels i Paris, dels paa Hertugens Slotte. 1788 optoges han i Akademiet. Under Rædselsperioden fængsledes han 1793, genvandt sin Frihed ved 9. Thermidor, men døde ikke længe efter. 1779 debuterede han med en lille Harlekin-Komedie »Les deux billets«, efterfulgt af lignende kvikke og kælne Lystspil »Jeannot et Colin« [1780], »Les jumeaux de Bergame« [1782], »Le bon ménage« [1782], »Le bon père« [1783], La bonne mere« [1785], »Le bon fils« [1785] o. fl., hvori han søger at forene komisk Skælmeri med moralsk Følsomhed og at forherlige »Familiedyderne«. Stort Ry vandt han ved Hyrderomanen »Galatée« [1783], en udtyndet Efterligning af Cervantes'es Værk, og andre Hyrderomaner som »Estelle« [1787] og Pastoraler, inspirerede af Gessner's sentimentale Natursværmeri. Endnu ringere Værd end disse sødlige Produkter have de matte historisk-poetiske Romaner »Numa Pompilius« [1786], en Efterligning af Fénelon's »Télémaque«, »Gonzalve de Cordoue« [1791] med en mere værdifuld, historisk Indledning om Maurerne samt en Række Noveller ira fremmede Lande. F. naaede højest i sine »Fables« [1792], som han skrev paa Hertugen af Penthiévre's Opfordring, og som udmærke sig ved elskværdig Ynde og friskt Lune, men kun for en ringe Del ere originale; sine Emner tog han dels fra Oldtiden, dels fra samtidige tyske, engelske og spanske Fabeldigtere. F.'s samtlige Værker ere udgivne bl. a. af Renouard [16 Bd. 1820] og Jauffret [12 Bd., 1837—38], hans »Gieuvres inédites« af Pixérécourt [4 Bd. 1824]. (Litt: A. J.N. deRosny, *Vie de F.* [1797]; Lacretelle, *Éloge de F.* [1812]; Viancin, *Eloge de F.* [1833]; A. de Montvaillant, *F., sa vie, ses œuvres, sa correspondance* [1879]). *S. Ms.*

Floriānus, katolsk Helgen, født ca. 190 i Nedreøsterrig. Han tjente i den romerske Hær, og da han for sin Tros Skyld blev druknet, skete der Jærtegn ved hans Lig. Hans Relikvier flyttedes 1184 fra Rom til Krakov, hvor han blev Polen's Skytspatron. Tillige er F., hvis Helgendag er 4. Maj, en Beskærmer for Ild og Ildsvaade. *M. M.*

Florida [flå'rɛda] ell. Anuda, en af de nordligste blandt de britiske Salomons-Øer i det store Ocean, ligger S. 0. f. den tyske 0 Isabella og er 440 □Km. stor. Den har vigtige Handelsfaktorier og en stor Missionsstation. *C. A.*

Florida [flå'rɛda], den sydøstligste Stat i U. S. A., bestaar al Halvøen F., der fra Nordamerika's Fastland strækker sig mod Syd over mod Cuba mellem det atlantiske Ocean og den mejikanske Golf, samt en Del af Golfens nordlige Kystland indtil Pensacola og begrænses foruden af Havet af Staterne Georgia og Alabama. Den ligger mellem 25° (Kap Sable) og 31° n. Br. og mellem 80° og 87° 45' v. L. f. Grw. Arealet er 151,981 □Km. (1890 Nr. 22 mellem Fristaterne i Størrelse) med (1890) 391,400 Indb. (Nr. 32), hvad der giver en Tæthed af 25 pr. □Km. (Nr. 37). F. hører gennem sine Naturforhold, Klima, Planteverden, Dyreverden og til Dels Befolkning og Historie snarere sammen med Vestindien end med Fristaterne. Terrainet er overalt lavt, Gennemsnitshøjden er kun 18 M., og intet Punkt paa hele Halvøen naar over 60 M. Den jævne, ensformige Overflade skyldes for en stor Del dens Oprindelse, idet Halvøen væsentligst er opbygget af Koraller, der endnu langs Kysterne, takket være den varme F.-Strøm, fortsætte deres opbyggende Virksomhed; saaledes strækker der sig ud fra Sydspidsen en 250 Km. lang Bue af Koraløer, Key's, der fortsætte sig ind i Golfen til Tortugas-Øerne. Disse Key's ere ganske lave, i Reglen kun 2—3 M. høje, kun de større, som Key West, naa 5—6 M.; og S. f. denne Række synlige Koraløer, skilt fra dem ved en smal, men sejlbar Kanal, strækker sig et langt undersøisk Rev, F. Riff, der aarlig foraarsager talrige Strandinger i det befærdede F.-Stræde mellem Halvøen og Cuba. I øvrigt følges Kysterne af Sandbanker, saa at navnlig Øst- og Sydkysten ere meget fattige paa Havne, Vestkysten er noget bedre forsynet (Tampa Bai). Det indre er navnlig karakteriseret ved en Vrimmel af Søer, Moser og Sumpe, især i den sydlige Halvdel, hvor den store Sø Okeechobee (3,000 □Km.), der mod Syd fortsættes i de umaadelige Sumpstrækninger Everglades, danner en væsentlig Hindring for Samkvemmet mellem Øst- og Vestkysten. Efter Overfladens Beskaffenhed skelner man mellem Pine Lands, Hummocks og Swamps (Sumplandet). De første ere bedst egnede til Kultur og ere enten bølgeformige, dækkede med et tykt Humuslag, og da usædvanlig frugtbare, eller flade, udmærkede Græsgange. Hummocks ere gamle Koraløer, der hæve sig over Sumpstrækningerne og dækkes af tætte Skove af Egetræer, Magnolier, Valnød- og Gummitræer. Sumpene, saaledes den store Everglades, ere næsten ufremkommelige fugtige Skove af Cypresser, Cedere og Fyrretræer; otte er Overgangen mellem Sumpe og Søer ikke let at konstatere, da disse ere meget lavvandede (de dybeste Huller i Okeechobee saaledes kun 4 M.) og bevoksede med tætte Rørtykninger. Foruden i Søerne og Sumpene viser F.'s Vandrigdom sig i de utallige større og mindre Floder; den betydeligste er St. John, der løber i en mærkelig Indsænkning langs Atlanterhavets Kyst, sandsynligvis et gammelt Stræde, der af Koraller og Sandbanker er aflukket fra Havet; St. John udmunder ved Jacksonville i Atlanterhavet; paa den modsatte Side mærkes Suwanee, Appalachicola og Escambia, der dog ikke tilhøre Halvøen, men den Staten tilhørende Del af Fastlandet, saa at de alle udmunde paa den mejikanske Golfs Nordkyst. Den korallinske Kalk, der danner Undergrunden, forklarer den hyppige Forekomst af vandrige Floders pludselige Forsvinden eller Fremkomst. Klimaet i dette »Nordamerika's Italien« er subtropisk og stemmer mod Syd i meget overens med Antillernes.

Paa Grund af Halvøens intime Berøring med Havet er Temperaturforskellen mellem koldeste og varmeste Maaned ikke stor, saaledes har Key West længst mod Syd for Januar $20,_7^0$, for Juli $28,_8^0$ og St. Augustine mod Nord for Januar $20,_4^0$ og for Juli $27,_9^0$. Det store nordamerikanske Fastlands Nærhed mærkes dog ved, at Nattefrost ingen Steder er udelukket, noget, der undertiden bliver skæbnesvangert for Orangeplantningerne. Sommeren er den regnfuldeste Tid, og Regnmængden er størst mod Syd, hvor den naar ca. 1,000 Mm. I det hele er Klimaet uden for Sumpene behageligt, varmt og ganske sundt, hvorfor F. aarlig besøges af en Mængde tilrejsende for deres Helbreds Skyld, særlig søgt er Halvøen som Kursted for Lungesygdomme. Floraen er overordentlig yppig, tætte Skove dække den største Del af Landet, og, foruden de tidligere nævnte Planteformer, træffes mange tropiske Planter, som Mangrover, Palmer (Sabal og Kokospalmer) o. a. Af dyrkede Planter maa særlig fremhæves den fortrinlige Sea-Island-Bomuld, der tidligere kun dyrkedes paa nogle Øer langs South-Carolina's og Georgia's Kyster, Sukkerrør, Oranger og Kokosnødder, endvidere Kakao, Kaffe, Tobak, Ris, Arrow, Sisalhamp og nyzeelandsk Hamp. Ligesom Planteverdenen er Dyreverdenen halv antillisk; mærkeligt nok frembyde de store Sumpe og Søer ikke noget rigt Dyreliv, kun Alligatorer og Skildpadder findes der i Mængde. — Endnu er F. kun tyndt befolket, og den stærke Tilstrømning af Indvandrere, som har bragt de nordlige Stater saa hurtig frem, synes at have undgaaet Halvøen; de tætte Skove, de mange Sumpe, de stadige blodige Kampe med de indfødte Seminoler og det varme Klima, der ikke passer for europæiske Arbejdere, har vel afskrækket dem, men det frugtbare og fra Naturens Haand i saa mange Henseender begunstigede Land gaar sikkert en stor Fremtid i Møde, naar man faar en systematisk Udtørring af Sumpene sat i Gang. En Begyndelse herpaa er allerede sket, idet et stort Agerbrugsselskab 1882 har erhvervet et Areal paa ikke mindre end 1,6 Mill. Hekt. og paabegyndt dets Dræning. Agerbruget er den vigtigste Næringsvej og sysselsætter ca. 65 p. Ct. af Befolkningen, Kvægavlen og Fiskeriet (dels Fisk, dels Østers og Svampe) ere ogsaa af Betydning, hvorimod Industrien endnu kun spiller en ringe Rolle. Blandt Handelsbyerne ere Key West, Pensacola, Jacksonville og Tampa de betydeligste. Befolkningen var (1890) 391,400 (mod 269,500 i 1880), deraf ca. $^2/_5$ Negre, Resten overvejende Angloamerikanere, dog findes ogsaa et ikke ringe Antal spanske Kreolere fra det spanske Herredømmes Tid, og i Sumpene og i Skovene omkring Indian River leve endnu ca. 2,000 Indianere, Rester af Halvøens gamle krigerske Urbefolkning, Seminolerne. Staten styres af en Guvernør, valgt paa 4 Aar, og en lovgivende Forsamling, som bestaar af et Senat med 32 for 4 Aar valgte Senatorer og et Underhus paa 68 Repræsentanter, valgte for 2 Aar. Til Repræsentanternes Hus i Washington sender Staten ifølge sin Folkemængde 2 Repræsentanter. Staten deles i 45 Counties, og Hovedstaden er Tallahassee, (1890) 2,900 Indb. Af andre større eller historisk interessante Byer kunne nævnes Key West (18,000 Indb.), Jacksonville (17,200), Tampa (3,500) og St. Augustine (3,000). Ved Siden af de andre Staters Storbyer ere F.'s Byer saaledes kun ubetydelige.

Historie. Allerede 1512 kom Ponce de Leon paa sin Søgen efter Ungdommens Kilde til Halvøen og gav den Navnet F. efter Palmesøndag, Spaniernes »Pascua F.«, paa hvilken Dag han landede. Senere besøgtes den flere Gange af Spanierne, saaledes af Hernando de Soto 1538, men mest for at røve indfødte til Slaver, og først i Midten af 16. Aarh. forsøgte nogle franske Hugenotter under Laudonnière at grundlægge en Koloni ved St. John's Munding 1562; dette Indgreb i deres Overhøjhed vilde Spanierne dog ikke taale, og efter at de under Menendez ved Hjælp af det skændigste Forræderi havde myrdet alle de franske Kolonister, anlagdes 1565 St. Augustine, den første europæiske By paa Nordamerika's Fastland uden for Mejiko. I de følgende 2 Aarhundreder var F. en spansk Koloni, uden at Spanierne dog gjorde meget for dens Opkomst. Fra 1763 var Halvøen i 20 Aar under engelsk Herredømme, men ved Freden i Versailles blev den atter afstaaet til Spanierne, der beholdt den, indtil de 1819 solgte den til U. S. A. for 5 Mill. Dollars. 1822 blev F. organiseret som Territorium, 1845 som Stat, efter at en langvarig og blodig Opstand blandt Seminolerne var undertrykket 1842. Under den store Borgerkrig sluttede F. sig til Sydstaternes Sag. (Litt.: Fairbanks, *The history of F. 1512—1842* [Philadelphia 1871]; King, *The Southern States of North-America* [Lond. 1875]; Barbour, *F. for tourists, invalids and settlers* [1884]; Lanier, *F., its scenery, climates and history* [Philadelphia 1881]). *C. A.*

Florida, Departement i det indre af den sydamerikanske Republik Uruguay, er 12,107 □Km. med (1889) 28,750 Indb., hvis Hovednæringsvej er Kvægavl. Hovedstaden Villa de San Fernando de la F. ligger ved Jærnbanelinien Montevideo-Durazno og har 2,500 Indb. *C. A.*

Florida Bianca, Don Josefo Moñino, Greve, spansk Statsmand, født 1729 i Hellin i Murcia, død 20. Novbr. 1808, studerede Lovkyndighed i Salamanca og blev Fiskal ved Kastilien's store Raads Tribunal (o: Højesteret). 1772 blev han Gesandt hos Clemens XIV, hvor han kraftig støttede Jesuitternes Modstandere og bidrog til Valget af Pius VI. For sin gode Tjeneste blev han Greve af F. B. og 1777 Førsteminister i Spanien. Hans Styrelse var god, i det mindste indadtil: han anlagde en Del af den store aragonske Kanal, lod bane udmærkede Veje i det dengang næsten vejløse Spanien, stiftede Agerdyrkningsselskaber og Akademier, anlagde Madrid's botaniske Have, stiftede Handelsselskab paa Filippinerne, sluttede en fordelagtig Handelstraktat med Porten, tillod Frihandel paa Amerika o. s. v. Udadtil arbejdede han paa et godt Forhold til Portugal, med hvilket Rige Spanien laa i Strid om sydamerikanske Kolonier, uden at han dog kunde gennemføre sin Plan at faa en spansk Prins til Tronfølger i Portugal; han sluttede fordelagtige Traktater med Marokko og Tripolis, lod Røverstaden Alger bombardere og beskyttede med Kraft det spanske Flag i Middelhavet og Levanten. At Spanien i Kraft af den bourbonske Familicpagt ved Frankrig's Side deltog i Krigen mod England (1779—83), paalagde Landet uhyre Byrder,

men skaffede det dog Florida og Minorca tilbage. Da Don Carlos IV kom paa Tronen 1788, mistede F. en stor Del af sin Indflydelse, men vedblev dog at være Udenrigsminister; men da han søgte at knække Dronning Maria Luisa's Magt over den fuldstændig imbecile Konge, blev han styrtet, Febr. 1792, i nogen Tid holdt i haardt Fængsel i Pamplona og derefter forvist til sine Godser. Da Spanien 1808 rejste sig mod Napoleon, blev F. Præsident for Centraljuntaen i Murcia, men døde snart efter i Sevilla, i hvis Katedral han ligger jordfæstet. *F. J. M.*

Florida-Kanalen forbinder det atlantiske Ocean med den mejikanske Golf gennem Roden af Halvøen Florida. Den udgaar fra Ferdinandina og benytter St. John's River indtil Doctor's Lake, hvorfra den fører over til Floden Suwanee, som den følger til dens Udløb. Den er 257 Km. lang, men deraf ere kun 80 gravede gennem fast Land, Dybden er 6 M., Bredden 30,5 M. Skibe fra New York til New Orleans spare ved at benytte denne Kanal en 800 Km. lang Omvej gennem Florida-Strædet. *C. A.*

Florida Key's se Florida.

Florida-Stræde adskiller Halvøen Florida fra Øen Cuba og danner Hovedadgangen fra det atlantiske Ocean til den mejikanske Havbugt. Dets Længde er ca. 500 Km., og paa det smalleste Sted er Bredden ca. 80 Km. Paa Grund af de talrige større og mindre Øer og undersøiske Koralrev er Strædet farligt at besejle. *C. A.*

Florida-Strøm se Atlantiske Ocean.

Floridéae se Alger S. 522.

Floridia, By i Italien, paa Sicilien, i Provinsen Siracusa (1881) 10,145 Indb., ligger mellem to Arme af Floden Anapos, har Korn-, Vin- og Olivenavl. *V. R.*

Floridit, Betegnelse for Fosforitten fra Florida, se Apatit.

Florilegium (lat.), Blomstersamling; Oversættelse af det græske Ord Antologi (s. d.). Et antikt Værk af Stobæus citeres gerne uuder Titlen F. (se Stobæus). *A. B. D.*

Florimani (græ.), Blomstergalskab.

Fiorimo, Francesco, italiensk Komponist og Musikforfatter, født 1800, død i Napoli 18. Decbr. 1888, var Elev af, senere Lærer ved Konservatoriet i Napoli og har komponeret adskillige Orkesterværker, Kantater og Sange samt skrevet en anset Sangskole. Mere betydelig har dog hans Forfattervirksomhed været. Hans Hovedværk er Napoli's Konservatoriers Historie: »La scuola musicale di Napoli é i suoi conservatorii« [1880—84]; endvidere har F. bl. a. skrevet: »Riccardo Wagner ed i Wagneristi« [1876]. *W. B.*

Florin [flåræ'] (fr.), en af Ludvig VI og Ludvig VII som Efterligning af Fiorino (s. d.) præget Guldmønt (F. de Florence, F. de St. George), forsvunden siden 1350 som Parisis d'or. Senere var F. Navnet paa en Liège-Guldmønt, og til sidst blev det en fransk Betegnelse for alle Gylden. F. kaldes ogsaa en engelsk ifølge Lov af 1849 præget Sølvmønt, 2 Shillings — 1/10 L. St. I Geneve regnedes indtil 1852 i Smaahandelen og i »offentlige Regninger«; efter F. å 12 Sols (Sous) à 12 Deniers (en petite monaie) — 2,0665 Gr. fint Sølv. *N. Y. B.*

Florina (Lerin), By i Macedonien, Vilajet Monastir, ligger ved Landevejen fra Monastir til Kastoria. Den er Sædet for den græske Biskop over Maglenon, men for øvrigt er Hovedmassen af de ca. 5,000 Indb. Muhamedanere. *C. A.*

FloriO Rubattino (*Navigazion generale Italiana. Societa reunite*), italiensk Dampskibsselskab, der understøttes af Staten, og som raader over en Flaade paa 108 Skibe med en samlet Drægtighed af ca. 100,000 Tons. Selskabet, hvis Hovedsæde er i Rom, har Stationer i Genova, Palermo og Napoli; herfra udgaa dets faste Linier, der spænde over hele Middelhavet; en anden Linie, udgaaende fra Port Said, besørger Trafikken til de ostindiske og kinesiske Havne. Foruden disse Linier har F. R. en tredje paa New York og Boston samt en sydamerikansk, der anløber Havnene fra Bahia til Montevideo. *C. L. W.*

Floris (Flores), 0 blandt Sunda-Øerne, S. f. Celebes, 15,610 □ Km. med 250,000 Indb. Kysten er frugtbar; det indre, som er næsten ubekendt, er bjærgrigt og skovbevokset. Østsiden bestaar af tertiære Dannelser og har ligesom Sydkysten mange Vulkaner, f. Eks. Gunnug Lobetobi (2,170 M.), Gunnug Keo (2,763 M.). Indbyggerne kalde Vestsiden »Mangerai« og Østsiden »Eudeh«. Paa Østkysten findes en europæisk Koloni »Larautuka«, som har en god Havn og megen Handel med Sandeltræ, Skildpadde og Fuglereder. Vestsiden tilhører Holland og staar under Guvernementet Celebes, Østsiden tilhører Portugal og er indlemmet i Regentskabet Timor. I det indre bo saa godt som uafhængige Stammer. *V. R.*

Floris, Cornelis, med Familienavnet de Vriendt, nederlandsk Arkitekt i Midten af 16. Aarh., Elev af Giovanni da Bologna, var en af Førerne for den rige Renaissances Udvikling i Belgien. Hans Hovedværk er Raadhuset i Antwerpen (1561—65), en af de prægtigste og største Renaissancebygninger i Belgien. Ogsaa Hansahuset i Antwerpen skyldes ham samt en Række dekorative, monumentale Værker, bl. a. det storartede Tabernakel i Kirken i Léau (1550) og Marmorepitafiet over Christian III i Roskilde Domkirke (1569—75). En Samling af hans ornamentale Udkast er udgiven i Kobberstik af Hieronymus Cock (1556). *E. S.*

Floris, F., flamsk Maler, se Vriendt, de.

Floris-Havet er en Del af Havet mellem Asien og Australien, det australske Middelhav. F.-H. ligger mellem Flores og Sumbava mod Syd og Celebes mod Nord og staar mod Øst i Forbindelse med Sunda-Havet og mod Vest med Java-Havet. Mod Syd forbindes det ved Stræder med det indiske Ocean. *V. R.*

Florist se Floristik.

Floristik, den Del af Botanikken, der behandler et større eller mindre Landomraades Planteverden paa en saadan Maade, at der skabes saa fuldstændig en Fortegnelse som muligt over Omraadets Indhold af Plantearter. Den, der beskæftiger sig særlig med F., kaldes Florist. *A. M.*

Florizin, $C_{21}H_{24}O_{10} + 2H_2O$, er et Glykosid; det findes hovedsagelig i Rodbarken af Æble-, Pære-, Kirsebær- og Blommetræer og krystalliserer i fine glinsende, hvide Naale, der i vandfri Tilstand smelte ved 106°. Ved Kogning med fortyndede uorganiske Syrer spaltes F. i Druesukker og Floretin, $C_{15}H_{14}O_5$, der ved Indvirkning af Kali-

lud yderligere spaltes i **Floretinsyre**, $C_9H_{10}O_3$ eller $C_6H_4(OH) . CH(CH_3) . CO_2H$, og **Floroglucin** (s. d). *O. C.*

Florman, Arvid Henrik, svensk Læge og Dyrlæge, født 4. Septbr. 1761 ved Helsingborg, død 1840. F. studerede Medicin i Lund og derefter i Kjøbenhavn, hvor han tillige navnlig lagde sig efter Veterinærvidenskab under Abildgaard's Ledelse. 1787 blev han anatomisk Prosektor i Lund; 1788—90 gjorde han Tjeneste ved Flaaden i Karlskrona og underviste de yngre Lasaretkirurger i Anatomi; 1791 blev han Dr. med. i Lund; 1797—98 studerede han i Udlandet og var derpaa 1801—31 Professor i Anatomi, Kirurgi og Veterinærvidenskab i Lund. — F. var anset for at være en udmærket dygti g Mand, der med særlig Interesse underviste allerede fra 1790 i Veterinærvidenskab i Lund, hvor der var en særlig Dissektionssal dertil. Han var Medlem af en Mængde lærde Selskaber og gjorde sig særlig bekendt som en ivrig Totalafholdsmand. —

Blandt hans Skrifter kan særlig fremhæves en Artikel »Kan man af utvortes tecken eller genom dissection med visshet bestämma, om en menniska eller annat djur, som upptagas ur vattnet, är drunknadt eller paa annat sätt omkommit?« (Oprindelig i det danske Tidsskrift »Nyt Bibl. f. Physik, Medicin og Oeconomie«, I [Kbhvn. 1801]; desuden paa Svensk i Hedin's »Vetenskaps-Journal for läkare och fältskärer«, II 1801, og paa Tysk); dernæst *Pharmacopoea veterinaria* eller »Handbok for Häst- och Boskapsläkare« [Lund 1809], »Underrattelser om hushållsdjurenes vård och skötsel« [1834, 6. Opl. 1880]. — Sin Bogsamling skænkede han til Lund's Universitet. *G. N.*

Flormel, det fineste Hvedemel.

Floroglucin, $C_6H_3(OH)_3$, er en treatomet Fenol, isomer med Pyrogallol, der dannes ved Smeltning af forskellige Harpikser, f. Eks. Katekin, Kino og Gummigut eller af Resorcin med Kaliumhydroxyd. F. krystalliserer med 2 Moleculer Vand i store tavleformede Krystaller, der let forvitre. I vandfri Tilstand smelter det ved henimod 219°; det er letopløseligt i Vand, Alkohol og Æter, har en sød Smag og er ikke giftigt; dets vandige Opløsning giver med Jærnklorid en blaaviolet Farve. I Nærværelse af Saltsyre er F. et meget følsomt Reagens for Træmasse i Papir; dette antager, naar Træmasse er til Stede, ved Befugtning med F. i Saltsyre en rød Farve. *O. C.*

Floms, Publius Annius, romersk Retor fra 2. Aarh. e. Chr. Han var født i Afrika, opholdt sig længere Tid i Tarraco i Spanien, men levede under Hadrian i Rom. Man tillægger ham med Sandsynlighed et under Navnet Julius eller L. Anneus F. overleveret Omrids af den romerske Historie fra Rom's Anlæggelse til August i to Bøger (*bellorum omnium annorum DCC libri duo*). Det er væsentlig et kort Udtog af Livius, med chauvinistisk Tendens og stærk retorisk Farve; i historisk Henseende er det yderst tarveligt, fuldt af Fejl og Forvanskninger. (Litt.: Krit. Udg. af Jahn [Leipzig 1852]; Tekstudg. af Halm [Leipzig 1854]. Spengel, »Die Geschichtsbucher des F.« [Munchnerakad. Afhdl. 1861]). *A. B. D.*

Florvinger (*Neuroptera*). Til Neuropterernes Orden regnedes tidligere under Begrebet *Pseudoneuroptera*: Libellulider (*Odonata*), Døgnfluer (*Ephemeridae*), *Perlidae*, Boglusene (*Psocidae*). Da alle til disse Familier hørende Insekter have ufuldstændig Forvandling, ere de senere (Erichson, Brauer) blevne henførte til de retvingede, Orthopterernes Orden. Nutidsbegrebet *Neuroptera*, der indbefatter alle Insekter med fuldstændig Forvandling, bidende eller ufuldkomne Munddele og 4 klare, ensartede, netaarede Vinger, deles atter i 2 store Underordener: *Planipennia* og *Trichoptera* (Vaarfluer). Hvad denne sidste angaar (se Vaarfluer), da er den paa Grund af sine ikke faa Lighedspunkter med Sommerfugle oftere (navnlig af Wallengren) bleven stillet til disse. Underordenen *Planipennia* falder atter naturligst i 4 Familier: Myreløverne (*Myrmeleontidae*), Bladlusløverne (*Hemerobiidae*), *Sialidae* og Skorpionsflue (*Panorpidae*). Familierne adskilles fra hverandre paa Hovedets Form, Føddernes og Antennernes Bygning og Vingernes Nervation.

Myreløvernes interessante Familie er i Norden repræsenteret af een eneste Art, *Myrmeleon formicarius*, der tilmed er meget sjælden og kun kendt saavel i Norge som Sverige fra enkelte Lokaliteter. I Danmark er den særlig bleven iagttagen i Tidsvilde. Det store smukke Insekt med de 4 klare, stærkt ribbede Vinger, de kølleformede Følehorn, fremtrædende Øjne og den lange, smalle Bagkrop er et Natdyr, der om Dagen holder sig skjult i Græsset eller paa Undersiden af Grenene. Om Natten lægges Æggene løst paa Flyvesandet, og det er de derved fremkomne Larver, der have skaffet Insektet sit Navn og sin Popularitet. Larven er kort, plump, graabrun af Farve, har et bredt, fladt, særdeles bevægeligt Hoved, udstyret med et Antal Punktøjne og et Par meget lange, tandede og hule Kindbakker. Den graver sin bekendte Tragt i Sandet ved først at danne en Ringfure, som opstaar ved, at den stadig vrikker sig baglængs gennem det vigende Sand. Den da i Midten staaende

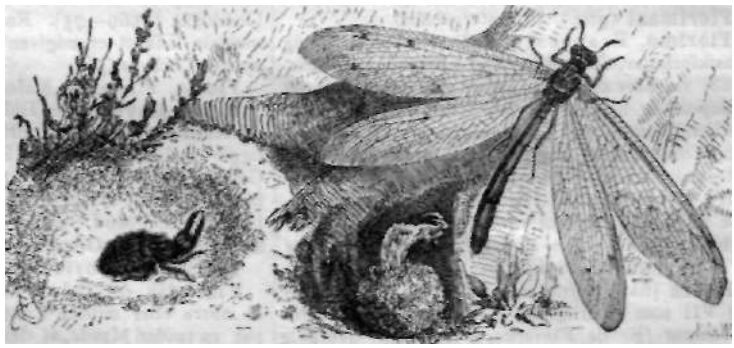

Larve, Puppe og udviklet Insekt af Myreløve.
(Under normale Forhold rage kun Larvens Kindbakker op af Grubens Centrum).

lille Sandkugle skaffer den derpaa bort ved med Forbenene at anbringe Sandet paa Hovedet og med et raskt Kast med dette at slynge det ud over Ringfuren. Til sidst er da Sandkeglen helt kastet ud, en Tragt har dannet sig, og i Midten af den anbringer Larven sig kun med Kindbakkerne ragende op over Sandet. Insekter, der komme for nær Tragten, rulle ned i denne, gribes af Kindbakkerne og udsuges, hvorpaa de atter med et Kast med Hovedet slynges over Tragtens Rand. I Juni spindes en fin Silkekokon, der styrkes ved Sandkorn, og inde i den hviler Puppen i 4 Uger. Kokonen gennembides af Puppens stærke Mandibler. Disse ere meget svage hos det udviklede Dyr, der rimeligvis tager meget ringe Næring til sig. De af Æggene udkrøbne Larver overvintre det første Aar som spæde Larver, og det er først det følgende Aar, at Forpupningen finder Sted. — Flere Arter findes i Mellem- og Sydeuropa, af hvilke nogles Larver ingen Tragt danne, men leve et krybende, rodende Liv i løst Sand. I Troperne optræde meget store Former. — Nær Myreløverne staar Slægten *Ascalaphus* (Sydeuropa), brogede Insekter, hvis Larver leve paa Myreløvevis.

Af Hemerobiernes interessante lille Familie skulle her Slægterne *Chrysopa*, *Hemerobius*, *Osmylus*, *Sisyra* og *Mantispa* omtales. For de fleste vil Bladlusløven, Guldøjet eller Florfluen med de 4 klare, svagt grønlige Vinger, sine prægtige, fremstaaende, gyldne Øjne være et fra vore Stuer vel-

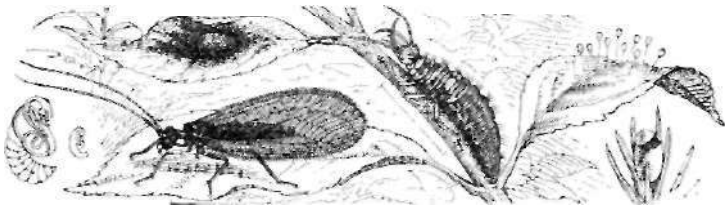

Puppe, veludviklet Insekt, Larve og Æg af Bladlusløven.

bekendt og paa Grund af sin Skønhed ofte beundret Insekt. Dyret afsætter sine lange, stilkede Æg paa Grene og Blade (Stilken dannes af en i Luften hærdnende Vædske, paa hvis yderste Spids Ægget afsættes). De unge Larver, der i Form ligne Myreløvens og have lange, hule, men utandede Mandibler, leve i Bladluskolonier og høre ligesom den følgende Slægts Larver til enhver Haveelskers og Forstmands bedste Venner, idet de gøre det af med talløse Bladlus, som de opsuge; de tomme, sølvglinsende Bælge i de Bladluskolonier, hvori de husere, vise noksom deres røveriske Færd. Puppespindet anbringes paa Blade; Slægten er udbredt næsten i alle Verdensdele ; ca. 40 europæiske Arter. Nær *Chrysopa* staar Slægten *Hemerobius*, indbefattende temmelig smaa Insekter med mørke Vinger. Larverne dække sig med de udsugede Bladlushude og blive, da disse ofte ere dækkede af hvidt Voks, selv indhyllede i en Pels af hvide Vokstraade. — Begge Slægter ere yderst almindelige overalt i Norden.

Til samme Familie høre to ligeledes i Norden forekommende Slægter, *Osmylus* og *Coniopteryx*. Førstnævntes Larve lever under Stene nær Vandet, sidstnævnte, hvis Vinger ere pudrede med et fint hvidt Støv, lever som Larve af Coccider og findes paa Træer, men desforuden ogsaa paa *Carex*-Arter.

Nær Vandet paa Siv og andre Planter træffes i Juli Maaned ofte et lille, sort Insekt med brungule stærkt haarede Vinger. Det er *Sisyra*, hvis grønne Larve lever paa og af Ferskvandssvampene *Spongillidae*. Larverne ere udstyrede med et Par særdeles lange, svage, bøjelige Kindbakker, som bores ind gennem Svampens Osculer. Larvernes Tarmkanal indeholder Svampelegemets amøboide Vandreceller, af hvilke de rimeligvis leve; de ere udstyrede paa Bagkroppen med lange grenede Haar, der muligvis virke som Trachégæller; i Forsommeren søge de op paa Siv og Planter over Vandet og spinde sig her et gult Puppespind, i hvilket den sorte Puppe hviler 8—14 Dage.

I Mellem- og Sydeuropa forekommer Slægten *Mantispa*, navnlig bekendt paa Grund af sin mærkelige Udviklingshistorie. Af de stilkede Æg kryber en lille, langstrakt, væver Larve frem, der ligger i Jorden 8 Maaneder uden at tage Føde til sig. I April opsøger Larven Jagtedderkoppernes Æggespind og borer sig ind i dette. Efter nogen Tids Forløb begynder den da at udsuge Æggene, og Ungen forvandler sig til et tykt, plumpt, maddikeagtigt Væsen. I Slutningen af Maj spinder Larven en Kokon inde i det udspiste Æggehylster, og 14 Dage efter kommer det færdige Insekt frem.

Til Sialidernes lille Familie, der særlig kendes paa det vandret stillede flade Hoved, de børste- eller traadformede Følehorn, de gennemsigtige Vinger og den ofte temmelig plumpe Bagkrop, høre 6 hovedsagelig amerikanske Slægter, hvoraf 2 forekomme i Norden. For mange er sikkerlig Slægten *Sialis* med sine brungule i Hvilen taglagte Vinger, sit sorte Hoved og plumpe Bagkrop et velbekendt Insekt, som paa sin tunge, langsomme Flugt ofte i Skumringen flyver Vandringsmanden i Ansigtet nær stillestaaende, planterige Vande. Dagen over sidde de paa Bolværker, Stendæmninger, i Sivskoven o. s. v. Æggene afsættes i store, brune Kager paa Siv, og de udkrøbne Larver ty ned til Vandet, hvor de leve af Vandinsekter og ere graadige Rovdyr; de ligne Billelarver med stort Hoved og bred kvadratisk 1. Brystring, der som de øvrige Brystringe er stærkt kitiniseret, Bagkroppen er paa hver Ring udstyret med 2 lange, smalle Trachégæller; de overvintre som Larver. Forpupningen sker uden Puppespind i Jorden nær Vandet om Foraaret.

Til samme Familie hører den mærkelige Kamelhalsflue (*Rhaphidia*), hvis 1. Brystring er meget langstrakt, og som bæres lodret i Forhold til de øvrige Brystringe og det vandret stillede Hoved. Hunnen er udstyret med en meget lang, opadkrummet Læggebrod. Den langstrakte, smalle Larve lever under Træbark.

Til Panorpidernes Familie hører den velbekendte Skorpionsflue (*Panorpa communis*), et mærkelig udseende Insekt med klare, rød- og sortplettede, i Hvilen ikke taglagte Vinger; Hovedet er

forlænget i et snabellignende Organ, sammensat af det langstrakte Hovedskjold, de forlængede Kæber og den med disse sammenvoksede Underlæbe. Hannens Bagkrop ender i en mægtig opadbøjet Parringstang. Det er graadige livlige Rovdyr, der udsuge mindre Insekter. Hunnen lægger sine Æg i Jorden; Larven, der lever sammesteds, er udstyret med kraftige Munddele og bærer paa sine Ringe talrige behaarede Vorter; 3 Par Brystlemmer, 8 Par kødede, kegleformede Bug»fødder«. Fra sidste Led kan Larven skyde 4 korte, vædskeafsondrende Rør frem. — Ca. 20 kendte Arter spredte over hele Jordkloden.

Nærbeslægtet med *Panorpa* ere 2 Slægter: den sydeuropæiske mærkelige *Bittatus* med meget lange Forben, ved Hjælp af hvilke den hænger sig op paa Grene og med Bagbenene fanger forbiflyvende Insekter, og *Boreus hiemalis.* Sidstnævnte Dyr forekommer særlig om Vinteren paa Is og Sne og er en jævnlig Gæst paa Gletscherne. Begge Køn ere vingeløse og paa Grund af de lange tynde Ben i Stand til at springe. Hunnen er udstyret med Læggebrod. Legemets Grundfarve mørkegrøn, Lemmer og Læggerør brungule. (Litt.: Wallengren, »Skandinavien's Neuroptera« [Kgl. Svenska Vetensk. Acad. Handl. 9. Bd. 1871]; Brauer, *Neuroptera austriaca* [Wien 1857]; Rostock, »Neuroptera germanica: Jahresbericht des Ver. fur Naturkunde zu Zwickau« [1888]; Schneider, *Symbolae ad Monographiam Generis Chrysopae* [1851] samt Brauer's forskellige Arbejder i »Verh. der zool. bot. Gesellsch.« [21. Bd., Wien 1871]. Et ældre fortræffeligt Arbejde ere Pictet, *Hist. natur. des Neuropteres* [Geneve 1834]). *C. W.-L.*

Florø Ladested i Søndfjord, Nordre Bergenhus Amt, (1891) 669 Indb., blev anlagt 1857 af Hensyn til det da paagaaende store Vaarsildfiske. Da dette imidlertid nogle Aar senere standsede, hemmedes Byen i sin Udvikling og har siden ført en hensygnende Tilværelse. Det er nu nærmest at betragte som et Strandsted, der kun har Betydning som Anløbssted for de routegaaende Dampskibe. *J. F. W. H.*

Flos (lat.), Blomst.

Floskel (af lat *flosculus,* lille Blomst), Taleblomst, indholdsløst, svulstigt Udtryk.

Flot, Søudtryk, der betegner, at et Skib har Vand under Kølen, og at det altsaa ikke staar paa Grund. *C. L. W.*

Flotille, Betegnelsen paa en Afdeling af mindre Krigsfartøjer, f. Eks. Torpedobaade, smaa Kanonbaade, eller bevæbnede Fartøjer. *C. L. W.*

Flotow, Friedrich, Friherre von, tysk Komponist, født i Mecklenburg 26. Apr. 1812, død i Darmstadt 23. Jan. 1883, var oprindelig bestemt til diplomatisk Karriere. Et Besøg i Paris (1827) vakte hans Interesse for dramatisk Musik, og han blev derfor i Paris for at uddanne sig, væsentlig under Reicha. Her skrev han sine første musik-dramatiske Forsøg, der dog ikke gjorde Lykke; først 1839 opnaaede F. endelig en Succes paa »Palais Royal« med Operaen »Le naufrage de la Medusa« (en Opera der senere omarbejdedes og i Tyskland spilledes under Navnet; »Die Matrosen«). Endnu større Held havde F. dog senere med »Alessandro Stradella«, der opførtes 1844 i Hamburg, og navnlig med »Martha«, F.'s mest kendte Opera, der spilledes første Gang i Wien 1847, men snart gjorde Rundgangen over alle europæiske Operascener. Af F.'s følgende Operaer kunde kun een eneste, »Indra«, hævde sig i Forhold til »Stradella« og »Martha« uden dog paa nogen Maade at opnaa deres Renommé. 1856—63 var F. Hofmusikintendant ved Operaen i Schwerin, for hvilken han skrev Musik til Shakespeare's »Vintereventyr«. Fra 1868 levede han paa et Gods i Nærheden af Wien, for hvilken By han i sine senere Aar skrev flere Operaer og Balletter. F.'s Musik har, i alt Fald for de to foranomtalte Operaers Vedkommende, opnaaet en ikke ringe Popularitet og var i Aarrækker yndet paa de fleste Operascener. Operaerne udmærke sig ved en let og naturlig, som oftest meget fad Melodiøsitet, ved pikante Rytmer og Orkestration (Paavirkning fra fransk Operamusik), ved godt Blik for Scenens Krav og ved en passende Portion Sentimentalitet. *W. B.*

Flottwell, Eduard Heinrich von, preussisk Embedsmand, (1786—1865), var 1830—41 Overpræsident i Posen og arbejdede her med stor Iver paa at forstærke det tyske Element og trænge det polske tilbage, særlig ved at opkøbe polske Godser og indføre tyske Nybyggere. Hans Forflyttelse til Sachsen gjaldt derfor som en Indrømmelse til Polakkerne. 1844—46 var han Finansminister, blev derefter Overpræsident i Westfalen og 1850 i Brandenburg. Skønt han 1848 i Nationalforsamlingen og 1849 i første Kammer hørte til yderste Højre, blev han dog i Oktober 1858 under »den ny Æra« Indenrigsminister, men afgik allerede i Juni 1859 og styrede sit tidligere Embede indtil 1862. *E. E.*

Flourens [flurẽ's ell. flura'], 1) Émile, fransk Politiker, nedenn. M. J. P. F.'s Søn, er født 27. Apr. 1841, gjorde 1863—68 Tjeneste i Statsraadet og blev derefter Advokat; 1872 blev han igen ansat i Statsraadet, men var desuden Lærer ved den fri Skole for politiske Videnskaber. 1879 blev han Direktør i Kultusministeriet og havde som saadan vigtig Del i alle de Forholdsregler, som toges mod de gejstlige Ordener; 1885 blev han Formand for en af Statsraadets Afdelinger, indtil han i Decbr. 1886 blev Udenrigsminister. Han forblev i denne Stilling under tre Førsteministre, Goblet, Rouvier og Tirard, indtil Apr. 1888 og modsatte sig bestemt Boulanger's krigerske Tilløb, ligesom han udvirkede en fredelig Løsning af Tvistemaalet med Tyskland om Schnäbele's Fængsling paa den elsassiske Grænse. Siden Februar 1887 har han haft Sæde i Deputeretkammeret, hvor han hører til de maadeholdne Republikanere. *E. E.*

2) Gustave, fransk Kommunard, ovenn.'s Broder, født 4. Aug. 1838, død 3. Apr. 1871, kunde allerede 1863 i et Aars Tid holde Forelæsninger i Faderens Sted og udgav 1869 1. Del af en »Science de l'homme«, det Emne, hvorover han havde holdt Forelæsninger. Men som ivrig Frihedsmand drog han 1864 til Kreta for at understøtte Grækernes Opstand imod Tyrkerne og deltog i Kampen indtil dens Slutning 1868; ligeledes tog han virksom Del i Valgrøret 1869 og fik en Duel med Paul de Cassagnac, hvori han blev haardt saaret. I Februar 1870 var han Leder for de Optøjer i Paris, som fremkaldtes ved H. Rochefort's Fængsling, og under Paris'es Belejring anførte han en Bataillon af Nationalgarden. Han

var en af Hovedmændene for Kommunalisternes første Oprørsforsøg 31. Oktober og blev derfor dømt til Døden, men befriet fra Fængselet ved de ny Uroligheder i Januar 1871. Ogsaa tog han vigtig Del i det store Oprør i Marts og ledede 3. April som Oberst et Tog imod Versailles, men blev slaaet i Kampen og faldt selv. *E. E.*

Flourens [fluræ's ell. flura'j, Marie Jean Pierre, berømt fransk Fysiolog, født i Maureilhan (Dep. Hérault) 1794, død i Montgeron ved Paris 5. Decbr. 1867. Kun 15 Aar gl. begyndte han at studere Medicin ved Universitetet i Montpellier og blev 19 Aar gl. Dr. med. Aaret efter (1814) drog han til Paris med en Anbefaling fra De Candolle til Cuvier, med hvem han sluttede et nøje Venskab. Han fortsatte her sine allerede i Montpellier begyndte fysiologiske Studier. Hans første offentlige Forelæsninger ved l'Athénée (1821) over Sansernes Fysiologi og hans første Arbejder over Nervesystemets Fysiologi vakte straks megen Opsigt, og 1828 blev han udnævnt til Professor ved *College de France.* Samme Aar blev han Medlem af *Académie des sciences,* og 1832 overtog han den for ham oprettede Post som Professor i sammenlignende Anatomi ved *Museum d'histoire naturelle.* Ved Cuvier's Død og efter dennes Ønske blev han valgt til den store Zoologs Efterfølger som *Sécrétaire perpétuel* ved *Académie des sciences* (1833), °g 1840 blev han Medlem af *Académie française,* foretrukken ved dette Valg for Victor Hugo. Allerede før dette Tidspunkt var F. bleven valgt til deputeret for Béziers (1837), og 1846 blev han udnævnt til Pair af Frankrig. Revolutionen 1848 afbrød for bestandig hans Deltagelse i den aktive Politik. Imidlertid fortsatte han uafbrudt sin videnskabelige Virksomhed. En lang Række af udmærkede Undersøgelser fremkom dels som Afhandlinger i »Comptes rendus de l'Académie des sciences«, dels som særlige Værker. De sidste skrive sig fra 1864. Ved denne Tid trak han sig tilbage fra sine videnskabelige Poster. De Arbejder, der ville bære F.'s Navn længst ud i Fremtiden, ere utvivlsomt hans Undersøgelser over Nervesystemets (især det centrales) Anatomi og Fysiologi. Ved en Række udmærket tænkte og udførte Eksperimenter, hvis Resultater han især har nedlagt i »Recherches sur le système nerveux« [1824] og »Expériences sur le systéme nerveux« [1825], søger han at komme paa det rene med den store Hjernes, Hjernegangliernes, den lille Hjernes, den forlængede Marvs og Rygmarvens særlige Funktioner. Særlig er hans Navn knyttet til Paavisningen af det saakaldte Aandedrætscentrum i den forlængede Marv, *noeud vital* kaldte F. det med en vis Ret. En Ødelæggelse af dette Sted medfører nemlig øjeblikkelig Individets Død, fordi Aandedrætsbevægelserne standse. Det er Sædet for det højere Nervesystems Indflydelse paa Aandedrætsbevægelserne. Men F. har leveret udmærkede Arbejder ogsaa paa andre Omraadcr af de biologiske Videnskaber, saaledes over sammenlignende Anatomi (»Anatomie générale de la peau« etc, 1843), Udviklingshistorien (»Cours sur la génération« etc, 1836; »Recherches sur le développement des os et des dents«, 1861), den almindelige Biologi (»Ontologie naturelle«, 1861, >Examen du livre de M. Darwin sur l'origine des espéces«, sammenlignende Psykologi (»Instinct et intelligence des animaux«, 1841, »De la vie et de l'intelligence«, 1858, »Psychologie comparée«, 1864) og Videnskabens Historie (»Découverte de la circulation du sang«, 1854; »Buffon, histoire de ses travaux et ses idées«, 1849). Overalt ere hans Synsmaader og Ideer omfattende og store, hans Undersøgelser indgaaende. Han var en udmærket Operatør og en glimrende Iagttager. Hans Stil og Udtryk ere klare, ukunstlede og elegante. *S. T.*

Flov, Børsudtryk, der betegner, at der mangler Købelyst for en eller flere Varer. Bruges enten som Betegnelse for Stemningen over for en enkelt Vare eller for Børsens Tendens i det hele taget. *E. M.*

Flov, Søudtryk, der benyttes om Vinden, naar man vil betegne, at denne er svag eller laber. Af Ordet afledes afflovende, der betyder, at Vinden fra at være frisk eller stormende taber i Intensitet. *C. L. W,*

Floxīn. Med dette Navn betegnes nogle Farvestoffer, der ere Alkalisalte af Tetrabromdiklorfluorescein eller af Tetrabromtetraklorfluoresceïn. Floxin P. er Alkalisalte af Tetrabromdiklorfluoresce'm og danner et brungult Pulver, der opløses i Vand med kirsebærrød Farve og grønliggul Fluorescens: det farver Uld blaaligrødt uden Fluorescens. F. [m] (Phloxine T. A.) — Erythrosin B. er Natronsaltet af Tetrabromtetraklorfluorescein og danner et teglstensrødt Pulver, der er letopløseligt i Vand med blaarød Farve og svag mørkegrøn Fluorescens. *O. C.*

Floyd [flåi'd], John Buchanan, nordamerikansk Statsmand, er født 1805 i Virginia, var Advokat og blev 1847 Medlem af Virginia's lovgivende Forsamling, 1849—53 Statens Guvernør. 1855—56 viste han sig ivrig for Buchanan's Valg til Præsident og blev 1857 hans Krigsminister. Som saadan viste han aabenbart Sympati for Sydstaternes Oprør og maatte i December 1860 fratræde sit Embede. Derefter traadte han i Sydstaternes Tjeneste og var 1861 Anfører for disses Tropper i Vestvirginia. Efter at være slaaet ved Summersville blev han indesluttet i Fort Donelson, men flygtede derfra i Februar 1862, inden Fortet overgav sig. *S. B. T.*

Fluavīl se Kautsjuk.

Fludd [flə'd], Robert (lat. *Robertus de Fluctibus*), engelsk Filosof og Læge, født 1574 i Milgate i Kent, død 1637 i London, udmærkede sig ved sine omfattende Kundskaber paa Lægekunstens, Teologiens og Filosofiens Omraade. For at vinde Kendskab til Verden og Menneskene berejste han Frankrig, Tyskland og Italien og traadte overalt i Forbindelse med de mest ansete lærde. Han paavirkedes stærktbaade af Paracelsus's og af Nicolaus Cusa's Lære, og ivrigt fordybede han sig i hemmelige Videnskaber; hans forskelligartede Kundskaber samledes efterhaanden i en fuldstændig kabbalistisk Verdensopfattelse, som efter hans Mening var den egentlige oprindelige Aabenbaring. Gennem en talrig Række Skrifter, som tilsammen udgøre 8 Bd. i Fol., søgte han at vinde Udbredelse for sin Lære. Men han blev stærkt imødegaaet ikke blot af sin Tids aristoteliserende Filosoffer, men ogsaa af en Mand som Gassendi, *Exercitatio in Fluddanam philosophiam* [Paris

1630] og *Epistolica dissertatio, in qua principia philosophiae Rob. F. defenduntur* [Paris 1631] (ogsaa kaldet: *Examen philosophiae Fluddanae* i 3. Bd. af Gassendi's Værker). *C. St.*

Fineben se Havre.

Flueblomst (*Ophrys* L.), Orkidéslægt med udelte Rodknolde og grundstillede Løvblade. Blomsterne, der sidde i Aks, have nogen Lighed med Insekter; deres ydre Blosterblade ere lige store, de indre ere mindre, og Læben, der mangler Spore, er ofte 2—3-delt; Støvknapperne ere helt sammenvoksede med Griffelstøtten, og Støvmasserne ere faste, have Støvholdere og adskilte Punge. 30 Arter, de fleste i Middelhavslandene. Brunlæbet F. (*O. Myodes* L.) med brunlige Blomster (paa Læben en blaalig Plet) er meget sjælden i Danmark og Norge; den bliver 20—30 Cm. høj og blomstrer i Juni. *A. M.*

Fluefanger se Dionaea.

Finefiskeri se Fiskeri, S. 635.

Finegift, Arsenik eller Kvassiatræ.

Fluellit, et sjældent Mineral fra Cornwall, bestaar af vandholdigt Fluoraluminium. *N. V. U.*

Fluen (*Musca*) et lidet Stjernebillede paa den sydlige Himmel S. f. »Korset«, indeholder 24 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf kun 2 ere af 3. Størrelse, medens alle de øvrige ere svagere. Hidtil kender man 2 foranderlige Stjerner i dette Stjernebillede, *R* opdaget 1871 af Gould og *S* fundet af Roberts 1891, men begge, der forandre deres Lysstyrke i en Periode af henholdsvis 21 Timer, 10,5 Minutter og 9,7 Dage, ere teleskopiske. *Fr. S.*

Finer (*Diptera*) ere Insekter med sugende Munddele, med alle tre Brystringe sammenvoksede, et Par hindeagtige Vinger (Forvingerne) samt fuldkommen Metamorfose. Hovedet bærer foruden de to store Facetøjne tillige Enkeltøjne; Følehornene ere enten meget lange, sammensatte af mere end

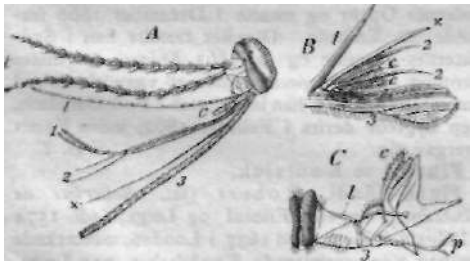

Hoved og Munddele af *A* Myg, *B* og *C* to forsk. Fluer. *1* Kindbakker; *2* Kæber; *3* Underlæbe; *x Hypopharynx; l* Overlæbe; *p* Spytgang.

6 Led (særlig hos »Myggene«), eller korte, 3-leddede, endende med en lang Børste (ægte »F.«). Munddelene, der ere indrettede til at opsuge dyriske eller vegetabilske Vædsker, have et meget forskelligt Udseende og danne tilsammen et ejendommeligt Sugerør, hvis væsentligste Bestanddel, Underlæben, som et Foderal omslutter det egentlige Sugeapparat, der dannes af Overlæben og et fra Grunden af Underlæben udspringende Stykke *Hypopharynx*. Disse to Dele, der hos Hunnerne af de blodsugende F. (Myg, Kvægmyg, Klæger) endnu indeslutte de klingeformede Kindbakker, danne det egentlige Sugerør. Underlæben ender som oftest med 2 følsomme, opsvulmede Læber. Paa de talrige Modifikationer af Munddelene hos F. skal her i øvrigt ikke gaas ind. De til eet Stykke sammensmeltede Brystringe bære foruden de to store vandklare Forvinger, der kun meget sjælden mangle, endnu 2 saakaldte Svingkøller, siddende paa Bagvingernes Plads. Den korte, i Alm. plumpe Bagkrop er nu og da stilket. — Af den indre Bygning skal kun fremhæves: hyppig Sammenvoksning af Ganglierne til en enkelt større Knude, store Spytkirtler, store blære-

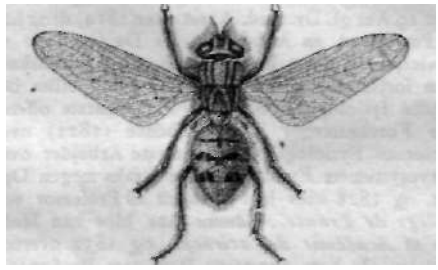

Stikfiue.

formede Opsvulmninger paa Trachéerne ved Grunden af Bagkroppen; 4 malpighiske Kar. ♂ ere ofte udstyrede med ydre Parringsorganer, ♀ med Læggerør.

Medens næppe noget til F.'s Orden hørende Insekt vil kunne forveksles med Insekter af andre Ordener, da alle F. ere nemt kendelige paa det enkelte Vingepar, forholder det sig anderledes med Larverne. Paa Grund af disses yderst forskellige Udseende kan intet andet Fællestræk anføres, end at ægte Ben altid mangle. En stor Del Fluelarver, de saakaldte »Maddiker«, hvide ringdelte »Orme«, ere Lægmanden velbekendte fra Kød, Ost, Aadsler og henraadnende Træstød; af noget lignende Udseende, men mere plumpt byggede, ere Snyltefluernes Larver; mange af de i Planter og Jord levende Former ere udstyrede med kraftige Torne, der virke i Stedet for egentlige Ben, og ved Hjælp af hvilke de arbejde sig frem. Det er imidlertid særlig de i Vand levende Larver, som have et yderst forskelligt fremmedartet Udseende, og der henvises, hvad disse angaar, til Specialart. Myg, Culicidae, Vaabenfluer, Rottehaler. Af Larvernes Bygning skal i øvrigt kun fremhæves den mere eller mindre stærke Kitinisering af Legemets forreste Del, hvorved et saakaldet Hoved er mere eller mindre fremtrædende, samt at nu og da kun 1 Par af de højest 10 Par Aandehuller kommer til Udvikling; hos mange Snyltelarver anbringes bageste Par Aandehuller paa store Kitinplader.

Pupperne forholde sig forskellig. Hos de Larver, der ere udstyrede med et virkeligt Hoved, og hvis sidste Larvehud sprænges ved en T-formet Spalte, er Puppen en saakaldet *Pupa obtecta* o: den sprænger sidste Larvehud og bliver fri af denne; den kan som Myggepuppen f. Eks. være aktiv bevægelig. Hos enkelte sammesteds henhørende Former (Vaabenfluerne) bliver Puppen liggende inde i sidste Larvehud, men ellers er Forholdet det samme. Hos de Larver derimod, som intet tydeligt Hoved have, og hvis sidste Larvehud

sprænges ved en i sig tilbageløbende Linie, findes en *Pupa libera* o: Puppen er fri, men ligger inde i Larvehuden, der her hærdner og skrumper sammen til et haardt, stift, tøndeformet Hylster, gennem hvis Aandehuller Puppen stadig staar i Forbindelse med Omverdenen.

De fleste F. ere æglæggende, hos mange brister Ægskallen under Fødselen, og kun hos Underafdelingen *Pupipara* (s. d.) udvikles Ungerne inde i Moderen. Ganske ejendommelige Forplantningsforhold findes inden for en enkelt Familie, Galmyggene (s. d.). — F. ere gennemgaaende smaa, ofte særdeles smaa Insekter, der sjælden udmærke sig ved pragtfulde Farver eller ejendommelige, fra den almindelige Type afvigende Former. De optræde allerede i Grønland med et betydeligt Antal Arter og tiltage i øvrigt i Antal, jo mere man nærmer sig Troperne. Der angives ca. 30,000 Fluearter, hvoraf ca. 10,000 tilhøre Europa. — F.'s Føde er hovedsagelig flydende, enten fritflydende (Blomsterhonning) eller saadan, der først bliver tilgængelig, efter at F. har boret Hul og ved Irritation bragt Vædsken til at flyde (Myg). Enkelte leve i øvrigt ogsaa af fast Føde (Blomsterstøv).

I Naturens Husholdning spille F. en meget betydelig Rolle, særlig ved at de som Larver fortære Aadsler, Affald, Uhumskheder, fremdeles ved at enkelte Former, som Snyltefluerne, i Forbindelse med Snyltehvepse kunne standse overhaandtagende insektangreb; ligeledes bør her mindes om F.'s store Betydning som Blomsterbestøvere.

I Menneskets Økonomi gribe Medlemmerne af F.'s Orden ind paa talrige Maader. Idet der i øvrigt henvises til Specialartiklerne, skal her kun mindes om Sygdommene hos Husdyrene, særlig Hest, Faar og Kvæg, Nedsættelsen af Oksehudernes Salgsværdi ved Angreb af Oksebremsen, Kvægets »Bissen« ved Kvægmyggenes Angreb, Spyfluernes giftige Æg paa det slagtede Kvæg, de talrige Ødelæggelser, fremkaldte af F. paa vore Kulturplanter og Skovtræer (særlig *Anthomyinae, Trypetinae, Agromyza),* Moskitoernes irriterende Indflydelse i arktiske Lande og i Troperne, Umuligheden af Kvægtransport og Kvægavl i de af Tsetse-Fluen beboede Landstrækninger, Bilusens Indgreb i Biavlen og Ugimyia-Larvens paa den japanske Silkeavl. — F.'s Orden ejer ikke eet eneste for Mennesket nyttigt Insekt. Uden i øvrigt her nærmere at gaa ind paa F.'s Systematik skal her kun fremhæves, at F. deles i to store Afdelinger: *Diptera orthorrhapka* og *D. cyclorrhapha.* Til den første høre alle F., hvor Larvehuden aabner sig med en T-formet Spalte, og hvor Larverne ere forsynede med virkeligt Hoved; til den sidste alle, hvor Larvehuden aabner sig ved en cirkelformet Søm, og hvor ingen særlig Kitinisering af Hovedet finder Sted. Den 1. falder atter i 2 Afdelinger: de ægte Myg (*Nemocera*) og Hovedmassen af F., den sidste ligeledes i 2 Afdelinger: Lusfluerne (Pupiparerne) og 4 enkelte Familier (se Systemet). Det alm. brugte, navnlig af Brauer og Schiner udarbejdede System er følgende, hvor tillige de vigtigste Familier ere opførte.

I. *Diptera orthorrhapka.*

A. *Ne?natocera.*

Cecidomyidae se Galmyg.
Mycetophilidae se Svampmyg.
Bibionidae s. d.
Culicidae s. d.
Simulidae se Kvægmyg.
Psychodidae s. d.
Limnobiidae s. d.
Tipulidae se Stankelbensmyg.

B. *Brachycera.*

Stratiomyidae se Vaabenfluer.
Tabanidae se Klæger.
Leptidae s. d.
Bombylidae se Bombylius.
Asilidae s. d.
Empidae s. d.
Dolichopodidae s. d.

II. *Diptera cyclorrhapha.*

C. *Aschiza.*

Syrphidae se Blomsterfluer.
Phoridae s. d.

D. *Schizophora.*

Eumyidae.
Pupipara s. d.

Familien *Eumyidae* indbefatter et meget stort Antal tidligere som særskilte Familier opfattede Fluegrupper; blandt disse maa særlig nævnes følgende: *Muscinae, Sarcophaginae, Tachininae, Trypetinae* og Bremser (*Oestridae*) (se disse Art.). (Litt.: Schiner, »*Fauna austriaca.* Die Fliegen« [2 Bd., Wien 1862]; Meigen, »Systematische Beschreibung der bekannten eur. zweiflügeligen Insekten« [10 Bd., 1830—73]). Om de tidligere til F. regnede Lopper s. d. *C. W.-L.*

Flueskimmel se Empusa.

Fluesnapper (*Muscicapa* L.) kaldes en lille Sangfugleslægt (12 Arter) med et af Skægbørster omgivet, temmelig kort, ved Roden bredt Næb; Overnæbbet er noget nedadbøjet i Spidsen og har en skarp Rygkant. Vingerne ere temmelig lange, bestaa af 19 Svingfjer (hvoraf 3. og 4. længst); Halen er middellang, svagt kløftet eller brat afskaaren. Alle F. ere af ringe Størrelse. — Føden bestaar af Insekter. Rederne anbringes paa Bygninger, i Huller i Træerne, paa tykke Grene lige ved Stammen o. s. v.

F. findes kun i den gamle Verden, hvor de forekomme omtrent overalt. I Danmark og paa den skandinaviske Halvø ere følgende 4 Arter trufne:

Graa F. (*Muscicapa grisola* L.; Bityv, Fig. 2): brungraa Overside, for Hovedets Vedkommende med mørkere Længdestriber; smudsighvid Underside med mørkere Længdepletter paa Strube, Hals og Bryst. Ungernes Overside er mørkebrun med lysere Pletter; Brystet har mørkere og kortere Pletter end de gamles. Totallængde 15,5—16 Cm., Vingens Længde 8,5—8,9 Cm. — Denne Art, der i Danmark er den almindeligste, kommer hertil først i Maj og trækker atter bort i September. Den træffes overalt i Europa (undtagen paa Færøerne og Island) og (om Vinteren) indtil Sydafrika. 4—5 gul- eller graahvide, brunplettede eller marmorerede Æg (Længde 19—21,5 Mm., Bredde 14—15 Mm.) lægges i Begyndelsen af Juni.

Broget F. (*Muscicapa atricapilla* L., Svalespurv, Fig. 1): hvidt Vingespejl, der dog dækkes noget fortil af Vingedækfjercnc. Han i Vaardragt: Overside og Vinger sorte. Den ældre Han i Høstdragt og den unge Fugls Overside ere mørkegraa med hvid Pande; Bugsiden hvid; de yderste Halefjer med hvidrandet Yderfane. Hun: Oversiden graabrun, uden eller med utydelig Pandeplet; Bugsiden smudsighvid. Totallængde 13,5—14 Cm., Vingens Længde 7,8—8,2 Cm. I Danmark forekommer denne Art almindelig som Trækfugl i April eller først i Maj og i August og September;

som ynglende er den derimod ikke saa hyppig som foreg. Paa den skandinaviske Halvø findes den almindelig ynglende (i ringere Antal dog N. f.

Kig. 1.

Broget Fluesnapper.

Polarkredsen). I øvrigt træffes den i hele Europa, Lilleasien, Palæstina og Nordafrika. — Først i

Pig. 2.

Graa Fluesnapper.

Juni lægges 5—6 blegt spanskgrønne, uplettede Æg (Længde 17—18 Mm., Bredde 13—14 Mm.).

Hvidhalset F. (*Muscicapa collaris* Bechst.). Det hvide Vingespejl er større end hos foregaaende Art. Han: sort Overside med hvid Pande og hvidt Halsbaand; Undersiden hvid. Hun og ung Fugl: brungraa Overside; smudsighvid Bugside; ingen Halsbaand. Hannens Høstdragt har mindre rene Farver. Totallængde 15,5—16 Cm. Vingens Længde 8,0—8,5 Cm. — Denne Art hører navnlig hjemme i Sydeuropa; i Danmark er den sjælden, hvorimod den i Sverige forekommer noget oftere; paa Gotland yngler den. Ægget ligner den foregaaende Arts i Størrelse og Udseende.

Lille F. (*Muscicapa parva* Bechst.). Brungraa Overside; rustgul Strube; den inderste Halvdel af de 4 yderste Styrere hvid; Vingerne mangle det hvide Spejl; Undergump og Bug hvide med gulligt Anstrøg. Totallængde ca. 12 Cm., Vingens Længde ca. 7 Cm. — Udbredt over største Delen af Mellem- og Sydasien samt Østeuropa (optræder dog ingensteds i Mængde); sjældnere i Vesteuropa; kun undtagelsesvis truffen i Danmark og Sverige. *E. B.*

Finessen-Hav, Sø i Holland, i Provinsen Friesland. F.-H. er meget fiskerigt. Traditionen siger, at Søen dannedes omtr. 1210. *V.R.*

Finesten d. s. s. Arsenik.

Fluesvamp (*Amanita* Fr.), Slægt af *Agaricaceae,* anselige Svampe med regelmæssig kredsrund, skærmformet Hat med midtstillet, forneden i Reglen opsvulmet Fod og med hvidt Sporepulver; kendes fra de øvrige Slægter med hvidt Sporepulver derpaa, at det unge Frugtlegeme i Begyndelsen ganske er indesluttet i et hudagtigt Svøb, Fællessvøb *(Volvo),* der under Frugtlegemets Udvikling til sidst sprænges; Hylsterets nederste Del bliver siddende som en Skede *(a)* omkring Fodens Grund, medens den øverste Del i Reglen løftes i Vejret af Hatten og bliver løst siddende paa denne som større eller mindre Lapper eller melede Vorter, hvorved Hatten bliver plettet. Endvidere ere paa de unge Frugtlegemer de sporebærende Blade, Lamellerne, paa Hattens Underside dækkede af en Hud, Bladsvøbet, der gaar fra Hattens Rand til Foden, og som, idet Hatten udfoldes, rives løs fra denne og bliver siddende som en hudagtig Ring (*b*) paa den øverste Del af Foden. — De allerfleste F. ere meget giftige, og en stor Mængde af de stedfundne Svampeforgiftninger skyldes netop F. og have i mange Tilfælde beroet paa en Forveksling af F. med ægte Champignoner — *Psaliota*-Arterne —, hvis lyse Former for en overfladisk Betragtning ofte i en ret betydelig Grad ligne visse Arter af F., navnlig *A. phalloides* og *A. mappa.* Ganske vist have de ægte Champignoner ingen Skede omkring Fodens Grund; men paa de plukkede F. har man ofte heller ikke dette Kendetegn, idet Skeden ofte bliver siddende i Jorden, naar Svampene tages op. Paa en lignende Maade kan det gaa med de hudagtige Lapper paa F.'s Hat, ved Hjælp af hvilke man ellers let straks kan kende F. fra andre Hatsvampe; disse Hudlapper kunne i visse Tilfælde mangle enten paa Grund af, at Fællessvøbet helt og holdent er blevet siddende omkring Fodens Grund, eller fordi

Hudlapperne ved Regn ere fjernede fra Hattens Overflade. I saadanne Tilfælde maa man tage sin Tilflugt til det sikreste om end ikke det letteste Kendetegn, nemlig Farven af Sporepulveret eller Farven af Bladene, Lamellerne, paa Hattens Underside paa den fuldvoksne Svamp. Hos de ægte Champignoner ere Bladene først hvide, blive derpaa rødlige og til sidst brune, idet de modne Sporer, som dannes paa Bladene, ere brune. Hos F. derimod ere Bladene stedse hvide eller gullige, idet Sporerne ere lyse og Sporepulveret hvidt. Sporepulverets Farve ses let, naar man anbringer en afskaaren Hat med Undersiden ned ad paa et Stykke, helst blaat Papir; naar man efter faa Timers Forløb atter fjerner Hatten, vil en stor Mængde Sporer være fældede paa Papiret og have dannet et Billede af Hattens Underside. — F. ere hyppige om Efteraaret i Skove, saavel i Løvskov som Naaleskov. De vigtigste, i Danmark almindeligste Arter ere følgende:

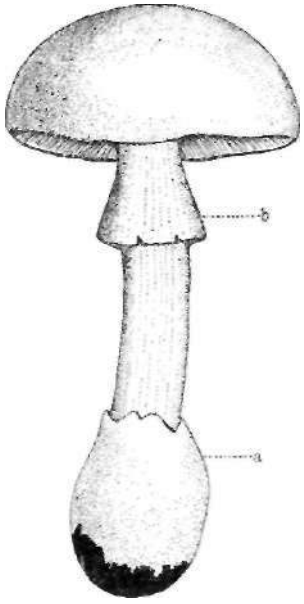

Løgknoldet Fluesvamp.

Løgknoldet F. (*A. fihalloides* Fr., se Fig.), der forekommer hist og her i Skove, ligner som ung, før Fællessvøbet er gennembrudt, et hvidt Æg; Fællessvøbet sprænges i Spidsen og bliver helt eller dog for største Delen siddende omkring Fodens Grund som en stor, fra Foden udstaaende, klokke- eller skaalformet Skede; af og til bliver dog en Del af Fællessvøbets øverste Del siddende paa Hatten som større eller mindre hvide Hudflager. Hatten er i Begyndelsen klokkeformet, senere næsten flad, i Reglen grønlig, gullig eller brunlig, sjældnere næsten hvid; den er i fugtigt Vejr klæbrig, i tørt Vejr svagt glinsende. Hatten bliver 5—15 Cm. bred og Foden indtil 15 Cm. høj.

Porfyr-F. (*A. porphyria* Fr.) har en mindre, 5—8 Cm. bred Hat, der er graabrun med violet Skær; ligesom hos Løgknoldet F. er Hatten enten nøgen eller beklædt med større, uregelmæssige Hudflager. Hos de følgende Arter derimod er Hatten beklædt med en stor Mængde mindre, vorteformede eller skælformede Hudpartier, hvilket hidrører fra, at Fællessvøbet under Frugtlegemets Udvikling her sprænges paa Midten, saa at Fællessvøbets øverste Del bliver siddende paa Hatten og under dennes Udvikling sprænges i en stor Mængde mindre Hudstykker; disse kunne i Reglen let gnides af eller vadskes bort af Regn, hvilket man ved Bestemmelsen maa være opmærksom paa.

Kugleknoldet F. (*A. mappa* Batsch) har en 3—8 Cm. bred, til sidst flad, hvid eller hvidgul Hat; Fodens nederste, knoldeformede Parti er kugleformet og er tæt omsluttet af Skeden; den er meget almindelig i Skove.

Panter-F. (*A. pantherina* Db.) har en 8—15 Cm. høj Fod og en 8—15 Cm. bred, til sidst flad, i Randen stribet Hat, hvis Farve er graalig eller brunlig med et grønligt eller blaaligt Skær. Temmelig almindelig.

Perle-F. (*A. rubescens* Fr.) har en 8—15 Cm. bred Hat, der i Reglen er lysebrun med rødligt Skær. Kødet er hvidt, men bliver, udsat for Luften, rødligt; ligesaa blive Bladene og Foden med Tiden rødlige. Ringen er fint stribet. Fællessvøbet bliver helt og holdent siddende paa Hattens Overflade som hvidlige, melede Vorter, hvorfor Fodens Grund er uden Skede, kun beklædt med ringformede Skæl og Vorter. Denne Art er vistnok temmelig uskadelig, spises endog flere Steder, men bør dog indtil videre undgaas som mistænkelig.

Rød-F. (*A. muscaria* L.), en af Danmark's smukkeste Svampe, let kendelig ved sin 6—20 Cm. brede, højrøde eller orangegule Hat, der er tæt besat med hvide Vorter. Den er almindelig i Danmark's Skove; den er meget giftig og har ikke sjælden foraarsaget Forgiftning; som ganske ung, medens den endnu er helt omgiven af det hvide Fællessvøb, bliver den nemlig af og til forvekslet med unge Champignoner. En saadan Forveksling kan imidlertid undgaas ved at skære den unge Svamp igennem paa langs, hvorved ses, at den røde Hat er dækket af et Fællessvøb, som Champignonen mangler. Det er denne Art, hvorefter hele Slægten har faaet Navn, idet man har benyttet den, kogt i Mælk, som Fluegift. Tidligere er den nederste knoldeformede Del af den røde F. i tørret og pulveriseret Tilstand bleven benyttet som Lægemiddel mod forskellige Sygdomme. (Se Tavlen »Giftsvampe«).

Medens de forannævnte Arter enten ere meget giftige eller dog mistænkelige, er derimod den følgende, nemlig Kejsersvampen (*A. caesarea* Pers.), lige fra de ældste Tider bleven anset for en af de lækreste Madsvampe. Den ligner meget den røde F., har ligesom denne en rød eller orangegul Hat, der imidlertid ikke som hos den røde F. er beklædt med smaa hvide Vorter, men med større, uregelmæssige Hudflager; det bedste Kendetegn ligger dog deri, at den har gule Blade (Lameller), medens disse hos alle andre ere hvide. Kejsersvampen findes ikke i Norden, men er almindelig i Sydeuropa og findes ogsaa hist og her i Mellemeuropa. Dens Lighed med den røde F. giver ofte, navnlig i Italien, Anledning til en skæbnesvanger Forveksling med denne. Det var ved en forgiftet Ret af Kejsersvampen, at Kejser Claudius blev forgiftet.

Til sidst skal nævnes en fra de øvrige afvigende, i Danmark almindelig Art, nemlig *A. vaginata* Bull., der til Forskel fra alle de andre mangler Ring og derfor ogsaa er bleven opstillet som en egen Slægt, *A?nanitopsis* Roze. Den har en slank, indtil 20 Cm. høj Fod og en 5—10 Cm. bred, flad, graa eller brunlig, i Randen furet Hat, der enten er nøgen eller udstyret med enkelte større

Hudflager af Fællessvøbet. Den opføres af nogle som spiselig, af andre som mistænkelig.

Svampegiftens Virkning er forskellig efter Mængden af den nydte Svamp og dennes Art og kan tillige være noget forskellig hos forskellige Personer. Tunghed, Svimmelhed, stærke Mavesmerter, Kvalme, Opkastning og en ulidelig Tørst ere de almindeligste Begyndelsessymptomer ved Forgiftning med F., bortset fra den røde F., der virker paa en lidt anden Maade; derefter følger, efterhaanden som Giftens Virkninger skride frem, Hjertebanken, Krampe, Afmagt, Dilirium, og Pulsen bliver svagere og svagere, Legemet dækkes af en kold Sved, og først efter frygtelige Smerter indtræder Døden. Det i den røde F. indeholdte Giftstof, Muscarinet, virker paa en noget anden Maade. Nydt i ikke for stor Mængde virker Giften stærkt berusende, og af den Grund nydes den røde F. af Kamtschadalerne og andre nordøstsibiriske Folkeslag, der endog foretrække F. fremfor Brændevin, fordi en Rus i F. varer længere ved end en Brændevinsrus; festlige Sammenkomster gaar ikke af uden F., hvorfor der indsamles store Forraad til Vinteren, paa hvilken Tid den kun sælges for en meget høj Pris, f. Eks. en Ræv for een eller to F. I stærkt beruset Tilstand taber den berusede fuldstændig Herredømmet over sig selv, begaar endog ofte Mord eller Selvmord. Mærkeligt er det, at den berusedes Urin ligeledes virker berusende, hvorfor den opsamles og nydes; Urinens berusende Evne kan endog holde sig til den fjerde Person om end med aftagende Styrke. Det paastaas, at en hel Bys Beboere paa denne Maade kunne blive berusede som Følge af, at blot en enkelt Mand har spist F. I Sammenhæng hermed kan anføres, at det fortælles, at ogsaa Rensdyr, der holde meget af Svampe, blive berusede ved Nydelsen af den røde F., og at Kødet af et saaledes beruset Dyr ogsaa virker berusende paa den, der spiser det. (Litt.: J. Liisberg, »Danmarks spiselige Svampe« [Kbhvn. 1876]; C. Mundt, »Danmarks spiselige Svampe« [Kbhvn. 1887]; Sev. Petersen, »Det højere Svampeflor« [Kbhvn. 1895]). *C.R.*

Finetræ d. s. s. Kvassiatræ.

Flugt er et uordnet Tilbagetog af en Troppestyrke. Da ethvert Tilbagetog svækker Troppernes Sammenhold, behøves der under saadanne Forhold undertiden kun forholdsvis mindre Aarsager til at forandre Tilbagetoget til Flugt, saaledes Angreb af Rytteri eller Beskydning af Artilleri. Er Tilbagetoget først gaaet over til Flugt, er det meget vanskeligt at genoprette Ordenen, og ofte ere flygtende Tropper først standsede flere Mile fra Valpladsen. F. er en af de største militære Forseelser og straffes ofte, særlig naar Soldaten af Fejhed griber F. eller opfordrer andre dertil, med Døden. *B. P. B.*

Flugt. I F. betegner i Bygningssproget, at de forskellige Bygninger, Værelser eller Bygningsdele ligge i een Linie; man taler om at flugte en Mur, o: sørge for, at Stenene baade lodret og vandret ligge i een Flugtlinie. Et Murskifte ligger saaledes i F., naar alle Stenene ligge vandret i samme Linie, og en Murflade er i F., naar alle Stødfuger staa lodret over hverandre i samme Linie. *E. S.*

Flugt. En rationel Forklaring af Fuglenes F. (her brugt som Paradigma paa Begrebet F. overhovedet) er betinget af 1) Kendskab til de mekaniske Love for Legemers Bevægelse gennem Luften og 2) Kendskab til de forskellige Arter af Flugt. Den første Betingelse nødvendiggør en Redegørelse for Flyveredskabernes Beskaffenhed og for Luftens Modstand mod (resp. Støtte for) deres Bevægelser.

I første Henseende (Flyveredskabernes Beskaffenhed) kunne Fuglene deles i tre Kategorier: 1) efter »Sejlfladens« Størrelse, 2) efter Brystmusklernes Styrke og 3) efter Formen af Vingerne. Ved »Sejlfladen« forstaas det samlede Areal af de udstrakte Vinger, af den udfoldede Hale og af Fuglekroppen, bredt ud i en plan Flade. Kun Sejlfladens relative Størrelse kommer her i Betragtning, o: dens Forhold til Legemets Vægt, udtrykt ved Formlen $c = V A : VP$, hvor A er Sejlfladens Areal (i □Cm.), P hele Fuglens Vægt (i Gram). Et Legemes Overfladeareal er nemlig proportionalt med Kvadratet paa dets lineære Dimensioner, dets Vægt proportional med tredje Potens af de lineære Dimensioner; derfor indføres i Formlen Kvadratroden af Arealet, Kubikroden af Vægten. Værdien af o varierer (ifølge Mullenhoff) mellem $2{,}_{85}$ (Hvinand) og $6{,}_{795}$ (Slørugle). Jo større dette Forhold er, des kraftigere er F., alt andet i øvrigt lige. — Brystmusklernes Styrke (Arbejdsevne) antages afhængig af deres Vægt. Ved Beregning af det simple Forhold mellem disse Musklers Vægt og hele Fuglens (M : P) faas en ny Række Udtryk for Fuglearternes Flugtkapacitet; den største Værdi (1 : 4,3) er (ifølge Legal og Reiche) funden hos Duer, den mindste (1 : $10{,}_{55}$) hos Maager; Middelværdien er 1 : 6. — Ikke mindre variabel er Vingernes Form. Nogle Fugle, som Svaler, have lange og smalle Vinger, andre, som Vagtler og Rikser, korte og brede; hos nogle Fugle med »sejlende« F. (se nedenfor), som Gribbe og Ørne, ere Vingerne afrundede i Yderkanterne, og Haandsvingfjerenes Spidser indbyrdes adskilte; en typisk flyvende Fugl, f. Eks. en Falk, har spidse Vinger, med ringe Mellemrum mellem Haandsvingfjerenes Spidser. Alle disse Forskelligheder have betydelig Indflydelse dels paa Flyveevnens Styrke, dels paa F.'s Art. — Endelig bør det erindres, at selve Fuglelegemets ydre Form saavel som dets indre Bygning give Fuglen en høj Grad af Stabilitet i Luften. Vingerne ere fæstede til den højeste Del af Brystet, saa at Fuglens Tyngdepunkt er saa lavt som muligt under Vingernes Tilhæftningspunkt; de lette Organer, som Lunger, Luftsække o. s. v., ere anbragte højt, medens Fordøjelsesorganerne og særlig de tunge Brystmuskler ere anbragte saa lavt som muligt; Formen af Legemet yder et Minimum af Modstand mod dets Passage gennem Luften.

Luftens Modstand vokser med Kvadratet paa det bevægede Legemes Hastighed og, for Legemer med samme geometriske Form, direkte med Tværsnittet vinkelret paa Bevægelsesretningen. For en plan Flade er Modstanden $R = KSV^2 \frac{\varrho \pi \sin^2 \alpha}{4 + \pi \sin \alpha}$, hvor K er en numerisk Koefficient (for en Flade paa 1 □M. med 1 M.'s Hastighed i Sekundet = ca. $0{,}_{13}$ Kg.), S Fladens Areal, V Hastigheden, ϱ Luftens Tæthed, α Fladens Vinkel med Bevægelsesretningen. Fuglens Vinge kan sammen-

lignes med en langstrakt Trekant (eller Rektangel), der bevæger sig om sin korte Side; de enkelte Punkter af Vingen bevæges følgelig med ulige Hastighed, og den Luftmodstand, de møde, vokser med Kvadratet paa denne Hastighed, ɔ: med deres Afstand fra Rotationsaksen. Alle disse uligestore Modstande, der virke paa de forskellige Punkter af Vingen, have en Resultant ɔ: kunne tænkes erstattede af en eneste Kraft, virkende paa et bestemt Punkt af Vingen; Beliggenheden af dette Punkt, Aktionscentret (Vingens Støttepunkt mod Luften) er bestemt til omtr. $^2/_3$ af Vingens Længde, regnet fra dens Rotationsakse (Skulderled). Imidlertid er Vingebevægelsen ikke saa simpel som her forudsat; Vingen er ingen plan Flade, men krummet i dobbelt Retning, indefra udefter og forfra bagtil, og, hvad der gør Beregningerne i højeste Grad komplicerede, den forandrer idelig sin Form efter Luftens vekslende Tryk mod de spændige Svingfjer og paa Grund af disses Evne til hver især at rotere om deres Længdeakse. Naar endelig Vingens Underside under Nedslaget peger skraat fremad og nedad, vil Luftens Modtryk kunne opløses i en vertikal og en horisontal Komposant; den vertikale Komposant (den »bærende Kraft«, »Opdrift«) er proportional med Hældningsvinkelens *cosinus*, den horisontale (Modstanden i Bevægelsesretningen) med dens *sinus;* for smaa Vinkler bliver største Delen af Luftmodstanden følgelig bærende Kraft, for Vinkler paa 45^0 ere begge lige store, for større Vinkler vil den ved Vingeslaget frembragte bærende Kraft være mindre end Modstanden i Bevægelsesretningen. Eksempel: en Fugl, der har opnaaet en vis horisontal Hastighed, indstiller Vingerne saaledes, at Undersiderne pege skraat fremad mod Vinden under en meget spids Vinkel med Horisontplanet; eftersom Vinkelen er meget lille, vil Luftmodstandens horisontale Komposant være meget svag, medens næsten hele Modstanden danner den vertikalt virkende bærende Kraft, der holder Fuglen oppe, modvirkende dens Vægt. Ved at »orientere« Vingerne paa forskellig Maade har Fuglen det altsaa i sin Magt dels at variere Flugthastigheden, dels at foretage Niveauforandringer. Friktionen, der spiller saa betydelig en Rolle for Legemers Bevægelse gennem Vædsker, er saa godt som uden Betydning for Fuglens F.

Enhver Art af Fugleflugt kan henføres til en af tre Hovedtyper: den glidende F., den fremadstræbende F. eller den sejlende F.

1) Under den glidende F. bæres Fuglen paa de udstrakte Vinger, der hverken udføre op- eller nedadgaaende Slag. Den kan foregaa i Vindstille, men forudsætter som ufravigelig Betingelse en vis Begyndelseshastighed, der kan erhverves ved forudgaaende Vingeslag, ved Fald fra et højere til et lavere Niveau eller derved, at F. begynder under Indflydelse af en Vind af passende Styrke. Hvorledes end Begyndelseshastigheden er opnaaet, vil Fuglen under den glidende F. tabe enten i Hastighed eller i vertikal Højde, og hermed er det givet, at denne Art Bevægelse kun kan være rent temporær; den ved Vingeslagene eller ved Faldet erhvervede »levende Kraft« opbruges efterhaanden under den glidende F., og naar dette Punkt er naaet, kræver F. en ny Impuls. Glidende F. ses oftest hos Hejrer, Storke, Musevaager, Maager og andre med forholdsvis stor Sejlflade; men i øvrigt ere sikkert alle flyvende Fugle i Stand til at bevæge sig paa denne Maade. Banens Retning kan være horisontal, nedstigende eller opstigende. Naar en Due vil fra Taget af et Hus til et lavere liggende og i horisontal Retning nogenlunde fjerntliggende Punkt, kan den udføre Bevægelsen ved at lade sig glide gennem Luften i skraat nedstigende Linie, men hvis den Hastighed, dens Vægt meddeler den, er utilstrækkelig til at føre den til Maalet, maa den nu og da afbryde Glidningen ved nogle faa Vingeslag. Selvfølgelig er der et vist Forhold mellem Tabet i vertikal Højde og den horisontale Længde af den tilbagelagte Distance: ved skraa Glidning fra den høje Klippe, hvorpaa Byen Constantine er bygget, kunne Storke gennemflyve med konstant Hastighed over 1 Km., før de naa Jorden; Bevægelseshastigheden er her (ifølge Bretonniére) 20 M. i Sek., Banens Hældning 10^0 mod Horisonten, hvilket giver et Fald af 1 : 5. 10^0 synes at være noget nær den mindste Vinkel, under hvilken nedstigende Glidning kan finde Sted. Som Eksempel paa opstigende Glidning kan nævnes visse Evolutioner af Rovfugle under Jagten paa flyvende Vildt: Rovfuglen (Falken) befinder sig (se Fig. 1) ved 1, presser Vingerne

Fig. 1.

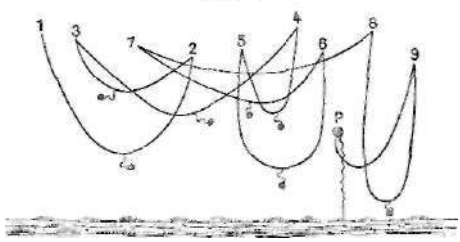

En Falks Evolutioner under Jagten paa flyvende Vildt. Hver „Passade" (jfr. Teksten) bestaar af et Kald og en Stigning. Den første Passade finder Sted fra *1* til *2*, den anden fra *2* til 3 o. s. v. Den efterstræbte Fugl fanges ved Slutningen af den niende Passade (Punkt *P*).

tæt mod Kroppen og glider med rivende Fart i en stejl Kurve ned mod Byttet; hvis den forfejler det, forandrer den i et nu Vingernes Indstilling (»orienterer« dem paa en anden Maade) og bæres af Luften op omtrent i samme Højde som før (2); denne Manøvre (i Falkonérsproget: *passade)* kan gentages et stort Antal Gange, indtil Byttet er grebet; Faldet (*chute*) kan (ifølge Huber) være 100 Gange hastigere end Stigningen *(ressource),* der i sig selv er meget hurtig, og Falken er straks parat til et nyt Angreb. Forklaringen er meget simpel: den ved Faldet erhvervede levende Kraft omsættes i opstigende Bevægelse; hverken Fald eller Stigning synes at koste Fuglen nogen Anstrengelse, thi Bevægelserne følge Slag i Slag, og Fuglen gisper ikke selv efter nok saa mange Passader. — Tilbage staar Spørgsmaalet om, hvorledes Fuglen styrer Bevægelsen under den glidende F. I denne Forbindelse maa da først mindes om Avanzini's Lov, der udsiger følgende: naar en plan Flade falder vertikalt gennem Luften (Fig. 2), møder den Maksimum af Modstand ved Centret, Minimum ved Randene (den største af de nederste Pile peger mod Midten af Fladens Underside i Fig. 2), men hvis dens Faldretning er skraa (Fig. 3), rykker Trykkets Maksimum hen mod Fladens Forrand.

som derfor har Tendens til at dreje sig opad. Tænkes altsaa en Fugl dalende vertikalt med udbredte Vinger, vil Centrum for Luftens opadgaaende Tryk under hver Vinge falde sammen med disses Midtpunkter. Men hvis Fuglen glider skraat fremad, vil Angrebspunktet for Trykmaksimum skifte Plads og bevæge sig hen mod Forranden af Vingens Underflade; jo hurtigere Glidning, des mere rykker Maksimum fremefter. Resultatet vilde blive en Opadbøjning af Vingernes Forrand i Forbindelse med en Tendens til at kaste Fuglen bagover. Vingernes Forrand er imidlertid afstivet

Fig. 2.

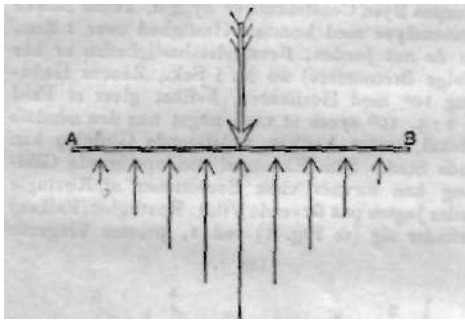

En plan Flade *AB* falder lodret gennem Luften. Maksimum af Luftmodstanden (den største nederste Pil) er ved Fladens Centrum.

derved, at Svingfjerenes stærke Skafter ligge meget nærmere ved Fjerenes Yderrand end ved deres Inderrand, ligesom den ganske korte Yderfane er betydelig solidere end Inderfanen; men dette er ikke nok, Fuglen maa modvirke Tendensen ved (instinktmæssig) at flytte Tyngdepunktet fremefter

Fig. 3.

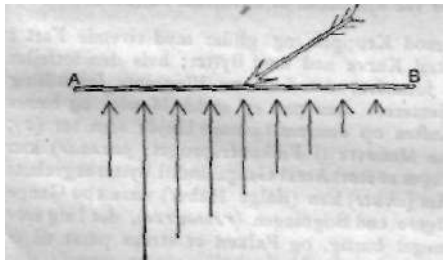

En plan Flade AB falder skraat gennem Luften. Maksimum af Luftmodstanden (den største nederste Pil) er nærmest Fladens Forrand.

i Forhold til »Ophængningscentret« (o: hele Fuglens geometriske Midtpunkt, naar Vingerne ere strakte). Dette kan ske paa flere Maader: langhalsede Fugle, som Hejrer, flyve sædvanligvis med indtrukken Hals, under hurtig Glidning strække de derimod Halsen helt ud; korthalsede Fugle (Flertallet af Fugle) manøvrere med Vingerne; er Glidningen langsom, bæres Vingerne stærkt fremadstrakte, saa at de tilsammen danne en Vinkel 1 hvis Basis Hovedet ses (Fig. 4); er Glidningen hurtig, bøjes Vingerne i Haandledet og Spidserne pege bagud (Fig. 5). Ved at sprede Styrefjerne rykker Fuglen Ophængningscentret bagud, hvorved Tyngdepunktet bevæges relativt fremefter. En glidende Fugl drejer Flugtretningen mod højre Side eller mod venstre ved at flytte Tyngdepunktet til den ene eller den anden Side i Forhold til Ophængningscentret. Den kan gøre dette ved f. Eks. at dreje Hovedet til Siden, hvorved Flugtretningen bøjer af i samme Retning; endnu bedre ved partiel Indfoldning af den ene Vinge, hvorved frembringes en Drejning til samme Side; endelig kan den opnaa samme Virkning ved at hæve den ene Side af den udbredte Hale og sam-

Fig. 4.

Langsomt glidende Flugt.

tidig sænke den anden. Alle disse Bevægelser kræve lidet eller intet Muskelarbejde.

2) Fremadstræbende F. (F. ved aktive Vingeslag). Det er lettest for en Fugl at hæve sig fra en Hvilestilling til aktiv F., naar der blæser en passende Vind; den orienterer sig over Vindretningen og begynder F. med Hovedet mod Vinden; et Antal Falke, der slippes løs paa een Gang, vil af den Grund alle tage samme Flugtretning. Er der ringe Vind eller Vindstille, søger Fuglen at opnaa en Begyndelseshastighed ved at løbe, springe eller lade sig falde fra et fritliggende Sted; mange Ænder piske Vandfladen med Svingfjerspidserne under de første Vingeslag; Fugle med lange Vinger og korte Ben hæve sig meget vanskelig fra flad Jord; en Albatros, der anbringes paa et Skibsdæk, er som oftest Fange; Kondorer,

Hurtig glidende Flugt.

der lokkes ind i Indhegninger, kunne ikke flyve bort. Indledningen til den aktive F. kræver meget stort Muskelarbejde, fordi Luftmodstanden, der helt eller delvis skulde være bærende Kraft, endnu kun er lille; denne Modstand vokser, som ovenfor nævnt, med Kvadratet paa Hastigheden i Retning parallelt med Flugtaksen. Man har beregnet, at den Energi, der udfoldes af en Due pr. Sekund, naar den hæver sig til F., er 5 Gange saa stor, som naar den har »faaet Luft under Vingerne« (o: opnaaet en vis Hastighed); har man tvunget den til at hæve sig 5 å 6 Gange i Træk, vægrer den sig ved atter at flyve og forbliver paa Jorden gispende med aabent Næb. Ikke sjælden afbryder

Fuglen (specielt en Falk) den skraat opstigende aktive F. ved at indstille Vingeslagene og vige for Vinden i horisontal Retning, altsaa uden Tab i Højde, indtil den naar omtrent over Udgangspunktet; derefter stiger den atter skraat ved aktiv F., viger igen o. s. fr., til den har naaet den ønskede Højde (Fig. 6.); Hastigheden i Skraalinien (*carrière*) er tre Gange mindre end i Horisontallinien (*degré*).— Den Maade, hvorpaa Fuglen bevæger Vingerne under aktiv F., er i nyeste Tid studeret ved de Hjælpemidler, som Momentfotografien, den optiske Analyse, Kronografien, den

Fig. 6.

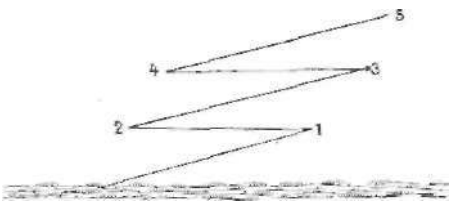

En Falks *carrières* og *degrés* (jfr. Teksten) under opstigende aktiv Flugt.

grafiske Metode o. s. v. have kunnet ydc. Fig. 7 viser en flyvende Maage, fotograferet med successive Mellemrum af $^1/_{30}$ Sekund; Vingen bevæger sig under Nedslaget fremad og nedad; en punkteret Bølgelinie viser Haandledets Bevægelse, en anden Øjets Deplacementer; den sidste Kurves positive Fase (i Forhold til Flugtlinien *AB*) svarer til Vingens Nedslag, den negative til Vingens Hævning; om Vingebevægelsernes og F.'s Hastighed under normal aktiv F. giver Figuren for saa vidt mindre god Oplysning, som Maagen nylig er løssluppen, F. derfor meget langsom (ifølge Fig. 1,371 M. pr. Vingeslag, 6,82 pr. Sek.), Vingebe-

Fig. 7.

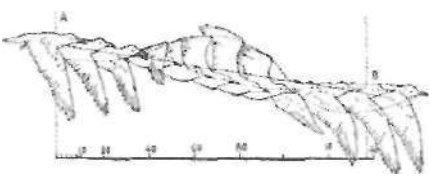

En flyvende Maage, fotograferet med successive Mellemrum af $^1/_{30}$ Sekund. *AB* Flugtaksen, Den metriske Skala angiver den horisontale Vejlængde i Centimetre.

vægeiserne meget hurtige og energiske (1 pr. $^1/_5$ Sek.). Det er ved andre Metoder bevist, at Spidsen af Overarmen under aktiv F. beskriver en Ellipse (Fig. 8) omkring den lige Linie gennem Skulderledene; Ellipsens lange Akse peger lidt nedad i Forhold til den horisontale; under Vingens Nedslag, der foregaar langs Ellipsens forreste Halvdel, danner Svingfjerernes Plan (antydet ved de korte Linier paa Fig.) en vis Hældningsvinkel med Flugtlinien, saa at deres Underside peger nedad og bagud; Hældningsvinkelens Størrelse kendes ikke sikkert, men den er uden Tvivl lille; paa Overgangen mellem Vingens Sænkning og Hævning forandrer Vingens Plan pludselig Retning og vender nu skraat fremefter den Flade, der nylig pegede bagud; det er, som om Svingfjerene, der vare spændte ved Luftens Modtryk, nu momentant reagere; Figuren, der i øvrigt kun gør Fordring paa at være tilnærmelsesvis nøjagtig, giver i det hele en Idé om, hvad der vides om Vingens Bane under aktiv F. og om Vingeplanets Hældning mod Flugtaksen. Endelig viser Fig. 9 Vingespidsens Bane; Forsøgsfuglen er en Sortkrage til Spidsen af dens længste Haandsvingfjer blev fastbundet et

Fig. 8.

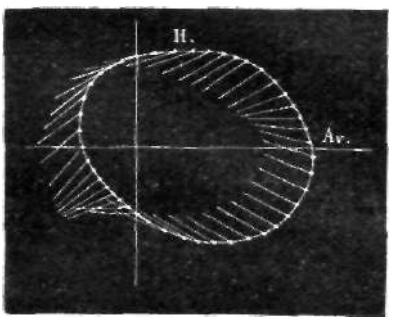

Vingens elliptiske Bevægelse og Vingeplanets Forandringer utider aktiv Flugt (jfr. Teksten'.

lille Stykke stift hvidt Papir; man lod Fuglen flyve foran et Camera obscura og holdt et almindeligt Fotografiapparat aabent, indtil Fuglen havde udført fem Vingeslag; Fotografiet viser Papirets Bane, medens den sorte Fugl er usynlig; det ses, at Vingespidsen, efter at have naaet sin laveste

Fig.

Vingespidsens Bane under aktiv Flugt (5 Vingeslag); Fuglen flyver fra højre til venstre. De smaa Pile angive Retningen af Vingespidsens Bevægelser.

Stilling, bevæger sig fremad og opad i en lille Bukkel, der et Øjeblik krydser Nedslagsbanen; Intervallerne mellem Vingeslagene vokse, efterhaanden som Fuglen faar fastere Støtte mod Luften; Nedslaget tager længere Tid end den opadgaaende Bevægelse. — Vil en Fugl gaa over fra aktiv F. til Hvile, maa den først og fremmest gøre sig til Herre over Bevægelseshastigheden. For at bremse Farten stiller den Vingeplanerne næsten vertikalt og udfører Vingeslagene i horisontal Retning, medens Kroppen indtager en skraa Stilling med Hovedet højt og Benene hængende. Be-

finder den sig i betydelig Højde, indstiller den Vingeslagene, breder Vinger og Hale ud, og hvilende paa disse tre Støttepunkter daler den som ved en Faldskærm, indtil den umiddelbart ved Jorden foretager Standsningsslagene. Fugle med lange og tynde Ben kredse ofte tæt over Jorden, før de sætte sig; efter at have faaet Fodfæste løbe de i Reglen et kortere Stykke for at mildne Faldets Choc. Vandfugle kaste sig ofte i fuld Fart mod Vandfladen. — Det Arbejde, der udføres af Brystmusklerne under Vingens Nedslag for at overvinde Luftmodstanden, maales i Henhold til den Regel, at Momentet af Luftens Tryk mod Vingen er lig Momentet af Muskelkraften, altsaa $R\,L = F\,l$, hvor R er Luftmodstanden, F Muskelkraften, L og l disse Kræfters »Arme«, o: deres respektive Afstande fra Vingens (»Vægtstangens«) Rotationsakse til Kraftens Angrebspunkt. Hvis Fuglen flyver hurtig, er Vingens Hævning hovedsagelig en passiv Bevægelse, idet Fuglen vedbliver at hvile paa Vingerne og Hastigheden formindskes, indtil den ved næste nedadgaaende Slag faar ny Impuls. Ved F.'s Begyndelse og før Fuglen har opnaaet en vis Hastighed, er derimod ogsaa Vingehævningen aktiv, og Haandsvingfjerene spredes lidt for at lette Bevægelsen ved Reduktion af Lufttrykket paa Vingens Overside. F.'s Hastighed er meget variabel for de forskellige Fuglearter. Det er konstateret (ifølge Wilker), at en Brevdue har fløjet 30 Km. i 20 Minutter (o: 25 M. pr. Sek.); en anden fløj fra Spaa til Paris (398 Km.) paa 5 Timer (80 Km. i Timen, 22 M. pr. Sek.). For de fleste andre Fugle er Hastigheden mindre godt kendt; den er (ifølge Jackson) for Vagtel 17 M. pr. Sek., for Falk 28 M., for Svale 67, for Mursvale 88. Hvad der forringer Interessen ved disse Maal, er Mangelen paa Oplysninger om de ydre Faktorer (særlig Vindstyrken), der kunne have haft Indflydelse paa F.'s Hastighed.

3) Sejlende F. (passiv F.) blev længe forvekslet med Glidning, men er i Virkeligheden vidt forskellig fra denne. Glidning er en rent temporær Bevægelse, der kan foregaa i Vindstille; den sejlende F. kan vare ved i Timevis, men kræver som ufravigelig Betingelse en stærkere eller svagere Vind; ved Glidningen opbruges den forud erhvervede levende Kraft, under den sejlende F. er Vinden den motoriske Kraft; med andre Ord, Glidning foregaar i relativ Vind, Sejling i absolut Vind. Den sejlende Fugl (der har hævet sig ved aktive Vingeslag) hviler paa de ubevægelig udstrakte Vinger og beskriver under F. store Kurver eller Cirkler, der føre den afvekslende op mod Vinden eller ned mod Vinden. Den taber i vertikal Højde, medens den føres ned med Vinden, hvorimod den hæver sig, naar den gaar op mod Vinden. Kredsende uden Vingeslag kan den naa et lige saa højt eller højere Niveau end Udgangspunktet og naa lige saa langt eller længere op mod Vinden, alt uden tilsyneladende at udføre noget mekanisk Arbejde. Sejlende F. er kun mulig for et Mindretal af Fuglearter, de nemlig, hvis Sejlflade er stor i Forhold til Legemsvægten, som Falke, Gribbe, større Ravnefugle, Storke, Pelikaner, Ugler o. s. v.; deres Vinger ere som oftest brede (forfra bagtil), afrundede i Yderkanten, Haandsvingfjerenes Spidser adskilte indbyrdes paa den udbredte Vinge. Man har forsøgt at forklare denne mærkelige og i sin Tid stærkt omtvistede Flugttype paa dobbelt Maade, dels ved Teorien om opadgaaende Luftstrømninger, dels ved Teorien om Luftstrømningernes forskellige Hastighed (og Retning) i de forskellige Højder over Land og Hav. Opadgaaende Luftstrømninger findes f. Eks. paa Vindsiden af en Klippe, af et Hus, et Sejlskib, eller de skyldes Ujævnheder i Terrainet eller Bølgebevægelser i Havet. Maager kunne »sejle« i længere Tid foran eller over Klipper ved Havkysten, forudsat der er Paalandsvind. Men denne F. er ikke i strengeste Forstand sejlende, thi Maagerne vedligeholde kun F. uden Tab i vertikal Højde under særlige Omstændigheder, der ikke ere nødvendige for typisk sejlende Fugle. Storke, Ørne og andre svæve saaledes i længere Tid i Kilometres Højde, kredsende opad og nedad uden Vingeslag, under Forhold, hvor Antagelsen af opadgaaende Strømninger synes ganske urimelig. I slige Tilfælde har man da grebet til Teorien om de forskellige Luftlags ulige Hastighed; under sin Kredsen i Kurver og Cirkler vil den sejlende Fugl møde Luftlag med forskellig Vindstyrke og ved ringe Forandring i Vingernes Indstilling kunne drage Nytte af disse Luftstrømninger, alt eftersom den ønsker at stige, dale eller bæres horisontalt fremad; selv den ringeste lokale Variation i Vindhastigheden vilde være af Betydning. Mod denne Teori som fyldestgørende Forklaring af sejlende F. taler bl. a. den Omstændighed, at ægte »Sejlflyvere« ofte svæve i en saa uhyre Højde, at intet berettiger til saa langt over Horisonten at antage Difference i Vindhastighed. Sikkert Grundlag for en Forklaring af denne Flugtart naas først ved nøjagtig Kendskab til de vertikale og horisontale Dimensioner af den sejlende Fugls Bane og til Vindens Hastighed og Retning i det givne Øjeblik og de givne Luftlag; men denne Kundskab er yderst vanskelig at erhverve. — (Litt.: Borellus, *De motu animalium* [Romae 1680]; Huber, *Observ. sur le vol d.ois. de proie* [Geneve 1784]; Dubochet, *Rech. sur le vol d. ois.* [Nantes 1834]; Prechtl, »Unters. üb. d. Flug d. Vogel« [Wien 1846]; D'Esterno, *Du vol d. ois.* [Paris, 2. Udg. 1865]; Krarup-Hansen, »Om Fuglenes F.« [Kbhvn. 1869]; Legal og Reichel, »Ueb. die Bez. d. Flugmusculatur« [»Verh. d. Schles. Ges. f. vaterl. Cultur«, Breslau 1882]; Müllenhoff, »Die Grösse d. Flugflächen« [Pfluger's Archiv, Bd. 35, 1885]; Strasser, »Ueb. d. Flug d. Vogel« [»Zeitschr. f. Naturw.«, Jena 1885]; Drzewiecki, *Les ois. cons. comme des aéroplanes animés* [Clermont 1889]; Bretonnière, *Ét. sur le vol plané* [L'Aéronaute 1889]; Marey, *Le vol d. ois.* [Paris 1890]). *K. C. A.*

Flugthøjde kaldes ved Kuglebanen dennes Højde (Ordinat) over Sigtelinien. Største F. (Maksimumsordinat) er det højeste Punkt af Kuglebanen. *E. P.*

Flugtlinie se Flugt.

Flugtpunkt se Perspektiv.

Flugumyri, en større Gaard i Skagafjorden i den nordlige Del af Island, navnlig bekendt siden den frygtelige Mordbrand (Flugumýrarbrenna) 1253. Gissurr porvaldsson (s. d.) bosatte sig der 1253 og blev, efter at have holdt sin Søn Hall's Bryllup med Sturla Þórðarson's Datter, overtalden

Natten mellem 21. og 22. Oktbr. af sin Fjende Eyjólfr Þorsteinsson (s. d.). Den anselige Gaard blev afbrændt, og der omkom Gissur's Hustru og hans tre Sønner, medens han selv reddedes. *B. Th. M.*

Fluidālstruktur ell. Fluktuationsstruktur. En eruptiv Bjærgart siges at have F., naar den ved sin Struktur viser sig at have været i Bevægelse (Fluktuation), kort før den stivnede. Undertiden kan F. iagttages med de blotte Øjne eller med Lupen paa Haandstykker af Bjærgarten. men i Reglen er den kun synlig under Mikroskopet i Tyndsnit (Mikrofluktuationsstruktur). Som Vidnesbyrd om, at en saadan Bevægelse er foregaaet, medens Bjærgarten var i Færd med at stivne, ere de smaa Krystalpartikler, Luft- eller Vædskebobler, som svævede i Bjærgartens — dengang flydende — nu glasagtige Grundmasse, ordnede i strømformige, langstrakte eller vifteformig udbredte Rækker: »de ligge som Tømmerstokke i en Strøm«. Have Krystallitterne en langstrakt Form, f. Eks. som Augitprismer eller listeformige Dele af Feldspatkrystaller, ere de ordnede med den lange Akse i Bevægelsens Retning, ligesom Luft- eller Vædskeboblerne kunne være spindelformig udtrukne i samme Retning.

Et i det store — ofte over milelange Strækninger — synligt Fænomen, der ganske svarer til F. i det indre af Bjærgarten, er den ved mange baade gamle og ganske moderne Lavamasser forekommende karakteristiske, strømformige Udbredelse. Det ses tydelig, at Lavamassen engang har været i Bevægelse som en Strøm, paa hvis Overflade langstrakte, bugtede og vredne Partier ofte tilkendegive, at Massen har været sej og tykflydende, inden den stivnede. (Litt: E. Weiss, »Beitrage zur Kenntniss d. Feldspathbildung« [Haarlem 1866]; II. Vogelsang, »Philosophie d. Geologie« [1867]; F. Zirkel, »Zeitschrift d. deut. geol. Gesellschaft« [1867, S. 762 ff.]; samme, »Lehrbuch d. Petrographie« [1 Bd., Leipzig 1893]). *K. R.*

Fluidekstrakt (*Extractum fluidum*) er Betegnelse for tyndflydende Ekstrakter af en saadan Koncentration, at 1 Vægtdel F. svarer til 1 Vægtdel anvendt tørt Raastof; i Amerika, hvor F. oprindelig er indført i Farmacien, og i England svarer 1 Kbcm. F. til 1 Gr. tørt Raastof. F. fremstilles ved Perkolation (Perkolator), og det anvendte Udtrækningsmiddel, Vand, Vinaand, Syre etc, retter sig efter Raastoffets virksomme Bestanddele. De fleste F. indeholde Vinaand og ere paa Grund heraf holdbare; de skulle være klare og klart opløselige i det Stof, som er anvendt til Udtrækning. *A. B.*

Fluid meat [fl(j)u!idmi.t] (eng.) se Pepton.

Fluidum (lat.), flydende Stof. Kun Vædsker og Luftarter kaldes nu for F.; tidligere har man ogsaa anvendt dette Navn paa Varme, Elektricitet og Magnetisme. *K. S. K.*

Fluksion (lat.), Flydning, Flyden, Blodtilstrømning.

Fluksiån d. s. s. Fluxus.

Fluksioner (mat.). Newton betegnede i sin Differentialregning (s. d.) de uendelig smaa Tilvækster til x og y ved xo og yo, hvor x og y kaldtes F., idet han betragtede x og y som forandrende sig med Hastighederne x og y, saa at Tilvæksterne i den uendelig lille Tid o bleve de nævnte. I denne Betegnelsesmaade, der forlængst er opgiven, blev altsaa $\dot{y}$ det samme som det nu brugelige $\frac{dy}{dx}$. *Chr. C.*

Fluktuation (lat.), Bølgen, Skvulpen; Stigen og Falden, Ubestemthed; fluktuere, stige og falde, kastes hid og did, vakle, være ubestemt.

I Lægevidenskaben betegner man ved F. den elastiske Fornemmelse, som findes, naar en Vædskeansamling (Blod, Serum, Materie) har dannet sig et Sted i Legemet. For at F. skal være til Stede, maa Vædskenikke ligge dækket af alt for tykke Lag. Ansamlingen maa have en vis Spændingsgrad (hverken alt for stærkt eller alt for svagt spændt) og have en vis Størrelse. Ved falsk F. (Pseudofluktuation) forstaar man en elastisk Fornemmelse fremkaldt ved et blødt elastisk Væv, der ikke er flydende; især tuberkuløse Nydannelser og enkelte Svulster kunne give denne Fornemmelse. F. og falsk F. kunne selvfølgelig ikke skarpt afgrænses over for hinanden. Evnen hos Lægen til at erkende disse Forhold beror paa et subjektivt Skøn, der til Dels afhænger af Øvelse. *E. A. T.*

Flumendōsa (*Saprus* i Oldtiden), Flod paa Sardinien, udspringer i Midten af Øen ved Gennargentu, løber mod Sydøst, er 119 Km. og udmunder med to Arme neden for Muravera. *V. R.*

Flumen **publĭcum** (lat.), offentligt Vandløb (Flod eller Aa), hvilket atter vil sige et saadant, der ikke er undergivet privatretlig Ejendomsraaden, men kun staar under offentligt Tilsyn, og hvis Benyttelse til Sejlads o. a. derfor staar aaben for alle og enhver i Henhold til visse almindelige, af offentlig Myndighed udstedte Forskrifter. *E. T.*

Fluocerit, et rødlig gult, kompakt Mineral, der forekommer paa Pegmatitgange ved Österby i Dalarne og bestaar af en Fluorforbindelse af Ceriummetaller: $(Ce,La,Di)_2OF_4$. Samme Navn anvendtes oprindelig om et lignende Mineral fra Finbo og Broddbo ved Falun, der dog nu henføres til den først fra Colorado undersøgte Tysonit, hvis Sammensætning er $(Ce,La,Di)F_3$. *N. V. U.*

Fluor, F. = 19, er et Grundstof der ligesom Klor, Brom og Jod hører til Halogenernes Gruppe. Det findes aldrig frit i Naturen, men derimod i bunden Tilstand som Flusspat, CaF_2, og Kryolit, Na_3AlF_6, samt i mindre Mængde i forskellige andre Mineralier, f. Eks. i Fluorapatit, Topas og Lepidolit. I smaa Mængder er det paavist i Tændernes Email og i Dyrenes Knogler. Selve Grundstoffet F. var i lang Tid ubekendt; thi paa Grund af dets betydelige Tiltrækning til andre Stoffer var det forbundet med stor Vanskelighed at isolere det og at bevare det i isoleret Tilstand. I meget smaa Mængder har det sikkert nok tidligere været frigjort, men uden at det har været muligt at konstatere dets nærmere Egenskaber, før den franske Kemiker Henry Moissan 1886 løste denne Opgave; han fremstillede F. ved Elektrolyse af ren, fuldstændig vandfri Fluorbrinte (Fluorvandstof), hvortil der var føjet noget Fluorkalium for at gøre det ledende; til Fremstillingen benyttede han et særligt U-formigt Apparat af Iridiumplatin, hvis Mundinger vare lukkede med Propper af Flusspat, omviklet med Platinfolie;

gennem disse indføres Iridiumplatinelektroderne, medens de ved Elektrolysen udviklede Luftarter gaa bort gennem Platinrør paa begge U-rørets Grene, Brint gennem det ene, F. gennem det andet: Forsøget udførtes ved — 23° ved Hjælp af Strømmen fra et Batteri paa 25 Bunsenske Elementer. Det ved den positive Pol udviklede F. befris for noget Fluorbrinte ved at ledes gennem et til — 50° afkølet spiralformigt Platinrør; de sidste Spor af Fluorbrinte bortskaffes ved, at Luftarten ledes hen over Stykker af Natriumfluorid.

F. har en svag grønlig-gul Farve og en stikkende Lugt; dets Vægtfylde er 1,265; i tør Luft holder det sig uforandret, men i fugtig Luft omdannes det til Fluorbrinte og udsender derfor hvide Dampe under samtidig Dannelse af Ozon. Med Brint (Vandstof) forener F. sig selv i Mørke under Eksplosion; de fleste Metalloider forene sig direkte med P. under Udvikling af Varme og Lysfænomen; paa Metallerne indvirker F. endnu kraftigere; hos nogle af dem, f. Eks. Magnium, Aluminium, Mangan, Nikkel, maa Processen dog indledes ved svag Opvarmning. Over for Ilt (Surstof) er F. fuldstændig indifferent; det danner ingen Iltforbindelse. *O. C.*

Fluor albus se Flaad.

Fluorammonium se Ammoniumfluorid.

Fluorbrinte (Fluorvandstof), HF, dannes analogt med Klorbrinte ved Sønderdeling af Fluormetaller med Svovlsyre. Det fremstilles ved Ophedning af Fluorkalcium med koncentreret Svovlsyre i Bly- eller Platinretorter, og den derved udviklede, luftformige F. opsamles i Vand; den vandige Opløsning kaldes Flussyre. Vil man fremstille fuldstændig vandfri F., opheder man Fluorbrintekalium (surt Fluorkalium) i Platinkar, hvorved det spaltes i Fluorkalium og F.: KHF_2 — KF + HF. Vandfri F. er en farveløs Vædske, der ryger stærkt i Luften og tiltrækker Fugtighed; den koger allerede ved 19,4° og har ved 12° Vægtfylden 0,98; for atter at fortætte Dampene maa man afkøle disse til — 20°. F. bliver fast ved — 102,5°. F.'s Damptæthed svarer ved 30° til Formelen H_2F_2, men ved 100° til HF. — Den vandige Opløsning af F. (Flussyre) er i koncentreret Tilstand en rygende Vædske; opvarmes den, bortgaar F., indtil der ved 120° overdestillerer en Syre af konstant Sammensætning, der indeholder 35,3 p. Ct. F. og har Vægtfylde 1,15. Dampene ere giftige og virke i høj Grad ætsende paa Huden. Flussyre opløser alle Metaller undtagen Bly, Guld og Platin; der dannes herved Metalfluorider; med Kiselsyre og Borsyre giver den Siliciumfluorid og Borfluorid. Glas, der bestaar af en Blanding af Silikater og altaa indeholder meget Kiselsyre, ætses af Flussyre; vil man ætse Glas med Flussyre, dækker man det først med et tyndt Lag Voks eller Parafin, graverer Tegningen i Dækket og udsætter derpaa Fladen for Indvirkningen af luftformig F. eller af Flussyre; de blottede Steder af Glasset blive da ætsede; luftformig F. giver mat, Flussyre derimod blank Ætsning. — Flussyre maa opbevares i Flasker af Bly, Platin eller Guttaperka, hvilke Stoffer ikke angribes deraf. *O. C.*

Fluorbrintesyre d. s. s. Flussyre se Fluorbrinte.

Fluoren, Difenylenmetan, $C_6H_4 . CH_2 . C_6H_4$, en Kulbrinte, der forekommer i Stenkulstjære og dannes af Difenylmetan ved Rødglødhede eller ved Ophedning af Fenantrenkinon ved Ophedning med brændt Kalk. F. danner glinsende Blade, der smelte ved 113° og koge ved 295°; det er letopløseligt i varm Vinaand. *O. C.*

Fluorescein er et Anhydrid af Resorcinfthalein og fremstilles ved Ophedning af Fthalsyreanhydrid med Resorcin. Det danner et rødbrunt, krystallinsk Pulver eller mørkerøde Krystaller, der ere opløselige i Vinaand eller Æter, men ikke i Vand; den gulrøde, vinaandige Opløsning viser grønlig Fluorescens; særlig smukt fluorescerer den fortyndede Opløsning af F. i Alkalier. — Med Brom giver F. Substitutionsprodukter, smukke røde Farvestoffer, hvis Nuance er saa meget mere gullig, jo mindre Brom de indeholde; jo mere Brom der indtræder, desto mere blaalig bliver Nuancen. Tetrabromfluorescein finder under Navn af Eosin Anvendelse som Farvestof; dette giver ved Nærværelse af en ringe Mængde Alkali gulgrøn Fluorescens. Alkalisaltene af Eosin og de lavere Bromfluoresceiner (»vandopløselige Eosiner«) farve Silke og Uld pragtfuldt rødt; Silken faar herved gulrød Fluorescens. Æterarterne af Eosin danne ligeledes smukke Farvestoffer. Joddderivaterne af F. gaa i Handelen som Erythrosin. *O. C.*

Fluorescéns, en Lysvirkning, som bestaar deri, at et Stof under Paavirkning af Lysstraaler eller andre Straaler bliver selvlysende. Fra Tilbagekastning kendes F. derved, at Fluorescenslyset er anderledes sammensat end den Straaling, der har fremkaldt det. Petroleum i en klar Glasflaske viser stærk F. i Dagslys, ligesaa Opløsninger af Kininsulfat, Udtræk af Hestekastanjens Bark, Opløsninger af Bladgrønt og mange andre Stoffer. Lader man den Kegle af Sollys, som en Samlelinse kan danne, trænge ind i Stoffet, kommer F. særlig smukt frem. Navnet hidrører fra Mineralet Flusspat. Se for øvrigt Straaling og Fosforoskop. *K. S. K.*

Fluorider se Fluormetaller.

Fluorit d. s. s. Flusspat.

Fluorkalcium se Kalciumfluorid.

Fluorkalium se Kaliumfluorid.

Fluormetaller (Fluorider). Fluorets Forbindelse med Metallerne dannes ved Indvirkning af Flussyre paa Metallerne, deres Hydroxyder, Ilter (Oxyder) eller Karbonater; de uopløselige Fluorider dannes ved Fældning af tilsvarende Metalsalte med opløselige Fluorider. Alkalimetallernes Fluorider ere opløselige i Vand; de fleste øvrige Fluorider ere tung- eller uopløselige; dog ere Fluorsølv og Fluortin letopløselige, Fluorjærn, Fluorkadmium og Fluorstrontium ere tungere opløselige. Fluorkalcium er i Modsætning til Klorkalcium uopløseligt i Vand. Mange F. kunne smelte uden Sønderdeling og begunstige Smeltningen af Silikater, derfor Navnet Flusspat (s. d.). De fleste Fluorider sønderdeles af Svovlsyre og Salpetersyre; i Nærværelse af Kiselsyre udvikler Svovlsyre og Fluorider Siliciumfluorid. *O. C.*

Fluorsilicium se Siliciumfluorid.

Fluorsiliciummetaller d. s. s. Fluorsilikater se Siliciumfluorid.

Flushing [flə'šiŋ], engelsk Navn paa Vliesingen.

Flushing [flə'ši$_{ŋ}$], By i den nordamerikanske Stat New York paa Nordkysten af Long Island

13 Km. N. 0. f. Brooklyn ved Flushing Bai, har (1890) ca. 11,000 Indb., smukke Gader og Villaer og er Opholdssted for mange New-York-Købmænd. *S. B. T.*

Flnskiselsyre se Siliciumfluorid.

Flusmidler. Herved forstaas saadanne Stoffer, der tilsættes ved Smeltningsoperationer for at lette Smeltningen og Udskillelsen af de Substanser, der skulle behandles eller indvindes; saadanne Stoffer ere Kogsalt, Boraks, Flusspat, forskellige Silikater, Glas o. s. v. Disse Stoffer øve ikke nogen væsentlig Indflydelse paa den Blanding, der skal smeltes, men bevirke, at den smelter lettere. Andre Flusmidler, f. Eks. Kalk, Kvarts, Silikater m. m., binde tillige Syrer og Baser; atter andre F. skulle virke iltende eller reducerende. — Sort Fluss, fremstillet ved Forpufning af 3 Dele Vinsten og 1 Del Salpeter, indeholder væsentligst Kul og Kaliumkarbonat. Hvid F., fremstillet ved Forpufning af lige Dele Salpeter og Vinsten, indeholder Kaliumkarbonat, -nitrat og -nitrit og virker stærkt iltende. *O. C.*

Flusspat (af tysk Fluss, Flyden, fordi den har været benyttet som Tilslag ved metallurgiske Processer, hvor den kan bidrage til at gøre Slaggen mere flydende) eller Fluorit er et Mineral, som bestaar af 51,3 p. Ct. Kalcium og 48,7 p. Ct. Fluor (CaF_2). Krystallerne ere oftest Terninger, sjeldnere Oktaedre og andre regulære Former; de lade sig med største Lethed spalte i fire med Oktaederfladerne parallelle Retninger. Haardheden er 4, Vægtfylden 3,0. Lysbrydningen er svag (Brydningsindeks 1,435) °S Farveadspredelsen ligesaa, hvad der betinger Mineralets Anvendelighed til visse Linsekonstruktioner (Apokromater). — I ren Tilstand er F. klar og farveløs; men næsten altid optræder den farvet, ofte med pragtfulde (violette, blaa, gule, grønne, røde) Farver og viser jævnlig Fluorescens. Farverne skyldes meget smaa Mængder af indblandede Farvestoffer, hvis nærmere Beskaffenhed dog ikke er sikkert kendt. Ved Opheduing fosforescere de fleste Varieteter og miste Farven. F. forekommer overordentlig almindelig, fortrinsvis paa Gange, saaledes paa mange Slags Malmgange, Tingange, ogsaa meget hyppig paa Pegmatitgange. Gange, som helt ere fyldte med F., kendes med indtil 13 M.'s Tykkelse i Thüringerwald og andre Steder. Mineralets Hovedanvendelse er til Fremstilling af Flussyre og til Ætsning af Glas. *N. V. U.*

Flusspatsyre d. s. s. Flussyre se Fluorbrinte.

Flussyre se Fluorbrinte.

Flustridae, en Familie af cheilostome Mosdyr (s. d.), der paa faa Undtagelser nær optræde i fri, vifteformede, gaffelgrenede, bøjelige, en- eller tolagede Kolonier med fladtrykte Afsnit eller Grene, en Koloniform, der dog ogsaa kan optræde i andre Familier. Meget faa Arter danne Overtræk. Zoøcierne ere mindre stærkt forkalkede, og hele eller største Delen af den mundingsbærende Overflade er kun dækket af en Membran. Oøcierne (se Mosdyr) ere indsænkede, og Avicularierne, som høre til den primære Type, have et afrundet, hvælvet Laag, mangle Tværliste og optræde sideordnede med Zoøcierne. Familien slutter sig nær til *Membraniporidae.* I danske Farvande er fundet 3 Arter, af hvilke navnlig *Flustra foliacea* almindelig. *M. L.*

Fluviål (fluviatil [lat.]), vedrørende, hørende til en Flod.

Fluviomarine Lag benyttes undertiden som Betegnelse for Aflejringer, der ere foregaaede i Brakvand. *K. R.*

Flux de bouche [flydbu's] (fr.: Flyden fra Munden), flydende Tale, Lethed ved at udtrykke sig, Ordflom, Snakkesalighed.

FIUXUS (lat.), Tilstrømning, Overfyldning af Pulsaareblod, det første Stadium af Betændelsen (Kongestionsstadiet) (se Betændelse). *E.A. T.*

Fly, norsk Benævnelse paa flade sumpige Fjældmarker (f. Eks. »Valdersflyen«). Hertil svensk *gungfly* (*hängfly*) (Hængemyr). *Hj. F.*

Fluckiger, Friedrich August, schweizisk Farmakognost, født 15. Maj 1828 i Langenthai i Schweiz, død 11. Decbr. 1894 i Bern. F. indtraadte 19 Aar gl. som Discipel i et Apotek i Solothurn, efter at han en kort Tid forinden havde studeret Kemi og Geologi i Berlin. Senere studerede han Botanik i Geneve, konditionerede en kort Tid i Strassburg og fortsatte dernæst det kemiske Studium i Heidelberg og Paris. 1853—60 levede han som praktisk Apoteker i Burgdorf ved Bern og udnævntes 1860 til Statsapoteker i Bern. Samtidig hermed optog han en Docentvirksomhed ved Universitetet og udnævntes 1870 til overordentlig Professor. 1858—66 var F. Præsident for den schweiziske Apotekerforening, i hvilken Stilling han vandt megen Anerkendelse. 1873 overtog han Professoratet og Direktørposten ved det farmaceutiske Institut ved Universitetet i Strassburg, hvor han derpaa virkede som dygtig og nidkær Lærer indtil 1892. — F.'s Virksomhed har været af ualmindelig Betydning for Farmacien. Ved sine fortrinlige Undersøgelser og udmærkede Skrifter har F. hævet Videnskaben; særlig gjaldt han for at være Nutidens største Autoritet paa det farmakognostiske Omraade, ligesom han ogsaa blev almindelig anerkendt som en af de første Forfattere paa Farmaciens historiske Gebet. Som samvittighedsfuld og elskværdig Lærer var F. afholdt af alle sine Elever. Mange Udlændinge, deriblandt ikke faa Danske, have studeret ved hans Institut i Strassburg. Af F.'s vigtigste Skrifter skulle nævnes: »Pharmakognosie des Pflanzenreichs« [Berlin, 3 Opl., 1867, 1883, 1891], »Grundriss der Pharmakognosie«, et Udtog af førstnævnte [Berlin, 2 Opl., 1884, 1894]. I Forening med Hanbury skrev han »Pharmacographia« (eng.) [Lond., 2 Opl., 1874, 1879]; »Grundlagen der pharmaceutischen Waarenkunde« [Berlin 1873, 2. Opl. i Forening med Tschirch 1885]; »Die Frankfurter Liste, Beitrag zur mittelalterlichen Geschichte der Pharmacie« [Halle 1873]; »Dokumente zur Geschichte der Pharmacie« [Halle 1876]; »Pharmaceutische Chemie« [Berlin, 2 Opl., 1879, 1888]; »Die Chinarinden« [Berlin 1883]; »Reaktionen« [Berlin 1892] samt mange betydelige Afhandlinger i »Archiv der Pharmacie« og »Pharmaceutische Zeitung«. *A. B.*

Flydeblad (bot.) kaldes et saadant Blad, som er indrettet til at have sin Bladplade flydende paa Vandets Overflade (f. Eks. hos Aakande, Frøbid, flere Arter Vandaks); et System af Luftrum danner Bæreapparatet, og Spalteaabningerne findes kun paa Bladoversiden. Hos *Victoria regia* findes Luftkamrene under Bladpladen, idet de begrænses

af de her* meget stærkt fremspringende Ribber; hos *7rapa natans* bæres hele Planten af sine F., hvis Luftbeholdere ere henlagte til et opsvulmet Parti af Bladstilken. *V. A. P.*

Flydebom, en paa Vandets Overflade flydende Bom, der benyttes til Afspærring af et eller andet Vandareal (Fabriksareal, Skibsværft, Tømmerlager, militært Etablissement o. s. v.) for den offentlige Færdsel. F. dannes i Reglen af Træ, et Stykke Tømmer eller flere indbyrdes forbundne Stykker Tømmer, der ved Enderne fortøjes med Kæder enten til Land eller til Duc d'Alber eller Bøjer. Tvinge Omstændighederne til, at F. faar en saa stor Længde, at den ikke vil kunne faa tilstrækkelig Styrke ved at bygges af Tømmer, hvilket undertiden vil finde Sted i Sejlløbet ind til det afspærrede Areal, kan man se anvendt sværere Konstruktioner af Træ eller Jærn, baarne af Pontoner. *C. Ph. T.*

Flydedok se Dok.

Flydende kalder man et Stof, hvis Dele med stor Lethed forandre deres indbyrdes Stillinger, og som følgelig mangler Evne til at modsætte sig Formforandringer. Vædsker og Luftarter ere f. *K. S. K.*

Flydende Batteri, et Slags Skib, i Reglen uden Fremdrivningsmiddel (Damp eller Sejl), som fortøjes i dertil egnede Farvande, og som — saa vidt muligt — skal spille samme Rolle som et Søfort. Det maa af den Grund nutildags være forsynet med stærkt Artilleri, ved Panserkonstruktioner saa vidt muligt gøres usaarbart for fjendtlig Beskydning samt ved Cellebygning i Bunden og ved vandtætte Skodder op til Vandlinien saa vidt muligt gøres synkefrit. Dets Fortrin bestaar deri, at det kan bringes ud paa Dybder, hvor man kun med uhyre Bekostning vilde kunde opføre faste Forter, dets Svaghed ligger deri, at det aldrig vil kunne blive fuldkommen synkefrit, og at det vil være lettere at storme (entre) end et højt, stejlt Jordværk eller Panserfort. F. B. har bl. a. i 19. Aarh.'s Begyndelse under Navn af Flaadebatteri og i en ret primitiv Form været benyttet i Kjøbenhavn's Sødefension (2. Apr. 1801). I en langt mere moderne Skikkelse har det været foreslaaet indført til Kjøbenhavn's Søforsvar i Midten af 1870'erne (af I. H. Jøhnke), men uden at være bleven taget til Følge. *C. L. W.*

Flydeport se Pontonport.

Flydesand er vandmættede Sandlag, der bestaa af meget finkornet Sand. De kunne forekomme i sedimentære Aflejringer fra enh ver som helst geologisk Periode, i Danmark ere F.-Lagene dog i Reglen inter- eller intraglaciale Dannelser. Sandet og Vandet danne tilsammen en vællingagtig Masse, der besidder saa stor en Bevægelighed, at Massen altid til en vis Grad i sine Bevægelser kan følge de for Vædsker gældende Bevægelseslove og kan vige ud til den Side, hvor Trykket er mindst. Anbores et F.-Lag med et Rørbor, kan F. paa Grund af de overliggende Jordmassers Tryk stige op i Borerøret langt over sit naturlige Niveau. Ved Kanal-, Tunnel- eller Brøndgravningsarbejder kan Forekomsten af F. i høj Grad besværliggøre og fordyre Arbejdet, da Sandet flyder til fra Siderne lige saa hurtig, som det skaffes bort i Udgravningen. Den nyeste Tids Ingeniørkunst har dog med Held paa adskillige Steder optaget I Kampen mod denne saa meget frygtede Fjende. Man kan saaledes ved nedsænkede Rørsystemer, hvori der cirkulerer kolde Vædsker, bringe F. til at fryse sammen til en Slags Sandsten, der som et Murværk beskytter Udgravningen for Tilflydning, indtil der er foretaget en effektiv Udmuring eller anden Afstivning af Siderne i det opgravede Rum. Man kan ogsaa nedblæse eller nedpumpe Cement i Sandlagene, hvorved de omdannes til Beton, gennem hvilket der saa kan arbejdes videre til de underliggende Lag. Den fra et rent teoretisk Synspunkt smukkeste Løsning paa Spørgsmaalet om Arbejdet i F. gaar derimod ud fra den Betragtning, at F.'s Fremtrængen i Brønden eller Tunnelen skyldes det paa Laget virkende Tryk, og at Tryk bedst hæves ved Modtryk, o: man lader Jordarbejdet foregaa i Indretninger, grundede paa samme Princip som Dykkerklokken, saa at der stadig indpumpes komprimeret Luft, der ved sit Tryk holder det indtrængende Sand tilbage. *K. R.*

FlydetrOSSe, et Staaltraadstov, der bæres oppe i Vandfladen ved smaa Bøjer, og som i Søkrigen benyttes som Spærringsmiddel i snævre Farvande. Man tilintetgør dens Virkning ved at kaste Kædebugter med tunge Vægte i Enderne over Trossen, som derved tvinges til at synke. *C. L. W.*

Flydevægt se Aræometer.

Flüe, Nikolaus von der (Familienavn Lowenbrugger), ogsaa kaldet Broder Klavs eller Nikolaus de Rupe, Skytspatron for de schweiziske Urkantoner, født 1417 i Sachseln i Unterwalden, død 1487. F. var en tapper Soldat og en anset Dommer og gav sine 5 Sønner og 5 Døtre en udmærket Opdragelse; men 1467 forlod han sin Familie og levede fra nu af og til sin Død som Eneboer i Ranft, en Klippekløft ved Indgangen til Melchthal, hvor han æredes af Folket som en Helgen og stiftede Fred mellem krigsførende. Legenden har haft travlt med hans Eneboerliv. Hans Landsmænd vare for fattige til at faa ham kanoniseret, men 1669 erklærede Clemens IX ham for salig, og Pius-Foreningen i Schweiz arbejder nu paa at faa ham helligdømt. (Litt.: Ming, »Der selige Eremit N. von F.« [3 Bd., Luzern 1861—71]; Rochholz, »Die Schweizerlegende vom Bruder Klaus von F.« [Aarau 1874]; Riggenbach, »N. v. F. und der Tag von Stans« [Basel 1882]). *L. M.*

Fliiéla, Pas og Dal i Alperne, forbinder Davos med Nedre-Engadin. 1866 og 1867 byggedes en Postvej, som løber gennem naturskønne Omgivelser.

Flüelen, Landsby i Schweiz, Kanton Uri, ved Vierwaldstätter-Søens sydlige Bred, Endepunkt for Dampskibslinien Luzern—F. F. ligger ved Gotthard-Banen og besøges af mange Turister. I Nærheden ligger Tell-Kapellet (s. d.). *V. R.*

Flyer [flai'ə] (eng.) kaldes i Væddeløbssproget en Hest, der er særlig hurtig. I Reglen underforstaas dog, at den ikke tillige er meget udholdende. Modsætningen, Stayer, er en meget udholdende, men ikke særlig hurtig Hest. Det er om denne sidste Slags Heste, man siger, at de ikke ere i Stand til at løbe saa hurtig, at de tabe Vejret. *C. G. B.*

Flygare-Carlén se Carlén.

Flygel (af tysk *Fliigel,* en Vinge) er Benævnelsen

paa det i Form af en retvinklet Trekant byggede Klaver, i hvilket Strengene gaa i samme Retning som Tangenterne (og ikke, som ved de firkantede Instrumenter paa tværs af disse). Da F.'s Form tillader Anvendelsen af længere Strenge til Frembringelse af de dybere Toner, og man derved opnaar en kraftigere og mere fuldt klingende Tone, er F. det fuldkomneste og til Koncertbrug nu udelukkende benyttede Art af Klaverer, medens man i mindre Rum og i Hjemmene oftest anvender de taffelformede eller opretstaaende Instrumenter, der ikke kræver den Plads, som et F. Se i øvrigt Klaver. *S. L.*

Flügel, Gustav Leberecht, tysk Orientalist, født 18. Febr. 1802, død 5. Juli 1870. F. studerede i Wien og Paris, opnaaede senere et Professorat i Meissen, som han 1850 formedelst svagt Helbred maatte trække sig tilbage fra, og tilbragte de følgende Aar i Wien, beskæftiget med Katalogiseringen af de orientalske Haandskrifter i det kejserlige Bibliotek. F. har navnlig gjort sig fortjent af den europæiske Videnskab ved den Række af vigtige arabiske Værker og Haandbøger, som han ved sine samvittighedsfulde Udgaver har gjort tilgængelige. Blandt disse maa nævnes Hadji-Khalfa's *Lexicon bibliographicum*, der udkom med latinsk Oversættelse og udførlige Registre i London 1835—58 [7 Bd.], udgivet paa Bekostning af det engelske *Oriental Translation Fund;* Stereotypudgaven af Koranen [Leipzig 1833, senere gentagne Gange revideret], der efterfulgtes af *Concordantiae Corani arabicae* [Leipzig 1842], samt den først efter hans Død fuldendte Udgave af »Kitâb-al-Fihrist« (se Fihrist). Af hans selvstændige Arbejder fortjene især »Geschichte der Araber« [2 Bd., Leipzig 1840] og »Die grammatischen Schulen der Araber« [Leipzig 1862] at nævnes. *y. 0.*

Flygelhorn er Navnet paa et Messingblæseinstrument, der oprindelig benyttedes som Signalinstrument hos Infanteriet (se Bugle horn). Benævnelsen stammer derfra, at man særlig ved de med dette Instrument givne Signaler ledede de enkelte Hærafdelingers eller Fløjes Bevægelser. Navnet F. benyttedes ogsaa i tyske og franske Militærorkestre for moderne Messingblæseinstrumenter med samme Omfang som B-Kornetten eller *Cornets å piston.* *S. L.*

Fliiggen, 1) Gisbert, tysk Genremaler, født 9. Febr. 1811 i Köln, død 3. Septbr. 1859 i Miinchen. Han var Elev af Düsseldorf-Akademiet, drog senere til Miinchen, hans Hovedopholdssted. F., som man gerne til Karakteristik af hans Kunstnerpersonlighed kalder »Tyskland's Wilkie«, har malet talrige, ofte reproducerede Folkelivsbilleder, sociale Tendensmalerier og Familiescener, i hvilke han i vel tilrettelagt og vel truffen Fremstilling skildrer psykologiske Konflikter. Saaledes: »Den afbrudte Ægteskabskontrakt« [1840], »Spillerne« [1841, Mainz'es Mus.], »Faderglæde«, »Mesalliancen«, »Processens Afslutning« [1847], »De svigagtige Arvinger« [»Erbschleicher«, 1848, Mus. i Hannover] *etc.* »Fr. August af Sachsen's sidste Øjeblikke« ejes af Kongen af Sachsen.

2) Joseph, Søn af ovenn., Maler, er født 3. Aug. 1842 i Miinchen, uddannet af Faderen, paa München's Akademi og under Piloty, senere, paa en længere Studierejse til Paris, London og Antwerpen, særlig under Paavirkning af Leys og endelig under tydelig Indflydelse fra G. Max. Hans første Arbejder (»Landgrevinde Elisabeth paa Flugt« [1868], m. fl.) bære Mærker af Piloty's Teknik; han ynder særlig at give det følelsesfulde (der, støttet af en sødlig Kolorit, ofte virker ret følerisk) Udtryk i sine Værker, af hvilke fremhæves »Værtindens Datter« (efter Uhland) og »Regina Imhof, G. Fugger's Hustru« ; endelig en Cyklus graat i graat malede Oliebilleder til Wagner's Operaer og »Det sidste Klenodie« [1883]; F. har ogsaa malet en Del Portrætter. *A. Hk.*

Flygtige Olier se Olier, æteriske.

Flygtige Salte se Salte.

Flygtighed, et Stofs Evne til at gaa over i Damp form. Flygtigt kalder man et Stof, der let fordamper. Se Damp. *K. S. K.*

Flygtigt se Flygtighed.

Flygtigt Alkali se Alkalier.

Flyktæne (græ.) betyder egentlig Blære, men benyttes nu kun om en Øjensygdom, der viser sig ved en begrænset, rundagtig, rød Plet (ingen egentlig Blære) paa den Del af Øjets Bindehinde, der beklæder Øjeæblet. Den er i Begyndelsen noget ophøjet over Slimhindens Niveau, senere danner der sig et lille Saar paa den, inden den heler. Som oftest sidder den tæt ved Hornhinderanden og griber undertiden ind over denne. Overfladiske Betændelser i Hornhinden betegnes ofte som flyktænulære. — Lidelsen er meget hyppig hos Børn, langt sjældnere hos voksne, den er meget generende, da den bevirker stærk Lyssky; men hvis Hornhinden ikke er angreben, forsvinder den uden at efterlade noget Spor. Den har stor Tilbøjelighed til at komme igen. F. regnes som et af de almindeligste Symptomer paa Skrofulose (Kirtelsyge), men det er fra forskellig Side i de senere Aar hævdet, at den næsten aldrig optræder uden samtidig med Hovedlus eller Saardannelser i Hovedet, og at den synes at staa i Forhold hertil. *G. N.*

Flynder (Søudtryk) se Loggeapparat.

Flynderborg se Helsingør.

Flynderfisk (*Pleuronectidæ* Risso) ell. »Fladfisk«, blødfinnede Benfisk, som i udviklet Tilstand ere let kendelige ved, at deres Legeme eller i det mindste Hovedet er usymmetrisk. Legemet er højt og sammentrykt, blegt paa den ene Side, farvet og mere muskuløst paa den anden. Øjnene sidde begge paa den farvede Side, medens Munden er vreden mere eller mindre om til den modsatte Side, Blindsiden, hvis Kæber sædvanlig ere større og væbnede med talrigere Tænder end Øjesidens. Gattet ligger langt fremme, ofte lidt ind paa den hvide Side; bag det hyppig en stærk, fremad rettet Pig (den nedre Spids af Gatfinnens forreste Straalebærer). Ryg- og Gatfinne meget lange, udelte; de parrede Finner, hvoraf Bugfinnerne sidde foran eller under Brystfinnerne, sædvanlig mindre, undertiden helt manglende paa Blindsiden. Kroppen, en større eller mindre Del af Hovedet samt ofte de uparrede Finner udstyrede med smaa eller middelstore, glatte eller ru Skæl; den hvide Side er som Regel mindre rigelig skællet end den farvede. Svømmeblære hyppigst manglende. — F. tilhøre næsten udelukkende Nutiden, fra Tertiærtiden kendes kun faa Arter (af Slægterne *Rhombus* og *Solea*). De ca. 400 Arter, som Familien nu tæller, ere udbredte

over alle Have; nogle trænge tillige op i ferske Vande. De varme Have ere rigest paa Former, men de største og i økonomisk Henseende vigtigste Arter leve i de middelvarme og kolde Bælter. F. holde sig mest paa Bunden, hvilende paa den blege Side eller nedgravede, saa at kun Hovedet med de meget bevægelige Øjne rager frem; de ere ganske hurtige i Bevægelser, leve af Fisk og alle Slags hvirvelløse Dyr. Æggene flyde frit i Vandet, og Ungerne undergaa mærkelige Omdannelser. Den nys klækkede Unge (Fig. 1 *A*) er fuldkommen symmetrisk, har Øjnene

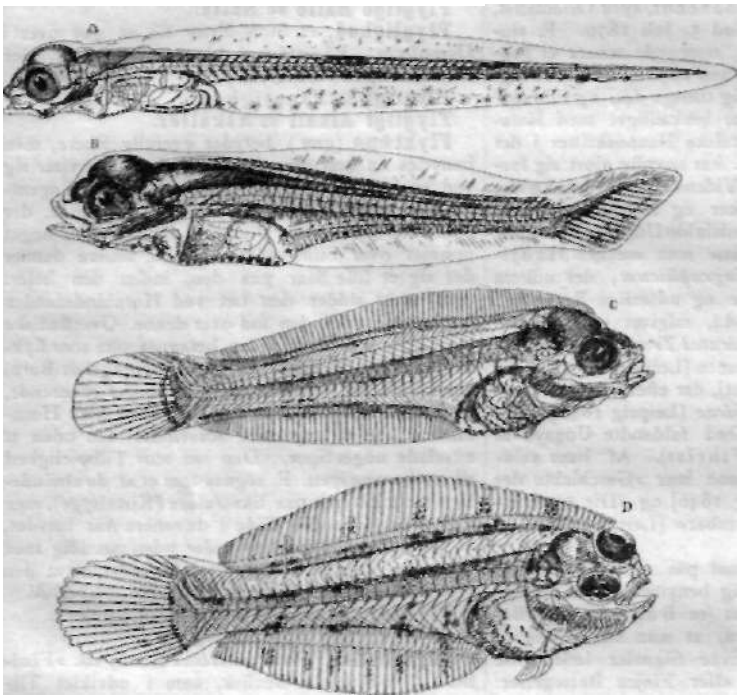

4 Trin af en Flynders (*Pleuronectes americanus*) Udvikling; jfr. Teksten. *A* en Unge et Par Dage efter Udklækningen og omtrent *i* Mm. lang; *B*, *C* og *D* Unger paa 7, 12 og 18 Mm.'s Længde.

stillede hvert paa sin Side af Hovedet, Farverne fordelte ligelig paa begge Sider o. s. v.; Legemet er langstrakt, ofte næsten aaledannet, meden sammenhængende, uparret Finnebræmme uden Straaler; Brystfinner til Stede, men ingen Bugfinner; Halen spids. Den svømmer lodret som andre Fisk, i eller nær Vandskorpen (»pelagisk«). Paa et lidt ældre Udviklingstrin (Fig. 1 *B*) er Halen bleven skæv, dens Straaler anlagte; Fisken endnu symmetrisk. Efterhaanden afsnøres Finnebræmmen i de tre uparrede Finner, Halen bliver viftedannet og ret, Bugfinncr komme frem, og Legemet bliver forholdsvis højere. Ungen begynder da oftere at lægge sig om paa den ene Side eller svømme i skraa Stilling; samtidig foretager den nedadvendende Sides Øje en Drejning, skyder sig først noget frem mod Snudespidsen og ind mod den anden Side (Fig. 1 *C*), dernæst op paa Panden og ind paa den nævnte Side (Fig. 1 *D*), for sluttelig at havne helt ovre paa denne, den fremtidige Øjeside, hos nogle (f. Eks. Tungen) foran, hos de fleste lidt bag det nedre Øje, hos enkelte saa langt bag dette, at det faar sit Leje højt oppe i Nakken. Ungen har samtidig helt opgivet sit pelagiske Liv, færdes nu paa Bunden som den voksne Fisk. Under Forvandlingen har den Side, som vendes bort fra Lyset, lidt efter lidt mistet sit mørke Farvestof, dens parrede Finner blive tilbage i Vækst, Muskulaturen udvikles kraftigere paa den opad vendte Side o. s. v.: den Uregelmæssighed i Kropbygningen, som karakteriserer den voksne F., fuldendes. Hos den spæde Unge er Bughulen forholdsvis lang, Gattet ligger undertiden endog bag Legemets Midte; men under Forvandlingen skyder det sig længere og længere frem samtidig med, at Bughulen bliver kortere. Det pelagiske Stadium afsluttes ved forskellig Størrelse, hos Rødspætten f. Eks. ved en Længde af omtrent 10—11 Mm., hos andre (Helleflynder, Haaising)ved en langt betydeligere Størrelse. Nogle Arter ere som Regel »højrevendte« o: den højre Side er den farvede Øjeside (de fleste nordiske F.: Helleflynderne, Haaising, de egentlige Flyndere [*Pleuronectes*], Tungerne), andre som Regel »venstrevendte« (Hvarrer, Tungehvarre, samt næsten alle tropiske F.). Ved Siden af de »retvendte« Individer kan optræde enkelte (hos Skrubben talrige), som ere vendte til den modsatte Side af den, til hvilken Arten i Alm. er vendt, de saakaldte »Vrangflyndere«. Undertiden kunne begge Sider være farvede og omtrent lige fyldige: »Dobbeltflyndere«; det øvre Øje er da ofte ikke naaet helt over, men sidder paa Kanten af Hovedet, og den forreste Ende af Rygfinnen skyder sig hen over det med en fri, spids Flig: »Cyklopflyndere«; hos den lille Helleflynder (*Hippoglossus hippoglossoides* Walb.; nordlige Atlanterhav) naar det vandrende Øje aldrig at komme længere end midt paa Panderanden, begge Sider ere fyldige og omtrent lige mørke.

Fra danske Farvande kendes hidtil 15 Arter. 1. Gruppe: Flyndere med middelstort eller stort Gab, i hvilket Tænderne ere omtrent lige saa udviklede paa Øjesom paa Blindsiden; Underkæben længst

frem skyd ende. — Helleflynderen ell. Kvejten (*Hippoglossus vulgaris* Klem.), som let kendes paa sin anselige, i Bagranden indbuede Halefinne, er den største af alle F.; de fleste, som fanges, ere 1—1½ M. lange og 17—25 Kg. vægtige, men den skal opnaa en Længde af 3 M. og en Vægt af 300 Kg. Den er muligvis cirkumpolar og gaar mod Syd indtil Frankrig's Vestkyst, Kap Cod (Nordamerika's Østkyst) og San Francisco. Den er ret hyppig i Kattegat, hvor den er Genstand for specielt Fiskeri (med Kroge) fra svensk Side, sjælden i Bæltet. I Nordlandene skæres Fisken i lange Strimler og tørres; Bugen og de federe Dele gaa under Navn af »Rækling«, og de fede Finner kalder man »Rav«. Haaisingen (*Hippoglossoides platessoides* O. Fabr.), hvis Halefinnes Bagrand er bøjet stærkt vinkelformet bagud, spiller kun ringe Rolle som Fødemiddel, da dens Krop er tynd og lidet kødfuld. Pighvarren (*Bothus maximus* L.) og Slethvarren (*B. rhombus* L.) have et særdeles højt Legeme, formet som en rombedannet Skive, samt paafaldende smaa, langt fra hinanden siddende Øine. Pighvarren

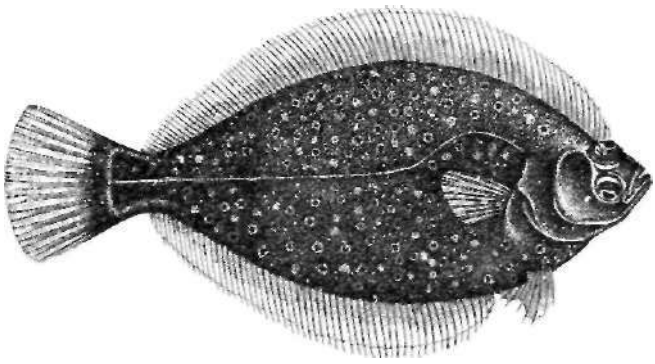

En voksen Flynder (Sletten).

(Bornholm: Botte) mangler egentlige Skæl, men er i det mindste paa den farvede Side udstyret med talrige, spredte Benknuder. Almindelig i alle danske Farvande, taaler brakt eller næsten fersk Vand, træffes temmelig hyppig højt oppe i den nordlige Østersø. Den er næst Helleflynderen den største af Danmark's F., naar ikke sjælden en Vægt af 12 Kg. Slethvarren, som er beklædt med smaa taglagte Skæl, er næsten lige saa almindelig som Pighvarren i Vesterhavet og Kattegat, sjældnere i Danmark's sydlige Farvande; den bliver ikke saa stor som forrige Art,, men hører dog til de større F. Begge Arter spille en ret vigtig Rolle for dansk Fiskeri. Til denne Gruppe hører endnu 4 Arter af smaa Hvarreformer: Den lille Hvarre (*Zeugopterus norvegicus* Gthr.), Glashvarren (*Z. megastoma* Donov.), Laaddenhvarre (*Z. punctatus* Bl.) og Tungehvarren (*Arnoglossus laterna* Walb.); de tre første afvige fra alle andre F. ved, at der findes et anseligt Hul i Skillevæggen mellem højre og venstre Sides Gællehule, den sidste har store, let affaldende Skæl og 2 bagud rettede Pigge paa Bugkanten bag Bugfinnerne; de ere sjældne i danske Have.

2. Gruppe: F. med lille, meget skævt Gab, hvis Tandvæbning er langt stærkere udviklet paa Blind- end paa Øjesiden; Underkæben længst fremskydende. — Rødspætten (*Pleuronectes platessa* L.) kendes ved, at der paa Hovedets farvede Side findes flere (4—7) nøgne Benknuder, ordnede i en svag Bue fra Forenden af Kroppens Sidelinie fremefter til en mellem Øjnene opstaaende Køl, samt ved sine velkendte, til Dels skarpt rødgule Pletter. Rødspætten forekommer langs hele Europa's Vestkyst (og ved Island) fra de nordligste Egne indtil det sydvestlige Frankrig, sandsynligvis ogsaa i Middelhavet og det nordlige Stillehav. Den er den almindeligste af alle danske Flynderarter, mangler ingensteds i Danmark's Farvande inden for Skagen, men er ikke lige hyppig overalt; den træffes, om end sjælden, oppe i den nordlige Østersø; i Mængde lever den kun fra Kysten og ud til ca. 100 M.'s Dybde, mangler derfor næsten i Skagerak (og de tilhørende norske Fjorde) med Undtagelse af de ved Jylland's nordvestlige Kyster liggende, grunde Partier. Den leger i November—April, de fleste i Januar—Februar; i Løbet af ca. 3 Uger har Ungen gennemløbet de ovenfor omtalte, mærkelige Forandringer, lever nu inde paa ganske lavt Vand, helst paa ren Sandbund, hvor den spiser smaa Kræbsdyr. I sit andet Aar begynder den at vandre ud paa dybere Vand. lever hovedsagelig af Muslinger og bliver forplantningsdygtig i sit tredje Aar. Ogsaa som voksen foretager den Vandringer; om Vinteren holder den til paa dybere (30—32 M.) Vand, om Foraaret kommer den til Kysterne (6—8 M.) for at æde. I danske Farvande er der forskellige Racer, fremfor alt karakteriserede ved den forskellige Størrelse, hvorved de blive kønsmodne; i det nordlige og østlige Kattegat er denne Størrelse gennemsnitlig 31—34 Cm., i det sydvestlige Kattegat 29 Cm., i Østersøen 26 Cm. De fleste Rødspætter, som fanges, ligge mellem disse Størrelser (svarende til en Vægt af 4,5—7,5 Kg. Snesen); Rødspætter paa 31—47 Cm.'s Længde og 10—15 Kg. Snesen (saakaldte Frederikshavns-Rødspætter) og de endnu større, men ofte ikke særlig velsmagende »Hanser« ell. »Præsteflyndere« skulle for Tiden være sjældnere end før. I Vesterhavet og ved Island ere de fleste, som tages, 42—48 Cm., de største ca. 76 Cm. lange. I Henseende til Udbytte overgaar Rødspætten ikke alene langt Danmark's andre F., men er tillige en af de vigtigste af alle Danmark's Saltvandsfiske. Sletten (Ising, Plæde) (*P. limanda* L.), som kendes fra Rødspætten og de tre følgende Arter ved, at Sidelinien danner en anselig, høj Bue over Brystfinnerne, er talrig i alle danske Farvande indtil Bornholm; den spises mange Steder, men spiller ingen Rolle som Handelsvare, da den er mindre sejlivet end Rødspætten, af ringere Størrelse og ikke fiskes i saa stor Mængde. Mareflynderen ell. Rødtungen (*P. microcepkalus* Don.) har et lille Hoved med en meget lille Mund, omgiven af tykke, gulrødlige Læber; almindelig i det nordlige Kattegat,

sjældnere i det sydlige Kattegat og Danmark's mindre Farvande. Kødet er velsmagende, men den faas i for ringe Mængde til, at den kan have synderlig Betydning. Skærisingen (*P. cynoglossus* L.) kendes hurtig ved de ejendommelige Gruber, som findes paa Hovedets Blindside. Det er en Dybvandsfisk (taget paa indtil 1,400 M.'s Dybde), der rimeligvis først som voksen (34—48 Cm. lang) vandrer ind i danske Farvande. Til Frederikshavn indbringes ikke ubetydelige Mængder, fangede i det nordlige og østlige Kattegat's dybeste Egne, men den har alligevel kun ringe Betydning, da den paa Grund af sin tynde Krop har liden Værd som Handelsvare. Skrubben (*P. flesus* L.) har Kroppen, i del mindste langs Roden af Ryg- og Gatfinne, udstyret med tornede Benknuder, som gøre Huden meget ru (>skrubbet«). Skrubben, hvis almindelige Størrelse er 26—31 Cm., forekommer langs hele den europæiske Kyst fra Sortehavet til det hvide Hav og er almindelig i alle danske Farvande; den er ingen ægte Havfisk, lever mere indenskærs og foretrækker mudrede Farvande, taaler dernæst fersk Vand bedre end nogen anden F., trækker op i mange af Danmark's Aaer og Søer; i Egne med udstrakte Vandløb gaar dens Vandringer milevidt fra Kysten, f. Eks. i Rhinen, i hvis Vandnet den er fangen baade i Mosel, ved Trier og langt oppe i Main. Den leger i de tidlige Foraarsmaaneder og er da iagttaget at søge mere aabent og salt Vand; den er da omtrent uspiselig, tiltager i Godhed hen mod Sommeren (»Flynderen skønnes, naar Skoven grønnes«), men anses selv da ikke for særlig velsmagende og finder kun lokal Afsætning.

3. Gruppe: F. med halvmaanedannet Mund, som ligger bag den fremstaaende, afrundede Snude og kun bærer Tænder paa Blindsiden. — Tungen (*Solea vulgaris* Quens.), som hører til de middelstore F. (indtil 48 Cm. lang), er en noget sydlig Art, som er almindelig i Middelhavet, ved Frankrig's og England's Kyst, bliver mindre hyppig Nord paa og er sparsom ved Norge's sydlige og sydvestlige Kyst. I Danmark er den ikke sjælden i Vesterhavet, Skagerak og Kattegattets dybe Østerrende, hører i Sundet og Bælterne til de sjældne Gæster. Om Vinteren træffes den kun paa Dybet paa den bløde Lerbund, hvori den ligger nedboret, saa at Fiskerne maa lade deres Vod skære dybt ned, om Sommeren opholder den sig ved Kysten paa lavt Vand. Uagtet den ikke fanges i stor Mængde, har den dog ikke ringe Betydning for dansk Fiskeri, da største Delen forsendes i ispakket Tilstand til Tyskland, hvor der til Tider betales meget høje Priser for den, saa at Fiskerne kunne opnaa indtil 2 Kr. pr. Kg. Den lille Tunge (*S. lutea* Riss.) bliver kun 11—13 Cm. lang og har meget mindre Brystfinner end den almindelige Tunge; i Danmark er den meget sjælden. — 1891 indbragte de danske Flynderfiskerier henimod 1½ Mill. Kr., hvoraf over 700,000 Kr. faldt paa Kattegat (Skagen medregnet), over 300,000 Kr. paa Skagerak, over 200,000 Kr. paa Limfjorden, omtr. 150,000 Kr. paa Smaavandene ved Fyn og Sjælland og lidt over 100,000 Kr. paa Vesterhavet (fra Esbjærg til Hanstholm). Rødspættefiskeriet giver langt det største Udbytte; 1885—88 udgjorde det gennemsnitlig 27 p. Ct. af alt Fiskeri i Farvandene inden for Skagen og beskæftigede ca. halvtredje Tusinde Fiskere; dets Fordeling paa Aarets Maaneder er meget ulige: 21 p. Ct. fangedes i Juni, medens Maj og Juli havde de næststørste Procenttal, henholdsvis 15 og 16, og December det mindste, nemlig 1. I Kattegat spille Tunger, Pig- og Slethvarrer en, om end kun underordnet, Rolle, og i Smaafjordene ved Sjælland og Fyn giver Skrubben et ringe Udbytte. Det største Flynderfiskeri finder Sted i Vesterhavet, Kanalen og den irske Sø; til England (ra. Wales) indførtes 1888 Rødspætter til en Værdi af over 11 Mill. Kr. og Tunger for ca. 8 Mill. Kr. (Litt.: Krøyer, »Danmarks Fiske« [2.Bd., 1843—45, S. 248—488]; Collett, »Norges Fiske«, Tillægshæfte til Vidensk. Selsk. Forhdl. f. 1874 [Chra. 1875]; Lilljeborg, »Sveriges och Norges Fiskar« [2. Del, 1891, S. 277—434]; F. A. Smitt, »Skandinaviens Fiskar« [1. Del, 2. Opl., 1892, S. 361—461]; *Zoologia Danica* [7. Hæfte, 1890, og 10. Hæfte, 1897. Tab. XI—XIV]; C. G. Joh. Petersen, »Om vore Flynderfiskes Biologi og om vore Flynderfiskeriers Aftagen« [»Fra den danske biologiske Station«, IV, 1893, i »Fiskeri-Beretn. f. Finansaaret 1893—94«, Kbhvn. 1895]; Cunningham, *A Treatise on the Common Sole* [*Solea vulgaris*] [1890]; Steenstrup, »Om Skjævheden hos Flynderne« [Oversigt over d. kgl. danske Vid. Selsk. Forhandl., 1863]; samme, »Forts. Bidr. til en rigtig Opfattelse afØjestillingen hos Flyndrene« [smst. 1876]; Malm, »Bidr. til kännedom af Pleuronectoidernes utveckl. och byggnad« [»Kgl. sv. Vet. Acad. Handl.«, 7. Bd., 1868]; Schiødte, »Om Øjestillingens Udvikling hos Flynder-Fiskene« [»Naturh. Tidsskr.«, 3. R., 5. Bd.]; Agassiz, *Development of the Flounders* [»Proc. Amer. Arts and Sc.«, Bd. XIV, 1878]; Cunningham og Mac Munn, *On the Coloration of the Skins of Fishes, especially of Pleuronectidæ* [»Philosoph.Transact. of the Roy. Soc. Lond.«, 184. Bd.,B., 1893]; Drechsel, »Oversigt over vore Saltvandsfiskerier« [1890]). *Ad. J.*

Flyndersø, Sø i det nordvestlige Nørrejylland, Ringkøbing Amt, Ginding Herred (Estvad, Rønbjærg og Sevel Sogne), beliggende ca. 4 Km. S. V. f. Skive. Den er ca. 410 Hekt. og strækker sig fra Nord til Syd omtrent 8 Km., men er meget smal (ca. 300 M.). Mod Syd staar den ved et Vandløb i Forbindelse med Stubbergaard Sø; fra dens nordøstlige Ende har den Afløb til Skive- eller Karup Aa. Man har gjort Forsøg paa at udtørre Søen, men det er ikke blevet til noget. *H. W.*

Fliirscheim, Michael, tysk Socialreformator, er født i Frankfurt am Main 27. Jan. 1844. F. var først Forretningsmand i Tyskland og Amerika, hvorfra han 1872 vendte tilbage med en saa betydelig Formue, at han det følgende Aar kunde købe et stort Jærnværk (1,000 Arbejdere), som han drev med meget Held og Udbytte, indtil han 1888 trak sig tilbage fra den praktiske Virksomhed for udelukkende at vie sig til sin tidlig paabegyndte publicistiske Virksomhed til Fremme af socialpolitiske Reformer. Hans betydeligste Skrift er »Auf friedlichem Wege. Vorschlag zur Losung der socialen Frage« [1884], hvori han i nær Tilslutning til Henry George (s. d.) forfægtede al Grundejendoms Overgang til Samfundsejendom.

For at agitere for denne Tanke grundlagde han 1887 Ugeskriftet >Deutsch Land«, Organ for den tyske saakaldte »Bodenbesitz-Reform«, for hvilken han 1888 stiftede en Forening. Den praktiske Udvej til at faa den nationaliserede Grundejendom udnyttet mener F. er et Forpagtningssystem, for hvilket han gør Rede i sit andet større Arbejde, »Das Staatsmonopol des Grundpfandrechtes; der einzige Rettungsweg« [1886]. Af hans senere Skrifter kan nævnes »Bausteine. Beiträge zur Socialreform«. Paa Svensk foreligger af ham »Myntfot och Världskris« [Lund 1896]. *K. V.H.*

Flytblokke se Erratiske Blokke.

Flyttedag er den vedtagne Dag, paa hvilken Lejere af Hus eller Jord fraflytte eller tiltræde samt Tyende skifter. For de førstes Vedkommende fastsætter Skaanske Lov den til 5. Dag efter Paaske. Lejemaalet sluttedes paa et helt Aar med stiltiende Forlængelse paa de aftalte Vilkaar, indtil Opsigelse skete inden 15. Aug. (*Mariumessa fyrri*). Da mange Lejere (Landboer) ejede Bygningerne, som stode paa Jorden, havde de Ret til at føre dem med sig, saafremt Jorddrotten, hvem de forinden skulde tilbydes til Vurderingspris, ikke ønskede at købe dem, et Lovbud, der kun var gennemførligt, fordi Bygningerne vare helt af Træ og let flyttelige. I Middelalderen sattes F. til St.-Valborgs-Dag, 1. Maj, med Opsigelse paa foregaaende St.-Hans-Dag, og der blev den, indtil L. af 19. Febr. 1861 for Gaardfæstere flyttede den til I. Apr. I Byerne sluttedes Lejemaalet paa et helt Aar, men uden stiltiende Forlængelse og maatte aarlig fornys indtil Opsigelsen. Lejen skulde erlægges med en Halvdel St.-Hans-Dag og Resten St.-Andreas-Dag, 30. Novbr (Ribe Stadsret). Senere kom endnu en F. paa I. Novbr., hvilket staar ved Magt i flere af dem, medens man i andre følger Bestemmelserne i Plakat af I. Juli 1799, der satte F. paa 3. Tirsdag i April og Oktober, med den Biregel, at hvis den 3. Tirsdag i April faldt i Paaskeugen eller efter anden Paaskedag, opsattes den til første Torsdag efter Paaske (Plakater af 15. Marts 1821 og 9. Marts 1832). Medens saaledes F. i Oktober maa falde mellem 15. og 21., har den i April et Spillerum mellem 15. og 29.

Ifølge Frostatings Lov (13—1) faldt F. i Norge paa første Søgnedag efter Helligtrekongersdag (6. Jan.), Lejemaalet paa 1 Aar med Opsigelse før Jul. I Sverige for Tiden (1896) paa Landet 1. Marts, i Byerne 31. Marts og 30. Septbr. — Skaanske Lovs F. gjaldt ogsaa for Tyendes Skiften, blot at den kristne Uge (8 Dage) sattes i Stedet for den hedenske Fimt (5 Dage). Den 18. Oktbr. 1560 gjordes i Kjøbenhavn den Vedtægt mellem Borgemestere, Raad og Kongens Foged, at der ogsaa kunde gaas i Tieneste 8 Dage efter St.-Michaels-Dag (29. Septbr.), Tjenesten sluttedes for et helt Aar, men der fandt ikke stiltiende Fortsættelse Sted. Ny Fæstning maatte gøres henholdsvis før Jul og St.-Hansdag, ellers var Tyendet berettiget til at forlade Tjenesten, naar Aaret var tjent ud. De 8 Dage efter Paaske og St.-Michaels-Dag hede Magsugerne (i Moth's Ordbog Mosugerne), en Fritid, som Tyendet havde. Senere skiftede Tyendet paa de almindelige F., 1. Maj og I. Novbr., og dette er endnu Tilfældet, hvor Fæstet er sluttet halvaarsvis. Smlg. Fardag. *Bernh. O.*

Flyveblad, et trykt Blad eller Ark, der for billig Pris sælges paa Markeder, Gader o. l. Navnet er dannet af den tyske Folkevisegransker Herder (»Fliegende Blätter«) som Betegnelse for de Visetekster, der gennem Salg og vandrende Sangeres Foredrag spredes vidt om (i Danmark »Skillingsviser«, i Norge »Gadeviser«). I Danmark har F. af Viser lige fra 16. Aarh. spillet en stor Rolle, ikke blot som Middel til at udbrede nyere aandelig eller verdslig Poesi, men ogsaa til at fastholde den gamle mere værdifulde Digtning. *A. O.*

I Pressens Historie ere F. endnu ældre, idet de kom frem kort Tid efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse og egentlig ere Avisernes Forløber, med hvilket Navn de ogsaa forekomme i Tyskland fra 1504. De vare i den ældste Tid enten Nyhedsskrifter, som gave kort Besked om en enkelt opsigtvækkende Begivenhed (Krigsslag, store Naturbegivenheder, Hungersnød og Uaar, Hekseforfølgelser, Mord, store Ulykker paa Land og Sø o. s. v.) eller kritiske og raisonnerende Betragtninger over saadanne Begivenheder eller over enkelte Personers Optræden, rosende eller spottende, ofte paa Vers og ikke sjælden udstyrede med Billeder i Kobberstik eller Træsnit. De danne, hvor Raisonnement, Kritik eller Betragtninger udgøre Indholdet, Overgangsledet til Flyveskriftet (s. d.), der igen vare Tidens Form for, hvad der i senere Tid blev Pressens ledende Artikler. Det ældste F., som nu kendes, er fra 1493 og opbevares i Universitetsbiblioteket i Leipzig. I sin ældste Skikkelse er F. i Alm. trykt blot paa den ene Side (som mange af vor Tids religiøse »Traktater« eller »Forundringsbreve«), senere bleve de 2—4 Blade store, oftest i Oktav- eller lille Kvartformat, de illustrerede dog ofte i Folio. De udgøre, da de tit give Øjenvidners Beretninger eller i det mindste Samtidens Kundskab om og Opfatning af Begivenhederne, en meget vigtig Kilde især for 16. og 17. Aarh.'s Historie, hvorfor der ogsaa tidlig af Privatmænd blev anlagt Samlinger af disse efemere Bogtrykkersager, som senere ere havnede i offentlige Biblioteker. De største Samlinger findes i British Museum, i Nationalbiblioteket i Paris og i Kgl. Bibliotek i Berlin. Af de nordiske Rigers F., som navnlig spillede en Rolle i Midten af 17. Aarh. under Krigene med Sverige — alene for Krigsaarene 1657 — 60 findes ca. 200 bevarede — findes de mest fuldstændige Samlinger paa det store kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn og paa Kungl. Biblioteket i Stockholm. Deres Navne paa den Tid vare ofte »Brev« eller »Relation«. En bibliografisk Fortegnelse over danske og norske F. findes i P. M. Stolpe's »Dagspressen i Danmark«, I og (nu mere fuldstændig) i »Bibliotheca Danica«. De svenske F.'s Bibliografi, som gaar tilbage til omkring Aar 1500, er given i G. E. Klemming's Arbejder »Sverige till fremmande makter« [i Kgl. Bibl.'s Handlingar, H. 3 — 5] og i »Samtidaberåttelser om Sveriges krig« [smst., H. 11—14]. (Litt.: Scheible, »Die fliegenden Blätter d. 16. u. 17. Jahrh.« [Stuttgart 1850]; E. Weller, »Die Lieder d. 30-jähr. Krieges« [Basel 1855]; samme, »Die ersten deulschen Zeitungen« [i »Bibl. d. litt. Vereins«, Stuttgart 1872]; Zwiedenick-Südenhorst, »Zeitungen u. Flugschriften aus der ersten Hälfte d. 17. Jahrh.« [Graz 1873]). *J. B. H.*

Flyveegern er Navnet paa en Del Gnavere nær i Slægt med Egernerne, fra hvilke F. let kendes ved den Flyvehud, der er udspændt mellem Forlemmerne og Baglemmerne samt mellem Halsen og Forlemmerne og mellem Baglemmerne indbyrdes, og ved hvis Hjælp de ere i Stand til at gøre lange Spring (indtil 40 M.) fra Trætoppene til lavere Steder. For øvrigt vise de i hele deres Færd stor Lighed med det almindelige Egern (s. d.); dog ere de udelukkende Natdyr, som de rejsende derfor sjælden faa at se, men derimod ofte faa at høre, idet F., naar de om Natten søge efter Føde, stadig lade deres ejendommelige Skrig høre. F. ere ogsaa smukkere farvede, end de ægte Egern pleje at være. Der opstilles i Alm. 2 Slægter: *Sciuropterus* Cuv., mindre med knudrede Kindtænder og bred, fladt udbredt Hale, men uden Flyvehud mellem Baglemmerne, og *Pteromys*, større med stribede Kindtænder, tyndere Hale og med mere udviklet Flyvehud mellem Baglemmerne. Hver af disse 2 Slægter indbefatter omtr. 14 Arter, hvoraf de allerfleste høre hjemme i Ostindien og paa de indiske Øer. Af Slægten *Sciuropterus* forekommer en Art (*Sc. volucella* Pallas) i Nordamerika, en anden (*Sc. volans* L.) i det nordlige Asien og Europa 0. f. den botniske Bugt. Begge ere Smaaformer med én Kroplængde paa ca. 15 Cm. og en Halelængde paa ca. 10 Cm., altsaa kun noget større end en Husmus. Af Slægten *Pteromys* er der Grund til at nævne Arten *P. petaurista* Pallas, der naar en Kat i Størrelse, og som er udbredt i alle Skove gennem hele Ostindien og Ceylon. Et i det nordvestlige Kashmir forekommende stort F. er blevet udskilt som en særlig Slægt: *Eupetaurus cinereus* Thomas. De vestafrikanske F. se Anomalurus. *M.C.E*

Flyvefisk se Makrelgedder.

Flyvefisk (*Volans*), et lidet Stjernebillede paa den sydlige Himmel i Nærheden af Polen, indeholder efter Gould 13 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf de klareste ere af 4. Størrelse. *J. Pr. S.*

Flyvehavre se Havre.

Flyvehede eller flyvende Hede kaldes en ejendommelig Fornemmelse af pludselig opstaaende Hede, der ikke sjælden findes hos Kvinder i Overgangsalderen. F. sætter sig hyppigst i Ryggen eller Hovedet, sjældnere andre Steder, ledsages ofte af synlig Blodkongestion og efterfølges stundom af Sved. Anfald af F. kunne komme meget hyppig og kunne da genere Patienterne i høj Grad. Angaaende Behandlingen se Klimakterium. *Lp. M.*

Flyvehud kaldes den tynde, nøgne Hudfold, som hos Flagermusene er udspændt mellem de forlængede Fingre, For- og Baglemmer og mellem disse sidste og Halen, og ved hvis Hjælp Flagermusene ere i Sland til at kunne hæve sig til en virkelig Flugt, der fuldt ud kan maale sig med Fuglenes. En F. af lignende Art forekom ogsaa hos de uddøde Flyveøgler (s. d.). Dernæst plejer man ogsaa at betegne den i Reglen haarede Hudfold, som er udspændt mellem For- og Baglemmer hos en Del klatrende Pattedyr (Galeopithek, Flyveegern, Flyvepungaber), med Navnet F. eller Flagrehud, uagtet de ikke ved den ere i Stand til at hæve sig til en virkelig Flugt eller overhovedet at foretage blot en Flagren. Hos disse Dyr tjener . simpelt hen som en Faldskærm til at forlænge deres Spring fra Gren til Gren eller fra Træ til æ. *M. C. E.*

Flyvehund se Flagermus.

Flyvehøns se Sandhøns.

Flyveknurhane se Panserkindede.

Flyvekuller se Kuller.

Flyvemaskine kalder man en Maskine, der er bestemt til at bevæge sig gennem Luften, skønt den vejer mere end det Rumfang Luft, den fortrænger, og altsaa ikke som Luftballonen kan bæres af Luftens Opdrift. Tanken om at lave Vinger, hvormed et Menneske skulde kunne flyve som en Fugl, kommer allerede frem i Oldtidens Sagn (se Daidalos), og mange Forsøg er der i Tidernes Løb gjort paa at udføre Tanken, ofte med ulykkeligt Udfald og aldrig med Held. Selv den nyeste Tids højt udviklede Teknik har ikke formaaet at løse Opgaven, om der end er gjort interessante Forarbejder. Til Fugleflugt over en større Vejlængde har Mennesket ikke Muskelkraft nok, men der er Mulighed for, at det ved Hjælp af passende Vinger og megen Øvelse nogenlunde vil kunne efterligne langvingede Fugles (f. Eks. Storkens) Sejlflugt (se Flugt). Videst i den Retning er vel den tyske Ingeniør Otto Lilienthal naaet. Han forsynede sig med en Art Vinger af Træ og Sejldug paa flere Kvadratmeters Størrelse og sprang, hvilende i Luften paa disse Vinger, ud fra Toppen af en Høj for derpaa at glide en kortere eller længere Strækning skraat nedad gennem Luften. Foregik Bevægelsen imod en kraftig Vind, kunde denne hæve ham til flere Meters Højde over Jorden. Til sidst drev han det til at benytte en Svæveflade paa ca. 20 □ M., der blev fordelt paa to Par Vinger, det ene over det andet, omtrent som hos en flyvende Bille. Mindre Modeller, der vare udstyrede paa denne Maade, »sejlede« godt i Luften og beskreve store Kredse uden at kæntre. Lilienthal selv var nær ved at naa sit foreløbige Maal, at kunne sejle gennem en hel Cirkelbane, da han 9. Aug. 1896 tabte Balancen i ca. 30 M.'s Højde, styrtede ned paa Hovedet og slog sig saaledes, at han døde samme Aften. — I Modsætning til Lilienthal har Maxim i England gjort Forsøg, hvorved det i første Række kom an paa at konstruere en Motor, der var stærk nok til at bevæge en F. gennem Luften uden at være for tung. Spørgsmaalet om Ligevægten i Luften blev foreløbig skudt til Side, og Forsøgene ere hidtil (1896) udførte paa den Maade, at Maskinen styres af Skinner, der ere anbragte i en Kreds paa Jorden. Flere »Aeroplaner«, plane eller svagt krummede Flader, anbringes over hverandre og stilles næsten horisontalt, dog saaledes, at de forreste Rande ligge lidt højere end de bageste. Ved en Skrue, der bevæges af en kraftig og let Dampmaskine, drives det hele fremad, og paa Grund af Fladernes skraa Stilling bliver Trykket paa Skinnerne mindre, jo større Farten gøres, indtil Maskinen ved en bestemt Fart vil løftes op fra Jorden. Forsøgene ere gjorte i stor Stil; ved et Forsøg, hvor Apparatet med Dampmaskine, Vand, Brændsel og tre Mands Besætning vejede mellem 3,000 og 4,000 Kg., løftedes det hele fra Jorden, naar Farten naaede ca. 60 Km. i Timen. Dampmaskinen udviklede 363 Hestes

Kraft. Men Maxim's F. kan ikke holde Balancen, naar den har hævet sig fra Underlaget, og er altsaa endnu ikke praktisk brugelig. — Man har ogsaa, til Dels som Legetøj, konstrueret Maskiner, der løftes af en Skrue med lodret Akse, medens de drives frem af en anden Skrue, hvis Akse ligger vandret. Saadanne F. kunne lettere holde Ligevægt i Luften end Aeroplanerne, men de fordre mere Drivkraft, og det er en stor Vanskelighed ved alle F., at det Stof, der skal levere Drivkraften, ikke kan medtages i større Mængde, end at det efter kort Tids Flugt vil være opbrugt. Betegnende for Problemets Vanskelighed er det, at medens Naturen selv har givet saa mange glimrende Løsninger af det i Fugle- og Insektverdenen, maa de allertungeste Fugle undvære Flyveevnen. (Litt.: Lilienthal, »Der Vogelflug als Grundlage der Fliegekunst« [Berlin 1889]; O. Chanute, *Progress in Flying Machines* [Lond. 1894]). *K. S. K.*

Flyvende Brand se Miltbrandagtigt Emfysem.

Flyvende Eskadre, en Eskadre af hurtige Krigsskibe, der med Lethed og kort Varsel kan bevæge sig fra Sted til Sted, og som er bestemt til at optræde, hvor Forholdene gøre en Forstærkning af den disponible Sømagt nødvendig. I den engelske Marine holdt man indtil for faa Aar siden en f. E. (*flyingsquadron*) konstant i Søen; den bestod af Krydsere, forsynede med stor Sejlkraft, og den sendtes bestandig paa lange Rejser — ofte Jorden rundt — for at optræde paa fjerne Steder, hvor der ellers ingen Flaadeafdeling fandtes stationeret. *C. L. W.*

Flyvende Hollænder, en Skikkelse i Folketro (se Dødssejler), poetisk behandlet i Wagner's Opera »Den f. H.«. *A. O.*

Flyvende Hollænder *(Flying Dutchman* [flai'iŋdə'tšmän]), Iltog mellem London og Plymouth, og Flyvende Skotte *{Flying Scotchman* [flai'iŋskå'tšmän]), mellem London og Edinburgh, løbe gennemsnitlig 75,5 Km. i Timen og betegnes ofte som Verdens hurtigste Tog. De ere dog gentagne Gange blevne distancerede.

Flyvende Klyver (Søudtryk) se Klyver.

Flyvende Korps kaldes en mindre Troppeafdeling, undertiden sammensat af alle Vaaben, hvis Virksomhed nærmest er den »lille Krig«. Opgaven kan være forskellig, saaledes at operere i Fjendens Ryg for derved at forurolige ham, gennemstrejfe en bestemt Egn for at hindre Oprør eller for at rense den for mindre fjendtlige Afdelinger, inddrive Skatter o. s. v. Der gives saadanne Korps stor Selvstændighed og Operationsfrihed samt saa stor Bevægelighed som muligt. *B. P. B.*

Flyvende Planteskole er en saadan, som anlægges paa eller umiddelbart ved Kulturarealet, og som er afpasset efter kun at yde Planter til dette Areal. En f. P. behøver ofte hverken at indhegnes eller gødes, og man tager kun een eller faa Afgrøder af den. Modsætningen er faste Planteskoler. *C. V. P.*

Flyvende Post se Kjøbenhavns F. P.

Flyvende Sape se Sape.

Flyvende Sommer er Spindelvævstraade, som forskellige Edderkopper om Efteraaret udskyde fra deres Bagkrop i Luften, og som de, naar Traaden har faaet en tilbørlig Længde, krybe ud paa og saaledes svære af Sted paa, baarne af Luftrækket; de vandre (efter Menge) for at opsøge sig Vinterkvarter paa tørt Land. »Den f. S.« iagttages navnlig i klare, stille Efteraarsmorgener og blev i Middelalderen fortolket paa mange Maader. Det er særlig Slægterne *Lycosa, Theridium, Micryphantes* og *Thomisus*, der danne f. S.; derimod næppe Korsedderkopperne. *C. W.-L.*

Flyvende Start se Start.

Flyveposten, dansk Dagblad. F. grundedes 1845 af Ed. Meyer, en »self-made« og foretagsom Mand, hvem det lykkedes at gøre sit Blad til en udmærket Finansspekulation, efter at han havde knyttet Journalisterne J. Davidsen og G. Siesbye til det. Man gjorde det udmærkede politiske Skaktræk at lade Bladet optræde som Forsvarer for de konservative Ideer og for »Bedsteborgerne« paa et Tidspunkt, da den nationalliberale Arrogance og akademiske Bureaukratisme stod paa sit Højdepunkt og var Regeringen en slem Anstødssten. F. fik derfor kraftig Støtte fra de højeste Steder, og hele det konservative Parti bistod baade med Pen og med Penge. Men da den ny Forfatning var kommen, begyndte det at gaa ned ad Bakke med Bladet; og Meyer forlod Landet. Det aldrig godt skrevne Blad maatte døje meget af Akademikerne for sine Forsyndelser mod Latinen (man havde engang faaet Redaktøren til at skive *crimen laesae bestialitatis*), og dets stivsindede Opposition mod Liberalismen paaskønnede nu ingen mere. Efter i en Del Aar at have ført en Skintilværelse under Davidsen's og Siesbye's Redaktion, ophørte det med 1870. (Litt.: J. Michaelsen, »Fra min Samtid« [1. Række, 1890]). *J. Cl.*

Flyvesand er enhver finkornet Jordmasse, som af Vinden er bleven aflejret paa den Plads, hvor den findes. Dens Kornstørrelse er i Reglen meget ensartet og retter sig efter den Kraft, Vinden, der transporterede Massen, havde. Den nærmere mineralogiske Sammensætning retter sig efter den Bjærgarts Beskaffenhed, hvoraf F. er opstaaet. Langs Vesterhavets Kyst, hvor F. er opstaaet af Strandsand, der skylder de kvartsrige skandinaviske Bjærgarter sin Oprindelse, bestaar F. fortrinsvis ogsaa af Kvarts, i Island, hvor de vulkanske Bjærgarter have Overvægten, findes store Flyvesandspartier bestaaende af Palagonitstøv, og i Afrika ere store Ørkenstrækninger dækkede med F. opstaaet af den der forekommende Laterit. Under Vindtransporten gnides de enkelte Mineralkorn mod hinanden og afslides i ikke ringe Grad; de have derfor ofte, naar de betragtes med Forstørrelsesglas, et ejendommeligt afrundet og poleret Udseende. Som Eksempel paa, hvor ensartet Kornstørrelsen hos F. kan blive ved den Sortering, Vinden foretager under Transporten (Luftslæmning), kan anføres, at i en Prøve F. fra Tisvilde-Egnen vare $95{,}_{28}$ p. Ct. af Sandmassen af en Kornstørrelse mellem $0{,}_{25}$—$0{,}_{50}$ Mm., og kun $0{,}_{54}$ p. Ct. af Resten vare større end $0{,}_{50}$ Mm. Om F.'s Virkninger se Klitter og Sandflugt. *K. R.*

Flyveskrift eller Brochure [bråšy!r] (af fr. *brocher*, hæfte) kaldes fortrinsvis saadanne mindre Skrifter, som give en kort Udredning, ofte polemisk eller agitatorisk formet, af Døgnets Spørgs-

maal i politiske, sociale, kirkelige og videnskabelige Emner. De vare i ældre Tider særdeles hyppige, men ere i 19. Aarh. for en stor Del blevne afløste af Dag- eller Ugebladenes ledende Artikler eller af Partiernes polemiske Indlæg i den periodiske Presse. Dog hænder det endnu, at store Begivenheder eller Spørgsmaal, som sættes paa Dagsordenen i de moderne Samfund, og som have mere end almindelig Evne til at sætte Massernes Sind i Bevægelse, atter bringe F. frem i de litterære og politiske Fejder. Paa Grund af F.'s Samtidighed med bevægede Tidspunkter i Verdenshistorien eller i det enkelte Folks Liv udgøre de en af de vigtigste Kilder for Historieforskerne og ere ogsaa meget talrige fra saadanne Perioder som Reformationstiden, Trediveaarskrigen, den franske Revolution (Abbed Sieyés'es F. »Qu'est-ce que le tiers-état?« [1789] er et af alle Tiders mest opsigtvækkende F.), de tyske Befrielseskrige, Aar 1848's Bevægelser o. s. v. I Danmark have i 19. Aarh. det slesvig-holstenske Røre, Krigsaarene 1848—50 og 1864, Forfatningskampene samt Skandinavismen fornemmelig fremkaldt en stor Mængde F.; i Norge's ny Litteratur vare Aarene 1814—30 meget rige paa F. om Ordningen af Landets indre Forhold, navnlig om Bank- og Pengevæsenet 1814—16; i Sverige's nyere Historie har det især været Kampen om Repræsentationsforandringer i 1860'erne og om Toldpolitikken i 1880—90'erne, som bragte de politiske Forfattere til at skrive F.; i den allersidste Tid er del igen den unionelle Strid mellem Norge og Sverige, som i begge Lande har øget F.'s Tal. Det største Omfang har denne Slags Litteratur tidligere taget fornemmelig i Tyskland og Frankrig, hvilket for en stor Del forklares ved den strenge Pressecensur, som har hersket i disse Lande. Ogsaa i England, hvor dette Slags F. i Almindelighed kaldes »Pamphlets« (s.d.), har det vaagne politiske Liv i Aarhundredernes Løb gjort denne Litteratur meget rig. (Litt.: Artiklen *Pamphlet* [i *Encyclopaedia Britannica*, 9. Udg.]).

J. B. H.

Flyvetid, den Tid, et Projektil bruger for at tilbagelægge en vis Afstand. F. gives oftest i Tabelform, svarende til en successiv Række af Skudvidder. Den maales ved Skydeforsøgene enten ved en Kronograf eller ved direkte Observation af Tidsforløbet mellem Skuddets Affyring og Projektilets Anslag. Ved Tempereringen af Tidsbrandrør, der bruges til Antændelsen af Sprængladninger i Granater, spiller en nøjagtig Bestemmelse af F. en væsentlig Rolle. *E. P.*

Flyveulk se Panserkindede.

Flyveøgler (*Pterosauria*), en uddød Krybdyrorden fra Jura- og Kridttiden. Hovedet, som danner en ret Vinkel med den kraftige Hals, er stort med lang, spids Snude, 5 Gennembrydninger (Næse-, Præorbital-, Øje-, øvre og nedre Tindinghule) paa hver Side, utydelige Sømme mellem Knoglerne og langt, men ubevægeligt Ledben; Øjnenes Senehinde støttes af en Benring; Kæberne med spidse, i Tandhuler fæstede Tænder, sjældnere tandløse. Hvirvelsøjlen tæller 7 Hals-, ca. 15 Bryst-, 3—5 Bækken- og 10—40 Halehvirvler; Hals- og Brysthvirvler ere hule for, hvælvede bag (procøle), de øvrige Hvirvler dobbelthule (amficøle). Halsen uden eller med korte Ribben; Brystets Ribben lange og tynde, de forreste med to, de bageste med kun eet Ledhoved; desuden Bugribben, hvert sammensat af 3 Stykker. Brystbenet er stort, skjoldformet, fortil udstyret med en høj Kam til Fæste for de store Vingemuskler. Skulderbladet langt, sabeldannet, Ravnenæbsbenet ligeledes forlænget, men trindt; Nøgleben mangle. Overarmen (Fig. 1, *a*) har ved sin øvre Ende paa Ydersiden en Udvækst (*proc. deltoideus*) til Fæste for Brystmusklerne; Underarmen (*b*) forlænget; Haandrodsbenene (c) ere smaa, til radiale fæster sig en slank, tilbagebøjet Knogle, »Sporen« (*k*); 4 anselige Mellemhaandsben (*d*), hvoraf det yderste er meget sværere end de andre og ved Hængseled forbundet med den kloløse, af 4 kraftige, stærkt forlængede Led (*f*, *g*, *h*, *i*) sammensatte Yderfinger, »Flyvefingeren«; de 3 indre Fingre (*e*) ere korte og bære skarpe Kløer; Hoftebenet forlænger sig fra Hofteskaalen baade fremefter og tilbage, er hyppig fuldstændig sammensmeltet med Sædebenet, medens Skambenet er temmelig løst fæstet til Sædebenets forreste, nedre Ende. Baglemmerne

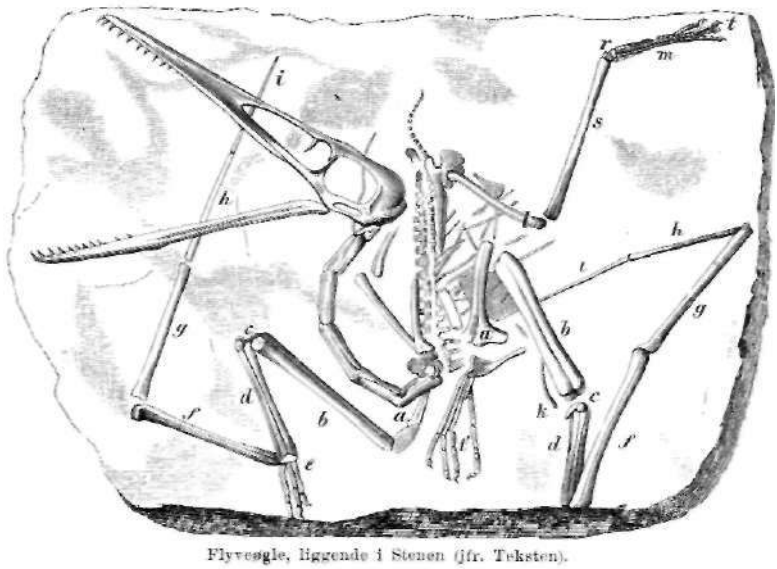

Flyveøgle, liggende i Stenen (jfr. Teksten).

ere ret anselige, Laaret (*l*) kortere end Skinnebenet (*s*), med hvilket det svage Lægben til Dels er sammenvokset. Foden bestaar af Fodrodsben (*r*), slanke Mellemfodsben (*m*) og 4 klovæbnede Tæer (*t* og *t'*), foruden en kloløs Ydertaa. En stor Del af Skelettets Knogler, særlig Hvirvler og Lemmeknogler, ere tyndvæggede med stor, indre Hulhed og fine Aabninger paa deres Vægge, have følgelig været luftfyldte (pneumatiske). Paa enkelte Skeletter er Flyvehuden vel bevaret; den danner en smal, tilspidset »Vinge«, som bæres af den enorme Yderfinger og fæster sig til Kroppen. Flyvehuden strakte sig sandsynligvis desuden som en smal Fold om paa Armens Bøjeside, mellem denne og Halsen og støttet af Haandrodens »Spore« samt ned langs Benets Yderside indtil Foden, hvorimod de indre Fingre og Tæerne vare fri. Hos den afbildede F. (*Ramphorhyncus*) (Fig. 2) var der en lille Hudlap

Fig. 2.

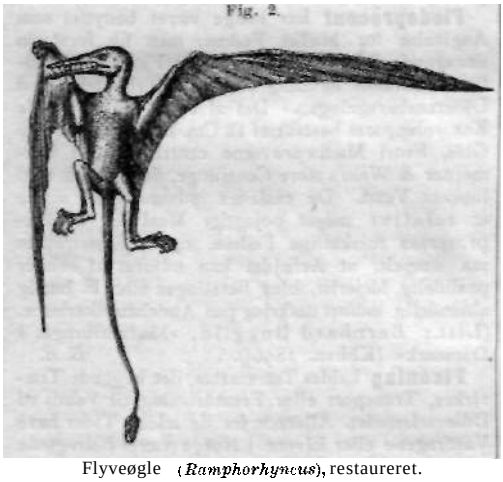

Flyveøgle (*Ramphorhyncus*), restaureret.

paa Enden af den lange Hale. Af Skæl eller lignende Dannelser ses intet Aftryk paa Flyvehuden; Hængselledet mellem Flyvefingeren og Mellemhaanden i Forbindelse med Vingehudens tydelige Længdefolder vise, at Vingen kunde slaas ud og foldes sammen, alt efter som Dyret vilde flyve eller ikke. F.'s Flyveevne stod i hvert Tilfælde ikke tilbage for Flagermusenes; ved Hjælp af de fri, klovæbnede Fingre og Tæer kunde de desuden klatre om paa Træer og Klippevægge. F.'s Størrelse ligger mellem en Spurvs og de mægtigste Rovfugles; hos enkelte Former naar Hovedskallen endog en Længde af omtr. 1 M. og Vingefanget 6 M. — De ældste kendte F. optræde i rhätiske Dannelser og i Lias, alt da fuldt færdige, udrustede med alle typiske Kendetegn; F.'s Gruppe udformes mere og mere i den yngre Jura (alene fra Sydtyskland kendes ca. 25 Arter) og i Kridtet; men allerede med Slutningen af den mesozoiske Periode dør den ud, uden i yngre Aflejringer at efterlade mindste Spor, der kunde tydes som Efterkommere af en eller anden Art. — Den litografiske Skifer i Bayern har bevaret talrige og ypperlige, til Dels endog fuldstændige Skeletter; endvidere er der fundet Rester af F. i andre Egne af Tyskland (Wiirttemberg, Baden, Lothringen), i Böhmen, Schweiz, Frankrig, England og Nordamerika. Af de i sidste Land fremdragne Levninger have de mægtige *Pteranodon*-Artersærlig Interesse som F.'s yngste, fra Krybdyrtypen mest afvigende Repræsentanter; deres Kæber ere fuldstændig tandløse (hornklædte?), danne et meget langt, tilspidset Næb, Nakkebenet forlænget bagud i en mægtig Benkam o. s. v.; Samlingen i *Yale College* ejer Levninger af mere end 600 Individer fra en enkelt Lokalitet i Kansas, et Tegn paa, at disse Forverdenens mærkelige Skabninger i hine Tider næppe have befolket Luften mindre tæt end Fuglene nutildags. — F.'s Stilling i Systemet har været omstridt, siden det første Skelet 1784 blev opdaget i den litografiske Skifer. Nogle Forskere ansaa F. for Pattedyr, beslægtede med Flagermusene, andre ansaa dem for Fugle og atter andre for flyvende Krybdyr. Den sidste Anskuelse blev først fremsat af Cuvier, som af Skeletbygningen drog den Slutning, at F. var »en Flagermus blandt Øglerne«. De betydeligste Forskere, som siden hen have beskæftiget sig med Studiet af disse Dyr, slutte sig til Cuvier, betragte dem dog som en selvstændig Krybdyrorden (*Pterosauria*, *Pterodactylia*, *Ornithosauria*). Et i senere Tider fremkommet Forsøg paa at hævde deres nære Slægtskab med Fuglene har ikke vundet Tilslutning. F.'s Skelet er i Hovedsagen afgjort bygget efter Krybdyrtypen; de Karakterer, hvori det stemmer overens med Fuglenes (Knoglernes Pneumaticitet, enkelte Skeletdeles Bygning og indbyrdes Forbindelse), ere at opfatte som rene Tilpasninger til en med Fuglene samstemmende Levevis og Bevægelsesmaade, tyde ikke paa noget virkeligt Slægtskab. Og det er højst usandsynligt, at de danne en ligefrem Overgangsform til Fuglene, de sammenknytte næppe Krybdyr og Fugle mere, end Flagermusene forbinde Fuglene med Pattedyrene. Paa Krybdyrenes Stamme er F. en ejendommelig Sidegren, som af ukendte Aarsager gik til Grunde efter at have opnaaet en høj Grad at Fuldkommenhed og Rigdom paa Former. (Litt.: Lütken, »Skildringer af Dyrelivet i Fortid og Nutid« [I, 1880]; Zittel, »Handb. d. Palæontologie, Palæozool.« [3 Bd., 1889—90]; Plieninger, *Palaeontographica* [41 Bd., 1894]). *Ad. Y.*

Flæg, Flægrose se Sværdliljefamilien.

Flægkølle se Typhaceae.

Flække bruges ofte om en større Landsby, som ligner en Købstad, men ikke har særegne Privilegier eller kommunal Styrelse. I Danmark har Ordet F. ikke nogen bestemt Betydning og bruges i Flæng; i Norge svarer F. undertiden til Ladesteder, i Sverige til Kopinger. Navnet kommer af det tyske »Flecken« og burde rettest vel forvises fra Dansk og ombyttes med et Ord som »Køb ing«. *H. W.*

Flækøjet, Grund i Lille Bælt. Den ligger midt i Farvandet, S. f. Fænø og V. f. Fønsskov, og bestaar af flere Plader og smalle Revler, paa hvilke den mindste Vanddybde er 4 M. *G. F. H.*

Fläming, mest nøgne Højderygge i det nordtyske Lavland, som udbrede sig Øst paa fra Elben mellem Wittenberg, Belzig, Juterbog og Dahme og danne Vandskel mellem Elben's Bifloder paa den ene Side og Havel. Den vestlige F. er høj, ca. 150 M., den østlige F. er lavere ca. 125 M. Paa høje F. som dækkes af lerblandet Sand, hæver Hagelberg sig til 201 M.'s Højde V. f.

Belzig. Det lave F., som dækkes af mere rent Sand, naar i det skovklædte Golmberg 178 M. Fra dette Bjærg er der en vid Udsigt. Paa Sydskraaningen, nær Wittenberg, brydes Brunkul, og ved Jessen dyrkes Vin. Sit Navn har F. faaet efter de flamske Kolonister, som Albrecht der Bär indførte, og disses Dragt, Sprog og Sæder holdt sig til ind i 17. Aarh. *V. R.*

Flæsk se Kød.

Flæskegrand, Landgrund paa Møen's Sydside 0. f. Harbølle Pynt. Dybden varierer mellem 1 og 3 M., indtil den pludselig falder af til den dybe Rende, der fører ind til Grønsund. *G. F. H.*

Flæskholm, lille Holm S. f. Fyn mellem Avernakø og Drejø. Den ligger paa et stort Flak, F.-Flak. *G.F.H.*

Fløde er den fedeste Del af Mælken. Al nymalket Mælk er en Emulsion af Fedtkugler i Mælkeserum, der. bestaar af Vand, Mælkeaske, Mælkesukker og Æggehvidestof. Lader man nymalket Mælk staa rolig hen i et højt, hvidt og klart Glas, vil man snart se, at der foroven danner sig et Lag af en særegen Beskaffenhed. Der er foregaaet en Afsætning af F. Fordi Fedtkuglernes Vægtfylde er mindre end Mælkeserums, stige de lidt efter lidt opad og lejre sig i Mælkens øverste Del, medens Skummetmælken nedenunder bliver mere og mere fattig paa Fedtkugler. F. er saaledes ikke en fra Mælk forskellig Vædske, der har været indblandet i og atter er udskilt af Mælken; men F. er særlig fedtrig Mælk, og den forskellige Farve skyldes fortrinsvis den Omstændighed, at Mælkens gullige Farvestof følger Fedtet saavel ved Afsætningen af F. som ved Tilberedningen af Smør og Ost. Medens Flødeafsætning tidligere altid foregik ved rolig Henstand af Mælken i flade Kar (Bøtter eller Fade af forskellig Art) eller i høje Spande (efter Vand- ell. Issystemet), foregaar den nu mere og mere almindelig ved Centrifugering. Jo federe F. er, desto mindre vægtfyldig er den. Almindelig god F. har en Vægtfylde af 1,015—1,020. Farven og Tykflydenheden tiltage med Fedmen; men Tykflydenheden er ogsaa afhængig af Varmegraden og er størst, naar F. er kold. F. anvendes i Danmark for største Delen til Kerning af Smør, men anvendes ogsaa til Husholdningsbrug, som Tilsætning til Kaffe, Te o. s. v., og den er derfor en vigtig Artikel i enhver Mælkehandel. F. forhandles, raa eller kogt, under mange forskellige Navne og til meget forskellige Priser, som ofte staa i stort Misforhold til Fedmen. Denne kan variere fra 10 til over 50 p. Ct. Fedt. Dyrest er sædvanlig den saakaldte Piskefløde, der benyttes til Flødeskum, som fremstilles ved Indpiskning af Luft i den kolde F., og som anvendes meget paa Konditorier og til den finere Madlavning. Forfalskning iværksattes tidligere hyppig ved Tilsætning af Mel eller Stivelse, hvorved F. blev mere tykflydende og kom til at se federe ud. Tilsætning af præserverende Midler, saasom Soda, Boraks o. l., maa betegnes som Bedrageri. Holdbarheden bør tilvejebringes alene ved Properhed og Kogning eller stærk Afkøling. *B. B.*

Flødemaaler (Kremometer) kan være Betegnelsen for et hvilket som helst Redskab til Bestemmelse af Flødemængden, der kan afsættes paa forskellige Mælkeprøver. Hyppigst gælder Betegnelsen dog den af Chevalier angivne F., der er et cylindrisk, farveløst Glas af vilkaarlig Højde (dog hyppigst ca. 20 Cm. højt) med udvendig anbragte Delingsstreger, der angive Hundrededele af det Rumfang Mælk, der kan være i Glasset indtil øverste Streg. F. er nu fortrængt af mere nøjagtige og paalidelige Redskaber. *B. B.*

Flødeost har vel oprindelig været Betegnelsen paa særlig fede Oste, der saaledes som den engelske *Stilton* laves af Sødmælk med en Tilsætning af Fløde; men Betegnelsen benyttes nu i Danmark almindelig for bløde Appetitoste, til hvis Fremstilling der vistnok kun anvendes meget lidt Fløde. Den franske *Fromage à la creme* tilberedes ved at sammenrøre raa Ostemasse med Fløde, indtil Blandingen faar en smøragtig Konsistens. Den spises i fuldstændig frisk Tilstand, og den serveres paa enhver Restauration i Paris. *B. B.*

Flødeprocent har længe været benyttet som Angivelse for Mælks Fedme, men fik først sin nuværende Betydning, da Docent Fjord 1886 indførte Mælkens Betaling efter F. i Forbindelse med Differensberegningen. Det af Fjord konstruerede Kontrolapparat bestaar af 18 Cm. lange, cylindriske Glas, hvori Mælkeprøverne centrifugeres i Burmeister & Wain's store Centrifuge, delvis fyldt med lunkent Vand. De saaledes indvundne F. afgive et relativt meget nøjagtigt Maal for Mælkeprøvernes forskellige Fedme, og da Systemet er saa simpelt, at Arbejdet kan udføres af enhver paalidelig Mejerist, blev Betalingen efter F. hurtig almindelig indført omkring paa Andelsmælkerierne. (Litt.: Bernhard Bøggild, »Mælkeribruget i Danmark« [Kbhvn. 1896]). *B. B.*

Flødning kaldes Tømmerets, det huggede Trævirkes, Transport eller Fremdrivning til Vands til Udførselsstedet. Allerede fra de ældste Tider have Vasdragene eller Elvene i Norge været betragtede som almindelige Færdselsveje ogsaa for Tømmer, hvoraf der har udviklet sig den Retsgrundsætning, at al F. er fri o: at ingen kan kræve Erstatning for Vasdragets Benyttelse til F., uden for saa vidt saadan fra Alders Tid har været svaret, og ligeledes er Grundejeren uberettiget til at spærre Vasdraget for Tømmerets Gennemgang, uden hvor saadant fra gammel Tid har fundet Sted. Et Vasdrag siges at være flødbart, »naar det har tilstrækkelig Plads og Vand til Tømmerets Fremførsel, om det end paa enkelte Steder kræver nogen Oprydning eller Minering til F.'s Lettelse« (H. R. Dom af 3. Juli 1861 og 14. Juli 1862). Den legislative Ordning af Norge's Flødningsforhold er nu givet ved »Lov om Vasdragenes Benyttelse m. v.« af I. Juli 1887, der traadte i Kraft fra 1. Jan. 1888, fra hvilken Tid alle andre Love om Vasdragenes Benyttelse ere ophævede med Undtagelse af den saakaldte Krabaslov af 12. Juli 1848, der omhandler Behandlingen af umærket og sunket Tømmer. I Vasdrag, hvor almindelig Skibsfart finder Sted, kan Kongen forbyde Tømmerflødning enten ganske eller for en Del, naar Færdselens Sikkerhed derved udsættes for Fare. Lige over for Fiskerierne har F. ogsaa visse Forpligteiser og maa rette sig efter de af Kongen i saa Henseende fastsatte Regler. Flødningsrettens Udstrækning er begrænset til Benyttelsen af Vasdraget som umiddelbar Færdselsvej; nogen al-

mindelig Ret til at benytte Strandbredderne tilkommer saaledes ikke Fløderne, hvorimod de have Ret til at bevæge sig langs Vasdraget for F.'s Skyld og til under F. at befæste Flaaderne ved Stranden. Andre Benyttelser af Grunden, f. Eks. Anlæg af Lændser til Tømmerets Samling og Fordeling, til permanente Fæstigheder, til Tømmerrender o. s. v., ere ikke lovlige uden enten med Grundejerens Tilladelse eller ved Anvendelse af Vasdragslovens Kap. 6 § 49, der forpligter enhver Grundejer til, »naar Anlæggets Nødvendighed eller Nytte for Tømmerdriften ved Skøn er godtgjort, saavel at afstaa den fornødne Grund som at finde sig i den Skade eller Indskrænkning, Anlægget eller dettes Benyttelse maatte medføre for hans Ejendom eller Ejendomsherligheder, mod Godtgørelse eller Afgift, der i Mangel af mindelig Overenskomst bestemmes ved Skøn«. Kun de, for hvis Regning F. foregaar, ere efter Loven berettigede til Udførelse af de her omhandlede Arbejder. Kap. 3 i nævnte Lov giver Ret til at ekspropriere den fornødne Grund til Arbejder i Vasdragene til F.'s Lettelse. Med Hjemmel af Lovens § 39 kan man for F.'s Skyld kræve ombygget Broer og andre Anlæg i Vasdraget, naar disse ere til Hinder for den almindelige F. (§ 47), dog maa de herved foranledigede Omkostninger erstattes. Grundejeren tilkommer Erstatning for al den Skade, som ved forsætlig eller tilregnelig Uagtsomhed direkte og umiddelbart tilføjes den tilstødende Grund eller lovlig opførte og forsvarlig vedligeholdte Broer, Fiskegaarde, industrielle Anlæg eller andre Vandbygninger; og for saadan Skade ere samtlige flødende ansvarlige (§ 44). Dog er man ikke pligtig til at erstatte den Skade, som foranlediges ved det i Vasdraget gaaende Tømmers Anstød mod Grunden eller ude i Vandet staaende Gærder.

F., som vel oprindelig foregik for hver enkelt Mands Regning, har fra meget gammel Tid af i de større norske Vasdrag været udført for Lastehandlernes fælles Regning under Bestyrelse af Flødningsdirektioner eller Tømmerdirektioner i Fællesflødningsforeninger, hvorom der haves, til Dels kgl. konfirmerede, specielle Anordninger af 1789, 1792 o. fl. Dette blev senere ordnet ved L. 26. Aug. 1854, som nu er optaget i den ny Vasdragslovs §§ 53 — 56, der bestemmer, at Flerheden af dem, for hvis Regning F i et Vasdrag foregaar (Lastehandlere eller Skovejere), er berettiget til at fatte Beslutning om, at F. i det hele Vasdrag eller enkelte Dele deraf skal foregaa fælles og under fælles Bestyrelse. For at en Beslutning om en Fællesforenings Oprettelse skal være gyldig, maa Flerheden mindst repræsentere 1/3 af det i Vasdraget i det forløbne Aar fremflødede Kvantum Tømmer. Denne Fællesflødningsforening er berettiget til at vedtage Regler for F., hvilke af enhver vedkommende kunne kræves undergivne kgl. Approbation. Disse Regler ere bindende for enhver, der vil slippe Tømmer i Vasdraget; dog saaledes at ogsaa en uden for Foreningen staaende selv kan fløde sin Last, men han maa lige fuldt erlægge den fastsatte Afgift for Benyttelsen af de til F.'s Lettelse foretagne Forbedringer eller anbragte Indretninger, og Fællesflødningen maa ikke ved saadan privat F. hindres eller forstyrres.

De norske Fællesflødningsforeninger omfatte Vasdrag af meget forskelligt Omraade eller Længde. I Glommen findes blot 2 F.,.en oven for og en neden for Mørkfos, i Skien's meget vidtforgrenede Vasdrag en Mængde saadanne, i Numedals-Laagen's Vasdrag en oven for og en neden for Kongsberg. Den øverste Myndighed i F. ligger hos Generalforsamlingen, som bestaar af samtlige Medlemmer, hvis Stemmeret er graderet efter det Kvantum Trælast, de fløde (f. Eks. i Glommen's F. 1 Stemme for indtil 500 Tylvter og 2 Stemmer for over 500 Tylvter"). Den administrerende Myndighed er henlagt til Direktionen (Tømmerdirektionen), hvis Medlemstal varierer fra 3—9, dels Trælastgrosserere, dels Skovejere. Direktionens nærmeste underordnede er Flødningsinspektøren, som i Reglen ikke selv maa have Tømmer i Vasdraget. Dette gælder ogsaa for den administrerende Direktør i den store Glommen's Fællesflødningsforening. Antallet af Inspektører varierer efter Vasdragets Beskaffenhed og den fremflødede Tømmermasses Størrelse. Disse Funktionærer ere Flødningsmandskabets Chefer, ansvarlige for F.'s rigtige Gang i det hele og i mange Tilfælde tillige Fællesforeningens Kasserere og tekniske Arbejdsbestyrere. I Alm. bortsættes F. til særskilte Entreprenører, der for en bestemt Betaling pr. Tylvt besørge Tømmerets Fremdrift paa en bestemt Strækning, gennem en Fos, over et Vand, o. s. v. Disse antage igen det nødvendige Arbejdsmandskab, som lønnes af dem. Vasdraget er i Alm. inddelt i Roder og en Tarif vedtagen for Betalingen for det forskellige Slags Tømmer, efter som det flødes gennem færre eller flere Roder; derhos paalægges særskilte Afgifter paa Tømmeret for særskilte Indretninger, som Tømmerrender, Lændser o. s. v. Fordelingen af Udgifterne til Vasdragsarbejder til F.'s Lettelse foregaar paa meget forskellig Maade i de forskellige Vasdrag. I Alm. oprettes en saakaldt Elvekasse, hvis Indtægter, foruden af nævnte Afgift for Tømmeret, fremkomme ved Salg af Krabas- og Bundtømmer, Bøder o. s. v., og deraf bestrides Lønninger og andre Udgifter ved F., Forbedringer ved Vasdraget o. s. v. Den nævnte, ogsaa efter Emanationen af Vasdragsloven af 1887 bestaaende Lov af 1848 om Krabas- og Bundtømmer — ved Krabastømmer forstaas umærket Trælast, hvis Ejer ikke kendes, og ved Bundtømmer sunket Tømmer, som tages op af Vasdrag — bestemmer nemlig, at saadant Tømmer kan anvendes til Fordel for Vasdraget eller paa anden Maade, for saa vidt Kongen dertil har givet Bemyndigelse. I de fleste norske Vasdrag, hvor et ordnet Flødningsvæsen er indført, er saadan Bemyndigelse nu meddelt og Reglementer derfor udstedte. — Om den tekniske Side af F. se Norge, Afsn. »Skovdrift og Trælasthandel«. (Litt.: Borchgrevink, Sætren og Nysom, »Haandbog i norsk Flødningsvæsen«, I [Chra. 1889]). *J.B.H.*

Fløj (højre og venstre) har en forskellig Betydning. Herved betegnes saaledes de yderste Endepunkter af en Afdeling paa Linie, men Benævnelsen F. anvendes undertiden ogsaa paa hele den højre og venstre Halvdel af en Troppeafdeling eller paa de yderste Dele af Troppeopstillingen uden nogen bestemt Begrænsning. Under Kamp søger man i Forsvaret Støtte for Fløjene, helst ved ufremkommeligt Terrain, for at skærme dem mod omgaaende Bevægelser. Findes saadan Støtte

ikke i Terrainet, støttes Fløjene ved Tropper (Reserver). Benævnelsen højre og venstre F. bevares, selv om der tages omvendt Front. *B. P. B.*

Fløj. Naar en Bygning eller et Bygningskompleks bestaar af forskellige, sammenbyggede Længer, kaldes den midterste, som danner Façaden, for Hovedfløjen, de andre tilstødende for Sidefløje; de sidste staa som oftest lodret paa den første. En Tagfløj bestaar af en lodret Stang, omkring hvilken et flaglignende Legeme kan dreje sig for at vise Vindretningen; der ofres hyppig megen Dekoration og Forgyldning for at gøre Tagfløjen til et betydningsfuldt Led i en Bygnings Udsmykning. ***E. S.***

Fløj eller Vejrhane (Søudtryk) er syet af Flagdug enten som en kort, bred Vimpel eller som en lang, smal tilspidset Pose (Posevager); den hejses øverst paa Toppen eller anbringes paa en Stage fra Rælingen og tjener for Rorgængeren under bi-de-Vind-Sejlads til at vise Vindens Retning. F., der ogsaa kan dannes af en tynd Snor og smaa Fjer, som stjerneformet fæstes paa denne, er forsynet med en Ring, der med Lethed kan dreje sig i alle Retninger om en Jærn- eller Metalpind. ***C. L. W.***

Fløjadjutant kaldtes oprindelig Adjutanten hos den Feltherre, som kommanderede en af Hærens Fløje. Nu anvendes Benævnelsen paa de Stabsofficerer, der indtage Adjutantstillinger hos fyrstelige Personer. I nogle Hære har der undertiden ogsaa været tildelt Feltmarskaller og Arméchefer F. Titlen gives desuden undertiden som Udmærkelse til Officerer, der anvendes i diplomatisk Tjeneste. *B. P. B.*

Fløj alter kaldes de Alterskabe, som fremkom i Gotikkens Tid; de bestaa af en Underdel, *Predella*, prydet med Snitværk eller Maleri, og derover selve Hovedskabet med enkelte eller dobbelte Fløjdøre til at aabne og lukke. Paa Hovedskabets Indervæg findes i rigt Træskærerarbejde Fremstillinger af den hellige Historie, broget malede og forgyldte, indrammede af arkitektonisk-dekorativt Snitværk. Paa Fløjdørene findes Malerier af Helgener eller andre kirkehistoriske Personligheder. Særlig i Træskærerarbejdet er ofte nedlagt en betydelig Kunst, som saavel ved Komposition og Teknik som ved religiøs Inderlighed hyppig er af overraskende Virkning. (Litt.: Francis Beckett, »Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder« [1896]). *E. S.*

Fløjbatteri kaldtes ved det vaubanske Fæstningsangreb de paa Fløjene af 1. Parallel anlagte Batterier, der armeredes med let Skyts og tjente til at imødegaa Udfald fra Fæstningen. *B. P. B.*

Fløjdør se Dør.

Fløje kaldes de Beklædningsmure, der slutte sig til en Bros Endepiller, Slusemure e. l. for at begrænse Jordskraaningerne. Efter deres forskellige Anordning benævnes de: Parallelfløje, naar de løbe parallelt med Broens Midtlinie, Vinkelfløje, naar de danne en Vinkel med denne Linie; undertiden bygges de, mest for Udseendets Skyld, efter krumme Linier, baade med Konkaviteten og Konveksiteten udad. Ved Parallelfløje er Højden konstant, ved Vinkelfløje aftager Højden bort fra Broens Piller; de sidste kræve derfor og paa Grund af deres sædvanligvis mindre Længde ikke saa meget Materiale som Parallelfløje, men ved Anvendelse af hugne Sten medføre de mere komplicerede Former af disse især for Dækskiftet. Parallelfløje anvendes ofte trods deres større Materialmængde af arkitektoniske Grunde. *A. O—d.*

Fløjfisk (*Callionymus*), en Slægt af Kutlingfisk (*Gobiidae*), repræsenteret i nordiske Have ved 2 Arter. Den almindelige F. (C. *lyra* L.) har et bredt, fladt Hoved, en kort Krop og en lang, noget fladtrykt Hale. Snuden er lang, hvælvet, Øjnene temmelig store, stærkt fremstaaende og anbragte nær hinanden paa Hovedets Overside. Gabet er stort, stærkt fremskydeligt og væbnet med talrige, kartestillede Tænder. Forgællelaaget forlænger sig bagud, dets Spids berører den udvendige Kant af Bugfinnernes Rod, og herfra udgaa 4 spidse Pigge. Gællespalterne ere 2 meget smaa, næsten kredsrunde Aabninger paa Siderne af Nakken. Første Rygfinne indeholder 4 Pigstraaler; hos Hannen er den første Straale saa stærkt forlænget, at den ved Nedlægning naar ud over Halefinnens Rod, hos Hunnen er Finnens Højde kortere end dens Længde. Anden Rygfinne lang, blødstraalet. Gatfinnen af Længde med 2. Rygfinne. Bugfinnerne ere store, sidde langt fra hinanden og foran Brystfinnerne. Huden er nøgen. Farvetegningen er hos Hannen særdeles pragtfuld, idet baade Legeme og Rygfinner ere stribede og plettede med gult, grønt og blaat, hos Hunnen langt mattere. Hannen 25—30 Cm. lang, Hunnen 21—23 Cm. Denne F. forekommer langs Europa's Vestkyst, fra Spanien indtil Trondhjemsfjorden; den fanges af og til, fra Maj til hen paa Efteraaret, ved Vesterhavets og Kattegattets Kyster, hyppigst ved Skagen, desuden et Stykke ned i Øresund. Den holder til paa dybere Vand, lever af Kræbsdyr og Snegle; den er meget sejlivet, hvilket for en Del beror paa de snævre Gællespalter; tager man fat paa den, skal den søge at forsvare sig med Forgællelaagets Pigge. Den anvendes ikke som Fødemiddel, uagtet Kødet skal være fint, hvidt og ganske velsmagende. Den lille F. (*C. maculatus* Rafin.), som kun naar en Længde af 10—15 Cm., har kortere Hoved og større Øjne end forrige Art; Hannens første Rygfinne er ikke saa stærkt forlænget, medens 2. Rygfinne er langt højere, desuden er begge Finners Bindehud prydet med rækkestillede Øjepletter; hos Hunnen ere disse Finner langt lavere, med mørke Punkter. I visse Dele af Kattegat er den en ret almindelig Fisk, forekommer desuden ved Bergen, England og er hyppig i Middelhavet. Den er som forrige Art et Bunddyr og afviger næppe i Levevis fra denne. — Af F.'s Slægt kender man omtr. 30 Arter fra Europa's, Afrika's, Asien's og Australien's Kyster. De voksne Hanner ere i Alm. større end Hunnerne, have prægtigere Farver, højere Rygfinner og forreste Straale i 1. Rygfinne i stærkt forlænget. *Ad. J.*

Fløjknap (Søudtryk), en Brikke, i Reglen af Træ, der anbringes øverst oppe paa Rejsningen. Den er forsynet med Huller, hvorigennem et Flag- (eller Vimpel-) fald (s. d.) kan skæres, desuden med en Metalpind til Fløj (s. d.) og endelig med en Lynildsleder, fra hvilken en Kobberledning fører ned til Vandet. *C. L. W.*

Fløjl, et Væv, karakteriseret ved Nopper eller Haar, som staa frem fra et glat eller kipret Grundvæv. Egentligt F., Silkefløjl, fremstilledes

oprindelig helt af Silke, nu oftest saaledes, at Grundvævet er Bomuld og kun Nopperne, Floret, Silke. Nopperne frembringes paa den Maade, at man foruden den Kæde, der danner Grundvævet, tillige arbejder med en særlig Kæde, Polkæden, som afvekslende bindes ved den sædvanlige Islæt og ved særlig indlagte tykke Traade eller Naale, over hvilke den danner større Sløjfer; der opstaar herved et Væv, som vist til højre i Fig., hvor de nævnte indlagte Naale ere udtagne

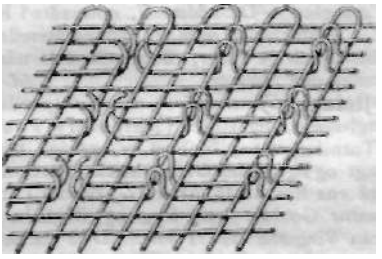

af Polsløjferne, medens disse til venstre ere viste opskaarne. I Virkeligheden fremstiller man baade opskaaret og uopskaaret F., ligesom man kan frembringe Mønstre ved at foretage Opskæringen i begrænsede Figurer. F. kan ogsaa fremstilles paa andre Maader og fabrikeres i den nyere Tid navnlig ofte saaledes, at man i een Væv samtidig forarbejder to Grundvæv, det ene over det andet, og lader en for disse fælles Polkæde afvekslende bindes i det ene og i det andet; man faar saaledes to Væv forbundne ved Poltraadene, og naar disse overskæres paa Midten, faas to Stykker F. Fabrikationen bliver paa denne Maade langt lettere og hurtigere, fordi det meget møjsommelige Arbejde med Indlægning af Naale og Overskæring af Nopperne langs disse helt bortfalder. Foruden ved at foretage Opskæringen i bestemte Figurer kan man frembringe Mønstre ved at anvende forskelligfarvet Polkæde eller ved kun at lade denne arbejde paa begrænsede Steder i Grundvævet eller endelig ved Presning. Det meste F. er ensfarvet; flerfarvet F. fabrikeres hovedsagelig kun for Skandinavien. Efter Poltraadenes Længde skelner man mellem almindeligt F., Plys med længere, men dog opretstaaende Haar, der baade kan være af Silke og Uld, og Felpel med saa lange Haar, altid af Silke, at de lægge sig ned og lade sig børste til den ene Side. En særlig Slags F. er det saakaldte Manchester- ell. Bomuldsfløjl. Nopperne dannes her af en særlig Islættraad, der paa Retten ligger frit paa et større Stykke, som efter Vævningen overskæres med en fin Kniv. Der fremkommer herved en Mængde fri Traadender, der børstes op paa en Maskine, men Højden af Floret kan paa denne Maade kun blive ringe, da Grundvævet skinner desto mere igennem, jo længere Floret skal være. Ogsaa i Linnedvarer fremstilles F. dels paa samme Maade som egentligt F., dels paa en særegen Maade, som navnlig anvendes ved Vævningen af Frotterehaandklæder, der have uopskaarne Nopper paa begge Sider. Man giver her Grundkæden en meget stærk, Polkæden en meget svag Spænding og udfører Vævningen saaledes, at man i en Afstand fra det sidst vævede, der er dobbelt saa stor som Højden af Nopperne, slaar Islætten igennem tre Gange og først da slaar Laden ind; herved ville de slappe Polkædetraade bøjes om til Nopper, medens Grundkæden strammes ud. Denne Fremgangsmaade anvendes ogsaa ved Bomuldsvarer. I Uld væves meget F. til Kraver paa Herrefrakker, Møbelstoffer og til Tæpper. Her kan særlig nævnes Brysselertæpper med Hampegarns Grundvæv og Kamulds Polkæde; sædvanlig ere de uopskaarne, men fremstilles dog ogsaa som saakaldte Plystæpper. Vævning af F. er meget gammel og skal have været udført under det romerske Kejserdømme; i 12. Aarh. stod Fabrikationen i fuld Blomstring i Italien og har herfra senere bredt sig til det øvrige Europa. *K. M.*

Fløjlsblomst se Tagetes.
Fløjls-Brueghel se Brueghel, Jan.
Fløjisfugl se Manakin.
Fløjlsgræs se Holcus.
Fløjlsmide se Jordmide.
Fløjispapir se Fløjistapet.

Fløjistapet, Fløjispapir, Papir, som over det hele eller paa enkelte Steder har faaet et fløjlsartet *Overtræk* af Uldstøv. Ved Fremstillingen af F. trykker man en stiv Fernis i forskellige Mønstre paa Papiret og drysser derefter dette ind med Uldstøv, som kun bliver hængende paa de ferniserede Steder. *K. M.*

Fløjlstænder benævnes Tænder, som ere saa smaa, fine og lidet fremtrædende af Slimhinden, at man vel kan føle dem, men næppe skelne dem med det blotte Øje. F. dække hos mange Fiske Kæber, Gællebuer o. s. v. som ett tæt Tæppe. *Ad. J.*

Fløjmand (højre og venstre) kaldes den Mand, der staar paa et Geleds Fløj. Roden, Sektionen, Delingen, hvortil han henhører, benævnes (højre og venstre) »Fløjrode« (»Sektion«, »Deling«). Disse Benævnelser (højre og venstre) bevares, selvom der tages omvendt Front. *B. P. B.*

Fløjmur se Fløje.

Fløjte (ital. *flauto,* fr. *flûte,* eng. *flute),* et Træblæseinstrument af ældgammel Oprindelse, i hvilket Tonen frembringes ved en smal Luftstrøm, der brydes mod en skarp Kant (se Blæseinstrumenter). Under forskellige Former forekommer F. hos alle Oldtidens Folk (Kinesere, Ægyptere, Grækernes *aulos* og *syrinx,* Romernes *tibia,* o. s. fr.), og under en stadig fremadskridende Udvikling indtræder den allerede i 17. Aarh. som et af de vigtigste Orkesterinstrumenter. Efter den Maade, hvorpaa Instrumentet blæses, opstod to Hovedarter af F., den lige F. og Tværfløjten. Den første, der blæses fra Spidsen, og altsaa holdes lige ud for Munden, kaldes »Næbfløjte« *(flute å bec), Blockflöte, flute droite,* i den øverste Ende findes i det indre af Røret en Prop, der kun fortil efterlader en smal Spalte, gennem hvilken Luftstrømmen drives mod den skarpe Kant af et Hul, der er anbragt i Rørets Væg neden for Proppen. For at man lettere skal kunne omfatte Mundstykket med Læberne, er det tilspidset hen imod den Side, hvor Spalten findes; deraf Navnet »Næbfløjte«. Det er, med andre Ord, i Grundtrækkene den samme Form, der forekommer overalt som Legetøjsinstrument. Tværfløjten *(flauto tra-*

verso, flute traversiére, flute allemande, German flute), der nu til Orkesterbrug fuldstændig har fortrængt Næbfløjten, og som man derfor nu udelukkende tænker paa ved Betegnelsen F., blæses gennem et rundt Hul paa Siden af Røret og holdes paa tværs af den blæsende. Den moderne F. bestaar af et enkelt Rør af Buksbom, Ibentræ eller, sjældnere, Sølv og forfærdiges i Reglen i tre Dele, Hovedstykket med Mundhullet, Mellemstykket, der dog kan være delt, og Foden; den er forsynet med et System af Huller og Klapper, af hvis Konstruktion særlig Theobald Böhm i München har indlagt sig store Fortjenester (System Böhm, Ringklapper).

Tværfløjte.

F.'s Omfang er fra [enstrøget] c^1 til [firstrøget] a^4, og den noteres altid i G-Nøglen. I 15.—17. Aarh. byggedes F., som alle andre Instrumenter, i forskellige Størrelser (Diskant-F., Alt-, Tenor- og Bas-F., en hel saakaldt Akkord); i det moderne Orkester benyttes foruden den her omtalte, »store F.«, desuden en mindre, Pikkolo-F., der staar een Oktav højere end hin. I Militærmusikken anvendes yderligere flere forskellige Formater, Es-F. og Terts-F.; en tidligere forekommende *flûte d'amour* er nu fuldstændig ude af Brug.

Som Solo- og Koncerlinstrument spiller F. og har navnlig i Slutn. af 18. og Beg. af 19. Aarh. spillet en stor Rolle; det er bekendt, at Frederik den Store selv dyrkede dette Instrument med stor Forkærlighed. Af Virtuoser paa og Komponister for F. kunne nævnes Quanz (der ogsaa har gjort sig bekendt ved Indførelsen af den saakaldtc Propskrue til Regulering af Stemningen), Kuhlau, Furstenau, Toulou, Terschak.

I Orgelet er F. en Fællesbenævnelse for alle Labialstemmer og forekommer desuden i mange forskellige Specialbenævnelser, som Rørfløjte, Waldflöte, Hohlflöte o. s. v. *S. L.*

Fløjte (forældet Søudtryk), et stort, tremastet Skib med en høj og bred Opbygning for og agter. *C. L. W.*

Fløjtefisk eller Rørmunde (*Fistulariidae*), en Familie af aphysostome Benfisk, beslægtet med Hundestejlerne, særlig med Tangsnarren; Familien tæller kun faa, men af Ydre ret 'ejendommelige Arter. Legemet er meget langstrakt, aaledannet, Snuden forlænget til et anseligt Rør, endende i en snæver, med smaa Tænder forsynet Mund. Bugfinnerne og Rygfinnen sidde langt tilbage. F. forekomme ved alle tropiske og subtropiske Kyster, hvorfra de ofte forslaas ud paa aaben Sø eller søge op i ferske Vande. Deres Levevis er ukendt. Pibefisken (*Fistularia tabaccaria,* se Fig.) bliver over 1 M. lang, indbefattet den anselige, traadlignende Forlængelse, hvori de midterste Halefinnestraaler løbe ud. Huden nøgen. Hovedet staar ved en hvælvet Ledknude paa Nakkebenet i bevægelig Forbindelse med Rygraden, hvis 4 forreste, forlængede Hvirvler ere fast forbundne ved Sømme; fra Hovedets Bagende udgaar Hudforbeninger, som strække sig et Stykke hen langs Ryg og Bug. Meget almindelig ved det tropiske Atlanterhavs Kyster. 2 andre Arter af denne Slægt i det indiske Ocean. F. (*Aulastomum*) har Legemet dækket med smaa Skæl og foran den egentlige Rygfinne en Række svage, fri Pigstraaler; Haletraad mangler. — De ældste F. optraadte i Kridttiden; i Tertiærtiden vare F. repræsenterede ved forholdsvis talrige Arter, tilhørende dels uddøde, dels nulevende Slægter. *Ad. J.*

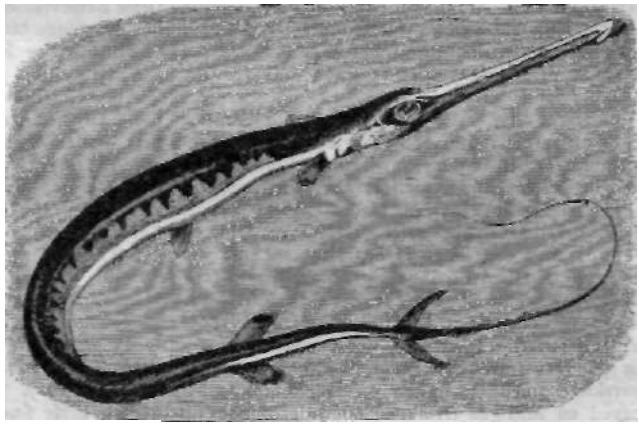
Pibefisken (*Fistularia tabaccaria*).

Fløjtefugl (*Gymnorhina*), en lille nyhollandsk Sangfugleslægt, der stilles i Nærheden af Pirolerne eller Tornskaderne. Næbbet er kraftigt, temmelig langt og lige, uden Overnæbstak; Farverne ere omtrent ens hos de to Arter (*G. tibicen* Lath og *leuconotus* Gould): hvid Ryg og Baghals, hvid Plet paa Vingerne; ellers sort. Den ene Art er lidt større, den anden lidt mindre end Graakragen. F. holdes jævnlig i Fangenskab paa Grund af sin udmærkede Sang. I fri Tilstand bestaar Føden hovedsagelig af Græshopper. 3—4 Æg, der lægges i en aaben Rede af Kviste og Blade. *E. B.*

Fløjunderofficer (højre og venstre) kaldes den Underofficer, som staar paa Fløjen af en sluttet Afdeling. Han skal under Bevægelsen passe Retning fremad og til Siden samt Afstanden fra den foranværende eller ud til Siden værende Afdeling og nøje holde sig i den angivne Marchretning. Findes ingen F., overtager Fløjmanden dennes Pligter. Benævnelserne (højre og venstre) bevares, selv om der tages omvendt Front. *B. P. B.*

Flotner, Peter, tysk Renaissancekunstner fra 16. Aarh., død ca. 1546. Han levede i Nürnberg. Gennem sine plastiske Arbejder, Smaaportrætter, Karikaturer, og ikke mindst gennem sine Træsnit, mytologiske Blade, Illustrationer og kunstindustrielle Udkast, har han haft ret stor Betydning for sin Samtids kunstneriske Udvikling. Særlig bekendte ere hans Illustrationer til F. Colonna's »Po-

lyphilus'es Drøm« [Venezia 1499]. Hans Kunstbog, udkommen 1549, er udgiven 1882 i 40 fotolitografiske Blade af R. Schuster. (Litt.: Reimers, »P. F., nach seinen Handzeichnungen u. Holzschnitzen« [1890]). *A. Hk.*

Fløts er en forældet Betegnelse, laant fra det tyske Bjærgmandssprog, for lagformig — i Modsætning til »gangformig« eller »stokformig« — optrædende Partier af teknisk brugbare Mineraler eller Bjærgarter, f. Eks. Kuliløts-Kullag. *K. R.*

Fløtsformationen benyttedes i den ældre Geologi som Betegnelse for de lagdelte (sedimentære) Aflejringer i Modsætning til de arkaiske plutoniske Dannelser. *K. R.*

F. **M.**, fredet Mindesmærke; ved alle af den danske Stat fredede Mindesmærker, som Stendysser, Gravhøje o. s. v., anbringes en Granitsten med et indhugget F. M. *E. S.*

Fnat (lat. *Scabies*), norsk **Skab**, kaldes en parasitær Hudsygdom, der skyldes Tilstedeværelsen af en Mide, *Sarcoptes hominis*, i den menneskelige Hud. Dette Dyr, der lige netop kan skelnes med blotte Øjne, graver sig ned under Overhuden, hvor dets Gange vise sig som en fin Streg, der kan ligne et Knappenaalsrids; i Gangens inderste Del, der i Reglen er udvidet og vædskefyldt, findes Dyret, medens Gangen bagved er opfyldt af Æg og Ekskrementer. Foruden disse Gange findes tillige i stærkere eller svagere Grad Irritationsfænomener, der skyldes Kløen og Kradsningen samt andre ydre betændelsesvækkende Faktorer. Herved kan fremkaldes et **Ekzem** med Skorper, Smaabylder m. m., som kan dække den oprindelige Sygdom og ofte gøre dens Erkendelse vanskelig. Lidelsens hyppigste Sæde er Armenes Forside, Mellemrummene mellem Fingrene, Anklerne og Sædet, men den kan angribe alle Hudpartier, hos ganske smaa Børn end og Ansigtet. Dens Hovedsymptom er en stærk Kløe, der især bliver fremtrædende, naar Patienten bliver varm i Sengen og Miderne derved livligere i deres Bevægelser. Sygdommen er meget smitsom, dog væsentlig kun ved intimere Samliv, og findes hyppigst hos Individer og i Samfund, hvor slet Hudpleje og sammenpakket Levemaade begunstige den Slags Sygdommes Opstaaen og Udbredelse.

I tidligere Tider benyttedes mange forskellige, til Dels indvendige Behandlingsmaader; men siden man i 1840'erne blev klar over den parasitære Oprindelse, er Behandlingen udelukkende rettet paa at dræbe Miderne og deres Æg samt i anden Linie at helbrede de ledsagende eksematøse Tilstande. Der eksisterer en Mængde forskellige »Fnatkure«, som i Hovedtrækkene bestaa af Midler, der mekanisk aabne Gangene i Overhuden (f. Eks. stødt Kridt), dernæst dræbe Parasitterne (Svovl, Styraks, Perubalsam o. fl.) og endelig virke heldig paa Ekzemet (Tjære). Efter Indgnidning af Midlet, der ved de saakaldte Hurtigkure kan bestaa af blot en enkelt, energisk Applikation, maa i Reglen anvendes en Efterkur med Pudring, Bade etc., ligesom en paalidelig Desinfektion af Klæder og Sengetøj maa finde Sted. Denne behøver dog paa Grund af Dyrets svage Bygning og ringe Modstandsevne uden for Huden ikke at være særdeles energisk, almindelig Vadsk af Linned og for Resten tør Varme paa 90—100° er fuldstændig tilstrækkelig. *E. P—n.*

F. hos Husdyrene (Skab). Hos Husdyrene optræde ogsaa kronisk forløbende, smitsomme Hudsygdomme, som fremkaldes af forskellige i og paa Huden snyltende Mider (Skabmider, se Fnatmider). Hos flere af Husdyrene optræde Mider af alle tre Hovedfamilier (*Sarcoptes*, *Dermatocoptes* og *Dermatophagus*) og saaledes, at det altid er een bestemt Mideart, som danner Hovedformen. Faaret er det af Husdyrene, hos hvilket Skabsygen spiller den største Rolle. Faarenes tykke Uldpels og det, at Dyrene de fleste Steder holdes i Flokke, gør, at Sygdommen som oftest faar Tid til at brede sig stærkt, ikke alene paa det enkelte Dyr, men i hele Hjorden, inden man bliver opmærksom derpaa. Og af de samme Grunde er Lidelsen meget vanskelig at faa helbredet. Den hos Faaret almindeligst forekommende Mide er en Sugemide (*Dermatocoptes communis*), som lever paa Overfladen af Huden og derfor væsentlig holder sig til de tættest beuldede Dele af Legemet, hvor den giver Anledning til en kronisk Hudbetændelse (med Rødme, Knude- og Blæredannelse, Afskalning at Overhuden, Skorpedannelse, Løsning af Ulden) ledsaget af stærk Kløe fornemmelse. Hudkløen er værst i varmt Vejr, og naar Dyrene have løbet sig varme. Af let forstaaelige Grunde breder Sygdommen sig stærkest om Vinteren, naar Faarene holdes i Stald, og den kan undertiden naa en saadan Udvikling, at Dyrene magre af eller endog gaa helt til Grunde. Paa den Maade kan Faareskaben i de Lande, hvor den forekommer mere udbredt, som paa Island, paa Vestkysten af Norge — i sin Tid ogsaa i Jylland — i Tyskland og flere andre Steder, foraarsage ganske betydelige Tab, ikke alene i Uld, men ogsaa i Kød, og man forstaar derfor, at Lidelsen fra det offentliges Side behandles som en ondartet smitsom Sygdom (jfr. dansk L. om smitsomme Sygdomme hos Husdyrene 14. Apr. 1893 § 2, norsk L. 14. Juli 1894 § 1). Hos de andre Husdyr viser Skabsygen sig ved lignende Symptomer: et kronisk Udslæt med Skorpedannelse, Haaraffald, Fortykkelse af Huden og paafaldende stærk Kløe, men Lidelsen faar aldrig den Udbredelse og derfor heller ikke den Betydning som hos Faaret. I Overensstemmelse hermed betragtes Skab hos andre Husdyr end Faaret som en mildere smitsom Sygdom (jfr. oven citerede dansk Lov § 10, B). *G. S.*

Fnatmider (*Sarcoptidae*). Til F.'s meget store Familie regnes nutildags i Alm. 5 Underfamilier: *Tyroglophinae*, *Listrophorinae*, *Cytodininae*, *Analgesinae* og *Sarcoptinae*. Af disse lever den første Afdeling næsten udelukkende af animalske og vegetabilske Stoffer i Dekomposition og er altsaa ikke Snyltere. Den anden lever som Snyltere, men næsten kun paa Gnavere; de to følgende ere Fuglesnyltere. Til den sidste høre de egentlige F., som enten ved deres Angreb paa Mennesket eller paa vore vigtigste Husdyr paa forskellig Vis faa Betydning for dette.

Sarcoptineernes Legeme er altid mere eller mindre kredsrundt med konveks Overside og flad Underside, dækket hist og her af større eller mindre Plader og i øvrigt furet af talrige bugtede, fine, symmetriske Linier. Overhuden bærer tillige talrige Haar. Fortil findes en bevægelig, kegledannet Snabel, sammensat af de Stykker, som sædvanlig danne Snabelen hos Miderne (s. d.). Fødderne, der

støttes af skeletagtige Plader, ere sammensatte af 5 Led, der hver bære ofte meget lange Haar. Sidste ender enten i et saadant eller i en ejendommelig klokke- eller sugeskaalagtig Udvækst, der bæres af en gennemsigtig Stilk. Det er bl. a. ved Hjælp af disse Sugeskaale, at Dyrene kunne holde sig fast. Af Fordøjelsesorganerne kendes bedst Mund og Gat; sidstnævnte er en Længdespalte nær Legemets bageste Rand. Ydre Kønskarakterer ere Føddernes Form, Genitalpartiets Udseende og Legemsformen; tillige er Hannen altid betydelig mindre end Hunnen. Hannens ydre Kønsorganer ere beliggende i Medianlinien mellem de to bageste Benpar. Ofte finder man Sugeskaale anbragte paa hver Side af Parringsorganet; de tjene til at fastholde Hunnen under Parringen. Hunnens Gataabning tjener som Kønsaabning under Parringen, og først naar Æggene skulle aflægges, aabner der sig efter et nyt Hudskifte en særlig Udførselsaabning for Æggene langt fortil mellem 2. Benpar. — Æggene ere 4—10 Dage om at udvikle sig, og Ungerne gennemgaa ret betydelige Forandringer, inden de blive kønsmodne. Denlige udkrøbne F. har kun 3 Benpar, et aflangt Legeme; den skifter 2—3 Gange Hud, inden den naar Nymfestadiet, karakteriseret ved 4 Benpar, men ingen Kønsorganer. Disse optræde først i det kønsmodne Stadium; efter dette skifter Hunnen atter Hud og gaar over i det æglæggende Stadium, kendeligt paa den omtalte Udførselsaabning for Æggene.

Sarcoptineerne deles i Alm. i 3 Slægter, *Sarcoptes, Psoroptes* og *Symbiotes*. Til den første af disse høre dels nogle enkelte Fuglemider, dels de til Mennesket og Pattedyrene knyttede F.- eller Skabmider. Blandt disse bør først og fremmest *Sarcoptes scabiei* De Geer, Menneskets og mange Plusdyrs F., nævnes (se Fig. 1 og 2). Legemet er omtrent cirkelrundt med parallelle Furer, der kun afbrydes paa Rygsiden af fremspringende, skarpe,

Fig 1. Pig. 2.

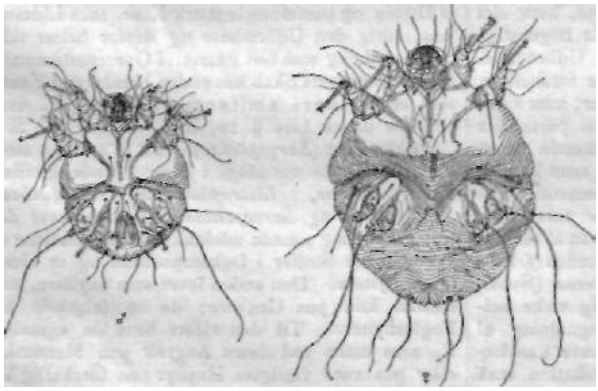

Sarcoptes scabiei, Han og Hun.

koniske Torne; desforuden bærer Ryggen fortil 2 spidse Torne, 3 paa hver Side, omtrent over det Sted, hvor 2. Benpar indleddes samt 7 ordnede i 4 Rækker 2 paa hver Side af Medianlinien bagtil. Paa hver Side af Gattet sidde 2 lange Haar. De to første Benpar have altid Sugekopper, hos Hannen tillige 3.; de øvrige Benpar ende med et meget langt Haar. Menneskets F. ere efter de fleste og bedste Undersøgeres Opfattelse den samme, der optræder paa et stort Antal Dyr, saaledes Svin, Hest, Ræv, Ulv, Ged, Kamel, Faar. Hovedforskellen mellem disse Dyrs F. ligger særlig i Størrelsen, og Mégnin har vist, at jo tykkere Værtens Hud er, des større er ogsaa Miden. Den er særlig stor hos Hest og Svin og meget mindre hos Ulv og Ræv. Det er forsøgsvis godtgjort, at ligesom Menneskets F. kan trives fortræffelig paa forskellige Dyr, ere de enkelte Dyrs F. ikke bundne til en enkelt Art, men trives godt ogsaa paa andre. En fra *S. scabiei* forskellig Art er *S. minor*, der lever paa Hovedet af Kat, Hare og enkelte andre Dyr.

Til Slægten *Psoroptes* Gerv. (— *Dermatodectes* = *Dermatocoptes*), der adskiller sig fra *Sarcoptes* ved en længere Snabel, ved at Sugeskaalene bæres af længere 3-leddede Stilke, og ved at Hannen har et Par Sugeskaale paa hver Side af Kønsaabningen, hører kun en paa Hest, Ko, Faar, Ged, Hare levende Art, som i Levevis adskiller sig fra *S. scabiei* ved ikke at grave de under Fnat omtalte Kanaler eller Galerier under Overhuden (se i øvrigt Fnat).

Slægten *Symbiotes* Gerlach (= *Dermatophagus*), hvortil er henregnet 4 Arter, er særlig karakteriseret ved meget store Sugeskaale og lever paa Hest, Ko, Faar, Hund, Kat (se i øvrigt Fnat). Et ikke ubetydeligt Antal F. forekommer ogsaa paa Fugle, dels Arter hørende til selve Slægten *Sarcoptes*, dels til de 3 ovenfor nævnte Underfamilier. Blandt *Sarcoptes*-Arterne maa særlig *S. mutans* nævnes, da det er den, der lever under Skællene paa Kalkuners, Høns og mange Burfugles Mellemfødder og her frembringer ret alvorlige Lidelser. Hvad de 2 Underfamilier, der snylte paa Fugle, angaar se Fuglemider. (Litt: Chabert, *Traité de la gale et des daitres des animaux* [Paris 1783]; Fürstenberg, »Die Krätzmilben der Menschen und Thiere« [1861]; Mégnin, *Les Parasites et les maladies parasitaires* [1880]; H. J. Posselt, »Menneskets Utøj« [»Naturen og Mennesket«, 1890]; R. Bergh, Hospitalstidende 1859 og 1872; Naturhist. For. vid. Medd. 1860; Vierteljahrsschr. f. Dermat. und Syphilis 1874. *C. W.-L.*

Fnok, Fnokurt d. s. s. Fnug, Fnugurt.

Fnoksilke se Silke.

Fnug (bot.) kaldes de Haardannelser, der meget ofte findes paa Bægerets Plads i Blomsterne af Kurvblomstrede (se nærmere denne Art.). *A. M.*

Fnugurt se Senecio.

Fo, kinesisk Navn paa Buddha (jfr. Buddhismen, S. 834).

Fob, Sammendragning af *f. o. b.*, som atter er en Forkortelse af de engelske Ord *free on board* eller af det tilsvarende danske Udtryk frit om Bord. Ved Salg af Varer f. paahviler det Sælgeren at levere Varerne frit om Bord i Skib paa Afladningsstedet til den fastsatte Tid og i kontraktmæssig Stand, medens det er Køberens Sag at sørge for, at passende Skib er til Stede i rette Tid. Fra det Øjeblik, Varerne ere indladede, er

al Risiko Køberens. Forsømmer denne at skaffe Skib, har Sælgeren ikke Ret til at fragte for hans Regning for saaledes at tilstille ham Varerne, men kan enten hæve Kontrakten eller oplægge Varerne for Køberens Regning og Risiko, eller han kan endelig, efter først at have varslet Køberen, sælge Varerne for hans Regning. Ofte træffes der særlig Aftale om, at Sælgeren skal fragte for Køberens Regning, enten bedst muligt eller saaledes, at der sættes en Grænse, som han ikke maa overskride. Drejer Handelen sig om Stykgods, og finder der regelmæssig Dampskibsforbindelse Sted mellem de to Pladser, indskrænker Aftalen sig i Reglen til, at Varen sælges »f. pr. første Damper« e. l., og det paahviler da Sælgeren at besørge alt fornødent med Hensyn til Afskibningen. (Smlg. Cif, Distanceforretning, Leveret). *C. V. S.*

Fobos og Deimos, efter den græske Mytologi to Guddomme, Personifikationer af Skræk og Frygt, Følgesvende af Ares, der tillige nævnes som deres Fader; deres Moder var Kythereia. Fobos omtales allerede hos Homer; paa Kypselos'es Skrin var Fobos fremstillet med Løvehoved. F. o. D. optoges siden i den romerske Mytologi, hvor de kaldes Metus og Pavor. *V. S.*

Foča, Fotscha, By i Bosnien, ligger 75 Km. 0. f. Mostar ved Floden Drin og har (1885) 4,360 Indb., overvejende Muhamedanere. Berømte Kniv- og Klingesmedjer. *C. A.*

Fochabers [fă'χäbəz], Landsby i det nordøstlige Skotland, Shire Elgin, ved Spey, med (1891) 1,100 Indb. I Nærheden ligger Gordon Castle, Hertugen af Richmond's Sæde, og Levninger af en romersk Lejr (Ptolemaios'es *Tuessis*). *C. A.*

Fock, Alfred Henrik Edvard, svensk Friherre og Embedsmand, er født 9. Oktbr. 1818, blev 1837 Officer og ansattes 1846 som Lærer i Fysik ved Marieberg's højere Artilleriskole, hvilket Embede han beklædte indtil 1858, da han blev Professor i almindelig og anvendt Fysik ved det teknologiske Institut. F. tog ogsaa 1858 sin Afsked fra Krigstjenesten, hvor han var avanceret til Kaptajn. 1870 udnævntes han til Ekspeditionssekretær og Chef for Brændevinskontrolkontoret, fra hvilket sidstnævnte Embede han 1884 erholdt Afsked. I de fleste af de Komiteer, der siden 1863 have været nedsatte i Anledning af Sverige's Deltagelse i internationale Kunst- og Industriudstillinger, har F. deltaget, ligesom hans praktiske og administrative Dygtighed ogsaa paa anden Maade er bleven meget anvendt. Saaledes har han fra 1867—93 været Medlem af Rigsdagens andet Kammer og paa Rigsdagen 1875—81 fungeret som Ordfører i Bevillingsudvalget, 1869—74 var F. Fuldmægtig i Rigsgældskontoret, og 1874—93 har han været Fuldmægtig i Rigsbanken. F. har bl. a. skrevet »Geometriska konstruktioner och beräkningar« [3. Udg. 1864]; »Tillämpad värmelära« [2. Udg. 1864]; »Lärobok i fysiken« [3. Udg. 1873—75]. *A.B.B.*

Focke, Wilhelm Olbers, tysk Botaniker, er født 5. Apr. 1834. F., der er Læge i Bremen, er især bekendt ved sine Studier over *Rubus*-Slægten (*Synopsis Ruborum Germaniae* [Bremen 1877]) og over Plantebastarder (»Die Pflanzenmischlinge« [Berlin 1881]). *V. A. P.*

FoCSani, Fokschani, By i Kongeriget Rumænien, Landskabet Moldau ved Floden Milkov og ved Foden af de østligste Udløbere fra Karpatherne. (1890) 25,000 Indb., hvoraf 5,500 Jøder. Den er Hovedstad i Kredsen Putna og Sædet for Præfekten og en Appeldomstol. I Omegnen vokser den bedste Vin i Rumænien, i øvrigt drives stor Handel med Korn (Hvede og Majs). I August 1789 bleve Tyrkerne her slaaede af Russerne og Østerrigerne under Hertugen af Koburg. *C. A.*

Fod (*pes*) er hos Mennesket, paa Grund af dettes oprejste Gang, stillet i en ret Vinkel til Skinnebenet (staar altsaa normalt i »Dorsalfleksion«, se Fleksion); da den skal bære hele Legemets Vægt, maa den paa een Gang være meget stærk og dog elastisk, hvilket opnaas ved den ejendommelige Bygning af dens Skelet. Dette bestaar af Fodroden (*tarsus*) og Mellemfoden (*metatarsus*) med Tæerne (*digiti pedis*). Fodroden (se Tavlerne »Baand« og »Skelet«) bestaar af følgende 7 Knogler: 1) Rullebenet (*talus*), hvis halvcylinderformede Overside, Rullen (*trochlea*), passer ind i den »Gaffel«, som dannes af Skinne- og Lægbenets nederste Ender (henholdsvis indre og ydre Ankel, *malleolus*), sammen med hvilke det danner Fodledet (Ankelledet), der paa Grund af den omtalte Gaffel væsentlig kun tillader rene Strække- og Bøjebevægelser, medens F.'s Sidebevægelser foregaa i Ledene under Rullebenet, hvilke Led have en saadan Form, at naar Fodspidsen drejes indad (Adduktion), løftes tillige den indre Fodrand, medens en Bevægelse udad (Abduktion) ledsages af en Løftning af den ydre Fodrand. — Nedadtil hviler Rullebenet paa 2) Hælbenet (*calcaneus*), der er F.'s største Knogle; dens bageste Del danner Hælen (*calx*) og tjener til Tilhæftning og Vægtstang for Achilles-Senen (se Ben 3). Foran Rullebenet ligger paa F.'s indvendige Side 3) Baadbenet (*naviculare*), der atter foran sig har 4—6) de 3 Kileben (*ossa cuneiformia*), medens 7) Terningbenet (*cuboïdeum*) ligger paa F.'s ydre Side foran Hælbenet. Foran 4—7) ligge Side om Side de 5 Mellemfodsben (*ossa metatarsalia*), og hver af disse bærer en Taa, der i det hele er bygget som de tilsvarende Fingre (s. d.), paa det nær, at den »lille« Taa i Reglen kun har to Ledstykker. — Fodrodens Knogler ere i ringe Grad forskydelige mod hverandre, idet der findes smaa glatte Ledflader overalt, hvor de direkte berøre hinanden, men Bevægeligheden i disse Led er stærkt indskrænket ved talrige stramme Baand (s. d.), der i alle Retninger forbinde hver Knogle med dens Naboer; navnlig paa Fodens Underside ere disse Baand stærkt udviklede for at vedligeholde F.'s normale Hvælving. Denne Hvælving er saaledes bygget, at Fodryggen (*dorsum pedis*) er konveks med Skraaning fra den indre Fodrand nedad mod den ydre, medens Fodsaalen (*planta*) er udhulet paa tilsvarende Maade. I staaende Stilling hviler F. derfor væsentlig kun paa Hælen og paa forreste Ende af 1. Mellemfodsben samt et mere eller mindre stort Stykke af den ydre Fodrand, medens den indre Fodrand kun i Tilfælde af »Platfodethed« (s. d.) rører ved Jorden. Hver F. danner saaledes en »Nichehvælving«, og begge F. tilsammen en »Kuppelhvælving«, der bærer Legemets Vægt. »Slutstenen« i hver F.'s Hvælving dannes af Rullebenet, uden hvilket Hvælvingen vilde synke sammen og Gangen derved tabe sin Elasticitet.

Foruden de omtalte Baand paa F.'s Underside bidrage ogsaa de her befæstede Sener af Bøje- og Peronealmuskler (se Ben 3) til at vedligeholde Hvælvingen, der bliver stærkere krummet, naar disse Muskler træde i Virksomhed, medens omvendt Legemets Vægt og Strækkemusklerne tendere til at afflade den. — Under Gangen »afvikles« F. fra Jorden paa den Maade, at først Hælen, derpaa Mellemfoden og til sidst Tæerne løftes, hvorved disse sidste, idet de af Bøjemusklerne trykkes mod Jorden, virke som en Slags elastisk Fjeder. Ved uhensigtsmæssigt Fodtøj kunne de nævnte Forhold betydelig forrykkes (se i øvrigt Haand og Tavlerne »Muskler«, »Blodkar« og »Nerver«).

Hos Pattedyrene er F.'s Skelet overalt bygget efter samme Plan som Menneskets, medens derimod dens Virkemaade alt efter Dyrets Levevis er højst afvigende (Saalegængere, f. Eks. Menneske, Bjørn; Taagængere, f. Eks. Hund, Kat; Hovgængere, f. Eks. Hest, Ko; nogle gaa paa Fodranden, f. Eks. Myresluger). Trods de vidtgaaende Reduktioner i Knoglernes Antal (f. Eks. hos Hesten, der kun har I Taa) forekommer det aldrig, at enten Taa eller Mellemfod eller Fodrod helt mangle (undtagen hos Hvaler og Søkøer, der jo overhovedet ingen Baglemmer have). Hos Fuglene mangler Fodroden tilsyneladende, idet Løbet, der bestaar af sammenvoksede Mellemfodsben, direkte ved Led er forbundet med Skinnebenet; i Fostertilstanden er der dog ogsaa her en Fodrod, der imidlertid tidlig smelter sammen dels med Skinnebenet, dels med Løbet. Hos de med Baglemmer udstyrede Krybdyr og Padder nærmer F. sig i Reglen stærkt til sin Urtype med 5 Tæer, 5 Mellemfodsben og en Fodrod med 1) en øvre Række af 3 Knogler (svarende til Hælben + Rulleben), 2) en nedre Række af 5 Knogler (svarende til Kileben + Terningben) og 3) mellem disse Rækker en enkelt Knogle, *centrale* (svarende til Baadbenet). *S. B.*

Fod (tysk *Fuss*; fr, *pied*, eng. *foot* o. s. v.), et i Alm. duodecimalt, men ogsaa i særlige Øjemed (f. Eks. Landmaaling) decimalt Længdemaal, baseret paa Menneskefodens Længde. I Danmark er Enheden for Længdemaalet F. Den bestemtes ved kgl. Resolution af 28. Juni 1820 til $^{12}/_{38}$ af Længden af det enkelte Pendul, der svinger Sekunder paa 45^0 Bredde og paa Skagen's Længde — 313,7425 Mm. = 0,999646374 nugældende dansk F., som indførtes 1835, se Danmark, S. 968; en forhen paa Orlogsværftet benyttet F. var $1,8^0/_{00}$ større. Den danske F. af 1820 gjaldt ogsaa i Norge indtil Metersystemets Indførelse. *N. J. B.*

Fod eller Sokkel er den nederste Del af en Bygning eller en Del af en Bygning, en Søjle, en Pilaster. F. bestaar i Reglen af et højere, lodret Parti, foroven og forneden profileret. *E. S.*

Fod (Versefod), i den antikke Metrik Benævnelse for en rytmisk Enhed, en Forbindelse af lange og korte Stavelser; ved saadanne Enheders Sammenstilling dannes Verset (Verselinien). De simpleste Former ere: — ⏑ ⏑ Daktyl, ⏑ ⏑ — Anapæst, — ⏑ Trokæ, ⏑ — Jambe. Uegentlige Fødder ere saadanne, der bestaa udelukkende af lange eller korte Stavelser og bruges som Erstatning for andre Fødder, f. Eks.: ——— Spondæ, ⏑ ⏑ ⏑ Tribachys; i videre Forstand bruges F. om en Kombination af flere Fødder, f. Eks. Dochmius (s. d.). Se i øvrigt Rytme. *K. H.*

Fod, i Jagtsprog Aftrykket af Vildtets Fødder og den dermed forbundne Lugt (»Fært«). *H. F—d.*

Fodangel eller Fodjærn er et tidligere hyppig anvendt Hindringsmiddel, bestaaende af fire spidse Jærnpigge, der vare forenede saaledes, at de tre altid hvilede paa Jorden, medens den fjerde stod i Vejret. F. udlagdes paa Steder, hvor man vilde hindre Fjenden Adgangen eller opholde ham under Beskydning, saasom i Gravbunden, Brecher, Vadesteder eller tæt foran befæstede Stillinger. For at skjule F. for Fjenden dækkedes de undertiden med et tyndt Lag af Risværk e. desl. Nu anvender man kun sjælden F., men i Stedet herfor lignende Hindringer, der lettere kunne skaffes til Veje, saasom Harver, henlagte med Spidserne opefter, eller tilspidsede, i Jorden nedrammede Træpæle. *A. L—n.*

Fodangel (*Caucalis* Hoffm.), Slægt af Skærmplanter, hvoraf en enkelt Art Faastraalet F. (C. *daucoides* L.) vokser i Danmark, mellem Sæden, men er sjælden. Den har 2—3 Gange fjersnitdelte Blade med liniedannet-tilspidsede Afsnit, intet eller et enbladet Storsvøb og et 3—5-bladet Smaasvøb. Smaaskærmene have kun 2—3 frugtbare Blomster; Kronerne ere hvide eller rødlige. Frugten er svagt sammentrykt fra Siderne og har hagekrummede Pigge paa Biribberne. Planten bliver 15—30 Cm. høj og blomstrer i Juni. *A. M.*

Fodartilleri, i nogle Hære Navnet paa det ikke beredne Feltartilleri og Fæstningsartilleriet.

Fodbad, et Bad, hvor alene Fødderne og nederste Del af Underbenet dyppes i Vandet. F. benyttes dels som Renselsesbad, dels som Lægemiddel, navnlig som deriverende, idet man ved F. kan fremkalde en forøget Blodtilstrømning til Fødder og Underben. For at dette skal ske, maa F. gøres saa varmt som muligt og efterfølges af en kortvarig Neddypning af de badede Dele i koldt Vand. For at virke stærkere irriterende paa Hudens Kar og Nerver tilsætter man ofte forskellige Stoffer til F., saaledes Sæbe, Sennep, Potaske, Soda. *Lp. M.*

Fodblad (*Palma*) er en ældre Betegnelse for Mellemfod eller Mellemhaand.

Fodblok (Søudtryk), en enkelt Trisse, som anbringes i en Øjebolt i Dækket. Den anvendes over for Tovender, der med vertikal Visning komme fra Rejsningen, for at give saadanne en vandret Flugt, hvorved opnaas, at flere Mennesker kunne komme til at hale i dem. *C. L. W.*

Fodbold er et gammelt Boldspil, engelsk af Oprindelse og Karakter, maaske den ældste Idræt i England næst efter Bueskydning. Den er allerede udbredt der i Beg. af 14. Aarh., Shakespeare nævner den, og Barclay synger om den 1509. Nu drives den over hele den civiliserede Verden.

Det er en Idræt for den unge, veludviklede Mand. Den kræver Kraft og Udholdenhed, Beherskelse og Hurtighed i Bevægelserne, særlig i Løb. Den passer lige saa lidt for den bange og forsagte som for den svage; thi Fodboldspilleren maa være modig og kæk til at gaa frem i Kampen og ikke være ømskindet for el Stød; han maa have Aandsnærværelse, Koldblodighed og Handlefærdighed; han maa hurtig kunne overse og be-

dømme de stadig vekslende Forhold og have el klogt og sikkert Blik for Indgriben i det rette Øjeblik. Naar F. kræver og altsaa udvikler disse legemlige og aandelige Egenskaber, kan man forstaa, at det bekendte Ord af Hertugen af Wellington særlig passer paa denne Idræt: Waterloo vandtes paa Eton's (s. d.) Legeplads.

F. spilles som de fleste andre Boldspil paa flere forskellige Maader. I England have to store Foreninger, *The Rugby Union* og *The Football Association*, efterhaanden samlet de fleste Fodboldspillere hver under sine Regler; men de ere saa forskellige, at de trods gentagne Forsøg ikke i lade sig sammensmelte. Spillet drives paa en stor, aaben, jævn Græsmark, paa hvilken der med Mærkepæle er afstukket en aflang, firkantet Plads. Midt paa de to korteste Sider er der rejst to Stænger af en vis Højde og i bestemt Afstand; i mellem dem er der noget over Mandshøjde anbragt en Snor eller en tynd Stang; igennem dette Maal skal Bolden sparkes; men efter *Rugby*-Reglerne skal den gaa over, efter *Associations* under Mærket mellem Stængerne. Bolden, der dels er ægformig (*Rugby*) dels kuglerund (*Association*), er en oppustet Svineblære eller bedre en Gummikapsel omgiven af et Læderhylster og er lidt større end et Hoved. Spillernes Antal kan veksle, normalt er det 15 i *Rugby*-Spillet og 11 i *Associations-Spillet*. De opstilles i en trekantet Kamporden med Grundlinien mod Modstanderen og Spidsen — Maalvogteren — i Maalet. De kæmpende bevæge sig frem og tilbage i hastigt Løb søgende at drive Bolden gennem hinandens Maal. Efter *Rugby*-Reglerne maa man ikke blot sparke til Bolden med Benene, men ogsaa gribe den med Ilænderne og bruge Armene til at kaste en Modstander til Side for at bemægtige sig Bolden; efter *Associations-Keglerne* maa man kun sparke til Bolden og trænge en Modstander bort alene ved at skubbe til ham uden at bruge Arme eller Hænder. *Rugby-Spillet* er derfor noget voldsommere end *Associations*-Spillet, men ogsaa mere alsidigt udviklende, idet Overkrop og Arme saavel som Benene komme i kraftig Virksomhed; det kræver tillige mere Mod og Dristighed. — Som Tegn paa den Udbredelse, F. har vundet i England, kan nævnes, at der i eet Aar blev givet over 90 Mill. Kr. alene i Indgangspenge til Fodboldkampe, og at en Kamp i Manchester 1893 samlede 40,000 Tilskuere. (Regler for Fodboldspil findes i V. Hansen, »Illustreret Idrætsbog« [Kbhvn. 1893] og i Hoskjær: »Fodbold, Langbold og Kricket« [Kbhvn. 1895], udg. af Kjøbenhavn's Boldklub). *K. A. K.*

Foddelt se Fodribbet.

Fodder [fâ'də], engelsk Vægt (Ton) for Bly i saakaldte Gæs eller Søer (*Pig lead*) i London = 19½ i Newcastle = 21, i Stockton = 22 Cwt. *N. J. B.*

Foder kaldes i Alm. den Føde, der rækkes Dyrene af Mennesket. Udtrykket et F. bruges i naar Talen er om Dyr, i samme Betydning som et Maaltid, naar Talen er om Mennesker: man giver 3, 4 o. s. v. F. daglig. — Fyldefoder kaldes et F., der indeholder saa meget ufordøjeligt Stof — i Reglen Træstof — at det »fylder« meget i Forhold til dets Indhold af Næring (f. Eks. Halm). Indeholder et F. megen Næring paa et lille Rumfang som Følge af, at ufordøjelige eller for Ernæringen værdiløse Stoffer ere til Stede i ringe Mængde, kaldes det Kraftfoder (f. Eks. Sædarternes Kerne, Oliekager m. m.). — Den Mængde F., der lige netop er tilstrækkelig til Legemets Vedligeholdelse, kaldes Vedligeholdelses foder. Dettes Størrelse er vanskelig at bestemme og veksler efter Dyrets Art, Alder, Individualitet o. fl. Forhold, men anslaas til at udgøre i Hø (eller Høværdi, se Foderenheder) pr. Dag: for Heste 1/42 à 1/40, for Kvæg 1/50 og for Faar (med Uldproduktion) 1/40 à 1/35 af Legemets Vægt (Prosch, Haubner), d. e. pr. Dag pr. 50 Kg. Legemsvægt henholdsvis 1,17 a 1,03, 1,0 og 1,17 à 1,43 Kg. Hø (eller Høværdi), eller pr. Dag pr. 500 Kg. Legemsvægt 9,5 à 10, 8 og 10 å 11,44 Kraftfoderenheder (se Foderenheder). — Det F., Dyret fortærer ud over Vedligeholdelsesfoderet, kaldes Produktionsfoder. Da Øjemedet med Husdyrholdet er F.'s Omdannelse til ædlere Produkter (Mælk, Legemstilvækst, Uld, Kraft etc.), vil man sædvanligvis give Dyret et F., der er større end det blotte Vedligeholdelsesfoder: man vil give det et Produktionsfoder, og man vil gøre dette større eller mindre, efter som man finder det stemmende med god Økonomi at forcere Produktionen. Afknappes et producerende Dyrs F. til det nødvendige Vedligeholdelsesfoder, ophører Produktionen af Legemstilvækst straks, medens Produktionen af Mælk, Uld og Kraft kan fortsættes en Tid paa Legemsvævenes Bekostning. *R. Børup.*

Foder (tekn.), et hult Legeme, som enten indvendig beklæder eller udvendig omslutter en anden Genstand. I Væveriet Piqué's nederste Væv. *F. W.*

Foder (tysk Fuder), tidligere svensk Maal for flydende Varer à 2 Pipor à 2 Okshufvuden à 1½ Am (Fat) = 942,235 Lit. *N. J. B.*

Foderanalyse eller Foderstofanalyse gaar i sin almindelige Form ud paa at godtgøre Fodermidlernes Sammensætning i' grove Træk og bestaar i en kvantitativ Bestemmelse af de Stoffer eller Stofgrupper, hvoraf Fodermidlerne ere sammensatte. Det almindelige Skema for F. er følgende:

	p.Ct.
Æggehvidestoffer (Proteinstoffer, kvælstofholdige Stoffer)	*a*
Fedtstoffer	*b*
Sukkerstoffer (Kulhydrater, kvælstoffri Ekstraktstoffer)	*c*
Træstof	*d*
Aske (Mineralstoffer)	*e*
Vand	*f*

Metoden for Undersøgelsen er i Grundtrækkene følgende: Vandmængden bestemmes ved det Vægttab, Foderet lider ved Tørring ved 100° til konstant Vægt. Askemængden bestemmes ved Glødning til konstant Vægt. Æggehvidemængden bestemmes ikke direkte, men beregnes efter Kvælstofmængden. Denne sidste bestemmes, og idet man gaar ud fra, at de almindelige Æggehvidestoffer indeholde 16 p. Ct. Kvælstof, saa at til 16 Dele Kvælstof svarer 100 Dele Æggehvide eller henholdsvis 1 til 6,25, multiplicerer man den fundne Kvælstofmængde med 6,25; Produktet opføres da som Mængden af Æggehvide. — Som Fedtstoffer opføres den Tørstofmasse, man er-

holder ved Indtørring af den Opløsning, der fremkommer ved Fodermidlets fuldstændige Udtrækning med Æter. Den Rest, der bliver tilbage efter Fodermidlets Behandling og fuldstændige Udtrækning med Syrer og Alkalier, Vinaand og Æter, opføres — efter Fradrag af tilstedeværende Aske — som Træstof. Summen af de for de nævnte Stoffer fundne Procenttal trukken fra 100 giver da Procenttallet for Sukkerstoffer.

Som det let vil ses, er Resultatet af en saadan Analyse kun et ufuldkomment Udtryk for et Fodermiddels Sammensætning. Dels angive Tallene kun den samlede Mængde Æggehvide, Fedt, Sukker o. s. v., ikke Mængden af de enkelte Stoffer inden for hver enkelt Gruppe, og dels ere de anvendte Betegnelser ingenlunde korrekte Udtryk for de Stofmængder, Tallene angive. Eksempelvis skal blot nævnes, at hele Kvælstofmængden beregnes som Æggehvide, uagtet adskillige Fodermidler indeholde Kvælstof i betydelig Mængde bunden i andre Forbindelser, samt at Æter ikke alene opløser Fedtstofferne, men ogsaa Bladgrønt o. a. Farvestoffer m. m. — Analysens Tal angive altsaa ikke de virkelige Mængder af Æggehvide og Fedt, men henholdsvis Kvælstofmængden multipliceret med 6,05 og de i Æter opløste Stoffer. Men Analysen er forholdsvis let og hurtig at udføre, den er lettere at overse for den praktiske Landmand, end en mere detailleret Analyse vilde være, og Tallene ere i det hele taget tilstrækkelig nøjagtige Udtryk for de paagældende Stofgrupper, naar henses til den ringe Nøjagtighed, hvormed man kan arbejde i Praksis. — Hvor det gælder at afgøre, om et Fodermiddel er forfalsket eller ikke, er den kemiske Analyse ikke altid tilstrækkelig, men maa suppleres af en mikroskopisk Undersøgelse. *R. Børup.*

Foderbønne d. s. s. Fodervikke (se Vikke).

Foderdyrkning, Dyrkning af alle saadanne Afgrøder, der udelukkende eller fortrinsvis anvendes til Foder for Husdyrene. I det ekstensive Agerbrug spiller F. en underordnet Rolle, er stundom ganske ukendt, idet man her næsten kun dyrker Afgrøder, der afgive Nødvendighedsartikler for Mennesket (Næringsmidler, Beklædningsgenstande o. s. v.), medens Husdyrholdet er saa ringe og Fordringerne til dettes Ydelser saa smaa samt det udyrkede Areal saa stort, at Husdyrene hovedsagelig kunne faa Føden paa de udyrkede Arealer i Forbindelse med Halmen og andet Affald fra de dyrkede Afgrøder. F. tilhører derfor det intensive Agerbrug, og hvor dette har naaet sin højeste Udvikling med Frembringelsen af den størst mulige Mængde dyriske Produkter som Formaal, udgør F. Grundlaget for hele Landbruget, medens Korn og andre menneskelige Fornødenheder, der paa Grund af den større Værdi kunne bære forholdsvis høje Transportomkostninger, for en større eller mindre Del købes fra Egne, der lægge Hovedvægten paa Produktionen heraf. Netop i Danmark har den rationelle F. i Løbet af de sidste Decennier faaet en saa gennemgribende Betydning i den landøkonomiske Udvikling som faa andre Steder. Forøgelsen i Husdyrholdet fremgaar af, at der i Danmark 1861 fandtes en samlet Kreaturstyrke af 1,972,837 Stkr mod 2,727,190 i 1893, reduceret efter den almindelige Regel (se Kreaturstyrke). I Gennemsnit for Femaaret 1866—70 havde Overskudsudførselen af Korn og Kornvarer en Værdi af 36,5 Mill. Kr., af Kreaturer og Fedevarer 24,8 Mill. Kr., medens de tilsvarende Værdier i Gennemsnit for Femaaret 1890—94 var henholdsvis ÷ 20,6 og 134,6 Mill. Kr. Der er vel ikke foregaaet en hertil svarende Udvidelse af F., idet der ogsaa nu indføres meget store Kvantiteter af Foderstoffer. I det hele lader F.'s Omfang i Danmark sig ikke konstatere med bestemte Tal, idet Kornafgrøderne, der tidligere aldeles overvejende anvendtes til Menneskeføde i Danmark og til Eksport, nu mere og mere anvendes som Kreaturfoder. Det skal dog i Forbindelse med de foran anførte Tal nævnes, at der af en saa udpræget Foderafgrøde som Blandsæd — til Modenhed og til Grønfoder — 1861 fandtes optaget 33,750 Hekt. mod 135,430 Hekt. 1888, at der til Dyrkning af Rodfrugter og Kartofler 1861 var benyttet 33,000 Hekt., 1888 ca. 105,000 Hekt. (for Tiden [1896] vistnok betydelig mere), samt at der 1875 høstedes 1,689,366 Læs Ager- og Enghø å 500 Kg. mod 2,511,549 Læs 1895. En udstrakt F. forudsætter en stærk gødningskraftig Jord, følgelig en rigelig Produktion af Staldgødning, en stor Besætning, gode Stalde, rigelig Arbejdskraft, stor faglig Dygtighed fra Ejerens Side og kræver som Følge af alt dette Driftskapital samt medfører en betydelig Risiko, men byder til Gengæld væsentlige Fordele: Jordens Produktionsevne, dens Renhed og hele Kulturtilstand forøges; de i stor Udstrækning dyrkede Foderplanter af Bælgplanternes Familie: Kløver, Sneglebælg, Rundbælg, Ærter, Vikker, Serradela, Lupiner o. fl. berige Jorden med Kvælstof, hvilket i høj Grad kommer Kornafgrøderne til gode; de fleste Foderplanter, navnlig Rodfrugter og Bælgplanter, bearbejde ved Hjælp af deres dybtgaaende Rødder til en vis Grad Undergrunden og udnytte dennes Plantenæringsstoffer, der ellers vilde gaa tabt. I det hele betinger F. en stærkt forøget Stofproduktion og Stofomsætning i Landbruget, med andre Ord en stærkt forøget Pengeomsætning, der med gunstige Konjunkturer kan give en tilsvarende Forøgelse i Nettoindtægten. — I Sædskiftet anbringes en Foderafgrøde sædvanlig mellem to modne Kornafgrøder saaledes, at samme Skifte altsaa vekselvis bærer en Korn- og en Foderafgrøde. Et moderne, paa stærk F. baseret Sædskifte ser f. Eks. saaledes ud: 1) Havre; 2) Rodfrugter, staldgødet; 3) Byg; 4) Staldfoder, staldgødet; 5) Vintersæd, kunstgødet; 6) Blandsæd, staldgødet; 7—8) Kløver og Græs. Heri er, som det vil ses, 6/8 af Arealet optaget af Foderafgrøder, naar Blandsæd og Havre regnes hertil. I den nyeste Tid finder man endog Eksempler paa Sædskifter som: 1) Staldfoder, staldgødet; 2) Vintersæd; 3) Rodfrugter, staldgødet; 4) Havre; 5) Kløver, eller 1) Staldfoder; 2) Rodfrugter; 3) Havre; 4—5) Kløver og Græs. I Drifter som de 2 sidstnævnte vil Kløveren dog blive dyrket med saa korte Mellemrum, at den snart vil svækkes af Sygdomme; paa denne Ulempe kan der da bødes ved at besaa den ene Halvdel af Skiftet med Kløver, den anden med Kællingetand, Sneglebælg, Rundbælg o. a. og i næste Rotation skifte om; i en Femmarksdrift kommer Kløveren saaledes kun hver 10. Aar. — I Stedet for denne i et almindeligt Sædskifte stedfindende intensive F. udlægges i visse Egne større eller mindre Arealer med ved-

varende Foderplanter, især passende Blandinger af perennerende Græsarter, sjældnere andre under Foderplanter nævnte vedvarende Arter. Saadanne permanente Fodermarker forekomme navnlig i stor Udstrækning i England, Holland, Schweiz o. fl. St. Den hermed forbundne Drift er særdeles billig og enkel, kræver ringe Arbejdskraft, men betinger til Gengæld kun lille Omsætning. Under de senere Aars stærkt nedadgaaende Konjunkturer og vanskelige Landarbejderforhold har der i Danmark kunnet spores nogen Tilbøjelighed til delvis at gaa over til denne mere ekstensive F., der dog endnu kun praktiseres i meget ringe Omfang, og som for at være rentabel kræver et fugtigere Klima eller en billigere Jord, end der gives i Danmark. (Litt.: P. Nielsen o. fl. i »Landbrugs-Ordbog« [Kbhvn. 1877—83] og »Landmandsbogen« [Kbhvn. 1895—96]; S. Dreyer, »De danske Foderurter« [4. Udg. ved Joh. Lange og E. Rostrup, Kbhvn. 1877]; E. Rostrup, »De vigtigste Fodergræsser« [Kbhvn. 1865]; Joh. Lange, »Skandinaviske Landbrugsplanter« [Udtog af *Flora Danica*, Kbhvn. 1883]; Erh. Fredriksen, »Om Rodfrugtdyrkning« [Kbhvn. 1892]; F. G. Stebler og C. Schröter, »Die besten Futterpflanzen« [2. Opl., ogsaa udkommen paa Fransk, Bern 1892]; H. Werner, »Handbuch des Futterbaues« [2. Opl., Berlin 1889]; E. Birnbaum, »Wiesen- und Futterbau« [Berlin 1892]; A. Boitel, *Herbages et prairies naturelles* [2. Udg., Paris 1893]; M. J. Sutton, *Permanent and temporary pastures* [4. Udg., Lond. 1889]). *K. H—n.*

Fodéré [fadere'], Francois Emanuel, fransk Læge, født 8. Jan. 1764 i St. Jean de Maurienne, død 4. Febr. 1835. F. studerede i Torino, blev fransk Militærlæge og 1793 Læge ved *Hospice de l'humanité* og ved Sindssygeanstalten i Marseille. Efter at have været Professor i Fysik og Kemi ved Centralskolen i Nizza blev han Læge ved Hospitalet der og holdt Forelæsninger over Anatomi og Fysiologi. 1804 blev han igen Læge ved Hotel Dieu i Marseille, 1814 Professor i Retsmedicin i Strassburg og holdt tillige Forelæsninger over Epidemiologi. Af hans utallige Arbejder kunne særlig fremhæves »Les lois éclairées par les sciences physiques« [3 Bd., Paris 1798], »Legons sur les épidémies et l'hygiène publique« [4 Bd., Strassburg 1822 — 24]. *G. N.*

Foderenheder. Efterhaanden som Husdyrbruget tiltrak sig større Opmærksomhed, og navnlig efterhaanden som man erkendte Betydningen af en omhyggelig Kontrol over Fodringen, følte sig stedse mere Trangen til en Enhed, til hvilken de forskelligartede Fodermidler, der opfodres paa Husdyrene, kunde henføres. En saadan Enhed er der Brug for, naar der skal gøres Overslag over Foderbeholdninger og Foderforbrug, men særlig er en F. næsten uundværlig, naar det gælder at skaffe Klarhed over, hvor meget Foder der medgaar til Produktion af en vis Mængde Mælk eller Kød.

Den først benyttede Enhed af denne Art er Høværdienheden. Denne fremkommer ved at værdsætte de forskellige Fodermidler i Forhold til Hø. Et af flere forskellige Fodermidler bestaaende Foder kan omskrives til Høværdi ved Hjælp af visse Forholdstal, der i tabellarisk Form anvendes under Navn af Høværditabel. E. Lecouteux sætter [i »Principes économiques de la culture améliorante«, paa Dansk ved A. Thomsen, 1857] følgende Fodermængder lig med 100 Pd. godt Eng- eller Kløverhø:

400 Pd	Grønfoder	80—180 Pd.	Hvedeklid.
350 »	Runkelroer.	300 »	Rughalm.
250 »	raa Kartofler.	250 »	Byghalm.
400 »	Kaalrabi.	200 »	Havrehalm.
500 »	Turnips.	150—160 »	Mask.
50 »	Havre eller Byg.	75-80 »	Hampefrøkage.
45 Pd.	Majs, Rug eller Vikker.	50—60 »	Raps- eller Sesamkage.
40 Pd	Hestebønner.		
30 »	graa Ærter.	40—50 »	Hørfrøkage.

Denne Værdsætning i Forhold til Hø sker med Hensyntagen dels til det Indhold af Næringsstoffer, den kemiske Analyse over Fodermidlerne angiver, dels til Iagttagelser over disses Næringsværdi, der ere gjorte ved deres Anvendelse i Praksis og ved Fodringsforsøg. I øvrigt bruges ikke alle Vegne og af alle de samme Forholdstal ved Omskrivningen.

I Danmark er Høværdienheden i de senere Aar bleven afløst af Kraftfoderværdienheden, for Kortheds Skyld kaldet Kraftfoderenheden eller hyppigst simpelt hen F. — Man omskriver de forskellige Fodermidler til Kraftfoderenheder efter følgende Forholdstal:

1	Pk. Kraftfoder	=	1 Kraftfoderenhed.
2	Kløverhø	=	1 —
2½	Enghø	=	1 —
4	Halm	=	1 —
10	Grønfoder	=	1 —
— 10	Runkelroer	=	1 —
— 10	Gulerødder	=	1 —
10	Kaalrabi	=	1 —
12½	Turnips	=	1 —
4	Kartofler	=	1 —
11½	uskummet Mælk	=	1 —
6	skummet do.	=	1 —
6	Kernemælk	=	1 —
12	Valle	=	1 —

De Forholdstal, der benyttes ved Omskrivning til Kraftfoderværdi, hvile paa et noget sikrere Grundlag end de tilsvarende for Høværdi. Resultaterne af de i de senere Aar udførte Fjord'ske Fodringsforsøg indeholde nemlig væsentlige Bidrag til Bestemmelsen af Fodermidlernes Næringsværdi, og flere af de nævnte Forholdstal ere ligefremme Forsøgsresultater.

Der er rejst stærke Indvendinger mod denne Omskrivning og Beregning til F. — Der er gjort gældende, dels at Enhederne i sig selv ere alt for ubestemte Størrelser, da saavel Hø som Kraftfoder ere af meget forskellig Beskaffenhed, og dels at de forskellige Grupper af Fodermidler ere saa uensartede, at de ikke lade sig henføre til samme Enhed. Det berettigede i begge disse Indvendinger er let at faa Øje paa. Pd. Hø og Pd. Kraftfoder ere langt fra at være eksakte Størrelser, og de forskellige Grupper af Fodermidler have unægtelig en meget forskellig Karakter som Foder — man sammenligne f. Eks. Oliekager og Rodfrugter. Men der er herved at mærke, at en virkelig eksakt F. vanskelig kan tænkes, og de omhandlede ere — trods deres Ufuldkommenheder — dog brugelige. Saa længe en bedre ikke er funden, vil det derfor formentlig være urigtigt at kaste

Vrag paa dem, vi have, da vi for Kontrollens Skyld vanskelig kunne undvære dem. Og hvad Fodermidlernes Forskellighed angaar, da er det dog utvivlsomt — hvad de Fjord'ske Fodringsforsøg have vist — at der under fornuftig Hensyntagen til det samlede Foders Sammensætning og Næringsværdi inden for visse Grænser vil kunne foretages en Ombytning af Fodermidler i Henhold til Forholdstallene, uden at Dyrets Stofskifte og dets Produktion paavirkes kendelig deraf. Brugen af F. faar sin store Betydning derved, at den sætter os i Stand til paa en let og simpel Maade at udtrykke Foderværdien af en af flere Fodermidler bestaaende Fodermasse, hvorved det bliver muligt at kontrolere Produktionen. Forholdet mellem Foderforbrug og Udbytte kan nemlig udtrykkes ved det Antal F., der er medgaaet til Produktion af 100 Pd. Mælk, 1 Pd. Tilvækst o. s. v. — Men i vore Dage, da Kraftfoderet i de fleste Landbrug spiller en større Rolle ved Dyrenes Ernæring end Høet, vil Kraftfoderenheden være at foretrække for Høværdienheden. Thi da Omskrivningen altid medfører Unøjagtighed, bliver denne selvfølgelig større, jo mere Foder der skal omskrives. *R. Børup.*

Foderheste. Herved forstaas sædvanlig Militærheste, som paa visse Betingelser udstationeres hos private Foderværter. Hestene overleveres til Foderværterne af vedkommende Afdelings kombinerede Mønstringskommission, og til ubestemte Tider blive de eftersete af en Officer, der udsendes fra vedkommende Afdeling for at undersøge, hvorvidt de stillede Betingelser, som væsentlig tilsigte Hestenes gode Behandling i enhver Henseende, Bevarelsen af deres Sundhed og Arbejdsdygtighed, ere opfyldte. Een Gang aarlig og med mindst 3 Dages Varsel skulle de udstationerede Heste fremstilles for Overmønstringskommissionen, der samles paa mindst 3 Steder i hver Brigadekreds. For Overtrædelse af de givne Betingelser kan der paalægges Foderværten Bøder fra 10—60 Kr., og befindes en Hest at være forringet mere i Værdi, end der med Føje kan anses for en Følge af dens siden Udstationeringen tiltagne Alder og af tilladeligt Brug, kunne de nævnte Kommissioner tilpligte Foderværten at betale en Erstatning, der svarer til det Statskassen paaførte Tab. Alle ved Inddrivelsen af Bøderne eller Erstatningerne forbundne Omkostninger bæres af vedkommende Fodervært. Tilbud om at modtage Heste paa Foder ere bindende i 3 Maaneder og betragtes efter den Tid fremdeles som gældende, indtil de med en Maaneds Varsel tilbagekaldes, og Foderværterne ere forpligtede til at beholde de dem overdragne Heste mindst I Aar; ønske de efter den Tid at aflevere dem, maa vedkommende Afdeling 1/4 Aar forud underrettes derom; men Afdelingerne kunne uden forudgaaet Opsigelse indrage udstationerede Heste, naar Tjenestens Krav gør det ønskeligt. Al den Godtgørelse, som tilkommer Foderværten, er indbefattet i Foderlønnen (33 Øre), som beregnes dagvis. Paa de Stamlister, der ledsage de Foderværterne udleverede Heste, findes Betingelserne trykte. *H. G.*

Foderkatun se Katun.

Foderkogeapparat har som Regel en lodretstaaende, cylindrisk Beholder til Foderet (Roer, Kartofler, Frø o. l.). Under denne findes en lille linseformig Dampkedel — undertiden blot som en Dobbeltbund i Beholderen — med Ildsted, og fra Kedelen gaar et gennemhullet Rør op i Beholderen, saa at Dampen strømmer ud i Fodermassen, gennemvarmer den, fortættes og løber tilbage til Kedelen for atter at forvandles til Damp, indtil hele Massen er gennemkogt (Maal indtil 800 Mm. i Diameter og 2 M.'s Højde). *H. D.*

Fodermark, nyere landøkonomisk Betegnelse for et Skifte, besaaet med Sommerstaldfoder, bestemt til at hugges og opfodres i grøn Tilstand, F. har hyppigst sin Plads mellem to modne Kornafgrøder. *K. H—n.*

Fodermester kaldes en i Husdyrenes Fodring, Røgt og Pleje særlig uddannet Mand. I Funktion har han Overtilsynet med Besætningen, hyppigst dog kun med Kvæg- og Svinebesætningen, og Overledelsen af det daglige Arbejde i Stalden. Han udvejer eller kontrolerer Udvejningen af det for Dyrene bestemte Kvantum Kraftfoder, fører Kontrol ved Prøvemalkninger og ved Køernes Løbning og Kælvning, ved Søernes Løbning og Faring, besørger Bortsendeise af de til Afgang færdige Svin og Indsætning af andre til Fedning, o. s. v.. og fører de for Besætningens Kontrol nødvendige Bøger. Han har sædvanlig erholdt saavel teoretisk som praktisk Uddannelse i sit Fag, den praktiske ved Deltagelse i det i Stalden daglig forefaldende Arbejde i en velledet Besætning eller flere saadanne, den teoretiske ved at gennemgaa et Kursus paa en Landbrugsskole. *R. Børup.*

Fodermidler kaldes de Naturprodukter, der danne Husdyrenes Foder. De F., der benyttes til vore planteædende Husdyr, udgøres dels af Markens Afgrøder, dels af Affaldsprodukter af forskellig Art, særlig saadanne, som affalde fra Kornarternes og Oliefrøenes Benyttelse i industrielle Øjemed. Disse Affaldsprodukter kaldes ogsaa »kunstige« F., medens alle andre i Modsætning hertil sammenfattes under Betegnelsen »naturligt Foder«. Det er ogsaa disse Affaldsprodukter, der sammen med Majs og Sortehavsbyg kaldes »Handelsfoder« som Modsætning til det Foder, der produceres i den hjemlige Bedrift, det »hjemmeavlede« Foder. F. ere saaledes meget forskelligartede og have som Følge deraf en meget forskellig Karakter og Værdi som Foder. For at kunne vælge de til Formaalet bedste og billigste F., for at kunne sammensætte Foderet paa rette Maade, for overhovedet at kunne fodre rigtig, maa man kende og kunne værdsætte de enkelte F. — man maa kende de Forhold, der bestemme et F.'s Karakter og betinge dets Værdi. Disse Forhold ere i al Almindelighed følgende:

1) Mængden af Næring i et vist Rumfang eller en vis Vægt. Paa Grundlag heraf vil man kunne skelne mellem de mere voluminøse og de mere koncentrerede F. (Fyldefoder, Kraftfoder, se Foder). Nogen skarp Adskillelse i to Grupper paa dette Grundlag faas dog ikke, thi eet og samme F. kan snart være mere voluminøst og snart mere koncentreret, alt efter de Forhold, under hvilke det er blevet til. Det er en Selvfølge, at de mere koncentrerede *Y.* have større Værdi pr. Vægt- eller Rumfangsenhed end de mere voluminøse, men disse sidste ere lige saa nødvendige for Kreaturholdet som de tørste. Thi dersom Fordøjelsen skal kunne foregaa normalt, maa Foderet besidde et vist Rumfang, som

det meget vanskelig erholder, medmindre der kan anvendes et tilstrækkeligt Kvantum voluminøst Foder, f. Eks. Halm eller groft Hø. Det er ogsaa dette Foder, der sætter Grænsen for Besætningens Størrelse; thi det vil som Regel være uøkonomisk at gøre Besætningen større end netop saa stor, at hvert Dyr kan erholde et passende Kvantum Fyldefoder, særlig Halm. I foderknappe Aar bliver Fodringen let uøkonomisk, netop fordi det skorter paa dette Foder.

2) Blandingsforholdet mellem Næringsstofferne eller — bestemtere udtrykt — Næringsstofforholdet. Ved et F.'s eller et sammensat Foders Næringsstofforhold forstaas det indbyrdes Mængdeforhold mellem dets kvælstofholdige og kvælstoffri Næringsstoffer. Det udregnes saaledes, at Procenttallet for Fedtstofferne multipliceres med $2^1/_2$ (1 Del Fedt = $2^1/_2$ Dele Sukker), Produktet heraf lægges til Procenttallet for Sukkerstofferne, hvorpaa Summen modstilles Procenttallet for Æggehvidestofferne. Forholdet udtrykkes sædvanlig saaledes, at Procenttallet for Æggehvide reduceres til 1 og Summen af kvælstoffri Stoffer i Forhold hertil. Næringsstofforholdet i middelgodt Enghø er omtr. 1 : 5 og udregnes saaledes: Ifølge E. Wolff indeholder saadant Hø $9,_7$ p. Ct. Æggehvide, $2,_5$ p. Ct. Fedt og $41,_4$ p. Ct. Sukker; vi faa da $2,_5 \times 2,_5 = 6,_{25}$; $41,_4 + 6,_{25} = 47,_{65}$. Næringsstofforholdet er da 9,- Dele Æggehvide mod $47,_{65}$ Dele kvælstoffrit Stof, eller for hver Del Æggehvide er der $4,_9$ Dele Fedt og Sukker tilsammen, hvilket udtrykkes 1 : $4,_9$. — Skønt der er blevet peget paa et Næringsstofforhold af 1 : 5 å 6 som det i diætetisk Henseende heldigste for Dyrene, hvilket derfor er kaldt Normal-Næringsstofforholdet, er der dog som Regel ingen hygiejniske Ulemper forbundne med at afvige endog ret betydelig fra dette Forhold og f. Eks. gaa ned til 1 : 4 eller op til I : 7. Noget andet er, hvilket Næringsstofforhold der er heldigst for Produktionen, hvad vi dog ikke her nærmere kunne gaa ind paa. Jo mere et Foder eller F. afviger fra Normal-Næringsstofforholdet, jo mere ensidigt er det og da enten ensidigt med »snævert« Næringsstofforhold, naar det er forholdsvis rigt paa kvælstof holdige Stoffer, eller ensidigt med »vidt« Næringsstofforhold, naar det er forholdsvis rigt paa kvælstoffri Stoffer. I Overensstemmelse hermed vil et Foder være i samme Grad alsidigt, som dets Næringsstofforhold nærmer sig 1 : 5 å 6. Det indses let, at de ensidige F. netop af Hensyn til Næringsstofforholdet enten maa bruges i mindre Mængde eller sammen med F. af modsat Ensidighed. Det er i Henhold hertil, at de æggehviderige Oliekager og de sukkerrige Rodfrugter supplere hinanden paa en saa heldig Maade under Fodringen.

3) Fordøjeligheden. Et F.'s Fordøjelighed vil væsentlig afhænge af den Mængde Træstof, det indeholder, idet dette Stof ikke alene selv er ufordøjeligt (Drøvtyggerne synes dog under visse Forhold at kunne fordøje en Del Træstof), men formindsker Fordøjeligheden af de egentlige Næringsstoffer ved at omslutte og omkapsle dem. I Henhold hertil vil man altsaa i al Almindelighed kunne gaa ud fra, at de F., der indeholde meget Træstof, ere tungtfordøjelige, medens de med ringe Træstofindhold ere letfordøjelige. Man har dog ogsaa søgt bestemtere Holdepunkter for Opfattelsen af F.'s forskellige Fordøjelighed, og der er i den Anledning udført talrige Forsøg, særlig ved tyske Forsøgsstationer. Som Resultater af disse foreligger en Række saakaldte Fordøjelighedsforholdstal (Fordøjelighedskoefficienter), der for hvert F. angiver, hvor mange p. Ct. af den samlede Mængde af hver af Næringsstofgrupperne der ere fordøjelige. Disse Forholdstal pege utvivlsomt i den rigtige Retning og give derfor ogsaa gode Antydninger med Hensyn til de forskellige F.'s forskellige Fordøjelighed. Men det er dog en Selvfølge, at disse Fordøjelighedstal ikke kunne gælde under alle Forhold. Hvor meget der fordøjes af et bestemt F., vil i høj Grad afhænge af, hvilke andre F. det opfodres sammen med, og hvilken Fordøjelsesevne og Trivelighed det Dyr, det gives til, besidder.

4) Indflydelsen paa Fordøjelsen og Stoffskiftet. Det er en Kendsgerning, at nogle F. kunne opfodres i ubegrænset Mængde og Dyret befinde sig vel derved, medens andre kun kunne gives en vis begrænset Plads i Foderet, fordi enten Fordøjelsen eller Stofskiftet eller begge disse Funktioner paavirkes uheldig af dem. Naar et F. viser en saadan særlig diætetisk Virkning, skyldes det enten Tilstedeværelsen af visse stærkt virkende Stoffer eller en ensidig Sammensætning — et meget vidt eller et meget snævert Næringsstofforhold. Naar Rapskager virke afførende, maa det tilskrives visse skarpe, saakaldte »sennepsagtige« Stoffer i disse Kager, og naar Bælgsæd virker »hidsende« og meget stærk Roefodring »slapper« Dyrene, skyldes det disse F.'s ensidige Sammensætning. Det er en Selvfølge, at Virkningens Styrke staar i Forhold til den Mængde af vedkommende F., Dyret har fortæret. Men hvor meget man uden uheldige Følger kan give af de omhandlede F., kan ikke een Gang for alle afgøres, da dette vil afhænge dels af Dyrets Individualitet og hvilket Foder det er vant til at optage, dels af hvilke F. der gives ved Siden af det paagældende. Thi som tidligere nævnt kan det ene F. undertiden modvirke en ensidig Virkning af det andet.

5) Indflydelsen paa Produkterne. Det ligger jo paa Forhaand nær at antage, at de forskellige F. maa forholde sig paa forskellig Maade saavel med Hensyn til Mængden som med Hensyn til Beskaffenheden af de Produkter, der dannes af dem. Dette er da ogsaa en gammel og almindelig Antagelse. De nyere Undersøgelser, navnlig de Fjord'ske Fodringsforsøg, tyde dog paa, at F.'s Indflydelse i de omhandlede Retninger er noget mindre end tidligere antaget. Særlig har det vist sig, at den almindelige Antagelse, at Mælkens Fedme i særlig Grad skulde kunne paavirkes gennem Foderet, at nogle F. skulde give mager, andre fed Mælk, maa ændres derhen, at Mælkens Fedme langt mere bestemmes af Dyrets Individualitet end af Foderet. Ligeledes har det vist sig, særlig ved de Undersøgelser, der ere foretagne af d. kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Forsøgslaboratorium, at en Del af de Fejl ved Smørret, som tidligere udelukkende antoges at skyldes visse F., kan optræde ganske uafhængig af det Foder, paa hvilket Smørret er produceret, idet Fejlen kan skyldes Tilstedeværelsen og Virksomheden af visse Bakterier i Flødetønden. Det

vilde imidlertid være meget forhastet af disse Undersøgelser og Oplysninger at slutte, at Foderet er uden Indflydelse paa Produkternes Mængde og Beskaffenhed. Det maa fremdeles fastholdes, at nogle F. ere bedst skikkede til Kødproduktion, andre til Mælkeproduktion, at nogle F. give megen og god Mælk, medens andre give en mindre Mængde Mælk eller Mælk af til Dels mindre god Beskaffenhed. Men den Ængstelse, hvormed man undertiden af Hensyn til Produkterne afholder sig fra at bruge snart dette snart hint F., synes dog i ikke ringe Grad overdreven. Og man er undertiden ved denne Vragen af i og for sig gode F. kommen til at fodre dyrere end nødvendigt.

6) Gødningsværdien. Ogsaa denne kan komme i Betragtning ved Valg af F. — Et F.'s Gødningsværdi vil i alt væsentligt afhænge af den Mængde Kvælstof, Fosforsyre og Kali, det indeholder. Hvor det imidlertid kun drejer sig om at sammenligne Gødningsværdien mellem F. indbyrdes, vil man uden at begaa nogen meget stor Fejl kunne holde sig til en Sammenligning af deres Kvælstofmængde alene. Thi dels er dette langt mere værd pr. Vægtenhed end Fosforsyren og Kali, og dels er det til Stede — i hvert Fald i alt Kraftfoder — i større Mængde end begge de andre tilsammen. F.'s Gødningsværdi forholder sig altsaa i det hele og store som deres Indhold af Kvælstof. Sættes f. Eks. Kvælstofmængden i Kornarterne og Oliekagerne til henholdsvis 2 og 5,5 p. Ct. i Gennemsnit, vil Gødningsværdien af 100 Kg. Oliekager altsaa være 2,75 Gange større end Gødningsværdien af 100 Kg. Korn.

7) Prisen. Naar Opmærksomheden fæstes ved F.'s Pris, vil det være rigtigt at skelne mellem Begreberne Næringsindhold og Nærings- eller Foderværdi. Medens et F.'s Næringsindhold kun er Udtryk for et enkelt Forhold, nemlig Mængden af Næring, indbefatter Begrebet Næringsværdi alle de Forhold, der faa Betydning ved F.'s Anvendelse til Foder, altsaa foruden Mængden af Næring — Næringsstofforholdet, Fordøjeligheden, den diætetiske Virkning, Virkningen paa Produkterne o. fl. — Det er derfor ogsaa ret vanskeligt og til Dato ikke lykkedes at finde et tilstrækkelig sikkert Grundlag for Bestemmelsen af F.'s Næringsværdi. Og da det jo ikke er Prisen i og for sig, der bliver bestemmende for, hvilke F. der ere billige, og hvilke der ere dyre, men Prisen i Forhold til Næringsværdien, føles det som et virkeligt Savn, at denne ikke kan bestemmes. Man hjælper sig saa med at bestemme Næringsindholdet, og dette kan temmelig let og nogenlunde sikkert ske paa Grundlag af den kemiske Analyse. For de fleste F.'s Vedkommende vil man ved en umiddelbar Sammenligning af Analyserne og af Priserne kunne danne sig et Skøn om, hvor Næringsindholdet er størst og Næringen billigst. Men naar Sammenligningen gælder F., hvis Sammensætning er saa forskellig, at Næringsmassen i det ene hovedsagelig udgøres af kvælstofholdige Stoffer, medens den i det andet væsentlig er kvælstoffri Stoffer, brister den Sammenligning, der kan bygges paa Tallene umiddelbart. For desuagtet at kunne sammenligne saadanne F. har man værdsat Næringsstofferne indbyrdes. Man har f. Eks. sat Sukkerets, Fedtets og Æggehvidens indbyrdes Værdi til henholdsvis 1, 2½ og 5 (der er ogsaa brugt andre Tal, ifølge hvilke navnlig Fedtet ret ofte er sat højere). Ved nu at sætte 1 Kg. Sukker som Enhed — 1 Kg. Sukker = 1 Næringsenhed — bliver 1 Kg. Fedt og 1 Kg. Æggehvide altsaa henholdsvis 2,5 og 5 saadanne Enheder. Det vil da kunne udregnes, hvor mange Næringsenheder der indeholdes i 100 Kg. af de forskellige F. Ved da at ligne Prisen paa Antallet af Næringsenheder faas, hvor meget hver saadan Enhed har kostet. Det er let at skønne, at man ikke paa denne Maade naar et virkelig tilfredsstillende Resultat med Hensyn til F.'s Værdsætning; men som Middel til at skønne, hvor Næringen er meget billig, og hvor den er meget dyr, har en saadan Beregning dog sin Betydning.

Tabel over de almindelig anvendte F.'s Middel-Sammensætning. — (De med *) betegnede Analyser ere efter V. Stein, de øvrige efter E. Wolff).

	Æggehvidestoffer.	Fedtstoffer.	Sukkerstoffer.			Vand
	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct
Hvede	13,0	1,5	66,4	3,0	1,7	14,4
Rug	11,0	2,0	67,4	3,5	1.8	14,0
Byg	11,0	2,3	65,1	4,0	2,7	14,0
Havre	10,4	5,-2	57,8	11,2	3,0	12,4
Boghvede	9,6	1,5	58,7	15,0	1,8	14,0
Majs	10.	4,7	68,6	2,3	1,6	12,7
Ris (afskallet)	7,7	0,4	75,2	2,2	0,5	14,0
Ærter	22,6	1,9	53,0	5,4	2,7	14,4
Vikker	26,4	1,8	48,6	6,6	3,2	13,4
Bønner	25,0	1,6	48,9	6,9	3,2	14,4
Lupiner, gule	38	S,0	25,6	13,6	3,0	13,8
do. blaa og hvide	24,0	5,6	41,7	12,5	3,2	13,2
Rapsfrø	19,4	42,5	12,1	10,8	3,0	11,8
Hørfrø	20,1	37,0	19,6	7,2	3,4	12,8
Hampefrø	16	33,6	21,8	2,1	4,5	12,2
Bomuldsfrø	19,9	25,3	20,2	18,9	4-3	11,4
Palmekerner	8,4	49,2	26,8	6,0	1,8	7,6
Jordnødder	28,.,	41,2	7,2	13,0	3,2	6,8
*) Hvedeklid, grove	15,0	3,5	54,5	9,0	5,5	12,5
*) do. fine	15,0	3,8	61,5	5,0	2,7	12,0

	Ægge-hvide-stoffer.	Fedt-stoffer.	Sukker-stoffer.			Vand.
	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.
*) Rugklid	15,5	3,0	61,0	5,5	3,5	11,5
Bygklid	14,8	4,1	45,6	19,4	4,1	12,0
*) Risklid	10,5	9,0	48,0	13,0	9,5	10,0
Maltspirer	23,3	2,1	42,8	12,4	5-5	11,9
Mask frisk	4,9	1,5	12,9	3,5	1,1	76,1
do. tørret	18,7	7-3	47,2	13,8	4,2	9,3
Majsbærme	2,0	0,8	3,5	>6	0.3	92,8
do. tørret	22,6	11,5	47.6	6,6	4-2	7,5
Roemelasse	8,0	—	64,4	—	10,8	17,2
*) Rapskager	32,0	9,0	28,0	13,0	7,5	10,5
*) Hørfrøkager	28,0	9,5	33,o	10,5	7,0	12,0
*) Palmekager	16,5	8,5	36,0	25,0	4-o	1O,o
*) Solsikkekager, almindelige	34,5	13,0	20,8	16,0	6,.,	9-5
*) do afskallede	43,3	»5,6	17,8	6,4	6,4	10,5
*) Bomuldsfrøkager do.	45,0	13,0	21,5	5,0	6,5	9,0
*) Jordnødkager do.	46,0	8.0	25,0	5,5	5-5	10,0
*) Kokuskager	20,0	13,0	33,0	17,0	6,0	11,0
*) Hampefrøkager	29,8	8,5	17,3	24,7	7,8	11,9
*) Sesamkager	37,2	12,8	20,5	7,5	10,9	11,1
Blandede Græsser	3,4	1,0	13,4	10,1	2,1	70,0
Rødkløver før Blomstringen	3,1	>7	7-0	4,5	1,5	83-0
do. i fuld Blomstring	3,0	0,6	8,9	5-8	1,8	80,4
Luzerne i begyndende Blomstring	4,2	0,8	9-2	9s	2,0	74,0
Vikkehavre	2,4	0,4	6,4	5,4	1,4	84,0
Enghø, mindre godt	7,5	1,5	38,2	33.5	5,o	14,8
do. middelgodt	9,7	2,5	41,4	26,3	6,2	14,9
do. fortrinligt	13,5	3-0	40,4	19,8	7,7	16,0
Rødkløverhø, mindre godt	11,0	2,1	37,7	28,8	5-1	15,0
do. middelgodt	12,9	2,2	38,3	26,0	6,0	16,0
do. fortrinligt	15,8	3,2	35,8	22,2	7.o	16,5
Luzernehø, middelgodt	14,4	2,5	27-9	33,0	6,2	16,0
Vikkehavrehø	12,6	2,3	33,2	28,7	7,2	14,8
Hø af blandede Græsser	9,5	2,6	39,1	28,0	5.8	14,8
Hvedehalm	3,0	1,2	36,9	40,0	4,6	16,7
Rughalm	3,0	1,8	33,3	44,0	4.1	14,8
Byghalm	3,-	1,4	36,7	40,0	4,1	14,8
Havrehalm	4,0	2-0	36,2	39,5	4,o	14,8
Boghvedehalm	3,9	1,6	33,2	45-9	5,o	10,4
Ærtehalm	6,5	1,0	34,o	38,0	4,5	16,o
Vikkehalm	7,-	1,0	29,0	42,0	4,5	16,0
Bønnehalm	10,2	1,0	34,2	34,0	4,6	16,0
Kartofler	2,1	0,2	20,7	1,1	0,9	75,0
Runkelroer	1,1	0,1	9-1	0-9	0,8	88,0
Gulerødder	1,4	0,9	10,8	1,7	0-9	85,0
Kaalrabi	1,8	0,1	9,1	1,1	1,0	87,0
Turnips	1,1	0,1	5,3	0,8	0,7	92,0
Pastinak	1,6	0,0	10,2	1,0	0.7	88,8
Sukkerroer	1,0	0,1	15,4	1,3	0,7	81,5
Sukkerroe- (Diffussions-)affald	0,7	0,1	5-7	1,0	°-7	91,0
Kornælk, uskummet	3,0	3,6	5,0	—	0.7	87,5
do. skummet	3,5	0,7	5,0	—	0,8	90,0
Kernemælk	3,0	1,0	5a	—	0,5	90,1
Valle	0,8	0,1	4,9	—	0,6	93,6

Den lange Række af F. deles naturligst i flere Grupper, der ere indbyrdes forskellige med Hensyn til kemisk Sammensætning og hele Karakter som Foder, medens de enkelte F. inden for samme Gruppe vise stor Lighed indbyrdes. I det følgende skulle F. kortelig omtales gruppevis.

Kornsorternes Gruppe omfatter Hvede, Rug, Byg, Havre, Boghvede, Majs og Ris. De ere naturlige Kraftfodermidler, indeholde kun en ringe Mængde Træstof og ere derfor, naar de gives i passende Form, d. e. knuste, letfordøjelige. Skønt Næringsstofforholdet gennemgaaende — og særlig i Ris — er noget vidt, er det dog ikke egentlig ensidigt. Paa enkelte Undtagelser nær kunne de bruges i stor Mængde, nogle endog i ubegrænset Mængde, uden Ulempe for Dyrene og uden Fejl ved Produkterne, men Næringen er gennemgaaende noget dyr. Hveden er hidtil kun lidet anvendt som Foder, men er utvivlsomt (hvis man kan slutte fra Hvedeklid til Hvede) et godt Malkefoder. Rug er et godt Fedefoder ogsaa til Svin (ifølge de Fjord'ske Forsøg er 1 Kg. Rug til Fedning af

Svin lig 1 Kg. Byg), kan bruges til Heste, men synes ingen særlige Fortrin at udvise til Mælkeproduktion. Byg er fortrinsvis Fedefoder, særlig fortrinlig til Svin. Havre er et fortrinligt Malkefoder og Hestefoder. Boghvede roses baade som Fede- og Malkefoder, men Dyrene synes ikke altid at kunne taale den i meget stor Mængde. Majs giver — opfodret til Svin — blødt Flæsk, men feder godt, og Ris er kun lidt anvendt, men er formentlig bedst til Fedning.

Bælgsædens Gruppe omfatter Ærter, Bønner, Vikker og Lupiner. Som Analysen udviser, er Bælgsæd rig paa Æggehvide, indeholder 2 å 3 Gange saa meget deraf som Kornarterne, og da Fedt- og Sukkermængden er noget mindre, er Næringsstofforholdet snævrere — de ere ensidig æggehviderige F. De ere vel ansete som Fedefoder, men kræve Tilskud af sukkerrigt Foder, f. Eks. Rodfrugter, for at komme til fuld Nytte ved Fedningen. De benyttes ligeledes med Held til kraftproducerende Dyr, til stærkt benyttede Handyr i Parringstiden m. m. Derimod synes de ikke at passe til Mælkeproduktion, idet Køerne ikke malke nok efter dem, og Smørret bliver mindre fint. Herfra danne dog Bønner en Undtagelse, idet disse roses som et godt Malkefoder. Lupiner, særlig de gule, indeholde et Bitterstof, der medfører, at Dyrene ikke ynde dem, først efter længere Tids Tilvænning tage dem og ikke synes at kunne taale dem i større Mængde. I vore Dage, da Oliekagerne levere os billig Æggehvide, spiller Bælgsæden ingen stor Rolle som Foder.

Kliddenes Gruppe omfatter navnlig Hvede-, Rug-, Byg-, Boghvede-, Majs- og Risklid, men kun de to første have faaet fast Plads i Prisnoteringerne. Klid er en Fællesbetegnelse for de Skaldele, der affalde ved Mel- og Gryntilvirkningen. De bestaa af Kornets Frøskal, en Del ved denne hængende Frøhvide samt — for saa vidt Avnerne have hængt ved Kornet — da ogsaa disse. Naar de ere friske, rene og uforfalskede, ere de gode F., meget nær af samme Næringsværdi som samme Vægt Korn. De have da ogsaa en meget udstrakt Anvendelse som Foder, og Danmark's Overskudsindførsel med Klid har i de sidste 10 Aar været noget over 90 Mill. Kg. i Gennemsnit aarlig. Hvedeklid er den af alle Klidsorterne, der bruges i større Mængde. De ere et fortrinligt Malkefoder, der til Mælkeproduktionen ifølge de Fjord'ske Forsøg i gode og sunde Varer let erstatte Blandsæd Kg. for Kg., medens de ifølge samme Forsøg have vist sig som et daarligt Foder til Svin. Rugklid ere gode til Fedning samt til Heste, men synes at passe mindre godt til Mælkeproduktion og ere ligesom Hvedeklid et daarligt Svincfoder. Bygklid (Svinemel, Pillemel, Dyst) er i gode Varer et godt Foder, men dets Indhold veksler mere end Hvede- og Rugkliddene. De synes bedst passende til Fedning. Boghvedeklid ere anvendte til Forbrugernes Tilfredshed baade til Fedning og til Mælkeproduktion. Majsklid og Risklid (Risaffald, Risfodermel) ere ligesom Bygklid meget vekslende i Indhold, men ere i gode Varer brugelige, i. Eks. til Fedning. Forfalskning af Klid har tidligere været temmelig almindelig og finder af og til Sted endnu. Det er særlig Hvedeklid, der er Genstand for Forfalskning ved Indblanding af Risskaller, Hvede-, Spidsmel — et værdiløst Affald fra Hvedens Behandling i Møllen — Sand, m. m. Kun en kemisk og mikroskopisk Undersøgelse kan afgøre, om Klid ere rene eller forfalskede.

Maltspirer, Mask og Bærme ere Affaldsprodukter, der for visse Lokaliteter have en ikke ringe Betydning. De første affalde fra Maltgøringen og staa med Hensyn til Næringsindhold Ærter temmelig nær, idet de ere rige paa kvælstofholdige Stoffer, af hvilke dog ca. 1/3 er Amidforbindelser. De ere letfordøjelige, men have en stærk Lugt og virke afførende. Brugte i passende Mængde ere de et godt og som Regel billigt Malkefoder. Mask affalder fra Ølbrygning, er meget vandholdig og udvadsket for de lettest opløselige Stoffer, men indeholder en Del Næring, som kan udnyttes til Kvæg og Faar. Den friske Mask kan vanskelig bære Omkostningerne ved en længere Transport, hvorfor Mask er forsøgt bragt i Handelen i tørret Tilstand. Den er som saadan et godt, men som oftest noget dyrt Foder. Bærme (Spøl, Drank), der affalder fra Brændevinsbrænding, er et meget vandholdigt og slappende Foder, der kun kan bruges i større Mængde til Dyr — bedst til Kvæg — der gaa lige fra Bærmestalden til Slagtebænken. Som Følge af tilstedeværende Gæringsprodukter angribes Fordøjelsesorganerne ved Brugen af større Mængde Bærme, og fin Mælk faar man ikke af den. Transportomkostningerne spille ogsaa for dette Foder en betydelig Rolle ved Siden af selve Prisen, og Tørring er dyr.

Oliefrøene kunne paa faa Undtagelser nær kun bruges til Foder i meget ringe Mængde, dels fordi de ere for dyre, og dels fordi den store Mængde Fedt, som de indeholde, ikke taales af Dyrene. Derimod er det Affald, der erholdes efter Oliens Udpresning, nemlig Oliekager, meget anvendt som Foder.

Oliekager bestaa kort udtrykt af olieholdige Frø ÷ den udpressede Olie. Al Olien kan ikke presses ud, og da det som oftest er for dyrt at at udtrække de sidste Rester af Olien med Opløsningsmidler, indeholde Kagerne altid temmelig meget Fedt, ofte en halv Snes p. Ct. eller endog derover, hvilket kommer Ernæringen til gode. Det er dog ikke i første Linie Fedtet, der stiller Oliekagerne saa højt i Rækken af vore F. Det er først og fremmest Æggehviden, der giver dem den store Værdi som Foder. De fleste olieholdige Frø ere af Naturen æggehviderige, og da Oliens Udpresning medfører en relativ Stigning af Æggehvidemængden, ere Kagerne forholdsvis rigere paa Æggehvide end Frøene. Oliekagerne ere altsaa ensidig æggehviderige F., og det er som Følge heraf, de blive saa vel skikkede til at opfodres sammen med de ensidige sukkerrige Rodfrugter. Danmark's Overskudsindførsel af Oliekager har derfor været i stadig og temmelig jævn Stigen i den nyere Tid; den har i det sidste Tiaar været ca. 58 Mill. Kg. aarlig.

Da Oliekagerne stamme fra Frø af meget forskellige Plantefamilier, maatte det antages, at de som Foder betragtede maatte være ikke lidt forskellige. Dette er ogsaa Tilfældet. Rapskager ere et fortrinligt Malkefoder; Køerne malke godt efter dem, de give Smørret Aroma og Blødhed og have derved i høj Grad bidraget til at give dansk Vintersmør de Egenskaber, der betinge dets

Stilling paa det engelske Marked. Men denne særlige Virkning bliver for stærk, bliver til Fejl, naar Rapskager gives i for stor Mængde, i hvilket Tilfælde de ogsaa virke stærkt afførende. Hørfrøkager eller Linkager benyttes næsten udelukkende til Fedning og ere fortrinlig skikkede dertil, ligesom de ere et godt Foder til Kalve. Palmekager ere et godt, men i Forhold til Indholdet noget dyrt Malkefoder. Solsikkekager ere billige i Forhold til Næringsværdien og bruges i store Mængder til Mælkeproduktion. Det samme gælder Bomuldsfrøkager og til Dels Jordnødkager, der ogsaa begge anvendes til Fedning, særlig i temmelig stor Udstrækning i England. Jordnødkager anbefales ogsaa som Foder til Heste. Hampefrøkager ere billige, men synes at være noget tungt fordøjelige, og Sesamkager og Kokosnødkager have begge et godt Navn som Foder til malkende Køer, men sidstnævnte ere sædvanlig noget dyre i Forhold til Indholdet. Til Svin egne Oliekager sig ikke, da de give for lille Tilvækst i Forhold til Prisen.

Græs og Grønfoder veksle overmaade meget i Næringsværdi. Det veksler, 1. efter Arten eller Arterne af de Planter, det bestaar af — Bælgplanterne ere saaledes i Reglen mere nærende, navnlig mere æggehviderige end Græsarterne, 2. efter den Jordbund, paa hvilken det er fremvokset, idet den frugtbare eller gødningskraftige Jord giver mere næringsrigt Græs end den magre eller udpinte, 3. efter det Vejrlig, under hvilket det er vokset, idet fugtigt Vejrlig gør Græsset mere vandholdigt end tørt Vejrlig (det er i Henhold hertil, at Efteraarsgræsset altid er slapt og lidet nærende) og 4. efter Modenhedsgraden, idet ungt Græs er lettere fordøjeligt end ældre, hvilket sidste indeholder mere Træstof. Ungt Græs, der er vokset paa en kraftig Jordbund i et ikke for fugtigt Vejrlig, er et fortræffeligt Foder, der — naar Dyrene kunne faa nok deraf — frembringer megen og god Mælk. Produktionen kan dog næppe drives saa højt, særlig ikke Fedningen, ved udelukkende Græs og Grønfoder, som ved et vist Kvantum af dette med Kraftfoder som Tilskud.

Hø er tørret og delvis gæret Grønfoder. Er Gæringen kun foregaaet i ringe Udstrækning, beholder Høet Planternes oprindelige Farve og kaldes da grønt Hø, men er Gæringen videre fremskreden, blive Straa og Blade mere eller mindre brunlige, og Høet kaldes da brunt Hø. Det første er det almindeligste, men brunt Hø er, naar det er dannet af det samme Materiale cg vel tilvirket og bjærget, lettere fordøjeligt end grønt. Høets Beskaffenhed afhænger — foruden af Beskaffenheden af det Materiale, hvoraf det er dannet — af Tilvirkningen og Bjærgningen. Medens Hø af Halvgræsser og Planter fra sur Bund, selv om det er veltilvirket og velhøstet, altid er lidet nærende, ofte ikke bedre — undertiden endog ringere — end Halm, er velhøstet Hø fra gode Enge eller Kløvermarker et fortrinligt Foder. Men selv det bedste Materiale kan give daarligt Hø, naar Vejrliget under Bjærgningen er meget ugunstigt; thi dels vil da den lettest fordøjelige Del af Næringen udvadskes, og dels ville Stængler og Bladstilke blive skøre, hvorved Blade og Kløverhoveder let knækkes af. Afudmærket Hø kan Kg. for Kg. næsten erstatte Kerne, hvorimod det simpleste ikke engang kan erstatte Halm. Godt Hø, særlig godt Enghø, er et ypperligt, næsten uerstatteligt Foder til Opdræt; men det er ogsaa heldigt at kunne give de udvoksne Dyr en passende Høration, da det bidrager til at holde Fordøjelsen og Stofskiftet i Orden, ligesom det sparer Kraftfoder. Heste have godt af lidt Hø til Natfoder.

Ensilage eller Presfoder er stærkt sammenpresset Grønfoder. Sammenpresningen foretages enten i Gruber (Grubeensilage) eller oven paa Jorden (Stakensilage). Ved Tilvirkningen søger man at indskrænke Gæringen til det mindst mulige ved Udelukkelsen af Luften, og Foderet er derfor kun svagt syrligt og har i alt væsentligt beholdt den oprindelige Farve og Form. Er Ensilage tilvirket af godt Materiale, og er Ensileringen god, danner det et godt Foder for Kvæg, der ogsaa tager det efter kort Tilvænning. Sildig Efterslæt, som man vanskelig kan faa tørt, kan undertiden med Fordel udnyttes ved at ensileres, og selv Toppen af Rodfrugter kan i ensileret Tilstand anvendes med god Nytte, f. Eks. til Svin.

Halmen faar særlig Betydning ved at give Foderet Fyld. Der er dog ingen Tvivl om, at den ogsaa under visse Omstændigheder bidrager mere direkte til Dyrenes Ernæring. Den er nemlig ingenlunde altid hel ren for Kerne; undertiden kan den være iblandet med Græs og Kløver, og endelig kan den være høstet saa tidlig, at Stængler og Blade endnu indeholde en betydelig Mængde Næring. Saadan tidlighøstet, græsblandet Halm, der ikke er helt rentærsket, indeholder selvfølgelig en ikke ringe Mængde Næring. Men selv den rentærskede, fuldmodne og ublandede Halm vil i visse Tilfælde kunne afgive en Del Næring, navnlig til tarvelig opdrættede Drøvtyggere, der fra unge af ere vante til at optage meget groft Foder. Men giver man saa meget letfordøjeligt Foder, at Dyrene ved dette faa tilstrækkelig Næring til Legemets og Produktionens Vedligeholdelse, vil Næringen i den Halm, Dyret desuagtet fortærer, fordi det trænger til fyldende Føde, utvivlsomt forblive ubenyttet. I øvrigt gælder som almindelig Regel, at Bælgsædshalm, naar den er god, er mere nærende end Halmen af Kornarterne; Vaarsædshalm er bedre end Vintersædshalm, og Havrehalm bedre end Byghalm.

Avner og Emter have, naar de ingen Kerne indeholde, kun ringe Næringsværdi. De ere ikke bedre, snarere ringere end Halmhakkelse, bl. a. fordi de ofte indeholde en Del Urenheder. Bygstakke ere ubehagelige for Dyrene, fordi de sætte sig fast paa Slimhinden i Mund og Svælg.

Rodfrugter er i Fodringslæren Betegnelsen for de opsvulmede, kødede og saftige Plantedele, der benyttes til Foder. Almindelig anvendte ere Runkelroer, Gulerødder, Turnips, Kaalrabi og Kartofler. Deres Vandindhold er stort, størst i Turnips, mindst i Kartofler, og de ere for saa vidt voluminøse og lidet nærende, men de ere meget let fordøjelige, thi deres Cellevægge ere tynde og deres Træstofmængde ringe. Praktisk taget er alt deres Tørstof fordøjeligt, og deres Næringsværdi vil derfor i al Almindelighed taget staa i ligefremt Forhold til deres Indhold af Tørstof. De ere fattige paa Æggehvide, men rige paa Sukkerstoffer, der desuden for en væsentlig Del ere til Stede som egentligt Sukker, særlig Rørsukker. Kun Kartoflerne

ere melstofrige. De ere altsaa ensidige F., der kræve et Tilskud af æggehviderige F. for at komme til fuld Nyttevirkning i Foderet, men ved deres Saftrigdom og lette Fordøjelighed give de Vinterfoderet noget af den Karakter, som Græsset — Dyrenes naturlige Føde — besidder, hvorfor de ret betegnende ere kaldte »Vintergræs«. Foruden til Hornkvæg paa saa at sige ethvert Alderstrin, og til hvilken som helst Produktion, ere de fortrinlige saavel til Faar som til Svin, maaske netop ganske særlig til det sidstnævnte Dyr. Men ogsaa Heste have godt af en lille Givt Rodfrugter daglig, idet de bidrage til at modvirke Forstoppelse og Kolik. Runkelroer og Gulerødder ere særlig anvendte til Mælkeproduktion, Kaalrabi, Turnips og Kartofler til Fedning, men der er intet i Vejen for at bruge alle Rodfrugtarterne til Fedning. Turnips og Kaalrabi kunne vel undertiden give Mælken og Smørret Afsmag, men det har dog vist sig mange Steder, at de have kunnet bruges i ret anselig Mængde, indtil et Par Skæpper daglig, uden at Produkterne have taget Skade deraf.

Sukkerroeaffald, der istor Mængde affalder fra Roesukkerfabrikationen, kan meget vel bruges som Foder til Kvæg, Faar og Svin, men det er lidet nærende. Næringsindholdet i frisk Diffusionsaffald er kun halvt saa stort som i Foder-Runkelroer. I gæret og navnlig i presset Tilstand er det dog rigere paa Tørstof og derfor ogsaa paa Næring. (Litt.: V. Prosch, »Hestens Avl og Pleje« [3. Udg., Kbhvn. 1881], »Kvægets Avl og Pleje« [3. Udg., Kbhvn. 1877], »Faarets og Svinets Avl og Pleje« [3. Udg., Kbhvn. 1885]; A. Svendsen, »Fodringslæren« [4. Udg., Kbhvn. 1893]; N. P. J. Buus, »Malkekøernes Behandling« [3. Opl., Kbhvn. 1884]; S. C. A. Tuxen, »Husdyrbruget« [2. Udg., Kbhvn. 1893]; Emil Wolff, »Die rationelle Fütterung der landwirtschaftenliche Nutztiere« [5. Opl., Berlin 1888]; Julius Kuhn, »Die zweckmiiszigste Ernährung des Rindviehes« [10. Opl., Dresden 1891]; Dietrich & Konig, »Zusammensetzung und Verdaulichkeit der Futtermittel« [I-II, Berlin 1891]). *R. Børup.*

Fodernormer. Den Mængde Næring, et Dyr behøver til sit Underhold i en vis given Tid, er selvfølgelig meget forskellig efter Dyrets Art, Alder, Legemsvægt, Benyttelse o. s. v. E. Wolff, Hohenheim, har paa Grundlag af Forsøgsresultater under Betegnelsen F. angivet Middeltal for den Mængde organisk Stof, samt den Mængde fordøjeligt Æggehvide, Sukker og Fedt, de forskellige Husdyrarter i forskellige Aldere og under forskellig Benyttelse forbruge under normale Forhold. Som Eksempler paa disse F. hidsættes (efter »Landwirthschaftliche Futterungslehre« af Emil Wolff, 5. Opl. 1888):

Pr. Dag og pr. 1,0 o Pd. Legemsvægt.

Dyrenes Art.	Organisk Substans i alt.	Fordøjelige Stoffer. Ægge-hvide.	Kulhydrater.	Fedt.	I alt.	Næringsstofforhold.
	Pd.	Pd.	Pd.	Pd.	Pd.	
Uldfaar, sværere Racer	20,0	1,2	10,3	0,20	11,70	1 : 9,0
Stude ved jævnt Arbejde	24,0	1,6	11,3	>30	13,20	1 : 7,5
do. » strengere >	26,0	2,4	13,2	0,50	16,10	1 : 6,0
Heste ved jævnt Arbejde	21,0	1,7	10,4	0,60	12,70	1 : 7,0
do. » stærkere »	23,0	2,3	12,5	0,80	15,60	1 : 6,0
Malkekøer	24,0	2,5	12,5	0,40	15,40	1 : 5,4
Fedestude i 1. Periode	27,0	2,5	15,0	0,50	18,00	1 : 6,5
do. » 2. do	26,0	3,0	14,8	0,70	18,50	1 : 5,5
do. » 3. do	25,0	2,7	14,8	0,80	18,10	1 : 6,0
Fedesvin i 1. Periode	36,0	5.0	27,5		32,50	1 : 5,5
do. » 2. do	31,0	4,0	24,0		28,00	1 : 6,0
do. » 3. do	23,5	2,7	17,5		20,20	1 : 6,5
Voksende Kvæg.						
Alder 2—3 Maaneder, Vægt 150 Pd	22,0	4,0	13,8	2,0	19,8	1 : 4,7
> 3 —6 » » 300 »	23,4	3,2	13,5	1,0	17,7	1 : 5,0
» 6—12 » , » 500 »	24,0	2,5	13,5	0,6	16,6	1 : 6,0
Voksende Fedesvin.						
Alder 2—3 Maaneder, Vægt 50 Pd	42,0	7,5	30,0		37,5	1 : 4,0
3—5 » . » 100 »	34,0	5,0	25,0		30,0	1 : 5,0
» 5—6 » ; » 125 »	31,5	4,3	23,7		28,0	1 : 5,5

Disse Normer pege utvivlsomt i den rigtige Retning med Hensyn til de Krav, Dyrene stille til Næringsmængden i det daglige Foder. Men mere end Fingerpeg give de ikke. Det vilde være ganske urigtigt, om man vilde opfatte Normernes Tal som een Gang for alle fastslaaede Størrelser, der gælde under alle Forhold. Thi da Fordøjelses- og Omsætningsevnen (Triveligheden) er højst forskellig for de forskellige Besætninger og Individer, maa den Næringsmængde i det hele og i det enkelte, der behøves til Legemets og Produktionens Vedligeholdelse, ogsaa være det. Selv om man kunde sammensætte Foderet nøjagtig efter Normerne, vilde man altsaa dog ikke kunne være sikker paa, at man havde truffet det rette. Men man kan ikke sammensætte Foderet saaledes i Praksis. Thi da eet og samme Fodermiddel kan veksle overmaade meget saavel med Hensyn til Sammensætning som med Hensyn til Fordøjelighed, kender man i Praksis hverken, hvor megen Næring Foderet indeholder, eller, hvor meget af Næringen der er fordøjelig. F. have derfor heller ikke formaaet at yde noget større Bidrag til Støtte for Praksis. *R. Børup.*

Foderorden kaldes den Plan, der fastslaar, 1) til hvilke Tider Fodring og Vanding skal finde Sted, 2) hvilken Fodermængde i alt og af hvert Fodermiddel Dyrene skulle have, og 3) i hvilken

Rækkefølge de forskellige Fodermidler skulle gives Dyrene. Den F., der passer for den ene Dyreart, passer ikke for den anden; men heller ikke for den samme Dyreart kan der paapeges nogen bestemt F. som den under alle Forhold heldigste. Princippet bør være at give Dyrene Lejlighed til nogle Gange om Dagen at æde og drikke sig mætte ved hurtig paa hinanden følgende mindre Givter og paafølgende Vanding. Hesten og Svinet bør have 4 å 5, Drøvtyggerne 2 å 3 saadanne Hovedfoder daglig. Det kan være rigtigt at give Dyrene lidt groft Foder at pille i mellem disse Hovedioder, om det end ikke kan siges at være strengt nødvendigt. *R. Børup.*

Foderplanter eller Foderurter, i udvidet Betydning alle de Planter, der udelukkende eller fortrinsvis anvendes til Foder for Husdyrene. Hyppigst forstaar man dog herved kun de Planter, der dyrkes for at opfodres i frisk Tilstand eller som Hø. F. kunne praktisk inddeles i 3 Grupper: 1) Rodfrugter og Knoldvækster, mest toaarige Planter, der opbevares og opfodres i frisk Tilstand; hertil høre Foderbeder (Runkelroer), Turnips, Rutabaga (Kaalrabi), Gulerødder, Pastinakker, Knudekaal og undertiden andre Kaalformer, samt Kartofler og knoldet Solsikke (Jordskok). 2) Staldfoderplanter, der gerne afhugges, naar de staa i fuld Udvikling og opfodres straks paa Stald i grøn Tilstand. Denne Gruppe omfatter mest etaarige Planter saasom Boghvede, Spergel, Blodkløver, Serradela, gul Sennep, Vikker, Ærter, sjældnere i de nordiske Lande Majs og Hirse, samt endelig de 4 Hovedkornarter, for saa vidt disse dyrkes som Staldfoder, hvilket især finder Sted i stor Udstrækning for Havrens Vedkommende. 3) Græsmarksplanter eller Høplanter anvendes fortrinsvis enten til Afgræsning paa Marken eller til Tilberedning af Hø og afhugges i sidste Tilfælde sædvanligvis henimod Vegetationsperiodens Slutning; stundom anvendes disse dog ogsaa som Staldfoder. De herhen hørende Planter ere to- eller fleraarige og give som oftest Afgrøder i flere paa hinanden følgende Aar (se Græsmarker). De vigtigste for de nordiske Lande ere Rødkløver, Hvidkløver, Alsikkekløver, Humleagtig Sneglebælg, Gul Rundbælg, Kællingtand, Rajgræs, Draphavre, Hundegræs, Timothé, Agerhejre, Svingel, Rævehale, Fløjlsgræs o. fl. Sjældnere dyrkes saadanne vedvarende F. som Skovfladbælg, Ru Kulsukker, Tornblad, Bibernelle, Esparsette o. lign. (Se i øvrigt Art. vedrørende de enkelte Slægter. Litteratur se Foderdyrkning). *K. H—n.*

Foderroer se Rodfrugterog Fodermidler.

Foderstoffer d. s. s. Fodermidler.

Fodertilberedning har til Hensigt at gøre Foderet dels mere velsmagende, dels og navnlig lettere fordøjeligt for Dyrene. Den simpleste Tilberedningsmaade er Findelingen. Denne letter Tygningen og foretages ved at skære det grove Foder i Hakkelse, ved at knuse Kernefoderet, itubrække Oliekager, ituskære Rodfrugter o. s. v. Undertiden foretages Udblødning af Foderet, hvorved Spytforbruget bliver mindre. Det samme opnaas ved at koge eller dampe Foderet, ved hvilken Behandling der tillige kan foregaa kemiske Omdannelser, der vel som Regel — men dog ingenlunde altid — gøre Foderet lettere fordøjeligt. Endelig kan man lade Foderet undergaa en Gæring, som da sædvanlig finder Sted under Foderets Selvophedning. Skønt denne Tilberedning kendelig øger Foderets Fordøjelighed, er den ikke meget anvendt, navnlig fordi den kræver særlige Indretninger og megen Paapassenhed. Naar undtages Findelingen har F. ikke vundet større Indgang i Praksis, utvivlsomt som Følge af, at de vundne Fordele som oftest ikke staa i passende Forhold til Udgifterne derved. *R. Børup.*

Foderurter se Foderplanter.

Foderværdi (Næringsværdi) se Fodermidler.

Fodevig (Fodvig), senere kaldet Hollviken, en halvcirkelformet Bugt, som fra Nord skærer sig ind i den Landtunge, der udgaar fra Skaane's sydvestlige Spids. Under de store skaanske Fiskemarkeder i Middelalderen var F. Ankerplads for hele Flaader af Handelsskibe og Fiskerbaade. Kysten ved F. har derimod været Skuepladsen for en af de mærkeligste Kampe i Danmark's Historie: Under Borgerkrigen efter Knud Lavard's Drab havde Erik Emune søgt til Skaane som sin sidste Tilflugt. I Foraaret 1134 droge Niels og hans Søn Magnus da med en mægtig Hær imod ham for helt at knuse hans Kongedømme. 4. Juni kastede de Anker i F. og gik i Land. Men den store Hær var forknyt, og netop som den var udskibet ved Landsbyen Hammar, kom Erik Emune sprængende fra Lund med sit Rytteri. Niels'es Hær blev greben af Panik, og da tilmed Terrainforholdene vare gunstige for Erik, men ugunstige for Fjenden, tilføjede Erik sine Modstandere et frygteligt Nederlag. Magnus Nielssøn kæmpede som en Løve, men blev fældet og med ham hans Fætter Henrik Skadelaar, Harald Kesje's Søn Magnus og 5 Bisper. Niels og Harald Kesje undkom med Nød og næppe til Skibene. I politisk Henseende blev Kampen ved F. Indledningen til en ny Tid, og tillige godtgjorde den paa iøjnefaldende Maade Rytteriets Overlegenhed over Fodfolket. (Litt.: Joh. Steenstrup, »Fotevig« [Hist. Tidsskr., 6. Række IV]; H. Olrik, »Knud Lavard« [Kbhvn. 1888]). *H. O.*

Fodfolk se Infanteri.

Fodfødsel, en Fødsel, hvor Fosterets Fødder (eller ene Fod) præsentere sig først; se Fødsel. *Lp. M.*

Fodgigt d. s. s. Podagra, se Arthritis.

Fodjærn se Fodangel.

Fodkys, et Tegn paa ydmyg Ærbødighed, som Paverne i Middelalderen krævede af alle Kristne, selv af Kejserne. Endnu kysse Kardinalerne efter Valget den valgte Paves Fod, og ved højtidelige Audienser gøre Præster og Lægfolk det samme. Man kysser Pavens Tøffel, hvorpaa der er broderet et Kors. *L. M.*

Fodled se Fod.

Fodleje, nederste Leje for en staaende Aksel, paa hvilket den hviler; kaldes undertiden Terne, fordi der tidligere var indlagt en Terning i F., som Sliddet gik paa. *F. W.*

Fodliste se Fodpanel.

Fodmortér se Morter.

Fodnervet se Fodribbet.

Fodor-Mainvielle [fådårmæ̆vjæ'l], Josephine, berømt Sangerinde (Sopran) af ungarsk Slægt, født 1793 i Paris, Dødsaar ubekendt, kom fra St.

Petersborg over Stockholm til Kjøbenhavn, hvor hun 1813 optraadte paa det kgl. Teater i sin dobbelte Egenskab af Sangerinde og Pianistinde. Senere gik hun til Paris, London og Italien og gjorde overalt stor Lykke ved sin sjældne Forening af vokale og dramatiske Evaer, der endog gjorde hende til Henriette Sontag's Forbillede. Allerede 1828 maatte hun opgive sin kunstneriske Løbebane. *S. L.*

Fodpanēl kaldes den Træbeklædning, som ved Gulvet dækker Væggene i et Værelse; F. er enten glat eller inddelt i Fyldinger og har foroven et Profil, forneden en Liste, Fodlisten, til Beskyttelse, naar Gulvet vadskes og fejes. Bestaar F. kun af et Bræt uden Fodliste, kaldes det Fodbræt. *B. S.*

Fodposten i Kjøbenhavn, en nu ophævet Institution, hvis Opgave det var at distribuere Breve i Kjøbenhavn med Forstæder. Lige indtil Beg. af 19. Aarh. var det en ukendt Luksus at faa de med Posten ankommende Breve bragte til sit Hjem, og enhver, der førte Korrespondance, maatte selv erkyndige sig om, hvorvidt der var ankommet Breve til ham, hvilket skete enten ved direkte Forespørgsel paa Postkontoret eller ved Gennemlæsning af de Karter (s. d.), der hver Dag efter Postens Ankomst udhængtes paa Posthuset til Underretning for Publikum. Under disse Forhold var selvfølgelig Lokalbrevbefordring fuldstændig udelukket, hvad der for Kjøbenhavn's Vedkommende, efterhaanden som Byen voksede, følte som en absolut Mangel og foranledigede en entlediget Toldkasserer Riegels til 1805 at indgaa til Generalpostamtet med Andragende om for egen Regning at maatte oprette et Brevbefordringskontor i Kjøbenhavn. Et saadant oprettedes ved kgl. Resol. af 20. Decbr. 1805 som Statsinstitution og traadte i Virksomhed i Beg. af Marts 1806, foreløbig for en Prøvetid af 2 Aar; den daglige Bestyrelse overdroges ovennævnte Riegels mod, at han som Godtgørelse skulde oppebære 75 p. Ct. af Nettoindtægten, dog ikke ud over 600 Rdl. aarlig. Til Brevdistributionen antoges 8 Bude, der som Betaling for deres Arbejde skulde erholde »120 Rdl. aarlig samt Skilt paa Hatten og Tilladelse til for egen Regning at anlægge Postuniform«. Kontoret modtog til Befordring kun Breve eller Brevpakker, for hvilke Afsenderen straks ved Afleveringen til Budene betalte den bestemte Porto, der udgjorde 2 Sk. for Breve, der »kunde skiønnes« ikke at veje over 2 Lod, 4 Sk. for 8 Lod og 8 Sk. for Maksimalvægten, 16 Lod, alt under Forudsætning af, at Brevene befordredes inden for Voldene; til Forstæderne var Portoen dobbelt saa høj. — Kontoret indrettedes i Klareboderne Nr. 7, 1. Sal (hvorfra det 25. Maj 1819 flyttedes til Store Helliggeiststræde 153 i Stuen), og herfra gik Budene 2 Gange om Dagen ud for at modtage og 2 Gange om Dagen for at udbære Breve. Hver Mand var forsynet med et Horn (fra første Færd med en Gongong), hvormed han tilkendegav sin Nærværelse paa Gaden, idet han kun maatte gaa inden for Porten eller Gadedøren i Husene, men ikke op i Etagerne, og Folk maatte saaledes selv passe paa at sende Bud ned paa Gaden for at høre, om der var Brev til dem. Havde man et Brev at afsende, maatte man, naar Hornet lød, indfinde sig hos Budet, til hvem man kontant erlagde Portoen, efter at han havde afgivet sit Skøn om Brevets Vægt, ognaar disse Formaliteter vare tilendebragte, puttede man det i Budets Taske, der fungerede som Brevkasse og var saaledes indrettet, at han ikke selv kunde udtage Brevene.

Omendskønt de 2 Prøveaar kun gave et saa tarveligt Overskud, at man af Humanitetshensyn lod Bestyreren beholde det hele samt, for at hæve Budgettet, afskedigede 2 af Budene og delvis forhøjede Portoen, blev det dog ved kgl. Resol. 9. Apr. 1808 bestemt, et Fodpostindretningen skulde vedvare i endnu 2 Aar; men da saa det første af disse endogsaa gav Underskud, fandt man det mest hensigtsmæssigt at udvirke en kgl. Resol. (af 7. Marts 1809), der meddelte Hr. Riegels »aldeles gratis Privilegium paa Fodpostindretningen som privat Entreprise« saaledes, at denne fremtidig blev stillet under Politiets Tilsyn. Dette Privilegium blev foreløbig meddelt paa 3 Aar »med Haab om Fornyelse«, og da Status efter et Aars Forløb under de forandrede Forhold viste sig noget bedre, fornyedes Privilegiet saaledes, at det kom til at gælde for Indehaverens og hans eventuelle Enkes Levetid. Efterhaanden udviklede F. sig til at blive en ret indbringende Institution. Privilegiet blev fremdeles i den Riegels'ske Families Eje, idet det ved kgl. Bevilling 1841 gik over paa de første Indehaveres ældste Datter, Madam Due, hvem det foreløbig meddeltes paa 5 Aar. — Imidlertid var man i Danmark i Lighed med, hvad der var sket i liere andre Lande, begyndt at beskæftige sig med Spørgsmaalet om en almindelig Portomoderation, og da en saadan nødvendigvis maatte medføre forskellige Forandringer ved Fodpostindretningen, fremkom i naturlig Forbindelse hermed Spørgsmaalet om Postvæsenets Overtagelse af denne, hvilket gav Anledning til, at man, da der fremkom Andragende om Privilegiets Fornyelse, meddelte dette paa ubestemt Tid med et Fjerdingaars Opsigelse. Postvæsenets Overtagelse af F. skete endelig 1849; den tidligere Indehaverinde modtog som Erstatning en aarlig Pension af 300 Rdl., og 14. Maj 1849 begyndte Postvæsenet at distribuere Bybreve mod en Porto af 2 Sk. for et Brev i den egentlige By og 4 Sk. for et Brev mellem Byen og Forstæderne (inkl. Frederiksberg), og mellem disse indbyrdes. Fodpostkontoret indrettedes som selvstændigt Kontor, men indrangeredes 1851 som en særlig Afdeling i det forenede Brev- og Pakkepostkontor. Fra 1. Jan. 1861 fastsattes der en ensartet Porto af 2 Sk. for Fodpostbreve, uanset Befordringsstrækningen. — Efterhaanden som Byen udvidede sig, oprettedes der i Forstæderne Filialpostkontorer, der ogsaa fik Distribution af Bybreve, og ved Overpostmesterembedets Omordning i Beg. af 1876 og den samtidige Ombygning paa Postgaarden og forandret Fordeling af de enkelte Kontorers Forretninger, smeltede Fodpostkontoret ganske sammen med det nuværende Brevpostkontor. Smlg. endvidere Postomdeling. *O. K.*

Fodpund (ell. Pundfod), en Enhed for Arbejde, nemlig det Arbejde, der medgaar til at løfte et Pund en Fod lodret opad. Et dansk F. er 0,15693 Kilogrammeter. *K. S. K.*

Fodpunkt (mat.) for en Linie vinkelret paa en anden Linie eller en Plan er det Punkt, hvori den. v.nkelrette træffer Linien eller Planen. *Chr. C.*

Fodpunktskurve (mat.) for et givet Punkt som Pol med Hensyn til en given Kurve er den Kurve, der dannes af Fodpunkterne for de vinkelrette fra Polen paa den givne Kurves Tangenter. *Chr. C.*

Fodribbet (bot.) kaldes et Blad, fra hvis Plades Grund der paa hver Side af den i Reglen noget svagere, fjerformet grenede Midtribbe udgaar een, kun paa den ene Side grenet, kraftig Ribbe. Eksempler ere: Slangerod med hele, Nyserod med foddelte Blade o: fodnervede og dybt indskaarne Blade (se Blad, Fig. 22). *V. A. P*

Fodring. I vore Dage, da Husdyrbruget indtager en saa fremskudt og i økonomisk Henseende vigtig Plads i Landbruget, skænkes F. stor Opmærksomhed og foretages i enhver velledet Bedrift med megen Omhu. Det er en Selvfølge, at de forskellige Husdyrarter maa fodres paa forskellig Maade og til Dels med forskelligt Foder, men F. bliver ogsaa forskellig over for samme Dyreart efter Dyrenes forskellige Alder og Produktionsevne, efter de Produkter, der søges tilvirkede o. s. v. Enkelte Hovedregler for god, økonomisk F. kunne dog gives, nemlig: 1) Ernæringen bør være jævn og regelmæssig hele Aaret rundt, saa at Huldet og Produktionen aldrig faa Lejlighed til at forfalde; thi det koster altid mere Foder at faa det forfaldne bragt paa Fode igen — hvis det overhovedet er gørligt —, end der er sparet ved Forsømmelsen. 2) Overgangen fra et Foder til et andet bør foregaa lempelig og gradvis, saa at Dyrets Fordøjelse og Stofskifte faa Tid til at rette sig efter det forandrede Foder. 3) Foderet bør gives til bestemte Tider og med regelmæssige Tidsmellemrum, da Dyret fordøjer bedst, faar mest Nytte af Foderet og føler sig bedst tilpas ved at optage sin Næring til bestemt Tid. 4) Foderet bør ikke forelægges i for store Portioner ad Gangen. Lægger man for meget for paa een Gang, gennemrodes og gennemaandes det og bliver derved mindre tiltrækkende for Dyret. Men der maa da forelægges nyt Foder, saa snart Dyret har opædt, indtil det har faaet alt det, det skal have. 5) Foderet bør gives i en appetitlig Form; de forskellige Fodermidler bør derfor forelægges i en passende Form og blandes paa passende Maade; Krybber og Truge bør være renlige og Foderet selv sundt og rent.

Ved Planlægningen af F. maa man holde sig for Øje, at Dyrene erholde saa rigeligt og sundt Foder, at de kunne befinde sig vel og holde sig i produktionsdygtig Stand derved. Man maa dernæst søge at faa det størst mulige Produktudbytte af Foderet, hvorved dog er at bemærke, at dette Udbytte i væsentlig Grad bestemmes af Dyrenes Produktionsevne. Endelig maa F. planlægges og udføres saaledes, at det økonomiske Udbytte bliver saa stort som muligt, hvilket der er saa meget mere Grund til udtrykkelig at fremhæve, som F. er væsentlig forfejlet, selv om Produktudbyttet er stort, naar Produkterne ere for dyrt tilvirkede. Det er i og for sig ikke vanskeligt at fodre saaledes, at Dyrene se godt ud, og at de, naar det da ellers er gode, til Formaalet passende Dyr, yde et betydeligt Produktudbytte. Men Opgaven er at tilvirke en stor Produktmasse til en virkelig billig Pris, og denne Opgave er ingenlunde let at løse; den løses kun ved en fornuftig, omhyggelig og efter Forholdene vel afpasset F. I øvrigt ville de forskellige Forhold F. vedrørende kunne henføres til 1) Valg af Fodermidler, 2) Bestemmelse af Foderets Mængde og Sammensætning og 3) Valg af Fodertid og Foderorden (se i øvrigt Artiklerne om de enkelte Husdyr). *R. Børup.*

Fodrod se Fod.

Fodsid kaldtes Kjortelen, naar den naaede til Ankelen (se Dragt), og saa længe denne Mode bestod, var der ikke synderlig Forskel mellem Kønnenes Klæder; men efter 1340, da Mandsdragten blev kort, vedblcve de f. Dragter i Brug hos Kvinderne og i de repræsentative Personers, Fyrsters, gejstliges, lærdes Embeds- og til Dels ogsaa i deres Husdragter. Mændene delte sig i Folk med f. og korte Klæder, men de sidste beholdt dog Vinter- og Rejseklæder i deres lange Skik. De danske Præster antoge efter Reformationen Luther's og de andre Reformatorers korte Dragt, og som denne naaede den ældste Præstekjole kun under Knæet, en forsætlig Forandring, der skulde skille dem bestemt fra den katolske Gejstlighed med de f. Klæder. Men Længselen efter disses ærværdigere Udseende gjorde sig saa smaat gældende, og i Løbet af 16. og 17. Aarh. forlængedes Præstekjolen stiltiende, til den atter blev f. Nu bæres f. Embedsdragt i Danmark endv. kun af Højesterets Medlemmer og Sagførere. *Bernh. O.*

Fodstykke ell. Pjedestal kaldes det arkitektoniske Legeme, som bærer en Statue, en Søjle ellerhvilken som helst fritstaaende dekorativ Genstand. F. er ofte af kostbare Materialier, rigt dekoreret med Reliefs, Ornamenter og Inskriptioner. *E. S.*

Fodsved, forøget Svedafsondring paa Fødderne, kan være medfødt eller erhvervet og skyldes i Reglen enten en sygelig Disposition i Svedkirtlerne og deres Nerver eller en Forhindring i Blodomløbet paa Grund af Aareknuder, svag Hjertevirksomhed o. a. Hvor det ikke er muligt radikalt at fjerne Aarsagen, maa man anvende mere palliative Midler. Dertil hører først og fremmest en meget omhyggelig Renlighed, hvorved en af de væsentligste Ulemper ved F., den ilde Lugt, særdeles meget kan modvirkes. Varme Sæbevadskninger, Sublimatvandsvadskninger, Chromsyrepenslinger kunne saaledes virke særdeles godt. Efter Vadskningerne maa Fødderne aftørres godt, hvorefter indpudres Salicylpudder mellem Tærne og i Strømperne. Disse sidste skiftes meget hyppig,. Fodtøjet maa være let og porøst. I svære Tilfælde kan anvendes mere indgribende Behandlinger, saaledes den Hebra'ske Kur med Forbinding med Diakylonsalve, der kræver flere Ugers Sengeleje. Det kan herved lykkes at faa forbigaaende eller blivende Bedring; men alt i alt er F. en særdeles haardnakket og vanskelig Lidelse at behandle. *E. P—n.*

Fodtone, en fra Orgelets Konstruktion stammende Betegnelse paa Tonehøjden. En aaben Labialpibe (Principal), der er stemt i Tonen [store] *C*, har omtrent en Højde af 8 Fod; derfor kaldes alle de Stemmer, der for Tangenten *C* angive Tonen [store] *C*, for 8 Fods Stemmer, og med dette som Udgangspunkt benævnes alle de Registre, hvis Piber angive Tonerne i samme Højde, som de noteres — saaledes som ved Klaveret — 8 Fods Stemmer; disse udgøre Hovedmassen, Normalstemmerne i Orgelet. Angiver en Stemme der-

imod Tonen en Oktav dybere, end den noteres, kaldes den 16 Fods, to Oktaver dybere 32 Fods, 1, 2 eller 3 Oktaver højere henholdsvis 4, 2 og 1 Fods Stemmer. I den senere Tid er man begyndt at erstatte Fodtonebenævnelserne med Metermaal, saaledes at 16 Fod = 5 M., 32 Fod = 10 M., 8 Fod = $^5/_2$ M., 4 Fod = $^5/_4$ M., 2 Fod = $^5/_8$ M. Se i øvrigt Orgel. *S. L.*

Fodtræ kaldes i Bindingsværksbygninger det Stykke Tømmer, som ligger nærmest ved Jorden, og i hvilket Stolperne ere tappede ned. Da F. paavirkes baade af Luften og af Jordfugtigheden, er det udsat for at raadne, hvorfor man dertil bruger det mest varige Ved: Eg, Lærk, Kernetræ af Skovfyr o. l. *C. V. P.*

Fodvadskning (lat. *pedilavium*), Østerland et Tegn paa Gæstevenskab, som Værten personlig eller ved sin Tjener viser Gæsten. Aftenen før sin Korsfæstelse vadskede Jesus sine Apostles Fødder for derved at give dem et Eksempel paa ydmyg, tjenende Kærlighed (Joh. 13, 4 ff.). Til Minde herom finder F. endnu Sted i den katolske Kirke og i nogle Sekter. Hver Skærtorsdag vadsker Paven Fødderne paa 13 hvidklædte Præster (forhen var det fattige), idet han, assisteret af Kardinalerne, væder deres højre Fod, aftørrer og kysser den. De paagældende 13 Præster bespises derpaa, og Paven opvarter dem. Ved Ceremoniens Begyndelse afsynges: *Mandatum novum do vobis* (»Et nyt Bud giver jeg eder«, Joh. 13, 34), hvorefter hele Handlingen kaldes *Mandatum*, deraf *Maundy-Thursday*. F. finder ligeledes Sted ved Hofferne i St. Petersborg, Wien, Munchen, Madrid og Lissabon og i katolske Bispegaarde og Klostre. *L. M.*

Fodvig se Fodevig.

Foe, D., se Defoe.

Foedus (lat.), Forbund, Forbundstraktat.

Foenicŭlum se Fennikel.

Foenus se Evaniidae.

Foenus nautĭcum, romersk Søretsudtryk, Sølaan, se Bodmeri.

Foersom, Christen Martin, dansk Skuespiller, født 7. Aug. 1794 i Odense, død 2. Decbr. 1850 i Kjøbenhavn. F. debuterede 7. Decbr. 1821 som Ducoutis i Syngestykket »Fanchon«, fik Betydning for det nationale Lystspil ved sin typiske Levendegørelse af den kjøbenhavnske Borgermand og Spidsborger, saaledes som Heiberg, Hertz og Overskou satte denne Skikkelse ind i deres Stykker. F. havde et aabent Øje for Folks Ejendommeligheder i Tale, Særheder i Væsen og Snurrigheder i Optræden, og han forstod med sit tørre Lune at sammensætte de smaa Enkeltheder til en Helhed, til et lyslevende Menneske lige fra de Dages Kjøbenhavn, samtidig med at hans sikre Smag holdt ham langt fra den direkte Efterligning af Enkeltmand; med god Grund kaldte Fru Heiberg (1845) »hans Fremstillinger sande Typer, hans Udførelse klassisk«. F., der havde et omfattende Repertoire og gjorde god Fyldest saavel hos Holberg som i lavkomiske Syngespilroller, optraadte sidste Gang II. Novbr. 1850 som Mac-Irton i »Den hvide Dame«. (Litt.: Overskou, »Danske Skueplads« IV—VI; P. Hansen, »Danske Skueplads« II; J. L. Heiberg, »Et Liv genoplevet i Erindringen« II, Tillæg; Jubeludgaven af Holberg's Komedier III). *A. A.*

Foersom, Peter Thun, dansk Skuespiller og Shakespeare-Oversætter, født 20. Febr. 1777 i Østerlinnet Præstegaard (Ribe Stift), død 24. Jan. 1817 i Kjøbenhavn. F., der debuterede 18. Oktbr. 1798 som Jakob i »Gamle og ny Sæder«, havde af Naturen ikke mange Betingelser for Scenen: han var spinkel og uharmonisk bygget, hans Arme og Ben vare alt andet end velskabte, hans Bevægelser vare kejtede, næsten krampagtige, og hans Stemme lød utydelig, men hans Hoved med det prægtige krøllede Haar var interessant, og hans mørkeblaa, tungsindige Øjne besade en fængslende Magt. Ved energisk Flid lykkedes det F. lidt efter lidt at overvinde mange af sine Fejl, navnlig gennemdannede han sin Stemme, saa den, der fra først af var haard og klangløs, ikke alene fik Velklang, men ogsaa magtede at udtrykke sarte Stemningsovergange og fine Sjælsrørelser; derimod fik han aldrig sit Legeme og dets ligesom ubeherskede Bevægelser i sin Magt. F. begyndte i Elskerfaget og lagde her ved en halvt rørende, halvt komisk Umiddelbarhed et poetisk Skær over mangen flov og fad Ungersvend; fra Elskerne gik han til Heltene, særlig de Oehlenschläger'ske, men hvor megen Følelse og Tro han end lagde for Dagen i sin Fremstilling af disse, han manglede den rent legemlige Kraft til at illudere i disse Roller; derfor blev hans Hovedrolle i det Oehlenschlager'ske Repertoire Correggio, for hvis Kunstbegejstring han fandt et eget forklaret Udtryk. Fra Oehlenschläger gik F.'s Vej til Shakespeare: i mange Aar havde han kæmpet for at faa denne indført paa den danske Scene, allerede 1807 havde han begyndt sin fortjenstfulde Oversættelse af Shakespeare, og endelig 12. Maj 1813 holdt den store Englænder sit Indtog paa den danske Scene med »Hamlet«. F. spillede Titelrollen med en sand Ildhu: hans højtidsfulde Tro fandt lige skønne Udtryk for Hamlet's Begejstring for Faderens Storhed som for hans Harme over Moderens Svaghed, og hans dybe Inderlighed tolkede sjælfuldt Hamlet's dystre Tungsind. Endnu en Shakespeare-Figur legemliggjorde F. paa den danske Scene: Edgar i »Kong Lear«, hvor han aabenbarede den store Karakterskuespillers fantastiske Forvandlingsevne, men Sygdom lammede hans Udførelse, og fem Maaneder senere, 8. Jan 1817, betraadte han som Eraste i »Den Vægelsindede« sidste Gang Scenen. (Litt.: »Gravblomster, Peter F.'s Erindring helligede« [Kbhvn. 1819]; N. E. Øllgaard, »P.T.F.« (i 2. Del af F.'s »Digte« [Kbhvn. 1818]; N. Bøgh, »Skuespiller P. F.« [»Museum« VI, 2, Kbhvn. 1895]; Overskou, »Danske Skueplads« IV-IV; P. Hansen, »Danske Skueplads« I-II). *A. A.*

Foetor (lat.), ilde Lugt, saaledes *F. ex ore,* ildelugtende Aande.

Foetus d. s. s. Foster.

Foetus papyracĕus, Pergamentsfoster, se Tvilling.

Fofner, Sigurd Fofnersbane; se Faavne.

Fog, Bruun Juul, dansk Biskop, født 11. Marts 1819 i Stege, død 22. Febr. 1896 i Kjøbenhavn. Efter at være bleven Student 1837 kom han under Paavirkning af Sibbern og Martensen; ved den sidste førtes han til det teologiske Studium, hvis filosofiske Side tiltalte ham mest. De græske og latinske Klassikere dyrkede han ved Siden af

sit Fagstudium, og Heine's Digte vare længe hans Yndlingslæsning. Da han blev teologisk Kandidat 1843, var han i Besiddelse af grundig teologisk og humanistisk Dannelse, og Sammensmeltningen af disse to Dannelseselementer blev altid karakteristisk for ham. 1845 blev han Adjunkt i Roskilde, 1847 Sognepræst i Nestelsø og Mogenstrup paa Sjælland. 1856 blev han Dr. phil. for en Afhandling om »Cartesius, den nyere Filosofis Fader«, 1857 første residerende Kapellan ved Holmens Kirke; 1859—61 holdt han teologiske Forelæsninger ved Universitetet og udgav 1861 en Bog »Om det teologiske Studium«. 1865 blev han udnævnt til at lede de homiletiske Øvelser og holdt Forelæsninger over praktisk Teologi ved Pastoralseminariet, 1867 blev han Holmens Provst, 1879 teol. Æresdoktor, 1881 Biskop i Aarhus og 1884 Martensen's Efterfølger som Sjælland's Biskop. 1895 tog han sin Afsked. Som Biskop gik F. hovedsagelig paa de af Mynster og Martensen afstukne Baner. Han var konservativ i Forfatningsspørgsmaal, men meget liberal og lidet konfessionel paa det teologiske Omraade. Som Prædikant staar han blandt Danmark's første. *L. M.*

Fog, Ludolph Erasmi, dansk Officer, er født i Kjøbenhavn 10. Oktbr. 1825. Han blev Sekondløjtnant 1842, kom 1846 paa den kgl. militære Højskole, men gjorde under de paafølgende Krigsaar først Tjeneste ved Fodfolket, senere ved Artilleriet, idet han deltog i næsten alle Hovedkampe. 1851—53 gennemgik han Stabsafdelingen og udnævntes 1855 til Kaptajn af Generalstaben, medens han 1859 blev Lærer i Krigskunst ved Højskolen og som saadan udgav »Krigskunstens Teori« [1861]. Under Krigen 1864 var F. først Stabschef ved Infanterireserven og dernæst ved 3. Division; 1865 blev han Chef for den taktiske Sektion og 1867 Oberst af Generalstaben samt Stabschef ved 1. Generalkommando. Aaret efter blev han Departementschef i Krigsministeriet og fra 1873 dettes Direktør samt 1878 Chef for Officersskolen og 1879 General og Chef for Generalstaben. Han lod som saadan udarbejde Udkast til en fuldstændig Mobiliseringsplan for Hæren, Planer for dens Anvendelse i Tilfælde af Krig og flere ny Reglementer. 1887 blev han Chef for 1. sjællandske Brigade og 1888 Generalløjtnant og kommanderende General i Jylland, fra hvilken Stilling han tog Afsked 1895. 1889 modtog han Storkorset af Dannebrog. *P. Nw.*

Fogaras [fo'gåråš], Provins (Komitat) i Ungarn, i det sydlige Siebenbiirgen, grænser til Komitaterne Hermannstadt, Nagy-Küküllö, Kronstadt og Rumænien, 1875,5 □ Km., er bjærgfuldt, skovrigt og gennemstrømmes af Aluta. F. har (1890) 84,571 Indb., der producere Korn, Tobak og Vin. Hovedstaden er F. ved Aluta, (1890) 5,861 Indb., med 5 Kirker og et Slot. *V. R.*

Fogazzāro, Antonio, italiensk Digter, er født 1842 i Vicenza. Der havde han Giacomo Zanella, den bekendte Digter, til Lærer; studerede siden Jura i Torino og tog 1861 Eksamen. Han bor nu (1896) i sin Fødeby. Før 1874 var F. ganske ubekendt for Publikum; men i det Aar blev han pludselig berømt ved den versificerede Fortælling »Miranda«, der ligesom hans øvrige Frembringelser udmærker sig ved Ynde og smukke Naturskildringer. Siden har han udgivet »Valsolda« [Milano 1876] og flere Digtsamlinger samt en Række Romaner og Noveller i Prosa, navnlig »Malombra« [1882, paa Tysk 1889], »Daniele Cortis«, der særlig har gjort Lykke [Torino 1887, overs. paa Tysk] og »Il mistero del poeta« [1888]. *E. G.*

Fogderi se Foged.

Foged. Ordet, som udledes af det latinske *advocatus* og, saa vidt vides, første Gang forekommer i Christian I's Haandfæstning, brugtes oprindelig til Betegnelse af en Tjenestemand, der fra Begyndelsen beskikkedes af den kgl. Ombudsmand, senere af dennes Afløser Lensmanden blandt vedkommende Herreds Bønder til paa Ombudsmandens Vegne og under hans Forfald at varetage hans Forretninger, der i den tidligere Middelalder væsentlig for Retsplejens Vedkommende bestode i Tilsyn med dennes behørige Udførelse, Straffedommenes Iværksættelse og Oppebørsel af den Kongen tilkommende Andel i Bøderne, medens de paa Tinge mødende Selvejerbønder i almindelige Sager, og i særlig kvalificerede Sager Nævninger og Sandemænd, afhørte Vidnerne og fældede Dommene; senere gik dog Forretningerne mere og mere over til at blive virkelig dømmende og retsudøvende, saa at det til sidst i Haandfæstningen og Recesserne indskærpes de vedkommende »at dømme rettelig uden Vied« og paalægges dem, i alt Fald i Livs- og Æresager, at medtage de bedste Tingmænd for med dem at dømme til og fra. — Fra disse F., der ikke blot beskikkedes til at gøre Tjeneste i Herrederne, men ogsaa ansattes i de forskellige adelige, gejstlige og kongelige Birker samt i Købstæderne, i de større, af hvilke der stundom forekommer saavel en Stadsfoged som en kgl. F., til Nutidens Herreds- og Byfogeder, der ikke alene ere Underdommere, men tillige Underøvrighed og Politimestere m. v., ligger Overgangen nær og næsten umærkelig. I Kjøbenhavn har man endnu den saakaldte »Kongens F.«, hvis Hverv væsentlig bestaar i at fuldbyrde Domstolenes Kendelser og Dekreter i borgerlige Sager og i at nedlægge Forbud og gøre Arrest, en Embedsmand, hvis Virksomhed i meget minder om den oprindelige, begrænsede Fogedfunktion. — Ved Siden heraf benyttes Ordet imidlertid ogsaa i forskellige Sammensætninger, saasom: Sognefoged, Snefoged, Grænsefoged, Ride- og Ladefoged o. s. v. til Betegnelse dels af visse underordnede Bestillingsmænd paa Lander, dels af forskellige Tilsynsmænd i de private Godsejeres Tjeneste. *C. V. N.*

F. ere i Norge dels administrative, dels judicielle Embedsmænd for Landdistrikterne. Deres administrative Forretninger ere væsentlig Oppebørsel af Skatter samt Udbetalinger for Statskassen, hvorhos F. tillige ere Politimestere. De deltage derhos i nogen Udstrækning i Kommunalforvaltningen, udstede Handelsbreve og føre Handelsregistrene. Af judicielle Forretninger henhøre under P. Afholdelse af Arrest-, Forbuds- og Eksekutionsforretninger. En Del af disse sidste er dog henlagt under Lensmændene, der for øvrigt i stor Udstrækning benyttes af F. som Fuldmægtige, ligesom de som underordnede Politifunktionærer have at bistaa F. Ved L. 21. Juni 1894 er det besluttet, at Fogedembederne skulle ophæves og deres Forretninger henlægges dels til Sorenskriverne og Lensmændene, dels til nyoprettede Politimesterembeder og Amtskassererbestillinger.

Loven bliver at sætte i Kraft efter Kongens nærmere Anordning, senest efter som der bliver Anledning dertil ved Ledighed i de fast besatte Embeder, som berøres af Loven. Endnu (Novbr. 1896) er den ikke gennemført for noget Distrikt. F.'s Embedsdistrikt kaldes Fogderi; af disse findes for Tiden (1896) 56, hvoraf kun 2 bestyres af fast udnævnte Embedsmænd. *H. S.*

Fogedforretning. Under dette Begreb henhøre efter gældende dansk Ret: Civil Arrest, Udlæg, Afsætning, Udpantning, Forbud og de saakaldte Umiddelbare F. (s. d. Art.). De nævnte Akter vedrøre alle Civilprocessen og ere judicielle o: knyttede til Iagttagelsen af bestemte Former og undergivne Appel til højere Ret. De besørges i Kjøbenhavn af en særlig Embedsmand, »Kongens Foged«, og uden for Kjøbenhavn af den almindelige Underdommer i Egenskab af Foged. Derimod besørges Eksekutioner af kriminelle Domme af Politimesteren, der altsaa for saa vidt fungerer som en Slags administrativ Foged. Om norsk F. se Foged. *E. T.*

Fogelberg, Bengt Erland, svensk Billedhugger, født 8. Aug. 1786 i Göteborg, død 22. Decbr. 1854 i Triest. 1803 kom F. til Stockholm; her besøgte han Akademiet, vandt Præmier, virkede en kort Tid som Ciselør, men optoges snart, bl. a. under Samliv med »Goterne« (Ling), af Kunsten og af det friske Aandsliv, som da udfoldede sig i visse æstetiserende Kredse i Hovedstaden, især paa Grundlag af en lidenskabelig Begejstring for den nordiske Oldtids Tankeverden. Han kopierede Antikkerne, hvis Formsprog dog endnu ansaas for det ene gyldige, udførte Portrætbuster og Medailloner, der alt antyde hans Evne til at gribe det mandig-kraftige, modelerede dekorative Arbejder (Allegorier for sin Fødeby) o. s. fr. 1820 rejste han udenlands og begyndte i Paris, hvor han arbejdede under den fra hans eget Temperament saa forskellige, for det elegant-indsmigrende anlagte Bosio, og hvor han tegnede efter levende Model hos Guérin, saa al sige forfra paa Studiet af Kunstteknikken, energisk og dybt søgende som han var. I Rom (hertil 1822) arbejdede han nu i den franske Smag, dog renset gennem et umiddelbart Studium efter Antikkerne, som han, sikkert ogsaa under Indflydelse fra Thorvaldsen (hvem han dog kun i mindre Grad staar i direkte Gældsforhold til), mere og mere droges hen imod, han skabte »Psyche, forladt af Amor«, »Amor i Snækken« (der gjorde Lykke paa Udstillingen i Paris 1827), »Paris med Æblet«, der egentlig først gav ham Position i Rom, »Merkur«, som Thorvaldsen udtalte sig meget anerkendende om, og »Amor med Mars'es Sværd«. 1828 fik F., efter lange Forhandlinger og talrige Udkast frem og tilbage, fra den svenske Konge Bestilling paa »Odin«, den første af de 3 Kolossalstatuer i Marmor af Nordens Guder (nu i Nationalmuseet i Stockholm), hvortil hans Navn vel særlig er knyttet. »Odin«, færdig 1831, og ved det ny Land, den indvinder, betydningsfuld for Sveriges Kunst, er fremstillet »med nordisk Sjæl og græsk Mejsel« som Stridens Gud med Spyd og Skjold paa Armen. Den er et interessant Forsøg — allerede i sin Ungdom havde F. gjort adskillige Udkast til lignende Emner — paa at give de lidet plastiske nordiske Glideskikkelser fast og typisk Form, beslægtet i sin Stræben med den Nydannelse, der udgik i Danmark fra Freund's (og Bissen's) Kunst. Et betydeligere Værk er dog hans prægtige sejrsstolte, selvbevidste »Tor« (der sammen med den tredje Statue, »Balder«, fremstillet som den uskyldsrene, forsagende, 1845 kunde sendes hjem til Stockholm). »Tor« er den personificerede Styrke, et Arbejde, der med dets kraftige Helhedsvirkning og dygtige Teknik har formaaet at give Indtrykket af den Urkraft, der knytter sig til Forestillingen om Tordenguden, selv om det ogsaa i meget støtter sig til antikke Kunsttraditioner. Disse holdt F. endvidere stærkt i Hævd i Løbet af det Spand af Aar, der laa imellem hans »Odin« og de andre nordiske Guder; hans Statuer af Venus og af Apollo (som Citerspiller) og hans »Amor og Psyche« vise hans Evne til at beherske den klassiske Form og levendegøre den gennem selvstændigt Naturstudium. I samme Tidsrum var F. ogsaa stærkt oplagen paa et andet Omraade, der snart skulde skaffe ham ny Triumfer: den historiske Monumentalskulptur; han gjorde talrige Udkast i den Retning, af hvilke flere senere i ændret Skikkelse skulde blive til Virkelighed, han udførte en Kolossalstatue af Gustaf Vasa(Upsala 1827), en Statue af Karl XIII (1832) m. m. Fra sit Ophold i Hjemmet 1845 (paa Rejsen dertil blev han meget indtagen i den tyske Billedhugger Rauch's Kunst, en Paavirkning, han sikkert ogsaa har udnyttet i sine nu kommende Arbejder) hjemførte han en Bestilling paa en Statue af Gustaf Adolf for Goteborg, kort i Forvejen var Karl Johan's Rytterstatue (Stockholm) bleven ham overdragen, og snart efter kom fra Stockholm's Borgerskab Bestillingen paa »Birger Jarl«. Denne ny »Trilogi«, hvis Værker alle afsløredes 1854 (da var F. igen i Sverige og fejredes stærkt), viser F.'s Kunst fra en ny Side og den bedagede Billedhuggers Evne til at leve sig ind i de forskelligartede Kulturperioder og i rammende monumentale Træk at give det for de 3 Konger karakteristiske. Gustaf Adolfs Statue i Goteborg er en Gentagelse af det originale Værk, der i Anledning af et Skibbrud ud for Helgoland solgtes til Byen Bremen, hvor det nu findes. Nationalmuseet i Stockholm opbevarer foruden de 3 nordiske Guder »Apollo«, »Venus«, »Karl XIII« samt en Mængde af F.'s Gipsmodeller og Udkast. — Ejendommelig for F.'s Kunst — der ogsaa vandt ydre Paaskønnelse gennem hans Udnævnelse (1839) til Professor ved Stockholm's Kunstakademi m. m. — er dens langsomme Udvikling; F., »hvis Mejsel var dyppet i Forstand«, arbejdede sig tungt frem Skridt for Skridt, ihærdig søgende, prøvende, lavende Udkast paa Udkast, som kasseredes, indtil Værket endelig stod der mandig-stærkt, helstøbt og med den langsomme, men sikre Tilegnelses Ligevægt; langsomt modnet skabte han først højt op i Manddomsaarene sine lødigste Værker. (Litt.: J. Böttiger, »B. E. F.«; Beskow's Afhandl. i Svenska Akad. Handl., Del 28; G. Planche i »Rev. d. deux mondes« [1855]; Leconte, Pragtværk med Gengivelser af F.'s Værker: *L'oeuvre de F.* [1856]; Nordensvan, »Svensk Konst« I, S. 114—130 [1892]). *A. Hk.*

Foggia [fâ'ddza], indtil 1871 kaldet Capitanata, Provins i Syditalien, udgør den nordlige Del af Landskabet Apulien og begrænses af Provinserne Bari, Potenza, Avellino, Benevento og Cam-

pobasso samt Adriaterhavet, der her afsætter Manfredonia-Bugten. Arealet er 7,648 □ Km. med (1891) 393,500 Indb. o: 51 paa I □ Km. Den vestlige Del af Provinsen opfyldes af Apenninernes østlige Udløbere, der naa lige til Hovedstaden F. og tabe sig i den store apuliske Slette, Tavogliere di Puglia, der opfylder den største Del af Provinsen, og som afsondrer det mærkelige isolerede Bjærgland Monte Gargano paa Halvøen N. f. Manfredonia-Bugten fra Apenninernes Bjærgsystem. De mere betydelige Floder ere Fortore, der udmunder N. f. Halvøen, Candelaro, Cervaro, Carapella og Ofanto S. f. denne. Kysten er i det hele flad og savner gode Havne, men har flere store Strandsøer, Laguner, som Lago di Lesina og di Varano mod Nord samt Lago di Salpi og Pantano Salso mod Syd. Skønt Klimaet er meget varmt og tørt, er Sletten dog meget frugtbar med store *Olivenplantninger*, men særlig værdifuld ved sine udmærkede Græsgange, der om Vinteren tjene til Opholdssted for de talrige Faare- og Gedeflokke, der om Sommeren finde deres Føde i Bjærgene. Kvægavl og Agerbrug ere saaledes Befolkningens Hovederhverv, medens Fiskeriet kun er ubetydeligt og Bjærgværksdriften og Industrien ere rent forsvindende. Provinsen gennemskæres af den adriatiske Kystbane, der fra Hovedstaden sender en Sidelinie til Napoli. Provinsen deles i 3 Kredse: Bovino, F. og San Severo. — Hovedstaden F. ligger i Sletten og danner Knudepunktet for Banelinierne Ancona—F.—Otranto og F.—Caserta—Napoli med Forgrening til Candela samt for 5 større Landeveje. (1891) 44,000 Indb. Den er Sædet for Provinsens administrative, kirkelige og militære Myndigheder, og blandt dens Bygningsværker maa foruden flere Oldtidsminder fremhæves den gamle Domkirke, bygget 1172 af Robert Guiscard, Resterne af Frederik II's Palads og en storartet Søjlegang, der danner Adgangen til den offentlige Have. F. er Landskabet Apulien's Hovedhandelsstad og har bl. a. et meget besøgt Marked i Dagene fra 8.—20. Maj, hvor der især omsættes Vin, Olie, Uld, Korn, Kapers og Kvæg. — I Nærheden ligge Ruinerne af den gamle Stad Arpi. *C. A.*

Fogh, Carl Johan, dansk Skolemand og Geognost, født i Aalborg 8. Decbr. 1824, død i Kjøbenhavn 16. Jan. 1879. Han blev Student 1842 og fik derefter Ansættelse som Huslærer paa Møen, hvor hans Interesse for Mineralogi og Geognosi vaktes. 1850 blev han Amanuensis hos Forchhammer ved Universitetets mineralogiske Museum, vandt s. A. Universitetets Guldmedaille for en geognostisk Prisopgave og tog Magisterkonferens i Naturhistorie. 1851—53 var han Huslærer hos en dansk Familie i New York, hvor han med Iver studerede det praktiske Skolevæsen. 1854 udgav han »Et Par Ord om Friskolen i Amerika og den danske Folkeskole«. Efter et Ophold i England og Irland blev han s. A. Lærer ved Metropolitanskolen, 1856 Adjunkt og 1860 Overlærer. Som Docent i Jordbundslære ved Landbohøjskolen virkede han samtidig 1858—69. Som pædagogisk Forfatter var han stærkt paavirket af de amerikanske og engelske Skoleforhold og arbejdede ivrig for Reformationer baade i den lærde Skole og Folkeskolen. Som Lærer i Naturvidenskaberne udfoldede han en ikke ringe Virksomhed og udgav bl. a. den bekendte Lærebog »Geologiens Hovedsætninger« [1874]. Mest bekendt er dog hans »Geognostiske Skitser fra Møen« [1857], der indeholder en Række selvstændige Iagttagelser. Han oversatte og bearbejdede Cotta's »Geologiske Billeder« [1859] og var 1854—79 Medredaktør af »Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben«. ***J. C.***

Foglia [få'lja], Flod i Italien, udspringer i de toskanske Apenniner ved Sestino, løber mod Øst og udmunder i Adriaterhavet ved Pesaro. *V. R.*

Fogliani [fålja'ni], Ludovico, italiensk Musikteoretiker, død i Modena ca. 1539. I hans *Musica theorica* [1529] opstiller han først af alle efter Ptolemaios og Didymos de Beregninger af den store Terts (4 : 5) og af den store og den lille Heltone, hvormed den moderne Bestemmelse af Intervallerne indledes. *A. H.*

Foglietta [fåljet'ta], Vin- og Brændevinsmaal a 4 Quartucci (Cartocci), i den tidligere Kirkestat (Rom) = 0,456, i Bologna = 0,327 Lit. *N. J. B.*

Foibe (græ.: »den lysende«), i den græske Mytologi Datter af Uranos og Gaia, ved Koios Moder til Asteria og Leto, saaledes Bedstemoder til Apollon, før hvem F. skal have forestaaet Oraklet i Delfoi. Hos senere Digtere er F. Søster til Foibos Apollon og følgelig Tilnavn til Artemis. — F. er ogsaa et hyppigt græsk Kvindenavn, der bl. a. bares af en Kvinde i Kenchreae ved Korinth, der var kristen Diakonisse og roses af Paulus (Rom. 16, 1 ff.); hans Brev til Romerne er rimeligvis blevet overbragt af hende. *V. S.*

Foibidas, spartansk Feltherre, der 383 f. Chr. afsendtes med en Hjælpehær til Thrakien og undervejs besatte Theben's Borg i Forstaaelse med Lederen af det spartansksindede Parti, Leontiades. Da Borgen nogle Aar senere igen kom i Modpartiets Hænder, blev F. af Agesilaos ansat som Guvernør i Thespiai og faldt under et Udfald mod Thebanerne. *K. H.*

Foibos (græ.: »den lysende«), hyppigt Tilnavn til Apollon (s. d.); i overført Betydning bruges F. undertiden for Svulst, Bombast, Glans uden Indhold. *V. S.*

Foinike (græ. *Φοινίκη*) (Fønikien) kaldtes af Oldtidens Grækere den mellemste Del af Middelhavets Østkyst fra N. f. Bjærget Karmel indtil lige over for Øen Cypern. Som Nordgrænse nævnedes gerne Floden Eleutheros (nu Nar-el-kebir); men den en Del nordligere liggende Øby Arvad (Arados, nu Ruad)var med sit Distrikt paa Fastlandet og de der liggende Byer Antarados og Marathos utvivlsomt fønikisk, medens de øvrige Egne N. f. Eleutheros, bl. a. Byen Simyra, S. f. Arvad, aldrig synes at have været nøjere knyttede til F. F. bestod i det væsentlige af Byer, der med deres tilhørende Distrikter gerne dannede smaa Stater. De vigtigste vare (foruden Arvad): Gebal (Byblos, nu Dshebal), Berytos (Beirut), Sidon (nu Saida), Zor (Tyros, nu Tor), hvortil maa føjes: Tripolis (nu Tarablus). Nogle mindre Byer som Akko (St. Jean d'Acre), Sarepta o. fl. a. synes altid at have været afhængige af de større Byer. F. dannes for største Delen af et fladt, men yderst smalt Kystland; men Landet er ikke nogen sammenhængende Slette, da Libanon's Bjærge paa flere Steder, f. Eks. ved Rasen-nakuraS. f. Tyros, ved Nar-el-Kelb's Udløb, o. s. v. danne Forbjærge, der falde lodret af mod Havet,

saaledes at Forbindelsen mellem de enkelte Dele af F. er besværlig. Hvor meget af Libanon's vestlige Affald der hørte med til F., kan ikke bestemt afgøres; det var desuden forskelligt til forskellige Tider. I F. have flere fra Libanon kommende Floder deres Udløb, saaledes Belos (nu Nar-Naman) ved Akko, Leontes (nu Nar-Kasmieh eller el-Litani, der gennnembryder Libanon's Hovedkæde), Tamyros(nu Nar-el-Damur), Lykos (nu Nar-el-kelb), Adonis (Nar-Ibrahim), Eleutheros o. s. v. Oprindelsen til Navnet F. kendes ikke. I ægyptiske Indskrifter omtr. Aar 1500 f. Chr. omtales et fremmed Folk, der havde nøje Forbindelse med Ægypterne, og som disse kalde *Fenkhu*. 1., men at dette Folk hører hjemme i F., kan ikke bevises. At F. er kaldt saaledes paa Grund af, at der i Landet vokser Palmetræer (græ. *φοίνιξ*, »et Palmetræ« og »en Føniker«), kan ikke sluttes af det Palmetræ, man ser paa græske Mønter fra Landet. F. er ikke særlig rigt paa Palmer. Fønikerne kaldte sig oprindelig selv hverken Føniker (græ. *Φοίνικες*) e. De benævnede sig uden Tvivl Kanaanitter og regnede deres Land til Kanaan. I Virkeligheden stode de i sproglig Henseende Kanaan's gamle Beboere meget nær, som det fremgaar af de skriftlige Mindesmærker fra F., der kun ere lidet forskellige fra Hebraisk (se Fønikisk Sprog). I F. fandtes der i Oldtiden en egen Litteratur, ogsaa historiske Optegnelser (der i en senere Tid bl. a. benyttedes af græske Historikere, saaledes af Menandros fra Efesos og Dios); men alle disse Skrifter ere uheldigvis tabte paa et Par Uddrag nær, der ere bevarede af Josefos; de ere for øvrigt meget værdifulde, da de indeholde en Kongeliste; desværre bestaa de kun af faa Linier. Da Kilderne flyde saa sparsomt, er vort Kendskab til F. og dets gamle Historie meget mangelfuldt. Af gamle ægyptiske og assyriske Indskrifter og fra Bibelen kunne vi hente en Del værdifulde Oplysninger, ligesom ogsaa fra græske og romerske Forfattere. Af Vigtighed ere ogsaa Oldsagsfund fra F. ligesom ogsaa Mindesmærker og Oldtidslevninger, som endnu findes i Landet (beskrevne af E. Renan, der 1860—61 ledede den franske Ekspedition til Landet, i »Mission de Phénicie« [Paris 1865—74] med Atlas). Senere er der gjort et stort Fund ved Saida af mange pragtfulde Sarkofager (nu i Museet i Konstantinopel), beskrevne af Hamdi Bey og Th. Reinach: »La nécropole royale de Sidon« [Paris 1896]. Særlig Interesse have de Oldsager, der have fønikiske Indskrifter, samlede i *Corpus Inscriptionum Semiticarum* [Paris 1881 ff.]; de længste læses paa Kong Esmunezer's og Kong Tabnit's Sarkofager og paa en Tavle fra Byblos. Ifølge Herodot og andre græske Forfattere skulle Fønikerne stamme fra Kystlande ved den persiske Bugt, men denne Efterretning har næppe noget Værd og har rimeligvis intet andet at støtte sig til, end at der i den persiske Bugt ligger en 0, Tylos, hvis Navn minder om Tyros; maaske er ogsaa Fortællingen om Israelitternes Vandringer fra Syden bleven overført paa Fønikerne. Forskellige Hypoteser, som nyere lærde have fremsat om Fønikernes Herkomst og Oprindelse, have ligeledes intet Værd. Den første Gang, vi høre noget om F., er i de ægyptiske Kongers Sejrsindskrifter fra omtr. Aar 1500. Thotmes III gjorde sig til Herre over det meste af Syrien, ogsaa over F. De vigtigste Byer havde dengang de samme Navne, som de bære i Bibelen. Man ser af de ægyptiske Indskrifter, at der i de syriske Byer dengang herskede en rig Industri, hvis Frembringelser højlig skattedes af Ægypterne, der for øvrigt selv havde en højt udviklet, men fra den asiatiske forskellig Industri. Blandt Hjemstederne for Industrien nævnes Byerne i Landskabet Kefa (uden Tvivl F,). Fra Slutningen af det ægyptiske Herredømme til under Amenhotep IV have vi en Række Breve fra ægyptiske Statholdere i fønikiske og andre syriske Byer. De bede i disse Farao om Forstærkninger, da Fjenden stadig gør Fremskridt. Disse Breve, der ere affattede paa Babylonsk og ere skrevne med Kileskrift paabrændte Lertavler, ere fundne i Tell-el-Amarna; de fleste findes i London (udgivne af Budge og Bezold) og i Berlin (udgivne af Abel og Winckler); de ere oversatte paa Engelsk (i »Records of the Past« V og VI), Fransk og Tysk (samlet tysk Oversættelse 1896 i »Keilschriftliche Bibliotek«, Bd. V); et Uddrag af Indholdet (ved Prof. Sayce) findes i Flinders Petrie's »History of Egypt«, Bd. II [1896]. I nogle af Brevene (om syriske Prinsessers Udstyr) findes mange Industrigenstande nævnede men mærkeligt nok er der hverken i F. eller andet Steds fundet noget eneste Stykke, som kan henføres til denne gamle Industrivirksomhed i F. og det øvrige Syrien, medmindre nogle af de indførte Stykker i Schliemann's Fund i Mykene kunne stamme herfra. Under Ramses II kom F. atter en Tid under Ægypten; i en ægyptisk Papyrus (Anastasi I) finde vi en Art Rejsebeskrivelse (»Moharens Rejse«) fra denne Tid, hvor Sarepta, Sidon, Tyros og Gabuna d. e. Gebal nævnes (Chabas »Voyage d'un Egyptien« [Paris 1866]). Af de homeriske Digte se vi, at der fra F., særlig fra Sidon i den Tid, da Digtene fremstode, dreves udbredt Handel og Skibsfart paa Middelhavets Kyster, bl. a. til de græske Øer og Kyster, og man antog her, at de kostbare Varer, de falbøde, vare Frembringelser af den hjemlige Industri i F. Dette var sikkert ogsaa for en Del Tilfældet; men da Markedet var stort og Hjemmet lille, hentede Fønikerne mange Varer hos andre Folk, især fra Ægypten, Babylonien og Assyrien, og bragte dem over Havet. I dette Tidsrum (fra Aar 1500 f. Chr.) falder sikkert ogsaa Anlægget af de ældre fønikiske Handelskontorer og Kolonier paa Afrika's Nordkyst, Øerne i Middelhavet og i Spanien. Fra flere Lande hentede de Raamateriale, Purpurmuslinger ved de græske Kyster, Sølv i Spanien o. s. v. Undertiden dreve de selv Bjærgværker. Et af de Lande, hvor Fønikerne tidligst nedsatte sig i Mængde, var Øen Cypern. I den ældste Tid var Sidon Midtpunkt i F.; men omtr. fra Aar 1000 træder denne By i Skygge for Tyros, hvis Konge Hiram stod i venskabeligt Forhold til David og Salomo og af denne fik aftraadt et Landskab i Galilaia til Erstatning for den Hjælp, han ydede ham ved hans Byggeforetagender. Hiram byggede flere Templer o. a. i Tyros. Sammen med Salomo drev Hiram Skibsfart paa det røde Hav og handlede paa det guldrige Ofir (s. d.). Som Maal for Fønikernes lange Farter paa Middelhavet nævner Bibelen Tarshish (s. d.), som man plejer at antage for Tartessos. Det gode Forhold til Israel vedvarede i den følgende Tid, og Achab (ca. 875—54'; tog Jesabel, Datter af Itobal eller Etbaal, »Sidoniernes

Konge«, til Ægte. Af en Liste over Hiram's Efterfølgere hos Josefos (se ovenf.) ser man, at Kongen i Tyros dengang netop havde dette Navn, og der kan derfor næppe være Tvivl om, at Achab's Svigerfader residerede i Tyros. For øvrigt se vi af den samme Liste, at der i den forudgaaende Tid havde været Uroligheder i Tyros, og at en Mand af ikke kongelig Æt, Kong Abdastartes'es Ammes Søn, hævede sig op paa Tronen. Først Itobal, Astarte's Præst og sikkert Ætling af Hiram, bragte atter Ro til Veje og hævede Tyros til høj Grad af Magt og Rigdom. Ny Uroligheder henimod Aar 800 førte til Anlægget af Karthago (s. d.). Allerede længe forinden (mindst fra 870) havde F. maattet betale Tribut til de assyriske Konger, der stadig trængte længere frem i Syrien, men herved knækkedes ikke Byernes Velstand. Først da Assyrernes Fordringer stege, og da Tyros søgte at afryste Aaget, kom det til en haard Krig med Salmaneser (Salmanassar); men da vi uheldigvis ikke have historiske Indskrifter fra denne Konge, ere de nærmere Omstændigheder os ukendte. At slutte efter et Uddrag af Menandros, synes Tyros at have fortsat Kampen i 5 Aar (726—21), medens de andre Stæder hurtig overgave sig. Ved denne Lejlighed synes Sidon, der rimeligvis havde staaet under Tyros, at have faaet egne Konger, thi i den følgende Tid finde vi i Assyrernes Indskrifter nævnet Konger i Sidon, ligesom i Tyros, Gebal og Arvad. Tyros maatte til sidst kapitulere, men Afspærringen havde tilføjet Tyros'es Magt et stort Knæk; Handelen søgte andre Veje, og Byens Anseelse i de fønikiske Kolonier sank. Sidon er nu atter den første By i F. Den søger gentagne Gange at befri sig fra Assyrernes Aag, først 701 under Senacherib, siden 680 under Assurhaddon. Den sidste straffede Frafaldet haardt; Tyros kommer herved atter frem i første Linie og holder sig her omtrent et Aarhundrede. Da det assyriske Herredømme over Syrien gik tabt, kom F. atter i nøjere Forbindelse med Ægypten. Under Neko omsejlede Fønikerne Afrika, en Rejse, der efter Herodot tog 3 Aar. Snart efter fik F. ny Herrer, idet Babylonierne forjoge Ægypterne fra Syrien. Apries søgte vel at vinde F. tilbage og tog Sidon med Storm; men Babylonierne fik snart Overhaand; Juda Rige faldt 588, og 587 blev Tyros atter indesluttet, hvad der endte med, at Byen efter 13 Aars Blokade maatte kapitulere. Medlemmer af Kongehuset maatte gaa som Fanger eller Gidsler til Babylon; thi i de følgende Aar faar Tyros ofte sine Konger fra Babylon; af og til regeres Byen af to Suffeter og ikke af Konger. Imedens disse Begivenheder foregik, var Fønikernes Handelsherredømme stadig blevet indskrænket, særlig derved, at Grækernes Handel og Søfart udviklede sig stærkt. Til Gengæld søgte Fønikerne at aabne ny Veje, men disse kom mere Kolonierne, især Karthago, end Moderlandet til gode. Da Babylon faldt 538, kom F. under Perserne, under hvem F. i det hele synes at have nydt ikke ringe Frihed. F. hørte til 5. Satrapi og dannede saa at sige Persernes Admiralstat. Fønikiske Skibe kæmpede i Perserkrigene ofte mod Grækerne. Imidlertid var F. ikke altid tilfreds med at staa under Persien. Da Ochos (359) havde lidt Nederlag i Kampen med Ægypterne, rejste Sidon sig under sin Konge, Tennes, men Udfaldet blev meget sørgeligt. Sidon opbrændtes, og 40,000 af Indbyggerne omkom, og hele F. maatte atter underkaste sig Perserne. Omtrent til 4. Aarh. maa rimeligvis de ovenfor nævnte sidoniske Konger Esmunezer og Tabnit henføres. Da Alexander den Store kom til F., underkastede hele Landet sig paa Tyros nær, der forsvarede sig tappert i 7 Maaneder, men til sidst faldt Byen, da Belejrerne havde ført en Dæmning ud lil den 0, hvorpaa Tyros laa. I den følgende Tid stod F. afvekslende under Ptolemæere og Seleukider; men flere af Byerne havde oftere en vis Selvstændighed. I dette Tidsrum udbredte græsk Sprog og Smag sig stærkt i F. Allerede forinden var det gamle nationale Sprog forsvundet og afløst af Aramæisk, hvorimod det gamle Sprog endnu i Aarhundreder holdt sig i nogle af Kolonierne i Afrika. I Kejsertiden havde Byerne i F. endnu en Del Industri, men Handelen og Skibsfarten var ikke stor. F. deler fra nu af Skæbne med det øvrige Syrien, stod under Rom, Konstantinopel, Arabere, Tyrker, Korsfarere og atter under Tyrkerne. — Hvor langt de gamle Fønikere have udstrakt deres Søreiser, er det vanskeligt at afgøre. Man har fundet fønikiske Mønter paa Azorerne. Man antager ogsaa, at Fønikerne have hentet Tin i Britannien; men det kan ikke bevises, og endnu mindre, at de have hentet Rav i Jylland og Preussen. Ifølge en Formodning af Professor Sven Nilsson skulde den nordiske Bronzealder skyldes Fønikerne, men denne Mening har ikke det mindste for sig. Gamle Forfattere nævne forskellige Byer ved Middelhavet som fønikiske Kolonier; Fund af Gravpladser med fønikiske Oldsager og Indskrifter i Afrika, paa Sardinien o. s. v. vise, at der paa Findestedet fordum har været fønikiske Byer eller Kvarterer. Et fønikisk Kvarter fandtes f. Eks. i Memfis. Hos gamle Forfattere prises oftere den fønikiske Industri og anses Fønikerne for Opfindere af Glasset, af den røde og blaa Purpurfarve o. s. v. Glasset er dog snarere opfundet i Ægypten. Bogstavskriftens Opfindelse henføres ogsaa til F., maaske med Rette. Den fønikiske Kunst synes, at dømme efter det, der er levnet os, at have haft overmaade liden Originalitet. Den fulgte fremmede Forbilleder, i ældre Tider ægyptiske og babylonske eller assyriske, i senere Tider græske. Hvad Statsforfatningen angik, beherskedes de større Byer af Konger. Ved Siden af dem stod et mægtigt Aristokrati. Antallet af Slaver var sikkert meget stort. I senere Tider synes Kongemagten at være afskaffet; i Stedet valgte man Suffeter som i Karthago. Om Religionen i F. vides ikke meget; F. dannede ikke noget Hele i Henseende til Religion. I nogle Byer stod en kvindelig Guddom i Spidsen, saaledes i Sidon (Astarte) og i Gebal (Byblos), i andre en mandlig; i Tyros var Melkart (»Bykongen«) Hovedgud. Under dem stode forskellige andre Guder, hvis Navne bl. a. forekomme som Dele af Personnavne; endelig gode og onde Aander o. s. v. Et Skrift om gammel fønikisk Religion, der forfattedes af Filon fra Byblos omtr. 100 e. Chr., og som han henførte til Sankoniation (s. d.), har efter de Brudstykker, Eusebios har bevaret, vel indeholdt nogle virkelige Overleveringer, men var vist mest en fri Komposition afringe Værd. (Litt.: Movers, «Phonizier« [1840—56]; Kenrick, *Phoenicia* [Lond. 1857]; G. Rawlinson, *Phoenicia* [Lond.

1889]; R. Pietschmann, »Geschichte von Phönizien« [Leipzig 1889]; Vald. Schmidt, »Assyriens og Ægyptens gamle Historie«, II [Kbhvn. 1878]; Perrot et Chipiez, *Histoire del' Art l'*III [Paris 1884]). *V. S.*

Foinix, 1) efter den græske Mytologi Søn af Agenor og Broder til Europa, efter hvis Rov han sendtes ud at lede efter hende; men da han ikke var i Stand til at løse sin Opgave at finde hende, vilde han ikke vende hjem, men nedsatte sig paa Afrika's Kyst. Det er klart, at F. er en Personifikation af det fønikiske Folk, deres Farter og Nybygder. 2) græsk Heros, Søn af Amyntor og Kleobule (efter andre Hippodameia), flygtede bort Ira Hjemmet, da Faderen var skinsyg paa ham. Han fandt gæstmild Modtagelse hos Peleus, der gjorde ham til Konge over Doloperne og betroede ham sin Søn Achilleus'es Opdragelse. F. fulgte siden med denne paa Toget mod Troja. *V. S.*

Foix [fwa'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Ariége, Hovedstad i Arrond. F., tidligere Hovedstad i Grevskabet F. (der kom ind under Kronen med Huset Bourbon's Tronbestigelse og nu udgør største Delen af Dep. Ariège), smukt beliggende ved Foden af Pyrenæerne og ved Ariège's venstre Bred, har (1891) 6,300 (med Kommune 7,600) Indb. Det er en uregelmæssig bygget By med nogen Industri og Handel og Levninger af et gammelt Slot, som flere Gange nævnes i Frankrig's Historie, og i hvis underjordiske Fængsler mange af Albigenserne lede Døden. I Hugenotkrigene led F. meget. *H. TV.*

Foix [fwa'], sydfransk Højadelsfamilie, der har faaet Navn af det ligelydende Grevskab paa Nordsiden af Pyrenæerne. Slægtens Stammefader er Roger den Gamle (ca. 1000), Greve af Cominges. Til Slægtens mere bekendte Medlemmer høre: Raimond Roger, der sammen med Filip August deltog i det 3. Korstog og senere var en tro Tilhænger af Raimond af Toulouse, paa hvis Side han kæmpede tappert i Albigenserkrigene mod de franske Hære under Simon af Montfort. Sønnen Roger Bernard II kaldet den Store (død 1241) støttede ligeledes en Tid lang Huset Toulouse, indtil han 1229 maatte underkaste sig Kirken og Kongemagten. Hidtil havde Greverne af F. kun indirekte været Kronens Vasaller, men Roger IV (død 1265) gav sig ind under Kong Ludvig den Hellige og kæmpede som hans Lensmand i Aragonien. Gaston III kaldet Phébus (*Phoebus*) (1343—91) var den sidste, men ogsaa den mest berømte Mand i den ældre Linie. Han var tapper og pragtlysten, ret en Type paa Tidens Ridderskikkelser, men tillige en dygtig Administrator og Politiker, der forstod at skærme sine Besiddelser mod Hundredeaarskrigenes Rædsler. I Begyndelsen sluttede han sig til Frankrig, men da Johan den Gode begunstigede Huset F.'s Dødsfjende Greven af Armagnac, holdt han sig uden for Krigsbegivenhederne og forstod at overholde en klog Neutralitet. 1356 foretog han et Korstog til Preussen, og efter sin Hjemkomst fejdede han mod Kongens Undersaatter i Languedoc og fangede sin Fjende Greven af Armagnac, for hvis Løsepenge han holdt et prægtigt Hof, der beundredes af Froissart. Sin eneste Søn med Agnes af Navarra havde han ladet sulte ihjel, og ved sin Død testamenterede han derfor den franske Krone sine Lande, der bleve givne til en Efterkommer af Gaston I, Mathieu, Vikomte af Castelbon, som døde barnløs 1398. Hans Søster Isabella, gift med Archambaud af Grailly, gjorde Fordring paa Besiddelserne og naaede sit Maal ved at underkaste sig Frankrig. Archambaud døde 1412, og hans ældte Søn, Jean I (1412—36), arvede F.. Castelbon, Béarn og Bigorre. Jean sluttede sig til det burgundiske Parti i Frankrig, men var for øvrigt en meget upaalidelig Forbundsfælle. Med Jeanne d'Albret havde han Sønnen Gaston IV af F. og Béarn (1436—72), der var gift med Eleonore af Navarra. Han tog livlig Del i Kampen mod Englænderne i Guienne, og til Tak ophøjede Karl VII Grevskabet, der 1447 var blevet forøget ved Købet af Narbonne, til et Pairgrevskab og lod F.'s ældste Søn Gaston ægte sin Datter Magdalene. Under Ludvig XI stod Gaston ligeledes i høj Gunst; han var kgl. Statholder i Guienne og Languedoc, men da han svigtede sin Herres Sag ved 1471 at slutte sig til Karl den Dristige af Burgund, blev han fordreven og døde i Landflygtighed i Navarra. Sønnen Gaston var alt i Forvejen død, og F. og Béarn tilfaldt derfor Sønnesønnen Frants Phøbus (1472—82), som gennem sin Bedstemoder Eleonore, en Datter af Johan af Aragonien og Navarra, arvede dette sidste Land (1479), hvorved F. og Navarra forenedes. Hans Søster og Arving Katharina ægtede 1484 Jean d'Albret, under hvem Kongeriget Navarra opløstes. Ferdinand den Katolske erobrede 1512, hvad der laa S. f. Pyrenæerne, og Resten gik 1548 over til Huset Bourbon, der 1589 bragte det direkte under Kronen, saa at Henrik IV var den sidste selvstændige Greve af F. Fra Huset F. adskilte der sig i Tidernes Løb en Mængde Sidegrene, af hvilke dog ingen har faaet større Betydning. Om Gaston af F. (død 1512) se Gaston. *M. M.*

Fojnica, Foinitza, By i Bosnien, Kreds Serajevo, 50 Km. V. f. Serajevo. (1885) 1,600 Indb., hvoraf 700 Muhamedanere, Resten græske Katolikker. Store Smeltehytter og Handel med Jærn fra de bosniske Malmbjærge. Paa en Klippe uden for Byen ligger et Franciskanerkloster, der er bekendt som det rigeste i hele Landet. *C. A.*

Fok, et Sejl. Paa Raasejlere er F. det underste Raasejl paa Fokkemasten (Fortoppen) og er fastsurret (underslaaet) paa Fokkeraaen; paa Skibe uden Raasejl betegner F. det inderste Stagsejl, nærmest ved Fokkemasten. Sidstnævnte Sejl kaldes i Raasejlere Stagfokken eller Fokke-Stagsejl. I Smaaskibe, der have en løs Raa for ude, findes undertiden en saakaldet Bredfok: et løst Sejl af rektangulær Form (dog forsynet med en trekantet Flig foroven), som ved tre Ophalere hejses op under Enderne (Nokkerne) og over Midten af Raaen. *C. L. W.*

Fokaia (Phocæa), en af de 12 ioniske Kolonier i Lilleasien, havde en ypperlig Havn, foran hvilken der laa en lille 0 Bakchion, der var bebygget med Templer og Paladser; Indbyggerne af F. vare de første Grækere, der foretoge lange Sørejser, og de kom helt over til Spanien. Da Perserne under Harpagos belejrede Byen, udvandrede mange til Corsica, hvor de grundlagde Alalia (Aleria). Senere tog F. Parti for Antiochos III af Syrien og blev indtagen af Romerne; men Byen eksisterede langt ned i Kejsertiden, og Ruinerne kaldes endnu Karad ha-Fokia.

Blandt F.'s Kolonier var den vigtigste Massalia (Marseille). *K. H.*

Fokāl (lat.), vedrørende Fokus (Brændpunkt).

Fokiān se Fukian.

Fokĭon, attisk Feltherre, født ca. 402 f. Chr., Discipel af Platon og Ven med Xenokrates, deltog tidlig i Chabrias'es Felttog og anførte i Slaget ved Naxos (376) med Held den attiske Flaades venstre Fløj; som Opkræver af Tributten vandt han derpaa Forbundsfællernes Tillid ved sin Ærlighed og Retfærdighedsfølelse, og hans Ubestikkelighed skaffede ham en saadan Agtelse i Athen, at han 45 Gange blev valgt til Strateg. 350 kom han Eretria til Hjælp mod Filip af Makedonien og sejrede over ham ved Tamynai; 341 fordrev han de af Makedonien afhængige Smaatyranner paa Euboia og genoprettede Athen's Indflydelse; 339 forsvarede han Byzantion mod Filip og hjalp derpaa Megara mod Theben. F. ansaa Kampen mod Makedonien for frugtesløs og skadelig og raadede derfor efter Slaget ved Chaironeia til Underkastelse; ligeledes søgte han efter Alexander's Død at forhindre Frafaldet fra Makedonien, men førte dog en Hær imod den makedoniske Feltherre Mikion, der efter en Sejr til Søs (323) landede ved Rhamnus i Attika, og slog ham tilbage. Efter Slaget ved Krannon (322) blev F. som Fredsmægler sendt til Antipatros, men kunde ikke opnaa lempelige Vilkaar; selv blev han tillige med Demades Leder af den aristokratiske Forfatning, som Antipatros indførte. Da han 319 havde fraraadet at slutte sig til Polysperchon, som lovede at genoprette Demokratiet, og dennes Søn Alexander var landet i Attika, blev F. anklaget for Forræderi og maatte tømme Giftbægeret (317). F. er bleven meget forskellig bedømt, alt efter den Maade, hvorpaa man har betragtet Athen's og Grækenland's Kamp mod Makedonien; men hans personlige Hæderlighed og Nidkærhed i sine Pligters Opfyldelse har vundet alles Beundring. Hans Levned er skildret af Cornelius Nepos og Plutarch. (Litt.: Bernays, »Phokion und seine neueren Beurteiler« [Berlin 1881]). *K. H.*

Fōkis, Landskab i det gamle Grækenland, begrænset af de epiknemidiske og opuntiske Lokreres Land, Boiotien, den korinthiske Bugt, de ozoliske Lokreres Land og Doris, ca. 2,260 □ Km. stort; det omfattede 3 Dele, mod Nord den øvre Kefisos-Dal, i Midten Parnasos'es Højland og mod Syden smal Kyststrimmel med lavere Højder. De ældste Indbyggere kaldes Leleger; i den historiske Tid var Befolkningen aiolisk. I Perserkrigene stod F. paa Hellenernes Side, og Landet blev ødelagt af Xerxes'es Hær paa Thessalernes Anstiftelse; i den peloponnesiske Krig holdt F. med Athen. Efter Slaget ved Leuktra var F. afhængigt af Theben, men blev selvstændigt igen ved Epaminondas'es Død. Størst Betydning havde F. derved, at det indeholdt det højtansete delfiske Orakel, og om Tilsynsretten over dette drejede de saakaldte hellige Krige sig; i den første hellige Krig ca. 600 f. Chr. blev den rige og mægtige Stad Krisa ødelagt, den anden (355 — 46) endte med Fokiernes Nederlag og politiske Tilintetgørelse. Efter Slaget ved Chaironeia delte F. de andre Helleneres Skæbne; efter Alexander's Død kæmpede Fokierne sammen med Athenerne mod Antipatros og udmærkede sig i senere i Kampen mod de fremtrængende Kelter. Efter Delfoi var Elateia den vigtigste By; desuden Abai, Havnestaden Kirrha, Antikyra, Daulis o. a. Under Romernes Herredømme hørte F. til Provinsen Achaea. *K. H.*

Fokkemast, forreste Mast paa et Skib. I egentlig Forstand betegner F. kun den underste Afdeling af Forrejsningen, hvis andre Stykker bestaa af Forstangen og Forre-Bramstang, men hvor Misforstaaelse ikke kan ske, anvendes Betegnelsen ogsaa om hele Fortoppen under eet (se i øvrigt Takkelage). *C. LW.*

Fokkesejl se Fok.

Fokke **Simonsz,** Arend, hollandsk Forfatter og Kobberstikker, født 1755 i Amsterdam, død smst. 15. Novbr. 1812. Han førte et meget virksomt og tillige omvekslende Liv, var snart Udgiver, snart Lærer og Foredragsholder og snart Journalist. Hans litterære Arbejder ere ogsaa mange og mangeartede, efter 18. Aarh.'s Opfattelse ansaa han intet menneskeligt for at være sig uvedkommende og var parat til at behandle ethvert som helst Emne i en vis abstrakt-filosoferende Almindelighed. Et af hans største Værker er: »Boertige reis door Europa« i 7 Dele [Haag 1803]. En Gade i Amsterdam er opkaldt efter ham. *A. I.*

Fokkestag, Søudtryk: eet eller to svære Tove, som udgaa fra Fokkemastens Top lige ved Mærset og ere fastgjorte ved Rodenden af Bovsprydet. Det tjener til at støtte Fokkemasten fremefter og — da denne Mast atter ved Tove forstøtter Stortoppen, der paa sin Side afgiver Forstøtning til den agterste Top, Krydsrejsningen — kan siges til Dels at være Hovedforstøtningen for hele Skibets Takkelage. *C. L. W.*

Fokomeli (græ.) kaldes en Form af Misfostre, hvor de i og for sig veludviklede Hænder og Fødder udspringe umiddelbart fra Kroppen, idet Arme og Ben mangle. Navnet F. (af φώκη, Sæl og μέλος, Lem) antyder den herved opstaaede Lighed med Sælhundenes Luffer. Om F.'s Aarsager vides intet. *S. B.*

Fokschani se Focsani.

Fokstuen, en Fjældstue (s. d.) 10 Km. N. f. Stationen Dombaas i Gudbrandsdalen. Ved Siden af de Bygninger, som underholdes af Staten, er der nu opført et stort Hotel, hvor der kan modtages indtil 80 Sanatorie-Gæster. Gaarden ligger 990 M. o. H. ved den ny Vej, som forbinder Gudbrandsdalen med Opdal; tidligere laa den noget længere mod Syd ved den lille Bæk Garaaen, der løber over den gamle Hovedvej fra Dovre over Fjældet Harbaken. Denne gamle Vej ses endnu tydelig. *J. F. W. H.*

Fokus (lat.) d. s. s. Brændpunkt (s. d.).

Fokylĭdes fra Milet, græsk Digter, ca. 540 f. Chr., af hvis fyndige Tankesprog i Heksametre og Disticha der kun findes faa Fragmenter (samlede i Bergk's *Poetae lyrici Graeci,* Bd. II). Under F.'s Navn gaar et Digt paa 230 Heksametre, der er forfattet efter 200 f. Chr. af en alexandrinsk Jøde. (Litt.: Bernays, »Ueber das Phokylideische Gedicht« [Berlin 1856]). *K. H.*

Fol. (lat.), paa Recepter, Forkortelse af Folia.

Fol., Forkortelse af Folio (s. d.).

Fol. At være i F. d. v. s. at være med Føl (drægtige Hopper). *H. G.*

Folard [fåla!r], Jean Charles, fransk Militærforfatter, født 13. Febr. 1669, død 23. Marts 1752 i Avignon. Allerede i sit 16. Aar traadte han mod sin Faders Ønske som frivillig ind i Hæren. Faderen fik ham vel igen ud af Tjenesten og indespærrede ham i et Kloster, fra hvilket han dog snart undslap for atter at træde ind i Hæren. 19 Aar gl. udnævntes han til Løjtnant, deltog i Felttogene under Ludvig XIV og var en Tid Adjutant hos Hertugen af Vendome. Hans Forfængelighed skaffede ham mange Fjender, og ved Fredsslutningen forlod han Frankrig og gik til Malta, hvor han i Riddernes Rækker kæmpede mod Tyrkerne. Ogsaa her kom han i personlige Stridigheder og traadte i svensk Tjeneste, hvor han forblev til Karl XII's Død 1718, da han vendte tilbage til Frankrig. Han udmærkede sig særlig ved Belejringen af Frederikshald. Af hans Skrifter kunne fremhæves: »Nouvelles découvertes sur la guerre« [Paris 1724], hans Hovedværk: »Histoire de Polybe avec commentaires« [Paris 1827—30], der vakte stor Opsigt og bekæmpedes, navnlig af Guichard (Frederik den Store har givet et Resumé af dette Arbejde under Titlen »Esprit du chevalier F.« [1761]), »Fonctions et devoirs d'un officier de camp« [Paris 1733] og »Mémoires pour servir à l'histoire du chevalier F.« [Regensburg 1753]. *B.P.B.*

Fold, Indhegning for Husdyr, som skulle afspærres paa en mindre Del af en Mark for at optage den der voksende Afgrøde. Foldning anvendes dels paa Græs- og Kløvermarker, dels paa Arealer med andre Foderplanter, saasom Lucerne, F.sparsette, Vikker og Rodfrugter. Det af Husdyrene, som hyppigst røgtes i F., er Faaret, navnlig Kødfaaret, som vanskelig lader sig vogte i Flok saaledes som Merinosfaaret. Det Areal, der indhegnes, er af forskellig Størrelse efter Afgrødens Rigelighed, og i enkelte Tilfælde afspærres kun en smal for F. voksende Foder (se Fig. 4). Materialet, som F. ere lavede af, disses Konstruktion og den Maade, hvorpaa de opstilles, ere i øvrigt ret vekslende (Fig. 1—4). Til F. kan man ogsaa regne de permanente Indhegninger, som ofte findes i Nærheden af og i Reglen kunne sættes i Forbindelse med Staldbygningerne. Saadanne Tumlepladser (Vænger, Løbegaarde, Folehaver) ere meget fordelagtige, navnlig i hygieinisk Henseende, fordi man med Lethed kan slippe Dyrene (baade Heste, Kvæg, Faar og Svin samt Fjerkræ) ud i dem saavel om Sommeren som om Vinteren, hvilket fremfor alt er til stor Gavn for Ungkreaturernes Trivsel, og de burde derfor ikke savnes

Fig. 1.

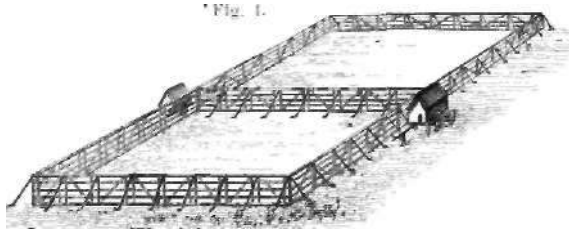

En Dobbelt-Fold, hvis enkelte Led ere af Træ og befæstede til Pæle (Foldestivere), der nedrammes i Jorden. Medens Faarene ere i den ene Afdeling, opstilles den anden.

Fig. 2.

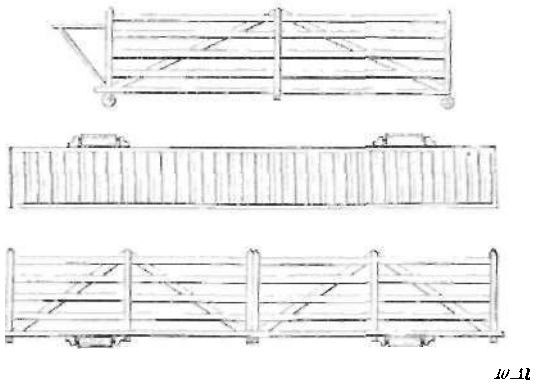

3. C. Drewsen's Faarefold med Koderhæk, benyttet paa Strandmollen 1814. *a* Folden set fra Siden, *b* den indvendige Side af Foderhækken, c den modsatte Side af Folden.

Fig. 3.

Ku Foldestiver. Træpinden foroven fastgøres paa Foldens Led.

Fig. 1.

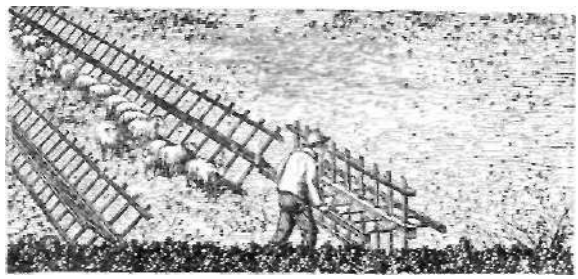

Brown's Patent-Fold.

Strimmel ad Gangen ved Hjælp af transportable F. (Flyttefolde med Aabninger, gennem hvilke Dyrene kunne stikke Hovederne for at æde det uden

i noget velordnet Landbrug. I Danmark, hvor Faareavl efter en større Maalestok nutildags ikke er meget almindelig, er Foldning heller ikke meget brugt, men andre Steder, og navnlig i England, ses den overordentlig hyppig og er en i flere Henseender særdeles hensigtsmæssig Foranstaltning, idet man derved sparer Arbejdskraft til Hjemkørsel af Foder og til Udkørsel samt Spredning af Gødning. *H. G.*

Fold, Betegnelse for visse Afgrøders Størrelse. Oprindelig forstod man ved et vist Antal F. det samme Tal Gange Udsæden; naar f. Eks. I Td. Udsæd havde givet en Afgrøde paa 15 Td., uanset paa hvor stort Areal denne Afgrøde var vokset, sagde man at have avlet 15 F. I denne Betydning blev imidlertid Foldudbyttet i mange Tilfælde en højst ubestemt og upraktisk Værdimaaler. Af praktiske Grunde er man derfor i Danmark efterhaanden gaaet over til at lægge en anden Betydning i Ordet, idet man nu ved F. hyppigst forstaar Tønder (Korn eller Frø) pr. Td. Land ; ved f. Eks. 15 F. forstaar man saaledes nu i Alm. 15 Tdr. pr. Td. Land uden Hensyn til Udsædsmængden. Ved Overgangen til Metersystemet vil man antagelig ved F. forstaa Hektoliter pr. Hektar. *K. H--n.*

Foldalen gennemstrømmes af Folla, som med Kilder op under Fokstuen paa Dovre Fjæld løber fra Nordvest mod Sydøst og har Udløb i Glommen ved Lille-Elvedalen's Kirke. Gennem Dalen fører en meget benyttet Hovedvej til Sanatorierne paa Dovre, Fokstuen, Jerkin og Kongsvold. Dalener Anneks til Lille-Elvedalen og hører under dette Herred (se Lille-Elvedalen's Herred). *J. F. W. H.*

Foldblad se Veratrum.

Foldemøbler. Foldebord, et Bord, hvis Plade delvis kan slaas ned, idet de bevægelige Stykker gaa paa Hængsler (Klapbord), eller ogsaa en Bordplade, hvis ene Side ved Hængsler, Ringe e. l. er fastgjort ved Væggen, saa at den kan hægtes op ad denne og slaas ned. I den sidste Stilling hviler Pladen paa Ben, der ved Hængsler ere befæstede paa Pladens Underside. Foldebænk (Fig. 1) har en bevægelig Ryglæne, som kan svinge om en Tap, befæstet i to Opstandere, siddende midt paa Bænkens Endestykker. Uden at Bænken flyttes, kan den saaledes efter Ønske gives Front til to modsatte Sider. I Middelalderen havde den sin Plads foran det aabne Ildsted og man kunde, liggende paa den, skærme sig mod Straalevarmen ved at lægge Ryggen om mod Ilden. F. anvendtes til i 1880'erne i sjællandske Bondestuer, endnu som Kahytsinventar og Promenadebænk. Foldestol (gammel-tysk *faltstuel*, gammel-fransk *faudestueill*, senere *fauteuil*), var bygget til at folde (lægge) sammen og fremsættes til ceremonielt Brug. Den stod saaledes ved Kirkens Alter til Brug for Biskoppen eller under Messen for den celebrerende Præst og blev derefter Hæderssædet for Fyrster og høje Herrer. Disse Stole vare let transportable og medførtes paa de bestandige Rejser, der næsten udgjorde det daglige Liv for Middelalderens Herskere. Hosstaaende Illustration (Fig. 2) er tagen af et Haandskrift fra 1294, men lignende Billeder forekomme i endnu ældre fra 9. til 13. Aarh., og F. kan endog føres op til den romerske Tid. Den viser en Konge paa sin F., og den er saa høj, at hans Ben ikke naa Jorden, hvorfor en Skammel var dens nødvendige Appendiks. Disse Højsæder skabte Talemaaden at bestige, løfte, sætte paa Tronen. Stolen kan foldes sammen ved Hjælp af Tapper, anbragte i de krydsende Bens Skæ-

Fig. 1.

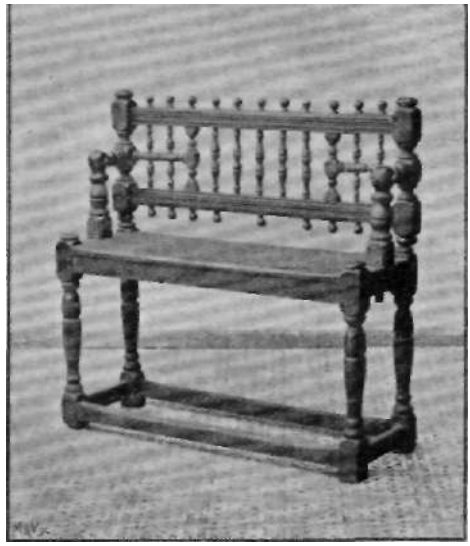

oldebænk.

ringspunkter. Senere bortfaldt Sammenfoldningen, men Stolen beholdt sin Form. Ryg og Arme bibeholdtes, og da Stolene i 16. Aarh. bleve almindelige og gaves forskellige Former, passende til Brugen, ansaas Stole uden Ryg eller Armlæner for de ringeste, medens Lænestolen, som den

Fig. 2.

Foldestol.

oprindelige, beholdt sin Fornemhed. I den sattes den fornemste Gæst, og det var adelig Forret at sidde i en saadan. Da det franske Akademi sliftedes, lode de højbaarne Medlemmer deres Lænestole bringe til Møderne for at distingvere sig fra de borgerlige; Kong Ludvig XIII hørte dette og

ombyttede hele Stolebesætningen med *fauteuils* og fastslog derved for bestandig Akademikernes indbyrdes Lighed. *Bernh. O.*

Foldenfjord. Der er for Tiden to Fjorde af dette Navn i Norge, af hvilke den sydligste gaar ind i Namdalen's Fogderi i nordre Trondhjem's Amt, den nordligste i Salten Fogderi, Nordland's Amt. Begge ere betydelige Fjorde og gaa langt ind i Landet. Den første regnes almindelig at begynde ved Rødø og Oxbaasheja paa Sydsiden og strækker sig under Navn af Ytre F. mellem disse og Øgruppen Vikten i østlig Retning og i en Længde af 70 Km. indtil Buøen. Denne Ytre F.'s Bredde er i Mundingen omkring 30 Km., men smalner snart af og er i den indre Del kun 5 Km. bred, den begrænses paa begge Sider af en Række Øer, mellem hvilke Fastlandet kun stikker frem i et Par smalle Halvøer paa Sydsiden. Paa denne Side gaa flere Fjorde ind, dækkede af de foranliggende Øer, saaledes i den indre Del Namsenfjord og Foldens Forlængelse Opløfjorden. Paa Nordsiden staar den ved flere Sunde, af hvilke kan mærkes Nærøsund, i Forbindelse med Helgeland. Ved Buøen i Fjordens nordøstre Hjørne begynder den saakaldte Indre F., der er en 58 Km. lang, ganske smal Fjord, hvis Bredde paa flere Steder gaar ned til mindre end 1 Km. Dens Hovedretning er fra Vest mod Øst, og den er omgiven af høje, bratte Fjælde afvekslende med smilende Bakker. Ytre Folden er berygtet som særdeles vejrhaardt og tillige paa Grund af den store Mængde over- og undervands Skær og Grunde som et overordentlig farligt Farvand.

F. i Salten gaar 40 Km. N. f. Bodø ind i østlig Retning fra Vestfjorden mellem Brændsund i Nord og Kjærringø i Syd, dækket af Øgruppen Fjærkvitingerne. Straks inden for Mundingen deler Fjorden sig i to, Nordfolden og Sørfolden, af hvilke den første med sin Forlængelse Mørkevikbotten har en Længde af ca. 50 Km., den sidste af ca. 40 Km. Nordfolden gaar i en Bue fra Nord til Øst og Sydøst, Sørfolden mod Syd, Øst og Sydøst, begge have en temmelig jævn Bredde af ca. 5 Km. og skille sig fra deres sydlige Navne ved at være ualmindelig fri for Skær og Grunde, endog af Øer findes kun yderst faa: Hjertøen ved Nordfolden's Indløb og den S. 0. f. denne ved Fløstad Kirke liggende Mosø ere de største. Begge F.'s Arme sende en Mængde større og mindre Grene ind i Fastlandet, saaledes Nordfolden Balkjosen paa Nordsiden, Mørkesvikbotten paa Østsiden og Stavfjorden paa Sydsiden. Sag fjordengaar i Øst ind ret for Fjordens Munding. Sørfolden har Navelsfjord og Sjunkfjord paa Vestsiden, Lerfjord og Tørfjord paa Østsiden. Fjorden er overalt omgiven af vilde, forrevne Fjælde med mange spidse Tinder; den befares af en Lokalbaad fra Bodø, men ligger uden for den egentlige Hovedroute og er derfor kun lidet kendt. — I Middelalderen bar endnu en af Norge's større Fjorde Navnet Folden, nemlig Christianiafjordeni den ydre Del fra Færder til Hurumlandet. *F. F. W. H.*

Folden Herreder, nordre og søndre, Salten's Fogderi, Nordland's Amt, (1891) Nordfolden 1,911 Indb., Sørfolden 2,316 Indb., ligger omkring de ensbenævnte Arme af Foldenfjord, dog saaledes, at Nordfolden Herred tillige indbefatter det paa Sydsiden af Fjordens Munding ud mod Vestfjorden liggende lille Præstegæld Kjærringø. Begge Herreder danne for øvrigt eet Præstegæld Folden, hvori Sørfolden med Hovedkirke ved Rørvig og Kapel ved Rørstad er Hovedsogn, medens Nordfolden med Kirke ved Gaarden af samme Navn er Anneks. Paa Vestsiden begrænset af Havet gaar Folden paa Østsiden ind til de evige Sne- og Ismarker paa den svenske Grænse, mod Nord følger Grænsen Vandskellet over Stegen og Hammerø, mod Syd hører Nordsiden af Møstfjorden til Kjærringø, men derpaa følges Halvøen, som ligger mellem Sørfolden og Skjerstadfjorden. Overalt fyldte af høje Fjælde, der paa de fleste Steder gaa lige ned i de trange Fjorde, frembyde begge Herreder et selv for Nordland sjældent Syn af fantastiske Tindeformer. I Kjærringø ligger Kjærringen lige op for Kirken; noget længere inde ved Fjordmundingen den kraterformede Strandtind, og inde ved Sjunkfjorden den høje Sjunktind. Paa den anden Side Fjorden ses atter en Tinderække, hvoriblandt Smørklumpen og op for Rørstad Kapel den spidse tilsyneladende ubestigelige Rørstadtind; paa Nordsiden af Nordfolden ere Tindeformationerne mindre fremtrædende; de Tinder, man ser, ligge længere inde over mod TysfjoTden, men Fjældene ende ogsaa her i den spidse, ud mod Havet liggende Brændtind. Mod Øst stiger Fjældet og naar paa Grænsen op i de store Jøkler, Linajækna, Olmalajækna og Tulpajækna. Mellem Tinderne ligge dybe Dale med stride Elve og store Vande, næsten i hver af de mange Sidearme løber ud en større eller mindre Elv. De største komme Øst fra, og man har sydligst i Tørfjorden Andkilelven, der har Udspring paa Grænsen, gaar gennem det store Sila Vand og derpaa Nord over gennem Andkilvandene ud i Fjorden ved Medgaard; længere mod Nord i samme Fjords nordlige Gren falder Storskogelven, som kommer fra Tulpajækna og dannes af 3 Grene, Afløb for hver sit store Vand. I Lerfjorden falde ligeledes to Elve, sydligst Sørelven, Afløb for Foldens største Vand Gukkisjavre, og længere mod Nord Gjer el ven, der gaar gennem Kobbevand, bekendt for sine smukke Omgivelser. I Nordfolden findes kun enkelte kortere Dalfører; mærkes kunne Mørkesvikdalen med flere store Vande, Hopsdalen, hvorfra Overgang til Sagvandsdalen og det lave Eide, som fører over fra Balkjosen i Folden til Strømfjorden i Hammerø; ogsaa ved Nordfolden Kirke fører et Eide over til Leinæsfjorden. Fjældene ere for det meste nøgne, kun i de indre Fjordbunde findes lidt Birkeskov, Græsgangene ere bedre, men Sætre findes ikke, og Fædriften er i det hele ringe, inde i Østfjældene vandre en Del Lapper om med deres Rener. De dyrkbare Strækninger findes næsten udelukkende langs Fjordens Bredder, men selv her er Bebygningen spredt og Gaardene smaa. Af større Gaarde kunne mærkes Kjærringø Handelsted, Hjertø og Rørvik, Djupvik i Bunden af Sørfolden har Betydning som Endepunkt for den over Fauskeidet til Skjerstadfjorden førende Landevej. De bekendte Marmorlejer i Fauske (de Ankerske Marmorbrud) gaa helt over og endog

forbi Djupvik. Klimaet er raat og koldt, og Foldenfjorden berygtet for sine Kastevinde. Almuens Hovednæring er Deltagelse i de store Fiskerier, men den økonomiske Forfatning er mindre god. Veje findes kun over de ovennævnte Eider, for øvrigt er man henvist til Baaden, dog gaar der to Gange om Ugen Lokalbaad rundt om Fjorden fra og til Bodø. Herredernes Areal er 2,270 □ Km., hvoraf 40 □ Km. Ferskvand. *J. F W. H.*

Foldereid Herred, Namdalen's Fogderi, nordre Trondhjem's Amt, (1891) 1,019 Indb., er Anneks til Kolvereid Præstegæld og indbefatter den østlige Del af dette omkring den indre Del af den lange, smalle Indre Foldenfjord. Denne er omgiven af Fjælde, som tiltage i Højde, jo længere Øst over man kommer, men ikke danne nogen sammenhængende Masse, da Terrainet paa flere Steder er gennembrudt af mindre Dalfører. Den største Fjældgruppe ligger paa Sydsiden af den Vest mod Øst gaaende Fjord og afskæres først ved dennes Bund af Rosendalelven; den har forskellige Navne efter de mange Smaadale og Vande, hvorved de enkelte mindre Partier skilles, saaledes i Vest Skjolden med det trigonometriske Punkt af samme Navn — 614 M. højt — længere mod Øst Bogafjæld 588 M. og østligst Kvitfjæld 805 M. Omtrent midt paa Fjorden afskærer den fra Øst mod Vest gaaende Bergsdal med Bergsvandet, et af F. H. største Vand, og dens Fortsættelse over til Gaarden Svinstien, et eget isoleret liggende Fjæld, som under Navn af Kaalaafjæld naar en Højde af 597 M. Det er særdeles brat paa de tre Sider, kun mod Fjorden falder det jævnere og gaar over i Bakker. Paa Nordsiden af Fjorden er Fjældmassen ved det egentlige Foldereid, der fører over til Bindalsfjorden's Arm Kolbotn og er ganske lavt, delt i to bestemte Afsnit, af hvilke det vestlige ved Sjølstadelven's Dalfører atter er delt i to meget kuperede og sønderrevne Partier, hvis højeste Punkter ere Haltussen 600 M. i den vestlige og Grønlandsfjæld i den østlige Del. 0. f. Foldereid ere Herredets højeste Fjælde, Grænsen mod Naboherredet gaar her over en Række Toppe, adskilte ved Dale, hvori Bække løbe Vest over ned mod Foldenfjord; de højeste af disse ere: Aunefjæld 828 M., Nonsfjæld 933 M. og Vesteraaklumpen 908 M. Fjældene ere i den lavere Del bedækkede med god, men meget udhugget Granskov, i den højere liggende findes gode Græsgange, hvorfor ikke saa faa Sætre. Bebygningen er væsentlig knyttet til den 36 Km. lange Fjords Bredder og til enkelte af de større Dalfører, saaledes Rosendalelven's, tættest er den omkring Kirken, der ligger ved Foldereidet. Veje føre over til Bindalen over Eidet og langs Kolbotn, ligeledes fra Kirken langs Fjorden Vest over til Aarfor og Sjølstad, og fra Bunden af Fjorden langs Elven til Gaarden Rosendal i Grong. Fjorden befares af et Lokalskib med Anløbssteder i Aarfor, Foldereid og Heimnæs. Dyrket Mark findes næsten udelukkende langs Fjordens Bredder, hvor Fjældsiderne flere Steder gaa over i Bakkeskraaninger, det haardc Klima med fugtige og stormfulde Vintre, langt Foraar og taagefulde Somre er lidet heldigt for Agerbrug. Fædrift og Fiskeri ere derfor Indbyggernes Hovednæringskilder, hertil kommer Skovdrift. Herredets Areal er 513 □ Km., heraf ere 12,4 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Foldesnegl (Voluta), Slægt af Familien *Volutidae* af Forgællesneglenes Orden. Den tykke Skal har en stor Munding og et Udsnit ved Grunden. Skalsøjlen er forsynet med flere parallelt løbende Folder. Dyret har en meget stor Fod og et tilbagebøjet Aanderør. Tænderne paa Tungebaandet sidde i een Række (Rachiglossa). Slægten er navnlig udbredt i de store Verdenshave og tæller ca. 70 nulevende Arter. *A. C. J.*

Foldet (bot.) kaldes 1) Bladlejet, naar Pladen i Knoppen er a) regelmæssig sammenlagt i flere Læg efter Sideribberne, f. Eks. hos Avnbøg, Løvefod og Bøg, eller b) uregelmæssig sammenlagt baade paa langs og paa tværs, f. Eks. hos Rabarber, Kronbladene hos Valmue; 2) Frøhviden, der da ogsaa betegnes marmoreret (ruminat), naar Frøskallen mere eller mindre regelmæssig bugter sig ind i den (f. Eks. hos Muskat. Vedbend). *V. A. P.*

Foldfrø (*Laserpitium* Tourn.), Slægt af Skærmplanter, Urter med fjersnitdelte Blade og talrige Straaler i Skærmene. Frugterne ere sammentrykte fra Ryggen og have vingede Biribber. 32 Arter; heraf vokser Bredbladet F. (Z. *latifolium* L.) i Danmark, men er meget sjælden. Den har 2—3 Gange delte, paa Undersiden blaagrønne Blade med hjertedannede Afsnit; Storsvøbet er mangebladet. Kronbladene ere hvide. Den vokser i Skove, blomstrer i Juli—August og bliver 0,80—1 M. høj. *A. M.*

Foldharve se Harve.

Foldhat (*Helvella* L.), Slægt af Sæksvampe; deres i Reglen anselige Frugtlegemer bestaa af en opret, oftest grubet Fod, som paa Spidsen bærer en kappeformet, nedhængende, uregelmæssig lappet, foldet Hat, paa hvis Overflade Sporelejet er udbredt; dette bestaar af kølleformet udvidede Hyfespidser, Sporesækkene, som hver indeholde 8 encellede Sporer, der ved en særegen Mekanisme slynges ud af Sækkene. Udslyngningen sker samtidig fra en stor Mængde Sække, og man ser da ligesom en Støvsky stige op fra Svampen. Mellem Sporesækkene findes en Mængde tynde, golde Hyfespidser, de saakaldte Safttraade. De fleste Arter ere

Kruset Foldhat.

spiselige. Den almindeligste Art, Kruset F. (*H. crispa* L.), er hvid eller hvidgul, sjældnere brunlig, med en stærkt grubet, 5—15 Cm. høj Fod og en 2—8 Cm. bred, uregelmæssig lappet-kruset Hat; vokser om Efteraaret flokvis paa fugtige Steder i Skove. Grubet F. (*H. lacunosa* Afz.) er ligeledes ret almindelig i Skove; den ligner i Form og Størrelse meget foregaaende, men dens Farve er graalig-sortgraa. Elastisk F. (*H. elastica* Bull.) med slankere Fod og sammentrykt, tolappet, elastisk, gulhvid Hat findes hist og her i Skove og paa Enge. *C. R.*

Foldhvepse se Gedehamse.

Foldingbro, i det sydvestlige Nørrejylland, Ribe Amt, Malt Herred, Folding Sogn, beliggende ca. 4 Km. N. 0. f. Ribe ved Broen over Kongeaaen, er Toldsted paa den dansk-tyske Grænse. *ff. W.*

Foldning (geol.) se Lejringsforhold.

Fole, ung Hest (fra 2. til Slutn. af 4. Aar).

Fole, at, d. s. s. at føde Føl.

Folehave se Fold.

Foléngo, Teofilo, italiensk Digter, født 8. Novbr. 1492 i Cipada ved Mantova, død 9. Decbr. 1544 ved Bassano. I en Alder af 16 Aar gik han i et Benediktinerkloster i Brescia, men foreløbig blev han snart færdig med sit Munkeliv, og han levede da nogle Aar uden for Klosteret, indtil han atter (1519 ell. 1520) vendte tilbage dertil. Men heller ikke denne Gang forblev han der; thi 1526 var han Huslærer hos en Adelsmand af Slægten Orsini, og ikke længe efter fjernede han sig, efter eget Sigende, i den Grad fra Kirkens Lære, at han var nær ved at blive Lutheraner. Dog 35 Aar gl. kastede han sig igen i Katolicismens Arme, indtraadte paa ny i Benediktinerordenen og forlod den nu ikke mere, idet han først opholdt sig paa Sicilien, navnlig i og ved Palermo, og siden i det norditalienske Kloster Santa Croce i Campese. F. har især skrevet under Pseudonym Merlinus Coccajus, i et underligt Sprog, lavet sammen af Latin og Italiensk, »det Makaroniske«, saaledes kaldet efter hans »Macaronica«, der udkom i Venezia 1517, fuldstændigere 1521; Benævnelsen er siden den Tid bleven gængs for et saadant komisk Blandingssprog. »Macaronica« udgøres for største Delen af et burlesk Heltedigt, hvis Hovedfigur er Baldus fra Cipada, umaadelig drastisk, men meget morsomt; F. kan i visse Maader betragtes som Rabelais's Forgænger. Bogen kom i mange senere Udgaver, de fleste dog med Udeladelser, og blev mærkeligt nok ogsaa oversat paa Fransk. »Orlandino«, som han udgav i Venezia 1526 under Pseudonym Limerno Pitocco, er et parodisk Ridderepos paa Italiensk, men rigtignok ikke rent Italiensk, hvis Emne er Roland's Ungdom; dristig Spot, ikke alene over Munkenes Fraadseri o. desl., men ogsaa over romersk-katolske Dogmer, indtager megen Plads deri. I »Chaos del Triperuno« [Venezia 1527], paa Latin, Italiensk og Makaronisk, dels i Prosa, dels i Vers, er han imidlertid angrende og ortodoks troende, og hans sidste Værker, deriblandt nogle Dramaer, vare rent religiøse. (Litt.: Attilio Portioli, *Le opere maccheroniche di Merlin Cocai* [Mantova 1882—83; 3. Bd. 1890]; F. Berlinghieri, *T. F. e la poesia maccheronica* [Genova 1875]; G. di Marzo, *Drammatiche rappresentazioni in Sicilia* [Palermo 1876]). *E. G.*

Folerit, en hvid, vokslignende Varietet af Kaolin.

Foley [fo!uli], John Henry, engelsk Billedhugger, født 24. Maj 1818 i Dublin, død 27. Aug. 1874 i London. F., der kom paa Dublin's *Society of art,* derefter paa London's Akademi, gjorde sig først bemærket ved Idealfigurer af dygtigt Formstudium, der deler sig imellem de antikke Kunstoverleveringer og en mere personlig Virkelighedsskildring: »Abel's Død« [1839], Gruppen »Ino og Bacchus« [1840], der særlig henledede Opmærksomheden paa ham, det betydelige Arbejde »Yngling ved en Flod« [1844]; senere skabte F., der nærmest sluttede sig til den Chantrey'ske Billedhuggerskole, i samme Emnekreds »Moderen« [1851], »Caractacus« og »Egeria«, de sidste for Mansion House. Størst Betydning har han dog i Portrætfaget; han har saaledes skabt Statuerne af J. Hampden [1850] og Selden [1853] for de ny Parlamentshuse, Kolossalrytterstatuen af Lord Hardinge i Kalkutta, Statuen af Lord Clive i Shrewsbury, General Outram paa London's Waterloo-Plads, Lord S. Herbert i samme Bys Krigsministerium, Prins Albert i Hyde Park, O. Goldsmith og Burkes i Dublin etc. 1858 Medlem af London's Akademi. (Litt.: Monkhouse, *J. H. F.* [1875]). *A. Hk.*

Folgefonnen er en 280 □ Km. stor flad Snemark, som udbredersig om et Fjældplateau paa Vestsiden af Sørfjorden, en Sidearm til Hardangerfjorden paa Norge's Vestkyst. Bræens højeste Punkt ligger 1,650 M. o. H. Fra den udgaa flere Gletschere ned i de tilstødende Dale. De største ere Buarbræen og Bondhusbræen. I de senere Aar har man for Turisterne indrettet Slædefart over F. i Sommermaanederne. (Litt.: Sexe, »Om Snebræen F.« [Chra. 1864]). *H. R.*

Folia (lat.), Flertal af *Folium,* Blad, Blade. *F. Anthos,* Rosmarinblade; *F. Belladonnae,* Belladonnablade, Galnebærblade; *F. Bucco,* Buccoblade; *F. Cardui benedicti,* Korbendiktblade; *F. Coca,* Cocablade; *F. Digitalis,* Fingerbølblade; *F. Farfarae,* Hestehovblade; *F. Hederae,* Efeublade; *F. Hyoscyami,* Bulmeurtblade; *F. Jaborandi,* Jaborandiblade; *F. Juglandis,* Valnødblade; *F. Lauri,* Laurbærblade; *F. Melissae,* Melisseblade; *F. Menthae crispae* Krusemynteblade; *F. Menthae piperitae,* Pebermynteblade; *F. Menyanthis,* Bukkeblade; *F. Nicotianae,* Tobaksblade; *F. Salviae,* Salvieblade; *F. Sennae,* Sennesblade; *F. Stramonii,* Pigæbleblade; *F. Trifoliifibrini.* Bukkeblade; *F. Uvae Ursi,* Melbærblade. *A. B.*

Foliánt, en Bog i det største Format, det, der kaldes Folio (s. d.).

Folidolit, et graalig gult, finskællet, blødt Mineral fra Taberg i Sverige, bestaar overvejende af vandholdig, kiselsur Magnesia med noget Lerjord. *N. V. U.*

Folie (af lat. *folium,* Blad), meget tyndt Metalblad, navnlig af Sølv og Tin. Det tyndeste Pladesølv (Sølvfolie, ægte F.) kaldes Guldfolie, naar det er forgyldt paa den ene Side; de tyndeste guld- og sølvpletterede Kobberplader kaldes uægte F. ell. Kobberfolie. F. males med vegetabilske Farver i Husblas- eller Gelatineopløsning. Ægte F. anvendes navnlig til Indfatning af Ædelstene, Tinfolie til Spejlbelægning. *F. W.*

Folie [fåli'] (fr.), i Alm. svarende til dansk »Forrykthed«, altsaa noget mere partielt i Modsætning til Deliriet, den mere fuldstændige Forstyrrethed af hele Intelligensen. I nogle Sammensætninger har F. faaet en Plads i den psykiatriske Talebrug ogsaa uden for Frankrig, idet man ved Ordet med Tilføjelser betegner visse Sindssygdomsformer. Saaledes kalder man de cirkulære (s. d.) Sindssygdomme *F. circulaire*; ved *F. å deux, å trois* forstaas en Sygdomsform, hvor to (eller tre) sammen levende Personer ved gensidig Paavirkning blivelidende af ensartede Vrangforestillinger, f. Eks. Kverulantforrykthed. Saa snart ensartede Former paa lignende Maade angribe flere sammen levende Individer, faar man Overgangen til aandelige Epidemier; *F. du doute*, en Sindslidelse, der bestaar i, at Patienten lider under en Tvivlen om sine Handlingers Korrekthed; denne Tvivl paatvinger sig Patienten ganske imod hans Vidende (smlg. Tvangstankesygdom); *F. morale* (bedre kendt under det engelske Navn *moral insanity), F. raisonnante*, Sindssygdomsformer, hvor den syge forsøger at forklare sine forrykte Handlinger som ganske naturlige, bortforklare dem ved logiske Raisonnements (kan ogsaa hænge sammen med Tvangsforestillinger, Tvangshandlinger). *E. A. T.*

Folie [fåli'], Francois Jacques Philippe, belgisk Astronom, er født 11. Decbr. 1833 i Venloo ved Limburg, udnævntes 1868 til Professor i Astronomi og Geodæsi ved Universitetet i Liège og blev 1881 tillige Direktør for det nyoprettede Observatorium smst. 1885—96 var han Direktør for det kgl. Observatorium i Uccle (uden for Bruxelles). Foruden sine talrige Publikationer i det belgiske Videnskabsselskabs Annaler og Fagskrifter har F. skrevet: »Précis de géometrie élémentaire« [Liège 1876], »Recherches de géometrie supérieure« [Bruxelles 1878], »Douze tables pour le calcul des réductions stellaires« [smst. 1883], »Traité des réductions stellaires« I [smst. 1888], samt desuden oversat Clausius'es »Die mechanische Wärmetheorie«. I den sidste Tid har F. væsentlig beskæftiget sig med Studier over den daglige Nutation (s. d.) og med Revision af de astronomiske Konstanter. *J. Fr. S.*

Foliëring, at forsyne en Bogs Sider med fortløbende Tal.

Folies-Dramatiques, les [læfåli'dra.mati'k], Paris-Teater, oprettet 1831, har siden 1867 hovedsagelig dyrket Operetten og Feeriet.

Foligno [foli'ño], By i Italien, Hovedstad i Provinsen Perugia, ligger i den frugtbare umbriske Slette ved flere Jærnbaners og Vejes Skæringspunkt; med en smuk Katedral og flere Klostre. (1881) 8,753 Indb.; Hovednæringsveiene ere Garveri, Papir-, Syltetøj-, Vin-, Ol- og Silkefabrikation samt Handel. F. hed i Oldtiden *Fulginia*, og i Omegnen græssede det berømte hvide Offerkvæg. *V. R.*

Folio (af lat. *folium*, Blad), 1) betegner el Papir- og derefter Bogformat, nemlig et Stykke haandgjort Papir, sammenfoldet een Gang. Grænserne for Betegnelsen F. ere noget svævende; thi Papirfabrikanterne lave ikke altid Papiret i samme Størrelse, og naar man skal bestemme, om en Bog er i F., hvad der f. Eks. spiller en Rolle i de offentlige Biblioteker, har man væsentlig at holde sig til Vandmærkets Plads og Liniernes Retning i Papiret. I Danmark bruge Bogbinderne Benævnelsen F. om en Bog, hvis Højde er mindst 36 Cm. Meget stort F. kaldes i Alm. Imperialfolio. Folioformatet brugtes i ældre Tider meget mere end nu, da det mest kun anvendes til store Billedværker. *E. G.*

2) er en almindelig Betegnelse for den Konto i en Banks Bøger, hvorpaa noteres de Midler, der indsættes paa Anfordring rentefrit eller mod en lav Rente, saaledes at Kreditor kan disponere over dem ved Udstedelse af Anvisninger. Se Bank, S. 538. *E.M.*

Folium (lat.), Blad; i nyere Latin især Blad i en Bog. *F. rectum*, Forsiden af Bladet, modsat *F. versum*, Bagsiden (der kommer opad, naar Bladet vendes). *A. B. D.*

Folk er et noget ubestemt Udtryk, der kan betegne snart en Nation, snart samtlige Undersaatter i en Stat, snart de brede Befolkningslag. Skal man give dette Udtryk en ganske bestemt Mening, da bliver det den, som Sprogbrugen mere og mere angiver, nemlig som den af Bevidstheden om sin Samhørighed gennemtrængte Befolkning i en Stat. *C. St.*

Folkeafstemning. I de moderne Statssamfund, som i denne Henseende danne en Modsætning til Oldtidens klassiske Republikker, er det almindeligvis kun indirekte gennem Valget af en Repræsentant til de lovgivende og finansbevilgende Forsamlinger, at Befolkningen fra Regeringens Side kaldes til at tilkendegive sin Mening om de foreliggende politiske Spørgsmaal; den af Flertallet valgte møder da som Udtrykket for Flertallets Anskuelser i vedkommende Valgkreds. Men undtagelsesvis finder man dog ogsaa i den nyere Tid Eksempler paa, at Statsmagten har vendt sig direkte til Vælgerne for at æske deres Mening i eller andet særdeles vigtigt og brændende Anliggende; det er dette, der betegnes som F. eller Plebiscit. Fra Frankrig foreligger der saaledes ikke mindre end 3 Tilfælde, hvor Magthaverne ere tyede til F. for at faa deres Handlemaade godkendt af Folkeflertallet: efter Statskuppet af 18. Brumaire fra Napoleon I's Side, efter Statskuppet af 2. Decbr. 1851 fra Napoleon III's Side og endelig, da der var Spørgsmaal om at billige Frd. af 8. Maj 1870 om Modifikationer i det kejserlige Autokrati. Ogsaa i Italien har F. fundet Anvendelse i Aarene 1859 og 1878, da det gjaldt om at stadfæste de henholdsvis i disse Aar skete territoriale Afstaaelser og Udvidelser, ja selv i Danmark har F. været i alt Fald stillet i Udsigt, idet der i Prag-Fredens § 5 mellem Østerrig og Preussen udtrykkelig betinges Tilbagegiveise til Danmark af Nordslesvig's Distrikter, »saafremt Befolkningen ved en fri Stemmegivning udtaler Ønsket derom«, og den har i Virkeligheden endog været i praktisk Virksomhed, om end for el saare begrænset Omraade af Riget, da der i Henhold til Konventionen af 24. Oktbr. 1867 var Spørgsmaal om Billigelse fra paagældende Befolknings Side af Øerne St. Thomas'es og St. Jan's paatænkte Overdragelse til Nordamerika. *C. V. N.*

Folkebanker, Banker, der virke for Kredittens Udbredelse blandt de mindre bemidlede Befolkningsklasser. Se Bank S. 543.

Folkebiblioteker. Skønt den Tanke at gøre Bogverdenens Skatte tilgængelige for Folkets brede

Lag er gammel og Eksempler paa dens Virkeliggørelse ikke savnes i tidligere Tider (saaledes oprettede Hamburg 1529 et Stadbibliotek til alment Brug), er den planmæssige Grundlæggelse af F. som Dannelsesmiddel for hele Folket først begyndt i 19. Aarh. Efterhaanden er det forstaaet, at der her foreligger en Samfundssag, og at F. ogsaa angiver en af de Veje, ad hvilke det er muligt ikke blot at skaffe den brede Befolkning en Underholdning af bedre Art end de sædvanlige, men ogsaa at højne Folkets Aandsliv og skabe ny Livsværdier for det. Navnlig i de protestantiske Lande, hvor ogsaa en forbedret Folkeskole har skaffet Betingelserne til Veje ved at fremme Læseevne og Læselyst og Forstaaelse af Kundskabers Værdi, finder Bevægelsen for F. Støtte fra privat, social og offentlig Side, og særlig i de Lande, hvor Friheden er bedst befæstet og demokratiske Strømninger i god Forstand gøre sig stærkest gældende, begynder denne Bevægelse at faa Fart og maa betragtes som et betydningsfuldt Led i den Folkeoplysning, der ogsaa rent praktisk set bliver af større og større Betydning, jo mere den demokratiske Strømning breder sig: kun et oplyst Folk kan bære en demokratisk Forfatning. Denne Bevægelse begyndtes samtidig i England af W. Ewart (s. d.) og i »de forenede Stater« af Købmanden Bates i Boston, og begge Steder med afgjort Held. 1850 vedtog det engelske Parlament den saakaldte *Ewart Bill*, der senere er bleven suppleret ved forskellige *Public Libraries Acts*, og som bestemmer, at naar 10 af en Bys Borgere forlange det, skal Byraadet lade Borgerne afstemme om, hvorvidt Byen skal oprette en »fri Bogsamling« og til at dække Omkostningerne herved opkræve en særlig Skat af indtil 1 Penny af hvert skattepligtigt L. St. Loven blev først benyttet af Manchester, der for indsamlede 230,000 Kr. anskaffede en Bygning og 20,000 Bd., og Bevægelsen har faaet en saadan Udbredelse, at der nu (1896) i Storbritannien og Irland findes ca. 300 Folkebogsamlinger, oprettede dels ved den omtalte Skat, dels ved Gaver, og en Del af dem ere af betydelig Størrelse. Antallet af Bind er som oftest fra $^1/_6$ til $^1/_3$ af Indbyggernes Antal. Hver fri Bogsamling indeholder som oftest et Haandbibliotek, ofte paa flere Tusinde Bind, med Læsestue, et Udlaansbibliotek, Læsestue til Fremlæggelse af Aviser og Tidsskrifter, ret ofte ogsaa en Læsestue for Kvinder og enkelte Steder i England (London) ogsaa for Børn. Biblioteket søges, hvad Valget af Bøger angaar, afpasset efter Læsekredsens Fornødenheder, og Udlaanet udgør 1—3 aarlig for hver Indbygger; F. benyttes af alle, ogsaa flittig af Arbejderne. 1877 have de engelske F. sluttet sig sammen i en Forening *The library association of the united kingdom*, der holder aarlige Møder, udgiver et for F. vejledende Maanedsskrift o. s. v. og har afholdt Sommerkursus for vordende Bibliotekarer. De engelske Kolonier have fulgt Moderlandets Eksempel, ja Australien's F. have ligesom Amerika's indført Vandrebiblioteker, Bogkasser, der laanes ud til Landbogsamlinger. — De amerikanske F. vokse med endnu større Fart, støttede af rige Gaver fra private. 1850 talte de forenede Stater (bortset fra Skolebiblioteker) 1,560 Biblioteker med 2,5 Mill. Bd., 1885 5,340 Biblioteker med 20,5 Mill. Bd., deriblandt 424 fri Biblioteker (3,7 Mill. Bd.) med Udlaan og 153 fri Biblioteker (3,1 Mill. Bd.), der ikke tillode Udlaan. — Ogsaa i Østerrig, Frankrig, Tyskland er Sagen tagen op. Navnlig i Frankrig har man i den sidste Tid været overordentlig virksom; i de 4 Seme-Departementer blev der 1889—91 grundet ca. 200 F.; i Paris voksede deres Tal fra 11 med 60,000 Bd. (1879) til 71 med ca. 311,116 Bd. (1894). Den samlede Benyttelse (Hjemlaan og paa Læsesalen) af disse Paris'es F. var 1894 15,920,531. Stigningen i Udlaanet var fra gennemsnitlig 308 pr. 1000 Indb. i 1884 til 719 pr. 1000 Indb. i 1894. Tallet af de tyske F. kan paa Grund af manglende Statistik ikke angives, men der er Interesse for Sagen, og den arbejder sig godt frem.

For Danmark s Vedkommende maa først nævnes Kjøbenhavn's Kommunes F. 1885 oprettedes 6. af hvilke 2 vare forsynede med Læsestuer, og 1888 kom en 7. til, med tilsammen ca. 30,000 Bd. og et aarligt Udlaansantal af 284,000. Kommunen yder et aarligt Tilskud af 16,000 Kr. Ogsaa Frederiksberg Kommune har fulgt Eksemplet. Desuden findes der foruden ældre offentlige Bogsamlinger i forskellige af de større Byer (Stiftsbiblioteker, de lærde Skolers Biblioteker o. s. v.), der dog ikke have nævneværdig Betydning som F., en Mængde, ca. 1,000, Sogne- og Skolebogsamlinger, men de ere i Alm. meget smaa (gennemsnitlig vel ca. 300 Bd.). Af Institutioner, der med offentlig Understøttelse virke for Folkebogsamlinger, findes der to: »Udvalget for Folkeoplysningens Fremme« (Folkeskriftselskabet), der aarlig af Staten modtager 18,000 Kr., med hvilket det understøtter Sognebogsamlinger, Arbejderforeninger, Højskolebogsamlinger o. s. v., og »Komiteen til Understøttelse af Bogsamlinger«, til hvilken der aarlig bevilges 13,000 Kr. paa Finansloven, og som dermed understøtter Sognebogsamlinger og Skolebogsamlinger med Pengegaver.

Cl. W.

I Norge har Christiania siden 1781 i det af Kancelliraad Carl Deichmann (s. d.) til offentlig Brug der i Byen testamenterede Deichmann's Bibliotek et F., som nu (1896) tæller ca. 30,000 Bd., og som navnlig siden 1876 har øvet en gavnlig Virksomhed, støttet af Kommunestyrelsen og Sparebanken. Det aarlige Udlaan er ca. 22,000 Bd. En Omordning af dette F. efter moderne Principper med Læsesal og 4 Filialer i Bydele, der ligge fjernt fra Centrum, og navnlig med rigeligere Pengeunderstøttelse fra Kommunens og kommunale Institutioners Side er for Tiden (Novbr. 1896) under Forberedelse. — Det bedst udstyrede og stærkest benyttede F. i Norge er Bergen's offentlige Bibliotek, grundlagt ved Indkøb for subskriberede Midler af P. Botten Hansen's efterladte Bogsamling og aabnet Febr. 1874. Det tæller (1895) ca. 70,000 Bd., har en Læsesal, udlaaner aarlig ca. 45,000 Bd., drives for Kommunens Regning, medens Penge til Bogkøb og Indbinding bestrides af Byens Brændevinssamlag og Sparebank. Af Laantagerne var 1894 over 70 p. Ct. Arbejdere af alle Slags, smaa Haandværkere, smaa handlende, Bestillingsmænd og Lærere. Ca. 70 p. Ct. af det hele Udlaan var Skønlitteratur af enhver Art, til Dels paa fremmede Sprog. — Andre norske F. findes i Frederikshald, Fredriksstad..

Christianssand, Stavanger, Skien, Kragerø, Tromsø; alle have Tilskud dels af Kommunerne, dels af Sparebanker eller Brændevinssamlag. Overalt i Norge er Adgangen til Bogsamlingerne afgiftsfri. — Til Folkebogsamlinger ud over Landet (1896 ca. 300) er af Statskassen for Budgetaaret 1895—96 bevilget 16,500 Kr., saa at ingen Kommune erholder større Bevilling, end hvad der i samme Øjemed tilskydes, og aldrig af Statsmidler mere end 200 Kr. paa een Gang. *J. B. H.*

Statistikken med Hensyn til Brugen af Bøgernes Art i de forskellige Lande er ufuldkommen, men Erfaringen synes at vise, at Læserne i Alm. foretrække den lettere Digtning, Fortælling og Rejsebeskrivelser. Deri er der intet beklageligt, ogsaa dette virker til at underholde, forfriske, berige og løfte Forestillingslivet, og her findes jo ogsaa de aandelige Værdier, som de store folkelige Forfattere have udformet. Ved Siden deraf spores ogsaa en Tendens til at søge den egentlig belærende Litteratur. (Litt.: Jannasch, »Die Volksbibliotheken, ihre Aufgabe und ihre Organisation« [Berlin 1876]; Reyer, »Entwicklung und Organisation der Volksbibliotheken« [Leipzig 1893]; P. F. Aschrott, »Volksbibliothek und Volkshalle« [Berlin 1896]; W. I. Fletcher, *Public Libraries in America* [Lond. 1894]; Th. Greenwood, *Public Libraries, a history of themovement* [ny Udg., Lond. 1894, et Hovedværk]; Emm. de Saint-Albin, *Les bibliothèquesmunicipales de la ville de Paris* [Paris 1896]; A. S. Steenberg, »Folkebogsamlinger« [»Tilskueren«, 1894]; »Om et Bybibliothek i Kristiania«, med hist. og statist. Bilag af K. Fischer, J. B. Halvorsen og H. Tambs Lyche [Chra. 1897]). *Cl. W.*

Folkeblad, Dansk, var det første, som det 1835, af en Kreds af liberalt sindede Mænd, stiftede »Selskab for Trykkefrihedens rette Brug« udgav. Hensigten med Bladets Stiftelse var »at virke for Pressens rette Brug ved Pressen selv«, som H. C. Ørsted skrev i det første Nummer i en Artikel, der rigtignok var noget høj for »den mindre dannede Del af Borgerstanden, D. F. nærmest var bestemt for«. I Virkeligheden blev »D. F.« ogsaa snarere et Led i den mere maadeholdne Fraktion af det nationalliberale Partis Organisation; det holdtes og læstes af Bourgeoisiet, Universitetsprofessorer redigerede det og skreve i det. Vi nævne blot Navne som Ørsted, Algreen-Ussing, J. F. Schouw, Clausen, Allen og Monrad; de vise tilstrækkelig, hvilken snæver Kreds man i Virkeligheden tog Sigte paa. Den egentlige Politik blev ikke behandlet i Overensstemmelse med Programmet, der kun bød paa et Ugeblad til almindelig Oplysning. I de første Aargange fandtes en Del Oversættelser fra fremmed Litteratur, smaa originale Skildringer af hjemlige Forhold, men senere tog man mere Sigte paa Øjeblikket, og skønt Bladet aldrig førte et saa voldsomt Sprog som f. Eks. »Fædrelandet«, i Modsætning til hvis Radikalisme det til Dels var blevet stiftet, blev dog et Nummer af den sidste Aargang (1848), hvori en Artikel om »Adel og Embedsbesættelser«, beslaglagt. *J. Cl.*

Folkebladet, Navn paa flere norske Blade, af hvilke 1) det ældste, et Ugeblad, som udgaves i Christiania fra 1. Febr. 1831 til Udgangen af 1833, redigeret af en af Datidens mest kendte Oppositionspolitikere P. P. Flor (s. d.) m. fl., ifølge sin Programartikel vilde være »et ubesmittet Meddelelsesredskab for Folkets Trang i enhver Henseende«. Blandt Medarbejderne vare de mest bekendte Henrik Wergeland, af hvem der findes adskillige Digte og anonyme politiske Artikler i Bladet, og cand. jur. G. F. Krogh, som aabnede Bladet med en Række Artikler »Om Formandskaber i Menighederne«. Bladet beskæftigede sig næsten udelukkende med Norge's indre Politik og Økonomi; det gav i sin første Aargang derhos en kort Oversigt over Udlandets Begivenheder, navnlig over Polen's Opstand, og indeholdt desuden »de vigtigere Øvrighedens Bekendtgørelser«. Under Titlen findes i hvert Nummer hele Tiden en skiftende Række af Mottoer, politiske Kernesprog og Trossætninger, der tydeligvis for største Delen skyldes Wergeland. Bladets Indflydelse og Udbredelse i Samtiden var ikke saa stor, som dets historiske Interesse er bleven senere. — 2) Det endnu (1896) udkommende »F.« er et illustreret Ugeblad, som i de sidste 10 Aar har lagt Vind især paa gode Billeder af norsk Natur og Portrætter med Biografier af kendte Nordmænd. Det grundlagdes Jan. 1880 af Boghandler Alb. Cammermeyer som »et ugentligt illustreret Underholdningsblad for By og Bygd« og kom i tarveligt Udstyr som Tillæg til samme Forlæggers »Norsk Familieblad«. 1883 blev det solgt til Udgiveren af Bladet »Dagen«, Forfatteren T. B. Bull (s. d.), som fra Nytaar 1887 udvidede og forbedrede det baade i Henseende til Indhold og Udstyr, hvorefter dets Udbredelse som 14-dagliget Illustrationsblad med særlig omhyggelig redigerede Julehæfter tog adskilligt Opsving. Fra 1891 blev den litterære Ledelse overtagen af Hartvig Lassen. Det udkommer siden 1891 paa et Interessentskabs Forlag og indeholder ofte Bidrag af Norge's kendte Forfattere og Videnskabsmænd. — Om »Illustreret F.« og »Norsk F.« se Bjørnson, Bjørnstjerne, S. 61 ff. *J. B. H.*

Folkebøger o: Bøger, især af romantisk eller skæmtende Indhold, der have vundet Udbredelse i de ellers ikke læsende Dele af Befolkningen, idet de aftrykkes mangfoldige Gange i billige Smaahæfter. De fleste af disse Udgaver ere slidte op i de læsendes Hænder, saaledes at for mange F.'s Vedkommende den første Fremkomsttid vanskelig kan oplyses. — F. ere kun i de færreste Tilfælde skrevne med det Formaal at være Læsning for Menigmand. Det er en ældre Tids Litteraturværker, der fra de dannede synke ned til de ringere stillede; særlig har Middelalderens eventyrlige Heltedigtning sammen med dens indvandrede græske og østerlandske Romaner udgjort Hovedmassen af F. ned til vore Dage

I Danmark skete Begyndelsen ved, at en stor Del af Middelalderens sparsomme Forraad af dansk underholdende Læsning udgaves af Godfred af Ghemen: »Kejser Karl Magnus'es Krønike« [1501], »Flores og Blanzeflor« [1509], »Lucidarius« [1510], »Jesu Barndoms Historie« [1508], der alle (og især den første) satte sig fast i Folkets Yndest. De fulgtes af Novellen om Griseldis [1528] og af »Dværgekongen Laurin« [1689]. Men en endnu større Rolle kom den følgende Tid af 16. Aarh. til at spille ved at oversætte de ældre fremmede

Litteraturværker. Kristjern Pedersen gik i Spidsen med »Olger Danskes Krønike« [1534], oversat efter en fransk Roman og opfattet som et danmarkshistorisk Skrift. Den øvrige romantiske Litteratur fra Frankrig og Italien naaede Danmark med Tysk som Mellemled: »Kejser Octavianus« [1597], »Vigolejs med Guldhjulet« [17. Aarh.] og »Tristan og Isolde« [1592]; samt de mere eventyragtige: »Persenober« [1560] og »Melusina« [1613]. Bøgerne med kvindelig Hovedperson og af mere erotisk Art tilhøre især 17. Aarh.: »Den skønne Magellone« [1690], »Den taalmodige Helena« [1677], »Euriolus og Lucretia« [1668]. Fra Latin oversatte et Par boglærde Mænd de klassiske Emner i middelalderlig Behandling: »Alexander Magnus« [1623] og »Den trojanske Krig« [1630]; de mere almueskrivende lærde gengave belærende Digterværker som »Syv vise Mestere« [1602]. Alle disse Bøger vare dog ikke slet og ret Almuelæsning; de læstes lige fra Adelen og nedefter; hele den Litteratur, som Danmark kun saa sparsomt havde tilegnet sig i Middelalderen (se Danmark, Afsn. »Litteratur«, S. 996), blev ved Bogtrykningens Hjælp tilegnet; Danmark levede nu bagefter et Stykke forsømt Middelalder med: det fantastiskbroget-barbariske. Og i nøje Tilslutning dertil en Tilegnelse af Samtidens tyske Aandsliv: »Dr. Faust« [1588] og »Uglspil« [før 1571]. I Optagelsen af middelalderlig Litteratur kan skelnes et Par Udviklingstrin: først en Forkærlighed for Ridderdaadeii i Kejser Karl's og Olger Danske's Krøniker; senere Interessen for Feeventyr (»Persenober«), Fortryllelse (»Melusina«) og ned i 17. Aarh. for Motiver fra Lykke- eller Skæmteeventyret (»Fortunatus med Ønskehatten« [1664], »Finkeridderen«). — Omkr. 1650 begynder Renaissancepoeterne en Kamp mod disse Bøger som smagløse; Søren Terkelsen gaar i Spidsen, Reenberg og Holberg følge efter; F. synke Lag for Lag ned til Bondestanden og Tyendeklassen, men alt det Krudt, der bruges op paa Fjenden, viser, hvor sej Modstanden var; og nogle af Digtningens, om ikke smukkeste, saa mest karakteristiske, Livsytringer tilhøre denne Tid. Medens Holberg spottede F., trives for første Gang en original dansk Folkebogsdigtning: »Ærens Tornevej« eller »Skytten Bryde« [1710], »Lykkens Tumleklode«, »Lykkens flyvende Fane«. Alle de originale og flere af de oversatte F. søge nu Emner i Folkeeventyr, som fremstilles i en barbarisk Hofstil; man maa virkelig undres over, at Almuen tog imod sine egne Retter, anrettede med saa tyk en Sauce; men selv det nydelige Trillevip-Eventyr gjorde Lykke som »En smuk Historie om Rosanie, født af kongelig Byrd« o. s. v. »af Italiensk paa Dansk oversat« i den latterligste Else-Skolemester-Stil [1708]. Med disse Værker, der ikke tilføre Almuen nogen ny Idéverden, standser F.-Forfattelsen; men Optryk af de gamle F. vedbliver ind i 19. Aarh.; navnlig have de romantiske Fortællinger en stærk Livskraft, medens Samlinger af moraliserende og skæmtende Historier oftere omarbejdes eller afløses af andre. 18. Aarh.'s Romanlitteratur, der holdt sit Indtog med Robinson-Bøgerne, naaede ikke at fordrive dem; og først 19. Aarh.'s Almanakker have taget Magten fra dem.

Med Romantikken i Tyskland vaagnede en Interesse for Folkebøgerne, der baade gav æstetisk Udslag (Tieck's Digtninge) og videnskabeligt Resultat (Görre's »Deutsche Volksbiicher« [1805]); og især den sidste Retning blev efterlignet i Danmark (Nyerup, »Almindelig Morskabslæsning« [1816]). Et træffende Udvalg af F. er udgivet af Elberling (»Danske F.« [1867]).

I Norge vandt hele Kredsen af danske F. Indgang; navnlig blev Olger Danske den norske Bondealmues Yndling, og hans Billede fremstilledes fra 18. Aarh.'s Begyndelse paa en Mængde Husflidsgenstande. — Ogsaa Sverige nærede sig længe ved Oversættelse af danske F. og tog først i 18. Aarh. paa egen Haand af fremmede Eventyrsamlinger og Noveller. Bäckström's Udgave (»Svenska Folkbocker«, I—II [1845—48]; med Litteraturoverblik) faar derved Interesse ogsaa for Dansk. Forholdet mellem F. og Eventyr er behandlet af Ahlstrom, »Om Folksagorna« (i »Svenska Landsmålen« [1895]). Jfr. Flyveblad. *A. O.*

Folkedigtning se Folkeminder og Epos.

Folkeernæring. Under sin Livsvirksomhed lider det menneskelige Legeme et stadigt Tab, dels af Stoffer, der udgøre nødvendige Bestanddele af Organismen, og dels af Energi: Begge Dele maa erstattes, hvis Mennesket skal vedligeholde sin Sundhed og Arbejdsevne. Erstatningen tilføres gennem Ernæringen ved Føden. Der kan da ikke være Tvivl om, at en hensigtsmæssig og tilstrækkelig Ernæring er en nødvendig Betingelse for Folkenes som for Individernes sunde Udvikling og Bevarelsen af F.nergi og Arbejdsevne. Der findes Eksempler paa, at hele Folkeslag ere degenererede legemlig og aandelig og endog fuldstændig gaaede til Grunde ved en utilstrækkelig Ernæring eller under Indflydelse af en Kost, der har været for ensidig sammensat, lidet fordøjelig, eller som har indeholdt giftige Bestanddele (f. Eks. Forgiftninger med *Secale cornutum* Meldrøje; det er sandsynligt, at Skørbug, der, især i tidligere Tid optraadte mange Steder, næsten stadig har lignende Aarsager); der er heller ikke Tvivl om, at en stor Del af de almindelige Fordøjelsessygdomme væsentlig har sin Grund i uhensigtsmæssige Fødemidler og især uhensigtsmæssig Tilberedning af disse. Spørgsmaalet om en hensigtsmæssig og tilstrækkelig F. har den største Betydning for Nationens Liv og Trivsel.

1). De almindelige Fordringer til Føden. Da Føden skal tjene det dobbelte Formaal at erstatte Legemet dets Tab saavel af forbrugte og udskilte Stoffer som af Energi, maa Føden for det første opfylde følgende Fordringer: 1) indeholde de Grundstoffer, der tabes, og som ere de samme, der udgøre selve Organismens Elementarbestanddele; 2) indeholde en vis Mængde af latent Energi, 3) indeholde begge Dele i tilstrækkelig Mængde, 4) Føden maa kunne fordøjes og efter at være optagen i Legemet ved Resorptionen gennem Fordøjelsesapparateme kunne omsættes (assimileres), saaledes, at paa den ene Side den latente Energi kommer Legemet til gode og paa den anden Side en større eller mindre Mængde af de optagne Stoffer kan omdannes til Legemets egne Bestanddele og til Reservenæringsstoffer, 5) Føden maa ikke paavirkc Fordøjelsesorganerne eller Organismen i det hele, saa at der frembringes sygelige Tilstande. Dette er Hovedfordringerne, men det er endnu ikke tilstrækkeligt. Føden maa

desuden indeholde en vis Mængde Stoffer, der egentlig ikke ere Erstatningsstoffer, men som fremme Fordøjelsesarbejdet derved, at de bevirke en rigeligere Afsondring af Fordøjelsesvædsker. Vi kalde disse Stoffer med et fælles Navn »Krydderier«. Deres Rolle *maa* ikke undervurderes; de have en stor Betydning saavel derved, at de frembringe Lyst til at spise som ogsaa derved, at de betinge en fuldstændigere Udnyttelse af Føden i i Tarmen. Føden maa være hensigtsmæssig tilberedt. Den mekaniske Sønderdeling under Tilberedningen letter Fordøjelsesarbejdet, idet Fordøjelsessafterne komme i Berøring med en større Overflade af Fødemidlerne. Kogningen °g Stegningen og Bagning betinge Udvikling af krydrede Stoffer og overføre delvis Næringsstofferne (Stivelsen f. Eks.) til de lettere fordøjelige Forbindelser, dræber mulig tilstedeværende Snyltere og Smitstof og formindske til Dels Vandmængden og derved Rumfanget af Fødemidlerne. Føden maa nemlig være til en vis Grad koncentreret. Fordøjelsesapparaterne arbejde lettere, naar Fødens Rumfang indskrænkes; der er dog her Grænser, der ikke tør overskrides; det er nødvendigt for selve Fordøjelsesarbejdet, at Føden har et vist Rumfang. Man regner efter praktiske Erfaringer, at en voksen Mands Føde i alt bør udgøre omtr. 1,500—2,000 Gr. i Døgnet.

2) Mængden af Næringsstoffer i Føden. De Stoffer, der ere i Stand til at dække Legemets daglige Tab, kaldes Næringsstoffer; de tilhøre i kemisk Henseende væsentlig Æggehvidestoffernes, Fedtarternes og Kulhydraternes Grupper, og hertil kommer en Del Mineralbestanddele af forskellig Art (se Ernæring, S. 73 ff.). Hvilke Mængder af disse Næringsstoffer behøve nu Legemet for at erstatte alle Tab? Man har søgt at komme paa det rene dermed ad to Veje: dels igennem en Undersøgelse af, hvor meget Mennesker, der leve uden økonomisk Tryk, og som ernære sig passende og hensigtsmæssig, i Virkeligheden optage af disse Stoffer — dels ved fysiologiske Forsøg over de Mængder af disse Stoffer, der ere nødvendige for at holde Individer paa en fuldstændig Ernæringsligevægt. Det er en Selvfølge, at Mængderne rette sig efter Individernes Størrelse og Alder, men de afhænge ogsaa af Kønnet, Arbejdets Art og Klima (Omgivelsernes Temperatur). Følgende Tabel giver Resultaterne af en Række Undersøgelser af denne Art.

	Vand i Gram pr. Kg. Legemsvægt pr. Døgn	Kulstof i Gram pr. Kg. Legemsvægt pr. Døgn	Kulhydrater (Sukker) i Gr. pr. Kg. Legemsvægt pr. Døgn	Kvælstof i Gram pr. Kg. Legemsvægt pr. Døgn
Mænd med let Muskelarbejde.				
Tyskland: ung Læge	127	89	362	2,835
— : ung Læge	134	102	292	2,695
— : Middeltal af 7 midaldrende Mænd. Væsentlig aandeligt Arbejde	110	102	269	2,505
Danmark: Læge. 37 Aar	135	140	250	2,880
Sverige: medicinske Studenter	127	114	300	3,035
Frankrig: Læge. 48 Aar	92	61	235	1,910
Connecticut U. S. A.: Middeltal af 18 Personer med væsentlig aandeligt Arbejde	111	136	449	3,560
Japan: ung Læge	123	21	416	2,405
— : Regeringsskole i Tokio, 130 Mænd fra 17 til 25 Aar	115	30	635	3,355
Mænd med væsentlig legemligt Arbejde.				
Tyskland: Middeltal af 19 Haandværkere	134	63	491	3,150
— : Middeltal af 800 Arbejdere hos Krupp i Essen	139	113	677	4,395
Italien: Middeltal af 300 Teglværksarbejdere	150	94	683	4,290
England: Middeltal af 495 mekaniske Arbejdere	144	83	631	3,950
Sverige: 6 Arbejdere, let Arbejde	134	79	523	3,435
— : 5 Arbejdere, tungt Arbejde	189	110	714	4,725
Massachusetts U. S. A.: 421 Personer. Arbejdere. Middeltal	127	185	531	4,415
Canada: 102 Arbejdere. Middeltal	108	106	526	3,585
Japan: Arbejdere	55	6	394	1,895
Tyskland: Fattige Landarbejdere	83	17	573	2,845
— : fattige Haandværere	65	49	485	2,705
Kvinder.				
Danmark: Skolebestyrerinde	95	107	220	2,285
Tyskland: fattig Haandarbejderske	76	23	334	1,895
— : ung Pige. Arbejder i Trykkeri	65	39	303	1,870
— : ung Pige, Bogbinderske	61	41	347	2,055
— : ældre Kvinder uden Arbejde. 477 Personer	92	45	332	2,155

Paa Grundlag af disse og en Række fysiologiske Undersøgelser opstillede Voit som Normalration for en ikke stærkt (8—10 Timer dagl.) arbejdende Mand, der vejer 70—75 Kg.: 118 Gr. Æggehvide, 56 Gr. Fedt og 500 Gr. Kulhydrater. Efter de senere Undersøgelser ere disse Voit'ske

Tal maaske vel høje for Æggehvidestoffets Vedkommende. Under almindelige Forhold (hvor der ikke kræves meget stærkt Muskelarbejde), vil omtr. 105 Gr. være tilstrækkelig til at dække Legemets Tab og Behov. Til Gengæld ere Voit's Tal for Fedtet vistnok for lavt; det maa i hvert Fald under danske klimatiske Forhold for en arbejdende Mand snarere sættes til 100 Gr. og Kulhydraterne til 400—450 Gr. i Døgnet. Som det vil ses af Tabellen, varierer Forholdet mellem de forskellige Menneskers Forbrug af Næringsstoffer ret betydelig. Det er et almindeligt Træk, at mere velhavende foretrække en mere fedtrig og æggehvidestofrig Føde, medens der hos de fattigere findes forholdsvis mere Kulhydrat. Dette skriver sig væsentlig fra, at Æggehvide og Fedt ere de dyreste Næringsstoffer, og at de billige Plantenæringsmidler, til hvilke den fattigere Befolkning er henvist, indeholde rigelige Mængder Kulhydrat.

Ved strengt Arbejde maa Kostrationen i det hele forøges; men først og fremmest bør dog de kvælstoffri Næringsstoffers Mængde i Føden forøges næsten i samme Grad som det fordrede Arbejde. For stærkt arbejdende Mænd har Voigt opstillet som Middeltal 145 Gr. Æggehvide, 100 Gr. Fedt og 500 Gr. Kulhydrater i Døgnet. Ogsaa her gælder det, at Æggehvidemængden er vel høj, medens Fedtmængden bør forøges til 125 Gr. i Døgnet.

For Kvinders Vedkommende stille Kostrationerne sig saavel paa Grund af den gennemsnitlige mindre Legemsvægt, som ogsaa fordi det samlede Stofskifte hos Kvinder ogsaa forholdsvis er mindre end hos Mænd, lidt lavere. De kunne under lige Forhold sættes 10—15 p. Ct. lavere end hos Mænd.

Ved Ernæringen af Børn maa erindres, at disse ikke alene skulle erstatte forbrugt Substans og Energi, men ogsaa afsætte ny Stoffer i Legemet under Væksten. Desuden er Stofskiftet hos Børn relativt større end hos voksne. Følgen er, at Kostrationer for Børn blive forholdsvis store. Følgende Tabel giver nogle Gennemsnitstal:

I Døgnet.	Æggehvide i Gram.	Fedt i Gram.	Kulhydrater Gram.	Energiværdi Kalorier.
Dreng, 5 Mdn., 6 Kg.	40	37	50	713
Pige, 9 Aar	61	47	208	1,540
— , 11 Aar.	68	46	269	1,810
Dreng, 8—9 Aar . .	60	44	150	1,270
— , 14—15 Aar..	79	48	270	1,677

For ældre Mænd og Kvinder stiller Kostbehovet sig atter noget mindre, saa at Rationerne for Individer over 60 Aar kunne formindskes med 5 — 10 p. Ct.

Klimaet eller rettere Omgivelsernes Temperatur har en væsentlig Indflydelse paa Næringsbehovet. Jo lavere Temperatur, desto mere Varme taber Legemet, og desto mere Føde maa der optages for at erstatte Tabet. Forbruget af Næringsstoffer og særlig af Fedt og Kulhydrater er derfor større om Vinteren end om Sommeren, større i kolde Klimater end i Troperne.

3) Næringsstofferne (Æggehvide, Fedt, Kulhydrat) nydes sjælden i ren Tilstand; i Naturen forekomme de blandede indbyrdes og med Lugt- og Smagsstoffer, mineralske Stoffer og ufordøjelige Bestanddele i Fødemidlerne (s. d.). Disse stamme dels fra Dyreriget — Kød, Mælk, Æg o. s. v. — dels fra Planteriget — Korn, Ærter, Rodfrugter o. s. v. Medens vi blandt de højere Dyr finde udelukkende Kødædere og udelukkende Planteædere, er Mennesket efter hele sin Organisation utvivlsomt henvist til at leve af begge Rigers Produkter. Ganske vist kan Mennesket dække sine Tab og vedligeholde Arbejdsevne og Energi ved en Føde, der udelukkende er hentet fra Dyreriget, og visse Folkeslag (mange Eskimoer f. Eks.) ere i hvert Fald i lange Tider henviste til en saadan Ernæring. Paa den anden Side foreligge troværdige Beretninger om høj Grad af Arbejdsevne ved udelukkende Plantekost (Vegetarianisme), saa det næppe kan betvivles, at ogsaa en saadan ensidig Ernæring, uagtet de herpaa rettede fysiologiske Forsøg have givet daarlige Resultater, dog i hvert Fald i visse Tilfælde kan holde Organismen paa en Ernæringsligevægt. Men baade den ene og den anden ensidige Næring er uhensigtsmæssig. Fødemidlerne fra Dyreriget ere — med Undtagelse af Mælken og en Del af dens Produkter — i Reglen for dyre, og Plantefødemidlerne have i Reglen et for stort Rumfang, indeholde for mange ufordøjelige Bestanddele og udnyttes daarlig i Tarmkanalen. Det vil derfor være hensigtsmæssigt at benytte begge Arter af Fødemidler. Hvilket Blandingsforhold der skal benyttes, afhænger naturligvis i høj Grad af de forhaandenværende Forhold. Man plejer at regne, at omtr. $^1/_3$ af del daglige Æggehvidebehov bør dækkes af dyrisk Æggehvide, $^2/_3$ af Planteæggehvidestoffer. Imidlertid leve i de civiliserede Stater de mere velhavende Dele af Befolkningen gennemsnitlig mere paa dyriske Fødemidler — hvorimod de fattigere Dele af Befolkningen især i Europa i stor Udstrækning og i alt for stor Udstrækning ere henviste til de billige Plantefødemidler. Spørgsmaalet om Europa's Forsyning med billige Fødemidler fra Dyreriget er et meget væsentligt Folkeernæringsspørgsmaal, der endnu ikke er løst.

4) Som bekendt optages i Reglen ikke hele det for et Døgn nødvendige Kvantum af Fødemidler paa en Gang, alene af den Grund, at de færreste Mennesker vilde kunde spise saa meget (ca. 1,500 Gr.) uden at føle sig uvel, men Fordelingen af Føden paa forskellige Maaltider er ogsaa af andre Grunde hensigtsmæssig og nødvendig. For det første vil Mængden af afsondrede Fordøjelsessafter ikke være tilstrækkelig til at opløse og omdanne saa store Mængder Fødemidler paa en Gang, og Udnytningen vil derfor under disse Forhold blive mindre god, men dernæst gaar Omsætningen i Legemet til en vis Grad parallel med Optagelsen fra Tarmen, og Legemets disponible Forraad af let sønderdelelige Næringsstoffer vil derfor blive opbrugt. Det er af disse Grunde hensigtsmæssigt at dele Arbejdsdagen i mindst tre Dele paa 5—6 Timer ved Maaltider. Hvilke Mængder Fødemidler der henlægges til hvert Maaltid, er selvfølgelig afhængigt af Forholdene; men man plejer at regne, at man hensigtsmæssig bør henlægge 45—5° p. Ct. af Dagsrationens Æggehvidestoffer, 55—60 p. Ct. af Fedtet og 30—35 p. Ct. af Kul-

hydraterne til Middagsmaaltidet og fordele Resten med omtr. $^1/_3$ paa Frokost og $^2/_3$ paa Aftensmaaden. Ved strengt og langvarigt Arbejde kan det være nødvendigt at indskyde et mindre Maaltid.

(Af den store Litteratur nævnes følgende nyere Haandbøger og Oversigtsværker: Voit, »Ernährung«, Hermann's »Handbuch der Physiologie« [Bd. 6, I, 1881]; Forster, »Ernährung und Nahrungsmittel« i Ziemsen og Pettenkofer's »Handbuch der Hygiene« [Bd. I, 1882]; Munk og Ewald, »Ernährung der gesunden und kranken Mennschen« [1895]; Meinert, »Arme und Volksernährung« [1880]; Munk, »Einzelernährung und Massenernahrung« i Weil's »Handbuch der Hygiene« [Bd. 3, I, [1893]; Favre, *Grand dictionnaire d'hygiène élémentaire* [1885—86]. Endvidere vil en Mængde Oplysninger og Tal findes i König's store Samleværk »Die menschl. Nahrungs- u. Genussmittel« [1889—93]). *S. T.*

Folkeetymologi er en af Forstemann foreslaaet og nu af Sprogforskere almindelig antagen Benævnelse paa en Omdannelse af et Ord under Indflydelse af et andet, der oprindelig ikke hører sammen dermed etymologisk. Saaledes er Navnet *Jerusalem* hos forskellige Nationer blevet omtydet, hos Grækerne til *Ἱεροσόλυμα* (smlg. *ἱερός*, hellig), paa Oldnordisk til *Jórsalir* (smlg. *salir* i *Uppsalir* o. s. v. og maaske *jör*, en HestV, i tyske Dialekter til *Jerusaleben* (smlg. de talrige Stednavne paa *-leben*) og hos Andalusierne til *Gesusalem* (smlg. *Gesu*, Jesus). Det er især Fremmedord, der ere udsatte for folkeetymologiske Omdannelser, idet de ved deres Optagelse ikke forstaas efter deres egentlige Dannelse og hyppig minde mere eller mindre stærkt om et hjemligt Ord; saaledes er lat. *carbunculus* blevet til *Karfunkel* (smlg. *funkle)* og paa ældre Tysk med dobbelt Omtydning *Klârifunkel* tysk *Kienrauch* er paa Dansk blevet til *Kønrøg;* paa Norsk kaldes *Telegrafen* for *Talekraften* o. s. v. Undertiden faar F. Indflydelse paa et Ords Bøjning, som naar i svenske Dialekter *regera* i Fortid faar *regjorde* fra *gera=gora*. Temmelig sjældne ere folketymologiske Betydningsændringer uden Formforandring, som naar, ligeledes i svenske Dialekter, *laksera* bruges med Betydningen »forsegle«. Hertil hører det vel, naar det plattyske Lotterispil-udtryk for 90, *de ole* (den gamle), paa Dansk er blevet til »Gamle Ole«, som om det var Egennavnet Ole. Det er ikke altid let at skelne F., til hvis Karakterpræg det naive, ubevidste hører, fra bevidste Omdannelser med tilsigtet komisk Virkning, som naar *Velocipeder* kaldes *Væltepetre*, naar den preussiske *Civilverdienstorden* kaldes *Zuvielverdienstorden*, naar *Bismarck* paa Engelsk kaldes *Beastmark*, naar vi tale om »Aal i *Geledder*«. (for *Gelé)* eller danne Flertalsformen *Sogneføddер* af *Sognefo(ge)d.* I andre Tilfælde er F. vistnok kun tilsyneladende, saaledes naar et af Tapetserne brugt Udtryk skrives *Rygvante*; det er det tyske *Rückwand* (Bagvæg, Bagklædning), der som saa mange andre Haandværkerudtryk er optaget uforandret paa Dansk, uden at nogen af dem, der har brugt Ordet, har gjort sig den fjerneste Tanke ved det eller paa nogen Maade sat Ordet i Forbindelse med *Ryg* eller *Vante.* I de fleste Samlinger af F. savnes tit en kritisk Sigtning af Stoffet; de ligne ofte kaotiske Anekdotesamlinger. Endnu mere ukritiske ere de talrige Eksempler paa folketymologiske Misbrug af Fremmedord, hvormed dannede Folk tit i Kraft af deres Bedreviden gøre sig lystige over mindre dannede; naar saaledes A. gør Nar af B., der i Anledning af et Jubilæum har talt om at hænge *Guvernanter* op (i Stedet for *Guirlander),* saa er det højst sandsynligt, at B. slet ikke har sagt det, men blot udtalt *Guirlander,* som han kender fra Avisen, efter Bogstaven *Gu-irlander*; det er da A., der paa Grund af unøjagtig Lydopfattelse har associeret Ordet med *Guvernanter*, som B. maaske har kendt rigtig og holdt vel ude fra det andet Ord. (Litt.: Andresen, »Ueber deutsche Volksetymologie« [4.Udg., Heilbronn 1883]; Kr. Nyrop, »Sprogets vilde Skud« [Kbhvn. 1882]; Noreen, »Svenska Landsmålen« VI og »Spridda Studier« [Stockholm 1895]; Hj. Falk, »Vanskabninger i det norske Sprog« [Chra. 1894]; Palmer, *English Folk-Etymology* [Lond. *1882*]). *O. Jsp.*

Folkeeventyr se Folkeminder.

Folketorening, Dansk, stiftedes i Kjøbenhavn 1865 efter en 25. Jan. s. A. udstedt Indbydelse af 65 Mænd, hvoriblandt Hall, Bille, Klein, Madvig, O. Lehmann og Krieger. Dens Farve var, som ogsaa disse Navne antyde, afgjort nationalliberal, og den fremtraadte som Efterfølger af »Martsforeningen«, der havde været Samlingspunkt for det samme Parti. Som Foreningens Formaal betegnedes det »at styrke og udvikle den nationale Aand og Bevidsthed, saa at den kommer til at gennemtrænge vort Samfund og Statsliv, at bevare den i fælles Nationalitet begrundede Forbindelse med de danske Slesvigere og at værne om den folkelige Friheds grundlovsmæssige Bevarelse og Udvikling«. Disse Formaal skulde fremmes ved Foredrag, Møder og Udgivelse af Smaaskrifter. Foreningen traadte straks fra sin Stiftelse i afgjort Modsætningsforhold til »Augustforeningen« paa den ene og Bondevennepartiet paa den anden Side. Den opnaaede med Orla Lehmann som Formand en ikke ringe Tilslutning, og der dannedes forskellige Filialer af den rundt i Landet. Efter Lehmann's Død 1870 ophørte den at eksistere. *N. N.*

Folkeforening, Femte Juni, hed oprindelig »Østifternes Folkeforening« og stilledes 1863 af J. A. Hansen og hans nærmeste Tilhængere som en Efterfølger af Bondevennernes Selskab og med et lignende Formaal som dette. Efter Kampen om Grundlovsrevisionen 1865—66 antog den Navnet af »Femte Juni Folkeforening«. J. A. Hansen var dens Formand indtil sin Død 1877. Efter ham var Alberti Formand. *N. N.*

Folkeforening, JydSk. Foreningen er stiftet 5. Marts 1862 paa et Møde i Høver ved Aarhus. I den foreløbige Bestyrelse sad bl. a. J. A. Hansen, Tscherning og G. Winther. I Foreningens Love, der vedtoges November s. A., angives dens Formaal at være det at »modarbejde enhver Indskrænkning af den ved Grundloven givne Valgret og at forberede Valg saavel til Rigsraad og Rigsdag som til Amtsraad og Kommunalbestyrelser samt at fremme og understøtte ethvert Foretagende, der sigter til at udvikle Folkets materielle og aandelige Velvære«. Foreningen blev væsentlig et Udtryk for den Tscherning'ske Politik. Den fik et

stort Medlemsantal over hele Jylland, navnlig dog i den østlige Del, og bidrog især i 60'erne meget til at vinde den jydske Landbefolkning for Venstre. Dens første Formand var Dr. G. Winther indtil 1875; derefter fulgte som Formænd Forstander L. Bjørnbak og Assurancebestyrer Wistoft. Foreningen suspenderede sin Virksomhed efter Stiftelsen af »Grundlovsværneforeningen« 1877. *N. N.*

Folkeforsamling. Saaledes kan ethvert større Møde af Statsborgere for at drøfte almenvigtige Anliggender og derom affatte en Meningstilkendegivelse betegnes uden Hensyn til, om det er sammenkaldt ved Regeringens eller privat Initiativ. *C. V. N.*

Folkeforsikring kaldes den Gren af Livsforsikring, der særlig er beregnet paa de bredere Lag i Befolkningen. Idet der i øvrigt henvises til Livsforsikring, kan her bemærkes følgende: En af Hovedvanskelighederne ved at skaffe Forsikring Indpas hos de mindre bemidlede er den, at disse vanskelig kunne sammenspare større Beløb til Betaling af Præmier, der erlægges een eller nogle faa Gange om Aaret, ligesom ogsaa Folk med uvisse Indtægter i trange Perioder, under Arbejdsløshed o. l. ofte ville være ude af Stand til at betale Præmier, som de til andre Tider uden Vanskelighed kunne afse. Medens derfor de sædvanlige Livsforsikringsselskaber have aarlige, halv- og fjerdingaarlige Præmier og undertiden Maanedspræmier, søger F. gennem Ugepræmier at raade Bod paa den førstnævnte Vanskelighed, og ved at bestemme, at naar der blot inden for et vist længere Tidsrum i alt indbetales et vist Totalbeløb, aabnes der Mulighed for, at den forsikrede ikke behøver at yde noget i de Uger, hvor Kampen for Tilværelsen er særlig haard, mod til Gengæld at betale noget mere i de andre Uger. Undertiden fritages endog den forsikrede ved indtrædende Invaliditet for al yderligere Præmie. Den Ulejlighed og navnlig Tidsspilde, som det medfører selv at maatte indbetale Præmiebeløbene til Anstalten, undgaas ved, at denne gennem sine Agenter opkræver Kontingentet hos de forsikrede eller paa forskellig Vis letter disse Indbetalingen. Overhovedet er Princippet det at gøre Adgangen saa let og lidet kompliceret som muligt, hvorfor nogle Selskaber ogsaa enten indskrænke Lægeundersøgelsen betydelig eller helt renoncere derpaa.

Allerade paa Grund af de kortere Præmier og hele den udstrakte Anvendelse af Agenter saavel til Agitation som til Opkrævning af Præmier maa denne Form af Livsforsikring nødvendigvis blive ikke lidt dyrere end den sædvanlige; men dertil kommer, at Dødeligheden, man her har at operere med, afviger ikke ubetydelig fra den i de almindelige Livsforsikringsanstalter sædvanlig iagttagne, og det selv om man bibeholder en vis Lægeundersøgelse (se Dødelighed).

Af fremmede Selskaber, der særlig have kastet sig over denne Art af Livsforsikring, kunne nævnes Prudential i England med en Forsikringsbestand ult. 1894 af 108,374,792 L. St. paa over 10 Mill. Policer og en aarlig Præmieindtægt af 4,244,224 L. St.; Administrationsomkostningerne udgjorde ca. 40 p. Ct. af Præmieindtægten. Victoria i Berlin begyndte en Folkeforsikringsafdeling 1892 og havde ult. 1895 en Forsikringsbestand af ca. 77½ Mill. Rm. paa ca. 275,000 Policer; Omkostningerne udgjorde ca. 36 p. Ct. af Præmieindtægten, der androg ca. 6 Mill. Rm. aarlig. Den Schweizerische Lebensversicherungs- und Rentenanstalt oprettede 1894 sin Afdeling for F., hvori der i Løbet af knapt et halvt Aar tegnedes en Forsikringssum af 2,106,200 frc. paa 3,124 Policer. Skønt denne Anstalt ved Siden af en Afdeling med Lægeundersøgelse optog en Afdeling uden en saadan, benyttedes denne sidste, der i øvrigt ogsaa var noget dyrere, næsten slet ikke. Ejendommelig er her den Ordning med Postvæsenet, hvorefter almindelige Frimærker benyttes til Præmiebetaling, idet der hvert Kvartal indsendes til Anstalten et Kort, paaklæbet med et bestemt Antal Frimærker, der altsaa kunne anskaffes efter Tid og Lejlighed. De brugte Frimærker erstattes senere af Postvæsenet mod en Provision af 1 p. Ct. *J. M.-B.*

I Norge har den gensidige norske Folkepensionskasse »Glitne«, stiftet 17. Decbr. 1889, stillet sig et med de forannævnte Anstalters lignende Formaal. Den staar aaben for alle og er fælles for alle Samfundsklasser, »beregnet paa det hele Folk«, er baseret paa frivillige Indskud og fuld Gensidighed mellem de forsikrede; den yder en i Forhold til de gjorte Indskud afpasset Alderdoms-, Invalide-, Enke-, Børne- og Begravelses- eller Livsforsikring. Den ved dens Oprettelse endnu manglende Arbejderforsikring tog »Glitne« Sigte paa, ligesom den henleder Kommunalbestyrelsernes Opmærksomhed paa den bekvemme Udvej, den aabner til »at afløse den hidtil ofte saa lidet heldige Fattigunderstøttelse med noget bedre«. »Glitne«, der staar under Statens Kontrol, modtager foruden de sædvanlige aarlige, halv- og fjerdingaarlige ogsaa maanedlige Præmieindbetalinger, der da udgør Tolvtedelen af Aarspræmien tillagt 5 p. Ct. »Medlemmer, hvis Arbejdsfortjeneste er mere usikker, eller hvis ordinære Dagløn ikke tillader, at der afknappes noget fast Beløb til Forsikring for Fremtiden, kunne indrette sig paa at betale sine Forsikringspræmier, naar det falder dem belejligt«; til den Ende gives der saadanne Medlemmer Adgang til at indsætte deres Sparemidler paa en Indskudskonto i Indretningen, hvor Pengene da blive staaende paa almindelige Sparebankvilkaar, indtil det viser sig, hvor stor Del af Beløbet og de indvundne Renter deres Livsvilkaar tillade dem at overføre til Forsikring. For end yderligere at lette Adgangen til Forsikring har »Glitne« derhos udstedt Pensionsmærker å 10 Øre pr. Stykke, som, opklæbet paa dertil indrettede Sparekort, modtages af Pensionskassen som kontant Betaling. Til Forsikring, der kræver Lægeundersøgelse, antages kun Personer, der ikke have fyldt 60 Aar. Indretningens Præmieindtægt var 1893 293,996 Kr. 88 Ør. med en Pensionssum ved Aarets Udgang af 196,289 Kr. 60 Ør., med en Sum af Livs- og Begravelsesforsikringer af 5,177,565 °S en Sum af Udstyrsforsikringer af 376,836 Kr.; den ejede samtidig Aktiver til Beløb af 711,720 Kr. 37 Ør. og besad et Garantifond paa 200,000 og Præmiereserver til Beløb af 475,003 Kr. Forsikrede vare tilsammen 1895 5,048 Personer, overvejende i *smaa* Kaar. *K. V. H.*

I Danmark er Tanken tagen op af Dansk Folkeforsikringsanstalt, der nu (Aug. 1896) paabegynder sin Virksomhed. Skønt Forholdet i Danmark er noget anderledes end i Udlandet, da der her findes en statsgaranteret Livsfor-

sikringsanstalt (se Statsanstalten for Livsforsikring), der ikke har nogen Minimumsgrænse for Forsikringssummens Størrelse, endvidere foruden hel-, halv- og fjerdingaarlige Præmier tillige har Maanedspræmier og mod et ringe Vederlag opkræver Præmier hos sine Interessenter, har Erfaringen dog vist, at det væsentlig er de mere bemidlede Klasser, der kunne tegne relativt større Forsikringer, som søge hertil, og det maa derfor hilses med Glæde, at den ny Anstalt, der er anlagt paa en sund og rationel Basis, tager den Opgave op, at søge Forsikringstanken skabt Udbredelse i de mere ubemidlede Klasser. Man har valgt at bibeholde Helbredsattesten som Betingelse for Antagelse, men i en noget simplificeret Form. Der tegnes kun to Slags Forsikringer, enten livsvarig Livsforsikring med Præmiebetaling i 10, 20 eller 30 Aar eller Livsforsikring med Udbetaling efter 10, 15, 20, 25, 30 eller 35 Aars Forløb. Forsikringsminimum er 100 Kr., Maksimum 1,500 Kr., Aldersgrænserne 15 og 50 Aar. Det er Anstaltens Hensigt at lade Præmierne, efter hvis Beløb (25, 35, 50, 75 og 100 Øre) Forsikringssummens Størrelse fastsættes, opkræves ugevis af Agenter, der kvittere ved Forsikringsmærker, som indklæbes paa et Forsikringskort, gældende for et Kvartal; dette Kort indsendes efter hvert Kvartal til Anstalten og ombyttes med et nyt Kort; mod en Bøde kan der gives Henstand i $2^1/_2$ Maaned med Kortets Udfyldning, og mod ny tilfredsstillende Helbredsattest kan en paa Grund af manglende Præmiebetaling ophævet Forsikring i Løbet af 1 Aar paa ny sættes i Kraft. Forsikringen er gyldig trods Selvmord, naar dette først sker 5 Aar efter Tegningen. Rammes den forsikrede paa Grund af Sygdom eller Ulykkestilfælde af fuld Invaliditet, fritages han for al videre Præmiebetaling og faar dog den fulde Forsikringssum udbetalt til Forfaldsdagen. Anstalten er et Aktieselskab med en Garantikapital af $1/_2$ Mill. Kr., skulde hvoraf $1/_5$ er indbetalt. Garanterne kunne foruden Renten af den indbetalte Kapital højest erholde et aarligt Udbytte af 1 p. Ct. af Garantikapitalen, og Resten af Overskuddet fordeles efter fornøden Henlæggen til Reservefonden hvert 5. Aar som Bonus til de forsikrede. Administrationsudgifterne ere beregnede at ville udgøre ca. 25 p. Ct. af Præmieindtægten, altsaa ikke saa lidt billigere end de før nævnte fremmede Selskaber. *J. M.-B.*

Folkeherredømme se Demokrati.

Folkehøjskoler ere Skoler for voksne Mænd og Kvinder, hvor der gives dem en Undervisning, der tager direkte Sigte paa at gøre dem til gode Statsborgere. Undervisningsmetoden er »historisk«, for saa vidt som der kan tales om Metode i en Undervisning, hvor Lærerens Personlighed er det afgørende og Bestræbelsen er at faa fat paa hver Elevs særegne Individualitet. Hovedfagene ere Fædrelandets Sprog og Historie, hvortil kommer Verdenshistorie, Matematik og Fysik foruden de elementære Fag som Skrivning og Regning; paa Legemsøvelse lægges megen Vægt. — F.'s Hjem er Danmark; herfra have de bredt sig til Norge, Sverige og Finland og til de Danske i Nordamerika. Den første F. oprettedes i Rødding i Nordslesvig 1844. — F.'s Fader er N. F. S. Grundtvig, almindeligt at holde Karleskole fra November til April og Pigeskole fra Maj til August. Koid's Maade at holde Skole paa blev Forbilledet for de mange

I Danmark's Trængselsaar 1813—14 begyndte Grundtvig's Virksomhed for en folkelig Genoprejsning, og i Aarenes Løb samledes hans Tanker klarere og klarere om »en dansk Højskole«. Hans Oversættelse af Sakse og Snorre (1815 — 22) var et Forarbejde til en saadan, til »Oplivelse af Nordens Helteaand til kristelige Bedrifter paa en med Tidens Tarv og Vilkaar passende Bane«, men det egentlige Arbejde skulde gøres med Ordet; Skolen skulde være »Ordets Friskole«, »en Skole for Livet«, hvor alle Samfundsklasser kunde mødes, hvor de af Statens Embedsmænd, der ikke behøvede Lærdom, men praktisk Duelighed, og alle de, der vilde høre til de dannede Stænder, kunde faa deres Uddannelse. Fædrelandets Sprog og Historie, dets Statsforfatning og Næringsveje samt Folkesangen skulde være Undervisningens Midtpunkt; hertil skulde føjes »lingvistiske og matematiske, natur- og verdenshistoriske Kundskaber«. Ingen Eksamen maatte afholdes. Som Kravene om en fri Forfatning voksede, voksede ogsaa Grundtvig's Krav om en Højskole, hvor Folk kunde faa »en hensigtsmæssig Dannelse, uden hvilken de som Medlemmer af Folkeforsamlingen vilde blive en Ulykke for Staten i det hele og for Videnskaben i Særdeleshed, til hvilken de naturligvis ikke vilde skatte, før de havde lært godvilligt at skatte den«. Han tænkte sig, at denne Højskole for borgerlig Uddannelsee skulde ligge i Sorø, der foruden sine rige Pengemidler havde Minderne om Danmark's Storhedstid. Christian VIII interesserede sig for Planen baade som Prins og som Konge, og han stod i Begreb med at virkeliggøre den kort før sin Død. — Imidlertid havde Grundtvig's Tanker slaaet Rod i Sønderjylland, hvor Kampen for Danskhedens Bevarelse var begyndt. 1840 tog C. Flor og Bladet »Dannevirke« Ordet for dem, 1841 P. H. Lorenzen, og i Vestslesvig fandt de mange Talsmænd. 1842 begyndte Sønderjyderne at tegne Aktier til en Højskole, og 17. Juni 1844 fik de kongelig Tilladelse til at oprette en saadan i Rødding, som skulde »opdrage Landet Sønner og Staten Borgere«. Efter at have modtaget sin »Daab« af Grundtvig paa Højskamling 4. Juli 1844 aabnedes den 7. Novbr. Der krævedes 2 Aar for at gennemgaa alt, hvad Højskolen i Rødding tilbød (hvert Halvaar udgjorde et selvstændigt Hele). Den havde en vis aristokratisk Karakter, og det var især Sønner af Storbønder og Embedsmænd, som søgte dertil. — Kristen Kold gav F. et bredt demokratisk Grundlag og stillede dem i Forhold til den religiøse Opvækkelse. Han oprettede 1851 en F. i Ryslinge paa Fyn, flyttede 1853 til Dalby og 1862 til Dalum ved Odense. Undervisningstiden var Vinterhalvaaret; om Sommeren skulde Karlene hjem til deres daglige Dont; Livet paa Skolen skulde ligne Livet i de tarvelige Bondehjem, og Ingemann's Romaner skulde være Grundlaget for den historiske Undervisning, der i alt lagdes an paa folkelig Vækkelse. Grundtanken i Kold's Undervisning var: »Langt mere værd end det røde Guld, det er sig selv og sin Gud at kende«, og Maalet var: »Hvad Danmark var, skal det atter blive; endnu er Fædrenes Aand i Live«. C. Flor havde 1845 udkastet en Plan til en F. for Kvinder, men den blev først virkeliggjort af Kold, da han 1861 begyndte at undervise Kvinder om Sommeren, og siden blev det

F., som oprettedes efter 1864, da en Skok af unge Mænd gik ud for at lære deres Folk at drage Styrke af Ulykken. 1867 oprettedes 21 F. Førerstillingen fik F. i Askov (Schrøder og Nutzhorn), i Vallekilde (E. Trier) og i Testrup (Nørregaard og Baagø). Saa godt som alle Arbejdere i F.'s Tjeneste vare Lærlinge af Grundtvig baade i kirkelig og folkelig Henseende; det var hans Tanker, der besjælede Undervisningen, og selv de af »Bondevennerne« oprettede Højskoler (Uldum ved Vejle og Hindholm ved Næstved) bleve efterhaanden dragne ind i samme Retning; kun den af Lars Bjørnbak 1857 oprettede F. i Viby ved Aarhus har bevaret en særlig »bjørnbaksk« Karakter. — »Indre Mission« har oprettet F. i Nørre Nissum (1887), i Børkop ved Vejle (1890), i Haslev (1891); her lægges Hovedvægten paa den religiøse Opvækkelse. For Tiden (1896) findes 74 F. i Danmark.

Som de danske F. ere oprettede ved privat Initiativ, ejes de ogsaa af private eller af Aktieselskaber, men allerede 1851 begyndte Staten at give dem et aarligt Tilskud. Statstilskuddet til F.- og Landbrugsskoler ere 1896: direkte til Skolerne 120,000 Kr., til Understøttelse af fattige Elever 180,000, som fordeles af Amtsskoleraadene, til Understøttelse til Læremidler og Læreruddannelse 100,000 Kr. (den sidste Sum kommer ogsaa Almue-, Borger-, Real- og tekniske Skoler til gode). Staten har en Mand, der fører Tilsyn med F., og ved hver Skole findes en lokal tilsynshavende. Den almindelige Betaling for Opholdet paa en F. er mindst 30 Kr. mdl. for Kost, Logi og Undervisning. Det er Reglen, at Eleverne bo paa Skolen og leve sammen med Forstanderens Familie, ligesom der da i det hele lægges Vægt paa Samliv mellem Lærere og Elever. I Alm. er der foruden Forstanderen to Lærere og ved Pigeskolen om Sommeren en Lærerinde ved hver Skole. Fra 1844—96 har der været indmeldt ca. 125,000 Mænd og Kvinder paa danske F., og Besøget har været i stadig Stigen; 1853—54 var der næppe 200 Elever, 1873—74 3,240 og 1893—94 ca. 6000. Blandt disse findes enkelte Nordmænd og Svenske, men især Sønderjyder, af hvilke der i de to Aar 1893—95 var 464 paa danske F. Det store Flertal af Eleverne er Sønner og Døtre af Jordbrugere, der selv tage Del i Arbejdet paa deres Marker eller arbejde for andre, af Landsbyhaandværkere og af Landsbyskolelærere. Man har regnet ud, at 1896 er hver femte eller sjette af de jævne danske Landboere, der ere i deres bedste Aar, en gammel Højskoleelev. Købstadbefolkningen og Embedsmændene have i mindre Grad benyttet F.; Grundene hertil ere forskellige, men især den, at F. ikke ved nogen Eksamen giver Adkomst til en social Position. De Forsøg, der ere gjorte paa at faa F. i Gang i Kjøbenhavn, ere efter kort Tids Forløb strandede. Fiskere og Sømænd har man ligeledes søgt at faa

Tale, men ved deres Arbejde ere de i Alm. hindrede i at besøge F. I nøje Forhold til F. staa Landbrugsskolerne (s. d.); til adskillige F. ere knyttede Haandværkerskoler.

En Særstilling blandt de danske F. indtager A s k o v, hvorhen Forstanderen for Rødding Højskole, Ludvig Schrøder, flyttede 1865 sammen med sine Lærere. Traditionerne fra Rødding flyttede med over Kongeaaen, men Kold's Indflydelse gjorde sig dog ogsaa gældende her, og Undervisningen blev en lignende som paa de andre F., indtil den udvidede Folkehøjskole i Askov blev oprettet 1878. Undervisningen, der fra 1885 tilbydes baade Mænd og Kvinder, er anlagt paa to Vinterhalvaar, fra I. Novbr. til I. Maj (1. Maj til I. Aug. er der almindelig Pigeskole). Der undervises i dansk Sprog og Litteratur, Engelsk og Tysk, Historie (Nordens-, Verdens-, Kirkehistorie og Statistik), Geografi, Fysik, Matematik, Sundhedslære, Bogholderi, Tegning og Gymnastik, dels ved Foredrag, dels ved Samtaler, og i Modsætning til de andre F. kræves her et betydeligt Hjemmearbejde af Eleverne. Betingelsen for at blive optaget er at have været paa en anden F. eller at have en tilsvarende Uddannelse. Ved F. i Askov virke 16 Lærere og Lærerinder. Til Askov er knyttet et af Staten understøttet 3 Maaneders Sommerkursus for unge Folkehøjskolelærere. — 1895 begyndte Universitetskursus for Folkehøjskolelærere; de bestaa i, at Lærerne opholde sig en tre Ugers Tid i September ved Kjøbenhavn's Universitet, hvor der holdes særlige for dem bestemte Forelæsninger.

I N o r g e oprettedes den første F. 1864 paa Sagatun af to unge af Grundtvig paavirkede Mænd, H. Anker og O. Arvesen (s. d.). Deres Eksempel fulgtes snart af andre, blandt hvilke især maa nævnes Christoffer Bruun (s. d.), hvis Skrift »Folkelige Grundtanker« [1878] blev et Program for mange, ogsaa i Danmark og Sverige. De norske F.'s Stilling er i sin Helhed som de danskes, men der har i de senere Aar været Dødvande om dem; de af Stortinget 1875 oprettede »Amtsskoler« have bl. a. hemmet deres Virksomhed.

I S v e r i g e blev man først opmærksom paa F. 1867. Det var »Aftonbladets« Redaktør, Dr. Aug. Sohlmann, der i sit Blad og i »Nordiska Nationalforeningen« i Stockholm skildrede de danske F. som noget, der burde efterlignes i Sverige, hvor Nationalfølelsen trængte til at vækkes, og hvor Almuens Trang til Oplysning var bleven følelig, efter at den ved Forfatningsændringen 1866 havde faaet øgede politiske Rettigheder. 1868 oprettedes 3 F.: i Hvilan og i Ønnestad i Skaane og i Herrestad (nu i Lundevad) i Østergotland. 1896 findes 28 F. for Mænd og 13 for Kvinder. De besøges aarlig af 900—1,000 Elever. 1868—96 have de været besøgte af 19,000. De først oprettede F. og enkelte af de senere ere private Indretninger, der eje sig selv, men repræsenteres af saakaldte Garantiforeninger, d: Foreninger af Mænd, som for en vis Tid have forpligtet sig til at give et aarligt Bidrag; de fleste af dem tilhøre imidlertid Lenet og opretholdes af Landstinget; stundom ere begge Dele kombinerede. Understøttelse yde ikke alene Lenene, men ogsaa Staten, Husholdningsselskaber og Kommuner. Staten giver 2,000 Kr. til Skoler med etaarigt Kursus og 3,000 til dem med toaarigt, og siden 1883 har den aarlig givet 15,000 Kr. til fattige Elever. Staten fører ikke Tilsyn. De svenske F. have hidtil ikke været Kostskoler, men nu have et Par begyndt at efterligne de danske paa dette Punkt, og Bestræbelsen synes at gaa i den Retning.

I F i n l a n d oprettedes den første F. 1889 i Kangasala; 1896 er der 21 finske F., 15 med Finsk og 6 med Svensk som Undervisningssprog. Landdagen

bevilligede dem en Understøttelse paa 30,000 Mark for Perioden 1891—94, men Generalguvernøren nægtede at stadfæste Bevillingen, saa den finske F., hvis Budget 1896 er paa 160,000 Mark, helt maa staa paa egne Ben. — Blandt de Danske i Nordamerika oprettedes 1878 F. i Elk Horn i Staten Iowa af Nordmanden O. Kirkeberg. 1896 er der 4 F. blandt de Danske derovre. — 1896 er Professor Rein i Jena begyndt at arbejde for at faa oprettet F. i Tyskland i Lighed med de danske; ogsaa i England er Opmærksomheden henvendt derpaa. (Litt.: Indtil 1886 findes Litteraturen i L. Holmstrøm, »Om den nordiska Folkhøgskolan« (i »Nordisk Tidsskrift«, 1886); M. Steenstrup, »Anklagerne mod Højskolerne« [2. Opl. 1886]; A. D. Jørgensen, »Et Højskoleskrift af N. F. S. Grundtvig« (»Danskeren« [1889]; L. Schrøder, »Den danske Folkehøjskole« [1889]; samme, »Den nordiske Folkehøjskole« [1890]; samme, »Ernst Trier« [1894]; J. Nørregaard, »Testrup Folkehøjskole« [1891]; E. Trier, »25 Aars Skolevirksomhed« [1891]; Rosendal, »Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie« [1894]; samme, »Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844—94« [1894]; Alfred Povlsen, »Den danske Folkehøjskole« [1894]; F. Nygaard, »Kristen Kold«, I—II [1895]; Th. Holmberg, »Die schwedische Volkshochschule« i »Deutsche Zeitschrift fiir ausländisches Unterrichtswesen« [1896]; E. Reyer, »Handbuch des Volksbildungswesens« [Stuttgart 1896]; S. Rasmussen [Koldt], »Højskolehaandbogen« [1896]; »Meddelelser om den udvidede F. i Askov 1879—96«; »Højskolebladet«; Fr. Thomassen, » Fortegnelse over dansk-pædagogisk Litteratur«, S. 99—102 [1896]). *L. M.*

Folkeinitiativ kaldes den Ret, som i mange af Schweiz'es Kantoner — siden 1891 ogsaa i Forbundet — er tilstaaet et forud fastsat Antal Vælgere til at kræve Folkeafstemning om, hvorvidt Spørgmaalet om en ny Lov eller Foranstaltning skal tages under Overvejelse af vedkommende lovgivende Forsamling. *E. E.*

Folkekirke, den danske, kaldes den evangelisk-lutherske Kirke (s. d.) i Danmark som den, hvori den overvejende Del af Folket befinder sig. Udtrykket indførtes først ved Grl. af 5. Juni 1849 §§ 3> 80 og 83, gik derfra over i Grl. af 28. Juli 1866 §§ 3, 75 og 78 og er nu gængs i den almindelige Lovgivning. Den danske F. er det retlig ordnede og styrede evangelisk-lutherske Trossamfund, som det danske Folks Flerhed siden Reformationen har dannet og endnu danner. Regelmæssig udstrækker den danske F. sig kun over det danske Riges Omraade, men der findes ogsaa Menigheder og Præster (Sømands- og Missionspræster) i fremmede Lande, som ere indordnede under den. *L. M.*

Folkekomedie er et Skuespil, der samtidig henvender sig til og handler om Folkets bredere Lag; ikke sjælden fremstilles i et saadant Stykke to modsatte Verdener: en snæversynet paa Virkelighedens tørre Grund og en eventyrlig Tryllеverden, Medlemmer af denne sidste begunstige eller fortrædige, lede eller vildlede de stakkels Hverdagsmennesker, hvilket giver Anledning til baade rørende og komiske Optrin. *A. A.*

Folkekøkkener, Anstalter, der have til Formaal at levere nærende og billig Mad til den fattigere Befolkning. Ideen til Anlæg af saadanne Anstalter er i Slutn. af 18. Aarh. udgaaet fra Benj. Thompson, Greve af Rumford, der gav Anvisning paa Tilberedning af billige Næringsmidler og konstruerede et særligt Sparekomfur, og under Nødstilstanden i Beg. af 19. Aarh. (navnlig 1813—17) oprettedes i Tyskland talrige F., dog mest som Velgørenhedsanstalter. Det første egentlige F. oprettedes 1849 i Leipzig i et af Kommunen skænket Lokale og med kommunalt Tilskud og efterfulgtes hurtig af talrige andre, af hvilke mange ved deres fortsatte Virksomhed have bevist saadanne Anlægs Nytte og Muligheden af deres selvstændige Bestaaen, naar de ledes paa rette Maade. Det første F. i Skandinavien var Christiania Dampkøkken, der oprettedes 1857 væsentlig efter Leipzig-Køkkenets Mønster; det efterfulgtes 1859 af Dampkøkkenet i Odense, og noget senere oprettedes et lignende i Kjøbenhavn, der nu drives for privat Regning. Andre Forsøg paa Oprettelsen af F. i Kjøbenhavn have temmelig hurtig maattet opgives, indtil det første »Kaffe- og Spisehus« aabnedes 1883 af et Aktieselskab, der nu (1896) driver 5 saadanne; et større Mønsteranlæg, som Selskabet anlagde 1887 paa Christianshavn, maatte af Mangel paa Søgning lukkes efter 4 Aars Forløb. Kaffe- og Spisehusene, der levere Middagsmad, bestaaende af 2 Retter med Brød, for 38 Øre, kunne bære sig ved egen Hjælp, og der er i de senere Aar oprettet en Mængde lignende F., der drives for privat Regning og levere Maden til samme Pris. Bl. a. er endvidere et F. knyttet til St. Peder's Gæstehjem (oprettet 1884), og 1895 stiftedes et Selskab, »De gamles Spisehuse«, der har Oprettelsen af billige Spisehuse for gamle Folk til Formaal. »Samaritanerne« og »Kjøbenhavns Bespisningsanstalt« samt de ikke faa private Bespisningsforeninger, der om Vinteren uddele gratis Mad, kunne, som rene Velgørenhedsanstalter, ikke henregnes til F. Det ovennævnte Dampkøkken i Christiania er senere blevet efterfulgt af 3 F., der levere 2 Retter Mad til Afhentning for 20 Øre, og som kunne bestaa ved egen Hjælp, 5 »Suppekøkkener« (1 Lit. Suppe med Kød og Kartofler for 10 Øre) og Frelsens Hærs Dampkøkken. Efter at et i Stockholm oprettet F. igen havde maattet lukkes, aabnedes 1885 et saadant i Malmö af et Aktieselskab, og dette, der leverer Middagsmad for 33—60 Øre, bærer sig selv, væsentlig ved Hjælp af en dertil knyttet Kafé. I Berlin oprettedes efter Fru Lina Morgenstern's Initiativ det første F. 1866 af Berlin's Folkekøkkenforening, der nu i alt har 16 Køkkener. Disse bestaa væsentlig paa Grund af den delvis gratis Administration, men ere i den senere Tid i Tilbagegang, medens de af Hr. Minlos 1889 grundlagte »Kaffe- og Spisehaller« (nu 3 saadanne), der drives af et Aktieselskab, betale sig udmærket. Der leveres i disse 2 Retter Mad for 20—30 Pf. I Hamburg aabnedes det første F. 1869, men maatte lukkes, da Minlos 1886 aabnede 2 store F. Disse ere 1894 igen lukkede og erstattede af 15 mindre, hvoraf de 12 findes i Frihavnen. I Wien oprettedes det første F. 1873 paa Foranledning af Dr. Kühn, og Byen har nu i alt 15 større aldeles fortrinlig indrettede F. foruden en Del mindre. I øvrigt findes F. i en Mængde tyske og østerrigske Byer. Det har over-

alt vist sig, at F. for at kunne trives og gøre den rette Nytte, nemlig at skaffe varm Mad til den Del af Befolkningen, der ellers nødvendigvis maa undvære denne, men dog ikke ville modtage den som Almisse, maa opfylde visse bestemte Betingelser. Beliggenheden maa være en saadan, at Arbejderne uden for megen Tidsspilde kunne naa frem og tilbage i Middagstiden. Lokalerne maa være renlige og godt ventilerede, Maden maa serveres paa en appetitlig Maade, være nærende, velsmagende, afvekslende og billig, og navnlig de sidste Punkter ere af overordentlig Vigtighed. Medens det selvfølgelig er af stor Betydning for en Mængde mindre bemidlede at kunne faa god Middagsmad for 35—40 Øre, saa er der paa den anden Side en stor Mængde virkelig fattige, der ikke daglig kunne afse saa meget, men som dog nogenlunde regelmæssig ville søge et F., der leverer f. Eks. 1 Ret Mad for 10 Øre, 2 Retter for 20 Øre, og det viser sig ogsaa, at F., der ere indrettede paa en saadan Maade, ere de, der have størst Søgning og betale sig bedst. (Litt.: Lina Morgenstern, »Zuverlässiges Hülfsbuch zur Grundung, Leitung und Controle von Volkskiicken« [Berlin 1892]; Kuhn, »Die Wiener Volkskiichen« [Wien 1894]; Helga Helgesen, »F.« [Chra. 1896]). *K. M.*

Folkeliste, et Skibsdokument, udstedt af Mønstringsbestyreren; det indeholder den officielle Fortegnelse over Besætningens Navne, Fødested og Alder og er altsaa over for Myndighederne i Ind- og Udlandet et Middel til at kontrolere, om Skibsføreren har medtaget om Bord Personer, han ikke er berettiget til at have i Skibet. *C. L. W.*

Folkelukaf. I et Handelsskib det Rum, hvor den menige Besætning i Fritiden opholder sig, sover og spiser (skaffer). F. er enten et Rum for ude under Dækket eller et for ude paa Dækket placeret Hus; ifølge moderne Lovgivning skal det have et vist Rumindhold afhængigt af Besætningens Størrelse, saa at der sikres hver Mand det nødvendige Rumfang Luft. *C. L. W.*

Folkeminder, Levninger af ældre Tiders Aandsfrembringelser og Kultur, der ere mundtlig overleverede fra Slægt til Slægt, især inden for de ikke boglig dannede Folkeslag eller Folkeklasser. Hertil regnes først og fremmest Folkedigtningen, endvidere Folketro og gamle Skikke; taget i videste Betydning omfatte F. tillige Folkets Livsvilkaar og Folkets Karakter og Tænkemaade saaledes, som det træder frem i alle Forhold. Af disse Overleveringer findes der spredte, større eller mindre Optegnelser fra tidligere Tider, gjorte af æstetiske eller historiske Hensyn (f. Eks. Folkevisesamlinger, Sagn i historiske Skrifter); men den planmæssige Indsamling og fremfor alt den videnskabelige Bearbejdelse er først fremkommen i 19. Aarh. Som dens Begyndelse regnes gerne Brødrene Grimm's Eventyrsamling fra 1812 og Jac. Grimm's »Deutsche Mythologie« [1835]. Dens Udvikling er gaaet Haand i Haand med en Række af andre historiske Videnskaber, ofte stærkt paavirket af dem. For Tiden falder Folkemindeforskningen i to Hovedretninger, en Granskning af Folkedigtningen, der hænger sammen med Filologien og den almindelige Litteraturhistorie, og en kulturhistorisk-religiøs Behandling, der skyldes Indflydelse fra den seneste Udvikling af Etnografi og Antropologi.

Navnet for denne Videnskab og dens Emne er i en vis Vaklen hos flere Folkeslag. I England bruges Ordet Folklore [fo!klo.ə] ɔ: Læren om Folket, (og Folklorist, Folkemindeforsker); det blev af sin Opfinder (Mr. Thoms 1846) betegnet som »den Oldforskning, der omfatter alt henhørende til gammel Sæd og Skik, til Almuens Forestillinger, Tro, Overleveringer og Overtro«, — en Definition, der ret ensidig dvæler ved Kultursiden. En Ulempe ved Ordet er, at det baade betegner Stoffet og Videnskaben. I de romanske Lande har det engelske Ord faaet en vis Udbredelse ved Siden af den hjemlige Betegnelse som »Folkeoverleveringer« (*traditions populaires*; *les traditionistes*, Folkemindeforskerne). I Tysk og Nederlandsk oversættes det ved Volkskunde (jfr. Volkerkunde 2= Etnografi). I Norden er det af Svend Grundtvig dannede F. det mest udbredte Navn.

Folkedigtningen (herunder medregnet alle Overleveringer i en fast mundtlig Form) udgør en overvejende Del af Folkemindelitteraturen. Hvad man begrebsmæssig skal forstaa ved Folkedigtningen, er vanskeligt at afgøre. Den ældste Tids stærke Sondring mellem »Kunstdigt« som Enkeltmandsværk og »Folkedigt« som Ytring af den over hele Folket spredte digteriske Kraft, lader sig ikke mere hævde saa stærkt. Sikkert er det dog, at en overordentlig stor Mængde Folkedigtninger have faaet deres Skikkelse, ikke blot Fremstilling, men ogsaa Komposition, idet Slægt paa Slægt har gjort sine Ændringer; og f. Eks. for mange af vore Folkeviser kan det paavises, at selv indgribende Omdannelser ere blevne til lidt efter lidt, idet den ene Sanger har føjet lidt til den andens Nydigtning. Paa den anden Side kan det ikke nægtes, at mange andre Viser (f. Eks. historiske) i alt væsentligt er en enkelt Mands Tankeværk, uden at vi derfor kunne udslette dem af Folkedigtningen.

Den mundtlige Overlevering med stadig Adgang til Fornyelse af det sproglige Udtryk er da det, der mest iøjnefaldende adskiller den fra Kunstpoesien. Visse digteriske Egenheder ere ogsaa, dog med ret stort Spillerum for de forskellige Folkestammer, Kulturer og Arter af Overlevering, fælles for al Folkedigtning; saaledes den objektive, sædvanlig korte Beretning med Forkærlighed for direkte Tale, med Gentagelser og med visse staaende Vendinger.

Folkesagnet er den kortere Fortælling om en Begivenhed, der af Fortælleren opfattes som virkelig foregaaet. Det søger Troværdighed ved altid at nævne sig som hændt en navngiven Mand (levende eller afdød), eller paa et navngivet Sted, der er vel kendt af Sagnmanden og hans Tilhørerkreds. I mange Tilfælde forevises en Ting, der har sin Oprindelse fra denne Begivenhed (f. Eks. et Bæger, der menes at være ranet fra Troldene), eller der udpeges et Naturforhold eller et Navn, der er opstaaet ved denne Lejlighed. Denne Tilknytning til Virkeligheden er Sagnets »Stedfæstelse«; til den egentlige Stedfæstelse hører, at det ydre Minde menes at være opstaaet ved selve Begivenheden. Sagnenes Indhold er først og fremmest Oplevelser af den Mennesket omgivende overnaturlige Verden, især Menneskenes Forhold til Naturvæsenerne, og i sparsommere

Maal Erindringer om selve Menneskelivet. Den Troværdighed, som Fortællerne tillægge deres Sagn, er i høj Grad ufortjent.

For Hovedmængden af Sagn, de overnaturlige, ligger Oprindelsen utvivlsomt i mangelfuldt opfattede Naturbegivenheder, som enten af selve Opleveren eller Eftertiden modtage en digterisk Tildannelse. Og den stedbundne Overlevering, hvorpaa Fortællerne støtte sig, viser sig at være mindre paalidelig, da den samme Begivenhed efter forskellige Egnes eller Landes Overleveringer kan være foregaaet paa 100 forskellige Steder: Stedfæstelsen hører med til Sagnets Liv som troværdig Fortælling, og derfor maa den frembringes paa ny, hver Gang Sagnet naar til en ny Egn. Ogsaa Indholdet kan omdannes ved at gaa fra Mund til Mund; men her viser det sig dog, at den givne Handling (det episke Stof) har en overordentlig Sejhed, som Udbredelsen i Rum kun svagt kan indflyde paa, og som Forskellen i Tid undertiden slet ikke angriber. F. Eks. har man hos Bønderne paa Kreta genfundet det gamle Sagn om Achillcus'es Fødsel uforandret; og de enkelte Optrin i Odysseen's Kyklopeventyr genfindes som Folkesagn i de fleste Egne af Europa. Denne Fasthed i den episke Gang, som vi i det enkelte kunne kontrolere ved forskellige Egnes Optegnelser af samme Sagn, sætter os i Stand til at granske de enkelte Sagnbegivenheder. De falde i to Grupper: 1) De, der tjene til Forklaring af et eller andet paafaldende Forhold i Menneskeverdenen (ætiologiske Sagn). Naar Folket ser en Klippe, der minder om menneskelig Skikkelse, gætter det, at dette har været et stort menneskeligt Væsen, der er blevet til Sten; naar det ser en Række Klippeblokke ligge jævnsides ud i Elven, gætter det, at her har været en stor Kæmpe, der begyndte at bygge sig en Bro; og hvor en stor Sten ligger paa flad Mark, gætter det, at en vældig Kæmpe maa have kastet den derhen. Og med en Kombinationsevne, der ikke holdes igen af nogen videnskabelig Kritik, fortsætter Folket sin Fantasivirksomhed, indtil det finder de bestemte, individuelle Træk: Stenkæmpen har været en Nattrold, der døde o: blev til Sten, da Solen skinnede paa ham; Kæmpen ved Elven vilde bygge Bro over til sin Kæreste paa den anden Side; den henkastede Sten stammer fra en Kæmpe, der vilde ødelægge den Gaard, som Stenen ligger nærved, men traf fejl. Saaledes er ud af Naturgætningen den individuelle Fortælling, Sagnet, opstaaet. Disse Sagn kunne naturligvis dannes paa ny, saa længe Mennesker paa et barnligt Kulturtrin stedes over for paafaldende Naturoptrin; og de enkelte Grundmotiver (f. Eks. den forstenede Trold) optræde i en Mangfoldighed af Særformer efter det enkelte Steds Natur, f. Eks. Troldcn, der fiskede for længe og nu staar forstenet paa Kysten med to Sæler hængende paa Ryggen og en paa Brystet. Dog findes ogsaa i disse Natursagn en Vandring eller Efterligning af Sagn fra Sted til Sted, uden at det dog kan fastslaas, hvor meget der er laant, og hvor meget der er dannet uafhængig paa flere Steder ud fra samme aandelige Forudsætninger. 2) De Folkesagn, der blot vise Folketroens Væsener i en for dem karakteristisk Handling, kunne ikke paa samme Maade henføres til en Naturforklaring; men vi kunne i enkelte Tilfælde paavise, at de have udviklet sig af ligefremme Natursagn. Saaledes have vi Sagnene om Stormjægerens Jagt efter Skovjomfruen i en hel Udviklingsrække, lige fra den naturforklarende Fortælling, at hun kommer i den lille Hvirvelvind foran Stormen (die Windsbraut), han følger saa efter i selve Stormens Brag og Vælde, og indtil det, hvor »Kong Volmer« beder en Bondekarl at holde hans Hunde og lidt efter kommer tilbage med den dræbte »Ellekvinde« hængende over Sadelen. Men, vel at mærke, Sagnet om Kong Volmer's Jagt efter Eliekvinden er nu ikke noget Natursagn; det er formet (og fortalt videre) ud af Fantasiens Trang til at se de anede Naturvæsener i en bestemt for dem ejendommelig Handling. Andre Sagn have i endnu højere Grad et blot sjæleligt Udspring, f. Eks. synes Flugt for Trolde at have sit Udspring i den paniske Skræk ved at være ene i Naturen. — Sagnenes Alder er vanskelig at fastsætte, men det er i hvert Fald klart, at de have deres Oprindelse i en meget tidlig Tids Naturbetragtning. For saa vidt denne primitive Sagnverden i Tidens Løb har modtaget Bidrag fra den olympiske Gudekreds, fra Asalæren o. s. v., maa man anerkende, at den i høj Grad har strøget denne Indflydelse af sig; og selv af Kristendommen er største Delen af Sagnstoffet uberørt eller kun svagt paavirket. Hermed er det dog ikke givet, at hvert enkelt Sagn er saa gammelt; det kan jo være nydigtet i Overensstemmelse med den nedarvede Tro. Endnu mindre er det nødvendigt, at hvert Sagn er ældgammelt paa hvert Sted. Sagnet om Nøkken (eller Djævelen), der i Dansen hvirvler en Jomfru ned i Aaen, er fremmed i det fuldt stedfæstede danske Sagnstof og tilhører først den middelalderlige og nyere Tids Danseraseri. Et Yndlingssagn fra den græsk-romerske Oldtid, om Skovtrolden (Silén), der toges fangen ved at hælde Vin i Brønden, gaar i Tyskland ikke længere mod Nord, end Vinavlen naar, og er sikkert først indvandret med Vindyrkningen i den romerske Kejsertid. Ellers frembyder Mødet mellem Mennesker og Skovtrolde nogle af de vistnok ældste Sagnemner: Manden, der kalder sig »Selv« eller »Ingen« og dernæst stikker Branden i Øjet paa Trolden (almindelig som europæisk Folkesagn, gjort kunstig i Odysseen), og om Manden, der hørte en Stemme raabe til sig om at bringe det Budskab, at Store Pan eller Troldekongen var død.

Med Sagn om Mennesker (historiske Sagn) forholder det sig i mange Maader ligesom med Sagnene om overnaturlige Væsener. Men Vekseldriften er langt stærkere. Hvert Slægtled ejer et Minde om de nærmest henfarne Slægters Færd omtrent 50—100 Aar tilbage i Tiden; selve Familieminderne række ofte længere; for flere danske Storbondeslægter indtil Svenskekrigene i 17. Aarh., for Renaissancetidens danske Adelsmænd til Dronning Margrete's Tid og undtagelsesvis længere; Islændingene kunde i 12. Aarh. under særlig gunstige Forhold skrive en Landnamsbog, der naaede 2—300 Aar tilbage. Men ud over dette brister den egentlige historiske Bevidsthed, og et lille Antal karakteristiske Sagn bliver tilbage og kan tilsammen danne et historisk Billede, som kun meget ufuldkomment gengiver Virkeligheden. Og selv disse tabes let i Tidens Løb: 16 Aarh.'s

skæmtende Sagn om Valdemar Atterdag ere afløste af lignende om Christian IV. Alt imedens det virkelige historiske Stof udtyndes, vokser Sagnmængden paa samme Maade som ved de overnaturlige Væsener. Sagn opstaa til Forklaring af Naturfænomener eller Navne. Om Sørup Kirke i Angel fortælles det, at den nordre Side af Kirken er smukkere bygget end den søndre, skønt Mesteren selv havde bygget den søndre og hans Svend den nordre; i Ærgrelse derover slog Mesteren Svenden ihjel ved den Bro tæt ved, der nu kaldes Arkelspang efter dens to Navne Arkel og Spang. Dette Sagn beror sikkert paa en Mistydning; thi Spang er det gamle, nu uddøde Ord for Bro. Ligeledes de friere poetiske Sagndannelser trænge ind som virkelig historiske; enkelte af dem optræde saa hyppig, at de betegnes som »vandrende Sagn«, f. Eks. om Herremanden, der tog Jord af sin egen i Støvlerne, da han vilde sværge sig Bøndernes Jord til; om Hæren, der skar Grene og saa ud som en gaaende Skov, o. s. v.

Folkesagnet er den simpleste Form for Fremstilling, og den er mere end nogen anden Digtart Menneskeaandens Førstehaandsbearbejdelse af alt det omgivende Stof. En stor Del af, hvad vi efter dets Form nævne som »Sagn«, kunne vi efter dets Indhold bete gne som »Myte« ; men som Myte betegnes tillige en Mængde Fortællinger om guddommelige Væsener, der ikke knytte sig til den jordiske Virkelighed. — Som en fuldstændig Førstehaandsbearbejdelse af den virkelige Verdens Stof kan Folkesagnet dog ikke betegnes. Det er næppe udelukket, at den mere udviklede og fra Naturen skilte Myte vil kunne synke ned til Folkesagn; og ganske sikkert har Heltedigtningen aflejret sine Rester som simple Sagn. — (Litt.: Thiele, »Danmarks Folkesagn« [2 Bd., 2. Udg. 1843]; E. T. Kristensen, »Jydske Folkeminder« [3., 4., 6. og 7. Bd., 1876—86]; samme, »Danske Sagn«, [4 Bd., 1892—96; fortsættes med 5. og 6. Bd.]; Asbjørnsen, »Norske Huldreeventyr og Folkesagn« [1845—48, 3. Udg. 1870]; Faye, »Norske Sagn« [2. Udg. 1844]; »Segner fraa Bygdom« [3 Bd., 1871—79]; Arnason, »Isl. þjóðsogur« [Miinchen 1862—64]; C. Andersen, »Islandske Folkesagn« [1862—67]).

Heltedigtningen adskiller sig fra Folkesagnet ved sin Form, idet den kan være i Prosa eller i Vers, og ved sin Bygning, idet den omfatter talrigere Optrin med fyldigere Fortælling. Men den henter sit Stof af den samme Verden som Folkesagnet (baade den historiske og mytiske) og for en stor Del ud af Folkesagnene ved at sammenkæde deres Optrin til en længere Fortælling. Endvidere har den Tilknytning til Menneskelivet, idet dens Personer altid opfattes som de nulevende Menneskers, især Høvdingslægters Forfædre; og Helteoverleveringen omgiver sine Personer og Optrin med en Mængde af (oprindelige eller) nylavede Stedsagn. Heltesagnet vokser derved sin ubevidste eller halvbevidste Vækst; men ved Siden deraf er der et stærkt personligt og tidshistorisk Moment. Digterne tage Fortællinger fat til ny Fremstilling paa rigere og interessantere Maade end deres Forgængere; den fri Opfindelse af et Stof eller det vilkaarlige Laan andensteds fra er til en vis Grad tilladt. Digteren og hans Tilhørere udgøre ikke saa meget Folkets brede Lag som de højbaarne Mænd og Kvinder, der udtrykke deres Tidsalders Ejendommelighed; og Stoffets mere omfattende og ubestemte Karakter tillader, at det ved Udskydning eller Ændring bringes i en vis Overensstemmelse med Samtidens Begreber om Ret og Skønhed. — Dette Forhold til Kulturspidserne gør, at Heltedigtningen ikke har kunnet leve ned til vore Dage; den giver Plads for skreven Litteratur med de mangfoldige Kunstformer. Saaledes som Heltedigtningen foreligger hos forskellige Folk, viser den ulige Udviklingstrin. I Finnernes Kvad have vi det Trin, hvor de besungne Optrin kunne føjes til hinanden: to, tre eller fire, efter som Sangeren lyster, og de udmalende eller lyriske Partier kunne efter Behag tilføjes eller udelades (først en Videnskabsmand i 19. Aarh. har sammenarbejdet dem til et Epos »Kalevala«). En vis Grad af samme Frihed raader i de sparsomme Levninger af engelske og tyske folkelige Heltekvad; Nordboernes Eddakvad og lignende Digte danne derimod et begrænset og behersket Hele, hvor dog flere Kvad kunne fortsætte eet og samme Heltelivsløb. Endelig opstaar af den episodiske Digtning de samlede, bredt fortællende episke Digte med del bestemte Indhold, først hos Grækerne (de homeriske Digte), siden hos Englænderne (Beovulf) og i middelalderlig Form hos Franskmændene (Karl den Store's Sagnkreds) og Tyskerne (Nibelungenlied, Kudrun). En ejendommelig nordeuropæisk Form er Heltedigtning i Prosa med enkelte Optrin i Vers, især i de mere lyriske Partier. Tidligst møder den i Irernes Digtning fra Cuchulinn- og Fingal-Sagnkredsene, endvidere i de norsk-islandske Heltesagaer om Vikingetidens Personer (Ragnar Lodbrok, Orvarodd, o. s. v.) og om de to Konger Olaf og deres Mænd, og endelig i en ejendommelig Form i den islandske Ættesaga, der til sidst fæstnes som fuldt udviklet Litteraturform. En Vladimir-Visekreds dannedes om Russernes første kristne Konge; derimod blev det ved Tilløbene dertil ved Cid, Valdemar den Store og Robin Hood. (Litt.: Comparetti, »Kalevala« S [tysk Overs., Leipzig 1892]; Sv. Grundtvig, »Den nordiske Oldtids heroiske Digtning« [1867]).

Folkeeventyret adskiller sig fra Folkesagnet ved den længere (mere sammensatte og ofte mere udmalende) Fortælling, rig paa usandsynlige Begivenheder og uden Forsøg paa at gøre dem troværdige ved Stedfæstelse. Eventyret har en Forkærlighed for de ganske dagligdags Navne eller de blotte Standsbetegnelser: Enkesønnen (i Skotsk og Norsk), Askeblæseren, »Der var engang en Konge«, en gammel Soldat. Og hos de europæiske Kulturfolk findes en bevidst Skæmten med dets Troværdighed, idet Fortælleren til Slutning giver en spøgende Bemærkning om, at han selv var med ved Kongesønnens Bryllup e. 1. Hos lavere staaende Folkeslag møder man dog ganske de samme Digtninger som en Art Heltesagn, til Dels fremstillede paa Vers.

Eventyrene vise en større Udbredelse end nogen anden Folkedigtning. Grundstammen af Folkeeventyr er hos alle europæiske Folk een og samme; enkelte Digtninger kunne følges videre over store Dele af Asien og Afrika. Forholdet til Steder og Personer binder dem aldrig. Forskel i Sprog danner ganske vist en adskillende Mur; men den kan paa mange Maader overstiges: rejsende Køb-

mænd og Grænseegnenes Jægere have stadig bragt ny Eventyr til Hjemmet. Eventyrets religiøse Forestillinger ere enten ubestemte eller lade sig lempe efter hvert Folks Myteverden; det Eventyr, der i Norden fortælles om Odin, Høner og Loke, fortælles i Kaukasus om 3 hjælpsomme Dyr. Og selv om en given Tids Kultur spejler sig deri, kunne dog i de fleste Eventyr Samfundsforhold og Forestillinger ændres efter Omgivelserne. Digtningen vandrer med stor Lethed til Nabofolk paa samme Trin eller paa et lavere Trin i Udvikling (fra Nordmændene til Lapperne, fra Portugiserne til sydafrikanske Negere).

Naar vi tale om, at de samme Eventyr genfindes i flere Lande eller Verdensdele, saa mene vi dermed ikke blot, at visse Træk findes igen i de forskellige Egne, thi dette kan bero paa, at flere Folk eje Levninger af samme primitive religiøse eller etiske Forestillinger, eller det kan bero paa et svagere Laan i Forbifarten, uden at Eventyret derfor er det samme. Men vi kræve, at en hel Række af Begivenheder skal være fælles, og at disse Optrin ikke skulle fremgaa som selvfølgelige ud fra et givet Forhold mellem de optrædende Personer. Saaledes som Digtningene foreligge i europæisk Form, ere de ofte sammensatte af højst forskellige Elementer, ikke sjælden af 2 Historier, der ere kædede i hinanden. Saaledes beretter første Del af »Hans med Guldhaaret« om hans Tjeneste hos Trolden, anden Del om, at han vinder Kongedatteren. Første Del af »Vildering Konge-søn og Misseri Mø« fortæller om, hvorledes Kongesønnen ved den snilde og tryllekyndige Piges Hjælp kommer ud af Troldeboligen, anden Del om, at han trods sit Løfte glemmer hende og maa vindes af hende paa ny. Man kan se, hvor fast denne Forbindelse af de forskellige Afsnit har været for de folkelige Eventyrfortællere: over saa godt som hele Europa optræder »Vildering Konge-søn og Misseri Mø« med disse 2 Afsnit; uden for Europa møde vi derimod kun det første, Flugten for Trolden. Heraf kan sluttes, at dette Eventyr paa et eller andet Sted i Europa har faaet den nu gængse Form. I det hele kunne vi sige, at denne Mangfoldighed i Handling og Skiften af Skueplads udmærker en stor Del af den europæiske Eventyrform, men i langt ringere Grad kræves af Lapper eller Negere.

Til det egentlige Eventyr hører som Regel den overnaturlige Verden: Kamp med Trolde for at befri Kongedatteren eller List for at bringe sig selv ud af deres Magt; overnaturlige Hjælpere (Dyr, afdøde, Guder); Elskovsforhold mellem et Menneske og et overnaturligt Væsen; eller Forløsning af Dyreham. Men ogsaa en Del Fortællinger uden disse Træk maa efter deres hele Art høre med blandt Eventyrene: om Pige eller Karl af ringe Stand, der bliver gift med Kongesøn eller Prinsesse, eller om Kamp mod den een Gang bestemte Skæbne. Til et andet og yngre Lag høre de mere novellelagtige: Kærlighedshistorier og skæmtende Historier.

Stoffet i Eventyrene (ɔ: de enkelte Træk, hvoraf de ere opbyggede) synes ved første Øjekast at være Udslag af en tøjlesløs Fantasi. Men den, der sysler nærmere med Folkedigtning, vil let opdage, hvor snæver Plads der er til Enkeltmands Opfindelser. Og om de eventyrlige Træk ved vi, at de i mange Tilfælde ogsaa leve i Samtidens Tro; og om en uhyre stor Mængde af deres Sælsomheder, maaske om dem alle, kunne vi sige, at de virkelig have Plads i en Del af Menneskehedens religiøse Forestillinger eller Naturopfattelse. Naar f. Eks. i et Eventyr en Moder dør, men genfødes som en Kalv, der er Datterens Ven og, da Kalven slagtes, vokser op som Træ paa dens Gravsted og giver Pigen (Askepot) Gaver, — saa er det Levninger af en meget udbredt Sjæletro. Blandingen af forældet og endnu gængse Overtro giver E. en egen Verden, hævet over den daglige, og hvor Livet gaar efter det overnaturliges egne — poetiske — Naturlove. Men ikke blot dets Enkeltheder ere laante; baade Folkesagn og Heltedigt afgive deres episke Stof, ja kunne udgøre det egentlige Tømmerværk i en Eventyrdigtning. Det bekendte europæiske Eventyr om »Fostbrødrene« er saaledes det græske Heltesagn om Perseus, Andromedas'es Befrier og Gorgo's Drabsmand, tilsat med andre Eventyrmotiver (Tvillingbrødrene og Livstegnene). Ogsaa et andet Eventyr er opstaaet af Andromeda-Befrielsen, idet »Ridder-Rød«-Skikkelsen blev vævet ind i Handlingen.

De ældste Eventyroptegnelser ere ægyptiske Papyrushaandskrifter fra før 2000 og fra 14. Aarh. f. Chr. Fra den græske Oldtid have vi — foruden talrige beslægtede Behandlinger inden for Heltedigtningen — Psyche-Eventyret og enkelte andre. I Indien sammenarbejdedes af buddhistiske Pædagoger Eventyr til en Række i hinanden kædede Fortællinger med moraliserende Tendens; den mærkeligste er »Fembogen« eller »Pantsjatantra«, hvis oprindelige Affattelse ligger mellem 200 Aar før og 600 Aar e. Chr. Af Østerlandenes mere poetisk-novellistiske Samlinger er »Tusind og een Nat« den berømteste. I Europa's Middelalder indvirke Eventyrene stærkt paa Litteraturen: den franske romantiske Digtning er et stort Gemmested for saadanne Træk; den irske, islandske og danske Heltedigtning har meget af samme Art (Sakse's »Sigrid og Oder« er en forfinet Omdannelse af Psyche-Eventyret i en særlig Form, »Det nedbrændte Lys«). Af skæmtende Fortællinger bleve en Del optagne i latinske Morskabsbøger. Egentlige Eventyropskrifter forekomme først i nyere Tid; og først lidt efter lidt overvinde Samlerne Lysten til at lave egne Noveller ud af Eventyrene; Straparola's Samling fra 1550, Basile's »Pentamerone« [1637], Perrault's »Gaasemor-Historier« [1697] og Musæus'es »Volksm'årchen« [1782] er en Række Udviklingstrin, indtil Brødrene Grimm 1812 optoge selve Almuens Fortællinger og derved skabte en Bog, der overgik alle de tidligere (»Kinder-und Hausmärchen«). Den efterfulgtes af lignende Samlinger i andre Lande og nu over hele Verden. (Nordiske Samlinger: S. Grundtvig, »Danske Folkeeventyr« [1876—78 og 1883]; E. T. Kristensen, »Jydske Folkeminder« [5., 7. og 12. Bd., 1876—95]; samme, »Fra Bindestue og Kølle« [1895—96]; Kl. Berntsen, »Folkeeventyr« [1873—83]; Kamp, »Danske Folkeeventyr« [1879—91]; Asbjørnsen og Moe, »Norske Folkeeventyr« [1. Saml. 2. Udg., 1852 og senere, 2. Saml. 1871, og senere]; Janson, »Folkeeventyr i Sande herad« [med Indledning af M. Moe, 1878]; Bergh, »Folkeeventyr fra Valdres« [Chra. 1879—82];

Djurclou, »Sagor« [Stockholm 1883]; Bondeson, »Svenska Folksagor« [1882]; Cavallius og Stephens, »Svenska folksagor« [1844—49]).

Eventyrforskningen er endnu i sin Barndom. Den opnaaede ved J. Grimm's store Kundskab hurtig den Viden, at samme Eventyr eller samme Eventyrtræk forekommer hos mange forskellige Folkeslag; men man har deraf taget Anledning til Hypoteser, der alle maa betegnes som forhastede, eller dog yderst ensidige. Grimm forklarede Ligheden fra, at Eventyrene vare Levninger af de indoeuropæiske Folkeslags oprindelige fælles Myteverden; Tyskeren Benfey tremkom 1855 med Sætningen om deres Afstamning fra de buddhistiske moraliserende Fortællinger; Englænderen Andrew Lang har siden 1860'erne forklaret Eventyrene som Hjemmefødninger hos de forskellige Folkeslag og Ligheden imellem dem som stammende fra Minderne om Oldtidsforhold, der vare ens over hele Jordkloden (se nedenf. under Folkeskik). Den første Hypotese er nu bortfalden ved Kendskabet til Eventyrenes større Udbredelse. Den anden (den indiske) har gode Resultater at støtte sig til for Eventyrbøgernes Vandring i Middelalderen; men i det hele ere de til indisk Mytologi henførte Træk snarere alment menneskelige. Den tredje (Minderne fra den lavere Kultur over hele Jordkloden) indeholder visse Sandheder eller Rimeligheder; men den overser, at Ligheden ikke blot gælder enkelte Forestillinger, men oftest hele Fortællinger, der maa være vandrede ved Eventyrmeddelelse fra eet Folk til et andet. Siden 1880'erne har man derfor fortrinsvis rettet sin Opmærksomhed paa det enkelte Eventyrs Udbredelse og Afændringer for derigennem at fastslaa dets Hjemsted og oprindelige Skikkelse. Herhen hører f. Eks. det engelske *Folklore-Society's* store Samlerværk af 345 Opskrifter af »Askepot« (Marian Cox, »Cinderella« [London 1893]) og Finnen, Kaarle Krohn's mønsterværdige Undersøgelser af Dyresagn (s. d.). (Litt.: Axel Ahlström, »Om folksagorna, föreläsningar vid sommarkurserna i Upsala« [»Svenska Landsmålen« II. Bd., Stockholm 1895]; Jacobs og Nutt, *The international folk-lore congress 1891* [Lond. 1892]; Moltke Moe, Indledning til »Lappiske Eventyr« af Qvigstad og Sandberg [Chra. 1887]; samme, »Æventyr paa vandring« [1895]; H. F. Feilberg, »Wie sich Volkmarchen verbreiten« [»Am Urquell«, 1894]; A. Olrik, »Marchen in Saxo Grammaticus« [»Zeitschrift des Vereins für Volkskunde«, 1892]; samme, »Lille Rødhætte« og »Om Betydningen af Eventyr« [»Naturen og Mennesket«, 1894 og 1895]).

Folkesange omfatte alle de Digtninger, der foredrages i Sang: de større Heltedigte, de mindre fortællende Digte (Viser) og de lyriske Enkeltstrofer eller Smaasange, ogsaa Vekselsange, endvidere hvad der kan samles under et fælles Navn Smaadigtningen: Børnerim, Sanglege, Hyrdemelodier o. I. I daglig Tale bruges Folkesange tillige om de Digte, der ere skrevne med Folkets lavere Klasser for Øje og tilegnede af dem (Almueviser), og overhovedet om ethvert Digt, der har faaet en særlig stor Udbredelse. Af disse er Folkevisen (Romancen, Balladen) hos de fleste europæiske Folk den mest udviklede Digtform og har haft en middelalderlig Glanstid, med en vis Grad af Forbindelse mellem de forskellige Folkeslags Visesang. Folkeviseforskningen, der blev grundlagt af Svend Grundtvig og fortsat af Amerikaneren Child o. fl., har for en Mængde enkelte Viser paavist Udbredelsen og Omdannelserne i Tidens Løb, undertiden tillige Hjemsted; saaledes »Elverskuds-Visen, der fra et Hjemsted i det nordlige Frankrig har bredt sig over den romanske saavel som over den engelsk-nordiske Verden; Visen om »Kong Valdemar's Søster« der blev danset eller pisket til Døde, som har udbredt sig fra Norden dels til England, dels til Tyskland og de vestligste Slaver, o. s. v. Derimod foreligger der ikke afgørende Resultater om Visedigtningens Grundlæggelse og Stil i hvert enkelt Land, og i hvilket Omfang der her er Paavirkning fra det ene Folk til det andet. — Viserne vandre dels umiddelbart fra Mand til Mand blandt dem, der tale samme eller nærbeslægtede Sprog, dels oversættes eller omarbejdes de fra et fremmed Sprog med større eller mindre Tilpasning efter Folkets sædvanlige Digtning. Det første er naturligvis det letteste; derfor have enstalende Folk i det hele og store samme Viseforraad: saaledes alle de nordiske Folk indbyrdes, de fleste romanske Folk indbyrdes, o. fl.

Den nordiske Folkevise omfatter fem Folkeomraader: rigest findes den i Danmark; nær hertil slutter sig Sverige, der i ældre Tider nærmest er modtagende over for dansk Visesang, men i Tidens Løb faar en udviklet Almueoverlevering og en lidt mere lyrisk Stil; videre i Norge, der foruden det Viseforraad, det har fælles med Danmark, skaber en ejendommelig Digtning om Kæmper og Trolde. Nær til Norge slutter sig Færøerne, men med stærkere Indflydelse fra Sagalitteraturen. Endelig er Island væsentlig et Gemmested for danske Viser, idet Folkets egne Frembringelser nærmest er Kunstpoesi (Rímur). Som Eksempel paa, hvor stort Fællesskabet er, kan anføres, at den største svenske Visesamling indeholder 86 gamle Viser, der paa een nær alle genfindes i »Danmark's gamle Folkeviser«. Ejendommeligt for den nordiske Visedigtning er, at det lange fortællende Digt tjener som Dansevise, saaledes som det endnu gør paa Færøerne, indtil 18. Aarh. gjorde paa Island og ofte antydes i selve Viserne. Den poetiske Behandlingsmaade staar de engelske Folkeviser nærmest; den tyske Visesang har afgivet en stor Del Stof til Norden, men lidet af sin Stil; derimod spores gennem Engelsk Indflydelse fra de korte franske Elskovsviser i 12. Aarh. Nordens Folkeviser udmærke sig ved Rigdom — alene i Danmark ere over 500 Middelaldersviser bevarede, — en stor Del af dem, vistnok Flertallet, ere originale, og de fleste Omarbejdelser tilføre ny mærkelige Træk. Her findes en mærkelig Række Kæmpeviser, en forbavsende Mangfoldighed af Trylleviser og en enestaaende Samling af gamle historiske Viser (især fra Danmark for Tiden 1150—1370; se i det hele Danmark, Afsn. »Litteratur« S. 994—96). Den nordiske Visedigtning skabes og bæres oppe, ikke af nogen Spillemandsklasse eller af Almuen, men (i Danmark) af en talrig jordejende og jorddyrkende Adel, hvorfra den let fandt Vej ud i Bondestanden; i Norge og dets Udlande vistnok helt af Bondestanden. Adelens Forkærlighed for denne

Digtning varer indtil 17. Aarh. Dette er en afl Grundene til, at den er bleven opbevaret fuldstændigere end noget andet Lands: i talrige danske Adelsvisebøger fra 16. og 17. Aarh. og et mindre Antal af svenske, i Udgaver af Vedel (»100 Viser« [1591] og »Tragica« [1657]) og Syv (»200 Viser« [1695]), i Haandskrifter af islandske Præster i 17. Aarh., samt talrige Indsamlinger fra 19. Aarh.'s Beg. indtil vore Dage. Hovedværket er »Danmark's gamle Folkeviser« af Svend Grundtvig, begyndt 1848, nu (1896) paa 6. Bind; samme Plan, men mere kortfattet, følges i hans »Islenzk Fornkvæði« [1854—85] og utrykte færøske Viser; et lignende norsk Værk forberedes af S. Bugge og Moltke Moe. Større Udvalgssamlinger ere: Geijer og Afzelius, »Svenska folkvisor« [2. Udg. 1880], Arwidson, »Svenska fornsånger« [1834—42], »Norske Folkeviser« af Landstad [1853] og Bugge [1858], »Færøiske Kvæder« af Hammershaimb (1851—55]. Melodierne, først nedskrevne i 19. Aarh., findes i de fleste af disse Samlinger (samlede i Berggreen's »Folkesange«; jfr. Th. Laub, »Vore Folkemelodiers Oprindelse« [1892, i »Dania« 2. Bd.]). Folkelyrikken, deriblandt de talrige norske »Stev«, og Smaadigtningen ere endnu kun delvis udgivne og endnu mindre granskede.

De engelske og skotske Folkeviser slutte sig i meget til de nordiske: den samme krigerske og selvraadige Adel møder i begge; Personer og Naturforhold give den britiske Digtning et endnu vildere Præg end i nordisk. Viseformen er den samme to- eller firelinies Strofe, undertiden med Omkvæd bevaret; og i den ældste Gruppe af Viser (i tolinies Strofer) er største Delen af Stoffet fælles med Norden; dette gælder derimod kun langt svagere for den yngre engelske Visedigtning. Den nordiske og engelske Folkevise *maa* have en fælles Oprindelse, og fra først af har vel ogsaa denne været Dansevise. — De ældste Opskrifter ere et stort Haandskrift fra 17. Aarh., der danner Grundlaget for Percy's »Reliques of ancient poetry« [1763], der vakte Interesse for Folkeviser i Europa, og i sit Hjemland fremkaldte en ivrig Indsamling af mundtlig Overlevering, især i Skotland. Nu (1896) udgives de i et ypperligt Værk af F. J. Child, (»English and scottish popular ballads« [Boston 1882, ff.] med Sv. Grundtvig's Udgave til Forbillede. Oversættelse: Sv. Grundtvig »Eng. og skotske Folkeviser« [1864].

De tyske Folkeviser ere gennemgaaende korte og mere lyriske. De ere væsentlig yngre end engelske og nordiske; deres Tilblivelse falder mest i 14. og især 15. Aarh., og de tilhøre væsentlig Folkets lavere Klasser; mange af dem nævne sig som stammende fra Ryttere, Landsknægte og Haandværkssvende. De ældre Lag af Visestof mangle næsten; en stor Række af Kæmpeviser har været til, i alt Fald som »Spillemands«-Overlevering. Trylleviserne ere faa i Tal og nærmest at betragte som en Aflægger af slavisk Folkesang; den historiske Digtning er sen og af ringe Værdi. Men Mangelen paa ældre Kultur opvejes vel af dens almueagtige Friskhed med en lyrisk Inderlighed, ikke sjælden gaaende over i Sentimentalitet. Digtningens Form er strofisk, men mere mangfoldig end den nordiske og engelske Vises (Indflydelse fra Kunstpoesi, Minnesangerne). Vort Kendskab til den tyske Folkesang hviler væsentlig paa Optegnelser fra de sidste 100 Aar; men mange Melodier ere opskrevne og bearbejdede i Reformationstiden. Paa Norden (Danmark og Sverige) har den nordtyske og nederlandske Visesang indvirket i Middelalderens Slutning, og i 16. og 17. Aarh. har den udgjort hele dens Tilførsel. (Litt: Erk og Böhme, »Deutscher Liederhort« [3 Bd., Leipzig 1893—94]).

Den franske eller rettere romanske Folkevise omfatter fire Sprog: nordfransk, sydfransk, norditaliensk og nordspansk (katalansk); den begrænses mod Sydøst af Italienerne, der have en i Europa enestaaende Mangel paa Viser (men en rig Folkelyrik), mod Sydvest af Spanien med en egen Folkedigtning, og mod Nordvest af Bretagnerne, der have stort Stoffællesskab med Franskmændene, men en ejendommelig, snart udførlig, snart springende Fortællemaade. Den romanske F. er overleveret hos Almuen og først opskreven i de sidste 40 Aar; Tiden for dens Oprindelse (Middelalderens Glanstid eller dens Slutning) er omstridt. Dens Stil er kortfattet, springende ind i sit Emne, og den har Forkærlighed for stærke og blodige Optrin. Af nordisk Digtning har Bondestandens Overlevering modtaget større Bidrag fra romansk Digtning, Adelsoverleveringen langt sparsommere. — Et lille Antal ældre franske Viser er bevaret i Middelalderens Haandskrifter, især af erotisk Indhold, korte og med et overvejende lyrisk Element (jfr. ovenf. under nordiske Folkeviser).

Spanien's Folkevise er rigere udviklet med en Heltedigtning (Cid) og historisk Digtning fra Maurerkampene, med vandrende Sangeres Besyngelse af den karolingiske (franske) Sagnkreds og med en egen, ofte religiøs og mirakuløs, Omdannelse af det romanske Visestof. Den ligner Danmark's i den fremtrædende Rolle, som Folkevisen spiller i Folkets Middelalderslitteratur, og i, at de ere blevne bevarede gennem trykte Samlinger. (Litt.: Richter, *Romancer o,* spanske Folkeviser [Kbhvn. 1880]).

Den slaviske Folkevisedigtning er den rigeste eller i alt Fald den alsidigste i Europa, skønt kun bevaret i Folkemunde, indtil den optegnedes i 19. Aarh. Den omfatter en hel Gruppe af Folkeslag, hvis Viseforraad og Visestil røber den gensidige Paavirkning og har naaet sit Toppunkt hos Russere og især hos Serberne. Russerne have en Heltesagnkreds omkring Vladimir, deres første kristne Konge, og knyttet til den gamle Hovedstad Kiev; den har faaet sin Skikkelse i 13. Aarh., men er nu kun bevaret af de russiske Bønder i Onega-Egnen. Serberne fik, senere end noget andet europæisk Folk, Emne til en Række glimrende Heltesange i deres Kampe med Tyrkerne i 14. Aarh.'s sidste Halvdel, knyttede til den landflygtige Kongesøn Marko, bevarede til vore Dage af Røverhorderne, til Dels ogsaa af vandrende Sangere, der hos de slaviske Folk udgøre et eget Lav med fast Overlevering. Ved Siden deraf trives en uhyre rig Digtning af Smaaviser, ofte i en Mellemform af Folkevise og ren Lyrik (Litt.: Thor Lange, »Nogle Folkeviser« [1878]; Rambaud, *La Russie épique* [Paris 1886]; Runeberg, »Serviska Folksånger« [1830]; Talvj, »Volkslieder der Serben«, I—II [2. Udg. 1851]).

Ogsaa de andre europæiske Folk have deres Folkevisedigtning: Grækerne, hvor Lyrikken (Døds-

klagerne) er mest fremtrædende; Kelterne med uklare Levninger af Heltedigt; Finnerne, hos hvem Heltedigtet og Tryllesangene ere de mærkeligste Frembringelser o. s. v. (Litt.: Talvj, »Charakteristik der Volkslieder germanischer Nationen« [Leipzig 1840]).

Ligesom Eventyret staar over Folkesagnet i bevidst digterisk Tilrettelægning, staar Visen atter over begge disse Digtarter. Enten Visen er Enkeltmands Værk eller forarbejdet af mange Slægtled og — som vi have set Eksempler paa — af flere Folkefærd, henhører den dog væsentlig under det bevidste Liv, skildrer Begivenheder, som Sangerne kende dem, og optager overnaturlige Forestillinger, som Sangeren selv tror paa. I Modsætning hertil har Smaadigtningen (Børnelegen, Sanglegen og Hyrdesangen) ofte et Indhold, der kun halvforstaaet tilegnes af hvert Slægtled og derfor ofte gemmer paa en svunden Tidsalders Minder, som vor Tids Forskere i nogle Tilfælde have fremledt: Børnene lege »Bro brille« uden at kende Myten om den troldebyggede Bro, hvor et Menneske skal gives i Offer; Hyrden kalder (i Bohus Len) paa Sokke-Tor (Oku-Thor), der skal holde Jætterne borte fra hans Køer o. s. v. Hertil høre ogsaa Trylleremser og alle gamle Digtstumper, der kunne bruges til Trolddom. — Ogsaa Gaaderne høre i flere Henseender hertil ved en Slags simpel metrisk Form og ved at være Opbevarere af de ældre Slægters Blik paa Naturen. Ordsprog (s. d.) og Talemaader staa paa Overgang mellem Folkedigtning, (rytmisk Form) og blotte Sprogdannelser.

Folketro og Folkeskik. Folketroen omfatter hele Almuens Forestilling om højere Magter og deres Forhold til Menneskelivet, herunder medregnet Ofre til dem, Maning af dem o. s. v. Folkeskikken omfatter alle Handlinger, der gøres (uden at man egentlig kan se deres Hensigtsmæssighed), fordi man har set de ældre gøre saaledes, og fordi det tros ikke at være godt at gøre anderledes. Men alle nyere Undersøgelser vise, at disse Hundreder af Handlinger, der saaledes foretages af Vane, næsten altid bunde i Folketro, som er uddød paa den enkelte Egn, men genfindes levende og forstaaelig andensteds. Den jydske Bonde nedgraver en Hugorm eller Kat ved sin Tærskel til Værn mod Troldtøj, uden at han tænker paa den gamle Opfattelse, at den saaledes bundne Dyresjæl bliver til en Fylgje eller »Vare«, der holder alle Fjender fra Stedet. Almuesmanden gør sine Forfædres Gerninger efter, halvt forstaaede eller slet ikke forstaaede, men med stærk Vedhængen ved alt, hvad der føles som hørende ind under Forholdet til højere Magter. Det klassiske Eksempel er en Skik i Valsbøl Kirke ved Flensborg: alle, der havde været ved Alteret og ofret, bøjede Hovedet paa et bestemt Sted, men ingen vidste hvorfor; saa blev Kirken engang istandsat, Kalken banket af, og der viste sig et Mariabillede: det var for det, man havde bøjet sig, og man var vedblevet i Aarhundreder, efter at Billedet var forsvundet. — Dengang Jakob Grimm i 19. Aarh.'s Beg. fremdrog Almuens Tro og Skik, var det nærmest som Surrogat for de egentlige mytologiske Kildeskrifter, og den forklaredes derfor ud fra disse; men i Tidens Løb ændredes denne Opfattelse. Navnlig omkring 19. Aarh.'s Midte trængte den Tanke frem (Schwartz, »Die heutige Volksglaube« [1850]), at Folketroen indeholdt en simplere og oprindeligere Skikkelse af de samme Forestillinger, der mødte i de skrevne Mindesmærker i en præstelig eller poetisk mere udviklet Tilstand — en Tanke, der dagav Anledning til mange umodne Forklaringer og Fantasterier. Alt imedens fortsattes og udvidedes den flittige Sammenstilling af Skikke og Trosforestillinger (ligesom af Eventyr og Viser); typisk for denne Retning er Belgieren Felix Liebrecht med sit Samlerværk »Zur Volkskunde«. Det var et Slægtled af Bibliotekarer, der stræbte at bogføre det uhyre Stof, der efterhaanden blev tilgængeligt fra europæiske, fra asiatiske og fra vilde Folkeslag. Den klarende og ordnende Tanke kom udefra, fra de etnografiske og antropologiske Studier, der groede mægtig op med Darwin's Udviklingsteori til Rygstød. Englænderen Tylor blev den, der fremsatte Teorien klart udformet (»Primitive Culture« [1871]): alle disse Forestillinger, der hos Nutidens Almue ere Urimelighed og Overtro, høre hos Folkeslag, der staa paa lave Kulturtrin, med til deres Maade at opfatte Naturen paa; i Forestillingen om Besjæling af alt, hvad der rører sig, og i Sjælenes Liv efter Døden og deres Indflydelse paa de efterlevende har man fælles Hovedpunkter i alle Folkeslags Tro. Selv Tryllekunster have engang været naturlige, passende med den hele Naturbetragtning; at visse Dyrs Kød gav Styrke og Vil'dhed, andres derimod Svaghed, er naturlig Tanke fra visse Kulturtrin, og at Mishandling af et Menneskes Billede indvirker paa Mennesket selv, er en Analogislutning af den Slags, som vilde Folk gerne tillade sig. Alt dette — slutter man da — er de fælles Levninger fra hele Menneskehedens ældste Tid; men de genfindes i spredte Træk under en højere Civilisation, snart i Folketro, snart i Skikke, i Gudemyter, i Eventyr, i Børnelege o. s. v. Af andre Forskere, først og fremmest af Andrew Lang, er denne Opfattelse udformet nærmere: alt, hvad der i Eventyr, i Myter strider mod Naturkundskab eller Retfølelse paa Fortællerens Tid — det »irrationelle Moment« — er »Levning« (*survival*) af en ældre Kultur. Tanken føres videre, saa at hele Folkedigtningen opfattes som Forsøg paa at forklare disse ældgamle, nedarvede Forestillinger, og saaledes, at man af hvert enkelt Lands Eventyr og Skikke søger at fremstille dets Familieliv, Retsforhold, Religion i en forhistorisk Tid — sikkert dog med Miskendelse af F.'s Vandringer og af alle Kulturtræks Evne til at udbrede sig ved Laan eller Efterligning. Men trods disse Svagheder har denne Retning haft en uhyre Betydning for Mytologi og F. Det første større Værk, der behandler tysk og nordisk Folketro ud fra den engelske Skoles Opfattelse, er Mannhardt »Baumkultus der Germanen« [1875]. (Litt.: Th. Müller, »En folkloristisk Metode og Teori« [»Dania« 2. Bd., 1893]; Cox, *Introduction to folklore* [London 1895]).

Den nordiske Folkemindeforskning har, som overalt, haft den første og største Opmærksomhed rettet paa Indsamlingen. Begyndelsen rækker langt tilbage i Tiden, Anders Vedel i 16. Aarh. samlede Viser, Ole Worm i 17. Aarh. Sagn, Peder Syv Ordsprog. I 18. Aarh. »fremkaldte Percy's »Reliques« Sandvig's og Nyerup's »Levninger af Middelalderens Digtekunst« [1780—84]

og Præsten Svabo's færøske Visesamling [1781]. Efter Romantikkens Sejr i Skønlitteraturen fremkom Nyerup's o. fl.'s »Udvalgte danske Viser« [1812—14] knyttet til en Indsamling fra Folkemunde af Viser og Melodier; Digteren Thiele udgav Folkesagn [1818 — 23]. I Sverige kastede »Götaförbundets« Medlemmer sig med endnu større Iver over Opgaven; Geijer og Afzelius udgave Viser [1814—16], Rääf var den største Indsamler. Op mod 19. Aarh.'s Midte faar Indsamlingen et mægtigt Fremstød, idet en Række begavede Mænd sætter største Delen af deres Arbejdskraft ind paa Samlergerningen: Svend Grundtvig i Danmark knyttede en mægtig Kreds af Medarbejdere til sig; Asbjørnsen og Jørgen Mœ gennemvandrede norske Fjældbygder, snart efterfulgte af Landstad (Præst i Telemarken) og Sofus Bugge; i Sverige slog Hyltén-Cavallius og Englænderen Stephens sig ned blandt den smaalandske Almue, Sprogforskeren Säve paa Gulland, Djurclou i Nerike; Færøerne fandt en nidkær Indsamler i Præsten Hammershaimb, Island i Overlærer Jon Arnason. Ejendommelig for samme Tidsalder er den ivrige Bestræbelse for at gøre det bedste af Folkedigtningen til de dannede Klassers Eje (Asbjørnsen og Moe med Eventyr, Grundtvig med Viser og Eventyr, Svenskeren Rich. Dübeck og Nordmanden L. Lindemann med Folkemelodier o. fl.). Den sidste Menneskealder af Aarhundredet har sagtnet med den populariserende Behandling og samlet alle Kræfter paa i sidste Øjeblik at redde det mest mulige, inden den nyere Kultur helt overskyller Almuens gamle Tankeverden. Skolelæreren E. T. Kristensen fandt hos den jydske Almue Vej til rigere Overleveringer end nogen af hans Forgængere; Eva Wigstr0m opnaaede en lignende Fortrolighed med den skaanske Almue. Tillige har det været Foreningernes Tid; Kristensen stiftede og ledede (1884—89) »Dansk Samfund til Indsamling af F.«; men langt større Betydning fik de svenske Foreninger, dels den fælles Landsmaals forening under Upsala-Sprogmanden Lundell's Ledelse (Skrifter: »Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif« siden 1879, nu [1896] paa 14. Bd.), dels de stedlige »Fornminnes«-foreninger o. a., deriblandt den mønsterværdig ledede nylandske Studenterafdeling i Finland.

I videnskabelig Bearbejdelse af denne rige Høst er der udfoldet en Virksomhed, som har øvet Indflydelse paa det øvrige Europa's Granskning ved den metodisk gennemførte litterære Behandling af Folkedigtningen. Først er at nævne selve Mesteren, Svend Grundtvig, og hans yngre samtidige, den alsidig geniale Sofus Bugge; til samme Retning høre Finnerne Julius Krohn (død 1886) og hans Søn Kaarle Krohn; af den yngre Slægt er den betydeligste Nordmanden Moltke Moe; af de andre, der til Dels maa betegnes som Grundtvig's Lærlinge, kunne nævnes Axel Olrik og Svenskerne H. Schiick, Bergstrøm, Steffen og Ahlstrøm; Danskeren K. Nyrop har, ligesom F. L. Grundtvig, mest behandlet Folketroen. Uden for den litterære Forskerskole staar H. F. Feilberg med Førstehaandsstudier af Almuens Liv og Tænkemaade og med et af Englænderne paavirket Studium af Folketro og Folkeskik; endnu stærkere er denne Indflydelse i Th. Müller's Smaaafhandlinger. — Af Nordens Universiteter fik Christiania 1886 et Professorat i »norsk Folkesprog og norske Folketraditioner« (Moltke Moe); Helsingfors 1888 Docentplads i »finsk og almindelig Folkedigtning« (K. Krohn); i Kjøbenhavn er nu (1896) gjort Skridt til Oprettelse af en Docentplads i nordiske F. (Litt.: Lundell, »Skandinavische Volkspoesie« [i Paul, »Grundriss der german. Philologie« II, 1893; ny Udg. under Forberedelse]; Biografier i »Svenska landsmålen« 7. Bd.). *A. O.*

Folkemusik, Betegnelse for den Art Musik, der ikke staar i direkte Forbindelse med Kunstmusikken, enten fordi den maa betragtes som en Art Forløber for denne (Musikken hos forhistoriske eller vilde Folkeslag), eller fordi den, opstaaet senere i Tiden, ikke har nogen bestemt paa viselig Komponist, men udvikler sig, med og uden Indflydelse fra Kunstmusikken, paa bred, folkelig Grund. *A. H.*

Folkeoplysningsselskabet ell. »Selskabet for Folkeoplysningens Fremme«, stiftet i Christiania 23. Septbr. 1851, har til Formaal at »virke til Folkets Oplysning med særlig Hensyn til Folkeaandens Vækkelse, Udvikling og Forædling«. Det udgiver Tidsskriftet »Folkevennen« samt »Tillægshefter« af historisk, økonomisk, statistisk og geografisk Indhold. Selskabet tæller (1896) 1,600 Medlemmer. Dets Aarsindtægter vare 1894 7,393 Kr.; det ejer et af Skibsreder Lars Backer skænket Legat paa 8,000 Kr., hvis Renter bl. a. anvendes til omrejsende Foredragsholdere. — Tidsskriftet »Folkevennen«, der er udkommet uden Afbrydelse i tvangfri Hæfter siden 1852 og i det lange Tidsrum har offentliggjort Bidrag af de fleste kendte norske Forfattere og Videnskabsmænd, blev 1852 — 57 redigeret af Ole Vig (s. d.), efter dennes Død i sidstnævnte Aar af Eilert Sundt indtil 1866, derefter en kort Tid af M. J. Færden og siden 1868 af Hartvig Lassen, der endnu (1896) forestaar Ledelsen. *y. B. H.*

Folkeparti, 1) (»Volkspartei«) Navn paa det demokratiske Parti i Sydtyskland, der kræver folkeligt Selvstyre i alle Forhold, Indskrænkning af Hærvæsen og Hærudgifter, sociale Reformer til Udjævning af Klassemodsætninger, og som vistnok holder fast ved Tyskland's Enhed, men samtidig vil værne de enkelte tyske Staters Selvstændighed over for Preussen. Det opstod 1866 og har altid haft sin største Styrke i Württemberg, trængtes tilbage ved Krigen 1870—71, men har i 1890'erne arbejdet sig stærkt op og tæller nu 12 Medlemmer i den tyske Rigsdag og 1/3 af Wiirttemberg's Landdag.

2) *{Peoples Party* eller Populist'er) nordamerikansk Parti, grundlagt 1891, har især vundet Udbredelse i de vestlige Stater blandt Tilhængerne af det tidligere Landmandsforbund *{National Farmers Alliance),* grundlagt 1873. Det er en Modstander af Beskyttelsestold og af de store Pengemænds Overvægt, kræver progressiv Indkomstskat, Forbud mod »Ringe«, Statens Overtagelse af *Jærnbaner* og Telegrafer samt fri Sølvudmøntning. Det opstillede 1892 en egen Kandidat til Præsidentvalget og samlede over 1 Mill. Stemmer, men har endnu kun 1/2 Snes Medlemmer i Unionens Repræsentanthus. Ved Præsidentvalget 1896 udgjorde det en ikke ringe Brøk

af den demokratiske Kandidat Bryan's samlede Styrke. *E. E.*

Folkepsykologi undersøger de aandelige Ejendommeligheder, som kendetegne det ene Folkeslag over for det andet, og søger at forklare Aarsagerne til deres Fremkomst og Udvikling. F. er ikke nogen selvstændig Videnskab, men spiller ind paa en hel Mængde Omraader. *C. St.*

Folkerepræsentation. Efter det nu saa godt som overalt herskende konstitutionelle eller parlamentariske System kaares den enkelte Rigsdagsmand, deputerede, Repræsentant o. s. v. ikke — som efter det tidligere Stændersystem — til i de lovgivende og finansbevilgende Forsamlinger at optræde for en enkelt særlig Stand eller Korporation eller for en enkelt By eller Landsdel, men derimod til at repræsentere den hele, samlede Befolkning og for det hele Rige, ikke engang for den særlige Valgkreds, der har udnævnt ham, hvorfor han ej heller, som det hedder i Forfatningslovene, »er bunden ved nogen Forskrift eller noget Paalæg fra Vælgerne«. Det er dette Forhold, som udtrykkes ved Betegnelsen »F.« og »Folkerepræsentant«. — I Stater med 2 Kamre bruges dog Ordet undertiden i noget snævrere Forstand om Medlemmerne af det ved umiddelbare Folkevalg dannede Kammer i Modsætning til det Kammer, hvis Medlemmer enten ere arvelige eller udnævnte af Regeringen eller udpegede af særlige ved Stand, Jordbesiddelse eller Formue kvalificerede Vælgere. *C. V. N.*

Folkeret. Under denne Benævnelse *(jus internationale, droit des gens, law of nations)* sammenfattes Indbegrebet af de Normer og Regler, i Henhold til hvilke Rettigheder og Forpligtelser mellem de i gensidigt Samkvem trædende, uafhængige Stater og Folkesamfund bestemmes og bringes til Gyldighed. For saa vidt nu disse Bestemmelser udledes af almindelige Retsbegreber og Hensyn til Forholdets Natur, taler man om almindelig eller filosofisk F. i Modsætning til den positive, som støtter sig til anerkendt Retssædvane og bestaaende Traktater mellem Nationerne, og man plejer hyppig ogsaa at betegne denne sidste som den praktisk-europæiske F., ved hvilken Betegnelsesmaade det dog ikke maa glemmes, at det først er siden Paris-Freden 1856, at Tyrkiet kan siges at være fuldstændig indtraadt i den europæiske Folkeretskreds, og at ogsaa — foruden de fra Europa koloniserede, amerikanske Statsdannelser — adskillige Stater baade i Asien (Japan) og Afrika (Ægypten, Congo-Staten) til Dels i det mindste kunne henregnes til denne. — Fra et andet Synspunkt skelner man mellem den egentlige F., der omfatter selve Staternes og Nationernes indbyrdes Berøringer og Forhold som saadanne, og den internationale Privatret, omfattende de Retsregler, hvorefter Sammenstød mellem de forskellige Staters Love i Henseende til deres henholdsvise Undersaatters private Retsforhold og Retsstilling blive at afgøre, og denne sidste bliver selvfølgelig af stedse stigende Betydning, jo mere den moderne Civilisation med Jærnbaner, Dampskibe og Telegrafledninger gør Jordkloden til en fælles Tumleplads for Nationerne.

Mod overhovedet at tale om nogen virkelig europæisk F. har der imidlertid været rejst adskillige Indvendinger, og navnlig har man lagt Vægten paa, at dens Retssætninger, som Lord Salisbury 1887 udtrykte det i det engelske Overhus, »ikke kunne sættes i Kraft af nogen Domstol» *(can be enforced by no tribunal)*, at der med andre Ord fattes en Myndighed over de enkelte Stater, en »Overstat«, for hvis Dekreter disse, naar de komme i Kollision med Retten, maa bøje sig. Men om end dette, endnu i det mindste, er sandt, saa er det dog paa den anden Side med fuld Føje blevet fremhævet, at »langt over de enkelte Staters Suverænitet rager den ophøjede Forestilling om Menneskehedens i ejendommelig anlagte Folkegrupper ordnede Enhed«, og denne Forestilling, fra først af vag og ubestemt, har i Tidernes Løb mere og mere arbejdet sig frem, har gjort det fredelige Samkvem inderligere og Krigene menneskeligere og har i vore Dage sat Frugt i de tydeligere og tydeligere Krav ogsaa fra Folkerepræsentationernes Side om Oprettelse af Voldgiftsdomstole til Udjævning af Tvistigheder mellem Nationerne og Iværksættelse af de folkeretlige Krav. I saa Henseende er den Skriftveksling, som nylig (1896) er bleven fremlagt i det engelske Parlament, mellem Lord Salisbury og den nordamerikanske Regering, af ikke liden Interesse. Der synes at herske Enighed mellem disse to mægtige Stater om at lade alle Tvistemaal, der ikke skønnes »alt for dybt at berøre deres Ære eller Selvstændighed« — et Skøn, som fra engelsk Side foreslaas overdraget Landenes Regering, fra amerikansk Side deres Parlamentet — afgøre ved en Voldgiftsdomstol, sammensat af 3 Medlemmer fra hver af de 2 Rigers Højesteret, hvilke da i Uenighedstilfælde have at vælge 3 ny Medlemmer, saa at Dommernes Antal bliver ulige. I Stedet for denne Udvej, der maaske i Praksis kunde være forbunden med Vanskelighed, har det dog været foreslaaet at lade de 6 Medlemmer ved Lodkastning udtage t en Præsident af deres Midte, hvis Stemme da vilde komme til at gøre Udslaget i Tilfælde af Stemmelighed. Lord Salisbury har bebudet at ville æske det engelske Folks Vilje, forinden han fører Forhandlingerne videre, men samtidig erkendt Nordamerika's Ret til at optræde paa samtlige amerikanske Republikkers Vegne og, om ønskes, gøre den eventuelle Traktat om Sagen anvendelig ogsaa paa dem. Vel er der nu et langt Spring fra saadanne foreløbige Forhandlinger til en endelig bindende Overenskomst, men alt i alt varsles der dog om en kommende Tilstand mellem Staterne, hvor, om det end ikke bliver »den evige Fred«, hvorom Kant drømte, Krigene dog væsentlig ville blive begrænsede i Henseende til Omfang, Varighed og Følelighed, og hvor de mindre Lande ville kunne vente deres virkelige Ret respekteret uden Hensyn til de Kanoner, de raade over, og det Mandskab, de kunne stille i Marken.

Blandt de Traktater, der betragtes som Hovedkilder for den nu gældende europæiske F., nævnes almindeligvis først og fremmest den westfalske Fred af 1648, hvorved Staternes folkeretlige Ligestilling uden Hensyn til Religionsforskel blev endelig anerkendt; fremdeles Traktaten i Utrecht 1713, der standsede saavel Frankrig's som Østerrig's Forsøg paa at tilegne sig Principatet i Europa; Fredsslutningen i Versailles 1783, hvorved Nordamerika's fulde Uafhængighed sikredes og en ny Kolonialpolitik inaugureredes;

Wien-Kongressen af 1815, hvorved den efter de napoleonske Krige rystede Ligevægt mellem Staterne søgtes genoprettet, med dens Affødninger, den hellige Alliance af 25. Septbr. 1815 og de paafølgende Kongresser i Troppau, Laibach og især i Aachen 1818; endvidere Paris-Freden af 1856, ved hvilken, som alt berørt, Tyrkiet blev optaget som Led i den europæiske Koncert, og i hvilken tillige vigtige Bestemmelser om de neutrales Rettigheder til Søs fandt Optagelse; Genève-Konventionen af 1864, der gaar ud paa at mildne Krigsførelsen og sikre de saarede human Behandling (»det røde Kors«); Petersborg-Konventionen af 1868, rettet mod Brugen af eksploderende Projektiler i Haandskydevaaben, Berlin-Traktaten af 1878 til foreløbig Ordning af de forskellige orientalske Spørgsmaal under Bismarck's Auspicier, Congo-Konferencen (s. d.) af 1885; endelig, foruden de talrige Handels- og Søfartstraktater, de store Konventioner om Verdenspostforeningen, om Fiskeripolitiet i Nordsøen, om Beskyttelse forundersøiske Telegrafledninger og omForfatter- og Kunstnerrettens internationale Hævdelse (Bern).

Skønt F.'s Begreb naturligvis ikke var Oldtidens og Middelalderens Nationer fremmed — navnlig Statssendebuds Ukrænkelighed var i Princippet i alt Fald saare langt tilbage i Tiderne anerkendt —, spillede den dog kun for disse en underordnet Rolle, og det er egentlig først Hugo Grotius, der ved sit 1617 udkomne, berømte Værk: »De jure belli et pacis« har Æren af at have givet F. dens videnskabelige Begrundelse; efter ham fulgte Englænderen Hobbes, Leibniz, Samuel Pufendorf, Moser, Martens og Vattel og i den nyere Tid Heffter, fremfor alle Professor Bluntschli og Friherre v. Holtzendorff, Phillimore i England, Wheaton og Field i Nordamerika og Calvo i Sydamerika. De vigtigste af disse Forfatteres Værker ville findes nævnte i de til de vedkommendes Navne knyttede Artikler. Her i Norden har Folkeretsvidenskaben kun fundet faa Dyrkere; Svenskeren Holmbergsson udgav 1803 *In jus gentium prolegomena*, Nordmanden Chr. Krogh, dengang Professor i Kjøbenhavn, udgav s. A. »Forsøg til en Ledetraad ved Forelæsninger over F.«, Kolderup Rosenvinge udarbejdede »Grundrids af den danske F.« [2. Udg., Kbhvn. 1835], °g Bornemann's til dette Skrift knyttede Forelæsninger offentliggjordes 1866, medens endelig Hagerup 1885 i Christiania oversatte Holtzendorff's kortfattede Fremstilling af F.

Men ved Siden af Forfatterne maa imidlertid i denne Forbindelse ikke forbigaas 2 Samfund, som i vore Dage have dannet sig til F.'s Fremme og videre Udvikling, nemlig »Foreningen til F.'s Reform og Kodifikation« og »Instituttet for F.«. Det førstnævnte, bestaaende af retslærde, Statsmænd, Publicister og Forretningsmænd, holder aarlig Kongres og har især gjort den internationale Privatret, fornemmelig Sørettens Fremskridt, til sin Opgave. Ogsaa sidstnævnte Samfund afholder aarlige Møder, i hvilke der af de virkelige Medlemmer stemmes over de til Forhandling forelagte Emner, medens de saakaldte *associés* eller paa Grund af deres Specialindsigt til det enkelte Møde tilkaldte Medlemmer have Ret til at udtale sig og foreslaa Afgørelser, men ikke til at deltage i Afstemningerne. Forhandlingerne offentliggøres i »Revue de droit international« og i Instituttets Aarbog (»annuaire«). Som Resultat af de 2 Samfunds Arbejde foreligger allerede betydelige Værker, blandt hvilke skulle fremhæves: en Haandbog i Krigsret (»Manuel des lois de guerre sur terre«) af 1880 og en detailleret Fremstilling af Søpriseretten (»Règlement international des prises maritimes«) af 1888. Sluttelig skal endnu blot tilføjes, at der rundt omkring i Landene, ogsaa i de nordiske Riger, har dannet sig saakaldte Fredsvenneselskaber med det Formaal at paavirke Folkerepræsentationerne til Arbejde for Indskrænkning af Krig, Neutralisering, hvor saadant lader sig gennemføre, og Indførelse af internationale Voldgiftsretter. *C. V. N.*

Folkesagn se Folkeminder.

Folkesang. Om de episke F. se Epos; om de lyrisk-episke, af hvilke senere de store Folkeepos fremgaa, se Ballade og Folkeminder. En mere moderne Betydning har Ordet F. som Udtryk for de af et Folk mest yndede Fædrelandssange til Fyrstens eller Landets Pris (som »God save the king«, »Rule Brittania«, »Kong Christian stod ved højen Mast«, »Ja vi elsker dette Landet«, »la marseillaise« o. s. v.), men som oftest bruges her Udtrykket Nationalsang. *Cl. W.*

Folkeskole, Børneskole med det Formaal at meddele de elementære Kundskaber og Færdigheder, ethvert Menneske behøver som Medlem af et Kulturfolk (tysk *Volksschule*, eng. *common-school*, fr. *école primaire*. I Norge og Sverige er Navnet F. lovhjemlet, i Danmark er den forældede Betegnelse Borger- og Almueskolen endnu den officielle). Det ligger i Sagens Natur, at slige Skoler hverken fandtes i Oldtiden eller Middelalderen, men udelukkende tilhøre den nyere Tid, da Reformationen først opstillede Kravet om en almindelig Folkedannelse. Denne var dog i Begyndelsen indskrænket til Religionskundskab, og Undervisningen besørgedes af kirkelige Embedsmænd eller af Hjemmene. Luther og de andre Reformatorer bleve saaledes F.'s Grundlæggere og de protestantiske Lande dens Vugge. Disse Mænds umiddelbare Paavirkning kom dog nærmest Latinskolen til gode; men Betydningen af en almindelig F. blev paavist af Pædagoger som Ratich og Comenius, og Pietismen med Francke i Spidsen fremkaldte de første Skridt til et af Staten organiseret Folkeskolevæsen; men først den filantropistiske Bevægelse i Oplysningstiden (Rochow) bragte Statsmændene til almindelig Anerkendelse og delvis Gennemførelse af Folkeskoletanken, der ved Pestalozzi hævedes til en højere Betydning som Folkeopdragelsesmiddel. Under den politiske Tilbagegang i den første Del af 19. Aarh. stod F.'s Udvikling temmelig stille; men med de demokratiske Ideers Gennembrud 1848 fik den atter Vækst, og siden har Interessen for F. taget stærk Fart og bredt sig til romanske og katolske Lande. Medens Tyskland tidligere gik i Spidsen for Udviklingen, ere Skandinavien, England. Nordamerika, Holland og Frankrig nu komne stærkt med, ja paa flere Punkter naaede videre, medens de slaviske Lande og til Dels Sydeuropa og Sydamerika ere langt tilbage. I de andre Verdensdele er der kun i de engelske Kolonier, i Japan

og til Dels i Kina Tale om Folkeskolevæsen. Nutidens Interesse for Folkeoplysning har fremkaldt ny Skolelove i de fleste Kulturstater, først og fremmest i Tyskland, med Undtagelse af Preussen, hvor gentagne Forsøg ere strandede, desuden i Østerrig 1869 og 1883, Ungarn 1868, England 1870, 1873 og 1876, Skotland 1872, Irland 1877, Holland 1878, Belgien 1879 og 1884, Italien 1877 og Frankrig 1881 og 1882. Medens Folkeskolevæsenet er grundlagt af Kirken og gennemført af Staten, har den nyere Udvikling givet Kommunen en voksende Indflydelse paa dets Ordning og samtidig søgt at hævde dets relative Selvstændighed som Institution, medens det tidligere betragtedes som et Appendiks til Kirken. De almindelige Grundsætninger for Folkeskolevæsenets Indretning ere i de enkelte Stater modificerede efter de forskellige politiske, sociale og konfessionelle Forhold, og paa Grund af den Betydning, Skolen har i disse Retninger, har dens Ordning været et Stridens Æble mellem politiske og kirkelige Partier. Grundlaget for F. er Anerkendelsen af Undervisningspligten, der dog ogsaa kan fyldestgøres ved Undervisning i Privatskole eller Hjem under Autoriteternes Kontrol; men den gennemføres ikke lige strengt overalt, hvorfor Folkeundervisningen i nogle Lande ikke kommer den hele Befolkning til gode. Den undervisningspligtige Alder varer som Regel fra det 6. eller 7. Aar til det 13. eller 14., dog have flere tyske Stater i den nyeste Tid forpligtet Drengene til at besøge Fortsættelsesskoler indtil det 16.—17. Aar. Gratis Undervisning er nu almindelig i næsten alle Landes F. Skoleudgiften hviler paa Kommunerne og Staten, men Fordelingen mellem dem afviger meget i de forskellige Lande. I nogle tager Kirken indirekte Del i dem. Ogsaa Tilsynet er delt mellem Stat og Kommune; i nogle Lande medvirker Kirken i stort Omfang, især ved Inspektion af Undervisningen. Udviklingen gaar dog i Retning af særlige Skoletilsynsmænd, hvilket især er Tilfældet i de Lande, som England, Nordamerika, Holland, Frankrig og Italien, hvor Religionsundervisningen er overladt til Kirken og Familien eller dog er en frivillig Sag for Skolen. I Tyskland, Østerrig og Skandinavien har F. et bestemt konfessionelt Præg, og de Forsøg, som i Tyskland ere gjorte med Oprettelsen af Simultanskoler, der ville forene Børn af forskellige Konfessioner som ligeberettigede, ere ikke ret lykkedes. Medens Undervisningen tidligere alene var overdragen Mænd, anvendes i den nyeste Tid Lærerinder i stærkt stigende Omfang, naar Tyskland undtages. Uddannelsen af Lærere og Lærerinder er i nogle Lande udelukkende lagt i Statens Haand, i andre deltager Kirken eller private i denne Virksomhed. Lærernes Beskikkelse sker i Reglen ved Samvirken mellem kommunale og Statsmyndigheder, dog faa de første efterhaanden større Indflydelse paa Ansættelsen. Skolebørnenes Adskillelse efter Køn er Regel i Lande af romansk Tunge, medens Fællesundervisning er almindeligere i de andre. Omfanget af Undervisningen er meget forskelligt. Foruden Modersmaalet, Skrivning og Regning samt i de konfessionelle Skoler Religion ere Historie, Geografi, Naturkundskab, Sang, Gymnastik, Tegning og kvindeligt Haandarbejde eller enkelte af disse Fag Genstand for Undervisning i F. Hertil er i den nyeste Tid kommen Sløjd, kvindelig Husgerning og Havedyrkning. I mange større Byer ere Børnesparekasser og Bespisning af fattige Elever med Frokost eller Middagsmad knyttede til Skolerne. Tanken om F. som grundlæggende Skole i organisk Forbindelse med de forskellige højere Skoler er gennemført i en Del af Schweiz og Nordamerika, og i flere andre Lande arbejdes der hen imod dette Maal. Medens F. som Regel er gaaet over fra at være Hjemmets og Kirkens Sag til at blive en af Staten ordnet Institution, har der i de Lande, hvor Skolen har mistet sit konfessionelle Præg, bevaret sig et privat Folkeskolevæsen i nær Tilslutning til Kirken. I Danmark har ogsaa Misfornøjeise med Skolens Religionsundervisning været Hovedaarsagen til, at den grundtvigske Retning har stiftet en Række private F. under Navn af »Friskoler«. I den nyeste Tid har den stærke Bevægelse paa F.'s Omraade i betydeligt Omfang affødt Lærerforeninger, Skolemøder, Udstillinger af Skolemateriel, Skolemuseer og Arbejder om Skolens Hygieine og Statistik, saa for Øjeblikket er der størst Liv og Røre i denne Gren af Skolevæsenet.

I Skandinavien har F. i det hele fulgt den almindelige Udvikling i de protestantiske Lande, især i Tyskland, dog i den senere Tid med større Selvstændighed paa flere Omraader. I Danmark fremkaldte Pietismen de første Regeringsforanstaltninger til at lade et ordnet Skolevæsen afløse den Indøvelse i Katekismen, hvori Børneundervisningen hidtil havde bestaaet. Men Frederik IV's Oprettelse af Skoler paa Rytterdistrikterne fandt kun ringe Efterligning, og Christian VI's Forordning af 1739, der baade i Danmark og Norge vilde indføre almindelig Skolepligt og en fast Skole i hvert Sogn, blev aldrig gennemført, saa med Undtagelse af den Undervisning, der forberedte til Konfirmationen (lovbefalet 1736), var den øvrige planløs og tilfældig, overladt til Godsejernes og Befolkningens Forgodtbefindende. Først ved de 4 Skolelove af 1814, henholdsvis for Købstæderne og Landet i Danmark (C. Reventlow og Balle), for Kjøbenhavn og for Sønderjylland bleve Oprettelsen af det fornødne Antal Skoler, Overholdelse af Undervisningspligten og betryggende Bestemmelser om Lærernes Ansættelse og Lønning gennemførte, hvorhos Udgifterne efter faste Regler paalagdes Kommunerne, og de gamle Degneindtægter brugtes til at udfylde Lærerlønnen. Af Staten og private var der fra 1791 blevet oprettet en Række Seminarier til Uddannelse af Lærere. Men medens Hovedstadens Skolevæsen siden har undergaaet store Reformer, især 1844 og 1876, og nu staar paa Højde med Skolerne i Udlandets Storbyer, hviler Skolevæsenet i Købstæderne og paa Landet endnu i alt væsentligt paa de forældede Bestemmelser af 1814. Vel have Love af 2. Maj 1855 og 30. Septbr. 1864 sikret Privatundervisningens Frihed, L. af 8. Marts 1856 forbedret Lærerlønnen lidt og givet de kommunale Raad Indstillingsret til ledige Lærerembeder og L. af 29. Marts 1867 givet Lærerinder Ret til Ansættelse ved offentlige Skoler, men en Række Forsøg, der siden 1872 ere gjorte af Regeringen (under Kultusministrene Hall, Fischer, Scavenius og Bardenfleth) og af Folketingsmand Berg paa at faa en tidssvarende

Reform af den danske F.'s Ordning, ere strandede paa de politiske Uoverensstemmelser og paa Modsætningen mellem Tilhængerne af den bestaaende Skoleordning og Vennerne af den fra Grundtvig udgaaede Bestræbelse for at lade Børneundervisningen overgaa til en i nøje Tilknytning til Hjemmene organiseret Privatskole (»Statsskole« og »Friskole«). Dog er der for at raade Bod paa den ved den forældede Lønningsmaade (Korn og Jordlod) opstaaede Nedgang i Lærerlønnen fra 1878 bevilget et Lønningstillæg paa de aarlige Finanslove til F's Lærerpersonale. Mange Kommuner, især Købstæderne, have efter eget Initiativ indført betydelige Reformer i Undervisningen og Forbedringer i Lærerlønnen, medens de fleste Landsbyskolers ydre Ordning staar langt tilbage.

Den skolepligtige Alder omfatter Børnenes 7.—14. Aar. Dog have Forældrene Ret til at kræve Børn optagne i Skolen med 6 Aars Alderen og udtagne ved det fyldte 13. Aar, naar de have naaet Skolens Maal. Skoleforsømmelser uden gyldig Grund straffes med Dagsmulkter. Fortsættelsesskoler findes enkelte Steder som en privat Sag. Købstadskolerne have indtil 7 opadstigende Klasser, men Landsbyskolerne ere som Regel kun delte i 2 Klasser. I de senere Aar er der begyndt en Tredeling af Landsbyskolen ved Oprettelse af Forskoler. Der skal holdes Skole i 41 Uger om Aaret a 18 Timer for hver Klasse, og til dette Minimum indskrænker man sig som Regel paa Landet; men i Købstæderne findes indtil det dobbelte Timetal. For øvrigt er Skolegangsordningen meget forskellig efter de lokale Forhold. I Hovedstaden og mange Købstæder er der foruden den paabudte Friskole oprettet kommunale Betalingsskoler, ofte under Navn af Borgerskoler, der oprindelig betegnede F. i Købstaden. I Midt- og Vestjylland findes Omgangsskoler, hvor en Lærer underviser i 2 eller 3 Skoler, og paa sine Steder særlige Vinterlærere, der ofte ere ueksaminerede. Den øverste Bestyrelse af Skolevæsenet er hos Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Under dette staar i hvert Provsti en Skoledirektion, bestaaende af Amtmand, Provst og et Medlem af Skoleraadet, medens den for hvert Amt oprettede Skolefond bestyres af samtlige Skoledirektioner i Amtsraadskredsen (Amtsskoledirektionen) under Samvirken med Skoleraadet, der bestaar af Amtsraadet og nogle Repræsentanter for Købstæderne. De kommunale Skoleautoriteter ere By- og Sogneraadene samt Skolekommissionerne, i hvilke Sognepræsten og nogle af det kommunale Raad valgte Medlemmer have Sæde. Det inspicerende Tilsyn udøves af Provsterne og Biskopperne. Særlige Skoletilsynsmænd findes i Kjøbenhavn, Frederiksberg og Aarhus. I andre større Byer er en Del af Tilsynet overdraget Lærere under Navn af Skoleinspektører eller Overlærere. Forhelc Landets Skolevæsen fandtes 1855—65 en Overskoledirektør. For Sang og Gymnastik er ansat 2 særlige Inspektører. — I Ordningen af Seminarierne, der have et 3-aarigt Kursus foruden et Præparandaar, tilvejebragte Monrad 1857 en grundig Reform, men efter Oprettelsen af en almindelig Eksamenskommission for alle Lærerkandidater 1867 gik Læreruddannelsen tilbage og kom for en stor Del i Hænderne paa ukontrolerede Privatanstalter. Ved L. af 30. Marts 1894 er Læreruddannelsen højnet og betryggende Kontrol indført med den private Forberedelse, der endnu omfatter alle Lærerinder og Flertallet af Lærerne. For Lærerinder til Forskolen har Staten dog 1893 oprettet et Seminarium. Et værdifuldt Supplement til Læreruddannelsen ere de Feriekursus og længere Kursus, oprindelig $2^1/_2$-aarige, nu 1-aarige, som Staten har indrettet siden 1856. — Uagtet Skolelovgivningen i Danmark staar noget tilbage, er der dog en stadig voksende Interesse for F. hos Befolkningen, og Undervisningen har siden 19. Aarh.'s Midte undergaaet store Forandringer til det bedre. Ejendommeligt for de danske Skoler er den stærke Fremhæven af den mundtlige Undervisning, især dens fortællende Side.

I Norge bestod den ved Frd. af 1739 tilvejebragte Skoleordning indtil 1827, da den første Lov om Skolevæsenet paa Landet udkom; senere fulgt af flere Love, især af 1860 (efter Forslag af Hartvig Nissen) og 1889. For Byerne er der udstedt Skolelove 1848 og 1889. De ældste Bestemmelser om Seminarierne ere fra 1827, de nyeste fra 1890, da den første egentlige Seminarielov udkom. Siden 1869 have Kvinder haft Ret til Ansættelse ved Skolerne paa Landet; endnu tidligere anvendtes de i Byerne. Statsbidrag til Folkeskolevæsenet udredes af »Oplysningsvæsenets Fond«, der oprettedes 1821 ved Salg af benificeret Gods og for Tiden (1896) ejer over 17 Mill. Kr.

Norge har almindelig Undervisningspligt i 7 Aar, mellem Barnets 7. og 15. Aar. Kommunerne paa Landet deles i Skolekredse, hver med en F. i 2 Afdelinger, af hvilke den for Børn under 10 Aar kaldes Smaaskolen. Efter Børnetallet kan hver Afdeling være delt i flere Klasser. For unge Mennesker i 14—18 Aars Alderen kan der i Forbindelse med F. oprettes Fortsættelsesskoler, der erholde Statsbidrag i Lighed med de Aftenskoler og Amtsskoler for voksne, der have bestaaet i en Aarrække og til Dels udført det Arbejde, der i Danmark er sket ved Folkehøjskolen. De siden 1860 bestaaende højere Almueskoler for Børn ere nu nedlagte. Det pligtige Skolebesøg er for hver Afdeling i F. indskrænket til 12 Uger, i Smaaskolen à 30, i øverste Klasse å 36 Timer. Dog kan denne tvungne Undervisning udvides til 15 Uger, ligesom frivillig Undervisning i højest 6 Uger kan forbindes med enhver af F.'s Afdelinger. I de svagt befolkede Egne er Omgangsskolehold tilladt; men der er i de senere Aar gjort store Anstrengelser for at indskrænke det, saa at det for Tiden (1896) kun omfatter ca. 4 p. Ct. af Landsskolernes Elever. I Byerne er F. delt i 3 Afdelinger, henholdsvis til Børnenes 10., 12. og 14. Aar, og det pligtige Antal Undervisningstimer mellem 18 og 24 om Ugen. Ved frivillig Undervisning kan dette Tal forhøjes til 30 Timer. Skoleaaret er for Byerne sat til 40 Uger à 6 Dage. Skoleforsømmelser kunne straffes med Bøder fra 1 til 25 Kr. — I hver Kommune bestyres Skolevæsenet og besættes Lærerposterne af et Skolestyre, bestaaende af Præsten, et Medlem af Kommunebestyrelsen, nogle af den valgte Medlemmer samt en af Lærerpersonalet valgt Lærer eller Lærerinde. Byerne have desuden et særligt Skolcraad

af F.'s Lærerpersonale. For at at give Beboerne og især Forældrene betydelig Indflydelse paa Ledelsen af Skolevæsenet bestaar der desuden paa Landet et Kredsmøde af Skolekredsens skattepligtige Indbyggere over 25 Aar og alle skolesøgende Børns Forældre, hvilket skal høres angaaende Beslutninger om F.'s Anliggender, og i alle Kommuner et Tilsynsudvalg, bestaaende af et af Skolestyret og nogle af Kredsmødet (i Byerne Forældremødet) valgte Medlemmer. Amtsskolestyret, der dannes af 3 af Amtsraadet (Amtsformandskabet) valgte Medlemmer, forvalter Amtsskolekassen og kan ansætte Amtsinspektører: en Ret, som de dog næsten slet ikke have benyttet. I de større Købstæder findes kommunale Skoleinspektører. I hvert Stift har en Skoledirektør Overtilsyn med Skolevæsenet, for Religionsundervisningens Vedkommende i Forening med Biskop og Provst, og den øverste Skoleautoritet for hele Landet er Departementet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Skoleudgifterne udredes af Kommune, Amt og Stat i Forening; den sidste giver mindst $^1/_3$ af Lærerlønnen. Der er to Grader af Lærer- og Lærerindeprøver, af hvilke den lavere, der svarer til Optagelsesprøven paa Seminarierne, er Betingelse for fast Ansættelse ved Smaaskolen paa Landet, den højere i alle andre Skoleposter. Begge Prøver ledes af en Eksamenskommission. Til de bestaaende Seminarier, der kun have et 2-aarigt Kursus, have Mænd og Kvinder lige Adgang. Der findes ogsaa private Seminarier, som kunne opnaa Eksamensret. Til den lavere Lærerprøve forberedes ved særlige Kursus, der kunne knyttes til Seminarierne. Læreruddannelsen suppleres ved Feriekursus i enkelte Fag for allerede ansatte Lærere og siden 1894 ved frivillige Universitetskursus samt ved rigelige Rejsestipendier. Det norske Skolevæsen udmærker sig ved sin stærkt demokratiske Ordning og ved den i Loven af 1896 om de højere Skoler tilsigtede organiske Forbindelse mellem disse og F.

Senere end de andre nordiske Lande har Sverige faaet en almindelig Organisation af Folkeskolevæsenet, idet man langt ind i 19. Aarh. lod Folkets store Masse nøjes med den Børneundervisning, som skyldtes frivillige Bestræbelser eller Kirken. Denne havde udvirket forskellige Lovbestemmelser til Udbredelse af Religionskundskab, især Kirkeloven af 1686, efter hvilken ingen maatte troloves eller tages til Alters uden at kunne Katekismen. Heraf udviklede sig de saakaldte »Husforhør« og Konfirmationsforberedelsen; men de Forsøg, der fra Gejstlighedens Side flere Gange bleve gjorte paa at faa oprettet et almindeligt Skolevæsen i Stedet for Klokkernes og Præsternes Undervisning, førte ikke til noget betydeligt Resultat, saa længe Skolers Oprettelse endnu var en frivillig Sag. Endnu 1840 manglede der Skoler i henved Halvdelen af Sverige's Kommuner. En almindelig Skoleordning grundlagdes først ved Loven af 18. Juni 1842, der gjorde Skolegangen obligatorisk og paalagde Kommunerne at oprette Skoler og forsyne dem med godkendte Lærere, der skulde nyde en vis Minimumsløn. Siden har den svenske F. været i stærk Udvikling og er bleven omfattet med stor Interesse baade af Lovgivningsmagten og Befolkningen. Med korte Mellemrum er der fremkommet en Række Love og Anordninger om Skolen (1858 om Smaaskolen, 1862 om Skoleraad, 1866 og 75 om Lærernes og deres efterladtes Pensionsforhold, 1882 om F. i Alm.) foruden mange Bestemmelser om Seminarier, Skoleinspcktion og Statens Bidrag til Skolevæsenet, hvilket stadig har været i Stigning og nu udgør $^2/_3$ af Lærerlønnen. Blandt de Mænd, der have fremmet denne Udvikling, staar Ministeren F. F. Carlson (s. d.) i første Række.

I Sverige varer den undervisningspligtige Alder fra det Aar, i hvilket Barnet fylder 7, til det, i hvilket det fylder 14 Aar. Dog kan Begyndelsen af Skolegangen opsættes indtil 2 Aar, og Slutningen falde før eller efter det 14. Aar, efter som Barnet har erhvervet det i Loven fastsatte Kundskabsmaal. Skoleforsømmelser straffes ikke med Bøder; men hvis Formaninger og Advarsler ikke hjælpe, kan vedkommende Barn tages fra Forældrene og paa deres Bekostning sættes i Pleje andensteds. For at en Skole skal faa Ret til Statsunderstøttelse, maa Undervisningen vare mindst 8 Maaneder om Aaret. Den daglige Undervisningstid maa være højest 6 Timer i Skolens ældre, 5 Timer i dens yngre Afdeling. De offentlige Skoler deles i Smaaskoler, der give forberedende Undervisning, ordentligvis i 2 Aar, og næsten udelukkende besørges af Lærerinder, og egentlige F. for Resten af Skoletiden. Hver Afdeling kan atter være klassedelt, selvfølgelig med flest opadstigende Klasser i Byerne. For Børn, der have gennemgaaet F., kan der oprettes Fortsættelsesskoler. I svagt befolkede Egne findes mindre F. med indskrænket Kursus. Derimod har Oprettelsen af højere F. ikke vundet nogen nævneværdig Udbredelse. Af de forskellige Slags Skoler, især Smaaskolerne, holdes mange paa Omgang, saa at over $^1/_4$ af alle Børn i Sverige's F. undervises paa denne mindre fuldstændige Maade.

I Reglen er hvert Sogn et Skoledistrikt. De kommunale Skoleautoriteter ere »Kyrkostämma« og Skoleraad. Den første omfatter alle skattepligtige Beboere i Kommunen og vælger et Antal Medlemmer, som i Forening med Sognepræsten udgør Skoleraadet. »Kyrkostämma« ansætter Lærerne efter Indstilling fra Skoleraadet og tager Beslutning om Skolens Budget og en Del af dens ydre Ordning, medens Skoleraadet ordner og tilser selve Undervisningen. Den næste Skoleautoritet er hvert Stifts Biskop og Domkapitel, og Overbestyrelsen for hele Riget er hos Ekklesiastikdepardementet. Siden 1861 er der ansat Folkeskoleinspektører (for Tiden, 1896, 46), der udnævnes af Regeringen paa 6 Aar. De fleste af dem have tillige anden Virksomhed enten som gejstlige eller som Lærere ved et Seminarium eller en Latinskole. I 9 større Byer findes Skoleinspektører, ansatte af de kommunale Myndigheder. Seminarieordningen, der skriver sig fra 1842, er forbedret 1865, 1886 og 1894. Staten har helt og holdent overtaget den egentlige Læreruddannelse og oprettet baade Mands- og Kvindeseminarier, alle med et 4-aarigt Kursus. Smaaskolelærerinder uddannes dels ved Statens Kvindeseminarier og dels ved særlige Seminarier med kort Kursus, oprettede af Amtsraadene (Landstingene) og private. Desuden har Staten et Par smaa An-

stalter til Uddannelse af Lærere og Lærerinder ved lappiske og finske Skoler. Siden 1893 holdes der private Sommerkursus for ansatte Lærere og Lærerinder, skiftevis ved Lund's og Upsala's Universitet. Ejendommelig for Sverige's Skolevæsen er den gennemførte Smaaskole og den udstrakte Anvendelse af Lærerinder; Sløjd og rationel Gymnastik sættes højt, og der ofres meget paa smukke Skolebygninger og fortrinligt Materiel. (Litt.: H. V. Skibsted, »Almueskolevæsenet i de danske Købstæder og Landdistrikter« [ny Udg. 1876]; Skolelovene ved P. A. Holm og E. Sauter [ny Udg. 1890]; Samling af Bestemmelser vedrørende Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbenhavn [ved N. Bache, 1891]; J. Timm, »Meddelelser om det kommunale Skolevæsen i Købstæderne og Handelspladserne i 1890, 1892—93« [jfr. Pr. Thomassen, »Fortegnelse over dansk pædagogisk Litteratur«, 1896, S. 58 ff. F.]. — »Beretning om Skolevæsenets Tilstand i Kongeriget Norge for Aaret 1892« [udg. af Kirke- og Undervisningsdep. 1895]; D. Christensen, »De vigtigste Grundtræk af vor nuværende Skoleordning« [Chra. 1895]; »Folkskolestadgan med flera författningar rorande folkundervisningen«, ved S. Nordstrom [1895]; Alex. Jonsson m. fl., »Sveriges undervisningsvasen« [1895]. — For Landene uden for Skandinavien findes de nyeste Skolelove samlede i *Loi sur l' instruction primaire* [Bruxelles 1879, tome I]). *F. L.*

Folkeskrifter, det er Bøger, Skrifter, der ved Emne, Tone og Fremstillingsmaade ere egnede til at læses af Folket i videre Forstand, navnlig af den Del, der ikke har modtaget en højere Skoledannelse. Deres Opgave er at skaffe denne Del af Befolkningen Andel i det almindelige Aandsliv, at byde den Underholdning, at virke vækkende og belærende og at lutre og forædle dens sædelige Følelse og Vurdering. Bevægelsen for F. udgik i 18. Aarh. navnlig fra flere Pædagoger af Filantropernes Retning som Campe og Salzmann, og senere kan Pestalozzi's »Lienhard und Gertrud« gælde som et fortrinligt Mønster. Imidlertid er F. et saare uklart Begreb, og det er temmelig vilkaarligt, naar man af Litteraturens uhyre Masse vil udhæve enkelte Bøger som særlige F.; en Vurdering bliver her et vilkaarligt Skøn, og vil man rette sig efter, hvad der er læst mest af Folket, saa bliver »Rocambole« et F. Der gives i Litteraturen Forfattere, der ved Valg af Emne og Tone ere mere folkelige end andre, bedre passe til Folkets Livssyn, Interesser, Sprogtone og Opfatteevne, men en Grænse fra den store Litteratur kan kun drages æstetisk, en Grænse, der her er uden Gyldighed, og netop de største Digtere og Forfattere ere almenneskelige og folkelige, og mange af deres Skrifter netop F. Paa Historiens Omraade gælder det samme; ogsaa over for de historiske Forfattere er Grænsen flydende. Der findes Undersøgelser, der kun tilhøre Videnskaben; der skrives lærd, videnskabelig Historie, der vanskelig naar ned til Folket, der gives en »Historieskrivning«, der direkte er beregnet paa Folkets brede Lag, men der eksisterer ogsaa en Historieskrivning i stor Stil, ud fra et Syn, ogjævnt fortalt, derpaa een Gang tilhører Videnskaben og bliver et dyrebart Eje for Folket som Helhed. Til F. høre endelig ogsaa de i god Forstand populære Fremstillinger paa Naturvidenskabens og Geografiens Omraade, og her har den nyere Tid bragt meget fortræffeligt. Folket ønsker at orientere sig paa Naturens og Menneskelivets Omraade, og Forfattere og Forlæggere kappes om at imødekomme dets Ønsker. Der gives nu en overordentlig omfangsrig Litteratur, der særlig er beregnet paa Folket. Folkekalenderne var et Fund, de spredte megen god og belærende Læsning ud i de videste Kredse, og efter som Læselysten er bleven større, udgive nu driftige Forlæggere hele Serier, »Familiebiblioteker«, »Husbiblioteker«, »F.«, »Almenlæsning« o. s. v., hvoraf meget kun vanskelig kommer ind under F. i dette Ords rette Betydning. Derimod fortjene de forskellige Foreninger og Selskaber til Udgivelse af F. særlig at fremhæves. For Nordens Vedkommende skulle følgende nævnes. I Danmark oprettedes 1835 under Forsæde af J. F. Schouw »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«, der foruden F. ogsaa udgav Ugebladet »Dansk Folkeblad«, der redigeredes af F. C. Olsen (1839—41), C. F. Allen (1841—43), D. Monrad (1843—46) og H. Hage (1847—48); et sønderjydsk »Folkeskriftselskab« fungerede i 1850'erne; 1866 stiftedes »Udvalget for Folkeoplysningens Fremme«, der nyder Understøttelse af Staten, har udgivet Hundreder af Skrifter og stadig viser sig levedygtigt, og endelig stiftedes 1884 »Studentersamfundets Udvalg til oplysende Skrifters Udbredelse«, der med Held har virket ved originale, oplysende og belærende Smaaskrifter. I Norge stiftedes 1851 »Selskabet for Folkeoplysningens Fremme« (se Folkeoplysningsselskabet). I den nyere Tid er dertil kommet det meget virksomme »Bibliothek for de tusen Hjem«, der søger ind i den moderne Kulturstrøm. I Sverige oprettedes 1833 »Sälskapet för nyttiga Kunskapers spridande«. Ifølge de 1883 reviderede Statutter skal Selskabet virke for sit Formaal ved at udgive F., ved Prisopgaver fremme saadanne Skrifters Affattelse samt virke til Oprettelse af Folkebiblioteker. Siden 1834 har det udgivet »Läsning för folket«, der bestaar endnu. Endelig er der 1874 stiftet et »Folkupplysningssälskap« i Finland, der udgiver F. *Cl. W.*

Folkestad, Halvor Olsen, norsk Biskop og Skolemand, født i Bø Præstegæld i Nedre Telemarken 28. Novbr. 1807, død paa Hamar 30. Septbr. 1889. Efter at han i nogen Tid havde været Omgangsskolelærer i sin Hjembygd, begyndte han at studere, blev 1831 Student, 1836 cand. theol., ansattes 1838 som Lærer ved den faste Skole i Kopervik og udnævntes 1841 til Sognepræst til Mo i Øvre Telemarken. 1849 blev han Sognepræst til Hviteseid, med hvilket Forstanderposten ved det derværende Seminarium var forenet, udnævntes 1852 til Provst, blev 1859 Sognepræst til Fredrikshald, og da 1864 Hamar Stift oprettedes, udnævntes han 8. Juni s. A. til Biskop her. I denne Stilling virkede han til 1887, da han tog Afsked. F. indlagde sig store Fortjenester af det norske Skolevæsen og var Medlem af den kgl. Kommission af 7. Apr. 1858, hvis Forslag laa til Grund for den nu i øvrigt ophævede Lov af 16. Maj 1860 om Almueskolevæsenet paa Landet. Han var derhos Medlem af den store Kirkekommission, der sad samlet 1859—70, og i hvis Betænkninger og Indstillinger han nedlagde meget Arbejde. Han

var i Besiddelse af en mægtig Veltalenhed og var i sit Slags maaske den mest veltalende gejstlige, den norske Kirke i 19. Aarh. har haft at opvise. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II.) *O.A.Ø.*

Folkestone [fo'ukstən], Søstad i det sydlige England, Shire Kent, ved Strædet ved Caiais, ligger smukt ved Mundingen af en snæver Dal, ad hvis Sider Gaderne klavre op, og over hvilken der fører en storslaaet Jærnbanebro. (1891) 23,700 Indb. F. og det noget østligere liggende Dover ere de to vigtigste Udgangspunkter for England's Forbindelse med Frankrig; men medens Linien Dover—Calais har Overvægten i Passagertrafikken, har F.—Boulogne den største Godstrafik. Trafikkens store Opsving skyldes den sikre Havn, der anlagdes 1845 af Jærnbaneselskabet. Ogsaa som Badested har F. ligesom de andre Byer langs Kanalkystens østlige Del stor Betydning. Af videnskabelige Anstalter maa fremhæves Harvey's Institut. Knap 1 Km. V. f. F. ligger den lille By Sandgate, der ogsaa er et besøgt Søbadested. *C. A.*

Folkesuveræniteet, den Samfundsordning, hvorefter den højeste Statsmyndighed tilkommer Folket i dets Helhed, saaledes at Ihændehaverne af den udøvende Magt kun ere at betragte som dets Repræsentanter og Fuldmægtige. *C. V. N.*

Folketavle, Betegnelse for 1. Moseb. 10, en Fortegnelse over en hel Del de gamle Israelitter bekendte Folk og Stammer i Form af en Stamtavle, idet hvert enkelt Folk eller Stamme er repræsenteret ved en Stamfader, der enten bærer Folkets, Stammens, Landets (f. Eks. *Misraim* — Ægypten) eller en Bys (f. Eks. Sidon) Navn; Bevidstheden om, at det er Folk, der tales om, træder frem paa mange Punkter. Alle regnes at nedstamme fra Noah's tre Sønner, og derfra stammer den gamle Inddeling i Semitter, Jafetitter og Chamitter. Inddelingsprincippet er hverken Hudfarve, Race eller Sprog; derimod træffe vi en vis geografisk Orden; dog er det snarest politiske og kommercielle Forbindelser samt Kulturforholdene, der er det afgørende. — Bevidstheden om Menneskeslægtens Enhed giver sig gennem hele Anlægget tydelig til Kende. *V. O.*

Folketeatret, Skuespilhus i Kjøbenhavn. Den første Teaterforestilling fandt her Sted 18. Septbr. 1857 under Direktion af H. V. Lange, der fra først af lagde Hovedvægten paa de effektrige Melodramer, hvor hans unge Datter Frøken Agnes Lange (o: Fru Nyrop) var Primadonna; senere optog Lange paa Repertoiret baade Offenbach's kaade Operetter og *Palais-Royal*'s viltre Farcer, og efter Frøken Lange's Overgang til det kgl. Teater (1864) traadte disse i Forgrunden, dog saaledes at Pariserfarcen, baaren frem af Fr. Madsen's frodige Humør og H. Kolling's sikre Komik, i de næste 6 Aar dominerede Repertoiret. Da baade Madsen og Kolling 1870 forlode F., afløstes Farcen af franske Salonkomedier, i hvis problematiske Kvindefigurer Fru Holst efterhaanden arbejdede sig frem til en dygtig Karakterskuespillerinde. Efter Lange's Død 29. Jan. 1873 blev den hidtidige Intendant M. V. Brun F.'s Direktør, hans treaarige Styrelsestid kendetegnes ved en energisk Stræben efter Nyheder; men da Brun var temmelig uheldig i sit Valg af disse, og forskellige yndede Kræfters Bortgang forringede Personalet, sank F. i Anseelse og Folkeyndest. Under Robert Watt's 8-aarige Direktion (1876-77—1883-84) vandt det begge Dele tilbage: en Række franske Skuespil gav Repertoiret et vist litterært Anstrøg, medens Fru Julie Hansen i Forening med H. Kolling og O. Zinck i talrige danske Lystspil traf den kjøbenhavnske Tone. Fra Beg. af 1884—85 overtog Severin Abrahams Styrelsen; de første Aar styrede han i sin Forgængers Kurs, men lidt efter lidt udviskedes F.'s tidligere Fysiognomi under hans noget urolige Repertoirevalg, og i Øjeblikket (1896-97) dyrker F. ikke fortrinsvis nogen enkelt Skuespilart. (Litt.: Carl Bayer, »Kjøbenhavn's F. 1857—82« [Kbhvn. 1882]; »Dansk Teater-Aarbog« I—VII [Kbhvn. 1890—96]). *A. A.*

Folketidende var Navn for det Ugeblad, som den norske Stortingsbonde Søren Jaabæk (s. d.) udgav i Mandal fra 5. Juli 1865 til 31. Decbr. 1879, og som var Organ for det paa et Møde 20. Febr. 1865 stiftede Selskab »Bondevennerne«, hvilket Selskab nogle Aar senere samlede sine Meningsfæller i Landets lokale Foreninger under »Bondevennernes Overbestyrelse« med Sæde i Mandal og med Jaabæk til Formand. Indtil 1. Juli 1868 udkom F. hveranden, senere hver Onsdag; i sit sidste Leveaar kom Bladet igen blot hveranden Onsdag, idet Udgiveren i sin tiltagende Alder fandt, at »Stortingshvervet ikke maatte tilsidesættes for F.«. Da Jaabæk 1865 formulerede Programmet for F., udhævede han som det, han vilde virke for: »*a*) Sparsommelighed i Statshusholdningen og Forsigtighed hjemme i Herrederne; *b*) Frihandel, frit Arbejde, fri Virksomhed, fri Hjælpsomhed«; og da han 1879 tog Afsked med sine Læsere, ytrede han: »Jeg tror at have holdt dette Program«. Bladet havde i sit første Tiaar en stor og stigende Udbredelse i alle Egne af Norge blandt de mindre Gaardbrugere og Arbejdere, hvis Livsvilkaar og Tænkemaade Udgiveren kendte godt, og hvis politiske begrænsede Opfattelse han forstod at udrede og tiltale gennem sine Stemmelister med Kommentarer fra Stortingets Bevillingsbeslutninger, sine statistiske Betragtninger over de stigende Statsbudgetter, sin Agitation for Bøndernes, især de smaa Gaardbrugeres, Fiskeres og Arbejdsfolks udstrakte Selvstyre med almindelig Stemmeret, helst i en Republik, uden Statskirke og med en konfessionsløs Folkeskole, medens det højere Undervisningsvæsen skulde være et Privatanliggende for de økonomisk bedre stillede. Bladet var ogsaa i hint Tiaar en politisk Magt af Betydning i Landet. Jaabæk skrev selv det meste af Bladet. I Aarene 1869—72 medfulgte som Tillæg eller indtoges i Bladet en Række »Rundskrivelser Nr. 1—42« fra »Bondevennernes Overbestyrelse«, indeholdende motiverede Udkast til Beslutninger om økonomiske og politiske Spørgsmaal, hvorover der foretoges Afstemninger i de lokale Bondevenforeninger; mest landskendt og bekæmpet af disse Rundskrivelser blev »Sag Nr. 33« (Oktbr. 1871): »Om Mistillids Udtalelse mod Regeringen eller det Stang'ske Ministerium«, hvilket Mistillidsvotum det følgende Aar vedtoges af Stortinget efter Sanktionsnægtelsen i »Statsraadssagen«. 1870—79 medfulgte som Tillæg til Bladet i løse Feuilletonark en af Jaabæk sammenskreven »England's Historie for det norske Folk«. *J.B.H.*

Folketinget, Betegnelsen for den Afdeling af

den danske Rigsdag, som fremgaar af Befolkningens umiddelbare Valg i 114 Kredse, fordelte over hele Landet (derunder ogsaa Færøerne), og hvem det foruden Deltagelse i Lovgivningsmagtens Udøvelse tilkommer først at behandle Budgettet og alle Finansbevillinger samt at rejse Tiltale mod Ministrene ved Rigsretten for deres Embedsførelse (se Danmark, Afsn. »Statsforfatning«). F. har haft følgende Formænd: Andræ (1850 — 52), Madvig (1852—53), Rotwitt (1853—59), Bregendahl (1859—70), Krabbe (1870—83), Berg (1883—87) og Høgsbro (siden 31. Marts 1887 med en kort Afbrydelse i Vinteren 1894—95). *C. V. N.*

Folketribun se Tribun.

Folketro se Folkeminder.

Folkets Kærlighed min Styrke, Frederik VII's Valgsprog.

Folketællinger ere umiddelbare Optællinger, Individ for Individ, af et vist Landomraades (Stats, Kommunes, etc.) Befolkning paa et givet Tidspunkt, derfor forskellige fra de skønsmæssige Overslag over en Befolknings Størrelse, som man endnu er henvist til for uciviliserede Landes Vedkommende, og som, i Forening med de paa Kirkebøger og andet Materiale støttede Beregninger over Folkemængden, endnu helt op imod 19. Aarh. danne Grundlaget for vort Kendskab til de forskellige Landes Folkerigdom. Imidlertid træffer man dog F. sporadisk langt tilbage i Oldtiden: en F. i Kina i 23. Aarh. f. Chr., Bibelen og Josefos fortælle os om flere F., særlig af vaabenført Mandskab i Palæstina, ja i Ægypten vare F. endog et regelmæssigt tilbagevendende Fænomen; berømt er Kejser Augustus'es almindelige, dog næppe helt gennemførte, F. ved Beg. af vor Tidsregning, andre under Claudius og Vespasian, o. s. v. Først imod Slutn. af Middelalderen, der med sit opløste Samfundsliv var lidet egnet for F., dukke disse atter op: i Venezia i 14., Nurnberg og Strassburg 15. Aarh. Medens allerede Vauban i sin »Dîme royale« [1707] giver et formeligt Udkast til en F., realiseres disse dog først (med Undtagelse af enkelte tidligere i de engelske Besiddelser i Amerika og andre spredte) i Midten og Slutn. af 18. Aarh., 1748 gaar Sverige i Spidsen for Udviklingen med en ordnet Befolkningsstatistik, der er à jour med Befolkningens Bevægelser og med Mellemrum konstaterer dennes Størrelse, de forenede nordamerikanske Fristater begynder 1790 en regelmæssig tiaarlig Folketællingsstatistik. Danmark faar sin første F. 1769 (derefter 1787, 1801, 1834, fra 1840 hvert 5. Aar, fra 1860 hvert 10., dog for Staden Kjøbenhavn og tilstødende Bydistrikter desuden fra 1880 i det mellemliggende 5. Aar; desuden lokale kommunale Tællinger hist og her efter Mandtalslister), Norge ligeledes (allerede Mandtal 1660—62; F. endvidere 1801, 1815 og derefter indtil 1875 hvert 10. Aar, sidste 1891; kommunal Købstads-F. 1885). Omkring Aarhundredeskiftet indtræder der regelmæssige F. i England og Frankrig (1801). Det tyske Rige, som først 1871 faar en samlende F., har tidligere adskillige partikulære at opvise, fra 1816 i Preussen (fra 1834 i Toldforeningen). Regelmæssige F. paabegyndes endvidere i Holland 1819 (en F. 1801), Sardinien 1838, Schweiz 1841, Belgien 1846, Østerrig fra 1818 (først 3-aarlige), Ungarn faar sin 1850; Rusland, hvis F. hidtil have hvilet paa et højst usikkert Materiale og delvis ere byggede paa Skøn, synes, efter en kejserlig Frd. af 5. (17.) Juni 1895 at dømme, nu at ville sætte en F. i Ordets moderne Betydning i Værk. — En ikke ringe Indflydelse paa F.'s Teknik og Ensartethed i de forskellige Lande have de fra 1853 paabegyndte statistiske Kongresser haft, hvis Virksomhed er bleven fortsat af et permanent, 1885 oprettet internationalt statistisk Samfund (se »Bulletin de l'Institut international de statistique«). Til Klargørelse af det vigtige Principspørgsmaal, hvilken Befolkning F. skal søge Oplysning om, opstillede saaledes St. Petersborg-Kongressen 1872 Sondringen mellem 1) den faktiske (*population de fait*) o: den i et givet Øjeblik i Landet tilstedeværende Befolkning, 2) den bosiddende (*pop. du séjour habituel*) o: den faktiske Befolkning plus de midlertidig fraværende minus de midlertidig tilstedeværende og 3) den retlige (*pop. de droit*) o: den til vedkommende Land i statsborgerligt Undersaatsforhold staaende Befolkning, idet enhver af disse, alt efter Opgavens Natur, have deres Fortrin: den faktiske (den haandgribeligste, lettest overkommelige) i Retning af at give et paalideligt Øjebliksbillede af Landets Befolkning i paagældende Tidspunkt, den bosiddende, f. Eks. hvor det drejer sig om Reparteringer af Toldindtægten paa en Toldunions enkelte Stater, den retlige (som er svær at konstatere) f. Eks. i Spørgsmaalene om Værnepligt. De to sidste løbe let sammen i en fælles: den hjemmehørende. Nutildags tage som Regel F. i første Linie Sigte paa den faktiske Befolkning (som altsaa bliver Basis for den nærmere Bearbejdelse), idet man dog gerne ved Tillægsskemaet »for de midlertidig fraværende« og de »midlertidig tilstedeværende« saaledes fra 1870 i Danmark, søger at bygge den bosiddende Befolkning op; den franske F. med dens *population normale* (*municipale*) er i det væsentlige baseret paa sidstnævnte Befolkningskategori.

Ved F. rejser der sig yderligere Spørgsmaal om 1) Tiden for disses Afholdelse, 2) Hyppigheden, 3) de ønskede Oplysningers Art og Mængde, 4) Materialets Indsamling, 5) dettes Bearbejdelse samt 6) Udgifternes Bestridelse og det offentliges Tvangsmyndighed til at sikre sig de statistiske Data. 1) Tiden. F. bør, til Undgaaelse af Dobbelttællinger, foregaa samtidig over hele Omraadet og paa et Tidspunkt, da Befolkningen tør antages at være nogenlunde i Ro. Derfor vælges gerne December, i Tyskland 1. Decbr. (dog 1895 2. Decbr.), lige saa i Schweiz (1888) og Grækenland; i Spanien, Holland (1889), Østerrig-Ungarn, Italien, Belgien, Sverige og Norge: 31. Decbr. eller 1. Jan.; Danmark's F. af 1890 er fra I. Febr., England's fra 5. Apr. (1891), Frankrig's 29. Marts (1896, 12. Apr. 1891), de nordamerikanske Fristater's af 1. Juni (1890). Tællingen tænkes gerne foregaaet i Tidsrummet fra Kl. 12 Midnat til 12 Middag. Med Undtagelse af F. 1769 og 1787 ere alle de danske F. foretagne i Februar Maaned, da paa den Tid formentlig den faktiske og den bosiddende Befolkning skulde nærme sig mest til hinanden. 2) Hyppigheden. De fleste Lande tælle hvert 10. Aar (se for Danmark og Norge's Vedkommende ovenfor), Sverige (fra 1775), Frankrig (fra 1821) og det tyske Rige (fra 1875) hvert 5. Gennem-

førelsen af den italienske F. af 1890 er, grundet paa pekuniære Vanskeligheder, bleven afbrudt. 3) Hvad spørges der om? Almindeligvis om a) Navn, b) Køn, c) Alder (Fødselsdag og -aar), d) Civilstand (ugift, gift, Enke etc), e) Stilling i Familien, f) Fødested, g) Trosbekendelse, h) Abnormitet (døvstum, blind etc), i) Erhverv (i flere Lande foretages særskilt almindelige Erhvervs- eller Industritællinger); alle de nævnte og enkelte andre Spørgsmaal forefandtes paa Skemaerne til Danmark's F. 1890 (flere endnu for Kjøbenhavn's Vedkommende), endvidere spørges der ofte om Statsborgerforhold, Sprog o. a.; ved den sidste tyske F. 1895 søgtes ogsaa Oplysninger om Arbejdsløshoden. 4) Medens ofte ved ældre F. Befolkningen selv (o: Husejere etc.) skulde give Møde og lade sig tælle (hvad der endnu i visse Tilfælde kan vise sig brugbart), foregaar nutildags F. som Regel ved Udfyldning af Spørgeskemaerne i selve Husene (hvorfor der til Skemaernes rettidige og rigtige Omdeling før den egentlige F. kan foregaa en Forudtælling af Huse og Lejligheder), idet Udfyldningen sker dels ved Befolkningen selv, dels ved Hjælp af Optællere, frivillige eller tilforordnede, lønnede eller ulønnede; ved de sidste danske F. udfyldte Husværterne i Byerne Listerne, der fordeltes og eventuelt udfyldtes af Rodemestrene o. a. Bestillingsmænd, paa Landet vare paalidelige af Sogneraadet udvalgte Mænd Tællingskommissærer. Hvor der benyttes Tællere (som i Belgien, Frankrig, de nordamerikanske Fristater, England, der ved sidste F. benyttede ca. 35,000 lønnende *enumerators*, medens der ved de sidste F. i Tyskland i høj Grad er gjort Brug af frivillig Medhjælp: Skolelærere, Disciple etc), gælder det om ikke at gøre Tællingsdistrikterne for store, ved Frankrig's F. 1 Tæller for ca. 100 Indb. Der benyttes enten Hus- eller Husholdningslister (*bordereau de maison, feuille de ménage*) eller ogsaa de i stigende Grad anvendte Tællingskort (*bulletin individuel, Zählkarte*), hvilke sidste kun omhandle et enkelt Individ og de til dette knyttede Fakta og derfor i høj Grad lette en gennemført Individualstatistik; kombinerede med Husholdningslister eller grupperede og sammenhæftede husholdningsvis (som f. Eks. i Schweiz) yde de ogsaa de til Listesystemet særlig knyttede Fordele; saadanne Kort benyttedes første Gang i Paris 1836, anvendtes f. Eks. ved den norske F. 1891. Ogsaa ved 5) Bearbejdelsen spille disse Kort nu en overmaade stor Rolle, idet Listernes Data overføres paa saadanne, der da til lettere Sortering kunne have forskellig Farve efter Køn eller andre Kategorier; Anvendelsen af elektriske Tællemaskiner (indførte i de nordamerikanske Fristater, Italien, Østerrig, Norge) nødvendiggør et Kortsystem under Bearbejdelsen, men gør saa maaske til Gengæld Indførelsen af Tællingskort for Urmaterialets Vedkommende mindre paatrængende; ved den norske F. af 1891 benyttedes Kort i begge Stadier. Med Hensyn til Bearbejdelsen opstaar yderligere Spørgsmaalet om Centralisation eller Decentralisation. Det sidste System følges hovedsagelig af Frankrig, Belgien, Holland o. fl. Lande, del første, ved hvilket Urmaterialet gaar direkte til Bearbejdelse paa Centralstedet, Landets statistiske Bureau eller et for Tilfældet oprettet Kontor (saaledes f. Eks. i de nordamerikanske Fristater), er det almindeligsteog gennemføres i England, Ungarn, de nordiske Riger m. fl. St.; en Kombination af begge Systemer er selvfølgelig ikke udelukket og egner sig særlig godt for en Statsform som det tyske Riges. 6) Udgifterne, der, især hvor der benyttes lønnede Tællere, kunne løbe op til enorme Summer, bæres dels af Staten (England, Fristaterne i Amerika), dels af Kommunen eller af begge i Forening (som i Østerrig). I nogle Lande ere F. iværksatte ved Lov (England, de nordamerikanske Fristater etc), i andre (Tyskland, Danmark etc.) sættes de i Scene ad Forordningsvejen. Pligten for Befolkningen til at give de ønskede Oplysninger er somme Steder konstateret gennem Fastsættelsen af Bøder i Vægringstilfælde (saaledes i indtil 5 L. St. ved den eng. F. 1891). Se i øvrigt Befolkning og Statistik. (Litt.: Engel, »Die Methoden d. Volkszählung« [Berlin 1861]; v. Scheel, »Zur Technik d. Volksz« [i »Jahrb. f. Nationalok.< 1869]; *Congrès internat. de statist. Compte-rendu de la 8. session å St. Petersb.* [St. Petersb. 1874]; Korosi, *Project d'un recensement du rnonde* [Paris 1881]; M. Block, *Traité de statistique* [Paris, 2. Udg. 1886]; Turquan, *Manuel de stat. pratique* [Paris 1891]; Mayr's »Allg. stat. Archiv« [passim]; »Norges officielle Statistik«, ny Række C. Nr. 1; Falbe Hansen og Scharling, »Danmark's Statistik« [1. Bd. 1885]; Stat. Tabelværk, Litra A. 8 a, Indledn.; »Forhandl. ved det i Christiania 1889 afholdte fællesnordiske statist. Møde« [Chra. 1889]; Westergaard, »Statistikens Theori« [1890]). "

A. Hk.

Folkevandringer. For ikke at tale om den store indoeuropæiske F., hvorved den ariske Stamme skal være bleven spredt fra sin oprindelige Hjemstavn til de af den beboede Lande, træffes slige Vandringer allerede i Grækenland's Urhistorie. Ved den thessalisk-boiotiske og senere den doriske F. fik store Dele af Hellas en ny Befolkning, og snart udbredte Hellenerne sig over det østlige Middelhavsbækken. I en mere historisk Tid falder de keltiske Vandringer. Fra Arilds Tid synes denne Race at have haft er stærk udpræget Vandrelyst. Gentagne Gange forlade Skarer af Galler deres Boliger i Norditalien og gaa mod Rom, som 390 f. Chr. falder i deres Magt. Eller de vende sig mod Øst. Under Epigonerne (s. d.) faldt galliske Horder ind i Grækenland (280) og naaede helt ned til Delfoi. Andre gik over til Lilleasien, hvor de bukkede under for Kong Attalos af Pergamon; men endnu i 4. — 5. Aarh. e. Chr. holdt det keltiske Sprog sig i Landskabet Gallatien, hvis Navn vidner om dets fremmede Beboere. Af ulige større og gennemgribende Betydning for Verdensudviklingen var dog den store germanske F., der i Alm. betragtes som indledt ved og fremkaldt af Hunnernes Indfald i Europa 375 e. Chr., men i Virkeligheden begynder langt tidligere. Det er, som der i de germanske Folk laa en Trang til at ombytte deres Hjemstavns vidtstrakte Ødemarker, Skove og taagede Moser med Sydens dejlige Himmel, dens rige Sletter og Dalstrøg, en Længsel ud mod det blaa Middelhav. Alt i Slutningen af 2. Aarh. f. Chr. førte Cimbrer og Teutoner et frygteligt Stød mod Romerriget, men Modstanden var for stærk. Ved *Aquae Sextiae* (Aix) og paa de raudiske Sletter ved Vercelli nedhuggedes de af Marius'es Legioner. Under Au-

gustus saa det en Tid lang ud, som om Germanerne skulde underkastes Romer vælden, men efter Varro's Nederlag i Teutoburger-Skoven (Aar 9 e. Chr.) opgave Romerne deres Erobringsplaner og søgte blot i Rhinen og Donau at skabe sig faste Grænser med *Agri decumates*, Hjørnet mellem de to Floder, og Dacien som Udenværker. Trods stærke Befæstninger og talrige Garnisoner var den vidtstrakte Grænselinie dog vanskelig ja umulig at forsvare. Dette viste sig, da der ved Midlen af 2. Aarh. sporedes en stærk Bevægelse inden for de sydlige og vestlige germanske Stammer. Grunden til denne maa delvis søges i en relativ Overbefolkning og en ligefrem Nødstilstand, der skrev sig fra det lidet udviklede Landbrug. Dette var i høj Grad ekstensivt; hvert Aar toges ny Jord under Ploven, og da der til sidst ikke fandtes mere ubrugt Land i deres egen Hjemstavn, vendte de sig mod de romerske Grænseprovinser. Tillige øvedes der paa de nærmest Romerriget boende Folkeslag øjensynlig et Tryk af Østgermanerne, der selv stødtes frem af slaviske og finsk-tatariske Stammer. Allerede under Marc Aurel antog den idelige Gæring, der herskede i den germanske Verden, en alvorligere Karakter. Fra Böhmen og Mahren rykkede Markomanner og Quader ind i Pannonien, tilføjede Romerne et stort Nederlag og trængte over de karniske Alper ned i Italien til Aquileja (166). Det lykkedes vel Kejseren at drive Fjenderne tilbage og tvinge dem til Fred, men Strømmen var ikke til at standse, da mange Germaner alt nu optoges i Hæren eller fik Jord i Grænseprovinserne. Under Kejser Caracalla i Beg. af 3. Aarh. truede Alemanner og Franker Rhingrænsen, ogsaa de følgende Kejsere maatte kæmpe mod dem, og i *Agri decumates* gik den romerske Kultur mere og mere til Grunde. Ca. 250 trængte Goterne, trykkede af Slaverne, ind i Dacien og Balkan-Halvøen, sejlede over det sorte Hav og udplyndrede Lilleasien. De illyriske Kejsere standsede foreløbig Angrebene, men Romerriget indskrænkedes atter til Rhin- og Donau-Grænsen, idet Dacien og *Agri decumates* frivillig afstodes til Goter og Alemanner. Paa Vestgrænsen skød Franker, Alemanner og Burgunder sig dog stadig umærkelig frem tagende Landet under Plov, saa snart det var erobret, og det var til liden Nytte, at enkelte Kejsere som Julian Apostata og Valentinian for en stakket Stund kastede dem tilbage til Rhinen. Mod Øst havde Forholdene været rolige i ca. 100 Aar, men ved Hunnernes Indfald forstyrres Freden. Sammen med de undertvungne Alaner gik de 375 over Don mod Østgoterne, hvis store Rige styrtede sammen, og vendte sig derpaa mod Vestgoterne. Disse fik Tilladelse til at bosætte sig som romerske Føderati i Møsien; men undertrykte af de romerske Embedsmænd rejste de sig og besejrede Kejser Valens i Slaget ved Adrianopel (378). Under Theodosius den Store kom det til Fred, og Vestgoterne fik Sæde paa Balkan-Halvøen, men efter hans Død brød Folket op mod Italien, og 410 indtog deres Fører Alarik Rom. Hans Efterfølger Astaulf sluttede dog Forbund med Kejser Honorius og drog i hans Tjeneste til det sydlige Gallien og Spanien, der var blevet oversvømmet af Alaner, Svever, Burgunder og Vandaler. Disse fordreves delvis, og Egnen omkring Toulouse afstodes til Vestgoterne som romerske Føderati anerkendende Rom's Overherredømme, men faktisk uafhængige. Herfra udbredte de deres Magt, der først gik til Grunde 711, over hele Sydfrankrig og Spanien. Under Anførsel af Genserik gik de fordrevne Vandaler over til Afrika (429), Karthago erobredes 439, og omkring den som Hovedstad stiftede Genserik et stort Rige, der ogsaa omfattede Middelhavs-Øerne og bestod til 534. Samtidig rykkede Hunnerne under Attila frem fra Ungarn mod Gallien, hvorfra det dog lykkedes de forenede Romere og Vestgoter at drive dem tilbage efter Slaget paa de katalauniske Marker (451); Folket vendte sig derefter mod Italien, men overskred ikke Appeninerne, og efter Attila's Død (453) forsvinder det sporløst. Vandalerne fortsatte dog deres Værk, og efter at de 455 havde indtaget og hærget Rom, formaaede det romerske Rige ikke mere at sætte en Dæmning for de fremtrængende Germaner. Allerede ca. 449 ff. havde Angler og Sachser sat sig fast i Britannien; i Nord- og Mellemgallien udbredte Franker, Alemanner og Burgunder stadig deres Magt, og da den fuldstændig barbariske Hær under Odoaker 476 havde afsat den sidste vestromerske Kejser, blev selve Italien et germansk Rige. Østgoterne, der efter Hunnernes Undergang havde boet i Møsien, Thrakien og Epirus, trængte 488 ind i Italien, og 493 maatte Odoaker overgive sig. Det anselige østgotiske Rige, Theodorik den Store stiftede, bukkede dog under i Krigene mod Kejser Justinian (534—53), under hvilke det østgotiske Folk gik til Grunde, men deres Magt arvedes af Langobarderne, der 568 fra Pannonien droge mod Halvøen, hvor de holdt sig, indtil Karl den Store erobrede deres Rige (774). Af længst Varighed og det betydeligste af alle Rigerne blev Frankernes, som hvis egentlige Stifter Chlodovech maa betragtes. Han og hans fire Sønner gjorde Ende paa den sidste Rest af Romervælden i Gallien (486) og undertvang Alemannerne (496) og Burgunderne, der ca. 410 havde stiftet et Rige omkring Worms.

I Tyskland besatte Slaverne (s. d.) de af Germanerne forladte Landstrækninger og trængte frem til Elben og Saale; ligeledes gjorde de gentagne Indfald paa Balkan-Halvøen, hvor Forholdene i det hele taget vare meget forvirrede, indtil i 7. Aarh. Bulgarer, Serber og Kroater bosatte sig i de efter dem opkaldte Landsdele. Senere Vandringer ere Magyarernes, der ca. 900 rykkede ind i Ungarn, og mere uegentlig de store normanniske og arabiske Krigstog. Den germanske F. har to Hovedtyper, der staa i nøje Sammenhæng med de forskellige Folkeslags politiske og sociale Kultur. Østgermanerne vare ved Vandringstidens Begyndelse store Krigshære med en stærk, udviklet Fyrstemagt; de rykke som hele Hære ind i Romerriget og overtage Legionernes Forsvarspligt mod at arve deres Andel i Jorden; Fyrsten bliver delvis romersk Officer, Kejserens Overhøjhed anerkendes, og det romerske Bureaukrati bliver staaende, ja overlever endog sammen med Rester af den gamle Kultur Romerrigets Undergang. Til denne Gruppe, der under Vandringerne for største Delen kristnedes, høre Øst- og Vestgoter, Burgunder, Vandaler o. fl. Mod Vest træffe vi derimod mindre Bondefolk, blandt hvilke Franker og Alemanner ere de vigtigste. De skyde sig grad-

vis frem over Grænserne uden at opgive Forbindelsen med det oprindelige Hjemland, og under Kampen, under hvilken den romerske Kultur og de romerske Institutioner ganske gaa til Grunde, styrkes den oprindelig ret svage Fyrstemagt. Nærmest i Slægt med denne Art af F. er den angelsachsiske Erobring af Britannien.

F.'s vigtigste Følger er Romerrigets Undergang og Dannelsen af de hidtil næsten ukendte Nationalstater. I Stedet for den til sidst ganske forstenede antikke Kultur indtræder en fuldstændig Barbarisering, der særlig giver sig til Kende ved, at Bykulturen, der i Oldtiden havde været Civilisationens Hovedhjørnesten, forsvinder og afløses af en ren Bondekultur. (Litt.: E. v. Wietersheim, »Geschichte der Völkerwanderung« [omarbejdet af F. Dahn, 2 Bd., Leipzig 1880—81]; Dahn, »Die Konige der Germanen« [7 Bd., München og Wurzburg 1861—94]; Kaufmann, »Deutsche Geschichte bis auf Karl d. Grosze« [2 Bd., Leipzig 1880—81]). *M. M.*

Folkeviser se Folkeminder.

Folkevæbning betyder i udvidet Forstand hele Folkets Bevæbning og Uddannelse til Anvendelse i krigerisk Øjemed. Oprindelig ordnede ingen Lov Forpligtelsen til at træde under Vaaben til Forsvar af Folkets fælles Anliggender, idet denne Forpligtelse paahvilede alleuden Undtagelse (Folkehær). Da Folkene kom i mere ordnede Samfund, ordnedes Værnepligten ved Lov, saaledes allerede hos Grækerne og Romerne, der ikke havde F. i udvidet Forstand. En saadan fandtes endnu mindre under Lensvæsenet og slet ikke i den Periode, hvor Hærene sammensattes af Lejetropper. Kun i Form af den — efter Preussen's Mønster — nu i de fleste Lande indførte almindelige Værnepligt er F. formaalstjenlig, da Masseopbud uden fast militær Organisation er værdiløs i militær Henseende og medfører i Kampen uforholdsmæssige Tab. Som en Slags F. fremtræder den 1789 i Paris oprettede Nationalgarde, Masseopbudet i Frankrig 1793 og de forbigaaende eksisterende Borgerkorps. *B. P. B.*

Folkevæbningssamlag er i Norge Navnet paa de amtsvis organiserede frivillige Sammenslutninger af Skytteforeninger med det Maal at styrke Landets Forsvarsevne, særlig ved at virke for Folkets Oplæring i Riffelskydning og for Udbredelse af tidsmæssige Vaaben. F. skylder sin Oprindelse en ved 1880'ernes Begyndelse stærkt udbredt Misnøje med Centralforeningen (s. d.), paa hvis Ledelse Skytterne selv ingen Indflydelse havde; politiske Motiver spillede derhos med ved disse Foreningers Dannelse og hurtige Vækst. Et betegnende Udtryk herfor var Bjørnson's »Opsang for de norske Skytterlag« (i »Verdens Gang« 15. Septbr. 1881). Det første F. stiftedes efter Initiativ af cand. real., Amtsskolebestyrer i Indtrøndelagen, Ole Five (født 1846) paa et Møde af Repræsentanter for Skytterlag i Nordre Trondhjem's Amt 29. Jan. 1881. Allerede et Aar efter kunde Repræsentanter for 12 Amters F. og Udsendinge fra 3 andre, hvor lignende Organisationer vare under Dannelse, paa et Møde i Christiania 6.—8. Febr. grundlægge »F.'s Fællesstyre«, hvis Maal blev »at virke for den størst mulige Enhed inden Landets F.« Formand i denne Landsorganisation blev O. Five, der som den hele Bevægelses Leder herefter ottere af dens Modstandere spottende kaldtes »General« F. Allerede Stortinget 1881 havde bevilget de 3 da eksisterende F. en mindre Sum til Indkøb af Vaaben og Ammunition m. v. Centralforeningens 400 Skytterlag med tilsammen 18,000 Skytter svandt hurtig ind, og allerede 1882 gav Stortinget F. en større Bevilling, som af Regeringen nægtedes Tilfølgetagelse, noget, der ogsaa gentog sig det følgende Aar. Dette var et af Anklagepunkterne i Rigsretstiltalen mod Ministeriet Selmer. Imidlertid steg Antallet af F.'s (aktive og passive) Medlemmer fra 13,268 1882 til 15,725 1883 og til 17,612 1884, da Statsbidraget (15,000 Kr.) efter Rigsretsdommens Iværksættelse af den Sverdrup'ske Regering udbetaltes til lige Fordeling mellem de da eksisterende 17 F. Fra 1886 af, da Organisationen omsluttede 20,480 Medlemmer, bevilgedes aarlig 30,000 Kr. i Statsbidrag. I de følgende Aar gik F. dog noget tilbage i Medlemsantal (1890: 18,082), om end Antallet af Skytterlag vedblev at stige fra 489 1885 til 586 1890. Ved en kgl. Resol. angaaende »det frivillige Skyttervæsen« af 8. Oktbr. 1892 foretoges en Omorganisation af F., hvis Egenskab af Forskole for Hærens Rekrutter nu kom til at betones stærkere; der indtraadte en større Vekselvirkning mellem F. og Armeen derved, at herefter Beholdningerne af dennes Vaaben betingelsesvis kunde udlaanes til F., der ogsaa tilpligtedes at antage hver en (som Regel) militært uddannet Instruktør og lade sine Øvelser inspicere af særskilte dertil opnævnte Officerer. Statsbidragene forøgedes samtidig betydelig, men deres Udbetaling gjordes afhængig af, at F. underkastede sig de af Stortinget opstillede Betingelser. For Budgetterminen 1893—94 bevilgedes til F. 96,000 Kr. ordinært foruden 100,000 Kr. som Bidrag til Skytterlagsmedlemmers Indkøb af Rifler af Armeens Kaliber; 1894—95 bevilgedes 70,000 Kr., for 1895—96 140,000 Kr., hvoraf 40,000 til Dannelse af et Fond til Fællesindkøb af Ammunition, samt desuden 240,000 Kr. til Anskaffelse af 5,000 Stkr. Rifler. Skytterlagenes Antal steg fra 752 1893 til 873 1894 og 1,076 1895 og Medlemmernes fra 25,242 (hvoraf 19,400 aktive) 1893 til 31,408 (hvoraf 28,934 aktive) 1894 og 36,609 (hvoraf 28,934 aktive) 1895. Disse ejede ved Udgangen af 1895 9,776 bogførte Rifler. »Det frivillige Skytter væsens« Anliggender administreres af det saakaldte »Landskytterstyre«, som ifølge den ny Ordning bestaar af een kongevalgt og tre (i Fællesstyrets Aarsmøde) skyttervalgte Medlemmer, der fungere i tre Aar. *K. V. H.*

Folklore [fo!ⁿklå.ə] se Folkeminder.

Folkungar, en svensk Stormands- og senere Kongeslægt. Den første af F., som man kender, er Folke Digre omkring Aar 1100, som skal have været gift med en Datter af Knud den Hellige af Danmark. Det kan ikke afgøres, om alle senere F. nedstamme fra denne F. eller tilhøre Sidegrene. Slægtens Stammeland synes sikkert at være Ostergotland. F.'s Vaaben er en Løve over tre Bjælker; dog have ikke alle Slægtgrenene ført det, medens det paa den anden Side findes at være ført af Stormænd, hvis Slægtforbindelse med F. ikke kan paavises. Vaabenet er senere blevet den kongelige Grens og overgik til sidst til — i Reglen forandret til en Løve over tre Strømme — at blive en Del af det svenske Rigsvaaben. Hen-

imod 12. Aarh.'s Slutning er F. den fornemste Stormandsslægt i Riget. Fra deres Kreds ere de mægtige Rigsjarler udgaaede, og F. greb kraftig ind i de store Kampe mellem de Sverker'ske og Erik'ske Kongeslægter; flere Slægtforbindelser bleve indgaaede mellem dem og Kongehuset. Fra Folke Digre's tre Sønnesønner, Birger Brosa (Jarl, død 1202), Karl (Jarl, falden i Estland 1220) og Magnus Minneskold, nedstamme de tre store Slægtgrene. Birger Brosa's Slægtgren, paa Kvindelinien forbunden med den norske Kongeslægt og med de Erik'ske og Sverker'ske Slægter, bestod indtil 13. Aarh.'s sidste Decennier. Nogle af dens Medlemmer stillede sig i Opposition til den kongelige Gren straks efter dens Ophøjelse, men knustes af Hovedet for denne, Birger Jarl. Karl's Slægtgren menes nu at have bestaaet omtrent indtil 1400. Magnus Minneskold havde Sønnerne Eskild, Lagmand i Vestergotland, Karl og Bengt, efter hinanden Biskopper i Linkoping, Birger og Elof. Karl var Kansler hos Kong Johan Sverkersson; Birger er Grundlæggeren af F.'s kongelige Magt. Allerede under Erik Erikson, med hvis Søster Ingeborg han var formælet, er Birger Jarl den mægtigste Mand i Riget. Da Erik dør, vælges Birger's og Ingeborg's Søn Valdemar til Konge, men Birger er den styrende indtil sin Død 1266. F.-Slægten er nu rykket op i Jævnbyrdighed med Nordens øvrige Kongeslægter. Birger Jarl indgaar et nyt Ægteskab med Abel af Danmark's Enke, Mechtild af Holsten; hans Søn Valdemar formæles med Erik Plovpenning's Datter Sofia, den anden Søn, Magnus Ladulås, ægter Helvig af Holsten, Datteren Rikissa er gift først med Håkon, Søn af Norge's Konge Håkon Håkonsson og derefter med den mecklenburgske Hertug Henrik af Werle. F.'s Stilling i Sverige er afgjort dominerende: Birger Jarl's, Magnus Ladulås'es og dennes Søn Birger's Formynder, Torgil Knutsson's Tid er den betydeligste monarkiske Periode i Sverige's middelalderlige Historie. Indre Splid rasede dog i Slægten. Magnus Ladulås og hans Slægtgren kom paa Tronen i Stedet for Valdemar's. Valdemar's (død 1302) Gren bestod som Stormandsslægt indtil omkring 1400; Birger Jarl's to andre Sønner, Erik (død 1275) °S Bengt (død 1291), havde ingen Efterkommere. Splittelsen blev endnu dybere under Magnus Ladulås'es (død 1290) Sønner. Mod den ældste, Kong Birger, formælet med Margrete, Erik Klipping's Datter, rejste de yngre Brødre Erik og Valdemar sig. Under disse Kampe nærmede Hertugerne sig Norge: Erik ægtede 1312 Ingeborg, Håkon Hålägg's Datter, og Valdemar Ingeborg, Erik Præstehader's Datter. Birger's Skændselsdaad, da han lod Erik og Valdemar omkomme i Nykoping's Fangetaarn 1318, fremskyndede hans Slægtgrens Fald. Hans Søn Magnus halshuggedes 1320, da han var falden i Hertugpartiets Hænder; Birger selv døde 1321. Af den kongelige Linie, Magnus Ladulås'es Afkom, fandtes kun tilbage een mandlig Ætling, Hertug Erik's Søn, Barnet Magnus, som valgtes til Sverige's Konge og arvede Norge's Krone efter sin Morfader, Håkon Hålägg. F. kom efter denne Tid ikke til udelukkende at tilhøre Sverige, de bleve mere og mere en skandinavisk Slægt. Magnus Eriksson, Sverige's og Norge's Konge, blev 1332 ogsaa det østlige Danmark's Herre. Han formæledes med Blanche af Namur (død 1363), og da der i dette Ægteskab fødtes to Sønner, saa det ud, som om F. skulde dele sig i en svensk og en norsk Gren: den ældste Søn, Erik, skulde blive Konge i Sverige efter Faderen, den yngre, Håkon, fik, naar han havde opnaaet 15 Aars Alderen, Norge's Krone. Nu vare imidlertid Stormandsslægterne voksede saaledes i Magt, at de bleve farlige for F.'s Kongedømme; Stormændene satte Erik op mod Magnus, og Splid inden for Slægten rasede paa ny. Forgæves søgte Magnus at støtte sig til Bengt Algotsson, en Stormand, som paa Kvindesiden nedstammede fra F. Erik og hans unge Gemalinde, Beatrice, en af de brandenburgske Wittelsbacher, døde 1359, og Magnus maatte snart dele Magten med den anden Søn, Håkon. En dynastisk Forbindelse med Estridsætlingerne blev indgaaet, idet Håkon 1363 formæledes med Valdemar Atterdag's Datter Margrete. Nu opstillede Stormændene mod de med Valdemar forbundne F. en Ætling af F., Albrecht af Mecklenburg, Søn af Magnus's Søster Eufemia (død inden 1370). Fejden endte saaledes, at Albrecht beholdt Kronen. F. havde saaledes mistet deres Stammeland og vare indskrænkede til Norge, men en stor Strækning af det vestlige Sverige befandt sig vedvarende under Håkon's Scepter. Magnus døde 1374, Håkon 1380. Da Håkon døde, havde F. allerede afløst Estridsætlingerne i Danmark; Håkon's Søn Olaf blev 1376 tagen til Konge efter sin Morfader, Valdemar Atterdag. Olaf er den sidste mandlige Ætling af F.'s kongelige Gren; Slægtens sidste Repræsentant var Konge over to af de nordiske Lande, og det saa ud, som om Margrete skulde kunne genvinde ogsaa den svenske Krone for F., da Slægten pludselig uddøde ved Olafs Død paa Falsterbohus omkr. 1. Aug. 1387. Gennem Magnus Eriksson's Søster, Eufemia, nedstamme fra F. bl. a. de senere mecklenburgske Slægtgrene, de danske Oldenborgere og alle svenske Konger efter 1521 med Undtagelse af Karl XIV Johan og Oskar I. Blandt Stormænd, som førte F.-Vaabenet, skulle nævnes Lagmand Magnus Bengtsson i Ostergotland (død 1263) og hans Søn Bengt, ligeledes Lagmand i Ostergotland (død 1294). Den sidste var gift med en Sigrid, kaldet »den fagre«. Bengt er fejlagtig bleven anset for at være en Broder til Birger Jarl. Han og Sigrid ere Hovedpersonerne i Hedberg's Skuespil »Brylluppet paa Ulfsbjærg«. Fra Bengt Magnusson nedstamme paa mødrene Side den hellige Birgitte og ovenn. Bengt Algolsson. Fuldstændigt Slægtregister over F.'s kongelige Gren saavel som Oplysninger om adskillige fra denne nedstammende fyrstelige Slægtgrene findes i Ørnberg, »Svenska Åttartal« [7 Bd., Stockholm 1891]). *A. S.*

Folk van g, Freya's Bolig, hvor hun modtager Halvdelen af de faldne Kæmper. At opfatte det som de elskendes Bolig er moderne Omdannelse (Oehlenschlager); Forestillingen hænger sikkert sammen med en gammel Opfattelse af Freya som Dødsgudinde (jfr. Asgaardsrei). *A. O.*

Follen. August Adolph Ludwig (oprindelig Follenius), tysk Forfatter, født i Giessen 21. Jan. 1794, død i Bern 26. Decbr. 1855, studerede i sin Fødeby og deltog med de frivillige hessiske Jægere i Felttoget i Frankrig 1814.

1817 overtog han Redaktionen af »Allgemeine Zeitung« i Elberfeld, men blev derved inddragen i de følgende Aars Undersøgelser imod Studentersamfundenes politiske Rumlerier og holdt i Fængsel i Berlin 1819—21. Han begav sig derefter til Schweiz, hvor han blev Lærer i Tysk ved Kantonskolen i Aarau og senere levede som Privatmand i Ziirich. Da han 1845 vilde bosætte sig i Heidelberg, blev han udvist og vendte da tilbage til Schweiz. F. optraadte som Digter i den stormende og svulstige Burschenschafts- og Turnerpoesi, som var i Vælten de første Aar efter Frihedskrigen; hertil høre hans »Freie Stimmen frischer Jugend« [Jena 1819] og »Harfengrüsse aus Deutschland und der Schweiz« [Ziirich 1822]. Fremdeles kunne nævnes af ham: »Das Nibelungenlied im Tone unsrer Volkslieder, I. Siegfriedes Tod« [Ziirich 1843] °g »Fr. v. Schiller, Der Geisterseher, 2. u. 3. Teil von X Y Z« [Leipzig 1796, 4. Udg. 1840]. *C. A. N.*

Follicŭlus (lat. lille Pung, Bælg) kaldes i Anatomien visse smaa, af en Hinde beklædte Dannelser. De Graaf'ske F. ere de smaa Blærer, hvori Pattedyrenes Æg findes, saa længe de ere i Æggestokken (s. d.). Solitære F. ere smaa Hobe af Leukocytter i Tarmens Slimhinde (se Tarm). *F. pili* er d. s. s. Haarsæk, se Haar. *S. B.*

Follikel d. s. s. Folliculus.

Follo kaldtes i Middelalderen den Del af Oslo Syssel, som laa 0. f. Christianiafjorden fra Oslo Herred til Kambo i Syd. F. indbefattede de nuværende Nesodden, Frogn, Aas, Soner, Vestby, Garder, Haabøl og Tomter Sogne; Oppegaard Sogn synes snart at være regnet til Oslo Herred og snart til F. Nu forekommer F. kun i Fogderinavnet Aker og F., i Sorenskriverinavnet F., der omfatter Vestby, Kraakstad, Aas og Frogn og Nesodden Tinglage — en Del af det gamle F. er gaaet over til Smaalenenes Amt — samt som Navn for et Lægedistrikt. *J. F. W. H.*

Follonica, Flække i Mellemitalien, Provins Grosseto, ligger ved Banelinien Pisa—Rom og hører til Kommunen Massa Maritima. (1881) 900 Indb. Den er bekendt for sine store Jærnværker, hvor Jærnmalmen fra Øen Elba forarbejdes; paa Grund af den herskende Malaria drives Værkerne kun om Vinteren. *C. A.*

Folo, Giovanni, italiensk Kobberstikker, født i Barrano 1764, død i Rom 1836, var Elev af Volpato og uddannede sig senere efter R. Morghen; til de bedste blandt hans meget omhyggelig udførte Blade høre: Adam og Eva efter Tizian, Sposalizio, vierge aux candelabres samt Barnemordet efter Rafael, Ynglingen fra Nain's Opvækkelse efter Annibale Carracci, Christus paa Korset mellem Maria og Johannes efter Michelangelo, S. Andreas'es Hudstrygning efter Domenichino, S. Catharina's Trolovelse efter Correggio og S. Michael og Dragen efter G. Reni. Pietro F., Broder til G. F., var ogsaa Kobberstikker og har gengivet Thorvaldsen's Apostle; Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af G. og P. F. ca. 10 Blade. *A. Ls.*

Folde hed i Oldtiden en Del af Bjærgpartiet Erymanthos paa Grænsen mellem Arkadien og Elis. " *C. B.*

F510S, efter græske Sagn en Kentaur (s. d.), der i sin Hule paa Bjærget Foloe gemte Kentaurernes fælles Vinfad. Da Herakles forfulgte det erymanthiske Vildsvin, tog han ind hos F., hvem han fik overtalt til at aabne Fadet. Kentaurerne strømmede til, lokkede af Vinens Duft, men bleve fordrevne af Herakles, der nedlagde mange af dem med sine giftige Pile. Efter Kampen saarede F. sig ved Uforsigtighed paa en af disse og blev straks dræbt af Giften. *C. B.*

Foltitschēni (Folticeni), By i Kongeriget Rumænien, Landskab Moldau, ligger 105 Km. N. V. f. Jassi nær Grænsen af det østerrigske Landskab Bukovina. (1889) 15,000 Indb. Den driver betydelig Handel med Kvæg og har et stærkt besøgt Sommermarked. *C. A.*

Foltz, Philipp, tysk Historie- og Genremaler, født 11. Maj 1805 i Bingen, død 5. Aug. 1877 i Munchen, Broder til Arkitekt og Billedhugger Ludwig F., (1809—67, der bl. a. har restaureret Burg Egg, og som Billedhugger, Elev af Schwanthaler, har udført for München's Frue Kirke en Mængde Helgenstatuer, desuden adskillige kunstindustrielle Arbejder). Ph. F. blev 1825 Cornelius's Elev i Munchen, var hans Medhjælper ved Udførelsen af Glyptotekfreskerne og sluttede sig saa temmelig til sin Lærers Retning i sine i Farve noget forsømte, akademisk holdte Historimalerier: 23 Fremstillinger (sammen med Lindenschmit) efter Schiller's Ballader i det ny Slot, de to store: »Kejser Frederik I's Ydmygelse« [1854] og »Fra Perikles'es Tidsalder« [1866, begge i Maximilianeum]. Den meget produktive Kunstner, der blev Akademiprofessor 1865, Central-Galeridirektør i München, malede ogsaa i Olie talrige romantiske Genrebilleder, saaledes under Rom-Opholdet »Sängers Fluch« [1838, efter Uhland, i Koln's Bymus., en mindre Gengivelse i Neu. Pinakotek i München, en Studie til det i Thorvaldsen's Museum] og Jæger- og Fiskeriidyller; i Thorvaldsen's Mus. »En sovende, blind Tiggerpige« Hans Tegning »Kong Otto af Grækenland's Afsked« [1833] med en Mængde Portrætter har vundet megen Udbredelse i litografisk Reproduktion. *A. Hk.*

Fomalhaut (af det arab. *Forti el-hhût* o: Fiskens Mund), Stjerne af 1. Størrelse i den sydlige Fisk (s. d.), synlig S. f. 60° n. Br. *J. Fr. S.*

Foménť (lat.) d. s. s. varmt Omslag.

Fonatiōn (lybrid Dannelse af græ. *fone*, Stemme), Lyddannelse, Udtale.

Fonautograf eller Vibrograf kalder man et Instrument, der tjener til at optegne hurtige Svingninger saasom Svingningerne af en Stemmegaffel eller af en tynd Plade, der paa virkes af Lydsvingninger. Apparatet bestaar gerne af en sodet Cylinder, der kan drejes om en Akse, i hvilken en Skruegang er indskaaren. Cylinderen forskydes da under Omdrejningen langsomt i sin Længderetning. Den svingende Genstand anbringes tæt foran Cylinderen og forsynes med en fin Spids, der netop berører Sodlaget. Under Cylinderens Omdrejning vil Spidsen optegne Svingningerne i Form af en bølgeformet Spirallinie paa Cylinderens Overflade, og af Bølgernes Antal og Form kan man drage Slutninger om Svingningernes Karakter. Man har f. Eks. benyttet en F. ved Studiet af de forskellige Vokalers Klangfarve. Allerede 1840 anvendte Savart og Duhamel et saadant Apparat, senere blev det fabrikeret af Konig i Paris under

Navn af F. F. skiller sig fra Fonografen derved, at den kun kan optegne, ikke gengive Lyden. *K. S. K.*

Fonblanque [fänblä'ŋk], Albany, engelsk Journalist, født i London 1793, død 1872. Allerede før sit tyvende Aar vakte han Opsigt ved Artikler i forskellige London-Blade og var en Tid Medarbejder i »Times«, »Morning Chronicle« og »Westminster Review«. 1826 efterfulgte han Leigh Hunt som Medarbejder i »The Examiner«, Tidens Hovedorgan for *high-class* Radikalisme. 1830 blev han Bladets Chefredaktør og nogle Aar senere dets Ejer. Den Omformning, det liberale Parti undergik i Tiden efter 1836, indvirkede paa F.'s Stilling. 1847 ophørte han som Redaktør af »The Examiner« og modtog en Post i *Board of Trade's* statistiske Kontor. Lige til 1860 vedblev han dog at skrive i Bladet, skønt han følte sig mindre og mindre i Overensstemmelse med den nyere Tids Ideer. F. er en af de faa Journalister, der — udelukkende som saadanne — har erhvervet sig en varig Plads i Litteraturen. Dette skyldes for en Del hans humoristiske og sarkastiske Evne, men væsentlig hans Artiklers litterære Form, der giver dem Værd uden Hensyn til Indholdet. 1837 udgav han i Bogform sine vigtigste Artikler under Titlen: »England under Seven Administrations« [3 Bd.], en af Kilderne til Tidens Historie. En ny Samling af Artikler offentliggjordes 1874 af hans Nevø E. B. de F., »Life and Labours of A. de F.«, indledet med en Biografi. (Litt.: *Dictionary of National Biography*; H. R. Fox Bournes, *EnglishNewspapers* [Bd. II]). *K. F.*

Foncërmaskiner, Grunderemaskiner, benyttes ved Fabrikationen af Buntpapir og Tapeter til at paaføre Grundfarven; almindeligst benyttet er en Maskine, ved hvilken Papiret forsynes med Farve paa sædvanlig Maade fra en Farvevalse og derefter føres hen over en stor Valse under en Række Børster, af hvilke f, Eks. hveranden staar fast, medens hveranden bevæges frem og tilbage, hvorved en meget jævn Fordeling af Farven opnaas. *K. M.*

Fond [fõ'](fr.), Grund, Bund, Baggrund, Grundlag, Bagsæde paa en Vogn; *à f.*, grundig.

Fonda, i Spanien Hotel eller Gæstgivergaard af første Rang (uden for de store Byer oftest særdeles middelmaadige), smlg. Posada, Venta. *F. J. M.*

Fóndaco (ital., af arab. *fonduk*, Hvælving, Butik, Udsalgssted). F. de'Tedeschi ved Rial to'en i Venezia, Renaissancebygning (af Fra Gioconde da Verona 1500), fordum de tyske Købmænds Varelager og Udsalgslokale, paa Ydermurene prydet med Fresker af Tizian og Giorgione (nu næsten forsvundne, navnlig ud mod Canal Grande). Benyttes nu af Told- og Acciseværsenet og de øverste Finansautoriteter. F. de'Turchi, paa Sydsiden af Canal Grande, tidligere de tyrkiske Købmænds Samlingssted, i lange Tider yderst forfalden, i 1870'erne ypperlig restaureret, afgiver nu Lokaler for Venezia's Museum og for de Correr'ske Samlinger. *F. J. M.*

Fondaménto (ital.) betyder i Musikterminologien Grundbassen (se Bas).

Fondants [fõdã'] (fr.), støbte Smaagenstande, Pralineer o. l. af Chokolade, Sukker etc.

Fond du Lac [fodyla'k], By i den nordamerikanske Stat Visconsin ved den sydlige Ende af Winebago-Søen, Baneknudepunkt med betydelig Handel og (1890) 12,000 Indb. *S. B. T.*

Féndi, Romernes *Fundi*, By i Syditalien, Provins Caserta, ligger 22 Km. N. V. f. Gaëta i en frugtbar, men usund Egn, N. 0. f. den fiskerige Lago di F. og gennemskæres af den gamle romerske Landevej Via Appia. (1881) 6,700 Indb. Den rummer mange interessante Bygningsværker, saaledes de gamle kyklopiske Bymure, en prægtig gotisk Domkirke, en gammel middelalderlig Borg og et forhenværende Dominikanerkloster, hvor man viser den hellige Thomas af Aquino's Celle; i øvrigt er Byen Sædet for en Biskop og driver betydelig Handel med Vin (Caecuber). *C. A.*

Fonds (fr.) betegner en Pengeanbringelse eller Grundkapital. Offentlige F. vare i Storbritannien Navnet paa de Statsindtægter, der anvendtes til Forrentning af og Afdrag paa Statsgælden. Oprindelig havde hvert enkelt Laan sin særlige F., senere bleve flere F. slaaede sammen til de saakaldte *aggregate funds*, og 1786 samledes de til *the Consolidated funds*. Heraf bestrides Udgifterne til Statsgældens Forrentning, Civillisten, Embedslønninger, Pensioner m. m., medens Overskuddet anvendes til delvis Dækning af de af det løbende Aars Udgifter, der ere Genstand for Parlamentets Bevilling. Ved Siden heraf er F. en Betegnelse for Statsforskrivninger og bruges tillige ofte om alle Værdipapirer, der bære en fast Rente, i Modsætning til Aktier, Veksler o. **1.** *C. T.*

Fondsbørs, den Børs (s. d.) eller den Del af en almindelig Børs, paa hvilken Fondsforretninger o: Forretningerne i Obligationer og Aktier foregaa. I England, Frankrig og de nordamerikanske Lande danner F. en særlig Institution med sit særskilte Lokale, medens i Tyskland, Østerrig og de skandinaviske Lande F. har Lokale og til Dels Styrelse fælles med Varebørsen. *E. M.*

Fondsforretninger se Fondsbørs.

Fonduk *(Zechine Fondukli)*, tyrk. Guldmønt fra Slutningen af 18. Aarh. og senere, 1/8 vægtigere end Zermahbud, men at den indtil 1822 almindelige Finhed 0,802 = 7 Kr. *N. J. B.*

Fonetik (græ. *φωνή*, Stemme) er Læren om de Lyd, der af Menneskene benyttes som Meddelelsesmiddel, altsaa som Sprog. Læren om Sproglyd er efter sit Emnes Beskaffenhed en Grænsevidenskab: som Lyd falde de ind under den Del af Fysikken, der overhovedet beskæftiger sig med hørlige Fænomener (Akustik); som frembragte ved Virksomhed af menneskelige Organer falde de ind under Fysiologiens Omraade, hvorfor man ogsaa tit i Steden for Ordet F. anvender Benævnelsen Lydfysiologi eller Sprogfysiologi; og endelig er Lydlære en vigtig sprogvidenskabelig Disciplin. Det vil derfor ogsaa ses, at baade Akustikere, Fysiologer og Sprogforskere have arbejdet paa at udvikle F. De ældste Fonetikere ere indiske Grammatikere, der med en forbavsende Skarpsindighed studerede og systematiserede Sanskritsprogets Udtale; derimod interesserede F. næsten slet ikke de græske og latinske Grammatikere. I Middelalderen forsømmes Studiet af F. helt (undtagen maaske hos Araberne); men ved Begyndelsen af den nyere Tid fremkomme flere fonetiske Arbejder, især fremkaldte ved Bestræbelser for at simplificere Retskrivningen; blandt de tidligste og betydeligste Forskere bør nævnes John Hart

(1569) og Jakob Madsen Aarhus (1586). I 17. Aarh. bringes Videnskaben frem navnlig af de to Venner John Wallis og John Wilkins. I Slutningen af 18. Aarh. dyrkedes F. med stort Held af W. von Kempelen, der ved Konstruktionen af sin Talemaskine blev ført til mange vigtige Iagttagelser, og C. F. Hellwag, der opstiller det Vokalskema, der (i Reglen under Chladni's Navn) i lange Tider blev eneraadende. I Begyndelsen af 19. Aarh. virkede i Danmark J. H. Bredsdorff og R. Rask, og det skyldes vel for en stor Del deres fonetiske Studier og Interesser, at danske Sprogforskere (f. Eks. E. Jessen og K. J. Lyngby) have ofret den rent lydlige Side af Sproget langt større Opmærksomhed end den tilsvarende Generation af tyske Lingvister, der i deres Behandling af Sproghistorie beskæftigede sig mere med Bogstavsubstitutioner end med Lydovergange. Fra fysiologisk Standpunkt behandledes F. af Briicke, der skarpt og klart opstillede et System, der skulde omfatte alle de Lyd, som det overhovedet var det menneskelige Taleorgan muligt at frembringe, og med langt ringere Klarhed i det hele, men med stor Dygtighed i mange Enkeltheder af C. L. Merkel, medens Helmholtz undersøgte Sproglydenes, navnlig Vokalernes, rent akustiske Egenskaber. Ny Synspunkter kom frem i England, hvor Ellis allerede fra 1840'erne havde studeret F. indgaaende, men hvor dog navnlig Alexander Melville Bell's Værk »Visible Speech« [1867] blev epokegørende; det udmærker sig ved en skarp, koncis Fremstilling af et ved indgaaende Analyse af Mundstillingerne vundet System. Af størst Betydning er vel hans Vokallære; hans »firkantede« Vokaltavle gav for første Gang Muligheden for en langt mere indgaaende og minutiøs Bestemmelse af fine Nuancer end de tidligere »trekantede« Opstillinger, og i det hele kommer først ved hans og hans Skoles Undersøgelser de fine individuelle Lydafskygninger i Sprogene til deres Ret. Hans talentfuldeste Discipel var Henry Sweet, og denne danner i Forbindelse med Nordmanden Johan Storm og Tyskeren E. Sievers et Trekløver, der omkring ved 1880 tilfører Sprogvidenskaben nyt Blod ved deres nøjagtige Enkeltiagttagelser af Lydforhold i nulevende Sprog i Forbindelse med sikker sproghistorisk Viden og Kendskab til F.'s fysiologiske og akustiske Grundlag. Af Forskere, der i det væsentlige have sluttet sig til dem, kunne nævnes Brekke, Franke, Lundell, Passy, Vianna, Vietor, Western, Wulff, medens Techmer, Trautmann og Bremer have stillet sig mere eller mindre afvisende over for den »engelsk-skandinaviske Skole«. I de allersidste Aar er en Retning begyndt at gøre sig gældende, der vil undersøge alt ved Hjælp af selvregistrerende Apparaters mekaniske Optegnelse af Organernes Bevægelser; Hovedmanden herfor er Abbé Rousselot. Se i øvrigt Lyd. *O. Jsp,*

Fonetiske Bogstaver se Lydskrift.

Fonētisk Metode. Den ny Retning, der omkring ved 1880 gjorde sig gældende i Fonetikken, udmærkede sig blandt andet ogsaa ved at have Opmærksomheden henvendt paa praktisk Sprogtilegnelse; Sweet, Storm og Sievers erklærede den i Skolerne almindelig lærte Udtale af fremmede Sprog for gyselig og viste, at den eneste Maade, hvorpaa man kunde erhverve sig en ordentlig Udtale, var ved at anvende den videnskabelige Fonetiks vigtigste og for alle letfattelige Sætninger. Der vaktes snart en levende Interesse ikke alene for Udtaleundervisningen, men for Sprogundervisning overhovedet, og en hel Litteratur dukkede op, hvori de hidtil brugte Metoder kritiseredes; Bestræbeiserne gik navnlig ud paa at betragte Sprogene som levende, talte, og at føre Disciplene mere til praktisk, instinktiv Beherskelse end til teoretiske Kundskaber; man vilde derfor indskrænke Grammatiklæsning og Oversættelse, navnlig fra Modersmaalet til det fremmede Sprog, idet man saa gav Anvisning paa andre Øvelser, der hurtigere og sikrere førte til Maalet. Et af de første Skrifter om denne Reform er W. Vietor's under Pseudonymet »Quousque Tandem« udgivne Pjece »Der Sprachunterricht muss umkehren« [1882]; derpaa fulgte Brochurer og Tidsskriftartikler i Hobetal bl. a. af Franke, Klinghardt, Kühn, Walter og de fleste under Fonetik nævnte nyere Fonetikere. Ved det nordiske Filologmøde i Stockholm 1886 stiftedes af Lundell, Western og Jespersen en skandinavisk Forening for en forbedret Sprogundervisning under det fra Vietor laante Navn Quousque Tandem; omtrent samtidig blev en af Passy stiftet lille Forening for franske Engelsklærere paa Forslag af Jespersen omdannet til en international *Association phonétique des professeurs de langues vivantes,* der nu (1896) tæller 900 Medlemmer fra næsten alle civiliserede Lande, for den største Del Sproglærere og for en stor Dei saadanne, der ved deres Undervisning praktisk have prøvet den ny Metode, selv om der naturligvis ikke er opnaaet Enighed om alle Spørgsmaal, f. Eks. om det Omfang, hvori man ved elementær Undervisning bør benytte Lydskrift. Foreningen udgiver Maanedsbladet »Le Maitre Phonétique«, redigeret af Passy. Se ogsaa Artikler i Tidsskrifterne »Vor Ungdom«, »Verdandi«, »Phonetische Studien«, »Die Neueren Sprachen«. *O. Jsp.*

Fonik (græ.), Lydlære, se Lyd.

Fönisk (græ.), »som angaar Lyd«.

Fonisk Hjul se Tonehjul.

Fonn, nogle Steder i Norge ogsaa Fann og Fane (oldn. *fonn),* betyder egentlig sammendreven Sne, Snehob, omtrent det samme som »Skavl«. Bruges ogsaa paa nogle Steder om Skred fra et Fjæld, Sneskred, men ogsaa Jordskred. I Navnet »Folgefonnen« nærmer dets Betydning sig til »Bræ«. Ordets Etymologi er ikke oplyst. *Hj. F.*

Fonnesbech, Christian Andreas, dansk Landmand og Politiker, født 7. Juli 1817 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var Silke- og Klædekræmmer, død smst. 17. Maj 1880. F. blev Student 1835, juridisk Kandidat 1840. Først begyndte han paa Embedsvejen, men 1843 købte han for sin Fædrenearv Vesterbygaard i Holbæk Amt. Han blev en dygtig Landmand og valgtes til forskellige kommunale og andre lokale Tillidshverv, saaledes til Medlem af Holbæk Amtsraad. 1858 valgtes han til Folketingsmand for Slagelse-Kredsen og fik snart en ikke ringe Indflydelse ved sin vindende Personlighed, sin Indsigt i mange Haande praktiske Forhold og sine gode Talegaver. En vis medierende Evne viste sig særlig fremtrædende hos ham. Han sluttede sig ikke til noget af Folketingets Hovedpartier, de national-

liberale og Venstre, men hørte til de saakaldte »uafhængige«, der tragtede efter at være og ofte ogsaa virkelig bleve »Tungen paa Vægtskaalen«. Efterhaanden nærmede »de uafhængige« sig mere til Bondevennerne, og F. blev som deres første Mand ved Bondevennernes Stemmer valgt baade til Ordfører for Finansudvalget og til Medlem af Rigsraadet. Under Forfatningskampen, som fulgte paa Hertugdømmernes Løsrivelse, stod F. Estrup og Frijs nær og var med at forberede Forfatningsoverenskomsten med den J. A. Hansen'ske Fløj af Bondevennerne. 1865 optoges han, der havde vist ikke ringe Dygtighed som Ordfører for Finansudvalget, i Ministeriet Frijs som Finansminister, og ligesom hans Optagelse i Ministeriet var at betragte som en Indrømmelse til Bondevennerne, saaledes havde han sin ikke ringe Del i, at Ministeriet under saa godt som hele sin Løbebane traadte i et saa nært Forhold til Folketinget. Paa Reformomraadet gennemførte F. dog ikke store Sager, men han viste sig som en meget brugelig Fagminister og var i det hele velset fra de forskellige Sider. Det ansaas derfor ogsaa som en ret naturlig Ting, at han, da Ministeriet Frijs opløstes, indtraadte i den Holstein'ske Regering, men denne Gang som Indenrigsminister. Som saadan gennemførte F. forskellige Jærnbanelove og Fæstcloven af 9. Marts 1872. Denne Lov bragte i Virkeligheden en Afslutning paa den i næsten en Menneskealder fortsatte stærke Bevægelse til Fordel for en Tvangsafløsning af Fæsteforholdet, idet Agitationen herfor fra nu af mere og mere døde hen. Loven bragte imidlertid F. i et skævt Forhold til hans Standsfæller og nærmeste politiske Meningsfæller i Landstingets Godsejergruppe, som mente, at han havde strakt sig alt for langt i Imødekommenhed over for Venstre, og dette skulde blive skæbnesvangert for hans politiske Fremtid. Situationen var ogsaa ellers bleven mindre gunstig for en Mand med hans udprægede Anlæg for en saglig-opportunistisk Politik. Mere og mere skærpedes Modsætningen mellem Højre og »det forenede Venstre«, det blev det parlamentariske Magtspørgsmaal, om hvilket i Virkeligheden alt drejede sig, og for Mellemstandpunkterne blev der mindre og mindre Brug. F. maatte da ogsaa 1872 opgive sin Folketingsvalgkreds, og ved Opløsningsvalget søgte han forgæves at fortrænge sin Efterfølger, Tauber, fra den, hvorefter han 1874 modtog Valg til Landstinget. Da Ministeriet Holstein gik af i Juni 1874, paatog F. sig det farlige Hverv at danne en ny Regering, efter at Estrup forgæves var bleven opfordret dertil. Havde Holstein savnet tilstrækkelig Støtte i Landstinget over for Folketingets stedse skarpere Angreb, saa blev dette i endnu højere Grad Tilfældet med F. Han savnede Evne og Myndighed til at tilvejebringe en virkelig Udsoning mellem Partierne, og de Egenskaber, som udkrævedes hos en Kampminister, fattedes ham i endnu højere Grad. Han opnaaede derfor kun, trods al ærlig Vilje, at skærpe Modstanden fra den ene Side og at fremkaldte forøget Lunkenhed, ja Uvilje fra den anden, og Resultatet blev efter et Aars Forløb det, at Ministeriet kun kunde opnaa Vedtagelsen af en regelmæssig Finanslov ved at byde sin Afgang som Prisen derfor. F. fratraadte 11. Juni 1875 og efterfulgtes af Estrup. Fra nu af og til sin Død bevarede F. vel sin Plads i Landstinget, men uden at tage nogen fremtrædende Del i dets Forhandlinger eller øve nogen videre Indflydelse i det. *N. N.*

Fonograf (græ.), et Instrument, der er opfundet af Edison 1877 og tjener til at optegne og gengive Lyd. I sin oprindelige Form bestod Edison's F. af en Valse *C* (Fig. 1), hvori der var indskaaret

Fig 1.

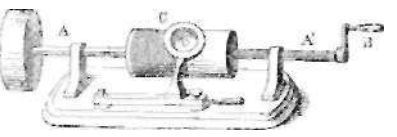

en skrueformet Fure; Valsen var beklædt med et Tinblad og drejedes ved Haandtaget *B* om Aksen *AA'*, i hvilken var indskaaret en Skruegang med samme Afstand mellem Vindingerne som paa Valsen. Foran Valsen var anbragt en tynd, elastisk Plade *E* (Fig. 2). Gennem Mundstykket *D* talte man indimod denne Plade, der herved kom i Svingninger; ved Stiften *G* overførtes disse paa Tinbladet, i hvilket Stiften frembragte Indtryk, der dannede en lang, ujævn Skruelinie, idet Valsen drejedes rundt og samtidig forskød sig i sin Længderetning. To smaa Stykker Kautsjukrør *FF* tjente til at dæmpe Pladens Svingninger.

Fig. 2.

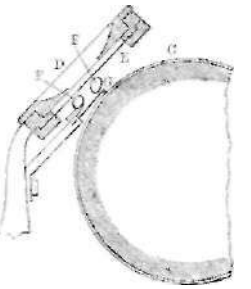

Naar der saaledes paa Valsen var frembragt en Art Gengivelse af Talen, løftedes Stiften ud fra Valsen, denne drejedes tilbage til sin Begyndelsesstilling, og naar nu Stiften atter fik Lov at trykke mod Furen i Tinbladet, og man derpaa drejede Valsen paa samme Maade som ved Lydens Nedskrivning, blev Pladen sat i lignende Svingninger som før, og Lyden blev gengiven, om end ikke synderlig ren. Senere har Edison forbedret sin F. meget. Tinbladet er erstattet af en fast Voksmasse, Stiften *G* af en fin Mejsel, hvis skarpe Æg skærer en yderst fin Fure ind i Voksets glatte Overflade. Ved Gengivelsen af Lyden benyttes en anden Plade end ved Nedskrivningen og i Stedet for Mejselen en Stift med afrundet Spids. Ved Drejning med Haanden var det umuligt at holde Hastigheden ens hele Tiden, hvilket medførte, at Musik blev gengivet meget falsk; denne Ulempe rettede Edison ved Hjælp af en nøjagtig reguleret Elektromotor, der driver Valsen med konstant Hastighed. Lyden gengives ved den forbedrede F. saa svagt, at den sædvanlig maa ledes gennem to Gummislanger ind i Tilhørerens Ører (kraftig Musik kan dog høres uden dette Middel), men til Gengæld er Gengivelsen saa tro, at man i den kan kende forskellige Personers Stemmer fra hinanden. *K. S. K.*

Fonografi (græ.) se Stenografi.

Fonolit (Klingsten), en vulkansk Bjærgart med grønliggraa eller brunlig Farve, finkornet

eller tæt Struktur, oftest porfyrisk med Strøkorn af Feldspat. Karakteristisk for F. i kemisk Henseende er et stort Indhold af Alkalier (over 10 p. Ct.), medens Kalkindholdet kun er ringe (faa p. Ct.); Kiselsyreindholdet er middelstort (50—60 p. Ct.). De for F. karakteristiske Mineralbestanddele ere Alkalifeldspat og Nefelin; underordnet findes andre Feldspatarter, Pyroxener og jævnlig Hornblende, Hauyn, Nosean, Sodalit o. a. I Stedet for en Del af Nefelinen kan optræde Leucit, ofte i store porfyriske Krystaller (Bjærgarten kaldes da Leucitofyr), eller Nefelinen kan være helt erstattet af Nefelin (Leucit-F.). F. er størknet paa eller nær Jordoverfladen (som »Dagbjærgart«), den tilsvarende grovkornede »Dybbjærgart« er Nefelinsyenit. — F. er ofte afsondret i tynde, klingende Plader, der undertiden anvendes som Tækningsmateriale. Den hører til de mindre almindelige vulkanske Bjærgarter; et større Antal Forekomster findes bl. a. i Mellemeuropa (nordl. Böhmen, Lausitz, Rhone, Auvergne), hvor F. danne Kupler, Gange og Strømme fra den yngre Tertiærtid. Den saakaldte F. fra Elfdal i Sverige regnes i Reglen til Nefelinsyenit. *N. V. U.*

Fonomêter (græ.), et af Luca angivet Apparat til nøjagtig Bestemmelse af Taleintensiteten o: af det i det givne Øjeblik ved Talen anvendte Udaandingstryk. *G. N.*

Fonomimik (græ.), lydbilledligt Gestus- eller Haandbevægelsessprog. Ligesom Fonografien — i Modsætning til den almindelige Ortografi — har til Formaal at give en simpel, tro og naturlig, med Lydene overensstemmende Fremstilling af Ordet gennem Skriftbilledet som Middel, saaledes har F. — i Modsætning til det almindelige, til Ortografien svarende Fingeralfabet (se Døvstummeundervisning) — samme Formaal gennem Haandens eller Hændernes Bevægelser og Udtryk som Middel. Løsningen af begge disse Opgaver vil følgelig komme til at korrespondere. Allerede i Slutn. af 18. Aarh. havde Franskmanden Bertin, der bearbejdede Englænderen Taylor's stenografiske System for det franske Sprog, haft den Idé at overføre samme i et Gestussprog, der skulde træde i Stedet for det almindelige Fingeralfabet; men uagtet Ideen vandt Anerkendelse hos den berømte Døvstummelærer Sicard (s. d.), blev den uden praktisk Betydning, fordi Bertin's System fastholdt Fingeralfabetets principielle Mangler i Henseende til Lydanalogi og Bevægelighed. Siden har Spørgsmaalet atter været rejst bl. a. i Belgien (under Benævnelsen Stenochirologi), Frankrig (M. Piroux i Tidsskriftet »L'ami des sourdsmuets« [1839—40], Tyskland (Gabelsberger, dog uden konsekvent Gennemførelse af Lydanalogiprincippet) og Danmark (C. H. Kaalund, født 1815, i forskellige Bladartikler, samt i et paa det kgl. Døvstummeinstitut i Kjøbenhavn beroende Manuskript). *F. B.*

FonOpléx (græ.), en Indretning til at telefonere og telegrafere samtidig gennem samme Ledningstraad. Paa Stationen spalter Ledningen sig i to Dele; i den ene er indskudt Telegrafapparatet og en Elektromagnet med mange Vindinger, i den anden Telefonen og en Kondensator. Gennem denne sidste kan Telegrafstrømmen ikke virke paa Telefonen, da hurtige Variationer i Strømstyrken hindres ved Elektromagnetens Selvinduktion. Telefonstrømmens hurtige Svingninger virke derimod gennem Kondensatoren, men paavirke ikke Telegrafapparatet. F. er angivet af Edison 1887. *K. S. K.*

Fonoskōp (græ.), opfundet 1885 af J. G. Forchhammer (s. d.), er et Apparat indrettet til at synliggøre Tonerne i den menneskelige Stemme og særlig opfundet med det Formaal at muliggøre det for døvstumme, der oplæres efter Talemetoden, alene ved Øjet at regulere Højden af den Stemme, de frembringe. Naar Apparatet er i Virksomhed, og man taler eller synger ind i det, vil der, ved Stemmens Indvirkning paa Apparatet, dannes en optisk Figur, hvis Plads vil afhænge af Tonens Højde; ved dybere Toner viser Figuren sig dybere nede, ved højere Toner højere oppe, saaledes at hver Tone har sin bestemte Plads; er Tonen ren, vil Figuren vise sig fuldstændig rolig paa sin Plads; er Tonen derimod uren (i Forhold til den Stemning eller Hastighed, man har givet Apparatet), vil Figuren bevæge sig til den ene eller anden Side, efter som Tonen er for høj eller for lav. F. bestaar i sine Hovedtræk af en Kreds af 3—7 »Flammeapparater« (til samtidig Benyttelse af 3—7 Personer), hver med et Mundstykke og en lille følsom Gasflamme, som sættes i Vibration, naar man taler ind i Mundstykket, samt inden for disse af en større, lodret Cylinder, paa hvilken de vibrerende Flammer frembringe deres Lysvirkning. Paa Cylinderen er tegnet en Del vandrette Kredse, den ene over den anden, hver for sig bestaaende af en Række sorte Firkanter paa hvid Grund; disse Kredse indeholde hver sit Antal Firkanter, færrest forneden, flest foroven, voksende i Antal i samme Forhold som Svingningstallene for Tonerne i en Skala. Ved Cylinderens hurtige Omdrejning vise Kredsene sig som graa Striber; men siger man en Lyd ind i Apparatet, vil en af Kredsene træde tydelig frem med sine sorte Firkanter, som om den stod stille eller næsten stille, den Kreds nemlig, hvor Firkanterne fare forbi saa nær som muligt i Takt med vedkommende Gasflammes Vibrationer. Apparatet kan kun benyttes i Mørke, og Forklaringen paa Fænomenet vil da følge deraf, at Cylinderen med dens Kredse kun belyses af den vibrerende Flamme, hver Gang denne blusser op. Men i den omtalte Kreds vil da de sorte Firkanter netop afløse hinanden paa de samme Steder, saaledes at Kredsen helt eller næsten helt vil se ud som stillestaaende. (Litt.: »Tidsskrift for Fysik og Kemi« [1887]; »Blätter fur Taubstummenbildung« [1887]). *F. B.*

Fons (lat.: Kilde), italisk Gud for Kilderne, dyrkedes mange Steder i Italien og Romerriget. Han ansaas for Søn af Janus. I Rom fejredes til Ære for F. 13. Oktbr. Festen Fontanalia, ved hvilken Kilder og Brønde smykkedes med Kranse og Blomster. *C. B.*

Fonsagrāda, By i det nordvestlige Spanien, Provinsen Lugo (Galicien), beliggende 963 M. o. H. i en bjærgfuld Egn, har (1887) 16,400 Indb. *H. W.*

Fonsêca, Manoel Deodoro de, brasiliansk General og Præsident 1889—91, født 5. Aug. 1827, død 23. Aug. 1892, udgik 1849 fra Krigsskolen som Artillerieofficer og udmærkede sig 1865 ved Montevideo's Belejring, 1868—70 i Krigen mod Paraguay. Han blev 1874 Brigade- og senere Divisionsgeneral, samt fik 1889 Marskalstitel. Men da han, som tidligere havde hørt til det konser-

vative Parti, sluttede sig til de misfornøjede Officerer, blev han i Septbr. 1889 fjernet fra sin Kommando. Han stillede sig nu i Spidsen for den Revolution, som 15. Novbr. 1889 omstyrtede Kejserdømmet, og blev Præsident for den foreløbige Regering. I et helt Aar styrede han som Diktator, kuede flere oprørske Forsøg og indførte almindelig Stemmeret, Trosfrihed, borgerligt Ægteskab og flere Reformer, samt opnaaede Brasilien's Godkendelse af de fleste Magter. Den grundlovgivende Forsamling valgte ham 24. Febr. 1891 til Præsident paa 4 Aar; men han kom snart i Strid med den ny Kongres. Han gjorde derfor 4. Novbr. 1891 i Statskup, opløste Kongressen og erklærede sig for Diktator, men nødtes allerede 23. Novbr. til at bøje sig for Loven og nedlægge sit Embede. *E. E.*

Fonsēca-Bugten skærer sig fra det store Ocean dybt ind i Mellemamerika mellem Republikkerne San Salvador, Honduras og Nicaragua. Da den er dyb og dækket for alle Vindretninger, danner den en fortrinlig Havn, der derfor ofte er bleven nævnt som Endepunkt for en mellemamerikansk Pacifikbane. F. blev opdaget 1522 af Andres Nifio og opkaldt efter Biskop F., der var Formand for det indiske Raad i Sevilla. *C. A.*

Font se Døbefont.

Fontaine [fotæ'nl, Pierre François, fransk Arkitekt, (1762—1853). Han studerede 1786—89 i Rom, og efter sin Tilbagekomst til Frankrig sluttede han sig sammen med Arkitekten Charles Percier, (1764—1838), og disses Navne ere uopløselig sammenknyttede som de mest fremragende Repræsentanter for den nyklassiske Stil i Frankrig, Empirestilen, idet de med Frihed og kunstnerisk Forstaaelse gave de antikke Former nyt Liv. Deres Hovedværker ere Triumfbuen paa Karruselpladsen i Paris, Sidefløjene til Louvre og Tuilerierne. Fuldt saa meget have de virket gennem deres store litterære Arbejder: »Maisons de plaisance de Rome et de ses environs« [Paris 1809], »Palais, maisons et autres édifices modernes dessinés å Rome« [smst. 1830], »Parallele de plusieurs chateaux, palais et résidences de souverains de France« etc. med Atlas [smst. 1833], »Recueil de décorations intérieurs« [smst. 1812]. *E. S.*

Fontainebleau [fōtænblo'] o: Fontaine-belle-eau, Arrondissement i Dep. Seine-et-Marne med (1891) 86,291 Indb., er delt i syv Kantoner: F., la Chapelle-la-Reine, Château-Landon, Lorrez-de-Bocage, Montereau, Moret og Nemours; dets Hovedstad er F., 60 Km. S. 0. f. Paris, 5 Km. fra Seine's venstre Bred, ved Jærnbanelinien Paris-Lyon, med stille brede Gader, lave uanselige Huse og (1891) 10,923 Indb. Byen har et Justitspalads, en Artilleri- og Ingeniørskole, et Bibliotek, et Teater; den driver lidt Fabrikvirksomhed (Fajance, Stentøj) og Handel og har en Garnison af Infanteri og Husarer. Paa *Place du Palais de Justice* Statue af den i F. fødte General Damesme, som faldt i Junidagene 1848. — Slottet i F. er en uhyre Bygning, hvis ældste Partier stamme fra 13. Aarh., men som i Tidens Løb er bleven forandret, udvidet og delvis ombygget. Det omslutter 5 Gaarde, af hvilke *la Cour du Cheval blanc* (eller *la Cour des Adieux)* foran Slottets Vestside er den største. Det er rigt paa historiske Minder: her modtog 1539 Frants I Besøg af Kejser Karl V; her holdt Henrik II og Diana af Poitiers Hof; her residerede Henrik IV jævnlig, særlig i Jagttiden; her boede en Tid Dronning Christina af Sverige, og det var i Slottets Hjortegaleri (nu Væksthus), at hun lod sin Staldmester Monaldeschi (s. d.) henrette (1657); 1685 tilbagekaldte Ludvig XIV her det nantiske Edikt o. s. v. I Revolutionens Dag blev Slottet ilde medhandlet af Sansculotterne, men atter restaureret af Napoleon (senere ogsaa af Louis-Philippe). 1808 holdt Napoleon i nogen Tid Karl IV af Spanien og 1812—14 Pave Pius VII fangne her; 1809 fandt Skilsmissen fra Josefine Sted paa dette Slot; 1814 frasagde Napoleon sig her Frankrig's Trone, og 20. Apr. s. A. sagde han (i *la Cour des Adieux)* sin gamle Garde Farvel. Slottet er ofte Sommerresidens for den franske Republiks Præsident. Dets Indre er til Dels prægtig udstyret, men ikke overvættes rigt paa Kunstværker. *La Galerie des Assiettes* er prydet med kostbare Porcelænssager, indsatte i Vægfelterne; en Række Værelser med Malerier af Mignard, Vien, Coypel o. a. have været beboede af Catharine af Medici, Anna af Østerrig og Pius VII; Frants I's Galeri, 64 M. langt, har 14 store mytologiske og allegoriske Billeder af Rosso; det over 100 M. lange Diana-Galeri er ligeledes prydet med mytologiske Billeder. Abdikationssalen er bevaret i samme Stand, som da Napoleon her 6. Apr. 1814 underskrev sin Tronfrasigelsesakt; Balsalen eller *Galerie de Henri II,* 31×10 M., anlagt af Frants I, har mytologiske Vægbilleder af Primaticcio (slet restaurerede i senere Tider). — Til Slottet hører en »engelsk Have« med yperlig Druekultur *{Chasselas de F.)* og den prægtige Skov ved F., der er 17,000 Hekt. stor, 150 Km. i Omkreds, og som anses for den skønneste Skov i Frankrig. Den er rig paa maleriske Hulveje og storladne Klippepartier (*Gorges et rochers de Franchard, d' Apremont* o. s. v) og besøges meget af Malere. (Litt.: Pfnor, *Monographie de F.* [2 Bd., Paris 1873 og 1885]; samme, *Guide artistique et historique du palais de F.* [Paris 1889]). *F. J. M.*

Fontaine l'Evêque [fotænlevæ'k], By i den belgiske Provins Hainaut i Arrondissementet Charleroi 10 Km. V. f. Byen Charleroi, ved Jærnbanelinien Charleroi—Mons, har (1891) 1,800 (med Kommune 5,600) Indb., Jærnindustri, Kulgruber samt Stenbrud. *Joh. F.*

Fontan [fōtā'], Louis-Marie, fransk Forfatter, (1801—39), havde først et lille Skriverembede i Provinsen, hvorfra han 1820 blev afsat paa Grund af udpræget liberale Tendenser; han gik derpaa til Paris og skrev i »Album« og i »Tablettes« skarpe Artikler mod Regeringen. En mod Karl X rettet satirisk Pamflet »Le mouton enragé« [1829] gjorde Skandale og nødte ham til at flygte for at undgaa Straf. Da imidlertid hverken Belgien, Holland eller Tyskland vilde give ham Asyl, maatte han vende om og modtage sin Straf: 5 Aars Fængsel og 10,000 frc. Bøde. Julirevolutionen befriede ham. Foruden sine politiske Artikler skrev han en Samling »Odes et épîtres« [1825 og 27] og en Del Skuespil, hvoriblandt kunne fremhæves: »L'actrice ou les deux portraits« [skrevet med Ader 1826], »Perkins Warbeck« [1828], »L'espion« [efter

Cooper, skrevet med Halévy og Drouineau, 1828], »La bossue« [med Ader, 1829], »Jeanne la folie« [1830] o. fl. *S. Ms.*

Fontåna, Agostino, italiensk Altsanger i Chr. IV's Kapel (1638), blev Heinrich Schütz'es Efterfølger som Kapelmester i samme Kapel (1647), men døde allerede efter faa Aars Virksomhed (1650). Af samme Navn kendes en anden berømt italiensk Sanger, der 1750 stod i Tjeneste hos Kongen af Sardinien. *A. H.*

Fontåna, Carlo, italiensk Arkitekt, født 1634 i Bruciato, død 1714 i Rom, Elev af Bernini, havde som pavelig Bygmester megen Indflydelse paa Udviklingen af Barokstilen i Rom i dens senere Periode. Han byggede bl. a.: Paladset paa Monte Citorio, Forhallen til Kirken S. Maria i Trastevere, Paladserne Grimani og Bolognetti. Ogsaa Villa Visconti i Frascati, Minerva-Biblioteket i og Kirkerne St. Michele a ripa grande og S. Marta i Rom samt Katedralen i Montefiascone skyldes ham, ligesom den mindre heldige S. Marcello ved Corsoen. Han var ansat som Bygmester ved St.-Peterskirken og udgav efter dennes Fuldførelse et Værk: »Il tempio Vaticano e sua origine« [Rom 1694]. I Kirken er Dronning Christina af Sverige's Gravmæle udført efter hans Tegning. *E. S.*

Fontåna, Domenico, italiensk Arkitekt, født 1543 i Mili ved Como-Søen af schweizisk Æt, død i Napoli 1607. I Tyveaarsalderen kom han til Rom, og paa Grund af den Yndest, han stod i hos Kardinal Montalto, den senere Pave Sixtus V, blev der overdraget ham store Opgaver, som han løste med stort Talent, idet han fulgte i Michelangelo's og Vignola's Fodspor. Hans mest omtalte Gerning var Flytningen, fra Nero's Cirkus til Petersplads en, af den store Obelisk, som Caligula Aar 39 e. Chr. havde hidført fra Ægypten. Efter Michelangelo's Plan fuldførte han Peterskirkens Kuppel 1590; blandt hans Bygninger kunne fremhæves Capella del Presepio i S. Maria Maggiore, Villa Negroni, Lateranpaladset, Kvirinalets Fagade og Anordningen af Pladsen Monte Cavallo med Obeliskerne og Dioskurerne. Under Pave Clemens VIII faldt han i Unaade og drog 1592 til Napoli, hvor han blev kgl. Bygmester og bl. a. opførte det kgl. Palads med den kolossale Facade i tre Stokværk. Hans Broder, Giovanni F. (1540—1614), var ligeledes Arkitekt og gjorde sig særlig bekendt ved sine betydelige hydrauliske Arbejder; hans Søn Giulio Cesare F. blev hans Efterfølger som kgl. Bygmester i Napoli og byggede bl. a. Universitetet der. *E. S.*

Fontån a, Ferdinand o, italiensk Forfatter, er født i Milano 30. Jan. 1850. Han har rejst i mange Lande, ogsaa som Sømand om Bord paa et Skib, og i det hele ført et eventyrligt Liv. Dette har ogsaa bestemt Karakteren af hans noget ubearbejdede, dristige Talent, der har lagt sig for Dagen i Digtsamlinger og enkelte Poesier, Rejseskildringer, Kritikker, Bladartikler, Operatekster (f. Eks. »Asraël«, komponeret af Franchetti 1887) og to Skuespil i milanesisk Dialekt, »El Barchett de Buffalora« og »La statua del sor Incioda«, som vandt meget Bifald. Stor Opsigt gjorde hans første digteriske Arbejde »Il Rebecchino« ; af hans senere Digtninger kunne fremhæves »Il canto dell' odio«, »Il Convento« og »Il Socialismo«. *E. G.*

Fontåna, Prospero, italiensk Maler, født 1512 i Bologna, død 1597 smst. F. var Elev af Innocenzo da Imola; i Rom, hvor han først virkede, malede han en Del fermt udførte dekorative Arbejder (i Vigna di papa Giulio); senere blev han af Primaticcio kaldet til Frankrig, hvorfra han dog snart vendte tilbage til sin Fødeby. Her udfoldede han en ret omfattende Virksomhed, malede Fresker og Alterbilleder, hvoraf nu nogle bevares i Byens Pinakotek (»Gravlæggelsen«); Malerier af ham i S. Salvatore og S. Giac. Maggiore smst. — Hans Datter Lavinia, (1552 —1602), malede Portrætter og Historiebilleder. De fleste af hendes Værker findes i hendes Fødeby Bologna (saaledes i S. Lucia). *A. Hk.*

Fontåna di **Trevi,** en af de anseligste Fontæner i Rom, med Statuer af Neptun og Sundhedens og Frugtbarhedens Gudinder. F. d. T. er fuldført 1762; den faar Vand fra en antik Vandledning (*Aqua Vir go*), bygget Aar 19. f. Chr. af M. Agrippa. Det har længe været almindelig Skik, at Romfarere, inden de forlode Byen, drak af Vandet og kastede en Mønt i Bassinet, en Ceremoni, der skulde bevirke, at man kom til Rom en Gang igen. *C. B.*

Fontanalĭa se Fons.

Fontane, Theodor, tysk Forfatter, er født i Neu Ruppin 30. Decbr. 1819. I sit 16. Aar blev han sat i Apotekerlære og tjente som Medhjælper i Dresden og Leipzig. I sidstnævnte Bygjorde han en Del litterære Bekendtskaber, som ledte hans Lyst og Evner over i ny Baner. Han opgav sin Stilling og rejste 1844 til England, hvorefter han bosatte sig i Berlin, og fra 1849 viede han sig udelukkende til Litteraturen. 1852 rejste han for anden Gang til England for at studere den gamle engelske og skotske Balladelitteratur, og 1855—59 opholdt han sig atter i England og Skotland for at studere Teaterforhold, Kunst og Litteratur. Resultaterne af disse Rejser og Studier nedlagde han i Skrifterne: »Ein Sommer in London« [1854], »Aus England« og »Jenseit des Tweed« [1860]. Fra 1860 var han Medarbejder ved »Neue preussische Zeitung« og redigerede dens engelske Artikler, medens han samtidig gennemrejste Provinsen Brandenburg og samlede Stof til sin Bog: »Wanderungen durch die Mark Brandenburg« [1—4, 1862—84], hvori han beskriver mindeværdige Steder og Personer. Ved samme Lejlighed samlede han og udgav senere »Deutsche Inschriften an Haus und Gerat« [1865]. Han deltog derpaa som Krigskorrespondent i Krigen mod Danmark 1864 og mod Østerrig 1866 og forevigede de preussiske Vaabens Held i: »Der schleswig-holsteinische Krieg im Jahre 1864« [1866] og »Der deutsche Krieg *von* 1866« [1—2, 1869—71]. I Krigsaaret 1870 rejste han til Frankrig for at se de berømte Valpladser og gøre Forstudier til Krigens Historie, men blev fangen af Franctireurs og sat i Fængsel i Besancon og derefter paa Øen Oléron. Han beskrev senere sine Oplevelser i »Gefangen. Erlebtes 1870« [1871] og »Der Krieg gegen Frankreich« [1—2, 1873—75]. Senest har F. været Medarbejder ved » Vossische Zeitung«. Som Digter optraadte han 1850 med 8 lyriske Preussersange »Männer und Helden«, en Romancecyklus »Von der schonen Rosamunde« og »Gedichte« [1851], en Samling »Balladen« til

Dels over engelske Sujetter [1861]. Hans samlede Digte udkom 1889 paa hans 70 Aars Fødselsdag. Han har desuden udgivet nogle Romaner, som: »Vor dem Sturm« [1—4, 1878], »Graf Petöfy« [1—2, 1884], »Irrungen, Wirrungen« [1888], en Del Noveller og Fortællinger, især handlende om Standskonflikter, som »Frau Jenny Treibel« [1892], »Effi Briest« [1895], samt »Christian Friedrich Scherenberg und das litterarische Berlin von 1840—60« [1885]. »Gesammelte Romane und Erzählungen« i 12 Bd. [Berlin 1890—91]. *C. A. A.*

Fontanélle (lat.) betyder 1) de uforbenede Partier ved Sammenstødet mellem Hovedskallens Ben, der findes hos Fosteret og det nyfødte Barn (kaldes ogsaa Fontenelle). Den største er den ved Sammenstødsstedet af Pandebenenes øverste bageste med Issebenets øverste forreste Hjørner (store eller firkantede F.). Den føles som et blødt firkantet eller ovalt Parti, der ofte hvælves frem, naar Barnet skriger eller presser. Den lukker sig i Reglen i Løbet af 2. Leveaar, stundom før. Ved Sammenstødsstedet mellem Issebenenes øverste bageste Hjørner med Nakkebenets opad og fortil vendende Spids findes ogsaa et lille uforbenet Parti, den lille eller trekantede F. Den ses og føles ikke saa tydelig og lukker sig tidligere end den store F. Ogsaa mellem de øvrige Hjerneskalsknogler findes smaa F. De førstnævnte to F. have stor Betydning for Fødselshjælperen, der benytter dem som Orienteringspunkter med Hensyn til Fosterhovedets Stilling under Fødselen.

2) Et kunstig fremkaldt og ved Kunst vedligeholdt suppurerende Saar, hvis øjemed var at virke »afledende« (se Afledende Midler). Man gennemskar Huden i ca. 1 Cm.'s Længde, pressede Charpi ind i Saaret og ombyttede det nogle Dage senere med een eller flere Ærter. Idet disse udvidede sig ved Fugtigheden, holdt de Saaret aabent, og dette afsondrede rigelig Materie. Over F. lagdes et Stykke Lærred og et Bind eller en særlig Bandage. F. anlagdes gerne paa bestemte Steder: bag og under Kæbeledet; opad og udad paa Overarmen; mellem Ribbenene; langs Siden af Hvirvelsøjlen; i Nakken, bag Hoften o. s. v. Man nærede store Betænkeligheder ved at lade en saadan F. lukkes, da dette skulde kunne drage alle mulige Sygdomme efter sig. Midlet er nu helt forladt. *Lp. M.*

FontaneS [fota'n], Louis, Markis de, fransk Digter og Statsmand, født 6. Marts 1757 i Niort, død i Paris 17. Marts 1821. Efter at have gjort gode Studier gik han til Paris, hvor han snart gjorde sig bekendt ved en Række bukoliske Poesier i den af J. J. Rousseau vakte Smag for Skildringer af Landlivets Lyksaligheder i Modsætning til de store Byer og deres Fordærvelse, som »La foret de Navarre« [1778], »La maison rustique« [1788], »Le jour des morts« [1796] o. s. v. Hans Digte ere af ikke ringe Formskønhed, men noget monotone i Emner og Behandling. 1794 blev han Professor ved Centralskolen og næste Aar Medlem af Instituttet. Efter Direktoriets Statskup 18. Fructidor maatte han vandre i Landflygtighed; han gik til Hamburg og derfra til London, hvor han sluttede sig paa det nøjeste til Chateaubriand. I Konsulatets Tid vendte han tilbage til Frankrig, hvor han blev Medlem af Akademiet og 1804 Præsident for det lovgivende Korps. Han nød Anseelse som habil Taler og smagfuld (men ikke dybtgaaende) Kritiker. Napoleon gjorde ham til Stormester for Universitetet, 1810 kom han ind i Senatet. Da Napoleon's Stjerne blegnede, var det ogsaa forbi med F.'s Troskab mod Kejseren; det var endog F., der 1814 affattede Napoleon's Renunciationsdokument. Straks efter var han Ludvig XVIII's ydmygste Undersaat og Tjener og blev derfor Pair af Frankrig, Markis og Statsraad. Hans (nu lidet betydende) »Œuvres« ere udgivne af Sainte-Beuve [2 Bd., Paris 1839]. *F. J. M.*

Fontange [fota'z] (fr.), et Hovedtøj, som paa Dansk hed Sæt eller Top; opkaldt efter Hertuginden af Fontanges (s. d.); bestod oprindelig af en Baandsløjfe og en lille Vifte af Kniplinger, der anbragtes om og over det højt opsatte og buklede Pandehaar. I 30 Aar voksede dette Hovedtøj til en uhyre, alenhøj Komplikation af

Virestel med etage vis anbragte Piber af Tyl, med Masser af Kniplinger og Baandsløjfer, saa at Damernes Ansigter syntes flyttede ned mod Midten af den samlede Højde, og selv Versailles's Døre vare for lave til denne vaklende Coiffure. Ludvig XIV kæmpede forgæves mod denne urimelige Mode, men 1714 kom til Hoffet Lady Shrewsbury, som bar lav Frisure, og Dagen efter vare Prinsessernes F. blæste bort. Til Danmark kom Moden i Dronning Charlotte Amalie's Dage; men da der ikke fra den Tid findes kongelige Dameportrætter med F., maa det antages, at de aldrig have været optagne i Galladragten. Desto hyppigere forekomme de paa danske borgerlige Portrætter. Gejstligheden og Økonomerne faldt med Raseri over denne Mode og gave F. Skyld for alle Ulykker. 1710 gjordes de til Skatteobjekt, og af Listerne ses, at de endog bares af Tjenestepiger i Kjøbenhavn. F. brugtes endnu i Danmark 1749 (De la Beaumelle, »Spectatrice danoise«). Billedet er taget efter et satirisk Skrift fra Tiden, men er ikke overdrevet. Se desuden Fig. 42 og 43 i »Dragt«. *Bernh. O.*

Fontanges [fōtã'z], Marie Angélique de Scoraille de Roussille, Hertuginde af, født

1661, død 28. Juni 1681, blev 17 Aar gl. Æresdame hos Ludvig XIV's Dronning. Kongen gjorde hende efter Mme. de Montespan's Død til sin Frille og til Hertuginde af F. Faa Aar efter døde hun efter en ulykkelig Barselfærd i Abbediet Port-Royal i Paris. — En kvindelig Hovedprydelse har Navn efter hende (se ovenf.). *F. J. M.*

FontarabiC se Boissonade.

Fonte, della, se Jacopo della Quercia.

Fonte Avellăna, Kongregationen af, et Munkesamfund, som udgik fra den Eremitkoloni, der ca. 1000 dannedes i F. A. ved Faenza. Petrus Damiani (s. d.) var en Tid dens Abbed og skærpede dens i Forvejen strenge Regel. Strengheden slog imidlertid senere om i Tugtløshed, og 1570 indlemmedes Kongregationen i Kamaldusenserordenen. *L. M.*

FonteiO, Giovanni, se Nielsen, Hans.

Fontenay, le Sage de [løsažtfõtnæ'], 1) Gaspard Frédéric, dansk Admiral, født 13. Novbr. 1693, død 9. Maj 1769. Som ung Officer tog han under Admiral Sehested hæderlig Del i Kampene ved Riigen, saa at han endog forfremmedes, 1728—51 var han Chef for Søkadetkorpset, hvis Uddannelse han i høj Grad forbedrede. Han har desuden gjort sig fortjent ved den Iver og Dygtighed, hvormed han udviklede Søtaktikken i Danmark. 1754 udnævntes han til Viceadmiral og indtraadte som saadan i Admiralitetskollegiet; i de paafølgende Aar var han gentagne Gange Eskadrechef og nød som saadan megen Anseelse. Under de politisk truende Forhold 1762 stilledes han som den dygtigste af Landets Admiraler i Spidsen for en ret anselig Flaade, der krydsede under Bornholm; ved Mordet paa den russiske Kejser Peter III afvendtes imidlertid atter Faren for Landet, og Flaaden hjemkaldtes.

2) Karl Frederik, dansk Admiral, ovenn.'s Søn, født 26. Decbr. 1723, død 18. Jan. 1799. Som ung Officer traadte han først i udenlandsk Tjeneste og ansattes derefter som Lærer for Søkadetterne. Efter tre Togter til Middelhavet, hvor han afsluttede Traktat med Tunis, blev han Kadetchef fra 1758—70. 1779—84 var F. stadig øverstkommanderende for den Søstyrke, der udsendtes til Neutralitetens Beskyttelse. 1784—96 beklædte han Posten som I. deputeret i Admiralitets- og Kommissariatskollegiet og nød som saadan megen Anseelse. *C. L. W.*

Fontenay aux Roses [fõtnæoro!z], Landsby i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond. Sceaux (Isle de France), 4 Km. S. f. Paris'es Enceinte, har (1891) 2,650 Indb. Sit Navn har Landsbyen faaet efter den Rosenavl, der tidligere udelukkende dreves her; nu beskæftige Beboerne sig overvejende med Jordbær- og Violdyrkning, ligesom her findes talrige Landsteder, der tilhøre Parisere. *H. W.*

Fontenay-le-Comte [fõtnælkõ't] (Fontanetum), By i det vestlige Frankrig, Dep. Vendée, Hovedstad i Arrondissementet F. (Poitou), beliggende paa begge Sider af Floden Vendée, som bliver sejlbar her, har (1891) 8,000 (med Kommune 9,900) Indb. F., der er Garnisonsby, er omgiven af smukke Forstæder og er gammeldags bygget med flere interessante Bygninger fra Middelalderen og Renaissancetiden, deriblandt Kirken Notre Dame. Den har en Del Industri, især i Hatte. — F. er bekendt fra Hugenotkrigene og især fra Revolutionen og Vendée-Oprøret, da den kaldes F.-le-Peuple og erobredes af Vendéerne Maj 1793. *H. W.*

Fontenay-SOUS-BoiS [fõtnæsubwa'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond. Sceaux (Isle de France), 2 Km. 0. f. Vincennes, har (1891) 5,800 Indb. og hører til de mange Villabyer i Paris'es Omegn. *H. W.*

Fontenelle [fotnæ'l], Bernard Le Bovier de, fransk Forfatter, født 11. Febr. 1657 i Rouen, død 9. Jan. 1757. Han var Søstersøn af Corneille, studerede med Glans hos Jesuitterne i sin Fødeby og optraadte som Forfatter allerede, før han blev voksen. Efter at have afsluttet sine Studier praktiserede han som Sagfører, men førte kun een Sag, hvilken han tabte. Fra den Tid levede han kun som Litterat, men havde i Begyndelsen vanskeligt ved at slaa igennem: hans Tragedie »Aspar« blev udpeben, og heller ikke nogle andre Dramaer og Operatekster gjorde synderlig Lykke. Derimod havde han mere Held med sine »Dialogues des morts« og især med »Entretiens sur la pluralité des mondes« [1686], hvori han stræbte at popularisere de eksakte Videnskaber. 1691 kom han ind i det franske Akademi, 1697 i *Académie des sciences*, hvis Sekretær han var 1699—1737, og hvis Historie han skrev for Aarene 1666—99. F.'s akademiske »Éloges« [1708, ny Udg. 1719] ere meget berømte. Han delte i den senere Tid af sit lange Liv sine Studeringer mest mellem Filosofi, Veltalenhed, Matematik og Naturvidenskaberne og var tillige kendt som en behagelig Selskabsmand. F., der i Stil og Aandsretning forenede 17. og 18. Aarh.'s Særpræg, var et godt Hoved uden Dybde, en magelig Epikuræer, om hvis Egoisme der fortælles talrige Anekdoter, som dog langtfra alle ere troværdige. Hans Værker udgaves 1758—66 i 11 Bd. og ere ogsaa komne i samlet Udgave senere. *E. G.*

Fontenélle se Fontanelle.

Fontenoy [fõtnwa'], 1) Landsby i det sydlige Belgien, Provins Hainaut, Arrond. Tournai, ved Escaut (Schelde), og nær ved den franske Grænse, med 800 Indb., historisk mærkelig ved den Sejr, som Franskmændene under Moritz af Sachsen II. Maj 1745 her vandt over de forenede Øster rigere, Hollændere og Englændere under Hertugen af Cumberland (den østerrigske Arvefølgekrig).

2) F. en Puisaye [fõtnwaãpųisæ'], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Yonne, Arrond. Auxerre (Bourgogne), med 700 Indb., det gamle *Fontanetum*, mærkelig ved det blodige Slag mellem Ludvig den Fromme's Sønner 25. Juni 841, i hvilket Kejser Lothar bukkede under. 1860 rejstes her til Erindring herom paa en Høj en Obelisk. *H. W.*

Fontes Pereiro de Mello, Antonio de, portugisisk Statsmand, født 1820, død 22. Jan. 1887, var oprindelig Officer og blev Oberst under Borgerkrigen 1846—47. Han valgtes 1848 til Deputeretkammeret og var 1851—56 Finansminister under Saldanha. Senere var han Fører for Partiet *regeneradores* og fik Sæde i flere Ministerier, saaledes 1859—60 og 1865—67, dels som Finansdels som Indenrigs- eller Krigsminister. Endelig blev han Førsteminister Septbr. 1871 til Marts 1877, paa ny 1878—79 og endelig Novbr. 1881 til Febr. 1886. Han var især virksom for at bringe

Orden i Finanserne; men Portugal skylder ham ogsaa sine første Jærnbaner, samt væsentlige Forbedringer i Forfatning og Forvaltning. *E. E.*

Fontevraud[fõtvro']**-Ordenen** stiftedes af Robert fra Arbrissel (nu Arbresec) ved Rennes. Robert havde studeret i Paris og søgte dernæst ivrig at hæve Domkapitlet i Rennes og de kirkelige Institutioner der omkring; selv levede han i streng Askese, bar altid et Jærnbælte og havde intet andet Leje end den haarde Jord, men mest Opsigt vakte han dog ved sin enestaaende Veltalenhed. Under sit Ophold i Frankrig (1096) lærte Pave Urban II ham at kende og bød ham nu virke som apostolsk Missionær, hvor han selv vilde. Som Bodsprædikant drog han nu om fra Sted til Sted, fulgt af store Skarer, især Kvinder, som ved hans Ord opgave det usædelige Liv, de hidtil havde ført. For at værne dem mod ny Fald og for stadig at kunne vejlede dem grundlagde han (ca. 1099) paa Grænsen af Maine og Anjou Klosteret Fontevraud *(fons Ebraldi*, Ebrald's Brønd), der var et Dobbeltkloster, bestaaende af et mindre Munkekloster og et langt større Nonnekloster; dette sidste var atter delt i 3 Afdelinger, den ene helliget Jomfru Maria og bestemt for ærbare Kvinder, den anden forsynet med et Magdalene-Kapel og bestemt for faldne Kvinder, den tredje nærmest et Hospital for spedalske og andre syge. Alle Nonnerne bare et tæt Slør. Hele den store Stiftelse stod under en Abbedisses Ledelse. Lignende Klostre grundedes i Omegnen. Robert fra Arbrissel opnaaede inden sin Død (1117), at Ordenen fik pavelig Stadfæstelse; men ud over Frankrig's Grænse naaede F.-O. dog aldrig, og ved den store Revolution blev den ophævet. Selve Klosteret Fontevraud (Dep. Maine-et-Loire) blev 1811 gjort til Forbedringshus; tilbage fra Klosterets ældre Tid staar den store og smukke, romanske Kirke. (Litt.: J. de Petigny i *Bibl. de l'école des chartes* [1854]). *H. O.*

Fonteyraud [fõtæro']. Alcide, fransk national-økonomisk Forfatter, født 15. Oktbr. 1822, død i Paris, af Kolera, 12. Aug. 1849. F. udmærkede sig i en ung Alder ved udstrakte Kundskaber og en glimrende Fremstillingsevne. 1845 aflagde han et længere Besøg hos R. Cobden, af hvem han stærkt paavirkedes; ved sin Tilbagekomst deltog han i Grundlæggelsen af den franske Frihandelsforening; for øvrigt sluttede han sig nær til den klassiske Skole i Nationaløkonomien. Foruden en Del Tidsskriftsafhandlinger og en Oversættelse af Malthus'es »Principles« efterlod han sig ved sin Død et mindre, fortræffelig skrevet Kompendium »Principes d'économie politique« [1849]. Joseph Garnier udgav med en biografisk Indledning F.'s samlede Skrifter i et Bind »Mélanges d'économie politique« [1853]. *K. V. H.*

Fontinālis Dill., L., Kildemos, Brandmos, Slægt af de sidefrugtede Bladmosser, med meget kortstilket Frugt, dobbelt Peristom og oftest 3-radede Blade. De henved 25 Arter findes hovedsagelig i Nordamerika, Europa og Nordafrika, hvor de vokse i Vand. Den almindeligste Art i Europa er den kraftige, paa Sten og Trærødder i Vandløb og Moser voksende *F. antipyretica* L., med skarpt kølede, udpræget 3-radede Blade. Den blev ifølge Hornemann (Dansk økonomisk Plantelære) i Sverige i ældre Tid brugt til at stoppe mellem Skorstenen og Væggene, fordi man troede, at den modstod Ildens Paavirkning, derfor Navnet »Brandmos«. *C. J.*

Fontrailles [fõtra!j], Louis d'Astarac, Markis af Marestang, Senechal af Armagnac, født i Beg. af 17. Aarh., død 1677. Han sluttede sig først til Greven af Soissons og deltog i flere Sammensværgelser mod Richelieu. 1642 spillede han en betydelig Rolle i Cinq Mars's Konspiration og flygtede til England, da den opdagedes. Efter Ludvig XIII's Død fik han Amnesti og vendte tilbage til Frankrig, men deltog senere i *les Importants's* Intriger og i Fronde-Bevægelsen. Han er Forfatter til »Relation des choses particulières de la cour arrivées pendant la faveur de M. de Cinq Mars, avec sa mort et celle de M. de Thou«, der bl. a. findes i Montrésor's »Mémoires« og i Michaud's og Petitot's »Collections des mémoires«. *A. Frs.*

Fontæne (fr. *fontaine* [fotæ'n]), Brønd, Springvand.

Fonvielle [fovjæ'l], Wilfrid de, fransk Luftskipper, er født 21. Juli 1824 i Paris og er bleven bekendt ved sine dristige Ballonfarter i videnskabelige Øjemed. 1858 opholdt han sig 2 Dage i Ballon, og 1869 tilbagelagde han sammen med Tissandier 90 Km. i 35 Min. Under Paris'es Belejring (1870) forlod han Byen i Ballon. Han har bl. a. skrevet: »Les merveilles du monde invisible« [5 Opl., 1880], »Les ballons pendant le siège de Paris« [1871] og »La conquête du pôle Nord« [1877]).

Fonwi Sin, Denis Iwànovitch, russisk Digter, af tysk Afstamning, født i Moskva 14. (3.) Apr. 1744, død i St. Petersborg 12. (1.) Decbr. 1792. Han studerede i Moskva og i St. Petersborg og fik, efter en kort Tid at have tjent i Garden, Ansættelse i Udenrigsministeriet og blev 1763 Sekretær hos Kabinetsminister Jelagin. Samtidig syslede han med litterære Sager, oversatte bl. a. Voltaire's »Alzire« og skrev 1766 i Efterligning af Holberg's »Jean de France« Lystspillet »Brigaderen«, hvis dristige Satire vakte Opsigt og gjorde Forfatteren til en berømt Mand. Efter at han 1769 var bleven Sekretær hos Udenrigsministeren, Grev Panin, foretog han forskellige Rejser til Udlandet, bl. a. 1777—78 til Sydfrankrig og Paris (»Breve fra Frankrig«). 1782 opførtes hans berømteste Arbejde, det bidende Lystspil »Nedorosl« (»Mors Søn«), ved hvilket han opnaaede en Førsterang i sin Tids russiske Litteratur, for hvilken han i det hele har spillet en lignende Rolle som Holberg for den danske. Samme Aar fremkom i et Tidsskrift »Spørgsmaal til Katharina II«. Ved Siden af en Række mindre Skrifter over Tidens Spørgsmaal har han ogsaa skrevet en Selvbiografi, der imidlertid ikke blev fuldendt: »Frimodig Bekendelse af mine Handlinger og Tanker«. 1846 har P. Efremov udgivet hans Værker, Breve og udvalgte Oversættelser. Hans Biografi, forfattet af Fyrst Wjasemski, findes i 5. Bd. af hans »Samlede Skrifter«. *K. V.*

Foot [fu't] (Flertal Feet), engelsk Længdemaal, $^1/_3$ Yard = 30,4797 Cm., 1 F. = 12 inches; tidligere var F. ogsaa et særligt Maal for Mølle-sten = 2 hands = 8 inches. Den gamle irske F. var = den engelske, den skotske = $^1/_3$

Ell = 1 1/30 engelsk; den nuværende American F. (Forenede Stater) = 30,481 Cm. Tidligere var F. ogsaa et Vinmaal — 2 gml. Gallons = 7,57 Lit. samt en i Tinhandelen anvendt Vægt paa 60 lbs. = 27,216 Kg. *N. J. B.*

Foote [fu't], Samuel, engelsk Skuespiller og Lystspildigter, født i Cornwall 1720, død i Dover 1777. Han studerede først Jura; men efter at han havde forbrugt sin Formue, gik han til Teatret og blev en bekendt Skuespiller. 1747 overtog han *Haymarkettheatre* og skrev nu en Del satiriske Lystspil, der i Henseende til Plan og Udførelse ikke staa synderlig højt, men udmærke sig ved dristig Kopiering af bekendte Personer. Af disse Lystspil kunne nævnes: »The mayor of Garrat«, »The minor«, »The lyer«. Desuden gav han som eneste optrædende farcemæssige Fremstillinger af gængse Typer, f. Eks. »En Englænder i Paris« o. a. Hans samlede Værker ere flere Gange udgive, saaledes: »Works of S. F.« ved John Bee [3 Bd., Lond. 1830]. (Litt.: W. Cooke, *Memoirs of S. F).* *T. L.*

F6ppa, Ambrogio, kaldet Caradozzo, italiensk Medaillør, født ca. 1470 i Pavia, død smst. 1527, en af de ypperste Mestere i sit Fag i Renaissancetiden og som saadan i lange Tider knyttet til Pavehoffet i Rom. Hans Medailler, som længe gjaldt for uovertræffelige, til han fordunkledes af B. Cellini, ere mest drevne i Metalblik, af fin og delikat Udførelse; berømt er særlig Medaillen paa Bramante (om denne er af F., er dog nok ikke aldeles sikkert). F. var ogsaa Guldsmed og navnkundig for sine graciøse Krucifikser af fint Guldblik, en Palme (Haandbred) høje, og for sine Pacer (Freds- o: Sjælefredsbilleder) i Relief, samme Stof. Som Billedhugger gjorde han bl. a. en Terrakottagruppe, »Kvinder o. a. græde over Christi afsjælede Legeme«, i S. Satiro i Milano, og til samme Kirkes Sakristi prægtige Reliefhoveder i overnaturlig Størrelse. *F. J. M.*

Fóppa, Vincenzo, italiensk Maler, født og død (1462) i Brescia, hvor han ligger jordfæstet i Klosteret S. Barnaba, en af de ældste og betydeligste Mestere af Milano-Skolen. Han synes at have lært under Pisanello i Verona og blev berømt for sine for hans Tid ypperlige Fresker, af hvilke dog kun faa ere bevarede, som hans Fremstillinger af Legenden om S. Petrus Martyr, i S. Eustorgio i Milano, hans S. Sebastian, i Brera'en smst., hans S. Faustin, i la Loggia (Raadhuset) i Brescia, o. s. v. En »Christus korsfæstet mellem de to Røvere«, i Carrara'en (Kunstakademiet) i Bergamo, er signeret. Et Alterbillede i Brera'en er det bekendteste af hans Staffelibilleder. Hans Stil er gammeldags, rolig, streng, fuld af Værdighed, Formgivningen temmelig stiv og noget tør, Koloritten graa og kold, hans Figurer mangle Liv og Bevægelse; men hans Behandling af Draperiet, af Perspektiven — som dengang endnu var i sin Barndom —, er for den Tid fortræffelig, og i Sammenstilling og Sammensmeltning af Farverne viser han ikke ringe Mesterskab. *F. % M,*

For (ell. forre), Søudtryk, hvormed man betegner alt det i Skibet, løst saavel som fast Gods, der henhører til eller benyttes i Skibets forreste Ende. **For** efter, at bevæge sig hen imod Forstævnen. Fortoppen, den forreste Mast, **For**braserne, Braserne (s. d.), hvormed Fortoppens Ræer manøvreres; Forre **Bramraa**, Bramraaen paa Fortoppen. I Modsætning til f. benyttes Ordet agter om tilsvarende Genstande i Skibets bageste (agterste) Ende. *C. L. W.*

Foraar (norsk Vaar) se Aarstider.

Foraarsblødning (bot.) se Blødning 2).

Foraarsjævndøgn (norsk Vaarjævndøgn) er det Tidspunkt for den nordlige Halvkugle, da Solen træder ind i Væderens Tegn og den altsaa for anden Gang i Aarets Løb passerer Himmelens Ækvator (se Ekliptik). For denne Dag (20. Marts) er Dag og Nat af samme Længde. *J. Fr. S.*

Foraarsjævndøgnspunktet (Væderpunktet) kaldes det ene af de to Punkter, hvori Ekliptikken og Ækvator skære hinanden. I F. staar Solen 20. Marts. *J. Fr. S.*

Foraarsplantning og Foraarssaaning kaldes de Kulturarbejder i Skoven, som foregaa mellem Vinterens Ophør og Træernes Løvspring. I de fleste Tilfælde foretrækkes F. fremfor Efteraarskultur (mellem Løvfald og Vinterens Indtræden), da Frøet og Planterne derved gaa fri for de Vanskeligheder, som vilde følge med, at de skulde overvintre uden at have spiret eller fæstet Rod. Det er især Opfrysning, Efterstræbelser af planteædende Dyr og et for tidligt Løvspring, man søger at sikre sig imod ved F. Denne er for øvrigt ulige anvendelig ved de forskellige Træarter og paa de forskellige Jorder; springer en Træart saaledes meget tidlig ud, kan Kulturtiden om Foraaret være saa knap, at man maa tage Efteraaret til Hjælp, og har Stedet rigelig Vinterfugtighed, eller holder Jorden særlig længe paa denne, kan ogsaa det indskrænke Kulturtiden følelig, da Jorden skal være til en vis Grad tør, inden man kan saa eller plante i den. *C. V. P.*

Foraarssaft (bot.) se Blødning 2) og Saftstigning.

Foraarsstandpunkt i Modsætning til Efteraarsstandpunkt bruges som Betegnelse i Skovbruget ved Udregning af en Driftsklasses Vedforraad henholdsvis umiddelbart efter og lige før Hugsten. Forskellen mellem de to Størrelser er altsaa den Vedmasse, som ved Hovedskovning og Udhugning aarlig tages ud af Driftsklassen eller den aarlige Tilvækst. *C. V. P.*

Foraarsved kaldes den Del af et Træs aarlige Tykkelsevækst, Aarringen, som dannes i Begyndelsen af Vækstperioden; F. er hos Naaletræerne bygget af Celler med stort Hulrum og forholdsvis tynde Vægge, hos Løvtræerne indeholder det almindeligvis særlig mange eller store »Kar«. Denne Bygning svarer til, at den først dannede Del af Aarringen straks skal lede en stor Vandmængde fra Roden op til de nydannede, tyndhudede Blade, fra hvilke Fordampningen er stærk. F. er i teknisk Henseende mindre værdifuldt end det tættere, haardere Sommerved, hvorfor Veddets Værdi som Helhed afhænger meget af Forholdet mellem Mængderne af F. og Sommerved. Dette Forhold er meget forskelligt efter Træarten; men for den enkelte Art synes Mængden af F. at blive desto større, jo tidligere om Foraaret Celledannelsen begynder; F. kendes paa sin større Blødhed og i Reglen lysere Farvetone. *C. V. P.*

Forain [fåræ], Jean Louis, fransk Tegner og Maler, er født i Reims 13. Oktbr. 1852. Som Tegner for »Figaro« og andre illustrerede pari-

siske Ugeblade har han vundet sig et anset, og frygtet, Navn som det moderne Paris'es Sædeskildrer, Samfundsmoralisten, der ubarmhjertig og med tilspidset Pointe blotter Dyret i Mennesket, saaledes i Suiten »Les vieux Cochons«; med sin Pen har han ogsaa ætset Panama-Skandalen ind i Publikums Bevidsthed. Hans Tegninger ere samlede i »Album de F.«, »Nous-Vous-Eux« og »La vie parisienne«. Hans Maleri »Et offentligt Bal«, udstillet paa den franske Udstilling i Kjøbenhavn 1888, giver en uhyggelig rammende Skildring af Kokottelivet. *A. Hk.*

Forāmen (lat.: Hul) betegner i Anatomien i Reglen en Aabning i en Knogle, bestemt til Gennemgang for Kar og Nerver. *F. opticum* er saaledes det Hul, hvorigennem *Opticus*, Synsnerven, træder ind i Øjehulen. *F. magnum* er den Aabning i Hjerneskallen, hvorigennem Rygmarven hænger sammen med Hjernen. — *F. Winslowi* er Indgangsaabningen til en Indkrængning af Bughinden bag Mavesækken. *F. Monrot se* Hjerne. *S. B.*

Foraminiférae se Slimdyr.

For and aft [fårənda'ft] **Skonnert, et (i** Reglen lille) Skib med to Master, der begge ere forsynede med Gaffelsejl og Gaffeltopsejl, men som i Modsætning til en almindelig Skonnert ikke fører faste Raasejl paa Fortoppen. Navnet stammer fra det engelske Sprog: *forand afto*: »for og agter« ; i den nyeste Tid er man i dets Sted begyndt at indføre Betegnelsen: For- og Agtersejls-Skonnert. Den her beskrevne Rejsning forekommer ofte i tomastede Lystfartøjer. *C. L. W.*

Foranderlige Stjerner kaldes de Fiksstjerner, som ikke altid have samme Lysstyrke. Første Gang, man bemærkede en saadan Stjerne, var 12. Aug. 1596, da Fabricius saa en Stjerne i Hvalfisken af 2. Størrelse, som han aldrig før havde set, og som han i Oktober det følgende Aar forgæves søgte. At Stjernen kunde have forandret sin Lysstyrke, synes Fabricius ikke at have tænkt paa, og det var først Holwarda i Franecker, som i Novbr. 1639 paaviste, at denne Stjerne var en f. S., hvis Lysstyrke varierede paa en højst uregelmæssig Maade i Løbet af næsten et Aar, og som derfor fik Navnet *Mira Ceti* D: den forunderlige i Hvalfisken. Men denne blev ikke den eneste i sin Slags. 1667 fandt Montanari, at *(1* Persei eller Algol (s. d.) ogsaa forandrede sin Lysstyrke, og 1782 blev det paavist af Goodricke, at ved denne Stjerne foregik Variationen paa en ganske anden Vis end ved Mira Ceti. Siden den Tid har man fundet flere og flere f. S., men det er hovedsagelig i 19. Aarh., at Kendskabet til denne Slags Fiksstjerner har skudt Fart; og i den allersidste Tid ere ikke saa faa blevne fundne ad fotografisk **Vej.** Det er især i Amerika, at man nu studerer denne Gren af Stellarastronomien meget ivrig, og her bør først og fremmest nævnes *Harvard College Observatory* i Boston, der ved sin Ekspedition til Peru har bidraget ikke lidet til, at man for Tiden kender ca. 400 saadanne Stjerner. Over alle tidligere Forskere paa dette Felt rager Argelander, der i sin i Schumacher's Jahrbuch 1844 publicerede »Aufforderung an Freunde der Astronomie« har givet den bedste Vejledning for Iagttagelse af f. S. og Udledelse af deres Elementer o: Epoken for Lysstyrkens Maksimum og Minimum, Periodens Varighed samt Lysforandringens Størrelse og Forløb. Selv har han anstillet talrige Observationer over f. S., og fra ham er Forslaget udgaaet om at betegne dem med store Bogstaver fra *R* til *Z* foran Stjernebilledets Navn i den Orden, hvori de ere opdagede. Naar disse Bogstaver ere opbrugte, benytter man Betegnelsen *RR, RS* til *RZ* og saaledes videre. Har en f. S. allerede tidligere (af Bayer) faaet en Bogstavsbetegnelse, beholdes denne uforandret.

Iblandt alle disse f. S. er der i Lysperioder fra 7 Timer (*S* Antliæ) til 2 eller flere Aar (*R* Libræ), i Forandring i Lysstyrke fra nogle faa Tiendedele af en Størrelsesklasse (*Y* Aquilæ) til 8 eller flere Størrelsesklasser (Mira Ceti), alle mulige Overgange. Skulde man trods dette søge at gruppere dem, bliver det naturligst at opstille to Hovedgrupper.

I den første Gruppe foregaar Lysvekslingen nogenlunde regelmæssig, og Periodens Varighed, Stjernens Lysstyrke i Maksimum og Minimum samt Lysforandringens Gang ere underkastede kun smaa Variationer. Omtrent $^3/_5$ af samtlige f. S. høre hertil. Af disse have efter Chandler's sidste Katalog (1896) 47 Stjerner en Periode fra 7 Timer til 10 Dage, 19 fra 10 til 100, 22 fra 100 til 200, 60 fra 200 til 300, 67 fra 300 til 400, og hos 21 Stjerner har Perioden en Varighed af over 400 Dage. Som man ser, have de fleste Stjerner lange Perioder fra 100 til over 400 Dage, medens kun ved 28 p. Ct. af de Stjerner, hvis Periode kendes sikkert, denne er under 100 Dage. Ved de f. S. af lang Periode finder ofte Tiltagelsen i Lysstyrke langt raskere i Sted end Aftagelsen, og hyppig bliver Stjernernes Lys i Maksimum eller Minimum en længere Tid uforandret. Inden for de f. S. af korte Perioder indtage de saakaldte Algolstjerner en Særstilling, idet nemlig hos disse hidtil kendte 15 Stjerner (Algol, λ Tauri, *S* Cancri, *8* Libræ, *U* Coronæ, *U* Ophiuchi, *RS* Sagittarii, *U* Cephei, *Y* Cygni, *R* Canis majoris, *X* Carinæ, *Z* Herculis, *R* Araæ, *S* Velorum, *W* Delphini) Lysforandringens Varighed indskrænker sig til Timer (5 ved *U* Ophiuchi, 21 ved *S* Cancri); den største Del af Perioden ere de uforandrede i Lysstyrke. Nogle andre (som β Lyræ) have dobbelt Maksimum eller Minimum.

Til den anden Gruppe høre de irregulære f. S.; hos disse kan man ofte hverken bestemme Periodens Varighed eller Lysvekslingens Gang og Omfang og maa i de fleste og gunstigste Tilfælde nøjes med tilnærmede Værdier. Mere end 50 Stjerner høre herhen; af disse ere de mest bekendte Mira Ceti og η Carinæ (Argûs) samt af de teleskopiske Stjerner *U* Geminorum. Men foruden disse kender man over 100 Stjerner, om hvilke man ikke ved andet, end at de ere f. S., ved endnu flere formoder man, at de ere variable. Gould anser, maaske ikke med Urette, de fleste Stjerner for foranderlige, kun er hos den store Hovedmasse Lysforandringen meget lille og næsten af samme Orden som Observationsfejlen.

I nær Sammenhæng med de f. S. staa de saakaldte ny eller temporære Stjerner, der pludselig lyse op i en Himmelegn, hvor tidligere intet usædvanligt var bemærket, for efterhaanden at svinde ind til det intet, hvoraf de tilsyneladende vare komne. Fra den førteleskopiske Tid ved man om 7 saadanne »Skabelser af intet« (tager man

Kinesernes Optegnelser med, stiger Tallet til 16), og af disse ere de mest bekendte Hipparch's Stjerne i Skorpionen (134 f. Chr.), Tyge Brahe's Stjerne i Cassiopeja (1572) og Kepler's i Ophiuchus (1604). Siden Kikkertens Opfindelse har man haft 9, men af disse ere de følgende 4 mest bekendte: Nova i den nordlige Krone (1866), i Svanen (1876), i Andromeda (1885) og i Kusken (1892), thi det var ved disse, at man først fik Bevis for, at de ny Stjerner havde eksisteret før (den fra 1866 var tidligere set som en Stjerne under 9. Størrelse), og at de maatte betragtes som f. S. hvis Lysveksling rigtignok var af en meget uregelmæssig Natur. Den ny Stjerne fra 1866 var nemlig den første, som blev undersøgt med Spektroskopet, der i sin Analyse af Lyset til Dato er det eneste Middel, som formaar at skaffe os en nogenlunde sikker Oplysning om Stjernernes Natur og Beskaffenhed overhovedet ved Siden af de sandsynlige Aarsager til Lysvekslingen hos mange f. S.

I den røde Farve, som de fleste f. S. have — jo længere Perioden er, desto rødere ere de — mente man tidligere maatte søges en Støtte for den Antagelse, at Foranderligheden havde en fælles fysisk Aarsag, og Spektralanalysen har senere vist, at de stærkere farvede *i.* S. høre saa godt som alle til Spektraltypen III a og III b. Nu har man imidlertid fundet, at dennne Types Spektrum har en meget stor Lighed med Solpletternes Spektrum, saa det ligger nær at slutte, at Aarsagen til Forandringen i Lysstyrke er at søge i, at Stjernen er bleven saa stærkt afkølet, at der er begyndt at danne sig størknede Partier, Pletter, paa dens Overflade. Forandrer nu Mængden af disse Pletter sig regelmæssig, som ved den 11-aarige Solpletperiode (naar Pletterne ere i størst Tal, vilde man have Minimum, naar de ere i mindst Mængde, vilde man have Maksimum af Solens Lys, og kunde vi anstille tilstrækkelig fine fotometriske Maalinger, vilde man heraf kunne udlede Solpletperioden), eller ere de ujævnt fordelte over Stjernens Overflade, og denne roterer om en Akse, saa kunne begge disse Hypoteser forklare, hvad man har bemærket ved de f. S. Var Solen saaledes kun paa den ene Side oversaaet med Pletter, saa vilde den ikke have en Periode paa 11 Aar, men paa 29 Dage (Solens synodiske Omløbstid), altsaa en regelmæssig Foranderlighed svarende til den korte Periode. Undergik Pletternes Antal hyppige og voldsomme Forandringer fra Omdrejning til Omdrejning, vilde man have en af de uregelmæssige f. S.

Alle disse Forklaringer af f. S. holde ikke længere Stik, hvis der gives f. S. af første Spektralklasse, med andre Ord hvide Stjerner. Saadanne har man i Algolstjernerne, der alle vise en mærkelig Regelmæssighed i deres Foranderlighed. Man har derfor i længere Tid antaget, at Aarsagen her ikke var af en indre Natur, men maatte være at søge uden for Stjernen, med andre Ord, at den maatte hidrøre fra Formørkelse af eet eller flere Legemer, der kredsede rundt om Algolstjernen. For Algol er det blevet bevist, at den er en Dobbeltstjerne, og det ligger ikke uden for det usandsynlige at antage, at Foranderligheden hos denne Klasse Stjerner maa tilbageføres til Formørkelse ved een eller flere Ledsagere (se Dobbeltstjerner). Foruden disse to nævnte Forklaringer, hvoraf den ene har stor Sandsynlighed for sig, og den anden maa betragtes som utvivlsom sikker, samt Hypotesen om stærkt fladtrykkede Legemer af ulige Lysintensitet paa forskellige Sider for at forklare de regelmæssig f. S. afkort Periode som *6* Cephei, bør ikke lades uomtalt den af Gylden fremsatte Teori for af rent mekaniske Principper at forklare Lysvekslingen hos de f. S.; den forudsætter ingen anden Hypotese end den, som Laplace har opstillet for Dannelsen af Himmellegemerne.

Som nævnt var den ny Stjerne i Kronen (1866) den første, Spektroskopet blev rettet mod; man fandt eet Spektrum, der var gennemsat af lyse og mørke Linier, og eet, som var kontinuerligt. Endnu nøjere og med bedre Hjælpemidler blev Nova i Svanen spektroskopisk undersøgt, og alle Iagttagere stemte overens i Antallet og Beliggenheden af de mørke og lyse Linier, de saa. Men allernøjagtigst ere disse lyse og mørke Linier blevne studerede ved Nova i Kusken (1892), hvorved det til Evidens blev godtgjort, at Spektret i Virkeligheden var sammensat af to Spektra, et, som skrev sig fra et Legeme, der udsendte lyse Linier, og et andet, som tilhørte et Legeme, hvis Lys led en saa stærk Absorption, at dets ellers kontinuerlige Spektrum indeholdt mørke Linier. Ved den ny Stjerne i Andromeda viste Spektret sig ganske anderledes. De lyse Linier kunne ikke sikkert konstateres, meget mere synes det hele Spektrum fuldstændig kontinuerligt; det er derfor ikke usandsynligt, at man her ikke har haft med en ny Stjerne at gøre, men med en f. S., saaledes som Tilfældet var med den ny Stjerne i Orion, der blev funden 1885, og som ved nærmere Undersøgelse viste sig at være en f. S. — For at forklare disse to Spektra har man opstillet flere Hypoteser, der hver for sig gøre Rede for enkelte Ting, man har bemærket, men ikke fuldt ud kunne løse alle de Spørgsmaal, som ere komne op og have gjort det hele Fænomen, væsentlig ved den sidste Nova, saa kompliceret, at man nu staar lige over for et større Mysterium end tidligere, og dette ville vi ikke kunne vente at faa fuld Klarhed over, før der viser sig endnu en ny Stjerne, der kan blive grundig undersøgt med alle de Midler, som staa til den fysikalske Astronomis Raadighed. Men hvilken Hypotese man nu end fæster sig ved, enten den, som blev opstillet af Zollner allerede 1865, og som gaar ud paa, at de ny Stjerner fremkomme ved Eruption af den indre glødende Masse gennem Sprækker i den Skorpe, som allerede har dannet sig paa Stjernens Overflade, eller den, som Wilsing har grundet paa Basis af Klinckerfues'es Teori om de f. S-, som nære Dobbeltstjerner, hvis Atmosfære lider Deformationer paa Grund af den gensidige Tiltrækning, der i Stjernernes mindste Afstand (Periastron) vil udsætte deres indre glødende Masser for saa stærke Tidevandsvirkninger, at voldsomme Eruptioner maa finde Sted, eller man med Vogel antager, at de ny Stjerner ere fremkomne af Sammenstød med andre Kloder, ved at de som mørke Legemer ere komne ind i et System, bestaaende af et lyssvagt eller mørkt Centrallegeme, omringet af Planeter (for den ny Stjerne i Kusken antager Vogel, at det mørke Legeme bevæger sig med en Hastighed af mindst 700 Km. i Sekundet), eller man finder det med Seeliger sandsynligere, at de ere komne ind i en kosmisk Sky eller ere

Resultatet af Sammenstød mellem to Meteorsværme — saa meget er i alt Fald vist, at disse ny Stjerner i Virkeligheden ikke svare til deres Navn; meget mere ere de relativt temmelig gamle Stjerner, der, næsten allerede udslukkede, kun ved en af de nævnte Aarsager blive vakte til nyt Liv for en ganske kort Tid. *J. Fr. S.*

Forandring betyder i Modsætning til Forvandling, at der opstaar en delvis ny Række Egenskaber eller Forhold, medens andre forblive de samme. F. opdages ved, at Genkendelsen af en Ting pludselig paa et eller andet Punkt stopper; man kan saaledes kun sige, at en Ting er forandret, fordi den i andre Henseender er uforandret. For at forklare Forandringerne i Verden har man opstillet Aarsagssætningen, der slet ikke er andet end Udtrykket for, at de logiske Grundsætninger skulle anvendes paa en foranderlig Verden. *C. St.*

Forandringer, populær Betegnelse for Menstruationsblødningen (se Menstruation). *Lp. M.*

Forankre. Et Bygningsværk, der i sig selv ikke har tilstrækkelig Stabilitet mod Paavirkninger, som søge at vælte det (saasom Storm, Jordtryk, Bølgeslag, Strøm, visse Belastninger o. s. fr.), sikres i sin Stilling ved at forankres o: forbindes paa en eller anden Maade med noget fast. — Ydermure i Bygninger forankres til hinanden gennem Bjælkelagene ved Ankere (s. d.). — Bolværker, høje Pælefundamenter for Kajmure o. desl. forankres ved særegne Forankringer af Tømmer, anbragt i den bag vedkommende Bygningsværk værende Jordfyld (se Anker og Bolværk). — Søjler i Jærnbygninger, Baaker, Jærnfyrtaarne, Kajkraner o. l. forankres til Fundamentet for vedkommende Bygningsværk ved Forankringsbolte, Bolte af Jærn, faststøbte eller fastmurede i Fundamentet. *C. Ph. T.*

Forargeligt Samliv. Naar to Personer af forskelligt Køn vedblive at leve sammen, som om de vare Mand og Hustru (føre et f. S.), uagtet de ikke ere gifte med hinanden, og uagtet de af Øvrigheden (Overpræsidenten eller vedkommende Amtmand) ere blevne advarede om »at fjerne sig fra hinanden«, straffes de efter dansk Ret med Fængsel, efter norsk Ret med Bøder eller Fængsel. Straffen bortfalder imidlertid, hvis de paagældende gifte sig med hinanden, inden der er gaaet endelig Dom i Sagen. *R. G.*

Forarm se Arm.

Forasien er den sydvestlige Del af Asien. Det begrænses mod Vest af det røde Hav, Sues-Kanalen og Middelhavet, mod Nord af det sorte Hav, Manytsch-Dalen, det kaspiske Hav og Eran's nordlige Randbjærge, mod Øst af Soliman-Bjærgene og Brahni-Bjærgene og mod Syd af den arabiske Bugt. F. omfatter Lilleasien, Kaukasus, Armenien, Eran, Mesopotamien, Arabien, Syrien og Palæstina. I politisk Henseende deles det i asiatisk Tyrki, det russiske Armenien og Kaukasus, det engelske Aden og Belutshistan, samt de selvstændige Lande Afghanistan, Persien og Centralarabien. *V. R.*

Forb., ved zoologiske Navne Forkortelse for E. Forbes (s. d.).

Forbach, By i Kredsen og Kantonet F. i Lothringen, 9 Km. S. V. f. Saarbriicken ved Jærnbanelinien Metz—Saarbrücken, har (1890) 9,600 Indb. og ligger ved Foden af Schloszberg, paa hvilket findes Rester fra Romertiden. Endvidere findes et Slot i Renaissancestil for de fordums Grever af F. Byen har Fabrikation af Papiermachégenstande, Teglsten og Glas. I Nærheden ved Schonecken og Kleinrosseln findes Stenkulsgruber, og ved det i en Afstand af 3 Km. liggende Stieringen-Wendel et Jærnværk. F. var tidligere et lothringsk Len og blev 1717 ophøjet til Grevskab. *Joh. F.*

Forbandelse betegner Nedkaldelse af Guds Vrede eller Straf. F. kan dels anvendes over for os selv, saaledes som Tilfældet er i den vulgære Banden (egentlig Forbanden) og i den højtidelige Sværgen, hvor man indordner sig selv under Guds Straf, saafremt visse bestemte Forudsætninger ikke holde Skik. Dels kan F. rettes over for andre som Følge af graverende Forsyndelser. Inden for Jødedommen har F. faaet en rig Anvendelse, idet den som Modstykke til Herrens Velsignelse knyttes til fremtrædende Lovovertrædelser, 5. Mos. Bog 27 ff.; i den katolske Kirkes Forbandelsesformler imod anderledes tænkende findes der en Efterlignelse heraf. I Ny Test. er Forestillingen om F. inderliggjort saaledes, at denne identificeres med Skyldbevidstheden over for Gud hos det naturlige Menneske, som først er hævet ved Christi Forløsergerning, Gal. 3, 13. *F. C. K.*

Forbandt er en Murkonstruktion, i hvilken Mursten og tilhugne Kvadersten med regelmæssige Former henlægges i forskellige Bindemidler, Mørtel, og ordnes i Lag efter de for de forskellige F. gældende Regler. I Danmark ere Murstenene omtrent 22 Cm. lange, $10\frac{1}{2}$ Cm. brede og $5\frac{1}{2}$ Cm. tykke. Dog har Tykkelsen ingen Indflydelse paa F. Hvert Lag kaldes et »Skifte«. Ere Stenene lagte med den lange Side efter Murens Længderetning, kaldes de »Løbere«, *a* i Fig. 3,

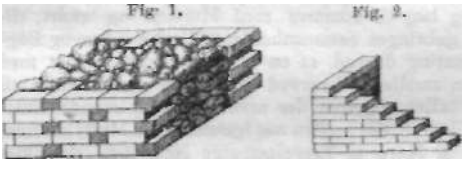

Munkeforbandt. Skorstensforbandt.

Pig. 3. Fig. 4.

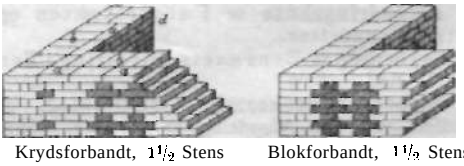

Krydsforbandt, $1\frac{1}{2}$ Stens Mur. Blokforbandt, $1\frac{1}{2}$ Stens Mur.

derimod »Bindere«, naar det modsatte er Tilfældet, *b* i Fig. 3. Fugerne mellem to Skifter kaldes »Længde- eller Lagerfuger« og de lodrette »Stødfuger«. Ufravigelig Regel er, at Stødfugerne i to paafølgende Skifter ikke maa træffe hinanden, og at F. er skærende, d. v. s. at dette Princip ogsaa er gennemført igennem hele Murtykkelsen, se Fig. 3. og 4.

De paa fri Haand, lod- og vandret opmurede Hjørner paa en Bygning, de egentlige Rettesnore

for Murenes Opførelse, »aftrappes« op efter med en Binders halve Bredde for hvert Skifte, naar den nærmest liggende Aabning er længere borte, men mures lodrette, *d* Fig. 3, naar Afstanden kun er ringe. Denne Aftrapning er nødvendig, for at den senere Udmuring kan komme i F. med Hjørnet. Det ældste F. er Munkeforbandtet, andensteds kaldet det gotiske eller polske F., se Fig. 1. Dette Murværk, i hvilket enkeltvis een, i Reglen to, sjældnere flere Løbere ere murede mellem to Bindere, er egentlig kun en Skal, der udvendig er opført, for at holde paa det indvendig i disse tykke Mure anbragte Fyldværk, der bestaar af Kampe-, Fraad- eller Tufsten og Murbrokker, som i bedste Tilfælde ere helt omgivne af Kalkmørtel og tætte, men ofte temmelig løse henlagte. I den omtrent 500 Aar gamle Ruin af Duborg Slot ved Flensborg, der er omtrent $2^1/_2$ M. tyk, er der med en lille indbyrdes Afstand anbragt to og to Bindere, der sandsynligvis gaa $1^1/_2$ å 2 Stenlængder ind i Fylden, der her er blandet med en Mørtel, som nu næsten er lige saa haard som Murstenene. Denne Mur, der i omtrent 150 Aar har været berøvet sin Murskal, staar endnu saa ret, som den Dag den opførtes.

Skorstensforbandt har en Mur, som er opført af $^1/_2$ Sten, særlig i Skorstene, men ogsaa i Skillerum, Fig. 2. — Krydsforbandt, Fig. 3, med vekslende Binder- og Løberskifter, er det mest brugelige. De Kors, adskilte ved et Løberskifte, som dette F. viser udvendig, opstaar derved, at der i hver andet Løberskifte ved Hjørnet indsættes $^1/_2$ Sten. — I Blokforbandt, Fig. 4, udelades den $^1/_2$ Sten ved Hjørnet, saa at alle Løbere udvendig ligge lodret over hinanden.

Ovenstaaende almindelige Regler gælde ogsaa for Mure opførte af hugne Kvadre. Da disse Kvadre i Reglen kun opstilles som en ydre Skal og bag til udmures med Mursten og andet, tilvejebringes Sammenholdet mellem Kvadre og Bagmuring derved, at en bredere stadig veksler med en smallere, hvorved Bagmuren fæstes nøje til Skallen, ligesom der anbringes et passende Antal Bindere, der næsten naa igennem hele Murtykkelsen. Ved Mure af uregelmæssige Natursten, der ikke kunne faa regelmæssig F., anvendes ovennævnte Principper, lempede efter Raamaterialet. *J. F.*

Forbedringsanstalter se Tvangsopdragelse.

Forbedringshuse se Fængselsvæsen og Straffeanstalter.

Forbening se Benvævets Udvikling i Ben 2), II Bd., S. 827.

Forberedelseseksamen, almindelig, er indført ved kgl. Anordning af 30. Aug. 1881, jfr. kgl. Anordning af I. Marts 1895, som Afslutning paa Realundervisningen i danske Skoler, og afholdes ved Skolerne eller for en særlig Eksamenskommission med Drenge paa mindst 15, Kvinder paa mindst 17 Aar. F. omfatter Prøver i mundtlig Dansk, skriftlig og mundtlig Engelsk, Tysk, Fransk (ikke obligatorisk), Historie, Geografi, Naturhistorie, Naturlære, skriftlig og mundtlig Geometri, Regning, skriftlig og mundtlig Aritmetik, og der gives en Karakter for Orden ved skriftlige Arbejder. Den giver Adgang til at indstille sig til Adgangseksamen ved polyteknisk Læreanstalt, til Tandlægeeksamen og farmaceutisk Eksamen, til forskellige Eksaminer ved Landbohøjskolen (som Dyrlæge-, Landinspektør- o. s. v.) og til den juridiske Fællesprøve. *Cl. W.*

Forberedelseshugst kaldes i Skovbruget en saadan Hugst, som staar paa Overgangen mellem Udhugning og Foryngelseshugst, idet Slutningen brydes stærkere end ved Udhugning, men dog ikke stærkere, end at den om fornødent kan indtræde igen. Hensigten med F. er at forberede den kommende Foryngelse af Afdelingen ved at give Træerne større Krone, saa de bære rigeligere Frø, ved at give dem større Rodrum, saa de kunne staa bedre fast, naar de stilles lyst, eller ved at bringe mere Lys ned paa Jorden, saa et for tykt Løvlag formulder hurtigere. Ved F. fjerner man ofte tillige saadanne indblandede Træarter, af hvilke man ikke ønsker Opvækst ved Foryngelsen, eller som ikke egne til at være Overstandere. En F. maa som Regel føres mellem nogle faa og indtil 15 Aar før Foryngelsen; Faren ved den er, at der kan komme Græs og andet Ukrudt frem paa Afdelingen som Følge af det rigeligere Lys, der naar Jordbunden. *C. V. P.*

Forbes [få!ɘbz], Archibald, engelsk Journalist, er født 1838 i Skotland. Efter at have studeret ved Universitetet i Aberdeen gjorde han i flere Aar Tjeneste ved *Royal Dragoons.* Hans militære Indsigt kom ham til god Nytte, da han, begyndende sin journalistiske Bane som Specialkorrespondent for »The Daily News«, fulgte den tyske Armé under det fransk-tyske Felttog. I det følgende Tiaar var F. uafladelig paa Farten, idet han, sædvanligvis som »Daily News«'es Korrespondent, deltog i de fleste Krige og var til Stede ved vigtigere Begivenheder i og uden for Europa. Under Hungersnøden i Indien 1874 besøgte han dette Land og opholdt sig derefter i Spanien under Borgerkrigen. Han fulgte Prinsen af Wales paa dennes Tur til Indien 1875—76. Sommeren og Efteraaret 1876 var han i Serbien og var til Stede ved alle de store Slag under Krigen. Det følgende Aar fulgte han den russiske Hær under det russisk-tyrkiske Felttog og var Øjenvidne til alle denne Krigs Hovedtræfninger. 1878 var han først paa Cypern, senere samme Aar atter i Indien og Afghanistan, hvorfra han pludselig kaldtes til Sydafrika for som Korrespondent at skildre Krigsbegivenhederne i Zululand. Efter Slaget ved Ulundi udførte han sit Mesterstykke som Korrespondent, idet han red uafbrudt 120 eng. Mil gennem øde Egne til den nærmeste Telegrafstation paa Grænsen af Natal, hvorfra han sendte sin Beretning om Slaget, der naaede England før nogen anden Meddelelse og oplæstes under stort Bifald i Parlamentet. Som Krigskorrespondent udmærker F. sig ved sin militære Kyndighed, en overordentlig Raskhed og en livlig Stil. Om sine Oplevelser har F. holdt stærkt besøgte Foredrag i Storbritannien, Amerika og Australien. Af hans talrige Skrifter (de fleste af hans Korrespondancer ere udgivne i Bogform) nævnes følgende: »My Experiences of the Franco-German War« [2 Bd., 1871]; »Chinese Gordon: a history« [1885]; »Life of the Emperor William of Germany« [1888]; »Memories and Studies of War and Peace« [1895, overs. paa Svensk i »En krigskorrespondents minnen«, Stockholm 1896]. *K. F.*

ForbeS få!ɘbz], A. Stanhope, engelsk Maler,

er født 1858 i Dulwich (London). Han hører, knyttet til Newlyn-Skolen, blandt de engelske Malere, der stærkest, men selvstændig, have antaget det moderne franske realistiske Friluftsmaleris Program. Han blev ogsaa, efter at have modtaget sin første Undervisning paa London's Akademi, uddannet fra 1881 i Paris af Bonnat. Til hans dygtigste og bedst kendte Arbejder høre »Skaal for Bruden« [1889] og det 1894 paa Salonen udstillede »Forgeant un ancre« (en Forherligelse af Arbejdet i en Smeds muskelkraftige Skikkelse; i Luxembourg-Gal. i Paris); i en Del af sine Billeder skildrer han Fiskerlivet. 1896 udstillede han »Den ny Kalv«. Hans Hustru maler ogsaa. *A. Hk.*

Forbes [få!əbz], 1) Edward, berømt engelsk Naturforsker, født i Douglas paa Øen Man 12. Febr. 1815, død i Edinburgh 18. Novbr. 1854. Han studerede Naturvidenskab i Edinburgh og foretog 1833 en Rejse i Norge, som han kort efter beskrev i: »Notes of a natural history tour in Xorway«. Han studerede derpaa nogle Aar i Udlandet særlig i Paris og besøgte i naturhistorisk Øjemed Nordafrika; fra denne Tur stammer hans Afhandling »On the mollusca of Algier«, hvortil »Malacologia Monensis« [London 1838] slutter sig. 1837—38 opholdt han sig paa ny ved Edinburgh Universitet, hvor han samtidig med at sætte megen Kraft ind paa sine Studier ivrig deltog i Sportslivet, — han var saaledes et fremragende Medlem af en Sneboldklub — og delvis ledede Studenternes Kampe mod Edinburgh's brutale Politi og spidsborgerlige Magistrat, hvilke Kampe han besang i en Samling Viser »The University Snowdrop«. 1838 gjorde han en overordentlig vellykket naturhistorisk Ekskursion gennem Østerrig, hvor han samlede ca. 3,000 Plantearter og gjorde en Række zoologiske Iagttagelser. Hjemkommen herfra kastede han sig over Studiet af Havets Organismer, og 1841 udkom den med megen Ros modtagne »History of British starfishes«. Han var en af de første, der benyttede Slæbenettet til Undersøgelser paa større Havdybder, og vandt herved gode Resultater, i Særdeleshed paa en Rejse gennem Middelhavet til Farvandene omkring Lilleasien (»Report on the Mollusca and Radiata of the Ægean sea« [1843]). Under sit Ophold i Syrien og tilgrænsende Lande gjorde han baade naturhistoriske, geologiske og arkæologiske Undersøgelser, som han beskrev i: »Travels in Lycia, Milyas and Cibyratis« [2 Bd., London 1847]. Han beklædte forskellige Lærerpladser, til Slutningen som Professor i Naturhistorie ved Universitetet i Edinburgh, 1852 blev han valgt til Præsident for *Geologicai Society* i London. Hans Virksomhed som Palæontolog satte bl. a. Frugt i Arbejdet »Description of fossil Invertebrates from South-India« [London 1846], og som Geolog og Palæontolog deltog han i den af De la Béche ledede geologiske Undersøgelse af England. I denne Institutions Skrifter har han offentliggjort forskellige Afhandlinger vedrørende forskellige naturhistoriske Forhold, ligesom han ogsaa har udgivet geologiske Kort over England og hele Europa, særlig med de ved hans Havundersøgelser vundne zoologiske Erfaringer anvendte i palæontologisk Henseende. Efter hans Død udgaves hans »Natural history of European seas« [London 1854]. (Litt.: Wilson og Geikie, *Memoir of Edward Forbes* [Edinburgh 1861]). *K. R.*

2) David, engelsk Bjærgmand og Geolog, ovenn.'s Broder, født i Douglas paa Øen Man 21. Oktbr. 1825, død i London 5. Decbr. 1876. Han studerede først Matematik, Kemi og Metallurgi i Edinburgh og ledsagede derpaa den rige engelske Grubeejer Brooke-Evans til Norge, hvor F. 1846 blev Direktør for det store engelske Minekompagni, der udnyttede Espedalens Nikkelværk, hvoraf han senere var Medejer, indtil det nedlagdes 1856. Derefter bosatte han sig i Kragerø og lod optage Apatitgruber der i Omegnen. 1859 indtraadte han i det rige Firma Evans & Aikin i Birmingham, der navnlig havde kastet sig over Nikkelproduktionen. Som praktisk Bjærgmand foretog han en Mængde Rejser i Europa, Asien, Afrika og Amerika, hvorved han tillige havde Lejlighed til at gøre geologiske Iagttagelser, som han har offentliggjort i en lang Række Artikler i engelske og norske geologiske, kemiske og tekniske Tidsskrifter. Han var en af de første, som benyttede Mikroskopet ved Bjærgartsundersøgelser, og havde megen Øvelse i Brugen af Blæsrøret, hvorom han skrev: »The application of the blowpipe to the quantitative determination or Essay of certain minerals«. Af hans andre Arbejder kunne anføres »On Aerolithes from the coast of Greenland« i »Quarterly Journ. of the geol. Society« [1872], »On the Causes producing foliation in rocks; and on some observed cases of foliated structure in Norway and Scotland« [11. Bd., smst. 1853], »On the composition and metallurgy of some Norwegian iron ores« [i »Chemical News« 1867 og 1868], »Mineralogiske Iagttagelser omkring Arendal og Kragerø« [sammen med Tellef Dahll i »Nyt Mag. f. Naturvid.«, VIII og IX]. (Litt.: *Dictionary of National Biography*; »Norsk Forf.-Leks«, II). *K. R.*

Forbes [få!əbz], Edwin, amerikansk Maler, er født 1839 i New York. Han studerede først Dyrmaleriet (under A. Tait), men gjorde senere, efter Udbrudet af Borgerkrigen, da han gik til Potomac-Armeen, Krigsbilledet til sit særlige Fag. Hans Maleri fra Kampene 5.—7. Maj 1864 vakte betydelig Opsigt i New York. En Samling Raderinger og Skitser med Fremstillinger af Krigsscener, udstillede 1876, priskronedes og opbevares nu i Washington's Krigsministerium. I den senere Tid har han igen vendt sig mere mod det fredelige Dyr- og Landskabsmaleri; har ogsaa fremi bragt en Del Originalraderinger. *A. Hk.*

Forbes [få!əbz], Henry, engelsk rejsende, er født 30. Jan. 1851 i Dumblade i Skotland. Efter i sin Ungdom at have studeret Naturvidenskaberne foretog han 1878—83 en stor Rejse til de ostindiske Øer (Java, Sumatra, Timor og Timorlaut), hvis botaniske Forhold han særlig undersøgte. 1885 og 1886 har han gjort Forsøg paa at trænge ind i den britiske Del af Ny-j Guinea, og skønt han begge Gange er bleven nødt til at vende om uden at naa igennem Øen, er han dog naaet længere end nogen Europæer tidligere. Af hans Skrifter fremhæves »A naturalists wanderings in the Eastern Archipelago« [London 1885], »Three months exploration in the Tenimber Islands or Timor Laut« [1884], »Progress of an expedition to New-Guinea« [1886]. *C.A.*

Forbes [få'ɔbz], James David, engelsk Geolog, født 20. Apr. 1809 i Bolington ved Edinburgh, død 31. Decbr. 1868 i Clifton. Han studerede Naturvidenskaben, blev 1832 Medlem af *Royal Society of London* og 1833 Professor i *Natural philosophy* ved Universitetet i Edinburgh. Her holdt han Forelæsninger over Emner hentede fra alle Naturvidenskabens forskellige Grene. Han arbejdede, ikke sjælden med betydeligt Held, baade som Fysiker, Astronom og Geolog. Han opdagede saaledes Polarisationsfænomenerne hos Varmestraalerne, undersøgte Jærnets Varmeledningsevne og studerede Solstraalernes Indflydelse paa Jordens Atmosfære. Som Geolog undersøgte han særlig Gletscherfænomenet ved idelige Rejser i de lange Universitetsferier. Af denne Art Arbejder kunne navnlig fremhæves: »Norway and its glaciers« [London 1858], »Illustrations of the viscous theory of glacier motion« (»Philosophical Transact.«, 1845], »Papers on the theory of glaciers« [London 1858], »Experiments on the temperature of the earth« [Edinburgh 1846]. Blandt hans talrige Rejsebeskrivelser kan fremhæves »Travels through the Alps of Savoy« [London 1853]. Han var en overordentlig frugtbar Forfatter, der ved sin Død havde naaet at fuldføre ca. 150 forskellige Afhandlinger. (Litt.: Shairp, *Life and Lectures of J. D. F.* [Lond. 1873]). *K. R.*

Forbesit, et hvidgraat Mineral fra Atacama i Chile, opkaldt efter ovenn. David Forbes, bestaar af vandholdig arsensur Nikkel og Kobalt. *N. V. U.*

Forbin [fårbæ'], Claude de, fransk Søhelt, født 6. Maj 1656, død 4. Marts 1733. F., der kom til Søs i en meget ung Alder, tjente sig efterhaanden op til Eskadrechef. Under Grev d'Estrées begyndte han sin Krigerbane i de nordamerikanske Farvande. 1683 deltog han i Alger's Bombardement. To Aar senere sendtes han i et Gesandtskab til Kongen af Siam; hos denne tog han Tjeneste som Admiral og General og forblev her et Par Aar. Da Frankrig imidlertid 1689 blev indviklet i Krig med England, ilede F. hjem og traadte paa ny ind i den franske Marine. Sammen med den berømte Jean Bart havde han s. A. en morderisk Kamp at bestaa i Kanalen; de Franske maatte her bukke under, baade F. og Jean Bart overgave sig; de førtes som Fanger til Plymouth; men flygtede kort efter hjem. 1690 virkede han med Tourville og Jean Bart mod Hollænderne, der nu ogsaa vare blevne Frankrig's Fjender, og for hvem disse tre dumdristige Sømænd bleve en sand Skræk. I det store Søslag ved la Hogue deltog F. under Tourville, der med 44 Skibe angreb den dobbelt saa stærke forenede engelsk-hollandske Flaade. Franskmændene trak her det korteste Straa, men ved sin overlegne Sømandsdygtighed lykkedes det dog F. at frelse sig med en Del af Flaaden. 1693 tog han ved Lagos virksom Del i Englændernes Nederlag, ligesom han under Grev d'Estrées hjalp med ved Barcelona's Erobring. I Begyndelsen af den spanske Arvefølgekrig optraadte F. med meget Held i Adriaterhavet; senere (1706—07) bemægtigede han sig ved Downs sammen med en anden fransk Søhelt, Duguay-Trouin, en værdifuld engelsk Konvoi. Han stilledes derefter i Spidsen for en Eskadre, som skulde overføre Prætendenten Jakob Stuart til Skotland; han naaede vel ikke Maalet, men førte dog Ekspeditionen velbeholden hjem, trods Englændernes Modstand. Efter denne Ekspedition trak F. sig tilbage fra aktiv Tjeneste. Sine sidste Aar anvendte han til at skrive sine Memoirer, der senere have faaet en betydelig historisk Interesse. Sammen med Tourville, Duguay-Trouin og Jean Bart danner F. et Firkløver af Søhelte, der have hævet den franske Marines Anseelse til den højeste Tinde, den nogen Sinde har naaet. *C. L. TV.*

Forbin [fårbæ'], Louis Nicolas Auguste, Greve af, fransk Maler og Forfatter, født 19. Aug. 1777 paa Slottet La Roque d'Antheron (Bouches-du-Rhone), død 23. Febr. 1841 i Paris. Datidens Krigerliv drog ogsaa ham til sig, han deltog i Belejringen af Toulon, var fra 1803 med i Felttog til Tyskland, Portugal og Spanien. Forinden havde han studeret Kunst i David's Atelier, han fortsatte sine Kunststudier i Rom 1809—14, blev derefter Direktør ved de kgl. Samlinger i Frankrig og fik i sin Stilling, fra 1821 som tilsynshavende med Landets Kunstfrembringelser og Mindesmærker, Lejlighed til at fremme Interessen for ældre Kunst og værne om unge Talenter. Som Maler har han Interesse mindre ved sine Værkers indre Lødighed end ved den Tendens, han sammen med sin Ven og sit Forbillede Granet bragte ind i Kunsten: den æstetiske Sværmen for Middelalderens og Renaissancens Arkitektur og Kultur, der faldt saa godt i Traad med det ny politiske Regimentes Søgen bort fra Nutiden. Med ikke ringe, men temmelig let købt Effekt: grelle Belysninger og andet romantisk Apparat, fremstillede han historiske og novellistiske Begivenheder i virkningsfulde arkitektoniske Omgivelser. Efter en Rejse til Orienten fik hans romantiske Sans Næring i Fremstillingen af Ruiner fra disse eventyrlige Egne. Bekendte Billeder: »Vesuv's Udbrud«, »Nonne i Inkvisitionens Fængsel«, i Louvre: »Det indre af et Kloster«, m. fl. F. var ogsaa en ret produktiv Forfatter: »Voyage dans le Levant en 1817 et 1818« [1819], »Souvenirs de la Sicile« [1823], »Un mois à Venise* [1824—25]; desuden Vaudevillen »Sterne, ou le voyage sentimental« og Romanen »Charles Barimore« [Paris 1810]. *A. Hk.*

Forbindelser, 1) aromatiske, d. s. s. Benzolderivater.

2) kemiske. En kemisk Forbindelse er en saadan, der er dannet af de Grundstoffer, som indtræde i F., efter bestemte Vægtforhold, der for den samme F. altid ere de samme. F. ledsages af en Varmetoning, som i Reglen er en Varmeudvikling; efter at den kemiske F. er dannet, kunne de deri indtraadte Grundstoffer ikke kendes med deres oprindelige Egenskaber. De Love, hvorefter Grundstofferne træde sammen til kemiske F., omtales under Grundstof. *O. C.*

3) (milit.) se Kommunikationer.

Forbindelsesvarme d. s. s. Dannelsesvarmen for den kemiske Forbindelse, hvorved forstaas Varmetoningen ved Forbindelsens Dannelse af dens enkelte Bestanddele. Se i øvrigt Termokemi og Varmetoning. *O. C.*

Forbinding (lat. *deligatio, vinctura*) benyttes dels om den Handling at forbinde (i saa Tilfælde synonymt med Bandagering), dels om det færdig anlagte Apparat af Forbindingsstykker; i sidste Tilfælde er F. omtrent synonym med Bandage,

som dog ofte anvendes særligt i Betydningen af mekaniske Midler, anlagte til Støtte for en Legemsdel, og i denne Betydning af Bandage kan man ikke anvende Ordet F. — En F. har det Formaal at beskytte et Saar eller et Benbrud eller lignende Læsion mod udvendigfra kommende skadelige Indvirkninger og i det hele give det syge Sted de gunstigst mulige Betingelser for Helbredelse. Til F. af Saar anvendtes i tidligere Tid forskellige Salver, der udsmurte paa Linned anbragtes paa Saaret og fastholdtes ved Bind anlagte efter forskellige Regler. Efter Indførelse af Antiseptikken (s. d.) har man ved F. væsentlig at sørge for, at Saaret kun dækkes med infektionsfri Stoffer, af hvilke man desuden fordrer, at de skulle være i Stand til at opsuge Afsondringerne fra Saaret (se i øvrigt Forbindingsstoffer). Undertiden er det ogsaa vigtigt, at F. anlægges paa Saaret med et vist Tryk (Kompressionsforbinding) for at hindre Blødning eller af andre Grunde. Den tidligste antiseptiske F. (Lister) var en Okklusionsforbinding, hvorved Luften udelukkedes fra Saaret, der herved blev holdt fugtigt. Men nu anvendes som Regel tørre og tørrende F., hvor Luften filtreres gennem de porøse Forbindingsstykker, men i øvrigt har Adgang til Saaret. — Dog anvendes ogsaa ved visse Tilfælde, f. Eks. Suppurationer, fugtig F. (Omslag), og ved kroniske Saar anvendes ofte Salver med forskellige Stoffer, der antages at have en »helende« Indvirkning paa Saaret. — Ved Benbrud anvendes for at holde Enderne af den brækkede Knogle i rigtig Stilling F. med Skinner af Pap, Træ, Blik, Metaltraad (Immobiliseringsforbinding ell. -bandage), der fastholdes ved Bind, som undertiden kunne være imprægnerede med et eller andet stivnende og klistrende Stof (se Forbindingsstoffer); under Skinnerne anbringes undertiden kun et tyndt Lag Tøj, en Strømpe e. l. Til andre Tider anbringes et tykt Lag Bomuld eller Vat under Skinnerne for at lade Trykket være mere jævnt fordelt. — Undertiden er det ved Benbrud — og i øvrigt ved flere andre Sygdomme — af Fordel at udøve et Træk paa det afficerede Lem. I saa Fald anbringes en Ekstensionsforbinding, der gerne udføres paa den Maade, at en F. af Plasterstrimler og Bind om Ekstremiteten sættes i Forbindelse med Snore, der føres over een eller flere Trisser, og hvori ophænges Vægte af forskellig Størrelse. Et Apparat af denne Art kaldes under eet en Ekstensions- ell. Strækkebandage.

Et af de vigtigste Stykker i F. er Bindet (s. d.), hvis Anlæggelse foregaar efter ganske bestemt fastslaaede Regler. Ved de almindelige Bind af Bomuld, Uld, Linned tilstræbes det dels at holde andre Forbindingsstykker paa Plads, dels at udøve et vist Tryk paa den Del af Legemet, hvor Bindet anlægges. Ved Anlæggelsen af Bindene maa man sørge for et ensartet Tryk under Anlæggelsen. Den Maade, hvorpaa dette opnaas, er, at man har sit Bind oprullet i en fast Rulle; man begynder Anlægget paa Lemmerne ved disses ydre Ender og stiger i rundt løbende Spiralture op mod Kroppen, idet man sørger for at hver ny Tur dækker en Del af den foregaaende. Hvor Lemmet har en regelmæssig cylindrisk Form, anlægges Bindet i simpelt rundt løbende Ture (Cirkelture); hvor der er Kegleform, maa man for at faa det til at slutte nøje gøre en Omdrejning af Bindet for hver Tur (Renversé), og hvor der er mere uregelmæssige Former, benytter man Anlæggelsen i 8-Talsture eller »Aks« (Spika), saaledes ved Fod, Haand, Hofte, Skulder. — Foruden disse almindelige Bind (ogsaa kaldet Rullebind) fastholdes F. ofte med Tørklæder; det er almindeligvis trekantede Tørklæder, som her benyttes, dels sammenlagte som Halsklæder; denne Form anvendes meget ved F. paa Hoved og Lemmer; ved F. paa Kroppen anvendes derimod oftere det trekantede Tørklæde i udfoldet Tilstand. Som Armklæde eller Mitella anvendes det trekantede Tørklæde ofte for at støtte en syg Arm og hindre den i at hænge ned. Bandage kan som omtalt være synonym med F., men kan ogsaa benyttes i den særlige Betydning, hvor der er Tale om mekaniske Apparater til Støtte for Krop eller Lemmer, og fremdeles hvor der er Tale om et fra Bandagistens Side færdig lavet mere eller mindre sammensat Forbindingsstykke. Imellem de mest anvendte Bandager (i særlig Forstand) maa nævnes Bracherium eller Brokbaand (s. d.), Opbærebindet (Suspensoriet) til Løftning af »Pungen« ved Sygdom i Testiklerne; Rygbandagerne, der anvendes ved talrige Former af Rygradslidelser, ere dannede af Gipsbind (Sayres Gipstrøje), dels dannes de som Korsetter af forskellige Materialier, Filtkorset, Lærderkorset, Spaankorset, Staalfjederkorset (f. Eks. Nyrop's). Ligeledes kunne Hoftebandager dannes dels af Gipsbind, Appreturbind og vore almindelige Skinnematerialier (se Skinner), dels af de samme Materialier, hvoraf Korsetterne dannes; ved al Anvendelse af Bandager af disse sidste Materialier er man henvist til Hjælp af Bandagisterne, medens Bandager anlagte af Bind i Forbindelse med ovennævnte Skinner kunne anlægges af Lægen selv og derfor egne sig ganske særlig for Læger, der bo langt fra større Stæder. *E. A. T.*

Forbindingsstoffer (eller Forbindstoffer) kalder man alle de forskellige af Lægerne til Forbinding anvendte Materialier i halv eller hel præpareret Form. Oprindelig har Ordet kun været anvendt om de rent stofmæssig optrædende Sager, Gaze, Bomuld, Træuld, Katgut, Silke eta, men efterhaanden er F. gaaet over til i Grunden at betyde Forbindingsgenstande, idet man har taget alt det med, som sælges af Forhandlerne af F. Vi kunne ikke indlade os paa nogen Opregning af de utallige Sager, der nutildags komme ind under Begrebet F. I Alm. anvendes til Saarforbinding fine Bomuldstøjer (Gaze, Mol), Bomuld i fint renset Form, dels affedtet (vandsugende), dels upræpareret. Desuden anvendes af en Del Kirurger forskellige vædskeindsugende Stoffer, Træuld (en Form af Cellulose), Tørvemos (Sfagnum) o. fl.; alle disse Genstande bør for at være tjenlige for Saarforbinding gennemgaa en Sterilisering, hvor man tidligere altid benyttede Imprægnering med antiseptiske Stoffer (s. d.), men nu næsten udelukkende benytter stærk Ophedning (Dampsterilisering); dog benyttes fremdeles Imprægnering af og til, saasom med Jodoform, Borsyre m. fl. — Ved Siden af de nævnte Hovedstoffer er der at nævne Charpi (s. d.), gammelt Linned, Bind. — Uegentlig henregnes til F. de Sager, hvormed man underbinder Pulsaarer og sammensyr Saarene: Fishgut, Silke, Katgut; fremdeles indgaa under Begrebet F. for-

skellige Gummistoffer, Guttaperkapapir, Skinner af forskellige Materialier o. l. *E. A. T.*

Forbjærg kaldes sædvanlig særlig iøjnefaldende, høje Kystfremspring, navnlig saadanne, der betegne Landmassers yderste Fremspring mod de forskellige Verdenshjørner, og som af denne Grund ogsaa for Skibsfarten ere vigtige Anduvningspunkter og derfor hyppig, i hvert Tilfælde i mere befærdede Farvande, bære vigtige Fyr, Signatstationer etc. Visse F. (det gode Haabs F., i Kap Horn etc.) have navnlig fra de store Opdagelsers Tider vundet særlig historiske Navne, fordi deres Omsejling blev vigtige Mærkepæle i Datidens geografiske Forskning. *H. L.*

Forblad (*bracteola*; bot.) kaldes det eller de første Blade paa et Sideskud. Paa de vegetative Sideskud betegnes de ofte Knopkimbladene. Hos de tokimbladede Vækster er der, ogsaa for Blomsternes Vedkommende, som Regel 2 F.; det ene, α, anlægges i Reglen før det andet, β, men dette sidste er som oftest det største, og det samme gælder om Knoppen i dets Aksel, om en saadan dannes. Tillige er det en morfologisk Regel, at Knoppen i Akselen af F. (3 er antidrom (s. d.) med Moderaksen, medens F. α's er homodrom med denne. Paa Forgrening fra Forbladhjørnerne beror Uddannelsen af kvastformede Blomsterstande (se Gaffelkvast, Svikkel, Skrue). Hos enkimbladede Planter regner man kun eet F., og dette staar her altid ind mod Moderaksen og er, grundet paa Trykket mod denne, sædvanlig tydelig tvekølet; Græssernes »øvre Inderavne« samt Starslægtens *utriculus* ere specielle Eksempler paa F. i Blomsterstanden. Til F. slutte Blomstens ydre Blosterblade sig nu efter ganske bestemte Regler (Blomstens Tilslutning, se Blomst, S. 173), idet F.'s Tilstedeværelse, selv den rent potentielle, øver sin Indflydelsepaa det første Bioslerblads Stilling. For Blomsterregionens Vedkommende høre F. til de saakaldte »Højblade« (s. d.). I denne Egn af Planten indtræder undertiden det Tilfælde, at Skuddene ikke have andre Blade end F. (bortset fra Blomstens Blade), og da ere disse store og løvbladlignende (f. Eks. hos mange Natskygger, saasom Galnebærret), roedens de ellers netop udmærke sig ved at være smaa og forholdsvis uudviklede. *V. A. P.*

Forblyning, 1) Overtrækning af et andet Metal med Bly for at beskytte det mod Indvirkning af visse Kemikalier, navnlig Svovlsyre; Overtrækning med Bly ad galvanisk Vej er uden praktisk Betydning. F. foregaar hyppigst paa Jærn, som renses, opvarmes og dyppes ned i det med Klorzink bedækkede smeltede Bly. Til F. kan ogsaa anvendes Haardtbly og en Legering af 15 Dele Bly, 3 Dele Tin, I Del Kobber og 1 Del Antimon. 2) Afsætning af Bly i Kanon- og Geværløb, som skyldes henholdsvis, at Spidsprojektilet, som de ældre preussiske, er bæltet med Bly, eller at Geværprojektilet er af Bly. F. kunde volde store Ulemper ikke alene ved at gøre Skydningen usikker, men, naar den var stærkt fremtrædende, ved at gøre Vaabenet ubrugeligt. I de moderne Vaaben, hvor man til Kanonerne anvender kobberbæltede Projektiler og til Geværer Projektiler med Kappe af Staal, Kobber eller Nikkellegering — navnlig 20 p. Ct. Nikkel, 80 p. Ct. Kobber — forekommer F. ikke mere. *F. W.*

Forblødning, Blødning, der fører til Døden (se Blødning).

Forbodme se Bodmeri.

ForbonnaiS [fårbånæ'], Francois Véron-Duverger, Sieur de, fransk økonomisk Forfatter, født 3. Oktbr. 1722, død 20. Septbr. 1800. Gennem sin Fader, en rig Fabrikant, og en Onkel, der var en betydelig Skibsreder, indviedes F. tidlig i det praktiske Forretningsliv; hans Opmærksomhed henledtes derved paa økonomiske Spørgsmaal og Finansvæsen. Hans Indsigt heri skaffede ham hurtig Indflydelse, og 1756 oprettedes der for ham en Post som Generalinspektør over Landets Møntvæsen. Hans selvstændige Anskuelser og oppositionelle Forslag til Finansreformer paadrog ham imidlertid Unaade og Tilsidesættelse. Desto bedre Tid fik han til at udfolde en omfangsrig Forfattervirksomhed. Af hans Skrifter opnaaede navnlig følgende Betydning: »Considérations sur les finances d'Espagne« [1753], »Elements du commerce« [2 Bd., 1754], hvoraf 2. Opl. udkom i Løbet af en Maaned (oversat til Engelsk, Tysk og Italiensk) — en Udvikling af Merkantilismens protektionistiske Handelsbalanceteori; gennem »Recherches et considérations sur les finances de France« [2 Bd., Bfde 1758], der giver værdifulde Bidrag til de franske Finansers Historie, befæstede han sit Ry. Et Resumé af hans Anskuelser foreligger i »Principes et observations économiques« [2 Bd., Amsterdam 1767], der er optrykt i Guillaumin's »Collection des principaux économistes«. *K. V. H.*

Forbrug. I Nationaløkonomien betegner F. ej alene den umiddelbare Fortæring eller det opslidende Brug, som f. Eks. af henholdsvis Fødemidler eller Klæder, men ogsaa enhver Anvendelse af et Stof, hvorved dette fuldstændig skifter Karakter og altsaa paa en Maade forsvinder som saadant, f. Eks. Spinding af Uld og Bomuld. I denne vide Betydning danner F. Udgangspunktet for alle økonomiske Bestræbelser, hvis Maal jo netop er at dække, tilfredsstille F. Med dette for Øje ledes saaledes hele Produktionen, hvis Art og Omfang søges bestemt ved forud Skønnende om F.'s Retning og Størrelse. I det moderne Samfund, hvor Erhvervsgrundlaget er den fri Konkurrence (s. d.), er der sørget for F.'s Dækning derigennem, at alle erhvervsdrivende ere gjorte privat og personlig interesserede i en fuldstændig Kappestrid om at komme først dertil og gøre det bedst (jfr. nærmere Driftsherre). Det nuværende System tenderer derfor let mod Overproduktion (s. d.), hvorimod under tidligere økonomiske Former det ofte kneb med F.'s hurtige og fuldkomne Tilfredsstillelse.

I fransk Nationaløkonomi gøres F. ofte til Genstand for en udførligere systematisk Behandling, hvorimod det i den øvrige økonomiske Litteratur naturlig behandles under Produktion (s. d.) og Omsætning (s. d.), hvilke økonomiske Virksomheder netop ogsaa i deres Forening intet andet Formaal have end Dækning af Samfundets F., og Spørgsmaalet om, hvorledes denne Dækning bedst kan tilvejebringes og bliver tilvejebragt, lader sig derfor ogsaa ad denne Vej fyldestgørende besvare.

Det vil let ses, at F. ikke falder sammen med de menneskelige Fornødenheder. Dette sidste er lige saa meget et fysiologisk, sanitært og moralsk

Begreb som et økonomisk, hvorimod man ved F. sigter til noget rent faktisk o: det virkelige Omfang, hvori Tilstedeværelsen af økonomiske Goder (Værdier) udkræves. *J. Sch.*

Forbrugsforeninger (Brugsforeninger). For Smaakaarsfolk er det kun muligt at foretage de nødvendige Husholdningsindkøb efterhaanden og i smaa Dele ad Gangen. Hvor der kun kan leves fra Haanden og i Munden, maa der ogsaa købes fra Dag til Dag, fra Maaltid til Maaltid, og stedse er det nødvendigt ved hvert enkelt Køb at udgive det mindst mulige Pengebeløb. Som Regel vil derfor det store overvejende Antal Forbrugeres daglige Forsyning med Livsfornødenheder tilfalde Detailhandelen. Den maa sørge for at have et passende Udvalg af Varer til Stede i bekvem Nærhed af Kundernes Boliger, den maa udveje og indpakke smaa Kvantiteter, i Alm. staa paa Pinde for Kunderne fra Morgen til Aften og ofte give Henstand med Betalingen. Denne tit ligefrem dræbende og næsten altid anstrengende Virksomhed, der desuden kræver Kapital (Kredit) og Kundskab, saavel til Varer som til Mennesker, maa selvfølgelig betales som Udførelsen af ethvert andet Samfundserhverv, og dette sker da naturligst gennem en Fordyrelse af Vareprisen, altsaa ved at Detaillisten forhøjer sine Indkøbspriser med et lille Tillæg. Den indbyrdes Konkurrence mellem Detaillisterne kan holde denne Varernes Fordyrelse nede paa et Niveau, som maaske kun levner de færreste handlende nævneværdig Fortjeneste, men under alle Omstændigheder vil Fordyrelsen altid være stor nok til at spille en Rolle i det store Antal Forbrugeres Husholdningsbudget. Hvis Forbrugerne med andre Ord kunde spare de Omkostninger, som udredes og maa udredes til Detailhandelen, saa vilde der herved for hver enkelt Familie kunne spares saa store Summer, at det i alt Fald for de smaa Indtægter vilde betyde en mærkbar Forøgelse af Købeevnen og derved af det hele økonomiske Velvære.

Det er denne Opgave, som F. søge at løse. Den til Grund liggende Tanke realiseres i sin Renhed, naar en Kreds af Forbrugere slutte sig sammen om i Fællesskab at indkøbe et Vareparti direkte hos Grossisten, eller endnu bedre: hos Producenten, for bagefter at fordele Varerne blandt sig efter hver enkelts Behov. De paagældende faa ikke alene derved Varerne til Engros-Pris i Stedet for til Detail-Pris — en Forskel, der bliver desto større, jo større Parti der kan indkøbes —, men de ville i Alm. ogsaa kunne sikre sig bedre Vægt og bedre Kvalitet, ligesom Forsendelsesomkostningerne paa det store Kvantum altid blive forholdsvis mindre. Paa den anden Side maa enten eet eller flere af den vedkommende Kreds's Medlemmer selv have Ulejligheden med Varernes Modtagelse, Udvejning og Fordeling, eller ogsaa maa der tages særlig lønnet Medhjælp hertil, hvorved det altsaa maa paases, at Udgifterne hertil ikke overskride de ved Købet indvundne Besparelser. Det er let at se, at der ad denne Vej aabnes Mulighed for, at ubemidlede Folk ved Sammenslutning kunne forbedre deres Kaar. Tanken er derfor sund og fra første Færd ogsaa forsøgt gennemført rent filantropisk. Saaledes dannede Biskoppen i Durham 1794 under en Dyrtid en F. for fattige Arbejdere. Han lod indforskrive Varer fra de store Grossister i London, solgte dem til omtrentlig Indkøbspris og fik dog paa Grund af den stærke Søgning af Medlemmer til Foreningen et Overskud, som anvendtes til at lindre Nøden. 1816 dannede Robert Owen (s. d.) en lignende F. for sine Arbejdere i New-Lanark, og derefter opstod der rundt om i England en Række lignende Sammenslutninger, der imidlertid bleve inddragne i den følgende Tids socialrevolutionære Bevægelser og som naturlig Følge deraf efterhaanden gik i Stykker.

Bestræbelsen for at danne F. tog imidlertid et helt nyt Opsving i England efter 1844, i hvilket Aar et Dusin fattige Vævere dannede den senere saa berømte *Rochdale Equitable Pioneer s Society*, der fra den nævnte ringe Begyndelse er vokset op til at omfatte Tusinder af Medlemmer og i Aarenes Løb allerede har opsparet henimod 1½ Mill. L. St. Disse Rochdale-Vævere sloge ind paa en hel ny Vej, idet Varerne vel indkøbtes en gros, men alligevel solgtes Medlemmerne til de i øvrigt i Detailhandelen gældende Priser, hvorved der altsaa fremkom et lignende Overskud som i en almindelig Detailforretning, voksende med Omsætningens Størrelse. Dette Overskud opsparedes, søgtes forrentet og blev godskrevet de enkelte Medlemmer i Forhold til Størrelsen af deres Indkøb. Dette sidste Moment havde den Hensigt og fik ogsaa den Virkning at knytte Medlemmerne saa fast til Foreningen, at de saa vidt muligt altid gjorde deres Indkøb gennem Foreningen. Efter dette Rochdale-System er der siden 1844 dannet over 1,100 Foreninger i England og flere Hundrede i Skotland. Den Arbejderbefolkniing, som er indtraadt i disse Foreninger, har herigennem opsparet betydelige Kapitaler, som dels ere komne dem direkte til gode gennem Udbetaling af Overskud, dels indirekte ved Dannelsen af Biblioteker, Opførelsen af Foreningsbygninger o. l. for de opsparede Fællesmidler. Det ligger imidlertid lige for, at den oprindelige og egentlige Mening og Hensigt med en F. her i Grunden er bleven forladt. I Stedet for at skaffe Smaakaarsfolk Adgang til billigst mulige Indkøb har man givet Medlemmerne Lejlighed til gennem Foretagelsen af billige Fællesindkøb at opspare Kapitaler, hvis Anvendelse lige saa vel kunne faa — og virkelig ogsaa faa — helt andre Anvendelser end den fra først af tilsigtede direkte og umiddelbare Forbedring af de paagældendes økonomiske Vilkaar.

I det saakaldte London-System, som navnlig har vundet Indpas i denne Stad og i Sydengland, er man vendt tilbage til den oprindelige Tanke: at skaffe Kunderne de bedst mulige Varer til de billigst mulige Priser, saaledes at den, der ikke har noget at undvære til Opsparing, fordi mange Munde skulle mættes, og Lønnen er knap, straks gennem sine Indkøb kan nyde godt af den Besparelse, som Selskabet sætter ham i Stand til at opnaa. Disse Associationer kunne saaledes opfattes som en Slags Handelsforetagender paa Andele, hvor man ved Hjælp af den Kapital, som selve Kunderne indskyde, sørger for ved store direkte Indkøb at skaffe dem deres Vareforsyning til de billigst mulige Priser. Naar der i disse Foreninger fremkommer et Overskud, kan det altsaa kun blive derigennem, at der ved Foretagendets fortræffelige kommercielle Ledelse skaffes saa gode

og saa prisbillige Varer, at Kundekredsen og dennes Forbrug vokser i et Omfang, hvorved der muliggøres en hyppig Omsætning af hele Forretningskapitalen. Medlemmerne opnaa saaledes i gunstige Tilfælde baade straks at faa deres Indkøb til mere end almindelig billige Priser og siden at faa en passende Andel i den paa normal Forretningsvis fremkomne Fortjeneste, der saaledes i Stedet for som ved Stormagasinerne at komme nogle faa til gode spredes i vide Kredse.

Begge Systemer have det Fortrin uvægerligt at forlange kontant Betaling og derved fri deres Medlemmer fra Fristelsen til at leve over Evne og komme i Gæld. Alene derved have sikkert de engelske F. stiftet overordentlig megen Nytte. — Om Størrelsen, Antallet og den økonomiske Betydning af de engelske F. se i øvrigt Store, om de nordiske og tyske F. se Husholdningsforeninger, Rabatforeninger og Indkøbsforeninger. *J. Sch.*

Forbrugsgods er Betegnelsen i Marinen paa saadanne Genstande, som paa Togtet daglig eller dog jævnlig forbruges: f. Eks. Sæbe, Kul, Olie, Tovværk *o. m. a.*, i Modsætning til Inventarie- eller Udlaansgods, som under normale Forhold vel bruges, men ikke forbruges. *C. L. W.*

Forbrugsskat se Skatter.

Forbrugssukker, Konsumsukker, Sukker, der i Modsætning til Raasukker er saa vidt renset, at det uden yderligere Behandling kan gaa over i Konsumen. *K. M.*

Forbrydelse har i dansk Sprogbrug dels en videre, dels en snævrere Betydning. Tager man saaledes F. i videre Forstand, kan man kalde enhver strafbar Handling en F., medens man i modsat Fald ved F. kun forstaar de grovere strafbare Handlinger. Modsætningen til F. (i snævrere Forstand) danne Benævnelserne Forseelse og Overtrædelse, idet disse Benævnelser i alt Fald normalt kun bruges om de mindre grove strafbare Handlinger. *R. G.*

Forbryderasyler, Tilflugtssteder, hvor løsladte Forbrydere i en kortere Tid forplejes, indtil de faa lønnet Beskæftigelse. F. ere ved privat Initiativ oprettede i mange Byer i England, Amerika og Tyskland, men have som Regel ikke svaret til Øjemedet, at beskytte Forbryderne mod af Nød straks at falde tilbage til Forbrydelsen, idet de som oftest kun søges af de slette Elementer, der her finde Paaskud for Lediggang og Lejlighed til at stifte og forny farlige Bekendtskaber. Fængselskongressen i Rom (1885) udtalte sig derfor mod F., i hvis Sted Arbejdsanvisningskontorer nu som oftest benyttes. — I en anden Betydning benævnes F. saadanne Anstalter, hvori løsladte Forbrydere skulle uddannes til Haandværkere, Landarbejdere o. 1. Disse falde paa Landet sammen med Fattigkolonier (s. d.), der ogsaa staa aabne for trængende, løsladte Forbrydere; i Byerne have de sjælden haft Held med sig, undtagen F. for Kvinder, hvilke nu under forskellige Navne findes i de fleste store Byer. I Kjøbenhavn virker Lindevangshjemmet (s. d.) i det nævnte Øjemed ved at uddanne unge straffede Kvinder til Tjenestepiger o. 1. *A. Gl.*

Forbrydergalskab, en sygelig **Drift til at begaa** Forbrydelser, optrædende ved visse Former af Sindssygdom, især dem, man tidligere samlede under Navnet *Moral insanity.* *A. F.*

Forbryderkolonier se Deportation og Forbryderasyler.

Forbrydermennesket. Naar det i daglig Tale hedder, at en eller anden ser ud som en Forbryder, og naar man taler om fødte eller uforbederlige Forbrydere, for hvem det at overtræde Samfundets Love er en Naturnødvendighed, saa ligger der heri en Forestilling om, at Forbryderne have et vist ydre og indre Fællespræg, hvorved de adskille sig fra alle andre Mennesker. Denne ældgamle og almindelig udbredte Forestilling danner Grundlaget for Teorien om F., der allerede var fremme i Beg. af 19. Aarh., men først omkring 1880 blev fremsat i videnskabelig Form af den italienske Sindssygelæge Cesare Lombroso (s. d.), som i et større Værk (»L'uomo delinqvente« [Torino 1881]) og senere i en lang Række større og mindre Arbejder skildrede F. som en fra det normale Menneske afvigende Form, karakteriseret ved talrige anatomiske, fysiologiske og psykologiske Ejendommeligheder. Denne Teori blev i de følgende Aar yderligere udviklet ved Undersøgelser af talrige navnlig italienske lærde, som i det hele sluttede sig til Lombroso og med ham som Leder dannede den saakaldte ny, positivistiske eller antropologiske Skole i den italienske Retsvidenskab i Modsætning til den ældre, metafysiske eller individualistiske Skole, hvis Leder var Lucchini, og som holdt paa den begrebsmæssige Jurisprudens med den overleverede Opfattelse af Forbryderen som Lovovertræderen slet og ret. Under voldsomme Kampe mellem disse to Retninger udskilte en mindre Gruppe af besindige og kritiske Positivister sig som den saakaldte tredje Skole *(la terza scuola)*, der uden at bryde med Lombroso's Lære navnlig betonede det sociale Moment i Forbrydelsens Væsen. Medens det principielle i Lombroso's Teori er den rent deterministiske Opfattelse af Forbrydelsen som et fysiologisk Udslag af Forbryderens medfødte eller erhvervede Naturel, hævder den tredje Skole det sociale Moment som Betingelsen for, at hint fysiologiske Udslag af Forbryderens Naturel kan blive til en Forbrydelse; den Handling, som et moderne civiliseret Samfund betragter og behandler som en Forbrydelse, er det kun i Kraft af Samfundets Syn paa denne Handling; der eksisterer overhovedet ikke nogen Forbrydelse i og for sig, følgelig heller ikke noget F., men dette udelukker ikke, at Folk, der begaa Handlinger, som i et givet Samfund og paa en given Tid betragtes som Forbrydelser, kunne svare til Lombroso's Begreb F., som Skolen i det hele anerkender. De vigtigste Talsmænd for denne Opfattelse ere Lægen Colajanni og Juristerne Ferri og Garofalo. Uden for Italien sluttede navnlig den saakaldte Lyon-Skole med Retslægen Lacassagne i Spidsen og den af v. Lisst stiftede internationale kriminalistiske Forening sig til den tredje Skole, og de rene Lombrosister have efterhaanden tabt mere og mere Terrain, om man end erkender Betydningen af et fortsat antropologisk Studium af Forbryderne og endnu ved 19. Aarh.'s Slutning ikke helt har brudt med Lombroso's vidtgaaende Determinisme, uagtet hans antropologiske Karakteristik af F. helt igennem hviler

paa løse og overfladiske Undersøgelser. Lombroso's Kendskab til Forbryderverdenen er lige i saa ringe som hans kritiske Sans, og hans talrige Værker vrimle af de groveste Fejl og Misforstaaeiser. Naar hans Lære desuagtet har vakt en saa betydelig Opmærksomhed, er det, fordi den blev baaren frem af en glødende Iver og Interesse for j Sagen og slog ned i Samfundet paa en Tid, hvor j den stigende Interesse for human Behandling af Forbryderne mødtes med Kravene paa en effektiv Beskyttelse mod de samfundsfarligeElementer, der skøde frem af Tidens stærke sociale Bevægelser. Hertil kommer endvidere den Omstændighed, at Tanken om F. i og for sig er naturlig nok og stemmer godt med det tilvante Syn paa Forbryderen. At Teorien opstod i Italien, er nærmest en Følge i af, at store Partier af dette Lands Befolkning endnu i vore Dage har en Opfattelse af Forbrydelsens Begreb, der staar i den skarpeste Modsætning til den øvrige civiliserede Verdens. Dens positive Indhold indskrænker sig til den allerede ved Degenerationslæren fastslaaede Kendsgerning, at Individer, der ere arvelig disponerede til Forstyrrelser i Sjælelivet, ofte frembyde anatomiske Deformiteter. Dette er ogsaa Tilfældet med Forbrydere, fordi et ikke ringe Antal af disse tilhøre degenererede Slægter, men selv om enkelte af disse Deformiteter ere relativt hyppigere hos Forbryderen end hos andre Mennesker, er der dog ikke Tale om, at de optræde som Karakterer, der kunne sammenlignes med dem, der udmærke de forskellige Menneskeracer. Den videnskabelige Betydning, som Teorien om F. til Trods for dens store Svagheder ubestridelig har haft, ligger fornemmelig i den vækkende Indflydelse, den fik paa Studiet af Kriminalantropologien og da navnlig af Kriminalpsykologien. Heri ligger ogsaa dens praktiske Værdi, idet der næppe kan være Tvivl om, at et nøjere Kendskab til Forbrydelsens Psykologi med Tiden vil faa en ikke ringe Betydning som Grundlag for en rationel Behandling af Forbryderne. (Litt.: Talrige Specialafhandlinger i »Archivio di psichiatria« (Lombroso's Organ), »Rivista penale« (Lucchini), »Archives d'anthropologie criminelle« (Lacassaque), »Actes des congrès d'anthr. crim.« [Rom 1885, Paris 1889, Bruxelles 1892, Genève 1896]; se videre under Kriminalantropologi og Lombroso). *S. H.*

Forbrænder, et Skud, der ikke straks ved Hanens Nedslag gaar af, fordi Tændsatsen er mangelfuld eller den anvendte Krudtsort ikke tilstrækkelig let antændelig. F. kan ogsaa stamme fra, at Ammunitionen ved at henligge længe er bleven fugtig. Man skelner mellem korte F., der ere uden væsentlig Betydning for Skytten, og lange F., der genere meget under Skydningen og medføre, at Ammunitionen maa kasseres. — F. kan ogsaa undertiden stamme fra, at Hanen ikke slaar med tilstrækkelig Kraft, at Slagstiften er for kort eller ikke rammer Fænghætten centralt, eller at denne sidste ikke er sat tilstrækkelig dybt ned i sit Leje i Patronen. Ved de nyere Militærgeværer forekomme F. nu sjælden. *E. P.*

Forbrænding. Et Legeme siges at forbrænde, naar det indgaar i kemisk Forbindelse med et andet under Udvikling af Varme og som oftest af Lys. I snævrere Forstand forstaa vi ved Forbrænding de kulstofholdige Legemers Forening med Ilt (Surstof) under Varme- og Lysfænomen, saaledes som dette viser sig ved F. af alle vore Brændmaterialier og Belysningsstoffer, som alle indeholde Kulstof. Paa en lignende F. af kul- og brintholdige Forbindelser beror den dyriske Varme (se Aandedræt) og den langsomme F., hvorved Dyr og Planter efter Livsprocessens Ophør efterhaanden formulde for sluttelig helt at iltes til Kulsyre og Vand. Ved de to sidstnævnte Processer viser der sig kun Varmeudvikling uden ledsagende Lysfænomen.

Den Temperatur, hvorved et Stof bryder i Brand, kaldes dets Antændelsestemperatur; efter at Antændelsen har fundet Sted, stiger Temperaturen, indtil den naar vedkommende Stofs Forbrændingstemperatur. Saafremt Stoffets Antændelsestemperatur ligger ved eller under almindelig Temperatur, siges det at være selvantændeligt: det bryder i Brand i samme Øjeblik, som det kommer i Berøring med Luften. Et brændende Legeme vil slukkes, naar man berøver det saa megen Varme, at dets Temperatur synker under Antændelsestemperaturen; derfor slukkes glødende Kul snart, naar de anbringes paa en Metalplade; Vand slukker Ilden, fordi det bruger megen Varme til sin Fordampning og derved bringer det brændende Legemes Temperatur ned under Antændelsestemperaturen. Bortleder man Varmen fra en Flamme derved, at man i den anbringer et nogenlunde fint Metaltraadnet, da af køles den paa Grund af Nettets Varmeledningsevne saa stærkt, at F. ikke kan fortsættes over Nettet. Herpaa beror Konstruktionen af Davy's Sikkerhedslampe.

Ved F. af samme Vægtmængde af eet og samme Stof under Dannelse af de samme Produkter udvikles der altid den samme Mængde Varme, hvad enten F. foregaar hurtig eller langsomt; denne Varmemængde, beregnet paa en Vægtdel af Stoffet, kaldes Stoffets Forbrændingsvarme; naar I Gr. Kulstof forbrænder til Kulsyre, udvikles herved $8{,}080$ Varmeenheder (Kalorier) D: saa megen Varme, som er i Stand til at opvarme $8{,}080$ Vægtenheder Vand fra $0-1^0$; Kulstoffets Forbrændingsvarme er derfor $8{,}080$. Til Bestemmelse af Energiindholdet i organiske Forbindelser har man intet andet Middel end Bestemmelsen af Forbrændingsvarmen; denne kommer særlig i Betragtning ved de organiske Stoffers Anvendelse til tekniske eller fysiologiske Øjemed og spiller derfor en betydelig Rolle. Se i øvrigt Flamme og Termokemi. *O. C.*

Forbrænding kaldes i Lægevidenskaben den Paavirkning af Legemet, som fremkaldes ved høje Varmegrader, og som selvfølgelig bestaar i en mere eller mindre dybtgaaende Udtørring eller Tilintetgørelseaf Vævene. Efter Paavirkningens Natur og Dybde (navnlig det sidste Moment opstilles) plejer man at inddele F. i Grader. Den almindeligste Inddeling er i 3 Grader. 1. Grad opstaar, naar de Medier, der komme i Berøring med Legemet, kun have de lidt lavere Grader (omkring Kogepunktet), eller Paavirkningen kun j har været meget kort; endelig kan denne første Grad opstaa ved meget langvarig Indvirkning af Varmegrader, der ved kortere Indvirkning slet ikke bevirke F., f. Eks. ved Solstraaler. Første Grad bestaar i simpel Hudrødme og Svie af Huden. — Hvis de samme ikke overdrevent høje Varmegrader indvirke noget længere paa Legemet, op-

træder der noget stærkere Inflammationssymptomer, idet det kommer til en Udsvedning af Vædske mellem Hudens Læderlag og Overhuden; det kommer altsaa til Blæredannelse; dette er F.'s 2. Grad. De dannede Blærer kunne briste, og der dannes da et Saar, der dog plejer at hele hurtig, hvis da ikke F. dog er gaaet noget dybere. Denne Grad af F. er den hyppigste Form for Skoldningen med kogende Vand, naar dette indvirker i nogen Tid paa Huden. F. af 3. Grad ere alle de F., der ere stærkere end 2. Grad: de Former nemlig, hvor der virkelig fremkommer en dybere-gaaende Tilintetgørelse af Vævene (Koldbrand) med langvarig Udstødning af det forbrændte Væv og paafølgende langsom Heling af Saarene. Denne Forbrændingsgrad forekommer ved Flammeindvirkning, smeltet Metal, overhedede Dampe. Af største Vigtighed for Patienten er foruden F.'s Grad dens Udstrækning, idet selv F. af lettere Grad kan medføre Døden, naar F. kun har en tilstrækkelig stor Udbredelse. Saaledes er som Regel F. af 2. Grad i Udstrækning af $^2/_3$ af Legemets Overflade Dødsaarsag, medens en langt dybere F., men af ringe Udstrækning, kan være forenelig med Livets Bevarelse. Dette Forhold, at Livet er truet ved udbredt F., mener man beror paa den Mangel paa Hudfunktion, som fremkaldes ved, at en stor Del af Huden gaar tabt. Om Ar efter F. se Ar. Behandlingen af F. bestaar i Bedækning af de angrebne Partier med Olie, Æggeolie, bløde Salver. Dertil smertestillende Midler, og hvor en større Udstrækning af F. har bragt Personen i en stærk sammenfalden Tilstand, bør man give Oplivningsmidler. — Langvarige varme Helbade ere i ofte tjenlige. — Som et Middel, der ofte virker j smertestillende paa friske, aabne Brandsaar, kan nævnes tvekulsurt Natron (saakaldet Sodapulver). — Naar der er opstaaet langsomt helende Brandsaar, kan man paaskynde Helingen ved Indplantning af Hudlapper. Ved stærke Ødelæggelser af Ekstremiteter kan Amputation blive nødvendig. *E. A. T.*

Forbrændingsanalyse d. s. s. Elementæranalyse se Analyse, S. 775.

Forbrændingsovn, en Ovn, der anvendes i den organiske Elementaranalyse, og som i Reglen bestaar af en Række Bunsen'ske Gaslamper, anbragte i et passende Stativ, som kan bære det Forbrændingsrør, hvor Forbrændingen skal foretages. Forbrændingsrøret bestaar af tungsmelteligt bøhmisk Glas; i den senere Tid fremstilles der af Jena-Glas særdeles holdbare og tungsmeltelige Forbrændingsrør. F. ere for øvrigt konstruerede paa mere eller mindre simpel Maade; særlig har en af Glaser konstrueret F. fundet Indgang. *O. C.*

Forbrændingsrør se Forbrændingsovn.

Forbrændingstemperatur og -varme se Forbrænding.

Forbrændt kalder Smeden Smedejærn eller Staal, som i længere Tid har været udsat for Blæserens Blæst og høj Temperatur uden at have været beskyttet af Kul eller Slagge; der fremkommer herved en Afkulning (s. d.), som medfører en Krystaldannelse, der er skadelig for Materialets Styrke baade ved Smedningen og senere for den færdige Brugsgenstand. Staal er langt mere udsat for at blive f. end Jærn og mere i samme Grad, som det er fint. F. Jærn kan blive godt ved forsigtig Opvarmning i »saftig« Hede, o: med paaslaaet Sand, som danner Slagge med den paa Jærnet fremkommende Glødskal, og efterfølgende forsigtig Smedning, hvorved de store Krystaller slaas itu; f. Staal kan gøres brugeligt ved at erstatte dets tabte Kulstof, hvad der f. Eks. kan ske ved gentagne forsigtige Opvarmninger med paafølgende Neddypninger i Tran eller anden kulstofrig Vædske, dog kræver dette megen Dygtighed hos Smeden, og det maa efterfølges af en forsigtig Smedning. *F. W.*

Forbud i processuel Forstand vil sige et, ordentligvis af Fogden, afsagt Dekret, hvorved et eller andet forbydes. Forudsætningen for et saadant Fogedforbud er, at den, der begærer det nedlagt, kan oplyse, at en anden foretager eller maa befrygtes i en nærmere Fremtid at ville foretage Handlinger, der ere i Strid med den paagældendes ved Søgsmaal gennemtvingelige Rettigheder (f. Eks. offentligør krænkende Avismeddelelser, reklamerer paa uberettiget Maade, bygger i Strid med en Udsigtsservitut etc). I hvilket Omfang der kan nedlægges F. mod Handlinger af offentlige Myndigheder, er dog omstridt.

Formaalet med Nedlæggelse af F. er at opnaa en hurtig og effektiv Beskyttelse mod Retskrænkelser, som ellers kun kunde rammes ved en Dom, der maaske først kan erhverves efter lang Tids Forløb. Beskyttelsen bestaar dels i, at man kan faa den, der overtræder F., idømt Bøder, dels i, at man efter Omstændighederne kan forlange Politiets umiddelbare Indskriden. — Et F. bortfalder, hvis den, der har faaet det nedlagt, ikke straks anlægger Søgsmaal for at faa det godkendt ved Dom. — Paa Grund af F.'s ovenbeskrevne Karakter kan der ofte blive Tale derom paa et Tidspunkt, hvor det i Virkeligheden er tvivlsomt, hvorledes Retsstillingen mellem Parterne egentlig er. Fogden vil derfor i Reglen kun skride til Nedlæggelse af F., efter at den, der begærer det, har stillet en efter Forholdets Beskaffenhed passende Sikkerhed, hvoraf den, over for hvem F. nedlægges, eventuelt kan blive holdt skadesløs, hvis F. ved den paafølgende Dom skulde blive erklæret for ulovmedholdeligt.

Knapheden og Utydeligheden af de i dansk og norsk Ret indeholdte Regler om F. forklarer, at man en Tid lang, navnlig i den kjøbenhavnske Fogedpraksis, var begyndt at komme ind paa Anvendelsen af F. i betænkelig stort Omfang (Tallet paa kjøbenhavnske Forbudsforretninger, der i Aarene 1882—88 varierede mellem 1 og 10 aarlig, steg 1889 til 29, 1890 til 25, 1891 til 54 og 1892 til 61). Denne Tendens er dog bleven standset ved forskellige Domme, der udtrykkelig fastslaa dels, at der maa foreligge særlige Grunde til at befrygte Foretagelsen af den fremtidige, retsstridige Handling, mod hvilken der ønskes nedlagt F., dels at den forbudte Handling i F. ikke maa udtrykkes i vidt svævende Almindelighed, men skal være betegnet med nogen Bestemthed. (Efter disse Domme er Tallet 1893 gaaet ned til 38, 1894 til 15). (Litt.: Deuntzer, »Arrest og Forbud« [Kbhvn. 1888]). *E. T.*

Forbudne Grader se Slægtskab og Svogerskab.

Forbund betegner i det almindelige, folke-

retlige Sprog en traktatmæssig Overenskomst mellem to eller flere Stater snart i krigersk Øjemed for at iværksætte Angreb mod (offensivt F.) eller afvende et saadant (defensivt F.) fra en tredje Stat, snart med fredeligt Formaai; til Gennemførelse af en fælles Politik saasom i Told- og Handelsforhold, til Undertrykkelse af Slavehandel, Ordning af Samfærdselsforhold o. desl. se Alliance. I snævrere Forstand brugtes det tidligere om den efter Napoleon's Fald paa Wiener-Kongressen 1815 genoprettede Forbindelse mellem de til Tyskland henhørende, i øvrigt suveræne Stater, og bruges det endnu om den mellem de 22 Schweiz-Kantoner bestaaende Forening. *C. V. N.*

Forbundsdag var 1) Navn for de tyske Regeringers fælles Repræsentation i Frankfurt (»Bundestag«), sammensat af 17 Afsendinger (1 for hver af de 11 større og 6 for de mindre Fyrster), under den østerrigske Afsendings Forsæde; nu afløst af Forbundsraadet i Berlin. 2) Navn for de schweiziske Kantoners fælles Repræsentation 1815—48 (»Tagsatzung«), sammensat af 22 Medlemmer, 1 for hvert Kanton, og samlet hvert andet Aar, skiftevis i et af de 3 »Vororte« (Bern, Luzern og Zürich) under Forsæde af dette Kantons Regeringsformand. Navnet »Tagsatzung« brugtes dog allerede om Kantonernes Fællesforsamlinger i 16.—18. Aarh. *E. E.*

Forbundsdomstolen eller Forbundsretten er Benævnelsen paa den øverste Domstol i Schweiz, hvilken ifølge Forbundsbeslutning af 27. Juni 1874 har sit Sæde i Lausanne, og som har Kompetence dels i visse borgerlige Sager mellem Kantonerne indbyrdes eller mellem et Kanton paa den ene Side og Foreninger eller private paa den anden Side, naar Sagen har en større Værdi, dels i kriminelle Sager under Medvirkning af Nævninger, naar Sagen angaar alvorligere Forseelser af politisk eller folkeretlig Natur. *C. V. N.*

Forbundseksekution se Eksekution.

Forbundsforsamling. Foruden paa den tidligere tyske Forbundsrepræsentation (se Forbundsdag) er dette ogsaa Navnet paa den lovgivende Forsamling for Schweiz-Kantonerne, bestaaende af tvende Kamre: Nationalraadet, der for Tiden (1896) tæller 135 Medlemmer, valgte ved umiddelbart Valg, 1 for hver 20,000 Indb., og Stænderraadet med 44 Repræsentanter, idet hvert af de 22 Kantoner vælger tvende Medlemmer. *C. V. N.*

Forbundsfælle (Bundsforvandt) er Betegnelsen for de enkelte i et almindeligt, temporært Statsforbund deltagende suveræne Stater.

Forbundsfællekrigen kaldes de forskellige undertvungne italienske Folkeslags Oprør mod Rom for at erhverve romersk Borgerret (91 f. Chr.). Kun yderst faa havde efter Erobringen opnaaet denne Rettighed eller den begunstigede Stilling som »latinske Borgere«; største Delen blev »Forbundsfæller«. Deres Stilling forværredes efter de puniske Krige mere og mere, uden at man tog Hensyn til deres Krav paa Ligeberettigelse; 95 gennemførte Konsulerne Scævola og Crassus endog en Lov, der straffede Indsnigelse i den romerske Borgerret meget strengt, og da Marcus L. Drusus'es Reformforsøg vare strandede paa Riddernes Modstand (91), kom de mellem- og syditalienske Folks længe gemte Harme til Udbrud. Bevægelsen begyndte med, at Prætoren G. Servilius 91 blev dræbt i Asculum, hvis romerske Indbyggere myrdedes, og da Senatet afslog alle Indrømmelser, udbrød Opstanden. Marser, Peligner, Vestiner, Picenter, Samnitter og Lucaner sluttede et stort Forbund med en Forfatning efter romersk Mønster. Hovedstaden blev Corfinium (Italica) i Pelignernes Land, hvor et Senat paa 500 Medlemmer skulde samles. I Rom rustede man med stor Iver, og alle de dygtigste Officerer sendtes uanset deres Partifarve til Hæren. I Begyndelsen kæmpede Romerne dog uheldig; Konsulen Rutilius Lupus led saaledes et stort Nederlag, og Senatet begyndte nu at give efter, tilmed da Bevægelsen ogsaa bredte sig til Etrurien og Umbrien. Den af Konsulen Lucius Julius Cæsar 90 foreslaaede Lov, hvorved Borgerretten var bleven given til alle tro Folkeslag, udstraktes nu til at gælde alle, der underkastede sig inden 2 Maaneder. Dels frivillig, dels nødtvungent nedlagde de fleste Stammer Vaabnene, og tilbage bleve kun Samnitter og Lucaner, der ej vilde overgive sig. Paa Demokraternes Side deltoge de i Borgerkrigen mod Sulla og knækkedes først efter Slaget ved Porta Collina uden for Rom's Mure (82). Sulla gav derefter Borgerret til alle inden for det antikke Italien's Grænser boende Folk. *M. M.*

Forbundskansler, Betegnelsen for den paa »3 Aar ad Gangen at den schweiziske Forbundsforsamling valgte Embedsmand, der som Chef for Forbundskancelliet varetager Forsamlingens og Forbundsraadets Kontorforretninger og bærer Ansvaret for Ekspeditionen af de fattede Forbundsbeslutninger. Se endv. Forbundsraad. *C. VN.*

Forbundslove og Forbundsbeslutninger, Betegnelsen for de fra den øverste lovgivende Myndighed udgaaede, de schweiziske Statsborgere forbindende Anordninger. *C. V. N.*

Forbundspræsident kaldes det Medlem af det schweiziske Forbundsraad, der, saavel som Vicepræsidenten, vælges for eet Aar af National- og Stænderraadet i Forening til at føre Forsædet i Forbundsraadet (s. d.). Han kan ikke genvælges for det følgende Aar og ej heller vælges til Vicepræsident. *C. V. N.*

Forbundsraad var 1) 1867—70 Navn for de nordtyske og er siden 1871 Navn for de 25 tyske Regeringers 58 Fuldmægtige for de fælles Anliggender; paa een Gang et Regeringsraad og et Førstekammer, der skal give Samtykke til de af Rigsdagen vedtagne Love. Forsædet føres af Rigskansleren (1867—70 Forbundskansleren); Afstemningen sker efter Stater og i Henhold til de fra Regeringerne givne Instruktioner; Preussen har 17 Stemmer, de tre Kongeriger, samt Baden og Hessen tilsammen 20. 2) Navn for den udøvende Myndighed i Schweiz siden 1848; bestaar af 7 Medlemmer, valgte paa 3 Aar af den forenede Forbundsforsamling, og med en Forbundspræsident i Spidsen, ligeledes valgt af Forbundsforsamlingen, men kun for 1 Aar ad Gangen, ud af F.'s Midte. *E. E.*

Forbundsregeringer, den officielle Betegnelse for Regeringerne i de enkelte under det tyske Rige henhørende Regeringer (Stater), som ere repræsenterede i Forbundsraadet. *C. V. N.*

Forbundter kaldtes i Lavstiden den hos en

ikke Lavsmester oplærte, der for kortere Tid gav sig i Lære hos en Lavsmester for af ham at blive gjort til Svend; han stod i Forbundt hos ham. Det samme sagdes i det hele om enhver, der af en eller anden Grund ønskede at lære et Haandværk og i den Anledning uden for de sædvanlige Former i kortere Tid tog Tjeneste hos en Mester. *C. N.*

Forbundtplantning, en Germanisme, som kan erstattes ved Kredsplantning, idet den betegner en Ordning, ved hvilken Planterne sættes i Vinkelspidserne af regelmæssige Polygoner (Tre- eller Firkanter). Fordelen herved er, at Planten faar lige langt til alle sine Naboer, medens der ved Rækkeplantning er mindre Afstand i Rækken end mellem to Rækker. *C. V. P.*

Forbygning. For at sikre de ved Grubedriften fremkomne aabne Rum maa man ofte understøtte dem ved Muring eller Tømring, og alle saadanne Arbejder kaldes F. *A. G.*

Forbøn o: Bøn til Gud for andre Mennesker, er et naturligt og nødvendigt Udtryk for den religiøse Samfundsfølelse. Ligesom den jødiske Yppersteпræst paa Forsoningsfesten gaar i F. for Folkets Synder, saaledes staar Jesus for den kristne Menighed som dens Forbeder over for Gud, Rom. 8, 34., 1 Joh. 2, 1. Hebr. 7, 25. Men ogsaa de Kristne paalægges det i Ny Testamente at bede for andre, saavel i Alm. for alle Mennesker, 1 Tim. 2, 1, som særlig for de jordiske Magthavere, I Tim. 2, 2, for Trosfæller, Jak. 5, 16. Ef. 6,28, ja endog for Fjender, Math. 5, 44. Et særligt Spørgsmaal er F. for de afdøde. I Oldkirken bad man for disse; men lige over for den katolske Kirkes Anvendelse af F. for de døde i Sjælemesserne vare Reformatorerne nødte til at tage Forbehold. Selve F. for de døde forkaste de dog ikke, men kun dens Misbrug i Messen. Den sidste Afgørelse af Spørgsmaalet beror imidlertid paa, hvad man tænker om Tilstanden efter Døden. Hvis et Menneskes Skæbne er afgjort umiddelbart med Døden, da vil der ingen Mening være i at bede for de døde. Hvis man derimod antager en Mellemtilstand i de dødes Rige mellem Døden og Dommen, hvor der kan være tale om en Udvikling saavel for den, som er gaaet bort i Troen, som for den, der har været fremmed for den, vil den nævnte Bøn have sin fulde Berettigelse. Se Mellemtilstand. *F. C. K.*

Forcade [fårka'd], Eugéne, fransk Publicist, født i Marseille 1820, død 6. Novbr. 1869, kom, efter at have været Journalist og Bankfunktionær i sin Fødeby, 1840 til Paris, hvor hans elegante, smidige Pen snart skaffede ham megen Anseelse; han indtraadte som Medarbejder i »Revue des deux mondes«, hvor han i en Aarrække skrev en politisk Kronik, der navnlig i Udlandet fulgtes med megen Opmærksomhed. Af hans Bøger, der til Dels ere fremgaaede af hans Tidsskriftartikler, mærkes »Études historiques« (1853) og »Histoire des causes de la guerre d'Orient« [1854]. Sine Interesser for Finansspørgsmaal og Nationaløkonomi blev han tro og grundlagde for at dyrke dem 1856 Fagtidsskriftet »La semaine financière«, som han ledede til 1868, da han blev sindssyg. *K. V. H.*

Forcade de la **Roquette** [fårkad.laråkæ't], Jean Louis Victor Adolphe, fransk Statsmand, født 8. Apr. 1820 i Paris, død 15. Aug. 1874. Han var Halvbroder til den senere Marskal St. Arnaud, blev 1841 Sagfører i Paris og 1851 ansat i Statsraadet; 1857 Generaldirektør for Statsskovene og 1859 for Toldvæsenet. Novbr. 1860—Novbr. 1861 var han Finansminister, men forstod ikke at hemme den stærke Stigning af Udgifterne og maatte derfor vige Pladsen. Derimod blev han i Oktbr. 1863 en af Næstformændene i Statsraadet (for Finansafdelingen) og havde som saadan det Hverv at forsvare for den lovgivende Forsamling Regeringens Finansforslag og særlig dens Frihandelspolitik. I Januar 1867 blev han Handels- og i Decbr. 1868 Indenrigsminister med den Opgave at føre de ny Love om Pressen og om Forsamlingsfriheden ud i Livet, samt at lede Omvalgene til den lovgivende Forsamling. Da disse uagtet alle Regeringens Anstrengelser viste en betydelig Fremgang for Oppositionspartierne og en stærk Stemning for større politisk Frihed, blev F. i Juli 1869 Førsteminister for at gennemføre nogle Forfatningsændringer i frisindet Retning, men veg derefter i Slutningen af Aaret Pladsen for Ministeriet Ollivier, der skulde indføre det frisindede Kejserdømme. F. opgav sit Sæde i Senatet (siden 1861) og lod sig vælge til den lovgivende Forsamling, hvor han hørte til de maadeholdne Napoleonister; flygtede efter Kejserdømmets Fald i Septbr. 1870 til Spanien, hvor han forblev et halvt Aar. Senere søgte han forgæves Valg, men fortsatte i Flyveskrifter Forsvaret for Frihandelen. Uheldige Spekulationer paaførte ham store Tab og medførte hans Selvmord. *E. E.*

Forcādo, Flod paa Benin-Kysten i Vestafrika. Se Olieflod.

Force [fål as], Peter, amerikansk Historiker, født 26. Novbr. 1790 i Staten New York, død i Washington 23. Jan. 1868. Han uddannede sig som Bogtrykker; men gennem Faderen, der havde deltaget i Frihedskrigen, var hans historiske Interesse bleven vakt, og han begyndte tidlig at anlægge en Samling af Bøger og Aktstykker vedrørende Amerika's Historie. 1833 overdrog Kongressen ham at udgive »American archives, a documentary history of the english Colonies in North America«, et uhyre Værk, der skulde udkomme i 6 Rækker paa mindst 6 Bd. og omfatte Tiden fra Amerika's Opdagelse til Versailles-Freden (1783). Med en sand Jærnflid gik han løs paa det kæmpemæssige Arbejde og var 1853 naaet ned til 5. Række: Frihedskrigen. Ved en fejlagtig Fortolkning af Forordningen, der laa til Grund for Foretagendet, blev det imidlertid standset dette Aar, men paa egen Haand vedblev F. stadig at forøge sine Samlinger, der 1867 erhvervedes af den amerikanske Regering for 100,000 Dollars og indlemmedes i Kongressens Bibliotek, hvor det udgør en enestaaende Afdeling bestaaende af ca. 22,000 Bøger og ca. 40,000 Pjecer. Foruden dette sit Hovedværk har F. udgivet forskellige andre Skrifter, blandt hvilke kunne mærkes: »Tracts and other papers relating principally to the origin, settlement and progress of the colonies in North America« [4 Bd., Washington 1836—46]. *M. M.*

Force (fr.), Styrke, Magt, Eftertryk, Tvang; have sin F. i noget, være dygtig, stærk deri; F. i Kortspil, et Kort, der kun kan stikkes med Trumf; *Casco forcé* se L'hombre. Se endvidere Par force.

Forcellini [fårtšelli'ni], Egidio, italiensk Filolog og Leksikograf, født 1688 af fattige Forældre ved Feltre i Distriktet Triviso, død 1768 i Padova. F. studerede i Seminariet i Padova under Facciolati's Vejledning, var 1724—31 Rektor ved Seminariet i Ceneda og 1731—53 Skriftefader ved Seminariet i Padova. Hans Hovedværk er det store *Totius Latinitatis Lexicon*, som han paabegyndte allerede 1718 sammen med Facciolati og arbejdede paa største Delen af sit Liv. Det er et grundlæggende Arbejde, der indtager en lignende Stilling inden for den latinske Leksikografi som Stephanus'es »Thesaurus« inden for den græske. Det udkom efter hans Død [Padova 1771, 4 Bd. fol.] og er senere ofte blevet udgivet, ogsaa i Tyskland; den nyeste, betydelig forøgede Udgave, for Tiden (1896) det fuldstændigste latinske Leksikon, er udgivet af de Vit [Prato 1858—79]; dertil *Onomasticon* [1859—92, endnu ikke afsluttet]. (Litt.: Ferrari, *Vita Aegidii F.* [Padova 1792]). *A.B.D.*

Forceps (lat.: Tang) kaldes i Lægekunsten alle tang formede Instrumenter. De bestaa af to, ved en Laas forenede, krydsende Stykker (Brancher), der have et Haandtag (gerne en rund Ring til Fingeren) i den ene Ende, i den anden et forskelligt formet Hoved, Bid eller Blad, der sammen med det modsvarende danner en Gribe-, Klemme- eller Knuseredskab. Hyppigst benyttes F. om Fødselstangen (s. d.). *Lp. M.*

Forcēre (af fr. *force*, Styrke, Magt), tvinge, fremtvinge, tage med Magt, overdrive; forceret, overdreven, kunstlet.

Forcēre Sejl. Under Sejlads ved Vinden vil Sejlføringen være afhængig af Vindens Styrke, saaledes at jo større denne er, desto mindre maa hin være. Naar et Skib, enten for at vinde hurtigt frem eller for at klare Land eller Grunde fra sig, fører flere eller større Sejl, end Kulingen egentlig tillader, kaldes dette at f. S. Selvfølgelig risikerer man under saadanne Forhold at sejle sin Rejsning over Bord eller at kuldsejle. *C. L. W.*

Forcherít, en af Auripigment gulfarvet Varietet af Mineralet Opal, fra Steiermark. *N. V. U,*

Forchhammer, Emanuel, Orientalist, nedenn. J.G. og P.W.'s Nevø, født 12. Marts 1851 i Schweiz, død 26. Apr. 1890. F. studerede Medicin i New York, hvor han ogsaa tog Doktorgraden og blev Assistent ved et Hospital. Derpaa levede han flere Aar blandt Vestens Indianere for at lære deres Sprog. 1875 vendte han tilbage til Europa, hvor han i det armeniske Kloster San Lazzaro ved Venezia lærte Armenisk og til 1878 i Leipzig studerede orientalsk Filologi. 1879 blev han udnævnt til Professor i Pali i Rangoon. Han gennemforskede nu med utrættelig Iver de buddhistiske Klostres Biblioteker for at samle Haandskrifter, studerede de forskellige Sprog i Birma og foretog Udgravninger og arkæologiske Undersøgelser, særlig i de gamle Tempelstæder Arakan og Pagan. Værker: En systematisk Fortegnelse over de af ham i Birma samlede gamle Haandskrifter [Rangoon 1882], »Notes on the early history and geography of British Burma« [smst. 1883—84], »Sources and development of Burmese Law« [smst. 1885], Bidrag til Jardine's »Notes on Buddhist Law« [1882—83] og Afhandlinger over de birmanske Sprog i »Indian Antiquary«. Meget har han efterladt sig, som henligger uudgivet. *S. S.*

Forchhammer, Johan Georg, dansk Geolog, født i Husum 26. Juli 1794, død i Kjøbenhavn 14. Decbr. 1865. F. var først Lærling paa Apoteket i Husum, hvor han benyttede Lejligheden til at sætte sig ind i Kemiens Begyndelsesgrunde og i sin Fritid ved mange Ekskursioner i Omegnen dyrkede Botanikken. 1815 kom han som Student til Kiel's Universitet, hvor han i 3 Aar ivrigt studerede Kemi, Fysik og Farmaci. Han lagde her ogsaa Grundvolden til sine mineralogiske Kundskaber og besøgte 1816 Harzen og forskellige tyske Bjærgværker i mineralogisk Øjemed. Aar 1819 gjorde F. i Kiel Bekendtskab med den danske Dronnings Livlæge Dr. J. D. Brandis, et Møde, der fik en mærkelig Indflydelse paa F.'s senere Livsskæbne. Da der nemlig paatænktes at faa oprettet et Gasværk i Kjøbenhavn, i hvilken Plan Brandis sammen med Grev Schimmelmann var stærkt interesseret, foranledigede Brandis, at F. 1818 rejste til Kjøbenhavn. Af Gasværket blev der dog ikke noget dengang; men F. stiftede Bekendtskab med H. C. Ørsted, hos hvem han blev kemisk Assistent, og som snart lærte at sætte stor Pris paa F.'s Dygtighed. Han foranledigede saaledes, at F. allerede i Efteraaret 1818 indtraadte som Medlem i en Kommission, der i dette og det følgende Aar undersøgte Bornholm's geologiske Forhold nærmest med tekniske Formaal for Øje. F. havde en meget væsentlig Andel i det forholdsvis gode Udbytte i geologisk Henseende, der bragtes i Kommissionens: »Beretning om en Undersøgelse af Bornholm's Mineralrige« [I—II, Kjøbenhavn 1819—20], og F. nævnes ogsaa heri med stor Anerkendelse af Kommissionens to andre Medlemmer, Ørsted og L. Esmarch. 1819 fik F. et toaarigt Rejsestipendium, som han benyttede til en Studierejse til England og Skotland. Inden han rejste, forsvarede han en kemisk Afhandling *De mangano* [Kjøbenhavn 1820] for den filosofiske Doktorgrad ved Kjøbenhavn's Universitet. Han giver heri Beretning om forskellige af ham opdagede ny kemiske Reaktioner og gør Rede for flere i videnskabelig Henseende værdifulde Iagttagelser vedrørende Manganets højeste Ilter. Af sin Udenlandsrejse høstede han udmærket Udbytte og stiftede Bekendtskab med næsten alle England's mest fremragende Naturforskere, Davy, Dalton, Wollaston m. fl., Bekendtskaber, som han ved senere Rejser fortsatte og udvidede. Han besøgte saa godt som alle geologisk seværdige Punkter i England og Skotland og studerede tillige med Forkærlighed de Fabrikationer og tekniske Virksomheder, som han mente, kunde anvendes i Danmark. Han afsluttede sin Udenlandsrejse med en Tur til Færøerne, hvis Basalt- og Kullag han beskrev i »Om Færøerne's geognostiske Beskaffenhed« [Kgl. d. Vid. Selskabs Skrifter, naturvid.-mat. Afd., II. Bd. 1824]. Efter sin Hjemkomst kneb det noget for F. at finde lønnende Anvendelse for sine Kundskaber. Han maatte tage Plads som Farvelaborant ved den kgl. Porcelænsfabrik (1822), men blev dog næste Aar Lektor i Kemi og Mineralogi ved Kjøbenhavn's Universitet. Da den polytekniske Læreanstalt 1829 blev aabnet, blev F. straks ansat her som Lærer i Kemi og Mineralogi, og 1831 blev han tillige Professor i

Mineralogi og Geognosi ved Universitetet. I begge Stillinger virkede han til sin Død.

Nu var F. kommen paa sin rette Hylde og vandt sig hurtig et Navn som Naturforsker, og hans mange virkelig gode og fremragende videnskabelige Arbejder befæstede ogsaa hans Ry i Udlandets Øjne. Tiden 1830—50 var for Naturvidenskaben i Danmark en straalende Ungdomstid. Børnesygdommene fra 19. Aarh.'s Begyndelse vare overvundne, og den Bølge af Frisind og aandelig Frihed, som strømmede ind over Landet, bragte ogsaa Naturvidenskabens Studium fremad. Naturforskermøderne florerede, og Foreninger som »Naturhistorisk Forening«, »Selskabet til Naturlærens Udbredelse« og flere lignende bleve stiftede og trivedes vel. Mænd som H. C Ørsted og F. forstode paa en mærkelig Maade at sætte sig i Rapport til det store Publikums mest intelligente og indflydelsesrige Elementer. F.'s særlige Stilling, ikke alene som den geologiske Videnskabs Skaber i Danmark og snart sagt eneste Dyrker paa den Tid her, men tillige som den stærkt benyttede Foredragsholder, der ved alle Landmandsforsamlinger, Industriforeningsmøder og lignende Lejligheder maatte holde for med Foredrag og Afhandlinger, denne særegne dobbelte Stilling forklarer, hvorledes det kunde gaa til, at blandt de næsten 200 Artikler og Afhandlinger, han efterlod ved sin Død, er mindst Halvdelen Gentagelser og kun forholdsvis meget faa ere virkelig fuldt udarbejdede, afsluttede og helstøbte videnskabelige Arbejder. Maaske netop i denne stadige Henvendelse fortrinsvis til det store Publikum og den deraf følgende indre Nødvendighed af at veksle de fundne »Videnskabens Guldkorn« i gangbar Skillemønt laa Grunden til, at F., skønt han samlede store Tilhørerskarer om sig, ikke skabte nogen Skole og næppe nok efterlod sig en eneste videnskabelig uddannet Elev. Med Hensyn til selve de videnskabelige Resultater, han naaede, maa man i Sandhed ogsaa forbavses over, hvor store Felter han spændte over, og paa hvor vidtstrakt et Omraade han virkelig sad inde med hele Datidens samlede Viden. Han dyrkede de forskelligste af den geologiske Videnskabs Grene, som han næsten alle paa en særdeles heldig Maade forstod at sætte i Forbindelse med Resultater, hentede ved hans Ungdomskærlighed Kemiens Hjælp, og det maa siges, at paa de Steder, hvor han fik mest Anvendelse for denne Videnskab, naaede han absolut højest og har frembragt Resultater af varigst Betydning. Selve den kemiske Videnskab dyrkede F. dog ikke videre ud over ovennævnte Afhandling om Manganet, men i »Lærebog i Stoffernes almindelige Kemi« [Kjøbenhavn 1842] har han givet en Lærebog saa fyldig og velskreven, at den i 40 Aar (indtil S. M. Jørgensen's Bøger afløste den) vedblev at være den bedste danske Lærebog i Kemi særlig til Selvstudium, trods det at den naturligvis med Hensyn til Teorierne længe før var forældet. Af F.'s talrige Arbejder vedrørende Danmark's Geologi drejede et større Antal sig om den sjællandske Kridtformation, hvor hans Arbejder maa siges at være grundlæggende med Hensyn til de forskellige Stenarters Beskaffenhed og Fundforholdene, medens hans Bestemmelser af de forskellige Lags indbyrdes Aldersforhold ikke overalt gav rigtige Resultater. Sine Anskuelser om de almindelige geologiske Forhold fremsatte han i forskellige med ubestridelig Overlegenhed og stort Syn fremsatte Afhandlinger (særlig Universitetsprogrammerne for 1835 og 1858), men det allermeste heraf kan dog ikke længere staa for Kritikken, særlig hvad angaar hans Anskuelser om de kvartære Dannelsers (navnlig Morænelerets) Oprindelse fra Eruptioner af »Dyndvulkaner«, og lige saa lidt naar det drejer sig om den Indflydelse, han tillagde formodede »Hævningskæder« i Undergrunden paa Overfladens Form og Kystkonturen i Danmark. Derimod kan et Arbejde »Om de bornholmske Kulformationer« [Vid. Selskabs Skrifter for 1837] ikke noksom fremhæves som en fortrinlig Monografi af disse interessante Dannelser. I øvrigt vil det føre alt for vidt her nærmere at gaa ind paa de mangfoldig større og mindre Arbejder vedrørende baade den almindelige Geologi og specielle Egnes Geologi, F. har efterladt, kun bør her til Slutning fremhæves F.'s Betydning for den kemiske Geologi. F. leverede i denne Side af Videnskaben en Række Bidrag, der for største Delen bleve offentliggjorte i Videnskabernes Selskabs Skrifter. De dreje sig for en væsentlig Del om to forskellige Hovedemner, nemlig om Kaolins og Lers Dannelse af Feldspat og om Kogsalts Indvirkning paa Mineraldannelsen og Dannelse af forskellige Mineraler ad den tørre Vej ved Hjælp af Kogsalt. I Tankegangen nær beslægtet med den sidste Række Arbejder ere F.'s Undersøgelser over Søvand. Paa dette Omraade udrettede F. et Arbejde, som til alle Tider vil bevare hans Navn i Videnskabens Historie. Den første Side af dette Arbejde var en ren kemisk Undersøgelse »Om Metallerne i Havets Dyr og Planter« [Vid. Selskabs Oversigter 1855]. Heri viste F. i en med overlegen Dygtighed gennemført Undersøgelse, at en stor Del af de da kendte Grundstoffer lod sig eftervise i Havvand eller i Organismer, der havde levet i Havvand, og søgte tillige at overføre disse Resultater paa Gangdannelsernes Teori. Den anden Side af Arbejdet, der fik langt større Udvikling, var af hydrografisk Natur, og F. optræder herigennem i Realiteten som den moderne Hydrografis Fader. I Universitetsprogrammet for 1859 »Om Søvandets Bestanddele og deres Fordeling i Havet« gav F., støttet paa 160 fuldstændige Analyser af Søvand, der takket være F.'s udstrakte Forbindelser vare hentede fra alle Jordklodens forskellige Have, en Oversigt over Verdenshavenes Saltstyrke, der var ledsaget af et oplysende Oversigtskort. For adskillige Steders Vedkommende ere disse Undersøgelser endnu de bedste, der haves, selv om der fra et rent kemisk Synspunkt kan gøres væsentlige Indvendinger mod de benyttede analytiske Metoder. I F.'s: »Iagttagelser over Saltholdigheden af Vandet i Sundet, over Strømningerne ved Helsingør m. m.« [Vid. Selskabs Oversigter 1858] haves en Række til Forstaaelsen af de danske Farvandes Hydrografi vigtige Undersøgelser, som først i den allernyeste Tid ere blevne fortsatte og udvidede. (Litt.: F. Johnstrup, »Almeenfattelige Afhandlinger og Foredrag af J. G. F., med Forfatterens Biografi og en Fortegnelse over hans litterære Arbejder« [Kbhvn. 1869]). *K. R.*

Forchhammer, Johannes Georg, nedenn. J. N. G. F.'s Søn, er født 22. Maj 1861 i Aal-

borg. Han blev Student 1879, polyteknisk Kandidat 1885, var Timelærer ved Metropolitanskolen 1886—91, Lærer i Fysik ved Søofficersskolen 1888—91 og er siden 1891 Forstander for den kgl. Døvstummeskole i Nyborg. Han har opfundet Fonoskopet (s. d.) og sammen med J. Petersen udgivet et Par Lærebøger i mekanisk Fysik og Astronomi. *F. B.*

Forchhammer, Johannes Nicolai Georg, dansk Filolog og Skolemand, er født i Kjøbenhavn 20. Marts 1827, blev Student 1843 og tog filologisk Embedseksamen 1849. 1852 disputerede han for Magistergraden og foretog derefter med offentlig Understøttelse en Udenlandsrejse, hvorefter han privatiserede som Lærer i Kjøbenhavn og holdt samtidig som Privatdocent Forelæsninger ved Universitetet. 1859 blev han Overlærer ved Katedralskolen i Aalborg og 1868 Rektor smst., hvorfra han 1872 forflyttedes til Herlufsholm's Skole. Foruden en Mængde filologiske Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter har han udgivet en meget benyttet lille latinsk Læsebog [1846], en Samling latinske Stiløvelser, en Vejledning til Italiensk, Oversættelsen af Plautus og i »Dansk Maanedskrift« en Række Afhandlinger, vedrørende Sverige's og overhovedet Nordens Historie i Beg. af 19. Aarh. En kort Tid deltog han i det politiske Liv (som Landstingsmand 1866—68), men opgav det, da han blev Rektor. Han tog sin Afsked 1892. Som Skolemand og Pædagog nyder F. høj og fortjent Anseelse. *Cl. W.*

Forchhammer, Peter Wilhelm, klassisk Filolog og Arkæolog, ovenn. Geolog J. G. F.'s Broder, født 23. Oktbr. 1803 i Husum, død 6. Jan. 1894 i Kiel. F. studerede i Kiel, hvor han 1836 blev ansat som ekstraordinær Professor og som Forstander for Mønt- og Medaillesamlingen. Han foretog flere længere Studierejser i Grækenland og Orienten (1830—33 og 1838—39) og har ydet værdifulde Bidrag til Studiet af Grækenland's, særlig Athen's, Topografi (»Hellenika« [1837], »Topographie von Athen« [1841, 2. Udg. 1873], *Topographia Thebarum* [1854]). En Række Afhandlinger af F. behandler mytologiske Emner (Achilleus; Apollo's Ankunft in Delphi; die Geburt der Athena o. a.); han søger i dem at gøre den Opfattelse gældende, at de græske Myter paa symbolsk Maade fremstille Naturfænomener. Efter Sindelag og Udvikling var F. tysk; efter Hertugdømmernes Afstaaelse var han Medlem af den preussiske Landdag (1868—70) og af den tyske Rigsdag (1871—73). *C.B.*

Forchheim, By i den bayerske Regeringskreds Oberfranken ved Ludwigs-Kanalen, i en smuk Egn ikke langt fra Wiesent's Udmunding i Regnitz, 24 Km. S. 0. f. Bamberg, ved Jærnbanelinierne München—Ingolstadt—Bamberg, F.—Ebermannstadt og F.—Höchstadt, har (1890) 6,000 Indb. Der findes et gammelt Slot samt en Havn ved Ludwigs-Kanalen. Byen har Papir- og Maskinfabrikation, Glassliberier, Lim- og Oliefabrikation, Væveri, Garveri og Ølbryggeri, Humleavl, stærk Kirsebærdyrkning samt Mineralbade. F. var tidligere en vigtig Fæstning, blev allerede nævnt i 8. Aarh. og var i Middelalderen Sædet for flere Rigs- og Fyrstedage (1077 blev Henrik IV her afsat og Rudolf af Schwaben valgt til Modkonge). 1007 blev F. skænket til det nylig oprettede Bispedømme Bamberg, 1802 kom det under Bayern. *Joh. F.*

Forckenbeck, Max von, tysk Politiker, født 21. Oktbr. 1821 i Miinster, død 26. Maj 1892 i Berlin, blev 1847 ansat ved Domstolen i Glogau, men nødtes 1849 til at flytte til Østpreussen som Sagfører, fordi han havde taget Del i det politiske Røre. 1858 valgtes han til Underhuset, var 1861 Medstifter af Fremskridtspartiet og tog under den politiske Kamp 1862—66 væsentlig Del i Forhandlingerne om Hærordningen (foreslog toaarig Tjenestetid som Middel til at løse Striden). Men efter Preussen's store Sejre 1866 var han med at grundlægge det nationalliberale Parti, der vilde Forstaaelse med Regeringen for at fremme Tyskland's Enhed, og blev 1866—73 Underhusets Formand. Som Overborgemester i Breslau 1873—78 og i Berlin siden 1878 fik han derimod Sæde i Herrehuset. Ogsaa i den nordtyske — og senere i den tyske — Rigsdag øvede han stor Indflydelse, særlig ved Tilvejebringelse af de syvaarlige Forlig (1867 og 1874) om Hærens Størrelse, og var Formand 1874—79. Men af Uvilje over Bismarck's Omslag til Beskyttelsessystemet trak han sig tilbage fra dette Hverv, som han havde røgtet med største Dygtighed, og 1881 udtraadte han endog af det nationalliberale Parti, fordi Flertallet fulgte Bismarck. 1884 knyttede han tillige med andre »Secessionister« ny Forbindelse med Fremskridtspartiet og fortsatte indtil sin Død Oppositionen. I Samlingen 1887 havde han dog ikke Sæde i Rigsdagen. Som Overborgemester hævdede han med Kraft det kommunale Selvstyre. *E. E.*

Ford [få!ad], Edward Onslow, engelsk Billedhugger, er født 27. Juli 1852 i London. F., som er en af det moderne England's betydeligste Billedhuggere med en udviklet Teknik og en Realisme, der formaar at fremdrage det karakteristiske, blev uddannet fra 1871 i Munchen under Wagmiiller. 1874 tog han til London, udstillede her 1875 i Roy. Academy (af hvilket han optoges som Associate 1888) sin første Buste (sin Hustru), sejrede i Konkurrencen om en Statue for Rowland Hill 1882 (opstillet ved Royal Exchange), modellerede Statuer af Gladstone (1883) og Skuespilleren Irving i Hamlet's Rolle, udførte derefter det smukke Mindesmærke over Lady Lanyan, Relieffet »In memoriam«, Statuen »Folly« (en ung Kvinde), Statuerne »Dansen« og »Musikken« m. m.; desuden adskillige Busters; en udmærket Studie af et Kvindehoved i florentinsk Stil fra 15. Aarh. Størst Hæder har han dog vundet ved sit følelsesfulde og fint formede Shelley-Monument, der oprejstes paa Viareggio's Kyst (Originalstatuen i University College i Oxford). *A. Hk.*

Ford [få!ad], Francis Clare, Sir, engelsk Diplomat, er født 4. Juni 1828 i London, var 1846—51 Dragonløjtnant, men gik derefter over til den diplomatiske Tjeneste. 1862 blev han Legationssekretær (1871—75 i St. Petersborg) og 1878—81 Afsending i Buenos Ayres og i de tilgrænsende Lande, 1881 i Athen og 1884 i Madrid, hvor han 1886 afsluttede en Handelspagt. 1892 forfremmedes han til Posten i Konstantinopel, men forflyttedes allerede næste Aar til Rom. Ogsaa var han 1875—77 England's Repræsentant for Voldgiftskommissionen i Halifax i Ny-Skotland, der tilkendte Canada en Erstatning af $5^1/_2$ Mill.

Doll. fra Nordamerika, og havde 1883 — 85 et lignende Hverv i Paris, hvor han udjævnede en Strid med Frankrig om Fiskerierne ved New Foundland. *E. E.*

Ford [få! ɔd], John, engelsk dramatisk Forfatter, født 1586 i Devonshire, død smst. 1639 eller 1640. Han kom som ung til London og studerede Jura. 1606 optraadte han som Forfatter med Sørgedigtet »Fame's Memorial« til Minde om den nylig afdøde Charles Blunt, Jarl af Devonshire. Dels ene, dels i Forening med andre Forfattere, f. Eks. Dekker og Rowley, skrev han en Række Dramaer, af hvilke mange høre til Tidens bedste. De bedst kendte af hans egne Arbejder ere: den historiske Tragedie »Perkin Warbeck« samt de romantiske Tragedier »'Tis a pity she is a Whore« og »The broken Heart«. Disse Arbejder vise F. som en tung og tungsindig Skildrer af menneskelig Sorg og Ulykke ; hans Syn er mørkt, og han mangler ganske Humor. Den nyeste Udgave af hans Værker er ved Havelock Ellis i »Mermaid Series« [London 1888]). (Litt.: Swinburne, *Essays and Studies* [1875]; C. Kalisch, »Shakespeares yngre samtidige og Efterfølgere« [Kbhvn. 1890]). *T. L.*

Fordampning, en Vædskes eller et fast Stofs Overgang til Luftform. Ved F. fjernes Stoffets Moleculer stærkt fra hinanden og faa sandsynligvis ogsaa deres Hastighed forøget; følgelig maa der tilføres Stoffet Energi, for at det skal kunne forvandles til Damp. Denne Energi tages i Form af Varme fra Omgivelserne, f. Eks. fra de Dele af det fordampende Stof, der ikke endnu ere blevne til Damp, og herved kan frembringes en ofte meget stærk Afkøling (s. d.). Om et Stof skal fordampe eller ikke, afhænger af det Tryk, som dets Damp udøver paa det, samt af Temperaturen. Jo højere denne er, desto større Damptryk skal der til, inden F. hører op. Se for øvrigt Damp. Om Maaling af F.'s Størrelse se Atmometer. Smlg. ogsaa Dissociation. *K. S. K.*

Fordampningsapparat se Afdampning.

Fordampningsvarme se Damp.

Fordel se Commodum.

Fordelende Midler skulle tjene til at bringe en Hævelse, Svulst eller Betændelse til at svinde jævnt (fordele sig). Der haves saaledes i den danske Farmakopé »fordelende Urter« (s. d.), men der er ingen Grund til at antage, at de virke anderledes end et varmt Omslag eller simpel, tør Varme (naar de bruges i en Krydderpose). *Lp. M.*

Fordelende Urter (*Species resolventes*) er en Blanding af forskellige skaarne Blomster og Urter, nemlig: Hyldeblomster 50 Dele, Lavendel- og Kamilleblomster 75 Dele af hver, Malurt, vild Merian, Pebermynte og Melisse 200 Dele af hver. F. benyttes hyppig som Omslag ved Tandpine og reumatiske Lidelser. *A. B.*

Fordeling. Naar det paa en vis, af Loven foreskreven Maade, i Alm. ved gentagne, forgæves foretagne Indstævninger til en Ret (se Forelæggelse), var konstateret, at sagsøgte ikke vilde efterkomme en ham over for Sagsøgeren paahvilende Forpligtelse, sagdes der i den ældre danske Proces at foreligge en F., og den sagsøgte betegnedes som fordelt Mand. Den fordelte ifaldt en Bøde af 3 Mark, maatte ikke optræde i Rettergang, ikke afhænde sit Gods, ikke huses af nogen og kunde — efter 1527 — ved Eksekution tvinges til at betale. Denne Forfølgningsmaade ophævedes ved Christian V's Danske Lov. *Ludv.* ***H.***

Fordeling, elektrisk, se Elektrisk Fordeling og Elektrostatik.

Fordelingsmaskiner se Influensmaskiner.

Fordelt se Fordeling.

For de Vind, Søudtryk, af hollandsk Oprindelse, bruges i Modsætning til »Bi de Vind« (s. d.). Forøges Vinkelen mellem Skibets Diametralplan (s. d.) og Vindretningen, siges Skibet at sejle »f. d. V.«, lige indtil Vinden kommer ret agter ind (Vinklen er da 180°), da Skibet siges at sejle plat for de Vind. Under »for de Vind-Sejlads« vil Afdriften blive mindre (til sidst o), ligesom Farten i Reglen vil blive kendelig større, end naar Skibet ligger under Vinden (Bi de Vind). *C. L. W.*

Fordicidia (lat.), Fest, der i Oldtiden fejredes i Rom til Ære for Jordens Gudinde Tellus, og ved hvilken man bad om et frugtbart Aar. Paa Festdagen, 15. Apr., ofrede Kurierne en drægtig Ko (*forda*), efter hvilket Offer Festen havde Navn. *C. B.*

Fordobling (bot.), ogsaa kaldet *dédoublement*, er det Fænomen, at der i Stedet for eet Organ optræder to; F. er ikke sjælden i Blomsten, særlig blandt Støvbladene. De fordoblede Organer staa altid ved Siden af hinanden (lateral F.), f. Eks. Støvdragerne hos Skræppe. I den vegetative Del af Planten optræder F. kun som Misdannelse. *V. A. P.*

Fordraaber, d. s. s. stærk Vinaand, nemlig det først indvundne Destillat ved Vinaandsfabrikationen. *A. B.*

Fordring, Fordringsret, se Obligation.

Fordring er Grubemandens Benævnelse paa Transport af den udvundne Malm, hvad enten F. foregaar paa horisontal eller vertikal Vej. *A. G.*

Fordrumme. En Malmgang fordrummer sig, naar den deler sig i flere mindre Gange eller *Drummer*. *A. 6.*

Fordæk (Søudtryk). Manøvredækket (øverste Dæk) i et Skib benævnes agter fra: Skansen, Kobryggen og Bakken eller F., sidstnævnte regnes at gaa fra Fokkemasten (Fortoppen) til Forstævnen. *C. L. W.*

Fordøjelse. Ved F. forstaas i videst Forstand den Række mekaniske og kemiske Processer, hvorved de dyriske Organismer omdanne de af dem optagne Næringsstoffer (s. d.), saaledes at de kunne blive Bestanddele af selve Cellelegemet og som saadan undergaa den egentlig cellulære Omdannelse (Assimilation). Disse Fordøjelsesprocesser kunne dels foregaa uden for Cellen (ekstracellulær F.) ved Hjælp af afsondrede Fermenter, dels kunne de foregaa i Cellens Indre, i Hulrum i Protoplasmet (Vacuoler) — intracellulær F. — I øvrigt er Grænsen mellem de mere forberedende Processer, der betegnes som Fordøjelsesprocesser, og de, der betegnes som Assimilationsprocesser, i Virkeligheden flydende. Begge ere Led i den Række Spaltninger og Synteser, hvorved Organismen hygges, og hvorved der tilføres den nyt Kraftforraad.

I snævrere Forstand forstaar man ved F. de Processer, der foregaa i Dyrenes Fordøjelsesapparater, og hvorved de i Føden indeholdte Næringsstoffer bringes i en Form, hvori de let op-

suges af disse Apparaters Slimhinder og gennem disse føres over i Legemets Næringsvædsker, Blodet og Lymfen. Den Form, hvori dette finder Sted, er i Reglen (for Æggehvide og Kulhydrater) en fuldstændig Opløsning. Det er imidlertid ikke nødvendigt. Fedtarterne opsuges for største Delen i en meget fint fordelt Opslemning (Emulsion). De i Føden værende uopløselige og for Ernæringen værdiløse Bestanddele fraskilles ved disse Processer og føres bort som Ekskrementer.

Hos Mennesket og de fleste Pattedyr (med Undtagelse af Drøvtyggerne) falder F. i det hele i tre Afdelinger: 1) F. i Mundhulen (med Spiserøret), 2) F. i Mavesækken og 3) F. i Tarmen.

1) Fordøjelsen i Mundhulen. I Mundhulen sønderdeles Fødemidlerne ved Hjælp af Tænderne og blandes med Spyttet. Spyttet er en Blanding af Sekreterne fra Ørespytkirtlerne *(Glandulae Parotideae)*, Underkæbekirtlerne *(Glandulae Submaxilares)* og Tungespytkirtlerne *(Glandulae Sublingvales)*. Det er en mere eller mindre sej, let uklar Vædske, hvis kvantitative Sammensætning kan variere en Del. I Reglen ligger den specifikke Vægt mellem $1{,}002$ og $1{,}006$, °g det har et Indhold af $^1/_2$ til 1 p. Ct. faste Stoffer. Det indeholder uorganiske Salte og smaa Mængder Æggehvide og Slimstof, men dets vigtigste Bestanddel er et Ferment (s. d.), Ptyalinet eller Spytdiastasen, der udøver en stærk Indflydelse paa Stivelse, idet den i neutral eller yderst svag sur Opløsning omdanner denne, lettest i kogt Tilstand, først til Dekstrin eller rettere flere forskellige Arter Dekstrin, og derpaa til de opløselige Sukkerarter, Isomaltose og Maltose. Delte sidste omdannes vistnok for en Del atter til Druesukker. Det er dette Ferment, som Spyttet skylder sin Rolle i F. Det opløser under Fødens Ophold i Mundhulen en større eller mindre Mængde af Stivelsen, men dets Virkning afbrydes paa Grund af Mavesaftens sure Reaktion, saa snart Føden ved Synkningen kommer ned i Mavesækken. Omdannelsen af Stivelsen bliver derfor vanskelig nogen Sinde fuldstændig alene ved Spyttet. Den maa understøttes ved andre Fermenter i Fordøjelseskanalen, navnlig Bugspyttet (se nedenf.) Paa Æggehviden og Fedtet i Føden har Spyttet aldeles ingen Virkning.

2) F. i Mavesækken. F. af Æggehvidestofferne finder derimod for en stor Del Sted i Mavesækken. Den i Munden fintfordelte Føde blandes her med Mavesaften, der afsondres af talrige Kirtler, Mavesaftkirtlerne, der ligge i Mavens Slimhinde og udmunde paa dennes Overflade. De ere af forskellig Art. Man skelner imellem dem, der ligge nærmest Spiserørets Aabning (Cardia- eller Funduskirtlerhe), og dem, der ligge nærmest Tarmens Indmundingssted i Mavesækken (Pyloruskirtlerne). Afsondringen fra begge, blandet med Afsondringerne fra Maveslimhindens Slimkirtler, danner en let uklar, næsten farveløs lidt sej Vædske, der reagerer og smager stærkt sur. Sammensætningen af den kan i kvantitativ Henseende variere. Den specifikke Vægt ligger i Reglen mellem $1{,}001$ og $1{,}010$. I et Menneskes Mavesaft (der vistnok var noget blandet med Spyt) fandtes saaledes omtr. $0{,}6$ p. Ct. faste Stoffer, af hvilke atter omtrent Halvdelen var organiske Stoffer, Halvdelen uorganiske Salte. De for F. vigtigste Substanser ere to Fermenter: Pepsinet og Løbefermentet (eller Chymosin), samt en ret rigelig Mængde fri Saltsyre, nemlig $0{,}2$—$0{,}3$ p. Ct. Det første af disse Fermenter Pepsinet paavirker og opløser — men kun i sur Opløsning og bedst ved Saltsyre i $0{,}2$—$0{,}3$ p. Ct. Opløsning — Æggehvidestofferne, idet disse omdannes til Albumoser, en Art opløselige Æggehvidestoffer, der i hvert Fald delvis atter omdannes til Pepton, et Æggehvidestof, der er let opløseligt i Vand og forholdsvis let diffunderes igennem dyriske Hinder. Paa lignende Maade omdanner og opløser Pepsinet de dyriske Bindevævshinder, Brusken og Knoglernes organiske Bestanddele, der bestaa af limgivende Substans, idet der dannes let opløselige Limpeptoner, et Forhold, der er af Vigtighed, f. Fks. for F. af det dyriske Fedt, der ofte er indesluttet i saadanne Bindevævshinder. Medens Pepsinet paavirker alle Æggehvidestoffer, saa virker det andet Ferment, Løbefermentet, kun paa et eneste, nemlig det i Mælken værende Kaseïn, og medens Pepsinet og de øvrige Fordøjelsesfermenters Virksomhed, som alt fremhævet, er en opløsende, saa bevirker Løbefermentet tværtimod og, som det synes mod F.'s Maal, en Udfældning af Kaseinet, idet det bringer Mælken til at løbe sammen, »at oste sig«. Betydningen af denne Proces for F. er endnu ikke ganske klar. Hos Pattedyrene er Mavesækken forsynet med stærkere eller mindre stærk Muskulatur, hvis Sammentrækninger, om den end ikke direkte bevirker en Sønderdeling af Føden, dog bidrager til, at dens enkelte Bestanddele blive mere blandede. Det bør endelig fremhæves, at den normale Mavesaft, og navnlig dens Indhold af Saltsyre, til en vis Grad udfolder en gæringshemmende Indflydelse, der kommer Fordøjelsesarbejdet til gode ved at hindre abnorme Sønderdelinger af Næringsstofferne. — Paa F. af Stivelsen og Fedtet har Mavesaften ingen Indflydelse. — I det mindste en Del af de opløste Næringsstoffer (Stivelsen som Sukker og Æggehvidestofferne som Peptoner) opsuges allerede under Fordøjelsesarbejdet i Mavesækken af dennes Slimhinde og kommer saaledes over i Blodet, men Resten forlader, naar den efter kortere eller længere Tids Forløb er bragt i en grødet Tilstand, Mavesækken for at gaa over i Tyndtarmen, selv om Mavens Fordøjelsesarbejde ikke kan siges at være afsluttet. Man finder derfor paa dette Tidspunkt i den halvflydende Masse (Chymus): Kødtrævler i forskellig Grad af Opløsning, sammenløbet Mælk, uforandret Stivelse eller stivelseholdige Fødemidler (Brød, Kartofler [Poteter]); det Fedt, der smelter ved Legemstemperaturen, findes uforandret som Oliedraaber blandet i Massen. Denne Chymus gennemgaar nu det tredje Afsnit af F.

3) F. i Tarmen. Det er her, at den største Del af Fordøjelsearbejdet foregaar. Tarmkanalens Længde staar derfor ogsaa i Forhold til Fordøjelsesarbejdets Vanskelighed. Medens den hos Dyr, der leve af de vanskelig fordøjelige Plantestoffer (Planteædere), er meget betydelig (hos Oksen 20, hos Faaret og Geden 25 Gange Kroppens Længde), er den hos Kødædere, hvis Føde meget lettere beherskes af F., meget kortere (hos Kat og Hund omtr. 4—5 Gange Kroppens Længde). Mennesket indtager i denne Henseende en Middel-

stilling (Tarmen er omtrent 9 Gange Kroppens Længde). Ligesom i Mavesækkens Slimhinde findes der ogsaa i Tarmens Slimhinde i saa godt som hele dens Udstrækning indlejret en stor Mængde Kirtler (de Lieberkiihn'ske og de Brunner'ske Kirtler), der afsondre en Saft: Tarmsaften, der reagerer alkalisk og indeholder ikke ubetydelige Mængder kulsurt Natron og noget Æggehvide. Det er imidlertid ikke denne Saft, der, som man skulde vente det, bevirker F. i Tarmen. Dens Betydning i saa Henseende er meget ringe, om overhovedet nogen. Den allerstørste og vigtigste Del at Fordøjelsesarbejdet udføres af en Kirtelafsondring, der skriver sig fra den uden for Tarmen liggende store Bugspytkirtel (Pancreas), hvis Udførselsgange udmunde i Tarmen, i Reglen et kort Stykke (hos Mennesket ca. 12 Cm.) fra Mavesækken og paa samme Sted som Leverens Udførselsgang, Galdegangen. Den af Bugspytkirtelen afsondrede Fordøjelsessaft er en klar, farveløs Vædske, tyk som Glycerin. Den reagerer stærkt alkalisk og indeholder (hos Hunde) 10—11 p. Ct. faste Substanser, hvoraf den langt overvejende Del (omtr. $^9/_{10}$) ere organiske Stoffer, væsentlig Æggehvide. Det er imidlertid her, ligesom ved Spyttet og Mavesaften, ikke til denne, men til de tre Fermenter, der indeholdes i den, at Interessen knytter sig. Medens Spyttet paavirkede Stivelsen, og Pepsinet omdannede Æggehviden, saa fordøjer og opløser Pancreassaften paa samme Tid begge disse Stoffer og udfører endnu en tredje Proces, nemlig en Spaltning af neutralt Fedt i dets Bestanddele, Fedtsyrer (Stearinsyre, Palmitinsyre o. a.) og Glycerin. Det stivelseomdannede Ferment kaldes Pancreasdiastas eller Amylopsin, det æggehvidefordøjende: Trypsin og det fedtspaltende: Steapsin. — Pancreasdiastasen omdanner Stivelsen paa lignende Maade som Spyttets Ptyalin til Isomaltose og Maltose, hvoraf en Del i det mindste videre omdannes til Druesukker. Trypsinet omdanner ligesom Pepsinet i Mavesaften Æggehviden til Albumoser og Pepton; men der er den væsentlige Forskel, at medens Pepsinet kun kan bevirke denne Omdannelse i sur og bedst i saltsur Opløsning, saa virker Trypsinet bedst i neutral eller ganske svag alkalisk Vædske; og der er endvidere den Forskel, at medens Pepsinets Virkning, i hvert Fald for allerstørste Delen, standser ved Peptondannelsen, saa afspalter Trypsinet af Æggehviden en Række andre Stoffer (Leucin, Tyrosin, Asparaginsyre o. fl. a.). — Steapsinet spalter som sagt de neutrale Fedtarter i deres Bestanddele: Fedtsyrer og Glycerin, af hvilke Glycerinet direkte er opløseligt, og Fedtsyrerne med Tarmsaftens Alkali danne Sæber, der ligeledes ere opløselige. Men dette er ikke den eneste Virkning, netop denne Dannelse af fri Fedtsyre og Sæber bevirker, i Forbindelse med Tarmens Bevægelser, at Fedtet fint fordeles i smaa Draaber i Vædsken (emulgeres), saa at den kommer til at ligne Fløde. I denne Form kan Fedtet umiddelbart optages af Tarmslimhindens Celler og overføres i Tarmens Lymfekar, Chyluskarrene.

Som ovenfor fremhævet udmunder Galdegangen i samme Del af Tarmen som Pancreasgangen. Galden tilblandes Føden samtidig med Pancreassaften. Man tilskrev tidligere Galden en væsentlig Betydning for Fordøjelsesarbejdet. Nyere Undersøgelser have vist, at nogen direkte Indflydelse paa Fødemidlerne har den ikke, derimod synes den at befordre Pancreassaftens fedtspaltende Virksomhed, og ved sit Indhold af Alkali letter den Emulsioneringen, men nogen Fordøjelsesvædske i egentlig Forstand er den ikke (se i øvrigt under Lever).

Hermed ere alle Fødens Næringsstoffer bragte i en Form, hvori de kunne optages i Blod og Chylus:

Spyttet har omdannet Stivelse til opløselig Sukker.

Mavesaften har omdannet Æggehviden til opløselige Albumoser og Peptoner.

Pancreassaften har omdannet Stivelsen til Sukker, Æggehviden til Albumoser og Peptoner, Fedtet til Glycerin og Sæber samt dannet en Emulsion.

Imidlertid forløber der desuden i hele Tarmkanalen en Række Processer, der paa en vis Maade kunne betragtes som et Fordøjelsesarbejde, nemlig de bakterielle Gæringer og Forraadnelser. Nødvendige for F. ere disse Processer ikke, og en Del af de derved dannede Produkter maa anses for direkte skadelige, naar de komme over i Organismen — f. Eks. Svovlvandstof (Svovlbrinte), Fenol —, men en Del af de dannede Produkter ere identiske med de ved Fordøjelsesarbejdet dannede. Saaledes dannes f. Eks. ved disse Processer Albumoser, Peptoner.

Fordøjeligheden af Føden, den Grad, i hvilken Næringsstofferne blive udnyttede i Tarmen, er selvfølgelig i høj Grad forskellig efter Fødens Art og de afsondrede Fordøjelsessafters Mængde og Virksomhedsgrad. Det er derfor meget vanskeligt at opstille bestemte Regler herfor. I Alm. kan det for Menneskets Vedkommende siges, at Plantenæringsmidlerne i det hele fordøjes vanskeligere og mere ufuldstændig, dels fordi de nærende Bestanddele for en stor Del ere indesluttede i uopløselige Cellulosehinder, dels fordi disse Cellulosebestanddele frembringe en Irritation af Tarmen, der bevirker en hurtigere Udtømmelse. Forholdet paavirkes derfor i høj Grad af Tilberedelsesmetoden. For fint fordelte Plantenæringsmidler: Mel og godt Hvedebrød f. Eks. er Udnytningen meget god; ved mere hele: Ærter, klidholdigt Rugbrød og Kartofler er Udnytningen forholdsvis meget ringere. Fødemidlerne fra Dyreriget fordøjes i Reglen lettere, men ogsaa her er meget afhængigt af Fintfordelingen og Tilberedningen. Følgende Tal, der ere beregnede af en Række Forsøg af denne Art, kunne derfor kun gælde som Gennemsnitsværdier, fra hvilke forskellige Tilberedelsesmetoder og de optagne Mængder kunne bevirke ret store Afvigelser.

Fødens Art:	Optaget i p. Ct. af Tørsubstans.	Æggehvide.	Fedt.	Kulhydrater.
Kød stegt...	95	97	95	—
Æg.	95	97	95	
Mælk.	97	98	96	100
Mælk og Ost	94	96	97	100
Hvedebrød .	95	79	—	99
Rugb.(mørkt)	85	70—75	—	80—90
Macaroni ...	96	83	94	99
Ris.	96	80	93	99

Fødens Art	Optaget i p. Ct. af Tørsubstans.	Æggehvide.	Fedt.	Kulhydrater.
Ærter (udkogte) . . .	91	83	90	96
Kartofler (hele)	90	68	96	92
— (udkogte. . . .	95	80	—	96

S. T.

Fordøjelsesbesværligheder d. s. s. Dyspepsi (s. d.).

Fordøjelsesorganer have den Opgave at bearbejde Føden saaledes, at dens til Ernæringen brugelige Bestanddele opløses og bringes i en saadan Form, at de kunne optages af Blodet, for derefter med dette at føres rundt til Legemets enkelte Dele, medens de ufordøjelige Rester af Føden atter maa skaffes ud af Legemet. Skønt alle levende Væsener have et Stofskifte og derfor maa optage Næringsmidler til Erstatning for de forbrugte og udskilte Stoffer, findes der dog ikke faa lavere Dyr, der helt mangle særlige F. Dette er ikke blot Tilfældet med en Mængde encellede Væsener (f. Eks. mange Protozoer), der paa Grund af deres Lidenhed kunne optage tilstrækkelig Næring direkte gennem deres ydre Overflade fra den Vædske, hvori de leve; men ogsaa enkelte større Væsener, nemlig visse Indvoldsorme (Bændelormene og Kradserne) mangle F., idet de snylte i en Vædske (Tarmindholdet), der allerede til Dels er bragt i opsugelig Form af Værtdyret. I øvrigt bestaa F. i deres oprindelige Form af en simpel Indkrængning med en enkelt Aabning, der altsaa tjener baade som Mund og Gat (Gopler, Koraldyr). Hos de øvrige med F. udstyrede Dyr, have F. Form af et Rør, Fordøjelseskanalen, med en Indførselsaabning, Munden, og en Udførselsaabning, Gattet eller Endetarmsaabningen *(anus)*. Hos Fugle, Amfibier og en Del Fisk udmunde Urin- og Kønsorganerne i den nederste Del af Endetarmen, der da har Navn af Kloak, medens de nævnte Organer hos de fleste Fisk og hos Pattedyrene (med Undtagelse af Næbdyrene) munde med en selvstændig Aabning. Føden befordres frem gennem F. derved, at Fordøjelseskanalens Vægge indeholde ringformig ordnede Muskeltraade, der trække sig sammen i bestemt Rækkefølge, ovenfra nedad mod Endetarmen, og ved disse »peristaltiske« Bevægelser drives Tarmindholdet fremad. I Reglen ere F. udstyrede med mangfoldige Biorganer, saaledes Tænderne, der sønderdele Føden; Tungen, der befordrer denne ind mellem Tandrækkerne og skyder den ned i Svælget efter at have blandet den med Spyttet; Spytkirtlerne, der levere dette sidste; Svælget og Spiserøret, der befordre Føden ned i Mavesækken, som senere udtømmer den i Tarmen, hvor den blandes dels med Afsondringen fra utallige smaa Kirtler i Slimhinden selv, dels fra de store Fordøjelseskirtler, Leveren og Bugspytkirtelen. Under Paavirkningen af disse Afsondringer bringes Fødens nærende Bestanddele i en saadan Form, at de kunne opsuges af de talrige Blod- og Lymfekar i Tarmkanalens Slimhinde, medens de ufordøjede Rester gennem Tyk- og Endetarmen befordres ud af Legemet (se nærmere de enkelte Art.: Tarm o. s. v.). *S. B.*

Fordømmelse se Apokatastasis og Dommelag.

Fore, Søudtryk, hvorved forstaas at beklæde, efter Omstændighederne med Træplanker, Værk eller Tovværk. *C. L. W.*

Foredragsbetegnelser kaldes i Musikken de Anvisninger, der retlede den udøvende med Hensyn til Tonens Styrke *(forte,* stærkt, *piano,* svagt >. s. v.), Tempo *(Allegro,* hurtig, *Adagio,* langsomt o. s. v.), Musikstykkets Karakter *(scherzando,* spøgende, *maestoso,* majestætisk o. s. v.) eller vedrørende særegne forde forskellige Instrumenter ejendommelige Behandlingsmaader *(glissando, martellato, pizzicato* o. s. v.). F. ere i Reglen affattede iaa Italiensk, det internationale Musiksprog, om nan end nu og da ser enkelte Komponister benytte deres eget Modersmaal, og anvendes som oftest forkortet Form. Se i øvrigt de enkelte Specialartikler. *S. L.*

Foredragskunst kalder man den Kunst, der gennem det talte Ord formaar at give det skrevne Ords Tanker, Følelser og Stemninger et kunstnerisk ordnet Udtryk. Foredraget staar væsentlig i den sceniske Kunsts og den dramatiske Recitations Tjeneste og benævnes i denne Forbindelse, naar der ikke er Tale om sanglig Udøvelse, som oftest Deklamation eller Diktion, dog saaledes, at man ved Deklamation nutildags mest forstaar den kunstrette Fremsigelse af Vers, medens Diktionen gaar paa det mundtlige Kunstforedrag overhovedet. Ogsaa paa den professionelle Talers, Parlamentarikerens og Prædikantens, Retorik anvendes Betegnelsen F., om end denne ikke, som den sceniske Kunsts Foredrag, tilstræber nogen kunstnerisk Illusion ved Genfremstillingen af en Mangfoldighed af forskelligartede Menneskers Tale og ved Efterligningen af de i Livet forekommende Følelsesudtryk, men indskrænker sig til en ordnet Fremsætten af egne Ord og Følelser, der modtage Farve af den Personlighed, fra hvilken de opstaa, og af den agitatoriske Hensigt, i hvilken de udsiges. — Foredraget, drevet som Kunst, beror paa særegne og personlige Anlæg og lader sig som saadan ikke lære. Den tekniske Færdighed i Foredraget hviler derimod paa bestemte Regler, der ere tilgængelige for enhver.

Det regelrette Foredrag forudsætter først og fremmest et nøje Kendskab til det Sprog, i hvilket der tales, navnlig da til Udtalens mange Haande Nuancer, fra de mest ophøjede til de vulgæreste, idet der ved en let Forskydning af Udtalen af det samme Ord undertiden kan tilvejebringes en meget betydelig Forskel i Virkningen af det sagte. Endvidere forudsættes rent fysisk et fejlfrit Taleorgan, der for at kunne udholde de Anstrengelser, som det kunstrette Foredrag langt mere end den daglige Tale fører med sig, kræver en forudgaaende rationel Trænering. Dette forudsat, kunne F.'s talrige Regler sammenfattes under følgende fire Rubrikker: 1) Accentueringen; 2) Modulationen; 3) Tempoet; 4) Klangfarven. Ved 1) Accentueringen forstaas den Fremhæven af enkelte Ord eller Sætningsdele, som sætter disse i særlig skarp Belysning i Forhold til de øvrige Sætningsdele. Ved Accentueringen bestemmes ikke alene Sætningens rent formelle Mening (den logiske Accent), men den giver tillige Talen dens faste

arkitektoniske Tømmer. De accentuerede Ord ere Sætningernes haarde Skelet, om hvilket de andre Ord gruppere sig i mere eller mindre bløde Former. Fysiologisk beror Accentueringen paa den forøgede Stemmestyrke, hvilket atter vil sige den forøgede Luftstrøm, med hvilken det enkelte Ord eller den enkelte Stavelse udstødes; og for saa vidt denne forøgede Luftstrøm, ved stærkere Stramning af Stemmebaandene, medfører en Stigning i Tonehøjden, hvad der hyppig, men langtfra altid er Tilfældet, fører Accentueringen over i *2.)* Modulationen, hvorved netop forstaas den beregnede — eller uvilkaarlige — Forandring af Tonens musikalske Leje. Som Accentueringen giver Foredraget Afveksling ved den forskellig anvendte Stemmestyrke, saaledes bringer Modulationen Liv i Talen ved Tonernes Bølgebevægelser. Den regelbundne, med bestemte Figurer tilbagevendende Accentuering og Modulation bliver til den musikalske Rytme og Melodi, og Overgangsformen mellem Tale- og Sangforedrag er den strengt skanderende, ensformig modulerende Versdeklamation eller det præstelige Messeforedrag. Sædvanligvis vogter dog den virkelige Foredragskunstner sig for alt for stor Regelmæssighed i Accentuering og Modulation og søger ikke uden for den levende Tales Musik, som er vanskeligere at fastholde, men til Gengæld virkningsfuldere at anvende. — Til yderligere Afveksling i Foredraget benyttes forskelligt 3) Tempo, snart højtidelig langsomt, snart jagende hastigt, snart jævnt glidende. Under Tempoets Rubrik falder ogsaa det yderst vigtige Virkemiddel Pausen, hvis rette Anvendelse er et helt lille Studium for sig saavel for Taleren som for Skuespilleren. Pausen er snart det umærkelige lille Ophold, som Foredraget idelig kræver, bl. a. for Respirationens Skyld (det maa dog bemærkes, at disse Ophold ikke stemme med Skriftsprogets Interpunktion, der — forskellig i de forskellige Sprog — mest tjene som grammatikalske Holdepunkter), snart er det den lange lydløse Stilhed, der gaar forud for Talerens store Effekt eller Skuespillerens lidenskabelige Udbrud. Indøvelsen af Pauseringen er en af Deklamationslærerens nødvendigste og vanskeligste Pligter. — Talens Grundkarakter bestemmes af den 4) Klangfarve, hvormed den forsynes. Ved Klangfarve (Timbre) forstaas den særegne Farvning af Tonen, som beror paa Resonnansdelenes (Mundhulens, Tændernes, Tungens og Læbernes) Stilling. Stemmens Grundtimbre er medfødt og kan ikke ændres, kun modificeres; men den enkelte Tones eller det øjeblikkelige Foredrags Klangfarve kan til enhver Tid skifte fra det skumleste mørke til det mest skærende lyse. Den overdrevent mørke Klangfarve kalder man hul, den overdrevent lyse flad, hvilke Benævnelser antydningsvis skulle betegne Munddelenes Stilling. Klangfarven staar i uopløselig Forbindelse med det mimiske Udtryk; naar Ansigtet fortrækker sig i Sorg og Smerte, som ved Graad, og Mundaabningen danner en høj Oval (den »tragiske Maske«), bliver Tonen mørkt farvet; lægges Ansigtet derimod i glade Folder, flader Munden sig til et bredt Smil, da bliver Klangfarven uundgaaeligt lys. Det vil ikke være muligt at give en Sætning en dyster, mørk Klangfarve med en leende Mundstilling eller en lys, glad med en grædende Mundstilling. Romerne ansaa den runde Mundstilling for den, der gav den smukkeste Klang, og *os rotunda* (den runde Mund) blev ensbetydende med Veltalenhed.

Mimikken bliver saaledes en integrerende Del af Foredraget, selv hvor den virker usynligt som i den græske og til Dels i den romerske Skuespilkunst, hvis Udøvere dækkede deres Hoveder med den ubevægelige Maske. Et meget vigtigt Middel har F. tillige i Gestikulationen, der, korrekt og smagfuldt anvendt, forbereder, understreger og karakteriserer det talte Ord. Mimik og Gestikulation anvendte selvstændig i Forbindelse med hinanden, men uden det talte Ord, danne en Art F. for sig: den mimiske eller pantomimiske Kunst (se Mimik).

Medens Taleforedraget er stillet fuldkommen frit i sin kunstneriske Anvendelse af de ovennævnte Virkemidler, er det musikalske Foredrag, Sangen, ganske anderledes bundet. Nogen Væsensforskel mellem det talte og det sanglige Foredrag er der ikke, thi Sang er i Virkeligheden ikke andet end regelbunden, tonende Tale. Men i Sangen er saavel Accentuering som Modulation og til Dels Tempo forudbestemt af Komponisten ved Taktinddeling, Nodeværdier, Melodiføring og metronomiske Angivelser, saaledes at Sangerens fri Virksomhed indskrænkes til Anvendelse af forskellig Klangfarve.

Til alle Tider, hvor der har eksisteret professionelle Talere og Skuespillere, har F. været dyrket paa mere eller mindre systematisk Vis, men i ingen Periode udøvedes den med mere Ihærdighed end i den græsk-romerske Oldtid. Der krævedes saavel af den græske som romerske Taler eller Skuespiller en særdeles nøjagtig Fordannelse, og navnlig for Skuespilleren maatte en tydelig og udtryksfuld Diktion være et uafviseligt Krav, da han maatte undvære Mimikkens understøttende og tit dækkende Hjælp. Rent sprogligt fordredes af Foredragskunstnerne henholdsvis den fineste atheniensiske eller romerske Udtale, uden Tilsætning af nogen Dialekt eller udenlandsk Accent, og den mindste Forsyndelse mod Sprogets Love fremkaldte straks voldsomme Protester fra det hele Auditorium. Stemmerne øvedes med sjælden Omhu, og fagmæssige Lærere i Stemmeuddannelse, de saakaldte Fonasker, ledede Undervisningen, hvor Modulationerne undertiden angaves med en Art Noder eller med et særegent Instrument, *Fonaskikon*. Ogsaa en Række systematiske Værker om Retorik vidner om denne Tids høje Udvikling af F. — I Middelalderen begrænsedes den egentlige Talekunst væsentlig til det kirkelige Foredrag, hvor Messerecitationen udarbejdedes og udførtes med stor Nøjagtighed, medens den fagmæssige Skuespilkunst og Retorik saa at sige ikke eksisterede. Først da atter faste Teatre opstode, da Retssalen, Prædikestolen og senere Parlamenterne krævede øvede og veluddannede Talere, begyndte man atter at ofre F. mere Opmærksomhed. Det franske Teater, som tidlig støttedes og kontroleredes af Ludvig XIV og hans Hof, lagde sig derved fine Sæder til og bevarede en Elegance i Foredraget, som endnu er Nationens Stolthed, og som understøttes væsentlig af det grundige, om end nu noget gammeldags ledede Statskonservatorium, fra hvilket saa godt som alle franske Skuespillere, Deklamatorer og Sangere udgaa. Navne som Baron, Lekain og Talma ere særlig knyttede

til Udviklingen af det ældre Frankrig's dramatiske Diktion, og i 19. Aarh. have Regnier, Got, Delaunay og Worms fortrinsvis udmærket sig j som Lærere i Deklamation ved Konservatoriet. Ludvig XIV's Tidsalder udviklede ogsaa en Række j berømte Prædikanter som Bossuet, Bourdaloue! og Masilion, der bragte den gejstlige Veltalenhed til en hidtil ukendt Højde, medens Revolutionsretorerne væsentlig byggede paa Reminiscenser af den gamle romerske Talekunst. — Saa høj en Udvikling som i Frankrig naaede F. ingen Sinde i de andre Lande, og først i den nyeste Tid synes den engelske Parlamentsretorik at have vist ny Baner for denne Gren af Talekunsten. Tyskland's sceniske Foredrag var indtil Midten af 18. Aarh. ganske uudviklet. Skuespillerne vare overhovedet ude af Stand til at fremsige Vers, og der maatte en Fru Neuber's Energi og en Ekhof's eminente Begavelse til for at drive den forsømte Kunst ind j paa et mere regelret Spor. Goethe udviklede som Teaterleder i Weimar en særlig Retning i F., »den ideale Skole«, som holdt sig fjernt fra det daglige Livs Diktion og lagde Hovedvægten paa den stærkt rytmiske og pompøse Versfremsigelse efter gammelgræsk Mønster, medens den geniale Skuespiller Fr. Ludw. Schroder stod som Hovedrepræsentanten for den »naturlige Skole«, der kun søgte sine Virkninger inden for den levende Tales Omraade. Disse to Skoler kæmpe endnu om Magten saavel i Tyskland som andensteds og saavel i det sceniske Foredrag som i det præstelige og parlamentariske. Ogsaa i Danmark have de to stridende Diktionsskoler haft deres udprægede Forkæmpere. Saaledes var Joh. Louise Heiberg, og den Heiberg'ske Kreds overhovedet, Tilhængere af den »ideale« Stil, der navnlig ved sin irrationelle Udpyntning af de enkelte Ords Udtale stod i skarp Modstrid til Høedt's og Mich. Wiehe's Bestræbelser efter at holde Deklamationssproget tæt op ad Livets Tale. Det synes, som om den »naturlige« Skole i den dramatiske saavel som i den retoriske Diktion i Danmark i de seneste Aar har taget Luven fra den »ideale«.

Den første egentlig videnskabelige Grundlægger af Talekunsten er Aristoteles, hvis Retorik baade berører den sceniske Kunst og Talerstolens. Den klassiske Oldtid var i øvrigt rig paa teoretiske Værker over Talekunsten (Cicero, Quintilian o. s. v.) og overfløjede i den Retning langt den nyere Tid, hvis Litteratur om dette Emne er forholdsvis sparsom og ikke meget værdifuld. (Litt.: Schocher, »Soll die Rede auf immer ein dunkler Gesang bleiben?« [Leipzig 1792]; Falkmann, »Deklamatorik« [Hannover 1836—39]; Rötscher, »Kunst der dram. Darstellung« [2. Opl., Leipzig 1864]; Benedix, »Der mündliche Vortrag« [Leipzig 1888]; samme, »Katechismus der Redekunst« [Leipzig 1889]; A. Philippi, »Die Kunst der Rede« [Leipzig 1896]; Morrochesi, *Lezioni di declamazione e d'arte teatrale* [Firenze 1832]; Marmontel, Art. *Déclamation* i Encyklopædien; E. Legouvé, *Dart de la lecture* [Paris 1877]; samme, *La lecture en action* [Paris 1881]; A. Chervin, *Analyse physiologique des éléments de la parole* [Paris 1878]; H. Dupont-Vernon, *L'art de bien dire* [Paris 1888]; samme, *Principes de diction* [Paris 1882]; samme, *Quelques réflexions sur l'art de bien dire* [Paris 1879]; Whately, *Elements of Rhetoric* [Lond. 1862]; W. Archer, *Masks or Faces* [Lond. 1888]; R. Garry, *Elocution, voice and gesture* [Lond. 1888]; J. L. Heiberg, »Om Talens Betoning« [»Pros. Skrift.«, Bd. VI, S. 314—339]; G. Fasting, »Læsekunsten« [Kbhvn. 1891]; A. C. Larsen, »Taler og Skuespiller« [Kbhvn. 1896]).

Karl Mantzius.

Foreign Office [få'renåfis], Navnet for det engelske Udenrigsministerium (organiseret 1782). I Spidsen staar en Statssekretær og under ham en parlamentarisk og en fast Understatssekretær; den første skifter med hvert Ministerium, medens den anden vedligeholder Traditionen. *E. E.*

Forél se Ørred.

Forel [fåræ'l], August Henry, schweizisk Psykiatriker og Entomolog, er født 1. Septbr. 1848 i Morges i Schweiz, studerede Medicin i Zürich, Wien o. fl. St. 1873—78 og lagde sig navnlig efter Psykiatri under Gudden's Vejledning. 1876 blev han Dr. med., 1879 Direktør for Sindssygeanstalten Burgholzli i Ziirich og Professor i Psykiatri. Af hans Arbejder kunne nævnes: »Untersuchungen über die Haubenregion und ihre obern Verknüpfungen im Gehirn des Menschen und einiger Saugetiere« [»Archiv fur Psychiatrie«, VII, 1877], »Einige hirnanatomische Betrachtungen und Ergebnisse« [smst., XVIII, 1887], »Der Hypnotismus« [2. Opl., Stuttgart 1891], »Die Errichtung von Trinkerasylen und ihre Einfügung in die Gesetzgebung« [Bremerhafen 1891]. F. har tillige indlagt sig betydelige Fortjenester ved talrige og ypperlige entomologiske Arbejder, specielt over Myrerne. Blandt disse mærkes særlig: »Les fourmis de la Suisse« [Geneve 1874] og en Del mindre Arbejder, bl. a. »Der Giftapparat und die Analdriisen der Ameisen« [1878]. *G. N.*

Forel [fåræ'l], Francois Alphonse, schweizisk Naturforsker, er født 2. Febr. 1841 i Morges (Kanton Waadt); han er Professor i Anatomi og Fysiologi ved Universitetet i Lausanne. Hans Studier have fortrinsvis drejet sig om de schweiziske Søers fysiske og faunistiske Forhold, og navnlig har Geneve-Søen været Genstand for hans omfattende og indtrængende Undersøgelser. Resultaterne af disse ere publicerede i en Række Afhandlinger og foreligge samlede i Værket »Le Léman«, af hvilket I. Bd. udkom 1892 i Lausanne. Han har for øvrigt beskæftiget sig med forhistoriske Undersøgelser (»Note sur la découverte faite à Schussenried de l'homme contemporain du renne« [1867]), med de lavere Dyrs Udviklingshistorie og med Gletscherstudier. *J. C.*

Foreland [fo'ɐländ], North og South F., to Forbjærge paa England's sydøstlige Kyst, Halvøen Kent. North F. danner det nordøstlige Hjørne af Halvøen, ligger paa Spidsen af den tidligere 0 Thanet mellem Byerne Margate og Ramsgate og bærer et Fyr. South F. ligger 26 Km. længere mod Syd og lidt 0. f. Dover, skyder sig ud i Strædet ved Caiais over for Gris-Nez i Frankrig og bærer ligeledes et Fyr. De to Forbjærge betegne Grænserne for Reden the Downs, og ud for dem vandt Ruyter 11.—14. Juni 1666 sin store Sejr over Englænderne under Monk. *C. A.*

Forelgranulít se Granulít.

Forélsten, en sortplettet Stenart, er en Art Olivingabbro (se Gabbro), de sorte Pletter ere

Serpentin, der er opstaaet ved Omdannelse af Olivin, den lysere Mellemmasse bestaar af en kalkrig Feldspat; den forekommer bl. a. ved Volpersdorf i Schlesien. *N. V. U.*

Forelæg. I norsk Ret tilkommer der, hvor Talen er om Forseelser og Smaaforbrydelser, Politiet eller Statsadvokaten — eller i visse Sager andre administrative Autoriteter — Myndighed til at foreslaa (»forelægge«) den, der sigtes, Vedtagelse af en Bøde for det af ham udviste Forhold. Hvis den paagældende inden en i F. angiven Frist udtrykkelig erklærer sig villig til at betale Bøden, bliver der ikke Tale om retslig Forfølgning; i modsat Fald forfølges Sagen ved Retten. Fordelen ved denne Ordning er, at den private, der erkender sin Fejl og er rede til at tage den derfor forskyldte Bøde, slipper for Besværet, Tidsspilden og Ubehaget ved Møde i Retten, medens Domstolene befries for en Mængde smaa og i deres Udfald utvivlsomme Retssager. De gældende Regler om F. findes dels i den norske Straffeproceslov af 1. Juli 1887 §§ 287—90, dels i en Række særlige Love.

For tysk Rets Vedkommende findes noget til F. svarende i den saakaldte »polizeiliche Strafverfügung«. I Danmark har Indførelse af F. i den senere Tid været under Overvejelse særlig med Hensyn til saadanne Sager, der ellers høre for den offentlige Politiret. *E. T.*

Forelæggelse. I den gamle danske Proces havde det ofte Betydning at kunne bevise, at sagsøgte ikke vilde rette for sig. Dette fordredes godtgjort ved gentagne, forgæves foretagne Indstævninger, hvilket kaldtes F. Især brugtes F. ved den saakaldte Fordeling (s. d.), hvor 3 forgæves foretagne Indstævninger dannede Grundlaget for Forfølgningen. Frd. 3. Juni 1796 § I afskaffede F., saa at man fremtidig altid kunde nøjes med een Stævning, men paabød, at det stedse skulde anføres i Stævningen, at F. ikke gaves; og hermed vedblev man i henimod 100 Aar, lige til L. 11. Apr. 1890 § 4 erklærede det for unødvendigt at omtale F. eller Lavdag (s. d.). *Ludv. H.*

Forende (af tysk »verenden«), Udtryk i Jagtsproget for Vildtets Død.

Forenede Dampskibsselskab se Dampskibsselskab, Det f.

Forenede Stater i Nordamerika, se Nordamerikanske Fristater.

Forenede Venstre. Under dette Navn samledes i Foraaret 1870 de tre Venstregrupper paa Rigsdagen til eet Parti. De tre Grupper vare Femte-Juni-Folkeforenings-Gruppen med J. A. Hansen og Alberti, detnationale Venstremed B. Christensen, og Jydsk-Folkeforenings-Gruppen med Dr. G. Winther som Ledere. Det nydannede Partis første Handling var at styrte Bregendahl som Folketingets Formand og i hans Sted med 44 Stemmer at vælge daværende Overretsprokurator C. Krabbe. Ved Folketingsvalget 20. Septbr. 1872 fik Partiet efter en energisk Agitation et Flertal i Folketinget paa lidt over Halvdelen. Det havde opstillet det parlamentariske Krav som et Hovedpunkt, og paa Grundlag heraf og af forskellige saglige Uoverensstemmelser rejste det en heftig Kamp mod Regeringen (se Danmark, Afsn. »Historie«, S. 1080). Ved Overenskomsten om Finansloven i Maj 1875 skete der en Spaltning mellem »de 30« af Partiets Medlemmer, der havde stemt for Overenskomsten, og »de 22«, som vare imod den. Denne Adskillelse heledes dog senere, og Partiet opnaaede ved Folketingsvalget 25. Apr. 1876 et Flertal af 74 Stemmer. Ved den Overenskomst angaaende Finansloven, som, efter Udstedelsen af den provisoriske Finanslov 1877, 8. Novbr. s. A. afsluttedes mellem Flertallet af det f. V. paa den ene og Regeringen og Højre paa den anden Side, spaltedes Partiet imidlertid i en større, saakaldt »moderat«, og en mindre, saakaldt »radikal«, Gruppe, og i Marts 1878 udmeldte denne sidste med Berg og Hørup i Spidsen sig af Partiet. Den største af Grupperne vedblev vel at kalde sig »det f. V.«, men Partiet havde i Virkeligheden ophørt at bestaa. *N. N.*

Foreningsfrihed og Foreningsret. Sammenslutning og Samvirksomhed mellem Statens Borgere er efterhaanden bleven et af de kraftigste Drivhjul i vore Dages Samfundsliv og har i høj Grad bidraget til Fremskridt paa saa godt som alle Kulturomraader. Den enkelte formaar som oftest kun lidet, saa længe han staar alene, men gennem Forbund med andre til Arbejde for et fælles Maal vokser han sig stærk og sættes ikke blot i Stand til at optage Kampen for Tilværelsen, men ogsaa til at deltage i Løsningen af Opgaver, som ellers langt vilde overskride hans Kræfter. Det er denne Sandhed, som lidt efter lidt er kommen til Gennembrud i Almenerkendelsen og har skabt den Hærskare af Foreninger, der nu om Stunder møder os paa ethvert Felt af den menneskelige Virksomhed, hvad enten det gælder ideelle eller materielle Formaal. Jo mere i det hele et Folk er fremskredet i Civilisation, desto større Brug vil det derfor ogsaa have for Foreningsretten, og jo større Brug det har for denne, desto større Trang vil det ogsaa inden for Lovlighedens og Fornuftmæssighedens Grænser have for fuld Foreningsfrihed, uafhængig af administrativt Skøn og Regeringsgunst.

Efter den ældre dansk-norske Lovgivning herskede der i Princippet Foreningsfrihed, og uden Hensyn til Foreningens Art eller Beskaffenhed ansaas det i Alm. ufornødent forud at indhente Regeringens Tilladelse til dens Dannelse, selv om det var Hensigten, at den skulde udgøre, hvad man i Retssproget kalder »en juridisk Person«. Men fra denne Regel var der dog gjort et Par Undtagelser, idet dels visse Foreninger, de i 18. Aarh.'s Slutning saa hyppige Klubber, ifølge en Kabinetsordre af 10. Maj 1780 kun kunde stiftes under Iagttagelse af visse Former, dels enkelte Slags Foreninger slet ikke taaltes inden for Rigernes Grænser. Ved den gamle Lavsanordning af 23. Decbr. 1681 var det saaledes paa det alvorligste indskærpet, at »ingen i noget Lav eller som sig ved Haandværk vil ernære, maa ved fælles Aftale eller Vedtægt sætte en Pris paa deres Vare eller Arbejde, men skal sælge begge for den Pris, han bedst kan faa«, og ved den senere Lavsordning af 21. Marts 1800, der vel nærmest kun var given for Kjøbenhavn, men som hyppig analogisk anvendtes uden for Hovedstaden, trues bl. a. Lavssvendene, hvis de forene sig om at forlade en Mesters Arbejde, for Hovedmændenes Vedkommende med 2 Aars Arbejde i Rasphuset; og skulde deres Forvorpenhed endog gaa saa vidt,

at de opfordre andre Lavs Svende til at følge deres onde Eksempel, da med 6 Aars Fæstningsarbejde i Jærn som Forstyrrere af den offentlige Orden, medens en efter Rigernes Adskillelse for Danmark alene udstedt Frd. af 23. Oktbr. 1835 forbyder danske Svende at tage Ophold eller Arbejde i Lande, hvor »Associationer eller Forsamlinger af Haandværkere taales«, under Straf af først et Aar senere end ellers at kunne opnaa Borgerskab, og paalægger særlig de Pas udstedende Øvrigheder nøje at vaage over Forbudets Overholdelse. Afset herfra var Reglen imidlertid altsaa for saa vidt Foreningsfrihed; men derimod var der Tvivl om, hvorvidt Administrationen paa egen Haand og uden at rejse Tiltale ved Domstolene kunde ophæve en Forening, selv om den endnu intet havde foretaget sig i Strid med Lovene, dersom den maatte anses for farlig eller betænkelig. Spørgsmaalet blev 1840 drøftet i den roskildske Stænderforsamling, der hævdede, at Administrationen var uberettiget hertil, men 3 Aar senere ophævede ikke des mindre det kgl. danske Kancelli under 22. Juli 1843 det da nystiftede »skandinaviske Samfund« og erhvervede kgl. Resolution for sin Berettigelse, og Aaret efter, 4. Novbr. 1844, lod det under Paaberaabelse af, at »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug« havde tilladt sig at holde Foredrag med bitter Dadel over Regeringens Forestillinger og at lade formelig afstemme over de i den Anledning fremsatte Forslag, dets Bestyrelse vide, at »det var aldeles nødvendigt at gøre Ende paa dette Uvæsen«, og at Selskabet uden videre vilde blive opløst, hvis det oftere skulde give sig af med »at deliberere om Lovgivnings- og Regeringsanliggender«. Foreningsfriheden var altsaa herefter i sin Benyttelse ganske prisgiven Administrationens Vilkaarlighed og fattedes aldeles Retten til, til sin Beskyttelse, at kunne ty til Domstolene.

Det hele Forhold har nu i Danmark faaet sin Afslutning ved Grl.'s § 87 (Island's Forfatningslov § 55), hvorefter »Borgerne ere berettigede til at indgaa Foreninger i ethvert lovligt Øjemed«, dog, saa vidt Krigsmagten angaar, kun med de Indskrænkninger, der følge af de militære Loves Forskrifter (Grl.'s § 94). Foreningerne maa altsaa ikke stride mod de bestaaende Love og ej heller mod dem, som fremtidig maatte udkomme, hvorved dog maa bemærkes, at Borgernes Ret til at forene sig i Samfund om at dyrke Gud paa den Maade, som stemmer med deres Overbevisning, naar intet læres, der krænker Sædeligheden eller den offentlige Orden, end ikke kan indskrænkes ved en almindelig Lov, men kun gennem Grundlovsforandring (Grl.'s § 76). Det foreskrives fremdeles, at »ingen Forening kan ophæves ved en Regerings Foranstaltning«, hvorimod Foreninger — naar de anses for farlige eller skadelige — »foreløbig kunne forbydes; men der skal da straks anlægges Sag mod Foreningen til dens Ophævelse«. Sker dette ikke, taber Forbudet sin Kraft. Herefter er altsaa Foreningsfriheden i alt væsentligt emanciperet fra Administrationens Formynderskab, og det er Domstolene alene, som have at afgøre, hvorvidt Foreningsretten i det enkelte Tilfælde er misbrugt eller ikke. Saa vidt vides har Administrationen kun een Gang benyttet sin Ret til at udstede foreløbigt Forbud mod en Forening (1873 mod »Internationale«), og dette Forbud stadfæstedes ved Overrettens Dom af 14. Aug. 1873.

Norge's Grundlov indeholder intet om Foreningsretten, men det maa vistnok anses aldeles uforeneligt med hele dens Aand, om Administrationen vilde tiltage sig Beføjelse til paa egen Haand at ophæve en Forening eller gøre dens Stiftelse afhængig af forud hos den indhentet Tilladelse. Derimod maa det selvfølgelig staa Lovgivningsmagten frit for gennem Lov at forbyde eller ophæve en Forening.

Heller ikke i Sverige findes i Forfatningslovene Bestemmelser, som hjemle Borgerne Foreningsfrihed; og vel maatte Kongen gennem den ham ved Regeringsformens § 89 indrømmede særlige Myndighed i visse Lovgivningssager kunne have Adgang til at give indskrænkende Forskrifter i saa Henseende, men »i et Samfund, hvor den politiske Frihed er saa gammel som i Sverige, har man imidlertid, som Erfaring viser, ikke havt Anledning til at frygte Misbrug af denne Kongens Lovgivningsmyndighed« (Aschehoug, »Nordisk Statsret«), og vel skal det hyppig indtræffe, at private Foreninger søge kongelig Stadfæstelse paa deres Love, men der er ingen Nødvendighed derfor. *C. V. N.*

Forenings- og Sikkerhedsakten. F., hvis officielle Navn er »Kongl. Majt.'s och Riksens Ständers fastställda forenings- och säkerhetsakt«, er en svensk Statsakt, dateret 21. Febr. og 3. Apr. 1789. Paa den stormende Rigsdag 1789 lod Gustaf III F. gennemføre paa en halvvejs revolutionær Maade; den blev dog aldrig formelt vedtagen af Adelen. F., opsat i 9 Punkter, indeholder Tillæg til og Ændring af Regeringsformen af 1772. Dens Indhold er, at Kongen faar hele den styrende Magt — ifølge F. opløste Gustaf III Rigsraadet —, at Rigsdagen mister Motionsretten, og at Skattebevillingsretten i svævende Udtryk siges at tilkomme det svenske Folk »sammen med Kongen«. De ufrelse Stænder erholdt ved F. visse Fordele. Ved F. havde den svenske Konge erholdt en Magt, der grænsede til Enevælde. F. var i Kraft indtil Statsomvæltningen 1809. Den er trykt bl. a. i Hildebrand, »Sverige's Regeringsformer 1634 — 1809« [Stockhom 1891]. *A. S.*

ForensiS (af lat. *forum*), retslig; bruges ogsaa som Benævnelse paa Personer, der eje Grundejendom i et Land, hvis Undersaatter de i øvrigt ikke ere, saaledes at de kun, for saa vidt Ejendommen angaar, ere vedkommende Stats Myndighed undergivne (*forenses*). *E. T.*

Forénza, By i Syditalien, Provins Potenza, ligger 33 Km. S. 0. f. Melfi og har (1881) 7,500 Indb. Fabrikation af Oste og grovt Lærred. *C. A.*

Foresit, et Mineral fra Elba, som i Udseende og Sammensætning staar Desminen nær (se Zeolitgruppens Mineraler). *N. V. U.*

Forest, J. W., se De Forest.

Foresters [fâ'rɛstəz] (eng.), velgørende og selskabelig Forening, udbredt i hele England.

Forésti, Jacopo Filippo, italiensk Munk og Historieskriver, (1434—1520), hvis betydeligste Arbejder ere *Supplementum chronicorum orbis ab initio mundi ad annum 1485* [1485] og *De claris mulieribuchristianiscommentarius* [1497]. — Antonio F., italiensk Historieskriver og Jesuit,

(ca. 1632—1700), skrev »Mappamondo storico ovvero descrizione di tutti gl'imperi del mondo delle vite dei pontifici e dei fatti più illustri dell' antica e moderna istoria« [6 Bd., Parma 1690]. Værket, der er den første større Verdenshistorie, blev senere fortsat af flere italienske lærde og fuldstændig udgivet i 14 Bd. [Venezia 1745]. *M. M.*

Forestilling betyder den Bevidsthedstilstand, som vækkes ved et Indtryk paa en af vore Sanser, eller Genfrembringeisen af denne ved Association. Nogle kalde det første Fornemmelse og begrænse Brugen af Ordet F. til de reproducerede Tilstande. Saaledes gøre vi her. F. kræver da for at fremstaa Gentagelse af Indtrykket, eller Gentagelse af en Del deraf, hvorved Resten reproduceres. Gentages hele Indtrykket, opstaar der blot Genkendelse. For at forklare Muligheden af saadanne reproducerede F.'s Opstaaen kan man tænke sig, at der i Hjernens Celler er efterladt Spor af de tidligere Indtryk, som saa paa en eller anden Maade betinge, at Cellerne, naar de atter bringes i Virksomhed, frembringe det samme Resultat som første Gang. F. skelnes fra Fornemmelsen ved at være mindre klar og mindre detailleret og mindre stadig; der kan ikke til den knyttes samme praktiske Forventninger som til Fornemmelsen. Den Genstand, vi blot forestille os, kunne vi ikke røre ved o. s. v. Dog kan undertiden en F. træde frem med samme Klarhed og Stadighed som Fornemmelser. Vi bilde os da ind at kunne behandle den praktisk paa samme Maade som Fornemmelsen, o: vi tro at sanse en virkelig Genstand. Saadanne Tilfælde kalder man Illusioner, naar det blot drejer sig om en falsk Fortolkning af et Indtryk, eller Hallucinationer, naar der kun er en meget forsvindende ydre Anledning. I alle vore Iagttagelser virke F. med. Vi se kun Farver, men tro at se Tingens Rumlighed, Haardhed, Bevægelighed, Brændbarhed o. s. v.; alt dette er kun F., vi ved Association forbinde med den iagttagne Fornemmelse. *C. St.*

Foreteelse, et udansk Ord, der betegner Fremtræden for Bevidstheden.

For ever [fərə'və] se Ever.

Forevisningsfrist. En Veksel skal i visse Tilfælde inden en vis Frist forevises til Accept eller til Betaling. Efter nordisk Vekselret behøver en Veksel ikke at forevises til Accept, medmindre det er en domicilieret Veksel o: lyder paa Betaling et andet Sted end der, hvor Trassaten bor, eller den lyder paa Betaling efter Sigt (se Accept). I det første Tilfælde skal den forevises Trassaten inden Forfaldsdag, for at han kan tilføje paa Vekselen, ved hvem han vil erlægge Betalingen paa det andet Sted. I det andet Tilfælde skal Vekselen forevises inden den Tid, som maatte være foreskreven i Vekselens Tekst, eller i Mangel af saadan Forskrift inden 6 Maaneder fra Udstedelsesdagen, hvis den er trukken fra eller paa noget Sted i Europa med Undtagelse af Island og Færøerne, og ellers inden 1 Aar.

Samme F. som i sidste Tilfælde gælder, naar en Veksel lyder paa Betaling ved Sigt, idet den da skal forevises til Betaling inden Udløbet af den nævnte Termin. I alle de nævnte Tilfælde bevirker Forsømmelse af den angivne Frist, at Vekselrettcn mod Trassaten og Endossenterne tabes. *K. B.*

Forey [fåræ'], Élie Frédéric, fransk Marskal, født i Paris 5. Jan. 1804, død smst. 20. Juni 1872. Efter at have gennemgaaet Militærskolen i St. Cyr udnævntes han til Løjtnant 1824. Han deltog 1830 i Ekspeditionen til Algérie, hvor han næsten uafbrudt forrettede Tjeneste i 14 Aar. 1835 udnævntes han til Kaptajn, udmærkede sig ved Médéah, ved Tilbagetoget fra Constantine 1836 og i Affæren ved Portes de Fer 1839. For sine Fortjenester i Krigen forfremmedes han 1840 til Bataillonschef, og han vendte 1844 tilbage til Frankrig som Oberst. Ved Cavaignac's Protektion blev han efter Februarrevolutionen Brigadegeneral, støttede imidlertid med Iver Statskuppet 2. Decbr. 1851, idet han med stor Strenghed undertrykkede Borgernes Modstand paa Paris'es Boulevarder, og forfremmedes 1852 til Divisionsgeneral. Under Krim-Krigen holdt han først Piræus besat og kæmpede senere ved Sevastopol, hvorfra han kaldtes tilbage paa Grund af Stridigheder med Canrobert. 1859 kastede han i Spidsen for sin Division den østerrigske Avantgarde ved Montebello og stormede ved Solferino det østerrigske Centrum. Ved Felttogets Slutning blev han Senator og sendtes i Sommeren 1862 med en Ekspedition til Mejiko. Under betydelige Vanskeligheder trængte han ind i det indre af Landet, erobrede Puebla og holdt derefter sit Indtog i Hovedstaden. Efter at have indsat en provisorisk Regering overgav han Kommandoen til Bazaine, vendte tilbage til Frankrig og belønnedes med Marskalsstaven 1863. Han fik nu Kommandoen over 2. Korps i Lille og blev 1867 Kommandant i Lejren ved Châlons. Kort før Udbrudet af den fransk-tyske Krig sendtes han som Gesandt til Rusland, hvor han under Krigen søgte at bevæge dette Land til at gribe ind til Fordel for Frankrig. *B. P. B.*

Forez [fåræ' ell. fåre'], tidligere Grevskab og Provins i det østlige Frankrig, som 1523 kom ind under Kronen og 1790 for største Delen blev lagt til Departementet Loire (den nordlige Del), medens mindre Dele lagdes til Departementerne Haute-Loire og Rhone. Landskabet opfyldes for det meste af Forez-Bjærgene (s. d.). *H. W.*

Forez-Bjærgene [fåræ'-], Bjærgkæde i de mellemfranske Bjærge. De ere en Forgrening af Cevennerne (s. d.) og gaa mod Nord paa Grænsen af Departementerne Loire og Puy-de-Dôme, idet de helt opfylde Plateauet mellem Floderne Loire og Allier. Gennemsnitshøjden er 1,000 M., det højeste Punkt er Pierre-sur-Haute, 1,640 M., N. 0. f. Montbrison. Hovedkæden bestaar af Granit, overalt gennembrudt af vulkanske Lag, og er stærkt bevokset (Fyr og Birk); Sidekæderne ere for det meste nøgne; Affaldene ere godt dyrkede og have gode Græsgange; i det hele frembyder hele Systemet stor Afveksling. Bjærgene have Rigdom paa Jærn og Kul. Over Hovedkæden gaar Jærnbanen fra Clermont til St.-Étienne. Mod Nord fortsættes F.-B. i de lavere Bois-Noirs, hvis højeste Punkt er Puy-de-Montoncel, 1,292 M., og Montagnes de la Madelaine (Bois de l'Assise, 1,165 M.). *H. W.*

Forfald. Om »lovligt F.« tales der i Retssproget, naar nogen, hvem ellers en retlig Mødepligt vilde paahvile, har en af Retsordenen anerkendt Grund til Udeblivelse. Lovgivningen indeholder dog ikke nogen almindelig Definition af Begrebet og kan heller ikke indeholde en saadan,

da det, der kan være at anse som lovligt F. i een Art retlige Forhold, ikke behøver at være det i andre. I civilprocessuelle Forhold gælde efter dansk Ret egentlig kun »notoriske« Hindringer (større Trafikstandsninger o. l.) som lovligt F. for en Part; i øvrigt maa den Part, der er forhindret fra selv at møde, sørge for at lade møde for sig eller tage Skade for Hjemgæld. Ved Forligskommissionerne, for hvilke den indklagede som Regel skal møde personlig, gælder efter Pl. 30. Oktbr. 1798 som lovligt F., at det »enten formedelst Sygdom ikke har været ham mueligt at møde eller og, at han har befundet sig i saadanne Omstændigheder, som Forretningsmand, Haandteringsmand eller Huusfader, at han ikke, uden at udsætte sig for øjensynligt og betydeligt Tab, ved Forsømmelse af vigtige og uopsættelige Pligter, har selv kundet indfinde sig ved Forligelses-Kommissionen; hvilken Undskyldnings Gyldighed da af Retten bliver at paaskjønne og bedømme efter Lov, Billighed og Tingens Natur«. Det er nærmest Analogien af denne Bestemmelse, der maa anvendes ved Afgørelsen af, hvad der er lovligt F. ved en Vidneindkaldelse. I øvrigt maa Begrebet i Forhold, hvor Lovgivningen ikke giver specielle Bidrag til dets Bestemmelse, fastsættes efter Billighed og »Tingens Natur«. *E. T.*

Forfaldsgrunde for Part i civil Rettergang ere for norsk Rets Vedkommende ifølge N. L. 1—10—1 Sygdom, Forhindring i Kongens Ærinde og Indstævning for højere Ret. Efter Analogi vil dog lovligt F. antages ogsaa i andre lignende Tilfælde, f. Eks. ved uopsættelig Varetagelse af andre vigtige Interesser. Dog kan man paa Grund af Adgangen til at benytte Fuldmægtig ikke gaa saa vidt som Forligelseslovens § 62, der som Forfaldsgrund med Hensyn til Møde i Forligelseskommissionen nævner — foruden Sygdom —, »at han som Forretningsmand, Haandteringsmand eller Husfader har befundet sig i saadanne Omstændigheder, at han ikke uden at forsømme vigtige og uopsættelige Pligter eller udsætte sig for øjensynligt Tab har selv kunnet indfinde sig«. De her nævnte Forfaldsgrunde maa derimod antages at kunne paaberaabes af Vidner. Ogsaa for Domsmænds og Lagrettemænds Vedkommende er ifølge Straffeproceslovens §63 jfr. § 371 Reglen omtrent den samme. Saavel de nævnte Personer som Vidner ere derhos pligtige til snarest muligt at anmelde deres F. *H. S.*

Forfalden er en Fordring, naar den kan forlanges indfriet af Fordringshaveren, se Forfaldsdag.

Forfaldsdag, Forfaldstid, betegner efter moderne dansk og norsk videnskabelig Sprogbrug den Dag eller det Tidspunkt, da en Fordringshaver kan forlange den ham tilkommende Præstation erlagt (i Modsætning til paa den ene Side Betalings- eller Frigørelsestid, paa den anden Side Handlingstid). Dette Tidspunkt vil ved Kontrakter ordentligvis være fastsat ved Aftale, i Mangel af saadan kan Fordringshaveren kræve Præstationen straks, medmindre særlige Omstændigheder vise, at noget andet er Meningen. Hvor et Vederlag er fastsat for en vis Periode, forfalder det først ved Periodens Udløb. Naar F.'s Fastsættelse er overladt til Skyldnerens fri Bestemmelse, maa den i alt Fald indtræde, naar Skyldnerens Dødsbo opgøres. Dersom F. indtræder paa en Helligdag, er ved Veksler den næste Søgnedag, i Handelsforhold i øvrigt den foregaaende Søgnedag F. — I det praktiske Liv saavel som i Lovgivningen bruges Udtrykket F. dog ogsaa som Betegnelse for Frigørelsestid eller for Handlingstid (s. d.). *E. T.*

Forfalskning, enhver Behandling af en Vare, hvorved denne faar en ringere Værdi, end Køberen er berettiget til at vente efter den Benævnelse, den har, og den Pris, for hvilken den sælges. Den hyppigst forekommende Art af Vareforfalskning er den, at der i vedkommende Vare indblandes et andet, billigere og ogsaa i sine Egenskaber mindre værdifuldt Stof, f. Eks. Vand i Mælk, Margarin i Smør, Bomuld i Uld, Ukrudtsfrø i det Frø, hvoraf der slaas Foderkager, Korn og Roer i Kaffe, Tungspat i Blyhvidt, Kakaoskaller i Chokolade, Stivelse i pulveriserede Krydderier, Rapsolie i Olivenolie, Terpentinolie i Citronolie o. s. v., eller en Vare udgives for noget helt andet, end hvad den i Virkeligheden er, som naar f. Eks. en Blanding af Alkohol, Farve og Æterarter sælges under Navn af Kognak eller Rom. Ofte er det overordentlig vanskeligt at afgøre, om der i et givet Tilfælde kan siges at foreligge en F. eller ikke, og det ikke alene paa Grund af, at den kemiske eller mikroskopiske Undersøgelse, der skal danne Grundlaget for Afgørelsen, i enkelte Tilfælde kan være meget vanskelig, men ogsaa fordi mange Varer ifølge den Maade, paa hvilken de tilvirkes, meget let, uden at der paa nogen Maade kan være Tale om en F., kunne komme til at indeholde en ringe Mængde af det Stof, der sædvanlig benyttes til svigagtig Indblanding, og det bliver i saadanne Tilfælde ofte en Skønssag, om man paa Grundlag af Undersøgelsens Resultat vil konstatere en F. eller ikke. Tillige ere de Varer, der ere Naturprodukter, f. Eks. Mælk, selvfølgelig altid underkastede betydelige Svingninger med Hensyn til deres Sammensætning, og man maa derfor ved disse Stoffer gaa frem paa den Maade, at man siger: ved fortsat Undersøgelse af talrige, bevislig ægte Prøver af denne Vare har man ikke eller kun under abnorme Forhold fundet nogen, der indeholder mindre end saa og saa meget af den og den (den vigtigste) Bestanddel, og naar man derfor i en Prøve af en Handelsvare finder mindre af denne Bestanddel, saa er der den største Sandsynlighed for, at der foreligger en F., og der maa derfor foretages en indgaaende Undersøgelse for at faa Sagen oplyst. Imidlertid maa det ogsaa erindres, at mange Indblandinger i Tidens Løb have vundet en saadan Hævd, at der ikke kan tales om F., naar Varen ikke udtrykkelig udgives for ren eller ublandet, hvilket f. Eks. gælder om de ved Farver almindelig forekommende Indblandinger af Tungspat i Kromgrønt o. l.; ingen vilde heller falde paa at tale om F., fordi Lim sælges under Navn af Gelatine, skønt dette fra Begyndelsen kun har været Benævnelse for egentlig Fiskelim. Ingen vil tale om en F., fordi en >Uldtrøje« indeholder Bomuld, men vel dersom den sælges som »helulden« o. s. f. Det største Felt for Vareforfalskning have altid Nærings- og Nydelsesmidlerne frembudt, og da dette tillige er det Omraade, paa hvilket F. har den største Betydning, har man efterhaanden overalt stiftet en særlig Lovgivning paa dette Omraade, hvilket ogsaa har haft en stærk Tilbagegang af F. til Følge. *K. M.*

Dansk Lovgivning søger at modvirke F. dels ved den almindelige Bestemmelse i Straffel. § 278, at den, der forfalsker Varer, straffes med Fængsel paa Vand og Brød eller med Strafarbejde (for »mindre, i Smaahandelen forefaldende Vareforfalskninger, ved hvilke kun ubetydeligt Tab tilføjes Nogen«, er Straffen dog kun Bøder indtil 200 Kr. og i Gentagelstilfælde højere Bøder eller Fængsel), dels ved forskellige særlige Bestemmelser. Blandt disse sidste skulle fremhæves følgende: »Lov om Undersøgelse af Levnedsmidler m. m.« af 1. Apr. 1894, der for et Tidsrum af 3 Aar bemyndiger Regeringen til at slutte Overenskomst med et privat Laboratorium om mod et aarligt Vederlag af 8,000 Kr. at foretage Undersøgelse af offentlig falbudne Levnedsmidler, hvoraf Prøver maatte blive indsendte fra Domstole, Politimyndigheder eller de uden for Kjøbenhavn værende Sundhedskommissioner. En Oversigt over Resultatet af disse Undersøgelser offentliggøres regelmæssig i Ministerialtidende B. Loven skærper derhos for Levnedsmidlers Vedkommende den ovennævnte Straf for Smaaforfalskninger noget. »Andordn. om hvad der ved Tilberedelse af Vin og Spirituosa til Forhandling maa anses for tilladeligt m. m.« af 17. Apr. 1894, »Lov om Straf for Brugen af urigtige Varebetegnelser« af 27. Apr. 1894, »Lov om Fabrikation og Forhandling af Margarin m. m.« af 1. Apr. 1891, oprindelig given for 5 Aar, men ved Lov 24. Apr. 1896 forlænget til 1. Maj 1897, »Lov om Stempling af Guld- og Sølvarbejder« af 5. Apr. 1888. Jfr. ogsaa som en vigtig Lov om et til Dels ensartet Emne den med svensk og norsk Lovgivning i det hele stemmende Lov om Beskyttelse af Varemærker af 11. Apr. 1890. *E. T.*

Ifølge den norske Straffelov straffes F. i Alm. som andre Bedragerier med Bøder, Fængsel eller Strafarbejde i 6 Maaneder til 3 Aar. Straf af Fængsel eller Strafarbejde i indtil 6 Aar bliver at anvende, naar nogen benytter falsk Stempel til Guld- og Sølvarbejder eller afhænder Varer, som ere forfalskede med Stoffer, der gøre dem skadelige for Menneskers eller Husdyrs Sundhed. I særlige Tilfælde kan Straffen yderligere skærpes. — Se endvidere Lov om Varemærker af 26. Maj 1884 og Lov om Handel med kunstigt Smør af 22. Juni 1886. Se ogsaa Lov om Guld- og Sølvarbejders Finhed og Stempling af 6. Juni 1891. *H. S.*

Forfang kaldes det Stykke af Medesnoren, der bærer Krogen. Opgaven med den er at holde Fisken i Uvidenhed om Krogens Ophængning i Snøren. Silketraad omvunden med fin Metaltraad (Gimp), tynd Messingtraad og Fishgut ere de almindeligst anvendte Forfangstraade; især har Fishgut faaet stor Anvendelse paa Grund af dets Finhed sammen med Styrke samt det næsten vandklare Udseende. Dette Stof har i øvrigt ogsaa faaet en stor Anvendelse i Kirurgien som Traad til Syning; det forhandles ogsaa under Navnene Fil de Florence, Crin de Florence, F., Silkwormgut og præpareres paa den Maade, at Silkeormen lige før Forpupningen dræbes, og efter 6 a 8 Timers Behandling i stærk Eddike rives den forsigtig over; den indeholder to saakaldte Tarme (i Virkeligheden er det Materialet til Silketraadene, der skulde været spundne). Disse smaa Genstande trækkes lange, vadskes og tørres, hvorefter de sorteres i Bundter efter Tykkelser og gaa saaledes i Handelen. De udmærke sig ved deres store Styrke og Glathed. *E. A. T.*

Forfang betyder i det ældre Retssprog Afbræk, Hindring, se D. L. 3—13—6, 25. *Ludv. H.*

Forfangenhed er Betegnelsen for to i Væsen og Natur ganske forskellige Lidelser, som kun have det til fælles, at de foraarsage en fangen o: en hemmet, indskrænket Bevægelse hos de angrebne Dyr.

F. hos Hesten bestaar i en overfladisk, ikke infektiøs Betændelse i Hovens Læderhud (*Pododermatitis superficialis*) med Udsvedning (serøst Ekssudat) i det dybeste Overhudslag (Slimlaget, *Rete Malpighii.* Se Hud og Hov). Derved udvikler der sig en mere eller mindre fuldstændig Adskillelse mellem Hornkapselen og Læderhudens Blade og Papiller, ved hvilke Plovbenet er ligesom ophængt i Hoven. Den direkte Følge heraf er en Sænkning af Plovbenet, som tillige paa Grund af Trækket gennem den dybe Bøjesene drejes med Spidsen noget bagtil. Løsningen mellem Hud- og Hornblade kan gaa saa vidt, at Hovkapselen ligefrem falder af. — Lidelsen opstaar i Reglen pludselig efter Forkølelse eller Overanstrengelse af Hesten (vedholdende hurtigt Løb paa haard Bund, stenlagte Veje og Gader), men Sygdommen kan ogsaa udvikle sig ved for stærk Fodring (Overfodring), navnlig naar Føden er meget æggehviderig. I Overensstemmelse med denne sidste Erfaring kaldte de gamle Grækere Lidelsen for Bygsyge (κριθίασις af κριθή, Byg, som i Sydeuropa og Orienten bruges meget som Hestefoder), og Romerne oversatte Ordet ved *hordeatio* (af *hordeum* Byg). I Norden og i hele Mellemeuropa anses for øvrigt Rug og navnlig Rugbrød for farligere i saa Henseende end Byg. Under saadanne Omstændigheder, hvor Sygdommen fremkaldes ved Overfodring, optræde Koliktilfælde og andre Digestionsforstyrrelser tit som Forløbere. Meget fede og svære Heste, ligesom Heste med flade Hove med løse Vægge, ere særlig disponerede. I Alm. lide kun Forhovene, sjældnere alle fire Ben, og ganske undtagelsesvis en enkelt Hov eller Baghovene alene. Som alle Betændelsesprocesser inden for den uefterglvelige Hornkapsel er F. en meget smertefuld Lidelse. Den angrebne Hest undgaar derfor saa vidt muligt at bevæge sig; den søger at kaste saa meget som muligt af Legemets Vægt over paa de ikke angrebne Bagben ved at stille disse helt ind under Kroppen, samtidig med at Forbenene strækkes frem, og denne højst ejendommelige Stilling bevares, naar Hesten tvinges til at bevæge sig fremad. Den gaar med ganske korte Skridt og vedatsætle Dragterne først til Jorden søger den at skaane Hovens Taastykke, hvor Smertefornemmelserne ere stærkest. Smerteytringerne blive særlig fremtrædende, naar Hesten skal rykke tilbage eller dreje til Side. I meget heftige Tilfælde staar Hesten som naglet til Stedet; den tør end ikke lægge sig, og naar den endelig udmattet og forpint kaster sig ned, er det næsten ikke muligt at faa den paa Benene igen. Hovene ere varme og ømme for Tryk (med Visitértangen), og paa Piben føles Mellemfodspulsaaren banke (Pulsation) stærkere end sædvanligt. Lidelsen er i Reglen ledsaget af en moderat Feber (39—40°), men mærkeligt nok er Appetitten, selv hos temmelig haardt angrebne Heste, god. Hvis Hesten kommer tidlig under Behandling (Aareladning, Af-

føringsmidler, kolde Omslag paa Hovene, Afledningsmidler paa Huden oven for Kronerne, Svedekure, sparsom Diæt o. s. v.), lader Lidelsen sig som oftest kurere; men sker dette ikke, eller angribes Hesten gentagne Gange efter hinanden, udvikler der sig en kronisk F., som paa Grund af Lejeforandringen af Hovbenet fører til Dannelsen af en forfangen Hov (Knoldhov) med fremadbøjet, ringet Hornvæg, høje Dragter, bred, »hvid Linje« og nedadhvælvet Saal. I saadanne Tilfælde er en fuldstændig Helbredelse ikke længere mulig, men ved en fornuftig Beskæring af Hoven og et hensigtsmæssigt Beslag (stærkt hulslaaet Ringsko, rejst i Taaen uden at ligge til der og uden Hager) kan Hesten holdes arbejdsdygtig, i hvert Tilfælde til langsomt Træk paa blød Bund (Markarbejde). Undertiden kan Lidelsen tage en dødelig Udgang, idet der ved Gennembrud (Gennemslidning) af Hornsaalen opstaar en Forbulning i Hoven med Brand (Nekrose) i Læderhuden og Blodforgiftning (Septichæmi ell. Pyæmi).

Man taler ogsaa om F. hos Kvæget og mener dermed en ejendommelig godartet Betændelsestilstand med (serøs) Udsvedning og Ansamling i Haseledene og Bøjesenernes nederste Seneskeder. Lidelsen kan optræde selvstændig og antages da at være fremkaldt ved Forkølelse (reumatisk F.); men som oftest udvikler F. sig under Forløbet af en Yverbetændelse eller Børbetændelse (metastatisk F.). Sygdommen indledes af en moderat Feber ($39,5$—40^0) og viser sig ved, at de angrebne Dyr temmelig pludselig ytre Tegn til Smerte i Benene. De ligge meget, have ondt ved at rejse sig, og naar de staa, løfte de Benene skiftevis og ville nødig flytte sig i Spiltovet. Haseledene og Regionen omkring Kodeledene ere Sædet for en i varm og øm Hævelse, som hidrører dels fra en forøget Ansamling i selve Ledkapslerne og Seneskederne, dels fraen vattersotig Tilstand (Oedem) i Bindevævet i omkring disse Organer. Som ovenfor nævnt er Lidelsen imidlertid af godartet Natur. Ved en passende Behandling (spirituøse Indgnidninger, Massage, Omvikling med uldne Bind) vil Betændelsen i Reglen være hævet i Løbet af en Uges Tid. *G. S.*

Forfar [fâ!əfə] eller Angus, Shire i det østlige Skotland, begrænses af Nordsøen, Firth of Tay og Shire Perth, Aberdeen og Kincardine. 2,300 □Km. med (1891) 277,800 Indb. Efter sine Terrainforhold falder Shiret i 4 Dele: mod Nord Braes of Angus, et ufrugtbart, med Heder og Mosestrækninger dækket Bjærgland, men gennemskaaret af maleriske, frugtbare Dale; derefter det bølgeformige, vel vandede, men ikke synderlig frugtbare Strathmore; mod Syd de af Sandsten bestaaende Højder Sidlaw Hills og endelig en flad, frugtbar Kyststrækning, der indtager omtr. 550 □Km. Af de talrige Floder mærkes North og South Esk, Isla og Dean Water; desuden findes nogle ubetydelige Søer og Mineralkilder. Agerbrug og Kvægavl ere Hovederhvervsgrenene; Fiskeri (Laks), Industri (Lærred og Uld) og Bjærgværksdrift (Kul, Kalk og Porcelænsjord) ere ogsaa af Betydning. Hovedstaden F. ligger i Strathmore og har (1891) 12,100 Indb. Den er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt og driver Fabrikation af Lærred og Højlændersko (*brogues*). *C. A.*

Forfare (Søudtryk), flytte. Betegnelsen bruges hyppigst, naar en Talje (se Blok) er halet helt sammen, uden at det Tov, paa hvilket Taljen er slaaet (o: gjort fast), er blevet forkortet tilstrækkelig. Man sejser (o: fastbinder) da Tovet, opgaar (o: løsgør) Taljens ene Blok, overhaler (o: forlænger) Taljeløberen og sætter den løsgjorte Blok fast igen længere fremme paa Tovet. *C. L. W.*

Forfatning betyder, anvendt iForhold til Staten, de af dennes Retsinstitutioner, som vedkomme den øverste Statsmagts Organer, disses Hovedformer og Handleomraade, i Modsætning til Forvaltningen, hvorunder henføres den egentlige Administration med de til denne knyttede mere underordnede Virkeled og Funktioner.

Ordet tages dog ogsaa, og maaske nok saa hyppig, i en noget forskellig Betydning, nemlig om den Lovgivningsakt, som danner Grundlaget for et Lands offentlige Ret i det hele. Skønt bl. a. England's Eksempel til fulde viser, at denne Lovgivningsakt, til Dels i det mindste, kan undvære skriftlig Affattelse og derhos ikke behøver at være tilvejebragt paa een Gang eller ved en enkelt Lejlighed, men dels kan være kommen i Stand ad Sædvanens Vej, dels være Frugten af spredte Vedtagelser i Tidernes Løb, er det dog for de fleste Staters Vedkommende, og navnlig i de Lande, hvor den kongelige Enevælde først i den nyere Tid har maattet vige for Folkets Deltagelse i Lovgivnings- og Skattebevillingsmyndigheder, det almindelige, at denne Overgang er sket og i hvert Fald gjort kundbar gennem en enkelt Akt, kaldet Grundlov, indeholdende de vigtigste Forskrifter for det fremtidige Forhold mellem Suverænen eller de øverste Statsmagter og Undersaatterne. Heraf har da atter som en naturlig Følge uddannet sig en Sprogbrug, hvorefter F. og Grundlov ere blevne saa godt som enstydige Begreber. De herunder hørende Love og Retsbestemmelser adskille sig i Særdeleshed derved fra de sædvanlige, at de som oftest kun kunne ophæves eller omændres paa en langt mere omstændelig Maade end de sidstnævnte, idet der fordres snart et kvalificeret Flertal, snart Tilstedeværelsen af et vist Antal Medlemmer ved Afstemningen i de vedkommende Kamre, Opløsning af Repræsentationen o. s. v.

Hvad angaar de nordiske Riger, da kunne de nu bestaaende Forfatningslove eller Grundlove i Sverige — til hvilke henregnes foruden Regeringsformen af 6. Juni 1809 med senere Forandringer i enkelte Paragraffer, endvidere Rigsdagsordningen af 22. Juni 1866, hvorved de 4 Rigsstænder gik op i Tokammersystemet, samt Successionsordningen af 26. Septbr. 1810 for det nuværende Kongehus og Trykkefrihedsanordningen af 16. Juli 1812 — forandres paa Forslag af Kongen, de enkelte Rigsdagsmænd eller Konstitutionsudvalget. Forslaget kan fremsættes paa en hvilken som helst Rigsdag, hvor det kan drøftes og forkastes, men ikke undergives Ændringer. Bliver det ikke forkastet, afgøres dets Skæbne paa næste ordentlige Rigsdag, som sammentræder første Gang efter ny almindelige Valg til Andetkammer. Vedtages det her uforandret med simpelt Flertal af begge Kamre, bliver det Grundlov, hvis det er blevet fremsat af Kongen, men i andet Fald kræves kgl. Stadfæstelse, efter at Statsraadet er hørt, Nægtes Stadfæstelsen, skulle Grundene til Nægtelsen anføres.

Til Forfatningslove i Norge henregnes Grundlovene af 17. Maj (4. Novbr.) 1814 med de senere deri foretagne Ændringer navnlig af 1859 og 1866 om Repræsentationens, Fordeling mellem By og Land og af 1884, hvorved Statsraadsmedlemmerne fik Adgang til Stortinget, den fornævnte Successionsordning af 26. Septbr. 1810 og Rigsakten af 6. Aug. 1815, vedrørende den statsretlige Forbindelse med Sverige. Om Fremgangsmaaden ved Grundlovsforandringer foreskrives det i Grl.'s § 112, at Forandringsforslag kunne fremsættes saavel af Kongen som af de enkelte Stortingsmænd, men kun paa det første ordentlige Storting i hver Valgperiode. Det bliver herefter at kundgøre ved Trykken, men det tilkommer først et af de efter næste Valg sammentrædende ordentlige Storting at antage det, hvilket maa ske uden nogen som helst Forandring, eller at forkaste det. Forslagets Behandling finder Sted i det samlede Storting, hvor ogsaa Afstemningen foretages. Til Vedtagelse udkræves $^2/_3$ af de afgivne Stemmer. Hvorvidt Kongens Veto i Henseende til Grundlovsændringer er absolut eller som ved almindelige Love blot suspensivt, hører til de meget omstridte Spørgsmaal.

I Danmark er der 2 Forfatningslove, nemlig Grl. af 28. Juli 1866 (»Danmark's Riges gennemsete Grundlov af 5. Juni 1849«) og Tronfølgeloven af 31. Juli 1853. Forandringsforslag kunne saavel af Kongen som den enkelte Rigsdagsmand fremsættes paa ordentlig eller overordentlig Rigsdag. Vedtages Forslaget uforandret af begge Ting, og Regeringen vil fremme Sagen, opløses Rigsdagen, og der foretages Nyvalg baade til Landsting og Folketing. Vedtages da Forslaget paa den nyvalgte Rigsdag i ordentlig eller overordentlig Samling, og stadfæstes det af Kongen, er det Grundlov.

For Island's Vedkommende, der jo nu til Dels indtager en selvstændig Stilling i Riget, indeholdes den gældende F. i de 2 Love af 2. Jan. 1871 om Island's særlige Forhold til den øvrige danske Stat °g af 5. Jan. 1874 om dets F. for dets særlige Anliggender. Forfatningsforandringer kunne iværksættes under Iagttagelse af samme Fremgangsmaade som i Danmark, saaledes at det samlede Alting træder i Rigsdagens Sted. *C. V. N.*

Forfatningsbrud ere Handlinger, hvorved fra Regeringens, Repræsentationens eller Folkets Side den bestaaende Forfatning tilsidesættes eller krænkes. Forøves deslige Handlinger af den ansvarlige Regering (Ministeriet), tilkommer det i Sverige Konstitutionsudvalget, i Norge Odelstinget og i Danmark Folketinget at rejse Sag ved Rigsretten. Forøves de af andre, sker Tiltalen i Reglen for de almindelige Domstole. *C. V. N.*

Forfatningsed. I de fleste nyere Forfatningslove indeholdes Forskrift om, at Statsoverhovedet, forinden det kan tiltræde Regeringens Førelse, maa afgive et edeligt Løfte om ubrødelig at ville overholde Landets Forfatning. Efter Norge's Grl.'s § 9 sværger Kongen i Stortinget »at ville regere Kongeriget Norge i Overensstemmelse med dets Konstitution og Love«. Er intet Storting samlet paa den Tid, han som myndig (fyldt 18 Aar) tiltræder Regeringen, nedlægges Eden skriftlig i Statsraadet og gentages højtidelig af Kongen paa første Storting enten mundtlig eller skriftlig ved den, han dertil beskikker. I Danmark (Grl.'s § 7) afgiver Kongen skriftlig i Statsraadet edelig Forsikring om ubrødelig at ville holde Rigets Grundlov, hvorom der da udfærdiges 2 ligelydende Originalakter til Opbevaring, den ene i Rigsdagens Arkiv, den anden i Rigsarkivet. Ifølge Rigsstændernes Beslutning af 2. Maj 1810 afgiver i Sverige Kongen straks ved sin Regerings Tiltrædelse i Statsraadet en skriftlig edelig Forsikring af omtrent samme Indhold som i de 2 andre Riger under Navn af »Kongeforsikringen«, hvori han tillige lover et mildt, retfærdigt og gudfrygtigt Regimente.

F. fordres imidlertid ogsaa i saa godt som alle Lande af de i Statens Tjeneste trædende Embedsmænd jævnsides med, at de tilsværge Statsoverhovedet Troskab og Lydighed. I Norge er det en Betingelse for at kunne udøve Valgret (»indføres i Mandtallet over de stemmeberettigede Borgere«, Grl.'s § 51), at man offentlig til Tinge sværger Konstitutionen Troskab; i Danmark maa ethvert ny valgt Rigsdagsmedlem underskrive en skriftlig Formular, der opbevares i Rigsdagens Arkiv, hvorved han edelig forbinder sig til at overholde Rigets Forfatning, og i Sverige affordres der Kamrenes af Kongen beskikkede Formand (Talmand) og Viceformand Ed paa, at de ville opretholde Kongemagtens og Rigsdagens Rettigheder i Overensstemmelse med Regeringsformen. — I adskillige Stater kan der endog afkræves enhver Undersaat en Hyldnings- eller Troskabsed; dette gælder saaledes bl. a. efter L. 27. Febr. 1858 om Udlændinge, som ville opnaa svensk Medborgerret. *C.V.N.*

Forfatningskonvent (eng. *convention)* kaldes i Nordamerika siden Frihedskrigen de Forsamlinger, som vælges i de enkelte Stater eller Territorier til at fastsætte eller ændre Forfatningen. Særlig bruges Navnet om den *Federal Convention* paa 55 Medlemmer, der samledes 1784 og affattede Unionsforfatningen. *E. E.*

Forfatningslov se Forfatning.

Forfatningsparti var siden 1866 i Østerrig Navn for det tyske, saakaldt liberale Helstatsparti, indtil det i 1880'erne opløstes i flere Grupper. *E. E.*

Forfatterforeninger. Vor Tid med dens stærke Organisationsdrift har ogsaa i de fleste Lande drevet Forfatterne til at slutte sig sammen i Foreninger til Varetagelse af deres Interesser og Beskyttelse af den aandelige Ejendomsret. Paa internationalt Omraade virker særlig *Association littéraire et artistique internationale,* der stiftedes i Paris af Victor Hugo 1878, tæller baade Forfattere og Forlæggere blandt sine Medlemmer og er udbredt i mange Lande. Det er denne, der har givet Stødet til og banet Vejen for Berner-Konventionen (se Forfatterret), og som for Tiden (1896) arbejder for en Videreførelse af dens Bestemmelser, som skal afhjælpe de Mangler, der klæbe ved den. Den lader hvert Aar afholde Kongresser omkring i forskellige Stæder. Der bestaar et Par andre F. i Paris, *Société des gens de lettres* og *Société des auteurs dramatiques,* der har opnaaet en for de franske Forfattere meget gunstig Overenskomst med Théâtre francais. England har en stor Fagforening for Forfattere, *Society of authors,* der stiftedes 1883 under Forsæde af Lord

Tennyson. Foreningen udgiver et Blad, *The author*, og tæller henved 1,000 Medlemmer. Den optræder — gennem sit Syndikat — som Mellemmand mellem Forfattere og Forlæggere. I Tyskland er der den meget udbredte Forening: »Deutscher Schriftstellerband« (stiftet 1887), der har sit Sæde i Berlin og er udbredt over hele Tyskland. Den virker for Understøttelse af gamle Forfattere og deres efterladte og har foranlediget Oprettelsen af et Understøttelsesfond, en Æresdomstol, et litterært Bureau og et Syndikat. Den udgiver et eget Organ: »Deutsche Presse«. Ved Siden af den bestaar ogsaa en anden Forening: »Deutsche Schriftstellergenossenschaft« (stiftet 1891), der ogsaa har sit Hovedsæde i Berlin og udgiver Maanedsskriftet »Das Recht der Feder«. Ogsaa i de 3 nordiske Lande er der i den seneste Tid oprettet F. med praktiske Formaal. Sveriges F. stiftedes 1893 (Formand: Grev Snoilsky) og tæller for Tiden 130 aktive Medlemmer. Norsk F. (Formand: A. Garborg) stiftedes 1894 og tæller 120 Medlemmer (æstetiske og videnskabelige). Den fungerer gennem et Udvalg som Kirkedepartementets Konsulent i litterære Sager og indstiller gennem et Udvalg til Uddeling af Statens Stipendier. Dansk F. stiftedes 27. Novbr. 1894 (Formand Professor Torp). Den tæller for Tiden (1896) 73 ordinære og 10 ekstraordinære Medlemmer. *A. I.*

Forfatterret er den en Forfatter ved Lovgivningen hjemlede Ret til at bestemme, om, naar og hvorledes det af ham frembragte Aandsværk skal offentliggøres, samt til at oppebære det økonomiske Udbytte af Offentliggørelsen. Mange Retsforfatninger behandle under eet den Retsbeskyttelse, der gives for al ideel Produktion, hvad enten denne nærmest er af litterær eller af kunstnerisk Art, og sammenfatte de forskellige Former under en fælles Betegnelse *(droit d'auteur, Urheberrecht, copyright).* Ligesom det danske Sprog mangler en saadan Fællesbetegnelse, saaledes gør ogsaa den danske (og norske) Ret en Sondring mellem F. i snævrere Forstand, der omfatter Retsbeskyttelsen for litterære Værker, musikalske Kompositioner samt Afbildninger af videnskabelig eller teknisk Art, og Kunstnerret, der angaar Retsbeskyttelsen for den saakaldte bildende Kunst. For den sidste gælde Regler, der vel ere analoge, men ikke kongruente med de for F. givne. — F. som Retsinstitut hører den nyere Tid til. Vel følte man allerede i Oldtiden og Middelalderen Trang til Retsbeskyttelse for Forfatterne, men først Opfindelsen af Bogtrykkerkunsten og den deraf betingede Udvikling af en udbredt Folkelitteratur gav Stødet til en retlig Ordning. Oprindelig nøjedes man med at give Privilegier til Trykning af bestemte Værker; saadanne kendes i Danmark fra Beg. af 16. Aarh. En egentlig Forfatterlov gaves første Gang i England 1709. Nærmest herefter følger den danske Frd. 7. Jan. 1741. Betydelig senere, til Dels først i 19. Aarh., fulgte de andre Lande efter. De nu i dansk Ret gældende Regler findes i L. 29. Decbr. 1857 samt Tillægslove af 23. Febr. 1866, 21. Febr. 1868, 24. Maj 1879 og 12. Apr. 1889. Forslag til en ny fælles Lovordning for F.- og Kunstnerret er siden 1890 hvert Aar forelagt Rigsdagen, men endnu ikke gennemført, hvorimod en med det danske Forslag overensstemmende Lov er udkommen i Norge 4. Juli 1893.

Genstand for Forfatterretsbeskyttelsen ere de individuelle i en bestemt Form fremtrædende Aandsværker, ikke de deri udtrykte Tanker, Følelser og Ideer, ej heller de anvendte Metoder, Planer, Systemer, litterære Former o. l. Grundlagene for den aandelige Virksomhed maa for det aandelige Fremskridts Skyld være i alles fri Eje. Ikke enhver Aandsfrembringelse nyder Beskyttelse; det maa kræves, at den efter sin generelle Beskaffenhed kan have Betydning som Aandsværk, som litterær Produktion. Derved udelukkes rent faktiske Meddelelser — Annoncer, Fartplaner, Kurslister, Teaterprogrammer o. l. samt Meddelelser om Dagsnyt, ny Opdagelser m. m. — endvidere Frembringelser, der ikke skulde tjene som Tankemeddelelsesmidler, men til praktisk Brug, f. Eks. Blanketter og Formularer til Kontrakter, Anmeldelser o. desl. og endelig offentlige Myndigheders Udtalelser — Love, Regulativer, Proklamationer, Traktater etc. Derimod kommer det ikke an paa Frembringelsens individuelle Værdi, ej heller paa dens Omfang eller Fremtrædelsesform. Det er saaledes ligegyldigt, om den fremsættes paa Tryk, skriftlig eller mundtlig. Analoge Synspunkter gælde ved musikalske Kompositioner samt Tegninger og Afbildninger af teknisk eller videnskabelig Art.

F. tilkommer Frembringeren eller, hvor flere i Fællesskab medvirke til Frembringelsen, disse i Forening. Ved Værker, der bestaa af selvstændige Bidrag, har Udgiveren F. til det samlede Værk, men Forfatterne af de enkelte Bidrag bevare Retten til disse og kunne et Aar efter Udgivelsen frit raade over dem, naar ikke andet er aftalt. Retten kan helt eller delvis overdrages til andre. Derimod kunne Forfatterens Kreditorer kun søge Fyldestgørelse i Retten til Udgivelse eller Opførelse, naar Forfatteren allerede selv har offentliggjort Værket paa den omspurgte Maade. F. gaar efter dansk Ret i Arv efter særegne Regler, medens i de fleste andre Lande de almindelige Arveregler anvendes; den sidstnævnte Ordning er ogsaa optagen i det ny Lovforslag.

De fleste fremmede Love hjemle Forfatteren udelukkende Ret til enhver Form af Offentliggørelse af Værket, og dette Standpunkt er med ganske enkelte Undtagelser ogsaa gennemført i det ny danske Lovforslag. Den danske nugældende (1896) Ret giver derimod kun Forfatteren Eneret til visse Arter af Offentliggørelse, nemlig Udgivelse i Trykken og Opførelse af dramatiske Værker og for Scenen bestemte musikalske Kompositioner. Mangfoldiggørelse gennem Afskrivning, offentlig Oplæsning samt offentlig Udførelse af Musikværker, der ikke høre til de »musikalsk dramatiske«, anses ikke som Krænkelse af Forfatterens Ret; som Regel heller ikke Udgivelse eller Opførelse af Oversættelser, jfr. herom nedenf. Idet der foreløbig bortses herfra, nævner dansk Lovgivning som Handlinger, ved hvilke F. kan krænkes, Eftertryk, Fortryk, Indførsel eller Forhandling af et uden for Kongeriget ulovligen trykt Skrift samt offentlig Opførelse. Eftertryk er en i Offentliggørelseshensigt foretagen, uberettiget Mangfoldiggørelse ad mekanisk eller kemisk Vej af et tidligere udgivet Værk. Fortryk er en tilsvarende Mangfoldiggørelse af et ikke tidligere udgivet Værk. Forbudet rammer ikke blot den nøjagtige, ordrette Gengivelse, men gælder, selv om

der er foretaget Forkortelser, Tillæg eller Omskrivninger, naar der ikke foreligger en Bearbejdelse, hvorved et til en vis Grad nyt og selvstændigt Arbejde er frembragt. Grænsen er i øvrigt paa Grund af Lovens mindre heldige Affattelse meget vag. Særlig er det ved L. 12. Apr. 1889 bestemt, at ingen uden Forfatterens Samtykke maa offentliggøre en Dramatisering af et Værk, der væsentlig kun bestaar i en Genfremstilling af Indholdet i en for Scenen brugelig Form. Fra Forbudet mod Eftertryk undtages visse Arter af Benyttelse, nemlig 1) Citering, for saa vidt denne holdes inden for de sædvanlige, naturlige Grænser; 2) Aftryk i Dagblade (ikke Tidsskrifter) af enkelte Artikler eller Meddelelser i andre Dagblade, hvorved kun sigtes til det egentlige Avisstof — ikke til æstetiske eller videnskabelige Arbejder; den benyttede Kilde skal anføres; 3) Aftryk af Digte som Tekst for musikalske Kompositioner; Forfatterens Navn skal anføres; 4) Optagelse af Uddrag i kritiske og litterær-historiske Værker, og 5) Optagelse af enkelte Stykker eller Digte i Læsebøger, Skolebøger, Visebøger og lignende Samlinger, naar der er hengaaet 1 Aar fra Skriftets første Udgivelse, samt lignende Afbenyttelse af musikalske Kompositioner. Undtagelsen gælder kun ved Eftertryk, ikke ved Fortryk. — Forbudet mod Indførsel eller Forhandling i Danmark af et i Udlandet ulovlig trykt Værk gælder kun Værker af danske Forfattere, ikke saadanne Værker af fremmede Forfattere, der i øvrigt beskyttes i Danmark, fordi de ere udgivne her. Forbudet mod offentlig Opførelse af visse Værker omfatter kun Gengivelser med almindeligt scenisk Udstyr, til hvilke Adgangen staar aaben for Publikum i Alm., altsaa navnlig ikke Opførelser, der alene gives for Medlemmerne af en bestemt Forening o. l. — Retsbeskyttelsen gælder dernæst som Regel kun Værket i Originalsproget. Til Offentliggørelse (Udgivelse eller Opførelse) af Oversættelser har Forfatteren ingen Eneret. Denne tilkommer Oversætteren, der ikke behøver at indhente Samtykke fra Forfatteren, men ogsaa kun nyder Beskyttelse for sin Oversættelse og saaledes ikke kan hindre andre fra at offentliggøre andre Oversættelser af samme Værk. Herfra gælder kun den Undtagelse ifølge L. 24. Maj 1879, at Offentliggørelse af Oversættelser fra Skriftsproget til en af dets Mundarter eller omvendt eller fra en Mundart til en anden er forbeholdt Forfatteren. Og i denne Henseende anses Dansk, Norsk og Svensk som Mundarter af samme Sprog.

Medens det i moderne Retsforfatninger for saa at sige alle andre Rettigheders Vedkommende er Regel, at Retsbeskyttelsen er uafhængig af Indehaverens Nationalitet o. l., er dette langtfra gennemgaaende anerkendt for F.'s Vedkommende. Det er overhovedet kun langsomt og Skridt for Skridt, at Forfatterens Ret er godkendt af Lovgivningerne, og endnu længe efter, at den nationale Egoismes eksklusive Standpunkt paa andre Omraader havde maattet vige Pladsen, fastholdt man en vis national Begrænsning for Forfatterretsbeskyttelsen. Kun enkelte Lande (Frankrig, Belgien) have opgivet enhver saadan Begrænsning. De fleste fremmede Love knytte Retsbeskyttelsen til Frembringerens Person, idet de kun beskytte indenlandske Forfatteres Værker (Nationalitetsprincippet), dog i Reglen med den Modifikation, at ogsaa fremmede Forfatteres Værker beskyttes, naar de først udgives i det paagældende Land. Dansk Ret gør derimod Retsbeskyttelsen alene afhængig af Udgivelsesstedet (Territorialprincippet), idet kun i Danmark udgivne Værker beskyttes, men da ogsaa uden Hensyn til Forfatterens Nationalitet. Ved Siden deraf give de fleste Love Adgang til ved traktatmæssig Overenskomst under Forudsætning af Gensidighed at indrømme Beskyttelse ogsaa for fremmede Værker. Ogsaa dansk Ret giver Adgang til under Forudsætning af Gensidighed ved kgl. Anrd. at gøre Lovenes Bestemmelser anvendelige paa de andensteds udgivne Værker. Saa længe Lovene imidlertid kun beskytte Forfatterens Ret til Værket i Originalsproget, men ikke forbeholde ham Oversættelsesret, faa disse Regler dog kun liden praktisk Betydning. Forfatteren staar fremdeles faktisk retsløs i alle Lande, der høre til et andet Sprogomraade end hans eget. I Videnskaben har det nu længe været erkendt, at det rationelle vilde være ligefrem at lade F. omfatte Oversættelsesretten. Som Talsmand for denne Opfattelse er navnlig den 1878 stiftede *Association littéraire et artistique internationale* optraadt; og denne Forening, der tæller et stort Antal af de mest ansete Forfattere, Videnskabsmænd og Kunstnere i alle Lande blandt sine Medlemmer, kæmpede oprindelig for at skaffe denne Grundsætning international Anerkendelse gennem en fælles Forfatterlovgivning. Da det imidlertid viste sig umuligt foreløbig at faa gennemført en fælles international Lovgivning paa denne Basis, fremsatte den tyske Advokat Dr. Paul Schmidt paa Associationens Kongres i Rom 1882 den Tanke foreløbig at stille Spørgsmaalet om en fælles Forfatterlov i Bero og søge de til den internationale Beskyttelse hørende Forhold ordnede ad traktatmæssig Vej. Denne Tanke optoges straks af Associationen og førte efter en Række diplomatiske Forhandlinger til Stiftelsen af Berner-Unionen af 9. Septbr. 1886. Den Konvention, hvorpaa denne hviler, blev straks tiltraadt af Frankrig, Tyskland, Storbritannien, Spanien, Italien, Schweiz og Belgien samt nogle Smaastater. April 1896 tiltraadtes den af Norge, og flere andre Lande have stillet deres snarlige Tilslutning i Udsigt. For Danmark's Vedkommende afhænger Tilslutningen af, at det oftere forelagte Forslag til Lov om F.- og Kunstnerret vedtages, da Danmark's nugældende Rets Regler om Oversættelser ere til Hinder for Tilslutningen. Berner-Konventionens Hovedbestemmelser gaa, for saa vidt de vedrøre F., ud paa, at Unionslandenes Forfattere i samtlige til Unionen hørende Lande nyde samme Ret for deres Værker, som de vedkommende Landes Love indrømme Landets egne Undersaatter, dog at Rettens Varighed ikke overstiger den i Forfatterens Hjemland indrømmede. Samme Regel finder Anvendelse paa fremmede Forfatteres i et af Unionslandene udgivne Værker. Forfatterne have i 10 Aar, regnede fra Udgangen af det Aar, i hvilket det originale Værk blev offentliggjort, udelukkende Ret til at foretage eller lade foretage Oversættelser af Værket. Det forbeholdes de enkelte Unionslande ved særlige Aftaler at indrømme hinandens Forfattere videregaaende Ret end den, som Konventionen hjemler; og enhver Stat, hvis Love hjemle den i Konventionen foreskrevne Beskyttelse, kan ved en

simpel Anmeldelse til den schweiziske Forbundsregering tiltræde Unionen. Forandringer i Konventionen kræve enstemmigt Samtykke fra alle Unionslande. For Unionslandenes fælles Regning oprettes i Bern et Kontor under Navnet *Bureau de l'Union internationale pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques.* Det virker under den schweiziske Forbundsregerings Tilsyn. — Paa en af Unionslandene afholdt diplomatisk Konference i Paris i Foraaret 1896 forhandledes flere Forslag til videregaaende Regler, navnlig angaaende videregaaende Beskyttelse for Oversættelsesretten. Disse Forslag opnaaede ikke Enstemmighed, og Tilslutning til Berner-Unionen kan derfor fremdeles ske paa de oprindelige Betingelser. Men samtidig afsluttedes en snævrere Union mellem nogle af Landene, hvorved Beskyttelsens Omfang for disses Vedkommende udvidedes.

Krænkelsen af F. medfører Strafansvar (Bøder), Erstatningspligt samt, for saa vidt angaar Eftertryk, Fortryk samt Indførsel og Forhandling af ulovlig trykte Værker, Konfiskation af alle ulovlig trykte Eksemplarer, som her i Riget forefindes, og som ere bestemte til Salg.

F. varer i Reglen i Forfatterens Levetid og 50 Aar efter hans Død. Ved anonyme og pseudonyme Værker er Fristen dog — hvis Navngivelse inden dens Udløb ikke finder Sted — 30 Aar fra den sidste Udgave, dog ikke over 50 Aar fra den første Udgave. *Prof. C. Torp.*

Forfeit [få'fet] (eng.) er den Pengebøde, der erlægges, naar en Hest, der er indmeldt til Væddeløb, udebliver fra dette. *C. G. B.*

Forficulidae se Ørentviste.

Forfil, stor Fil, se Fil.

Forfragter se Bortfragter.

Forfragtning se Befragtning og Fragt.

Forfrysning er den ved meget lave Varmegrader (Kulde) fremkaldte Tilstand af hele Legemet eller af enkelte Dele deraf. Ved F. af hele Organismen behøver Temperaturen ikke just at være under Frostpunktet; dersom et Menneske i lang Tid udsættes for Varmegrader nær ved Frostpunktet, vil der, især dersom der slutter sig Regn og Blæst til, kunne optræde den samme Nedsættelse af Legemets Livsytringer som ved de egentlige Frostgrader — Søvnighed, langsom Puls, Ufølsomhed; hvis Indvirkningen vedvarer, medføres Døden. Faren er især til Stede, hvis Personen er svækket af en eller anden Grund, Overanstrengelse, Spirituspaavirkning, eller er slet paaklædt. Af Individets almindelige eller øjeblikkelige Modstandskraft afhænger ogsaa Muligheden for, at det kan rette sig ved passende Behandling; langsom Opvarmning, Føde, varme Drikkevarer, Gnidninger. Hvis Kulden — især naar den er under Frostpunktet — paavirker Yderlemmerne, opstaar ved F. Forandringer af lignende om end ikke ganske samme Natur som ved Forbrænding, og desto voldsommere, jo stærkere Kulden er, og jo længere Tid den virker. Ved meget langvarig og stærk Kulde kan der endogsaa opstaa Koldbrand, der forholder sig og behandles ganske som anden Koldbrand. Ved et bestemt Tidspunkt af F. opstaar der Mangel paa Fornemmelse i det frosne Parti. Dette har man i Kirurgien draget sig til Nytte, idet man fremkalder en begrænset F. ved Fordampning med stærkt flygtige Stoffer (Æter ell. Ætylklorid), og i denne gennemfrosne Del kan man da operere smerteløst. *E. A. T.*

Forfængelighed betegner det samme som Behagesyge og indeholder en dadlende Betydning. Det er Lysten til at vække Opmærksomhed og Beundring uden at skelne mellem, om denne er fortjent eller ufortjent, om den opnaas ved et Skin eller ved virkelig Fortjeneste. F. øver i Reglen en opløsende Virkning paa et Menneskes Karakter, den begynder med at begrænse hans gode Egenskaber og ender næsten altid med at ødelægge dem. Dømmekraften hildes, Viljen svækkes, og Forskellen mellem godt og ondt udviskes. *C. St.*

Forfølgelsesret se Standsningsret.

Forfølgelsesvanvid, et Symptom ved visse Sindssygdomme især ved den saakaldte Forrykthed (s. d.), men ogsaa hyppig ved andre, f. Eks. Delirium tremens. Patienterne tro sig forfulgte paa Grund af forskellige Hallucinationer, især Hørelseshallucinationer, og som Følge heraf begaa de ofte Forbrydelser, Selvmord eller Mord for at fri sig for deres Forfølgere. Sindssyge, hos hvem F. optræder, høre derfor til de farlige, der snarest bør bringes til en Sindssygeanstalt. *A. F.*

Forførelse. Den, der forfører et Pigebarn i en Alder af fra 12 indtil 16 Aar til Utugt, straffes efter dansk Ret med Fængsel, ikke under 2 Maaneders simpelt Fængsel, eller under skærpende Omstændigheder med Strafarbejde indtil 4 Aar. Tiltale finder dog kun Sted paa Forældres eller Værges Forlangende. — En til Dels tilsvarende Straf hjemles i norsk Ret for den, der »bedriver Utugt« med en Kvinde, der er over 12, men yngre end 15 Aar. *R. G.*

Forgaard se Tabernakel og Tempel.

Forgaard se Øre.

Forge [få'rž], Louis de la, fransk Læge og Filosof i 17. Aarh, Descartes's samtidige og Ven, søgte at forklare et af de svage Punkter i Descartes's Lære, nemlig Vekselvirkningen mellem Sjæl og Legeme. Forbindelsen mellem Sjæl og Legeme kan ikke være en rumlig; Sjælen kan ikke have et bestemt Sæde, den kan i sig selv hverken bevæge eller bevæges, men kun tænke. Forbindelsen med Legemet er derfor kun af ideel Art, en Parallelisme; men denne antager dog i Erfaringen en real Karakter som Vekselvirkning, og det er denne, som skal forklares. Han skelner da her mellem en almen og en særlig Aarsag. Den almene Aarsag er Gud, thi Sjælen rummer intet, der i og for sig kunde sætte den i Stand til at fremkalde en saadan Vekselvirkning; Gud har altsaa skabt den almene Mulighed for en Vekselvirken mellem Sjæl og Legeme, og Gud er ogsaa den direkte *causa efficiens* til alle saadanne Vekselvirkninger, som ske uden Sjælens specielle Medvirken. Men i den bevidste Beslutning have vi tillige en særlig Aarsag til Vekselvirkning. Viljen er umiddelbart og uden noget Mellemled Aarsag til de Bevægelser i Legemet, som udføre Viljen. F. er saalcdes et Mellemled mellem Descartes og den af Geulinx og Malebranche fremstillede Occasionalisme. Hans vigtigste Skrift er »Traité de l'âme humaine, de ses facultés, de ses fonctions et de son union avec le corps, d'aprés les principes de Descartes« [Paris 1661; oversat til Latin af Flayder, Paris 1666. Under F.'s egen Medvirken, Bremen 1674]. (Litt.: Damiron, *Hist. de la pkil. en France au XVIIme siécle*

'Paris 1846]; Bouillier, *Hist. de la phil. cartécienne* [2 Bd., Paris 1854 og 1867]; Ritter, »Gesch. der Phil.« [11. Del, 1852, Side 98 ff.J). *C. St.*

Forgemol de Bostequénard [fårʒmåldbåstkena!r], Leonard Leopold, fransk General, er født 17. Septbr. 1821 i Azerables (Dep. Creuse). Han blev 1844 Løjtnant og 3 Aar senere Kaptajn i Generalstaben; deltog derefter i flere Ekspeditioner i Algérie, navnlig mod Kabylerne 1854 og 1857, og ansattes paa Grund af sit Kendskab til arabiske Forhold som Underdirektør for det politiske Bureau her 1866. Ved Udbrudet af Krigen 1870 udnævntes han til Oberst og kaldtes hjem til Frankrig, hvor han deltog i Loire-Hærens Felttog som Generalstabsschef ved 17. Korps. Efter Krigen forfremmedes han til Brigadegeneral og ansattes som Generalstabsschef ved Versailles-Hæren (1872 — 74) og derefter i samme Stilling ved 7. Korps (1874—78). 1879 udnævntes han til Divisionsgeneral og sendtes paa ny til Algérie. Her havde han netop undertrykt en Opstand i det sydlige, da Oprøret i Tunis udbrød. I Spidsen for et Ekspeditionskorps rykkede han mod Oprørerne, og Landets Okkupation og Rolighedens Genoprettelse skyldtes for en stor Del hans Dygtighed. 1883 vendte han tilbage til Frankrig og stilledes i Spidsen for 11. Korps i Nantes indtil Februar 1890, da han traadte ud af aktiv Tjeneste. *B. P. B.*

Forgeot [fårzo'], Nicolas Julien, fransk dramatisk Forfatter (1758—98). Af hans mange Komedier, der i sin Tid ogsaa opførtes uden for Frankrig, kunne anføres: »Les rivaux amis« [1782], »Les dettes« [1787], »Le rival confident« [1794] o. s. v. *S. Ms.*

Forges les Eaux [fårʒlæzo'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-Inférieure, Arrond. Neufchâtel (Normandie), med (1891) 1,900 Indb., Industri i Pottemagervarer og Kemikalier og stærkt besøgte Jærnkilder (af 7°). *H. W.*

Forgiftning. Ved F., Intoksikation, hvorved forstaas et Stofs Indvirkning paa Organismen i Kraft af dets kemiske Sammensætning i Modsætning til Infektion, hvor Giftstoffet virker derved, at det efter sin Optagelse formerer sig i Organismen og derved spredes i denne, kan Giften enten være af uorganisk Natur, som Arsenik, Bly, Fosfor, eller af organisk, stammende fra Planteriget (Stryknin, Morfin, Nikotin o. s. v.) eller fra Dyreriget (Slangegift, Fiskegift o. fl.). Intet Stof er i og for sig under alle Forhold giftigt. De fleste Stoffer virke kun giftigt i en bestemt Dosis, de heftigste Gifte altsaa i en meget ringe Dosis, de mindre farlige først i en større, men desuden er F.'s Istandkomst i høj Grad afhængig af Individets Modtagelighed, og denne er meget forskellig hos forskellige Individer og kan i mange Tilfælde formindskes derved, at Individerne fra Begyndelsen indtage Giften i ringe Dosis og først lidt efter lidt forøge denne. Et Eksempel paa en saadan Tilvænning ere Arsenikspiserne i Steyermark, men det samme gælder for mange andres Giftes Vedkommende (Alkohol, Tobak, Opium), medens omvendt andre Gifte først udfolde deres farlige Virkning efter nogen Tids fortsatte Indtagelse af dem (saakaldt kumulativ Virkning). Nogle Gifte have mere lokal Virkning (Ætsmidler), andre en mere generel. De forskellige Gifte have forskellig Affinitet til forskellige Organer, nogle virke paa Nervesystemet, andre paa Karsystemet, andre særlig paa enkelte Organer (Nervegifte, Hjertegifte, Levergifte o. s. V.), men de fleste Gifte, som have generel Virkning, lade i Alm. intet Organ, ingen Del af Organismen uberørt, om de end fortrinsvis virke ødelæggende paa et enkelt Organ eller System. Giftstoffet kan indbringes forsætlig (Mord eller Selvmord) eller tilfældig gennem Føden, Drikkevandet, Indaandingsluften, ved Fejltagelse eller som Medikament. En enkelt større Mængde af Giftstoffet paa een Gang giver en akut F., en længere Indvirkning af smaa Mængder en kronisk. En stor Del af de almindelig forekommende Gifte anvendes som Medikamenter. Giften udskilles for en stor Del gennem Nyrerne, mange Gifte formindske deres Giftvirkning ved at fremkalde Opkastning eller Diarré og derved en delvis Udtømmelse af Giften. Dens Giftighed beror dels paa dens hurtigere eller langsommere Udskillelse af Organismen ad de naturlige Veje. F.'s Behandling gaar derfor ud paa at paaskynde disse Eliminationsforsøg (ved Brækmidler f. Eks.) eller paa at fjerne Giften ved Udpumpning af Maven, naar Giften er optagen gennem dette Organ. I andre Tilfælde maa man, enten naar dette er for sent, eller naar Giflen er optagen ad anden Vej, indskrænke sig til Anvendelsen af Modgifte o: Stoffer, som gaa i Forbindelse med den indtagne Gift og danne ny Forbindelser, som ikke ere giftige, eller som have den Egenskab at fremkalde modsat Virkning af den, den indtagne Gift har udfoldet (antagonistisk Virkning). Morfin og Atropin ere saaledes Antagonister og kunne, delvis i alt Fald, ophæve hinandens Virkning. Hvor man ikke ad de nævnte Veje formaar at hindre Giftens Virkning, maa man indskrænke sig til ved Anvendelsen af inciterende Midler at hjælpe Organismen til at overstaa Giftindvirkningen. Dette gælder selvfølgelig kun den akutte F., den kroniske F. kan kun modvirkes ved, at Giftvirkningen undgaas; men et pludseligt Ophør med at anvende Gifte (Alkohol, Morfin etc.) lader sig ofte ikke gøre, og det viser sig i det hele vanskeligt atter at bringe Organismen bort fra dens tilvante Indvirkning. Særlige Afvænningskure ere i den Anledning udtænkte. *A. F.*

Forglasning, Smeltning af et Stof, saaledes at dette faar et glasagtigt Udseende. *K. M.*

Forglemmigej, Kærminde, Museøre (*Myosotis* L.), Slægt af Rubladede, en- eller fleraarige Urter med spredte, siddende eller kortstilkede Blade. Sviklerne mangle Højblade eller have kun faa ved Grunden. Blomsterne have et femdelt Bæger, der bliver lidt større ved Frugtmodningen, og en hjulformet blaa, rød eller hvid Krone med Svælgskæl af anden Farve; Kronens Knopleje er snoet. Delfrugterne ere ægformede, oprette og glinsende. Ca. 30 Arter i tempererede Egne i den gamle Verden. Heraf vokse 7 vildt baade i Danmark og Norge. En af de almindeligste og den mest yndede er Eng-Forglemmigej, norsk Myr-Forglemmigej (*M. palustris* Roth,), der er fleraarig og har et skraat eller opadrettet krybende Rizom, en kantet, haaret og 15—40 Cm. høj Stængel og aflangt-lancetdannede Blade. Kronerne ere henved 1 Cm. brede. Eng-Forglemmigej vokser paa fugtige Steder, Enge etc. og blomstrer i Juni —August. *A. M.*

F. ere to- eller fleraarige Frilandsplanter. *Myo-*

s o tis palustris kan dyrkes paa skyggede og fugtige Steder i Haverne og formeres bedst ved Deling. *M. p. alba* har hvide, og *M. f. major* store, lyseblaa Blomster. *M. silvatica* Hoffm. (Alperne) dyrkes i toaarig Kultur, bliver 30 Cm. høj og har blaa Blomster, der fremkomme April—Juni. *M. a. compacta* udmærker sig ved sin tættere Vækst og den deraf følgende større Farvevirkning hos Blomsterne. Frøet af *Af. alpinus* med dens Varieteter saas i Juni paa et halvskygget Sted. Smaaplanterne prikles og udplantes paa Blivestedet om Efteraaret. *M. dissitiflora* Baker (Schweiz) er navnlig anvendelig til Drivning og udmærker sig ved sine meget store, lyshimmelblaa Blomster. *M, azorica* H. C. Wats (Azorerne) med sin Kulturform »Kaiserinn Eugenie« er ikke haardfør; den saas i Juni i Skaale, 1 overvintres frostfrit og udplantes om Foraaret. *L. H.*

Forglødning kaldes i Keramikken enten for Lervarers Vedkommende den indledende Brænding, der ved noget over 100° befrier disse for Restindholdet af Fugtighed, og danner i disse Tilfælde en Del af Brændingsprocessen (For-, Lavér- eller Smøge-Fyret), der afsluttes ved Fuld- og Efterfyret; eller der forstaas ved F. den Brænding (med Urette kaldet Biscuitbrand), hvorved Porcelæns sager ophedes stærkt til henimod Hvidglødhede, hvorved de blive stenhaarde og klangfulde og samtidig skikkede til, efter Udtagelse af Ovnen, at modtage en Glasur, som ved en gentagen Brand ikke sjælden smelter under betydelig lavere Varmegrad. *T.-S.*

Forgrebs. D. L. 4—2—8 taler om, at »Skipper fragter sit Skib forgrebs til nogen«. F. betegner Rettigheden til at tage i Besiddelse og Brug fremfor nogen anden, og en f. Befragtning er derfor det (nu forældede) Udtryk for, at hele Skibet er fragtet til en enkelt (total Befragtning, se Fragt). *V. B.*

Forgrening kalder man i Botanikken Udviklingen af saadanne Sidedele, som ere homologe med det Organ, paa hvilket de udvikle sig. Ved Rodens F. dannes Rodgrene, ved Stængelens Sideskud, ved Bladets Lapper, Flige ell. Smaablade og ved Haarets Grene paa samme. Medens Bladenes F. normalt foregaar i een Plan, sker Aksens (o: Rodens og Stængelens) meget hyppig i flere. Man skelner mellem monopodial, sympodial og brakial F. Ved den monopodiale dannes Enfodsakser; Hovedaksen vedbliver, medens den danner Sideskuddene (hos Akser med Blade ere disse i Reglen knyttede til Bladakslerne og kaldes Knopper), at vokse videre i samme Retning (Naaletræerne samt finnede Blade og Pælerødder ere prægnante Eksempler herpaa) og udvikler sig i Reglen stærkere end Sideskuddene. Endog hos encellede Planter have vi Eksempler paa monopodial F., f. Eks. hos Algen *Bryopsis.* Sympodial F. giver Anledning til Dannelsen af Samfodseller Kædeakser; ved denne Art F. tager et i Nærheden af Aksespidsen opstaaet Sideskud Magten og Retningen fra Hovedaksen, hvis Spids trænges til Siden, for tidligere eller senere at gaa til Grunde, medens det usurperende Sideskud stiller sig i Moderaksens Forlængelse og opnaar samme Tykkelse som denne. Vinstokken, mange Planters underjordiske Skud og mange Blomsterstande, f. Eks. Svikkelen, ere Eksempler paa Kædeaksedannelse. Brakial F. opstaar derved, at Hovedaksens Vækstpunkt standser sin Vækst i den hidtil fulgte Retning og deler sig i to eller flere ny, hvorved den skyder ud i to eller flere Arme, der danne en større eller mindre Vinkel med den hidtil fulgte Vækstretning. Det er især hos lavere Planter, navnlig Alger, at denne F. forekommer. Dannes der kun to ny Skud, kaldes F. Dikotomi ell. Gaffelgrening; dannes der tre ny Vækstretninger, kaldes den Trikotomi; findes der flere, tale vi om Polytomi. Uægte brakial F. findes hos flere Blomsterplanter og bestaar deri, at to eller flere af en Akses øverste Sideskud skyde ud til kraftige Grene, medens Aksespidsen selv gaar til Grunde, ofte dog først efter at have blomstret (Syring, Hestekastanje); som uægte Gaffelgrening er den ikke sjælden hos træagtige Planter med modsatte Blade. Med Hensyn til Dannelsen af de ved F. opstaaende Sideskud, da ere disse næsten altid eksogene; kun ikke paa Rødderne, hvor de ere endogene (s. d.). Den biologiske Betydning af Plantens F. er i mange Tilfælde let at udfinde; ved Dannelsen af mange Rodgrene kommer en større Rodoverflade i Berøring med Jorden, og mere Næring kan optages, ligesom der ogsaa opnaas et bedre Fæste. Ved Udviklingen af mange overjordiske Skud formaar Planten paa samme Maade bedre at udnytte Luften eller skaffe sig flere Blomster. Mange Planter med ringe Stængeldannelse have korrelativt hermed stærkt udviklede og grenede Blade, f. Eks. Bregnerne, Koglepalmerne, Palmerne. (Se endvidere Accessoriske Organer). *V. A.* **P.**

Forgylderpresse se Bogbinderi, S. 241.

Forgyldervoks, en Komposition af gult Voks, Spanskgrønt, Bolus og Alun, der benyttes til Frembringelse af rød Forgyldning, idet de opvarmede, forgyldte Genstande dyppes i det smeltede F., hvorefter dette brændes bort i Ilden. Herved vil Kobberet i det anvendte Spanskgrønt reduceres til Metal, der forbinder sig med Guldet under Dannelse af en rød Karatering. *K. M.*

Forgyldning, at overtrække en Genstand af Metal, Træ, Porcelæn o. 1. med Guld. Paa ikke metalliske Legemer lægges som oftest det tynde ægte eller uægte Bladguld (s. d.) ved Hjælp af et Bindemiddel, f. Eks. Æggehvide, Lim og Kridt, Blyhvidt og Fernis; saaledes foregaar Træ- og Stenforgyldning og ofte F. af grove Metaldele, Gittere, Tage o. 1. Lucforgyldning, som er den varigste F. paa Metaller, frembringes ved at overstryge dem med Guldamalgam (s. d.) og ved Varme bringe Kvægsølvet til at fordampe. Den er kostbar, da Kvægsølvet gaar tabt, og meget giftig for Arbejderen, i vore Dage erstattes den ofte med kold F., der f. Eks. kan udføres ved en med Kridt tykkere gjort Opløsning af Guldklorid i Cyankalium, og med vaad F., hvor man paa den polerede Metaloverflade først lægger en Grund af Skellakfernis, derefter borttager den, hvor man vil have F., saa bejdser med fortyndet Svovlsyre, derpaa forkobrer med Kobbervitriol og endelig dypper Genstanden (en Sabel, en Kniv e. l.) ned i en Opløsning af Guldklorid i kulsurt eller pyrofosforsurt Natron. Den galvaniske F. er den almindeligste; i Kar af Glas, Porcelæn eller emailleret Støbejærn bringes Guldopløsningen, f. Eks. 100 Dele Vand, 10 Dele Guldklorid og 50 Dele Cyankalium; en Guld-

strimmel danner Anoden, Genstanden, der skal forgyldes, Katoden. Føjes Kobberopløsning til Guldbadet, eller anvendes en Anode af Kobber, udfældes rødligt Guld. Mattering frembringes ved med Kradsbørsten at gøre det første Nedslag ru, hvad der da udfældes senere herpaa bliver nemlig mat. *F. W.*

Forgyngе (Søudtryk) bruges om Tømmer, naar det tilhugges med forskellig Gennemsnitstykkelse, saa at der kommer Bugt eller Krumning i det. *C. L. W.*

Forgællesnegle se Prosobranchiata og Snegle.

Forgøre, ved magiske Midler at indvirke paa Mennesker og Dyr for at skade dem, eller paa livløse Ting for at gøre dem ubrugelige. Den i tidligere Dage almindelige Mangel paa Indsigt i og Forstaaelse af Naturfænomenerne førte naturlig til, at enhver Sygdom hos Mennesker eller Kreaturer, ethvert Uheld ved Arbejdet, hvortil Aarsagen ikke laa lige for, opfattedes som fremkaldt ved magiske Midler af et fjendtlig sindet Væsen, en Heks, der havde forgjort vedkommende Person eller Ting. Særlig et saadant Arbejde som Smørkerningen, der tilsyneladende er overordentlig enkelt, men hvis heldige Udfald er betinget af en Række forskellige Omstændigheder, som knapt nok vor Tids Videnskab har fuldstændig Rede paa, gav uafladelig Anledning til at spore Heksenes Paavirkning. Naar Resultatet ikke blev den ene Gang som den anden, var enten Koen eller Fløden eller Kernen f. Som Middel mod at blive f. eller til at ophæve Forhekselsen, naar denne havde fundet Sted, anvendtes magiske Operationer, Amuletter og Besværgelser, hvis Natur rettede sig efter det foreliggende Tilfældes Beskaffenhed. Der findes derfor en uoverskuelig Vrimmel af Anvisninger og Formularer i denne Retning. (Litt.: Prætorius, »Blockes-Berges Verrichtung« [Leipzig 1669]; Schindler, »Aberglaube des Mittelalters« [Breslau 1858]; Thiele, »Den danske Almues overtroiske Meninger« [Kbhvn. 1860]; Lehmann, »Overtro og Trolddom« [1. Del, Kbhvn. 1893]). *Alfr.L.*

Forhaand, Retten til i Kortspil at spille det første Kort ud. Se Avant-main.

Forhale (Søudtryk), ved Hjælp af Varp (svære Tove) at flytte et ellers stilleliggende Skib. Udtrykket finder Anvendelse over for Skibe, der ligge fortøjede ved Bolværk, mellem Pæle i en Havn e. l., naar Skibene, enten for at give Plads for andre, for at kunne komme til at ind- eller udtage Last eller af lignende Grunde, skulle skifte Plads. *C. L. W.*

Forhaler (Søudtryk) betegner en Tovende, der enten bruges til at forstøtte et Rundholt, en Jollebom e. 1. forefter eller til under Manøvre at dreje dette i Horisontalplanet forefter. *C. L. W.*

Forhaling (jur.) se Mora.

Forhammer, stor Haandhammer, se Hammer.

Forhandling se Debat.

Forhandlingsmaksimen, den i nyere Civilproces overalt herskende Maksime, at Parterne selv maa sørge for Processens Udvikling og Oplysning, medens Retten indskrænker sig til at afgøre, hvad der paa Grundlag af det saaledes af Parterne tilvejebragte Materiale er Ret. Hvis en Part oplyser sin Sag daarlig eller i det hele procederer slet, gaar det derfor ud over ham selv; Retten gør intet for at raade Bod derpaa. Modsætningen til F. er Instruktions- og Inkvisitionsmaksimen, ifølge hvilke Retten i Embeds Medfør skal skaffe Sagen oplyst. Det — vistnok sidste — Forsøg paa i større Omfang at gennemføre Instruktionsmaksimen i Civilprocessen blev gjort ved den preussiske »Gerichtsordnung« af 1794.

I gældende dansk og norsk Civilproces er F. gennemført til saadan Yderlighed, at Retten — afset fra private Politisager, smaa Gældssager, Skilsmissesager samt ved Vidneafhøring, — for Norge's Vedkommende desuden Haandværksretssager og visse Søretssager — saa godt som slet ikke griber ind i Sagens Gang af egen Drift. I alle de større europæiske Stater er der derimod i nær Sammenhæng med den der brugte mundtlige Procedure indrømmet Retten dels en videregaaende procesledende Myndighed, dels en Beføjelse til ved Spørgsmaal til Parter og Vidner at faa det af disse fremdragne nærmere belyst og forklaret; men afset herfra gælder, som ovenf. sagt, F. ogsaa for disse Landes Civilproces. (Jfr. Civilproces, S. 432—33). *E. T.*

Forhistorisk (præhistorisk) **Arkæologi,** den Del af Oldgranskningsvidenskaben eller Arkæologien, som søger at oplyse Menneskeslægtens ældste Tidsrum her paa Jorden før Begyndelsen af den egentlige historiske Tid, altsaa i de gamle Kulturlande Babylonien og Ægypten i Tiden før omtr. Aar 3000 f. Chr., i Grækenland indtil omtr. 800 f. Chr. eller senere; i Italien indtil omtr. 6. Aarh. f. Chr., i Mellemeuropa indtil den romerske Erobring, i Norden til Kristendommens Indførelse. Overgangstiden til den historiske Tid kaldes undertiden den protohistoriske Tid (s. d.) o. s. v. Naar undtages de gamle Kulturlande, Indien, Kina o. a., der have en egen Litteratur, kunne de fleste Lande uden for Europa og Vestasien først siges at være traadte ud af den forhistoriske Tid, naar de ere komne i nøjere Berøring med Europæerne. For visse Stammers Vedkommende strækker den forhistoriske Tid sig helt ned til vore Dage. Da den f, A. behandler Tidsrum, hvor skriftlige, altsaa de egentlig historiske Kilder ingen sikker Oplysning give, maa den bygge paa et helt andet Grundlag, nemlig paa et nøje Studium af Mindesmærker og jordfundne Genstande, som hidrøre fra den forhistoriske Tids Mennesker og skyldes deres Virksomhed. Særlig maa den f. A. lægge Vægt paa urørte Fund, som ikke ere blevne voldsomt forstyrrede i Tidens Løb, hvad enten nu disse Fund hidrøre fra gamle Bopladser, hvor Datidens Mennesker have tilbragt længere Tid, eller fra Grave, hvor de have stedet deres afdødes jordiske Levninger til Hvile, eller fra Samlinger af Genstande, som de i en eller anden Hensigt fordum have nedlagt i Jorden. For at saadanne Fund kunne afgive et brugbart Materiale, forlanger den f. A., at Oldsagerne optages med største Omhyggelighed, at alle selv de mindste Biomstændigheder ved Fundet nøje mærkes og optegnes. Ved Optagelse af menneskelige Levninger maa der agtes paa, hvor hver enkelt Genstand eller Spor af saadanne træffes, da man af deres Stilling til Skelettet kan faa værdifulde Oplysninger om, paa hvilken Legemsdel de have været anbragte, hvorfra man da atter kan drage Slut-

ninger om Klædedragt o. 1. For at uddrage Udbyttet af det Materiale, som omhyggelige og paalidelige Fund afgive, maa den f. A. søge Hjælp hos andre Videnskaber. Stor Betydning har saaledes Etnografien, da der i den beskrives Folk og Stammer paa lignende Udviklingstrin, som den forhistoriske Tids Mennesker. Da der nemlig er hengaaet lange Tidsrum, siden disse jordfundne Genstande nedlagdes, ere i Reglen kun de haardeste og stærkeste Dele af disse eller endog kun Brudstykker af saadanne bevarede, og da vor fremskredne Tid i Reglen bruger helt andre Redskaber, vil man ikke let fra Kulturfolkene faa mange Oplysninger om Oldsagernes Bestemmelse og Brug, hvorimod man meget ofte vil faa saadanne fra primitive Folk (f. Eks. om Skæftning af Stenøkser o. 1.). Antropologien giver Oplysninger om Datidens Menneskers ydre Skikkelse, Race o. s. v.; Kemien bestemmer de anvendte Metallers og Farvestoffers Sammensætning o. 1., Mineralogien de til Redskaber, Smykker o. 1. anvendte Stenarters Hjemland; Botanikken bestemmer de i Lerkar o. 1. forekommende Plantelevninger, de til Redskaber anvendte Træsorter, naar slige skrøbelige Sager ere at spore; Zoologien bestemmer de Fundene tilhørende Dyrelevninger, enten de nu stamme fra Datidens Folks Maaltider eller have anden Oprindelse. Palæontologien lærer os at kende de uddøde Dyr, hvis Levninger findes sammen med Levninger af Mennesker eller sammen med Redskaber, der skyldes deres Virksomhed. Geologien bestemmer den relative Alder af de Lag, hvori saadanne Fund forekomme, og giver Oplysning om Klima og Naturforhold i de fjerne Tider, da de forhistoriske Mennesker levede, til hvem disse Fund gaa tilbage. Den f. A. belyses ogsaa af den sammenlignende Sproggranskning, idet denne giver Indblik i Kulturudviklingen hos sproglig beslægtede Folks og Stammers fælles Forfædre. Metoden, som den f. A. anvender, er den sammenlignende. Genstandene i et Fund sammenlignes med lignende i andre Fund, baade i samme Land og i andre Lande, i Henseende til Form, Materiale, Teknik, Ornamentik o. 1. Paa lignende Vis sammenlignes Fund i deres Helhed indbyrdes; de i dem fremtrædende Skikke o. 1. Ved disse Sammenstillinger faar man ofte Vink om gamle Handelsforbindelser og Kulturstrømninger. De Genstande, der drages med til Sammenligning, hentes ikke blot fra forhistoriske Folk, men ogsaa fra Oldtidens Kulturfolk, og ikke sjælden finder man hos de gamle Kulturfolk samme eller lignende Genstande, som af og til forekomme i forhistoriske Fund. Græske, etruriske og romerske Industrigenstande findes undertiden i forhistoriske Fund i Mellem- og Nordeuropa og afgive derved en tilnærmelsesvis Bestemmelse af Tiden for de Fund, hvori de forekomme.

Den f. A. er en ung Videnskab, først fremstaaet langt hen i 19. Aarh. Dens Fædreland er det skandinaviske Norden. Dog maa dette ikke forstaas saaledes, at de Genstande, som vi nu vide tilhøre de forhistoriske Tider, før vor Tid slet ikke have været paaagtede. Tværtimod, man havde i flere Lande længe lagt Mærke til, at der i Jorden ofte fandtes Genstande, ikke blot af Guld og Sølv, men Bronze, Jærn, Sten, brændt Ler o. 1. Man havde endog udgravet Gravhøje og Dysser og beskrevet Fundene. Genstande, der forekom særlig mærkelige, havde man mange Steder samlet og opstillet i Museer; men man henførte gerne saadanne forhistoriske Genstande til den historiske Tid, eller man mente, at de tilhørte Tiden kort før Kristendommens Indførelse. Stensagerne antoges gerne for anvendte ved hedenske Ofringer eller andre Ceremonier. Man henviste saaledes f. Eks. til, at baade Herodot (II, 86) og Bibelen (2. Moseb. 4, 26; Josva 5,2) tale om Brug af Stenknive ved Omskærelsen. Stundom antoges Stensager for Naturspil (Stenøkser kaldtes Tordenkiler og mentes at stamme fra Lynnedslag). At de omhyggelig bearbejdede Stenredskaber, der fandtes, ofte i talrig Mængde, hidrørte fra en Tid, da man ikke kendte Metallerne, faldt sjælden nogen ind. Dog gaves der Undtagelser; allerede tidlig var der af enkelte udtalt Formodninger om, at Mennesket fordum havde levet i en Stenalder, stærkest maaske af Sir Richard Colt Hoare, der havde udgravet mange sydengelske Gravhøje; ogsaa Vedel Simonsen havde lignende Tanker, meningen af dem havde søgt videnskabelig at begrunde deres Formodninger eller støtte dem til Beskrivelser af paalidelige Fund og systematisk ordnede Samlinger. Det var dette, som Grundlæggerne af den f. A., Christen Jurgensen Thomsen i Danmark og Sven Nilsson i Sverige gjorde, uafhængige af hinanden og ad forskellige Veje, Thomsen ved at gennemgaa og ordne de Fund af Oldsager, som efterhaanden indkom til Museet; Nilsson derimod ledet dertil gennem sine naturhistoriske Studier.

Tredelingen udtaltes først klart og tydeligt 1836 i et lille Skrift »Ledetraad til nordisk Oldkyndighed«, der udgaves af Oldskriftselskabet (anonymt). Det bestaar nærmest af en udvidet, med Afbildninger af Oldsager udstyret Udgave af et af Thomsen 1831 affattet lille Skrift om Oldsagers Bevaring, hvortil er føjet nogle Bemærkninger om de beskrevne Oldsagers Alder. Det er her (1836) udtalt, at der i Danmark uden Tvivl først har været en Stenalder, i hvilken Metaller vare ukendte; at derefter kom en Bronzealder og efter denne en Jærnalder, og der var henvist til, at det bestemmende for Inddelingen var det til Vaaben og skærende Redskaber (Ægværktøj) anvendte Materiale. Nilsson's Arbejde udkom 1838—43 under Titlen »Nordens Urindvånere«. Det er ledsaget af mange gode Afbildninger, men behandler kun Stenalderen. Nilsson's »Bronsålder« udkom først langt senere, og Jærnalderen kom han aldrig til at behandle særlig. Samme Aar, som Nilsson's første Værk, behandlende den f. A., udkom (1843), fremkom der i Danmark et Værk, der førte den ny Videnskab et godt Skridt fremad ved at udvikle, hvilken Rigdom og Fylde af Oplysninger om Forhold og Tilstande i Danmark i den forhistoriske Tid der kunde hentes fra Studiet af Oldsagerne og fra de Fund, hvori de forekom. Det var Worsaae's »Danmark's Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje«. Skriftet, der 1844 oversattes paa Tysk og 1849 paa Engelsk, vakte Opmærksomhed, endog uden for Norden, og nogle Steder begyndte man saa smaat i Museer at udskille de forhistoriske Oldsager og ordne dem efter det ny System. Det skete saaledes i Schwerin, hvis rige forhistoriske Museum ordnedes af Lisch efter det nordiske Princip. Men ellers mødte Tredelingen næsten over-

alt i Tyskland og andre Steder kun Vantro og i Modstand.

Danmark's, Norge's og Sverige's nordlige Beliggenhed gjorde det paa Forhaand rimeligt, at disse Lande vare blevne beboede senere end sydligere Lande, og der var derfor en Mulighed for, at Stenalderen i andre, sydligere Lande kunde naa op til en langt ældre Tid end i Norden, ja at den kunde gaa tilbage til Tider, da der i Europa fandtes Dyrearter, som nu forlængst ere forsvundne. Saadanne Fund fra en ældgammel Stenalder skulde snart fremkomme, ja der var endog gjort saadanne for længe siden. I Hoxne i Suffolk havde man 1797 fundet Redskaber af Sten (nu i British Museum), som kun kunde skylde Mennesket deres Tilblivelse, og som vare optagne af et Lag, der indeholdt mange Ben af uddøde Dyrearter. Omtrent samtidig med at Thomsen og Nilsson først fik Øje for Stenalderen, undersøgte Dr. Schmerling i Liège i Belgien Hulerne i Nærheden af sit Opholdssted og fandt her oftere i urørte Lag Stenredskaber ledsagede af Ben af uddøde Dyr. Schmerling beskrev sine Fund i »Recherches sur les ossements fossiles des cavernes de la province de Liege« [1833—36], men man var i Reglen meget mistroisk lige over for hans Opdagelser. Ikke bedre gik det længe Boucher de Perthes (s. d.) i Abbeville, da han i gamle Gruslag i Somme-Dalen (fra 1841, ja maaske fra 1838) fandt Stenredskaber og Ben af uddøde Dyr. Hans noget ekscentriske Karakter var dog maaske for en Del Skyld i den Modstand og Vantro, han mødte. Til sidst skulde dog hans Fund vinde Anerkendelse. En af hans Modstandere, Dr. Rigolet fra Amiens, blev nemlig under et Ophold i Abbeville overbevist om, at Stenredskaberne her virkelig hidrørte fra et urørt Lag, hvor der ogsaa var Ben af uddøde Dyr. Hjemkommen til Amiens gjorde han her lignende Fund, bl. a. ved Saint-Acheul. I England havde Fund af Stenredskaber i Hulen Kent-Hole ved Brixham i Devonshire 1857 netop rettet Opmærksomheden paa de franske Fund, og Somme-Dalen fik snart Besøg af flere af England's ypperste Geologer og Oldgranskere, som Sir John Evans (s. d.), Dr. Falconer, Prestwich o. a., der nøje undersøgte Forholdene, og alle bleve fuldt overbeviste om Rigtigheden (jfr. O. Zinck »Fund fra gamle Flodlejer« i »Aarb. f. nord. Oldk.«, 1867). Interessen for den f. A. voksede stærkt, og den ny Videnskab fik snart mange virksomme Dyrkere, i Frankrig, England, Belgien, Italien, Spanien o. s. v. Man undersøgte Hulerne og gjorde her vigtige Fund (se Hulefund). Edouard Lartet (s. d.) og Henry Christy udgravede med Held flere Huler i Sydfrankrig og fik snart mange Efterfølgere. De belgiske Huler, der udgravedes af Spring i Liège og siden af Edouard Dupont, Direktør for naturhistorisk Museum i Bruxelles, gave ogsaa rigt Udbytte. Andre undersøgte gamle Gruslejer i Floder, og alle Vegne gjordes vigtige Fund: Ben af uddøde Dyr og Redskaber af Sten, ofte i stor Mængde, men aldrig mærkedes mindste Spor af, at man i denne ældgamle Tid havde slebet sine Stenredskaber, saaledes som det var Tilfældet med de Stenøkser, der fandtes i Dysser og Stengrave (Dolmens), og som ofte vare smukt slebne. Det var altsaa klart, at man her havde et helt andet ældgammelt Tidsrum af Stenalderen. Man kaldte den gamle Tid: *l'âge de la pierre à éclat* i Modsætning til *l'âgede la pierre polie*. I Stedet for disse Benævnelser indførte man siden Betegnelserne Palæolitisk og Neolitisk. Den første indbefatter det ældre geologiske Tidsrum, den kvaternære Tid, medens den sidste Afdeling geologisk betragtet tilhører Nutiden (se Stenalder). Opdagelserne idenf. A. indskrænkede sig ikke til Opdagelsen af den palæolitiske eller ældre Stenalder; ogsaa Kendskabet til de paa denne følgende forhistoriske Tidsrum gjorde mægtige Skridt fremad. I Danmark opdagede man fra 1850 de saakaldte Køkkenmøddinger (s. d.), som man nu gerne kalder Skaldynger, og takket være Steenstrup's, Worsaae's og Forchhammer's forenede Granskninger erkendtes det, at disse Dynger skyldte Mennesket deres Tilblivelse, og at de tilhørte Stenalderen. Snart efter opdagede man den saakaldte ældre Jærnalder med dens romerske Indflydelse i Danmark (se nærmere »Nordisk Arkæologi«). I Sverige og Norge skred den f. A. ligeledes stadig fremad. I Schweiz, hvor Interessen for den f. A. ogsaa var vaagnet, og hvor man havde gjort vigtige Fund i forhistoriske Grave, udvidedes Omraadet for den f. A. ved Opdagelsen af Pælebygninger (s. d.) 1853—54 i Züricher-Søen, siden i andre Søer i Schweiz (først beskrevne af F. Keller i hans »Berichte«). Disse Fund fra Pælebygningerne, hvoraf nogle tilhøre den neolitiske Stenalder, andre Bronzealderen og enkelte en forhistorisk Jærnalder, ordnedes hurtig efter den nordiske Tredeling, hvad der særlig skyldes den Omstændighed, at to Schweizeroldgranskere, Troyon (død 1867) og Morlot (død 1867) havde gjort længere Ophold og grundige Studier i de nordiske Oldsagssamlinger. Da der siden i Norditalien gjordes Fund, der mindede om Pælebygningerne i Schweiz, da Terramarerne (s. d.) opdagedes, bleve nogle italienske, franske og schweiziske Oldgranskere enige om at mødes i Ziirich for samlede atstudere Fundene fra Pælebygningerne. I rigtig Anerkendelse af, hvor vigtigt et sammenlignende Studium er for den f. A., besluttede man her 1866 at indbyde alle Venner af den f. A. til at møde i Paris under Verdensudstillingen 1867. Herved grundlagdes de forhistoriske arkæologiske internationale Kongresser (s. d.). Forslagsstilleren var Gabriel de Mortillet, som 1865 havde begyndt at udgive et internationalt Tidsskrift for f. A. »Matériaux pour l'histoire primitive de l'homme«, hvis Redaktion siden gik over til Emile Cartailhac i Toulouse, og som senere er blevet forenet med Brocca's »Revue d'Anthropologie« og Hamy's »Revue d'Ethnographie« under Titlen »L'Anthropologie« [fra 1890]. Paa Verdensudstillingen i Paris 1867 var der en særegen Afdeling for Fortidens Industri, *Histoire du travail*, og her var den f. A. fyldig repræsenteret; særlig Frankrig, men ogsaa mange andre Lande, havde sendt passende Udvalg, ogsaa Norge, Sverige og Danmark (beskrevne af Vald. Schmidt: »Le Danemark å l'Éxposition de 1867« [Paris 1867]). Ved denne højst instruktive Del af Verdensudstillingen og ved den internationale forhistoriske Kongres gjorde den f. A. et mægtigt Skridt fremad. Nu kom for første Gang Tyskland ret ind i Bevægelsen, takket være især den Iver og Interesse, hvormed den berømte Antropolog Rudolph Vir-

chow (s. d.) kastede sig over den f. A. Der grundedes Selskaber og Tidsskrifter, blandt hvis Hovedgenstande den f. A. spillede en fremskudt Rolle, saaledes det berlinske »Gesellschaft für Anthropologie, Etnographie und Urgeschichte« og Tidsskrifter som »Zeitschrift fiir Ethnologie« [1869], »Archiv für Anthropologie« [1868]. I Wien grundedes »Anthropologische Gesellschaft« [1870], der udgiver »Mittheilungen«. I disse Selskaber optoges den nordiske Tredeling af de fleste, skønt lige til den sidste Tid mange Tyskere fordømme Tredeling som et latterligt dansk Paafund, bl. a. Lindenschmidt i Mainz, Udgiveren af »Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit«, der i dette Værk dog stiltiende tager den forhadte Tredeling til Grundlag. I Italien behandler *Societd di Paleoethnologia* fortrinsvis f. A. 1867 aabnedes i Saint-Germain-en-Laye ved Paris et, siden meget udvidet forhistorisk Museum for Frankrig med mange Oldsager fra andre Lande til Sammenligning ved Siden. I de samme Aar mente to dygtige franske Oldgranskere Abbé L. Bourgeois og Abbé Delaunay ved Pontlevoy at have fundet Spor af Menneskets Virksomhed i Tertiærtidens midterste Periode (Miocentiden), og Ribeiro gjorde lignende Fund i Portugal, men disse Fund ere ikke helt sikre, og Spørgsmaalet er med Rette lagt til Side indtil videre. Den f. A. begynder derfor med den palæolitiske Stenalder (s. d.), som har efterladt mange Spor i Mellem- og Sydeuropa ligesom ogsaa i andre Verdensdele. Efter den følger den neolitiske Stenalder (s. d.), hvis Spor ere iagttagne over hele Jorden, enkelte ensomt liggende Øer (f. Eks. Island) undtagen. I nogle afsides Egne af Jorden har denne Stenalder som ovenfor bemærket holdt sig til vore Dage. I Europa afløstes den i Syden, maaske længe før Aar 1000 f. Chr., af Bronzealderen (s. d.), som særlig vandt en rig Udvikling i Norden; den er ogsaa til Stede i Sydeuropa, men er her tidlig kommen under Indflydelse fra de gamle Kulturfolk i Østerlandene. Til Bronzealderen hører Schliemann's Fund i Hissarlik og Mykene. Den afløstes af en Jærnalder (s. d.), der fra Syden bredte sig imod Nord. (se Undset: »Jærnets første Optræden« [1882]). Den ældste Skikkelse, hvori den optræder i Mellemeuropa, kaldes efter det Sted, hvor den først lærtes nøjere at kende, Hallstatt-Tiden. Efter den kom en noget yngre Skikkelse af Jærnalderen, som man efter det første Findested La Tene i Schweiz, kalder La Tene-Tiden. Denne Kulturstrømning trængte igennem til Norden, hvorimod man her kun sporer Dønninger af Hallstatt-Tidens Strøm. Den forhistoriske Jærnalder afløses af den romerske Tid, som i Romerriget er en historisk Tid, imedens den uden for dette fremtræder som en forhistorisk; denne »romerske Jærnalder« har ogsaa faaet en rig Udvikling i Norden. Ved Barbarernes Indfald i Romerriget bredte den forhistoriske Tid sig saa at sige atter over nogle Dele af Romerriget, og vor bedste Kundskab til Datidens Forhold hente vi her fra merovingiske (frankiske, burgundiske, alemanniske) og angelsachsiske Gravpladser. I Norden haves et tilsvarende sildigt forhistorisk Tidsrum, som man har kaldet Mellem-Jærnalderen og den yngre Jærnalder (Vikingetiden). Til denne Tid høre ogsaa de nordtyske Burgwälle. Fra de slaviske Lande, især Rusland, have vi ogsaa en rig yngre Jærnalder. Enkelte gamle Kulturfolk synes at have udviklet deres ejendommelige Civilisation uden at have haft Kendskab til Jærn; de gamle Mejikanere havde kun Bronze, og i det ældste ægyptiske Tidsrum synes man her at have maattet lade sig nøje med Sten og Kobber, og først lidt senere fik man Bronze og Jærn. Mange Stammer i Afrika, som vi i vore Dage have lært at kende, befinde sig paa en Jærnalders Standpunkt. (Litteraturen til Kendskab af den f. A. er yderst rig. Foruden de ovenfor nævnte Fagtidsskrifter findes en Mængde Afhandlinger i lærde Selskabers Skrifter og andre Tidsskrifter. Den første systematiske Behandling af den f. A., særlig dens ældste Tid, skyldes Sir Charles Lyell (s. d.). Hans *Antiquityof Man* udkom 1863, oplagdes oftere og oversattes. Til den franske Oversættelse [2. Udg. ved Hamy 1875] er føjet et særskilt Bind med Originalberetninger om de vigtigste palæolitiske Fund. En fyldig Udvikling af alle Aldere af den f. A. findes i Sir John Lubbock's *Prehistoric Times* [1865], der ofte udgaves paa ny (dansk Oversættelse af F. Winkel-Horn »Mennesket i den forhistoriske Tid« [Kbhvn. 1874]); Lubbock, *Origin of Civilisation* [1890]; Hans Hildebrand, »De forhistoriska Folken i Europa« [1873—80]; Joly, *Vhomtne avant les métaux* [1879]; Marquis de Nadaillac, *Les premiers hommes«* [1880]; G. de Mortillet, *Le préhistorique* [1882]; J. de Baye, *Le préhistorique* [1890]; Ratzel, »Vorgeschichte der europ. Menschen« [1874]; Caspari, »Urgeschichte« [1877]; Rauber, »Urgeschichte der Menschen« [1884]; Hornes, »Die Urgeschichte der Menschen« [Wien 1892]. Hertil kommer Specialværker og Billedværker over enkelte Landes og Landsdeles f. A. (se Nordisk Arkæologi). *V. S.*

Forhistorisk-arkæologiske internationale **Kongresser** ere blevne afholdte 1867 i Paris (Formand: E. Lartet), 1868 i Norwich i London (Sir John Lubbock), 1869 i Kjøbenhavn (Worsaae), 1871 i Bologna (Gozzadini), 1872 i Bruxelles (Omalius d'Halloy), 1874 i Stockholm (Grev Hamilton), 1876 i Buda-Pest (Pulszky), 1880 i Lissabon (I. de Anddrade Corvo), 1892 i Moskva (Bogdanow). Foruden disse internationale Kongresser er der i flere Lande afholdt forhistoriske Kongresser, som nærmest kun have haft vedkommende Lands Forhistorie til Genstand, og i mange saavel naturhistoriske som arkæologiske Kongresser er forhistorisk Arkæologi behandlet i egne Sektioner. *V. S.*

Forhistoriske Tider se Forhistorisk Arkæologi.

Forhold kaldes i Matematikken en Kvotient (en Brøk), hvis Dividend og Divisor (Tæller og Nævner) ere ensartede Størrelser. *Chr. C.*

Forholdets Natur. For dansk og norsk Retsudøvelse har Loven en stadig stigende Betydning. Den velovervejede Lovs ubrødelige Gennemførelse fyldestgør paa bedste Maade al Rets Hovedtendenser, til den ene Side at faa alle individuelle Forhold hensigtsmæssigt løste, til den anden Side at faa Regelmæssighed og Sikkerhed i Retsudøvelsen. Endnu er der dog mangfoldige praktiske Spørgsmaal, som Lovene ikke afgøre. Medens fremmed Ret (romersk, engelsk) til Tider teoretisk har hævdet det ensidige Standpunkt: ingen Retsudøvelse uden efter Loven — hvorfor man i Praksis

hjalp sig med Fiktionen (s. d.) — har det i dansk og norsk Retspraksis og -videnskab altid været anerkendt, at Dommerne, naar Loven tav, havde Ret og Pligt til ad andre Veje at finde den praktisk fornuftige Løsning. Afgørelsen søges først i de nedarvede Sædvaner (se Retssædvane), dernæst i Lovenes Analogi (s. d.) og endelig i F.'s (eller Sagens) N.; desuden fraviger man nødig de tidligere Afgørelser, navnlig naar en fastere Praksis har dannet sig. Blandt disse Kilder til retlige Normer (se Retskilde), der kaldes de subsidiære, fordi de kun tør paaberaabes, naar Loven tier, har F.'s N. langt den største Betydning, jfr. navnlig Formueretten og — især for dansk Rets Vedkommende — Processen. Hvad man egentlig forstaar ved dette vigtige Begreb, staar ingenlunde fast. Udtrykket F.'s N. stammer fra den navnlig i 18. Aarh. udviklede Teori om Naturretten (s. d.), en ideal Ret for alle Mennesker og Samfund. I Teorien hævdede man for Naturretten endog en Gyldighed fremfor den enkelte Stats positive Ret, hvor denne afgørende stred imod hin; og almindelig anerkendtes det ogsaa af Praktikerne, at Naturretten skulde anvendes, hvor positiv Retsregel savnedes. Herefter betegner altsaa det at afgøre noget efter det foreliggende Retforholds Natur det samme som at følge den for Forholdet gældende »naturlige« Retsregel. Vægtige Stemmer inden for nordisk Retsvidenskab hævde vedblivende, saavel at man kan finde et saadant System af ideale Retssætninger, hvorom alle burde kunne enes, som at disse bør anvendes som den mest subsidiære Retskilde. Andre benægte det første — i Overensstemmelse med den saakaldte historiske Skole (se Retslære) — idet de anse en ideal Retsorden for en Utopi, hvis Indhold beror paa den enkelte Forfatters subjektive Opfattelse. Og desuden hævdes det i alt Fald, at F.'s N. som Retskilde ingenlunde bør være en ideal Ret. Ligesom Dommeren tyr til Sædvane og Analogi for at faa Regelmæssighed og Harmoni i hele Retsudøvelsen, bør han, efter som Analogierne blive svagere, og F.'s N. mere og mere bliver hans eneste Kilde, forsøge at »se med den positiv bestaaende Retsordens Øjne paa Sagen«. Han bør saaledes ikke ubetinget vælge den Afgørelse, som han skønner er den hensigtsmæssigste Løsning, naar Spørgsmaalet ses rent individuelt. Han skal tendere imod en vis Regelmæssighed, idet han træffer sin Afgørelse efter en selvdannet Regel, der vilde passe som Lov for den hele Gruppe beslægtede Tilfælde; og Reglen skal dannes ud fra Aanden i hele vor Ret. Praksis og Retsvidenskab have i Samvirken opbygget et helt System af Retssætninger efter F.'s N. At man har troet her at proklamere den ideale Ret, forklares ved, at den Jurist, som er opdragen og praktisk udviklet i et Lands Ret og Retsudøvelse, gennemgaaende vil betragte dennes Grundsætninger som de ideale. Da Retsvidenskaben her har en saa usikker Støtte i den positive Ret, ville dens Sætninger i høj Grad skifte med de vekslende Tiders Tarv. Af samme Grund bør Dommeren prøve disse Sætninger særlig kritisk, og han vil i hvert enkelt Tilfælde — bevidst eller ubevidst — iagttage det dobbelte Forhold: en vis Regelmæssighed hersker, men hvert Tilfældes særegne Beskaffenhed maa ogsaa i noget Omfang skønsmæssig respekteres. *V. B.*

Forholdsattest, Attest om, at en Persons Vandel har været saaledes, at han har Krav paa eller i alt Fald Adgang til en til visse Betingelser knyttet Rettighed, Bevilling e. 1. Udtrykket bruges særlig inden for dansk Næringsret om den af to paalidelige Mænd underskrevne Attest, som den, der søger Borgerskab bl. a. skal præstere, og hvori bevidnes, at den paagældende »ikke ved Dom er funden skyldig til Straf paa Æren eller offentligt Arbejde (ved Beværtningsnæring skal tilføjes »eller Fængsel paa Vand og Brød«) eller er under Tiltale for en Forbrydelse, der kan medføre saadan Straf, samt at hans Bo ikke er under Fallitbehandling«. *E. T.*

Forholdsfald se Forholdsform.

Forholdsform (-fald) cll. Fald er den danske Gengivelse af den grammatiske Terminus Casus. I mange Sprog antage Substantiver, Adjektiver og Pronomener forskellig Form efter deres forskellige Funktion i Sætningen (som Subjekt, som Objekt, styret af en Præposition m. m.). Disse Former kaldes F. (Kasus). I de indoeuropæiske Sprog har F.'s Antal oprindelig været mindst otte. Man nævner dem 1) Nominativ (Nævneform, Subjektkasus), *2)* Vokativ (Kaldeform, Tiltalekasus), 3) Akkusativ (Genstandsform, Objektkasus), 4) Dativ (Hensynsform), 5) Genetiv (Ejeform), 6) Ablativ (Fra-form), 7) Lokativ (Stedform), 8) Instrumentalis (Redskabsform). Lokativ og Ablativ fungere som Stedbetegnelse og angive henholdsvis Væren og Fjernelse. Nominativ og Vokativ kaldes *Casus recti*; de øvrige F. kaldes *Casus obliqui.* I Sanskrit og i Zend ere disse otte F. i regelmæssig Brug, om de end ikke i alle Tilfælde ere formelt adskilte. Den formelle Adskillelse træder i det hele skarpest frem i Singularis, mindre stærkt i Pluralis og svagest i Dualis, hvor de formelt adskilte F.'s Antal aldrig overstiger tre. I de andre gamle indoeuropæiske Sprog er F.'s Antal ringere, idet navnlig Ablativ, Lokativ og Instrumentalis mere eller mindre ere blevne trængte ud som selvstændige F., og deres Funktion er overtagen af de andre F., hvis Form dog ofte har bevaret Minder om og Rester af de opslugte F., saaledes at f. Eks. en F., der gaar under Navn af Dativ, i Virkeligheden ofte efter sin Oprindelse er Instrumentalis o. s. v. Latin har seks F.; Instrumentalis er gaaet op i Ablativ, og Lokativ er gaaet op i Dativ eller i Genetiv. Græsk har fem F. Lokativ er smeltet sammen med Dativ, og den deraf opstaaede F. har tillige optaget Instrumentalis. Ablativ er gaaet op i Genetiv. Slavisk og Litauisk have syv F. Ablativ og Genetiv ere sammensmeltede. Keltisk har fem F. Germansk har fire F. En stor Del Sprog have bevaret en rig Kasusbøjning til den Dag i Dag, saaledes Litauisk, de fleste slaviske Sprog, Islandsk, Tysk, Irsk. Men i mange Sprog og Dialekter er Kasussystemet i Tidens Løb blevet i høj Grad simplificeret (se Bøjning), saa F.'s Antal kun er to eller tre. Nulevende Sprog med ringe Kasusbøjning ere Græsk, de romanske Sprog, Bulgarsk, Engelsk, Dansk, Norsk og Svensk. Der findes ogsaa indoeuropæiske Sprog, hvor al Kasusbøjning er forsvunden, saaledes Persisk, Kymrisk. I middelalderligt Norsk og Svensk var Kasusbøjningen som i nuværende Islandsk. Eksempel

fra gammel Svensk: *myrþir maþær man ælla kona kunu* .... (myrder en Mand en Mand eller en Kone en Kone ....). I middelalderligt Skaansk var Forholdet omtrent som i det samtidige Norsk og Svensk; men det øvrige Dansk, navnlig Jydsk, havde allerede dengang en Kasusbøjning, der ikke var meget rigere end den, som nu findes. Af de olddanske F. er i det nuværende Sprog Genetiv bevaret. Ved Substantiver og Adjektiver ere Nominativ, Akkusativ og Dativ smeltede sammen. Olddansk *mandær* (Nom.), *man* (Akk.), *manni* (Dat.), *mans (Gen.).* Nu: Mand, Mands. Ved nogle Pronomener ere kun Akkusativ og Dativ smeltede sammen. Olddansk *hun* (Nom.), *hana* (Akk.), *hænni* (Dat.), *hannar* (Gen.). Nu: hun, hende, hendes. Kasusforskel har vedligeholdt sig i Udiryk som: falde i Søvn (Akk.), gaa i Søvne (Dat.). Hvor de ældre Sprog brugte F., bruge de yngre afslebne Sprog ofte Præpositioner: »en Søn af Manden« for »Mandens Søn« o. 1. Klarhed over Kasusendelsernes Oprindelse i de indoeuropæiske Sprog opnaas ikke ved at forfølge dem tilbage til deres ældste kendte Skikkelser. Inden for Semitisk har Arabisk tre F.: Nominativ, Akkusativ og Genetiv, medens de fleste andre, f. Eks. Hebraisk ingen F. adskille. I andre Sprogætter f. Eks. den finsk-ugriske er Antallet af F. betydelig større end i Indoeuropæisk. I Finsk opføres saaledes femten og i Ungarsk tyve. Se Grammatik og Sprogvidenskab. *P.K. T.*

Forholdsord se Præposition.

Forholdstalsvalg se Valg.

Forhorn se Rygmarv.

Forhorning se Hud.

Forhud se Kønsorganer.

Forhude (kobberforhude ell. kobre) (Søudtryk), beklæde Ydersiden paa den Del af Skibsskroget, der ligger under Vandlinien, med et Lag tynde Kobber- eller Zinkplader. Hensigten med dette er at holde Skroget rent for Vandplanter, Muslinger eller andre Snyltedyr, som under Sejladsen i Tidens Løb ellers vilde sætte sig fast og formindske Skibets Fart. Kobber- og Zinkpladerne ville i Tidens Løb ilte sig og derved skalles af; under denne langsomt foregaaende Proces ville alle Snyltedannelser successive ogsaa løsne sig. Forhudning kan kun udføres paa et Skib, hvis Yderside dannes af Træ; paa en Jernskibsside vilde nemlig Tilstedeværelsen af Kobber eller Zink (i Forbindelse med Træsyren) hurtig etablere en galvanisk Strøm, som vilde ødelægge Jærnpladerne. Over for Jærn-(eller Staal-)skibe er man derfor nødsaget til at benytte andre Metoder. Store Jærn-(Staal-)skibe, helst saadanne, der i lang Tid skulle færdes paa Steder, hvor de ikke kunne dokkes, kan man uden paa Skibssiden give en Træklædning og f. denne. Kan Jærnskibet derimod jævnlig komme i Dok, er det billigere at give Skibshunden een eller flere Overstrygninger i med Bundmaling, hvoraf de mest bekendte Blandinger ere Ratjens Patent Mønje, Peacock og Enduit metallique, alle blandede med giftige Stoffer, der skulde kunne dræbe al Dyre- og Plantevækst paa Skibssiden, men kun mangelfuldt opfylde denne Betingelse. Forhudningen kan efter en Del Aars Forløb, naar den er bleven tyndslidt, fornyes, dog kun indtil Skroget er blevet mørt. Det er derfor et ubedrageligt Bevis paa, at et Træskib er gammelt, naar det ingen Forhudning har. *C. L. W.*

Forhudsdryppert se Balanitis.

Forhug kaldes den kileformede Aabning i Stammen, som bliver frembragt med Økse tæt ved Grunden af et Træ, naar dette skal fældes; F. sættes altid paa den Side, til hvilken Træet skal falde, og det maa føres saa langt ind, i Reglen ca. 1/3 af Tværmaalet, at Stammen ikke er udsat for at flække i Faldet. Da Stammens nederste Stykke ofte er særlig værdifuldt, maa F. sættes saa nær ved Jorden som muligt og ikke gaa højere op ad Stammen end netop nødvendigt til, at man kan naa ind i den ønskede Dybde. *C. V. P.*

Forhug er en passiv Hindring, der dannes af fældede Træer, hvis Blade og Smaakviste fjernes, medens de større Grene tilspidses og vendes mod Fjenden for at hindre eller opholde hans Fremrykning. Man skelner mellem naturligt F., der dannes af omhuggede, fra Roden ikke helt frigjorte Træer (altsaa til Anbringelse paa Stedet, f. Eks. i et Skovbryn), og kunstigt F., der dannes af mindre Træer, som transporteres hen til Anbringelsesstedet. F. fæstes til Jorden med Pløkke og Kroge, for at det ikke let skal kunne bortryddes. Det anvendes næsten altid, naar Materialet haves ved Haanden. *A. L—n.*

Forhyre se Hyre.

Forhyringsagent, en Person, hvis Virksomhed bestaar i at være Mellemmand ved Søfolks Antagelse paa et Skib. I de Havne, hvor saadan Virksomhed er fri, udøves den gerne i stort Omfang af samvittighedsløse Personer (»Hyrebasser«), der forstaa at faa de hyresøgende i deres Magt og derefter, samtidig med at forlede dem til Drikkeri etc, trække dem blodig op. For at hindre dette Uvæsen have nogle Lovgivninger begrænset Udøvelsen af Virksomheden som F. til særlig dertil autoriserede Personer. Saadan Regel er i Danmark givet ved L. 12. Apr. 1892, for saa vidt angaar Kjøbenhavn og de andre Steder i Landet, som Regeringen maatte bestemme. *E. T.*

For Norge's Vedkommende indeholdes lignende Bestemmelser i Lov om Forhyrings-, Fæste- og Engagementskontorer af 12. Juni 1896. *H. S.*

Forhæftelse d. s. s. Behæftelse.

Forhærdelse (lægev.), et i Patologien oftere forekommende Fænomen, der bestaar i, at Vævene tabe deres naturlige Elasticitet og Blødhed og blive haarde og seje, ved at der dannes fibrøst Væv i dem, eller at der endogsaa afsættes Kalk. Alderen, visse giftige Stoffer (Alkohol) samt nogle Sygdomme (Syfilis) medføre saadanne F. i forskellige Organer; smlg. saaledes Arteriosklerose ell. Arteriebetændelse, Cirrhose af Lever og Nyrer, graa Stær o. fl. F. er saaledes efter Omstændighederne synonym med Cirrhose, Sklerose, Ossification, fibrøs Degeneration, Forkalkning. *E. A. T.*

Forhøjelse kalder man i Musiksproget enhver Toneforandring, der bevirkes paa den Maade, at man i Stedet for en bestemt Tone sætter den ved en Forøgelse af Svingningsantallet fremkommende nærmest følgende brugelige Tone i den kromatiske Skala og giver den et Navn, der er afledet af Navnet paa den oprindelige Tone, ved Tilføjelse af Stavelsen *is (cis, dis, ais* o. s. v.). Denne Art af F. kaldes enkelt F. og betegnes ved et ♯ (Kryds) foran Noden. Forandrer man yderligere den een

Gang forhøjede Tone paa samme Maade, og Benævnelsen vedblivende henføres til det oprindelige Navn, kaldes F. dobbelt (*cisis*, *disis*, *aisis*) og betegnes ved et X (Dobbeltkryds) foran Noden. *S. L.*

Forhør tages undertiden i saa vid Forstand, at derunder falder enhver Afhøring inden for en Ret, hvad enten det er af sigtede, Vidner, Skønsmænd eller andre. I snævrere Forstand bruges det om Afhørelse af den sigtede i Straffeprocessen og da igen særlig om den under en inkvisitorisk Straffeproces stedfindende Afhørelse af sigtede. Formaalet for et F. i sidstnævnte Forstand er Tilvejebringelse af saadanne Erklæringer fra sigtedes Side, at det af disse, sammenholdte med hvad der i øvrigt oplyses under Sagen, med Sikkerhed kan sluttes, om sigtede er skyldig eller uskyldig i den Forbrydelse, hvorfor han sigtes. Det inkvisitoriske F. har ned gennem Tiderne søgt sin Støtte i en Række forskellige Tvangsmidler (Tortur, Tamp, Vand og Brød, Trusler, Løfter, langvarig Indespærring eta), som successivt ere dødsdømte af den almindelige Opinion som uforenelige med det moralske Niveau, Samfundet efterhaanden har foreskrevet for sine offentlige Institutioners Virken. Naar det endvidere mod Anvendelsen af Midler som de nævnte indvendes, at den ved disse fremkaldte Tilstaaelse er upaalidelig, er dette selvfølgelig rigtigt, hvor den opnaaede Tilstaaelse ikke lader sig kontrolere, medens Indvendingen ikke rammer de mange Tilfælde, hvor Tilstaaelsen lader sig kontrolere, altsaa f. Eks. efter Omstændigheder, hvor Drabsmanden samtidig med Tilstaaelsen om Drabet angiver Drabsmaaden, Stedet, hvor Liget er nedgravet eta, eller hvor Tyven forklarer, hvor Kosterne ere pantsatte, eller hvor Tilstaaelsen giver Nøglen til Løsningen af en Række i sig uforstaaelige Fænomener o. s. v. Berøvet de ovenn. Vaaben staar der tilbage som Virkemidler for det inkvisitoriske F., alt efter Inkvisittens Karakter og Intelligens, dels Appellen til hans »bedre Følelser«, dels en Udspørgen af saadan Art, at Svarene direkte eller indirekte kunne tjene F.'s Formaal, i Forbindelse med logisk Raisonneren paa Grundlag af de givne Svar samt af de Indicier, der i øvrigt tilvejebringes under Sagen. Det inkvisitoriske F. former sig saaledes let til en Slags Kamp mellem Inkvirenten og Inkvisitten, under hvilken denne sidste dels har den Fordel, der ligger i, at det er Inkvirenten, der skal tilvejebringe Beviset mod ham, dels den Fordel, der ligger i, at han selv ved, hvad han har gjort og ikke gjort, medens Inkvirenten paa sin Side navnlig har den Fordel, der ligger i at have Samfundets Autoritet bag sig, samt — og dette gælder særlig over for den fængslede Inkvisit — i at være til en vis Grad Herre over, hvornaar og hvorledes de tilvejebragte Indicier skulle anvendes over for Inkvisitten, der saa vidt muligt holdes i Uvidenhed om Undersøgelsens Gang og Resultater paa dens enkelte Stadier.

Medens det i tidligere Tid i Danmark som i Norge navnlig var de administrative Embedsmænd, hvem Tilsynet med Lovenes Overholdelse paahvilede, der skulde tilvejebringe Anklagematerialet, blev i Løbet af 18. Aarh. et af vedkommende Dommer ledet inkvisitorisk F. Hovedmidlet til Tilvejebringelse af Oplysningsmaterialet i en Straffesag. Under dette F. er det sigtedes Pligt at svare; et Reskr. af 23. Oktbr. 1795 foreskriver i saa Henseende, at naar nogen Inkvisit skulde vægre sig ved at give bestemt Svar paa de Spørgsmaal, som forelægges ham, uagtet han maatte kunne besvare samme, maa han foranstaltes hensat paa Vand og Brød, indtil han bekvemmer sig dertil. Denne Bestemmelse, der for Norge's Vedkommende ophævedes 1866, er aldrig ophævet for Danmark, men den er, i alt Fald i Kjøbenhavn, i Mands Minde ikke anvendt. Et andet Tvangsmiddel omtales i en Frd. af 1771, hvor det hedder, at da der ved F. i den for Tyverisager indrettede kjøbenhavnske Inkvisitionskommission »skal være brugt Tvangsmiddel ved nogle Slag af en Tamp eller deslige, for at faa den rette Sandhed udledet og de medskyldige opdagede«, vil Kongen for Eftertiden have saadant »aldeles ophævet og forbudt«, en Bestemmelse, der dog allerede to Aar efter blev forandret derhen, at der, naar det tydelig kendes, at en Inkvisit »alene af Vrangvilligh ed og for at drille Retten« holder Sandheden tilbage, skal kunne skrides til den saakaldte »alvorlige Eksamination« bestaaende i Slag med Tamp eller Kat »dog ikkuns nogle af enten af Delene«. Denne alvorlige eller »skarpe« Eksamination afskaffedes først ved et Reskr. af 6. Decbr. 1837, og det skal lige op til den Tid faktisk have været i Brug, at en Tamp holdtes i Beredskab for over for vanskelige Inkvisitter at træde i Virksomhed, naar Forhørsdommeren (f. Eks. ved at klappe paa sin Snustobaksdaase) tilkendegav, at det rette Øjeblik var kommet. — Om den i Norge ved L. af 1887 stedfundne og i Danmark paatænkte Overgang til Anklageprincippet samt om F.'s Stilling under denne se Anklageproces og Kriminalproces. *E. T.*

Forindien, en firkantet Halvø, som i sin sydlige Del mod Vest beskylles af den arabiske og mod Øst af den bengalske Bugt. Ved Brahui-Bjærgene adskilles F. fra Belutshistan, ved Soliman-Bjærgene fra Afghanistan. Mod Nord opfyldes F. af Karakorum (s. d.) og Himalaja (s. d.); og mod Øst danner en Bjærgkæde, som stryger omtrent Nord—Syd, Grænsen ind mod Bagindien. Foruden Halvøen henregnes til F. tillige Ceylon (s. d.), Malediverne (s. d.) og Lakediverne (s. d.). F.'s sydligste Punkt er Forbjærget Komorin paa 8° 4⅓' n. Br.; det nordligste Punkt ligger paa omtrent 37° n. Br. o: en Udstrækning Nord—Syd paa omtrent 3,260 Km. o: omtrent 9 Gange Danmark's. F.'s Areal er omtrent 3,575,000 • Km., det er omtrent 90 Gange Danmark's.

Kysten. F.'s Østkyst, Koromandel-Kysten, er overalt lav, flad og sandet; og mange Steder er den bedækket med høje Klitter. Derfor er der her ingen naturlige Havne; og da tilmed Havet udenfor er lavt, hvorved der foraarsages heftige Brændinger næsten hele Aaret rundt, er der lagt Sejladsen paa Østkysten store Hindringer i Vejen. Der er dog med store Bekostninger flere Steder anlagt en aaben Red, som ved Negapatam, Trankebar, Ponditcheri og især Madras. Helt oppe i Hjørnet yder dog Ganges-Deltaet en god Forbindelse mellem Hav og Land ved sin mest sejlbare Arm Hugli, ved hvilken Kalkutta ligger. — F.'s Vestkyst, Malabar-Kysten, er overvejende høj og stejl og har flere gode Havne, men kun to betydelige Bugter, Kam-

bay og Katscha paa begge Sider af Halvøen Gudscharat eller Kathivar. Fra Kambay-Bugten og Nord paa er Kysten lav og sumpet. Den betydeligste Vesthavn er Bombay; men desuden kunne fremhæves Kotschin, Kalikut, Mahé, Kananur, Goa, Daman, Diu og i Indus-Deltaet Karatschi eller Kurachee. F.'s Vestkyst er og har Dalen, og som længst nede bestaa af en Række Forhøje af Sandsten. Himalaya er paa Grund af sin Højde af særlig Betydning for Europæerne, som der have deres Kursteder og Garnisoner (i øvrigt henvises til Art. Hindustan og Ganges). Landet er omtrent 1,9 Mill. □Km. stort og er for største Delen Lavland. Dog hæver Terrainet sig

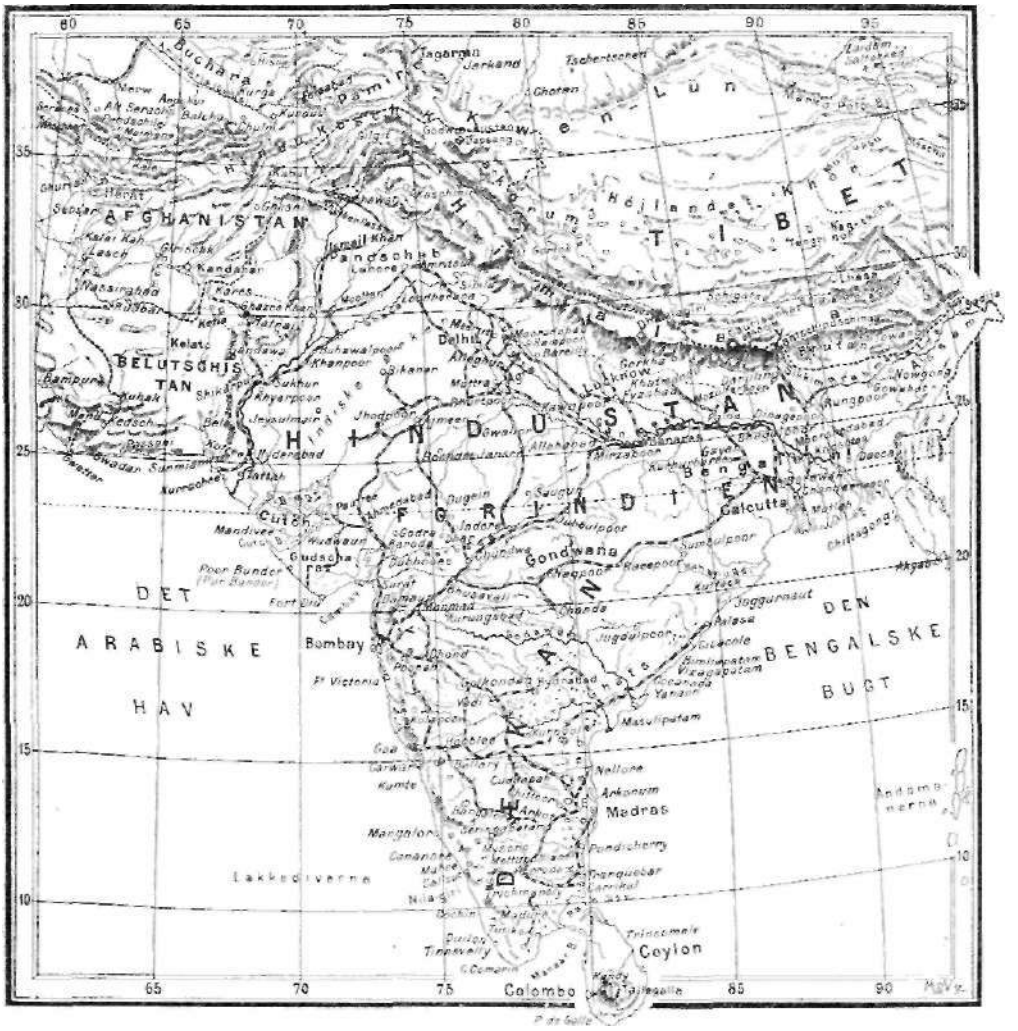

bestandig været Indien's vigtigste Udførselsport Her handlede Oldtidens Søfarere, her landede Vasco da Gama i Kalikut; og herfra udskibes ogsaa nu de fleste af F.'s Produkter.

Terrain. Med Hensyn til Terrain bestaar F. af fire Hovedpartier 1) det nordlige Bjærgparti eller Himalaya, 2) det vestlige Lavland eller Indus-Sletten, 3) det østlige Lavland eller Hindustan eller Ganges-Sletten og 4) det sydlige Bjærgland, Dekan og Malva. Men hertil slutter sig 5) to mindre Partier, Kyststrækningerne. Himalaya danner flere Kæder, som falde temmelig brat af mod Ganges-Nord paa ved Foden af Himalaya og Syd paa imod det sydlige Højland. Hindustan er Opland for Ganges-Floden og gennemstrømmes i sin østlige Del tillige af Brahmaputra (s. d.). Mod Vest danner en ringe Hævning Vandskel mellem Ganges og Tilløbene til Indus. (Se i øvrigt Ganges). Indus-Landet er ligesom Hindustan et stort Sletteland, som danner Oplandet for Indus og dens store Tilløb. Største Delen af Indus-Landet er en Ørken, Tarr, som er omtrent 750 Km. i Retning Nord—Syd og 150—300 Km. i Retning Vest—Øst. 0. f. Indus-Deltaet ligger den mærkelige

Saltsump, Rann, som adskilles fra Havet af Landskabet Katscha, der i Regntiden er en 0, men i den tørre Tid sættes i landfast Forbindelse med Indien. (Se i øvrigt Indus). Det sydlige Højland adskilles af Narbadda-Dalen i to Partier, et nordligt, Malva, og et større sydligt, Dekan. Malva begrænses mod Nordvest af Aravalli-Kæden, som ere de eneste Foldebjærge i Indien, og mod Syd af Vindhya-Bjærgene, medens det mod Nordøst skraaner jævnt mod Ganges-Dalen. Malva's Indre er en frugtbar Højslette. Dekan begrænses mod Nordvest af den lave Satpura-Kæde, mod Vest af de høje vestlige Ghats, som i Nilgiri-Bjærgene naa omtrent 2,600 M. og hinsides Gap-Dalen, hvorigennem Banen fra Madras til Kalikut gaar, i Anamalli-Bjærgene 2,700 M. Mod Øst danne de temmelig lave, østlige Ghats Dekan's Grænse. I det nordøstlige Hjørne skraaner Dekan jævnt ned mod Ganges-Dalen. Dekan's Indre er et Højland paa 600—1,000 M.'s Højde, og som i sin højere, vestlige Del er bølgeformigt, medens det i det lavere, østligere Parti er mere jævnt og sletteformet. (Se i øvrigt Malva og Dekan).

Geologi. I geologisk Henseende viser Himalaya en lang Række Formationer lige fra de allerældste ned til Nutidens Dannelser. Bjærgkædens Hovedstamme bestaar af arkaiske Stenarter især Gnejs, i og her ligge nogle af Verdens højeste Bjærge f. Eks. Gaurisankar (8,840 M.), Kandschinschinga (8,582 M.) og Dhawalagiri (8,176 M.). Længere nede paa Skraaningen findes store Lag af Kalk og Dolomit fra Triasperioden; og langs med Ganges-Sletten bestaar Himalaya af Ferskvandsdannelser, Sivalik-Lagene. Disse ere opstaaede i den senere Tertiærtid og indeholde mange Forsteninger af miocene og pliocene Dyreformer især Pattedyr; f. Eks. Elefanter, Mastodonter, Næsehorn, Flodheste, Sivatherier og store Oksearter. Da disse Lag ere foldede lige saa vel som de ældre Lag, kan Himalaya først være færdigdannet efter disses Aflejring; og Himalaya viser sig derved at være et yngre Foldesystem end f. Eks. Alperne i Europa. Af Bjærgkædens Form ses, at den Kraft, der har foldet Himalaya, maa have virket i Retningen Nord—Syd. I Ganges- og Indus-Dalen danne alluviale Aflejringer Overlaget. I Tertiærtiden var dette Omraade dækket af Hav, hvorfor Dekan dengang var uden Forbindelse med Himalaya-Egnen. Siden Tertiærtiden ere da Sletterne om Indus og Ganges opstaaede væsentlig ved Ophobning af de faste Stoffer, som Floderne førte ned fra Himalaya. Dekan og Malva bestaa overvejende af gamle Dannelser, især arkaisk Grundfjæld; men nogle Steder dækkes disse Dannelser af palæozoiske Bjærgarter, Skifre, Sandsten og Kalksten, dels uden dels med Forsteninger. Den sidste Art Lag kaldes i Dekan Gondwana-Lag og har en Mægtighed af 3—4,000 M. De indeholde mange Planterester og Kullag og ere opstaaede i Ferskvand. De øverste Partier af Gondwana-Lagene tilhøre dog ikke den palæozoiske Tid, men derimod den mezozoiske Tids Juraformation. En Dannelse af ganske samme Natur og Oprindelse findes i Sydafrika, i Karrooformationen, hvoraf man ser, at der har været landfast Forbindelse mellem Afrika og Dekan. Oven Over Gondwana-Lagene lejrede der sig i Dekan i Egnene om Bombay fra Kridttiden indtil ind i den eocene Periode store vulkanske Trapmængder paa indtil 2,000 M.'s Mægtighed. Paa store Strækninger er Trappen atter dækket af Laterit, som mulig er opstaaet ved Trappens Forvitring. Paa den østlige, lave Kyststrækning ere tertiære og nyere Dannelser overvejende. I Overensstemmelse med den tidligere Forbindelse mellem Afrika og Dekan vise begge Landes mod hverandre vendte Kyster udprægede Brudlinier, som ere opstaaede ved den mellemliggende Havbunds Bevægelse ind mod Jordcentret. — F.'s Jordbund er rig paa værdifulde Bjærgarter og Mineralier, som dog endnu ikke udnyttes intensivt. Kul findes i Gondwana-Lagene, og der indvandtes 1892 for over 10 Mill. Kr. Guld er hyppigt og forekommer i stor Mængde; men det volder store Vanskeligheder ved Brydningen, som derfor lønner sig daarlig. Af andre Metaller findes Kobber, Bly og Jærn. Desuden findes betydelige Mængder af Salpeter i den øvre Ganges-Dal; og Salt udvindes dels af den store Salt-Range i Pandshab dels af Saltsøer og af Havvandet. Mest bekendt er dog Indien for sine Diamanter, som fandtes i en løs Grusdannelse i det østlige Dekan, f. Eks. ved Golkonda, Ellora og Kaddapah; men nu ere Findestederne saa godt som udtømte. Om en enkelt af Indien's Diamanter fortælles, at den vejede 672 Karat.

Klima. F.'s Klima bestemmes i Hovedtrækkene af Landets Beliggenhed og Højdeforhold i Forbindelse med Vekselvirkningerne mellem Hav og Land. Paa Grund af Højden bliver Himalaya et klimatisk Omraade for sig, som ovenfra nedefter viser Overgange fra et meget strengt Højfjældsklima med evig Sne til et udpræget tropisk Klima. Ogsaa i Dekan's højeste Egne gør Højden sig gældende og giver Klimaet en fra det øvrige Indien afvigende Karakter. I de lave og mindre høje Egne kunde man, da Vendekredsen gennemskærer Dekan, vente sig tropisk Klima mod Syd og mildt tempereret Klima længere mod Nord; men da Himalaya's høje Ryg udelukker Asien's Fastland fra at øve en afkølende Indvirkning paa F., bliver Klimaet alle Vegne udpræget tropisk med over 20° aarlig Middelvarme. I Nærheden af Havet ere Svingningerne i Temperaturen ringe i Aarets Løb; men jo mere man fjerner sig fra Havet, desto mere antager Klimaet en kontinental Karakter med stor Modsætning mellem den varmeste og koldeste Tid; og dette Forhold naar sin Kulmination i Pandshab. Sommeren begynder her i April; og i denne Tid blæse hede og tørre Vinde, saa Temperaturen stiger til over 50°. Ingen Mennesker kan da færdes i det fri. Med Solens Opgang lukkes Husene med Græsdøre, der maa holdes vaade uafbrudt; og desuden skabes der lidt Kølighed ved Hjælp af Viftemaskiner, Pankaer. Denne stegende Varme udtørrer Jorden, saa den slaar dybe Revner, Plantevæksten dør bort; og hvor end Øjet søger, ser det kun den golde Ørken. Ved Slutn. af Juni begynder Regnen at falde i mægtige Regnskyl, og den vækker baade Mennesker, Dyr og Planter til Live. Men denne Tid har ogsaa sine Ulemper. Fugtigheden angriber næsten alt, Træværk, Fødemidler m. m.; og mange Mennesker bukke under for Feberens Virkninger. I Oktober begynder Aarets tredje

Periode, som udmærker sig ved kølig og klar Luft og ren blaa Himmel; og i denne Tid benyttes det gunstige Vejr til Rejser, baade af civile og militære Embedsmænd. Men allerede i Marts stiger Temperaturen hurtig. I Ganges-Dalen ere Varmekontrasterne ikke saa store, og i Kalkutta ere Middeltemperaturerne for den varmeste og koldeste Maaned $28^1/_2{}^0$ og 18^0, medens de tilsvarende Temperaturer i Multan i Pandshab ere $34^1/_2{}^0$ og 12^0. Og jo mere man kommer Syd paa ved Kysten, desto ringere bliver Forskellen mellem Sommer og Vinter. Madras viser f. Eks. Temperaturerne 31^0 og $24^1/_2{}^0$, og i Colombo paa Ceylon er der omtrent lige varmt altid, idet Varmegraden veksler mellem $28^1/_2{}^0$ i den hedeste og $26^1/_2{}^0$ i den koldeste Maaned. F.'s Vindforhold bestemmes af Aarets vekslende Varme. Om Vinteren, naar de nordligste, indre Egne ere kolde, medens Havet mod Syd er forholdsvis meget varmt, vil der opstaa et Barometermaksimum over Land og et Minimum over Havet; og der vil da, nærmest Jorden, strømme Luft fra Land ud over Havet o: der opstaar i Indus-Dalen og over Dekan nordøstlige Vinde, og i Ganges-Dalen nordvestlige Vinde, som dog ude ved Deltaet dreje mod Syd. Om Sommeren ere Forholdene lige omvendte; Pandshab er da meget hedt, medens Havet er køligere. Og nu strømmer Luften fra Havet ind imod Pandshab. Vi faa derfor sydvestlige Vinde over Dekan og Indus-Sletten, sydlige Vinde i Ganges-Deltaet og sydøstlige eller østlige Vinde længere oppe i Ganges-Dalen. F.'s Regnforhold ere atter bestemte af Vindens Retning. Om Vinteren, da Vinden kommer inde fra Land og desuden blæser fra koldere til varmere Egne, kan den ikke give Regn; thi dels indeholder den kun lidt Fugtighed, dels kan denne ikke blive afkølet. Om Sommeren kommer Vinden derimod fra Havet; den medfører da megen Vanddamp, og den kan da, naar den afkøles ved at møde Bjærgskraaninger, give et mægtigt Nedslag. I Dekan er Regnmængden størst i de vestlige Ghats og naar der stedvis 6,460 Mm.; i Dekan's Indre er den meget mindre og tillige stærkt aftagende fra Vest mod Øst. Omkring Ganges er ogsaa Regnfaldet størst i Bjærgegnene, i Khassia-Bjærgene f. Eks. 12,526 Mm.; og den aftager her fra Øst mod Vest. I Benares er den 1,025 Mm. °g i Dehli 700 Mm. I Indus-Dalen er Regnmængden meget ringe, selv om der kan indtræffe heftige Regnskyl. I Multan er Gennemsnit 190 Mm., men længere mod Syd i Ørkenen Tarr meget mindre. Regnfaldet er i Indien i det hele temmelig uregelmæssigt fra Aar til Aar; og dette har stor Betydning i Agerbruget og foranlediger hyppig Hungersnød. Ofte antage Vindene paa Østkysten Karakter af Cykloner, som give Anledning til frygtelige Ødelæggelser.

Floderne. Det store Nedslag paa Plimalaya yder Vandmængden til Indien's mægtige Floder, medens Landets Terrain foreskriver dem deres Vej til Havet. Vest paa findes Indus-Nettet, som bestaar af Hovedfloden og en Mængde store Tilløb. Indus selv udspringer paa Himalaya's Nordskraaning, gennembryder Bjærgene mod Vest og løber nu Syd paa, idet den i højre Side optager Kabul m. fl. og i venstre Bred Satledsh, som atter har optaget flere store Bifloder, der gennemstrømme Pandshab, de gamles Pentapotamia o: Femflodlandet. Indus har ved Attok, o: ved Foden af Himalaya, en Højde af 240 M. over Havets Niveau; den udtømmer sig i et stort Delta i den arabiske Bugt. Dens Længde er 3,190 Km.; dens Opland 834,000 □ Km. o: omtrent 20 Gange Danmark's Areal. I Oversvømmelsestiden er dens Vandmængde meget betydelig, over 10,800 Kbm. pr. Sek., men betydelig lavere i den mindre vandrige Periode. For at undgaa Oversvømmelser bygges Husene langt fra Indus; men Beboerne søge dog Floden og tilbringe en stor Del af Dagen i dens lune Vand. Øst paa strømmer Brahmaputra og Ganges med dens mange Tilløb. Brahmaputra opstaar ogsaa paa Himalaya's Nordskraaning, ikke langt fra Indus'es Kilder; men Brahmaputra løber mod Øst, indtil den af en Bjærgkæde tvinges mod Syd gennem Himalaya. Derefter tvinges den mod Sydvest og forener sig ved sit Udløb med Ganges-Deltaet. Brahmaputra er uhyre vandrig; ved sin højeste Stand udfører den over 33,000 Kbm. i Sek. Og den løsriver fra Bjærgene en Mængde fast Materiale, som farver dens Vand ganske mørkt og i høj Grad bidrager til Deltadannelsen. Ganges udspringer i Modsætning til de to andre paa Sydskraaningen af Himalaya. Den løber først mod Sydvest, men drejer ved Bjærgkædens Fod imod Øst og optager paa sit lange Løb i begge Sider store Tilløb, f. Eks. Djamna. Ved sit Udspring ligger Ganges omtrent 4,200 M. over Havets Niveau, ved Bjærgkædens Fod, ved Hardvar, er dens Spejl ca. 320 M. over Havets; og nær Udløbet er dens Hældning meget ringe, hvorfor den da afsætter sit faste Materiale og danner et mægtigt Delta paa 82,594 □ Km. o: omtrent $2^1/_6$ Gange Danmark. Ganges'es Længde er 2,700 Km. og dens Opland 1,175,000 □Km. I Dekan strømme de betydeligste Floder fra Vest mod Øst paa Grund af Terrainet. De største ere Mahanadi, Godavari og Kisthma eller Krischna. Paa Grænsen mellem Dekan og Malva løber Narbada fra Øst mod Vest og udmunder i Kambay-Bugten. Af Søer findes der kun faa i F. Den største er Tschilka i Orissa i det nordøstlige Dekan; den næst betydeligste er Saltsøen Sambhar i Radshputana i det nordvestlige Malva.

Planteverdenen. Fra Himalaya's Top og et langt Stykke ned ad Skraaningen findes mægtige Snemarker uden nogen Planter. Under Snegrænsen trives en alpin Flora, som navnlig udmærker sig ved sine talrige Alperosearter. Derefter kommer paa omtrent 3,600 M.'s Højde et stort Skovbælte af nordiske Træer med Naaletræer, Ege og i de lavere Regioner Ahorn, Æble, Kirsebær m. fl. I en Højde af omtrent 2,100 M. begynde de subtropiske Skove med f. Eks. Oliven og stedsegrønne Ege; og fra omtrent 900 M.'s Højde antager Skoven et mere og mere tropisk Præg med talrige Arter af Palmer, Bambus, Bregner, Figen og Magnolier; og her vokse Teaktræet og Sandeltræet. Dette Skovbælte, Tarai, strækker sig langt ned i Ganges-Sletten og er ilde berømt for sine mange Kongetigre og sin farlige Feberluft, Ajul, som Egnens Urbeboere troede udaandedes af mægtige Giftslanger. I Ganges-Deltaet finder man en tropisk Sumpvegetation med Mangrover og Bambus. Største Delen af Ganges-Sletten er dog skovløs og under Menneskets Kultur og yder

Brød til en overmaade tæt Befolkning. I Indus'es Opland hersker Steppens Flora; men i de tørreste Egne antager Landskabet et fuldstændig ørkenagtigt Præg. I Dekan spiller Skoven en større Rolle end i Lavlandene. De vestlige Ghats bære smukke Skove med Palmer, Teaktræer, Sandeltræer og en Mængde Gøgeurter og Bregner, og Skovomraadet strækker sig langt Øst paa ind over Højsletten. Af dyrkede Planter finder man i Indien en stor Rigdom. Vigtigst af alle er Ris, men desuden dyrkes i det lavere Land Hvede, Havre, Bønner, Hør med flere europæiske Kulturplanter, samt Bomuld, Indigo, Opiumsvalmuen og Kamfertræet. Endvidere findes Brødfrugttræer, Muskatnød, Kokospalmen, Sagopalmen, Agurker, Meloner, Bananer, Ingefær, Peber, Kaneltræ, Kardemomme o. m. fl.

Dyreverdenen viser sig ligesom Planteverdenen noget forskellig efter Højden, men er i de lavere Regioner udpræget tropisk og udmærker sig ved uhyre Rigdom paa Arter. Her findes mange Aber, talrige Flagermus, f. Eks. flyvende Hunde, og mange Rovdyr, Drøvtyggere og Tykhudede. Løven forekommer nu kun paa Gudsharat, men var tidligere almindelig mod Vest; Kongetigeren er derimod overmaade talrig og dræber aarlig mange Mennesker og Husdyr. Desuden findes den stribede Hyæne, Læbebjørnen og mange Desmerkatte. Blandt de Tykhudede ere Elefanten og Næsehornene de største; men tillige forekommer et Vildæsel i Indus-Sletten. Af Hjorte findes der mange Arter, medens Antiloperne, som ere saa talrige i Afrika, her ere svagt repræsenterede. Af Fugle er der ligeledes en Mængde, talrige Høns, f. Eks. Paafuglen og Fasaner, endvidere Duer, Piroler, Næsehornsfuglen og Marabustorke; men derimod kun faa Papegøjer. Af Krybdyr findes talrige Slanger, f. Eks. Brilleslanger og de store Kvælerslanger (*Pythoner*), dernæst Krokodiller og Gavialer, Landskildpadder og Sumpskildpadder og de smaa »flyvende« Drager. Ogsaa af Padder findes en stor Mængde, f. Eks. den »flyvende« Løvfrø, og talrige Fisk f. Eks. Krybefisk, Maller, »Slangehoveder«, Smerlinger o. m. fl. Insektverdenen er dog især rig og gør sig stærkt gældende ved sine mange pragtfulde Sommerfugle, Biller og Græshopper. Mange af Indien's Dyr ere farlige for Mennesker og Kvæg, og 1885 dræbtes 22,907 Mennesker og 59,029 Stk. Kvæg; men til Gengæld bortryddedes 1,855 Tigere, 5,466 Pantere, 1,874 Bjørne, 6,278 Ulve, 2,238 Hyæner, 420,044 Slanger, og der udbetaltes 22,412 L. St. i Belønning for disse Dyrs Drab. Blandt Husdyrene kunne nævnes Elefanten, Bøfler, Pukkeloksen; desuden kultiveres Bier, Silkesommerfugle og Lakskjoldlus.

Befolkningen. Indien's Beboere ere enten Dravidaer (s. d.) ell. Hinduer (s. d.) ell. europæiske Indvandrere, Kinesere og Arabere. Dravidaerne beboede forhen hele Indien, men fortrængtes af Hinduerne og bo nu i den sydlige Del af Dekan samt i de indre Bjærgegne. Hinduerne bo i Lavlandene om Indus, Ganges og Brahmaputra. Men intet af Folkene er nu om Stunder ren Type. Allerede tidlig blandedes Hinduer med Dravidaer; men paa den anden Side gav efter nogles Mening Modsætningen mellem dem sig et Udslag i Indien's Kasteinddeling, idet Arbejderne, Sudraerne, vare Dravidaer, hvilket antydes derved, at det indiske Ord for Kaste tillige betyder Farve; og Dravidaerne vare ved deres mørkere Farve tydelig forskellige fra Hinduerne. F.'s Befolkning talte 1891 267,462,715 Personer (Britiske Provinser: 221,130,073, Vasalstater: 46,332,642), fordelte efter følgende Tabel:

	Britiske Provinser:	Areal i □ Km.	Befolkning 1891	Hovedstad
1.	Præsidentskabet Bombay med Sindh og Aden	324,110	18,901,123	Bombay
2.	— Madras	365,665	35,630,440	Madras
3.	Viceguvernementet Bengalen	392,480	71,346,987	Kalkutta
4.	— Pandshab	286,616	20,866,847	Lahore
5.	— Nordvestprovinsen	215,699	34,254,254	Allahabad
6.	Hovedkommissariatet Audh	62,722	12,650,831	Lucknow
7.	— Centralprovinsen	224,028	10,784,294	Nagpur
8.	— Assam	126,915	5.476,833	Schillong
9.	— Birma	443,985	7,605,560	Mandalay
10.	Kommissariatet Berar	45,888	2,897,491	Ilitschpur
11.	— Adschmir	7,021	542,358	Adschmir
12.	Kurg	4,100	173,055	Merkara
	Vasalstater:			
1.	Haidarabad	214,179	11,537,040	Haidarabad
2.	Kashmir	209,500	2,543,952	Srinagar
3.	Maisur	72,351	4,943,604	Bangalore
4.	Baroda	21,304	2,415,396	Baroda
5.	Radshputana-Staterne	337>380	12,016,102	
6.	Centralstaterne: Gwalior, Rewå, Indore og Bhopal	201,514	10,318,812	
7.	Travancore	16,840	2,557,736	Trivandrum

Befolkningstætheden er omtrent 80 pr. □Km.; men Tætheden er højst ulige i de forskellige Egne. Medens Indus-Omraadet og det indre af Dekan ere svagt befolkede, ere Kystegnene og navnlig Ganges-Dalen saa tæt beboede, at de kunne maale sig med Kina's og Europa's folkerigeste Egne. Hinduerne have alle Dage haft stærke religiøse Interesser. Først tilbade de Himmelen; senere udviklede de Brahma-Læren og bleve derpaa Buddhismens Ophavsmænd, for dog efter nogle Aarhundreders Forløb atter at vende tilbage til Brahma-Læren. Nu stille Religionsforholdene sig for hele Indien saa-

ledes: Hinduer 207,7 Mill.; Muhamedanere 57,3 Mill.; Hedninger 9,3 Mill.; Buddhister 7,1 Mill.; Kristne 2,3 Mill.; Sejker 1,9 Mill.; Jaina'er 1,4 Mill.; Parsere 0,09 Mill.; Jøder 0,02 Mill.; andre Bekendelser 0,04 Mill. Medens der i gamle Dage kun var faa Kaster, findes der nu 272 Kaster, af hvilke 36 hver tæller over I Mill. Individer. Paa Grund af Englændernes Indflydelse, især igennem deres Skoler, begynder Hindu-Ungdommen dog at opgive den gamle Gudetro og at tilegne sig engelsk-europæisk Kultur. Et Resultat af denne Paavirkning er Forsøget paa at sammensmelte Brahma-Læren med Kristendommen, saaledes som det blev gjort af Råm-Mohum i den af ham stiftede Sekt Bramo-Somadsch, som nu har mange Tilhængere. Indiernes Sprog ere dels dravidiske, dels hinduiske. Med Hensyn til Dravidaerne hersker der endnu Usikkerhed. Max Müller regnede deres Sprog til den turanske Mongol-Gruppe. Hinduernes Sprog høre derimod til den indo-europæiske Stamme og ere udgaaede fra det gamle Sanskrit. Der opstilles nu 5 Sproggrene med mange Underafdelinger f. Eks Kashmiri-Sproget, Pandshabi-Sproget, Hindi-Sproget eller Hindustani-Sproget, som er almindeligt Omgangssprog, Sindis-Sproget, Gudsharatis-Sproget, Marathi-Sproget, Oriya-Sproget og Bengali-Sproget. Ved Siden af Sanskrit udviklede Pâli-Sproget sig og var de sydlige Buddhisters Kirkesprog; og derfra stammede Folkedialekten Prâkrit. Der gives mange Skriftsystemer; og man tænker nu paa at indføre engelsk Skrift. I de engelske Skoler er Undervisningssproget paa de højere Trin Engelsk. Øverst i Skolesystemet staa Universiteterne i Kalkutta, Bombay og Madras samt det orientalistiske Universitet i Lahore. Under dem komme Kollegierne, som meddele almindelig Dannelse eller forberede til særlige Stillinger; og under dem igen findes Middelskolerne og Folkeskolerne. For største Delen er det det private Initiativ, som opretholder Skolerne. For hele Indien kunne af Mænd kun 5 p. Ct. og af Kvinder kun 1/4 p. Ct. læse og skrive. Alligevel eksisterer der en stor Presse; og der udgives 1,180 Tidsskrifter (af Aviser 750), 547 paa indiske Sprog, 290 paa Engelsk og og 60 i to Sprog. Boglitteraturen bestaar fornemmelig af Kalendere, religiøse Bøger ell. Oversættelser af europæiske Mesterværker.

Næringsvejene. Blandt Næringsvejene spiller Jordbruget Hovedrollen baade i Form af Skovdrift og Agerbrug; og til det sidste knytter sig Kvægavlen. 90 p. Ct. af hele Indien's Befolkning ernære sig af Landbrug. Jorden tilhører Staten, som bortforpagter den mod en aarlig Afgift, hvis Størrelse enten er uforanderlig og bestemt af gammel Vedtægt, eller som fastsættes for en Periode af f. Eks. 30 Aar. Landbruget staar ingenlunde paa Højde med det europæiske Jordbrug; men i de senere Aar er det blevet forbedret betydelig dels paa Grund af Samfærdselsmidlernes Udvikling, dels direkte ved Anlæg af Vandingskanaler. Størst Betydning har Dyrkningen af Ris, Hvede og Hirse, Opium, Tobak, Kaffe, Te, Bomuld, Jute og Indigo. Kvægavlen staar paa et endnu lavere Stade end Agerbruget. Det er dels Pukkeloksen (Zebuen), dels Bøflen, som er kultiveret. I religiøse Ceremonier vises der Kvægavlen stor Respekt; men alligevel er den i Praksis meget tarvelig. Heller ikke Hestene ere gode; men man tilstræber dog at forbedre dem ved at indføre fremmede Racer til Krydsning. Faarene ere ligeledes uden stort Værd; og Svinene, som ere meget store og stygge, spises kun af de laveste Klasser i Befolkningen. Men ved Bedømmelsen af Husdyr-Kulturen maa man ikke glemme, at Hinduerne fortrinsvis søge deres Næring fra Planterne. Ved en Kvægtælling fandt man i Landskaberne Madras, Bombay, Pandshab, Centralprovinsen, Berar og Britisk-Birma 1881: 30,747,334 Zebuer og Bøfler: 434,302 Heste; 506,345 Æsler; 2,170 Elefanter; 126,689 Kameler; 17,534,898 Faar og Geder og 560,655 Svin.

Silkeavlen er i Tilbagegang; i Skovene indsamles den grove, vilde Tasarsilke. Først i den nyeste Tid er Interessen for Skovbruget vaagnet. Skovene dække endnu omtrent 1/3 af Landets Areal, men ere dog helt forsvundne i visse Egne paa Grund af den i Agerbruget gældende Brandkultur. Statens Skove bestyres af et Forstdepartement, som særlig vaager over de værdifulde Teaktræ-Bevoksninger. Industrien er meget gammel i Indien. Selv med simple Redskaber er der frembragt uovertrufne Genstande af Indien's Guldsmede, Vævere, Elfenbenskærere og Lerarbejdere. Men i den nyere Tid aftog den indiske Industri paa Grund af Konkurrencen med Fabrikker efter europæisk Mønster og oprettede af Europæere. I den allerseneste Tid ere dog Hinduerne begyndte at tilegne sig europæisk Teknik. Hinduerne hade Europæerne og søge overalt at nedsætte de europæiske Produkters Værd til Fordel for Hinduernes egne Fabrikats. I 1891 fabrikeredes 11,086 Tons Papir; 26 Fabrikker, med 174,156 Tene, tilvirkede Jute, 127 Bomuldsspinderier, med 3,27 Mill. Tene, Bomuld; 76 Fabrikker tilvirke Sodavand.

Forvaltningen. Indtil 1858 var Indien det ostindiske Kompagnis Domæne; men derefter blev det en britisk Provins; og der udnævntes en Vicekonge ell. Generalguvernør, som staar direkte under den britiske Minister for Indien. Vicekongen udnævnes sædvanlig paa 5 Aar, og han udnævner alle Embedsmænd undtagen Guvernørerne i Bombay og Madras, som nemlig bestalles direkte af Kejserinden. Centralregeringens Residens er Kalkutta, som i den hede Tid ombyttes med Simla i Himalaya. Og paa samme Maade have de højere Embedsmænd baade en Sommer- og en Vinterresidens. Indien's lovgivende Raad har besluttende Myndighed i alle Sager undtagen Statsgælden, Mønt-, Post -og Militærvæsenet, Straffeanliggender og udenrigske Forhold. Dog kan Ministeren for Indien ophæve dets Beslutninger. Englænderne have forstaaet at tilpasse sig til Indien's ældgamle Forhold, ogsaa i Forvaltningen, f. Eks. ved Skatternes Opkrævning. Statens Indtægter beløbe sig til omtrent 900 Mill. Rupier. De tre vigtigste Indtægtskilder ere Grundskatten, Opium- og Saltmonopolet, som i 1893 indbragte henholdsvis 248, 79 og 86 Mill. Rupier. Udgifterne ere omtrent 900 Mill. Rupier, og heraf falde 235 Mill. alene paa Hæren. 1893 var 1 Rupie = ca. I sh. 5 d = 1Kr. 28 0. I Rupie = 16Annas; 16 Rupier = 1 Mohur i Guld. Siden 1881 er Vægtenheden 1 Seer = 1 Kg.; 40 Seers = 1 Manud; 20 Manuds =

1 Candy. Længdemaalet 1 Guz = 36 eng. Tommer = 0,944 M. Statsgælden er stegen i høj Grad i de sidste Aar især paa Grund af Omkostningerne ved Opstandens Undertrykkelse, ved Anlægget af Kanaler og Jærnbaner, ved Krigen med Afghanistan og ved Afhjælpningen af de talrige og heftige Tilfælde af Hungersnød. Den var 1892 i Indien 1,147 Mill. Rupier og i England 1,074 Mill. Rup.

Hæren bestaar hovedsagelig af indfødte, dog ere Officererne overvejende engelske. 1894 bestod den af 1,800 højere, engelske Officerer, 126 Infanteriregimenter med 1,119 engelske Officerer, 112,410 indfødte Officerer og underordnede, 2,000 Heste og desuden Elefanter og Okser; dernæst af et Gardekorps med 5 Officerer, 194 Mand og 60 Heste; endvidere et Kavaleri paa 40 Regimenter med 363 engelske Officerer, 22,985 Mand og 22,500 Heste; dernæst et Artilleri med 33 engelske Officerer, 3,724 indfødte og 1,000 Heste og et Ingeniørkorps med 199 engelske Officerer, 3,816 indfødte og 200 Heste. I alt 3,519 engelske Officerer, 143,129 indfødte, 27,000 Heste samt Elefanter og Okser. Men hertil kommer omtrent 30,000 indfødte Skytter og et militært-organiseret Politikorps paa 190,000 Mand. Hæren er delt i 3 Armeer, 1) den bengalske, 2) Madras-Armeen og 3) Bombay-Armeen. Hæren er forholdsvis billig; 1893—94 kostede den 23,01 Mill. L. St. Krigsflaaden talte 1893 2 Pansermonitorer, 2 Kanonbaade af 1. Klasse, 1 Aviso, 5 Transportskibe, 5 Torpedobaade af 1. Klasse, 7 andre Torpedoer, 1 Opmaalingsskib, 1 Jagt, 1 Vagtskib, 1 Telegrafskib, I Sejlskib, 4 Flod- og 3 Bugserdampere.

Byerne. Med Hensyn til F.'s Byer henvises til Specialskildringen af de enkelte Byer. Der kan skelnes mellem fiere Typer saasom 1) Hindubyer f. Eks. Benares, 2) Muhamedanerbyer, Agra, Dehli, og 3) Europæerbyer f. Eks. Bombay, Madras, Kalkutta. Efter Folketællingen 1891 vare de betydeligste Byers Størrelse i Tusinder følgende: Kalkutta med Forstæder uden Howrah 862; Bombay 822; Madras 433; Haidarabad 415; Lacknow 273; Benares 219; Dehli 193; Mandalay 189; Cawnpur 189; Bangalur 180; Lahore 177; Allahabad 175; Agra 169; Patna 165; Puna 161; Jaipur 159; Amritsar 137; Bareli 121; Mirut 119; Nagpur 117; Howrah med Ballei 117; Baroda 116; Surat 109; Karachi 105; Gwalior (Laskar) 104; Indore 92; Trichinopoli 91; Madura 87; Jabbalpur 84 Peschaver 84; Dhaka 82; Gaya 80; Amballa 79 Fazabad 79; Shajahanpur 79; Faruchabad 78 Rampur 77; Multan 75; Mysore 74.

Vasalstaterne støtte sig i deres Rettigheder til Patentet af 11. Marts 1862. Der er 153 Fyrster, blandt hvilke 28 ere Hinduer. De unge Fyrsters Opdragelse sker nu i særlige dertil indrettede Skoler. Fyrsternes Magtfuldkommenhed er meget forskellig; nogle kunne domfælde til Døden, slaa Mønt og opkræve Skatter, medens andre kun ere Skyggefyrster. Man regner, at Indtægterne fra samtlige Vasalstater ere 12 Mill. L. St., hvilke Fyrsterne maa betale af deres private Kasse. (Litt.: Mac Farlane, *Our Indian empire* [2 Bd., Lond. 1844]; Kutschner, »Reise des Prinsen Waldemar von Preussen nach Indien« [Berlin 1857]; Monier Williams, *Modern India and the Indians* [Lond. 1878]; Temple, *India in 1880* [Lond. 1880]; Schlagintweit, »Indien in Wort und Bild« [2 Bd., Leipzig 1881]; Reclus, *l'Inde et l'Indochine* (8. Bd. af »Nouvelle géographie universelle« [Paris 1883]); Smith, *Geography of British India* [Lond. 1883]; Balfour, *Cyclopaedia af India* [3 Bd., 3. Opl., Lond. 1885]; Mantegazza, »Indien« [Jena 1885]; Hunter, *Imperial Gazetteer of India* [14 Bd., 2 Opl., Lond. 1885—87]; Hunter, *The Indian empire, its kistory, people and products* [2 Opl., Lond. 1886]; Werner, »Das Kaiserreich Ostindien« [Jena 1884]; Dowson, *Classical dictionary of Hindu mythology and religion, geography, history etc.* [Lond. 1879]; Constable, *Ilandatlas of India* [Westminster 1893]; Johnston. *Atlas of India* [1 : 325,000; Edinburgh og Lond. 1894]).

Historie. F. beboedes i den ældste Tid, om hvilken vi have Kundskab, af mørke Folk, Dravidaer. I 3. Aartusinde f. Chr. indvandrede en Gren af den eranske Race, Arierne; og de kom fra Nordvest ind i Indus-Landet. I mere end 1,000 Aar levede Hinduerne i Indus-Landet; de vare bosiddende Hyrder og regeredes af Konger og Høvdinger og tilbade Himmelen med dens Morgenrøde, Solskin og Regn og fejrede den i mange Sange. De stode i stadig Kamp med Urbeboerne, som de mere og mere fortrængte, saa de udstrakte deres Herredømme helt ned til Indus'es Munding. Allerede tidlig formodes det, at Hinduerne have staaet i Handelsforbindelse med Fønikere og Ægyptere. I 14. Aarh. f. Chr. begyndte Hinduerne at trænge mod Øst og erobre Ganges-Sletten. Denne Kamp varede i Aarhundreder og er foreviget bl. a. i de berømte Digte Råmåyana og Mahåbhårata. Men Ganges-Slettens frugtbare Marker havde ikke Betingelser for at vedligeholde Hinduernes krigerske Aand og Dygtighed og bevirkede, at det fredelige Erhverv kom i Forgrunden og vandt størst Anseelse. I Ganges-Dalen udvikledes Brahma-Læren, hvorved Præstestanden fik en mægtig Indflydelse i Samfundet. Paa Grund af denne Religions Indflydelse evnede Hinduerne ikke at fortsætte deres Erobringer; men deres Land blev dem endog frataget af kraftigere Folk, som efter hverandre satte sig fast i F. At Buddhismen (s. d.) i 6. Aarh. f. Chr. grundlagdes, forandrede ikke Hinduernes passive Karakter; og senere fortrængtes den atter at Brahma-Lærens ny Form, uden at dette ændrede noget i krigersk Henseende. Allerede 517 f. Chr. erobrede Darius I af Persien en Del af Indus-Landet. Og 326 f. Chr. trængte Alexander den Store af Makedonien ind i F. til Østgrænsen af Pandshab og helt ned til Indus'es Munding og grundede Kolonier i det erobrede Land, hvor han efterlod makedoniske Soldater. Men Kong Chandragupta ell. Sandrakottos (315—291) fordrev dog hurtig de europæiske Erobrere og forenede næsten hele Nordindien til eet Rige med Residens i Palibotra ell. Patna. Hans Efterfølger Acoka (293—226) var ivrig for at udbrede Buddhismen, hvorom hans Sejrssøjler, Indien's ældste arkitektoniske Mindesmærker, bære Vidne. Hans Rige naaede til Ganges. I sidste Aarh. f. Chr. erobredes Pandshab af tyrkisk-tatariske Folk fra Centralasien, de saakaldte Sakaer ell. Indoskytter. Dog fordreves de fra Midtindien af Kong Vikramaditya 57 f. Chr., og senere lede de ved Multan et Nederlag 78 e. Chr. 705 e. Chr. trængte Araberne ind

i Provinsen Sindh ved Nedreindus, og 712 erobredes det af Muhamed ben Kasim fra Korasan, som oprettede 3 Statholderskaber. Hans Efterfølger indtog Gudscharat. 1001 begyndte Mahmud af Gasna sine Krigstog til Indien og trængte frem til Dehli under grusomme Ødelæggelser. Men i Slutn. af 12. Aarh. bleve Gasnaviderne stillede i Skygge af Ghoriderne, idet Sultan Schahab ed din 1190 erobrede Pandshab og 1192 satte sig fast i Dehli. I alle besejrede Lande udbredtes Muhamedanismen. Afghanernes Indflydelse i Indien varede til 1526, da Stormogulernes Rige grundedes efter Sejren ved Paniput. Det var den tatariske Sultan Baber, som oprettede Stormogulernes Rige i Indien; men den berømteste Hersker blandt Stormogulerne var Akbar (1556—1605), som førte sine Tropper baade til Indien's Vest- og Østkyst og byggede pragtfulde Paladser og Moskeer og indførte en udmærket Forvaltning. Hans Søn Dschehangir og dennes Søn Aurangseb (1658—1707) vare begge religiøse Fanatikere; med dem begyndte allerede Slægtens Forfald, og 1739 erobredes Dehli af Perseren Nadir Shah, som anrettede et frygteligt Blodbad og slæbte en Mængde Bytte med sig derfra. 1758 erobrede Maratterne (s. d.), hvis Rige Siwadschi havde grundet i 17. Aarh., Nordindien; men 1761 besejredes de af Afghanerne under Achmed Shah Abdalli, dog uden at Stormogulernes Rige derved igen kom paa Fode.

I Beg. af 16. Aarh. anlagde Portugiserne Forter og Faktorier paa Indien's Kyster, f. Eks. Goa (s. d.). I Beg. af 17. Aarh. traadte Hollænderne i deres Sted og tilegnede sig næsten hele den ostindiske Handel. Men omtrent samtidig begyndte Englænderne at handle paa Indien, og 1600 stiftedes det engelsk-ostindiske Kompagni (se Ostindiske Kompagnier). Og tillige erhvervede Franskmændene sig Kyststrækninger, f. Eks. Pondichery (s. d.). Straks syntes Franskmændene at skulle vinde store Strækninger mod Syd; men Englænderne fik dog senere overalt Overtaget. 1757 vandt Englænderne en betydelig Sejr ved Plassy, hvorved de udvidede og styrkede deres Magt ved Nedreganges. Senere maatte Sultanen af Maisur afstaa Halvdelen af sine Besiddelser efter en Krig 1789—92. Og 1818 endte langvarige Kampe med Maratternes Underkastelse. Men jo flere Landstrækninger Englænderne underkastede sig, desto talrigere bleve deres Fjender. Efter Krigen 1842—44 erhvervedes Sindh ved Nedreindus, og 1849 overvandtes Seikerne. Under Generalguvenøren Canning udbrød den store Opstand 1857. Efter at Opstanden var kuet 1858, overdroges Indien af Handelsselskabet til den britiske Krone, og Generalguvernøren fik Titel af Vicekonge. 1876 antog Dronning Victoria efter en Parlamentsakt Titel af »Kejserinde af Indien«. (Litt.: Lassen, »Indische Altertumskunde« [4 Bd., 2. Opl. Leipzig 1866 ff.]; Lefmann, »Geschichte des alten Indien« [Berlin 1881—85]; Fr. Neumann, »Geschichte des englischen Reichs in Asien« [2. Bd., Leipzig 1857]; Keightley, »Geschichte von Indien« [Leipzig 1874]; R. Hunter, *Thehistory of India from the earliest ages to the fall of th East India Compagny* [Lond. 1863]; Wheeler, *History of India from the earliest ages* [4 Bd., Lond. 1868—76]; samme, *India under britisk rule* [Lond. 1886]; Keene, *A sketch of the history of Hindustan* [Lond. 1885]; Trotter, *History of India under Queen Victoria* [2 Bd., Lond. 1887]; M. Müller, »Indien in seiner weltgeschichtlichen Bedeutung« [Leipzig 1884]). *V. R.*

Foring (Søudtryk). Skibets Form dannes af Spanterne, der ere at betragte som dets Ribben. Uden paa disse tømres (nittes) Planker (Jærn- eller Staalplader), der spille samme Rolle som Huden, og som betegnes med Navnet udenbords Klædning; en tilsvarende Klædning anbringes for Tæthedens Skyld paa Spanternes Inderside, denne kaldes indenbords Klædning, F. eller Garneringen. *C. L. W.*

Fŏrio, By paa Vestsiden af Øen Ischia ud for Napoli, har (1881) 3,600 Indb. Paa Grund af sin smukke Beliggenhed besøges den meget af Turister, i øvrigt har den betydelig Vin-, Frugt- og Olivenavl. 1883 blev den omtrent fuldstændig ødelagt af Jordskælv. *C. A.*

Foris positi (lat.: »de uden for Døren stillede«), af Kirken bandlyste.

Forissestilling se Issestilling.

Forjynget (tysk Haandværkerudtryk) kaldes navnlig en Maskindel af Metal eller Træ, hvis ene Dimension er aftagende, i Arkitekturen en Søjle eller Pille, som bliver tyndere opefter. *F. W.*

Forjættede Land, almindelig brugt Udtryk for Kanaan Land som det Israel af Gud lovede Land, der »flød med Mælk og Honning«. *V. O.*

Fork er et Redskab til kort Flytning af Hø (Høtyv), Korn, Halm o. 1. Emner. Oftest er den en togrenet (toflænet) Staalgaffel med et langt Skaft af sejt Træ, og Straaene sammenfiltres og sammentrykkes da ved en passende Bevægelse med F. saa meget, at Byrden ikke falder af (»at forke«); til kortstraaet Halm bruges dog 3 Grene og til Raps en F., hvor Grenene have J-form med Buen ind mod Skaftet, saa at Byrden hviler løst paa F. *H. D.*

Forkalkning o: Afsætning af Kalk i Vævene, optræder som et bestemt Stadium af Forbeningsprocessen af Knoglerne. Ligeledes optræder den fysiologisk ved talrige Dyrs Skaldannelser i Overhuden, i Dannelsen af Æggeskallen hos Fuglene. F. kendes derhos som et temmelig almindeligt Slutningsfænomen ved sygelige Dannelser. Saaledes kender man F. af forskellige Svulster (Fibromer), af forskellige Legemsdele, saasom Pulsaarerne i den høje Alder, af sygelige Afsætningsprodukter, f. Eks. Levningerne efter tuberkuløse Stoffer. *E. A. T.*

Forkalkning (bot.) kaldes i den botaniske Vævlære Cellevæggens Imprægnering med (kulsurt) Kalk. Fænomenet er ikke hyppigt; vi have Eksempler derpaa hos Characeerne (Kransnaalsvæksterne), som i den Anledning ved Tørring blive overmaade sprøde, hos visse til det salte Vand bundne Alger (*Melobesia, Lithoderma, Lithothamnium, Halimeda, Corallina*), der ofte forkalke saa stærkt, at de blive mere eller mindre koralagtige, samt i de saakaldte Cystolitter (s. d.). Ogsaa visse Planters Haar, f. Eks. hos nogle Korsblomstrede, forkalke. *V. A. P.*

Forkalkning (kem.) se Metalkalk.

Forkammer se Hjerte.

Forkel, Johann Nikolaus, tysk Musikhistoriker, født i det Coburgske 22. Febr. 1749, død 17. Marts 1818 i Gottingen. Som Dreng viste

han afgjorte musikalske Anlæg, men fik kun den nødtørftigste Undervisning, hvilken han imidlertid med Flid og Selvstudium selv hjalp paa. Tidlig maatte han ud for at søge Brødet. Kun 13 Aar gl. kom han til Luneburg som Kordreng, 17 Aar gl. havde han allerede drevet det saa vidt som til Korpræfekt i Schwerin, hvor han tillige dyrkede Orgelet og Harpen. Dog stod hans Hu til højere Livsstillinger, og han begav sig 1769 til Gottingen for at studere Jura. Men musikalske, navnlig musikhistoriske Studier lagde efterhaanden Beslag paa hele hans Arbejdskraft, og han opgav Retsvidenskaben. I Gottingen blev han hele sit Liv, udnævntes til Organist ved Universitetskirken, 1778 til Universitetsmusikdirektør og 1780 til *Dr. phil. honoris causa,* ledede en Række Koncerter, hvorved han indlagde sig megen Fortjeneste. Ogsaa som Komponist optraadte han med en Række Musikværker (Symfonier, Kantater, Korsange, Klaversager), hvoraf dog kun faa bleve trykte, og ingen j af dem har formaaet at modstaa Tidens Tand. Sin J egentlige Betydning har han som Musikforsker. Hans Hovedværk her, »Allgemeine Geschichte der Musik« [2 Bd., Leipzig 1788—1801], er bygget paa alvorligt Kildestudium og er selv blevet et Kildeskrift, hvoraf den nyere Videnskab har øst, selv om hans Fremstilling vel maa kaldes alt for vidt svævende og paa sine Steder lider af Ensidighed, tit ogsaa af manglende kritisk Sigtning af Stoffet. Allerede dog den store Samling af Materialier, Værket byder, har sin selvstændige Betydning. Desværre døde F., før Værket havde naaet sin Afslutning, idet han ikke naaede længere end til ca. 1550. Hans Materialier gik over til Forlæggeren, der senere, om end forgæves, tilbød Fétis dem. — Af F.'s andre talrige Værker maa navnlig fremhæves den ypperlige Bibliografi »Allgemeine Litteratur der Musik« [Leipzig 1792], et Resultat af hans enorme Samlerflid, og hans lille Bach-Biografi [1802]. Hans »Musikalischer Almanak für Deutschland« [for 1782—84 samt 1789] bringer en Række interessante Oplysninger om Tilstanden dengang. *A. H.*

Forkider (græ.), Børn af Forkys (s. d.),

Forkim (bot., d. s. s. *prothalliumprotonema, promycelium*) betegner i den botaniske Morfologi J et hos de blomsterløse Planter ofte optrædende Ungdomsstadium eller endog en hel Generation, der udmærker sig ved sin Størrelse, sin Form eller andre, mere væsentlige Egenskaber. Hos mange Svampe er den umiddelbart af Sporen ved dennes Spiring udskydende Hyfe noget anderledes end det senere ved sammes videre Vækst dannede egentlige Mykelium; denne første Hyfe, som ofte afsnører Konidier eller Sporidier, kaldes Promykeliumeller F. Hos Mosserne dannes der ved Sporens Spiring et grønt, stærkt grenet, algelignende Vegetationslegeme, paa hvilket først de Knopper opstaa, som blive til de egentlige Mosplanter. Dette traadfine, som Spindelvæv Jorden bedækkende Legeme kaldes Protonema eller F.; sammen med de bladbærende Skud, der udvikle sig paa det, udgør det Mossernes første Generation. Hos alle højere Lønboplanter (Bregner, Padderokker, Ulvefodsvækster, Vandbregner) betegnes med Prothallium eller F. den umiddelbart ved Sporens Spiring dannede, kønnede Generation. Den er her altid temmelig reduceret, løvlignende, og gaar mere eller mindre fuldstændig op i sin Funktion som Bærer af Kønsorganerne o: som Frembringer af den anden Generation. Medens F. hos Bregnerne endnu er forholdsvis stor og længelevende, er den hos de højere Karkryptogamer (især hos Dværgulvefod og Brasenføde, og her igen særlig i de hanlige Sporer) yderst reduceret, ofte kun til faa Celler. Hos Naaletræer og Kogle - palmer er Frøhviden nøjagtig homolog med Karkryptogamernes hunlige F. og kan derfor ogsaa betegnes med Navnet Prothallium. (Se ogsaa Generationsskifte). *V. A. P.*

Forkisling (bot.) kaldes i den botaniske Vævlære Cellevæggens Imprægnering med Kiselsyre. Det er et ret hyppigt Fænomen og optræder ofte i meget betydelig Grad. Saaledes ere Diatomeernes Cellevægge næsten ren Kiselsyre; Overhudscellerne hos Padderokke, mange Palmearter (f. Eks. Spanskrørspalmen) og en stor Mængde Græsser samt i det hele taget hos ru Planter (Ælmetræ, Rubladede, Nældens Brændehaar m. fl.) afgive ligeledes prægnante Eksempler herpaa. Ved denne F. eller Silicifikation opnaar Cellevæggen ofte en betydelig Stivhed og Styrke, saa at den endog (hos Delfrugterne af visse Rubladede) kan give Ild med Staalet. Forbrændes en saadan Plantedel, er dens Aske meget kiselsyreholdig og fast; efter forudgaaende Behandling med Svovlsyre (eller Klorbrintesyre), nemlig til Opløsning af Kalksalte, som eventuelt maatte befinde sig deri, bliver Kiselsyreskelettet tilbage som en i Fluorbrintesyre opløselig Rest. Hele Jordlag (Kieselguhr, Molér) ere tiloversblevne Kiselskaller af tidligere Tiders talløse Diatomeer. *V. A. P.*

Forklampe (Søudtryk). En Støtte e. 1. befæstes f. Eks. paa Dækket, ved at man f. den o: sigrer Klamper foran, bag ved og paa Siderne af den, saa at dens Rodende ikke kan forskubbe sig. *C. L. W.*

Forklarelse, Christi, se Jesus Christus.

Forknitre se Knistringsvand.

Forkobring, Overtrækning af Metaller med Kobber, kan foretages ved at dyppe næsten hvidglødende Jærn ned i smeltet Kobber. Ad vaad j Vej forkobres Jærn ved at dyppes et Øjeblik ned i en Blanding af koncentreret Kobbervitrioloplø sning med koncentreret Svovlsyre, tage det op og skylle det af og tørre det af med slemmet Kridt. Denne Art F. tjener til Forarbejde for Forgyldning. Zink bejdses først i en Blanding af fortyndet Svovl og Salpetersyre, bringes derpaa i et Bad af 12 Dele Vinsten, I Del kulsurt Kobberilte og 24 Dele Vand til 75°, afvadskes og tørres. Messing opvarmes i Luften, til det bliver brunt, afkøles i en Opløsning af Klorzink, afskylles og koges i en kobberholdig Klorzinkopløsning, idet det er i Berøring med en Zinkplade; det forkobrede Messing afvadskes, børstes og tørres.

Til galvanisk F. anvendes en Opløsning af Kobberilte i Cyankalium. Weil i Paris forkobrer Jærn og Staal ved en Opløsning af 350 Gr. Kobbervitriol, 1,500 Gr. Seignettesalt, 400—500 Gr. kaustisk Natron i 20 Lit. Vand, Oudry frembringer ikke F. umiddelbart paa Jærnet, men giver det først et syretæt Overtræk, gør dette ledende ved Grafit og fælder saa Kobberet ud i en Tykkelse af 2,2 Mm. Er Overtrækket meget tykt, er det rubbet og maa glattes med Filen. *F. W.*

Forkontrakt vil sige Kontrakt om Indgaaelse

af en Kontrakt (f. Eks. Aftalen om at oprette en Interessentskabskontrakt, om at udstede et Gældsbrev, om at paatage sig Kaution). Hvis saadan mundtlig eller skriftlig Aftale i sig selv har den fornødne Bestemthed, er den lige saa bindende som enhver anden Kontrakt, saaledes at f. Eks. den, der har lovet at gaa i Kaution, ved Søgsmaal kan tvinges til at opfylde dette sit Løfte efter Omstændigheder enten ved Udstedelse af Kautionsbevis eller ved Indfrielse af Gælden. *E. T.*

Forkorkning kaldes i den botaniske Vævlære j en ejendommelig kemisk Omdannelse af bestemte Lag i visse Vævs Cellevægge, hvorved de blive mere elastiske, mere uopløselige og stivere end den rene Cellulose. Denne Omdannelse træffe vi især i Korken (s. d.), i Rodens og Stængelens Endodermis (s. d.), for saa vidt som denne ikke er stærkt fortykket, samt i Overhudens Ydervægge, hvis alleryderste Lag ved Forkorkningsprocessen er omdannet til den saakaldte Cuticula. En forkorket Cellehinde farves gul ved Opvarmning i koncentreret Kalihydrat, ved Behandling med Jod og Svovlsyre eller med Klorzinkjod. Den er overordentlig resistent over for koncentreret Svovlsyre og Kobberilteammoniak samt optager hurtig Klorofylfarvestoffet af en (frisk tilberedt) alkoholisk Opløsning. Man betegner det forkorkende Stof som Suberin, men dets kemiske Beskaffenhed er endnu (1896) ikke sikkert bestemt. Det synes at være en Forbindelse af en egen Syres, Fellonsyrens og Stearinsyrens Glycerinætere og er i hvert Tilfælde, hvad man ogsaa for længst har betragtet som fastslaaet, forskelligt fra de Forbindelser, ved hvis Dannelse i Cellehinden de forvedende Stoffer (se Forvedning) opstaa. *V. A. P.*

Forkorn se Smaakorn.

Forkortning er i de tegnende Kunster den Fremstilling af Legemerne, der fremkommer, naar de afbildes efter deres perspektiviske Retning mod et bestemt Maal og uden Hensyn til det virkelige indbyrdes Forhold mellem de enkelte Dele. F. finder særlig sin Anvendelse ved Loftsmalerier, og da den forudsætter en meget nøje Naturiagttagelse, fremtræder den først som Forsøg hos 15. Aarh.'s italienske Malere, som Melozzo da Forlì og Luca Signorelli; videre udvikledes den af Michelangelo og særlig Correggio, der i sine Kuppelmalerier indførte den fuldstændige Nedenfraseen; i Correggio's Fodspor gik 17. og 18. Aarh.'s Barok- og Rokokomalere, der svælgede i de mest vovede F., indtil R. Mengs atter malede Lofter uden nogen F., hvilket vedvarede til den nyeste Tid, da man atter har indført F., men under strengt Hensyn til de perspektiviske Love. *A. Ls.*

Forkortning (mat.) af en Brøk vil sige Division af Tæller og Nævner med en Størrelse, der gaar op i dem begge; herved gøres de simplere, uden at Brøkens Værdi forandres. Forkortes der med den største fælles Faktor for Tæller og Nævner, bliver Brøken uforkortelig, o: den kan ikke forkortes yderligere. *Chr. C.*

Forkortning, Rodens, se Rod.

Forkryppet se Forkrøpning.

Forkrøpning (tysk Verkropfung). At forkrøppe et Profil, en Gesims, et Baand eller hvilket som helst Led betyder i Bygningssproget at føre det i hele dets Fremspring rundt omkring et fremspringende Parti, en Pilaster, en Søjle e. l., paa en Flade, en Mur eller en Væg. Smede og andre Haandværkere benytte Udtrykket om en Stang eller en anden Genstand, som bøjes i 2 Knæk, det første lodret eller skraat paa sin Længderetning, det andet parallelt med denne. *E. S.*

Forkulling, Ophedning af organiske Stoffer uden Luftens Adgang; herved finder der en Sønderdeling af Stofferne Sted, idet disse, der sædvanlig bestaa af Kulstof, Brint, Ilt og Kvælstof, afgive de 3 sidstnævnte i Forbindelse med noget af Kulstoffet i Form af flygtige Produkter, saasom Vand, Ammoniak, Eddikesyre, Metylalkohol, Tjære og luftformige Kulbrinter, medens en Del af Kulstoffet bliver tilbage i Form af rent Kul. En F. i det store finder Sted i Gasfabrikkerne, idet Stenkul ikke er rent Kulstof, og ved Fabrikationen af Trækul. En ufuldstændig F. er Skyld i Dannelsen af Kullejerne i Jordens Indre. *K. M.*

Forkyndelse, i Retssproget Betegnelse for den, i Reglen, men ikke altid, til bestemte, Former bundne, Meddelelse af Stævninger, Domme, Øvrighedsresolutioner o. l. til den, hvem disse vedrøre. Saadanne Akters retlige Virkning er ofte i større eller mindre Omfang betinget af, at F. er foregaaet paa rette Maade og for rette vedkommende, samt derefter en vis Tid forløben. I Norge bruges Benævnelsen F. kun om de til bestemte Former bundne Meddelelser. *E. T.*

Forkys, efter græske Sagn en gammel Havmand, Søn af Pontos og Gaia, Hersker over Havet med alle de mangeartede Uhyrer, som leve deri. I Hesiodos'es Teogoni fortælles, at F. med sin Søster Keto avlede en Række uhyggelige Væsener: Graierne, Gorgonerne og Slangen, som vogtede Hesperidernes Æbler. Yngre græske Forfattere regne ogsaa Hesperiderne, Skylla o. a. for Børn af F. En Bugt paa Ithaka var i Oldtiden F. helliget og kaldes allerede i Odysseen »F.'s Havn«. *C. B.*

Forkøbsret, en Ret til fremfor andre at købe en Ting, naar Ejeren engang maatte ønske eller være nødt til at afhænde den. Aftalen om en F. bør indeholde udtrykkelig Angivelse af de Vilkaar, der skal gælde for det eventuelle Køb. Er Talen om fast Ejendom, maa den, der skal have F., kunne sikre sig over for Tredjemand ved at lade Bestemmelsen om F. tinglæse ved vedkommende Ejendoms Værneting. Afset herfra maa en F. normalt antages at være af rent obligatorisk Art, saaledes at den kun giver et personligt Krav over for den, der har indrømmet den, medens den ikke kan gøres gældende over for den Tredjemand, der køber Tingen uden at vide noget om, at en anden har F. *E. T.*

Forkølelse. Ved F. forstaas dels Følgerne af Kuldeindvirkning, Forkølelsessygdomme, dels Kuldepaavirkningen selv som Aarsag til saadanne Sygdomme. F, spillede som Aarsagsmoment i tidligere Tids Lægevidenskab en langt større Rolle j end nu; men skønt den som saadan har tabt stærkt i Kurs, kan man dog ikke helt benægte dens Eksistens, men maa indrømme, at vor Viden herom nu ikke er synderlig større end forhen. Selv om fysiologiske Undersøgelser have tilvejebragt talrige Oplysninger angaaende Maaden, hvorpaa Kulden indvirker paa det menneskelige Legeme, og Følgerne deraf ere uomtvistelige, saa er selve F.'s Væsen dog ikke blevet meget forstaaeligere

derved. Vi vide, at naar meget stærk Kulde virker paa Huden, fremkaldes Forfrysning i stærkere eller svagere Grad alt efter den Tid, Kulden har virket, og efter dennes Grad; fortsættes Virkningen tilstrækkelig længe, indtræder til sidst Bortdøen af den paagældende Legemsdel (Koldbrand), eller Døden indtræder, hvis Kulden virker paa hele Organismen. Virker Kulden kun i lettere Grad eller i kort Tid, fordrives ved Sammentrækning af Arterierne Blodet fra disses fineste Forgreninger i Huden, som derved bliver bleg og kold; efter nogen Tids Forløb slappes Arterierne igen og udvides, og Blodet strømmer da atter til Huden, som antager en rød eller blaalig Farvning. Er Huden i Forvejen varm og fugtig, have Undersøgelserne vist, at selv en kortvarig Afkøling af en Legemsdel kan fremkalde sygelige Forandringer i denne. Den dagligdags Erfaring viser ogsaa dette; de fleste Mennesker have erfaret, hvorledes en Afkøling, en Trækvind, vaade Fødder, Blottelse af en Legemsdel følges af en Katarr i den paagældende Region (Snue, Hæshed, Hoste, Diarré o. s. v.) eller af Smerte (Tandpine, Ørepine, Ledesmerter) eller af Lamhed; men den nærmere Sammenhæng mellem Aarsag og Virkning er endnu ukendt. At F. tidligere kunde spille saa stor en Rolle som Sygdomsaarsag, skyldtes utvivlsomt den Omstændighed, at man i de fleste Sygdomstilfælde ikke kendte andre Aarsager. I den Henseende har den nyere Tids Erfaringer skaffet en Del Lys. Ved mange forskellige Sygdomme har det vist sig, at Aarsagen til deres Opstaaen er at søge andensteds end i en F., og særlig har Læren om Bakterierne som Sygdomsaarsager bragt F. i Miskredit. Begrebet F. kan dog ikke helt undværes, men det er trængt tilbage i anden Række, og F. kan for de fleste Tilfældes Vedkommende nu kun erkendes som en af de saakaldte Lejlighedsaarsager, som den, der giver Stødet til, at den virkelige Sygdomsaarsag bliver i Stand til at udfolde sin Virkning. Tages f. Eks. vore almindelige infektiøse Sygdomme, som Halsbetændelse (Angina) og Lungebetændelse, der gaa for at være Forkølelsessygdomme, saa vide vi nu, at disse Sygdomme skyldes bestemte Bakterier. Disse ere endog under sædvanlige Forhold til Stede i Svælget, men fremkalde ingen Sygdom, førend en F. fremkalder en saadan Forandring i Svælgets eller Aandedrætsorganernes Slimhinde, at de nævnte Bakterier kunne udfolde deres sygdomsfrembringende Virkning. Paa denne eller lignende Maade maa man antage, at F. har Betydning for Sygdommes Opstaaen; men ikke alle Sygdomme, der antages at være Følge af F., ere Bakteriesygdomme, og her findes da endnu ingen passende Forklaring. Jo mere Videnskaben skrider frem, desto mere vil Omraadet for F. som Sygdomsaarsag indskrænkes.

Modtageligheden for F. er meget forskellig hos de forskellige Mennesker, men hvorpaa dette beror vides ikke. Medens den gængse Behandling af Forkølelsessygdommene, af hvilke de fleste henhøre under Begrebet Katarr, bestaar i Tilførsel af Varme (varm Tildækning, Sengeleje, varme Drikke, varme Omslag), der erfaringsmæsig bringer F. hurtigst til at svinde, gælder for Forebyggelsen af F. det modsatte Princip, Hærdningen, o: man beskytter sig bedst mod F. ved i Tide at vænne sig til at taale Kuldeindvirkning, altsaa ved ikke at være for varmt paaklædt, ved at bruge kolde Bade, kolde Afvadskninger o. 1. *A. F.*

Forladelse, Syndernes, se Retfærdiggørelse.

Forlader, et Gevær, hvis Løb er lukket bagtil, og som derfor lades fra Mundingen. F. er nu i alle civiliserede Staters Hære fortrængt af Bagladegeværer og Magasingeværer. F. bruges endnu hist og her som Jagtbøsser og som Krigsvaaben af vilde eller halvvilde Stammer, især i Afrika og Asien. *E. P*

Forladning, ved Forladegeværer en Prop mest af Papir, Blaar eller Filt, som blev sat ned oven paa Krudtladningen for at skille denne fra Projektilet eller Haglene, der ligeledes holdtes paa deres Plads af en F. Ved Bagladejagtgeværer, ved hvilke der bruges Patronhylstre af Pap, benyttes endnu F. af Filt over Krudtet og af Pap over Haglene. *E. P.*

Forladt Arv, Betegnelse for saadan Arv, hvortil ingen Arving findes, eller som ikke inden en vis lang Frist afhentes af den Arving, til hvem den er udlagt. Den tilfalder da Staten ifølge dennes saakaldte Arvefaldsret (s. d.). *K. B.*

Forlag se Destillation S. 175.

Forlagsaksel kaldes den Aksel, der anbringes i en Kraftledning væsentligst med det Formaal at forøge eller formindske Omdrejningshastigheden. Til hurtiggaaende Dynamoer, Centrifuger og mange andre samt til meget langsomtgaaende Pumper o. 1. er Anvendelsen af F. i Reglen nødvendig. *H. D.*

Forlagsboghandel er den Gren af Boghandelen, som omfatter Køb af en Forfatters Manuskript og Ret til at mangfoldiggøre det. Denne Ret gælder i Reglen kun det enkelte Oplag. Saavel Honorarspørgsmaalet som Oplagets Størrelse bestemmes og fornys ved hvert følgende Oplag (se i øvrigt Boghandel). *I. S.*

Forlagskatalog er en Fortegnelse over de Bøger, som udkomme paa et bestemt Firmas Forlag (se i øvrigt Bibliografi og Boghandel). *I. S.*

Forlagskontrakt vil sige en Kontrakt, hvorved en Forfatter (eller Komponist eller Frembringer af videnskabelige eller tekniske Afbildninger) overdrager en anden — ubetinget eller inden for visse Grænser — den samme udelukkende Ret til Mangfoldiggørelse og Offentliggørelse af sit Værk, som ellers vilde tilkomme ham selv, medens Erhververen paa sin Side paatager sig en Pligt til at offentliggøre Værket enten overhovedet eller paa en bestemt Maade. Vanskeligheden ved paa rette Maade at afveje paa den ene Side de rent økonomiske paa den anden Side de litterære og personlige Hensyn, der ved F. i Reglen gøre sig gældende, kan let fremkalde tvivlsomme Spørgsmaal ved en saadan Kontrakts Fortolkning navnlig med Hensyn til, hvor meget der skal henregnes til de bag Kontrakten liggende stiltiende, men dog retsgyldige Forudsætninger for Parternes respektive Rettigheder og Pligter. Den danske Presselov af 29. Decbr. 1857 indeholder i sin § 2 den Regel, at hvor en F. angaaende Udgivelsen af et Skrift ikke særlig bestemmer anderledes, har Forlæggeren kun Ret til at foranstalte eet Oplag af Skriftet. Naar dette Oplag — ved Oplag forstaas, hvad Forlæggeren paa een Gang lader trykke — er udtømt, indtræder altsaa Forfatteren i

fuld Raadighed over Værket. Derimod findes der ikke i dansk Ret nogen deklaratorisk Regel om, hvor stort Forlæggeren i Mangel af udtrykkelig Bestemmelse desangaaende maa gøre Oplaget.

F. medfører dels en mere eller mindre fuldstændig Succession i Autorretten, dels en Række gensidige obligatoriske Pligter. Forfatteren skal saaledes paa sin Side levere Manuskriptet i brugelig Tilstand og i rette Tid, han skal indestaa for, at det har de aftalte eller forudsatte Egenskaber, afholde sig fra Handlinger i Strid med F. etc. (en særlig Bestemmelse indeholdes i dansk Presselovs § 7, hvorefter Bidragydere til perodiske Skrifter og andre Samlingsværker i Mangel af anden Vedtagelse ere berettigede til paa anden Maade at udgive deres Arbejde et Aar efter dets første Offentliggørelse); Forlæggeren paa sin Side er pligtig til uden ufornødent Ophold at offentliggøre Værket paa den i F. bestemte eller forudsatte Maade og betale det aftalte Honorar. Misligholdelse af F. medfører de ved Misligholdelse af gensidig bebyrdende Kontrakter sædvanlige Virkninger, altsaa efter Omstændighederne Ret for Modparten til at hæve Kontrakten, til at gennemtvinge dens Opfyldelse ved Dom eller til at kræve Erstatning. (Litt.: Gram, »Oblig. Rettens spec. Del« [1864, S. 96]; Aubert, »Den norske Obligationsrets spec. Del«, II [1895, S. 46]; Torp, »Læren om den ideelle Produktions Beskyttelse« [trykt som Manuskript, 1889]). *E. T.*

Forlagsret vil sige den udelukkende Ret til Mangfoldiggørelse og Offentliggørelse af et Skrift eller en Komposition, som tilkommer Forfatteren eller Komponisten eller den, der ved Overdragelse (jfr. Forlagskontrakt) eller Arv er traadt i saadans Sted. Lovgivningerne indeholde gerne detaillerede Regler for denne Rets Omfang, Varighed og nærmere Betingelser (jfr. Forfatterret). Udtrykket benyttes undertiden ogsaa med Hensyn til Afbildninger. *E. T.*

Forlagstøj, Maskindel, som indskydes mellem Hovedakselen og Arbejdsmaskinen, og ved hvilken man enten blot tilsigter at have det i sin Magt at lade Arbejdsmaskinen snart gaa, snart staa, medens Værkstedets Hovedaksel gaar, eller tillige at frembringe en saa stor Omsætning af Hovedakselens Omdrejningstal, at det af praktiske Grunde er heldigt eller nødvendigt at gøre den i 2 Gange, eller endelig at lade Arbejdsmaskinen kunne gaa baade i den ene og i den anden Retning. Til det simpleste F. høre: en kort Aksel med et Leje i hver Ende og en fast og en løs Skive til Hovedakselens Rem, som ved en Udrykker vilkaarlig kan lægges paa den faste Skive eller paa den løse, samt en fast Skive, ofte en Trappeskive med 3—5 Trin, til Arbejdsmaskinens Rem. Idet Arbejdsmaskinens Remskive er given, kan man ved at give F.'s Skiver til Hovedakselens Rem og dennes Skive paa Hovedakselen passende Størrelser opnaa det attraaede Omsætningsforhold; F.'s Trappeskive leveres oftest med Arbejdsmaskinen. Denne gaar, naar Hovedakselens Rem lægges paa F.'s faste Skive; den staar, naar Remmen lægges paa den løse. Skal Arbejdsmaskinen gaa baade i den ene og den anden Retning, forbindes F. med Hovedakselen ved 2 Remme, en aaben og en krydset, og naar Hastigheden skal være forskellig i de 2 Retninger, ere Remmenes tilhørende Skiver af forskellig Størrelse, og til hvert af de 2 Skivesystemer høre da to løse og een fast Remskive. Værktøjmaskiner have næsten alle F., og disse ere hyppig anbragte i Hængelejer under Loftet. *F. W.*

Forlāna, forældet, lystig italiensk Dans i $^6/_4$ eller $^6/_8$ Takt.

Forland 1) kaldes i Terrainlæren (til Dels ogsaa i Geologien) et sædvanlig smalt, lavere liggende (hyppigst yngre, ofte nydannet) Land, der støtter sig til og skraaner bort fra et bagved liggende højere (sædvanlig ældre) Land, der ofte hæver sig temmelig brat fra F.; i sidste Tilfælde vil, navnlig i Tropeegne, de to Landskabers Naturtype ofte være vidt forskellig. Eksempler: a) Abessinien's Fjældland er skilt fra Kysten af det røde Hav ved et lavt, ørkenagtigt F. b) Alpeforlandet er det lavere og yngre, sædvanlig mindre stærkt foldede og forstyrrede, derfor jævnere Land paa Alpebuens Yderside (geologisk dog hørende til Alpesystemet), især i Schweiz og Sydbayern. *H. L.*

2) (Søudtryk) bruges som Betegnelse for den yderste flade Forstrand eller — i Skærgaarde — om de yderste Skær, Holme eller Øer i Modsætning til Bagland, hvorved man i Reglen forstaar det indre høje af Landet. *C. L. W.*

3) se Dige.

Forlast (Søudtryk), forreste Afdeling af Lastrummet; de tilsvarende agterste og midterste Afdelinger benævnes Agterlast og Storlast. *C. L. W.*

Forlastet, Betegnelse om et Skib, der har faaet for tung Last for ude, saa at det er kommet til at ligge paa Næsen ɔ: med Stævnen for dybt i Vandet. *C. L. W.*

Fórli, Provins i det nordøstlige Italien, Landskab Emilia, begrænses af det adriatiske Hav, Republikken San Marino og Provinserne Pesaro-Urbino, Firenze og Ravenna. 1,862 □Km. med (1891) efter Beregning 279,400 Indb., 144 paa 1 □Km. Da Provinsen strækker sig fra Apenninerne til Adriaterhavet, omfatter den baade en bjærgrig Dal, et Bakkelandskab og en veldyrket, meget frugtbar Kyststlette. Kystfloderne ere Montone, Ronco, Savio og Marecchia. De vigtigste Ernæringskilder ere Agerbrug (navnlig Hvede, Majs, Vin og Hamp), Kvægavl, Silkeavl, Bjærgværksdrift paa Svovl samt noget Fiskeri og Handel. Provinsen deles i 3 Kredse, Cesena (89,300 Indb.), F. (74,400) og Rimini (87,500). — Hovedstaden F., Romernes *Forum Livii,* ligger 26 Km. S. V. f. Ravenna ved Ronco's Tilløb Montone og har (1892) efter Beregning 19,900 Indb., som Kommune 44,000. F. er en velbygget By med et smukt af Søjlegange omgivet Torv, ved hvilket ligger Palazzo comunale og flere anselige Paladser, endvidere den imponerende Domkirke Santa Croce med berømte Kuppelmalerier af Carlo Cignani, Kirkerne San Girolamo og San Mercuriale. Den er Sædet for en Præfekt, en Biskop, har et Industrikammer, et kgl. Industriinstitut og et Bibliotek paa over 50,000 Bd. Som Industriby er den betydelig, der fabrikeres Silketøjer, Skotøj og Hatte. Det er en af de vigtigste Stationer paa den gamle *Via Aemilia* mellem Bologna og Rimini. *C. A.*

Fórli se Melozzo da F.

Forlig (jur.), mindelig Overenskomst om Løs-

ningen af en Retstvist. Hvis et saadant F. er indgaaet rent privat, har det kun Virkning som en almindelig Kontrakt; hvis det derimod enten er indgaaet eller ratihaberet for en Forligskommission eller en Ret, har det efter dansk og norsk Lovgivning Eksekutionskraft paa lignende Maade som en Dom. *E. T.*

Forliggende kaldes i Fødselsvidenskaben den Del af Fosteret eller Ægget, som først viser sig i Modermunden eller senere er forrest ved Fosterets Passage ud gennem Fødselsvejen. Man taler saaledes om f. Isse, Ansigt, Sæde, Navlesnor, Moderkage o. s. v. Angaaende f. Moderkage se Moderkage. *Lp. M.*

Forligge Sin Vind (Søudtryk), forsømme at sejle med første gunstige Vind. Skibsføreren kan for denne Forseelse — naar ingen Grunde kunne anføres til hans Undskyldning — drages til Ansvar saavel af Ladningsejerne som af Assurandørerne. *C. L. W.*

Forligskommissioner (i Norge Forligelseskommissioner), de Myndigheder, der ere beskikkede til at lede den tvungne Forligsmægling (s.d.). Den alm. F. i Kjøbenhavn bestaar af en Overretsassessor, et af Magistratens Medlemmer eller en af dens Embedsmænd samt af en Borgerrepræsentant. Derhos findes der i Kjøbenhavn en særlig F., bestaaende af 2 af Sø- og Handelsrettens Medlemmer, hvilken mægler i Sø- og Handelssager. Uden for Kjøbenhavn, hvor hver Købstad med dens naturlige Opland udgør en Forligskreds, medens Landsognene i øvrigt ere forenede til egne Forligskredse, bestaar hver alm. F. af to Medlemmer, valgte henholdsvis af Købstadens Kommunalbestyrelse og Amtsraadet og af dette sidste alene. Tillige findes der i hver Sogneraadskreds en særlig Forligsmægler til Tyende- og Aftægtssager. — Forligsmæglere erholde ingen fast Løn, men oppebære uden for Kjøbenhavn de lovbestemte Gebyrer. De ere fritagne for andre borgerlige Ombud, naar andre dertil egnede Folk kunne faas, og Loven stiller dem i Udsigt efter 8 Aars god Tjeneste at blive udmærkede »med en passende Rang«. — Norge er delt i en Mængde smaa Kommissionsdistrikter; i hvert af disse findes en F., regelmæssig bestaaende af to Medlemmer, valgte af Distriktets stemmeberettigede Indbyggere, og lønnede med Sportler og Rejsegodtgørelse. — Om Aasteds-F. se Aasted. *E. T.*

Forligsmægling. Frd. 10. Juli 1795 foreskriver, at der som almindelig Regel skal prøves Forlig ved dertil beskikkede Forligskommissioner, inden nogen Proces begyndes for Domstolene; og denne, som det har vist sig, fortræffelige Regel er siden stadig bevaret saavel i Danmark som i Norge. Undlades kan F. efter dansk Ret kun i Vekselsager, Sager, der anlægges paa Foranledning af overordnede offentlige Myndigheder, paatrængende Sø- og Handelsretssager og enkelte andre Sager. I Gæsteretssager, Sager ved Gældskommissionen i Kjøbenhavn, private Politisager og Skiftesager er F. henlagt til Retten selv. Til Fremme af F.'s Formaal foreskriver Loven, at Parterne ordentligvis skulle møde personlig til samme (uberettiget Møde ved Fuldmægtig medfører dog ingen ubehagelige Følger, hvis Modparten gør sig skyldig i samme Forseelse), at Mæglingen foregaar for lukkede Døre, at det er aldeles forbudt enten at udstede Attester eller at føre Vidner om det, der af Parterne tilstaas eller foreslaas under Mæglingen, undtagen for saa vidt det vedtages af begge Parter og udgør Led i selve Forliget, samt at et for Ret, Forligskommission eller visse særlige Myndigheder indgaaet Forlig har Eksekutionskraft. Af de ca. 225,000 Sager, der i Femaaret 1886—90 i alt bleve indbragte for Forligskommissionerne i Danmark, bleve hen ved $^2/_3$ forligte eller hævede, og kun Resten henvist til Retten.

Den ovennævnte Frd. af 1795 gjaldt foruden for Danmark ogsaa for de norske Købstæder, hvorhos en Frd. af 1797 indførte F. for Landet i Norge. Disse Forordninger ere for Norge's Vedkommende senere afløste af L. 20. Juli 1824, hvortil slutte sig forskellige Tillægslove. Disse norske Regler for F. ere dog i Hovedsagen svarende til de danske. *E. T.*

Dog bliver ogsaa i Veksel- og Søretssager F. at anstille ved Retten. For øvrigt er for Norge's Vedkommende særlig at mærke den Myndighed til at afgøre Sagen ved Kendelse, som tilkommer Forligelseskommissionerne i Aastedssager (se Aasted) samt i mindre Gældssager (under 500 Kr.), naar indklagede udebliver eller vedgaar Forpligtelsen uden dog at være villig til Forlig. Saadanne Kendelser kunne paaankes til Underretten. *H. S.*

Det nærmeste Forbillede for de gamle dansk-norske Forordninger antages at være en fransk L. af 24. Aug. 1790 om *conciliation* for Fredsdommerne. I Frankrig er imidlertid F. fra at være et tvungent Procesled ved Retsbrugen gaaet over til at blive et frivilligt, der med begge Parters Samtykke kan undlades. I England kendes Instituttet ikke. Nyere Proceslove pleje ikke at optage en tvungen Forligsmægling som alm. Institut; derimod hjemler saavel den tyske Civilproceslov (§ 268) som den østerrigske Civilproceslov af 1895 (§ 204) Retten Beføjelse til af egen Drift at foranstalte Forligsforsøg, ligesom Sagsøgeren efter den tyske L.'s § 471 i Underretssager, om han vil, kan indlede Sagen med et Forligsforsøg for Retten (*Sühneverfahren*). (Litt.: Deuntzer, »Om Forligsmægling i civile Sager« [1887]; Hagerup, »Den norske Civilproces« [1895]). *E. T.*

Forligsprøve d. s. s. Forligsmægling.

Forlise, Søudtryk, der betyder at miste. Et Skib siges f. Eks. at have f. sine Ankere. Udtrykket bruges ogsaa om selve Skibet, hvorved da forstaas, at det gaar under. F. med Mand og Mus eller med Top og Tavl betyder, at det gaar under (synker), uden at en eneste af Besætningen bjærges (ɔ: frelses). *C. L. W.*

Forlods d. s. s. Fideikommiskapital se Fideikommis.

Forloren eller falsk er et teknisk Udtryk for Genstande, der kun skulle gøre Gavn ved en enkelt Lejlighed, saaledes f. Hoved (ɔ: Dødhoved, s. d.), f. Form se Form. *F. W.*

Forlovelse betegner nutildags et mellem Mand og Kvinde gensidig givet Forløfte om Ægteskab. Let opløseligt som dette Løfte efter nordiske Begreber er, naar begge eller selv blot den ene Part ønsker det hævet, skulde det ikke synes skikket til tilstrækkelig at begrunde et overordentlig frit og fortroligt Omgangsforhold. Ikke desto mindre

finder et saadant — til Udlændinges Forbavselse — Sted i de højere Samfundslag i Nordtyskland og Skandinavien. Hos Almuen i samme Lande glider uden Anstød forlovedes og giftes Forhold over i hinanden. Denne Besynderlighed lader sig kun forklare ud fra Forholdets historiske Udvikling. F. har som Led med i de oprindelige Ægteskabsskikke taget sin Broderpart af disses forvirrede Udvikling i Norden (se Bryllup).

F., eller som den tidligere gerne kaldtes Trolovelse, udgjorde i den hedenske Tid og hele Middelalderen en Del af selve den ægteskabstiftende Handling. Naar Bejleren efter at have »gjort Tiltale« om sin udkaarne og erholdt »Jaord« sluttelig ægtede hende, foregik dette saaledes: I de talrige Gæsters Nærværelse som Vidner anholdt Bejleren endnu en Gang om Bruden. Dennes Fader og hun selv gav deres Samtykke, hvorpaa Fæstegaverne udvekledes til Bekræftelse af Løfterne. Derpaa lagde Faderen Brudens højre Haand i Bejlerens fremrakte højre, »gav dem tilsammen« og fæstede dette »Giftermaal« yderligere ved at lægge sin Haand oven paa deres. Umiddelbart herefter besteg Parret i Gæsternes Nærværelse Brudesengen. Den ægteskabstiftende Handling bestod saaledes af 3 Led, der fulgte umiddelbart efter hverandre: »Trolovelsen«, »Giftermaalet« og Sengebestigningen.

Dette synes i umindelige Tider at have været fælles Retsskik hos alle de gotogermaniske Stammer. At de senere een for een kristnedes, ændrede ikke straks synderligt heri. Hovedforudsætningen var fremdeles, at Ægteskabs Indgaaelse var en blot verdslig Handling. Efterhaanden som Kirkens Magt steg, maatte den imidlertid søge at faa Haand med i saa vigtigt et Forhold, og tidlig blandede den sig heri ved at tilrive sig Ret til at afgøre, hvilken Grad af Slægtskab der skulde udelukke Giftermaal.

Tvisten mellem gammel Retssædvane og Kirken angaaende Ægteskabet antog i Norden som andensteds dog snart nyt Præg ved en af Kirken fremkaldt ny Retssædvane. Fra den Stund, Døtre fik Arveret, maatte der opstaa Trang til i Tide at sikre sig en rig lille Arving til Brud. Men gammeldags Fæsteskik passede jo kun der, hvor Parret straks efter »Trolovelse« og »Giftermaal« kunde bestige Brudeseng med det samme. Men denne Skik var meningsløs, hvor den kvindelige Part var et lille Barn. Og gik der mange Aar mellem Indgaaelsen og den virkelige Fuldbyrdelse af Ægteskabet, krævedes der ligesom ny Skik til Stadfæstelse af den første, kun *pro forma* sluttede, Pagt.

Her traadte Romerkirken til og tilbød en ny og kirkelig Indvielse af Forholdet. Kernen i denne Fest kunde jo kun være en Gentagelse af, hvad der alt var foregaaet ved den verdslige »Bortfæstning«. Men foretagen i Kirke og ledsaget af en Mængde Former for »Vielse« af Parret, Brudesengen o. s. v., fik denne ny kirkelige Fest, »Brylluplu«, snart en stor Tiltrækningskraft. Ikke blot de, der havde »fæstet« en rig Arving som Barn, anvendte da »Bryllup«, naar de senere ægtede hende, men ogsaa en Mængde velstaaende, der kunde ønske at fejre en Fest med Pragt og satte Pris paa den kirkelige Velsignelse. Men herved opstod der en betænkelig Sondring i Formerne for Indgaaelse af lovligt Ægteskab. Folkets Flertal nøjedes endnu med den ene Handling, den verdslige »Bortfæstning«, der ogsaa Middelalderen ud af de nordiske Love anerkendtes for tilstrækkelig. Folkets rige og fornemme Mindretal holdt derimod, i Pagt med Gejstligheden, paa, at ret Ægteskab kun stiftedes gennem 2 Handlinger, først »Bortfæstning«, derpaa »Bryllup«.

Som Forholdene saaledes i Middelalderen havde udviklet sig i Norden, havde de ogsaa paa nogenlunde samme Vis udviklet sig i det øvrige romerskkatolske Europa. Overalt stod Striden om, hvorvidt verdslig Bortfæstning alene var tilstrækkelig ægteskabstiftende, samt om Forholdet mellem *sponsalia de futuro* (umyndiges Giftermaal) og *sponsalia de praesenti* (myndiges Giftermaal). Forvirringen var alle Vegne bleven saa stor, at et afgørende Magtsprog fra oven var nødvendigt. Dette blev givet omtrent ved Midten af 16. Aarh., og som det kunde ventes efter Forholdenes Udvikling: til Gunst for Kirken. Men da samtidig Norden gennem Reformationen havde udskilt sig fra Pavedømmet, blev Svaret i Syd og Nord af forskellig Art.

Den Afgørelse, som Romerkirken traf paa Konciliet i Trient 1563, var praktisk og klar. Af de 2 Handlinger »Bortfæstning« og »Bryllup« erklæredes den første for den ægteskabstiftende, men vel at mærke kun, naar den foretoges i Nærværelse af Præst og begge Parter vare myndige. Man maatte da gerne fremtidig verdslig bortfæste et Barn; man maatte ogsaa gerne fejre kirkeligt »Bryllup«, om man tillige ønskede dette. Men det egentlige og afgørende laa i Hovedhandlingen, uden hvilken de andre vare værdiløse: »Bortfæstning« i myndig Alder i Nærværelse af en Præst.

Desværre gik man i Danmark og Norge ved Ægteskabsordinansen af 1582 den modsatte Vej og erklærede den anden af de 2 Handlinger, »Brylluppet«, for den ægteskabstiftende. Grunden hertil var, at de egentlig afgørende ved denne Lejlighed vare Rigsraadet og de ny Bisper, der nu fastslog adelig Skik som den ene gyldige. Men Bestemmelsen var uheldig i dobbelt Henseende. Dels indførte man herved en Ordning, der faldt Folkets Flertal fremmed og unaturlig. Dels afbrød man og bekæmpede den Udvikling, som Regering og Gejstlighed i de forløbne Aar siden Reformationens Indførelse selv havde fremkaldt og fremmet. I denne Mellemtid havde man nemlig ved spredte Paabud i de enkelte Stifter søgt at fastslaa som Skik, at ret Ægteskab kun blev indgaaet, hvor »Bortfæstning« foretoges i Kirke af en Præst. Stik imod denne Opfattelse, hvortil Befolkningen havde mange Forudsætninger til let at kunne vænne sig, fastslog man nu, at Ægteskab stiftedes ved 2 kirkelige Handlinger: 1) »Trolovelse«, der ganske svarede til den tidligere »Bortfæstning«, blot at Præsten nu ikke lagde sin Haand paa Parrets, naar de havde lovet hinanden at ville være Ægtefolk, og 2) »Brylluppet«, hvor Præsten viede og bekræftede den indgaaede Pagt. Det var umuligt andet end, at denne Ordning maatte blive misforstaaet. Trods Trusler, Bøder og Straf lykkedes det aldrig Øvrigheden at overbevise Menigmand om, at et Par, der var »trolovet« endog af Præst i Kirke, ikke tillige var Ægtefolk og havde Lov til at leve som saadanne. Den aar-

tusind gamle Forvisning om, at offentlig »Trolovelse« var det samme som »Bortfæstning« og hermed Sagen klar, viste sig stærkere end et nyt Kongebud. Den Forvirring, hvorpaa »Ægteskabsordinansen« af 1582 skulde raade Bod, blev saaledes kun yderligere forøget ved denne.

Heller ikke Adelen, hvis Ægteskabsskikke Ordinansen havde fastlaaet som de rette, følte sig i Længden tilfreds hermed. Tidligere havde det været anset for fornemt at møde i Kirke baade til »Bortfæstning« og »Bryllup«. Men efter 1582, da denne Ordning var bleven lovbefalet for alle, tabte den i Glans, og Adelen søgte nu at gøre sit Fortrin gældende ved at unddrage sig Kirkepligten. I Christian V's D. L. fritoges Adelen og Rangspersoner for at skulle have Præst med som Vidne ved Trolovelse. Men hermed var Trolovelse ved Præst stemplet som noget af lavere Art. Flere og flere søgte at unddrage sig den, og 1799 afskaffedes endelig »Trolovelse« helt som offentlig Handling. Siden da er den bleven afløst af den private »F.«. Men idet man ogsaa paa denne halvt ubevidst har overført Fortids Begreber om »Bortfæstning« og »Trolovelse«, har den bevaret et Skær af Soliditet og et godkendt Krav paa Anerkendelse, der staar i et — for Udlændinge uforstaaeligt — Misforhold til Løftets rent private Karakter og lette Opløselighed.

Blandt de ydre Kendetegn paa F. er det at bære Fingerring det almindeligste. Denne Skik er af temmelig ny Oprindelse i Norden, idet den først ved Middelalderens Slutning er indtrængt fra Middelhavslandene. Hernede havde den hersket længe før Kristendommens Dage baade hos Romerne og andre Folk. Godkendt af Romerkirken havde den taget ny Vækst. Det var nu ikke længer blot Fæstemanden, der med en Ring trolovede sin Fæstemø; Paven fæstede med samme Tegn Bisperne til deres Embede; Dogen i Venezia fæstede dermed paa Byens Vegne Havet som Brud. Gejstligheden i Norden søgte at fremme Brugen af Forlovelsesring. Det var jo en Skik, der var særlig for Bortfæstning i Kirke. Præsten skulde derfor gøre saa meget ud deraf som muligt: indvie Ringen, løfte den mod Himmelen med Bøn om Velsignelse, bestænke den med Vievand og sluttelig paasætte den i Navnet Faderens, Sønnens og den Helligaands. Den nordiske Befolkning ydede dog sej Modstand og af dobbelt Grund. Dels var man lidet tilbøjelig til at lade Trolovelsesring afløse Fæstegaver. Disse skulde jo netop ved deres Værdi udtrykke Fæstemandens Sindelag; men dette udtryktes ofte kun karrig ved en Ring. Dels var Ring ikke i Norden vedtaget Troskabstegn i Forholdet mellem Mand og Kvinde. Troskab i Kærlighed betegnedes fra ældgammel Tid hos Gotogermanerne enten ved en i Fællesskab knyttet Knude (Engelsk: *true-loveknot*) eller ved, at en rund Mønt, helst af Guld, brødes sønder, og hver af Parterne beholdt sin Halvdel deraf.

Kun langsomt kæmpede da Skikken sig frem. I Katolicismens sidste Dage synes den at være bleven nogenlunde almindelig blandt fornemmere. Christiern Pedersen skriver, endnu som Katolik, om Trolovelsesringen: »Han skal være af Guld, være trind, at han haver ingen Ende, og sættes paa den fjerde Finger, thi vise Mestere og Læger skrive, at der ganger en Aare fra Hjertet og til den fjerde Finger«. Reformatorerne havde ikke noget at indvende mod Skikken. Biskop Peder Palladius gav sine Præster følgende oplysende Vink angaaende kirkelig Bortfæstning: »Her skal man agte, om det er Herrefolk, som bruge Trolovelsesring; da skal Præsten tage Ringen af Brudgommen og sætte hannem paa Brudens Finger, før han beder dennem give hverandre deres Hænder«. I Danmark og Norge var det Præsten, der satte Ringen paa Brudens Finger. I Sverige derimod var det Brudgommen, der, efter at Præsten havde velsignet Ringen, selv satte den paa Bruden med følgende Ord: »Jeg N. N. tager dig N. N. nu til min Ægtehustru, til at elske dig i Nød og Lyst, og til et sikkert Tegn giver jeg dig denne Ring«. Bruden svarede: »Jeg N. N. tager dig N. N. nu til min Ægtebonde, til at elske dig i Nød og Lyst, og til et sikkert Tegn tager jeg af dig denne Ring«. Efter disse Ord satte Brudgommen Ringen først paa hendes Pegefinger, saa paa Langfingeren og endelig paa hendes Ringfinger, idet han sagde: »I Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands«. 1693 befaledes det dog, at det skulde være Præsten og ikke Brudgommen, der nævnede Treenighedens Navn.

Efter Reformationens Indførelse blev Brugen af Trolovelsesring stedse mere og mere almindelig i Norden. I 17. Aarh. var det alt et gængse Mundheld i Danmark: »Naar Fingeren er ringet, er Pigen tinget«. Men her var stadig endnu kun Tale om een Ring, »Vieringen«, som den ofte kaldtes, vel sagtens fordi Præsten havde viet den. Efter Enevældens Indførelse i Danmark og Norge og kort efter tillige i Sverige trængte imidlertid en hel ny Skik herop: Brugen af 2 Ringe. Den stammer fra Østerland, og dens Vej kan nogenlunde følges gennem Europa, indtil den sluttelig naaede Norden. Som sædvanlig optoges denne ny Skik, da den var godkendt af Kongehuset, hurtig af Adel- og Borgerstand. Hos Nordens Bondestand derimod vil man endnu spredt kunne finde alle i Udviklingens Led: ingen Ring, een Ring, to Ringe.

I Norden som i Syden har der hersket Tvivl om, paa hvilken Haand Trolovelsesringen rettelig burde anbringes. Ifølge den ældgamle Anskuelse, der havde faaet yderligere Vægt ved at antages af Kirkefædrene, skulde den sættes paa venstre Haand, til hvis Ringfinger der jo mentes »at gaa en Aare lige fra Hjertet«. Men dette kom i Strid med, at Ringen som Troskabstegn selvfølgelig burde anbringes paa den Haand, med hvilken Troskabsløftet afgaves, altsaa den højre. Af og til har Romerkirken grebet ind i denne Strid til Gunst for den venstre Haand uden dog at kunne hidføre Enighed. Det 4. Kirkemøde i Milano 1576 paabød saaledes at anbringe Ringen paa venstre Haand. Men i Kirkeritualet for Bordeaux af 1596 maatte man dog give efter for Befolkningens Opfattelse og betegne den højre Haand som Ringens rette Plads. I Danmark synes med Reformationens Indførelse den højre Haand at have erhvervet sig Forretten. At noget lignende har været Tilfældet i Sverige, kunde sluttes af, at det her 1614 maatte offentlig paabydes at bære Ringen paa venstre Haand. Uenigheden om dette Punkt vedvarer som bekendt endnu ikke blot i Norden, men Europa over. (Litt.: Troels Lund, »Danm. o. Norge's Historie i 16. Aarh.« 9. Bog »Trolovelse«). *Tr.L.*

Forlovere skulle stilles for Præsten af dem, i der ønske at indgaa Ægteskab sammen, forinden Lysningens Foretagelse eller, saafremt Vielsebrev (Kongebrev) løses, forinden Vielsens Foretagelse. I Tilfælde af borgerligt Ægteskab skal Forløftet afgives over for den Øvrighed, for hvem Ægteskabet indgaas. F. skulle enten beklæde kgl. Embede eller være bosatte Mænd, om hvis Paalidelighed ingen grundet Tvivl haves; derimod er Evnen til at være F. selv i Tilfælde af kirkelig Vielse ikke betinget af nogen Trosbekendelse. F. borge ikke hver for sin af de paagældende Personer, som agte at indgaa Ægteskab sammen, men indestaa begge for, at der ikke fra nogen af Siderne er saadanne Hindringer for Ægteskabets Indgaaelse til Stede, som Præsten (Øvrigheden) ikke selv kan og bør skaffe sig Oplysning om gennem autentiske Beviser. F., der have afgivet falsk Erklæring eller indgaaet Forløfte uden tilstrækkelig Kundskab om de Forhold, som de ved deres Forløfte skulde bevidne, straffes med Bøder eller Fængsel eller efter Gerningens Beskaffenhed med højere Straf. Hvor det efter F.'s Oplysningsgrad og borgerlige Stilling anses fornødent, bør Præsten derfor alvorlig indskærpe dem det strenge Ansvar, som Lovene forbinde med Forløfte i Ægteskabssager. Dels af denne Grund, dels fordi Præsten er berettiget til at forskaffe sig den Sikkerhed, som han anser fornøden, for Underskrifternes Rigtighed, naar Forløftet er afgivet i et særskilt, til Præsten indgivet Dokument, kan Præsten fordre, at F. skulle møde personlig for ham. Forløftet kan ogsaa af F. afgives skriftlig til Kirkebogen. Medens Vielsebrev (Kongebrev) ikke fritager for at stille Forløfte, og saadan Fritagelse heller ikke paa anden Maade kan tilstaas Indlændinge — med Undtagelse af tjenstgørende Underofficerer og menige, der, om de begære det, i Stedet for at stille F. skulle kunne stedes til at aflægge Kopulationsed — kunne derimod Udlændinge, der ønske at indgaa Ægteskab i Danmark, og som ikke ere i Stand til at stille tilstrækkeligt Forløfte, af Justitsministeriet fritages herfor, imod at de forinden Vielsen edelig for Retten bekræfte, at de ikke staa i ældre ægteskabelig Forbindelse, samt i øvrigt skaffe de fornødne Bevisligheder til Stede. *O. D.*

Forluge, forreste Nedgang fra et Skibsdæk til Banjerne eller Lasten. *C. L. W.*

Forlydsrim se Alliteration.

Forlægge, Vildtets Partering til Afbenyttelse i Køkkenet. *H. F. J.*

Forlægger se Boghandel, S. 244.

Forlængede Marv se Rygmarv.

Forlængelse se Prolongation.

Forløber 1) er den eller de Heste, der i et Spand af flere Heste gaar forrest. *C. G. B.*

2) (Søudtryk) en Kæde eller et Stykke svært Tov, som anbringes foran en Talje (se Blok). Reserve-Ankerkæder have undertiden en F. af Tov nærmest Ankeret. *C. L. W.*

Forløfte se Forlovere og Kaution.

Forløser se Forløsning.

Forløsning har i den religiøse Sprogbrug en videre og en snævrere Betydning. I videre Betydning forstaas herved Menneskets Udfrielse fra de med dets naturlige Fødsel givne Skranker til at leve et Liv af en ideal, oversanselig Karakter. Inden for Hedenskabet finder Forløsningsideen Udtryk i Ny-Platonismen og Buddhismen; men det er først Kristendommen, som betegner den højeste og fulde Gennemførelse heraf. I de hedenske Religioner er det Livet som det endelige, hvorfra man vil forløses; men da Livets Bestemthed ikke godt kan skilles fra dets Begrænsning, bliver Følgen, at den religiøse Stræben her faar en ensidig negativ Karakter; det er gennem Askese og Mystik, at Frigørelsen skal gennemføres, Livet selv bliver helt igennem opfattet som et Onde, at leve er det samme som at lide, og den fuldkomne Frihed findes først i det rene intet. I Kristendommen derimod er Forløsningstanken opfattet *etisk*; det er ikke Livet i sig selv, men kun Livet som det syndige, fra hvilket man skal frigøres. Og det er heller ikke den timelige Lidelse som saadan, som man vil slippe for; i Modsætning til Jødedommen, for hvilken F. overvejende har en timelig Karakter som Opnaaelse af ydre Lykke, forholder Kristendommen sig indifferent over for de udvortes Kaar; først en senere Tilværelse vil fuldende F. ogsaa i denne Henseende. Det er en Frigørelse fra det onde af positiv Art, som her tilstræbes, og det er Kristendommens Lære, at en saadan Frihed som det virkeliggjorte højeste Gode er givet i Jesus og fra ham af skal modtages af alle Mennesker. For saa vidt kan det siges, at Kristendommens Væsen dækkes af F.'s Begreb, ligesom at Jesus betegnes efter hans hele Betydning ved at kaldes Forløser.

Men F. bruges ogsaa i en snævrere Betydning. Den Frigørelse fra Synden, som er givet i Jesus, kan ses fra en dobbelt Side, efter som man vil fremhæve Syndens Karakter som Skyld eller som reel Magt i Menneskehjertet; fra den første Side set bliver Christi Gerning at bestemme som en Ophævelse af Skyldsforholdet til Gud, fra den anden Side set bliver den at se som en Overvindelse af Syndens Magt i Verden ved Aabenbareisen af et nyt Livssamfund med Gud. Den første Side af Christi Gerning benævnes i Ny Test. som Forligelse, den anden Side betegnes i alt Fald paa enkelte Steder i Modsætning hertil som F. Ved F. i snævrere Forstand forstaas altsaa inden for den kristne Dogmatik den fra Christus udgaaede principielle Frigørelse fra det ondes faktiske Magt; som Forløser i Ordets snævrere Forstand bliver Christus da at bestemme som den, der gennem Ord og Handling vender sig til Menneskene for at drage dem tilbage til Gud. — Det er dette sidste Synspunkt for Christi Gerning, som paa ensidig Maade er blevet optaget og udpræget af den gammelkatolske og den græske Kirke. Mennesket er kommet bort fra Gud, hvilket lægger sig for Dagen dels i Uvidenhed om Sandheden, dels i Mangel paa evigt Liv. Heroverfor er Jesus Hjælperen som den, der giver den fuldkomne Oplysning og de ny Livskræfter. Det er Læren og Meddelelsen af Udødelighed, som saaledes bliver fremhævet, uden at Forholdet herimellem bliver gjort fuldkommen klart; det kan synes, som om der tænkes paa en magisk Indførelse af ny Kræfter ved Siden af den blotte Oplysning. Begge Sider sammenfattes imidlertid til en Enhed i den Formel, som er gældende i hele den græske Teologi for Bestemmelsen af Christi Gerning: han er bleven Menneske, for at vi skulle blive guddommeliggjorte. Men hertil knytter sig endnu en anden Forestilling. Idet

Christi Frigørelse af Menneskene opfattes som en Overvindelse af den onde Magt, der har holdt dem i Fangenskab, bliver F. tillige set som en Kamp med Djævelen som denne Verdens Fyrste. Udførelsen heraf faar hos flere af Kirkefædrene en ret fantastisk Karakter. Man tænker sig, at Djævelen har faaet en vis Ret over Menneskene, hvorfor Christus maa give sin Sjæl hen som Løsepenge til ham; da Djævelen imidlertid ikke kan fastholde den hellige i sin Magt, kommer han paa dobbelt Maade til at tabe Spillet, idet han baade maa slippe Menneskene og Christus. Trods enkeltes Modsigelse holdt denne Forestilling om en F. fra Djævelen sig dog gennem hele Middelalderen. Den overvindes vistnok i Princippet ved Anselm, der sætter Forsoningsbegrebet i Forgrunden fremfor Forløsningsbegrebet i Bedømmelsen af Christi Gerning; men selv hos Luther finde vi dog begge Begreber fastholdte ved Siden af hinanden. — I den nyere Teologi har Schleiermacher atter, om end paa anden Maade end tidligere, hævdet Forløsningsideens Betydning for Vurderingen af Christi Værk. Han stiller F. og Forligelse ved Siden af hinanden, men dog saaledes, at F. kommer først; den bestaar i, at Frelseren giver de troende Del i sin Gudsbevidstheds fulde Kraft, medens Forligeisen kun faar den supplerende Betydning at give de troende Del i hans uforstyrrede Salighed. En saadan Opstilling er vistnok i god Overensstemmelse med Schleiermacher's hele Grundbetragtning af Frelsen, men den er næppe i sig selvrigtig; snarere maa vistnok det modsatte siges, at F.'s Synspunkt maa underordnes Forligeisens. Kun idet den enkelte i Troen paa Christus føler sig forligt med Gud, vil han være i Stand til at føle sig fri og ophøjet over alle de Hemmelser, som Verden bereder ham, thi kun i hin Tro vil han være sikker paa, at alt, hvad der sker, dog til sidst maa være fremmende for hans højeste Bestemmelse. Se Forsoning. I Danmark har Otto Møller i sit Værk: »Genløsningen eller Jesu Liv og Død til Verdens Frelse« [Kbhvn. 1884] optaget den ældste Kirkes Lære om Frelsen som en F. i fra Djævelen med Udelukkelse af Forsoningens Synspunkt. *F. C. K.*

Forløsning, Fødselens Tilendebringelse ved Hjælp udefra (»Kunsthjælp«), modsat »Fødsel ved Naturen«. Se Fødsel og Fødselsoperationer. *Lp. M.*

Forløvspenge se Førlovspenge.

Form (lat. *forma*) 1) er et i høj Grad flertydigt Begreb, der omfatter saa tilsyneladende forskellige Forestillinger som Figur, Skikkelse, Orden, Regel og Lov. Det fælles Grundlag tor alle disse Forestillinger, der knytte sig til F., er dog, at der her i Modsætning til Materie eller Stof tænkes paa den Art og Maade, hvorpaa et sammensat Heles Dele eller Elementer ere forbundne eller ordnede. F. kan da tænkes snart som det ordnende (Ideen, Reglen, Loven) snart som Udtryk for den opnaaede Orden (Skikkelse, Figur). I en Organisme f. Eks. er F. altsaa den planfulde Maade, hvorpaa Elementerne ere ordnede (Celler til Væv, Vævene til Organer, Organerne til Organismen) til dette Hele, der giver sig Udtryk i denne bestemte Artstype; en ledende Tanke, en organisk Lov, synes her som en ideel Aarsag at have ordnet Stoffet med et bestemt Formaal, Artstypen for Øje, og Aristoteles kaldte denne F. i Modsætning til Stoffet, men samtidig har Stoffet altsaa faaet en bestemt Skikkelse. Paa lignende Maade optræder den menneskelige Bevidsthed formende over for sit Indhold, vi danne f. Eks. en Tone ved at ordne Lydelementerne i Tidens F., vi ordne vort Iagttagelsesstof efter visse ledende Ideer, som Aarsagsbegrebet; vi ordne vore Begreber i Domme og Slutninger, vi tale om Tankens F., Sprogets F., Regler og Normer for Handlingen. Begrebet F. spiller derfor en ejendommelig nuanceret Rolle i mange Videnskaber. Men navnlig har F. spillet en betydelig Rolle i Æstetikken, og der gives her næppe noget, som ikke paa en eller anden Maade kan føres ind under dette Begreb; se Formskønhed. *Cl. W.*

2) (filos.) staar i Modsætning til Stof og betegner den Orden, hvori Stofdelene lejres. Da Tingene faa Værdi for os væsentlig ved den Maade, Stoffet kommer til Anvendelse paa, har man fra Aristoteles'es Tid jævnlig anset F. for det vigtigste, det egentlig bestaaende Princip. Men i Virkeligheden lader Adskillelsen mellem Stof og F. sig ikke gennemføre, thi hvad der i en Forbindelse er F. er i en anden Stof, og vi have i Erfaringen intet uformet Stof. De absolutte rent stoflige Elementer unddrage sig Iagttagelse, selv i den simpleste Fornemmelse foreligger der et Resultat af et udført Arbejde, en Syntese, en formende Virksomhed. *C. St.*

3) (mat.). I Matematikken siges to Figurer at have samme F., naar de ere ligedannede (se Ligedannethed). *Chr.C.*

Form anvendes i Grammatikken om sproglige Fænomener i al Alm. Man taler om en forældet F., f. Eks. *Konning* for *Konge*, *Kjortel* for *Kjole*, *kannem* for *ham*, *du est* for *du er*, *gak*, *stat* for *gaa*, *staa* (Imperativ), *de ginge*, *vunde* for *de gik*, *vandt*, *Øxne* for *Okser*, *Menneskens Søn* for *Menneskets Søn*, se Arkaisme. Man taler om en Dialektform, f. Eks. *Hjejle* (fra Jydsk), *Hi* (fra Norsk). Man taler om Dobbeltformer, f. Eks. *medens* og *mens*, *Talg* og *Tælle*, se Dubletter. Fremdeles anvendes F. ensbetydende med Bøjningsform, f. Eks. Nævneform (Nominativ), Navneform (Infinitiv), Entalsform (Singularis), Intetkønsform (Neutrum), Nutidsform (Præsens), Tillægsform (Participium), Handleform (Aktiv) o. s. v., se Stamme og Rod. Endvidere bruges F. som Benævnelse paa en enkelt grammatisk Funktion, nemlig Verbets Genus: Handleform (Aktiv), Lideform (Passiv), idet Oversættelsen Art (Handleart, Lideart) her aldrig har formaaet at vinde almindelig Hævd. Ved en ministeriel Bekendtgørelse (af 1895) er det anbefalet, at overalt hvor danske grammatiske Betegnelser overhovedet benyttes ved Undervisningen, der skal i alt Fald indtil videre F. kun bruges om Verbets Genus, altsaa Handleform (Aktiv), Lideform (Passiv). Kasus skal gengives ved Fald (Forholdsfald), altsaa Nævnefald (Nominativ), Afhængighedsfald (Akkusativ og Dativ i Forening), Ejefald eller Tillægsfald (Genetiv) o. s. v. Modus skal gengives ved Maade, altsaa Navnemaade (Infinitiv), Tillægsmaade (Participium) o. s. v. En Undtagelse er det, at F. vedblivende skal benyttes i Grundform (Positiv). *P. K. T.*

Form (jur.). At binde ensartede juridiske

Handlinger eller Tilkendegivelser til Iagttagelsen af en bestemt F. frembyder ofte store Fordele, navnlig i Retning af at fremkalde Klarhed, Orden, Sikkerhed og Fuldstændighed. Lovformen og Vekselformen ville f. Eks. straks ved første Øjekast gøre det klart, at det er henholdsvis en Lov og en Veksel, der foreligger, medens det, hvis en bestemt F. ikke benyttedes, kunde blive nødvendigt at anstille indgaaende Undersøgelser angaaende den formentlige Lovs eller Veksels Indhold og Oprindelse-, før dens virkelige Væsen og Betydning blev klar. De for en Proces foreskrevne F. sikre en ordentlig Udvikling af Sagen, der modvirker Overrumplinger, Overilelser og Svig. Den til Benyttelsen af et bestemt Skema henvisende F. afværger mangfoldige, ellers nærliggende Forglemmelser. De i dansk Ret gældende Formforskrifter med Hensyn til Oprettelsen af Testamenter afskære mangt et Tvivlsspørgsmaal om, hvorvidt et Dokument er et gyldigt Testament eller ej, medens den gældende Formfrihed med Hensyn til Tilbagekaldelsen af Testamenter fremkalder mange tvivlsomme Spørgsmaal om, hvorvidt et Testament kan betragtes som tilbagekaldt eller ej, o. s. fr. Det er derfor intet Under, at disse F.'s Fortrin ofte have forledet til Overdrivelser i Retning af Formbundethed. For øvrigt ere saadanne ogsaa ofte fremkaldte dels ved Overdrivelse af den i og for sig naturlige Tilbøjelighed til at iklæde Handlinger af større Betydning eller overhovedet Handlinger, hvorved offentlige Autoriteter medvirke, en vis Højtidelighed, dels ved den hos den juridiske som hos de fleste andre Stænder fremtrædende Tilbøjelighed til at gøre deres specielle Fag til et saa stort Mysterium for Omverdenen som muligt, hvorved Standens Indflydelse vokser. — Der maa i øvrigt vel sondres mellem saadanne Formregler, der kun angive den for et vist Forhold sædvanlige Form, og dem, hvis Iagttagelse er en ligefrem Betingelse for, at den paagældende Handling eller Tilkendegivelse kan have den tilsigtede juridiske Gyldighed; kun disse sidste ere Formforskrifter i egentlig Forstand. I hvilket Omfang der er Grund til at give saadanne, beror paa den ene Side paa, hvor stor Fare og Forvirring der kan befrygtes, hvis F. gives fri, paa den anden Side paa, i hvilken Grad det er muligt at finde en F., der paa een Gang er simpel, klar og rummelig. — Paa Formuerettens Omraade er man i moderne Ret i det hele naaet til Anerkendelse af de formfri Viljeserklæringers Gyldighed, dog kun med mange og betydningsfulde Indskrænkninger. Paa den offentlige Rets Omraade er der en iøjnefaldende Forskel mellem Procesretten, inden for hvilken Iagttagelsen af bestemte F. altid spiller en mere eller mindre fremtrædende Rolle som Gyldighedsbetingelse, og den administrative Ret, hvor i Reglen hverken Henvendelsen til den paagældende Myndighed, dennes Behandling af Sagen eller dens Afgørelse deraf er bunden til bestemte F. Ogsaa inden for Processen er der dog en Bevægelse i Retning af at begrænse F.'s Betydning, navnlig paa den Maade, at kun Formfejl, der maa antages *in casu* virkelig at kunne have influeret paa Realiteten, medføre Annulation. Ubetinget at hævde, at der i nyere Tiders legale og konventionelle Opfattelse i det hele er en bestemt Tendens i Retning af Formfrihed, gaar dog næppe an. Forholdet er snarere det, at der er en stadig Frem- og Tilbagebølgen mellem Overvurdering og Undervurdering af F.'s Betydning, og naar det ved første Øjekast kan se ud, som om Nutiden havde afskaffet en Mængde af Fortidens meningsløse F., uden at sætte andre i Stedet, beror dette i Virkeligheden til Dels kun paa, at man let tager det uvante og uforstaaede for at have været i sig selv meningsløst, medens paa den anden Side de F., som ere tilvante, tit slet ikke føles som »Former« (jfr. f. Eks. Tinglæsningsformen). Som et Omraade, inden for hvilket Tendensen nærmest maa siges at gaa i Retning af Formbundethed, kan særlig nævnes den Del af Lovgivningen, der angaar det større Forretningsliv, jfr. saaledes nyere Love angaaende Veksler og Anvisninger, Konnossementer og Oplagsbeviser, Certifikater og Protester, Firma og Prokura saavel som den hele Kommunikationslovgivning. *E. T.*

Form eller Ildform, hult Legeme af Støbejærn, Kobber, Bronze eller ildfast Ler, gennem hvilket Blæsten ledes i Smedeessen (se Esse), Bessemerpæren (se Bessemerprocessen) eller Masovnen o. 1. F. med dobbelte Vægge, mellem hvilke man for at afkøle disse lader Vand cirkulere, kaldes Vandformer (se Afbildn. under Blæsere). *F. W.*

Form er Benævnelsen saavel paa det hule Rum, der ved Støbning opfyldes af flydende Metal, Gips eller lignende plastisk og størknende Masse, som paa Rummets Vægge. Mangle disse paa den opadvendte Side, kaldes F. aaben og kan bestaa af en eneste Del, hvis ikke, kaldes den lukket og bestaar mindst af to Dele. Den lukkede F. maa have Aabninger, dels Fyldehuller til Indhældning af Støbemassen, dels Vindpiber, gennem hvilke Luften kan undslippe. Faste F. af Metal, Sten, Træ eller Papir kunne anvendes flere Gange, falske (forlorne) F. af plastisk Materiale (Formsand, Formmasse, Formler s. d.) kunne ordentligvis kun anvendes een Gang; foran hver Støbning maa altsaa for dem gaa en Formning (s. d.). Skal Støbestykket være hult, maa man, naar Hulheden i det indre er af større Dimension end ved Yderfladen, anvende en egen F., Kernen, som under Støbningen indtager Hulhedens Plads og bagefter pilles ud. Ved de skrøbelige Sandformer gøres som Regel Kernen af det stærkere Materiale, Masse (se Formmasse).

Benævnelsen F. bruges ogsaa om de Stempler, ved hvilke man tildanner navnlig ophedede Metaller særlig Jærn og Staal ved Smedning eller Presning, og som ogsaa have særlige Navne saasom Sænker, Stanser og Matricer. *F. W.*

Forma (lat.), Form, Skikkelse. Nylatinske Udtryk: *in/.*, i behørig Form; *in optima f.*, egentlig: i bedste Form, o: med fuldstændig formel Korrekthed; *pro f.*, for en Forms, et Skins Skyld (et *pro f.* Salg, o: et Skinsalg); *sub utraque f. {specie)*, under begge Former (Udtryk fra Nadverlæren, se Nadver). *A. B. D.*

Formaal betegner det Resultat, hvortil en Virksomhed skal føre, fastsat forud for denne og virksomt indgribende i dens Udførelse. De menneskelige Handlinger ere i samme Grad ledede af F., som de blive bevidste. Al Formaalsvirksomhed forudsætter en Bevidsthed, som kan forestille sig Fremtiden og handle efter denne Forestilling. Ved at overføre menneskelige Bestemmelser paa Naturen ved en simpel Analogislutning, fylder

den barnlige Bevidsthed denne med en Vrimmel af Formaalsvirksomheder. Lavinen, der styrter ned af Bjærget og knuser Husene ved dets Fod, opfattes, som om den blev kastet ned af Bjærget (eller Bjærgets Aand) for at knuse disse Huse. Senere hen fastholdt man Opfattelsen af Naturens Formaalsvirksomhed (Teleologi) af to Grunde, dels fordi meget i Naturen synes saa kunstigt, at det kun kan forklares ved en Bevidsthed; Organismerne bleve indtil Darwin Støtten for denne Teleologi; dels fordi man af religiøse Grunde trænger til en Forsynsstyrelse, der kan sikre det gode Sejr i Verden. Paa denne Teleologi forsøger Spencer's Evolutionsteori at gøre Ende, idet denne viser, at det gode slet ikke er andet end det, som ifølge Verdens egen indre mekaniske Sammenhæng vil sejre. *C. St.*

Formābel (lat.), som kan formes, dannes.

Formāl (lat.) i Modsætning til real betyder, hvad der kun tager Hensyn til Formen. Saaledes er Matematikken kun en f. Videnskab, idet den kun undersøger, hvad der ligger i Størrelsesbegrebet som Form, uden at spørge om, hvad det er, der har Størrelsen. *C. St.*

Formal Definition er en saadan, som ingen reale Hensyn tager, o: den skelner ikke mellem væsentlige og uvæsentlige Egenskaber, og bliver derfor ofte ganske betydningsløs. Mange af Sofisternes Definitioner lede af denne Mangel. Skolastikerne opererede ligeledes væsentlig med f. D. *C. St.*

Formaldehyd, Metylaldehyd, Metanal, CH_2O, fremstilles ved Iltning af Metylalkohol, idet man leder Dampe af denne blandet med Luft hen over en glødende Platinspiral eller over et Kobbertraadnet, der ved Forsøgets Begyndelse er opheedet til svag Glødning. Afkøler man det luftformige Aldehyd stærkt ved Hjælp af fast Kulsyre og Æter, fortættes det til en Vædske, der kan holde sig uforandret i temmelig lang Tid, og som koger ved — 21°. F. har en stikkende Lugt. Ved Fordampning af vandig F.-Opløsning gaar F. over til Pareformaldehyd, sandsynligvis $(CH_2O)_2$, der danner en hvid, i Vand opløselig Masse; opvarmes dette med et Spor af Svovlsyre til 120°, dannes Trioxymetylen $(CH_2O)_3$, en krystallinsk Forbindelse, der er uopløselig i Vand, Alkohol og Æter og ved Fordampning atter giver F. Under andre Betingelser gaar F. over til saakaldt Formose, en Blanding af flere sukkerlignende Forbindelser. F. er i Besiddelse af en betydelig Reaktionsevne, særlig gaar det som anført let over til polymere Forbindelser; man har antaget, at det spiller en vigtig Rolle ved Planteassimilationen. Det finder Anvendelse til Synteser, som Antiseptikum, og i Fotokemien. F. gaar i Handelen som 40 procentholdig Opløsning under Navn af Formalin eller Formol. *O. C.*

Formalin se Formaldehyd.

Formalisēre (fr.), holde strengt paa Formen; bringe noget i streng Form, gøre Vanskeligheder, Ophævelser.

Formalisme (lat.) betegner en fremtrædende Tilbøjelighed til at tilskrive formale Definitioner afgørende Betydning. *C. St.*

Formaliter (lat.), i Overensstemmelse med Formen; ogsaa (modsat *realiter):* for saa vidt Formen angaar, formelt. *A. B. D.*

Formaliteter (Formalier) (lat.), vedtagne Former, Biomstændigheder.

Formalitētsprocedure, i Modsætning til Realitetsprocedure, vil sige den Del af Procesforhandlingerne, der omhandler, hvorvidt Retten er kompetent til at dømme i Sagen, eller hvorvidt de processuelle Former — disse tagne i videste Forstand — ere behørig iagttagne, altsaa f. Eks. om Sagen overhovedet hører for Domstolene og ikke er Administrationssag, om den er anlagt ved rette Værneting, om Stævningen har det rette Indhold, om den er behørig forkyndt, om den, der møder for en Part, er berettiget til at repræsentere denne, om en Anstand skal bevilges eller ej, om Sagen skal afvises som alt tidligere paadømt o. s. v. o. s. v. Alle moderne Procesformer ere gaaede i Retning af at begrænse F. til det mindst mulige. Den dansk-norske Civilproces befinder sig dog endnu paa det Standpunkt, at visse Formfejl give Modparten en ubetinget Ret til at faa Sagen afvist, uden Hensyn til, om Fejlen i Virkeligheden maa antages ikke at have haft den mindste praktiske Betydning. *E. T.*

Formalkontrakt o: formbunden Kontrakt. Efter den justinianeiske Romerret var det Hovedreglen, at ingen Kontrakt gyldig kunde indgaas uden i en bestemt Form, nemlig under Formen af *stipulatio* (s. d.) — en Regel, hvorfra der dog efterhaanden hjemledes mange i det praktiske Liv saare vigtige Undtagelser, som Real- og Konsensualkontrakterne (Depositum-, Laan-, Pant-, Leje-, Køb og Salgskontrakten m. m.). *K. B.*

Formand se Dirigent.

Formandsskab (norsk) se Kommunalstyrelse.

Formassociatiōn se Analogidannelse.

Formāt (lat.), 1) de sædvanlig benyttede, almindelig vedtagne Størrelser af Papirark (se Papir), 2) de forskellige Størrelser af det sammenfoldede Ark, navnlig i Bøger, nemlig Folio med 4, Kvart med 8, Oktav med 16, Duodez med 24 og Sedez med 32 Sider pr. Ark. *K. M.*

Formāt Charpentier se Charpentier, G.

Formation (lat.) anvendes i militær Henseende dels for at betegne en Afdelings organiske Tilstand, idet man saaledes taler om Krigs- og Fredsformation, dels som Betegnelse for den Form, hvorunder Afdelingen befinder sig i taktisk Henseende, saaledes March-, Fægtnings- og Rendez-vous-F., og endelig benævnes de i Eksercerreglementerne foreskrevne Opstillingsmaader F. *B. P. B.*

Formatiōn (lat.) i geologisk Betydning betegner en Samling Jordlag, der ere dannede i et større Afsnit af Jordens Dannelsestid, og som paa en eller anden karakteristisk Maade adskille sig fra de baade i de foregaaende og i de efterfølgende Tidsrum dannede »F.«. F. sammenfattes i Reglen igen i større Afdelinger eller Serier, af hvilke man plejer at opstille 4 med følgende F.:

IV Kenozoiske Afdeling (11 Nutidsaflejringer, 10 Kvartærformationen, 9 Tertiærformationen), III Mesozoiske Afdeling (8 Kridtformationen, 7 Juraformationen, 6 Triasformationen), II Palæozoiske Afdeling (5 Permiske F., 4 Stenkulsformationen, 3 Devonske F., 2 Silurformationen, 1 Kambriske F.), I Arkaiske Afdeling.

Disse F. ere dannede i »Tider« med tilsvarende

Navne. De kunne atter efter Behovet deles i Underafdelinger. Grænserne for de forskellige F. ere dog temmelig vilkaarlige og svævende, og flere og flere Overgangsled mellem tidligere skarpt adskilte F. opdages, efterhaanden som Forskningerne skride frem, en naturlig Følge af at Jordlag uafbrudt dannes og omdannes gennem den rullende Tid, selv om der paa det enkelte Sted med vulkanske Udbrud, Oversvømmelser, Landhævninger, Nedisninger e. l. »Naturrevolutioner« kan oprinde en ny Tid og paabegyndes en ny F. paa vedkommende Sted. *K. R.*

Formave se Drøvtyggere.

Formbræt, 1) Bræt, gennemhullet og forsynet med to Gratlister, paa hvilket ved Formning i Sand Undermodellen hviler og Underkassen er stillet, og som lægges oven paa den fyldte og afstrøgne Underform, naar den skal vendes, saa at dette sker mellem to Formbræder, 2) se Bogtryk, S. 266. *F. W.*

Formél (fr.), i Overensstemmelse med de ydre Former, vedrørende Formerne, udtrykkelig, tydelig, indholdsløs, tom.

Formel (lat. *formula*), for bestemte Tilfælde foreskrevne eller ved almindelig Brug indførte Ord, Udtryk og Talemaader.

Formel (Blomstens) kaldes i den botaniske Morfologi et af Tegn, Tal og Bogstaver sammensat Udtryk, ved hvilket Blomstens Bygning i det mindste i Hovedtrækkene paa en kortfattet Maade angives. Saaledes vil: $SnPnAn+nGn$, hvori *S* betyder Bægerblade (*sepala*), *P* Kronblade (*petala*), *A* Støvblade (*androeceum*) og *G* Frugtblade (*gynoeceum*), betegne en Blomst med fem Bladkredse, hver bestaaendc af *n* Led og med dobbelt saa mange Støvdragere som Kronblade. Af denne F. er f. Eks. Liljeblomsten, i hvilken $n = 3$, Majblomsten, hvori $n = 2$; F. $S_5P_5A_5G_2$ vilde være et Udtryk for flere helkronede Plantefamilier, f. Eks. for Rubladede, Natskyggefamilien, Kongelys. Ved et foran anbragt Y antydes, at Blomsten er uregelmæssig; ved en Stjerne, at den er regelmæssig. Ærteblomsten kan saaledes skrives ↑ $S_5P_5A_{5+5}G_1$, og heri vil yderligere Tegnet ⌒ angive, at Støvbladene indbyrdes ere sammenvoksne (f. Eks. hos Lupinen); ✳ $S_{2+2}P_4A_{2+2}{}^2G_2$ læses saaledes: 2 Bægerblade i to med hinanden afvekslende Kredse, 4 i een Kreds stillede Kronblade, 4 Støvblade i to Kredse, de to i den inderste fordoblede (altsaa i alt 6 Støvdragere), 2 Frugtblade i en regelmæssig Blomst (de Korsblomstrede). Sædighedsforholdene ville ogsaa kunne udtrykkes lige saa vel som Abort af enkelte Bladkredse eller Led af saadanne: ✳ $S_5P_5A_{0+5}G_5$, hvilket er Kodriverblomstens F., læses: regelmæssig, 5 Bæger-, 5 Kron-, 10 (teoretisk tilstedeværende) Støvblade, hvoraf de fem i den yderste Kreds ikke komme til Udvikling, 5 Frugtblade; Stregen under dem antyder Blomstens Undersædighed. Endnu flere Tegn og Skrivemaader ere bragte til Anvendelse; men ihvorvel Blomsterformler mange Steder lade sig anvende med megen Fordel, yde de dog næppe saa meget, som gode Diagrammer, i hvilke Blomstens arkitektoniske Forhold paa een Gang lettere springe i Øjnene (se Blomst, S. 172). *V.A.P.*

Formel (kemisk). Allerede Dalton forsøgte i 19. Aarh.'s Beg. at indføre et kemisk Tegnsprog for at anskueliggøre den atomistiske Sammensætning. Grundstofatomerne betegnede han ved forskellige kredsformede Symboler, Ilt (Surstof) ved ◯, Brint (Vandstof) ved ⊙, Kvælstof ved, Ⓘ Svovl ved ⊕, Kulstof ved ● ved at stille disse Tegn ved Siden af hinanden udtrykte han de kemiske Forbindelsers formentlige Sammensætning, f. Eks. Vand ved ⊙◯, Ammoniak ved ⊙ Ⓘ o. s. v. Dalton's Tegnsprog kom dog aldrig til almindelig Anvendelse, da Berzelius indførte et langt simplere og bedre, som til Nutiden har vist sin Levedygtighed, idet det fuldt ud tilfredsstiller de Krav, der kunne stilles til et letforstaaeligt og almengyldigt Tegnsprog. Efter Berzelius betegner man Grundstofferne med Begyndelsesbogstaverne til deres latinske Navne, idet man dog i saadanne Tilfælde, hvor to eller flere Grundstoffer have samme Begyndelsesbogstav, tillige føjer et andet karakteristisk Bogstav af det latinske Navn: saaledes betegnes Brint (*Hydrogenium*) med *H*, Ilt (*Oxygenium*) med *O*, Kulstof (*Carbo*) med *C*, Klor med *Cl*, Kalcium med *Ca*, Cerium med *Ce*, Kobber (*Cuprum*) med *Cu* o. s. v. Bogstavtegnet for hvert Grundstof har saavel en kvalitativ som en kvantitativ Betydning, idet man ved dette Tegn tillige betegner den Vægtmængde, der repræsenteres ved et Atom af vedkommende Grundstof i Forhold til Brint som Enhed; *H* er saaledes 1 Atom Brint o: 1 Vægtdel, *O* er 1 Atom Ilt o: 16 Vægtdele o. s. v. Den kemiske Forbindelses Sammensætning udtrykkes da ved en F., der dannes ved Sammenstilling af Bogstavtegnene for de Grundstoffer, som indgaa deri; da imidlertid en Molecule af en Forbindelse ofte indeholder mere end eet Atom af samme Grundstof, maa ogsaa dette Forhold finde Udtryk ved F.; dette sker derved, at man til højre for vedkommende Grundstofs kemiske Tegn anbringer et lille Ciffer, der angiver Antallet af Atomer. Naar man saaledes vil angive, at Vandets Molecule bestaar af 2 Atomer Brint og 1 Atom Ilt, da skriver man Vandets F. H_2O. Denne F. udsiger altsaa, at Vand bestaar af Ilt og Brint, men tillige angiver den — da $H = 1$ og $O = 16$ —, at 18 Vægtdele Vand indeholde 16 Vægtdele Ilt og 2 Vægtdele Brint; da de luftformige Stoffer forene sig til kemiske Forbindelser efter bestemte Rumfangsforhold, har dette ogsaa faaet sit Udtryk i den anførte F. for Vand, idet den tillige udsiger, hvad man ved Forsøg har fundet, at 2 Rumfang Brint forene sig med 1 Rumfang Ilt til 2 Rumfang Vanddamp. I Molecule Vanddamp, H_2O, indtager altsaa samme Rumfang som 2 Rumfang (o: 1 Molecule) Brint. I det hele taget ere de moderne saakaldte atomistiske Molecularformler beregnede saaledes, at de tillige udtrykke den Mængde af vedkommende Stof, der i Dampform indtager 2 Rumfang, altsaa samme Rumfang som 1 Molecule Brint, et Forhold, der yder stor Lettelse ved de kemiske Beregninger.

Anbringer man et Tal foran den kemiske F., gælder dette for alle de i F. anførte Atomer; saaledes betyder $3HNO_3$ 3 Moleculer Salpetersyre; 1 ligeledes vil et lille Tal, der anbringes til højre for en samlet Atomgruppe, som er indesluttet i Parentes, gælde for samtlige Atomer inden for Parentesen; F. for Alun er saaledes $Al_2(SO_4)_3$, $K_2SO_4, 24H_2O$; her gælder det lille 3-Tal, der er

anbragt til højre for Parentesen, baade for S og for O_4, saa at $(SO_4)_3$ betyder S_3O_{12}, ligesom Tallet 24 gælder baade for H_2 og for O.

F. udtrykker tillige Størrelsen af vedkommende Stofs Molecultal, der findes ved at sammenlægge alle Værdierne for de Tegn, den indeholder. Er en Forbindelses F. bekendt, giver den os altsaa ogsaa et Middel til at beregne Forbindelsens procentiske Sammensætning; Kogsalts F. er f. Eks. NaCl, hvor Na = 23 og Cl = 35,45; F. siger os altsaa, at 58,45 Dele Kogsalt indeholde 23 Dele Natrium og 35,45 Dele Klor, og heraf lader Procentmængden af disse Stoffer sig med Lethed beregne, ligesom man f. Eks. ogsaa kan regne sig til, hvor meget Klor det er muligt at faa af en given Mængde Kogsalt. Yderligere udvides Betydningen af den kemiske F., idet den er et Middel til at udtrykke en kemisk Proces i en Ligning (se Ligning, kemisk). Læren om Grundstoffernes Valens tillader os at give de kemiske F. en endnu fyldigere Form, idet vi ved Hjælp af dem blive i Stand til at udtrykke vore Anskuelser om den Maade, paa hvilken Atomerne ere bundne til hinanden i Moleculen. Saadanne F. benævnes rationelle F. eller Strukturformler (se herom Strukturformler og Valens). *O. C.*

Formel (mat.) er en Ligning, der er rigtig for alle Værdier af de deri indgaaende Bogstaver, saaledes at den udsiger, at et Bogstavudtryk kan skrives paa en anden Maade (f. Eks. Binomialformelen). *Chr. C.*

Formél behørig Adkomst se Legitimation.

Formentēra (af Maurerne kaldet Fermentella), 0, der hører til de pityusiske Øer (s. d.) i Middelhavet, den spanske Provins Balearerne (s. d.). Den er den sydligste af Øerne, er 96 □ Km., danner gennemgaaende et Plateau (højeste Punkt Mola, 183 M.) og er kun lidt kultiveret, naar undtages noget af den vestlige Del, der er bekendt for sin Hvedeavl (Hvede hedder i den katalonske Dialekt *forment*). F. har (1887) 2,000 Indb., der især leve af Kvægavl (Faar og Geder) og Fiskeri. *H. W.*

Former, den Arbejder i et Støberi, som udfører Formningen og i Reglen ogsaa Støbningen. *F. W.*

Formēre (lat.), danne, forme, opstille (Tropper), danne en Formation.

Formeri, den Del af et Støberi, i hvilken Formningen og som oftest ogsaa Støbningen foregaar. Ved større Støberier kan man have særskilt Lokale for det mindre F., Haand-F., hvor alt foregaar paa Gulvet og ved Haandkraft, og det store F. Kranformeriet, hvor Maskinkraft i Form af Svingkraner eller Løbekraner benyttes saavel til at tumle med Formerne som til at transportere Støbeskeerne til disse; Støbeovnene faa da passende Plads mellem begge F. og indrettes til at slaas ud i begge Retninger. Vil man i F. støbe Søjler staaende eller andre høje Genstande, maa der være en Fordybning i Gulvet, Damgruben. F. bør være lyst og passende ventileret, Fordringer, der kun undtagelsesvis tilfredsstilles. *F. W.*

Formēring (zool.) se Forplantning.

Formēring, Planternes vegetative, kaldes i Modsætning til den kønnede F. (eller Forplantningen) den Proces, ved hvilken rent vegetative, o: ellers i Ernæringslivets Tjeneste staaende Plantedele, saasom enkelte Celler, simplere Cellekomplekser, Blade, Knopper eller særegne Skud, løsnes fra Moderplanten, det være sig ad naturlig eller kunstig Vej, altsaa frivillig eller tvungent, for ved videre, selvstændig Vækst at reproducere denne. Denne den ukønnede F. er en i Planteriget meget almindelig Proces; hos visse lavere Planteformer er den endog den eneste kendte, medens den hos højere optræder sammen med Forplantningen, enten i Flæng eller i regelmæssigt Skifte.

Fig. 1.

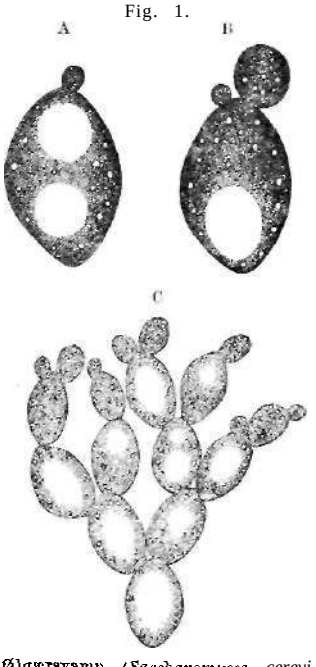

Øl gærsvamp (*Saccharomyces cerevisiæ*). *A* en Celle i begyndende Knopskydning. *B* en Celle med 2 Udposninger, en ældre og en yngre. *C* en Cellekoloni, stadig dannende ny Celler, der ville kunne løsne sig fra hverandre. — Stærk Forstørrelse.

F. ved simpel Tvedeling af Individerne kende vi bl. a. hos Bakterierne (s. d. Fig. V) og Diatomeerne; hos disse sidste fører den paa Grund af deres kiselpansrede Cellers Mangel paa Evne til at forlænge sig til en gradvis Aftagen af deres Størrelse, og for at de ikke skulle synke ned til en forsvindende Lidenhed, raades der fra Tid til anden Bod herpaa ved Dannelse af de saakaldte Auksosporer. Gærsvampene (Fig. 1) og flere andre paa samme Maade voksende Svampearter eller -stadier formere sig ligeledes ved Dannelsen af ny Celler, der ved en ejendommelig »Knopskydning« frembringes af de ældre og løsne sig fra disse, og hos mange Skimmelarter (*Mucor*) kunne Mycelietraadene sønderfalde i talrige Celler, der hver for sig formaa at gendanne Svampen. Alt det, der hos saa overmaade mange Svampearter betegnes ved Konidier, Klamydosporer, Sporidier o. l.,

Fig. 2.

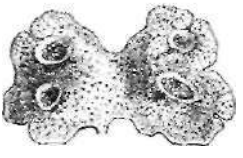

Alm. Levermos (*Marchantia polymorpha*). Et Stykke af Løvet mod Knopkornbeholdere.

er kønløst frembragte Formeringsorganer. Det er for Tiden (1896) sandsynligt, at ligeledes alle hos Paddehatte, Støvbolde, Poresvampe og andre højere Svampe dannede Sporer (Basidiesporer) ere fuldstændig vegetative Formeringsceller. Hos nogle Svampe og især hos mange Alger, navnlig Grøn-

alger (f. Eks. *Vaucheria*, *Cladophora*), dannes der »Sværmsporer«, Zoosporer, idet visse Cellers Kroppe træde ud af deres Hinder og ved Svingtraade formaa i kortere eller længere Tid at sværme om i Vandet, inden de sætte sig fast og spire (se Alger Fig. 6 *a* og *b*). Hos Mosserne er Evnen til vegetativ F. meget betydelig. Ikke nok med, at afskaarne Dele af Forkimen og Stængeler let kunne vokse videre, danne mange Arter særegne, saakaldte Knopceller og Ynglelegemer, de sidste sædvanlig i egne, ejendommelig formede Beholdere (f. Eks. *Marchantia*, *Tetraphis* (Fig. 3), *Mnium androgynum*). Bregnerne, hvoraf mange Arter i det mindste i Danmark kun sjældnere danne Forkim, frembringe Yngleknopper paa Bladstilkene eller paa selve Bladpladen (f. Eks. *Asplenium bulbiferum* og *A. decussatum*), og naar disse have slaaet Rod, falde de af og vokse videre i Jorden. (Om den ejendommelige, vegetative F. fra Forkimen selv, som kaldes Apogami, s. d. samt Apospori).

Fig. 3.

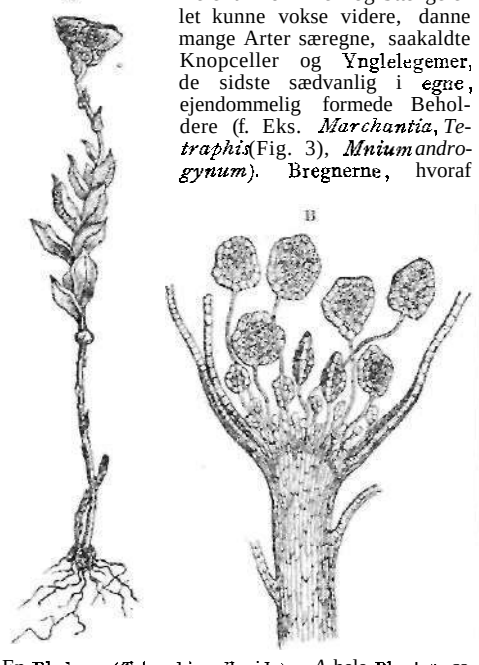

En Bladmos (*Tetraphis pellucida*). *A* hele Planten, ca. 5 Gange forstørr.; øverst det tragtformede Bæger med Knopkorn. *B* Længdesnit gennem Bægeret, stærkere forstørret.

Hos Blomsterplanterne er den vegetative F. altid indskrænket til Dannelsen af ny Knopper. Disse kunne enten danne sig normalt i Bladakslerne, løsnes og slaa Rod i Jorden, eller paa selve Bladene, ved hvis Henvisnen de da blive frigjorte. Eksempler paa det førstnævnte Tilfælde have vi hos *Lilium bulbiferum* og hos løgbærende Tandrod; fremdeles hos Vorterod, hos hvilken der paa den yderste lille Sideknop uddannes en forholdsvis mægtig, stivelsefyldt Ammerod, hvis Reservenæring kommer Knoppen til gode saa længe, indtil den, naar den om Foraaret efter Overvintringen paa Jordens Overflade begynder at spire, har faaet sine Ernæringsrødder ordentlig udviklede. Rundbladet Soldug, Engkarse og *Bryophyllum calycinum* ere Eksempler paa Planter, der danne Knopper paa deres Blade.

Hos Jordbær- og Potentil-Arter samt Vandgrenet Ranunkel se vi den vegative F. iværksat ved lange »Udløbere«, o: Sideskud, der lægge sig hen ad Jorden, slaa Rødder i Spidsen og udvikle der en Endeknop til nyt Individ, som senere frigøres ved Udløberens Bortvisnen (Fig. 4). Flere Vandplanter, f. Eks. Danmark's indenlandske Frøbid og Kræbseklo, de tropiske Pistia og *Eichornia crassipes*, der alle flyde paa rolige Vandes Overflade, formere sig stærkt vegetativt paa fuldstændig lignende Vis. Hos mange Planter, f. Eks. Kartoffel og Jordskok (*Helianthus tuberosus*), dannes underjordiske Udløbere, som i Spidsen svulme op og blive knoldformede og næringsfyldte (Fig. 5). Disse Knolde overvintre og danne om Foraaret overjordiske (Lys-) Skud. Hos Løgvækster fremmes den vegetative F. ved Dannelsen af ny Løg i visse Løgskæls Aksler, og ganske lignende F. træffes hos den kornede Stenbræk og mange Surkløver-Arter. Andemad, der udmærker sig ved sine bladløse, linseformede, yderst simple Skud, formerer sig fortrinsvis ad vegetativ Vej ved simpelt hen at danne ny Sideskud, som løsne sig fra Moderskuddene; den minder herved, *mutatis mutandis*, stærkt om Gærsvampene. En ganske egen, vegetativ F. finde vi hos Ananas-Planten, hvor Toppen af de gennemvoksende, blomstrende Skud efter Frugtmodningen og efter hele Frugtstandens herved stedfindende Opløsning bliver frigjort og slaar Rod. F. af vore dyrkede Planter kan ske ved Frøudsæd, Aflægning, Stikning og Forædling (s. d.). *V. A. P.*

Formēringshus. Bedst er det at have en varmere Afdeling til Fremdrivning af Moderplanterne og til Stiklingbedene og et andet noget køligere til Afhærdning af de rodslaaede Stiklinger. Som Tegningen viser, er det et Sadeltaghus, nedgravet i Jorden for at holde paa Varmen og med Bedene liggende saa nær Glasset som muligt for at skaffe Stiklingerne det mest mulige Lys. Der er dobbelt Gang paa langs gennem Huset, og den af Gangene indesluttede Rabat i Midten er bestemt til Nedgravning af Moderplanterne. Under Forhylderne er der et Rum, i hvilket Varmerørene ligge, og for at give den nødvendige Undervarme

Fig. 4.

Jordbærplante med Udløbere (se Teksten).

til Formeringsbedene er dette Rum ved en Enstensmur adskilt fra Gangene. I denne Mur er der Ventiler hist og her, som lukkes op, naar Varmen

Kig. 5.

Den nederste Del af en Kartoffelplante. Fra de skældannede Blades Hjørner udgaa talrige Udløbere, der alle ende med ny Knolde. Den gamle mørke Knold i Midten.

bliver for stærk i Rummet under Bedene. Bunden i Formeringsbedene er dannet af Skiferplader, der hvile paa Jærnstænger; over Skiferpladerne udbredes et tykt Lag Mos, derpaa lægges renvadsket Sand eller fint Grus til Optagelse af Stiklingerne. Bedet dækkes med Vinduer, for at der kan holdes en ensartet og fugtig Luft omkring Stiklingerne. *L. H.*

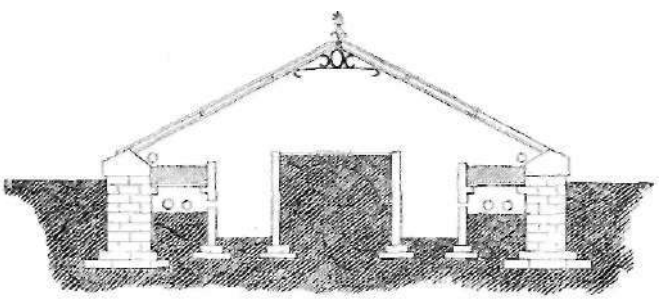

Formeringshus.

Formes, Karl Johann, fremragende tysk Operasanger (Bassist), født 1810 i Muhlheim ved Rhinen, død 1889 som Sanglærer i San Francisco, debuterede 1842 i Koln som Sarastro, var 1843—48 engageret i Wien, hvorfra han maatte flygte paa Grund af sin Deltagelse i Revolutionen. 1852—57 havde F. Ansættelse ved den italienske Opera i London, hvorefter han delte sin Tid mellem Amerika og Europa. Plumketti Flotow's »Martha« og Falstaff i Nicolai's »Lystige Koner i Windsor« ere skrevne for F. I »Ans meinem Kunst- und Buhnenleben« [Köln 1888] har han nedlagt sine Livserindringer. — Hans Broder Theodor F., født 1826 i Mühlheim, død 1874 paa Sindssygeanstalten i Endenich ved Bonn, var en fortræffelig Tenorist; han debuterede 1846 i Ofen, var senere engageret i Wien, Mannheim og Berlin (1851—64) og berejste derefter med sin Broder Amerika. 5. *L.*

Formey, Johann Heinrich Samuel, tysk Skribent, født 31. Maj 1711 i Berlin, død smst. 7. Marts 1797, var Søn af en fransk Reformert, som efter Ophævelsen af det nantiske Edikt var flygtet til Tyskland. F. blev 1731 Præst, 1737 Prof. eloqu. og 1739 Prof. phil. ved det franske Gymnasium i Berlin. Da Akademiet i denne By stiftedes (1744), blev F., der allerede havde gjort sig bekendt som en overvættes frugtbar og alsidig Skribent, straks Medlem af dette, 1748 dets Sekretær og 1788 Direktør for dets filosofiske Klasse. Af F.'s talløse Arbejder kunne vi her kun nævne enkelte: fra 1733 udgav han sammen med to andre »Bibl. germanique« i 25 Bd., senere »Nouv. Bibl. germ.« i andre 25 Bd., endvidere en »Journal littér. d'Allemagne« i 2 Bd., »Mercure et Minerve« [1738], »La belle Wolffienne« (Udtog i Samtaleform af Wolffs Filosofi) i 6 Bd. [1741—53], *Elementa phil. seu Medulla Wolffiana* [1746], »Choix des mém. et abrégé de l'hist. de l'Acad. de Berlin« [4 Bd., 1761], »Anti-Emile« [1762—64] o. s. v. Desuden skrev han over Fysik, Kirkehistorie, 46 Lovtaler over berømte Mænd, en »Encyclopédie portative«« o. a. m. Alle disse Skrifter, — som nu ere af meget ringe Betydning, — kunde naturligvis kun være Hastværksarbejder, Sproget er ofte meget skødesløst, og Stilen lider hyppig af en uklædelig Prædiketone.

F. Y. M.

Formforhold bruges undertiden som Udtryk for en Træstammes Form, idet man ved F. forstaar Træets Højde divideret med Stammens Tykkelse i Brysthøjde; jo større F. er, desto mere jævnfør vil Stammen være; denne Egenskab har særlig Betydning ved Naaletræ, af hvilket der skal tilvirkes Tømmer, skæres Bræder e. l. *C. V. P.*

Formfrugttræer. Herved forstaas Frugttræer, som ere tiltrukne i særlig kunstige Former som Bænkform, vandret Snorform o. s. v., hvortil anvendes Pære og Æble. Det koster selvfølgelig meget Arbejde at tvinge et Træ ind i saa unaturlige Former, og da den Ulejlighed, F. give, langtfra opvejes af de Fordele, de frembyde, er det kun sjælden, at disse Former nutildags bringes i Anvendelse. *L. H.*

Formia, Oldtidens *Formiae*, By i Syditalien, Provins Caserta, ligger 7 Km. N. 0. f. Gaeta ved Havet og kaldtes derfor tidligere Mola di Gaeta. (1881) 8,600 Indb. Den besøges meget af Turister, der foretrække den for den indelukkede Fæstning Gaeta, særlig da man herfra har en herlig Udsigt over Gaeta-Bugten med Ischia i

det fjerne. Paa Højene i Omegnen vokser en Vin, som Horats sammenlignede med Falerner. De gamle Romere yndede at have deres Sommerboliger her, mest besøgte ere Ruinerne af Cicero's Villa. *C. A.*

Formiäter d. s. s. myresure Salte, se Myresyre.

Formĭca se Myrer.

Fórmica, Navnet paa flere Smaaøer ved Italien's Kyster, den vigtigste er F. di Grosseto i det toskanske Hav V. f. Monte Christo; den besøges en Del af Fiskere. *C. A.*

Formicatĭo (lat.), Myrekryben, en Abnormitet af Hudfølelsen, hvorved opstaar en Fornemmelse, som om der under Huden fandtes krybende, levende Væsener. F. forekommer ved forskellige Lidelser af Nervesystemet. *A. F.*

Formicĭdae se Myrer.

Formidăbel (lat.), gruopvækkende, frygtelig stor.

Formiddagsvagt (Søudtryk), Tiden fra Kl. 8 Formiddag til Kl. 12 Middag. Den er atter inddelt i 8 Glas å $^1/_2$ Time. 3. Glas paa F. vil altsaa sige Kl. $9^1/_2$. *C. L. W.*

Formindskelsesglas kalder man undertiden en konkav Linse, fordi Genstandene sete gennem den vise sig formindskede. Se Linse. *K. S. K.*

Formindskelsesord se Diminutiv.

Formindsket kaldes et Interval (s. d.), der er en kromatisk Halvtone mindre end de smaa eller rene Intervaller. *S. L.*

Forminx (græ.: φόρμιγξ), en af de ældste Former for den gamle græske Lyra eller Kithara; den omtales bl. a. hos Homer som det for Apollon særegne Strengeinstrument. F. bestod af en Skildpaddeskal, over hvilken der var udspændt en Hud; fra denne Resonansbund udgik to Arme, de saakaldte Horn, forbundne ved en Tværstang; denne var forsynet med Skruer, om hvilke Strengene, i et Antal af 4—15, der vare fastgjorte paa Resonansbunden, vare viklede. Strengene ansloges enten med Fingrene eller med et Plektron af Ben eller Elfenben. *S. L.*

Form ion, athenisk Admiral, der 429 f. Chr. i to Søslag besejrede overlegne peloponnesiske Flaader i Farvandet omkring Naupaktos. *K. H.*

Formiæ se Formia.

Formkasse, Kasse af Jærn eller sjældnere Træ, som bruges ved Sandformning (se Formning). F. bestaar som Regel mindst af to Dele, en Underkasse og en Overkasse, der sættes oven paa den førstnævnte; desuden kan F. være delt i lodret Retning. De enkelte Dele maa kunne samles nøjagtig ved Tapper, der gaa gennem Ører, eller paa anden Maade, som tillige tillader en nem og hastig Adskillelse. Ofte ere F. firkantede; de mangle Bund og Laag; for at holde paa Sandet have de parallelle Mellemvægge og ved Sammenstødsfladerne Sandlister; større F. have udvendige Tapper for at kunne bevæges ved Tove eller Kæder, som anbringes i Kranen. Støbejærns-F. ere de tungeste og varigste, Smedejærns-F. ere lettere, men ikke saa varige, Træ-F., de letteste og forgængeligste, anvendes meget i Amerika, ere nærmest paa rette Sted ved en Formning af store Modeller, som kun skulle bruges en enkelt Gang, og hvor altsaa en Jærnkasse vilde blive baade for tung og for dyr. Ved meget store F. anvendes Træstykker til at afstive Mellemvæggene; man maa sørge for, at der overalt bliver mindst 20—30 Mm. '5 Afstand til det flydende Metal. *F. W.*

Formkul d. s. s. jordagtige Brunkul (s. d.).

Formler, fedt Ler i Modsætning til Formmasse (s. d.), det magre Ler, anvendes kun med stærk Tilsætning, da det ellers dels vilde revne ved Tørringen, dels ikke vilde blive porøst nok ved denne, som gaar over til en svag Brænding, og altsaa ikke vilde kunne lade de ved Støbningen udviklede Luftarter gaa igennem sig. Tilsætningen er Hestemøg, Hakkelse, Tørvesmuld, malet Garvebark, Fæhaar og Komøg; det sidste er bedst, men dyrest, og Hestemøg er det almindeligste, det er til Stede som 60—80 p. Ct. af Rumfanget; der tilsættes saa meget Vand, at det bliver en lind Dej, der paaføres Modellen i tynde Lag; det ene maa være tørt, før det næste paaføres. *F. W.*

Formlære se Grammatik.

Formlære, Planternes, se Morfologi, Planternes.

Formmaskine anvendes for at gøre Formningen hurtigere og sikrere og finder derfor Anvendelse ved Massefremstilling og ved Formning af vanskeligere Genstande. F.'s Konstruktion retter sig efter dens Opgave. Ved Patentformning (se Formning) med Maskine kastes Formsandet i Formkassen oftest med en Skovl, og Maskinen giver det en passende Sammentrykning; der opnaas ved denne Formning stor Hastighed; andre F. bestaa af et Bord, i hvis Midte Modellen er anbragt: der formes paa sædvanlig Maade med Sand over den, og derefter skilles Formen fra Modellen ved, at disse skrues ned under Bordets Overflade ved tn egen Mekanisme; endvidere har man ogsaa F. til store Tandhjul; med en Skabelon, som kan dreje sig om en lodret Stamme, danner man først en cirkulær Fordybning i det paa Gulvet udbredte Sand, derefter forsyner man Stammen med en vandret Arm, i hvis fri Ende man anbringer en Stang, som kan bevæges op og ned og nederst har Modellen til et Par Tænder; ved Nedgangen trykkes Tandformen ned i Sandet, efter Opgangen drejes den vandrette Arm et bestemt Stykke i vandret Retning; idet Stangen gaar ned, frembringes de næste Tænder o. s. fr.; de to Bevægelser: op og ned, og rundt, udføres henholdsvis ved at virke i den ene eller den anden Retning paa et Haandhjul, og ved at dreje paa et Haandsving. *F. W.*

Formmasse, fedt Sand, tørt Sand, indeholder mere Ler end Formsand (s. d.), er modsat dette kun undtagelsesvis et Naturprodukt og adskiller sig fra dette i Brugen navnlig derved, at det altid efter Formningen maa tørres, stærkere i samme Grad, som det er lerholdigt, for at blive porøst. F. anvendes navnlig til »Kerner«, der nedlægges i Sandformen i de Fordybninger, som ere frembragte af Modellens Anvisere. F. kaldes i Støberiet simpelt hen Masse (Mas). *F. W.*

Formning kaldes ikke Tildannelse af en Form (s. d.) i Alm., men Tildannelsen af den plastiske Form, i hvilke Metaller, først og fremmest da Støbejærn, skulle støbes. Efter Formmaterialets forskellige Natur skelnes mellem Sandformning, Masseformning og Lerformning, men baade Formsandet, Formmassen og Formleret (s. d.) maa være tilstrækkelig plastiske til at give en Form, som leverer skarpe Aftryk, være usmeltelige ved i Støbetemperaturen og uden kemisk Indvirkning

paa Metallet, endelig faste nok til at modstaa dettes Tryk, men dog porøse nok til at lade Luft og Gasarter, som udvikle sig under Støbningen, gaa igennem sig. Formmaterialet renses for fremmede Indblandinger (Sten, Rødder o. s. v.), tørres, males ofte paa Stenmøllen (s. d.), sigtes og blandes derpaa ofte med Kul eller Kokes, som er pulveriseret i roterende Tønder med Kugler. I de fleste Tilfælde formes over en Model, ved Lerformning navnlig anvendes dog ogsaa Skabeloner. Modellen kan være forloren (s. d.), altsaa af plastisk Materiale, navnlig hvor kun een Genstand af samme Art skal fremstilles; ønskes flere, er Træmodellen paa sin Plads, og ved Masseproduktion navnlig af Smaating anvendes Modeller af Metal (Støbejærn, Messing eller Bronze). Ved Modellerne maa tages Hensyn til, at Støbegodset svinder ved Afkølingen, de udføres derfor efter Svindmaalestokken, hvor I M. svarer til 1,0104 M. paa Normalmaalestokken ved Jærnstøbning.

Træmodeller udføres af tørt Træ og samles paa Kryds og tværs for ej at kaste sig. De færdige Modeller ferniseres for bedre at bevares og bedre at slippe Formen. Modellen maa ikke alene ikke være underskaaren, men for at kunne slippe Formen, naar den skal løftes op af denne, endog hælde 1/36 — Slippet — mod Formens Overflade; kun naar Formmaskine (s. d.) bruges, kan Slippet undværes, og Fladerne paa Modellen staa under 90° med Formens Overflade. Modellerne ere ikke alene af dette Hensyn, men ogsaa for at faa lettere F. delte i flere Dele, som ved Tapper holdes i rigtig indbyrdes Stilling. Ufuldstændige Modeller, f. Eks. til store Tandhjul, anvendes af Hensyn til større Lethed og Billighed, hvor Støbestykket kan tænkes at være en Gentagelse af den samme Del; herpaa er Maskinformning (se Formmaskine) ofte baseret. Ufuldstændige Modeller danne Overgangen til Skabeloner, som frembringe Formen ved at trækkes hen over Formmaterialet eller drejes rundt i dette. Modellerne til Kernerne ere ofte tvedelte og kaldes paa Grund af deres Form Kernekasser. Undtagelsesvis anvendes Modeller pusserede i Voks eller støbte af Stearin, som bringes til at forsvinde, naar Formen tørres, idet de smelte bort; saaledes Modellerne til Delfinerne paa Metalkanonerne. De plastiske Former kunne kun undtagelsesvis staa ene, de maa styrkes, hvilket kaldes armeres. Ved F. i Sand og Masse anvendes en ydre Armering ved Formkasser (s. d.), ved F. i Ler en indre Armering af Skinner og Baand af Jærn. Ved F. i Sand henlægges først et Formbræt (s. d.) paa Gulvet, som er opfyldt med Formsand, Undermodellen med sin Skilleflade lægges paa Brættet, Under kassen stilles udenom, med Skovl eller Hænder fyldes fugtig, sigtet Sand om Modellen, og det stoppes passende fast med Stødere; naar Underkassen er fuld, stryges den af med en Retskede af Træ, et Formbræt lægges ovenpaa, og Kassen vendes mellem begge Bræder; det Formbræt, som nu er øverst, aftages, Underformens Skilleflade pudres med tørt Sand eller Teglstensmel, Modellens Skilleflade pustes ren med en lille Spidsbælg, Overmodel og Overkasse sættes paa, der fyldes Sand paa og stampes mindre fast end i Underformen; med Luftpinden, en lang Naal, stikkes Vindpiber, Fyldhuller frembringes ved, at der stikkes koniske Stokke ned til Modellen eller, naar flere Modeller formes i samme Kasse, til Skillefladen. Stokkene trækkes op, Overformen stryges af, løftes op fra Underformen, vendes og stilles ved Siden af denne, Modelstykkerne udtages hver af sin Halvdel. Formdelene eftergaas, Indløb skæres fra Fyldehullet, naar flere Dele skulle støbes i samme Kasse fra samme Fyldehul, Formstifter (s. d.) indstikkes, hvor det behøves. Endelig pudres Formen med en Pose, der indeholder Trækulstøv, og Kernerne indsættes paa Anvisernes Pladser. Kernerne bestaa ofte af et Jærnrør omvundet med Halmbaand og beklædt med Formmasse eller Ler; de ere tørrede i egen Ovn. Ved Patentformning sidde de to Modeldele hver paa sin Side af Formbrættet, dette sidder mellem begge Kasser, indtil Modellen fjernes; man former først i den ene Kasse, vender, former i den anden Kasse, tager den fra og tager Formbrættet fra den første Kasse.

Masseformning foregaar omtrent som Sandformning, men Formen maa tørres før Støbningen.

Lerformning foregaar ofte med Skabelon eller falsk Model, og for ikke at gøre Arbejdet for besværligt opfører man ved større Genstande først et Skelet af Murværk; man maa sørge for Armering, Leret paaføres kun i tynde Lag ad Gangen, som tørres, før det følgende paaføres; naar Formen er færdig og skilt fra Modellen, underkastes den en stærk Tørring; da den ofte er for stor til at bringes til Tørreovnen, tørres den paa Stedet, og for at Metallet ved Støbningen bekvemt kan føres til den, opføres den i Damgruben (se Formeri).

Statuer formes enten stykkevis i Sand eller hele i Ler, idet der først over Kunstnerens Gipsmodel lægges mange smaa Stykker af magert Ler, isolerede fra hverandre ved Lykopodium, og naar de ere tørre, større Stykker af federe Ler paa dem; disse Stykker faa Gipsbelægning med indstøbte Ankere og passe med Laase i hverandre. Naar alt er færdigt, skilles Formen, idet først den ydre Kappe aftages og Luftkanaler skæres, hvor den støder til den indre Kappe; derefter aftages denne, den beklædes med et Lag Ler af Figurens Tykkelse, det hele samles om et Jærnskelet, og om dette støbes Kernen af Gips og Teglstensmel med Hestemøg eller Fæhaar; efter Kernens Størkning tages Kappeformen af, Tykkelsen bankes af den indre Kappe, Formen gaas efter, tørres og sættes sammen, idet der sørges for Fyldehuller og Vindpiber. *F. W.*

Formodning (jur.) se Bevisbyrde.

Formol se Formaldehyd.

Formonitril d. s. s. Blaasyre og Cyanbrinte.

Formōsa, japanesisk 0 0. f. Kina, adskilt fra Fastlandet ved F.-Strædet. F.'s sydligste Punkt ligger paa 21° 53' 30" n. Br. og det nordligste paa 25° 19' ri. Br. ɔ; en Længde af ca. 378 Km. Vestkysten berøres næsten af den 120. østlige Meridian, og Bredden er ca. 125 Km. F.'s Areal er ca. 38,803 □Km. eller efter anden Opgivelse 34,550 • Km. o: omtrent saa stort som Danmark. — F. bestaar overvejende af gamle Dannelser, mod Øst af Granit og Porfyr og i det indre af siluriske og devoniske Stenarter og mod Vest af tertiære Lag. Syd paa findes dog udstrakte Koral-

dannelser, afbrudte af Tuflag. Vulkanske Fremtoninger ere hyppige, saasom Solfatarer og varme, svovlholdige Kilder, og Jordskælv indtræffe ofte. Midt igennem Øen strækker der sig fra Nord til Syd en Bjærgkæde, som danner Vandskel mellem Floderne mod Øst og Vest, og hvis Skraaninger udgøre største Delen af F.'s Areal. Bjærgene kulminere i Mount Morrison, 3,917 M. Vestkysten er mere stejl og indskaaren end Østsiden og byder derfor Sejladsen de bedste Betingelser. — Klimaet er tropisk Øklima i de lavere Egne; Regnmængden er betydelig og skyldes især Vinterens nordvestlige Vinde, medens Sommerens sydvestlige Luftstrømninger ere mindre fugtige. — Floderne løbe fra Bjærgkammen enten mod Vest eller Øst, men paa Grund af F.'s ringe Bredde blive de kun korte; derimod have de et stærkt Fald og derfor et rivende Løb, saa de ikke kunne faa Betydning for Sejladsen. — Planteverdenen er tropisk, Kystfloraen minder mest om Siam's, medens de højere Egnes mere ligner Kina's Vegetation. Blandt Kulturplanterne stamme mange fra Kina. Skovene ere rige paa nyttige Træsorter. — Dyreverdenen er ligeledes tropisk med indiske og sydkinesiske Former. Af Pattedyr forekomme 31 Arter, af hvilke 11 ere særegne for F. Blandt de indiske Arter kan fremhæves en Abe, *Inuus speciosus*. Fuglene ere repræsenterede med 144 Arter, hvoraf 34 ere særegne, om end i nær Slægt med Fastlandets Arter. — Beboerne bestaa dels af de med Malajerne beslægtede Urbeboere, dels af Kinesere. Urbeboerne ere af Kineserne trængte op i Bjærgene eller over paa Østkysten og aftage stadig i Antal i Kampen med den overlegne kinesiske Kultur. De bestaa af flere Stammer; nogle tale Kinesisk og have antaget kinesiske Sæder og Dragter og kaldes *Pepo-Hoans*. Kineserne begyndte sandsynligvis allerede i 15. Aarh. at indvandre; og fra 17. Aarh. er Indvandringen bleven stærk. I alt bebos F. af 3 Mill. Mennesker. — F.'s vigtigste Produkter ere Sydfrugter, Hamp, Kul, Nøddetræ, Petroleum, Ris, Salt, Svovl, Sesam, Tobak, Te (1889 $7^1/_2$ Mill. Kg.) og Sukker ($32_{,64}$ Mill. Kg.). Samfærdselsmidlerne ere endnu kun tarvelige. Der findes to Jærnbaner og 367 Km. Telegraflinje. Skibsfarten er dog vokset betydelig i de senere Aar, især dominere engelske Skibe, men desuden sejle mange kinesiske Djunker paa F.

Tidligere hørte F. til Provinsen Fukian, men blev 1885 en egen Provins, Taiwan, indtil den 1895 overgik til Japan. Kineserne satte sig allerede i Slutn. af 15. Aarh. i Besiddelse af F. I 17. Aarh. grundede Hollænderne flere Forter paa F., men bleve igen fordrevne af Kineserne 1662. Og nu aabnedes Hovedstaden Taiwan's Havn og senere Takao, Tamsui og Kelung. Handelen udviklede sig kun langsomt, men beskæftigede dog 1877 284 Skibe. Dette Opsving skyldtes den japanesiske Ekspedition til F. 1874. Men allerede samme Aar maatte Japan paa Kina's Forestilling trække sine Tropper tilbage og anerkende Kina's Overhøjhed, medens dette maatte betale Japan en Pengesum og love at holde F.'s Indbyggere i Ave. Kineserne kunde dog ikke bringe de indre Stammer til Ro. 1884 satte Franskmændene sig fast paa F.'s Nordspids for at udøve Tryk paa Kina ved at beslaglægge F.'s Kulgruber; men senere rømmede de Øen. Efter Freden mellem Kina og Japan 1895 blev F. afstaaet til det sidste Land, som dog i lang Tid maatte bekæmpe et Oprør, og som nu (1896) efter Rolighedens Oprettelse bestræber sig for at ophjælpe F.'s Kultur. (Litt.: Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, Bd. **VII).** *V. R.*

Formosa, et Territorium (*Gobernacione*) i den argentinske Republik, omfattende Chaco Central's lidet udforskede Sletter og grænsende til Floderne Pilcomayo og Vermejo, Staten Paraguay og Provinsen Salta. Størrelse 115,671 □ Km. med (1890) 5,000 Indb., spredte i smaa Agerbrugskolonier, som oftest beliggende ved Floderne. Administrationscentret F. paa Paraguay-Flodens højre Bred har ca. 1,000 Indb., Toldstation og Skole. Det fjerntliggende Territoriums store naturlige Rigdomskilder ere endnu saa godt som ubenyttede. Dets uhyre Skove indeholde en Mængde nyttige Træarter, og dets humusrige Jord egner sig fortræffelig til Agerbrug. *B.-P.*

Formōsa (By) se Kahul.

Formōsa-Bugt, Bugt i Brasilien, Stat Parahyba, mellem Kap Sibahuma i Nord og Kap Bacopary i Syd. *C. A.*

Formōsa-Strædet er Vandløbet V. f. Formosa, imellem denne og en Gruppe Smaaøer, Pescadores-Øerne. *V. S.*

Formōso, Forbjærg paa Kysten af Øvreguinea (Vestafrika), det længst ud i Havet fremspringende Punkt af Niger-Deltaet, paa en 0 mellem Mundingerne af Nun og Brasz. Det adskiller Benin-Bugten fra Biafra-Bugten. *C. A.*

Formōsus, Pave 891—896. Som Kardinalbiskop af Porto blev han 866 sendt som Missionær til Bulgarien og blev i det hele brugt meget af Paverne Nikolaus I og Hadrian II, men 876 afsatte og bandlyste Pave Johannes VIII ham, fordi han var en Tilhænger af det tyske Parti. 882 indsatte Pave Marinus II ham igen i Embedet, og 891 blev han selv Pave. Straks maatte han meget imod sin Vilje slutte sig til den af hans Forgænger til Kejser kronede Hertug Guido af Spoleto, men Forholdet mellem dem blev snart spændt. Guido opstillede en Modpave, og F. kaldte den tyske Konge Arnulf til Hjælp og kronede ham til Kejser. F. døde 4. Apr. 896. Hans næstnærmeste Efterfølger, Stefan VI, en Tilhænger af Guido, lod hans Lig tage op af Graven, hvori det havde ligget i 8 Maaneder, og lod det dømme til Døden af »Rædselssynoden«, slæbe gennem Gaderne og kaste ud i Tiberen. Senere blev Liget fisket op og bisat i St. Peter. *L. M.*

Formpunkt kaldes det Sted paa en Træstamme, hvor Tværmaalet er en bestemt Brøkdel, f. Eks. 0,5, af Tværmaalet i Brysthøjde; F.'s Afstand fra Jorden giver da Oplysning om Stammens Form. For at kunne bestemme F. paa staaende Træer har man indrettet en Formpunktmaaler d: en Klup, som kan indstilles fast, paa Enden af en inddelt Stang, i hvis nederste Ende der kan indskydes en anden inddelt Stang o. s. v.; Hensigten er at bestemme Formtal (s. d.) uden at fælde Træer. *C. V. P.*

Formsand ell. Støbesand, magert Sand, bestaar af ca. 90 p. Ct. Kvartskorn og ca. 7 p. Ct. Ler; jo finere Kornene ere, des glattere bliver i Støbegodset, Størrelsen varierer fra $0_{,04}$—$0_{,1}$ Mm. Kornene maa være ens store og skarpkantede. Jo mere Ler der er i Sandet, des bedre »binderi

det, men des mindre porøst er dtt. For at forhindre Sandet fra at sintre sammen blandes det op med malet Kul, navnlig Stenkul. F. anvendes som Regel i fugtig Tilstand; ved at tilsætte forskellige Vædsker, saasom Saltvand, Sukkervand, surt 01, Ølbærme o. I., kan selv meget magert Sand gøres bindende, og Formen endog ofte taale at tørres uden at falde sammen. *F. TV.*

Formskærerkunst er Kunsten i Trætavler at udskære ophøjede Mønstere, bestemte til farvede Aftryk paa Katun og andre Tøjer samt paa Papirstoffer, Voksdug o. a. Den er nær beslægtet med Træskærerkunsten, der arbejder for Bogtrykkerpressen, og er Oprindelsen til denne; Fremgangsmaaden bestaar i at udskære de Dele af en paa Træet overført Tegning, der ikke skulle aftrykkes; F. har dog kun med grovere Tegninger at gøre og benytter forskellige Stemmejærn af samme Art som de, der benyttes af Træbilledhuggeren. *A. Ls.*

Formskønhed. Det er et gammelt Spørgsmaal, om det skønnes Væsen ligger i Formen eller i Indholdet eller i en lykkelig Forbindelse af begge. Man har søgt det skønne i Ideen, i et eller andet sublimt, ideelt, aandeligt, værdifuldt Indhold af Tanker og Følelser (Indholdsæstetikken), og man har søgt det i visse urbehagende Forhold, som Orden, Regelmæssighed, Enhed i Mangfoldighed, Symmetri, Proportion, Harmoni o. s. v. Disse Anskuelser have kæmpet med hinanden gennem Æstetikkens Historie, men Indholdsæstetikken har haft Overtaget, indtil den, efter at have faaet sit fyldigste Udtryk i Hegel, mødte en kraftig Reaktion i den Herbart'ske Formæstetik. Herbartianerne vise hen til den Kendsgerning, at vi i visse simple Maal-, Form- og Farveforhold (simple Rumsfigurer og Linieforhold, Toneforhold og Rytmer, behagelige Farvesammenstillinger) faktisk have noget almengyldigt skønt, i hvilket der ikke synes at kunne være Tale om et værdifuldt Indhold, der her blev sanseliggjort. En antik Gudeskikkelse udtrykker vel en Idé, men den simple Farveakkord rødt-blaat-gult eller simple Rumsfigurer som en Cirkel, en Trekant synes vanskelig at kunne føres tilbage til et saadant Indhold. Her rejste sig Vanskeligheder for Indholdsæstetikken, som kun slet søgtes løste ved en vidtgaaende Anvendelse af Symbolik. En nøjere psykologisk Analyse vil dog komme til det Resultat, at vi overalt, hvor vi møde en tilsyneladende ren F., i Virkeligheden tyde disse Formforhold som Udtryk for et Livsindhold. Tage vi saaledes Symmetri, et Urelement i al Rumsskønhed, saa fremtræder fra Formens Side det behagende i den anskuelig givne Enhed i Mangfoldighed (med dertil svarende Følelsetone af Lethed, Klarhed, Orden), og nærmere set behager den os ved at vække og tilfredsstille en Forventning o: ved en følelsesbetonet harmonisk Forestillingsvirksomhed. Men Formen alene udtømmer ikke Behaget: det reale Indhold er en Erindring af vor Indlevelse i Tyngdens Forhold med dertil svarende Livsværdi, hvorved Linieforholdene blive Symboler, Tegn paa vort personlige Vel og Ve. Linien forstaas kun ved Bevægelse, Bevægelsen som Udtryk for Kraft (gennem Viljen), Ligemaal bliver da Udtryk for Ligevægt, lige Kraft, og Ligekraft er atter Udtryk for harmonisk Kraftspænding. Ved Anskuelsen af Symmetri have vi da den behagelige Følelse af Tryghed, velgørende Fasthed, af, aandelig talt, at staa lige paa vore Ben. Og Formsiden er ikke noget nyt ved Siden af Indholdssiden, men det sanselig-naturlige Udtryk for denne. Betragte vi altsaa det skønne fra dette Synspunkt af Form og Indhold, bliver Resultatet: det skønne er altid Billede, har Anskuelsen i til Form; det sanselig-anskuelige Billede med dets iboende Forhold: Enhed i Mangfoldighed, Regelmæssighed, Symmetri og Proportion, harmoniske Farve-, Rumsforms-, Tone- og Rytmeforhold ere det, vi kalde Formen. Indholdet er Livet, Sjælen, Aanden, Følelsesindholdet, det livsværdifulde, der har sit anskuelige Udtryk i disse Former, som Sjælen spejler sig i Ansigtet. Det skønne er denne Syntese af Indhold og Form, i hvilken Indholdet har fundet sit ejendommelige fyldige Udtryk, har vundet »Skikkelse«.

Ikke desto mindre kan der dog med Rette tales om noget ensidig formskønt. Hver af de to Elementer, Indhold og Form, kunne fremhæves mere eller mindre ensidig, og der opstaar derved forskellige Kunstrelninger. Tegner siger: det dunkelt sagte er det dunkelt tænkte. Men vi vide dog, at en dyb og sjælfuld Tanke kan kæmpe med Formen, Udtrykket, og at der omvendt gives meget løst, men vel formet Ordbram. Saaledes ogsaa i Kunsten. Digteren og Kunstneren finde først efterhaanden de Formelementer, der svare til et bestemt sjæl- og aandfuldt Indhold: i Begyndelsen maa Formen indskrænkes til de Udtrykselementer, der staa i nøjeste Forbindelse med Indholdet, og vi maa ligesom ane Indholdet, der endnu ikke har fundet sit plastiske Udtryk; vi have da det aandigt-skønne. Men efterhaanden findes alle rette Formelementer; dette Fund bliver Samfundets Eje, og ved Vanen faa Elementerne en vis selvstændig Udformning, Formen faar en vis Selvstændighed, vi kunne nu næsten alle skrive formelt fejlfri Vers; og den Fristelse ligger da nær, i en Epigonernes Tid uden noget ejendommeligt nyt formkrævende Indhold, ensidig at gaa op i Formen og udpensle denne til den højeste ydre Fuldkommenhed. Vi staa da ved det ensidigt formskønne; Formen er her, men den unge, friske Sjæl er her ikke; Formen ligesom lever paa Minderne af en Sjæl, der er gaaet bort, og Kunsten sejler »med et Lig i Lasten«. *Cl. TV.*

Formsnit kaldes de ældste, særlig tyske Træsnit, fra 15. Aarh., paa hvilke blot Konturer og de stærkeste Skygger findes angivne. *A. Ls.*

Fornisten ere særlig formede og forskellig profilerede Mursten, der benyttes til Forsiringen af Sokler, Saalbænke, Gesimser, Dør- og Vinduesindfatninger m. m. *J. F.*

Formstift, lang og tynd Jærnstift med et lille Hoved, som ved Formning (s. d.) i Sand stikkes ned i Formen ved skarpe Kanter for at forhindre dem fra at falde ned. *F. TV.*

Formtal kaldes i Skovbruget det Tal, almindeligvis en ægte Brøk, med hvilket man skal multiplicere Produktet af Træets Højde og Tværsnit for at finde Rumindholdet af hele Træet eller af dets Stamme alene; F. afhænger altsaa af, hvor man maaler Træets Tværsnit, og derfor er man bleven nogenlunde enig om en bestemt Maalehøjde over Jorden: Brysthøjde, 1,3 M., 5 Fod eller en bestemt Brøkdel (f. Eks. $^1/_{20}$) af Træets Højde;

det sidste medfører nogle teoretiske Fordele, men lader sig kun praktisere ved enkelte Træers Maaling, ikke i Bevoksninger. — Man har forskellige Slags F.: Det uægte F. gældende for hele Træet eller hele Stammen og svarende til en konstant Maalehøjde, hvorimod det ægte F. svarer til Maaling af Tværsnittet i en Brøkdel af Træets Højde; det absolutte F. svarer vel til en konstant Maalehøjde, men gælder kun for Stammen over Maalestedet, hvorfor man til det maa føje Stubformtallet gældende for Stammestykket under Maalestedet og en Grenemassekvotient som Udtryk for Rumfanget af den Vedmasse, Træets Grene indeholde.

Til Brug ved Bestemmelsen af en Bevoksnings Vedmasse findes F. almindeligvis ved, at man fælder nogle Prøvetræer, maaler deres Stamme omhyggelig samt vejer Grenene; har man saadanne Maalinger fra et Antal Bevoksninger af samme Træart, men af forskellig Alder, kan man udjævne den hele Række enten grafisk eller ved Hjælp af en Formel og derefter bruge Tallene ved alle Maalinger af den paagældende Træart paa Distriktet. Denne Bestemmelse lider dog under, at F. kan svinge stærkt fra Træ til Træ i samme Bevoksning, og at man som Regel ikke kan fælde mange Prøvetræer. Man er derfor undertiden gaaet andre Veje: Paa et bestemt, lille Areal ($0{,}2$—$0{,}6$ Hekt.) maaler man alle Træers Tværsnit, hvorefter de fældes og opsættes i Favne og Bunker, hvis Indhold af fast Vedmasse man kender; den samlede Sum af Tværsnittene divideret ind i den samlede Vedmasse giver da den saakaldte Cylinderhøjde (= Formtal × Højde), som derefter bruges ved Udregning af Vedmassen i andre Bevoksninger, hvor man har maalt Træernes Tværsnit. Denne Bestemmelse er ret god, men gælder kun for det enkelte Alderstrin og medfører desuden skadelige Aabninger i Skoven. I Stedet for F. kan man ogsaa bruge Diameterforholdet, d. e. Forholdet mellem Stammens Tykkelse ved Maalestedet og i del halve af Højden oven over Maalestedet; Bestemmelsen af dette Forhold er saa simpel, at den kan udføres paa et stort Antal af de Træer, som hvert Aar fældes ved Udhugning og Hovedskovning; man kan saaledes i Løbet af faa Aar faa et paalideligt Middeltal for omtrent enhver Afdeling i Skoven. *C. V. P.*

Formue. Ved F. forstaas den Sum af Værdier, som en Person, en Stiftelse, Staten o. s. v. til en vis given Tid er i Besiddelse af. Ved Værdier forstaas herved atter alle saadanne Goder, der have Salgs- o: Pengeværdi, og ved hvis Ombytning mod andre det staar i den paagældendes F. at skaffe sig sine Livsfornødenheders Tilfredsstillelse. Uden for Formueværdierne og altsaa ikke tællende med til vedkommendes F. falde derimod alle saadanne Goder, der ikke have Pengeværdi, enten fordi de som tilfredsstillende en rent individuel Interesse kun have saakaldet Affektionsværdi, eller fordi de som Lyset og Luften (Retslærens saakaldte *res communes*) ere alle tilgængelige og derfor normalt haves for intet. Ej heller kan den Kapital, en Person besidder i sin Arbejdsevne, trods dens eminente Betydning for Personens økonomiske Ve og Vel, regnes med til hans eller til andres F. i nationaløkonomisk eller retlig Forstand, da retlig ingen kan afhænde hele sin udelte Arbejdskraft som saadan for bestandig til andre — den moderne Samfundslære anerkender jo ikke Slaveri som Institution. Derimod kan der vel i snævrere eller videre Omfang erhverves Krav paa bestemte Arbejdsydelser fra andres Side, og saadanne Krav tælle derfor med i den berettigedes F. og trækkes fra i den forpligtedes. *K. B.*

Formueafstaaelse d. s. s. Cessio bonorum.

Formuefællig, et mellem to eller flere Personer bestaaende Fællesskab i Formuerettigheder og -forpligtelser. Et saadant F. finder navnlig Sted mellem Ægtefæller i flere Lande, hvis familieretlige Ordning alene eller væsentligst bygger paa germansk eller nordisk Ret, saaledes i de 3 nordiske Riger samt i Holland, Frankrig og til Dels i Tyskland. Skarpest og mest konsekvent gennemført er maaske F. i Danmark. Det historiske Udgangspunkt var dog her oprindelig Særejet, idet F. kun indtraadte mellem Ægtefællerne, naar det var særlig aftalt; men efterhaanden udvidedes Fællesskabets Rammer, saa at i Tiden henimod Christian V's D. L. kun Jord paa Landet, der var købt før Ægteskabet eller arvet, endnu var i Særeje. Ved Christian V's D. L. toges Skridtet helt ud, og den Formueordning sloges fast, som endnu i Hovedsagen er den gældende Ret i Danmark. Herefter ere Hovedreglerne disse lo, at alle Ægtefællernes Formuerettigheder ved Ægteskabets Indgaaelse smelte sammen til et fælles Bo, og at al af begge Ægtefæller gyldig stiftet Gæld hviler paa dette Bo. Al Raadighed over dette tilkommer imidlertid normalt alene Manden, og han behøver i intet Tilfælde Hustruens Samtykke til i levende Live at træffe hvilke Dispositioner som helst over den fælles Formue — ene med Undtagelse af, at han ikke uden hendes Samtykke kan fledføre sig o: overdrage alle sine Midler til en anden mod at blive forsørget af denne, jfr. D. L. 5—1—10. Til Gengæld er han pligtig til at forsørge Hustruen, overtager ved Ægteskabets Indgaaelse al Hustruens før Ægteskabet stiftede Gæld og hæfter personlig, altsaa ogsaa efter Ægteskabets Ophør, fuldt ud for den paa Fællesboets Vegne stiftede Gæld. Hustruen, der i øvrigt, naar hun har særegne Indtægter, nu efter Fattiglov 9. Apr. 1891 §§ 12 og 13 ogsaa kan blive tilpligtet at forsørge Manden, naar han falder det offentlige til Byrde, bliver ved Ægteskabet formueretlig umyndig, kan derfor kun binde sig ved Retshandler om personligt Arbejde, men ikke forpligte Fællesboet, undtagen naar Manden er forsvunden, eller Retshandelen efter D. L. 5—1—13 er indgaaet med Mandens Vidende og Vilje — jfr. at hun fæster et Tyende — eller til fælles Nytte og uomgængelig Fornødenhed, f. Eks. naar Manden indlægges paa Hospitalet. Paa den anden Side hæfter hun ikke for den af Manden paa Fællesboets Vegne stiftede Gæld og maa derfor vel efter Omstændighederne finde sig i, at hele hendes Andel i Fællesboet eventuelt tages med til Dækning af Mandens Gæld, men ud over dette er hun angerløs. Nogen Ret til at skride ind mod Mandens slette Styrelse af Boet har hun derimod ikke uden for det Tilfælde, at Manden kan gøres umyndig.

Et Hul i al denne logiske Konsekvens er der imidlertid slaaet i 2 Retninger. Dels nemlig ved L. af 7. Maj 1880, der hjemler en Undtagelse fra

Hustruens Uraadighed og Mandens Raadighed over Fællesboet, idet alene Hustruen er berettiget til at raade over, hvad hun erhverver ved selvstændig Virksomhed eller bevislig har anskaffet for sligt Selverhverv. Dels og navnlig er Konsekvensen brudt ved Udviklingen af Ægtepagtsinstituttet — der ikke kendtes i Christian V's D. L. —, idet der ved Ægtepagt i større eller mindre Omfang kan gøres Afvigelse fra det lovbestemte F. og hjemles Hustruen Særeje, endog — naar Ægtepagten er konfirmeret — med Myndighed for hende til at raade derover som en myndig Person efter Loven (se Ægtepagt). *K. B.*

Ogsaa i Norge var Særeje det oprindelige. Men ogsaa her førte Retsudviklingen med sig, at allerede før Christian V's Lov, der ordnede Forholdet paa ensartet Maade for norsk og dansk Ret, Fællesskab var blevet det almindelige. Da man i 1880'erne optog Arbejdet for en Reform af den ægteskabelige Formueret for at skaffe Hustruen en selvstændigere og sikrere Stilling i formueretlig Henseende, var der hos Stortingsflertallet stærk Stemning for at genindføre Særeje som Regel. Men da paa Foranledning et overvældende Flertal af Landets Kommunebestyrelser udtalte sig for Bibeholdelse af Formuefællesskabet, blev dette taget til Grund for den ny Lov af 29. Maj 1888. Derimod aabnede denne Lov en meget fri Adgang til Oprettelse af helt eller delvis Særeje ved Ægtepagt saavel under Ægteskabet som ved dets Stiftelse, ligesom Livsforsikring eller Livrente, der er sikret Hustruen, af Loven erklæres for Særeje. Fremdeles tillagdes der i Lighed med den danske L. af 1880 Hustruen Eneraadighed over hendes selverhvervede Formue, uagtet denne ikke er Særeje. Mandens Raadighed over Fællesboet er paa den anden Side undergivet visse Indskrænkninger, navnlig med Hensyn til Disposition over Jordegods, som Hustruen har indbragt i Ægteskabet, samt Gaver. Og begge Ægtefæller have lige over for visse Tab, som af den anden Ægtefælle er paaført Fællesboet, Ret til Regres mod denne ved Ægteskabets Opløsning. Endelig er der tillagt Hustruen Ret til i visse Tilfælde at faa Formuefællesskabet opløst ved Beslutning af en offentlig Myndighed. *H. S.*

Ogsaa i Sverige hjemler den gældende Ret et lignende F., hvorover Manden raader som Hustruens Målsmand, og med lignende Modifikationer for Selverhvervs Vedkommende og lignende Undtagelse, for saa vidt Afvigelse kan ske ved Ægtepagt. Dog kommer her flere Forskelligheder frem. Saaledes er fast Ejendom paa Landet, som Hustruen har før Ægteskabet eller arver under dette, undtagen fra F., og den af en af Ægtefællerne før Ægteskabet stiftede Gæld hviler ikke paa hele Fællesboet, men principalt kun paa, hvad vedkommende selv har indført i Ægteskabet, og først naar dette ikke strækker til, paa vedkommende Ægtefælles Andel i, hvad den anden har indført. Men navnlig kan Hustruen i flere Tilfælde, særlig naar Mandens slette Styrelse af Boet udsætter dette for Ruin, for Underretten forlange Boet delt (*boskilnad*), og naar hun da, efter at Fællesgælden er betalt, har modtaget sin Del af Boet, hæfter hun ikke længere med denne for Mandens derefter stiftede saa lidt som med sin senere erhvervede Formue for hans tidligere stiftede Gæld. Fælles bliver da fremtidig kun, hvad Ægtefællerne erhverve i Fællesskab.

Hvad Tyskland angaar, da frembød det til den allernyeste Tid Billedet af et sandt Kaos af afvigende Ordninger, forskellige snart sagt for hver Stat eller Provins, ja ofte for hvert specielt By- eller Landdistrikt, byggede snart paa germansk, snart paa romersk Ret, snart paavirkede af begge, og derfor snart hjemlende F. i større eller mindre Omfang, snart mere eller mindre udelukkende dette. Nu (1896) har den Borgerlige Lovbog af 1. Juli 1896 som den af Lovgivningen i Mangel af modsat Aftale hjemlede ophøjet en Ordning, hvorefter Ægtefællernes Formue ikke er fælles, men Manden kun nyder Indtægterne af Hustruens indbragte o: ikke særlig forbeholdte Formue og under hendes Kontrol og i Reglen med hendes Samtykke bestyrer denne (Forvaltningsfællig). Ved Ægtepagt kunne imidlertid ogsaa andre Formueordninger vedtages, deriblandt det almindelige F., hvorved efter Lovbogens §§ 1437—1518 al Hustruens ikke særlig forbeholdte Formue gaar ind i Fællesboet og underkastes Mandens Raadighed. Dog kan denne ikke uden Hustruens Samtykke afhænde fast Ejendom eller give unyttige Gaver, ligesom Hustruen, naar Manden misbruger sin Ret til Raaden over Boet, kan forlange Boet delt og sin Part udsondret (Gutertrennung).

Omvendt anordner i Frankrig *code civile* som den alm. Ordning et F. med Eneraadighed for Manden — dog i Reglen med Udelukkelse af Hustruens faste Ejendomme og Ret for hende til at fordre Boet delt *{separations de biens)*, men denne Ordning skal dog kun gælde, hvor intet andet ved Ægtepagt er vedtaget. I Østerrig og Italien gælder derimod det F. udelukkende, paa Romerretten byggede Dotalsystem (s. d.), og i England samt talrige nordamerikanske Stater er i nyere Tid indført fuldstændigt Særeje og Særraaden for begge Ægtefæller (se Ægtefællers Formueforhold). *K. B.*

Formueret. Ved F. i subjektiv Betydning eller Formuerettighed forstaas en Rettighed af økonomisk Værd eller et retlig beskyttet Formuegode (se Formue), hvis retlige Orden væsentligst beherskes af de rent formueretlige Grundsætninger eller de Retsregler, der kun tage Sigte paa Tingene som blotte Formuegoder. Uden for Formuerettighedernes Kreds falde derfor alle Rettigheder, ved hvis Ordning andre retlige Hensyn end de rent formueretlige ere de fornemmeligst afgørende. En Persons Ret til uhindret at udfolde sin Arbejdsvirksomhed er saaledes ingen F., da hans Retsbeskyttelse under denne Virksomhed ikke alene skyldes dennes økonomiske Betydning for ham, men allerede er given med og absorberes af hans Krav paa Beskyttelse for sin Person — for Liv og Lemmer. Ej heller falder under Formuerettighederne en Persons Rettigheder som Ægtefælle eller Barn, end ikke naar disse tillige ere af ikke ringe økonomisk Værdi som f. Eks. Hustruens eller Barnets Krav paa Underhold af Manden, henholdsvis Forældrene, thi det afgørende for den retlige Ordning er her de rent familieretlige Hensyn. Ligeledes falder udenfor de Rettigheder, der udspringe af den paa særlige Hensyn grundede Arveretsordning, skønt disse i Reglen tillige ere af økonomisk Værdi, saavel som de Krav paa

Pengeydelser, der væsentligst hvile paa offentligretlige Hensyn som Embedsmænds Krav paa Lønning af Staten.

Tilbage blive altsaa som faldende inden for Formuerettighedernes Sfære: 1) en Persons Ret til Raaden over en Ting (de tinglige Rettigheder); 2) hans Ret til Krav paa en Ydelse fra en anden Persons Side (Fordrings- ell. obligatoriske Rettigheder) og 3) hans Eneret til at udvinde det økonomiske Udbytte af en vis ideel Virksomhed (Forfatterret, Patentret o. s. v., se Eneret), hvilken sidste Gruppe dog ikke af alle henføres under de egentlige Formuerettigheder.

Ved F. i objektiv Forstand eller Formueretsordningen forstaas den Del af Retssystemet, der omfatter de Retsregler, som regulere de ovenfor nærmere bestemte Formueretsforhold. Det Princip, hvorpaa disse Retsregler hvile, er ikke noget enkelt, hverken et rent individualistisk eller et rent socialistisk, men snarere en Formidling eller Udjævning af begge, — et af Samfundshensynet begrænset Individualitetsprincip, saaledes at til forskellige Tider det ene eller det andet af disse Principper i Lovgivningen træder frem med mest Styrke. *K. B.*

Formueskat se Skatter.

Formula (lat.), Formel, Formular, Recept; *F. concordiae*, Konkordieformelen; *F. juramenti*, Edsformular. Se endvidere Formulärproces.

Formulär (nylat.), den Form, hvori en Handling, særlig en af højtidelig Karakter, eller en Tale eller Skrivelse skal iklædes for at være gyldig eller korrekt svare til sit Øjemed, jfr. f. Eks. Vielsesformular, Edsformular o. l. *K. B.*

Formulärbøger. Fra gammel Tid har man forfattet Samlinger af Dokumenter og Breve, der i skulde tjene til Forlæg og Mønster ved fremtidige Udfærdigelser, og da de i Samlingerne optagne Formularer næsten altid ere affattede paa Grundlag af saadanne Dokumenter og Breve, som i det praktiske Liv benyttedes paa Samlingens Tid. vil det let indses, at F. er en vigtig Kilde for Historien og især for Retshistorien. F., der indeholde det første Spor af retsvidenskabelig Virksomhed uden for det egentlige Romerrige, findes allerede fra 7. Aarh. hos forskellige sydtyske Stammer og i det frankiske Rige. Den vigtigste af de ældste F. er *Formulae Marculfi*, affattet af Munken Marculf ca. 700. Værket, der falder i 2 Bøger, indeholdende offentlig og privat Ret, blev jævnlig lagt til Grund for senere F. Kritiske Udgaver af de ældre F. ere udgivne af Zeumer i *Monumenta Germaniae. Legum sectio V* [Hannover 1882—86] og af de Roziére: »Recueil général des formules usitées dans l'empire des Francs« [3 Bd., Paris 1859—71]. Om de talløse F. fra den senere Middelalder giver Rockinger Oplysning i sit Værk »Uber F. vom 13. bis zum 16. Jahrh.« [Miinchen 1855], se ogsaa Oesterley: »Wegweiser durch die Litteratur der Urkundensammlungen« [1 Bd., Berlin 1885]. I 16. Aarh. ophørte de gamle latinske F. at være i Brug; men helt ned til Nutiden findes i alle Lande F., der give Anvisning til Affattelsen — nu i Modersmaalet — af Dokumenter og Breve, og som til dette Øjemed tillige, som de gamle F., indeholde Samlinger af Dokumenter, tagne fra det praktiske Liv. I Danmark, hvor ingen egentlige F. haves fra Middelalderen, men kun Tilløb til saadanne, se saaledes fra 12. Aarh. den saakaldte Samling af Abbed Vilhelm's Breve *[Scriptores rerum Danicarum* VI] og fra 16. Aarh. den saakaldte Instruktion om Rigens Ret og Dele (Rosenvinge, »Om Rigens Ret og Dele« [Kbhvn. 1847]), kan fra en nyere Tid af juridiske F. nævnes A. S. Ørsted's i sin Tid berømte F., der udkom i en Mængde Oplag, men som nu er afløst af den af Th. Hindenburg udgivne »Juridisk F.« [1. Udg. 1880, 2. 1887, suppleret 1896]. I Norge er den mest kendte Rolfsen's »F.« [1. Udg. 1838, 7. helt omarbejdede Udg. ved A. Færden 1896]). *Ludv. H.*

Formulärproces, en ejendommelig romerretlig Procesform, indført i Midten eller Slutn. af 3. Aarh. f. Chr. ved *lex Œbutia*. Den bestod i, at Prætor, naar Parternes Forhandling for Øvrigheden *(in jure)* var sluttet, formulerede en skriftlig Instruks *(formula)*, der næst efter at nævne den at Nævningelisten valgte Dommer *(judex)* gav denne Anvisning paa, hvorledes Spørgsmaalet retlig skulde stilles og løses, samt paalagde ham efter fornøden Undersøgelse af Sagens faktiske Stilling i Henhold hertil enten at dømme eller frikende. Om hvorledes denne Prætors Indgriben i Retsplejen ved det af ham ved hans Tiltrædelse kundgjorte Edikt blev af gennemgribende Betydning for Romerrettens Udvikling, se Edikt. F. bortfaldt — uvist naar — ved Indførelsen af *extraordinaria cognitio*, hvorved Øvrighedens og Dommerens Funktion samledes i een og samme Person. *K. B.*

Formuldning se Mulddannelse.

Formumning se Mimicry.

Formyl (af *formica*, Myre) er Myresyrens Radikal CHO, der i Myresyre, CHO.OH, er bunden til Hydroxyl. Navnet er tidligere brugt for Radikalet CH, f. Eks. $CHCl_3$, Formylklorid-Kloroform. *O. C.*

Formylsyre d. s. s. Myresyre.

Formyltrijodid se Jodoform.

Formyltriklorid d. s. s. Kloroform.

Formynder (jur.) se Kurator.

Formynderregering er den Styrelse, som indtræder i monarkiske Stater ved Tronskifte, naar den ny Suveræn er mindreaarig; den vedvarer, indtil Suverænen har opnaaet Myndighedsalder. I nogle europæiske Stater er den nærmeste Agnat, for saa vidt han er myndig, selvskreven til at haandhæve F. Saaledes er det i Alm. i de tyske Stater; i Bayern kan dog Kongen udse en anden myndig Prins til en eventuel F., men har han ikke gjort dette, indtræder den nærmeste Agnat; findes der ingen myndig Agnat, indtræder i Württemberg Kongens Moder og eventuelt hans Farmoder; i Preussen vælger i saadant Tilfælde Landdagen en Formynder. I Italien indtræder den nærmeste Slægtning, for saa vidt han er 21 Aar gl.; findes ingen mandlig Slægtning, indtræder Dronningemoderen; findes ingen saadan, vælge Kamrene en Regent. I Spanien indtræder den mindreaariges Fader eller Moder, eventuelt nærmeste Slægtning; den paagældende skal dog være 20 Aar. Suverænens Fader eller Moder mister Regentskabet, naar han eller hun gifter sig. Findes ingen Slægt, skal Cortes udnævne 1, 3 eller 5 Personer til F. I Portugal overtager den nærmeste Slægtning, der er fyldt 25 Aar, F.; findes ingen saadan, udnævner Cortes 3 Personer til F. I Rumænien udnævner

Kongen med Repræsentationens Samtykke 3 Personer til eventuel F. Er dette ikke sket, da Tronen er bleven ledig, udnævner Repræsentationen F. I Grækenland udnævner Kongen en Formynder ved Testamente; er dette ikke sket, er Enkedronningen Formynder, saa længe hun er ugift, i andet Fald vælger Kammeret en Formynder. I Rusland bestemmer Kejseren en eventuel F.; er dette ikke sket, indtræder den mindreaariges Fader eller Moder; ere disse ikke i Live, indtræder den nærmeste Arvtager, Mand eller Kvinde. Indgaaelse af nyt Ægteskab berøver Kejserindemoderen F. Regenten har ved sin Side et Regentskabsraad, til hvis Medvirkning han er bunden; dette bestaar af 6 Medlemmer, valgte af Regenten. Storfyrsterne kunne have Sæde i dette Raad, dog med Regentens Samtykke og uden at regnes med blandt de 6. I Belgien paahviler Afgørelsen om F. Repræsentationen, samlet i en Forsamling. I Nederlandene afgøres Sagen ved Lov, der udser en eller flere til F. Er dette ikke sket i Suverænens Levetid, skal man, forinden Beslutning tages, saa vidt muligt høre de nærmeste Slægtninge angaaende F. I Danmark udøvedes F. under Christian IV's Mindreaarighed af 4 af Rigsraaderne (1588—96). I Hertugdømmerne havde Enkedronningen den øverste Styrelse. 1593 erklærede Kejser Rudolf den unge Christian myndig. Kongelovens § 9 bestemte om F., at Kongen kunde ordne den ved Testamente; var dette ikke sket, skulde Dronningen forestaa F. og have til Hjælp og Bistand 7 af de »höjeste kgl. Raad och Betiente«. Denne F. skulde afgøre Sagerne ved Afstemning; Dronningemoderen havde 2 Stemmer. Var Dronningemoderen ikke i Live, eller havde hun giftet sig igen, indtraadte i hendes Rettigheder den nærmeste Prins, der var 17 Aar og kunde blive i Landet. Fandtes der ingen Prins, skulde de 7 styrende eventuelt kompletere sig ved Kooptation. Den nuværende Grl.'s § 8 siger, at F. skal ordnes ved Lov. Er dette ikke sket, da Tronen er bleven ledig, indkaldes straks Rigsdagen, som i en forenet Samling tager Beslutning i Sagen. 11. Febr. 1871 udstedtes en Lov om F. Kongen bør paa Forhaand i Forening med Rigsdagen anordne om F. Regenten bør være en Prins; i hvert Tilfælde skal han være dansk og bekende sig til den lutherske Lære. I Sverige er F. oftest anordnet ved kgl. Testamente, som dog stundom er blevet modificeret af Rigsdagen. 1632—44 (Christina's F.) styrede Rigets 5 højeste Embedsmænd, 1660—72 (Karl XI's F.) Enkedronningen og Rigets 5 højeste Embedsmænd, 1697 (Karl XII's F.) Enkedronningen (Kongens Farmoder) og 5 kgl. Raader, 1792—96 (Gustaf IV Adolfs F.) Kongens Farbroder Hertug Karl af Södermanland. Efter den nuværende Regeringsform skal F. udvælges af den svenske Rigsdag og det norske Storting; Kongen kan ikke ved Testamente udvælge F. 1, 3 ell. 5 Personer skulle danne F. Falder Rigsdagens og Stortingets Beslutninger om F. ikke sammen, skulle 36 Mand fra hvert af Rigerne træde sammen i Karlstad og der i Komité gøre Ende paa Tvisten. F. ophører i de fleste Stater, naar Suverænen har naaet 18 Aars Alderen; i Spanien og Rusland naar han er fyldt 16 Aar. (Litt.: Dareste, *Les constitutions modernes* [Paris 1891]). *A. S.*

Formynderskab (jur.) se Kuratel.

Formæstetik se Formskønhed og Æstetik.

Formørkelse (*eclipsis*) kaldes i Astronomien i almindelig Forstand hvert Fænomen, hvorved et Himmellegeme en Tid helt eller delvis bliver usynlig for Iagttageren paa Jorden. I snævrere Betydning regnes til F. kun Maane- og Solformørkelse (s. d.), i videre Betydning ogsaa Bedækning (s. d.) og Gennemgange (Passager, s. d.). *J. Fr. S.*

Fornagle (en Kanon) brugtes i Forladekanonernes Tid, naar man vilde gøre Kanonen momentant ubrugelig. Til Fornaglingen af Skyts brugtes Fornaglingssøm, Søm med nedhuggede Takker i Kanterne, der forhindre Udtrækningen, naar Sømmet er drevet ned i Fænghullet, eller Søm med Skruegænger, som, idel de med Magt skrues ned, skære sig ind i Fænghullet. Ved Bagladeskyts gør man Kanonen ubrugelig ved at fjerne Baglademekanismen eller enkelte Dele af denne. *H. H.*

Fornaldarsagaer, isl. *Fornaldarsögur* Navnet, egl. Oldtidsfortællinger, betegner Sagaer eller sagamæssige Fremstillinger af i nordisk Forstand forhistoriske Personers Liv og Bedrifter; flere af de omhandlede Personer kunne være og ere vistnok halvhistoriske, de fleste ganske uhistoriske. Ved Siden af de virkelig historiske Traditioner og Minder om Tiden efter 800, der ved Aar 1100 vare saa levende paa Island, havde man en Del meget afblegede og brudstykkeagtige Minder om historiske Personer og Begivenheder fra Tiden før 800. Disse Sagnminder ble ve nu, sammen med de historiske Traditioner, samlede til sagamæssige Helheder, til Sagaer, som vistnok dengang betragtedes som virkelig Historie. Første Gang, vi møde dem omtalte i Litteraturen, er ca. 1119, da Præsten Ingemund til Reykjaholt ved et Bryllupsgilde fortalte Sagaen om Hromund Gripsson med de dertil hørende Episoder; der tilføjes, at han selv havde digtet en Flok (s. d.), der ledsagede Sagaen. Indholdet af denne Saga var for saa vidt vigtigt, som det berørte Helge- og Valkyriesagnet i Eddadigtene. Af de mange til denne Sagaklasse henregnede Sagaer er ingen i sin nuværende Form ældre end fra 13. Aarh.; de fleste ere endnu yngre, fra 14. og 15. Aarh, og de haves i Reglen i yngre og mindre gode Haandskrifter. De ere i Form indrettede efter de historiske Sagaer, ogsaa deri, at der i mange er indlagt Vers og Digte, der ere lagte an paa at skuffe D: navnlig med Hensyn til deres metriske Form at se saa gammeldags ud som muligt. Intet af disse Digte er dog ældre end fra 12. Aarh. — Om alle disse Sagaer gælder det, at deres Personer og Begivenheder ere sete gennem den fri Fantasis og den utøjlede, ikke altid smagfulde Digterevnes Forstørrelsesglas. Der er i dem fuldt op af overnaturlige Væsener, Trolde, Uvætter, Troldfolk og Fabeldyr, som i Hovedpersonerne i Reglen have at kæmpe med; disse maa da være i Besiddelse af tilsvarende overnaturlige Evner og Kræfter. Men de enkelte Personer ere ikke individuelt udprægede, de ere ensartede, og Handlingerne ligesaa. Samme Præg bærer Stilen; den er ensformig, efterklassisk og ofte svulstig; der er fuldt af stereotype Vendinger og Udtryk. Uædle Scener og uhøvisk Tale undgaas ikke som i de virkelig historiske Sagaer. — Vigtigt er det, at Skuepladsen for Begivenhederne, i Reglen er de nordiske Lande, særlig den skan-

dinaviske Halvø og Østersøen's østlige Kyster (Østerleden). Disse Sagaer kunne, skønt Grænserne ikke altid ere bestemte, deles i dem, der have en historisk Kerne, og dem, der ere helt opdigtede; nogle maa henregnes til Folkesagn og Æventyr. Deres Betydning er i det hele særlig folkloristisk. Alle disse Sagaer ere udelukkende forfattede paa Island; de findes samlede i det kgl. nord. Oldskriftselskabs Udgave: »Fornaldarsögur Norðrlanda« [I—III, Kbhvn. 1829—30]. De vigtigste ere: Rolv Krake's Saga, Volsungesaga, Ragnar Lodbrog's Saga, Sagaen om Hervor og Heidrek, Kong Half, Fridtjof (ligger til Grund for Tegnér's berømte Digt), Hromund Gripssön, Orvar-Oddr, Herröd og Bose o. s. v. — Indholdet af Sakse's 9 første Bøger kan endvidere henregnes til F., ligesom ogsaa Ynglingasaga af Snorre m. m. (Litt.: Foruden litteraturhistoriske Værker A. Olrik, »Kilderne til Sakse's Oldhistorie« I. — Overs. i Nord. Fortidssagaer I—II). *F. J.*

Fornander, Andreas, svensk Billedhugger, er født 1820 i Kalmar. F. blev 1845 Elev af Kunstakademiet, udstillede første Gang 1848. Han har særlig modeleret Dyr (ofte i Terrakotta). Mest bekendte Værker: Den store Løve til den skandinaviske Industriudstilling 1866, »Hunde, der slaas«, »Dalkarl i Kamp med en Ulv«. F. maler ogsaa Landskaber. *A. Hk.*

Fornarina se Rafael.

Fornavn se Navn.

Fornax (lat.), »Ovn«, hos Romerne personificeret som Gudinde. Ved hendes Fest, der fejredes i Februar, ofredes Kager og Spelt, de italiske Folks ældste Brødkorn. *C. B.*

Fornax (astr.) se Ovn.

Fornedrelse, Christi, betegner i Modsætning til hans Ophøjelse den Tilstand af Begrænsning, som hans Menneskeliv her paa Jorden kommer til at medføre. *F. C. K.*

Fornelius, Lars, svensk Digter og Æstetiker, født 1606 i Östergötland, død 1673 i Upsala. F. blev 1624 Student i Upsala, foretog senere en Rejse i Nederlandene og fulgte derpaa Gustaf Adolf paa hans Felttog i Tyskland til hans Død 1632. Han vendte saa tilbage til Sverige og blev 1634 ansat som kgl. Bibliotekar i Stockholm; 1635 blev han *Professor poëseos* i Upsala, men traadte 1646 over i det teologiske Fakultet. Han har forherliget Gustaf Vasa og Gustaf Adolf i latinske Heltedigte, der roses for deres skuffende Lighed med Vergil's Manér; endvidere har han forfattet en Digtekunstens Teori (*poetica tripartita,* 1643), der vidner baade om Lærdom og Originalitet. *A. B. D.*

Fornemmelse er en Bevidsthedstilstand, som vækkes ved et Indtryk paa et af vore Sanseorganer. Den opstaar ved og udtrykker en Forskel mellem Sanseorganets Tilstand før og under Indtrykket, og den udtrykker saaledes ikke den absolutte Værdi af Indtrykket, men kun dettes Forhold til det foregaaende. Den er saaledes Resultat af en sammenlignende Virksomhed (se Sansning). *C. St.*

Forneron [fårnro'], Henri, fransk Historiker, født i Troyes 16. Novbr. 1834, død i Paris 26. Marts 1886. Af hans Værker kunne nævnes: »Les Amours du cardinal de Richelieu« [Paris 1870], »Histoires des débats politiques du parlament anglais depuis la révolution de 1688« [Paris 1871], »Les Ducs de Guise et leur époque« [Paris 1877], »Histoire de Philippe II« [4 Bd., Paris 1880—82], »Histoire générale des émigrés pendant la Revolution française« [3 Bd., Paris 1884—90]. *P. M.*

Fornicaria (lat.), Skøge, særlig i Bibelens Sprog; afledes af *fornix* i Betydningen underjordisk Hvælving, hvori der holdtes Bordel. *A. Mr.*

Fornikánt (af lat. *fornix,* s. d.), Horkarl.

Fornikling, at overtrække Metalgenstande, navnlig Smedejærn, Kobber, Messing og Bronze, med Nikkel. F. udføres ad galvanisk Vej med en Opløsning paa 50—60° af f. Eks. 50 Gr. svovlsurt Nikkelilteammoniak, 25 Gr. svovlsurt Ammoniak, 5 Gr. Citronsyre og 1 Kg. Vand, som har kogt 1/4 Time, hvorefter der er tilsat kulsurt Ammoniak til Neutralisation og filtreret. F. har til Opgave baade at beskytte Genstanden mod Rust og at give den et smukt Udseende; den har i den seneste Tid fundet megen Udbredelse. God F. er meget vanskelig at udføre. F. anvendes paa Maskindele, som ere udsatte for Rust, navnlig Sprøjter og Pumper, Vognbeslag, Laase, Nøgler, Skøjter, Proptrækker, Sporer, Værktøj, kirurgiske og blæsende Instrumenter, Bordknive og forskelligt Bordservice, Cykler o. l. Forniklede Kogekar bør altid foretrækkes for fortinnede. *F. TV.*

Fornix (lat.), en Hvælving, en Grotte. I Arkitekturen bruges Udtrykket om Triumfbuerne fra den ældre Periode; senere kaldes de *Arcus* eller *Porta triumphalis.* F. betyder ogsaa et Bordel. *E. S.*

F. er i Anatomien Navnet paa forskellige Dannelser af mere eller mindre hvælvet Form. *F. cranii* er saaledes Hjerneskallens hvælvede Overdel. *F. vaginae* er den Fordybning, der dannes af Skedens Bund omkring Modermunden. Endvidere betegner F. visse bueformig forløbende Nervetraadsbundter i Hjernen. *S. B.*

Fomjot, nordisk (Storm-) Jætte, Fader til Vindene, »F.'s grumme Sønner«; en senere Mytedannelse tildelte ham til Sønner: Kaare (Stormen), Loge (Luen) og Læ (Havet). Navnet forklares som *Fórn-njótr,* Offertager ɔ: den grumme menneskeødelæggende Stormdæmon. *A. O.*

Fornmannasögur er den noget unaturlige Titel paa en samlet Udgave af islandske Sagaværker om norske og danske Konger, saaledes som de foreligge i Haandskrifter mest enkeltvis og i en udførlig, altsaa ogsaa i Reglen i en sent affattet Bearbejdelse. Der begyndes med de længste, stærkt interpolerede Sagaer om Olaf'erne [Bd. I—III, IV, V] med forskellige tilhørende Tillæg; derpaa følge Sagaerne om Magnus den Gode o. s. v. til Magnus Erlingsson [Bd. VI—VII], om Sverre af Abbed Karl (s. d., Bd. VIII), Hakon Sverreson o. s. v. til Sturla Tordsson's Sagaer om Hakon den Gamle og Magnus Lagaboter (denne kun et Brudstykke) m. m. (Bd. IX—X). I Bd. XI findes dernæst Sagaen om Jomsvikingerne og Knytlingernc m. m. Til hele Værket føjedes et 12. Bd., indeholdende Tidsregning, Forklaring til Versene, geografisk Register m. m. Hele Samlingen udgaves af det kgl. nord. Oldskriftselskab 1825—37 og blev ledsaget af en latinsk Oversættelse af Svb. Egilsson (s. d.) under Titlen: *Scripta historica Islandorum* 1828—46, samt af en dansk ved Rafn og N. M. Petersen [1826—37]. *F. J.*

Fornuft kan betyde dels *common sense*, almindelig sund Dømmekraft, dels den højeste og mest sammensatte Ytring af Tænkevirksomheden. Psykologisk er der ingen Grund til al skelne mellem Forstand og F. Kant bruger ogsaa stundom F. som Betegnelse for hele den selvvirksomme Erkendevirksomhed i Modsætning til Sansningen. Men i særlig Betydning bestemmer han F. i dens logiske Brug som Evnen til at slutte, i Modsætning til Forstanden, som Evnen til at dømme. I sin reale Brug skulde F. være Evnen til at danne Begreber og syntetiske Domme uafhængig af Sansning og Forstand, ɔ: en Evne til ren apriorisk Erkendelse. Men her kan F. kun yde regulative Anvisninger, ikke positive, konstitutive Erkendelser. F. udtrykker kun vor Bestræbelse efter stadig at gaa videre i Retning af Enheden, saa den i sine Ideer kun giver os Retningen af vore Ønsker om at samle alle vore Domme i eet stort System. Dette absolutte Maal kunne vi ikke naa. Kun som praktisk F., mener Kaht, at vor Enhedstrang kan give os noget sikkert; men dette sikre er ikke en teoretisk Erkendelse, men et gyldigt Princip for vor Handlen, en Viljessag. *C. St.*

Fornyet Behandling. Ved »Appel« forstaas i Reglen en ved overordnet Ret stedfindende Prøvelse af den Behandling, en Sag har faaet ved underordnet Ret, og Appel forudsætter saaledes, at den stedfundne Underretsbehandling faktisk kan lægges frem til Overrettens Prøvelse. Hvor Proceduren er skriftlig, frembyder dette heller ingen Vanskelighed. Anderledes under en mundtlig Procedure, idet navnlig den under en saadan stedfindende Bevisførelse kun i meget begrænset Omfang protokolleres. Hvis der derfor rejses Tvivl — ikke om de af den underordnede Ret anvendte juridiske Raisonnementer, thi disse kunne altid underkastes den overordnede Rets Prøvelse gennem Fremlæggelse af selve Underrettens Dom — men om Rigtigheden af, hvad Underretten har anset for bevist eller ikke bevist, kan saadan Tvivl kun klares ved, at Sagen med tilhørende Bevisførelse behandles om igen. Man taler i saa Fald om Genoptagelse eller f. B. Denne kan finde Sted enten for samme Ret som forrige Gang eller for overordnet Ret. Alle Lovgivninger, der have indført mundtlig Procedure, indrømme en mere eller mindre vid Adgang til saadan f. B., medens man, hvor man har skriftlig Procedure, gerne nøjes med Appelinstituttet. — Om f. B. kan der dog ogsaa, uden Hensyn til om Proceduren er mundtlig eller skriftlig, blive Tale, for saa vidt en ved sidste Instans paadømt Sag tages op paa ny, noget, der særlig kan forekomme i det eksceptionelle Tilfælde, at nogen ved Højesteret er dømt for en Forbrydelse, som han, efter hvad der senere oplyses, maa antages ikke at have begaaet. *E. T.*

Fornyrðislag, egl. Oldtidsversemaalet, er vistnok det oprindeligste nordisk-germanske Versemaal og det simpleste. En Strofe heri bestaar af 8 Linier paa 4 Stavelser, hvoraf 2 ere lange og betonede med forskellig indbyrdes Stilling; herefter varieres Rytmen, og der opstaar forskellige Former, Grundtormer, hvoraf der er 5 (2 Trokæer, 2 Jamber, Jambe + Trokæ o. s. v.). Der findes undertiden indblandede 3-stavelses og 5* stavelses Linier (jfr Kviðuháttr og Málaháttr). Hvert Liniepar sammenknyttes med Rimbogstaver (Hovedstav i de lige, Bistav — een eller to — i de ulige Linier). Slutningsrim findes yderst sjælden og ere da vistnok tilfældige. I Digte i F. findes kun undtagelsesvis Tilløb til Omkvæd (f. Eks. i Völuspá). F. benyttes særlig i episke Digte (Eddadigte). I Skjaldekvad findes F. ikke benyttet før forholdsvis sent, ca. 1100. Som Eksempel kan følgende Vers (Gjellerup's Oversættelse) af Voluspå tjene:

Hør mig alle
ellige Slægter,
Heimdals Sønner
Store og smaa;
Valfader vil det,
el skal jeg nævne
Slægters *Skæbne*,
jeg skued først.

(Litt.: E. Sievers, »Altgerm. Metrik« [Halle 1893]; F. Jónsson, »Isl. bragfræð« [Kbhvn. 1892]). *F. y.*

Fornærmelse se Ærefornærmelse.

Fornæs, det østligste Punkt paa Jylland's Østkyst, ca. 10° 56' 0. L. for Grw. (10° 39' v. L. for Kbhvn.), beliggende paa Halvøen Djursland (Randers Amt, Nørre Herred, Hammelev Sogn), ca. 6 Km. N. N. 0. f. Grenaa. F. danner en bredt fremspringende, men ikke videre høj (ca. 8 M.) Odde med noget brat affaldende Kalkklinter. Det 1839 anlagte Fyrtaarn er 1892 afløst af et henved 27 M. højt Granittaarn (hvidt Blinkfyr; Flammens Højde over Havet 32 M., Lysvidden 30 Km.); ved Fyret er der en roterende Sirene af en meget sjælden Konstruktion, der giver Taagesignaler. " *H. W.*

Foroni, Jacopo, italiensk Musiker, født 25. Juli 1825 i Verona, død 8. Septbr. 1858 i Stockholm af Kolera. Allerede som ung vendte han sig med Forkærlighed mod de i hans Fædreland dengang kun lidet dyrkede instrumentale Former, Symfonier, Ouverturer, Klaverstykker etc. En »fantastisk Symfoni« (C-Mol) og forskellige Ouverturer trængte han særlig igennem med, for øvrigt ogsaa med en Opera »Margherita« [Milano 1847]. Til Stockholm kom han som Kapelmester ved et italiensk Operaselskab og slog saa stærkt an, at han 1849 udnævntes til Hof kapelmester ved den kgl. Opera, i hvilken Egenskab han viste en fremragende Dygtighed. Her komponerede han forskellige Orkestersager og Kammermusik samt Operaerne »Christina di Svezia«, »I gladiatori« og »Advokat Pathelin«. *A. H.*

Forordning se Anordning.

Forpagter kaldes den, der paa et bestemt Aaremaal mod Vederlag har faaet Brugs- og Nytteret over en andens Jordejendom; i Norge maa Vilkaarene dog ikke være saaledes, at Forholdet bliver at anse for Bygsel (s. d.). *H. H—l.*

Forpagtning er det Brugsforhold, hvorved Ejeren mod Vederlag giver anden Mand en paa et bestemt Aaremaal fastsat Brugs- og Nytteret over sin Ejendom. Ordets almindeligste Anvendelse er i Landbrugsforhold. I Danmark kunne Hovedgaarde og Hovedgaardsparceller, Bondejorder, hvorover Ejeren har faaet samme Raadighed som over Hovedgaardsjorder, Præstegaards- og andre Embedsjorder gives i fri F., hvorimod den egentlige Bondejord, der er Fæstetvang (s. d.) undergiven, ikke kan dette. — Forpagtningsforholdet er gammelt I Danmark; allerede i den tidlige Middelalder

kendte man til en Slags F., idet »Fællesbryden« havde Medejendomsret til Besætning og Redskaber paa den Gaard, han drev for den egentlige Ejer. I 17. Aarh., da Godserne efterhaanden vare blevne mere samlede, begyndte Adelen at bortforpagte de Hovedgaarde, som Ejerne ikke selv vilde drive. Ogsaa Kronens Hoved- og Ladegaarde bleve undertiden bortforpagtede. Paa Grund af det da raadende Trevangsskifte var 3 Aar den sædvanlige Forpagtningstid, og endnu mod Slutn. af 18. Aarh. var Forpagtningstiden meget kortere end i vore Dage. Forholdets Varighed varierer nu som Regel mellem 9 og 14 Aar (1 å 2 Rotationer). Som Regel vil den længere Forpagtningsperiode være baade i Kjerens og Forpagterens Interesse. For øvrigt savnes i Danmark statistiske Oplysninger om Forpagtningsforholdets Udstrækning. Det særegne, tvungne Forpagtningsforhold paa 50 Aar, der tidligere kunde træde i Stedet for Lejefæste, er ikke blevet meget anvendt og er for Fremtiden afskaffet (L. af 9. Marts 1872). — Tidligere udredes Forpagtningsafgiften som Regel halvt med et fast Pengebeløb, halvt med et fast Kvantum af Ejendommens vigtigste Salgssæd, beregnet efter Kapitelstakst. Nu ansættes Afgiften ofte kalkulatorisk til et Pengebeløb, hvoraf da en større eller mindre Del omskrives til Sædafgift i Forhold til Gennemsnitskapitelstaksten for f. Eks. de sidste 10 Aar; almindeligt er det nu ogsaa, at en Del af Afgiften udredes i Henhold til Smørprisen, hvilket muliggøres ved den officielle Smørnotering. Paa Grund af den overordentlig vigtige Rolle, Flæskeproduktionen nu spiller, vilde det i øvrigt være tidssvarende, hvis en Del af Afgiften blev ydet i Henhold til Flæskepriserne, hvad der imidlertid vilde nødvendiggøre en officiel Flæskenotering. Afgiften erlægges som Regel halvaarlig og ofte I. Maj og I. November. Om dens Størrelse pr. Hekt. er det umuligt at sige noget bestemt, den retter sig efter Konjunkturerne, Jordens Beliggenhed og Frugtbarhed, Bygninger, Besætning o. s. v. Tidligere ejede Forpagteren som Regel Besætningen, medens det almindelige nu er, at Ejeren beholder Ejendomsretten over Kvægbesætningen og det faste Inventar, medens Forpagteren køber Heste-, Faare- og Svinebesætningen samt alt løst Inventar. *H. H—l.*

I Norge spiller F. en forholdsvis liden Rolle, uagtet den efterhaanden for en væsentlig Del har fortrængt den ældre Jordlejeform, Bygsel (s. d.). Da det først er i den senere Tid, at Forpagtningsforholdet har faaet en større Betydning, savnes der fastere sædvansmæssige Regler derfor; og nogen Lov har man heller ikke faaet endnu (1896), skønt der i længere Tid har foreligget Forarbejder til en saadan (1888 fremsattes kgl. Proposition for Stortinget). *H. S.*

Forpagtningsforholdet har ikke faa Modstandere. Arthur Young's bekendte Sætning: »Ejeren vil behandle sin Jord som sin Hustru, Forpagteren behandler den som sin Frille« kan undertiden have en vis Berettigelse. Ofte vil Ejerens direkte Interesse for den bortforpagtede Ejendom blive mindre end ellers, han vil ikke finde sig foranlediget til at anvende mere end højst nødvendigt paa Ejendommen, hvad der bliver saa meget uheldigere, som han i Reglen vil være kaldet til at gaa i Spidsen ved landøkonomiske Forsøg, der mangen Gang ville overstige Forpagterens Evner. Forpagtningsforholdet har imidlertid ogsaa sine gode økonomiske Sider. Forholdene ville jo altid føre med sig, at mangen Ejer ikke selv kan drive sin Ejendom, hvad enten nu Grunden er, at han mangler faglig Uddannelse, savner Driftskapital, ejer flere Avlsbrug, som han ikke selv kan overkomme at lede, e. 1. I slige Tilfælde vil han være tjent med at overdrage Brugen til en anden og derved sikre sig en bestemt aarlig Indtægt. Og der vil altid være dem, der lettere drive en Ejendom som Forpagter end som Ejer, fordi de derved kunne komme i større Virksomhed. Gennem Forpagtningsforholdet finde dygtige Folk Lejlighed til fuldt ud at gøre deres Indsigt og Virksomhedstrang frugtbringende, hvad der atter bliver til Gavn for det hele Landbrugs Udvikling. Endelig give F. Anledning til, at flere Familier vinde Livets Ophold. *H. H—l.*

Forparlament kaldtes den Forsamling, som holdtes 31. Marts—3. Apr. 1848 i Pauls-Kirken i Frankfurt a. M. af lidt over 500 frisindede Landdagsmænd og Redaktører fra alle tyske Lande, dog især fra Syd- og Vesttyskland, for at forberede Indkaldelsen af en fælles grundlovgivende Nationalforsamling. Det vedtog almindelig Valgret og Valg i Enkeltmandskredse, I for hvert 50,000 Indb., samt Indlemmelse i Tyskland af Slesvig, Øst- og Vestpreussen, men ikke Posen. Mittermaier førte Forsædet, og et staaende Udvalg paa 50 Medlemmer nedsattes ved dets Slutning. *E. E.*

Forplantning. Hos ethvert levende Væsen ere Livsytringerne rettede mod to grundforskellige Maal, af hvilke det ene, det personale eller somatiske, bestaar i Opretholdelsen af Individet selv, medens det andet, det germinative Maal, bestaar i Frembringelsen af ny Individer. En saadan Frembringen er kun kendt gennem F., ɔ: ny Individers Opstaaen af andre, tilhørende samme Art; derimod kender man intet Eksempel paa, at levende Væsener have udviklet sig af døde Stoffer, det være sig organiske eller uorganiske. Det har altid vist sig, at naar en saadan Selvavl tilsyneladende fandt Sted, havde der i Virkeligheden altid været upaaagtede Kim eller Spirer til Stede i Forvejen (Pasteur). Da ethvert levende Væsen, Plante eller Dyr, bestaar af een eller flere Celler, har man derfor kunnet opstille den Sætning: *omnis cellula e cellula* ɔ: enhver Celle fremgaar af en anden Celle (Virchow). Hvorledes den eller de første Celler da ere opstaaede, derom vides absolut intet. En Kendsgerning af lige saa almindelig Gyldighed er det, at ethvert Væsen ved F. frembringer et nyt Væsen af samme Art, dog med individuelle Variationer inden for en vis Grænse. Mange mene, at længe fortsat Nedarvning af saadanne Variationer kan blive Udgangspunkt for ny Arters Opstaaen (Darwin). — Da som sagt alle levende Væsener bestaa af Celler, beror F. i første Linie paa en Frembringen af ny Celler. Men kun naar den eller de nyfrembragte Celler danne Udgangspunktet for et nyt Individs Opstaaen, kalde vi det F., i Modsætning til Vækst, hvor de nyfrembragte Celler vedblive sammen med Modercellerne at udgøre et enkelt Individ. Men i begge Tilfælde foregaar Celleformeringen paa samme Maade,

nemlig ved indirekte Deling (se Cellens Formering, Bd. IV S. 147), der altsaa er den fundamentale Proces baade ved Vækst og F.

Den simpleste Form af F. er Delingen, hvor Dyret enten direkte, eller efter at en ringformig Indsnøring først har markeret Delingsstedet, kløves i to eller flere lige store Dele, der hver for sig fortsætte Livet som selvstændige Individer. Deling er den normale Forplantningsmaade for mange lavt staaende Dyr, men kan ogsaa optræde som Følge af ydre Aarsager; naar man f. Eks. sønderdeler en Ferskvandspolyp, vil hvert af Stykkerne vokse ud og danne en ny Polyp. — Knopskydning er egentlig at betragte som en Slags Deling; men det ene Delstykke, »Moderdyret«, er betydelig større end det andet; dette sidste dannes altsaa oprindelig som en »Knop« paa Moderdyret. Disse to, hinanden nærstaaende Forplantningsmaader findes hos Urdyr, Gopler, Koraldyr, Fladorme, Børsteorme og nogle Pighude. — I mange Tilfælde sker Delingen eller Knopskydningen ufuldstændig, saa at det nydannede Individ ikke skilles helt fra Moderorganismen, men vokser videre i Sammenhæng med denne; paa denne Maade dannes Kolonier, o: Organismer bestaaende af flere ufuldstændig adskilte Individer; Eksempler paa saadanne findes hos Koraller, Gopler, Bændelorme, visse Sækdyr. Alle flercellede Dyr (o: alle Dyr undtagen Urdyrene) kunne paa en vis Maade betragtes som saadanne Kolonier, dog ikke Kolonier af Dyr, men af Celler, idet de fremgaa af en enkelt Celle (nemlig det befrugtede Æg), hvoraf alle de andre Celler fremgaa ved Deling, men forblive i Sammenhæng med hverandre.

Tænker man sig en Knopskydning foregaaende saaledes, at Knopperne ikke fremkomme frit paa Moderdyrets Overflade, men i dets Indre, og at de bestaa af enkelte Celler (Sporer, Kim, *gemmulae*), der senere slippe ud af Moderdyret for hver at danne et nyt Dyr, da er dette den Form af F., som kaldes Kimdannelse. Naar denne foregaar i en særlig dertil bestemt Del (Pseudo-Ovariet) af Moderdyret, have vi allerede en Overgang til Ægdannelsen i en virkelig o: kønslig differentieret Æggestok, som vi træffe den ved den kønnede F. (se nedenf.). Ogsaa til Befrugtningen finde vi en Overgang allerede hos de kønsløse Dyr; navnlig hos Gregarinerne se vi ofte F. indledet ved en Kopulation, bestaaende deri, at 2 tilsyneladende ens Individer forene sig og flyde sammen til een Masse, paa samme Maade som Æg og Sæd ved Befrugtningen (s. d.). Efter at Kopulationen er begyndt, omgive de to Individer sig med en Kapsel (Indkapsling, Enkystering), en Fremtoning, der ogsaa under andre Forhold kan findes som Indledning til Delingsprocesser, og som minder om den Hinde, hvormed Ægget afsondrer sig fra Omverdenen efter at have optaget Sædfimet i sig.

En noget anden Maade ses hyppig hos Infusionsdyrene. Her vokse to ensartede Individer delvis sammen, udveksle gensidig Dele af deres Kerner og skilles nu atter fra hinanden (Konjugation); hvert Individ kan derefter formere sig paa egen Haand ved Deling, der fortsættes gennem mange Generationer; men det synes, at en Konjugation fra Tid til anden nødvendigvis skal afveksle med Delingen, om ikke Individerne til sidst skulle degenerere og uddø — paa lignende Maade, som Cellerne i de højere Dyrs Legemer kun til en vis Tid kunne forny sig ved almindelige Celledelinger; naar disse efterhaanden standse, ældes Dyret og dør; kun de Celler (nemlig Æg og Sædfim), der, i Lighed med konjugerende Infusorier, formere sig efter gensidig Vekselvirkning, ere i Stand til at frembringe en ny Cellegeneration, kraftig nok til at opbygge et nyt Individ.

Saa godt som alle flercellede Dyr forplante sig ved Befrugtning, den kønnede F., der imidlertid hos mange lavere Dyr findes Side om Side eller afvekslende med den ukønnede F. Karakteristisk for den kønnede F. er Samvirkningen af to forskelligartede Celler, en hunlig, i Alm. større og lidet bevægelig, Ægcellen, og en mindre, hanlig, bevægelig, Sædfimet (se Befrugtning). Hos mange lavere Dyr frembringer det samme Individ baade Æg og Sæd (Tvekønnethed eller Hermafroditisme, s. d.), men i Reglen, og da navnlig hos alle højere Dyr, ere Kønnene fordelte paa hver sit Individ (Særkønnethed eller Gonochorisme). I en Del Tilfælde, f. Eks. hos Galhvepse, Bladlus, Hjuldyr, Fyllopoder o. a., kan dog et enkelt (kvindeligt) Individ frembringe Afkom uden Tilstedeværelsen af Sædfim (Partenogenese, s. d.). Denne Forplantningsmaade forekommer vistnok aldrig som den eneste inden for vedkommende Art; den optræder enten fakultativt, f. Eks. naar Hunnen af en eller anden Grund ikke bliver befrugtet (visse Sommerfugle), eller det er kun Hannerne, der avles ad partenogenetisk Vej, medens Hunnerne fremkomme efter en Befrugtning (Honningbien); men hyppigst optræder den som Led i en cyklisk F. (se nedenf.). Nærmest at sammenligne med Partenogenesen er Pædogenesen (s. d.), hvor, som hos visse Myg og Ribbegopler, allerede Larverne til vedkommende Dyr forplante sig uden Befrugtning.

Forplantningsskifte eller cyklisk F. kaldes det, naar de efter hinanden følgende Generationer eller Kuld forplante sig paa forskellig Maade. Naar, som hos Bændelormene, kønsløse, knopskydende Generationer afveksle med kønnede, hermafroditiske, kaldes det Generationsveksel (s. d.); naar derimod (som hos Bladlus, Galhvepse o. a.) partenogenetiske Kuld indgaa som Led i et Forplantningsskifte, kaldes det Heterogoni. Ogsaa paa Forplantningsskifte mellem Særkønnethed og Tvekønnethed har man Eksempler. En ejendommelig Vekslen af Køn, men hos samme Individer, findes hos visse Isopoder, hvor samme Dyr paa et vist Tidspunkt af sit Liv optræder som Han og senere som Hun, hvilken Fremtoning dog nærmest er at henføre under Hermafroditismen. Et Generationsskifte behøver ikke altid at give sig Udslag i kønslig Henseende; saaledes ere f. Eks. Sommer- og Vinterkuldene af visse Sommerfugle begge særkønnede, men forskellige fra hinanden i Udseende (Sæsondimorfi, s. d.).

Det gælder som en Regel, at F. kun er mulig, naar Sæd virker paa Æg af samme Art; herfra kendes kun faa Undtagelser (f. Eks. Bastarderne mellem Hest og Æsel). I Alm. vil et Æg, som bringes i Berøring med Sæd af en anden Art, udvikles abnormt og hurtig gaa til Grunde, om da overhovedet en Befrugtning kommer i Stand. I

Alm. ere kun de voksne Individer i Stand til at forplante sig; dog kendes Eksempler paa, at Dyr i Larvetilstanden kunne frembringe Afkom, saaledes Axolotlen og visse Vandsalamandres Larver (foruden de under Pædogenesen nævnte Eksempler). *S. B.*

Forplantning (bot.) er den kønnede Formeringsproces D: den (i sit inderste Væsen endnu J fuldstændig ukendte) Proces, hvorved der under Sammensmeltning af 2 kønsforskellige (hanlige og hanlige) Cellekerner dannes en udviklingsdygtig Celle (Sporen, Kimen). Se Formering, Befrugtning, Systematik, Planternes. *V. A. P.*

Forplantningsblade (bot.) kaldes de af Blomstens Blade, der direkte frembringe Forplantningscellerne, nemlig Støvblade og Frugtblade (se Blomst). *V.A.P.*

Forplantningsskud (bot.) d. s. s. Blomst (s. d.).

Forplejningskorpset se Intendantur.

Forplejningsstationer, Asyler for rejsende Haandværkssvende, som her faa Kost og Logis i et Døgn imod at udføre passende Arbejde. F.'s Øjemed er at bekæmpe Vagabondering og Tiggeri, idet den virkelig trængende her kan finde Hjælp, medens Vagabonden, der ikke søger F., uden Barmhjertighed kan anholdes af Politiet. F. ere af Kommunerne, undertiden med Statstilskud, oprettede rundt om i Østerrig, Tyskland samt i England, hvor de under Navn af *casual wards* i Reglen udgøre særlige Afdelinger af Fattighusene (*workhouses*). *A. Gl.*

Forpligtelse (jur.) se Rettighed og Retspligt.

Forpløjning (Forager), en smal Ager, der ved Pløjningen afsættes paa tværs for Enderne af de øvrige Agre, benyttes til at vende paa og pløjes først, naar den øvrige Mark er pløjet færdig. *K. H—n.*

Forpommern se Pommern.

Forposter kaldes de Tropper, som en Styrke, der opholder sig paa Stedet over for Fjenden, udsender til sin Sikring. De have følgende Opgaver: 1) at indhente Efterretninger om Fjenden og om Terrainet, 2) at forhindre Fjenden i at skaffe sig Underretning om den Troppestyrke, der skal sikres, samt 3) at afvise mindre fjendtlige Angreb og i Tilfælde af alvorligere Angreb at opholde Fjenden, saa at den Troppestyrke, der skal sikres, faar Tid til at gøre sig kampberedt eller efter Omstændighederne til at afmarchere.

Forposttjenesten besørges vel hovedsagelig af Fodfolk, men kan under visse Omstændigheder ogsaa udføres af Rytteri, der tillige kan anvendes Side om Side med Fodfolket, og da navnlig til Dannelsen af fremskudte Vagter foran den egentlige Forpostlinie, hvilke Vagter særlig have Indhentelsen af Efterretninger for Øje. Artilleriet spiller derimod en mere underordnet Rolle og kommer i Reglen kun til Anvendelse om Dagen ved Punkter, som det er af særlig Betydning at fastholde, f. Eks. Snævringer o. l. F. fordeles i Led, hvis Sammensætning og Størrelse afpasses efter Terrainet og de Forhold, under hvilke de kunne komme til at optræde. Under større Forhold anbringes de i flere Linier bag hverandre, af hvilke de forreste væsentlig ere iagttagende og afspærrende, medens Liniernes Kampevne vokser indefter mod den Troppestyrke, som skal sikres. F.'s Afstand fra denne og deres Styrke i Forhold til det hele afhænger af Forholdene (Terrainet, Fjendens Nærhed, Troppernes Kampberedskab o. s. v.). Det er en Grundregel, at F. om fornødent skulle ofre sig for den Troppestyrke, de skulle sikre, og ligeledes, at de mindre Led skulle ofre sig for de større.

Forpoststillingen maa frembyde gunstigst mulig Betingelse for Oversigt over det foranliggende Terrain, og der bør findes Steder, hvor F. med Fordel kunne optage en Kamp. Under længere Ophold paa Stedet, og naar Fjenden er i Nærheden, bestaa større Troppelegemers F. i Reglen af 3 Linier sluttede Led, nemlig Hovedposter, Piketter og Feltvagter (s. d.). Under kortvarige Ophold paa Stedet, f. Eks. fra Marchens Slutning den ene Aften til Opbrud den næste Morgen, lader man undertiden Marchsikringsdelene overtage Forposttjenesten. Opmærksomheden rettes da navnlig paa Vejene og Terrainet nærmest dem. Saadanne F. kaldes Marchforposter. Skal Forpostlinien indtages om Natten eller i Taage, maa man ofte, navnlig i ukendt Terrain, nøjes med lignende Sikringsforanstaltninger, indtil det bliver sigtbart. F., der udstilles af 2 Troppestyrker, der paa Grund af Mørket have afbrudt en Kamp, hvilke F. maa have en særlig stærk Sammensætning og en særlig Formation, kaldes Fægtningsforposter. Under store Forhold anbringes undertiden bag F. en i Reglen af alle Vaabenarter sammensat Styrke, hvis Opgave det er i Tilfælde af Kamp at understøtte disse, og som benævnes Forpostreserven. Ved store Troppelegemer ledes Forposttjenesten af en Forpostkommandør, hvis Virksomhed enten er af længere Varighed eller skifter med de Tropper, der rykke paa F. Nutildags spille Telefoner og Telegrafer en ikke ringe Rolle i Forposttjenesten, ligesom Cyklen, naar Forholdene tillade det, ogsaa vil finde Anvendelse. *B. P. B.*

Forprang. Opkøb af Varer, som Sælgeren ellers maatte antages at have villet føre til Torvs, foretaget i det Øjemed at forhøje Prisen. D. L. 3—13—26 paalægger Bønderne at føre deres Varer til Købstæderne og falholde dem paa Akseltorve og forbyder dem at sælge dem til »Høkkere og Forprangere, som Landet omløbe«. Dette Forbud mod F. præciseres og indskærpes senere navnlig ved en Frd. af 25. Aug. 1741 om »Land- og Forprang«, hvorhos en Frd. af 2. Oktbr. s. A. særlig for Kjøbenhavn's Vedkommende forbyder Høkerne, ikke blot at gaa Bønderne i Møde uden for Portene, men ogsaa at opkøbe paa Torvet inden Kl. 10 Form., for at Stadens Indbyggere kunde have Lejlighed til forinden at gøre deres Indkøb til Husbrug. Forbudet mod F. blev meget indskrænket ved en Plakat 15. Juli 1815 og helt ophævet ved Næringsloven af 1857. *E. T.*

Forpnfning se Sprængstoffer.

Forpupning se Puppe.

Forqalquier [fårkalkje'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Basses-Alpes (Provence), Hovedstad i Arrond. F., beliggende 550 M. o. H. paa Skraaningen af et Kalkbjærg (*Forum Calcarium*), har (1891) 3,000 Indb., en Del Industri og Handel især med Frugt, Korn og Silke. *H. W.*

Forraadnelse er den Række af Forandringer, som de fleste organiske Stoffer i hvert Fald saa

at sige alle Organismer gennemgaa, naar Døden er indtraadt, og de ikke ved særlige Forhold beskyttes mod F. Ved F. overgaa Stofferne fra de mere sammensatte Former til mindre sammensatte, delvis til saadanne Stoffer, som vi henregne til de uorganiske, medens dog en hel Del af de ved F. dannede Stoffer stadig henregnes til den uorganiske Kemi; men ganske vist kunne disse Stoffer saa atter omdannes videre (f. Eks. ved Iltning) til rent uorganiske Stoffer.

De Betingelser, der begunstige F., ere 1) en Temperatur, der ligger fra en halv Snes Grader over Frysepunktet til Menneskets Legemstemperatur (ca. 37,50); 2) en vis Fugtighedsgrad, dog behøves ikke store Mængder Vand, ja store Masser af rindende Vand er endogsaa hindrende for F.; 3) en ringe Luftfornyelse. Dernæst er det navnlig de kvælstofholdige Stoffer, særlig saadanne Stoffer, der indeholde Æggehvidestoffer og limgivende Bestanddele, som især ere udsatte for at gaa i F., medens dog enkelte kvælstofholdige Stoffer, som Horn, Haar. de egentlige Fedtsyrer, Stivelse, ikke i høj Grad ere udsatte for F., ja Haar og Horn gaa endogsaa temmelig uskadte gennem Forraadnelsesprocesserne, medens de øvrige af de nysnævnte Stoffer gennemgaa en Del Dekompositioner, der gaa med ind under F. — En absolut nødvendig Betingelse for F. er Tilstedeværelsen af Bakterier (s. d.); men hvilke af Bakterierne man skal anse for Forraadnelsesbakterier, er ikke endnu fastslaaet, selv om man nok ved om nogle af dem, at de omtrent konstant forefindes ved F., saaledes f. Eks. *Bacteriumtermo*; men ogsaa talrige andre Bakterier og Gæringsvækkere opholde sig i de forraadnede Stoffer og deltage i Dekompositionen. Disse Smaaorganismers Betydning for F. er den, at F. er at betragte som disse Bakteriers Livsvirksomhed, og der er heller ingen Tvivl om, at F., som den foregaar til daglig, er betinget af en Blandingsvækst af talrige Bakterieformer, der dels optræde samtidig, dels i Rækkefølge, saaledes som f. Eks. paavist af C. J. Salomonsen i hans Arbejder om Blodels F. Men det er ogsaa sikkert, at F. kan antage noget forskelligt Udseende efter de Forraadnelsesbakterier, af hvilke den er betinget. — At det forholder sig saa, at Bakterierne (særlig de saprofytte Bakterier) ere de virkelige Bærere for F., er til Fuldkommenhed paavist ved Pasteur's og Tyndall's Forsøg, der vise, at en i en Flaske indeholdt Vædske, Kødsuppe, Urin o. a., lader sig holde fri for F., r.aar alle i den værende Kim ere dræbte ved Kogning, og den ved passende Tillukning sikres mod at faa paaført ny Bakterier eller Bakteriekim; men saa snart man tilfører Vædsken disse Kim, indtræder F. Disse Forsøg viste paa samme Tid, som de brøde Staven over den saakaldte *Generatio aequivoca*, Uholdbarheden af den tidligere hævdede Forraadnelseslære (Liebig), der opfattede F. som ren og skær Iltningsproces. Det lader sig nu fremdeles paavise, at der ved F. udvikles Stoffer, der ere karakteristiske som Produkter af de tilstedeværende Bakteriers Stofskifte, og Forskelligheden i F.'s Karakter lader hig da paavise som beroende paa Forskelligheden i de til Grund liggende Bakterier. Dog vil praktisk set i det daglige Liv de samme Stoffer undergaa ensartede Processer, naar de underkastes de samme Betingelser, hvilket beror paa »Allestedsnærværelsen« af de almindeligste Forraadnelsesbakterier. — Den Dekomposition, som fremkommer ved F., medfører Dannelse af forskellige flygtige Stoffer, saasom Glykokall (s. d.), Leucin (s. d.), flygtige Syrer som Myresyre, Kapronsyre, Smørsyre o. fl., flygtige Baser som Metylamin, Ætylamin o. fl., fremdeles Ammoniak, Kulsyre, Kulbrinter, Svovlbrinter, Brint. Endelig udvikles ved F. forskellige Giftstoffer, de saakaldte Toksiner, Toksalbuminer, Leukomainer (s. d.). Ved Tilgangen af Luft og Tilstedeværelsen af Bakterier, der paaskynde Iltningsprocessen, kan der af Baserne og en Del af Ammoniakken dannes Salpetersyrling og Salpetersyre, der atter kunne indgaa Forbindelser med Resten af Ammoniakken, med tilstedeværende Kalk o. 1.; Gødningsdannelsen, Forandringerne i Jordens øvre Lag, Ligs Dekomposition ere Eksempler paa F. — Tilintetgørelse og Udelukkelse af alle Bakterier er den eneste sikre Vej til at bevare Stoffer fri for F. (Henkogning); men der er dog ogsaa Mulighed for at hindre F. ved at bringe Stofferne under Betingelser, hvor de tilstedeværende Bakterier ikke finde Udviklingsmuligheder. Disse Metoder ere stærk Afkøling, Frysning, Indtørring, Præparering med kemiske bakteriedræbende Stoffer (Karbolsyre, Kreosot, Rygning) (smlg. ogsaa Desinfektion, Dødstegn). *E. A. T.*

Forraadnelsesbakterier se Forraadnelse og Bakterier.

Forraadnelsesfeber se Tyfus.

Forraadsnæring se Oplagsnæring.

Forraadsstoffer se Oplagsnæring.

Forraadsvæv (bot.) kaldes saadanne Væv, hvori Oplagsnæringen (s. d.) fortrinsvis er aflejret, f. Eks. Frøhviden hos mange Frø, Kartoffelknoldens »Kød« o. 1. F. er sædvanlig dannet af Parenkymceller. Se i øvrigt Oplagsnæring. *W. F.*

Forre-, Søudtryk, der sættes i Forbindelse med en stor Del Betegnelser paa Genstande eller Underafdelinger i Skibet, hvilke staa i Forbindelse med Forrejsningen, f. Eks. F.-Bramstang. Ordet bruges paa lignende Maade som For-, uden at der kan gives nogen Regel for, naar den ene og naar den anden Betegnelse anvendes. *C. L. W.*

Forrejsning (Søudtryk), den forreste af Skibets Master med fuldt Tilbehør. En fuldt taklet F. bestaar af 3 Stykker: Fokkemasten, Forstangen og Forre-Bramstang, med Ræer, der franeden af benævnes Fokke-, Forre-Mærse-, Forre-Bram- og Forre-Bovenbramraa; endvidere med Raasejl, som benævnes efter Ræerne, og Stagsejl, der inde fra og ud mod Bovsprydets Nok (Spids) benævnes Fokke-Stagsejl, Forre-Stænge Stagsejl, Klyveren og Jageren, desuden med staaende og løbende Gods (Takkelage, s. d.) o. m. a. *C. L. W.*

Forres [få'rɛs], By i Skotland i Grevskabet Elgin, 18 Km. V. f. Elgin, ved Foden af Cluny Hills (med Kuranstalt paa Sydsiden); (1891) 3,971 Indb. F. har Klædefabrikation og driver Handel. Den har et Taarn, rejst til Minde om Slaget ved Trafalgar, og 2 Km. 0. f. den findes en Obelisk i (Swenostone) med Skulpturer fra 10. eller 11. Aarh. *V. R.*

Forrest [få'rest], Edwin, nordamerikansk Skuespiller, født 9. Marts 1806 i Philadelphia,

død 12. Decbr. 1872 smst. F., hvis dramatiske Anlæg allerede havde aabenbaret sig under hans Opvækst gennem Fremstilling af forskellige Kvinderoller, tog, saa snart han var voksen, Ansættelse ved et Teater i New York, og her saavel som i i andre amerikanske Byer vandt han sig hurtig et Navn som Tragiker. F. gav flere Gange Gæsteroller i London, hvor hans stort anlagte Fremstilling af Shakespeare's Helte vakte begejstret Bifald. Blandt hans Hovedroller nævnes særlig Othello, Coriolan og Kong Lear; hans stærkt bevægede Spil, der understøttedes af hans kraftfulde Skikkelse og malmfulde Stemme, ejede gribende Magt, men savnede ikke sjælden kunstnerisk Maadehold. *A. A.*

Forrest [få'rest], 1) John, australsk opdagelsesrejsende, er født i Bunbury i Vestaustralien 22. Aug. 1847 og foretog allerede i en Alder af kun 22 Aar en Rejse fra Perth ind i det indre for at søge Underretning om den forulykkede Leichhard's Ekspedition; skønt han naaede frem over Barlee-Sumpen, lykkedes det ham dog ikke at løfte Sløret over denne Ekspeditions Skæbne. 1870 fulgte han Eyre's Route langs den australske Bugt, men i modsat Retning fra Perth til Adelaide. 1874 foretog han fulgt af sin trofaste Ledsager, nedenn. Broder, en stor Rejse fra Murchison-Floden tværs over den store ubekendte vestaustralske Ørken og naaede efter store Anstrengelser Peakes-Stationen paa Overlandstelegraflinien. Sin sidste Rejse foretog han 1883, da han undersøgte Kimberley-Distriktet med Nordvest. Samme Aar blev han udnævnt til Generalopmaaler og Kommissionær for Kolonien Vestaustralien. Han har offentliggjort: »Explorations in Australia, with an appendix on the conditions of Western-Australia« [London 1875]. *C.A.*

2) Alexander, ovenn.'s Broder, ligeledes bekendt opdagelsesrejsende, er født i Bunbury i Vestaustralien 22. Septbr. 1849. Han ledsagede Broderen paa flere Rejser, men ledede ogsaa selv flere Ekspeditioner, navnlig en større Ekspedition 1879, hvor han rejste fra Grey-Floden i Nordvestaustralien til Overlandstelegraflinien og langs denne til Port Darwin paa Nordkysten. Han undersøgte paa denne Rejse særlig den hidtil kun i sin Munding bekendte Fitzroy-Flod og fik Lejlighed til at paavise, at der i disse Egne af Vestaustralien findes gode Græsgange og mange meget frugtbare Egne, der senere ere blevne koloniserede under Navn Kimberley-Distriktet. Han har offentliggjort: »Journal of an expedition from Grey River to Port Darwin« [Perth 1880]. *C. A.*

Forretning, Handelsforretning, kaldes saavel enhver Næringsvirksomhed, hvis Formaal er at drive Handel (s. d.) af hvilken som helst Art, som ogsaa den inden for en saadan Virksomhed foretagne enkelte Vareomsætning, det enkelte Køb eller Salg, som efter Virksomhedens særlige Beskaffenhed udgør et væsentligt Led af den. For den, der handler med Sukker og Kaffe, er det saaledes en F. at købe eller sælge et Parti af en af disse Varer. Men naar den samme Mand køber Papir og Regnskabsbøger til Brug i sin Virksomhed, da er dette ikke for ham en F., hvorimod Salget af disse Ting er en F. for Papirhandleren, for hvis Virksomhed Handelen med saadant er Formaalet. I Alm. kan siges, at i Handelen *en gros* (s. d.) er enhver Vareomsætning en F. for begge de handlende Parter, i Detailhandelen (s. d.) er den enkelte Omsætning kun en F. for Sælgeren, derimod ikke for Køberen, for hvem det kun drejer sig om Anskaffelser til privat Forbrug. Forretningsmand, d. s. s. Handlende, Handelsmand, Købmand. *C. V. S.*

Forretningsbøger se Handelsbøger.

Forretningsfører, den, der paa andres Vegne har den overordnede Ledelse af en Forretningsvirksomhed. Er Virksomheden et Aktieselskab eller lignende, vil Betegnelsen F. som Regel være omtrent ensbetydende med Direktør, administrerende Direktør. Se ogsaa Disponent. *C. V. S.*

Forretningsorden (for parlamentariske Forsamlinger) se Afstemning, Dagsorden, Debat, Dirigent, Forslag, Udvalg, Valg og Ændringsforslag.

Forrykthed, Paranoia, en Form af Sindssygdom, hvis karakteristiske Ejendommelighed er en Forstyrrelse af Forestillingslivet med systematiserede Vrangforestillinger som Hovedsymptom, og som er kronisk og uhelbredelig (Franskmændenes *Délire chronique*). I sin typiske Form viser den forskellige Stadier i sin langsomme Udvikling, et første, hvor Patienten begynder at blive mistænksom lige over for sine Omgivelser; et andet, hvor Hallucinationer, især paa Hørelsen, sjældnest paa Synet, komme til, og som Følge af hvilke han tror sig tilsidesat eller forfulgt (Persekutionsstadiet); et tredje, hvor der udvikler sig Storhedsideer (Storhedsvanvid), og endelig et fjerde Stadium, hvor Sygdommen ender med Sløvsind (s. d.). Karakteristisk for den forrykte er altsaa, at hans Opfattelse af Yderverdenen er forrykket, medens han selv lever i den Forestilling, at det er alt uden for ham, som er forandret. Alt, hvad der foregaar, hvad der tales og skrives om, opfatter han som sigtende paa ham selv. Han føres derfor til at tro sig tilsidesat, forurettet og forfulgt (Forfølgelsesvanvid) og sætter efterhaanden sine Vrangforestillinger og Forfølgelsesideer i fuldstændigt System, forfølger ofte en bestemt Forestilling, en saakaldt fiks Idé. Da hans Bevidsthed ikke er omtaaget, hans Tankegang i øvrigt klar, og da han i Sygdommens videre Forløb lærer at lægge Baand paa sig, gør han i Alm. paa den ikke-sagkyndige Iagttager Indtryk af at være sjælssund og kun sindssyg paa et begrænset Omraade. Ved nærmere Betragtning vil det dog altid vise sig, at hans sygelige Forestillinger, hans fikse Idé har gennemsyret hele hans sjælelige Liv, har farvet hans Opfattelse og Kritik ogsaa paa alle andre Omraader. Til sidst, om end i Reglen sent, sløves han mere og mere og gaar over i det demente Stadium.

Til denne Form slutte sig nogle atypiske Former af F., især optrædende hos Individer med degenerative Anlæg, saaledes den jaloux, den ambitiøse, den religiøse, den erotiske, hypokondre F., ligesom ogsaa en Del sindssyge Opfindere (*Perpetuummobile*) og Samfundsreformatorer høre herhen. En meget fremtrædende Form af F. er den saakaldte Kværulant-F., hvor de deraf lidende Individer (Kværulanter og Procesmagere), der tro sig stadig forurettede, idelig føre Processer og anlægge Sager for at komme til deres

formentlige Ret, ikke sjælden mod Lægerne ved de Hospitaler, hvor de ere blevne indlagte, og derfor ere til stor Byrde for deres Medmennesker, især deres nærmeste Omgivelser, og til Fordærvelse for Familielivet. Hvor Storhedsideerne ere meget fremtrædende, kunne de forrykte ogsaa blive farlige for andre. (Litt.: K. Pontoppidan, »Psykiatriske Forelæsninger og Studier« [3. Række, Kbhvn. 1895]). *A.F.*

Forræderi. Naar en Person, der hører til den danske Krigsmagt, for at hjælpe Fjenden giver i denne Underretning om Krigsmagtens Styrke, Tilstand, Bevægelser eller Planer eller foretager andre lignende Handlinger, gør han sig efter den danske militære Straffelov skyldig i F. og skal »som en Forræder have sit Liv forbrudt«. En lignende — men noget mildere — Straffebestemmelse findes i den danske borgerlige Straffelov. Jfr. i øvrigt Højforræderi og Landsforræderi. *R.G.*

I Norge er Straffen for F. saavel efter den militære som den civile Straffelov Strafarbejde paa Livstid eller Dødsstraf. *ff. S.*

Fors (lat), »Tilfældet«, personificeret som Gudinde hos Romerne.

Forsager se Klikker.

Forsamlingsretten er li gesom Foreningsretten en vigtig Faktor i det hele Samfundsliv, ikke mindst under det konstitutionelle Statssystem, hvorfor den ogsaa i mange nyere Forfatningslove er omgærdet med særlig Beskyttelse.

Ikke enhver Sammenkomst af Mennesker danner imidlertid en Forsamling i retlig Forstand. Hertil udfordres i Reglen, at Sammenkomsten finder Sted efter forudgaaende Opfordring, under Iagttagelse af visse Former, i alt Fald under Ledelse af en Ordstyrer eller Dirigent, og med et i Forvejen tilkendegivet Formaal, der skal drøftes og eventuelt forene de mødende om et Resultat; thi kun af saadanne Samlinger kan et virkelig samfundsnyttigt Udbytte forventes. Er det derimod rent tilfældigt, at en Skare Mennesker har hobet sig sammen, være sig under Tag eller aaben Himmel, udgør den ikke nogen Forsamling, men kun hvad Lovgivningen kalder en forsamlet Mængde, et Opløb eller en Sammenstimling, som, naar den foregaar paa et offentligt Sted, af Politiet kan opfordres til at skilles og med Magt kan splittes, naar de tilstedeværende ikke godvillig ville efterkomme behørig Advarsel om at gaa fra hverandre.

Hvad den egentlige F. i Ordets legale Betydning angaar, da synes den efter den ældre dansk-norske Lovgivning i Princippet at have været anerkendt, saaledes at intet almindeligt Lovbud gjorde det nødvendigt for Undersaatterne forud at indhente Øvrighedens Tilladelse til offentlige Møder, og at ej heller disse af Øvrigheden efter vilkaarligt Skøn kunde forbydes. Dette udtales med tydelige Ord i Frd. 11. Marts 1791 om Sognefogederne, naar det i dens § 4 bl. a. hedder, at det »ikke skal anses for Opløb eller nogen lovstridig Handling, at Byens eller Sognets Beboere sammentræde for sindig og fredelig at overlægge og fatte Beslutninger om Ting, som høre til fælles Tarv«, og vel forbød Frd. 5. Juli 1765 at »sammenkalde Bondestanden i Norge for at indgive Andragender uden Øvrighedens forud dertil givne Tilladelse«, men dette Forbud havde sin Grund i nogle, i visse norske Landdistrikter indtraadte, ejendommelige Forhold af ganske forbigaaende Natur, og det er næppe nogetsteds blevet hævdet med synderlig Strenghed, men temmelig hurtig gaaet i Glemme.

Efter Rigernes Adskillelse vedblev Tilstanden i Norge i det væsentlige som under Forbindelsen med Danmark. Den norske Grundlov indeholder ingen særlig Forskrift om F. saa lidt som om Foreningsretten; men ligesom den ovennævnte Frd. af 1765 under alle Omstændigheder bortfaldt aldeles efter den ny Straffelov af 20. Aug. 1842, saaledes kan det af dennes Bestemmelser i Kap. X klarlig sluttes, at F. er uafhængig af forudgaaet Tilladelse, og at Øvrigheden ej heller vilkaarlig kan hæve Forsamlinger, saa længe disse intet foretage i Strid med Lovene eller den offentlige Orden.

I Sverige, hvis Forfatningslov ligeledes har undladt at beskæftige sig med dette Emne, er Friheden til at afholde Forsamlinger til Drøftelse af politiske eller kommunale Anliggender kun undergiven faa Indskrænkninger, som ere fastsatte at Konge og Rigsdag ved almindelig Lov. Ethvert saadant Møde maa dog forud være anmeldt for vedkommende stedlige Øvrighed, der har Ret til at være til Stede; men opløses kan det ikke, medmindre det indlader sig paa noget, der strider mod Lovene eller forstyrrer den offentlige Ro og Sikkerhed (jfr. svensk Strl. 16. Febr. 1864 Kap. X).

I Danmark begyndte Magthaverne henimod Enevoldstidens Slutning, da Ønsket om en Forfatningsforandring blev mere og mere lydeligt hos alle Samfundsklasser, at se skævt til Forsamlingsfriheden. Herpaa var der adskillige Tegn; men størst Opsigt og Røre vakte det bekendte Kancellicirkulære af 8. Novbr. 1845, der paa en vis Maade opgravede hin for længst skrinlagte Forordning for Norge af 1765 og indskærpede, at ingen Forsamling, som gik ud paa at drøfte Bondestandens Retsstilling, maatte afholdes uden forud betimelig at være anmeldt for Politimesteren, der ikke maatte tillade den uden under visse indsnævrende Vilkaar, blandt hvilke skal nævnes, at ingen udensogns Mand maatte deltage i den. Dette var imidlertid en af Enevældens sidste Livsytringer i denne Retning. Efter den nu gældende Grl.'s § 88 (for Island Forfatningslovens § 56) have Borgerne, som det hedder, »Ret til at samles ubevæbnede«. For saa vidt Forsamlingen er offentlig, og dette maa den i Alm. anses for at være, naar alle og enhver have Adgang til at være nærværende, uden Hensyn til, om derfor erlægges Betaling eller ikke, har Politiet, naar den holdes under Tag, vel Ret til at overvære den og skal, hvis det forlanges af Ordstyreren, være denne behjælpelig med at opretholde Orden og fjerne Fredsforstyrrere, men det kan lige saa lidt forbyde dens Afholdelse som paa egen Haand afbryde dens Fortsættelse. Holdes Forsamlingen derimod under aaben Himmel, kan Politiet forbyde den, naar der af den kan befrygtes Fare for den offentlige Orden i det enkelte Tilfælde, men det kan hverken i dette eller endnu mindre i det førstanførte, hvor Forsamlingen holdes under Tag, kræves, at der forud gives Politiet Underretning om Mødet, og naar en justitsministeriel Skrivelse af 23. Juli 1852 er gaaet ud fra den modsatte Forudsætning, er dette uden Medhold i Lovgivningen.

Endnu skal blot bemærkes, at Grundloven ikke

har ophævet de i særlige Forholds Krav begrundede Indskrænkninger i Forsamlingsfriheden. Ligesom den selv udtrykkelig i sin § 94 undtager Krigsmagtens Medlemmer fra Budet i § 88 og henviser dem til de militære Loves Forskrifter, saaledes maa Næringslovens Forbud mod Afholdelse af offentlig Danseforlystelse uden Tilladelse, Helligdagslovens mod offentlige Møder i Kirketiderne, Epidemilovenes Bemyndigelse for Sundhedskommissionerne til at hindre enhver større Menneskeforsamling under hærgende Smitsot o. fl. 1. fremdeles staa ved Magt. (Litt.: J. E. Larsen, »Samlede Skrifter«, I, 2; Holck's og Matzen's Forelæsninger over dansk Statsret, henholdsvis 2. og 3. Del; Aschehoug, »Nordisk Statsret«; Naumann, »StatsforfatningsRätt«, III). *C. V.N.*

Forsan et haec se Et hoc.

Forsatspapir se Bogbinderi, S. 240, og Buntpapir.

Forsberg, Niels, svensk Maler, er født 17. Decbr. 1841 i Riseberga i Skaane. Som fattig Bondesøn var han henvist til Landbruget; hans Uegnethed for Bondelivets Sysler og hans tidlig fremspirende Kunstnertilbøjeligheder bragte ham omsider i Malerlære; i Goteborg, hvor han ernærede sig ved Malerhaandværket, tog Lysten til at være Billedhugger *Overhaand*; ved Hjælp af en lille Understøttelse, særlig foranlediget ved hans Billedhuggerarbejde »Minerva«, rejste han 1867 til Paris. Her blev han snart klar over sit Kald som Maler og gennemgik under L. Bonnat, der ydede ham megen Anerkendelse, en grundig Skole, som snart gjorde ham til Herre over sin Kunsts Udtryksmidler, dem han perfektionerede ved ihærdige Studier (og Kopieringer) i Museerne; sin Eksistens sikrede han sig brydsomt ved Smaaarbejder, Portrætter o. 1. Belejringen af Paris 1871 blev en Begivenhed for hans Liv og hans Kunst. Som Soldat i Ambulancetropperne under Forsvaret af Paris kom han midt ind i Krigerlivet og modtog her Indtryk, som han senere udformede. 1878 udstillede han paa Verdensudstillingen »Akrobatfamilie, der viser sine Kunster for Cirkusdirektøren« [Goteborg's Museum], et dygtigt Arbejde i Datidens franske Kunstsmag med energisk naturalistisk Karakteristik af de forskellige Typer: den brutale overlegne Direktør, der med forretningsmæssig Kendermine ser paa Drengens Kropvridninger, Impresarioen, der med veltalende Gestus byder sine »Varer« frem, etc. 1888 udstillede F. paa Salonen sit hidtidige Hovedværk, der nød den for et udenlandsk Arbejde sjældne Ære at faa 1. Klasses Medaille, og som for en Stund bragte Kunstnerens Navn ud over hele Verdenspressen: det store »En Helts Død« [Stockholm's Nationalmuseum, udstillet i Kjøbenhavn, Christiania, Goteborg o. fl. St.]: Scenen en Kirke omdannet til Lazaret, her ligger den døende franske Soldat, der med Heltemod har standset en tysk Troppeafdeling, med Æreslegionens Kors paa sit Bryst, omgiven af Præsten med Sakramentet, Generalen med sin Stab og den fortvivlede Hustru. Om end Billedets Succes for en Del kan tilskrives selve Emnet, virker det trods den vel akademiske, for melodramatiske Effekter tilrettelagte Komposition, dygtig gennemtænkt og malet som det er, fængslende ved dets højtidelige Alvor. Senere har F. syslet med andre historiske Sujetter. *A. Hk.*

Forsee (Søudtryk), forsyne med Skamfiling 1 ɔ: Klædning af indfedtede Matter e. 1., der skulle forhindre Rejsningens forskellige Dele fra at gnide mod hverandre. *C. L. W.*

Forsegling se Segl.

Forsejl (Søudtryk), alle Sejl, der ligge foran Skibets Tyngdepunkt; i Modsætning til Agtersejl tjene F. (foruden til at give Skibet Fart) til at dreje Forstavnen bort fra Vindretningen, til at falde (medens Agtersejlene — foruden at de ogsaa give Skibet Fart — tjene til at luve ɔ: at dreje Forstavnen op mod Vindretningen). Selvfølgelig bør F., hvad Størrelse og Placering angaa, balanceres imod Agtersejlene, saaledes at de — naar Skibet er i Gang — gensidig modvirke hverandre (dog med et ringe Overskud af Drejekraft for Agtersejlenes Vedkommende). Kun under Manøvrering, hvor man efter Omstændighederne lader Agter- eller Forsejlene leve (spille), kommer disses Drejningsevne (tillige med Roret) til at virke væsentligt. *C. L. W.*

Fórsete, i nordisk Gudedigtning: Retfærdighedens Gud, Balder's Søn; i sin guldsmykkede Bolig Glitne (den straalende) »neddysser han al Tvist«. Der kendes hverken Dyrkelse eller Myter, som knytte sig til ham; og han er laant ind i Nordisk fra Fosite, der dyrkedes paa Helgoland af Friserne. Hans Forhold til Retfærdigheden skyldes en Omtydning af hans Navn til For-sete o: »den der fører Forsædet (paa Tinge)« ; Frisernes Fosite synes at have været Frugtbarhedsgud. *A. O.*

Forshall [få!əshå.l], Josiah, engelsk Orientalist, født 1795, død i London 18. Decbr. 1863, var *keeper* (Konservator) ved British Museum 1824—37 og derpaa Museets Sekretær 1837—50. Han har forfattet Katalog over Arundell- o. a. Manuskripter i Museet [udg. 1834], over de syriske Manuskripter [1838] og »Description of the Greek Papyri« [Lond. 1839]. Sine sidste Aar tilbragte han som Præst ved Foundling Hospital i London. Med Sir F. Madden har F. udgivet Wycliffe's engelske Bibeloversættelse. *V. S.*

Forsikring har til Hensigt at overføre Faren for et Formuetab ved visse tilfældige Begivenheder — eller Uvisheden om, til et senere Tidspunkt at kunne have bestemte Kapitaler eller Indtægter til Disposition — fra den forsikrede til Forsikreren eller Assurandøren. Herved vilde der imidlertid ikke vindes meget, hvis den samme Grad af Uvished slet og ret overførtes paa den anden Part, hvilket vilde være Tilfældet, hvis Talen kun var om en enkelt F.; overtager Assurandøren derimod et større Antal af saadanne, aabnes der ham herigennem en Mulighed for, at en Del af disse kunne tilføre ham en Gevinst, stor nok til at dække de Tab, som de ugunstig forløbende Tilfælde maatte medføre. Erfaringen viser nemlig, at trods alle Forskelligheder hersker der sædvanlig en vis relativ Ensartethed i Forekomsten af et gennemsnitligt Antal hyppig forefaldende Begivenheder i et givet Tidsrum, og idet man bearbejder denne statistiske Kendsgerning, opnaas der en brugelig Basis for Bedømmelsen af Risikoen, om end denne Basis i de forskellige Forsikringsarter er mer eller mindre paalidelig, saaledes langt rationellere og mere betryggende ved Livsforsikring end f. Eks. ved Brand- og Søforsikring. Jo større Antal F., der er Tale om, eventuelt jo færre af disse, der kunne rammes

af een og samme Hændelse, desto mere formindskes Assurandørens Risiko, og ved Siden af en paalidelig Statistik er derfor en forsigtig Fordeling af F. inden for et vist Omraade af største Betydning i Forbindelse med en sagkyndig Vurdering af de Genstande, der ønskes forsikrede, og af Skaden, der skal erstattes. Ved Statistikken udfindes tillige Basis for det nødvendige Ækvivalent, som den forsikrede ffiaa udrede, Præmietariffen samt Størrelsen af de Beløb, der bør henlægges til Sikring for Fremtiden (se Forsikringspræmie).

Den Mulighed for Assurandøren til at præstere Ækvivalent for en vis Skade, som Kontrakten rummer, kaldes Risikoen, hvilket Udtryk dog undertiden ogsaa bruges om selve Forsikringsobjektet. Hvor Assurandøren ikke ønsker at overtage hele Risikoen, kan denne fordeles mellem flere, og hyppig sker det saaledes, at den forsikrede selv kommer til at bære en Del af Risikoen, den saakaldte Selvforsikring, der er af stor Betydning i adskillige Forsikringsarter som Forebyggelse af den forsikredes egenmægtige Fremkaldelse af de faretruende Begivenheder, som F. er rettet imod. Det Dokument, som omhandler F., kaldes Forsikringsbrev eller Police (se Forsikringskontrakt); Assurandørens Pengeforpligtelse hedder som oftest Forsikringssum eller Skadeserstatning, og den forsikredes Ækvivalent herfor sædvanlig Præmie (se Forsikringspræmie). Parternes Forhandling om, hvad der skal lægges til Grund ved Opfyldelsen af Kontrakten for Assurandørens Vedkommende, og hvorledes denne Forpligtelse skal opfyldes, kaldes som oftest Regulering.

Som Regel vil Overtagelse af F. overstige Enkeltmands Kræfter og kun kunne gennemføres af en Flerhed af Personer, saaledes Beboere af samme Distrikt, Embedsmænd, Personer, tilhørende samme Befolkningsklasse, f. Eks. Arbejdere o. 1. Simplest ordnes Forholdet saaledes, at en større Kreds af Personer, der alle ere udsatte for samme faretruende Begivenhed, enes om i Fællesskab at dække det Tab, der herigennem maatte ramme den enkelte af dem, hver i Forhold til sin Risiko. Da denne Form imidlertid har den Ulempe, at de paagældende aldrig kunne forudberegne, naar og hvor meget de komme til at betale, er der, bortset fra enkelte, mere underordnede Forsikringsarter f. Eks. lokale Brandkasser, Ligkasser o. 1., som Regel ikke længere Tale herom, og Forholdet ordnes nu hyppig saaledes, at et Selskab overtager F., enten under Form af Gensidighed eller som et Aktieforetagende (se Forsikringsanstalter). Undertiden optræder Staten som Assurandør for de Personer, for hvilke den er Arbejdsgiver, saasom dens Embeds- og Bestillingsmænd, og ved Siden heraf er det, navnlig tidligere, forsøgt at gøre F. i Alm. til en Statsopgave, saaledes Tontiner (s. d.), Enkekasser, Arbejderforsikringsanstalter under Napoleon III o. l. Dette gælder ikke mindst i Danmark og Norge, hvor Størstedelen af Livsforsikring tidligere var i Statens Hænder (se »Livsforsikringsanstaltens Festskrift«, Kbhvn. 1892). Som Levning af denne Tendens kan ogsaa nævnes de saakaldte Brandsocieteter i Tyskland og de kantonale Brandforsikringer i Schweiz, der forvaltes af Stats- eller Kommunalmyndighederne eller under disses Medvirken. I den nyeste Tid er Tanken om at gøre Staten til Assurandør atter traadt i Forgrunden, bl. a. ved den tyske Arbejderlovgivning (se Forsikringstvang), men har i øvrigt paa Grund af dens indgribende Betydning for det hele økonomiske Liv vakt stærk Modstand.

Almindeligvis deles F. i to store Grupper. Den ene har til Genstand at sikre mod den Skade, som den forsikredes Formuedele vilde lide ved forskellige ødelæggende Begivenheder, f. Eks. Skibbrud, Ildebrand, Hagelbyger, Kvægsyge, Sprængning af Glasruder, Legemsbeskadigelser, Sygdom o. s. v., og kaldes Skades- eller Elementarforsikringer, ved hvilken altsaa Skadens Omfang ved Kontraktens Afslutning ikke kan beregnes, saa at Forsikringssummen kun er en Grænsebestemmelse. Den anden Gruppe er Personalforsikring, hvor det afgørende Moment er Udslukkelsen af det Menneskeliv, hvorpaa F. er baseret, eller Oplevelsen af visse Livsaar for vedkommende. I denne Gruppe, der navnlig indbefatter Livsforsikring, Overlevelsesrente og Livrente, fastsættes straks ved Kontraktens Indgaaelse den Kapital eller Renteydelse, Assurandøren vil have at udrede, og Forsikringsmomentet ligger da i Uvisheden om Varigheden af den forsikredes Levetid. Af andre Sondringer kan nævnes Inddeling efter de Formueobjekter, den angaar, saaledes Immobiliar-, Mobiliar-, Kvæg-, Glas-, Cykle-, Kapital-, Renteforsikring o. s. v. samt efter de Personer, som F. skal hjælpe, f. Eks. Enke-, Børne-, Udstyrs-, Pensions-, Promesseforsikringer (F. mod Kurstab ved Udtrækning af Børseffekter), Værnepligtsforsikring o. l. Endelig kan nævnes den i alle Forsikringsarter mulige Genforsikring (s. d.), hvorved Assurandøren overfører Dele at Risikoen paa andre Forsikringsselskaber.

Alt i den tidlige Middelalder træffer man i Tilslutning til Gilder og Lav gensidige Forsikringsforbund i forskellige Retninger, f. Eks. Sø- og Brandforsikring og i Form af Begravelses- og Ligkasser Livsforsikring; men medens Søforsikring ved Søhandelens Opsving efter destore Opdagelsesrejser tidlig naaede en betydelig Udvikling, er det først langt senere, at de andre Forsikringsarter opnaaede nogen større Betydning. I Tyskland betegne de af Regeringen efter Trediveaarskrigens Ophør skabte Brandsocieteter et Fremskridt i Brandforsikring, medens England har Æren af først at have frembragt de store Privatselskaber og Statistikkens Anvendelse i Forsikringsteknikken. I Nutiden spiller Forsikringsvæsenet i alle Kulturstater en betydelig Rolle i Folkets økonomiske Liv ved i ikke ringe Grad at lette de forsikrede Bekymringen for Fremtiden og derved fjerne den heri liggende Fare for en Formindskelse i deres Arbejdsevne og Vitalitet, samtidig med, at navnlig Livsforsikringen aabner Adgang for en uselvisk og virksom Forsorg for andre og derved udøver en gavnlig forædlende Indflydelse. Forsikringsretten er i de fleste Lande endnu ikke ordnet i Kodifikationer af samtlige herhenhørende Lovbestemmelser, og man har da i øvrigt at henholde sig til de af Forholdets Natur udledede Retsnormer i Forbindelse med Sædvaneretten og de enkelte Selskabers Forsikringsbetingelser; i enkelte Lande, saaledes Østerrig, Schweiz, Belgien, Italien og flere af de nordamerikanske Stater, er Forholdet dog i Nutiden blevet mere lovordnet, og i andre Lande er noget saadant fore-

staaende, saaledes i Norge og Sverige. Angaaende de enkelte Forsikringsarter se de paagældende Specialartikler samt Genforsikring. (Litt.: Corn. Walford, *Insurance cyclopaedia* [London 1871 ff.]; Fowler, *History of insurance in Philadelphia for two centuries* [Philadelphia 1888]; A. Chaufton, *Les assurances* [2 Bd. Paris 1884—86]; E. Agnel, *Manuel général des assurances* [Paris 1885]; Masius, »Systematische Darstellung des gesammten Versicherungswesens«[Leipzig 1857]; W. Lewis, »Lehrbuch des Versicherungsrechts« [Stuttgart 1889]; Ehrenberg, »Versicherungsrecht«, I [Leipzig 1893]; H. K. Brämer, »Das Versicherungswesen« [smst. 1894]; F. Kummer, »Die Gesetzgebung der europ. Staaten betr. die Staatsaufsicht iiber die privaten Versicherungsanstalten« [Bern 1883]; Ehrenzweig, »Assekuranz Jahrbuch« [Wien 1880 ff.]; »Zeitschrift für Handelsrecht«; »Fra Forsikringsverdenen« [Kbhvn. 1883 ff.]; »Dansk Forsikrings-Tidende« [smst. 1893 ff.]; »Assurandøren« [smst. 1896]; »Försäkringsföreningens Tidskrift« [Stockholm 1878 ff.]). *J.M.-B.*

Forsikringsanstalter ere som Regel organiserede enten som gensidige eller som Aktieselskaber. I de gensidige Selskaber ere Forsikrere og forsikrede de samme Personer, der indbyrdes garantere hverandre, idet de som Helhed indestaa for Tilstedeværelsen af de Kapitaler, der ville medgaa til Dækning af de Tab, der ramme hver enkelt inden for Kredsen. I Aktieselskaberne garanterer Aktiekapitalen for Tilstedeværeisen af disse Beløb; Forsikrerens Interesse er her skilt fra de forsikredes og gaar ud paa at opnaa et saa stort Overskud som muligt ved Overtagelsen af Risikoen, medens de forsikrede have Fordel af, at dette Overskud ved Selskabernes indbyrdes Konkurrence holdes inden for rimelige Grænser. Blandede Forsikringsanstalter kunne saadanne Forsikringsaktieselskaber kaldes, der ved Siden af Forsikringer uden Andel i Overskud tillige tegne Forsikringer med Andel i dette mod et vist Tillæg til Præmien. *y. M.-B.*

Forsikringsdepartement er en offentlig Institution, der har at føre Tilsyn med Forsikringsvæsenet, hvor dette er undergivet Statsmyndighedernes Kontrol, og som undertiden tillige fungerer som øverste Appelinstans ved Stridigheder mellem Forsikrere og de forsikrede. T adskillige nordamerikanske Fristater findes saadanne *insurance departements;* i Østerrig benævnes det Versicherungskontrollamt. i Schweiz das eidgenossische Versicherungsamt, i Tyskland findes Reichsversicherungsamt i Berlin og Landesversicherungsamt for Sachsen og Bayern i Dresden, medens det i Sverige sorterer under Civildepartementet, i Norge under Indredepartementet. *y. M.-B.*

Forsikringskontrakt er den Kontrakt, der ordner og bestemmer Forholdet mellem de to Parter i Forsikringsforholdet, nemlig Forsikreren (Assurandøren) og den forsikrede (den assurerede, Forsikringstageren). I Danmark, hvor Forholdet som Regel endnu er ulovbestemt, kræves ingen særlige Former for Stiftelser, men der vil i Praksis som Regel blive udstedt et skriftligt Bevis, Police, indeholdende, foruden en Omtale af Parternes gensidige Forpligtelser, Henvisning til de i de paagældende Forsikringsselskaber gældende Statutter og almindelige Forsikringsbetingelser. Som særlige Konsekvenser af Forsikringskontraktens Natur følger, at naar fra den forsikredes Side Kontrakten er fremkaldt ved urigtige Angivelser af relevante Omstændigheder, er Forsikreren ikke bunden, selv om Urigtigheden var den forsikrede ubevidst, samt at det er nok til at løse Forsikreren, at den forsikrede tilregneligt har undladt at angive, hvad der efter den foreliggende Situation har eller efter en objektiv Dom over Forholdet maa antages at have Betydning for Bedømmelsen af Risikoen, idet denne væsentlig kun overtages i Tillid til Medkontrahentens Oplysninger. Om Betydningen af, at Forsikringssummen overstiger det forsikredes Værdi, eller at samme Risiko tegnes hos flere, se Overforsikring og Dobbeltforsikring samt de enkelte Forsikringsartikler (Brand-, Livs-, Søforsikring o. s. v.). Naar andet ikke positivt bestemmes, udelukkes kun den forsætligt eller ved grov Uagtsomhed hidførte Skade fra Erstatning. Denne gaar ud paa at stille den forsikrede skadesløs for det Tab, han har lidt, og Forsikringssummen er almindeligvis kun en Maksimalgrænse, jfr. dog Livsforsikring. Med Hensyn til Overdrageligheden og Ophøret af Retten efter Kontrakten se Kontrakt; jfr. i øvrigt Forsikring. *J. M.-B.*

Forsikringspræmie kaldes det Vederlag, som den forsikrede har at udrede til Assurandøren for dennes Overtagelse af Risikoen (se i øvrigt Forsikring). Præmiens Størrelse er som Regel afhængig af den større eller mindre Sandsynlighed for Indtrædelsen af de Begivenheder, der betinge Assurandørens Forpligtelse til at betale Forsikringssummen, og efter Størrelsen af denne og retter sig følgelig efter Farens Grad, ved Livsforsikring saaledes efter de forsikredes Alder, Køn og Sundhed. I Aktieselskaberne ere de forud betalte Præmier faste, idet et eventuelt Overskud tilfalder Selskabet, der omvendt maa dække et muligt Underskud. I de gensidige Anstalter udredes Præmien enten bagud og reguleres efter de da konstaterede forfaldne Forsikringssummer, eller forud med et foreløbig fastsat Beløb, der da senere enten kan suppleres ved Efterkrav eller delvis refunderes som Dividende. Det til Dækning af selve Forsikringsrisikoen nødvendige Beløb benævnes Nettopræmien, medens Bruttopræmien, ogsaa kaldet Forsikringspræmien i egentlig Forstand, fremkommer ved hertil at lægge visse Tillæg til Dækning af Administration, til Dannelse af Sikkerhedsfond o. s. v. Præmietarif er en Sammenstilling af den for de forskellige Risiko-, eller Aldersklasser gældende Præmiefod eller Præmiesats for Enheden af Forsikringssummen. Naar Præmien ved Forsikringer, der ere afsluttede for længere, ubestemt Tid, trods den stigende Risiko sædvanlig ere ansatte til en i hele Forsikringstiden uforandret Størrelse, ligesom naar den forsikredes Forpligteiser afgøres under eet eller i kortere Tid end Forsikringstiden, maa der af Præmierne i de første Aar, hvor Beløbet overstiger Risikoen, henlægges visse Beløb til Supplering af de senere Aars Præmier, der ellers ikke længere vilde være tilstrækkelige; disse Beløb kaldes Præmiereserve, medens dette Udtryk ved Elementarforsikring bruges om den ved Aarsregnskabet til næste Aar afsatte Del af Præmien for ikke udløbne Forsikringer, idet de enkelte Forsikringer ikke udløbe samtidig med Regnskabsaaret. Ved Kapitalsreserve forstaas

de Beløb, der henlægges til Dækning af eventuelle Tab ved uforudsete Begivenheder, og ved Skadesreserve de Beløb, der afsættes til Betaling i næste Regnskabsaar af Forsikringsbeløb, der alt ere eller antages forfaldne, men ikke kunne udbetales i den løbende Forsikringsperiode. Fornyelsen af en Forsikringskontrakt paa samme Betingelser for en ny Forsikringspræmieperiode kaldes Prolongation; dog benævnes undertiden de i en fleraarig Forsikringspræmiekontrakt efter den første Præmie betalte Præmier Prolongationspræmier. *F. M.-B.*

Forsikringstvang er den af samfundsøkonomiske Hensyn ved Lovregler paabudte Forpligtelse til i visse Tilfælde at tegne Forsikringer. Dette i finder saaledes jævnlig Sted med Hensyn til Brandforsikring af faste Ejendomme, se for Danmark's Vedkommende »Brandforsikring« (Bd. III, S. 520), ligesom hele den nyere tyske Arbejderlovgivning i 1880'erne om Syge-, Ulykkes-, Invaliditets- og Alderdomsforsørgelse hviler herpaa. For Danmark's Vedkommende kan ogsaa mærkes den Statens (undertiden Kommunens) Embeds- og Bestillingsmænd paahvilende Forpligtelse til at sikre deres eventuelle Enker ved Tegning af Enkepension (se Enkekasser) eller Overlevelsesrente eller Livsforsikring i Statsanstalten for Livsforsikring (s. d. og Enkeforsørgelse), jfr. »Livsforsikringsanstaltens Festskrift« [Kbhvn. 1892]. *J. M.-B.*

Forsinkning, Samling med Sinker o: svalehaledannede Tapper, anvendes ved Samling af brede Stykker Sidetræ, f. Eks. til Skuffer, bedre Pakkasser o. l. *F. W.*

Forsiring kaldes de ydre Dekorationer, som anbringes paa de arkitektoniske Led og Flader, paa Møbler o. s. v. udelukkende til Prydelse uden at staa i nogen inderligere Forbindelse med de konstruktive Forhold. *E. S.*

Forsiring (fr. *agréments*, eng. *graces*, ital. *fiorette*, *fioritura*)(mus.) er den fælles Betegnelse for alle de ved særlige Tegn eller mindre Nodetyper betegnede Udsmykninger af melodiske Hovednoder, saasom Triller, Praltriller, Forslag, Mordent, o. s. v. I ældre Tid overlod Komponisterne de udøvende Kunstnere efter egen Smag og Behag at udsmykke, forsire, den egentlige Melodi, men allerede Bach foretrak selv at foreskrive de F., han ønskede anbragt, og nu tilhører denne »Udsmykning« af de givne Kompositioner en fuldstændig svunden Tid. (Litt.: Germer, »Die musikalische Ornamentik« [Leipzig 1880]). *S. L.*

Forsins, Sigfrid Aron, svensk Præst og Astronom, født ca. 1550 i Helsingfors, død 1627 i Ekenäs, blev 1602 Præst i Kimito, var 1608—10 Professor i Astrologi i Upsala, derpaa nogle Aar Præst ved Riddarholms-Kirken i Stockholm; fra 1621 til sin Død var han Præst i Ekenas. I Aarene 1612—19 kaldte F. sig *Astronomus regius*. 1601 sendtes F. af Hertug Karl til Torneå Lappmark i geografisk Øjemed, og hans med stor Omhu udførte Maalinger vare af ikke liden Værd for Kundskaben om disse Egne af Landet. Størst Betydning har F. haft derved, at han var den første Videnskabsmand i Sverige, som selvstændig beregnede Almanakker for et indenlandsk Steds (Stockholm eller Åbo) Horisont (1608—10, 1613—15, 1617—19, 1621—24). Før 1607, da hans første Almanak tryktes, havde man i Sverige almindelig benyttet direkte Oversættelser af udenlandske, uden at der var tilføjet de Korrektioner, der ere nødvendige, for at Angivelsen af de vigtigste Himmel fænomener, som Solens Op- og Nedgang, skulde kunne gælde for et bestemt Steds Horisont. Af F.'s talrige Skrifter (44 i Tallet) nævnes *Speculumvitae hutnanae* [Gryphisw. 1582, Stockholm 1620], »Beskrifning öfver resan til Lappmarken år 1600« og »Berättelse om Cometen 1607 och 1619«. Om hans utrykte *Physica* se Tidsskr. »Samlaren«, IX. (Litt.: »Svenskt biografiskt lexikon«, ny Udg., IV). *F. Fr. S.*

Forsk., ved naturvidenskabelige Navne Forkortelse for P. Forskål (s. d.).

Forskål, Pehr, svensk Naturgransker, Orientalist og politisk Forfatter, født II. Jan. 1732 (ell. 1736), død 11. Juni 1763 i Jerim i Arabien, studerede Teologi i Upsala, men vaktes her tillige ved Linné's og Celsius'es Forelæsninger til varm Interesse for Naturvidenskaberne. F. gik 1753 til Gottingen, hvor han særlig studerede østerlandske Sprog under Michaelis. Han optraadte her 1756 imod den dengang eneraadende Wolf ske Filosofi med sin Afhandling for Magistergraden: *Dubia de principiis philosophiae recentioris*, der vakte megen Opsigt, men ogsaa megen Modsigelse. Noget lignende var Tilfældet i Sverige, hvor han efter sin Hjemkomst indgav en Afhandling: *De libertate civili* til Universitetet i Upsala for den filosofiske Doktorgrad; men den antoges ikke. Han oversatte den paa Svensk og fik 1759 af Censor Tilladelse til at lade den trykke. Men Bogen »Tankar om borgerliga friheten« blev straks forbudt som alt for dristig, Eksemplarerne konfiskeredes, og saavel F. som Censor fik skarpe Tilrettevisninger (først 1792 udkom Skriftet paa ny). Den Modstand, F. mødte hjemme, bevægede kam snart til at tage mod et Tilbud, han fik gennem Michaelis i Gottingen, om Deltagelse i den Ekspedition, som Danmark vilde sende til Arabien under Ledelse af Carsten Niebuhr (s. d.). I Sverige var man dog ikke helt tilfreds dermed, og det varede 1½ Aar, inden han kunde faa sit Pas. F. kom nu til Danmark, udnævntes til Professor efter sin Hjemkomst og drog af Sted med Ekspeditionen til Søs til Konstantinopel og derfra til Alexandria. F. foretog først ene en Rejse i Ægypten, senere med Ekspeditionens øvrige Medlemmer, indsamlede et betydeligt naturhistorisk Materiale, beskrev de af ham samlede Genstande, men maatte paa Grund af de i Ægypten dengang herskende lovløse Tilstande udstaa mange Ubehageligheder. Endnu værre Medfart mødte de rejsende efter deres Ankomst til Jemen, hvor man oftere hindrede dem i at besøge de Egne, hvor der ventede dem det meste Udbytte. Pøbelen ødelagde endog en Del af de naturhistoriske Samlinger og slog Flaskerne med Spiritus itu o. s. v. Ærgelse herover forværrede en Sygdom, han havde paadraget sig i det glødende varme usunde Klima, og paa Rejsen til det indre bortreves han af Feberen. Hans mange værdifulde Optegnelser benyttedes meget af Niebuhr, til hvem han nøje havde sluttet sig paa Rejsen. Niebuhr udgav ogsaa de Værker, F. havde gjort Udkast til undervejs, *Descriftiones manialium quae in itinere orientali observavit P. F.* [Kbhvn. 1775], *Flora Ægyptiaco-Arabica* [Kbhvn. 1775], *Icones rerum naturalium*, quas

in itinere orientali depingi curavit F. [Kbhvn. 1776 med kobberstukne Tavler; den botaniske Del udg. med Rettelser og Tilføjelser af Wahl (Kbhvn. 1790—94)], Værker, hvis Fortrinlighed endnu anerkendes i vore Dage, om det end mærkes, at F. ikke selv har kunnet lægge sidste Haand paa dem. Linné opkaldte en Slægt af Nældefamilien efter ham (*Forskohlea*). *V. S.*

Forskalle eller forskale er at fastsømme tynde, ofte paa langs flakte, ru Bræder under Bjælkerne i en Bygning. Paa Bræderne befæstes med Traad og Søm Gipsrør for herpaa at anbringe Gipsdækket. Man forskaller Lofter med høvlede Bræder, paa hvilke der over Fugerne slaas smalle, ofte profilerede Lister; saa forskalles med Mellemrum, over hvilke da anbringes Bræder, hvis Kanter ere profilerede, endvidere med sammenføjede, høvlede Bræder, lagte i Mønstre, ofte dekorerede med profilerede Lister.

Tagflader, der skulle dækkes med Pap, Zink, Bly og Kobber, forskalles udvendig med ru Bræder, enten henlagte som de ere eller sammenpløjede. Mure forskalles ind- og udvendig, ligeledes Skillerum, enten ru til Puds eller med høvlede Bræder. *Y. F.*

Forskanset Lejr er Indbegrebet af de Befæstningsanlæg, som udføres til Beskyttelse af et Punkt eller Terrainafsnit i den Hensigt at skabe en sikker Lejrplads for gennemdragende eller i Lejren ofte for længere Tid indesluttede Hærafdelinger. I den moderne permanente Befæstning anvendes Udtrykket f. L. som oftest ensbetydende med Fortfæstning (se Fæstning). Som et bekendt Eksempel paa en f. L. i lettere Stil kunne nævnes de af Tyrkerne under Osman Pasha ved Plevna 1877 udførte feltbefæstede Anlæg, ved Hjælp af hvilke hine i flere Maaneder modstode et overlegent Angreb af de forenede Russere og Rumænere. *A. G. N.*

Forskansning er et til Forsvar indrettet Dækværn af lettere eller sværere Art, hvorved Forsvareren bliver i Stand til i videst Udstrækning at udnytte Værdien af sine egne Kampmidlers Kraft, samtidig med at Virkningen af den fjendtlige Ild svækkes saa meget som muligt. *A. G. N.*

Forskib, den forreste Del af Skibet foran Fokkerøstet (se Røst); i Modsætning til dette tales om Agterskibet o: den bageste (agterste) Del. F. bør være høj for at yde Modstand mod Søens Indtrængning; et skarpt F. med fine Linier befordrer Skibets Fart, et fyldigt, bredere F. giver magelige Bevægelser i høj Sø. *C. L. W.*

Forskod (Søudtryk), den forreste Væg i et Lukaf eller andet Rum i Skibet. *C. L. W.*

Forskrivning, skriftligt Dokument, hvorved nogen forpligter sig til et eller andet. *E. T.*

Forskud paa Arv se Arveforskud; F. paa Fragt (s. d.).

Forskydning, den ved Klaveret anvendte Dæmpermekanik, der bestaar deri, at Klaviaturet ved Hjælp af en særlig Pedalindretning (Pianopedalen) forskydes saaledes, at Hamrene ikke anslaa alle tre til hver enkelt Tone hørende Strenge, men kun to eller een, hvorved altsaa Tonens Styrke formindskes. Se Dæmper og Corda. *S. L.*

Forskydning (bot.) kaldes i den botaniske Morfologi det Fænomen, at et Blad eller et Skud paa Grund af en ejendommelig interkalær Vækst kommer til at sidde et andet Sted end der, hvor det normalt skulde ventes. Hos visse Plantefamilier spiller F. en vigtig Rolle ved Forgreningen, der netop paa Grund deraf bliver afvigende. Saaledes hos Natskyggefamilien, Svalerodsfamilien; det er navnlig ikke sjælden, at (især i Plantens Blomsterstand) Støttebladene forskydes noget ud paa de af dem støttede Akselskud, f. Eks. hos Naalebæger, Stenurt og Nælde. *V. A. P.*

Forskydning af Last (Søudtryk). For at et Skib under rolige Forhold kan ligge paa ret Køl, maa dets Last, hvad Vægtene angaar, ordnes symmetrisk paa begge Sider af Midterplanet (Diametralplanet). Under Indflydelse af høj Sø, naar Skibet har ligget overkrænget til een Side i længere Tid, og Lasten har været daarlig afstivet, hænder det imidlertid, at den luv Del af Lasten forskyder sig over mod Læ, hvorved Skibet faar en blivende Krængning, Slagside. Uagtet denne selvfølgelig kan blive skæbnesvanger for Skibets Eksistens, hvis den ikke kan modarbejdes derved, at Skibet lægges over den anden Bov (vender den anden Side til Søen), ser man dog ikke sjælden, at Skibe (navnlig Dampere) fortsætte Rejsen (særlig om Sommeren) med forskudt Last. *C. L. W.*

Forskær, løs Hammel, der anbringes paa Vognstangens Forende ved Forspænding med fire Heste, og til hvis Svingler Forløbernes Skagler fæstes. *C. G. B.*

Forskære, blande Vine af forskellig Art med hinanden eller med Alkohol, dels for at ophæve Fejl ved daarligere Sorter, dels for at frembringe en Vare, der svarer til de paagældende Konsumenters Smag, og som kan leveres ens fra Aar til Aar. Se i øvrigt Vin. *K. M.*

Forslaa se Forfare.

Forslag. De fleste Forsamlingslove eller Forretningsordener indeholde Bestemmelser om F.'s Fremsættelse. Hvor intet positivt er bestemt, bør man følge nedenstaaende Regler, der stemme med Sagens Natur, og af hvilke de fleste have Sædvanen for sig.

Et Realitets forslag bør ikke kunne komme for, i hvert Fald ikke sættes under Afstemning, naar det ikke har været forud bekendtgjort eller vedrører en anden Sag paa Dagsordenen. Paa saadanne større Møder, hvor ikke alle stemmeberettigede kunne ventes at være til Stede, er denne Regel selvindlysende, idet Afgørelse jo kun bør kunne træffes i de Sager, som man har indkaldt Medlemmerne til at fatte Beslutning om. Men selv hvor alle Medlemmer ere til Stede, vil hvert enkelt af disse, naar det er Sædvane forud at bekendtgøre Dagsordenen, kunne forlange som sin Ret, at ingen ny Sag tages for, som han ikke har haft Lejlighed til at sætte sig ind i. Undtagelser fra Reglen gøres dog meget ofte, især paa periodiske Møder med Hensyn til pludselig opdukkende Sager, hvis Afgørelse ikke taaler Opsættelse. Rigtigst er det dog at indhente Forsamlingens enstemmige Samtykke.

Naar det ikke-bekendtgjorte F. derimod vedrører en anden Dagsordens-Sag, er det Sædvane at tilstede F. Adgang som Ændringsforslag. Det bør dog nøje paases, at Ændringsforslaget i alle sine Enkeltheder vedrører Sagen (er relevant), da Ændringsforslagsformen ikke bør kunne be-

nyttes til Indsmugling af Beslutning om fremmede Emner. I de fleste Parlamenter modtages Ændringsforslag ikke, medmindre de efter nærmere Regler forud ere indleverede og bekendtgjorte. Praksis har med fuld Føje fulgt den modsatte Regel paa andre Møder, hvor Ændringsforslaget ofte netop fremkommer som det naturlige Resultat af den førte Debat eller som et situationsreddende Kompromis mellem modsatte Anskuelser, saa at det vilde føles som en urimelig Formalisme at afvise det, blot fordi dets Ophavsmand ikke har forudset det. Angaaende Afstemning over Ændringsforslag se Afstemning.

Naar en Forslagsstiller inden Afstemningen anmelder, at han ønsker at tilbagetage sit F., falder det bort, medmindre eet eller flere andre Medlemmer ønsker at optage det (o: gøre det til sit). (Denne Regel anerkendes overalt. Flere Steder i Udlandet, navnlig i England, fordres endog til Tilbagetagelse af et F., at et særligt F. derom sættes under Afstemning og enstemmig vedtages). Reglen gælder saavel Hovedforslag som Ændringsforslag og Formforslag. Den, der optager et F., behøver ikke at tale eller stemme for det; undertiden er Hensigten med Optagelsen netop den modsatte: at tale imod F. og faa det forkastet. Naar et Hovedforslag ønskes tilbagetaget, og der forinden er stillet Ændringsforslag dertil eller Formforslag, saasom angaaende Afvisning (simpel Dagsorden), Udsættelse eller Udvalg, da bør først kræves, at det eller de saaledes stillede Biforslag ogsaa tilbagetages uden at optages. Denne Regel overholdes ikke altid i Praksis, men er utvivlsomt rigtig, eftersom der i selve Fremkomsten af saadanne Biforslag nødvendig ligger en Fastholden af Hovedforslaget som Grundlag. Mødets Dirigent kan ogsaa — og dette er vistnok i Danmark det almindelige — gaa den Vej straks efter Anmeldelsen om Hovedforslagets Tilbagetagelse at rette den særlige Opfordring til Biforslagsstillerne, om de ønske som Grundlag for deres Biforslag at optage Hovedforslaget, da han i modsat Fald maa betragte ogsaa Biforslagene som tilbagetagne. Ønsker en Forslagsstiller at forandre sit F., kan han enten selv stille Ændringsforslag dertil eller forsøge at faa det tilbagetaget. En Forslagsstiller kan ogsaa tage en Del af sit F. tilbage. Optager da nogen denne Del o: mislykkes Tilbagetageisen, har Forslagsstilleren den Udvej at stille det Ændringsforslag, at Delen udgaar.

F. bør helst fremsættes skriftlig. Kun denne Form giver et sikkert Grundlag for Debatten, saa at dennes Grænser med Bestemthed afstikkes. Den skriftlige Form er dernæst nødvendig for, at ikke den fattede Beslutning skal blive nedskrevet i andre Ord, end F. indeholdt. Ved Fordring om Skriftlighed opnaas endelig ofte, at umodne F. kvæles i Fødselen, idet Forslagsstilleren under Nedskrivningen tvinges til at gennemtænke og præcisere sine Tanker. Undtagelser bør i hvert Fald kun gøres med ganske kort affattede F. En Forslagsstiller bør ikke give sine Motiver Plads i F. Han er i hvert Fald ofte bedst tjent med at udelade dem, da han derved aabner sig Mulighed for Tilslutning fra de Medlemmer, der af andre Grunde maatte billige F. I Mangel af anden Bestemmelse har paa et Møde ethvert Medlem Ret til at stille F. Den mange Steder i Udlandet kendte Skik, hvorefter der fordres Understøttelse af et andet Medlem til Fremsættelse af F., er ikke i Brug i Danmark. Skikken blev for øvrigt indført paa den danske grundlovgivende Rigsdag, men er siden bortfalden. Et F. bør forelægges i den Skikkelse, hvori det er indleveret. Inden Indleveringen kan selvfølgelig Dirigenten gøre Forslagsstilleren opmærksom paa Fejl eller Uregelmæssigheder i F. Hvis Forslagsstilleren fastholder Indleveringen af et meningsløst, usømmeligt eller ulovligt F., bør Dirigenten nægte at forelægge det. Et F. bør være affattet saaledes, at det uden Forandring i Ordene kan gaa over til at være Beslutning. Et Ændringsforslag kan enten affattes i selvstændig Form som et for sig fremsat Hovedforslag eller Modforslag, der stilles op til Konkurrence med det andet Hovedforslag, eller som et F., der lyder paa, at der skal udelades, tilføjes eller forandres et eller flere Ord i Hovedforslaget. Det gør ingen væsenlig Forskel, hvilken Form der benyttes. Ændringsforslag kan indgives, lige indtil Afstemning er paabegyndt, selv om Debattens Afslutning maatte være vedtaget. Et Ændringsforslag undergives Debat, i Reglen under eet med Hovedforslaget. Til Ændringsforslag kan der stilles Ændringsforslag, undertiden benævnte Underændringsforslag. Til Formforslag som F. om Sagens Afvisning (simpel Dagsorden) eller om Debattens Afslutning bør der ikke modtages Ændringsforslag. Se i øvrigt Afstemning, Dagsorden, Debat og Dirigent. (Litt.: Heckscher, »Haandbog for Dirigenter« [Kbhvn. 1893]).

Overretssagf. Dr. phil. Alb. Heckscher.

Forslag (ital. *appogiatura*, fr. *port de voix*) er en Forsiring af melodiske Hovednoder, der ved mindre Nodeskrift karakteriseres som Taktinddelingen uvedkommende Binoder. Der skelnes mellem to Arter, det lange og det korte F. 1) Det lange F. er egentlig ikke andet end et Udtryk for et gennem Noteringen maskeret harmonisk Forhold; Forslagsnoderne ere harmoniske Forudhold (s. d.), hvis fri Indtræden man foretrak at dække derved, at man skrev den dissonerende Node med mindre Nodeskrift, som Forsiringsnode; Hovednoden noteres med sin fulde Værdi, Forslagsnoden derimod ofte med den Værdi, som den skal have ved Udførelsen, i Reglen det halve eller to Tredjedele af Hovednoden. 2) Det korte F. adskilles fra det lange derved, at Forslagsnoden

har en lille Tværstreg gennem Fanen 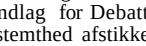

og udføres altid saa kort som muligt. Spørgsmaalet om, hvorvidt dets Værdi skal fradrages den foregaaende eller efterfølgende Hovednodes Værdi, med andre Ord, om det skal indtræde paa fuld Taktdel, o: den Taktdel, som Hovednoden angiver, eller umiddelbart før, har givet Anledning til megen Uoverensstemmelse; nutildags er man dog nærmest tilbøjelig til at fastholde dets Indtræden paa fuld Taktdel. *S. L.*

Forsiamning ved sort Krudt skyldes Rester fra Krudtets Forbrænding, som afsætte sig i Geværløbet; den tiltager fra Skud til andet og forøger Projektilets Gnidningsmodstand i Løbet. Naar F. bliver saa stærk, at Slammen fylder Riffelgangene, kan den bevirke, at Projektilet ikke følger disse.

Krudtslammen indsuger let Luftens Fugtighed, hvorved den i fugtigt Vejr bliver blød og flydende, saa at den rives ud af Projektilerne. Den volder størst Ulempe i tørt Vejr, idet den bliver haard og sætter sig fast i Riffelgangene. Den modarbejdes ved at overdrage Projektilerne med et Fedtlag (Tælle eller Vaselin). F. spiller ved Skydning med røgfrit Krudt og kappeklædte Projektiler ikke nogen Rolle som Kilde til Afvigelser. Den større eller mindre Grad af F., som forskellige Krudtsorter give, er en Prøve paa disses Godhed, og ved det sorte Krudt gik Fabrikanternes Bestræbelser derfor ud paa at fremstille Krudt, der gav en fugtig og blød Slam. *E. P.*

Forslimning kaldes i den botaniske Cellelære den ejendommelige Omdannelse af Cellehinden eller visse Lag i denne, ved hvilken Cellulosen omdannes til et i Vand meget stærkt opsvulmende Stof, Planteslim. I Frøhviden af Johannesbrødtræet og i Løvet af mange Rød- og Brunalger (*Gelidium*, *Laminaria*, *Fucus*) forslimer saaledes Intercellularsubstansen, medens det i Frøoverhuden af Hør, *Plantago*, *Psyllium*, gul Sennep og Kvæde er selve de indre Membranlag. Hos mangfoldige undersøiske Vandplanter, saavel Alger (f. Eks. *Spirogyra*) som Blomsterplanter (f. Eks. Blærerod, *Brasenia*), er Overhuden besat med smaa Haar, hvis Yderlag forslime. Gummidannelsen (hos Kirsebærtræ, *Acacia*- og *Astragalus*-Arter) beror ligeledes paa Cellehindeforslimning. *V. A. P.*

Forsman, Georg Z., finsk Historiker og Politiker, se Yrjo-Koskinen.

Forsmække, Forsiden af en Vogns Fading (s. d.). *C. G. B.*

Forsnævring se Striktur.

Forsoning betyder i den religiøse Sprogbrug Ophævelsen af et Modsætningsforhold til Gud, der opfattes som et positivt Skyldforhold. Det er fornemmelig gennem Offeret, nærmere bestemt Sonofferet, at Forsoningstanken har givet sig Udtryk inden for de forskellige Religioners Kultus. Den laveste Form for Sonofferet er den, hvor det blot har til Hensigt at afværge ubehagelige og skadelige Tilskikkelser, som tilskrives Gudernes Vilkaarlighed uden paa nogen Maade at være begrundede ved Menneskenes sædelige Forhold; først idet man tænker sig, at Grunden til den guddommelige Vrede maa ligge i Menneskets Forseelser og Overtrædelser, faar Sonofferet en højere etisk Karakter, som Synd- eller Skyldoffer. Ikke blot i den første, men ogsaa i den anden Form, hvor Offeret forholder sig til en virkelig Skyldbevidsthed, findes det i de hedenske Religioner, fornemmelig i de højere; man maa blot vogte sig for, som det saa ofte er sket, at drage en ligefrem Slutning fra Almindeligheden af blodige Ofre til Almindeligheden af en Skyldfølelse hos Menneskeheden; det er ikke alle blodige Ofre, som have en sonende Hensigt. — I Israel er Forsoningsideen udpræget paa rigere Maade end hos noget andet Folk. Grundbevidstheden her er den, at idet Jahve af sin fri Vilje har udvalgt sit Folk og bundet sig til det ved sin Pagt, saa er han dermed over for det den forsonede Gud, i hvis Samfund Folket kan finde sig saligt ved at hvile. Dette Israel's Grundforhold til Gud er fra Begyndelsen af blevet indviet ved Moses's Pagtoffer. Ex. 24, 5—8. Men tillige er der dog blevet tilbage en Følelse af en dunkel Grund i Gud, en Tanke om Herrens fortærende Hellighed, i Kraft af hvilken intet Menneske af sig selv tør nærme sig til ham. Kun gennem Helligdommens, Præsteskabets og det ydre Offers Mellemled tør Folket komme frem for sin Gud. Der er saaledes en vis Dualisme til Stede, og paa Folkets forskellige Udviklingstrin har enten den ene eller den anden Opfattelse gjort sig gældende paa fremtrædende Maade. Den ældste Tid tænker ved F. mest paa de enkelte Forseelser og venter at finde denne gennem Præstens Hjælp ved Ofringer og andre Bodsydelser. Den profetiske Tid lægger Vægten paa Sindelaget og finder F. given i Jahve's Pagtsnaade, som den enkelte kan tilegne sig gennem Tro og sædelig Hengivelse. Den efterexilske Tid vender tilbage til den ældste Betragtning, men repristinerer den, idet den nærmest opfatter Synden som Overtrædelser af udvortes ceremonielle Bestemmelser og F. som en Deltagen i ydre foreskrevne Kultushandlinger; paa dette sidste Standpunkt faa Syndofferet og Skyldofferet en fremtrædende Betydning som Sonemiddel for uforskyldt Urenhed. I Sammenhæng med den profetiske ideale Betragtning staar Billedet af den lidende Herrens Tjener, der tager Folkets Synder paa sig o: den lille fromme Rest af Folket, som lider for Mængdens Synder, og for hvis Skyld Folket opretholdes og føres sin Fuldendelse i Møde, Es. 53. Den Tanke om Offeret, som er udtrykt heri, gaar langt ud over alle de levitiske Forestillinger. — Naar vi endelig gaa over til det ny Test.'s Standpunkt, da finde vi først, at Jesus selv har fremstillet sig som Forsoner i flere Udsagn, saaledes Joh. 10, 11. 15, men især i de to Udsagn Matth. 20, 28 og 26, 28. I dem begge tager han særlig Sigte paa sin Lidelse og Død; paa det første Sted opfatter han sit Liv som en Indsats, hvorved Menneskeheden frigøres fra Skyldforholdet til Gud, paa det andet Sted fremstiller han sig som et Offer, hvorved den ny Pagt indvies i Lighed med den gamle, og hvorved Syndsforladelsen for Menigheden bliver faststillet. Og disse Synspunkter blive videre udviklede af hans Disciple, fornemmelig Paulus. Ved Christus, fornemmelig ved hans Blod, er der sket Forligelse mellem Gud og Menneskene; dette Begreb, Forligelse, er Hovedbegrebet i Ny Test., hvorunder hele Christi Gerning sammenfattes, Rom. 5, 10. 2. Kor. 5, 18 ff., Ef. 2, 16., Kol. 1, 20. Til den Genoprettelse af Samfundet mellem Gud og Mennesker, som hermed er betegnet, hører imidlertid ikke blot, at Christus fremtræder som Guds Repræsentant for Menneskene, idet han aabenbarer Guds Sandhed og Naade (Forløsningen), men ogsaa at han som Menneskehedens Repræsentant over for Gud gennemfører det ved Synden afbrudte Samfund. I saa Henseende betegnes han som den sande Ypperstepræst, der handler og lider paa hele Menneskehedens Vegne, Hebr. 2, 17. 9, 11 ff., som den for andre lidende Guds Tjener, 1. Pet. 2, 21—25.; 2. Kor. 5, 15. 21, og som det sande Offer, dels som Pagtofferet, Acta 20, 28.; 1. Joh. 1, 7.; 1. Pet. 1, 2. Hebr. 7, 22. 9, 15 — 26. 10, 29. 12, 24, dels som det rette Paaskelam, 1. Kor. 5, 7.; 1. Pet. 1, 18. 19.; Tit. 2, 14., og dels som det rette Syndoffer, Rom. 3, 25.; Hebr. 9, 11—14. 10, 1—18. I Tilslutning til Tanken om Offerets Værdi findes ogsaa Udtrykket om en

Løskøbelse fra Skylden ved Christi Blod, Rom. 3, 24.; Hebr. 9, 15 jfr. Gal. 3, 13. Selve Ordet F. findes kun et Par Steder, Rom. 3, 25.; 1. Joh. 2, 2. 4, 10.; Hebr. 2, 17.

Inden for den kirkelige Læreudvikling varer det længe, inden der bliver gjort nogen egentlig Anvendelse af Forsoningsbegrebet. I den ældste Kirke ses Christi Gerning fornemmelig under Forløsningens Synspunkt (se Forløsning). I den græske Kirkeafdeling ses Synden mere som Svaghed end som Skyld, og i den vesterlandske Kirkeafdeling er Augustin trods sin stærke Fremhævelse af Syndens Magt dog heller ikke naaet til at bestemme den som virkelig Skyld over for Gud; derfor mangler Forudsætningen for en Lære om F., som er Skyldforholdets Ophævelse. Det er først Anselm af Canterbury, der ved at betone Synden som en Skyld over for Gud giver Forsoningsbegrebet dets Plads i Kirkelæren; ogsaa Betydningen af Christi Død bliver først nu ret fremhævet. Argumentationen i Anselm's berømte Traktat *Cur Deus homo* o: »Hvorfor Gud blev Menneske« (forfattet mellem 1093 og 1098) er følgende. Ved Synden er Guds Ære krænket, og imod en saadan Krænkelse maa han reagere, thi han skylder sig selv og sin Skabning at holde paa sin Ære. Den nødvendige Reaktion fra Guds Side kunde nu enten ske ved en Afstraffelse af Menneskene eller ved Fordringen om en Fyldestgørelse (Satisfaktion) af dem. Da Gud ikke blot er retfærdig, men ogsaa barmhjertig, valgte han den sidste Vej. Men Menneskene selv kunde ikke præstere den fornødne Fyldestgørelse. Baade i vare de nemlig i Forvejen skyldige at yde Gud alt, hvad de ejede og havde, og desuden var den paadragne Skyld, som bestod i en Krænkelse af den absolutte Gud, ogsaa i Kraft heraf uendelig, det vil sige, den kunde ikke opvejes ved den hele Verden, men alene af Gud selv. Altsaa: kun Gud kunde yde Fyldestgørelsen; men det var Mennesket, som skulde yde den. Heraf fulgte da Menneskeblivelsens Nødvendighed; den fyldestgørende Person maatte paa een Gang være Gud og Menneske; i Gudmennesket forenes disse to Sider. Det er imidlertid ikke hele Gudmenneskets Liv, som her kommer i Betragtning; til Fyldestgørelsen maa høre, at den er fuldkommen frivillig i den Forstand, at den ligger ud over Pligtens Bestemmelse. Herefter kan ikke Gudmenneskets virksomme Lydighed i Livet være fyldestgørende, i thi en saadan skylder han Gud som Menneske, men derimod hans passive Lydighed i Døden, thi til den er han som den syndfri ikke forpligtet, da Døden er Syndens Sold. I Gudmenneskets Død er der da en satisfaktorisk Kraft, som ikke blot opvejer, men overvejer den sværeste Synd; der maa derfor hertil knytte sig en uendelig Fortjeneste, som Gud ikke kan lade være med at anerkende. Da imidlertid Gudmennesket som den fuldkomne ikke kunde modtage nogen Løn for sig selv, var det naturligt, at denne kom Menneskene som hans Brødre til gode. — Saaledes er den Teori, som efterhaanden er bleven Grundlaget for Kirkelæren. Ganske vist fremsatte Anselm's yngre samtidige Abailard lejlighedsvis en anden Opfattelse af Christi Værk, hvorefter dette alene er gaaet ud paa ved Aabenbarelsen af Guds Kærlighed at vække Genkærlighed hos Menneskene; men skønt denne Opfattelse var i Slægt med bibelske, især johanneiske, Tanker, fik den dog ingen Betydning for Læreudviklingen. Thomas fra Aquino supplerede den Anselm'ske Teori ved Ideen om en mystisk Sammenhæng mellem den forløste Menneskehed og Christus som dens Hoved. Ogsaa Reformatorerne antoge den Anselm'ske Forsoningslære, i alt Fald i dens Grundtræk, idet de tænkte sig Nødvendigheden af en fyldestgørende Lidelse for at bringe den guddommelige Naade i Overensstemmelse med den guddommelige Retfærdighed. Dog gør der sig den Forskel gældende, at medens Anselm opfattede det sædelige Forhold mellem Gud og Menneskene som et Privatforhold, hvorfor Synden kun har Karakteren af en personlig Fornærmelse af Gud, saa se Reformatorerne Forholdet nærmest som et offentligt Retsforhold, hvorfor Synden betragtes som en Krænkelse af den med Guds inderste Væsen sammenhørende hellige Morallov. I rent udvortes Henseende gør Konkordieformelen den Tilføjelse til Anselm's Teori, at der ikke blot tilskrives Christi passive Lydighed i Døden, men ogsaa hans aktive Lydighed i Livet en fyldestgørende Kraft. Han var nemlig lige saa lidt Loven underkastet som forpligtet til Lidelse og Død; thi han var som guddommelig Person Lovens Herre. De senere Dogmatikere have paa skolastisk Vis udformet videre, hvad der her er givet, men uden at tilføje noget nyt. — Kritikken over for den ortodokse Lære er paa alsidig Maade given af Socinianerne, der opstille herimod en Række, til Dels velbegrundede, Indvendinger: 1) Det vilde stride mod Guds Godhed, hvis han ikke kunde tilgive uden Fyldestgørelse. 2) Tilgivelse og Fyldestgørelse modsige gensidig hinanden og kunne saaledes ikke tænkes forenede hos Gud. 3) Overdragelse af Skyld og Straf eller af Fortjeneste fra den ene til den anden er ikke mulig, thi begge Begreber betegne noget rent personligt. 4) Hvis baade den aktive og den passive Lydighed skulle have en fyldestgørende Virkning, da faar Gud dobbelt Betaling for Skylden. 5) Christus kan ikke have lidt den Straf, som virkelig svarer til Skylden, thi den evige Død har han dog ikke lidt, og hans hele Lidelse har ikke været en Straf i egentlig Forstand, men en Kamp for at blive ophøjet til sidst. 6) Christi aktive Lydighed kan i ethvert Tilfælde ikke være fyldestgørende, thi til denne var han forpligtet som Menneske. 7) Hvis virkelig Christus havde lidt i Stedet for os, da vilde vi ikke behøve at gøre noget selv, og Gud vilde ikke have noget at fordre af os, ikke engang Troen. Imod disse Angreb søgte Hugo Grotius at forsvare Kirkelæren; men i Virkeligheden kom han i sit Forsvar til at omdanne den, idet han begrundede Christi Offer ved, at Gud ifølge sin Visdom maatte statuere et afskrækkende Eksempel for alle Syndere: Fuld Tilslutning fik den socinianske Kritik i Rationalismen, der først gennem Tollner 1768 nægtede den fyldestgørende Virkning af den aktive Lydighed og siden gik saa vidt, at den i Skriftens Forestilling om Jesu Offerdød kun saa en Akkomodation, en blot Tidsidé, som ganske vist dengang kunde gøre sin Nytte. I Modsætning til en saadan negativ Betragtning har den nyere Teologi, fornemmelig i Tyskland, forsøgt at give en positiv, om end ikke ortodoks Bestemmelse af Christus som Forsoner; det er fornemmelig v.

Hofmann og A. Ritschl, som paa Grundlag af omfattende og selvstændige Studier have fremstillet Forsoningslæren i en ny, men tillige bibelsk begrundet Belysning. Det er i Tilslutning hertil, at den følgende Udvikling gives.

Hvad der fornemmelig maa holdes for Øje er, at den foreliggende Opgave gribes an paa den rette Maade; i Stedet for at hengive os til abstrakte Spekulationer over Guds indre Væsensforhold maa vi søge gennem en Analyse af den kristelige Bevidsthed at finde Opgavens Løsning. Det er fra Forligelsen, Bevidstheden om det genoprettede Samfund med Gud, at vi maa gaa ud. Idet Bevidstheden støtter sig til det afgørende Indtryk af den historiske Christus, gaar den nærmest ud fra ham som den, der gennem sit Ord og sin hele Virken har vidnet om Guds Naade o: om Guds Villighed til at knytte Samfund med Menneskene og glemme deres Synd. Men med en saadan blot Naadesforkyndelse kan den religiøse Bevidsthed ikke slaa sig til Ro; vi have en levende Følelse af, at Skylden er en virkelig Realitet, hvorfor den ikke kan hæves ved et blot og bart Udsagn om, at den ingen Betydning har; paa den Maade vilde den nemlig blive gjort til en blot og bar Illusion (saaledes Abailard). Men idet vi med Rette paa Grund af vor hele syndige Viljesretning føle os bundne ved Frygt over for Gud, ville vi umulig kunne komme herudover, førend vi have faaet et Indtryk af, at der er sket noget, hvorved hint Forhold virkelig er blevet hævet (sonet). Det er et saadant Indtryk, som Jesu Liv nu netop er anlagt paa at give, idet det ses som en Lidelse, der fuldendes i Døden; det er ikke af transscendente Hensyn, for at hæve Guds Vrede eller for at udligne Modsætningen i Gud mellem Retfærdigheden og Kærligheden, at Jesus lider og dør, men det er af Hensyn til Menneskene, fordi hans Gerning uden dette ikke vilde kunne gøre sin fulde Virkning paa os. Han er kommen for at forvisse den syndige Menneskehed om, at den til Trods for sin naturlige Skyldfølelse kan vide sig Gud nær og under hans Naade; dette er hans Livskald. Men dette kan han kun udføre, idet han i sit eget Liv fastholder Samfundet med Gud under de største Hindringer og Vanskeligheder, som Verden overhovedet kan stille for et saadant. Først naar han under de Fristelser til Vantro og Fortvivlelse, som særlig Dødsangsten og Korslidelsen ville lægge nær, kan opretholde og gennemføre Livssamfundet med Gud som sin Fader, har han fuldendt sin Gerning; først da kunne andre Mennesker med Henblik paa hans aandelige Sejr holde den samme Tro oppe paa, at Gud under alt er deres Fader, ligesom Jesu; thi det er just det ejendommelige ved hans hele Gerning, at den gøres ikke nærmest for ham selv, men for andre Mennesker o: for at de kunne trøste sig ved det samme Samfund med Gud, som han har stillet frem i sit Liv og sin Død. Det vil da heraf være klart, hvor megen Vægt der falder paa Jesu Hengivelse for vor Skyld i Lidelsen og Døden; men det vil tillige ses, at der hverken er Tale om noget ligefremt Vikariat, ja ikke engang om nogen egentlig Straf, saa at han maatte lide, hvad andre egentlig skulde have lidt, eller om nogen Fortjeneste ved selve Lidelsen som Lidelse; denne har kun sin Betydning som Betingelse for, at den aandelige Kamp hos ham kan naa sin fulde Intensitet. Det er som Udtryk for den højeste Handlen, for den stærkeste Kamp, at Jesu Død maa opfattes; det rette Synspunkt for den er angivet ved Betegnelsen af den som »det kompendiariske Udtryk for hans Livsværks hele Sammenhæng«. Den frivillige Hengivelse i Døden er nemlig den højeste Prøve paa hans Troskab i sit Kald; derfor betegner den Fuldendelsen af hans Livsgerning. — Denne Opfattelse af Jesu Hengivelse stemmer nu godt med det Synspunkt, som gøres gældende i Ny Test., naar Jesus her betegnes som et Offer i gammeltestamentlig Forstand. Det kommer kun an paa, at Offerbegrebet bestemmes paa den rette Maade. Efter den traditionelle ortodokse Opfattelse blev den ofrendes Skyld lagt paa Dyret, hvis Blod blev udgydt i Synderens Sted for at afvende Guds Vrede; Offeret blev saaledes betragtet som en vikarierende Straflidelse. Denne Opfattelse staar imidlertid i bestemt Modstrid til den gammeltestamentlige Offerpraksis. Det er ikke den vrede Gud, som kræver Offeret, men det er den naadige Gud, som inden for Pagtsforholdet selv anordner og modtager Offeret af sin Menighed; der er altsaa ikke Tale om en Omstemmen af Guds Sind. Der er fremdeles ikke Tale om nogen Overførelse af den ofrendes Skyld paa Dyret, thi Syndofferets Kød gjaldt ikke for urent, men for højhelligt. Og der er endelig ikke Tale om, at Blodet i sig selv har nogen særegen Værdi for Gud; det er ikke Slagtningen, det kommer an paa, men denne sker kun for at skaffe Blodet til Stede, der gælder for Bærer af Livet, saa at dets Stænkning paa Alteret fremstiller Livets Hengivelse. Der er i den hele Sammenhæng ikke Tale om nogen Straffeakt; det maa fremfor alt holdes fast, at Soning og Straf ere to ganske forskellige Ting. Meningen med Offeret er derimod, at den efter Guds egen Anordning bragte Gave ligesom bedækker eller beskytter den ofrende, saa at han, der ikke ukaldet tør nærme sig Gud, paa denne Maade kan komme frem for ham. Men just saaledes passer Offerbegrebet til den før udviklede Opfattelse af Christi Gerning; han er den, som, sendt af Gud selv, gennem sin gennemførte Hengivelse i sit Kald giver Menneskene den Dækning, den sikre Forvisning om et ubrødeligt Samfund med Gud, som de trænge til at have for at kunne nærme sig til ham under deres ufuldkomne Handlen. Og paa samme Maade forholder det sig med de andre nytestamentlige Steder, som tale om F.; de udtrykke den samme Tankegang. Saaledes Rom. 3, 25, hvor der vel er Tale om, at Guds Retfærdighed kræver et Offer (i Modsætning til hans tidligere Forbigaaelse af Synderne), men ingenlunde nogen Straffedom, Gal. 3, 13, hvor der siges, at vi ere blevne fri for at føle os som forbandede, derved at Jesus paatog sig den Forbandelse, som i det jødiske Folks Øjne hæftede ved Korsfæstelsen, og 2. Kor. 5, 21, hvor Meningen er, at Jesus ved at lide Døden kommer til at fremtræde som Synder, da Døden ellers er Syndens Sold. — Herefter bliver F. ved Christus fremstillet paa forstaaelig Maade, uden at den dog taber noget af sin religiøse Betydning. Det er ikke blot en subjektiv, men en virkelig objektiv F., som her er Tale om, thi det er paavist, at Christi Hengivelse er af afgørende Betydning for

Menneskehedens religiøse Bevidsthed; kun i hans Historie have vi det fornødne Pant, Sikkerheden for det fulde Fredsforhold til Gud, som vi ikke kunne tiltage os selv. Det maa kun erindres, at man ikke, som tidligere gjort, kan tale om en Indvirkning af Christi Offer paa Gud, ganske uafhængig af Forholdet til Menneskeheden. Det er som den levende Begyndelse til en ny Menneskehed, at Christus maa tænkes at kunne have Betydning ogsaa for Gud; gennem ham er der ogsaa fra Guds Side indledet et nyt Forhold til Menneskene, for hvem han nu i Modsætning til tidligere kan komme til at aabenbare sig som den naadige Gud. Det kan derfor vel ikke siges, at det først er Christi Gerning, som har gjort det muligt for Gud at være naadig sindet over for Menneskene, men derimod nok, at det først ved Christi Gerning blev ham muligt at aabenbare sit naadige Sindelag. (Litt.: F. C. Baur, »Die christliche Lehre von der Versöhnung« [Tübingen 1838]; H. Schultz, »Alttestamentliche Theologie« [2 Bd., 4. Opl. Göttingen 1889]; J. C. K. v. Hofmann, »Der Schriftbeweis« [3 Bd., 2. Opl. Nordlingen 1857—60]; A. Ritschl, »Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung« [3 Bd., 3. Opl. Bonn 1888—89]). *F. C. K.*

Forsoningsdagen (*jom hakkippurim*, i rabbinsk Litteratur ofte kun *joma*, »Dagen«, vulg. *jom kippur*), den paa den 10. i 7. Maaned, *Tischri*, faldende Sonefest for hele Israel's Synd og Urenhed, paa hvilken Faste (det var den eneste i Loven paabudte Fastedag, i Ap. Gern. 27, 8 betegner »Fasten« just denne Dag) og fuldstændig Hvile var befalet. 3. Mos. 16. indeholder Bestemmelserne om F.; gennem den senere jødiske Litteratur faa vi fyldigere Oplysning. Ypperstepræsten selv, iført hvide linnede Klæder, forrettede Tjenesten. En ung Tyr bragtes som Syndoffer for hans og hans Huses Synd, af to dertil udtagne Bukke blev den ene bragt som Offer for Folkets Synd, den anden, efter at Folkets Synd ved Haandpaalæggelse var bekendt over den, skulde »sendes ud i Ørkenen til Azazel« (om Betydningen se Azazel), den blev ført uden for Jerusalem og nedstyrtet fra en Klippe. Offerdyrenes Blod bragtes paa denne Dag ind i det allerhelligste og stænkedes hen imod »Naadestolen« (se Ark; i det eftereksilske Tempel erstattedes Pagtens Ark af en Sten, *eben schetija*); kun denne ene Gang om Aaret og kun af Ypperstepræsten turde dette Rum betrædes. Man har ment, at F. stammede fra den eftereksilske Tid, bl. a. fordi man intet Sted finder Hentydning til denne saa betydningsfulde Dag i tidligere Skrifter, selv hvor man kunde vente det. Mærkeligt nok have vi dog først i 2. Aarh. Vidnesbyrd om den (uden for Loven), og andre Omstændigheder bl. a. den Rolle, den efter Eksilet ikke eksisterende Pagtsark spiller, tyde paa langt tidligere Oprindelse, om end der som ved de andre Kultushandlinger har fundet Forandringer Sted. De jødiske skriftlærde fremhæve Anger og Bod som Betingelser for at blive delagtig i Forsoningen, og da Offeret faldt bort med Helligdommens Ødelæggelse, traadte Boden som Erstatning i dettes Sted, og F. blev den store jødiske Bodsdag. *V. O.*

Forspand, Fællesbetegnelse for Trækheste med Seletøj, uden nærmere Angivelse af, om der tænkes paa een, to eller flere Heste i Spandet. *C. G. B.*

Forspil er i dramatisk Henseende enten et kort Lejlighedsstykke eller en Slags Indledning, der fremstiller den Forhistorie, Tilskuerne maa kende for at forstaa Begivenhederne i det efterfølgende Skuespil.

Forspærring, Sikringsmiddel for en Laas, frembragt ved, at Nøglehullet er lukket af en Skive, som maa bringes til Side ved et eller andet Fif, som ingen anden end Brugeren bør kende. F. er almindelig paa Pengeskabslaase. *F. W.*

Forssoli, Hans Ludvig, svensk Embedsmand og Forfatter, er født i Gefle 14. Jan. 1843, blev 1859 Student i Upsala, 1866 Dr. phil. og Docent i Historie smst. Kort efter flyttede han til Stockholm, hvor han udfoldede en omfattende Forfattervirksomhed og samtidig fik Lejlighed til paa forskellig Maade at sætte sig ind i Rigsdagsarbejdernes Gang, 1872 deltog han i Møntkonferencen mellem Sverige, Norge og Danmark og bidrog saavel ved officielle Udtalelser og Betænkninger som ved Artikler i Blade og Tidsskrifter i væsentlig Grad til Gennemførelse af en for Sverige og Danmark, senere ogsaa for Norge fælles Møntkonvention. 1873 udsaas F. til administrerende Direktør i Centraltrykkeriet i Stockholm, udnævntes 1874 til Sekretær i Rigsbanken og kaldtes 11. Maj 1875 til som Chef for Finansdepartementet at indtræde i Statsraadet. Efter at Værnepligtsloven var forkastet paa Rigsdagen 1880, indgav F. tillige med Ministeriets øvrige Medlemmer Begæring om Afsked, men indtraadte tillige med nogle af Kollegerne i det ny Kabinet, som efter Friherre L. de Geer's Afgang s. A. dannedes af Grev A. Posse. Allerede i December s. A. afgik han imidlertid som Følge af Meningsforskel med denne og udnævntes nogle Uger senere til Præsident i Kammerkollegiet. Medens F. var Chef for Finansdepartementet, gennemførtes en ny Ordning af Lønningsforholdene i Embedsstanden og i Sammenhæng dermed større eller mindre Omorganisationer af Embedsvæsenet. Han tog derhos Initiativet til Beslutning om Dannelse af en Nødhjælpsfond for Bankerne under den store Krise i Aaret 1879 og gennemførte samtidig Inddragelsen af »enskilda bankernas« Femkronesedler. Paa Rigsdagen 1877 fremsatte F. Forslag til en delvis Afskrivning af Grundskatterne i den Udstrækning, som Statsindtægterne tillode, men dette strandede paa »landtmannapartiets« Fordring paa en bestemt sukcessiv Afskrivning. F. har siden 1879 været Medlem af Rigsdagens første Kammer. F. har udgivet flere Tidsskrifter (bl. a. »Svensk Tidskrift« 1870—75) og bl. a. skrevet »Sveriges inre historia från Gustaf I« [2 Bd., 1869—75]; »Sverige 1571« [I 1872, II 1884]; »Studier och kritiker« [1875—88]; »Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet« [1884], hvilket sidste han selv anser for det betydeligste af sine Arbejder, samt tre store Biografier i »Svenska akademiens Handlingar«: »Anders Fryxell« (hans Indtrædelsestale i »Svenska Akad.«), »Erik Benzelius den Yngre« [1883] og »Gustaf af Wetterstedt« [1889]. Ligeledes har han med en biografisk Indledning udgivet Hans Järta's »Valda skrifter« i [1882—84]. *A.B.B.*

Forssell, Karl Bror Jakob, svensk Botaniker og Pædagog, er født i Skara 26. Febr. 1856, blev Student 1875 og 1882 ved Upsala Universitet Lic. phil., 1883 Dr. phil., hvorefter han ud-

nævntes til Docent i Botanik. 1885 udnævntes han til Lektor i Naturhistorie og Kemi ved Karlstad's højere Skole, hvilken Stilling han senere har indehaft. 1885 — 86 studerede han Botanik i Wien og Berlin. Han er specielt Likenolog og har blandt andet om Lavarterne udgivet to større ansete Arbejder: »Studier ofver Cephalodierna« [Bihang till Vetenskaps-Akademiens Handlingar, Stockholm 1883] og »Beiträge zur Kenntniss der Anatomie und Systematik der Gloeolichenen« *[Nova acta Soc. scient. Upsaliensis,* Stockholm 1885]. Siden sin Ansættelse som Lektor er han væsentlig optraadt som Lærebogsforfatter i Naturhistorie; af hans Lærebøger nævnes: »Inledning till Botaniken« [Stockholm 1888, 3. Opl. 1893]; »Larobok i botanik« [Stockholm 1890] og »Kortfattad lärobok i botanik« [Stockholm 1891]. *N. W.*

Forssell, Karl Gustaf af, svensk Embedsmand, Kartograf og Forfatter, født 1783, død i Stockholm 25. Oktbr. 1848, blev 1800 Fændrik ved Admiralitetet; gjorde senere Tjeneste ved Søkortarkivet og forflyttedes 1806 til Landmaalingskorpset, ved hvilket han 1808 udnævntes til Løjtnant, 1809 blev han Adjutant hos Kronprins Karl August, 1810 hos Kronprins Karl Johan. Som Kronprinsens Adjutant deltog F. i det tyske Felttog 1813—14, senere i Felttoget mod Norge 1814. Under Krigen udnævntes F. s. A. til Major i Landmaalingskorpset og Oberstløjtnant i Hæren, 1824 til Oberst i Hæren samt Overdirektør ved Generallandmaalingskontoret. Som Kartograf har F. indlagt sig store Fortjenester. 1804—09 foretog han en Mængde Maalinger i Marken, bl. a. vedrørende den paatænkte Gotakanal, over hvilke han tillige med en yngre Broder Jakob F. udkastede 'det store Atlas, som lagdes til Grund for Kongens og Stændernes Billigelse af Foretagendets Iværksættelse; 1825 udgav han efter tre Aars forberedende Arbejder »Karta ofver sodra delen af Sverige och Norige eller det fordna Skandinavien« i 9 Blade. 1817 blev F. ophøjet i Adelstanden. Han interesserede sig levende for talrige almennyttige Foretagender, saasom Bygningen af de første svenske Dampskibe, Stiftelsen af Afholdsforeninger, Sparekasser, Børneasyler m. m. De betydeligste af hans Arbejder ere »Statistik ofver Sverige« [1831; 4. Udg. 1844—45] og »Sockenstatistik ofver Sverige« [1834]. *A. B. B.*

Forssel, Kristian Didrik, svensk Kobberstikker, (1777—1852), besøgte Akademiet i Kjøbenhavn og uddannede sig videre i Paris og paa Rejser. Hans vigtigste Arbejder ere: Maria's Kroning efter Fiesole, Portræt af Camoéns efter Gérard, Louis XIII efter Augustin, Karl Johan efter Gérard og St. Magdalena efter Pienemann. 1837 udgav han Værket: »Une ann'e en Suède«, 48 Kobberstik. *A. Ls.*

Forsslund, Jonas, svensk Billedhugger, født 1754 i Fors Sogn (Jemtland), død 9. Marts 1809 i Stockholm. Han kom ved Hertug Karl's Hjælp til Stockholm, hvor han studerede paa Akademiet, som han 1794 blev Medlem af, snart efter Professor ved. F., der var en flittig Kunstner, har malet en Del fermt udførte, men noget overfladiske Portrætter i Olie og Pastel,- under Paavirkning af Pasch, og har modeleret adskillige Medailloner og Buster (af M. Rosenblad, Linné [Bronze, Åbo Universitet] m. fl.). Til hans mest bekendte Oliebilleder høre »Gustaf III med Gemalinde og Søn« og »Gustaf IV Adolf spadserende med sin Gemalinde« (det sidste, i Legemsstørrelse, paa Gripsholm). *A. Hk.*

Forst, By i preussisk Provins Brandenburg i Regeringsdistriktet Frankfurt, i det tidligere Markgrevskab Niederlausitz, ved Neisse, der falder i Oder's venstre Bred, og ved Jærnbanelinierne Kottbus—Sagan og Weiszwasser—F., har (1890) 23,500 Indb., deraf 1,400 Katolikker. Der findes betydelig Klædefabrikation (88 Fabrikker med aarlig Produktion til Værdi af 35 Mill. Rm.), endvidere Spinderi, Garveri og Kvæghandel. F. blev grundlagt 1280 og kom 1815 under Preussen. *Joh. F.*

Forst, bruges i de fleste europæiske Sprog som Betegnelse for den dyrkede Skov i Modsætning til Naturskoven.

Forstaale, 1) belægge smedede Genstande af blødt Jærn med et Lag Staal for at kunne hærde dem. Man »lægger saaledes Staal for« paa Ambolte, Hammere, Økser og andre skærende Instrumenter. Jærnet og Staalet forbindes ved Svejsning. I vore Dage, da Staalet er blevet billigt, anvendes hyppig i Stedet for forstaalede Genstande Genstande helt af Staal.

2) forvandle Overfladen af blødt Jærn til Staal ved at tilføre den Kulstof. Rulningen foregaar grundigst ved at indsætte Genstanden, indhyllet i Kulpulver, navnlig af dyrisk Oprindelse (Læder, Horn), i Ilden og holde den nogen Tid i Glødning, hvad der kaldes »Indsætning«, mere overfladisk ved at gløde den og strø gult Blodluldsalt paa, hvad der kaldes »Afbrænding med Kali«.

3) galvanisk fælde et tyndt Jærnlag ud paa stukne Kobberplader, hvorved man sættes i Stand til at tage 5,000—15,000 Aftryk af samme Plade. Ved den galvaniske Udfældning er det tynde Jærnlag meget haardt, deraf er den mindre korrekte Benævnelse Forstaaling fremkommen. Naar den første Forstaaling er slidt af, kan den fornyes og det endog uden Skade flere Gange. *F. TV.*

Forstad, oprindelig Benævnelse paa de Bydele, der voksede op uden for Voldene paa befæstede Byer, senere ved ubefæstede Byer i det hele de nyere Bydele, der ligge uden om den gamle Kerne. Ved mange af Nutidens Storbyer have F.'s Indbyggerantal langt overfløjet den gamle Bys, idet Udviklingen medfører, at Tilvæksten sker i Byernes Periferi, og at Kernen endog ofte tager af i Folkemængde. *C. A.*

Forstakademi kaldes de selvstændige Læreanstalter, ved hvilke der gives en højere Undervisning i Skovbrug, bestemt for de overordnede Led i Skovbrugets Administration. I Danmark bestod der et F. (i Kiel) fra 1786 til 1833, da Undervisningen flyttedes til Kjøbenhavn, hvor den henlagdes i Hovedsagen til den polytekniske Læreanstalt for senere at gaa over til Landbohøjskolen. I andre Lande have F. ofte udviklet sig af underordnede Skoler, hvor Undervisningen i Skovbrug var knyttet til andre Fag saasom Jagt- eller Militærvæsen; undertiden ere dog F. ogsaa opstaaede som Følge af, at en særlig højt anset Forstmand har samlet mange Elever om sig. I de senere Aar har der i Tyskland været en stærk Bevægelse oppe for at flytte Skovbrugsundervisningen fra de isolerede Akademier til Universiteter e. 1. Højskoler, men endnu bestaa F. dog i Preussen

(2), Sachsen (1), Baden (1), Bayern (1), Hessen-Darmstadt (1). Ligeledes er Skovbrugsundervisningen henlagt til særlige F. i Sverige (Stockholm, oprettet 1823), Frankrig og Spanien. *C. V. P.*

Forstand er et hypostaseret Udtryk for den Virksomhed, vi kalde Tænken. Denne Virksomhed er ifølge den nyere Psykologi en Sammenligning, en Dømmen og Slutten, og den skiller sig derved kun ud fra den sansende Virksomhed som det fuldstændigere fra det mindre fuldstændige. Under Sansningen sammenligne vi, hvad der er givet sammen i Tid og Rum, i Tænkningen kunne vi ved Hjælp af Associationer sammenligne, hvad der har været givet til forskellig Tid og paa forskelligt Sted. Naar denne udstrakte Sammenligning ledes udelukkende af Interessen for at finde Lighed og Forskel, faar den Navnet Tænkning eller Forstandsvirksomhed; ledes den af andre Interesser, bliver den Fantasi. Denne Forstandsvirksomhed foregaar baade ved en Analyse, hvorved det givne opløses i sine Elementer, og ved en Syntese, hvorved det givne sammenstilles med andet i en Fællesbestemmelse. Bestaar Analysen blot i Fremhæven af et Element, som vi ved Syntesen genkende fra tidligere Lejligheder, fører Tænkningen blot til en Dom; bestaar Processen i at danne Domme ved Hjælp af andre, tidligere fældede Domme, kalder man det at slutte. Kant var den første, som søgte at afgrænse Begrebet F. saa skarpt som muligt. Han stillede det paa den ene Side i Modsætning til Sansningen, paa den anden Side i Modsætning til Fornuft. Sansningen giver os det Materiale, som Tankevirksomheden, F., skal arbejde med. Den sanselige Anskuelse bliver for saa vidt passiv, F. det aktive; thi F. bearbejder det givne sansede Forestillingsmateriale efter Love, som ikke lindes i dette selv, men kun i Forstandsvirksomhedens egen Natur. F. faar da væsentlig den Opgave at finde de Regler, hvorunder en given Anskuelse kan indordnes; dette er dens logiske empiriske Brug. Ved Siden heraf faar den ogsaa en real Anvendelse, idet den nemlig fremdrager selve de Love, hvorefter den arbejder (reine Verstand). Men disse Love angaa kun den forbindende Virksomhed, ikke den forestillingsdannende, ɔ: F. kan ikke danne Anskuelser, men kun sammenknytte disse. F. er saaledes afhængig af Sansningen som sit Materiale. Kant's Hævdelse af, at al Forstandsvirksomhed forudsætter Erfaring, er rigtig, men den skarpe Adskillelse, han gør mellem F. og Sansning, er psykologisk urigtig, idet de som sagt som Bevidsthedsvirksomheder ere af samme Natur. Heller ikke hans Adskillelse mellem F. og Fornuft kan opretholdes i sin fulde Skarphed (se Fornuft). *C. St.*

Forstandsøvelse se Anskuelsesundervisning.

Forstang se Forrejsning.

Forstassistent betegner i Danmark den, som er ansat for at være til Hjælp for en Skovrider, Overfører eller Skovtaksator saavel i offentlige som i private Skove. Efter de nu gældende Regler for Statsskovenes Administration ere F. der at betragte som private Fuldmægtige, ɔ: de kunne ikke optræde som Underbetjentenes overordnede. I Danmark ere F. i Reglen Forstkandidater, og Virksomheden bliver en Forberedelse til Skovriderstillingen; en Undtagelse herfra findes paa de Distrikter, som ere for store til 1 og for smaa til 2 Skovridere, hvor man derfor har Brug for et Mellemled mellem Skovrider og Skovfoged og derfor ansætter permanente F., som i Reglen ikke ere Kandidater. *C. V. P.*

I Norge var F., indtil Forstetatens Omorganisation fra 1.Jan. 1896, den egentlig administrerende Bestyrer af et enkelt Skovkompleks under Inspektion af en Forstmester; F. ansattes som Bestillingsmænd af Finansdepartementet; deres Antal var (1895) 15. Fra 1896 har man i deres Sted faaet 25 »Skovforvaltere« og 2 »Skovassistenter«. *J. B. H.*

Forstavelse kaldes i Grammatikken den første Stavelse i et Ord, naar denne Stavelse ikke er selve Rodstavelsen i Ordet. En F. kan være Bøjningsmiddel (se Augment og Reduplikation), og den kan være Orddannelsesmiddel. Se Orddannelse, Rod og Præfiks. *P. K. T.*

Forstavn, et krumt Tømmer, fæstet til Skibets Køl, det giver Forskibet sin buede Form i Længderetning. I Jærn-(Staal-)skibe bestaar den af en forholdsvis svær smedet Jærn-(Staal-)bjælke, der nittes til Kølen. *C. L. W.*

Forstbotanik, Læren om de Planter, som have Betydning for det rationelle Skovbrug, er i mange Aar og væsentligst paavirket fra Tyskland bleven opfattet som »Dendrologi« o: Kendskabet til de ydre Egenskaber hos Træarterne; den nyere, biologiske Retning i Naturvidenskaberne har dog ogsaa gjort sig gældende her, saa Anatomi, Fysiologi og Biologi have trængt Systematikken meget tilbage. I Danmark gives der i F. »en almindelig Fremstilling af vore vigtigste Skovtræers Bygning og Livsytringer og en Række udførlige Monografier over en Snes af de vigtigste Atter, saaledes at der lægges særlig Vægt paa at belyse deres Bygning, Udvikling og vegetative Liv. Mere kortfattet behandles de mindre vigtige Skovtræer, Buskene og nogle Urter (de vigtigste af Skovens Ukrudtsplanter og Skovjordernes Karakterplanter) samt saadanne karakteristiske eller særlig hyppig optrædende, ikke patogene, lavere Planter, som vokse paa Træerne eller i Skovbunden«. Blandt Litteratur vedrørende F. maa særlig fremhæves: »De danske Skove« af Chr. Vaupell og »Vollständige Naturgeschichte der forstlichen Kulturpflanzen« af Th. Hartig. *C. V. P*

Forstdirektør vil ofte være den bedste Betegnelse for overordnede Stillinger i Skovbrugets Administration i Udlandet, naar disse staa imellem Skovriderens og Overførsterens Stillinger (dette gælder saaledes de danske Forstmænd, som ere ansatte i Grækenland). Hvor selve Ordet F. bruges i Udlandet, betegner det dog ofte en mere overordnet Stilling, nemlig den eller de øverste i Skovbrugets Centraladministration. I Norge kaldes siden 1874 denne Embedsmand Skovdirektør. *C. VP.*

Forstdocent er i Danmark bleven brugt som Betegnelse for den Lærer, der gav teoretisk Undervisning i selve Skovbrugsfagene. Ogsaa efter at Betegnelsen ved Undervisningens Henflytning til Landbohøjskolen havde ophørt at være officiel, er den uafbrudt bleven brugt. *C. V. P.*

Forsteksamen se Skovbrugseksamen.

Forstening. Bliver en Organisme eller en Del af samme indlejret i et Jord- eller Stenlag, kan den blive opbevaret der i forsteneteller fossil

Tilstand. Maaden, hvorpaa F. foregaar, kan være højst forskellig. Undertiden kunne visse Dele af selve Organismen blive i Behold, f. Eks. Skelettet af et Hvirveldyr, Skallerne af Mollusker, Planterester i forkullet Tilstand. De mineralske Bestanddele, som i mere eller mindre Grad give et Begreb om paagældende Organismers Form, have altsaa i saa Fald virkelig udgjort en integrerende Del af Dyret eller Planten i levende Live. Hyppig blive disse Rester dog ved Metamorfoseringsprocesser, der foregaa efter bestemte kemiske Love, omdannede til andre Stoffer, i Alm. enten til kulsur Kalk eller Kiselsyre, ikke sjælden ogsaa til Svovlkis eller andre Mineraler. Hvis Organismen bestaar af et haardere, mere modstandsdygtigt Yderparti — en Skal, — og en indre blødere Masse eller et tomt Rum, kan det indre Rum under Organismens Indlejring i Jordlaget blive udfyldt af indslemmede Partikler af det omgivende Jordlag. I Tidens Løb kan den ydre Skal derpaa blive absorberet, og kun den indre Udfyldningsmasse giver nu Vidnesbyrd om Organismens Tilværelse. En saadan Udfyldningsmasse kaldes en Kerneforstening eller Stenkerne. Endelig kunne ogsaa de særegne F. nævnes, som opstaa ved Spor, der frembringes ved, at Dyr eller Planter ved egen Kraft eller ved ydre Kræfters Paavirkning slæbes hen over en blød Jordflade. Saadanne Spor, der ere blevne udfyldte med en eller anden indblæst eller indslemmet Masse, give ofte Vidnesbyrd om Organismers Tilstedeværelse eller Samtidighed med Jord- og Stenlag, i hvilke der maaske ellers ikke er fundet den mindste Rest af selve Organismen, og ere derfor af stor Betydning for den geologiske Forskning. Se i øvrigt Palæontologi. *K. R.*

Forster, Caspar, se Førster.

Forster, Francois, fremragende fransk Kobberstikker, født i Locle (Schweiz) 1790, død i Paris 1872, var fra 1805 Elev af Langlois og af Kunstakademiet og udmærkede sig tidlig ved sin store Sikkerhed i Gravstikføringen, der senere kunde udarte til Effekt. Til hans smukkeste Blade høre: Madonna med Basrelieffet efter Lionardo [1835], Huset Orléans's Madonna efter Rafael [1838], Madonna med Skriftbaandet efter samme, »Mater Dei« (sammen med Martinet) efter G. Reni, Christus paa Korset efter Seb. del Piombo, St. Cæcilia efter Delaroche [1840], Frants I og Karl V i St. Denise efter Gros, Tizian's Elskerinde og sammes Selvportræt [1823], Rafael's Selvportrætter i Louvre [1836] og i Firenze o. m a. Blade efter ældre og nyere Mestere. F. blev 1844 Medlem i *Institute de France* og var Medlem af Bruxelles -og Berlin-Akademierne. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af F. 10 Blade. *A. Ls.*

Forster, Johann Georg Adam, tysk Forfatter, nedenn.'s Søn, født 26. Novbr. 1754, død 12. Jan. 1794. Tidlig moden, som han var, hjalp han allerede som Dreng Faderen med hans botaniske Samlinger og hans Oversættelser og ledsagede ham 1765 paa hans Rejse til Saratov, og efter at Familien var flyttet til England, bidrog han ved sit Arbejde til sit eget og Familiens Ophold. Han ledsagede derpaa sin Fader paa Cook's anden Opdagelsesrejse, og da denne ikke maatte offentliggøre nogen privat Beretning om Rejsen ved Siden af den officielle, formaaede han Sønnen til at udgive den i sit Navn; den udkom paa Engelsk i London 1777 og i en af G. F. besørget Oversættelse i Berlin 1784. Den unge F. forlod sin Familie i trykkende Omstændigheder for om muligt at skabe sig en selvstændig Stilling uden for England og derigennem maaske at hjælpe sin Fader. Først rejste han til Paris og Holland, men slog sig saa ned i Kassel, hvor han opnaaede en Lærerpost i Naturhistorie ved det ridderlige Akademi, medens han samtidig skaffede Faderen Pengehjælp og et Professorat i Halle. Seks Aar senere blev G. F. kaldet til en lignende Stilling i Wilna, men Forholdene her tiltalte ham ikke, og Udsigten til at komme til at deltage i en russisk Sydhavsekspedition lukkedes ved Udbrudet af Krigen med Tyrkiet. Han vendte derfor tilbage til Tyskland (1787) og bosatte sig i Göttingen, men fik Aaret efter en Ansættelse i Mainz som kurfyrstelig Bibliotekar og Professor i Naturvidenskab. Her var han meget optagen af litterær Virksomhed, dels med Oversættelser, dels med originale videnskabelige Afhandlinger, dels med litterære og politiske Artikler, i hvilke sidste han aabent erklærede sig for en Tilhænger af den franske Revolutions Ideer. Blandt disse Skrifter maa nævnes den første tyske Oversættelse af »Sakuntala« (efter W. Jones's engelske Originaloversættelse [Mainz 1791]), og især »Ansichten vom Niederrhein« [1—2, Berlin 1791, 3. Udg. af Huber 1794], som var Frugten af en Rejse i Nederlandene, Frankrig og England i Selskab med Al. v. Humboldt. Som erklæret Republikaner kom F. snart til — uden selv at gøre noget dertil — at staa i Spidsen for »Klubisterne< og blev som deres Formand sendt til Paris (1793) for at underhandle om Rhinprovinsens Optagelse i den franske Republik; men medens han holdt Taler i Nationalkonventet, blev Mainz besat af Preusserne, og han mistede paa een Gang sin Stilling og alt, hvad han ejede, medens Regeringen udsatte en Pris af 100 Dukater paa hans Hoved. Han besluttede nu at forlade Europa og begyndte ivrig at studere orientalske Sprog, men befriedes ved en pludselig Død fra sin prekære Stilling. Hans Enke udgav hans Brevveksling ledsaget af en Biografi [2 Bd., Leipzig 1828—29], hans Datter »Sämtliche Schriften« [9 Bd., Leipzig 1843—44; 7. Bd. indeholder en Karakteristik af F. ved G. G. Gervinus], A. Leitzmann »Briefe und Tagebiicher G. F.'s 1790« [Halle 1893]. (Litt.: H. K5nig, »Klubisten in Mainz« [under »J. G. F.«, 1847]; »Haus und Welt« [Braunschweig 1852]; Moleschott, »Georg F.« [Frankfurt 1855]). *C. A. N.*

Forster, Johann Reinhold, tysk rejsende og Naturforsker, født 22. Oktbr. 1729 i Dirschau, død 9. Decbr. 1798. Efter at han havde studeret Teologi i Halle, rejste han 1751 til Danzig og fik 1753 Præstekaldet i Nassenhuben, hvor han studerede Matematik og Etnologi. 1765 overdrog den russiske Regering ham at foretage nogle Undersøgelser i Saratov-Egnen, og dette Hvervudførte han i Forening med sin Søn Georg. I sin Beretning derom paaviste han forskellige Misligheder ved den derværende Administration, og Katharina II paalagde ham at udarbejde en Lovbog for Saratov-Kolonisterne. Da han ikke erholdt passende Vederlag for sit betydelige Arbejde, rejste han 1766 til London og modtog kort efter Pro-

fessorposten i Naturhistorie samt fransk og tysk Sprog i Warrington. Han nedlagde dog kort efter Embedet; men 1772 fik han Tilladelse til som Naturforsker at ledsage Cook paa hans anden Undersøgelsesrejse, dog paa den Betingelse, at han ikke selv publicerede noget om Rejsen. Den udførlige Beretning om den 3-aarige Rejse blev udgiven af hans Søn (»Observations made during a voyage round the world.« [Lond. 1778]). Ved sin Hjemkomst blev han Dr. jur. fra Universitetet i Oxford. 1780 blev han Professor i Halle, hvor han forblev til sin Død. Det skyldes F., at Australien blev anerkendt som selvstændig Verdensdel. Blandt hans Arbejder maa nævnes »Liber singularis de Bysso antiquorum« [1776], »Zoologia Indica« [1781] og »Geschichte der Schiffahrt und Entdeckungen des Nordens« [1784]. *J. C.*

Forster [få!əstə], John, engelsk Forfatter, født 1812, død 1. Febr. 1876, var Advokat i London, men knyttet til omfattende litterær Virksomhed. Han skrev i 1830'erne i det radikale Ugeskrift »The London Examiner« og var dets Redaktør 1842—52. Sammen med sin nære Ven Dickens grundede han »Daily News« 1845 og virkede endelig som Medarbejder af »Edinburgh Review« og »Quarterly Review«. Desuden skrev han en Række for sin Tid betydelige Afhandlinger om Englands Historie i 17. Aarh., saaledes »Statesmen of the commonwealth of England« [7 Bd., 1840], »Arrest of the five Members by Charles I« [1860], »Debats on the Grand Remonstrance« [1860] og »Life of Sir John Elliot« [2 Bd., 2. Opl. 1871]. Disse Arbejder støtte sig paa anselige Kildestudier, men bære stærke Spor af F.'s udprægede Whigstandpunkt. Senere forfattede F. flere udmærkede litterære Biografier som »Lite, adventures and times of Oliver Goldsmith« [1848, ny Udg. 1889], »The Life of Charles Dickens« [3 Bd., 1871—74, overs. paa Dansk] og det ufuldendte »Life of Jonathan Swift« [1 Bd., 1875]. En stor Del af hans Tidsskriftsartikler ere samlede i de 2 Bd. »Historical and biographical essays« [3. Opl. 1860]. *A. Frs.*

Forster [få!əstə], William Edvard, engelsk Statsmand, født 11 Juli 1818, død 5. Apr. 1886, var Søn af William F., (død 1854), som i 50 Aar var Præst blandt Kvækerne og en ivrig Abolitionist, og af en Søster til Elisabeth Fry. Han blev 1842 Uldgarnsfabrikant i Bradford, deltog i Kampen mod Korntolden og nærmede sig 1848 Chartisterne. Fra 1861 var han Medlem af Underhuset, stadig valgt i Bradford, og blev i Novbr. 1865 Understatssekretær for Kolonierne indtil Juli 1866. I Gladstone's første Ministerium Decbr. 1868 til Febr. 1874 styrede F. Undervisningsvæsenet, gennemførte 1869 Loven om de engelske Mellemskoler og 1870 Folkeskoleloven, men tog desuden vigtig Del i Forhandlingerne om den irske Statskirkes Ophør 1869 og indbragte 1871 Loven om hemmelig Afstemning. Han fik 1870 Sæde i Kabinettet, og hans Indflydelse var 33a stor, at han 1875 blev udset til at være det liberale Partis Leder, da Gladstone afgik, men veg selv Pladsen for Lord Hartington (den nuværende Hertug af Devonshire). I Maj 1880, da Gladstone igen blev Førsteminister, blev F. Oversekretær for Irland med den Opgave at kue den oprørske Bevægelse; han udvirkede 1881 en meget streng Lov til Værn for Liv og Ejendom, men samtidig ny vigtige Forholdsregler til Bedste for Fæsterne. Den Kraft, hvormed han udøvede den førstnævnte Lov, vakte de irske Revolutionsmænds rasende Had imod ham, og kun ved et vidunderligt Held undslap han fra gentagne Mordforsøg. Da Gladstone i April 1882 vilde indlede et mildere System, tog F. sin Afsked, fordi han misbilligede dette Skridt, og Mordet paa hans Eftermand Lord Cavendish kort efter viste, hvor rigtig hans Advarsel var. Siden var han en afgjort Modstander af Forslaget om Irland's Selvstyre og dadlede desuden Gladstone's svage Optræden i Ægypten over for Mahdicns Fremtrængen. 1884 blev han Formand for den nyoprettede *Imperial Federation League*. *E. E.*

Forsteri t se Olivin.

Forstforening er et almindelig brugt Navn for Sammenslutninger inden for Skovbrugets Omraade, og det svarer i Reglen til, at vedkommende Forening nærmest bestaar af faglig uddannede Forstmænd, medens Skovejerne udgøre et mindre væsentligt Element. Overensstemmende hermed have F. da ogsaa oftest overvejende tekniske eller videnskabelige Formaal, medens de i Reglen ikke give sig af med de umiddelbart økonomiske Forhold. I Norden findes følgende F.: Finska Forstforeningen, Norsk F. (i hvilken dog Skovejere og Trælastgrosserere udgøre en ikke ringe Del af Medlemmerne), Lolland-Falsters Forstmands forening, medens den tilsvarende Sammenslutning for hele Danmark hedder: Dansk Skovforening (s. d.) og for Sverige: »Skogskulturens vanner«. *C. V. P.*

Forstilling se Affutage S. 214.

Forstinddeling se Skovinddeling.

Forstindretning er en ligefrem Oversættelse af det tyske »Forsteinrichtung«, som betyder Udarbejdelse af en Driftsplan for et Skovdistrikt. *C. V. P.*

Forstinsekter ere Insekter, som paa en eller anden Maade, nyttig eller skadelig, have Betydning for Forstmanden. Det er en ringe Brøkdel af Skovenes talløse Insekter, der her ere skilte ud som en sondret Gruppe, et af praktiske Grunde dannet Begreb, gængs og berettiget overalt, men ogsaa kun der, hvor en rationel Skovdrift finder Sted. I Skove, der ikke ere Genstand for virkelig Dyrkning, kan der ikke tales om F. Det er kun yderst faa F., der kunne siges at være direkte nyttige for Mennesket, og da Skovtræerne næsten overalt, hvor en Skovdrift finder Sted, jo hovedsagelig ere Vindbestøvere, faa de heller ikke i saa Henseende nogen Betydning. Indirekte nyttige ere derimod alle de, som paa forskellig Vis bidrage deres til, at de Angreb, de skadelige F. rette paa de danske Skove, formindskes; af saadanne maa ganske særlig de talrige Snyltehvepse og Fluer nævnes.

Paa meget forskellig Vis trues Skovtræerne af de skadelige Insekter; mest frygtede ere med god Grund de, der ved deres Angreb fremkalde Ødelæggelse og Tab af den faste Plantesubstans (hertil henregnes navnlig talrige Larveangreb), af forholdsvis langt mindre Betydning ere de Angreb, der som Bladlusenes medføre et Safttab, eller som Galhvepsenes og Galmyggenes medføre sygelige Nydannelser, om end disse Angreb

navnlig i unge Kulturer henholdsvis af Naaletræer (*Chermes abietis*) og paa Løvtræer (Bøg og Eg) kunne være følelige nok. Skovenes værste Fjender ere dog ubetinget at finde mellem dem, der ødelægge den faste Plantesubstans, og det er derfor særlig med disse, at vi her skulle beskæftige os. Disse Insekters Angreb kunne rettes mod enhver Del af Træet; Billelarvers og enkelte Sommerfuglelarvers Angreb paa Trærødder, talrige Blad- og Snudebillers Ødelæggelse af Bladkødet, *Hylobius abietis* og *Vespa crabro*'s Bortgnaven af Barken, Barkbillernes Gange i Blødbast og Veddets ydre Lag samt Træhvepsenes o. m. a. Gange i Veddet ere velkendte Eksempler paa, at ingen Del af et Træ er skaanet for Insekternes Angreb. Meget ofte bukker Træet under for disse Angreb, men selv om det ikke gør det, hensættes det dog for længere Tid i en sygelig Tilstand, som giver sig til Kende paa forskellig Vis. Ofte følger med et bestemt Insektangreb ejendommelige sygelige Vækstforhold, som forvanske Træets oprindelige Udseende, og som ofte præge det hele dets øvrige Liv. Saaledes danner Fyrren ved *Tortrix buoliana*'s Angreb som oftest en meget betydelig Bugt paa sin ellers lige Stamme, og Granens Aarsskud efter et Nonneangreb er karakteriseret ved et meget stort Antal yderst korte Naale. I Alm. viser Træets sygelige Tilstand sig dog dels ved en langt mindre Løvmasse, mindre Blade og særlig ved en stærk Hemning af Vækst, saavel hvad Længde- som Tykkelsesvækst angaar. Hemning i Længdevæksten er velkendt fra Granens Topskud, hvor man efter stærke Insektangreb ser en Række ganske korte Aarsskud følge efter hverandre, til Slut fulgte af et meget langt, betegnende det Tidspunkt, da Træet har overstaaet Rekonvalescensperioden. Hemning i Tykkelsesvæksten ses bedst paa Aarringene, der for de samme Aar vise en betydelig mindre Bredde. Desuden formindskes ogsaa Løvmassen ved Gnavning i Knopperne og de unge Skud, men tillige bevirkes der herved, at Stammens Form bliver daarlig. Ogsaa paa anden Vis kunne Insektangrebene faa Betydning, saaledes ved at bore Huller gennem Barken ind til Kambiallaget; derved fremkaldes et Saftflaad, der svækker Træet; ogsaa ved at bore indi selve Veddet gøre de dette ubrugeligt til Gavntræ, hvorved ogsaa de Insekter faa Betydning, som leve i tildannet tørt Træ. Fremdeles ved at gnave paa Rodbarken og derved svække Træets Ernæring, og ved at danne Huller i Barken, hvorved de aabne Vej for Snyltesvampe, faa de en ikke ringe Betydning.

Det er indlysende, at de forskellige F.'s skadelige Indflydelse i økonomisk Henseende er yderst forskellig; medens nogle, som Bladminerere, bladrullende Snudebiller, mange Galhvepse etc. vel regnes til F., men dog anrette forholdsvis ringe Skade, ere derimod andre som *Tomicus typographus*, *Liparis monacha*, *Hylobius abietis* og *Tortrix buoliana* o. a. meget eller overordentlig skadelige Insekter. Det er imidlertid ingenlunde alene af vedkommende enkelte Insektart og dens særlig ejendommelige Angrebsmaade, at Ødelæggelsen er bestemt, men mange andre Forhold gribe snart hemmende snart fremskyndende ind i Ødelæggelsens Gang. Et vigtigt Forhold er blandt andet saaledes vedkommende Træarts større eller mindre Modtagelighed for Angrebet og Modstandskraft mod den paafølgende Svagelighedsperiode; i saa Henseende staa Naaletræerne langt tilbage for Løvtræerne; medens gamle Birke- og Asketræer aarevis kunne modstaa Barkbillernes Angreb, bukke Naaletræerne næsten altid under for ethvert ret alvorligt Barkbilleangreb. Ogsaa Træets Alder spiller en stor Rolle, idet unge Træer navnlig som spæde langt lettere bukke under end ældre, en naturlig Følge af, at de have langt mindre at staa imod med, og at de Saar, som et Enkeltindivid efterlader paa et større Træ, for dette næppe er at regne for et Knappenaalsstik, medens samme kan være et meget føleligt Saar paa en ganske spæd Plante. Fremdeles har selvfølgelig Plantens Sundhedstilstand meget at sige, ligesom ogsaa Aarstiden og Vejrforholdene, under hvilke Angrebet udføres, ikke ere uden Betydning; el tidligt Foraarsangreb paa Løvtræerne er som oftest langt farligere end senere hen paa Sommeren, fordi i saa Fald Bladene have faaet Tid til at fungere.

Hvorledes opstaar nu sligt et større Insektangreb? Det kan vel nu og da opstaa udefra, idet de angribende Insekter komme tilflyvende fra andre Distrikter; som Eksempler herpaa kunne Sydens Græshoppesværme, men ogsaa Sværme af Nonnen og *Tomicus typographus* nævnes; dog opstaar et sligt Insektangreb i de allerfleste Tilfælde ved en af en Række sammenhængende gunstige Forhold fremkaldt stærk Formering af de paa det vedkommende Distrikt tidligere tilstedeværende Individer. Enkelte Trægrupper inde i Skoven, hvor et eller andet skadeligt Insekt i længere Tid har været til Stede, men kun i en ringe og uskadelig Mængde, kan blive de Arner, hvorfra de Tusinder af Insekter skulle udgaa, i hvis Magt det staar at afløve hele Skovdistrikter. Ligeledes rumme de talrige Smaaplantager og Hegnplantninger, i Danmark f. Eks. i Jylland, en ikke ringe Fare, da de ligge saa afsides og kun sjælden tilses af Forstvæsenet. Hvad der særlig begunstiger denne ofte ret gaadefulde, pludselige Masseoptræden af et enkelt, bestemt Insekt, er dels det, at de skadelige F. ere overalt almindelige Dyr og formere sig meget rigt, dels ligger det ogsaa i de europæiske Skoves ensartede Karakter. Da et Insekt jo i Alm. er ret kræsent i Valget af sin Føde og hovedsagelig er bundet til een eller i alt Fald faa Træarter, hvad der særlig gælder Naaletræernes Insekter, da Løvtræernes mere ere Polyfager, er del af Vigtighed for en pludselig massevis Optræden, at Insektet efter at have afbladet et Træ i sin umiddelbare Nærhed finder samme Art. Netop dette Forhold byde jo de fleste europæiske Skove, der ofte i milelange Strækninger kun dannes af een eneste, eller i alt Fald kun faa Træarter; de staa just paa Grund heraf i saa stor Modsætning til Tropernes Skove, der sammensættes af saa mangfoldige Træsorter, og hvor derfor slig massevis Afbladning af store Skovdistrikter i Alm. er en Umulighed. Naar man ser hen til de vide Skovstrækninger, som kunne gaa til Grunde ved Insektangreb, og tillige ser hen til den Magt, man navnlig siden 1870'erne har faaet over F.'s Angreb, ligger det nær at spørge om, hvordan Forholdene have været i de Fortidskove, hvorom Moserne

give os Oplysning, og som ikke bleve regulerede af nogen Forstetat. Her kan da bemærkes, at Mosestudierne jo netop have lært os, at en Række paa hinanden følgende Skovfloraer have afløst hinanden, og muligt er det, at Insekterne her om end ikke have været Hovedfaktoren, saa dog have bidraget deres til at give en Træart, der var ved at uddø eller fortrænges, Naadestødet.

Dengang som nu gjaldt sikkert den samme Regel: ethvert stort Insektangreb har Spiren til sit eget Ophør i sig selv. Sammen med den massevise Optræden af en enkelt Art stige ogsaa Livsvilkaarene for de Arter, der paa forskellig Vis, bl. a. som Snyltere, ere knyttede til den, og det bliver da disse, der som en Slags Bølgebrydere i Naturens Husholdning ere Dæmningerne, der hindre Bølgen, som truede med at overskylle alt, i at brede sig. Ligeledes standser et Angreb ogsaa af ligefrem Mangel paa mere Næring, ligesom ogsaa mangelfuld Næring i sig selv kan hidføre Sygelighed, saaledes som det f. Eks. er iagttaget hos Nonnen. I sin Kamp mod overhaandtagende Insektangreb har Mennesket netop sin bedste Støtte i Snylterne, Artens saakaldte » Fjender«. Vi skulle kortelig dvæle ved disse. Hvad da særlig de Parasitter angaar, der i alt Fald medvirke til, at Individantallet af vore skadelige F. under normale Forhold ikke stiger i særlig foruroligende Grad og ogsaa ere i Stand til at standse større pludselige Insektangreb, tilhøre de dels Planteriget, dels Dyreriget.

Blandt Planterne have dels Bakterier, dels Svampe af Entomophthoraceernes Familie og Sæksvampenes Klasse større Betydning. Af Bakterier, hvortil i øvrigt adskillige Former høre, der frembringe farlige Sygdomme hos Silkeormen (Flacherie, Pebrine) og hos Bierne (»Faulbrut«), er der kun faa Former, der have Betydning i Forstentomologien; langt større Betydning have Entomophthoraceerne, og det er Medlemmerne af denne Familie, der skabe de store Empusaepidemier, som have standset store Angreb af Fyrrespinderen, *Agrotis segetum* o. s. v. Af Sæksvampe er der ligeledes kun faa, som have særlig forstlig Betydning; dog maa her enkelte *Cordyceps*-Arter nævnes.

Mellem de insektdræbende dyriske Parasitter indtage Hymenoptererne og specielt Familierne i *Chalcididae*, *Proctotrypidae*, *Braconidae* og *Ichneumonidae* (s. d. Art.) en meget fremragende Plads. Som godt Eksempel paa, hvad Snyltehvepse kunne udrette, kan følgende fremhæves. Man havde fundet Ædelgranfrøet i høj Grad angrebet af en Snylter, og skønt der nu for at finde denne indsamledes et meget stort Parti, og man søgte at klække Snylterne fra disse Frø, fik man dog ikke en eneste, men kun en Snyltehveps: *Megastimus*, der havde bortryddet hver eneste af de oprindelige Snyltere; disse ere til Dato (1896) endnu ikke med Sikkerhed kendte. Der kan i øvrigt ikke her gaas i Detail, saa meget desto mere som vi strejfe et af disse store Felter, hvorom vor Viden for Øjeblikket er yderst fragmentarisk, og som det hører fremtidige Undersøgelser til at faa opklaret. Enhver, der blot har givet sig lidt af med at klække Insekter af Træ, vil vide, hvilke talrige Hymenopterer der ofte faas i Stedet for disses forlængst opædte Værter, for hvis Skyld Klækningen egentlig var begyndt; sikkerlig har Skoven i disse ofte næsten mikroskopiske Smaaskabninger nogle af sine bedste Venner. En lignende, men ikke fuldt saa stor Rolle spille enkelte Galhvepseslægter (*Ibalia*), enkelte Fluer, særlig Tachinarierne, og uden for Insekterne Gregariner og Rundorme (s. d. Art.).

Foruden Parasitter angribes jo ogsaa de Forstentomologien tilhørende Insekter af talrige insektædende Dyr, dels hørende til selve Insekternes Klasse, dels til Fugle og Pattedyr. Til de første høre alle de nyttige F., blandt hvilke særlige Markspringerne (s. d.), Pupperøverne (s. d.), Rovbiller (s. d.), *Silpha quadripunctata*, *Nitidularia* (s. d.), særlig *Rhizophagus*, Larven til *Clerus* (se Blødbiller), Bladlusløver (se Florvinger), talrige Gravehvepse (s. d.), enkelte Fluelarver bør nævnes. Rettest bør ogsaa her fremdrages enkelte Fugles og Pattedyrs store Betydning under større Insektangreb. Dette gælder da i første Linie om Gøgen, hvad haarede Sommerfuglelarver angaar, mange Sangere, Fuglekongen, Droslerne, Spætmejsen, Stæren, i meget høj Grad Træløberne og Mejserne, enkelte Kragefugle samt delvis Spætterne, om end den Skade, disse anrette, gør det tvivlsomt, om de bør regnes til de forstlig nyttige Fugle. Blandt Pattedyrene maa først og fremmest Flagermusene og Insektæderne fremdrages, ligesom Opmærksomheden maa henledes paa Svinets store Betydning under Angrebet af Oldenborrelarver.

I vore Dage, da Skovstrækningerne de færreste Steder ere saa vidtstrakte, som de have været, og da Skoven er en Kapital, hvormed der ikke kan ruttes, kan man i Alm. ikke vente paa, at Naturen selv søger at gøre godt, hvad en enkelt af dens Arter i sin umættelige Graadighed har forbrudt. Det bliver Forstmandens Sag her at gribe ind og gøre sit til, at Skoven skaanes saa meget som muligt. Hvad det især kommer an paa, er ikke saa meget det at standse det store ødelæggende Insektangreb; thi er dette først kommet i Gang, kan det vel hemmes noget; i Alm. vil det dog rase sin Tid, indtil det selv hører op af de ovenfor nævnte Grunde, med hvilke der ganske vist ved direkte Indgriben med Held kan samarbejdes. Af langt større Betydning er det saa vidt muligt at sørge for, at Betingelserne for slige større Insektangreb ikke findes i Skovene, saaledes at disse Angreb aldeles ikke kunne finde Sted, og herover er man navnlig i de senere Aar i ikke ringe Grad bleven Herre. Men for i det enkelte Tilfælde at blive dette fordres der et nøje og indgaaende Kendskab baade til den angrebne og Angriberens Part, baade til Skoven, dens Livsforhold, Fornødenheder og Modstandskraft og til F.'s Biologi.

Da det nu er en gammel Erfaring, at F. i Alm. særlig kaste sig over og i alt Fald lettest faa Bugt med den sygelige eller mindre kraftige Skov, gælder det om paa enhver Maade at gøre, hvad man kan, for at Skoven kan blive saa kraftig og modstandsdygtig som muligt. Da enhver Træart trives bedst paa sin særlige Jordbund, gælder det om med Omhu at vælge til Jordbunden den Træart, som baade bedst er i Stand til at udnytte dens Egenskaber og nøjes med dem, den kan byde den. Ved Foryngelse af Skoven maa man værne Planterne mod

Skade ved Ukrudt, de sluttede Bevoksninger maa man udhugge, saaledes at ethvert Træ faar en kraftig Udvikling. Overalt maa man saa hurtig som muligt fjerne sygnende eller vindfældte Træer, for at de ikke skulle blive Arnesteder for Insektangreb. Af lignende Grund er det ofte rimeligt at rydde Stødene af fældede Naaletræer. Man maa skaffe sig et nøje Kendskab til Insektlivet paa Skovdistriktet og omhyggelig vaage over enhver enkelt lille Opblussen af en Epidemi, saa den hindres i at brede sig. Endelig kan det være rimeligt at frede om de insektædende Dyr.

Staar man nu trods al anvendt Omhu og Hensyntagen over for et større Insektangreb, der pludselig er dukket op og nu truer større Skovstrækninger, gælder det om at være klar over, hvad der er at gøre for saa meget som muligt at begrænse Ødelæggelsen og blive Herre over den. Bestræbelserne maa da i første Linie gaa ud paa Indsamling og Ødelæggelse af det skadelige Insekt; nøje Kendskab til dettes Levevis er imidlertid en af Hovedbetingelserne for, at Bestræbelserne i saa Henseende kunne nytte. Spørgsmaalet bliver altid: paa hvilket Tidspunkt af Dyrets Liv skulle Indsamlingerne foregaa. Af Hensyn til Yngelen er det heldigst, at denne finder Sted paa et Tidspunkt, hvor Æggene enten ikke ere lagte, eller hvor Parringen ikke er begyndt. For de Insekters Vedkommende, der indsamles som fuldvoksne, og som have en særlig Parringsudflugt, er i øvrigt Parringstiden et godt Tidspunkt, da store Skarer netop da ofte ere samlede paa solvarme Steder. I øvrigt har man ogsaa rettet Indsamlingerne paa Æggene, navnlig hvad Ringspinneren, men ganske særlig hvad Nonnen angaar. Hovedmassen af F. indsamles dog som Larver, og det er forholdsvis faa, f. Eks. Oldenborren, *Hylobius abietis*, der ogsaa indsamles som fuldt udviklede Insekter. Der maa her tillige bemærkes, at Erfaringen lærer, at Indsamlingen ikke giver lige godt Resultat ved ethvert Vejrlig og paa enhver Tid af Dagen. Størst Udbytte skaffe Oldenborreindsamlingerne altid i Morgentimerne. Man gaar under Indsamlingerne gerne frem ad en af følgende 3 Veje: 1) man opsøger Insektet paa dets Opholdssted. 2) Man lægger Hindringer, der tillige tjene som Fangststeder, for Insekternes videre Fremtrængen fra et angrebet Punkt. 3) Man hidlokker ved udlagt Føde, ved særlige Parrings- og Ynglepladser, Insekterne hen til begrænsede Steder, hvor de kunne indsamles.

1) Opsøgning af Insekter paa Angrebspladserne maa i Alm. ske ved Skovarbejdere — til lettere Arbejde kunne ogsaa Kvinder og Børn anvendes. Drejer det sig om at dræbe Dyrene paa Stedet, saaledes som Tilfældet i Alm. er ved Indsamling af *Lophyrus*-Larverne, Nonnens Larver o. a., maa Arbejderne være forsynede med særlige Apparater til at ødelægge Dyrene med; drejer det sig derimod kun om Indsamling, ere de udstyrede med Sække, hvori Dyrene kommes. Ofte maa Insekterne først rystes ned fra Trækronerne, og det er da fordelagtigt at brede Presenninger af Sejldug eller Lærred under vedkommende Træer. Undertiden, naar Insektangrebet sker i Jorden, bortkøres Jorden med Larverne i, og disse ødelægges da senere ved Stampning etc. Er Faren overhængende og Forholdene fortvivlede, kan i yderste Nødsfald gribes til Afbrænding, men da Ild i en Skov er en farlig Forbundsfælle, gøres dette kun, naar ingen anden Udvej findes.

2) Naar man ønsker at opsamle Insekterne ved Hjælp af kunstige paa deres Vej anbragte Forhindringer, drejer det sig i første Instans om de saakaldte Fanggrøfter, der anlægges, naar Larverne efter at have ædt et Distrikt bart søge over i et andet; i disse opsamles de da; en Fejl ved dem er kun den, at i disse Grøfter nedstyrte ogsaa mange nyttige Insekter, der let gaa til Grunde. En anden Maade, hvorpaa man ved at lægge Hindringer i Vejen for Insektet kan standse dette og indsamle det, er ved at anbringe Bælter af klæbrig Substans paa de Træstammer, som skulle skaanes, idet alle krybende Insekter, navnlig Larverne, stoppes af Ringen, saaledes at Trækronen spares for Angrebet; dette Middel er med Held anvendt baade over for Nonnens, Fyrrespinderens Larve, Hunnen af Frostsommerfuglen o. a.; en særlig Lim, den saakaldte Larvelim, anvendes til disse Ringe.

3) Som et tredje Middel til at modarbejde et større Insektangreb paa maa nævnes det at hidlokke Insekterne til særlige Hvilepladser eller Fangststeder. Saadanne ere med Fordel anvendte under Angreb af *Hylobius abietis*; der lægges frisk Bark ned paa Jorden med Indersiden vendt mod denne; her kunne da talrige Insekter indsamles. Over for Barkbilleangreb anvendes med stor Fordel fældede Træer, »Fangtræer«, paa hvilke Billerne aflægge deres Æg. Barken med de isiddende Larver afskrælles og brændes da straks eller i alle Tilfælde inden Forpupningen (se Fangbark og Fangtræer).

Da de Masser af forstskadelige Insekter, der saaledes paa forskellig Vis indsamles under et større Angreb ofte ere meget betydelige, staar man tit over for 3 praktiske Spørgsmaal: Hvorledes dræbes disse Masser, hvorledes bliver man af med dem, og kunne de ikke have nogen Værdi? Som Dræbningsmiddel anvendes i Alm. Ild, kogende Vand, Knusning ved Stampning eller ved Maskiner og derpaa følgende Nedgravning; Ild anvendes kun med Fordel over for vandfattige Objekter, som Nonneæg, men ikke overfor Oldenborrelarver f. Eks. Det er navnlig de enorme Oldenborremasser, man kan indsamle, der har ledet Tanken hen paa, om disse ikke vare anvendelige i praktisk Henseende. Man har da af disse fabrikeret baade Vognsmørelse og Olie, uden dog at disse Produkter have kunnet glæde sig ved en større Afsætning. Vigtigere har deres Betydning som Gødningsmiddel, ganske særlig som Kompostgødning, vist sig at være. Det er ved særlige Forsøg godtgjort, at Kompostgødning af Oldenborremasse, Tørvesmuld eller Gips i tør Tilstand er rigelig $1\frac{1}{2}$ Gang saa godt som god peruansk Guano. Kvælstofmængden er ca. $3\frac{1}{2}$ p. C.

Det kan ofte være ret tvivlsomt ved et Insektangreb, om man skal gribe ind og gøre, hvad man kan, for at standse det, eller om man, idet man stadig har det for Øje, skal afvente Begivenhedernes videre Gang, i Haab om at det af en eller anden Grund skal dø ud. Man maa jo erindre, at man, naar Talen er om systematisk at modarbejde et Angreb, altid staar over for som oftest meget be-

tydelige pekuniære Udgifter, som det selvfølgelig kun under bydende Nødvendighed er Grund til at paalægge sig. Det er altid en vanskelig og i og for sig en umulig Sag at besvare dette Spørgsmaal tilfredsstillende i det Øjeblik, Forholdene rette det til en, da selv den dygtigste Forstmand kan forregne sig, hvad et Angrebs Varighed og Udbredning angaar, en simpel Følge af, at han maa regne med slige ubestemmelige Faktorer som Vejrliget, der i høj Grad baade kan hemme og fremskynde sligt et Angreb. Dog kan en Undersøgelse af Individantallet paa et Stykke afmaalt Jord saavel som Insekternes Sundhedstilstand (mulige Snyltehvepselarver, Skimmelsvampe etc.) give Fingerpeg i Retning af, om man bør paabegynde en Udryddelse eller ikke. Ligeledes gælder det om at blive klar over, hvorvidt de angrebne Træer ere i den Forfatning, at de maa dø, eller om Angrebet kun vil hidføre en Væksthemningsperiode. I saa Henseende forholde de forskellige Træarter sig yderst forskellig — ogsaa over for Angreb af de forskellige Insekter. Som alt ovenfor omtalt ere Løvtræerne langt modstandsdygtigere end Naaletræerne, og det er derfor kun undtagelsesvis, at man behøver at sætte sig i større Bekostninger for at standse et Insektangreb i Løvskove. Tillige bliver man her ved den langt tidligere Visnen af Bladene end hos Naaletræerne samt hurtigere indtrædende, sygelige Udseende langt lettere i Stand til at faa Øje paa et begyndende Angreb, der da som oftest kan standses ved Fældning af enkelte Træer. Anderledes er Forholdet ved Naaletræer; her er det ofte i høj Grad nødvendigt at gribe ind, men det gælder jo derfor netop om at kunne bedømme, hvorvidt dette er nødvendigt eller ikke. Vanskeligheden herved forøges saa meget desto mere, som man ikke saaledes som ved Løvtræerne er i Stand til at opdage Angrebet i rette Tid samt med Sikkerhed at kunne bestemme dettes Betydning for vedkommende, enkelte Træ. Saa længe man har med unge Træer at gøre, er dette endda let nok; Naalene slappes, allerede samme Dag som Oldenborrelarven begynder sit Angreb, Angreb af *Pissodes notatus* og *ffytestnus*-Arter paa ganske spæde Planter vise sig meget snart. Har man derimod med større Træer at gøre, viser et Angreb sig ikke saa hurtig, og i mange Tilfælde vil det være tvivlsomt, om Planten vil kunne overstaa Angrebet eller vil gaa ud. Dog kan det siges, at Naaletræer, der ere angrebne af Barkbiller, vistnok altid ere viede til Døden og i alt Fald altid bør fældes af Hensyn til omstaaende Træer. Noget vanskeligere stiller Forholdet sig ved Larveangreb paa Naalene, idet selv Træer, der næsten ere blevne helt afbladede, nu og da ere i Stand til at rette sig. Den gullige Farve, som Naalene i Alm. faa, før de falde af, indtræder ofte meget sent efter Angrebet, og de bedste Beviser for snarlig indtrædende Død efter et Larveangreb er Knoppernes Henvisning og Udtørring, Løsning af Barken paa Stammens nederste Del; viser Knoppen ved Gennemskæring ikke flere grønne Naale, da er Træet dødt.

De skadelige F. tilhøre næsten alle Insektordener; dog er det kun et forholdsvis meget ringe Antal mellem Orthoptererne, der optræder skadeligt, og af Florvingerne kan næppe noget Insekt siges at være et for Skoven skadeligt Dyr. Ligeledes ere de Ødelæggelser, der tilføjes derigennem de næbmundede Insekters Angreb, i Alm. ikke særlig stærkt følelige, om end Blad- og Skjoldlusenes Angreb nu og da kunne være farlige nok; dog er der her næppe nogen Sinde Tale om Afbladning og Uddøen af større Skovstrækninger. Mellem Billerne, de aarevingede, Sommerfuglene og Fluerne har Skoven sine værste Fjender. Skadelige Billefamilier ere særlig Torbisterne (specielt Oldenborren, Larve og. Insekt), Pragtbillernes Larver (nærmest teknisk skadelige), en hel Del Smælderlarver, enkelte heteromere Biller (spansk Flue), talrige Træbukke, særlig Larverne af Poppelbukkene, *Callidium luridum*, *Callidium bajulus* (særlig. teknisk skadelig), *Lamia textor*. Af det meget store Antal Bladbiller, der ere knyttede til Danmark's Skovtræer, optræde kun faa saaledes, at de kunne siges at have forstlig Betydning. I første Række staa da her *Chrysomela populi* og *tremulae* samt enkelte *Galeruca*-Arter; sine værste Fjender mellem Billerne har Skoven dog ubetinget i de 2 Familier Snudebillerne og Barkbillerne. Til de første høre de særdeles frygtede 3 Former *Hylobius abietis* (særlig som Insekt, ogsaa som Larve), *Pissodes pini* og *P. notatus* (særlig som Larve, ogsaa som Insekt). Af ikke ringe Betydning ere ogsaa *Cryptorhynchus lapathi* (Larven), *Strophosomus coryli* og *obesus* (Insekt). Til Barkbillerne høre et betydeligt Antal af Naaleskovenes allerværste Fjender, ligesom ogsaa mange ere meget frygtede i Løvskovene. Angrebene finde Sted baade i Insekt- og Larvestadiet. Særlig følgende maa nævnes: *Hylesinus piniperda*, *H. micans*, *H. fraxini*, *H. polygraphus*, *H. cunicularius*, *Scolytes destructor*, *S. Ratzeburgii*, *S. intricatus*, *Tomicus larisis*, *T. typographus*. Navnlig, men dog ikke udelukkende teknisk Betydning, have flere Borebiller. Mellem Hymenoptererne har Skoven et meget stort Antal nyttige Insekter (Snyltehvepsene), men tillige ogsaa en Del meget farlige Fjender, særlig mellem Blad- og Træhvepse; hist og her optræde ogsaa Galhvepsene ret generende; endelig spille Gedehamsene, specielt *Vespa crabro* som Barkgnaver, en vis Rolle. Som meget skadelige F. inden for denne Orden maa først og fremmest *Lophyrus*-Artern (Larven) og *Lyda arvensis* (Larven) nævnes, medens *Nematoj*-Arternes (Larven) Angreb ikke er nær saa betydeligt. Andre ikke uvigtige Bladhvepse ere *Citnbex variabilis* og *lucorum* (Larven), enkelte *Selandria*-Arter (Larven) o. a. Træhvepsene ere særlig teknisk skadelige; særlig Betydning have *Sirex gigus* og *juvencus* (Larven).

Et meget stort Antal Sommerfugle have ved deres Larveangreb en overordentlig forstlig Betydning, og netop inden for denne Orden træffe vi vistnok det største Antal af de F., som ved deres Angreb have drævet større Skovstrækninger. Mellem Dagsommerfuglene støde vi kun paa faa F., og da den Skade, disse forvolde, er saa ringe, kan den forbigaas her. Ogsaa mellem Sphingidernes Familie træffes faa F., dog maa her *Sphinx pinastri* nævnes ligesom Sesierne, om end disses forstlige Betydning er ret underordnet. Langt større Skade anrette flere til Spindernes Familie hørende Former; særlig bør her nævnes *Liparis monacha* (Nonnen), hvis Betydning i Dan-

mark heldigvis kun har været ringe, *Bombyx pini, B. neustria* og *Dasychira pudibunda;* af mindre forstlig Betydning er *Orgyia antiqua, Liparis salicis, Cossus ligniperda* og *aesculi.* Ogsaa mellem Uglerne og Maalerne træffes farlige F. Til de første høre saaledes *Noctua piniperda* og *Agrotis segetum,* til de sidstnævnte høre *Geometra piniaria brumata* og *defoliaria.*

Til Microlepidoptererne høre et betydeligt Antal farlige Skovinsekter. Af Pyraliderne maa særlig *Physis abietella* nævnes, af Tortriciderne særlig *Tortrix buoliana, T. resinana, T. pactolana, T. viridana* og af Tineiderne særlig *Tinea laricella, T. laevigatella.* Af de til Fluernes Orden hørende skadelige F. bør først og fremmest Galmyggene nævnes, særlig *Cecidomyia siliciperda.* Mellem de ægte Fluer findes saa faa og tilmed saa lidet skadelige Dyr, at de kunne forbigaas her. Derimod spille adskillige Blad- og Skjoldlus en ikke ringe Rolle. I denne Oversigt er der særlig taget Hensyn til de F., der ere optraadte skadelig i de danske Skove. Der staar kun tilbage at give en kort Oversigt over de for hvert af de danske Skovtræer særlige skadelige Insekter.

Rødgran (*Picea excelsa*): *Hylesinus cuniculariius, Tomicus typographus, T. chalchographus, Hylobius abietis, Callidium variabile, Sirex*-Arterne, *Tortrix pactolana, T. tedella, Physis abietella, Liparis monacha, Orgyia antiqua, Chermes abietis, Lyda arvensis.*

Ædelgran (*Abies pectinata*): særlig *Tortrix murinana,* nu og da *Hylobius abietis.*

Skovfyr (*Pinus silvestris*): *Hylesinus ater, H. piniperda, H. micans, Hylobius abietis, Pissodes notatus,* enkelte Cecidomyier. *Lophyrus pini, L. rufus, Sphinx pinastri, Bombyx pini* (Fyrrespinder), *Liparis monacha, Noctua piniperda, Geometra piniaria, Tortrix buoliana, T. resinana,* særlig teknisk Betydning have *Sirex juvencus* og *Callidium bujulus.*

Bjærgfyr (*Pinus montana*): særlig *Tomicus bidentatus, Cecidomyia brachyntera, Tortrix buoliana, Pissodes notatus, Hylesinus piniperda.*

Lærk (*Larix decidua*): *Tomicus laricis, Hylobius abietis, Tinea laricella, T. laevigatella, Tetropium luridum.*

Eg (*Quercus pedunculata* og *sessiliflora*): *Scolytus intricatus, Bombyx neustria* (Ringspinder), *Geometra brumata, Tortrix viridana,* enkelte Galhvepse.

Bøg (*Fagus silvatica*): *Orchestes fagi, Dasychira pudibunda, Geometra boreata* (Frostsommerfugl), *Cecidomyia fagi.*

Pil (*Salix*): *Lamia textor, Cryptorrhynchus lapati, Crysomela tremulae* og *C. populi, Saperda carcharias, Cecidomyia*-Arter, *Cossus ligniperda.*

Poppel (*Populus tremula, P. canescens, canadensis*): *Saperda carcharias, S. populnea, Liparis salicis,* tillige mange af de ogsaa paa Pile levende Insekter.

Birk (*Betula verrucosa, B. odorata*): *Cryptorrhynchus lapati, Scolytus Ratzeburgii, Stophosomus coryli, Galeruca capreae, Cossus aesculi, Cimbex variabilis, C. lucorum.*

Æl (*Alnus glutinosa, A. incana*): *Cimbex variabilis, lucorum, Vespa crabro, Selandria ovata, Cryptorrhynchus lapati, Vespa crabro.*

Ask (*Fraxinus excelsior*), *Hylesinus crenatus* og *H. fraxini, Cossus ligniperda, Vespa crabro.*

Nærmere Oplysninger og Afbildninger maa søges under de Hovedgrupper, hvortil de ovennævnte Insekter høre, eller under mindre Specialartikler for vedkommende Insekt.

Som almenskadelige Insekter, der næsten kunne angribe alle Danmark's Skovtræer, maa først og fremmest Oldenborrerne nævnes, baade *Melolontha vulgaris* og *M. Hippocastani.* I Plantekulturer kan ligeledes Jordkræbsen optræde ødelæggende paa omtrent alle unge Træarters Rødder. (Litt.: Ratzeburg, »Die Forstinsekten« [1835—45], »Die Waldverderber und ihre Feinde« [1869] og »Die Waldverderbniss« [1866—68]; Judesch og Nitsche, »Lehrbuch der Mitteleurop. Forstinsektenkunde« [1895]; Boas, »Forstzoologi« [1897]; Borries, »Iagttagelser over danske Naaletræers Insekter« [Bd, VII, 1895, Række B]; Fritz, »De danske skadelige Naaletræinsekter« [1892]; »De danske skadelige Løv- og Frugttræinsekter« [1894]; Hagemann, »Vore norske F.« [Chr. 1891]). *C. W.-L.*

Forstinspektør bruges i Danmark som Betegnelse for dem, der administrere visse Skovdistrikter, nemlig saadanne som ere for store til at udgøre 1 og for smaa til at udgøre 2 Skovriderdistrikter. I Frankrig bruges den tilsvarende Betegnelse for Statens Skovridere. *C. V. P.*

Forstinstitut se Forstakademi.

Forstkandidat er den officielle og almindelig brugte Betegnelse for dem, som have bestaaet dansk Skovbrugseksamen fuldstændig; Eksamensbeviset udfærdiges af den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole og omfatter saavel Hovedkarakteren som Karaktererne i de enkelte Fag (se Skovbrugseksamen). *C. V. P.*

Forstmatematik betegner ikke nogen matematisk Enhed, men de Dele af den almindelige Matematik, som finde Anvendelse i Skovbrugets Teori og Praksis. Til F. har man tidligere henregnet Landmaalingslæren, hele Træmaalings- og Tilvækstlæren samt adskilligt af Skovbrugsøkonomien, medens man nu oftere indskrænker sig til at vise de matematiske Sætningers Anvendelighed, idet man illustrerer dem ved Eksempler, hentede fra Skovbruget. I Danmark udgør F. ikke noget selvstændigt Undervisningsfag. *C. V. P.*

Forstmester kaldtes i Norge indtil 1. Jan. 1896, da en ny Plan for Skovvæsenets Organisation traadte i Kraft, den inspicerende og administrative Myndighed over de offentlige Skove, i enkelte Tilfælde ogsaa forenet med den forvaltende Styrelse af samme. Stillingen svarede til det tyske »Oberforstmeister« og det svenske »Skogsinspektor«. Hele Norge var før 1896 inddelt i 11 Forstmesterdistrikter. Efter den ny Plan skal Landet have 4 Skovinspektører, 25 Skovforvaltere, 2 Skovassistenter, 1 Skovingeniør, 1 Skovtaksator og 7 Skovplantere. Efter den ældre Forstorganisation er for Tiden (Decbr. 1896) endnu ansat 4 >F.« *J. B. H.*

Forst- og Jagtlærebrev betyder i Danmark et Vidnesbyrd, som udstedes af en kgl. Skovrider til en Skovfogedelev, der har faaet Undervisning paa Distriktet. Tidligere fordredes det, at vedkommende skulde have arbejdet 3 Aar i Statsskovene, inden Lærebrevet maatte udfærdiges; men

nu er denne Bestemmelse ophævet. For at kunne blive Skovfoged eller Opsynsmand i Statsskovene skal man have Lærebrev overensstemmende med kgl. Resol. 4. Oktbr. 1861. Dette udfærdiges paa en trykt Formular og skal bevidne, at Eleven har erhvervet sig fornøden Dygtighed i alle almindelige Skovfogedforretninger; det udstedes af Skovrideren, men skal paategnes af Overførsteren til Oplysning om, hvad han kender til Aspiranten. *C. V. P.*

Forstoppelse, *Obstipatio* eller *Obstructio alvi*, træg, mangelfuld eller ganske manglende Tarmudtømmelse, findes under meget forskellige Forhold. Hyppigst skyldes F. en Svækkelse af Tarmmuskulaturen, der atter kan have sin Aarsag i en almindelig Svækkelse af Organismen som Følge af akutte eller i Forløbet af kroniske, tærende Sygdomme eller skyldes Lidelser af selve Tarmen (kronisk Tarmkatarr). I andre Tilfælde er det ikke Tarmmuskulaturen, men dens Nerver, som ere lidende, og hyppigst staar da dette i Forbindelse med en almindelig Liden af det hele Nervesystem. Derfor er F. et ikke sjældent Symptom ved Hjerne- og Rygmarvssygdomme, ved Sindssygdomme, især Melankoli, ved Hysteri, Hypokondri. Særlig den sidstnævnte Sygdom ledsages hyppig af F., og F. i og for sig er tilbøjelig til at indvirke paa Humøret og Sindet i nedstemmende Retning. Det er ofte vanskeligt at afgøre, om F. eller Sindslidelsen er det oprindelige Moment; i hvert Fald følges de to Tilstande hyppig ad og udøve gensidig uheldig Indflydelse paa hinanden. Endelig kan F. bero paa mekaniske Forhindringer for Tarmindholdets Udtømmelse (Svulster, Forsnævringer o. I.).

F. kan være til Stede i forskellig Grad. I de højere Grader, som ikke sjælden træffes hos Kvinder, kan Afføring indfinde sig med adskillige Dages, indtil 8 Dage eller mere, Mellemrum. For visse Individer er Tilbøjeligheden til F. almindelig (habituel F.) og staar ofte i Forbindelse med for stillesiddende Levevis, uheldig, ensformig Kost, Slaphed af Underlivsmuskulaturen (hos Kvinder efter gentagne Fødseler). Behandlingen maa rette sig efter F.'s Aarsag. De hyppigst anvendte Midler ere ved den habituelle F. Forandring af Levevis (Diæt, Bevægelse i fri Luft, Gymnastik, Massage, Afføringsmidler, Badekure), men Behandlingen maa i øvrigt rette sig efter hvert Tilfældes særegne Natur. *A. F.*

Forstplan er en, mest i ældre Tid brugt Betegnelse for Driftsplanen for et Skovdistrikt. *C. V. P.*

Forstrand se Strand.

Forstrandsret vil sige Ret til at blive Ejer af det paa Forstranden inddrevne Vrag, for saa vidt ingen Folk følge med samme, og ingen Ejer melder sig dertil efter lovlig Indkaldelse. Ifølge Adlens Privilegier af 1661 og Grevernes og Friherrernes Privilegier af 1671 antoges F. at tilkomme Adelen paa dens Godser, ligesom den kunde tilkomme andre priviligerede Personer. Ved Frd. 11. Aug. 1815 fastsattes imidlertid, at F. ikke fremtidig kunde erhverves af private, medens den dog forbeholdtes for dem, der alt havde den, og for disses Afkom, for saa vidt adelige Rettigheder nedarvedes paa dette. Endelig er i Medfør af Grundloven af 1849 § 97 ogsaa den disse sidstnævnte Personer tillagte F. gaaet over til Staten, undtagen for saa vidt angaar de Steder, hvor F. ved en særegen privatretlig Adkomst, navnlig gamle kongelige Skøder og Adkomstbreve, tilkommer private. Saadanne Steder ere den saakaldte »Aabergske Forstrand« (ca. 22 Km. af Jylland's Vestkyst fra Thorsminde Gab til Holmsland Klit), Fanø og Anholt. Det er til disse Steder, at dansk Strandingslov 10. Apr. 1895 sigter, naar den til Dels giver særlige Regler om »private Forstrande«. *E. T.*

I Norge kendes ikke nogen særlig Ret til inddrevet Vrag; det bliver i det væsentlige at behandle som andet besiddelsesløst Gods (Hittegods). Se Lov om Stranding og Vrag af 20. Juli 1893. *H. S.*

Forstreng se Rygmarv.

Forstrækning af Sener, Senebaand, Muskler er en populær Betegnelse for saadanne Lidelser af de nævnte Organer, som maa antages at hidrøre fra en Spænding ud over det naturlige, enten opstaaet ved Overanstrengelse, Fejltrin eller lignende Omstændigheder. Smaa Bloduddrædninger, Seneskedebetændelser o. 1. synes at maatte antages for Grunden til de ved F. fremkomne Symptomer, der i alt væsentligt svare til, hvad der ses ved Forstuvning (se Distorsion). *E.A.T.*

Forstskole betegner oftest en mere eller mindre selvstændig Læreanstalt, ved hvilken der gives Undervisning i Skovbrug, bestemt for de underordnede Led i Administrationen, Skovfogeder o. 1., og hvor Eleverne hyppig tillige faa Undervisning i andre Retninger, saasom Jagt, Agerbrug eller Militærvæsen. Ordningen af en saadan F. maa nøje afpasses efter Skovbrugets administrative Ordning; i Danmark findes der ingen, ligesom der næppe kan ventes at ville blive Trang til den i en overskuelig Fremtid. I Norge findes der til Uddannelse af underordnede Skovbetjente 2 »Skovskoler«, begge med et Lærekursus paa 8—9 Maaneder (Kongsberg og Stenkjær), ligesom der ogsaa gives Undervisning i Skovbrug af en særlig Docent ved Aas højere Landbrugsskole. *C. V. P.*

Forststatik er Læren om Ligevægten mellem de økonomiske Kræfter, som virke i Skovbruget; Udtrykket bruges dog ikke ret ofte. *C. V. P.*

Forststatistik se Skovbrugsstatistik.

Forsttaksation bruges i Reglen som Betegnelse for det Arbejde at udmaale Vedmassen i de staaende Træer paa et Skovdistrikt eller paa en Del af det. For saa vidt er Navnet Taksation vildledende, da det ikke, som paa andre Omraader, fører til en umiddelbar Værdsættelse i Penge, men kun giver en Del af Grundlaget for en saadan Vurdering. *C. V. P.*

Forstteknologi er Læren om Skovprodukternes og da særlig Veddets Egenskaber, for saa vidt de have Betydning for den Brug, man gør deraf. I Danmark udgør dette Fag en Del af Skovbrugets »Vare- og Handelslære«. *C. V.P.*

Forstue eller Entré kaldes det første Rum, man kommer ind i, i en Lejlighed eller en hvilken som helst Bygning, og hvorfra der atter er Adgang til de øvrige Rum. *E. S.*

Forstuvning er det populære Udtryk for de Læsioner, som i det tekniske Sprog gaa under Betegnelsen Distorsion (s. d.), smlg. ogsaa Forvridning, Luksation, Subluksation. *E. A. T.*

Forstvidenskab er en fra Tysk overført Betegnelse af Skovbrugets teoretiske Lærebygning og svarer til Navne som »Lægevidenskab« o. 1.

Betegnelsen er dog nu ved at gaa af Brug, da Skovbrugslæren ikke, saaledes som de eksakte Videnskaber, har sine særegne Fremgangsmaader, men derimod er en Teori, hvis Grænser ere bestemte af, hvad der er Brug for i den praktiske Virksomhed, og hvis Undersøgelsesmetoder ere laante, særlig fra Naturvidenskaberne. *C. V. P.*

Forstvæsen omfatter alt, hvad der staar i umiddelbar Forbindelse med en saadan Dyrkning af Skov, som bevidst stiler mod et bestemt Maal, altsaa et i alt Fald i sit Anlæg rationelt Skovbrug. Uden for F. ligge altsaa de Forhold, som gøre sig gældende i Skov, der enten slet ikke dyrkes, eller som er helt underordnet under andre Brug (se Skovvæsen). *C. V. P.*

Forstzoologi er Læren om de Dyr, som ved at gøre Skade eller Nytte faa Betydning for det rationelle Skovbrug; denne Betydning er i Reglen betinget af, at Dyret enten er saa stort, at det enkelte Individs Optræden efterlader følelige Virkninger, eller at det optræder i saa stort et Antal Individer, at Summen af deres Angreb paa Træerne eller paa disses Snyltere fremkalder kendelige Forandringer. Ved Undervisningen i F. gives der »Skildringer af de Dyrearter, der i Danmark som nyttige eller skadelige gribe ind i Skovbrugerens Virksomhed. Fremstillingen omfatter særlig deres ydre Karakterer og deres Livsforhold samt Midlerne til deres Bekæmpelse; udførligst behandles de Arter, der i Praksis spille den største Rolle« (se I. E. V. Boas, »Dansk F.«). *C. V. P.*

Forstærkning bruges i Bygningssproget saavel ved Murkonstruktioner, Forstærkningspiller, i som ved Tømmer- og Jærnkonstruktioner, Forstærkningsbjælker; F. betyder en Forøgelse af en Konstruktions Bærekraft og Modstandsevne. *E. S.*

Forstærkningen dannes i den danske Hær af de uddannede værnepligtige, der, efter at have staaet 8 Aar i Hærens Linie, endnu fremdeles ere til Raadighed for Krigsbestyrelsen. Enhver i F. overført værnepligtig — præsteviede i den danske Folkekirke ere fritagne for Tjeneste i F., og de paa Bornholm hjemmehørende værnepligtige overføres efter at have staaet 2 Aar i Linien til Bornholm's Væbning (se Bornholm og Danmark »Hærvæsen«) — bliver i denne i 8 Aar fradraget en saa lang Tid, som svarer til det firdobbelte af den Tid, den værnepligtige som menig eller Underkorporal ud over 6 Maaneder, under sædvanlige Forhold og for sin Uddannelses Skyld, har været til Tjeneste i Linien. Der tages dog ved Udregningen ikke Hensyn til mindre Tidsdele end 3 Maaneder, og ingen kan paa Grund af Afkortning i Tjenestetiden udgaa af F., forinden han har staaet 2 Aar i samme og naaet en Lægdsrullealder af 30 Aar. Mandskabet af F. er, saafremt det ikke er tjenstgørende, pligtigt at møde til de Mønstringer, som Justitsministeriet maatte bestemme.

F. anvendes til Fuldstændiggørelse af Reserve- og Depotafdelinger og ved Fodfolket, Felt- og Fæstningsartilleriet desuden til at danne særegne Forstærkningsafdelinger (se Danmark »Hærvæsen«). De 10 Forstærkningsbataillioner optage det Mandskab af Fodfolket, der overføres til F., og som har Bopæl i den Halvbrigadekreds, til hvilken Forstærkningsbataillonen hører. Det ved Livgarden uddannede Mandskab overgaar dog til dennes Forstærkningsbataillon, og det fra Rytterregimenterne, Artilleriet og Ingeniørregimentet til F. overførte Mandskab vedbliver at høre til disse, for saa vidt det ikke har fast Bopæl i Kjøbenhavn, i hvilket Tilfælde det overføres til Kjøbenhavn's Væbning. Mandskab og Befalingsmænd af Forstærkningsbataillonernes 3 yngste Aargange skulle 1 Gang aarlig sammenkaldes til Mønstring paa et Sted i Nærheden af deres Bopæl, og der kan hvert andet Aar ved hver Forstærkningsbataillon afholdes Øvelser paa 15 Dage med indtil 400 Underkorporaler og menige af de yngste Aargange. Kjøbenhavn's Væbning afholder aarlig Øvelse i 15 Dage om Eftermiddagen med Befalingsmænd og menige af de 2 yngste Aargange.

Befalingsmændene i F. ere Oberstløjtnanter, Kaptajner (Ritmestere), Løjtnanter og Underofficerer og Underkorporaler, men der findes kun 1 Grad i Løjtnantsklassen og 1 Grad i Underofficersklassen. Enhver i Linien oplært og hjemsendt Befalingsmand, som gaar over i F., ansættes ved denne i den Egenskab, i hvilken han sidst har tjent i Linien. Forfremmelser kunne finde Sted fra Underkorporal til Underofficer, fra Underofficer til Løjtnant og fra Løjtnant til Kaptajn. Befalingsmænd, som tjene i Linien eller have tjent i denne og erholdt hæderlig Afsked, kunne ansættes i F., for saa vidt Afskedigelsen ikke har fundet Sted paa Grund af Mangel paa Duelighed eller for Svagelighed. Stabssergenter af Linien kunne udnævnes til Løjtnanter i F. og ansættes som Kompagni- og Batterichefer i samme. *B. P. B.*

Forstørrelsesglas, en konveks Linse eller en Forbindelse af flere, hvorigennem man ser Genstandene forstørrede. Et F. dannet af smaa Linser kaldes en Lupe; en større Linse benyttes som Læseglas. Se for øvrigt Linse. *K. S. K.*

Forsvar (milit.) se Defensiv.

Forsvarer se Defensor.

Forsvarsdepartementet kaldes i Norge for Tiden (siden 1885) det Ministerium, under hvilket Rigets samlede Forsvarsvæsen (Hærens og Flaadens Anliggender) samt enkelte civile Administrationsgrene henhører; dets Chef er Forsvarsministeren; tidligere var Forsvarsvæsenets øverste Administration henlagt under »Armédepartementet« og »Marine- og Postdepartementet«. F. har for Tiden 2 Afdelinger, hver med sin Ekspeditionssekretær (Departementschef), Arméafdelingen med 3 og Marineafdelingen med 2 Kontorer og derhos en teknisk Assistent (en Marineofficer), der behandler specielt tekniske Sager og fører Kontrol med Navigationseksamensvæsenet (jfr. Norge »Hærvæsen«). *J. B. H.*

Forsvarsminer, Kontreminer, benyttes i Fæstningskrigen af Forsvareren under det Terrain, over hvilket Fjenden maa bevæge sig for at gennemføre Angrebet, i den Hensigt: ved gentagne Sprængninger fra samme Sted at standse den fjendtlige Fremrykning, at bortsprænge de eventuelt udførte Angrebsarbejder, at hindre fjendtlige Minører i ad underjordisk Vej at ødelægge de grav flankerende Konstruktioner eller Gravmurværket, at tvinge Fjenden til at optage den for ham langvarige underjordiske Kamp — Minekampen — og endelig at udøve moralsk Virkning paa Angriberen. F. anlægges fra et Forsvarsminesystem, som kan være delvis udført allerede i Fredstid, navnlig foran Forternes Saillanter og foran Enceintens Brud-

punkter. Et saadant permanent Minesystem bestaar i Reglen af et skudsikkert »Mineforhus« og nogle faa murede Gange, som herfra føres frem under Glaciset. Fra de murede Gange anlægges under Minekampen til begge Sider, skraat fremad, Trægange, hvis Dimensioner, som oprindelig ere lig de murede Ganges, ca, 1,8 M. å 2,0 M. i Lysning, efterhaanden indskrænkes til ca. 0,9 M. Fra disse smaa Trægange anlægges F.

F. kunne ogsaa anvendes i Feltkrigen for at tilføje Angriberen Tab, eventuelt standse ham, og navnlig for at opnaa moralsk Virkning paa hans Tropper. Disse Miner kunne være enten Fladderminer og Stenminer, hvis Antændelse foretages af Forsvareren, som altsaa selv bestemmer Sprængningsøjeblikket, eller Landtorpedoer, som antændes, naar Angriberen passerer hen over dem. Navnlig de sidste, hvis Sprængladning er Skydebomuld eller Dynamit, medens der til alle andre F. i Reglen benyttes Krudt, ville formentlig faa Betydning i den moderne Kamp om befæstede Stillinger. *A. G. N.*

ForSVarSStilling se »Defensivstilling« under Defensiv.

Forsvindingsaffutage se Affutage S. 217.

Forsvunden se Dødsformodningsdom.

Forsyn (*πρόνοια*, Providentia) betegner Guds Ledelse af Verden med et bestemt Formaal for Øje, som falder sammen med de enkelte Menneskers højeste Selvformaal. Der udtales hermed Troen paa en bestemt Samvirken af den fysiske og den sædelige Verden, under hvilken den første er underlagt den sidste; det er med andre Ord en teleologisk Bestemmelse af Verden, som her er given. Og der udtales med det samme en bestemt Modsætning til alle saadanne Anskuelser, som lader Naturen følge sin egen Lovmæssighed uden at indeholde et Hensyn til den menneskelige Stræben; vi kunne sammenfatte alle saadanne Anskuelser under Navnet Fatalisme eller set fra et andet Synspunkt under Navnet Naturalisme. Hvorvidt der i Hedenskabet kan være Tale om Forsynstro, beror paa den videre eller snævrere Brug, som man gør af dette Ord. I selve det praktisk-religiøse Forhold til Guderne forudsætter man ganske vist, at disse kunne have en Forstaaelse af de enkelte Menneskers Ve og Vel, og at de have Magt til at influere herpaa, men denne Tro gennemkrydses af en samtidig Frygt for, at man dog ikke helt kan stole paa Guderne, hverken paa deres ubetingede Velvilje eller paa deres ubetingede Magt. Det er Dualismen, som overalt ligger til Grund for Hedenskabet, som her gør sig gældende. Paa det filosofiske Standpunkt, i den senere Panteisme, kan denne Dualisme vel siges at være overvunden, for saa vidt som den hele Tilværelse her samles under een Grundlov. Og idet man da bøjer sig for denne Lov, som det højeste guddommelige, kan man paa en Maade tale om een højeste Fornuft og Visdom, der som et F. bestemmer og leder alt og alle. Saaledes især hos Stoikerne, hvor vi hos Seneca (*De providentia*) og Epiktet finde mærkelige Udtalelser, der kunne lyde helt kristeligt. Men ved nærmere Eftersyn ses det, at det ikke er andet end Skæbnen o: den for det enkelte Menneskes Ve og Vel ligegyldige Naturmagt, som staar bag ved de rige Tillægsord; det er da ogsaa Resignation, der som den højeste Dyd fra Menneskets Side kommer til at svare hertil. — Det kan ikke bestrides, at skal der gøres Alvor af F., da maa dette gaa ud fra en personlig Skaber, der har aabenbaret sine sædelige Formaal for Menneskene. Dette er sket i Israel; derfor finde vi ogsaa først her en levende Forsynstro. Det er Herren, som staar bag ved alt, hvad der sker, det er hans Vilje, som ligger til Grund derfor; ja, saa umiddelbart træder dette Synspunkt frem for Folket, at det slet ikke faar Øje for den indre Regelmæssighed og Orden i Naturfænomenerne, som vi netop betegne ved Naturens Navn. Underet træder saare hyppigt frem, ikke som noget enestaaende, fra den øvrige Sammenhæng løsrevet, men som en til enkelte Tider særlig paafaldende Aabenbarelse af den Guddomsvilje, som til enhver Tid er Aarsagen til alt, hvad der foregaar. Og det samme gælder over for Menneskelivet. Uden at det enkelte Menneskes Frihed og Ansvar fornægtes, tænkes det dog, at det er Guds Vilje, som overalt skaffer sig Udtryk gennem de menneskelige Bestemmelser og Handlinger. Det er ham, som er Kongen, hvem alle med eller mod deres Vilje maa tjene; men da han tillige er den retfærdige, og hans Maal er Folkets Vel, vil der for alle fromme være en fuld Tilfredsstillelse ved at gøre hans Vilje. Dette er Israels sikre religiøse Overbevisning. Efterhaanden som deres Erfaring tiltog, viste det sig imidlertid, hvor vanskeligt det var at opretholde denne Overbevisning over for Verdens Gang; man saa de onde hovere og de gode lide; hvorledes kunde dette forliges med Troen paa, at det var Guds Vilje, som fuldbyrdede sig i alt? Det er dette store Spørgsmaal, Teodiceens Problem, som kommer frem i Gl. Test. i saadanne Steder som Ps. 37 og 73, i Prædikerens Bog og især i Job's Bog: hvorledes kan den faktiske Livets Gang forenes med Forsynstroen? Er det muligt at retfærdiggøre Gud over for de Anklager, som Menneskenes Skæbner synes at rejse mod ham for Uretfærdighed? Det er imidlertid kun Opstillingen af dette Spørgsmaal, som gives paa Gl. Test.'s Grund; Guds Formaal med Verden, som det her er opfattet, var for snævert og begrænset; der var væsentlig kun taget Sigte paa Folket som Helhed og ikke paa den enkelte, og Endemaalet var nærmest set som en ydre Lyksalighed og ikke bestemt som en evig Salighed; derfor maatte Løsningen lade vente paa sig. — Det er først i Kristendommen, at Løsningen er given. Allerede i Indgangen til sin Bjærgprædiken lærer Jesus, at de fromme kunne være sikre paa at faa et Udbytte af deres Fromhed, som svarer til dens uendelige Værdi. Det er en Dom om en gennemført Forsynsstyrelse, som han dermed udtaler, og som han gennemfører ved at fremstille Gud som en Fader, der vaager over hvert Menneske, der tjener ham, som sit Barn, Math. 6, 32. 10, 29. 30. 18, 10. Med denne Bestemmelse af Gud, som kan siges at være Grundbestemmelsen i Jesu Lære, er Forsynstroen stillet i Midtpunktet af den kristne Religion. Men det maa bemærkes, at det ikke er Lyksaligheden, men Saligheden, Math. 5, 3 ff., som her opstilles som det højeste Gode; det er imidlertid just herved, at det før af Jødedommem stillede Problem har fundet sin Løsning. Naar man nemlig forhen ikke

kunde forstaa Lidelsen, navnlig i dens Betydning for den enkelte fromme, saa *er* nu Forklaringen given deri, at den overalt, hvor den findes, kan underordnes den evige Salighed som et Middel til dens Fremme, idet den ses som en Opdragelse eller Prøvelse, der tjener det enkelte Menneske til gode, Jak. 1, 2. 3., I Pet. I, 6. 7., Rom. 8, 28., Hebr. 12, 4—11. Denne Betragtning giver først det enkelte Menneske den fuldkomne Frihed og Overlegenhed over for Verden, idet den lader ham kunne samle alt, hvad der sker med ham, under Tak til Gud; først her er den Hvile opnaaet, som ikke kan gives i Resignationen, 1 Thess. 5. 16—18., Fil. 4, 4. Men tillige giver denne Betragtning en Mulighed for at kunne anerkende Verdensløbet i dets relative Selvstændighed paa anden Maade end i Jødedommen; thi medens man der var henvist til at skulle se Guds Retfærdighed fremtræde klart for sine Øjne, saa er man nu fritagen herfor, idet man med Evigheden til Baggrund kan opretholde Troen paa F., selv hvor den naturlige Beregning nok saa meget svigter. Først ved at gennemføre det oversanselige Synspunkt, som er udtalt i Kristendommen, kommer man til at give enhver sit, baade Gud og Naturen. Det maa kun erindres, at da en saadan Betragtning er hævet over at støtte sig til Erfaringen, maa den finde et andet Støttepunkt, der svarer til dens religiøse Karakter; men dette finder den alene i den Gennemførelse af Forsynstroen, som Jesus har vist i sit Liv og sin Død, thi herigennem har han givet os Pantet paa, at Gud til Trods for hvad der kan synes, dog er os naadig sindet, Rom. 5, 1 — 11.

Med Hensyn til den Maade, paa hvilken Forsynslæren nærmere er bleven behandlet inden for den kristne Teologi, da er at bemærke, at man for det meste har overset dens store religiøspraktiske Betydning og derfor paa den ene Side har behandlet den som et almindeligt filosofisk Problem og paa den anden Side har løsnet dens nøje Sammenhæng med den positive kristne Tro. For den filosofiske Refleksion er det især to Spørgsmaal, som have frembudt Interesse, nemlig dels Foreneligheden af den alraadende guddommelige Vilje med Verdens Selvstændighed særlig Menneskets Frihed, og dels Teodiceens Problem, Foreneligheden af Guds Retfærdighed med Menneskenes forskellige Kaar. Det første Spørgsmaal fører naturlig ind paa Spørgsmaalet om en Forudbestemmelse fra Guds Side, og i Virkeligheden har Tænkningen herover afsat sine dybe Spor gennem hele Kirken og har til de forskelligste Tider delt Aanderne i modsatte Lejre (se Prædestination). Det andet Spørgsmaal, som søges løst gennem en filosofisk Teodicé, fører til en Overvejelse af, hvorledes Livets Onder i det hele maa begrundes og forklares. Med Henvisning til Gen. 3, 17 ff. gaar man almindelig ud fra, at Livets Onder med Døden som Toppunkt have deres Grund i den menneskelige Synd; vistnok ophæver Jesus denne Forbindelse for det enkelte Menneskes Vedkommende, Luk. 13, 2., Joh. 9, 3, men i al Alm. for hele Slægtens Vedkommende vedbliver man dog at hævde dens Gyldighed. Først i nyere Tid have flere Teologet (Schleiermacher, Ritschl, Lipsius) til Dels med Henvisning til den Kendsgerning, at Døden har været i Verden før Menneskets Skabelse, bestridt den hele her opstillede Sammenhæng. I Stedet for have de indskrænket sig til at gøre gældende, at de timelige Onder efter deres Natur ere af en meget relativ Beskaffenhed, og at det just er Betydningen af Kristendommen, at den kan omsætte de tilsyneladende største Onder, endog Døden, til i deres Grund at faa en velgørende Karakter. Den sidste spekulative Besvarelse af, hvorfor Gud ikke har valgt mildere Opdragelsesmidler end de faktisk givne, eller den rationelle Paavisning af, at den givne Verden er den absolut bedste mellem alle de mulige Verdener, saaledes som Leibniz har forsøgt at give den i sin »Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal« [1710], have de opgivet som umulig at præstere, og det vistnok med fuldkommen Ret. Til dette aabne Punkt er det, at Pessimismen holder sig som sit faste Udgangspunkt; og det maa indrømmes, at den over for Optimismen har saa megen Ret, at en rent naturlig Teodicé d: en saadan som uden at medtage et oversanseligt, religiøst Synspunkt vil forklare Tilværelsens Mening, er uigennemførlig. — Naar imidlertid Forsynslæren kun kan fastholdes i Sammenhæng med en religiøs Tro, og en saadan med fuld Begrundelse kun kan være at finde i en positiv, historisk Religion, vil det ses, hvor meget den kristne Dogmatik har forsyndet sig ved at behandle den nævnte Lære som et Stykke »naturlig Teologi«. I den ældre Kirkelære bliver Forsynstanken trængt til Side for de abstrakte metafysiske Bestemmelser angaaende Guds og Menneskets Væsen; at Gud styrer Verden synes for den mystiske Fromhed baade at være noget for lavtliggende til at fængsle Interessen og tilmed at være noget selvindlysende, naar det staar fast som en for alle given Forudsætning, at der er en personlig Gud til, udstyret med Visdom og Godhed. Det er først Reformatorerne, som med deres Opposition mod Skolastikken og Mystikken give Forsynslæren en virkelig Betydning; de hævde nemlig, at man af sig selv ikke kan vide noget om Gud, men maa have al Erkendelse om ham gennem hans egen Aabenbaring; og hvad man særlig trænger til at vide, er, at man har en naadig Gud, paa hvis Velsignelse man kan stole i sit Arbejde og under alle Tilskikkelser. Der bliver saaledes sat en nøje Forbindelse mellem Troen paa Forsoningen og Troen paa F.; de vise gensidig hen til hinanden. For at kunne tage sit Livskald op med fuld Kraft og Fortrøstning maa man eje den Vished om at have Gud med sig, som Forsoningen alene giver; men for at Forsoningstroen skal faa et virkeligt Stof, hvori den kan frugtbargøres, maa den lige saa vel være bunden til det virksomme Liv med dets Opgaver. Desværre er denne Kombination snart bleven glemt. Hos de gamle Dogmatikere sættes Forsynslæren mellem de *articulmixti* (blandede Artikler), hvis Indhold skulde kunne godtgøres saavel ud fra Fornuften som fra Aabenbaringen. Og den senere Tid gaar langt videre. Pietismen med sin mystiske Teologi havde væsentlig kun Interesse for det umiddelbare Samfund med Frelseren, som Forsoningen skulde give Adgang til. I Modsætning hertil havde Rationalismen alene Interesse for en mere eller mindre afbleget Forsynstro, hvilken den, til Dels under Paavirkning fra Leibniz, mente at kunne fastholde

uden Tilknytning til den historiske Frelser, som en rent naturlig Teologi. Gennem saadanne misvisende og ensidige Opfattelser er den Forestilling bleven dybt indgroet i den nyere Bevidsthed, at det at lægge Vægt paa Forsynstroen er Tegn paa et indifferent Forhold til den positive Kristendom, da en saadan Tro slet ikke skal indeholde noget specifikt kristeligt. Det er heroverfor af den største Betydning, at nyere Teologer, især A. Ritschl, have genoptaget den bibelske og reformatoriske Lære, at Forsynstroen just er ejendommelig for Kristendommen, idet den kun her har sin rette Plads, men ogsaa her har sin afgørende Betydning. *F. C. K.*

Forsyth [fâ^{a}sai'þ], 1) Thomas Dudley, engelsk Diplomat og rejsende, født 7. Oktbr. J827, død 17. Decbr. 1886, blev 1849 Embedsmand i Indien og gjorde god Tjeneste under den store Opstand 1857. Han blev derfor 1860 Regeringskommissær i Pandshab. Senere brugtes han i flere Sendelser for at fremme Handelsforbindelse mellem Indien og dets nordlige Nabolande, saaledes 1867 til Kashmir og 1870 til Jakul Bey, der herskede i Østturkestan; over de høje Passer i Karakorum og Kwenlyn naaede han frem til Jarkend, uden dog at faa Rejsens Maal opfyldt. Bedre Held havde han 1873 — 74 paa en ny Sendefærd, idet han afsluttede en gunstig Handelspagt med den nævnte Hersker, hvorhos de Naturforskere, der fulgte ham, fik Lejlighed til at gøre vigtige Iagttagelser (meddelte i »Report of a mission to Yarkand 1873« [1875]). Endelig sendtes han 1875 til Birma for at ordne Stridigheder om Grænselandets Forhold. F.'s Selvbiografi udgaves 1887. *E. E.*

2) William, engelsk Forfatter, ovenn.'s Broder, er født 1812, blev 1839 Advokat og 1857 juridisk Raadgiver for Statssekretæren for Indien. 1874—80 var han Medlem af Underhuset og indbragte, skønt ellers konservativ, 1876 et Forslag om Kvinders Valgret til Parlamentet. Foruden nogle juridiske Skrifter, »History of trial by Jury« [1852] og »Hortensius or the duty and office of an advocate« [1849, 3. Udg. 1879], nar han udgivet »Napoleon at St. Helena and Sir Hudson Lowe« [1853], hvori han forsvarer den sidstnævntes Adfærd, »The life of Cicero« [2 Bd., 1864] og »The novels and novellists of the 18. century« [1871], samt »The slavonic provinces south of the Danube« [1876]. *E. E.*

Forsythia Vahl, Slægt af Olietræfamilien, anselige Buske med hele eller tredelte Blade. Blomstringen sker før Løvspringet; Blomsterne, som sidde faa sammen i Spidsen af skælklædte Dværgskud, ere firtallige og have klokkeformede, gule Kroner, hvis Lapper i Knoplejet ere taglagte; Støvdragerne sidde ved Kronens Grund. Frugten er en aflang, læderagtig Kapsel med smalvingede Frø. 2 Arter. *F. suspensa* Vahl og *F. viridissima* Lindl. (*F. Fortunei* Lindl.), der begge stamme fra Kina; de dyrkes i Haver i Japan, Kina og Europa (se nedenf.). I alt Fald den førstnævnte Art har heterostyle Blomster, nogle ere kort-, andre langgriflede. *A. M.*

F. ere haardføre Frilandsbuske. *F. suspensa* Vahl, bliver 2 M. høj, har noget hængende Grene og smukke blanke Blade; kraftige Planter ere overordentlig blomsterrige og meget virkningsfulde i Park- og Haveanlæg. *F. viridissima* Lindl., er ikke saa blomsterrig som foregaaende, men Blomstringstiden er den samme. *F.* formeres let ved Aflæggere og trives i enhver god Havejord. *L. H.*

Forsæbning se Fedtstoffer.

Forsænkning, i Maskinsproget en Fordybning navnlig paa en Metalplade, som fuldstændig opfyldes af Hovedet paa den Nittebolt, der fæster Pladen til en anden Del. Nittehovedet rager ikke frem af Fladen og kaldes »forsænket«; det er oftest konisk. Almindelige Holtskruer, hvormed Laaseblik o. 1. samles til Trædele, forsænkes ogsaa i Metallet. *F. W.*

Forsænkninger kaldes i Teatersproget de Træstilladser, der findes i Kælderen under Scenegulvets Huller, de passe nøjagtig i disses Aabninger og tjene til at lade Sætstykker og Møbler saavel som underjordiske Personer enten forsvinde eller stige frem.

Forsæt (lat. *dolus*). I Strafferetten siges en Forbrydelse at være begaaet med F. — efter den gængse Definition af dette Begreb —, dels naar vedkommende netop havde til Hensigt at hidføre det Retsbrud, der konstituerer Forbrydelsen, dels naar han vel ikke havde dette til Hensigt, men han dog var klar paa, at han ikke kunde naa det Maal, han ved sin Handling vilde naa, uden at Retsbrudet nødvendigvis eller efter al Sandsynlighed fulgte med. Med Drabsforsæt handler saaledes ikke alene den, der af Hævngerrighed angriber og ihjelslaar en anden, men f. Eks. ogsaa den, der anstiller Skydeøvelser under saadanne Omstændigheder, at han er paa det rene med, at han nødvendigvis eller efter al Sandsynlighed maa træffe en Person, der befinder sig i Nærheden. Som det vil ses, falder den saakaldte *dolus eventualis* efter denne Definition af F. uden for dettes Ramme. Denne Form af forbryderisk Vilje siges nemlig at foreligge, naar vedkommende antager, at hans Handling muligvis (men altsaa dog ikke nødvendigvis eller efter al Sandsynlighed) vil have Retsbrudet til Følge, og han derhos ikke vilde have opgivet sit Forehavende, selv om han havde indset, at Retsbrudet nødvendigvis maatte indtræde. Af nogle Kriminalister hævdes det imidlertid, at ogsaa *dolus eventualis* er F., og at den ovenfor givne Definition af F. saaledes er for snæver, og i den nyere Tid er det derhos videre blevet gjort gældende — saaledes af den norske Rigsadvokat Getz — at det overhovedet er umuligt at give en skarp Definition af Begrebet F., idet dette Begreb og Begrebet Uagtsomhed i Virkeligheden glide over i hinanden. Skønt nu denne sidste Lære i alt Fald delvis er rigtig, maa det dog ikke glemmes, at de fleste gældende Straffelove ere byggede paa den gamle Teori om Muligheden af den skarpe Definition af Begrebet F. I den danske Straffelov er der saaledes et stort Spring f. Eks. mellem Minimum af Straffen for forsætligt Drab (8 Aars Tugthusarbejde) og Maksimum af Straffen for uagtsomt Drab (2 Aars Forbedringshusarbejde), medens det rette efter den nævnte nyere Lære vilde være, at Straffen for forsætligt og uagtsomt Drab, far forsætlig og uagtsom Legemsbeskadigelse o. s. v. giede over i hinanden, saaledes som det ogsaa er Tilfældet i den hollandske Straffelov af 1881. — Endvidere kan bemærkes, at *dolus alternativus* siges at foreligge, naar man vil hidføre et af flere mulige Retsbrud

— lige meget hvilket — f. Eks. naar man skyder ind i en Klynge Mennesker i den Hensigt at træffe een af dem. *R. G.*

Forsætning, en Væg af Planker, rammede Side om Side, hvor de enkelte Planker ikke gribe ind i hinanden ved Pløjning, Spunsning eller Notning; det bageste Lag Planker i Klædningen i et Bolværk dannes i Reglen af en saadan F. (se Bolværk). *C. Ph. T.*

Forsætter, Maskindel, i hvilken Arbejdsstaalet (Kniven) paa en Værktøjsmaskine, navnlig en Drejemaskine (s. d.), er fastspændt. F. kan være stillestaaende under Arbejdet eller bevæges mekanisk fra Værktøjsmaskinen under dette. *F. W.*

Forsøg (fys.) se Eksperiment.

Forsøg. Efter den danske Straffelov straffes som F. enhver Handling, der sigter til at fremme eller bevirke Fuldbyrdelsen af en Forbrydelse. Den danske Straffelov gaar herved langt videre end de fleste andre moderne Straffelove. Saaledes straffer den selv de Handlinger, der fjernt forberede en Forbrydelse — hvad der kan føre til højst mislige Resultater. Endvidere straffer den baade F. med utjenlige Midler — f. Eks. F. paa at dræbe et Menneske med et Stof, som man fejlagtig antager for giftigt — og F. mod utjenligt Objekt — f. Eks. Anvendelse af Abortivmidler paa en Kvinde, som man fejlagtig tror er frugtsommelig. Derimod straffes ikke den blotte Meddelelse om, at man vil begaa en Forbrydelse (jfr. Undsigelse). Efter den danske Straffelov straffes F. med en forholdsvis mindre Straf end den, Gerningsmanden vilde have forskyldt, hvis Forbrydelsen var bleven fuldbyrdet, og Straffen maa ingen Sinde overskride $^3/_4$ af den Straf, der er foreskreven for den fuldbyrdede Forbrydelse. Straffen bortfalder derhos, hvis Gerningsmanden af egen fri Vilje og ikke paa Grund af Hindringer eller andre tilfældige Omstændigheder opgiver sit forbryderske Forsæt, og han samtidig, saafremt han allerede har iværksat Handlinger, der kunde bevirke Fuldbyrdelsen, forhindrer denne. — De ovennævnte Bestemmelser om F.'s Strafbarhed gælde kun for saadanne Forbrydelser, der falde inden for den danske borgerlige Straffelovs Ramme, og kunne ikke i Alm. anvendes analogisk paa de Forbrydelser, der ligge uden for samme. Saaledes maa det f. Eks. antages, at man efter dansk Ret ikke kan straffe for F. paa Overtrædelse af Politivedtægternes Bestemmelser eller for F. paa Overtrædelse af Næringsloven eller for F. paa Betleri. Derimod gør den danske Straffelov for Krigsmagten den borgerlige Straffelovs Bestemmelser om F.'s Strafbarhed anvendelig paa sit Omraade. *R. G.*

Efter den norske Straffelov straffes som almindelig Regel kun F., der er saa langt fremskredet, at man kan siges at have begyndt paa at iværksætte Forbrydelsen. Fjernere Forberedelseshandlinger kunne derimod alene undtagelsesvis straffes efter visse specielle Straffebud. For Forsøgsstraffen er intet Minimum fastsat; derimod forudsætter Loven, at Maksimumsstraffen bliver betragtelig(»en Grad«) lavere end Straffen vilde været, om Forbrydelsen havde været fuldbyrdet. Hvis der for den fuldbyrdede Forbrydelse er fastsat Straf af Bøder alene eller alternativt Fængsel eller Bøder, straffes F. ikke. Og Straffen for F. bortfalder, hvis Gerningsmanden af egen fri Vilje afstaar fra F., forinden dette er fuldendt. Har han derimod foretaget, hvad der fra hans Side fordres til Forbrydelsens Fuldbyrdelse, kan han ikke opnaa Straffrihed ved at forhindre, at den forbrydende Følge indtræder. Ogsaa efter norsk Ret straffes F., selv om der benyttes utjenlige Midler, eller Handlingen rettes mod et utjenligt Objekt. *H. S.*

Forsøgsanstalt se Forsøgsstation.

Forsøgsløb er ligesom »Kriterium« et Væddeløb for ganske unge Heste, i Alm. to-aarige Hingste og Hopper. Oftest er F. et af de første Løb under et Væddeløbsstævne (Meeting). *C. G. B.*

Forsøgsstationer, landøkonomiske, Institutioner, der have til Opgave gennem Forsøg at afgøre saadanne tekniske Spørgsmaal, som det er af Betydning for Landbruget at faa opklaret, og som ikke med Sikkerhed lade sig besvare ad anden Vej. De egentlige F. ere af forholdsvis ny Dato og udgøre nu en meget vigtig Faktor i det rationelle Landbrugs Udvikling. Den baade raske og sikre Udvikling i Landbruget, som man siden 1850'erne har været Vidne til, skyldes for en meget væsentlig Del den livlige Vekselvirkning og den, stedse stigende Forstaaelse, der i de senere Aartier er indtraadt mellem Videnskab og Praksis paa Landbrugets Omraade. Men det ubetinget virksomste Organ til Fremme af denne Vekselvirkning har just været F. Selv kunne disse i al Alm. siges at være fremstaaede som Produktet af en gensidig Trang, idet paa den ene Side de Forskere, der havde Øje for Videnskabens Betydning for det praktiske Landbrug, nærede Ønske om at omsætte deres Undersøgelser og Iagtagelser i en for Praksis brugelig Form og i dette Øjemed at disponere over de til dette Formaal svarende Hjælpemidler; paa den anden Side fremkaldte den voksende landøkonomiske Oplysning i Forbindelse med den stigende Konkurrence og heraf følgende synkende Konjunkturer talrige Spørgsmaal, som den praktiske Landmand stod raadvild og uforstaaende overfor, men som det var af økonomisk, ofte af afgørende Betydning for ham at faa sikkert Svar paa. Videnskabsmanden og Landmanden mødtes saaledes i Ønsket om og Trangen til Oprettelsen af F. I Overensstemmelse med denne Udvikling hvile disse paa et videnskabeligt Grundlag og arbejde efter strengt videnskabelige Principper, medens Opgaverne hentes fra det praktiske Landbrug, og Resultaterne fremlægges i en for dette brugelig Form, om det end ligger i Sagens Natur, at mange af de ved F. udførte Undersøgelser først ad Omveje kunne udnyttes i Praksis.

De landøkonomiske F. have i øvrigt udviklet sig under meget forskellige Vilkaar og formet sig i mangesidige Skikkelser. Stundom ere de skabte af private Rigmænd, der have haft Øje for de herhørende Opgaver; dette er saaledes Tilfældet med de to ældste F., den af Englænderen Lawes i Forbindelse med Tyskeren Gilbert oprettede F. i Rothamsted og Franskmanden Boussingault's F. paa Bechelbronn i Elsass, ligesom Carlsberg-Laboratoriet i Kjøbenhavn, der omfatter en speciel Gren af landøkonomisk Forsøgsvirksomhed, er oprettet for private Midler af Brygger Dr. phil. J. C. Jacobsen. I mange Tilfælde ere F. oprettede som et Led af højere landøkonomiske e. a. Læreanstalter og sortere under disse, saasom F. i Konigsberg, Halle, Jena, Breslau, Munchen o. fl.

i Tyskland; Hovedforsøgsstationerne i Belgien (Gembloux), Holland (Wageningen), Spanien (Madrid), den kgl. Landbohøjskoles Laboratorium for landøkonomiske Forsøg i Kjøbenhavn, F ved Aas i Norge o. s. v. Ofte ere de oprettede af landøkonomiske Selskaber, hvilket især er Tilfældet med mange af Tyskland's F. (Dahme, Köslin, Eldena, Kiel, Gottingen, Hildesheim, Münster, Marburg, o. fl.). Endelig kunne de være oprettede af Staten og drevne direkte for dennes Regning, hvilket gælder om de fleste af Amerika's, en stor Del af Frankrig's, Italien's og Rusland's samt nogle af Tyskland's F., ligesom de danske F. for Plantekultur. For Tiden maa denne sidstnævnte Form for Oprettelse af F. siges at være den almindeligste.

Med Hensyn til Arbejdsmaaden kunne F. deles i faste og bevægelige. De faste F. ere til en vis Grad stedbundne, have sine bestemte Bygninger og Lokaler, for saa vidt de omfatte Markforsøg, da tillige faste Arealer, hvormed der arbejdes fra Aar til andet, i stor Udstrækning ligeledes fast Betjening. De fleste tyske F. komme ind under denne Kategori. Bevægelige eller ambulatoriske F. arbejde paa skiftende Steder og instaleres sædvanlig paa saadanne Landejendomme, hvor ifølge Beliggenheden eller andre Forhold Udførelsen af et Forsøg eller en Forsøgsserie er ønskelig. Under samme Ledelse sorterer som oftest flere saadanne bevægelige F. Denne Form af F. er anvendt i ikke ringe Udstrækning i Danmark, Norge, Sverige, Storbritannien og Irland, mindre i Tyskland og Rusland, i en noget andet Form tillige i Belgien og Frankrig. Udviklingen gaar dog for Tiden nærmest i Retning af faste F., eventuelt med faste eller bevægelige Filialstationer.

De vigtigste Arbejdsomraader for F. ere følgende med Tilføjelse af de vigtigste Stationer i Udlandet, hvor hver af disse behandles: 1) Jordbundens fysiske Egenskaber, Bearbejdning samt Prøvning af Redskaber (München, Halle, Wien, Paris, Arras, Joinville). 2) Plantefysiologi, specielt Planternes Ernæring (Bernburg, Dahme, Halle, Insterburg, Tharand, Munchen, Rostock, Paris, Grignon, Joinville, Meudon, Wageningen). 3) Jordbundskemi og Gødningsvæsen (Halle, Pommritz, Hohenheim, Darmstadt, Rostock, Wageningen, Gembloux, Grignon, Paris, Rothamsted). 4) Almindelig Plantedyrkning (Dresden, Halle, Gottingen, Weihenstephan, Wien, Tabor, Gembloux, Wageningen, Rothamsted, Circencester, Aas, Svalof, Stockholm). 5) Speciel Plantedyrkning (Geisenheim, Klosterneuburg, Narbonne [Vin], Braunschweig, Coethen, Wien [Sukkerroer], Trautenau, Courtrai [Hør], Karlsruhe [Tobak]). 6) Avlsplanternes Forædling (Gottingen, Rostock, Wageningen, Svalöf). 7) Plantesygdomme (Halle, Proskau, Karlsruhe, Paris, Rouen, Montpellier, Madrid, Stockholm). 8) Mosebrug (Bremen, Rudnick, Tabor, Jonkoping). 9) Dyrefysiologi, særlig Husdyrenes Ernæring (Mockern, Gottingen, Halle, Breslau, Bonn, München, Jena, Joinville). 10) Fodringsforsøg (Hohenheim, Gottingen, Rostock, Coethen, Joinville). 11) Mælkeriforsøg (Konigsberg, Kiel, Proskau, München, Mamrolle, Olmet, Lausanne, Lodi, Madrid). 12) Øl- og Spiritusindustri (Berlin, Munchen, Weihenstephan, Prag, Wien).

Om end de første F. oprettedes i Frankrig og England, maa Tyskland dog nævnes som det Land, hvor Forsøgsvæsenet tidligst har antaget fastere Former, og hvor det i en vis Forstand har naaet den højeste Udvikling. Det tyske Forsøgsvæsen har derfor ogsaa i mange Henseender tjent som Mønster for denne Virksomheds Ordning i andre Lande og indtager til en vis Grad en ledende Stilling paa dette Omraade. Blandt de Forskere, der have bidraget til at grundlægge og udvikle denne Virksomhed i Tyskland, maa fremhæves Stöckhardt, Henneberg, Stohmann, Wolff, Kühn, Heiden, Nobbe, Stutzer, Hellriegel, Wollny, Märcker, Wagner, Fleischer, Fleischmann, Lehmann o. fl. Talrige Spørgsmaal have ved de tyske F. fundet deres almengyldige Besvarelse, og ved Angivelse af mangfoldige Metoder og Apparater, der nu anvendes næsten overalt, have de yderligere faaet betydelig Indflydelse ogsaa paa Udlandets Forsøgsvæsen.

Medens der ved talrige af Udlandets, først og fremmest ved de tyske F., er gjort et overordentlig stort Arbejde for at klarlægge den Indflydelse, som en Mangfoldighed af fysiske, kemiske, fysiologiske og andre Faktorer øver i deres Vekselvirkning med de landøkonomiske Forhold, Undersøgelser, der ofte have uddybet den naturvidenskabelige Forskning fuldt saa meget som den landøkonomiske, om der end paa mange Omraader herigennem ogsaa er skabt en solid Basis for denne, har Forsøgsvæsenet i Danmark udviklet sig i en noget anden og temmelig selvstændig Retning. Grundlæggerne af den landøkonomiske Forsøgsvirksomhed i Danmark, N. J. Fjord og P. Nielsen (s. d.), havde lige fra de paabegyndte deres smaa, primitive Forsøg, og indtil disse naaede deres nuværende anselige Omfang, et usædvanlig klart Blik for netop at vælge saadanne rent praktiske Spørgsmaal til forsøgsmæssig Undersøgelse, som i Øjeblikket vare af aktuel Betydning for Landmændene, og som med de forhaandenværende Hjælpemidler vare gennemførlige, og de forstode samtidig at løse Opgaverne paa en saadan Maade og fremlægge Resultaterne i en saadan Form, at Arbejdet vandt Landmændenes ubetingede Tillid. Arbejdet deltes paa en naturlig Maade mellem de to Grundlæggere. P. Nielsen's Arbejder have stadig omfattet Agerbruget i snævrere Forstand: Jordens Bearbejdning, Sædskiftet, Gødningsmidlerne, Planteavlen o. 1. Til Fremme af disse Arbejder oprettedes 1886 den første faste F. for Plantekulur, Tystofte ved Skjelskør; senere er der, ligeledes for Statens Regning, oprettet lignende Stationer ved Lyngby og Askov (1893) og V. Hassing i Vendsyssel (1894). De fire Stationer, der arbejde efter fælles Planer og under det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Tilsyn, have (1896) en Bevilling paa Finansloven paa 43,000 Kr. Fjord's Forsøg førte meget tidligt ind paa Mejerivæsenets, senere paa Fodringens Omraade, og til disses videre Udvikling opførtes 1883 »den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Laboratorium for landøkonomiske Forsøg«, der sorterer under Landbohøjskolen og er Centralstation for et omfattende System af bevægelige Fodrings- og Mejeriforsøg. Bevillingen hertil er (1896) 73,000 Kr. Foruden nævnte Institutioner have det kgl. danske Landhusholdningsseskab, Forening til Kulturplanternes Forbedring o. fl. udfoldet en ret betydelig Forsøgsvirksomhed. De danske F. have i Modsætning til mange

af Udlandets ingen Sinde tilstræbt at løse videnskabelige Problemer for Videnskabens Skyld. Paa et videnskabeligt Grundlag have i højere Grad end maaske noget andet Lands de danske F. arbejdet i den nøjeste Forstaaelse med det praktiske Landbrug og under stadig Hensyntagen til dettes Forhold og Krav. Til Gengæld er F.'s Arbejde stadig bleven fulgt med den største Interesse og Forstaaelse, ogsaa af Landbrugets brede Lag, og heraf er atter fulgt, at Forsøgsvirksomheden i Danmark har øvet en saa stor og umiddelbar Indflydelse paa Landbrugets Udvikling og været i saa høj Grad direkte vejledende for Landmændene som maaske ikke i noget andet Land.

I Norge er Forsøgsvirksomheden endnu kun ubestemt udformet. Den sidste Tids Bestræbelser tyde paa, at Udviklingen der vil gaa i en lignende Retning som i Danmark.

Antallet af F. lader sig ikke med Sikkerhed opgive, idet Grænsen for, hvilke Institutioner der skulle henregnes hertil, er noget viikaarlig. Naar Anstalter, der alene ere Undersøgelses- og Kontrolstationer, lades ude af Betragtning, kommer det samlede Tal for Tiden (1896) op i Nærheden af 300, fordelt saaledes: Tyskland 56, Frankrig 54, de forenede Stater 52, Rusland 37, Østerrig-Ungarn 22, Italien 14, England 8, Japan 8, Belgien 7, Danmark 6, Schweiz 5, Spanien 4, Java 4, Holland 4, Sverige 3, Portugal 2, Rumænien 2, Norge 1, Bulgarien 1, Brasilien 1. (Litt.: Kuhn og Nobbe, »Entwicklung und Thätigkeit der land- und forstwirtschaftlichen Versuchsstationen in den ersten 25 Jahren ihres Bestehens« [Berlin 1877]; Nobbe, »Die landw. Versuchsstationen« [Tidsskrift, Berlin]; Grandeau, *Congres internationale des directeurs des stations agronomiques* [Paris 1891]; »Mentzel und v. Lengerke's landw. Kalender« [Berlin 1897]; Hilger og Dietrich, »Jahresbericht iiber d. Fortschritte auf d. Gesamtgebiete d. Agrikultur-Chemie« [Berlin, aarligj; N. J. Fjord, »Bevægelige Forsøgsstationer i Danmark« [Kbhvn. 1888]). *K. H—n.*

Forsøgsteatre se Fri Teatre.

Forsølvning, Overdragning af Metaller og andre Genstande med Sølv. Ved Lueforsølvning glødes først Metalgenstanden — af Kobber, Messing eller Tombak — gulbrændes med Syre, fugtes med Kvikvand (Opløsning af salpetersurt Kvægsølvilte), bedækkes med Sølvamalgam (Sølv opløst i Kvægsølv) og opvarmes, til Kvægsølvet fordamper; Processen er sundhedsfarlig, da Kvægsølv og særlig dets Dampe ere giftige; eller man indgnider Metallet med en Grød af Sølvpulver, Kvægsølvklorid, Salmiak og Kogsalt, afskyller, tørrer og opheder. F. bliver varigere, naar Metallet fugtes med svag Kogsaltopløsning, pudres med en Blanding af 1 Del Sølvpulver, 1 Del Klorsølv og 2 Dele brændt Boraks, gøres rødglødende og afsvales i svag Opløsning af Vinsten. Ved at gentage Operationen forstærkes Smeltesølvet. Ved kold Forsølvning (Paagnidning) gnider man Metallet med en Grød af 1 Del Sølvpulver, 2 Dele Vinsten, 2 Dele Kogsalt og lidt Vand eller med 1 Del Helvedessten, 3 Dele Cyankalium og 3 Dele slemmet Kridt (denne Blanding er giftig), afskyller og tørrer. Kold F. er billig, men lidet holdbar. Falsk F. faar man ved Paagnidning med Tinvismutamalgam og Kridt. Ved vaad F. koger man Genstandene i en Opløsning af Klorsølv, Kogsalt og Vinsten, afskyller og tørrer. Alle forzinkede Sager kunne forsølves, ved at man paafører dem en Dej af Helvedessten, Cyankalium, Vand, slemmet Kridt, Vinsten og Kvægsølv. Til galvanisk F., som næsten nu er den eneste anvendte F., og som udføres som den galvaniske Forgyldning, benyttes et Bad, der faas ved Kogning af Klorsølv med gult Blodludsalt, Ammoniakopløsning og Vand eller ved Opløsning af Helvedessten eller Klorsølv i Overskud af Cyankalium. Paa Kobber, Messing, Tombak, Klokkemetal, Nysølv, Støbe- og Smedejærn forsølves umiddelbart; Tin og poleret Staal forkobres først. For at galvanisk forsølvede Genstande ikke skulle anløbe gult, opvarmer man dem, bedækkede med Boraks, over en Kulild, bejdser dem med meget fortyndet Svovlsyre, afskyller, tørrer og opvarmer sluttelig Genstandene paa en Jærnplade. Genstande, der ere blevne gule, kunne opfriskes med en Opløsning af Cyankalium. For at forhindre forsølvede Varer fra at anløbe ved Svovlbrinte har man undertiden overtrukket dem med en fin Hinde af Palladium. F. med Bladsølv udføres som Forgyldning med Bladguld, men er mindre almindelig; ved Plettering forenes en tynd Sølvplade med det uædle Metal ved Tryk. Ved Pletvarer forstaas nu i Reglen galvanisk forsølvede Varer, idet egentlig Plettering er sjælden. Porcelæn forsølves ved fældet Sølvpulver med basisk Vismutnitrat som Flussmiddel. *F. W.*

Forsørgelse, Forsørgelsesberettiget se Fattigvæsen, Forsørgelsessted, Underholdspligt.

Forsørgelsesanstalt er den af Fattigloven af 9. Apr. 1891 indførte Benævnelse for Fattighus, Fattiggaard (se Fattigvæsen). *A. Gl.*

Forsørgelsessted betegner det Fattigdistrikt (By, Sogn, Amt), som er forpligtet til at give en Person offentlig Understøttelse i Tilfælde af Trang. De i Danmark herom gældende Regler findes i Fattigloven af 9. Apr. 1891. Foreløbigt F. er altid Opholdsstedet, der er pligtigt til at forsørge den trængende, indtil det endelige F. er udfundet. Er dette sket, have som. Regel begge Kommuner Ret til at fordre den trængendes Hjemsendelse (s. d.), hvorhos det foreløbige F. kan fordre sine Udgifter erstattede af det endelige F. Kan dette ikke udfindes, bliver Opholdsstedet selv det endelige F. I øvrigt begrundes det endelige F. ved a) Ophold, b) Fødsel, c) Ægteskab, d) Afstamning. a) Hertil udkræves uafbrudt fast Ophold efter opnaaet Attenaarsalder i samme Kommune, uden at den paagældende i den Tid har nydt Fattigunderstøttelse, og uden at Opholdet skyldes Indkaldelse til Militærtjeneste, Indlæggelse paa Sindssyge- eller Abnormanstalt, Indsættelse i Straffeanstalt e. 1. Saadant Ophold afbryder paa den anden Side ikke Erhvervelse af Forsørgelsesret i den Kommune, hvor vedkommende umiddelbart forinden havde fast Ophold, men Erhvervelsen betragtes i denne Tid som hvilende o: han kan sammenlægge den Tid, i hvilken han forinden og efter det nævnte tvungne Ophold i den fremmede Kommune har haft fast Ophold i sin egen. Foreligge Betingelserne for F.'s Erhvervelse paa een Gang for flere Kommuner, er hans F. den Kommune, i hvilken han senest har opfyldt dem. b) Kan

ingen Kommune, der er forsørgelsespligtig efter Reglerne under a) paavises, er hans Fødekommune F. Som Fødekommune anses for ægte Børn den Kommune, hvor Forældrene paa den Tid, da Barnet fødtes, havde et til Forsørgelses Erhvervelse egnet Ophold, eller hvis de intet saadant Ophold havde, deres F. For uægte Børn er den Kommune, hvor Moderen Timaanedersdagen før sin Nedkomst paa lignende Maade havde Ophold, eventuelt hendes F. at anse som Fødekommune. c) Gifte Kvinder have altid Mandens ¥., selv efter Separationen. En Enke eller fraskilt Kone beholder det F., hun havde ved Mandens Død eller Ægteskabets Opløsning, indtil hun selv vinder andet F. d) Ægte Børn under 18 Aar have F. paa det Sted, hvor deres Forældre eller den længstlevende har eller ved Døden havde F. Paa samme Maade have Stifbørn Stiffaderens eller Stifmoderens, uægte Børn og Børn, der forblive hos fraskilt Kone, Moderens, Adoptivbørn Adoptantens F. — Tvistigheder mellem Kommunen om en trængendes F. afgøres i første Instans af Amtmanden, i anden Instans af Indenrigsministeren, men hvis Kjøbenhavn er Fart i Tvisten, af denne alene. — Udlændinge kunne kun ved Naturalisation vinde F. i Danmark (undtagen i det under c) nævnte Tilfælde). Indfødte, der ere blevne Statsborgere i fremmed Land, miste derved deres F. i Danmark, men erhverve paa ny deres tidligere F., naar de tage fast Ophold her og vedblive dette i 2 Aar eller lade sig løse fra deres undersaatlige Forhold til den fremmede Stat. — De danske Regler svare i Hovedsagen til Størstedelen af Udlandets Love (se nærmere under Fattigvæsen). Men mod den hele, temmelig kunstige Ordning, der giver Anledning til megen Kiv, Chikanerier, Inhumanitet og unyttige Udgifter ved de trængendes Hjemsendelse, er der særlig i England rejst en Opposition, hvis Formaal er at gøre det faktiske Opholdssted til endeligt F. og kun undtagelsesvis, navnlig i Havnestæderne, at knytte særlige Betingelser til dets Erhvervelse. — For Norge's Vedk. se Hjemstavnsret. *A. Gl.*

Fort er et til selvstændigt Forsvar indrettet, i Reglen lukket og stormfrit Værk af permanent eller provisorisk Karakter. F. kan enten — som detacheret F. — danne Led af et større Befæstningsanlæg (se Fæstning), eller det kan være et isoleret Værk, som lægges paa et strategisk vigtigt Punkt af mindre Udstrækning (Defilé, Bjærgpas o. l.) og benævnes da Spærrefort eller isoleret F. *A. G. N.*

Fortaleza se Ceara.

Fortand se Tand.

Fortanding, et Haandværksudtryk. I Murersproget: Naar man opfører en Mur, særlig et Bygningshjørne, med den Hensigt senere at forlænge Muren, afbryder man den enten ved en Aftrapning o: en skraa Linie, hvor det ene Skifte stadig springer et Stykke tilbage for det nedenfor værende; eller ved en F. o: en lodret Linie, hvor det ene Skifte stadig staar lodret over det andet eller tredje nedenfor værende; Forskellen afhænger af Forbandtet. I Tømrersproget anvendes F. om en Tømmerkonstruktion, hvor 2 Stkr. Tømmer for Styrkens Skyld sammenlægges og sammenboltes, idet der i dem begge gøres Indskæringer, som passe ind i hverandre. *E. S.*

Fort-Assiniboine [fo.ətäsi'nebâin], By i den nordamerikanske Stat Montana, beliggende i Bear Paw Mountains ved Northern Pacifikbanen, Unionens største Militærstation med en Besætning af 9 Kompagnier. *S. B. T.*

Fort Augustus [fo.ətågə'stəs], By i Skotland ved Sydvestspidsen af Lock-Ness i Glenmore i Grevskabet Invernes. 1726 opførtes her et Fort; og 1876—80 byggedes et gotisk Benediktinerkloster med en Drengeskole for velhavende Katolikkers Børn. (1891) 611 Indb. *V.R.*

Fort Beauford se Beauford.

Fort Benton [fo.ətbe'ntn], By i den nordamerikanske Stat Montana, ved den herfra sejlbare Missouri og ved Northern Pacifikbanen, Militærstation, med betydelig Pelshandel og 1,000 Indb. *S. B. T.*

Fort Charlotte [fo.ətša'lələt], Citadel til Forsvar af Byen Lerwick, Hovedstaden paa Shetlandsøerne. Det blev bygget af Oliver Cromwell nærmest imod Jarlen af Morton, en ivrig Tilhænger af Kong Karl I, som vilde bemægtige sig Øerne. Citadellet blev nedbrændt af Hollænderne i Begyndelsen af 18. Aarh., fuldstændig restitueret 1781 og fik da sit nuværende Navn efter Kong Georg III's Dronning. *F. J.*

Fort de France [få.rtfrã's], tidligere Fort Royal, By paa Vestkysten af den fransk-vestindiske Ø Martinique. Den er Guvernørens Residens og har (1888) 14,100 Indb. Dens fortrinlige Havn, le Carenage, kan modtage Skibe paa 8,5 M.'s Dybgaaende og forsvares af gode Fæstningsværker. Der fabrikeres Sukker og udføres Kolonialprodukter, særlig Sukker. Byen har en Statue af Napoleon I's Gemalinde Josephine, der er født her. 1891 ødelagde en heftig Cyklon en stor Del af Byen. *C. A.*

Fort de l'Écluse [fårdlekly'z] se Écluse.

Fort Dodge [fo.ətdå'dž], By i den nordamerikanske Stat Iowa ved Des Moines'es Baneknudepunkt, betydelig Kornhandel, Kul- og Gipsgruber og (1890) 4,900 Indb. *S.B. T.*

Forte (ital.), musikalsk dynamisk Foredragsbetegnelse, forkortet / ell. *F* o: stærkt, kraftigt; *fortissimo* (*ff*), meget stærkt; *mezzoforte* (*mf*), med halv Styrke, *fortepiano (fp),* stærkt og straks igen svagt. *S. L.*

Fortegn kaldes i Musikken de Tegn, der ved at anbringes foran en Node antyde en Forhøjelse eller Fordybelse af Stamtonerne i Grundskalaen, nemlig ♯ (Kryds), der forhøjer Tonen $^1/_2$ Tone, ♭ (*B*), der fordyber Tonen $^1/_2$ Tone, ♮ (Opløsningstegn, Kvadrat), der ophæver Virkningen af ♯ og ♭, X (Dobbeltkryds), der forhøjer Tonen 2 halve Toner, og pp (Dobbelt B),der fordyber Tonen 2 halve Toner o. s. v. F. kunne anbringes enten ved Begyndelsen af et Musikstykke, en Del af et saadant eller ved Begyndelsen af hver Linie og gælde saa Stykket ud, eller indtil de ophæves, med andre Ord, angive Musikstykkets Tonart; eller de kunne anbringes foran enkelte Noder (tilfældige F.) og gælde da kun inden for den Takt, i hvilken de forekomme. Se de enkelte Specialartikler. *S. L.*

Fortegn (mat.) kaldes Tegnene + og —, der sættes foran Tal for at angive, om de ere positive eller negative. Oprindelig anvendtes de kun til at angive, om det Tal, foran hvilket de sattes, skulde lægges til eller trækkes fra, og derfra

skriver sig deres Navn: plus ɔ: mere, og minus o: mindre. Diofantos brugte for — et omvendt ψ; ved Middelalderens Slutning anvendtes Tegnene *P* og *m*, medens man dog ogsaa i et enkelt Værk fra denne Tid træffer -|- og —, uden at disse Tegn der fremstilles som noget nyt. *Chr. C.*

Forteguerri [-gver'ri], Niccolo, italiensk Digter, født i Pistoja 1674, død i Rom 1738. Han var af samme Slægt som nedenn. S. F., beklædte en høj Stilling ved det pavelige Hof og har ligesom sin litterære Forgænger af samme Æt skrevet under Navn Carteromaco. F. er bekendt som Forfatter til Heltedigtet »Ricciardetto«, en forbavsende sen Udløber eller rettere en Parodi af Renaissancens Rolandsdigte. Han siger selv, at det opstod i Hast ved et Slags Væddemaal, idet nogle Venner vilde hævde, at de berømte Digtere Pulci, Berni og Ariost maatte have haft stort Besvær med at digte deres Værker, men F. viste nu, at Talentet kan med Lethed frembringe selv saa omfangsrige Digtninger. »Ricciardetto« er i 30 Sange, livligt og morsomt, men naturligvis uden virkelig Oprindelighed; en hel Del Slibrigheder og Udfald mod Gejstlighedens Vandel bevirkede, at han ikke turde udgive det selv, og det udkom da først efter hans Død [»Paris« o: Venezia, 2 Bd., 1738], gjorde megen Lykke og kom i mange Udgaver; oversat paa Tysk af Gries [3 Bd., Stuttgart 1831—33]. For øvrigt har F. skrevet nogle lyriske Digte og oversat Terents paa Vers. (Litt.: Procacci, *N. F. e la satira toscana dei suoi tempi* [Pistoja 1877]). *E. G.*

Forteguerri [-gver'ri] eller Fortiguerra, Scipione, italiensk Humanist, født 1467. Han var en Toskaner fra Pistoja og af fornem Slægt. I Firenze havde han Angelo Poliziano til Lærer i Græsk og gav sig saa ivrig af med dette Sprog, at han oversatte sit eget Navn derpaa (*Karteromachos* eller *Carteromaco).* Siden blev han Professor i Padova, derefter fra 1500 i Venezia, endelig i Rom, hvor Pave Julius II tog sig af ham og anbefalede ham til en Slægtning. Hans litterære Arbejder bestaa af latinske og græske Digte, Breve, en latinsk Tale til den græske Litteraturs Pris (trykt foran Henri Estienne's *Thesauruslinguae graecae*), Deltagelse i en Udgave af Aristoteles's Logik [Venezia 1495, hos Aldus Manutius] og af Ptolemæus's Geografi [Rom 1507]. *E. G.*

Fortepiano se Pianoforte.

ForteSCUe [få!ɔteskju], Flod paa Nordvestsiden af Australlandet, Koloni Vestaustralien, udspringer S. 0. f. Mount Bruce paa den store Højslette i det indre og udmunder S. V. f. Kap Preston i det indiske Ocean; i den tørre Tid har den dog ikke Vand nok til at naa Havet. Den blev undersøgt af Gregory 1861. *C. A.*

ForteSCUe [få!ɔteskju], engelsk Adelsslægt. I dens Vaaben staar Ordene *Forte scutum salus ducum*, der minder" om den Tradition, hvorefter Familien skal nedstamme fra Richard le Fort, der fulgte Vilhelm Erobreren til England og i Slaget ved Hastings dækkede ham med sit Skjold, hvorefter han fik Navnet *Fort-escu* ɔ: det stærke Skjold.

Paa Henrik V's Tid var John F. en tapper Feltherre. Af hans Sønner var den ældste, Henry F., Overdommer paa Irland, den næstældste, Slægtens mest berømte Medlem John F., Overdommer ved King's Bench i London. John F. var født kort før 1400; 1442 fik han sin Overdommerstilling, men under Rosekrigene tog han Parti for Lancaster og flygtede efter Slaget ved Towton 1461 med Dronning Margrete til Skotland og Flandern. 1471 vendte han tilbage, men efter Slaget ved Tewkesbury underkastede han sig Huset York. Han døde efter 1476, uvist hvilket Aar. John F.s Navn er knyttet til en Række juridiske Afhandlinger, særlig til Forsvar for Huset Lancaster's Rettigheder, saaledes *De natura legis naturae.* Hans Hovedværk er imidlertid *De laudibus legum Angliae,* skrevet i Landflygtigheden omtrent 1470 og rettet til Prins Edvard af Wales for at gøre ham bekendt med England's Love. Rimeligvis efter Tilbagekomsten til England skrev han »The difference between an absolute and limited Monarchy« (ogsaa med forskellige andre Titler), der hævder, at et stærkt og tilfreds Underhus er det bedste Værn mod Uro i Riget. Af Slægtens senere Medlemmer nævnes blot Hugh F., født 1818, Medlem af det engelske Underhus og Statssekretær ca. 1850. Han har særlig interesseret sig for offentlig Hygiene, Fattigpleje og lignende human Virksomhed og har skrevet forskellige Skrifter om derhen hørende Emner. Allerede 1856 maatte han imidlertid paa Grund af en Øjensydom udtræde af aktiv Statstjeneste. (Litt.: *Dictionary of national Biography* [Bd. 20]). *A. Frs.*

Fortescue [få!ɔteskju], Ch. S., se Carlingford.

Fortes fortnna **adiŭvat** (lat. Ordsprog), »Lykken hjælper den kække«; »dristig vovet halvt er vundet« *A. Mr.*

Fortfæstning se Fæstning.

Forth [fo!eþ], Flod i Skotland, udspringer 0. f. Loch-Lomond i Grevskabet Stirling, løber mod Sydøst først med stærkt, senere med ringe Fald og i store Slyngninger og udmunder i F.-Bugten, Firth of F. I venstre Bred optager den Teith, som er Afløb for Søerne Katrine, Lachray, Benachar og Lubnaig. F. er 160 Km. lang, og smaa Skibe kunne besejle den indtil Stirling. Firth of F. er den vigtigste Bugt paa Østsiden af Skotland; den er ca. 75 Km. lang, og 16 Km. bred mellem Dunbar og Kap Fife-Ness. En mægtig Bro, »Forth-Broen«, (s. d.) fører over Bugten ved Queensferry, hvor den er 1,5 Km. bred. Indtil Grangemouth kunne store Skibe gaa op. Paa Øerne May og Inchkeit findes Fyr. Bredderne ere flade, frugtbare og tæt befolkede. Her ligge Edinburgh og dens Havnestæder: Portobollo, Leith, Newhaven, Granton og desuden Bonez og paa den nordlige Bred Dysart, Kirkcaldy, Burntisland og Alloa med gode Ankerpladser. Ved Hjælp af F.-og-Clyde-Kanalen (s. d.) og Unionkanalen (s. d.) er der tilvejebragt Forbindelse med de indre, kulrige Egne. *V. R.*

Forth-Broen [fo!eþ-] fører over Firth of Forth mellem Queensferry og Inverkeithing i Nærheden af Edinburgh og er for Øjeblikket (1896) den Bro, der har den største fri Spændvidde (521,2 M., se Broer, S. 676). Broen er bygget for at forkorte Forbindelseslinierne mellem Edinburgh og det nordlige Skotland, og den benyttes af 4 Jærnbaneselskaber i Forening, som have overtaget Garanti for Forrentning af Anlægskapitalen (2,325,000

L. St.). Selve Brobygningsarbejdet er derimod gennemført af et særligt Selskab, *Forth Bridge Company*, som fik Koncession derpaa 1882; den aabnedes for Trafikken 4. Marts 1890. *A. O—d.*

Forth-og-Clyde-Kanalen (F.-og-Glasgow-Kanalen) er 62 Km. lang og gravedes 1768—90 og forbinder Grangemouth ved Carron's Udmunding i Forth med Glasgow og nedre Clyde. Den har 39 Sluser og er 3 M. dyb. Ved den 50 Km. lange Unionkanal er den sat i Forbindelse med Edinburgh. *V. R.*

Fort Howard [fo.əthau'əd], By i den nordamerikanske Stat Wisconsin ved Mundingen af Fox River, lige over for Byen Green Bay, har Savværk, Jærnstøberier, Kedelsmedier, Tømmerhandel og (1890) 4,800 Indb. *S.B. T.*

Fortifikation (lat.) er Omdannelse af eller Nyanlæg i Terrainet for at gøre dette egnet til Benyttelse under Kamp med det Hovedformaal at forøge Virkningen af de egne og svække Virkningen af de fjendtlige Kampmidlers Kraft (se Befæstning). F. er ogsaa Læren om alle under Befæstningskunsten, Krigsbygningskunsten, hørende Arbejder og Anlæg. *A. G. N.*

Fortifikationen er et til det danske Ingeniørkorps svarende Korps i den svenske Hær, som skal bygge og vedligeholde Fæstninger og øvrige under Militæretaten hørende Bygninger og i Krig skal lede og udføre Befæstningsarbejder. — F. fik først under Gustaf II Adolf en bestemt Organisation og stod da under Artillerigeneralens Befaling. 1676 skiltes F. fra Krigskollegiets Overstyrelse og stod, saa længe Karl XI levede, under Kongens umiddelbare Kommando. 1762 fik F. en ny Organisation og deltes i 6 saakaldte Brigader, hvis Antal 1778 formindskedes til 4. 1805 organiseredes et Feltmaalingskorps, som 1811 sammen med F. dannede Ingeniørkorpset. Feltmaalingskorpset udskiltes atter 1831. Pontonertrainet, som oprindelig sorterede under Artilleriet, henlagdes 1816 under Ingeniørkorpset. 1855 organiseredes de første Ingeniørtropper — et Sapørkompagni — i Sverige. 1867 var oprettet 3 Kompagnier, som fik Navnet Pontonerbataillonen; i samme Aar fik Ingeniørkorpset sit oprindelige Navn F. 1870 bevilgedes Midler til Dannelsen af et Feltsignalkompagni, og 1873 begyndtes Organisationen af Sapørbataillonen, bestaaende af 3 Kompagnier. 1892 er en ny Ordning af F. traadt i Kraft, og F. bestaar nu af Fortifikationsstaben og Ingeniørtropperne (se i øvrigt Sverige »Hærvæsen«). *A. G. N.*

Fortiguerra se Forteguerri.

Fortinning, Metallernes Overdragning med Tin, anvendes enten for at beskytte Metallet mod Rust (Jærn) eller ved Kogekar af Kobber og dets Legeringer for at fjerne Faren for Forgiftning. Oftest fortinnes ved simpelt hen at neddyppe eller nedlægge den fuldstændig rensede Genstand i stærkt ophedet, smeltet Tin; i hule Kar gnides Tinnet paa med Værk, idet man ved en Kulild holder Karret varmt nok og ved Harpiks eller Salmiak faar det flydende Tin til at sætte sig paa de Steder, som det først skyr. Rent Tin giver smukkere og varigere Overtræk end blyholdigt; dette er billigere og lettere at fortinne med, hvorfor man ofte bruger Legeringer af 5 Dele Tin med 3—5 Dele Bly. Vismut gør F. smuk, men for letsmeltelig til f. Eks. Kogekar. I de fleste Tilfælde fortinnes ikke den færdige Jærngenstand, men den forarbejdes af Hvidblik, fortinnet Jærnplade. Den sorte Plade bejdses, skures, udglødes med Udelukkelse af Luften i tætte Kasser, valses mellem polerede Valser, glødes, bejdses og skures paa ny, tørres og stilles i smeltet Talg. En Time efter dyppes Pladen ned i et Bad af Tin, der undertiden er noget kobberholdigt og bedækket med smeltet Talg; atter efter to Timer dyppes den i rent Tin; derefter aftørres den, dyppes i meget rent Tin og sluttelig i meget hedt Fedt, hvor den drypper af og bliver spejlblank; derefter tages den ud, Fedtet drypper af, og den gnides med Klid. I den senere Tid anvendtes ogsaa Maskiner ved F., saaledes Valseværk i Tinbadet. At fremstille det fineste Blik, Brillantblik, kræver godt Materiale og megen Omhu. Bejdses Hvidblik med Saltsyre, fremkommer Metalmoiré, idet Overfladen faar et Udseende som Isblomster med Perlemorsskær, ved at Krystallisationerne blive tydelige. F. ad den vaade Vej og med et ganske tyndt Lag anvendes paa visse Messingvarer, f. Eks. Knappenaale, Ringe, Kæder, Urnøgler, Penneskafter, Pibebeslag, Sigter o. l. og kaldes Hvidkogning. Genstandene bejdses med Vinsten eller fortyndet Svovlsyre og koges i en Messingkedel eller Kedel af fortinnet Kobber, helt bedækkede af Vand, med Vinsten og kornet Tin, til de blive smukt hvide, skylles af og tørres i Savspaaner. *F. W.*

Fortis (lat.: »stærk«) bruges tit i Fonetikken som Betegnelse for en med kraftig Muskelvirksomhed udtalt Lyd, i Modsætning til *lenis*. Saaledes skulle i Sydtyskland *s*-Lydene i Ord som *reisze* og *reise* holdes ude fra hinanden som *f.* og *lenis*, medens man i Nordtyskland gør Forskellen ved at udtale den første ustemt, den anden stemt. *O. Jsp.*

Fortissimo se Forte.

Fortiter in re, suaviter in modo (lat. Talemaade), »energisk i Sagen, mildt i Formen«; tilskrives Aquaviva, Jesuiterordenens 4. General. *A. Mr.*

Fortjenstmedailler, Hæderstegn i Medailleform, almindeligvis med Ret til at bære dem offentlig, uddeles af Overhovederne i de forskellige Stater til Belønning for og som Anerkendelse af borgerlig eller militær Fortjeneste. — I Danmark haves — foruden Dannebrogsmændenes Ordenstegn (se Dannebrogsordenen) og Hæderstegnet henholdsvis for 16 og 8 Aars Tjeneste i Hær eller Flaade, alle dog i Korsform, samt Krigsmedaillerne og Erindringstegnet fra Kongeparrets Guldbryllupsfest — endvidere den af Christian VIII indstiftede F. i Guld eller Sølv, som bæres i rødt Baand med hvidt Kors, og som kan gives saavel til Mænd som til Kvinder, og ikke blot til Danske, men ogsaa til fremmede, fremdeles Medaillen for ædel Daad, indstiftet 1793, og Medaillen for Redning af Personer i Livsfare, hvis Statutter ere fra 1812. — I Norge indstiftedes 1819 Borgerdaadsmedaillen (s. d.), og i Anledning af sin Kroning i Trondhjem 1873 har Kong Oskar II stiftet en Belønningsmedaille for Fortjeneste af det kgl. Hus samt af Kunst, Videnskab og Litteratur, ligesom 1877 en Medaille for Fortjenester af det norske Landbrug, 1882 en Medaille »for fortjenstlig Virksomhed«, hvilken 1888 udvidedes til at tjene som Belønning ogsaa »for norsk Haandværk

og Industri« (den uddeles i Guld og i Sølv); og 1885 en Redningsmedaille med Indskrift »For ædel Daad«, hvilken er inddelt i 3 Klasser (Guld med Krone, Sølv med Krone og Sølv uden Krone). | I Sverige endelig haves der, foruden Sværdtegnet og Sværdmedaillen, det første for Underofficerer, den sidste for menige af Hær og Flaade, begge stiftede 26. Juni 1850, en Del særlige Medailler for civil Fortjeneste, blandt hvilke her kun skulle nævnes: Serafimermedaillen, Medaillen med Overskrift: *illis quorum meruere labores*, Medaillen *litteris et artibus*, for »Nidkærhed (Nid) og Redelighed i Rigets Tjeneste«, for »berømmelige Gerninger« o. s. fr. *C. V. N.*

Fortiage, ArnoldRudolfKarl, tysk Filosof, født 12. Juni 1806 i Osnabrück, død 8. Novbr. 1881 i Jena, studerede først Teologi i Göttingen og Bonn, senere Filosofi særlig i Munchen, hvor han hørte Schelling. Efter at have været Privatdocent i Heidelberg og Berlin blev han Professor i Jena. Hans filosofiske Lære er en transscendental Panteisme, hvorved han forstaar en Idealisme i Fichte's Aand, hvor Jeg'et træder frem som det bærende og virkende overalt, men uden at den Enhed af Subjekt og Objekt, som det fremstiller, kan træde frem eller paavises i Erfaringens Verden. Schelling og Hegel have netop fordærvet Filsofien ved at ville gøre denne Enhed immanent. Det absolutte Jeg kan aldrig træde frem som et Du, men kun som Udvidelsen af mit eget Jeg. Fichte's Lære, som støttede sig paa Kant, maa endvidere verificeres ved en Analyse af Bevidstheden, hvor man vil finde Kilderne til Tankens og Verdens Principper og Sporene af det absolutte Jeg. Analysen fører her F. i Tilslutning til Benecke til at opfatte Driften som det primære, men det skal ikke, som Benecke mente, være Driftens Opfyldelse, men derimod Modstanden mod den, der fører videre: Derved sættes Psykologien som Erfaringsvidenskab i Forbindelse med Fichte's Lære om Jeg'et, der sætter sig Skranker. F.'s vigtigste Skrifter ere: »Genetische Geschichte der Philosophie seit Kant« [Leipzig 1852]; »System der »Psychologie als empirischer Wissenschaft aus der Beobachtung des inneren Sinnes« [2 Bd., Leipzig 1855]; »Acht psychologische Vorträge« [Jena 1869]; »Sechs philosophische Vorträge« [1869]; »Vier psychologische Vorträge« [1874] overs. paa Dansk i Høst's Universalbibliotek [Bd. 5, 1876]). *C. St.*

Fortlinie er ved den moderne Fæstning dennes ydre, af de permanente Forter dannede Forsvarslinie. *A. G. N.*

Fort Madison [fo.ətmä'disn], By i den nordamerikanske Stat Iowa, ved Mississippi, Jærnbaneknudepunkt, har en højere Skole, Statsfængsel, Savmøller, Jærnstøberier, Fabrikker for Skotøj, Møbler, Agerbrugsredskaber, ret betydelig Handel og (1890) 7,900 Indb. *S. B. T.*

Fortolkning se Eksegese.

Fortolkning (jur.). At fortolke kan sproglig betegne at efterforske og prøve alle de Kendsgerninger, hvorfra man kan slutte sig til en Vilje eller Opfattelse. Naar en Retssædvane søges bevist, fortolkes den Almenopfattelse, som har givet sig Udtryk i den sædvanlige Handlemaade. I snævrere og sædvanligere Forstand forstaas ved F. Udfindeisen af en Vilje eller Mening, som man har søgt at give ydre Udtryk i Ord, altsaa en Undersøgelse, som tager Ordene til Udgangspunkt. I Retsordenen har »den retsstiftende Viljeserklæring« gennemgribende Betydning, og Spørgsmaalene om dennes F. udgøre en Hovedopgave for Retsvidenskab og praktisk Retsudøvelse, idet Tvivlene ere mange og store, og ingen Opgave mere end denne fordrer speciel juridisk Øvelse og Metode. Blandt de retlige Viljeserklæringer maa navnlig fremhæves: den udtalte Retsnorm (Lov, Anordning), den enkelte Retsafgørelse (Dom, administrativ Handling) og den private Viljeserklæring (Kontrakt, Testamente). For al retlig og ikke-retlig F. gælder visse alm. Betragtninger: Fortolkeren maa iagttage Sprogets Love og tillige søge at forstaa den talendes særlige Brug af Sproget ud fra Kendskab til hans Person og til de Forhold, hvorunder han har talt. Men i øvrigt fremkommer der særlige retlige Fortolkningsproblemer ved de forskellige Grupper af retsstiftende Viljeserklæringer, og navnlig gælder dette Retsnormerne, altsaa efter Hovedtypen:

I. Lovfortolkningen. Lovenes F. er enhver Retsudøvers Skøn undergivet, og han maa handle — fortolke Loven til Brug for sin Retsafgørelse — under eget Ansvar. Han støttes vel af de alm. Bestemmelser af Lovenes Indhold og Anvendelse, som udgøre en Hoveddel af de retsvidenskabelige Fremstillinger, og han fraviger nødig, hvad der i tidligere Domme, især Højesterets, er opstillet som Lovens rette F., men bindende Regler for hans Fremgangsmaade — Love om F. — kende Nutidens Retsordener ikke til. Bl. a. af Frygt for, at Praksis ikke skulde respektere Lovgiverens Meninger, har man tidligere undertiden, f. Eks. i Justinian's Codex, forbeholdt Monarken at afgøre tvivlsomme Fortolkningsspørgsmaal; men saadanne Regler, som dog i Praksis fik ringe Betydning, anses nu som forfejlede, dels fordi Domstolenes suveræne Stilling inden for Retsudøvelsen derved let blev krænket, dels og navnlig fordi F. er en Kunst, som igennem Tiderne er bleven praktisk udviklet til at give langt finere og rigtigere Resultater, end man kunde faa, naar man blev bunden til de Teorier for F., som man har kunnet udforme, og som maatte bestemme Indholdet af Love om F. Derimod har det selvfølgelig for den praktiske og afgørende Lovfortolkning, som ligger i Retsudøvelsens Enkeltanvendelser af Lovene, den største Betydning, at Retsvidenskaben yder den sin Vejledning, ikke blot derved, at den fremstiller Lovenes F. — idet den omskriver Lovreglen i Ord, som klart vise dens Betydning for alle de Livsforhold, den omfatter, og anskueliggør dette gennem typiske Eksempler og Fremdragen af de tvivlsomme Punkter — men ogsaa ved at forsøge paa at danne en sammenhængende Oversigt over F.'s Maal og Midler, en Fortolkningsteori. Fra gammel Tid gaar man her den Vej, som tilsyneladende er den eneste mulige, og som ser ganske simpel ud: Hvad enten Loven opfattes som Befalingen til Borgerne eller som den forud opstillede Rettesnor for Retsudøvelsen, er den en Udtalelse fra een eller flere Personer (en personlig Lovgiver, en Regering og en Rigsdag i Forening), der som Organ for Samfundsviljen udtale deres Vilje i Lovens Ord. Denne Vilje er det derfor, som Retsudøveren skal stræbe at finde og

Hertil blive Lovordene det fornemste

Middel; men Ord ere ofte mere eller mindre flertydige, allerede fordi Lovsproget ikke altid er lige omhyggeligt, men navnlig, fordi Ord kun ere grovere, omtrentlige Udtryk for Tanken. Af denne Grund er det, efter Teorien, at F. saa ofte maa gaa til andre Kendsgerninger, for derfra at slutte sig til Lovgivertanken. Igennem Motiver, Kommissionsforhandlinger og andre Lovens Forarbejder kan man faa direkte Oplysning om, hvad Lovordene skulle udtrykke, eller man erfarer, hvilke reale Livsforhold Lovkoncipisten har haft for Øje, og hvilke praktiske Formaal han tilstræbte. Heraf kan man slutte sig til, hvilke Midler han har villet bruge. Endvidere kan man sammenligne Loven med den ældre Lov, den skal afløse, og i dens Lighed eller Ulighed med denne finde Fortolkningsmidler. Endelig kan man dels stille Loven over for hele den øvrige Retstilstand, dels prøve den over for Betragtninger af, hvad der er den praktisk heldigste Lovregel, idet man undertiden med Føje tør tro, at Lovgiveren hellere vil have en harmonisk og fornuftig Lovgivning [end det modsatte. Hvor vanskeligt det end kan blive at komme til Klarhed over Lovgivertanken, og dette gælder i stigende Grad, jo ældre Loven er, saa er Princippet altsaa dog klart og altid det samme. Men lige fra Romerrettens Dage og navnlig i Nutiden er denne Teori (den »subjektive«) bleven angreben, idet man samtidig paa forskellig Maade har udformet mere »objektive« Teorier, hævdende, at det ydre (objektive) Ord, ikke den indre (subjektive) Tanke bør være det afgørende. Man kritiserer hin Teori, idet man henviser til, at man i mangfoldige Tilfælde anvender og maa anvende en Lov, uagtet man ikke kan finde Lovgivertanken, ja uagtet en saadan slet ikke eksisterer. Dette beror allerede paa en nødvendig Ejendommelighed ved al Lovgivning, som vil opstille Regler for en Række kommende Tilfælde. Thi medens vi i Ord med tilnærmelsesvis Nøjagtighed kunne fremstille det oplevede, maa Udtalelsen om Fremtiden blive mere ubestemt, og dette i stigende Grad, eftersom vi forudsætte, at Forholdene ville blive forskellige fra Fortidens. Lovgiveren kan være klar nok over, hvorledes Reglen bør formuleres; men det maa staa mere ubestemt for ham, hvilke kommende Tilfælde han, hvis han selv senere skulde være Dommer, vilde henføre under Reglen, og hvorledes han vilde behandle dem efter denne. Men hertil kommer følgende: Naar en enevældig Monark selv skriver Loven, eller denne dog faktisk har en enkelt til Forfatter, vil en bestemt Tanke lettest kunne foreligge. Vanskeligere bliver det, naar en Kommission paa flere Medlemmer har forfattet Loven. Men naar denne, som saa ofte i Nutiden, bliver til ved Samarbejde mellem Regering og Rigsdag, under stadige Kompromis'er mellem modstridende Standpunkter, da lærer Erfaring, at de fælles Lovord ikke dække fælles Tanker, paa vigtige Punkter kan hvert Parti haabe paa, at Domstolene ville anvende Loven, saaledes som det opfatter den. Desuden bestaar Lovgivning i Hovedsagen ikke i at udtænke ny Udtryk for ny Tanker. Lovene nedarves. Fra den tidligere Ret og fra fremmed Ret hentes det meste, i alt Fald Stenene til den ny Lovbygning baade de enkelte Retsbegreber og Retsudtryk og hele formulerede Retssætninger. Klarest kommer dette frem ved de store moderne Lovkodifikationer, hvor Hovedmaalet er at samle mange ældre spredte Love, men dog med saadanne Ændringer, at man heller ikke tør bygge paa Tankerne hos disse ældre Loves Forfattere. Følgen af disse Forhold er, at Love kunne gives af Personer, som langtfra have fuld Forstaaelse af, hvad Lovordene rumme, men som blot danne sig et almindeligt praktisk Skøn over, om den foreslaaede Regel er brugbar for deres Formaal, og overlade det til Retsudøvelsen at udvikle, hvad der nærmere »ligger i Loven«. Naar altsaa Lovene i alle disse Tilfælde frembyde Tvivl, og Lovgivertanken ingen Vejledning yder, har F. ingen Støtte i den subjektive Teori. De objektive Teorier føje til deres Kritik den positive Paastand, at Lovordene maa være det afgørende, fordi Loven maa være den udtalte Vilje, ligesom Forfatningen endog i Reglen fordrer, at det udtalte skal være bekendtgjort ved særlige Foranstaltninger saasom Tinglæsning eller Indførelse i en Lovtidende. For at Viljen altsaa skal kunne faa Betydning, maa den kunne rummes i Ordene. Da dette imidlertid som oftest vil være Tilfældet, især naar man ikke viger tilbage for den mere tvungne Forstaaelse af Ordene, kan der dog skabes en stor praktisk Overensstemmelse mellem den subjektive og de objektive Teorier. Men i Nutiden, og navnlig i Tyskland, gaar man videre og paastaar, at Lovgivertanken principielt er uafgørende. Naar Loven er givet, er den løsgjort fra Lovgiveren og bleven en Bestanddel af hele den bestaaende Lovgivning og Retstilstand. Med disse skal den samvirke paa rette Maade; og den ny Lovs F. bliver derfor en Indpassen af Loven i det bestaaende, hvorved den kan fjernes ret langt fra Lovgivertanken. At Forholdet til den øvrige Ret i Virkeligheden stærkt paavirker den enkelte Lovs F., er vel en rigtig Iagttagelse; og det bør ogsaa være saa, ikke blot hvor en Antinomi maa fjernes men ogsaa ellers, hvor det blot gælder at undgaa Anomalien (se Antinomi). Men i øvrigt ere de sidstnævnte Teorier utilfredsstillende. Dels fordi der opstaar mangfoldige Fortolkningsspørgsmaal, til hvis Besvarelse Forholdet til den øvrige Ret ingen Vejledning giver, dels fordi Teorien ikke begrunder, hvorfor man tør fravige den Lovgivervilje, som kan rummes i Ordene. Der ligger en Uklarhed i at sige: ikke Lovgiverens, men selve Lovens Tanke og Vilje kommer det an paa. Thi Ordene som saadanne have ingen Mening. Naar nogle derfor betone dette, mene de: Læserens, Retsudøvernes eller Borgernes Indtryk af, hvad Loven mener. Men ud fra det subjektive Standpunkt kan det her med Rette hævdes, at Læseren ikke tør blive staaende ved sit første Indtryk, men skal forske videre, og hvad han skal søge at finde, maa da være, hvad Lovgiveren har ment at ville sige. Naar derfor den Lære hævder sig, at Ordenes Mening, ikke Lovgiverens, er det afgørende, betyder dette praktisk det negative: man vil som Fortolker staa uafhængig af Lovgiverviljen. Saaledes er Videnskabens nuværende Standpunkt utilfredsstillende. Maaske har man ikke iagttaget Virkeligheden tilstrækkeligt; en Betragtning af Fortolkningskunstens Bestanddele, som den faktisk udøves, er Vejen til frugtbarere Forsøg paa Bestemmmelsen af Fortolkningsidealet. I alle Landes Retsudøvelse finder man en stærk Tendens til at

forstaa Loven saaledes, at Reglen bliver den, som giver de gavnligste Resultater; dog gør denne Tendens sig gældende paa forskellig Maade og i forskellig Grad, vekslende efter Tid og Sted. Teorien har vel fra gammel Tid haft Øje for dette F.'s-Middel; men af Frygt for, at Lovens Autoritet skulde blive krænket, naar Dommeren vilde følge sine subjektive Meninger, der tilmed kunde være ufornuftige, har man hævdet en meget lav Plads for dette Middel, og tilmed ofte paastaaet, at det aldrig var Dommerens, men derimod Lovgiverens Mening om det gavnlige, som havde og burde have Indflydelse paa F. Denne teoretiske Undervurdering, og den samtidige store praktiske Benyttelse af Midlet viser, at der her bestaar et Modsætningsforhold mellem berettigede Hensyn. Forstaaelsen af dette Modsætningsforhold er bestemmende for den rette Opfattelse af F.: Det strider mod hele det øvrige Menneskelivs Karakter, naar Loven fordrer sin Regel ubetinget fulgt. Loven bygges ligesom alle andre Leveregler paa Erfaringer om Fortidens og Betragtninger over Fremtidens heldigste Løsning af visse Livsforhold. Men medens andre Principper »ere til, for at brydes«, fordi de ere formede uden Kendskab til mangt nyt og uforudset, som Fremtiden bringer, og navnlig fordi de maa tale i Alm. og derfor vel bør vejlede ved Enkelthandlingerne, men dog bør give Rum for Afvigelser efter de mødende Forholds Særegenheder, saa fordrer Loven, som sagt, ubetinget Efterlevelse. Trangen hertil beror j paa, at vi i Retten staa over for Forhold, fortrinsvis af ydre Beskaffenhed, men af grundlæggende Betydning for Samfundslivet, og som vi derfor ordne gennem ydre Tvang. Alle have stor Interesse i Ro og Fasthed i Samfundet, i den Regelmæssighed, som Lovreglen og dennes ubetingede Gennemførelse kan skabe. Men da Retten dog kun er tjenende for Livet, og dettes dybeste Tendens er Hensyntagen til alle det enkelte Livsforholds Ejendommeligheder, saa bryder Retsudøvelsen med Rette Gang paa Gang hin Regelmæssighed og kan ikke nøjes med Bestræbelserne for gennem ny Love at imødekomme de vekslende Tiders Krav. Til at opnaa den passende Forsoning af de omtalte to lige væsentlige Tendenser er F. Hovedmidlet. F.' fortsætter det Arbejde, som Lovgiveren har begyndt. Den prøver Loven over for de mødende Tilfælde og drager Reglen over mod den Løsning, som er gavnligst for alle Tilfældene. Da Praksis nødig fraviges, vil Retsreglen dog snart vinde en lignende Regelmæssighedens Fasthed, som hvis Loven altid anvendtes mekanisk efter den nærmestliggende Bogstavforstaaelse; men Fastheden er mindre, dels saa længe Loven er ny, dels i Alm., fordi Praksis dog ikke er ufravigelig og ny Situationer i Lovanvendelsen daglig opstaa. Spørger man om, hvorledes dansk og norsk Retsudøvelse har forsonet de omtalte stridende Tendenser, frembyde følgende Hovedtræk sig: Sikkerheden fyldestgøres først og fremmest ved, at Ordene i deres naturligste Betydning tages til Udgangspunkt. Der skal stærkere og stærkere Grunde for at komme længere og længere ud mod Grænsen for den efter Sprogets og Logikkens Love mulige Forstaaelse. At overskride Grænsen tillades principielt ikke; dog har man undertiden ment sig berettiget til at rette utvivlsomme Trykfejl og klare Fortalelser. Endvidere maa det erindres, at man vel i Alm. er berettiget til at anse Lovsproget for særlig velovervejet og forstandig Tale; men at man dog ikke helt tør fornægte, at Lovens Tale kan være baade noget ulogisk og skødesløs. Endelig vil man ofte faa Brug for den almindelige sproglige Regel, at man udtaler Almensætninger mere absolut, end man mener dem, saaledes at en Række Forudsætninger maa anses for underforstaaede. Dette ses lettest paa en stor Lov som Straffeloven: Naar f. Eks. en speciel Paragraf erklærer enhver for strafbar, som forsætlig foraarsager en andens Død, maa det underforstaas efter andre Paragraffer, at Børn, afsindige, Bøddelen, Soldaten kunne dræbe straffrit. Men ogsaa naar en Lov ordner et enkelt Forhold, gælder det samme. Skulde Undtagelserne nævnes, blev Loven ofte uendelig vidtløftig — jfr. engelske Loves kraftige Forsøg i saa Henseende —, og den udtømte alligevel ikke Sagen. Respekten for Ordet og dets naturlige Betydning fyldestgør altsaa væsentligst Regelmæssighedstendensen. Dog har man ved ældre Love, navnlig Christian V's Love, ofte skaffet en Nutiden mere passende Løsning frem ved at læse Loven som skreven nutildags, uagtet hin Tendens maa fordre den læst med historisk Sans. Hvad dernæst angaar Valget inden for Ordmulighederne, er Tendensen mod den gavnligste Regel det væsentligst afgørende. At dette, uagtet det er faktisk rigtigt, dog har været saare lidet erkendt, tiltrænger særlig Forklaring. For det første virker den praktiske Tendens oftest ubevidst, ja maaske bedst saaledes. Vore Dommene tro ofte at tage logisk sproglig paa Ordene, hvor de faktisk gaa efter det fornuftigste, de tro endog ofte at tage principiel Afstand fra den praktiske Trang, fordi de, der skulle følge en F., som vil passe bedst som Fællesregel for alle Lovens Tilfælde, skulle bortse fra adskilligt rent individuelt betydningsfuldt. For det andet vil Dommeren, der ved historisk Forsken og ved Sammenligning med den øvrige Ret stræber at finde Lovgiverviljen, derved ofte netop naa det praktisk fornuftige. Saaledes vil man ved at søge denne Vilje paa een Gang fyldestgøre Tendensen mod Lovrespekten og det rent almindelige Fortolkningsbegreb (»gennem Ordet til Talerens Tanke«), og tillige Tendensen mod det fornuftige. Thi navnlig ved nyere Love har Lovkoncipisten ofte et bedre Overblik over alle betydningsfulde Hensyn end Retsudøveren, der nærmest har sit Enkelttilfælde for Øje. Og især hvor den virkelige Vilje er upaaviselig, og man gennem Iagttagelse af den øvrige Lovgivning og Samfundsforholdene maa slutte sig til »Lovgiverviljen«, bliver dette det samme — ogsaa især ved ny Love — som at finde den i Samfundets Øjne gavnligste F. Vilde man nu forsøge paa i en Formel at sammenfatte det udviklede og ikke nøjes med at henvise til, at Fortolkningskunsten skønsmæssig maa gaa efter de omtalte ofte stridende Tendenser, kunde man maaske sige: Dommeren skal forstaa Ordene saaledes, som han antager, at en dygtig Lovgiver vilde have ment dem, hvis han nu havde givet en saadan Lovregel om det forliggende og beslægtede Livsforhold; Afgørelsen skal være den, som en saadan Lovgiver ud fra en saadan Lov vilde fælde. Som en vigtig vejledende Betragtning for Frem-

gangsmaaden fremhæves det ofte, at »Lovene skulle fortolkes i den Aand, hvori de ere givne«. Heri ligger det rigtige, at man nøje maa iagttage Lovens Tid og Sted, dens Form og Indhold. De nyere Love, der søge at udtømme Reglerne for større Grupper af Livsforhold, kunne tages mere efter Bogstaven — saaledes at Undtagelser, som ikke ere gjorte, ej heller gælde (Modsætningsslutning) — og Hensynet til Sammenhængen mellem de enkelte Regler faar større Betydning, end naar det gælder F. af saadanne gamle Love, der kun give Løsning af enkelte fremtrædende Livsforhold (ere »kasuistiske«), overladende det til Retsudøvelsen at drage Analogier (s. d.) fra dem og udfylde dem med Retsnormer, dannede uden sikker Lovhjemmel. Ligeledes vil det, at en Undtagelse ikke er gjort, betyde noget ganske andet ved de vidtløftige engelske Love end ved en dansk eller norsk Lov, hvor man nøjes med at udtale det almindelige Princip eller dog underforstaar adskilligt som selvfølgeligt. Love, som diktere Straf eller paalægge Borgerne andre Byrder, kan det af Hensyn til disse være rigtigt at fortolke snævert; medens man andensteds, f. Eks. i Formueretten, ikke tør tendere særlig mod den snævreste eller omvendt mod den videste F., fordi det, man her giver den ene, fratages den anden lige saa berettigede Part i Forholdet. Som Modsætning til den hidtil omhandlede, saakaldte doktrinelle eller videnskabelige F. taler man om den autentiske og om den usuelle F.; men de to sidste ere ikke særlige Arter af F. Ved autentisk F. forstaas en ny Lov af det Indhold, at en ældre Lovregel — hvorom der har været Tvivl — for Fremtiden skal forstaas paa en vis Maade. Det er altsaa en Lovforandring, og den har en uheldig tilbagevirkende Kraft, hvis dens Opfattelse ikke faktisk stemmer med, hvad Domstolene anse for den ældre Lovs rette doktrinelle F. Derfor bruges den ejheller mere. Usuel F. plejer man at tale om, hvor en vis F. er slaaet fast i Praksis. Man siger da, at en Retssædvane har gjort Fortolkningsresultatet til Retsregel, selv om det er videnskabelig urigtigt. I Virkeligheden er der kun Tale om Domspraksis, der ikke er eller bør være ufravigelig, hvis bedre Erkendelse vinder Indgang, men som ganske vist nødigere fraviges, jo fastere den er, og som ofte hævdes, uagtet F. anses for utvivlsomt i Strid med den oprindelige Mening af Loven.

II. Anden retlig F. Ved Kontraktsafslutning er det ofte Tilfældet, at der lægges visse almindelige Betingelser til Grund; disse, der hyppig ere formulerede af den ene Part, udfyldes og modificeres saa nærmere efter Enkelttilfældenes Særegenhed. Idet disse Betingelser udformes for at passe paa en Række ensartede Tilfælde, kommer en Del af de samme Spørgsmaal som ved Lovfortolkning frem. Dog maa det erindres, at det her, hvor ikke, som ved Loven, den ene befaler, men begge skulle enes, er udelukket at forske efter den enkeltes Mening; Maalet maa være at finde, hvad der er udtrykt for Parterne som fornuftige Mennesker. Eksempler paa saadanne alm. Betingelser frembyde bl. a. Forsikrings-, Fragt- og Entreprisekontrakter. Hvis, som f. Eks. ved Forsikring, den ene Part bestemmer Betingelserne, vil det være rigtigst, at Tvetydigheder i Ordene nærmest falde ham til Last. Ved F. af en almindelig Kontrakt maa Maalet være at finde, hvad Parterne virkelig individuelt set ere enedes om. Dette, og ikke det maaske uheldige Forsøg paa at udtrykke det i det skriftlige Kontraktsdokument udgør Kontrakten; men i Tvivlstilfælde maa man dog gaa ud fra, at Dokumentet, som det naturlig forstaas i Parternes Kreds, gengiver Aftalen rigtig. Nu indtræffer der mangfoldige Tilfælde, hvor Parterne hævde hver sit med Hensyn til Vedtagelsen, eller hvor de endog erkende, at de slet ikke have tænkt paa Spørgsmaalet, og der dog maa eller bør træffes en Afgørelse. Det sidste sker f. Eks., naar Forholdet ikke afvikles paa sædvanlig Maade, idet Uheld indtræffer, eller der udvises Forsømmelse ved Kontraktens Opfyldelse; det sker ogsaa, naar de naturlige eller dog af Parterne faktisk antagne Forudsætninger for Kontrakten ikke foreligge eller briste. Uagtet der ingen Aftale er, har man dog ofte i Teori og Praksis hævdet, at det gjaldt at fortolke sig til Løsningen. Ganske vist er der nu Grænsetilfælde, hvor man til Trods for Parternes Tavshed kan sige, at de virkelig ved deres Optræden have ladet hinanden forstaa, hvorledes vedkommende Punkt skulde være ordnet. Men i Reglen have Parterne intet tænkt, eller i alt Fald kan intet oplyses derom. Da tyr Retsudøveren til den objektive udfyldende Ret og løser Spørgsmaalet positivt dels efter Lovregler, som skulle gælde netop, hvor intet modsat er aftalt, dels efter eget Skøn støttende sig til Skik og Brug, til tidligere Afgørelser af lignende Tilfælde og til retlige Betragtninger over, hvad der kan være en passende Regel i saadanne Tilfælde. Overalt her er det en Fiktion at tale om F. Ofte er Fiktionen tilmed misvisende, eftersom nordisk Ret og Retsudøvelse netop viser en Tendens til at benytte grovere Gennemsnitsløsninger, der skabe Simpelhed i Retsforholdene og derved Sikkerhed i Omsætningen, og derfor gælder dette især i egentlige Handelsforhold. Dog krydses denne Tendens — navnlig uden for Handelsforhold — af en modsat, der stræber at finde den Løsning, som efter Parternes Retsforhold og deres Anskuelser, saaledes som Kontrakten former og udtrykker disse, er den individuelt mest passende og retfærdige. Dette kan Fiktionen pege paa ved at sige, at Dommeren skal se at finde, hVad Parterne vilde have aftalt derom, hvis det var kommet paa Tale. Ved saadanne ensidige Viljeserklæringer, som Gaver, vil Retsudøveren mere end ved de gensidige tilstræbe gennem F. at finde, hvad den lovende virkelig har ment; men stærk er dog ogsaa Tendensen til her som overalt, hvor en Part lover noget, at binde ham til det, som Modparten med Føje kunde tro og har troet, at han mente. Ved F. af Testamenter maa Bestræbelsen principielt rettes paa at finde Arveladerens virkelige Vilje. Kun for saa vidt dets Gyldighed afhænger af, at det er skriftligt, kommer den Grænse til, at Viljen maa kunne siges at have fundet et om end maaske mindre klart Udtryk i Ordene. Om F. af Domme og andre Retsafgørelser gælder noget lignende som ved Testamenter, og ogsaa her medfører Nødvendigheden af Dommens Skriftlighed en Grænse for F. efter Viljen. *V. B.*

Fortone, Søudtryk, der betegner den Maade, paa hvilken Land, Skibe o. a. 1. vise sig for Øjet ude paa Søen. Paa Grund af Refraktionens

forskellige Størrelse kan nemlig den samme Genstand under forskellige Luftforhold tilsyneladende antage forskellige Former; den kan f. højt, svæve helt over Horisonten eller endog sammentrykkes (f. lavt). *CL. W.*

Fortåre, Flod i Syditalien, udspringer paa Apenninernes østlige Skraaning S. f. San Bartolomeo in Galdo, løber mod Øst, dannende Grænsen mellem Provinserne Campobasso og Foggia, og falder i Adriaterhavet V. f. Lago di Lesina. Længde 96 Km. *C.A.*

Fortoul [fårtu'l], Hippolyte, fransk Politiker, (1811—56), blev 1840 Professor i fransk Litteraturhistorie i Toulouse og 1846 i Aix; skrev flere kunsthistoriske Skrifter om tysk Kunst og om Dødedansen. Medens han under Julikongedømmet havde hørt til Oppositionen, var han 1848—51 som Medlem af Nationalforsamlingen blandt de konservative og sluttede sig tidlig til Præsidenten Louis Napoleon. Oktbr. 1851 blev han Marineminister, hjalp at forberede Statskuppet Decbr. s. A. og blev derefter Undervisningsminister. I denne Stilling rettede han alle sine Bestræbelser paa at gøre Skolevæsenet til et lydigt Redskab i Regeringens Haand, indførte streng Disciplin og Regelrethed og henlagde Udnævnelsen af Lærerne ved de højere Skoler til Regeringen, medens han fjernede frisindede Universitetslærere som Jules Simon, E. Quinet o. fl. Studiet af Filosofi indskrænkedes, medens Matematik og Naturvidenskaber fremmedes; i de lærde Skolers Undervisning indførtes den saakaldte »Tvedeling« . Ogsaa udvidedes Præsteskabets Indflydelse paa Skolerne. *E. E.*

FortOV kaldes den Del af en Gade, som ligger nærmest Husrækken og er forbeholdt Fodgængere; den adskilles fra Kørebanen ved Rendestenen. F.'s Bredde er ved nyere Gader gerne ca. 0,4 af hele Gadebredden; ved ældre Gader, hvor Bebyggelsen ofte er uregelmæssig og Gadebredden som Følge heraf variabel, lader man som oftest hele Uregelmæssigheden falde paa F. For Vandafledningens Skyld faar F. altid Fald ud mod Rendestenen. Fortovsbefæstelsen kan være en Brolægning (s. d.) med regelmæssig tildannede Brosten eller Klinker eller Mosaikbrolægning, en Belægning med Fliser af naturlige eller kunstige Sten [Beton, brændt Ler o. fl., Tjærebeton (s. d.) eller Asfalt (s. d.)], i sjældnere Tilfælde kun en Grusbelægning. F. i amerikanske Byer har ofte en Plankebelægning. I enkelte Tilfælde er Huslinien rykket helt ud til Kørebanens Kant, og F. befinder sig inden for Huslinien og er overdækket med Hvælvinger, Buegange (saaledes f. Eks. i Bern). *A. O—d.*

Fort Pillow, højtliggende Jordværk i den nordamerikanske Fristat Tennessee, ved Mississippi, oven for Memfis; bekendt ved det Blodbad, som de konfødererede under General Forrest ved Stormen paa Fortet 12. Apr. 1864 anrettede blandt dets Beboere; F. blev derpaa sprængt i Luften af Forrest.

Fortrav se Avantgarde.

Fort Riley [fo.ctri'li], en 1853 anlagt Militærstation i den nordamerikanske Stat Kansas V. f. Topeka med store Artilleri- og Kavalerikaserner og en Garnison paa 3,000 Mand. *S. B. T.*

Fortrop se Avantgarde.

Fortryk, en uden Samtykke af Forfatteren eller den, der er indtraadt i dennes Ret, i Udgiverhensigt foranstaltet mekanisk Reproduktion af et Aandsværk, som ikke tidligere har været offentliggjort i Trykken eller paa lignende Maade. F. er forbudt i dansk L. 29. Decbr. 1857 og straffes paa lignende Maade som Eftertryk (jfr. i øvrigt Forfatterret). *E. T.*

Fortrykket siges en Malmgang at være, naar dens Mægtighed aftager. *A. G.*

Fort Scott [fo.ætskå't], By i den nordamerikanske Stat Kansas, ved Marmiton River, Jærnbaneknudepunkt med anselig Industri (Kornmøller, Uldspinderi, Farve- og Cementfabrikker) og Handel samt (1890) 12,000 Indb. I Nærheden talrige Kulgruber. *S. B. T.*

Fort Smith [fo.ætsmi'þ], By i den nordamerikanske Stat Arkansas, ved Arkansas-Floden, der hertil er sejlbar for Dampere, Jærnbaneknudepunkt, har livlig Handel med Bomuld, Træ, Mel, Korn, Kul og (1890) 11,300 Indb. *S. B. T.*

Fortsættelsesskoler have til Formaal at fuldstændiggøre den i den egentlige Barnealder meddelte Undervisning i Folkeskolen, i Retning af enten almendannende eller faglige Kundskaber og Færdigheder. Oprettelsen af Skoler med det førstnævnte Formaal daterer sig fra 18. Aarh. og har især fundet Sted, hvor Skolepligten ophørte i en tidlig Alder; men i vore Dage stilles der fra visse Sider Krav om at gøre F. til et fast Led i det offentlige Skolevæsen med tvungent Besøg for unge Mennesker over den egentlige skolepligtige Alder. Denne Fordring er dog kun gennemført i enkelte tyske Stater (saaledes Sachsen, Baden og Hessen); i andre Lande, f. Eks. i Norge, har man foretrukket at støtte de frivillig oprettede F. med Statsbidrag. I Danmark bestaa kun enkelte ad privat Vej oprettede F., og foranledigede ved et Cirkulære fra Undervisningsministeriet af 7. Decbr. 1892 have Skolemyndighederne udtalt sig imod en almindelig Oprettelse af F. som øverste Stokværk paa Folkeskolen. Deres Opgave er i Danmark for en Del løst af Folkehøjskolerne (s. d.). — F. med faglig Undervisning for unge Haandværkere ere i 19. Aarh. i stigende Omfang oprettede i alle Kulturlandes større Byer (se Tekniske Skoler). *J. L.*

Fortlin, Anneks til Lyster Præstegæld i Sogn, dannes af to jævntløbende Dalfører Mørkrisdalen og Fortundalen, som begge i en Længde af henimod 30 Km. skære sig op i nordlig Retning ind i Jostedalsbræen. Begge Dale ere trange Fjælddale med stejle, høje Fjældsider, som paa alle Sider ende i evige Snemasser; begge ere kun bebyggede i de nederste 8 Km.; ovenfor findes kun enkelte Sætere. Den vestlige Dal Mørkrisdalen begrænses paa sin Vestside af Spørteggbræen, i hvilken flere Smaadale stikke ind gerne med en større eller mindre Gletscher i Bunden; den største af disse, Grejndalen, deler Bræen tværs over og skiller den fra det nordre Bræparti, hvis højeste Punkt er Rivenaaskula, 1,883 M. Over mod Fortundalen hæve sig sydligere Svartdalsbræ, 1,638 M. og længere Nord Harbardsbræ, hvis højeste Punkt er Tveraadalskirken, 2,082 M. Mørkrisdalen udmunder i Fjorden ved Gaarden Skjolden. Fortundalen, som er den for sin storartede Natur mest bekendte, dannes af flere sammenløbende, trange Sæterdale, af hvilke

den største tager sin Begyndelse fra det store Il-vand under Tundradalskirken; en Gren af Elven har Udspring fra den store Fortundalsbræ. Omtrent midt paa Dalens Østside skiller Liabræen, højeste Punkt Liabrækulen, 1,860 M., mellem Vetledalen og Grandfastdalen. S. f. denne Dal kommer man over det forholdsvis lave Dølefjæld til Bergedalen, hvis Elv har Tilløb fra Fanaraaken (s. d.) paa Østsiden og Horungerne og Skagastølstinderne paa Sydsiden; længere Øst paa strækker F. sig ind over Melkedalen og Smørstabben i Jotunheimen. Den af Turister mest bekendte Del af F. er Bergedalen, hvortil Vejen i Slyngningerne fører op over Fjældsiden fra Fortun Kirke, først til Gaarden Berge, 331 M. og saa til Optun, 412 M.; her passeres Optunfossen; Vejen fortsættes fremdeles Øst over og opover til Turiststationen Turtegro; flere store Fosse ses nede i Dalen, Svinefossen, Dokkafossen og Simogaldfossen. Fra Turtegro gaar Vej videre Øst over til Skogadalsbøen Turisthytte. Fra Turtegro fører derhos Vej Nord over Dølefjældet til Røsheim. Paa den hele Vej glimrende Udsigt over hele den sydlige Tinderække, Horungerne, Skagastøls- og Styggedalstinderne. Nederst i Dalen, der er ganske flad, ligger det lille Eidsvand og S. f. dette ved Fjorden Eide med Dampskibsanløbssted og Hotel. F.'s gamle Stavkirke, der nævnes første Gang 1323, er nu flyttet og rejst paa Konsul Gade's Landsted Fantoft, 4 Km. fra Bergen. (Litt.: L. Dietrichson, »De norske Stavkirker«, S. 255 ff.). *J. F. W. H.*

Fortuna (lat.), den romerske Gudinde for det uberegnelige Tilfælde, der bringer Mennesket baade godt og ondt. En tilsvarende Gudinde (*Tyche*, s. d.) dyrkedes af Grækerne, hos hvem hun dog aldrig traadte saa stærkt i Forgrunden som F. i Italien. Gamle ansete Helligdomme for F. fandtes i Præneste i Latium, hvor hun ansaas for Jupiter's Datter, og i Kyststaden Antium, hvor hun synes at have staaet i nært Forhold til Søfarten; begge disse Steder gaves der Orakelsvar i Templerne. I Rom skal F.'s Dyrkelse være indført af Servius Tullius, der mere end andre havde følt Lykkens Gunst; Sagnet lod ham endog være Gudindens Elsker. I den gamle romerske Kultus gik F. i eet med Fors (s. d.) og tilbades under Navnet Fors Fortuna. Med Tiden fik hun en mere og mere fremtrædende Plads i Romernes Gudeverden. Fra Kejsertiden foreligge flest Minder om hendes udbredte Kultus: Altere, Indskrifter, Statuer, Bronzefigurer, Møntbilleder m. m. Gudindens flersidige Væsen afspejler sig i hendes forskellige Tilnavne og i de Attributter, hvormed hun afbildedes. Man tilbeder *Bona F.* (den gode Lykke, græ. *Ἀγαθὴ Τύχη*) og *F. Manens* (den blivende Lykke), men søger at afvende og forsone *Mala F.* (den onde Lykke). *F. hujusce diei* (»Lykken for i Dag«) havde to Templer i Rom. Stænder, Korporationer, Familier og Lokaliteter havde hver sin særlige Lykkegudinde; eksempelvis nævnes *F. Equestris* (Ridderstandens), *F. Tulliana* (den tulliske Slægts), *F. horreorum* (Kornladernes). Øverst blandt disse særlige Lykkegudinder staar Folkets og Statens, *F. Populi Romani* og *F. Publica*, i Kejsertiden tillige Kejserens, *F. Augusta*, der tilbades rundt om i Riget, hyppig under en særlig Form som *F. Redux* d: Gudinden, som førte Kejseren lykkelig tilbage, naar han havde været borte i Krig eller paa Rejse. Billeder af de to sidstnævnte findes ofte paa Kejsertidens Mønter. Almindelig fremstilledes F. som en staaende Kvindeskikkelse; i venstre Haandbærer hun et Horn (Overflødighedshornet, jfr. Copia), fyldt med Blomster og Frugter, som antyde hendes gode Gaver; højre Haand støtter hun til et Ror. Stundom sætter hun Foden paa en Skibsstavn; baade denne og Roret have antagelig deres Oprindelse fra gamle Forestillinger om F. som Søfartens Gudinde (se ovenf.); naar Roret i senere Tid næsten altid tillægges F., er deri dog kun udtrykt den Tanke, at det er hende, der styrer Lykkens Gang. Tit hviler det paa en Kugle, Udtryk for, at hele Verden er hendes Magt undergiven; undertiden staar Gudinden selv paa Verdenskuglen. Et ret almindeligt Fortuna-Symbol er Hjulet, der antyder den hurtig omskiftende Lykke; naar Gudinden stundom afbildes vinget, ligger en lignende Tanke til Grund (den hurtig kommende og hurtig flygtende Lykke). Fra Kejsertiden kendes en Række Fremstillinger, i hvilke F. er udstyret med et stort Antal Attributter, som ellers tilkomme en Række særlige Guddomme, et Vidnesbyrd om, at F. opfattedes som den mægtigste Guddom, hvem alt er underlagt. *C. B.*

Fortana, et Spil med Kugler, der med en Kø stødes ud paa et med Huller og Stifter forsynet Skraaplan.

Fortunātus, Folkebog om Vidunderrejse, Lykkepung m. m., haves paa Dansk (tidligst 1664), paa Tysk (1509) og i flere Sprog. (Litt: Nyerup, »Alm. Morskabslæsning« [1816, S. 157—168]). *A. O.*

Fortunātus, V., se Venantius.

Fortune [fâ!ətjun], Robert, engelsk Botaniker, født 1813 i Berwickshire, død 13. Apr. 1880 i Skotland. Han lærte oprindelig Gartneriet; blev ansat ved den botaniske Have i Edinburgh, senere ved *Horticultural Society*'s Haver i Chiswick og var en Tid Direktør for den botaniske Have i Chelsea. Fire Gange foretog han lange Rejser til Kina, Japan og andre Dele af Østasien, særlig for at studere Dyrkningen af vigtige Kulturplanter som Te, Bomuldsplanten o. a.; disse Rejser har han udførlig beskrevet. Til Europa hjemførte han talrige østasiatiske Planter. *A. M.*

Fortuny [fortu'ni], Mariano, spansk Maler og Raderer, født 11. Juni 1838 i Reus (Tarragona), død 21. Novbr. 1874 i Rom. En Studietid i Barcelona's Kunstskole under Overbeck's Elev Cl. Lorenzale, Opnaaelse af et akademisk Rejsestipendium, der i Slutn. af 1850'erne bragte ham til Rom og i nær Berøring med Velasquez'es og Ribera's Kunst, en Rejse til Marokko med General Prim 1859—60 under den spansk-marokkanske Krig, stærk Optagethed af det brogede orientalske Liv, som denne Krigsskueplads aabnede for ham, og deraf følgende Gennembrud i hans Kunstudvikling, et Besøg i Paris, hvor Samlivet med Meissonier og Gerôme gav hans Kunst et nyt Stød fremad, Madrid-Ophold med ivrige Studier efter Goya, Tilbagevenden til Rom, hans Standkvarter, hvor han i sit Atelier — et formeligt Museum af Kunstgenstande og af straalende brogede Stoffers 1 Mylder fra hans Rejser — 1866—70 var Midt-

punktet for det italiensk-spanske Kunstnerliv, Sysselsættelse her med en Del Bestillinger, medbragte fra den franske Kunsthandler Goupil, og disses Udstilling 1870 i Paris, hvor de skaffede ham en enorm Succes — dette er Hovedtrækkene af denne mærkværdige Kunstners omflakkende Liv, hvis Svælgen i stadig skiftende farverige Rejseindtryk, der krævede Øjebliksbilledets Fiksering af det maleriske i rask henkastede Penselstrøg, saa betegnende træder frem i hans urolige brillerende Kunst. I sit korte Liv har F. med sin utrolig hurtige Pensel malet overordentlig meget, en stor Del dog kun Skitser og Studier; selv i sine færdige Arbejder bryder han sig mindre om Tegning og gennemført Formbehandling, det er det maleriske i dets fænomenale Lyskraft, han gengiver i sine smaa Billeder med deres blendende, gnistrende, plettede Kolorit, der snart blev Modesag i spansk og fransk Kunst; paa Rejsen i Marokko er det ikke Krigsbegivenhederne, der fængsle ham, det store af Barcelona's Byraad bestilte »Tetuan's Erobring« kan han ikke overvinde sig til at gøre færdigt, og han betaler de modtagne Penge tilbage, derimod maler han fra dette og et senere Orientophold talrige arabiske Genrebilleder: »Arabisk Tigger«, »Den pestsyge«, »Marokkansk Slangetæmmer« etc.; blandt Goupil-Billederne er særlig »Vicaria« (Bryllup i Madrid) berømt; andre bekendte Arbejder: »Modellen forevises i Akademiet«, »Tragedien repeteres i Haven« (i Kostume fra 18. Aarh., hvis maleriske Rokokodekoration ret laa for hans Pensel), »Los cerdos«; ofte ere Akcessorierne, Rummet, Baggrunden, paa hvilken den malede Begivenhed foregaar, Billedets største Tiltrækningskraft og Motivet til dets Tilbliven. I Akvarel- og Radererkunsten kunde hans maleriske Lune og Forkærlighed for det flot-skitsemæssige ret tumle sig; han har ogsaa malet udmærkede Portrætskitser; til det store Historiemaleri, der laa hans Temperament fjernere, har han givet Bidrag med en stor allegorisk Komposition for Augustinerkirken i Barcelona og et Loftbillede for Dronning Christina's Palads; et interessant Arbejde af historisk Tilsnit er hans »Gounod's Faust«. F. var den bekendte spanske Maler F. Madrazo's Svigersøn. (Litt.: Davillier, *F., sa vie* etc. [Paris 1875]; Yriarte, *F.* [Paris 1885]). *A. Hk.*

Fort Wayne [fo.ətwe'in], By i den nordamerikanske Stat Indiana ved Sammenløbet af St. Josef og St. Mary, hvoraf Maumee opstaar, og ved Wabach- og Erie-Kanal, Jærnbaneknudepunkt med en anselig Retsbygning, 3 store Parker, 2 Teatre, 7 højere Undervisningsanstalter, Handel og stor Industri samt (1890) 35,400 Indb. Paa det Sted, hvor F. W. nu ligger, var der 1794 anlagt et Fort mod Indianerne. *S. B. T.*

Fort William [fo.ətwi'ljəm], By i Skotland i Grevskabet Invernes ved den øvre Ende af Loch Eil ell. Loch Linnhe ved den nordvestlige Fod af Ben Nevis. (1891) 1,870 Indb. Fortet blev bygget af General Monk; nu benyttes det til Bolig. *V. R.*

Fort Worth [fo.ətwə'lp], By i den nordamerikanske Stat Tejas, Jærnbaneknudepunkt, som udfører Kvæg, Bomuld, Læder, Huder og har talrige Møller samt (1890) 23,000 Indb. *S. B. T.*

Fortælling, den sproglige Fremstilling af en virkelig eller opfunden Begivenhed, hvis Genstand, i Modsætning til Beskrivelsens, ses som forbigangen, i historisk. I Poetikken forstaar man ved F. en Fremstilling af opdigtede Begivenheder, der ikke frembyder nogen paafaldende Forvikling og vil gøre Indtryk af noget, der virkelig er sket eller er troværdigt. Som F. i videre Forstand er den den fælles Rod til den mindre episke Digtning overhovedet (smlg. Episk Digtning og Epos), hvis Særpræg er, at den i F.'s Form giver os et enkelt Livsmoment, et Hjørne eller en Side af Tilværelsen (Fabel, Eventyr, Legende, F., Idyl, Novelle). F. i snævrere Forstand fremstiller en enkelt Begivenhed i naturlig Aarsagssammenhæng i jævn, ukunstlet, ligefrem Tone. Den gode F. kræver Klarhed og Liv i det enkelte, Anskuelighed og Simpelhed i Planen, tydelig Sammenhæng og kunstnerisk Afrunding til et Hele. Efter den ved Indholdet givne Stemningstone kan den være alvorlig eller komisk og humoristisk. Den kan fremtræde baade i Prosa og i versificeret Form. *Cl. W.*

Fortærlige kaldes efter juridisk Sprogbrug Ting, der — saaledes som f. Eks. Fødemidler, Brændsel og Tændstikker — ved een Gang at benyttes efter deres Bestemmelse tilintetgøres eller dog forandres saaledes, at de ikke mere ere tjenlige til deres oprindelige Bestemmelse. I Modsætning hertil kaldes Ting, som uden væsentlig Forringelse kunne være Genstand for fortsat Benyttelse, f. Eks. faste Ejendomme, »ufortærlige«. Ting, der vel tilintetgøres ved Brug, men kun naar denne fortsættes i længere Tid, f. Eks. Klædningsstykker, kaldes undertiden »halvfortærlige«. Hele denne Sondring er dog alt for ubestemt til at have nogen videre Værdi. *E. T.*

Fortætning af Damp se Damp og Dampmaskine. F. af Elektricitet se Elektrisk Kondensator.

Fortætningspumpe se Luftpumpe.

Fortøj se Sadeltøj.

Fortøje (Søudtryk), fastbinde et Skib. Dette kan, naar Skibet ligger i Havn eller ved Bolværk, ske ved Hjælp af Tove (Varp) enten til Pæle i Vandet eller i Land; det kan ogsaa udføres i snævre Løb, hvor der ikke er Plads for Skibet til at svaje frit om eet Anker, ved Hjælp af to Ankere, der sættes (anbringes) hver i sin Kant af Løbet. Se for øvrigt Svinebinde. *C. L. W.*

Fortøjningsbøjer, paa Vandets Overflade svømmende Legemer af Træ eller Jærn, forankrede til Havbunden og forsynede med een eller flere Fortøjningsringe, i hvilke Skibene kunne anbringe deres Fortøjningskæder eller Trosser. Bygges F. af Træ, gøres de enten massive (Klodsbøjer), og faa da i Reglen parallelopipedisk Form, eller hule, og faa da cylindrisk eller konisk Form; af Jærn bygges de selvfølgelig altid hule og gives cylindrisk (liggende eller staaende), konisk eller oftest Pæreform. F. forankres ved Kæde eller galvaniseret Staaltraadstrosse til en i eller paa Bunden anbragt stor Sten, Betonklods, Skruepæl eller til en for 2 Ankere paa Havbunden udlagt Kæde. *C. Ph. T.*

Fortøjningspæle anbringes langs en Kaj i en indbyrdes Afstand af ca. 15—20 M. og række ca. 2/3—1 M. op over denne; de kunne enten være af Træ, Sten eller Støbejærn. F. af Træ rammes enten foran Kajindfatningen (Kajmur eller Bolværk) og befæstes til denne ved Bolte, eller

de anbringes bag Kajindfatningen i Reglen i et Fodstykke af Træ, nedgravede i Jorden. F. af Sten (Fortøjningssten) ere saa godt som altid af Granit, de anbringes ved Bolværker i en Betonklods bag disse, medens de ved Kajmure indmures i selve Muren. F. af Støbejærn anbringes ofte ligesom Fortøjningsstenene, og i dette Tilfælde kan man undertiden som saadanne se anvendt gamle Kanoner; men i Reglen benyttes de dog enten som Hætter over Træpæle, eller de anbringes paa selve Kajmurens Dæksten som Fortøjningspullerter, der befæstes til Murværket ved Bolte. *C. Ph. T.*

Fortøjningsredskaber. I Havne eller Farvande, hvor Skibe skulle ligge, men hvor Pladsen er saa ringe, at Skibene ikke uden at forulempe Sejladsen kunne kaste Anker, anbringes særlige F., ved hvilke Skibene kunne fortøje og da i Reglen altid saaledes, at de fortøjes baade ved en For- og en Agterfortøjning, saa at deres Plads er urokkelig. Eftersom Skibene ligge ved Kaj eller ude i Farvandet, blive F. at anbringe i Land eller i Vandet; i første Tilfælde anvendes Fortøjningspæle (s. d.) eller Fortøjningsringe (s. d.), i andet Tilfælde enten Duc d'Alber (s. d.) eller Fortøjningsbøjer (s. d.). *C. Ph. T.*

Fortøjningsringe ere Ringe af Smedejærn, anbragte enten paa Forsiden af Kajmure og Bolværker eller i Kajen bag disse i her anbragte Sten eller Blokke af Murværk eller Beton. Ringenes Størrelse afhænger selvfølgelig af Dimensionen af de Kæder eller Trosser, der kunne ventes anbragte i dem, altsaa af Skibenes Størrelse. *C. Ph. T.*

Fortømre (Søudtryk), aftage Skibets udenbords Klædningsplanker, efterse og (hvor fornødent) udtage beskadigede indvendige Tømmere (Spanter 0.1.) samt erstatte det borttagne med nyt. *C. L. W.*

For Ud (Søudtryk), 1) Retningen hen imod Skibets Forstavn, 2) Bestikket er for ud betyder, at Skibet i Virkeligheden ikke er avanceret saa langt frem, som antages efter Iagttagelser paa Hastighedsmaaleren (Loggeapparatet). Man overtyder sig om, at dette er Tilfældet, ved at verificere Skibets Plads paa Søkortet gennem terrestriske eller astronomiske Observationer. *C. L. W.*

Forudbestemmelse se Prædestination.

Forudhold (lat.: *retardatio*, Forsinkelse) kaldes i Musikken den harmoniske Forbindelse, der fremkommer derved, at en enkelt Stemme i en Akkord bliver liggende, medens de øvrige Stemmer skride frem til en anden Akkord, mod hvilken den liggende Tone kommer til at dissonere og først paa en senere Taktdel gaar over til den til den ny Akkord hørende harmoniske Tone. *S. L.*

Forudsætning. Den Omstændighed, at en Retshandel er afsluttet under urigtige eller bristende F., altsaa under Antagelse af eller Regning med Omstændigheder, der senere vise sig ikke at finde Sted, kan i Alm. ikke gøre Retshandelen uforbindende for den forpligtede. Ellers vilde man jo altid kunne træde tilbage fra en Kontrakt, der ikke viste sig saa fordelagtig som forudsat, og al Sikkerhed i Samhandelen forsvinde. For at kunne paaberaabe sig en slig F. som relevant, maa det yderligere kræves, ikke blot, at den var væsentlig bestemmende for den forpligtedes Vilje til at indgaa Retshandelen, men yderligere, at det ogsaa var kendeligt for Medkontrahenten, at Løftegiveren ikke alene afsluttede Handelen under hin F., men at han overhovedet, om denne var kommen paa Tale, ikke vilde have afsluttet den uden under Betingelse af, at samme F. forelaa eller kom til at foreligge. Med andre Ord: F. maa være kendelig som en stiltiende Betingelse for Løftegiverens Vilje til at paatage sig Forpligtelsen. Hvilke F. der i det enkelte Tilfælde saaledes kunne anses for stiltiende Betingeiser, kan nu dels tænkes afgjort efter en Undersøgelse af den individuelle Retshandels Indhold og de Forhandlinger, der gik forud for dens Stiftelse — hvilket dog ofte ikke vil lede til noget sikkert Resultat. Dels og navnlig ville i Reglen visse Betingelser normalt kunne anses for forudsatte som flydende af den objektive Rets Medfør (*Jura negotii*), naar ikke Retsforholdet i det enkelte Tilfælde giver Oplysning om noget andet som det kendeligt villede. Saaledes vil det i Reglen i gensidige Obligationsforhold være en relevant F. for den ene Parts Pligt til at yde, at han til Gengæld faar Ret til en Vederlagsydelse fra Medkontrahenten eller faktisk faar Vederlag, ligesom for Køberens Pligt til at betale Købesummen, at Sælgeren er i Stand til at hjemle ham Tingen som hans. Ligeledes vil overhovedet Tilstedeværelsen af en Skyldgrund (*causa*) normalt være F. for en Persons Forpligtelse, hvoraf dog ikke i nordisk Ret som i Romerretten følger, at en paaviselig *causa* altid skulde være Betingelse for en Retshandels Gyldighed (se *causa*).

Naar nu en slig relevant F. viser sig urigtig (*error in motivis*) eller senere brister, opstaar Spørgsmaalet om Løftegiverens Stilling. Ved obligatoriske Retshandler er det her almindelig anerkendt, at Virkningen bliver Retshandelens Ugyldighed, saaledes at altsaa Løftegiveren ikke er bunden. Ved Overdragelsesretshandler maa efter nordisk Ret — i Modsætning til efter Romerretten — Retsvirkningen vistnok antages i Reglen at blive den samme, saa at den, der har overdraget en Ting under en urigtig F. — f. Eks. troende, at Medkontrahenten var myndig og altsaa paa sin Side forpligtet til Vederlagsydelse — kan søge sin Ting tilbage fra Køberen (vindicere den) og normalt ikke behøver at nøjes med en blot Fordring paa at faa Tingen tilbage (kondicere den). Og samme Ret til at betragte Retshandelen som ugyldig maa Løftegiveren eller Overdrageren dernæst ogsaa have over for den Tredjemand, til hvem Medkontrahenten har overdraget Tingen, medmindre denne ad ekstinktiv Vej efter de for Godtroenhedserhvervelser gældende Regler har erhvervet en uangribelig Ret (se Godtroenhedserhvervelser). *K. B.*

Forum (lat.), Torvet i de romerske Byer, paa hvilket dels den almindelige Handel foregik, dels offentlige Forsamlinger og Forhandlinger fandt Sted. De større Byer havde flere Torvepladser med særlig Bestemmelse; i Rom fandtes saaledes foruden den offentlige Forsamlingsplads (*F. Romanum* se Rom) bl. a. et Kvægtorv (*F. Boarium*), et Grønttorv (*F. Olitorium*) og et Fisketorv (*F. Piscatorium*). F. var desuden Benævnelse paa mindre Byer og Handelspladser i Italien og Kredsstæder i Provinserne, hvor der dreves Handel og holdtes Ret; flere havde ligefrem Navn deraf som *Forum Julii* (nu Fréjus, s. d.), i det sydlige Frankrig. *C. B.*

Forum (jur.) se Værneting.

Forundersøgelse i Betydning af retslig F. vil sige den af en Dommer foretagne Undersøgelse, hvorved en Straffesags Paadømmelse forberedes (smlg. Efterforskning). F.'s Beskaffenhed og Betydning er i øvrigt væsentlig forskellig, efter som vedkommende Straffeproces er ordnet efter det inkvisitoriske eller efter det akkusatoriske Princip. I en i det væsentlige inkvisitorisk Straffeproces som den endnu i Danmark gældende er F. gerne det vigtigste Afsnit under Sagens Behandling, idet det er under denne, at Bevismaterialet (gennem protokollerede Forhør over sigtede, protokolleret Vidneafhøring, Fremlæggelse af Dokumenter, Dommerbemærkninger til Protokollen om Ting, som kun Undersøgelsesdommeren selv har Lejlighed til at iagttage, etc.) tilvejebringes og det i selve den Form, hvori det senere forelægges den eller de Dommere, der skulle paakende Sagen. Aktor og Defensor, der beskikkes, naar Øvrigheden efter Udfaldet af F. beslutter at rejse Tiltale mod den sigtede, indskrænke sig gerne til gennem deres skriftlige Indlæg at give Fremstillinger af Sagen paa Grundlag af det under F. tilvejebragte, og for saa vidt enten en af disse, eller, senere hen, en af de Dommere, der skulle dømme i Sagen, eller i Tilfælde af Appel den overordnede Ret maatte ønske yderligere Oplysninger, tilvejebringes disse gennem en Genoptagelse af F. til Supplering af denne og foregaaende i samme Former som denne (saakaldte »Reassumtionsforhør«). Helt anderledes i en paa Anklageprincippet baseret Proces. F. kan her efter Omstændighederne helt overspringes og Sagen saaledes gaa lige fra Politiet til den dømmende Ret, og hvor F. finder Sted, er dennes Opgave — næst at bringe paa det rene, hvorvidt der overhovedet er Grund til at rejse Tiltale — indskrænket til at oplyse og klare, hvor det Bevismateriale er at finde, der eventuelt vil være at føre direkte frem under den mundtlige Hovedforhandling for den dømmende Ret, samt lægge dette til Rette. Det er en Selvfølge, at Protokollationen af, hvad der passerer i Retten, under en F. af denne sidstomtalte Art, kan indskrænkes til noget langt mindre end under det førstomtalte System. — Den en F. ledende Dommer har, for at kunne løse sin Opgave, en Række Magtmidler til sin mere eller mindre ubundne Disposition, saasom Tvangsindkaldelse af sigtede og Vidner, Udmeldelse af Syns- og Skønsmænd, Ransagning, Beslaglæggelse, Anholdelse og Fængsling, ligesom han til Raadighed har Politihjælp (jfr. Kriminalproces). *E. T.*

Forvalter kaldes den, der, som Regel mod Løn, leder det daglige Arbejde paa en Gaard enten paa egen Haand eller under Ejerens Overledelse. Der vil som oftest ikke blive stillet den Fordring til ham, at han direkte skal tage Del i Arbejdet; den, der ikke blot leder, men selv arbejder med, gaar som Regel under anden Benævnelse, som Avlskarl, Ladefoged, Forkarl e. **1.** *H. H—l.*

Forvaltning se Statsforvaltning og Forfatning.

Forvandling (zool., min.) se Metamorfose.

Forvandling (mat.) af en forelagt Planfigur til en anden af given Art, vil sige Konstruktion af en Figur af denne Art, der har samme Areal som den forelagte. En Trekant f. Eks. kan forvandles til et Kvadrat, hvis Side er Mellemproportional mellem Trekantens Højde og halve Grundlinie. Bestræbelserne for at kvadrere Cirkelen (se Cirkel) ledte allerede Hippokrates til at foretage flere interessante F. af Figurer begrænsede af Cirkelbuer, »Halvmaaner«, til Polygoner. *Chr. C.*

Forvaring se Deponere.

Forvarmer betegner et Apparat til 1) Opvarmning af Fødevand til en Dampkedel (se Bd. IV S. 860). 2) Opvarmning af Mælk førend dens Centrifugering (se Mælkevarmeapparater). *H. D.*

Forvedning kaldes i den botaniske Cellelære den ejendommelige Omdannelse af Cellehinden, hvorved dennes oprindelige Cellulosemembraner ved Indlejring af særegne Stoffer, tilsammen kaldte Lignin, antage andre kemiske og fysiske Egenskaber. Forveddede Hinder farves gule af Klorzinkjod og Kloranilinsaltsyre, røde af Floroglucinsaltsyre, og opløses ikke af Kobberilteammoniak. De forveddede Stoffer kunne atter uddrages, f. Eks. ved det Schultze'ske Macerationsmiddel. Det er særlig blandt Plantens Styrkevæv, saasom især i træagtige Planters Vedparti, i Sejbastceller og Stenceller, langt sjældnere i de blødere Grønvævsceller, at F. finder Sted; derhos ere, selv i de blødeste Plantedele, Kar- og Trakeïdevæggene altid forveddede. I ren kemisk Henseende ere Lignin-substanserne endnu (1896) ikke med Sikkerhed kendte. *V. A, P.*

Forveksling, enharmonisk, se Enharmonisk.

Forverden er et noget forældet Udtryk for Jordperioder, der ere gaaede forud for den nuværende Tid. *K. R.*

Forvirring, *Amentia*, en Form af Sindssygdom eller rettere en Gruppe af saadanne Former, som opstaa og forløbe akut, ofte som ganske forbigaaende (transitoriske) Tilstande, og som i Reglen ende med Helbredelse, men ogsaa kunne have Døden til Følge eller gaa over i Sløvsind (s. d.). F.'s Hovedkendemærke er den forvirrede, usammenhængende Tankegang, den mere eller mindre omtaagede Bevidsthed, saa at den syge hverken er tids- eller stedsbevidst og let forveksler Genstande og Personer. Dertil kommer som et andet Hovedsymptom Hallucinationer, og paa Grund af Sansebedragene opstaa let Vrangforestillinger. Stemningen er ikke karakteristisk, kan snart være mere lys, snart mere mørk og da ofte ledsaget af stærk Angest, hvorved Patienten let kan begaa Voldshandlinger mod sig selv eller andre. I sine letteste og ofte mest kortvarige Former optræder F. som de saakaldte Feberdelirier, Intoksikations- og Inanitionsdelirier (se Delirium), den mest typiske Form er den saakaldte akutte hallucinatoriske F., der kan betragtes som en højere Grad eller videre Udvikling af saadanne Delirier og netop træffes ved de Tilstande, der hyppigst foraarsage disse, Infektionssygdommene, saaledes ved Lungebetændelse, Tyfus, Barselfeber, Influenza o. fl. Det er derfor sandsynligt, at akut, hallucinatorisk F. skyldes en Infektion. Den sværeste Form af F. er det saakaldte Delirium acutum, der begynder som en stærk Ekscitation ledsaget af Feber og med paafølgende Kollaps, og som oftest ender med Døden. *Delirium tremens* derimod hører ligesom de tilsvarende Delirier og Psykoser ved andre Forgiftninger end Al-

kohol (Atropin, Jodoform o. fl.)ind under den akutte hallucinatoriske F. (Litt.: K. Pontoppidan, »Psykiatriske Forelæsninger og Studier« [Kbhvn. 1892]). *A.F.*

Forvirringens Aar se Annus og Kalender.

Forvisning se Landsforvisning.

Forvitring betegner i Alm. den Omdannelse af faste Stoffer, som foraarsages ved Luftens og Vejrligets Paavirkning, og som oftest ytrer sig derved, at Legemet paa Overfladen og efterhaanden dybere ind mister sin faste Konsistens. Saaledes kunne mange Stoffer, f. Eks. alm. Soda, der i krystalliseret Tilstand indeholde Vand, i tør Luft »forvitre«, idet Vandet fordamper af Krystallerne, hvorved disse falde hen til Pulver. — For Mineralogien og Geologien spiller F. en vigtig Rolle, fordi saa godt som alle Bestanddelene i den øverste Del af Jordskorpen i Tidens Løb undergaa F. og derved afgive Materialet til Dannelsen af ny Stenarter. Man plejer i Reglen at adskille den væsentlig ad mekanisk Vej (ved Temperaturforandringer, Frostsprængning, Planterødders Tykkelsevækst o. s. v.) iværksatte Sønderspræng ning af Jordoverfladens Mineraler og Bjærgarter fra de Omdannelser, der ere forbundne med en kemisk Forandring af Mineralernes Substans. Den førstnævnte Art Processer kaldes da Vejrsmuldring (s. d.), de sidstnævnte F. i snævrere Forstand. De enkelte Faktorer, som iværksætte de sidste, ere Sollyset, Luften og Regnen. Størst Betydning har den Del af Regnvandet, som siver ned i Jorden og derved kommer i langvarig og inderlig Berøring med Mineralerne. Det nedsivende Vands Evne til at fremkalde F. beror væsentlig paa dets Indhold af opløste Stoffer, især Ilt (Surstof), Kulsyre, organiske Stoffer hentede fra Jordoverfladens Planterester saavel som Stoffer, der opløses af selve Mineralerne. Det samme Mineral kan forvitre paa forskellig Maade efter Beskaffenheden af de i Vandet opløste Stoffer. — Selve Forvitringsprocessen bestaar undertiden blot i kemisk Optagelse af nogle af det nedsivende Vands Bestanddele, som f. Eks. naar Magnetjærn »ruster« ved at optage Ilt og Vand. Oftest er F. mere indviklet, idet der som dens Resultat (1) opstaar et uopløseligt Produkt, som kun indeholder nogle af det oprindelige Minerals (og nogle af det nedsivende Vands) Bestanddele, medens (2) de øvrige Bestanddele i Mineralet opløses. Saaledes forvitrer Kalifeldspat til den uopløselige Kaolin (Porcelænsjord, vandholdig kiselsur Lerjord), og samtidig bortføres al Feldspatens Kali og noget Kiselsyre opløst i det kulsyreholdige Vand. — De uopløste Mineraler, som dannes ved F., kaldes Forvitringsprodukter; de ere i Reglen vandholdige, daarlig sammenhængende eller pulverformede; de bortrives let af Regnvand og Bække, ogsaa af Vinden, for atter, naar Vandbevægelsen eller Vinden standser, at aflejres paa andre Steder som Ler eller Støv. Blandt de opløste Stoffer, som det nedsivende Vand optager af forvitrende Mineraler, ere Forbindelser af Alkalier, Magnesia, Jærn og fremfor alt Kalk de hyppigste; det er i F.'s Skyld, at saadanne opløste Stoffer findes rigelig i Kilde- og Brøndvand. — De forskellige Mineraler forvitre med højst ulige Lethed; mest modstandsdygtig mellem de almindelige Mineraler er Kvarts, idet den saa godt som ikke er udsat for F.; Svovlkis kan nævnes som Eksempel paa et særlig let forvitrende Mineral; Feldspat forvitrer kun langsomt, men paa Grund af dette Minerals store Udbredelse bliver i Aartusindernes Løb dets F. af større Betydning end noget andet Minerals; det har i Virkeligheden leveret Hovedmaterialet til de fleste Leraflejringer. — Da F. foregaar hurtigst ved Overfladen, bedækkes Mineraler og Stenarter oftest med en Forvitringsskorpe, som ved ringere Haardhed, ofte tillige ved anden Farve, adskiller sig fra den uforvitrede Masse. Man kender Eksempler paa, at F. kan være trængt mere end 100 M. ned i Jordens Klippemasser; i Reglen bliver dog Forvitringsskorpen kun tynd, fordi den efterhaanden bortskylles af Vandløbene. *N. V. U.*

Forvoksning, forvokse sig, ere populære Betegnelser for saadanne Misdannelser, som opstaa under Væksten — i Modsætning til de medfødte Misdannelser. De to Former, paa hvilke man snarest tænker, naar man taler om F., ere Pukkelryggethed og Skævhed (Kyfose og Skoliose) (smlg. de specielle Artikler herom). *E. A. T.*

Forvridning, det korrekte populære Ord for den Lidelse af et Led, der bestaar i, at to ledforbundne Knogler træde ud af deres gensidige Stilling og forblive i denne fejlagtige Stilling, indtil de ved ydre Hjælp (sjælden af sig selv) atter indtage deres rette gensidige Plads. Denne Affektion, der i det videnskabelige Sprog hedder Luksation (s. d.), betegnes i øvrigt ogsaa ved Omskrivningen, at paagældende Knogle er »gaaet af Led«; og ved en Miskendelse af de forskellige patologiske Forhold er Ordet F. gaaet over til ofte at betegne Distorsio (s. d.), som skulde kaldes Forstuvning, Forstrækning. En sikker og af alle accepteret dansk Nomenklatur for disse forskellige Lidelser eksisterer ikke, hvorfor der som anført henvises til Distorsion og Luksation. *E. A. T.*

Forza (ital.), Styrke, Kraft; *conf.*, mus. Foredragsbetegnelse: stærkt, kraftigt.

Forzāto, *forzando*, *sforzato* (ital.), musikalsk dynamisk Foredragsbetegnelse, forkortet *fz.*: med stærkt fremhævet Betoning, gælder kun for den enkelte Tone eller Akkord, ved hvilken det staar. *S. L.*

Forzinkning, Metallers Overdragning med Zink, anvendes næsten udelukkende paa Jærn for at beskytte det mod Rust og kaldes ofte — mindre heldigt — Galvanisering, ikke fordi den foregaar ad galvanisk Vej, men paa Grund af, at Zink er mere elektropositivt end Jærn og derfor »galvaniserer« det ved selv at angribes af Atmosfæren, medens det Jærn, hvormed det er i Forbindelse, bevares. Zink bevarer Jærn langt bedre end Tin; er der paa en Genstand af almindeligt Hvidblik et Hul i Fortinningen, vil det, som man daglig har Beviser paa, danne Udgangspunktet for en Rustdannelse, som just paa Grund af Fortinningen griber hurtig om sig, da Jærn er mere elektropositivt end Tin. F. foregaar ved, at de i fortyndet Svovlsyre renbejdsede, derefter i Sand skurede, i Salmiakopløsning neddyppede og i et varmt Rum tørrede Genstande dyppes ned i et Zinkbad, hvis Temperatur er betydelig over Smeltepunktet, og som er bedækket med Salmiak for at beskyttes mod Iltning. Smaating kastes ned i Badet og fiskes efter et Minuts Forløb op med en Skumske, bringes i en Flammeovn under Kul-

pulver, for at Overskud af Zink kan dryppe af; Traad lægges i Ringe ned i Badet eller trækkes med passende Hastighed gennem det og passerer saa et Trækkejærn for at blive glat; større Blik føres gennem et i Zinken liggende Valseværk. Zinklaget paa Traad og Plade vejer 45—300 Gr. pr. □M., og Tykkelsen er altsaa 0,006—0,043 Mm. Telegraftraad faar efter en omhyggelig Rensning en svag Forkobring, før den forzinkes. Forzinket Jærn har vundet en meget stor Udbredelse til alle Jærngenstande, som udsættes for Luften, hvor Zinken kan antages at beskytte Jærn paa 4—6 Mm.'s Afstand; i Vand naar Beskyttelsen endnu længere.

F. ad den vaade Vej, virkelig Galvanisering, er langt sjældnere end F. ved Neddypning. Vædsken er en Opløsning af Zinkilte i Natronlud eller af Klorzink og Salmiak; Laget er glattere, men beskytter ikke saa godt, Udfældning kan være Forarbejde til Neddypningen. — F. nævnes 1742 af Malouin, beskrives 1786 af Watson og føres over i det daglige Liv af Sorel i Paris. *F. W.*

Forædling i Havebruget er en særegen Formeringsmetode, ved hvilken man bringer en Knop eller Gren af visse Kulturplanter til at vokse paa en mindre ædel Grundstamme. For at en saadan Sammenvoksning skal kunne finde Sted, maa for det første Ædelris og Grundstamme være i nært, naturligt Slægtskab; man kan saaledes ikke pode Æbler paa Blommer, men selv paa Pærer lykkes Podningen kun yderst sjælden, derimod paa vildtvoksende Æblearter slaar den i Reglen godt an. Foruden nært Slægtskab fordres endvidere, at der skal være en vis Overensstemmelse mellem Ædelris og Grundstamme i Henseende til Alder, Konsistens o. s. v.; poder man en urteagtig Kvist paa en træagtig Stamme eller et løvfaldende Ædelris paa en stedsegrøn Grundstamme, vil F. næsten altid slaa fejl. Dersom F. skal kunne udføres, maa Ædelrisets og Grundstammens Dannelsesvæv komme i saa nær Berøring med hinanden, at en Sammenvoksning kan finde Sted. Heraf indses tillige, at Grundstammen helst maa være i rask Vækst, men Ædelriset derimod ikke, naar F. udføres; thi ved Tilførelsen af Safterne fra Grundstammen vil Ædelriset sættes i Virksomhed, og Sammenvoksningen lettes; er det omvendte Tilfældet, vil Ædelriset udhungres. Endvidere er det ogsaa af Betydning, at Operationen foretages hurtig, thi de for Luftens Paavirkning udsatte Dannelsesvævceller tørres let og dø, og tillige, at Forædlingsstedet skal omhyggelig ombindes, saaledes at Luft og Fugtighed holdes ude, da de tyndvæggede og sarte Dannelsesvævceller ere i høj Grad ømtaalelige herfor.

F. anvendes ikke over for Planter, der lade sig formere paa anden Maade, da den er omstændeligere end de andre Formeringsmaader, og det bliver derfor i Hovedsagen kun Sorter af træagtige Planter, som f. Eks. Frugtsorter, Rosensorter, over for hvilke denne Metode benyttes. Foruden dette Formaal, at reproducere Sorten med dens karakteristiske Ejendommeligheder og Kendetegn, kan man ogsaa have andre Formaal for Øje med F. Man kan saaledes ved at forædle stærktvoksende Frugtsorter paa en svagtvoksende Grundstamme gøre Træet tidligere frugtbærende og mere rigtbærende, men til Gengæld blive saadanne Træer ikke saa gamle. Endvidere er man i Stand til ved passende Valg af Grundstammen at forbedre Frugtens Størrelse og Kvalitet; saaledes give f. Eks. flere Pæresorter bedre Frugt, naar de ere podede paa Kvæde end paa Pærevildlinger. Paa uheldig Jordbund kan man bøde noget ved Podning paa mindre fordringsfulde Grundstammer; Kirsebær trives ikke godt paa stærkt leret Jord, og paa saadanne Steder anvendes derfor Kirsebær, podede paa Mahalelestammer; Ferskener, podede paa Mandel, ere mindre haardføre, og til Plantning i Danmark podes de derfor i Reglen paa Blommestammer. Teroser, podede paa *Rosa laxa* hort. Froebel, skulle være mindre ømtaalelige end podede paa *Rosa canina*, fordi Planterne i saa Fald tidligere afslutte deres Vækst om Efteraaret, og Træet derved naar at blive bedre modent inden Vinteren.

Naar der til F. kun bruges en enkelt Knop, kaldes det Okulation, anvendes der derimod en Kvist, Afsugning eller Podning; ved Afsugning skilles Ædelriset ikke fra Moderplanten, førend Sammenvoksningen har fundet Sted, ved Podning derimod skæres Ædelriset af Moderplanten og indsættes derefter i Grundstammen.

Det er af stor Betydning for et heldigt Udfald af F. at have en dertil indrettet skarp Kniv (Fig. 1), som kan give et fuldstændig glat Snit.

Fig. 1.

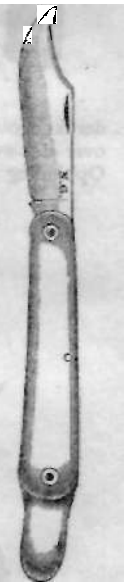

Til Ombinding af Sammenføjningsstedet maa man have Bast i Beredskab; ved finere F. foretrækkes Uldgarn. Endelig bruges der forskellige Slags Salver, det saakaldte Podevoks, hvormed Forædlingsstedet oversmøres for at udelukke Luft og Fugtighed. Det hyppigst anvendte Podevoks bestaar af Voks, smeltet sammen med Terpentin, Talg eller Olie; det er fast ved almindelig Temperatur og maa derfor opvarmes, naar det skal bruges. Man har ogsaa koldtflydende Podevoks, som størkner ved Luftens Paavirkning, naar det er smurt paa Forædlingsstedet.

I. Okulation udføres hyppigst i Juli og August. Paa Grundstammen fjernes først Sideskud og Knopper i Nærheden af Forædlingsstedet. Til Okulation kan man kun bruge Knopper fra middelkraftige og halvmodne Skud, man skærer Bladpladen af, men lader Bladstilken blive siddende (Fig. 2); de nederste Knopper bruges ikke og heller ikke de øverste, ikke tilstrækkelig modnede Knopper. Man udskærer derpaa det til Okulation bestemte Øje, saaledes at der følger ca. 1 Cm. Bark med foroven og forneden paa Øjet, men passer, at der ikke kommer til at følge mere med af Splinten end højst nødvendigt. Man kan nu fjerne dette tynde Splintlag ved at tage fat i dets øverste Ende og med et rask Ryk rive det løs; men da dette let medfører, at Knoppens »Rod« følger med Splintlaget, og Knoppen derved bliver ubrugelig til Okulation, fore-

Fig. 2.

trækker man ofte at undlade Fjernelsen af Splinten. Naar endelig Skjoldet, hvorpaa Øjet sidder, er skaaret af med et Tværsnit nogle Millimeter over Øjet, er dette færdigt til Indsætning. Paa Stammen udsøger man et glat Sted, helst paa Nordsiden, og gør da her et T-formet Indsnit saa dybt, at det naar ind til Stammen (Fig. 3). Med Skaftet paa Okulérkniven løsner man de 2 Barkflige og skyder derpaa forsigtig Øjet ind under disse, idet man holder det i Bladstilken og, om det gøres nødig, hjælper efter med Skaftet paa Okulérkniven. Øjet skydes saa langt ned, at Tværsnittet paa Skjoldet kommer til at slutte nøje til Tværsnittet paa Grundstammen. Man binder derpaa Bast om Forædlingsstedet saa fast, som det kan gøres, uden at Basten kommer til at snære, men selvfølgelig saaledes, at Øjet sidder frit. Som oftest indsætter man 2 Øjne i hver Grundstamme, og af de 2 fremkomne Skud fjerner man det svageste. En 8—14 Dage efter, at Operationen er udført, gaar man Stykket efter for at løsne Bastbindene paa de F., som ere lykkedes, hvilket let kendes paa, at Bladstilken ved en svag Berøring falder af. Naar Øjet begynder at skyde næste Foraar, afskæres Grundstammen, saaledes at der kommer til at staa en Stab paa 10—30 Cm. over det øverste Øje. Denne Stab anvendes til Opbinding af det frembrydende Skud, og først naar det hen paa Eftersommeren ikke behøver nogen Støtte mere, fjerner man Stabben med et skraat Snit (Fig. 4 *G*), saaledes som Figuren viser. Naar Okulationen udføres som her omtalt i Juli—August, kaldes det Okulation med sovende Øje, fordi Knoppen først skyder næste Foraar. Okulationen kan imidlertid ogsaa lade sig iværksætte om Foraaret — Okulation med drivende Øje — men det anvendes kun sjælden i Danmark, fordi Ædelskuddet vanskelig opnaar tilstrækkelig Modenhed før Vinteren.

Fig. 3.

Fig. 4.

II. Podning. Som oftest bruges hertil som Ædelris træagtige Kviste, der afskæres sidst paa Vinteren og indslaas i en kølig, men tør Kælder eller lignende Sted; ligesom ved Okulation benyttes kun den midterste Del af Kvisten. Podekvisten tilskæres saaledes, at den faar 2—3 Knopper, og inden F. udføres, nedskæres Grundstammen til det Sted, hvor Podningen skal foretages. Grundstammen maa ikke være for gammel, og Podningen bør i Reglen udføres, naar dens Knopper ere begyndte at svulme, men maa være tilendebragt, inden Bladene vise sig. Podning kan dog i enkelte Tilfælde ogsaa lade sig udføre om Vinteren; Grundstammerne tages da op om Efteraaret, og efter at de ere podede, udplantes de paa ny om Foraaret. Som almindelig Regel ved al Podning gælder endvidere, at Ædelriset bindes fast med Bast, naar det er anbragt paa sin Plads, og Forædlingsstedet smøres over med Podevoks. Kopulation er en af de bedste Podningsmaader, men kan kun anvendes, naar Ædelris og Grundstamme ere af omtrent samme Tykkelse. Grundstammen afskæres franeden af med et skraat Snit og Ædelriset med et tilsvarende Snit, men fraoven og nedefter. Derpaa bliver Ædelrisets Snitflade anbragt paa Grundstammen og bunden fast med Bast (Fig. 5). Er Ædelriset lidt tyndere end Grundstammen, anbringes det i den ene Side; tykkere end Grundstammen maa Ædelriset ikke være. Naar det er vanskeligt at faa de 2 Snitflader til at ligge mod hinanden, kan man foretage Tungesnit (Fig. 6) eller Sadelpodning (Fig. 7). Kopulation har den store Fordel, at den ikke er

Fig. 5.

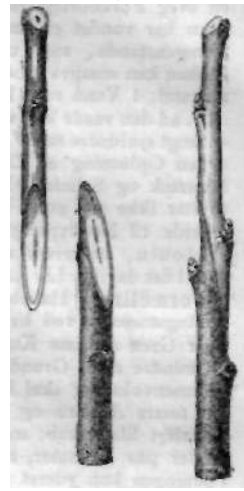

Fig. 6.

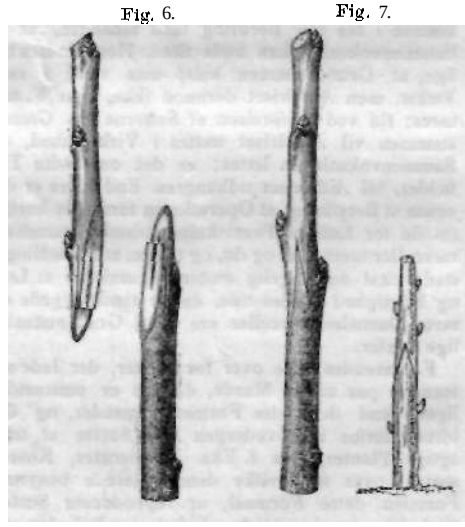

Fig. 7.

indskrænket til kun at udføres, naar Barken kan løsne; saaledes som ved de fleste andre Podningsmetoder.

Spaltpodning er en uheldig Metode til Træer o. l. og kan kun anbefales ved urteagtig Podning, som anvendes til Naaletræer, Kaktus o. fl. Podningen udføres, saa snart de unge Skud have opnaaet saa stor Fasthed, at de ikke tage Skade under Behandlingen. Grundstammen afskæres med et vandret Snit og spaltes derefter i Midten, Podekvisten tilspidses kileformet, og hvis den ikke er af samme Tykkelse som Grundstammen, hvad der er det heldigste, sættes den i den ene Side. Podestedet ombindes med Uldgarn, og Podevoks anvendes ikke.

Fig. 8.

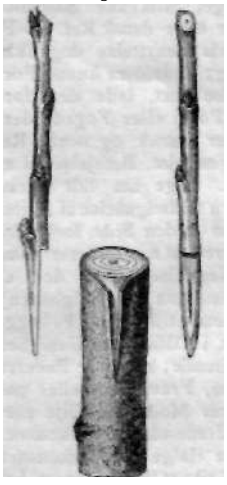

Barkpodning kan kun udføres, naar om Foraaret Barken let løsner. Podekvisten skærer man til, som Fig. 8 viser. Grundstammen skæres af med et vandret Snit, og efter at man har gjort et Længdesnit gennem Barken, anbringes Podekvisten under de 2 derved fremkomne Barkflige. Denne Fremgangsmaade benyttes i Reglen kun, naar Grundstammen er betydelig tykkere end Ædelriset, f. Eks. ved Ompodning af gamle Frugttræer, ved Podning i Hus af højstammede Roser o. s. v.

Fig 9.

Sidepodning kan udføres paa forskellig Maade, men Grundstammen nedskæres ikke som ved de andre Podemetoder. Den simpleste Maade (Fig. 9) er at tilskære Podekvisten kileformet, skære et Snit i den ene Side paa Grundstammen og anbringe Podekvisten i den derved frembragte Spalte. Denne Metode bruges særlig til Potteplanter, men ogsaa til Frugttræer finder Sidepodning Anvendelse, naar man paa en nøgen Gren ønsker at faa en Ledekvist eller Frugtspore indsat I Grenen gøres da et T-formet Snit, Podekvisten skæres til med et skraat Snit forneden og skydes ind under Barkfligene ligesom Øjet ved Okulation (Fig. 10).

III. Afsugning er den tredje Forædlingsmetode og udmærker sig som ovenfor angivet ved, at Ædelriset ikke skilles fra Moderstammen, før Sammenvoksningen har fundet Sted. Den er derfor mere omstændelig end nogen anden Formeringsmaade og anvendes kun ved saadanne Frugttræer eller Sirtræer, som vanskelig lade sig formere paa anden Maade, f. Eks. Sorter af Valnød, Birk o. l. Aaret før Afstigningen skal finde Sted, plantes Grundstammerne i en Kreds omkring Modereksemplaret, og selvfølgelig maa de være saa høje, at man let kan faa Grundstammens og Moderplantens Grene i direkte Berøring med hinanden. Naar Afstigningen næste Foraar skal finde Sted, skærer man et 3—4 Cm. langt Snit paa Grundstammens og Moderplantens Grene. Saarfladerne lægges nøjagtig sammen og holdes i samme Stilling ved Ombinding med Bast, som overstryges med Podevoks. Før F. skæres Grundstammen noget tilbage. Naar Sammenvoksningen er begyndt, skærer man den Gren halvt over, som forbinder Ædelriset med Moderplanten, og først senere skilles det helt fra Moderplanten.

Fig. 10.

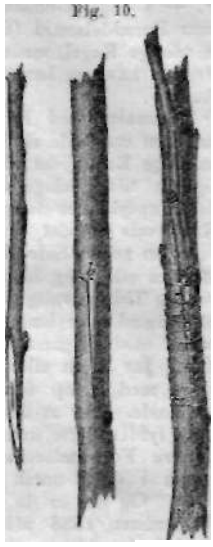

Foruden til Formering gøres der en ret udstrakt Anvendelse af Afsugning ved Kulturen af Formfrugttræer, dels ved Sammenpodning af Grenspidserne paa Naboespaliertræer, dels ved Indpodning af Grene paa nøgne Steder paa Stammen. *L. H.*

Forældelse eller Præskription vil sige Bortfald af en Fordring, fordi den i en vis længere Tid ikke er gjort gældende. Den i dansk og norsk Ret paa Grundlag af D. L. 5—14—4 og N. L. 5—13—2 udviklede almindelige Forældelsesregel gaar ud paa, at en Fordring bortfalder i 20 Aar, regnede fra Fordringens Stiftelse, eller, naar Skyldneren senere over for Fordringshaveren har anerkendt eller af ham er bleven krævet for eller mindet om Fordringen, fra Anerkendelsen, Paakravet eller Paamindelsen. Ved Siden deraf er der imidlertid i Tidens Løb for enkelte Klasser af Fordringer, derunder navnlig forskellige Arter af Erstatningskrav samt Vekselkrav, foreskrevet særlige kortere Forældelsesfrister, der derhos i Reglen udtrykkelig forlange, at Fordringen skal være gjort gældende ad retslig Vej inden Fristens Udløb (»Paatalefrister«). — I Sverige blev den almindelige Forældelsesfrist i Aaret 1800 nedsat fra 20 til 10 Aar, hvorhos der i lignende Omfang som i Danmark og Norge findes kortere Frister for forskellige særlige Arter af Fordringer. — Ogsaa i de andre europæiske Lovgivninger paa Kontinentet er Ordningen gerne den, at der findes et alm. Forældelsesinstitut med en længere Forældelsestid (30 à 10 Aar), og ved Siden deraf Regler om

kortere Forældelsestid for visse særlig angivne Fordringer, navnlig Erstatningskrav og saadanne kontraktmæssige Fordringer, som stiftes i daglig Handel og Vandel og efter deres Natur ere bestemte til hurtig Afgørelse; men fremmed Ret gaar i Reglen langt videre end gældende nordisk Ret i at inddrage Fordringer under den kortere F. — I engelsk-amerikansk Ret er omvendt en kort Forældelsestid (6 Aar eller mindre) den almindelige Regel, medens kun særlig nævnte Fordringer have en længere Forældelsestid (12 à 20 Aar).

Formaalet med Forældelsesreglerne er, at de paa den ene Side skulle yde et Værn imod uretmæssige Krav (idet det kan være meget vanskeligt at tilvejebringe de behørige Beviser for at have opfyldt et langt tilbage i Tiden liggende Krav, selv om det virkelig er opfyldt), medens de paa den anden Side skulle virke til, at Fordringer afvikles eller dog bringes paa det rene inden en rimelig Tid; navnlig skulle de ogsaa sikre en Debitor imod efter lang Tids Forløb at blive overrasket med en gammel Fordring, som han maaske aldrig har kendt eller har glemt eller ophørt at regne med, netop fordi den ej er bleven gjort gældende. For at disse Øjemed kunne blive behørig fyldestgjorte, kræves imidlertid til Dels langt kortere Forældelsesfrister end den ovennævnte, endnu i dansk-norsk Ret almindelige 20 Aars Frist. Og der er da ogsaa, paa Initiativ af et i Kjøbenhavn 1888 afholdt Handelsmøde — paa hvilket det bl. a. særlig hævdedes, at en kort Forældelsesfrist vilde være et godt Middel til at modvirke usund Kreditgiven — af den danske Regering i Forbindelse med den norske foranlediget udarbejdet et Forslag til ny Forældelsesregler; dette Forslag er første Gang forelagt den danske Rigsdag 1894, men endnu (Decbr. 1896) ej vedtaget. Forslaget gaar, nærmest i Tilslutning til engelsk-amerikansk Ret, ud paa at foreskrive en 3 Aars Forældelsesfrist navnlig for Krav paa forfaldne Rentepræstationer og andre periodiske Ydelser saavel som for Fordringer paa Vederlag for solgte Varer og andre Løsøregenstande, for Brug af fast Ejendom eller rørlige Ting eller for ydet eller udført Arbejde, og en 10 Aars Forældelsesfrist for Fordringer, som støttes paa Gældsbrev, eller paa Dom eller offentligt Forlig saavel som for alle andre ikke under det fornævnte faldende Krav, dog at der fastsættes en 20 Aars Forældelsesfrist for Fordringer paa Banker og Sparekasser, for Livrenter o. l. Forældelsesfristerne skulle derhos regnes fra Forfaldsdagen eller fra en efterfølgende Anerkendelse og være Paatalefrister. (Litt.: Lassen, »Obligationsrettens alm. Del« [Kbhvn. 1892]; Thomsen, »Fordringsrettigheders Forældelse« [Kbhvn. 1885]; Bemærkningerne til det 1894 forelagte danske Lovforslag; den norske Departementskomités Udkast til Forældelseslov med Motiver og Bilag [Chra. 1894]). *E. T.*

Forældremagt, Forældremyndighed, vil sige den Myndighed, der ifølge Loven tilkommer Forældre til at tage Bestemmelse om deres Børns personlige Forhold, derunder deres Levemaade, Undervisning og Opdragelse. Særlig kunne saaledes Forældrene ogsaa bestemme Børnenes Opholdssted og hvilken Livsstilling, de skulle uddannes til. I Norge antages dog, at Barnets egen Vilje maa tages i Betragtning, naar det har naaet en saa stor Modenhed, at det med nogenlunde Oversigt kan bedømme de borgerlige Forhold, og naar dets Mening ikke er aabenbart ufornuftig, navnlig naar der er Tale om Valg af en Leveplan for det; særlig foreskriver derhos en norsk L. af 1881, at Lærekontrakter kun kunne indgaas med den umyndige Lærlings eget Samtykke. Saadanne Begrænsninger gælde ikke efter dansk Ret. I F. ligger en Revselsesret, hvis Benyttelse dog ikke maa udarte til Mishandling; endvidere kunne Forældrene, naar Børnene løbe bort, lade dem føre tilbage ved privat Magt, Politi eller Foged; derimod tilkommer der efter dansk og norsk Ret ej længere Forældre nogen alm. Beføjelse til at gøre deres Børn arveløse. Lige saa lidt kunne Forældre tvinge deres Børn til Indgaaelse af Ægteskab, men kunne paa den anden Side forhindre dem i at indgaa saadant, ved at nægte deres Samtykke dertil (hvilken Nægtelse, naar den er ugrundet, dog kan tilsidesættes af Øvrigheden). For ægte Børns Vedkommende tilkommer F. begge Forældre, men saaledes at i Tilfælde af Uenighed Faderens Vilje er den afgørende; kun naar Faderen er død, eller ved Sygdom, Fraværelse eller paa anden Maade hindret, bliver Moderens Vilje enebestemmende. Leve Forældrene adskilte, tilkommer F. den af Forældrene, der ifølge Overenskomsten eller Bevillingen har Ret til at have Barnet hos sig. Over uægte Børn har alene Moderen F. Ere Forældrene døde eller af anden Grund ude af Stand til at udøve F., vil denne, for saa vidt Barnet ikke maa tages under Fattigvæsenets Forsorg, tilkomme Barnets Værge. Den, hvem F. tilkommer, kan lade den udøve paa sine Vegne ved andre, f. Eks. Lærere eller dem, hos hvem Barnet sættes i Kost. Til Forældrenes F. svarer en Underholds- og Opdragelsespligt. Hvis denne ikke af dem behørig opfyldes, kan Øvrigheden fratage dem F, og overdrage den til andre, hos hvem Barnet samtidig anbringes. — F. vedvarer til Barnets 18. Aar eller, hvis en Datter gifter sig inden dette Tidspunkt, til saadant Giftermaal. Dog kan efter dansk Tyende- og Lærlingelov Barnet ved Tyende- og Lærlingekontrakt (s. d.) af den, der har F., bindes noget ud over den nævnte Alder, ligesom Forældres Tilladelse til Indgaaelse af Ægteskab er nødvendig lige til opnaaet 25 Aars Alder. (Litt.: Deuntzer, »Dansk Familieret« [3. Udg. 1895]; Collett, »Norsk Familieret« [5. Udg. 1885]). *E. T.*

Forældremyndighed se Forældremagt.

FOS (oldn. *Fors*), i Norge Navn for Vandfald, hvor selve Faldet har en større eller mindre lodret Højde. Er Faldet fordelt over en længere Strækning og til Nød passabelt, kaldes det gerne et Stryg, uden at der dog gøres nogen skarp Skillen; et Stryg kaldes flere Steder F., men aldrig omvendt. — Fossestrupen er den øverste Del af Fossen, hvor Vandet begynder at strømme ud over Fossestupet, selve den lodrette Del af Faldet. Hvor F. er meget lang og gaar gennem en trang Kløft, kaldes paa enkelte Steder ogsaa denne for Stupet, f. Eks. Aurstupene i Lesje, dannet af den i Eikisdalen faldende Aura Elv. *J.F. W.H.*

Fóscari, Francesco, født ca. 1372, død 1457,

blev 1423 valgt til Doge i Venezia og bidrog meget til, at Republikkens Politik rettedes mod det italienske Fastland. Han førte Krig mod Filip Maria Visconti af Milano, der 1427 maatte afstaa Cremona, Bergamo og Brescia; 1433 udbrød Krigen paa ny, og Milano, der understøttedes af Napoli og Mantua, kæmpede i Begyndelsen heldig mod Venezia, hvis Forbundsfæller vare Pave Eugen IV, Firenze og Genova, men fra 1439 vendte Lykken sig, og ved Freden 1441 erhvervede F. Peschiera med flere omliggende Distrikter og bemægtigede sig kort efter paa svigefuld Vis Ravenna. Han stiftede et stort, nord-italiensk Forbund mod Kong Alfons X af Neapel (1443), men flere af de allierede gik efterhaanden over til Fjenden, og selv om Fredsslutningerne 1448 og 1454 (i Lodi) vare heldige, havde dog de idelige Krige været til stor Skade for Republikken. Sørøveriet i Adriaterhavet var steget, og i Tyrkerne havde man faaet en mægtig Fjende, der alt havde erobret flere af de venetianske Besiddelser. F.'s Modstandere, hvoriblandt Admiralen Loredano var den farligste, benyttede sig heraf til 1457 at afsætte Dogen, der døde faa Dage efter. *M. M.*

FéSCOlo, Ugo, italiensk Digter, født 26. Jan. 1778 paa Øen Zante, død ved London 10. Oktbr. 1827. Han blev tidlig faderløs, opfostredes af Moderen og sendtes for sin Uddannelses Skyld til Venezia, der dengang ejede Zante. Som Student i Padova digtede F. Tragedien »Tieste«, der opførtes 1797 med Held paa et venetiansk Teater. Da Republikken var omstyrtet, flakkede han en Tid lang om i Italien, tjente som milanesisk Officer under den cisalpinske Republik, var til Stede i Genova, da Byen belejredes, og maatte forlade den efter dens Kapitulation. Til Bonaparte sluttede han sig straks entusiastisk, og som Kaptajn var han med de italienske Tropper, som laa ved den nordfranske Kyst og vare bestemte til at gøre Landgang i England. Der blev jo imidlertid intet af dette Krigsforetagende; F. var derfor snart atter i Milano, hvor han optoges meget af litterære Sysler ligesom senere i Brescia, indtil han 1808 ansattes som Professor i Veltalenhed i Pavia. Det var han dog kun et Aar, idet han rimeligvis blev afsat paa Grund af alt for frisindede Udtalelser, thi Sværmeriet for Bonaparte havde hos ham veget Pladsen for Had til det kejserlige Despoti. Derefter var hans Opholdssted atter Milano, hvor han fik Tragedien »Ajace« opført; man udspredte, at Stykket indeholdt Hentydninger til Forholdet mellem Napoleon I og General Moreau, og F. maatte forlade Milano og gaa til Toscana. Men under Rejsningen mod Napoleon efter Slaget ved Leipzig meldte han sig paa ny til Tjeneste i den norditalienske Hær; da han efter Østerrigernes Indtog 1814 ikke vilde aflægge Ed til den ny Regering, flygtede han til Schweiz (Ziirich). 1816 rejste han til England, hvor han i London gjorde megen Opsigt ved Forelæsninger og Skrifter, saa at han formelig blev velhavende, hvilket aldrig var hændt ham før; men han var daarlig Husholder, indviklede sig snart i bundløs Gæld og maatte i sine sidste Aar slide sig igennem med Tidsskriftartikler, Kommentarer til de italienske Klassikere o. l., til han døde af Vattersot i Turnham-Grenen, plejet af en uægte Datter. — F. var en heftig og stolt, pessimistisk anlagt Natur med stærke Lidenskaber, ofte hildet i Kærlighedsforhold. Ved den patetiske Retning af hans digteriske Begavelse og ved sin glødende Begejstring for national Frihed egnede F. sig ret til at berede en ny Storhedstid for den italienske Poesi og gøre Ende paa den kraftløse Rimleg, hvori den var nedsunken. Han byggede i saa Henseende videre paa den af Parini og Alfieri lagte Grund og virkede en Tid lang Side om Side med Vincenzo Monti, over hvem han ubetinget stod som Karakter, hvilket da ogsaa foranledigede et Brud mellem de to hidtidige Venner. Hans berømteste Digt er »Dei Sepolcri« (i rimfri Jamber), hvor han, som Følge af en ydre Anledning, fremhæver, hvor stor Betydning det har for Menneskeslægten at mindes de døde paa synlig Vis. Men endnu større Berømmelse har et af hans Prosaskrifter faaet; det er Romanen »Ultime lettere di Jacopo Ortis« [1802], en Efterligning af Goethe's »Werther« med Kærligheden til en andens Brud som Hovedmotiv og endende med Selvmord, men forskellig fra Werther ved den stærkt patriotiske Tone. Nævnes kunne endvidere »Carme delle Grazie«, ufuldendt, indeholdende ligesom en æstetisk Religion, nogle mindre, lyriske Digte, Tragedien »Ricciarda«, den skarpe latinske Satire *Didymi Clerici Hypercalypsis*, Homer-Oversættelser, »Discorso dell'origine e dell'ufficio della letteratura«, en Række Studier over Petrarca (skrevne paa Engelsk), Dante (navnlig »Discorso sul testo della Commedia di Dante«) og Boccaccio samt en Udgave af Raimondo Montecuccoli's krigsvidenskabelige Værker. Saavel F.'s poetiske Diktion som hans Prosa røber nogen Tilbøjelighed til Svulst og Dunkelhed. Af hans samlede Værker og Korrespondancer udkom en Udgave i 11 Bd. ved Orlandini og Mayer [Firenze 1850—62, Supplementbind smst. 1890 ved G. Chiarini], Digtene alene ved Mestica [2 Bd., Firenze 1884] samt ved Antona-Traversi og Martinetti [Rom 1889], »Ultime lettere di Jac. Ortis« ved de samme to Udgivere [Saluzzo 1887, paa Tysk af Lautsch, 2. Opl. Leipzig 1847]. (Litt.: Artusi, *Vita di U. F* [Firenze 1878]; de Winkels, *Vita di U. F.* [2 Bd., Verona 1886—92]; Ugoletti, *Studi sui Sepolcri di U. F.* [Bologna 1888]; G. Chiarini, *Gli amori di U. F. nelle sue lettere* [2 Bd., smst 1892]). *E. G.*

Fosen Fogderi er det nordligste ude mod Havet liggende Fogderi af Søndre Trondhjem's Amt; det har sit Navn efter den store tidligere under Navnet Følskn, nu Stor-Fosen bekendte Gaard paa Øen af samme Navn. Gaarden var fordum Kongsgaard, senere adelig Sædegaard og er endnu en betydelig Ejendom. Yderst ved Trondhjemsleden laa Øen Lille-Fosen (fordum Følskn litla), hvorpaa Byen Christiansund senere blev anlagt. *J. F. W. H.*

Fosfater (Ortofosfater) ere Salte af Fosforsyren, der danner 3 Rækker Salte, primære, sekundære og normale, alt efter som 1/3, 2/3 eller al Fosforsyrens Brint erstattes af Metal. Af de normale Salte ere Alkalifosfaterne med Undtagelse af Lithiumfosfat opløselige i Vand; de øvrige normale F. ere som oftest opløselige i fortyndede Syrer. De primære F., f. Eks. $CaH_4(PO_4)_2$, ere i Reglen opløselige i Vand, medens de sekundære med Undtagelse af Alkalisaltene, der ere opløselige i

Vand, maa opløses i fortyndede Syrer. Ved Opheding i tør Tilstand give de primære F. Salte af Metafosforsyren (Metafosfater), medens de sekundære give Salte af Pyrofosforsyren (Pyrofosfater): $NaH_2PO_4 = NaPO_3 + H_2O$; $2Na_2HPO_4 = Na_4P_2O_7 + H_2O$. F. af de forskellige Metaller omtales under hvert enkelt Metal. Se endvidere Handelsgødningerog Superfosfat. *O. C.*

Fosfatgips se Handelsgødninger.

Fosfatknolde se Apatit.

Fosfatsediment se Fosfaturi.

Fosfåtsten se Blæresten.

Fosfaturi, rigelig Udskillelse af fosforsure Salte i Urinen, hvorved kan dannes Bundfald af disse (Fosfatsediment). Ved Aflejring paa tilstedeværende Konkrementer eller omkring fremmede Legemer i Urinorganerne kan opstaa de saakaldte Fosfatsten (se Blæresten). *A. F.*

Fosfin 1) $C_{19}H_{16}N_4O_3$ er Nitratet af Diamidofenylacridin; det faas som Biprodukt ved Fuksinfabrikationen og danner et orangegult Pulver, der opløses i Vand med rødgul Farve. F. kaldes ogsaa Krysanilin eller Lædergult. Urent F. gaar i Handelen under Navn af Filadelfiagult G. *O. C.*

2) d. s. s. Fosforbrinte (Fosforvandstof).

Fosfiner, organiske Forbindelser, der afledes af Fosforbrinte, PH_3, ved Erstatning af eet, to eller tre Brintatomer med Alkoholradikaler paa samme Maade, som Aminerne (s. d.) afledes af Ammoniak. F. ere først iagttagne af Thénard 1845 ved Indvirkning af Fosforkalcium paa Klormetyl; A. W. Hofmann undersøgte dem senere nøje. Det er farveløse, flygtige Stoffer, der have en gennemtrængende Lugt; de have ligesom Aminerne en basisk Karakter, men i Modsætning til disse ilte de sig overordentlig let i Luften. De primære og sekundære F. PH_2R og PHR_2 dannes ved Indvirkning af Alkoholradikalernes Jodider paa Fosfoniumjodid ved 120—150° i Nærværelse af Zinkilte; man faar herved deres Jodhydrater, af hvilke det primære sønderdeles med Vand og derved giver det fri F., medens det sekundære bagefter kan sønderdeles med Natron. De tertiære F. PR3 faas ved Ophedning af Jodfosfonium med en Alkohol til ca. 160° i tilsmeltet Rør eller ved Indvirkning af Fosfortriklorid paa Alkoholradikalernes Zinkforbindelser. De primære F. iltes af Salpetersyre til tobasiske Fosfinsyrer $RPO.(OH)_2$, medens de sekundære F. ved samme Behandling give enbasiske Dialkylfosfinsyrer $R_2PO.(OH)$. *O. C.*

Fosfitter ere Salte af Fosforsyrlingen (s. d.).

Fosfoniumbaser ere Forbindelser, der ere analoge med Ammoniumbaserne. Ligesom disses Radikaler afledes af Radikalet Ammonium, NH_4, ved at erstatte Brintatomerne med Alkoholradikaler, afledes de førstnævntes paa samme Maade af Radikalet Fosfonium, PH_4; af de tertiære Fosfiner (s. d.), PR_3, dannes ved Indvirkning af Alkoholradikalernes Jodider kvaternære Fosfoniumjodider, PR_4J, i hvilke Jodatomet ved Indvirkning af fugtigt Sølvilte kan erstattes af Hydroxyl, hvorved faas Hydroxyderne PR_4OH, der med Syrer give Salte af Radikalet PR_4. *O. C.*

Fosfoniumjodider se Fosfoniumbaser.

Fósfor, P = 30,96, er et Grundstof, der hører til Kvælstofgruppen ligesom Arsen, Antimon og Vismut; i Modsætning til Gruppens første Led, Kvælstoffet, har det stærk Tiltrækning til andre Stoffer, særlig til Ilt (Surstof), og forekommer ikke som hint i fri Tilstand i Naturen, hvor det dog er meget udbredt som fosforsure Salte (Fosfater), særlig som Kalciumfosfat i Apatit i Fosforit og som Bestanddel af Knoglerne. Endvidere findes det som Magniumfosfat i Wagnerit, Ammonium-Magniumfosfat (Struvit), Aluminiumfosfat (Wawellit, Kalait), Blyfosfat med Klorbly i Pyromorfit, Jærnfosfat i Vivianit o. s. v. Ringe Mængder af Fosfater findes i de vigtigste Stenarter; ved disses Forvitring og Søndergrusning kommer F. over i Agerjorden samt i Kilde-, Flod- og Havvand. Fra Jordbunden optages det af Planterne, til hvis nødvendige Næringsmidler det hører; i Planten ledsager det navnlig Æggehvidestofferne og findes derfor rigeligst i Frøene; hos Dyrene findes Fosforforbindelser i Blodet, Hjernen, Kødet og navnlig i Knoglerne, af hvilke, som nævnt, Kalciumfosfat udgør en væsentlig Bestanddel; gennem Urinen udskilles Fosforforbindelserne af Organismen; fosforholdige Ekskrementer findes som Guano og Koprolitter. Mange Jærnmalme indeholde F.; saafremt dette ved Jærnudvindingen gaar over i Slaggerne, kunne disse finde vigtig Anvendelse i Landbruget (se Thomasslagge).

F. skal først være fremstillet af Urin af Alkemisten Brand i Hamburg, som skal have solgt sin Opdagelse til Krafft, af hvem Kunkel erfarede Hemmeligheden; den sidstnævnte angiver dog i sin »Offentliche Zuschrift vom Phosphoro mirabile und dessen leuchtenden Wunderpilulen« (1678), at han kun havde vidst, at F. blev fremstillet af Urin, men selv havde fundet Metoden. Ogsaa Boyle anfører, at han selv har søgt og fundet Metoden til Fremstilling af F. ved Destillation af en Blanding af inddampet Urin med Sand; Udbyttet af denne Proces var kun ringe, og som Følge deraf var Prisen paa F. endnu 1730 meget høj, idet en Unse F. blev betalt med 10½—16 Dukater. Først Gahn skal 1769 have opdaget, at Knoglerne indeholde Kalciumfosfat; det var Scheele, der offentliggjorde den Kendsgerning 1771, og fra den Tid skriver sig den nu benyttede Fremstilling af F. af Benaske (se nedenf.). Navnet F. (φωσφόρος, Lys givende) blev tidligere benyttet som Fællesnavn for alle de Stoffer, der lyste i Mørke udenat antændes; for at skelne mellem disse Stoffer og det ovenomtalte F. blev dette betegnet som *Phosphorus mirabilis* eller *igneus.* Før Lavoisier's Tid blev F. betragtet som en Forbindelse af Fosforsyre med Flogiston; netop ved Forsøg over F.'s Forbrænding forklarede Lavoisier sin ny Teori; allerede 1772 bemærkede han, at det Produkt, der opstod ved F.'s Forbrænding, vejede mere end det anvendte F., og at Vægtforøgelsen kun kunde hidrøre fra Absorption af en Bestanddel af Luften, hvilket han fuldstændigere beviste 1774; i et større Arbejde fra 1777 og 1780 beskrev han Fosforsyren som et Ilte (Oxyd) af F. og undersøgte dens Salte.

Fremstillingen af F. af Benaske er nærmere angiven af Scheele 1775; ban opvarmede Benasken med Salpetersyre, fældede Kalken af Opløsningen med Svovlsyre, filtrerede og inddampede Opløsningen til Sirupstykkelse, hvorefter han destillerede med Trækul. Senere er Metoden ændret, og særlig have Fourcroy og Vauquelin antydet Vejen til en for-

delagtig Fremstilling af F. Hertil benyttes næsten altid Ben som Udgangspunkt; tidligere bleve disse i Alm. først forbrændte i Ovne, hvorefter de hvidbrændte Ben bleve underkastede videre Behandling; nu søger man oftest paa forskellig Maade først at drage Nytte af det organiske Stof i Knoglerne; vil man først fremstille Lim af disse, behandler man dem med overhedet Vanddamp, hvorved Limen gaar i Opløsning, medens de uorganiske Bestanddele blive tilbage, eller man udtrækker først Knoglerne med Saltsyre, hvorved Brusken efterlades, medens Opløsningen ved Tilsætning af Kalkmælk giver Kalciumfosfat, som da anvendes til Fremstillingen af F.; af Benkul, der have været benyttede i Sukkerraffinaderierne til Affarvning af Sukkersaft, og som ikke mere kunne benyttes, faar man ligeledes ved Forbrænding Kalciumfosfat. Til Fremstilling af F. behandles Benasken eller det fældede Kalciumfosfat først med saa meget fortyndet Svovlsyre, at der dannes primært Kalciumfosfat (sur fosforsur Kalk); den dannede Opløsning skilles fra den udfældede Gips, inddampes til Tørhed og ophedes til Rødglødhede, hvorefter den blandet med Kul ophedes i Lerretorter; herved spaltes det ved Rødglødhede dannede Kalciummetafosfat ved Kullets Indvirkning saaledes, at der overdestillerer $^2/_3$ af det deri værende F., medens Resten af F. bliver tilbage som Kalciumortofosfat; man kan imidlertid faa alt F. overdestilleret, naar man ved Destillationen foruden Kul tilsætter Sand (Kiselsyre); der efterlades da Kalciumsilikat: $2Ca(PO_3)_2 + 2SiO_2 + 10C = 2CaSiO_3 + 10CO + P_4$. I England benytter man ogsaa Sombrerit, et paa Øen Sombrero forekommende Kalciumfosfat, til Fremstilling af F. Ved Destillationen ledes Fosfordampene gennem Rør (over i Kar, der ere fyldte med Vand) og fortættes her ved 40°. Produktet renses ved Smeltning under Vand og Presning gennem Læder eller ved Omdestillation; undertiden renses det ved Behandling med Kaliumkromat og Svovlsyre. Til sidst støbes det i Stænger og opbevares under Vand. Hovedmassen af F. leveres af to Fabrikker, nemlig Albright & Wilson i Oldburg ved Birmingham og Coignet & fils i Lyon.

F. eksisterer ligesom Svovl og flere andre Grundstoffer i to forskellige Modifikationer nemlig almindeligt F. og rødt F.

Almindeligt F., der fremstilles paa ovennævnte Maade, er svagt gulligt eller næsten farveløst, gennemskinnende og næsten voksagtigt ved 15^0, medens det ved lav Temperatur er sprødt; det har krystallinsk Bygning; ved Destillation i en Brintstrøm og pludselig Afkøling af Dampene fortættes det til en hvid, snelignende Masse. Dets Vægtfylde er ved 10^0 1,83, og det smelter ved 44,3° til en lysbrydende Vædske; i Svovlkulstof er det letopløseligt; af den dannede Opløsning kan det udkrystallisere i regulære Oktaedre; ligeledes kan det opløses i Terpentin og andre flygtige Olier, særlig let i Klorsvovl og i Fosfortriklorid. F. koger ved 290^0 og danner en farveløs Damp, der ved 1040^0 har Vægtfylde 4,50, hvoraf følger, at F.'s Moleculevægt ved denne Temperatur er 123,8, og at Moleculet da indeholder 4 Atomer; ved høj Temperatur aftager Dampenes Vægtfylde yderligere. F. er allerede noget flygtigt ved almindelig Temperatur; i fugtig Luft ilter det sig langsomt til Fosforsyrling, idet det udsender en løgagtig Lugt og lyser i Mørke; samtidig dannes noget Ozon. Lysningen indtræder kun i fortyndet Ilt og forhindres ved Nærværelsen af et Spor af Terpentin- eller Æterdamp eller af Svovlbrinte. Da den ved den langsomme Iltning udviklede Varme kan være tilstrækkelig til at bringe sammenhobet F. til at smelte og til at bryde i Brand, maa F, altid opbevares under Vand. Ved Opvarmning med Salpetersyre iltes F. til sidst til Fosforsyre; det forbinder sig direkte med Svovl, Klor, Brom, Jod og flere Metaller; ved Kogning med Alkalier giver det Fosforbrinte og Fosfitter. Almindeligt F. er meget giftigt; en Dosis paa 0,1 Gr. kan allerede virke dødbringende paa Mennesket; ogsaa Fosfordampe virke i høj Grad skadelig ved Indaanding (se Fosforforgiftning).

Rødt F. viser i mange Henseender Egenskaber, der ere vidt forskellige fra det almindelige F. Det fremstilles af dette ved Ophedning; almindeligt F. opvarmes til 240^0 i en lukket Jærnkedel, gennem hvis Laag er anbragt et langt, snævert, i begge Ender aabent Rør, saa at Luften kun har ringe Adgang; det forandres herved fuldstændig; for at fjerne den sidste Rest af almindeligt F. pulveriseres Produktet og koges med Natronlud. Rødt F. er i kompakte Stykker rødbrunt, paa Brudfladen jærnsort, sprødt og uigennemsigtigt; det har hverken Lugt eller Smag, er ikke giftigt og er uopløseligt i alle almindelige Opløsningsmidler, ogsaa i Svovlkulstof; det antændes ikke ved Gnidning, forandrer sig ikke i Luften, smelter ikke ved Opvarmning, bryder i Brand ved 240° og gaar ved 260° over til almindeligt F.; dets Vægtfylde er 2,1. Det almindelige F. gaar ved Opbevaring under Sollysets Indvirkning paa Overfladen over til rødt F. Rødt F. er over for kemiske Reagenser langt mere indifferent end det almindelige F.; dog angribes det lettere af Salpetersyre, da det er finere fordelt og altsaa frembyder en større Overflade for Syrens Indvirkning. Klor paavirker det først ved Opvarmning; sammenrives det med Kaliumklorat, eksploderer Blandingen. Rødt F. blev opdaget af Schrøtter 1845. Det i Handelen gaaende røde F. er sjælden helt frit for almindeligt F.

Saakaldt metallisk F. faas ved Ophedning af F. med Bly i tilsmeltede Rør til Rødglødhede i 40 Timer; efter Afkøling fjernes Blyet med Salpetersyre, hvorved F. efterlades som glinsende, mørke Krystalblade af Vægtfylde 2,34.

Fosforatomet optræder tre- eller femgyldigt og danner derfor med Ilt Oxyderne P_2O_3 og P_2O_5; af dets Syrer er Fosforsyren, H_3PO_4, den vigtigste.

F. anvendes navnlig i Tændstikfabrikationen, hvor man i Nutiden fortrinsvis anvender det røde F., der da ikke anbringes paa selve Tændstikken, men paa Strygefladen; det almindelige F. bruges som Rottegift; endvidere benyttes F. til Fremstilling af Fosforbronze, Fosforsyre, Jodbrintesyre, forskellige Tjærefarvestoffer m. m.; Til Tændstikfabrikation o. 1. benyttes aarlig i Europa over 1 Mill. Kg. F. *O. C.*

Fosforbly (Mineral) se Pyromorfit under Apatitgruppens Mineralier.

Fosforbrinte (Fosforvandstof, Fosfin). Fosfor danner med Brint (Vandstof) tre Forbindelser PH_3, P_2H_4 og P_4H_2, luftformig, flydende og

fast F. Brintforbindelserne skal kunne dannes direkte ved Indvirkning af Brint paa Fosfor, men i Reglen fremstilles de paa anden Maade. Den luftformige F. fremstilles ved Opvarmning af almindeligt Fosfor med stærk Natronlud eller Barytvand, hvorved samtidig dannes noget flydende F. og Natrium- eller Baryumfosfit; Produktet er selvantændeligt, men naar det ledes gennem et afkølet Rør og herved befris for den flydende F., mister det denne Egenskab; den luftformige F. faas ogsaa sammen med de to andre Brintforbindelser ved Sønderdeling af Fosforkalcium med Vand eller ren ved Ophedning af Fosforsyrling eller Fosforundersyrling: $2H_3PO_2 = H_3P + H_3PO_4$; den lugter modbydelig, antændes i ren Tilstand først ved 100° og er yderst giftig; blandes den med Klor, eksploderer Blandingen. Den har svagt basiske Egenskaber og forener sig med Jodbrinte til Jodfosfonium, PH_4J, der let faas ved Sønderdeling af Jodfosfor, P_2J_4, med lidt Vand, og som danner farveløse, diamantglinsende Romboedre, der af Vand sønderdeles i Fosforbrinte og Jodbrinte. F. forbinder sig ogsaa med Brombrinte; med Klorbrinte forener den sig først ved ca. −30°. Den flydende F., P_2H_4, er en farveløs, lysbrydende Vædske af Vægtfylde 1,012, der koger ved 57° og er selvantændelig; brændbare Luftarter, der indeholde Dampe af P_2H_4, blive derved selvantændelige. Fast F. er et gult Pulver, der antændes ved 160°; den dannes sammen med luftformig F., naar flydende F. sønderdeles ved Indvirkning af Kul, Svovl eller Sollys. *O. C.*

Fosforbromider. Fosfor danner to Bromider, Fosfortribromid, PBr_3, og Fosforpentabromid, PBr_5; Tribromidet dannes ved Behandling af en Opløsning af Fosfor i Svovlkulstof med den beregnede Mængde Brom, der tilsættes lidt efter lidt, hvorefter Svovlkulstoffet afdestilleres; Pentabromidet faas ved Behandling af Tribromidet med Brom. Tribromidet er en farveløs Vædske af Vægtfylde 2,9, der koger ved 175°, medens Pentabromidet er en gul, krystallinsk Masse, der ved Opvarmning smelter, idet den sønderdeles i Tribromid og Brom. Ogsaa et Fosforoxybromid, $POBr_3$, kendes som en farveløs Krystalmasse. *O. C.*

Fosforbronze, Bronze, til hvilken er tilsat Fosfor, oftest i Form af Fosforkobber eller Fosfortin. Sættes kun en ringe Mængde Fosfor til, virker det blot reducerende, og det vil kun findes som Spor i den færdige Bronze; sættes mere til, vil det modificere Bronzens Egenskaber. F. er navnlig undersøgt af Künzel (»Die Bronzelegierungen und ihre Verwendung fur Geschutzrohre und technische Zwecke« [Dresden 1875]). I en Legering af 90 Dele Kobber, 9 Dele Tin Tin og indtil 0,5 Dele Fosfor er Fosforets Virkning væsentlig reducerende, hvorved Homogeniteten har vundet. Gaar Fosforindholdet op til 0,75 p. Ct., bliver Farven efterhaanden varmere og mere guldlignende; Brudet minder om Staalets, og Elasticitet, Bærekraft og Haardhed stige ligeledes efterhaanden med Fosforindholdet; det smeltede Metal bliver meget tyndflydende og kan løbe ud i de fineste Former. Ved passende Fosfortilsætning kan man derfor give F. just de Egenskaber, man ønsker; naar F. ikke blev et almindeligt Kanonmetal, er Grunden bl. a. den, at det er saa vanskeligt at træffe Fosformængden tilstrækkelig nøje; derimod bruges den nu meget til Genstande, der som Tandhjul, Aksellejer o. 1. ere udsatte for stærke Stød. *F. W.*

Fosforescéns. Med dette Navn betegnes den Egenskab hos forskellige Stoffer, at de i Mørke udsende et svagt Lys, uden at der bemærkes nogen kendelig Temperaturforhøjelse. Fosfor (s. d.) kan som bekendt lyse i Mørke og har deraf faaet sit Navn; i dette Tilfælde finder der en virkelig, men langsom Forbrænding Sted, medens de egentlig fosforescerende Stoffer kun udsende Lys, som de i Forvejen have modtaget fra Lysgivere. F. kan hidrøre fra forskellige Aarsager; den kan ligesom hos Fosforet hidrøre fra kemiske Processer: Fosforet lyser i Mørke, naar det ilter sig langsomt; Lysningen ophører i lufttomt Rum og i iltfri Luftarter, men ogsaa i ren Ilt (Surstof), fordi Fosforet i det sidstnævnte Tilfælde bedækkes med et Lag Fosforsyrlinganhydrid, der hindrer dets videre Iltning; Dampe af Æter, Petroleum, Terpentin, Ætylen, Svovlbrinte og Svovlsyrling hindre Fosforets Lysen i Mørke endog ved 39°.

Ogsaa organiske Stoffer, Dyre- og Planterester vise under visse Omstændigheder F.; saaledes kan Træ, Løv, Kød o. s. v., naar de befinde sig i en vis Tilstand af Formuldning eller Forraadnelse, lyse temmelig stærkt i Mørke; ved Tilsætning af Alkohol, Æter eller Kalilud ophører denne F. hurtig, ligesom den ogsaa aftager, naar Forraadnelsen skrider videre frem; den betinges af Tilstedeværelsen af Ilt (Surstof); F. er ogsaa iagttagen hos levende Planter og Dyr; den F., der iagttages hos Kød og andre organiske Stoffer under Forraadnelsen, beror paa Nærværelsen af lysende Bakterier; der kendes en Række større Hymenomyceter, som vise F.; disse tilhøre for en stor Del den hede Zone (*Agaricus noctilucens, A. igneus* o. a.). I den tempererede Zone, særlig i Mellem- og Nordeuropa, synes disse Svampes F. kun at være lidet konstant; i disse Egne fosforescere især de Svampe, hvis Mycel danner Rizomorfer, nemlig under Rizomorf-Dannelsen og ved Dannelsen af nyt Mycel af den sidste, saaledes som *Agaricus melleus*, *Polyporus igniarius*, *Trametes pini* o. s. v. F. hos Træ skyldes saadant Mycel. Saadan F. begunstiges ved Varme: selv ved 10° lyse Svampene endnu svagt, ved 18 — 20° bliver Lyset stærkere; Maksimum naas ved 25—30°, og ved 40—50° ophører F. fuldstændig. Den laveste Grænse ligger omtrent ved Frysepunktet; Lysudviklingen vedvarer i luftholdigt Vand, men ophører snart, naar Vandet er luftfrit; Hovedbetingelsen for Svampenes F. er Fugtighed og Berøring med Luften; tager man Stykker ud fra det indre af fosforescerende Træ, begynde disse først at lyse, naar Luften i længere Tid har virket paa dem; F. vedbliver i Ilt, uden dog at vinde synderlig i Styrke; derimod ophører den snart i Kulsyre, Kvælstof, Brint (Vandstof) og i alle Vædsker. Under F. forbruge Svampene Ilt og afgive Kulsyre. Foruden af de omtalte Forhold er F. hos Svampene ogsaa afhængig af Vækstforholdene og af individuelle Forskelligheder, hvis Natur endnu ikke er nærmere bekendt. Blandt Dyrene vise især flere Havdyr F.; endvidere findes F. hos flere Insekter (se i øvrigt Lysende Evne og Lysorganer).

Mange organiske Stoffer, f. Eks. Druesukker, æteriske Olier, Fedtstoffer, fede Syrer og tilsvarende Alkoholer, naar disse indeholde mere Kulstof end Butylalkohol, samt endvidere Taurochol-, Glykochol- og Cholsyre fosforescere, naar de i alkalisk Opløsning udsættes for Indvirkning af Ilt (Surstof); det Antal Iltatomer, der kræves til disse Iltninger, er altid ulige; Iltmoleculet, der indeholder 2 Atomer, spaltes altsaa, og der bliver Lejlighed til Dannelse af Ozon, hvis Molecule bestaar af tre Iltatomer, og som virker kraftig iltende. F. skal herefter bero paa en langsom Iltning af det organiske Stof ved Hjælp af Ozon og i alkalisk Opløsning. Ved Spektroskopets Hjælp har man vist, at det Lys, som levende Væsener udsende, naar de fosforescere, er identisk med det, som viser sig ved F. af de sidstnævnte organiske Stoffer, og herved kan de levende Væseners F. forklares; Fedt, Druesukker o. s. v. ere meget almindelig udbredte, og Lecithin, der forekommer i betydelig Mængde i Organismerne, sønderdeles i visse Tilfælde i organiske Baser; den ovenfor nævnte Betingelse: langsom Iltning i alkalisk Vædske kommer saaledes let til Stede. At F. hos Dyr tiltager ved Pirring, forklares derved, at man derved frembringer ny Overflader paa Lysorganerne, ligesom de ovenfor nævnte organiske, lysende Blandinger fosforescere stærkere, naar man ved Omrystning eller Omrøring bringer dem i inderligere Berøring med Ilt.

F. kan for flere Stoffers Vedkommende fremkaldes ved mekaniske Indvirkninger; saaledes kan den iagttages ved Stødning af Kridt og Sukker, ved Spaltning af Glimmer, og naar man gnider to Stykker Kvarts mod hinanden. Ogsaa i Lysudviklingen ved Krystaldannelsen hører vistnok herhen. Ved Opvarmning viser der sig F. hos mange Diamanter samt hos en Varietet af Flusspat, der kaldes Klorofan. Særlig mærkelig er den F., der fremkaldes ved forudgaaende Belysning af visse Stoffer med Sollys, elektrisk Lys eller Magniumlys; dette Fænomen viser sig hos mange Diamanter og hos næsten alle kalkholdige Mineraler. Smukkest fremtræder det hos de saakaldte Lysstene eller Fosforer, der tidligere kaldtes Lysmagneter, fordi man tilskrev dem den Egenskab at kunne tiltrække Lyset; saadanne Lysstene ere Svovlkalcium, Svovlbaryum og Svovlstrontium, fremstillede ved høj Temperatur ad den tørre Vej. Ved Glødning af Østersskaller med Fosfor faar man »Canton's Fosfor«; glødes Østersskaller med Realgar (Arsendisulfid), faas »Osann's Lysstene«; reduceres Tungspat ved Glødning med Kul, faas »Bologneser-Lysstene«. De Lysstene, der fremstilles af Strontian, kunne faas ved noget lavere Temperatur end de øvrige. Kalciumlysstenene kræve en Ophedning til 800—900° i 1/2 Time og Bariumlysstenene en endnu højere Temperatur.

De Farver, hvormed disse Lysstene fosforescere, ere forskellige alt efter Fremstillingsmaaden og Bestanddelene; saaledes giver Svovlbaryum, naar det er fremstillet af Tungspat, et orangefarvet Lys, men naar det er præpareret af kunstigt Bariumsulfat, et grønt Lys; brændt Kalk, fremstillet af Kalkspat, giver efter Glødning med Svovl et rødgult Lys; hvis det derimod var fremstillet af Aragonit, giver det et grønt Lys. Ophedes Svovl med Strontian under 500°, fosforescerer Produktet gult; har Temperaturen ved Fremstillingen været over 500°, bliver F. violet; Svovlstrontium af Strontiumsulfat fosforescerer blaat. Selv spredt Dagslys bringer gode Lysstene til at fosforescere; Fugtighed hemmer eller standser F. Ogsaa Temperaturen under Bestraalingen har Indflydelse paa F.'s Farve; saaledes vil Svovlstrontium, der har været ophedet til over 500°, naar det er bestraalet ved almindelig Temperatur, udsende violet Lys; har derimod Temperaturen ved Bestraalingen været — 20°, bliver i F. mørkviolet; Bestraaling ved 40° giver lyseblaat, ved 70° blaaliggrønt, ved 100° grønliggult og ved j 200° svagt rødgult Lys. I den nyere Tid har Balmain fremstillet et Kalciumsulfid, der kan • fosforescere stærkt og vedholdende, og som holder sig godt i Luften. Denne Balmain's Lysfarve (patenteret 1877) finder praktisk Anvendelse til Maling af Dørskilte, Urskiver o. s. v., som derved blive synlige i Mørke. Den Intensitet, som F. viser, staar ikke i noget Forhold til dens Varighed. Mange Lysstene fosforescere i flere Timer, de fleste Mineraler og Salte kun i faa Sekunder eller Minutter og ofte kun meget svagt. Til Undersøgelse af disse Fænomener har Becquerel konstrueret Fosforoskopet (s. d.). Bologneser-Lysstenen blev fremstillet af Skomageren Vincentius Casciorolus i Beg. af 17. Aarh. (sandsynligvis 1604); 1674 fremstillede Balduin det efter ham benævnede Fosforus (Balduin's Fosfor). Af Solspekterets Straaler er det navnlig de ultraviolette og violette, der fremkalde F.; de gule og røde Straaler svække den Virkning, som de violette have fremkaldt.

Lysbilleder, der frembringes paa Plader, som ere overtrukne med fosforescerende Stoffer, kaldes Fosforografier; disse Billeder ere ikke skarpe, fordi det Lys, der udsendes fra enkelte Dele, bringer Nabodelene til at lyse, hvorfor de fine Linier udviskes. Ret smukke fosforescerende Fotografier kunne faas derved, at man bestryger Diapositiver paa Glas eller Papirbilleder, der ere gjorte gennemsigtige ved Hjælp af Voks eller Dammarfernis, med Lysfarve paa Bagsiden; belyser man derpaa disse Billeder i Solen eller med Magniumlys, vise de sig lysende i Mørke med smukke Nuancer. Saadanne Billeder bleve først fremstillede 1881. Fosforescenslyset viser i øvrigt selv fotokemiske Virkninger. (Se i øvrigt Spektralanalyse, Fluorescens og Fotografi). *O. C.*

Fosforeter (Fosformetaller), Fosforets Forbindelser med Metaller, ligne ofte Metallegeringer og dekomponeres af Syrer under Udvikling af Fosforbrinte. Jærnfosforet findes i mange Arter Raajærn. Kobber- og Zinkfosforet tjene til Fremstilling af Fosforbronze (s. d.). *F. W.*

Fosforforgiftning kan være akut eller kronisk. Den akutte F. opstaar, naar Fosfor, der allerede er giftigt i meget ringe Dosis, indbringes i Maven ! enten paa Grund af Fejltagelse eller i forbryderisk Øjemed, hvortil tidligere ikke sjælden anvendtes Hovederne af de fosforholdige Svovlstikker i et eller andet Fødemiddel, Kaffe f. Eks. Forgiftningen indtræder hurtig, efter faa Timers Forløb, med Smerter i Hjertekulen og Brækning. Det opkastede lugter stærkt af Fosfor og kan undertiden lyse i

Mørke. Hvis den optagne Fosformængde ikke er saa stor, at Døden hurtig indtræder, hvilket let kan ske, især hos Børn, ser det ud, som om Forgiftningen er ophørt, idet der atter indtræder Velbefindende; men efter 2—3 Dages Forløb indfinde Forgiftningssymptomerne sig paa ny og da i endnu stærkere Grad. Smerterne i Hjertekulen ere heftigere, der kommer Gulsot, Feber, Blødninger fra Maven, Tarmen, Nyrerne, Næsen og flere Organer. Leveren forstørres, Urinstofmængden i Urinen formindskes eller svinder ganske, og i Urinen optræde abnorme Bestanddele (foruden Blod Æggehvide, Galdefarvestof, Leucin og Tyrosin). I Løbet af 8—14 Dage kan da Døden indtræde under tiltagende Afkræftelse, men som Regel fuld Bevidsthed; dog kan der undertiden indfinde sig Døsighed, Delirier og Kramper. Hoved forandringerne i Organismen vise sig at bestaa i en udbredt Fedtdegeneration af de vigtigste Organer, især af Leveren. Hjælpen ved F. bestaar hovedsagelig i en hurtig Udtømmelse af Maveindholdet, enten ved Udpumpning eller ved Brækmidler, hvortil især benyttes svovlsurt Kobberilte. Som Modgift har Terpentinolie, især den ikke rektificerede, vist sig brugbar.

Den kroniske F. ytrer sig som den saakaldte Fosfornekrose, en Betændelsestilstand i Kæberne, hvoraf følger Bortdøen (Nekrose) af selve Kæbebenet. Fosfornekrosen kendes først fra Slutn. af 19. Aarh.'s første Halvdel, kort Tid efter at Fosforet var blevet taget i Brug ved Svovlstikfabrikationen. Ved Berøring med Fosforet og ved de af dette udviklede Dampe angrebes Mundhulen hos Fabrikarbejderne, især hos dem, der havde karierede Tænder, og lettest hos Børn og unge Mennesker. Begge Kæber angribes, dog fortrinsvis Underkæben, Tænderne løsnes og falde ud, Kæbebenet blottes, og der afsondres en af Fosfor lugtende Materie. Kæbebenets Ernæring bliver umulig, det dør bort, men Løsning og Udskillelse af Knoglen tager lang Tid, og under den ofte aarelange Lidelse medtages Patientens Kræfter saa meget, at Døden hyppig bliver Følgen. Ved Indførelsen af de fosforfri Tændstikker er den kroniske F. efterhaanden bleven langt sjældnere, og hvor der endnu arbejdes med Fosfor, kan Forgiftningen undgaas ved fornuftig Fremgangsmaade (bedre Ventilation, rigelig Vadskning af Hænderne, især før Maaltiderne, der ikke bør indtages i Arbejdslokalerne). Det er det gule Fosfor, der er giftigt, hvorimod det røde, amorfe Fosfor synes uskadeligt. *A. F.*

Fosforister er Navnet paa en Kreds svenske Forfattere, den saakaldte »Nya Skoian«, der vare Tilhængere af og Forkæmpere for den svenske Nyromantik og optog Kampen med den ældre akademiske Retning. Navnet F. kommer af Upsala-Tidsskriftet »Phosphoros« (1810—13), i hvilket disse Digtere og Kritici fremlagde de positive Frugter af deres ny Teorier, medens der i et omtrent samtidig udgaaende Stockholm-Blad, »Polyfem« (1809—12), førtes en vittig Guerillakrig mod den gamle Retnings Repræsentanter og deres Tilhængere. — »F.«, som de altsaa senere kaldtes, havde allerede 1805 dannet et lille Studenterselskab i Upsala, »Vitterhetens Vänner«, der senere omdannedes til *Mus is Amici og* 1808 til »Auroraforbundet«. Retningens mest fremragende Mænd vare Digteren Atterbom, Litteraturhistorikeren Hammarsköld, Kritikeren og Journalisten Palmblad; endvidere Digtere som Hedborn, Elgstrom,. Ingelgren, Karl Fredrik Dahlgren o. fl., en Romanforfatter, Claes Livijn, og endelig »Polyfem«'s Udgiver, Journalisten Askelöf. Foruden de nævnte Tidsskrifter vare »Poetisk Kalender« (1812—22) og »Svensk Litteraturtidning« (1813—24) deres Organer. F. have faaet en indgribende Betydning baade direkte og indirekte for den svenske Kultur og den svenske Digtning i 19. Aarh.; gennem mange Brydninger — ikke blot mod den akademiske Skole, men ogsaa mod »Neutrer«, som Tegner o. a. — vandt dog de romantiske Ideer især i 1820'erne og 1830'erne alt større Terrain, mod hvilket dog 1830'ernes Liberalisme reagerede. Mange af de svenske Digtere, der ikke hørte til den almindelige fosforistiske Kreds: Almqvist, Stagnelius o. a., have alligevel fra dem modtaget stærke Indtryk. I politisk Henseende vare de fleste F. Tilhængere af den hellige Alliance og støttede den reaktionære og konservative Politik i Sverige. *K. Wg.*

Fosforit se Apatit.

Fosforjodider. Fosfor og Jod danne Forbindelserne Fosfortrijodid, PJ_3, og Fosforjodure, P_2J_4; det første danner røde Krystaller, der smelte ved 55°, det sidste smukke orangerøde Naale, der smelte ved 110°. *O. C.*

Fosforklorider. Fosfor danner to Klorider, PCl_3 og PCl_5, samt et Oxyklorid, $POCl_3$. Lader man Klor virke paa Overskud af Fosfor, dannes Fosfortriklorid, PCl_3, som en farveløs Vædske, der har en gennemtrængende Lugt, koger ved 76° og ved 0° har Vægtfylden 1,61; det bliver endnu ikke fast ved ÷ 115°. I fugtig Luft udsender det hvide Dampe, idet det sønderdeles af Vand under Dannelse af Saltsyre og Fosforsyre: $PCl_3 + 3H_2O = 3HCl + H_3PO_3$. Fosfortriklorid kan opløse Fosfor og er selv opløseligt i Benzol og i Svovlkulstof. Ved Behandling med Kaliumklorat under Opvarmning eller ved Tilledning af ozonholdig Luft optager det Ilt (Surstof) og giver Fosforoxyklorid, $POCl_3$, der ligeledes er en Vædske, som har Vægtfylden 1,7, koger ved 107,2° °g ved stærk Afkøling krystalliserer; det udsender Dampe i fugtig Luft, idet det med Vand spaltes i Saltsyre og Fosforsyre: $POCl_3 + 3H_2O = 3HCl + H_3PO_4$; med flere Metalklorider danner det krystallinske Forbindelser. Fosforpentaklorid, PCl_5, fremstilles ved Tilledning af Klor til Fosfortriklorid eller ved Behandling af en Opløsning af Fosfor i Svovlkulstof med Overskud af Klor; det er en krystallinsk Forbindelse, der har en skarp Lugt, sublimerer ved 100° uden at smelte, og som under forhøjet Tryk smelter ved 148°; det udsender hvide Dampe i Luften og omsætter sig med Vand til Saltsyre og Fosforsyre: $PCl_5 + 4H_2O = 5HCl + H3PO4$. Ved Ophedning til højere Temperatur dissocieres Fosforpentaklorid i Fosfortriklorid og I Klor. Alle de nævnte Klorider spille en vigtig Rolle ved Fremstillingen af mange organiske Klorforbindelser. *O. C.*

Fosforkobbermalm se Dihydrit.

Fosforlatværge (Fosforgift, Rottefedt) er en Blanding af Fosfor, Mel og Vand med eller uden Tilsætning af Fedt. Benyttes smurt paa Pandekager, Brød e. 1. som Rottegift. *A. B.*

Fosformetaller ɔ: Fosforeter (s. d.).

Fosfornekrose se Fosforforgiftning.

Fosfornikkeljærn, et i Meteorjærn forekommende Mineral, se Meteoritter.

Fosforocalcit se Dihydrit.

Fosforolie, en Opløsning af I Del Fosfor i 80 Dele Mandelolie, fandt tidligere Anvendelse i Medicinen som udvortes Middel til Indgnidning mod Lammelse, men anvendes nu mest i større Fortynding, særlig med Levertran til indvortes Brug mod Engelsk Syge, Blødhed af Knoglerne etc. *A. B.*

Fosfŏros (»Lysbringer«), det græske Navn paa Morgenstjernen, der personificeredes som en skøn Yngling. Foran Helios drager F. over Himmelen og bringer Bud om den kommende Solglans. Efter Hesiodos'es Teogoni var F. Søn af Astraios og Eos. I den senere Oldtid forestillede man sig F. og Hesperos (Aftenstjernen) som et Broderpar i Lighed med Dioskurerne. *C. B.*

Fosf oroskŏp, et af E. Becquerel konstrueret Apparat, der væsentligst bestaar af to hurtig roterende Skiver, anbragte paa en Akse; Skiverne ere forsynede med alternerende Huller. Bringes et Stof ind imellem disse, kan det bestraales af Sollyset, naar man ikke ser det, og omvendt kan man se det, naar det ikke mere bestraales. Ved tilstrækkelig hurtig Rotation iagttager man, at de fleste Legemer lyse, da de endnu kort Tid efter at være belyste af Solen kunne vise Fosforescens (s. **d.**). *O. C.*

Fosforoxybromīd se Fosforbromider.

Fosforoxyklorīd se Fosforklorider.

Fosforpentafluorīd, PF_5, fremstilles ved Opvarmning af Fosforpentaklorid med Arsentrifluorid: $3PCl_5 + 5AsF_3 = 3PF_5 + 5AsCl_3$. Det er en farveløs Luftart, der ryger i fugtig Luft, og som med Vand omsætter sig til Flussyre og Fosforsyre. *O. C.*

Fosforpentaklorid se Fosforklorider.

FosforpentOXyd d. s. s. Fosforsyreanhydrid.

Fosforsalt (Sal mikrokosmicum) er Ammonium-Natriumfosfat, $NH_4NaHPO_4 + 4H_2O$; det fremstilles ved Behandling af en Opløsning af sekundært Natriumfosfat (alm. fosforsurt Natron) med Klorammonium: $Na_2HPO_4 + NH_4Cl = NH_4NaHPO_4 + NaCl$ og danner farveløse monokliniske Krystaller. Ved Ophedning smelter det, afgiver Vand og Ammoniak og danner til sidst en gennemsigtig glasagtig Masse af Natriummetafosfat, som ved Smeltning med forskellige Metallilter opløser disse med forskellig Farve, hvorfor F. anvendes i den kemiske Analyse ved Blæserørsforsøg (Fosforsaltperlen). F. findes i Guano og i raadnende Urin. *O. C.*

Fosforsur Kalk se Kalciumfosfat.

Fosforsur Lerjord se Aluminiumfosfat.

Fosforsurt Magnesia-Ammoniak se Magniumfosfat.

Fosforsyre, H_3PO_4 (Ortofosforsyre), findes i Naturen i forskellige Fosfater (se Fosfor). Den fremstilles ved Iltning af rødt Fosfor med stærk Salpetersyre; naar alt Fosfor er opløst, gentages Behandlingen med Salpetersyre, indtil der ikke mere udvikles røde Dampe af lavere Kvælstofilter; derpaa inddamper man for at fjerne Salpetersyren. I det store fremstilles F. af Benaske ved Sønderdeling med Svovlsyre, hvorved man dog faar et mindre rent Produkt; en ren Syre kan faas, naar man opløser Benaske i lidt Salpetersyre og derpaa fælder Opløsningen med Blysukker (Blyacetat); det herved fældede Blyfosfat sønderdeles med Svovlbrinte. Den F., der gaar i Handelen, kan indeholde Arsenik, for hvilket den befries ved Kogning med Svovlsyrlingvand og paafølgende Fældning med Svovlbrinte. Efter Frafiltrering af det fældede Svovlarsen og Bortkogning af Svovlbrinten inddampes Opløsningen. Den rene F. kan krystallisere; Krystallerne ere rombiske og smelte ved $41{,}7^0$; i Nærværelse af lidt Vand dannes Hydratet $2H_3PO_4,H_2O$, der krystalliserer i flade Prismer, som smelte ved 27^0. Den vandfri Syre kan opvarmes til 100^0 uden at spaltes; ved højere Temperatur afgiver den Vand og omdannes ved 213^0 næsten fuldstændig til Pyrofosforsyre, $H_4P_2O_7$, der ved Opvarmning til endnu højere Temperatur (henimod Glødning) gaar over til Metafosforsyre, HPOg.

Ortofosforsyren er en trebasisk Syre, der danner tre Rækker Salte, primære, RH_2PO_4, sekundære, R_2HPO_4, og normale, R_3PO_4, alt efter som $^1/_3$, $^2/_3$ eller al Syrens Brint erstattes af Metal. Den er særdeles let opløselig i Vand; følgende Tabel viser Fosforsyreopløsningcrs Indhold af Fosforsyreanhydrid:

Vægtfylde	p. Ct. P_2O_5	Vægtfylde	p. Ct. P_2O_5	Vægtfylde	p. Ct. P_2O_5
1,508	49,60	1,339	36,74	1,162	19,73
1,492	48,41	1,328	36,15	1,153	18,81
1,478	47,10	1,315	34,82	1,144	17,89
1,464	45,63	1,302	33,49	1,136	16,95
1,453	45,38	1,293	32,71	1,124	15,64
1,442	44,13	1,285	31,94	1,113	14,33
1,434	43,95	1,276	31,08	1,109	13,25
1,426	43,28	1,268	30,13	1,095	12,18
1,418	42,61	1,257	29,16	1,081	10,44
1,401	41,80	1,247	28,24	1,073	9,53
1,392	40,86	1,236	27,30	1,066	8,62
1,384	40,12	1,226	26,36	1,056	7,39
1,376	39,68	1,211	24,79	1,047	6,17
1,369	39,21	1,197	23,23	1,031	4,15
1,356	38,00	1,185	22,07	1,022	3,03
1,347	37,37	1,173	20,91	1,014	1,91

F. danner et gult Sølvsalt, medens Pyrofosforsyrens og Metafosforsyrens Sølvsalte ere hvide; saavel F. som Pyrofosforsyren koagulere ikke Æggehvide, medens dette derimod er Tilfældet med Metafosforsyren. Med Ammoniummolyldat giver en ringe Mængde F. et gult Bundfald. F. danner flere Dobbeltsalte, f. Eks. Ammonium-Magniumfosfat, $NH_4MgPO_4,6H_2O$, og Ammonium-Natriumfosfat, $NH_4NaHPO_4,4H_2O$.

Pyrofosforsyren danner en farveløs, blød krystallinsk Masse; den er firebasisk, fældes ikke af Ammoniummolyldat og gaar i vandig Opløsning ved Opvarmning over til Ortofosforsyre. Metafosforsyren er en glasagtig Masse; den danner Hovedbestanddelen af *Acidumphosphoricumglaciale;* i vandig Opløsning gaar den ved Opvarmning eller Henstand hurtig over til Ortofosforsyre; den er enbasisk. *O. C.*

Fosforsyreanhydrid (Fosforpentoxyd), P_2O_5, dannes ved Forbrænding af Fosfor i en Strøm af Ilt (Surstof) eller tør Luft; det er en hvid voluminøs Masse, der opløses i koldt Vand under

Dannelse af Metafosforsyre. F. er det stærkest vandsugende Middel, man kender, og finder ogsaa Anvendelse som saadant. *O. C.*

Fosforsyrling, H_3PO_3, dannes samtidig med Fosforsyre og Fosforundersyrling, naar Fosfor iltes langsomt i fugtig Luft; lettest fremstilles den ved Sønderdeling af Fosfortriklorid (se Fosforklorider) med Vand. F. er en farveløs henflydende Krystalmasse, der smelter ved 70°, og som ved stærkere Ophedning spaltes i Fosforbrinte og Fosforsyre. Den virker som et stærkt Reduktionsmiddel. Som tobasisk Syre danner den to Rækker Salte, normale og sure Fosfitter; disse ilte sig ikke i Luften, men ved Indvirkning af stærke Iltningsmidler; ved Ophedning spaltes de fleste af dem i Brint (Vandstof), Pyrofosfat og Fosformetal. *O. C.*

Fosforsyrlinganhydrid (Fosfortrioxyd), P_4O_6, faas ved at lede tør Luft over svagt opvarmet Fosfor eller ved svag Opvarmning af Fosforsyrling med Fosfortriklorid: $2H_3PO_3 + 2PCl_3 = P_4O_6 + 6HCl$, som en hvid Masse eller som farveløse Naale, der let sublimere; ved 400° sønderdeles det i Fosfor og Fosfortetraoxyd, P_2O_4, der krystalliserer. Af Vand sønderdeles det paa mere indviklet Maade. *O. C.*

Fosfortrijodid se Fosforjodider.

Fosfortriklorid se Fosforklorider.

Fosfortrioxyd se Fosforsyrlinganhydrid.

Fosfortændstikker se Tændstikker.

Fosforundersyre, $H_4P_2O_6$, dannes ved den langsomme Iltning af Fosfor i fugtig Luft sammen med Fosforsyre og Forforsyrling, og adskilles fra disse, idet man danner dens sure Natriumsalt, $Na_2H_2P_2O_6 + 6H_2O$, der omdannes til Blysalt, som atter ved Sønderdeling med Svovlbrinte giver den fri Syre. Endnu lettere faar man den ved at fremstille Sølvsaltet, der dannes ved Indvirkning af Salpetersyre paa Fosfor i Nærværelse af Sølvnitrat, og derpaa at sønderdele Sølvsaltet med Svovlbrinte. Syren faas i Opløsning, og denne kan under 30° inddampes til en Sirup, men ved højere Temperatur sønderdeles den i Fosforsyre og Fosforsyrling. F. virker ikke reducerende, men iltes af Kaliumpermanganat til Fosforsyre. *O. C.*

Fosforundersyrling, H_3PO_2, er en enbasisk Syre, hvis Alkalisalte faas samtidig med Fosforbrinte (s. d., Fosforvandstof) ved Behandling af Fosfor med Alkalimetallernes Hydroxyder; koges Fosfor med Barytvand, faas Barymsaltet (Baryumhypofosfit), hvoraf Syren frigøres med Svovlsyre. Dens vandige Opløsning kan inddampes i luftfortyndet Rum; under 0° kan den krystallisere og danner da store hvide Blade, der smelte ved 17,4°. Ved Ophedning spaltes F. i Fosforbrinte (s. d.) og Fosforsyre: $2H_3PO_2 = PH_3 + H_3PO_4$. F. optager let Ilt (Surstof) fra andre Forbindelser og gaar derved over til Fosforsyre; den virker altsaa som et stærkt Reduktionsmiddel og afilter Svovlsyre til Svovlsyrling, ja endog til Svovl; af mange Metalsaltes Opløsninger udskiller den Metallet; af en Kobbervitriolopløsning udfælder den Kobberbrinte. F.'s Salte (Hypofosfitter) ere letopløselige i Vand og ilte sig i Luften til Fosfater. Ved Glødning give de Pyro- og Metafosfater under Udvikling af Brint og Fosforbrinte; nogle efterlade dog derved Fosformetal. *O. C.*

Fosfosiderit, et klart rødt Mineral fra Siegen i Tyskland, bestaar af vandholdigt fosforsurt Jærntveilte ($Fe_2O_3 . P_2O_5 . 3\frac{1}{2}H_2O$). *N. V. U.*

Fosgēn d. s. s. Karbonylklorid.

Fosgenit (Hornbly, Blyhornerts, Klorblyspat), et temmelig sjældent Mineral, som bestaar af Bly i Forbindelse med Klor og Kulsyre ($P_6CO_3 . PbCl_2$). Det danner farveløse, graalige eller gullige, diamantglinsende Krystaller, der tilhøre det tetragonale System. Det optræder som et Omdannelsesprodukt af Blyglans, bl. a. paa Monte Poni i Sardinien og ved Cromford i Derbyshire. *N. V. U.*

Fosheimsæteren paa Fjældet mellem Valdres og Hallingdal, er nu et af de større Højfjældssanatorier i Valdres, med et stort nybygget Hotel med egen Læge, Post og Telefon. Sanatoriet er meget besøgt; god Kørevej fører dertil fra den i Dalen liggende Station Fosheim, hvor der ligeledes er bygget et større Hotel. *J. F. W. H.*

Fosie, Johanne, dansk Pastelmalerinde, Datter af Søkadetternes Tegnemester Jakob F. (1679 — 1763), født i Kjøbenhavn 24. Marts 1726, død smst. 23. Aug. 1764. Hendes fint og smagfuldt udførte Pastelbilleder ere mest paa private Hænder (navnlig i hendes Sønnesønssøn Oberst O. Westengaard's Eje), et Par ere paa Gaunø. Ogsaa Raderenaalen brugte hun med Talent, og der haves gode Blade af hende. Hendes Faders Hus paa Østergade var Samlingsstedet for den Tids Skønaander og fremragende Kunstnere, og i denne Kreds var den aandrige, talentfulde og skønne F. Midtpunktet. Hun ægtede Præsten Jens Westengaard, men døde efter faa Aars Ægteskab. (Litt.: F. J. Meier, »Jakob F., hans Datter og hendes Stambog« fi »Nær og Fjern« 1878, Nr. 326]; O. Westengaard, »Oplysninger om Familien Westengaard« [Kbhvn. 1889]). *F.J.M.*

Foslie, Mikal Heggelund, norsk Botaniker, er født i Borge i Lofoten 21. Oktbr. 1855. Efter at have været Handelsbetjent i to Aar blev han 1874 Telegrafist ved Fiskerierne i Lofoten og fik 1876 fast Ansættelse i Telegrafetaten, først i Lødingen, derefter i Christiania. Allerede tidlig havde han interesseret sig for Naturhistorie, og da han tilfældigvis fik nogle pressede Saltvandsalger at se, fattede han en saa levende Interesse for disse Planter, at han senere ofrede al sin Fritid for at samle og studere saadanne. 1880 erholdt han første Gang Stipendium fra Universitetet for at foretage Undersøgelser over det nordlige Norge's Saltvandsalger; disse Studier har han senere særlig kunnet fortsætte, efter at der af Stortinget 1885 blev oprettet en Konservatorpost for ham ved Tromsø Museum, hvor han forblev indtil 1892, da han erholdt den nyoprettede Konservatorpost ved Videnskabs Selskabet i Trondhjem. Han har to Gange med Stipendium foretaget videnskabelige Studierejser i Holland, England og Skotland. Med en beundringsværdig Energi og under vanskelige Forhold har F. væsentlig paa egen Haand arbejdet sig frem til at blive en af Nutidens dygtigste systematiske Saltvandsalgologer, idet han udmærker sig saavel ved sin skarpe Formsans som ved sin Udholdenhed og Omhyggelighed i Undersøgelserne. Han har udgivet en hel Række Arbejder, især over Saltvandsalgernes Systematik, hvoriblandt her kun skulle

nævnes som de væsentligste: »Bidrag til Kundskab om de til Gruppen *Digitatae* hørende Laminarier« [Chra. Vid. Selskabs Forh. 1883 Nr. 2]; »Ueber die Laminarien Norwegens« [smst. 1884 Nr. 14]; »Contribution to the Knowledge of the Marine *Algae* of Norway«, I, II [Tromsø Museums Aarshæfter, 13, 14, 1890, 1891]; »The Norwegian Forms of *Ceramium*« [Norske Vidsk. Selsk. Skrifter, Trondhjem 1893]; »New or critical Norwegian *Algae*« [smst., Trondhjem 1894] og »The Norwegian Forms of *Lithothamnion*« [smst., Trondhjem 1894]. *N. W.*

Fosnes Herred, Namdalens Fogderi, Nordre Trondhjem's Amt, (1891) 2,918 Indb., paa Sydsiden af Yttre Foldenfjord, strækker sig fra Fastlandet V. f. Namsenfj ordens Munding over den Række af Øer, som dannes af de Nord fra ind til denne førende Sunde samt af et større, 0. f. disse omkring det store Salsvand liggende, Fastlandsparti. Det V. f. Namsenfjord liggende Fastland er et kuperet, ved mindre Dale og Skær sønderlemmet Fjældstrøg. Den største Dal er Oxdøla, som fra Bugten S. f. den trekantede Hoddø skærer sig op i sydlig Retning, bred og svagt skraanende, i den nedre Del bebygget; over den hæver Fjældet sig op til Toppen Hemna, 675 M. Længere Nord munder Statlandsdalen ud i Namsenfjord; den herigennem rindende Elv kommer fra nogle Smaavande paa Vestgrænsen, løber gennem Store Vand, danner Storfossen og falder ved Statland ud i Fjorden. 0. f. Namsenfjorden ligger den store, 25 Km. lange, Otterø med Hovedretning Nordvest—Sydøst; den er meget indskaaren af Havet og derfor af meget variabel Bredde; i den nordlige Del 6,5 Km. aftager den Syd over til kun 2,5, tiltager saa igen til 7 Km., men indsnævres derpaa ved det lave Eide fra Vik Kirke paa Vestsiden til Foslandsosen paa Østsiden til 3 Km. Den sydligste Del er halvcirkelformet og har en Bredde af 8 Km. Fjældene, som fylde disse forskellige Partier, ere stærkt kuperede; i det nordlige Parti ligger Tømmervikfjældet, 445 M., som falder stejlt af mod Alteskaret mellem Altebotten og Aarnes; længere Nord i samme Parti hæver Aglen sig til 424 M.; dennes Skraaning sænker sig ned mod Aglevandet, som med sit i Vest—Øst gaaende Skar afskærer et paa Øens nordligste Del liggende isoleret Fjældparti. Fjældene S. f. Alteskaret ere lavere, men meget stejle, navnlig mod Namsenfjord; her ligger Hamneshuken, 423 M. S. f. det lave Vikseid fortsættes Fjældet igen i en samlet Masse med Dyrvasklumpen, 421 M., som højeste Punkt og med stejle, ubeboelige Styrtninger ud mod Fjordene. I Øst skilles Otterøen ved Rødsundene fra Jøøen og ved disses Fortsættelse Løvøfjorden og det trange Søviksund fra Øen Elven, samt ved Lokkeren fra Fastlandet. Jøøen, 11 Km. lang, er ogsaa betydelig indskaaren paa Nordøstsiden af Fosnesbugten, hvor Kirken ligger, samt paa Vestsiden ved flere mindre Vaage. Øen er i den nordlige Del stærkt kuperet (Brakstadkjærringa, 258 M.); men længere Syd optræder Fjældet mest som isolerede Kupper mellem de her liggende store Myrstrækninger. Under Navn af Gyltefjord, Seierstadfjord og Lyngholms fjord skilles Jøøen fra det østlige Fastland og fra Øen Elven. Denne sidste, der ved Nordsundene skilles fra Fastlandet, hører for den nordligste største Del til F. H. Dens Længderetning gaar fra Nord mod Syd og er henved 12 Km. lang med en Bredde i Syd af 7 Km., som smalner af Nord over og ender paa begge Sider af Nysfjorden i to smalle Odder. Øen er meget kuperet, højere i Sydvest, hvor Frøvarpfjæld naar 296 M. Det østlige Fastlands Kyst mod Gyltefjord og Nordsundene er til Dels en aaben flad Strækning omkring Kjelbotten, N. f. denne bratte Fjælde, Galten 437 M., hen imod den store veldyrkede Slette omkring Salsvandets Udløb Moelvens Os ude mod Foldenfjord. Herfra strækker Herredet sig som en ca. 40 Km. lang Kile Øst over paa begge Sider af det 29 Km. lange, men smalle Salsvand; det udfyldes af Fjælde, som i den vestlige Del ikke ere meget høje, men stejle og forrevne, hvorimod den østlige Del har fuldstændig Højfjældskarakter. De største Elve og Dale findes paa Vandets Sydside, saaledes Storengdalen, der udmunder i den fra Søen mod Syd indgaaende Bredvig; denne Dals Hovedretning er fra Øst mod Vest, det samme er Tilfældet med det ved Eiden lidt længere Øst udmundende Sakselvens Dalføre, hvis øverste Del kaldes Elvedalen. Den østligste Bugt af Salsvandet kaldes Skrøvstadfjorden, og fra denne gaar en Dal under Navn af Kvernvasdalen i Øst op imellem Fjældene indtil hen imod det 10 Km. lange Mjøsundvand, fra hvilket den kun skilles ved et kort Pas. Til dette Dalføre støder i 2 Km.'s Afstand fra Søbunden den fra Syd mod Nord gaaende Skrøvdal, som med sine dybt indskaarne bratte Sider deler Fjældmassen i 2 Dele. Af de højeste Toppe — alle langs Grænsen — kunne mærkes Grønningfjæld, 698 M., og Grønklippen, 796 M. Den smalle Strimmel N. f. Salsvandet er lige saa kuperet som den sydlige, men Fjældene ere her lavere. Herredets Bebyggelse er som sædvanlig knyttet til Fjordens Bredder og den nedre Del af Dalførerne; mest samlet er den ved Statland, hvor et større Savbrug har samlet en Befolkning af 191 Mennesker i 29 Huse, ved Moelvens Udløb, hvor der ligeledes er større Savbrug, omkring Vik's Kirke, ved Husviken paa Otterøen, ved Faksdalsvaagen og Fosnesbugten paa Jøøen m. fl. St. Af Veje findes en Del Bygdeveje, saaledes langs Namsenfjordens Vestside, paa Otterøen og Jøøen. Agerbrug staar paa et lavt Standpunkt, og store Strækninger, navnlig paa Jøøen, ligge udyrkede uagtet god Jord. Fædriften staar paa et forholdsvis godt Standpunkt, Sætere høre næsten til hver Gaard paa Fastlandet. F. H. er godt forsynet med Skov og kan afgive en Del til Salg; Skovene, mest Furu og Gran, ere dog meget medtagne, og Birkeskoven lider meget ved Barkens Aftagen til Barkning af Fiskegarn. Hovednæringen er Fiskeri, Indbyggerne deltage baade i Lofot- og Finmarksfisket, desuden i Sildefisket om Sommeren, hvilket næsten er aarvist i Namdalens Fjorde. Foruden de ovennævnte større Savbrug er der ved Tørvik et stort Møllebrug og en Vadmelsstampe. I gejstlig Henseende er Herredet delt i Viks Hovedsogn og Fosnes Anneks. Ved en Lokalbaad staar F. H. i Dampskibsforbindelse med Namsos med Anløb paa de fleste tættere bebyggede Steder. Foslandsosen paa Otterøen anløbes af de store routegaaende

Nordlandsbaade. Herredets Areal er 861 □Km., hvoraf 75 □Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

FOSS, Anders, dansk Historiker, (1543—1607), var Biskop i Bergen fra 1583 til sin Død og levede som saadan i stadig Kiv med Lensmanden paa Bergenhus, Peder Thott. F. havde gode Kundskaber i den danske Historie og var tillige i Besiddelse af en kritisk Evne, der paa den Tid var en Sjældenhed; i hans *Censura de Saxone Grammatico* (udg. af Rørdam, »Hist. Kildeskrifter« II, 568) angriber han skarpt Troværdigheden af Sakse's Sagnfortællinger. Hans øvrige Skrifter ere tabte. *Kr. E.*

FOSS, Frithjof, norsk Forfatter, er født i Arendal 9. Apr. 1830. Han blev Student 1850, juridisk Kandidat 1855. Derefter opholdt han sig 3 Aar i England og praktiserede siden i andre 3 Aar som Sagfører paa sit Hjemsted. Saa flyttede F. ind til Hovedstaden som Publicist. Først redigerede han en kort Tid »Christiania-Postens« Fortsættelse »Dagbladet«. Allerede en Tid i Forvejen havde han i »Illustreret Nyhedsblad« begyndt at offentliggøre sine velskrevne »Skitser fra London af Israel Dehn«. Under denne Signatur udgav han fremdeles 1862—64 6 større, til Dels 2 Binds Noveller (»For halvandet Hundrede Aar siden«, »Højt og Lavt«, »Se Tiden an«, »Et Ægteskab«, »Excelsior« og »Kvindelist«). Skønt disse faldt udmærket i Tidens Smag, lod F. sig dog omsider drage helt over til Studiet af Handels- og Søfartsforhold. 1865 startede han Dagbladet »Norsk Handels-Tidende«, som han drev i 7 Aar, indtil han 1872 — efter at have maattet opgive sit Haab om Ansættelse som Konsul udenlands — med Støtte af formaaende Christiania-Handelshuse drog til Rusland for at undersøge Udsigterne for en udvidet Samhandel mellem dette Land og Norge. Det endte med, at F. slog sig ned i Finland som Handelsagent. Snart finde vi den foretagsomme norske Eksnovellist som finsk Kommissær ved en international Landbrugsudstilling i London og som finsk Statsstipendiat paa Farten for at aabne det finske Mejerismør et Marked i Storbritannien. Med Støtte af den finske Regering udgav han 1878—79 en »Merkantil Handbok ofver Storfurstendömet Finland*. Fra 1881 har F. atter været bosat i Hjemlandet, fra 1885 til 1895 som Redaktør i sin Fødeby. Da den engang saa populære Underholdningsskribent 1882 forsøgte at genoptage sin Forfattervirksomhed, formaaede han ikke længere at vinde Tilslutning. Det under hans gamle Signatur startede Tidsskrift »Vort Land« holdt sig ikke længe; og den deri paagyndte store Novelle »Tidens Løsen« blev ikke fuldendt. Samme Skæbne har ogsaa rammet hans senere Forsøg paa at levere sin Fødeby »Arendals Historie«, der er standset ved Afslutningen af 1. Bd. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II). *C. Br.*

FOSS, Harald Frederik, dansk Landskabsmaler, er født 21. Aug. 1843 i Fredericia; sine Drengeaar tilbragte han i Skanderborg, hvor han var Discipel paa Apoteket, men kom efter sin Konfirmation i Malerlære i Horsens; 18 Aar gl. drog han til Kjøbenhavn og uddannede sig der i Kunsten, dels paa Akademiet, dels under V. Kyhn. Sine første 2 Billeder udstillede han 1865; senere har han vundet Anseelse som en af de fineste og solideste danske Landskabsmalere, en alvorlig, noget tungsindig Kunstnernatur, der navnlig i sin Behandling af jydske Hedemotiver ofte opnaar betydelige Resultater. I sin Naturopfattelse og Farvegivning viser han sig stærkt paavirket af Kyhn uden dog paa nogen Maade at kunne regnes for slet og ret Efterligner af denne Mester; særlig hans Farvesans er fin og ejendommelig sluttet. 5. *M.*

FOSS, Henrik Herman, norsk Officer og Politiker, født i Bergen 17. Septbr. 1790, død 21. Septbr. 1853. F. blev 1809 Artillerieofficer og udmærkede sig det følgende Aar under Krigen med Englænderne, da han førte Kommando over nogle Batterier paa Langeland. 1813 vendte han tilbage til Fædrelandet og beklædte ved Siden af sin Officersstilling i 10 Aar en Lærerpost ved Bergen's Realskole. 1825 blev han Kaptajn i Armeen, 1830 Batterichef, 1843 Oberstløjtnant og Bataillonschef. F. var Repræsentant paa Stortingene 1827 og 1828 fra Bergen, 1830 fra Moss og 1833—45 fra Christiania og fungerede paa de 6 sidste Ting som Odelstingets Præsident; han var tillige fra 1839 Statsrevisor og fra 1840 Stortingsarkivar — Stillinger, som antyde hans politiske Position og vise, at det var som Stortingets Tillidsmand, han traadte ind i Regeringen, da han 22. Marts 1845 udnævntes til Statsraad og Chef for Marinedepartementet. Paa Grund af Overanstrengelse maatte han allerede i Oktbr. 1848 udtræde af Regeringen. Hans mest bekendte Værk som Stortingsmand — han tilhørte næsten stadig Konstitutionskomiteen — er hans Indstilling om Handelsflagets Frigivelse, foreviget i Henr. Wergeland's Digt »Nu hvil dig Borger, det er fortjent«. Under sit Ophold i Bergen udgav F. sammen med C. M. Falsen og J. Rein Ugeskriftet »Den norske Tilskuer« [1817—21], og senere (1832—34) redigerede han Tidsskriftet »Budstikken«, der udgaves af Selskabet for Norge's Vel. F. var en frugtbar Lejlighedsdigter og Oversætter. Han overførte saaledes Tegner's »Fridtjofs Saga« paa Norsk [Bergen 1826, 4. Opl. 1860] og deltog i den Strid, Welhaven's »Norges Dæmring« fremkaldte, med det polemiske Digt »Tidsnornerne«. Sammen med L. Sagen udgav han 1824 den omfangsrige og endnu værdifulde »Bergens Beskrivelse«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II og der anførte Kilder). *O. A. O.*

FOSSa (lat.) eller *fovea*, Grube, er i Anatomien Betegnelse for rundagtige Fordybninger paa Overfladen af Organer eller andre Legemsdele. 5. *B.*

FOSSa Drusiana se Drusus-Graven.

Fossan Herred, Ryfylke Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 2,042 Indb., ligger 0. f. den fra Nordvest mod Sydøst gaaende Høgsfjord og omkring dennes Sidearme: den lille i Øst indgaaende Frafjord og den lange, smalle Lysefjord, hvis Hovedretning er mere mod Nordøst. Herredet er et udpræget Fjældterrain, gennemskaaret af dybe Dale. De vigtigste af disse er den fra Høgsfjordbunden opgaaende, i sin nordlige Del flade og veldyrkede Dyrdal med dens Forlængelse Østbødalen og Hundalen, der gaar i østlig Retning over mod Siredalen's Præstegæld. S. f. disse Dale løber Stigselven mod Sydvest gennem det store Myrvand og derpaa ind i Maudalen, der fortsættes over den søndre Grænse. De højeste Toppe i denne sydlige Del af F. H. ligge paa de Fjælde,

som begrænse Dyrdalen mod Vest; de ere Vinjekula 922 M. og Vaadlandsnuten 800 M. Fra Frafjorden's Bund gaar parallelt med de ovennævnte Dalfører en lang, smal Dal under Navn af Frafjorddalen, Feddalenog Blaastøldalen lige over mod Grænsen; dens Længde er ganske betydelig, 31 Km.; dens Bund optages af flere Vande, hvoraf Fedevandet er det største; den nedre Del er forholdsvis flad og veldyrket, her optager den Braadlandselven, der kommer Øst fra den store Fjældstrækning Braadlandsheia. Højest hæve sig her Blaafjældnuterne, spidse og kegleformede, over Blaastøldalen og over Fedevandet den 1,120 M. høje Fedenut. Lidt N. f. Frafjorden er Fjældmassen atter spaltet ved den i i nordøstlig Retning gaaende Espedal, som lidt oven for Vandet af samme Navn deler sig i den østlige Indredal og den nordlige Tørredybdal, som kun ved et lavt Pas er skilt fra Lysefjorden. Kun den nedre Del af denne Dal er bebygget, i den øvre findes kun en enkelt Sæter. Den brede, men lille Bygd omkring Fossan Kirke ved Mundingen af Lysefjorden ender i en Dal, hvis øvre Ende er afskaaren af en høj Moræne, som spærrer for det bagfor liggende 3 Km. lange Haukelidvand, saaledes at dette, uagtet det ligger højere end Dalbunden, har søgt Udløb mod Nord over mod Lysefjorden. Foruden de her nævnte Dale er Fjældmassen gennemskaaren af en Mængde hinanden krydsende Forsænkninger, mellem hvilke Toppe stikke op, som dog ikke naa nogen særdeles Højde; mærkes kan Tindefjæld, 831 M. over Espedalsvand. Den uden Sammenligning dybeste Spaltning af Fjældmassen er Lysedalen med dens Fortsættelse Lysefjorden; selve Dalen er at betragte som en Fjældrevne, der er saa trang, at i den øverste Del kun Lyseaaen finder Plads, først længere ned ved Mundingen i Fjorden udvider Dalen sig og giver Rum for en liden, tætbygget Grænd, indesluttet af indtil 800 M. høje næsten lodrette Fjældsider. Over den sydlige af disse fører en Sti i utallige Slyngninger under Navn af Lysebrækkene op paa Fjældet og over mod Siredalen. Fjældrevnen fortsættes Vest over i Lysefjorden, her kun 0,5 Km. bred og med ca. 900 M. høje tværbratte Sider, der kun paa enkelte Steder, hvor et Næs springer frem, giver Plads for en enkelt Husmandsplads. Paa Sydsiden beholder Fjorden sin Karakter, om end Fjældets Højde aftager Vest over; derimod er der paa Nordsiden mere Afveksling. Allerede i omtrent 8 Km's. Afstand fra Bunden bliver Fjældsiden lavere og bevokset med Løvskov og begynder ikke at blive stejlere før ca. 15 Km. længere ude; men til Gengæld er ogsaa her saa brat, at den ved Hængjanesfjæld og Nævedalsfjæld formelig hænger ud over Vandet. Fjorden, der er over 40 Km. lang, er paa sin største Strækning 2 Km. bred, men smalner af mod Indløbet mellem de lave Næs Audenæs og Fossan, dens største Dyb er 660 M., omtrent paa Midten; ved Mundingen er den derimod forholdsvis grund, kun ca. 80 M. Endnu en mindre Del af Fjældet N. f. Lysefjorden hører under Fossan, det er paa Kryds og tværs gennemskaaret af en Mængde mindre Dalfører, hvoraf de fleste sende Bække ned i Lysefjorden; Fjældene tiltage i Højde, jo længere mod Øst man kommer, og kulminere i Lysekammen 1,324 M. I Vest afsluttes dette Parti af den saakaldte Kulbygd, et af Smaavande og Aasknatter opfyldt Strøg, der i en Bredde af 2 Km. strækker sig langs Høgsfjorden. Bebyggelsen er knyttet til de enkelte dyrkbare Strækninger langs Fjordene og i de nedre Dalbunde højere oppe findes kun enkelte Gaarde, som Rigel blot Sætre og Fælægre. F. H. er nemlig bekendt for sine ypperlige Græsgange, hvilke ikke alene ere tilstrækkelige for Indbyggernes eget Behov, men ogsaa i stor Udstrækning, navnlig paa Sydsiden af Lysefjorden, udlejes til Driftekarle. I Dalen og paa *Fjældsiderne* findes adskillig Løvskov samt paa Steder i Lysedalen og paa Nordsiden af Fjorden lidt Furuskov, hvortil Adgangen er yderst besværlig. Af Veje findes kun faa korte Stumper, saaledes i Dyrdalen og Espedalen. Ved Siden af Agerbrug er Kvægdrift den væsentligste Næringsvej; om Sommeren staar Bygden omtrent øde, hele Befolkningen drager da til Fjælds og bor paa Sætrene. F. H. staar i næsten daglig Dampskibsforbindelse med Stavanger med Anløbssteder ved Dyrdal, Frafjord og Fossan, to Gange om Ugen gaar Skibet helt ind til Lysebunden. Herredet er Anneks til Høgsfjord Præstegæld. Herredets Areal er 1,143,6 □Km. hvoraf 35,8 □ Km. Ferskvand. (Litt.: A. Vibe, »Küsten und Meer Norwegens« [i Petermann's Mittheilungen 1859, Erganzungsheft, og derfra i Steenstrup's »Dansk Maanedsskrift«, 1860, I, 194 *S.]).* *J. F. W. H.*

Fossano, By i det nordvestlige Italien, Provins Cuneo, ligger paa venstre Bred af Floden Stura, 23 Km. N. 0. f. Cuneo (1881) 8,000 Indb. Blandt dens Bygninger mærkes et gammelt Slot, Rester af gamle Bymure og en anselig Domkirke. Den er Sædet for en Biskop, har et Seminarium, et teknisk Institut og en Dyrlægeskole. F. er en betydelig Industriplads, hvor der navnlig fabrikeres Silke og Lædervarer; endvidere driver den stor Handel med Kvæg, Korn, Hamp og Silke. *C. A.*

Fossano, Ambrogio di Stefano da, kaldet Borgognone, italiensk Maler af den milanesiske Skole, født ca. 1440—50 i Milano, død smst. 1523. F., der vist var Elev af V. Foppa den ældre, virkede i Milano, i Pavia og det nærliggende Certosa (hvor han var sysselsat ca. 1487 — 95, °S hvis paa een Gang pragtfulde og enkle Dekoration han anses for Hovedmanden for), ogsaa i Lodi og Bergamo. I sin Kunst danner han, der dog væsentlig holdt sig til den gamle Retning, Overgangen til den Lionardo'ske Skole, »indtager samme Plads i milanesisk Kunst som Perugino i Perugia-Skolen« (Morelli), viser i sine Andagtsbilleder (de smaa ofte de bedste), i Madonnaerne med den blege Karnation, megen Følelse, men mangler Kraft og Liv, hvor det gælder Karakteristik. I Certosa-Kirken ved Pavia har han malet Alterstykket »Korsfæstelsen« [1490] samt talrige' Fresker. Milano ejer bl. a. af ham: i S. Simpliciano's Korniche det store, smukke, 1892 restaurerede »Maria's Kroning«, i Brera'en »Maria's Himmelfart« [hans senest, 1522, daterede Arbejde] og flere smukke i Privatsamlinger; i Bergamo's S. Spirito ses et stort Alterbillede med Madonna [1508], to gode Billeder i Berlin's Mus. (Litt.: Gruyer, *F.* i »Gazette des beaux-arts« [1893]). *A. Hk.*

Fosse, Maler, se La Fosse.

Fossegrim, et Væsen, der i Norge (Telemarken) tros at opholde sig i Elven (jfr. Elv). *A. O.*

Fossekal *(Cinclus)* se Drosselfugle, S. 500.

Fossesholm se Eker Herred, øvre, S. 838.

Fossestrup og **Fossestup** se Fos.

Fosseux se Montmorency.

FoSSll (lat.), gravet frem af Jorden.

Fossilier se Forstening.

Fossombrōne, By i Mellemitalien, Provins Pesaro e Urbino, ligger ved Metauro, 19 Km. 0. f. Urbino og gennemskæres af den gamle Via Flaminia, (1881) 4,300 Indb. Af den gamle umbriske By *Forum Sempronii* findes der nogle sparsomme Levninger; af senere Bygningsværker kunne fremhæves Domkirken og en prægtig Bro over Floden. Den er Sædet for en Biskop og driver betydelig Industri i Silke samt nogen Handel. *C. A.*

Fossombrōni, Vittorio, Greve, italiensk Statsmand, (1754—1844), var 1796—99 Udenrigsminister i Toscana og senere Medlem af Kongeriget Etrurien's Finanskommission; blev 1807 fransk Greve og Senator, samt Formand for Kommissionen om de pontinske Sumpe. Siden 1814 var han igen Første- og Udenrigsminister i Toscana indtil sin Død. *E. E.*

Fossoria se Gravehvepse.

FoSSUm, L., se Gerlach.

FoSSUm **Jærnværk** i Gjerpen Præstegæld ved Skien har sandsynligvis været det ældste Jærnværk i Norge. Allerede 1538 omtales Oprettelsen af en Smeltehytte for kongelig Regning; denne er sandsynlig Oprindelsen til det senere Jærnværk. Saavel 1578 som 1602 omtales i Drift værende Jærnhytter, som i det sidste Aar bleve overdragne Jørgen Brockenhus paa 10 Aar; derefter gik det over til Kronen og forfaldt i høj Grad, men blev 1625 overdraget et Participantskab. Senere (1657) tilhørte Værket Preben von Ahnen til Fosnæs, som 1669 overdrog det til Peder Børting (s. d.), hvis Søn atter dannede et Interessentskab, fra hvilket det 1717 solgtes til Gjemsø Klosters Ejer, Geheimeraad Adeler, hvis Arvinger 1729 overdrog det til Grev Danneskjold-Laurvigen, som 1734 solgte det til Kancelliraad Herman Leopoldus m. fl. Disse sidste overdrog senere deres Andel til den nu under Navnet Løvenskjold adlede Leopoldus, og siden har Værket været i denne Families Eje. Det nu nedlagte Jærnværk havde i sin Tid en meget betydelig Drift til Fremstilling af Spiger, Savblade og andre finere Jærnsager, derhos Støberi af Kakkelovne og Kanoner. Malmen toges fra Gruber i Omegnen, fra Hollen og i Arendal's Nærhed, Kul fra Værkets betydelige Skove. Til Værket hører flere Savbrug og et betydeligt Jordegods. *J. F. W. H.*

Fostat ell. Fosthat, ægyptisk middelalderlig By paa Nilen's østlige Bred, grundet 640 efter Ægypten's Erobring af Amru (Amr-ibn-el As), Kalifen Omar's Feltherre, ved den romerske Fæstning Babylon lige over for Øen Roda; S. f. det nuværende Kairo. F. betyder »Telt«, og paa det Sted, hvor Feltherren havde haft sit Telt, lod han en Moské bygge. Den nybyggede By, der næsten udelukkende befolkedes af Muhamedanere, blev saa Landets Hovedstad, indtil denne 973 flyttede til det lidt nordligere Masr-el-Kahira, d. e. Kairo, som imidlertid var bleven bygget. Ruiner af F. findes ved Masr-el-Attika (Gammel Kairo) henimod 4 Km. S. f. Kairo. *V. S.*

Fostbroder. Ordet betyder oprindelig kun Plejebroder, og saaledes bruges det ofte. Samlivet mellem, to eller flere Plejebrødre var i Reglen meget inderligt og kunde tjene til Mønster paa Hengivenhed og Troskab. Hvorvidt saadanne Plejebrødre have indgaaet et til visse Formaliteter knyttet edeligt Broderskab, kan være omtvistet; men sikkert er det, at to eller flere Personer ofte indgik et saakaldt Fostbroderskab; de kaldtes F. eller, maaske med et mere oprindeligt Navn: Edbrødre, Svorne Brødre, Sakse's *invicem conjurati.* Der er Grund til at antage, at et saadant Fostbroderskab er en Efterlignelse af det virkelige Plejebrødreforhold. Det blev indgaaet ved højtidelige Ceremonier; en Jordstrimmel skulde opskæres saaledes, at der fremkom et mere eller mindre dybt Hul i Jorden, medens Strimmelen var fast i begge Ender og holdtes oppe ved et Spydskaft. Herunder skulde de vordende F. gaa *(at ganga undir jarðarmen)* og blande deres Blod sammen og sammen med Mulden, samt aflægge hinanden Troskabsed og paakalde alle Guder som Vidne. Den hele Ceremoni betegner vistnok et Slags Genfødelse af den fælles Moder Jord. Den ene F. var forpligtet til at hævne den anden; alt, hvad de ejede, blev deres Fælleseje, og de arvede hinanden (fordi de vare blevne »Brødre«), og de maatte ikke skilles uden begges Samtykke. Det mest bekendte Fostbrødrepar er Skjalden Tormod Kolbruneskjald (s. d.) og Torgeir Haavarssøn (jfr. Fóstbræðrasaga); ogsaa Magnus den Gode og Hardeknud, Harald Gille og Erik Emune vare virkelige F. I en større Stil var Jomsvikingernes Samfund et Fostbrødrelag, og af saadanne større edelige Samfund skulle efter nogles Mening de gamle Gilder være opstaaede. (Litt.: M. Pappenheim, »Die altdänischen Schutzgilden« [1885]; V. Guðmundsson, »Fóstbrædralag í þrjár ritgjörðir« [1892]). *F. J.*

Fóstbræðrasaga er en islandsk Saga om de to Fostbrødre, Skjalden Tormod Kolbruneskjald (død i Stiklestad-Slaget 1030) og den ubændige Kriger Torgeir Haavarssøn. Sagaen fortæller om deres Fostbroderskab, deres Bedrifter og Manddrab, Torgeir's Fredløshed og Død. Da han var bleven dræbt af en grønlandsk Høvding, maatte Tormod rejse til Grønland; herom og om hans Hævn, samt om hans Rejse tilbage til Norge, hvor han sluttede sig til Kong Olaf den Hellige med inderlig Hengivenhed, og om hans sidste Dage fortælles i den sidste Del af Sagaen. Denne haves i forskellige Haandskrifter eller Recensioner; den, der findes i Hauksbok [udg. 1892—96], er den bedste og oprindeligste; den, der findes i Flatø-Bogen og andre, er stærkt interpoleret og omarbejdet. Oprindelig er den vistnok forfattet i Slutningen af 12. Aarh. [Udg., foruden den i Hauksbok og Flatø-Bogen, ved K. Gislason 1852]. *F. J.*

Fostbrødrelag se Fostbroder.

Foster (Embryo [s. d.] ell. Foetus) kaldes den dyriske Organisme paa de Stadier af Udviklingen, hvor dens Form endnu afviger meget fra det voksne Dyrs, eller saa længe den endnu ikke har forladt Ægget, henholdsvis Livmoderen. Studiet af F., Embryologien, er af stor almen Betydning, idet de derved fremdragne Kendsgerninger i høj Grad tale til Gunst for Rigtigheden af den moderne Afstamningslære (se Evolution); det

har nemlig vist sig, ved at sammenligne F.'s Tilbliven i de forskellige Afdelinger af Dyreriget, at visse Udviklingstræk ere fælles for saa at sige alle flercellede Væsener, og at der navnlig inden for samme Dyrerække, f. Eks. Hvirveldyrene, findes en saadan Overensstemmelse i Fosterudviklingens enkelte Faser, at det ikke kan bero paa nogen Tilfældighed, men finder sin rimeligste Forklaring deri, at de forskellige Dyreformer paa en eller anden Maade nedstamme fra fælles Urformer, have et fælles Stamtræ. Betragte vi en hvilken som helst snævrere Dyregruppe, finde vi en saa vidtgaaende Overensstemmelse, selv i Udviklingens Enkeltheder, at en Lægmand uden Forkundskaber f. Eks. ikke vil være i Stand til, selv ved nøjagtig Undersøgelse, at afgøre, om et centimeterlangt F. stammer fra et Menneske eller fra et hvilket som helst større Pattedyr. Da det nu tillige gælder som en Regel, at de tidligste Stadier i Fosterdannelsen pege hen til de laveste Repræsentanter for vedkommende Dyreklasse (saa at f. Eks. et Pattedyrfoster paa et tidligt Stadium af sin Udvikling har Lighed med en Fisk og end mere med et Fiskefoster [Tilstedeværelse af Gællebuer o. m. a.]), har man opstillet den Sætning, at »Ontogenien er en forkortet Gentagelse af Fylogenien« o: Fosterudviklingen er en Gentagelse af Stammeudviklingen, idet hvert Individ under sin Opstaaen ligesom i skitseredc Træk maa gennemløbe de samme Trin, som dets Forfædre gennemgik, da Arten lidt efter lidt udviklede sig af lavere Former. Medens Fosterlæren saaledes paa den ene Side belyser den dybere Grund til Enheden af de Dyregrupper (Familier, Klasser o. s. v.), som man af mange andre Grunde har opstillet, kan den omvendt i mange Tilfælde give værdifulde Oplysninger om, hvor man egentlig skal henføre et Dyr (eller et Organ), om hvis Plads i Systemet man hidtil var i Tvivl.

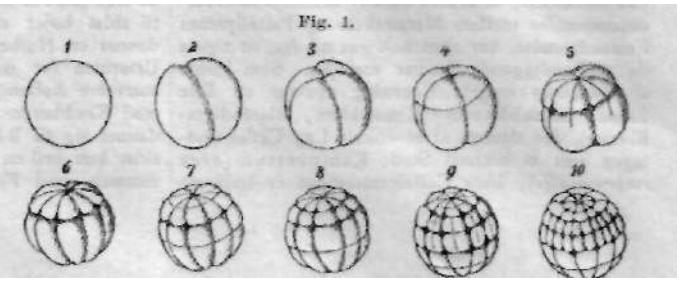

Frøæggets Kløvning (forst.).

Formering, Bd. 4, S. 147) eller, som det kaldes, naar Talen er om Ægcellen, at kløve sig til to ny Celler, Kløvningskuglerne; hver af disse deler sig igen i to, og saa fremdeles, hvorved der dannes en lille, i Alm. hul, Kugle, Blastula'en (s. d.). Idet dennes Væg nu krænger sig ind (som naar man trykker en Finger ind i en blød Gummibold, se Fig. 2), dannes et lille Væsen, Gastrula'en (Fig. 2, *C*), med et indre Hulrum, Urtarmen, der munder med en enkelt Aabning, Urmunden (Fig. 2, *O*), og hvis Legeme dannes af et indre og et ydre Lag Celler, henholdsvis det indre Kimblad eller Entoderm'en og det ydre Kimblad eller Ektoderm'en. Mellem disse to Kimblade opstaar derpaa et tredje Lag, det mellemste Kimblad eller Mesoderm'en, hvis Dannelsesmaade har givet Anledning til forskellige Teorier (se Coelom-Teorierne). I Virkeligheden dannes det næppe overalt i Dyreriget paa samme Maade; ofte, og saaledes vist hos Hvirveldyrene, dannes det ved en Foldningsproces af Ekto- og Entodermen i Forening, som da overhovedet Krængninger og Foldninger af Kimbladene spille den allerstørste Rolle under F.'s videre Udvikling. Hos alle højere Dyr, fra Ledormene af, spaltes Mesodermen i et ydre og et indre Blad, nemlig Hudmuskelpladen (*somatopleura*) og Tarmtraadpladen (*splanchnopleura*, se Fig. 3); mellem disse to Blade ligger Legemshulen (Coelom'et), der hos Hvirveldyrene udvikler sig til Bryst- og Bughulen samt Hjerteposens Hulhed. Kimbladene have under den videre Udvikling hver sin bestemte Opgave. Af Ektodermen dannes hele det ydre Dække for Legemet, nemlig Overhuden med Hudkirtlerne og Haarene, endvidere Nervesystemet og de vigtigste Dele af Sanseorganerne, med andre Ord alle de Organer, hvorigennem vi modtage Indtryk fra Omverdenen. Af Entodermen dannes hele Tarmkanalens Epitel og alle de som Udkrængninger fra dette anlagte Kirtler (Tarmkirtler, Lever, Bugspytkirtel, Lunger o. s. v.); desuden den provisoriske Dannelse Chorda (s. d.). Alle de øvrige Væv og Dannelser fremgaa paa bestemt Maade af Mesodermens to Blade, saaledes Bindevævet, Blodkarsystemet, Musklerne, Urin- og Kønsorganerne o. s. v.

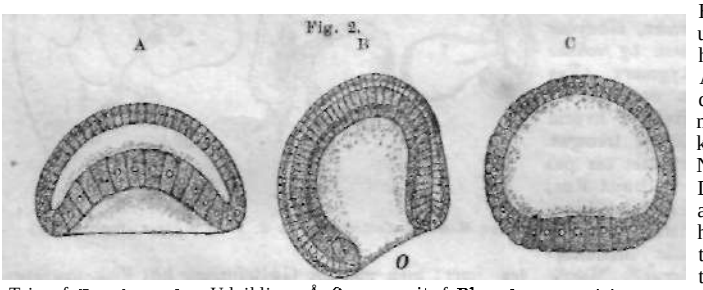

Trin af Trævlemundens Udvikling. *A* Gennemsnit af Blastulaen; *B*, *C* Gastruladannelser (forst.).

Det er navnlig de første Trin i F.'s Udvikling, som ere fælles for hele Dyreriget; jo videre det enkelte Dyrs Udvikling skrider frem, des flere Afvigelser dukker der naturligvis op. Følgende Grundtræk ere dog fælles for de fleste flercellede Dyr. Efter Befrugtningen (s. d.) begynder Ægget (s. d.) at dele sig (se Cellens

Hos Mennesket kender man ikke med Sikkerhed

F.'s Udvikling i det første Par Uger efter Befrugtningen; men da det ubefrugtede Menneskeæg bar den største Lighed med et Pattedyræg, og da der paa de senere, bekendte Trin er den nøjeste Overensstemmelse mellem Menneskets og Pattedyrenes Fosterdannelse, tør man nok gaa ud fra, at ogsaa de mellemliggende Stadier ere ens. Som Følge af Pattedyr æggets Kløvning opstaar en lille Blære, Kimblæren (Kimsækken, Blastoderm-Blæren), der dannes af et enkelt Lag Celler undtagen paa et bestemt Sted, Kimpletten *(area embryonalis)*, hvor Celleformeringen er livligere

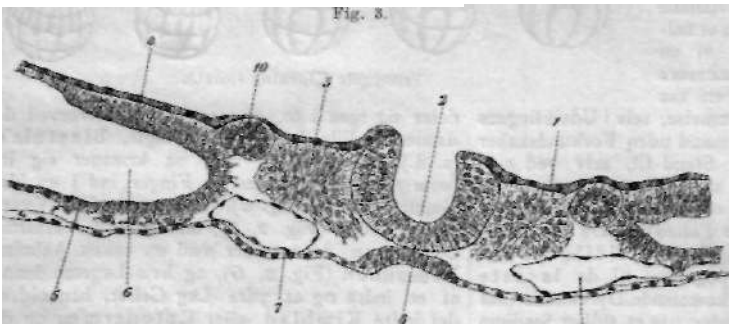

Tværsnit i Bagkroppen af et 9 Dage gammelt Kaninfoster (efter C hi e v i t z) (forstørret 160 Gange;. 1) Ektoderm. 2) Medullarrende. 3) Ursegment. 4) *Somatopleura.* 5) *Splanchnopleura.* 6) Legemshulen. 7) Entoderm. 8) Chordarende. 9) *Aorta.* 10) Urnyregang.

og frembringer Ekto- og Entodermen, som efterhaanden vokse rundt langs Indsiden af Kimblæren. Snart ser man i den Del af Kimpletten, der svarer til den senere Bagende, en lille mørk Stribe, Primitivstriben; det er Mesodermen, der nu er ved at danne sig mellem Ekto- og Entodermen. Foran denne Stribe fremkommer lidt senere en Fure, Medullarrenden; det er Begyndelsen til den Indfoldning af Ektodermen, hvoraf Nervesystemet senere fremgaar, idet Renden bliver dybere, dens Rande nærme sig til hinanden og til sidst vokse sammen til Medullarrøret; dette sænker sig efterhaanden dybere og dybere ned i Mesodermen, afbryder Sammenhængen med Ektodermen og vokser ud til at danne Hjerne og Rygmarv. Paa begge Sider af Medullarenden optræder en Række Ursegmenter (Urhvirvler), hvoraf Hvirvelsøjle og Rygmuskler senere fremgaa. Ved forreste Ende af Medullarrøret ses paa hver Side i Mesodermen et kort bøjet Rør; det er det første Anlæg til Hjertet. Ligesom Ektodermen ved en Længdefold paa Fosteranlæggets Rygside dannede Medullarrøret, har Entodermen paa lignende Maade, fra Bugsiden af, dannet Chorda (s. d.). I Mesodermen se vi nu ogsaa Urnyregangen (Fig. 3, 10), hvoraf senere Urnyren (s. d.) udvikler sig; desuden en Aorta-Stamme (Fig. 3, 9) paa hver Side.

Alle de nævnte Udviklinger ere gaaede for sig i Kimpletten; den øvrige Del af Kimblæren omdanner sig derimod til Fosterhinderne (s. d. og Amnion, Chorion), idet Kimpletten med det egentlige Fosteranlæg synker ind i det indre af Blæren, hvis Vægge efterhaanden lukke sig sammen over den ; samtidig begynder den blivende Legemsform at komme frem derved, at det hidtil flade Fosteranlæg ruller sig sammen mod Bugsiden, saa det faar en hvælvet (ektodermklædt) Rygflade og en hul (entodermklædt) Bugflade, hvilken sidste til sidst bøjer sig sammen i den Grad, at den danner en Hulhed inde i Fosteranlægget, nemlig Urtarmen (se ovenf.), der kun ved en stadig snævrere Aabning, Navlen, staar i Forbindelse med Kimblærens Indre, der imidlertid har omdannet sig til Blommesækken (s. d.), som til sidst kun ved en tynd Kanal i Navlesnoren hænger sammen med Fosteranlægget (se Fig. 11). Den Del af Urtarmen, der ligger foran Navleaabningen og strækker sig frem under Hjerneanlægget, kaldes Fortarmen, den Del, der ligger bag Navlen, kaldes Bagtarmen. Fra denne sidste dannes Allantois (s. d.). Urtarmen ender foreløbig blindt, baade fortil og bagtil. Først senere dannes Mund og Anus ved, at Urtarmens to Ender bryde igennem ud til tilsvarende Indbugtninger fra den ydre Hud.

De yngste kendte Menneskefostre ere ca. 2 Uger gamle (fra Befrugtningen regnet). Man ser her, svarende til Halsen, 3 tværløbende Furer, Gællefurerne (Visceral- eller Bronchialfurer), begrænsede af 4 Gællebuer. Disse forsynes med Blodkar paa lignende Maade som Fiskenes Gælle-

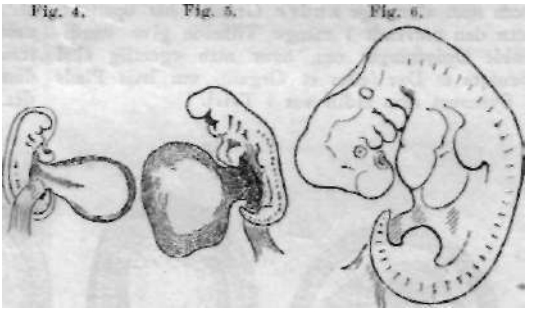

Unge Menneskefostre paa ca. 2, 3 og 4 Uger (forstørrede).

buer; men medens Gællefurerne hos Fiskefostrene bryde igennem ind til Fortarmen og danne Gællerne, forsvinde de hos de højere Hvirveldyr efterhaanden igen, og af Gællebuerne dannes Kæberne, Tungebenet, Dele af Mellemøret o. a. — Paa et noget senere Stadium (se Fig. 7) se vi allerede Anlægget til Sanseorganerne (Lugtegrube, Øjenanlæg, Høreblære); vi bemærke Hjernens forholdsvis mægtige Udvikling, hele Legemets bøjede og noget snoede Holdning, Mangelen af Hals, saa at Hjertet ligger trykket op mod Ansigtet; vi se de smaa, luffeagtige Lemmer og en lille fri Halestump.

Først i Slutningen af 2. Maaned er den egentlige menneskelige Typus kommen frem (smlg. Fig. 7, 8, 9 og 10 med 11): men endnu afviger Formen meget

Fig. 7.

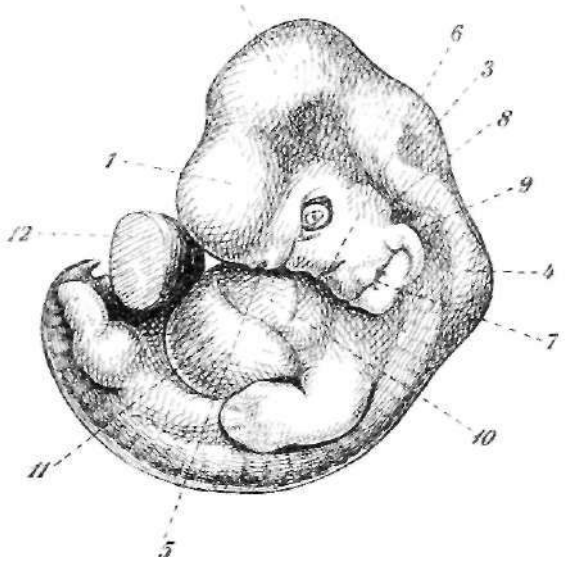

Menneskefoster paa ca. 4½ Uge (efter Chievitz) (forstørret 7 Gange). *1—4* Hjerneanlæg; 5 Næsebor; *6* Mund; *7* første Gællefure; *9* Høreblære; *10* Hjerte; *11* Lever; *13* Navlesnor.

fra det voksne Legemes. Saaledes udgør Hovedet næsten Halvdelen af Legemet, medens det hos den nyfødte kun er $^1/_4$ og hos den voksne kun $^1/_8$ af Legemshøjden. Overhovedet er under hele F.'s Udvikling Forenden, specielt Hjernen, tidligere »taget under Arbejde« end de længere bagtil liggende Dele.

I 3. Maaned (9.—inkl. 12. Uge) er F. 7—9 Cm. langt og vejer ca. 15—20 Gr. De flesteKnogler, der hidtil kun have været til Stede som Brusk, begynde at forbene. Lungerne, der oprindelig anlægges som kirtelagtige Udkrængninger fra Fortarmen, ere nu til Stede som et Par hule Sække. Leveren, der ligeledes anlægges som en Udkrængning fra Tarmens Entoderm, er nu meget stor og afsondrer allerede Galde. Ogsaa Spytkirtelerne og Bugspytkirtlen ere vel udviklede. Den oprindelig korte Tarm, som senere voksede ud til en Slynge, der laa som et Slags Navlebrok i Navlestrengen (se Fig. 11), trækker sig nu tilbage i Bughulen igen. Man skelner Fingre, Tær og Negle.

I 4. Maaned (13.—16. Uge) er Længden 10—17 Cm., Vægten 120—150 Gr. Den hidtil gennemsigtige Hud bliver nu tykkere, rosenrød. F.'s Køn kan skelnes udvendig.

I 5. Maaned (17.—20. Uge) er F. 18—27 Cm. og vejer 250 — 300 Gr. Haardannelsen paa Huden er tydelig. Fra Maanedens sidste Halvdel af kan der spores Fosterbevægelser (s. d.), og F.'s Hjerteslag kan høres gennem Moderens Bugvæg (se Fosterlyd).

I 6. Maaned (21.—24. Uge) er Længden 28—34 Cm., Vægten op imod 1 Kg. Hvis F. fødes paa dette Tidspunkt, kan det gøre Aandedrætsbevægelser og bevæge Lemmerne, men dør ufejlbarlig.

I 7. Maaned (25.—28. Uge) er F. 35—38 Cm., Vægt 1—1½ Kg. De hidtil sammenvoksede Øjelaag ere nu adskilte. Hvis F. fødes i denne Maaned, kan det skrige svagt, men dør næsten altid.

8. Maaned (29.—32. Uge): Længde 39—41 Cm., Vægt godt 1½ Kg. Det er nu ikke sjælden levedygtigt.

9. Maaned (33.—36. Uge): Længde 42—44 Cm., Vægt ca. 2 Kg. F. er nu i Reglen levedygtigt.

10. Maaned (37.—40. Uge). Ved Maanedens Slutning er Længden ca. 51 Cm., Vægten 3½ Kg. (lidt mere for Drenge, lidt mindre for Piger).

Fig. 8.

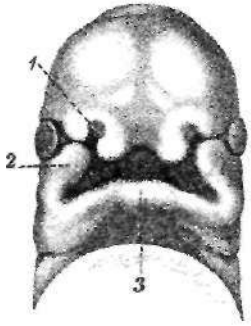

Ansigt af Menneskefoster ca. *i* Uger gammelt (forstørret). *1* Lugtegrube; *2* Overkæbelap; *3* Underkæbe.

Fig. 9.

Ansigt af et Menneskefoster paa ca. *6* Uger (forstørret).

Menneskefoster paa 8 Uger (naturlig Størrelse) (efter Chievitz).

Huden er nu bleven hvid, Hovedhaarene 3—4 Cm. lange, Neglene faste. Urinblæren indeholder Urin og Tarmen Mekonium o: en tjæreagtig Masse, hovedsagelig bestaaende af Tarmafsondringer.

(Naar Svangerskabets Længde her er angivet til 10 Maaneder, menes Maanemaaneder å 28 Dage = 4 Uger).

Den nyfødte er endnu ikke bygget fuldstændig som den voksne. Hovedets uforholdsmæssige Størrelse er omtalt ovenfor. Ligeledes er Leveren og Binyrerne relativt større end hos den voksne. Brisselen er stærkt udviklet, medens den senere svinder næsten helt (angaaende Udviklingen af de i ovenstaaende ikke nævnte Organer henvises til de specielle Artikler om disse).

F.'s Stilling i Livmoderen varierer paa de forskellige Tidspunkter af Svangerskabet. Naar i 4. Maaned Fostervandet er blevet saa rigeligt, at Fosteret svømmer frit deri, kan dette indtage alle mulige Stillinger. Senere hen blive saadanne Stillingsforandringer atter sjældnere, idet Pladsen bliver forholdsvis mere indskrænket, efterhaanden som F.

Fig. 11.

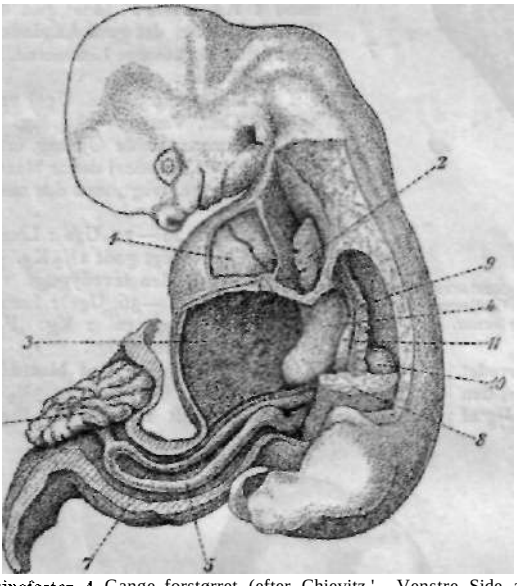

Svinefoster, 4 Gange forstørret (efter Chievitz.'. Venstre Side af Kropvæggen til Dels borttagen. *1* Hjerte, *2* Lunge, *3* Lever, *4* Mavesæk, *5* Tarmen, 6' Blommesæk, 7 Navlesnoren (Snitflade), 8, *9* Urnyren.

vokser, og det tunge Hoved viser større Tendens til at vende nedad. Dog kan F. indtil umiddelbart før Fødselen endnu lejlighedsvis forandre sin Stilling. I den allersidste Tid før Fødselen indtager F. dog i 95 p. Ct. af Tilfældene en ganske bestemt Stilling med Hovedet nedad mod Moderens Bækken og med Lemmerne og Kroppen saaledes bøjet, at det indtager det mindst mulige Rum (se i øvrigt Fosterleje).

F. er i Livmoderen underkastet ganske særegne **Livsbetingelser,** som det allerede fremgaar af, at det lever i en Vædske uden direkte Adgang til Luft og med konstant Temperatur. I de første Uger er hele Fosteranlægget saa lille, at det kan ernæres ved Afsondringerne fra Livmoderens Væg; det vokser ved at opsuge den omgivende Vædske. Fra Slutn. af 3. Uge har der dannet sig et ved F.'s Hjerteslag vedligeholdt Kredsløb i Blommesækken, og F. ernærer sig nu ved, hvad der herigennem opsuges. Dette Blommesækskredsløb er dog en ganske foreløbig Dannelse, der allerede i 6. Uge har udspillet sin Rolle. I 5. Uge er nemlig den fra Allantois udgaaende Dannelse af Blodkar begyndt, hvorved Moderkagen dannes; denne er færdigdannet først i 3. Maaned. Fra nu af sker F.'s Ernæring paa den Maade, at dets Blod gennem Navlesnorens Pulsaarer drives ud i Moderkagen, hvor det kun ved ganske tynde Cellevægge er skilt fra Moderens Blod; til dette afgiver det her sin Kulsyre og de andre forbrugte Bestanddele fra F.'s Stofskifte, medens det til Gengæld fra Moderens Blod optager Ilt (Surstof) og nærende Bestanddele; ladet hermed løber det gennem Navlevenen tilbage til F., blandes her med F.'s Veneblod og kommer i denne Tilstand ind i højre Side af Hjertet, hvorfra en Del af det passerer gennem et Hul (*Foramen ovale*) i Hjertets Skillevæg over i venstre Hjertehalvdel, der pumper det videre ud i Legemets store Pulsaare (Aorta), medens en anden Del af Blodet fra højre Hjertehalvdel strømmer ind i Lungepulsaaren, der dog kun fører en ringe Del af det til den endnu uudviklede Lunge, men lader Hovedmassen gennem en særlig Kanal *(Ductus Botalli)* strømme over i Aorta; fra denne drives det samlede Blod ved Hjertets Tryk dels ud til Fosterlegemets enkelte Dele, dels gennem Navlepulsaarerne tilbage til Moderkagen, hvor det paa ny iltes o. s. v. Umiddelbart efter Fødselen forandres disse Forhold aldeles. Samtidig med den første Aandedrætsbevægelse, hvorved de hidtil smaa og sammenfaldne Lunger udvides, faar Blodet fra højre Hjertehalvdel let Adgang til Lungernes rummelige Karsystem; det søger derfor ind i dette og benytter ikke mere *Ductus Botalli* eller *Foramen ovale*, som derfor hurtig lukke sig; samtidig ophører Blodstrømmen til og fra Moderkagen (bl. a. ved Navlesnorens Sønderrivning ell. Underbinding). Det fra Legemet kommende Veneblod pumpes nu altsaa af højre Hjertehalvdel gennem Lungen og herfra i iltet Tilstand til venstre Hjertehalvdel, der gennem Aorta befordrer det ud i Legemet (se i øvrigt Fig. 6, Bd. 3, S. 146, under Blod). *S. B.*

Foster (jur.) se Fødsel.

Foster [få'stə], engelsk Vægt for Bly, = 28 Cent. = 1,422,467 Lit. *N. J. B.*

Foster [få'stə], Birket, engelsk Tegner og Maler, er født 4. Febr. 1825 i North Shields (Northumberland). Han begyndte som Tegner for Træsnit under E. Landelis, illustrerede meget for »Illustr. London News« og udgav 1850 sit første større Værk: Illustrationen til Longfellow's »Evangeline«, der efterfulgtes af lignende Arbejder over Digterværker af Wordsworth, Goldsmith, W. Grey, Beattie's »Minstrel« m. fl. Den Evne, som her viser sig i Fremstillingen af landskabelig hyggelige Scener, træder atter frem i hans meget populære, ofte reproducerede Akvarelkunst, (som han dyrkede fra 1860, og som 1862 skaffede ham Medlemsplads i Akvarelmalernes Forening) med dens vellykkede Skildring af Barnets Liv: »Nøddeplukningen«, »Møllen«. »Kornmarken« etc.

1880 udkom i Miinchen et »Birket Foster Album«. *A. Hk.*

Foster [få'stə], Charles, nordamerikansk Finansminister, er født 12. Apr. 1828 i Ohio og var Landsbykøbmand, men blev rig som Jærnbanespekulant og Bankier. 1870 blev han Medlem af Kongressen, 1880—84 var han Guvernør i Ohio og 1891—93 Unionens Finansminister. *S. B. T.*

Foster [få'stə], John Wells, amerikansk Geolog og Ingeniør, født i Brimfield i Massachusetts 4. Marts 1815, død 29. Juni 1873 i Chicago. Han deltog i mange Aar i den nordamerikanske Stats geologiske Undersøgelse af forskellige Landsdele. Fra 1837 arbejdede han saaledes paa Studiet af Kulfelterne i Ohio, og fra 1849 deltog han i den geologiske Rekognoscering af Michigan-Distriktet, hvor han særlig beskæftigede sig med Undersøgelsen af Kobberforekomsterne, om hvilke der blev givet Beretning i »Report on the geology and topography of the Lake Superior Land-District« ; 1. Del »Copper Lands« [Washington 1850]; 2. Del, der udkom nogle Aar senere, omhandlede »Iron Region« i det samme Terrain. Senere udgav han en udførlig Beskrivelse af Mississipi-Dalen, ej alene i geologisk, men ogsaa i zoologisk, botanisk og arkæologisk Henseende. Samme Aar som han døde, udkom et meget læst antropologisk Værk fra hans Haand »Prehistoric races of the United States of America«, der efter hans Død udkom i 4 Oplag. Han var meget skattet af sine Landsmænd og beklædte Stillingen som Præsident for »Academy of Science« i Chicago. Han virkede ogsaa en Del som Politiker. *K. R.*

Foster [få'stə], Stephens Collins, amerikansk lyrisk Digter, født i Pennsylvania 1826, død 1864. Han var en meget produktiv og populær Folkedigter, der selv skrev Melodier til sine Sange, af hvilke mange ere Negersange, der give ypperlige Billeder af Negerlivets Glæder og Sorger. Særlig populære vare »The old Folks at Home« og »My old Kentucky Home«. Melodien til den første af disse anses for at være den bedste Melodi, der er frembragt i Amerika. *T. L.*

Fosterbevægelser, de Bevægelser, Fosteret foretager i Moders Liv, og som i Reglen ere følelige for Moderen omtrent fra Midten af Svangerskabet; Kvinder, der have født før og derfor kende de derved frembragte Fornemmelser af Erfaring, føle dem stundom noget tidligere, førstefødende noget senere, men i mange Tilfælde slaar det nogenlunde til, naar man regner, at der er omtrent Halvdelen af Svangerskabstiden (altsaa ca. 20 Uger) tilbage fra den Dag, F. først følte. F. fornemmes fra Begyndelsen som smaa Puf eller Stød, blive senere stærkere, kunne endog blive smertefulde. Ved Undersøgelse af Underlivet kan man ogsaa føle F., undertiden kan man høre dem som en fjern Plasken, endnu noget før Moderen kan føle dem. F.'s Hyppighed og Styrke veksler i høj Grad i forskellige Svangerskaber; men ogsaa i samme Svangerskab kunne de være meget varierende, ganske udeblive i Timer, ja Dage. En fuldstændig Udebliven i flere Dage vil dog altid vække Mistanke om Fosterets Død, især hvis der forud for Ophøret er gaaet meget heftige F. F. føles ofte stærkest, naar Kvinden lægger sig til Sengs. Under selve Fødselen føles sjælden F. Paavisningen af F. er af stor Betydning for Diagnosen af et Svangerskab. *Lp. M.*

Fosterdele kaldes de Dele af Fosteret, som man kan føle ved Undersøgelse af Moderen, dels gennem Moderskeden, dels og navnlig gennem Underlivet. Man skelner mellem Smaadele (Fødder, Ben, Hænder, Arme) og større Dele (Hoved. Sæde, Ryg). Eftervisning af F. er af stor Betydning for Diagnosen af et Svangerskab og for Erkendelsen af Fosterets Leje og Stilling, ligesom ogsaa for Paavisningen af et Tvillingsvangerskab. *Lp. M.*

Fosterets Holdning se Fosterleje.

Fosterfordrivelse (eng. *criminal abortion*, fr. *avortement criminel*, tysk *Fruchtabtreibung* ell. *Abtreibung der Leibesfrucht*), kunstig fremkaldt Udstødelse af Fosteret, før det er levedygtigt; hvis dette sker efter Lægens Anordning for at undgaa Farer for Moderens Liv og Sundhed, regnes det dog ikke til F. Drab af Fosteret i Moders Liv henhører ogsaa til F.; det døde Foster vil desuden før eller senere udstødes. Saa langt Historien gaar tilbage, har F. været benyttet og er hos nogle Folkeslag bleven betragtet som en tilladelig Fremgangsmaade, hos andre som en Forbrydelse. I sidstnævnte Henseende deltes dog ofte Svangerskabstiden i to Perioder; i I. Halvdel af Svangerskabet var F. tilladelig, men i sidste Halvdel, hvor Fosteret var dannet og havde faaet »Sjæl«, var F. kun en Slags Barnemord. Da Fosterets Dannelse imidlertid begynder fra det Øjeblik, Ægget befrugtes, har en saadan Adskillelse ikke kunnet opretholdes, og efter de civiliserede Landes Lovgivning straffes F. strengt i hele Svangerskabstiden (se nedenf.).

De til F. benyttede Midler kunne deles i 3 Klasser: Medikamenter, forskellige udvortes Manipulationer og Indgreb i selve Livmoderen.

Af Medikamenter kan der snart ikke nævnes det, der ikke har været forsøgt i dette Øjemed. Som de for Tiden mest benyttede kunne nævnes visse Arkana som Haarlem-Draaber og Kron-Essens samt endvidere Sekale (Meldrøje), Sabina (Sevenbom), Aloe, *Asa foetida* (Dyvelsdræk), Safran, Vanille, Cantharider, Fosfor. I næsten alle Tilfælde ere disse Midler ganske uvirksomme, medmindre de fremkalde en saa alvorlig Sygdom hos den svangre, at Svangerskabet herved muligvis afbrydes, men hvorved hun selv udsættes for at dø. En Overgang til den anden Klasse Midler danne de Medikamenter, som kun skulle virke indirekte, dels ved at fremkalde heftige Opkastninger, saaledes *Ipekakuanha* og andre Brækmidler (s. d.), dels som meget hede Drikke (Kamillete o. l.). De virke imidlertid lige saa sjælden som de øvrige til den anden Gruppe hørende Midler: hede Bade, hede Fodbade, Overanstrengelse især ved lange Fodture, Sennopskager, Surdej, Sammensnøring af Underlivet, Stød og Slag af Underlivet. Naturligvis kunne de sidstnævnte drives saa vidt, at Hensigten kan opnaas, men ikke uden at først Moderens Liv er udsat for den største Fare. En Virkning kan snarere ventes af betydelige Aareladninger eller Blodkopper eller Igler paa Kønsdelene; men ogsaa disse Midler ere meget usikre og ikke ufarlige.

Kun Indgrebene i selve Livmoderen føre som oftest til Maalet, navnlig hvis herved Ægget

alvorlig beskadiges eller i stor Udstrækning løsnes fra Livmoderen. Man har i dette Øjemed benyttet Strikkepinde og lignende Apparater, Hæklenaale, Sprøjtespidser o. s. v., ligesom man har sprøjtet Vædske op i Livmoderen. Alle disse Indgreb ere imidlertid i højeste Grad farlige forden paagældende; der kan derved fremkaldes livsfarlige Beskadigelser af Livmoderen; og selv om dette undgaas, trues vedkommende af Blødning eller Barselfeber, hvorj af hun kan dø eller beholde Skade for hele Livet. j (Litt.: H. H. Ploss, »Zur Geschichte, Verbreitung und Methode der Frucht-Abtreibung« [Leipzig 1883]). *Lp.M.*

Fosterfordrivelse (jur.). Efter dansk Ret straffes den Kvinde, der fordriver sit Foster eller dræber det i Moders Liv, med Strafarbejde indtil 8 Aar, og samme Straf rammer den Tredjemand, der med hendes Samtykke fordriver Fosteret eller dræber det i hendes Liv. Sker det uden hendes Vidende og Vilje, straffes Gerningsmanden derimod med Strafarbejde fra 4 til 16 Aar og under særdeles skærpende Omstændigheder med Strafarbejde paa Livstid. *R. G.*

I Norge er Straffen for F. Fængsel eller Strafarbejde i indtil 6 Aar. Hvis nogen anden end Moderen gør sig skyldig deri, straffes han med Strafarbejde i fra 6 Maaneder til 6 Aar eller, hvis det sker uden Moderens Samtykke, med Strafarbejde i 3—15 Aar. Hvis Moderen omkommer, er Straffen Strafarbejde i 9—15 Aar eller paa Livstid. *H. S.*

Fosterhinder ell. Æghinder kaldes de ved Fødselen sammenhængende Hinder, Amnion, Chorion og en Del af Decidua (s. d. Art. og Efterbyrd), af hvilke de 2 førstnævnte dannes af Ægget, sidstnævnte af Livmoderen. F. kunne have forskellig Tykkelse, ligesom deres Sejhed og Elasticitet veksler, hvilket kan have Indflydelse paa, om de briste paa et tidligere eller senere Stadium af Fødselens Forløb (se Fødsel). Følge F. ikke ud med Efterbyrden, men blive de tilbage i Livmoderen, kan dette give Anledning til Blødning, ligesom de senere kunne gaa i Forraadnelse. Er det kun mindre Stykker af F., der tilbageholdes, er det dog som oftest uden videre Betydning, naar den fødende ellers ikke inficeres. *Lp. JV.*

Fosterleje. Det i Livmoderens Hulhed indesluttede menneskelige Foster kan her ligge paa forskellig Maade, hvilket kan have stor Betydning ved Fødselen. De herhen hørende Forhold kaldes under eet: Fosterets topografiske Forhold og omfatte dets Holdning, Leje og Stilling. Ved Holdning forstaas Forholdet mellem de forskellige Fosterdeles indbyrdes Stilling. Normalt er Holdningen følgende: Fosteret ligger let foroverbøjet med Hagen berørende Brystet. Benene ere stærkt bøjede i Hofte- og Knæled, saa at Hælene berøre Sædet. Armene ere bøjede i Albuledet og krydses hen over Brystet. Ved denne Holdning faar Fosterkroppen nemlig den Form, der bedst svarer til Formen af Livmoderens Hulhed. Ved Fosterets Leje forstaas dets Længdeakses Forhold til Livmoderens Længdeakse. Falde disse to sammen, kaldes det et Længdeleje, og Fødselen kan da foregaa ved Naturen. Skære de to Akser hinanden, haves et Skraa- eller Tværleje, og Kunsthjælp er da nødvendig; Skraalejet forekommer kun ved 0,5 p. Ct. rettidige Fødsler, noget tiere ved for tidlige Fødsler. Ved Skraalejet er Skulderen ofte det dybeste, det forliggende Parti; det kaldes da Skulderstilling. Ved Længdelejet kan Hovedet være forliggende (Hovedstilling) eller Sædet (Underkropstilling, Sædeendestilling, Bækkenendeleje). Ved Fosterstilling tænkes dels paa, hvilken Fosterdel der er forliggende, dels paa den Side, hen imod hvilken Fosterets Ryg vender. Vender Fosterryggen til venstre (hvorved den gerne tillige vender lidt fortil), hvad der er det hyppigste, kaldes det 1. Stilling, til højre 2. Efter de forliggende Dele tales, foruden om de alt nævnte Stillinger, om Isse-, Forisse-, Pande- og Ansigtsstilling, Sædestilling, Fodstilling. Af alle disse er Issestillingen langt den hyppigste, den forekommer ved 95 p. Ct. rettidige Fødsler, og I. Issestilling er atter mere end dobbelt saa hyppig som 2. Ved for tidlige Fødsler forekommer ogsaa Issestillingen hyppigst, men dog ikke med et saa stort Procenttal.

At Fosteret næsten altid har den angivne Holdning og med saa stor Hyppighed ligger i Længdeleje, specielt Issestilling, maa opfattes som et Udtryk for Fosterets Tilpasning til de givne Rummelighedsforhold, hvorfor der ved Forandring i disse, som ved skæv Form eller Stilling af Livmoderen, ved snævert Bækken, ved Flerfoldsvangerskab o. s. v., ogsaa ofte ses Forstyrrelser heri. Tilpasningen frembringes hovedsagelig ved smaa, umærkelige Sammentrækninger af Livmoderen. Foruden Tilpasningen spiller sandsynligvis ogsaa Tyngdeforholdene nogen Rolle i denne Henseende. Medens Fosteret endnu er lille i Forhold til den omgivende Mængde Fostervand, veksler dets Stilling og Leje uafladelig. Men endnu i Svangerskabets sidste Dage, ja endog lige i Fødselens Begyndelse kan Lejet og særlig Stillingen forandres. *Lp. M.*

Fosterlyd, de ved Fosterets Hjerteslag frembragte Lyde, der ere hørlige gennem Moderens Underlivsvæg (gennem et Stetoskop eller ved at Øret lægges direkte paa Underlivet). F. høres som et hurtigt Dobbeltslag, ca. 120—160 i Min. F. kan høres fra omtr. 18. Svangerskabsuge, men er i Begyndelsen meget svag. Den høres ogsaa under Fødselen, dog ikke under Veen. F. kan undertiden overdøves af Rumlen i Tarmene eller af Moderlyden (s. d.); men giver man Tid eller undersøger lidt senere igen, vil man dog næsten altid kunne høre den i Svangerskabets sidste Maaneder, hvis Fosteret er levende, og hvis der ikke er særlig abnorme Forhold (f. Eks. meget rigeligt Fostervand) til Stede. F. bliver derved et meget værdifuldt Middel til Erkendelse af et Svangerskabs Tilstedeværelse samt, hvis et saadant er konstateret, til Afgørelse af, om Fosteret lever eller ej. Af nok saa stor Vigtighed er det dog, at F. ogsaa ofte under Fødselen kan angive, om Fosterets Liv er i Fare, og om der derfor er Grund til at forsøge at fremskynde Forløsningen, nemlig hvis F. forandrer Karakter, bliver meget hurtig eller meget langsom, eller den mister sin Klang, bliver dump og tonløs. Ogsaa i andre Henseender kan man drage Nytte af F., idet Stedet, hvor F. høres tydeligst, kan bidrage til Erkendelse af Fosterets Holdning, Leje og Stilling, ligesom vi, hvis F. høres tydelig paa 2 fjernt fra hinanden

liggende Steder, kunne formode et Tvillingsvangerskab og ere sikre paa, at et saadant findes, hvis 2 samtidige Undersøgere høre F. af forskellig Hurtighed, eller hvis man ved gentagne Undersøgelser stedse hører den hyppigere eet Sted paa Underlivet end et andet. At man en enkelt Gang har fundet dette, siger intet, da F.'s Hurtighed veksler meget. Man har troet, at F. kunde benyttes til at afgøre, af hvad Køn Fosteret var, idet den skulde være hurtigere hos Piger end hos Drenge. Dette passer dog kun for Gennemsnitstal af store Undersøgelsesrækker, for det enkelte Tilfælde har det intet at sige. Det er Paris-Lægen Lejumeau de Kergaradec, der ved sine 1821 offentliggjorte Undersøgelser har skaffet F.'s Betydning almindelig Anerkendelse. *Lp. M.*

Fosterstilling se Fosterleje.

Fostervand eller Modervand, Amnionsvædske, *Liquor amnii*, kaldes den Vædske, der inde i Ægget omgiver Fosteret. F. er i ren Tilstand klart eller let grumset; Vægtfylden 1,002—1,028. Dets Mængde er fra først af ubetydelig, men tiltager under hele Svangerskabet og er ved den rettidige Fødsel ca. $^1/_2$—1 Kg. En betydeligere Forøgelse af Mængden, den saakaldte Hydramnion, er en Abnormitet, der ofte kan have stor Betydning.

F. bestaar af Vand med en ringe Mængde Æggehvide, Salte, Urinstof o. a. m. Under Svangerskabet tilblandes Fosterhaar, Fosterets afskallede Overhudsceller og Smaadele af det Fedtlag, der dækker Fosterets Hud. Ofte findes ogsaa tilblandet større eller mindre Mængder af Fosterets Tarmindhold (Mekonium; s. d.). Om F.'s Oprindelse er man ikke ganske paa det rene; det synes dog sikkert, at F. hidrører saavel fra Moderen som fra Fosteret. F.'s Betydning er flersidig. Rent mekanisk beskytter det Fosteret mod ensidigt Tryk, ligesom det under Fødselen ved Veernes Tryk udspiler Æggets nedadvendende Pol som en elastisk Blære, der bidrager til at udvide Modermunden. At det ogsaa skulde tjene til Fosterets Ernæring, er ikke usandsynligt, men ikke bevist. Sikkert er det dog, at Fosteret drikker af F., hvilket kan ses af, at der i Tarmen og i Tarmudtømmelserne findes Fosterhaar og Overhudsskæl.

Naar under Fødselen Fosterhinderne briste, udilyder F. Alt efter Bristningens Størrelse kan det ske sivende eller i større Mængder; alt F. udtømmes dog ikke paa een Gang, men ved hver Ve udflyder gerne lidt, og en større Mængde plejer ogsaa at komme, lige efter at Fosteret er født.

Ligesom der kan findes for meget, kan der findes for lidt F. Betydningen heraf er som oftest ringe; men i nogle Tilfælde kan dog Fosteret herved blive udsat for Tryk, der kan fremkalde Skævheder o. l. *Lp. M.*

Fostoria, By i den nordamerikanske Stat Ohio, S. f. Toledo, Knudepunkt for 5 Baner, har (1890) 7,000 Indb., betydelig Industri, navnlig Glasværker, som anvender naturlig Gas. *S. B. T.*

Fot, ældre svensk Længdemaal (Fod) å 10 Tum å 10 Linier, = 0,29 M. *N. J. B.*

Fothergill [fâ'ðəgil], Jessie, engelsk Romanforfatterinde, født i Manchester 7. Juni 1851, død i Bern 28. Juli 1891, skrev en Række Romaner, der udmærke sig ved den skarpe Iagttagelse af Samtidslivet. Af disse kunne nævnes: »Healey, a romance« [1875], »Aldyth« [1877], »The first violin« [1878], »Probation« [1879], »The Wellfields« [1880], »Kith and Kin« [1881], »Peril« [1884], »The Lasses of Laverhouse« [1888], »A March in the Ranks« [1890], samt den efter hendes Død udgivne »Oriole's daughter« [1893]. *T. L.*

Fothergilla L., Slægt af *Hamamelidaceae*, Buske med Blade, der meget ligne Ælleblade, og tættrængte Blomster i endestillede Aks. Blomsterne mangle Kronblade og have talrige Støvdragere. 2 Arter. *F. Garden* L. (*F. alnifolia* L. f.) fra Nordamerika's Skove med 24 Støvdragere; den findes dyrket i Haver. Af *F. involucrata* Falc. (i Kashmir og Afghanistan) anvendes ofte Veddet. *A. M.*

Fotheringhay [fâ'ðəringe], By i England i Grevskabet Northampton, 15 Km. V. S. V. f. Peterborough med Ruiner af det Slot, i hvilket Richard III blev født og Marie Stuart 18. Febr. 1587 blev henrettet. *V. R.*

Fotios, byzantinsk lærd og Forfatter, født 820 i Konstantinopel, død i Armenien 891, var under Mikael III Anfører for Kejserens Garde og Statssekretær, men tillige saa anset for sin Lærdom, at man 857 kaldte ham til Patriarkværdigheden, uagtet han endnu var Lægmand. Da Pave Nikolaus senere forlangte, at Ignatios (s. d.), der før F. havde været Patriark i Konstantinopel, atter skulde indsættes, sammenkaldte F. en Synode i Konstantinopel, der i Modsætning hertil lyste Nikolaus i Band. Men Kejser Basilios traadte op herimod, da han var forbitret paa F., som havde ekskommuniceret ham af Kirken, fordi han var kommen paa Tronen ved at myrde sin Forgænger Mikael. Basilios afsatte F. 857, og en Synode i Rom satte ham i Band. Ignatios blev nu atter Patriark; men da han døde 877, blev F. igen Patriark; 886 forjoges han dog atter af Kejser Leo Filosoffen; Pave Johan VIII ekskommunicerede ham. F. forvistes til et Kloster i Armenien og kom ikke mere tilbage til Hovedstaden. Senere blev F. en af den græske Kirkes Helgener (6. Febr.). Et af de vigtigste Værker af F. er hans »Myriobiblion« eller »Bibliotheca«, der indeholder Udtog af for det meste tabte Skrifter af 280 græske Prosaikere [Udg. af Bekker, Berlin 1824 i 2 Bd.]; i hans »Leksikon« [Udg. af Naber, 2 Bd., Leyden 1865] findes ligeledes Udtog af mange tabte Skrifter. Spørgsmaal angaaende den hellige Skrift har F. behandlet i »Amphilochia« (henvendt til Metropolitten Amfilochos, der havde stillet ham 300 Spørgsmaal). F. har skrevet flere Stridsskrifter mod den romerske Kirke, ligesom han i det hele har bidraget meget til Skismet mellem græske og latinske Kristne; desuden: 4 Bøger imod Paulicianerne (de ny Manichæer); Homilier, der bl. a. ere vigtige i historisk Henseende til Oplysning om Forhold ved Russernes Angreb paa Konstantinopel 868 [udg. af C. Muller i *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Bd. V [Paris 1870]. F. har ogsaa efterladt en Del Breve [udg. af Valettas, London 1864]. Vigtig for den østerlandske Kirkeret er det F. tilskrevne Værk »Nomocanon«, som dog muligvis ikke skyldes F. En samlet Udg. af hans Værker findes i Migne's *Patrologia Graeca* [Bd. 101—104, Paris 1860]. (Litt.: Kardinal Hergenröther »Photius« [3 Bd., Regensburg 1867—73]). *V. S.*

Fotofobi (græ.) se Lysskyhed.

Fotoelektriske Fænomener se Lys.

Fotofōn (græ.), et Instrument, der tjener til at overføre Lyd ved Hjælp af et Bundt Lysstraaler. Det er opfundet 1880 af Graham Bell (Høretelefonens Opfinder) og Summer Tainter. Figuren viser skematisk en af de anvendte Former. Gennem Linsen *a* falder Sollyset paa et tyndt og bøjeligt Spejl *b*, der begrænser et Mundstykke, ind i hvilket der tales. De tilbagekastede Straaler samles af Linsen *c* og træffe Hulspejlet *e*, der kan være opstillet i temmelig stor Afstand. Dette Spejl samler Straalerne paa en Selencelle *d*, der kan være dannet af to Metalspiraler, der ligge nær sammen uden at røre hinanden. Rummet mellem Spiralerne er udfyldt med Grundstoffet Selen, der i en vis Tilstand har den Egenskab at faa sin ringe Ledningsevne for Elektricitet stærkt forøget ved Belysning. De to Spiraler ere forbundne med hver sin Pol af et galvanisk Batteri, og i Ledningskredsen er indskudt en Telefon (*g*), til hvilken Iagttageren lægger sit Øre; tales der nu ind mod

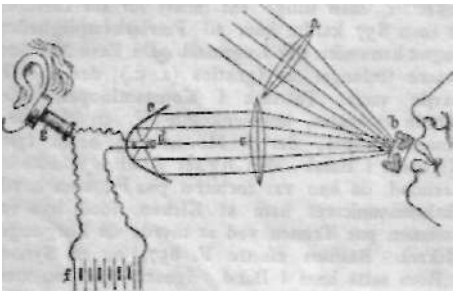

det tynde Spejl *b*, vil dette skiftevis krumme sig mere eller mindre under Lydbølgernes vekslende Tryk, og Lysmassen, der falder paa Selencellen, vil derfor snart være mere sammentrængt, snart mere spredt. Selenets Ledningsevne vil skifte i Takt med Lydsvingningerne, Strømmen vil gøre det samme, og Telefonen, gennem hvilken Strømmen gaar, vil gengive Lyden. — Bell lod ogsaa en Lysstraale træffe en Skive, der tæt ved Randen var forsynet med en Kreds af Huller. Ved en Linse var der sørget for, at Straalen blev samlet saaledes paa Skiven, at den kunde slippe gennem et enkelt Hul, og bag Skiven gjorde en anden Linse Straalen cylindrisk paa ny. Den kunde da paa stor Afstand opfanges ved Hulspejl og Selencelle som før nævnt. Naar Hjulet sattes i rask Omdrejning, blev Straalen afbrudt i en bestemt Takt, og Telefonen gav en Tone. Bell's F. gav straks Anledning til mange Spekulationer over Muligheden af at se paa Afstand ved Elektricitetens Hjælp, men nogen praktisk Anvendelse har den hidtil (1896) ikke faaet. *K. S. K.*

Fotogalvanografi (græ.), en af Østerrigeren Paul Pretsch opfunden Metode til Fremstilling af Trykplader ved at gøre galvanoplastiske Udfældninger over et ad fotografisk Vej dannet Gelatinerelief. Patentbeskrivelserne fra 1854—66 findes i »Photogr. Correspondenz« [1874, S. 46]. Metoden har næppe fundet stor praktisk Anvendelse. En noget lignende Fremgangsmaade er det saakaldte Heliotryk, opfundet af G. Re i Jeletz, Rusland. *F. R. F.*

Fotogēn, svensk Navn for Petroleum.

Fotografi (græ. af φως, Lys og γραφη, Skrift), Lysbilledkunst, Lystegning, gaar ud paa at frembringe Billeder ved at benytte Lysets kemiske Virkninger. Der gives visse Stoffer, som i frisk Tilstand ere hvide, men blive mørke ved at paavirkes af Lyset. Der gives andre Stoffer, som ikke direkte forandre Farven ved at paavirkes af Lyset, men først ved en senere Behandling skifte Farve paa de Steder, hvor Lyset har virket. Men for at saadanne Stoffer kunne benyttes til Fremstilling af varige Billeder, er det dog nødvendigt, at den Del af Stoffet, der ikke er bleven paavirket af Lyset, maa kunne bortskaffes ved et eller andet Opløsningsmiddel, medens den paavirkede Del bliver tilbage, eller omvendt. De Stoffer eller Præparater, der saaledes kunne omdannes af Lyset og derfor egne sig til fotografisk Brug, kalde vi »lysfølsomme«. Til Behandling af lysfølsomme Stoffer behøver man et saakaldet »mørkt Kammer«, et Arbejdsrum, fra hvilket alt »aktinisk« (o: kemisk virksomt) Lys er fuldstændig udelukket. Det »uaktiniske« Lys, der benyttes i det mørke Kammer, faas i Reglen ved at lade Dagslys eller Lampelys falde ind igennem rødt eller gult Glas.

F.'s Hovedopgave er nærmest at frembringe Afbildninger af alle Slags fritstaaende Genstande. Man har i lang Tid vidst, hvorledes man kan faa Genstandene til at aftegne sig paa Baggrunden af et *Camera obscura* (s. d.). Man kunde, imedens Tegningen viste sig, følge dens Konturer med en Blyant og saaledes faa et varigt Billede; men F. opstod dog først, da man fandt paa at lade det af Lyset tegnede Billede falde paa en Flade, over hvilken der var udbredt et lysfølsomt Stof, saa at Lyset ved at omdanne dette Stof selv frembragte et varigt Billede. Dette lykkedes Daguerre (s. d.), og hans store Opfindelse er lige indtil den allernyeste Tid efterhaanden bleven videre udviklet i en overordentlig høj Grad. Ved Daguerre's Metode, Daguerreotypien, faar man ved Optagelsen det, vi nu kalde et »positivt« Billede, o: et Billede, i hvilket det lyse og det mørke ligefrem svarer til det lyse og det mørke i den virkelige Genstand. Men Tegningen bliver omvendt med Hensyn til højre og venstre, som et Spejlbillede, og man faar kun eet Eksemplar af Billedet. Disse Mangler undgaas ved den nuværende F., ved hvilken man i Reglen direkte optager et »negativt« Billede, et Negativ, og dernæst ved Hjælp af dette fremstiller det positive Billede i saa mange Eksemplarer, som man ønsker. I Negativet er Lys og Mørke fordelt paa en Maade, der er aldeles modsat den, der finder Sted i det positive Billede. »Negativprocessen« og »Positivprocessen« blive saaledes to store Hovedafdelinger af det fotografiske Arbejde (Fig. I og 2).

De fotografiske Apparater haves i mange forskellige Former og Størrelser og bestaa i Reglen af Kamera, Objektiv og Stativ. Apparater til Atelierbrug, og især til Reproduktionsarbejde, maa være meget solide og have et solidt Fodstykke eller Stativ, Rejseapparater (Fig. 3) maa kunne sammenpakkes, transporteres og opstilles uden stort Besvær; til mange af dem hører slet intet

Stativ. Et *Camera obscura* i den simpleste Skikkelse er ikke andet end et Rum eller en Kasse, hvori Lyset kun kan trænge ind igennem et lille Hul omtrent midt i den ene Side. Naar Lyset fra de ydre Genstande trænger ind igennem Hullet og træffer den bageste Sidevæg, saa vil det her tegne et lille, omvendt Billede af Genstandene,

Mg. 1. *

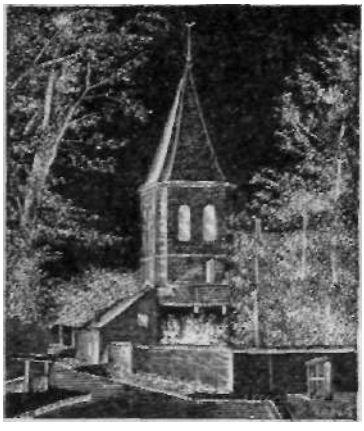

Negativ.

og naar Kameraet er opstillet rigtig, og navnlig saaledes, at Billedfladen staar lodret, saa faar man et Billede med rigtig perspektivisk Tegning. Men Billedet bliver i Reglen temmelig mørkt og tillige »uskarpt« d: Konturerne blive lidt utydelige, udviskede, da ethvert Punkt i den ydre Genstand egentlig bliver gengivet ved en lille Plet. Jo større

Fig. 3.

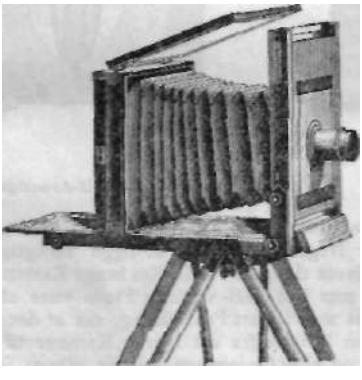

Rejseapparat.

man gør Hullet, desto lysere, men ogsaa desto mere uskarpt bliver Billedet, og omvendt; dog tiltager Uskarpheden paa ny, naar man gør Hullet meget lille, paa Grund af det Fænomen, der kaldes Lysets Bøjning. Man kan efter Behag gøre Billedet større eller mindre, alene ved at forandre Afstanden mellem Hullet og Billedfladen, og i de fotografiske Haandbøger finder man Tabeller, der vise de heldigste Forhold mellem Hullets Størrelse og Billedfladens Afstand. Man kan virkelig gøre fotografiske Optagelser ved Hjælp af et saa simpelt Apparat, og i særegne Tilfælde er det endog at foretrække til videnskabeligt Brug. Man faar dog et meget bedre belyst og mere bestemt tegnet Billede, naar man lader Lyset falde ind gennem en Samlelinse

Fig. 2.

Positiv.

eller et Objektiv, i Stedet for blot igennem et Hul. Men i saa Fald kan man ikke vilkaarlig bestemme Afstanden mellem Aabningen og Billedfladen, og Kameraet maa da kunne forlænges eller forkortes, for at Negativet kan komme nøjagtig paa det Sted, hvor det skarpttegnede Billede danner sig. Man bruger derfor gerne et Bælgkamera o: et Kamera, hvis midterste Del bestaar af en Bælg af sammenfoldet Lærred eller Læder.

De fotografiske Objektiver bestaa gerne af en Kombination af Linser, hvoraf hver atter kan være sammensat af 2 eller flere enkelte Linseglas. Objektiverne bør saa vidt muligt være fri for kromatisk og sfærisk Afvigelse (se Linse, akromatisk, aplanatisk). At konstruere gode fotografiske Objektiver er derfor en Opgave, der fordrer store tekniske og videnskabelige Hjælpemidler. Objektiverne kunne for øvrigt være meget forskellige med Hensyn til Størrelsen, den ringere eller bedre Beskaffenhed og selve Konstruktionen. Selv de bedste fotografiske Objektiver egne sig ikke lige godt til alle Formaal, og man har derfor Objektiver af forskellige Typer. De have i Reglen det tilfælles, at jo større Fordringer man gør med Hensyn til at faa hele Billedet skarpt helt ud til Randen, desto mere maa de af blendes (se Blending), og desto længere maa der eksponeres. Portrætobjektiverne maa være »lysstærke«, for at Billedet kan dannes saa hurtig som muligt, men det forlanges ikke, at de skulle tegne et forholdsvis stort Billede skarpt helt ud til Randen. Denne Fordring stilles derimod til de Objektiver, der skulle bruges til Reproduktion (Gengivelse af Landkort, Tegninger, Malerier m. m.); men det er ikke nødvendigt, at de skulle være meget lysstærke. Objektiver til Momentfotografi (Øjebliks-

billeder) maa selvfølgelig være lysstærke. Hvor man er nødsaget til at gøre Optagelser i temmelig ringe Afstand fra Genstandene og dog skal have saa meget med paa Billedet til alle Sider som muligt, bruger man de saakaldte storvinklede Objektiver; disse ere i Reglen ikke meget lysstærke, og Billedet bliver gerne noget mørkere ud imod Randen end paa Midten. Mange Objektiver kunne dog meget godt bruges i flere forskellige Øjemed. De saakaldte Objektivsæt bestaa af flere enkelte Linser, der p asse i det samme Objektivrør, saa at man ved Hjælp af disse kan danne et forholdsvis stort Antal forskellige Linsekombinationer. — Blenderen kan være en Metalplade med et større eller mindre Hul i; men mange af de ny Objektiver ere forsynede med en fastsiddende Irisblender. En saadan indeholder gerne 10—12 krumme Metalskinner, der samtidig, i Reglen ved at man drejer paa en Ring, kunne skydes mere eller mindre ind over hinanden og saaledes danne en større eller mindre rund Aabning.

Vi skulle nævne nogle af de sædvanligste Former af Objektiver. Fig. 4 forestiller et Portrætobjektiv. Indstillingsskruen tjener til at forandre Afstanden mellem hele Objektivet og Viserskiven; men de fleste Objektiver have ikke Indstillingsskrue. Fig. 5 er en Aplanat, sammensat af to ganske ens, men modsat stillede Linser; Fig. 6 er en storvinklet Aplanat. Fig. 7 en Triplet; Fig. 8 Zeiss's Anastigmat og Fig. 9 Goerz's Dobbelt-Anastigmat. Desuden har man Antiplaneter, Euryskoper o. s. v. Navnene ere for det meste dannede af græske Ord.

De fleste Kameraer ere forsynede med en Viserskive, en paa den indadvendte Side matsleben Glasplade, paa hvilken Billedet viser sig under Indstillingen, naar man stiller sig bag ved Apparatet. Naar man er tilfreds med Skarpheden, Stillingen o. s. v., bortfjernes Viserskiven, for at give Plads for Kassetten med den deri værende Negativplade. Kassetten maa være saaledes indrettet, at naar man anbringer den i Kameraet, kommer Negativpladen til at ligge nøjagtig paa Viserskivens tidligere Plads. Saa længe Kassetten er lukket, maa den deri værende Plade være aldeles beskyttet mod Lysets Paavirkning, saa at den uden Fare kan bringes fra det mørke Kammer til Apparatet og efter Optagelsen bringes tilbage for at udvikles. Til ethvert transportabelt Apparat hører gerne flere Kassetter, hver til 2 Plader. Til Rejsebrug har man ogsaa Magasinkameraer, der kunne indeholde et større Antal Plader og ere saaledes indrettede, at Omskiftning af Pladerne kan foretages hvor som helst. De fleste af disse Apparater have ingen Viserskive, men derimod en eller anden Søger, der tjener til før og under selve Optagelsen at vise, hvad man faar paa Billedet. Den kan være indrettet som et lille *Camera*

Kig. 4.

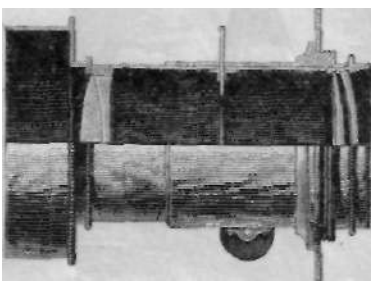

Portrætobjektiv.

Fig.

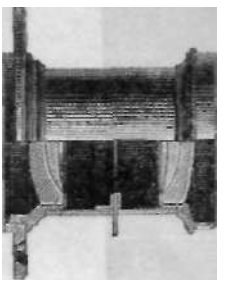

Aplanat.

Kig. 6.

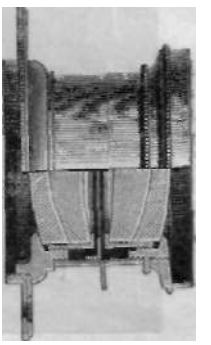

Storvinklet Aplanat.

Fig. 7.

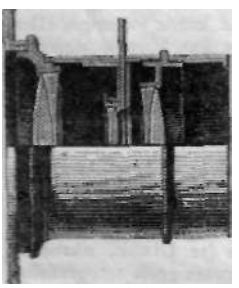

Triplet.

Fig. g.

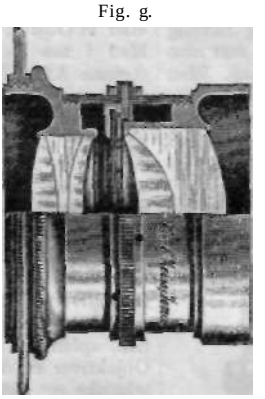

Zeiss's Anastigmat.

Fie. 9.

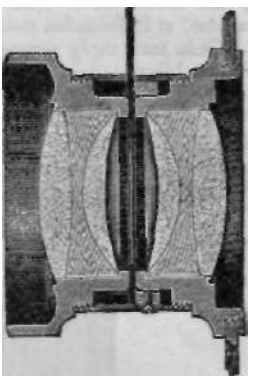

Goerz's Dobbelt-Anastigmat.

obscura eller som et Sigteapparat. Ved mange Øjebliksoptagelser benytter man Søgeren for at kunne faa en bevægelig Genstand til at vise sig netop paa det Sted i Billedet eller i den Stilling, man ønsker. Mange Rejseapparater ere forsynede med en Skala, der tjener til at indstille paa en større eller mindre Afstand. Men hvis Objektivets Brændvidde ikke overstiger ca. 10 Cm., kan dets Afstand fra Negativet være uforanderlig, og man faar da altid skarpe Billeder, naar man kun ikke retter Apparatet mod alt for nære Genstande. Detektivapparater kalder man en Del mindre Haand- og Rejseapparater, der især benyttes, hvor man ønsker at gøre Optagelser saa ubemærket og saa uforstyrret af Tilskuere som muligt. Man har dem i mange forskellige Former, og de ere gerne forsynede med Plademagasin, Søger og Øjebliks-lukker, men i Reglen ikke med Stativ.

Øjeblikslukkere benyttes ved Optagelser, der kun skulle vare fra $^1/_2$ Sek. til en lille Brøkdel af 1 Sek. De ere gerne saaledes indrettede, at de aabne sig og derpaa atter straks tillukke sig, idet man trykker paa en Gummibold. Nogle af dem kunne indstilles til at virke med større eller mindre Hastighed; men Indretningen kan i øvrigt være meget forskellig. Nogle af dem anbringes foran, andre bag ved Objektivet, og atter andre midt i Objektivrøret. Nogle af dem ere særskilte Apparater, der kunne aftages og paasættes, og andre udgøre en uadskillelig Del af Fotografiapparatet. Anschiitz'es Spaltelukker anbringes foran Negativpladen,

Eksposition smaalere bruges for at bestemme, hvor længe man i et givet Tilfælde bør eksponere. Man har forskellige Indretninger til dette Brug; som de bedste nævnes Watkins'es *Exposure*Meter og Wynne's *Infallible Exposure Meter.*

Negativprocessen indbefatter »den vaade« og »den tørre« Proces. Den vaade Proces eller Kollodiumprocessen bruges nu saa godt som slet ikke, undtagen til Negativer, der skulle bruges til fotomekanisk eller fotokemisk Reproduktion, hvortil den tørre Proces efter den almindelige Mening ikke egner sig. Dog har man i den senere Tid fremstillet tørre Plader, der specielt ere bestemte til Reproduktion og skulle give særdeles tilfredsstillende Resultater.

Den vaade Proces udføres saaledes: en Glasplade pudses omhyggelig paa begge Sider og overhældes paa den ene Side med joderet Kollodium, hvorefter den »sensibiliseres« o: gøres lysfølsom ved at staa et Par Minutter i en Opløsning af salpetersurt Sølvilte. Herved bliver der i Kollodiumhinden udskilt Jodsølv, med et Overskud af salpetersurt Sølvilte. Overhældningen kan foretages i Dagslyset; men Anbringelsen i Sølvbadet og hele den øvrige Behandling, Pladen skal undergaa før og efter Eksponeringen, indtil den er »fikseret«, maa kun foretages ved uaktinisk Lys. Naar Kassetten efter Eksponeringen er kommen tilbage til det mørke Kammer, maa Pladen straks tages ud, og det »latente« (skjulte, endnu ikke synlige) Billede maa udvikles eller »fremkaldes«. Dette sker ved at overhælde Pladen med en Opløsning af svovlsurt Jærnforilte, hvortil er sat lidt Iseddikesyre. Herved reduceres Sølvet paa de af Lyset paavirkede Steder, og disse faa nu en mere eller mindre intensiv mørk Farve. Billedet maa derefter afskylles godt og i Reglen »forstærkes«, f. Eks. med Pyrogallussyre, for at faa den fornødne Intensitet, og atter afskylles godt. Derefter maa det »fikseres« o: det ikke omdannede Jodsølv maa opløses og bortfjernes, og dette kan ske ved at overhælde Pladen med en Opløsning af Cyankalium og atter afvadske den. Nu kan den uden Skade bringes ud i Dagslyset, men maa straks tørres ved Varme, f. Eks. over en Lampe, og ferniseres. De vaade Plader ere ikke saa lysfølsomme som de tørre; men i Reglen give de klarere og finere Negativer og en rigtigere Fordeling af Lys og Skygge end disse, naar Eksponeringstiden har været nogenlunde rigtig.

Den tørre Proces har mange Fortrin fremfor den vaade. De tørre Plader ere langt mere lysfølsomme end de vaade, og mange vigtige Anvendelser af F. vilde uden dem have været umulige. De tørre Plader fremstilles fabrikmæssig, i flere og fortrinlige Kvaliteter. De kunne i Reglen holde sig brugbare i meget lang Tid, og Udviklingen kan foretages straks efter Eksponeringen eller senere; undertiden lykkes den endnu flere Aar efter. Tørre Plader fremstilles saa godt som udelukkende ved at overhælde Pladerne med Bromsølvgelatine-Emulsion. De tørre Pladers »Følsomhed« kan bestemmes ved en simpel Prøve eller ved Hjælp af et Sensitometer (Følsomhedsmaaler).

Paa de tørre Plader faar man ligeledes ved Optagelsen et latent Billede, der først bliver synligt ved Udviklingen. Da Pladerne ere mere lysfølsomme end de vaade, maa de behandles meget forsigtig og selv i det mørke Kammer ikke mere end nødvendigt udsættes for det svage røde eller gule Lys. Ved Udviklingen lægges Pladen i en Fremkalderskaal og overhældes med en eller anden Fremkalderblanding, som man lader virke, indtil Billedet er tilstrækkelig udviklet i alle Detaillerne; derefter afskylles Pladen godt, fikseres i en Opløsning af svovlundersyrligt Natron og afvadskes godt paa ny, hvorefter den kan bringes ud i Dagslyset og hensættes til Tørring paa et støvfrit Sted. Efter at den er bleven fuldstændig tør, kan den ferniseres; men det er ikke nødvendigt. Den kan ikke tørres ved Varmen, saaledes som Kollodiumpladerne, da den vaade Gelatine let smelter ved Opvarmning. Hvis Belysningen har været passende, behøver Negativet ikke at forstærkes; hvis Lyset har været for svagt eller virket i for kort Tid, er Pladen undereksponeret, og Billedet er da svagt og ufuldstændigt; hvis Pladen derimod belyses for stærkt eller for længe, overeksponeres, saa indtræder det mærkelige Fænomen, at Lysets Virkning til Dels ophæves, saa at Billedet helt igennem bliver tæt og uklart og med ringe Kontrast mellem Lys og Skygge. Hvis man overeksponerer i en meget høj Grad, saa bliver Billedet helt eller til Dels positivt i Stedet for negativt, og man siger da, at Pladen er »solariseret«. Det er ikke altid let at bestemme, hvor længe man bør eksponere; det afhænger af Lysets Styrke, der atter varierer med Dagstiden og Aarstiden, af Objektivets Lysstyrke, der bl. a. afhænger af den Blender, man benytter (se Fotometer, fotogr.).

Man har forskellige Fremkalderstoffer, saasom Jærnoxalat, Pyrogallussyre, Hydrokinon, Eikonogen, Amidol, Metol, Glycin o. fl., og Blandingerne tilberedes efter mange forskellige Recepter.

Til Underlag for Negativhinden bruges som oftest Glasplader, undertiden andre Materialier, især Celluloidhinder, enten i afskaarne Stykker eller i Ruller. De bruges ved mange Rejsekameraer i Stedet for de tunge Glasplader, og da de ere tynde, kan man kopiere dem fra hvilken Side man vil, saa at man ogsaa kan faa et Billede, der er omvendt med Hensyn til højre og venstre. Dette kan tit være til Nytte, saasom ved Reproduktioner. Man har for øvrigt ogsaa Gelatineplader, der ere saaledes præparerede, at Billedhinden kan tages af Glasset.

Positivprocessen gaar ud paa ved Hjælp af Negativet at fremstille det positive Billede i flere Eksemplarer, og dette kan atter gøres paa flere Maader. I Reglen kopierer man paa Papir, der er lysfølsomt i en meget ringere Grad end de tørre Plader, og saaledes, at man kan følge Billedets Udvikling og afbryde denne i det rette Øjeblik. Der er mange Slags Positivpapir, hvis Beskaffenhed og Behandling kan være meget forskellig. Tidligere brugte man saa godt som udelukkende Albuminpapir, og det bruges endnu meget, især af Fagfotograferne. Papiret er overstrøget med Albumin (s. d.), der indeholder noget Klornatrium (Kogsalt), og det »sensibiliseres« ved, at man lader det flyde et Par Minutter med Hindesiden nedad paa en Opløsning (1 : 8 à 1 : 10) af salpetersurt Sølvilte, saa at der i selve Billedhinden udfældes Klorsølv. Dette Arbejde og Tørringen maa foretages i det mørke Kammer, ved gult Lys. Ved Kopieringen lægges Negativet og Papiret med Billedsiderne mod hinanden (Kontaktkopiering), og begge Dele indlægges i en Kopierramme med Glas, saa at Lyset kan trænge igennem Glasset og Negativet ind til Papiret. Man kan efterse Billedet af og til, indtil det er kopieret tilstrækkelig mørkt, og saaledes kopierer man det ene Eksemplar efter det andet og gemmer dem foreløbig paa et mørkt Sted, for senere at kunne behandle dem under eet. Billederne udvadskes godt, helst i rindende Vand, indtil alt, hvad der saaledes kan opløses, er bortfjernet; derefter bringes de i et »Tonebad«, der indeholder en Klorguldopløsning, og her faa de en smukkere Farve, samtidig med at de blive mere varige, idet noget af Sølvet erstattes af udfældet Guld. Til sidst maa Billederne »fikseres« i en Opløsning af Fiksernatron og atter udvadskes.

I den nyere Tid er Albuminpapiret for en stor Del blevet fortrængt af Emulsionspapir, der haves i mange forskellige Sorter. Hertil høre Aristopapir, d: Klorsølvgelatinepapir, og Celloidinpapir, d: Klorsølvkollodiumpapir. Begge Dele haves i flere Sorter, mat og blankt, og dannes ved at overhælde Papir, der forst har faaet et Barytunderlag, henholdsvis enten med Klorsølvgelatineemulsion eller med Klorsølvkollodiumemulsion. Disse Papirer give meget fine og varige Billeder, hvorfor de bl. a. foretrækkes til mikrofotografiske og andre Billeder med fine Detailler; de kopiere noget hurtigere end Albuminpapir, men behandles omtrent paa samme Maade som dette.

Ved de ovennævnte og flere Slags Positivpapirer fremkommer Billedet direkte ved Kopieringen. Derimod har man forskellige Slags Papir, ved hvilke det slet ikke fremkommer ved Kopieringen eller kun meget svagt og derfor senere maa udvikles. Det direkte kopierende Papir har det Fortrin, at man let kan se, hvor vidt man skal gaa med Kopieringen; Papir, der skal udvikles, har derimod det Fortrin, at Kopieringen foregaar meget hurtigere. Bromsølvgelatinepapir bruges mest til direkte Forstørrelser, men Billederne faa i Reglen en graasort eller en brunsort Tone, der ikke tiltaler alle; dog kan den modificeres noget. Derimod kan man ved at bruge Klorsølvgelatinepapir lettere faa en mere varm Farvetone, og denne kan yderligere varieres paa flere Maader.

Platinbillederne opstaa ved, at der de mørke Dele af Billedet udfældes metallisk, findelt Platin. De udmærke sig ved deres store Varighed og deres dybe, sorte Toner, der give dem en vis Lighed med kunstnerisk udførte Tusktegninger eller Fotogravurer. Man kender ikke nogen Platinforbindelse, der alene ved Lysets Indvirkning sværtes og reduceres til Metal, og man maa derfor ved Fremstilling af Platinbilleder gaa en Omvej. Lyset kan reducere et Jærntveiltesalt til et Jærnforiltesalt, og dette sidste kan udfælde metallisk Platin af en Platinforbindelse. Man kan præparere Papiret med lysfølsomt, oxalsurt Jærntveilte (Ferrioxalat) og et Platinsalt, helst Kaliumplatinklorur, og kopiere under et Negativ, hvorved Jærnsaltet reduceres paa alle de Steder, der træffes af Lyset, medens Platinsaltet ikke lider nogen væsentlig Forandring. Man faar saaledes et svagt synligt Billede, der især er dannet af oxalsurt Jærnforilte (Ferrooxalat), og bringes dette i en Opløsning af Kaliumoxalat, saa ville de af Jærnsaltet dannede Destruktionsprodukter faa reducerende Egenskaber og destruere det i Papiret tilstedeværende Platinsalt; af dette vil der udskilles fint fordelt, sort metallisk Platin, saa at Papiret bliver sort paa alle de Steder, der ere blevne paavirkede af Lyset. Dette Princip ligger til Grund for de forskellige Metoder, hvorefter man kan fremstille Platinbilleder; men Processen kan varieres paa mange forskellige Maader, og Farven kan varieres noget. Foruden de egentlige Platinbilleder fremstiller man ogsaa Imitationer af disse ved at behandle et Sølvbillede med en fortyndet Opløsning af Kaliumplatinklorur (Platintoning). Herved bliver Sølvet i til Dels erstattet med Platin, og det dannede Klorsølv opløses i et Fikserbad. Paa den Maade kan man behandle Billeder paa Albumin, Saltpapir, Klorsølvgelatine eller Kollodiumpapir. Disse Billeder kunne have en meget stor Lighed med de ægte Platinbilleder; men de ere næppe saa varige, hvorimod de have det Fortrin fremfor de ægte, at de ere lettere og billigere at fremstille.

For at adskille ægte Platinbilleder fra platintonede Sølvbilleder behøver man kun at væde Billedet et Sted (f. Eks. ved et Hjørne) med en Opløsning af Kobberklorid eller Cyankalium eller en Blanding af Fiksernatron og rødt Blodludsalt; hvis Stedet herved bliver lysere, saa er Billedet et platintonet Sølvbillede.

Kul- eller Pigmentprocessen er i Stand til at give meget fint modellerede og varige Billeder, og den danner Grundlaget for de fleste fotomekaniske og fotokemiske Reproduktionsmetoder, saasom Lystryk og Fotogravure. Den beror paa, at Lim og andre organiske Stoffer, der blandes med et opløst tvekromsurt Salt og efter Tørringen udsættes for Lysets Paavirkning, herved omdannes

paa en mærkelig Maade. Almindelig tør Gelatine eller anden Lim opblødes af koldt Vand til en geléagtig Masse og opløses af varmt Vand. Men naar Kromgelatine i tør Tilstand paavirkes tilstrækkelig af Lyset, bliver den omdannet, saa at den ikke mere kan opblødes af koldt og opløses af varmt Vand, og samtidig forandres den gule Farve til en brun. Kulpapiret er overstrøget med en Blanding af Gelatine cg meget findelt Kul, saasom fin reven kinesisk Tusk, og Pigmentpapiret er tilberedt paa en lignende Maade, idet der i Stedet for Kul er brugt et eller andet Farvestof (Pigment). I Handelen forekomme flere Slags Pigmentpapir, der ere forskellige med Hensyn til Farven og til det særegne Brug, hvortil de skulle tjene (saasom til sædvanlige Pigmentbilleder eller til Fotogravure). Pigmentpapiret sensibiliseres ved at neddyppes i en tynd Opløsning af tvekromsurt Kali eller tvekromsur Ammoniak og tørres i Mørke. Kromgelatinen er ikke lysfølsom i vaad Tilstand, men det tørre, præparerede Papir er meget lysfølsomt og holder sig kun brugbart et Par Dage. Man kopierer under et Negativ; men da Farven ikke herved forandres kendelig, maa Kopieringstiden bestemmes ved Hjælp af et Fotometer (s. d.), saasom Vogel's Skalafotometer.

Udviklingen foregaar saaledes. at man behandler Billedet med varmt Vand, der opløser den Del af Gelatinehinden, der ikke er bleven omdannet af Lyset, saa at denne bortfjernes tillige med det i samme indeholdte Farvestof. Men Gelatinelaget har en vis Tykkelse, og ved Kopieringen bliver det kun paavirket fra Overfladen af og til en vis Dybde, men ikke helt igennem, undtagen i de dybeste Skygger. Udviklingen maa derfor begynde ved Billedets Bagside; ellers vilde der ikke blive andet tilbage end de mørkeste Partier. Man gør Papiret vaadt, trykker det med Billedsiden mod en Glasplade eller et andet passende Underlag, f. Eks. et Stykke dertil præpareret Overføringspapir, og lægger det hele i en Skaal med varmt Vand, med Billedets Bagside opad. Efter nogen Tids Forløb kan man afdrage det oprindelige Papir og efterhaanden opløse og bortvadske den Del af Gelatinelaget, der ikke er bleven omdannet af Lyset. Billedet er nu omvendt med Hensyn til højre og venstre, og dette er i nogle Tilfælde enten uskadeligt eller netop hvad man ønsker. Men hvis Billedet ikke maa staa omvendt, maa det først bringes over paa en Slags Fremkaldelsespapir, der kan tjene til Underlag, medens Udviklingen foregaar, og derfra overføres paa et andet Slags Overføringspapir, der skal danne det endelige Grundlag. Man har altsaa Pigmentbilleder med enkelt og med dobbelt Overføring. Man har for øvrigt ogsaa en Slags Pigmentpapir, der behandles uden nogen som helst Overføring, nemlig det saakaldte Kulfløjlspapir *(charbon-velours)*, der er fremstillet og bragt i Handelen af V. Artigue i Bordeaux. Man kopierer som sædvanlig; men Udviklingen sker paa den særegne Maade, at Papiret overhældes med en Blanding af varmt Vand og Savspaaner af lyst Træ. Det giver meget smukke, klare og effektfulde Billeder. Pigmentprocessen danner tillige Grundlaget for de fleste fotomekaniske Reproduktionsmetoder, bl. a. Lystrykket, der for en stor Del blev udviklet af J. Albert i Munchen og af ham benævnet Albertotypi ell. Albertypi (se i øvrigt Lystryk).

Blandt andre Kopieringsmetoder maa nævnes Cyanotypi (s. d.), som man tit benytter for at forskaffe sig Kopier i Originalens Størrelse af Bygnings- og Maskintegninger m. m.

Ortokromatisk F. Ved Optagelse af mange farvede Genstande opstaar en særegen Vanskelighed derved, at de forskellige Farvestraaler virke paa de lysfølsomme Præparater efter et helt andet Forhold end paa det menneskelige Øje. Bromsølvet paavirkes kun svagt af det røde, gule og grønne Lys, men temmelig stærkt af det blaa og violette, og endnu stærkere af de ultraviolette Straaler, der slet ikke virke paa det menneskelige Øje. Følgen heraf bliver tit, at F. efter farvede Genstande vise et aldeles unaturligt Toneforhold, saa at alt, hvad der i den virkelige Genstand er gult, rødt eller grønt, viser sig alt for mørkt paa Billedet, medens alt, hvad der er blaat eller violet, viser sig for lyst. Man kan opnaa et noget bedre Forhold ved at lade Lyset passere igennem et Farvefilter, inden det træffer Negativpladen, og eksponere noget længere end ellers. Saaledes vil et gult Glas betydelig forringe Virkningen af de blaa Straaler, men ikke af de gule. Men et langt bedre Resultat opnaas ved at bruge de saakaldte farvefølsomme eller ortokromatiske (ogsaa kaldet isokromatiske eller ortoskiografiske) Plader o: Plader, der paavirkes omtrent lige saa stærkt af de røde og gule Straaler som af de blaa, og altsaa give et Billede med lyse og mørke Partier i det rette Forhold. Prof. H. W. Vogel i Berlin opdagede 1873, at en ringe Tilsætning af visse Farvestoffer til det lysfølsomme Præparat kunde forhøje dettes Følsomhed for de Lysstraaler, der absorberes af Farvestoffet, og Princippet blev efterhaanden videre uddannet. De farvefølsomme Plader ere saa godt som uundværlige ved Optagelser efter Malerier og mange andre Ting. I Handelen forekomme ortokromatiske Plader, der kunne bevare deres gode Egenskaber et helt Aar. Man kan ogsaa gøre sædvanlige Emulsionsplader farvefølsomme ved at bade dem i en meget tynd Opløsning af et passende Farvestof (saasom Eosin, Erythrosin, Cyanin m. m.); men de kunne i Reglen kun holde sig brugbare en kort Tid. I Forbindelse med de farvefølsomme Plader bruger man tit et »Farvefilter«. Man kan for øvrigt til en vis Grad gøre Pladerne farvefølsomme for hvilken Farve det skal være. Dette er i visse Tilfælde af stor Betydning, saasom med Hensyn til Naturfarvetrykket (s. d.), eller naar det gælder om at optage Billeder til farvede Projektioner. Man indser let, at hvis man kan forskaffe sig forskellige Plader, der kun paavirkes af Lys af een bestemt Farve, og ligeledes Farvefiltre, der kun lade een bestemt Farve trænge igennem, saa kan man forskaffe sig flere Negativer (altsaa ogsaa Diapositiver) efter en og samme Genstand, men saaledes at hvert af dem kun svarer til een af Genstandens Farver.

F. i naturlige Farver. Ikke længe efter at F. var opfunden, tænkte man paa, om det ikke skulde være muligt ogsaa at fastholde Farverne. Blandt dem, der til en vis Grad have løst Opgaven, maa især nævnes Prof. Lippman i Paris. Han benytter en finkornet Bromsølvgelatineplade

og anbringer denne i en særegen Kassette med Glassiden fremad og med Gelatinehinden i Berøring med Kvægsølv, der findes i Kassetten. Ved at gøre fotografiske Optagelser paa en saaledes anbragt Plade kan man virkelig faa et Billede med nogenlunde naturlige Farver. Man antager, at det fremkommer ved Interferens mellem de direkte indfaldende Lysstraaler og de Straaler, der ere trængte igennem Hinden og derefter tilbagekastede fra Kvægsølvets blanke Flade. Der er fremkommet ret smukke Prøver; men Sagen har endnu ikke faaet praktisk Betydning.

Fotografering ved kunstigt Lys. De forskellige Slags kunstigt Lys anvendes paa mange Maader i F., men her skal særlig omtales Momentoptagelser ved Magniumlys. Naar findelt Magniummetal pustes ind i en Flamme, forbrænder det hurtig og frembringer et meget stærkt Lys, og ved Hjælp af dette kan man gøre fotografiske Optagelser paa Steder, hvor Dagslyset helt eller til Dels mangler, saasom i Grotter eller Kældere eller ved Aftenselskaber. Magniumpulveret bruges enten rent eller blandet med iltende Stoffer, saasom klorsurt Kali. En saadan Blanding forbrænder hurtigere og lysere stærkere end det rene Magniumpulver; men den er eksploderende og maa behandles med stor Forsigtighed, og den maa kun afbrændes paa et aabent Plan eller i dertil indrettede Lamper, men paa ingen Maade i de sædvanlige Magniumlamper, der ere bestemte til det rene Magniumpulver. Fejltagelser i saa Henseende have flere Gange foraarsaget Ulykkestilfælde. En Lampe til rent Magniumpulver bestaar gerne af en lille Spirituslampe, en Beholder til Magniumpulveret, en Gummislange og en Gummibold. Naar alt er parat til Optagelsen, tænder man Spirituslampen, tager Laaget af Objektivet og trykker paa Gummibolden. Herved bevirkes, at Metalpulveret pustes op i Spiritusflammen, hvor det hurtig forbrænder. Man har ogsaa benyttet Aluminiumpulver i Stedet for Magniumpulver. Det lyser stærkt, men antændes ikke saa let som Magniumpulveret og har ikke fundet stor Anvendelse.

Moment- eller Øjebliksfotografi bruges især ved Optagelser af bevægelige Genstande. Under visse Forhold kan Optagelsen ske saa hurtig, at Genstanden under denne saa at sige ikke faar Tid til at bevæge sig og bliver altsaa ligesom fastholdt. Hertil fordres godt Lys, et lysstærkt Objektiv, meget følsomme Plader og en Øjebliksslukker (se ovenf.). Til Øjebliksoptagelser bruges tit Rejseapparater eller de saakaldte Detektivapparater. Man har ogsaa mere sammensatte Øjebliksapparater, og deriblandt forskellige Serieapparater, med hvilke man i kort Tid kan gøre en stor Mængde Optagelser af den samme Genstand, med meget korte, men lige store Tidsintervaller. Naar man derefter ser de positive Billeder i den rigtige Rækkefølge og det ene hurtig efter det andet, saa kunne de tilsammen give en meget naturlig Fremstilling af bevægelige Genstande. Hertil benyttes et noget lignende Apparat som et Fænakistoskop eller Stroboskop (s. d. samt Kinetoskop og Kinematoskop). Ved saadanne Serieoptagelser kan man komme til Kundskab om meget, der ikke paa anden Maade kunde undersøges, saasom om Menneskers og Dyrs Bevægelser i Løb og Spring, om hvorledes det gaar til, at Katten altid falder paa Benene, om faldende Vanddraabers Form og utallige andre Ting. Dr. Londe ved Hospitalet i Salpétriere i Paris har indrettet Serieapparater til Undersøgelse af visse Sygdomsformer. Fotografering af Seriebilleder er bleven udviklet af Prof. Marey i Paris, Amerikaneren Muybridge, Ottomar Anschiitz i Lissa o. fl. Sidstnævnte har bl. a. indrettet særegne Apparater med meget hurtigvirkende Lukkere, ved hvilke Belysningstiden kan afkortes til $^1/_{1000}$ Sek. Spaltelukkeren, der er benyttet af Anschiitz o. a., er egentlig opfunden af Edwards i London. Anschiitz har ogsaa indrettet en saakaldet elektrisk »Hurtigseer« eller Elektrotachyskopet, i hvilket ethvert af Seriebillederne kun ses i det Øjeblik, da det oplyses af en elektrisk Gnist. Hans stroboskopiske Tromle eller Zoothrop er et simplere og billigere Apparat, der er indrettet omtrent efter samme Princip og bl. a. kan give ret gode Fremstillinger af Mennesker og Dyr i Bevægelse.

Forstørrelser og Formindskelser benyttes i mange Tilfælde. Undertiden ønsker man et forstørret Billede efter et med et Haand- eller Rejseapparat optaget Negativ, og store Emulsionsbilleder (som oftest paa Bromsølvgelatinepapir med Udvikling) eller store Kulbilleder udføres i Reglen ved at forstørre ved Hjælp af Kamera og Objektiv, efter et mindre Negativ. Saavidt muligt foretrækker man at forstørre efter gode Originalnegativer i Stedet for efter positive Aftryk. Man kan benytte Dagslys eller kunstigt Lys (Gasglødelys, Kalklys, elektrisk Lys etc), og kunstigt Lys foretrækkes tit, fordi det er mere konstant end Dagslyset, saa at man lettere kan bestemme Eksponstionstiden. Hvis man bruger Dagslys, saa anbringer man Apparatet ved Vinduet, og uden for samme et skraatstaaende Spejl, der kan kaste Lyset ind i Apparatet. Hvis man bruger kunstigt Lys, anbringer man gerne et Hulspejl bag ved Lyset. I mange Tilfælde kan man bruge et almindeligt, godt fotografisk Objektiv med ikke for stor Brændvidde, og den hele Indretning kan for øvrigt være temmelig simpel. Fagmænd benytte dog gerne et særegent Forstørrelsesapparat. Et saadant er indrettet efter samme Princip som den fra gammel Tid af bekendte *Laterna magica* (s. d.), men er naturligvis af en langt bedre Beskaffenhed. Naar der ikke stilles for store Fordringer, kan man benytte eet og samme Apparat til Forstørrelsesapparat og til fotografisk Projektionsapparat (se Projektion), men ellers foretrækker man to noget forskellige Apparater.

Mikrofotografi gaar ud paa at gøre forstørrede Optagelser efter meget smaa Genstande ved Hjælp af et Mikroskop. Diapositiver efter mikroskopiske Genstande benyttes tit som Projektionsbilleder.

Ved Diapositiver forstaar man positive Billeder paa et gennemsigtigt Underlag, saasom Glas eller Celluloid. De benyttes som Mellemled til derefter at fremstille forstørrede Negativer, og som Vinduesbilleder (smlg. Diafan) eller Projektionsbilleder. Skal Diapositivet bruges til at forstørre efter, kan man fremstille det ved Kontaktkopiering i Kopierrammen, efter et Negativ, og optage en Forstørrelse efter det i Kameraet, eller man kan optage et Diapositiv i Kameraet, efter et Negativ, og efter det saaledes erholdte forstørrede Diaposi-

tiv gøre et Negativ ved Kontaktkopiering. Til Diapositiver, der skulle bruges til Vinduesbilleder eller til Fremstilling af Negativer i samme Størrelse, kan man bruge sædvanlige Bromsølvgelatineplader, og Billedet faar da en graalig eller sort Farve. Skal Billedet derimod have en anden Farve, f. Eks. den sædvanlige Fotografitone, eller Billedet skal være meget finkornet og meget klart i de lyse Partier, saa bruger man Klorsølvgelatine- eller Klorsølvkollodiumplader, eller man benytter Pigmentprocessen. Klorsølvgelatineplader, bestemte til Diapositiver, forekomme i Handelen. De fordre lidt længere Belysningstid end Bromsølvpladerne, men give meget fine og klare Billeder. De fleste engelske Diapositivplader ere Klorbromsølvplader, der ere meget mere følsomme end de rene Klorsølvplader. Skulle Diapositiver bruges som Vinduesbilleder eller Glasstereoskopbilleder, maa Glasset være Mælkeglas eller Opalglas, eller Billedet maa dækkes med et gennemskinnende Lag af mat Fernis eller af fint matslebet Glas eller Opalglas.

Stereoskopbilleder. Til et Stereoskop (s.d.) høre to lidt forskellige Billeder, der ses samtidig, det ene med det højre og det andet med det venstre Øje. Efter faststaaende Genstande kan man hertil gøre to Optagelser med samme Apparat, den ene efter den anden, idet man efter den første Optagelse flytter Apparatet lidt til Siden; men til Stereoskopbilleder af bevægelige Genstande maa man bruge et Apparat med to ganske ens Objektiver og dertil hørende to Øjebliksluk kere, der ere saaledes forbundne, at de fungere aldeles samtidig. Selve Kameraet maa ved et Skillerum være delt i to Dele, saa at hvert Objektiv kun danner et Billede paa den ene Halvdel af Pladen. Man har Apparater, der efter Ønske kunne bruges enten til to samtidige Stereoskopbilleder eller til et enkelt noget større Billede.

Ballonfotografi. Optagelser fra Luftballoner have fundet stor Anvendelse i militære og andre Øjemed. Objektiverne maa være lysstærke, da her kun kan være Tale om Øjebliksfotografi; man kan bruge Aplanater, Antiplaneter og Euryskoper, men man har ogsaa fotografiske Objektiver, der særlig ere bestemte til Ballonfotografi. Det, der især gør Arbejdet vanskeligt, er Ballonens roterende Bevægelse og Baadens næsten uophørlige Vaklen. Det heldigste Øjeblik til at eksponere synes at være det, da Ballonen har hævet sig til en vis Højde og er begyndt at bevæge sig i horisontal Retning. Man kan faa gode Negativer ved at eksponere $^1/_{30}$ til $^1/_{500}$ Sek. Dr. Stolze, Meydenbauer o. fl. have gjort et grundigt Studium af Ballonfotografien. I Frankrig er den bleven dyrket af den ældre og den yngre Paul Nadar o. fl. Den ældre Nadar begyndte at gøre Forsøg i den Retning omtrent 1858, og det var i en af hans Ballonner, at Gambetta forlod Paris under Belejringen. Den yngre Nadar begyndte 1888 at give sig af med Ballonfotografi og har især udrettet meget for dens Anvendelse i militære Øjemed. Den franske Amatør J. Ducom, Udgiver af Tidsskriftet »La Nature« Gaston Tissandier og Ingeniør Prus gjorde vellykkede Optagelser fra Ballon 1885. Fotografiapparatet var anbragt ved Randen af Baaden, saa at det kunde drejes om en Akse og stilles lodret, som Fig. 10 viser. Objektivet havde en Brændvidde af 36 Cm., Pladerne vare paa 13—18 Cm., og Ekspositionstiden var $^1/_{50}$ Sek. I Sommeren 1890 blev der fra en Ballon captif optaget Billeder af Kjøbenhavn til Brug for et illustreret Blad. Ligeledes er her blevet gjort Forsøg med Ballonfotografi i militære Øjemed.

Fig. 10.

Ballonfotografi.

Telefotografi. Ved direkte Optagelser med telefotografiske Apparater faar man ikke alene meget større, men ogsaa meget mere detaillerede og i det hele langt bedre Billeder af fjerne Genstande end ved at forstørre et lille Billede. Telefotografiske Optagelser anvendes i militære og andre Øjemed og ved astronomiske, topografiske og fotogrammetriske Arbejder m. m. Det telefotografiske Apparat indeholder to forskellige Linser eller Linsekombinationer, hvoraf den ene har en positiv og den anden en negativ, men noget mindre Brændvidde. Afstanden mellem Linserne kan forandres, og hele Apparatet har altsaa en vis Lighed med en galilæisk Kikkert. Apparatet kan være sammensat af et godt fotografisk Objektiv og en særskilt

Fig. 11.

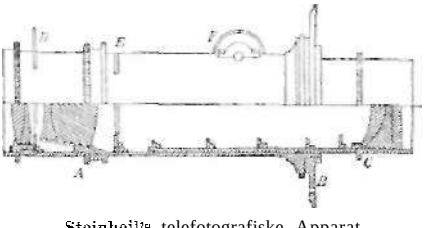

Steinheil's telefotografiske Apparat.
Det positive Linseapparat bestaar af en Steinheil's Ciruppe-Antiplanet; men denne kan ogsaa med sin Skrue *A* indskrues i Objektivringen *B* og tjenyttes til sædvanlige Optagelser. *C* er den negative Linse, *D* er Gruppe-Antiplanetens Irisblender, *E* er en anden Irisblender, *F* er Indstillingsskruen, der tjener til at forandre Afstanden imellem de to Linser.

Negativlinse. Med et saadant Apparat kan man, fra det samme Standpunkt, men ved en forskellig Indstilling, faa et noget større eller et noget mindre Billede af en fjern Genstand. Det telefotografiske Billede faar kun en Billedvinkel paa omtrent 10^0.

Et telefotografisk Apparat blev konstrueret af Dr. A. Miethe 1891, og senere bleve Apparater af lidt forandret Konstruktion udsendte af Steinheil, Zeiss, Dallmeyer o. a. Hosstaaende Fig. 11 forestiller Steinheil's telefotografiske Apparat. Man gør Udtrækket længere eller kortere, efter som man vil have Billedet større eller mindre, og indstiller derefter skarpt ved Hjælp af Indstillingsskruen. En lille Forandring i Afstanden mellem Linserne medfører en kendelig Forandring i Billedets Størrelse.

Historie.

Kemikere og Fysikere, hvis Formaal var Kemiens, Farmaciens eller Lyslærens Udvikling, havde i lang Tid gjort Iagttagelser eller anstillet Forsøg over Lysets kemiske Virkninger uden at tænke paa Fremstilling af Lysbilleder, men flere af deres Opdagelser vakte kun ringe Opmærksomhed. Den tyske Læge J. H. Schulze forsøgte 1727 at fremstille det saakaldte Balduin'ske Fosfor (et fosforescerende Stof, opdaget af Balduin 1684) og overhældte i den Hensigt Kridt med Salpetersyre, hvori han havde opløst noget Sølv; han lagde senere Mærke til, at Kridtet var blevet sort paa den Side, der havde vendt mod Lyset, og blev derved ledet til Opdagelsen af Sølvsaltenes Lysfølsomhed. Allerede 1727 kopierede han Skrifttræk ved Hjælp af Sollyset. Joh. Baptista Beccarius offentliggjorde 1757 den Opdagelse, at det hvide frisk fældede Klorsølv (eller Hornsølv, som man kaldte det) farves violet af Lyset. Den svenske Kemiker T. O. Bergmann i Upsala udgav 1776 og 1779 et Par Skrifter, hvori han omtaler, at nogle af Oxalsyrens eller, som han kaldte den, Sukkersyrens Forbindelser farves sorte i Sollyset. Hans Landsmand Scheele fortsatte sine Forgængeres og Bergmann's Arbejder, men mere systematisk, og han kan siges at have lagt Grunden til Solspekterets Fotokemi. Han benyttede allerede Klorsølvpapir ved sine Forsøg, og han bemærkede, at Ammoniak opløser det hvide Klorsølv, men ikke det af Lyset sværtede; men at man her havde et Middel til at fiksere Sølvbilleder, forblev endnu i lang Tid upaaagtet. 1782 omtalte A. Hagemann i Bremen, at han havde opdaget, at Guajak-Harpiks forandrer sin Farve i Lyset. Forsøgene bleve fortsatte af Senebier, der tillige opdagede andre Harpiksarters og mange andre organiske Stoffers Lysfølsomhed og desuden antydede, hvorledes Klorsølvet kan gengive Spektralfarverne. Saussure konstruerede 1790 det første kemiske Fotometer. 1798 opdagede Vauquelin Kromet og Kromsyren og paaviste forskellige Kromforbindelsers og navnlig Sølvkromatets Lysfølsomhed. Herschel anstillede 1800 Undersøgelser over den ulige Fordeling af Varmen i Solspekteret og opdagede de usynlige ultrarøde Varmestraaler. Hertil sluttede sig Ritter's Opdagelse af de usynlige ultraviolette kemisk virksomme Straaler, 22. Febr. 1801. Wedgewood offentliggjorde 1802, hvorledes han havde fremstillet Sølvbilleder paa Papir og Læder, der vare gennemtrængte med Sølvopløsning. Han kopierede Glasmalerier og fandt, at det Lys, der gik igennem det røde, gule og grønne Glas, havde en meget ringere kemisk Virkning end det, der gik igennem blaat Glas, og han gjorde fotografiske Kopier efter Træernes Blade og Insekternes Vinger; men Billederne, som han ikke kunde fiksere, maatte opbevares i Mørke. Davy benyttede et Solmikroskop til at danne smaa Billeder og fandt, at Klorsølv var mere lysfølsomt end Sølvnitrat, men foretrak dette sidste, fordi det var opløseligt i Vand. Han tilstaar selv, at han ikke kunde fiksere Klorsølvbilleder, og Scheele's Opdagelse kendte han altsaa ikke. Seebeck fandt 1810, at man ved Hjælp af hvidt Klorsølv kunde frembringe et Billede af Solspekteret i dettes naturlige Farver. Det af Courtois 1811 opdagede Jod blev 1814 nøjere undersøgt af Davy, der s. A. opdagede Jodsølvet og dettes Lysfølsomhed. I Aaret 1819 opdagede Sir John Herschel de svovlundersyrlige Salte og beskrev deres Egenskaber, og omtaler bl. a., at de let opløse store Portioner af det fældede Klorsølv; men Opdagelsen forblev i lang Tid upaaagtet. Daguerre vidste intet om den 1839, da Beretningen om Daguerreotypien fremkom, og selv Herschel's samtidige og Landsmand, den fortjente Forsker Talbot forsøgte at fiksere sine Klorsølvbilleder med mange andre Salte end netop svovlundersyrligt Natron. Først 1839, da alle talte om Daguerreotypien, fandt Herschel, at svovlundersyrligt Natron var et fortræffeligt Fiksermiddel, og gjorde Talbot opmærksom derpaa. Liebig omtaler 1833, at Tegninger eller Pletter paa Tøj, dannede af saakaldet uudsletteligt Blæk (salpetersurt Sølvilte), kunne bortfjernes ved at man først behandler dem med Klorvand, indtil de blive hvide, og derefter bortfjerner det dannede Klorsølv med Ammoniak. Brom og Bromsølv bleve opdagede 1826 af Balard, men bleve først anvendte i F. noget efter Daguerreotypiens Opfindelse. Dobereiner opdagede 1831 det oxalsure Jærntveiltes Lysfølsomhed, og den herpaa grundede fotokemiske Proces blev af stor Betydning med Hensyn til den senere Opfindelse af Cyanotypi (s. d.), Platintryk og forskellige Fotometre. Pyrogallussyre blev fremstillet ren af Braconnot 1831. Han fandt ogsaa, at den langt hurtigere end Gallussyre reducerer Opløsninger af Sølvsalte til metallisk Sølv. Vauquelin havde 1798 opdaget Sølvkromatets Lysfølsomhed; men Prof. Suckow paaviste 1832, at de kromsure Salte i Forening med organiske Stoffer ere lysfølsomme, ogsaa naar de ikke indeholde Sølv.

Man havde ligesom lejlighedsvis fundet en Del lysfølsomme Stoffer, og deriblandt flere, som ikke findes nævnte her, da de to franske Forskere Nicéphore Niépce og Daguerre, først hver for sig og senere i Forening, stillede sig den bestemte Opgave at udfinde Midler til at frembringe Billeder ved Lysets Hjælp.

Niépce (s. d.) gav sig af med forskellige mekaniske Opfindelser og desuden med Litografien, der netop blev opfunden paa den Tid og straks blev bekendt i Frankrig. Han havde læst mange af den Tids kemiske Skrifter, og han forsøgte at optage Billeder i et Camera obscura. Foruden den litografiske Sten benyttede han ogsaa Metalplader, som han overdrog med en eller anden Fernis og ætsede, saa at de kunde give Aftryk med Farve paa Papir. Han havde læst om Guajak-Harpiksens og maaske om andre Harpiksarters Lysfølsomhed, og ved at benytte Asfalt som lysfølsomt Stof lykkedes det ham 1816 at frembringe heliografiske Plader, der kunde give Aftryk paa Papir. Daguerre (s. d.) var især bleven bekendt ved det af ham

opfundne Diorama (s. d.), som han foreviste i Paris. Han forsøgte ogsaa at optage Billeder ved Hjælp af et Cameraobscura og brugte hertil fosforescerende Substanser, »der begærlig indsugede Lyset, men kun beholdt det i kort Tid«. Optikeren Charles Chevalier i Paris leverede optiske Sager saavel til Daguerre som til Niépce, og dette gav Anledning til, at de to Forskere kom i Forbindelse med hinanden. 14. Decbr. 1829 blev der sluttet en Kontrakt imellem dem, efter hvilken de i Forening skulde arbejde videre paa den Opfindelse, der allerede var gjort af Niépce og forbedret af Daguerre, og de skulde gensidig meddele hinanden, hvad de hidtil havde opfundet og fremdeles maatte opfinde. Niépce's Indskud i Firmaet bestod til Dels i en udførlig Beskrivelse af de Metoder, han hidtil havde brugt, og Daguerre's bl. a. af hans Forbedringer ved Kameraet og hans Kundskaber og Talenter. Der omtales ogsaa Kameraer med Prisma, som man uden Tvivl brugte, for at Billedet ikke skulde blive omvendt med Hensyn til højre og venstre; men det synes, at denne Forbedring nærmest skyldes Chevalier. Niépce havde brugt Sten, Glas eller Metal og havde flere Gange forevist »Heligrafier«. Dette Navn brugte han saavel om Lysbilleder paa Glas og Metal som om Aftryk med Farve paa Papir efter ætsede heliografiske Plader. Det lysfølsomme Stof, han benyttede, var Asfalt, som han opløste i Dippel's Olie, og til Udvikling brugte han en Blanding af Lavendelolie og Stenolie. Optagelser med Kameraet paa Asfalt fordrede meget lang Tid; men Niépce brugte ogsaa en Slags Kontaktkopiering. Først brugte han Tinplader, men senere forsølvede Kobberplader, der gave større Kontrast mellem Lys og Mørke. Paa saadanne Plader fik han meget tydelige Asfaltbilleder; men da Lysforholdene vare urigtige, tænkte han paa, at denne Fejl kunde undgaas, hvis han kunde finde paa at gøre Sølvet sort. Dette lykkedes ved at udsætte det færdige Asfaltbillede for Joddampe, hvorved der blev dannet mørkt Jodsølv, og Asfalten blev derefter bortfjernet med Alkohol, saa at de Steder, den havde dækket, kom til at danne de lyse Partier af Billedet. Niépce havde brugt Jod til at sværte Sølvet; men at Jodsølv er lysfølsomt, blev først noget senere opdaget af Daguerre. Han gav Niépce Underretning derom og opfordrede ham til at gøre Forsøg med Jodsølv. Niépce fulgte Anvisningen, men uden at opnaa tilfredsstillende Resultater, og han døde allerede 1833. Hans Søn Isidore Niépce indtraadte nu i hans Sted i Forbindelsen med Daguerre. 1837 kunde Daguerre endelig forevise Niépce Prøver paa Lysbilleder, optagne ved kort Belysning i Kameraet paa Jodsølvplader og fremkaldte med Kvægsølv, og 13. Juni s. A. blev der sluttet en ny Akkord imellem de to Parter, hvorefter den ny Opfindelse kun skulde benævnes efter Daguerre. Men naar den skulde offentliggøres, skulde Nicéphore Niépce ogsaa nævnes, for at han kunde faa den Del af Æren, der tilkom ham. — Man kan faa et synligt Billede paa en Jodsølvplade ved at eksponere den i Kameraet i lang Tid; men Daguerre havde nu gjort den store Opdagelse, at der ved kort Belysning dannes et latent Billede paa Jodsølvet, som kan gøres synligt ved at udsætte Pladen for Kvægsølvdampe. Efter hvad der fortælles, havde Daguerre hensat nogle alt for kort belyste og derfor efter hans Mening kassable Jodsølvplader i et Skab, i hvilket der iblandt mange andre Sager ogsaa fandtes Kvægsølv, og da han nogle Uger senere opdagede, at der var kommet Billeder paa Pladerne, gjorde han sig megen Umage for at finde Grunden og fandt til sidst, at den skyldtes det i Skabet gemte Kvægsølv.

Niépce og Daguerre bleve enige om at tilbyde Opfindelsen til den franske Regering mod en passende Godtgørelse. Daguerre henvendte sig i den Anledning til Astronomen Arago, som med stor Interesse gik ind paa Sagen, og efter nogle Forhandlinger blev det bestemt, at Metoden skulde offentliggøres, mod at Daguerre fik aarlig 6,000 frc. og Isidore Niépce aarlig 4,000 frc. i Pension for Livstid. Fremgangsmaaden ved Daguerreotypien blev af Arago meddelt i en offentlig Forsamling i Videnskabernes Akademi i Paris 19. Aug. 1839. — Den oprindelige Fremgangsmaade var følgende: En sølvpletteret Kobberplade blev udsat for Joddampe, eksponeret i Kameraet, hvorved der fremkom et latent Billede, og derefter anbragt over en Skaal med opvarmet Kvægsølv, hvorved der satte sig smaa Kvægsølvdraaber paa alle de Steder, der havde været paavirkede af Lyset. Billedet blev derefter fikseret i en Opløsning af Kogsalt eller af svovlundersyrligt Natron. Metoden blev senere forbedret ikke ubetydeligt. Fizeau opdagede 1840, at Billedets Farve og Holdbarhed kunde forbedres betydelig ved at overhælde den opvarmede Plade med en Blanding af opløst Klorguld og opløst svovlundersyrligt Natron. Guldet udfældte sig saavel paa Sølvet som paa Kvægsølvet. Sølvet, der dannede Skyggerne, blev brunligt af det fine Guldlag, og Kvægsølvet, der dannede Lyspartierne i Billedet, blev amalgameret med Guldet og fik derved forøget Glans og Varighed. Billedet fik derved større Kontrast. Fordos og Gelis behandlede 1843 Daguerreotypbillederne med det saakaldte »Guldsalt«, svovlundersyrligt Guldiltenatron. 1840—41 fandt man, at Pladerne ved at behandles med Bromjod, Bromklor eller Klorjod kunde blive saa følsomme, at man kunde gøre Optagelser paa faa Sekunder. Laborde anbefalede 1840 først at behandle Pladerne med Jod, derefter med Brom og til sidst atter med Jod.

Endnu inden Daguerre's Metode var bleven offentliggjort, meddelte Englænderen Fox Talbot 20. Jan. 1839 det kgl. Selskab i London en Metode til Fremstilling af Billeder paa Klorsølvpapir og forbedrede den i de følgende Aar. Den var fra først af nærmest en Kopiermetode, men senere forsøgte han at gøre Optagelser i Kameraet paa Jodsølvpapir og udviklede med Gallussyre, og det lykkedes ham at gøre Papirsnegativer, der kunde give ret taalelige, positive Aftryk paa Klorsølvpapir. Men da Papirets Struktur dog gav sig temmelig meget til Kende paa Billederne, fandt Niépce de Saint Victor, den ældre Niépce's Svigersøn, 1847 paa at befæste Jodsølvet paa Glasplader ved Hjælp af Æggehvide og fik paa den Maade ret fine, men ikke meget varige Negativer. Der omtales en vis Bayard, der levede i Paris samtidig med Daguerre og ligeledes skal have fundet paa at gøre Optagelser paa Papir ved Hjælp af Kameraet; men om ham vides kun lidt. Fox Talbot opdagede 1852 og meddelte 1853, at Kromat-Gelatine bliver uopløselig ved at paa virkes af Lyset.

Blanquard-Evrard forbedrede 1845 Papirsbilledernes Farve ved Hjælp af det samme Guldbad, som det, Fizeau havde brugt til Daguerreotypladerne, og 1848 indførte han Albuminpapiret, der gav mere brillante Billeder end det sædvanlige Papir. Hunt brugte 1844 Jærnvitriol i Stedet for Gallussyre til Fremkaldelse af Billeder paa Klorsølvpapir. Regnault omtalte 1850 PyrOgallussyre som en meget energisk Fremkalder i Sammenligning med Gallussyre. Le Gray brugte Kollodium 1850, og det følgende Aar offentliggjorde Fry og Archer en fuldstændig Kollodiumnegativproces. Den af Archer beskrevne Metode med Jodkollodium og Jærnvitrioludvikling er meget nær den samme som den, man endnu bruger. F. havde nu taget en praktisk, brugbar Skikkelse, og Daguerreotypien gik efterhaanden af Brug.

Det var let nok at indse, at der kunde vindes betydeligt, hvis man kunde erstatte de vaade Plader med tørre, og der var allerede gjort flere Forsøg i den Retning, da Taupenot 1855 offentliggjorde sin Metode til Fremstilling af tørre Kollodiumplader, overtrukne med Albumin; den blev modificeret af Fothergill 1858. Russell fremkom 1861 med sine tørre Tanninplader, der vakte megen Opmærksomhed og bidrog en Del til, at den nyere Emulsionsmetode fremkom. Gaudin havde allerede 1853 fremsat Ideen om en lysfølsom Jod-, Brom- eller Klorsølvemulsion, men uden nærmere Angivelse, og først 1861 offentliggjorde han sine Forsøg med Jod- og Klorsølvemulsion. Russell og Leahy opdagede 1862 omtrent samtidig den alkaliske Pyrogallusfremkalder, der har bidraget saa betydeligt til at fremme F. med tørre Plader. En fortræffelig og meget brugt Bromsølvkollodiumemulsion blev opfunden af Sayce 1864 og senere nærmere beskreven af ham og Bolton. En Klorsølvkollodium til Kopiering (Diapositiver) blev beskreven af Simpson 1865. Det var egentlig først ved Opfindelsen af Bromsølvgelatineemulsionspladerne, at F. med tørre Plader naaede en saa uventet Fuldkommenhed. Opfindelsen skyldes især den engelske Læge Dr. R. L. Maddox (s. d.), og den blev offentliggjort 1871, men videre udviklet af Bennett, Monckhoven, Eder o. a. — Det er især Indførelsen af de tørre Plader, der har bevirket, at Amatørfotografien er bleven stærkt udviklet, men ogsaa at F. har fundet en saa overordentlig stor Anvendelse saa at sige i alle Videnskaber, Kunster og Industrigrene, og mange videnskabelige Undersøgelser vilde uden F. have været aldeles umulige. Dr. Röntgen's Opdagelse af de saakaldte X-Straaler i Slutn. af 1895 skal endnu blot nævnes.

Professor H. W. Vogel opdagede 1873, at en ringe Tilsætning af visse Farvestoffer til Emulsionen gør denne følsom for de Straaler, der absorberes af Farvestoffet, altsaa Princippet for den ortokromatiske F. De første farveføl somme Plader bleve bragte i Handelen af Attout og Clayton 1882. H. W. Vogel's farveføl somme »Azalin«-Plader kom i Handelen 1884, og s. A. opdagede Eder, at Erythrosin egnede sig til Sensibilisator for farveføl somme Plader. Den af Carey Lea 1877 opdagede Jærnoxalatfremkalder blev forbedret af Eder 1879 og fik stor praktisk Betydning. Senere kom de især i England og Amerika meget anvendte Pyrogallolfremkaldere i Brug; Hydrokinonfremkalderen blev opdaget af Abney 1880. I de senere Aar er der efterhaanden fremkommet en meget stor Mængde forskellige Fremkalderstoffer. En Klorsølvgelatineemulsionsproces med Fremkaldelse blev offentliggjort af Eder og Pizzighelli 1881. Platinotypien blev opfunden af Willis 1873, og 1882 udgav Pizzighelli og Hübl deres meget ansete Skrift »Die Platinotypie«.

Samtidig med, at Fotokemien blev udviklet, maatte der ogsaa stilles større Fordringer til forbedrede optiske Apparater. Chevalier og Daguerre havde gjort en Begyndelse, men af større Betydning var det, at Professor Petzval i Wien beregnede sit berømte lysstærke Portrætobjektiv, der blev fortræffelig udført af Voigtländer 1840 og hvad Lysstyrken angaar næppe er overgaaet af nyere Objektiver. Dr. A. Steinheil i Munchen opfandt sin Aplanat 1866, og der blev efterhaanden konstrueret flere fortrinlige Objektiver. Men Oprettelsen af det glastekniske Laboratorium i Jena 1886, hvortil den tyske Regering gav et betydeligt Tilskud, betegner en ny Epoke med Hensyn til Forfærdigclsen af optiske Instrumenter. Det blev indrettet af Dr. Schott under Medvirkning af Dr. Abbé, Professor i Matematik og Fysik ved Universitetet i Jena, og efter mange og kostbare Forsøg lykkedes det her at fremstille flere ny Glassorter, der havde helt andre optiske Egenskaber end det hidtil benyttede Crownglas og Flintglas, og nu kunde man give Objektiverne en Fuldkommenhed, der uden de ny Glassorter vilde have været umulig. Dette Materiale fik snart en udbredt Anvendelse, og mange store optiske Firmaer levere nu Objektiver af Jena-Glas i stor Mængde og af fortrinlig Beskaffenhed. (Litt. Af den righoldige fotografiske Litteratur kan her kun nævnes et lille Udvalg. Monckhoven, *Traité général de Photographie* [6. Udg., Paris 1873]; Ch. Fabre, *Traité encyclopcdique de Photographie* I—II [Paris 1886—88]; W. de W. Abney, *Instruction in photography* [London 1892]; Eder, »Ausführl. Handb. der Photographie«, I—IV [Halle a. S., 1883—96]; H. W. Vogel, »Handb. der Photographie«, I, II, IV [4. Opl., Berlin 1890—94]; David og Scolik, »Die Photographie mit Bromsilbergelatine« [2. Opl., Wien 1889—92]; Pizzighelli, »Handb. der Photographie für Amateure und Touristen« I—III [2. Opl., Halle a. S. 1891 — 92, norsk Oversættelse og Bearbejdelse, Chra. 1891]; A. Hertzka, »Die Photographie« [Berlin 1895]; A. Miethe, »Lehrbuch der prakt. Photographie« [Halle a. S., 1896]; F. Schmidt, »Compendium der pract. Photographie für Amateure und Fachphotographen« [4. Opl., Karlsruhe 1896, oversat og bearbejdet paa Svensk af A. Roosval, Stockholm 1896]; — »Encyclopadie der Photographie« [Halle a. S. 1893 ff.] indbefatter en stor Del Haandbøger i forskellige Dele af F., saasom A. Frh. v. Hiibl, »Die Collodium-Emulsion«; samme, »Der Platindruck«, F. Stolze, »Die Stereoscopie«, A. Bertillon, »Die gerichtliche Photographie« etc. Endvidere kunne nævnes: Pizzighelli og Hiibl, »Die Platinotypie« [2. Opl., Halle a. S. 1883]; H. W. Vogel, »Die Photographie nach farbigen Gegenständen« [Berlin 1885]; David og Scolik, »Die Praxis der Momentphotographie« [Halle a. S. 1892]; A. Miethe, »Photogr. Optik« [Berlin 1893]; R. Neuhauss, »Lehrbuch der Mikro-

photographie« [Braunschweig 1890]; Lainer, »Lehrbuch der phot. Chemie« I [1889] (mere ikke udk.); A. Hertzka, »Photogr. Chemie und Chemikalienkunde« [Berlin 1896]; H. P. Robinson, *Pictoral effects in Photography* [London 1879]; samme, *The studio and what to do in it* [New York 1885]; samme, *Picture making by Photography* [New York 1884]. — Til F.'s Historie: V. Fouque, *Nicéphore Niépce* [Paris 1867]; Mentienne, *La decouverte de la Photographie en 1839* [Paris 1892]; J. Harrison, *A Plistory of photography* [Bradford, London 1888]; C. Schiendl, »Geschichte der Photographie« [Wien, Pesth, Leipzig 1891]; J. Petersen, »Fotografiens Forhistorie« [Kbhvn. 1889], Eder, »Handb. der Photographie«, I [2. Opl. 1892]; Vogel, »Handb. der Photographie«, I. — Om Daguerreotypister og de ældre Fotografer i Danmark findes Meddelelser af J. Petersen i »Beretn. fra Dansk fotogr. Forening«, VII, 223 og af J. E. A. Hansen i samme Bd., S. 161 og 332. — Af de mange fotografiske Tidsskrifter kunne nævnes: »Bulletin de la Société Francaise de Photographie«, Paris; »Association Beige de Photographie sous le protectorat du roi, Bulletin«, Bruxelles; »The British journal of Photography«, London; »The Photogr. journal, incl. the journal etc. of the royal society of Great Britain«, London; »The Photogr. Times«, New York; »Photogr. Correspondenz«, red. af L. Schrank, Wien; »Photogr. Mitteilungen« udg. af Dr. Vogel, Berlin; »Das Atelier des Photographen«, red. af Dr. A. Miethe, Halle a. S.; »Deutsche Photographen Zeitung«, red. af K. Schwier, Weimar; »Photogr. Archiv«, red. af Dr. Liesegang, Düsseldorf; »Photogr. Centralblatt«, red. af Prof. F. Schmidt, Karlsruhe; »Fotografisk Tidskrift«, Stockholm; »Beretn. fra dansk fotogr. Forening«, Kbhvn. — Endvidere udgives der hvert Aar en Mængde fotografiske Kalendere og andre Aarbøger. Om Eneret paa Fotografier findes i Danmark: Lov om Eftergørelse af Fotografier af 24. Mart:; 1865, jfr. Bekendtg. 10. Apr. 1865 og Samling af gældende Lovbestemmelser om Beskyttelse for litterær og kunstnerisk Ejendomsret [Kbhvn. 1889]; i Norge L. af 12. Maj 1877, jfr. L. om Forfatterret af 4. Juli 1893; for Sverige's Vedkommende er der (1896) udarbejdet et Forslag til Lov angaaende Ret til at gengive fotografiske Billeder. *F. R. F.*

Fotografiske Læreanstalter. Blandt disse maa først nævnes den k- k. Læreanstalt for Fotografi og Reproduktionsteknik i Wien, der forestaas af Professor J. M. Eder (s. d.). Her gives teoretisk og praktisk Vejledning i alle Grene af Fotografien og Reproduktionsteknikken, og der undervises i Tegning, Kemi og Fysik, bl. a. i fotografisk Optik. Læreanstalten er rigelig forsynet med Samlinger, Ateliers, Trykkerier og Laboratorier. Endvidere undersøges her indsendte fotografiske Apparater og Præparater. — I Wien gives ogsaa Vejledning i Fotografi, Fotokemi og fotografisk Optik ved Universitetet og den k. k. tekniske Højskole. I Berlin og mange andre større Byer i og uden for Europa findes f. L., hvoraf nogle ere selvstændige, medens andre ere forbundne med Universiteter eller tekniske Højskoler. I de nordiske Riger findes ingen f. L. *F. R. F.*

Fotogrammetri (græ.) er Fotografiens Anvendelse i Landmaalingens Tjeneste. De nøjagtige perspektiviske Billeder, som fremstilles ved Fotografering, have allerede snart efter Fotografiens Opfindelse henledt Tanken paa at benytte denne til at tilvejebringe en geometrisk Konstruktion, idet det ved Hjælp af 2 Fotografier af den samme Terraingenstand, tagne fra forskellige Standpunkter, vil være muligt at bestemme Genstandens Stilling og Beliggenhed i Rummet. Man har til dette Brug konstrueret et særskilt Apparat, den saakaldte fotogrammetriske Teodolit, et Instrument, hvor et fotografisk Apparat er sat i Forbindelse med en almindelig Teodolit, saaledes at man i begge Opstillingspunkterne er i Stand til at maale den Vinkel, som Forbindelseslinien mellem Standpunkterne danner med et Sigte til et fast Punkt i det Terrain, som fotograferes. Denne Vinkelmaaling tjener da til senere at kunne orientere Fotografierne i rigtig Stilling i Forhold til hinanden. Metoden kan bedst anvendes i ubevoksede Bjærglandskaber og er benyttet en Del i Italien, men har for øvrigt næppe videre Betydning i Geodæsien. Ved arkitektoniske Opmaalinger kan Metoden mulig faa en Del Betydning. *H. C.*

Fotogravure [fåtågravy!r] (fr.). Blandt de »fotomekaniske Reproduktionsmetoder« (s. d.) maa især mærkes en, der undertiden kaldes F,, men ellers Heliogravure (s. d.). En Metode til F., der er bleven meget anvendt af Goupil i Paris, af den militærgeografiske Rigsanstalt i Wien o. fl. St., egner sig især til Reproduktion af Kobberstik og Kort. Den udføres saaledes: En vel afsleben og poleret Kobberplade dækkes først med en svag, kold Forsølvning. Man opløser 1 Gram salpetersurt Sølvilte i 100 Kbcm. Vand og tilsætter 4—5 Gram Cyankalium. Herved dannes først Cyansølv, der er uopløseligt i Vand, men opløses ved Overskud af Cyankalium. Lidt af Vædsken udrøres med vandrevet Kridt til en Grød, og hermed gnides Pladen ved Hjælp af en Korkprop, indtil Kobberets røde Farve netop er forsvunden. Efter Kobberstikket, der skal kopieres, optages et Negativ; dette kopieres paa en Slags Pigmentpapir, der undertiden indeholder Grafit, og Billedet overføres paa sædvanlig Maade paa den forsølvede Kobberplade og udvikles med varmt Vand. Efter at Papiret har løsnet sig og er borttaget, udvikles Billedet fuldstændig, saa at alle Linierne komme til at staa rene og i Relief paa Pladen. Relieffet bliver derefter hærdet, tørret og indstøvet med Grafit, og derefter gøres en galvanisk Udfældning over hele Pladen. Forsølvningen bevirker, at de to Kobberplader senere let kunne skilles fra hinanden. Paa den udfældede Plade komme Linierne altsaa til at staa fordybede som i en graveret Plade. Metoden giver meget gode Resultater, men da den er temmelig omstændelig og langvarig, anvendes den kun sjælden. *F. R. F.*

Fotoheliograf (græ.), en med fotografisk Kammer forsynet Kikkert, bestemt til Fotografering af Solen. Kikkertens Objektiv er slebet aplanatisk, saa at Solbilledet ligger i et Plan og kan optages paa den følsomme Plade enten direkte i Objektivets Brændpunkt eller forstørret ved et Okularapparat. Mest kendt af disse almindeligst parallaktisk (s. d.) opstillede F. og ejendommeligst i sit Slags er den, der findes i Potsdam. Objektivet

er rettet mod Sydpolen, og foran dette, der har en Brændvidde af 4 M., er der monteret en parallaktisk opstillet Heliostat (s. d.). *J. Fr. S.*

Fotokemi (græ.), Læren om Sammenhængen mellem kemiske og optiske Fænomener. Særlig omhandler F. de Forandringer, som Lyset fremkalder ved sin Virkning paa de kemiske Forbindelser. Til de fotokemiske Reaktioner hører saaledes den eksplosionsagtige Forening af Klor og Brint (Vandstof) til Klorbrinte (Klorvandstof) i Sollyset samt Sønderdelingen af mange Sølvforbindelser ved Lysets Virkning. Se i øvrigt Fotografi. *O. C.*

Fotokromātisk Terapi eller Kromofototerapi (græ.) kaldtes en Behandlingsmaade, som blev foreslaaet 1875 ved Behandling af sindssyge. Ved maniakalske Anfald skulde der indtræde Bedring, naar Patienten anbragtes i et blaat Værelse, ved Melankoli, naar han anbragtes i et rødt. — Som f. T. kan ogsaa den af Dr. Niels Finsen angivne Behandlingsmaade af Kopper betegnes. Finsen sluttede af den da nylig studerede Indvirkning af Lysets kemiske Straaler paa Huden og af den Erfaring, at Kopar særlig findes paa de ubedækkede Dele af Huden, at det sandsynligvis var rigtigt, naar nogle engelske Læger (Black 1867, Barlow og Waters o. fl.) havde fundet, at Koppepatienter, der behandledes i fuldstændig mørkt Værelse, kom sig hurtigere, undgik Suppurationsfeber og Ar, og han foreslog da at forsøge at behandle Koppepatienter ikke i er mørkt Værelse, men i et Værelse, hvis Vinduer vare dækkede med røde Gardiner, der udelukke Lysets kemiske Straaler. Der kom snart Bekræftelse paa hans Formodning fra forskellige Steder, og det paavistes desuden, at Indhylning i røde Tæpper allerede meget langt tilbage i Tiden var anvendt som Koppebehandling og særlig var bleven bekendt gennem den engelske Livlæge Gaddesden (ca. 1300). Finsen's første Arbejder fremkom i »Hospitalstidende« 1893. *G. N.*

Fotolitografi se Litografi.

Fotomekaniske Reproduktionsmetoder kaldes de Metoder, hvorefter man forskaffer sig Aftryk i Bogtryk-eller Litografifarve paa Papir, for saa vidt som Formen, hvormed der trykkes, er dannet ved fotografiske Midler. Disse Metoder kunne henføres til tre Klasser, eftersom Trykfladen er ophøjet, fordybet eller plan. Professor H. W. Vogel har foreslaaet at kalde Metoderne Lichthochdruck, Lichltiefdruck og Lichtflachdruck, men Oversættelser af disse Benævnelser vilde næppe være brugbare. Ved Træsnit og Klichéer til Bogtryk maa Trykfladen være ophøjet. Et Træsnit udføres i Alm. saaledes, at man først tegner paa Buksbomtræets Endeflade og derefter fordyber alle Mellemrummene imellem Tegningens Linjer og Punkter. Fotoxylografi (se Xylografi) adskiller sig kun fra almindeligt Træsnit derved, at Tegningen paa Træet dannes ad fotografisk Vej. Klichéer til Bogtryk dannes tit ved »Højætsning« (s. d.) o: ved Ætsning i Metal, saaledes at Grunden bliver fordybet. Man bruger tit Zink, men Betegnelsen Zinkætsninger bruges i Reglen kun om ætsede Klichéer efter Linietegninger o. 1., hvorimod ætsede Klichéer til Halvtonebilleder, ved hvis Fremstilling man benytter et særegent fint Net, kaldes »Autotypier« (se Højætsning) uden Hensyn til, hvilket Metal der er benyttet. Hertil foretrækker man tit Kobber fremfor Zink. — Til den anden af de ovennævnte Klasser hører Fotogravure eller Heliogravure (s. d.), og til den tredje Fotolitografi o. 1. (se Litografi) samt Lystryk (s. d.).

I Benævnelserne paa de forskellige Metoder hersker stor Forvirring. Undertiden er Navnet paa en ældre Metode blevet overført paa en nyere, og den samme Metode har ikke altid det samme Navn overalt. Navnene Fotogravure (s. d.) og Heliogravure bruges tit i Flæng om Fotoætsninger i Akvatintamaner; men Heliogravure er dog den sædvanlige Benævnelse, især i Frankrig og i Danmark og som oftest i Tyskland. Hvad vi kalde Højætsning, kaldes ofte paa Fransk Fotogravure, dog ogsaa *morsure en relief*, i Modsætning til *morsure en creux*, hvorved forstaas det samme som Heliogravure. Hvad der i Danmark og flere Steder, især i Sverige og Tyskland, kaldes Autotypi, kaldes ogsaa tit paa Fransk *gravure en demiteintes*, paa Engelsk *the half tone process* eller *processwork* og paa Tysk »der Halbtonprocess«. I Frankrig og Schweiz kaldes det undertiden Similigravure, og det samme Navn bruges i Danmark om en lignende Metode, naar man ved denne anvender litografisk Sten i Stedet for Metal.

Ved den internationale fotografiske Kongres i Paris 1889 blev der fastsat nogle Regler med Hensyn til disse Benævnelser; men de vare næppe helt tilfredsstillende og synes heller ikke at have vundet Hævd. *F. R. F.*

Fotométer (græ.), »Lysmaaler«, Redskab til Sammenligning af Lysstyrker, se Fotometri.

Fotométer, fotografisk, er et Instrument, der tjener til at maale Lysets Styrke eller til at bestemme, hvor længe man skal eksponere eller kopiere. Decoudon's F. lægges under Brugen paa Fotografiapparatets Viserskive; det har en Skala med nogle smaa Huller, og man opsøger nu det mindste Hul, igennem hvilket man endnu kan skelne en Del af Billedet paa Viserskiven; jo mindre dette Hul er, desto stærkere er Lyset, og desto kortere skal der eksponeres. Man har F. med bevægelige Skalaer, paa hvilke man kan aflæse Eksspositionstiden; men flere af disse Apparater ere upaalidelige. Blandt de bedste er Watkins's Eksspositionsmaaler. Den har Skalaer i Form af bevægelige Ringe med Tal og Bogstaver, hvoraf den ene svarer til den benyttede Blendeaabning, den anden til Negativpladens Følsomhed o. s. v. En af dem svarer til Lysstyrken, der bestemmes ved at se, hvor længe det varer, inden et lille Stykke af et Slags lysfølsomt Papir bliver mørkt, og naar man har givet alle Ringene den rette Stilling, kan man paa Apparatet aflæse Eksspositionstiden. Ved Kopiering paa Pigmentpapir m. m. maa man bruge et F., da Billedet først bliver synligt ved Udviklingen. Et meget simpelt og godt Apparat til dette Brug er Vogel's Skalafotometer. Skalaen er dannet af en Snes Strimler af Silkepapir eller Kalkerpapir, alle lige brede, men den ene stedse ca. 1 Cm. kortere end den anden. Paa den fremragende Ende af hver Strimmel er med sort trykt et Tal. Under Skalaen lægges en Strimmel lysfølsomt Papir, og Apparatet lægges i Lyset samtidig med Kopier-

rammen. Idet Lyset virker igennem Skalaen, vil det ene Tal efter det andet blive synligt paa det følsomme Papir som lyst paa mørk Grund, og man standser Kopieringen, naar et vist Tal er blevet kendeligt. Man kan bruge Albumin- eller Celloidinpapir eller Raapapir, der er præpareret i en Opløsning (1 : 30) af tvekromsurt Kali. Kopier-Uret Fernande er indrettet efter samme Princip. Skalaen er af gult Spejlglas og frembragt ad fotomekanisk Vej; den er svagt farvet ved Nr. 1 og stærkere og stærkere farvet indtil Nr. 10. Men det er vanskeligt at gøre Skalaerne ganske ens, og for at alle Apparaterne dog kunne vise ens, er Talrækken paa nogle af dem 0—9 og paa andre 2—11. — De saakaldte Sensitometre tjene til at bestemme de fotografiske Præparaters Følsomhed. Warnerke's Sensitometer indeholder en fosforescerende Plade, som man gør lysende ved at afbrænde et Stykke Magniumtraad foran den. Foran Pladen anbringes Skalaen og foran denne atter den Plade, der skal prøves, hvorefter Apparatet holdes lukket en vis Tid. Derefter udvikles Negativpladen, og det højeste Tal, der kan læses paa den, angiver Følsomhedsgraden. Men Apparatet er meget upaalideligt, og navnlig til ortokromatiske Plader er det aldeles ubrugeligt. Det Scheiner-Töpferske Sensitometer bruges bl. a. til at prøve Negativplader, bestemte til Astrofotografi eller anden videnskabelig Brug. Det er forbundet med en Lampe, der giver et konstant Lys af bestemt Styrke. Lyset falder igennem et Udsnit paa en hurtig omløbende Skive og træffer Negativpladen, og paa denne viser der sig efter Udviklingen en Række mørkere og lysere Felter, hvorefter Følsomheden temmelig nøjagtig kan bestemmes. (Litt.: Eder's »Handb. der Photogr.«, I, 1, S. 39, 44, 352 [udførlig]; Vogel's »Handb. der Photogr.«, I; ang. Scheiner's Sensitometer: »Zeitschr. f. Instrumentenkunde« [14. Bd., S. 201]; Professor Dunér i »Fotogr. Tidskrifts Arsbok« [1894—95, S. 8]; »Beretn. fra d. fotogr. Forening« [1895, S. 88]). *F. R. F.*

Fotometri (græ.) eller Lysmaaling har til Hovedformaal at sammenligne forskellige Lysgiveres Evner til at frembringe Belysning, altsaa deres Lysevner eller Lysstyrker. Man benytter sig herved af Øjets Evne til at bedømme, om 2 Flader, der støde tæt op til hinanden, ere lige stærkt belyste. De 2 Lysgivere, der skulle sammenlignes, bringes ved de fleste Fotometre til at belyse hver sin af Fladerne, medens alt fremmed Lys holdes borte. Lyset fra den Lysgiver, der frembringer stærkest Belysning, svækkes derpaa efter et bekendt Forhold, indtil de 2 Flader synes ens belyste. Til at svække Lyset i et nøjagtig kendt Forhold har man flere Metoder. Den mest benyttede er den, at man flytter den stærkeste Lysgiver længst bort fra den belyste Flade. Ere Lysgivernes Dimensioner smaa i Sammenligning med Afstandene til denne Flade, gælder den Lov, at Belysningen, en Lysgiver kan frembringe i en vis Afstand, forholder sig omvendt som Afstandens Kvadrat. I Afstande paa 2, 3, 4 o. s. v. M. fra en Lysflamme vil denne altsaa belyse en Skærm 4, 9, 16 o. s. v. Gange saa svagt, som naar Afstanden kun er 1 M. Heraf følger, at naar 2 Lysgivere belyse en Skærm lige stærkt, ville deres Lysstyrker forholde sig som Kvadraterne paa deres Afstande fra Skærmen. Denne maa helst staa vinkelret paa Straalerne fra begge Lysgiverne eller i hvert Fald danne samme Vinkel med de 2 Sæt Straaler, da Skærmens Belysning bliver svagere, naar Straalerne træffe skraat. Belysningen forholder sig som *sinus* af Straalernes Vinkel med Skærmen. — Kan man ikke fjerne den stærkere Lysgiver og heller ikke naa Maalet ved at nærme den svagere til Skærmen, maa man svække det stærkere Lys paa anden Maade. Vil man sammenligne Solen med en Lampe, kan man lade Solen skinne ind i et mørkt Værelse gennem et lille rundt Hul i en Metalplade. Bag Hullet udbreder Sollyset sig i Form af en slank Kegle og opfanges i passende Afstand paa en Skærm, der staar vinkelret paa Keglens Akse. Paa Skærmen dannes en rund Lysplet, og Forholdet mellem Plettens Areal og Hullets angiver, hvor mange Gange Solskinnets Styrke er bleven mindre ved Spredningen. Ogsaa ved at lade Lys gaa gennem røgfarvet Glas kan man faa det svækket i et bekendt Forhold uden at ændre dets Farve. Et noget andet Princip anvendes, naar man indskyder et roterende Fotometerhjul i en Lysstraales Vej. Dette Hjul indeholder et Antal radiære Aabninger, der kunne gøres videre eller snævrere, og hvis samlede Bredde, maalt i Vinkelmaal, maa være nøje kendt. Belyses en Skærm gennem et saadant Hjul, saa vil ganske vist Belysningen i hvert enkelt Punkt af Skærmen uophørlig skifte, men er Rotationen hurtig nok, faar Øjet samme Indtryk, som om Skærmen var jævnt belyst, og Belysningen viser sig svækket netop i det Forhold, hvori Aabningernes samlede Bredde staar til Hjulets Omkreds. — Det simpleste Fotometer af alle er Rumford's (Fig. 1).

Fig. 1.

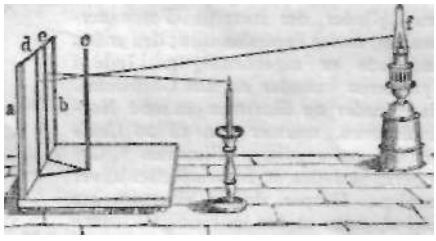

Rumford's Fotometer.

De to Lysgivere, der skulle sammenlignes, opstilles i nogen Afstand fra en hvid Væg, og tæt foran Væggen holdes en mat, sort Blyant e. 1. Man sørger for, at de to Skygger, som den kaster, komme til at ligge tæt ved Siden af hinanden, og ved at rykke den stærkeste Lysgiver tilbage gør man Skyggerne lige mørke. Da de 2 Skygger belyses hver af sit Lys, maa disses Lysstyrker forholde sig som Kvadraterne paa Afstandene til Skyggerne. Er Lampen *f* 3 M. fra Væggen og Lyset kun 2 M., naar Skyggerne vise sig ens, lyser Lampen altsaa $9 : 4 = 2^1/_4$ Gange saa stærkt somLyset. Ritchie's Fotometer (Fig. 2) bestaar af en indvendig sværtet Kasse, hvori der staar et Prisme *r*, som er beklædt med hvidt Papir. Gennem Hullerne *00* i Kassens Endeflader belyses Prismets 2 Sider af de 2 Flammer, der skulle sammenlignes,

og Belysningen iagttages gennem Røret *p*. Ved Forskydning af den ene Flamme gør man Belysningerne ens, og Forholdet mellem Lysstyrkerne beregnes som ved Rumford's F. Meget anvendt er Bunsen's Fotometer (Fig. 3), hvis Skærm er et Papirblad, paa hvilket er anbragt en Stearinplet. Denne viser sig mørk paa lys Grund, naar Skærmen belyses stærkere forfra end bagfra, lys paa mørk Grund, naar Belysningen bagfra er stærkest. De 2 Lysgivere, der skulle sammenlignes, opstilles hver ved sin Ende af den inddelte Fotometerbænk *aa*, og paa denne Bænk er Papirskærmen opstillet,

Fig. 2

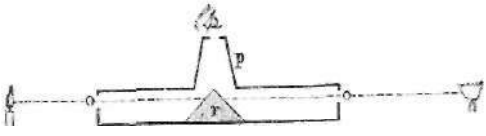

Ritchie's Fotometer.

vinkelret paa Lysgivernes Forbindelseslinie. Ved at forskyde Skærmen paa Bænken, til Pletten forsvinder, opsøger man det Sted, hvor de 2 Lysgivere frembringe lige stærk Belysning, og Forholdet mellem deres Lysstyrker beregnes som før nævnt af Afstandene til Skærmen. Man bliver dog nødt til at benytte Middeltallet af 2 Indstillinger, da det viser sig, at naar Pletten er usynlig paa den ene Side af Skærmen, kan den endnu ses paa den anden. Fig. 3 viser en Indretning, der skyldes De saga, og hvorved denne Ulempe undgaas. *b* er Flammen af et »Normallys«, *d* en Gasflamme, der skal prøves, og hvis Gasforbrug maales ved Gasuret. Paa den højre Endeflade af den Cylinder, der staar paa Fotometerbænken, findes Papirskærmen; den anden Endeflade er uigennemsigtig. Inde i Cylinderen brænder en lille Gasflamme. Man vender nu Skærmen om mod Normalflammen, nærmer den til 20 Cm.'s Afstand og regulerer Flammen i Cylinderen saaledes, at Stearinpletten bliver usynlig. Derpaa drejes Skærmen om mod *d*, uden at den indvendige Flamme forandres, og Afstanden reguleres atter, til Pletten forsvinder. Nu belyses Skærmen altsaa lige saa stærkt af Flammen *d* som før af Normalflammen i 20 Cm.'s Afstand, og af Forholdet mellem de 2 Afstande kan Forholdet mellem Lysstyrkerne beregnes. Man foretrækker dog at inddele Fotometerbænken saaledes, at det søgte Forholdstal umiddelbart kan aflæses paa den. — Fordelen ved Bunsen's Fotometer maa navnlig søges deri, at Øjet med størst Sikkerhed kan afgøre, om 2 Dele af samme hvide Flade se ens ud, naar der ikke findes nogen Skillelinie mellem dem, og Grænsen mellem dem ved ens Belysning altsaa bliver helt usynlig. Navnlig ved Rumford's Fotometer er det vanskeligt at undgaa, at der mellem de 2 Skygger bliver en lys eller mørk Grænselinie, der formindsker Sikkerheden i Bedømmelsen. — Paa et lignende Princip som Bunsen's grundes Lummer & Brodhun's Fotometer (Fig. 4). Vinkelret paa Fotometerbænkens Længderetning *mn* er opstillet en hvid, uigennemsigtig Skærm *ik*, der maa være nøjagtig ens paa begge Sider. De 2 Lysgivere, der skulle sammenlignes, sende deres Lys vinkelret ind paa Skærmen, hver fra sin Side. En retvinklet Glasprisme *B* er opstillet saaledes, at Hypotenusefladen *ab* ligger i Skærmens Forlængelse. Ved Hjælp af Spejlet *e* kastes Lyset fra højre Side af Skærmen vinkelret ind paa Prismets ene Kateteflade *bc*; ved at træffe *ab* lider det fuldstændig Tilbagekastning, og det gaar derpaa gennem *ac* hen til Øjet, der holdes ved *o*. En Linse *L* indstilles saaledes, at Fladen *ab* ses skarpt. Fra en rund Plet *sr* af denne Flade kastes dog intet Lys tilbage. Her er *B* nemlig trykket fast op mod et lignende Prisme *A*, hvis Hypotenuseflade er bortsleben paa den runde Plet *sr* nær. Slutte de 2 Prismer godt sammen, gaar Lyset gennem Berøringsfladen, som om det hele var en sammenhængende Glasmasse, og der kastes altsaa intet Lys tilbage her. Fra venstre Side af den hvide Skærm sendes Lyset ved Spejlet / gennem Prismefladen *dp* og Berøringsfladen *sr* ind i *B* for gennem *ac* og *L* at naa til Øjet. Er venstre Side af Skærmen stærkest belyst, viser *sr* sig som en lys Plet paa mørkere Grund; omvendt, hvis højre Side af Skærmen er lysest. Ere Skærmens Sider ens belyste, bliver *sr* usynlig. Af Skærmens Afstande fra Lysgiverne beregnes Forholdet mellem disses Lysstyrke. Det hele omgives af et indvendig svært Hylster, der kun har de nødvendige Aabninger til Belysning af Skærmen og til Iagttagelsen. — Et af de nemmeste Fotometre

Fig. 3.

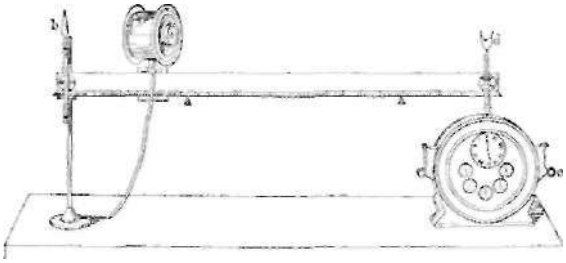

Bunsen's Fotoineter.

er Parafinfotometeret. En retvinklet Parafinblok (Fig. 5) er ved en tynd Metalflade *s* delt i 2 Halvdele. De 2 Lysgivere, der skulle sammenlignes, sende deres Straaler vinkelret ind paa Endefladerne *A* og *B* og belyse hver sin Halvdel af den halv gennemsigtige Parafinmasse. Man indstiller saaledes, at disse Halvdele synes lige lyse, og finder nu Forholdet mellem Lysstyrkerne paa sædvanlig Maade. Ved de to sidstnævnte Fotometre kan der opstaa en Fejl derved, at Apparatets højre og venstre Side kunne være lidt forskellige. Denne Fejl rettes, idet man drejer Apparatet 180^0 om dets Midtlinie, foretager en ny Indstilling og benytter Middeltallet af de 2 saaledes vundne Resultater. Al F. udføres bedst i et sortmalet Værelse; i hvert Fald maa man ved sorte Skærme holde alt fremmed Lys borte. — Særlige Vanskeligheder møder man, naar man skal sammenligne Lys med forskellig Farvetone, f. Eks. Sollys eller elektrisk Buelys med Lyset fra en alminde-

lig Olielampe. De 2 belyste Flader i Fotometeret kunne da aldrig komme til at se ens ud, og Skønnet over, hvilken af dem der er lysest, bliver desto usikrere, jo større Farveforskellen er. Man kan da hjælpe sig ved først at indstille paa ens Belysning, idet man holder et rødt Glas for Øjet; man maaler herved Forholdet mellem de 2 Lys-

Fig. 1.

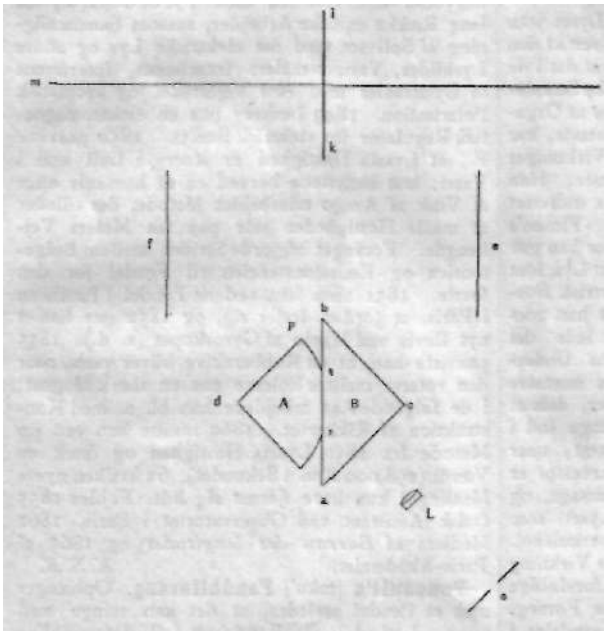

Lummer & Brodhun's Fotometer.

kilders Evne til at udstraale rødt Lys. Derpaa gentager man Forsøget, idet man ser gennem et grønt eller blaat Glas, og af den ny Indstilling findes et andet Forholdstal. De 2 Tal ville da i Forening give Oplysning ikke blot om Lysstyrken, men ogsaa om Farvetonen af det anvendte Lys. — Sammenlignes ensfarvede Lysgivere og sørges for en passende Belysning af Fotometerskærmen, kan man regne, at Fejlen ved en enkelt Maaling ikke overstiger 1 p. Ct. Ved at tage Middeltallet af flere Maalinger kan man bringe Usikkerheden noget længere ned endnu. Medens dette maa betragtes som en meget tilfredsstillende Nøjagtighed for alle praktiske Formaal, er man mindre heldig stillet, naar det gælder om at fremstille en bestemt Enhed til Grundlag for Sammenligningen, et saakaldt Normallys. Paa den internationale Kongres i Paris 1884 blev man enig om til Lysenhed at benytte Tyvendedelen af den Lysmængde, som udstraaler vinkelret fra 1 □Cm. Platin, der har Smeltepunktets Temperatur. Denne ny Lysenhed, der ikke er meget forskellig fra det engelske Normallys, er ikke opgiven, skønt det hidtil (1896) ikke er lykkedes at fremstille den paa tilfredsstillende Maade til praktisk Brug. Det meget anvendte engelske Normallys skal brænde 120 *grains* (7.78 Gr.) Spermacet i Timen, have en Flammehøjde af 51 Mm. (2 engelske Tommer) og en Tykkelse af 20 Mm. Dette Lys er ikke meget forskelligt fra den tyske »Vereinskerze«, et 20 Mm. tykt Parafinlys med 50 Mm. Flammehøjde. I Tyskland anvendes nu saa godt som udelukkende Hefner-Alteneck's Amylacetatlampe, der har et 8 Mm. vidt, cylindrisk Vægerør. Vægen skrues op, til Flammen er 40 Mm. høj. Et »Hefnerlicht« har omtrent $^5/_6$ saa stor Lysstyrke som »Vereinskerze«. Den franske »Carcellampe«, der brænder 42 Gr. Roeolie i Timen, lyser knap 10 Gange saa meget som det engelske Spermacetlys. — Trods de detaillerede Forskrifter, man har til Fremstilling af disse Normallys, kan deres Lysstyrke variere flere Procent, og nøjagtige Forholdstal kunne derfor ikke gives. Luftens Indhold af Vanddamp sætter Flammernes Lyseevne kendelig ned. — Styrken af en Flades Belysning kan angives ved det Antal Normallys, der maa anbringes i 1 M.'s Afstand fra Fladen for at frembringe Belysningen. Da man godt kan læse i en M.'s Afstand fra en 16-Lys elektrisk Glødelampe, maa en Belysning af 16 »Meterlys« regnes for tilstrækkelig ved det meste Arbejde.

Ved Bolometeret (s. d.) kan man finde Forholdet mellem 2 Lyskilders Varmevirkninger, ved Straalernes Indvirkning paa en Blanding af Klor og Brint (Vandstof), paa Sølvsalte eller andre lysfølsomme Stoffer kan man sammenligne de kemiske Virkninger, og ved Zöllner's Skalefotometer benytter man Straalernes Virkning paa et Radiometer (s. d.). Disse Metoder ligge imidlertid uden for den egentlige F., der kun beskæftiger sig med Straalernes Lysvirkninger. — F. er grundlagt af Bouguer (s. d.) 1729 og Lambert (s. d.) 1760.

Fig. 2.

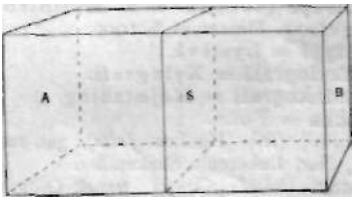

Parafinfotometer.

Om dens Anvendelse i Fotografi og Astronomi se Fotometer og Astrofotometri. *K. S. K.*

Fotometriske Bevægelser (bot.) se Bevægelser, Planternes, S. 1008.

Fotopsi (græ.), Lysseen, Iagttagelse af subjektive Lysfænomener, hvis Aarsager fortrinsvis ere i givne i Sanseorganet; herved adskille disse Fænomener sig fra Synsillusioner og Hallucinationer, hvis Aarsager maa søges i Nervesystemets Centralorgan. Til F. kan saaledes regnes: de entoptiske

Fænomener (s. d.), Nethindens Egenlys (se Nethinde), Irradiationen (s. d.), Efterbilleder (s. d.) og de stroboskopiske Fænomener (s. d.). *Alfr L.*

Fotosfære (græ.) se Solen.

Fototaktiske Bevægelser (bot.) se Bevægelser, Planternes, S. 1010.

Fototeknik (græ.), Belysningskunst; Fototekniker, Belysningskunstner, navnlig i Henseende til Illumination.

Fototerapi (græ.), Anvendelse af Lyset som Lægemiddel, en ny Metode, som er angiven af den danske Læge N. R. Finsen 1896. Efter at det i de senere Aar er blevet oplyst, at Lysets kemiske Straaler have en stærk Indvirkning paa forskellige af Organismens Væv og tillige ere bakteriedræbende, har Finsen søgt nærmere at studere disse Virkninger for at anvende dem i Terapiens Tjeneste. Han har foreløbig ved private Bidrag faaet indrettet (Oktober 1896) en offentlig Institution »Finsen's medicinske Lysinstitut« i Kjøbenhavn, hvor han gør sine Forsøg. Han anvender meget stærkt Lys, idet han enten koncentrerer Sollys eller elektrisk Buelys ved Hjælp af stærke Linser, og idet han udelukker Lysets Varmestraaler ved at lade det passere gennem blaatfarvet Vand. Hans Undersøgelser ere hidtil gaaede ud paa dels nærmere at studere Lysets Virkning paa Bakterier, dels at oplyse, hvorledes Lyset bedst kan trænge ind i Organismen, hvilket har vist sig lettest, naar Vævet gøres blodtomt, idet Blodets Farvestof er den væsentligste Hindring for Lysets Passage, og dels har han forsøgt at anvende Lyset som Helbredelsesmiddel mod Lupus (Hudtuberkulose). Endelige Resultater om den terapeutiske Virkning kunne endnu ikke foreligge, men de foreløbige Meddelelser opmuntre meget til fortsatte Forsøg. (Litt.: Niels R. Finsen, »Om Anvendelse i Medicinen af koncentrerede kemiske Lysstraaler« [Kbhvn. 1896]). *G. N.*

Fototonus (b o t.), Betegnelsefor den ejendommelige Pirringstilstand, hvori normalt belyste Planter befinde sig, i Modsætning til den »Mørke-Stivhed« eller »Mørke-Ufølsomhed«, der udmærker en i længere Tid, f. Eks. nogle Døgn, formørket Plante. Se nærmere Pirring (hos Planterne). *W. J.*

Fototropi (bot.), d. s. s. Heliotropi se Bevægelser, Planternes, S. 1009.

Fototypi se Lystryk.

Fotoxylografi se Xylografi.

Fotozinkografi se Højætsning.

Fotscha se Foča.

Fou [fu'] (fr.) (Hunkøn *folle*), gal, naragtig, forrykt, Nar, Løberen i Skakspillet.

Foncart [fuka!r], Paul, fransk Oldgransker, er født 15. Marts 1836 i Paris, gennemgik 1855 *normale* i Paris, kom derpaa til Athen som Medlem af den franske arkæologiske Skole, blev 1868 Professor ved *Lycée Charlemagne*, 1870 ved *Lycée Bonaparte;* 1874 midlertidig og 1877 virkelig Professor i Epigrafik ved *Collège de France;* 1878 Medlem af Instituttet og Direktør for den franske Skole i Athen, hvor han forblev indtil 1890, da han atter overtog sit Professorat ved *Collège de France.* Han har foruden Afhandlinger i lærde Tidsskrifter udgivet »Sur les ruines de Delphes« (1865), »Sur l'affranchissements des esclaves par forme de vente å une divinité« [1867], »Des associations religieuses chez les Grecs« [1873], »Mélanges d'épigraphie grecque« [1881], »Les Mystères d'Eleusis« [1895 i »Mémoires de l'Académie des Inscriptions«]. *V. S.*

Foucault [fuko'], Jean Bernard Léon, fransk Fysiker, født i Paris 18. Septbr. 1819, død 11. Febr. 1868. F. begyndte sine Studier med Medicinen, men allerede 20 Aar gl. tog han fat paa den nylig opfundne Fotografi, og snart efter begyndte han sammen med Fizeau (s. d.) en lang Række optiske Arbejder, saasom Sammenligning af Sollyset med det elektriske Lys og andre Lyskilder, Varmestraalers Interferens, Interferens af Lysstraaler med stor Vejforskel og kromatisk Polarisation. 1849 beskrev han en elektromagnetisk Regulator for elektrisk Buelys. 1850 paaviste F., at Lysets Hastighed er større i Luft end i Vand; han benyttede herved en af ham selv efter et Vink af Arago udarbejdet Metode, der tillader at maale Hastigheden selv paa faa Meters Vejlængde. Forsøget afgjorde Striden mellem Bølgeteorien og Emissionsteorien til Fordel for den første. 1851 viste han ved sit Pendul i Pantheon i Paris, at Jorden drejer sig, og 1852 gav han et nyt Bevis ved Hjælp af Gyroskopet (s. d.). 1855 paaviste han, at en Kobberskive bliver varm, naar den roterer mellem Polerne paa en stærk Magnet; i de følgende Aar arbejdede han bl. a. med Konstruktion af Kikkerter. 1862 maalte han ved sin Metode fra 1850 Lysets Hastighed og fandt en Værdi (298,000. Km. i Sekundet), fra hvilken nyere Maalinger kun have fjernet sig lidt. F. blev 1855 fysisk Assistent ved Observatoriet i Paris, 1862 Medlem af *Bureau des longitudes* og 1865 af Paris-Akademiet. *K. S. K.*

Foucault's [fuko] **Pendulforsøg.** Ophænger man et Pendul saaledes, at det kan svinge med samme Lethed i alle Retninger, vil det vedblive at svinge i det Plan, hvori det fra først af er sat i Gang, uden Hensyn til, om dets Omgivelser dreje sig. Dette Forhold benyttede Foucault 1851 til at gøre Jordens Aksedrejning anskuelig. Under Pantheon's Hvælving ophængte han en tung Kugle i en lang Metaltraad. Kuglen blev trukken ud til Siden, en Traad, som holdt den, blev brændt over, naar den var kommen fuldkommen i Ro, og Pendulet begyndte nu paa en Række Svingninger hvis Plan syntes at dreje sig i samme Omløbsretning som Himmellegemerne under deres daglige Bevægelse. Denne Drejning er dog kun tilsyneladende; Pendulet søger at bevare sit Svingningsplan uafhængigt af Jordens Rotation. Blev Forsøget gjort ved en af Jordens Poler, vilde Planet synes at gøre en hel Omdrejning i eet Stjernedøgn; Pendulet vilde lade Jorden gaa rundt under sig uden at følge med. Andre Steder er Omdrejningshastigheden mindre; den kan vises at forholde sig som *sinus* af den geografiske Bredde; ved Ækvator er den altsaa Nul, og paa den sydlige Halvkugle gaar Drejningen fra højre til venstre. *K. S. K.*

Foucault-Strømme [fuko'-] ell. Hvirvelstrømme kalder man efter Opdageren elektriske Strømme, der ved Induktion (s. d.) fremkomme i større Metalmasser saasom i en Kobberskive, der roterer i et Magnetfelt, i Dynamoens Anker o. s. v. Da Strømmene frembringe Varme og altsaa bruge Arbejde, maa man ved Dynamoen søge at undgaa

dem, hvilket sker derved, at man deler Ankeret i flere Plader, der skilles fra hinanden ved Papirblade eller andet, der hindrer Strømmenes Gang. *K. S. K.*

Foucaux [fuko'], Philippe Édouard, fransk Orientalist, født i Angers 15. Septbr. 1811, død 19. Maj 1894, kom til Paris 1838, hvor han blev Eugène Burnouf's Discipel og Ven. Han var Professor i Tibetansk ved *L'École Spéciale des Langues Orientales vivantes* 1842—52, ansat ved *Bibliothèque nationale* 1842—64, holdt efter Burnouf's Død (1852) Forelæsninger over Sanskrit ved *College de France*, hvor han, efter at Posten havde staaet ubesat i 10 Aar, blev Burnouf's Efterfølger som Professor (1862—94). — F.'s Hovedfortjeneste er, at han i Frankrig indførte Studiet af Tibetansk, som dengang var næsten ukendt og kun dyrket i Rusland. Udgivelsen af den tibetanske Oversættelse af »Lalitavistara« (»Rgya-Tcher-Rol-Pa, ou Développement des Jeux, Histoire du Buddha Sakya-Mouni« [I—II, 1847—48]) og den franske Oversættelse af sammes Sanskrit-Tekst (»Le Lalitavistara«, i »Ann. du Musée Guimet« [VI, Paris 1884; XIX, 1892]) høre til den franske Orientalismes betydeligste Frembringelser. Foruden disse Værker har han udgivet: »Parabole de l'enfant égaré, texte sanscrit et thibétain, avec traduction francaise« [1854], »Le trésor des belles paroles, choix de sentences thibétaines, texte et traduction« [1858], »Grammaire de la langue thibétaine« [1858], »Vikramorvaçi, drame de Kalidasa traduit en francais« [1861], »Onze episodes traduits du Mahabharata« [1862], »Le Bouddhisme du Thibet« i »Revue de l'Orient« [1864], »Doctrine des Bouddhistes sur le Nirvana« [smst. 1864], »Sakountala, drame de Kalidasa, traduit en francais« [1877], »Examen du Catéchisme Bouddique de M. Olcott« [i »Revue de l'histoire des religions«, 1883], »Examen d'un Mémoire espagnol sur le Nirvana bouddhique par M. Ayuso« [smst. 1885]. — F.'s Hustru, Mary, født Summer (født i Paris 1842), har under sit Pigenavn skrevet: »Les religieux bouddhiques depuis Sakya-Mouni jusqu' å nos jours« [1873], »Histoire de Bouddha Sakya-Mouni« [1874], »Contes et légendes de l'Inde ancienne« [1878], »Les héroïnes de Kalidasa et les héroïnes de Shakespeare« [1879] m. fl. *S. S.*

Fouché [fuse'], Joseph, fransk Terrorist og Politiminister, født 29. Maj 1763 i Nantes, død i Triest 25. Decbr. 1820. Han var Søn af en Skibsfører og traadte som ung ind i Oratorianerordenen. Ved Revolutionens Udbrud kastede han Kutten og blev snart i Nantes en af de voldsomste Klubskraalere, hvorfor han ogsaa 1792 blev sendt til Konventet. Her tog han Plads paa Bjærget og gjorde sig snart bemærket som et af de blodtørstigste af dettes Medlemmer. Som Prokonsul blev han først sendt til Nantes, derpaa til flere Departementer i Frankrig's Indre, og overalt, hvor han kom, rasede han som et glubende Dyr først og fremmest mod Gejstligheden, derefter mod Aristokrater, moderate og »mistænkelige«. Novbr. 1793 blev han tillige med Collot d'Herbois sendt til Lyon, som havde gjort Opstand mod den jakobinske Republik, og hvor disse to elendige, for hvem Guillotinen ikke arbejdede hurtig nok, lod Tusinder uden Lov og Dom nedskyde med Kardæsker. Trods disse blodige Beviser paa jakobinsk »Civisme« fandt F. dog ikke Naade for Robespierre's Øjne; F. hørte til de yderliggaaende kommunistiske Hébertister; da Robespierre sendte disse til Skafottet April 1794, skaanede han dog F., som nu til Tak herfor sluttede sig til Robespierre's Fjender og mægtig bidrog til Katastrofen 9. Thermidor. Ved Konventets Dekret af Aug. 1795 blev F. med flere andre Terrorister fængslet, men blev ifølge Aranestien af Oktbr. s. A. igen sat paa fri Fod, hvorefter han i nogen Tid fandt det raadeligst at leve skjult paa Landet. Da hans Ven fra Konventet, Barras, var bleven Direktør, gjorde han 1798 F. til Gesandt ved den cisalpinske Republik; paa Grund af ultraradikale Rumlerier blev han dog snart kaldt tilbage fra denne Post, men opnaaede 1799 en Sendelse til Haag og blev Septbr. s. A. Politiminister. F. var som skabt til denne Post; han var vel over al Begreb snedig, rænkefuld, samvittighedsløs, men derhos ogsaa et lyst og skarpsindigt Hoved, udrustet med en sjælden Sporsans og med en aldrig svigtende Evne til at finde Lys i de mørkeste Krinkelkroge, Vej gennem de dunkleste Labyrinter, og en sjælden grundig Menneskekender. Derimod manglede han fuldstændig ethvert moralsk Grundlag, kendte ikke til Troskab mod nogen som helst og deserterede bort fra enhver og enhver Sag, som syntes ham tabt. Da Bonaparte's Stjerne hævede sig, deserterede F. fra Barras til Bonaparte og bidrog efter Evne til Statskuppet 18. Brumaire; Bonaparte, hvis skarpe Blik snart havde gennemskuet F. og set, hvad han var værd, var svag nok til ikke at skaffe sig denne Medarbejder fra Halsen; F. blev ham endog snart uundværlig, navnlig ved det vidtudstrakte Spionsystem, han organiserede over det halve Europa. Bonaparte lærte ham imidlertid snart denne Kunst af, og da F.'s Magt og Betydning syntes Førstekonsulen at gaa for vidt, ophævede han Septbr. 1802 Politiministerposten. F. gik dog ikke tomhændet fra sit Embede; han fik 1½ Mill. frc. foruden andre Behageligheder, og man tillod ham at beholde de meget betydelige Summer, han som Politiminister havde vidst at tilegne sig; tilmed havde han den Satisfaktion, at hans Efterfølgere i Embedet viste sig i høj Grad inhabile, og at Napoleon Juli 1804 paa ny maatte anmode ham om at overtage Politiministerens Portefeuille. Hvad han ikke havde følt sig uundværlig før, følte han sig nu. Marts 1806 gjorde Napoleon ham til Hertug af Otranto og skænkede ham rige Godser. Men dette hindrede ikke F. i bag Ryggen af sin Herre og Velgører at drive hemmelige Forhandlinger med Englænderne; det blev opdaget, og Napoleon nøjedes med at afskedige ham (3. Juni 1810). Før F. forlod sine Kontorer, opbrændte han en Hob Dokumenter, fordi disse vilde kunne have været særdeles instruktive for hans Efterfølger (Savary, Hertug af Rovigo). Da Napoleon i denne Anledning vilde lægge sin tunge Haand paa ham, var han borte, flygtet til Toscana. Med ubegribelig Forblindelse tillod Kejseren den farlige Mand 1811 at vende tilbage til Frankrig og gjorde ham end- og 1813 til Generalguvernør i Laibach, i Rom, til Gesandt i Neapel; men dette hindrede ikke F. i at intrigere for Napoleon's Afsættelse og et Regentskab under Kejserinde Marie Louise. Efter den første Restauration sluttede F., — som ikke ganske uden Grund troede sig uundværlig — sig

naturligvis til Ludvig XVIII; men da denne og Royalisterne og de tilbagevendte Emigranter saa med skæve Øjne til denne forløbne Munk og »*régicide*« (Kongemorder), fandt han det raadeligt ogsaa at række Haand til Napoleon's Tilbagevenden fra Elba. Da Kejseren paa ny var i Paris, gjorde han — næppe med sin gode Vilje — F. for tredje Gang til Politiminister, og F. røgtede ogsaa sin Dont, alt medens han samtidig satte sig i Forbindelse med de liberale i Frankrig, med Ludvig XVIII i Gent, med Fyrst Metternich og Kejserens andre Fjender — naturligvis for at sikre sig selv under alle Tilfælde. Efter Waterloo var det jo Afsind at holde paa Napoleon, og F., der efter Kejserens Aftakkelse 23. Juni 1815 af Kammeret valgtes til Præsident for den provisoriske Regering, drev af al Magt paa at faa den styrtede Kejser ud af Landet og forberede alt til den anden Restauration. Denne fandt da ogsaa Sted, og F. blev endnu en Gang Politiminister; som saadan sendte han i Kraft af Ordonnansen af 26. Juli 1815 en Hob af sine medskyldige i Napoleon's Tilbagekomst fra Elba for blodtørstige Domstole. F.'s Stilling var imidlertid i Længden uholdbar. Ultra'erne angrebe ham stadig med Voldsomhed, og Ludvig XVIII maatte lade ham falde, men sendte ham dog som Gesandt til Dresden. Men da Reaktionen havde udvirket Dekretet af 6. Jan. 1816 angaaende Kongemorderne, maatte F. opgive sin Post og flygte (han havde stemt for Ludvig XVI's Henrettelse). Under sin Landflygtighed i Prag, Linz, Triest arbejdede han paa Forsvarsskrifter om sin Fortid. Ved sin Død 1820 efterlod han sine Sønner over 10 Mill. Kr. Han ligger jordfæstet uden for Katedralen S. Giusto i Triest. De under hans Navn gaaende Memoirer [4 Bd., Paris 1828—29], ere uægte. F. har vel efterladt sig Mindeskrifter, men de ere ikke offentliggjorte endnu. *F. Y. M.*

Foucher [fuše'], Louis Alexandre, Greve af Careil, fransk Publicist, født 1. Maj 1826 i Paris, død 10. Jan. 1891, spillede som stor Godsejer en fremragende Rolle i Generalraadet i Calvados og nærede hele sit Liv en stor Interesse for Agerbrugets Fremme. Som Præfekt 1870—73 viste han stor Dygtighed. 1876 blev han Senator og sendtes som Gesandt 1883 til Wien; sin Afsked tog han 1886. Sin litterære Betydning har han ved sine Udgaver af og Kommentarer til Leibniz. Ny hidtil ukendte Haandskrifter satte ham i Stand til at give interessante Belysninger af den Leibniz'ske Filosofis Historie. En stor Udgave af Leibniz'es Værker, som han paabegyndte 1859, er ufuldendt, der er udkommet 7 Bind. Ellers udgav han: »Lettres et opuscules de Leibniz« [1854], »Nouvelles lettres et opuscules de Leibniz« [1857], »Lettres de Leibniz, Bossuet, Pellisson etc.« [1859], »Refutation inédite de Spinoza par Leibniz« [1844], »Leibniz, la philosophie juive et la Cabbale« [1861], »Leibniz, Descartes et Spinoza« [1863], »Leibniz et les deux Sophie« [1876]. *C. St.*

Foucher [fuse'], Paul Henri, fransk Forfatter, født i Paris 21. Apr. 1810, død 24. Jan. 1875. Som Victor Hugo's Svoger var han Forkæmper for den frembrydende Romantik og skrev under hans Paavirkning en Række Fortællinger og Digte (»Saynétes«, »La misere dans l'amour«, »Les passions dans le monde<:, »Tout ou rien«) og fremkom 1830 med et historisk Versdrama »Yseult Raimbauld«. Senere skrev han alene for Teateret og forfattede, delvis med Medarbejdere som Dennery, Desnoyers o. a., henved 70 romantiske Dramaer, der opførtes paa Boulevardscenerne. Størst Lykke gjorde hans Dramatisering af Hugo's Roman »Notre-Dame de Paris« [1850], hvis Genopførelse 1868 forbødes, hvorimod Stykket opnaaede en ny Succes 1879. Af hans andre Dramaer kunne anføres »Joconde« [1855], »L'institutrice« [1861], »La bande noire«, desuden Opera- og Ballettekster. F. var tillige anset og yndet Journalist. Hans Feuilletoner ere samlede i »Entre cour et jardin« [1867] og »Les coulisses du passé« [1873]. *S. Ms.*

Foucher [fuse'], Simon, fransk Filosof, født I. Marts 1644 i Dijon, død 27. Apr. 1696 i Paris, var Søn af en Købmand, blev Abbed og levede sin meste Tid i Paris i fortrolig Omgang med Datidens berømteste lærde. Hans Betydning bestod i at hævde den metodiske Tvivl som Betingelse for at komme til sande Erkendelser og til en virkelig Begrundelse af Religionen. Han mente herved at give en Fornyelse af den akademiske Filosofi. Bekendtest er hans Polemik mod Malebranche, men da Dogmatismen sejrede, sank hans Navn i Forglemmelse. Af hans Skrifter fremhæves det ældste: »Dissertation sur la recherche de la vérité, ou sur la philosophie académicienne« [Paris 1673]. *C. St.*

FODCquet [fukæ'], Jean, fransk Maler, født ca. 1415 i Tours, død ca. 1485 i Paris. Det lidet, man i øvrigt ved om denne betydelige og originale Kunsters Levned, er, at han har uddannet sig i Italien, i Rom i sin Ungdom har malet et Portræt af Pave Eugen IV og der har nydt Anseelse (*buonomaestro*), at han før 1460 har slaaet sig ned i Paris, har malet for Kongen og været Ludvig XI's »gode Maler og enlumineur«. Af denne længe ret oversete, nu stærkt søgte Kunstners Malerier er der kun faa paaviselige tilbage; de give tilsammen Indtrykket af en stærk Kunstner-individualitet paa en Tid, da Kunstens Historie kun træffer faa saadanne, og vise ham som en udmærket Iagttager, hvis Fremstillingssæt vel ofte kan virke naivt, men med dens omhyggelige Tegning og fine Gennemførelse trænger langt ind i Karakterskildringen; dette gælder saaledes om de to Portrætter i Louvre (Paris) af Karl VII og hans Kansler Juvenal des Ursins; i Wien's Lichtenstein-Galeri ses et mandligt Brystbillede af 1456; af et Diptychon med Madonna og den knælende Donator Étienne Chevalier (F.'s Velynder) med den hellige Stefan, for Melun's Katedral, ejer Antwerpen's Museum Madonnabilledet, den anden Del, et af F.'s Hovedværker, er 1896 kommen til Berlin-Museet. F.'s Betydning træder fuldt saa stærkt frem ved Betragtningen af hans Virksomhed som *enlumineur* (Illuminator); i hans udmærkede Miniaturbilleder brydes Paavirkningen fra italiensk (florentinsk) Renaissance med Datidens gotiske Fremstilling. Bekendte Arbejder: en halv Snes Billeder til en fransk Oversættelse af Josefos i Paris'es Nationalbibliotek, Illustrationer til den franske Oversættelse af Boccaccio's *De casibus virorum* etc. (München's Hofbibliotek; i dette Værk det udmærkede Billede med ca. 300 Figurer: »Lit de justice de Vend6me«), É. Chevalier's for-

træffelige Bønnebog, af hvilken den overvejende Del i den senere Tid er bleven erhvervet af Hertugen af Aumale for Chantilly, m. m. (Litt.: Lechevallier-Chevignard, *Les styles français*, S. 165—83 [Paris 1892]). *A. Hk.*

Foucquet [fukæ'], Nicolas, vides at være døbt 1615 og antages at være død 1680. Han kom tidlig ind paa Embedsvejen og beklædte fra 1642 Stillingen som Intendant flere Steder. 1648 kom han i denne Stilling til Paris, hvor han vandt Mazarin's Gunst og 1653 blev *Surintendant des finances* og dermed de franske Finansers Leder. Han lod Finanserne blive i den totale Uorden, hvori de vare, da han overtog Styrelsen af dem, og han benyttede denne til at skaffe sig selv store Rigdomme, for en stor Del paa uhæderlig Vis. Han levede nu et glimrende Stormandsliv, beskyttede Kunst og Litteratur, som han synes at have haft en fin Smag for, og knyttede en Række ansete Forfattere til sig. 1659 blev hans Forhold til Mazarin daarligt, og efter at Mazarin var død 1661, optraadte han som dennes Arvtager til Magten. Han udfoldede den største Glans og søgte i stort Omfang Forbindelser med Landets mægtigste Mænd. Ludvig XIV ønskede imidlertid ikke nogen ny eneraadig Minister, Colbert gav ham Besked om Arten af F.'s Finansstyrelse, og dennes Overmod ved en prægtig Fest, han 1661 gav for Kongen, og maaske især den her anvendte Indskrift *Qvo non ascendam* bragte Ludvig's Harme til Højdepunktet. September 1661 lod han F. arrestere og anklage dels for Bedragerier, dels for Planer mod Statens Sikkerhed. Processen varede i 3 Aar, den første af Beskyldningerne kunde bevises, den anden ikke, og F. forsvaredes i Litteraturen med største Talent af: La Fontaine (Élégie aux Nymphes de Vaux), Mme. de Sevigné, St. Evremond, Mlle. de Scudéry og Pellisson. 1664 faldt Dommen. 13 af Dommerne stemte for Forvisning, 9 for Dødsstraf, men Kongen forandrede den saaledes vedtagne Forvisningsstraf til livsvarigt Fængsel. Dette var først meget strengt, men mildnedes fra 1672, og 1680 skal F. være død i Fængselet. Det antages, at han her i sine sidste Aar beskæftigede sig med at forfatte religiøse Værker. Han er af enkelte bleven antaget for Manden med Jærnmasken, men sikkert uden Grund. (Litt.: *Recueil des défenses de M. F.* [Amsterdam 1665—67]; udg. 1696 under Titlen: *Œuvres de M. F.*; Chéruel, *Mémoires sur la vie publique et privée de F.* [2 Bd., Paris 1862]; G. Marcel, *Le Surintendant F., vice-roi d'Amérique* [Paris 1895]; Lair, *Nicolas F.* [2 Bd., Paris 1890]). *P. M.*

Foudras [fudra'], Louis Auguste Théodore, Marquis de, fransk Romanforfatter, (1800—72). Efter 1839—42 at have udgivet nogle Digtsamlinger skrev han til legitimistiske Blade en lang Række, ofte fabrikmæssigc Romaner, hvis Emner mest ere hentede fra den gamle Adelsvældes Tid, bl. a. »Les gentilshommes d'autrefois« [1844], »Les chevaliers du lansquenet« [1847], »Les vieurs d'autrefois« [1848], »Diane et Vénus« [1852], »Les vautours de Paris« [1855] o. s. v. samt en stor Samling Fortællinger: »La vénerie contemporaine« [1860—65]. *S. Ms.*

Foudre [fu!drø] (fr.), Lyn, Torden, bruges som en Ed; foudroyant [fudrwjã'], tordnende, knusende.

Foudre [fu!drø], ældre Vinmaal i Bruxelles å 6 Aimes å 48 Geltes å 2 Pots à 2 Pints, = 780,1 Lit. *N. J. B.*

Fougéres [fužæ'r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Ille-et-Vilaine, Hovedstad i Arrondissementet F. (Bretagne), 136 M. o. H. ved Nançon, har (1891) 17,600 (med Kommune 18,200) Indb. og flere Bygninger fra Middelalderen, deriblandt et Slot med 13 Taarne (nu i Ruiner) og andre smukke Bygninger, saaledes to gotiske Kirker, der ere Rester af gamle Befæstninger. F. har betydelig Industri, især i Lærred, Papir og Skotøj; i Omegnen er der store Granitbrud. I Vendée-Opstanden bleve Republikkens Tropper slagne ved F. 1. Novbr. 1793. *H. W.*

Fougerolles [fužrå'l], By i det østlige Frankrig, Dep. Haute-Saone, Arrond. Luse, har (1891) 6,000 Indb. F. er bekendt for sin Absint og Kirsebærvin; Byen ligger helt omgiven af Kirsebærhaver; desuden drives der Bomuldsindustri. *H. W.*

Fougstad, Carl Andreas, norsk Publicist og Embedsmand, født i Hammer's Præstegæld ved Bergen 2. Marts 1806, død i Christiania 3. Juli 1871, blev juridisk Kandidat 1831, traadte 1832 som Kopist ind i Finansdepartementet og blev 1840 Ekspeditionssekretær her. 1845 blev han Politimester og 1850 Borgemester i Christiania, fra hvilken Stilling han søgte Afsked i Efteraaret 1868. Han hørte fra Studenterdagene til det Welhaven'ske Parti, deltog i Redaktionen af Studenterforbundets Organ »Vidar« og blev ved Grundlæggelsen af Bladet »Den Constitutionelle« 1836 en af dets navngivne Redaktører, hvad han vedblev at være til Udgangen af 1837. Uden for Pressen, hvortil han jævnlig gav Bidrag, deltog han ikke i det politiske Liv, som han ellers fulgte med Interesse og betydelige Kundskaber. Mest bekendte af hans litterære Arbejder ere hans kritiske Skrifter over Stortingene i 1833 og 1836. 1835—36 udgav han sammen med F. Stang »Repertorium for Oplysninger og Undersøgelser vedkommende vigtige Gjenstande for 8de ord. Storthings Virksomhed«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *O. A. O.*

Fougt, Søudtryk, den spiralformede Fordybning mellem et Tovs forskellige Kordeler (o: de enkelte Reb, hvoraf et Tov er slaaet). *C. L. W.*

Fouillée [fuje'], Alfred Jules Émile, fransk Filosof, er født i la Poueza (Marne-et-Loire) 18. Oktbr. 1838. Efter at have virket som Lyceumsprofessor i Douai, Montpellier, Bordeaux blev han 1872 *mattre de conférences* (Privatdocent) ved *École normale*. 1875 tog han Doktorgraden med sit Skrift om »La liberté et le determinisme« [2. Udg. 1883], men maatte paa Grund af en Øjensygdom trække sig tilbage fra Docentvirksomheden 2 Aar senere. Han har siden udfoldet en rig Forfattervirksomhed og udviklet den allerede i hans Disputats fremsatte Lære om *les idées-forces*, hvorved han mener at have fundet en Forsoning af Realisme og Idealisme, gengivet de ideale og moralske Værdier deres Betydning som virksomme Faktorer i den mekaniske Verdensudvikling og derved skabt en »Haabets Filosofi«: Bevidstheden er det egentlig skabende, idet der danner sig ny Synteser, ny Ideer i den, og disse Ideer gribe ind i Verden i Kraft af den Lov, at der til enhver Aandsvirksomhed svarer en materiel. Saaledes har baade Indeterministen og Determi-

nisten Ideen om Frihed. Som Modsigelse til Aarsagsloven eksisterer Friheden ikke, men som Idé, som Forestilling om at være fri indeholder den en Vilje til at være det og er en Hjælp for Mennesket til at frigøre sig for Omgivelsernes Indflydelse, saa den altsaa virkelig realiserer Frihedens Begreb. F. har siden søgt at vise, hvorledes denne Lære om *idées-forces* kan forme sig til en Kosmologi, en Psykologi og en Moral. 1895 var F. Præsident for *Société internationale de sociologie*. Skrifter: »La philosophie de Platon« [2 Bd. 1869], »La philosophie de Socrate« [1874], »Histoire de la philosophie [1875, 6. Udg. 1892], »L'idée moderne du droit en Allemagne, en Angleterre et en France« [1878, 2. Udg. 1883], »La science sociale contemporaine« [1880, 2. Udg. 1885], »La propriété sociale et la démocratie« [1884], »Critique des systémes de morale contemporaine« [1883, 2. Udg. 1887], »La morale, l'art et la religion d'aprés Guyau« [1889], »L'avenir de la metaphysique fondée sur l'expérience« [1889], »L'évolutionnisme des idées-forces« [1890], »L'enseignement au point de vue national« [1891], »La psychologie des idées-forces«. *C. St.*

Foula [fau'lä] (ogsaa kaldet Fuglø ell. Fowl Island), den vestligste af Shetlands-Øerne, ligger 26 Km. V. f. Mainland, 60° 8' n. Br. og 2° 6' v. L. f. Grw. Den er 6 Km. lang i Nord—Syd og 4 Km. bred. F. bestaar af Sandstensfjælde, hvis højeste Top, »The Sneug«, er 715 M. høj. Øen stiger fra Østkysten, der bestaar af lave, sønderbrudte Klipper, til Vestkysten, der hæver sig brat 2—400 M. o. H., og paa hvis stejle Klipper talrige Søfugle have Tilhold. Tæt til Kysten findes hist og her rundt om hele Øen smaa Klipper. F. er beboet af henved 300 Mennesker, der bo dels i Hametown paa Sydenden af Øen og dels i Nærheden af Ham voe paa Østsiden. Der findes en god Skole og Kirke. Beboerne have nogen Faareavl og dyrke Kartofler, men deres meste Tid tilbringes med Fuglefangst og Fiskeri. Dette sidste bliver meget hindret, fordi der ikke findes nogen Havn, hvor Baadene kunne søge Læ. De maa hales op paa Stranden og ere derfor kun smaa. Det er sjælden, at Beboerne forlade Øen; ingensteds er Kærlighed til Hjemstavnen sikkert stærkere end her. Det er ædruelige, flittige, gæstfri og intelligente Folk, der overholde Søndagen meget strengt. F. var det sidste Sted paa Shetlandsøerne, hvor de gamle Nordmænd boede. Endnu ca. 1800 taltes her den lokale norrøne (gammelnorske) Dialekt. (Litt.: *North Sea Pilot, Shetland and Orkneys* [1887]). *G. F. H.*

Foulards [fula'r], Bandanos, oprindelig ostindiske Silketørklæder med brogede Trykmønstere; nu Betegnelse for Beklædningsstoffer af Raa- og Floretsilke eller af Silke med trykte Mønstere, der faas fra Frankrig, England og Tyskland. *K. M.*

Fould [fu'ld], Achille, fransk Finans- og Statsmand, født 31. Oktbr. 1800, død 5. Oktbr. 1867, var Søn af en rig jødisk Bankier, men selv Protestant, og blev en af Lederne for et stort Bankierhus. 1842 valgtes han til Deputeretkammeret og var her en tro Tilhænger af Ministeriet Guizot; han tog vigtig Del i Drøftelsen af finansielle og økonomiske Spørgsmaal og nød stor Tillid som Fagmand. I Juni 1848 rettede han en skarp Dadel mod den provisoriske Regerings Finansforholdsregler, valgtes snart efter til Nationalforsamlingen og sluttede sig straks til Præsident Louis Napoleon. Oktbr. 1849—Oktbr. 1851 var han med den kort Afbrydelse Finansminister, gennemførte vel flere Ændringer i Told- og Skattelovgivningen, men holdt fast ved Beskyttelsessystemet og de indre Forbrugsafgifter paa Levnedsmidler samt vragede Indkomstskatten af Hensyn til Kapitalisterne. Efter Statskuppet i Decbr. 1851 blev han paa ny Finansminister, men tog Afsked i Jan. n. A., fordi han misbilligede Inddragelsen af den Orléans'ske Slægts Godser. Dog blev han straks efter Senator og i Juli 1852 Stats- og Husminister indtil Novbr. 1860 samt 1858 Medlem af Geheimeraadet. Han var ogsaa Kejserdømmet en vigtig Støtte og søgte særlig at udvikle Kreditforholdene i dets Interesse, bl. a. ved at tilraade de store Subskriptionslaan, hvorved man kunde »demokratisere Kreditten«. Ogsaa ledede han Arbejderne ved Verdensudstillingen 1855 og ved Louvre's Forbindelse med Tuilerierne 1853—57. I Novbr. 1861 blev F. paa ny Finansminister efter at have rettet alvorlige Advarseler til Kejseren om Finansernes mislige Tilstand og den stærke Misbrug af Regeringens Ret til at gøre overordentlige Udgifter; han gennemførte bl. a. en stor Konvertering af Statsgælden 1862 og en ny Ordning af Regnskabsvæsenet. Ligesom han 1860 var gaaet af efter den første Udvidelse af den lovgivende Forsamlings Indflydelse, fjernedes han i Jan. 1867 efter de ny Indrømmelser i samme Retning. *E. B.*

Foulon [fulõ'], Joseph François, fransk Finansmand, født 1717 i Saumur, myrdet i Paris 22. Juli 1789. Han var Krigskommissær under den østerrigske Sukcessionskrig, Generalintendant under Syvaarskrigen og blev derpaa fransk Finansintendant og Baron af Doué. Som Intendant samlede han sig uhyre Rigdomme, som han endnu forøgede ved sit Ægteskab med en Datter af en hollandsk Bankier, van der Dussen. F. var gridsk, haardhjertet og ubarmhjertig og derfor almindelig forhadt og gjaldt for et af Hoffets servileste Kreaturer. Da Necker faa Dage før Bastillens Fald afskedigedes, og det rygtedes i Paris, at F. vilde blive hans Eftermand, brød de revolutionæres Had mod ham løs med ubeskrivelig Forbitrelse. Han flygtede til sit Slot Juvisy, og da han ikke der troede sig sikker, længere bort, men blev genkendt og greben i Viry og under Forhaanelser og Mishandlinger ført til Paris, hvor den af Marat, Saint-Hurugue, Gonchon og andre Demagoger til Raseri opfanatiserede Pøbel under umenneskelige Mishandlinger hængte ham paa en Lygtepæl paa Greve-Pladsen. Faa Timer senere ramte samme Skæbne hans Svigersøn, Berthier de Sauvigny, ligeledes Finansintendant. (Litt.: Chassin, *Les élect. et les cahiers de Paris en 89* [3. Bd., Paris 1889]). *F. J. M.*

Fountains Abbedi [fau'ntenz-], Klosterruin i Westriding, Yorkshire (England), ved Ripon, smukt beliggende; udgravet 1848, navnlig Kirken er vel bevaret.

Fouqué [fuke'], Friedrich Heinrich Carl de la Motte, Baron, tysk Digter, født i Brandenburg 12. Febr. 1777, død i Berlin 23. Jan. 1843. Han nedstammede fra en gammel fransk Familie og var Sønnesøn af General H. A. de la M. F., som udmærkede sig i den schlesiske Krig og i

Aarene 1738—39 var i dansk Tjeneste. 1794 deltog han som Fændrik i Felttoget ved Rhinen og beskæftigede sig senere i sit Garnisonsliv særlig med Litteratur og Poesi. Efter sit andet Ægteskab (med Fru v. Rochow, bekendt som Forfatterinden Caroline de la M. F.) tog han sin Afsked og levede udelukkende for Poesien paa sin Hustrus Gods Neunhausen ved Rathenow i Kredsen Potsdam. I Frihedskrigen 1813 stillede han en Afdeling udsøgte Folk til sin Konges Disposition, indtraadte selv som Løjtnant i de frivillige Jægere og deltog i flere afgørende Slag, men maatte af Helbredshensyn tage sin Afsked som Major. Efter sin Hustrus Død holdt han Forelæsninger i Halle over Poesi og nyere Historie, senere ogsaa i Berlin, hvor han trods Frederik Vilhelm IV's Gunst fristede en tarvelig Tilværelse. Som Digter optraadte han først under Pseudonymet Pellegrin med »Dramatische Spiele« [1801], opstaaede under Paavirkning af spanske Studier, især af Cervantes, hvis »Numancia« han oversatte; han udgav ogsaa nogle »Vaterländische Schauspiele« [1811] og lyriske Digte [1814, senere samlede i 5 Bd. 1816—27], men, fuldblods Romantiker, som han var, søgte han væsentlig sine Emner i Sagnene, den nordiske Oldtids saavel som Middelalderens med deres Guder, personificerede Naturkræfter og mystiske Apparat, og i sit af Frihedskrigens Begejstring opflammede Hjerte udviklede han sig et Billede af den ægte, ideale Ridder, som gaar igen i de fleste af hans Ridderdigte og versificerede Romaner, i Begyndelsen mere klart holdt, men efterhaanden mere og mere taaget og blodløst, ligesom hans Stil bliver mere og mere maniereret, især i de Digtninger, hvor han symboliserer Elementer og Naturkræfter i Menneskeskikkelse, og i sine rent fantastiske Fortællinger, saasom »Mandragora« [1827]. Af hans kvantitativt betydelige Produktion kunne særlig fremhæves Trilogien »Der Held des Nordens« [1810], udarbejdet efter »Gunlaugs Saga«, som bliver svagere og svagere henimod Slutningen, hvor hans Forbillede slipper op og han skal digte og symbolisere videre paa egen Haand; det middelalderlige Ridderdigt »Corona« [1814], »Die Fahrten Thiodulfs des Isländers« [1815], »Der Zauberring« [3 Bd., 1816]. Den engang fejrede Digter, den romantiske Skoles Epiker *par excellence*, overlevede til sidst baade sin Tid og sig selv; han havde tabt »Føling« med Tiden, og hans Mangel paa dramatisk Begreb, paa Realitetsfølelse og Ironi sammen med hans Karakterers Blodløshed og Stilens tiltagende Maniererthed og Affektation gjorde hans Produkter usmagelige. Lige over for en Jean Paul's og en Rahel's overstadige Ros staar H. Heine's meget kølige og ironiserende Æstime (Romantische Schule III); men skønt man i Alm. kan sige, at F. næppe læses mere, saa har han dog skrevet eet lille Digt i Prosa, »Undine« [1811], som ved sin Finhed og Ynde og sin gennemsigtige Symbolik vil bevare hans Navn for Forglemmelse; det har oplevet en Masse Udgaver og er oversat paa fleve Sprog, bl. a. paa Fransk [1863]. Hans »Ausgewählte Werke« udkom i 12 Bd. [Halle 1841], hans egen »Lebensgeschichte« 1840. *C. A. N.*

Fouque [fu'k], Pierre Octave, fransk Musiker og Musikforfatter, (1844—83), var Elev af Paris-Konservatoriet og har komponeret en Del Vokal- og Klavermusik samt flere Operetter. F. var derhos Forfatter af flere musikhistoriske Studier af Værdi bl. a. »J. F. Lesueur«, »M. J. Glinka«, »L'historie du Théatre Ventadour« [1881]. *W. B.*

Fouquet se Foucquet.

Fouquier [fukje'], Jacques Francois Henry, fransk Journalist og Forfatter, er født i Marseille 1. Septbr. 1838, studerede en Tid Jura og Medicin og rejste længe i Spanien og Italien, hvorefter han bosatte sig i Paris og skrev i en Mængde Aviser. 1862 fulgte han som Korrespondent med Garibaldi's Hær. Efter 4. Septbr. 1870 grundlagde han et republikansk Blad i Marseille og beklædte senere flere Gange officielle Stillinger, bl. a. Indenrigsministeriets Pressedirektion indtil 1873. Med Andrieux stiftede han det politiske Blad »Le petit Parisien« og var siden en søgt Medarbejder ved adskillige andre Blade, saaledes »Gil Blas«, »Figaro«, hvis dramatiske Kritik han overtog efter Albert Wolffs Død 1891. Han har udgivet kunstkritiske og litteraturhistoriske Bøger: »Études artistiques« [1859], »L'art officiel et la liberté« [1861], »Au siècle dernier« [1884], »La sagesse parisienne« [1885] o. fl. og desuden 1890 med F. Carré dramatiseret A. Ranc's »Roman d'une conspiration«. *S. Ms.*

Fouquières [fukjæ'r], Jacques, Landskabsmaler, født ca. 1600 i Antwerpen, død 1659 i Paris. Elev af J. de Momper og J. Brueghel, knyttet til Rubens, til hvis Malerier han udførte Baggrunde, 1614 optagen i Antwerpen's Mestergilde blev han fra 1621 ansat i Ludvig XIII's Tjeneste og nød for sine Prospekter af franske Byer hos sin Herre en Anseelse, der skaffede Poussin mange bitre Timer, men snart atter dalede, saa han døde i Fattigdom. *A. Hk.*

Fouquier-Tinville [fukjetævi'l], Antoine Quentin, fransk Revolutionsmand, født 1747 i Hérouel, Dep. Aisne, henrettet i Paris 7. Maj 1795, var Søn af en Landbruger, men gav sig til at studere Lovkyndighed og opnaaede at blive Prokurør ved Châtelet i Paris. Han sad med stor Familie i trange Kaar, gik fallit og maatte derfor nedlægge sit Embede; dog fik han snart efter en Plads i det hemmelige Politi. Ved Revolutionens Udbrud søgte han Hjælp og Understøttelse hos Camille Desmoulins, med hvem han langt ude var beslægtet, og hvem han faa Aar efter lod guillotinere, og blev af denne forestillet for Danton og Robespierre. Efter Tronens Fald 10. Aug. 1792 satte Robespierre ham ind som edsvoren i Revolutionstribunalet, og næste Aar blev han offentlig Anklager ved dette. Han var just den rette Mand til at gaa den blodige Velfærdskomités Ærinder: grusom, samvittighedsløs, uden Spor af Retfærdighedsfølelse sendte han Hundreder efter Hundreder under Øksen, Præster, Adelsmænd, Corday, Marie Antoinette, Mme. Elisabeth, Dubarry, Gironden, Hébertisterne, Danton og hans Venner, Custine, Biron, Houchard, Lavoisier, Malesherbes, Barnave, André Chénier m. fl. Navnlig efter Loven af 22. Prairial udfoldede han en morderisk Virksomhed. Til sidst slog dog ogsaa hans Time. Snart efter 9. Thermidor satte Konventet ham under Anklage for hans Ugerninger; F. forsvarede sig med Kraft og Energi og skød Skylden for sine blodige Gerninger over paa Robespierre og Komi-

teen, men det udgydte Blod raabte alt for højt om Hævn, og F. blev dømt til Døden og henrettet. (Litt.: Domenget, *F. et le trib. révol.* [Paris 1878]). *F. J. M.*

Fourage [fura'ž] (fr.), Foderstoffer, i Militæretaten særlig Hestefoder og da navnlig Havre, Hø og Halm. — Fouragere, afhente eller tilvejebringe F. *C. G. B.*

Fouragerstrikke, et Reb, som i Militærctaten er udleveret Enkeltmand ved de beredne Afdelinger, og som anvendes til Sammenbinding af Hø- og Halmbundter, naar der fourageres. *C. G. B.*

Fourchambault [furšãbo'], By i Mellemfrankrig, Dep. Nievre, Arrond. Nevers (Nivernais), ved Loire, har (1891) 6,000 Indb. og et af Frankrig's betydeligste Jærnværker, der tilvirker Jærnbroer, Støbe varer, Jernbaneskinner, Lokomotivhjul og Vagoner samt Telegraftraade. *H. W.*

Fourchette [fursæ't] (fr.), Gaffel; déjeuner å la f., se Déjeuner.

Fourchette [fursæ't] (fr.) var en til Anlæg for de første tunge Haandskydevaaben anvendt Jærngaffel paa et Skaft af Træ. Den var i Alm. ca. $1^1/_3$ M. lang og forsynet med en Jærnspids for let og hurtig at kunne anbringes i Jorden. Til Skydning i den knælende Stilling fandtes en lavere F. Under Skydningen holdtes den med den venstre Haand, og under Marchen bar Soldaten den paa venstre Skulder, saaledes at han kunde anvende den til Støtte for den tunge Bøsse, der bares paa højre. Da Geværet blev lettere, afskaffedes F. efterhaanden hos Felttropperne, først i Nederlandene og derefter under Gustaf Adolf i den svenske Hær. Benævnelsen anvendes endnu paa de Opstandere, Geværstøtter, hvori Geværerne anbringes uden for Vagtbygninger, naar de ikke bruges, og paa den Buk, der stilles bag Fæstningskanoner til Anbringelse af Ladetøjet. *B. P. B.*

Fourcroy [furkrwa'], Antoine Francois de, fransk Kemiker, født 1755 i Paris, død smst. 17. Decbr. 1809, studerede Medicin under særlig trykkende Forhold, men naaede dog at tage den medicinske Doktorgrad; dog syslede han paa den Tid mere med Undersøgelser af naturhistorisk og anatomisk Indhold, hvilket skaffede ham Optagelse i Akademiet 1785. Under Ledelse af Bucquet, der var Professor i Kemi ved *Ecole de médecine,* uddannede han sig i Kemi; 1784 blev han Macquer's Efterfølger ved *Jardin des plantes* og 1793 Medlem af Nationalkonventet, i hvilken Egenskab han særlig virkede for Vedtagelsen af Lovforslaget angaacnde Ensartetheden i Maal og Vægt. Under Rædselsperioden virkede han i Komiteen for den offentlige Undervisning. Efter Robespierre's Fald overdrog man ham Oprettelsen af forskellige Undervisningsanstalter; han har den største Andel i Oprettelsen af den polytekniske Skole, Centralskolen, den ny medicinske Skole og det naturhistoriske Museum. Da Bonaparte var bleven Førstekonsul, udarbejdede F. i sin Egenskab af Statsraad en Plan for den offentlige Undervisning, der kom til at danne Grundlaget for den følgende Organisation. Hans Stilling som Generaldirektør for den offentlige Undervisning gav ham god Lejlighed til at give Kemien og overhovedet Naturvidenskaberne en særlig gunstig Stilling. Napoleon udnævnte ham i Anerkendelse af hans Fortjeneste til Greve.

F. har som Kemiker væsentlig gjort sig fortjent som en ivrig Tilhænger af Lavoisier's System (det antiflogistiske System, se Flogistisk Kemi). F. er Forfatter til et stort Antal Afhandlinger, han undersøgte til Dels sammen med Vauquelin mange organiske Stoffer, navnlig Bestanddele af den dyriske Organisme i syg og sund Tilstand, f. Eks. Fedt, Blod, Mælk, Galde og Urin, og opdagede Omdannelsen af dyrisk Stof til Adipocire (Ligfedt). Mange af F.'s Arbejder angaa Fremstillingen af og Prøverne for Lægemidler og Analysen af Mineralvande; han anstillede Undersøgelser over Ammoniak og Svovlbrinte samt over Ammoniakdobbeltsalte. Sammen med Guyton de Morveau, Lavoisier og Berthollet var han Medudgiver af »Nomenclature chimique« [1787]. Han udgav »Lecons élémentaires d'histoire naturelle et de chimie« [2 Bd., Paris 1781], der 1786 udkom i 2. Oplag, efter at han havde antaget det antiflogistiske System. Lærebogen udkom fra 1801 under Titlen »Système des connaissances chimiques« i 10 Bd. Fremdeles maa nævnes hans »Philosophie chymique ou vérités fondamentales de la philosophie moderne« [1792], i hvilken han med udmærket Klarhed gennemfører det antiflogistiske System; dette Værk blev oversat paa flere Sprog ligesom hans »Tableaux synoptiques de chimie« [Paris 1799, sidste Udg. 1805]. *O. C.*

Fourcroya Schult., Slægt af Narcisfamilien, habituelt af stor Lighed med *Agave* og derfor tidligere henført til denne Slægt, fra hvilken den adskiller sig ved, at Støvtraadene ere kortere end Biosteret. 15 Arter, alle fra de varmere Dele af Amerika. Basttaverne i Bladene af nogle Arter, især *F. gigantea* Vent. (Mejiko) og *F. cubensis* Jacq., benyttes. Begge Arter dyrkes som Prydplanter. *A. M.*

Fourer [fure ! r] (af fr. *fourrie*[furje']) kaldes den Underofficer i Underafdelingen, der besørger Afhentelse og Fordeling af Levnedsmidler og Penge, samt assisterer ved Kompagniets Indkvartering uden for Garnisonen. Under Fredsmarcher sendes han en Dagmarch forud for at ordne Indkvarteringsforholdene med de stedlige Myndigheder og for at efterse Kvarterene. Samtlige F. ved en Afdeling staa under den kvartergørende Officers Ledelse. I nogle Hære kaldes den til Ordningen af større Stabes Indkvartering bestemte Underofficer Stabsfourer. I Danmark besørges Fourertjenesten ordentligvis af en Sergent. Allerede paa Landsknægtenes Tid fandtes F. med de samme Funktioner som i vore Dage. De menige, som undertiden medgives F. til Assistance ved Ordningen af Indkvarteringen, kaldes Fourerskytter. — Se endvidere Hoffourer. *B. P. B.*

Fourichon [furiso'], Martin, fransk Admiral, født 19. Jan. 1809, død 24. Novbr. 1884; han traadte i Marinens Tjeneste 1826, gennemløb de underordnede Grader til 1853, da han blev Kontreadmiral og 6 Aar senere Viceadmiral. 1848 var han Guvernør i Cayenne, 1853 Chef for Flaadeafdelingen i Stillehavet. 1859 Medlem, senere Præsident i Admiralitetsraadet. 1870 overtog han Kommandoen for Øvelseseskadren i Middelhavet, men byttede ved Krigens Udbrud denne Stilling med Chefsposten for den Flaade, der opsendtes mod Preusserne i Nord- og Østersøen. Hans Operationer mod disse vare dog hverken ledsagede

af særlig Omsigt, Energi eller Held og maa nærmest karakteriseres som mislykkede. Efter Kejserdømmets Ophør 4. Septbr. indtraadte han en kort Tid som Marineminister i det nationale Forsvar og organiserede senere den første Loire-Armé. Aaret efter valgtes han til Medlem af Nationalforsamlingen og sluttede sig til højre Centrum. Efter at have foretaget en Svingning til venstre blev han 1875 Senator og Aaret efter 1876—77) atter Marineminister. *C. L. W.*

Fourier [furje'], Francois Marie Charles, »Socialismens Romantiker«, født 7. Apr. 1772 i Besançon, død i Paris 10. Oktbr. 1837. F. udgik fra en velhavende Købmandsfamilie og viede sig, skønt modvillig, den samme Stand. Ved udstrakte Rejser som Repræsentant for franske Eksporthuse fik han tidlig Anledning til at erhverve Kundskaber og Verdenserfaring. 1793 nedsatte han sig som Forretningsmand i Lyon; Tiden indbød til Spekulationer i indførte Varer, og F. vilde forsøge sin Lykke, men var uheldig og tabte omtrent hele sin Fædrenearv. Han drog nu atter tilbage til Besançon, 1799 fik han en underordnet merkantil Ansættelse i Marseille; senere flyttede han til Lyon som ubeediget Mægler. Ved Siden af sin lidet indbringende, trivielle, og i hans egne Øjne ham uværdige kommercielle Virksomhed studerede han ivrig historiske, filosofiske og økonomiske Videnskaber. Frugten heraf blev foreløbig bl. a. hans første større Værk »Théorie des quatre mouvements et des destinées générales« [Lyon 1808]. Foruden at give en bidende og aandfuld Kritik over den herskende sociale, »borgerlige« Organisation af den daværende økonomiske Videnskab, indeholder delte hans klarest affattede Værk Omridsene af hans ny Lære, med hvis videre Udformning og Udvikling han i Resten af sit Liv var beskæftiget hver Time, han kunde afse fra sit beskedne Levebrød. Hans Tillid til det, han kaldte sin »Opdagelse«, var ubegrænset; den illustreres bl. a. ved, at F. gennem mange Aar hver Dag ventede, at den Rigmand skulde indfinde sig, der overbevist af hans Teoriers Sandhed skulde stille de nødvendige Midler til Forføjning for deres praktiske Gennemførelse. Den rige Mand udeblev, men F.'s Sejrssikkerhed led derfor intet Skaar. Ufortrøden fortsatte han sin Propaganda, i Kamp med Ligegyldighed og den Skepsis, hvortil den stadig stigende Forskruethed i hans senere Skrifter i høj Grad indbød. Hans to senere større Værker ere »Traité de l'association domestique et agricole« [2 Bd., Besancon & Paris 1822] eller, som det definitivt kom til at hedde, »Théorie de l'unité universelle« [i 2. Udg., 4 Bd., 1841] samt det allerede ved sin Titel betegnende »Le nouveau monde industriel, ou invention du procédé d'industrie attrayante et combinée, distribuée en séries passionnées« [Paris 1829], der dog nærmest er et Udtog af hans tidligere Skrifter. Disse tre Værker ere optagne i hans, af Disciple udgivne »Œuvres complètes« [6 Bd., Paris 1841—48]; talrige mindre Afhandlinger af ham ligesom en Del efterladte Manuskripter ere offentliggjorte i Tidsskrifterne »Le Phalanstère« [1832—33] °g »La Phalange« [1836—49] samt i »Publication des Manuscrits de Ch. F.«, udgivne af *La librairie phalanstérienne* [1851—58]. Udgangspunktet for F.'s sociale Lære er en udpræget Individualisme; Samfundet skal muliggøre, at det enkelte Menneske frit kan tilfredsstille sine Drifter, *passions*, dette Ord taget i en ny og videre Betydning som Indbegrebet af alle menneskelige Tilbøjeligheder; disses Tal sætter F. til tolv, de fem »sensitive«, der bero paa Syn, Hørelse, Smag, Lugt og Følelse, de fire »affektive« : Venskab, Kønskærlighed, Forældrekærlighed, Trang til Bifald, og de tre »distributive«: Kappelysten, Behovet for Afveksling og Trang til at kombinere flere Nydelser; disse Drifter ere af det gode, af Gud; ved deres fri Udfoldelse og Samspil opnaas den i Samfundslivet tilstræbte »Harmoni« af sig selv. F. forkynder den rene Hedonisme. Fordi den nuværende Samfundsorden ikke kan skænke Menneskene den Lykke, Nydelsestrangens ubetingede Tilfredsstillelse vil give, bryder F. Staven over den og kalder den kun med Haan« »Civilisationen«, en Tilstand, der maa afløses af »Garantismen«'s Guldalder, hvori hans *passions* ville komme til at virke ogsaa som de mægtigste økonomiske Produktionsfaktorer. Betingelsen for, at Menneskeheden kan naa hertil, er, at den associerer sig i de af F. opstillede Grupper, »Familier«, »Falankser«, »Serier«; hans »Familie« har intet Fællesskab med det nuværende Kønsforhold og Blodsslægtskab; den bestaar af Personer, der efter Smag, Tilbøjeligheder, Karakteranlæg føle Tiltrækning for hverandre. Ægteskabet og Familiebaandet i vanlig Mening ere hos ham afløste af de skiftende Forhold (*moeurs phanérogames*). Et Antal saadanne Familier, tilsammen 1,600 å 1.800 Personer, befolke og tilgodegøre sig et kvadratisk Stykke Jord, idet de leve i Produktions- og Husholdningsfællesskab (*phalanstère*), dog med forskelligt Udbytte for Kapital, Arbejde og Talent. F.'s System er baseret paa Association, ikke paa Kommunisme. Phalanstère'ns Administration ledes af et Raad, i hvis Spidse staar en »Unark«. Phalanstère'n danner den sociale Molecule; en Million af dem skulle tilsammen udgøre et føderativt Samfund under en »Duark«, og naar den ny Samfundsorden har underlagt sig Jorden, bør der i Menneskehedens Spids stilles en »Omniark«. F. udmaler fantasifuldt sine Fremtidsbilleder i minutiøse Enkeltheder og skyr herunder ingenlunde at beruse sig i Drømmerier, løsrevne fra al Virkelighed. Det er som Associationsteoretiker, at F. har sin Betydning; han er blandt disse den første og en af de mærkeligste i 19. Aarh. Studiet af F.'s Skrifter er ofte fængslende ved det ægte galliske Vid og den Aandfuldhed, der udmærker dem i Enkeltheder; i deres Sammenhæng virke de besværlige, fordi han tvinger Læseren ind i en hel ny Terminologi, gør Vold paa Ordenes Mening og Sætningernes logiske Bygning og ikke sjælden boltrer sig i de betænkeligste Tankeexcesser. Selv erklærer han, at det bekymrer ham lidet, om Folk betragte ham som en Særling eller afsindig; hans aandelige Fysiognomi frembyder i Virkeligheden dyb psykologisk Interesse ved den Forening af Genialitet og en til Sindssygens Grænser dreven Ekstravagance, særlig fremtrædende i en ren patologisk Selvfølelse, hvorpaa han afgiver Eksempel. Personlig var han i øvrigt af en højsindet og varmtfølende Natur, besjælet af den mest offervillige Menneskekærlighed ligesom af en begejstret Optimisme. F.'s Plan til en ny Arbejds- og Sam-

fundsorganisation blev Genstand for adskillige Forsøg paa praktisk Gennemførelse saavel i som uden for Frankrig, navnlig hyppig (ca. 30 Tilfælde) i Amerika; den eneste, dog kun tilnærmelsesvis i F.'s Aand grundlagte Association, der har haft Held og en varigere Bestaaen, er den blomstrende »Familistére« (s. d.) i Guise, oprettet af J. B. A. Godin (s. d.); F.'s mest talentfulde litterære Discipel var Victor Considérant (s. d.). (Litt.: Mme. Gatti, née de Gamond, *F. et son système* [1838. 5. Udg. 1841]; Ch. Pellarin, *Vie de F.* [1839, 5. Udg. 1871]; Ch. Renouvier, *La Philosophie de F.* [2 Bd., 1883]; Ch. Gide, *Œuvres choisies de Ch. F.* [med kritiskbiografisk Indledn.] i Guillaumin's »Petite bibliothèque économique« [1890]; Ch. Adam, *La Philosophie en France, premiere moitié du XIX siècle* [1894]; A. Bebel, »Ch. F., sein Leben und seine Theorien« [Stuttgart 1888]; O. Warschauer, »F., seine Theorie und Schule« [Leipzig 1893]). *K. V. H.*

Fourier [furje'], Jean Baptiste Joseph, de, fremragende fransk Matematiker og Fysiker, født i Auxerre 1768, død i Paris 16. Maj 1830. Efter at have været ansat i Paris først ved *École normale,* senere ved *Ecole polytechnique,* ledsagede F. Napoleon paa hans Tog til Ægypten, hvor han ydede udmærket Tjeneste paa forskellig Maade. Efter sin Hjemkomst virkede han som Præfekt i forskellige Departementer og blev 1808 Baron, men da han i de 100 Dage tog Parti mod Napoleon, blev han afsat og levede siden i Paris, udelukkende beskæftiget med Videnskaben. 1816 optoges han som Medlem af Videnskabernes Akademi, hvor han allerede 1789 havde forelagt en »Mémoire sur la resolution des équations numériques«, og udnævntes senere til Akademiets Sekretær. Som F.'s vigtigste Værker kunne nævnes: »Théorie analytique de la chaleur« [1822], »Mémoire sur les températures du globe terrestre et des espaces planétaires« [1827] og »Analyse des équations déterminées« [1831]. En samlet Udgave af hans Skrifter ved Darboux er (1896) ved at udkomme. I det første af de nævnte Værker opstiller F. den Fourier'ske Rækkeudvikling af en Funktion efter trigonometriske Funktioner af den variable, der f. Eks. kan anvendes til Udvikling af grafisk fremstillede Funktioner. *Chr. C.*

Four-in-hand [fo.ənhä'nd] (egl. fire i Haanden), Firspand (se Kørekunst).

Fourmies [furmi'], By i Nordfrankrig, Dep. Nord, Arrond. Avesnes (Flandre), ved en Biflod til Sambre, med betydelig Uldindustri, Glasfabrikker (1599 anlagdes her den første Glasfabrik i Nordfrankrig), Jærnværker og (1891) 13,500 Indb. Under Majfesten 1891 blev i F. flere demonstrerende Arbejdere nedskudte af Tropperne. *H. W.*

Fourmois [furmwa'], Théodore, belgisk Landskabsmaler, født 14. Oktbr. 1814 i Presles (Hainaut), død 16. Oktbr. 1871 i Bruxelles. Som Tegner i en litografisk Anstalt fik han Interesse for Malerkunsten, som han dyrkede paa egen Haand. Af hans Landskaber, der roses for deres kraftige Kolorit, skulle f. Eks. nævnes »Den gamle Vandmølle«, »Landskab ved Dinant« [Mus. i Antwerpen]; han har især skildret Egne fra Ardennerne og omkring Bruxelles. *A, Hk.*

Fourmont [furmõ'], 1) Étienne, fransk Orientalist, født i Herbelay 23. Juni 1683, død i Paris 19. Decbr. 1745, kom først paa et gejstligt Seminarium, men fjernedes derfra, da det opdagedes, at han ivrig studerede gamle græske Forfattere uden Hensyn til, om det var tilladt at læse dem eller ikke. F. lagde sig ogsaa efter østerlandske Sprog, skrev en hebraisk Grammatik, Kommentarer til flere hebraiske Bøger, ligesom han ogsaa kritiserede Dom Calmet's Kommentarer. 1715 blev han Professor i Arabisk ved *College de France;* s. A. overdroges det ham sammen med Kineseren Hoang at udarbejde en kinesisk Grammatik, da nogen saadan ikke eksisterede i noget europæisk Sprog. Da Hoang snart efter døde, fortsatte F. Arbejdet alene. Hans »Grammaire chinoise« fuldendtes 1728, men udkom først 1742; hans *Meditationes Sinicae* udkom 1737. F. har desuden skrevet en Mængde Bøger, særlig om østerlandske Sprog o. 1. 1735 blev han Medlem af *Académie des Inscriptions;* Videnskabernes Selskab i London og i Berlin optoge ham ligeledes til Medlem. De Guignes og des Hautes-Rayes have skrevet »Vie d'E. F.« [i 2. Udg. af F.'s »Reflexions sur l'origine des anciens peuples«, Paris 1747].

2) Michel, fransk Orientalist, ovenn.'s Broder, født i Herbelay 28. Septbr. 1690, død i Paris 5. Febr. 1746, deltog med Broderen i hans kinesiske og andre orientalske Studier, blev 1720 Professor i Syrisk ved *Collège du Roi*; 1727 sendtes han med Abbé Sevin til Konstantinopel, undersøgte her og andre Steder Klostrenes Haandskriftsamlinger, afskrev en Mængde græske Indskrifter, udgav efter sin Hjemkomst en Beretning om sin Rejse (i »Hist. de l'Acad. des Inscr.«, Bd. VII; F. var nemlig *Associé* af Akademiet), men det lykkedes ham ikke at faa sit Rejseværk udgivet.

3) Claude Louis, fransk Orientalist, (1703—80), foreg.'s Brodersøn, berejste 1746 Ægypten med fransk Konsul i Kairo Lironcourt, udgav »Descr. des plaines d'Héliopolis et de Memphis« [Paris 1755], tilsatte sin lille Formue paa Udgivelsen af sin Farbroders græske Rejse, uden at naa Maalet, og døde i stor Armod. *V. S.*

Fourneaux- [furno'] **Øerne** forbinde Australandets Sydspids med det nordøstlige Hjørne af Tasmanien, fra hvilken 0 de skilles ved Banks-Strædet. Den største er Flinders, som ved Franklin-Sund skilles fra Barren og Clark; mindre ere Chappels-, Hummocks- og den klippefulde Kent's Grupper. Befolkningen, næppe 300 i Tallet, er mest Blandinger af hvide Mænd og tasmaniske Kvinder og sysselsætter sig udelukkende med Fangst af Sæler og Maager til Indvinding af Tran. Øerne opdagedes 1773 af Cook's Ledsager Fourneaux og undersøgtes senere nøjagtigere af Flinders. Til Hovedøen Flinders overførtes 1825 fra Tasmania ca. 5,000 af denne Øs oprindelige Beboere, som her bleve ernærede paa Kolonialregeringens Bekostning, men de ere nu for længst uddøde. *C. A.*

Fournel [furnæ'l], Francois Victor, fransk Forfatter, er født i Cheppy ved Varennes 8. Febr. 1829, fuldførte sine Skoleembedsstudier, men blev 1854 Journalist og efterhaanden Medarbejder ved talrige Blade og Tidsskrifter. F. var en af de franske Journalister, der 1867 besøgte Kbhvn. Af hans første realistiske Skildringer og Fortællinger kunne nævnes

»Ce qu'on voit dans les rues de Paris« [1858] og »Du rôle des coups de bâton dans les relations sociales et en particulier dans l'histoire littéraire« [1858]. Med mangesidig Kundskab og Interesse skrev han litterærhistoriske Værker, Kunstkarakteristikker, Bibliografi og Topografi, især over det gamle Paris, delvis som Protest mod Haussmann's Ekspropriationssystem. Hans vigtigste Bøger i kronologisk Orden ere: »Curiosités théâtrales anciennes et modernes, françaises et étrangéres« [1859], »La littérature indépendante« [1863], »Paris nouveau et Paris futur« [1865], »Le Danemark en 1867« [1868], »Paris et ses ruines en mai 1871« [1874], »Les contemporains de Molière« [4 Bd. 1863—76], »Les rues du vieux Paris« [1879], »Promenades d'un touriste« [1877], »L'ancétre« [1881], »Figures d'hier et d'aujourd'hui« [1883], »Aux pays du soleil« [1883], »Les artistes francais contemporains« [1883], »De Malherbe å Bossuet« [1884], »Petites comédies rares et curieuses du XVII. siècle« [2 Bd. 1884], »Le vieux Paris« [1886], »Les cris de Paris« [1886], »De J.-B. Rousseau å André Chénier« [1886], »La confession d'un pere« [1889], »Maman Capitaine« [1889], »L'évènement de Varennes« [1890], »Les hommes du 14. juillet« [1890] etc. *S. Ms.*

Fournet [furnæ'], Joseph Jean Baptiste Xavier, fransk Geolog, født 15. Maj 1801 i Strassburg, død 8. Jan. 1869 i Lyon. Efter at have studeret ved *Ecole des mines* arbejdede han først en Tid lang som Bjærgmester ved forskellige Miner i Frankrig, men blev 1833 Professor i Mineralogi og Geologi ved Universitetet i Lyon, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Han beskrev de geologiske Forhold i Lyon's Omegn i »Géologie Lyonnaise« [Lyon 1862], men kastede sig i øvrigt særlig over Studiet af Gange. Specielt maa fremhæves hans Arbejder over Kaoliniseringen og Dannelsen af Svovlmetaller. Han var en overordentlig frugtbar Forfatter, der ved sin Død efterlod sig ca. 250 større og mindre Arbejder i forskellige franske Tidsskrifter. Adskillige af hans »Gangstudier« bleve oversatte paa Tysk. (Litt.: Caillaux, *La vie et les travaux de F. F.* i »Bulletin de la Societ. géol. de Lyon«, Bd. XXVII [Paris 1871]). *K. R.*

Fourneyron- [furnærõ'] Turbine se Turbine.

Fournier [furnje'], Édouard, fransk Forfatter, født i Orleans 15. Juni 1819, død i Paris 10. Maj 1880. F. levede i Paris som tilbagetrukken, overordentlig flittig lærd. Med dyb Interesse gik han til Bunds i Paris'es Topografi og arkæologiske Minder og Mysterier; sine Granskninger offentliggjorde han i »Paris démoli, mosaique de ruines« [1853, 3. Opl. 1883], »Les lanternes« [1854], »Enigmes des rues de Paris« [1859], »Histoire du Pont-Neuf« [2 Bd. 1861], »Chroniques et legendes des rues de Paris« [1864] og »Paris å travers les åges« [1876]. I øvrigt dyrkede han mangesidig baade Litteratur-, Kunst- og Teaterhistorie, Bibliografi og Historie: »La musique chez le peuple« [1847], »Essais sur l'art lyrique au théâtre« [1849], »Histoire des hotelleries et des cabarets« [med Fr. Michel 1850], »Un prétendant portugais au XVI. siècle« [1851], »L'esprit des autres« [1855, 6. Opl. 1881], »L'esprit dans l'histoire« [1857, 4. Opl. 1882], »Le vieux neuf, histoire ancienne des inventions et découvertes modernes« [2 Bd. 1859, 2. Opl. 1877], »Le roman de Molière« [1863], »L'art de la reliure en France aux derniers siècles« [1864, 2. Opl. 1888], »La comédie de La Bruyére« [2 Bd. 1866], »Le théâtre francais aux XVI. et XVII. siécles« [2 Bd. 1871, 2. Opl. 1874], »Le théâtre francais avant la Renaissance« [1873, 2. Opl. 1880] og »Souvenirs poétiques de l'école romantique« [1880]. F. forfattede ogsaa Lystspil og Dramaet »Gutenberg« [1869]. Efter hans Død udkom »Paris capitale« [1881], »Histoire des enseignes de Paris« og »Etudes sur la vie et les ceuvres de Moliére« [1884]. *S. Ms.*

Fournier [furnje'], Henri, fransk Diplomat, er født 29. Juli 1821 i Paris, blev 1844 ansat i Udenrigsministeriet og fik 1848 sin første Post i Udlandet. 1859 blev han Legationssekretær i St. Petersborg og 1862 Sendemand i Stockholm. 1872 forflyttedes han herfra til Rom som Repræsentant ved det italienske Hof, fortrængte Januar 1873 den klerikale Grev Bourgoing, der var fransk Sendemand ved Pavehoffet, fra denne Stilling, men tog selv Afsked i Decbr. s. A., da han ikke vilde forflyttes til Nordamerika. Derimod blev han 1878 sendt til Konstantinopel, hvor han forblev indtil Sommeren 1880 og viste stor Dygtighed under de vanskelige Forhandlinger, der fulgte efter den russisk-tyrkiske Krig. 1879—87 var han Senator og hørte her til venstre Centrum. *E. E.*

Fournier [furnje'], Louis, en Franskmand, var en af de mange fremmede, som i sidste Halvdel af 18. Aarh. enten kom af sig selv eller vare indkaldte til Danmark for at fremstille det ægte Porcelæn. F. arbejdede her 1759—66, og, endskønt de Sager, der tilskrives ham, næppe ere ægte Porcelæn, men en kunstig sammensat Masse, der nærmest ligner den af Sévres i mange Aar brugte *pâte tendre*, saa ere de dog, særlig hvad Dekorationen angaar, ret tiltalende. De fleste af disse Arbejder findes paa Rosenborg. *F. F.*

Fournier [furnje'], Marc Jean Louis, kaldet Marc F., fransk dramatisk Forfatter, født i Geneve 1818, død i Saint-Mandé 5. Jan. 1879. Efter at have studeret i Genève gik han 1838 til Paris, hvor han blev æstetisk Medarbejder ved forskellige Tidsskrifter, 1847 knyttet til »Presse«, siden til »Liberté«. 1851 blev han Direktør for Teateret Porte-Saint-Martin, men fallerede 1868. Blandt hans dramatiske Arbejder kunne anføres »Les libertins de Genève« [1848], »Paillasse« [med Dennery 1849], »Mation Lescaut« [med Barriere 1852], »La bête du bon Dieu« [med Decourelle 1854]. Han forfattede ogsaa Romaner, bl. a. »Mme. de Tencin« med É. de Mirecourt [2 Bd. 1847], dramatiseret med Henri de Kock. *S. Ms.*

Fourniture [furnity'r] (fr.), Forsyning, Tilbehør, Skuespilleres Garderobepenge.

Fourpence [fo!əpens] eller *Groat*, engelsk Sølvmønt = 4 Pence = $^1/_{60}$ L. St. = 30,97 0.

N. y. B.

Fourtou [furtu'], Oscar Bardy de, fransk Statsmand, er født 3. Jan. 1836, blev tidlig Advokat i Departementet Dordogne og valgtes 1871 til Nationalforsamlingen. Han sluttede sig til højre Mellemparti, men støttede dog Thiers's Regering og blev derfor Decbr. 1872 Arbejdsminister. Efter Thiers's Fald Maj 1873 gik F. over til de ny Magthavere og blev til Løn November s. A.

Undervisningsminister og Maj 1874 Indenrigsminister. Han var rask til at fjerne de frisindede Embedsmænd og forfulgte de republikanske Blade med Strenghed, men vakte Orléanisternes Mistillid ved at ansætte mange Napoleonister i Forvaltningen og blev derfor Juli 1874 selv fortrængt fra Magten. Han stemte imod den republikanske Forfatning, understøttede ivrig Buffet og valgtes 1876 til Deputeretkammeret. Da Broglie Maj 1877 dannede sin ny Kampregering, blev F. Indenrigsminister og udfoldede den største Iver, men ogsaa den groveste Vilkaarlighed for at kue den republikanske Stemning i Folket. Han fulgte Præsident Mac Mahon paa hans Rundrejse, kundgjorde hans Opraab til Vælgerne og genoptog uden Sky de officielle Kandidaturer, idet han særlig begunstigede Napoleonisterne. Da det dog ikke lykkedes ved alle Undertrykkelser og Kunstgreb at forvanske Stemningen, maatte han i November afgaa som Minister, og hans eget Valg blev 1878 forkastet af Deputeretkammeret paa Grund af de mange Misligheder, som havde fundet Sted. Baade Floquet og Dufaure angreb hans Færd paa det kraftigste, og Gambetta beskyldte ham aabent for Løgn. Dog blev F. 1879 genvalgt og næste Aar valgt til Senatet, men spillede ingen Rolle i nogen af Forsamlingerne og vragedes 1885 ved ny Valg til dem begge. 1889 fik han dog igen Sæde i Deputeretkammeret, men holdt sig stadig tavs og faldt igennem ved Valget 1893. *E. E.*

Foussier [fusje'], Édouard, fransk dramatisk Forfatter, født i Paris 23. Juli 1824, død smst 15. Marts 1882. Hans versificerede Komedie »Héraclite et Démocrite« gjorde 1850 Lykke paa Théâtre francais. Af hans øvrige Dramaer kunne fremhæves »Une journée d'Agrippa d'Aubigné« [1853], »Le temps perdu« [1855] samt de med Augier forfattede Komedier »La ceinture dorée« [1855] og »Les lionnes pauvres« [1858]. *S. Ms.*

Foutre [fu!tr] (fr.), fransk Ed, skrives paa Fransk i Reglen som *f*. . . . .

Fovéa se Fossa.

Foveaux-Stræde [fåvo'-], Stræde mellem Ny-Zealand's Sydø og Stewart-Øen (Rakiura), med Øen Ruapuke ud for dets østlige Indløb. De talrige Klipper gøre det 14—60 Km. brede Stræde vanskeligt at befare, dog findes der paa Nordsiden en fortrinlig Havn i Bluffharbour (Awarua). *C. A.*

Fo Ville [fåvi'l], Alfrède de, fransk Statistiker og Nationaløkonom, er født i Paris 26. Decbr. 1842. Efter tekniske og juridiske Studier indtraadte F. i det franske Finansministerium, hvor han siden 1875 har været Chef for det statistiske Bureau; 1885 blev han Professor i Industriøkonomi og Statistik ved *Conservatoire des arts et des métiers*, senere ogsaa ved *Ecole des sciences politiques*. Hans betydeligste videnskabelige Arbejder ere »La transformation des moyens de transport et ses conséquences économiques et sociales« [1880] og den fortræffelige Redegørelse for Jordudstykningens Betydning: »Études économiques et statistiques sur la propriété fonciére. I. Le Morcellement« [1885]; hans indholdsrige statistiske Haandbog »La France économique, statistique raisonnée et comparative«, foreligger siden 1887 hyppig i ny revideret Udgave. F. overtog 1877 Redaktionen af Maanedsskriftet »Bulletin de statistique et lcgislation comparé«. Som Nationaløkonom tilhører F. den gamle »ortodokse«, abstrakt liberale Retning og slutter sig nær til Bastiat (s. d.), af hvis Skrifter han i Guillaumin's »Petite bibliothéque économique« har leveret et Udvalg. Statistikken skylder F. mange ny Undersøgelser og Impulser. *K. V. H.*

Fowey [fo!ui], By i England paa Sydkysten af Cornwall med (1891) 1,804 Indb.; den ligger ved Mundingen af Floden Fowey, som er sejlbar 20 Km. fra Kysten, og i hvilken der drives Pilchardfiskeri. I 14. Aarh. var F. en betydelig Søstad; ved Caiais's Belejring 1347 kunde den udruste en Flaade paa 47 Skibe bemandede med 700 Mand. Franskmændene afbrændte F. 1457. *V. R.*

Fowler [fau'lə], Henry Hartley, engelsk Politiker, født 1830, blev 1852 Advokat og indtraadte i et Sagførerfirma i Wolverhampton. Her blev han 1863 valgt til Mayor og siden 1880 til Underhuset som afgjort liberal. 1884—85 var han Understatssekretær i Indenrigsministeriet og Februar—August 1886 Finanssekretær; blev August 1892 Minister for den stedlige Forvaltning og gennemførte 1894 den vigtige Lov om ny Kreds- og Sogneraad; blev derefter forfremmet til Statssekretær for Indien, indtil Ministeriet Rosebery's Afgang Juni 1895. *E. E.*

Fowler [fau'lə], Sir John, engelsk Ingeniør, er født 1817 i Sheffield. Efter Tilendebringelsen af sin Uddannelse arbejdede han en Tid hos Vandbygningsingeniøren Leather (Konstruktion af Vandreservoirer for Byen Sheffield), men kom ellers nærmest til at beskæftige sig med Jærnbanerne. Saaledes assisterede han ved Bygningen af Banerne London—Brighton, Stockton—Hartlepool o. fl. og blev 1843 Chefingeniør for Banelinierne Manchester—Sheffield—Lincolnshire. Et af hans betydeligste Arbejder er Bygningen af de første underjordiske Jærnbaner i London (begyndt 1853), hvor han anvendte et af ham selv hertil konstrueret Lokomotiv, men samtidig beskæftigede han sig ogsaa med Vandbygnings- o. a. Arbejder (Millwall Docks). 1866 blev han Præsident for *Institution of Civil Engineers*, i hvilken Stilling han arbejdede paa en bedre Uddannelse af engelske Ingeniører. 1880 blev han Chefingeniør for de ægyptiske Jærnbaner. Endelig har han sammen med Sir Benjamin Baker bygget Forth-Broen (s. d.), efter hvis Fuldendelse (1890) han ophøjedes til Baronet. *A. O—d.*

Fowler [fau'lə], John, engelsk Mekaniker, (1826—64), Opfinder af en efter ham opkaldt Dampplov og Grundlægger af storartede Maskinværksteder i Hunslet ved Leeds (England).

Fowlerit, et triklint Mineral af Pyroxengruppen (s. d.).

Fowler's Arsenikdraaber (*Liqvor Arsenitis Kalici*) er et meget anvendt arsenikholdigt Lægemiddel, der blev indført i Medicinen i Slutn. af 18. Aarh. af den engelske Læge Thomas Fowler, som Middel mod Koldfeber. F. indeholder i vandig Opløsning Arsenik i Form af arsensyrlet Kali i en Styrke svarende til 1 p. Ct. Arsensyrling; desuden indeholder F. kulsurt Kali — idet der til Opløsning af Arsensyrlingen er benyttet Overskud af dette Salt, nemlig en 1 p. Ct. holdig Opløsning — samt 5 p. Ct. Lavendelspiritus. Frisk

fremstillet er F. en ufarvet, stærk blakket Vædske, der ved længere Tids Henstand bliver næsten klar. F. er stærk giftig. Som Lægemiddel finder F. Anvendelse mod Koldfeber, Tuberkulose, Blodmangel, Hud- og Nervesygdomme, i Reglen i en Dosis af 5—10 Draaber 3 Gange daglig efter Maaltiderne. *A. B.*

Fox [få'ks], Navnet paa det Skruedampskib, hvormed den engelske Søofficer Mac Clintock 1857—59 foretog sin verdensberømte arktiske Ekspedition for at søge efter den 1847 forulykkede Sir John Franklin, ved hvilken Lejlighed han opdagede *Nordvest-Passagen.* F. blev senere købt af det danske Kryolitselskab og anvendtes indtil for faa Aar siden paa Rejser til Iviktut i Grønland. Da det kasseredes, byggede Selskabet et andet i dets Sted og gav dette Navnet »Fox II«. *C. L. W.*

FOX [få'ks], Charles James, engelsk Statsmand, født 24. Jan. 1749, død 13. Septbr. 1806, yngre Søn af Henry F., den senere Lord Holland. Han uddannedes i Eton Skole og ved Oxford Universitet og viste tidlig stor Kærlighed til de klassiske Studier og ypperlige Aandsgaver, men blev allerede som 14 Aars Dreng af sin letsindige Fader tagen med til Spillebanken i Spaa og fik her en Lidenskab for Spil, der fulgte ham gennem en lang Del af hans Liv og paadrog ham umaadelige Tab (1772 tabte han i Løbet af 22 Timer 11,000 L. St., og 1774 dækkede Faderen hans Gæld med 140,000 L. St.; i Aaret 1781 vandt han i Spil 70,000 L. St., men tabte 100,000 paa Væddeløbsbanen og maatte bl. a. sælge alle sine Bøger). Han valgtes 1768 til Underhuset og holdt 1769 sine første Taler som udpræget Tory imod J. Wilkes's Valg. Han blev derfor 1770 Admiralitetslord, men tog Afsked i Febr. 1772, fordi han misbilligede Loven om Ægteskaber i Kongehuset. I Decbr. s. A. optoges han dog igen i Ministeriet som Skatkammerlord, dog kun indtil Febr. 1774. Han var nemlig bleven bekendt med E. Burke og sluttede sig snart efter til Whiggerne; rettede skarpe Angreb paa Clive's Styrelse af Indien, men vandt især Ry ved sit ihærdige Forsvar for Nordamerikanernes Frihedskamp. Allerede 1778 tilraadede han at godkende deres Uafhængighed og at slutte et varigt Forbund med dem, og 1779 rettede han ligefrem sit Angreb mod Kong Georg III for hans haardnakkede Vægring ved enhver Indrømmelse over for de frafaldne Undersaatter. Ogsaa støttede han Irlændernes Krav paa større Selvstændighed, Katolikkernes Ligestilling og W. Pitt's Forslag til en Valgreform. Endelig maatte Kongen 1782 give efter, og F. blev nu Udenrigsminister under Rockingham; hjalp at sætte Skranker for Kongens personlige Indflydelse paa Underhuset, men afgik ved Rockingham's Død i Juli s. A. og sluttede nu det mærkværdige Forbund med sin gamle Modstander North for selv paa ny at komme til Magten. Det lykkedes ham ogsaa i Apr. 1783, og han sluttede nu Fred med Nordamerika og Frankrig, men satte kort efter sin Magt paa Spil ved at forelægge Burke's Lov om Indien's Styrelse, hvorved der toges større Hensyn til Indien's Tarv end til Kronens Indflydelse og det indiske Kompagni. Deraf benyttede Georg III sig, da han hadede F. for hans nøje Omgang med Prinsen af Wales og som Deltager i (ja formentlige Ophavsmand til) hans Udskejelser. Ved Overhusets Hjælp blev Loven forkastet og Ministeriet derefter afskediget. F., som i flere Aar havde været Folkets erklærede Yndling, havde allerede svækket sin Stilling ved Forbundet med North og ødelagde den nu helt ved sin voldsomme og utilbørlige Optræden imod sin Efterfølger Pitt, saa at han 1784 kun med Nød og næppe blev genvalgt i Westminster. Han fortsatte dog haardnakket Kampen imod Pitt, støttede 1786 Burke's Angreb paa W. Hastings og tog 1787 Ordet for Slavehandelens Afskaffelse. 1788 forsvarede han Prinsen af Wales'es lovlige Ret til Regentskabet, idet han haabede selv at blive hans Førsteminister, hvorimod Pitt hævdede Parlamentets Myndighed til at ordne Forholdet, altsaa i Virkeligheden holdt strengere paa Whiggernes statsretlige Opfattelse. Medens F. endnu 1787 havde været bittert stemt imod Frankrig, der i hans Øjne var England's naturlige Fjende, fremkaldte den franske Revolution et fuldstændigt Omslag hos ham. Han blev straks greben af varm Interesse for dets Frihedsstræben ligesom tidligere for Nordamerika's og kaldte Bastillens Fald den største og lykkeligste Verdenstildragelse. Dette førte 1791 ikke alene til et aabent Brud med hans gamle Ven Burke, men ogsaa til Whig-Partiets Sprængning, og skaffede Pitt en afgjort Overvægt. F. beholdt knap 50 Tilhængere tilbage i Underhuset og søgte forgæves at hindre Krigen og den hele dermed følgende Politik. Derimod lykkedes det ham, som 20 Aar tidligere havde søgt at indskrænke Pressens Frihed, 1792 at skaffe den et sikkert Værn i Nævningernes Paakendelse af Pressesager. 1797 opgav han den haabløse Kamp og trak sig tilbage til en Landejendom, der tilhørte Mrs. Armistead, hans tidligere Elskerinde (1750—1842) og siden 1795 hans hemmelige Hustru (først 1803 blev Ægteskabet offentlig bekendt); hans Venner fik hans Gæld betalt og sikrede ham en Livrente. I flere Aar levede han for sine litterære Studier og begyndte at skrive Jakob II's Historie som et Forsvar for den engelske Revolution 1688 (den udkom 1808, men ufuldendt). Da han 1798 i en Klubtale havde kaldt Folket »vor Suveræn«, blev han strøgen af Listen over Geheimeraadets Medlemmer og opbragte yderligere Georg III's Vrede. Pitt kunde derfor ikke 1803 opnaa Kongens Samtykke til at optage F. i et nyt »nationalt« Ministerium, og først efter Pitt's Død blev han i Marts 1806 igen Udenrigsminister i det saakaldte Ministerium »af alle Talenter«. Medens han 1802 havde udtalt sin Glæde over, at Freden var ærefuld for Frankrig, og sin Tro paa, at Bonaparte oprigtig ønskede at bevare den, og medens han 1803 havde brugt al sin Veltalenhed for al hindre en ny Krig med Frankrig, selv om England derfor skulde gøre Indrømmelser, var han nu vel villig til at aabne Underhandlinger, men dog mistænksom over for den franske Kejsers rænkelulde Politik. Inden nogen Løsning var funden, døde han og med ham enhver Udsigt til Fred. Hans Lig jordedes i Westminster-Abbediet ved Siden af Pitt's Grav. F. regnes blandt England's største Talere, lige udmærket ved Klarhed i Tanken, Dygtighed i Bevisførelsen, Varme i Fremstillingen og Skarphed i Svaret. Som Statsmand greb han derimod tit fejl; han krænkede jævnlig Folkets Følelser og vandt aldrig dets Tillid, hvorhos hans private

Liv svækkede hans offentlige Indflydelse. Han nedbrød det gamle historiske Whig-Parti, men lagde Spiren til et nyt i Sandhed liberalt og humant Parti; hans sidste Tale var ogsaa imod Slavehandelen, og han erklærede sig tilfreds, om dens Ophør blev den eneste Frugt af hans Virksomhed. F.'s »Speeches« udkom 1815 i 6 Bd.; et Udvalg 1847. J. Russell udgav hans »Memorials and correspondence« [4 Bd. 1853 — 57]. (Litt.: J. Russell, *The life and times of Ch. J. F.* [3 Bd. London 1859—66]; Trotter, *Memoirs of the latter years of Ch. F.* [London 1811]; Trevelyan, *The early history of Ch. F.* [indtil 1774] [London 1880]). *E. E.*

FOX [få'ks], George, Stifter af Kvækernes Sekt, født 1624 i Drayton (Leicestershire), død 1691. Faderen var Væver, Drengen fik en tarvelig Opdragelse og kom ud at tjene i sit 12. Aar. 1643 forargedes han stærkt over nogle unge Præsters Opførsel, og da han fordybede sig i Bøn, fik han i en Aabenbaring Guds Befaling til at holde sig ene. Han adlød, og i 6 Aar vandrede han omkring i Landet, var meget alene og søgte alle Vegne at faa Fred for sin Sjæl, men forgæves henvendte han sig baade til Statskirkens og Dissenternes Præster. Han fik flere Aabenbaringer og fandt derigennem Fred, men kun gennem Aabenbaring fra Gud selv i Menneskesjælen mente han nu, at Sandheden vindes, baade Kirke og Bibel bleve for ham noget ydre. Han drog fra 1649 omkring i Landet som Bodsprædikant, der i lige Grad angreb verdslig Ugudelighed og kirkelig Sæd og Skik. Overalt gjorde han et vældigt Indtryk, men maatte ogsaa lide Forfølgelse og var ofte i Fængsel. Cromwell syntes imidlertid godt om ham og beskyttede ham og hans Venner. Han boede i Swarthmore hos den fromme Dommer Fell, hvis Enke han mange Aar senere (1669), 11 Aar efter hendes Mands Død, ægtede. Herfra udsendte han Prædikanter over hele England, hvor Navnet Kvækere (s. d.) snart blev det almindelige Navn for hans talrige Tilhængere. Efter Restaurationen 1660 kom ny Trængsler over ham, og han var engang 3 Aar i Fængsel. Han foretog Rejser baade til Vestindien, Nordamerika, Tyskland og Holland, og navnlig i de førstnævnte Lande stiftede han mange Menigheder. Sine sidste Aar henlevede han rolig i Swarthmore i livlig Forbindelse med sine mange Menigheder og Venner. Hans Skrifter ere udgivne i i 3 Bd. (Litt.: *A journal of the Life of G. F.* [Lond. 1827]; W. Sewel, *History of the Rise of the Quakers* [Lond. 1834]. Biografier ved H. Tuke [1813], W. og T. Evans [1837], A. C. Bickley [1884]). *H. O—d.*

Fox [få'ks], William Johnson, engelsk Politiker, (1786—1864), var 1812—34 unitariansk Præst i London og tog senere virksom Del i den politiske Agitation, især mod Kornlovene. 1847—63 var han Medlem af Underhuset, hørte til den yderste radikale Fløj og kæmpede særlig for Sekternes Ligestilling med Folkekirken og for Skolevæsenets Udvikling. F.'s samlede Skrifter udgaves 1865—68 i 12 Bind. *E. E.*

Foxe [få'ks], John, engelsk Præst og Martyrologist, (1517—87). Uddannet i Oxford vendte han sig snart bort fra Papismen og maatte senere lide en Del Forfølgelse for sin Tros Skyld; en Tid lang opholdt han sig i Basel. Under Dronning Elisabeth vendte han tilbage, og »Father F.« var de sidste 20 Aar af sit Liv en anset Mand og velset ved Hove. Hans Hovedværk, en i England overordentlig udbredt Bog, er »Acts and monuments«, der er en Beskrivelse af de Martyrier, Protestanterne lede i romersk-katolske Lande, navnlig i England og Skotland. (Litt.: Samuel Foxe, *Life of J. F.* [1641]). *H. O—d.*

Foxe [få'ks], Luke, engelsk søfarende og bekendt opdagelsesrejsende mod Nordvest-Passagen; født i Kingston-upon-Hull 20. Oktbr. 1586, død i Whitby Juli 1635. F., der fra Ungdommen havde haft Lyst til Opdagelsesrejser og var en duelig og uforfærdet Sømand, havde ved sin utrættelige Udholdenhed interesseret flere indflydelsesrige Personer i sin Plan, der gik ud paa at gøre et nyt Forsøg paa Opdagelsen af Nordvest-Passagen; men især ved Hjælp af den berømte Matematiker Henri Briggs, der var hans Ven og Velynder, lykkedes det ham at overvinde de mange Hindringer, der stillede sig i Vejen for dette hans ivrige Ønske. Kong Karl I stillede det gamle Skib, Pinnacen »Charles« paa 70 Tons til Ekspeditionens Disposition, medens de øvrige Udgifter bestredes af et privat Selskab. Besætningen bestod af 22 Mand og 2 Drenge, og Skibet var provianteret for 18 Maaneder. Kongen medgav ham et Brev til Kejseren af Japan og en Instruks, der gik ud paa at søge en Passage Vest efter paa Nordvest- eller Vestkysten af Hudson-Bugten.

F. afrejste fra Deptford 5. Maj 1631. Han sejlede under de sædvanlige Vanskeligheder af Isen gennem Hudson-Stræde og Hudson-Bugten og fuldendte Undersøgelsen af hele denne Bugts Vestkyst, uden at det lykkedes ham at finde nogen Passage. Han trængte derefter Nord paa op i det Stræde, som senere efter ham er kaldt Fox-Kanalen, langs Vestkysten af Fox-Land, som han fulgte indtil 66° 47' n. Br. Dette Farvand har aldrig senere været besøgt. Da Vinteren var indtruffen med Sne og Frost, og mange af Mandskabet paa Grund af Overanstrengelse vare syge, blev han nødt til at vende tilbage 22. Septbr. og ankrede 31. Oktbr. ved The Downs. Skønt han havde udført hele Instruksens Bydende, maatte han dog høre Bebrejdelser, fordi han ikke havde overvintret i Hudson-Bugten, og det endskønt det var indlysende, at han intet kunde have vundet ved en Overvintring. Han ledede Ekspeditionen med Klogskab og Energi, var en skarp Iagttager af disse lidet kendte Egnes Fauna og Flora og udførte i det hele taget et fortrinligt Stykke geografisk Arbejde. 1635 udkom F.'s Rejsebeskrivelse, der har den besynderlige Titel: »North-West Fox; or Fox from the North-west passage«. Det er en meget underholdende Bog, men den er skreven paa en højst ejendommelig, søgt Maade. Den indledes med en Beskrivelse af alle tidligere Rejser Nordvest paa, som vare F. bekendte. Adskillige af disse kendes kun gennem denne Bog og ere af betydelig Værdi. Efter Hjemkomsten fra sin Rejse følte F. sig meget tilsidesat og levede de sidste Aar af sit Liv tilbagetrukken og utilfreds. (Litt.: Hakluit Society: *The voyages of Captain Luke Foxe and Captain Thomas James in search of a North-West passage* [1894]). *G. F. H.*

Fox-Kanalen [få'ks-], Stræde N. f. Amerika, fører fra det inderste af Hudson-Strædet mod Nord

mellem Baffins-Land mod Øst og Southhampton, samt Melville-Halvøen mod Vest. I sin nordlige Del staar den gennem Fury- og Hekla-Strædet i Forbindelse med Boothia-Bugten. Kanalen opdagedes 1615 af Baffin's Ledsager Bylot og fandtes atter 1631 af Luke Foxe, efter hvem den har faaet Navn. *C. A.*

Fox-Terrier se Hunderacer.

Foy [fwa'], Maximilien Sébastien, fransk General og Politiker, født 3. Febr. 1775 i Ham (Dep. Somme), død i Paris 28. Novbr. 1825. Kun 15 Aar gl. kom han paa Artilleriskolen i La Fère, ansattes 1½ Aar efter som Sekondløjtnant ved Nordarmeen og deltog paa en saa glimrende Maade i Felttogene 1792—94, at han allerede 1793 forfremmedes til Kaptajn. Beskyldt for at have protesteret mod Rædselsherredømmet fængsledes han, men frigaves hurtig og tjente derefter i Rhin- og Mosel-Hæren 1795—97. Med udmærket Tapperhed deltog han i Felttoget i Schweiz 1798 under Schauenbourg og 1799 under Masséna, kom dernæst igen en kort Tid til Rhin-Hæren, men sendtes snart under General Moncey til Italien for at forstærke Førstekonsulens Stridskræfter og udmærkede sig under Felttoget i Tyrol 1800—01. Som en ivrig Tilhænger af Revolutionen billigede han ikke Napoleon's Tragten efter Magten, han betragtedes som en Tilhænger af Moreau og stod paa Nippet til at blive arresteret. Trods den Dygtighed, han lagde for Dagen i Østerrig 1805, i Friaul og Dalmatien 1806 samt i Konstantinopel 1807, hvor han i meget kort Tid befæstede Dardanellerne, levede han derfor i adskillige Aar i en Slags Unaade. 1807 kom han til Portugal, hvor han under Junot og Soult indlagde sig megen Fortjeneste, og avancerede 1809 til Brigadegeneral. 1810 sendtes han af Masséna til Napoleon for at sætte denne ind i Situationen. Han tiltrak særlig ved denne Lejlighed Napoleon's Opmærksomhed, fik en Dotation paa 20,000 frc. samt Divisionsgeneraltitlen og vendte tilbage til Spanien, hvor han ofte fik selvstændig Kommando. Særlig udmærkede han sig ved Salamanca som Fører for Arrièregarden, og navnlig efter Slaget ved Vittoria gav han glimrende Beviser paa sit militære Talent. Længe holdt han sig i Biscaya med 2 Divisioner og trak sig uden Tab af Fanger og Materiel tilbage til Frankrig. I Kampen ved Orthez saaredes han meget haardt. Efter Kejserdømmets Fald udnævntes han til Generalinspektør for Fodfolket i Nantes, men gik over til Napoleon, da Ludvig XVIII forlod Paris. Som Divisionskommandør i Ney's Korps kæmpede han 1815 ved Quatre-Bras og ved Waterloo, hvorhan saaredes for 15. Gang. 1817 fik han igen Titel af Generalinspektør, men viede nu sine Kræfter til Politikken. 1819 blev han deputeret, sluttede sig til Oppositionen og blev en Taler af første Rang, der med megen Iver deltog i Forhandlingerne. Han opnaaede en meget betydelig Popularitet. Paa en Rekreationsrejse til Pyrenæerne hyldedes han saaledes overalt af Befolkningen, ligesom han begravedes under uhyre Deltagelse (100,000 Mennesker), og en Indsamling til Fordel for hans efterladte Familie indbragte i nogle Uger ca. 1 Mill. frc. Hans Enke har udgivet »Discours du général Foy« [Paris 1826] samt det ufuldendte Værk »Histoire de la guerre de la Péninsule« [Paris 1827]. Det omhandler Forholdene indtil Junot's Indfald i Portugal og er oversat paa flere forskellige Sprog. 1879 oprejstes en Statue af F. i hans Fødeby. *B. P. B.*

Foyait se Nefelinsyenit.

Foyatier [fwajatje'], Denis, fransk Billedhugger, født 1793 i Bussière (Dep. Loire), død 18. Novbr. 1863 i Paris. F., som var Elev af Marin i Lyon, Lemot i Paris og af *École des beaux arts* smst., fik 1819 en Medaille for en Faunstatue og blev snart en meget benyttet Kunstner til monumentale Arbejder. Han har bl. m. a. udført en Kolossalstatue af Marcus for Arras'es Katedral, den patetiske Statue af Spartacus [1827, Tuileri-Haven], Kolossalstatue af Troen i Paris'es Notre Dame de Lorette, Statuer af »Klogskaben« for Deputeretkammerets Sal [1831] og af Oberst Combes i Feurs (Dep. Loire), Relieffer paa Arc de l'Étoile's Frise, Jaquard's Statue i Lyon, Rytterstatuen af Jeanne d'Arc i Orleans [1855]; desuden adskillige Buster, som Louise Labey's (*la belle Cordière*) i Museet i Lyon. *A. Hk.*

Foyer [fwaje'] (fr.; lat. *focus*, Arnested) kaldes den Sal, hvor Tilskuerne i et Teater kunne opholde sig i Mellemakterne (fr. *F. public*), og ligeledes det Rum bag Scenen, hvor Skuespillerne samles, naar de ikke ere inde paa Scenen (fr. *F. des artistes*). Skuespillerfoyeren i det kgl. Teater i Kjøbenhavn indeholder en Samling Portrætter af afdøde, udmærkede Skuespillere og Skuespillerinder, Tilskuerfoyeren er rigt dekoreret. Den for sin Størrelse og rige kunstneriske Udstyrelse berømteste F. findes i den store Opera i Paris. *E. S.*

Foyers [fâi'əz], Bæk i Skotland i Grevskabet Invernes. F. udmunder i Lock-Ness og danner, 1,7 Km. før Udmundingen, et meget smukt, 60 M. højt Vandfald (Fall of F.). *V. R.*

Foyle [fâi'l], Flod i Irland i Provinsen Ulster, opstaar neden for Strabane ved Finn's og Mourne's Sammenløb og udmunder neden for Londonderry i Æstuariet Lough-Foyle, som er 24 Km. langt og 16 Km. bredt og strækker sig mellem Grevskaberne Donegal i Vest og Londonderry i Øst. *V. R.*

Foyn, Svend, Grundlæggeren af Hvalfangsten fra Norge, født i Tønsberg 11. Juli 1809, død paa Nøterø ved Tønsberg 28. Novbr. 1894. F. udgik fra et Sømandshjem, og allerede i 11 Aars Alderen gik han til Søs. Tidlig lagde han mekanisk Talent for Dagen og viste megen Lærelyst og Initiativ i praktisk Retning; Økonom var han tillige og dertil i sjælden Grad forretningsduelig. 24 Aar gl. blev han Skibsfører, og medens han sejlede, mest paa Nordsø-Landene, drev han ved Siden af en indbringende Handel med Varer, han selv indkøbte og omsatte. Da han havde fortsat denne Virksomhed en halv Snes Aar og lagt sig en Del til Bedste, blev hans Opmærksomhed henledet paa Ishavsfarten og dens rige Muligheder, og 1844 tog han med en Sælfanger fra Hammerfest for at sætte sig ind i Ishavsforholdene. Allerede Aaret efter havde han færdig et Skib af egen Konstruktion, Norge's første egentlige Ishavsfartøj, beregnet paa at »gaa i Isen«, en Mønstertype for talrige Efterligninger. Den første Færd kostede F. hans opsparede Formue, men den svækkede ikke hans Mod og hans Tro paa Ishavsfarten. Forgæves søgte han en Statsunderstøttelse for at

fortsætte den. Det lykkedes ham dog at faa et Skib udrustet 1846, og denne Gang blev Resultatet særdeles tilfredsstillende; dermed var en ny Erhvervskilde aabnet for Landet og særlig for hans By, hvis Specialitet det længe blev at udruste Ishavsfartøjer. F. byggede efterhaanden flere og stadig større og forbedrede Skibe for denne vanskelige og farlige Fart, og ved Dristighed, Udholdenhed og Held lagde han Grunden til sin efter norske Forhold meget betydelige Formue. 1865 indførte han Dampfartøjer i denne Fart, efter at han Aaret i Forvejen personlig havde trukket sig tilbage fra den. Et Rigmandsotium var dog for hans rastløse Virkelyst en Utænkelighed. Naar han opgav Sælfangsten, var det kun, fordi han havde indset, at Hvalfangsten var et saa meget mere lovende Felt for hans Trang til at forene det økonomiske med det hasardiøse, og det paa et Omraade, hvor han selv maatte skabe alt saa at sige fra nyt af. 1863 havde han ladet bygge et Dampskib specielt indrettet for sit ny Formaal. Men mange og store Vanskeligheder mødte ham, især hvor det gjaldt at forbedre Fangstmetoden. Eksperimenter kostede ham megen Tid og betydelige økonomiske Ofre. Da opfandt han Granatharpunen, og dermed var Sejren vunden. Den besegledes ved, at han for Tidsrummet 1873—83 erholdt Eneret til at skyde Hval med sin Harpun. I disse Aar gik hans Fangstudbytte undertiden op til over 100 Hvaler, og han blev Millionær. Naar denne Bedrift blev saa indbringende for ham, bidrog meget hertil, at han selv forædlede Raaproduktet; han anlagde bl. a. Trankogerier og en Guanofabrik i Nærheden af Vadsø med Filial i Tønsberg. 1888 forsøgte han uden Held at sætte en lignende Hvalfangstbedrift fra Island i Gang. 1889 deltog han selv sidste Gang, endnu en usædvanlig kraftig Mand, i Hvalfangstekspeditioner. 1892 gjorde han et sidste, forgæves Forsøg paa at drive Bottelenose-Fangst ud for Island's Kyster; omtrent samtidig søgte han ogsaa at drive Hvalfangst i den ydre Del af Christianiafjorden, og endelig udrustede han, delvis ogsaa for at undersøge Muligheden af Hvalfangst i Sydpolarhavet, en Ekspedition til disse Farvande, den bekendte med Skibet »Antarctic« under Ledelse af Kaptajn H. J. Bull, der har skildret Togtet i »The Comise of Antarctic« [Lond. 1895]. Naar han saaledes Gang paa Gang søgte ny Fangstfelter, var dette delvis at tilskrive, at der under 19. Juni 1880, paa Foranledning af Klager fra den i sin Bedrift generede nordlandske Fiskerbefolkning, var udfærdiget en »Lov angaaende Fredning af Hval ved Finmarken's Kyst«, som gjorde stort Afbræk i den af F. drevne Fangst (se Hvalfangst).

Uden for hans omfattende og stadig voksende Bedrift og Deltagelse i en stor Mængde andre økonomiske Foretagender vare F.'s Interesser væsentlig optagne af at fremme Missionsgerning. Hans Veldædighed, der var meget omfattende, søgte nærmest kirkelige Formaal. Sin By skænkede han et Bedehus, en Borgerskole og Arbejderboliger; i Christiania oprettede han 1889 en Borgerskole, der bærer hans Navn. For al Slags Missionsvirksomhed bestemte han i sit Testament betydelige Summer anvendte. F. var til sin høje Alder en utrættelig og initiativrig Banebryder, lige saa viljestærk og energisk, som han var fysisk udholdende og kraftig; betegnende for hans Rastløshed var det, at han engang rejste til Amerika for at se en Maskine; han opnaaede sin Hensigt første Dag og rejste øjeblikkelig tilbage igen. (Litt.: Jonas Lie, »Svend F. og Ishavsfarten« [i »Folkevennen« 1870 og i »Fortællinger og Skildringer fra Norge« 1872]; H. B. Klæbel, »S. F., et Mindeskrift« [1895]). *K. V. H.*

Fr. (fr.), Forkortelse af Franc (s. d.).

Fr., ved Plantenavne Forkortelse for E. M. Fries (s. d.).

Fra (ital., Forkortelse *uf/rate* [Broder]), bruges foran Navne paa Munke, f. Eks. F. Bartolommeo, Broder Bartolommeo.

Fra se Fre.

Fraade se Spyt.

Fraas [fra!s], Oskar, tysk Geolog, født 17. Jan. 1824 i Lorch i Remsthal. Han studerede først Teologi i Tiibin gen og virkede som Præst paa forskellige Steder lige til 1854. Samtidig med sit teologiske Studium i Tübingen dyrkede han under Quenstedt's Vejledning Geologien og uddannede sig yderligere under d'Orbigny og Elie de Beaumont i Paris. 1854 blev han Konservator ved det naturhistoriske Museum i Stuttgart, hvor han 1856 blev udnævnt til Professor i Geologi. 1859 blev han Medlem af Kommissionen til Wiirttemberg's geologiske Undersøgelser. Han benyttede navnlig de ved Jærnbaneanlæggene i Württemberg fremkomne Udgravninger til at udarbejde en Række udmærkede geologiske Profiler og Kort. Som et andet Resultat af hans Studier fremkom 1860 »Die nutzbaren Minerale Wiirttembergs«. 1864—65 foretog han en Rejse til Ægypten og Arabien, der gav et godt geologisk Udbytte, som han har beskrevet i flere Afhandlinger. 1875 udførte han paa Rustem Pasha's Opfordring en geologisk Undersøgelse af Libanon, som tidligere ikke havde været besøgt af nogen Geolog. Han har desuden foretaget en Række Huleundersøgelser i geologisk og arkæologisk Henseende og udarbejdet oplysende Profiler over Forkastningerne i Alperne. Hans Arbejde »Vor der Siindflut. Eine populäre Geschichte der Urwelt« har været en meget yndet Almenlæsning og er udkommet i 3 Oplag. *K. R.*

Fraates, Navn paa 4 parthiske Konger af Arsakidernes Kongehus: F. I (181—174), som udvidede Riget og bl. a. betvang Marderne; F. II (136—127), der endte Kampene med de syriske Konger (Seleukiderne); F. III (68—80), under hvem Fjendtlighederne med Rom begyndte; F. IV (37—2 f. Chr.), der tilføjede Romerne under Marcus Antonius et stort Nederlag Aar 35, men søgte, efter en Tid at have været forjaget fra Landet og efter derpaa at have faaet Bugt med den af Romerne understøttede Tiridates (s. d.), at vinde Romerne, bl. a. ved at tilbagegive de Faner, som vare tabte Aar 53 ved Charrai under Crassus. F. blev til sidst forgivet af sine egne Sønner. Sølvtetradrachmer og Kobbermønter haves af alle fire F. De have græske Indskrifter. Alle F. kalde sig paa disse Mønter ikke F., men ligesom alle ældre parthiske Konger: Arsakes. Man kender dem paa deres Tilnavne. *V. S.*

Fra Bartolommëo, italiensk Maler, se Bartolommeo.

Fra Borde (Søudtryk), forlade Skibet.

Fraccaroli, Innocenzo, italiensk Billed-

hugger, født 28. Decbr. 1805 i Castel Rotto ved Verona, død 29. Apr. 1882 i Milano. Hans Studier, som foregik paa Akademierne i Venezia og Milano, i Rom under Thorvaldsen's Ledelse og ogsaa under Paavirkning af Tenerani, gik i udpræget akademisk Retning; med sin betydelige tekniske Færdighed og ved sine Værkers sirlig glatte Udførelse vandt han stort Publikum, blev 1842 Professor ved Firenze's Akademi, blev Medlem af Akademierne i Milano og Venezia, o. s. v. Til hans populæreste Arbejder høre: den kolossale Marmorgruppe »Barnemordet i Bethlehem« [1847, Wien's Hofmuseum], Mindesmærket over Karl Emanuel II i Torino-Domkirkens Cappella del Sudario, Grev Verri's Statue i Milano's Brera, »Eva før Syndefaldet«, Kolossalbusten »Venezia«, »Den saarede Achilleus«, Gruppen »Dædalos og Ikaros«, >Kyparissus« og en stor Gruppe i Gips af Nedtagelsen fra Korset [1857]. *A. Hk.*

Fractura se Benbrud.

Fra Diåvolo (o: »Broder Djævel«), italiensk Røverhøvding, født 1760, død 11. Novbr. 1806, hed egentlig Michael Pezza og var oprindelig Strømpevæver; at han havde været Munk og heddet »Fra Angelo« (Broder Engel), er et Sagn. Hans Bande huserede i Egnen om Napoli og vandt stort Ry. Men da han ved det franske Indfald 1799 erklærede sig for Kongens tro Tjener og tog virksom Del i Kampen, blev han ikke alene benaadet for den ikendte Dødsstraf, men udnævnt til Oberst og fik en Landejendom og en Aarpenge. 1806 fremtraadte han paa ny, gjorde de franske Tropper megen Skade ved at afskære deres Forbindelser o. desl., men blev bortvist af den neapolitanske General i Gaéta for sin slette Opførsel. Han søgte nu at fremkalde en Rejsning i Kalabrien ved Hjælp af 300 løsladte Forbrydere fra Sicilien og andet Pak, men blev efter et Par Maaneders Forfølgelse tagen til Fange ved Forræderi og hængt i Napoli. Syngestykket »F. D.« af Scribe og Auber er en fri Digtning. *E. E.*

Frae ... se under Fræ ...

Frāga, By i det nordøstlige Spanien, Provins Huesca (Aragonien), 121 M. o. H., ved Cinca, tidligere Fæstning, har en gammel Kirke (tidligere Moské), et maurisk Slot og (1887) 7,200 Indb. Kong Alfons I af Aragonien led her 1134 et Nederlag i Kamp mod Maurerne; ligeledes er Stedet bekendt af et Slag 15. Aug. 1708 i den spanske Arvefølgekrig. *H. W.*

Fragaria se Jordbær.

Fragilitas ossium (lat.), Knogleskørhed, viser sig dels hos gamle, dels hos Personer, som ere udtærede af kroniske Sygdomme; desuden finder man i visse Familier en Skørhed af Knoglerne, hvis egentlige Aarsag er lidet kendt. — Ved Svulster i de lange Rørknogler forekommer en Skørhed paa Svulstens Sted, hvorved de saakaldte Spontanfrakturer fremkomme (se Benbrud). *E. A. T.*

Fragilitēt (lat.), Skrøbelighed, Skørhed; fragil, skrøbelig.

Fragmént (lat.), Brudstykke. Udtrykket bruges om Brudstykker af enhver Art (Statuer, Vaser, Skrifter), men særlig i Litteraturen for Rester af et ellers tabt Værk og navnlig for saadanne bevarede Brudstykker af den klassiske Oldtids Værker. Saadanne F., enten de nu haves som Rester af Haandskrifter eller som Citater hos andre Forfattere, ere ofte af den største Betydning for Kendskabet til Oldtiden — mangfoldige Forfattere kender man kun af saadanne F. —, og man har derfor gjort sig megen Umage for at bevare og samle dem i fuldstændige Samlinger af et enkelt Værk, en enkelt Forfatter eller en bestemt Litteraturgren. I den nyere Litteratur bruger man undertiden ogsaa Udtrykket F. for saadanne Skrifter, der ikke give en udtømmende, men kun en brudstykkemæssig eller partiel Behandling af deres Genstand (som Lessing's Wolfenbüttler-F.). Fragmentarisk, brudstykketnæssig. *Cl. TV.*

Fragonard [fragånar], 1) Jean Honoré, fransk Maler og Raderer, født 1732 i Grasse (Dep. Var), død 22. Aug. 1806 i Paris. Hjemme paa virkedes han især af sin Lærer, Boucher, i Rom af en Baroccio's eller Solimena's sødlige Maleri, og han fulgte da ogsaa i sin egen Virksomhed Datidens graciøse Modekunst, blev en Boucher for Ludvig XVI, 1765 Medlem af Akademiet, malede (tegnede eller stak) med overlegen Færdighed og Elegance en Masse galante Elskovsscener, hvis hede, men letflagrende Erotik han skildrer med frivolt Lune, men med Ynde og legende let Pensel, en La Fontaine blandt Malere; han malede dog ogsaa Interiørbilleder, hvor mere hyggelig varmende Følelser, à la Chardin, faa Ordet. Den franske Revolution og dens ny Aandsretning blev hans Ulykke, hans Formue gik tabt, han selv glemtes, hans Forsøg paa de gamle Dage i den da moderne klassicistiske Retning mislykkedes, og han døde i Armod. Louvre-Samlingen i Paris ejer mange af hans Billeder: »Musiktimen«, »Badende Kvinder«, en Del Arbejder i den omtalte Genre, det borgerlige Interiør, desuden »Koresos ofrer sig for at frelse Kallirrhoe«, mange i Privatsamlinger. Mange af hans Billeder findes gengivne i Kobberstik. Desuden udførte han selv talrige Raderinger: af egen Komposition bl. m. a. »L'armoire« (Den opdagede Elsker), andre efter Tintoretto, Ricci, Tiepolo, A. Caracci etc. (Litt.: Portalis, *H. F.* [Paris 1888]). — Sønnen 2) Alexandre Evariste, Maler og Billedhugger, (1780—1850), fulgte først, som Elev af David, den klassiske Retning, men gik senere over i Romantikernes Lejr; af ham findes Lofts- og Vægmalerier i Louvre; til hans bekendteste Malerier høre »Caiais's Borgere for Edvard III«, »Maria Theresia paa den ungarske Rigsdag«, »Jomfruen af Orléans's Indtog«; Skulpturværker: Bronzestatuen af Johanne de Laval i Beaufort, Frontonrelief paa Palais Bourbon m. m. *A. Hk.*

Fragt, 1) den Ladning, som en Fragtfører til Lands eller til Søs paatager sig at transportere. 2) det Vederlag (tysk *Fracht*, fr. *fret* [ved Oceanet] ell. *nolis* [ved Middelhavet], eng. *freight*, ital. *vettura* ell. *nolo*), som en Fragtfører betinger sig for at transportere Gods eller Personer. — Da Fragtkontrakten baade ved Land- og Søtransport i Nutiden overalt er en Underform af Værksleje (s. d.), er Hovedreglen om F.'s Betaling den, at F. kun skal betales for Gods, som findes i Behold ved Rejsens Slutning; en Undtagelse gælder selvfølgelig, naar Godset er gaaet til Grunde ved sin egen Natur, daarlig Indpakning e. 1. Forhold, som kunne føres tilbage til Afsenderen selv. Ved den Regel, at der ej betales for Gods, der gaar til Grunde under Vejs, søger man at skærpe

Fragtførerens Omsorg for de ham betroede Varer. Komme Varerne frem i beskadiget Tilstand, skal der betales F. for dem; hidrører Beskadigelsen fra et Forhold, for hvilket Fragtføreren bærer Ansvar, kan Erstatningsbeløbet fradrages i F., eller, hvis denne er mindre end Erstatningsbeløbet, Forskellen indfordres; samme Regel gælder om Gods, der afleveres efter den i Fragtkontrakten betingede eller forudsatte Tid. Pligtig at betale F. er den, der har afslutttet Fragtkontrakten, selv efter at han har overdraget Retten til Transporten til en anden (Afsender ell. ved Søtransport: Aflader); desuden bliver den, der modtager Gods og Fragtbrev, derved forpligtet til at betale den i Fragtbrevet nævnte F. Parterne kunne fastsætte F.'s Størrelse i Forhold til den tilbagelagte Vejlængde (eller den medgaaede Tid) eller uafhængig heraf til en bestemt Sum; vælges det sidste, lægges Risikoen ved Transportens Varighed paa Fragtføreren, hvilket selvfølgelig ansporer ham til en hurtig Transport. Almindelige Lovregler om F.'s Betaling indeholder nordisk Ret i øvrigt ikke for Landtransport, men den for de nordiske Riger fælles Sølov (dansk af 1. Apr. 1892, norsk af 20. Juli 1893) giver for Søbefragtning en Del særlige Regler. Af disse maa nævnes som de vigtigste: Ret til Abandon (s. d.) hjemles for flydende Varer, naar Halvdelen af Karrets Indhold er udlækket; der gives Befragter af helt Skib (eller samtlige delvise Befragtere) Ret til til at hæve Kontrakten mod at betale halv F., foruden muligvis Erstatning for Overliggedage og yderligere Ophold, ved at opsige Kontrakten inden Rejsens Begyndelse; omfatter Befragtningen flere Rejser, erlægges i saa Tilfælde halv F. for den første og en Fjerdedels F. for de øvrige, men halv F. for dem begge, hvis det er Ud- og Hjemrejse. Disse, i Sammenligning med almindelig Formueret abnorme, Regler søge deres Forsvar dels i, at Befragteren paa Grund af forandrede Handelskonjunkturer kan have en meget stor Interesse i at opgive eller forandre en tidligere besluttet Vareafsendelse, dels og navnlig i, at Befragteren, der faar sit Skib til fri Raadighed, i Reglen vil kunne faa ny F. hos en anden, hvilken F. i Forbindelse med den halve gamle F. vil holde ham fuldstændig skadesløs, og skulde han ikke finde ny F., faar han den halve gamle F. og sparer de med Rejsen forbundne Udgifter. Saadan F. for Gods, der ikke medtages, kaldes Faut-F. og er straks forfalden til Betaling. Leverer en Befragter, der ikke saaledes er berettiget til at hæve Kontrakten, navnlig fordi det er Stykgods- eller anden delvis Befragtning, ikke sine Varer i rette Tid, og Skibet sejler uden dem, maa han selvfølgelig betale fuld F.; men hvis Skipperen medtager andet Gods, skal der afkortes Halvdelen af den betingede ny F. i den gamle; Skipperen er altsaa ikke pligtig at søge ny F., men da den nævnte Regel sikrer ham en reel Gevinst af mindst Halvdelen af den ny F., har han en god Opfordring dertil. I F. indbefattes nu alle Udgifter og Omkostninger, som ere forbundne med Rejsen, saaledes ogsaa Skibsafgifter, Karantæneomkostninger, Bugserpenge o. 1., som i tidligere Tid fordeltes mellem Bortfragter og Befragter (se Lille Havari). Kan Godset ikke bringes frem til Bestemmelsesstedet, men kun til en Mellemhavn paa Grund af Hindringer for Transporten, bliver der Spørgsmaal om Afstands- eller Distancefragt (s. d.). Selve Fragtens Størrelse beror selvfølgelig først og fremmest paa Aftale mellem Parterne; er intet aftalt, skal der betales, hvad der paa Indladningstiden er gangbar F. paa Indladningsstedet, en Regel, der navnlig faar Betydning, naar Rederen sejler med eget Gods, og i »F.« da skal bestemmes for en Groshaveriberegnings Skyld; er der modtaget mere Gods end aftalt, skal derfor betales F. i Forhold til den betingede; er Gods medtaget af Skipper eller Mandskab, skulle de betale Reder gangbar F.; Retten til Føring (s. d.) er saaledes ophævet; indlader nogen Gods uden Skipperens Vidende eller betegner det Gods, der indlades, urigtig, skal han betale den højeste paa Indladningsstedet gældende F., selv om Godset ikke medtages. Det er almindeligt at bestemme F. til et vist Beløb og et Tillæg, Gratifikation eller Kaplak (s. d.). F. skal betales paa Bestemmelsesstedet og forfalder til Betaling ved Ladningens Udlevering; dette staar i Forbindelse med den Regel, at der ikke betales for Gods, der ikke naar frem, og er uden væsentlig Risiko for Bortfragteren, der har Søpanteret (s. d.) i Ladningen for F. Til Sikkerhed for den Befragter, der har solgt Godset til en anden med Paalæg om at betale F., giver Søloven den Regel, at Skipperen ved at udlevere Godset uden at kræve det betalt, som kan gøres til Betingelse for Udleveringen, mister Kravet mod Befragteren for et tilsvarende Beløb. Om F.'s Betaling ved Passagerbefragtning ere Reglerne forskellige, efter som Billetten lyder paa en bestemt Person eller ej; i første Tilfælde, hvor Retten i Alm. ikke er overdragelig (ligesom altid ved de billigere Returbilletter, selv om de ikke lyde paa bestemt Navn), kan den halve F. fordres tilbage, hvis vedkommende ved Død, Sygdom eller andet Forfald hindres i at medfølge; i sidste Tilfælde, hvor Retten normalt er overdragelig, kan intet fordres tilbage. *L. A. Grundtvig.*

Fragtbrev (tysk *Frachtbrief*, fr. *lettre de voiture*, eng. *letter of conveyance*, ital. *lettera di vettura*), et af en Vareafsender udstedt og Fragtføreren overgivet Dokument, som konstaterer Indholdet af den mellem dem afsluttede Kontrakt. Dette Dokument er bindende og forpligtende for Udsteder og Modtager i deres gensidige Forhold, men de særlige Regler om Gældsbreve ere ikke anvendelige derpaa; desuden giver det Fragtføreren en Legitimation til at aflevere Godset til den i Dokumentet nævnte Ladningsmodtager, se i øvrigt Fragtkontrakt. *L. A. Grundtvig.*

Fragtfart bruges i Modsætning til Fiskerifart, Lystfart o. 1. om en Sørejse, foretagen i det Øjemed at transportere Gods eller Personer, for derved at tjene Penge (Fragt). *L. A. Grundtvig.*

Fragtforretning betegner saavel det af en Fragtfører (s. d.) drevne Erhverv som den enkelte Forretning, han afslutter i Udøvelsen af dette Erhverv. *L. A. Grundtvig.*

Fragtforskud betegner enhver Forudbetaling af Fragten, der erlægges, før Godset er ført frem til Bestemmelsesstedet. Søloven bestemmer, at en Forudbetaling af Fragt kan kræves tilbage, hvis Godset ikke føres frem til Bestemmelsesstedet, medmindre det modsatte er aftalt. Denne Regel følger i af, at Meningen med F. ordentligvis kun er den

at forstrække Bortfragteren, naar han trænger til Kontanter for at fuldføre Transporten, men ikke tilsigter at gøre Fragtens Betaling uafhængig af Transportens Fuldførelse; denne Regel for Fortolkningen af Parternes Mening maa derfor ogsaa gælde ved Landtransport. *L. A. Grundtvig.*

Fragtfører kaldes den Person, der forpligter sig til at transportere Varer eller Personer; til Søs kaldes han Bortfragter eller i ældre Tid Forfragter. *L.A.Grundtvig.*

Fragtkontrakt eller Transportkontrakt er en gensidig bebyrdende Kontrakt, der gaar ud paa, at der fra den ene af Parternes Side skal præsteres et vist Arbejdsresultat, nemlig en Transport af Gods eller Personer til Lands eller til Søs, og fra den anden Side derfor svares et Vederlag (Fragt). Da Kontrakten saaledes er en Underform af Værksleje, skal der kun svares Fragt, hvis Transporten fuldføres, se nærmere under Fragt. De Personer, der optræde ved en F. ere 1) den, der betinger sig Transportens Udførelse og forpligter sig til at betale Fragten; kun ved Søtransport har han et særligt Navn, Befragter; men da han som Regel, nemlig naar han ej overdrager sin Ret til Transporten til en anden, er Afsender (ved Søtransport: Aflader), vil han i det følgende blive betegnet som saadan; 2) Fragtføreren (ved Søtransport: Bortfragter) o: den, der paatager sig Transporten, og 3) hyppig en Destinatar eller Ladningsmodtager o: en Person, hvem Godset efter Kontrakten skal afleveres til paa Bestemmelsesstedet. Særlige strenge Regler om Fragtførerens Ansvar for det ham betroede Gods gælde i dansk og norsk Ret kun for Søtransport (se Vis major og Befragtning). Der vil hyppig blive oprettet to skriftlige Dokumenter, nemlig 1) et Fragtbrev (s. d.) og 2) et Ladebrev (s. d.) (ved Søtransport: Konnossement [s. d.]). Retten over Transporten har Afsender, ikke Destinatar; det er derfor Afsenderens Ordre med Hensyn til Forsendelsen, som Fragtføreren er pligtig at følge; men er der udstedt et Fragtbrev, er Fragtføreren legitimeret til at udlevere Godset til den deri nævnte Ladningsmodtager paa Bestemmelsesstedet, og Ladningsmodtageren har en Ret til at fordre Godset udleveret paa Bestemmelsesstedet mod at opfylde Afsenderens Pligter, men denne Ret er afhængig af Afsenderen, indtil Fragtføreren har overgivet Ladningsmodtageren Fragtbrevet, og har Ladningsmodtager modtaget baade Gods og Fragtbrev, bliver han selv personlig forpligtet til at opfylde de i Fragtbrevet omtalte Forpligtelser. Ved Søtransport har dog Bortfragteren (eller hans Repræsentant: Skipperen) ingen Legitimation til og Ladningsmodtageren ingen Ret til Udlevering, forinden han har modtaget Konnossement paa Varerne. I øvrigt maa der sondres mellem 1) almindelig Landtransport (herunder Transport paa Floder og Indsøer), om hvilken dansk og norsk Ret ikke give positive Regler; 2) Jærnbanetransport, der ordentligvis foregaar i Henhold til Reglementer, der supplere eller tilsidesætte de almindelige Regler, saaledes Befordringsreglementet for de sjællandske Jærnbaner af 16. Juli 1870 (med Tillæg) og for de danske (o: jydsk-fynske) Statsbaner af 4. Marts 1872 (med Tillæg); Driftsreglement for de norske Statsbaner af 18. Oktbr. 1880; 3) Postforsendelse, om hvilken det samme gælder som om Jærnbanetransport, se dansk Postlov af 5. Apr. 1888 med Anordning af 7. Septbr. 1888, norsk Postlov af 18. Maj 1888; 4) Søtransport se Befragtning. (Litt.: Hammarskjold, »Om Fraktaftalet«; Jul. Lassen, »Obligationsr. spec. Del« § 60). *L. A. Grundtvig.*

Fragtret, international, se Jærnbaneret.

Frahier [fraje'], Landsby i Dep. Haute-Saône ca. 7 Km. V. N. V. f. Belfort. Under Forsøget i Januar 1871 paa at undsætte Belfort søgte Bourbaki at omfatte højre Fløj af den tyske Hær under General Werder. 16. Jan. angrebes nævnte Fløj af Divisionen Crémer, understøttet af Dele af 18. franske Korps, og kastedes tilbage over F., paa hvilket Punkt Franskmændenes yderligere Fremtrængen standsedes 17. Jan. af de i Nattens Løb under General Keller tililende tyske Reserver. *B. P. B.*

Frahug kaldes i Skovbruget Borttagelsen af I een Stamme paa et Træ, som fra Grunden er delt i 2 eller flere Stammer. Naar Træet skal leve en Tid lang endnu, maa man helst undgaa F.; thi i Saaret er for stort til at kunne overvokses, der vil komme Raadsvampe ind ad det, og de kunne let brede sig op i de tilbageblivende Stammer eller ned i den fælles Rod. Desuden kan F. svække Træet ved at medføre et stærkt Saftflaad (Blødning). *C. V. P.*

Fraikin [frækæ'], Charles Auguste, belgisk Billedhugger, født 14. Juni 1819 i Herenthals ved Antwerpen, død 22. Novbr. 1893 i Schaerbeek-Bruxelles. Efter i sin Ungdom at have studeret Malerkunst paa Akademiet i Bruxelles og senere virket som Læge søgte han paa ny Uddannelse paa Akademiet, men i Billedhuggerfaget, blev Elev af Puyenbroeck og lagde Grunden til sin store Anseelse i sit Hjemland med Statuen »Venus med Duen« [1848]. Snart efter gjorde han Lykke med andre mytologiske (eller allegoriske) Arbejder: to allegoriske Statuer til Raadhuset i Bruxelles og den yndefulde Statue »Den fangne Amor«, opholdt sig 1846—47 i Italien og skabte derefter den fint og graciøst formede Gruppe »Amor og Psyche«, Statuerne »Maria«, »Uskylden« [1850], »Psyche begræder Amor« [1851] og andre Værker af lignende Retning, Dronningen af Belgien's Gravmæle i Peter- og Pauls-Kirken i Ostende [1858, et af hans Hovedværker] og den bekendte Bronzegruppe: Egmond og Hoorn (se Billedhuggerkunst, Fig. 54) paa den lille Zaavelplads i Bruxelles [1864]. Andre Værker: »Moder med sit Barn« og Quételet's Marmorstatue i Bruxelles. *A. Hk.*

Frailty, **thy name is woman!** [fre!ilti ðai ne!imizwu'mən] (eng.), Svaghed, dit Navn er Kvinde! Citat af Shakespeare's »Hamlet« (1. 2).

Frak (ikke Frakke) er den senest tilkomne virkelige Nydannelse i mandlig Klædedragt, men alligevel er der Uvished om dens Hjemstavn og om Navnets Oprindelse. Videnskabernes Selskabs danske Ordbog, Bind fra 1802, mener, Ordet er fransk (*froc*, en Munkekappe; ogsaa dens Stof). Littré siger, det er tysk, Quicherat, at det er polsk. Den førstnævnte danske Ordbog definerer F. saaledes: »Et Slags nu brugelige Overkioler, af forskiellig Snit, dog nogenledes lignende en ordenlig Kiole, aliene at de ere videre og sidere, og ere almindeligt giorte af grovt laaddent uldent Tøi, som kaldes Frakketøi«. Ved »Kiole« (rettere »Kjol«) forstaar Ordbogen det i 18. Aarh. almindelige, mandlige Klædningsstykke, hvis Grund-

form er given i »Dragt«, Fig. 41; men alene i Danmark er der gjort en sproglig Ombytning, idet man efter 1802 kalder dette Klædningsstykke Frak(ke), medens den nu brugelige sorte Selskabsdragt, der kun har Skøder bag paa og i alle andre Sprog hedder Frak, i Danmark fik Navnet Kjol(e). I England kendtes *frock* ved Aar 1700 som Gadedragt om Morgenen. I Frankrig var den efter 1750 et let Spadserestykke, vid og sid med en ombøjet Halskrave eller et lille (Fig. 1) Skuldersslag (*pélérine* eller, som det oprindelig kaldtes paa Munkekutten, *froc*) uden Opslag paa Ærmerne, Knapper eller Lommer. Imod 1780 tabte ¥• sin Vidde og Pelerine og kom ganske til al ligne den da brugelige *habit habillé* (Kjol) (Fig. 2) paa nær den ombøjede Halskrave, der tillige med de manglende Opslag og Lommer blev dens egentlige Særkende. Den syedes af broget, stribet eller plettet Tøj, og der anvendtes aldrig Broderier som paa Kjolen. Denne Tarvelighed gjorde den almindelig

Fig. 1. Fig. 2. Fig. 3.

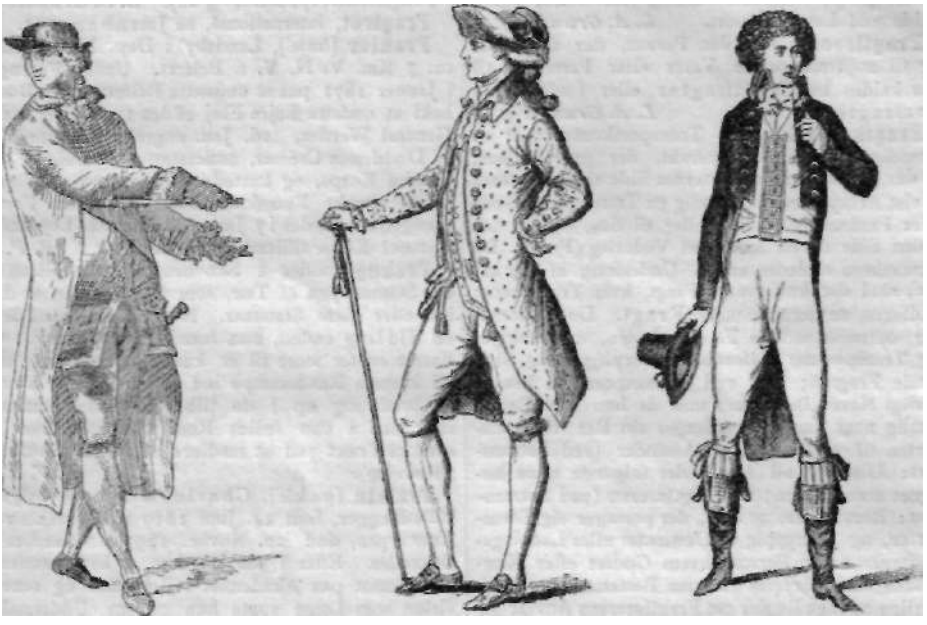

Fig. 4.

Fig.

blandt »Filosofferne« som et Emancipationens Tegn, en Frigørelse fra gammel Skik. 1775 blev den Del af Werther-Kostumet, blaat Klæde med blanke Knapper (Fig. 3), gul Vest, Skindbukser, Kravestøvler *og* rund Hat. Sine Farver beholdt den til 1830 og har siden overvejende været sort. I Fig. 3 anes dens nuværende Form, men Skøderne mødes endnu for paa, og det var først senere, kort før den franske Revolution, at F. fik den skarpe Vinkel mellem Overliv og Skøder. Denne havde militær Oprindelse, idet Soldaterkjolen for Varmens Skyld indrettedes toradknappet, og havde en afstikkende Farve. Overlivets Omslag foldedes til Siden og knappedes hen over begge Rader af Brystknapper, saa at Foret, der havde en afstikkende Farve, fremtraadte som Rabatter *(rabats)*, hvis indre Kanter sammenhægtedes, naar det behøvedes. Disse Rabatter gik over i Civildragten 1789 (Fig. 4). Man gjorde derefter Skøderne saa smalle, at de ikke naaede længere frem end ved Hofterne, og Rabatterne faldt bort (Fig. 5), og den moderne Spidskjole var færdig. I denne Form blev den Nationaldragt i flere norske Bygder med Skøder, der stadig forkortedes, saa at de til sidst sade som Rudimenter paa en kortlivet Trøje. Den sorte F. (paa Dansk Kjol[e]) er nu den universelle Mandsselskabsdragt, det ydre Billede paa den borgerlige Lighed, Kulturmenneskets Uniform. *Bernh. O.*

Frakkelus, Benævnelse for *Galium Aparine* (se Galium).

Fraknói, Wilhelm, ungarsk Historiker, er født 27. Febr. 1843 i Komitatet Neutra, blev 1864 Professor i Tyrnau, 1875 Bibliotekar ved Nationalmuseet i Buda efter nogle Aar i Forvejen at være bleven knyttet til det ungarske Akademi, hvis Vicepræsident han blev 1889; fra 1878 Kannik i Groszwardein udnævntes han 1890 til Biskop *in partibus.* F. er en af Ungarn's betydeligste Historikere og en nøje Kender af Udlandets særlig Italien's Arkiver, hvorfor han ogsaa for Tiden er Direktør for det nyoprettede ungarske historiske Institut i Rom. Efter forskellige Ungdomsarbejder, der prisbelønnedes af Akademiet, grundlagde han sit Ry ved et Værk om Peter Pázmán og hans Tid* [3 Bd., Pest 1867 — 72] affattet paa Ungarsk ligesom hans andre Skrifter. Blandt disse kunne nævnes: »Fædrelandets og Udlandets Skolevæsen i 16. Aarh.« [smst. 1873]; »Ærkebisp Johan Vitéz'es Liv« [smst. 1879]; »Martinovic's Sammensværgelse« [smst. 1880], samt Monografierne »Kong Ludvig II's Hof«; »Ungarn og Ligaen i Cambray«; »Ungarn før Slaget ved Mohacs« og »Kong Matthias Corvinus'es Liv«, de tre sidste ogsaa i tysk Oversættelse. Desuden er F. Leder for Udgivelsen af de store Kildeskriftssamlinger »Ungarske Rigsdagsakter, med historisk Indledning« [1874 ff.] og *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [1884 ff.]. *M. M.*

Fraktion (lat.) bruges om de Medlemmer af et politisk Parti, der, skønt de dele dettes Grundanskuelser og i mangfoldige Spørgsmaal følge dette og stemme med dette, dog paa enkelte Spørgsmaal gaa deres egne Veje, hvad enten dette hidrører fra Uenighed om det Maal, der skal naas, eller om de Midler, som hertil skulle anvendes. *C. V.N.*

Fraktioneret Destillation se Destillation.

Fraktūr (af lat. *frangere*, bryde), egentlig: brudt Skrift, er nutildags i Bogtrykkerkunsten den almindelige Benævnelse paa al gotisk Skrift i Modsætning til Antikva'en (den latinske). Men oprindelig betyder F. en Art typografisk Skrift, der indførtes til Brug i tyske Trykkerier i 16. Aarh.'s Begyndelse, som en Efterligning af den sirlige og snørklede Kancelliskrift, der brugtes af det tyske Kejserhofs Kalligrafer. Den stammer fra Nurnberg, hvor navnlig Joh. Neudörfer excellerede i at skrive den, og hans Forskrift laa til Grund for xylografisk Tryk og derefter for Tryk med bevægelige Lettre. Et for sin typografiske Udstyrelse berømt Værk trykt med F. (fra dennes første Tid) er Melchior Pfinzing's versificerede Ridderroman »Theuerdank«, en Forherligelse af Kejser Maximilian I, der udkom i Nurnberg 1517, trykt af Hans Schönsperger; det er udført dels i almindeligt Bogtryk, dels i Træsnit (det sidste gælder ogsaa om en Del af de mest snørklede Bogstaver). Derefter findes F. i Albrecht Dürer's »Unterweisung der Messung mit dem Zirkel und Richtscheit« [Nürnberg 1525], og i Løbet af 16. Aarh. blev denne Skrift mere og mere almindelig i Tyskland, idet den fortrængte Schwabacheren som fornemste Brødskrift. Helt ned imod 19. Aarh.'s Slutning har den været den mest benyttede til tysk Tekst, medens Antikva længe omtrent kun benyttedes til, hvad der tryktes paa fremmede Sprog (romanske Sprog og Latin) i Tyskland, dog fraregnet Slutningen af 18. Aarh. og Begyndelsen af det følgende, da Antikva'en tog et ikke ringe Opsving. Politiske og litterære Strømninger have her spillet med. Den F., der brugtes i 18. Aarh., tilfredsstillede ikke J. G. Breitkopf, den udmærkede Leipzig-Bogtrykker, saa at han søgte at give den større Elegance; i 19. Aarh. har den modtaget yderligere Forbedringer. Efter tysk Mønster anvendte ogsaa de nordiske Landes Trykkerier F. længe til Bøger i Landets eget Sprog; en Tid af 19. Aarh. brugtes derpaa F. og Antikva jævnsides til danske og svenske Bøger, men først i Sverige og derefter i Danmark har Antikva'en kendelig faaet Overvægten. Endnu maa Bogtrykkerne i de nordiske Lande dog være vel forsynede med F.-Skrifter, og Almuen skal stadig have sin Avis, sin Bibel og Salmebog trykt med F. Ogsaa i F.'s Hjemstavn, Tyskland, begynder F. saa smaat at vige Pladsen trods Nationalfordomme. At den helt forsvandt fra Trykkerierne, vilde dog vist være at beklage, idet den til Afveksling kan være ret smuk og behagelig for Øjnene. *E. G.*

Fraktūr se Benbrud.

Fram, »eit Vikebla for Maalmenn og Bondevenne«, var Navn paa det Ugeblad, som O. J. Fjørtoft (s. d.) begyndte at udgive i Christiania (som Fortsættelse af et tidligere lidet Landsmaalsblad »Andvake«, der igen var en Fortsættelse af Ugebladet »Svein Urædd«) 1. Juli 1871. Redaktionen var anonym til 14. Oktbr., og til den Tid skrev Fjørtoft selv omtrent alt. Fra nævnte Tidspunkt blev Forlaget overtaget af en politisk og litterær Klub med Navnet »F.«, hvori Fjørtoft, der nu navngav sig som Redaktør, var Sjælen. Fra Nytaar 1872 udkom F. som Maanedsskrift, redigeret af Fjørtoft, O. Eng (nu Distriktslæge), L. Holst (nu Redaktør af »Dagbladet«) og H. J. Horst (nu Rektor og Præsident paa de senere Aars Odelsting). Fra September til December 1873

kom Bladet igen som Ugeblad med $^1/_2$ Kvartark hver Lørdag, redigeret af Fjørtoft og Eng. Bladet har sin historiske og sproglige Interesse som Organ for vidtgaaende Anskuelser hos unge Mænd, der senere have spillet en Rolle i Norge's offentlige Liv, og navnlig for Fjørtoft's polemiske Stilling til de Aasenske Maalstrævere, idet han som Realist lagde Vægten paa Bygdemaalets Dagligtale til Brug for den politiske og litterære Renaissance i Nationen fremfor paa de mere romantisk-idealistiske Hensyn, som havde skabt Iver Aasen's » Normal-Maal«. *J. B. H.*

Fram, Navnet paa Fridtjof Nansen's Skib, med hvilket han foretog sin berømte Rejse i de arktiske Farvande 1893—96. Skibets Hoveddimensioner

mg. 1.

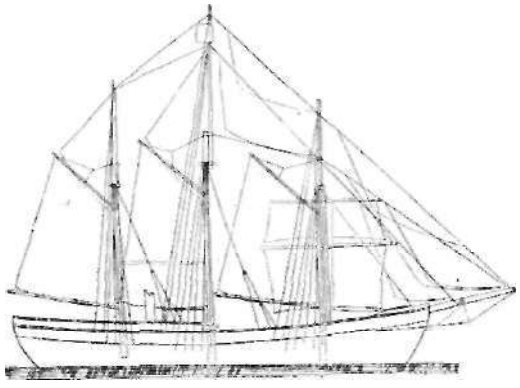

ere følgende: Længde 31 M., Bredde 11 M., Dybgaaende $4^3/_4$ M., Deplacement 800 Tons. F. er bygget med det særlige Hensyn for Øje at modstaa Ispresninger, hvorfor Spanterne ere meget skraa (se Middelspantet i Fig. 2) og Fortørnringen meget stærk. Af Hensyn til Styrken er Længden ringe; for at formindske Presningens Indflydelse maatte Bredden blive forholdsvis stor. Skibets Stivhed er derved ogsaa bleven stor, hvor-

Fig. 2.

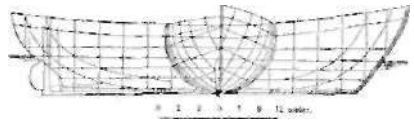

imod det ikke egner sig til hurtig Sejlads, hvad der ogsaa kun spillede en underordnet Rolle. F. er forsynet med Skrue og en Maskine af 169 indicerede Hestes Kraft; for Damp alene kan det gøre en Fart af 6 Knob (ɔ: 6 Kvartmil i Timen). Saavel Skruen som Roret er til at hejse op. Rejsningen bestaar af 3 forholdsvis lange Master med Stang, alle forsynede med Gaffelspejl og Gaffeltopsejl; Forrejsningen har desuden 2 løse Raasejl foruden Stagsejl (se Fig. 1); under gunstige Omstændigheder kan det med denne Sejlføring opnaa en Fart af 8—9 Knob. Agter ude er der et kort Banjerdæk, som afgiver Plads til en Kabyds, 2 Kulkasser, en Salon samt 6 Lukafer (Kahytter). Skibets Vægt (med Vand i Kedlerne) er ca. 420 Tons; til Last og Kulbeholdning er der følgelig en disponibel Vægt af ca. 380 Tons. F.'s Bygmester er Colin Archer (s. d.). (Litt.: Nansen, »F. over Polhavet«, S. 56 ff.; Norsk Tidskr. f. Søv. 1891—92, S. 266—74]). *C. L. W.*

Fra Mauro, venetiansk Kartograf, død 1459, var Munk i Klosteret San Michele di Murano i Venezia. Blandt hans Arbejder for den venetianske Regering maa navnlig fremhæves hans berømte Verdenskort (1453), der nu findes i Dogepaladset i Venezia, og hvoraf en Kopi 1459 bragtes til Kong Alfons V i Portugal, hvor det fik stor Indflydelse paa Opdagelsernes Gang. F. M.'s Kort vare for sin Tid saa ypperlige, at Samtiden gav ham Hæderstitlen *Cosmographus incomparabilis.* *C. A.*

Framboesi (af fr. *framboise,* Hindbær) benævnes i Medicinen forskellige Hudlidelser med et om Hindbær mindende, svulstagtigt Udseende og mere specielt (*F. tropica)* en ogsaa under Navnet *Yaws* beskrevet tropisk, smitsom Sygdom, hvis Hovedsymptom er ophøjede, vædskende, runde Fremragninger paa Huden, og som særlig synes at angribe Negerracen. Sygdommen findes i Indien og Afrika samt det tropiske Amerika, hvor den vistnok er indført med Negerslaverne fra Guinea, og hvor den især er hyppig paa visse Øer i Vestindien. *E. P—n.*

Frame [fre^{1}i^{1}m], det engelske Ord for »Ramme«, benyttes i Teknikken undtagelsesvis i Stedet for det danske til at betegne en begrænsende eller bærende Del af en Maskinkonstruktion. *H. D.*

Frameries [framri'], By i den belgiske Provins Hamaut, 7 Km. S. V. f. Mons, har (1890) 10,700 Indb., Stenkulsgruber og betydelige Rebslagerværksteder.

Framingham [fre^{1}i^{1}miη^{o}m], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, V. S. V. f. Boston, ved Sudbury River, har (inkl. North-F., South-F. og Saxonville) (1890) 9,000 Indb., Fabrikation af Støvler, Sko og Galocher, Straafletterier samt højere Skoler. *S. B. J.*

Framlev, Herred i det østlige Jylland, det midterste og et af de mindre Herreder i Aarhus Amt, omgives af Sabro, Hasle, Ning, Hjemslev og Gjern Herreder. Det er ca. 112 □Km. (11,150 Hekt.) og har (1890) 5,803 Indb. (1801: 2,920, 1860: 5,718, 1880: 6,138), o: ca. 52 paa I □ Km., altsaa noget under Middeltallet. Overfladen er afvekslende meget bakket og jævn, med større Lavninger omkring Lyngbygaard Aa og Aarhus Aa, af hvilke den første paa sit Løb mod Syd for at forene sig med Aarhus Aa paa et Stykke danner Herredets Østgrænse. Mellem de to Aaer og N. f. Lyngbygaard Aa er der Højder paa over 50 M. (Næshøj 54,8 M.). De dels lerede, dels sandede Jorder ere efter jydske Forhold frugtbare, idet der i Gennemsnit gaar noget under 7 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Paa Skov er det fattigt; kun 930 Hekt. er dækket med Skov. Af Arealet ere (1888) 5,190 Hekt. besaaede; medens 4,450 ere Græsgange, Eng o. s. v.; Hede og udyrkede Strækninger indtage kun ca. 44 Hekt. Der var 1893 1,737 Heste, 7,268 Stkr. Hornkvæg,

3,216 Faar og 3,235 Svin. Herredet er delt i 10 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1895) 1,606 Tdr.; Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 1,166. I gejstlig Henseende udgør Herredet eet Provsti med Sabro og Vester-Lisbjærg Herreder under Aarhus Stift. I verdslig Henseende hører det til F. Herreds Jurisdiktion. — Efter 1660 henhørte F. Herred til Skanderborg Amt indtil 1799, da Aarhus Amt oprettedes. Ku hører det til Gamle Aarhus Amts Amtsraadskreds. *H. W.*

Flammers (Fremmers) kaldtes i gamle Bøndergaarde det Rum i Stuehuset, man først kom ind i. Som oftest havde det 2 Yderdøre, 1 mod Syd, 1 mod Nord, ingen Vinduer, ingen Loft. Her fandtes en Arne uden Skorstenspibe; Røgen trak ud af Lyren. I afsides Egne fandtes for faa Aar siden enkelte endnu bevarede. (Smlg. Mejborg, »Gl. danske Hjem«, S. 90 ff., »Nord. Bønderg.«, I, S. 121 ff., 214 ff.). *R. M.*

Framnes. Sognefjorden gaar ind fra Vest mod Øst til Vik, her bøjer den mod Nord paa en Strækning af 10 Km., men tager saa igen sin tidligere østlige Retning. Yderst paa det Næs, som herved dannes paa Fjordens søndre Side, ligger Vangsnes Kirke og Gaard, hvilken antages at have været det gamle F., Bolig for den bekendte Sagnfigur Fridthjof hin Frække. Paa den anden Side af den her 6 Km. brede Fjord ligger Balestrand, hvor efter Fridthjofs Saga Kong Bele og Ingeborg skulle have boet og Godens Tempel været rejst i Baldershage. Det antages dog nu, at der her kun foreligger en tilfældig Navnelighed, som er udnyttet af Esaias Tegnér i hans Digt »Fridthjofs Saga«. Høvdinge-(Konge)-sædet laa sandsynligvis længere ind i Fjorden ved Leikanger. *J. E. W. H.*

Franc [fra'], fransk Mønt, præget i Guld under Ludvig IX omtr. 1250 (*écu d'or*) = 20 Sols (*sols* ell. *sous tournois*), Finvægt 6,85 Gr. = 16,99 Kr., under Johan II omtr. 1360 og indtil 1460 (undertiden kaldt *florin d'or*) dog kun af 3,88 Gr. Raavægt og 990 fin. Henrik III satte en F. af Sølv i Stedet for Ludvig XII's Teston; af denne *F. d'argent* (= 20 Sous), hvis Finhed var 11/12> gik der 17 paa I parisisk *Marc* Sølv, men Vægten nedsattes og angives til 9,561 Gr., altsaa omtr. som *en quart d'écu*, hvilket Navn den ogsaa fik og beholdt siden 1643 (F. *aux deux* L, se Livre d'argent). Ved Lov af 7. Apr. 1795 og særlig 15. Aug. 1795 indførtes i Frankrig Møntenheden F. à 100 Centimes (ell. 10 Décimes à 10 Centimes), Raavægt 5 Gr., Finhed 900 og Finvægt 4,5 Gr. Sølv, i Stedet for den hidtidige Enhed Livre (4,565 Gr. fint Sølv); hvilken Ordning definitivt fastslaas ved Møntlov af 28. Marts 1803, som ogsaa omhandler Prægning af Guldmønt (se Dobbeltmøntfod og Frankrig). Indtil 1864 prægedes af Sølv 5, 2, 1, 1/2 og 1/5 F., den førstes Raavægt var 25 Gr., de andres i Forhold og alles Finhed 9/10, men siden 1865 præges kun Femfrancstykket af denne Finhed; de øvrige Sølvmønter, der fremdeles have samme Raavægt som før 1865, ere kun 0,835 fine. Af Guldmønter 9/10 fine prægedes i Begyndelsen 40-F. indtil 1840 og 20-F. af Raavægt 6,4516 Gr. = 14,40 Kr. dengang og endnu, 10-F. siden 1848 og 100-, 50- og 5-F. i siden 1854. Det franske System, F., vandt ogsaa Indgang i andre Lande; det indførtes i Sardinien 1827 (*Lira nuova*), i Belgien 1832, hvor der indtil 1865 prægedes 5, 2 1/2, 2, 1 og 1/2 og siden 1854 1/5 F. i Sølv samt siden 1861 40, 20, 10 og 5 F. i Guld, alle 9/10 fine, i Schweiz 1850, i Italien 1861 (*Lira*), i Rumænien 1868 (*Léu*), i Spanien 1871 (*Peseta*), i Serbien 1874 (*Dinar*), i Bulgarien 1879 (*Levat*), i Grækenland 1882 (*Drachme*) og endvidere i flere mellem- og sydamerikanske Stater. Jfr. endvidere Møntkonvention (den latinske). *N. J. B.*

Francais [frasæ'] (fr.), fransk, Franskmand. *Frangaise* [frasæ'z], fransk Kvinde, *å la frangaise*, efter fransk Mode.

Francais [frasæ'], Francois Louis, fransk Landskabsmaler, er født 17. Novbr. 1814 i Plombières (Vosges). Han tegnede først Vignetter for Træsnit, kastede sig over Litografien og derefter under Gigoux og Corot over Malerkunsten. Som Landskabsmaler gaar han delvis de Corot'ske Veje, gengiver med Dygtighed og Finhed, men ikke med en Corot's Genialitet, det ideale i Landskabet, samtidig med at han med Omhu og detaillerende Udførelse gør Rede for Landskabets Enkeltheder. Snart behandler han, med stort Syn paa og maaske ogsaa med ægtest Følelse for Naturen, sit Fædrelands Egne, Seine's Bredder etc, snart gengiver han italienske Landskaber eller frit komponerede Landskaber efter italienske Motiver og befolker dem da ofte med mytologiske Skikkelser: »Orfeus« [1863, Luxembourg-Mus.]; »Den hellige Lund« [1864]; »Daphnis og Chloë« [Luxembourg]; »Diana's Bad« [1888]; »Hesperidernes Have« [1891]. Andre Værker af F. ere »Vinterens Slutning«, »Nedgaaende Sol« [begge i Luxembourg], »St. Cloud's Park« (med Staffage af Meissonier), »Fra Rom's Omegn« [1853], »Prospekt ved Bas-Meudon« [1855], »Udgravninger i Pompeji« [1865], »Fra Rossillon's Dal« [1883], »Foraar i Neuf-Pré« og m. fl. 1878 vandt F. Verdensudstillingens Æresmedaille. *A. Hk,*

Francaise [frasæ'z] var oprindelig Navnet paa en Dans af fransk Oprindelse i 6/8 Takt, i hvilken de dansende, ligesom ide tilsvarende Danse, *Anglaise'n* og *Ecossaise'n*, vare opstillede i 2 Rækker, Herrerne paa den ene Side og Damerne paa den anden. — Nutildags betegnes ved Navnet F. en Selskabsdans, der i sin Tid fremkom under Navnet *Contredanse frangaise*, og som senere fuldstændig har fortrængt den ældre F. Den nu forekommende F. er en sammensat Kvadrille og bestaar af 6 paa hinanden følgende Contredanse, de saakaldte Ture (af hvilke ofte den ene udelades); de veksle i Takt og Tonart og bære hver sit Navn. Opfindelsen af Contredansen — Navnet stammer derfra, at de dansende bevæge sig mod hinanden — tilskrives en engelsk Dansemester, der 1710 skal have indført den til Frankrig; men først efter at Rameau 1745 havde indflettet en Contredans i sin Ballet »Les fétes de Polyhymnia«, fandt den Indgang i Salonerne og senere ogsaa i Folkets Danselokaler. Melodierne til de forskellige Contredanse havde alle forskellige Navne; da Kvadrillen antog sin nuværende Form, valgte man 6 af de populæreste Melodier, hvis Navn gik over paa de 6 forskellige Ture og tilhører disse endnu, efter at Melodierne for længst ere blevne erstattede med andre. De 6 Navne ere *Le fantalon* (efter Begyndelsesordet i Teksten til en Contredansmelodi),

Vété (Navnet paa en særlig yndefuld Contredans), *la poule* (efter det Hanegal, der forekom i en i Beg. af 19. Aarh. meget yndet Contredans), *la trénis* (efter Navnet paa en Danser, Trenitz, der 1800 opfandt den paagældende Tur), *la pastour elle* (Hyrdedans, da Melodien var i Smag med de italienske Vilaneller) og *Finale.* De moderne Kvadrillekomponister sammenstykke nu i Reglen Musikken til F. af aktuelle Operette- og Vaudeville-melodier eller Gadeviser. 5. *L.*

FrancaVIlla di SiCilia [-tši!-], By paa Sicilien, Provins Messina, ligger 36 Km. S. V. f. Castoreale ved Floden Alcantara, der falder i det ioniske Hav. (1881) 4,300 Indb. Bomulds- og Silkevæverier. Smuk Udsigt til Ætna. *C. A.*

FrancaVIlla Fontana, By i Syditalien, Provins Lecce, har et Kastel, Væverier, Handel med Vin, Olie og (1881) 15,900 Indb. 1734 blev den ødelagt af Jordskælv. *C. A.*

France, la [lafra!s] (fr.), Frankrig. — Navn paa et Pariserblad, grundlagt 1861, der gik for at være Napoleon III's Livorgan. Fra 1874—81 blev det ledet af É. de Girardin. Senere blev det Talsmand for Boulangismen og Misstemningen mod Tyskland.

France [frã!s], Jacques Anatole Thibault, kaldet Anatole, fransk Forfatter, er født i Paris 16. Apr. 1844. F. helligede sig tidlig til Litteraturen, udgav 1868 en biografisk Studie over Alfred de Vigny og nogle plastisk og fortræffeligt formede Digte »Les poémes dorés« [1873] og »Les noces corinthiennes« [1876], der høre til Parnassiens-Lyrikken. 1876 ansattes han ved Senatets Bibliotek og afløste 1885 Jules Claretie som litterær Kronikør ved »Le temps«. Af hans højtansete Artikler »La vie littéraire« er i Bogform udkommet to Samlinger [1889—90]. Som aandfuld og mangesidig Litteraturkender har han skrevet Forord til adskillige Bibliofiludgaver af Klassikere og forfattet en Bog om Chateaubriand's Søster »Lucile de C, sa vie, ses contes, ses poémes et ses lettres« [1879]. S. A. offentliggjorde han sin første Roman »Jocaste« og Novellen »Le chat maigre«. Især som Romanforfatter har han vundet sig Navn som en aandrig, fin og kunstnerisk ejendommelig Fortæller, der i meget enkle, men raffineret valgte Emner — snart antikke, snart moderne, men oftest ekscentriske — udfolder baade Lune og Intelligens, en forførende Blanding af Ironi og Sympati. Hans senere Romaner ere: »Le crime de Sylvestre Bonnard« [1881, norsk Overs, 1891], »Abeille« [1883], »Le livre de mon ami« [1885], »Nos enfants« [1886], »Balthazar« [1889], »Thaïs« [1890], »La rôtisserie de la reine Pédauque« [1893] og »Le lys rouge« [1894]. *S. Ms.*

FranceSCa [frantse'ska], Pietro ell. Piero della, kaldet Piero di S. Sepulcro (efter sin Fødeby Borgo S. S. nær ved Arezzo), født omtr. 1420, død i sin Fødeby 1492, lærte Malerkunsten i Firenze, hvor han omtr. 1440 skal have arbejdet under Domenico Veneziano i Sta. Maria Novella. Han blev en fremragende Mester, og om han end ikke naar op i Højde med Masaccio og de store Florentinere, staar han dog ikke tilbage for dem i Stræben efter Natursandhed og stilfuld Behandling af Emnet, og han var en af de første italienske Malere, der med Kraft drev paa Studiet af Perspektivcn, ogsaa for Luftperspektivens Vedkommende, ligesom han i Behandlingen af Lys og Lyseffekter for sin Tid indtager en meget høj Rang. Han blev meget sysselsat og arbejdede for mange fornemme Herrer. For Sigismondo Malatesta, Fyrste af Rimini, gjorde han 1451 en Fresko til S. Francesco i den nævnte By, i Rom arbejdede han for Pave Nikolaus V, i Urbino gjorde han for Federigo af Montefeltre og dennes Hustru Madonna Battista de to skønne Profilportrætter, som nu ere i Uffizierne i Firenze, o. s. v. Et af hans ældre Arbejder, »Christi Kors findes«, Fresko, er i Arezzo, bag Højalteret i S. Francesco; i hans Fødeby er der Værker af ham i flere Kirker og en Christi Opstandelse, paa Raadhuset; ogsaa i Ferrara, Perugia og Bologna træffer man Arbejder af ham. F. forfattede et Skrift *de prospectiva pingendi*, som nu bevares i det ambrosianske Bibliotek i Milano. 1892 blev der i hans Fødeby rejst en Billedstøtte af ham. *F, J. M.*

Francesca [frantse'ska] da Rimini, Datter af Guido di Polenta, Herre af Ravenna, blev gift med Lanciotto Malatesta, Søn af Rimini's Behersker. Medens F.'s Ægtefælle var hæslig og plump, var hans Broder Paolo en smuk ung Mand; F. og han forelskede sig i hinanden, og deres Kærlighed kom til Udbrud, da de læste Fortællingen om Dronning Ginevra og hendes ridderlige Elsker Lancilotto. F.'s Mand overraskede dem og dræbte dem i sit Raseri begge to. Dette gik for sig 1284 ell. 1285 i Byen Pesaro. Begivenheden har givet Stof til en af de skønneste og berømteste Episoder i Dante's »Guddommelige Komedie« (5. Sang af »Helvede«, V. 73—142). Siden har Silvio Pellico benyttet Emnet til en Tragedie og Ambr. Thomas til en Opera. *E. G.*

Franceschini [frantseski'ni], Baldassare, kaldet il Volterrano, italiensk Maler, (1611—81), født i Volterra, var en Billedhuggersøn og lærte at male i Firenze hos M. Rosselli. Siden kom han under Giov. da S. Giovanni's Haand og blev en habil Kunstner; hans Arbejder udmærke sig ved dygtig Komposition og Farvegivning, men ere ikke fri for Maniererthed. Han var meget yndet af Mediceerne og malede for dem store Fresker i det storhertugelige Slot i Firenze. Andre af hans Værker ere i Sta. Maria maggiore i Firenze (en Elias), i Sta. Croce i samme By (Kuppelmaleri), i Niccolini-Kapellet i samme Kirke (en Maria's Kroning), i Sta. Annunziata i Firenze, o. s. v. Han døde i sidstnævnte By. *F. J. M.*

Franceschini [frantseski'ni], Marcantonio, italiensk Maler af Caracci'ernes Skole, født 5. Apr. 1648 i Bologna, død smst. 24. Decbr. 1729. Han var Lærling og Ven af Carlo Cignani og uddannede sig siden videre i Genova, hvor han vandt et anset Kunstnernavn, og hvor han bl. a. gjorde Freskobilleder i den store Sal i Byens Raadhus, som 1777 gik til Grunde ved Ildsvaade. Siden kom han til Rom, hvor han paavirkedes stærkt af Guido Reni, og hvor han protegeredes af Pave Clemens XI, for hvem han 1711 gjorde Kartons til adskillige af Mosaikværkerne i Peterskirken. I nogle Aar opholdt han sig i Wien, hvor han til det fyrstelige Lichtenstein'ske Palais i Rossauer-Forstaden malede store, endnu bevarede Fresker, deribandt en sovende Venus med Amor. Endelig vendte han langt om længe tilbage til sin Fødeby og døde der. F. var en særdeles frugtbar

Kunstner, hans Arbejder have vel nærmest Værdi som Dekorationssager, de ere fulde af Liv og lidt sensuel Glæde, af dygtig og paalidelig Tegning og Modellering, Koloritten er varm og kraftig, men alle hans Malerier lide af Monotoni i Komposition og Anordning, ja endog i Ansigtstræk og Holdning, og ere dertil ingenlunde fri for Maniererthed. Et Par af hans bedste Staffelibilleder ere i Dresden (en bodfærdig Magdalene) og i Wien's Holmuseum (en bodfærdig Magdalene og en St. Carlo Borromeo hos de pestsyge i Milano). *F. J. M.*

Francesco [frantse'sko] (ital.), Frants. Diminutiv: *Franceschino, Cecco, Cecchino.*

Francescone [frantšesko'ne] (senere Leopoldino), toskansk Sølvmønt under Lothringerne, à 2 Franceschini å 5 Paoli, Raavægt $27_{,509}$ °S Finhed $11/_{12}$. *N. J. B.*

Franceville [frāsvi'l], fransk Handelsstation paa Afrika's Vestside i Kolonien Gabun (fransk Congo), ligger paa højre Bred af Ogove kun lidt S. f. Ækvator. *C. A.*

Franche-Comté [frāšköte'] er den gamle Provinsbetegnelse paa de Egne mellem Saone-Floden og Jura-Bjærgene, som omfatte de 3 Departementer: Doubs, Jura og Haut-Saone, der tilsammen ere ca. 15,600 □Km. med (1891) 857,000 Indb., og hvis største By er Besançon (56,000 Indb.).

Dette Sequanernes gamle Land kom ved Delingen af det frankiske Rige 843 til Lothar's Del. Ved hans Død 855 tilfaldt det hans Søn Lothar, og ved Delingen af dennes Lande 870 kom den vestlige Del med Besançon til Frankrig, den østlige til Tyskland. 888 kom det til at tilhøre det af Hertug Rudolf oprettede transjuranske Burgund, der 933 sammensmeltedes med det cisjuranske Burgund til Kongeriget Arelat. 1032 forenedes dette ved Arv med Tyskland, og i den følgende Tid herskede i F.-C. en Greveslægt som tyske Vasaller, medens Besançon dannede et selvstændigt Ærkebispedømme. I denne Tid opkom Betegnelsen »Freigraffschaft« Burgund eller blot i den franske Form »F.-C«. 1148 arvede Beatrix Frigrevskabet, og ved hendes Ægteskab med Kejser Frederik Barbarossa kom det under denne; ved hendes Død tilfaldt det deres Søn Otto og arvedes siden i hans Slægt. Lensopløsningen var her lige saa fuldstændig som i alle disse tysk-franske Grænselande, og Besançon spillede nu en stor Rolle som fri Kommune. En senere Greve af F.-C, Otto IV, lod sin Datter ægte Filip IV af Frankrig's Søn, den senere Filip V, hvorpaa Filip IV bemægtigede sig F.-C. Efter hans Død 1314 tilfaldt Landet da Filip V, men ved dennes Død 1322 beholdt hans Enke det, og det skiltes saaledes atter fra Frankrig. Hendes Datter ægtede Eudes IV Hertug af Burgund, hvormed F.-C. nu forenedes. Eudes fulgtes af sin Sønnesøn Filip de Rouvres (1349—61), ved hvis Død F.-C. tilfaldt hans Grandtante, Margrete af Flandern. Dennes Arving ægtede Filip den Dristige af Burgund, som derved 1384 kom i Besiddelse af F.-C. Dette fulgte nu det burgundiske Riges Skæbne (se Burgunderrigerne) til 1477. Ved Karl den Dristige's Død bemægtigede Ludvig XI sig straks F.-C. Den retmæssige Arving Marie af Burgund ægtede imidlertid Maximilian af Østerrig, og Ludvig's Kampe mod denne vare uheldige. Ikke desto mindre beholdt han efter Marie's Død ved en Aftale med de flamske Byer i Arras 1482 foruden meget andet ogsaa F.-C. 1493 afstod dog Karl VIII dette ved Freden i Senlis til Maximilian's Søn Filip af Østerrig. Ved dennes Død 1506 arvedes det sammen med de andre burgundiske Lande af Karl V, der da kun var 6 Aar gl. F.-C.'s gamle Vasalforhold til den tyske Kejser ordnedes nu ved dets Optagelse i den 1512 oprettede burgundiske Kreds (s. d.), og det styredes i den følgende Tid almindelig af de samme Statholderinder som Nederlandene. Ved Delingen af de habsburgske Lande 1556 kom det til Spanien, og ogsaa her forfulgte Filip II den opvoksende protestantiske Bevægelse. 1668 erobredes F.-C. med Lethed af Condé, men ved Freden s. A. gaves det tilbage til Spanien. 1674 erobredes det atter af Turenne, og denne Gang blev det ved Freden i Nimwegen 1678 afstaaet til Ludvig XIV. Det rent franske Land forenedes derved omsider med Frankrig, og al Forbindelse med det tyske Rige hørte op. De gamle Provinsialstænder viste sig ikke lydige nok over for Ludvig XIV og ble ve derfor ophævede. 1787 indførtes her som andre Steder atter Stænderne, men ved Revolutionen forsvandt alle Rester af provinsiel Selvstændighed, og ved Departementernes Indførelse (15. Jan. 1790) deltes F.-C. i de ovennævnte Departementer. (Litt.: *Mémoires et documents inédits pour servir å l'histoire de la F.-C*, udg. af *V Académie de Besançon* [3 Bd., Besançon 1838—44]; Dunod, *Histoire du Comté de Bourgogne et de l'Eglise de Besançon* [2 Bd., Besançon 1735—50]; E. Clerc, *Essai sur Vhistoire de la F.-C.* [2 Bd., Besançon 1840—46], *La F.-C. å l'époque rom.* [Besançon 1870] og *Etats généraux de F.-C.* [2 Bd., Besançon 1882]). *P. M.*

Francheville [frāšvi'l] (ogsaa Franqueville, Francavilla), Pierre, fransk Billedhugger, født 1548 i Cambrai, død ca. 1616 i Paris. Dreven af Kærlighed til Kunsten forlod han Fædrehjemmet, led Nød i Paris, flakkede om i Tyskland og Østerrig og fandt endelig i Innsbruck en Velynder i Ærkehertug Ferdinand, som sendte ham til Giov. da Bologna, under hvem han nu studerede. Han havde en betydelig og ejendommelig Begavelse og blev en fremragende Mester for sin Tid, om han end ikke kunde frigøre sig for Tidens Maniererthed. Hans 4 Evangeliststatuer til Domkirken i Genova skaffede ham med eet Slag et berømt Navn, og hans allegoriske Statuer Kloghed, Ydmyghed, Kyskhed (Firenze) forøgede hans Berømmelse. Efter at være vendt tilbage til Frankrig blev han første Hofbilledhugger hos Henrik IV og gjorde nu talrige Statuer, Buster o. 1. til de kgl. Slotte og Haver. 1612 gjorde han en »David med Goliath's Hoved« (nu i Louvre). Hans Rytterstatue af Henrik IV (1604) til Pont-Neuf i Paris (ikke den nuværende, som er fra 1818, F.'s Værk blev i Revolutionstiden indsmeltet og støbt til Kanoner) blev rejst 1635; de 4 allegoriske Hjørnefigurer paa Fodstykket, overvundne Nationer, vare færdige fra Mesterens Haand 1614. *F. y. M.*

Fránchi [-ki], Alessandro, Kardinalstatssekretær, født i Rom 25. Juni 1819, død 30. Juli 1878. F. var Søn af en Notar; ved sine Evner og sin Flid vandt han i det romerske Seminar

Kardinalstatssekretær Lambruschini's Gunst. 1846 udnævnte Pius IX ham til Monsignore og Kamerar, og 1848 sendtes han til Kejser Ferdinand af Østerrig for at faa denne til frivillig at afstaa sine italienske Besiddelser. 1853 blev F. midlertidig Nuntius i Madrid, 1856 Ærkebiskop i Saloniki (*in partibus infidelium*) og Nuntius i Firenze, hvor han af al Kraft bekæmpede Cavour's Politik. Efter Storhertugdømmet Toscana's Fald kom han 1859 til Rom som Statssekretær for de kirkelige Sager; 1868 blev han Nuntius i Madrid, men kom hjem Aaret efter for at deltage i Forberedelserne til det vatikanske Kirkemøde. 1871 var han i Konstantinopel for at omstemme Sultanen, der havde taget Parti for de Armeniere, der ikke vilde bøje sig for Ufejlbarhedsdogmet. 1873 blev F. Kardinal, 1874 Præfekt for Propagandaen, i hvilken Stilling han udfoldede en omfattende Virksomhed. Efter Pius IX's Død 1878 arbejdede han for Valget af Leo XIII, som gjorde ham til Statssekretær, i hvilken Stilling han førte Kurien ind paa en forsonlig Politik Over for Magterne, men døde s. A. pludselig. *L. M.*

Fránchi f-ki], Ausonio, italiensk Filosof, er født24. Febr. 1821 i Pegli ved Genova. Hans egentlige Navn var Christoforo Bonavino. Tidlig traadte han ind i Gejstligheden, men aflagde senere atter sin gejstlige Dragt for at kunne fremsætte sine Tanker med større Frihed. Især traadte han ivrig op mod al Obskurantisme, særlig den skolastiske og ortodokse Filosofi søgte han at bekæmpe. Efter Kongeriget Italien's Grundlæggelse blev han Professor i Filosofiens Historie i Pavia, siden i Milano. Af hans Skrifter fremhæves: »La religione del secolo XIX« [Genova 1853, ny Udg. Milano 1859], »Il razionalisme del popolo« [Genova 1856, 3. Udg. Milano 1864], »La filosofia delle scuole italiane« [Capolago 1852, Firenze 1862], »Letture su la storia della filosofia moderna« [2 Bd., Milano 1863], »Sulla teoria del giudizio« [2 Bd., Milano 1870]. 1850 — 57 redigerede han Tidsskriftet »La raggione«, Torino, hvoraf 7 Bd. foreligge. *C. Si.*

Franchomme [frãkå'm], Auguste, fremragende fransk Violoncel virtuos, født 10. Apr. 1808 i Lille, død 21. Jan. 1884 i Paris, Elev af Paris-Konservatoriet, ved hvilket han, efter at have virket som Cellist i forskellige Teaterorkestre, 1846 blev ansat som Lærer. F., der var nær knyttet til Mendelssohn og Chopin, har skrevet en Del Kompositioner for sit Instrument. *S. L,*

Francia er den latinske Betegnelse for Frankernes Land. Betydningen deraf var ubestemt, og efterhaanden brugtes det kun om Egnene omkring Paris, til sidst om selve Hertugdømmet Ile de France (s. d.). *P. M.*

Francia [fra'ntša], Francesco, (ell. Raibolini), berømt italiensk Maler og Guldsmed, født i Bologna ca. 1450, død 5. Jan. 1518. Der vides ikke meget om hans Liv. Han var først Guldsmed og udmærket dygtig Nielloarbejder, ligeledes en fortræffelig Stempelskærer, og de med hans Stempler slagne Medailler høre til det bedste i denne Kunst. Han synes først sent at have taget fat paa Penselen og i Begyndelsen at have taget Lor. Costa fra Ferrara til Forbillede; siden sluttede han sig til Rafael, som yndede ham meget. Han blev en ypperlig religiøs Maler, om han end ikke naar op i allerførste Rang, og hans Figurer, navnlig hans Madonnaer, virke ved yndefuld Opfattelse og inderlig Følelse. 3 meget skønne Madonnaer findes i Brera'en i Milano, en lignende i Hofmuseet i Wien. I Dresden er der en Christi Daab og en Hyrdernes Tilbedelse, i Pinakoteket i Torino en berømt Christi Gravlægning. Hans bedste Arbejder ere i Bologna (Fresker i Sta. Cæcilia; i S. Giacomo maggiore, i Bentivoglì'ernes Kapel, hans berømte Madonna, der anses for hans ypperste Værk; Fresker i S. Martino maggiore o. s. v.). Som Elever af F. nævnes Timoteo Viti o. a. (Litt.: Calvi, *Memorie della vita di Francesco Raibolini* [Bologna 1812]). *F. J. M.*

Fraiicia [fra'nsia], José Gaspar Thomas Rodriguez, sædvanlig kaldet Dr. F., Diktator i Paraguay, født 1760, død 20. Septbr. 1840, studerede først Teologi, blev cand. theol., men senere Advokat i Asuncion og udmærkede sig som Alcalde. Da Paraguay løsrev sig fra Spanien 1811, blev han Sekretær i den af Kongressen valgte Junta, 1813 en af de 2 Konsuler, som skiftevis skulde styre Landet, men tilrev sig 1814 Enevoldsmagten og regerede som Diktator i den saakaldte Republik; han undertrykte med Grusomhed enhver Modstand. F. ophævede alle Klostre og afspærrede Landet mod alle fremmede; Bonpland (s. d.) blev saaledes i flere Aar holdt tilbage som Fange. Derimod fremmede ban Agerdyrkning og Industri ved despotiske Midler, anlagde Veje og forskønnede Hovedstaden. *S. B. T.*

Franciabigio [frantšabi'džo], egl. Francesco de Cristofano Bigio, italiensk Maler af florentinsk Skole, født i Firenze ca. 1480, død smst. 24. Jan. 1525. Han var Ven og Lærling af Andrea del Sarto og arbejdede meget sammen med denne. Han ligner Sarto i mange Henseender, men naar ikke op i Højde med ham. En stor Fresko af ham i Sta. Annunziata i Firenze er fra 1513 og anses for hans Hovedværk (meget restaureret), ogsaa en Nadverens Indstiftelse, i Refektoriet i Klosteret della Calza i samme By, fortjener Ros. I Dresden er en Bathseba fra 1523 af ham. F. gjorde ogsaa gode Portrætter (i Palazzo Pitti, Berlin o. a. St.). *F. J. M.*

Franciade [frasia'd], i Revolutionskalenderen en Periode af 4 Aar (à 360 Dage) med de til hvert af disse 4 Aar hørende 5 Skuddage og en for hele Perioden gældende sjette Skuddag, som særlig skulde anvendes til højtidelig Fornyelse af Republikanereden *vivre libre ou mourir*. Ogsaa denne sjette Skuddag kaldtes F. — Da alle Helgennavne o. s. v. afskaffedes, blev Byen Saint-Denis omdøbt til F. — Heltedigte om Frankrig, af Ronsard, Viennet o. a., have Titlen F. *F. J. M.*

Francien [frãsiæ'] se Ile de France.

Francillon [frãsijõ'], Robert Edward, engelsk Forfatter, er født 1841 i Gloucester. Han studerede Jura i Cambridge og blev senere Sagfører i London, hvor han 1867 overtog Redaktionen af »Law magazine«. Han kastede sig imidlertid snart over Litteraturen, og hans første Romaner: »Pearl and Emerald« 1872 og »Zelda's fortune« 1873 gjorde Lykke ved deres realistiske Behandling af eventyrlige Emner. Af hans senere Romaner kunne nævnes: »Olympia« [1874], »A dog and his shadow« [1876], »Strange waters«, [1878], »Queen Cophetua« [1880], »Real queen«

[1884] samt »King or Knave« [1888]. Foruden disse Romaner skrev F. en Del Julefortællinger, f. Eks. »Streaked with gold«, »Like a snowball«, »In the dark« o. a., 2 Kantater »The Rosemaiden« og »The Corsair« samt Værket »National characteristics and flora and fauna of London« [1872]. *T. L.*

Francis [fra'nsis], L. M., se Child.

Francis [fra'nsis], Philip, engelsk Politiker (1740—1818), ansat i Krigsministeriet og Medlem af det indiske Raad samt Medlem af Underhuset 1784 — 98 og 1802—07. Han var ivrig Whig og sympatiserede med den franske Revolution. Han deltog ivrig i Kampen mod Warren Hastings og blev i Duel med ham haardt saaret 1779. F. skrev en Række politiske og nationaløkonomiske Artikler og Afhandlinger, men mærkeligst er hans Navn blevet ved at knyttes til de anonyme »Junius-Breve«, der 1769—72 fremkom i »Public Advertiser« og indeholdt en aandfuld og bidende Kritik af Lord North's Regering. Trods sin Benægtelse ansaas F. for Forfatteren, og det synes at fremgaa af den lige til vor Tid fortsatte Debat om Forfatterskabet, at han virkelig ogsaa var det (se i øvrigt Junius-Breve). (Litt.: *Dictionary of national Biography* Bd. XX). *A. Frs.*

FranciSCéllO [frantšise'llo], berømt Violoncelvirtuos i 18. Aarh., født ca. 1690. Om hans Liv haves kun enkelte spredte Meddelelser. 1725 var han i Napoli, ca. 1730 blev han Medlem af Hofkapellet i Wien og levede sine sidste Aar i Italien. Han udviklede Teknikken paa sit Instrument til en betydelig Højde, saa at Violoncellen efter hans Tid efterhaanden fortrængte Gamben i de italienske Orkestre. *A. H.*

Francisco se San Francisco.

Franciscus fra Assisi se Frants fra Assisi.

Franciskanerordenen (*Fratres minores*, Minoritter, Barfødder, Graabrødre), den første og mest udbredte Tiggerorden, stiftet af Frants fra Assisi; dens Regel stadfæstedes 1223. Det var Frants's Mening, at F. skulde gaa ud som Lægprædikanter og prædike Evangeliet ligesom Apostlene uden Ejendom, arbejdende for Føden eller tiggende, og deres Regel skulde bestaa i de samme Forskrifter, som Jesus havde givet sine Apostle. Det blev imidlertid snart nødvendigt for Kirken at organisere denne Indremissionsbevægelse af Lægmænd, der truede med at løbe ud i en kirkefjendtlig Religiøsitet, og ved Kardinal Ugolino's og Elias fra Cortona's Indflydelse gjorde Frants Udkast til den 1223 stadfæstede Regel, hvorved den af ham begyndte Bevægelse blev indordnet som et Led i den officielle Kirkes Virksomhed. Denne Regel indeholder foruden de almindelige Munkeløfter Bestemmelse om, at F. for deres Arbejde ikke maa tage Penge, men kun hvad Legemet trænger til; de maa intet eje, men skulle tjene Herren i Fattigdom og gaa efter Almisse. I Spidsen for Ordenen staar en Generalminister, hvem alle Brødrene skulle lyde, men han skal igen lyde Paven; han vælges paa Generalkapitlet, der holdes i Portiuncula hvert tredje Aar eller oftere, af Provinsialministrene (*ministri provinciales*, Forstanderne for de enkelte Provinser, som Ordenen er delt i) og af *custodes* (Tilsynsmænd for enkelte Dele af en Provins). I Spidsen for hvert Kloster staar en *guardian*. F. maa ikke prædike uden Generalministerens Samtykke, og hvis Bispen i et Stift gør Indsigelse, skulle de tie. Dragten er en Kutte af ufarvet Uld (i Reglen brun), paa Fødderne Sandaler. En Kardinal er *protector*.

Paverne saa snart, at de kunde bruge F. til mange Ting: indadtil som en Modvægt til det mægtige Præsteskab og udadtil som et Modtræk til den Indremissionsbevægelse, der udgik fra Valdesierne og andre kirkefjendtlige Retninger, og de overøste dem med Privilegier. Honorius III gav dem Portiuncula-Aflad (s. d.) og Ret til at prædike og høre Skrifte overalt og til at holde Gudstjeneste paa Steder, der laa under Interdikt (1223). Frants protesterede mod Privilegierne, og lige fra første Færd var F. spaltet i to Partier: det mildere med Elias fra Cortona, der var Ordenens anden Generalminister og benyttede sin Stilling til at nedstemme Fordringerne til Fattigdom, og det strengere med Antonius fra Padova (s. d.), der ikke vilde slaa af paa Stifterens ideale Fordringer. Det strenge Parti fik Elias afsat som General 1239. I 13. Aarh. havde snart det ene, snart det andet Parti Overmagten, men Paverne holdt sig til det milde. Innocens IV bestemte 1245, at F. maatte besidde Jord og Huse, men saaledes at Paven havde Ejendomsretten; dette stadfæstede Nikolaus III ved Bullen *Exiit* 1279 (de maatte bruge, men ikke eje) og ophævede den Bestemmelse, som Frants havde sat i sit Testamente, at F. ingen ny Forskrifter maatte fordre af Paven. Det milde Parti, Konventualer, fik et Navn i Videnskabens Verden, men det strenge Parti, Spiritualer, fik en udstrakt Indflydelse i de lavere Klasser og skabte mange Steder en baade religiøs og politisk demokratisk Stemning. En af Spiritualernes betydeligste Mænd, Peter johannes de Oliva (død 1297) kaldte i sin *Postilla super Apocalypsin* Romerkirken for den babyloniske Skøge, og Ubertino de Casale fremstillede i *Arbor vitae crucifixae* [1305] Pavedømmet som det i Johannes Aabenbarings Kap. 13 omtalte Bespottelsens Dyr. Nogle af Spiritualerne udsondrede sig som selvstændige Ordener, saaledes Cølestinereremitterne (s. d.) og Clareninerne (se Clareni fratres). Den krasseste Opposition inden for dem dannede Fraticellerne (s. d.). I 14. Aarh. var Spændingen inden for Ordenen paa sit højeste. Pave Johannes XXII erklærede 1322 Bullen *Exiit*'s Skelnen mellem det at bruge Ejet og det selv at eje det for en Fiktion, og han opgav Ejendomsretten til Ordenens Godser, og 1323 erklærede han det for et Kætteri at paastaa, at Christus og Apostlene intet havde ejet. Den daværende Ordensgeneral, Michael fra Cesena, som hørte til det strenge Parti, blev paa Pavens Bud fængslet i Avignon, men han undslap 1328 og flygtede til Ludvig af Bayern, der i sin Kamp mod Paven støttede sig til Spiritualerne. Paven afsatte og bandlyste Michael, men denne appelerede fra Paven til Kirken og døde uden at have bøjet sig for Paven, hvem han erklærede for en Hæretiker (jfr. Gudenatz, »Michael von Cesena« [1876]). — 1368 stiftede Paolucci • (Paolo) de' Trinci fra Foligno en Kongregation af F., som holdt sig til den oprindelige Regels Strenghed uden derfor at ville træde i Opposition til Konventualerne; de kaldtes Observanter (ell. Familiebrødre ell. *soccolanti*

ɔ: Sandalbærere). Paa Kirkemødet i Konstans bestemtes 1415, at alle Afskygninger af F. skulde for Fremtiden gaa sammen enten i Konventualerne eller i Observanterne, og Pave Leo X bestemte 1517, at Generalministeren skulde vælges alene af Observanterne, som skulde hedde »Minoritter af den regulerede Observans«. I 15. Aarh. bleve i saa godt som alle Lande F. reformerede efter den strenge Observans; i Provinsen Dacia (Danmark, Norge og Sverige), hvortil F. var kommen 1232, vare Dronningerne især virksomme herfor. For Tiden (1897) findes Konventualerne kun i Sydtyskland og Schweiz. De brunklædte Observanter fik efterhaanden alene Navnet F., medens de graaklædte Konventualer kaldtes Minoritter. F. af den regulerede Observans spaltedes atter i forskellige Partier, idet nogle vilde have en endnu strengere Observans (Juan de la Puebla's og Juan de Guadelupe's Kongregation samt Peter fra Alcantaras i Spanien og Portugal, Riformati i Italien og Rekollekterne i Frankrig og Canada).

Til Trods for F.'s indbyrdes Kampe fik de en ganske overordentlig Indflydelse; 42 Aar efter Stifterens Død havde de 2,000 Klostre med 200,000 Munke, delte i 23 Provinser. Det religiøse og sædelige Forfald smittede ogsaa F. i Tiden før Reformationen, men 14. og 15. Aarh.'s betydeligste Bodsprædikanter udgik fra dem. De laa i en stadig Krig med Sognegejstligheden, fra hvem det pavelige Kancelli modtog saa hyppige Klager over F.'s Indgreb i deres Rettigheder, at det havde en bestemt Formel til Afgørelse af Klagerne, og Afgørelsen faldt næsten altid ud til Fordel for F. De stode endvidere paa en spændt Fod med Dominikanerne, der som Tiggermunke gik dem i Næringen, og i den skolastiske Videnskab stode de i to Lejre: F. var Skotister, Dominikanerne vare Thomister. Blandt F. ere lærde som Alexander fra Hales, Bonaventura, Duns Scotus, Roger Baco, Nikolaus af Lyra, Occam. Den ydre Mission staar i stor Gæld til F. (Litt.: Wadding, *Annales minorum sive trium ordinum, a S. Francisco institutorum*[Rom 1731—34]; Rybka, »Elias von Cortona« [Leipzig 1879]; Woker, »Geschichte der norddeutschen Franciskanermissionen« [Freib. i B. 1880]; *Analecta Franciscana* [Freib. i B. 1885—95]; C. Eubel, *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum*[Freib. i B. 1895]; F. Ehrle's Undersøgelser i »Archiv fiir Kultur- u. Kirchengeschichte des Mittelalters«, I—IV; K. Müller, »Die Anfänge des Minoritenordens« [Freib. i B. 1885]). *L. M.*

Francis Trollope se Féval.

Franck, Adolphe, fransk Filosof, født 9. Oktbr. 1809 i Liocourt, død 11. Apr. 1893, var af jødisk Oprindelse og har særlig bidraget til Kendskaben til de gamle jødiske Lærdomme. Fra 1840 var han Professor ved *College Charlemagne* i Paris, 1844 blev han Medlem af Instituttet og Professor ved *Collège de France* i klassiske Sprog, fra 1852 i Natur- og Folkeret. Han har udgivet en betydelig Række vigtige Skrifter: »Esquisse d'une hist. de la logique« [1838], »La cabbale ou phil. religieuse des Hébreux« [1843], »De la certitude« [1847], »Le communisme jugé par l'histoire« [1849, 3. Opl. 1871], »Études orientales« [1861], »Reformations et publicistes d'Europe. Moyen âge. Renaissance« [1863], »Philosophie du droit pénal« [1864, 2. Opl. 1880], »Philosophie du droit ecclésiastique« [1864], »La philosophie mystique en France à la fin du XVIII siécle« [1866], »Philosophie et religion« [1867, 2. Opl. 1869], »La vraie et la fausse égalité« [1868], »Morale pour tous« [6. Opl. 1883], »Moralistes et philosophes« [1871, 2. Opl. 1874], »Élements de morale« [7. Opl. 1881], »Philosophes modernes« [1879], »Reformations et publicistes de l'Europe. XVII siècle« [1881], »Essais de critiques phil.« [1885], »Philosophie de droit civil« [1886], »Nouveaux essais de critiques phil.« [1890]. 1843—49 udgav han »Dictionnaire des sciences philosophiques« i 6 Bd. [3. Udg. i 1 Bd. 1885]. Denne indeholder mange udmærkede Artikler, men er ikke helt igennem nøjagtig. *C. St.*

Franck, César Auguste, belgisk-fransk Komponist, født 10. Decbr. 1822 i Liège, død i Paris 8. Novbr. 1890. Da F. var 15. Aar gl., flyttede han med sine Forældre til Paris, men alt da havde han begyndt Musikstudier i sin Fødeby, hvilke nu fortsattes i det store Paris-Konservatorium, hvor Zimmermann, Leborne og Benoist vare hans vigtigste Lærere. Studietiden indbragte ham forskellige Prisbelønninger, men til den bekendte *Frix de Forne* konkurrerede F. ikke, derimod slog han sig ned i Paris som *Professeur de Fiano.* 1860 blev F. Organist ved Kirken St. Clotilde og gav i denne Egenskab jævnlig Orgelkoncerter; 1872 blev han Benoist's Efterfølger som Lærer i Orgelspil ved Konservatoriet. F. levede i øvrigt et meget tilbagetrukkent Liv mest optagen af at undervise og af at komponere. Hans elskværdige, meget udprægede Personlighed var lige saa beundret af hans Elever som hans Kunst — for det store Publikum var F. og hans Musik i lange Tider ganske ukendt. Det har været de allersidste Tider forbeholdt at »opdage« F., der først paa sine gamle Dage og maaske mest efter sin Død har faaet Navn som en af de ypperste moderne franske Komponister. F.'s Værker ere ikke talrige. Hans tidligste Opus er fire Trioer, derefter fulgte Oratoriet »Ruth«, der ved første Fremførelse (1846) faldt igennem, medens det ved Genoptagelsen 1871 vakte stor Opsigt og lagde Grunden til F.'s Berømmelse. F.'s Hovedværker ere for øvrigt: »Prélude Fugue et Variations< for Klaver, »Les djins«, Fantasi for Klaver med Orkester [1881], »Variations symphoniques« for Klaver med Orkester [1883], »Prélude, Choral et Fugue« [1884], »Prélude, Air et Final«, begge for Klaver [1
en Strygekvintet [1877] og Strygekvartet [1
Sonate for Violin og Klaver [1884], »Le chasseur maudit« [1875] og »Les éolides« symfoniske Digtninge samt Oratorierne »Redemption« [1872], »Les Béatitudes« [1879, Tekst efter Bjærgprædikenen], »Rebecca« og Operaerne »Le valet de forme« og »Hulda« [1885, efter Bjørnstjerne Bjørnson's Skuespil), af hvilken den første, en *opera-comique*, ikke slog an, og den sidste, saa vidt vides, kun er spillet en enkelt Gang i Monte Carlo, hvor den vakte stor Opsigt. Endelig har F. skrevet en Symfoni og en anselig Række Orgel- og Kirkekompositioner. I sine sidste Aar var F. omtrent blind; et Ulykkestilfælde, der af den Grund overgik ham, voldte hans Død. Naar F.'s Kompositioner i de senere Tider have vakt saa stor Opmærksomhed langt uden for Frankrig's

Grænser, da er Grunden ikke den, at han er en revolutionerende Kunstner, end mindre at hans Arbejder ere lagte an paa at fange det brede Publikum. Men F.'s Musik er præget af en saa karakterfuld Skønhed, af en saa original Personlighed, at den efterhaanden maatte vinde Fremgang. Paa en betydningsfuld Maade synes F. gennem sin belgiske Afstamning at forene germanske og romanske Egenskaber: han er i sine bedste Værker dybsindig, kundskabsrig og følelsesfuld samtidig med at være klar, overlegen og koncis, ja han kan aabenbare en helt indsmigrende Elegance og Ynde. Saavel melodisk som harmonisk og kontrapunktisk frembyder F.'s Musik den største Interesse; og overalt møder man i den den fine Kunstner og det sjælfulde Menneske. Ogsaa i Norden spilles talrige af F.'s Arbejder, de største blandt dem, som Symfonien og »Les Béatitudes«, ere dog endnu ikke naaede herop. *W.B.*

Franck (Franckenius), Johan, svensk Videnskabsmand (1590—1661), var medicinsk Professor i Upsala og Sverige's første praktiske Botaniker (hans botaniske Forelæsninger udgaves første Gang 1877 af Fristedt). I sit Skrift *De nøbili illa quaestione an contraria contrariis vel similia similibus curantur* [1641] viser han sig som Forlaber for Homøopaterne.

Franck, 1) Johann Wolfgang, tysk Komponist, (1641—88), oprindelig Læge i Hamburg, men knyttet til den derværende Opera som Kapelmester og Komponist (14 Operaer). Desuden udgav han smukke Melodier til »geistliche Lieder« og Sonater for 2 Violiner og Bas. 1687 drog han til Spanien, hvor han efter at være kommen i Yndest ved Hoffet skal være bleven forgiven. — 2) Melchior, tysk Kirkekomponist og Salmedigter, (ca. 1580—1639), siden 1603 Kapelmester ved det Coburg'ske Hof. Hans talrige Kompositioner, omfattende de forskelligste Arter af tyske Salmer og Kirkesange, Motetter og verdslige Sange, ere for en stor Del udkomne i Trykken (se »Monatshefte fur Musikgesch.« XVII). *A. H.*

Franck, Sebastian, se Frank.

Francke, August Hermann, tysk, pietistisk Teolog og Pædagog, født 12. Marts 1663 i Lübeck, død 8. Juni 1727 i Halle. F. blev Student fra Gymnasiet i Gotha og studerede siden Teologi og Filosofi i Erfurt og Kiel. 1685 blev han Magister i Leipzig og begyndte her i Forening med Paul Anton (s. d.) og Casper Schade at virkeliggøre de af Spener (s. d.) fremsatte Tanker om en Omdannelse af det teologiske Studium ved at holde Forelæsninger af opbyggelig Karakter over det ny Testamente. Under et Ophold i Luneburg blev han kristelig vakt og sluttede sig nu afgjort til Spener's Retning efter at have opholdt sig nogle Maaneder i dennes Hus. 1689 fortsatte han sine Forelæsninger i Leipzig; men de bleve forbudte paa Grund af den Bevægelse, de fremkaldte. Aaret efter blev han Præst i Erfurt, men paa Foranledning afde ortodokse Lutheranere afsat (1691) og forvist fra Byen, hvorefter han s. A. blev Professor i østerlandske Sprog og 1699 i Teologi ved det nyoprettede Universitet i Halle, der ved Spener's Indflydelse blev besat med lutter Mænd af den pietistiske Retning. Tillige var han Præst i Forstaden Glaucha og fra 1715 ved Hovedkirken i Halle. Her virkede F. til stor Velsignelse baade blandt de studerende og i sin Menighed; bl. a. fremmede han Katekisation og gudelige Forsamlinger. Størst Betydning fik han dog ved sin filantropiske og pædagogiske Virksomhed. 1695 besluttede han, da han en Dag fandt 7 Gylden i sin Fattigbøsse, med dette Beløb at oprette en Fattigskole, til hvilken han antog Studenter som Lærere. Af denne ringe Begyndelse udviklede sig efterhaanden et Vajsenhus, en Borgerskole, et Pædagogium, en Latinskole og et *Seminarium præceptorum* det første i sit Slags, hvor Studenter bleve uddannede til Lærere ved teoretisk Anvisning og praktiske Øvelser. Fra fjerne Egne sendtes der F. Elever, og ved hans Død var der 2,200 i de forskellige Skoler. 1705 oprettede han desuden, støttet af den danske Regering, en Skole for de ostindiske Missionærer, og 1710 den Cansteinske Anstalt til Udbredelse af Bibelen. Fra 1698 begyndte han at opføre Bygninger for sine Anstalter, og til sidst udgjorde de en hel lille By med Bogtrykkeri, Boghandel og Apotek. Heraf havde F. nogen Indtægt, men det meste fik han uden at henvende sig til nogen om Laan eller Gave ved frivillige Bidrag fra kirkeligsindede Kredse. Han betragtede sit Værk som Guds Sag og havde selv i den største Trang en urokkelig Tillid til dets Fremgang, der heller ikke blev skuffet. Selv ledede F. hele den vidtforgrenede Virksomhed, samtidig med at han var Præst og Universitetslærer. — F.'s pædagogiske Tanker, der især indeholdes i hans »Kurtzer und einfältiger Unterricht« [1702] og i de udførlige Instrukser for hans Lærere, bære Præg af en alvorlig, kristelig Overbevisning og en dyb Menneskekundskab, men fremtræde ikke som noget nyt System. Opdragelse og Undervisning skulle være nøje forenede og have det Formaal at danne Børnene til levende Kristne. »Et Kvintin levende Tro er bedre end et Centner historisk Kundskab, og en Draabe sand Kærlighed mere værd end et helt Hav af Indsigt i Videnskabens Dybder«. Religionsundervisning og Andagtsøvelse indtoge derfor en fremragende Plads. Men ogsaa det rent menneskelige Livs Fordringer lod han ske Fyldest. I de højere Skoler indførte han levende Sprog, Matematik, Naturfag og Sløjd. Han lagde ogsaa Vind paa de døde Sprog, men ikke paa Læsning af Klassikerne. Alt skulde bibringes Børnene med Kærlighed. Paa Lærernes Personlighed blev der lagt stor Vægt: de boede og levede sammen med Børnene. I metodisk Henseende holdt han paa Anskuelighed, Forstaaelse og Indøvelse af det læste. F.'s ædle Personlighed dæmpede hans Opdragelses asketiske Præg, der efter hans Død fik en sygelig pietistisk Retning. Hans Vajsenhus blev taget til Mønster i alle evangeliske Lande (1720 oprettedes Vajsenhuset i Kjøbenhavn), og i Pædagogikkens Historie har han erhvervet sig et blivende Navn ved at kræve en inderlig, Gemyttet forædlende Undervisning, en særlig Læreruddannelse og Realfagenes Optagelse i Skolen. Fra de Halle'ske Pietister udgik Grundlæggeren af den første Realskole, J. J. Hecker (s. d.).

Francke's Stiftelser i Halle overlevede ham og bestaa den Dag i Dag. Sønnen Gotthelf August F., (1696—1769), 1720 Præst, 1726 teologisk Professor i Halle, overtog Ledelsen efter Faderens Død, udgav flere af dennes Skrifter for-

uden egne eksegetiske og kirkehistoriske Afhandlinger og besørgede 1725—68 Udgivelsen af Beretninger fra de danske Missionærer i Ostindien. Gaver vedbleve at strømme ind, og Anstalterne udvidedes, især Vajsenhuset. Men under de følgende Bestyrere, der i over 100 Aar vare af F.'s Slægt, fremkaldte Tidsaandens Forandring en Tilbagegang; Bidragene toge af, og Virksomheden maatte indskrænkes. F.'s Barnebarnsbarn, A. H. Niemeyer, (1799—1828), bragte dog atter Stiftelserne i Trivsel, til Trods for de vanskelige Tider. Fra 1806 traadte den preussiske Regering understøttende til, og medens Stiftelserne hidtil havde været selvejende, bleve de 1830 et Led af det preussiske Skolevæsen, og 1832 gik de fuldstændig ud af Familiens Besiddelse og bleve en af Staten forvaltet Institution. Fra 1853 har Staten udnævnt Direktøren, hvis Plads siden 1881 beklædes af Dr. O. Frick. For Tiden bestaa F.'s Stiftelser af 9 Skoler (Friskoler, Borgerskoler, Latinskoler, Pædagogium, Realgymnasium og højere Pigeskole), 2 Vajsenhuse, 2 Pensionater, et Lærer- og et Lærerindeseminarium med i alt over 4,000 Elever. (Litt.: G. Kramer, »A. H. F., ein Lebensbild« [1880—82]; A. Ritschl, »Geschichte des Pietismus« II Bd. [1884]; Frick og Fries, »Uebersicht über den gegenwärtigen Bestand der Franckeschen Stiftungen« [1883]; F.'s pædagogiske Skrifter i H. Beyer, »Bibliothek pädagogischer Klassiker« [1876]; A. Stein, »A. H. F., et Livsbillede«, norsk Overs. [Chra. 1881]). *J.L.*

Francke, Carl Philip, slesvigholstensk Minister, født 17. Jan. 1805 i Slesvig, død 23. Febr. 1870 i Kiel. Han studerede 1823—27 ved tyske Universiteter og ansattes 1835 i Generaltoldkammeret, hvor han med stor Dygtighed styrede Hertugdømmernes Told- og Handelssager; han havde 1846 den Plan at ville samle det danske Monarki, Mecklenburg og Hannover i en Toldforening. Som konservativ Bureaukrat deltog han 1848 i den saakaldte »Fønikskub« og optraadte 20. Marts paa Kasinomødet for at berolige Stemningen med Hensyn til det slesvigholstenske Partis Planer. Han fik derfor Tilbud om en Plads i det ny Ministerium som Præsident for det slesvigholstenske Kancelli, men afslog det, da man vilde skille Slesvig fra Holsten, og rejste 24. Marts hemmelig bort for at stille sig til Oprørets Tjeneste. Han valgtes til Frankfurt-Parlamentet, hvor han hørte til Centrum, men ingen særlig Rolle spillede; blev i November Schleswig-Holstein's Repræsentant ved den tyske Centralmagt indtil Juni 1849, og Aug. 1849 Finans- og Maj 1850 tillige Udenrigsminister under Statholderskabet indtil Febr. 1851. Efter at være landsforvist blev F. Oktbr. 1851 Regeringspræsident i Koburg og 1858 Minister for Koburg's særlige Sager (omordnede Forvaltningen), men fulgte Decbr. 1863 den augustenborgske Prætendent, Hertug Friedrich, til Kiel som hans vigtigste Raadgiver, indtil 1866 gjorde Ende paa alle hans Forhaabninger om et selvstændigt Schleswig-Holstein. 1867 valgtes han til den nordtyske Rigsdag og den preussiske Landdag, hørte oprindelig til Oppositionen, men forsonede sig efterhaanden med den ny Tingenes Orden. *E. E.*

Francken, vidtforgrenet flamsk Malerfamilie, hvis ældste Medlemmer vare Brødrene Hieronymus, (1540—1610), Ambrosius (den Ældre, 1544—1618 i Antwerpen, talrige Arbejder i Antwerpen's Museum) og

1) Frans den Ældre, født i Herenthals ca. 1542, død i Antwerpen 1616. F., som fortsatte sin Lærer F. Floris'es kunstneriske Retning, virkede, uddannende talrige Elever, i Antwerpen, af hvis Lucas-Gilde han blev Medlem 1567. Af ham findes Arbejder bl. a. i Dresden's og Braunschweig's Galerier, i Wien's Hofmuseum, Louvre i Paris (»Esther«), Stockholm's Museum (»Lazarus og den rige Mand«) etc.; betydeligere var Sønnen

2) Frans (II), født i Antwerpen 1581, død smst. 1642. F., der en Tid uddannede sig i Venezia og 1605 blev Medlem af sin Bys Malergilde, var Elev af sin Fader, men blev efterhaanden kendelig paavirket af Rubens; en alsidig, produktiv Kunstner med en ofte ret broget, men kraftig virkende Kolorit, malede religiøse Billeder »Barmhjertighedens Gerninger« (Antwerpen's Dominikanerkirke), Tritptychon med de fire kronede Martyrer (Antwerpen's Mus.), »Korsfæstelsen« (Wien's Hofmuseum), to i Berlin's Museum etc.; historiske (»Solon og Krøsus« ,Museet i Bruxelles), morsomme Interieurbilleder (»Kuriositetskabinet«, Wien's Hofmuseum); endvidere »Rytterfægtning« (Munchen's Pinakotek), »Heksesabat« (Wien's Hofmuseum) etc. Et lille Billede »Den fortabte Søn« i Fredensborg tillægges ham. Medens han i Begyndelsen til Adskillelse fra Faderen kaldte sig den Yngre *(den jon),* signerede han efter sin Søns Fremtræden sine Arbejder med *Do* (o: *d'ouder F.*), den Gamle.

Frans, Søn af foreg., født 1607 i Antwerpen, død 1667, Medlem af sin Bys Lucas-Gilde 1639, sluttede sig ganske til Rubens (derfor kaldt den Rubens'ske F.). Billeder af ham i Lichtenstein-Galeriet i Wien, Galeriet i Augsburg m. fl. St. *A. Hk.*

Franckenau, 1) Georg Franck de, Læge, født 3. Maj 1643 i Naumburg, død 17. Juni 1704. F. studerede i Jena, hvor han ikke blot lagde sig efter Medicin, men gjorde sig bekendt som latinsk og græsk Digter, hvorfor han af Rektor fik Digterkransen. 1766 rejste han til Strassburg, hvor han tog Doktorgraden; 1671 blev han Professor i Medicin i Heidelberg, hvor han fik en udbredt Praksis og kaldtes til forskellige Fyrster. 1689 blev han Professor i Wittenberg og Livlæge hos Kurfyrsten, hvem han fulgte paa Rejser, saaledes 1692 til Wien, hvor han optoges i den arvelige Rigsadel og det følgende Aar blev Pfalzgreve. 1695 blev han Livlæge hos Christian V og forblev i denne Stilling efter Kongens Død. — Han var en meget lærd Mand, der var Medlem af talrige lærde Selskaber, og adskillige af hans Arbejder vare dengang meget ansete, men havde ikke varigt Værd. Han var en meget religiøs Mand, der efter sit Ægteskab (1669) gennemlæste Bibelen 75 Gange. *G. N.*

2) Georg Friedrich Franck de, Læge, ovenn.'s Søn, født 28. Aug. 1669 i Strassburg, død 1732 i Kjøbenhavn. Han studerede ved forskellige Universiteter i Tyskland, Holland og England, blev 1692 Doktor i Jena, 1693 ekstraordinær Professor i Wittenberg. Han fulgte 1695 med sin Fader til Danmark og blev 1701 Professor i Medicin ved Kjøbenhavn's Universitet. F. var en flittig Mand, men han var en lærd af den skolastiske

Skole, og hans Arbejder ere uden Interesse. Karakteristisk for ham er det, at han under Pesten i Kjøbenhavn 1711 flygtede til Falster, hvorfra han sendte Afhandlinger om den frygtelige Sygdom, som han aldrig havde set. *G.* iV.

Franckenau, Rasmus, dansk Digter og Læge, ovenn.'s Sønnesøn, født 1767, død 1814 i Slagelse. Efter at være privat dimitteret tog F. 1794 medicinsk Embedseksamen. Under en Udenlandsrejse, hvor F. levede i meget trange Kaar, fik han navnlig Lejlighed til at studere Hygieine. Da han kom tilbage, blev han Landfysikus i Arendal, men vendte efter faa Aars Forløb tilbage til Kjøbenhavn, hvor han levede i otte Aar som Distriktslæge, indtil han 1810 modtog Ansættelse som Læge ved Hospitalet i Slagelse. F. var meget kendt af Samtiden som en skattet Visedigter. 1794 havde allerede et Digt om »Christiansborg Slots Ruiner« vakt Opsigt, men det er navnlig som Besynger af »Druens Blod«, Venskabet og den »kælne Glut«, i Tidens sædvanlige Smag, han gjorde Lykke. Efter hans Død udkom hans samlede Poesier som »Nytaarsgave for 1815«. *J. Cl.*

Franckenstein, Georg Arbogast, Friherre von, tysk Politiker, født 1825, død 22. Jan. 1890, siden 1847 arveligt Medlem af det bayerske Rigsraadskammer. Som ivrig Partikularist stemte han 1870 baade mod Bayern's Deltagelse i Krigen og imod dets Indtrædelse i det tyske Rige. Siden 1872 var han Medlem af Rigsdagen og Leder for det katolske Centrumsparti; stillede Juli 1879 efter Aftale med det konservative Parti Forslaget om, at det Udbytte, som Told- og Tobaksafgifterne gave ud over en vis fastsat Sum, skulde fordeles mellem de enkelte Stater efter disses Folketal. Han blev derefter Rigsdagens første Viceformand indtil 1887, men genvalgtes ikke, fordi han havde hemmeligholdt for sine Partifæller den Opfordring, som den pavelige Statssekretær i Februar s. A. havde givet dem om at stemme for Hærstyrkens Forøgelse; han var nemlig en afgjort Modstander af denne Plan. 1881 blev han Formand for det bayerske Rigsraadkammer og var Juni 1886 udset af Kong Ludvig II til at overtage Ministeriet lige før Kongens Afsættelse. *E. E.*

Francke's Stiftelser se Francke, A. H.

Franc-macon [frãmasõ'] (fr.), Frimurer; *Franc maçonnerie* [framasånri'], Frimureri.

Fránco, paa Corsica Navnet for Franc.

Fránco. Under dette Navn kendes to fremragende Tonelærere fra Middelalderen, hvis Navne ofte ere forvekslede, og som derfor ikke let holdes ud fra hinanden. Den ene af dem, F. af Paris, Kormester ved Notre Dame, er vistnok den ældste. Den anden derimod, F. af Köln, har samlet Berømmelsen om sig, fordi han anses som Forfatter til det vigtige Skrift *Ars cantus mensurabilis*, der omhandler Mensuralmusikken i dens modne Skikkelse og giver faste og klare Regler dels for Intervallæren og Stemmeføringen i flerstemmig Sang, dels for Nodeskriften. Om ham selv kendes ikke andet end hans Navn, end ikke Tidspunktet for hans Levetid er man paa det rene med. Tidligere (Fétis, Nisard) har man villet identificere ham med en vis F., Skolastiker i Liége fra ca. 1060, der har skrevet om Matematik. Men F.'s hele udviklede System passer slet ikke for den almindelige Musiktilstand paa dette tidlige Tidspunkt. Efter Indholdet af hans nævnte Skrift maa man med Kiesewetter, Winterfeld og Coussemaker sætte hans Levetid til henad 1200 eller lidt før. Fra denne Tid kendes en F., der var Prior i Köln, og som maaske er identisk med her omtalte F. *A. H.*

FránCO, Giovanni Battista, kaldet Simolei, italiensk Maler, født i Udine 1510, død i Venezia 1561, lærte Kunsten i Venezia, hvis store Kolorister han dog ikke naar, og studerede senere i Rom Michelangelo, hvem han skylder sin fuldendte Tegning, men ogsaa det noget massive i hans store Kirkebilleder. Det fortræffeligste af disse er en Christi Daab, i San Francesco della Vigna i Venezia. F. brugte ogsaa Naal og Gravstik med Virtuositet og stak baade sine egne Arbejder og Værker af Michelangelo, Tizian, Giulio Romano o. a. **Til** hans bedste Blade høre hans Amor og Psyche efter Giulio Romano og en Christi Hudflettelse efter Tizian. *F. J. M.*

FránCO, Niccolò, italiensk Forfatter, død 1569. Denne talentfulde, men lidet tiltalende Person, født i Benevento, hører til samme Slags Renaissance-Litterater som Pietro Aretino og var en Tid formelig i dennes Sold, idet Pietro benyttede sig af hans omfattende Kundskaber ved sin Forfattervirksomhed. Men da F. begyndte at konkurrere heldig med sin Mester, rev det ud imellem dem; F. skrev et stort Antal yderst grove Sonetter mod sin tidligere Ven, men Pietro havde da rigtignok ogsaa ladet ham smage det blanke Staal. Digterinden Vittoria Colonna plagierede han, saa at hun maatte lade ham traktere med en Dragt Prygl. Mod Fyrster og andre Autoriteter var F. over alle Grænser uforskammet, hvilket til sidst foranledigede, at han blev hængt efter pavelig Befaling. I hans Værker træffes Smudsighed og Ondskabsfuldhed ved Siden af virkeligt Vid og digterisk Evne. De mest omtalte ere: Sonetterne mod Aretino, sammen med omtr. 200 Sonetter betitlede »Priapea« [Torino 1541], »Le pistole (o: Breve) vulgari« [Venezia 1539], »Dialoghi piacevoli« [Venezia 1542], »Il Petrarchista, Dialogo« [smst. 1541], »Dialogo delle bellezze« [Casale di Monferrato 1542] og »Il Tempio d'Amore«. *E. G.*

Francoeur [frakolr], 1) François, Violist i Christian IV's Kapel (1641—43). Blev senere Dansemester paa Sorø. — 2) Frangois (1698—1787), fransk Violinist, Medlem af *Les 24 violons du roi*, Kammerkomponist og Operakomponist, til sidst Direktør for Operaen i Paris og kgl. Overmusikintendant. — 3) Louis Joseph (1738—1804), foreg.'s Nevø, gjorde en ganske lignende Karriere, men mistede sine Stillinger under Revolutionen. *A. H.*

FranCOenr [frãkö!r], Louis Benjamin, fransk Matematiker og Astronom, født 16. Aug. 1773 i Paris, død 15. Decbr. 1849 smst., var først Privatlærer i Matematik, blev senere Professor i dette Fag i Paris og Akademiker. Han har skrevet: »Cours complet de mathematiques pures« [Paris 1809, 4. Udg. 1837], »Uranographie« [smst. 1812, 5. Udg. 1837], »Astronomie pratique« [smst. 1830, 2. Udg. 1840], »Géodesie« [smst. 1835, 6. Udg. 1878]. *Y. Fr. S.*

Francois [frãswa'] (fr.), Frants; *Frangoise* [frãswa'z], Franciska.

Francois [fräswa'], alm. kaldet F. de Neufchâteau, Nicolas Louis, Greve de, fransk Statsmand og Digter, født 17. Apr. 1750 i Saffais, Dep. Meurthe, død i Paris 10. Jan. 1828. Allerede som 16 Aars Dreng udgav han et Bind Digte, »Pièces fugitives«, som endog fandt Naade for Voltaire's Øjne. Nogen stor Digter blev dog F. aldrig. 1782 blev han Generalprokurør paa St. Domingo og i Revolutionen Medlem af den konstituerende Forsamling. Han hørte til de moderate, men i 1793 var det at være moderat og tilmed Skønaand og Digter en Forbrydelse, som førte til Skafottet; F. blev da ogsaa fængslet, men Robespierre's Fald 9. Thermidor frelste hans Hoved. I Direktoriets Tid blev P. 1797 Minister for det indre og efter Statskuppet 18. Fructidor = 4. Septbr. 1797 Medlem af Direktoriet i den flygtede Carnot's Sted. Han sad dog kun kort Tid i Direktoriet, men blev i Juni 1798 atter Minister for det indre og blev i denne Post til Statskuppet 18. Brumaire. Som Minister og Statsmand hørte han ikke til de mest fremragende, heller ikke som parlamentarisk Taler naaede han højt. Napoleon gjorde ham til Senator — han var ofte Senatets Præsident — og 1804 til Greve. Efter Napoleon's Fald trak han sig tilbage til Privatlivet. 1797 var han bleven Medlem af Instituttet. Hans Skrifter ere af poetisk, historisk og politisk Indhold, Noveller, Fabler o. s. v. Ogsaa som Dramatiker forsøgte han sig (»Pamela«, 1803). (Litt.: Bonnelier, *Mémoires sur F. de Neufchâteau* [Paris 1829]). *F. J. M.*

François [fraswa'], Alphonse, fransk Kobberstikker, født 1811 i Paris, død smst. 1888, Elev af Henriquel-Dupont og af Kunstakademiet, helligede sig særlig Gengivelsen af P. Delaroche's Malerier: »Den unge Pico af Mirandola, der lærer sin Moder at læse«, »Bonaparte's Overgang over Alperne«, »Marie Antoinette efter Domfældelsen« [1857]; efter Rafael stak han »Ezekiel's Syn«, efter Ary Scheffer »Christi Fristelse« og efter Fiesole »Maria's Kroning«, hans Hovedblad, samt en Del flere Blade efter nyere franske og gamle italienske Mestere, udførte med megen Finhed og Elegance. F. blev 1877 Præsident for det franske Akademi; nogle af hans Blade findes i Kobberstiksamlingen i Kbhvn. *A. Ls.*

François [fraswa'], Jean, fransk lærd og Benediktinermunk (1722—91), udgav bl. a. »Dictionnaire roman, wallon, celtique et tudesque« [1777] og »Histoire de Metz« [1789].

Francois [fräswa'], Jean Charles, fransk Kobberstikker, født i Nancy 1717, død i Paris 1769, gjorde 1740 Forsøg i Crayonmaneren og udgav sig for Opfinder af denne; 1757 udgav han flere Blade i denne Maner og blev *Graveur des dessins du cabinet du Roi.* De bedste af F.'s Blade ere: »Danserinde« efter Boucher, »Siddende sovende Mand« efter Jeaurat, Erasmus'es Portræt efter Holbein, Lægen D. F. Quesnay efter Fredon og »Den hellige Jomfru« efter Vien. Kobberstiksamlingen i Kbhvn. har af F. 80 Bl. *A. Ls.*

François [fraswa'], Kurt von, tysk Afrikarejsende og Landofficer, er født 2. Oktbr. 1853. F. deltog i den tysk-franske Krig og har fra 1883 i med korte Mellemrum deltaget i flere Afrika-Ekspeditioner, dels i Congo-Egnene, dels i den tyske Koloni Togo og tysk Sydvestafrika, i hvilken sidstnævnte Koloni han en kort Tid var Chef for Troppestyrken. *O. I.*

François [fräswa'], Laurent, fransk Abbé (1698—1782), bekendt for sine mod Oplysningstidens Filosoffer rettede apologetiske og polemiske Skrifter, saaledes »Preuves de la religion de Jésus Christ« [1751].

Francois [fraswa'], Marie Louise von, tysk Forfatterinde, er født i Herzberg i Sachsen 27. Juni 1817. Hun er en Niece af General v. F., der faldt ved Spicheren 1870, og blev opdraget i hans Hus, da hendes Moder efter Faderens Død 1818 blev plyndret for hele sin Formue af en uredelig Formynder. Siden 1855 har hun udsendt ikke faa Romaner og Noveller og hører nu til de mest læste Forfatterinder i Tyskland. Af hendes Skrifter kunne især nævnes: »Der Erbe von Saldeck« [1855], Romanerne »Die letzte Reckenburgerin« [2 Bd., 1871], »Frau Erdmuthens Zwillingssohne« [1872], »Stufenjahre eines Glücklichen« [2 Bd., 1877], »Der Katzenjunker« [1879] og en Del Bind Noveller og Fortællinger, hvoriblandt »Phophorus Hollunder; zu Fussen des Monarchen« [1881, i »Collection Spemann«]. *C. A. N.*

Francois-Vasen [fräswa'-] kaldes almindelig (efter Finderen) en af de mærkeligste og vel den figurrigeste af alle græske malede Vaser; den opbevares i Museet i Firenze, er funden ved Chiusi, men som saa mange andre Kar, hvis Findested er Etrurien, forfærdiget i Grækenland. Det er en stor, tohanket Kumme, udgaaet fra Klitias'es og Ergotimos'es Værksted i Athen i første Halvdel af 6. Aarh. f. Chr. Enhver Flade, som Karret frembyder, er dækket med Billeder i tidlig-arkaisk Stil, oplyste ved talrige Indskrifter, der endog nævne Dyr og livløse Genstande ved Navn. Fremstillingerne, der for største Delen høre til den ældre græske Kunsts Yndlingsemner, ere følgende: Kamp mellem Pygmæer og Traner, den kalydoniske Jagt, Theseus'es Hjemkomst fra Kreta, Væddekørsel ved Patroklos'es Begravelse, Kamp mellem Kentaurer og Lapither, Peleus'es og Thetis'es Bryllup, Achilleus'es Overfald paa Troilos, Hefaistos'es Indtog paa Olympen, Ajas med Achilleus'es Lig, Gorgo, den vingede Artemis, Griffe og Sfinkser, Rovdyr, der overfalde Tyr, Vildsvin og Hjort. (Litt.: W. Klein, »Die griechischen Vasen mit Meistersignaturen«, S. 32 [1887]; Reichel, »Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn« XII; Heberdey smst. XIII; Benndorf smst. XV. Bedste Afbildning: »Wiener Vorlegeblätter für archäologische Übungen« [1888, Pl. 2—4]). *C. B.*

Francq van Berkhey, Jan, hollandsk Digter og naturkyndig, født i Leyden 1729, død smst. 13. Marts 1812. F. dyrkede Poesi og Naturhistorie og skrev bl. a. en poetisk Lovprisning af Leyden, ved hvis Universitet han fra 1773 var Professor, samt en Naturhistorie i 11 Bd. [1769—79]. Ogsaa en Tragedie om Claudius Civilis skyldes ham [Amsterdam 1764]. *A. 1.*

Francs-archers [frãzarše'] oprettedes under Karl VII af Frankrig ved en Befaling af 28. Aug. 1448. Det var Kongens Hensigt ved Omdannelse af de gamle Kommunalmilitser at skabe et regulært Fodfolk, ligesom han havde dannet et regulært Rytteri. I hvert Sogn skulde der findes en Skytte, der valgtes af dertil af Kongen beskikkede Mænd blandt de

til Skydning bedst egnede Folk. De udrustedes med Bue, Sværd og Dolk, havde Panserskjorte og maatte sværge Kongen Troskab. I Fredstid opholdt F. sig i Hjemmet, men skulde altid være klare til at rykke ud. De fik i Fredstid ingen Lønning, men fritoges for Skat (herfra stammer Navnet) og lønnedes under Krig med 4 frc. om Maaneden. Der afholdtes undertiden Øvelser i Skydning, og jævnlige Inspiceringer foretoges for at kontrolere deres Kampberedskab. Disse saaledes dannede Tropper ydede Karl VII mange værdifulde Tjenester i Kampen mod Englænderne. De udmærkede sig første Gang 1449 ved Vernon og særlig Aaret efter ved Formigny. Oprettelsen af F. faldt imidlertid ikke i Adelens Smag. Den protesterede vel ikke aabenlyst, men lagde Organisationen mange Hindringer i Vejen. De første F. bestode hovedsagelig af uddannede Tropper, men efterhaanden som Afgangen dækkedes af Folk uden militær Uddannelse, forringedes disse Troppers Kvalitet saaledes, at da Ludvig XI gav Ordre til deres Samling, mødte kun et ringe Antal, der tilmed ved Charenton 1465 o. a. St. viste sig ubrugelige. Belært ved Erfaring foretog Ludvig XI en Omorganisation 1467, idet han bestemte, at hver Korporation i Byerne skulde stille et Kompagni, og udvidede 1469 denne Bestemmelse til al gælde for hele Landet, der inddeltes i 4 Distrikter. Hvert Distrikt skulde stille et Korps paa 4,000 Mand under Ledelse af en Generalkaptajn. Korpset deltes i 8 Kompagnier, der hver fik en forskellig farvet Fane. Ved Siden af Buen som Vaaben indførtes nu tillige Armbrøsten og Spydet. Resultatet blev trods den tilsyneladende gode Organisation meget tarveligt: Rekruteringen var slet, navnlig fra Byerne, der selv valgte F., og trods strenge Straffebestemmelser bleve disse Tropper ved deres Indisciplin en Plage for Befolkningen og paa Grund af slet militær Uddannelse i den Grad til Spot, at der lavedes Smædeviser om dem. Da Ludvig XI forsøgte at anvende dem paa Valpladsen, viste de sig feje og upaalidelige, hvorfor Kongen afskedigede dem 1479. Institutionen blev dog ved at bestaa, men F. anvendtes kun til Hjælpe- og Garnisonstropper. 1523—24 søgte Frants I at omorganisere disse Tropper. Han inddelte Landet i 7 Distrikter, der hvert skulde stille 6,000 Mand, bevæbnede dels med Bøsser, dels med Piker. Det viste sig imidlertid vanskeligt at samle dem; de manglede militær Uddannelse, og det hjalp kun lidt, at man gav dem Navnet *légionnaires* efter romersk Mønster (en Styrke paa 6,000 Mand under en Oberst dannede en Legion), de vedble ve, saa længe de eksisterede (indtil Midten af 16. Aarh.), at være en udisciplineret Flok, paa hvilken ingen kunde stole, og som ingen hæderlige Kampe havde at opvise. *B. P. B.*

Francs-tireurs [frãtirö'r] kaldtes de Frikorps, der under Krigen 1870—71 i Frankrig dannedes navnlig til Føring af den »lille Krig«. Allerede fra gammel Tid havde Frankrig haft Skydeselskaber uden militær Organisation, men en saadan havde de faaet ved Marskal Niel's ny Hærorganisation 1867. *Sociétés des F.* udrustedes da med gode Vaaben, afholdt regelmæssige Vaabenøvelser, men vare uden Forbindelse med Hæren. Ved den tyske Invasion 1870 kaldte et kejserligt Dekret dem til Vaaben, og navnlig efter Sédan's Overgivelse dannedes der paa Gambetta's Opfordring talrige Korps paa en Styrke fra 60 til over 200 Mand. 29. Septbr. stilledes de til Krigsministeriets Raadighed, og ved et Dekret af 4. Novbr. knyttedes de for største Delen til Armékorpsene. Maalet for deres Kamp var navnlig Overfald paa mindre Styrker, Angreb paa Transporter og Magasiner, Ødelæggelse af Kommunikationer m. m. I Begyndelsen var Sammenholdet i disse Korps kun ringe, Bevæbningen meget forskellig, og ofte havde de ingen særlig Uniform. Navnlig i Paris dannedes talrige Korps, undertiden bestaaende af alle Vaabenarter og under mange forskellige Navne, saaledes *les amis de la France, les tirailleurs parisiens, les batteries de l'École polytechnique, les servants des mitrailleuses* s. v. Ved Felthæren var Antallet af F. mindre, talrigst ved 21. Armékorps og i Garibaldi's Korps. Fremmede Eventyrere sluttede sig til, og Korpsene antoge forskellige Navne, saaledes *enfants perdus, F. de la mort, F. de la vengeance, compagnie de la révanche* o. s. v. En Del F. vedbleve at føre Krigen paa egen Haand i mindre Korps og gave ofte Tyskerne Anledning til Detacheringer. De kæmpede undertiden med fremtrædende Tapperhed. Deres væsentligste Bedrift var Sprængningen af Jærnbanebroen ved Nancy-Frouard. *B. P. B.*

Francucci [frankut'tši] se Imola.

Francæse se Francaise.

Frandsen, Hans (Johannes Franciscus Ripensis), dansk Læge og Digter, født i Ribe 1532, død 4. Juli 1584. Efter Skolegang i sin Fødeby studerede han fra 1551 i Wittenberg. 1556 kom han hjem og blev Undertugtemester for Christian III's yngre Sønner, men allerede det følgende Aar opgav han denne Stilling og rejste atter til Udlandet for at studere Medicin. Rejsen gik først til Wittenberg, derpaa til forskellige Steder i Tyskland og senere til Frankrig, hvor han tog den medicinske Doktorgrad 1560. Da begge de medicinske Professorer i Kjøbenhavn døde i dette Aar, udnævntes han til Professor i Medicin, hvilken Stilling han overtog 1561. — Allerede fra ganske ung havde han vakt Opsigt ved sine latinske Digte, der skaffede ham mange Venner omkring i Verden. Paa Dansk har han kun skrevet et Par Digte, hvoraf vel det bekendteste findes i For talen til Anders Sørensen Vedel's Udgave af Saxe. Som Lærer roses han som en duelig og begavet Mand, der udgav flere af de gamle græske Forfatteres Værker i latinske Oversættelser; men af hans medicinske Arbejder findes kun et Par paa Bibliotekerne i Danmark. Han skal have haft en stor Praksis som Læge. (Litt.: Rørdam, »Kbhvn.'s Universitets Historie 1537—1621«, II). *G. N.*

Frandsen, Knud, dansk landøkonomisk Forfatter og Landbrugslærer, er født 29. Jan. 1835 i Aarslev paa Fyn. F. forpagtede efter sin Uddannelse ved Landvæsensinstituttet i Odense Dyrehavegaard ved Nyborg, senere Rugstedgaard ved Vejle. 1868 paabegyndte han en Landbrugsskole i Aarup, overtog Aaret efter Pladsen som Forstander for Landbrugsskolen i Lumby ved Odense, hvor han virkede indtil 1890, da han blev Forstander for Oddense Landbrugsskole i Salling. F. har skrevet: »Agerbrugslære« [Kbhvn. 1870; 2. Opl. 1885], »Vejledning for Husmænd« [1873], »Om Sommerstaldfodring« [1879] m. m. *K. H—n.*

Fråneker, By i den nederlandske Provins Friesland, ved Kanalen mellem Harlingen og Leeuwarden og Jærnbanelinien Harlingen—Leeuwarden, har (1891) 7,200 Indb. Af Bygninger kunne nævnes St.-Martins-Kirke samt det for nylig restaurerede Raadhus; tillige findes en botanisk Have. Byen har Teglbrænderier, Skibsbyggeri, Uldspinderi og Sæbesyderi. F. var fordum Sædet for et bekendt Universitet, der blev stiftet 1585 af de frisiske Stænder, og ved hvilket flere berømte lærde virkede, saaledes Heineccius, Hemsterhuis og Valkenaer. 1811 blev det ophævet af Napoleon, men bestod 1816—43 som Athenæum. Byen besidder et mærkeligt Planetarium, som en Borger, Eise Eisinga, forfærdigede 1774—81. I Omegnen fødtes 1492 Menno Simons, Grunderen af Mennonitternes Sekt, som endnu er talrig i Landet. *Joh. F.*

Frangipani [frandzipa'ni], en romersk Adelsslægt, der selv paastod at nedstamme fra Oldtidens Aniciere, medens dens Stamtræ i Virkeligheden kun kan føres tilbage til Leo F., der levede ca. 1000; fra deres Borge i Colosseum og paa Palatin spillede de i 12. —13. Aarh. en betydelig Rolle som Førere for Ghibellinerne i Rom og Mellemitalien. Blandt Slægtens Medlemmer kunne nævnes:

Cencio F. Mod Ghibellinernes Vilje var Gelasius II 1118 bleven valgt til Pave, og da dette rygtedes, trængte F. med sine Tilhængere ind i Konklavet og mishandlede og fangede Paven, der dog blev befriet af Folket, men senere maatte flygte, efter at Henrik V havde nærmet sig Rom, hvor han og F. udnævnte Maurizio Burdino til Modpave under Navn af Gregor VIII. Da Kejseren havde forladt Staden, vendte Gelasius II atter tilbage til Byen, men fangedes paa ny af F. — Senere understøttede Familien den kejserligsindede Pave Innocens II mod Anaclet II; men forbitredes over Frederik Barbarossa's egenmægtige Adfærd i Rom 1167 sluttede de sig til hans bitre Modstander Alexander III for atter senere at indtage deres gamle Standpunkt, som de dog paa ny forlode, da Paven forlenede dem med Tarent.

Ved Midten af 13. Aarh. levede Giacomo F., Herre af Astura, i en lille Flække paa Kysten af den romerske Kampagne; derhen flygtede 1268 Conradin efter Nederlaget ved Scurcola (Tagliacozzo), men Giacomo fangede ham og udleverede ham til Karl af Anjou, der lønnede F. med flere Len og bevægede ham til at flytte til Napoli, hvor han blev Stamfader til en ny Linie. — En vistnok fra den foregaaende forskellig Familie ere de kroatiske F., der sikkert ere af slavisk Herkomst. Gennem flere Aarhundreder stode de i ungarsk Tjeneste og sluttede sig efter Nederlaget ved Mohacs (1526) til Nationalpartiet. Deres Opposition mod Habsburgernes -Regimente vedvarede længe, og endnu 1667 stiftede Frants Kristoph F. en Sammensværgelse sammen med Zrinyi, Rakoczy og Tokoly mod Tyskerne og Kejseren. Forbundet blev dog røbet, og F. henrettedes, medens hans Godser konfiskeredes, og Slægten udstødtes af Adelsstanden. *M. M.*

Frangulin (Rhamnoxanthin, Avornin), $C_{20}H_{20}O_{10}$, findes i Barken samt i Bærrene og Frøene af *Rhamnus frangula* og *Rhamnus cathartica*; af Barken faas det ved Udtrækning med Natronlud, Fældning med Saltsyre og Ekstraktion af det dannede Bundfald med Kloroform. F. danner en gul Krystalmasse og har hverken Lugt eller Smag; det er opløseligt i kogende Alkohol, Æter og Kloroform; Alkalier og Ammoniakvand opløse det med purpurrød Farve. Ved 225° smelter det og sublimerer delvis uden Sønderdeling. Med Metalhydroxyder danner F. smukke Farvelakker. Ved Kogning af dets Opløsninger med Saltsyre spaltes det i en Sukkerart og Frangulinsyre (Avorninsyre), $C_{14}H_{10}O_4$, en Dioxyanthrakinon, der danner rødlige Naale med 1,5 Molecule Vand, som bortgaar ved 180°, hvorefter Syren smelter ved 252—254°. Frangulinsyre er kun i ringe Grad opløselig i Vand, men letopløselig i Alkohol og Æter; den giver med Alkalier og Ammoniakvand pragtfulde røde Opløsninger, men danner ingen krystalliserende Salte. *O. C.*

Frangulinae, Orden af tokimbladede og fri kronede Planter, næsten alle træagtige med hele Blade. Blomsterne ere smaa og uanselige, hyppig med et grønligt eller hvidligt Bioster; de ere regelmæssige, 4- eller 5-tallige i Bæger og Krone og have kun een Kreds af Støvblade, der enten staa lige ud for Kronbladene eller ud for deres Mellemrum; 2 — 5 Frugtblade danne en oftest flerrummet Frugtknude. Endvidere ere Blomsterne under- eller svagt omkringsædige, hos en enkelt Familie (Vrietorn-Familien) oversædige. Diskusdannelser findes som Regel. Frøene have Frøhvide. *F.* omfatter Benved-, Kristtorn-, Vinranke-, Vrietorn-Familierne og enkelte mindre. *A. M.*

Frank se Franc.

Frank (lat.), frimodig, ligefrem, aaben.

Frank, Albert Bernhard, tysk Botaniker, Professor i Plantefysiologi og Plantepatologi ved Landbohøjskolen i Berlin, er født 17. Jan. 1839 i Dresden. F. har spredt sig over meget forskellige Omraader af Botanikken og har paa visse Punkter leveret udmærkede, frugtbringende Undersøgelser, saaledes i sine to Skrifter om Tyngdens og Lysets Indflydelse paa Vækstretningen: »Beiträge zur Pflanzenphysiologie« [1868] og »Die natiirliche wagerechte Richtung von Pflanzentheilen« [1870]. Betegnelsen Geotropisme (d. s. s. Geotropi; se Bevægelser, Planters, S. 1010) har F. dannet, i Lighed med det af A. P. de Candolle dannede Ord Heliotropisme (se smst.). Ogsaa paa Plantepatologiens Omraade har F. virket heldig; hans Haandbog »Die Krankheiten der Pflanzen« [1880, 2. Udg. 1894—95] er meget brugbar. Paa Ernæringsfysiologiens Omraade ere F.'s Arbejder (handlende bl. a. om Kvælstoffets Betydning for Planterne og om »Mycorhiza« [s. d.]) meget svage og have da ogsaa mødt skarp Kritik; det samme gælder hans Virksomhed som Forfatter af en større, botanisk Lærebog. Da Sachs'es (s. d.) berømte Lærebog skulde bearbejdes paa ny, og dette overdroges F,, blev Resultatet et Værk, »Lehrbuch der Botanik« [1892—93], der paa ingen Maade kan sammenlignes med Forbilledet. *W. J.*

Frank, Ernst, tysk Musiker, er født 7. Febr. 1847 i Miinchen, Elev af Fr. Lachner, gjorde sig bekendt som udmærket Dirigent af Operaen i Mannheim og Frankfurt a. M. og blev senere (1879) Bulow's Efterfølger i Hannover. F. har skrevet Sange og Korstykker, der have vundet Udbredelse, samt et Par Operaer. *W. B.*

Frank, Franz Hermann Reinhold von,

tysk Teolog, født i Altenburg 25. Marts 1827, død 7. Febr. 1894. F. udøvede som Professor i Teologi i Erlangen (fra 1857) en betydelig Virksomhed. Efter Thomasius'es og Hofmann's Død var han den selvskrevne Fører for den konservative tyske Teologi. Hans væsentlige Betydning ligger paa den systematiske Teologis Omraade; af særlig Interesse er hans »System d. christlichen Gewissheit« [2 Bd., 2. Opl. 1881—84], hvor han med Genfødelsen som Udgangspunkt søger at vise, hvorledes den Kristne subjektivt kan forvisse sig om Sandheden af de væsentligste kirkelige Læresætninger, uden at dog dette Forsøg kan siges at have vundet almindelig Tilslutning. Af hans øvrige Værker nævne vi: »System d. christl. Wahrheit« [2 Bd., 3. Opl. 1893—94], »System d. christl. Sittlichkeit« [2 Bd., 1884—87], »Die Theologie d. Concordienformel« [4 Bd., 1858—65], »Geschichte u. Kritik d. neueren Theologie« [1894]. (Litt.: H. Ussing, »Den kristelige Vished« [Kbhvn. 1883]; R. Seeberg, »F. H. R. v. F.« [1894]). *J. P. B.*

Frank (ell. Frenk), Jacob, (1719—91), Stifter af Soharitternes ell. Kontratalmudisternes Sekt, hvis Medlemmer efter ham ogsaa kaldes Frankister. Han hed egentlig Jankiew Lejbowicz og var en Jøde fra Galizien, var Brændevinsbrænder, men blev som en anset Kabbalist Missionær for den sabbathianske Sekt. I Talmuds Sted vilde han sætte Sohar (Kabbalisternes Bibel), hvori han mente at finde Læren om Treenigheden, Syndefaldet og Messias'es Menneske vorden, og ved Messias forstod han Sabbathai Zewi, den sabbathianske Sekts Stifter. Da hans Tilhængere bleve forfulgte i Polen, sluttede nogle af dem sig paa Skrømt til den romersk-katolske Kirke, medens andre udvandrede til Moldau. F. selv blev 1773 sat paa Fæstningen Czenstochowa; men frigiven af Russerne, da de faldt ind i Polen, rejste han til Wien, hvor han omgav sig med fyrstelig Pragt; senere flyttede han til Briinn, og 1788 slog han sig ned i Offenbach, hvor han optraadte som Romersk-Katolik og vakte stor Opsigt. I Polen, Moldau og Tyrkiet findes endnu Frankister, som ere judaiserende Katolikker. (Litt.: Grätz, »F. und die Frankisten« [»Programm des jüdisch-theologischen Seminars in Breslau« 1868]; samme, »Geschichte der Juden« X, 418 ff.). *L. M.*

Frank, Johann Peter, berømt tysk Læge, født 19. Marts 1745 i Rotalben ved Zweibrücken, død 24. Apr. 1821 i Wien. F. studerede først Filosofi, blev Dr. phil. 1763, studerede derefter Medicin i Heidelberg og Strassburg og tog Doktorgraden i Medicin 1765. 1772 blev han Læge hos Fyrstbiskoppen af Speier i Bruchsal; her holdt han Forelæsninger for Kirurger og grundlagde en Jordemoderskole. 1784 blev han Professor i medicinsk Klinik i Gottingen, men flyttede 1786 til Pavia, hvor han fik stor Betydning for Ordningen af den medicinske Undervisning og Ordningen af Lægevæsenet i Lombardiet. 1795 kaldtes han til Wien som Professor i klinisk Medicin og Direktør for »Allgemeines Krankenhaus« og indlagde sig her meget stor Fortjeneste af Undervisningen og ved Forbedring af Hospitalet. Han kunde imidlertid heller ikke her finde Ro, men lod sig udnævne til Professor i Vilna 1804 og senere i St. Petersborg. 1808 tog han sin Afsked, flyttede tilbage til Wien, hvor Napoleon konsulerede ham og foreslog ham at tage til Paris, hvilket dog ikke blev til noget. Efter et kortere Ophold i Freiburg vendte han tilbage til Wien, hvor han blev til sin Død. — F. er utvivlsomt en af sin Tids betydeligste Læger; han var en meget søgt Læge og Lærer og en udmærket Organisator, der særlig har gjort sig fortjent af Hygieinen, som han var den første, der udskilte som en særlig Disciplin. Hans Hovedværk er »System einer vollständigen medicinischen Polizei« i 6 Bind [1779—1819] og blandt hans talrige medicinske Arbejder *De curandis hominum morbis epitome*, ligeledes i 6 Bind, der udkom i flere Udgaver og talrige Oversættelser. (Litt.: Jul. Petersen, »Hovedmomenter i den medicinske Kliniks ældre Historie«, S. 159—92). *G. N.*

Frank von Word, Sebastian, mystisk Sværmer fra Reformationstiden, født 1499 i Donauwörth, død 1542 i Basel. F. begyndte sin Løbebane som luthersk Præst; men da hans Udvikling snart førte ham til at bryde med alt ydre Kirkevæsen, opgav han denne Stilling og drog (fra 1528) fra By til By og søgte sit Udkomme, snart som Sæbesyder, snart som Bogtrykker og Boghandler, idet han udfoldede en rig Forfattervirksomhed, der imidlertid overalt bragte ham i Konflikt med Autoriteterne. De Værker, hvori han udfoldede sin Kritik af det bestaaende og sine mystiske Ideer, vare ikke blot teologiske Af handlinger; han skrev (1531) sin »Chronika. Zeitbuch und Geschichtsbibel«, den første tyske Verdenshistorie, og hans Værker have ogsaa for det tyske Sprogs Udvikling stor Betydning; men det Værk, som vil bevare hans Navn længst, er Ordsprogssamlingen »Sprichwörter, Schöne, Weise, Herrliche Clugreden und Hoffspruch« [1541, 1545, ny Udg. 1831], som fra Indholdets Side sættes over den berømte Agricola'ske Samling. Ogsaa en Geografi skrev han: »Weltbuch, Kosmographie etc.« [1534]. Sine religiøse Ideer udviklede han i sine 280 »Paradoxa« [1534], »Giildin Arch« [1538] og »Das verbüthschiert, mit sieben Siegeln geschlossene Buch« [1532]. Han viser sig her som afgjort Mystiker, paavirket af Mænd som Eckart, Tauler, Schwenkfeld o. 1. Alt ydre Kirkevæsen, alle bestemte kirkelige Retninger, Papister saavel som Protestanter og Gendøbere, foragter han. Gud er upersonlig, og det ondes Virkelighed nægtes paa panteistisk Vis, al egen Vilje skal bortdø, og indefra skal da det guddommelige udfolde sig i os. Paa det »indre Ord«, paa »Christus i os« kommer alt an, medens det ydre Ord om den historiske Christus uden dette er et dødbringende Bogstav. Ogsaa uden for Kristendommen finder F. den sande Fromhed. F. var uden Tvivl en religiøs og i sin ydre Færd fredelig Natur og havde Ret i adskilligt, saaledes i sin ubetingede Forkastelse af al Tvang i Trossager, men i Hovedsagen, i sin bundløse Subjektivisme, havde han, kristelig set, ubetinget Uret. (Litt.: Haggenmacher, »S. F.« [Zürich 1886]; Löwenberg, »Das Weltbuch S. F.'s« [Hamburg 1893]). *J. P. B.*

Franke, Felix, tysk Sprogforsker, født 8. Aug. 1860, død 13. Apr. 1886. Han gav i »Die praktische Spracherlernung« [1883, dansk Bearbejdelse »Praktisk Tilegnelse af fremmede Sprog« 1884]

en videnskabelig Begrundelse af den Reform i Sprogundervisningen, der samtidig begyndte at kæmpe sig frem (se Fonetiske Metode), samlede de nødvendigste franske dagligdags Vendinger i »Phrases de tous les jours« [1886] med mønsterværdig Lydbetegnelse og viste sig i flere Tidsskriftartikler som dygtig Lydiagttager. (Litt.: »Phonetische Studien«, II [1888]). *O. Jsp.*

Franke-Klint, en ca. 5 M. høj Klint, der ligger tæt S. V. f. Nordspidsen af Langeland. Paa F.-K. vises fra Gavlen af en hvid Bygning et hvidt, fast Fyr, der kan ses i 19 Km.'s Afstand. *G. F. H.*

Franken, oprindelig Navnet paa et gammelt tysk Stammehertugdømme paa begge Sider af Rhinen, begrænset af Sachsen, Thuringen, Bayern, Schwaben og Lothringen. Det deltes i daglig Tale i Øst- og Vestfranken ell. Rhinfranken. Efter at Hertug Eberhard 938 havde gjort Oprør mod Kejser Otto I og var falden i Kampen, blev Stammehertugdømmet ophævet af Kejseren, og Landet betragtedes senere hen som Kronland. Men Navnet blev staaende, og i Rhinfranken betegnedes den saliske Slægt i 11. Aarh. ofte som Hertuger af Worms, medens man i Østfranken overførte Hertugnavnet til Bisperne af Würzburg, der søgte at skaffe sig et retsligt Grundlag for denne Værdighed ved omfattende Dokumentforfalskninger. Ogsaa Kejser Konrad III af Staufen (1138—52) førte Titel af Hertug af F.; hans Brodersøn Konrad, der efter Faderen havde arvet de saliske Besiddelser i Rhinfranken, fik af sin Broder, Frederik Barbarossa, Pfalzgreveværdigheden og dannede et Grevskab, kaldet Pfalz (s. d.), af sine Besiddelser, der dog langtfra omfattede hele det gamle Rhinfranken. Dette opløstes tværtimod i et Utal af gejstlige og verdslige Territorier, blandt hvilke de vigtigste vare Bispedømmerne Mainz, Speier og Worms samt Markgrevskabet Hessen. Navnet F. brugtes senere alene om Østfranken, hvor de vigtigste Distrikter vare Bispedømmerne Wurzburg og Bamberg, Rigsabbediet Fulda og Borggrevskabet Niirnberg. Under Kejser Maximilian I dannedes 1500 og 1512 en frankisk Kreds omfattende Bispedømmerne Wurzburg, Bamberg og Eichstädt, Fyrstendømmerne Bayreuth og Anspach, den fri Rigsstad Niirnberg samt en stor Mængde mindre gejstlige og verdslige Besiddelser, medens Rhinfranken derimod deltes mellem den øvre- og nederrhinske Kreds. 1633 oprettede Bernhard af Weimar af Bispedømmet Wurzburg et Hertugdømme F., der dog alt gik til Grunde efter Slaget ved Nördlingen (1634). Efter det tyske Riges Opløsning (1806) forsvandt Navnet F. officielt, og største Delen af det gamle Landområde tilfaldt Bayern. *M. M.*

Frankenberg, By i det sachsiske Kreishauptmannschaft Zwickau, i en smuk Dal ved Zschopau, Biflod til Freiberger Mulde, N. 0. f. Chemnitz og ved Jærnbanelinien Chemnitz—Roszwein, har (1890) 11,400 Indb. Der findes en meget betydelig Industri, Væverier i Uld, Bomuld og Silke, særlig Fabrikation af Tæpper, Cheniller, Cheviot (31 Fabrikker), Spinderi, Katuntrykkeri, Farveri, Cigarfabrikation, Jærnstøberi og Maskinfabrikation. I Nærheden ligger Byens Parkanlæg i Lutzelthal, ligesom Slottet Sachsenburg og 4 Km. N. f. F., ved Zschopau, det smukke Slot Lichtenwalde med Parkanlæg samt det ved Körner's Digt bekendte Harrasfels. *Joh. F.*

Frankenberg, Johann Heinrich v., tysk. katolsk Prælat, (1726—1804). Som Ærkebisp i Mecheln (fra 1759) og Kardinal (1778) udviste han stor Samvittighedsfuldhed og i de senere urolige Aar stor Standhaftighed dels over for Josef II's Reformplaner, dels over for det Voldsherredømme, der udøvedes af de efter 1792 i Belgien indtrængende Franskmænd. *J. P. B.*

Frankenhausen, By i Fyrstendømmet Schwarzburg-Rudolstadt, Hovedstad i det saakaldte Unterherrschaft, ved Foden af Schlachtberg og ved en i 12. Aarh. anlagt Arm af Wipper, en Biflod til Unstut, der løber til Saale. Byen ligger i en bred og frugtbar Dal mellem Kyffhäusergebirge og Hainleite, ved Jærnbanelinien Reinsdorf—F., og har (1890) 5,900 Indb. Der findes Cigar- og Sukkerfabrikation samt Fabrikation af Perlemorsknapper og Musikinstrumenter; tillige findes et Saltværk med besøgt Saltbad og Helbredelsesanstalt for kirtelsvage Børn; i Omegnen Tobaksdyrkning samt Brunkuls- og Kobberskifergruber. Mod Nord paa Kyffhäusergebirge Ruinerne af Slottet Kyffhäuser, hvor ifølge Sagnet Frederik Barbarossa sover, ligesom den nyopdagede, prægtige, 2 Km. lange Falkenburger Hule med stillestaaende Vande og smukke Gipsdannelser. 1525 bleve de oprørske Bønder under Thomas Münzer slaaede ved det derefter opkaldte Schlachtberg, en Skrænt af Kyffhäusergebirge. *Joh. F.*

Frankenstein, By i preussisk Provins Schlesien i Regeringskredsen Breslau ved Pause, en Biflod til Neisse, der løber til Oder, og ved Jærnbanelinien Liegnitz—Kamenz, har (1890) 8,100 Indb., deraf 6,100 Katolikker. Byen har betydelig Kornhandel, Kurve- og Straafletteri, Vognfabrikation. I Nærheden Magnesitgruber, Brydning af Nikkelerts samt Fæstningen Silberberg, bygget med stor Bekostning af Frederik II paa Toppen af en Klippe, nedlagt 1860 og delvis sløjfet. *Joh. F.*

Frankenstein, Kuno, tysk Nationaløkonom og Socialpolitiker, er født 10. Marts 1861. Efter Universitetsstudier i Jena 1879—81 var F. i flere Aar Landbruger, gik imidlertid 1884 tilbage til statsvidenskabelige Studier og blev 1886 Dr. phil. Siden 1891 har han været Docent i Nationaløkonomi ved Humboldt-Akademiet i Berlin. Foruden en hel Del Tidsskriftafhandlinger og en Del Monografier, væsentlig af socialpolitisk Indhold, foreligge fra hans Haand: »Ländliche Arbeiterverhaltnisse in Thüringen etc.« [af »Schriften des Vereins für Sozialpolitik«, Leipzig 1892], »Die Arbeiterfrage in der deutschen Landwirtschaft« [Berlin 1893] samt den udmærkede Haandbog »Der Arbeitschutz, seine Theorie und Politik« [Leipzig 1896], der udgør et Bind af den under F.'s Redaktion siden 1894 udgivne »Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften in Einzeldarstellungen«. Siden 1893 har F. udgivet et »Vierteljahrsschrift fiir Staats- und Volkswirtschaft«. *K. V. H.*

Frankenthal, By i det bayerske Regeringsdistrikt Pfalz, forbunden med Rhinen ved en 6 Km. lang Kanal, beliggende ved Jærnbanelinierne Worms —Ludwigshafen, Freinsheim—F. og Sidelinien

F.—Grosskarlbach, har (1890) 13,000 Indb., deraf 7,400 Evangeliske. Fabrikation af Maskiner, Dampkedler, Hurtigpresser, Sukker, Sæbe, Cikorie; tillige findes Jærn- og Klokkestøberi. F. omtales som Flække (Franconodal) allerede i 8. Aarh. 1562 forøgedes Byen ved Indvandring af protestantiske Flygtninge fra Nederlandene, hvorved fremkaldtes en Opblomstring af Uld- og Silkeindustri. Som Fæstning har F. lidt meget under Krigene i Tyskland. Spaniere, Østerrigere, Svenske og Franske have baade angrebet og indtaget den. (Litt.: Hildenbrand, »Geschichte der Stadt F.« [1893]). *Joh. F.*

Frankenwald, skovklædt Højdedrag i Bayern, danner Forbindelsen mellem Thüringerwald og Fichtelgebirge. Som Grænse mod Thuringerwald kan SEettes Rodachthal eller, naar der tages Hensyn til Bjærgenes geologiske Sammensætning, Steinachthal; undertiden angives endog Schwarza og Werra's Kilder. Paa Grænsen mod Fichtelgebirge fører Jærnbanen fra Hof til Bamberg. F. udgør et 40—50 Km. bredt Plateau med en Middelhøjde af 600 M., skraaner mod Nord og Øst næsten umærkelig til Saale, men falder stejlt af mod Vest. De højeste Punkter ere Dobraberg (796 M.) samt Kieferle (868 M.) og Wetzstein (785 M.), hvilke to sidste Punkter dog ofte regnes til Thuringerwald. (Litt.: Gümbel, »Geognostische Beschreibung des Fichtelgebirges mit F.« [Gotha 1879]). *Joh. F.*

Franker, en vestgermansk Stamme, der oprindelig boede ved Rhinen's nedre Løb. De benævnes af Tacitus og Plinius med det religiøse Stammenavn Istævoner og spaltede sig i en Mængde mindre Folkesamfund, blandt hvilke de vigtigste varer Bataver, Ubier, Sigambrer, Usipeter, Tenkterer, Chamaver og Brukterer; flere af disse bleve undertvungne af Romerne, medens de i Westfalen boende bukkede under for Sachserne. Fra det 3. Aarh. skøde de sig langsomt frem over de romerske Grænser ind i Belgien og det nordlige Gallien, ødelæggende al Kultur og optagende de ældre Beboere i sig. I 5. Aarh. sondredes F. i to store Stammer, de saliske F. mellem Rhinen og Somme, hvis Lovbog *Lex salica* blev optegnet under Kong Chlodovech; og de ripuariske, der havde dannet et Rige med Köln til Hovedstad, men bleve overvundne af Chlodovech. F. var dengang et fast bosiddende, hedensk Bondefolk, mellem hvilke Kristendommen først efter Aar 500 begyndte at udbrede sig. Af en Blanding mellem de overvundne Alemanner og Thüringer samt F. opstode Moselfrankerne og Østfrankerne. *M. M.*

Frankerbjærget (Djebel furaidis, Paradisbjærget) kaldes et kegleformet, 813 M. højt Bjærg S. 0. f. Bethlehem, paa hvis Top der findes en Del Ruiner — uden Tvivl betegne de Pladsen for Herodes den Store's Palads Herodeion (tidligere har man fejlagtig stillet dem i Forbindelse med Johanniterridderne), hvorhen hans Lig førtes fra Jericho for at begraves i det af ham opførte Mausoleum. *V. O.*

Frankerdolomit er en til Juraformationens yngste Afdeling Malm henhørende Dolomit, der naar en betydelig Udvikling i Egnen mellem Heidelberg og Regensburg. Stenarten er en let forvitrende Blanding af Kalium- og Magniumkarbonat, i hvilken der netop ved Forvitringen hyppig dannes Huler. Visse Lag ere rige paa Forsteninger af Ammonitter, Koraller, Muslinger, Echinodermer, Brachiopoder m. fl. Adskillige Steder benyttes F. til Bygningssten. Man har opstillet F. sammen med flere andre nærstaaende Stenarter som en særegen Underafdeling Frankerjura i Malmformationen. *K. R.*

Frankére, frigøre (om Breve), betale Porto forud (jfr. Franko).

Frankervine, fortrinlige, navnlig hvide Vine fra Main-Dalen mellem Mainz og Schweinfurt. Til de fineste Sorter høre Mærkerne Steinwein fra Bjærget Stein ved Wiirtzburg og Leistenwein fra den sydlige Side af Marienberg, et Areal paa kun 25 Hekt. Navnlig førstnævnte forsendes paa særegne Flasker af Form som en sammentrykket Kugle, Bocksbeutel, og kaldes ofte ligesom Vinen fra Bjærgkæden Harfe o. a. F. »Heiligergeistwein«. Af andre F. kunne nævnes Schalksberger, Wertheimer, Pfiillener, Neuberger, Horsteiner, Mainstockheimer, Volkacher og Kaimut; sidstnævnte, der udmærker sig ved en meget fremtrædende, fin Sødme, vokser paa Trieffenstein ved Wertheim. F., der ere meget holdbare, opnaa ved Lagringen en overordentlig fin Buket og komme derved Rhinskvinene meget nær i Smag. *K. M.*

Frankfort [frä'ŋkfət], 1) Hovedstad i den nordamerikanske Stat Kentucky ved den hertil sejlbare Kentucky River, malerisk beliggende i en dyb Dal, over hvilken der hæve sig Ruiner af det 1865 ved en Ildebrand ødelagte Kapitol. F. har et Marmorstadhus, et Arsenal, et Tugthus og en Sindssygeanstalt; den har Brænderier og Trævarehandel. (1890) 7,900 Indb. Ved en Bro er den forbunden med Sydfrankfort.

2) Jærnbaneknudepunkt i Indiana med (1890) 5,900 Indb. *S.B. T.*

Frankfurt am Main, en af Tyskland's rigeste og betydeligste Handelsbyer, beliggende i det preussiske Distrikt Wiesbaden i en Højde af 91 M. o.H. paa begge Sider af nedre Main i en smuk og særdeles frugtbar Egn. Byen danner et Knudepunkt for de tyske Jærnbaner og har (1895) 229,300 Indb., (1890) 198,800, uden Forstaden Bockenheim (1890) 180,000, hvoraf 107,800 Evangeliske, 53,200 Katolikker og 17,400 Jøder. Den egentlige By ligger paa Main's højre Bred og er forbunden med den paa den sydlige Bred liggende Forstad Sachsenhausen med 5 Broer, af hvilke Alte Briicke er bygget 1342 af rød Sandsten; desuden findes 2 Jærnbanebroer. Den oprindelige Kerne (Altstadt) ligger inden for de ældste Fæstningsværker fra 12. Aarh., Grænserne kunne endnu kendes ved de med »Graben« endende Gadenavne fra Wollgraben til Hirschgraben. I 14. Aarh. udvidedes Byen, og den ny Del (Neustadt) dækkede en næsten 3 Gange saa stor Overflade og naar indtil Anlæggene. F. blev i 17. Aarh. omgiven med Fæstningsværker, som bleve sløjfede 1806—12 og omdannede til Gader og Anlæg. Af denne Befæstning er kun bevaret det runde Eschenheimer Turm (49 M.), Rententurm og i Sachsenhausen det saakaldte Kuhhirtenturm. 1877 forenedes F. med Flækken Bornheim (ca. 11,000 Indb.), ligesom den mod Nordvest er sammenvokset med Byen Bockenheim. Befolkningen blev 1387 beregnet til 10,000, 1800 til 40,000. 1867 havde F. 78,000 og 1885 154,400 Indb.

Trods denne hurtige Vækst er den gamle By j med sine talrige snævre Gader og gamle Huse endnu Centrum for Haandværksindustrien og Detailhandelen, medens den ny By er Sædet for Luksusindustrien og Pengeforretningerne. Blandt Pladserne i den gamle By kan nævnes Römerberg, som det indtil Slutningen af 18. Aarh. var forbudt Jøderne at betræde. Her findes Justitia-Brønden (1543) smykket med en Justitia af Sten og restaureret 1887. Endvidere kunne nævnes Pauls-Pladsen, som støder op til Rbmerberg, Liebfrauenberg, Dompladsen, forbunden med Romerberg ved det gamle Torv, og Borne-Plads, Jødernes gamle Torv. Den gamle, for sit Mørke og Smuds berygtede Jødegade (nu Börnestrasze), hvor Jøderne indtil 1806 vare indkvarterede og om Natten og under Fester endog indespærrede, har mistet sine gamle originale, historiske Bygninger og er ombygget, Familien Rothschild's Stamhus dog med Bibeholdelse af den gamle Facade. Den ny By har smukke og brede Gader ofte med paladsagtige Bygninger, saaledes Zeil, Neue Mainzerstrasze, Kaiser- og Friedensstrasze. Hovedfærdselen gaar gennem Zeil, som ender i Schillerplatz og Roszmarkt, det gamle Hestetorv, der støder op til Goetheplatz. Paa sidstnævnte Plads findes en Statue af Goethe (1844) af Schwanthaler, paa Roszmarkt et Mindesmærke for Gutenberg af Ed. von der Launitz og paa Schillerplatz en efter Dielmann's Model 1863 støbt Statue af Schiller. Endvidere kunne nævnes den op til Goetheplatz stødende Theaterplatz samt den nærliggende Börsenplatz. Fra Roszmarkt gaar i vestsydvestlig Retning den brede Kaiserstrasze over Kaiserplatz til Centralbanegaarden. Denne Gade er bleven Hovedaaren for et nyt Kvarter, der er bygget siden 1872. Fra Theaterplatz fører Bockenheimerstrasze i nordvestlig Retning til Opernplatz og fortsætter sig under Navn af Bockenheimer Landstrasze til Forstaden Bockenheim. I de ydre Kvarterer, hvor der findes talrige Haver, kan mod Øst nævnes Zoologischer Garten, mod Nordvest Palmen Garten.

F. har 9 evangeliske, 5 katolske og 2 reformerte Kirker, en Metodistkirke, et Kapel for Baptister og 3 Synagoger. Den mærkeligste er den i gotisk Stil byggede katolske Domkirke, i hvilken de tyske Kejsere bleve kronede efter 1562. Kirken blev grundlagt 874 af Ludvig den Tyske, genopbygget 1235 og 1239 indviet til den hellige Bartholomæus. I 14. og 15. Aarh. blev den ombygget, Efter at være bleven beskadiget ved Branden 1867 blev den restaureret efter de gamle Planer 1869—80 af Denzinger, der tillige fuldendte det 1415 paabegyndte 95 M. høje Taarn. Af andre katolske Kirker kunne nævnes St. Leonhardskirche, paabegyndt 1219, men senere udvidet og restaureret, Liebfrauenkirche (15. Aarh.) med sine oprindelige til Byens Forsvar byggede Taarne. Deutschordenskirche med smukke Vægmalerier i Sachsenhausen og St. Josephskirche (1875—86) i Bornheim. Af evangeliske Kirker findes den gotiske Nikolaikirche, ved Romerberg, bygget 1290, restaureret 1841—47, den 1833 fuldendte runde Paulskirche, der 1848—49 var Sædet for den tyske Nationalforsamling, samt Katharinenkirche i Renaissancestil. F. har ogsaa flere verdslige monumentale Bygninger, der ere mærkelige saavel ved deres Arkitektur som ved deres historiske Erindring. Der Romer, den gamle Rigsstads Raadhus, er opført 1405—18 og senere flere Gange ombygget og forstørret, sidste Gang 1731—42. I den første Etage findes Kejsersalen, der indeholder mere end legemsstore Billeder af alle de tyske Kejsere, malede af berømte Kunstnere som Lessing, Veit og Steinle, og siden 1892 en Marmorstatue af Kejser Vilhelm I af Kaupert. I denne Sal fandt Banketterne Sted ved de tyske Kejseres Kroningsfester. I den sydligste af Bygningens 3 Gavle findes en smuk Dørhvælving samt en prægtig Vindeltrappe. Af Saalhof, den kejserlige Paladsbygning ved Fahrthor, som tjente de første Karolinger til Opholdssted, ere kun Kapellet (fra 12. Aarh.) og Fløjen mod Saalgasse (14. Aarh.) bevarede som middelalderlige Bygninger. 1 Palais Thurn und Taxis (18. Aarh.) havde den tyske Forbundsdag sit Sæde 1816—66. Det saakaldte Leinwandshaus, tidligere Lærredshandlernes Hus, stammer fra 15. Aarh. og er nu indrettet til Byens historiske Museum. Det pragtfulde Städelske Kunstinstitut, bygget 1878 af Oskar Sommer i Renaissancestil af graa Sandsten, indeholder et Billedgaleri, en Samling af Kobberstik samt et Fagbibliotek. Goethe's Fødested i Hirschgraben, købt af det »Freie Deutsche Hochstift«, indeholder Statuer, Billeder og Erindringer om Digteren. Den 1883—88 af Eggert byggede imponerende Hovedbanegaard er den største paa det europæiske Fastland. Ved Bockenheimerthor findes det prægtige Operahus, bygget af Lucæ 1872—80. Endvidere kunne nævnes Biblioteket (1825, udvidet 1893) med græsk Portal, Arkivbygningen (1878) i gotisk Stil, Teateret (1782), den bagved liggende ny Børs (1879), den ny Torvehal (1879), Politipræsidiet og Justitspaladset.

F. bliver forvaltet af en Overborgemester, en Borgemester m. v. og er Sædet for flere Landsøvrigheder, en Overpostdirektion, en kgl. preussisk Jærnbanedirektion, flere Militærkommandoer. Der findes 2 Gymnasier, 2 Realgymnasier, 1 Overrealskole, 4 Realskoler. Blandt Samlingerne indeholder Biblioteket 314,500 Bd. samt et Møntkabinet. Den Senckenbergske Naturforskerforening besidder et betydeligt naturhistorisk Museum, et Bibliotek, en botanisk Have, en anatomisk Samling og foranstalter Foredrag ligesom flere andre videnskabelige Foreninger. Foruden det ovennævnte Kunstinstitut i Sachsenhausen, stiftet af Frankfurt-Borgeren Joh. Friedr. Städel (død 1816), kan nævnes det Rothschildske Museum, der indeholder den i F. forblevne Del af Friherre E. von Rothschild's store Samlinger, og i hvis Stueetage findes Samlinger af kinesisk og japanesisk Porcelæn. Endvidere findes en Højskole, 2 Musikkonservatorier, en Musikskole m. m. Af F.'s 7 større politiske Dagblade er »Frankfurter Journal« en af de ældste tyske Tidender, grundet i Midten af 17. Aarh., mest udbredt er den demokratiske »Frankfurter Zeitung«. Industrien, der tidligere har været ringe, har i den senere Tid udviklet sig en Del. Der findes Fabrikation af Kemikalier, særlig Kininvarer, og Straahatte, endvidere findes Jærnstøberier, Maskinfabrikker, Parfumerier, Sæbesyderier, Fabrikation af Metalvarer, Modevarer, Kobbertryksværte, Bogtyper samt anselige Bog- og Stentrykkerier. F. er et af Knudepunkterne for den sydtyske Handel; sær-

lig beskæftiger Handelen sig med Kolonialvarer, Jærn- og Staal varer, Læder, Huder, Vin, Stenkul, Manufaktur-, Silke- og Modevarer. De to Markeder (Paaske- og Høstmarkedet), der i 16. Aarh. vare af stor Betydning for Byen, have nu næsten mistet deres Betydning, og Boghandelen, for hvilken F. i 17. Aarh. var Hovedpladsen, staar, skønt endnu ikke uden Betydning, dog langt tilbage for Leipzig's. Efter at den af Staten iværksatte Main-Kanalisering (1886) og den i Tilslutning hertil af Byen anlagte Havn vare fuldendte, har Handel og Samkvem vist en væsentlig Fremgang. F. har den betydeligste Bank- og Vekselforretning i Sydtyskland, Pengeforretningerne ere den egentlige Kilde til Byens Rigdom, og dens Børser ere næsten lige saa betydelige som de i Berlin og Wien. F. er tillige Stamsædet for Huset Rothschild.

Historie. F. bliver først nævnt 793 og skal have faaet sit Navn (Frankonefurt, Frankernes Vadested) af Karl den Store, der her byggede sig en Kongsgaard paa det Sted, hvor den nuværende St. Leonhards-Kirke ligger, og sammenkaldte en Kirkeforsamling 794. Ludvig den Fromme boede ofte i F., byggede paa det senere Saalhof's Sted et Palads og omgav Byen med Volde og Grave S38. Ludvig den Tyske gjorde F. til Hovedstaden i det østfrankiske Rige. Senere voksede Byen betydelig, ogsaa da de tyske Kejsere ikke havde nogen fast Residensby. Efter at Frederik Barbarossa var bleven valgt her 1152, blev Byen Valgsted for de tyske Konger, hvilken Ret stadfæstedes 1356 ved den gyldne Bulle, som endnu bliver opbevaret i Stadsarkivet. Byens Selvstændighed begyndte 1220 under Frederik II med Fjernelsen af den kejserlige Foged og udvidedes senere ved mange Rettigheder og Friheder, særlig (1329) under Kejser Ludvig af Bayern. F. var efter 1530 et af Reformationens Værn, og Byen indtraadte 1536 i det schmalkaldiske Forbund, men aabnede dog atter 1546 sine Porte for de kejserlige. I Trediveaarskrigen led Byen betydelig, bl. a. ved Pest. Under Syvaarskrigen var F. besat af de Franske fra 1759 til Krigens Slutning. Ligeledes under de franske Krige led Byen meget (1792, 1796, 1799, 1800). Efter atter at være bleven erobret 1806 blev F. med sit Omraade overgiven til Fyrst-Primas for Rhinforbundet Karl Dalberg (s. d.), og 1810 gjorde Napoleon F. til Hovedstad i Storhertugdømmet Frankfurt. 1815 blev F. ved Wien-Kongressen erklæret for en Fristad og 1816 bestemt til Sæde for den tyske Forbundsdag. 1848—49 blev F. i nogen Tid Midtpunktet i det politiske Liv i Tyskland. I April 1848 var F. Sædet for det saakaldte Forparlament, og fra 18. Maj 1848 til 31. Maj 1849 for den tyske Nationalforsamling (Frankfurter-Parlament). Flere Opstande i Byen i Juli og September 1848 maatte dæmpes med Vaabenmagt. Siden 1859 havde Lovgivningen gjort betydelige Fremskridt, saaledes ved Indførelse af Erhvervsfrihed samt Jødernes politiske Emancipation (1864). 1863 forsamlede Kejseren af Østerrig de tyske Fyrster i F. for at tage Beslutninger til en Reform af den tyske Forbundsforfatning, dog uden at der fremkom noget Resultat. I Krigen 1866 erklærede F. sig i Modsætning til de andre Fristæder for Østerrig og blev allerede 16. Juli besat af den preussiske General Vogel von Falckenstein, der paalagde Byen en Krigsskadeserstatning af 6 Mill. fl. og afsatte de lokale Øvrigheder. 3 Dage senere ankom General Manteuffel, som affordrede Byen endnu 25 Mill. fl., som det dog lykkedes Byen senere at faa eftergivne. F. blev efter Krigen optagen i den preussiske Stat og danner efter den ny Kredsordning af Juni 1885 en egen Bykreds, medens de tidligere Frankfurt-Landkommuner indgaa i Landkredsen F. 10. Maj 1871 afsluttedes her Frankfurt-Freden, der endte den fransk-tyske Krig. (Litt.: Böhmer, »Urkundenbuch der Reichsstadt F. a. M.« [Frankfurt 1836]; Kriegk, »Geschichte von. F. a. M.< [smst. 1871]; »Archiv für F. a. M.'s Geschichte und Kunst« [smst. 1839—91]; Stricker, »Neuere Geschichte von F. a. M., 1806—66« [smst. 1881]; *F. a. M. und seine Bauten« [udg. af Arkitekt- og Ingeniørforeningen, smst. 1886]; Horne, »Geschichte von F. a. M.« [smst. 1893]). *Joh. F.*

Frankfurt an der Oder, 1) Regeringsdistrikt, omfattende den østlige Del af Provinsen Brandenburg, er 19,196 □ Km. med (1890) 1,137,200 Indb., deraf 1,095,000 evangeliske. 33,200 Katolikker, 5,900 Jøder. Distriktet er et til Dels overordentlig frugtbart, tillige skov- og flodrigt Land med Agerdyrkning, Fiskeri og Udvinding af Brunkul samt Industri, særlig Klædeindustri, og deles i 20 Kredse. 2) Hovedstaden af samme Navn i Regeringsdistriktet, ved Oder's venstre Bred og ved Jærnbanelinierne Berlin—Sommerfeld, F.—Küstrin, F.—Kottbus, Eberswalde—F., F.—Posen, har (1895) 59,000, (1890) 55,700 Indb., deraf 51,100 Evangeliske og 3,500 Katolikker. Byen har brede og lige Gader og deles i den gamle By nær ved Floden og en ny By noget højere oppe og med smukke Bygninger samt de 2 Forstæder Guben mod Syd og Lebus mod Nord. Paa Oder's højre Bred ligger Forstaden Damm, forbunden med Byen ved en ny, 261 M. lang Stenbro. Blandt Byens 5 evangeliske Kirker kan mærkes Marienkirche fra 13. Aarh. med gamle Træarbejder, Glasmalerier og Relieffer. Endvidere findes 1 katolsk Kirke, en Synagoge samt den i Begyndelsen af 13. Aarh. i Overgangsstil byggede reformerte Kirke, der senere er restaureret og forsynet med 2 ny Taarne. Af verdslige Bygninger kunne nævnes det anselige Raadhus (1607—10), Teateret, bygget 1842 af Schinkel, Regeringsbygningen, den tidligere Bispegaard m. fl. I Forstaden Guben findes Wilhelmplatz samt det af Loge 1779 rejste Gravmindesmærke for Digteren Ewald v. Kleist, der døde 1759 af sine Saar efter i Slaget ved Kunersdorf, i Nærheden en Bronzestatue af Prins Friedrich Karl; i Forstaden Damm findes et Mindesmærke for Hertug Leopold af Braunschweig, som omkom 1785 ved et Redningsforsøg i Floden, og 4 Km. S. f. F. det smukt beliggende Forlystelsessted Buschmiihle. F. er Sædet for den kgl. Distriktsregering, Generalkommissionen for Provinserne Brandenburg og Pommern, en Landsret, en Amtsret, en Overpostdirektion samt flere Militærkommandoer. Det 1506 stiftede Universitet blev 1811 flyttet til Breslau. Der findes et Statsgymnasium, et Realgymnasium, et Lærerindeseminarium m. m. Industrien beskæftiger sig med Jærnstøberi samt Fabrikation af

Maskiner, Geværer, Musikinstrumenter, særlig Orgler, Staal- og Metalvarer, kemiske Præparater, Papir, Tagpap, Chokolade og Sukkervarer. Den tidligere betydelige Handel er ligesom de 3 Markeder (Reminiscere, Margaretha og Martini) gaaet en Del tilbage begrundet bl. a. i Berlin's Nærhed. I Højderne V. f. Byen findes Brunkulslejer. F. er Fødestedet for Digterne Ringwaldt (født 1530), Heinrich v. Kleist (født 1776) og Franz v. Gaudy (født 1800).

Historie. Ifølge sin Beliggenhed paa det Sted, hvor Oderen nærmer sig mest til Spree, dannede F., der allerede var grundet i 8. Aarh. af frankiske Købmænd, meget tidlig en vigtig Oder-Overgang paa Vejen til Polen. 1253 erholdt F. Stadsret af Markgreve Johan I af Brandenburg. Byen blomstrede rask op ved Stabelretten for alle de Oder befarende Skibe ligesom ved sine betydelige Markeder. Under Pave Johan XXII, der var en Fjende af Kejser Ludvig af Bayern, søgte Biskop Stefan II af Lebus i flere Aar forgæves at udbrede sin Magt over Byen; først 1334 hævedes det Band, under hvilket Byen længe havde lidt. 1429 og 1432 led F. ved Belejringer af Hussitterne, som dog bleve tvungne til at trække sig tilbage. 1477 belejrede Hertug Hans af Sagan Byen, brændte Oder-Broen og frigav først mod store Løsepenge 350 fangne Borgere. Universitetet var i Begyndelsen en Modstander af Reformationen, Tezel har disputeret her 1518, men allerede November 1539 blev den sidste katolske Gudstjeneste holdt. April 1631 blev F. erobret af Gustaf Adolf og holdt besat til Aug. 1632 og atter 1640—44 besat af de Svenske. I Syvaarskrigen led F. ligeledes meget, og Russerne vare Herrer over Byen 1759—60. Under de franske Krige plagedes F. ved uophørlige Gennemmarcher, blev 1806 indtagen af Franskmændene og besat af dem 1812—13, ved hvilken Lejlighed de brændte Oder-Broen. (Litt.: Spieker, »Geschichte der Stadt F. a. d. O.« [Frankfurt 1853]; Philippi, »Geschichte der Stadt F. a. d. O.« [smst. 1865]; Bieder og Pohlandt, »F. a. d. O.« [smst. 1886]). *Joh. F.*

Frankfurter-Freden sluttede den fransk-tyske Krig 1870—71. Efter Fredspræliminærerne i Versailles 26. Febr. 1871 forhandledes nogen Tid resultatløst i Bruxelles. Derpaa mødtes Bismarck i Frankfurt a. M. med de franske delegerede, Udenrigsministeren Jules Favre og Finansministeren Pouyer-Quertier. Efter Konferencer 6.—10. Maj 1871 sluttedes Freden 10. Maj paa lignende Betingelser som Præliminærerne. Frankrig afstod til det tyske Rige: Elsass undtagen Belfort og Tysk-Lothringen med Metz, i alt ca. 14,500 □ Km. med ca. 1,600,000 Indb. Det beholdt et Stykke Land omkring Belfort mod at afstaa et tilsvarende ved den luxembourgske Grænse. Desuden skulde Frankrig betale 5 Milliarder frc, og indtil disse vare betalte, havde Tyskland Ret at holde en Del af Frankrig besat. De Betingelser, hvorefter Rømningen skulde foregaa, vare strengere end efter Versailles-Aftalerne. Beboerne af det afstaaede Land fik indtil 1. Oktbr. 1872 Ret til at optere for Frankrig o: uhindret forlade Elsass-Lothringen og tage Bopæl i Frankrig med Bevarelsen af fransk Borgerret. Endelig forpligtede de to til Magter sig i deres Toldlove gensidig at behandle hinanden som mest begunstiget Nation, og der blev truffet Aftaler om Udleveringen af de franske Soldater. Freden billigedes 15. Maj af de sydtyske Stater, 18. Maj af den franske Nationalforsamling, og 21. Maj udvekledes Ratifikationerne. ***P. M.***

Frankfurter-Journal, tysk, nationalliberalt Blad, der udkommer 3 Gange daglig i Frankfurt a.M. Det er et af Tyskland's ældste Blade og udkom allerede 1670. Sammen med det udgives som litterært Bilag »Didaskalia«.

Frankfurter-Parlament, den tyske Nationalforsamling, derafholdtes 1848—49 i Frankfurt a. M.

Frankfurter-Sort, en meget fin sort Farve, der faas ved Forkulning af Vinbærme, der hovedsagelig bestaar af Gær, efter at man først har underkastet denne en Destillation for at udvinde de deri indeholdte Æterarter (Ønantæter). Af Destillationsresten fremstiller man enten først Vinsten og forkuller derpaa Residuet, eller man foretager straks Forkulningen, hvorved Vinstenen omdannes til Potaske, der fjernes ved Udvadskning med Vand. Det fremstillede F. er i begge Tilfælde ens og benyttes dels til Akvarelfarver, dels til Bog- og Kobbertrykfarve. En ringere Slags F., Druesort, faas ved Forkulning af Druestængler, Kerner o. l. *K. M.*

Frankiske Kejsere (saliske Kejsere), de romersk-tyske Kejsere Konrad II, Henrik III, Henrik IV og Henrik V, der stammede fra Franken. Regeringstid 1024—1125.

Frankiske Kreds se Franken.

Frankiske Rige. Som dettes egentlige Stifter maa Chlodovech betragtes Da han besteg Tronen (481), strakte de saliske Frankers Magt sig kun til Floden Somme, men i en Række sejrrige Kampe overvandt han den romerske Statholder Syagrius (486), Alemannerne (496), de ripuariske Franker og Vestgoterne, der maatte afstaa største Delen af deres Besiddelser i Sydfrankrig. Tillige styrkede han sit Herredømme ved at gaa over til Katolicismen (496), hvad der bragte Kongedømmet i nærmere Forbindelse med de undertvungne Galler. Ogsaa under Chlodovech's fire Sønner udvidedes Riget saa meget, at det omfattede hele det gamle Gallien og Dele af Syd- og Vesttyskland, hvor Bayrerne og Thuringerne bleve skatskyldige. Men i den følgende Tid svækkedes det meget ved de idelige Delinger, og de to Hoveddele, det overvejende tyske Austrasien og det romanske Neustrien, laa i stadig Strid med hinanden, under hvilken det forhen saa stærke merovingiske Kongedømme mere og mere gik til Grunde. Dets Magt arvedes af Stormændene, af hvilke den mægtigste var Hushovmesteren (Major domus), der i Virkeligheden var Landets egentlige Regent. Et nyt Opsving viste sig først, da Hushovmesteren Pipin den Lille afsatte den sidste merovingiske Konge Childerik III og selv besteg Tronen (751). Under ham og endnu mere under hans Søn Karl den Store naaede Frankerriget sin største Udstrækning baade i Magt og Omfang og fik forøget Glans ved, at Karl knyttede Kejserværdigheden til det. Men Riget var sammensat af alt for uensartede Elementer, Franskmænd, Tyskere, Italienere, og Lensvæsenet udøvede en opløsende Virksomhed, der begunstigedes af de talrige Delinger; thi Monarkiet var efter gammel germansk Skik de

samme Arveregler undergivet som Fyrstoslægtens Privatejendom. Karl den Tykke var derfor den sidste Karolinger, der herskede over alle Karl den Store's Lande. Efter hans Død (888) faldt Riget for bestandig fra hinanden i sine tre Hoveddele Frankrig (det vestfrankiske Rige), Tyskland (det østfrankiske) og Italien. *M. M.*

Frankistan, orientalsk Betegnelse for Europa.

Frankl, Ludwig August, østerrigsk Digter og Filantrop, født i Böhmen 3. Febr. 1810 af jødiske Forældre, død 12. Marts 1893 i Wien. Han studerede Medicin i Wien, hvor han efter Faderens Død 1825 maatte erhverve sit Ophold ved eget Arbejde, men han arbejdede tappert for at faa en Eksamen og for at kunne tilfredsstille sine litterære Tilbøjeligheder. For Indtægten af sit episke Digt »Christophoro Colombo« rejste han til Italien (1836) og erhvervede den medicinske Doktorgrad i Padova, samt udnævntes til Æresborger i Genova paa Grund af samme Digt; men efter Hjemkomsten til Wien (1837) var det ham umuligt at opnaa nogen Ansættelse som Læge. Endelig blev han (1838) ansat som Sekretær ved den israelitiske Menighed i Wien og viede sig fra nu af alene til sit Embede og til litterær Virksomhed. Han blev Redaktør for »Oesterreichisches Morgenblatt« og »Sonntagsblätter«, for hvilket sidste Blad han 1845 rejste omkring i Europa for at knytte litterære Forbindelser. Han tog livlig Del i Begivenhederne 1848 og udgav et Digt »Die Universität«, som var det første ikke censorerede Skrift i Østerrig, og som blev trykt i $^1/_2$ MOL Eksemplarer og komponeret af 27 Musikere. Han blev nu Æresborger i sin Fødeby og beklædte flere Tillidsposter i den jødiske Menighed og i Musikforeningen i Wien. 1856 rejste han til Palæstina for at grunde en Velgørenhedsskole i Jerusalem og udførte sit Hverv til Trods for utallige Vanskeligheder. Atter 1865 var han i Palæstina i Velgørenhedens Tjeneste, og snart efter sin Hjemkomst blev han valgt til Menighedsforstander, og som Anerkendelse for hans Virksomhed for Oprettelsen af det israelitiske Blindeinstitut paa Hohenwarte ved Dobling adledes han under Navnet »von Hochwart«; endelig blev han 1880 udnævnt til Æresborger i Staden Wien. Af hans Skrifter kunne nævnes: de episke Digte »Christophoro Colombo« [1836], »Don Juan de Austria« [1846], »Ein Magyarenkonig« [1850], »Der Primator« [1862], »Tragische Koniginnen« [1868], »Tragische Konige« [1876]; Satirerne »Hippokrates und die moderne Medizin« [1853], »Hippokrates und die Cholera« [1853], »Hippokrates und die Charlatane« [1854]; en Samling serbiske Folkesange i metrisk Oversættelse »Gusle« [1854]; de litteraturhistoriske Afhandlinger »Zu Lenaus Biographie« [1854], »Zur Biographie Grillparzers« [1883]. F.'s »Gesammelte poetische Werke« udkom i 3 Bd., Wien 1880. *C. A. N.*

Frankland [frä'ŋklənd], Edward, engelsk Kemiker, er født 18. Jan. 1825 i Churchtown, var først Professor i Kemi i Manchester, senere i London. Han havde tidligere studeret Kemi i Tyskland under Liebig's og Bunsen's Ledelse og arbejdet sammen med Kolbe. F.'s første Arbejder førte til Opdagelsen af de organiske Metalforbindelser (Organometaller), og han vakte allerede dengang Kemikernes Opmærksomhed ved sine i Forening med Kolbe udførte Undersøgelser. F. har særlig Del i Udviklingen af vore Anskuelser om Grundstoffernes Valens (Gyldighed). Han har betydelige Fortjenester af den organiske Kemis Udvikling. I en 1853 offentliggjort Afhandling »Om en ny Række organiske Stoffer, der indeholde Metaller« viste han. at Parringen af Radikaler med Grundstoffer maatte føres tilbage til en Grundegenskab hos disse Stoffers elementære Atomer; paa Grundlag af de ved Undersøgelser af de metalorganiske Forbindelser indvundne Erfaringer udviklede F. Læren om Grundstoffernes Valens; han viste, at de saakaldte parrede Forbindelser vare Afledningsprodukter af uorganiske Stoffer og fremgik af disse ved Erstatning af Iltækvivalenter med Alkoholradikaler; saaledes tydede han Kakodylsyren som Arsensyre, hvori 2 Ækvivalenter Ilt vare erstattede af 2 Metylgrupper. Idet han udvidede denne Betragtningsmaade til andre Forbindelser. bragte han Sammenhæng til Veje mellem de Regelmæssigheder, der vise sig i Sammensætningen af uorganiske og organiske Forbindelser, og de i disse Forbindelser indeholdte Elementers Grundegenskaber. F. har ogsaa ydet Bidrag til lysende Flammers Teori. Sammen med Duppa udførte han syntetiske Forsøg, hvorved det lykkedes at overføre Oxalæter til umættede Karbonsyrer, en Iagttagelse, der havde stor teoretisk Betydning; fremdeles skal det nævnes, at F. i Forening med Kolbe paaviste det vigtige Forhold mellem Syrer og Nitriler, hvorefter de sidste ved Indvirkning af Kaliumhydroxyd lode sig overføre til de første. F.'s Afhandlinger ere foruden i Liebig's Annaler væsentligst offentliggjorte i engelske Tidsskrifter; samlede ere de udgivne 1877 under Titlen: »Researches in pure, applied and physical chemistry«. *O. C.*

Franklin [frä'ŋklin], hyppigt Stednavn i de forenede nordamerikanske Stater; deriblandt By i Pennsylvanien i en paa Petroleum og naturlig Gas rig Egn, beliggende ved French-Creek's Munding i Alleghany-Bjærgene, med (1890) 6,200 Indb., Petroleumsindvinding og Fabrikation af Smøreolier. *S. B. T.*

Franklin [frä'ŋklin], Benjamin, nordamerikansk Statsmand og Fysiker, født 17. Jan. 1706 i Boston, død 17. Apr. 1790 i Philadelphia. Han var yngste (16.) Barn af en fattig Haandværker af gammel engelsk Dissenterslægt (indvandret 1682); hans Moder nedstammede fra en af Ny-England's første Nybyggere. 1718 sattes han i Lære hos en Halvbroder, som var Bogtrykker i Boston; viste tidlig stor Lyst til alvorlig Læsning (afholdt sig fra Kødspiser for at kunne købe Bøger) og skrev allerede 1721 Artikler til Broderens Blad, men blev uenig med ham, fordi han følte sig tilsidesat, og drog 1723 til Philadelphia med en Dollar i Lommen. Ogsaa her viste han sig som en dygtig Arbejder; rejste 1724 til London og vandt her baade yderligere Uddannelse i sit Fag og flere almene Kundskaber. Efter $1^1/_2$ Aars Forløb kom han tilbage til Philadelphia, blev 1728 Bogtrykker her, senere tillige Boghandler, og udfoldede snart en omfattende Virksomhed. Han købte et Blad med 90 Holdere, »Pennsylvania Gazette«, og drev det op til det vigtigste Blad i Nordamerika (udgav det indtil 1746); skrev i 25 Aar (1732—57) en i Folkekalender »Poor Richards Almanach«, som

fik en overordentlig Udbredelse (et aarligt Salg at 10,000 Aftryk) og i høj Grad fremmede almen Oplysning. En Samling af hans efterhaanden heri meddelte Leveregler udkom 1757 (»Poor Richard improved«) og var i lange Tider en yndet Folkebog (oversat paa flere Sprog). Desuden var F. Ophavsmand til mange nyttige Indretninger. Allerede 1727 havde han stiftet en videnskabelig Klub og var i en Menneskealder Sjælen i den; 1732 fik han en offentlig Bogsamling i Stand, 1738 et Brandkorps og senere en Brandforsikring; gav Planen til det *American philosophical society*, som stiftedes 1743, og til Universitetet i Philadelphia, der grundlagdes 1750. Selv drev han med største Iver fysiske Studier, særlig om Elektriciteten, og allerede 1747 var han overtydet om, at Lynet var en elektrisk Gnist, men vandt først 1752 fuld Vished ved at sætte en Papirsdr3ge op i Tordenvejr. Opdagelsen fremdroges af Buffon i Frankrig og skaffede 1753 F. Optagelse i det engelske Videnskabernes Selskab. Snart efter fulgte Lynafledererns Konstruktion. Ogsaa udtalte han den Mening, at Nordlyset var en elektrisk Fremtoning. Fremdeles byggede han 1742 en ny Slags aabne Kaminer. Sin største Betydning vandt han dog paa det politiske Omraade. 1736 blev han Sekretær for Pennsylvania's lovgivende Forsamling og omtr. 1750 selv Medlem deraf og var i en Række Aar en af dens Ledere, skønt han ikke havde særlige Talegaver. 1753 udnævnte den engelske Regering ham til Generalpostmester for alle de nordamerikanske Kolonier, og han forstod baade at udvikle Postvæsenet til Gavn for Samfærdselen og at gøre det indbringende. 1754 havde F. den første Lejlighed til ret at vise sin Statsmandskløgt og sin Fremsynethed, idet han paa et Fællesmøde i Albany af Udsendinge fra de 7 nordlige Kolonier fremlagde et Udkast til et varigt Forbund imellem dem, nærmest til Forsvar imod truende Angreb fra Franskmændene i Canada. Der skulde være en Generalguvernør, udnævnt af den engelske Konge, og en Forsamling af valgte Repræsentanter for de enkelte Kolonier (2—7 efter deres Tilskud til de fælles Udgifter), altsaa en Ordning svarende til den, der over 100 Aar senere indførtes for *Dominion of Canada*. Dog dengang vragedes Planen af alle Kolonierne som skadelig for deres Selvstændighed, men ogsaa af den engelske Regering som en Indskrænkning i Kronens Magt. Da Krigen udbrød 1756, var han virksom for at danne en frivillig Milits (allerede 1744 gjordes de første Tilløb dertil) og sikre Forsvaret ved Forter; ogsaa fremhævede han Vigtigheden af at faa Canada tilknyttet, fordi Kolonierne først da kunde føle sig trygge. 1757 sendtes han til England som Pennsylvania's Agent for at hævde dets Rettigheder imod de oprindelige Ejere af W. Penn's Slægt og godtgjorde i denne Sag sin store Dygtighed som Underhandler. Under sit Ophold (indtil 1762) virkede han for Toget til Canada og knyttede nøje Forbindelse med fremragende Politikere og Videnskabsmænd. Ogsaa skrev han 1760 en mærkelig Artikel i »Annual Register«, hvori han fremhævede, at Nordamerika's Folkemængde fordobledes i Løbet af 25 Aar, og at der om 100 Aar vilde være flere Indbyggere her end i Moderlandet (en Lære, som optoges af Adam Smith). 1764 sendtes F. paa ny til England som Repræsentant for flere Kolonier og hævdede med stor Kraft baade over for Regeringen og Underhuset Koloniernes Ret til udelukkende at beskatte sig selv. Han ønskede dog paa ingen Maade deres Løsrivelse fra Moderlandet og tilraadede 1774 Massachusetts at betale den ødelagte Te for at undgaa det truende Brud. Alligevel vakte hans Optræden Regeringens Harme og medførte hans Afskedigelse som Generalpostmester. 1775 vendte han tilbage, søgte at formaa Canada til at slutte sig til Nordamerika's Sag og tog 1776 vigtig Del i Uafhængighedserklæringen. Straks efter sendtes han til Frankrig og forstod her at vinde Stemningen for sine Landsmænd, bl. a. ved at bruge Bladenes Hjælp, saaledes at den franske Regering 1778 anerkendte Fristaternes Uafhængighed og ydede dem Hjælp dels med en Flaade, dels med store Pengemidler, uden hvilke Frihedskampen umulig kunde være ført til en lykkelig Ende. F.'s lyse Forstand og praktiske Sans, hans videnskabelige Ry og jævne Optræden vakte saavel Hoffets som Folkets Beundring, og denne fik Udtryk i det smigrende Vers, hvormed d'Alembert hilste ham i det franske Akademi: *Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis* (han frarev Himmelen Lynet og Voldsherrerne Herskerspiret). F. havde ogsaa den Lykke at se den endelige Frugt af sin Virksomhed. 1782 var han en af Fredsunderhandlerne og gjorde et sidste Forsøg paa at vinde Canada; 1783 underskrev han Freden og 1785 en vigtig Handelspagt med Preussen. 1784 fik han af den franske Konge det Hverv at undersøge Mesmer's dyriske Magnetisme og afslørede Bedrageriet. Efter fuldendt Gerning 1785 vendte F. hjem og hilstes med Jubel af sine taknemmelige Medborgere. Han blev Formand for Pennsylvania's lovgivende Forsamling og 1787 Medlem af den Forsamling, som udarbejdede Unionsforfatningen og saaledes virkeliggjorde, hvad han en Menneskealder tidligere havde foreslaaet. 1787 stiftede han baade Abolitionisternes Samfund og det første Fængselsselskab. Hans sidste offentlige Handling var Affattelsen af et Andragende til Kongressen Januar 1790 om Slavehandelens og Slaveriets Afskaffelse. Da et Medlem fra Staten Georgia søgte at forsvare Slaveriets Berettigelse med Paakaldelse af Bibelen, skrev F. en vittig Satire, hvori Barbareskstaternes Sørøverier forsvaredes med Ord af Koranen. Faa Uger senere døde han og hædredes i Nordamerika med en Maaneds Landesorg; den franske Nationalforsamling vedtog efter Mirabeau's Forslag at bære Sorg i 3 Dage. Talrige Byer rundt om i Unionen bære hans Navn; 1856 rejstes et Mindesmærke i hans Fødeby Boston. F.'s samlede Skrifter udgaves af Sparks [10 Bd. 1836—40, deraf 4 Bd. Brevveksling] og paa ny af Bigelow [10 Bd. 1887 ff]. Deriblandt er en »History of Pennsylvania« [1759], *og* en mærkelig Selvbiografi, som gaar til 1757; den er udgiven flere Gange og sidst af Bigelow, i fyldigere Skikkelse efter nyfundne Manuskripter som »Life of B. F.« [3 Bd. 1874]. (Litt.: Parton, *Life and Times of B. F* [2 Bd., New York 1864]; Mignet, *Vie de B.F.* [Paris 1873]; Morse, *B. F.* [New York 1889]; J. Marstrand, »B. F. En Borgers Historie« [Kbhvn. 1887]). *E.E.*

Franklin [frä'ŋklin], Sir John, britisk Søofficer

og Polarfarer, født 16. Apr. 1786 i Spilsby i Lincolnshire, død 11. Juni 1847 om Bord i »Erebus«, indesluttet i Isen N. V. f. Kong William's Land. Som Søkadet deltog han i Slaget paa Kjøbenhavn's Red 2. Apr. 1801 og derpaa i en Opdagelsesrejse til Australien under sin Slægtning, den bekendte Kapt. Flinders, om Bord i »Investigator«, der efter to Aars Forløb blev kondemneret, hvorpaa Ekspeditionen gik om Bord i et andet Skib, der led Skibbrud i Torres-Strædet. Kort efter sin Hjemkomst til England kom F. om Bord i Linieskibet »Bellerofon« og deltog i Slaget ved Trafalgar 21. Oktbr. 1805. Under Resten af Krigene i 19. Aarh.'s Begyndelse var han 1809 med i den for Englænderne uheldige Ekspedition mod Vliessingen samt deltog i flere Træfninger under Nordamerika's Kyster og blev saaret første Gang under et mislykket Angreb paa New Orleans 1814. Som Chef for Briggen »Trent« deltog Løjtnant F. 1818 i en Polarekspedition under Kapt. Buchan, der førte en anden Brig, »Dorothea«. Skibene skulde via Farvandet mellem Grønland og Spitsbergen søge at naa Stillehavet. Ekspeditionen vendte samme Aar tilbage med uforrettet Sag efter at have besøgt Spitsbergen og naaet 80° 34' n. Br. Det følgende Aar betroede den britiske Regering F. Ledelsen af en Slæde- og Baadekspedition, der skulde undersøge en Strækning af Kysterne af Nordamerika og særlig bestemme Beliggenheden af Kobbermineflodens Munding og Kysten Øst herfor. Paa denne Ekspedition, hvor F. ledsagedes af en Læge, to Søkadetter og en Matros, foretoges farefulde og lange Slæde- og Baadfarter, og efter tre Aars Forløb vendte Ekspeditionen tilbage med særdeles tilfredsstillende Resultater. F., der under sin Fraværelse var avanceret til *Commander*, forfremmedes efter sin Hjemkomst til *Captain* og blev udnævnt til Medlem af *Royal Society*. 1825 drog F. atter af Sled paa en lignende Ekspedition, navnlig for at undersøge Kysten V. f. Mackenzie-Floden. Flere Øer i Polarhavet opdagedes, en Afdeling af Ekspeditionen knyttede de tidligere V. f. Kobbermineflodens gjorte Opdagelser til denne Ekspeditions Undersøgelser 0. f. Mackenzie-Floden, og selv fulgte F. Kysten af Nordamerika paa en Strækning af omtr. 600 Km. V. f. sidstnævnte Flod. Ekspeditionen vendte tilbage 1827, og F. udnævntes til Ridder af Bath-Ordenen, til Æresdoktor ved Universitetet i Oxford samt modtog andre Udmærkelser. F. var derpaa tre Aar Chef for et Krigsskib i Middelhavet og syv Aar Guvernør paa Van Diemen's Land (Tasmania). 1845 blev han stillet i Spidsen for en Ekspedition, der skulde afgøre Spørgsmaalet om en Nordvestpassage, og 15. Maj afsejlede Skibene »Erebus« og »Terror«, der vare blevne anvendte paa Sir James Ross'es Sydpolarekspedition, fra Themsen; hvert Skibs Besætning var 69 Mand, og »Terror« blev ført af Kapt. Crozier. Skibene vare provianterede for tre Aar. F. havde Ordre til fra Baffin-Bugten at sejle gennem Lancaster-Sundet og Barrow-Strædet og videre Vest paa. I Juli saas de to Skibe af et Hvalfangerskib i Baffin-Bugten og iagttoges kort derpaa i Lancaster-Sundet, men derpaa hørte man intet til Ekspeditionen. Efter to Aars Forløb begyndte man at nære en vis Ængstelse for dennes Sikkerhed. 1848 udsendte Regeringen to Undsætningsekspeditioner, og derpaa fulgte en Række Ekspeditioner, hvoraf enkelte for privates Midler, for at lede efter F. Man fandt 1850 Stedet, hvor den savnede Ekspeditions Skibe havde overvintret 1845—46, og 1854 bragte Dr. Rae efter en Landekspedition gennem Eskimoers Udsagn Efterretning om, at en Del afmagrede, hvide Mænd, der i Foraaret 1850 havde trukket en Baad og Slæder, vare omkomne paa et Sted, der efter de indfødtes Beskrivelse passede godt paa Egnene ved Store Fiskeflods Munding. Eskimoerne antydede ogsaa, at F.'s Skibe vare blevne indesluttede i Isen eller forliste ved Kong William's Land. Det lykkedes Rae at komme i Besiddelse af flere Genstande, der havde tilhørt Deltagerne i F.'s Ekspedition, og Dr. Rae og hans Ledsagere modtoge den af den britiske Regering udsatte Belønning af 10,000 L. St. (ca. 180,000 Kr.) for de første sikre Efterretninger om Franklin-Ekspeditionens Skæbne. Da den britiske Regering ikke ønskede at udsende flere Ekspeditioner, fordi alt Haab om at træffe nogen af Franklin-Ekspeditionens Deltagere i Live maatte betragtes som udelukket, lykkedes det Franklin's Enke (død 1875) med Støtte af trofaste Venner at faa en Ekspedition afsendt under Polarfareren, Kapt. M'Clintock om Bord i »Fox«. I denne Ekspedition deltog som Tolk en dansk Mand, Carl Petersen, der havde opholdt sig længe i Grønland og deltaget i tidligere Polarekspeditioner. »Fox« afsejlede om Sommeren 1857, og paa en Slædeekspedition fra dette Skib fandt Løjtnant Hobson i Maj 1859 bl. a. i en Varde ved Kap Victory paa Kong William's Land et Blikhylster, som indeholdt en Beretning, hvoraf det fremgik, at »Erebus« og »Terror« samme Aar, de forlode England, naaede 77° n. Br. i Wellington-Kanalen, sejlede Vest om Øen Cornwallis og overvintrede 1845—46 ved Beechy-Øen. Den næste Vinter overvintrede man i Pakisen omtr. 25 Km. N. V. f. Kong William's Land, der er en 0. F. døde 11. Juni 1847, og til dette Tidspunkt havde Ekspeditionen mistet 9 Officerer og 15 Mand. Af Beretningen fremgik det yderligere, at Resten af Besætningerne, 105 Mand, forlod Skibene 22. Apr. 1848 for at søge at naa Store Fiskeflod. Paa denne Rejse ere de alle utvivlsomt efterhaanden omkomne. F.'s Ekspedition og de forskellige Ekspeditioner — hvoriblandt enkelte vare amerikanske —, der udsendtes for at lede efter denne, saavel ad Baffin-Bugten som ad Bering-Strædet, og i hvilke Mænd som Sir James Ross, Richardson, Austin, Penny, de Haven, Belcher, Collinson og M'Clure deltoge, berigede i høj Grad den geografiske Kundskab til Egnene N. f. Amerika, og om det end ikke lykkedes noget af de udsendte Skibe Nord om Amerika at sejle fra Atlanterhavet til Stillehavet eller omvendt, opdagedes ved F.'s Ekspedition først en Nordvestpassage. De første Efterretninger om en saadan skyldes dog M'Clure. Endelig bragte Amerikaneren Løjtnant Schwatka 1880 paa en Landekspedition fra Hudson-Bugten til Kong William's Land nærmere Efterretninger om F.'s Ekspedition. (Litt.: *The career, last voyage and fate of Captain, Sir John Franklin, by Captain Sherard Osborn* [London 1860]; *Journal* og *Proceedings of the Royal Geographical Society*; N. F. Ravn, »Udsigtover de Rejser, somere foretagne for at finde Nordvestpassagen« [Kbhvn. 1860]). *O.* /..

Franklinisation se Elektroterapi.

Franklinit, et Mineral af Spinelgruppen, væsentlig bestaaende af Jærntveilte og Zinkilte; det krystalliserer regulært, er sort, svagt metalglinsende og meget svagt magnetisk; det forekommer rigelig ved Franklin og Sterling i New Jersey. *N. V. U.*

Franklin'S Bugt skærer sig fra det nordlige Ishav ind i britisk Nordamerika 0. f. Kap Bathurst. *C. A.*

Franklin's Kogerør se Kogning.

Franklin'S Tavle, en elektrisk Kondensator, der dannes af en Glasplade, som paa hver Side bærer et paaklæbet Stanniolblad. En flere Centimeter bred Rand er fri for Belægning og for Isolationens Skyld gerne overtrukken med Skellakfernis. Tavlen er indført af Benjamin Franklin som Erstatning for den tidligere opfundne Leydnerflaske (s. d.), men har ikke kunnet fortrænge denne. Dens Virkninger ere ganske som Flaskens. Smlg. Elektrisk Gnist og Elektrostatik. *K. S. K.*

Franko (af fr. *franc,* fri) angiver for en Postforsendelses Vedkommende, at Portoen (s. d.) er forudbetalt; naar en Forsendelse har Paategningen F., forudsætter dette altsaa, at Afsenderen ved Indleveringen har afholdt alle med Postbesørgelsen forbundne Udgifter. Ordet benyttes ogsaa til Betegnelse af selve det forudbetalte Beløb, f. Eks. »F. udgør 72 Øre«. I ældre Tid havde Paategningen F. paa en Forsendelse den Virkning, at denne ikke blev besørget af Postvæsenet, med mindre den fulde Porto var forudbetalt, uanset at Forsendelsen ikke var Frankotvang (s. d.) undergiven. *O. K.*

Frankolinhøns (*Francolinus* Steph.), Navnet paa en Slægt af Hønsefuglenes Orden. Der kendes for Tiden ca. 42 Arter, som ere udbredte over hele Afrika, Cypern, Palæstina, Lilleasien, Persien og Indien; F. *vulgaris* Steph. forekom tidligere ogsaa paa Sicilien, paa nogle af de græske Øer og et enkelt Sted i Spanien. De ligne i det hele mest Agerhøns, men Legemsformen er slankere, Halsen tyndere, Næbbet længere. Undernæbbets Rand er ikke savtakket; 1. Svingfjer staar i Længde mellem 7. og 10., 4. er længst; Halen er dannet af 14 Fjer og omtrent halvt saa lang som Vingen; Tarsen bærer i Reglen Sporer (Hannerne); dens Fjerklædning naar næppe ud over Hælleddet. Kønnene ere i Alm. ens, men hos nogle Arter er der dog en ret betydelig Forskel. Farverne ere som Regel temmelig uanselige og bestaa af Blandinger af brunt (ell. rødt), hvidt (ell. graat) og sort. I Levevis minde F. meget om Agerhønsene, idet de som disse leve i Monogami, opholde sig paa lignende Steder o. s. v. *E. B.*

Frankomani (Gallomani), overdreven Beundring for alt Fransk.

Frankoseddel. Som Regel ere Taksterne for en Postforsendelses Befordring til Adressaten forud givne, saaledes at Indleveringsposthuset, naar Afsenderen ønsker at forudbetale Portoen, nøjagtig kan opgive dennes Størrelse. I den internationale Postforbindelse hænder det dog hyppig, at Taksterne for Pakker og Værdiforsendelser ikke ere bestemt fastslaaede for hele Befordringsstrækningen (f. Eks. til forskellige Steder i Rusland), og naar en Afsender da ønsker at betale samtlige med Forsendelsen forbundne Omkostninger, sker det paa den Maade, at den Del af Portoen, der paa Forhaand kan opgives, erlægges ved Indleveringen, og for den øvrige Befordringsstrækning Vedkommende medgives der Forsendelsen et Følgedokument, der, naar denne har naaet sit Bestemmelsessted, tilbagesendes til Afsendelsespostkontoret med Oplysning om Størrelsen af den manglende Franko, der da afkræves Afsenderen. Et saadant Følgedokument kaldes en F. og kan tillige anvendes i Tilfælde, hvor Afsenderen ønsker at betale Toldomkostningerne. *O. K.*

Frankotvang. Forskellige Postforsendelser ere helt eller delvis F. undergivne, o: at der som en af Betingelserne for deres Befordring forlanges Forudbetaling af Portoen. Reglerne i saa Henseende ere forskellige i de forskellige Lande. I Danmark ere saaledes anbefalede Breve, Postanvisninger, Postopkrævninger og Pakker af Vægt indtil 5 Kg. samt alle Forsendelser til Kongehuset og Stats- og kommunale Myndigheder F. undergivne. — I Norge er der F. for de samme Forsendelser samt for Bygdebreve o: Lokalbreve paa Steder, hvor Ombæring ikke finder Sted; for Forsendelser til og fra Kongehuset samt Stats- og kommunale Myndigheder gælde her særlige Bestemmelser, se Portofrihed. — De i den internationale Postforbindelse gældende Bestemmelser om F. fastsættes ved internationale Overenskomster; de ere hovedsagelig de samme som i Danmark. *O. K.*

Frankrig (hermed et Kort). Det egentlige F. er beliggende mellem 42° 20'—51° 5' n. Br. Mellem Vestspidsen Cap Corsen (4° 48' v. L. f. Grw.) og Vogesernes Kam Ø. f. St. Dié (7° 39' 0. L. f. Grw.) er Afstanden 888 Km., fra Nord til Syd ca 960 Km. mellem Dunkerque og Østpyrenæerne. Begge Linier skære hinanden i Egnen om Paris. Formen er symmetrisk, Hav- og Landgrænserne ligelig udviklede og i deres enkelte Afsnits Forløb svarende til hverandre. Arealet er (uden Corsica) 527,686 • Km., med Corsica 536,408 □Km. Folketallet er (uden Corsica) 37,952,747, med Corsica 38,228,969 (1896). F. udgør omtr. $^1/_{18}$ af Europa, er 10 Gange mindre end Rusland, ca. $^1/_5$ mindre end Østerrig-Ungarn, omtrent af samme Størrelse som Tyskland, 13—14 Gange saa stor som Danmark. F.'s Kolonialrige har en Størrelse af over 3 Mill. □Km.

Oversigt over Indholdet.

	Side.		Side.
Naturforhold	1024.	Retspleje	1050.
Klima	1021).	Hær- og Befæstningsvæsen: Søværn	1050.
Plantevækst og Dyreliv	1030.	Mønt, Maal og Vægt	1055.
Befolkningsforhold	1031.	Samfærdselsmidler	1056.
Statsforfatning og -forvaltning	1035.	i Sprog	1056.
Finansvæsen	1039.	Litteratur	1061.
Industri	1040.	Kunst	1082.
Handel og Skibsfart	1043.	Musik	1091.
Landbrug	1045.	Teater	1094.
Andre Næringsveje	1047.	Presse	1095.
Undervisningsvæsen	1048.	Historie	1008.

Naturforhold.

Kysten. F. beskylles mod Nord og Nordvest af Nordsøen og Kanalen, mod Vest af det aabne Atlanterhav, mod Syd af Middelhavet. Samlede Kystlinielængde ca. 2,700 Km. F.'s Kystomrids er ikke som de britiske Øers fint udmejslet, rigt paa Naturhavne. Nordsøkysten fra Belgien's Grænse til Egnen ved Caiais er ledsaget af Klitter. Ved Cap Griz Nez og Boulogne er Kysten høj, og fra

Mundingen af Somme indtil Seine er Kanalkysten en stejl, 50—100 M. høj, vanskelig tilgængelig Klintkyst; V. f. Seine bliver Kysten lavere, hist og her med sandet Forstrand. Paa Halvøen Cotentin, der ender i Cap de la Hague, begynder en Kysttype, der naar sin videre Udvikling i Bretagne: en Klippekyst, rig paa Fremspring og skarpe Bugter. Krog af denne Bugt — Saint-Michel-Bugten — er Flod- og Ebbefænomenet storslaaet udviklet. S. f. Bretagne bliver Kysttypen en anden samtidig med Kystlandets geologiske Bygning. Kysten er dog endnu indskaaren paa en længere Strækning og forsynet med Kystøer (Oléron, Ré, Ile d'Aix), men overvejende flad, udsat for Tilsanding. Havnene

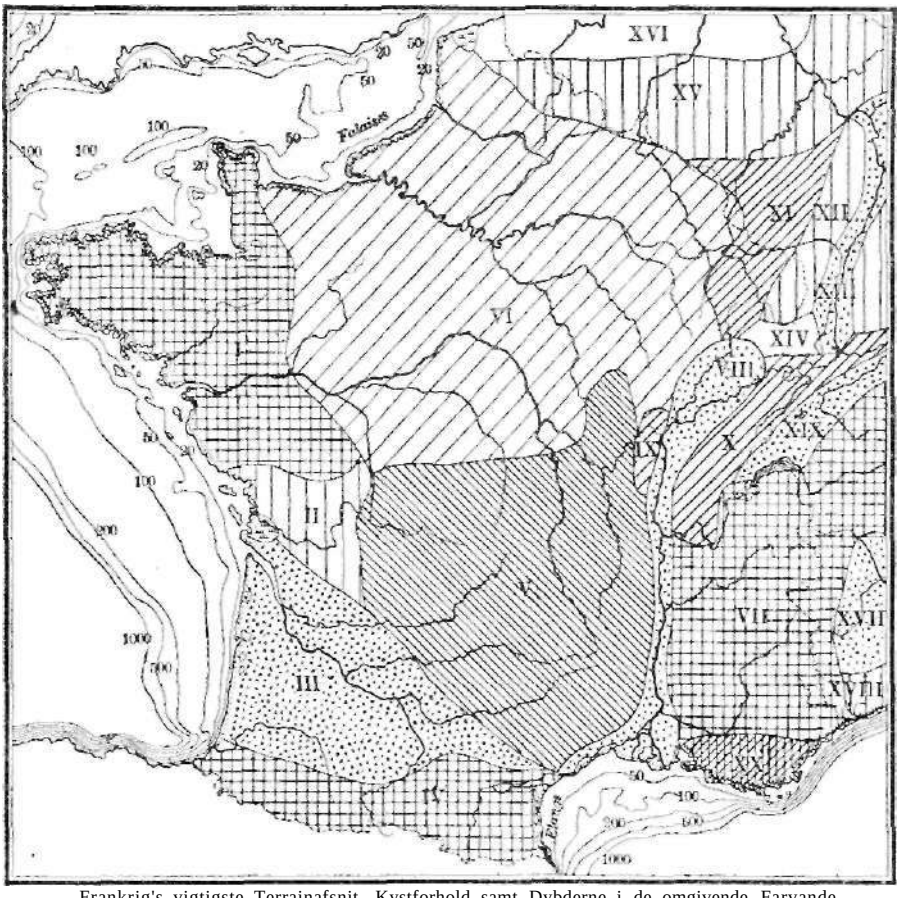

Frankrig's vigtigste Terrainafsnit, Kystforhold samt Dybderne i de omgivende Farvande. *I* Bretagne-Cotentin-Vendée; *II* Overgangsomraade mellem Pariserbassinet og Garonne-Lavlandet; *III* Garonne-Lavlandet og „Hederne"; *IV* Pyrenæerne; *V* Centralfrankrig; *VI* Pariserbassinet; *VII* Alperne; *VIII* Rhône-Saône-Sletterne; *IX* Côte d'Or; *X* Jura; *XI* Lothringen; *XII* Vogeserne; *XIII* Øvre-Rhinslette; *XIV* Porten ved Belfort; *XV* Rhinske-belgiske Skiferbjærge; *XVI* Nordsø-Lavlandet; *XVII* Po-Sletten; *XVIII* Apenniner; *XIX* Schweiziske Højslette; *XX* Provencalske Højland. —Stejlkyst er angivet ved en takket Linie, Lavkyst ved en fint punkteret Linie; paa tre Steder er Marskland antydet ved en særegen Signatur.— *Falaises* = Klintkyst, *Étangs* = Strandsøer langs Middelhavskysten. Dybderne ere angivne i Meter.

Kysttypen minder om Nordvestspanien's Riaskyst eller Sydvestirland's. Længst mod Vest ender Bretagne i tre fremskudte, takkede Halvøer, omgivne af en Vrimmel af Klippeøer og farlige Skær. Yderste Forpost er Ouessant med sit vigtige Ledefyr. Øerne Groix og Belle-Ile ved Sydkysten af Bretagne ere gamle Fastlandsdele. Morbihan-Bugten med sine Øer — »talrigere end Dagene i Aaret« — var tidligere Land. I Bugten mellem Bretagne og Cotentin ligge de politisk til England, geografisk til F. hørende »Kanaløer« Guernsey, Jersey, Aurigny og Sercq. I den inderste ved Rochefort (ved Charente) og ved la Rochelle ere Kunstskabninger. Kysten af Poitou, Aunis og Saintonge have i historisk Tid faaet Tilvækst af Land. Tilsanding truer da Rochelle, og Brouage, S. V. f. Rochefort, engang en livlig Havn, er nu en død By, fjernt fra Havet. S. f. Garonne bliver Kysten af »les Landes« endnu mere ensformig, forløber næsten retlinet og ledsages af et 90,000 Hekt. stort Klitterrain, hvis enkelte Sandhøje stige til 90 M. Bag Klitvoldene ligge store Strandsøer; den største er Arcachon-Bugten, der dog har aaben Forbindelse med Havet. Her drives en meget

betydelig Østersavl. Middelhavskysten beskylles af et roligere Hav, hvor Bølgernes Magt er mindre, Tidevand og Strømninger svagere, hvor det oprørte Hav hurtigere falder i Ro. Kampen mellem Vand og Land er ikke saa stærk som ved Atlanterhavskysten. Languedoc's Kystland er kun lidet gunstigt for Samfærdsel og Kultur. Stranden er sædvanlig lav og sandet; bag Kysten ligge store Strandlaguner (*Étangs*). Kysten er glattet af Strømmen, Kystlandet selv f. Eks. i Roussillon dannet ved Opfyldning af Floderne. Languedoc's unge Alluvialland er et Arnested for Febre. Rhône-Deltaet er et af de største i Europa og bygges bestandig længere ud, men uensartet i de forskellige Dele. Øst herfor højner Kysten sig og bliver klippefuld og mere indskaaren, rig paa Naturhavne. Som vigtigste Indskæringer kunne nævnes Bugterne ved Marseille, Toulon, Fréjus, Cannes, Villefranche. Den længst mod Syd fremskudte Del af Provence's Kyst skærmes af de hyeriske Øer. I Egnen ved Nizza begynder den egentlige »Riviera«'s naturskønne Kyst, hvis Type delvis er ens indtil hinsides Genova (se Riviera).

Overfladeforhold. F. er overvejende et Lavland. Dets egne Bjærge have kun beskedne Højder: kun Grænsebjærgene mod Italien og Spanien (Vestalper og Pyrenæer) naa alpine Højder. Landet skraaner væsentlig fra Sydøst mod Nordvest mod Atlanterhavet: fra Flandern's Marsk, fra Gascogne's Heder stiger Landet jævnt opefter til Centralfrankrig's barske Højder, og i Puy de Sancy (1,886 M.) i Auvergne naas den højeste Top. Middelhavsskraaningen er kortere, men brattere. Hovedvandskelslinien følger Centralplateauets høje Østrand og videre mod Nordøst de lave Højder (C6te d'Or, Langres Plateau), der knytte Centralfrankrig til Vogeserne. Mod Øst skraaner Midthøjlandet mod den smalle Slettefure, hvorigennem Saone-Rhone søge mod Middelhavet, og som mod Øst indfattes af Jurabjærgenes og Vestalpernes unge Foldesystem. Atlanterhavsskraaningen deles atter ved underordnede Vandskelslinier i mindre Afsnit; længst mod Nordvest stiger Bretagne-Cotentin's ældgamle Land med brede Bølgerygge over Sletten; gennem Vendée's Granitrygge stræber dette Højland ind mod Centralplateauet og deler derved Atlanterhavslavlandet i to Hovedafsnit: Pariserbassinet og Garonne-Lavlandet, indbyrdes dog ikke skarpt adskilte. Alle F.'s store Flodsystemer ere ved Kanaler satte i Forbindelse med hverandre, og denne store Tilgængelighed overalt er F.'s store Fortrin. Selv Bretagne er saa lidt et Bjærgland, at man ad Kanaler kan sejle gennem Halvøens Midte fra Nantes til Brest.

Blandt F.'s større fysiske Afsnit forbigaa vi her Grænsebjærgene mod Syd og Øst (se Pyrenæerne, Alperne, Jurabjærge, Vogeserne, i Ardennerne) og omtale kun de indre franske Landskaber.

I. Højfrankrig; Centralplateauet er F.'s ejendommeligste Terrainafsnit, geologisk set Landets Kerne: det er et ældgammelt Gnejs- og Granitland, som i Tidernes Morgen var blandt de første Anlæg til Europa. Dets Grænse er i vore Dage mod Øst og Syd i Hovedsagen samtidig geologisk og orografisk, mod Vest kun geologisk, idet den findes der, hvor de gamle Masser lidt efter lidt træde frem gennem det Dække af yngre Lag, der bælteformig ere lejrede omkring dem. Nord fra er Centralplateauet spaltet af Loire's og Allier's unge, frugtbare Dalstrøg, men længst mod Nord skyder Morvan's isolerede, ældgamle Knude sig som en Spore frem mod det yngre Land ved øvre Seine. Centralplateauet omfatter ca. 1/6 af F. Middelhøjden er 6—900 M., Bjærgarten især Gnejs, krystallinske Skiffere, Granit. Fra Oligocentiden og indtil Nutidens Tærskel har Højfrankrig været en Skueplads for mægtige Vulkanudbrud. Auvergne's Vulkantoppe, der ikke mere ere virksomme, have dog endnu Højder paa over 1,500 M. De vigtigste af Højfrankrig's enkelte Afsnit ere: længst mod Syd Montagnes noires og Mts. de l'Espinouse; her antager Centralfrankrig's Syd- og Østrand Navnet Cevenner, et Navn, der snart bruges i snævrere Betydning om Højfrankrig's Sydøstrand indtil Loire's Kilder og Vivarais'es Vulkanland, hyppigt ogsaa i udvidet Betydning om hele Højlandets Syd- og Østrand. Medens den sydligste Del af Randen bestaar af gamle Dannelser, afbrydes disse N. V. f. Montpellier af store Juraplateauer (*Causses*), øde Kalkørkener uden Vand og Træer, gennemfurede af cañonlignende Floddale. Mod Øst støtte disse Kalkflader sig til Lozère-Bjærgenes krystallinske Masse, der fortsættes i Vivarais's Vulkanland (Mezenc 1,754 M.). I Egnen om St. Étienne findes Kul og Jærn. Gennem Bjærgdragene i Lyonnais og Charolais gaar en vigtig, af Canal du Centre benyttet Indsænkning, som forbinder Saône med Loire; ogsaa her forekomme Jærn og Kul (Creuzot). Det indre Centralplateau er især mærkeligt ved Vulkanfænomenerne. Disse ere dog ikke udviklede i Forez-Bjærgene mellem Allier og Loire, men især samlede paa Auvergne's Højland, hvor tre Vulkancentrer kunne adskilles: 1) Puy-Kæden, Monts Dorne V. f. Clermont; en Række velbevarede Udbrudssteder ere lejrede fra Nord til Syd over ca. 30 Km. Enkelte Kratere ere smukt bevarede. Puy de Dôme (1,465 M.) er Auvergne's berømteste Top. 2) Mont-Dore-Gruppen længere mod Syd har Form som en Ellipse, hvis store Akse maaler 32 Km. fra Nord til Syd. Puy de Sancy er den højeste Top (1,886 M.). Pavin-Søen er et Sidestykke til Eifel's »Maare« (se Maar). 3) Cantal-Gruppens Diameter er 70 Km. Det er en Ruin af en uhyre Fortidsvulkan. Højeste Punkt er Plomb du Cantal (1,858 M.). Øvre-Loire- og Allier-Dalen (Limagnen), der spalte Centralplateauet, høre i Modsætning til dette til F.'s rigeste Egne og bugne af Korn, Vin og Frugt. — II. Rhone-Saône-Dalen og Lavlandet ved Middelhavet er en langstrakt, fra Nord til Syd rettet, af unge Dannelser optagen Sænkning mellem Højfrankrig i Vest, Jura-Vestalper i Øst. Rhone-Floden har en Længde af 812 Km. (deraf 531 Km. i F.). Flodomraade inden for F. 90,000 □Km. Den træder fra Genfersøen ind i F., gennembryder Jurabjærgenes indre Kæde og optager Afløbet fra de savojiske Dalsøer Annecy og Bourget. Ved Lyon optages Nord fra Saone (482 Km.), der har sine Kilder i Sydlothringen's Triasland. Fra Øst optager denne Jurafloden Doubs (430 Km.). Saone gennemstrømmer den burgundiske Slette og den skønne *Vallée de la Bresse*. Saone-Landet er et Overgangsomraade med lette Forbindelser i næsten alle Retninger. Den egentlige

Middelhavsnatur udpræges mere og mere, jo længere man kommer Syd paa langs Rhône. Fra Alperne optages Isère, Drome og neden for Avignon Durance, hvis nedre Løb tilhører det tørre Provence. N. f. Aries begynder Deltaet, hvis yngste Del — Camargue — mellem »lille« og »store Rh6ne«'s inddigede Flodarme har et Areal af ca. 75,000 Hekt. Tii Deltaet medfører Rhone aarlig henimod 20 Mill. Kubikmeter faste Stoffer, den aarlige Landvinding er ca. $^1/_5$ □Km. Ved Durance's Indmunding er den gennemsnitlige Vandføring ca. 1,900 Kubikmeter pr. Sek. Gennem Languedoc's Kystland naar man den inderste Krog af Middelhavskysten; følger man Aude-Floden gennem det vestlige Languedoc forbi Carcassonne og derfra »Sydkanalen« indtil Castelnaudary, staar man her, i næppe 200 M.'s Højde, paa Vandskellet mellem Middelhavet og Oceanet og stiger mod Vest ned til Sletterne ved Garonne. — III. Garonne-Lavningen er en Del af det »unge F.« ligesom det foregaaende Terrainafsnit; fra denne Del af Landet har Havet først sent draget sig tilbage. Tertiære Aflejringer ere overvejende, mod Randene indesluttede af mesozoiske Lag. Landet skraaner saavel fra Nordøst som fra Syd og sender sine Floder mod Garonne, der næsten er Enehersker; kun længst mod Syd har Adour sit selvstændige System. Garonne har sine Kilder paa spansk Grund nær de højeste Pyrenæer-Toppe. Ved Toulouse slutter Sydkanalen sig til; herfra til Havet er Flodens Retning overvejende Nordvest. Flod og Ebbe spores allerede oven for Bordeaux. Til Slut forener Garonne, der har optaget Neste, Gers og Baise fra Pyrenæerne, Ariège, Tarn, Lot o. a. fra højre, sig med den vandrige Dordogne. Garonne er kortere end Seine, dens Flodomraade (81,000 □ Km.) dog større end hins Til Tider indtræffe ødelæggende Oversvømmelser, der ved Toulouse kunne faa Vandspejlet til at stige over 10 M. Adour (333 Km.) gør til Dels Skel mellem de frodigere Pyrenæer-Forhøje og »Hedernes« ensformige Land. Disse sidste optage et Areal af ca. 14,000 □ Km. mellem Adour, Garonne og Havet. Jordbunden dannes væsentlig af tertiære (maaske pliocene) Sandmasser, der over vide Strækninger havde et Underlag af Al, som var en kraftig Hindring for Skovvækst. I Aarhundreder laa Landet hen, øde, febersvangert; kun Hyrderne med deres Faareflokke levede et ubundent Nomadeliv herude, og Jorden havde næsten ingen Værdi i denne Afkrog. Nu er det anderledes. Nyplantning af Skov er foretagen i udstrakt Maalestok; Jordbunden blev skørnet, drænet og frugtbargjort; da svandt Sumpene ind, og Febrene bleve sjældnere; Jordbundens Værdi er i Stigende, Befolkningen tiltagen i Antal, i Velstand og Sundhed. — N. f. Gironde (Garonne's tragtformede Munding) føres man gennem ældre Kridt- og Jurabakkelandskaber i Saintonge og Périgord, gennem Poitou og det skønne Touraine jævnt over til Loire og det nordfranske Lavland. I dette Overgangsomraade er Charente (360 Km.) Hovedfloden. Den gennemstrømmer i sit øvre Løb Limousin's øde Granitland med dets Heder, Kastanjelunde og fattige Marker, men snor sig i sit Mellemløb gennem smilende, vinrige Bakkelandskaber. Dens lave, sumpede Mundingsland hører til de bedst dyrkede Egne i F. — IV. Vendée-Bretagne-Cotentin. Dette nordvestlige »armorikanske« F. er geologisk en Helhed, der ikke alene omfatter det egentlige Bretagne, men ogsaa Vendée, den vestlige Del af Anjou, Maine og det vestlige Normandie med Halvøen Cotentin. Underlaget er næsten overalt arkaiske og palæozoiske Formationer. I Vendée begynde de gamle Dannelser med Gâtine-Højdernes Granitrygge. Fra Mont Malchus ser man mod Vest og Nord ud over et frodigt, veldyrket Bakkeland (*Bocage vendéen*), paa Afstand at ligne med een eneste Skov, dogskovfattigt, men gennemkrydset af talløse levende Hegn og høje Alleer, der hegne Marker og Enge, Veje og Stier og bugte sig langs Vandløbene gennem Landet. Bretagne er kaldet F.'s *élément résistant*. Det er Landets oceanske Del med en Befolkning, der er fortrolig med Livet paa Havet. Jordhistorien knytter Bretagne til visse sydlige Dele af de britiske Øer; Landet synes at være en Rest af Fortidsbjærge, der vare dannede allerede ved Kulperiodens Slutning, og hvis Spor man har ment at kunne paapege fra det sydvestlige Irland indtil Nord- og Centralfrankrig. Geologisk set bestaar Halvøen i Hovedsagen af et Bælte af Oldtidsdannelser, der, lejrede i en indre Fordybning, strække sig fra Vest mod Øst gennem Landet, indfattet mod Nord og Syd af to smalle Randbælter af Urtidsdannelser og Granit. Overfladeformen præges overensstemmende hermed af to, parallelt med Nord- og Sydkysten gaaende, lave Højdedrag, af hvilke det nordlige bærer Bretagne's højeste Punkt (391 M.) i Arrée-Bjærgene 0. f. Brest. Bretagne's Landskab har hyppig et Præg af storslaaet Øde. Heder, vejrbidte Egeskove, kaotiske Stenhobe og de talrige gamle Stensætninger fra Druidetiden, men først og sidst de store Heder, røde af Lyng, gyldne af Tornblad og Gyvel. En skytung Himmel hviler over dette øde Oldtidsland med Vestenvindens evige Susen. Naturen stemmer til Vemod. Stedvis er Landet dog mere smilende og minder med sine grønne Felter om Vendée. I det vestlige Normandie bliver Højlandsnaturen mere udpræget, og her naar Nordvestfrankrig sit højeste Punkt (417 M.). Det vestlige Normandie har endnu tætte Skove; Halvøen Cotentin er derimod saa godt som skovløs. Jordbunden dannes sædvanlig ved Forvitring af kambriske og siluriske Lag. Vidt og bredt er Landet gennemkrydset af levende Hegn — med den uundgaaelige Tornblad. Det fugtige Klima er gunstigt for Engenes Trivsel, og andre Egne ere en eneste Frugthave, der giver Æblemost i Overflødighed. — V. Nordfrankrig. Pariserbassinet. Modsætningen mellem Centralplateauet og Pariserbassinet er iøjnefaldende og karakteristisk. Omkring Højfrankrig's indre ældgamle Kerne lejre de yngre Lag sig koncentrisk skraanende ned mod Lavlandet; alle Bevægelser ere »midtpunktflyende«. Højfrankrig er Landets *pôle répulsif*. Pariserbassinet derimod er en Skaal med høje Rande, Bevægelserne ere »midtpunktsøgende«. Det er F.'s *pôle attractif*. Medens Centralmassivets Højder synes skabte som det sidste Tilflugtssted for et Folk i Nød, er Pariserbassinets Indre, politisk set, F.'s mest saarbare Punkt, men først og især dog det store Samlingssted, hvor de vigtigste Veje træffe sammen, hvis beherskende og samlende Rolle derfor er stor. Dette Terrainafsnit forener en i Enkelthederne rigt vekslende Bygning med Simpel-

hed i Anlæggets Plan. Fra Ardennerne til Limousin er Øst- og Sydranden betegnet af en uafbrudt Række Højder (Ardenner, Vogeser, Montagnes Faucilles, Langres Plateau, C6te d'Or, Centralhøjlandet), der saa godt som overalt ere hævede mindst 300 M., paa sine Steder endog indtil 1,000 M. o. H. Bortset fra Normandiet's Højland er Vestgrænsen mindre skarpt tegnet; mod Kanalen er Pariserbassinet aabent, men Sydengland hinsides er i meget Nordfrankrig's Spejlbillede. Paris betegner omtrent Centrum af dette Afsnit. I denne Egn mødes de vigtigste Veje og de fleste større Floder:

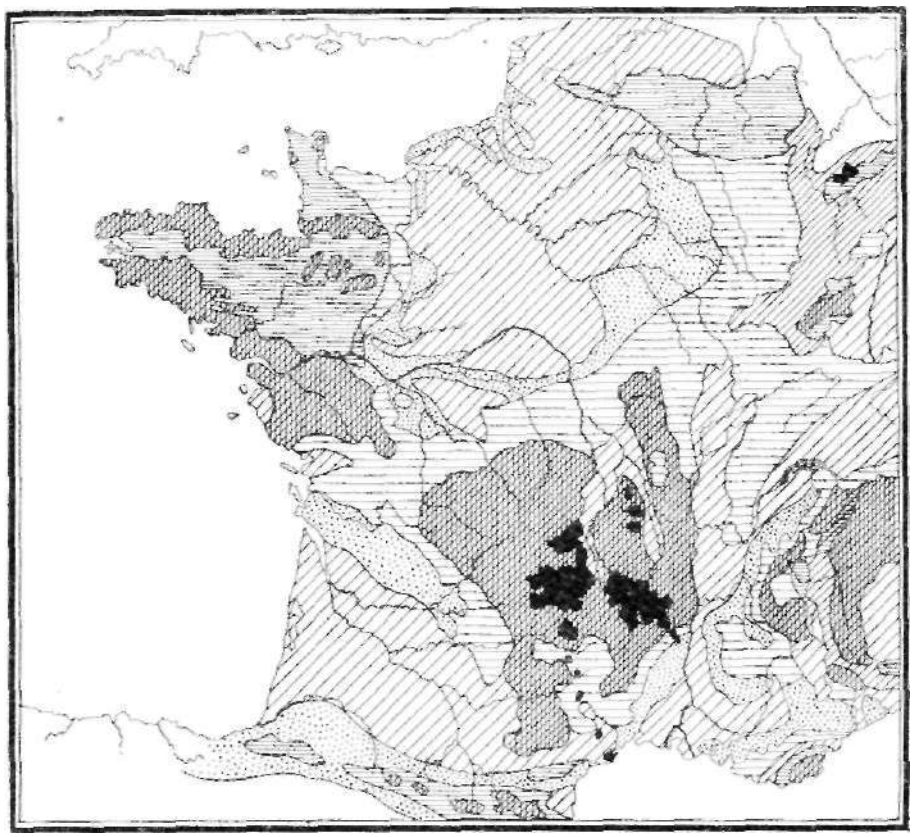

Geologisk Kort over Frankrig.

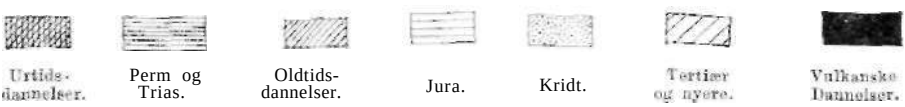

Seine, Marne, Oise. Tre Floder søge ud over Pariserbassinets Grænse: Loire, der bryder ud mod Vest, Maas (Meuse) og Mosel (Moselle), der tage Vej mod Nord og Nordøst, i Modstrid med de nuværende Overfladeforhold. Geologien giver Nøglen til Forstaaelsen af Terrainets Bygning. Den høje Yderrand dannes af Urtids- og Oldtidsmasser; allerede fjernt i Tiden antydede de Pariserbassinets Omrids. Den geologiske Udvikling fra da kan nu karakteriseres som en fremadskridende, dog ikke uafbrudt foregaaende, Udfyldning af et indre, snart aabent, snart aflukket Bassin. Resultatet er blevet Lagenes i det hele skaalformede Lejring, de ældre (Jura og Kridt) yderst, de yngste (Tertiær) inderst (se det geolog. Kort). Enkelthederne i de nuværende Terrainformer skyldes dog de ydre Kræfter, der i Tidernes Løb have nedbrudt og ført bort. Over store Strækninger ere Tertiærlagene førte bort og Kridtlagene blottede; en anden Følge er den, at Overgangen mellem de ringformede Zoner ikke mere er jævn, men temmelig brat. Dette er navnlig ejendommeligt for Ile-de-France's indre Tertiærplateau, der er blevet isoleret, udmodeleret af de omgivende Kridtsletter og navnlig mod Øst løfter sig med bratte Skrænter over disse. Det samme gælder ogsaa de ældre Formationer: alle skraane de jævnt ind mod Bassinets Midte, hvor de skyde sig ind under yngre Lag, medens de udadtil ere afskaarne af en mere eller mindre brat Skrænt (*escarpement*), der ofte har spillet en ikke ringe strategisk Rolle. Hvad de enkelte Landskaberangaar, da dannes Lothringen's Plateau længst mod Øst af Trias- og Juraformationens Lag; Liaszonen med dens frugtbare Jord

er Lothringen's bedste Land. Det nedre Kridts frugtbare, lerede Jord bærer det »fugtige Champagne«'s *(Ch. humide)* Enge og Lunde, medens det øvre, hvide Kridt i det egentlige Champagne *(Ch. pouilleux)*: det lusede Ch.) danne de mest utiltalende Landskaber i Nordfrankrig. I Egnene ved Epernay og Reims, hvis Kridtskrænter bære berømte Vinhaver, staar man ved Tertiærplateauets Rand, der gennembrydes af Seine og dens Bifloder. Den sydlige Del af Tertiærlandet (med en Undergrund af oligocen Ferskvandskalk) er det flade, ensformige Landskab Beauce, F.'s klassiske Kornland. S. f. Loire træde yngre, miocene Lag frem i det ufrugtbare, sumpige Sologne. I Egnen om Paris herske ældre (eocene) Lag. Selve Hovedstadens Plads er bleven foretegnet ved et mægtigt Bortskylningsarbejde, som Floderne have udført paa Bekostning af Ile-de-France's Tertiærplateau, af hvilket kun enkelte, isolerede Højder (f. Eks. Montmartre) staa tilbage. Følger man Seine mod Nordvest, betræder man snart paa ny Kridtformationens Lag, der danne største Delen af Overfladen i Artois, Picardie og i det saakaldte Pays de Caux mellem nedre Seine og Kanalen. — Seine er F.'s tredjelængste Flod (776 Km.), dens Flodomraade er 77,770 □ Km. Den har sit Udspring i Bourgogne, paa det tørre Oolithland mellem Langres Plateau og C6te d'Or; optager Aube, ved Paris Marne og senere Oise, hvis brede Dalstrøg viser Vej til Belgien. Til Rouen gaa Søskibe; store Reguleringsarbejder have været nødvendige i Mundingsegnen. Loire er F.'s længste Flod (980 Km.) og største Flodsystem (116,000 □ Km.). Dens Kulturbetydning er dog mindre end Seine's. Loire's Flodomraade mangler Enhed i Bygning. Den behersker ikke sit Opland som hin. Dens Dal falder kun delvis sammen med en af de store Hovedveje gennem F. Den munder i en Udkant af Landet. Dertil kommer, at Floden selv kan kaldes »F.'s Sorg«. Den er saa uregelmæssig i sin Vandføring som en sydlandsk Flod: i tørre Perioder et magert Vandløb, der bugter sig mellem det brede Lejes Grus- og Sandbanker, bliver den ved Snesmeltningstid, eller naar pludselige Regnskyl fylde de øvre Dale, en altødelæggende, utæmmelig Strøm. Ved Roanne i Centralplateauet kan Loire til een Tid føre 8, til en anden over 9,000 Kubikmeter Vand pr. Sek. Dens vigtigste Bifloder ere Allier, Cher, Indre, Vienne, Maine og Erdre. *H. L.*

Klima.

Skønt F.'s Klimatype væsentlig er vesteuropæisk, rummer Landet dog vigtige klimatiske Afskygninger, navnlig fordi Sydfrankrig langs Middelhavskysten har Del i den sydeuropæiske »mediterrane« Klimatype. Forskellen er iøjnefaldende mellem det mørke fugtige Klima i Bretagne, hvor Atlanterhavsvindene ere Herrer og Regnen næsten bestandig drysser ned — og Provence's sollyse Land. Overgangen fra den vesteuropæiske til den sydeuropæiske Klimatype foregaar forholdsvis brat paa Sydskraaningen af Centralplateauet, mere jævnt i Garonne-Landet; gennem det østlige F. sker Overgang til en mellemeuropæisk Klimatype. I Brest er Forskellen mellem Januar's og Juli's Varme kun $11^1/_2$, i Paris allerede over 16^0, og Januar's Middeltemperatur er i Paris over 4^0 lavere end i Brest; medens man her ikke har maalt Temperaturer paa under $\div$ 10^0, kan Temperaturen i Paris synke til $\div$ 25^0. Aarets Middeltemperatur er beliggende mellem ca. $10—16^0$, Januar's mellem ca. $1—7^0$, Juli's mellem $18—24^0$. Juliisotermerne vise Atlanterhavets kølende Indflydelse. Temperaturen er da almindelig stigende fra Nordvest mod Sydøst. Januarisotermerne have et mere uregelmæssigt Forløb, idet Temperaturen da aftager saavel fra Atlanterhavs- som fra Middelhavskysten mod det indre. Januarisotermen for 4^0, der omtrent berører London, fortsætter sig herfra direkte mod Syd gennem F. indtil Egnen ved Toulouse, hvorfra den bøjer Øst over i nogen Afstand fra Middelhavskysten. Atlanterhavet er den vigtigste Fugtighedskilde, for Sydfrankrig gælder dette dog Middelhavet. De største Regnmængder (over 1 M.) falde i Vestpyrenæerne, store Dele af Centralplateauet og i visse østlige Grænseegne. Største Delen af Landet har en Regnmængde af 50—75 Cm. Under 50 Cm. falde i visse indre Dele af Nordfrankrig og stedvis langs Middelhavskysten. Regnfaldets Art og Regnmængdens Fordeling over Aaret er forskellig i Nord- og Sydfrankrig. Sidstnævnte Sted er Regndagenes Antal forholdsvis ringe, Regnen falder hyppigst i Form af stærke Byger, medens det atlantiske F. har flere Regndage og hyppigere Dagregn og Taage. Sydfrankrig har fortrinsvis Efteraarsregn og relativ tør Sommer; i det øvrige F. er Regnen mere ligelig fordelt: ved Garonne's Mellemløb ere Maj og Oktober regnrigest, Sommeren dog ingenlunde tør; i Bretagne ere Maanederne Oktober—December regnrigest, medens Nedbørforholdene længere Øst paa antage et mere mellemeuropæisk Præg med regnrigere Sommerhalvaar. Sne falder overalt, bliver længst mod Sydvest og ved Middelhavet kun sjælden liggende længe. I de højere Egne, hvor Temperaturen er lav, og Nedbørmængderne store, kan der opsamles betydelige Snemasser. Sydfrankrig er langt mere solrigt end Nord- og Vestfrankrig. Medens Avignon i aarligt Gennemsnit næppe har $^1/_3$ (30 p. Ct.) af Himmelen tilsløret, i Juli næppe $^1/_5$ (18 p. Ct.), ere de tilsvarende Tal for Brest 66 og 64 p. Ct.

Følgende specielle Angivelser kunne tjene til nærmere Karakterisering af F.'s Klima. Riviera'ens klimatiske Begunstigelse afhænger af tre Forhold: den sydlige Bredde, Læ for Nordenvindene, Middelhavets Naboskab. I Cannes, det berømte Kursted, ere Vinternætterne dog ofte kølige, Græsset lejlighedsvis rimdækt. Sne falder gennemsnitlig 1 Gang om Aaret; allerede i anden Halvdel af April begynder Varmen at blive trykkende, og Provence's Sommer er hed og støvet. Marseille, der ligger mere aaben for Paavirkningen Nord fra, navnlig for den kolde Mistralvind (se Mistral), har en aarlig Middeltemperatur af 14^0, Januar 7°, Juli 22°. Absolutte Ekstremer 37,7 og $\div$ $11_{,4}$. Aarlig Regnmængde 53 Cm. Regndagenes Antal 80; I. Oktbr. 1892 faldt 221 Mm. Regn i Løbet af 4 Timer. I Perpignan er den aarlige Middeltemperatur ca. 15^0, Januar 8°, Juli 24^0; i Aaret 1871 svingede Temperaturen mellem $\div$ 10^0 og $+$ 42°. Regnmængden 54 Cm. Maanedlange Tørkeperioder kunne indtræffe. I Brest (yderste Bretagne) er December's Middelvarme ca. 6°, Juli's ca. 18^0. Den laveste Temperatur er adskillig højere end den

tilsvarende i Perpignan eller Montpellier. Paris har 3 Gange saa mange Frostdage som Brest. Den milde Vinter muliggør Akklimatisation af talrige eksotiske Former (Kamelier, *Yucca gloriosa, Calla aethiopica,* nyzealandsk Hør, *Araucaria imbricata, Trachycarpus fortunei,* Dværgpalmen, *Cocos australis, Sabal acaulis, Jubaea spectabilis* etc. etc. fra Haverne ved Brest). Frugterne modnes dog kun daarlig, Vinen ikke, Kirsebærret vanskelig, Abrikoser og Mandler ikke. Paris: aarlig Middeltemperatur ca. 10° (efter Angot), Januar ca. 2°, Juli ca. 18°. Temperaturen har svinget mellem — 25,6 og + 38,4°. Regnmængden ca. 60 Cm. Regndagenes Antal 147. De højeste Egne af Centralplateauet ere karakteriserede ved kølige Sommere, heftige Vestenvinde, betydelig Nedbør. Auvergne's Toppe ere snedækte fra Oktober til April. *H. L.*

Plantevækst og Dyreliv.

F.'s Flora og Vegetation har et overvejende mellemeuropæisk Præg. Plantegeografisk danner Landet dog en Overgang mellem Nord og Syd, Vest og Øst. Sydfrankrig har i Tilslutning til sit »mediterrane« Klima ogsaa en sydeuropæisk Vegetationstype. Det yderste Vestfrankrig er Hjem for adskillige Planter, der ere bundne til et typisk Kystklima. I Garonne-Landet mødes begge Typer. Nord- og Nordøstfrankrig ere plantegeografiske Udløbere fra Mellemeuropa. Gennem Rhône—Saône-Dalen sker en anden Overgang mellem Nord og Syd, men endnu om Lyon er Typen væsentlig mellemeuropæisk. Centralplateauet og Jura's kølige Bjærgskove genfindes med lignende Ydre paa andre mellemeuropæiske Bjærge. Ca. 1/6 af F. er skovklædt. Skovrydningen som Følge af forskellige Aarsager har haft uhyggelige Følger, navnlig i de sydfranske Bjærgegne. De skovrigeste Strøg ere dog stadig Bjærglandskaberne, større Skovrester i Lavlandet ere f. Eks. Fontainebleau- og Orléans-Skoven. Ved Nyplantning er Guvernementet les Landes blevet det skovrigeste. Eg og Bøg ere hyppige. I Sydfrankrig optræde stedsegrønne Ege, en af disse *Quercus Ilex* findes i Vestfrankrig til Bretagne. Korkegen optræder i det sydlige Gascogne. Kastanjen spiller en vigtig økonomisk Rolle i Syd- og Centralfrankrig. Atlanterhavskystens Klitter i Sydfrankrig ere beplantede med Strandfyr. I Provence trives Aleppofyrren, medens Bjærgfyrren danner Skove i Pyrenæer og Vestalper. Rødgran og Ædelgran ere vidt udbredte i Bjærgene mod Syd og Øst. Desuden findes de almindelige mellemeuropæiske Ahorn-Arter, Ask, Lind. Ælm, Birk, Hvidbøg, Hassel, Æl, Bævreasp. Fra det nord- og mellemfranske Landskab, hvis Ydre er mellemeuropæisk, ofte »dansk«, er det sydfranske vidt forskelligt. I Languedoc kan Slette- og Bakkelandet indtil 350—400 M.'s Højde kaldes Oliventræets Bælte og har typisk sydeuropæiske Plantesamfund, navnlig den saakaldte *la garigue,* en Slags »Klippesteppe«, der vokser i muldfattig Jord, en tør, lav, stedsegrøn Buskvegetation. Skovene ere mere aabne og tørre; de karaktergivende Træer ere stedsegrønne Ege. Det andet Bælte er Kastanjens; dette Træ dyrkes indtil 650—800 M.'s Højde. I denne Zone naar Vinavlen sin øvre Grænse. Bjærgzonen endelig er i Cevennerne betegnet af Bøgen og sommergrønne Skovtræer; her ophører Middelhavsfloraen. — Halvdelen af F.'s Areal er Ager- og Haveland. Vigtigste Kornegne ere Nordfrankrig, Touraine, Egnen om Toulouse samt Saône-Sletten. Vigtigste Kornsort er Hvede. Rug dyrkes i fattigere Egne i Højfrankrig, Byg mod Nord ligesom Havren; Majs dyrkes i Garonne-Landet, Boghvede navnlig mod Vest, Sukkerroen og Humlen især mod Nord, Kartoffelavl optager ca. 1 1/2 Mill. Hekt. Frugt- og Grønsager dyrkes i udstrakt Maalestok. Vindyrkning optager henimod 2 Mill. Hekt. Olivendyrkning rækker i Rhône-Dalen mod Nord til Rochemaure. Først i de luneste Strøg af Provence optræde Orangerne; hist og her i Provence give Blomsterhaverne Landet Karakter.

Dyreverdenen frembyder ikke mange Ejendommeligheder. De større Rovdyr ere næsten ganske forsvundne fra det indre F. Landbjørnen findes i Alper og Pyrenæer. Lossen var allerede ved Midten af 19. Aarh. meget sjælden. Vildkatten findes endnu. Ulven er hist og her endnu en besværlig Gæst. Fra 1882—86 dræbtes i hele F. ikke mindre end 4,434 Ulve, deraf 1883 alene 1,316. Ræven er almindelig. Heller ikke Grævlingen er sjælden saa lidt som Odderen og de almindelige Maarformer. Genetten træffes mod Syd. Talrige Flagermus; blandt Insektæderne findes Spidsmus, Muldvarp og Pindsvin. Desmanen træffes endnu i de franske Pyrenæer. Haren, Kanin, Egern, Murmeldyr (Alpeegnene), de almindelige Mus (deriblandt de tre almindelige Arter af Syvsovere) findes. Hamsteren er udryddet, og Bæveren lever nu kun i ringe Tal i Rhône-Deltaets Digebygninger. Raadyret er almindeligt. Krondyret findes i enkelte Skove, Daadyret kun fredet. Stenbukken er forsvunden fra de franske Alper, sandsynligvis ogsaa fra Pyrenæerne, hvor Gemsen endnu træffes. Vildsvinet lever i tætte Skove; i Normandiet er det endnu hyppigt. Fra 1870—87 dræbtes i det mindste 4,100. I Normandiet og i Havet langs dets Kyster er Antallet af Pattedyrarter 59. Fugleverdenen byder ingen særlig Interesse. I visse Egne, f. Eks. Rhône-Dalen, er der et livligt Fugletræk, og i Sydfrankrig optræde mange fremmede Gæster, selv Flamingoen. F.'s Fuglefauna er forarmet ved en vidtdreven Jagt paa Smaafugle og en hensynsløs Ødelæggelse af deres Reder. Krybdyr- (ca. 25 Arter) og Paddefaunaen slutter sig nær til de tilgrænsende Landes; det i Danmark almindelige Firben, Hugormen og Snogen genfindes. Et henimod meterlangt Firben (*Lacerta ocellata*) optræder i Sydfrankrig. Paddefaunaen (især Vandsalamandre) er rig.

(Litt.: E. Réclus, *Nouvelle Géographie universelle* II [2. Udg., Paris 1892]; Dubois, *France et colonies* [1894]; Levasseur, *La France et ses colonies* [1890—93]; Hahn, »Frankreich« [Kirchhoffs »Länderkunde von Europa«, II, Prag 1890]; E. de Beaumont, *Explication de la carte géologique de la France* [1841]; A. de Lapparent, *Traité de géologie* [1893]; samme, *La géologie en chemin de fer* [1893]; Burat, *Voyage sur les cotes de France* [1880]; Belgrand, *La Seine* [1872] Lenthéric, *Le Rhône* [1892]; Barron, *La Loire* [1888]; Bleicher, *Les Vosges* [1890]; Gosselet, *L'Ardennes* [1888]; Auerbach, *Le plateau lorrain* [1893]; Rütimeyer, *Bretagne* [Basel 1883]; Fouque, *Le Plateau central de la France* [»Rev.

scientif. nouv.«, 1890]; Martel, *Les Cevennes* [1890]; samme, *Les abîmes* [1894]; P. Gervais, *Zoologie et Paléontologie françaises* [1859]; Trouessart, *Mammifères de la France* [1885]; C. C. Christensen, H. Lassen m. fl., »Evropa«, I [Kbhvn. 1894]). *H. L.*

Befolkningsforhold.

F.'s Folkemængde udgjorde 1891 38,343,192 (ang. de summariske Tal fra Tællingen 1896 se nedenfor) paa et 536,494 □Km. stort Areal, og fordelt paa 87 Departementer (herunder Territoriet Belfort: Haut-Rhin). Disse Departementer, som indførtes 1791 (dengang 83, hvert gennemsnitlig 6,000 □Km.), og hvis Omraader (gerne opkaldte efter Floder og Bjærge) afgrænsedes uden Hensyn til de historiske Forhold, afløste det gamle Statssamfunds endnu i Bevidstheden stærkt rodfæstede Provinser (Guvernementer), nemlig: Ile-de-France, Paris, Champagne, Lorraine. Metz og Verdun, Toul og Toulois, Elsass, Flandern og Hainaut, Boulogne, Artois, Picardie, Sedan, Normandie, Le Havre, Bretagne, Maine, Anjou, Touraine, Orléannais, Berry, Nivernais, Bourbonnais, Bourgogne, Franche-Comté, Saumur, Poitou, La Marche, Aunis, Saintonge og Angoulême, Limousin, Auvergne, Guyenne og Gascogne, Navarra og Béarn, Lyonnais, Dauphiné, Languedoc, Foix, Roussillon, Provence og Corsica. Arealet og Folkemængden i hvert af Departementerne, der atter ere delte i Arrondissementer (362), Kantoner (2,871) og Kommuner (36,144; 1894: 36,160), vil fremgaa af følgende Oversigt:

Departementer.	Hovedbyer.	□ Km.	Folkemængde 1891.	Indbyggere pr. 1 □ Km.
Ain	Bourg	5,826	356,907	61
Aisne	Laon	7,428	545,493	73
Allier	Moulins	7,382	424,382	57
Alpes, Basses-	Gap	6,988	124,285	18
» , Hautes-	Digne	5.643	"5,522	21
-Maritimes	Nice	3.736	258,571	69
Ardèche	Privas	5.556	371,269	67
Ardennes	Mézières	5,253	324,923	62
Ariége	Foix	4,903	227,491	46
Aube	Troyes	6,026	255.548	42
Aude	Carcassonne	6,342	317,372	50
Aveyron	Rodez	8,771	400,467	46
Belfort (Territorium)	Belfort	608	83,670	137
Calvados	Caen	5,693	428,945	75
Cantal	Aurillac	5,779	239,601	41
Charente	Angouléme	5,972	360,259	60
Charente-Inférieure	La Rochelle	7,231	456,202	63
Cher	Bourges	7,303	359,276	49
Corrèze	Tulle	5,888	328,119	56
Corsica	Ajaccio	8,722	288,596	33
Cote-d'Or	Dijon	8,787	376,866	43
C6tes-du-Nord	St. Brieuc	7,218	618,652	86
Creuse	Guéret	5,606	284,660	51
Dordogne	Périgueux	9,224	478,471	52
Doubs	Besancon	5,260	303,081	58
Drôme	Valence	6,561	306,419	47
Eure	Evreux	6,037	349,471	58
Eure-et-Loire	Chartres	5,940	284,683	48
Finistère	Quimper	7,029	727,012	103
Gard	Nîmes	5,881	419,388	71
Garonne, Haute-	Toulouse	6,367	472,383	74
Gers	Auch	6,291	261,084	42
Gironde	Bordeaux	10,726	793,528	74
Hérault	Montpellier	6,224	461,651	74
Ille-et-Vilaine	Rennes	6,992	626,875	89
Indre	Châteauroux	6,906	292,868	42
Indre-et-Loire	Tours	6,158	337,298	55
Isère	Grenoble	8,237	572,145	69
Jura	Lons-le-Saunier	5,055	273,028	54
Landes	Mont-de-Marsan	9,364	297,842	32
Loir-et-Cher	Blois	6,422	280,358	44
Loire	St. Etienne	4,799	616,227	128
» , Haute-	Puy	5,001	316,735	63
* -Inférieure	Nantes	6,980	645,263	92
Loiret	Orleans	6,812	377,718	55
Lot	Cahors	5,226	253,885	49
Lot-et-Garonne	Agen	5,385	295,360	55

Departementer.	Hovedbyer.	Km.	1801.	Antal Indbyggere pr. I D Km.
Lozére	Mende	5,180	135,527	26
Maine-et-Loire	Angers	7,218	518,589	72
Manche	St. L6	6,439	513,815	80
Marne	Châlons	8,205	434.692	53
» , Haute-	Chaumont	6,257	243,533	39
Mayenne	Laval	5,212	332,387	64
Meurthe-et-Moselle	Nancy	5,280	444,150	84
Meuse	Bar-le-Duc	6,241	292,253	47
Morbihan	Vannes	7,092	544,47°	77
Niévre	Nevers	6,888	343,581	5°
Nord	Lille	5,778	1,736,341	301
Oise	Beauvais	5,887	401,835	68
Orne	Alencon	6,144	354,387	58
Pas-de-Calais	Arras	6,752	874,364	130
Puy-de-Dôme	Clermont	8,016	564,266	70
Pyrénées, Basses-	Pau	7,712	425,027	55
» , Hautes-	Tartes	4,534	225,861	50
» -Orient	Perpignan	4,144	210,125	51
Rh6ne	Lyon	2,859	806,737	282
» , Bouches-du-	Marseille	5,248	630,622	120
Sadne, Haute-	Vesoul	5,375	280,856	52
Saône-et-Loire	Mâcon	8,627	619,523	72
Sarthe	Le Mans	6,245	429,737	69
Savoies	Chambéry	6,188	263,297	43
» , Haute-	Annecy	4,598	268,267	58
Seine	Paris	480	3,141,595	6,545
» -Inférieure	Rouen	6,342	839.876	132
Seine-et-Marne	Melun	5,931	356,709	60
Seine-et-Oise	Versailles	5,659	628,590	111
Sévres (Deux-)	Niort	6,054	354,282	59
Somme	Amiens	6,277	546,495	87
Tarn	Albi	5,780	346,739	60
Tarn-et-Garonne	Montauban	3,731	206,596	55
Var	Draguignan	6,023	288,336	40
Vaucluse	Avignon	3,578	235,411	66
Vendée	Laroche-sur-Yon	7,016	442,355	63
Vienne	Poitiers	7,036	344,355	49
» , Haute-	Limoges	5,555	372,878	67
Vosges	Épinal	5,903	410,196	70
Yonne	Auxerre	7,461	344,688	46
			38,343,192	71,5

Desuden er der til F. knyttet et ret stort Koloniomraade, hvis Befolknings Størrelse her opgives efter Tallene (afrundede) i »Annuaire stat. de la France« for 1893:

Franske Besiddelser og Kolonier.

Kolonier.	Folkemængde.
Algérie	4,125,000
Tunis	1,500,000
Senegal m. m	5,000,000
Fransk Congo	5,000,000
Fransk Guinea	48,000
Obock	200,000
Anam, Tonkin, Kambosha	18,000,000
Cochinchina	1,877,000
Indiske Besiddelser	276,000
Amerikanske Besiddelser	377,000
Besiddelser i Sydhavet (Ny-Kaledonien m. v.)	86,000
Besiddelser i det indiske Hav (Réunion, Mayotte, Nossi-Bé m. m.)	195,000
Tilsammen...	36,684,000

F. selv (altsaa uden Kolonierne) er den femte folkerigeste Stat i Europa. Som det vil ses af ovenstaaende Tabel, ere Departementernes Landomraader ret forskellige i Størrelse. Størst Udstrækning have Gironde, Landes, Dordogne, Cote-d'Or, Aveyron, Corsica, Sa6ne-et-Loire, Isère, Marne og Puy-de-Dôme, — mindst: Seine, Belfort, Rh6ne, Vaucluse, Tarn-et-Garonne og Alpes-Maritimes. — Gennemsnitstallet for Befolkningstætheden, (1891) 71,5 pr. □Km., dækker selvfølgelig over store Forskelligheder; Middelhavets Kystegne og Strækninger langs Kanalens Færdselsvej med de mange Fiskere og søfarende ere forholdsvis ret tæt befolkede; Minerallejers, sejlbare Floders og andre Samfærdselsmidlers Tilstedeværelse bringer stedse Tætheden op, medens omvendt Hedestrækninger, større Skovpartier etc. efter Sagens Natur vise sig at være Hindringer for Befolkningens Koncentration. Størst Tæthed havde 1891 følgende Departementer: Seine (6,545), Nord (301), Rhone (Belfort), Seine-Inférieure, Pas-de-Calais, Loire, Bouches-du-Rhône, Seine-et-Oise, Finistère; tyndest

befolkede vare Basses- (18) og Hautes-Alpes (21), Lozère (26), Corsica, H.-Marne, Landes og Cantal. F. staar i Befolkningstæthed tilbage bl. a. for Belgien, Nederlandene, Tyskland, England og Italien. Som Følge af Landets ringe Befolkningstilvækst har Stigningen j Tætheden ikke været stor; denne sidste var nemlig 1821: 56, 1841: 65, 1861: 69, 1881: 71, 1886: 72,2 Indbyggere pr. □Km.; lægger man til Grund for Folketallet 1891 den tidligere benyttede Arealberegning, nemlig 528,900 □Km. (og ikke den nyere ovenstaaende, efter den officielle »Annuaire statistique«), faar man for dette Aar en Tæthed af 72,9 Indb. — Befolkningstætheden staar i nøje Forbindelse med Fordelingen mellem Land og By. Grænsen mellem disse sættes ifølge administrativ Praksis i F. ved 2,000 Indb. Det viser sig da, at der i F. 1891 fandtes en Bybefolkning paa 14,311,292, en Landbefolkning paa 24,031,900 Indb. o: henholdsvis 37,4 °g 62,6 p. Ct. af den hele Befolkning; i Alperne, det indre Højland, Landes, de gamle Provinser Poitou, Vendée og Bretagne er Landbefolkningen i stor Majoritet, medens Bylivet paatrykker Befolkningen sit Præg især i Middelhavsegncne og oppe imod Nord. Udviklingens Gang ses af følgende Tal: 1846 udgjorde Byernes Folkemængde 8,6, Landets 26,8 Mill. Indb., saa at altsaa Byerne da raadede over ca. en Fjerdedel, men nu over mere end en Tredjedel af den samlede Befolkning, og Landbefolkningen har saaledes i dette Tidsrum tabt 2,7 Mill. Mennesker. Af F.'s over 36,000 Kommuner havde 1891 de 27,759 kun indtil 1,000 Indb. hver, 4,676 havde mellem 1,000—2,000, 1,366 mellem 2,000—3,000, 776 mellem 3,000—5,000, 337: 5—10,000, 128: 10,—20,000 j og 104 over 20,000. De folkerigeste Byer vare:

Paris	2,448,000	St. Étienne	133,000
Lyon	416,000	Nantes	123,000
Marseille	404,000	Le Havre	116,000
Bordeaux	252,000	Roubaix	115,000
Lille	201,000	Rouen	112,000
Toulouse	150,000	Reims	104,000;

desuden havde 22 Byer imellem 50—100,000, 70 20—50,000 Indb. — 1891 fandtes der i F. 10,682,000 Husholdninger (*ménages*) (heraf enlig boende 1,6 Mill.); 1856 og 1886 vare de tilsvarende Tal 8,756,000 og 10,564,000, Tal, der illustrere F.'s svage Befolkningsvækst, idet det i Forhold til tidligere nu temmelig store Antal Husholdninger skyldes Stigningen i Gruppen »de enlig boende«, de, der have Utilbøjelighed til at indgaa Ægteskab.

Befolkningstilvæksten. Om denne haves der kun spredte og ret upaalidelige Efterretninger fra Tidsrummet før 19. Aarh. For ca. 1700 anslaas F.'s Folkemængde (altsaa her uden Corsica, Avignon og Lothringen), til 19½ Mill., 1762 (efter en Tælling) til 21,8, 1784 (efter Necker's Beregning) til 24,8 og 1789 til 26,3 Mill. 19. Aarh.'s Tilvækst ses af nedenstaaende Oversigt:

1801: 27,349,000	1856: 36,039,000
1806: 29,107,000	1861: 37,386,000
1821: 30,462,000	1866: 38,067,000
1831: 32,569,000	1872: 36,103,000
1836: 33,541,000	1876: 36,906,000
1841: 34,230,000	1881: 37,672,000
1846: 35,400,000	1886: 38,219,000
1851: 35,783,000	1891: 38,343,000

F.'s Befolkning er saaledes i Løbet af 19. Aarh. forøget med ca. 11 Mill. (D: 40,2 p. Ct.). Til Værdsættelse af disse Tal maa de foregaaede Territorialforandringer haves i Erindring: Tilgangen i Tidsrummet 1856—61 af Savojen og Nizza (ca. 669,000 Indb.), Tabet af Elsass-Lothringen (ca. 1,6 Mill. Indb.) mellem 1866 — 72, den deraf følgende stærke Indvandring af de tabte Provinsers Befolkning særlig i Perioden 1872—76 (ea. 200,000). Den meget svage Befolkningstilvækst (de sidste 10 Aar gennemsnitlig aarlig kun 1,8 pro Mille, i Danmark 1880—90: 9,9), der er en Følge af ringe Fødselshyppighed (se nedenf.), kan føres tilbage til en Række sociale Forhold: Befolkningens økonomiske Forsigtighed ved Ægteskabs Indgaaelse, *Code civil*'s Bestemmelser om Ægteskab og Arv, Cølibatets Gennemførelse (1891: 64,000 Nonner) etc, og gør Aar for Aar F. mere numerisk-militært underlegent dets Fjende mod Øst (F. 1700: 19,6, 1789: 26, 1891: 38,3 Mill. — Tyskland: 1700: 19, 1789: 28, 1890: 49,4 Mill. Indb.); den fremtræder derfor ogsaa mere og mere for F.'s Patrioter som et aktuelt, truende Fænomen, hvis inderste Aarsag man søger at linde og modvirke. Som Led i Kampen herimod kunne nævnes den nylig (1896) dannede *L'alliance pour l'accroissement de la population frangaise*, der vil bekæmpe Ondet gennem fiskale Forholdsregler (Forøgelse af Skatterne paa Familier med faa eller ingen Børn samt ugifte som en Modvægt til den »Skat«, som selve Opdragelsen af en talrig Børneflok udgør; Forandring i Beskatning af Arv etc), den 1896 vedtagne Lov til Lettelse af Ægteskabs Indgaaelse etc. — Ny Tal om F.'s Tilvækst foreligge i den nylig udkomne rent summariske Oversigt over Folketallet i F. 29. Marts 1896. Ifølge denne var den tilstedeværende Befolkning i dette Aar 38,228,969 (et Tal, der dog ikke er helt homogent med det tidligere anførte for 1891, som refererer sig til den hjemmehørende, *résidente* Befolkning). Der har, naar henses til den tilstedeværende Befolkning for 1891, 1891—96 været en Forøgelse af 133,819 Mennesker, en Tilvækst, der udelukkende falder paa Byerne; 24 Departementer vise Fremgang, 63 Tilbagegang. Størst numerisk Tilvækst have følgende Departementer haft: Seine (197,008), Nord (72,627), Bouches-du-Rhone (46,368), Rhone (40,615), Seine-et-Oise (38,759), Pas-de-Calais (31,053), Meurthe-et-Moselle (21,938), Var (19,426), Gironde (18,874), Alpes-Maritimes (12,558), Vosges (10,505); de andre Departementer med Tilvækst ere: Corsica, Finistère, Hérault, Loire, Loire-Inférieure, Marne, Morbihan, Oise, Haut-Rhin, Saône-et-Loire, Vaucluse, Vendée og Haute-Vienne. Størst Tilbagegang, absolut set, har ramt Orne (17,060), Manche (14,646), Lot (14,452), Calvados (14,262), Dordogne (13,256), Gers (13,123), Haute-Garonne (12,761), Mayenne (12,678), Haute-Marne (12,290), Yonne (11,882), Aveyron (11,353), Nièvre (10,551), Côte-d'Or (10,447).

Udvandring. Det er kun en ringe Udvandring, der finder Sted fra F. i Sammenligning med den fra andre Lande i Europa, og det er alene denne Omstændighed, som Landet kan takke for, at det med Hensyn til Befolkningstilvækst ikke overfløjes endnu stærkere af de andre Kulturstater. Det absolutte Antal Udvandrere var 1857: 18,800, 1858: 13,800, 1859: 9,000, 1860—70 i aarligt

Gennemsnit 6,100, 1870—80: 5,300, 1880—90: 10,300; Udvandringen var stærkt stigende i Slutn. af 1890'erne og udgjorde saaledes 1889 31,354; derefter var den aftagende igen; 1890 udvandrede 20,560, 1891: 6,217, 1892: 5,528 og 1893: 5,586. (Udvandringen af fremmede fra F. udgjorde i hvert af Aarene 1890—93 henholdsvis: 51,952, 51,598 33,618 og 28,629 Personer). Af de 1892 udvandrede Franskmænd vare 3,491 Mænd og 2,037 Kvinder, hvoraf de fleste tilhørte de industridrivendes Klasse. Udvandringen foregik hovedsagelig til Sydamerika. Tallet paa Franskmænd, hvis Opholdssted i Udlandet er bekendt, var 1891: 207,000; heraf boede de fleste i Schweiz (54,000) og Belgien (52,000).

Fødested. I Sammenligning med andre Lande tæller F.'s Befolkning et ikke ringe Antal Personer, der cre fødte uden for Landets Grænser; Landets ringe Befolkningstilvækst og den forholdsvis høje Arbejdsløn, hvilke Omstændigheder begge hidlokke fremmede, ere Hovedgrundene hertil. 1891 taltes 1,130,211 fremmede i F. o: 2,95 p. Ct. af den samlede Befolkning; 1851 taltes 379,289 fremmede, hvilket kun var 1,06 p. Ct. af Befolkningen, hvoraf altsaa fremgaar, at Forholdet mellem uden- og indenlandsk Befolkning har forandret sig betydelig i Løbet af 19. Aarh. Bortset fra Departementet Seine (1891: 219,003) findes de fleste Udlændinge i Dep. Nord (295,987) og i de øvrige til Nabostaterne grænsende Departementer. De fremmedes Nationalitet var: 465,860 Belgiere, 286,042 Italienere, 83,333 Tyskere, 83,117 Schweizere, 77,736 Spaniere, 39,687 Englændere. Fødte i Danmark vare: 741, i Norge 915 og i Sverige 1,155. — Naturalisation, som kun var lidet almindelig før L. 26. Juni 1889, udgjorde 1890: 5,984, 1891: 5,371, 1892: 4,537, 1893: 4,212 og 1894: 5,759 (heraf de 76 p. Ct. Mænd). De fleste naturaliserede vare fødte i Italien, Elsass-Lothringen og Belgien.

Køn, Alder og ægteskabelig Stilling. 1891 taltes i F. (efter en Opgørelse lidt forskellig fra ovenf. benyttede) 18,932,354 Personer af Mandkøn, 19,201,031 af Kvindekøn. Ligesom i de allerfleste andre europæiske Lande ere Kvinderne altsaa i Overtal og udgjorde 1,014 for hvert 1,000 af Mandkøn, medens Forholdet ved den foregaaende Tælling (1886) var 1,007 Kvinder for hvert 1,000 af Mænd. I 19. Aarh.'s Beg. havde den kvindelige Befolkning en betydelig Overvægt over den mandlige som Følge af Krigene og udgjorde 1801: 1,075 for hvert 1,000 Mænd; siden da er Overvægten aftagen og udgjorde udtrykt i Forholdstal 1821: 1,059, 1841: 1,025, 1851: 1,011, 1861: 1,005 pr. 1,000 Mænd, og den kom ogsaa kun svagt til Syne efter den sidste Krig (1872: 1,008, 1881: 1,005); ifølge de seneste Tællinger er Kvindernes Overtal steget; absolut set udgjorde det 1886: 130,135, 1891: 268,677.

Aldersfordelingen var 1891 følgende:

	Mænd.	Kvinder.
Under 10 Aar	3,344,519	3,331,305
10—20 Aar	3,339,168	3,325,123
20—30 —	3,064,198	3,135,450
30—40 —	2,652,539	2,607,727
40—50 —	2,336,928	2,360,500
50—60 —	1,899,197	1,946,924
60 — 70 —	1,401,051	1,478,322
70 Aar og derover	884,895	1,004,885
uangivet	9,859	10,795
	18,932,354	19,201,031

I Barne- og Ynglingealderen (under 20 Aar) fandtes 35 p. Ct. af Folketallet, i den egentlige Arbejdsalder (20—60 Aar) 52,5 p. Ct. og i den ældre Alder (over 60 Aar) 12,5 p. Ct. af Folketallet. Disse Tal frembyde store Afvigelser i Sammenligning med de tilsvarende Tal for de øvrige europæiske Lande; Forskellen viser sig i det ringe Procentantal for Aldersklasserne under 20 Aar — en Følge af det ringe Fødselsantal i F. — og endvidere i det meget store Antal i de ældste Aldersklasser. Af Personer paa 100 Aar og derover taltes der 66 Mænd og 147 Kvinder.

Fordelingen efter ægteskabelig Stilling ses af følgende Oversigt:

	Mænd.	Kvinder.
Ugifte	10,242,723	9,463,657
Gifte	7,640,305	7,656,679
Enkemænd og Enker	1,032,650	2,060,778
Fraskilte	16,676	19,917
	18,932,354	19,201,031

En Følge af den ovenfor omtalte Aldersfordeling maa blive, at en forholdsvis større Del af F.'s Befolkning — sammenlignet med andre Landes — lever i Ægteskab, og dette er ogsaa Tilfældet. Paa den anden Side leve ogsaa mange i Enkestand, hvortil de mange Personer i Aldersklasserne over 60 Aar ere en naturlig Aarsag. Af Befolkningen over 50 Aar var 10 p. Ct. af Mændene og 12 p. Ct. af Kvinderne ugifte.

Antallet af abnorme var efter de herom fra Folketællingen i 1876 foreliggende Opgørelser følgende: Idioter (aandssvage fra Barndommen) 36,742, sindssyge 46,131 o: henholdsvis 9,7 og 14,8 for hver 10,000 Mennesker; af disse opholdt 4,786 Idioter og 38,200 sindssyge sig i Anstalter; af de 82,873 aandssvage Individer vare de 42,421 Mænd, 40,452 Kvinder. Antallet af blinde var 28,490 (7,- pr. 10,000 Mennesker); Blindhed var i de færreste Tilfælde medfødt; af døvstumme 21,395 (5,8 pr. 10,000), hvoraf 16,127 vare det fra Fødselen.

Befolkningens Bevægelser (Vielser, Fødsler og Dødsfald).

Følgende Tabel giver Oplysning om disse Forhold i de senere Aar:

	Vielser.	Fødsler.	Dødfødsler.	Dødsfald.	Overskud.
1885	283,170	924,558	43.958	836,897	87,661
1886	283,202	912,838	43,623	860,222	52,616
1887	277,060	899,333	42,930	842,797	56,536
1888	276,878	882,639	42,070	837,867	44,772
1889	272,934	880,570	42,449	794,933	85,646
1890	269,332	838,059	40,535	876,505	— 38,446
1891	285,458	866,377	42,472	876,882	— 10,505
1892	290,319	855,847	41,925	875,888	— 20,941

1850, 1854 og 1861 var Vielsernes Antal: 297,700, 270,900 og 305,200. 1870 og 1871 gik Antallet paa Grund af Krigen selvfølgelig stærkt ned (223,700 og 262,500), men tog saa til Gengæld et stærkt Opsving 1872 (352,750); et saadant mærkes ogsaa efter Midten af 1880'erne, medens 1887 og de følgende Aar vise en kendelig Tilbagegang; 1891 og 1892 viser der sig atter Opgang, og Ægteskabernes Antal naar igen 7,5 pr. 1,000 Indb. De fleste Ægteskaber indgaas i Departementerne Seine (9,4 pro mille, mest en Følge af det store Antal voksne i dette Departement), Loire (8,45 pro mille), Pas-de-Calais (8,30 pro mille), Nord (8,15 pro mille), færrest i Bjærgegnene. Antallet af Skilsmisser var 1885: 4,277, 1891: 5,750 og 1892: 5,772; d. e. 77 pr. 100,000 Ægteskaber; de fleste taltes i Dep. Seine (183 pr. 100,000 Ægteskaber). Antallet af Fødsler er regelmæssig taget af siden 1801. 1871—80 kom der i Gennemsnit 25,4 Fødsler paa 1,000 Indb., 1881—85: 24,8, 1887—92 henholdsvis 23,5, 23,1, 23,0, 22,0, 22,6 og 22,3 pro mille. Af de 1892 fødte Børn vare 437,800 Drenge, 418,047 Piger, o: der fødtes 1,047 Drenge for hver 1,000 Piger. Af Fødslerne vare 782,062 ægte Fødsler, 73,785 (8,6 p. Ct.) uægte. Den ægteskabelige Frugtbarhed er ringe og gaar stadig tilbage (Tobørnssystemet), og dels heri, dels i det forholdsvis ringe Antal Vielser, ligger *Hovedaarsagen* til, at Befolkningstallet i F. vokser langsommere end i de fleste andre europæiske Lande og i de seneste Aar endog vilde have været aftagende, hvis Indvandringen lodes ude af Betragtning; thi Dødeligheden er kun ringe, selv om den i de seneste Aar er stegen noget; den var 1861—70 gennemsnitlig 23,6 pro mille, 1871—80: 23,7, 1881—85: 22,2, i hvert af Aarene 1887—92 henholdsvis 22,0, 21,9, 20,5, 22,8, 22,8, 22,8 pro mille. 1892 kom der 980 Fødsler paa 1,000 Dødsfald, 1891: 990, 1890: 970.

Antallet af Selvmord har været stærkt stigende og udgjorde 1891: 8,884, hvoraf 6,973 Mænd, 1,911 Kvinder, saaledes at der her som andre Steder er en stærk Overvægt for Mandkønnet. Medens der 1827—30 gennemsnitlig kom 54 Selvmord paa 1 Mill. Mennesker, var Tallet 1866—69 steget til 191 og udgør nu (1896) 233. Den almindeligste Aflivningsmaade er Hængning, derefter Drukning.

Fordeling efter Trosbekendelse. Den overvejende Del af den franske Befolkning er Katolikker; ved Folketællingen 1872 søgtes Oplysninger herom, og da vare 35,387,703 eller 98 p. Ct. Katolikker, 580,757 eller 1,6 p. Ct. Protestanter (deraf 467,531 Reformerte, 80,117 Lutheranere og 33,109 protestantiske Sekterere), 49,439 eller 0,14 p. Ct. Jøder; til andre Religioner og konfessionsløse henregnedes 85,022 eller 0,26 p. Ct.

Forbrydelser. Det samlede Antal Sager var 1891: 467,994. I alt arresteredes i Aarets Løb 126,858 Personer. Ved *cours d'assises* anklagedes 4,207 og domfældtes 2,933 Personer (af de anklagede vare 3,504 Mænd, 703 Kvinder, af de domfældte 2,583 Mænd, 350 Kvinder); heraf var Antallet af anklagede for Forbrydelser mod Personer 1,298 Mænd, 398 Kvinder, hvoraf 895 Mandkøn og 197 Kvindekøn domfældtes, og anklagede for Ejendomsforbrydelser 2,206 Mandkøn, 305 Kvindekøn, hvoraf 1,688 Mænd, 153 Kvinder domfældtes). Ved *tribunaux correctionnels* anklagedes 233,704, domfældtes 216,908. Ved *tribunaux de simple police* anklagedes 461,802, domfældtes 447,203 Personer. Omtrent 30 Personer aarlig idømtes Dødsstraf: Dødsstraffen eksekveredes 1891 over for 15, 1892 over for 9 Personer. Det samlede Antal Personer, hvis Hverv er at konstatere Forbrydelser og vaage over Lovenes Overholdelse, var 1891 ca. 183,000 (Maircs, Gendarmeri, Politi til Lands og Vands, Toldopsyn etc).

Erhvervsstatistik. Befolkningen i F. fordelte sig 1891 paa følgende Maade efter Erhverv:

	Mænd.	Kvinder.
Agerbrug	8,780,924	8,654,964
Industri (med Bjærgværksdrift)	4,741,973	4,790,587
Transport til Lands og Søs	660,441	538,892
Handel	1,908,082	2,053,414
Hær og Flaade	606,275	109,349
Administrationen	366,690	332,921
Liberale Erhverv	498,339	616,534
Personer, som leve af deres Midler	837,624	1,332,126
	18,400,348*)	18,428,787*)

Af F.'s samlede Befolkning levede 1891 46 p. Ct. af Agerbrug, 25 p. Ct. af Industri; disse to Grupper af Befolkningen udvise i de sidste Aartier en forholdsvis Formindskelse; 1856—91 er den første aftagen fra 56 til 46 p. Ct., den sidste fra 29 til 25 p. Ct. Af de industridrivende vare de fleste beskæftigede i Bygningsindustrien (1,5 Mill.), Beklædningsindustrien (1,4 Mill.) og Tekstilindustrien (1,4 Mill.). Om Antallet af fattige og Udgifter til Fattigvæsenet se Fattigvæsen, VI Bd., S. 376. (Litt.: Turquan, *Manuel de statistique pratique* [1891]; *Annuaire statistique de la France'*, M. Block, *Annuaire de l'économie polit. et de la statistique;* Levasseur, *La population française* [1889 ff.]). *A. Hk.* og *M. K.*

*) Hertil kommer 1,304,250 uden bestemt angivet Beskæftigelse.

Statsforfatning og -forvaltning.

Intet andet Folk har i de sidste 100 Aar gennemgaaet saa mange, saa bratte og saa fuldstændige Forfatningsskifter som det franske; men medens det ved alle disse Forfatninger har kunnet give Europa's andre Folk snart gode Forbilleder, snart gavnlige Advarsler, har det ikke selv været i Stand til at opnaa Fasthed, endsige Tryghed i sine Statsforhold og synes endnu udsat for ny Omskiftelser. Dertil medvirker, at hvert enkelt af de modstridende Partier i Stedet for at søge Hvile i den gældende Statsordning stadig ser tilbage til en af de tidligere og stræber at kalde den igen til Live. Og til Støtte for en saadan Stræben kan Partiet ogsaa fremhæve, at den foretrukne Ordning i sin Tid er bleven omstyrtet paa mere eller mindre voldsom Maade og altsaa kan gøre Krav paa en vis Legitimitet. Det skarpe Brud, Revolutionen 1789 gjorde med Fortiden, har saaledes bl. a. haft den Eftervirkning, at en jævn og rolig Udvikling paa det politiske Omraade er bleven saare vanskelig.

Ved den af Nationalforsamlingen 3. Septbr. 1791 givne — og af Kongen 14. Septbr. besvorne

— Forfatning blev det hidtil enevældige Kongedømme, som kun indskrænkedes ved en traditionel Agtelse for de enkelte Landskabers, Stænders og Domstoles Rettigheder, afløst af et konstitutionelt Demokrati. Folket blev den egentlige Suveræn, og en Konge med saare ringe Magt stilledes over for en meget myndig lovgivende Forsamling. Han var kun Folkets øverste Embedsmand, Fuldbyrder af dets Vilje, og stod ikke over, men kun ved Siden af Forsamlingen. Han kunde ikke opløse den og havde kun et (højest 4 Aar) udsættende Veto mod dens Beslutninger, men ikke selv Ret til at foreslaa Love. Han beholdt vel den udøvende Magt, men kun saaledes, at han styrede med ansvarlige Ministre, og disse toges ikke som i England ud af Forsamlingen, ja maatte end ikke være Medlemmer af den, idet man holdt strengt over Statsmagternes Adskillelse. Forsamlingen havde altsaa den lovgivende og bevilgende Magt; den fastsatte aarlig Hærens og Flaademandskabets Størrelse, og dens Samtykke krævedes baade til Krigserklæring og til Traktaters Afslutning. Den bestod af 745 Medlemmer, valgte paa 2 Aar og fordelte mellem Departementerne efter disses Størrelse, Folketal og Skatydelse ($^1/_3$ af Pladserne tilstodes hvert af disse Forhold). Til Valgret krævedes 25 Aars Alder og Udredelse af en ringe Skat (Værdien af 3 Dages Arbejde, regnet til 3 frc). Vælgerne, over 4,8 Mill. i Tallet, valgte, i Forholdet 1 af 100, Valgmænd, der skulde have en højere Census, og disse valgte i Departementsforsamlinger Folkerepræsentanter saavel som Departementernes Administratorer, Biskopper og Dommere. De førstnævnte skulde være 30 Aar gamle og bo i Departementet. Borgerlig og personlig Frihed tilsagdes i fuldeste Maal, Ligheden blev strengt gennemført i alle Forhold, og Departementer og Kommuner fik udstrakt Selvstyre. Den demokratiske Aands Skinsyge gav sig et ejendommeligt Udslag i den Regel, som gik over i de nærmest følgende Forfatninger, at afgaaede Repræsentanter, ja selv Embedsmænd, kun maatte genvælges een Gang, men derefter for en Tid skulde træde tilbage i de menige Borgeres Rækker.

Denne Forfatning, der tjente til Mønster for den spanske af 1812 og til Dels for den norske 1814, holdt sig kun et Aar, skønt der var taget særlige Bestemmelser for at vanskeliggøre dens Ændring. Da indtraadte Nationalkonventet, der blev valgt ved uindskrænket Valgret (21 Aars Alder) og Valgbarhed (25 Aar). Det tiltog sig al Magt i Staten, styrede ved Udvalg (Velfærds- og Sikkerhedsudvalg o. s. fr), der fornyedes hver 3. Maaned, ophævede det stedlige Selvstyre ved at udsende Kommissærer med uindskrænket Fuldmagt og desuden al personlig Frihed samt enhver Borgen for lovlig Retspleje og var saaledes suveræn i Ordets fuldeste Betydning. Den Forfatning, som det vedtog 24. Juni 1793, indførte aarlige umiddelbare Valg i Enkeltmandskredse (1 for hver 40,000 Indb.) uden Indskrænkning af noget Bostedsbaand og tillagde desuden Vælgerne umiddelbart at stemme over alle de Love, som Nationalkonventet havde vedtaget, saafremt $^1/_{10}$ af de saakaldte »Primærforsamlinger« i Landet forlangte saadan Afstemning (altsaa hvad man nu i Schweiz kalder »fakultativt Referendum«). Et Raad paa 24 Medlemmer, hvoraf Halvdelen fornyedes hvert Aar, fik den udøvende Magt. Men denne Forfatning traadte aldrig i Kraft skønt den var bleven stadfæstet ved almindelig Folkeafstemning (med 1,8 Mill. Stemmer mod 11,600), og skønt den ligefrem fastsatte, at »naar Regeringen krænker Folkets Rettigheder, er Opstand den helligste og ufravigeligste Pligt for Folket og hver Del af Folket«.

Derimod indførtes 27. Oktbr. 1795 Direktorialforfatningen, ligeledes stadfæstet ved almindelig Afstemning og ligesom de to foregaaende indledet med en Fremstilling af »Menneskerettighederne«. Ved denne Forfatning søgte man at undgaa de Udskejelser, som Konventet i sin Enevælde havde gjort sig skyldig i. Der indsattes 2 folkevalgte Kamre, som skulde holde hinanden i Ligevægt: de ældres Raad paa 250 Medlemmer, der skulde være 40 Aar gamle og Ægtemænd eller Enkemænd, og de 500's Raad, der skulde være 30 Aar. Valgret tilstodes alle Skatteydere med 21 Aars Alder, saafremt de kunde læse og skrive (dette Vilkaar skulde dog først træde i Kraft 1803) og drev en borgerlig Næring; Valget foretoges departementsvis (Enkeltmandskredsene i Forfatningen 1793 skyldtes Frygten for en mulig »Føderalisme«) og ved Valgmænd af 25 Aars Alder og med højere Census, I for hver 200 Vælgere. Begge Raad skulde aarlig fornyes med $^1/_3$. Som en af dem uafhængig udøvende Magt indsattes 5 Direktører, der skulde vælges af de ældres Raad ud af en Liste, som de 500's Raad havde affattet, og hvert Aar skulde een afgaa uden at kunne genvælges; de førte skiftevis Forsædet, hver i 3 Maaneder ad Gangen. Efter at være afgaaet kunde en Direktør først genvælges efter 5 Aars Forløb. De 500's Raad vedtog Lovene, som de ældres Raad kunde forkaste eller stadfæste, men ikke ændre.

Denne Ordning holdt sig kun i 4 Aar og afløstes efter 18. Brumaire (9. Novbr.) 1799 af Konsulatsforfatningen, hvorved Magten blev stærkt centraliseret, vel nærmest som et midlertidigt Diktatur til at bringe Ro og Orden i Landet. I Spidsen for Staten sattes 3 paa 10 Aar udnævnte Konsuler, af hvilke Førstekonsulen udstyredes med meget udstrakt Magt, medens de 2 andre nærmest vare raadgivende Bisiddere. Ved Siden af dem stod Senatet, sammensat af 60—80 ansete, 40 Aar gamle Mænd, udnævnte paa Livstid, med det Hverv at vaage over Forfatningen, fortolke og nærmere udvikle den, og at sikre Lovenes og Regeringshandlingernes Overenstemmelse med den. Det skulde selv udfylde de Pladser, der bleve ledige, dog efter Forslag af Konsulerne og de 2 andre Forsamlinger; men det skulde desuden vælge disses Medlemmer, nemlig den lovgivende Forsamlings 300 og Tribunatets 100; $^1/_5$ af hver skulde afgaa aarlig. Imellem disse Forsamlinger deltes Magt og Arbejde saaledes, at den lovgivende Forsamling uden offentlig Drøftelse skulde afstemme over, men Tribunatet alene kritisere de af Regeringen indbragte og af dens Talsmænd fra Statsraadet forsvarede Lovforslag. Folkets Indflydelse indskrænkedes til, at Vælgerne — efter Valgretten fra 1792 — paa 3 Aar ud af deres Midte valgte $^1/_{10}$, denne $^1/_{100}$ og denne igen $^1/_{1000}$ af hele Massen (5—6 Mill.), og ud af disse 3 »Notabilitetslister« valgte Konsulerne og Senatet lavere og højere Embedsmænd samt Medlemmer til de forskellige

kommunale eller politiske Forsamlinger efter den Grundsætning, som Sieyés udtalte, at »Magten skal komme fra oven og Tilliden fra neden«. Denne mærkværdige Ordning ændredes dog allerede 1802 derhen, at Vælgerne ud af de 600 største Skatteydere i hvert Departement valgte livsvarige Valgmænd (1 for hver 1,000 Vælgere), og at disse Valgmænd, forstærkede med nogle fortjente Mænd, som Førstekonsulen udnævnte, og fra 1804 tillige med Officererne i Æreslegionen, fik Indstillingsret til Pladserne i den lovgivende Forsamling. Samtidig forøgedes Senatorernes Tal til 120, hvoraf Førstekonsulen alene udnævnte de 40, medens han fik Indstillingsretten til de 80; Tribunatets Medlemstal indskrænkedes derimod til det halve, og 1807 ophævedes denne Forsamling helt, hvormed endog Skyggen af en selvstændig Myndighed forsvandt. 1804 ophøjedes Førstekonsulen, hvis Magt 1802 var bleven livsvarig, til Kejser, medens Republikken dog endnu regnedes at vedblive; Kejserdømmet blev arveligt i hans Slægt paa Mandssiden, og Napoleon selv fik endog Ret til at adoptere sin Efterfølger. Han gjaldt dog ikke for at være den egentlige Suveræn (»af Guds Naade og efter Republikkens Grundlove Franskmændenes Kejser«), og først lidt efter lidt blev Kejserens Person skudt absolut i Forgrunden og hans Enevælde næsten utilsløret. Baade Konsulatsforfatningen og Kejserdømmets Oprettelse bleve stadfæstede ved Folkeafstemning, og det samme skete ved den »Tillægsakt«, som udstedtes i de 100 Dage 1815, og hvorved den politiske Frihed, som var bleven udslettet under Kejserens vilkaarlige Styrelse, genoprettedes, og en virkelig Indflydelse indrømmedes de tvende Kamre: det arvelige Pairskammer og det folkevalgte Repræsentanternes Kammer, valgt af de 1802 oprettede Valgmandsforsamlinger, dels for Departementerne, dels for Arrondissementerne. Valgbarhedsalderen blev 25 Aar (var 1807 bleven forhøjet til 40), og Medlemstallet blev 629.

Men forinden var det konstitutionelle Charte 4. Juni 1814 blevet udstedt af Ludvig XVIII, og det forblev F.'s Grundlov indtil Februarrevolutionen, med en kort Afbrydelse 1815 og nogle Ændringer 1830. Det havde den engelske Statsordning til Forbillede, men fremkom som udsprunget af den legitime Konges suveræne Vilje og søgte Tilknytning i gamle franske Institutioner. Der indrømmedes Folket visse almindelige Friheder, medens Kongen fik hele den udøvende Magt, dog med ansvarlige Ministre, som for største Delen toges ud af Kamrene, og udelukkende Forslagsret til ny Love. Der oprettedes et Pairskammer af arvelige Medlemmer, udnævnte af Kongen i ubegrænset Tal (1814 var der 142, 1827 steg Tallet til 342), og et Deputeretkammer af 258 Medlemmer, valgte paa 5 Aar med aarlig Fornyelse af 1/5. Til Valgret krævedes 30 Aars Alder og en Skatydelse af 300 frc.; til Valgbarhed henholdsvis 40 Aar (ligesom 1807) og 1,000 frc; Valgene foretoges departementsvis, og Medlemmerne fik (indtil 1848) intet Vederlag, hvad alle de tidligere Forsamlinger havde faaet (enten daglig, indtil 1799, eller aarlig, siden 1800). Ved Valgloven 1820 inddeltes F. i 258 Kredse, hvis Vælgere (omtr. 100,000 o: I for hver 300 Indb.) umiddelbart ved hemmelig Stemmegivning (først indført 1795) valgte et Medlem, medens desuden den højestbeskattede Fjerdedel departementsvis valgte 172 Medlemmer. Endelig blev 1824 Valgbrevenes Varighed forlænget til 7 Aar uden aarlig Fornyelse. — Efter Julirevolutionen 1830 undergik Chartet flere vigtige Ændringer, idet Kongens Ret til at give Ordonnanser ophævedes som Følge af den Misbrug, Karl X havde gjort deraf, og ligeledes Indledningen, der betegnede Forfatningen som en frivillig Gave af Kongen i Stedet for en naturlig Ret for Folket. Dettes Suverænitet blev altsaa godkendt i Princippet, og Kongens personlige Styrelse afløstes af det rene parlamentariske System som i England. Begge Kamre fik Forslagsret til Love; Deputeretkammeret fik Ret til selv at vælge sin Formand i Stedet for at foreslaa 5 Kandidater til Kongens Valg, og Pairskammerets Møder bleve offentlige lige saa vel som det andet Kammers. 1832 afskaffedes Pairernes Arvelighed, og der fastsattes visse Klasser af ansete Mænd, som Kongen maatte udnævne hertil paa Livstid. Tallet vekslede mellem 248 (1834) og 326 (1837) og var i Reglen omtr. 300. Deputeretkammeret skulde vælges paa 5 Aar; Alder for Valgret og Valgbarhed nedsattes til 25 og 30 Aar, og Census til 200 og 750 frc. Skatydelse. Vælgertallet steg derved til omtr. 170,000 og var 1846 240,000 (1 for hver 150 Indb.). Medlemstallet blev som hidtil 430, men steg senere til 459; Valget foregik i mindre Kredse, og Inddelingen var saadan, at de mindre Byer med deres Omegn begunstigedes paa de større Byers Bekostning. 1842 valgte 102,000 Vælgere 282 Medlemmer, men 138,000 kun 177. Dette Misforhold tillige med den høje Census og de mange Embedsmænd, omtr. 2/5 af hele Kammeret, vakte de stærke Ønsker om en Valgreform, som efterhaanden førte til Februarrevolutionen 1848.

Under den anden franske Republik optoges straks almindelig Valgret og Valgbarhed med 21 og 25 Aars Alder ligesom 1792, og Vælgertallet steg til 9,4 Mill. Efter Forfatningen af 4. Novbr. 1848 overdroges Lovgivningsmagten til en Nationalforsamling paa 750 Medlemmer, valgte paa 3 Aar umiddelbart og departementsvis (ved »Listeafstemning«); Forsamlingen var »permanent«, og i dens Ferier nedsattes et staaende Udvalg paa 39 Medlemmer; der gaves et dagligt Vederlag af 25 frc. eller 9,000 frc. om Aaret, og Embedsmænd udelukkedes fra Valgbarhed. Den udøvende Magt overdroges en Præsident, valgt paa 4 Aar umiddelbart af hele Folket og uden Ret til Genvalg før efter 4 Aars Forløb; han var den eneste, som toges i Ed paa Forfatningen, medens alle andre politiske Eder afskaffedes, og var ansvarlig ligesom Ministrene, der udnævntes og afgik efter det parlamentariske Systems Regler. Han kunde gjorde vel Lovene, men havde intet Veto og kunde kun opfordre Nationalforsamlingen til at underkaste Lovforslagene en fornyet Drøftelse. Til at erklære Krig og slutte Traktater krævedes Nationalforsamlingens Beslutning, men Forfatningen forbød ligesom 1791 at føre Krig for at vinde Land eller undertrykke et andet Folks Frihed.

Statskuppet 2. Decbr. 1851 bragte Statsordningen saa temmelig tilbage til, hvad der bestod 1800—14, og Tilnærmelsen blev større, da det andet Kejserdømme oprettedes et Aars Tid efter. Kejseren blev næsten enevældig, men regnedes kun

som den arvelige og ansvarlige Repræsentant for det suveræne Folk, der altid kunde kaldes til ny Afstemning for at tilkendegive sin Vilje. Foruden den fulde udøvende Magt fik Kejseren udelukkende Magt til at foreslaa Love. Ministrene afhang alene af ham og kunde derfor ikke være Medlemmer af den lovgivende Forsamling, men vel af Senatet. 1857 oprettedes tillige et Geheimeraad (*Conseil privé*) af Kejserdømmets mest betroede Mænd, der i paakommende Fald skulde være Regentskabsraad. Kejseren valgte de livsvarige Senatorer, 80—150 i Tallet, og dertil kom Kardinaler, Marskaller og Admiraler, som paa Embeds Vegne toge Sæde. Senatet skulde vaage over Forfatningen, kunde alene fortolke og nærmere udvikle den; det skulde paase, at Lovene stemte med den, men kunde ikke selv ændre dem. Den lovgivende Forsamling valgtes paa 6 Aar ved samme Valgret og Valgbarhed som fastsat 1848, men i Enkeltmandskredse, 1 for hver 35,000 Vælgere (oprindelig 261, men Tallet steg efterhaanden til 292), og under Statsmyndighedernes planmæssige Ledelse af Valgene ved officielle Kandidaturer (dette kaldtes at »disciplinere Demokratiet«). Den fik kun meget indskrænket Bevillingsmyndighed og kunde ikke ændre Lovforslagene uden Statsraadets Samtykke; den drøftede dem sammen med dettes Kommissærer og skulde til sidst stemme over dem i deres Helhed, som Statsraadet indbragte dem (allerede fastsat i Tillægsakten 1815). Ingen af Forsamlingerne fik fuld Offentlighed for deres Forhandlinger; begges Formænd valgtes af Kejseren, og begges Medlemmer fik ogsaa Uniformer (ligesom under Konsulatet og det første Kejserdømme) og høje Vederlag (Senatorerne 30,000 frc. aarlig, de andre 2,500 frc. maanedlig under Samlingen indtil 5 Maaneder); endelig maatte de alle aflægge Troskabsed til Kejseren. 1860—69 gjordes flere Forfatningsændringer, hvorved den lovgivende Forsamling fik større Myndighed baade over Love og Bevillinger, og hvorved dens politiske Indflydelse udvidedes, først ved Ret til at indgive en Svaradresse paa Trontalen, siden 1867 ved Ret til at stille Forespørgsler og endelig 1869 ved Ret til at vælge sin Formand og selv foreslaa Love. Samtidig fik ogsaa Senatet en friere Stilling, 1867 Ret til at sende Lovforslag tilbage til fornyet Drøftelse i næste Samling og 1869 saavel til at ændre som til at forkaste dem. Endvidere udnævntes 1860 egne »Taleministre« til at føre Ordet paa Regeringens Vegne; 1867 fik tillige Fagministrene Adgang til den lovgivende Forsamling, og 1869 bleve de politisk ansvarlige. Man nærmede sig saaledes baade den parlamentariske Styrelse og det rette Tokammersystem, og ved en ny Forfatning 20. Apr. 1870 sloges begge fast, idet den lovgivende Forsamling ogsaa skulde have Del i Forfatningsændringer, dog med Forbehold af disses Stadfæstelse ved Folkeafstemning og af Kejserens Ret til at paakalde denne, naar han fandt for godt, altsaa til at gaa uden om Folkets Repræsentanter til selve Vælgermassen i dens Helhed.

Ved Kejserdømmets Fald Septbr. 1870 blev F. paa ny, for 3. Gang, en Republik, og da Krigen med Tyskland var forbi, valgtes Febr. 1871 en Nationalforsamling efter Valgloven fra 1848; efter Afstaaelsen af Elsass og tysk Lothringen var dens Medlemstal 744. Efter lange Kampe vedtoges 24.—25. Febr. og 16. Juli 1875 ny Forfatningslove, hvorefter Republikken styres af en Præsident, valgt paa 7 Aar af den samlede Nationalforsamling, der ellers er delt i 2 Kamre. Præsidenten har kun den udøvende Magt og øver den med Ministre, som afgaa, saa snart et parlamentarisk Nederlag rammer dem, selv i nok saa ringe en Sag; med Senatets Samtykke kan han opløse Deputeretkammeret. Dette vælges paa 4 Aar i Enkeltmandskredse, mindst 1 for hvert Arrondissement og efter Forholdet 1 for hver 100,000 Indb.; nu (1897) er der 581 Medlemmer, hvoraf 6 fra Algérie og 10 fra Kolonierne (1885—89 brugtes Listeafstemning departementsvis). Senatet tæller 300 Medlemmer, fordelte mellem Departementerne uden strengt Hensyn til Folketallet; hvert Departement vælger 2—5 og hver Koloni 1 Senator, kun Seine- og Nord-Departementerne vælge henholdsvis 10 og 8 Senatorer. Fornyelse sker hvert 3. Aar og foretages af en særlig Vælgerforsamling, dannet af de deputerede, Departements- og Arrondissementsraaderne samt Valgmænd fra Kommunalraadene (2—24 efter Kommunernes Indbyggertal; 30 for Staden Paris). Oprindelig valgtes kun 1 Valgmand for hver Kommune, og indtil 1884 vare 75 af Senatorerne valgte paa Livstid, første Gang Decbr. 1875 af den afgaaende Nationalforsamling, senere af Senatet; siden det nævnte Aar fordeles disse Pladser til de større Departementer, alt som de livsvarige Medlemmer uddø (der er 1897 knap 30 tilbage). Senatorerne skulle være 40 Aar gamle, de deputerede 25 (ligesom 1795); begge faa et aarligt Vederlag, 9,000 frc. (ligesom 1848); Medlemmer af de Familier, som have hersket i F., ere siden 1884 udelukkede fra Valgbarhed, Kamrene ere ligestillede i Rettigheder, men Deputeretkammeret menes dog at have Forrangen, især i Bevillingssager, som det umiddelbart valgte Udtryk for det suveræne Folk. Senatet er (ligesom Pairskammeret 1815—48) Rigsret baade for anklagede Ministre og politiske Forbrydere (Boulanger). Forfatningsændringer vedtages af den forenede Nationalforsamling, naar begge Kamre have besluttet, at et Gennemsyn skal finde Sted, og afstukket Rammen for de ønskede Ændringer.

Forvaltningen ledes af 11 Ministre: Udenrigs-, Indenrigs-, Finans-, Justits-, Krigs- og Marineminister; for Agerbrug, Undervisning og Kunst, offentlige Arbejder, Handel, Post- og Telegrafvæsen og for Kolonierne. Kirkeväsenet er snart underlagt Justits-, snart Undervisningsministeren. Til Hjælp have flere af Ministrene en Understatssekretær, der ligeledes hører til et af Kamrene. Ejendommeligt for F. er Statsraadet (*Conseil d'Etat*), først oprettet 1800, nu sammensat af 32 ordentlige og 18 overordentlige Medlemmer (de sidste høje ministerielle Embedsmænd), som affatter eller drøfter Udkast til Love, Anordninger o. desl. og desuden paakender Klager over Embedsmisbrug og omtvistede Forvaltningsspørgsmaal. En Regnskabsret *[Cour des Comptes)*, oprettet 1807, fører Tilsyn med Finansstyrelsen og Bevillingernes Benyttelse. — F. er delt i 87 Departementer, der styres af Præfekter; de inddeles i Arrondissementer (i alt 362), i Spidsen for hvilke staa Underpræfekter, Kantoner (ca. 2,900) og Kommuner (over 36,000). Præfekten har til sin Hjælp et Præfekturraad af 3—4 Embedsmænd, medens Departementets

særlige Anliggender varetages af et folkevalgt Departements-(»General«-)raad, hvortil hvert Kanton ved umiddelbare Valg vælger et Medlem paa 6 Aar, med Fornyelse af en Halvdel hvert 3. Aar. Raadet vælger af sin Midte et staaende Udvalg. Tidligere var der kun indrømmet Departementsraadene et ringe Magtomraade og liden Myndighed; Præfekterne vare i Virkeligheden enevældige, og Raadene havde kun faa Dages Samling aarlig til at stadfæste hines Forslag. Men 10. Aug. 1871 gav en Lov dem udstrakt Selvstændighed over for Regeringen, saa at Præfekten kun er Statens Tilsynsmand og samtidig Fuldbyrder af Raadets Beslutninger. Ligeledes gav en Lov 5. Apr. 1884 Kommunal(»Municipal«-)raadene (med 10—36 Medlemmer, valgte paa 3 Aar) en udstrakt Selvstændighed med Mairer, som Raadene selv have valgt, i Spidsen for de stedlige Anliggenders Styrelse. Mairen er tillige Øvrighedsperson og Overholder af den offentlige Orden. Kun i Paris ere disse Hverv adskilte, idet Byraadet vel vælger sin Formand, men Mairens sædvanlige Hverv ere delte mellem Seine- og Politipræfekten. *E. E.*

Finansvæsen.

Ejendommeligt for den franske Stats Finansvæsen er det, at dens Indtægtskilder væsentlig ere baserede paa Skatter og Statsmonopoler, der afkaste en skattelignende Gevinst, hvorimod Erhvervsindtægterne, særlig Indtægter af Domæner, ere yderst ringe. I det almindelige Budget for 1895*), i hvilket Statens Indtægter ere anslaaede til i alt 3,376 Mill. frc, er Udbyttet af Domæner og Skove kun opført med 46,6 Mill. frc. Af denne Sum indbringe atter Indtægter af Landejendomme en rent forsvindende Del.

Tyngdepunktet for det franske Indtægtsbudget er altsaa Skatterne. Under Revolutionen blev der gjort et Forsøg paa — i delvis Overensstemmelse med den fysiokratiske Skattelære — at forvandle *Vanden régime's* forhadte Afgifter til en Grundskat i Forening med Told og nogle enkelte Omsætningsskatter. Dette Forsøg maatte hurtig opgives, og under Napoleon I lagdes Grundstenen til det nuværende Skattesystem. De direkte franske Statsskatter ere i alt væsentlig Udbytteskatter med disses Særkende: en Beskatning efter ydre Kendemærker. Disse Skatter bestaa af 1) en Grundskat, der hviler baade paa By- og Landejendomme (197,6 Mill. frc. 1895), 2) en Næringsskat, der efter et meget sindrigt og for de forskellige Næringsarter varierende System paalignes efter ydre Kendemærker (124 Mill. frc. 1895), 3) en Bygningsskat efter Døre og Vinduer, hvilken udmaales efter Byens Indbyggerantal, Husets Størrelse og Aabningens Art (57,8 Mill. frc. 1895), og for hvilken navnlig Landbrugsbygninger ere fritagne, samt *la contribution personelle et mobilière* (89,2 Mill. frc. 1895), hvis første Del er en Skat — 3 Dages Arbejdsløn, medens *la contribution mobiliére* i Princippet er en Lejeskat beregnet efter Lejesummens Størrelse med visse Begunstigelser for Smaalejligheder. Undertiden nærmer denne Skat i Kommuner, hvor Lejeforholdet ikke er meget udbredt, sig faktisk stærkt til den personlige Indkomstskat. Videre maa til Udbytteskatterne henregnes den 1872 indførte *taxe sur le revenu des valeurs mobilières*, skønt den i F. regnes til de indirekte Afgifter; denne Skat rammer Udbyttet af Aktier samt de af offentlige Samfund eller Institutioner med Undtagelse af Staten udstedte Obligationer. Derimod kender F. ingen Indkomstskat, men Spørgsmaalet om dens Virkeliggørelse er meget aktuelt og optaget paa det radikale Partis Program, idet Ministeriet Bourgeois-Doumer 1. Febr. 1896 forelagde det franske Deputeretkammer et Forslag om Indførelsen af en progressiv Indkomstskat. Herefter skulde af enhver Indtægt de første 2,500 frc. være helt skattefri, de følgende 2,500—5000 frc. betale 1. p. Ct., fra 5,000—10,000 frc. 2 p. Ct., fra 10,000—20,000 frc. 3 p. Ct., fra 20,000—50,000 frc. 4 p. Ct. og fra 50,000 frc. og derover 5 p. Ct. Skat. Selv for de største Indtægter kunde Skatteprocenten ikke naa 5 p. Ct. Tillige var det foreslaaet ved Skatteansættelsen at tage Hensyn til forskellige Momenter, der kunde antages at have Indflydelse paa Skatteevnen, navnlig Børnenes Antal. Bourgeois's Forslag strandede paa Kamrenes Modstand.

Langt betydningsfuldere for det franske Finansvæsen end de direkte Skatter ere Forbrugs- og Brugsafgifterne, der ramme et meget stort Antal Objekter og kunne inddeles i 1) de indenlandske Forbrugsafgifter, derunder Statsmonopolerne, 2) Tolden samt 3) Brugs- og Luksusskatterne. Af samtlige Skatteindtægter indbringer denne Skattegruppe over Halvdelen.

Blandt de indenlandske Forbrugsafgifter spille Afgifterne af spirituøse Drikke: Vin, Brændevin og 01 (462,3 Mill. frc. 1895) og af Sukker (199 Mill. frc. 1895) en fremtrædende Rolle. De franske Statsmonopoler omfatte Tobak, Krudt og Svovlstikker (tilsammen 412,5 Mill. frc. 1895). Af disse indbringer Tobaksmonopolet overordentlig betydelige Summer (1893: 374 Mill. frc). Monopolet medfører, at private kun maa sælge deres Tobakshøst til Staten, der har monopoliseret saavel den videre Behandling af Raastoffet som Bearbejdelsen af det færdige Produkt. Privates Tobaksdyrkning er underkastet stærk offentlig Kontrol.

Den franske Toldtarif omfatter et meget betydeligt Antal Positioner (Toldens Udbytte var anslaaet til 465,6 Mill. frc. 1895) og er udarbejdet under det dobbelte Hensyn at skaffe Staten Indtægter og yde Beskyttelse for den indenlandske Industri. Fra Beg. af 1870'erne er den franske Toldlovgivning — i Modsætning til Napoleon III's Politik — i det hele gaaet i Beskyttelsesretning, der navnlig har sat sig meget stærke Spor i den nugældende Toldlovgivning af 1892. Man skelner herefter mellem en Maksimaltarif, der er Generaltariffen, som gælder, hvor der ikke er Hjemmel for det modsatte, og en Minimaltarif, der kan komme til Anvendelse over for Nationer, som byde F. lignende Fordele (*d' avantages corrélatifs*) paa Grundlag af den laveste Tarif. Det er imidlertid ikke udelukket, at der kan gøres Forandringer baade ved Maksimal- og Minimaltariffen. Denne sidste aabner F. Muligheden af at afslutte Handelstraktater, som Regeringen dog altid skal være berettiget til at opsige med 12 Maaneders Varsel. 1893 er en Handelstraktat afsluttet med

*) Alle de følgende for Aaret 1895 opgivne Summer vedrøre det almindelige Budget for det nævnte Aar.

Rusland, den gør det nævnte Land Indrømmelser for den vigtige Artikel Petroleum, derimod ikke for Korntolden, der senere yderligere er forhøjet ved en Lov at 1894.

Nogen Betydning have i F. Brugs- og Luksusskatterne, blandt hvilke kunne nævnes Afgifter af Vogne og Heste, Billarder, Klubber, Cycler m. m., og som for nogen Del bidrage til at udligne den Byrde, som de meget høje Skatter paa de brede Forbrugsartikler lægge paa den ubemidlede Befolknings Skuldre.

De franske Omsætningsskatter ere en overordentlig vigtig, næst Forbrugsskatterne den mest indbringende Skattegruppe og omfatte som de væsentligste Led *l'enrégistrement* (523 Mill. frc. 1895), Stempelafgifter (170,8 Mill. frc. 1895) samt Transportskatterne. *L'enrégistrement* har Navnet efter den ejendommelige Form, hvorunder Skatter udredes, og som allerede har sin Oprindelse fra *Vanden régime*, nemlig Indførelsen af Dokumenter i offentlige Protokoller. Blandt Dokumenter, hvis Indregistrering er paabudt, maa navnlig nævnes saadanne, ved hvilke Ejendom overdrages i levende Live eller *mortis causa* — Indregistreringen indbefatter saaledes Arveafgiften — videre en lang Række andre Dokumenter, f. Eks. vedrørende Retsplejen. Ogsaa Stempelafgiften i F. er meget omfattende. Stempelpligtige ere f. Eks. Veksler, Værdipapirer, Forsikringspolicer, Anvisninger, Regninger m. m. Transportskatterne fik navnlig Betydning ved Jærnbanetrafikkens Opkomst og bleve forhøjede efter den fransk-tyske Krig, men ere 1892 blevne ret stærkt reducerede i Trafikkens Interesse.

De franske Statsudgifter ere stegne overordentlig stærkt. Efter Leroi Beaulieu udgjorde de 1789: 532, 1815: 931, 1847: 1,630, 1869: 2,209, 1873: 2,718 og 1891: 3,612 Mill. frc.; i Løbet af 100 Aar ere de altsaa seksdoblede. Det bemærkes, at i disse Tal indbefattes — af Hensyn til Sammenligningen med tidligere Aar, hvor en Udskillelse ikke kunde foretages — den Delaf de direkte Skatter, som Staten opkræver for Kommunerne og Departementerne, de saakaldte *centimes additionels*. En væsentlig Andel i denne Udgiftsstigning have Militærudgifterne og Statsgældens Forrentning. 1830—91 er Militærbudgettet vokset fra 324 til 927 Mill. frc, og paa det almindelige Budget ere Krigs- og Marineministeriet 1895 opførte med 908,3 Mill. frc. Endnu tungere i Vægtskaalen vejer Statsgældens Forrentning. Den franske Statsgæld, hvis første Oprindelse gaar tilbage til Filip den Gode's Tid, men som endnu 1814 — efter en Fjerdedels Aarhundredes uafbrudte Kampe — kun udgjorde den forholdsvis beskedne Sum af $1^1/_4$ Milliarder frc, er senere vokset overordentlig stærkt; den udgjorde 1869 henimod 13 Milliarder, 1875 $23_{,4}$ Milliarder og nu (1897) ca. 30 Milliarder frc., heri dog indbefattet den svævende Gæld, henimod 1 Milliard, og Livrentegælden, henimod 2 Milliarder frc. Statsgældens Forrentning er i Budgettet for 1895 anslaaet til at koste 1,219,4 Mill. frc.

Tilsammen sluge Militærvæsenet og Statsgældens Forrentning henimod $^2/_3$ af samtlige Statsudgifter. Til Oplysning om Statsudgifternes øvrige Fordeling skal her fra Budgettet for 1895 anføres følgende Tal: Udgifter til Forfatningen (Præsident og Kamre), 13,2, Finansministeriet 19,6, Justitsministeriet 35,4, Udenrigsministeriet 16,0, Indenrigsministeriet 75,5, Kultusministeriet 243,5, Ministeriet for Handel og Industri 28,6, Kolonierne 79,3, Agerdyrknings-ministeriet 29,4, Ministeriet for offentlige Arbejder 270,4 Mill. frc.

De franske Departementers Skatteindtægter bestaa udelukkende i Tillæg, de omtalte *centimes additionels*, til de ovennævnte Statsudbytteskatter. Ogsaa Kommunerne faa en Del Indtægter gennem disse Tillægsskatter, som have deres Oprindelse fra den franske Revolution og dennes stærkt centraliserende Ideer, der for en væsentlig Del have stemplet de franske Kommuners Finansvæsen i skarp Modsætning til den de engelske Kommuner i saa vid Maalestok indrømmede *Selfgovernment*. Det viste sig imidlertid hurtig, at denne Skatteform kun sjælden forslog til Dækning af det kommunale Behov, og allerede under Direktoriet, men navnlig under Kejserdømmet, fik Oktrojerne stor Udbredelse; de findes nu i omtrent 1,500 større og mindre Kommuner, og ofte omfatte de et stort Antal Varer, derunder hyppig Nødvendighedsartikler som Kød, Brændsels- og Belysningsstoffer. Af samtlige Genstande indbringe dog Drikkene det største Beløb, nemlig henimod Halvdelen. I det hele skaffe Oktrojerne Kommunerne langt betydeligere Indtægter end *les centimes additionels*, 1893 312 mod ca. 176 Mill. frc. Blandt andre kommunale Afgifter kunne nævnes Hundeskat, Naturalydelser til Vejvæsenet m. m. *C. T.*

Industri.

F. har tidlig gjort sig gældende mellem de europæiske Lande ved sine industrielle Frembringelser; den udviklede Smag, der kendetegner dets Haandværk og Fabrikvirksomhed, er et Produkt dels af Befolkningens medfødte intellektuelle Evner, dels af de gunstige Betingelser, en rig historisk for Kunst og Snille frugtbar Udvikling har medført; inden for sit Omraade forener Landet Mellemeuropa's og Sydeuropa's Naturforhold, der i deres Mangeartethed betinge en Flersidighed i Erhvervslivet: i Bjærgene findes der en ikke ringe Rigdom paa Metaller, adskillige værdifulde Stenarter haves til Raadighed, hist og her er der Kuldistrikter o. s. fr. Den Maade, hvorpaa Samfundsmagten har stillet sig til de industrielle Næringer, har ogsaa haft sin Betydning. Her som andensteds møde vi langt tilbage i Middelalderen Haandværket organiseret i Lav, men Staten faar ret tidlig Haand i Hanke med dem — efter mange, ofte af politiske Forhold opstaaede Rivninger. Medens Lavene oftest have mødt Velvillighed hos Kongerne indtil Huset Valois's Tronbestigelse, stille de første Konger af dette Hus sig fjendtlig til dem, 1350 proklameres endog Næringsfrihed, der dog ikke bliver gennemført, og under de engelsk-franske Krige vokse Lavene sig stærke, under Ludvig XI faa de en venlig, men myndig Herre, der forstaar at benytte dem i fiskale Øjemed; en Nyorganisation af dem 1581 med ensartede Regler for de mangeartede Lav kommer dog ikke langt ud over Papiret. Colbert med sit Handelsbalancesystem og sin deraf følgende Iver for at fremme Udførselen har først og fremmest Øje for Industriens Tarv; han støtter og organiserer Lavene, hvis autonome Tilbøjeligheder han holder nede, gennemfører en absolutistisk Ordning af Industrien med Reglementer (det første 1669 for Tekstilindustrien), direkte Understøttelse (Monopol etc.) af visse

Industrigrene (Kunst-, Kniplings-, Spejl-, Metal-, Tekstilindustri etc), Straffebestemmelser, Kontrol gennem Fabrikinspektorer etc, og han opnaar, at F., som tidligere har staaet tilbage i industriel Henseende for Lande som Holland, Italien, England, nu kommer i første Linie. Efter ham bliver der atter Stilstand, Ophævelsen af det nantiske Edikt 1685, der berøver Landet Tusinder af vindskibelige Borgere, skader i flere Henseender Landet (Tallet paa Væverstole synker fra 10,000—2,500), Lavene, hvis Udvikling nu ikke fra Statens Side ledes med en Colbert's Kløgt, forbene og blive en Hemsko for nyt Erhvervsliv. Den Næringsfrihed, som Turgot en kort Tid faar gennemført (Edikt af 1776), proklameres atter af Nationalforsamlingen 1789 og træder for Alvor ud i Livet med 1791, da Lavene ophæves, og Arbejdets Frihed hævdes, medens man, af Frygt for Arbejderstanden, forbyder Genindførelsen af korporative Forbund. Kejserdømmets Tid betegner gennemgaaende (ved Monopoler etc.) en Reaktion mod denne Frihedsbevægelse, hvis Hovedbestemmelser dog staa ved Magt; 1806 oprettes i Lyon den første af de bekendte Arbejderdomstole (s. d., S. 1057), *conseils de prud' kommes*, der i den følgende Tid faa betydelig Udbredelse. 1841 indføres der Beskyttelse af Arbejdernes Børn i Fabrikker. Den Foreningsfrihed, som Napoleon III's liberale erhvervspolitiske Regimente (Handelstraktaten af 1860 med England, modsat den protektionistiske Toldlov af 1822) fremmer, udvikles yderligere af den ny Republik, der ved L. af 1884 tillod Dannelsen af Fagforeninger (s. d.) og gav disse Syndikater Rettigheder som juridisk Person (1894: 3,873 Syndikater for Industri og Handel [herunder ogsaa Algérie's], deraf vare de 1,518 [med 122,251 Medlemmer] Mesterorganisationer, de 2,178 [408,025 Medlemmer] Arbejderfagforeninger, de 177 [29,124] ere *mixtes* o: bestaaende af Mestere og Arbejdere; som Tegn paa disse Syndikaters Betydning kan endvidere anføres, at der til dem ere knyttede bl. a. følgende Institutioner [1894]: 530 Biblioteker, 440 Fæstebureauer, 321 Hjælpekasser, 70 Arbejdsløshedskasser, 36 Forbrugs- og 19 Produktionsforeninger). En betydningsfuld Institution for F.'s industrielle Liv er desuden den store *Union nationale du commerce et de l'industrie*, en Fællesrepræsentation for Landets faglige Arbejdsgiverforeninger og ligesom det 1895 oprettede store Forbund til Værn om det nationale Arbejde: *Association de l'industrie et de l'agriculture* en ivrig Tilhænger af en Udvikling af den Toldbeskyttelse, som Toldloven af 1892 har iværksat. Fra Statens Side varetages de industrielle Interesser gennem Handelsministeriet, under hvilket der sorterer et *Conseil supérieur du commerce et de l'industrie*, et Arbejdsraad: *Conseil supérieur du travail* og det statistiske *Office du travail*, der nøje følger og bogfører Arbejderforholdenes Udviklingsgang. Ved en Fabriklovgivning griber Staten ind over for sundhedsfarlige Erhverv, værner om Kvinders og Børns Arbejde i industrielle Bedrifter (en L. af 1892 sætter Grænsen for Børns Anvendelse her, med visse Undtagelser, til 13 Aars Alderen); de til disse Formaals Opnaaelse ansatte Fabrikinspektører have efter en L. af 1893 faaet udstrakt deres Kontrolvirksomhed, til Undersøgelse af Arbejdstid (ikke over 11 Timer) etc, ogsaa til de voksne mandlige Arbejdere, og 1894 havde Inspektørerne saaledes Tilsyn med 256,744 Bedrifter (heraf 33,690 med mere end 10 Arbejdere) og et Personantal af ca. 2,500,000 Arbejdere, hvoraf de 16 p. Ct. vare Drenge (208,310) og Piger (203,582) under 18 Aar, 21 p. Ct. andre Kvinder og 63 p. Ct. Mænd over 18 Aar. Foruden ved Oprettelsen af de omtalte *conseils de prud'hommes* har Staten ved en L. af 27. Decbr. 1892 om Voldgiftsdomstole (der imidlertid ikke er bleven stærkt benyttet) søgt Midler til Arbejdstvistigheders Bilæggelse. Af Strejker forefaldt 1856—70 gennemsnitlig 18, 1874—80: 40, 1882—85: 131, 1886—89: 175, 1890: 313, med strejkende Arbejdere 118,941, 1891: 267 (108,944), 1892: 261 (48,538), 1893: 634 (170,123), 1894: 391 (54,576), 1895: 405 (45,801); 1895 afsluttedes 24,8 p. Ct. af disse (med 18,7 p. Ct. af de strejkende Arbejdere) med Sejr for Arbejderne, 29 p. Ct. ved Overenskomst, 46,2 p. Ct. (36,1 p. Ct. af de strejkende Arbejdere) med Sejr for Arbejdsgiverne. Staten er Ihændehaver af flere industrielle Monopoler, saaledes Tobaksmonopolet (21 store Manufakturer), som 1894 indbragte 308 Mill. frc. netto, endvidere er der Statsmonopol paa Tilvirkning af Krudt og Tændstikker. Arbejdslønnen i Statens Tobaksfabrikker, der 1895 *sysselsatte* 15,381 Arbejdere (mest Kvinder), var s. A. gennemsnitlig for Mænd 5 frc. 21 cent., for Kvinder 3 frc. 20 cent. pr. Dag. Efter *Office du travail*'s Beregning var 1891 Arbejdslønnen gennemsnitlig i alle private industrielle Virksomheder 3 frc. 85 cent. pr. Dag; regnes Statens industrielle Etablissementer med, blev Gennemsnitstallet kun 3 frc. 80; Arbejdslønnen pr. Dag var samtidig i de private Forretninger for 10 Timers effektivt Arbejde 3 frc. 70 cent., hvilket altsaa sammenlignet med de 3 frc. 85 cent. giver en Forestilling om, hvorvidt og i hvilken Grad de 10 Timers Arbejdsdag overskrides.

En Forestilling om Industriens Vækst giver følgende Oversigt over Antallet af Dampmaskiner med Hestekraft (fraregnet Jærnbanelokomotiver og Skibsmaskiner):

	Dampmaskiner.	Hestekraft.
1840	2,591	34,35°
1870	26,146	320,447
1880	41,772	544,152
1890	58,751	863,007
1893	62,226	1,024,019,

fordelte 1893 paa 49,035 Virksomheder; af den da tilstedeværende Dampkraft raadede Tekstil- og Beklædningsindustrien over 217,552, Smeltehytter 186,076, Bjærgværker og Stenbrud 162,537, Tilvirkningen af Fortæringsgenstande 120,591, Bygningsindustrien 113,170, Landbruget 97,934, kemisk Industri 52,473, Papir-, Møbel- og Instrumentfabrikationen 42,951 og Statsvirksomheden (*services publ. de l'État*) over 30,735 H.K. Regnes Maskinerne i Jærnbane- og Dampskibsvæsenet med, faas 1893 i alt 80,641 Maskiner med 5,734,372 H. K. Den samlede Værdi af den industrielle Produktion ansloges (Tallene kunne ikke gøre Krav paa stor Paalidelighed) 1889 til 12 Milliarder frc. (Tekstil- og Beklædningsindustri 5, Tilvirkning af Fortæringsgenstande 3, Bygnigsindustri og offentlige Arbejder 1,9, kemisk 0,9, metallurgisk Industri 0,9 Milliarder). 1890 fordelte den industrielle Befolkning sig paa følgende Maade:

	Hovedpersoner (*patrons*).	Kontorpersonale e. l. (*employés*).	Arbejdere.	Forsørgede. Familiemedlemmer.	Tyende.	Tilsammen.
Tekstilindustri	78,400	37,121	722,210	557,452	17,311	1,412,494
Industri i Metaller	6,202	7,488	95,373	189,525	5,857	304,445
» ' i Metalvarer (Maskiner etc.)	104,060	16,354	303,298	594,584	15,727	1,034,023
» i Læder	72,602	7,144	124,528	270,324	8,821	483,419
» i Træ	125,551	7,775	143,182	429,696	9,566	715,770
» i keramiske Genstande	14,854	6,034	104,011	190,131	5,636	320,666
» i Kemikalier	4,718	4,392	36,590	56,782	3,184	105,666
Bygningsindustri	173,454	16,323	430,514	903,667	22,553	1,546,511
Industri i Belysningsartikler	4,320	5,265	31,547	46,290	2,351	89,773
» i Bohave	45,800	7,084	42,270	160,089	7,281	262,524
» i Beklædningsvarer	225,054	38,410	700,801	430,270	21,063	1,415,598
> i Fortæringsgenstande	103,004	29,507	128,398	328,645	28,140	617,694
Papir, Bøger o. l.	15,043	13,775	96,705	102,958	7,029	235,510
Luksusvarer (Ure, Juveler etc.)	23,931	8,098	70.385	98,020	6,817	207,251
Statsetablissementer (Tapeter, Porcelæn, Tobak m. m.)	2,585	2,644	42,191	71,626	1,523	120,569
Tilsammen...	999,578	207,414	3,072,003	4,430,059	162.859	8,871,913

Medens F.'s rige og mangeartede Natur har bevirket en stærk Leddeling inden for Industrien, har denne Alsidighed omvendt bevirket, at dets Produktion ikke træder frem i den internationale Omsætning med den Vægt som flere andre Landes mere ensidig udviklede Virksomhed; Befolkningens finansielle Overlegenhed, Arbejderstandens Flid og Nøjsomhed og Sansen for Varens udsøgte Beskaffenhed ere imidlertid vigtige Momenter i den franske Industris Favør. Jordbundsforholdene forklare de forskellige Industriers stedlige Optræden: Jærnet i Lothringen giver Nancy dets Industri, til Ardennernes mange Stenarter knytte vigtige industrielle Virksomheder sig, Kullets og Jærnets Tilstedeværelse i Omegnen af St. Etienne betinger denne Bys Opkomst og industrielle Retning o. s. v. Industrien træffes endvidere ofte, efter historiske Forhold o. l., lokaliseret til bestemte Centrer: Tyl (Caiais), Kniplinger (Puy), Ure (Besançon), Porcelæn (Limoges), Papir (Angouleme), Krystalvarer (Baccarat) o. s. fr.

Som det ses af ovenstaaende Tabel, spiller Tekstilindustrien en betydelig Rolle for F. Dens Produktion anslaas til ca. 3 Milliarder frc. (deraf 1,200 Mill. Uld-, 500 Silke-, 600 Bomulds-, 350 Hør-, Hamp- og Jutevarer). I den europæiske Handel med Silke og dennes industrielle Forarbejdelse gaar F. med sine smagfulde og fuldendt tekniske Varer i Spidsen for Landene. 1887 raadede det over 1,016 Etablissementer med 64,000 Arbejdere, 1 Mill. Tene, 51,000 mekaniske og 54,000 Haandværerstole (de sidste under Storindustriens Vækst i Tilbagegang til Fordel for de mekaniske). Medens den franske Silkeindustris Forbrug af Raastof 1827—36 var 1,5 Mill. Kg., var den 1887—91 gennemsnitlig aarlig ca. 3,8 Mill.; 1891 indførtes der 5,2, udførtes 1,8 og produceredes i selve Landet 0,6 Mill. Kg. Silke (o: et Forbrug af ca. 4 Mill.), 1895 var Indførselen ca. 6 Mill., Udførselen 2,9, Hjemmeproduktionen 0,8 Mill. Kg. Lyon er denne Industris Hovedsæde (som Marked for Silke er den, grundet paa Toldforholdene, 1895 bleven lidt distanceret af Milano, hvor der dog findes flere Filialetablissementer, udgaaede fra Lyon); næst efter kommer St.-Étienne. F.'s store Udførsel af Silkevarer (1895 271 Mill. frc.) gaar fornemmelig til England og de nordamerikanske Stater. — Ogsaa med Hensyn til Industrien i Uld, der særlig er knyttet til de nordlige Egne (bl. a. Dep. Nord), ogsaa Ardéche, staar F. højt; det havde i denne Branche 1887 1,987 Bedrifter med 109,000 Arbejdere, ca. 3 Mill. Tene, 45,000 mekaniske og 25,000 Haandværerstole (disse i Tilbagegang, 1880: 38,000); 1890 angaves Tenenes Mængde til 3,3 Mill. Raastoffet faar det, foruden fra Landet selv, fra Argentina, Australien, Kaplandet, og det tilvirkes til Sjaler (Paris, Nîmes, Lyon), Tæpper (Gobelins, Savonnerietæpper: Paris, Aubusson, Beauvais), Kamgarnsstoffer (Le Câteau-Cambresis, Rouen, Reims, Tourcoing, Roubaix, Lille) etc; imidlertid har denne Industrigren lidt en Del under Konkurrencen med Tyskland; 1880 beløb dens Overskudsudførsel sig til 323, 1891 til 270 Mill. frc. — Bomuldsindustrien, som fik Indpas i F. 1773 (Amiens), har siden da været Genstand for en rig Udvikling, som dog, allerede sat betydelig tilbage ved Tabet af den elsass-lothringske Industri, i den senere Tid er bleven stærkt hemmet og underkastet store Svingninger af Konjunkturerne. Medens der 1875 taltes 1,000 Etablissementer med 114,000 Arbejdere, var der 1887 895 med 121,000; Antallet af Tene i Virksomhed har i dette Tidsrum holdt sig omkring 4,7 Mill. (1890: 4,8), de ubeskæftigede Tene (1875: 278,000, 1887: 261,000) beløb sig 1890 til 117,000; Nedgangen i Antallet af Haandværerstole (1875: 78,000, 1887: 28,000) opvejes af en Tilvækst i de mekaniske Stole (1875: 50,000, 1887: 70,000). Det er især Dep. Nord, Seine-Inférieure, Vosges, Eure og Aube, der huse

denne Industri. Merudførselen af bomuldsvævede Varer, der 1847—56 gennemsnitlig var 62 Mill., var 1891 56 Mill. frc., af Bomuldsgarn o. l. (1847—56: 61 Mill.) 1891 30 Mill. frc. — Industrien i Hør, Hamp og Jute er som Spinderi især knyttet til Amiens og Lille (Hør), Méridon og Angers (Hamp), Ailly i Dep. Somme og Dunquerque (Jute) — som Væveri til Lille, Cambrai, Valenciennes og Armentiéres (Hør), Angers m. fl. (Hamp). 1890 fandtes i disse Industrigrene 574,000 Tene mod 617,000 i 1881, en Nedgang, der hænger sammen med Forøgelsen af mekaniske Væverstole. 1888 fandtes der i alt 350 Etablissementer sysselsatte i disse Erhverv med 62,000 Arbejdere, 611,000 Tene, 18,000 mekaniske og 22,000 Haandvæverstole. — Tekstilindustriens Udvikling har endvidere kaldt til Live en Mængde betydningsfulde, til den knyttede Virksomheder (f. Eks. Trykke- og Farverier), ligesom den har forgrenet sig i talrige Specialfag, der fornemmelig koncentrere sig om Paris med dens verdensberømte Modevarer; Kniplingsindustrien trives især i Dep. Orne (Alencon), Calvados (Bayeux, Caen), Nord (Bailleul, Lille, Valenciennes), Oise (Chantilly), Vosges (Mirecourt), Pas-de-Calais (Arras), Puy-de-Dome etc., Tylfabrikationen i Caiais og Caudry, Possementtilvirkningen (foruden i Paris) i Lyon, St.-Etienne, Nîmes m. fl. St.

Inden for Metalindustrien, der har sit Hovedsæde i de nordlige og nordøstlige Egne, optræder en højt udviklet Maskinfabrikation i Lille, Rouen, Paris (tillige som Specialitet Symaskiner), ogsaa i Lyon og St.-Etienne; Knive o. l. tilvirkes især i Nogent, Langres, Thiers, Châtellerault, Paris; File i Paris, Arnay-le-Duc (Côte-d'Or), Portillon ved Tours; Naale i Vaise ved Lyon, Pont-å-Mousson og Aigle; Staalpenne i Boulogne; Blikvarer i Audincourt (Dep. Doubs) og Beaucourt (Belfort); Metaltraadarbejder i Paris og Lyon etc. Hovedstaden staar højt med sin Kunstindustri i Guld-, Sølv- og Juvelarbejder, fine Bronzer, Lamper etc., der skaffe Landet en betydelig Eksport; store Jernstøberier og talrige Etablissementer med Tilvirkning af Staal, Skinner, Blik og Metaltraad findes i Dep. Loire, Saone-et-Loire, Nord og Meurthe-et-Moselle. Urfabrikationen, som i den senere Tid er gaaet tilbage under Konkurrence med schweiziske, amerikanske og østerrigske Produkter, har sine Centrer i Paris (Pendulure), Besançon (Lommeure) og Montbéliard. I Forfærdigelsen af videnskabelige, kirurgiske (Paris, Marseille etc.) og musikalske Instrumenter (Klaverer: Paris, Marseille; Blæseinstrumenter: Paris, Lyon etc.) staar F. meget højt.

Berømt er F.'s keramiske Industri, der 1885 raadede over 489 Etablissementer med en Arbejderstab paa ca. 26,000 og en Produktion, hvis Værdi anslaas til ca. 78 Mill. frc.; de 47 Mill. heraf falder paa Porcelænsfabrikationen (Nationalmanufakturen i Sévres og adskillige private Bedrifter), de 31 paa Fremstillingen af Fajance- og Majolikasager (Paris, Beauvais m. fl.). Glasindustrien sysselsatte paa samme Tidspunkt 155 Fabrikker med 24,000 Arbejdere, en Produktion paa ca. 87 Mill. frc. Megen Anseelse nyde de store Spejlfabrikker i St. Gobain, Chauny, Cirey, Montlucon (der alle høre ind under St.-Gobain-Selskabet) samt Recquignies, Aniche, Jeumont (tilhørende et belgisk Selskab); Tilvirkningen af de vidt bekendte Glasbijouterier hører hjemme særlig i Paris. — Af andre Industrigrene skulle endvidere nævnes: Møbelindustrien (Paris, Bordeaux; aarlig Produktion til Værdi af ca. 300 Mill. frc., hvoraf udføres for ca. 13 Mill.) — Industrien i Læder (hvis Produktionsværdi anslaas til 900 Mill. frc. og med sine fortrinlige Varer skaffer Landet en stor Udførsel, særlig af Handsker [Paris, Grenoble], hvilken for sidste Vares Vedkommende aarlig beløber sig til ca. 80 Mill. frc.) — Papirfabrikationen (1888: 556 Fabrikker med 30,000 Arbejdere, Produktionsværd ca. 200 Mill. frc., Tapeter: Paris, Lyon, Marseille) — og den kemiske Industri (Sæbe i Dep. Bouches-du-Rhone [Marseille-Sæbe], Seine og Nord; ca. 350 Bedrifter med en aarlig Produktionsværdi af 107 Mill. frc.; Parfumer i Paris, stor Eksport; Tændstikker, der tilvirkes i monopoliserede Statsfabrikker; Soda: Paris, Varangéville etc.).

Med Hensyn til Tilvirkning af Fortæringsgenstande spiller Roesukkerfabrikationen stor Rolle; denne — der først fremstod i F. og i 1820'erne sysselsatte 58 Fabrikker, længe har kæmpet med en trykkende Konkurrence fra Tyskland og Østerrig og først med den ny Skattelov 1884 atter tog Fart — havde i Kampagneaarene 1894—95 367 Fabrikker med en Produktion af raffineret Sukker paa 730 Mill. Kg. (1892—93: 523 Mill.); den har fornemmelig hjemme i Dep. Aisne, Nord, Somme, Pas-de-Calais og Oise. — Ølproduktionen har i den senere Tid faaet en Del Betydning for F. Antallet af skattepligtige Bryggerier var 1879: 2,659, 1890: 2,867; Industrien har sit Sæde fornemmelig i Dep. Nord, Pas-de-Calais, Ardennes, Aisne; medens Produktionen 1830—39 gennemsnitlig var 3½ Mill., 1850—59 5½ Mill., var den 1880—89: 8,8 Mill. Hektoliter (1891: 8,3, aarligt Forbrug pr. Individ 22 Lit., idet der indførtes 169,000 Hektoliter). Af Alkohol produceredes 1893 2,3 Mill. Hektoliter (D: 4,6 Lit. pr. Individ), der taltes 5,924 Fabrikanter af Brændevin (fraregnet de talrige Hjemmebrænderier), Raastoffet var fornemmelig Roer, Melasse, Korn og Kartofler; denne Industri, der har taget et stærkt Opsving (tredoblet siden 1840), er stærkest repræsenteret i Dep. Nord, Pas-de-Calais og Aisne. Om Tobaksfabrikationen (Statsmonopol) se ovenf. Af Salt produceredes 1893 1,114,327 Tdr. (1847: 0,57, 1870: 0,78, 1886: 0,81 Mill.); der udføres nu (1896) aarlig 80 å 120,000 Tdr. Endelig nyder den franske (særlig parisiske) Industri i Chokolade- og Konditorvarer, mousserende Vine (i Champagne) Verdensry. — Om de forskellige industrielle Varegruppers Ind- og Udførselsforhold se nedenf. under »Handel«. *A. Hk.*

Handel og Skibsfart.

Handel. Opsvinget i F.'s Handel daterer sig fra Colbert's Tid; senere bragte de mange Krige idelige Forstyrrelser, saaledes ikke mindst Napoleons-Krigene; i Løbet af 19. Aarh. har den udenlandske Handel udviklet sig uafbrudt, begunstiget ved Handels- og Skibsfartstraktater med andre Stater; saaledes blev den fransk-engelske Traktat af 1860 Udgangspunktet for en Række Traktater mellem F. og andre europæiske Stater, hvilket ogsaa var af stor Betydning for de engelske Frihandelsprin-

cippers Overførelse paa Fastlandet. Fra 1882 indførtes en autonom Toldtarif, som betød et væsentligt Fremskridt i Sammenligning med det bestaaende, og paa Grundlag af denne afsluttedes en Række ny Traktater for et Decennium. Efter Udløbet af denne Periode traadte med I. Febr. 1892 en ny stærkt protektionistisk Toldtarif i Kraft; den bestaar af en Maksimal- og en Minimaltarif, hvilken sidste med sine rigtignok ogsaa meget høje Toldsatser anvendes over for de Stater, som indrømme F. Begunstigelser. I øvrigt har man søgt at fremme Handelen ved at indrette Handelskamre i Ind- og Udland, ved Oprettelsen af et Oplysningsbureau i Handelsministeriet, ved Indretningen af Handelsmuseer, endvidere ved Grundlæggelsen af et Selskab til Opmuntring af den udenlandske Handel, ved Understøttelse af Handelsflaaden og Udvikling af Samfærdselsmidler etc.

F.'s Handel med Udlandet og Kolonierne deles i Generalhandel og Specialhandel, hvilken sidste omfatter Indførsel til indenlandsk Forbrug og Udførsel af nationale Produkter. 1716 ansattes Indførselen til ca. 100 Mill. frc. og Udførselen til noget mere, 1787 til henholdsvis 4—500 Mill. og 5—600 Mill. frc. Bortset fra Krigsaarene fandt der ikke store Afvigelser Sted i de følgende Aar. Tiaaret 1827—36 havde den udenlandske Specialhandel i Indførselen en Værdi af 480 Mill. frc. i Gennemsnit om Aaret, i Udførselen af 321 Mill. frc.; i de følgende Tiaar var Beløbet for Indførsel og Udførsel: 1837—46: 776 og 713, 1847—56: 1,077 og 1,224, 1857—66: 2,200 og 2,430, 1867—76: 3,408 og 3,307, 1877—86: 4,460 og 3,347 Mill. frc. Siden da ere Tallene følgende (udtrykt i Mill. frc):

Aar.	Generalhandel. Indførsel	Udførsel.	Specialhandel. Indførsel	Udførsel.
1887	4,943	4,238	4,026	3,246
1888	5,187	4,298	4,107	3,247
1889	5,320	4,803	4,317	3.7°4
1890	5,452	4,840	4,436	3.753
1891	5.938	4,730	4,768	3.57o
1892	5,136	4,551	4,188	3,461
1893	4.95[2]	4,326	3,854	3,236
1894	—	—	3,850	3,078

Disse Talrækker vise, at den udenlandske Omsætning har kulmineret i Aarene omkring 1890; siden da er saavel Indførsel som Udførsel gaaet ned i Værdi — med op imod en Snes p. Ct. Naturligvis øve de synkende Varepriser deres Indflydelse i saa Henseende. Den søværts Omsætning er langt større end den landværts; 1894 foregik i Generalhandelen 71,4 p. Ct. af Indførselen og 69,1 p. Ct. af Udførselen ad Søvejen. Deles Varerne, der ere Genstand for den udenlandske Omsætning, i 3 Kategorier: 1) Næringsmidler, 2) industrielle Raa- og Hjælpestoffer og 3) Fabrikater, udgjorde disse 3 følgende Procentandel henholdsvis i Indførselen og Udførselen (Specialhandel) 1894: 1) 31,1 og 21,6, 2) 54,7 og 24,5, 3) 14,2 og 53,9 p. Ct.

De væsentligste Artikler i Indførselen og Udførselen (Specialhandel) vare 1894 (udtrykt i Mill. frc): Indførsel: Kreaturer 152, Kul og Kokes 172, Kaffe 147, raa Bomuld 168, Bomuldsvarer 49, Hør 52, Korn og Mel 384, Huder og Skind 116, Maskiner 57, Olier 49, raa Silke 188, Silkevarer 42, Sukker 51, Tømmer og Træ 147, Vin 145, raa Uld 317 og Uldvarer 44 Mill. frc. Udførsel: Beklædningsgenstande 101, Spiritus 54, Smør 57, Kemikalier 57, raa Bomuld 27, Bomuldsvarer 113, Glas 48, raa og bearbejdede Huder 144, Lædervarer 80, Metalvarer 56, raa Silke 89, Silkevarer 223, Sukker 97, Vin 233, raa Uld 124, Uldvarer 260, Træ 49, Galanterivarer 137 Mill. frc. — Omsætningen med ædle Metaller er underkastet store Svingninger; i hvert af Aarene 1890—94 var Indførselen af Guld: 117, 362,388 305 og 462 Mill. frc, Udførselen: 250, 235, 111, 117 og 108 Mill. frc; i de samme Aar var Indførselen af Sølv: 139, 176, 120, 159 og 88 Mill. frc, Udførselen 109, 145, 102, 126 og 108 Mill. frc.

Hovedomsætningslandene i F.'s udenlandske Handel vare 1894 (Specialhandel), for Indførselens Vedk. udtrykt i Mill. frc.: Storbritannien 480, Belgien 371, Forenede Stater 327, Tyskland 310, Rusland 282, Britisk Indien 212, Argentina 168, Spanien 176, Italien 122, foruden at der fra de franske Besiddelser indførtes for 379 Mill. frc, hvoraf de 208 fra Algérie. Fra Danmark indførtes for 3,8, fra Norge for 26,3 Mill. frc. Med Hensyn til Udførselen vare følgende Lande de vigtigste: Storbritannien 913, Belgien 478, Tyskland 324, Forenede Stater 186, Schweiz 130, Spanien 109, Italien 98, Brasilien 80, Tyrkiet 52, Argentina 50, foruden at der til de franske Besiddelser udførtes for 299 Mill. frc, hvoraf 199 kom paa Algérie. Til Danmark udførtes for 13,9, til Norge for 5,4 Mill. frc.

De gennem F. i Aarene 1890—93 transiterede Varer havde en Værdi af henholdsvis: 600, 602, 546 og 583 Mill. frc. Entrepôtsomsætningen omfattede i de samme Aar indgaaede Varer til en Værdi af: 586, 796, 665 og 704 Mill. frc.

Skibsfart. Den franske Handelsflaade (paa over '2 Tons) talte i Slutn. af Aaret 1894: 14,332 Sejlskibe og 1,196 Dampskibe med henholdsvis 398,567 og 491,972 Tons, tilsammen altsaa 15,528 Skibe med 890,539 Tons, og en Bemanding paa ca. 91,500 Mand (69,900 paa Sejlskibe, 21,600 paa Dampskibe). Medens Antallet af Sejlskibe har været temmelig stillestaaende, har Dampskibsflaaden, som 1847 kun talte 117 Skibe med 12,000 Tons, siden da været i stærk Tilvækst og er stegen til over det tidobbelte. Af det samlede Antal Skibe 1893 vare 12,251 under 30 Tons, 921 30—50, 217 50—60, 718 60—100, 1,055 100—1,000, 149 1,000—2,000 og 65 over 2,000 Tons. Af Sejlskibene anvendtes 10,508 med 47,282 Mands Besætning til almindeligt Fiskeri, (hertil anvendtes endvidere 13,713 Baade under 2 Tons med 26,000 Mand), 434 til Storfiskeri med 8,544 Mand, 1,666 (med 5,702 Mand) i Kystfart, 256 (med 1,596) i de europæiske Have °g 297 (med 4,180 Mand) i længere Farter. Af Dampskibene anvendtes 172 (med 1,694 Mand) i Kystfart, 223 (med 6,115) i europæiske Have, 180 (med 10,353 Mand) i længere Farter, samt 439 til Bugsering og Havnetjeneste med 2,481 Mands Besætning. Handelsflaaden nyder Understøttelse fra Statens Side gennem Præmier ifølge L. 31. Jan. 1893, saavel ved Nybygning og Ombygning af Skibe som ved Opstilling af ny Skibsmaskiner etc.

Den franske Skibsfart paa Udlandet og Kolonierne udgjorde 1894: for Indgaaende: 14,0 Mill. Tons (hvoraf 10,0 fremmede, 4,0 franske) og for Udgaaende 14,4 Mill. Tons (10,2 fremmede, 4,2 franske), naar samtlige Skibe saavel de med Ladning som i Ballast tages under eet. For de ladede Skibes Vedkommende vare Tallene for Indgaaende 13,5 og for Udgaaende 9,1 Mill. Tons. I denne Omsætning vare 10,709 Sejlskibe beskæftigede, hvis Bestuvning var 2,0 Mill. Tons, og 34,611 Dampskibe, som omsatte 20,6 Mill. Tons. Af det samlede Antal Skibe vare de 14,765 franske, de 30,555 fremmede, og de vare belastede henholdsvis med 7,6 og 15,0 Mill. Tons, saaledes at 34 p. Ct. af Omsætningen besørgedes af franske, 66 p. Ct. af fremmede Fartøjer. I Kystfarten omsattes 1894: 2,766,207 Tons. Deraf faldt 92,903 Tons paa Omsætningen fra Atlanterhavet til Middelhavet, 148,513 Tons den omvendte Vej, 1,848,202 Tons mellem Atlanterhavshavne indbyrdes og 676,589 Tons mellem Middelhavshavne indbyrdes. — De største Søhandelspladser ere: Marseille, le Havre, Bordeaux, Dunkerque, Rouen, St. Nazaire, Caiais, Dieppe, Cette og Boulogne. Siden 1876 er der udgivet ca. 500 Mill. frc. til Forbedring af franske Handelshavne, hvoraf 163 Mill. er anvendt til le Havre, 32 Mill. til Marseille; ogsaa til de fleste af de ovennævnte andre Havnestæders Havne er der anvendt store Summer.

I Gennemsnit af Femaaret 1889—93 strandede der 279 franske Skibe om Aaret med en gennemsnitlig Tonnage paa 38,010 Tons og med 2,228 Mands Besætning. Det derved omkomne Mandskab samt Passagerer udgjorde 346 i aarligt Gennemsnit. Paa franske Kyster strandede i samme Tidsrum i aarligt Gennemsnit 244 Skibe paa 36,292 Tons og med 1,789 Mands Besætning, hvorved 279 Mennesker omkom.

Omsætningen til Lands fremmes ved Hjælp af talrige Markeder og Messer; dog have de tabt noget af deres Betydning ved Samfærdselsmidlernes Udvikling. Berømte Messer finde Sted ved Beaucaire, Caen, Château Thierry, St. Denis. De vigtigste Landhandelsstæder ere: Paris, Lyon, Lille, Montpellier, Nantes, Nîmes, Rouen, Rennes, Toulouse, St. Etienne, Beaucaire, Aix, Carcassonne, Nancy, Perpignan, Orleans, Tours og Troyes. *M. K.*

Landbrug.

Om der end omkring i F. forekommer store næsten ganske ufrugtbare Strækninger, maa Landet set som Helhed dog siges at være frugtbart. Sammenlignet med England frembyder det franske Landbrug en stor Mangfoldighed i Produkter, en naturlig Følge af Landets store Udstrækning, de meget forskellige Højdeforhold, Beliggenhed mod det aabne Atlanterhav i Vest og Nord, mod Middelhavet i Sydøst. Foruden Nordeuropa's almindelige Landbrugsprodukter, Korn, Mejeriprodukter, Kød, Uld træffer man derfor i F. en Mængde andre, der egne sig for varmere Klimaer, og hvis Dyrkning ofte nærmer sig mere den havemæssige Drift, Sydfrugter og Krydderplanter, Morbærtræer til Silkeormen, Oliven, fremfor alt Vinen. Blandt Husdyrene findes baade Lavlands- og Bjærgracerne, og i den sydlige Del af Landet komme Muldyret og Æselet til Anvendelse.

Den store Afveksling i det franske Landbrugs hele Præg, som skyldes Naturforhold og Beliggenhed, forøges yderligere ved den Forskel, som hidrører fra Driftighed og Dygtighed hos de forskellige Folkestammer, der mødes i den franske Stat, og ved Forskellen mellem Egne, der ere stærkt industridrivende eller rumme store og rige Byer, og de Egne, hvor Agerbruget er Hovederhvervet.

Henimod Halvdelen af F.'s Befolkning lever af Landbrug. De smaa Jordbrugere ere særdeles talrige, men en meget anselig Del af Landet — henved Halvdelen — drives dog i Gaarde paa over 40 Hekt. Noget mere end Halvdelen af Jordbrugerne er Selvejere, Resten Forpagtere; en mindre Del af disse ere *métayers*, som svare deres Afgift *in natura* ved at afgive en vis Del af Bruttoudbyttet; denne Forpagtningsmaade forekommer mest i Centralfrankrig og i det sydlige. Medens Landet i det hele taget maa siges at være i veldyrket, er der dog i det enkelte megen Forskel, og i mange Egne særlig i det sydlige F. er Jordbruget langt tilbage for Nutidens Krav. Det franske Landbrug lider som andre europæiske Landes under de synkende Priser paa Landbrugsprodukter og den stigende Arbejdsløn. Som Middel til at hæve Produktpriserne har man fra 1885 en høj Indførselstold paa Korn og flere dyriske Produkter, og for at gøre Produktionen mere fordelagtig træder Staten paa mange Omraader til ved at fremme Landbrugernes faglige Uddannelse gennem en Organisation af Undervisningen, ved Fremhjælpning af Grundforbedringer, Forædling af Husdyrracerne o. s. v. Af F.'s samlede Areal udgør det produktive Areal 84 p. Ct., af hvilke Skovarealet optager lidt mere end en Snes p. Ct., det egentlige Agerland henved 60 p. Ct., Eng og andet Græsareal omtr. 13 p. Ct., Vinhaver 5 p. Ct. Resten optages mest af Haver, heri indbefattet Frugttræer af den forskelligste Art.

Blandt Kornsorterne indtager Hveden en aldeles dominerende Plads og optager omtrent lige saa stort Areal som alle andre Kornsorter tilsammen, indbefattet Majs og Hirse. Da Hvede er Brødkorn i den største Del af Landet, behøver F., trods sit store Hvedeareal og et godt Udbytte, alligevel en ret betydelig Indførsel af Hvede. Næst efter Hveden optager Havren det største Areal, omtrent halvt saa stort som Hvedens. Rug, Boghvede, Blandkorn, Majs, Hirse tilsammen optage kun omtrent samme Areal som Havren. Kartoffelarealet er omtrent af Størrelse som Rugarealet. Blandt Rodfrugterne spiller Sukkerroen en betydelig Rolle og dyrkes især i Landets nordlige Egne (Departementerne Nord, Aisne, Somme, Pas-de-Calais). Dyrkning af Hør er i Aftagen, og der indføres en Mængde Hør og Hamp. Tobak dyrkes især i Departementet Dordogne. Af Olieplanterne maa foruden Rapsen nævnes Oliventræet, i de sydlige Egne ved Middelhavet. Trøfler leveres især fra Departementerne Corréze, Lot, Aveyron og Dordogne, Champignons fra Landets midterste og sydlige Egne. En stor Rolle spiller Dyrkningen af al Slags Træfrugt. Æbler og Pærer dyrkes især i Normandiet og Bretagne og bruges for en stor Del til Fremstilling af Frugtvin eller Most (Cider). Bordfrugt af al Slags er en vigtig Udførselsartikel, hvis Værdi 1893 udgjorde 45 Mill. frc. Kastanjen yder

et væsentligt Tilskud til Befolkningens Ernæring i flere Egne af Midtfrankrig. Desuden dyrkes i stor Mængde vore andre Frugttræer og i det sydlige Mandler, Citroner, Appelsiner, Figen o. s. v. Morbærtræet optager et ikke ringe Areal i det sydlige (især i Departementerne: Gard, Ardéche, Vaucluse, Drôme).

Vinavlen. F. er bekendt som det vinrigeste Land, og Vinstokken dyrkes i den allerstørste Del af Landet (se Kortet). Flere Gange have imidlertid forskellige Sygdomme hærget næsten ødelæggende i Vinhaverne. Ved 19. Aarh.'s Midte var Udbyttet steget til 45 Mill. Hektoliter, men 1854 sank det paa Grund af Sygdomme paa Druerne til 11 Mill. Hektoliter. Senere steg Udbyttet igen og kulminerede 1869 med 70 Mill. Hektoliter. I en lang Aarrække derefter hærgede Fylloxeraen og andre Snyltere Vinhaverne i den Grad, at Udbyttet gik ned under det halve, 1889 endog ned til 24 Mill. Hektoliter. 1893 var det dog atter over 50 Mill. Hektoliter til en Værdi af 1,200—1,300 Mill. frc.

I det sydvestlige F. frembringes de bekendte Vine, som i saa stor Mængde udføres fra Bordeaux ved Gironden's Munding. Mellem denne Flod og Havet ligger Landskabet Médoc med de bekendte Mærker Chateau Lafitte, St. Julien, Chateaux Margaux, Cantenac o. fl. S. f. Bordeaux ligger Landskabet Graves, der frembringer hvide Vine. Fra Landskabet Charente, N. f. Gironden, kommer den bekendte Druebrændevin, der har faaet Navn efter Byen Cognac. Lige saa bekendte ere Bourgogne- og Champagne-Vinene fra F.'s østlige Egne. Vinene fra Midtfrankrig ere af mindre Betydning, og Vinen fra Middelhavsdistrikterne, hvor der produceres store Mængder, er mindre udbredt i Handelen.

	Mill. Stk.		Mill. Stk.
Heste	2,3	Æsler	0,4
Hornkvæg	12,9	Geder	1,5
Faar	20,7	Svin	6,0
Muldyr	0,2		

Hornkvægholdet er mindst udviklet i de sydlige Egne, staar derimod højt i den nordvestlige og nordlige Del. Der produceres i Nordfrankrig en Mængde Smør, og Udførselen til England er betydelig. Ogsaa af forskellige Ostesorter produceres meget baade til Landets eget Forbrug og til Udførsel.

Efter Landskabet Brie i Ile-de-France og Landsbyen Camembert i Øvre-Normandiet have de to bekendte Ostesorter deres Navn.

Hesteavlen staar i flere Egne af det nordlige F. højt. Bekendte ere de svære Trækheste fra Perche, Ardennerne og Bretagne, samt Hestene fra Normandiet (Køre- og Rideheste). I Sydfrankrig træde

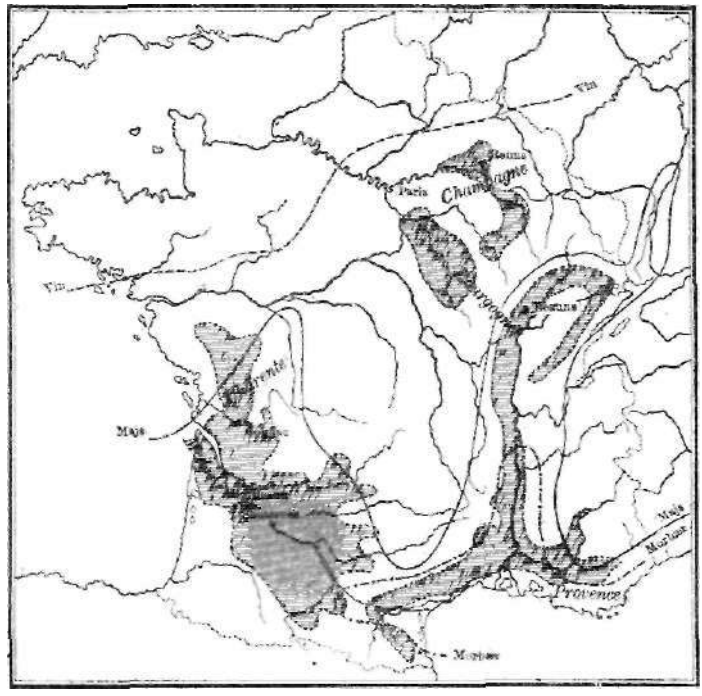

Frankrig's Vinegne og Nordgrænsen for visse Nytteplanter.

Husdyrbruget. Gennemsnitlig set er F. ikke rigt paa Græsareal; men dette hidrører fra, at store Dele, særlig i det sydlige, ere fattige paa Græs, medens andre, særlig Normandiet og flere Egne i det nordlige og østlige, ere rige paa Enge, naturlige Græsgange, eller have større Arealer med fleraarige Græs- og Kløvermarker eller Luzernemarker. Dette bliver en medvirkende Aarsag til, at F. ikke kan regnes blandt de Lande, der ere særlig rige paa Husdyr, men omtrent indtager en Mellemstilling. Af de forskellige Husdyrarter besidder F. mange fortrinlige Racer og Stammer; men Udbredelsen af de højt udviklede og forædlede Racer er ikke saa almindelig som i England.

Antallet af de forskellige Husdyr var efter Opgørelse fra 1894: Æselet og Muldyret til Dels i Hestens Sted. Antallet af Faar er i F. som i flere andre af Europa's Lande i Aftagen. Faareholdet er størst i det midterste og sydlige F., hvor det tørre Klima og Bjærgene byde gunstigere Forhold for Faaret end for Hornkvæget. I mange Aar har Staten ved Stamschæferier og paa anden Maade søgt at forædle Racerne til Frembringelse af fin Uld; dette er dog kun lykkedes for en mindre Del af det hele Faarehold. F. behøver en stor Indførsel af Uld og Faar. Gedeholdet har mest Betydning i det sydøstlige F. En meget stor Rolle spiller i F. Fjerkræ, af hvilket der forbruges store Masser i Landet, foruden at der udføres meget, særlig til England. Ogsaa Kaninavlen har et stort Omfang. *V. M.*

Andre Næringsveje.

Mineralrigdom og Bjærgværksdrift. I Forhold til sin Størrelse er F. ikke synderlig rigt paa mineralske Skatte, og dets Bjærgværksdrift er næsten udelukkende knyttet til Kul og Jærnertser.

Kullagene dække ca. 5,000 □ Km. og optræde især i de nordlige Departementer Nord og Pas de Caiais (470 □Km.) samt Rhône-Dalen, i Departementerne Loire og Gard (450 □ Km.) og desuden paa mange Steder i det nordøstlige F. Kulbrydningen skriver sig fra Begyndelsen af 19. Aarh. og har siden den Tid uafladelig taget større Fart, men kan dog kun dække $^2/_3$ af Landets Forbrug. Produktionen var 1802 kun 844 Tons, men 1850 allerede 4,4 Mill. Tons, 1860 $8_{,31}$, 1870 13, 1880 $18_{,8}$, 1890 $25_{,6}$, og 1895 28,9 Mill. Tons. I Kulgruberne beskæftiges ca. 135,000 Arbejdere. Af Jærnmalme har F. adskillige, forekommende i alle geologiske Formationer, men af Betydning er dog kun Brunjærnstenen, der dels sætter op i Pyrenæernes krystallinske Kalk, dels tilhører de sydlige Cevenners Overgangskalk, dels udgør et Led i det nordlige F.'s Jura- og Kridtformation. Vistnok ere Sfæroxideritmalme ogsaa bekendte, men som oftest uden Betydning; dog danne de mægtige Lejer ved St. Étienne en Undtagelse herfra. Jærngruberne, hvis Antal er ca. 300, beskæftige ca. 7,000 Arbejdere, og der brydes ca. 4 Mill. Tons Jærnmalm til en Værdi af 12 Mill. frc. Jærnmalmen forædles i 110 Masovne, og der produceres ca. 2 Mill. Tons Jærn, hvoraf ca. 800,000 Tons Staal. Paa øvrige Malme er F. fattigt; Kobber- og Nikkelgruber findes ikke længere i Drift. Nogen Betydning have Blygruberne med en Produktion af 29,000 Tons og Zinkgruberne 70,000 Tons.

Mærkes maa endvidere Aluminium, hvoraf der 1894 produceredes 270 Tons til en Værdi af 1,350,000 frc; til Fremstilling fordredes 26,000 Tons Beauxit; 1870 blev der kun tilvirket ca. 1,000 Kg. Aluminium, men rigtignok til en Værdi af 75,000 frc.

Af Saltlejer har F. mange; desuden vindes meget Havsalt (resp. 589,000 og 301,251 Tons).

Af nyttige Stenarter har F. en stor Mængde, og der drives 33,000 Stenbrud, hvis Produktionsværdi gaar op til 165 Mill. frc. Saaledes brydes Granit i Bretagne, Syenit i Alperne og Pyrenæerne, Gips i Pariserbækkenet, derogsaalevererenMængde værdifuld Kalksten.

Mineralkilder ere overordentlig talrige (1,257 1890); de mest bekendte ere Plombiéres, Enghien, Vichy. *A. G.*

F.'s Havebrug indskrænkede sig i de ældste Tider til Dyrkningen af Nytteplanter; Karl den Store skal have indført Meloner, Fersken, Figen o. fl. a. fra Asien til F. Først under Henrik IV (1589—1670) fandt Luksusgartnerict Indpas, og selv Trangen til botaniske Haver begyndte at gøre sig gældende; 1597 blev den botaniske Have anlagt i Montpellier, 1626 i Paris. Haverne i Slutn. af 17. Aarh. vare i Reglen anlagte i den italienske Havestil, som efterhaanden udartede i en betydelig Grad med smagløse Overdrivelser og Legeværk; i de kongelige Haver ved Slottet St. Germain fandtes saaledes seks Terrasser med Kaskader, under hvilke der vare rummelige Galerier med underjordiske Grotter, i hvilke vare anbragte alle Slags teatralske Figurer. Ved et sindrig udtænkt Vanddrivværk kunde disse Figurer bevæge sig. Der var saaledes f. Eks. i en af Grotterne anbragt en Orfeus, til hvis Musik Dyrene dansede. Tiden var derfor moden til en gennemgribende Reform, og Jordbunden var beredt for den af André Lenotre grundede franske Havestil, som nu hurtig vandt Indpas, særlig i F., men ogsaa i de fleste andre civiliserede Lande i Europa. Lenotre anlagde Haverne ved Slottet i Versailles, ved Trianon, Meudon, St. Cloud, Scaux og Chantilly i denne Stil under Ludvig XVI. I den nyere Tid er i den engelske Havestil anlagt Parken ved Slottet Luxembourg, Boulogne og Vincenne-Skoven samt den smukke Park Buttes Chaumont i Paris.

I F. er omtrent Halvdelen af det samlede Areal indtagen til Havekultur, og heraf er den største Del benyttet til Frugttræer og Grønsager. Under Ludvig XIV blev der bygget det første Drivhus og indrettet de første Varmebede med Vinduer over, navnlig til Dyrkning af Meloner og Agurker.

I Trianon lod Ludvig XV bygge Huse til Drivning af Jordbær, Fersken, Blommer og Kirsebær. I lang Tid havde F. Forsyningen af det halve Europa med Frugttræer, som bleve tiltrukne i den berømte Karteuser Planteskole. I Beg. af 19. Aarh. grundede André Levoy i Angers en Planteskole, som endnu den Dag i Dag er en af de største i Europa.

Ogsaa Køkkengartneriet indtager en meget fremskudt Plads i F. Amiens udmærkede sig ved allerede i 12. Aarh. at være bekendt for sine Køkkenhaver. Fra Angers alene bliver der i vor Tid aarlig sendt 3 Mill. Kg. Frugt- og Køkkenurter til Paris og andre store Byer i Europa. Alene i Paris ere 6,000 Mennesker beskæftigede ved Kulturen af Asparges, Salat, Gulerødder o. 1. Ogsaa i Bordeaux drives Køkkengartneriet efter stor Maalestok. *L. H.*

Skovbrug spiller en ikke lille Rolle, idet Skovarealet er ca. 9 Mill. Hekt. eller 16 p. Ct. af hele Landets Overflade; private eje 66. p. Ct., Kommuner og Stiftelser 23 p. Ct. og Staten 11 p. Ct. Løvtræerne, mest Eg med Bøg og Avnbøg, ere langt overvejende; Naaletræerne, mest Ædelgran, forekomme særlig i Bjærgene. Tre Hovedtræk kunne fremhæves: Det private Skovbrug er lidet intensivt, mest Lavskov i korte Omdrifter til Frembringelse af Vinpæle, Brændsel og Garvebark. Statens Skovbrug er meget konservativt med Højskov i lange Omdrifter til Frembringelse af stort Gavntræ. Saavel Staten som private have i stor Udstrækning foretaget Nyanlæg af Skov; saaledes er allerede for længe siden det meste af Klitterne blevet tilsaaet med Fyr (Strandfyr og Skovfyr); de tidligere golde, store Hedestrækninger i Sydvest blevc kanaliserede efter 1857 og derefter af Befolkningen selv uden Statshjælp i Løbet af en Snes Aar omtrent fuldstændig omdannede til Skov ved Saaning af Strandfyr. Staten sætter Millioner ind paa at frembringe Skov i de høje Bjærgegne, hvor denne ved tidligere uforsigtig Brug er gaaet bort; fra de skovblottede Bjærge komme nemlig de ødelæggende Oversvømmelser om Foraaret, naar Sneen pludselig smelter og Vandet uhindret løber ned, rivende store Masser af Jord med sig.

Paa Grund af den ofte frugtbare Jord og det for Plantevæksten gode Klima er ogsaa Skovens Dyreverden ret anselig; Jagten spiller derfor en kendelig Rolle og er som Regel forpagtet bort; i Nærheden af de store Byer ere Kaniner ofte Hovedgenstanden for Jagt, og Jagtafgiften kan være den væsentligste Indtægt af et Skovareal. *C. V. P.*

Undervisningsvæsen.

Det er først i den allernyeste Tid, at der paa Folkeskolens Omraade *(l'instruction élémentaire)* er gjort store Fremskridt. Ganske vist havde Revolutionen og den første Republik varm Interesse for at løfte Almueundervisningen, men de kunde ikke gennemføre deres Planer, og ogsaa under det første Kejserdømme stod denne Opgave i Baggrunden, og Folkeundervisningen var henvist til Kommunernes Omsorg, hvilket var eet med, at i Skolen overlodes til de gejstlige Ordeners Pleje. Restaurationsperioden holdt med Vilje Folket i Uvidenhed, og selv om Juliregeringen ved Cousin, Guizot og Villemain gjorde kraftige og frugtbare Anstrengelser for at løfte Folkets Oplysning, var dog endnu 1840 over 4,000 Kommuner (ca. 15 p. Ct.) uden Skoler. Med den protestantiske Undervisningsminister Waddington (fra 1876) tages der imidlertid fat for Alvor. Ved en Forøgelse af Skolebygningerne og Lærernes Antal søger han at forberede den obligatoriske Folkeskole, og ved L. af 28. Marts 1882 indføres Skoletvangen: enhver Kommune paa 500 Indb. er fra nu af forpligtet til at oprette en Folkeskole for hvert Køn. 1878 var der vedtaget en Lov, ifølge hvilken enhver Kommune skulde have sin egen Skolebygning. I Nødsfald hjalp Staten til med Gaver og Forskud, og der oprettedes derfor en *Caissepour la construction des écoles.* I Løbet af 7 Aar har denne Kasse bygget næsten 16,000 Skolehuse, andre 30,000 ere forbedrede og udstyrede med Materiel, der er fordelt 178 Mill. frc. som Statsunderstøttelse, og 190 Mill. frc. ere udredte i Forskud. Dertil have Departementerne føjet 13 Mill. frc. til Normalskolerne (o: Seminarierne) og til Understøttelse af de fattigste Sogne, og bedre stillede Kommuner have endvidere ydet ca. 95 Mill. i frivillige Bidrag. I den paafølgende Tid, indtil Slutn. af 1888, har Staten til Fremme af det samme Formaal anvendt 38 Mill., Departementerne 14 og Kommunerne 56 Mill. frc. — Uddannelsen af Lærere og Lærerinder for Folkeskolen finder Sted i de nævnte Normalskoler, af hvilke der bestaar 2 i hvert Departement, en for hvert Køn, og Tallet af ueksaminerede Lærere tager stadig af, idet der siden 1881 ikke antages nogen Lærer i Statens Tjeneste, der ikke har Eksamensvidnesbyrd. 1887 uddeltes dette Vidnesbyrd til 1,676 mandlige og 1,102 kvindelige Seminarister. Af Lærerne ved de offentlige Skoler vare 1890—91 21 p. Ct. forsynede med *brevet supérieur,* 76 p. Ct. med *brevet élémentaire,* 3 p. Ct. (3,400) vare uden Vidnesbyrd. Ved L. af 16. Juni 1881 gjordes Elementærundervisningen gratis, hvilket medførte en betydelig Forhøjelse af Statens Tilskud, der siden 1869 er steget til det 10-dobbelte. — Hele denne stærke og livlige Bevægelse for Folkeoplysning, under Kamp med den klerikale Retning, har medført en stor og glædelig Forandring af Forholdene. Skolernes Antal og Discipelantallet ere stadig stegne, og der undervises nu i Folkeskolen $5^1/_2$ Mill. Børn i ca. 81,000 Skoler, og Antallet af dem, der hverken kunne læse eller skrive, hvilket ganske vist endnu er betydeligt (1889 $8_{,4}$ p. Ct. af Rekrutterne), tager stadig af (1835 var Antallet 45 p. Ct., 1866 24 p. Ct.). Ogsaa Antallet af højere Byskoler *(Ecoles primaires supérieurs)* er i Tilvækst, og 1890 blev der i dem undervist ca. 41,000 Disciple af over 3,000 Lærere. Der drages ogsaa Omsorg for Fortsættelsesskoler for voksne. 1886—87 besøgtes de af 157,000 Mænd og 28,000 Kvinder. 1888—90 undervistes endvidere 341,000 Drenge og 342,000 Piger i Skoler for Smaabørn *(Ecoles maternelles).* Med flere Elementærskoler er der forbundet Biblioteker, hvis Bøger ere bestemte for voksne; medens der af saadanne 1863 kun fandtes 580, var der 1888 over 36,000 med over 4 Mill. Bd. — Alt dette viser, at F. her, i Lighed med andre fremskredne Lande, er indtraadt i en ny Udviklingsfase.

Hvad Styrelsen af Undervisningsvæsenet angaar, findes der i ethvert Departement et Departementsraad for det lavere offentlige Skolevæsen under Præfektens Forsæde. Men for øvrigt er Tilsynet med Skolevæsenet i F. (inkl. Algérie) overgivet til 17 Akademier, af hvilke hvert styres af en Rektor, der umiddelbart staar under Undervisningsministeren og ved sin Side har Departementsinspektørerne, der føre Tilsyn. Ethvert Akademi har et akademisk Raad (sammensat af ordentlige, overordentlige og af Ministeren udnævnte Medlemmer), der afgiver Dom med Hensyn til det højere Skolevæsens Undervisningsorden, Forvaltning og Disciplin. — Af megen Betydning for Udviklingen af Undervisningsvæsenet var Dekretet af 27. Febr. 1880 om Omdannelsen af *Conseil supérieur de l'instruction publique.* I dette højeste Undervisningsraad sidde 9 af Republikkens Præsident udnævnte høje Universitetsembedsmænd og 4 Medlemmer af *l'enseignementlibre* (den fri ikke-statlige Undervisning), Medlemmer af Instituttet, *College de France,* de forskellige Fakulteter og Høj-, Mellem- og Folkeskoler. De beklæde deres Embede i 4 Aar, men kunne genvælges. 15 Medlemmer danne det staaende Udvalg, som sanktionerer Læreplaner og Reglementer, Grundlæggelsen af Fakulteter, Lyceer og Colleger, Normalskoler og Besættelsen af Lærestole. Raadet selv, der samles 2 Gange om Aaret, afgiver sin Kendelse over disse Spørgsmaal, Fremgangsmaaden ved Eksaminer, Tildelelsen af Grader, Lære- og Læsebøger og er højeste Instans i Disciplinær- og Stridsspørgsmaal.

Det offentlige Undervisningsvæsen deles i *Vinstruction primaire* (der omfatter Anstalterne for den højeste Dannelse og Undervisning, Universiteter o. s. v.), *Vinstruction secondaire* (der omfatter det lærde Skolevæsen og Realundervisningen) og *l'instruction élémentaire* (Folkeskolen).

Det højere offentlige Dannelsesvæsen omfatter Fakulteterne for protestantisk Teologi (de for katolsk Teologi, i Aix, Bordeaux, Lyon, Paris, Rouen, ere fri), for Medicin og Retsvidenskab, for Naturvidenskab og Matematik *(sciences)* og for de filosofisk-historisk-filologiske Videnskaber *(lettres),* endvidere Højskoler for Farmaci, Normalskolerne

(Seminarierne) for den højere Undervisning og deres Forberedelsesanstalter samt de store videnskabelige Institutter.

Fakulteterne ere i F. ikke forenede til Universiteter, men bestaa som særskilte, som partielle Universiteter. Af saadanne findes der 2 for protestantisk Teologi (Montauban og Paris), 13 for Retsvidenskab (Aix, Bordeaux, Caen, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Montpellier, Nancy, Paris, Poitiers, Rennes, Toulouse), 6 for Medicin (Bordeaux, Lille, Lyon, Montpellier, Nancy, Paris), 15 for *sciences* (o: Matematik og Naturvidenskab (Besançon, Bordeaux, Caen, Clermont, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Marseille, Montpellier, Nancy, Paris, Poitiers, Rennes, Toulouse) og paa hvert af disse sidste Steder tillige et Fakultet for *lettres*, de filosofisk-historisk-filologiske Videnskaber. Der findes desuden 3 højere Skoler for Farmaci (Paris, Montpellier, Nantes) og 2 for Medicin og Farmaci (Marseille, Nantes). Antallet af de studerende ved de offentlige Fakulteter var Jan. 1891: 20,785, hvoraf 94 studerede Teologi, 7,728 Jurisprudens, 5,191 Medicin, 1,647 *sciences*, 2,647 *lettres* og 1,771 Farmaci, medens 1,707 forberedte sig til Studiet af Medicin og Farmaci (Antallet af de studerende ved de fri Fakulteter var 931). Ved Siden af Statsfakulteterne bestaar der siden 1875 ogsaa fri katolske Universiteter i Angers, Lille, Lyon, Paris og Toulouse. Af fremragende Betydning for Undervisningen i Kunst og Videnskab ere endvidere de forskellige Institutter, og særlig maa nævnes *Collège de France* (s. d.) med Lærestole for Matematik og Naturvidenskab, Filosofi, Sprog og Litteratur samt Skolen for praktiske Øvelser i de eksakte Videnskaber *(Ecole pratique des hautes études)*.

Ved Siden af disse Fakulteter for højere Undervisning findes der selvfølgelig talrige Fag- og Særskoler. Uddannelse af katolske Teologer sker i de biskoppelige Diocesseminarier og i et Antal af Klostre. Sprogstudiet og det historiske Studium have saa fremragende Særskoler som *Ecole spéciale des langues orientales vivantes* i Paris, *Académi française* Athen, *Ecole d'archéologie* i Rom og *Ecole de chartes* i Paris (Skoler for Studiet af Haandskrifter. Kildeskrifter o. s. v.). For Købmænd, Haandværkere og industridrivende, Landøkonomer og Forstøkonomer bestaar der højere »Handelsskoler« *(Ecole des hautes etudes commerciales)* i Paris og *Ecole supérieure de commerce* i Le Havre, Paris, Lyon, Bordeaux og Rouen og mangfoldige Handelslæreskoler af højere eller lavere Orden.

I et Land, der er lige saa berømt for sin tekniske Dygtighed som for sin Begavelse for *sciences*, er der selvfølgelig tidlig sørget for alle Arter af teknisk Undervisning, og siden Udstillingen 1878 har der yderligere gjort sig en stærk Bevægelse gældende for Omdannelse og Fremme af denne. Af tekniske Højskoler af forskellig Slags findes *Ecole polytechnique*, *Ecole nationale des ponts et chaussées*, *Ecole centrale des arts et manufactures* (o: Civilingeniørskolen) og *Ecole des manufactures de l'état* (o: for Funktionærer ved Statens Tobaks- og Krudtfabrikker). Ved i Siden deraf bestaar der nu 12 Haandværks- og Industri- og 5 Kunst- og Industriskoler, saasom Nationalskolerne for dekorativ Kunst i Aubusson, Limoges og Nizza, Nationalskolen for industriel Kunst i Roubaix og *Ecole des arts et métiers* i Aix, Chalons-sur-Marne o. a. Der findes Urmagerskoler, en Tobaksmanufakturskole, Nationalforstskolen i Nancy, *Ecole secondaire forestière* og *Ecole primaire forestière* i Barres, *Institut national agronomique* i Paris, de højere Agerbrugsskoler i Grignon, Grand-Jouan og Montpellier, Havebrugsskolen i Versailles, 23 praktiske og 16 lavere Agerbrugsskoler, henimod 90 Lærestole i Landøkonomi og 43 landøkonomiske Forsøgsstationer, Schæferskoler (f. Eks. Rambouillet), 3 Veterinærskoler (Alfort, Lyon, Toulouse), en Stuteriskole, en højere Bjærgværksskole i St.-Etienne, 2 Grubeskoler (Alais, Douai) og en Skole for Uddannelse af Eksportører *(Ecole préparatoire au commerce d'exportation)*. Endelig er der naturligvis vigtige Anstalter og Skoler til Uddannelse af Militæret til Lands og til Vands. De betydeligste Militærskoler ere: den højere Krigsskole i Paris, *Prytanée militaire* i La Fleche, *Ecole speciale militaire* i St.-Cyr, Artilleri- og Ingeniørskoler i Fontainebleau og Versailles, Kavaleriskolen i Saumur, Infanteriskolen i St.-Maixent, den pyrotekniske Centralskole i Bourges, Skolen for Militærlæger og -apotekere, Forvaltningsskolen i Vincennes og den militære Gymnastikskole i Joinville-le-Pont. Ved alle store Søstæder findes der hydrografiske Skoler. Af særlig fremragende Betydning er Marineakademiet i Brest.

Til Kunstens Fremme tjene, foruden de alt nævnte Skoler, *Ecole nationale et spéciale des beaux-arts* i Paris, Kunstskoler i Dijon, Lyon, Bourges og Alger og *Académie nationale de France* i Rom, samt til Musikkens Fremme *Conservatoire national de musique et de déclamation* i Paris og dens Filialer, 17 Nationalmusikskoler og 6 Sangskoler for Kordrenge.

Blandt de videnskabelige Samlinger maa særlig fremhæves: *Muséum d'histoire naturelle*, *Jardin des Plantes*, Naturaliesamlinger og botaniske Haver i de store Byer, *Bureau des Longitudes*, Statsobservatoriet, det meteorologiske Centralinstitut, *Musée nationale* i Versailles, *Conservatoire nationale des arts et métiers* o. s. v. Store Biblioteker findes, navnlig i Paris, og en Mangfoldighed af lærde Selskaber af enhver Art, ogsaa navnlig i Paris.

Saa vidt om den højere Undervisning og dens Anstalter. Hvad nu *Vinstruction secondaire*, den lærde Skole og Realskolevæsenet, angaar, finde vi ogsaa her siden 1871 el betydeligt Fremskridt. Ny Lyceer og Colleger ere oprettede, og Stat og Kommune have kappedes om at fremme deres gunstige Udvikling. Levende Sprog, Historie og Geografi ere komne til at spille en større Rolle i Lektionsplanerne, og man viser mere Sans for Gymnastik og har forhøjet Lærernes Løn. Lyceerne, der staa i høj Anseelse, ere Statsanstalter, medens Kollegierne underholdes af Kommunen med Statshjælp. I begge meddeles der klassisk og realistisk Undervisning i 9 Aars Klasser; men i de lavere Klasser læres der kun eet fremmed Sprog, og Latin og Græsk begynde senere end i Danmark og Tyskland. 1891 fandtes der 107 Statslyceer og 235 Kommunekollegier med ca. 84,000 Disciple; endvidere 230 fri, af verdslige ledede »Mellemskoler« med ca. 16,000 Disciple og 230 af gejstlige ledede med ca. 51,000 Disciple

og endelig 139 saakaldte smaa Seminarier med ca. 23,000 Disciple. Det samlede Discipelantal var ca. 175,000.

Opdragelse af Kvindekønnet var tidligere overladt de gejstlige Kongregationer, og de fleste Piger, der nøde højere Undervisning, fik denne i Klostrene. Mod denne Tilstand er der rejst Kamp, og ved L. af 21. Decbr. 1880 om *l'enseignemensecondaire des filles* har Staten oprettet en højere Pigeundervisning. Der er stadig oprettet ny højere Skoler for Piger, og der viser sig glædelige Fremskridt. 1883 bestod der kun 2 Lyceer og 3 Kollegier for højere Kvindeuddannelse, 1890 24 Lyceer og 27 Kollegier (med i alt ca. 7,000 Disciple).

Ecole normale supérieure i Paris og *Ecole normale d'enseignement secondaire pour les filles* i Sévres tjene til Uddannelse af Lærere og Lærerinder ved de højere Skoler. Ved L. af 30. Oktbr. 1886 bestemtes det, at alle offentlige Undervisningsanstalter for Fremtiden skulde ledes af ikkegejstlige Lærere og Lærerinder. Og for at give de dygtigste Lærerkræfter Lejlighed til at uddanne sig til Ledere af Normalskoler og Inspektører for Primærskolerne oprettedes *École normale supérieure d'enseignement primaire* for Lærere i St.-Cloud og en tilsvarende for Lærerinder i Fontenay-aux-Roses. Indtrædelsen i en af disse Anstalter er gjort afhængig af Udfaldet af en Konkurrenceprøve. (Litt.: *Annuaire de l'instruction publique* [Paris]; *Revue internationale de l'enseignement publiée par la Société de l'enseignement,* udg. af Dreyfus-Brisac; Jost, *Annuaire de l'enseignement primaire* [1893]; Rambaud, *Histoire de la civilisation contemporaine en France* [Paris 1888]). *Cl. W.*

Retspleje.

Den civile Retspleje i F. forvaltes gennem Fredsdommere (*juges de paix*), Underretter (*tribunaux civils, tribunaux de premiere instance*), Overretter (*cours d'appel*) og Kassationsretten (*cour de cassation*). Fredsdommerne, af hvilke der findes een i hvert Kanton, paakende Smaasager indtil 200 frc. og enkelte særlige Arter af større Sager og virke desuden som Forligsmæglere. Deres Afgørelse er endelig, for saa vidt. Smaasager angaar, men kan ellers paaankes til Underretterne. Af Underretter findes een i hvert Arrondissement. Disses Afgørelse er endelig, for saa vidt Sagen ej angaar mere end 1,500 frc., men kan ellers paaankes til vedkommende Overret. Af Overretter findes 26. Fra disse kan der, for saa vidt Sagens juridiske Side angaar — men ej med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvad der i den enkelte Sag kan anses for bevist eller ej —, appeleres til Kassationsretten i Paris, der, hvis den har en anden Opfattelse af Retsspørgsmaalet, annulerer Dommen og viser Sagen tilbage til fornyet Paakendelse, ved hvilken selvfølgelig Kassationsrettens Opfattelse vil være at lægge til Grund. — I I de vigtigere Handelsbyer findes særlige Handelsdomstole (*tribunaux de commerce*), der i Handelssager træde i Stedet for *les tribunaux civils.* — Strafferetsplejen forvaltes i F. af Politiretter (*tribunaux de simple police*), der beklædes af Fredsdommerne og kun paakende Smaaforseelser (*contraventions*), af almindelige Kriminalretter i første Instans (*tribunaux correctionnels*), hvilke ere organisk forbundne med *les tribunaux civils* og paakende Forbrydelser, der dog ikke høre til de groveste (se Délits), samt af Nævningeretter (*cours d'assises*), der paakende de groveste Forbrydelser (*crimes*) og bestaa af tre juridiske Dommere og en Jury paa 12 Medlemmer. Disse sidste Retter ere ikke som saadanne permanente, men holdes i hver af Departementernes Hovedstæder een Gang hver tredje Maaned. Politiretsdomme kunne, saa snart de blot paalægge over 5 frc. Bøde, appeleres til *les tribunaux correctionnels,* medens Domme, afsagte af disse sidste, kunne appeleres til særlige *chambres des appels de police correctionnelle,* bestaaende af mindst 5 Dommere. *Cour de cassation* er ogsaa i kriminelle Sager øverste Instans. (Se endvidere Civilproces og Kriminalproces samt angaaende fransk Ret i øvrigt Code Napoléon og de vedkommende Specialartikler). *E. T.*

Hær og Befæstningsvæsen, Søværn.

A. Hæren. Straks efter Krigen 1870—71 blev der nedsat en parlamentarisk Kommission paa 45 Medlemmer for at drøfte Hærens Omdannelse med Hensyn til Rekrutering, Ordning, Kadrene, Generalstaben, Forvaltningen m. m. og at udarbejde ny Lovforslag derom. Angaaende Rekruteringen gjorde to modsatte Anskuelser sig gældende; nogle holdt paa en kort Tjenestetid, andre, deriblandt Thiers, paa en længere (5 Aar, hvad der dog var 2 Aar kortere end tidligere), og ved hans Indflydelse sejrede den sidste i Rekruteringsloven af 27. Juli 1872, hvorved ogsaa almindelig Værnepligt indførtes. Af finansielle Hensyn maatte der dog gøres den Indrømmelse, at en stor Del af de indkaldte skulde hjemsendes efter I Aars Tjeneste (i Virkeligheden 10 Mdr.), og at den 5aarige Tjenestetid i Virkeligheden blev 4-aarig. Loven gav med 20 Aargange en Krigshær paa $2^1/_2$ Mill. Soldater; men da Freycinet 3. Apr. 1888 blev Minister, udtalte han straks, at denne Styrke var utilstrækkelig. Efter lange Forhandlinger vedtoges saa Loven af 15. Juli 1889, hvorved Tjenestepligten betydelig udvidedes, samtidig med at den aktive Tjenestetid nedsattes fra 5 til 3 Aar og en Værneskat indførtes; desuden bleve alle tidligere Fritagelser ophævede og den etaarige frivillige Institution afskaffet, saa at Værnepligten hviler meget tungt paa Befolkningen, og flere Stemmer nu (1897) begynde at hæve sig derimod. Af Budgethensyn maatte dog den etaarige Tjeneste for ca. 30 p. Ct. af de indkaldte bibeholdes, medens 5 p. Ct. af Familiehensyn hjemsendes efter 2 Aars Forløb. Tjenestetiden blev altsaa 3 Aar i den aktive Hær, 7 Aar i dens Reserve, 6 Aar i Territorialhæren og 9 Aar i dens Reserve, tilsammen 25 Aar fra det fyldte 21. Aar. Endvidere kan Krigsministeriet indkalde den for Tur staaende Aargang et Aar tidligere; forlænget Tjenestetid kan indgaas af værnepligtige, som egne sig til Underofficerer, og ved Rytteriet af menige indtil 4 Aar. Elever ved den polytekniske Skole, Forst-, Kunst- og Handelsakademier skulde under deres Skoletid uddannes militært for ved Afgangen at kunne blive Reserveofficerer og gøre et Aars praktisk Tjeneste. Ogsaa Elever i Læge- og Veterinærskoler maatte forpligte sig til at staa 6 Aar til Raadighed ved den aktive Hær, medens

Medicinere, Farmaceuter og gejstlige skulde anvendes i Sanitetstjenesten.

Værneskatten betales af dem, som udskrives til mindre end 3 Aars Tjeneste med 6 frc. om Aaret og variabelt Tillæg efter Formue og Indtægt. Udbyttet har hidtil kun været ringe; der paaregnedes 30 Mill. frc, men indkom kun 600,000 frc. Reservemandskabet indkaldes 2 Gange i 4 Uger (Befalingsmænd oftere), Territorialhærens 1 Gang i 14 Dage og dennes Reservemandskab 1 Dag til Mønstring. Ved L. af 19. Juli 1892 blev Tjenestepligten yderligere skærpet, idet den aktive Hærs Reserve blev forøget til 10 Aargange, Territorialhærens tilsvarende formindsket til 6.

L. om Hærens Ordning udkom 24. Juli 1873, hvorved tillige Kommando- og Forvaltningsforhold, Udskrivningen og Territorialhærens Ordning fastsloges. Landet blev inddelt i 18 Regioner, et Militærguvernement i Paris og een Region (19.) i Algérie; hver Region opstiller et aktivt Armékorps og inddeles i 8 (15. Armékorps i 9 og 19. i 6) Subdivisioner, desuden 1 i Digne, Lyon og Versailles, 6 i Paris. I hver Region findes et Rekruteringsbureau under en Stabsofficer; desuden haves et kantonalt Revisionsraad bestaaende af Præfekten, flere Raader samt en General eller Stabsofficer m. fl. til Undersøgelse af de værnepligtige. Udskrivningen foregaar i Kantonets Hovedbyer. Mandskab under Minimumshøjden (154 Cm.) eller med Legemsfejl tildeles »Hjælpetjeneste« og indkaldes ikke i Fredstid. Mandskab kan afvises 1 à 2 Gange. Udskrivningen foregaar i April—Juni for de værnepligtige, som I. Novbr. foregaaende Aar have fyldt 20 Aar, og de indkaldes da omkring 1. Novbr. næstefter. Mandskabets Fordeling skete tidligere nationalt (ɔ: over hele Landet); nu tildeles Fodfolket det Regiment, der hører til den nærmeste Subdivision, Ryttere Regimenter i Regionen. Resultatet af Udskrivningen for 1894 var følgende: mødepligtige vare 330,198; heraf udebleve 10,090; 26,081 bleve kasserede. Til etaarig Tjeneste udskreves 46,783 og til 2 à 3-aarig 169,042; afviste bleve 40,082; uværdige vare 83; 15,363 kom til Hjælpetjeneste; 32,250 vare alt antagne som frivillige. Blandt de afviste fra 1891 og 92 udtoges 28,838 til Kombattanter, og 12,107 gik til Hjælpetjeneste. I alt udskreves 244,643 Mand (168,600 til Fodfolket; 23,690 til Rytteriet, 34,843 til Artilleriet, 6,180 til Ingeniører, 4,120 til Trainet, 7,210 til Forvaltningstropper). Med de frivillige bliver hele Rekrutkontingentet ca. 271,000 Mand eller 0,71 p. Ct. af Befolkningen (1893 kun 239,000). Loven om Hærens Sammensætning og Styrke samt om Kadrene udkom 13. Marts 1875; men heri er senere foretaget mangfoldige Forandringer; de vigtigste ere af 25. Juli 1893 om Reserveafdelingers Oprettelse og af 29. Juni 1894 om Ingeniørkorpsets og Artilleriets Omdannelse (Pontonnerkorpset lagdes under det første). Ordningen er nu (1897) følgende:

1) Den aktive Hær. Fodfolket bestaar af 39 Divisioner (1—36, 39—41), 79 Brigader (1—72, 77—83), 1 regional Brigade og 5 Brigader i Kolonierne samt 145 Subdivisionsregimenter, Nr. 1—144 og 163 à 3 Bataillioner (det paatænkes at gøre dem paa 4), 18 Regionalregimenter, Nr. 145—162, å 4 Bataillioner, 30 Jægerbataillioner à 6 Kompagnier (1 paa 4), 2 Fremmedregimenter à 5 Bataillioner, 4 Zuav- å 4 Bataillioner, 4 algierske à 4 Bataillioner, 5 Bataillioner let afrikansk Infanteri å 6 Kompagnier, tilsammen 584 Bataillioner med 2,420 Kompagnier; desuden 4 Straffekompagnier.

Fredsstyrken er 12,940 Officerer, 347,314 Mand og 7,445 Heste. Bevæbningen er Lebel-Geværet, Model 1886, hvilket er et Magasingevær (8 Patroner) af 8 Mm.'s Kaliber. Hver Mand medfører 120 Patroner, der have røgfrit Krudt.

Rytteriet tæller 7 selvstændige Divisioner med 20 Brigader og 41 Regimenter samt 19 i Kavaleribrigader (1—18 og *(ibis)*, 4 Kavaleribrigader i Algérie og Tunis, tilsammen 31 Dragon-, 21 Jæger-, 14 Husar-, 13 Kyrasser-, 6 *Chasseurs d'afrique* paa 5 Eskadroner og 4 Spahisregimenter med 23 Eskadroner, i alt 448 Eskadroner, hvilke have en Fredsstyrke af 8,462 Officerer, 72,599 Mand og 68,504 Heste.

Bevæbning: Berthier- (Mannlicher) Karabin af Model 1890, Kaliberet 8 Mm., 3 Patroner i Magasinet.

Feltartilleriet bestaar af 19 Brigader og 2 Artillerikommandoer i 6. Region med 40 Regimenter, som tilsammen tælle 428 kørende, 52 ridende og 16 Bjærgbatterier samt 4 Bjærg- og 8 kørende Batterier i Algérie, alle paa 6 Kanoner; af disse ere i Fredstid 2,274 samt 968 Ammunitionsvogne bespændte. Skytsets Kaliber er 80 Mm. ved det ridende og Bjærgartilleriet, 90 Mm. ved det kørende; der skydes kun med Granatkardæsker, Kardæsker eller Minegranater (den 90 Mm.'s er fyldt med 1,4 Kg. Kresytit). Desuden vil en 120 Mm.'s kort Feltkanon, der foruden Granatkardæsker med 630 Kugler udskyder Minegranater med 6 Kg. Melinit, følge Felthæren (en 7,5 Cm.'s hurtigskydende Kanon er under Udførelse).

Fæstningsartilleriet tæller 16 Bataillioner å 6 Batterier og desuden 4 Batterier i Algérie og Tunis.

Hele Artilleriets Fredsstyrke er 3,947 Officerer, 77,952 Mand og 36,755 Heste.

Ingeniørtropper: 5 Regimenter à 3 Bataillioner og et Trainkompagni, I Regiment å 4 Bataillioner og et Trainkompagni, 1 Jærnbaneregiment à 3 Bataillioner og et Trainkompagni, i alt 22 Bataillioner med 88 Kompagnier. Fredsstyrken: 475 Officerer, 12,667 Mand og 1,372 Heste.

Trainet: 20 Eskadroner med 72 Kompagnier, hvoraf 12 i Algérie. Fredsstyrken: 412 Officerer, 11,883 Mand og 8,991 Heste.

Med Forvaltningstropper, i alt 15,876 Mand, bliver Vaabnenes Fredsstyrke: 21,724 Officerer og 540,000 Mand, hvoraf 20,034 Officerer og 474,270 Mand i selve F. Desuden haves 3,746 Officerer og 821 Mand i Stabene, 380 Officerer og 2,875 Mand ved Militærskolerne og 2,373 Officerer med 483 Mand, *hors cadre*, saa at hele Fredsstyrken bliver 28,963 Officerer og ligestillede, 544,179 Mand og 142,600 Heste. Desuden 740 Officerer og 25,121 Mand Gendarmeri.

Den aktive Hærs Afdelinger ere samlede i 19 Armékorpser, svarende til Regionerne, der have følgende Hovedstæder: I Lille, II Amiens, III Rouen, IV Le Mans, V Orléans, VI Châlons s. M., VII Besançon, VIII Bourges, IX Tours, X Rennes,

XI Nantes, XII Limoges, XIII Clermond Ferrand, XIV Grenoble, XV Marseille, XVI Montpellier, XVII Toulouse, XVIII Bordeaux og XIX Alger. Armékorpsene tælle som Regel 2 Infanteridivisioner, 1 Kavaleridivision, 1 Artilleribrigade, 1 Ingeniørbataillon, 1 Traineskadron og 1 Gendarmlegion, men i flere Regioner findes desuden en hel Del andre Tropper, i Paris'es Guvernement 3 Divisioner Fodfolk, 1 Rytterdivision, 2 Ing.-reghnenter, 20 Feltbatterier m. m., i Algérie 3 Divisioner (Oran, Alger, Constantine) og i Tunis en Besætningsbrigade paa 10 Batailloner m. m.

Den Region, hvori dog de fleste Tropper ere sammenhobede, er VI, som grænser op til Tyskland. Allerede snart efter 1871 begyndte dette at træffe alle Forberedelser til at kunne foretage et strategisk Overfald paa sin vestlige Nabo, hvilket begunstigedes ved 5 Armékorpsdistrikters nære Beliggenhed ved F.'s Østgrænse (15. 16. i I. Linie, 8. 11. og 14. i 2. Linie) og en Mængde Jærnbaneanlæg. I Efteraaret 1893 fandtes allerede Kaserner til 70,000 Mand i Elsass-Lothringen, og skulde der yderligere bygges til 10 à 12,000 Mand, medens alle de her garnisonerende Afdelinger havde en langt højere Fredsstyrke end i de øvrige Dele af Riget. Tyskland kunde saaledes formentlig i Løbet af 24 Timer samle 2 Armékorpser og 3 Divisioner ved sin Vestgrænse, medens 5 Rytterbrigader vare rede til at overskride den efter faa Timers Forløb. Lige over for et saadant Angreb var F. først uheldig stillet, fordi Landet nærmest Tyskland optoges af kun een Region (VI) foruden VII paa en smal Strimmel; men efter at Faren er bleven erkendt, har man med Energi søgt at afhjælpe den og samlet et meget stort Antal Tropper med høj Fredsstyrke navnlig i VI Region (som oftere er foreslaaet delt i to); Troppeantallet i VII Region er ogsaa større end normalt, og den vil blive forøget i I Region af Hensyn til Belgien, som ogsaa er udsat for et strategisk Overfald fra Tyskland's Side. I VI Region findes nu (1897) 5 Fodfolksdivisioner (11., 12., 39., 40. og 41.) med 11 Brigader, 4 Rytterdivisioner med 11 Rytterbrigader og 52 Feltbatterier eller i alt 86 Batailloner (deriblandt 14 Jæger-), 105 Eskadroner og 312 Kanoner, i VII Region i alt 29 Batailloner, 25 Eskadroner og 25 Batterier, hvilken Styrke støttet til de paa Nordøstgrænsen værende Befæstningsanlæg er mere end stor nok til at hindre det omhandlede Overfald, ja selv kan gaa offensiv til Værks. I XIV og XV Region, som grænse op mod Italien, findes 75 Batailloner, deriblandt 12 Jægerbatailloner. Til den aktive Hær maa endnu henregnes følgende Marinetropper, som i Krigstid afgives til Hæren: 2 Fodfolksdivisioner (Paris) med 4 Brigader, 8 Regimenter, 32 Batailloner samt 2 Regimenter Artilleri med 6 kørende, 4 Bjærg- og 13 Fodbatterier, 5 Haandværker- og et Fyrværkkompagni.

2) Reservetropper. Der udvikles ved Mobilisering 145 Fodfolksregimenter (Nr. 201—344 og 363), eet i hver Subdivision, 30 Jægerbatailloner, 38 Rytterregimenter (eet ved hver Brigade), nemlig 17 Dragon-, 13 Jæger- og 8 Husarregimenter, 41 Eskadroner (af Rytterdivisionerne), 216 Feltbatterier (12 ved hver Brigade).

Fæstningsartilleriets, Ingeniørkorpsets og Trainets Reserveformationer kendes ikke nærmere.

3) Territorialhæren. Der kan formeres 145 Fodfolksregimenter, eet i hver Subdivision, 72 Eskadroner, 19 Artilleriregimenter, 18 Ingeniørbatailloner, 19 Traineskadroner og desuden 10 Zuavbatailloner, 13 Jægerbatailloner, 6 Eskadroner *Chasseurs d'Afrique*, 10 Fodbatterier i XIV og XV Region samt af Told- og Forstembedsmænd 38 Batailloner, 67 selvstændige Kompagnier og 56 selvstændige Sektioner.

Hærens Krigsformation og Styrke. Herom kan intet bestemt angives, da end ikke Sammensætningen af den aktive Hærs Armékorpser er bekendt. Normalt bestaar et saadant af 1) 2 Fodfolksdivisioner, hver paa 2 Brigader à 2 Regimenter à 3 Batailloner, 6 Batterier (i 2 Afdelinger), I Ingeniørkompagni og Anstalter, 2) 1 Rytterbrigade å 2 Regimenter à 4 Eskadroner, 3) et Korpsartilleri paa 6 kørende og 2 ridende Batterier, 4) et Ingeniørkompagni med Korpsbrotrain, 5) 1 Artilleripark, 6) I Ingeniørreserve, 7) Anstalter og i alt 97 Cyklister; men i officielle Bøger omtales ogsaa Marchordninger for et Artillerikorps paa enten 3 Divisioner eller Divisioner paa 3 Brigader eller Brigader paa 3 Regimenter. I hvert Fald dannes af Reserveafdelingerne det fornødne Antal større Enheder; en fransk Kilde (Molard 1895) opgiver, at den aktive Hær og dens Reserve tilsammen opstille:

1,650 Batailloner, 600 Eskadroner og 750 Batailloner med 2,200,000 Mand, hvoraf foruden Besætningstropper Armeer formeres. Ved disse ville ogsaa Luftskipperparker og lette Belejringsparker (paa 16 korte 155 Mm.'s og 8 220 Mm.'s Morterer) komme til Anvendelse. I alt haves 10 halve Belejringsparker paa 176 Stkr. Skyts hver. Ogsaa maa nævnes, at de franske Jærnbaneselskaber i Tilfælde af Krig opstille 8 tekniske Sektioner, hver paa 1,273 Mand, samt at Ministeriet for Post- og Telegrafvæsenet afgiver det fornødne Telegrafpersonale til Hæren.

Territorialhærens Afdelinger samles i Divisioner, der faa Nummer fra 1 forøget med 100, og Brigader med Nummer fra I forøget med 200.

Hele Krigsstyrken regnes at være ca. 90,000 Officerer, 4,350,000 Mand og 490,000 Heste, hvoraf 80 Armékorpser kunne dannes, medens mindst 500,000 Mand medgaa til Fæstningsbesætninger og til Kystforsvaret.

Hærens Kommandoforhold. Præsidenten er formelt øverste Krigsherre og har derfor et Militærkabinet; i Virkeligheden er dog Krigsministeren Hærens egentlige Chef, hvad der for saa vidt er uheldigt, som denne af politiske Grunde idelig skifter.

Forsøgene paa ad anden Vej at skabe større Stabilitet til Veje ere for saa vidt lykkedes, som Hærens designerede Generalissimus (Paris'es Guvernør) og Generalstabschefen forblive i deres Stilling, selv om Ministeren skifter. Denne støtter sig endvidere til et øverste Krigsraad, hvori han fører Forsædet, og hvoraf 8 Divisionsgeneraler (de, som i Krigstid overtage de højeste Kommandoer og i Fredstid inspicere) samt Generalstabschefen ere Medlemmer. Raadet kan supplere sig med særlig tekniske Kræfter.

Krigsministeriet bestaar af 1) Ministerens Kabinet, 2) Hærens Generalstab, 3) Kontroldirektionen, 4) den indre Tjeneste, 5) Hæranliggender med 7

Direktioner for de forskellige Vaaben og Korpser samt forskellige Komiteer til Ministerens Raadighed. Generalstabschefen staar i Spidsen for 4) og 5) i alt, hvad der angaar Hærordning, Uddannelse, Mobilisering, Bevæbning, Befæstnings- og Forsyningsvæsenet.

Kadrenes Tilvejebringelse. Der haves ingen egentlige Underofficersskoler, men kun forberedende Militærskoler for Soldaterbørn. Underofficersuddannelsen sker ved Afdelingerne, hvor en Soldat kan blive Korporal efter 6 Mdrs. Tjeneste, Sergent efter 6 Mdrs. Tjeneste som Korporal, Oversergent efter 6 Mdrs. Tjeneste som Sergent og Adjutant (Stabssergent) efter I Aars Tjeneste som Underofficer. Underofficererne, som i stort Antal hjemsendes med deres Aargang, ere derfor meget unge. For at bøde herpaa, kunne ca. 25,000 Underofficerer indgaa Reengagement paa 2, 3 eller 5 Aar, indtil i alt 15 Aar, hvorved der opnaas højere Løn og en Præmie, men dog manglede 1895 ca. 8,200 reengagerede Underofficerer. Efter 15 Aars Tjeneste kunne de antages som Kommissærer indtil 50 Aar; efter 10 Aars Tjeneste kan der opnaas civil Ansættelse eller Pension.

Et stort Antal Underofficerer forberedes ved Regimenterne til Optagelse i Officersskoler; for Fodfolket i St. Maixent (400 Elever, 11 Mdr.), for Rytteriet i Saumur (16 Mdr.), for Artilleriet og Ingeniører i Versailles. Militærskolen i St. Cyr optager unge Mennesker efter en Prøve fra 17—21 Aar og uddanner dem i Løbet af 2 Aar (1,000 Elever) til Løjtnant ved Fodfolket eller Rytteriet; de sidste maa ogsaa gennemgaa Rideskolen i Saumur.

Fra den polytekniske Skole (500 Elever) afgaa efter 2 Aars Uddannelse unge Mænd, som optages fra 17 til 21 Aar som Løjtnant til Artilleriet eller Ingeniørkorpset. For disse Vaaben haves en 2-aarig Applikationsskole i Fontainebleau.

Ecole supérieure de guerre er Fagskole for Generalstaben; til Optagelse udkræves en Prøve og 5 Aars Tjeneste som Officer; Kursus 2-aarigt, og aarlig antages mindst 75 Elever. Efter bestaaet Afgangseksamen erholdes *brevet d'état major* (728 Officerer havde 1895 denne Betegnelse), medens de bedste komme til Tjeneste i Generalstaben.

Troppeofficerernes videre Uddannelse sker ved Afdelingerne eller ved særlige Skoler (Skydeskolen i Châlons for Fodfolket, hvor ogsaa et Stabskursus for ældre Kaptajner afholdes, Skydeskolen og den pyrotekniske Skole i Bourges for Artillerister. Gymnastik- og Fægtningsskolen i Joinville, Pionerkursus o. s. v.).

Sekondløjtnanter forfremmes efter 2 Aar til Premierløjtnant. Forfremmelsen til Kaptajn sker for 1/3, til Major for 1/2 og til Oberstløjtnant og op efter helt ved Valg. For at kunne forfremmes maa en Premierløjtnant have 2 Aars, en Kaptajn 4 Aars, en Major 3 Aars, en Oberstløjtnant 2 Aars, en Oberst 3 Aars og en Generalmajor 3 Aars Tjeneste i deres Grad, men som Regel udkræves 22—25 Aar for at naa Oberstgraden. Aldersgrænsen er for Generalløjtnanter 65, for Generalmajorer 62, for Oberster 60, for Oberstløjtnanter 58, for Majorer 56, for Kaptajner 53 og for Løjtnanter 52 Aar; efter 30 Aars Tjeneste kan en Officer forlange sin Afsked med Pension.

Til Reserveofficerer kunne udnævnes: Underofficerer eller dannede unge Mennesker, som have tjent 3 Aar og bestaaet en Prøve, Elever fra den polytekniske Skole og andre Akademier samt forhenværende aktive Officerer.

Territorialofficerer ere enten afskedigede faste Officerer, som skulle staa 5 Aar til Krigsbestyrelsens Raadighed, eller afskedigede Reserveofficerer eller Underofficerer og menige, som have aflagt en Prøve.

I alt haves i den aktive Hær 111 Divisions- og 215 Brigadegeneraler; i Reserven 65 Divisions- og 102 Brigadegeneraler samt ca. 16,000 andre Officerer; i Territorialhæren ca. 17,000 Officerer.

Heste, hvoraf der aarlig behøves 14 à 15,000, indkøbes mest i Landet selv, i Normandiet Træk-, i Omegnen af Tarbes Rideheste; dog indføres ogsaa tyske og amerikanske Heste. Bestyrelserne for 4 Remontedistrikter besørge Indkøbet; Alder 3 1/2—5. Hestene gaa til et Remontedepot (i alt 28), naar de ere under 5 Aar; de passes af 8 Remontekompagnier. Hærens Budget for 1897 er 621 Mill. fra, hvorafkun 25 Mill. ekstraordinærr; 1890 var derimod Udgiften til Hær væsenet 719 Mill. frc. 1894 var Udgiften til militære Pensioner 165 Mill., til Forrentning af den Sum, som Anskaffelsen af Hærmateriel har kostet siden Krigen 1871, 439 Mill. frc. og til selve Hæren 634 Mill. frc.

B. Befæstningsvæsen. 28. Juli 1872 blev der nedsat en Befæstningskommission for at stille Forslag med Hensyn til Landets fremtidige Befæstning, begrundet i, at 11 af de 27 under Krigen 1870—71 overgivne Fæstninger vare definitivt afstaaede til Tyskland, og Landets Østgrænse, som hidtil havde været dækket af Rhin-Floden, nu laa aaben for Fjenden (Afstanden Metz—Paris kun 300 Km.); ogsaa for et Angreb fra Nord gennem det neutrale Belgien, hvis Grænse kun laa 200 Km. fra Paris, syntes Hovedstaden ikke tilstrækkelig beskyttet.

De Principper, som Kommissionen opstillede, vare 1) at dække saa meget af Landet som muligt, dels ved Spærring af alle kunstige og naturlige Adgange ved saakaldte »Grænseforter«, dels ved at forberede fremskudte Positioner i Nærheden af Grænsen til Støtte for de først ankommende Forsvarstropper, 2) at tilvejebringe saakaldte Centralpositioner til Dækning af Hærens strategiske Opmarch og til Støtte for dens offensive Operationer, 3) at indskrænke de fjendtlige Fremrykningslinier til nogle faa, saaledes at de første Bevægelser kunde røbe Fjendens Hensigt, 4) at tilvejebringe en 2. Linie til Optagelse af Hærene, naar de bleve tvungne tilbage, 5) at befæste Landets afgørende Punkter. Allerede 1874 udstedtes L. af 27. Marts om Paris'es ny Befæstning og af 17. Juli om Anlæg af ny Fæstninger paa Nordøstgrænsen, og Arbejderne sattes straks i Gang under Ledelse af Ingeniørgeneral de Riviéres. Foruden disse Værker byggedes andre paa Landets øvrige Fronter mod Belgien, Schweiz og Italien, medens Fremkomsten af Melinit-Granaten 1886 nødvendiggjorde mange kostbare Ombygninger. I alt ere saaledes indtil nu (1897) vistnok mindst 900 Mill. frc. udgivne til Fæstningsanlæg (Flaadestationerne ej medregnede), deri ikke indbefattet Udgifter til Anskaffelse af Artillerimateriel (95 Mm.'s, 120 Mm.'s, 155 Mm.'s og 220 Mm.'s Kanoner, 155 Mm.'s, 220 Mm.'s og 270 Mm.'s Haubitser med

Tilbehør), af smalsporet Jærnbanemateriel til Brug i Fæstningskrigen (ca. 500 Km.'s Sporlængde), til Proviantering og Anlæg af forskellige Konservesfabrikker m. m.

Endvidere nedlagdes 48 ældre Fæstninger; 86 bibeholdtes uforandrede, 25 udvidedes og ombyggedes, saaledes at F. nu (1897) har 150 Fæstninger og selvstændige Værker, fordelte paa følgende Fronter:

Nordfronten imod Belgien forsvares ved Caiais, Gravelines, Dunkerque, Bergues (een Gruppe), Vaabenpladsen Lille, Condé og Quesnoy med flere Værker, Vaabenpladsen Maubeuge, Spærrefortet Hirson og Rocroy. I 2. Linie haves Péronne (ældre), Vaabenpladserne La Fere og Laon samt et Spærrefort ved Aisne-Floden.

Nordøstfronten imod Tyskland mellem Longwy og Montbéliard, 320 Km.; af naturlige Hindringer nær Grænsen haves Maas fra Pagny, Mosel-Floden og Vogeserne samt en Del Højdedrag hørende til Pariserbækkenets yderste Crête'r, hvilke gaa paa tværs af Hovedadgangene. Den nordligste Vaabenplads i I. Linie er Verdun. Aabningen derfra til Belgien's Grænse, 38 Km., er ved Maas-Floden og de paa begge Sider værende Højder saa stærk, at ingen ny Værker her ere anlagte, saa meget mere som ingen større fjendtlig Hærstyrke vil forsøge at benytte den; af ældre Befæstninger, som for øvrigt ere udvidede og forbedrede, haves Montmédy og Longwy. Til Spærring af Banen Namur-Givet-Reims er der anlagt et Fort, St. Mézières. 70 Km. S. f. Verdun findes den store Vaabenplads Toul, som behersker Vejen og Jærnbanen Paris—Strassbourg samt Rhin—Marne-Kanalen. Mosel-Floden slaar her endvidere en skarp og stor Bugt, hvorved der imellem denne og Meurthe fremstaar et højt skovbevokset Plateau, »La Haye«, der afgiver en fortrinlig defensiv Stilling, og som er godt egnet til dertra at gribe Offensiven. Plateauets østlige Skraaning flankeres af Fort Frouard og Fort Pont-St. Vincent ved Mosel-Floden; endelig behersker Spærrefortet Manonvilles 0. f. Lunéville Jærnbanen til Strassbourg tæt ved Grænsen, og der er bygget et Panserfort ved Nancy. For at hindre en Omgaaen af Toul imod Syd findes paa Crête'n 0. f. Maas Forterne Blénod og Pagny la blanche c6te samt paa den vestlige Crête nær ved Neufchâteau Fort Bourlemont. Strækningen Toul—Verdun er naturlig stærk, idet de østlige Argonner paa Maas'es højre Bred beherske den imod Øst liggende Slette, men alle Hovedveje ere desuden forsvarede af 5 Forter. Den 3. Vaabenplads er Epinal ved Mosel-Floden; den savner Ringvold, men har 9 fremskudte Forter, som danne et dobbelt Brohoved paa 42 Km. i Omkreds. Den 50 Km. brede Aabning imellem Toul og Epinal er den eneste Adgang for en større fjendtlig Hærstyrke, som her imidlertid støder paa Mosel og Madon og flere stærke Stillinger, medens Fremrykningslinien flankeres fra Toul og Épinal. Længst imod Sydvest haves den store Vaabenplads Belfort, som med sine 9 Forter spærrer den naturlige, 30 Km. brede Dalsænkning mellem Vogeserne og Jurabjærgene *(La trouée de Belfort)*. Belfort er ved 5 større Forter i Mosel-Flodens øvre Løb og i Vogeserne's sydlige Parti knyttet „til Epinal og ved Værkerne Montbard og la Chaux, der spærre Adgangen til Montbéliard og Doubs-Dalen, sat i Forbindelse med Befæstningsanlæggene paa Lomont-Bjærget tæt ved den schweiziske Grænse.

I 2. Linie haves 1) Vaabenpladsen Reims uden Ringvold, men udmærket støttet af Højdedraget Falaise de Champagne, som hæver sig 100 M. over Sletten Øst derfor; den staar ved enkelte Værker i Forbindelse med Laon. 2) Vaabenpladsen Langres ved Marne-Floden omgiven af en Række Værker med 45 Km.'s Omkreds. Skulde den franske Hær fremfor at gaa lige tilbage mod Øst vælge sit Tilbagetog imod Syd, haves som Støtte herfor Vaabenpladsen Dijon ved SaSne og delvis Besançon, som for øvrigt hører til Østfronten.

I 3. Linie haves Kæmpefæstningen Paris, bestaaende af den 1841 anlagte Ringvold med fremskudte Forter, hvoriblandt Mont Valérien særlig træder frem, og uden om hvilken i en Omkreds af 125 Km. er lagt ny Værker, som danne 3 større forskansede Lejre i Nordøst og Sydvest, tilsammen 33 Forter, 39 Redouter og Batterier.

Østfronten imod Schweiz er stærk ved de naturlige Hindringer, Doubs, Jurabjærgene og Sørækken ved dens Fod; den strækker sig fra Lomont-Bjærget til Rhone ved det gamle Fort l'Écluse. Da Savojen nærmest S. f. Genfer-Søen blev neutraliseret 1815, har F. hidtil afset fra at anlægge Befæstninger her. Paa den øvrige Del af Fronten haves mange Værker i Jurabjærgene til Beherskelse af de vigtigste Pas, saaledes ved Pontarlier, les Rousses og Risoux. Den naturlige stærke Stilling ved Morteau, V. f. Neuchatel, er derimod ubefæstet.

I 2. Linie haves Vaabenpladsen Besancon.

Sydøstfronten imod Italien optages af Alperne imellem Rhône og Middelhavet og er et særdeles vildsomt Terrain med kun faa langstrakte Dale derigennem, hvilke næsten alle ere spærrede ved Befæstninger. Hovedpunkterne ere: Albertville ved Isère, Chamousset ved Arc, Briancon ved Durance samt Mont Dauphin, Fort Queyras m. fl. Nærmest Middelhavet ligger en Mængde Værker i Var-, Vardon-, Vesubie- og Tinée-Dalene med Vaabenpladsen Nizza som Hovedredoute.

I 2. Linie haves Vaabenpladsen Grenoble og den store Centralfæstning Lyon, som spiller samme Rolle for Sydøstfronten som Paris for Nord- og Nordøstfronten.

Sydvestfronten imod Spanien optages navnlig af Pyrenæerne; paa Grund af Spanien's Svækkelse ere Værkerne her af ældre Konstruktion; kun Perpignan og Bayonne have endnu nogen Betydning; desuden enkelte Spærreforter.

Kystforsvaret. F.'s Kyststrækning andrager over 3,000 Km.; for denne lange Linies Forsvar er der sørget ved Anlæg af større Fæstninger paa de vigtigste Punkter, som tillige cre Flaadestationer, og ved et passivt og et mobilt Land- og Søforsvar samt Signalstationer. Ved Kanalen ere Dunkerque, Caiais og Seine-Mundingen befæstede; Flaadestationen Cherbourg er i den sidste Tid meget stærkt befæstet. Ved det atlantiske Ocean haves Krigshavnene Brest, l'Orient og Rochefort, medens La Rochelle, Gironden's Mundinger og en Mængde andre Punkter ere befæstede. Ved Middelhavet haves Krigshavnen Toulon; desuden ere Marseille, Bugten Jouan, Villefranche, Nizza samt andre Punkter sikrede ved Kystbatterier. Paa Corsica

ere Ajaccio, Bastia og Bonifacio samt nogle andre Punkter beskyttede ved Batterianlæg, men de ere af ældre Konstruktion.

Siden 1883 ere F.'s Fæstninger samlede i Grupper, som staa under Befaling af Guvernøren i vedkommende Gruppes Hovedfæstning (*Commandant supérieur de la défence*), der staar under vedkommende Armékorpschef og under Krigsministeren. Saadanne Kommandanter haves i Maubeuge, Lille, Dunkerque (II Armékorps), Laon, Verdun, Toul, Épinal, Reims (VI), Belfort, Besançon (VII), Langres (VIII), Briançon, Dijon, Grenoble (XIV), Toulon, Nizza, Bastia paa Corsica (XV), Perpignan (XVI), Bayonne (XVIII), Alger (XIX). Paris og Lyon danne Grupper for sig.

Kysterne ere delte i 19 Afsnit, som staa under Marinepræfekterne (Cheferne i de 5 Flaadestationer), der med Hensyn til de landmilitære Forsvarskræfters Mobilisering staa under Krigsministeren. I 5 Afsnit føre Land-, i de øvrige Søofficerer Overbefalingen, hvilke da henholdsvis faa en Søeller Landofficer tilforordnet og i Krigstid raade over alle de i Distriktet værende Forsvarsmidler ligesom Marinepræfekterne i Flaadestationerne. Kun Marseille's Forsvar er underlagt Chefen for XV Armékorps. *P. Nw.*

C. Søværnet. Den franske Marine er den næststørste i Verden. Den bestaar f. T. (1897) af 54 Panserskibe af forskellige Typer, 67 Krydsere af forskellig Størrelse, 21 Kanonbaade, 39 Transportskibe og Avisoer, 49 Smaaskibe foruden en Torpedoflaade paa 269 større og mindre Fartøjer. Dens samlede Tonsdrægtighed (Deplacement) er ca. 750,000, dens Besætning 27,000 Mand. Blandt Panserskibene ere 13 over 10,000 Tons Deplacement. Foruden den ovenomtalte Besætning har den til sin Raadighed 550 Personer ved Centraladministrationen, ved det mobile Forsvar og i Kolonierne 6,000 Mand, ved Depoterne ca. 4,000 Mand, i Skolerne 4,000 Mand, i Orlogshavnene ca. 3,000 Mand foruden ca. 29,000 Haandværkere, til forskellig Tjeneste 1,550, i alt 49,000 Mand. Dens Officerskorps skal bestaa (ifølge en 1896 udstedt Lov) af 15 Viceadmiraler, 30 Kontreadmiraler, 125 *capitaines de vaisseau* (Kommandører), 215 *capitaines de frégate* (Kaptajner), 754 *lieutenants de vaisseau* (i 2 Klasser), 420 *enseignes de vaisseau* (Sekondløjtnanter), 170 *aspirants* (Kadetter af I. Klasse foruden *aspirants* af 2. Klasse); desuden haves der til Brug under Mobilisering et skiftende Antal Reserveofficerer af alle Grader.

Marinens øverste Administration er i Paris; Flaadestationer findes i Cherbourg, Brest, l'Orient, la Rochelle og Toulon; en stor ny Krigshavn er desuden under Anlæg i Tunis (Biserta). Flaadens Budget var 1896 ca. 260 Mill. frc. Af faste Flaadeafdelinger haves Kanaleskadren (*l'escadre du Nord*) og Middelhavseskadren, der til Tider forstærkes med A.-Reserven i Toulon samt det flydende Kystforsvar (*défense mobile'*), desuden Divisionen i Atlanterhavet, i Stillehavet, Østasien, det indiske Ocean og ved New-Foundlands-Fiskerierne.

Den franske Flaade rekruterer sit Mandskab ved Udskrivning af værnepligtige, der gøre Tjeneste i 42 Maaneder. Uddannelsesskoler for Officerer findes i Øvelsesskibene »Le Borda«, og »l'Iphigénie«, for Skibsdrenge i »Fontényoy«; desuden findes der 7 andre Skoler til Uddannelse i særlige Øjemed.

Uagtet det ganske vist ikke officielt er udtalt, stræber dog den franske Flaade mod det bevidste Maal altid at være Trippelalliancens Mariner overlegen; disse Magters samlede Udgift til Søforsvar andrager (1896) ca. 220 Mill. frc.

Den franske Flaade skriver sig egentlig fra Ludvig XIV's Tid og er skabt af Colbert, ved hvis Død den var vokset til ca. 150 Skibe; indtil forbi Midten af 18. Aarh. holdt den med Held den engelske Flaade Stangen, men tabte under Napoleon efter Nederlagene ved Aboukir, St. Vincent og Trafalgar sin dominerende Stilling. Om den nu end i numerisk Henseende er gaaet betydelig ned under England's, er den dog ved flere Ligheder saasom ved Indførelsen af ny tidssvarende Typer, ved sit Artilleri o. a. vedbleven at gaa i Spidsen for Udviklingen. *C. L. W.*

Mønt. Maal og Vægt.

Mønt. Systemet er ordnet ved L. af 7. Germinal Aar XI (28. Marts 1803), Regningsenheden er en Franc (s. d.) å 100 centimes — 72 0. Møntfoden er dobbelt med et legalt Værdiforhold mellem Guld og Sølv af $15^1/_2 : 1$. Hovedmønter, alle $^9/_{10}$ fine, ere 100 og 50 frc. (sjældne), 20, 10 og (indtil 1878) 5 frc. af Guld samt 5 frc. af Sølv, Skillemønt af Sølv, Finhed siden 1865 0,835, 2 og 1 frc, 50 og 20 centimes samt af Bronze 10, 5, 2 og 1 centimes. 20-Franc'en kaldes i daglig Tale Napoléon eller Louis; man bruger jævnlig endnu i Overensstemmelse med den gamle Inddeling af Livre'n Benævnelsen Sou for $^1/_{20}$ frc. eller 5 centimes; i Smaahandelen regnes hyppig efter Sous, f. Eks. cinq sous, 25 centimes, treize sous $1^1/_2$ frc. Af 1 Kg. Møntguld, Finhed $^9/_{10}$, udmøntes 3,100 frc. og af 1 Kg. Sølv af Finhed $^9/_{10}$, 200 frc. i 5-frc-Stk. Prægningen af Sølvhovedmønt, hvortil private havde Adgang indtil 1876, standsedes helt 1878 (jfr. Møntkonvention, den latinske). Remedium ved Hovedmønterne $2^0/_{00}$ i Finheden, $1^0/_{00}$ i Vægten for Guld-100- og 50-frc-Stk., $2^0/_{00}$ ved Guld-20- og 10-frc.-Stk. og $3^0/_{00}$ ved saavel Guld- som Sølv-5-frc.-Stk. Guldmønter, som have tabt $^1/_2$ $^0/_{00}$, og Sølv-5-frc, som have tabt $1^0/_{00}$ i Vægt, ophøre at være lovligt Betalingsmiddel. Skillemønt kan anvendes til Betalinger mellem Mand og Mand indtil et Beløb af 50 frc. Hovedbetalingsmidlet er F.'s Banks Noter, der lyde paa 5,000, 1,000, 500, 200, 100 og 50 frc. Ved Udbetalinger i Guld beregner Banken en Præmie, der varierer efter Forholdene; den køber Guld i Barrer, hvis Finhed ikke er under 0,900 til 3,437 frc. pr. Kg. fint.

Maal og Vægt. Det metriske System (s. d.), er lovmæssig enegældende siden 1840. Før Revolutionen havde de forskellige Provinser for en stor Del forskellige Størrelser for Maal og Vægt; adskillige af disse have endnu Betydning, og der fastsattes faste Forhold navnlig for dem, der anvendtes i videnskabelige Øjemed. Man regnede I Toise = 6 Pieds de roi (Pariserfod) å 12 Pouces å 12 Lignes å 12 Points = 1,949,03631 Mm., 1 Lieue (25 paa en Grad) = 4,452,283 M. I Boisseau å 16 Litrons = 13,0083 Lit., 1 Velte å 4 Pots å 2 Pintes = 7,45054 Lit., 1

Livre poids de marc = 2 Marcs å 8 Onces å 8 Gros à 3 Deniers å 24 Grains = 489,5058 Gr. Poids et rnesures usuelles vare Benævnelser paa Inddelinger, der brugtes 1812—40 som Overgang til det metriske System: 1 Toise usuelle = 2 M., I Boisseau u. = 1/8 Hektoliter, 1 Livre u. = 1/2 Kg. o. s. v. For mange Varer er endnu bibeholdt afvigende. Betegnelse: for Brænde Stére à 10 Décistéres i Stedet for Kubikmeter, for Trækul Voie = 2 Hektoliter, for Stenkul en stor Voie à 2 1/2 Muids å 4 Mannes = 15 strøgne eller 12 toppede Hektoliter, for Gips Muid = 9 Hektoliter à 4 Sacs. — 1 Tonneau métrique (Millier) deles i 10 Quintaux métr. å 100 Kg.; for Søfragter er en Tonneau de mer (de fret), siden 1861, efter Varens Art af forskellig Størrelse. Juvelvægten er Carat å 4 Grains = 0,2055 Gr. = 3,88898 Grains poids de marc, 1 Once = 144 Carats = 29,590 Gr. = 0,967245 Onces poids de marc. *N. Y. B.*

Samfærdselsmidler.

Post-, Telegraf- og Telefonvæsenet er i F. monopoliseret, for Postvæsenets Vedkommende dog kun, for saa vidt angaar Breve (med en Del i Postlovgivningen nærmere angivne Undtagelser). Post- og Telegrafvæsenet administreres af en *Direction générale* under *Le Ministére du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes.* Postvæsenets Forretningsomraade omfatter Brevforsendelser, Postanvisninger, Pakker, Postinkassationer, Postopkrævninger, Aviser og en Postsparekasse, og Taksterne for de enkelte Forsendelser ere, ligesom i England, de samme for Lokalbefordring og Befordring fra By til By. Telefonerne have oprindelig været i private Hænder, men ere nu overtagne af Staten. Antallet af Posthuse udgjorde 1894 8,053, af Brevkasser 63,409, og ved Post- og Telegrafvæsenet var der i alt beskæftiget 67,092 Personer. Antallet af samtlige Brevforsendelser androg s. A. 1,999,965,757, af Pakker 38,632,810, Postanvisninger 33,099,714 til Beløb 871,108,453 frc. og Postinkassationer 12,859,460 til Beløb 317,020,227 frc. Af Telegrafstationer fandtes (1894) 11,337 (heri indbefattet Jærnbanestationerne). Telegrafliniernes Længde udgjorde 100,580 Km., Ledningernes 320,040 Km., og der befordredes 35,281,773 Telegrammer. Telefonledningernes Længde (ekskl. de mellemrigske Forbindelser) udgjorde 101,754 Km. og Antallet af Samtaler 1,548,172 (hvoraf 141,168 internationale). Indtægterne af Post-, Telegraf- og Telefonvæsenet udgjorde 1894: 212,830,258 frc. og Udgifterne 167,920,640 frc.

Jærnbanerne i F. ere hovedsagelig Privatbaner og ejes for største Delen af 6 store Selskaber (Længden af Statsbanerne var 1893 kun 3,287 Km.). Hovedstaden danner Knudepunktet for alle de franske Hovedbaner, der fra Paris udgaa vifteformet til Landets Grænser, saaledes at et Jærnbanekort over F. meget minder om en Korsedderkops Væv. De vigtigste Linier forbinde Paris med Caiais, Havre, Bordeaux, Marseille, Modane og Avricourt samt med Basel, Liége og Bruxelles. Banerne havde 1892 en samlet Længde af 47,494 Km. (heraf under Bygning 8,849 Km.), og Antallet af de ved Banerne beskæftigede Personer udgjorde 248,223. Statens og de 6 store Jærnbaneselskabers samlede Indtægter androge for 1893 1,156,265,727, og den Aktionærerne udbetalte Dividende varierede fra 35 frc 50 Cts. (Compagnie de l'est) til 66 frc. (Compagnie du Nord). Aktiernes Størrelse er 500 frc. (i Compagnie du Nord dog kun 400 frc.) og Udbyttet ses saaledes at være meget stort, men det kan heller ikke nægtes, at de franske Baner lide en Del under Selskabernes større Hensyntagen til egen Fordel end til Driftens og Publikums Tarv. — Sporvognssystemet (*tramways*) er i F. stærkt udviklet; Driften sker enten ved Heste, Elektricitet, Damp eller komprimeret Luft. 1893 udgjorde Længden af samtlige Sporvejslinier 1,739 Km., Indtægten 47,832,931 frc. og Udgiften 42,595,592 frc.

F. har et udstrakt System af udmærkede Landeveje, der, navnlig siden første Halvdel af 19. Aarh., ere paa Højde med det bedste af, hvad der i andre Lande præsteres af Vejbygning; Vejenes samlede Længde androg 1894 ca. 650,000 Km., hvoraf 38,000 Km. Hovedlandeveje. — Af stor Betydning for Trafikken ere de franske Floder og Kanaler. Floderne ere af Naturen kun lidet sejlbare, hvorpaa der gennem lange Tider er bødet ved Anlæg af Kanaler, og man vil derfor kunne træffe disse udførte efter de forskelligste Systemer, alt efter det Standpunkt, Vandbygningskunsten til de forskellige Tider har indtaget. Vandstanden i Kanalerne er gennemgaaende temmelig lav, men de benyttes ikke desto mindre meget stærkt af mindre Skibe. De sejlbare Floder og Kanaler, der saa godt som alle ere overtagne af Staten, havde 1893 en samlet Længde af 12,323 Km. (heraf 4,805 Km. Kanaler), og der anvendtes samme Aar en Sum af over 10 1/2 Mill. frc. paa deres Vedligeholdelse og Istandsættelse. — Den franske Kyst er fattig paa naturlige gode Havne, og naar F. ikke desto mindre har ca. 200 Havne, saa er denne Rigdom erhvervet ved store pekuniære Ofre, og mange af de vigtigste Havne kræve jævnlig kostbare Uddybninger for at undgaa Tilsanding; det kan saaledes anføres, at der fra 1876 til 1894 er givet over 500 Millioner frc. ud til Havnenes Udbedring og Vedligeholdelse, deraf alene ca. 160 Mill. til Le Hâvre. Trafikken paa de franske Havne udgjorde 1893 over 24 Millioner Tons. *O. K.*

Sprog.

Fransk er et romansk Sprog (s. d.), o: at det er en direkte Fortsættelse eller Videreudvikling af Latin. Det latinske Sprog blev indført i Gallien af Romerne, og den Form, hvorunder det udbredtes, var naturligvis den, hvori det taltes af Soldaterne og de indvandrende Kolonister, Handelsmænd, Embedsmænd o. s. v.; det er det levende latinske Talesprog, *sermo plebeius* eller *usualis*, der lever videre i Fransk, ikke derimod den Sprogform, vi kende fra det klassiske Skriftsprog, fra Retorernes og Digternes *sermo eruditus* eller *perpolitus*. Ved Romernes Erobring af Gallien beboedes Landet væsentlig af keltiske Stammer, men deres Sprog (*lingua gallica*), som vi kun kende lidt til, trængtes mærkværdig hurtig tilbage. Latin sejrede paa alle Omraader; det var det officielle Sprog og blev senere ved Kristendommens Indførelse ogsaa det kirkelige, og det synes kun i ringe Grad at være blevet paavirket af Keltisk, der

maa antages at være fuldstændig uddødt maaske allerede i 4. eller 5. Aarh. Man har ment at kunne eftervise keltisk Indflydelse saavel i det franske Sprogs Lydforhold som i dets Former, Syntaks og Prosodi, men vi staa her i de fleste Tilfælde over for yderst usikre Hypoteser. I Ordforraadet kan derimod paavises nogle utvivlsomt keltiske Elementer; foruden Stednavne som *Paris, Poitou, Reims, Pennes, Seine, Vire, Caen, Rouen, Laon,* o. s. v. findes en Del Udtryk vedrørende landlige Forhold, Benævnelser paa Dyr og Planter o. l.: *alouette, arpent, banne, bétoine, bouleau, brais, brasser, bruyère, cervoise, marne, saie, vautre,* o. s. v. Tyvetalssystemet, af hvilket *quatre-vingts* og *l'hôpital des Quinze-Vingts* (et Blindehospital i Paris) ere de sidste Rester, men som tidligere var almindelig anvendt *{trois-vingis, six-vingts, sept-vingts,* o. s. v.), er muligvis ogsaa fremkommet under keltisk Indflydelse (Thurneyssen, »Keltoromanisches« [Halle 1884]). I 5. Aarh. trænge germanske Stammer ind i Gallien; Vestgoterne nedsætte sig i Akvitanien, Burgunderne i Bourgogne, og de ripuariske og saliske Franker erobre den nordlige Del af Landet. Særlig Frankernes Indtrængen var af den største Betydning; den medførte et nyt Regeringssystem, fremkaldte ny sociale Forhold, ny Love, en ny Arkitektur o. s. v., og af Sammensmeltningen af de gallo-romanske Elementer med de frankiske fremgik en ny Nation, den franske. — Frankernes Paavirkning mærkes ogsaa paa det sproglige Omraade; de tilføre det gallo-romanske Folkesprog en Mængde ny Ord, særlig Udtryk vedrørende Krig og Vaaben eller sociale og politiske Forhold som *guerre* (werra) *guait, guet* (wacht), *guarde, garde* (warta), *herberge* (heriberga), *estor* (sturm), *espier, épier* (spëhon), *blesser, navrer, guant, gant* (want-), *esperon, éperon* (sporo), *heaume* (helm), *haubert* (halsbëc), *gamboison, banniére, brant, robe, targe; alleu, bourg, bru, échevin, fief, maréchal, sénéchal,* o. s. v. foruden Udtryk for moralske Forhold som *honte, orgueil, hardi, morne,* o. s. v. Endvidere optages en Mængde Personnavne: *Armand, Baudry, Béranger, Gautier, Geoffroi, Gérard, Léger, Richard, Renard, Rolland, Thierry.* De indføre to ny Lyd: *h* i Ord som *haïr, heaume, hardi* o. s. v. (det latinske *h* var for længst forstummet, man udtalte *erba, omo* for *herba* og *homo),* og *w* i Ord som *wise, werre, warde* (senere *guise, guerre, guarde, garde);* endvidere Suffikserne *-alt {-aud), -art {-ard)* og *-enc {-eng, -an)* i *Renaud, richaud, lourdaud; Renard, richard, vieillard; hareng, brelan, chambellan.* Frankisk Indflydelse kan muligvis ogsaa eftervises paa Nominalbøjningens Omraade. Endelig ser man germanske Ord paavirke enstydige latinske Ord: *altum* bliver *haltum* (fr. *haut)* under Paavirkning af *hoch* (E. Mackel, »Die germanischen Elemente in der franzosischen und provenzalischen Sprache« i »Französische Studien«, VI).

Det gallo-romanske Folkesprog har efterhaanden dels ved en Række gennemgribende indre Forandringer, dels, om end i langt mindre Maal, ved ydre Paavirkninger, særlig fra Frankisk, fjernet sig saa betydelig fra det litterære Latin, at det kan betragtes som et nyt Sprog, og som saadant anerkendes det ogsaa af Datidens Forfattere; i 7. Aarh. opstilles det som *lingua romana* i bestemt Modsætning til *lingua latina,* og paa forskellige Kirkeforsamlinger, saaledes f. Eks. i Tours (812), paalægges det Præsterne at betjene sig af det, naar de tale til Folket. Der er desværre ikke overleveret nogen Tekst skreven i dette Sprog, men vi kunne dog nogenlunde rekonstruere det i Hovedtrækkene, bl. a. ved Hjælp af forskellige saakaldte »bas-latinske« Tekster (Inskriptioner, Formularer, Love, o. s. v.), bag hvis mange Forsyndelser mod det klassiske Latin vi skimte Paavirkning af det talte Sprog; i *Historia Apollonii regis Tyri* læses saaledes: Habet annos quindecim, fuldstændig svarende til *il y a quinze ans.* Særlig vigtigt er Glossaret fra Reichenau (skrevet i den nordlige Del af Gallien i 8. Aarh.), hvor de vanskelige og mere litterære Ord i Vulgata (s. d.) ere omskrevne med de tilsvarende folkelige: pulchra — *bella* (fr. *belle);* liberos — *infantes* (fr. *enfants);* semis — *demidium* (fr. *demi*); ictus — *colpus* (fr. *coup);* peperit — *infantem habuit;* in foro — *in mercato* (fr. *marché*); saniore — *plus sano* (fr. *plus sain),* o. s. v.; særlig mærkelig i historisk Henseende er Glosen Gallia — *Frantia* (fr. *France).* (F. Diez, *Anciens glossaires romans* [Paris 1870]).

Gallo-romansk adskiller sig fra det klassiske Latin i Henseende til Ordforraad. En stor Mængde af de klassiske Synonymer er forsvunden; i Stedet for pulcher, decorus, speciosus, formosus, o. s. v. siger man blot *bellus.* De simple Stamord fortrænges hyppig af Diminutiver: agnus — *agnellus* (fr. *agneau);* auris — *auricula* (fr. *oreille);* avis — *avicellus* (fr. *oiseau);* genu — *genuculum* (fr. *genou),* sol — *soliculus* (fr. *soleil),* eller af folkelige, mere djærve Udtryk eller billedlige Omskrivninger: for equus siges *caballus* (fr. *cheval),* egl. et Øg; for caput siges *testa* (fr. *tete),* egl. en Lerkrukke; for gena siges *gabata* (fr. *joue*), egl. en Tallerken. Ved kirkelig Paavirkning optages en Del græske Ord som *ecclesia* (fr. *église), clericus* (fr. *clerc*), *episcopus* (fr. *évêque*), *baptizare* (fr. *baptiser);* om de germanske Ord er talt ovenfor.

I lydlig Henseende kan omtales Forstumningen af *h* i Forlyd: *homo* > *omo,* af *m* i Udlyd: *bonum* > *bono, bonam* > *bona,* af *n* foran *s*: *mensem* > *mese* (fr. *mois*), o. s. v.; senere Overgangen af stemmeløse intervokale Konsonanter til stemte: *pacare* > *pagare* (fr. *payer), mutare* > *mudare* (fr. *muer); rosa* > *roza* (fr. *rose),* og Bortfald af den næstsidste Vokal i proparoksytone Ord: *calidum* > *caldo* (fr. *chaud), masculum* > *maslo* (fr. *masle*, måle), *arborem* > *arbre* (fr. *arbre*), *credere* > *credre* (fr. *croire), colaphum* > *colpo* (fr. *coup),* o. s. v. Man faar saaledes et Sprog, der udelukkende kommer til at bestaa af paroksytone eller oksytone Ord. I 6. Aarh. (?) begynder den ejendommelige Assibilation (s. d.) af *c {k)* og *g* foran visse Vokaler, og i 8. Aarh. forstumme de udlydende Vokaler, undtagen *a,* der dog mister sin klare og bestemte Artikulation og udvikler sig til den neutrale Lyd, man kalder *e féminin amorem* > *amor* (fr. *amour*), *securum* > *segur* (fr. *seur, sur),* men *pura* > *pure.* Hvad Vokalismen i øvrigt angaar, er Kvantitetsforskellen forsvunden, alle Vokaler have faaet samme Kvantitet (have været relativt korte), hvor-

imod Kvaliteten er bleven dominerende, og de ti lange og korte latinske Vokaler ere blevne reducerede til syv: *i* (=i), *é* (= 6, i), *è* (= ë), *a* (=a, å), *o* (=ŏ), *o* (= o, u), *u* (=u); *æ* bliver til *è* og *au* noget senere til *b*. Ordenes Bøjning er simplificeret; 4. og 5. Deklination assimileres med 2. og I., Neutrum forsvinder, Kasus indskrænkes til Nominativ og Akkusativ; de andre erstattes ved Omskrivning med Præpositioner. Ogsaa Verbalbøjningen ændres betydelig; Passiv (*amor*) erstattes ved Omskrivning *{amatus sum),* og af Aktivs Tider i Indikativ bevares kun Præsens, Imperfektum, Perfektum og i enkelte Verber Pluskvamperfektum (indtil 12. Aarh.). Futurum (*amabo*) fortrænges af en Omskrivning (*amare habeo* > *amarajo* > fr. *a{i)merai);* der dannes ny sammensatte Tider *{amatus habeo),* o. s. v. I Orddannelseslæren kan mærkes en Række ny Sammensætninger som *eccille* (for *ille*), *ecciste* (for *is te), alicunus* (af *aliquis unus), abante* (for *ante*), o. s. v. og Afledninger som *abbreviare* (af *brevis), circare* (af *circa), cumpanio* (af *cum* og *panis*) o. s. v. Der har utvivlsomt ogsaa tidlig udviklet sig Dialektforskelligheder; men vi kunne først konstatere deres Eksistens i 9. Aarh., paa hvilken Tid Gallo-romansk viser sig spaltet i to forskellige Grene, en sydlig, det saakaldte *langue d'oc* eller Provencalsk (s. d.), og en nordlig, det saakaldte *langue d'oïl {langue d'oui)* eller Oldfransk; vi skulle i det følgende kun beskæftige os med den nordlige Gren.

Den oldfranske Sprogperiode omfatter Tiden til omkr. Aar 1300. De ældste Mindesmærker ere de to Eder, som Ludvig den Tyske aflagde til Karl den Skaldede og dennes Soldater til Ludvig den Tyske ved Forliget i Strassburg 842, en kort Lovsang om den hellige Eulalia (omkr. Aar 900) og Digtene om saint Léger og saint Alexis (10. Aarh.); derefter kommer saa Rolands-Kvadet (11. Aarh.) og hele den øvrige saavel i kvalitativ som i kvantitativ Henseende saa imponerende oldfranske Litteratur. I den oldfranske Sprogperiode konstatere vi Tilstedeværelsen af en Mængde i litterær Henseende sidestillede og ligeberettigede Dialekter: mod Øst Bourguignonsk, mod Nordøst Picardisk, mod Nordvest Normansk, mod Syd og Sydvest Poitevinsk og i Midten Centralfransk *{le frangais de France* eller *le francien).* Paa Grund af de politiske Forholds Udvikling (Regeringen faar saaledes sit Sæde i Paris, Hovedstaden i Ile de France) hæver denne sidste Dialekt sig efterhaanden til at blive Normalsproget (paa samme Maade hæves Toskansk i Italien og Kastillansk i Spanien til Rigssprog). Den ældste Sprogperiode karakteriseres væsentlig ved Bevaringen af den gallo-romanske Deklination med to Kasus, en Subjektsform og en Afhængighedsform: *murs* (lat. *murus*), *mur* (lat. *murum*); *mur* (lat. *muri*), *murs* (lat. *mur os); emperedre*, senere *emperere* (lat. *imperator); emperedor, empereor* (lat. *imperator em); empereders, empereors* (lat. *imperatores).* Paa Grund af denne Deklination var Ordstillingen meget fri; medens man i moderne Fransk kun kan sige f. Eks. *le chien mord le cerf,* sagde man i Middelalderen saavel *li chiens mort le cerf* som *le cerf mort li chiens,* da det grammatikalske Forhold mellem Ordene angives ved Bøjningsendelserne; Afhængighedsformen kunde ogsaa (uden Hjælp af Præposition) udtrykke Dativ: *Dieu porofrit le guant* (= *il offrit le gant å Dieu)* og Genetiv: *li chevals le rei* (= *le cheval du roi*). En Rest af det sidste Forhold er bevaret i Udtryk som *Hôtel-Dieu, Fête-Dieu, Cours-la-Reine, le feu saint Antoine,* o. s. v. I lydlig Henseende besad Oldfransk en Mængde Diftonger og Triftonger, baade orale og nasale, der senere for en stor Del ere forsvundne; hvad de enkelte Vokaler angaar havde man *i, é, e, a, o, o, u* og det ubetonede *ə* (*e féminin);* dertil kommer i Løbet af Middelalderen de rundede Fortungevokaler *y, 0, o* og Nasalvokalerne a, õ, æ. Af Konsonanterne maa foruden det mouillerede *l* (i *fille*) og det mouillerede *n* (i *montaigne*) særlig mærkes de sammensatte Lyd *ts* (i *cent, dolce, granz,* o. s. v.), tš (i *blanche, riche, sache,* o. s. v.) og dš (i *jor, jouer, gent, large, vengier,* o. s. v.). I Løbet af II. og 12. Aarh. vokaliseres *l* foran en Konsonant til *u*: *albe* >*aube, chevals* > *chevaus,* og *s* forstummer i samme Stilling: *teste* > *tete, bastir* >*bâtir,* men de gamle Skrivemaader vedligeholdes længe; det forstummede *s* skrives endog lige til Aar 1740. Der var mellem de forskellige Bøjningsformer af Ordene en rig fonetisk Afveksling, som senere i de fleste Tilfælde er udjævnet ved Analogi; man sagde *arner — aim, laver — lef, lever — lief, trover — truef; li dus — le duc; poire — perier,* o. s. v., hvorimod man nu siger *aimer — j'aime, laver — jelave, lever — je leve, trouver — je trouve; les ducs — le duc; poire — poirier* o. s. v.

Derimod var Sætningsbygningen kun lidet udviklet, og man bevægede sig mest i Paratakser. Ordforraadet var meget rigt; der dannes en Mængde ny Afledninger *{cuer — corage, corageos, coraille, coréé)* og Sammensætninger *{conoistre — desconoistre, mesconoistre),* og man laaner en Del lærde Ord fra Latin: som f. Eks. *virginité, siècle, vérité, charité, hospital, prélat, pape, sacrifice* o. s. v.; det er dog først i 14. og særlig i 15. og 16. Aarh., at disse Laancord optræde i større Mængde. Paa Grund af Forbindelserne med Orienten indføres ogsaa en Del orientalske Ord som *calife, carquois, cifre {chifre), coton, gazelle, jupe, orange, sirop, sot, zéro,* o. s. v. I Middelalderen var det franske Sprog kendt og dyrket langt uden for Landets politiske Grænser; til England overførtes det ved Landets Erobring af Normannerne 1066 og holdt sig her flere Aarhundreder igennem, særlig i de højere Klasser, og benyttedes desuden som officielt Sprog, ligesom der i England fremstod en rig anglo-normansk Litteratur (se nærmere England, Afsn. »Sprog«). I Italien var Fransk saa udbredt, at flere italienske Forfattere bleve deres Modersmaal utro for *la délitable parieure française,* og der opstod i Norditalien en hel gallo-italiensk Litteratur. Ogsaa i germanske Lande var Kendskabet til Fransk meget udbredt; det dyrkedes endog uden for Europa og taltes paa Cypern og i det ny Kongerige Jerusalem. *{La langue et la littérature françaises depuis le IX. siècle jusqu'au XIV. siècle, par* Karl Bartsch og A. Horning [Paris 1887]).

Den middelfranske Sprogperiode omfatter Tiden fra 14. Aarh. til Slutningen af 16. I denne Periode udvikler den centralfranske Dialekt sig til at blive Rigssprog og anerkendes som saadant

officielt af Frants I, der ved Forordningen i Villers-Cotterets (1539) paabyder, at Fransk skal anvendes for Domstolene og i alle offentlige og private Dokumenter. De øvrige Dialekter, der spillede saa stor en Rolle i den forrige Periode, fortrænges efterhaanden fuldstændig fra Litteraturen og synke ned til at blive *patois.* I Begyndelsen af denne Periode forsvinder den oldfranske Deklination, Nominativformerne fortrænges overalt af Afhængighedsformerne, og *s* bliver derved Flertalsmærke *(le mur — les murs, l'empereur— les empereurs)*; kun ganske enkelte Nominativsformer som *on* (lat. *homo), sœur* (lat. *soror), maire* (lat. *major)* o. s. v. leve videre, men kun een af dem, *on,* med Nominativs Funktion. Inden for Verbalbøjningen indtræde talrige Analogidannelser og Udjævninger, hvorved den oldfranske Konjugation betydelig forandres; her skal særlig fremhæves Forholdene i *Passé défini* i de stærke Verber. I Stedet for den oldfranske Bøjning med bevægelig Accent (ligesom endnu i Italiensk): vin — venis — vint — venimes — venistes — vindrent faar man nu *vin(s) — vins — vint — vînmes— vintes — vindrent (vinrent).* I lydlig Henseende maa fremhæves Udviklingen af ny Nasalvokaler, den begyndende Forstumning af de udlydende Konsonanter og Bortfald inde i Ordet af *e féminin* efter en Vokal *(vraiement > vraiment, remerciement > remercîment, absoluement > absolument)* eller foran en Vokal *(sëur > sur, eage > âge, veoir > voir, reont > ront, rond).* Ordforraadet undergaar en betydelig Forandring; Sproget oversvømmes af lærde Laaneord, hentede direkte fra Latin, som f. Eks. *abstrait, adopter, aristocratie, bibliothèque, caduc, calamité, candide, intelligence, police, politique, sollicitude, utile,* o. s. v., samtidig med at mange af de gamle folkelige Ord forsvinde. I flere Tilfælde udvikler der sig Dobbeltformer, idet den ældre Form af det latinske Etymon bevares ved Siden af den yngre; som Eksempler paa saadanne »Dubletter« (s. d.) anføres: directum, *droit— dir ect*; frágilem, *frêle* (opr. *fraile) — fragile;* navigare, *nager — naviguer;* separare, *sevrer — séparer*; natalem, *noël — natal*; potionem, *poison — potion,* o. s. v. Man søger ogsaa ved en Række ortografiske Forandringer at give Sproget et lærdere Udseende; Ordene skulle i deres ydre Fremtræden minde saa meget som muligt om de latinske Stamformer; i Stedet for de gamle Stavemaader *ni, nu, pié, povre, ele, froit, doit, vint, fait, neveu, semaine, avoir,* o. s. v., der give et nogenlunde korrekt Billede af Udtalen, indfører man nu *nid, nud, pied, pauvre, aile, froigd, doigt, vingt, faict, nepveu, sepmaine, aultre,* o. s. v., for at bringe dem i nærmere Overensstemmelse med *nidus, nudus, pedem, pauper, ala, frigidus, digitus, viginti, factum, nepotem, septimana, alter,* o. s. v.; i enkelte Tilfælde har man taget fejl af Etymologien, som naar man forandrer *pois* (lat. *pensum)* og *savoir* (lat. *sapere)* til *poids* og *sgavoir,* idet man urigtig sætter dem i Forbindelse med *pondus* og *scire.* Mange af disse lærde Skrivemaader ere senere opgivne (smlg. moderne fransk *nu, froid, fait, neveu, semaine, autre, savoir),* men en ikke ringe Del af dem er endnu bevaret *(nid, pied, pauvre, aile, doigt, vingt, poids,* o. s. v.), til stor Skade for den franske Retskrivning, som ved at belemres med de mange overflødige Bogstaver og urimelige Stavemaader er bleven i høj Grad vanskeliggjort og giver et saa mangelfuldt og upaalideligt Billede af det talte Sprog. Det er ogsaa under lærd (græsk) Paavirkning, at man i 16. Aarh. begynder at anvende forskellige Accenter og diakritiske Tegn i den franske Ortografi; almindelig Udbredelse finde de dog først i det følgende Aarhundrede. Den klassiske Paavirkning viser sig ogsaa udenfor Ordforraad og Ortografi; man efterligner forskellige latinske Konstruktioner (f. Eks. Akkusativ med Infinitiv), Bøjningsformer, Orddannelser, o. s. v., men intet af disse Forsøg har varig Betydning. Ved Siden af den klassiske træffes ogsaa en italiensk Indflydelse, fremkaldt ved de mangfoldige politiske, litterære og kunstneriske Forbindelser, der bestode imellem F. og Italien, og særlig fremtrædende under Henrik II's florentinske Dronning, Katarine af Medici. Det er især Ordforraadet, der paavirkes (ikke, som man har ment, Udtalen), og i de italienske Laaneord afspejler sig klart, af hvilken Art Kulturforbindelserne mellem de to Lande have været. Foruden militære Benævnelser og Udtryk som *soldat, caporal, colonel, fantassin, cavalier, sentinelle, escorte, bataillon, bastion, casemate, barricade, cavalcade, cartouche, citadelle, parapet,* o. s. v., har Fransk særlig optaget Ord vedrørende Handel, Industri, Kunst, Hofliv: *banque, banqueroute, bilan, crédit, ducat, faillite; artisan, carrosse, balcon, balustre, façade, fresque, médaille, mosai'que; altesse, courtisan, page, camérier, ambassadeur, cavalcade,* o. s. v. Hyppig komme de italienske Laaneord til at danne Dubletter med de folkelige Arveord; af saadanne Ordpar kunne anføres *chevalier-cavalier, chevauchée-cavalcade, maille-médaille, duché-ducat, chaîne-cadène, chance-cadence.* Endelig optages der ogsaa nogle spanske Ord, som *camarade, casque, bigearre (bizarre), gavache,* og en Del tyske, som *belitre* (Bettler), *biere* (Bier), *chenapan* (Schnapphahn), *lansquenet* (Landsknecht), *reître* (Reiter), *trinquer* (trinken), foruden nogle nederlandske, som *bosseman* (Bootsman), *digue* (Dijk), *matenot,* senere *matelot* (mattegenoot), *brindestoc* (Springstok). Sproget paa Renaissancetiden har i det hele et broget og uensartet Præg. Gammelt og nyt mødes og brydes, og mange forskelligartede Paavirkninger gøre sig gældende. Ved Siden af Marot's og til Dels Montaigne's naive, ligefremme og ukunstlede Stil træffes Pleiade-Digternes klassiske Kunstsprog og Rabelais's kraftige, barokke, hyppig selvlavede Udtryk og Vendinger. De mange ejendommelige og stortskaarne Forfattere give Litteratursproget et i høj Grad personligt Præg, og hvor Rigssproget ikke slaar til, tager man sin Tilflugt til Dialekterne, ja Tidens Æstetikere tilraade endogsaa, at man skal beflitte sig paa ad denne Vej at berige det fælles Sprog. (Darmesteter og Hatzfeld, *Le seizième siècle en France* [5. Udg. Paris 1893]).

Det Enhedspræg, som det franske Litteratursprog mangler paa Renaissancetiden, faar det først i den følgende Periode, den klassiske, der omfatter 17. og 18. Aarh. Efter Renaissancens ubundne Frihed følger nu lovbunden Ro og Stadighed. Grammatikerne og de litterære Saloner begynde

at luge og rense og udskille. Sproget fæstnes, baade hvad Udtale, Ordforraad og Former angaar. Den puristiske Bevægelse udgaar fra Malherbe (1555—1628), hvem man har kaldet *le tyran des mots et des syllabes.* Han bandlyser en Mængde gammeldags Ord, paataler *la latinerie,* forbyder Laan fra Dialekter og Dannelsen af ny Ord, fastslaar forskellige syntaktiske og metriske Regler og grundlægger derved det klassiske Litteratursprog. Malherbe's sprogrensende Bestræbelser optages med Begejstring af Samtiden, de fortsættes ivrig af Hotel de Rambouillet og især af den savojardske Adelsmand Vaugelas (1585—1650), der samlede sine Iagttagelser i »Remarques sur la langue francoise« [1647], en Bog, der i lange Tider blev betragtet som øverste Dommer i alle sproglige Spørgsmaal, og som dannede Grundlaget for den ivrige grammatikalske Behandling, som Sproget nu blev gjort til Genstand for. Af ikke ringe Betydning blev ogsaa Stiftelsen af det franske Akademi (1635), der satte sig som Opgave at *donner des règles certaines à notre langue* og at *la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences*; det vilde desuden ogsaa udgive en Ordbog, en Grammatik, en Poetik og en Retorik. Fra alle Sider støttedes saaledes Bestræbelserne for at skabe et fast Litteratursprog; og at Bestræbelserne lykkedes i fuldeste Maal, derom aflægge Molière's, Boileau's og Racine's Værker et glimrende Vidnesbyrd. Det franske klassiske Litteratursprog er præcist og klart, fint og harmonisk, rigt paa ædle og elegante Udtryk og fuldt af Højhed og Majestæt. Alt banalt og plat er bandlyst fra det. Det var overalt Genstand for udelt Beundring, og F.'s stadig voksende politiske og litterære Betydning kastede yderligere Glans over det; det blev Hoffernes, Diplomaternes og den fine Verdens Sprog og fortrængte Latin som internationalt Meddelelsesmiddel. Man antog ogsaa almindelig, at det havde naaet sin højeste Fuldkommenhed, og man bestræbte sig derfor gennem snævre grammatikalske Regler at fastslaa en uforanderlig Sprogbrug, ligesom man forbød Dannelsen af ny Ord og Optagelsen af Fremmedord; især skyede man *la contagion des dialectes.* Disse rigoristiske Bestræbelser bleve det klassiske Sprogs Akilleshæl; et levende Sprog kan ikke saaledes fæstnes i een bestemt Form; det er en stadig Udvikling underkastet og kan ikke vilkaarlig standses af Grammatikerne. Det litterære Sprog, hvor al Forandring og Tilførsel var kunstig standset, antog mere og mere Karakteren af et konventionelt Kunstsprog, hvis tyranniske, een Gang for alle fastslaaede Love maatte følges blindt i al højere Poesi; og de gentagne Angreb, der fra forskellige Sider retledes mod det hele System og Vaugelas's Autoritet, forbleve længe virkningsløse. Selv en Mand som Voltaire er gennemgaaende meget konservativ i sit Sprog og tør ikke bryde med de Overleverede Principper. Fénélon og særlig Rousseau betegne dog et væsentligt Fremskridt i Retning af sproglig Frigørelse, men først den romantiske Skole afryster fuldstændig det klassiske Aag.

Trods Puristernes haardnakkede Modstand mod alle Fremmedord fik dog en Del saadanne Borgerret i Sproget i den klassiske Periode. Særlig laante man fra Spansk; de politiske og litterære Forbindelser, der allerede paa Renaissancetiden bestode mellem F. og Spanien, uddybedes jo paa forskellige Maader i 17. Aarh. — saaledes ægtede jo baade Ludvig XIII og Ludvig XIV spanske Prinsesser, medens Karl II's Dronning var af fransk Herkomst, og i hvilken Grad den spanske Litteratur studeredes og efterlignedes i F., derom vidner en lang Række franske Forfattere lige fra Hardy og Rotrou til Scarron og Lesage. Af spanske Laaneord skulle anføres: *basquine, mantille, sérénade, guitare, sieste, castagnette, fandango, sarabande, matamore,* capitan, *adjudant, chaloupe, Jlotille, embarcadère, anchois, alcôve, grandesse, infant, disparate, hâbler*, o. s. v., foruden koloniale Udtryk som *cacao, cacique, caïman, chocolat, cigare, tabac, to?nate, vanille,* o. s. v.; af spanske Orddubletter, fremkomne ved spanske Laaneord, skulle anføres: *noir-négre, enfant-infant, capitaine- capitan, chambrée-camarade, dame-duègne.* Endvidere optages Laaneord fra Portugisisk: *abricot, acajou, bayadère* (bailadeira), *chamade, coco, fétiche* (feitiço, af lat. *facticius*), *mandarin,* o. s. v., og særlig i 18. Aarh. fra Engelsk: *ballast, boulingrin, budget, cabine* (cabin af fr. *cabane*), *club, contredanse* (country dance), *croup, flanelle, piquenique, redingote* (riding coat), *rosbif, vauxhall,* o. s. v. Man laaner ogsaa, om end sjælden, fra de foragtede Dialekter, baade nordfranske, sydfranske og schweiziske: *amadou, avalanche, cargaison, chai, chavirer, crétin, crevette, gimblette,* o. s. v. ere alle oprindelige Dialektord, og man vover ogsaa, trods Grammatikerne, at skabe ny Ord; af saadanne anføres: *amusable, bienfaisance, désagrément, exactitude, impolitesse, insidieux, obscénité, offenseur, sagacité,* o. s. v. Foruden disse, der jo alle have vist sig levedygtige, fremkom der fra forskellige Sider en Mængde Nydannelser, der fremkaldte en heftig Strid mellem »Neologerne« og de konservative Purister, en Strid, der endog bragtes frem paa Scenen i »Les mots å la mode« [1694] af Boursault. Alle mere frisindede sproglige Bevægelser mødte ogsaa en stærk Modstand i Akademiet, hvis Stilling efterhaanden, trods mange kraftige Angreb, var bleven fuldstændig konsolideret, og hvis Ordbog hurtig fik Autoritet overalt. Den første Udgave fremkom 1694 [2 Bd. i Folio]. Ordene vare her ordnede efter Rødder og Retskrivningen var meget gammeldags, men den lærde og upraktiske Ordopstilling ændredes til alfabetisk Rækkefølge allerede i 2. Udg. fra 1718, og i den vigtige 3. Udg. fra 1740 indførtes en forbedret og simplificeret Ortografi, der stod mindre fjernt fra Udtalen; man strøg en Mængde af de etymologiske Bogstaver, og i Stedet for *aspre, chasteau, advocat, bienfaicteur, scavant, beuveur, vuide* o. s. v. skrev man nu *âpre, chateau, avocat, bienfaiteur, savant, buveur, vide,* o. s. v.

Først i 19. Aarh. er Akademiets absolutte Autoritet blevet rokket; den sociale Revolution efterfulgtes af en sproglig, som fuldbyrdedes af den romantiske Skole, der sprængte de Baand, hvori Vaugelas og hans Arvtagere havde lagt Litteratursproget. Individets Ret over dette anerkendtes nu, ganske vist efter megen Modstand, og derfor har den moderne Sprogperiode et saa fremtrædende individuelt Præg. Den gamle Skoles Rædsel for *le motpropre* forsvinder, enhver For-

fatter behandler Sproget efter sin Individualitet og søger at finde et saa malende og kraftigt Udtryk som muligt for sin Tanke og betænker sig ikke paa at berige Sproget med talrige Laan fra det ældre Sprog, fra Dialekterne og fra fremmede Sprog. Victor Hugo sætter, som han selv siger, 'den røde Hue paa Akademiets Ordbog«, og alle Protester mod den stigende Invasion af Fremmedord blive resultatløse. Det er særlig engelske Laaneord, der optages: *baby, banknote, bar, bicycle, bifteck, blackbouler, cab, chèque, confort, dandy, grog, paquebot, reporter, revolver, sandwich, snob, sport, square, steamer, stopper, toast, touriste*, o. s. v.; men man laaner ogsaa fra Tysk, Italiensk, Spansk og slaviske Sprog. Dialekterne, der vare Klassikernes Rædsel, dukke atter frem; man vil *faire vrai*, man vil have Lokalfarve og tager derfor, naar Rigssproget ikke slaar til, sin Tilflugt til de malende og farverige, ved deres Ubrugthed friske og rammende dialektale Udtryk og Vendinger. Dialektal Farvning træffes hos George Sand, Balzac, Richepin, Theuriet, Maupassant, A. Daudet o. m. a. Man laaner selv fra de forskellige Slags *argot* (s. d.), og baade Gadens og Haandværkernes Slang-Udtryk og den lyssky i Forbryderverdens hemmelige Sprog udnyttes i rigt Maal af Forfattere som E. Sue, Goncourt, Zola, Huysmans, Richepin, Xanrof, Bruant o. s. v. Det moderne franske Litteratursprog minder i mange Henseender om Renaissancens; samme autoriteisfri individuelle Præg, samme malende Kraft og samme afskygningsrige Afveksling, men det har ikke den klassiske Periodes majestætiske Enhedspræg. (Litt.: Littré, *Dictionnaire de la langue frangaise* [4 Bd. og Suppl., Paris 1873—77]; Darmesteter, Hatzfeld og Thomas, *Dictionnaire général* [Paris 1889 ff., ufuldført]; Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue frangaise et de tous ses dialectes du IX. au XV. siècle* [10 Bd., Paris 1881 ff.]; *Dictionnaire historique de la langue frangaise, p.p. l'Académie* [4 Bd., Paris 1858 ff., ufuldendt]. Endvidere maa nævnes K. Sachs og Villatte, »Encyklopäd. Worterbuch der franz. und deutschen Sprache« [2 Bd. og Suppl., Berlin 1869—79; 1894]; Th. Sundby og E. Baruel, »Dansk-norsk—fransk Haandordbog« [2 Bd., Kbhvn. 1883—84] og Chr. Sick, »Fransk—dansk-norsk Haandordbog« [Kbhvn. 1883]. Af etymologiske Ordbøger ere følgende særlig vigtige: Diez, »Etymolog. Worterbuch der romanischen Sprachen« [5. Udg. Bonn 1887]; Scheler, *Dict. d'étymologie frangaise* [3. Udg. Bruxelles og Paris 1888]; G. Körting, »Lateinisch-romanisches Worterbuch« [Paderborn 1891]. Af ældre Ordbøger fremhæves de, der skyldes Robert Estienne [1539], Ménage [1650], Richelet [1680], Furetiére [1690], det franske Akademi [1. Udg. 1694; 2. Udg. 1718; 3. Udg. 1740; 4. Udg. 1762; 5. Udg. 1795; 6. Udg. 1835; 7. Udg. 1878]; Boiste [1800], Besché-relle [1843—46], Larousse [17 Bd., 1864—90]. — Grammatik: Mätzner, »Syntax der neufranz. Sprache« [2 Bd., Berlin 1843—45] og: v-Franz. Grammatik« [3. Udg. 1884]; Lücking, »Franz. Schulgrammatik« [1880]; Koschwitz, »Grammatik der neufranz. Schriftsprache« [1889]; E. Baruel, »Fr. Skolegrammatik« [Kbhvn. 1888—91]. For det ældre Sprogs Vedkommende henvises til Burguy, *Grammaire de la langue d'oi'l* [3 Bd., Berlin 1853 ff.] og E. Schwan, »Grammatik des Altfranzosischen« [2. Udg. Leipzig 1896]. Lydlære: Thurot, *De la prononciation frangaise depuis le commencement du XVI. siécle* [2 Bd., Paris 1881—83]; Kr. Nyrop, »Fransk Lydlære« [Kbhvn. 1893]. Sproghistorie: Suchier, *Le frangais et le provengal* [Paris 1891]; A. Darmesteter, *Cours de grammaire historique* [4 Bd., Paris 1891—96]; Brunot, *Gramm. historique* [1889]; A. Tobler, »Beitrage zur franz. Grammatik« [2 Bd., Berlin 1886—94]; G. Paris, *Etude sur le rôle de l'accent latin* [Paris 1862]; Körting, »Der Formenbau des franz. Verbums« [Paderborn 1893]; Darmesteter, *La formation des mots composés* [2. Udg. Paris 1894] og endelig henvises til G. Körting, »Encyklopadie der romanischen Philologie« [3 Bd., Heilbronn 1884—86], særlig 3. Bd., hvor fransk Sprog behandles udførlig med bibliografiske Henvisninger. For mange Detailspørgsmaals Vedkommende maa Oplysninger om det franske Sprogs Historie søges i Tidsskrifter; særlig fremhæves følgende: »Romania«, udg. af G. Paris og P. Meyer [Paris 1872 ff.], »Zeitschrift für romanische Philologie«, udg. af G. Gröber [Halle 1877 ff-]. »Zeitschrift fiir neufranzosische Sprache und Litteratur«, udg. af G. Korting og E. Koschwitz, senere af D. Behrens [Oppelnog Leipzig 1879 ff.]. Vigtige for Dialektforskningen er »Revue des patois gallo-romans«, udg. af J. Gilliéron og Rousselot [5 Bd., Paris og Neuchatel 1887—92], »Revue des patois« [senere »Revue de philologie frangaise et provengale«], udg. af Clédat [Paris 1888 ff.], »Bulletin de la société des parlers de France« [Paris 1893 ff.]). *Kr. N.*

Litteratur.

Ved fransk Litteratur maa forstaas Indbegrebet af alt, hvad der er skrevet paa fransk Sprog. Den franske Litteraturs Begyndelse kan da i det tidligste sættes samtidig med det franske Sprogs Tilblivelse og bør rettest dateres noget senere. Efter Gallien's fuldstændige Erobring ved Cæsar (50 f. Chr.) blev Landets oprindelige Sprog, Keltisk, efterhaanden fortrængt af Vulgærlatinen, der allerede i sig bar Spirerne til den sproglige Nydannelse, som langsomt fuldbyrdedes og paa det gamle Gallien's Grund voksede frem i 2 Hovedformer af romanske Sprog: Fransk (*langue d'oïl*) mod Nord, Provencalsk (*langue d'oc*) mod Syd. Først Kristendommen, siden Folkevandringen bidrog til at nedbryde den klassiske Tradition, og navnlig efter de germanske Invasioner i 5. Aarh. fremskyndedes Udviklingen af Fransk som selvstændigt Sprog. Skriftsproget var fremdeles Latin, selv efter Romerherredømmets Fald; de litterære Frembringelser maa derfor henføres til den latinske Litteratur. Men dette Latin blev mere og mere plat og slet, øjensynlig under Paavirkning af Folkesprogets romanske Udvikling. Dette Talesprogs Karakter som væsensforskelligt fra Latinen har allerede været nogenlunde fast udpræget i 8. Aarh., og det første franske Sprogmindesmærke — Strassburg-Ederne 842 — er tillige det ældste Monument af fransk Litteratur (se ovenf. under »Sprog«).

Til fransk Litteratur kan ikke henregnes den selvstændige provençalske Litteratur (s. d.), skønt begge have haft Gallien til Fædreland. Derimod

er aer uaen for F. til forskellige Tider producere fransk Litteratur, saaledes i Middelalderen i England og Italien, i nyere Tid i de fransktalende Dele af Belgien og Schweiz samt i franske Kolonier, hvor ogsaa flere af F.'s kendte Digtere ere fødte.

Her behandles fornemmelig kun den egentligt franske Skønlitteratur; Faglitteraturerne omtales under de paagældende Artikler.

I. Middelalderen (til ca. 1450).

1) De ældste Mindesmærker. Undtagen de ovennævnte Strassburg-Eder ere de ældste Mindesmærker af kirkeligt Indhold, bestemte til religiøs Opbyggelse for Menigmand. Folkesproget havde nemlig fjernet sig saa stærkt fra det officielle Latin, at Prædiken paa dette ikke længere forstodes. Derfor lod Karl den Store paa Kirkeforsamlingen i Tours 812 paabyde, at Præsterne skulde tale til Folket enten paa det romanske eller det germanske Landssprog. Følgen var, at enkelte Klerke imødekom den praktiske Trang til Oversættelser eller smaa versificerede Helgenhistorier til Opbyggelse og Undervisning. Fra ca. 900 er bevaret en lille yderst fattig Sang om den hellige Eulalia (»cantilène de Sainte Eulalie«), fra det 10. et mærkeligt Brudstykke af en Prædiken over Profeten Jonas, halvt forfattet paa Latin med tironisk Stenografi, halvt paa Fransk med almindelig Skrift; endvidere en Christi Passionshistorie i 129 4-liniede Strofer og den hellige Leodogar's Martyrhistorie (»vie de Saint Leger«) i 40 6-liniede Strofer. Begge disse Digte ere tørre, upoetiske Fremstillinger. En egen rørende Naivetet hviler derimod over den hellige Alexius'es Historie (»vie de Saint Alexis«) fra ca. 1000, 125 5-liniede Strofer (»laisses«) med samme Vokalrim (»Assonans«) inden for hver enkelt. Dette Digt har, foruden noget digterisk Værd, stor sproglig Betydning. (Litt.: G. Paris, *Les plus andens monuments de la langue frangis e* [1875]; E. Koschwitz, *Les plus anciens etc.* [4. Udg., Heilbronn 1886]; Stengel, »Die ältesten franzosischen Sprachdenkmäler« [Marburg 1884]; samme, *La cancun de saint Alexis* [Marburg 1881]; G. Paris, *La vie de Saint Alexis* [1872]).

2) Heltedigtning *(chansons de geste).* De ovennævnte Digte ere vel de ældste Litteraturrester, vi kende, men allerede forud for dem maa en rig verdslig, populær Digtning være opstaaet. Den episke Digtform er her som andensteds Litteraturens førstefødte. De Franker, som erobrede Gallien, have sikkert medbragt den for alle Germaner fælles episke Folkedigtningstradition af mytisk og historisk Art og have mulig indplantet den i det besejrede Folk; men den overleverede franske Heltedigtning har udelukkende sin Rod i nationale Bedrifter og Sange, og først senere indpodes udenlandske Sagn og Emner.

Antagelig have allerede de første merovingiske Konger været Genstand for Soldater- og Folkesange, der overleveredes mundtlig. Senere latinske Krøniker støtte sig til saadanne, ja citere en enkelt Gang endogsaa Brudstykker i Oversættelse. Saaledes findes i en Biografi af den hellige Faro, forfattet af Biskop Hildegard af Meaux (død 875), et Par paa Latin oversatte Vers af et Folkedigt, der besang Kong Chlotar II's Sejr over Sachserne. Ogsaa Kong Dagobert og endnu mere Stamfædrene til det karolingiske Dynasti, Karl Martel, der standsede Arabernes Fremtrængen i Europa, og Pipin den Lille, ere sikkert blevne fejrede i episke Folkesange. Men alle tidligere Heltes Glans blegnede for Karl den Store's Sol. Hans lange Regering, hans Krigsbedrifter, hans Sejre over Hedninger, hans Befæstelse af Kejserdømmet, hans store Fortjenester som Lovgiver og Forkæmper for Kirke og Oplysning, alt gjorde ham til Folkets Helt og Afgud, hvorom der allerede i hans levende Live dannede sig eventyrlige Legender. I Tidens Løb voksede hans Skikkelse og hans Glorie, hver en Vaabendaad tilskreves hans Sværd, al Visdom lagdes paa hans Læber, alle Heltebedrifter funklede som Stene i hans Krone; han var Kristendommens evige Stridsmand mod Hedenskabet. Det meget, hans Forgængere havde virket, og det lidet, hans Efterfølgere udrettede, tilskreves hans almægtige Navn; de andre Konger bleve Dværge ved Siden af hans Kæmpemajestæt; han blev den 200-aarige ærefrygtindjagende Kejserolding med det store hvide Skæg, en Idealskikkelse, omgiven af Ridderskabets Blomst, de 12 Pairs. Han bliver Hovedcentret i en overordentlig omfangsrig Kreds af karolingiske Heltedigte, der som Bifigurer af Slægten nævne hans Fader Pipin og hans Søn Ludvig. Omkring ham som Enhedsmærke grupperes efterhaanden en Mængde Epopeer, der fremkom i de forskellige Landskabers Dialekter og behandlede mere eller mindre lokale Helte; som Vasaller, Lensbaroner eller Slægtninge stilles de i Forhold til Karl den Store, hvis Bedrifter Folkefantasien stadigudsmykker mere og mere indtil rent fantastisk Overlæssethed. Kun enkelte lokale Sagnkredse (f. Eks. >Gormont et Isenbart« og »Raoul de Cambrai«) holdt sig isolerede.

Det nationale Heltedigt er efter al Rimelighed udviklet af de ældre, kortfattede lyrisk-episke Folkesange (*cantilènes*), dog ikke ved nogen rapsodisk Sammenflikken af disse, men ved en organisk Proces, der i Tidens Løb lod dem vokse ud af sig selv, fra Mund til Mund udvides, udsmykkes, udarbejdes, indtil endelig en enkelt bestemt Digter gav det saaledes udviklede Stof en kunstnerisk Redaktion og overarbejdede det til litterær Støbning og Helhed. Hvornaar den egentlige *chanson de geste* — den litterære Epopé — optræder fuldt færdig, kan ikke bestemt paavises, men maa senest sættes til 10. Aarh., da der foreligger det berømte »Haager-Fragment«, som G. Paris skarpsindig har godtgjort, ikke er andet end et Stykke af en lang *chanson de geste*, der først er oversat paa latinske Heksametre og dernæst omskreven i latinsk Prosa (Kejser Karl's Belejring af en hedensk By — hørende til Guillaume d'Orange's Sagnkreds).

Af alle overleverede *Chansons de geste* foreligger ingen i sin primitive Form, men alle fjerne sig kortere eller længere fra den oprindelige Tilblivelse. Der ligger oftest flere Aarhundreder mellem den historiske Begivenhed og dens episke Behandling. Nærmest ved den folkelige Undangelse staar det ældste, berømteste og værdiuldeste Heltedigt »Chanson de Rollant« (Roland), hvis Affattelse kan sættes til ca. 1080, skønt de eldste bevarede Haandskrifter af det ere omtrent 100 Aar senere. Den i Slutningen af Digtet nævnte Turold er næppe Forfatteren, men enten Digtets Afskriver eller Sanger. Der fortælles, at paa Val-

pladsen ved Hastings 1066 foredrog Taillefer en Rolands-Sang for Vilhelm Erobreren og hans Hær. Den nu kendte Tekst indeholder 4,002 Tistavelsesvers med Assonansrim, fordelte i ulige store Strofer *(laisses)*. Den oprindelige historiske Begivenhed — Baskernes Overfald paa den franske Hærs Bagtrav i Passet Roncevaux 778 — har her antaget eventyrlige Kæmpedimensioner. Roland falder som Kristenhedens Ridder, forraadt af en af Karl's 12 Baroner, Ganeion, til Saracenernes knusende Overmagt. Digtet er det ypperste Mesterværk blandt alle bevarede *Chansons de geste*, kunstløst naivt og kraftigt, uden Effekt, men umiddelbart og brutalt gribende, stolt og skarpt som et nøgent Sværd. Alle den franske Heltedigtnings Dyder, kun faa af dens Lyder, alle dens feudale og kristenridderlige Karaktermærker findes her i een stærk Sum. Ved Siden af denne oprindelige Urkraft er der Forfald og Nedgang i alle senere Tekster.

Heltedigtene vare beregnede paa mundtligt Foredrag. Fra først af var Digteren rimeligvis ofte tillige Kriger og foredrog sit Værk i Lejren eller paa Valpladsen; senere blev *Trouvère*'n (af *trouvero*: finde [en Melodi]; nordfransk *trouvere* og *trouveor* = provençalsk *trobaire* og *trobador* [»Troubadour«]) fra upersonlig Folkedigter til bevidst litterær Skribent, der enten, hvis han tillige selv var Sanger, drog om fra Borg til Borg og By til By og sang sit Digt til Ledsagelse af en *vielle* (en Art Gige, Violin) eller for Betaling overlod dette til de egentlige farende Sangere: *Jongleurs* eller *Ménestrels*. Fra at have krigersk opflammende Indvirkning gik Digtene over til kun at bruges som Underholdning i Fredstid og ved Fester. Jonglörerne kolporterede dem til Hoffer og adelige Hjem og toge begærlig mod Gave og Skænk. Trouvererne, der i de ældste Tider ikke navngave sig i deres Værker, søgte efterhaanden Digterløn og Digterry ved at knytte Navn til Digtene. Af berømte Trouvérer kendes saaledes Adenet, Girart d'Amiens, Bertolais, Raimbert de Paris o. fl.

Blomstringstiden strækker sig kun til Beg. af 13. Aarh.; derefter blive Forfaldstegnene stedse stærkere og grellere. Allerede fra det Øjeblik af, at Heltedigtningen kom i Hænderne paa professionelle Digtere og Sangere, maatte Friskheden svinde og Dekadencen indtræde. Tilhørernes naive Modtagelighed var forbi, det episke Nationalstof opbrugt, Emnerne udpinte; der krævedes ny Opfindelser, ny Sensation. Trouvererne udflade da de gamle Tekster med ny Indskud og vidtløftige Tilføjelser af fremmede Sagnkredse, af Laan fra Oldtidens antikke Heltehistorier (Trojanerkrigen), fabelagtige Saracenerkampe, keltiske Sagn. I Slutn. af 12. Aarh. modtoges især fra de keltiske Romaner en skæbnesvanger Paavirkning; Crestien de Troyes er den ny Retnings største Digter. Heltedigtene miste mere og mere deres episke Storstilethed og blive stærkt lyriske Ridderdigte af eventyrlig romantisk Farve, sværmerisk erotiske og religiøst mystiske. Orientalske Fabellande blive delvis Scenen; Troldmænd, Feer og magiske Vidundere indflettes; Gud selv optræder som en Art almægtig Magus, der løser alle Fortryllelser og overhugger alle Knuder.

Forfaldstidens Tekster svulme op til en fortvivlet Længde — Snese af Tusinder Vers. Versemaalet bliver 12-stavelses, Aleksandriner, og Vokalrimene afløses af hele Konsonantrim. Næsten alle de ældre Digte omarbejdedes i 13. og 14. Aarh.; de ny Redaktioner ere ganske blottede for poetisk Værd. Af langt større Betydning bleve de store Kompilationer, der gik ud paa at bringe de mange forskelllige Digte i indbyrdes Forbindelse, at sætte dem sammen i genealogiske Stamtræer, hvorpaa hver Helt bliver et Skud og hver Familie en Gren. Man fremdrager Heltenes Fædre og Aner, opfinder Navne, Slægtskabsforbindelser og Bedrifter til dem og gør alle mulige Heksekunster for at faa dem alle til at passe ind i en bestemt Cyklus og en bestemt Opgave. Ordet *geste* (af lat. *gesta* Neutr. Plur. = *res gestae*), der oprindelig betød Heltebedrifter og dernæst Heltekrønike, bruges nu om en hel Heltefamilie og dens Værk (f. Eks. »La geste du Roi« o: Karl den Store's Slægt). Der fremkommer endog Forsøg paa at sammenarbejde de forskellige Helteslægters Historie i store cykliske Kompositioner.

Efterhaanden opstod der rene Fabrikatprodukter, ulidelige Udtværinger, spækkede med ny Fif og Eventyr, evindelige Opkog, Rimerier som en Skrue uden Ende. Form og Indhold bleve lige stereotype. Et staaende Arsenal af Floskler og Fraser, de halve Vers udtraadte Formler, Situations- og Karakterskildringen aldeles konventionel fra den banale Helt til den oprørske Vasal og den sorte Forræder. Agtelsen for de store Heroer var forlængst borte; Karl den Store skildres som svag og ussel eller fjollet (forvekslet med sine uduelige Efterfølgere), ja gaar til sidst i et Digt i Komplot med en gemen Tyv. Det komiske Element, som oprindelig ganske fattedes, breder sig mere og mere, groteske Løjer og plump Spøg indblandes i samme Maal, som det borgerlige eller bondske Publikum forlanger det. Heltedigtene degraderes nemlig fra Borgene til Markedspladserne. Jonglørerne holdt op at synge, de deklamere og oplæse for en raa og spaslysten Kreds. Til sidst sker Overgangen til den nyere Tids Roman. I 15. Aarh. skrives Heltedigtene af paa Prosa *(romans desrimés)* og blive »Folkebøger«, i Aarhundreder de laveste Stænders ovenfra ringeagtede Særeje.

At ordne det store Antal bevarede Heltedigte i kronologisk Rækkefølge giver et mindre klart Overblik over det rige, mangeartede Indhold end en genealogisk Inddeling, der grupperer Stoffet efter Heltenes indbyrdes Slægtskab og Sagnkredsenes indre Sammenhæng. Naturligst bliver det da med Kr. Nyrop at skelne mellem 2 Hovedgrupper: Den nationale Cyklus, der omfatter alle de til nationale franske Konger og Helte knyttede Sagn, og den fremmede Cyklus, der behandler Emner og Skikkelser, hvis Herkomst ligger uden for F.

Den nationale Hovedgruppe (*l'épopée nationale*) omhandler Sagn, historiske Begivenheder og Figurer fra det merovingiske, det karolingiske og det kapetingiske Dynasti; den første og tredje af disse Kongeslægter have dog kun sat sig ganske faa Minder i Heltedigtningen, og hele Hovedinteressen samler sig om de karolingiske Digte, der igen falde i 3 Grupper: »La geste du Roi«, »La geste de Guillaume« og »La geste de Doon«. Den første samler sig om Karolus Magnus som Midtpunkt, hans Slægt og hans 12 Paladiner med

deres Slægt; mange mærkelige fantastiske og uhistoriske Bedrifter tillægges ham. Hovedemnet er Kampene mod Saracener og andre Hedninger og mod oprørske Vasaller. Til disse Digte høre, foruden »Chanson de Rollant«, bl. a. »Enfances Ogier« (o: Holger Danske's Ungdomsbedrifter, forfattet ca. 1270 af Adenet le Roi), »Guion de Bourgogne«, »Chanson des Saisnes« (Sachser-Krigen, et Kunstepos fra Slutn. af 12. Aarh. af Jehan de Bodel) og »Pèlerinage Charlemagne«, der skildrer Karl's eventyrlige Tog til Jerusalem og Konstantinopel. — I »La geste de Guillaume« er Hovedfiguren den tapre Hertug og tro Vasal Guillaume d'Orange; de hertil hørende Digte ere gennemgaaende overleverede i langt yngre Haandskrifter end Digtene om Karl. Digtene behandle især Vilhelm's mange Kampe mod Saracenerne, tillige Bedrifter af hans Forfædre og Efterkommere. Til denne Gruppe høre adskillige af de bedste *Chansons de geste:* »Girart de Viane« (forfattet i Beg. af 13. Aarh. af Bertrant de Bar-sur-Aube), »Aimeri de Narbonne«, »Couronnement Looys« og »Aliscans«. — »La geste de Doon« er af yngre Oprindelse end de 2 foregaaende Grupper. De fleste af Heltene, hvis Slægtskab afledes fra den gamle Doon de Mayence, ere mægtige Lensbaroner, der sætte sig op mod Karl den Store; Forræderne ere saa stærkt repræsenterede, at Gruppen tillige er bleven *la geste des traîtres* (Ganelon's Slægt). Hertil høre bl. a. »Chevalerie Ogier« (o: Holger Danske's Riddergerning, forfattet i 12. Aarh. af Raimbert de Paris) og »Renaut de Montauban« eller »Les quatre fils Aymon«, næst efter Rolands-Kvadet det berømteste franske Heltedigt, der endnu den Dag i Dag optrykkes som Folkebog.

Til den nationale Hovedgruppe slutter sig endnu en Del Digte, der dog ikke direkte have noget med den karolingiske Cyklus at gøre, men behandle lokale Sagn eller danne provinsielle Kredse, saaledes en burgundisk Gruppe og især en lothringsk Cyklus, der indeholder overordentlig kraftige og kulturhistorisk interessante Digte (»Garin le Loherain«, »Girbert de Mes« og »Anseïs«), skildrende blodige Slægtfejder. Isoleret staa ogsaa Heltedigte som det berømte »Amis og Amiles«, Middelalderens Apoteose af Venskabet, endvidere »Gormont et Isembart«, der behandler Slaget ved Saucourt (881), det ligeledes paa historiske Fakta hvilende »Raoul de Cambrai« (en af de skønneste og stolteste af alle Epopeer), »Beuvon d'Hanstone« o. fl.

Til de nationale Heltedigte maa endelig henregnes de Digte, der inspireredes af det første Korstog. Fantasien sattes i ny Bevægelse ved denne Gentagelse af de gamle Hedningekampe. De opstaaede Heltedigte grundede ganske vist ikke i nogen folkelig Tradition, de komponeredes af Digtere, som levede forholdsvis kort efter de skildrede Begivenheder. Gotfred af Bouillon var Hovedhelten. Korstogsdigtene behandle hans Tog, Antiochia's Erobring, Jerusalem's Belejring og Indtagelse og desuden forskellige Eventyr, der senere knyttedes til den berømte Begivenhed for at vinde i Effekt, efter at den alvorlige religiøse Grundstemning længst var forsvunden.

Den fremmede Hovedgruppe (*l'épopée adventicé*) støtter sig aldeles ikke til nationale Traditioner, men indeholder lutter Kunstepopeer, der ad litterær Vej hente Stof i de forskelligste udenlandske Sagn. Næsten alle de herhen hørende Digte ere skrevne i 8-stavelses Vers. De franske Epopeer falde i 2 Grupper: Keltiske Digte og klassiske Digte. Den første er af keltisk Oprindelse og opstaar, ved Berøring mellem fransk og engelsk Kultur, især efter Vilhelm af Normandiet's Erobring af England. Keltiske (bretonske) Folkesangere have tidlig gæstet F. og til deres Harpe (*rote*) foredraget Smaadigte (*lais*) over heroisk-eventyrlige Emner, der snart oversattes eller efterlignedes af franske Digtere. Tillige opstod der normanniske Rimkrøniker, som hentede Stof fra Briternes gamle Historie, saaledes navnlig Munken Wace's »Roman de Brut« [ca. 1160], der rettelig burde kaldes »La geste des Bretons«, en poetisk Omarbejdelse og Udvidelse af Geoffrey af Monmouth's paa Latin skrevne engelske Sagnhistorie. I Wace's Krønike-digt er Hovedhelten Kong Arthur (Artus), der mulig er identisk med den historisk kendte sydengelske Høvding Arthur, som i 6. Aarh. bekæmpede Angelsachsernes Indfald. Her omtales for første Gang det berømte »runde Bord«, der gav den navnkundige Ridderorden Navn. Ved Optagelsen af de keltiske Sagn og Legender om Kong Arthur og hans Riddere og især af de halvt hedenske, halvt kristelige Sagn om den »hellige Graal« (s. d.) frembragte nu franske Trouvérer en Række Ridderdigte af en ny og mærkelig Art, eventyrlige og romantiske, med en sværmerisk Forening af religiøs Mysticisme og ridderlig Erotik. Denne Gruppes berømteste Digter er Crestien de Troyes, der levede i sidste Halvdel af 12. Aarh., og hvis bevarede Digte, >Erec et Enide« [ca. 1160], »Cliget«, »Lancelot« [ca. 1170], »Ivain« og »Perceval«, indeholde henrivende friske, skønne og livfulde Scener. Hans ypperste Værk »Ivan Løveridderen« nød overordentlig stor Anseelse i Middelalderen og har ikke tabt den. Crestien forfattede tillige et ikke bevaret Digt om »Tristran et Iseult«. Tristan og Isolde's rørende Kærlighedstragedie var et almenyndet Emne og er tillige behandlet af Thomas de Bretagne og Bérol, af hvis Digte kun Brudstykker ere tilbage; paa Prosa blev den i mange Lande en yndet Folkebog lige op til vore Dage.

Den klassiske Digtgruppe behandlede navnlig græske Sagn. Middelalderen havde et ikke ringe Kendskab til den homerske Oldtid, der dog ikke skrev sig direkte fra Homer, men fra sene latinske, stærkt forvanskede Uddrag. Den græske Verden faar i Digtene en ganske middelalderlig Dragt og Farve; homerske Helte elskes af middelalderlige Feer, der tillige med Troldmænd ere komne i Stedet for de antikke Guder; vi finde endog de antikke Præster optrædende som Bisper og Munke. Denne Gruppes Hoveddigter er Benoist de Sainte-More, rimeligvis en normannisk Munk i Slutn. af 12. Aarh. Hans kolossale Digt »Roman de Troie« [ca. 1180] var uhyre udbredt og omplantedes paa mange europæiske Sprog. Ogsaa Digtet »Énéas« — en Omarbejdelse af Vergil's Æneide — er, dog mindre sikkert, tilskrevet Benoist. »Roman de Thèbes« er en fri Bearbejdelse af Papinius Statius'es »Thebais«. Talrige Digte behandle »La geste d'Alexandre« efter antikke Forfattere, og den berømte makedoniske Konges Bedrifter vandt

stor og udbredt Yndest; han blev Type paa en vandrende Ridder. Endelig behandles ogsaa Cæsar i 13. Aarh. i en Oversættelse af Annæus Lucanus'es »Pharsalia«.

Ved Korstogene og især ved det latinske Kejserdømmes Oprettelse paa byzantinsk Grund 1204 knyttedes der aandelig Forbindelse med Konstantinopel, og gensidigt Bytte af Sagnstof fandt Sted. Af byzantinsk Herkomst ere de episke Digtninge Eracles« [forfattet ca. 1155 af Gautier d'Arras], »Floire et Blanchefleur«, Historien om to elskende, der efter lang Skilsmisse faa hinanden, oversat paa alle europæiske Sprog, »Partonopeus de Blois« og den henrivende fine, halvt paa Vers, halvt paa Prosa skrevne *Chantefable»* Aucassin et Nicolete« [ca. 1200, paa Dansk ved Sophus Michaelis 1893].

Den franske Heltedigtning spillede en overordentlig stor Rolle i Middelalderen; ogsaa uden for F. trængte den viden om. Dens sidste Efterdønninger løb i 15. Aarh. ud i de prosaiske Ridderromaner, som ved Bogtrykkerkunsten ret mangfoldiggjordes som Folkebøger, der endnu (kaldede *Bibliothèque bleue* efter det blaa Omslag) læses af Landbefolkningen. (Litt.: G. Paris, *Hist. poétique de Charlemagne* [1865]; L. Gautier, *Les épopées frangaises* [4 Bd., 2. Opl. 1878—94]; P. Rajna, *Le origini delt epopea francese* [Firenze 1884]; Kristoffer Nyrop, »Den oldfranske Heltedigtning« [1883, med Bibliografi, overs. paa Italiensk af Egidio Gorra 1886]. — De allerfleste Heltedigte ere udgivne, adskillige flere Gange).

3) Historieskrivning. Bortset fra de latinske Klosterkrøniker sattes oprindelig intet Skel mellem Historie og Sagn. Trouvéren betragtede sig som Historieskriver, selv naar han blandede de eventyrligste Legender ind i de historiske Begivenheder. Historieskrivningen udgik da som en Gren fra Heltedigtenes store Stamme. De første franske Rimkrøniker fremkom paa anglo-normannisk Grund. Wace skrev ca. 1170 i »Roman de Rou« de normanniske Hertugers Historie (indtil 1106). Denne er ligeledes behandlet paa Vers af Gaimar og Benoist. Men F.'s første egentlige Historiker og Prosaist er Geoffroy de Villehardouin (død 1213), der som moden Mand deltog i det latinske Korstog (1203—04) og i Aarene før sin Død nedskrev dette Korstogs Historie. I 500 korte Kapitler fortæller han om Indtagelsen af Konstantinopel og Erobringen af det byzantinske Kejserrige, gengiver energisk sine Memoirer, fortæller som en Herodot, hvad han selv har set, og hvad han har hørt af andre, i et naivt, kraftigt og livfuldt Sprog, hvorover der dog hviler et malerisk Skær, som minder om den ridderlige Verve i de bedste *Chan' sons de geste.* I 13. Aarh. vedbleve Rimkrønikerne at florere trods dette Villehardouin's Eksempel og Forsøg paa pragmatisk Historieskrivning. Dog i Slutningen af Aarhundredet oversatte en Munk i Abbediet Saint-Denis den store latinske Krønike, der var begyndt i 12. Aarh. at samle F.'s gamle Annaler. Disse »Grandes chroniques de Saint-Denis« lode de franske Konger fortsætte indtil 1461. Jean, Sire de Joinville (1224—1319) skrev 1305—09 »Histoire de saint Louis« i 149 korte Prosakapitler, der i strengere Grad end Villehardouin's ere sandfærdige Memoirer, oprigtige, sympatetiske og fortrolige Erindringer om den fromme Konge, skrevne i en frisk, enkel og hjertelig Stil. F.'s tredje store -Kronikør« er Froissart (1337—1419), der tillige var en frugtbar lyrisk Digter. Hans »Chroniques« i 4 Bøger omfatte ikke blot F.'s, men England's, Skotland's og Spanien's Historie 1326—1400; med Undtagelse af 1. Bog beror alt Stoffet paa Selvoplevelse og Selvsyn, eller hvad han selv erfarede paa sine mange og lange Rejser. Han var en utrættelig Vagabond, begejstret for alt eventyrligt, han saa og hørte, ukritisk og upartisk, aristokratisk og ringeagtende Borger og Bonde. Skønt hans Historie er fuld af faktiske Fejl, er den et levende Spejlbillede af hans Samtids Dyder og Laster, Ridderskabets Udskejelser, Bondeopstande og Felttog. Han er en sanselig Forherliger af Magt og Rigdom, Bedrifter og Ry og beundrer Ridderen selv som Landevejsrøver. Hans eventyrrige Krønike bleve længe læste og berømmede; fra dem hentede Walter Scott Lokalfarven til sine Romaner. (Litt: A. Debidour, *Les chroniqueurs* I—II [1888 ff.]; flere Tekstudgaver).

4) Lyrik. Den oldfranske Lyrik var i sin første Begyndelse folkelig og naiv og bestod af Dansesange *(ballettes),* episk farvede *Chansons d'istoire* eller Elskovsromancer *(chansons de toile),* bestemte for Fruerstuen og skildrende ulykkeligt elskende, der endelig forenes, eller *pastourelles,* hvori Ridderen fortrænger Hyrden (Robin) hos Hyrdinden. Et mere eller mindre hyppig gentaget Omkvæd var almindeligt. *Aubades* (modsat »Serenade«) indeholdt Elskerens Afskedshilsen, naar Lærken eller Vægteren skilte Parret ved Daggry. Digternes Navne ere næsten alle ukendte. Men i Slutn. af 12. Aarh. modtoges Paavirkning af de provençalske Troubadourer (se Provençalsk Litteratur), rimeligvis paa de fælles Korstog. Sydens kunstfærdig udviklede Lyrik toges til Mønster; men med den provençalske Poesis stærke erotiske Glød kunde de nordfranske Digtere ikke maale sig, hvormeget de end tilegnede sig de galante Kærlighedsformler. Ny Former i lovbestemte Strofer og Rim optoges fra Provence, saaledes *chansons d'amour jeux-partis* (Kappestrid mellem to Elskere) og *sirventes* (til Ære og Værn for den Herre, Digteren tjente). Andre Navne paa lyriske Digte vare: *Motets, lais* og *virelais.* Denne Kunstlyrik dyrkedes især i Flandern og Champagne af fornemme Herrer. Skønne Elskovssange og følelsesfulde Korstogsdigte skyldes Le châtelain de Coucy (død 1201) og Conon de Béthune (død 1224), der begge toge Korset. Colin Muset (ca. 1200) er derimod Navnet paa en fattig farende Sanger, der tjente Brødet ved sine kraftige følte Viser. Middelalderens mest berømte Lyriker er Thibaut IV, Greve af Champagne, Konge af Navarra (1204 — 53), der deltog i Albigenser-Korstoget og drog til Syrien 1239—40. Hans Elskovsdigte, Korstogssange og religiøse Vers gjorde ham bekendt uden for F., og han prises af Dante og Petrarca; men andre mindre kendte Lyrikere fra samme Tid digtede dybere og følelsesfuldere. I 14. Aarh. forfaldt den franske Lyrik og stivnede i kunstlet og lærd allegorisk Manér. Ny Navne paa kunstfærdige Rimerier opstode: *Chants royaux, ballades* og *rondeaux.* Af denne Tids Verssmede maa nævnes Guillaume de Machault (ca. 1290—1377) og hans berømte Elev Eustache Deschamps (ca. 1340—1410), begge

uhyre produktive Forfattere saavel af lyriske Smaadigte som af større (satiriske) Digte. Den sidste skrev 1392 endogsaa en Haandbog i Digtekunst med lærde Regler for de kunstige Rimerier og subtile Allegorier. Fra nu af dræber Retorikken al lyrisk Umiddelbarhed; den yndede Ballade bliver mere og mere gold prosaisk. En Undtagelse danner »Le livre des cent ballades« [ca. 1390], tilskreven Marskal Bonciquaut og 3 Venner, en yndefuld Samling Ballader, der udvikle Lovene for Elskov. Den lærde Digterinde Christine de Pisan (1363—1431), der udfoldede en meget omfattende Produktion, har foruden talrige moralske og allegoriske Vers skrevet enkelte smaa følelsesrige Tidsdigte. Men i Charles, Hertug af Orleans (1391—1465), havde Middelalderen sin sidste virkelige Trouvère, en ægte Digter, der tillige er Forløber for den nyere Tid som F.'s egentlige første Lyriker i moderne Forstand. . Fra hans 25-aarige engelske Fangenskab efter Slaget ved Azincourt (1415) haves meget smukke og enkle Digte af længselsfuld eller tungsindig Grundstemning og klart og yndigt Sprog. (Litt.: Raynaud, *Bibliographie des chansonniers français des XIIIe et XIVe siècles* [2 Bd. 1884]; Jeanroy, *Les origines de la poésie lyrique en France au moyen age* [1889]).

5) Didaktisk Litteratur; moraliserende og satirisk Digtning. Heltedigtningen var Lensvæsenets og Ridderaandens Udtryk, en Litteratur for Hof og Adel. Som Modstrøm fremkom en belærende opbyggelig og en satirisk nedbrydende Litteratur, den første væsentlig af gejstlig, den sidste af borgerlig Herkomst. Oversættelse af den hellige Skrift (Vulgata), fra først af i Udvalg, forelaa ca. 1230 i sin Helhed. Tillige oversattes latinske Prædikensamlinger til folkeligt Brug, saaledes den hellige Bernhard af Clairvaux's; dels paa Latin, dels paa Fransk skrev Maurice de Sully, Biskop i Paris 1160—96, sine Prædikener, der ere bevarede i mange Haandskrifter. Ved Siden af denne populariserende Kristendom udvikledes ved Paris-Universitetet en glimrende Skolastik af berømte lærde. Tidlig forfattedes der didaktiske Digte, i hvilke der til den fysiologiske Beskrivelse af Naturhistoriens mange Arter og Vidundere knyttedes allegoriske og moraliserende religiøse Paralleller. Plinius's berømte *Historia naturalis* var Grundlaget for Datidens Kendskab til Naturvidenskaben. I Beg. af 12. Aarh. skreves den første »Bestiaire« af Philippe de Thaiin, en fabelfyldt, allegorisk Beskrivelse af Dyr, Fugle og Mineraler; de 2 sidste Klasser behandles siden særskilt i »Volucraires« og »Lapidaires«. Af religiøs opbyggelig Karakter vare foruden de talrige Legender og Helgenhistorier fromme versificerede Fortællinger *(Contes dévôts)*. En yndet Form for Læredigtet vare *Débats* (Tvistemaal f. Eks. mellem Legeme og Sjæl, Synagoge og Kirke, Paradis og Helvede) og *Disputes* (mellem Personer, f. Eks. Salomon og Marcoul), endvidere *Songes* og *Resveries*, hvor Helvedes Pinsler og Himmeriges Glæder udmales i Form af Drømmesyner (»Le songe dEnfer« og »Voie de Paradis« af Raoul de Houdenc). Huon de Mery (ca. 1230 Munk i Paris) skildrer i »Tournoiement Antéchrist« Kampen mellem Gud og Antikrist, mellem Dyder og Laster. Hans samtidige Chardry var en farende Skolast, der søgte at modarbejde Ridderdigtene gennem sine Bearbejdelser af de vidtberømte Legender om Syvsoverne (»Set Dormanz«) og Josaphat, en indisk Kongesøns Daab ved den kristne Eremit Barlaam. Ved *Castoiements* forstodes Læredigte i Form af gode Raad, f. Eks. af en Fader til sin Søn. »Le chastiment des dames« af Robert le Blois (Midten af 13. Aarh.) er en halvt religiøs, halvt verdslig Lærebog for Damer i »god Tone«; den anbefaler ikke blot at være from, dydig og beskeden, men ogsaa at have rene Negle og ikke at tørre Munden i Borddugen. Al Middelalderens Viden samledes i store encyklopædiske Værker under Navn af *Miroirs* (Verdensspejle) ell. *Trésors*; til de vigtigste høre Gautier du Metz's »Image du monde« [ca. 1245] paa Vers og Florentineren Brunetto Latini's paa fransk Prosa affattede »Trésor«. I 13. Aarh. overgros den didaktiske Poesi mere og mere af moraliserende Allegorier. Det største og mægtigste Epos af denne Art er den til langt ind i 16. Aarh. højt berømte »Roman de la Rose«, der endog længe ansaas for at være Middelalderens eneste værdifulde Værk. Det paabegyndtes af Guillaume de Lorris (død ca. 1240), der, dels paavirket af Crestien de Troyes's ny Riddererotik, dels af Ovid's meget efterlignede »Ars amandi«, vilde give en Art høvisk poetisk Haandbog i Kunsten at elske; uagtet alle de optrædende Figurer ere allegoriske Personifikationer, er hans Del af Digtet en frisk, yndefuld og ofte poetisk Idyl, der skildrer Elskerens Forsøg paa at nærme sig den elskede (»Rosen«). Jean Clopinel de Meung (ca. 1250—1305) fortsatte ca. 1280 den ufuldendte Roseroman og fjernede sig stærkt fra den oprindelige Plan; han var en verdenserfaren lærd med skeptisk Livssyn og gav i den symbolistiske og allegoriske Iklædning en hel Metafysik og Kosmogoni, al sin Lærdom og Belæsthed, en Encyklopædi af Menneskekundskab, der ofte bryder ud i dristig Satire over de forskellige Samfundsklasser og over Unatur og Uforstand. Herved bliver han en Forløber for den nyere Tid.

Imod den aristokratiske Ridderroman opstod tidlig en demokratisk Reaktion af enten spøgende eller satirisk Art. De saakaldte *Dits* vare Smaadigte, som behandlede Emner af det daglige Liv (f. Eks. de forskellige Haandteringer) ofte paa spøgefuld Maade. Fortællinger i Folkemunde kaldtes *Contes*. I Slutn. af 12. og Beg. af 13. Aarh. fremkom talrige *Fableaux* (*Fabliaux*), versificerede Smaafortællinger af realistisk gemytligt Indhold, morsomme Indfald, gale Streger, Anekdoter om Bønder, Borgere og Munke, saaledes om en Bonde, der helbreder Prinsessen for et Fiskeben i Halsen ved at faa hende til at le, eller om en Jonglør, der i Terningspil taber alle Helvedes Indbyggere, han er Vægter for, til St. Peder, eller om listige Fruentimmer. Ofte ere disse *Fableaux* af en raa, sanselig Plumphed. En Mængde eventyrlige Fortællinger indvandrede gennem Oversættelser Øst fra, ogsaa fra Indien; mange Noveller samledes i een Ramme under Navn af »Skuffe-romaner«. Oldtidens Dyrefabler udbredtes i Oversættelser og Bearbejdelser fra Latin. Ca. 1170 skrev Marie de France en Samling paa godt 100 Fabler: »Ysopet« (Diminutiv af Æsop); siden skreves flere andre under dette Fællesnavn. Men

uafhængig af den æsopiske Fabel verserede der i Folket Dyrefabler uden moralsk Tendens, hvis Hovedtema er den listige Ræv's (Renard's) Kamp mod den stærke Ulv (Isengrin) og deres Strid for Løvens Domstol. Heraf udviklede der sig et stort og mangegrenet Dyreepos, der i 13. Aarh. dannede ; en af hen ved 30 Enkeltdigtninger bestaaende »Roman de Renart«. De muntre Dyrefortællinger ere at betragte som en folkelig Parodi paa Helteepopeerne. — Af satiriske Digte, der revsede menneskelige Fejl og Laster i Alm. eller enkelte Stænders, kan anføres Guiot de Provins's »Bible« (o: sandfærdig Beretning); Forfatteren •• havde først været Verdensmand, men var ca. 1210 ' Munk i Cluny; han satiriserede over baade Fyrster, i Jurister og Læger, men især over den gejstlige : Stand. Den bedste satiriske Digter i 13. Aarh. ! var Rustebeuf (1230—80), der levede i Paris i og var denne Bys djærve aandfulde Sanger; han satiriserede over Adel og Gejstlighed og fandt gribende Udtryk for Proletariatets Nød og Elendighed, da han selv levede i den usleste Fattigdom.

6) Drama. Den første dramatiske Digtning er liturgisk, udgaaet fra den kirkelige Kultus, idet Evangeliets Forkyndelse naturlig fordeltes paa flere Hænder (Roller), og Messen med sine Recitativer og Vekselsange antog dialogisk Karakter. Først Julen, senere Paasken fejredes med en Art Festspil. Til Julegudstjenesten knyttede sig en apokryf Prædiken af den hellige Augustin, der nævner 6 Profeter af den gamle Pagt som Vidner om Christi Guddommelighed, desuden 4 af det ny Testamente samt Nebukaneser, Vergil og Sibylle, der alle antoges at have profeteret Messias'es Komme. Ved at disse »Christi Profeter« foredroges af forskellige rollehavende, opstod det liturgiske Drama, der først var affattet paa latinske Vers, derpaa isprængtes med franske Sætninger og til sidst blev helt fransk. Fra Slutn. af 12. Aarh. er bevaret et interessant fransk Drama »Jeu d'Adam« i 1300 8-stavelses Vers, der fremstiller Syndefaldet, Abel's Død og Profeternes Forkyndelse af Frelseren; foran hver Scene findes et latinsk Bibelsted; Skuepladsen for dette gejstlige Drama er allerede forlagt til uden for Kirken; først ved Slutningen droge de spillende og Tilskuerne ind i Kirken, hvor Gudstjenesten saa begyndte. I Beg. af 13. ! Aarh. møde vi det første Navn paa en fransk Dramatiker, Jehan de Bodel fra Arras, hvis mærkelige »Jeu de Saint Nicolas« er halvt verdsligt; Stykket er ganske vist forfattet til denne Helgens Fest og skildrer i løse Scener Kampen mellem Kristne og Muhamedanere og den hellige Nicolaus'es Indgriben; men i nogle indstrøede Værtshusscener, hvori Tyve, Drankere og alskens Rakkerpak optræde, findes allerede et helt verdsligt Farceelement. Af Adam de la Halle er bevaret et vittigt og stærkt realistisk, ganske folkeligt Drama, »Jeu de la Feuillée«, opført 1264, en Art Revu over alle Byen Arras's Spidsborgertyper, før Forfatteren rejser hjemme fra, samt Hyrdespillet »Jeu de Robin et Marion«, der opførtes 1283 i Napoli for Karl af Anjou's franske Hof, og som ved sine Arier og Recitativer paa en Maade bliver den første komiske Opera. Fra samme Tid haves af den satiriske Paris-Digter Rustebeuf et religiøst Drama, »Miracle de Théophile«, der behandler Sagnet om den utro Forvalter, som solgte sin Sjæl til Djævelen, men frelstes, idet den hellige Jomfru sønderrev Forskrivningen. Uagtet den dramatiske Digtning saaledes allerede nu var spaltet i en religiøs og en verdslig Retning, er fra hele 14. Aarh. intet komisk Drama bevaret, derimod en Samling »Mirakler«, hvoraf 42 (af 43) — »Miracles de Nostre-Dame« — omhandle den hellige Jomfrus vidunderlige Indblanding, skønt Emnerne ellers variere overordentlig og hentes baade fra apokryfe Evangelier, Helgenlegender, Heltedigte, Eventyrromaner o. s. v. Disse Dramaer have endnu ingen Aktinddeling; de ere skrevne i Strofer med 8-stavelses, parvis rimende Vers samt et 4-stavelses Slutningsvers, der, for at støtte Skuespillernes Memorering, rimer paa den følgende Replikstrofe. Oprindelig havde Gejstligheden udført de liturgiske Dramaer, men de erstattedes snart, da den dramatiske Digtning søgte uden for Kirken, af Lægmænd, der stiftede Broderskaber og litterære Foreninger (*puys*) først til Foredrag af religiøse Digte, dernæst til Opførelse af Mirakler. De 40 af de bevarede Vor-Frue-Mirakler ere en enkelt *Puy*'s Repertoire. I Løbet af 14. Aarh. opstode Teaterlav, *Confréries*, i Paris og mange andre Byer, eller andre Foreninger. I Paris vandt Retsskrivernes Selskab — *La Basoche* — stiftet 1303, Ry for sine lystige Farcer, først Scener af Retslivet, efterhaanden af en saa udskejende Beskaffenhed, at de til Tider forbødes paa Grund af politiske Hentydninger og Fornærmelser mod Kongehuset; til sidst kom Selskabet under Censur, og dets Forestillinger opløstes i Slutn. af 16. Aarh. Et andet Farceselskab i Paris stiftedes ca. 1380 af »Les Enfants-sans-souci«, der maaske toge de middelalderlige Narrefester i Arv, hvis Hensigt var at parodiere kirkelige Skikke og Personer. Selskabets Medlemmer hed »Sots«, bare Narrehætte med Æseløren og Bjælder og opførte *Sotties*, en Art satiriske Forspil, fulde af dristige Parodier og Angreb paa Stænder og Personer, samt Klovnløjer. De virkede sammen med og delvis under Basoche-Selskabet, som foruden de nævnte Farcer opførte *Moralités*, der havde moralsk Formaal og i allegoriske Former og Personifikationer latterliggøre Tidens Laster og prædike Dyd, snart alvorlige, snart muntre. Jævnsides med dette komiske og verdslige Teater gaar i 15. Aarh. Udviklingen af det religiøse Drama, der paa een Gang er overnaturligt og realistisk og under Navnet *Mystères* (af *ministerium*: Bestilling. Handling) især behandler bibelske Emner og Legender. Hele Landet over bredte Mysteriedigtningen sig, spillet paa store Scener i ofte overdaadig pragtfuldt Udstyr og beundret af hele Folket som en gribende Art dramatisk Gudstjeneste. De overmaade lange Dramaer toge hyppigst flere Dage, ja Uger at opføre, hvorfor de inddeltes ikke i Akter, men i »Dage« (*journées*). De talrige Mysterier gruppere sig efter Emnet i 3 Kredse: det gamle Testamente, det ny Testamente og Helgenmysterierne. Det berømteste Mysterie om Christi Liv forfattedes ca. 1450 af Arnould Greban i omtrent 35,000 Vers i 4 Dage. Heraf omarbejdedes og udvidedes Passionshistorien ca. 1480 af Jean Michel. »Apostlenes Gerninger« behandledes i ca. 62,000 Vers og 9 Dage med ca. 500 Personer af Arnould Greban med Broderen Simon. Saadanne Monstredramaer, der tilmed af-

jaskedes af Forfatteren i forbavsende kort Tid, havde selvfølgelig ringe eller intet Kunstværd. De endeløse Mysterier, der spillede paa en stor, uforanderlig Scene, hvor alle Skuespillerne bestandig vare til Stede, og de største Afstande i Tid og Rum tilbagelagdes, uden at Fantasien vægrede sig ved at følge med, afbrødes ofte midt i den alvorlige Handling af komiske Mellemspil, hvor alle Haande fattige Sjovere, Djævle og Narre sloge Gækken løs; undertiden indskødes en hel Farce. I Paris fik 1402 det dramatiske Lav *La confrérie de la passion* kgl. Privilegium paa at opføre Mysterier; indskudte Farcer udførtes med Assistance af *Les Enfants-sans-souci.* (Litt.: Petit de Julieville, *Les mystères*[2 Bd. 1880] *og Répertoire du théâtre comique en France au moyen âge* [1886], begge med Bibliografi; samme, *La comédie et les mœurs en France au moyen âge* [1886]; É. Fournier, *Le théâtre français avant la Renaissance;* Kr. Nyrop, »En Teaterforestilling i Middelalderen« [1892]).

Haandbøger i Middelalderens Litteraturhistorie ere: Gaston Paris, »La litt. francaise au moyen åge« [2. Udg. 1890] og Ch. Aubertin, »Hist. de la langue et de la litt. francaise au moyen age« [2 Bd., 2. Opl. 1884]. Hovedkildeværket er »Histoire littéraire de la France«, paabegyndt 1733 af Saint-Maur Benediktinerne [Bd. I—XII, 1733— 63] og 1808 paa Regeringens Befaling fortsat af Instituttets historiske og litterære Afdeling [Bd. XIII—XXXII 1814—95; fra 1865 en ny Udg. af de første 15 Bd.]; den første Del af Værket naaede indtil 1167, den anden fortsatte til ind i 14. Aarh. Af stor Interesse for Studiet af Middelalderens Litteratur er tillige de forskellige i F. og Tyskland udkommende filologiske og litterære Tidsskrifter, navnlig det af P. Meyer og G. Paris redigerede »Romania«, der er udkommet siden 1872 og har omtalt saa godt som alle vigtige Middelaldersværker i een eller flere Artikler.

Renaissancen (ca. 1450—1600).

Middelalderens Litteratur var i almindelig Opløsning og Forfald i Slutn. af 15. Aarh. Folkedigtningen havde forlængst mistet sin Friskhed og Inspiration. Poesien var udartet og stivnet i gold, allegorisk moraliserende Manér; Lensvæsenets Glans var blegnet; i de langvarige Krige med England og især under Ludvig XI's vasalfjendtlige Enhedsbestræbelser brødes Ridderskabets Kraft, og en ny Tid gryede. Gennem mange forvirrede og vildtvoksende Overgangsformer kæmpede Humanismen sig frem dels som litterær og kunstnerisk Renaissance, dels som religiøs Reformation. I Modsætning til Middelalderlitteraturens frodige Overtro og naivt folkelige Gemytspræg genfødtes nu Antikkens Aand gennem Kendskabet først til de romerske, siden til de græske Digtere og Filosoffer. F. undergik saavel en klassisk som en italiensk Paavirknmg ved sit Sammenstød med Italien, hvor Renaissancen tidligst fuldbyrdedes, hvor Dante havde skabt et fast Skriftsprog og med Petrarca og Boccaccio grundlagt den italienske Nationallitteratur. I F. derimod havde de mange primitive Kunstformer hidtil savnet en fælles Sprogenhed; i talrige Dialekter havde Digterne skrevet; Sproget, hvori den litterære Enhedskultur skulde udvikles, var endnu vildt, udyrket og ubestemt. I Overgangstiden, der omtrent varede til Midten af 16. Aarh. og dannede Renaissancens tidlige Foraar, kæmpede Individualismen sig langsomt frem. Skolastikken veg for Kritik, Mystik for videnskabelig Forskning. Med Iver kastede de bedste og klareste Aander sig over Studiet af de klassiske Forfattere, først de romerske, derpaa de hellenske, efter at de ved Konstantinopel's Erobring 1453 flygtede Grækere havde bragt Impulser til Vesteuropa. Bogtrykkerkunsten indførtes 1469, og snart var Oplysningsværket i fuld Gang. Den berømte Humanist Erasmus fra Rotterdam levede og virkede en Tid lang i Paris. Af de lærde Hellenister kan nævnes som den første Guillaume Budé, paa hvis Opfordring Frants I stiftede *College de Prance* som en humanistisk Højskole, hvor de to klassiske Sprog og Hebraisk, Matematik samt Naturvidenskaberne trivedes; af Filologer virkede senere Scaliger, Casaubon og Muret. Den lærde Bogtrykkerfamilie Estienne og adskillige Oversættere havde stor Del i Fremskridtet. Snart optoges antikke Former, ja sproglige Latinismer, hvilke sidste dog for største Delen igen forsvandt, hvorimod den italienske Paavirkning satte sig varigere Spor i Sproget.

I Overgangstiden — den tidlige Renaissance — er Litteraturen endnu middelalderlig farvet; men Formerne opløses og travesteres allerede, saaledes det traditionelle Helteepos. En aandfuld Novellist, Antoine de la Salle, der ca. 1450—60 var Digter ved Hertughoffet i Bourgogne, skildrer i »Histoyre et plaisante cronique du petit Jehan de Saintré« sin Tids Ridderideal, men travesterer det i Slutningen med en mesterlig fin Ironi. Ligeledes over de middelalderlige »Joyes de Nostre-Dame« skriver han en Parodi, idet han i »Les quinze joyes de mariage« fremfor at prise Kvinden og Ægteskabet tværtimod i spydig Satire spotter de forskellige Giftermaalskalamiteter, Kvindeluner og Kvindeutroskab. Rimeligvis har han tillige været endelig Redaktør af Samlingen »Cent nouvelles nouvelles«, hvis 100 Fortællinger fremkom 1456—61 i Brabant, fortalte for Dauphinen Ludvig (XI) af hans Mænd; over Halvdelen ere originale, Resten laante fra gamle *Fableaux* og fra italienske Noveller, især Boccaccio's »Decamerone«. Den italienske Paavirkning var altsaa allerede begyndt. Efter denne fortræffelige Prosaforfatter optraadte i Philippe de Commynes (død 1115), Ludvig XI's politiske Raadgiver, F.'s første ædruelig fornuftige Historieskriver, der i sit Memoireværk »Chronique et histoire contenant les choses advenues durant le regne du roi Loys unziéme« [trykt 1524, 1552 kaldet »Mémoires«] [klart og skarpt, men tillige filosofisk og idérigt udreder de lønlige politiske Drivfjedre.

I Poesien bliver Francois Villon (ca. 1431—61) Forløber for den ny Tid; kun i sin Lyriks Indramning er han middelalderlig, ellers allerede udpræget individualistisk, manérfri og sand, uden Spor af Allegori. Sin skolastiske Uddannelse satte han over Styr i et vildt og forvovent Ungdomsliv, der endog bragte ham Galgen nær. I sit lille og store »Testamente«, hvis Ramme er en satirisk Testamentering til hans Venner af hans sølle »Efterladenskaber«, er der et gribende lyrisk Indhold af snart spøgende og spotsk, snart dybt tungsindig

Refleksion over Lyst og Last, spildt Ungdom, i Livets hastige Flugt og Dødens Ubarmhjertighed. Foruden hos denne store oprindelige Lyriker findes ægte Poesi i talrige Folkesange, enten naive Kærlighedsviser eller friske, ofte satiriske Lejlighedsdigte over Tidens Begivenheder. Disse Mønstre for senere Tiders Folkesange ere samlede af G. Paris i »Chansons du XV. siécle« [1875]. Ellers dyrkedes Poesien i den moralsk-allegoriske Tradition af pedantiske Rimsmede, der omsatte ufordøjet Lærdom i svulstig Retorik og rimede rædselsfuldt manierert. Især ved Bourgogne-Hertugernes Hof trivedes en Tid lang disse Poeter, hvoraf kunne nævnes Pierre Michault og Jean Molinet (død 1507). Derimod spores Fremgang hos Jean Le Maire de Belges (1473—1548), hvis Sprog er elegant og harmonisk i fine, velbyggede Vers. Elev af ham var den berømte Clément Marot (1497—1544), Frants I's Yndling og Hofdigter, der blev Protestant og i Italien modtog klassiske Impulser. Han brød med den gamle Smag, indførte i sine Lejlighedsdigte, Elegier, Ballader og Epigrammer, sund Smag og Fornuft og skrev i en mønsterværdig elegant, klar og yndefuld Form, der tilmed har et let konverserende personligt Sving (*style marotique*). Protestantismens Sag fremmede han ved sine Salmeoversættelser, desuden oversatte han klassiske og italienske Digtere, udgav Villon's Digte og Romanen om Rosen. Langt ringere Betydning havde hans Elev Mellin de Saint-Gelais (1491—1558), der var fejret Modedigter, skrev Festkantater og rettede Vers for Fyrster; han var stærkt italiensk paavirket og indførte Sonetten. Ligeledes til Marot's Retning sluttede sig Louise Labé, »den skønne Reblagerske« i Lyon (1526—65), hvis Sonetter og Elegier aande erotisk Lidenskab og varm Følelse.

I 15. Aarh.'s Slutning udartede Mysteriedigtningen i stedse længere og værdiløsere Dramaer. Efterspørgselen var overordentlig stor, og der ofredes umaadelige Summer paa Opførelsen. I et vældigt Mysterie behandlede Jacques Millet 1450—52 Troja's Erobring og Ødelæggelse, hvori den middelalderlige Troja-Roman er dramatiseret. 1482 opførtes Guillaume Flamang's »Mystère de Saint Didier«, der indeholder talrige Hentydninger og Navne fra den klassiske Oldtid og saaledes er en Slags Bebuder af Renaissancen ogsaa paa Scenen. 16. Aarh.'s bedste Mysterie, »Saint Louis« [1514], skyldes Pierre Gringore, der skrev det for Murernes og Tømrernes Lav i Paris, og som i ædelt og enkelt Sprog skildrer den hellige Kong Ludvig's Historie. Endnu forfattedes flere Mysterier, selv Dronning Marguerite af Navarra forsøgte sig deri; men Dekadencen voksede med rivende Fart, og da Passionslavets Forestillinger i Paris bleve haardt anklagede for at demoralisere Befolkningen ved usømmelig Tone, ved uanstændige Farceindlæg og jammerlig Pøbeludførelse, forbød Parlamentet 1548 Lavet at opføre Passions- eller Helgenmysterier i Paris, og herved fik endelig Middelalderens Drama Dødsstødet. — — Men samtidig med at Mysterierne vare i Forfald, blomstrede Farcen, og ca. 1470 fremkom den mesterlige »Maistre Pierre Pathelin«, der med uimodstaaelig Komik og glimrende Humor skildrer den snu Advokat, som snyder sin Kreditor, Klædehandleren, ved forskellige Puds. Denne ved brillant Karakteristik og livfuld Dialog lige udmærkede Farce er det bedste komiske Drama før Molière; Forfatteren er hidtil ukendt; det tryktes 1486. Allerede 1474 opstod en smuk og kraftig Efterligning, »Le nouveau Pathelin«. En anden af Tidens bedste Farcer er »La farce du cuvier«, der skildrer en Ægtemands Tyrannisering af Svigermoder og Kone, indtil denne engang falder i Vadskekedelen, hvor han lader hende sprælle, til hun anerkender ham som Herre i Huset. Ogsaa Sottien florerer og bliver til politisk Satire; den bedste er Gringore's »Jeu du Prince des Sotz«, opført 1512, der skildrer Ludvig XII's Strid med Pave Julius II og med sin Satire støtter Kongens Sag. Den berømteste Moralité er Nicolas de la Chesnaye's »Condamnation du Banquet«, der fremkom først i 16. Aarh.; den skildrer med djærv Humor de personificerede Levemandslaster (Fraadseri, Kræsenhed, Drukkenskab o. s. v.) og deres Fordølgeise af personificerede Sygdomme (Gigt, Mavepine, Apopleksi o. s. v.), indtil »Diæten« sejrer, og »Banketten« dømmes til Døden.

Trods heftige Forfølgelser vandt Protestantismen imidlertid Indpas i F. 1535 forelaa Olivetan's protestantiske Bibeloversættelse med Forord af selve den franske Reformations Fører Calvin. Den ny Læres Manifest udgav denne Aaret efter paa Latin og 1540 paa Fransk: »L'institution chrétienne«, en heftig Polemik mod Pavekirken i et skarpt, klart og overordentlig veltalende Sprog. Og samme Aar som Bibeloversættelsen udgav François Rabelais (ca. 1495—1553) sin berømte »Gargantua« efter allerede 1533 at have offentliggjort første Bog af »Pantagruel«, hvis tre andre Bøger udkom 1546, 1552 og 1564. Med Rabelais's vældige Geni sejrede Humanismen definitivt. Alle Tidens Brydninger og Nydannelser smeltede sammen i hans Person. Med en rastløs Foranderlighed er han snart Munk, snart Vagabond, snart Docent, saa Læge, Kanonikus, Professor i Anatomi, saa en ussel Flygtning, til sidst Sognepræst. Men under al sin Omflakken dyrker han bestandig sine humanistiske Studier: Latin, Græsk, Astronomi, Jura, Naturvidenskaberne og Medicin; han hader Skolastik og Munkefordummelse, elsker Frihed og Kundskab. Hans store komisk-satiriske Roman tager sit Udgangspunkt fra den eventyrlige Folkebog (om Kæmpen Gargantua, udkommen 1532 i Lyon), men giver i sit fantastiske Hylster et storartet Karikaturmaleri af alle Samtidens Stænder og Sæder, isprængt al hans encyklopædiske Viden og klassiske Lærdom, kaad Livsnydelse ved Siden af filosofisk Tankedybde. Gargantua, senere »Konge af Utopien', er en Kæmpe, som studerer i Paris og udfører eventyrlige Heltebedrifter; hans Søn, den humane, milde og retfærdige Pantagruel berejser hele Verden for at opdrage sig selv, men finder overalt Overtro, Misbrug, Laster og Latterligheder. Hans Ven, den fattige Panurge, er en aandfuld og munter Optimist. Trods Romanens overlæssede og usammenhængende Karakter, dens talrige indtil Kynisme plumpe og burleske Optrin og Udtryk, er den et vidunderligt frodigt, kraftigt og levende Værk, skrevet i et energisk og saftigt Sprog, der ganske vist uden Forskel bruger baade Latinismer og Ord fra alle mulige Dialekter til sin uhyre farverige Palet. Rabelais's stærke og sunde Realisme over-

levede al Samtidens Litteratur. Han fandt snart Efterlignere, baade slaviske og selvstændige som Bonaventure des Periers (ca. 1500—44) og Noël du Fail (1520—91). Den første, der hele Livet led Nød og til sidst dræbte sig selv, var klassisk dannet og rettede som skeptisk Fornægter af al aabenbaret Religion et heftigt Angreb paa den katolske Kirke (»Cymbale du monde«), men har størst Betydning ved sin fortræffelige Novellesamling »Nouvelles récréations et joyeux devis«. Fail skildrede med sund satirisk Realisme Bøndernes Liv og Morskab paa sine Godser. Endelig var Dronning Marguerite afNavarra (1492—1549), Frants I's Søster, Renaissancens og Kalvinismens Beskytterinde, skønt hun selv blev ved at være Katolik, Forfatterinde dels af tørre lyriske Digte og Mysterier, dels navnlig af Novellesamlingen »Heptaméron«, en direkte Efterligning afBoccaccio, med livlige og pikante Skildringer af Datidens galant-letfærdige Liv. — Paa samme Tid fremkom paa Foranledning af Frants I, der under sit Fangenskab i Madrid havde lært en berømt, oprindelig fra Wales udgaaet Ridderroman at kende, en fransk Bearbejdelse af denne: »Amadis des Gaules« (1540—48), der længe nød stor Popularitet og paa een Gang var det sidste Udslag af Middelalderens Ridderbegejstring og tillige — ved sit erotiske Hovedtema — blev en Forløber for den moderne Roman.

Renaissancegennembrudet i Poesien dateres fra Aar 1548, da Joachim du Bellay (1525—60) udgav denny Skoles Program: »Défense et illustration de la langue francaise«. Heri doceredes Kærlighed til Fransk som et Sprog, der vel endnu var fattigt, men kun behøvede gode Skribenter for at oparbejdes til Ligestilling med Græsk og Latin; endvidere brødes Staven over hele den ældre franske Poesi fra Middelalderen helt op til Marot, og endelig opmandedes der til kraftigt Studium og Efterligning af de antikke Digtere; i Stedet for alle de ældre Digtformer og dramatiske Genrer skulde træde Oder, Epigrammer, Elegier, Satirer (ogsaa italienske Former som Sonetten) samt Tragedier og Komedier efter antikt Mønster. Dette Opraab slog ned og vakte de unge Digteres Begejstring. Den lærde Humanist Dorat indviede dem i de klassiske Studier, og under Navnet »Piejaden« (Syvstjernen), der skulde minde om den aleksandrinske Bevægelse under Ptolemæerne, dannede de en Skole med Pierre de Ronsard (1524—85) som Fører. Hans berømte »Oder« begyndte at fremkomme 1550 og havde banebrydende Held; saa stolt og kraftig en Poesi — lige langt fra de datidige Hofdigteres overfladiske Elegance og fra prosaisk Flovlied — var hidtil ikke set; den skæmmes kun af den alt for direkte Paavirkning af Antikken, der viser sig dels i sproglige Efterdannelser, som stride mod Aanden i det franske Sprog, dels i mangfoldige mytologiske Hentydninger, hvis Lærdom fordrer Kommentar. Ronsard var en virkelig Digter, hvis Stræben efter Pindar's høje Flugt ofte adler hans Poesi, hvor tung Ballast af lærd Imitation den end fører. Foruden i Lyrikkens talrige mindre Former, som han efterhaanden lærte at behandle mindre lærd, mere folkelig naturligt, forsøgte han tillige efter Homer's og Vergil's Forbillede at skrive sit Lands Tilblivelsesepopé, men opgav sin »Franciade« ufuldendt, da den store Digtform ikke vilde lykkes for ham. — Af Piejadens andre Digtere blev dens Programforfatter Du Bellay under et længere Ophold i Rom greben af Verdensstadens vældige Storhedsrester og tillige paavirket af italiensk Digtekunst (Petrarca); han forfattede livsfriske Sonetter, yndige Landlivsdigte og Satirer, hvorved han berigede Sproget og uddybede Indholdet. Remi Belleau (1528—77) oversatte Anakreon og var selv en malerisk beskrivende Naturskildrer; derimod var Antoine de Baïf (1532—89) en middelmaadig Poet, hvis egentlige Betydning var den, at han forsøgte at indføre antik Metrik (Kvantitetssystemet) i Fransk, med hvis indre Bygning den dog slet ikke lader sig forene. Piejadens dramatiske Reformator var Etienne de Jodelle (1532—73), hvis 1552 under stor Begejstring opførte Tragedie »Cléopâtre« efter Antikkens Forbillede (Seneca) har en enkelt, men meget mager Handling og er inddelt i 5 Akter, der slutte med Kor; endnu en Tragedie »Didon se sacrifiant« (efter Vergil) samt en Komedie »Eugéne«, der i sit Forspil angriber de gamle Farcer og Moraliteter, var med »Cléopâtre« de første Forsøg paa den dramatiske Reform, der fortsattes af Jaques Grevin (1540—70), men med størst Held af Robert Garnier (1545—1601), der dels forfattede regelmæssige Tragedier efter Seneca's Mønster, dels skrev et selvstændigt bibelsk Drama »Sédécie ou les Juives« af stor Værdi samt Tragikomedien »Bradamante«, hvori den senere saa vigtige »Fortroliges« Rolle første Gang forekommer. Antoine de Montchrestien (død 1621) gjorde yderligere Fremskridt og komponerede sine Tragedier bedre; hans bibelske Sørgespil »Aman efterlignedes senere af Racine i »Esther« ; i værdig og harmonisk Stil behandlede han Maria Stuart's Skæbne i sit interessanteste Drama »L'Ecossaise«. Lystspillets Udvikling fremmedes ved Pierre Larivey's udmærkede Bearbejdelse af italienske Komedier, der i flere Henseender øvede Indflydelse paa Molière; af hans ni bevarede Stykker er det bedste »Les esprits«. Den franske Lystspilkomedie skabtes ved en Sammensmeltning af den gamle Farcedigtning og den italienske Komedie. Paa denne Tid var dog Intrigen endnu monoton og lidet udviklet, Karaktertegningen plump og almindelig, uden dybere Skarphed eller sjælelig Finhed.

Piejadens Principper og Ronsard's høje Anseelse holdt sig Aarhundredet ud. Det poetiske Sprog og digteriske Ideal tog Opsving, men Indhold, Dybde og Skaberevne skortede det paa. De mange Efterlignere stode tilbage for Ronsard, de ansloge en lettere og elegantere Tone saaledes som Desportes (1546—1606) og Bertaut (1552—1611); andre udfoldede Spøg og Spot f. Eks. Jean Passerat (1534—1602), der tillige har skrevet friske Naturdigte. Blandt Ronsard's Elever indtog Hugenotterne en ejendommelig Stilling: Du Bartas (1544—90) forsøgte en stor poetisk Encyklopædi i bibelsk Ramme, »La semaine« (1578), en Skildring af Skabelsesugen med dens talløse Vidundere; hans digteriske Evne slog ikke til, og Skolens Fejl dreves ud i Manér; men Digtets protestantiske Kraft og Glød gjorde det berømt over hele Europa, og det fandt ikke faa Efterlignere (Arreboe, Milton). Agrippa d'Aubigné (1551—1630) efterlignede baade Ronsard og Du

Bartas, men hans Hovedværk er »Les Tragiques«, der i Skildringen af Religionskampene aander et flammende Had til Protestantismens Fjender og en begejstret Lovprisning af Kalvinismens Martyrer. Som uforsonlig Oppositionsnatur gav han i sin satiriske Roman »Les aventures du baron de Fæneste« overordentlig spotske og komiske Billeder af Hoflivet under Ludvig XIII.

Af Oplysningstidens lærde blev Jacques Amyot (1513—93), der ejede en betydelig klassisk Dannelse, ved sine Oversættelser fra Græsk (Plutarch, Heliodor o. fl.) en af F.'s store Prosaister i Kraft af sit yndefulde, rene og ægte Fransk. Den lærde Bogtrykker og Humanist Henry Estienne (1531—98) kæmpede i forskellige Skrifter for det franske Sprogs Godhed og Fortrin fremfor Italiensk. Étienne Pasquier (1529—1615) gav i sit kolossale Værk »Recherches de la France« en Masse Oplysninger om F.'s politiske, litterære og juridiske Historie.

Et Led i den store Renaissance var ogsaa Individualismens Udvikling. Der opstod personlige og kritiske Skribenter, som betragtede Begivenheder og Forhold ganske selvstændig og vilde forevige egne Bedrifter. Krigere grebe Pennen, naar de slap Sværdet, og forfattede politiske, religiøse og sociale Afhandlinger. Saaledes skrev François de la Noue (1531—91) en lang Række Diskurser over Borgerkrigene, Adel, Politik, Strategi og religiøse Spørgsmaal, og Blaise de Monluc (1502—77) dikterede overordentlig friske og kække Kommentarer til sit eget Krigerliv (»Soldatens Bibel«). Andre Forfattere, som den vidtberejste Brantôme (1540—1614), nedskreve lidenskabsløst uden mindste Moraliseren, men meget livfuldt samtidige berømte Mænds og Kvinders Liv og Levned. Memoireskriverne florerede saaledes, hvorimod den egentlige Historieskrivning dyrkedes mindre; betydeligst var Jacques Auguste de Thou's Samtidshistorie (1544—1607), der imidlertid affattedes paa Latin og først i 18. Aarh. oversattes paa Fransk.

Aandslivets Emancipation og den fritænkerske Skepsis fik sin største Repræsentant i Michel de Montaigne (1533—92), hvis »Essais« (1580—88), en Samling spredte, halvt aforistiske Afhandlinger i et aandfuldt, elegant causerende Sprog, tangere alle Samfunds- og Livsspørgsmaal for overalt at anbefale skeptisk og dog tilfreds Resignation, en egen nydelsesrig, overlegen Opportunisme. Til samme Retning høre Étienne de la Boétie som Forgænger (1530—63) og Pierre Charron (1541—1603) som Elev af Montaigne. Derimod var den hellige François de Sales (1567—1622) Forkæmper for den kristelige Læres absolutte Sandhed. — Religionskampene, som vedvarede og efterhaanden fik en stærkt politisk Karakter af Partistridigheder, gav Anledning til talrige Stridsskrifter; berømtest er »Satire Ménippée« (1593) af ikke mindre end 6 Forfattere, der ivrig virkede for Henrik IV imod Liguen og gav det franske Folks Trang til Fred og Orden et yderst veltalende og skarpt Udtryk. — Som social Satiriker optraadte Mathurin Régnier (1573—1613), der delvis efter Horats'es og Juvenal's Mønster satiriserede over alle Haande almenmenneskelige Fejl og Latterligheder, og hvis djærve Lune paa en Gang er ægte gammelfransk farvet og kommer til at virke befrugtende paa Molière (Tartuffe). (Litt.: A. Darmesteter og Hatzfeld, *Le XVIe siècle* [5. Udg. 1893]; Sainte-Beuve, *Tableau historique et critique de la poésie française et du théâtre français au XVIe siècle* [1828, éd. déf. 1876, 2 Bd.]; É. Faguet, *Seizième siede* [1894]).

Klassicismen (Le grand siécle). (17. Aarh.).

Efter Renaissancekampenes rige aandelige Brydninger og mangfoldige Nydannelser indtraadte en Gæringsperiode, hvor de ny Ideer og Former langsomt bundfældes og krystallisere i regelmæssig Kunst. François de Malherbe (1555—1628) var den første Lovgiver for den gode Smag, hvis teoretiske Forskrifter dog alene gælde det rent sproglige og formelle. Han bekæmpede alle poetiske Friheder, krævede den pinligste Omhu for Rim og Versbygning med Undgaaelse af Hiater og fordrede rent franske Udtryk. Som selvstændig Digter var han gold og tom. Lige saa betydningsløse Gennemsnitsdigtere vare hans Efterlignere Maynard (1582—1645) og Racan (1589—1670), der strengt overholdt hans formelle Principper. Hvad Malherbe og hans Elever tilstræbte inden for Poesien, søgte Jean Louis Guez de Balzac (1597—1654) at udarbejde i sin Prosa ved en tastbygget, harmonisk velklingende Sætningsdannelse i et for al Djærvhed renset Sprog; han affilede sin Stil efter Cicero's og Seneca's klassisk korrekte Mønster. Voiture (1598—1648) uddannede sit Sprog til en behagelig, let og lunefuld Causeristil. Begge hørte til den litterære Aristokrat-Salon, som stiftedes af Markisen af Rambouillet, Catherine de Vivonne og 1620—45 var en Art Højskole for høfligt Galanteri, sødlig Erotik og litterært Raffinement. I H6tel de Rambouillet's blaa Salon mødtes Hoffet og den høje Adel med Poesiens Dyrkere og de kritiske Smagsdommere, Digte foredroges, Politik og Poetik drøftedes, Anstand og god Tone doceredes paa alle Omraader. Skønt alle Datidens Skønaander og Skribenter — endog Corneille og Bossuet — færdedes her, er intet Hovedværk knyttet til Hotel de Rambouillet, hvorimod dets litterære Teoretiseren og sproglige Snerperi udartede til det senere saa berygtede »preciøse« Væsen, som Molière spottede i flere af sine Komedier. Det aristokratiske Galanteri med dets Stræben efter Forfinelse i Sprog og Sæder var en naturlig Reaktion oven paa de mange Aars raa Religions- og Borgerkrige med deres utallige Rædsler. Der trængtes til Fred og Ro, til Idyl. Smagen havde vendt sig fra den ridderlige Heltedyrkelse til Hyrdedigtningen. Denne var fra først udgaaet fra Italien, udviklet i Spanien og fandt nu Indpas i F. Det milde, idealiserede Hyrdeliv, der kun beskæftiger sig med sværmerisk Elskov, kom paa Mode. Honoré d'Urfé (1567—1625) skrev sin store Hyrderoman »Astrée«, der vakte uhyre Bifald og efterlignedes næsten over hele Europa; herfra kan den moderne Roman dateres. Men ogsaa i Hyrderomanen var Følelsen mere formel end inderlig; Kærligheden er endnu kun et Galanteri — ingen Lidenskab.

Den italiensk-spanske Paavirkning viste sig ogsaa i Dramaet. Renaissancens Teaterreform var

ikke folkelig, men indskrænket til de lærde eller adelige Kredse. Folket blev ved at more sig med Sottier og Farcer eller over indvandrede italienske Trupper. Men 1599 indrettede en staaende fransk Trup sig i Paris i Hôtel de Bourgogne med Alexandre Hardy (1570—1630) som fast Teaterdigter. Indtil sin Død forfattede han en 5—600 Dramer, skrevne uden Kunst, for det daglige Brød, med Hovedvægten lagt paa en rigt bevæget Handling, hvortil Stoffet toges alle Vegne fra, ogsaa fra spanske og italienske Noveller. — Ved Siden af dette Folkedrama, der til de middelalderlige Traditioner føjede Inddeling i Scener og Akter, bibeholdt den aleksandrinske Versform, men opgav Korene, opstod et adeligt Hofdrama, der svarede til Romanens Hyrdestil. Théophile de Viau (1590—1626) skrev 1617 det første Pastoraldrama »Pyrame et Thisbé«, hvori den søgte Stil og sproglige Svulst allerede er kendelig (til den franske »preciøse« Stil svarer Italienernes Marinisme, Spaniernes Gongorisme, Englændernes Euphuisme). Jean de Mairet (1604—86) naaede højere med sine to Hyrdedramer »Sylvie« og »Silvanire ou la morte vive«; i. Fortalen til det sidste opstiller han for første Gang Kravet paa de tre pseudoaristoteliske Regler: Handlingens, Tidens og Stedets Enhed. Herefter udgav han 1634 den første virkelige Tragedie i den senere Klassicismes Stil: »Sophonisbe«, der vandt saa overordenlig Berømmelse, at ikke engang Corneille kunde fortrænge den fra Scenen.

De store Digteres Gennembrud forberedtes yderligere ved Richelieu's litterære Bestræbelser. Den store Statsmand, der havde knækket Adelens Magt og befæstet det absolutte Monarki, greb ogsaa ind i Litteraturen; dels ophjalp han Skuespillerstanden og vilde selv optræde som dramatisk Forfatter, ganske vist med fem Poeter som Medarbejdere, dels stiftedes 1635 under hans Protektorat det franske Akademi, hvis Maal og Opgave var at hæve det franske Sprog, at rense det og fastslaa de enkelte Ords rette Anvendelse. Chapelain (1595—1674), der var Arvtager af Malherhe's Principper, og Vaugelas (1585—1650), der paabegyndte Redaktionen af Akademiets franske Ordbog, vare især delagtige i Planens Gennemførelse. Det franske Akademi fik dog ingen gennemgribende Betydning for Litteraturen, hvis største Digtere og Tænkere det for en stor Del ikke havde til Medlemmer, men var en Art Højesteret for den sprogrensende Regelrethed, som i saa lang Tid skulde sætte Grænser for Litteraturens fri Udvikling.

Til Richelieu's Digterkreds hørte en kort Tid F.'s første store Klassiker Pierre Corneille (1606—84), der allerede havde ladet opføre en Del Lystspil og en enkelt Tragedie-Bearbejdelse efter Seneca (»Medea«), da han 1636 med »Le Cid« vakte en saa stor Begejstring, at den klassiske Tragedies Fødsel regnes fra dette Værk. Tiden fandt heri sit Ideal: en romantisk ridderlig Viljeskraft, ædel Tankegang, Konflikt mellem Elskov og Ære, Tilbøjelighed og Pligt, store stolte Karakterer, der udtale sig i et højt, heroisk lidenskabeligt Sprog. I sine bedste Tragedier — »Horace«, »Cinna« og »Polyeucte« — samt i Komedien »Le menteur«, der betragtes som F.'s første klassiske Lystspil, fuldkommengjorde Corneille sin dramatiske Stræben og fæstnede sit Ry. Helt nøje overholdt han ikke de af Akademiet dekreterede Regler for de tre Enheder, men bevægede sig mest noget friere, hvad Handlingens Sted angaar. Det antikke Teater var vel hans egentlige Mønster, men samtidig tog han dels sit Stof fra den spanske Scene, dels i kristelige og historiske Motiver. Hans dramatiske Digtnings Hovedegenskab er de heroiske Karakterers Viljestyrke, der altid retledes af Fornuft og Logik; Viljen triumferer over Lidenskaben, Raisonnementet overvinder Følelsen; Sprogets veltalende Magt giver Udtryk for store universelle Ideer og heltemæssig Etik. Ved Siden af Corneille arbejdede en Række ringere Forfattere for Scenen: Georges de Scudéry (1601—67), der efterlignede de spanske Dramer ved overraskende, spændingsrig Handling, Tristan l'Hermite (1601—55), La Calprenède (1610—63), Pierre du Ryer (1600—58) og Thomas Corneille (1625—1709). Betydeligere end disse var Jean de Rotrou (1609—50), der først skrev i Hardy's Manér og efterlignede Lope de Vega, men ved Corneille's Indflydelse naaede til at frembringe et Par Tragedier, som vidne om hans ægte Talent, der desværre tidlig kuedes af Nød og Modgang.

Allerede før Midten af 17. Aarh. var Hotel de Rambouillet ophørt at være toneangivende som Centrum for den fine litterære Smag; men adskillige andre Saloner fortsatte og udviklede de preciøse Bestræbelser, den kunstlet-galante Affektation. Især samlede der sig en Modekreds om Madeleine de Scudéry (1608—1701), der opnaaede stor Berømmelse for sine talrige historisk-galante Romaner. Smagen for Hyrderomanen var nemlig afløst af en Forkærlighed for eventyrlige Hændelser; ideale Prinser og Prinsesser traadte i Stedet for Hyrder og Hyrdinder. I endeløse flove og sværmerisk forskruede Romaner skildres Tidsbegivenheder, Slag, eventyrlige Rejser og Oplevelser, hvori indflettes lange Selskabskonversationer og Maskeportrætter, der kunne have Værd som Tidsbilleder. Foruden af Scudéry dyrkedes den heroiske Roman af Gomberville (1600 — 74) og La Calprenède. Som Reaktion mod denne sværmerisk idealistiske Roman opstod en realistisk med komisk og parodierende Tendens. Saaledes skrev Charles Sorel (1599—1674) flere komiske Romaner, hvoriblandt »Le berger extravagant« under Paavirkning af Cervantes'es »Don Quijote« var en Parodi paa Hyrderomanerne. Cyrano de Bergerac (1619—55) skrev satirisk-fantastiske Utopiromaner (senere efterlignede af Swift, Voltaire og Holberg [»Niels Klim«]). Paul Scarron (1610—60) gjorde sig lystig over den heroisk-galante Romanlitteratur i et burlesk Epos »Typhon«, men fik navnlig Betydning ved sin »Roman comique« (1651—57) som den første livlige Romanrealist inden Lesage. Ogsaa Antoine Furetière (1620—88) skrev en interessant realistisk Roman, hvori han dels skildrer Smaafolks Liv i det daværende Paris, dels satiriserer over det preciøse Pedanteri.

Samtidig med den klare logiske Rationalisme, som Corneille indførte i den dramatiske Poesi, fremkom paa Tænkningens Omraade en epokegørende Nydannelse: Descartes's (1596—1650) »Discours de la méthode, pour bien conduire la raison et chercher la vérité dans les sciences« [1637] blev Grundlaget for den moderne, mate-

matisk stringente Filosofi og er desuden det første klassisk fuldendte Prosaværk i fransk Litteratur. Blaise Pascal (1623—62), der var aandelig beslægtet med Descartes, en skarp Tænker og dog dybt religiøs, forsvarede i sine »Lettres provinciales« Jansenismen mod Sorbonnen, stillede den praktiske Kristendoms Livskrav og angreb Jesuitternes slappe Moral med skarp Ironi og knusende Kritik. I sine »Pensées« vilde han bevise Kristendommens Sandhed og Storhed. Begge disse Værker, der ere skrevne i mesterlig klar og afrundet Prosa, fik ved deres dybe og rige Tankekraft stor Indflydelse paa Molière, Voltaire og Encyklopædisterne.

Da Ludvig XIV ved Mazarin's Død 1661 overtog Regeringen, var den franske Klassicisme paa alle Omraader indvarslet og allerede delvis krystalliseret. Nu var *Le grandsiècle*, der ganske koncentrerede sig om den enevældige Monark og hans Hof. De almene Ideer havde vundet fast og begrænset Form, Sproget var regulariseret, Digtningens Metode afpasset efter Smagen for det høviske, sunde, klare, regelrette. En Mængde lyse fornuftige Hoveder bidroge til yderligere at fastslaa en rationalistisk Poetik, der efterhaanden maatte stivne i konventionelle, livløse Former. Men den franske Aand florerede foreløbig længe og hævdede F.'s Overlegenhed i hele Europa. Nicolas Boileau (1636—1711) skrev Klassicismens *Ars poetica*, ikke saaledes, al han foreskrev Digtekunsten ny Maal og Veje, — han nøjedes med at kritisere den foreliggende Litteratur og af den at uddrage Teorierne for den gode Smag, at fastsætte de poetiske Principper, som allerede havde sejret og yderligere skulde vinde ny Sejre; Middelalderens Litteratur kendte og forstod han ikke; som »Parnasset's Lovgiver« skrev han nærmest kun om og for sin Samtid, hvis store Repræsentanter (Corneille, Racine, Molière, Lafontaine) han hævdede paa Bekostning af de lavere, svulstige og preciøse Forfattere. Netop fordi hans Teorier kun satte den Praksis i System, som alle Klassicismens største Digtere øvede, holdt hans Poetik sig saa længe, selv efter at Tiden og Udviklingen egentlig var løben fra dem og den aandelige Frigørelse fuldbyrdet.

Med Molière (1622—73) naaede den franske Komedie ikke blot en klassisk, men en universel Fuldkommenhed, som ikke senere er naaet. Han blev den udødelige Skaber af det moderne Lystspil og den moderne Karakterkomedie. Sin Ungdom og Manddom udviklede han paa en Gang i Teaterets og Livets Skole; som Skuespiller og Dramaturg ved en omrejsende Trup erhvervede han sig Kendskab til alle Teaterformer, tog sit Stof overalt, hvor han fandt det, hos romerske, italienske, spanske og franske Forgængere. Da han 1658 endelig fik Indpas med sin Trup i selve Paris, hvor Kongens Gunst førte ham frem og holdt ham oppe, havde hans Geni gennemgaaet V andreaarene, Scenens og Livets Forskole, og en Række uforgængelige Mesterværker opstod, vekslende mellem den kaadeste Farce, den dybeste Sjælekomedie og det skarpeste Satiredrama. Molière's Betydning er en tredobbelt. I Fortsættelse af Antikkens Lystspil (Plautus) og den italienske *Commedia dell' arte* samt med Laan fra den ældre franske Farce og Fableau udviklede han Intrige-Lystspillet og den blotte Underholdningsfarce til en glimrende kaad og vittig Genre med levende Mennesker i Stedet for staaende Typer (»L'étourdi«, »Le dépit amoureux«, »Le mariage forcé<, »Le médecin malgré lui«, »Georges Dandin«, »Les fourberies de Scapin«, »Le malade imaginaire« o. fl.), med langt smidigere Elegance i Bygningen og træffende Vid i Karakteristikken, der vel kan indeholde Satire — f. Eks. hyppig mod Lægekunstens Humbug —, men dog er »blot til Lyst«. Derimod rettede Molière direkte sine Angreb mod Samtidens Svagheder, Hykleri og Affektation, i en anden Række Lystspil, der saaledes bliver *comédies de mœurs*: »Les précieuses ridicules« og »Les femmes savantes« gav han »preciøs« Kvindeaffektation og Pedanteri Dødsstødet og opstillede i det sidste som Modsætning et Mønster paa sand og ædel Kvindelighed; i »L'école des maris« og i »L'école des femmes« viser han de skæbnesvangre Følger af fejlagtig Opdragelse af unge Piger, hvis Natur sejrrig bryder igennem al kunstig Dressur og Tvang; i »Don Juan« drager han gennem glimrende Karakteristik og med overlegen Ironi den yderste Konsekvens af den adelige Libertiners erotiske Umættelighed. Ud af og op over denne aandfuldt og skarpt satiriserende Genre rejser sig endelig Moliére's monumentaleste Værker — »La haute comédie« — den grandiose Karakterkomedie, hvori Digteren med den fineste sjælelige Analyse fordyber sig i Studiet af den enkelte Karakter, som han skildrer med mesterlig, til alle Tider gribende Psykologi (»Le Tartuffe«, »Le misanthrope«, »L'avare«).

I Tragedien fik Corneille i Racine (1639—99) en yngre Medbejler, der endnu strengere holdt sig den klassiske Poetik efterrettelig og imødekom Hofsmagen. Racine uddybede og forfinede i sine Tragedier den psykologiske Karakteristik, skildrede især sine Kvinder med Kendskab til Hjertets inderste Rørelser og gav et fint og følelsesfuldt Billede af sin aristokratiske Samtids ædle, men noget skruede Tænke- og Følemaade. Hans Sprog og Versifikation eje den mest fortryllende Blødhed og Ynde. Med Racine kulminerede den franske Tragedie; hverken hans Konkurrenter eller Efterlignere ydede noget af blivende Værd; den bedste iblandt disse er Campistron (1656—1713), hvis effekt- og talentfulde Tragedier vandt Datidens Bifald. Heller ikke Moliére's Efterfølgere naaede hans Mesterskab. Philippe Quinault (1635—88) nød i sin Tid nogen Anseelse for sine Tragedier og Lystspil og er desuden kendt som Skaberen af den alvorlige Operatekst ved Dannelsen af den store franske Opera. Dancourt (1661—1725) skrev plumpe, men muntre smaa Komedier med dialekttalende Bondetyper. En ægte, om end langt underlegen Arvtager af Moliére's Komedie var Jean Francois Regnard (1656—1709), hvis bedste Lystspil »Le joueur« er af ikke ringe Interesse.

I Lafontaine (1631—95) fik Fabeldigtningen sin Mester, der med den friskeste Naivetet i Fremstillingen forener den fineste Levevisdom og overalt under Fabelens morsomme Dyreanekdoter skjuler satiriske Hentydninger til Livets virkelige Forhold; hans elegante og graciøse Vers høre til den mest klassiske Poesi. Ogsaa Lafontaine deltager i Boileau's og Moliére's Kamp mod Unatur og litterært Skaberi. Inden for Romanlitteraturen

gjorde den samme Stræben sig gældende. Fordringen paa objektiv Iagttagelse og sandfærdig Karakteristik affødte en Art historisk Roman, der talentfuldest dyrkedes af Grevinde La Fayette (1634—93), hvis »La princesse de Clèves« indeholder sund og naturlig Psykologi og yndefuldt Følelsesliv. Samtidig med denne psykologiske Roman opkom Smagen for det halvt realistiske, halvt fantastiske Eventyr; det største Ry tilfaldt Charles Perrault (1628—1703), som under Titlen »Les contes de ma mere l'Oye« udgav en Samling naivt fortalte Børneeventyr (»Askepot«, »Blaaskæg« »Rødhætte«, »Den bestøvlede Kat« o. s. v.), der dog have satirisk Underbund. Mange Efterlignere opstode, og »Tusind og en Nat« oversattes.

Aandrige Verdensmandsrefleksioner og praktisk Levevisdom var paa Mode og satte sig Spor baade i Memoiresamlinger og elegant causerende Breve og Aforismer. Saint-Évremont (1613—1703) skrev smagfulde og tankedybe Betragtninger over litterære og historiske Emner. Hertugen af La Rochefoucauld (1613—80) skrev psykologisk interessante Memoirer, men viste sig især i sin pikante, formfuldendte »Maximes« som en pessimistisk Kender af den menneskelige Egoismes utallige Former. Kardinalen af Retz (1614—79) lagde i sine vigtige Memoirer dristig og karakterfuld Sandhedskærlighed for Dagen. Bussy-Rabutin skrev i elegant og livfuldt Sprog det franske Hofs Skandalekronik, hvilket bragte ham selv i Bastillen. I den kvikke og aandrige Brevstil var især Markisen af Sevigné (1626—96) udmærket; hendes ugentlige Breve til en gift Datter indeholde alskens Causerier over det daglige Liv ved Hoffet og opruller saaledes et levende Tidsbillede.

I denne Absolutismens Periode kunde selvfølgelig kun den kirkelige Veltalenhed opnaa nogen Fuldendelse. Forskellige Hofprædikanter udviklede en retorisk pragtfuld eller elegant Prosa især i Sørge- eller Ligtaler, saaledes Mascaron (1634—1703), Fléchier (1632—1710) og navnlig Bossuet (1627—1704), hvis »Oraisons funèbres« over berømte historiske] Personer med henrivende Veltalenhed give kraftige Portrætrids. Jesuitpateren Bourdaloue (1632—1704) var en djærv Moralprædikant.

Som Forløbere for 18. Aarh.'s Ideer maa betragtes Fyrstepædagogen Fénelon (1651—1715), hvis Mesterværk »Télémaque« i yndefuld og harmonisk Stil indvæver Telemach's Rejseeventyr med didaktisk og moraliserende Visdom, taler mod Krigens Barbari og konstruerer et Idealfolk uden Laster og Lidenskaber, med Frihandel, Luksusforbud o. s. v.; La Bruyére (1645—96), der efterlignede Theofrast's Karakterbilleder med skarp Iagttagelsessans over for de mange forskellige Samfundstyper og Karakterfejl; endelig Pierre Bayle (1647—1706), der som Protestant kæmpede for Tolerance og Oplysning, angreb Overtro, kritiserede det nantiske Edikts Ophævelse (1685) og i sit Hovedværk »Dictionnaire historique et critique« øvede en skeptisk skarp Kritik over alle historiske Forhold og Personer. (Litt.: P. Albert, *La littérature française au XVIIe siècle* [6. Opl. 1884]; F. Lotheissen, »Geschichte der franzosischen Litteratur im 17. Jahrh.« [4 Bd., Wien 1877—84]).

Oplysningens Aarhundrede.

I 17. Aarh. havde Enevælde og Autoritet sat sig fast i Højsædet. Renaissancen var krystalliseret og stivnet i regelrette Former for den gode og aristokratiske Smag. Den fri aandelige Udvikling var overalt dæmmet tilbage af enevældige Autoritetsprincipper. Men allerede under Ludvig XIV's sidste Regeringsperiode var Systemet i Forfald. De store Forfattere vare døde eller smittede af pietistisk Religiøsitet eller ogsaa Talsmænd for en ny kritisk Aand, der bragte dem i Unaade ved Hoffet. Thi her bredte Hykleri og Obskurantisme sig, medens samtidig Frivoliteten voksede. Enkelte begyndte at rokke ved den før saa lovpriste Klassicisme, at dadle de store antikke Mønstre; andre forkyndte religiøs Tolerance og bekæmpede Trosfanatisme og Overtro. I 18. Aarh. udviklede denne Kamp mod Absolutisme, mod Statens og Kirkens Autoritet, sig stedse stærkere. En Reaktion rejste sig mod det aandelige Supremati, først paa det religiøse, siden paa det politiske og sociale Omraade. »Folket« naaede langsomt til Selvbevidsthed og krævede sin Ret. Reformtrangen bemægtigede sig Litteraturen, og denne blev en Protest- og Stridslitteratur for ny Ideer, hvis Vaaben var Spot, Satire og polemisk Veltalenhed for en natur- og fornuftmæssig Omdannelse af Stat og Samfund. Det blev et Oplysnings- og Fremskridtsaarhundrede, hvor Kritikken overalt undergravede det bestaaende, samtidig med at Kundskab og Viden ophobedes til Støtte for en ny Tid og en ny Stat. Denne Litteratur bæres oppe af Tendensen, den er kun i ringe Grad æstetisk, ikke abstrakt Kunst for Kunstens Skyld, men filosofisk, en etisk og reformatorisk Stræben, der ikke har Tid til at dvæle ved det rent formelle og derfor uden Betænkning, for saa vidt den har Brug for digterisk Form, beholder den konventionelle Poetik, Boileau's Principper. Saaledes vegeterede disse endnu 18. Aarh. ud, om end der allerede længe forinden var rettet Angreb paa Klassicismen.

Skepticismen banede Vejen for Oplysningens Forfattere. Den overfladisk paradoksale Fontenelle (1657—1757) benægtede den absolutte Sandhed og populariserede Galilei's, Descartes's og Kopernikus'es Naturlære, ligesom han i Striden mellem de gamle og ny tog Parti for de nyere Strømninger imod Ludvig XIV's Tidsalder. Ogsaa Houdart de la Motte (1672—1731) optraadte imod Klassicismen, mod de tre dramatiske Enheder, Tragediernes lange Fortællinger og forlangte — efter det engelske Teater — mere Handling paa Scenen; men hans egne Stykker manglede varigt Værd. Hertugen af Saint-Simon (1675—1755) drog i sine Memoirer strengt til Felts imod Absolutismen og Dekadencen under Ludvig XIV, ja selv F.'s sidste store Kirkeprædikant Massillon (1663—1742) tog til Orde mod Enevælden og forkyndte de ny politiske Ideer, at Kongen burde være Folkets øverste Tjener og selv staa under Loven. Endelig kom Abbed de Saint-Pierre (1658—1743) endog med positive Reformskrifter, foreslog at afskaffe Krig og indføre en Fællesdomstol til at bilægge alle Stridigheder mellem Folkene, at indskrænke den kongelige Magt og vælge raadgivende Korporationer, ja fremsatte paa næsten alle sociale og politiske Omraader moderne Reformforslag; saaledes fandtes i hans daarlig

skrevne og nu glemte Skrifter næsten alle de Ideer, som senere Montesquieu, Voltaire og Rousseau udbredte.

Den ny politiske, aandelige og litterære Bevægelse modtog en voldsom Paavirkning fra England, hvor en praktisk Rationalisme prægede alt og alle — Filosoffer, Naturforskere, Digtere og Moralister. Locke og Newton vare Positivismens, den ædruelige Erkendelses og sanselige Iagttagelses Forkyndere. Mange af F.'s mest fremragende Mænd opholdt sig kortere eller længere i England, hvis sunde, borgerlige, moraliserende Reformideer de førte hjem med sig. Med engelske Tidsskrifter og Teaterstykker som Forbillede forsøgte man at moralisere gennem Presse og Scene. Saaledes lod Destouches (1680—1754) det belærende Element være fremtrædende i sine Lystspil og vilde forbedre Sæderne ved at le. Marivaux (1688—1763) udgav efter engelsk Mønster tre moralske Tidsskrifter og skrev talrige fine, men psykologisk smaalige og maniererte Lystspil, hvori det rørende Element hist og her stikker frem, som senere hos Nivelle de la Chaussée (1692—1754) finder sit borgerlig-rørende Udtryk i en Art »Grædedrama« (*comédie larmoyante*).

Nogle Digtere vedbleve endnu at hænge ved 17. Aarh.'s Klassicisme, saaledes Jean Baptiste Rousseau (1670—1741), der længe gik for at være en stor Lyriker, men kun var en kold og kyndig Rimsmed uden Fantasi og Begejstring. Crébillon den Ældre (1674—1762) gik i Corneille's Fodspor og dannede i Tragedien et Overgangsled til Voltaire. Louis Racine (1692—1763) gik ud fra Pascal og søgte at bevise Kristendommens Sandhed ved Fornuftgrunde i et religiøst-didaktisk Digt »La religion«.

Uden nogen ældre eller yngre Tendens og uberørt af den kritisk-moraliserende Tidsaand opstod i Lesage (1668—1747) en virkelig objektiv Romanforfatter, der fik universel Betydning i Romanens Udviklingshistorie; paavirket af den spanske Romanlitteratur giver han i »Le diable boiteux« og »Gil Blas« friske, livssande, psykologisk fine og karakteristiske Tidsbilleder, hvis muntre Lune er ganske tendensfrit. Hans ypperlige Prosalystspil »Turcaret« var Tidens bedste Komedie. Marivaux skildrede i sine Romaner Mellemklassernes sunde Levemaade og fik Indflydelse paa den engelske Roman (Richardson og Fielding). Prévost d'Exiles (1697—1763) oversatte Richardson's Romaner og skrev selv en Række flygtige Romaner, hvoriblandt »Manon Lescaut« opnaaede Berømmelse for sin klare og natursande Skildring af erotisk Drift og Lidenskab. Ellers er den frivole, slibrig-pikante Roman paa Moden, dyrket bl. a. af den yngre Crébillon (1704—77), af og til endog af Oplysningstidens bedste Mænd (f. Eks. Voltaire). — I Lystspillet holdt Alexis Piron (1689—1773), tillige Forfatter af Epigrammer og Tragedier, sig til Traditionen for den muntre Karakterkomedie og havde særlig Held med »La métromanie«, der gør sig lystig over Tidens Mani for at digte. Ogsaa Gresset (1709—77) skrev en god Komedie (»Le méchant«), men er dog mest kendt for sit yndefulde, fint satiriske Digt om Papegøjen »Vert-Vert«'s Opdragelse og Eventyr blandt Nonner og Matroser.

En objektiv, historisk videnskabelig Samfundsreformator opstod i Montesquieu (1689—1755), der lidenskabsløst og saa vidt muligt upartisk studerede Samfundets Historie, Lovenes Væsen og Betydning, efter først i livlig satirisk Brevform at have berørt alle det franske Samfunds Brøst og Mangler (»Lettres persanes«). I sit klassisk beherskede og helstøbte Værk »Esprit des lois«, der omhandler Lovenes Forhold til de tre Regeringsformer: Republik, Monarki og Despoti, erklærer han den engelske Forfatning for sit Ideal, bekæmper religiøs Intolerance, Inkvisition, Tortur og Slaveri, men er paa andre Omraader moderat og konservativ — billiger f. Eks. Adelsprivilegier. Montesquieu's Opfattelse af Statens og Samfundets Udviklingshistorie og af de sociale Opgaver fik banebrydende Betydning for alle Reformideerne, om end hans Mangel paa Fanatisme lagdes ham til Last af de senere Revolutionsmænd. Derimod synes alle Tidens Ideer og Tendenser, al Gæring, Protest, Kritik og Revolutionstrang at koncentrere sig i Voltaire (1694—1778) som i et flammende Brændpunkt af Fanatisme. Sluppet ud af Jesuitternes Skole, tidlig udviklet til rationalistisk Had imod Oplysningens Fjender var han straks i sine første digteriske Forsøg Tendensskribent, fik for sin Satire over Regerings- og Præstevælde og Adelsprivilegier Bastille og politisk Forfølgelse at føle, maatte ty til England, hvis Litteratur, Stats- og Samfundsforhold han optog i sin Aand, tillige med Popes Deisme, der svarede saa godt til hans egen rationelle Natur. Med en vidunderli« Energi, en smidig Spændstighed, en praktisk Foretagsomhed og en aldrig plumret Klarhed i sin stærke, tankelysende Hjerne tumlede han sig gennem et langt Liv i alle Oplysningskampens talløse Skærmysler. Han var en Revolutionens Blænker og Spion, der med Vold eller List overrumplede sin Fjende, aldrig trættedes i Kampen for sit Hovedformaal: den aandelige Frigørelse — især fra den positive Kristendoms, Katolicismens hemmende Aag. Men han skyede i denne Kamp intet Middel, hvor lumpent og frivolt det end var, sveg, bedrog og lyklede, naar Omstændighederne krævede det, medens hans mærkelig blandede Karakter i sig forenede grænseløs Forfængelighed, Havesyge og Hævngerrighed med sand Humanitet, Gavmildhed og Forsvar af Samfundets forurettede. Som universel Skribent bevægede han sig paa alle Omraader — Lyrik, Epos, Drama, Roman, filosofiske Essays, kritiske og satiriske Flyveskrifter, Historieskrivning o. s. v. Men gennem alle litterære Former stak Tendensen frem, selv i hans talrige Tragedier, der i sin Tid dominerede det franske Teater, men kun ere skrevne efter den traditionelle Recept, skønt Voltaire selv troede at have lært af Shakespeare, hvad han dog kun har i Henseende til mere righoldig Handling; de mangle Varme og Følelse, fordi Beregning og Tendens føre ud i spidsfindig Karakteristik og kold og hul Deklamation, hvor glimrende retorisk den end klinger. Højest naaede Voltaire i sine talløse Prosaskrifter; de mange historiske Værker fik overordentlig aktuel Interesse ved deres Fremhæven af den historiske Aand og Folkenes uforgængelige Rettigheder; af hans enorme Produktion have de glimrende elegante, vittige og spydige Tendens-Romaner, Noveller og Epistler med deres ætsende Spot maaske bedst bevaret deres Livskraft.

Voltaire øvede ikke blot en litterær, men ogsaa en personlig eller brevlig agitatorisk Indflydelse paa alle sin Samtids mægtigste og største Personligheder. Alle Tanketraade gik til og fra ham som Straalerne i et Net, hvis Centrum var den lille By Ferney, nær ved Geneve, hvor han levede sine sidste 20 Aar.

Oplysningsbestræbelsen fik sit kraftigste og vægtigste Udtryk i et kolossalt Konversationsleksikon: »Encyclopédie ouDictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiers, par une société de gens de lettres« (se Encyklopædi) optog i sig al Datidens Videnskab og Forskning, med blendende Logik fremstillet i de ny Ideers Lys. En skarp kritisk Dom fældedes over al tidligere Overlevering og Fordom, Naturvidenskabernes Fremskridt proklameredes, Fritænkeriet førte heftige Angreb paa Ortodoksi og aabenbaret Religion, ny befrugtende Tanker kom overalt til Orde.

Ved Siden af Voltaire havde Diderot (1713—84) stor, om end mindre iøjnefaldende Indflydelse paa sin Tid som en overordentlig arbejdskraftig, begejstret lidenskabelig, kundskabsrig og varmtfølende Forkæmper for Naturlighed og positiv Virkelighed. Baade i sine filosofiske Skrifter, i Roman og Skuespil og ikke mindst i Kunstkritik ydede han meget betydningsfuldt. — Hvad Encyklopædisterne med rask Foretagsomhed satte i Omløb, begrundedes og uddybedes af Specialforskere som Condillac (1715—80), der med Englænderen Locke's Erkendelseslære som Udgangspunkt med klar matematisk Simpelhed hævdede den rene Sensualisme, og Buffon (1707—88), der vakte Sansen for Natur og Naturvidenskab og i et prægtigt beaandet Sprog skrev en Naturhistorie i stor Stil med optimistisk Helhedssyn, men tillige i stadig Relation til Samfundsnytten. De fysiske Loves Eneherredømme, Determinisme og Materialisme bekendte, med større eller mindre Konsekvens, Helvétius, den tyske Baron Holbach, La Mettrie o. fl.; den sidste skrev den berygtede Bog om »Mennesket som Maskine«.

De revolutionære Bestræbelser havde hidtil vist sig i en skaansels Kamp mod alt det bestaaende, en negativ Kritik af de gamle Samfundsforhold, en Undergravning af al Autoritet, et koldt og goldt Forstandstyranni, da der med Jean-Jacques Rousseau (1712 — 78) opstod en ny, positiv, demokratisk Bevægelse, som lagde den Basis, hvorpaa en ny Stat og et nyt Samfund kunde opføres. Rousseau delte Oplysningsmændenes Had til det bestaaende Samfund og den herskende Civilisation, hvis Brøst og Usselhed han selv led under i sit omtumlede, forpinte og forfulgte Liv; men han gjorde Front imod en forøget Oplysningskultur og søgte tværtimod Aarsagerne til Samfundets og Menneskehedens Fordærvelse netop i denne Kultur, som han hadede af sit inderste Hjerte. Kunst og Videnskab betragtede han som Degenerationens Redskaber. Derimod forherligede han med ofte paradoksal Begejstring den oprindelige Naturtilstand: Mennesket fødes godt, men fordærves ved Opdragelsen. Saavel for Staten som for Samfundet og den enkelte Familie krævede han en radikal Tilbagevenden til Naturen med dens primitive og formentlig renere, uskyldigere og lykkeligere Tilværelsesformer. I Modsætning til Voltaire's skarpe Forstand og sønderskærende spotske Kritik repræsenterer Rousseau det varme Hjerte og den lægende Medfølelse, den demokratiske Kærlighed til Næsten: Menneskene ere oprindelig alle fødte lige, men gjorte ulige ved Samfund og Stat. I sin »Contrat social« forklarer han Statens Oprindelse som en Samfundspagt mellem ligestillede Borgere og forlanger, at det rette Forhold mellem Suveræn og Folk, mellem Borgere og Stat skal finde sit Udtryk i Love, hvis Maal er Frihed og Lighed for alle; i modsat Fald have Borgerne Ret til at skifte Regeringsform. Efter disse Principper gik Revolutionen til Værks. I »Emile« udfører Rousseau i Romanform et positivt Forslag til en ny, mere med Naturen stemmende Opdragelsesmetode, der affødte en gennemgribende Reform af Skoleundervisningen. Og endelig giver han i »La nouvelle Héloise« Kærlighedens fri Ret og Hjertets Lidenskab et saa veltalende Udbrud, at Følelseslivet ved denne Bog vaktes til en i Aarhundreder ukendt Styrke. I Rousseau's Natursværmeri, hans nærmest panteistiske Idealisme, hans hele følelsesbevægede Subjektivisme laa allerede Kimene til den Romantik, der efter den gennemførte Revolution voksede frem som en naturlig Reaktion mod den praktiske Fornufts Despoti. Ikke blot Revolutionens Mænd vare altsaa Elever af denne demokratiske Reformator, men ogsaa den ny Tids Apostle skyldte ham deres Evangelium.

Med Rousseau som Udgangspunkt fandt Natursværmeriet stærk Udbredelse. Et landligt Pust strøg gennem Litteraturen, NaturensTrylleri tolkedes i Digt og Prosa, Idyllen kom paa Mode, delvis tillige under engelsk og tysk Paavirkning. Delille forherligede Natur og Landliv i deskriptiv Poesi. I fransk Vestindien fødte Digtere som Léonard og Parny dyrkede ligeledes Naturidyllen og tilførte den maleriske Skildring rigere Farvespil. Men den vaagnede Naturkærlighed fik sit skønneste og friskeste Udtryk gennem Bernardin de Saint-Pierre (1734—1814), der af Selvsyn kendte Tropeverdenens Pragt og skildrede den med herlige Farver i de yndigste Harmonier; af hans »Naturstudier« blev Novellen »Paul et Virginie« verdensberømt. — Samtidig med Naturfølelsens Fremblomstring i deskriptiv Poesi og Prosa foregik der ogsaa i Dramaet en Udvikling mod større Natursandhed og Frihed, idet den klassiske Tradition undermineredes (af Mercier o. fl.) og det engelske Teater toges til Forbillede. Allerede Voltaire havde henledet Opmærksomheden paa Shakespeare, uden dog i sine egne Tragedier at vove sig ud af de konventionelle Regler; nu oversattes Shakespeare, af Letourneur ganske vist kun paa tarvelig Prosa, eller bearbejdedes — om end ufuldkomment og ufrit (af Ducis) —, medens andre Dramatikere som Sedaine udviklede det følsomme borgerlige Lystspil.

Saaledes forberedtes paa forskellige Omraader Romantikkens Gennembrud, der dog først skulde endelig fuldbyrdes som bevidst litterær Bevægelse nogle Aartier ind i det næste Aarhundrede. Men paa samme Tid gik Oplysningskampens Ideer og Tendenser frem mod den praktiske Prøvelse i Revolutionen. Som en Varselsfugl umiddelbart før Stormen var den geniale Dramatiker Beaumarchais (1732—99), i hvis »Mariage de Figaro« (opført 1784) Revolutionen allerede ulmer som

satirisk Sprængstof under den elegante, vidsprudlende Lystspilform, der minder om Molière's. Selve Revolutionens aktuelle Dramatiker var Marie-Joseph de Chénier (1784—1811), hvis Stykker som en Art teatralske Deklamationsnummere gave Øjeblikkets revolutionære Parole. Som rimeligt var, maatte al egentlig Skønlitteratur forstumme under Revolutionens vulkanske Udbrud. Al Inspiration og Skaberevne omsattes i Handling. Tidens bedste og berømteste Digt var en Krigssang — Rouget de l'Isle's »Marseillaise«. Alene de svulstige Lejlighedsdigte fandt Øre — Ecouchard Lebrun's kunstlede republikanske Oder, Chénier's »Hymne til det højeste Væsen« o. l. Ellers var det Avisernes og Flyveskrifternes gyldne Tid. Stor Betydning fik Abbed Sieyès's Skrifter, især det om Tredjestand. Camille Desmoulins rasede i sine Flyveblade mod Kongedømmet og Gironden. Saint-Lambert og Volney skreve materialistiske Katekismer for Revolutionsmændene. I Teatrene grasserede Rædselsdramaer eller alskens Lejlighedsstykker, hvori Pøbelen og Øjeblikkets Magthavere smigredes. Men den største Magt udøvedes fra Talertribunen. I Nationalforsamlingen, i den konstituerende Forsamling og siden i Konventet udviklede sig en kraftig og lidenskabelig Retorik. Den navnkundigste af alle Talere var Mirabeau. Under Terrorismen skejede Veltalenheden ud til en vild, hastemt og bloddryppende Patos.

Revolutionsperiodens eneste virkelige Digter led Døden paa Skafottet under Rædselsregimentet: André Chénier (1762—94). Gennemtrængt af Hellenismens Aand, af dyb alvorlig Følelse, af frisk og sund Sensualisme viser han sig i sine Idyller, Elegier og Oder som en ægte Poet, en Forløber for 19. Aarh.'s romantiske Lyrik. (Litt.: A. Vinet, *Histoire de la littérature française au XVIIIesiècle* [2 Bd., 2. Opl. 1876]; F. Godefroy, *Histoire de la litterature frangaise au XVIIIestede* [1877]; P. Albert, *La littérature frangaise au XVIIIe siècle* [6. Opl. 1886]; É. Faguet, *XVIIIe siècle* [1890]; H. Hettner, »Geschichte der franz. Litteratur des 18. Jahrh.« [4. Opl., Braunschweig 1881]).

Nittende Aarhundrede.

Efter de revolutionære Orkaner fulgte Vindstille, en politisk Afslappelse, i hvilken Sindene trængte til Hvile og Tryghed under en kraftig Hersker, og tillige en Hjertets Reaktion stærkere og stærkere gjorde sig gældende imod 18. Aarh.'s Forstandstendens, Materialisme og filosofiske Reformkamp. Selve det ny Kejserdømme med dets al Interesse dominerende Krigspolitik var egentlig ikke gunstig for Fremvæksten af en ny Litteratur. Napoleon overførte sin organisatoriske Disciplin ogsaa paa det aandelige og litterære Omraade, var fjendtlig stemt imod Aandens fri Rørelser, brød sig mindre om Poesien end om de eksakte Videnskaber og kunde til Nød bruge en korrekt og konservativ Digtning, der helst i Klassicismens Former skulde støtte hans dynastiske Politik og forherlige hans Regering og Bedrifter. Han anvendte en streng Censur, lod f. Eks. Fru de Staël forvise fra Paris for hendes alt for frisindede Ideers Skyld og søgte at undertrykke alle krasse Frembringelser, ikke mindst paa det religiøse Omraade, hvor derimod Chateaubriand's katolske-kristelige Sværmeri kom hans egne Planer til gode. Selvfølgelig blev den store Kejserfeltherre smigret og hyldet af sin Samtids Poeter, saaledes af Pierre-Antoine Lebrun, men især efter sin Død besunget af Digtere, der forherligede Napoleon-Legenden af Had til Bourbon'ernes Regimente; den betydeligste af disse var den ægte nationale Sanger Béranger (1780—1857), der skænkede sit Folk en sand Skat af Viser og Sange, lige fortryllende ved deres friske Ynde, deres skælmske Humor og deres hensynsløse Spot over politisk og aandelig Reaktion. — Ogsaa paa Scenen søgte Digterne at imødekomme Kejserens Smag. Klassicismens Regler overholdtes, og Hentydninger til Kejserens Regering og Bedrifter flettedes ind i konventionelt tillavede Dramaer, hvis Emner ofte ere antikke, og hvis Personer ere rene Marionetter (Arnault, Jouy). Dog forberedtes den dramatiske Reform ved talrige Oversættelser af fremmed Litteratur, ved litterærhistoriske Studier og Tilbagevenden til Middelalderens Digtning, navnlig provençalsk Troubadourpoesi. Shakespeare studeredes med større Forstaaelse end før, men ogsaa de ny engelske og tyske Digtere. Det dramatiske Stof hentedes hyppigere og hyppigere fra Middelalderen, og med de pseudoaristoteliske Enheder brød allerede Lemercier 1809 i sin Tragedie »Christophe Colomb«, Casimir Delavigne (1793—1843), der begyndte som Klassicist efter Corneille's Mønster, lempede siden sine Dramaer efter Romantikkens Principper og søgte at tilfredsstille baade gammel og ung Smag.

Det 18. Aarh.'s deskriptive Poesi, som var udgaaet fra det Rousseau'ske Natursværmeri, dyrkedes i direkte Fortsættelse af Delille's Elev Fontanes og af Millevoye; Chenedollé besang Naturens Skønhed, paavirket af Bernardin de Saint-Pierre og Klopstock, og Senancourt (1770—1846) var som Rousseau's ægte Elev Fjende af Kunst og Kultur og henlagde sine sygelige Drømmerier om Menneskets fredeligste og største Lykke til fjerne uberørte Alpedale; hans Roman »Obermann« [1804] er rig paa Følelse og Naturbegejstring. Den følelsesfulde Rousseau'ske Romanstil dyrkedes ogsaa af en Del Skribentinder, som Fru Cottin, ligesom den aandrige Xavier de Maistre (1764—1852) i nogle af sine Noveller anslog de samme Toner.

Men i langt højere Grad end hos hidtil nævnte Forfattere fik den ny Tidsaand sit Udtryk og sin Udvikling i Fru de Staël-Holstein (1766—1817) og Chateaubriand (1769—1848). Den første er et fuldblods Barn af 18. Aarh. i sin Tro paa Tankens Frihed og Menneskehedens Fremskridt, klar og skarp men samtidig følelsesrig og fyrig, besjælet af den Rousseau'ske Subjektivisme. Hun kæmper i sine ukunstneriske Konversationsromaner for den individuelle Frihed imod konventionel Tvang og for ideel Natursandhed saavel i Digtningen som i Livet. Men hendes største Betydning er den at være den franske Litteraturs første Kosmopolit, idet hun gennem sin Bog om Tyskland (1810) slaar til Lyd for de store tyske Digtere og Tænkere i F. og ogsaa ellers gør Propaganda for udenlandsk (deriblandt italiensk) Kultur og Litteratur. Hun befrugtede saaledes den litterære Bevægelse med ny Ideer og Impulser fra

Europa, som F. hidtil mest havde været utilgængeligt for. Medens Fru de Staël banede Vejen for den kommende Romantik, er Chateaubriand at betragte som Romantikkens egentlige Fader, fra hvem alle dens betydeligste Mænd toge Arv og Inspiration. Han er i alle Henseender den mest udprægede Protest mod 18. Aarh.'s Forstandsdyrkelse og Materialisme. Han kastes hid og did paa Følelsens ustadige Hav — den romantiske »Weltschmerz« sukker i hans »René« og udarter til en Byronsk Spleen. Men samtidig søger hans Tungsind Husvalelse i en sværmerisk Religiøsitet og finder æstetisk velbehagelig Hvile i den katolske Kristendom. Hans glødende Fantasi og lyriske Sensibilitet fik Næring paa mange Rejser i flere Verdensdele, og i sit maleriske, altid stemningsbaarne Sprog anslog han de ægte digteriske Toner, den romantiske Individualisme, som de følgende Digtere hver for sig udformede i deres Vers. Chateaubriand havde kort sagt i sin Natur Romantikkens hele Tendens og Indhold, kun søgte han ikke at skabe de ny Specialformer derfor, men lod alt strømme ud i en episk bred og svulmende lyrisk Prosa.

Det 18. Aarh.'s Ideer og Revolutionen havde i Joseph de Maistre (1754—1821) en endnu mere fanatisk Fjende end i Chateaubriand; han fornægtede selv Rousseau og kæmpede med paradoksal Logik for Konge- og Pavevældes absolutte Autoritet. Imod den religiøse Indifference optraadte ligeledes Abbed Lamennais (1782—1854), der med brændende Lidenskab førte Katolicismens Forsvar imod det borgerlige Monarkis Ateisme, men, da han ikke forstodes af Kirkens Ledere, brød med denne og i sin voldsomme digterisk beaandede Bekendelse, »Paroles d'un croyant« [1834], udtalte alle de demokratiske og socialistiske Tendenser, han uddrog af den evangeliske Aand; i den demokratiske Socialisme saa han med stærkere og stærkere Overbevisning Fremtidens Religion.

Chateaubriand's nærmeste Arvtager er Alphonse de Lamartine (1790—1869), der 1820 udgav sin første, med overordentlig Begejstring modtagne Samling Digte »Méditations poétiques«. Her er den romantiske Lyrik fuldt udpræget: et vagt udsvømmende Tungsind, en uendelig Længsel, dybe ubestemmelige Følelser, en religiøs Inderlighed, der omfatter Gud og Natur i panteistiske Harmonier, kort sagt en mildt sentimental, subjektiv Lyrisme, udaandet af et bevæget Hjerte — uden Kunstbesvær — i taageslørte Billeder, i sarte rytmiske Suk. I Lamartine fremstod Tidens første store Digter.

Men i Stilhed og ubevidst formede den romantiske Skole sig, der først 1827 i Victor Hugo (1802—85) fik sin egentlige Fører og Programstifter. Romantikken havde sin dybeste Rod i Rousseau's Individualisme og Natursværmeri, senere udviklet af Bernardin de Saint-Pierre og af Chateaubriand til subjektiv Stemningslyrik, ogsaa isprængt med metafysisk Idealisme. Først og fremmest reagerede Bevægelsen mod den konventionelle Klassicisme saavel i Regler og Kunstarter som i Sprog og Versbygning. Den gamle Poetik skulde sønderbrydes, og Anarki herske i Kunst og Digtning. Impulser hentedes dels fra Studiet af Middelalderens lovløse Litteraturfrihed, dels fra de ny Bevægelser i Udlandet. Fra England hentede man Kendskabet til Byron's vilde Digtersubjektivisme og til Walter Scott's historiske Romantik med dens maleriske Lokalfarve, fra Tyskland til Schiller og Goethe, Novalis og Tieck, fra Italien til Manzoni, fra Spanien til de middelalderlige Romancer. Selve Bibelen blev regnet for et af Poesiens Hovedværker. Bevægelsen gik ud paa at gøre Digtningen lyrisk, Litteraturen fantasifarvet og Historien lyslevende i Roman og Drama. Ligesom Rousseau og Chateaubriand havde brudt med det konventionelle Sprog i deres stemningsbevægede Prosa, saaledes skulde ogsaa Versifikationen frigøres og den poetiske Diktion fornyes. Den romantiske Skole var, i sin Begejstring for Middelalderen, fra først af royalistisk og kristelig farvet, indtil den snart blev klar over sin egen revolutionære Karakter og derfor sluttede sig til den politiske Liberalisme, hvis Banner Klassicismens Forkæmpere hidtil havde været ene om at føre. De unge Digtere havde Tidsskriftet »La Muse francaise« og fra 1824 »Globe« til Organ. Victor Hugo, der først længe følte sig bunden af den klassiske Tradition, brød endelig overtvært og gav i Fortalen til sit berømte Drama »Cromwell« [1827] den ny Skole dens Program og blev dens beundrede Chef med det samme. Hugo fandt Romantikkens Grundtanke i Digtningens og Livets Enhed: Alt hvad der er i Naturen, er i Kunsten! Det karakterfulde — ligegyldigt, om det er skønt eller grimt —, det natursande skulde Digteren skildre, og Stoffet hentes fra alle Egne og Tider.

Denne digteriske Revolution avlede en frodig svulmende Rigdom saavel af Lyrik som af Dramaer og historiske Romaner. Sproget optog i sig gamle Dialektord eller Nydannelser, Versbygningen blev friere og mere skødesløs. Men Bestræbelsen for karakterfuld Psykologi udartede ofte til plump og vreden Særhed, Lidenskaben til gyselig Vildskab, Emnerne valgtes med Forkærlighed gruopvækkende og blodige. De unge Digtere sluttede Kreds om Hugo og dannede den litterære Klub *Le Cénacle*. De harmfulde Klassicister søgte forgæves at latterliggøre og standse de »romantiske Barbarier«; Opførelsen af »Cromwell« hindrede de, men 1830 vandt »Hernani« en glimrende Sejr paa Théâtre francais, skønt Modstanderne endog havde ansøgt Kongen om at lukke Teatret for de romantiske Dramaer. Baade i »Hernani« og endnu mere i flere af sine følgende Stykker forfaldt Hugo til alle Haande Rædselseffekter og umenneskelig og uhistorisk Persontegning. Derimod frembragte han paa Lyrikkens Omraade et Væld af straalende og dejlige Digte, der naaede den højeste Fuldkommenhed saavel i Formens Farvepragt som i Indholdets Styrke og Varme. Digterens Genialitet viser sig ogsaa i hans vældige historiske Roman »Notre-Dame de Paris« og langt senere i den storslaaede sociale Roman »Les miserables«; snart sagt paa alle Felter gik han i Spidsen og skabte*ny Kunstformer. Fra troende Royalist udviklede han sig til Tvivler og fanatisk Fremskridtsmand, der maatte leve landflygtig under hele det andet Kejserdømme.

Det romantiske Drama var navnlig inspireret af det Shakespeare'ske. Alfred de Vigny (1799—1863) gjorde sig fortjent ved den første fuldt tilegnede Oversættelse af Shakespeare (»Othello«) og var selv en fremragende talentfuld Digter, der

baade i Lyrik, Drama og historisk Roman — j »Cinq-Mars« efter Scott's Forbillede — ydede udsøgt Kunst af en fornem og følelsesrig Art, der i kun lidet hjemfaldt til de romantiske Udskejelser. i I Alfred de Musset (1810 — 57) havde Roman- i tikken sin fineste og eleganteste Erotiker, der forener en vidunderlig intensiv Skønhedssans med ! tungsindig Livslede, Trods og Fortvivlelse med . Ynde og Sødme. Han er paa een Gang Libertiner og Drømmer. I hans Digte og Noveller, men især j i Dramaerne og Froverberne, har Romantismens Poesi fundet sit mest sensitive lyriske Udtryk i | en Fantasiverden, der virker levende som en Drøms maaneskinsklare Visioner. I »Confessions d'un enfant du siécle« skildrede han sin egen Ungdoms Længsler og Udskejelser som typisk Udtryk for ' sin Generations ideelle og erotiske Skuffelser.

Tidligst var Charles Nodier (1783—1844) Fører for den unge romantiske Skole; oprindelig skrev han sværmeriske Romaner under Rousseau'sk 1 Paavirkning, men fra dens første Begyndelse af j sluttede han sig til den ny Bevægelse; som udmærket lærd Sprogkender skabte han sin særegne . Stil af en mesterlig smidig og farveblinkende Art ' med et ejendommelig lunefuldt fantastisk Sving. Allerede forinden havde den ny franske Prosa i den ædruelig liberale, borgerlige Pamflettist Paul Louis Courier (1772—1825) faaet tilført en hellenisk klar og aandfuld Fornyelse. Af Roman- | tikkens ivrigste Forkæmpere maa fremdeles nævnes ! Brødrene Deschamps, som ved deres Oversættelser ! (Shakespeare, Schiller, Goethe, Dante, Petrarca, Manzoni) og ikke mindst ved kritisk og personlig Agitation ansporede den unge Skole, Gérard de i Nerval (1808—54), Faust-Oversætter og selv paavirket af den tyske Lyrik, den mystisk-melankolske Lamartine-Elev Laprade (1812—83), den | af tysk Filosofi paavirkede Edgar Quinet (1803 — 75), Auguste Brizeux (1806—58), Ludovic Vitet (1802—73), der forfattede en Række udmærkede, historisk farvetro Læsedramaer fra Liguens Tid, Sainte-Beuve (1804—69), der i sine Ungdomsdigte realiserede Versifikationens romantiske Frigørelse, men fik langt større Betydning som Skolens mest fremragende Litterærhistoriker i og Kritiker, der nedlagde sin skarpe og aandfulde psykologiske Iagttagelse i en lang Række formfuldendte Monografier og litterære Causerier, samt ! Théophile Gautier (1811—72), der var en begejstret Tilhænger af Hugo og udviklede sin Stil i Lyrik, Roman, Drama og Kritik, til en farveprægtig Formskønhed og en funklende Billedrigdom, som fik en talrig Skare Efterlignere. Til det romantiske Gennembrud hørte endelig ogsaa den ældre Dumas (1803—70), der samtidig med Hugo dyrkede det historiske Drama med effektfuld historisk Kolorit, men hvis kolossale Fantasibegavelse siden overproducerede sig i en Syndflod af spændende Romanrækker, der udartede til en Feuilletonfabrikation, som en Mængde Forfattere deltoge i eller efterlignede (Eug. Sue, Soulié, P. Féval o. fl.).

Jævnsides med Romantikken banedes der ny Veje i filosofisk og historisk Forskning. Victor Cousin (1792 —1867) uddrog af sine Studier i åen tyske Filosofi (Kant, Fichte, Hegel) en Eklekticisme, hvis absolutte Ideer om »det skønne, det sande og det gode« han docerede med stor Suffisance. Guizot (1787—1874) indførte i Historieskrivningen den samme Doktrinarisme og konstruerede Historien efter givne filosofiske Ideer, ligeledes Mignet (1796—1884), der dog samtidig stræbte efter upartisk Fremstilling, og Michelet (1798—1874), hvis Frankrigshistorie er affattet med overordentlig demokratisk Varme og lyrisk bevæget Livfuldhed, men uden indre Klarhed eller Sandhed. Den objektivt beskrivende Metode i Historieskrivningen var grundlagt af Barante (1783—1866) og anvendtes fremdeles af Sismondi (1773—1842), der drev Kildestudier med fortræffeligt Resultat, Augustin Thierry (1795—1856), der skrev mesterlig dramatisk og aandfuldt og dog paa logisk Basis af Kildestudier, Thiers (1797—1877), hvis livlige og stærkt detaillerede Fremstilling er præget af national begejstret Optimisme, endelig Henri Martin (1810—83), hvis store Frankrigshistorie har højt Værd for sin klare Dom og næsten pinlig omhyggelige Brug af Kildestoffet. — I Litteraturhistorien var Villemain (1791—1870) en udmærket klar og livlig Docent. Saint-Marc Girardin (1801—73) var en fint og klogt dømmende Mægler i Striden mellem Romantikere og Klassicister. Philarète Chasles (1798—1873) udgav mange aandfulde Essays over udenlandsk Litteratur.

I Tidsrummet mellem Juli- og Februarrevolutionen (1830—48) herskede Romantikken i den franske Litteratur, dog sejrrigst udpræget i Begyndelsen af sin Bane. Næsten samtidig opstod de Strømme, som snart skulde vokse, brede sig og til sidst bortskylle Resterne af den udartede Romantik, hvis oprindelige Forkæmpere selv vare de første til at slaa Følge med den ny Bevægelse. Romantikken indfriede nemlig ikke sine Løfter om Natursandhed i Skildringen af Mennesket og dets Lidenskaber; Hovedvægten lagdes snart paa det effektfulde, der endog ofte udskejede til det gyselige og rædselsfulde; baade i Drama og Roman behandledes de middelalderlige Emner med mere fri Fantasi end egentlig streng Lokalkolorit; Psykologien blev usandsynlig og abstrakt konstrueret, i Stedet for sand og analytisk iagttagende. Endelig havde Romantikken i rent subjektiv Anarkisme opløst og sammenblandet alle Kunstarter og ganske tabt Sansen for deres indbyrdes Begrænsning. De store Førere, som Lamartine og Victor Hugo, droges ind i den politiske Strid, og Romantikernes Sammenhold splittedes og mistede Principper og Organisation.

Efter Februarrevolutionen forstummede den romantiske Skole, og Naturalismen fortrængte den paa næsten alle Felter. Den moderne Roman, der nu tog Førerskabet i Litteraturen, udgik fra den romantiske, som kan forfølges tilbage til Rousseau. Bernardin de Saint-Pierre, Fru de Staël og Chateaubriand, og som allerede i Senancour's »Obermann« [1804] naaede sit første typiske Udtryk i den gribende psykologiske Analyse af Forfatterens selvfortærende, sygelige Drømmeliv. I Benjamin Constant's »Adolphe« [1816] træffe vi et virkelig analytisk og objektivt Romanforsøg (Skildringen af en hendøende Kærlighed), der for Udviklingen har samme Betydning som Chateaubriand's »René« og Fru de Staël's »Delphine«. Dog standses Udviklingsgangen nogen Tid af den romantiske historiske Roman, hvori Victor Hugo, Alfred de

Vigny og Mérimée yde enkelte Mesterværker, men som snart blev mere fantastisk og excentrisk melodramatisk end sandfærdig historisk. Men Traaden fra Rousseau til Chateaubriand genoptoges af George Sand (1804—76), der i sin rige idealistiske Romanproduktion med lyrisk Subjektivisme og sentimental Patos proklamerer Hjertets og Lidenskabens Naturret og Menneskehedens, specielt Kvindekønnets, Frigørelse; skønt de radikale Tendenser, der til sidst blive socialdemokratiske, farve alle hendes Romaner, tage dog disse deres Udgang fra Virkeligheden og Naturen, kun sjælden fra Historien. Sædvanlig opstilles G. Sand som Skaberen af den moderne idealistiske Roman — rettere burde man sige af den optimistisk-reformatoriske — i Modsætning til den realistiske Roman, som Honoré de Balzac (1799—1850) grundlagde, og hvorved Overgangen fra Romantikken til Naturalismen dannedes. Denne geniale Menneskekender tog sig for i et sammenhængende Kæmpeværk, »Den menneskelige Komedie«; at skildre hele sin Samtids pulserende Liv paa de forskelligste Omraader og indtil de skjulteste Afkroge. Ingen af den nyere Tids Forfattere har i højere Maal end han besiddet denne altopslugende Interesse for alt menneskeligt eller med stærkere Intensitet fordybet sig i Udrifternes ubetvingelige og impulsive Magt. Med vidunderlig skarp og minutiøs Karaktertegning og med storslaaet dramatisk Opfindsomhed skildrer han en næsten uendelig Række af Mennesketyper i deres indbyrdes Kampe og Forhold. Især den kvindelige Natur har han forstaaet og skildret med genial Intuition. Hans Værkers væsentligste Fejl er deres tunge og besværlige Fremstillingsform samt noget »romanagtige« Tilsnit, der røber hans Afhængighed af den romantiske Skole.

Berøringspunkter med Romantikken havde ligeledes Henri Beyle (Stendhal, 1783—1842), der imidlertid følte dyb Foragt for al romantisk Begejstring, men levende Interesse for Studiet af Viljens Energi og derfor med kold og skarpsindig Analyse satte den psykologiske Sonde i sære, ejendommelig isolerede og udviklede Sjæls- og Samfundstilstande; med den fineste og grundigste Iagttagelse klarlægger han i sine Romaner alle de spegede Motivtraade til en Handling og sønderskærer anatomisk alle en Følelses Fibre. Mérimée (1803—70) skrev sine klassisk korrekte og knappe Noveller med fuldkommen nøgtern Ironi og uden mindste lyrisk Skælven, kun med den rent kunstneriske Virkning for Øje: *Dart pour l'art*; hans Karaktertegning er mesterlig ved sin kraftige, objektive Enkelthed.

Med Balzac, Beyle og Mérimée naaede den ældre realistiske Roman i 19. Aarh. sit Højdepunkt; mindre fremtrædende Repræsentanter havde den i Ch. de Bernard, Xavier de Montépin, Jules Sandeau, Paul de Kock o. fl. — Efter George Sand's Forbillede dyrkedes den mere idealistiske Roman af Léon Gozlan, Saintine, Émile Souvestre, Octave Feuillet, Cherbuliez, Daniel Stern o. fl. Henri Murger (1821—61) skildrede med overordentlig Humor det lystige Studenter- og Kunstnerliv i Paris i flere Romaner, blandt hvilke »Scenes de la vie de Bohême« [1848] første Gang anvendte Navnet »Bohême« om den fattige, men sorgløse Hovedstadsungdom.

Det romantiske Drama havde snart udspillet sin Livskraft. Man blev hurtig træt af dets ekstravagante og uhyrlige Excentritet. Dets eneste varige Fortjeneste var den at have gjort Tragedien umulig igennem det historiske Dramas Udskejelser. Da Ponsard (1814—67) 1843 under uhyre Bifald fik sin Tragedie »Lucréce« opført, troede man, at en Fornyer af den klassiske Tragediestil var opstaaet imod de romantiske Rædselsstykker, men Ponsard skuffede denne Forventning. En moderne Genfødelse af Tragedien opstod ikke. Men Scenen var renset for al Konvention, — Enheder, Stil, Sandhed — alt var fejet ud. Ved den geniale Skuespillerinde Rachel genfødtes Tragedien — men den gamle klassiske —, Corneille's og især Racine's. Den antiromantiske Bevægelse udgik navnlig fra Komedien. Her og i Vaudevillen var Scribe (1791—1861) i et halvt Aarhundrede det store Publikums Favoritdigter, der i sin kolossale Produktion udviklede Intrigeteknikken til Mesterskab, men ellers var spidsborgerlig upoetisk, flov og kølig sentimental og mannekin-træet i den psykologiske Karakteristik. Scribe var saaledes i sit temperamentsløse, efter Publikums ukunstneriske Ønsker afpassede Teater en ligefrem Kontrast til Romantikernes himmelstormende Lidenskabelighed. Men Reaktionen herimod skyldtes dog den fra Ponsard udgaaede *Vécole du bon sens*, der i Émile Augier (1820—89) fik en sand og ægte Digter, som skrev sine Dramaer over positiv Iagttagelse af det virkelige Samfundsliv og med etisk Sundhed og varm og oprigtig Sandhedskærlighed skildrede sin egen Tids Sæder, med stærkere og stærkere Satire over de sociale og politiske Brøst. I den yngre Dumas (1824—95) fik det realistiske Drama sin anden Hovedrepræsentant, hvis teknisk fuldkomment konstruerede Stykker alle have en moraliserende Tendens, der endog ofte saa stærkt tager Overtaget, at Replikskiftet kun bliver en spirituel moralsk Dialog og Ræsonnøren faar Hovedrollen; han angreb navnlig den uretfærdige Morallovgivning og kæmpede for et paa ny styrket, sandt Familieliv som Værn mod etisk og moralsk Dekadence. Af den realistiske Retnings øvrige Digtere maa fremhæves Th. Barriere (1823—77), der skrev flere fortræffelige Karakterkomedier. Eug. Labiche (1815—88) excellerede i den kaade Farcestil, ligeledes Halévy og Meilhac, der sammen med Offenbach skabte Operettens store Succes. Af de nulevende Dramatikere er Pailleron en elegant, men ikke betydelig Lystspilpoet; Victorien Sardou bejlede til og vandt en Scribe'sk Popularitet ved en Række effekt- og intrigefyldte Dramaer, der indvendig ere lige saa hule og ukunstneriske som Forbilledets. Teknikdramaet har i Francisque Sarcey en udmærket Kender og kritisk Forsvarer, som dog misbruger sin store Autoritet til at give Publikumssmagen Ret og modarbejde Teatrets Udvikling til ny Former. I vore Dage har den dramatiske Digtning ikke store Fremskridt eller mange ny Forsøg at opvise. Ganske vist dyrkes baade en Art Nyromantik og den patriotiske Dramagenre, men uden epokegørende Talent. Henri Becque har siden 1882 (»Les corbeaux«) forsøgt sig i den strengt naturalistiske Komedie, der skulde bryde ethvert Hensyn til Publikums Krav paa en forsonende Slutning med det gode

Sejr og det ondes Nederlag; men de bitre Stykker behagede ikke. De »fri« Teatre have ellers været ene om at føre Kampen for det ny — baade det brutale Virkelighedsbillede og Symbolismens Skyggespil — og have spillet Henrik Ibsen og Maeterlinck; denne hypersensible Mystiker, der med stor Magt skaber Rædsels- og Uhyggestemninger og tillige med næsten sygelig Subtilitet efterspører Sjælenes inderste og lønligste Urliv, er Teatrets hidtil eneste Symbolist. De Curel og Jul. Lemaître have i de allersidste Aar leveret ejendommelige psykologiske Stykker.

Den moderne naturalistiske Roman fik sin første og største Mester i Gustave Flaubert (1821 — 80), der var vokset op i Romantikken og Beundring for dens Heroer, men som, paavirket af Balzac's Realisme, slog ind paa den ædruelige og koldsindige psykologiske Analyse. Efter Romantikkens vildt geniale Rus vaagnede den unge Generation til Virkelighedens Tvivl og Skuffelser og følte det som sit litterære Ansvar at maatte gaa strengt objektivt til Værks. Digteren blev fra nu af Videnskabsmand, en Slags litterær Fysiolog og Patolog. Med »Fru Bovary« [1857] indvarslede Flanbert den ny Retning. Han er objektiv indtil Upersonlighed, ja Ufølsomhed; thi Følelsen skulde efter hans Mening suggestioneres af selve de skildrede Ting og ikke af Forfatteren, som aldrig, direkte eller indirekte, burde indføre subjektiv Lyrik eller personlige Betragtninger. Kunsten var for ham en Religion, der skulde dyrkes ved en utrættelig Iagttagelse af Naturen og Mennesket og ved en ukrænkelig ydre og indre Sanddruhed i alle Værkets mindste Dele. Han udarbejdede med den tungeste Samvittighedsfuldhed sine Bøger, saa de fik en hidtil ukendt Glans og Kraft i kunstnerisk Anskuelighed, og anvendte paa Oldtidsemner selvsamme Metode — med dens Stræben efter lyslevende ydre Prægnans og fuldstændig indre Aarsagssammenhæng — som i Nutidsromanen.

Naturalismen fik i Hippolyte Taine (1828 —93) sin store Æstetiker, som i Kritik og Forskning gennemførte den videnskabelige Metode i en kunstnerisk og litterær Determinisme, der betragter ethvert Værk som Produkt af Race-, Milieu- og Tidsforhold uden tilbørligt Hensyn til de rent individuelle Muligheder, hvis Vægt ikke lader sig kontrolere. Efter Flaubert fulgte Brødrene Jules (1830—70) og Edmond (1822—96) de Goncourt, som i en sensibel impressionistisk Stil skildre moderne Menneskers Nerveliv med særlig Forkærlighed for det patologisk sygelige. Derimod var Guy de Maupassant (1850—93), som stod i direkte Elevforhold til Flaubert, et vidunderlig livsfrodigt, for al Virkelighed modtageligt Temperament, som ganske systemfrit — med en noget kortfattet simplificerende Psykologi — gengav alle sine rige Iagttagelser som friske Studier i Marken; da Blikket vendte sig indad, var hans Livskraft ved at visne. Naturalismens nulevende Mester er Emile Zola, der med noget af Hugo's grandiose Inspiration undfanger sine Kæmperomaner som digteriske Visioner, men som derefter med robust Arbejderslid og en lærds pinagtige Taalmodighed indsamler alt Detailstoffet til dem, uden at skræmmes tilbage fra nogen nok saa frastødende eller beklumret Sfære. Trods den tunge og plumpe Anvendelse af et mangfoldigt Raamateriale er Zola mindre en objektiv Naturalist end en visionær Epiker, der maler brede storslaaedc Panoramer, hvor Masserne føres frem under glimrende Illusion, men hvor Finhed og Sandhed i Detaillen savnes. — Af Zola's nærmeste Elever kunne nævnes Huysmans, Rabusson, Céard, Hennique o. fl. Men i øvrigt har Naturalismen allerede mistet sin befrugtende Evne. Eleverne holdt sig mere til Zola's Teorier end til hans Værker. Talent og aandløs Iagttagelse af ligegyldig hvilket Stykke plump Virkelighed traadte i Stedet for kunstnerisk Tilegnelse. De unge Naturalister følte selv Trang til at bryde ud og gjorde det til sidst med Paul Margueritte i Spidsen. For Øjeblikket hersker i Romanen ikke længere nogen Skole. Alph. Daudet staar som udmærket Repræsentant for den sunde Realisme, oplivet af lyst Humor og elskværdig Optimisme, Paul Bourget for den analytiske Sjæleskildring efter Stendhal's Mønster, Pierre Loti er i sine Romaner sensitiv og subjektiv som en moderne Stemningsromantiker, Anatole France er en fin, spirituel og original Fortæller. Den idealistiske Roman dyrkes ligesom den belærende og den rene Underholdningsroman. Endelig har den symbolistiske Bevægelse ogsaa i Romanen givet sig sære og uklare Udslag i Flugt fra alle faste Ideer og virkelige Fænomener til religiøs Mysticisme, psykologisk Abnormitet, Satanisme og Magi. Af de yngste Romanforfattere kunne anføres Paul Adam, Barres, Marcel Prévost, Rosny, Rémy de Gourmont, E. Rod, Hervieu, Pierre Louys o. fl.

Lyrikken, som de første store Romantikere havde gjort til en saa personlig lidenskabelig Eksaltation, blev hos de senere Digtere mere og mere upersonlig og fik — i Lighed med den moderne Roman — et lærdt og videnskabeligt, et realistisk Præg. Omkring Gautier samlede sig en Gruppe Lyrikere, der lagde den højeste Vægt paa den fulde og rige, mejslede Formskønhed, og som i deres store Kærlighed til den rene Kunst søgte at undertrykke den subjektive Følelses Bekendelser til Fordel for den maleriske Beskrivelse; som Landskabsmalere hente de pragtfulde Billeder fra alle Landes Natur, selv fra Orienten og Kina; Impulser tages fra baade Oldtid og Middelalder. Efter deres Organ »Le Parnasse contemporain« toge de Navnet »Les Parnassiens«. Til dem høre Autran (1813—77), Lacaussade, Lemoyne, Bouilhet (1824—69) o. fl., og fra dem udgik Baudelaire (1821—67), hvis dybe, bisarre, mesterlig udformede og symbolrige Poesi øvede den største Indflydelse paa de senere Symbolister. Af andre Lyrikere kunne nævnes Ed. Grenier, François Coppée, der digter elskværdige Idyller og Genrebilleder, Jean Aicard, den friske Folkesanger Pierre Dupont (1821—70), Emm. des Essarts og Eug. Manuel. Den parnassistiske Skole har endnu nogle store Repræsentanter op til den nyeste Tid: Den forbavsende lærde Leconte de Lisle (1820—94) er den betydeligste deskriptive Digter og behandler i sin Digtning utallige hedenske og barbariske Religioner og Legender; med en blændende Farve- og Formkraft maler han eksotiske Landskaber og Tropernes mægtige Dyr. Sully Prudhomme er den moderne Videnskabs og Filosofis pessimistiske, men stolte og mandige, kundskabs- og sandhedstørstende

Digter. Jose-Maria de Heredia's fint ciselerede Sonetter ere ligeledes nærmest Parnassist-Kunst. Derimod er Jean Richepin en kraftig lyrisk Revoltør, der forsøger alskens Udskejelser saavel i Form som Indhold, baade den brutaleste Naturalisme, den djærveste Sanselighed og den groveste Blasfemi.

Lyrikkens moderne Dekadenter og Symbolister reagere mod Parnassisternes kolde, metal- og marmorhaarde Kunst og har givet sig den intimeste Subjektivisme i Vold — sjælelig Mystik, Fænomenernes Natside, religiøst Sværmeri. De nedbryde Metrikkens faste Former, Cæsur og Stavelsesværdi, og søge at fæstne det vage, bølgende og taagede Følelsesindhold i rytmesvajende, ofte rimfri Vers eller Prosadigtets evige Melodi. De have hidtil tumlet usikkert med mange dunkle eller skruede Principper, Lydfarver og symbolske Værdier. I Paul Verlaine (1844—96) havde Bevægelsen en fin og inderlig, glødende religiøs Digter til Forbillede. Efter dennes Død er Mallarmé Fører for Retningen, der endnu bestandig famler om Maal og Vej. Af dens øvrige Digtere kunne nævnes: Henri de Régnier, Viélé-Griffin, Jean Moréas, Jules Laforgue, Stuart Mérill, Belgierne Rodenbach og Maeterlinck o. s. v. (Litt.: F. Godefroy, *Histoire de la littérature française au XIXe siècle* [1880]; P. Albert, *La litt. franç. au XIXe siicle* [2 Bd., 3. Opl. 1885]; É. Faguet, *XIXe siede* [1890]; G. Pellissier, *Le mouvement littéraire au XIXe siede* [2. Udg. 1890]; G. Brandes, »Hovedstrømninger« I, III og V; desuden talrige Specialværker og Essaysamlinger af Jul. Lemaitre, F. Brunetière, É. Faguet, P. Bourget o. m. a.). — Samlede Fremstillinger af F.'s Litteraturhistorie ere bl. a. givne af Nisard, Gerusez, Demogeot, A. Roche; paa Dansk foreligger J. Paludan, »Udsigt over den franske Nationallitteraturs Historie« [1874]; af de nyeste Haandbøger kunne nævnes: *Petit de Julleville, Lerons de littérature française* [2 Bd., 5. Udg. 1889]; Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française* [1894, 4. Udg. 1896]; Heinrich P. Junker, »Grundriss der Gesch. der franz. Litt. von ihren Anfängen bis zur Gegenwart« [Miinster 1889]. *S. Ms.*

Kunst.

Bygningskunst. De første Spor af Bygningskunst i F. ere de saakaldte Cromlechs (s. d.), Stenkredse, bestaaende af enkeltstaaende Sten, Dolmens, Stenaltere, dannede af en stor vandret-liggende Sten, der hviler paa to lodret-staaende Sten. Efter at Cæsar havde underkastet sig F., trængte romersk Bygningskunst ind i Landet og afsatte talrige Monumenter rundt om, f. Eks. Maison carrée i Nîmes, et korinthisk Tempel, og Triumfbuen i Reims. Nogen selvstændig Bygningskunst fik F. dog først i 11. Aarh., men da antog ogsaa den romanske Stil ejendommelige og karakteristiske Former, i Begyndelsen ganske naturlig under stærk antik Paavirkning, men efterhaanden mere og mere specifik franske, dannede efter Nationens eget Behov og Tankesæt. Allerede tidlig maatte Basilikaens flade Loft vige for Tønde- og Kuppelhvælvingen, Konstruktioner, som i Landets forskellige Egne antoge forskellige Former. Tøndehvælvingen, som spænder over Midtskibet i hele dets Længde, medens der over Sideskibene anvendes halverede Tøndehvælvinger, optræder navnlig i Syden, i Provence, Dauphine og Auvergne; de betydeligste Værker af denne Gruppe ere Katedralen i Avignon, Kirken S. Gilles, Katedralen S. Trophime i Aries — hvor den spidsbuede Form af Tøndehvælvingen fra det 12. Aarh. optræder ved Siden af den rundbuede —, Notre-Dame du Port i Clermont og S. Sernin i Toulouse. I det vestlige F. er det Kuppelhvælvingen efter byzantinsk Mønster, som er den fremtrædende Bygningsform; Hovedværkerne ere Katedralerne i Cahors og Angoulême samt den højst ejendommelige Kirke S. Front i Périgueux, som i mange Retninger minder om S. Marco i Venezia. I det nordlige F., navnlig i Normandiet, anvendes Krydshvælvingen i Forbindelse med Basilikaens Grundrids, og Bygningernes to store Facadetaarne forøges med et tredje over Korsskæringen. Hovedværker ere de af Vilhelm Erobreren og hans Gemalinde stiftede Klosterkirker S. Trinité og S. Étienne i Caën; sin rigeste Udfoldning har den seneste romanske Kunst i Normandiet naaet i Arkaderne af Skibet i Katedralen i Bayeux fra Midten af 12. Aarh. F. har Æren af at have skabt den gotiske Stil, Spidsbuestilen, som opstod her i Midten af 12. Aarh., medens samtidig det øvrige Europa endnu udelukkende beherskedes af den romanske Kunst. Under Abbed Suger's Ledelse opførtes og indviedes der, 1144, et nyt Kor i Kirken S. Denis i Paris, vistnok det ældste gotiske Bygningsværk, der eksisterer, og nu udviklede Gotikken sig hurtig, i Begyndelsen iblandet med romanske Reminiscenser, senere helt frigjort og til Slutningen her som overalt udartet fra en konstruktiv til en dekorativ Bygningsform. Blandt de tidligste Hovedværker kunne nævnes Katedralen i Noyon, S. Remy i Reims, Katedralen i Laon og Notre-Dame i Paris samt den storartede Katedral i Bourges. Fra Begyndelsen af 13. Aarh. naar Gotikken sit kunstneriske Højdepunkt i Værker som Katedralerne i Chartres, Reims og Beauvais, St. Chapelle i Paris, Katedralerne i Rouen, Le Mans, Tours o. s. v. I Flamboyant-Stilen (s. d.) i 15. Aarh. faar den dekorative Gotik sit rigeste Udslag, særlig i Normandiet, hvor S. Maclou i Rouen er det pragtfuldeste Eksempel paa denne Retning. Samtidig med den kirkelige udviklede der sig en betydelig verdslig Arkitektur i F.; vi nævne fra en tidlig Periode et Hus i S. Antonin, fra en senere Palais de justice i Rouen, Slottet Meillant og Jacques Coeur's Hus i Bourges. Men er den verdslige Bygningskunst i Gotikken endnu undergiven den kirkelige, saa tager den en storartet Revanche i den paafølgende Periode, i Renaissancen. Denne indførtes i F. fra Italien, særlig af Fra Giacondo, som indkaldtes af Ludvig XII; men de klassiske italienske Former havde ondt ved at gøre sig rigtig gældende i F., Gotikkens Hjemsted, og ved Bibeholdelse af Middelalderens Helhedskonstruktion, tilsat med de ny Enkeltheder, fik den franske Renaissance et ejendommeligt Præg, som gør dens mange Slotte og Herregaarde overordentlig originale og tiltalende. Blandt de mærkeligste Bygninger fra den første Periode kunne nævnes Kirken S. Eustache i Paris, begyndt 1532, Koret til S. Pierre i Caen, Slottene i Chambord, Blois og

Fontainebleau samt det fine og noble lille Hus, det saakaldte Maison de Francois I, som i vor Tid er blevet flyttet til Paris. Senere udviklede den franske Renaissance sig paa en mærkelig, højst selvstændig Maade og fik gennem sin rige Dekoration et Særpræg, som adskiller den fra alle samtidige Bygningsformer i andre Lande; som særlige karakteristiske Eksempler fremtræde den vestlige Façade i Gaarden i Louvre af Pierre i Lescot, begyndt 1541, de ødelagte Bygninger: Slottet Madrid i Boulogneskoven og H6tel de ville i Paris samt Slottet Anet, bygget for Diana af Poitiers af Periodens betydeligste Arkitekt, Philibert Delorme, Midten af 16. Aarh., Tuilerierne og en Række Slotte og Raadhuse Landet rundt. Endnu senere optraadte Salomon de Brosse, som byggede Luxembourg-Paladset i Paris, og i 17. Aarh. træffer man Jules Hardouin Mansart (1645—1708) som den ledende Mester, efter hvem den af ham opfundne, knækkede Tagform er opkaldt; hans Hovedværker ere Slottet i Versailles og Invalidekirken i Paris. Endnu under samme Gruppe, som nærmest hører Baroktiden til, kan nævnes Kuppelbygningen Panthéon i Paris; men under Ludvig XV antager Bygningskunsten i F. helt ny Former, idet Rokokoen opstaar med sin overlæssede Pragt, sine brudte Linier, sit helt vilkaarlige Fantasteri, sit pikante Lune og sin kokette Ynde, et ægte Udtryk for Samtidens litterære og kunstneriske Smag, en Stilart, som i mange Retninger bryder med alle tidligere Kunstbegreber, men som samtidig er af en saa sjælden personlig Karakter, at den altid vil vække Respekt, og som er saa uadskikkelig knyttet til en bestemt Tidsperiode, at den saare vanskelig vil kunne efterlignes i en anden. Som Overgang fra Rokokoen til Empirestilen (s. d.), staar Louis XVI-Stilen, det første Udslag af den moderne Klassicisme, som havde sit Udspring i Udgravningerne af Pompeji og den paa ny opdukkede Interesse for den klassiske Oldtid samt de ypperlige Opmaalinger og Tegninger af dens vigtigste Monumenter. Her, som i saa mange andre Retninger, gik F. i Spidsen og paatrykte det øvrige Europa sin Smag, og Mestere som Percier og Fontaine frembragte Arbejder, som bleve Forbilleder for utallige andre. I Paris ere Arc de l'Etoile og Madeleinekirken Eksempler paa denne Stilretning. Empiren med sin alt for uselvstændige Efterligning af Antikken i en Periode, hvis Tankegang og Følelsesliv laa Oldtiden saa fjernt, bevarede ikke længe sin Levekraft, men maatte give Plads for andre Retninger, Style Néo-grec paa den ene og den romantiske Skole paa den anden Side. 19. Aarh.'s Bygningskunst er i F. som i alle andre Lande en Blanding af Genoptagelse af enkelte Perioder i Fortidens Kunst, f. Eks. Viollet le Duc, eller et Forsøg paa at føre Kunstudviklingen videre i helt moderne Retning, f. Eks. Charles Garnier. 19. Aarh.'s sidste Aartier have i F. som overalt hidført en Række arkæologiskkorrekte Restaurationer af ældre Bygninger, men næppe noget moderne Værk, som i overraskende Grad peger mod ny Synspunkter. (Litt.: se under Bygningskunst). *L. S.*

Billedkunst. F.'s Kunst hviler paa den romerske, der i det sydlige F. havde slaaet dybe (Rødder og her længe holdt sig med Overleveringens Magt; selve den galliske Races Smag og Formsans træde tidlig betegnende frem i de bevarede Vaabens Form og Udsmykning og i den, selvfølgelig stærkt famlende, Maade, hvorpaa man efterlignede Antikkens Liniesprog. I Modsætning til den skarpe Brydning mellem hedensk Kultus og Kristentro, der mod Øst syntes at skulle kvæle Kunstens Udvikling, træder her i Vest under Karl den Store's civilisatoriske Regimente en billedvenlig Retning frem: *nec frangimus nec adoramus* havde Karl selv sagt om Billederne, og i denne Ytring (»vi ville ikke ødelægge dem, men heller ikke tilbede dem«) laa et godt Program for Kunstens sunde Vækst; omkring Bispesæderne i Cambrai, Orleans, Denis etc. voksede Kunstindustrien op (Elfenbensskæreriet, Guldsmedekunsten i Denis etc), og fra Miniaturernes solide Pragt, hvor de galloromanske Elementer faa en Tilsætning af byzantinsk Kunst, spirer Malerkunsten frem: Godesscalc's »Evangeliarium« (781, Louvre); en Figur som Evangelisten i St.-Médard-Evangel. fra Soissons giver Løfter om det dekorative Monumentalmaleri; under Karolingerne fortsættes Miniaturernes Række, om de end tabe noget i kunstnerisk Kraft. Under den romanske Periode breder Maleriet sig over Kirkernes Indre; af Datidens Kirkemalerier, fra II, og 12. Aarh., er imidlertid kun lidt bevaret; en udmærket Prøve leverer S. Savin i Poitou med dens vel raat udførte, men storladent og rolig dekorativt virkende Kunst; Farvesansen tilfredsstilles yderligere gennem Guldsmedekunsten, Emailmaleriet, der tidlig dukker op i Limoges, Kunstvævningen (Bayeux-Tapetet) og Glasmaleriet. Det specifikt franske, der kommer til Orde i den fine Udførelse og den harmoniske Ligevægt, træder særlig frem i Skulpturen, der nu faar Raaderum paa Kirkernes Portaler og Façader; i Syden med de antikke Traditioner trives den især, som plastisk Udsmykning af Søjlekapitæler (S. Sernin i Toulouse), paa Portalerne (St. Trophime i Aries etc); interessante Arbejder findes ligeledes i Vézelay, Cluny-Klosteret vækker Kunstinitiativer i Bourgogne, og paa Katedralerne i Bourges, Chartres, Le Mans samt i Corbeil træde os i Møde de langstrakte, søjleagtig stive, arkaisk holdte Skikkelser, der med Klædebonnets parallelle Folder (som Søjlekannelurer) virke stilfuldt dekorativt og vise os Billedhuggerkunsten som Arkitekturens villige Tjenerinde. Det allerede her frembrydende Naturstudium indleder den ny Tid, Gotikkens. Med Hensyn til gotisk Skulptur er F. det klassiske Land. Omtr. Aar 1200 foregaar denne Stilforandring, der først gør Kunsten ret national; i det dekorative, i Udsmykningen af Kirkernes ornamentale Led, viser den sig i den rige Anvendelse af nationale Planteformer (Arumplanten afløser Akanthus'en, i Reims-Kirken har man talt 30 forskellige Planter; Dyreornamentikken, som i 13. Aarh. endnu spiller en underordnet Rolle, kommer i de følgende mere og mere frem og slaar over i et stærkt fantastisk Element); ogsaa i Menneskeskildringen fremtræder den som et Brud med de stivnede Skemaer, Menneskefiguren faar mere Liv, præges af større Subjektivitet, i Stedet for Holdningen lige op og ned træder, især i 14. Aarh., den bugtede Linie, den krumme Bue, et Udtryk for de Følelsessvingninger, der indefra gennembæve Mennesket og ogsaa give Ansigtet

dets lysende Præg, dets søde Smil; i Fremstillingen af det nøgne vover Kunsten sig endnu ikke langt ud, den begrænser sig her til Emner som Christus paa Korset med Røverne, Adam og Eva, de opstandne døde eller anbringer, saa karakteristisk, den nøgne Kvinde mellem monstrøse Uhyrer og andre dæmoniske Væsener. I denne Periode, med Enhedsmærke i Menneskетypen, i den fine Harmoni mellem Skulpturen og Bygningskunsten etc, kan der paapeges forskellige Skulpturskoler, hvis udøvende Kunstnere nu mere ere verdslige Borgere end Kirkens Mænd: i Champagne, i Picardie (stærkt arkitektonisk Retning), Bourgogne (meget detaillerende) og Isle-de-France; fortræffelige Figurer findes paa Katedralen i Senlis, endvidere paa Domkirkerne (paa flere af dem formelig i Tusindvis: Chartres og Reims): i Paris (første Halvdel af 13. Aarh.: Porte de la vierge, »Sædemanden« etc.; senere: sydl. Transept, Porte S.-Marcel med den ypperlige dramatiske Fremstilling af Stefanus'es Stening), Reims (den velsignende Frelser; de siddende Helgenfigurer i Tympanet, Relieffet med Klædehandlerne), Bourges (Dommedagsfremstillingen her viser hen imod en senere, mere naturalistisk, mindre dybt følende Kunst), Chartres (Korsarmene) og Amtens (Christus, S. Firmin etc); Polykromi spiller en stor Rolle. Denne rige, følelsesfine, ungdomsfriske Kunst kulminerer i 13. Aarh., særlig under Ludvig den Hellige (i Beg. af Aarh. en Retning, hvor Storhed, Majestæt, ren Følelse ere de herskende Træk, som i Porte de la vierge; i Slutn. en mere dramatisk bevæget, graciøs Kunst, som i Porte S.-Marcel); den har, mener man, sat Blomst, særlig i sin sidste Ytringsform, ogsaa uden for Landets Grænser, i 14. Aarh.'s florentinske Renaissancekunst. Maleriet havde efter den raadende Bygningsstils Natur ikke gode Vækstbetingelser i denne Periode (Rester hist og her, i Cahors m. fl.), dets Omraader indsnævredes til Fordel for Glasmaleriet (f. Eks. i St. Chapelle i Paris), der nu, fornemmelig i 13. Aarh., har en glimrende Tid, men efterhaanden paatager sig vel store Opgaver, der noget skade dets dekorative Virkning; i Miniaturerne, Manuskripternes Udsmykning, faar Penselen sit bedste Virkefelt; der træder tidlig en naturiagttagende Stræben op, saaledes under Karl V's for Kunst og Videnskab saa betydningsfulde Regering (Hertugen af Berri's *livre d'heures*), Portrættet dukker op, Landskabet udformes; fortrinlige Miniaturer, holdte i ædel Stil, ere Foucquet's (15. Aarh.) og hans Skoles; mærk endvidere Maleren Perréal; Clouet (16. Aarh.) fortsætter i sin Portrætmalerkunst den ærlige jævne, men fint forstaaende Naturtroskabs Vej. Ved Siden af den med Foucquet o. a. fremtrædende Renaissancebevægelse — før den egentlige, italienske Renaissance — i Malerkunsten opstaar der i Skulpturen omtr. Aar 1400 en højst ejendommelig Retning, hvis Maal er Fordybelse i Virkeligheden og Individualiteten: den flamske Skole i Dijon (Cl. Sluter, de Werwe etc.; Værker: »Moses-Brønden«, Filip den Dristige's Gravmæle m. m.), der, om end udgaaet fra nederlandske Kunstnere, faar ret stor Indflydelse paa fransk Kunst og er en Forløber for v. Eyck'ernes Maleri; allerede fra sidste Halvdel af 14. Aarh. havde der vist sig en mere realistisk Bevægelse i F.'s egen Kunst (Gravmælerne i S. Denis: Beauneveu's Portrætstatue af Karl V m. fl.); her, i Dijon-Skolen, naar denne Realisme med dens skarpe psykologiske Trængen ind i Karakteren en næsten uovertræffelig Energi og Styrke. I det følgende, med Renaissancens Gennembrud, skulle Maler- og Billedhuggerkunst behandles hver for sig.

Malerkunst. De politiske Forhold mellem F. og Italien bleve betydningsfulde for Kunsten. De franske Hærtog til Italien under Karl VIII, Ludvig XII og Frants I bragte italiensk Renaissancekultur hjem med sig, og særlig under den sidstnævnte Konge blev den italienske Kunst højeste Mode, ældre franske Kunstnere, som Perréal, søgte at lempe sig efter den ny Smag, der med ostentativ Pomp og Elegance holdt sit Indtog i F. med Udsmykningen af Fontainebleau-Slottet ved fremmede Mestere som Primaticcio (Rosso, dell' Abbate), Kunstnere, som udgik fra den romerske Skole (G. Romano) og med deres flotte Kompositioner, udvortes Gratie og maniererte Tegning fik en stor, og farlig, Indflydelse paa den nationale Kunst. Den fine Miniaturkunst maa efterhaanden vige Pladsen for Bogtrykkerkunsten. At hjemlige Malere kan mærkes Cousin, »F.'s Michelangelo«, som dog fornemmelig har Betydning for Glasmaleriet, der naar stor Anseelse (Marcillat'erne indkaldes til Italien). I 17. Aarh. fortsættes Fontainebleau-Skolens Overlevering af Dubois og Fréminet og deres Efterlignere. En eklektisk Tendens raader. Italienske Malere ere Forbillederne (Valentin efterligner Caravaggio, etc). Selvstændige, men paa klassisk italiensk Grundlag arbejdende Mestere ere N. Poussin (1594—1665), med sit klart og strengt komponerede Historiemaleri i ædelt ren, men kølig Stil, og Cl. Lorrain (ca. 1600 — 82), begge af indgribende Betydning for Kunsten (virkede dog fornemmelig i Rom); Belgieren Flemael arbejder nærmest i Poussin'sk Retning; S. Vouet med sin fine dekorative Kunst, stærkt paavirket af Venetianernes (P. Veronese), stifter Skole; en Elev af ham er E. Le Sueur, hvis fra Rafael nedstammende Kunst med dens religiøse Inderlighed især virker bestemmende ind paa Kirkemaleriets Udvikling (Scener af Bruno's Levned etc); Ph. de Champaigne udmærker sig i Portrætfaget; J. Mosnier viser stor dekorativ Sans i sin lette og elegante Udsmykning af Slottet Cheverny. Ogsaa paa Kunsten sætter Ludvig XIV's Regering sit Herskerpræg, Malerkunsten taler Aleksandrinernes pompøse Sprog, det dagligdags Genremaleri (Brødrene Le Nain) foragtes, man maler i den »store« historiske Stil: Kunsten er paa Koturnen og taler med en Patos, der ofte skurrer falsk teatralsk, men for en Tid bliver det universelle, enegyldige Udtryksmiddel; fra det 1648 stiftede, i følgende Aar nærmere regulerede Kunstakademi i Paris udgaar Kunstnormen; fra oven af organiseres Kunsten endvidere gennem Stiftelsen af det franske Akademi i Rom 1666, det kgl. Glasmanufaktur s. A., Gobelinsmanufakturet 1667 etc. Kongens højt begavede, universelt anlagte, almægtige Hofmaler C. Lebrun (1619—90) er med sit Organisationstalent den rette Mand til at samle alle Kunstens Traade under det kongelige Scepter; i det mægtige dekorative Foretagende, Udsmykningen af Apollo-Galeriet, er han den ledende Aand; i hans akademisk svulstige Kunst, med dens Allegorier, er særlig Bologneserskolen (Caracci'erne) Forbilledet.

om han end selv mener at genopvække Antikken. Efter Lebrun kommer Mignard til at indtage en ledende Stilling; i sine Historiemalerier (det mægtige Freskomaleri i Val-de-Grâce's Kuppel etc.) følger han den raadende Manér; hans Styrke ligger fornemmelig i hans dygtige Portrætkunst og kraftige Kolorit. Bekendte Slagmalere ere v. d. Meulen, Bourguignon og Parrocel. — Omkring Aar 1700 forberedes en Stilforandring: bort fra den mere noble klassiske Smag og den tunge, roligere Værdighed, der betegner en Lebrun's Kunst, hen imod den lette, graciøse Hofstil, der udformes under Regentskabets frivole Periode og bliver Ludvig XV's Rokokotidsalders adækvate Udtryk. Paa Overgangen staa Malere som Bourdon, de la Fosse, Santerre etc.; ogsaa de betydelige Portrætmalere Largillière og H. Rigaud, der slaa den Skabelon fast, hvorefter Portrætter af Konger og andre Fornemheder skulle gengives; Jouvenet og Subleyras staa, saa bundne de end ere til den alt beherskende Modesmag, dog mere selvstændige, og optage Indflydelser fra nederlandsk Kunst i deres Historiemaleri. Af Coypel'erne hører Noel endnu til den noget strengere Poussin'ske og Lebrun'ske Retning, medens Antoine glider over i den ny Tidsaand. Havde F. strakt sit Smagsherredømme over hele Europa under Ludvig XIV, gjorde den det om muligt endnu stærkere under Rokokoen, en Stil, hvormed man vel særlig betegner den legende lette, bisarre dekorative Kunst (Kunstindustri) af specifikt fransk Aandsindhold i 18. Aarh., men som har sit Sidestykke i de egentlige Kunstfag. I Menneskeskildringen følger man en Cortona's en Baroccio's eller en Solimena's Forfaldskunst, kun at man yderligere beklipper Typen for dens indre Værd; elegante, fine Manerer (Datidens Hoflivs, som man ogsaa forsyner Guder og Engle med), en paa Nuet beregnet Selskabstone dækker over den indre Tomhed; i Modsætning til Barokstilens Patos og Symmetri søger man nu Lethed og uroligt Liniespil i Kompositionen, Farven holdes lys (rosa, Boucher etc.); en ejendommelig Tilsætning faar denne Kunst gennem den herskende Kina-Mode (allerede i Rouen's Fajancer; nu hos Huet: Hotel de Rohan, og Boucher med Efterfølgere); en vellystig Elskov med dens Gratie, Koketteri og Sensibilitet taler ud af Hundreder af Datidens Billeder, ofte indsmigrende fin og med lyrisk Varme, ogsaa ofte tom og frivol. Malere som La Grenée, Natoire og Doyen gaa endnu til Dels ad de klassiske Veje; Vanloo'ernes »Dyder« og andre halvnøgne kvindelige Væsener, Coypel'ernes nydelige Gudinder og Nymfer, der titte skælmsk og kælent frem oppe paa Lofts- og Kuppelbillederne, ere let idealiserede Udgaver af Datidens graciøse Hofdamer. I Watteau's spirituelle Kunst faar Tiden sit fineste og vægtigste Udtryk; »de galante Festers Maler« [1684—1721; »Indskibningen til Cythere's Ø« 1717] tilfører F.'s Kunst nyt Liv gennem Paavirkningen fra Flamlænderne (Rubens etc, allerede tidligere havde der dog været »Rubinister«: Gillot m. fl.), forlader den italieniserende Retning med dens nøgne Gudinder etc. og fremstiller, i et lidt idealiserende Tilsnit og med stor malerisk Dygtighed, sin Tids franske Selskabsliv i Hyrdescenerne (Efterfølgere: Lancret, Paler); Rubens'ske Indflydelser gøre sig ogsaa gældende i Lemoine's dekorativt holdte Kunst, der atter fører over til Boucher's (»Gratiernes Maler«), Fragonard's, de Troy's o. m. a.'s. Flinke Portrætmalere som L. Tocqué, Perroneau og Latour udmærke sig især i den nys opkomne Pastelteknik. Uviljen mod denne de fine Stænders raffinerede og kælne Kunst giver omsider et kraftigt Tilbageslag; Diderot foreholder den Mangel paa Dybde, Forfald i Smagen, han bliver Talsmand for en Nyttekultur med borgerlige, moraliserende Tendenser; hans Aandsretning repræsenteres i Kunsten af Greuze, hvis sødlige Kunst vil belære og taler højt om tredje Stands Dyder, af den udmærkede Chardin, J. Vernet etc. Forskellige Malerspecialister staa ogsaa ret upaavirkede af den herskede Rokokotone: Le Prince (Vagtstuebilleder), J. L. de Marne (Slagstykker m. m.), Oudry (Dyrmaleri, Stillelivsbilleder) m. fl.

Med Revolutionen var det ganske ude med *l'ancienrégime*'s galante, graciøse Kunst; dens Smil maatte vige for Nyklassicismens Alvorsmine. Den Bølge af Begejstring for Antikken, der med Fundene fra Pompeji, Winckelmann's Skrifter, Caylus og Hamilton's »Recueils d'antiquité« etc. bredte sig ud over Kulturlandene, og som alt tidligere havde forfrisket F.'s Kunst (Mme. Vigée-Lebrun, Vien m. fl.), skyllede nu ganske 18. Aarh.'s Traditioner bort med sig, og tilbage stod et nyt Kunstens Land, hvor romersk Borgerdyd, mandig Strenghed og republikansk Frihedsaand vare de herskende Kræfter. I J. J. David (1748—1825) legemliggjordes Revolutionens Kunstideal; med »Horatiernes Ed« (1784) havde han allerede revolutioneret Kunsten. Denne klassicistiske Kunst, der med alt sit ny dog knyttede Forbindelsen med tidligere fransk Kunst (Lebrun), og som snart lydig bøjede sig ind under Napoleon's Scepter og forherligede hans Magtudfoldelse, beherskede med David som Diktator, omgiven af Hundreder af Elever, ganske F.'s Kunst indtil ca. 1820. En reliefagtig Komposition med strenge »klassiske« Linier, et plastisk Fremstillingssæt, der ofte forsømte det maleriske, et aandeligt Indhold, der krævede den »store« Historie (Mytologi, Allegori etc.) og ringeagtede Kunstens landskabs- eller genremæssige Fag, en retorisk, deklamatorisk Stil, der let forfaldt til hul Patos, men dertil et ihærdigt ærligt Naturstudium (af det menneskeligt Legeme), der gav den følgende franske Kunst et uvurderligt Grundlag og ofte frembragte ypperlig Portrætkunst — det var denne Kunstperiodes Kendetegn. Foruden af mindre Aander inden for David's Elevkreds, som Abel du Pujol etc, bares denne akademiske Retning frem af Malere som Gérard, Familien Bonaparte's Hofmaler, den betydelige J. A. Gros, Napoleon's berømte Slagmaler, der med sine Orientbilleder, sit fantasifulde og gribende »De pestsyge i Jaffa« viser ud over David's Kunst hen imod en mere følelsesbaaren malerisk Retning, men over for sine fire Hundrede Elever docerede Kunst efter David'ske Grundsætninger, Girodet, delvis en Forløber for Romantikken (»Atala's Begravelse«, »Syndfloden«), samt Guérin, der, staaende uden for David's Kreds, med sin teatralske Kunst fulgte de samme Spor. — Med Restaurationen kom der nyt Liv i F.'s Kunst. Den David'ske Kunst, der i Begyndelsen med sin Frihedsbegejstring havde varslet om rige Mulig-

heder, var efterhaanden forstenet til et akademisk Receptmaleri, fjendtligt mod alle Fremskridt; i Stilhed vare enkelte Kunstnere gaaede deres egne Veje, som Boilly, der ædruelig og beskedent skildrede Hverdagslivets Smaabegivenheder; men i Gennembrudet skete først med den romantiske Skoles Sejr. Til Forløbere havde denne Retning j Malere som Gros og Prud'hon, i hvis ypperlige Kunst (første større Arbejde: »Retfærdigheden og Hævnen forfølge Forbrydelsen«, 1808) der endnu stikker noget af 18. Aarh.'s Gratie, men forædlet gennem Paavirkning fra og Aandsslægtskab med lombardisk Kunst (Correggio, Lionardo da Vinci), en Kunst, der med sit maleriske Clairobscur og sin kvindelige bløde Ynde staar ensom i sin Tid. De i romantiske Malere vare lidenskabelig frihedsbegejstrede unge Mænd, der hadede den politiske Reaktion, stode i nøje Vekselvirkningsforhold til den romantiske Digterskoles Gennembrudsmænd (V. Hugo etc.) og stillede sig det til Opgave paa deres, Kunstens, Omraade at gennemføre Jeg'ets Ret, det enkelte Individs Frihed for alle akademiske Kunstreglers Tyranni og Formalisme; Maleriet skulde være Mediet for Sindets glødende Lyrik, for den højeste Lidenskab, Kunsten skulde ikke give det formskønne, men det karakteristiske, selv om dette var hæsligt eller rædselvækkende i sin Uhygge: ikke Linier og Tegning, men Farve, ikke j plastiske Attituder, men livfuld Bevægelse, ikke en korrekt afvejet Komposition, men en naturlig til Emnets Karakter svarende Anordning. Litterært anlagt, som denne Malerskole var, hentede den ofte sine Emner fra Litteraturen; særlig Goethe og Shakespeare inspirerede dens Værker, ogsaa Byron, W. Scott etc.; i malerisk Henseende fik endvidere Paavirkningen fra engelsk Kunst (gennem Bonington) Indflydelse, dog især de venetianske Koloristers og Rubens's Kunst. Géricault blev med sin »Rytterofficer«, sit kolossale Billede »Medusa's Skibbrud« (1819), der ikke skildrede Guder og historiske Helte, men almindelige Mennesker i deres Dødsrædsel, o. m. a., Foregangsmanden, om end han i meget (Kolorit, nøgne Figurer af David'sk Tegning) har en Del af den gamle Tid i sig. E. Delacroix blev Retningens geniale Fører. I de farveglødende, lidenskabelig bevægede »Dante og Vergil i Underverdenen« (1822) og »Blodbadet paa Chios« (1824), der vakte lige saa megen Forargelse hos de ældre som Begejstring hos de unge, gav han den ny Skoles Program, og han fortsatte sin Virksomhed, der var baaren af en flammende i Lyrik, en Rubens'sk Kraft og en Subjektivitet, som trodsede alt hævdvundet, i en lang Række Værker, historiske, orientalske, religiøse etc, heriblandt en Del Monumentalmaleri (Palais Bourbon, Louvre o. fl. St.). Medens den romantiske Retning ifølge dens subjektive Natur ikke var egnet til at danne en fast sluttet Skole med stærkt udtalt Fællespræg (bl. a. Sigalon, L. Boulanger, E. Dévéria, I. B. Isabey, Diaz, Landskabsmaleren Huet, Marinemaleren Gudin høre nærmest til dens Partimænd), levede den længe som en kraftig virkende Tendens. Nær til den sluttede sig Ary Scheffer og Decamps, Scheffer (Hollænder af Fødsel) med sin ret sentimentale Kunst, Diisseldorferen blandt de franske Malere, — Decamps med j sin mesterlige Farveteknik, der særlig kom til Orde i hans Orientbilleder, et Emne, der, stærkt paa Mode i Romantikkens Dage, ogsaa senere, særlig i koloristisk Henseende (Sollyset), har bragt F.'s Kunst store Triumfer (H. Vernet, Bida, Biard, Marilhat, G. Doré, den betydelige Kolorist Fromentin [1820—76], Regnault, Cormon eta). — I Ingres (1781—1867) fik den af Romantikerne bekæmpede akademiske Retning en betydelig Repræsentant, der med sit overlegne Herredømme over Kunstens Midler, sin eminent sikre Tegning, sin Læggen Vægten paa Liniespillet, sin Efterligning af Renaissancemestrenes Formsprog og sin Alsidighed i Emnevalg gav den klassicistiske Kunst nyt Liv og skabte en Tradition, der, med Rod i Nationens formale Evne, har holdt sig op til Nutiden og med den grundige Indøvelse i Studiet af det menneskelige Legemes Former særlig har bidraget til at sikre fransk Kunst en fremskreden Plads mellem Nationernes, medens den paa den anden Side med sin alt for store akademiske Korrekthed ofte har forledet til Indholdstomhed og Kulde (som hos Ingres selv) og til udvortes Bravour. Til Ingres's Elevkreds hører først og fremmest den i sin Tid saa forgudede H. Flandrin. der særlig fik Betydning for Udviklingen af F.'s religiøse Maleri, endvidere Chenavard (»den franske Cornelius«), L. Bénouville; Chassérieau staar ogsaa i Gæld til Delacroix's Kunst; med Navne som Cabanel (Salonklassikeren), Bouguereau, Lefebre, E. Delaunay, der særlig efterligner de primitive blandt Renaissancekunstnerne, Le Roux, H. og E. Lévy, Gervex etc. kan denne Retning forfølges op til seneste Dato; med Hensyn til Fremstillingen af det nøgne Kvindelegeme (der under den David'ske Æra gennemgaaende var behandlet haardhændet, næsten som Statue, og kun i Prud'hon havde haft en malerisk forstaaende Fortolker) gjorde Ingres's »Kilden« (paabegyndt 1814, udstillet 1856) Epoke og blev, med dens sikre Tegning, saa at sige Normen, som Hundreder af Elever varierede og modificerede alt efter Temperamentet (Lefebre's »Femme couchée« [1868], Cabanel's »Venus'es Fødsel« etc.); det var dog først Henner (»Susanne« [1865], »Biblis« ; mærk dog ogsaa Courbet's »Baigneuse«), der ret formaaede at gengive Kødet i dets Stoflighed og Blødhed; Roll, en nulevende, alsidig Kunstner, der bl. a. har dyrket det sociale Billede, udmærker sig ogsaa i det her berørte Fag.

Under Louis Philippe's Regering have vi Kompromis'ernes Tid, *le juste milieu* bliver ogsaa Levereglen i Kunstens Verden. Klassicismens og Romantikkens Strømme leder man ind i et fælles bredt Leje, hvor Romantikkens Strømhvirvler glattes og det akademiske Maleris kølige Vande faa mere Fart og Varme. Hovedrepræsentanterne for denne Retning ere H. Vernet (1789—1863) og P. Delaroche (1797—1856). Vernet, uden stor malerisk Finhed eller Dybde, men rigt begavet, utrolig produktiv og overordentlig populær, maler Krigsbilleder med mere sluttede Masser end tidligere Slagbilleder (Napoleon's Krige, Kampene i Afrika), særlig til Versailles-Galeriet, som Kongen kæler for, og hvor han ogsaa, til Forherligelse af *' toutes les gloires de la France*, sysselsætter talrige andre Malere som Alaux, Hersent, V. Schnetz etc. ; fortrinlige og originale Fremstillere af Krigerlivet har F. omtrent paa samme Tid i Charlet (der dog er optraadt langt tidligere med sine Litografier), Raffet og Bellangé. Delaroche, de »hen-

rettede Fyrsters Hofmaler«, (første Hovedværk: »Edvard's Sønner« 1831) bringer i sin dygtige, vel overvejede, men eklektiske Kunst Maleriet ind paa en anekdotemæssig Fortællestil, der hos ham og mange Efterlignere let udarter til Kostumemaleri med det ydre historiske Apparat i Orden, men uden indre historisk Sandhed; hans religiøse Maleri sætter Aflæggere i Landelle's, Jalabert's o. a.'s Kirkemaleri; Robert-Fleury den Ældre skildrer med betydelig personlig Styrke særlig Middelalderens brogede Liv. I den Kunst, der fornemmelig beherskes af Navne som Cogniet, Couture, Gleyre (alle dygtige Teknikere, men ikke j stærkt originale Begavelser, meget søgte som Lærere og nydende stor Autoritet under det andet Kejserdømme), fortsættes Sammenflydningen af hinanden tidligere saa uforligelige Elementer; deres Kunst eller snarere deres Lærergerning faar stor Betydning for det kommende Kunstnerkuld (ogsaa mange Udlændinge) ved at give det en udviklet malerisk Teknik i Hænde; Gleyre, den betydeligste, gør særlig Lykke med sine fint følte mytologiske Billeder og sine Fremstillinger af antikt Interiørliv (efter ham: Hamon, Boulanger etc.), Cogniet fører en effektfuld energisk Pensel, der ofte skildrer stærkt oprevet Følelsesliv, Couture behandler i sit eneste betydelige Værk (»Orgie romaine« 1847) et Emne, den romerske Kejsertids sædelige Forfald, som, med adskillige Paralleller fra det andet Kejserdømmes raffinerede Nutidsliv, i saa høj Grad fængsler den samtidige Kunst, en Kunst, der med Cabanel og andre Hofmalere i Spidsen gerne kredser om den nøgne Kvindeskønhed i dens Gratie og Elegance, men ogsaa i dens demimondæne Frivolitet (Chaplin m. m. fl.; i Baudry's overlegent formede og stilfulde dekorative Maleri har Kvinden dog ogsaa Stænk af det moderne pikante); man ynder endvidere at skildre Rædselsscener, vidnende om indre Raaddenskab, fra den romerske Dekadence, og overhovedet kommer *le genre féroce* paa Moden: Sylvestre, Luminais, den betydelige Laurens (fra en noget senere Tid, med sine Ligbilleder og andre dramatiske Optrin af Fortidens Historie), Rochegrosse, L. Glaize og dennes Lærer Gerôme, der objektivt og koldt, men med sjælden skarp Iagttagelse og fin Tegning skildrer historiske Scener med arkæologisk og etnografisk Akkuratesse. Af den store Mængde Kunstnere, der have baaret F.'s Kunstudvikling frem, i de forskellige Specialfag og i dens rige Forgrening som Følge af Krydsning mellem Skole og Individualitet, kan der i øvrigt her selvfølgelig kun være Tale om at fremhæve karakteristiske Eksempler. En Kunstner, der har bragt særlig Glans over F.'s Kunst i Kejserdømmet og den sidste Republiks Tid, er Meissonier; den Interesse for Fortidens Historie, som Romantikken havde indpodet, og som omkring 1850'erne havde skabt det anekdotemæssige Historiebillede med Tidskolorit (Delaroche, Hesse, Roqueplan, Comte etc), fører Meissonnier hen imod det i Indhold og Form efter paagældende Tidsalder nøje afpassede, fint og skarpsindig forstaaende historiske Genrebillede og Interiør; hans smaa, mesterlig formede Krigsbilleder ere noksom berømte. Strømmen gaar efterhaanden i Republikkens Dage mere og mere hen imod et naturalistisk Fremstillingssæt, ofte stærkt paavirket af Ribera og andre ældre spanske Malere, og den maleriske Kunnen fejrer gerne sine største Triumfer i Portrættet (Bonnat, Carolus Duran; Mlle. Jaquemart, Delaunay, den skarpe Iagttager D. Bouveret, Wencker; en betydelig Kraft i Portrættet er ogsaa den udmærkede Tegner Gaillard, der nærmest slutter sig til Holbein og v. Dyck, Billedhuggeren Dubois og den aandfulde Fantin-Latour). En kraftig Protest mod den inden for Kejserdømmets officielle Kunst raadende Tilbøjelighed til at »forskønne« Naturen er Courbet's (1819—77) i Emne og Teknik realistiske. forbløffende dygtige, stærkt polemiske og derfor ogsaa stærkt angrebne Kunst (allerede fra Salonen 1851). — Inden for de forskellige Kunstfag skulle blandt Historiemalerne yderligere nævnes Aimé Morot, Robert-Fleury den Yngre, Garnier, Constant; den unge, under Paris's Belejring 1871 faldne Regnault, der var stærkt paavirket af Delacroix og Spanieren Fortuny, gav rige Løfter med sit »General Prim« o. a. Billeder. Slagmaleriet, der før Krigen 1870—71 dyrkedes bl. a. af Protais, Pils og Yvon, ikke at glemme Meissonnier, har paa Grundlag af den ulykkelige Krig faaet fortrinlige Fremstillere i Detaille og A. de Neuville; endvidere Dupray m. fl.

Frigørelsen fra det akademiske Maleri, Atelierkoloritten og de naturforskønnende Tendenser træder tidligst frem i Landskabsmaleriet og det dermed nøje forbundne Folkelivsbillede. Léop. Robert (1794—1835; og sammen med og efter ham tillige V. Schnetz, Hébert, Curzon o. s. v.) hører til dem, der først drage Folket, Bønderne, ind i Kunstens *Emnekreds*, men han forskønner og idealiserer dem (tilmed ere de endnu italienske, ikke franske). Jules Breton (født 1827; »Kornet velsignes« 1857) skildrer den franske Landalmue vel med idealiserende stort Syn, men ærlig og naturtro. F. Millet (1814—74; »Kornrenseren« 1848) trænger i sin, for Kunsten saa epokegørende, Skildring af Bondens Liv, endnu dybere ned mod det væsentlige; han fremstiller Bonden, i enkle store stemningsgribende Træk, organisk knyttet til den nærende Moder Natur. Bastien-Lepage's (1848—84) Kunst har vel ikke Millet's sluttede mægtige Naturstemning, den er mere »realistisk«, virkelighedstro, betagende sand, og den virker kraftig til Friluftsmaleriets Vækst; L'hermitte o. a. gaa i lignende Retning. Landskabsmaleriet, som i den David'ske Æra stod paa det gamle, komponerende, Poussin'ske Standpunkt (Valenciennes m. fl.), fik nyt Liv under Romantikken (Huet, Diaz); den engelske Kunst (Constable) fik med Bonington som Mellemmand stor Betydning for dens Udvikling, og Cabat, Dupré m. fl. brøde Vej for *paysage intime:* en Kunst, der bøjer sig dybt beundrende for Naturen, som den er, ikke vil lave denne til med forskønnende Tilsætning efter det tidligere Maleris Skabelon, men ved redeligt, utrætteligt Studium, ved inderlig Samleven med Naturen vil gribe denne i dens store elementære Træk, brede dens stemningsfulde Lys og Luft ind over Billedets Lærred. Denne Skole, til hvilken ogsaa Millet maa henregnes (kaldet efter de Steder, hvordensærligholdttil, Fontainebleau-Skolen, Barbizon-Skolen), giver i sin Stræben efter først og fremmest at gribe Landskabets Stemning Plads for meget forskelligartet Teknik, om end Tendensen gaar i Retning af at se bort fra Enkelthederne og faa Totalindtrykket frem, og den spalter

sig i en naturalistisk Hovedstamme med Malere som Th. Rousseau (1812—67), Daubigny (1817—78), Dupré, Harpignies, Chintreuil, og den Corot'ske (Corot, 1796—1875) Gren, der særlig lægger Vægt paa det idealistiske Moment (saaledes ogsaa Français) og derved slaar Bro over til den gamle Landskabskomposition. Andre bekendte Landskabsmalere fra senere Tid ere Bernier, Pelouze, blandt de nyeste R. Collin med sin douce graa Tone, der smelter Figurer og Landskab sammen i en Samklang, og Cazin; ogsaa paa dette Felt er Courbet's Kunst initiativvækkende. Inden for Dyrmaleriet, der slutter sig nær til Barbizon-Skolen, ere de berømteste Navne: Brascassat, Rosa og Auguste Bonheur og særlig Troyon.

En mærkelig og betydningsfuld Bevægelse i nyere fransk Kunst udgaar fra Impressionismen. Dens Bannerfører er Manet (1832—83), der faar sine første impressionistiske Arbejder refuserede paa Salon 1863; til ham slutte sig Pisarro, Monet, Renoir, Sisley, Mme. Morisot, Angrand, delvis Besnard etc.; trods alle Protester har denne Retning, der ogsaa udnytter den saa moderne japanesiske Kunsts Fremstillingssæt, bredt sig over nyere Kunst, om end stærkt modificeret og krydset med andre Strømninger. En Udløber af Naturalismen, hvis Princip den sætter paa Spidsen, vil den fremstille Fænomenet i dets øjeblikkelige Virkning paa Øjet; i sin Teknik bygger den paa den moderne videnskabelige Farvelære og sætter Farverne rene, Side om Side, paa Lærredet, for at de med deres fulde Styrke kunne virke paa og samles i Iagttagerens Øje som et kraftigt Totalindtryk. — Det ny i 1880'ernes og 1890'ernes Kunst, der har skabt sig sin egen Salon (paa Marsmarken) som Protest mod Salonen paa Champs Elysées, hvor den akademiske Kunst breder sig (fra det offentliges Side stærkt støttet ved flere større dekorative Foretagender, saaledes Udsmykningen af H6tel de ville i Paris), er stærkt præget af Subjektivisme og rummer derfor mangfoldige Afskygninger, som vistnok vel ofte ere knyttede til øjeblikkelige Modestemninger, men dog delvis kunne føres tilbage til to Strømninger: »Karaktcrismen« (den ypperlige Psykolog Raffaelli, Degas, Forain etc.), der kræver en nøje Indleven i »Modellens« sjælelige og sociale Tilstand og derfor stiler mod en langt mere indgaaende psykologisk Analyse end den, den hidtidige Naturalisme yder — og Nyidealismen; denne sidste Retning har til Hovedmand den højt begavede, ældre Maler Puvis de Chavannes (født 1824) med sit noble, enkle, sjælfulde Monumentalmaleri, har ogsaa Træk til fælles med den fantasifulde G. Moreau (født 1826) og kommer til Orde hos saa forskellige Naturer som Cazin, E. Carrière, F. Rops, Besnard o. s. v.; hos mange Malere ses der en Paavirkning, i Indhold og Form, fra tidlig florentinsk (Botticelli etc.) Renaissancekunst; Hangen mod det sjælelig syge, mod Skildringen af Jegets ubevidste mystiske Sjæleliv er endelig et betegnende Træk hos mange af de moderne »Dekadent«-Malere.

Inden for den reproducerende Kunst har F. vundet ikke de ringeste Laurbær paa dens sidste Skuds, Litografiens, Omraade. Denne Reproduktionsmaade, som kom til F. efter Restaurationen 1815, har haft indgribende Betydning for det kulturelle Liv i al Alm. og mærkværdig stor ogsaa specielt for det politiske. H. Vernet's, men fornemmelig dog Charlet's (ca. 1,100 Bl., 650 Soldaterbilleder) og Raffet's udmærkede Kunst (ca. 1,500 Bl.) har mægtig bidraget til at genopvække Begejstringen for Napoleons-Tiden; i teknisk Henseende staa særlig Romantikernes Blade højt (Géricault's, Delacroix's, Bonington's, Illustratoren Nanteuil's etc.); den politiske Karrikatur trives frodig under Karl X's og Louis Philippe's Regeringer, med dem som Skive, særlig i Tidsskrifterne »La Caricature« (gr. af Philippon) og »Le Charivari«, med fortræffelige Tegnere som Grandville, Daumier (»Les gens de justice« eta), Gavarni, en Balzac'sk Aand, af hvem man har ca. 10,000 Bl.; i Genrebilledet udmærke særlig Boilly og A. Devéria sig; efter nogen Stilstand er denne Kunstgren atter i den seneste Tid vakt til frodigt Liv, især ved Fantin-Latour og Manet; H. de Groux, A. Willette, E. Carrière, O. Redon og Maurice Denis repræsentere Nyromantisme og Dekadentkunst; Rafaelli, Renouard, A. Steinlen staa mere paa Naturalismens Grund; andre interessante Fænomener ere F. Rops's, H. de Toulouse-Lautrec's og Ibels's Arbejder. En meget moderne Gren af Litografien er Plakatkunsten: Chéret (s. d.) m. fl. — Kobberstikker- og Radererkunsten, som i 16. Aarh. var af ret underordnet Betydning (J. Duvet, Delaulne, Ducerceau), fik i 17. en fremragende Dyrker i Radereren J. Callot (1592—1635), fra samme Tid ere Cl. Lorrain's faa, men fortræffelige Landskabsraderinger. G. Audran (1640—1703), det mest fremragende Medlem af en i over hundrede Aar virkende Stikkerfamilie, gengiver i blandet Maner (Radering og Liniestik) den historiske Stils klassiske Kompositioner, Cl. Mellan er en ualmindelig stor Virtuos i sit Fag, Grunden til Chalcographie du Louvre (s. d.) lægges under Ludvig XIV; under ham kommer Portrætstikket (der er en af den franske Kobberstikkerkunsts Forcer) stærkt i Forgrunden med Mestere som Edelinck (fra Antwerpen), R. Nanteuil (død 1678), som er fortrinlig i Behandlingen og Modeleringen af Ansigtets Køddele, Poilly'erne, Masson etc.; J. Lepautre og Berain ere dygtige Ornamentstikkere. I 18. Aarh. dyrkes Portrætkunsten især af Familien Drevet, der viser stor Delikatesse og Virtuositet i Gengivelsen af Stofferne; G. Wille repræsenterer den rene Gravstikkunst med omhyggelig og regelmæssig førte Stregelag; han bliver Lærer for en stor Mængde Stikkere af samme kølige klassiske Retning, der let forleder til en for mekanisk Arbejdsvis; J. G. Bervic (1756—1822) hører nærmest til samme Skole. Omkring Maleren Watteau grupperer sig en Del aandrige og elegante Stikkere: B. Audran, N. H. Tardieu etc.; Lebas fremstiller især nederlandsk Kunst; den i 18. Aarh. saa moderne Bogillustration giver Kunstnere som Moreau, A. de Saint-Aubin, Gravelot, Eisen og Marillier Lejlighed til at udfolde deres Talent i en tit letfærdig, men graciøs og pikant indsmigrende Genre; F. Janinet og Debucourt ere Hovedmestrene i Farvetrykket. Den Wille'ske Retning fortsættes i 19. Aarh. bl. a. af P. A. Tardieu og dennes Elev, den klassisk korrekte A. Boucher-Desnoyers; Henriquel-Dupont, Bervic's Elev, er Aarhundredets berømteste franske Stikker; andre: Français'erne, Rousseau, A. Jaquet, Didier og F. Gaillard. Radernaalen tager efter-

haanden Luven fra Gravstikken og haandteres med Mesterskab af Méryon, Ch. Jacque, Bracquemond, senere af Gaillard og L. Flameng; Waltner, Chauvel og Gaujean fortolke især andres Værker; som *peintres graveurs* optræde, foruden flere af de alt nævnte, Boilvin, Buhot, É. Delaunay, M. Desboutin, Hédouin, Lalauze, Legros, Tissot etc. Træskærerkunsten var oprindelig, som Led i Boghaandværket, knyttet til Paris og Lyon; da den ikke i F. bares oppe af en mægtig kirkereformatorisk Bevægelse, fik den langtfra her den gennemgribende kunstneriske Betydning som i Tyskland; til de bekendteste Træskærere og Tegnere for Træsnit høre i 16. Aarh. *le petit* Bernard (Salomon B.), der virkede i Lyon og bl. a. har udført Illustrationer til Bibelen; senere maa denne Kunstgren her som overalt vige Pladsen for Kobberstikkerkunsten og kommer først i 19. Aarh., om den end tidligere er blevet holdt ved lige (Papillon'erne etc.), til sin Ret; Mænd som H, Vernet, G. Doré, Johannot, Grandville, Gavarni o. m. a. udvikle den til et effektfuldt malerisk Reproduktionsmiddel; endvidere kunne nævnes: Pannemaker, Best, Porret, Leloir, Baude etc.; i nyeste Tid udmærker særlig A. Lepére (født 1849) sig.

Billedhuggerkunst. Med den italienske Renaissances Fremtrængen — med Hensyn til de tidligere Perioder og de almene Hovedstrømninger i Kunsten, se foran og under Afsnittet »Malerkunst« — faar Skulpturen efterhaanden ny Skikkelse, om end den kraftige Sluter'ske Realisme endnu flere Steder har godt Tag i Kunstnere (et Værk, der i lige Linie nedstammer fra denne, er Johan den Uforfærdede's Gravmæle i Dijon). Brydningerne imellem dette gamle og det ny ses i M. Colombe's Kunst (1507: Frants II af Bretagne's og Gemalindes Gravmæle i Nantes); i den særlig fra denne Kunstner udgaaende Skole i Tours, der spiller en vigtig Rolle i F. omtrent til 16. Aarh 's Midte, er Realismen raadende, men tillempet ved den fine Gennemførelses større Gratie og Smag; Brødrene Antoine og Jean Juste (Gravmælet over Karl VIII's Børn) leder den italienske Indflydelse ind i denne Skole. Fra Beg. af 16. Aarh. kunne endvidere fremhæves Korskranke-Relieffer ne i Katedralerne i Chartres og Amiens (her ogsaa rige Korstole). I Gravmælerne, i hvilke der udfoldes stor Pragt, og hvor Arkitektur og Skulptur gaa Haand i Haand, kan Udviklingen af den ny Kunst forfølges i dens Faser; de to Hovedformer, Væggraven og Frigraven, udformes rigere, og den sidste forsynes ofte med en søjlebaaren Baldakin. Det pragtfulde Mausoleum i Brou hører endnu for en Del Gotikken til; i Dobbeltmonumentet over de to Kardinaler af Amboise (af Roullant le Roux; Rouen's Katedral) forbindes middelalderlig Fantasi med den ny Stils Former. Et Hovedværk er Ludvig XII's og Anna af Bretagne's Gravmæle i S. Denis; her ses — efter gældende Monumentskik — foroven de to afdødes knælende Skikkelser, forneden fremstilles de liggende som Lig; Ligstudiet er her som i anden fransk Kunst fra denne Periode (f. Eks. Gravmælet over L. de Brézé i Rouen) gennemført med en næsten uhyggelig indgaaende Karakteristik; et udmærket Arbejde, der staar Skolen i Tours nær, er de liggende Figurer af L. de Poncher og Roberte Legendre (nu i Louvre); det pragtfulde Frants I's Gravmæle i S. Denis, udført under Ledelse af Delorme (Reliefferne af G. Pilon, de hvilende Statuer af P. Bontemps), tilhører med dets rige Arkitektur og dekorative Stil den fra Fontainebleau-Skolen udgaaede Renaissance; Mindesmærket for Henrik II (ved G. Pilon) i S. Denis er den franske Renaissances sidste større Gravmæle (i 17. Aarh. har denne Retning dog Udløbere i Familien Boudin's o. a.'s Kunst). En ejendommelig Kunstner, endnu af den gamle Skole, med frisk og indgaaende Naturstudium, er L. Richier (Gruppen »Madonnas Afmagt« m. m.; for en stor Del polykrom [ogsaa Træ-] Skulptur), men de ledende Aander i 16. Aarh. ere Bontemps, J. Goujon og G. Pilon, der med deres fantasi- og yndefulde, teknisk ypperlige og dekorativt skønne Kunst give den italienske Retning (Fontainebleau-Skolens, Cellini) et Præg af fransk Esprit; deres Skulptur er en Hofkunst, sleben fin, men ikke naiv, elegant og let, men med Tilbøjelighed for det affekterte og maniererte (Figurernes overdrevne Slankhed), Goujon (»Diane de Poitiers«, udmærkede Basrelieffer: Fontaine des innocents) er uovertræffelig i Anbringelse af Figurerne i arkitektoniske Omgivelser, Pilon (»Hjertemonumentet« etc.) viser ofte ved Siden af sin Kunsts kvindelige Elegance en energisk Mejsel, der magter svære anatomiske Opgaver. Interesse for den menneskelige Muskulatur viser ogsaa N. Bachelier fra Toulouse (Karyatider), den af Michelangelo paavirkede Cousin yder livfuld Portrætkunst. Med B. Prieur (gode Portrætter), Brødrene Lheureux (Udsmykning af Louvre's Galeri), Francheville o. a. fortsættes den af Goujon etc. givne Tradition, i en noget robustere Skikkelse. Paa Ludvig XIII's Tid virke Sarrazin (hans paa det dekorative anlagte Louvre-Karyatider), Guillain og Brødrene F. og M. Anguier (ogsaa senere), den første af disse arbejdende i en forholdsvis ren Stil, den anden meget produktiv og under Indflydelse fra Algardi's Kunst; i G. Dupré og Warin faar F. to dygtige Medaillører.

Under Ludvig XIV bliver Billedhuggerkunsten teatralsk og svulstig; i pompøse Allegorier, i Apollo's og Diana's Forklædning etc. forherliges den »store Konge« og hans Omgivelser; Behandlingsmaaden bliver stærkt malerisk (bovnende Skymasser, flagrende Klædebon etc), patetisk, Bernini'sk; man studerer og efterligner de romerske Antikker, men særlig dem med de stærke Affekter og opmoderniserer dem i Parykstilens Smag; gennem Akademiet tilføres der Skulpturen en for den franske Plastiks Udvikling betydningsfuld, paa alvorlige Studier bygget »Skolethed«, der paatrykker Emnerne (Rytterstatuerne, Kongefremstillingen etc.) en ret typisk Behandling. Op mellem Tidens mange flinke Kunstnere, hvis Individualitet for en stor Del dog sluges af Uniformen og Moden, rager Puget (1622—94), en betydelig Kunstner, paavirket af den italienske Barokstil, stor Tekniker, med livfuldt energisk Temperament, i Besiddelse af en Lidenskabelighed og en noget buldrende Patos (»S. Sebastian«, »Milon«, Hautrelieffet »Alexander og Diogenes« i Louvre), der let gaar over til Manér, danner Skole og holder sig som Tendens højt op i Nutiden; endvidere kunne fremhæves Girardon med Hang til overdreven Gratie i sine Kvindefigurer (»Proserpina's Rov« i Versailles's Park), Legros, Brødrene Coustou, B. og G. Marsy,

Coysevox. Den Smagsændring hen imod den forfinede Nydelse, det pikant sensuelle, det kælent bløde og søde, som fremtræder under Ludvig XV, faar ogsaa sit kraftige Udtryk i Skulpturen, omend denne ved sin gennemgaaende fortrinlige Teknik, der gør Marmoret til det mest muligt eftergivende og villige Stof til Gengivelse af det menneskelige Legemes vibrerende og pulserende Overfladeliv, præsterer bedre, paa mere indtrængende Naturstudium hvilende Arbejde end den tilsvarende Malerkunst; i Retning af aandeligt Menneskeværd forringes ogsaa her Lødigheden, de mange Apollo'er og Dafne'r, Bortførelsesscener etc. virke imidlertid i høj Grad dekorativt og effektfuldt, som udmærket afpasset Havedekoration. Betydelige Kunstnere ere Pigalle (Moritz af Sachsen's Mindesmærke i Strassburg's Thomas-Kirke), E. Bouchardon (Figurerne paa Fontaine de Grenelle i Paris), flere Medlemmer af Familien Adam. Ved Indkaldelse af franske Kunstnere til udenlandske Hoffer (allerede under Ludvig XIV) forplantes den franske Smag umiddelbart ogsaa ud over Landets Grænser: Saly til Kjøbenhavn, I. P. Bouchardon og L'Archevesque til Sverige, Falconet (Schweizer, men af fransk Skole) til Rusland, F. G. Adam til Preussen, G. Coustou den Yngre arbejder for Frederik II, o. s. v.

Det skarpe Brud med *l'ancien régime*'s Kunst, som Revolutionsaarene bringe Malerkunsten under David's Diktatur med dets plastiske Tendenser, mærkes ifølge Sagens Natur kun i afdæmpet Form i Skulpturen. Fra flere af den ældre Tids Kunstnere som Pajou (gode Portrætter), Julien og først og fremmest den fremragende indtrængende Virkelighedsskildrer Houdon (»Voltaire« etc.) til den ny Æra er Overgangen ingenlunde brat; Clodion's yndefulde lette Kunst staar dog ret grelt over for den sejrende kølige Klassicisme. Denne bæres under Kejserdømmet frem af Chaudet, Cartellier, Cortot, Lemaire samt Bosio, hvis Mejsel dog har meget af Canova's bløde Ynde. — I 1820'erne og 1830'erne myldre en Mængde Kunstnere frem af ret forskellig Individualitet, der ikke uden Tvang kunne henføres under faste Kategorier; som Væsensmærke for denne forskelligartede frodige Kunst lige op til Nutiden, da den sætter sine skønneste Blomster (med Dubois etc), kan fremhæves: den udsøgt fine og indtrængende Forstaaelse og Gengivelse af det menneskelige Legeme, en forbløffende dygtig Behandling af dettes Overflade, overhovedet en stor Overlegenhed i Kunstens Teknik, en skarp Pointe i Fremstillingssættet, en rig Emnekreds, et fyrigt sprudlende Liv. Pradier, »den franske Canova« (1792—1852), med hans mange Elever gaar endnu mest ad de slagne Veje, hans Kunst med dens flotte Teknik, men magre Indhold, bryder dog Vej for den genremæssige Fremstilling; den kredser især om Kvindens sanselige Skønhed (Clésinger); til ham slutte sig nærmest Crauk og Idrac; Guillaume, udgaaet fra hans Skole, hylder en strengere Opfattelse, frembringer ypperlig Portrætkunst (Napoleon) og sysler saa smaat med Polykromien, der gennem Anvendelse af forskellig farvet Materiale eller Farvepaasætning spiller ikke ringe Rolle i nyere fransk Kunst (f. Eks. hos Brunet, Cordier, Ringel, Gerôme (Maleren), Dampt [»Melusine og Ridderen«, 1894]). En klassisk Retning repræsentere J. E. Ramey, Jouffroy, Perraud og en Del Kunstnere, paavirkede af Jouffroy,: Aizelin, Thomas, Moreau; endvidere Foyatier, Cavelier og den alsidige Dumont (»Friheden« paa Julisøjlen). To banebrydende Kunstnere ere David d'Angers (1789—1856) og Rude (1784—1855). I David's udtryksfulde, lidenskabelige, malerisk holdte Kunst (Pantheon's Fronton, mange Statuer etc.) træder den romantiske Retning frem; denne faar en begejstret Tilhænger i Préault; Etex hører nærmest til samme Kreds, han arbejder for Arc de l'Etoile, ligesom den langt betydeligere Rude, hvis af Liv og Bevægelse prægede Kunst (»Marseillaisen«, »Merkur«, »Neapolitansk Fiskerdreng« etc.) viser Vej hen imod den senere frembrydende Naturalisme; Overgangen til denne betegnes ved Navne som A. Maine, A. Millet etc.; i Carpeaux's maleriske Arbejder bryder den sig Vej med hensynsløs Kraft; ogsaa Cain, Frémiet, Dalou og Saint-Marceaux høre vel nærmest herhen. Duret har, ved sine Folkelivsskildringer (»Tarantelddansende Fiskere« [1833] etc), virket med til at føre fransk Skulptur ud af dens traditionelle klassiske Leje. Medens i det øvrige Europa den tonangivende Kunst fornemmelig har holdt sig inden for de af Antikken afstukne Linier, har den franske Billedhuggerkunst, for saa vidt som den ikke er bleven rent naturalistisk (Millet's Landskabskunst har paavirket adskillige), i de seneste Aartier fornemmelig bygget videre paa den fra den friske florentinske Skulptur i 14. og 15. Aarh. udgaaaede Overlevering; Mestere som P. Dubois (»Florentinsk Lutspiller«, 1865, Lamoricière's Gravmæle, etc), Mercié, Chapu, delvis Saint-Marceaux, Delaplanche, Falguiere, Gautherin m. fl. have paa Grundlag af italiensk Renaissance, men med kunstnerisk Selvstændighed skabt en fremragende Kunst, der ved sin Formadel og sit indgaaende karakteriserende Naturstudium er blevet den Kilde, hvorfra nyere europæisk Kunst har øst sin Foryngelse; en aandfuld Billedhugger er endvidere Barrias; Bartholdi har vundet Ry især ved sin stærkt patriotiske Kunst. Om den geniale Dyrfremstiller Barye gruppere sig flinke Kunstnere i samme Genre, saaledes Cain, Frémiet, Navatel, Lançon; Mène, Jules Bonheur og H. A. Jacquemart have ogsaa dyrket Dyrskulpturen. Af nyere Billedhuggere kunne til Slutning fremhæves den betydelige Naturalist Rodin, Marqueste, Carlès, Puech, Dampt bl. m. a. Angaaende de mange dygtige Kræfter, som den højt udviklede franske Kunstindustri har lagt Beslag paa (Carrier-Belleuse, Gallé [født 1846], der harudført ejendommeligfine Arbejder i Glas etc.etc.), maa henvises til denne Artikel. Blandt de talrige Udøvere af Medaillørkunsten, for hvis Udvikling F. ogsaa er gaaet i Spidsen, skal anføres Andrieu under Napoleon I, der i høj Grad begunstigede denne Kunst, som under Restaurationen og den følgende Tid (mærk dog David d'Angers's Arbejder i denne Retning) holder sig i det traditionelle akademiske Spor; henimod 1870 kommer der en ny Bevægelse (til Dels ved den berømte Kemiker Dumas's Indflydelse): de gængse høje Rande, de blanke Flader og det høje Relief forlades, for at Kunstneren med* større Frihed kan gøre Relieffet til Udtryksmiddel for sin Inspiration; som Fornyere af denne Kunstgren kunne nævnes A. Dubois, Ponscorme, Degeorge, Dupuis og denne ny Stils mest fejrede Kunster: Roty. (Litt.: Sil-

vestre, *Les artistes français* [Paris 1878]; Planche, *Études sur l'école frangaise* [2 Bd. 1855]; Chesneau, *La peinture au XIX. siècle* [Paris, 3. Opl. 1883]; samme, *Peintres et statuaires romantiques* [Paris 1880]; *L'art français* ved A. Proust; L. Gonze, *Le sculpture frangaise depuis le XIV. siècle*; H. Delaborde, *L'academie des beaux arts* [Paris 1891]; Lechevallier-Chévignard, *Les styles français* [Paris 1892]; J. Meyer, »Geschichte d. modernen franz. Malerei« [Leipzig 1867]; R. Muther, »Geschichte d. Malerei im XIX. Jahrh.« [3 Bd. 1893]; A. Rosenberg, »Geschichte d. modemen Kunst« [2. Udg. 1. Bd. 1894]). *A. Hk.*

Musik.

De første historiske Efterretninger have vi i 7.—8. Aarh., omtr. paa Karl den Store's Tid. Allerede dengang optræder den franske Musik som noget for sig, der gør sig selvstændig gældende lige over for den romerske Kirkesang. Efter alt at dømme har den givet den store Kejsers Bestræbelser tor at skaffe Enhed til Veje paa dette Omraade adskilligt at bestille. Til Slutning synes dog disse Bestræbelser saa nogenlunde at være lykkedes ham, og F. skylder hans Omsorg i saa Henseende Oprettelsen af de første egentlige Undervisningsanstalter i Musik, de saakaldte *Maîtrise*'r, der vare knyttede til forskellige Bispesæder. Navnlig *Maîtrise*'rne i Metz og i Soissons gjorde sig paa denne Tid bemærkede som Mønsterskoler i for hele Kristenheden. Selvstændige Bidrag til Musikkens Udvikling gav F. senere i Middelalderen baade inden for Kirkens Omraade og uden for dette. Hymner og »Proser« bleve komponerede til Kirkens Ære (Biskop St. Hilaire i Poitiers), gejstlige Skuespil bleve opførte med rigelig Anvendelse af Musikkens Hjælpemidler, og en Skat af Folkemelodier og Folkeviser er os overleveret fra gammel Tid. Hertil kommer endnu Troubadourernes og Trouvèrernes Sange (Châtelain de Coucy, Thibaut de Navarre, m. fl.). Især de nordfranske Trouvèrer aabenbare i deres Melodier en udpræget Begavelse for melodisk Form og Ynde. Til Billedet af Middelalderen i F. hører tillige Troubadourernes musikalske Væbnere og Svende, de saakaldte *Jongleurs* eller *Ménéstrels*, der udførte deres Herrers Digte, og hvem **vel** i de fleste Tilfælde Melodierne skyldes. Senere, efter Troubadourtidens Ophør, droge de som Musikkens farende Svende i Egenskab af Spillemænd og Sangere Landet rundt, ikke altid lige vel sete af Befolkningen. Til Beskyttelse for deres Stilling oprettede de i F., som for øvrigt ogsaa andensteds, formelige Spillemandslav, hvoraf det vigtigste *confrèrie de St. Julien* i Paris blev stiftet 1321 og fik en af Kongen udnævnt saakaldet *roi de menestriers* i Spidsen, en Værdighed, som først faldt bort i Slutn. af 18. Aarh.

Det er i det hele de nordlige Landskaber i F., der i musikalsk Henseende paa denne Tid gør Krav til vor Opmærksomhed, navnlig paa Grund af de store Bidrag, de give til det betydningsfulde Afsnit af Tonekunstens Udvikling, som hænger sammen med den flerstemmige Musiks første Fremkomst. Edm. de Coussemaker har paavist, at der, lige siden Aar 1100, har bestaaet en gammel fransk Skole, hvem Æren for den flerstemmige Musiks første Pleje tilkommer. Fornemmelig er det Paris med Notre-Dame-Kirken og Domkirkerne i de nordøstlige Landskaber, Cambrai, Laon, Amiens o. a., som her føre an. Under Navn af *déchant* (*Discantus*) udvikles her de første Former for tonende Samklange, der med det Hucbald'ske *Organum* (s. d.) som Udgangspunkt føre over til egentlig Kontrapunkt. I den parisiske Katedrals Sangmestere og Organister Léonin, Pérotin, Pierre de la Croix, Robert de Sabillon saavel som i enkelte nordfranske Trouvèrer, Adam de la Halle, Guillaume de Machaud, træffe vi i 12. og 13. Aarh. disse første Banebrydere for og Grundlæggere af den ny Tonekunst. En hel Række Didaktikere, Franco af Paris, Jean de Garlande, Jean de Muris, Magister ved Sorbonne, og Philippe de Vitry, Biskop i Meaux, følge disse Nyerhvervelser med deres teoretiske Undersøgelser. Reglerne om Intervalforholdene og Stemmeføringen i flerstemmig Sættelse har den sidstnævnte Philippe de Vitry endelig slaaet fast.

Paa denne lovende Begyndelse gjorde de politiske og sociale Ulykker, F. var underkastet i 14. Aarh., en brat Ende. Førerskabet glider paa denne Tid F. af Hænderne og gaar over til den saakaldte »nederlandske« Skole. Ved sin Blanding af fransk-belgiske og flamske Elementer er denne Skole bleven betragtet som en Art herreløs Ting, der snart er annekteret af Franskmændene, snart af Tyskerne. Uden Tvivl staar dog Hovedparten af denne Skoles Komponister, allerede efter deres Navn at dømme (Binchois, Dufay, Josquin de Prés, Busnois, de la Rue, Brumel, Compère, Mouton, etc.) aabenbart F. nærmest. Vi foretrække dog at betragte denne Skole som det, den er, noget for sig selv, og holde den derfor uden for Sammenblanding med det egentlige F.'s. Af franske Komponister fra dette Tidsrum have kun to gjort sig særlig bemærkede, Clement Jannequin ved en Art Tonemalerier i polyfon Form og Claude Goudimel, Palestrina's Lærer, senere Grundlæggeren af den hugenotske Salmelitteratur (myrdet Bartholomæus-Natten 1572).

Med 17. Aarh. faa vi Operaen, den Kunstform, som mere end nogen anden har givet den franske Musik sit Præg. Paa en vis Maade kan den franske dramatiske Musik føres langt længere tilbage i Tiden, lige til Middelalderens Dage, da Trouvéren Adam de la Halle skrev sin »Robin et Marion« (ca. 1285), det ældste Syngespil, vi besidde, og da de gejstlige Skuespil, »Moraliteterne« og »Mysterierne« bleve opførte med Musik. I 16. Aarh. have vi de prangende Hofballetter, hvorimellem »Ballet comique de la Royne« [1582]. Men den egentlige Opera blev importeret til F. ligesom til andre Lande fra Italien, omtr. 50 Aar efter denne Kunstforms første Fremkomst i Firenze. Det var under Protektion af Mazarin, at den italienske Opera 1645 holdt sit Indtog i Paris. 14 Aar senere opførtes dun første franske Opera, en lille Pastorale, komponeret af Robert Cambert til Tekst af Perrin [1659]. Cambert har efter alt at dømme været et Talent, og hans første Forsøg slog stærkt an. Efter at de to Autores omsider havde opnaaet at faa Privilegium paa at opføre Operaer (1669), præsenterede de 1671 en Opera i stor Stil »Pomone«, hvis Musik vakte lige saa

meget Bifald som Teksten Mishag. Af Operaprivilegiet, hvoraf de havde ventet sig saa meget, fik de imidlertid ikke Glæde. Af Mangel paa Kapital maatte de optage Medinteressenter, og den deraf opstaaede Forvirring i Ledelsen endte med, at en hel ny Mand, Florentineren Jean Baptiste Lully, der fra Køkkendreng var avanceret op til Værdigheden af Mester for Kongens 24 *violons*, fik Privilegiet paa sin Haand ved et Magtsprog fra Ludvig XIV. 1672 aabnede han den ny Verdensscene for Operaen »Academie royale de la musique«.

Sine Operaer kaldte Lully for »Musiktragedier«, og han anlagde og gennemførte dem ganske i Overensstemmelse med Principperne for det oprindelige florentinske Musikdrama, hvis egentlige Formaal havde været, i Operaen at skabe en Art Genfødelse af det antikke græske Drama. Vi træffe det ejendommelige Forhold, at medens Operaen i sit Fædreland, Italien, forholdsvis hurtig udartede til Koncertopera, hvor Musikken og især Sangerne bredte sig stærkere og stærkere paa Dramaets og Digtningens Bekostning, blev Lully's Operaer, og igennem dem hele den franske Opera, det egentlige Hjemsted for det Musikdrama, der for Operaens Grundlæggere i Firenze havde staaet som Idealet. I Quinault fandt Lully en begavet Digter, der gik ind paa alle hans Ideer, ja endog som Tekstforfatter lod sig tyrannisere af den selvbevidste og myndige Komponist. I Lully's Musiktragedier er Retorikken, den rette Tekstdeklamation, Hovedsagen, ved Siden deraf fremhæves Koret, ligesom ogsaa Dansen spiller en vigtig Rolle — alt sammen Momenter fra Antikken. Den Ensidighed, hvormed han lagde Vægt paa alt det retoriske, gør tit hans Musik tør og stivbenet. Men for Karakteren af den franske Opera og for dens videre Udvikling gennem Rameau og Gluck ned til vore Dage have Lully's Operaer været af den allerstørste Betydning. Fulde 100 Aar beherskede de den franske Scene. »Thesée«, komponeret 1675, blev opført endnu 1778.

Lully's Efterfølgere komponerede ganske i hans Stil. Blandt dem mærkes Pascal Colasse, Charpentier, Destouches, Delalande, Gambisten Marin Marais, André Campra, den betydeligste af dem, o. m. a. Mange af disses Operaer vare dog i den saakaldte *demi-genre*. En ny Storhed fik den franske Opera først i Jean Phillippe Rameau, hvis Operaer vise stort Talent og den modne Kunstners sikre Herredømme over Teknikken. Rameau var allerede en Mand henad de halvhundrede, da han begyndte som Operakomponist (1733). Hans Partiturer vise, i Forhold til Lully's, afgjort Udvikling baade i Retning af det vokale og orkestrale. Ogsaa som Klaverkomponist og navnlig som Musikteoretiker harRameau Betydning. Hans Harmonilære [1722], hvor han første Gang bringer System i Akkorderne ved at henføre dem til et begrænset Antal *Accords fondamentaux*, er bleven Grundlaget for hele vor moderne Harmonilære.

For den franske Musik er Tiden henad 1750 af Vigtighed. Da kom *Opéra comique*'en til Verden. Den opstod som en Slags Eftervirkning af en heftig Strid, et italiensk Buffo-Selskabs Forestillinger i Paris (1752—54) havde fremkaldt mellem Tilhængere af den Lully-Rameau'ske Opera og Italienervennerne, en Strid, hvori bl. a. Filosoffen J.J. Rousseau, der tillige var Komponist og Musikforfatter, tog ivrig Del paa Italienernes Side. Den italienske *Opera buffa* blev til den franske *Opéra comique*, den Musikform, hvori det nationalt franske originalest kommer til Syne og skaffer sig sit mest typiske Udtryk. De korte Melodiperioder, den klare Frasering, de lette Rytmer, den pointerede Tekstbehandling, alle disse Egenskaber, der fra den tidligste Tid give den franske *Chanson* sit karakteristiske Præg, ere alle sammen lige saa mange udmærkede Egenskaber, naar det gælder at skrive en *Opéra comique*. Allerede længe før denne formede sig til en selvstændig Kunstart, træffe vi Forløberne rundt omkring paa Markedsteatrene, Smaastykker med indflettede Sange og Kupletter. Den egentlige *Opéra comique* kan derimod dateres fra 1753 med Opførelsen af »Les Troqueurs« af Vadé, Musik af d'Auvergne. Kunstnerisk Blomst satte denne Genre, da Favart 1755 bragte sin »Ninette å la cour« frem. Komponisten af denne og flere af de følgende *Opéra comique'er* var ganske vist en Italiener, Egidio Romoaldo Duni, men det varede ikke længe, inden der voksede en hel Skare indenlandske Talenter frem paa dette Omraade, Tekstforfattere som Favart, Sedaine og Marmontel, Komponister som Monsigny, Philidor, Dalayrac (dog mere i Vaudevillestilen) og fremfor alle Grétry, som, skønt i Grunden Belgier af Fødsel — ligesom Gossec —, dog vanskelig kan undgaas at regnes med blandt de franske Komponister. Grétry's Styrke er hans frodige Melodirigdom og hans fine Sans for Tekstbehandling. Ligesom Lully har han forstaaet, at i en Opera er det musikalske Udtryk paa en vis Maade givet paa Forhaand i Ordbetoningen.

I tæt Forbindelse med de ledende aandelige Strømninger har den franske *Opera comique* bestandig optaget disse i sig og staar som en ejendommelig musikalsk Illustration til fransk Aandsliv siden Midten af 18. Aarh. Den er, som det træffende er sagt, naiv med Monsigny, spirituel med Grétry, klassisk med Méhul, Lesueur og Cherubini, faar et romantisk Skær med Boieldieu og Isouard, bliver galant med Hérold, Adam og Auber. Den sidstnævnte er i Grunden den sidste typiske Repræsentant for denne Musikgenre. Tiden efter ham har ikke været den gunstig. To farlige Konkurrenter have forstyrrende krydset dens Vej, paa den ene Side den Offenbach'ske Operette med dens Udløbere (Lecocq, Hervé), paa den anden Side de nyeste Tiders ejendommelige Fremtoning, den franske Wagner-Kultus. Den egentlige *Opéra comique* har talt ikke faa Dyrkere (Massé, Bazin, Maillart, F. Poise, Guiraud, Godard, Cahen), men har i vor Tid kun haft eet betydeligt Talent, Léo Delibes.

Paa den store Operas Omraade dannes en betydningsfuld Station i Udviklingen af Gluck's Optræden (»Ifigenia i Aulis« [1774], rned flere Operaer). Ikke fordi Gluck i Grunden medførte nogen indgribende Reform just i den franske Opera, tværtimod, han sluttede sig fuldkomment til det her bestaaende — hans berømte Forord til »Alceste«, hvor han taler for den dramatiske Sandheds Ret i Operaen, falder ganske sammen med Principperne for den Lully-Rameau'ske Opera. Men Gluck's Betydning ligger i, at han med sit

Geni bragte disse Principper til at trænge den italienske Operas Koncertmusik tilbage og skaffede dem Tilslutning fra hele Verden. Gluck og F. trængte dengang til hinanden, og de fandt hinanden. Paa de nærmest følgende Komponister satte den Gluck'ske Opera dybe Spor. Cherubini og Spontini vare begge Italienere, men lærte hurtig at tale det franske Operasprog, ligesom senere paa sin Maade deres geniale Landsmand Rossini (i »Wilhelm Tell«). Kun ved Tyskeren Jacob Meyerbeer's i sin Tid epokegørende Operaer og hans Efterfølgere (Halévy o. a.) var der en Tid veget af fra de ofte nævnte dramatiske Principper til Fordel for ydre Effekt og Sensation. Den nyere franske Opera er repræsenteret fornemmelig ved de to højtbegavede Talenter Ch. Gounod og Georges Bizet, fremdeles ved den frugtbare, solide Ambroise Thomas, ved Saint-Saens og Massenet, ved Ernest Reyer, Th. Dubois, Victorin Joncières, Paladilhe, Salvayre og en Mængde yngre, som i det følgende nærmere skulle nævnes. Trods megen Stilulighed og al moderne Eklekticisme ejer den dog den samme sunde Sans og det samme Grundsyn paa Kravet til dramatisk Sandhed, som fra de tidligste Dage har været dens bedste Egenskab. At det Wagner'ske Musikdrama har faaet en for saa mange uventet gunstig Jordbund i F. er derfor heller ikke saa besynderligt. Her har jo netop, ligesom i Gluck's Dage, Jordbunden været beredet.

Den franske Sangerskole har i 19. Aarh. haft glimrende Repræsentanter i Navne som Nourrit, Duprez, Roger, Faure, Madame Viardot og Madame Carvalho.

Indtil vor Tidsalder har Operaen domineret i det franske Musikliv, i saa høj Grad, at der kun har været liden Plads tilovers for andre af i Musikkens Former. I 18. Aarh. er det kun ganske enkelte Komponistnavne uden for Operaen, der lægge Beslag paa Opmærksomheden, saaledes Klaverkomponisten Francois Couperin. Og skønt franske Instrumentister allerede dengang stode højt i Kurs og udgjorde en søgt Vare i Udlandet, var det dog kun enkelte Koncertinstitutioner, navnlig de 1725 grundede *Concerts spirituels* i Tuilerierne, som dyrkede symfonisk Musik. Selv Paris-Konservatoriets Grundlæggelse 1795 °g den store franske Violonistskole i Beg. af 19. Aarh. — Rode, Kreutzer, Baillot, senere Alard og Violoncellisten Franchomme — bragte ikke Musikken i nævneværdig Grad ind i et andet Leje. I Klaverkomponisten Alkan træffe vi et originalt Talent, i Félicien David, Onslow, Reber, senere Gouvy og Lalo en Række agtbare Instrumentalkomponister. Men det var nærmest Udlandet, der spillede deres Musik.

En enkelt original Personlighed rager højt op, Hector Berlioz. Man indordner ham ikke let under nogen Rubrik. Ekscentrisk og idealt anlagt, udpræget individuel som Kunstner, er han ikke uden Grund bleven betegnet som »litterær Komponist«. Hos ham gaar Begejstringen for Litteraturens og Tonekunstens Mesterværker Haand i Haand. Med sin Sans for det fantastiske og stort formede, ja for det uhyre med, har han som en af de første blandt de nyere skabt »La musique descriptive« i en Række symfoniske Arbejder, som med deres rige Kolorit altid forbavse og blende, undertiden ogsaa tale til vort Hjerte. Miskendt, saa længe han levede, er han efter sin Død saa omtrent bleven kanoniseret.

Omslaget i Værdsættelsen af Berlioz hænger sammen med et tilsvarende Omslag i det moderne Musikliv i F. Sansen for symfonisk Musik har taget et mærkeligt Opsving navnlig siden 1870, det Aar, da F. lærte at være mindre eksklusiv og at lære af andre. En betydningsfuld Forgænger har den unge franske Skole foruden i Berlioz haft i Belgieren César Franck, hvis indholdsrige Værker dog først i vore Dage, efter Komponistens Død, ere trængte igennem. De i sin Tid af Habenek dirigerede mønsterværdige Konservatoriums-Koncerter maa i denne Forbindelse ikke glemmes, heller ikke Pasdeloup, Colonne og Lamoureux's Dirigentvirksomhed i de senere Aar, skønt deres Symfonikoncerter naturligvis mere ere en Følge af end en Aarsag til Udviklingen.

En Hovedfaktor har i de seneste Aar Richard Wagners Musik været. I stigende Maal har Impulsen fra Baireuth gjort sin Indflydelse gældende paa den anden Side Rhinen, og den franske Wagnerisme er nu en Kendsgerning, for hvilken man maa bøje sig, selv om man endnu ikke fuldt kan overskue dens Betydning. Komponisterne af den ældre Generation, saaledes den talentfulde, frugtbare Saint-Saëns eller den franske Musiks nuværende officielle Repræsentant Massenet, ere mindre paavirkede, skønt ogsaa hos dem Sporene fra Baireuth ere kendelige. Ligesaa hos en Del andre, der have indgaaet en Slags Fornuftsforbindelse med Wagner'ske Ideer, A. Coquard, A. de Castillon, Pierné, Messager, Augusta Holmes, P. Lacombe, de la Nux, S. Rousseau, Ch. Lefebvre, Bourgault-Ducoudray o. m. fl. Desto tydeligere gør Wagnerismen sig gældende hos en stor Del af den unge Skole med den fantasifulde Vincent d'Indy i Spidsen, med G. Fauré og Em. Chabrier, der ligeledes have skabt sig et Navn i Udlandet, med G. Charpentier, Bruneau, P. de Bréville, H. Duparc, Xavier Leroux, E. Ratez o. fl., Retningen tilspidses indtil det radikalt-revolutionære med A. Debussy og A. Magnard.

En dygtig Orgelskole besidder F. med Repræsentanter som Guilmant, Widor og Gigout. Blandt moderne Klavervirtuoser maa fremhæves Diémèr og Francis Plante, blandt Violinvirtuoser E. Sauret og Henri Marteau. Af den franske Videnskab har Belgieren F. J. Fétis og Edm. de Coussemaker indlagt sig Fortjeneste ved deres betydningsfulde musikhistoriske Forskninger. (Litt.: Castil-Blaze, *Chapelle-Musique des rois de France* [1832]; Coussemaker, *Hist. de l'harmonieau moyen-âge* [1853] og *L'art harmonique aux 12. et 13. siècles* [1865]; Lassabathie, *Hist. du Conservatoire* [1860]; Ch. Poisot, *Hist. de la musique en France* [1860]; G. Desnoiresterres, *La musique frangaise au 18. siècle* [1872]; G. Chouquet, *Hist. de la musique dramatique en France* [1873]; Th. de Lajarte, *Bibliothèque de l'opéra I—II* [1878]; A. Jullien, *La cour et l'opéra sous Louis XIV* [1878], *La comédie de la cour* [1883] og *Paris dilettante* [1884]; A. Vidal, *La chapelle St. Julien des menestriers* [1878]; Petit de Julie-

ville, *Hist. du théatre en France*, I—II [1880]; A. Coquard, *La musique en France depuis Rameau* [1891]; Ch. Nuitter et E. Thoinan, *Les origines de l'opéra français* [1886]; H. Lavoix, *La musique française* (i »Bibl. de l'enseignement«); Artikel *France, Musique*, i »La grande encyclopédie Tome XVII« ; Henri Expert, *Les maîtres musiciens de la renaissance française* [I—IV, 1895—96]; H. M. Schletterer, »Studien zur Gesch. d. franzosichen Musik« [1884—85]; Wilh. Langhans, Artikel »Frankreich« i Mendel-Reissmann's »Musikal. Konversationslexikon« [Bd. IV, 1874]). *A. H.*

Teater.

Over hele F. fandtes i Middelalderen Lægmands-Lav og Broderskaber, som opførte baade de religiøse og de komiske Dramaer (se Afsn. »Litteratur« S. 1067). Passionsbrødrene (*confrérie de la passion*) spillede fra 1402 med kgl. Privilegium i Paris i forskellige Bygninger; 1548 indrettede de F.'s første faste Teater i Hôtel de Bourgogne; s. A. fik de Teatermonopol for Paris, men tillige Forbud mod at opføre Mysterier; de lejede nu Teatret og Monopolet ud dels til italienske Vandretrupper, dels til indfødte Professionsskuespillere. Straks i Beg. af 17. Aarh. indrettede de første to franske staaende Trupper sig i Hotel de Bourgogne med Alex. Hardy som Teaterdigter og i Hotel d'Argent i det fornemme Marais-Kvarter. Den første fik 1611 Titel af »Troupe royale«, »Marais-Teatret vandt især Ry ved at opføre Corneille's banebrydende Tragedier (»Le Cid« 1636); senere sank dets Betydning, og efter Aarhundredets Midte dyrkede det særlig Udstyrsstykker (*pièces de machines*). 1658 lykkedes det Molière at faa Indpas med sin Provinstrup i Paris, hvor Kongen gav ham Lov til at spille vekselvis med en italiensk Trup først i Petit-Bourbon og, da dette Teater sløjfedes til Fordel for den ny Louvre-Bygning, fra 1661 i Palais-Royal. 1665 fik Selskabet Titel af »Kongens Trup«. Den geniale Skuespildigter var selv en fremragende Skuespiller; blandt hans Personale nævnes hans Hustru Armande Béjart, Marie Champmeslé, Poison, Baron. Montfleury og La Thorillière. Efter Molière's Død forenede hans Trup sig først med Marais-Teatret, og 1680 optoges ogsaa Hôtel de Bourgogne i denne Enhed, hvorved *La Comédie francaise* — senere kaldet *Théâtre français* (s. d.) — opstod, F.'s første og fornemste Scene. 1689—1770 havde det franske Teater sit Hus i Rue St. Germain de Prés. Den klassiske Arv af Tragedie og Komedie var dens Repertoire. I 18. Aarh. fortsattes Tragediestilen ganske konventionelt, heller ikke Komedien, der for øvrigt dyrkedes med rigere Liv og Lyst, frembragte ny Former, undtagen den »rørende« eller »borgerlige« Komedie, der vandt stærkt Bifald, skønt den sentimentale Kunstart betragtedes som en Udartning af den »ægte« Komedie. Af store Skuespillere fremhæves Brizard, Lekain, Molé, Dazincourt og Monvel, af Skuespillerinder Adrienne Lecouvreur, der indførte en mere naturlig Diktion, de store tragiske Fremstillerinder Dumesnil og Clairon samt Contat i Komedien. — Revolutionen truede Teatret med Undergang ved at tage det direkte i den republikanske Aands Tjeneste. Politiforbud, Fængslinger og indbyrdes Uenighed hemmede Personalets Virksomhed. Men Napoleon, der støttede den dramatiske Kunst, bragte atter Teateret paa fast Fod, 1806 fik det sit nuværende Hus i Rue Richelieu tæt ved Palais-Royal, hvor Molière's gamle Teater havde staaet. Romantikken bragte heftigt Røre i Teatret og skyllede alle gamle klassiske Traditioner over Bord, friere Former og stærkere Lidenskab gjorde sig gældende i det historisk-romantiske Drama; ogsaa Lystspillet undergik en Fornyelse og vandt stor Anseelse. Af 19. Aarh.'s sceniske Kunstnere paa Théatre francais maa fremhæves, i Tragedien: Talma, Ligier, Beauvallet, Mounet-Sully og Damerne Duchesnois, Georges-Weymer, Rachel og Sarah Bernhardt; i Komedien: Michelot, Monrose, Samson, Bressant, Got, Delaunay, Coquelin og Damerne Mars, Plessy, Bourgoin, Favart og Søstrene Brohan. Théatre francais har sin egen, af Napoleon dekreterede Forfatning, styres af et Udvalg paa 6 Medlemmer med en af Staten udnævnt Direktør (Jul. Claretie siden 1885).

Oprettelsen af den saakaldte store (heroiske) Opera fandt Sted 1669, da Abbed Perrin fik Privilegium til at stifte et Musikakademi »for paa Fransk at synge Teaterstykker«; allerede 10 Aar forinden var den første *Comédie francaise en musique* bleven opført. Perrin afstod allerede 1672 sit Privilegium til den berømte Komponist Lully, hvem Kongen overlod det gamle Palais-Royal Teater til hans *Académie royale de la musique*. Operaens kunstneriske Udvikling fremmedes meget ved Rameau, men især efter at Gluck sejrrig havde fortrængt den italienske Modesmag, blev den store franske Opera Europa's første musikalske Scene, hvor ikke blot F.'s egne Komponister, men ogsaa de største italienske og tyske Mestere have faaet deres Værker frem i en glimrende vokal og scenisk Udførelse. Efter at det gamle Operahus i Rue Lepelletier var brændt 1873, er den af Ch. Garnier 1861—74 opførte Pragtbygning (*Le nouvel Opéra* med Paaskriften »Académie nationale de musique«) paa Boulevard Capucines taget i Brug. Her gives kun Helteoperaer, der synges helt, og store pantomimiske Balletter, hvilken Kunstart den berømte Danser Noverre skabte i 18. Aarh. Af Operaens berømte Sangere anføres: Garat, Lais, Chéron, Nourrit, Levasseur, Duprez og Faure, af Sangerinder: Guimard, Maillard, Falcon, Dorus-Gras og Stoltz; i Balletten have særlig Vestris, Gardel, Perrot og Damerne Carmargo, Taglioni og Fanny Elssler brilleret.

Den komiske Opera (*Opéracomiqué*) er udgaaet fra de italienske Markedskomedier i 17. Aarh.; disse lystige Stykker med Viser og Dans vandt saa stækt Bifald, at en selvstændig Skueplads dannede sig 1715; men først fra 1752 fik den ved Favart sin faste nationale Form. Den komiske Operas Bygning tæt ved Boulevard des Italiens brændte 1887, hvorefter Forestillingerne finde Sted i et af Teatrene paa Châtelet-Pladsen. Paa *Opéra comique* opføres alle Arter af »Syngespil« — ikke alene hvad vi kalde komiske, men ogsaa alvorlige Operaer. En Mængde af F.'s mest almenyndede Komponister have komponeret for denne Scene, der er den egentlige National-

opera, og hvor lige udmærkede Sangere og Skuespillere have optraadt.

Nærmest de tre store hidtil omtalte Teatere staar *Odéon* paa Place de l'Odéon nær ved Palais de Luxembourg. Et stort Antal Scener opføre Vaudeviller og Operetter (»Vaudeville«, »Gymnase dramatique«, »Variétés«, »Théâtre du Palais-Royal«, »Bouffes Parisiens«, »Folies dramatiques«, »Folies-Marigny« og »Château d'Eau«). Dramer og Melodramer, Lystspil, Feerier og Udstyrsstykker opføres paa »PoTte-Saint-Martin«, »Renaissance«, »Ambigu-Comique«, »Châtelet«, »Théâtre-lyrique-dramatique«, »Théâtre Cluny« og »Théâtre Beaumarchais«. Til samme Retning hørte tidligere »Gaieté«, der nu har lagt sig efter Operaen under Navnet »Opéra national-lyrique«. Alle de nævnte Teatere ligge i Paris, hvor F.'s dramatiske Kunst alene koncentrerer sig. I de seneste Aar er der fremkommet et Par karakteristiske »fri« Teater forsøg: Det af Antoine privat grundlagde og af frivillige Kræfter indøvede »Théâtre libre«, der især har kæmpet for ny og dristig Naturalisme, og det af Lugné-Poe ledede »Théâtre de l'Œuvre«, som har introduceret Ibsen og Bjørnson i F. og tillige spillet Maeterlinck's symbolistiske Dramer. (Litt.: Parfaict, *Histoire du théâtre francais* [15 Bd. 1734—49]; A. Parodi, *Le théâtre en France* [1885]; A. Pougin, *Dictionnaire historique et pittoresque du théâtre et de: arts qui s'y rattachent* [1885]; Petit de Julleville's Værker og den øvrige under »Litteratur« givne Bibliografi). *S. Ms.*

Presse.

Det første Dagblad i F., og tillige det første i Europa, var »Le Journal de Paris«, fra 1777. Tidligere havde man kun haft ugentlige Aviser. Den ældste franske af denne Art er »La Gazette«, som stiftedes i Paris 1631 af Th. Renaudot; i oprindelig et Annonce- og Nyhedsblad, kom den meget snart til at redigeres i stærkt politisk Aand, da den stod under Beskyttelse af og blev et Organ for den almægtige Richelieu. Ogsaa et tidligere Avisforetagende i F., »Le Mercure francais« [26 Bd., Paris 1605—44], skyldes samme Th. Renaudot; »Le Mercure« var dog en Blanding af Nyhedsblad, Tidsskrift og historisk Kompilation, men ikke nogen egentlig Avis. Den første Avis er som sagt »Gazetten«. Den blev 1792 Dagblad, havde da antaget Navnet »La Gazette de France«, og under denne Titel bestaar den endnu; den hører nu til den legitimistiske Lejr.

Det varede ikke længe, før »La Gazette« fik en Konkurrent i »La Gazette burlesque«, et Slags Vittighedsblad, der præsenterede sig paa Vers og skildrede Frondetidens Sæder og Mennesker; den omdøbtes senere til »La Muse historique« og ophørte 1665. Kort efter startedes 17. Aarh.'s tredje Avis, Le Mercure galant«, af politisk og litterært Indhold, halvt Avis og halvt Tidsskrift. Den blev meget anset, og under forskellige Navne, hvori dog altid Mercure forekom, og med nogle forbigaaende Suspensioner holdt den sig helt til 1853; da hed den »Le Mercure de France«.

I sin moderne Skikkelse kan den franske Journalistik siges at begynde med den store Revolution. 1777 fandtes der allerede 29 Dagblade i Paris. 1790 var dette Tal steget til flere Hundrede; hvert Parti og snart sagt hver Fører havde sit eget Blad. Blandt de ny Principper, som Revolutionen forsøgte at gennemføre, hørte nemlig ogsaa Trykkefriheden. Dagspressen optraadte nu med ledende Artikler, en Metode man havde lært af den engelske Spectator. Men Censurens Afskaffelse medførte i denne lidenskabelige Periode grove Misbrug, og da Bonaparte kom til Magten, indførtes Tvangen paa ny. Som Kejser indskrænkede han Avisernes Antal til — fire. Disse vare foruden Gazetten og Merkuren to 1789 stiftede: »Le Moniteur universel« og »Le Journal des débats«. Den første stod som det officielle Regeringsorgan til 1869, da den maatte vige for »Le Journal officiel«; siden har den tjent den orleanistiske Sag. Den anden, »Le Journal des débats«, voksede sig stadig større og større, forstod ved moderat Holdning at bevare sin Værdighed under alle Omvæltninger, havde udmærkede Medarbejdere (i Litterærkritikken i vor Tid Navne som J. Janin, J.-J. Weiss, J. Lemaitre) og regnes nu med Rette for en af de ypperste af de franske Aviser.

Efter det første Kejserdømmes Fald steg Bladenes Tal hurtig; Indskrænkningen i Trykkefriheden formindskedes gennem ny Love (fuldstændig indførtes denne først 1881), og kort efter 1830 finde vi omtr. 350 Dagblade i Paris. Til de mere bekendte blandt disse høre »Le Constitutionel« (fra 1815), som bidrog meget til at fremkalde Julirevolutionen og under Louis Philippe blev en fremtrædende Repræsentant for *le juste-milieu*; den fangede ogsaa paa det litterære Felt sit Publikum blandt andet ved Offentliggørelsen af Sue's »Evige Jøde«, men gik i 1870'erne over i Spekulanters Hænder og frister nu en kummerlig Tilværelse. En lige saa beskeden Rolle spiller i vore Dage »La Presse« og i Grunden ogsaa »Le Siècle«, der begge i sin Tid (smlg. Feuilleton) nøde den største Popularitet og have kulturhistorisk Interesse, for saa vidt som deres Udgivelse (fra 1836) betegner Indførelsen af det billige Abonnement, hvorved Eksemplarerne spredtes ud over Masserne, i Stedet for som før at være et Privilegium for de mere bemidlede Klasser. Hvem der af disse to Blades første Redaktører, É. de Girardin og A. Dutacq, har Æren af Ideen, synes endnu ikke at være ganske sikkert. 1824—30 udkom den liberale »Le Globe«, berømt ved Sainte-Beuve's Medarbejderskab; han aabnede der sin Kampagne for Romantikken og mod Klassicismen. Siden gik Bladet over til Saint-Simon's Tilhængere og gjorde Propaganda for deres Religion; det gik da snart ind. 1826 faa vi »Le Figaro« (s. d.), som ophørte 1833 og kaldtes til Live flere Gange senere, sidst 1854, fra hvilket Aar dens Anseelse steg mere og mere, indtil den blev, hvad den nu er: Parisboulevard-Bladet fremfor alle andre, og den i Udlandet mest læste af samtlige franske Aviser; mest bekendt af dens Redaktører var F. Magnard og af dens Kronikører A. Wolff. 1829 grundedes »Le Temps«, der blandt sine Redaktører talte Guizot; dens Liv blev dog kun kort. Det Blad, som nu fører Navnet »Le Temps«, begyndte omkring 1860 og er ved Siden af »Journal des débats« det mest ansete. Det repræsenterer Middelklassens Tendenser, er moderat-republikansk og meget gedigent, grundigt og alvorligt, ofte ogsaa tungt og kedeligt, undtagen i sine litte-

rære Artikler, hvor det har kunnet regne paa Skribenter som Sainte-Beuve, Edm. Scherer, Fr. Sarcey, A. France.

Pressens Partistilling under Borgerkongedømmet kan resumeres saaledes: »Journal des debats« og »Le Constitutionel« tilhørte *le juste-milieu*, »Gazette de France« Legitimisterne, »La Quotidienne« og »La France« ligesaa, men med absolutistisk Afskygning; for Liberalismen kæmpede »Le Courrier français«, »Le Temps« og til sidst »Le Siècle«, for Radikalismen »Le National«, »Le Monde« (senere klerikalt), Louis Blanc's »Le Bon Sens«, og omsider »La Réforme«, for Socialismen »La Démocratie pacifique« og for Bonapartismen »Le Journal du commerce«. Af andre Blade, der saa Lyset i denne Tid, fortjene især at mærkes: »La Patrie«, hvor Coppée siden var Litteraturanmelder, og »Le Pays«, redigeret af Lamartine, fremdeles »L'Epoque«, »L'Opinion«, »Le Charivari«, »Le Corsaire«. En meget interessant, men personlig farvet Skildring af sin Tids, Julikongedømmets, Journalistik gav Balzac i Romanen »Illusions perdues«.

Februar-Revolutionen skabte naturligvis ny Aviser. De vare viede Fjerdestanden, det lavere Folk og Socialismen, hvad Titlerne noksom antyde: »L'Ami du Peuple« udgaves af Raspail, »Le Représentant du Peuple« af Proudhon, »La Montagne« af Forfatterinden G. Sand, »La Commune de Paris« af Sobrier. Baade disse og andre lignende faldt for det 2. Kejserdømme.

Napoleon III strammede stærkt Pressens før saa fri Tøjler, men det lykkedes ham ikke at tæmme Oppositionen, som førtes kraftig af »Le Siécle«, »L'Opinion nationale«, »L'Avenir national«, desuden af »Le Temps«, »Le Rappel«, »Le Réveil«.

Efter Krigen og Kommuneoprøret 1870—71 har under Republikkens roligere Tilstande Bladudgivelsen taget et mægtigt Opsving. Mest udbredt er »Le Petit Journal«, grundet 1863, fra først af upolitisk og blot beregnet paa at skaffe Folkets Mængde Nyheder og Underholdning, hvorfor den af mange stemples som et »Portnerblad«. Den fik mange Konkurrenter, f. Eks. »La Petite Presse«, »Le Petit National«, »Le Petit Parisien«, og, i de sidste Aar, »Le Jour« og »Le Journal«. Talrige Dagblade dukkede op efter 1871, deriblandt »Le Journal officiel de la République française«, Gambetta's »La République française« tilligemed »Paris« (opportunistiske), de radikale »La Justice« (Clémenceau's), »L'Evènement«, »Le XIX. Siècle«, »Le Radical«, »La République radicale«, »Le Petit Parisien«, »La Lanterne«, Rochefort's voldsomme »L'Intransigeant« og de to, som nu ere gaaede ind, »La Bataille« og »La Cocarde«; alle disse forfægte tillige delvis det socialistisk-kommunistiske Program, som helt ud følges af de nu indgaaede »Egalité«, »Le Cri du peuple«, »La Voix du peuple«, »Le Mot d'ordre« og af de ganske ny Ugeblade »Le Socialiste«, »La Sociale«, »Le Droit du peuple«. Moderat republikanske ere »La Paix« (Grévy's), »L'Estafette« (J. Ferry's), »Le Soir« (fra 1868), »Le Courrier du soir« og de fra ældre Tid bestaaende, føromtalte »Journal des débats«, »Temps«, »Petit Journal« og adskillige andre med Petit eller Petite i sin Titel; legitimistisk-klerikale: »La Civilisation«, »La Défense nationale« og, af de ældre, »La Gazette de France«, »Le Monde«, »La Vérité«, »La Croix« og L. Veuillot's »L'Univers«; orleanistiske: »Le Soleil« og de ældre »Le Moniteur universel«, »Le Constitutionel«, »La France«; bonapartistiske: den stridbare Paul de Cassagnac's »L'Autorité«, »L'Etendard«, »Le Petit Caporal« og de ældre »Le Pays«, »Le Gaulois«. Fremdeles kunne mærkes: »La Liberté« (fra 1866), »Le Libéral«, »L'Ordre«, »La Marseillaise«, »Le Signal«, »La Souveraineté« og det antisemitiske »La Libre Parole«. Med »Le Figaro« kappes som Boulevard-Blade »Le Gaulois«, »Le Voltaire«, »Gil Blas« (hvis mest bekendte Kronikør er H. Fouquier) og »L'Écho de Paris«; de to sidste Blade have givet Smudslitteraturen et vidtstrakt Rum, og deres Eksempel trak efter sig ikke faa efemere Efterligninger, saasom »Boccace«, »Piron«, »Faublas«, »Grivoiseries parisiennes«, »Journal des Cochons«, »Le Cochon«.

Væsentlig uafhængige og anlagte paa Nyhedsmeddelelse er »Le Matin«, »L'Eclair« og Forretnings-Finansbladene »Le Messager de Paris» (fra 1856), »L'Indépendant français« (1868). Avisernes Tal i tiltager stadig; de allersidste Aar have bragt »Le Jour« (1890), »Le Journal« (1892, med litterære Bidrag af A. France, Coppée og A. Silvestre), »Le Peuple français« (1893) og fra 1895 »Le Français«, »La Poste«. Alt i alt udkommer der for Tiden (1897) i Paris 68 politiske Dagsaviser.

I den foregaaende Oversigt er der kun taget Hensyn til Paris-Bladene, da kun disse have almindeligere Betydning. Provinspressen spiller en underordnet Rolle og modtager i Reglen Parolen fra Hovedstadens. Af de mere selvstændige ere »La Gironde« (i Bordeaux), »Le Journal du Havre«, »Le Petit Marseillais«, »Le Sémaphore« (Marseille), »Le Phare de la Loire« (Nantes), »Le Salut public« (Lyon, klerikal).

De franske Aviser redigeres i det hele paa en Maade, der er den franske Aand værdig. Stilen er letlæst, flydende, brillant og pikant; den tilstræber Urbanitet i Tonen og skyr enhver Brutalitet i Polemikken. For saa vidt kan Pressen i F. opstilles som et Mønster for den øvrige Verdens. Moralsk har den derimod ikke altid vist sig overlegen; Reklameuvæsenet florerer, og flere siden 1880'erne indtrufne Skandaler synes at bevise, at Korruption og Bestikkelsessystem trives i en beklagelig Grad. (Gode Bemærkninger om 1850'ernes og vore Dages Journalister findes hos J. Lemaître, »Impressions de théâtre«, IV, 155; VII, 198).

Vittighedsaviser optræde, som nævnt, allerede i 17. Aarh. Nævneværdige moderne Blade af den Art ere: »Le Journal amusant« (fra 1842), »La Vie parisienne« (1863), »Le Petit Journal pour rire« (1856), »Le Monde comique« (1869). Det ældste, »Le Charivari« (1832, Karikatur fra Politikken og Livet) er nu overfløjet af de andre. Blandt de nyere mærkes: »La Caricature, »Le Courrier français«, »La Chronique amusante«, »La Vie drôle«, »La Semaine amusante«, »Le Rire« og de satirisk-fantastiske »Le Chat noir«, »Le Grelot«, »Le Pilori« (»Le Journal des abrutis« og »Don Quichotte« ere gaaede ind). Ingen af disse besidder sine germanske Konkurrenters Festivitas, de indeholde mere Satire end Humor og stemme deri overens med Folkekarakteren.

Illustrerede Tidender forekomme i Mængde;

blandt de ældre ere de bekendteste: »Magasin pittoresque« (1833), »Musée des Familles« (1834), »L'Illustration« (1842), »Le Monde illustré« (1857), »Le Journal illustre« (1864); nyere: »L'Illustré pourtous«, »La Petite Revue«, »La Vie populaire«, »La Lecture au Foyer«, »Les Veillées des Chaumiéres«. Desuden udgive mange Dagblade illustrerede ugentlige Ekstranummere, saaledes »Le Figaro«, »Gil Blas«, »Le Petit Journal«, »L'Intransigeant«.

Tidsskrifterne fremtræde i F. tidligere end andensteds. Deres Forløbere ere de samme som for Aviserne, nemlig Flyvebladene (»Les Pamphlets«) og »Le Mercure francais«. Det ældste egentlige Tidsskrift er »Le Journal des Savants« fra 1665; det fortsattes med nogle kortere Afbrydelser og eksisterer fremdeles. Saa komme de første fagmæssige: »Le Journal du Palais« (1672, juridisk), »Nouvelles Découvertes dans toutes les Parties de la Médicine« (1679), »Journal ecclésiastique« (1680, teologisk). 1684 begyndte Tidens største Kritiker, P. Bavle, sine berømte »Nouvelles de la République des Lettres« (indtil 1718), det første Tidsskrift for det store Publikum; det gav Meddelelser om nyudkomne Bøger og Anmeldelser af disse. Lige saa megen Iver og Interesse for Popularisering gennem Tidsskrifter viste J. Leclerc, som satte i Gang ikke mindre end tre saadanne, hvoraf det ældste og mest bekendte er »La Bibliothéque universelle« (1686—93). Straks efter dette fulgte »L'Histoire des Ouvrages des Savants« (1687—1704), udgivet af Basnage de Beauval.

I 18. Aarh. voksede Antallet af Tidsskrifter betydelig. En Mængde udgaves i Holland (Amsterdam og Rotterdam); i dette fri Land behøvede man ikke at frygte al den Forfølgelse og alle de Ubehageligheder, som Censurens Strenghed i F. voldte baade politiske og litterærkritiske Skribenter. Fra 1701 stammer »Mémoires pour servir à l'Histoire des Sciences et des Arts«, ogsaa kaldet »Le Journal de Trévoux«; fra 1704: »La Clef du Cabinet des Princes de l'Europe«, historisk-litterær, ogsaa kaldet »Le Journal de Verdun«; begge fortsattes længe under forskellige Titler; fra 1713—36: »Le Journal littéraire«, grundet af en Forening af unge Mænd. Den stærke Indflydelse, som England i denne Tid øvede paa F., fik et Udtryk gennem ikke mindre end 4 Tidsskrifter, som skulde oplyse franske Læsere om Forholdene i Øriget. Den engelske Paavirkning førte ligeledes til, at »The Spectator« forsøgtes oversat 1714, og den navnkundige Forfatter Marivaux stiftede 1722 en »Spectateur français«; Ideen optoges ivrig, og næsten en Snes lignende udgaves ned igennem 18. Aarh. (f. Eks. »La Spectatrice«, »Le Radoteur«, »Le Babillard«, opkaldte efter »The Tattler«). Herhen hører ogsaa »Le Pour et le Contre« udg. af Forfatteren Abbé Prévost (1733—40, Anekdoter og Kritik, med specielt Hensyn til England). Af andre fra 18. Aarh. fremhæves »Mémoires secrets de la République des Lettres« (1744—48, udg. af Markis'en af Argens), efterfulgt af »Mém, secr. pour servir à l'Histoire de la Rép. des Lettres« (1762—87), ogsaa kaldet »Les Mémoires de Bachaumont«. Mod Voltaire og Encyklopædisterne kæmpede Desfontaines i »Observations sur les Ecrits modernes« (1735—43), og Voltaire's værste Fjende, Fréron, stod i Forbindelse med »Lettres sur quelques Ecrits de ce Temps« (fra 1749), fortsat gennem »L'Année littéraire« (til 1790). »Abbé de la Porte« udgav »Observations sur la Littérature moderne« og »L'Observateur littéraire«, fra omkr. 1750. Fra omtrent samme Tid skrive sig »Le Journal Économique« (1765 oprettede Statsøkonomerne »Les Éphémérides du Citoyen« [s. d.]), »Le Journal du Commerce«, »Le Journal d'Éducation«, »Le Courrier de la Mode«; fra 1770: »Le Journal des Théâtres«, »Le Journal de Musique«, »Encyclopédie militaire«. Oplysningstiden havde et aabent Blik ogsaa for andre Lande end England; vi finde saaledes Tidsskrifter, der behandlede Udlandet og dets Forhold i det hele, f. Eks. »La Bibliothèque germanique« (1720) med en Fortsættelse, der varede til 1759. Grimm og andre virkede til det samme Maal i »Journal étranger« (1754—62). Andre interessante ere: »Correspondance littéraire secrète« (1774—93), »L'Esprit des Journaux« (1772—1818) og Socialisten Linguet's »Annales politiques, civiles et littéraires«.

Det første efter Revolutionen oprettede Tidsskrift er »La Décade philosophique« (1796), der under Kejserdømmet blev et Tilflugtssted for Oppositionen og til Medarbejdere havde de saakaldte Ideologer Cabanis og de Tracy. Under Restaurationen opponere »La Minerve francaise« og »La Bibliothéque historique«. 1828 istandbragte Guizot og flere liberale »La Revue française«, et Forsøg paa at efterligne de store engelske Revuer; den bestod kun to Aar. 1829 kom den spirituelle »Revue de Paris«, som indførte Romanen i Tidsskrifterne; den standsede 1845, kom op igen 1851, døde atter 1858 og blev endelig paa ny fortsat 1894 med en glimrende Stab af Medarbejdere, hvoriblandt Renan. Det mægtigste og solideste af alle franske Tidsskrifter er »La Revue des Deux Mondes« (s. d.), som, stiftet 1829, daterer sin Indflydelse fra 1831, da den overtoges af F. Buloz, der med stor Dygtighed forstod at samle Skribenterne om den, skaffe den Indpas over hele Verden og gøre den til »en Forhal for Akademiet«; dens nuværende Redaktør er F. Brunetiére. Den stod i Aarrækker uden betragtelige Medbejlere, til 1879, da Mme. Adam's »La Nouvelle Revue« begyndte. 1841—48 udgave nogle Demokrater, deriblandt G. Sand, »La Revue indépendante«. Under Napoleon III vare »Revue contemporaine«, »Revue moderne« og »Revue européenne« de bedste blandt de større; den sidste bestaar endnu. Fra 1856 kom den ansete »Revue critique d'histoire et de littérature« (»Le Bulletin critique« er fra 1880). 1863 begyndte »La Revue politique et littéraire« (oprindelig: »Revue des Cours littéraires«), ogsaa kaldet »Revue bleue« (efter Omslaget, ligesom den meget yngre »Revue blanche«); den blaa Revu har ydet talrige værdifulde Bidrag paa litterære og andre Omraader. Den parnassiske Skole (fra *1860'erne*) skrev i egne Revuer, der selvfølgelig uddøde, saa snart den litterære Bevægelse, de tolkede, tabte sig; vore Dages Symbolister og Dekadenter have udgivet lignende manifestagtige Smaatidsskrifter, hvoraf flere ikke overlevede to eller tre Nummere. Et af de yngres bedre er »La Plume« (fra 1889). »La Revue des Revues« og »LTntermédiaire des chercheurs« ere dannede efter engelske Forbilleder.

Et udmærket godt for fransk Litteraturhistorie kom 1894 (»Revue d'histoire littéraire de la France«). I det 1896 begyndte internationale »Cosmopolis« har den franske Afdeling, der byder paa Navne som Lemaitre og Faguet, hævdet en glimrende Plads. I det hele taget er paa de litterære Tidsskrifters Omraade Hegemoniet i 19. Aarh. gaaet over fra England til F.

1896 udkommer i F. henved 1900 Tidsskrifter, hvoraf 90 litterær-politiske, 44 for Kunst og Kunsthistorie, 18 fotografiske, 27 musikalske, omtr. 20 for Teatrene, omtr. 190 beregnede paa Underholdningslekture, 23 arkæologiske, 17 filologiske, omtr. 221 statsøkonomiske (kommercielle, finansielle), 61 for Oplysnings- og Skolevæsen, Pædagogik, 50 for Historie, Geografi, Heraldik og Etnografi, 126 for Jura og Administration, 24 for Marine og Kolonierne, 60 for Agerbrug og Vindyrkning, 8 for Havedyrkning, 77 naturvidenskabelige, 13 matematiske, 187 medicinske (deraf 5 veterinære og 9 farmakologiske), 37 militære, 196 for Industri og Haandværk, 6 for Vej- og Skovvæsen, 145 teologiske (deraf 94 katolske, 18 protestantiske, 3 jødiske), 14 for Spiritisme o. l., 8 for Kvinder og Kvindesag, 13 Børnetidender, 5 for Luftsejlads, 4 folkloristiske, 30 bibliografiske, 84 for Modernes Udvikling, 2 for Autografer, 10 filatelistiske, 43 for Sporten (deraf alene 9 for Cyclesporten). (Lit t.: *Bibliographie des journaux* [Paris 1829]; E. Texier, *Histoire des journeaux* [Paris 1851]; E. Hatin, *Histoire du journal en France* [Paris 1853]; samme, *Histoire politique et littéraire de la presse en France* [8 Bd., Paris 1859—61]; *Bibliographie historique et critique de la presse périodique frangaise* [1866]; *Les Gazettes de Hollande et la presse clandestine aux XVII. et XVIII. siècles* [1865]; *Manuel de la liberté de la presse* [1868]; J. Evrard, *Origine de la presse frangaise* [i »Revue moderne«, I 1869]; Gallois, *Histoire des journaux et journalistes de la revolution;* jfr. »Collection de matériaux pour l'histoire de la revolution« og »Zeitschrift für franzosische Sprache und Litteratur«, IX, 109. *Le Monde des Journaux* [Paris 1895] og Pressekatalogerne af Schultz og Soudier; *Annuaire de la presse frangaise* [16. Aarg., 1896]). *Dr. E. Lbseth.*

Historie.

I. Fra den ældste Tid til 987.

Det keltiske Gallien. De Lande, F. nu omfatter, beboedes i Stenalderen af Folk, hvis Æt ikke kendes. Det antages, at de indoeuropæiske Kelter i 9. og 10. Aarh. ere indvandrede Øst fra, medbringende Kendskabet til Bronze- og Jærnredskaber. Omtrent 200 Aar senere indvandrede atter et keltisk Folk, Gallerne. Disse bleve herskende i Midten, mellem Garonne og Seine; N. f. dem besattes Landet lidt senere af keltiske og germanske Stammer, der under eet kaldtes Belger; S. f. Garonne boede fra gammel Tid det ikke-indoeuropæiske Folk Ibererne, og her anlagde først Fønikierne, siden Grækerne Kolonier (Massalia, ca. 600).

Gallien dannede hverken nationalt eller politisk en Enhed. De talrige smaa Stammer samledes undertiden i større Folkeforbund under en af de mægtigere Stammers Ledelse; men intet af disse Forbund naaede megen Fasthed, og der herskede en næsten stadig Krigstilstand mellem Stammerne. Socialt deltes Befolkningen i 4 Grupper: Slaverne vare faa og levede under de sædvanlige Forhold. Almuen dyrkede Jorden for Adelsmændene og dannede deres Krigsfølge, men de regnede sig selv for Herremandens Slægtninge, Jorden for Slægtens Eje. Hver Adelsmand raadede uindskrænket paa sit Omraade, og samlet havde Adelen den politiske Magt. Denne udøvedes gennem de ældstes Raad; kun hos enkelte Folk samledes den hos en vergobret, valgt for 1 Aar, eller i Krig hos en Høvding, valgt for den Tid, Kampen varede. Kun sjælden fandtes en Folkeforsamling, og dennes Magt var altid ringe; ofte hændte det derimod, at en enkelt Stormand for en Tid støttet til Almuen vandt Diktator- eller Kongestilling. Præsterne (Druiderne) rekruteredes væsentlig fra Adelen. Der hørte stor Kundskab til at optages mellem dem, og de troede paa en monoteistisk Religion med Læren om et andet Liv. De havde dog beholdt Menneskeofringerne, og de lode Folket dyrke en Række lokale Guddomme. Druiderne vare baade Folkets Præster og dets Dommere; deres Organisation dannede et Enhedsbaand for hele det keltiske Gallien, og i Spidsen for den stod et valgt Overhoved. De vare skattefri og fri for Krigstjeneste. De havde en Tid været Adelens Medbejlere til Magten, men henimod Cæsar's Tid var Adelen bleven Herre baade over for dem og over for Forsøgene paa at danne Kongeriger. Derimod begyndte de at trues af demokratiske Bevægelser, især i de ellers lidet betydelige Byer. Gallerne vare agerdyrkende; Industri og Bjærgværksdrift fandtes der lidt af; Handelen var knyttet til Middelhavs-Egnene, især til Massalia. Man udførte værdifulde Stene og Juveler samt Vin, indførte Klæde og Vaaben. Befolkningen boede i Træ- og Jordhytter; indtil kort før Cæsar brugte de endnu Stridsvogne i Kampene.

Gallien under Rom. Efter Sejren over Norditalien's galliske Folk blandede Romerne sig snart i Gallien's Forhold. 154 og 125 hjalp de Massalia mod de omboende Folk, og anden Gang bleve de der og anlagde *Aquae Sextiae* (122). Efter en Række Kampe med Allobroger og Arverner oprettede de *Provincia Narbonensis*, der omfattede 1/6 af Gallien. Massalia blev en fri Stad, de nærmeste Folk Rom's Forbundsfæller. Efter Sejrene over Teutoner og Cimbrer 102 og 101 stod det romerske Herredømme fast, og ved Cæsar's Tog udvidedes det (58—51 f. Chr.) til hele Gallien. Gallerne havde kæmpet tappert, til sidst endog med en vis Organisation og Orden, men da Striden var endt, vandtes de hurtig for Romerne ved Cæsar's milde og kloge Styrelse. Augustus delte Gallien i: *Gallia Narbonensis*, den gamle Provins, Aqvitanien, fra Pyrenæerne til Loire, *Gallia Lugdunensis* mellem Loire og Seine, Belgien Nord derfor. Herfra udskiltes siden ved Grænsen *Germania superior* og *Germania inferior*. *Gallia Narbonensis* stod under Senatet, Resten under Kejseren. Under Provinserne deltes der atter i i alt 60 *civitates*, der delvis faldt sammen med den gamle Folkedeling. De forskellige Deles Stilling blev meget ulige. Romerske Embedsmænd raadede, men der udvikledes dog i de 60 *civitates* et ikke ringe provinsielt Selvstyre, og der fandtes

endog for de tre kejserlige Provinser en Slags Fællesrepræsentation, idet deres Adelsmænd ved Festerne i *Lugdunum* til Kejserens Ære havde Ret til at fremsætte Ønsker og til at klage over Embedsmændene. Gallien's Skæbne fulgte nu Romerrigets. De Tilløb til en gallisk Kultur, der kunne have været, forsvandt; hurtig og fuldstændig droges Gallerne ind i den romerske. Det latinske Folkesprog blev Gallien's, Religionen blev romersk, Druiderne forfulgtes, Folkereligionens Guder smeltedes sammen med de romerske og dyrkedes paa romersk Vis, og dertil føjedes saa Kejserdyrkelsen. Ogsaa Tidsregning og Fester bleve romerske, og snart fik Gallien's Befolkning romersk Borgerret. I Overensstemmelse hermed omformedes de sociale Forhold. Slaverne bleve flere, Forskellen mellem Almuen og dens Herrer blev større, Slægtskabsfølelsen mellem dem forsvandt, og Jorden blev ogsaa formelt Stormændenes Eje; Almuen var nu deres *coloni*, indtog en Stilling i Analogi med vore Fæstebønders. Adelen bestod dels af Romere, dels, og vistnok overvejende, af galliske Stormænd. De mægtigste blandt disse optoges i det romerske Senat, hørte til selve Kejserrigets Adel, de andre dannede de styrende Senater rundt om i de 60 *civitates*. Byer voksede frem med den stigende Handel og Industri, og der begyndte her at skabes en Middelstand, som levede af Handel og Haandværk og organiserede sig i Lav efter romersk Skik. Gallien drog saaledes i fuldt Omfang Fordel af de gunstige Vilkaar, det store Rige frembød: Fred og sikker Retsorden, et rimelig ordnet Skattesystem, en fast ordnet Embedsstyrelse, fri Adgang til Handel og let Lejlighed til Afsætning af Landets Produkter. I ca. 200 Aar var der derfor Fart og Fremgang i Næringslivet saavel som i det politiske Liv, der viste sig i ivrig Deltagelse i den provinsielle Styrelse. Ogsaa Aandslivet blomstrede, og Gallien gav ikke ringe Bidrag til den romerske Litteratur. Tilslutningen til Rom var næsten fuldstændig; de Bevægelser, Bataverne under Claudius Civilis rejste under Forvirringen 68—69, skyldtes mest Germaner; de fleste Galler vare mod dem. I 3. og 4. Aarh. derimod droges Gallien ind i Romerrigets Dekadence. Tilløbet til at skabe en Middelstand standsede; Byernes Næringsliv sygnede hen, og Stormændene, der paa romersk Vis havde taget Ophold i Byerne, vendte atter tilbage til Landet, hvor deres Interesser under de nu usikre Forhold bleve krigerske, og de befæstede Borge til sidst begyndte at rejse sig. De og deres Fæstebønder stode nu over for hinanden som to skarpt adskilte Kaster. Forgæves søgte Kejserstyrelsen ved Centralisation og Embedsmændenes Virksomhed at skabe bedre Forhold; Gallien inddeltes paa ny i 17 Provinser med 120 *civitates*, og de mange Embedsmænd grebe paa alle Omraader ind i Befolkningens Liv; men Følgen blev blot, at Folket ganske vænnedes af med at tage Del i dets egne Anliggender; al Interesse for Resterne af det provinsielle Selvstyre svandt. Opløsende virkede ogsaa Kristendommen paa den gamle Kultur. Den vandt først større Tilslutning i Lyon i Slutn. af 2. Aarh. (Irenæus), men i Løbet af de følgende 100 Aar bredte den sig over hele Gallien. Ogsaa den fjernede ved sin Lære om det evige Liv Interessen fra Samfundslivet; den Interesse, der endnu fandtes i Befolkningen, knyttedes til religiøse Spørgsmaal; det var om Præste- og Bispevalg, ikke om Byraadsvalg, man nu stredes. Derved og ved sin Organisation blev Kirken den stærkeste Magt i Landet. — Denne Bevægelse bort fra Kulturen henimod Barbariet fremmedes ved Germanernes Indfald. Fra Midten af 3. Aarh. hærgedes Gallien Gang efter Gang af disse, uden at Kejserne kunde hindre det; saa stor var Opløsningen, at Gallien en Tid var under selvstændige Fyrster (261—73), og Misfornøjelsen var allerede stærk nok til at faa Udtryk i Bondeoprør (285). Saa styrkedes Riget en Tid igen, Diokletian delte Kejsermagten ud til flere, og Gallien blev Centret for Rigets vestlige Del under Constantius Chlorus. Men snart mislykkedes Forsøgene; fra 4. Aarh.'s Midte begyndte de germanske Angreb igen, og Stamme efter Stamme satte sig nu fast uden at træffe megen Modstand hos den allerede halvt barbariserede Befolkning.

Merovingerne. Da det vestromerske Rige 476 fik sin formelle Afslutning, var Gallien for længst tabt. De vigtigste Folk, der havde bosat sig der, vare: Vestgoterne, S. f. Loire og Durance. Under Vallia (415—19) havde de grundet deres Rige med Tolosa som Hovedstad; nu var det udstrakt over hele Sydfrankrig og det meste af Spanien. 451 havde de Hoveddelen af Æren for Sejren over Hunnerne paa de catalauniske Marker, hvor deres Konge, Theoderik, faldt. N. f. i Saône-Dalen boede Burgunderne. 437 havde Aetius flyttet dem dertil fra Egnen ved Worms; de vare ligesom Vestgoterne hurtig komne under Paavirkning af den romerske Befolkning, fra hvilken dog begge Folkene skiltes ved, at de vare Arianere. Mindre romersk paavirkede vare Alamannerne, der boede mellem Rhinen og Vogescrne. Mellem Loire og Seine, omkring Paris, raadede en romersk Feltherre, Ægidius, og siden hans Søn, Syagrius, men deres Rige var ikke væsentlig forskelligt fra de andre, om end her var noget mere tilbage af den romerske Kulturs Former. Endelig boede mod Nord, i det nuværende Belgien, Frankerne, delte i forskellige Stammer, af hvilke de første allerede under Julian (361—63) havde faaet Land her. Af disse Folk vare Vestgoterne langt det talrigste og mægtigste, og Fremtiden syntes at høre dem til; men det viste sig snart, at de, paavirkede af de fredeligere Vaner derinde i Riget, hvor de boede, ikke kunde staa sig for Frankerne, der oppe ved Grænsen ganske havde bevaret deres krigerske Tilbøjeligheder. I første Halvdel af 5. Aarh. vare Frankerne begyndte at gaa mod Syd, men 448 standsede Aëtius ved Somme Chlodio, den saliske Stammes Fyrste. Under hans Efterfølger, Mervig (448—56), deltoge de i Kampen mod Hunnerne; hans Søn, Childerik, var en Tid fordreven af misfornøjede Franker, der gave sig ind under Ægidius, men genvandt dog Magten og fulgtes 481 af Chlodovech. Denne raadede fra først af kun over de 5,000 Krigere, den saliske Stamme menes at have talt; men efter Sejren over Syagrius 486 ved Soissons blev han Herre over Egnen omkring Paris. Alvorlig Modstand fandt han her kun fra Bisperne, men da han 493 ægtede den katolske Prinsesse Chlotilde, sluttede Gejstligheden sig til ham, og Byer som Rouen og Paris aabnede uden Modstand deres Porte. Alamannerne begyndte

nu at gaa Vest paa for ogsaa at faa deres Del af Byttet, men Frankerne standsede dem 496 i Elsass. Samme Aar antog Chlodovech den katolske Religion, efter Sagnet i Overensstemmelse med et Løfte givet under Kampen, og fra nu af var han sikker paa den romanske Befolknings Sympati over for de arianske Folk. 500 sejrede han over Burgunderne, hvis Konge, Chlotilde's Onkel, havde dræbt hendes Fader, men uden varig at undertvinge dem. 507 tabte derpaa Vestgoterne i Nærheden af Poitiers; kun ved Østgoternes Hjælp beholdt de Septimanien, Kyststrækningen fra Rhone til Pyrenæerne, medens Østgoterne selv beholdt Provence, Landskabet 0. f. Rhone og S. f. Durance. I Løbet af de følgende Aar ryddede Chlodovech derpaa en Del frankiske Fyrster af Vejen og var ved sin Død (511) Herre over næsten hele Gallien.

Meningerne om de Germaner, der saaledes kom ind i Gallien, og om deres Betydning derinde have været delte. Medens man i 18. Aarh. saa derpaa ud fra Datidens forskellige politiske Anskuelser, have i 19. Aarh. nationale Modsætninger gjort sig gældende. Tyskerne have hævdet, at det var de sunde germanske Stammer, der skabte det ny F., Franskmændene, at Germanerne var et Barbarfolk i Dekadence, der kun førte lidet nyt ind i F., hvis Udvikling fortsattes paa væsentlig romansk Grund. Nu synes dog den franske Opfattelse i noget modificeret Form at vinde stigende Anerkendelse. — Germanerne vare, da de trængte ind i Riget, i Opløsningstilstand; Gang efter Gang vare de besejrede af Romerne, bestandig mere vare de komne under romersk Paavirkning; saa bragte endelig Hunnernes Angreb total Forvirring blandt alle germanske Folk. Under saadanne Forhold kom der fuld Fart i deres Vandringer mod Vest og Syd. Deres Forfatning sprængtes under disse Tog; som krigerske Bander, kun med en Høvding i Spidsen, trængte de frem. Det var da ikke ved et samlet Angreb, de erobrede Gallien. Mange vare i Forvejen komne der som hvervede Soldater eller som Arbejdere. Nu kom de lidt mere samlet, sjælden ligefrem som Fjender, oftere ved at en Stamme traadte i Kejserens Tjeneste, dens Høvding blev romersk Feltherre. Mange vare de aldrig. Vestgoterne regnes til 200,000, da de gik over Donau, Burgunderne til 80,000, da de kom til Saône-Dalen, Frankerne vare endnu færre. Det betød kun lidt i det Gallien, hvis Befolkning under Antoninerne regnes til 8 Mill. Naar det alligevel for Efterverdenen har kunnet se ud, som om den germanske Indflydelse blev alt overvejende, kom dette netop af, at Udviklingen allerede i Forvejen gik i den barbariske Retning, i hvilken deres Indflydelse virkede. Bykulturen var allerede godt paa Vej til at afløses af Landbokulturen. Ind i de Forhold passede Germanerne. Deres rigeste og tapreste Mænd traadte ind ved Siden af de gamle gallo-romanske Herremænd; Jord behøvede de ikke at tage fra dem; der var nok i de kejserlige Ejendomme. En Del af dem fik dog ogsaa heraf mindre Lodder og dannede en Tid en Bondemiddelstand, medens der endelig ogsaa blandt *coloni* fandtes talrige Germaner, der vare komne der tidligere. I de hensygnende Byer vedblev den romerske Befolkning at styre sig selv. Germanerne vare i det hele aldrig nok til at sætte sig ud over Hensynet til den romerske Befolkning og havde vel ogsaa en traditionel Respekt for den og dens fjerne Kejser. Hurtig optoge de da ogsaa den gamle Befolknings Sprog og Religion, ligesom de beholdt det meste at dens politiske Institutioner og meget af dens sociale Forhold. Positivt nyt bragte de kun lidt af, men de fik Betydning ved hurtigere at fjerne gamle Former, der nu kun bestode ved Vanens Magt, og derved bane Vejen for ny Udvikling. I F. blev Germanernes Betydning ret forskellig i de forskellige Egne. I den store Halvdel af Riget, S. f. Seine, var Germanernes Tal ganske forsvindende sammenlignet med Gallo-romanernes, i Grænsestrækningerne helt mod Nord og Øst trængte de samlede frem, udryddede det meste af den gamle Befolkning. I Midten endelig, omkring Paris, var Befolkningen stærkt blandet; dog var vistnok ogsaa denne Egn nærmere ved det hærbesatte Sydens Forhold end ved de folkebesatte Grænsestrækningers.

Over dette Land raadede Chlodovech og hans Slægt, Merovingerne, med en dobbelt Ret. Over den romerske Befolkning besade de Kejserens Magt, halvt som hans Arvinger, halvt som hans Embedsmænd, og fra først af udøvedes denne Magt ogsaa gennem det gamle Bureaukrati, men snart blev det dog saa, at hver *civitas* styredes af en Greve, der baade førte an i Krig, var Dommer og lod Skatterne opkræve. Over Frankerne herskede derimod Merovingerne som sejrrige Krigshøvdinger; Resterne af gammel Frihed forsvandt, Folkeforsamlingerne hørte op; ogsaa her dømte Grever eller Kongen selv i Stedet for de gamle folkevalgte Dommere. — I Løbet af ca. 200 Aar svandt denne Forskel mellem de to Folk; *Francus homo* og *homo Romanus* betegnede nu ikke længere en Forskel mellem Nationaliteter, men mellem fri og ufri. I Styrelsen traadte de barbariske Momenter frem. Skatterne forsvandt næsten helt, Ledingspligten udstraktes til alle. Ogsaa socialt skete en Tilnærmelse, om end her endnu bevaredes en Del Forskel mellem de romerske og germanske Egne. I de første vendte efter en kortvarig Spredning af Storgodset Udviklingen tilbage i det gamle Spor. Godsherrerne vandt ogsaa over for Kongerne en stærk Stilling. En Del fik Immunitet D: Frihed for kongelige Embedsmænds Indblanding samt Domsret og Skattefrihed. Smaa Frimænd rekommenderede sig til dem, ble ve deres Krigsfølge og lønnedes da undertiden med en Gaard *in beneficium*. I de private Forhold vare saaledes her Elementerne til det senere Lensvæsen til Stede. I de germanske Dele var derimod endnu bevaret en Del af Bondefriheden knyttet til Landsbyernes Fælleseje, men ogsaa her bar Udviklingen hen mod Storgodserne. Til denne sociale Udvikling svarede den politiske. — Ved Chlodovech's Død deltes Riget som en Art Privateje mellem hans Sønner. Under dem erobredes Thüringen og Bayern (530), Burgund (524—34), Provence (536), men siden standsede indre Strid Udvidelserne. Fra 567 var Riget delt efter ret naturlige Grænser: Austrasien (de germanske Egne), Neustrien (omkring Paris) og endelig Burgund. Selve Paris regnedes for Fælleseje; Aqvitanien, S. f. Seine, var ofte næsten uafhængigt. Under stadige Stridigheder inden for Kongefamilien (Brynhilde og Fredegunde) steg Stormændenes Magt. 614 maatte saaledes Chlotar II, der 613 var bleven Eneherre,

love ikke at paalægge ny Skatter og at vælge Greverne blandt Egnens Stormænd. Hans Domsret indskrænkedes, og Gejstligheden blev fri for de verdslige Domstole. Efter at Chlotar's Søn, i Dagobert (628—38), var død, begyndte Delingerne igen. *Major domus*, der styrede Krongodset og i samtidig stod som Godsejernes Repræsentant, samlede al Magt. En af disse, Ébroin (659—81), bøjede Neustrien's Aristokrati til Fordel for den Kongemagt, han selv udøvede, men Austrasien's Stormænd fandt i Arnulfingerne Førere mod ham, og efter Ébroin's Død sejrede de ved Testry 687 over hans Efterfølger.

Karolingerne. Pipin (687—714) lod Merovinger beholde Kongetitlen, men vendte sig selv mod det Aristokrati, der havde skaffet ham Magten, og søgte en Støtte mod det i de gamle Folkeforsamlinger. Hans Søn, Karl Martel (714—41), underkastede forskellige stridige Grænsefolk og standsede Araberne ved Poitiers 732. 741 deltes Riget mellem hans Sønner, Pipin den Lille og Karloman. De kuede først en Række Opstande og reorganiserede derpaa Riget paa gejstlige Synoder 742—45. Den mægtige Gejstlighed fik her en Del af det Gods tilbage, som den voldsomme Karl Martel havde frataget den. 747 opgav Karloman Magten, og Pipin afsatte derpaa med Pavens Samtykke den merovingiske Konge; selv valgtes han i Soissons 751 til Konge og salvedes af Bisperne. Efter at have hjulpet Paven mod Longobarderne kronedes han siden af denne til »Konge og Patricius« (754); Longobarderne anerkendte Frankernes Overherredømme. 768 fulgtes han af Sønnerne Karl og Karloman. Efter den sidstes Død (771) flygtede hans Enke til Longobarderne, og da disse desuden angrebe Paven, erobrede Karl deres Land 774. I Spanien kæmpede han siden fra 778 til 812 mod Muhamedanerne og dannede her den spanske Mark omkring Barcelona. 772—804 bleve Sachserne undertvungne og kristnede, 788 Bayern betvunget og 787—96 Avarerne besejrede. Karl den Store var nu Herre i det meste af det gamle vestromerske Rige, og i Aaret 800 kronede Paven ham i Rom som Kejser. Han følte sig fra da af som den østromerske Kejsers Ligemand og tvang Byzantinerne til at anerkende ham som saadan. — Karl den Store's Rige var dog mere germansk end de første Merovingers. Det var især paa hans Personlighed, hans Magt beroede. Han opnaaede, at Greverne bleve afsættelige og kom under Opsyn af hans Udsendinge, men en kraftig Støtte mod Aristokratiet kunde han intet Sted finde. Folkets Masse var optagen af Agerdyrkningen, havde hverken Tid at beherske eller værne Riget. Derfor bleve de mindre Frimænd fri for at møde til Retterting, deres Ledingspligt indskrænket. Desto større Betydning fik Stormændene som Rigets Værnere, og ogsaa Karl førte det spirende Lensvæsen et Stykke frem ved at uddele Krongods til dem. Dog fandtes endnu en vis Ligevægt mellem Stormands- og Kongevælden. I Aandslivet blev Karl's Tid en Renaissancetid. Hidtil var i og uden for Kirken Dekadencen bleven fortsat; nu gjorde man pludselig en mærkelig Kraftanstrengelse for at genskabe det gamle Kulturliv. Skoler oprettedes, og efter klassisk Mønster skabtes en ikke ringe Litteratur. Selv religiøst var Karl's Hof frisindet, hvilket fik sit Udtryk i en skarp Opposition mod den 787 vedtagne Billeddyrkelse. I øvrigt virkede han ivrig for Kristendommens Udbredelse og gjorde 779 Tienden, der 585 var paabudt af et Koncil, til borgerlig Pligt. I sine sidste Aar delte Karl Riget mellem sine Sønner, men saaledes at de skulde være Kejserens lydige Undersaatter. Da han døde, var dog af Sønnerne kun Ludvig den Fromme tilbage, og han blev da Kejser (814—40). Under ham havde fra først af hans Brodersøn Bernhard Italien, og allerede 817 delte Ludvig Riget mellem sine Sønner. Dette gav Anledning til en Række Stridigheder, under hvilke Ludvig Gang efter Gang afsattes og ydmygedes paa det dybeste baade af Sønnerne og af den Gejstlighed, han saa villig lystrede. Ved hans Død 840 krævede hans ældste Søn, Lothar, Eneherredømmet. De to andre, Karl og Ludvig, gjorde da Opstand og sejrede ved Fontenoy 841. 842 sluttede de i Strassburg et højtideligt Forbund, og 843 maatte Lothar i Verdun gaa ind paa en Deling af Riget. Ved denne fik Karl Landene V. f. Schelde, Maas, Saone og Rhone. Det blev disse Lande, der dannede Fremtidens Frankrig.

Karl den Skaldede (843—77) havde kun ringe Magt. 870 fik han ved Delingen af Lothar's Land Besançon, Lyon, Vienne, og i de sidste to Aar bar han den Kejsertitel, der endnu var et Minde om Rigets Enhed. Plans Søn, Ludvig II, døde 879; dennes Sønner, Ludvig III og Karloman, 882 og 884. Derpaa blev Karl den Tykke af Tyskland ogsaa F.'s Konge. Hans Svaghed over for Normannernes Angreb paa Paris 885, der tappert forsvaredes af Grev Eudes, paadrog ham almindelig Foragt, og 887 fordreves han. Ved samme Tid tabtes Lyon, Vienne og Besancon atter ved Oprettelsen af de burgundiske Riger. 887 valgtes Eudes til Konge. De tilsidesatte Karolinger kæmpede mod ham, og ved hans Død blev Karl den Enfoldige Konge (898—922). Under ham afstodes 911 Normandiet til Normannerne, der her snart lærte Fransk og antoge den kristne Religion. Karl maatte kæmpe mod Eudes'es Slægt. Eudes'es Broder, Robert, blev Konge (922—23) og fulgtes af sin Svigersøn, Rudolf (923—36). Saa fik Karolingerne atter Kongemagten med Karl den Enfoldige's Søn, Ludvig IV d'Outremer (936—54), og denne og hans Søn, Lothar (954—86), kæmpede tappert men forgæves mod Stormændene, blandt hvilke Robert's Søn, Hugo den Store, Hertug af Ile de France, var betydelig mægtigere end Kongen. Efter Lothar fulgte endnu Ludvig V (986—87), hvormed Karolingernes Herredømme sluttede. — I de 150 Aar, der nu vare gaaede siden Karl den Store, var Lensvæsenet blevet gennemført i F. Rigsenheden var traadt helt tilbage; Rigslovgivningen standsede med Karl den Enfoldige. Krongodserne vare givne bort, Landet var delt mellem Stormænd, der i sig forenede Godsherrens og Statens Myndighed. Lenenes og Embedernes Arvelighed var faktisk gennemført før 900, om end *Édit de Kiersy* 877 ikke indeholdt en almindelig Regel, men kun skænkede dem Arveligheden, der gik med paa et Tog til Italien. Storvasallerne, de mægtigste Hertuger og Grever, havde under sig andre Vasaller, som mere løde dem end Kongen. Fra den laveste Herremand op til Kongen fandtes en Trinfølge, hvor Over- og

Undermænd vare knyttede til hverandre ved Lensvæsenets gensidige Pligter. Ogsaa Gejstligheden var inddragen i Lensvæsenet, idet Bisper og Klostre oftest havde deres Ejendomme som Len og atter havde Vasaller under sig; Arveligheden erstattedes her ved Valg. Byerne betøde kun lidt; de stode almindelig i Vasalforhold til en Bisp eller en Herremand. Nederst stode Bønderne. Ved selve den Tid, Lensvæsenet gennemførtes, vare deres Kaar meget daarlige; senere bedredes de noget, idet der opstod et Slags Kontraktforhold mellem dem og deres Herremænd i Analogi med Lensforholdet. Kongedømmet var følgelig svagt; Lensmændene søgte at gøre det til et Valgkongedømme, men helt lykkedes det ikke at bøje det. Kongen var jo efter Lensretten den øverste Lensherre; derfor stode selv Adelsmændene i et vist Afhængighedsforhold til ham, og hos alle Landets andre Indbyggere bevarede han endnu meget af den gamle traditionelle Anseelse. Bønder og Borgere saa i ham deres Beskytter, og i Gejstligheden bevaredes romerske Traditioner, som stadig gjorde den til en Støtte for Kongemagten.

II. Capetingerne 987—1328.

987 blev Hugo Capet, Hugo den Store's Søn og F.'s mægtigste Stormand, Landets Konge. Dette betød ikke nogen Sejr for Feodalstyrelsen, thi Capetingerne hævdede lige saa ivrig som Karolingerne Kongemagten. Men, skønt Capetingerne havde et godt Grundlag for deres Magt i det store Len Ile de France, førte det heller ikke straks til nogen stor Fremgang for Kongemagten, Hugo Capet maatte kæmpe med Stormændene, som Karolingerne havde gjort det. Det lykkedes ham dog at faa sin Søn udpeget til Efterfølger, en Regel Kongerne siden fulgte. Robert (996—1031), Kirkens lydige Tjener, viste kun ringe Kraft. Under ham fandt der en Bondeopstand Sted i Normandiet og desuden de store Jødeforfølgelser 1010. 1016 erhvervede han Hertugdømmet Burgund. Hans Søn Henrik I (1031—60) var endnu lydigere mod Kirken og endnu uvirksommere. Han gav Burgund til sin Broder Robert, hvis Slægt herskede her til 1361. Under Filip I (1060—1108) udfoldede franske Stormænd en overordentlig Virksomhed. Vilhelm Erobreren af Normandiet betvang England 1066, andre Normanner fuldførte Erobringen af Syditalien, en Ætling af den burgundiske Familie grundede Portugal (1109), og endelig var det væsentlig franske Stormænd, der satte det første Korstog i Scene (1096—99). Derfor var ogsaa de ny kristne Riger i Asien væsentlig franske, og i F. hørte den mægtigste gejstlige Ridderorden Tempelherrerne hjemme. Under alt dette sad F.'s Konge hjemme i sit Hertugdømme, lammet af de Farer, Kongeværdigheden skabte ham, og stredes med de nærmeste Vasaller. Meget af selve Ile de France havde Capetingerne endog allerede tabt. Under hans Søn Ludvig VI (1108—37) begyndte Svingningen. En vis Basis for Kongemagtens Udvikling fandtes. Medens Capetingerne som Karolingerne for Adelen kun vare de alt for fordringsfulde Lensherrer, vare de som deres Forgængere for gejstlige, Borgere og Bønder til en vis Grad de absolutte Fyrster fra Romerrigets Tid. Og allerede de første Capetinger begyndte paa deres Domæne at skabe sig en paalidelig Embedsstand, idet de rundt om ansatte smaa Adelsmænd som *baillis* og under dem *fiévots*, og vel solgte man ofte disse Stillinger, men man vaagede altid omhyggelig over, at de ikke bleve arvelige. Men mest af alt fandtes der et Udgangspunkt for en ny Kongemagt i den Trang til Ro og Orden, som under Adelsmændenes stadige Kampe skabtes hos Folkets store Mængde. Netop mod dette rettede Ludvig VI og hans dygtige Raadgiver Abbed Suger deres Opmærksomhed. Til Trêve de Dieu søgte de at føje Tréve du roi, hvorefter ingen fornærmet maatte begynde Hævnkampen før 40 Døgn efter Fornærmelsen. Endelig støttede de om end ubestemt Byernes Forsøg paa at gøre sig uafhængige af Adelsmænd og Bisper, idet Kongen bekræftede en Del af de Charter, de gave sig. Dog modsatte Ludvig sig ivrig lignende Forsøg paa hans egen Domæne. Hans Kamp mod Henrik I, Normandiet's Hertug og England's Konge, førte til Nederlaget ved Brenneville 1119, men det blev uden Følger, da Henrik ikke godt kunde give sine egne Vasaller et alt for daarligt Eksempel. Ludvig VII (1137—80) fortsatte i Faderens Spor og føjede til de 8 Charter, denne havde bekræftet, 25 andre. Under ham øgedes Faren for England end mere. Henrik I's Datter havde 1127 ægtet Greven af Anjou, nu ægtede deres Søn Henrik af Plantagenet Ludvig VII's forskudte Dronning Eleonore af Guienne. 1154 forenede han saaledes: England, Normandiet, Anjou, Maine, Touraine, Guienne, Gascogne og Poitou, hvortil siden ved hans Søns Ægteskab føjedes Bretagne. — Ludvig følte sig allerede stærk nok til at gaa paa Korstog 1147—49, medens han lod Suger styre hjemme, men Kongemagtens store Opsving kom dog først under hans Søn Filip August (1180—1223). Under ham samledes regelmæssig Kronens Vasaller til Raad eller Dom i *cour du roi*, og ved Siden af dem fremtraadte nu Legisterne. I F. fandtes da en dobbelt Ret; mod Nord gjaldt uskrevne *coutumes* i Lensstatens Aand, mod Syd den gamle Romerret. Nu søgte borgerlige Jurister (Legisterne) at faa Orden herpaa, saaledes at Romerretten overalt skødes frem. De begyndte at opskrive *coutumes*, Rigslovgivningen genoptoges, og overalt stræbte de at drage Kongemagten, der passede saa godt til Romerretten, frem. Derfor indskrænkedes Kirkens Domsret, og det hævdedes, at Kongen ikke kunde være nogen andens Lensmand. Men vigtigst af alt blev Domænens Udvidelser. 1183 erobredes Amiens, Vermandois og Valois, 1191 arvedes Artois, og efter Deltagelsen i det 3. Korstog 1190—91 begyndte Angrebene paa Normandiet. Efter Rikard Løvehjerte's Død 1199 lykkedes disse. Johan uden Land, der havde ladet en Brodersøn dræbe, stævnedes for Kongens Domstol og fradømtes, da han ikke mødte, alle sine franske Besiddelser, hvorpaa Anjou, Maine, Touraine, noget af Poitou, Normandiet og Bretagne erobredes og med Undtagelse af Bretagne indlemmedes i Domænen. Siden besejredes Johan og hans allierede Kejser Otto IV og Greven af Flandern ved Bonvines 1214; Filip's Anseelse øgedes mægtig derved, og Johan beholdt kun Guienne og Saintonge. Saa stærk følte han sig, at han fandt det overflødig at lade sin Søn udnævne til Efterfølger. Arveretten var nu ubestridt. Et Forsøg paa at

sende den franske Kronprins Ludvig til England for at blive Konge mislykkedes derimod, da Johan døde 1216, og Englænderne derpaa samledes om hans Søn. — Filip havde med Tilfredshed set franske Adelsmænd paa det 4. Korstog grunde det latinske Kejserdømme i Konstantinopel (1204—61). Større Gavn havde han dog af Korstogene mod Albigenserne. Sydfrankrig's Vasalfyrster havde hidtil kun bekymret sig lidt om Kongerne. I de rige Egne ved Middelhavet opblomstrede tidlig en ny Bykultur, og blandt de oplyste Borgere begyndte samtidig kirkefjendske Bevægelser snart med Reformkrav, snart rent fritænkerske. Stærkest blev Albigenser-Bevægelsen henimod 1200. Mod den rejste Innocens III Nordfrankrig's lige saa troende som byttelystne Adel. Filip saa rolig til, men da det viste sig, at Adelsmændene nok kunde erobre Sydfrankrig men ikke beherske det, blev det hans Søn Ludvig VIII (1223—26), der fik Fordelen. Han blev Herre over det meste af Sydfrankrig, men lod Raimund VII beholde selve Toulouse; først 1229 ordnedes Forholdet endelig. Under ham vandtes desuden fra Englænderne Resten af Poitou og Aunis m. m.

I Ludvig IX's (1226—70) Mindreaarighed styrede fra 1226—36 hans Moder Bianca af Kastilien med Dygtighed. Baade da og senere mislykkedes opsætsige Adelsmænds og Englændernes Angreb. Ludvig sejrede over de sidste ved Taillebourg 1242, men overlod dem dog ved Aftaler 1258 Guienne, Saintonge og Gascogne som Len. Slægtens Magt udvidedes i øvrigt ved, at hans Broder Karl ved Ægteskab erhvervede Provence 1246, og at hans anden Broder Alfons arvede Toulouse 1249. — Ludvig nærede intet Ønske om, at bryde Adelens Magt, men ikke desmindre blev hans Kongetid ved den personlige Anseelse han vandt, den Maade, hvorpaa han brugte sin Magt, en stor Fremgangstid for Kongevælden. Det kongelige Embedsstyre udvidedes til det inddragne Sydfrankrig, hvor der indsattes *sénéchaux* og *bails* svarende til de nordlige Domæners *baillis* og *prévots*. *Tréve du roi* hævdedes kraftig, Duellens Anvendelse i Retssager forbødes, fra enhver Domstol i Landet (Bretagne alene undtagen) kunde nu appelleres til Kongen, og ved Legisternes Fortolkninger skabtes stedse flere *cas royaux*, hvori de kongelige Domstole alene dømte. Den kongelige Overdomstol var *cour du roi*, der nu kaldtes Parlamentet, og hvor Legisternes Indflydelse stadig steg. Den Samling *coutumes*, der gaar under Navnet *Etablissements de Saint-Louis*, er dog med Urette tillagt ham. Den kongelige Mønt blev nu gyldig overalt i Landet. Byernes Frigørelse fra Adelen begunstigedes, men samtidig søgte man at drage dem ind under Kronen. For Kirken bøjede han sig med Ærbødighed, men modsatte sig bestemt ethvert Krav, der gik Kongemagten for nær. Den pragmatiske Sanktion, der er tillagt ham, tilhører dog vistnok det 15. Aarh. Ludvig gjorde et mislykket Korstog til Ægypten (1248—54) og siden et til Tunis, hvor han døde af Pest 1270. Hans Søn Filip III (1270—85) inddrog 1271: Valois, Poitou, Toulouse, Auvergne, Provence, Venaissin og Avignon, der saa nær som Valois havde tilhørt hans Onkel Alfons. Venaissin og det halve Avignon skænkede han Paven.

Filip IV (1285—1314) satte sig bevidst Kongevældens Forøgelse som Maal, og fulgte det uden at paavirkes af Adelstraditioner eller religiøse Anskuelser. Han vandt ved Giftermaal Champagne, og i hans Tid traadte Lyon og andre Dele af det opløste arelatiske Kongerige ind i F. Domænen, der 987 havde været ca. 45,000 □Km., var nu steget til ca. 170,000, selv bortset fra de forbigaaende Erhvervelser. Filip kæmpede med vekslende Held mod Flamlændere og Englændere; 1302 led hans Ridderhær et stort Nederlag ved Courtrai over for de flamske Borgere, og om end Filip hævdede sin Ære ved Sejren ved Mons-en-Puelle 1304, bevarede Flamlænderne deres Uafhængighed. Under ham deltes *cour du roi* i Parlamentet, *conseil du roi* og *chambre des comptes* (for Finanssager). Han fratog mange Vasaller Møntretten, vandt selv Indtægter ved at slaa daarlig Mønt. Han gav Adelsbreve til borgerlige, lod Adelsmænd frikøbe sig for Krigstjeneste og hvervede Tropper for Pengene, og endelig begyndte han at kræve Told ved Grænserne. Vigtigst blev det dog, at han 1302 dels for at faa Penge, dels for at vinde Støtte mod Paven, indkaldte Rigets 3 Stænder til en fælles Forsamling i Paris, medens man før kun af og til havde haft nogle Provinsialforsamlinger. Kampen med Paven gjaldt især hans Ret til at kræve Skat af gejstlige. Paven, hvis Sejr over det universelle Kejserdømme syntes fuldstændig, nægtede ham Tilladelse dertil, Filip's Legister svarede, at Kongemagten stammede fra Gud, ikke fra Paven, og i denne Kamp mred den første ny Nationalstat bukkede Middelalderens store Universalmagt under. Bonifacius VIII ydmygedes dybt, og derpaa lykkedes det Filip at faa Ærkebispen af Bordeaux valgt til Pave som Clemens V, hvorpaa denne 1308 tog Ophold i Avignon. I 70 Aar var Paven her afhængig af de franske Konger. Tempelherreordenen, der vakte Filip's Uvilje ved dens stærke Organisation, hans Begærlighed ved de store Rigdomme, tilintetgjorde han. 1312 maatte Clemens paa Konciliet i Vienne hæve Ordenen, 1314 brændtes dens Stormester Jakob de Molay. Godserne tilfaldt Johanniterne, det meste af de rørlige Ejendomme i F. Filip. — Filip's haarde Styrelse og hans slette Finansledelse skabte i hans sidste Aar en Misfornøjelse, der under hans Søn Ludvig X (1314—16) medførte en Reaktion. Paa ny Stændermøder stode adelige og borgerlige sammen mod Filip's gamle Raadgivere og styrtede dem. En *Ordonnaace* 1315 erklærede Friheden for enhver Franskmands naturlige Ret, og de faa Rester af Trældom forsvandt nu hurtig. 1316 valgtes Ludvig's Broder i Stedet for hans Datter, en Fremgangsmaade der stemmede med den saliske Lov, men først langt senere forsvaredes med denne. Filip V (1316—22) genoptog Faderens Politik, men støttede sig særlig til Borgerne. Under ham begyndte et Slags Selvstyre i Landsognene, hvor man selv valgte sig Sognefogder. Ogsaa han efterlod sig kun Døtre og fulgtes af Broderen Karl IV (1322 — 28), der fortsatte i samme Spor.

De 2—300 Aar, Korstogstiden spænder over, blev Middelalderens Storhedstid. Alle dens Kræfter, alle dens Idealer naaede da deres højeste. Og intet Sted naaede de saa højt som i F.; fransk Gejstlighed, franske Forfattere, franske Kunstnere og fransk Adel gave hver paa sit Omraade Tonen

an for Europa. Og samtidig skabtes dog herved i Kongemagtens sikre Udvikling, det faste Grundlag, der gjorde det muligt, at F. blev Europa's første moderne Stat, det første Land, hvor den nationale Enhed gennemførtes.

Den middelalderlige Udvikling bares i første Række af Adelen. Langsomt var der af de rige Jordejeres tilfældig afgrænsede Kreds dannet en fast afgrænset Stand, der levede af og for Krigen, det eneste verdslige Hverv, der da var en fribaaren Mand værdig; i Ridderskabets Love skabtes det Baand, der knyttede dem sammen. Deres Idealer vare Æres- og Troskabsfølelsen; Kvinder og faderløse, alle svage og undertrykte skulde de værne. Men disse undertrykte saa de aldrig uden for deres egen Kreds; for den Underklasse, af hvis Arbejde de levede, for hvilken deres evige Kampe var den stadige Ulykke, var deres Følelse sløvet. Deres Kultur var begrænset til en snæver Kreds, fængsledes derfor altid inden for snævre Synsgrænser, men i al sin Ensidighed havde den dog sin Storhed og skabte Traditioner og Idealer, der have levet Aarhundreder efter deres Blomstringstid. Denne Adel skabte selv sin Litteratur. Sydfrankrig's Troubadourdigtning tæller blandt sine største Tidens fornemste Mænd (Guillaume, Greve af Poitiers ca. 1100, Bernard de Ventadour ca. 1150, Bertrand de Borne 1200). Nordfrankrig's rige Ridderdigtning skyldtes mest mindre mægtige Adelsmænd (Chrétien de Troyes ca. 1200). Ogsaa de første virkelig franske Historieværker skreves af Adelsmænd (Villehardouin og Robert de Clari om det 4. Korstog, Joinville om Toget til Ægypten). I Korstogene naaede denne Adel sin største Udvikling, men med dem begyndte ogsaa dens Opløsning. Der skabtes ved dem en større aandelig Synsvidde, end den krigerske Godsejerstand magtede; de økonomiske Bevægelser, de fremkaldte, droge de Samfundsklasser frem, der skulde blive dens Afløsere, og endelig kostede Kampene derovre saa mange Adelsmænd Livet, at det mærkedes hjemme. Samtidig med at Korstogene sluttede med Nederlag, begyndte da ogsaa ca. 1300 den franske Adels Dekadence. Side om Side med Adelen stod Gejstligheden, hvis øvre Lag toges af Adelen, medens de lavere hentedes fra Borgernes Kreds. Allerede ved sin stærke Organisation dannede den en Magt, og stor var ogsaa dens aandelige Indflydelse paa Befolkningen. Under de usikre Vilkaar i dette Liv, vendte alle sig med Ærefrygt til dem, der lærte dem om det andet Liv. Troen paa Helgener og paa Djævle, storslaaede religiøse Fester og grænseløs Overtro, alt bærer det sammen med Korstog og Pilegrimsfarter Vidnesbyrd om, hvor usædvanlig dybt Religionen da greb ind i Folkets Liv. Den franske Gejstlighed stod højt; efter Kirkens store Dekadence i 9.—10. Aarh. var det fra Cluny, den Reformbevægelse udgik, der bredte sig til hele Kristenheden og fremkaldte Korstogene. Og samtidig indtog den franske Kirke en selvstændig Stilling over for Paven, hævdede tidlig den gallikanske Kirkes Særstilling. Den store Investiturstrid, der fandt Sted i næsten alle de andre Lande, var der i F. lidet eller intet af; Kirken og Kongen virkede her altid i Forstaaelse, kun i Klostrene fandtes nogen Tilbøjelighed til at drage Pavemagten frem, og Pavernes Forsøg paa Indblanding blev et stort Nederlag. Inden for den franske Kirke samledes endelig største Parten af den middelalderlige Teologi. Her levede Kirkens største Forfattere, her blomstrede Skolastikken stærkest, og ved Paris-Universitetet (grundlagt i 12. Aarh. ved Sammenslutning af Lærere og Elever, udrustet med store Privilegier af Kongen 1215) samledes selv de store Forfattere, hvis Hjem ikke var F. Til Kirken knyttede sig endelig i F. Gotikken, Middelalderens ejendommelige Kunst. Ogsaa for Kirken vare Korstogene det største Resultat, men ogsaa for den bleve deres Følger til Skade. Handelsopsvinget skabte et nyt af Jordens Forhold optaget Byliv, der svækkede de religiøse Interesser, Tanker, hentede fra Østen gave Stødet til Reform- og Fritænkerbevægelser som Valdensernes og Albigensernes, og Fiaskoen i de troendes Kamp mod de vantro maatte nødvendig skade den Kirke, der havde ført an. Derfor begyndte ogsaa for Gejstligheden ca. 1300 en Tilbagegangens Tid.

Byerne hævede sig i disse Aarhundreder fra en meget ringe Stilling til en stor Magt. Allerede før Korstogene begyndte Byerne at faa Magt i Sydfrankrig og Flandern under Handel med Italien og England, og under Korstogene voksede de op med rivende Fart, baaret frem ved den rige Adgang til at udvikle Byerhvervene, denne store Bevægelse gav. — I Sydfrankrig begyndte da Byerne ca. 1100 at gøre sig fri for Herremænds og Bispers Overherredømme. Lidt Selvstændighed, nogle Minder fra Romertiden synes de her altid at have bevaret. Vist er det, at Frigørelsen oftest skete let og fredelig, og at Adelsmændene her ofte paa romersk Vis boede inde i Byerne og da forenede sig med Borgerne mod de store Lensmænd. Den ny Forfatning søgte ogsaa Tilknytning i romerske Forhold. Øverst kom valgte Konsuler, ved deres Side 1—2 Raad, et mindre og et større, og i vigtige Anliggender samledes alle Familieoverhoveder til en Folkeforsamling (*parlamentum*). Valgmaaden var meget forskellig, Konsulatet undertiden forbeholdt de rige, og hvor der var Adelsmænd, besatte disse en vis Del af Pladserne. Disse Byer valgte saaledes selv deres Embedsmænd, havde Domsret over deres Borgere og Ret til Krig, ganske som Adelsmændene. I 13. Aarh. begyndte imidlertid indre Stridigheder, der aabnede Vejen for kongelig Indblanding, og Albigenser-Togene ramte disse Byer haardt. — Ogsaa Nordfrankrig's Byer begyndte deres Frigørelse ca. 1100. Her boede kun Borgere i Byerne, og i haarde Kampe maatte de, forenede i besvorne Fredsforeninger (*communes jurées*), tiltvinge sig et Frihedsbrev (*charte*) af Lensherren, som de saa søgte bekræftet af Kongen. Forfatningen var her mindre sindrig end i Syden. Det styrende By-raad dannedes af valgte *échevins* (*jurati*), hvis Formand kaldtes *maire*, og ogsaa her afgjordes de vigtigste Sager af Folkeforsamlinger. 13. Aarh. bragte de vante Stridigheder mellem store og smaa og gav derved Kongerne Indflydelse. — Ved den østlige Grænse hørte en Del franske Byer til det tyske Kejserrige. Deres Frigørelse skete lidt senere, men blev fuldstændigere, og Selvstændigheden bevaredes længere. — I det midterste F. paa de kongelige Domæner vandt Byerne kun den borgerlige, ikke den politiske Frihed. Ogsaa her fik de Charter, hvis Mønster blev *la charte de*

Lorris, givet af Ludvig VII. I disse Charter fastsattes visse Afgifter, Embedsmændene bleve oftest ved at være kongevalgte, i større Sager dømte kongelige, i mindre borgerlige Dommere. Personlig Frihed garanteredes, og Afgifterne vare nøje begrænsede. Noget lignende gik det i Normandiet og andre engelske Besiddelser, men Friheden var dog her noget større, da baade de engelske og franske Konger søgte at vinde disse Byer. — Alt dette laa nogenlunde inden for Lensstatens Rammer. Byernes indre Forhold vare vidt forskellige fra Forholdene i et adeligt Len, men udadtil, over for Konge og Adelsmænd, vare Byerne stillede som disse. Først da der skabtes en Rigsborgerstand, en Samfølelse mellem Landets Byer, kom det politisk set afgørende ny. Dette skete ved Kongernes Virksomhed. Da Byernes Finanser under indre Strid kom i Forvirring, grebe de ind; de forbøde dem at hæve Skatter og stifte Laan paa egen Haand, toge til sidst hele Finansstyrelsen under deres Kontrol. Derfor ordnedes Forholdene nu i stedse flere Byer efter Eksemplet fra Lorris. Disse Byers Borgere bleve *bourgeois du roi* og nøde overalt Kongens Beskyttelse; de kunde kun dømmes af hans Dommere, og blandt dem toges i stigende Grad de kongelige Embedsmænd. Da det blev fastslaaet, at enhver, uden Hensyn til i hvilken By han boede, saaledes kunde give sig ind under Kongen, var Rigsborgerstanden skabt, og et samlende Baand fik den 1302 i Stænderne. Ca. 1300 var da alt i Byernes Forhold, der hørte Middelalderen til, i Tilbagegang, alt det moderne i Fremgang. — Der fandtes i F.'s Byer et blomstrende Næringsliv. Udenrigshandelen førtes Nord paa med England, Hanserne og Norden, Syd paa med Italien og Orienten, og selve Transporten af Korsfarerne var her en stor Indtægtskilde. Den indenlandske Handel fremmedes ved den større Sikkerhed, de bedre Veje og Toldgrænsernes Aftagen; den knyttedes især til Markederne. Industrien lededes af Lavene. Hvert Fags Mestere i en By sluttede sig sammen i et Lav; dette gav Regler for Arbejdet, hemmede det endnu ikke ved Tvang. Hver Mester havde sjælden mere end et Par Svende og et Par Lærlinge; han var ikke Arbejdsherren, der ledede alt ovenfra, men tog selv Del i Arbejdet. Til det franske Aandsliv gave Borgerne alt nu store Bidrag. En borgerlig Digtning vendte sin hvasse Kritik mod Adel og Gejstlighed (»Roman de la Rose«, »Roman de Renard«, talrige *fabliaux*), og ogsaa den dramatiske Digtning toges op af borgerlige Selskaber, da den standsede i Kirken. I Videnskaben blev Borgernes store Indsats det Romerretsstudium, borgerlige Legister skabte, og endelig knyttedes en stor Del af Middelalderens Kunst til de rige Byer, hvor prægtige Raadhuse og Privatboliger rejste sig.

Lavest af alle stode Bønderne. De levede stadig i Fæsterstillingen. Deres Navn *vilains* udledede man, om end forkert, af *villis*; de skyldte deres Godsherre Godsafgifter og Hoveri og betalte til ham Afgifterne til Staten. De arbejdede paa hans Befæstninger og Veje, betalte ham Retsbøder. Oftest stode de under hans Domsmyndighed, kunde af ham sættes ud af deres Gaarde, men derimod ikke uden hans Samtykke forlade dem. I øvrigt vare deres Forhold meget forskellige. I Lensvæsenets bedste Tid blev dog deres Stilling noget sikrere; Brugsretten til Gaardene opfattedes som en Slags Vasalret, Arvingerne fik Ret til at beholde Gaardene mod en Afgift. En Stordrift gennemførtes ikke paa Storgodserne; man behøvede stadig Bønder, der dyrkede hver sin Gaard. Opsvinget efter Korstogene kom ogsaa dem til gode; nu da de fandt Tilhold i Byerne, maatte Herremændene behandle dem bedre for at beholde dem, og i den stigende Kongemagt fandt de undertiden en Beskytter. I hvert Fald bleve Forholdene fredeligere, og ogsaa Agerbruget gik nu frem. Trællene, *les main mortables*, der siden Romertiden stadig vare blevne færre, forsvandt næsten helt, og 1315 proklameredes Friheden som en Ret. Hoveriet afløstes ofte af Pengeafgifter, Arvefæste blev Reglen, og endelig fik Bønderne en Smule Organisation i Sognekommunerne, hvor de selv valgte deres Sognefoged. Folketallet steg, og en Hindring for Fremgangen dannedes nu kun af de stigende Statsskatter. Til middelalderligt Aandsliv ydede Bonden intet Bidrag; de levede i Overtro, lededes ganske af Præster og Munke.

III. F. under Huset Valois 1328—1589.

F.'s glimrende middelalderlige Udvikling, der syntes uden Dekadence at skulle gaa over til en ny moderne Udvikling, standsedes pludselig i 14. Aarh. Endnu skulde der komme en lang og vanskelig Brydningstid mellem gamle og ny Magter. De gamle Herskere, Adel og Gejstlighed, vare endnu ikke svækkede nok til uden Modstand at opgive deres Magt, Borgerne vare halvvejs gaaede ind i Lensstaten, de maatte skabe ny Former for deres Liv, før de kunde bære Udviklingen, og Kongedømmet var endnu ikke stærkere, end at dets Magt afhang af den Mands Evner, der bar Kronen. Derfor kunde en daarlig Kongeslægt og de ydre Ulykker, Kampen med England bragte, for lang Tid standse Fremgangen.

Filip VI Valois (1328—50) besteg Tronen efter den mandlige Arvefølge, der nu flere Gange var hævdet. Han var Filip III's Sønnesøn, Fætter til de tre sidste Konger. Enkelte mente vel, at Edvard III af England, Søn af Filip IV's Datter Isabella, var nærmere berettiget, men dette stred mod Sædvaneretten, og Edvard selv hyldede Filip som Guienne's Lensherre. Denne ny Kongeslægt følte sig som Adelsmænd, forstod ikke Borgernes Betydning, og dens første uheldige Gerning blev at yde Flandern's Greve Hjælp mod de flamske Byers frie, stolte Borgere. 1328 sejrede han vel over Byerne ved Cassel, men 1336 rejste de sig atter under Artevelde, joge Greven bort og tilbøde Edvard III at hylde ham, hvis han vilde tage Titel af F.'s Konge. Edvard, hvis Land stod i nøje Handelssamkvem med Flamlænderne, og som selv forstyrredes af Franskmændene i Skotland, aabnede da Krigen 1337. 1340 vandt Englænderne Søsejren ved Sluys, saa førtes Kampen med vekslende Udfald i Bretagne, hvor hver af Kongerne støttede en Arving, men 1346 landede Edvard selv i Normandiet, og i Slaget ved Crecy led den overlegne franske Hær et stort Nederlag. Fodfolket, engelske og flamske Bueskytter, triumferede her over Ridderhæren. 1347 faldt derpaa Caiais. Krigen standsedes nu ved den sorte Død, men denne bragte end større Ulykker, og Filip's slette

Finansstyrelse ødelagde alt. 1343 maatte han j paalægge den forhadte Saltskat *la gabelle*. Domænen forøgedes endnu under ham med Dauphiné og Montpellier 1349 og 50. Hans Søn, den ødsle j Johan den Gode (1350—64) maatte 1351 indkalde Stænderne for at faa Penge, og da Englænderne genoptoge Angrebene 1355, maatte han atter søge Stændernes Hjælp. Disse vedtoge nu i Paris 1355 under Borgernes Ledelse vel store indirekte Skatter, men de fordrede selv at beholde Kontrollen med disse Penge. 1356 tabte saa Johan ved Poitiers og blev selv fangen, og medens nu Foragten for den atter besejrede Adel naaede det højeste, tog Paris'es Borgere Ledelsen. Dauphinen, Karl, samlede Stænderne i Oktbr. 1356. Her mødte 800, hvoraf over 400 Borgere ledede af Paris'es dygtige *prévôt des marchands* (Borgemester) Etienne Marcel. De krævede, at et Raad af 12 adelige, 12 borgerlige og 4 gejstlige skulde have Del i Regeringsmagten. De indirekte Skatter ændredes til en Indkomstskat med en Skala synkende opad. Efter en Udsættelse mødtes de atter 1357. Karl maatte optage Borgernes Førere i sit Raad, og 3. Marts udstedtes *la grande ordonnance*. Stænderne skulde efter denne møde 2 Gange aarlig, i Mellemtiden et Stænderudvalg hjælpe Kongen at regere. Stænderne skulde bevilge og opkræve Skatterne, Adelens Fejderet afskaffes, almindelig Værnepligt indføres o. s. v. Det var Beslutninger, der vidnede om den store Indsigt, Borgernes bedste Mænd havde, men som gik langt ud over det mulige. Betingelsen havde været en Alliance mellem Borgerne og Adelen, og denne eksisterede ikke. Karl søgte at slippe for Bestemmelserne; en stor Bondeopstand, *la jaquerie*, der begunstigedes af Pariserne, drev hele Adelen til at samles om Dauphinen, Etienne Marcel blev forraadt og dræbt, og Paris maatte bøje sig. 1360 sluttedes Fred med England i Brétigny. Det beholdt som uafhængig Besiddelse: Guienne, Gascogne med Aunis, Saintonge, Poitou og andre tilgrænsende Provinser samt Caiais og fik store Løsesummer. 1364 døde Johan. Under ham var Hertugdømmet Burgund hjemfaldet 1361, men Johan skænkede det 1363 til sin yngre Søn Filip den Dristige.

Karl V den Vise (1364—80) genoptog den gamle Kongepolitik. Hans Feltherre, Bertrand de Guesclin, skabte i Stedet for Adelshærene en Lejehær (*les grandes compagnies*), og Karl følte sig nu stærk nok til at blande sig i Kastilien's Forhold, hvor han og den sorte Prins, der styrede det engelske Sydfrankrig, støttede forskellige Prætendenter. Sejren ved Montiel 1369 sikrede her F.'s Kandidat Magten, og samme Aar klagede Gascogne's Beboere i Paris over den sorte Prins'es daarlige Styrelse. Skønt 1360 al Indblandingsret var opgiven, stævnede Karl Prinsen for sin Domstol og fradømte ham, da han ikke mødte, med Stændernes Billigelse hans Lande. Ved en forsigtig Krigsførelse erobrede Franskmændene nu disse, saa Englænderne 1380 kun havde nogle Kystbyer tilbage. I indre Politik nærmede Karl sig Borgerne, tog borgelige Raadgivere og benyttede Ideer fra Stændermøderne til en fastere Ordning af Skatteväesenet, ligesom de indirekte Skatter nu bleve permanente. Rigsstænderne indkaldte han nødig, forhandlede hellere med Provinsstænderne. 1369 skænkede han Filip den Dristige Artois for at lette hans Ægteskab med Flandern's og Franche-Comté's Arving. — Karl VI (1380—1422) fulgte som tolvaarig Faderen. Hans Onkel Hertugen af Anjou blev Regent (1380—88), medens to andre Onkler, Hertugerne af Burgund og Berry fik store Dele af Riget. Under deres slette Styrelse fremkaldte et Skattepaalæg i Paris en Opstand af *les maillotins* (Køllebærerne), andre Byer især Flandern's rejste sig ogsaa, i Flandern under Anførsel af Artevelde's Søn Filip. Hertugen af Burgund, der var gift med Flandern's Arving, fik den unge Konge med paa et Tog dertil, og 1382 sejrede man ved Roosebeke, hvorpaa ogsaa de andre Borgerbevægelser i F. knusles med Haardhed. 2 Aar efter arvede Hertugen Flandern og Franche-Comté. 1388 dannede imidlertid Kongen selv et Ministerium af sin Faders borgerlige Raadgivere (*ministère des marmousets* [de smaa] 1388—92), under Ollivier de Clissons. De skaffede Orden i Landet, men vendte derved Adelens Forbitrelse mod sig. Et Mordforsøg mod Ollivier mislykkedes, men kort efter blev Kongen sindssyg. Ministeriet styrtedes, og Onklerne fik atter Magten med Hertugen af Burgund i Spidsen til dennes Død 1404. Under ham faldt de franske Ridderes mislykkede Deltagelse i Slaget ved Nikopolis 1396. 1404—07 raadede Kongens Broder Ludvig af Orleans, under stadig Modstand fra Johan den Uforfærdede af Burgund. Denne, der stod i et godt Forhold til sine flanderske Byer, allierede sig nu med Paris og de andre Byer mod Hertugen af Orléans's adelige Parti. 1407 fik Johan Hertugen af Orleans dræbt, men Adelen fortsatte sin Modstand, ledet af Greven af Armagnac. Medens Johan nu opholdt sig i Paris, søgte dettes Bourgeoisi endnu en Gang at skaffe Orden, og Legisternes og Universitetslærernes fremskredne Anskuelser fandt 1413 Udtryk i *l'ordonnance cabochienne*. Almuen i Paris hengav sig imidlertid, ophidset ved hertugelige Løfter, til Udskejelser, der forskrækkede Bourgeoisiet, saa Armagnac'erne 1413 i Forstaaelse med det kunde gøre sig til Herre i Byen, hvorpaa Reformbeslutningerne straks hævedes. Da landede den engelske Konge Henrik V 1415 ved Harfleur. Byens tapre Forsvar kostede ham Halvdelen af hans Hær, men ved Azincourt gav Adelens Uduelighed endnu en Gang Englænderne Sejren i Hænde 1415. Adelens Nederlag gjorde atter Burgunderne til Herre i Paris 1418, de allierede sig med Dronningen, Isabella af Bayern, og fik Kongen i deres Magt, medens Englænderne 1419 erobrede Rouen. Adelen samledes nu om den unge Dauphin (senere Karl VII), og ved et Forligsmøde ved Montereau fik de Johan dræbt 1419. Hans Søn Filip den Gode sluttede sig da til Englænderne, og ved Forliget i Troyes 1420 aftaltes det, at Henrik V skulde ægte Karl VI's Datter Katharina, med hvem han skulde arve F., hvor han straks skulde være Regent. Den franske Befolkning fortsatte dog Modstanden, særlig Byerne forsvarede sig haardnakket, og 1422 døde først Henrik V, saa Karl VII. Under Henrik's 10 Maaneder gamle Søn Henrik VI overtog nu hans Onkler Hertugerne af Gloucester og Bedford Styrelsen af henholdsvis England og F. Henrik anerkendtes af Parlamentet og Universitetet, og Englænderne vare Herre over Landet N. f. Loire samt over Guienne.

I Berry udraabtes derimod Karl VII til Konge (1422—61); han viste sig foreløbig ganske ligegyldig for det hele og opholdt sig efter at være slaaet et Par Gange uvirksom i Bourges, hvorfor han spottende kaldtes *roi de Bourges.* Alligevel var Tilslutningen til den retmæssige Konge stor ogsaa blandt Byerne, hvis tapre Forsvar atter og atter standsede Englænderne. 1428 begyndte disse et Hovedangreb, rettet mod Orleans, hvis fortræffelige Artilleri imidlertid gjorde Englænderne megen Skade; Byen kom dog i stor Fare, efter at en fransk Adelshær ved Rouvrai *(bataille des Harengs)* forgæves havde søgt at standse en ny Belejringshær. Da optraadte Jeanne d'Arc (født i Domrémy 1412). Af Naturen ualmindelig let paavirkelig, var hun bleven dybt greben af den Harme mod Englænderne, som i de Aar naaede ned i Befolkningens laveste Lag; 13 Aar gl. mente hun, at Engle havde paalagt hende at frelse F. Hun kom til Bourges, imponerede Kongen og hans Hof og fik Lov at føre en Hær til Orleans. Pludselig vendte nu Tilliden tilbage blandt de overtroiske Soldater, 8. Maj befriedes Orleans, ved Patai blev Englændernes dygtige Fører Talbot fangen, og 17. Juli kunde Karl i Reims krones til Konge. Et Angreb paa Paris mislykkedes derimod, en Del af Førerne vendte sig mod Jeanne, og endelig blev hun fangen ved Compiègne 1430, dømt som Heks og brændt i Rouen 1431. Imidlertid søgte Englænderne forgæves at faa større Tilslutning ved at lade Henrik krone i Paris 1431, da man ikke længere var Herre i Reims. Gamle Stridigheder mellem Burgunderne og Englænderne toge til, Karl's dygtige Raadgiver Konnetablen af Richemont knyttede Forbindelser med Johan, og 1435 samledes i Arras ikke blot franske, engelske og burgundiske Gesandter, men ogsaa Repræsentanter for de fleste andre europæiske Stater. Da Englænderne forlangte at beholde, hvad de havde, medens man kun vilde give dem Guienne og Normandiet, forlode de Kongressen, hvorpaa Burgunderne sluttede sig til Karl VII mod at faa Somme-Byerne m. m. Derpaa overgav Paris sig 1436. Karl viste fra nu af en hidtil ukendt Energi, en Vending der, men næppe med Rette, af Traditionen er tilskrevet hans Elskerinde Agnes Sorel. Englænderne tabte nu stedse mere, og 1444 sluttedes en Vaabenstilstand. Hurtig genrejstes Kongemagten. 1438 benyttedes Pavemagtens Opløsning (Basel-Koncilet 1431—49) til ved den pragmatiske Sanktion i Bourges at sikre den franske Kirkes Uafhængighed af Paven. 1439 bevilgede en Stænderforsamling i Orleans en Skat *(Ja taille)* til Hærens Underhold i saadanne Ord, at Kongen kunde fortolke det som en permanent Bevilling. For disse Penge skabtes 1445 en staaende, velordnet Hær paa 15 *compagnies d'ordonnance* (9,000 Ryttere) og 1448 et udskrevet Infanteri paa 16,000. Desuden skabte Brødrene Bureau et fortrinligt kongeligt Artilleri, der gav Kongen en stor Overmagt over Stormændene. De overflødige ustyrlige Lejetropper skaffede man sig af med ved at anvende dem i Kampe i Schweiz og Lothringen. Endelig gennemførte Karl's fortræffelige Finansminister Købmanden Jacques Coeur 1443 en omfattende Finansreform ved virksom Kontrol med Finansembedsmændene, og Retsplejen fremmedes ved ny Parlamenter i Toulouse 1443 og Grenoble 1453. Man kunde nu med Kraft vende sig mod Englænderne, 1449 erobredes Normandiet, 1450 sejrede man ved Fourmigny, 1451 erobredes Guienne, og 1453 faldt Talbot her ved Castillon, hvorefter Krigen standsede uden Fredsslutning. Englænderne havde da kun Caiais tilbage. I Karl's sidste Aar søgte Adelen at sætte sig mod den atter voksende Kongemagt, støttet af Hertugen af Burgund og selve Dauphinen, den senere Ludvig XI, men Kongen sejrede, og 1456 maatte Ludvig flygte til Filip den Gode. ~ Ludvig XI (1461 — 83) førtes efter Faderens Død til Reims af den mægtige Hertug. Saa snart han var bleven Konge, viste han sig imidlertid fra en ny Side. Gejstlighedens Ejendomsret til en Del af dens Godser drog han i Tvivl, den pragmatiske Sanktion hævedes, da han ikke fandt den gunstig nok. I Skatterne forhøjedes, han fik 1463 Filip til at sælge Somme-Byerne, og 1462 købtes Roussillon og Cerdagne af Arragonien. Den forbavsede Adel dannede da 1465 *Ligue du bien public,* ledet af Filip's Søn Karl af Charolais og støttet af de mange Slægtninge af Kongehuset, der nu havde Besiddelser rundt om i Landet. Trods Sejren ved Monthléry 1465 maatte Ludvig afstaa Somme-Byerne og give de andre, især hans Broder Hertugen af Berry store Forleninger, samt paa forskellig Vis binde sig. Mod ny Angreb søgte han Støtte paa et Stændermøde i Tours 1468; alligevel bleve Farerne store, især da Karl den Dristige selv blev Burgund's Hertug og støttedes af England, men efter at Hertugen af Berry var død 1472, fik Ludvig efterhaanden Overhaand. Karl's Raadgiver Commines gik over til ham, og endelig mislykkedes Karl's Forsøg paa at skabe et uafhængigt Rige mellem F. og Tyskland. Efter hans Død 1477 stod Ludvig uden farlige Modstandere, og nu udvidedes Domænen i høj Grad. De gamle selvstændige Len vare jo, bortset fra Bretagne, næsten alle forsvundne før 1328; senere vare store Besiddelser komne i Hænderne paa Grene af Kongefamilien, hvis Medlemmer dog mere tænkte paa at drage Fordel af Kongemagten end paa at svække den. Alligevel betød det meget, at Ludvig nu fik de fleste af disses Besiddelser inddragne. 1473 fik han Huset Alencon's, 1475 Armagnac's, 1477 Nemours'es. Samme Aar inddrog han det meste af den burgundiske Arv, og skønt han blev slaaet af Marie af Burgund's Ægtefælle Maximilian 1479, beholdt han ved et Forlig med Flandern's Byer 1482 ikke alene Hertugdømmet Burgund og Somme-Byerne, men foreløbig ogsaa Artois og Franche-Comté. Hertil kom endelig Anjou, Maine og Provence ved Arv efter en af Kongefamiliens Linier 1481. Domænen var nu stegen til ca. 400,000 □ Km. Medens Ludvig saaledes bøjede Aristokratiet, indskrænkede han ogsaa Byernes Selvstyre; han forhandlede det mindst mulige med Rigsstænderne, og da Parlamenterne efterhaanden begyndte at tiltage sig en Magt svarende til Stændernes, svækkede han dem ved at oprette ny i Bordeaux 1462 og i Dijon 1479. Iøvrigt styrede han godt. Handel og Industri fremmedes, et ordnet Postvæsen grundlagdes.

Under Kampene med England havde Adelen vist sig ganske uduelig, Gejstligheden var overalt i Dekadence, Bønderne sank under Opstandene og Kampene tilbage til bestandig ulykkeligere

Forhold. Borgerne havde derimod gennem Stænderne søgt at skabe Enhed og en stærk Regering. Deres Møder vare dog ikke regelmæssige, holdtes kun paa særlig Foranledning; der stemtes Forskellig efter Hoveder, Stænder eller Provinser; Tallet paa de forskellige Stænders Repræsentanter var vekslende, Valgmaaden ubestemt. Almindelig kunde alle adelige Lensmænd møde, Gejstligheden sendte dels Bisperne dels valgte Repræsentanter. De fri Byer sendte oftest deres Borgemestere, de kongelige valgte paa forskellig Maade deres Afsendinge. 1484 vare endog Bønderne med at vælge Valgmænd, der saa stemte sammen med Borgernes Valgmænd. Borgerne havde almindelig Flertallet paa Møderne, og Udtryk for deres Magt fandtes ogsaa i Universitetet med dets selvstændige Jurisdiktion og i Parlamentet i Paris, der ubestridt havde Ret til *remontrances* over for de kongelige Forordninger og selv hævdede Retten til at gøre disse ugyldige ved at nægte at indregistrere dem. Det store borgerlige Forsøg paa at tage Magten mislykkedes dog. Uenighed svækkede Stænderne, Universitetets Selvstændighed ophørte under Karl VII, og desuden oprettedes efterhaanden en Række Provinsuniversiteter. Parlamentet tvang Kongerne gennem *lits de justice* til at indregistrere, hvad de forlangte, og det aftvang Ludvig XI en Del udtrykkelige Indrømmelser. Ogsaa det svækkedes ved de ny Parlamenter. Derimod var det trods flere Kongers Uduelighed dog til sidst blevet Kongemagten, der havde frelst Landet. Domænen var ikke blot udvidet, men Embedsstanden var langt stærkere udformet end før med tilhørende faste Skatter og staaende Hær. Det franske Aandsliv havde i disse 150 Aar tabt det middelalderlige Præg. Medens Froissart (ca. 1400) endnu hørte den gamle Tid til, skrev Commines filosofisk Historie i Renaissancetidens Aand, og i samme Retning gik i det hele under italiensk Indflydelse fransk Videnskab og Litteratur.

Den 13-aarige Karl VIII (1483—98) var i Overensstemmelse med en Regel fra Karl V's Tid straks myndig. Alligevel tog Adelen under Hertug Ludvig af Orleans Magten og begyndte en stærk Reaktion, og for at fortsætte denne indkaldte de Stænderne 1484. Disse krævede store politiske og administrative Reformer, men de interesserede sig kun for de sidste, og heller ikke de gennemførtes. Det lykkedes da Karl's dygtige ældre Søster Anne de Beaujeu at faa Magten, og hun ledede Regeringen tilbage i det gamle Spor. En Stormandsopstand (*la guerre folie* 1486—88) mislykkedes, Bretagne's Uafhængighed brødes, og Ludvig af Orléans var i 3 Aar Fange. 1491 fik Karl endelig Bretagne ved Ægteskab med Arvingen Anne de Bretagne. Efter Anne's Tilbagetræden 1491 begyndte imidlertid den unge Konge en ny Politik efter Adelens Hjerte, idet han paa Grund af forskellige Arvekrav blandede sig i Italien's Forhold og derved begyndte den store Kamp mod Huset Habsburg. For at faa Ro til et italiensk Tog købte han en Overenskomst med England, afstod i Senlis 1493 Artois og Franche-Comté til Maximilian og endelig Roussillon og Cerdagne til Spanien. Toget til Italien 1494—95 blev imidlertid trods hans Sejre resultatløst, da der dannedes en stor Liga mod ham, og 1498 døde han.

Ludvig XII (1498—1515), Hertug af Orleans, en Sønnesøn af Karl VI's Broder Ludvig af Orleans, fulgte ham. For at beholde Bretagne skilte han sig fra Ludvig XI's Datter og ægtede 1499 Anne de Bretagne, hvis Land herved for bestandig forenedes med Kronen, skønt selve Indlemmelsen først skete 1532. I Italien, hvor han havde endnu flere Arvékrav end Karl VIII, erobredes 1500 Milano og 1501 Napoli sammen med Spanierne, der imidlertid 1503 toge det hele. 1508 dannede han en stor Liga mod Venezia og sejrede 1509, men snart vendtes Ligaen mod F., og efter at Gaston de Foix var falden, tabte Franskmændene 1513 ved Novarra, medens samtidig engelske og tyske Tropper sejrede i Nordfrankrig ved Guinegate. Ludvig fik da en Fred i Stand med England og døde derpaa 1515. Hans indre Styrelse, ledet af Georges d'Amboise, var mild, men god. Skatterne nedsattes, Parlamenter oprettedes i Provence og Normandiet, og Udgivelsen af *coutumes*, der var begyndt under Karl VIII, iortsattes i stort Omfang, Retsvæsenet forbedredes, og private fik Lov at benytte det af Ludvig XI oprettede kongelige Postvæsen. — 1504 var det ved en Traktat med Maximilian bestemt, at dennes Sønnesøn, den senere Karl V skulde ægte Ludvig's Datter Claude og arve de italienske Provinser samt Bretagne, Burgund og Blois. Efter Stændernes Opfordring 1506 hævedes dog Traktaten, og Claude ægtede F.'s Arving Frants I (1515—47), der ogsaa nedstammede fra Karl VI's Broder. Denne erobrede 1515 Milano og sluttede 1516 et Konkordat med Paven, der gav Kongen Udnævnelsen af de gejstlige, Paven nogle økonomiske Fordele. 1519 søgte han at blive tysk Kejser, men hans Medbejler til Magten i Europa Karl V af Spanien blev det, og fra nu af var Kampen mellem dem staaende. I deres første Krig 1521—26 mislykkedes Karl's og hans allieredes Angreb paa F., og da dettes mægtigste Stormand Karl af Bourbon hjalp Karl, førte det blot til, at hans Land inddroges; men i Italien tabte Frants ved Pavia 1525, blev selv fangen og maatte ved Freden i Madrid 1526 opgive Italien samt Picardie og Burgund. Fredsbetingelserne kom dog ikke til Udførelse, og efter at have skaffet sig Forbundsfæller førte Frants en ny Krig 1527—29. Han opnaaede ved Freden i Cambrai at beholde Burgund. 1536 begyndte Kampen igen, da Franskmændene bemægtigede sig Savojen og Piemont, som de beholdt ved Freden 1536; en ny Krig 1543—44 var resultatløs. Frants havde i de to sidste Krige aabenlyst haft Tyrkerne som Forbundsfælle. Resultatet af Striden var blevet Habsburgernes Sejr i Italien, men Forsøgene paa at danne et habsburgsk Universalmonarki vare mislykkede, F. selv havde vist sig uangribeligt. Frants'es Søn Henrik II (1547—59) rettede, vistnok efter Guisernes Raad, sin Opmærksomhed mod Rhingrænsen i Stedet for mod Italien. I Alliance med tyske Protestanter vandt han 1552 Metz, Toul og Verdun og beholdt dem ved Vaabenstilstanden i Vauxelles 1556. Filip II fornyede Krigen og sejrede ved Saint-Quentin 1557 og Gravelines 1558 over Franskmændene, men han kunde ikke drage Fordel af Sejrene, og hans allierede, Englænderne, tabte Caiais. Filip ønskede imidlertid Fred mellem de katolske Magter, og i Cateau-Cambrésis enedes man 1559

om, at F. beholdt Metz, Toul og Verdun, men opgav Savojen og Piemont.

Kongemagten var under disse 2 Konger ikke gaaet stærkt frem, men dens Former vare blevne mere ordnede. Øverst stod *conseil du roi*, ledet af de 4 *secrétaires d'Etat*. Disse delte ikke Arbejdet efter dets Art, men i F. efter Provinser, uden for efter Lande. En Slags Fagministre var dog *le chancelier* (for Retsvæsenet) og *le surintendant des finances*. Provinserne styredes fra Frants I af adelige Guvernører, der vare afsættelige og kontroleredes gennem rejsende Intendanter. Domstolene bleve stedse mere rent juridiske, mellem *baillis* (ell. *sénéchaux*) og Parlamenterne kom Overretter. Dommerembederne besattes almindelig ved Salg; i politiske Sager benyttedes Kommissionsdomstole. Regeringens svage Side var Finanserne, idet Kravene til dem stadig steg, uden at Skatterne i tilsvarende Grad forøgedes. Opposition fandtes næsten ikke. Adelen trøstede sig i Krigene for den tabte Magt, Gejstligheden søgte hos Kongen Hjælp mod Protestanterne, Borgerne vare glade ved den forholdsvise Ro. Rigsstænderne samledes kun 1506 og 1548 og da for at give Kongen deres Tilslutning. Det var en Periode med materielle Fremskridt selv for Bondestanden. Aandelig set var det Renaissancens Tid. Denne Bevægelse dannede i F. en naturlig Fortsættelse af Bevægelserne i Middelalderens sidste Tid, men den fremmedes stærkt ved den livlige Berøring med Italien under Krigene. Videnskaben fik i denne Tid i F. et lignende Opsving som andre Steder, og der skabtes her en ualmindelig rig Renaissancelitteratur (Ronsard, Régnier, Malherbe, Rabelais, Montagne). Frant beskyttede denne, og hans Søster Marguerite de Navarre samlede et helt litterært Hof om sig. Kunsten, der før havde tjent Kirken og Byerne, tjente nu Kongen. Louvre paabegyndtes af Lescot. — Men ud af Humanismen voksede ogsaa her religiøse Reformkrav, og efter at Calvin 1536 havde udgivet *Institutio religionis Christianae*, vandt disse talrige Tilhængere, især i Landadelen og blandt de rigere Borgere. Frants I og Henrik II forfulgte de reformerte, men ikke stærkt nok til at knuse dem, og efterhaanden voksede denne religiøse Opposition sammen med en politisk Bevægelse især hos den Del af Adelen, der ikke kunde finde sig til Rette under de ny Forhold. Særlig i Sydfrankrig vandt denne dobbelte Strømning stor Tilslutning.

Under Frants II (1559—60) traadte de forskellige Anskuelser frem i Hoffets nærmeste Kreds. Dronningen, Marie Stuart's Slægtninge, Hertugen og Kardinalen af Guise vare Katolikker, Familien Bourbon, Brødrene Anton af Navarra og Ludvig af Condé reformerte, Kongens Moder Katharina af Medici, en udpræget Renaissancenatur, religiøst indifferent. Under den unge Konge raadede Guiserne, Bourboneme indgik Sammensværgelser mod dem, det opdagedes, og paa Stændermødet i Orléans 1560 fængsledes Ludvig af Condé. Da døde pludselig Kongen. Formynderskabet for hans umyndige Broder Karl IX (1560—74) tilkom Anton af Navarra, men denne overlod det til Katharina, mod at hun frigav Condé. Hun søgte da nu sammen med sin Kansler l'Hopital at gennemføre en tolerant Politik. En Forhandling i Poissy 1561 mellem Kardinalen af Guise og de reformertes Ordfører Théodore de Bèze blev vel resultatløs, men alligevel gav Katharina ved Januarediktet 1562 Hugenotterne, som de reformerte kaldtes, fri Religionsøvelse paa Landet. Derimod forbødes det dem at inddrage Kirkegods. Harmen blandt Katolikkerne var stærk, og Marts 1562 gav et Sammenstød i Vassy Anledning til Kampens Udbrud. Den førtes haardnakket og begge Parter søgte udenlandske Trosfællers Støtte. De reformerte vare vel langt færre end Katolikkerne, men havde med sig den krigerske Adel og mange befæstede Byer. Anton af Navarra skiftede Parti og faldt, Frants af Guise dræbtes, og Condé blev fanget, men ledede af Coligny tiltvang Hugenotterne sig Freden i Amboise 1563, hvorved Religionsfriheden endog udvidedes til en Del Byer. 1563 sluttede imidlertid Tridentinerkoncilet paa en Maade, der umuliggjorde enhver Udsoning. Katharina's Sympati gik mere mod Protestanterne, et Møde mellem det franske Hof og spanske Udsendinge i Bayonne vakte disses Mistanke, og 1567 genoptoges Kampen. Efter en kort Stilstand faldt Condé 1569 ved Jarnac, og samme Aar tabte de reformerte ved Montcontour, men alligevel kunde Coligny 1570 drage sejrrig mod Paris. Ved Freden i St. Germain en Laye fik de reformerte udvidet Ret til Gudstjeneste, Adgang til alle Embeder og 4 Byer, hvoriblandt la Rochelle i 2 Aar som Garanti. De religiøst indifferente Politikere syntes nu at træde i Forgrunden. Et Ægteskab aftaltes mellem Anton af Navarra's Søn Henrik og Kongens Søster Margrete af Valois, og Coligny fik stor Indflydelse hos Kongen, hvem han ønskede at vinde for en Kamp mod Spanien til Fordel for de nederlandske reformerte. Dette vakte Katharina's Bekymring, et Attentat, hun faa Dage efter satte i Scene mod Coligny, mislykkedes, og hun aftvang da den svage Konge Samtykket til det store Overfald Bartholomæusnatten (23. — 24. Aug. 1572). Talrige reformerte dræbtes i Paris og siden rundt om i Landet, men overalt rejste nu Protestanterne sig til forbitret Modstand, og efter et mislykket Angreb paa la Rochelle, maatte Katolikkerne 1573 slutte Fred paa samme Betingelser som 1570.

Under Karl's uduelige Broder Henrik III (1574—89) fortsattes Striden. Henrik af Navarra, der Bartholomæusnatten havde antaget Katolicismen, blev atter Protestanternes Fører, Politikerne med Kongens Broder Hertugen af Alencon i Spidsen hjalp dem, og efter en Krig 1575—76 opnaaede de ikke blot bedre religiøse Vilkaar, men deres Førere fik ogsaa store Besiddelser rundt om i Landet. Samtidig begyndte en selvstændig katolsk Bevægelse. Denne fandt Støtte i Paris og i det hele i Byernes Almue, ligesom Bønderne holdt med dem, og Bevægelsen fik i Modsætning til den protestantiske en demokratisk Karakter. Under Ledelse af Frants af Guise's Søn Henrik dannede de *la sainte Ligue*, og paa Stændermødet i Blois 1576, som Kongen var bleven nødt til at indkalde, dominerede de. Henrik søgte forgæves at holde Fred med begge Parter, og hans Jurister fortsatte Arbejdet for Retsordenen ved *Ordonnance de Blois*, men alligevel blev Kongens Stilling stadig misligere. 1581—82 kæmpede hans Broder Hertugen af Alencon for de reformerte i Nederlandene, 1584 døde han, og Henrik af Navarra

var nu Tronarving. Dette vakte Liguen til ny Anstrengelser, man fik Hjælp fra Spanien, og endelig fik Henrik af Guise i Paris Magten over Kongen (*journée des barricades* 1588). Paa Stændermødet i Blois 1588, der paa een Gang var demokratisk og katolsk, triumferede Henrik af Guise ganske. Da lod Kongen ham dræbe og søgte hos Henrik af Navarra Hjælp mod Katolikkerne. I Forening begyndte de at belejre Paris, men her dræbtes Henrik III 1589 af Jaques Clement.

Under Strid og Forvirring endte saaledes Huset Valois. Efter Genrejsningen i 15. Aarh.'s Slutn., havde nu atter uduelige Konger, under de vanskelige Forhold, Reformationen skabte, sat Kongemagten paa Spil.

IV. Bourbon'erne 1589—1792.

Henrik af Navarra (1589—1610) erkendtes af en Notabelforsamling som Konge, efter at han havde lovet at lade sig belære om Religionen af et nationalt Koncil; men alligevel forlod mange Katolikker Hæren, og i Paris lod Henrik af Guise's Broder, Hertugen af Mayenne, Henrik af Navarra's Onkel Kardinalen af Bourbon udraabe til Konge. 1589 °g 1590 sejrede Henrik ved Arques og Ivry men Spaniernes Hjælp frelste Paris, og Kampen trak ud. I Paris stredes Hertugen af Mayenne, Demokraterne og Spanierne. 1593 indkaldte man Stænderne, men disse afsloge den spanske Gesandts Forslag om at vælge en Datter af Filip II til Dronning og bidrog blot til at øge Forvirringen i Paris. Da gik Juli 1593 Henrik over til Katolicismen; Tilslutningen blev almindelig, 1594 holdt han Indtog i Paris, og de mægtigste katolske Stormænd vandt han ved Land og Penge. Ogsaa Paven anerkendte ham nu, og Krigen med Spanien førtes ret heldig, til den 1598 sluttedes uden Resultater. — Henrik's Opgave blev nu at genrejse Landet og Kongemagten. Her som andre Steder var Reformationen og den deraf følgende katolske Modbevægelse mundet ud i en Reaktion mod Renaissancen, der atter kaldte middelalderlige Interesser og middelalderlige Samfundskræfter til Live. Det blev nu Henrik's Maal atter at bøje disse ind under Kongen, at drage Landets Interesser i Forgrunden for de religiøse, skabe Ro og Tolerance.

Adelen var igen bleven mægtig. De før saa lydige Guvernører raadede nu som gamle Lensmænd; selv de smaa Adelsmand lode haant om de offentlige Myndigheders Bud. Henrik bøjede denne tilsyneladende saa mægtige og religionsivrige, i Virkeligheden saa demoraliserede Adel, ved Penge. For 32 Mill. frc. købte han de uafhængige Guvernører bort, satte paalidelige i deres Sted. De genoplivede Fejder forbød han, hemmede Duellerne. Ogsaa Gejstligheden rejste Hovedet, nu i Forstaaelse med Paven, der under sine Forsøg paa Indblanding i F. støttedes af Jesuitterne. Henrik lod ved Parlamentsbeslutninger 1594—95 disse udvise, og da de 1604 fik Lov at komme tilbage for at holde op med deres Attentater, indskrænkedes de til 14 Byer og kom under strengt Opsyn. Ogsaa Borgerbevægelsen genskabtes i middelalderlig Form. De demokratiske Katolikker rejste i Stænderne mere vidtgaaende Krav end nogen Sinde før, de rige reformerte Borgere genskabte rundt i Landet de uafhængige Kommuner. Henrik vandt eller bøjede enkeltvis de katolske Byer og forhandlede med kongevalgte Notabler i Stedet for med Stænderne, men vanskeligere var hans Stilling over for hans gamle Trosfæller, hvem han mente at skylde større Garanti, end hans Person gav dem. De havde efter Trosskiftet organiseret sig og indtaget en ret kølig Holdning. Nu gav han dem ved Nantes-Ediktet 1598: udstrakt Adgang til fri Religionsøvelse, Statstilskud til deres Præster, Adgang til Embeder og borgerlig Ligestilling med Katolikkerne, blandede Domstole i religiøse Sager, Ret til religiøse og politiske Møder, i hvilke sidste dog Udlændinge ikke maatte deltage, og endelig 200 Byer med protestantiske Guvernører og Soldater betalte af Staten. Trods Parlamenternes Modstand gennemførtes dette, og de reformerte beholdt saaledes en ganske uafhængig Stilling. — Medens rundt om i de Stater, hvor en Religion sejrede, hvad enten det nu var Protestanter eller Katolikker, Renaissancekulturen dræbtes, og Aandslivet koncentreredes om teologiske Systemer, fortsattes Kulturfremskridtet i F., hvor de to Parters Jævnbyrdighed fremtvang Tolerancen, og under Brydning mellem mange forskellige Retninger lagdes her Grunden til 17. Aarh.'s rige Aandsliv. — Ogsaa materielt blev Henrik's Tid en stor Opgangstid. 1598 blev den reformerte Adelsmand Rosny, senere Hertug af Sully, Leder af Finanserne. Han bragte Orden og Balance, saa Skatterne kunde nedsættes. Landbruget ophjalpes, dets Metoder behandledes teoretisk af Olivier de Serres, Kornudførsel tillodes 1601, Bønderne beskyttedes mod adelig Vilkaarlighed, og Kongen opfordrede Adelen til at blive paa Godserne og passe Landvæsenet. Industrien, særlig Silkeindustrien, fremmedes, Lavstvangen mildnedes, Kolonier anlagdes, og Handelstraktater afsluttedes med England og Tyrkiet, medens der skete store Forbedringer af Samfærdselsmidlerne. Hæren blev national, i Fredstid holdtes faa Soldater, hvilket gav F. en stor økonomisk Fordel over for Spanien. Mod Slutningen af sin Regering var Henrik i Færd med at optage Kampen med Habsburgerne. De store Planer om en europæisk Republik, Sully har fortalt om, har han næppe næret, men han tænkte sig F. udvidet ved Rhinen og Belgien. En stor Hær var allerede samlet, men da lykkedes 1610 Frants Ravaillac's Attentat.

Hans 9-aarige Søn Ludvig XIII (1610—43) fulgte ham. Dennes Moder Marie af Medici fik Regentskabet og lod Parlamentet bekræfte det. 1611 afskedigede hun Sully og lod nu Florentineren Concini raade. Medens Adelen atter kom i Bevægelse, indkaldtes Stænderne 1614. Borgernes Ordførere, fremragende Jurister, foreslog her atter store Reformer, men uden at opnaa noget. Under Uroligheder baade af Højadelen under Condé og Reformerte under Rohan blev Richelieu 1615 Minister, og man begyndte just at tage fat med Kraft, da Ludvig ked af Moderens Formynderskab lod Concini dræbe, afskedigede Richelieu og tog Albert de Luynes til Minister (1617—21). Han optraadte ret energisk, men 1621 rejste de Reformerte en stor Opstand. 1623 sluttedes Forlig med disse, Dronningen udsonede sig med sin Søn, og hun fik atter Richelieu udnævnt til Minister (1624—42). Han søgte først paa en Gang at optage Kampen med ydre og indre Fjender, Spanierne og Huge-

notterne, men maatte opgive det og foreløbig nøjes med at sikre Kongens Magt i F. 1629 brødes de Reformertes Modstand ved Erobringen af la Rochelle og ved *l'Édit d'Alais (édit de grace)* 1629 beholdt de vel deres religiøse Rettigheder men mistede deres politiske Magt. Derpaa udvidedes paa alle Omraader Kongemagten. Guvernørerne maatte dele deres Magt med kongelige Embedsmænd, Intendanterne, saa de til sidst blot beholdt Repræsentationen og den militære Myndighed. Adelen vendte sig stadig mod Richelieu, dannede atter og atter Sammensværgelser mod ham, hvori snart ogsaa Marie af Medici var med. Richelieu straffede dem haardt, forbød Duellerne og befalede Sløjfningen af de Fæstninger, der ikke tjente til Rigets Forsvar. Han følte sig dog selv i som adelig og søgte forgæves at finde en Plads for Adelen i det ny Samfund. At gøre dem til en Officersadel mislykkedes; en Godsadel kunde de vanskelig blive, da der nu efter Jordprisernes raske Stigen efter Opdagelserne var fulgt en Reaktion, der gjorde Adelens økonomiske Stilling daarlig. Der vedblev derfor nok at findes en sparsommelig, jorddyrkende Provinsadel, men de fleste af Adelen søgte nu til Hoffet, hvor de vare henviste til Pensioner og Embeder og saaledes bleve ganske afhængige af Kongen. Borgerne vare efter Protestanternes Underkastelse uden Modstandskraft, og Bestemmelsen om Fæstningernes Sløjfning ramte dem nok saa haardt som Adelen. Mest betød nu, da Stænderne slet ikke samledes mere, Juristerne i Parlamentet, men ogsaa dem ramte Richelieu ved den Bestemmelse, at de skulde indregistrere politiske Bestemmelser uden at kende dem, og i politiske Sager lod han Kommissioner dømme. Den intelligente Borgerstand søgte han for øvrigt at vinde for sine Meninger ved *la Gazette de France*, den første franske Avis (1631). De Embeder, der gav alt for stor Magt, afskaffedes, og Fagdelingen blev større inden for Ministeriet. *Conseil du roi* (nu *Conseil d'État)* fik en bestemt Forretningsgang. Over det stod det egentlige Ministerium *Conseil d'en haut.*

Den Enevælde, Richelieu skabte, benyttede han ikke til indre Reformer, hans Finansstyrelse var f. Eks. altid slet, men til at hæve F.'s Magt. Med Spanien kæmpede han 1629—31 sejrrig om Arvefølgen i Mantova og Montferrat. 1631 lovede han Gustaf Adolf Støtte, og 1635 begyndte han aabenlyst at tage Del i Trediveaarskrigen (s. d.) mod Habsburgerne. Han vandt derved 1638—39 Elsass, 1640 Artois, 1641 Roussillon. December 1642 døde han, 57 Aar gl., og fulgtes snart af Ludvig XIII.

Dommen over Richelieu's konsekvente Gennemførelse af Enevælden har været forskellig. Den store liberale Skole — Guizot, Thierry, Thiers og Michelet — saa med Tilfredshed den parlamentariske Udvikling i deres egen Tid. De mente, at Enevælden havde muliggjort den ved at skabe Ligheden, Revolutionen fuldført den ved at føje Friheden til. Derfor havde Enevælden haft sin gode historiske Opgave, og de saa med Velvilje paa dens største Repræsentant. Anderledes har efter 1870 Forfattere, der føle sig i Opposition til Nutidens F., dømt. De have mod Richelieu rejst Anklagen for et voldsomt Brud med F.'s Traditioner: det konstitutionelle Monarki. De mene, at han standsede Udviklingsmuligheder, der fandtes hos Stænderne, men især hos de Borgere, der 1614 gave deres Ønsker Udtryk i Ord med næsten moderne Klang. I Stedet for at bygge videre herpaa berøvede han gennem den centraliserede Enevælde, Folket Evnen til at styre sig selv. Denne Opfattelse, der især er hævdet af d'Avenel, synes dog ikke at skulle trænge igennem. Andre Forfattere som Hanotaux slutte sig endnu snarere til den gamle Skole, idet de hævde, at der ikke i Stænderne fandtes ny Muligheder, Bevægelserne der vare kun Efterdønninger fra Middelalderen, Traditionerne havde Aarhundreder igennem baaret frem mod den stærke Kongemagt, og denne var et nødvendigt Gennemgangsled. For dem staar da Richelieu i sin gamle Glans.

Ludvig XIV (1643—1713) var kun 5 Aar gl. Hans Moder Anna af Østerrig fik Formynderskabet, og Italieneren Mazarin fortsatte Richelieu's Politik. Kampen i Tyskland førtes sejrrig til Ende, og ved Freden i Munster og Osnabruck 1648 beholdt F. Elsass, ligesom det sikrede sig Lejlighed til Indblanding i Tyskland's indre Forhold. Krigen med Spanien fortsattes derimod og blev farlig ved Spaniernes Understøttelse af Oppositionsbevægelser i F. Her fik Mazarin, hvis indre Styrelse, især Finansstyrelsen, ikke var god, Modstandere baade i Parlamentet, der krævede en Konstitution, Adelen, der vilde have sine Fæstninger igen, og det parisiske Demokrati, der fordrede Skattelettelser. *La journée des barricades* 1648 gav foreløbig de allierede Sejren. Siden gik det frem og tilbage, snart flygtede Mazarin til Udlandet, snart vendte han hjem. Forholdet imellem de 3 Parter var imidlertid altid daarligt, de vare lette at skille, og Ønsket om Ro var i Virkeligheden det stærkeste hos Befolkningen. Februar 1653 vendte Mazarin sejrrig tilbage, han indskrænkede Parlamentets Magt, og da den dygtige General Condé forbitret gik i spansk Tjeneste, blev han slaaet af Turenne. F. allierede sig med England, og efter Sejren ved Dunkerque 1657 sluttedes 1659 Pyrenæer-Freden, hvorved F. beholdt Artois, Cerdagne og Roussillon og fik Ret at stille Hertugen af Lothringen, hvis Land var erobret, strenge Betingelser for Tilbagegivelsen. Condé vendte tilbage, og Ludvig ægtede den spanske Prinsesse Marie Theresia. Aaret før havde Mazarin sammen med Sverige og en Del vest- og sydtyske Stater sluttet et Rhin-Forbund, ligesom han fik den ny Kejser Leopold 1658 bundet ved en streng Valgkapitulation. Da Mazarin døde 1661, var fransk Udenrigspolitik paa alle Kanter sejrrig.

Ludvig XIV tog nu selv Styrelsen og gav den Krigspolitik, de to store Ministre havde begyndt, en endnu mere aggressiv Karakter. Alt blandede han sig i, og F. viste sig de andre Magter overlegen i samme Grad i Diplomatien (Udenrigsministre Lyonne og Pomponne) og i Krigen (Krigsministre Le Tellier og hans Søn Louvois, Generaler: Condé og Turenne). 1664 hjalp man Kejseren mod Tyrkerne ved St. Gotthardt, 1665 Portugiserne mod Spanierne ved Villaviciosa, samme Aar tugtedes algierske og tunesiske Sørøvere, og ogsaa Venezia fik Hjælp mod Tyrkerne. 1665 døde Filip IV af Spanien, og Marie Theresia's Broder Karl II arvede dette. Ludvig paastod nu, at Marie Theresia efter en særlig nederlandsk Arvefølge havde Ret til

Spanien's nederlandske Provinser, medens det Afkald, hun i sin Tid havde givet, var ugyldigt, da Mazarin havde faaet det gjort afhængigt af Medgiftens Betaling, der ikke var sket, I Krigen for Dronningens Rettigheder (1667—68) erobrede Turenne Flandern, Condé Franche-Comté, men da England, Hollandog Sverigenu forenede sig mod F., nøjedes Ludvig ved Freden i Aachen 1668 med en Del flanderske Byer. Ludvig's Harme vendtes herved mod F.'s tidligere allierede Holland, der jo desuden var en Republik og oven i Købet rejste Modstand mod hans Toldforordninger. Det lykkedes ham at forene England, Sverige og Rhinstaterne mod Holland, og den hollandske Krig (s. d.) begyndte j 1672. Vilhelm af Oranien fandt imidlertid Forbundsfæller i Spanien, Kejseren og en Del tyske Stater, og Ludvig's allierede bleve ham ikke til megen Hjælp. Franskmændene, der først følte af Condé og Turenne, siden af Hertugen af Luxembourg, sejrede derfor nok, men kunde ikke erobre Holland. Ved Fredsslutningen lykkedes det at dele Modstanderne. Hollænderne fik i Nimwegen 1678 hele deres Omraade tilbage og store Handelsindrømmelser, Spanien afstod samme Aar Franche-Comté og en Del nederlandske Fæstninger. Ogsaa de andre Stater sluttede saa Fred.

Til de ydre Sejre havde svaret en glimrende indre Udvikling. Den absolutte Enevælde var nu anerkendt. Ludvig opfattede Kongedømmet som stammende fra Gud og omgav det med en hidtil ukendt Glans. Hoffet flyttede til Versailles, der kun var til for Kongens Skyld. Den strenge Etikette formedes næsten som en Kongedyrkelse. Ved det glimrende Hof samledes Adelen, og alt indrettedes efter Kongens private Ønsker, hans Elskerinder (især Hertuginden af la Vallière og Mme. Montespan) fordunklede ganske Dronningen, og den sidste af dem, Mme. Maintenon ægtede han efter Marie Theresia's Død. Minister- og Embedsstyrelsen udvikledes i Sporet fra Richelieu's Tid ved den store Ordning af *Conseil d'État* 1673. Stænderne sluttede sig villig til Kongen. Den gamle Adel, *la noblesse d'epée*, havde mistet sin Magt, beholdt af Kongens Naade Privilegier og Indtægter; Guvernørerne vare afhængige af Intendanterne, havde selv kun Æren og Pengene; de fleste adelige levede ved Hoffet af Pensioner. Gejstligheden hævdede ivrig Kongens guddommelige Magt, støttede ham selv mod Paven og paa Koncilet i Paris 1682 fastslog man i de 4 gallikanske Sætninger den franske Kirkes Uafhængighed af Paven. Ludvig trodsede ofte denne, og i teologiske Stridsspørgsmaal var det Kongens Vilje, der blev afgørende. Borgernes øverste Lag, *la noblesse de robe*, dannede Embedsstanden: Ministere, Dommere, Intendanter o. s. v. De fik med Stillingen en Adelsrang, der kun for de højeste Embeder var arvelig. Hos dem fandtes nogen Uafhængighed, da mange af Embederne købtes, og især følte stadig Paris-Parlamentet sig som Folkets Repræsentant og hævdede sin Vetoret. Det medførte dog blot, at Ludvig 1673 forbød dem at indgive *remontrances*. Af Stænderne fandtes endnu kun Provinsialstænderne i en Del af de sent erhvervede Provinser (de vigtigste *Pays d'États*: Languedoc, Provence, Bretagne, Bourgogne, Artois); de vedtoge og fordelte Skatterne, men vare for en stor Del sammensatte af kongevalgte og under nøje Opsyn af Embedsmænd. Alligevel vaagede Colbert mistænksom over dem. Den kommunale Styrelse i Byerne var kommen i Hænderne paa snævre Rigmandskredse, der formelt havde de gamle Privilegier, reelt vare afhængige af Intendanterne, der undertiden støttede de lavere Borgeres Opposition mod de raadende. Nu forøgedes Intendanternes Magt ogsaa her, og 1692 bestemtes, at Kongen fremtidig skulde besætte alle kommunale Embeder ved Salg. Det var dog nærmest en Finansoperation, og en Del Byer fik Lov at tilbagekøbe Valgretten. Megen Interesse for Selvstyret fandtes ikke, Borgerne sluttede sig med Beundring og Tillid til Kongen. Bøndernes Vilkaar vare i Ludvig's første Tid endnu taalelige; deres Sogneraad vare afhængige af Intendanterne, men da man forsøgte ogsaa at sælge Sogneraadspladserne, fandtes ingen Købere, og man maatte vende tilbage til Valgene. — Folkets Tilslutning til Kongedømmet beroede dels paa Begejstringen over de ydre Sejre, dels paa Tilliden til, at det kunde skaffe en ordnet Retsstyrelse og materiel Fremgang. En Tid syntes dette at skulle lykkes. Colbert og Kansleren Séguier genoptog Ordningen af Lovene, og en Kommisson udarbejdede, med Forbigaaelse af Parlamentet, *Code civil* 1667, der i de følgende Aar fulgtes af andre Love. Det var dog mere en Ordning af gældende Retsregler end en Forbedring, Torturen og barbariske Straffe bevaredes. Finanserne kom, efter at Foucquet rar styrtet, i Hænderne paa Colbert (1661—83). Han skaffede Orden og genoptog med større Held Sully's og Richelieu's Forsøg paa at skabe et Budget; *la taille*, der ikke ramte Adelen, udstraktes til flere, Saltskatten formindskedes, men andre indirekte Skatter forhøjedes. Statsgælden formindskedes stærkt. I Overensstemmelse med Merkantilismens Ideer og Enevældens Principper greb han overalt ind i det økonomiske Liv. 1667 hævedes en Del indenlandske Toldgrænser, 1664 gaves en protektionistisk Toldlov, der dog for Holland maatte hæves 1678. Handelsflaaden udvidedes, Samfærdselsmidlerne forbedredes, der oprettedes Handelsselskaber og gaves 1673 en vigtig Handelslov. Ogsaa Industrien støttedes ivrig. Kolonier havde F. begyndt at faa under Frants I i Canada, som efterhaanden var blevet helt fransk. Hertil føjedes nu Louisiana, Guyana og en Del Antiller. For Agerbruget blev derimod Colberts Maksimumspris for Korn uheldig. En fransk Flaade skabtes af Colbert, medens Louvois ordnede Hæren. Hvervningen bevaredes, og man vedblev at sælge Officerspladserne, men Disciplinen var streng, og ved Anvendelse af Uniformer, Magasiner, Kaserner og Bajonetter forbedredes Hæren; Fæstninger anlagdes af Vauban.

Aandslivet beskyttedes af Kongen, og F. genvandt her i Enevældens Tid den europæiske Førerstilling, det havde haft i Middelalderens bedste Tid. Richelieu grundede *l'Académie française* 1635, Colbert føjede hertil en hel Række Akademier for Kunst og Videnskab, og Digterpensionerne, som Richelieu ogsaa havde begyndt med, forøgedes stærkt. Mangelen paa Frihed kom dog snart til at virke hemmende, og om end den glimrende Litteratur kastede Glans over Enevælden, var den dog snarere et Resultat af den nærmest foregaaende Tid. Descartes's, Corneille's

og Pascal's Værker ligge forud for 1661, og selv de følgende Forfattere havde faaet deres Udvikling tidligere. Alligevel prægedes deres Litteratur af Ludvig XIV's Tid. Molière skrev sine Stykker for Hoffet, Racine var nøje knyttet til del. Bossuet blev det guddommelige Kongedømmes Filosof, Boileau og Vaugelas docerede i Litteratur, Sprog og Grammatik, den regelbundne Orden, Kongedømmet repræsenterede i Politikken. Den mindre disciplinerede Lafontaine var i Unaade hos Kongen, og særlig Historieforskningen led under Tvangen; den indskrænkede sig væsentlig til Udgivelse af Kildeskrifter. Langt større Fordel fik Kunsten af Kongemagtens Beskyttelse, Louvre fortsattes, Versailles og en Række mindre Slotte byggedes af fremragende Arkitekter, ogsaa Billedhuggerkunsten, Malerkunsten og Musikken blomstrede.

Skyggesiderne traadte dog snart frem. Sit uhyggeligste Udtryk fik det kongelige Overmod i Hugenotforfølgelserne (1665—85), der endte med Nantes-Ediktets Ophævelse og Fordrivelse af Hundredetusinder af F.'s dygtigste Borgere. Dette i billigedes endnu ganske af den offentlige Mening, og Omslaget kom først, da Ludvig's Udenrigspolitik, der stedse mere lagde an paa at gøre alle andre Fyrster til hans Vasaller, endte med at bringe store Ulykker over Landet. I Overensstemmelse med de saakaldte Reunionskamres Kendelser inddrog han 20 større tyske Byer, hvoriblandt Strassburg 1681, og paa Middelhavet fik ikke blot Sørøverne i Algérie, Tunis og Tripolis, men ogsaa Genova F.'s Overmagt at mærke. Ludvig's Fordringer paa Pfalz til Fordel for Hertuginden af Orleans, og hans Strid med Paven om det kølnske Ærkebispedømme, fremkaldte omsider den pfalziske Arvefølgekrig (s. d., 1688—97), hvori Kejseren, Spanien, Savojen, en Del tyske Stater, Holland og England deltoge mod F. Til Søs hævdedes F.'s Ære af Tourville, til Lands vandtes en Række glimrende Sejre af Hertugen af Luxembourg, Catinat og Vendome. Økonomisk udmattedes F. imidlertid af Kampen, og Ludvig søgte Fred for at skaffe sit Diplomati bedre Vilkaar til at løse det spanske Arvefølgespørgsmaal. Ved Freden i Ryswick 1697 afstod F. en Del inddragne Byer, men beholdt Strassburg; Lothringen fik dets Hertug omsider tilbage, og Holland vandt ny Handelsfordele. 1700 døde Karl II af Spanien efter at have testamenteret sit Land til Ludvig XIV's Sønnesøn Filip af Anjou. Det indviklede Arvespørgsmaal, der længe havde været en Genstand for Diplomaternes Anstrengelse, syntes saaledes løst, men det viste sig snart, at Europa's Magter ikke vilde finde sig heri. England, Holland, Kejseren, de tyske Stater, Portugal og siden Savojen forenedes mod ham, medens Ludvig paa sin Side kun havde Bayern, Köln og foreløbig Savojen. Den spanske Arvefølgekrig (s. d., 1700—13) førtes indtil 1703 heldig af Vendome og Villars, men saa lammedes F. ved Opstanden i Cevennerne af Camisarderne, hugenottiske Bønder og Haandværkere. Medens Villars kæmpede mod disse, fik Fjenderne Overhaand, og nu tabte Franskmændene 1704—09 alle Vegne. I de sidste Aar trak England sig imidlertid tilbage fra Krigen, og Heldet fulgte atter Franskmændene. Ved Freden i Utrecht 1713 afstodes New Foundland til England, der ogsaa fik Handelsfordele, men Filip af Anjou beholdt Spanien og dets amerikanske Besiddelser, medens Østerrig og Savojen fik Resten. Aaret efter maatte Kejseren anerkende Freden. — Tilsyneladende havde Ludvig da atter sejret, men Kampen havde bragt F. store Ulykker. Finanserne vare igen i Forvirring, Statsgælden steg, Næringsvejene gik i Staa, Landet var frygtelig ødelagt. Stemningen slog nu om; den store Litteratur standsede, de yngste af de berømte Forfattere La Bruyère og Fénélon skreve i kritisk Aand, og i Sikkerhed i Holland begyndte Bayle en oppositionel Tidsskriftslitteratur.

Ludvig fulgtes af sin 5-aarige Sønnesønssøn Ludvig XV (1715—74). Ludvig XIV's Brodersøn Filip af Orleans blev med Parlamentets Støtte Regent; han udvidede dettes Magt og søgte at lade Ministerstyrelsen afløse af adelige Raad, hvilket dog snart maatte opgives. Filip af Anjou's Minister Alberoni fik Sammensværgelser i Stand, der gik ud paa at styrte Hertugen af Orleans, og Frankrig droges derved ind i den Kvadrupelalliance, der 1720 standsede Spanien's Udvidelsesplaner. — Filip's indre Styrelse ledet af Dubois var daarlig, og under den stigende Finansnød optog man med Glæde Law's Forslag om ved sit Banksystem at forbedre Finanserne. Hans Forsøg, der varede fra 1716—20, endte med Bankens Sprængning, der bragte mange Tab, men han havde dog noget bedret Finansernes Stilling og bragt Fart i Erhvervslivet. 1723 blev Ludvig XV myndig; og baade Hertugen og Dubois døde. 1723—26 styrede saa den uduelige Hertug af Bourbon, 1726—43 Kardinalen af Fleury. Ved Sparsommelighed bragte han nogenlunde Balance i Finanserne, og materielt gik Landet atter frem, skønt Styrelsen stadig var svag. 1733—35 deltog Frankrig i den polske Tronfølgekrig (s. d.); dets europæiske Indflydelse viste sig her endnu stor, og det fik ved Freden Udsigt til Lothringen, der foreløbig tilfaldt Kongens Svigerfader, Stanislaus Leszinsky. 1741—48 deltog Frankrig derpaa i den østerrigske Tronfølgekrig (s. d.), der i Begyndelsen førtes i Tyskland sammen med Bayern og Preussen for at skaffe den bayerske Kurfyrste Kejserværdigheden, men som fra 1745 gik over til en Kamp mellem Frankrig og Østerrig i Nederlandene. Franskmændene sejrede, men opnaaede ved Freden i Aachen 1748 intet. Under Kampen var Fleury, der ivrig havde modsat sig Krigen, død, og Indflydelsen var nu kommen i Hænderne paa Kongens Elskerinde, Mme. de Pompadour. Imidlertid var Konkurrencen med England i Amerika og Indien gaaet over til aaben Kamp. I Forindien søgte de franske Førere Bourdonnais og Dupleix at undergrave Englænderne, men skadedes ved indbyrdes Tvist. Efter Freden i Aachen fulgte en kort Stilstand, men 1755 brød Kampen atter ud, og da i Mellemtiden Bourdonnais og Dupleix vare hjemkaldte, sejrede Englænderne let, ligesom de i Canada efter Slaget ved Quebec 1759 erobrede hele Landet. Nu fik en ny dygtigere Minister, Choiseul (1758—70), en Forbundsfælle i Spanien ved den bourbonske Familiepagt 1761, men England viste sig baade dettes og Frankrig's Flaade overlegen. Samtidig havde man været med i den preussiske Syvaarskrig (s. d.) mod Frederik II, hvor den franske Hærledelse havde vist sig ganske uduelig. Medens denne sluttedes ved Freden i Hubertsburg, endtes

Krigen med England i Paris 1763. F. afstod til England Canada med tilhørende Provinser, til Spanien Louisiana som Erstatning for Florida, som Spanien overlod England. I Europa naaedes derimod kort efter en betydningsfuld Udvidelse, idet Lothringen ved Leszinsky's Død tilfaldt F. 1766, og desuden Corsica købtes 1768.

I F.'s indre Politik vare imidlertid de Forhold komne til Udvikling, der skabte Revolutionen. Enevælden havde sikret F. dets naturlige Grænser, den havde skaffet Orden og skabt den politiske Lighed, der bestod i, at alle Undersaatter vare uden politisk Magt, men videre naaede den ikke. Kongerne følte nu engang sammen med de privilegerede Slægter, der levede ved deres Hof, — berøve dem deres personlige Privilegier og saaledes gennemføre Ligheden tænkte de aldrig paa. Ogsaa Forsøgene paa at skaffe logisk Orden i Embedsstyrelsen og Retsvæsenet vare blevne ved Tilløb. Overalt bestod gammelt og nyt ved Siden af hinanden. Og endelig vare Enevældens Forsøg paa at lede den økonomiske Udvikling væsentlig opgivne eller mislykkede. Den store økonomiske Tilbagegang under Ludvig XIV's sidste Krige, der fra 1700—15 lod Befolkningen gaa tilbage fra 21 til 18 Mill., var vel standset, og efter Aarhundredets Midte begyndte endog et stort materielt Opsving, saa Befolkningen 1770 naaede 24½ Mill., men Enevælden havde ingen Fortjeneste deraf, Uordenen i Landets Finanser blev tværtimod en stadig Hindring for Fremgangen. Samtidig forsvandt saa de krigerske Triumfer, og Hoflivet i Versailles, hvor Mme. du Barry afløste Mme. Pompadour, gav den rigeste Anledning til Kritik. Kongemagten benyttedes til Fordel for private Interesser, Retsordenen krænkedes atter og atter, især ved de vilkaarlige Arrestordrer, *lettres de cachet*. — Kongemagten mødtes derfor nu baade med Modstand og Kritik. Parlamenterne vare den eneste Rest af Folkerepræsentation, der var tilbage; de hørte forlængst selv til de privilegerede, men over for den kongelige Vilkaarlighed, der heller ikke respekterede deres Privilegier, rejste de en hvas Opposition, der stærkt paavirkede Stemningen i de højere Klasser. 1771 blev Konflikten saa skarp, at Kongen lod Parlamenterne opløse. Men farligere end Oppositionen fra denne Institution, der dog, naar alt kom til alt, hørte Fortiden til, bleve den ny Tids Talsmænd. Litteraturen tabte sit æstetisk-religiøse Præg. Den blev en Tendenslitteratur, hvor selv Skønlitteraturen toges i Politikkens Tjeneste. Udgangspunktet blev den ny Filosofi, der satte Fornuften i Troens, Friheden i Autoritetens Sted og i Overensstemmelse hermed krævede Staten ordnet efter Logikkens og Retfærdighedens Regler paa den Maade, der tjente det store Folks jordiske Lykke mest. Før Aarhundredets Midte respekterede Forfatterne — Voltaire og Montesquieu — endnu Kongedømmets Princip, men angreb dets Anvendelse til Fordel for Kirke og Adel, de Klasser, hvis Privilegier det havde været Kongemagtens Opgave at fjerne. Siden vendte Rousseau og Encyklopædisterne, til Dels ogsaa Voltaire, Angrebene mod hele den bestaaende Statsorden. Disse Forfattere bleve snart Landets stærkeste Magt; for deres Logik faldt de religiøse og politiske Traditioner, og sejrrige bredte deres Meninger sig over Europa.

I Frankrig frembød Samfundsforholdene en gunstig Jordbund. Adelen, hvis Tal regnes til 140,000, levede oftest et glimrende, ødselt Liv, men rig eller mægtig var den ikke; henvist til Pensioner, Hofembeder o. s. v. følte den sig som afhængig, og i sin Ørkesløshed saa den med Glæde, at Salonlivet fik en ny Interesse ved Diskussion om Politik og Filosofi. Derfor begyndte man at skaffe sig Kundskaber, man sværmede med Forfatterne for Retfærdigheden, troede paa deres Ideer. Føre disse ud i Praksis, opgive sine Privilegier o. s. v. tænkte vel faa paa, men vist var det, at fra denne halv omvendte Adel kunde de ny Tanker i del højeste vente en svag forvirret Modstand. Hertil kom endelig, at der fandtes en skarp Modsætning mellem Høj- og Lavadelen, hvoraf en Del ikke var med i Hoflivet. I Gejstligheden, hvis Tal anslaas til 130,000, hvoraf 60,000 Munke og Nonner, gjorde lignende Bevægelser sig gældende. Dens Overklasse delte oftest de filosofiske Anskuelser, de saa ligegyldig Jesuitternes Fordrivelse 1764, kunde gaa langt med til Reformer, naar de blot ikke ramte dem selv; under dem stod den talrige, slet lønnede Præste- og Munkestand, hvoraf vel mange endnu vare kristne, men som derimod vilde Højgejstlighedens Privilegier til Livs. Medens Modstanderne saaledes vare i Opløsning, samledes Borgere og Bønder om den ny Tids Ideer. Borgerstanden havde under den store materielle Fremgang samlet Hovedparten af Landets Rigdomme, i stigende Grad kom Embederne i deres Hænder, og fra dem udgik den Litteratur, der beherskede fransk og europæisk Aandsliv. Det var ingen Nødstilstand, der gjorde dem oppositionelle. Men meget havde de dog at klage over. Overalt hemmedes Fremgangen af gamle Regler og Privilegier. Adel og Gejstlighed vare helt fri for *la taille*, faktisk ogsaa for de fleste andre Skatter, saa disse kom til at ramme Borgere og Bønder desto tungere. Skatterne vare ulige fordelte mellem Provinserne, Opkrævningen gennem Skatteforpagterne var elendig. Overalt bestod gamle Indretninger, der nu syntes meningsløse. Kongedømmet, der een Gang syntes Frankrig's Borgere den stærke Frelser, gjorde nu Fiasko i eet og alt. Den Ulighed, det bevarede, havde ikke længere noget socialt Grundlag, bestod kun i Kraft af Lovene og udlevede Traditioner; disse Adelsmænd, der kun brugte Penge, hverken regerede eller administrerede, syntes ligesaa unyttige som denne Kongemagt, der ikke kunde løse sine Opgaver. Og endelig vendtes Borgernes Opmærksomhed mod Bondestandens Kaar. De fandt den villig til at følge, hvor de førte an. Frankrig's Bønder vare vel bedre, i hvert Fald selvstændigere stillede end andre Landes Bønder dengang. Afhængigheden af Godsherrerne var ringe; det gamle Fæsteforhold var efterhaanden forsvundet, Hoveriarbejdet for Godsejerne og alt lignende var borte; Bønderne vare nu oftest Forpagtere eller Selvejere, og disse sidstes Tal steg stærkt, sejt holdt Bønderne fast ved hver Stump Jord, de fik, og der kunde købes billig fra den forarmede Adel. Ogsaa Adelens Domsret var væsentlig forsvundet, tilbage var kun en Række Afgifter, som det syntes Bønderne urimeligt at betale disse Herremænd, der hverken ejede Jorden eller styrede dem. Gennemgaaende var Landbruget i Fremgang, efter at de store Krige vare forbi, og i Overensstemmelse

med Fysiokraternes Ideer begyndte man at gøre en Del for det, men daarlig var dog endnu Bøndernes Stilling. Foruden af Afgifterne til Herremændene trykkedes de af Tienden og især af de store Statsskatter, Statshoveri ved Vejarbejde o. s. v. Derfor vare de lette at faa med, naar Opfordringen til at gøre sig fri for Resterne af de gamle Aag lød til dem fra Borgerne, men det var ikke i Fortvivlelse, de rejste sig, det var fordi de nu følte sig stærke nok til at tro paa en Forbedring. Det var i de Egne, hvor Bondestandens Kaar vare bedst, Opstanden kom først og voldsomst.

Ludvig XVI (1774—92) modtoges med almindelig Forventning, og under ham gjorde da ogsaa den franske Enevælde sit svage Forsøg paa at reformere i Filosoffernes Aand. Det viste sig selv i Udenrigspolitikken, hvor Frankrig 1778—83 deltog i Fristaternes Kamp mod England og her samtidig vandt en Del smaa koloniale Besiddelser tilbage. Men vigtigere blev Forsøget paa i Frankrig selv at skabe Overensstemmelse mellem den gældende Lov og Ret og de faktiske sociale og aandelige Forhold. Det mislykkedes. Man naaede ikke videre end til halve Reformer, afbrudte af smaa Tilbagefald, der snarere fremmede end standsede Revolutionen. 1774 dannedes et Ministerium med Reformvenner som Turgot, Malesherbes og Saint-Germain sammen med den gamle reaktionære Maurepas. Turgot, der hørte til Fysiokraterne, proklamerede 1774 Kornhandelens Frihed; Parlamentet, som Ludvig straks havde gengivet dets Magt, protesterede, de Tab, en daariig Høst bragte, fik Kornhandelens Frigørelse Skylden for, og det kom til store Optøjer. Alligevel fortsatte han, hævede Statshoveriet 1775, frigav Vinhandelen 1776, hævede Lavstvangen s. A. og forberedte Oprettelsen af Provinsstænder, hvor disse ikke fandtes, da det havde vist sig, at Forholdene der faktisk vare daarligere end i *Pays d'État*. Men dette store Reformprogram gennemførtes ikke. De priviligerede rejste Modstand, 1776 lod Kongen Turgot falde, og under uduelige konservative Ministre hævedes Reformbeslutningerne igen. Den ny ledende Mand, Necker (1776—81), var mere en habil Finansmand end en politisk Reformator; hans største Reformtanke var at skabe Staten Kredit ved at offentliggøre et Budget 1781, men dette vakte saa stærk Modstand, at ogsaa han nu blev styrtet. Pengetrangen blev nu stedse større; 1783—87 søgte den behændige Calonne at holde det gaaende; til sidst maatte han samle en Notabelforsamling 1787, som han foreslog en Skat lige for privilegerede og uprivilegerede. Han fandt ikke Tilslutning og afløstes s. A. af Notablernes Leder Brienne. Denne foreslog samme Skat, fik den billiget, udstedt og trodset gennem Parlamentet, men opgav den saa pludselig. En Del andre Reformer fandt Sted, 1786 var der blevet sluttet en frisindet Handelstraktat med England, 1788 fik Protestanterne en Del Rettigheder igen, og fra Necker's Tid begyndte man at oprette Provinsstænder. 1787 indførtes saadanne for hele F. sammen med tilsvarende Kommunalraad for Sogne og Byer. Men alt dette forslog ikke, og rundt om i Provinsforsamlingerne rejstes med stigende Styrke Kravet om Indkaldelse af Rigsstænder. 1788 blev da Necker atter Minister og indkaldte igen en Notabelforsamling. Kravet var her det samme, selv Parlamentet støttede det. Alle Parter vare utilfredse, og sammen med de smaa Reformer skete Skridt i modsat Retning, ved hvilke man søgte at hævde Skellet mellem adelige og borgerlige. Adelens Forret til Officerspladser og kirkelige Embeder udstraktes, Parlamenterne begyndte at dømme til Adelens Fordel mod Bønderne i de mange Retssager mellem disse. Gamle og ny-Kræfter vare saaledes samtidig i Bevægelse, og mere og mere følte Kongen og Necker sig ude af Stand til at magte Situationen. Til sidst opgave de alle Ævret og lagde deres Skæbne i Stænderforsamlingens Haand.

V. Nationalforsamlingen 5. Maj 1789—30. Septbr. 1791.

I Overensstemmelse med den offentlige Mening og Traditionen fra de gamle Stænder indkaldte Regeringen dobbelt saa mange Repræsentanter for Tredjestand som for hver af de 2 andre Stænder. De adelige og gejstlige valgtes af deres Standsfæller og repræsenterede saaledes i alt ca. 300,000 ($^1/_{30}$ af Befolkningen). Tredjestands Repræsentanter vare valgte paa forskellig Maade, almindelig dog ved middelbare Valg med Valgret for alle 25-aarige, der betalte Skat. I den Forsamling, der 5. Maj 1789 mødte i Versailles, talte Adelen 270, hvoraf 28 højere Dommere, Gejstligheden 291, hvoraf 48 Ærkebisper og Bisper, 35 Abbeder og Kanniker, Resten lavere gejstlige, Tredjestand 584, hvoraf 12 adelige, 2 Præster, 180 Embedsmænd, 212 Advokater, medens Resten var forskellige Slags næringsdrivende; egentlige Bønder vare ikke valgte. Folkets Ønsker møde os i de *cahiers*, Vælgerne medgave deres Repræsentanter. Adelen vilde en konstitutionel Forfatning, Skattefriheden vare de parate at opgive, men ikke de feudale og lignende Rettigheder, der satte Skel mellem dem og borgerlige. Gejstligheden ønskede ogsaa Forfatningen, men vilde beholde Privilegierne og hævde Katolicismens Eneret i Landet. Borgerne formede skarpest og klarest de Krav om Enhed og Orden, Frihed og Lighed, Filosofferne havde rejst. Foruden Forfatningen forlangte de Privilegiernes Afskaffelse, Religionsfrihed og Næringsfrihed. Det var klart, at man ikke vilde holde sig til Finanserne alene; der levede hos de Mænd, som her mødtes, en glad Fortrøstning til, at de hurtig og let skulde afskaffe gammel Uret og skabe en ny lykkelig Tid. Der var mellem dem mange dygtige, men faa eller ingen politisk erfarne Mænd.

Regeringen mødte i Stænderne uden Program, den overlod dem endog selv at forliges om, hvorledes der skulde stemmes. Adelen og Gejstligheden fordrede, at det skulde ske efter Stænder, Borgerne efter Hoveder. Borgerne, der havde den offentlige Mening for sig, lededes af Mirabeau og Sieyés, og over for de andres Modstand endte de med 17. Juni at erklære sig selv for Nationalforsamling, 19. Juni vedtoge de gejstlige med ringe Flertal at slutte sig til dem, og da nu Regeringen indkaldte til et Fællesmøde 23. Juni, samledes Borgerne den 20. og svore ikke at skilles, før de havde givet Landet en Forfatning. Den 23. erklærede da Kongen: at Stænderne skulde faa Skattebevillingsretten, Skatteprivilegierne hæves o. s. v., men de feudale Rettigheder skulde bevares, Stænderne kun samles, naar Kongen vilde

det, og der skulde stemmes efter Stænder. Borgerne afviste Tilbudet, de fleste gejstlige sluttede sig hurtig til dem, saa ogsaa nogle adelige og til sidst efter Kongens Opfordring alle. Imidlertid gærede det i Landet, en daarlig Høst var kommen til, og rundt om rejste Bønderne sig. I Paris havde der allerede i April været store Opløb, nu fyldte Almuen Nationalforsamlingens Galerier, og især vendtes Harmen mod Dronningen, Marie Antoinette, der antoges at støtte Reaktionen. Ved Hoffet herskede stor Bekymring, man samlede Tropper, og 11. Juli afskedigedes Necker. Resultatet blev Stormen paa Bastillen 14. Juli. Necker kaldtes da tilbage, et Kommunalraad fik Styrelsen i Paris, en Nationalgarde oprettedes under Lafayette, og dette efterlignedes derpaa rundt om i Landet. Straks efter begyndte adelige og Prinser at emigrere. — Imidlertid arbejdede Nationalforsamlingen paa en Forfatning efter Rousseau's System. Natten 4.—5. Aug. vedtoges alle Privilegiers Afskaffelse, nogle mod, andre uden Erstatning, en Beslutning, der bragte Adelen et Tab, der er regnet til ca 120 Mill. frc. aarlig, Gejstligheden et lignende alene ved Tiendens Ophør. Det forøgede foreløbig Forvirringen, da Bønderne nu troede alt tilladt. Det bekymrede Hof samlede atter Soldater, men Resultatet blev blot Paris-Pøbelens Tog til Versailles 5. Oktbr. Kongen og Nationalforsamlingen fulgte nu med til Paris og vare dermed saa temmelig i Pøbelens Magt. I de følgende Maaneder toges afgørende Beslutninger. I November overtog Staten Kirkens Ejendomme og Pligten til at lønne Gejstligheden. Det inddragne Gods, der regnes til 4 Milliarders Værdi, 130 Mill. aarlig Indtægt, blev sammen med Kronens og en Del Emigrantgods Nationalgods, og i December begyndte man at søge Redning fra Finansnøden ved Assignater, en Slags Papirspenge baserede paa disse Godser. Jan. 1790 indførtes en Inddeling i 83 Departementer, Distrikter, Kantoner og Sogne (ca. 44,000), og i disse Distrikter gennemførtes samtidig et meget vidtgaaende folkeligt Selvstyre. Derved skulde Orden og Enhed afløse den provinsielle Forvirring. Retsplejen ordnedes første Gang systematisk ved en Lovgivning, der begyndte Apr. 1790, fortsattes Aug. 1790 og Septbr. 1791. Dommerne bleve folkevalgte, i en Del Sager anvendtes Juryen. Skatterne ændredes med det dobbelte Maal at skabe Orden og at lette de fattiges Byrder; de fleste direkte Skatter beholdtes i ændret Form. de fleste indirekte forsvandt foreløbig. Indenlandske Toldgrænser hævedes, Raastoffer bleve toldfri, ens Maal og Vægt indførtes, og paa en Mængde andre Omraader begyndte Reformarbejdet, — Det var Fremskridt, større end nogen anden Tid havde kendt, her skete; ikke blot Forfatningen, men hele det Sæt af Love, der gav Samfundet dets Karakter, ændredes, og det var i glad Forventning, det franske Folks Repræsentanter 14. Juli 1790 samledes i Paris til den store Broderskabsfest. Men snart traadte Vanskelighederne frem. De mange fortræffelige Beslutninger kunde ikke saa pludselig gennemføres, mindst med en Embedsstand vant til det gamle; alt opløstes derfor foreløbig i Forvirring, og især gjaldt det Finanserne. Skatterne kom meget sparsomt ind, Staten paatog sig ny Udgifter, og de inddragne Godser kunde ikke straks gøres i Penge. Og endelig viste sig nu hos Befolkningen al den Mistænksomhed, Aarhundreders Undertrykkelse havde skabt. Allerede nu opstode de revolutionære Klubber (Jakobinernes og Cordelierernes) og de revolutionære Aviser (Desmoulin's og Marat's). Og nu kom ogsaa de store Stridsspørgsmaal frem. Juli 1790 ordnede Nationalforsamlingen den gejstlige Inddeling af Landet efter den ny verdslige og bestemte, at Bisper og Præster skulde være folkevalgte og aflægge Ed paa Forfatningen, og da Gejstligheden modsatte sig det, vedtog man i November, at Eden skulde aflægges paa selve Kirkeforfatningen. Kongen underskrev nødtvungen i December, men Grunden lagdes her til en voldsom Strid, idet Gejstlighedens store Flertal nægtede at aflægge Eden. Septbr. 1790 var imidlertid Necker gaaet af, og medens Udvandringerne fortsattes, steg Frihedskravenes Voldsomhed. Enkelte af Førerne og især Mirabeau begyndte da at blive ængstelige. Han havde under Forfatningsforhandlingerne ønsket et kraftigt parlamentarisk Regimente, men Necker, der frygtede Mirabeau som Medbejler, havde Novbr. 1789 faaet vedtaget, at ingen Rigsdagsmand maatte blive Minister, og derved hindret en parlamentarisk Styrelse. Mirabeau begyndte nu at nærme sig Hoffet og fandt trods al Mistænksomhed nogen Opmærksomhed her, da han pludselig døde Apr. 1791. Fortvivlet søgte Kongen nu Hjælp i Udlandet, særlig Østerrig, og prøvede at flygte Juni 1791. Følgen var, at han sattes i Fængsel, og Kongemagten suspenderedes. Republikanernes Krav paa store Møder i Juli om hans Afsættelse afvistes dog, og da Forfatningen var færdig, genindsattes Kongen 14. Septbr. 1791.

Forfatningen var bygget paa Filosoffernes Anskuelser og indlededes i Overensstemmelse hermed med en Erklæring om Menneskerettighederne. Kongen blev arvelig og ukrænkelig, han styrede gennem ansvarlige Ministre. Den lovgivende Magt var hos en lovgivende Forsamling; denne var uopløselig, besluttede Krig efter Kongens Forslag, ratificerede Traktater, den vedtog aarlige Finanslove, havde ene Initiativ. Kongens Vetoret gjaldt kun de 2 første Gange, et Forslag vedtoges. Valgene vare middelbare, Valgretsbetingelsen: Skat til 3 Arbejdsdages Værdi (3—6 fra), hvilket gav 4,300,000 Vælgere.

VI. Den lovgivende Forsamling 1. Oktbr. 1791—20. Septbr. 1792.

Valgene til denne fandt Sted under ringe Tilslutning, da man allerede var begyndt at trættes ved de mange Valg, og en stor Vanskelighed var det, at Nationalforsamlingens Medlemmer ikke maatte genvælges. Partierne vare: Feuillanterne, »de uafhængige« og Republikanerne, hver ca. 250. Feuillanterne vare et konstitutionelt Højre med meget forskellige Meninger, de »uafhængige« sværmede for Friheden, afskyede Voldsomheder, men vare lette at skræmme. Republikanerne vare dels Girondinerne, et frihedsbegejstret Bourgeoisiparti, dels Jakobinerne, et lighedsbegejstret Almueparti. Man begyndte straks om Efteraaret med at vedtage Konfiskation af Emigrantgodserne og Pensionsfortabelse for ubeedigede Præster. Kongen stred imod den voksende Bevægelse, men det endte med, at han Foraaret 1792 maatte tage et girondinsk Ministerium (Roland og Dumouriez). Dette,

der sværmede for en Propagandakrig til Folkenes Befrielse, bragte Krig med Udlandet. Fyrsterne her havde oprindelig snarest glædet sig ved Revolutionen som en Svækkelse af F.; men siden vare de dog begyndte at blive betænkelige, da F. inddrog Avignon og begik andre Overgreb, Preussen og Østerrig sluttede foreløbige Aftaler, i og da F. nu erklærede Krig 1. Apr. 1792, stode de 2 Magter sammen og fik snart ogsaa Savojen's Tilslutning. Før de fik deres Hære færdige, var imidlertid det girondinske Ministerium sprængt i Juni paa Grund af en Konflikt mellem Dumouriez og de andre. Det førte til de store Optøjer 20. Juni, der imidlertid forskrækkede Girondinerne selv og i Forsamlingen fremkaldte en royalistisk Stemning, saa en republikansk Anklage mod Lafayette forkastedes med 400 mod 224. Imidlertid var Paris-Befolkningens Forbitrelse stegen til det højeste ved den tyske Hærfører Ferdinand af Braunschweig's Trusler, Oprøret prædikedes aabenlyst af Jakobinernes Fører, Danton, og til sidst vedtoges det formelig i et Flertal af de 48 Sektioner, Paris var delt i, paa jakobinske Folkemøder. Da Opstanden brød ud 10. Aug., raadede Kongen vistnok over Kræfter nok til at standse den, men han vilde ikke indlade sig paa en Kamp og begav sig selv til den lovgivende Forsamling. De ca. 250 Republikanere, der her vare til Stede, vedtoge at suspendere Kongemagten og at indkalde en Nationalforsamling, hvortil enhver 21-aarig, der forsørgede sig selv, skulde have Valgret. Et girondinsk Ministerium dannedes nu, men Danton blev Medlem og den virkelige Leder. Han mente det endnu nødvendigt at skræmme Aristokraterne og lod derfor rolig Septembermordene ske (2.—6. Septbr.). Myrderierne efterlignedes en Del Steder i Landet, hvor Forvirringen i de følgende Maaneder gik saa vidt, at man især i Syden dannede næsten uafhængige Stater. Imidlertid trængte Fjenderne langsomt frem, og alt tydede paa, at den franske Hær, hvis Officerer for en stor Del vare flygtede, ikke vilde kunne værne Landet, skønt talrige Skarer i Begejstring strømmede til. Da bragte det lille Sammenstød ved Valmy Septbr. 1792 de indbyrdes uenige Preussere og Østerrigere til at gaa tilbage; ved alle Grænser trængte Fransmændene frem, og i November erobrede Dumouriez Belgien. Revolutionen kunde uhindret af Udlandet fortsætte sit Værk (om Krigsbegivenhederne se i øvrigt Franske Revolutionskrige).

VII. Nationalkonventet 21. Septbr. 1792—26. Oktbr. 1795.

Ved Valgene til Nationalkonventet deltoge af de 7 Mill. Vælgere kun faa Procent; Forsamlingens Partier bleve Jakobinerne: ca. 70, Girondinerne ca. 180, »Sletten« ca. 500. Jakobinerne lededesaf Danton og Robespierre, men ved Siden af dem stode Paris-Pøbelens egentlige Førere, Marat, Hèbert og Henriot. Deres Maal var gennem Rædseler at opdrage Folket til den demokratiske Republik; indtil denne Opdragelse var fuldført, ofrede de gerne Friheden. Girondinerne førtes af dannede Mænd og glimrende Talere, som Brissot, Condorcet, Vergniaud, Roland o. s. v. Som ivrige Frihedsvenner begyndte de nu at vige tilbage for det Tvangssystem, deres gamle allierede vilde gennemføre, og snart traadte de i bestemt Opposition til dem. »Sletten« bestod af vaklende, let paavirkelige Folk, og den kommende Forsamlings Skæbne afhang af, om Girondiner eller Jakobiner fik Herredømmet over dem. Afgørelsen kom ved Striden om Kongens Skæbne. Efter Forfatningen af 1791 var han uansvarlig, men uden Hensyn til denne afskaffede Forfatning anklagede man ham Decbr. 1792 for Konspirationer med fremmede Magter. Saa langt var man enig, men Girondinerne ønskede nu Dommen overladt Folket for at undgaa Dødsstraf. Det forkastedes med 424 mod 283, og derpaa fældedes Dødsdommen under voldsomt Pres fra Pøbelen med 361 Stemmer, medens 321 stemte for mildere Straf, 39 for videre Forhandling. Et Udsættelsesforslag forkastedes med 380 mod 310, og Henrettelsen skete 21. Jan. 1793. Dette sammen med Belgien's Erobring bevirkede, at Dannelsen af den I. Koalition nu fuldførtes i Foraaret 1793, idet Frankrig's Fjender forøgedes med England, Spanien, Portugal, Toscana, Paven, Napoli og det tyske Rige. Dumouriez traadte nu efter at have tabt ved Neerwinden Marts 1793 i Forbindelse med Østerrigerne og flygtede, da han ikke kunde faa Soldaterne med mod Paris, til Fjenderne. Disse Begivenheder foraarsagede, at Styrelsen Apr. 1793 koncentreredes i Velfærdsudvalget. Dette, der i de første 3 Maaneder lededes af Danton, genskabte Regeringens Herredømme i Provinserne ved Udsendelse af Konventskommissærer; ved en ordnet Udskrivning rejstes store Hærmasser, og endelig søgte man at holde det gaaende med de ødelagte Finanser ved Tvangslaan og ved Tvangskurs paa Assignaterne, hvilket dog ikke hindrede, at disse stadig sank og til sidst fik en ganske minimal Værdi. Danton, der ogsaa begyndte at længes efter Ro, søgte en Tilnærmelse til Girondinerne, men disse afviste ham, og det endte da med, at Konventet 2. Juni tvunget af Pøbelen vedtog Fængslingen af de girondinske Førere. Nogle af disse flygtede og rejste især i Syden Opstande, Royalisterne rejste samtidig andre især i Vendée, og medens næsten hele Landet var i Oprør, erobrede Fjenderne Mainz og Valenciennes. Oprørernes Uenighed, Fjendens Langsomhed gjorde dog Modstanden mulig; de republikanske Hære organiseredes af Carnot, *l'ancienrégime*, ført til Sejr af Udlandet frygtede næsten alle, og det lykkedes da i Løbet af 1793 at dæmpe Opstandene, der straffedes med stor Grusomhed, og at drive Fjenden tilbage over Grænsen. I Paris havde man imidlertid i Juni lavet en Rousseau'sk Forfatning, men man gemte den til bedre Tider og fortsatte det diktatoriske Regimente. Danton trak sig halvt frivillig tilbage, Robespierre (Juli 1793—Juli 1794) blev Velfærdsudvalgets Leder. I den Rædselsperiode, som dermed begyndte, henrettedes Dronningen, de arresterede Girondinere o. s. v., og i September gjorde en Lov om mistænkte noget nær enhver Borgers Liv usikkert. Samtidig reformeredes der. Decimalsystemet og den ny Tidsregning indførtes. Assignaterne blev det stadig værre med, og man endte med en Statsbankerot. Robespierre, der støttedes af Saint-Just og Couthon, havde mod sig de mere moderate Dantonister og de endnu hidsigere Hébertister. De sidste fældedes Marts 1794, en Maaned efter Danton, og Apr.—Juli var Robespierre Eneherre. Henrettelserne naaede nu det højeste; 10. Juni—14. Juli regnes 1,400, medens det hele Antal det foregaaende Aar havde været ca. 1,200.

Men efterhaanden blev Befolkningen træt af den evindelige Blodsudgydelse, Konventsmedlemmerne frygtede for deres eget Liv, og 27. Juli styrtedes da Robespierre.

Vidtgaaende Terrorister som Billaud-Varennes, Collaud d'Herbois o. s. v. havde her virket sammen med Dantonister som Tallien, men alle maatte de nu i Overensstemmelse med Stemningen i Paris og i Frankrig slaa ind paa en moderat Politik. Velfærdsudvalget fik ny Medlemmer, i November lukkedes Jakobinerklubben, i Decbr. frigaves 76 arresterede moderate deputerede, Foraaret 1795 deporteredes endog Folk som Billaud-Varennes og Collaud d'Herbois, medens de flygtede Girondinere atter traadte ind i Konventet. Forfølgelserne hørte op, Lovene mod Emigranterne mildnedes, og Religionsfriheden, der faktisk havde været afskaffet, anerkendtes. Stemningen gik nu næsten i royalistisk Retning, Bourgeoisiets Ungdom, *la jeunessedorée*, dominerede Paris, og der kom endog Planer om at faa Ludvig XVI's Søn til Konge, Planer der imidlertid snart faldt bort, da denne, der var bleven holdt i strengt Fængsel af Jakobinerne, døde Juni 1795. I Konventet vendte almindelig de moderate og Dantonisterne sig i Fællesskab mod Jakobinerne. Apr. 1795 nedsattes et Udvalg af moderate til at lave en Forfatning, og i August var denne færdig. 5 Direktører og deres Ministre skulde styre. Lovgivende bleve de ældres Raad, 250 Medlemmer over 40 Aar, og de yngres, 500 over 30 Aar. Valgene bleve middelbare, for Valgmændene fastsattes en bestemt Census, Vælgere bleve alle Skatteydere. Kamrene kunde ikke opløses. Lovforslag udgik fra og drøftedes i de yngres Raad, men krævede de ældres Samtykke. $^1/_3$ af Kamrene afløstes aarlig. Direktørerne valgtes af de ældres Raad paa en Liste, foreslaaet af de yngres, 10 for hver Direktør, aarlig afgik een. — Af Frygt for royalistiske Valg vedtog endelig Konventet, at første Gang skulde $^2/_3$ af de 750 vælges mellem Konventsmedlemmerne. Med Anstrengelse fik man det hele vedtaget ved et Plebiscit, men i Paris var Stemningen saa stærkt imod, at de $^2/_3$ af Valgene skulde være bundne, at Royalisterne 5. Oktbr. kunde rejse en Opstand. Denne sloges ned af Bonaparte, og ved Valgene lykkedes det derpaa ved snedige Manøvrer at sikre det republikanske Flertal. — Imidlertid var Belgien erobret 1794, Holland 1795; det første indlemmedes i F., det sidste dannede den bataviske Republik. Alle Vegne sejrede man, og ved Basel-Freden Apr. 1795 overlod Preussen F. sine Besiddelser V. f. Rhinen mod Løfte om Erstatning i Tyskland. Spanien afstod s. A. sin Del af St. Domingo og sluttede Aaret efter Forbund med F., ligesom Toscana sluttede Fred 1795.

VIII. Direktorialforfatningen 27. Oktbr. 1795—9. Novbr. 1799.

Til Direktører valgtes ved de radikales Stemmer Barras, Carnot, La Reveillère, Letourneur og Rewbell. Medens disse uden stort Held søgte at reorganisere Landets Styrelse og klare Finansvanskelighederne, fortsattes Kampen mod Udlandet. I Tyskland gik den uheldig for Jourdan og Moreau, men i Italien sejrede Bonaparte over Østerrigere og Sardiniere. Alle de italienske Stater bleve tvungne til Fred og maatte udlevere Land, Penge, Varer og Malerier, og Apr. 1797 maatte Østerrig slutte Fredspræliminærerne i Leoben, der i Oktober blev til Campo-Formio-Freden. Det afstod Belgien og Lombardiet og lovede hemmelig F. Rhin-Grænsen mod at faa Venezia. Af Lombardiet og en Del af Mellemitalien dannedes den cisalpinske Republik, af Genova den liguriske. Derpaa sluttede Portugal og det tyske Rige Fred. — I Italien raadede nu Bonaparte næsten uindskrænket; Direktoriet behøvede de italienske Penge for at bolde Finanserne oppe, den sejrrige General til at standse Royalisterne. I det hele var dets Stilling daarlig; en Opstand var vel 1796 dæmpet i Vendée, men Uordenen vedblev rundt om, og Pengenøden blev saa stor, at en Statsfallit 1797 endnu en Gang blev nødvendig. Jakobinernes Sammensværgelser, ledede af Socialisten Babeuf, sloges ned, men værre blev Royalisternes parlamentariske Opposition. Ved Valgene af en Tredjedel af Kammeret Apr. 1797 sejrede Højre saa fuldstændig, at de moderate nu bleve Flertal og kunde sætte Barthélémy ind som Direktør. Direktoriets Flertal foretog da, efter at Bonaparte havde sendt dem Augereau til Fører for Tropperne i Paris, Statskuppet Septbr. 1797. Barthélémy og en Del moderate deputerede arresteredes, Carnot, der var mod Statskuppet, lod man flygte. Da Valgene 1798 ogsaa vare uheldige, kasseredes ogsaa en Del af dem. Uden virkelig Tilslutning fra nogen Kant i F. maatte Direktoriet leve af Triumfer udadtil. Bonaparte ønskede nu især at ramme England, og da Ekspeditionsforsøgene dertil stadig mislykkedes, besluttedes Toget til Ægypten 1798. Imidlertid besatte man Febr. 1798 Rom, der blev en Republik, Marts—Maj Schweiz, der fik en ny Forfatning og overlod F. Geneve, i Efteraaret Piemont og Jan. 1799 Napoli, ligesom man optraadte med stort Overmod paa den tyske Kongres, der skulde ordne de ny tyske Forhold. Følgen blev den 2. Koalition mellem Rusland, England, Østerrig, Tyrkiet og en Del af Italien. 1799 tabte F. Italien, men hævdede sin Stilling i Schweiz. Disse Nederlag berøvede Direktoriet dets sidste Anseelse. Ved Valgene 1799 sejrede Jakobinerne atter, Sieyès blev Direktør, og siden tvang man de 3 af de gamle Direktører til at gaa af Juni 1799. Snart efter kom det til Strid mellem Jakobinerne og Sieyés, og støttet af Lucien Bonaparte fik denne Overhaand i Kamrene. Nogle jakobinske Oprørsforsøg dæmpedes, men meget bedre blev Stemningen ikke.

IX. Napoleon 1799—1814.

Oktbr. 1799 vendte Bonaparte tilbage fra Ægypten. Stemningen var for den, man mente bedst egnet til at skabe Orden, i Direktoriet ventede Sieyès kun paa Lejlighed til at styrte de andre og lave en ny Forfatning. Han og Bonaparte sprængte 9. Novbr. de yngres Raad, medens de ældres Raad overdrog dem og en anden Direktør, Roger-Ducos, Magten og nedsatte et Forfatningsudvalg. Sieyés's Udkast blev ved Bonaparte's Indflydelse omdannet til et Udtryk for den folkelige Cæsarisme, der blev Bonapartismens Program. Der blev 1 Førstekonsul (Bonaparte) med 2 andre Konsuler (Cambacére og Lebrun) som Raadgivere. I hvert Kanton skulde alle 21-aarige vælge $^1/_{10}$ disse samlede efter Arrondissementer atter $^1/_{10}$ og endelig samlede i Departementer endnu $^1/_{10}$. Disse dannede saa *la liste de notabilité nationale*. Af jden valgte Senatet 300 til den lovgivende For-

samling, 100 til Tribunatet, fornyet hvert Aar med $^1/_5$. Senatet selv valgtes første Gang af en Kommission, siden af Senatet selv mellem 3 foreslaaede henholdsvis af Førstekonsulen og de 2 Kamre. Det valgte Konsulerne paa 10 Aar og de højere Dommere. Konsulerne udnævnte et Statsraad. Dette udarbejdede Lovene, der dernæst diskuteredes i Tribunatet, som saa valgte 3 af sine Medlemmer til i den lovgivende Forsamling at støtte eller fraraade Forslaget, der her forsvaredes af 3 Statsraadsmedlemmer. Medlemmerne selv havde kun Ret til at stemme. — Denne Forfatning vedtoges med 3,011,107 mod 1,507 Stemmer.

Medens Bonaparte saaledes højlig indskrænkede den Frihed, der havde været Revolutionens ene Maal, sikrede han det umaadelige Fremskridt, den havde bragt i borgerlig Frihed som i administrative og sociale Forhold. Den grundlovgivende Forsamlings storslaaede Reformvirksomhed var midt under de ydre og indre Kampe bleven fortsat af de følgende Forsamlinger, men mangen Beslutning stod kun paa Papiret, andre hemmedes ved de revolutionære Tilstande, og Resten medførte ved de Forhold, hvorunder de gennemførtes, den største Forvirring. Alt dette ordnedes under Napoleon saaledes, at næsten alle de Fremskridt sloges fast, som det allerede da var muligt at gøre til blivende Erhvervelser, om end Hensynet til hans egen Magt paa en Del Punkter fik Indflydelse. — Pressefrihed, Forenings- og Forsamlingsret, der først var blevne proklamerede, siden under Konventet faktisk vare helt forsvundne, bleve stadig saa indskrænkede, at de ikke kunde bruges mod Regeringen. I Administrationen var Revolutionens Maal Enhed og Orden forenet med Decentralisation. Nationalforsamlingen havde gennemført en vidtgaaende Decentralisation, men under Konventet var denne faktisk forsvunden. Under Napoleon blev nu Hensynet til Enhed og Orden alt overvejende. I Departementer, Arrondissementer og Kommuner indsattes *préfets*, *souspréfets* og *maires* med henholdsvis *conseil général*, *c. d'arrondissement* og *c. municipal* ved Siden. De nævnte Embedsmænd fik Beslutningsretten, Raadene bleve raadgivende. Embedsmændene udnævntes, forflyttedes og afsattes af Regeringen, Raadene valgtes ogsaa af denne, men inden for vedkommende Distrikts Valgmandslister, og en Tid bevarede Befolkningen nogen Indflydelse paa Valget. Retsplejen ordnedes efter et lignende System som i Nationalforsamlingen, Juryerne bevaredes delvis, men kun de lavere Dommere vedbleve at være folkevalgte, de andre udnævntes af Førstekonsulen eller Senatet paa de forskellige Lister, men de vare uafsættelige, saa længe de fandtes paa disse. Af gennemgribende Betydning blev det store Lovgivningsværk i 18. Aarh.'s Aand (*Code civil* 1804, *Code de procedure* og *Code d'instruction criminelle* 1806, *Code de commerce* 1807, *Code pénal* 1810). Børnenes lige Arveret fastsloges, Forældrenes Myndighed indskrænkedes, Adoption og Skilsmisse tillodes, Testationsretten formindskedes o. s. v. Det var næsten alt Reformer, som vare vedtagne af de revolutionære Forsamlinger, men oftest i vidtgaaende upraktisk Form; nu fik de en Form, hvori de kunde gennemføres, men tillige paavirkedes dog de sidste af dem af det Tvangsprincip, man da var kommen ind paa. Princippet lige Beskatning bevaredes, en Del indirekte Skatter genindførtes, men afgørende blev det, at de nu kom ind, saa der atter kom Balance i Finanserne. Kirkevæsenet ordnedes ved Konkordatet 1801, billiget 1802 af Kamrene efter en hidsig Modstand. Katolicismen erkendtes blot som de fleste franskes Religion, Religionsfriheden vedblev; Gejstligheden blev statslønnet, fik sine Kirker, ikke sine Godser igen. Ærkebisper og Bisper udnævntes af Førstekonsulen, indsattes formelt af Paven. Præsterne udnævntes af Bisperne, anerkendtes af Staten og aflagde Ed paa Forfatningen. Bestemmelserne udvikledes nærmere i *les articles organiques*. Skolevæsenet havde før Revolutionen været i Hænderne paa Gejstligheden og private Selskaber. Konventet proklamerede tvungen og fri Almueundervisning, i hvert Departement skulde desuden være en *École centrale*, hvor de klassiske Sprog traadte tilbage for praktiske Fag. Skolelærerseminarier og en Række specielle Anstalter skulde oprettes. Pengemangel hindrede imidlertid næsten overalt Gennemførelsen. Napoleon ordnede Skolevæsenet 1802—08. Det hele samledes under Navnet *l'Université* under en *grand maître* med et *conseil de V Université* ved Siden, og disse fik al Undervisning i Landet under sig. Princippet var, at Staten valgte Lærerne, og al Undervisning samledes under Statsanstalterne. I de lærde Skoler fremdroges de klassiske Sprog atter, til dem og Universitetsundervisningen ydede Staten større Bidrag, medens Almueundervisningen forsømtes af Staten, Pengene skaffedes dertil ved lave Skolepenge og fra Kommunerne. — Vigtigst af alt var det dog, at det store Ejendomsskifte, Revolutionen havde skabt ved Salget af Kirke- og Emigrantgods, bevaredes. Bønderne havde ogsaa før ejet megen Jord, man regner $^1/_5$—$^1/_3$ af Landet, men nu skabtes ved Siden af disse ganske smaa Ejere den Landbomiddelstand, der kom til at eje endnu $^1/_3$. Bonden havde købt denne Jord billig, men Værdien formindskedes foreløbig ved Frygten for en mulig Tilbagegivelse. — Medens saaledes Forbedringen af Styrelse og Retsorden blev et godt Grundlag for materiel Fremgang, fremmedes denne ogsaa ved Forbedringer af Samfærdselsmidler, offentlige Arbejder, store Udstillinger, *la Banque de France* (1801) o. s. v., saa F. foreløbig bar Krigsudgifterne let.

Medens Napoleon saaledes ordnede det Grundlag, hvorpaa det moderne F. er bygget, samlede han om sig de forskelligste Partier og dæmpede de gamle Modsætninger, og i Æreslegionen skabte han den ny Tids Hæderstegn. Modstanden svandt derfor hen, indskrænkedes næsten til mislykkede Attentater. Samtidig genoptoges Kampen med Udlandet sejrrig. Efter en Række Sejre, tvang han Østerrig til Freden i Luneville Februar 1801, hvorved Campo-Formio-Freden bekræftedes. Toscana blev Kongeriget Etrurien under en spansk Prins, Napoli og Rom fik Bourbon'erne og Paven tilbage; derpaa sluttedes Fred med Portugal, Rusland og Tyrkiet (Septbr.—Oktbr. 1801) og endelig med England i Amiens 1802, Ægypten opgaves, England gav de franske Kolonier tilbage. Til disse Triumfer, der omsider skaffede F. Fred, svarede det, at Bonaparte ved et Plebiscit Juli 1802 vedtaget med 3,568,259 mod 16,374 blev Konsul paa Livstid, medens samtidig hans Magt udvidedes ved, at han fik Eneret til Beslutninger om Fred og

Alliancer, Ret til at udnævne sin Efterfølger o. s. v. Ogsaa de andre Konsuler bleve livsvarige, Tribunatet indskrænkedes til 50, Senatet fik Ret at opløse det og den lovgivende Forsamling. 1802 blev Bonaparte Præsident i den cisalpinske Republik og Piemont og Elba indlemmedes i F. Ved Aftaler med Spanien fik F. Parma og Louisiana, hvilket sidste dog solgtes til de forenede Stater. Schweiz fik en ny Forfatning 1803, blev helt afhængig af F. Paa Regensburg-Rigsdagen 1803 støttede F. Preussen og Sekulariseringen af gejstlige Stater og fri Byer. Paa St. Domingo kæmpedes mod en Opstand af indfødte, der til sidst sejrede, da den ny Krig med England hindrede Afsendelsen af Forstærkninger. England havde nemlig med voksende Harme set Napoleon's Magt tiltage under Freden, og Maj 1803 genoptoges Krigen. Franskmændene besatte Hannover og samlede Tropper ved Boulogne til et Tog til England, der dog ikke blev til noget. 1804 gav et fra England udgaaet Attentat Anledning til Indførelsen af det arvelige Kejserdømme ved Senatsbeslutning 18. Maj. Embedsmænd med høje Titler omgave den ny Kejser, disse og de kejserlige Prinser bleve Medlemmer af Senatet, hvis Præsident Kejseren valgte; den lovgivende Forsamling fik Lov at diskutere Forslagene i særlige lukkede Møder. Dette billigedes med 3,572,329 mod 2,369, og 2. Decbr. satte Napoleon Kejserkronen paa sit Hoved, medens han salvedes af Paven. 1805 blev den cisalpinske Republik Kongeriget Italien med hans Stifsøn Eugen Beauharnais som Vicekonge, den liguriske Republik, Parma og Piacenza indlemmedes i F. 1805 forenedes nu Østerrig, Sverige, Rusland og Napoli med England til en ny Koalition. Napoleon tvang efter en Række Sejre over Russere og Østerrigere de sidste til Fred i Preszburg December 1805, hvor de afstode Venezia og Dele af Istrien og Dalmatien til Italien, en Del af Tyrol og Schwaben til Bayern, Wiirttemberg og Baden, og til Erstatning fik Salzburg. Marts 1806 blev Napoleon's Broder Josef Konge i Napoli, og derefter Ludvig i Holland. Ved Aftaler med Preussen December 1805 afstod dette Kleve, Ansbach og Neuchatel, det sidste fik Berthier, Ansbach fik Bayern, medens et Stykke af dette og Kleve gaves til Murat; til Gengæld skulde Preussen have Hannover. Fyrsterne af Bayern, Wiirttemberg, Baden o. fl. fik en Del Belønninger og samledes Juli 1806 til Rhin-Forbundet, der lovede Tropper til F.'s Krige. Dette medførte Kejserrigets Ophør 1806, men vakte Preussernes Harme, og da denne øgedes ved Napoleon's Forhandlinger med England om Hannover, kom det til Krig 1806. Efter en Række Sejre over Russere og Preussere endte den ved Freden i Tilsit Juli 1807. Preussen afstod Landene V. f. Rhinen, der sammen med Braunschweig, en Del af Hannover m. m. som Kongeriget Westfalen gaves Napoleon's Broder Jérôme, samt de polske Provinser, hvoraf Rusland fik lidt, og Resten som Hertugdømmet Warschau gaves Kongen af Sachsen. Desuden kom Preussen i nøje Afhængighedsforhold til F. Med Rusland sluttedes Forbund. Man enedes om at bøje England ved at hindre dets Handel med Fastlandet. Fra Berlin havde Napoleon November 1806, som et Led i en Kæde gensidige Handelstrakasseriер, udstedt Fastlandsspærringsdekretet; nu besluttedes det at opfordre Magterne og om nødvendigt tvinge dem til at afbryde Handelen med England. Følgen heraf blev, at Danmark ved England's Angreb dreves over paa fransk Side, og at Portugal, der fortsatte Handelen, erobredes 1807. 1808 fik Napoleon ved Forhandlinger med Spanien's Konge og Kronprins Spanien og gav det til Josef, der her udstedte en fri Forfatning, medens Murat fik Napoli. 1808 inddroges desuden Etrurien, og Kirkestaten besattes, og 1809 sluttede Sverige sig til F. Kun Rusland og England vare nu virkelig uafhængige. Rundt om F. laa en Række Vasalstater, dels under deres gamle Fyrster, dels under Napoleon's Slægtninge, Ministre og Generaler. Alle Vegne udbredtes her Revolutionens Ideer om Samfundets Ordning, *Code civil* blev mange Steder Lovbog, og disse Lande kom til at skylde F. mangt et Fremskridt. Napoleon's Hof fik efterhaanden lidt af de middelalderlige Kejserhoffers Præg; Majorater tillodes igen 1806, en ny Adel oprettedes 1808, og i Landene uden for F. gav han sine bedste Mænd, naar de ikke ligefrem bleve Fyrster i et erobret Land, en Slags Hertugdømmer, hvor de fik Titler og Indtægter, men ingen politisk Magt. Forfatningen ændredes 1807 saaledes, at Tribunatet gik op i den lovgivende Forsamling, og denne fik Lov til selv at vælge dem, der diskuterede Forslagene med Statsraadene. — Arkitektur, Kunst og en Del af Videnskaberne havde under disse Forhold glimrende Vilkaar, men noget anderledes stillede det sig med Litteraturen. Denne havde under Revolutionen beholdt sin klassiske Form og havde behandlet Tidens Spørgsmaal oftest i Overensstemmelse med Revolutionsideerne, men noget betydeligt havde den ikke skabt. Under Forfølgelserne var den bleven stærkt baandlagt, og Napoleon berøvede den al Frihed. Han havde, som han selv sagde, for sig den ubetydelige Litteratur, mod sig den store. Allerede nu begyndte Chateaubriand, Bonald og de Maistre den religiøse-konservative Litteratur, der siden prægede Restaurationstiden.

Under den stadige Medgang begyndte nu den koldblodige Virkelighedssans, der hidtil havde tæmmet Napoleon's mægtige Fantasi, at tabe Magten, og han dreves frem til Overgreb, der vendte de betvungne Folk mod ham. 1808 begyndte Frigørelsesforsøgene i Spanien, hvor kun en Del af Borgerne forstod Fordelene ved de napoleonske Love, Resten af Folket vendte sig forbitret mod de fremmede. Efter at have sikret sig ved ny Aftaler i Erfurt med Rusland 1808 betvang Napoleon Spanien; men saa begyndte Folkebevægelserne i Tyskland, og i Tillid til alt dette erklærede Østerrig Krig 1809. Napoleon slog dog dette første store Opstandsforsøg ned, og ved Wienerfreden Oktbr. 1809 afstod Østerrig Salzburg og Tyrol til Bayern og Italien, de illyriske Provinser til F., Galizien til Rusland og Varszava. Næste Aar lod Napoleon sig skille fra Josefine Beauharnais og ægtede den østerrigske Kejserdatter Marie Louise. Europa's fornemste Fyrstehus var nu knyttet til hans, og 1811 fik han en Arving, som han gav det stolte Navn Kongen af Rom. Alt syntes atter at bøje sig for ham. Men rundt om gærede det. Soldaterudskrivninger, Skatterne og Fastlandsspærringen føltes tungt Europa over. For at gennemføre Afspær-

ringen maatte 1810 ikke blot Oldenburg og andre Kyststrækninger, men selve hans Broder Ludvig's Land, Holland, indlemmes. Selv i F. begyndte Stemningen at blive usikker. Man blev blaseret over for Sejrene, følte Udskrivningerne tungt, hvor fortræffelig end Napoleon ordnede dem. Man havde nu faaet den Ro og Orden og det materielle Fremskridt, for hvis Skyld man bøjede sig for ham, og man begyndte nu at længes efter den Frihed, Revolutionen dog ogsaa havde skabt en blivende Trang til. Man lystrede endnu, men ikke med de første Aars Begejstring, og blandt Katolikkerne opstod en stærk Harme ved Pavens Bortførelse fra Rom 1809. I denne Situation kom Konflikten med Rusland 1812. Medens England og Sverige under Bernadotte støttede Rusland, fulgtes Napoleon af noget nær hele det øvrige Europa's Hære paa sit store Tog mod Rusland. Men Forsøget mislykkedes, Hæren ødelagdes paa Tilbagetoget, Preussen gik over, Østerrig trak sig ud af Kampen. Med ny Hære sejrede Napoleon i Foraaret 1813 over Russerne og Preusserne, og man bød ham Fred paa Vilkaar, der vilde have bevaret F. som Europa's første Magt, men brudt Napoleon's universelle Herskerstilling. Han afslog, Østerrig sluttede sig til Fjenderne; de sejrede ved Leipzig Oktbr. 1813, næste Foraar til sidst ogsaa i F., og efter at Paris 31. Marts 1814 havde overgivet sig, abdicerede Napoleon i Fontainebleau II. Apr. Han fik Elba med store Indtægter, Marie Louise Parma og Piacenza, hans Generaler store Pensioner.

X. Restaurationen 1814—15.

2. Apr. erklærede Senatet Napoleon for afsat, og efter nogen Vaklen enedes de fremmede Fyrster i Overensstemmelse med de Raad, Napoleon's gamle Udenrigsminister Talleyrand gav, om at kalde Bourbon'erne tilbage. 6. Apr. lod man da Senatet kalde Ludvig XVI's Broder, Ludvig XVIII, til Tronen. Den anden Broder, Greven af Artois, kom til Paris og sluttede Fredspræliminærerne, hvorpaa Ludvig 2. Maj oktrojerede Grundtrækkene til en Forfatning og 30. Maj sluttede en Fred, hvorved F. beholdt Grænserne fra før Revolutionen samt Savojen og en Del Enklaver og fik sine fleste Kolonier tilbage. Preussen havde fordret store Afstaaelser, men en Blanding af Højmod og Frygt holdt de andre tilbage. 4. Juni gaves selve Forfatningen. Kongedømmet blev arveligt; Kongen udøvede Magten gennem ansvarlige Ministre, besluttede om Krig og Fred. Den lovgivende Magt deltes med et Pairskammer med kongevalgte arvelige Medlemmer, og et Deputeretkammer, valgt af dem, der vare over 30 Aar og betalte over 300 frc. i direkte Skat, medens der til Valgbarhed krævedes 40 Aar og 1,000 frc. Kammeret fornyedes aarlig med $^1/_5$ og kunde opløses. Skatter og Love krævede begge Kamres Samtykke. Den personlige Frihed, Religions- og Pressefrihed samt Ejendomssikkerheden ogsaa for Nationalgodserne garanteredes. Men Bourbon'ernes Regering svarede lidet hertil. Emigranter, hvis Meninger 20—30 Aar havde staaet stille, vendte tilbage til et Folk, der intet forstod af disse gamle Forestillinger. Adelen kom igen i den gamle Form, Censur indførtes for 2 Aar, man begyndte at kræve Nationalgodserne tilbage, Officererne fik ikke deres Pensioner, Hæren indskrænkedes stærkt. Hurtig vendte derfor Stemningen sig mod Regeringen. Napoleon fik Besked herom saavel som om Striden paa Wienerkongressen, hvor Talleyrand som fransk Udenrigsminister i Jan. 1815 fik sluttet et Forbund mellem F., England og Østerrig mod de fordringsfulde Russere og Preussere, og han besluttede da at vove Forsøget paa at genvinde Magten.

XI. De hundrede Dage Marts—Juni 1815.

1 Marts kom Napoleon til F.; Befolkningen holdt sig rolig, men Hæren sluttede sig til ham, Kong Ludvig flygtede til Geneve, og 20. Marts var Napoleon i Paris. Han søgte nu at vinde Folket i Fredens og Frihedens Navn. Carnot blev Minister, og Benjamin Constant lavede en ny Forfatning omtrent som Bourbon'ernes, der udstedtes under Navnet *Acte additionnel aux constitutions de l'Empire*; den vedtoges med kun 1,305,000 St. og besvores af Kejseren. I Wien sluttede nu øjeblikkelig Striden med et Forbund mellem de 4 Stormagter 25. Marts. De samlede store Hærmasser; Murat, der 1814 havde svigtet Napoleon, angreb Østerrigerne, men blev slaaet, og Napoleon var ene henvist til F. Hans Haab om en Folkerejsning slog fejl, det store Forsøg paa at slaa Fjenderne enkeltvis mislykkedes ved Waterloo 18. Juni 1815, og da Napoleon nu som overvunden kom til Paris, fandt han kun Støtte hos Forstædernes Mængde. Han nedlagde da Regeringen til Fordel for sin Søn, men hans Politiminister Fouché fik indsat en provisorisk Regering. Napoleon overgav sig til Englænderne, og sammen med de allierede vendte Ludvig XVIII tilbage til Paris, hvor han i November sluttede Fred saaledes, at F. afstod Sayojen og nogle Fæstninger, betalte 700 Mill. frc. og lovede i 5 Aar at underholde 150,000 fremmede Soldater i F.

XII. Den anden Restauration 1815—30.

Ludvig XVIII lovede Opretholdelse af Chartet af 1814 og fuld Amnesti og optog i Ministeriet Fouché, Talleyrand og Gouvion de St. Cyr. Men snart kom Harmen til Udbrud, napoleonske Generaler anklagedes, Fouché forvistes, Talleyrand afskedigedes, Ney blev skudt, andre dræbtes af ophidsede Royalister, Fængslingerne og Forfølgelserne bleve almindelige. Ministeriet Richelieu-Decazes var ret moderat, men det dreves frem ved den stærke royalistiske Stemning i det nyvalgte *Chambre introuvable*, hvis Ideal var Greven af Artois; derfor var ogsaa Amnestiloven Jan. 1816 lidet omfattende. I øvrigt bevaredes væsentlig den napoleonske Lovgivning, der dels passede godt til Enevælden, dels vanskelig kunde rokkes; dog forbødes atter Skilsmisse. Den Ophidselse, der under alt dette opstod, bragte omsider Ministeriet til at opløse Kammeret Septbr. 1816. Valgene gave et moderat Flertal, og 1817 ændredes saa Valgloven saaledes, at der blev Listevalg for Departementerne, hvorved den kombinerede Valgmaade, der hidtil havde skaffet Grundejerne Overvægten, forsvandt; der blev nu 90,000 Vælgere, 15,000 valgbare. Dernæst opnaaede Richelieu 1818 at faa Krigsomkostningerne nedsatte og de fremmede Tropper fjernede, og St. Cyr gennemførte en Hærlov med en Blanding af Fortidens Princip: Hvervning og Revolutionens: Udskrivning. Der begyndte imid-

lertid nu allerede at dannes et liberalt Bourgeois-parti under Royer Collard *(les doctrinaires)* og Constant *(les indépendents)*, Richelieu blev bekymret, og da han ikke kunde opnaa en Ændring i Valgloven, gik han af, fulgt af Ministeriet Dessolles (Decbr. 1818), hvor Decazes var ledende. Ved ny Pairer fik dette Flertal i Pairskammeret og hævede derpaa Censuren, men da de liberale atter sejrede ved Valget 1819, fortrængtes de mest liberale, Dessolles og St. Cyr, medens Decazes paatog sig at ændre Valgloven. Da gav, før Ændringen var sket, Drabet af Hertugen af Berry Febr. 1820 det yderste Højre Magten. Under Richelieu vedtoges nu foreløbige Undtagelseslove om Retsforfølgning mod Højforrædere og om Censur, og Valgloven ændredes 1820, saa at de rige Grundejere ganske fik Overhaand. Ved Valgene 1820 fik man derfor et stærkt royalistisk Flertal, for hvilket Richelieu ikke var vidtgaaende nok, saa han afløstes af Villèle (Decbr. 1821—Jan. 1828), i hvis Ministerium Montmorency foreløbig blev Præsident. Imidlertid tiltog Modsætningen mellem de liberale og Ultraroyalisterne. De sidstes Bevægelse fik en stærkt klerikal Karakter; de gejstlige Ordener, *les congregations*, der næsten alle vare forbudte under Napoleon, taaltes atter; en Del af dem autoriseredes af Staten, andre vilde ikke søge Autorisationen, men fik dog faktisk Lov at bestaa. De liberale og Bonapartisterne, der begyndte at komme frem ved Beretningerne fra St. Helena, organiserede sig paa deres Side i hemmelige Carbonari-Foreninger. I Verona paatog F. sig efter de ivrigste Royalisters Ønske mod Kongens og Villéle's at standse Revolutionen i Spanien, og det lykkedes let 1823. Samtidig gennemførtes 1822—23 Censuren helt, og Skoler og Universiteter holdtes under streng Opsigt. Efter en Opløsning 1824 lykkedes det ved Valgtryk næsten helt at fortrænge de liberale, og derpaa vedtog man, at disse Valg skulde gælde 7 Aar for hele Kammeret.

Ludvig's Broder Karl X (1824—30) begyndte med at amnestere politiske Forbrydere og hæve Censuren. En Lov om at give Emigranterne Renterne af en Milliard frc. vakte imidlertid stor Harme, skønt den sikrede Nationalgodserne, og værre blev det, da der vedtoges en rent middelalderlig Lov om Helligbrøde og Kongen lod sig krone i Reims 1825. I den offentlige Mening havde Liberalismen nu helt faaet Overhaand. Den første Restaurationstids reaktionære Litteratur standsede, Chateaubriand, der en Tid var Minister, gik 1824 af og traadte nu i skarp Opposition til Regeringen; den liberale Romantik traadte frem med Hugo i Spidsen, Thiers's Revolutionshistorie begyndte 1823, og nu fulgte talrige Skildringer og Memoirer fra denne Tid og Napoleonstiden. I Pressen fik Oppositionen helt Overhaand; dens 6 største Blade havde 1824 41,000 Abonnenter, medens 6 tilsvarende konservative havde 14,000. Chateaubriand ledede »Journal des Débats«, og nu grundede Thiers, Mignet og Carrel »National«. Bourgeoisiet havde glemt Skrækken for Revolutionen, krævede nu en politisk Magt, der svarede til dets sociale. Den stærke materielle Fremgang, der var Frugten af Revolutionens Reformer, øgede Selvtilliden og gavnede ikke Regeringen, der kun gjorde lidet derfor. Da Pairskammeret 1827 forkastede et Censurforslag, illuminerede Paris, og i Nationalgarden modtog Kongen med Raabet: *A bas les ministres.* Villéle indførte da ved Dekret 6 Maaneders Censur, udnævnte 76 ny Pairer og opløste Deputeretkammeret (Novbr, 1827) i Haab om at vinde ny Anseelse ved en Valgsejr. Trods alt Valgtryk blev imidlertid Resultatet, at Regeringen i det ny Kammer kun kunde stole paa 130 af 430. I Paris havde den allierede Oppositions Kandidater syvdobbelt Flertal. Jan. 1828 fulgtes da Villèle af den moderate Martignac. Censuren hævedes, Jesuitternes hidtil taalte Skoler forbødes, der gaves en Lov mod Valgtryk o. s. v. Endelig fuldførtes Grækenland's Befrielse, hvortil de første Skridt vare gjorte under Villèle. I Kammeret fandtes nu: et udpræget og et moderat Højre, et Centrum, delt i doktrinære (Guizot, Broglie og Barante) og mere liberale (Thiers), samt et Venstre i forskellige Afskygninger (Périer og Constant). Martignac støttede sig almindelig til det moderate Højre og Centrum, men 1829 svigtede dette ham ved en ligegyldig Afstemning, og Kongen greb da Lejligheden til at opgive Forsoningsforsøget og tage et Ministerium Polignac-Bourmont. Dette, hvis Personer og Anskuelser vare lige forhadte, søgte forgæves at vinde Anseelse ved et Tog til Algérie, som man siden 1827 havde været i Strid med, og som nu erobredes 1830. I »National« begyndte man nu at antyde et Skifte fra en Gren af Kongefamilien til en anden; Trontalens udfordrende Ord besvaredes med en Adresse, vedtagen med 221 mod 181, der fremhævede, at Ministeriet var i Uoverensstemmelse med Folket, Regeringen opløste Kammeret, men Oppositionen vendte tilbage 280 mod 150. I denne Situation mente Kongen at finde en Udvej i Chartets § 14: *Le roi fait les règlements et ordonnances nécessaires pour l'exécution des lois et la sûreté de l'Etat*, og udstedte i Henhold hertil Juliordonnanserne 25. Juli 1830. Aviser, Tidsskrifter og Bøger under 20 Ark maatte kun udgives med Regeringens Samtykke, Kammeret opløstes atter, Valg udskreves efter en ny reaktionær Valglov. D. 26. bekendtgjordes dette og vakte stor Bevægelse i Bourgeoisiet; om Aftenen samledes 45 Redaktører og Bladejere, ledede af Thiers, og erklærede i en Proklamation, at de ikke bøjede sig for Lovbrudet. D. 27. udkom Bladene trods Politiet, forskrækkede Fabrikanter afskedigede deres Arbejdere, og nu naaede Bevægelsen ogsaa disse. D. 28. blev Opstanden almindelig; Marmont, der stod i Spidsen for 12,000 Soldater, maatte, da en Del af dem begyndte at gaa over, forlade Paris d. 29. Byraadet og de tilstedeværende deputerede udnævnte en provisorisk Regering og overdrog Anførselen for Nationalgarden til den gamle Lafayette. Ministrene vare flygtede til Kongen i St. Cloud, og herfra tilbagekaldtes d. 29. Ordonnanserne og lovedes et liberalt Ministerium. Samtidig med, at dette d. 30. bekendtgjordes i Paris, fremkom en Proklamation fra Hertug Ludvig Filip af Orleans, skreven af Thiers; man henvendte sig til ham, og d. 31. udraabtes han til Statholder, efter at det var lykkedes at overbevise Lafayette om, at »Hertugen af Orleans var den bedste af alle Republikker«. Karl X havde imidlertid nedlagt Magten

til Fordel for Hertugen af Berry's Søn, Greven af Chambord; men da dette ikke hjalp, forlod hele Familien F.

XIII. Julikongedømmet 1830—48.

3. Aug. valgte Deputeretkammeret Ludvig Filip (1830—48) til Konge. Det skulde været et Kongedømme ikke af Guds Naade, men efter Folkets Vilje; men en Del liberale vare allerede blevne bange for Bevægelsen, og Forfatningsændringerne bleve derfor foreløbig faa. § 14 afskaffedes, Kammeret skulde vælges hvert 5. Aar, og begge Kamre fik Initiativ til Love, ligesom Pressefriheden o. s v. garanteredes. Et Ministerium dannedes, hvor i Overensstemmelse med de ny Grupperinger Dupont de l'Eure og Lafitte repræsenterede Venstre, Périer Centrum, Guizot og Broglie de doktrinære. Kort efter lod dog Kongen under Indtryk af den urolige Stemning, der opstod under Processen mod Karl X's Ministre, de mere konservative som Guizot og Broglie gaa af. I Decbr. dømtes Ministrene til livsvarigt Fængsel; Mængden krævede Dødsstraf, og dette fremkaldte store Optøjer i Paris, samtidig med at de radikale fordrede Indgriben til Fordel for Revolutionerne i Italien, Belgien og Polen. Lafitte, der ikke kunde faa Kongen til at gribe ind i Italien, fulgtes i Marts 1831 af Périer, under hvem de Forhold udformedes, der bleve karakteristiske for Ludvig Filip's Tid. Regeringspartiet blev *juste milieu*-Partiet, der oprindelig omfattede det meste af Borgerstanden, ogsaa den akademiske. Mod dem stode den gamle Kongefamilies Tilhængere Legitimisterne, hvortil især Godsejerne hørte; men farligere bleve Republikanerne, der vandt Tilhængere i de store Folkeskarer, der ingen Valgret havde; blandt disse opstod ogsaa et mindre bonapartistisk Parti og det talrige socialistiske, der fandt Tilhængere i den store Arbejderstand, den ny Maskinindustri havde fremkaldt. Disse Folk havde ved Julirevolutionen følt deres Magt, men vare højlig skuffede ved Resultatet.

Périer greb med Held ind i Italien, Belgien og Portugal uden at udsætte sig for Krig. Valgbarhedscensus'en nedsattes fra 1,000 til 500 frc. i direkte Skat, Valgretscensus'en fra 300 til 200 frc; Aldersgrænsen fra 40 og 30 til 30 og 25. De valgbares Tal steg til 24,000, Vælgernes til ca. 200,000. Magten flyttedes derved fra Grundejerne til det rige Bourgeoisi. Pairerne bleve valgte paa Livstid. De republikanske og legitimistiske Bevægelser dæmpede han med stor Kraft i Ordenens Navn, men i Maj 1832 døde han under Koleraepidemien. Kongen, der var glad ved at være sluppet for den myndige Minister, beholdt først de andre, men Oktbr. 1832 dannedes Ministeriet Soult, hvori Deputeretkammerets 3 Ledere Guizot, Broglie og Thiers optoges. Medens Oprør, Sammensværgelser og Attentater i de følgende Aar vekslede, intrigerede Kongen stadig mod de 3 alt for mægtige Ministre, og enkelte Ministerskifter skete, men Ministeriet beholdt dog i det hele sin Karakter. Efter Fieschi's store Attentat 1835 gennemførtes Septemberlovene 1835, hvorved Retsforfølgningen blev hurtigere, Straffene haardere over for Oprørsbevægelser, og Pressefriheden indskrænkedes ved højere Kautioner og ny Straffebestemmelser, men stadig uden Censur. I Febr. 1836 faldt Ministeriet paa et økonomisk Spørgsmaal, og Thiers alene dannede nu et Ministerium af venstre Centrum. Han begyndte en kraftig Politik i Algérie, men gik af 1/2 Aar efter, da han ikke kunde faa Kongen til at gribe ind mod Karlisterne i Spanien. Han sluttede sig nu til Oppositionen, og det faste Flertal i Kammeret sprængtes derved. Det ny Ministerium Molé-Guizot var en Triumf for Kongens personlige Regimente. Det udstedte en Amnesti for politiske Forbrydere og deriblandt Karl X's Ministre. 1836 gjorde Ludvig Napoleon, der efter Kongen af Roms's Død repræsenterede Bonapartisterne, et mislykket Opstandsforsøg i Boulogne; ny Attentater bragte Ministeriet til at foreslaa ny Tvangsbestemmelser, og da det ikke fik Flertal herfor, gik Guizot m. fl. af Apr. 1837. Ikke blot Venstres Grupper (Ledru Rollin, Dupont de l'Eure, Odillon Barrot) og Venstre Centrum (Thiers), men ogsaa de doktrinære (Guizot) gik nu mod Ministeriet foruden Legitimisterne (Berryer). En Opløsning 1837 skaffede intet fast Flertal, 1838 forkastedes en Del finansielle Forslag, og en ny Opløsning førte til Ministeriets Nederlag og Opløsning Marts 1839. Et Ministerium Soult styrtedes snart, og Febr. 1840 maatte Kongen tage Thiers. Denne traf med England en Overenskomst om, at Napoleon's Lig skulde føres til Paris, hvilket vakte stor Glæde i F., hvor den bonapartistiske Stemning stadig tiltog; dog mislykkedes Ludvig Napoleon's Forsøg i Strassburg 1840, og medens han forrige Gang var bleven frigiven, dømtes han nu til livsvarigt Fængsel. Under det forrige Ministerium havde F. taget Parti for Mehemed Ali i Ægypten mod Tyrkiet, der støttedes af de andre Stormagter. I Juli 1840 aftalte disse at ordne Sagen uden Hensyn til F., hvilket her, hvor man længe havde været misfornøjet med Ludvig Filip's Forsigtighed, vakte stor Ophidselse. Thiers foreslog nu en fast Optræden, store Rustninger og Befæstelse af Paris, hvilket atter stærkt ophidsede Stemningen i Tyskland, saa en stor Krig syntes at true. Ludvig Filip vilde imidlertid intet saadant risikere, og Thiers gik af i Oktober. Der kom nu et Ministerium Soult, ledet af Guizot; man bøjede sig for Stormagterne, og i de følgende 8 Aar styrede Guizot i Forstaaelse med Kongen.

Disse 10 Aar havde i Modsætning til Restaurationens Tid bragt ikke faa Reformer. Centralisationen i Kommunalstyrelsen svækkedes; 1831 bestemtes, at By og Sogneraad skulde vælges af Borgerne med en lav Census; mellem dem udnævntes Mairen af Statsmagten. 1833 kom en tilsvarende Valgmaade for Generalraad og Arrondissementsraad, idet dog Præfekter og Underpræfekter stadig valgtes frit af Regeringen. 1834 fik Paris et valgt Raad for hele Byen, og ogsaa Lyon fik en særlig Stilling. 1837 udvidedes Byraadenes, Generalog Arrondissementsraadenes Myndighed, medens der dog stadig bevaredes en stærk Kontrol med dem. — Landpostbude ansattes, Fængselsvæsenet forbedredes, Straffelovene mildnedes 1832, og 1838 fik den napoleonske Handelslovgivning en liberalere Form. Den Matrikel, Napoleon 1811 havde begyndt, fuldførtes næsten, medens Skattesystemet væsentlig blev uændret. Den Ligestilling af Jøderne, Napoleon havde forberedt, fuldførtes 1831. 1832 blev Udskrivning Hovedprincippet for Hærordningen, men Lodtrækning og Stillingsret bevaredes. 1833 gen-

nemførte Guizot gratis Undervisning for fattige, bestemte Beløb anvistes til Skolerne, hvoraf Staten betalte en Del, Kommunernes Ordning af Almueskolen kom under nøje Kontrol, og der oprettedes Skoler paa et Mellemstadium mellem Almue- og Latinskolen. Skolernes Tal steg saaledes 1833—48 fra 42,000 til 63,000, Elevernes fra 2 Mill. til $3^1/_2$ Mill. Universitetets Monopol bevaredes gennemgaaende over for de gejstlige Ordeners Angreb. Sammen med disse Reformer udførtes store offentlige Arbejder, og den materielle Fremgang fortsattes hurtig.

Hele denne store Virksomhed tilhører de første 10 Aar, i hvilke der fandtes et stærkt parlamentarisk Liv under vekslende Ministerier, medens Reformerne ganske gik i Staa i de sidste 8 Aar, da Guizot ved Hjælp af Bestikkelser af Kamrene skabte en fast Regering. Der opstod i disse Aar en stedse stærkere Opposition. Kun selve det rigeste Bourgeoisi blev ved at støtte Regeringen; Hovedmassen af Bourgeoisiet, især det akademiske, blev derimod stærkt oppositionelt. Socialisterne fik stadig flere Tilhængere og bleve et politisk Parti, da L. Blanc lærte dem Interessen for almindelig Valgret. Endelig tiltoge det republikanske Venstre og Bonapartisterne, og alle disse Grupper, hvis fleste Tilhængere vare uden Valgret, mødtes dels i Kravet om almindelig Valgret eller i det mindste en Censusnedsættelse, dels i den Stemning, Lamartine gav Udtryk i Ordene: *la France s'ennuie.* Udenrigspolitikken blev Genstand for stærke Angreb. I Algérie mod Abd-el-Kader var man heldig, Constantine erobredes 1837, og 1844 sejrede Bugeaud ved Isly. Derimod var Kongens Indblanding i det spanske Ægteskabsspørgsmaal 1846 meget uheldig, det ødelagde det gode Forhold til England, og højst ydmygende var F.'s Tilslutning til de konservative Østmagters Politik i Krakov, Schweiz og Italien. 1847 opdagedes omfattende Bestikkelser og andre Skandaler, og under den herved fremkaldte stærke Gæring samledes alle oppositionelle Grupper til et stort Felttog for Valgreformen. Ved Reformbanketter Landet over dreves Agitationen derfor, overmodige Udtalelser i Trontalen forøgede Harmen og til 22. Febr. bestemtes en stor Reformbanket i selve Paris.

XIV. Februarrevolutionen og Republikken.

Ministeriet forbød Banketten; de moderate blandt Førerne fik den da opgivet, men alligevel samledes store Folkeskarer, det kom til Sammenstød med Tropperne, og d. 23. sluttede en Del af Nationalgarden sig til Bevægelsen. Kongen lod Guizot afløse af Molé, som antoges at ville gaa ind paa Valgreformen, og om Aftenen illumineredes Paris. Et tilfældigt Sammenstød samme Aften fremkaldte imidlertid voldsommere Bevægelser, og d. 24. maatte Kongen vende sig til Thiers og det dynastiske Venstres Fører Odillon Barrot. Men heller ikke dette kunde længere standse Bevægelsen, der var kommen i Hænderne paa hemmelige Selskaber, ledede af Republikanere og Socialister. Nationalgarden hjalp delvis Oprørerne, Linietropperne havde man ikke Lyst at anvende, og Kongen foretrak da at træde tilbage til Fordel for sin Sønnesøn Greven af Paris. Dennes Moder begav sig med Sønnen til Deputeretkammeret og fandt her Støtte hos Odillon Barrot; men medens Folkeskarerne trængte ind, fik Republikanere som Lamartine og Ledru Rollin Overhaand. En provisorisk Regering udraabtes, bestaaende af disse to samt Dupont de l'Eure, Arago, Marie, Garnier Pages og Crémieux, hvortil føjedes Marrast, Flocon, L. Blanc og Arbejderen Albert, der paa Raadhuset vare udraabte til Regering. Kongefamilien flygtede til Udlandet, hvor den for længst havde sine store Rigdomme i Sikkerhed. Republikken og almindelig Valgret proklameredes nu; man lovede at sikre alle Arbejde, og søgte at gennemføre dette ved Nationalværkstederne, som i øvrigt misbilligedes af L. Blanc, der derimod oprettede en Komité til Arbejdets Organisation. Uroen vedblev dog, da det under Forvirringen i Forretningslivet ikke var muligt at skaffe Penge nok. De radikaleste fordrede, at Valget af en Nationalforsamling skulde opsættes, indtil Folket var tilstrækkelig revolutioneret. 16.—17. Marts og 17. Apr. søgte Oppositionen ved store Optøjer at sætte sin Vilje igennem, men ved Lamartine's Veltalenhed tæmmedes Masserne, og Regeringen lod Valgene ske. Vælgertallet var forøget fra 250,000 til 9—10 Mill., hvoraf henimod 8 Mill. deltoge, men alligevel sejrede de maadeholdne Republikanere; selv i Paris tabte Socialisterne, og om Lamartine samledes de fleste Stemmer. 4. Maj mødte Nationalforsamlingen; den gav Magten til Arago, Garnier Pages, Marie, Lamartine og Ledru Rollin, hvoraf kun den sidste var rigtig radikal. Forstædernes Mængde krævede nu, at Revolutionerne Europa over skulde støttes og Polen befries, men ny Bevægelser 15. Maj bleve atter resultatløse. Imidlertid bleve Udgifterne til Nationalværkstederne alt for store uden at bringe tilsvarende Fordel, og 21. Juni bekendtgjordes det, at de skulde hæves, og en Del Arbejdere der sendes til Hæren. Dette opfattedes som Løftebrud, og d. 23. brød Opstanden ud. Cavaignac, hvem man overdrog diktatorisk Magt, raadede over 30,000 Soldater og Mobilgardister og sejrede efter i 4 Dages Kamp, der i alt kostede 8,000 døde og saarede. Cavaignac blev derpaa Førsteminister og oprettede i de følgende Maaneder igen Ordenen ved strenge Presselove, Belejringstilstand o. s. v., medens man dog samtidig fastslog den almindelige Valgret for de forskellige kommunale Raad, selvfor Generalraadene. 4. Novbr. gaves den ny Forfatning. Den lovgivende Magt skulde tilhøre en Forsamling, valgt af alle 21-aarige paa 3 Aar. Den kunde ikke opløses, og Præsidenten, der valgtes for 4 Aar ved Folkeafstemning, havde ikke Veto mod dens Beslutninger. De to Magter stode saaledes lige stærke uden at være gensidig afhængige at hinanden. Ved Præsidentvalget optraadte Ludvig Napoleon. 1846 var denne flygtet, 1848 kom han til F. og valgtes til Nationalforsamlingen, men afslog forsigtig Valget. Nu samlede han ikke blot Bonapartisterne, men ogsaa Monarkisterne, og endelig gave radikale og Socialister ham deres Stemmer som Folkets Repræsentant for at undgaa Cavaignac. 10. Novbr. valgtes Napoleon med 5,434,226 St., Cavaignac fik 1,448,107, Ledru Rollin 370,119. D. 20. overtog Napoleon Præsident værdigheden og dannede nu et Ministerium Odillon Barrot, der i Forstaaelse med Nationalforsamlingen optraadte ret konservativt. Maj 1849 afløstes denne af en lovgivende Forsamling: 450 Monarkister af for-

skellig Slags, 100 moderate Republikanere og 200 radikale og Socialister under Ledru Rollin. Efter Monarkisternes Ønske havde Napoleon hjulpet Paven mod Republikanerne i Rom, men ved Garibaldi's Modstand trak Kampen her ud, og 12. Juni foreslog Ledru Rollin at anklage Præsidenten derfor. Det forkastedes, og næste Dag rejstes en Opstand i Paris, efter hvis Underkuelse Ledru Rollin flygtede. Kort efter faldt Rom. Presseforholdene ordnedes efter Opløsningen 1848 nærmest i Overensstemmelse med Septemberlovene 1835; men da nu Faren for de radikale syntes ovre, svækkedes Enigheden i det af Legitimister, Orléanister og Bonapartister bestaaende Flertal, og Forholdet mellem Forsamlingen og Napoleon blev daarligt. Han begyndte store Agitationsrejser i Provinserne, udnævnte bonapartistiske Præfekter o. s. v. og dannede i Novbr. 1849 det mere føjelige Ministerium d'Hautpoul. Da Foraarsvalgene 1850 i Paris gave Socialisterne Sejren (Forfatteren Eugène Sue valgtes f. Eks. med 126,000 St.), samlede Forskrækkelsen atter de mere konservative, og Maj 1850 vedtoges, støttet af Thiers, bekæmpet af Lamartine, Hugo og Cavaignac, med 433 St. mod 241 en Valglov, hvorved 3 Aars Ophold i samme Kreds blev Betingelse for Valgret, hvilket berøvede ca. 3 Mill. Stemmeretten. I Marts havde en Skolelov hævet Universitetets Monopol, givet Gejstligheden en stærk Stilling inden for de styrende Universitets- og Skoleraad og fri Adgang til Oprettelse af private gejstlige Skoler, og i Juli 1850 kom hertil en ret streng Presselov. Harmen herover lettede Napoleon's Agitation. Jan. 1851 afsatte han Changarnier, Paris's Kommandant, der var Forfatningen tro, og dannede Ministeriet Baroche, men da Thiers fik et Mistillidsvotum vedtaget, bøjede han af, tog et farveløst Ministerium og erkendte Forsamlingens Rettigheder. Snart dannedes dog det bonapartistiske Ministerium Faucher, og i Oktober det endnu mere udprægede St. Arnaud. Napoleon søgte nu forgæves at faa Forsamlingen til at hæve den Forfatningsbestemmelse, der forbød hans Genvalg efter de 4 Aar, og foreslog derpaa at ophæve Valgretsindskrænkningen af Maj 1850, men ogsaa dette forkastedes (355 mod 345 Bonapartister og Venstre). Et Forslag fra hans Modstandere, om at Forsamlingens Præsident selv skulde kunne rekvirere Tropper, forkastedes ogsaa (408 mod 300), men det bevirkede, at Napoleon nu sammen med sine Tilhængere Persigny, Morny, St. Arnaud o. a. besluttede at prøve Statskuppet. 2. Decbr. fængsledes Thiers samt Generalerne Changarnier, Lamoricière, Cavaignac, Bedeau m. fl., Nationalforsamlingen opløstes, og der lovedes Folkeafstemning om en ny Forfatning med almindelig Valgret. De deputerede, der protesterede, bleve arresterede, og et Opstandsforsøg d. 3.-4. dæmpedes let, da Arbejderne ikke brøde sig stort om det. Belejringstilstand proklameredes i en stor Del af F., og en nøje Politikontrol indførtes paa alle Omraader, medens Mænd som Thiers, Hugo, Lamoricière, Changarnier o. s. v. forvistes. 20. Decbr. godkendtes Grundsætningerne for en ny Forfatning med 7,439,216 St. mod 647,737, og 14. Jan. 1852 udstedtes den ny Forfatning. En Præsident, valgt paa 10 Aar, fik den udøvende Magt og blev ansvarlig. Den lovgivende Forsamling valgtes for 6 Aar ved almindelig Valgret; denne stemte om Lovene og Budgettet med ja eller nej, kunde kun vedtage Ændringer med Samtykke af et *Conseil d'État*, udnævnt af Præsidenten. Forsamlingens Præsident valgtes af Napoleon; han besørgede et Uddrag af Forhandlingerne offentliggjort. Desuden fandtes et Senat, valgt af Præsidenten. Det var en Forfatning i den gamle napoleonske Aand, mere demokratisk, mindre liberal end de monarkiske Forfatninger. De orléanske Godser bleve nu solgte, og Febr. 1852 bandtes Pressen ved Kaution, Afgifter og Straffe omtrent saa haardt som ved Censur. Ved Valgene til en lovgivende Forsamling fik denne ved Hjælp af de »officielle Kandidaturer« et rent bonapartistisk Præg. I Løbet af Sommeren forberedtes paa store Rejser Kejserdømmet, i Bordeaux udtalte Napoleon ligefrem: *l'empire c'est la paix*, en Adressebevægelse derfor sattes i Scene, og 7. Novbr. lod man Senatet vedtage det arvelige Kejserdømme, hvilket derpaa billigedes med 7,482,863 St. mod 238,582, medens Forfatningen i øvrigt bevaredes.

XV. Det andet Kejserdømme 1852—70.

Den store Anseelse, Napoleon vandt, skyldtes især hans Udenrigspolitik (Udenrigsministre Drouin de l'Huys, Thouvenel og Walewsky). Trods al Mistillid fandt Europa sig rolig i Familien Bonaparte's Tilbagevenden til Magten, og Napoleon blev snart den ledende Mand i europæisk Politik. Han lededes i hele sin Optræden dels af de nationale Ideer, dels af Hensynet til F.'s *gloire*. F.'s gamle Protektorat over den romerske Kirke i Orienten gav ham Anledning til at blande sig i Orienten's Forhold, hvilket førte til den orientalske Krig 1853—56 (s. d.). Napoleon støttede her Tyrkiet mod Rusland og forenede med sig England, Sardinien og halvvejs Norge og Sverige. Det endte med Pariser-Kongressen 1856, hvor Rusland's Magt betydelig indskrænkedes, og der desuden vedtoges en Række folkeretlige Bestemmelser. I Spidsen for det liberale Vesteuropa havde Napoleon brudt det reaktionære Herredømme, Rusland siden 1848 havde øvet i Europa. Under Kongressen fødte Kejserinden Eugénie, en adelig spansk Dame, han 1853 havde ægtet, ham en Søn, og Slægtens Herredømme syntes nu sikret. I de følgende Aar vejede F.'s Ord tungt baade i det orientalske og det schweizisk-preussiske Spørgsmaal, og afgørende blev Napoleon's Indgriben til Fordel for den italienske Enhedsbevægelse. Sammen med England protesterede han 1856 mod Reaktionen i Napoli; hans Forhold til Sardinien blev stedse nærmere, selv efter Italieneren Orsini's Attentat 14. Jan. 1858. I Plombières traf han Aftaler med Cavour; Nytaarsudtalelserne og Trontalen 1859 gjorde denne Forstaaelse klar for Europa, og da Østerrigerne angrebe Sardinien, ilede franske Hære det til Hjælp. Den italienske Krig (s. d.) endte [I. Juli ved Præliminærene i Villafranca (Fred i Zürich i November), hvorved Østerrig overlod Lombardiet til Napoleon, der gav det til Sardinien. Freden, der var sluttet af Frygt for Preussen's Indgriben, svarede ikke ganske til Løfterne, men i Løbet af 1860—61 fuldførtes dog Foreningen af Italien saa nær som Rom og Venezia. Napoleon, der saa lidt bekymret herpaa, fik som Erstatning Savojen og Nizza, hvis væsent-

lig franske Befolkning med stort Flertal billigede dette (Apr. 1860). — De franske Kolonier udvidedes stærkt. Ny-Kaledonien erobredes, Besiddelserne i Algérie og Senegambien udvidedes; efter en 4aarig Krig med Anam erhvervedes 1862 Cochinkina og 1863 Protektoratet over Kambosha. 1858 sluttedes en Handelstraktat med Japan, og sammen med England tvang man 1860 Kina til i store Handelsindrømmelser. De Kristne i Syrien beskyttedes 1860 af franske Tropper, der dog efter engelsk Ønske bleve trukne tilbage 1861.

Ogsaa Napoleon's Indenrigsstyrelse var dygtig, ledet af Ministre som Fould, Morny, Persigny, Rouher og Duruy. Hans Interesser vare ikke knyttede til nogen enkelt Folkeklasse. Arbejderne behøvede han i sin Politik, og derfor fik de sociale Reformer en ret omfattende Karakter. Store offentlige Arbejder udførtes, Jærnbanenettet fik en mægtig Udvidelse; Paris (Haussmann) og andre store Byer ombyggedes delvis, Flodløb reguleredes, sandede Kyststrækninger opdyrkedes o. s. v. Oprettelsen af Hjælpe- og Forbrugsforeninger støttedes, Retsplejen blev fri for de fattigste, og 1864 tillodes Arbejderforeninger og Strejker, der 1803 vare forbudte af Napoleon I. Socialismen rejste sig vel efterhaanden igen efter Nederlaget 1848, 6g 1864 vare franske Arbejdere med i London ved Dannelsen af *Internationale*, men de optraadte ikke politisk og opponerede ikke mod Kejseren. — I det hele fremmedes alle Næringsvejene, og Fremgangen var stærk. Fransk Virksomhed skyldtes saaledes Sues-Kanalen 1858—69 (Lesseps). Medens den lovgivende Forsamling (1849—51) ledet af Thiers med stort Flertal gik mod Frihandelen, brød Napoleon ved Handelstraktaten med England 1860 ganske med det herskende Beskyttelsessystem, og 1861—65 fulgte lignende Traktater med Belgien, Italien, Schweiz, Holland, den tyske Toldforening o. s. v., hvilket hurtig bragte fransk Handel et umaadeligt Opsving. Endelig fremmedes Næringslivet ved *Credit fonder* og *Credit mobilier* 1852, og ved Statsiaanene vendte man sig ikke blot til de store Finansmænd, men ogsaa til de smaa Kapitalister. Et Udtryk for Fremgangen blev Verdensudstillingerne 1855 og 67.

Men alt dette forsonede dog ikke det Bourgeoisi, der 1848 havde set Magten glide det af Hænderne. Ikke blot i Næringslivet vandt Borgerne i denne Tid en glimrende Fremgang, men fuldt saa vel i Videnskab, Litteratur og Kunst. Sammen med et kritisk Historie-, Filosofi- og Litteraturstudium skabtes en realistisk Litteratur; det store Drama afløstes af Skuespil hentede fra det daglige Liv, og den psykologiske Roman blev den herskende Litteraturform. Men næsten alle dette Aandslivs Stormænd stode i Opposition til Kejserdømmet. Dette Bourgeoisi, der følte sig stærkt og selvstændigt, bøjede sig nødig under Kejserdømmets aandelige og politiske Tvang. Pressen var stadig bunden; ved Valgene 1857 anvendtes atter Valgtryk i stort Omfang, og Højdepunktet naaede Tvangssystemet 1859 efter Orsini's Attentat, da en Sikkerhedslov gav Regeringen Ret til at internere eller forvise politisk mistænkelige Personer, hvorefter Deportationerne tiltoge i forurolignde Grad. Og hertil kom endelig, at der under Bank- og Aktievæsenets rivende Fremgang opstod en Række Spekulationer, der regnede med Bestikkelser af Mænd med politisk Indflydelse, og som snart førte til store Skandaler i den mest fremskudte politiske og finansielle Verden.

Betydning fik alt dette, da Napoleon's Udenrigspolitik begyndte at mislykkes. 1861 intervenerede F. sammen med England og Spanien i Mejiko, der for to Aar havde suspenderet alle udenlandske Fordringer; medens de andre trak sig ud af Kampen, fortsatte Napoleon i den Tanke her at grunde et latinsk Vasalrige og indsatte Ærkehertug Maximilian som Kejser 1863, men senere fremtvang de forenede Stater de franske Troppers Hjemkaldelse, og Maximilian dræbtes 1867 af Mejikanerne. 1863 bleve alle F.'s Forsøg paa ved Noter og Kongresforslag at standse Russerne i Polen forgæves; 1864 ønskede Napoleon en national Afgørelse af det dansk-tyske Spørgsmaal, men vilde ikke bryde med Preussen, med hvilket han oftere forhandlede om franske Udvidelser ved Rhinen, og opnaaede derfor intet. 1866 billigede han Italien's Forbund med Preussen, men ventede, at de vilde blive besejrede og sluttede for at frelse dem Juni 1866 Aftaler med Østerrig om, at F. skulde blive neutralt, men Østerrig saa opgive Venezia og ikke helt ødelægge Preussen. Krigens Udfald forstyrrede imidlertid alle hans Beregninger; Kompensationer kunde ikke sættes igennem over for det sejrrige Preussen, og hans mæglende Virksomhed ved Prag-Freden 1866 bragte kun smaa Resultater. Stadig Bekymring voldte ogsaa det romerske Spørgsmaal, idet hans klerikale Tilhængere ivrig holdt paa, at Paven skulde beskyttes, medens fritænkerske Raadgivere som Rouher ønskede at vinde Italien ved at opgive Rom. Ved Aftalerne Septbr. 1864 mente man at have fundet en Mellemvej, idet de franske Tropper forlode Rom, men Italien lovede ikke at angribe det. 1867 angreb imidlertid Garibaldi Rom, og de franske Tropper vendte da tilbage. Endelig mislykkedes 1867 Forsøget paa ved Aftaler med Holland at faa Luxembourg, da Preussen ivrig protesterede, men hanopnaaede dog, at den preussiske Besætning forlod Luxembourg, der neutraliseredes.

Bekymret herover søgte Napoleon at vinde de ledende Partier i F. og slog derfor ind paa en liberal Politik, der i sig selv godt kunde forlenes med hans gamle Program, at Folket under den demokratiske Cæsarisme skulde modnes til Friheden. 1860 tillod han, at Trontalen besvaredes med en Adresse, og at Forhandlingerne offentliggjordes i deres hele Omfang. 1861 opgaves Kejserens Ret til mellem Samlingerne at afholde ubevilgede Udgifter, og Finanslovsbehandlingen fik en friere Karakter. Oppositionen, der hidtil kun havde enkelte Repræsentanter som Ollivier og Jules Favre, benyttede ivrig Indrømmelserne, og ved Valgene 1863 satte de 36 igennem, hvoriblandt Thiers, hvis Taler fra nu af vakte stor Opsigt. Adressedebatterne 1864 og 1865 formede sig som hvasse Angreb paa Regeringen, og 1866 kritiserede Thiers skarpt dens Holdning under Krigen. 1867 gik da Napoleon til større Indrømmelser. Adressedebatten ombyttedes med en betinget Interpellationsret, og ny Presse- og Forsamlingslove lovedes. 1868 tillodes saa upolitiske Forsamlinger og Vælgermøder under Politiopsyn, og Regeringens Ret til Indgriben i Presseforholdene indskrænkedes. 1866

og 67 var General- og Municipalraadenes Magt bleven stærkt udvidet, og ogsaa i Undervisningsvæsenet mildnedes Tvangssystemet. 1864 havde Duruy i den lærde Skole faaet dannet en Realretning; 1867 oprettede han Pigeskoler i et stort Antal Sogne, sikrede Lærernes Løn og udvidede Adgangen til fri Undervisning. — Samtidig søgte man at sikre sig udadtil ved Niel's Hærlov, der betød en stærk Tilnærmelse til almindelig Værnepligt, men kun vedtoges i en meget indskrænket Form 1868. Den parlamentariske Oppositions Førere begyndte nu at haabe paa et virkeligt konstitutionelt Kejserdømme, men Kravet derom fastholdt de ogsaa bestemt, og en voldsom Opposition kom til Orde i Pressen (Rochefort's »Lanterne«) og fik endog Udtryk i Tumulter i Paris. 1869 gav Bankfallitter og store Skandaler Anledledning til stærke Angreb. Ved Valgene dette Aar fik Regeringen endnu Flertallet, men Oppositionen voksede stærkt og sejrede i Paris og andre store Byer, og Gambetta var blandt de valgte. Sammen med et Mellemparti under Ollivier forlangte Oppositionen nu i et Antal af 116 (Kamrets Medlemmer ca. 290) konstitutionelle Reformer. I Juli lovede Kejseren det; Rouher traadte tilbage fra Ministerstillingen og blev Senatspræsident, og ved Senatsbeslutning ændredes saa Forfatningen i September. Derpaa dannedes ogsaa det konstitutionelle Ministerium Ollivier Jan. 1870, og i April bestemtes nøjere Forfatningsændringerne. Den lovgivende Forsamling fik Initiativ til Love, Ret til at udnævne sin Præsident o. s. v., Interpellationsretten blev fri, Ministrene bleve ansvarlige over for Senatet, om end samtidig Kejserens Ansvar bevaredes; det blev et samlet Ministerium, ikke Fagministre under Kejseren. Folkeafstemninger beholdt Kejseren Ret til at benytte. Der kunde paa denne Forfatning bygges en konstitutionel Udvikling, men den aabnede ogsaa en Del Muligheder for at bevare det personlige Regimente. Den vedtoges med 7,350,142 mod 1,538,825, og skønt Flertallet i de store Byer og en mindre Del af Hæren havde stemt imod, var dette Udfald egnet til højlig at styrke Kejseren og Ollivier. Ved Hoffet herskede imidlertid en skarp Strid mellem det gamle bonapartistiske Parti og de ny konstitutionelle Raadgivere, og Kejseren selv, der siden 1865 var stærkt plaget af Sygdom, vaklede mellem dem. Derfor blev der stadig over Forfatningsarbejdet et vist uvederhæftigt Præg, saa man ikke ret vandt de liberales Tillid, og samtidig antog Socialistbevægelsen en truende Karakter, saa man maatte gribe til Arrestationer af »Internationale's« Ledere. Men før det viste sig, hvorledes det vilde gaa med Forsoningsforsøgene, havde andre Begivenheder grebet forstyrrende ind.

Siden 1866 havde næsten alle Franske været optagne af Ønsket om *revanche pour Sadowa*, F.'s Førerstilling i Europa skulde hævdes, og skønt Hærreformen efter Niel's Død 1869 var bleven højst tarvelig udført, troede man sig almindelig Preusserne langt overlegne. Kejseren selv var fredelig, men ubehagelig berørte af de indre Forhold ønskede Kejserinden og de klerikale Hofkredse, saavel som Udenrigsministeren Gramont Krig. I Preussen veg Kong Vilhelm ogsaa tilbage for Ansvaret og Risikoen, men for Bismarck, de ledende militære og en Del af Folket var Krigen Vejen til Tyskland's Enhed. Det blev da de to Udenrigsministre let gennem mere eller mindre bevidste Misforstaaelser at gøre Krigen nødvendig. Prins Leopold af Hohenzollern var bleven valgt til spansk Konge; Kong Vilhelm tillod ham som Familieoverhoved at modtage Valget; F. fordrede, at Tilladelsen skulde tages tilbage. Kongen nægtede det, men lod Prinsen selv trække sig tilbage 12. Juli 1870. Da krævede Gramont, at Kong Vilhelm skulde love heller ikke fremtidig at tillade denne Kandidatur. Kongen afviste i Ems den franske Gesandt Benedetti's Fordringer herom; i Paris vaklede man, men Bismarck gav nu i Emser-Depeschen Magterne en Skildring, der gav Indtrykket af et hvast Sammenstød mellem Kongen og Benedetti. Endnu fik Fredsvennerne om Middagen 14. Juli Overhaand i det franske Ministerraad, men ny Efterretninger, uvist hvilke, kom til, og i et Møde om Aftenen 14. besluttedes Reservens Indkaldelse. I Pariser-Pressen, i Mængden og i Kamret var Stemningen for Krig, og Ministeriet reves med heraf, skønt Tilbøjeligheden i Provinserne syntes at gaa i modsat Retning. 15. vedtoges Krigsbevillingen i Kamrene trods Thiers's Modstand; 19. erklæredes Krigen; Napoleon tog Anførselen for Hæren; Kejserinden og et Regentskab toge Styrelsen i Paris. Med Østerrig og Italien havde man aftalt Alliancetraktater, der dog endnu ikke vare underskrevne, og man regnede paa Danmark og de sydtyske Stater, medens Rusland støttede Preussen, og England stod neutralt. Alliancerne vare imidlertidig afhængige af Sejrene, og trods Krigsministeren Leboeuf's Forsikringer viste det sig snart, at F.'s Hær ikke var i en saadan Tilstand, at de kunde vindes. Efter en Maaneds Kamp var den ene Halvdel af Hæren indesluttet i Metz og den anden Halvdel sammen med Kejseren fanget ved Sedan (2. Septbr.). I Paris var Ollivier efter de første Nederlag afløst af Greven af Palicao. Nu brød aaben Opstand løs 3.—4. Septbr.; Kejserinden flygtede, og paa Hotel de Ville proklameredes Republikken og indsattes *Gouvernement de la défense nationale* (om Krigsbegivenhederne se i øvrigt fransk-tyske Krig 1870—71).

XVI. Republikken efter 1870.

Den ny Regering bestod af Republikanere. Chef for den og Paris'es Kommandant var General Trochu, Udenrigsminister Jules Favre, Medlemmer desuden Arago, Crémieux, Ferry, Gambetta, Garnier-Pages, Glais-Bizoin, Pelletan, Picard, Rochefort, Jules Simon. Jules Favre erklærede straks støttet til Stemningen, at man ikke vilde afstaa en Tomme Land, og en Forhandling med Bismarck i Ferrières 19.—20. Septbr. blev resultatløs. Thiers foretog nu en Rundrejse for at vinde Stormagterne. I England veg Ministeriet Gladstone-Granville bekymret tilbage for al Indblanding; i Østerrig holdtes Beust tilbage af Ungarerne og Frygten for Rusland. Dette var tilsyneladende imødekommende, men interesserede sig i Virkeligheden kun for at faa Pariser-Kongressens Bestemmelser om Sortehavet hævede og støttede derfor Preussen. I Italien endelig følte Kongen sig stadig i Taknemmelighedsgæld til Napoleon og F., men Ministrene og Folkets Flertal ønskede blot at benytte Lejligheden til at faa Rom. Intet Sted var da noget at opnaa, og ogsaa et Møde mellem Bismarck og Thiers 1. Novbr. sluttedes

uden Resultat. 19. Septbr. var Paris bleven indespærret; Trochu, Favre o. fl. bleve der; andre, hvoriblandt Gambetta overtoge fra Tours Ledelsen af en stor Folkerejsning. Trods alle Anstrengelser tilintetgjordes imidlertid dennes Muligheder ved Bazaine's Overgivelse af Metz i Oktober., og de følgende 3 Maaneders Kamp var haabløs. I Paris søgte de ophidsede Folkemasser at styrte Regeringen 31. Oktbr. 1870 og 22. Jan. 1871. Omsider tvang Hungersnøden Favre til 28. Jan. at slutte en Vaabenstilstand, hvorefter Paris'es Forter skulde overgives og en Nationalforsamling vælges til at beslutte om Krig eller Fred. 12. Febr. mødte denne, valgt ved almindelig Valgret, i Bordeaux, og Thiers valgtes her til Chef for den udøvende Magt (1871—73). Favre vedblev at være Udenrigsminister, og han og Thiers sluttede 26. Febr. Fredspræliminærene i Versailles. F. afstod Elsass undtagen Belfort, Tysk-Lothringen med Metz og skulde betale 5 Milliarder, og indtil Betalingen deraf skulde Tyskerne holde en Del af Landet besat. 1. Marts vedtoges dette med 546 mod 107 St. i Bordeaux, og efter langvarige Forhandlinger sluttedes Freden i Frankfurt 10. Maj.

Nationalforsamlingen havde imidlertid besluttet at flytte, ikke til Paris, men til Versailles, og havde derved givet Stødet til en Socialistopstand i Paris, ved hvilken de vaabenøvede Arbejdere 18. Marts med Lethed sejrede. Et Kommunalraad valgtes og erklærede, at Paris skuldc regere sig selv som Kommune, Centralisationen sprænges og F. danne et Forbund af Kommuner. Thiers samlede nu de fra tysk Fangenskab hjemvendte Soldater under Mac Mahon og efter $1^1/_2$ Maaneds Belejring, 4 Dages Gadekamp og store Ødelæggelser blev man Herre i Paris. Kampens grusomme Karakter standsede for længere Tid Socialismen, og Harmen mod den førte til sidst til, at »Internationale« 1872 blev forbudt. I Nationalforsamlingen, hvor fra først af Orléanister og Legitimister havde Flertal, blev Stemningen stærkt konservativ. De to Grupper syntes at skulle enes om at gøre Greven af Chambord til Konge, men denne nægtede 5. Juli at opgive den hvide Fane, og Thiers, der ønskede en konservativ Republik, samlede efter at have ændret Ministeriet i konservativ Retning alle moderate, saa han i August med 491 mod 93 St. erklæredes for »Republikkens Præsident«. Han og Ministrene bleve ansvarlige for Forsamlingen til en Forfatningvar given. Ved hans store Autoritet lykkedes det nu at genoprette Ordenen. Ved to store Laan paa $2^1/_2$ og 3 Milliarder frc. Juni 1871 og Juli 1872 skaffedes Penge, saa Landet blev befriet for de tyske Soldater. 1871 hævedes Nationalgarden, og 1872 vedtoges den ny Hærlov, hvorved man skulde sikre sig atter at blive Preussen jævnbyrdig. Almindelig Værnepligt indførtes, og Stillingsretten ophørte, men en Del Fritagelser bevaredes for Enkesønner, Præster o. s. v., og forskelige Eksaminer gave Ret til 1 Aars Tjeneste som frivillig, medens ellers Lodtrækning delte de udskrevne i to Parter, der tjente henholdsvis 5 eller 1 Aar foruden Indkaldelser. En fuldstændigere Gennemførelse af almindelig Værnepligt hindrede Thiers. Samtidig bevilgedes store Summer til Fæstninger og Hær- og Flaademateriel. Pengene skaffede Thiers især ved høje Toldafgifter, og Beskyttelsessystemet gennemførtes saaledes. Det kommunale Selvstyre gjorde et stort Skridt tremad, da 1871 By- og Sogneraad i alle Kommuner med 20,000 Indb. fik Ret til at vælge Mairerne og samme Aar Generalraadene fik Lov at forhandle med hverandre og holde offentlige Møder, ligesom at nedsætte Udvalg mellem Samlingerne og øve en nøje Kontrol med Administrationen; endelig ordnedes Valgene af disse forskellige Raad. Kultusministeren Jules Simon's Forsøg paa en liberal Skolelov strandede derimod paa de klerikale. I Forfatningssagen kunde man ikke enes, og Thiers fik ofte kun sin Vilje ved at true med at gaa af. 1872 udtalte han sig aabenlyst for Republikken, men da han Maj 1873 forstærkede Ministeriet med Republikanere, samledes Orléanister, Monarkister og Bonapartisterne under Rouher om et Mistillidsvotum (vedtaget med 360 mod 344), og da han atter truede med at gaa af, modtoges det med 368 mod 339.

Mac Mahon (1873—79) valgtes nu til Præsident og dannede Ministeriet Broglie med Repræsentanter for alle 3 monarkiske Grupper. Alle Suppleringsvalg viste en voksende republikansk Stemning, men blandt Royalisterne dreves de religiøse og reaktionære Stemninger meget højt op. Man enedes om en ny Henvendelse til Greven af Chambord, men Orléanisterne satte igennem, at han først skulde gaa ind paa en konstitutionel Forfatning og antage Trikoloren, og dette afslog han Oktbr. 1873. Man nøjedes da med at udvide Mac Mahon's Magt og vælge ham for 7 Aar. Bonapartisterne samlede sig efter Napoleon III's Død om dennes Søn, og skønt de ramtes haardt ved Dommen over Bazaine for Overgivelsen af Metz, havde de en Del Fremgang. 1874 fik Broglie atter Mairernes Udnævnelse overladt til Regeringen, men da han foreslog Oprettelsen af et Senat og Indskrænkning af Valgretten, splittedes Flertallet, og i Maj 1874 maatte han tage det moderate Ministerium Cissey-Decazes. I Febr. 1875 enedes nu moderate Monarkister og Republikanere om en Forfatning, der i Løbet af Sommeren fuldførtes under et Koalitionsministerium Buffet. En Præsident, valgt for 7 Aar af Senat og Deputeretkammer forenet til en Kongres, har den udøvende Magt. Den lovgivende tilhører de to Kamre; Deputeretkammeret (ca. 530) vælges for 4 Aar efter Arrondissementer med almindelig Valgret; af Senatets 300 valgtes de 75 af Nationalforsamlingen, siden af Senatet selv paa Livstid, de 225 paa 9 Aar departementsvis af 1) Departementets deputerede, 2) Medlemmerne af General- og Arrondissementsraad, 3) I delegeret for hver Kommune. $1/_3$ afgaar hvert 3. Aar. Præsidenten er ansvarlig for Højforræderi, ellers Ministrene; han kan med Senatets Samtykke opløse Deputeretkammeret. Love kræve begge Kamres Samtykke, bekendtgøres af Præsidenten. Til Forfatningsforandringer hører Fællesafstemning.

Desuden udvidedes Forsamlingsfriheden til politiske Foreninger, hvorimod det endnu 1875 lykkedes de klerikale at gennemføre en Skolelov, der i Lærefrihedens Navn gave Katolikkerne Ret til at oprette private Universiteter og i det hele forøgede Gejstlighedens Magt i Skolen. — Medens denne Forfatning fuldførtes, havde i Foraaret 1875 Vedtagelsen af en Kadrelov skabt et spændt Forhold til Tyskland, hvor Bismarck synes at

have ønsket i rette Tid at standse F.'s Udvikling, men hindredes heri af Rusland.

Valgene 1876 gave Republikanerne af ca. 8½ Mill. Stemmer omtrent de 5, og de bleve i Deputeretkammeret 360 mod 170 Monarkister, hvoraf 80 Bonapartister, medens Stemmerne i Senatet bleve omtrent lige. Fra nu af blev det moderat republikanske Parti Opportunisterne, under fremragende Førere som Gambetta, Ferry, Freycinet o. s. v. F.'s ledende Parti. Buffet afløstes af Ministeriet Dufaure (Marts—Decbr. 1876), der var ret republikansk. Dets Forslag om en liberal Skolelov strandede i Senatet, men August 1876 vedtoges det, at i alle Kommuner, der ikke vare Hovedstæder for Departementer, Arrondissementer eller Kantoner, skulde Mairen vælges af Kommuneraadet. Det noget ubestemte Ministerium afløstes snart af et rent republikansk under Simon (Decbr. 1876—Maj 1877), men dette vakte Monarkisternes Forbitrelse, og da disse ønskede at lede de forestaaende kommunale Valg, fik de Præsidenten til atter at danne et Ministerium Broglie (Maj—Novbr. 1877). Republikanske Embedsmænd afsattes, og da Deputeretkammeret vedtog et Mistillidsvotum, opløstes det. Trods et stærkt Valgtryk, valgtes der 320 Republikanere og 210 Monarkister, hvoraf 110 Bonapartister. Et Forsøg med et Forretningsministerium Rochebouet (Novbr.—Decbr. 1877) mislykkedes, og Mac Mahon maatte atter tage et Ministerium Dufaure (Waddington, Freycinet og Say; Decbr. 1877—Febr. 1879). 1878 gik fredelig med Amnestilove; i Paris holdtes Verdensudstilling, og paa Berliner-Kongressen saa man med Tilfredshed Brudet mellem Rusland og Preussen forberedes. Ved Senatsvalgene stege Republikanerne blandt de 75 fra 19 til 60 og bleve saaledes 180 mod 120. De krævede derpaa en Del Afsættelser af monarkiske Embedsmænd og Officerer, og gav derved Mac Mahon et Paaskud til at gaa af Jan. 1879.

Grévy (1879—87) valgtes nu med 563 af 713 til Præsident, Gambetta blev Kammerets Formand, og der dannedes et Ministerium Waddington (Freycinet og Ferry; Febr.—Decbr. 1879). I dette vare de 3 opportunistiske Hovedgrupper: venstre Centrum, det republikanske Venstre (Ferry) og *union républicaine* (Gambetta) repræsenterede, medens de radikale under Clémenceau nu, da Faren for Monarkisterne syntes forbi, begyndte at træde i Opposition. Samtidig formindskedes Farerne for Bonapartisterne ved Kejserprinsens Død 1879, men disse vedbleve dog at holde sammen som Parti, ledede af Cassagnac, ligesom de andre monarkiske Grupper, og kunde endnu af og til true Republikken. Af disse Partier dominerede Opportunisterne i Nord og Øst samt i det midterste F., mod Sydvest og Vest delte de Magten med de konservative, i Syd ved Middelhavet raadede gennemgaaende de radikale ligesom i de store Byer, et Forhold som siden væsentlig er bevaret. Novbr. 1879 flyttede Forsamlingen til Paris, kun Kongresafstemningerne ske stadig i Versailles; ogsaa det bar Præg af den ny republikanske Tid. I de følgende Aar var Gambetta Sjælen i Deputeretkammeret, men foreløbig nøjedes han med at gøre sin Indflydelse gældende gennem de skiftende Ministerier. Waddington afløstes af Freycinet (Decbr. 1879—Septbr. 1880), denne af Ferry (Septbr. 1880—Novbr. 1881), der fra Febr. 1879 stadig havde været Minister og var den, der nærmest stod som Gambetta's jævnbyrdige. Denne besluttede sig imidlertid nu til selv at danne et Ministerium, men vilde forinden sikre sig en paalidelig Kammermajoritet. Dette mente han at kunne naa ved Listevalg departementsvis, da han antog, at Monarkisterne kun i ganske faa Departementer vilde have Flertal. Maj 1881 fik han Forslaget vedtaget i Kammeret med 8 Stemmers Flertal, men Senatet forkastede det med 148 mod 114. Gambetta opstillede da ved de ny Valg Aug. 1881 Listevalg og en Senatsreform som Program, og opnaaede, at der valgtes ca. 450 Republikanere, ca. 60 Bonapartister og ca. 40 andre Monarkister, og af Republikanerne hørte ca. 200 til Gambetta's, ca. 170 til Ferry's Gruppe. — Ferry havde imidlertid foranlediget ved nogle Røverstammers Indfald i Algérie, ladet Tunis besætte, hvis Bej i Maj 1881 overlod Landets Forvaltning til franske Embedsmænd. Dette vakte ikke blot i Tyrkiet men ogsaa i England og især i Italien en stærk Misstemning mod F., og bidrog til Italien's Tilnærmelse til Tyskland, hvorfor F.'s ivrigste Revanchepolitikere bleve bekymrede. Ferry's Stilling blev derfor vanskelig, og han overlod da etter Valgene Pladsen til Gambetta (Novbr. 1881—Jan. 1882). Store Forventninger om en dristig republikansk Revanche- og Reformpolitik modtog »det store Ministerium«. Forfatningen skulde ændres, det tunesiske Spørgsmaal løses og England vindes ved fælles Optræden mod Arabi Pashas Selvstændighedsplaner i Ægypten. Gambetta, i hvis Ministerium ingen af de betydelige Førere vare med, strandede imidlertid hurtig paa Forfatningsreformen. Hans Forslag fremkaldte stor Opløsning i Grupperne og faldt med 305 mod 117, hvorpaa han gik af. Freycinet (Jan. 1882—Juli 1882; Ferry og Say) gennemførte betydelige Reformer og fuldførte Anneksionen af Tunis, hvorimod hans forsigtige Politik i Ægypten gav Englænderne Overtaget der. Bekæmpet af Gambetta fulgtes han af et Ministerium af dennes Parti Duclerc (Juli 1882—Jan. 1883), der optraadte kraftigere i Ægypten og forberedte Udvidelser paa Madagascar, i Bagindien og ved Congo. Saa døde imidlertid Gambetta Decbr. 1882, hvilket gav Monarkisterne Mod til truende Demonstrationer, medens paa deres Side de radikale krævede Prinserne forviste. Duclerc, der ikke kunde magte denne Situation, fulgtes først af et Ministerium af samme Farve Fallicres (Jan.—Febr. 1883), men derpaa traadte Ferry atter til og raadede nu i over to Aar (Febr. 1883—Marts 1885). Han støttedes i denne Tid gennemgaaende af næsten alle Opportunisterne og fortsatte nu den omfattende Reformvirksomhed, han tidligere som Kultusminister eller Ministerpræsident havde begyndt. Det store Fremskridt i fransk Lovgivning Aarene 1879—85 bragte, skyldes væsentlig ham. Vigtigst vare Reformerne i Undervisningsvæsenet. 1879 blev ethvert Departement forpligtet til at oprette et Lærerindeseminarium. ligesom Læreruddannelsen i det hele forbedredes. 1880 ændredes Styrelsen af Skoleväsenet saaledes, at den kom i Hænderne paa Raad, væsentlig valgte af Undervisnings væsenets egne Repræsentanter, medens de gejstlige Medlemmer forsvandt,.

og ogsaa Kvinder fik Adgang til disse Skoleraad. Det styrende *conseil supérieur* valgtes saaledes nu væsentlig af Lærerne ved Universiteter, Seminarier, lærde Skoler o. s. v., *conseils académiques*, de styrende Raad for de Undervisningskredse, F. er delt i, paa tilsvarende Maade. S. A. gaves en Lov, der hævdede Undervisningsfriheden, men saaledes, at de private Universiteter og Fakulteter mistede den Ret, de 1875 havde faaet til at uddele Doktorgrader o. 1. Ferry havde foreslaaet, at det skulde forbydes Medlemmer af de stadig taalte ikke autoriserede gejstlige Ordener at undervise, og da Senatet forkastede dette, opløstes ved Dekreter 1880 først Jesuiterordenen, siden de andre ikke-autoriserede Ordener med mandlige Medlemmer (Jesuitterne da 1,500, de andre 6,000 Medlemmer), medens de ikke-autoriserede Ordener bestaaende af Kvinder (15,000) og alle autoriserede Ordener (22,000 Mænd og 114,000 Kvinder) fik Lov at bestaa. Samme Aar oprettedes højere Skoler for Piger svarende til de lærde Skoler for Drenge, og i disse sidste indskrænkedes de klassiske Sprog til Fordel for de levende Sprog og Realfagene. 1881 bestemtes Kravene til Læreres og Lærerinders Kundskaber, og Princippet gratis Undervisning fuldførtes i Almueskolerne, hvortil 1882 føjedes Principperne tvungen Skolegang og konfessionsløs Statsskole uden gejstligt Tilsyn. Forældrene fik Valget mellem denne Statsskole og Privatskolerne eller Hjemmeundervisning, men kommunale Skolekommissioner fik Tilsyn med, at de lærte nok. Foreløbig vandt baade for den højere og lavere Undervisning de gejstlige Privatskoler stor Tilslutning, men nu aftage disses Elevantal hurtig, medens Statsskolernes vokser. — 1886 føjede Goblet hertil en Lov, hvorved ogsaa Departementsskoleraadene bleve valgte, og de Lærere og Lærerinder der bleve Medlemmer deraf, fik Valgret til *Conseil supérieur*. Hermed var i Hovedsagen det Ideal naaet, Konventet omtrent 100 Aar før havde opstillet. — 1881 indførtes omsider Pressefriheden i F. Efter Opløsningen 1870 var næsten alle Indskrænkningerne 1871 komne igen, og ved Presseloven 1875 vare de i det væsentlige bevarede; nu fastsloges det kortelig, at almindelige Presseforseelser ligesom anden Brøde hørte under Juryens Dom; Kaution og alle præventive Foranstaltninger bortfaldt og kun til Sikkerhed for private bevaredes ret kraftige Bestemmelser. 1882 gik man videre med det kommunale Selvstyre, man var slaaet ind paa ved Lovene 1871 og 76. Alle Kommuner undtagen Paris fik nemlig nu Ret at vælge deres Mairer. Paris'es Overborgemester er derimod stadig Seine-Præfekten, men ved hans Side staar et Raad af 80 folkevalgte Medlemmer, og endelig er Paris delt i Arrondissementer, hvert med sin af Republikkens Præsident udnævnte Maire og sit folkevalgte Raad. Endelig samlede en Lov 1884 hele den kommunale Lovgivning. 1884 genindførtes omsider den 1816 afskaffede Ret til Skilsmisse, og samme Aar tillodes endelig Fagorganisationerne i *syndicats d'ouvriers* og *syndicats de patrons* paa saadanne Vilkaar, at den gamle Lavstvang ikke kunde komme frem derved. Endelig lykkedes det Ferry nogenlunde at bringe Balance i Finanserne 1883 ved en stor Konvertering af Statsgæld fra 5 til $4^1/_2$ p. Ct., og ved at overlade Fortsættelsen af Jærnbanebyggeriet til private. Ogsaa politisk triumferede han længe. Prætendentspørgsmaalet løste han ved at afsætte 3 Prinser fra deres Officersposter, Forfatningssagen fik han først udsat, men Decbr. 1884 gennemførte han derpaa en moderat Ændring; fremtidig skulde alle Senatorer vælges paa 9 Aar, de 75 livsvarige skulde efterhaanden bortfalde, og ved Senatsvalgene skulde ikke længere store og smaa Kommuner sende I delegeret hver, men Tallet variere noget efter Størrelsen. I Forvejen var det vedtaget, at intet Medlem af et tidligere Fyrstehus kunde blive Præsident, og det tilføjedes nu, at ingen Ændring kunde gaa ud paa Republikkens Afskaffelse. 1883 var Greven af Chambord død, og alle Monarkisterne samledes nu om Greven af Paris; men denne holdt sig i Bevidsthed om Situationens Haabløshed rolig, og Bonapartisterne svækkedes ved Strid mellem Prins Jerôme Napoleon og hans Søn Victor. Nogen Bekymring voldte vel paa modsat Side Anarkisterne (Fyrst Krapotkin, Louise Michel og Réclus), men endnu betød dette kun lidt, og under rask Fremgang i Landet syntes Republikken stedse mere at konsolideres ved Ferry's dygtige Ledelse.

Da faldt Ferry paa sin Kolonialpolitik. I Vestafrika havde han udbredt F.'s Magt, paa Madagascar 1885 vundet store Indrømmelser. I Bagindien maatte Anam, der havde beskyttet Sørøverne, 1883 stille sig under fransk Protektorat, saa F. overtog dets Udenrigspolitik, opkrævede Toldafgifter o. s. v. Mindre heldige vare Kampene mod Sørøverne og de lejede kinesiske Soldater, der hjalp dem; det kom til Krig med Kina, der dog 1884 i Tientsin maatte anerkende det franske Protektorat i Anam; tilfældig fornyedes imidlertid Kampen, og en fransk Afdeling led et lille Nederlag ved Langson Marts 1885. Dette gav Anledning til en voldsom Storm mod Ferry, sat i Scene af de ivrige Revanchepolitikere, der frygtede, at F.'s Hær skulde blive alt for optagen i Kolonierne og desuden vare forbitrede over, at Ferry i det ægyptiske Spørgsmaal virkede i Forstaaelse med Tyskland. De radikale under Clémenceau vendte sig derfor med stor Iver mod en Pengebevilling til Kampen i Kina, og det lykkedes at faa den forkastet med 308 mod 161. hvorpaa Ferry 30. Marts gik af. Forinden havde han dog ordnet Forholdet til Kina saaledes, at dette ved Fredspræliminærerne 4. Apr. opgav alt Krav paa Tonking og Annam, der fra nu af ganske vare afhængige af F., det første som Koloni, det sidste som Vasalstat. Ferry, der i 6 Aar med 2 Afbrydelser paa i alt 10 Maaneder havde været Minister og hele denne Tid havde øvet en bestemmende Indflydelse paa fransk Politik, tabte nu foreløbig næsten ganske denne, idet Mistanken for Mangel paa Revanchebegejstring stadig vendtes mod ham.

6. Apr. dannedes et Ministerium Brisson (April 1885—Juni 1886), som det omsider lykkedes at faa Listevalgene indførte, og de deputeredes Tal forøget til 584. De ny Valg viste imidlertid, at dette Middel ikke sikrede den opportunistiske Majoritet, og at Monarkisterne havde faaet betydelig Tilslutning, paa Grund af det sidste Aars Begivenheder og ny Uheld over for de kinesiske Røvere. Den første Valgdag 4. Oktbr. 1885 valgtes 177 Monarkister, 127 Republikanere, medens 270 Omvalg bleve nødvendige. Ved Omvalgene

holdt da Republikanerne sammen og sejrede næsten overalt, men Monarkisterne fik dog i alt 200, og da de radikale talte ca. 100, Opportunisterne ca. 280, vare disse sidste ikke længere alene Flertal, og der kom derfor nu en Ministerskifternes Tid, hvor al Fasthed i Styrelsen syntes forsvunden, men Ministerierne dog væsentsig bevarede det opportunistiske Præg. Brisson bevarede kun med Besvær et lille Flertal, og ved Præsidentvalget Decbr. 1885 fik Grévy kun 457 St. af Kongressens 884 Medlemmer. Brisson gik da af, og Freycinet dannede derpaa et Koncentrationsministerium (Jan.—Decbr. 1886; Carnot, Goblet, Boulanger), hvori ogsaa radikale optoges for atter at skaffe et Flertal. Freycinet, der nu næst Ferry var Opportunisternes bedste Mand og besad en ualmindelig Manøvreringsdygtighed, klarede i nogen Tid Vanskelighederne. Juni 1886 indrømmede han de radikale en Lov, hvorved Prætendenterne og deres nærmeste Arvinger forvistes og Regeringen fik Ret til at forvise ogsaa andre Prinser, der alle udelukkedes fra Embeder. Greven af Paris og Prins Napoleon forlode med deres ældste Sønner Landet; flere andre Prinser afsattes fra Officersstillinger, og da Hertugerne af Chartres og Aumale protesterede, fik Boulanger ogsaa dem forviste, hvilket bevirkede Hertugen af Aumale's Offentliggørelse af Boulanger's tidligere ydmyge Breve til ham. Alligevel blev denne radikale General stedse mere den, hvem Revanchepolitikerne knyttede deres Haab til, og han vandt en betydelig Popularitet. En skarp Spionlov vedtoges, men i December faldt Ministeriet paa et Finansspørgsmaal for en Alliance mellem radikale og Monarkister med 262 mod 247. I det væsentlige blev Ministeriet dog under Goblet (Decbr. 1886—Maj 1887), men da Freycinet var gaaet af, dominerede Boulanger helt. Han foreslog nu Hærudvidelser og store Rustninger og førte i det hele et overmaade udfordrende Sprog. Da saa i April 1887 det tyske Politi lokkede den franske Politimand Schnabele over Grænsen og arresterede ham for Spionerí, syntes Krigen nær, især da det paastodes, at Arrestationen var sket paa fransk Grund. Det lykkedes dog ikke Boulanger at faa Flertal i Ministeriet for at mobilisere, og Bismarck frigav Schnabele saa Krigsfaren drev over. Ogsaa et senere Sammenstød ved Grænsen blev uden Følger. Ministeriet søgte at klare de stadige Finansvanskeligheder ved at forhøje Korn- og Kvægtolden, men faldt kort efter, da det alligevel ikke kunde skaffe Balance. Et Ministerium dannedes nu under den dygtige Finanspolitiker Rouvier (Maj 1887—Decbr. 1887) uden Boulanger. Han skaffede atter Balance ved store Besparelser og ved at forhøje Sukkerskatten og Indførselstolden paa Alkohol. Da kom til de andre Vanskeligheder store Skandaler, idet General Caffarel anklagedes for at have solgt Æreslegionsordenen, og stedse flere, hvoriblandt Boulanger, inddroges i Sagen. Værst ramte Anklagerne Grévy's Svigersøn Wilson, der længe havde været Finansudvalgets Formand, men mod hvem Kammeret i November næsten enstemmig vedtog at rejse Anklage. Beviserne syntes afgørende, men alligevel fastholdt Grévy længe, at Svigersønnen var uskyldig, og først da Rouvier var styrtet ved en Interpellation herom, og Grévy ikke kunde faa noget nyt Ministerium, gik han af 2. Decbr. 1887.

Carnot (1887—94). I dette vanskelige Øjeblik samledes et Flertal af Opportunisterne om Ferry, medens andre holdt paa Freycinet, men de radikales voldsomme Modstand især mod Ferry bevirkede, at den mindre bekendte Sadi Carnot traadte frem. Først fik Carnot 303, Ferry 212, Freycinet 76 og Monarkisternes Kandidater Generalerne Saussier og Appert 148 og 72, og ved Omvalget valgtes Carnot med 616 republikanske Stemmer. Han begyndte med et moderat Ministerium Tirard (Decbr. 1887—Marts 1888), der imidlertid stærkt angrebes af de radikale, der forlangte en Forfatningsreform, støttede af Boulanger's Tilhængere, idet denne efter sin Udtræden af Ministeriet havde dannet sig et personligt Parti og nu paa een Gang traadte i Forbindelse med Socialister, radikale og Monarkister. Tirard satte Boulanger ud af aktiv Tjeneste men styrtedes derpaa. Man søgte nu et Middel mod Boulanger's Agitation i det væsentlig radikale Ministerium Floquet (Marts 1888—Febr. 1889), hvoraf Freycinet var Medlem. Alligevel valgtes Boulanger ved et Suppleringsvalg til deputeret, og da han fandt sig krænket i Kammeret og traadte tilbage, genvalgtes han flere Gange, hvoraf Valget i Paris Jan. 1889 især vakte Opsigt. Samtidig gik det af Lesseps ledede Panama-Selskab Fallit, og der begyndte her at komme Skandaler og andre Forhold frem, som dannede et fortræffeligt Agitationsstof. Der syntes nu Fare for, at Boulanger støttet til Monakisterne og de yderste radikale ved sin store Popularitet ved de forestaaende Valg kunde naa saa mange Stemmer, at det kunde betragtes som et Plebiscit til Fordel for hans Diktatur. Floquet gennemførte for at hindre dette atter Arrondissementsvalgene Febr. 1889, men da han ogsaa søgte at sætte en videregaaende Forfatningsreform igennem for at tage Brodden af Boulangismen, mislykkedes dette. Da dannedes Ministeriet Tirard (Febr. 1889—Marts 1890), hvori Rouvier var Finans-, Freycinet Krigs- og Constans Indenrigsminister. Den sidste udfoldede hurtig en hensynsløs Energi, der snart gjorde det af med den kunstig oppustede Boulangisme. Da dennes Agitation efter *Comptoir d'Escomptes* Fallit steg til det højeste, forbød Constans Patriotligaen, der under Revanchepolitikeren Déroulede støttede Boulanger. Derpaa anklagedes Déroulede og Boulangister som Laguerre og Naquet og til sidst Boulanger selv for Attentat mod Statens Sikkerhed, hvilket Kammeret billigede med 318 mod 205. Senatet skulde fælde Dommen, men forinden flygtede Boulanger April 1889 til Belgien. I Løbet af Sommeren styrkedes nu Regeringen ved Hundredaarsfesten for Revolutionen og Verdensudstillingen i Paris; en Forbedring af Hæren, der længe havde været forhandlet, vedtoges, og hertil føjedes en Del Arbejderlove, saaledes om Arbejdstiden for Kvinder og Børn, og endelig bestemtes det, at ingen Kandidat kunde stille sig i flere Valgkredse. Derpaa dømtes ogsaa Boulanger og et Par andre til Landsforvisning. Ved Valgene i September fik Republikanerne ca. 370 valgt, Boulangisterne vandt vel i ca. 50 Kredse, men Monarkisterne tabte omtrent lige saa mange, saa de to Partier, i alt 210 ikke var stort stærkere

end Monakisterne før havde været alene. Selv ved Byraadsvalgene i Paris tabte derpaa Boulangisterne. Greven af Paris's ældste Søn søgte nu at vække Opsigt ved at melde sig som Soldat i Strid med Forvisningslovene; han blev arresteret, men dette bevirkede, at Constans, der blot vilde have sendt ham over Grænsen, gik af Marts 1890, og skønt han erstattedes af den moderat-radikale Bourgeois, faldt Ministeriet kort efter, fordi det ikke var tilstrækkelig protektionistisk. Freycinet samlede da i sit Ministerium (Marts 1890—Febr. 1892) Opportunisternes bedste Mænd: Constans, Rouvier, Ribot og de radikales dygtigste Fører Bourgeois. Under dette dygtige Ministerium syntes det moderat-republikanske System at være kommen ud over alle de Farer, der havde truet siden Ferry's Fald 1885. Den arresterede Prins frigaves, Anarkistbevægelser dæmpedes med Fasthed, og Rouvier's finansielle Dygtighed fejrede ny Triumfer. Den protektionistiske Bevægelse, der havde Flertallet i Kamrene, fortsattes, først ved Forhøjelser af Tolden paa Ris, Majs og Mel, senere ved en hel ny Toldordning 1892 med Maksimal- og Minimaltariffer over for de forskellige Lande efter disses Lovgivning over for F., men saaledes, at selv Minimaltarifferne bleve meget høje. Den monarkistiske Opposition, der var stærkt kompromitteret ved Forbindelsen med Boulanger, begyndte at opløses. 1890 gjorde Kardinal Lavigerie sig til Talsmand for den Anskuelse, at Katolicismen maatte udsone sig med den sejrrige Republik, Leo XIII billigede dette, vistnok i den Tanke at ramme Italien, der fra 1883 som Medlem af Triplealliancen hørte til F.'s Modstandere. 1891 kom det til Sammenstød mellem Katolikkerne og Ministeriet, og Rouvier betonede stærkt, at F. ikke vilde genoprette Pavens verdslige Magt, men samtidig hindrede Ministeriet de radikales Forslag om at hæve Konkordatet og udtalte ved Forhandlingerne om en ny Foreningslov, at man ikke ønskede at ramme de gejstlige Ordener, hvorefter Leo i en Encyklika Febr. 1892 opfordrede F.'s Katolikker til at opgive Oppositionen mod Republikken. Følgen var, at der i Kammeret under Piou dannedes et »konstitutionelt Højre« (de »raillerede«, ca. 40), saa Monarkisterne sank til ca. 100. Endelig døde i Marts 1891 Prins Napoleon, og Boulanger skød sig September samme Aar. — Medens Regeringen saaledes triumferede i indre Politik, sejrede franske Tropper i den Kamp, der allerede 1887 var begyndt i Dahomé, og tvang Kong Behanzin til Fred Oktbr. 1890, men større Glæde end noget andet vakte det, at F, nu traadte ud af den isolerede Stilling, det siden 1870 havde indtaget. Under Udenrigsministeren Ribot's Ledelse kronedes nemlig de franske Anstrengelser for at vinde en Støtte i Rusland med Held. Marts 1891 overrakte den russiske Gesandt Baron Mohrenheim Carnot Andreas-Ordenen, i Juli besøgte franske Krigsskibe under Admiral Gervais Kronstadt, hvor Tsaren ved en Fest for Officererne hørte Marseillaisen spille. Et solidere Grundlag vandt endelig Tilnærmelsen ved, at Rusland trængte til franske Penge, og at franske Finansmænd vare saa villige til at yde disse, at et Laan paa $1/2$ Milliard overtegnedes 7 Gange.

Trods alt dette lykkedes det ved at gøre Ministeriet mistænkt for alt for stor Forbindelse med Katolikkerne at styrte det i Febr. 1892, men det ny Ministerium Loubet (Febr. 1892—Novbr. 1892) var væsentlig det samme, selv Freycinet blev, og af de betydeligere Ministre traadte kun Constans tilbage. Anarkistiske Dynamitattentater (Ravachol) og den stærke Bevægelse Bjærgværksarbejderstriken i Carmaux (Aug.—Oktbr. 1892) fremkaldte, beredte nu vel en Del Vanskeligheder, men disse bleve overvundne, Striken endte ved Loubet's personlige Mægling, og da Behanzin genoptog Kampen i Dahomé, sejrede Franskmændene under Oberst Dodds.

Saaledes stod da den gamle opportunistiske Politik atter sejrrig. Den store Dygtighed, Partiets Mænd besad, havde bødet paa de Mangler, de hyppige Ministerskifter medførte. Landets Velstand var i rask Fremgang, Finanserne vare ordnede, Hær og Flaade havde faaet en mægtig Udvikling, en Række betydningsfulde Reformer havde siden 1870 til den politiske Frihed føjet det Selvstyre i Kommunerne og i Undervisningsvæsenet, den Frihed i Pressen, Litteraturen og det økonomiske Liv, Napoleon I's Centralisationssystem i sin Tid havde hindret. Og endelig var Ligevægten genoprettet i Europa, Tyskland's næsten enevældige Stilling brudt. Kort sagt F.'s Genrejsning var lykkelig fuldført.

Da ramte Panama-Skandalen det herskende Parti. Panama-Selskabets Fallit Jan. 1889 havde ført til langvarige Undersøgelser; Novbr. 1892 anlagde Ministeriet paa Grundlag heraf Proces mod Selskabets Ledere, men faa Dage efter rejste Boulangisten Delahaye i Kammeret mod ca. 150 deputerede, hvoriblandt F.'s mest ansete Mænd, Anklagen for at have ladet sig købe til at stemme for Begunstigelser af Panama-Selskabet. En Kommission under den nu radikale Brisson nedsattes til Undersøgelse, og Ophidselsen naaede det højeste, da en af Selskabets ledende Mænd Bankieren Reinach pludselig døde. Trods Justitsministeren Ricard vedtog Kammeret Undersøgelse af Liget, Novbr. 1892. Efter Ricard's Udtræden rekonstrueredes Ministeriet, men saa anklagedes ogsaa Rouvier, der synes at have modtaget Penge til Valgagitation; han maatte gaa af, og Jan. 1893 opløstes Ministeriet helt. Et nyt dannedes af Ribot (Jan.—Marts 1893), hvoraf Bourgeois og Dupuy vare Medlemmer. Selv radikale som Floquet og Clémenceau ramtes nu af Anklagerne, og i de følgende Maaneder samledes al Interessen om Processen. I Marts endte den med det Resultat, at Lesseps og enkelte andre dømtes for Bestikkelser, men selv om de anklagede fremragende Førere ikke fældedes af Domstolene, plettedes dog flere af dem saaledes, at de foreløbig vare umuliggjorte som ledende Politikere; af de angrebne var egentlig kun Bourgeois gaaet helt uskadt ud af Sagen, og da samtidig Ferry, om hvem Opmærksomheden atter samledes, saa han valgtets til Senatets Formand, døde, gik saaledes paa en Gang en stor Kreds af fremragende Mænd ud af Politikken, og over dem, der bleve tilbage, svævede ny Anklager, der under den store Mistænksomhed virkede, enten de vare sande eller ikke. Saa snart Processen var endt, faldt Ministeriet paa Grund af en Strid mellem Senat og Deputeretkammer om Finanslovsbehandlingen. Den hidtil radikale Dupuy (Marts — Decbr. 1893) dannede det ny Ministerium.

Med Besvær løstes Striden mellem Senatet og Kammeret, og Ministeriet optraadte med uventet Fasthed over for en Del socialistiske Demonstrationer saavel som over for de store Studenteroptøjer i Paris. Al Interesse samledes om de forestaaende Valg. Den gamle Modsætning mellem Monarkister og Republikanere traadte her i Baggrunden, da de første ikke længere var noget jævnbyrdigt Parti. Striden stod mere mellem Opportunisterne og de radikale. De første samledes om Ministeriets Program: en fast og ordnet Styrelse, men stillede sig stadig kølig til de »Rallierede« under Piou, der ivrig støttedes af Gejstligheden. De radikale, hvis Ordfører især var Goblet, stillede en Del ubestemte Reformkrav og søgte Samvirken med Socialisterne. Disse havde efter 1870 langsomt genrejst Arbejderbevægelsen, og først i Marseille 1879 gave de atter denne et rent socialistisk Præg. I St. Etienne 1882 delte de sig i Grupper, hvoraf do vigtigste vare Marxisterne under Jules Guesde, der principfast fulgte Parolen fra Tyskland, og Possibilisterne, der vare mere nationale og moderate. 1889 holdt de Kongresser i Paris, og trods Loven af 1872 taalte Regeringen, at Udlændinge deltoge heri. Arbejdernes Tillid til den radikale Republik blev dem imidlertid en stor Hindring. Ved Valgene 1889 samledes de fleste af de Stemmer, de kunde have gjort Regning paa, om Boulangister, saa der kun afgaves ca. 200,000 socialistiske Stemmer. Nu haabede de ved Hjælp af det rige Agitationsstof, Panama-Sagen gav, at vinde store Fordele. — Udfaldet blev imidlertid i Aug. 1893, at Opportunisterne ved Sejre over Monarkisterne naaede 320 og saaledes genvandt det Flertal, der 1885 var tabt, de radikale vandt en Del, fik ca. 130; Socialisterne fik langt under deres Forventninger ca. 40 omtrent som før Boulangisterne, af ca. 7,150,000 St. havde de ca. 600,000. Monarkisterne svandt ind til 60, de »Rallierede« holdt knap nok Stillingen med ca. 35. Piou og Cassagnac saavel som Floquet og Clémenceau vare blandt de faldne, hvorimod Ministrene og de fleste opportunistiske Førere vare genvalgte. Under Valgene havde en Strid mellem franske og italienske Arbejdere i Aigues-Mortes foraarsaget blodige Sammenstød. Til Valgtriumfen føjede derpaa Ministeriet den, at en russisk Flaade under store Fester besøgte Toulon, medens samtidig Tsaren besøgte nogle franske Skibe i Kjøbenhavn. Endelig endte en Grænsestrid med Siam, der var begyndt i Maj, med F.'s Sejr, og da der atter opstod Kampe i Dahomé, førte de i Begyndelsen af 1894 til Kong Behanzin's Tilfangetagelse.

I Deputeretkammeret genvalgtes Casimir Périer til Formand, men Ministeriets hvasse Udtalelser over for Socialisterne Jaurès'es og Millerand's Interpellationer bevirkede, at nogle af dets mere radikale Medlemmer gik af; hele Ministeriet opløstes saa, og kun med Besvær dannede Casimir Périer et Ministerium af temmelig ny Mænd (Decbr. 1893—Maj 1894). Dupuy valgtes til Kammerets Formand med 251 mod 213 for den radikale Brisson, et Udfald, der dog syntes at vise, at ikke hele det opportunistiske Flertal var paalideligt. Faa Dage efter kastede Anarkisten Vaillant en Bombe ned i Forsamlingssalen, og under Indtrykket heraf gennemførte Ministeriet en Del skarpe Forholdsregler mod Anarkisterne. Ved Senatsvalgene i Jan. 1894 tabte Monarkisterne atter. Périer's Finansminister Burdeau gennemførte nu en Konverteringslov, medens Korntolden atter forøgedes. Socialistiske Interpellationer, Klager over Marinestyrelsen o. s. v. klarede man sig ogsaa igennem saavel som gennem de Vanskeligheder, ny Attentater og Sammenstød mellem Præfekterne og socialistiske Byraad fremkaldte. Ministeriets selvsikre og konservative Optræden vakte imidlertid en Misstemning blandt de deputerede, der forøgedes ved, at Ministeriet ofte fik ikke blot de »Rallierede«s men ogsaa Monarkisternes Stemmer for sig, og Følgen blev da, at Périer styrtedes paa et ligegyldigt Spørgsmaal. Efter et Forsøg paa at danne et radikalt Ministerium, blev det atter Dupuy (Maj 1894—Jan. 1895), af hvis Ministerium Faure og Hanotaux bleve Medlemmer, medens Périer blev Kammerets Formand. Da dræbtes Carnot 24. Juni 1894 i Lyon af den anarkistiske Italiener Caserio, en Begivenhed, der, da Carnot's Anseelse var stor, vakte en voldsom Bevægelse.

Périer (Juni 1894—Jan. 1895). Périer valgtes nu til Præsident med 451 St., Dupuy fik 97, de radikales Kandidat Brisson 195, Monarkisternes kun 53. Dupuy blev ved at være Minister, Burdeau blev Kammerets Formand. Om disse 3 Mænd syntes nu Ordenens Tilhængere at samle sig; de satte igennem, at de anarkistiske Forbrydelser unddroges Juryen, og Udsigt til ny Tilslutning fra konservativ Side fik de ved Greven af Paris'es Død Septbr. 1894. Socialisternes dygtige Ordfører Jaurés skabte imidlertid ved Interpellationer Regeringen mange Vanskeligheder; man tog haardhændet og lidet behændig herpaa, og efterhaanden lykkedes det da at skabe en ret stærk Stemning, navnlig mod Périer. I Decbr. døde dennes bedste Støtte Burdeau, og Brisson valgtes nu med 249 St. til Kammerets Formand, medens Méline kun samlede 213 moderate. Saa kom i December ved Sydbaneselskabets Fallit ny Skandaler frem, og Dommen over Kaptejn Dreyfus som tysk Spion gjorde ogsaa et uhyggeligt Indtryk. I Begyndelsen af 1895 styrtedes Dupuy af de radikale med 263 mod 241, og Périer, for hvem personlige Grunde synes at have stødt til, traadte da ogsaa tilbage.

Faure, Jan. 1895. I Versailles støttedes de radikales Kandidat Brisson nu af en Del andre, saa han fik 338 St., medens de to moderate Felix Faure og Waldeck-Rousseau fik 244 og 184. Ved Omvalget samledes disse om Faure, der valgtes med 430 mod Brisson's 361. Et Ministerium Bourgeois søgtes nu forgæves dannet. I Stedet for dannede Ribot (Jan.—Oktbr. 1895), stadig med Hanotaux som Udenrigsminister, endnu en Gang et Koncentrationsministerium. Under det fik Stillingen til Rusland et nyt Udtryk ved den franske og russiske Flaades Fællesoptræden ved Kieler-Kanalens Aabning i Juni, og i Juli bragte Generalraadsvalgene baade Monarkister og Socialister ny Nederlag til Fordel for Republikanerne. Endelig fuldførtes i September en tidligere paabegyndt Ekspedition til Madagascar ved Erobringen af Hovedstaden Antananarivo, men i Oktober faldt Ministeriet med 276 mod 196 paa et Spørgsmaal fra Sydbanesagen, idet de forenede radikale, Socialister og Monarkister fik en Del af Opportunisterne og de Rallierede med sig. Nu lykkedes det Bour-

geois at danne et Ministerium (Oktbr. 1895 — Apr. 1896) af ren radikal Farve, hvor Berthelot var Udenrigs-, Ricard Justits-, Doumer Finans-, Cavaignac Krigs- og Lockroy Marineminister. Man var hermed slaaet ind paa Princippet Parti-ministerium, og det ny radikale Ministerium raadede endda ikke over Kammerets Flertal. Foreløbig syntes imidlertid Opportunisterne uden Modstand at ville afvente, hvad det kunde gøre, og Socialisterne indstillede de Interpellationer, der hidtil havde virket saa hemmende paa Arbejdet, medens Bourgeois viste sig i Besiddelse af stor Smidighed. Bourgeois's Hovedprogram blev en Indkomstskat med stigende Skala, hvilket fik sit Udtryk i det Budget, Doumer i Begyndelsen af næste Aar foreslog. Opportunisterne vare gennemgaaende mod denne, og til Finansudvalget valgtes aldeles overvejende Modstandere af Forslaget, medens Ministeriet ellers i de offentlige Afstemninger stadig beholdt Flertallet. Imidlertid havde Senatet begyndt et hvast Angreb paa Ministeriet, fordi Ricard havde erstattet en Undersøgelsesdommer beskæftiget med Sydbanesagen med en anden. Bourgeois vilde dog hverken gaa eller lade Ricard falde over for Senatets Votum, og i Kammeret begyndte nu vel Opportunisterne at gøre Opposition, men Ministeriet bevarede her i Februar et ganske vist svindende Flertal paa 90—40 St. I Marts fejrede det endnu en Triumf, idet det med store Anstrengelser trods Udvalgets Indstilling lykkedes at faa den foreslaaede Indkomstskat vedtaget i Princippet med 285 mod 270. Ny Vanskeligheder opstode ved Madagascar-Spørgsmaalet, hvor Ministeriet søgte at finde en Mellemvej mellem Protektorat og Anneksion, men herved kom i en vanskelig Situation. I Kammeret bevarede det endnu i denne Sag 70 Stemmers Flertal, men i Senatet vedtoges et skarpt Mistillidsvotum, som Bourgeois dog atter besluttede ikke at vige for. Forsamlingerne udsattes nu, men Senatet mødte allerede igen i April og nægtede straks en Bevilling til Tropperne paa Madagascar. Bourgeois, hvis Planer om Indkomstskat imidlertid havde mødt stærk Opposition i Generalraadene, gik nu af. I Kammeret, der straks sammenkaldtes, lykkedes det de radikale at gennemføre en Dagsorden, der betonede Kammerets Overvægt over Senatet og at faa nedsat et Udvalg med den Opgave at reformere Forfatningen, men da der nu dannedes et udpræget moderat Ministerium under Protektionisternes ivrige Fører Méline (Apr. 1896), mislykkedes dog Forsøgene paa straks at styrte det, og det gamle opportunistiske Flertal samledes efterhaanden igen. Méline søgte i Stedet for Indkomstskatten at sætte en Renteskat, men dette mødte ogsaa stor Modstand og er nu opgivet, medens ligeledes Kammerbeslutningen til Fordel for Indkomstskatten er bleven resultatløs. Hanotaux, der atter var bleven Udenrigsminister, besluttede sig til ligefrem at annektere Madagascar. I Oktober besøgte Nikolaj II F., og ved de glimrende Fester, hvormed han modtoges, betonedes stærkere end ved nogen tidligere Lejlighed fra begge Sider Forstaaelsen mellem F. og Rusland. I November mødtes Kamrene atter. Forsøgene paa at styrte Ministeriet mislykkedes igen; del beholdt gennemgaaende delvis ved Monarkisternes Støtte omkring 100 Stemmers Flertal. Saaledes forkastedes et Forslag om at opsige Konkordatet med 315 mod 212. Derimod vedtoges det at fremme Forfatningsreformen, og af Udvalgets Forslag vedtoges det mest moderate trods Ministeriets Modstand med 297 mod 238. Ministeriet bøjede sig, og Forslaget oversendtes til Senatet, der foreløbig har standset det. Det gaar ud paa, at Kommunernes delegerede ved Senatsvalgene fremtidig skal være I for hver 150 Indb., hvorved den Overvægt, de smaa Kommuner nu have, vilde forsvinde. Dette Forslag og Indkomstskatten blev de radikales Program ved Senatsvalgene 3. Jan. 1897. Udfaldet af disse blev, at 66 Opportunister, 10 radikale, 1 Socialist og 20 Monarkister erstattedes med henholdsvis 66, 16, 3 og 12. — Saaledes synes F. stedse tydeligere at deles mellem et moderat og et radikalt republikansk Parti, af hvilke det moderate har et usikkert Flertal i Kammeret, et sikkert og stort Flertal i Senatet og endelig Majoriteten i de allerfleste kommunale Raad.

(Litt.: Oversigten over Kilderne til fransk Historie og over Værker om denne findes i Monod, *Bibliographie de l'histoire de France, depuis les origines jusqu' en 1789* [1888] og *Catalogue de l'histoire de France de la Bibliothèque nationale* [1 Bd., 1855—82]. De vigtigste Kildesamlinger ere: Pithóus, *Annalim et historiae Francorum ab anno 708—990 scriptores coaetanei* [1588]; *Historiae Francorum ab anno 900—1285 scriptores veteres* [1596]; Fréher, *Corpus francicae historiae veteris et sincerae* [Hannover 1613]; Duchesne, *Historiae Normannorum scriptores antiqui* [1619] og *Historiae Francorum scriptores coaetanei* [5 Bd., 1636—49]; Bouquet, *Rerum gallicarum et francicarum scriptores* [1738—1833], fortsat af *l'Académie des Inscriptions* [1840—76]; Guizot, *Collection des mémoires relatifs å Vhistoire de France* [31 Bd., 1823—35]; Buchon, *Collection des chroniques nationales frangaises, écrites en langue vulgaire du XIII au XVI siècle* [47 Bd., 1824—29]; Petitot, *Collection complete des mémoires relatifs å l'histoire de France depuis Philippe-Auguste jusqu'au commencement du XVII siècle* [52 Bd., 1819—26]; Petitot og Montmerque, *Collection des mémoires relatifs å l'histoire de France depuis l'avènement de Henri IV jusqu å la paix de Paris* [79 Bd., 1820—29]; Michaud og Poujoulat, *Collections des mémoires pour servir å l'histoire de France depuis le XIII siècle* [32 Bd., 1833—39]; *Gallia christiana* begyndt af Benediktinerne, fortsat af *Académie des Inscriptions* [16 Bd., 1715—1865]; Jourdan, Isambert, Decrusy og Jaillardier, *Recueil général des lois depuis 418 jusqu 'en 1789* [1820—31]; vigtigst af alle er dog *Collection des documents inédits pour servir å l'histoire de France,* udgivet af det franske Kultusministerium fra 1835.

Af Værker om almindelig Historie kunne nævnes: Dareste de la Chavanne, *Histoire de France depuis les origines jusqu'à nos jours* [3. Udg., 9 Bd., 1885]; Duruy, *Histoire de France [2.* Udg., 2 Bd. 1888]; Guizot, *Essai sur l'histoire de France* [14. Udg., 1877], *Histoire de la civilisation en France* [15. Udg., 4 Bd., 1890] og *l'Histoire de France, racontée å mes petits enfants* [3 Bd., 1879—80]; Martin, *Histoire de*

France [4. Udg., 17 Bd., 1856—60]; Michelet, *Histoire de France* [sidste Udg. 19 Bd. 1878—79]; Mignet, *Mémoires historiques* [3. Udg. 1854]; Rambaud, *Histoire de la civilisation frangaise* [2. Udg., 3 Bd., 1885—88]; Schmidt, »Geschichte von Frankreich« [4 Bd., Hamburg og Gotha 1835—48].

Værker om enkelte Sider af fransk Historie; Gr. de Cassagnac, *Histoire des classes nobles et des classes anoblies* [1840]; Guilbert, *Histoire des villes de France* [6 Bd., 1844 — 49]; Luchaire, *Les communes frangaises* [1890]; Robiquet, *Histoire municipale de Paris depuis les origines* [1880]; Thierry, *Essai sur l'histoire du tiers-état* [1853]; Delisle, *La classe agricole et l'agriculture en Normandie* [1851]; Doniol, *Histoire des classes rurales en France* [2. Udg., 1865]; Levasseur, *Histoire des classes ouvrières en France j'usqu' å la Révolution* [2 Bd., 1859] og *Histoire des classes ouvrières en France depuis 1789* [2 Bd. 1867]; — Chéruel, *Dictionnaire historique des institutions, mosurs et coutumes de la France* [6. Udg., 2 Bd., 1884]; Glasson, *Histoire du droit et des institutions de la France* [7 Bd., 1887—96]; Warmkonig og Stein, »Französische Staats- und Rechtsgeschichte« [3 Bd., Basel 1846—48]; Viollet *Précis de l'histoire du droit français* [1885] og *Histoire des institutions politiques et administratives de la France* [2 Bd., 1889]; — d'Avenel, *Histoire économique . . . depuis Van 1200 j'usqu en l'an 1800* [2. Bd. 1894]; Bailly, *Histoire financiere de la France* [2 Bd., 1830]; Clamageran, *Histoire de l'impôt en France* [3 Bd., 1867—76]; Wührer, *Histoire de la dette publique en France* [1886]; — Dussieux, *L'armée en France* [3 Bd., Versailles 1884]; Guiguet, *Histoire militaire de la France* [2 Bd. 1849]; Guérin, *Histoire maritime de France* [4. Udg., 6 Bd., 1863]; — Gouraud, *Histoire de la politique commerciale de la France* [2 Bd., 1854]; Pigeonneau, *Histoire du commerce de la France* [2 Bd., 1885—89]; Rambaud, *La France coloniale* [1886]; — Flassan, *Histoire générale de la diplomatie frangaise* [2. Udg. 7 Bd., 1811]; Chalamel, *Histoire de la liberté en France depuis les origines jusqu'en 1789* og *Histoire de la liberté en France depuis 1789* [begge 1886].

Af Bøger om enkelte Tidsafsnit kunne fremhæves foruden de Værker, der naturlig kunne søges under vedkommende Fyrste- eller Personnavne: De Valroger, *Les Celtes, la Gaule celtique* [1879]; Thierry, *Histoire de la Gaule sous la domination romaine* [1840—42]; Chamard, *Les Eglises du monde romain notamment celles des Gaules* [1877]; Huillard-Bréholles, *Les origines du christianisme en Gaule* [1866]; — Boulainvilliers, *Etat de la France — extrait des mémoires des Intendants* [ny Udg. 8 Bd. 1852]; Dubos, *Histoire critique de l'établissement de la monarchie frangaise dans les Gaules* [2. Udg., 3 Bd. 1742]; Mably, *Observations sur l'histoire de France* [2. Udg., 3 Bd., 1823]; Eickhorn, »Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte« [2. Udg., 4 Bd., Gottingen 1843—44]; Waitz, »Deutsche Verfassungsgeschichte« [2. Udg., 4 Bd., Kiel 1880—84]; Sohm, »Die frankische Rechts- und Gerichtsverfassung« [Weimar 1871]; Sybel, »Entstehung des deutschen Königthums« [3. Udg., Frankfurt 1884]; Dahn, »Die Könige der Germanen« [6 Bd., Würtzburg 1861—71]; Littré, *Etudes sur les barbares et le moyen-åge* [1867]; Fustel de Coulanges, *Institutions politiques de Vancienne France* [i den ny store Udgave 5 Bd., 1888—91]; Thierry, *Récits des temps mérovingiens* [2 Bd., 1882]; — Steenstrup, »Normannerne« [4 Bd., Kbhvn. 1876—82]; Luchaire, *Histoire des institutions monarchiques sous les premiers Capétiens* [2. Udg. 1891]; Chéruel, *Histoire de l'administration monarchique en France depuis Philippe-Augustej'usqu' å Louis XIV* [2 Bd. 1855]; Prou, *Les coutumes de Lorris et leur propagation* [1884]; Picot, *Histoire des Etats génér au x 1365—1614* [5 Bd., 1888]; Dareste, *Histoire des classes agricoles en France depuis saint Louis j'usqu' å Louis XVI* [1854]; Fagniez, *Essai sur l'organisation de Vindustrie å Paris au XIII. et au XIV. siècle* [1877]; Rosières, *Histoire de la société frangaise au moyen-åge* [1880]; Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier de Vépoque carlovingienne å la Renaissance* [6 Bd. 1865—75].

Ranke, »Franzosische Geschichte vornehmlich in. 16. und 17. Jahrhundert« [4. Udg., 6 Bd., Leipzig 1876—77]; Lacretelle, *Histoire de France pendant les guerres de religion* [4 Bd., 1882]; Palustre, *La Renaissance en France* [1880]; De Meaux, *Les luttes religieuses en France* [1879]; Haag, *La France protestante* [10 Bd., 1847—59]; Puaux, *Histoire de la réformation frangaise* [7 Bd., 1859—64]; M. Philippson, *La contr er évolution religieuse au XVI. siècle* [1884]; Félice, *Histoire des protestants de France depuis l'origine de la Réforme* [1861]; d'Avenel, *Richelieu et la monarchie absolue* [2. Udg., 4 Bd., 1887—90]; Hanotaux, *Origine de l'institution des intendants* [1884]; d'Arbois de Jubainville, *L'administration des intendants* [1880]; Lucay, *Les secrétaires d' Etat depuis leur institution jusqu'à la mort de Louis XV* [1881]; Aucoc, *Le conseil d'Etat avant et depuis 1789* [1876]; Mérilhou, *Les Parlements de France* [1863]; Simonnet, *Les Parlements sous Vancienne monarchie* [1858]; Voltaire, *Histoire du Parlement de Paris* [Ny Udg. 1850]; — Babeau, *L'instruction primaire dans les campagnes avant 1789* [Troyes 1875]; *La ville sous l'ancien régime* [1880]; *Le village sous l'ancien régime* [1880]; *Les artisans et les domestiques d'autrefois* [1885]; *Les Bourgeois d'autrefois* [1886]; Cousin, *La société frangaise au XVII. siècle* [2 Bd., 1858]; Edm. et J. de Goncour, *La femme au XVIII. siècle* [1862]; Monteil, *Histoire des Frangais de divers états aux cinq derniers siècles* [10 Bd., 1828—44]; — Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution* [7. Udg. 1866]; Chérest, *La chute de l'ancien régime* [3 Bd., 1884—86]; Aubertin, *L'Esprit public au 18. siècle* [2. Udg. 1873]; Rocquain, *l'Esprit révolutionnaire avant la Révolution* [1878].

Buchez, Roux, Lavergne, *Histoire parlementaire de la Révolution frangaise* [40 Bd., 1833—38]; Mavidat, *Archives parlementaires*

[1860—]; Berville et Barrière, *Collection des mémoires relatifs å la Révolution frangaise* [56 Bd., 1820—26]; — L. Blanc, *Histoire de le la Revolution frangaise* [2. Udg., 12 Bd., 1864]; Dahlmann, »Geschichte der franzosischen Revolution« [3. Udg., Berlin 1864]; Michelet, *Histoire de la Révolution frangaise* [sidste Udg. 6 Bd., 1880]; Mignet, *Histoire de la Révolution frangaise* [16. Udg., 2 Bd.; 1890]; Sorel, *l'Europe et la Révolution frangaise* [4 Bd., 1885—92]; Sybel, »Geschichte der Revolutionszeit« [sidste Udg., 5 Bd., Frankfurt 1882]; Taine, *Les origines de la France contemporaine* [6 Bd., 1877 — 94]; Thiers, *Histoire de la révolution frangaise* [15. Udg., 6 Bd., 1881]; Wachsmuth, Geschichte Frankreichs im Revolutionszeitalter« '4 Bd., Hamburg 1835—44]; Bocthius, »Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia [1789—99]« [Stockholm 1887, dansk Overs. 1891]; — Lamartine, *Histoire des Girondins* [sidste Udg., 6 Bd., 1870]; Mortimer Ternaux, *Histoire de la Terreur* [7 Bd-, 1862—69]; og *Histoire du Directoire* [3 Bd., 1855]; Barante, *Histoire de la Convention nationale* [6 Bd., 1851—53]; Gr. de Cassagnac, *Histoire du Directoire* [3 Bd., 1851—63]; E. og I. de Goncourt, *Histoire de la société frangaise pendant la Revolution* [4. Udg. 1880], og *Histoire de la société frangaise pendant le Directoire* [4. Udg. 1880]; — Thiers, *Histoire du Consulat et de l'Empire* [21 Bd., 1845—69]; Thibeaudeau, *Le Consulat et V Empire [2.* Udg., 10 Bd., 1837—38].

Capefigue, *Histoire de la Restauration* [3. Udg., 4 Bd., 1842]; Lamartine, *Histoire de la Restauration* [sidste Udg., 8 Bd., 1869]; De Vaulabelle, *Histoire des deux Restaurations* [8. Udg., 10 Bd., 1873]; Viel-Castel, *Histoire de la Restauration* [20 Bd., 1860 — 77]; Daudet, *Histoire de la Restauration* [1882]; — L. Blanc, *Histoire des dix ans 1830—40* [12. Udg., 5 Bd., 1877]; Hillebrand, »Geschichte des Julikonigthums« [2. Udg., 2 Bd., Gotha 1881—82]; Nouvion, *Histoire du regne de Louis-Philippe* [4 Bd., 1858—61]; Regnault, *Histoire de ku it ans 1840—48* [3. Udg., 3 Bd., 1872]; Thureau-Dangin, *Histoire de la monarchie de juillet* [4 Bd., 1885—87]; Duvergier de Hauranne, *Histoire du gouvernement parlementaire en France 1814—48* [10 Bd., 1857 — 72]; Bardoux, *La bourgeoisie frangaise 1789—1848* [1886]; Guizot, *Mémoires pour servir a l'histoire de mon temps* [8 Bd., 1858—67]; — Lamartine, *Histoire de la révolution, de 1848 [2.* Udg., 2 Bd., 1849]; Garnier-Pages, *Histoire de la révolution de 1848* [10 Bd., 1861—72]; Daniel Stern, *Histoire de la révolution de 1848* [3. Udg. 1869]; Pierrede la Gorce, *Histoire de la révolution de 1848* [1878] og *Histoire de la république de 1848* [1873]; Regnault, *Histoire du gouvernement provisoire* [1850]; Delord, *Histoire du second Empire* [6 Bd., 1869—75]; Zévort, *Histoire de la troisième République. I. La Présidence de M. Thiers* [1896]; — Hélie, *Les constitutions de la France* [1875— 79]; Lavergne, *Economie rurale de la France depuis 1789* [1861]; Cochut, *Les associations ouvrieres* [1851]; Lemercier, *Etudes sur les associatious ouvrieres* [1857]; Casimir Périer, *Les sociétés de coopération* [1864]; Véron, *Les associations ouvrières* [1865]). *P. M.*

Franqueville [frākvi'l] se Francheville.

Franscini [-ši-], Stefano, schweizisk Statistiker og Nationaløkonom, født 1796 i Bodio, Kanton Ticino, død 19. Juli 1857 i Bern. F. begyndte sin Løbebane som Skolelærer i Milano 1819—23; 1826 blev han Rektor for en Skole i Lugano. Som Redaktør virkede han 1829—30 ivrig for en Forfatningsændring i Kanton Ticino; da den ny Forfatning af 4. Juli 1830 blev indført, indvalgtes F. i Kantonets store Raad og blev kort efter Statssekretær; 1837 blev han Medlem af Statsraadet, 1844 atter Statssekretær, og 1847—48 var han paa ny Medlem af Regeringen. Med Held virkede han for Udviklingen af Kantonets Undervisningsvæsen, Handel og Industri. Efter Vedtagelsen af Forbundsforfatningen af 1848 blev F. Medlem af Schweiz'es Forbundsraad. F. er Grundlæggeren af Zurich's Polytechnicum. Han er ogsaa Skaberen af den schweiziske Statistik, til hvilken han har bidraget ved flere betydningsfulde Skrifter, blandt hvilke maa fremhæves »Statistica della Svizzera« [Lugano 1828] og »Uebersichten der Bevölkerung der Schweiz« [Bern 1851]. *K. V. H.*

Fransecky, Eduard Friedrich, preussisk General, født 16. Novbr. 1807 i Gedern i Hessen, død 22. Maj 1890 i Wiesbaden. Han viede sig tidlig til videnskabelige Studier, navnlig i krigshistorisk Retning, og gjorde 1843—57 Tjeneste i Generalstabens historiske Sektion. Som Kaptajn i Forbundshærens Generalstab deltog han i Kampene mod Danmark 1848, saaledes ved Slesvig og i flere mindre Fægtninger. 1860—64 var han som Brigadegeneral i Storhertugen af Oldenburg's Tjeneste og førte i Felttoget mod Østerrig 1866 7. preussiske Division, med hvilken han indlagde sig ikke ringe Fortjeneste. I Krigen 1870 deltog han som Chef for 2. Armékorps i Indeslutningerne af Metz og Paris, under hvilken sidste han 1. Decbr. fik Overkommandoen over samtlige Tropper mellem Marne og Seine og modstod med disse General Ducrot's Gennembrudsforsøg ved Champigny. Senere spillede han med sit Korps en betydelig Rolle i General Manteuffel's Operationer mod General Bourbaki. Endnu inden Fredsslutningen fik han Kommandoen over 15. Korps i Strassburg, hvilken han beholdt indtil 1879, da han ansattes som Guvernør i Berlin. 1882 traadte han ud af aktiv Tjeneste. Under sin Tjenestetid i Generalstaben var han en Tid Redaktør for »Militär-Wochenblatt«, hvortil han leverede flere Bidrag navnlig af krigshistorisk Art. *B. P. B.*

Fransen van de Putte, Isaac Dignus, hollandsk Statsmand, er født 22. Marts 1822, drog tidlig til det hollandske Indien og tjente sig der en stor Formue. Efter sin Hjemkomst blev han Medlem af 2. Kammer, var 1862—66 Kolonialminister under Thorbecke samt paa ny 1872—74 efter dennes Død og da tillige Ministeriets egentlige Leder. Han var en udpræget Talsmand for en frisindet Kolonialstyrelse i Modsætning til det tidligere Udbytningssystem. 1879 blev han Medlem af 1. Kammer. *E. E.*

Fransk Bind se Bogbinderi (S. 241).

Fransk Brændevin se Kognak.

Fransk Congo, *Congo frangais,* er Navnet paa udstrakte franske Besiddelser i det ækvatoriale

Afrika med en Kyststrækning ved Atlanterhavet fra omtr. 2^0 n. Br. til 5^0 s. Br. F. C.'s Grænser ere kun til Dels bestemte, navnlig ved Traktater med Congo-Staten og Tyskland. F. C grænser mod Syd til den portugisiske Enklave Cabinda ved Atlanterhavet, Congo-Staten, Congo-Floden, dennes store Biflod Ubangi og dennes Biflod Bomu. Den ubestemte Østgrænse naar til den britiske Interessesfære i de øvre Nilegne, og hvad Nordgrænsen angaar, da er denne ogsaa ganske ubestemt med Undtagelse af den nordlige Del ved Kamerun's Grænse. 1842 okkuperede Franskmændene Gabon ved Atlanterhavskysten under Ækvator, men det var egentlig først de Brazza's (s. d.) første Rejse og det Landbegær fra de europæiske Magters Side, der noget senere førte til, hvad der kan betegnes som »Afrika's Deling«, som gjorde, at Franskmændene kom i Besiddelse af de paagældende udstrakte Egne ved at udsende en Række Ekspeditioner bestandig længere indi Landet. Blandt de franske Stationer i det indre i Koloniens vestlige Del kunne nævnes Franceville ved den øvre Ogowe-Flod og Brazzaville ved Stanley Pool. Betydelige Strækninger af F. C. ere ufuldkomment bekendte. Befolkningen, hvis Antal blot tilnærmelsesvis ikke lader sig nævne, bestaar i alt væsentligt af forskellige hedenske Stammer, og hvad Betydningen af F. C, der er inddelt i et vestligt og et østligt Administrationsomraade, angaar, da er den som mange tropiske Koloniers foreløbig kun ringe. 1893 udgjorde saaledes Indførselens Værdi $3^1/_4$ og Udførselens Værdi $2^1/_4$ Mill. frc. Budgettet for 1896 var ansat til $3^1/_2$ Mill. frc. *0.1.*

Franske Akademi se Akademi, S. 370.

Franske Dukker, Modedukker (under dette Navn bevaret i Sproget som Betegnelse for et pretentiøst pyntet Fruentimmer), kaldte man Dukker, klædte efter nyeste Mode, som sendtes fra Paris Europa over, før Modejournalerne kom i sidste Femtedel af 18. Aarh. De kunne følges op i Tiden til 1391, i hvilket Aar et fransk Hofregnskab nævner, at Robert de Varennes, Kong Karl VI's Brodør og Kammertjener, forfærdigede en saadan Dukke, der sendtes til Dronningen af England. I den danske Dronning Sofie Amalie's Afregninger ses, at hun 1664 fra la Barre i Paris modtog Tøjer og Pynt. Der fulgte en Dukke med, pyntet som Prinsesserne skulde se ud; Prisen var 70 Livres. I Hotel Rambouillet's Saloner vedtoges, hvad der skulde være fin og moderne Smag i Klædedragt. Her pyntedes *les fameuses poupées*, den store og den lille Pandora, den første i stor Tenue, den anden i Morgendeshabillé, og efter den Tid beholdt Paris Enevælden i Modespørgsmaal til Dronning Marie Antoinette's Dage, da hendes »Modeminister«, den berømte Mademoiselle Bertin, hver Maanedsdag sendte sine Dukker til Hofferne. 1764 skriver en fransk Tidende, at der i Dover er blevet udskibet et Antal Dukker i naturlig Størrelse, klædte paa Parisermode. De vare i den Grad en Livsfornødenhed, at naar engelske Havne i Krigstid vare lukkede for alt Samkvem med Udlandet, gik *le grand courrier de la mode* uhindret igennem, forsynet med Lejdebrev. I Danmark kende vi de franske Dukker fra Falster's Satirer. Der boede i Beg. af 18. Aarh. paa Store Købmagergade en fransk Galanterikræmmerske, »franske Louise«, Louise Rosset, der handlede med dem (Privilegium af 1716). Robespierre's Regimente gjorde det af med denne Eksportartikel; senere erstattedes Dukkerne af Modejournaler (Se Mode). *Berith. O.*

Franske Revolution se Frankrig »Historie«, S. 1115 ff.

Franske Revolntionskrige. Disse kunne deles i to Afsnit, 1792—95, da Krigskunsten paa den ene Side kom i stærkt Forfald, paa den anden Side tog et stærkt Opsving, og 1796—1800; delte indlededes ved samtidig Optræden af 2 fremragende Feltherrer, Ærkehertug Karl og General Bonaparte, hvilken sidste førte Krigskunsten til et saa højt Standpunkt som ingen Sinde før eller senere.

1. Afsnit. 1792. Om Anledningen til Krigen se Frankrig, Afsn. »Historie«. Dumouriez, fransk Krigsminister, vilde komme de allieredes Angreb i Forkøbet ved et Indfald i Nederlandene, hine vilde rykke frem mod Paris. April—Juni rykkede den franske Nordhær (36,000 Mand under Rochambeau) i flere Kolonner mod Tournay og Mons, en anden Hær (28,000 Mand under Lafayette) fra Sédan mod Namur for at overraske Østerrigerne (35,000 Mand under Hertugen af Sachsen-Teschen); men Angrebet afvistes, saa Franskmændene i opløst Tilstand maatte gaa tilbage over Grænsen. Under Hertugen af Braunschweig var imidlertid opstillet 85,000 Mand (deriblandt 15,000 Østerrigere og 20,000 Emigranter og Hessere) ved Rhinen; lige overfor stode 40,000 Mand under Luckner ved Metz. 15. Juli rykkede Hertugen af Braunschweig fra Mainz og Koblenz gennem Luxembourg mod Verdun, Clerfait med Østerrigerne mod Montmédy, Emigranterne over Landau, medens samtidig Sachsen-Teschen skulde angribe Fæstningerne i Nordfrankrig. 23. Aug. toges Longwy, 2. Septbr. Verdun, hvorefter Hertugen af Braunschweig og Clerfait efter at være marcherede over Argonnernes nordlige Passer, 20. Septbr. stode ved Valmy, hvor de traf 50,000 Mand, som Dumouriez havde samlet ved St. Menehould. »Kanonaden« ved Valmy rystede den preussiske Hær saaledes, at Hertugen af Braunschweig afsluttede en Konvention, hvorved Dumouriez lovede ham uforstyrret Afmarche til Koblenz. Sachsen-Teschen havde naaet Lille 24. Septbr. og bombarderet den 29. Septbr.—4. Oktbr., men hævede Belejringen, da han erfarede Hertugen af Braunschweig's Tilbagetog. Østerrigerne fulgtes af Kellermann, medens Dumouriez 21. Oktbr. samlede 50,000 Mand ved Valenciennes, hvorved han 6. Novbr. slog dem ved Jemappes og derefter besatte hele Belgien. Rhin-Hæren (20,000 Mand under Custine) var fra Metz rykket ind i Pfalz, havde 30. Septbr. erobret Speyer, 22—23. Oktbr. Mainz og Frankfurt; den sidste maatte rømmes 2. Decbr., da Hertugen af Braunschweig fra Koblenz vendte sig derimod. Da Sardinien ogsaa var tiltraadt Koalitionen, besatte Montesquieu med 40,000 Mand i September uden Krigserklæring Savojen, som med Nizza annekteredes 31. Jan. 1793.

1793. Ludvig XVI's Henrettelse fremkaldte den I. Koalition mellem Østerrig, Preussen, Rusland, Sardinien, senere Spanien og Rusland, medens Borgerkrigen udbrød i Vendée. Den franske Nordhær rykkede Febr. 1793 ind i Holland og lod Maastricht belejre. Hertugen af Coburg, der var afgaaet med 70,000 Østerrigere fra Köln, slog først Fransk-

mændene 1. Marts ved Roer, hvorved Maastricht blev undsat, og dernæst Dumouriez, som havde samlet 42,000 Mand, 18. Marts ved Neerwinden (navnlig ved Ærkehertug Karl's Indgriben) og 22. Marts ved Löwen, hvorefter Franskmændene gik tilbage til Nordfrankrig, Dumouriez over til Coburg. Denne afventede Englændernes og Hollændernes Ankomst i Stedet for at rykke rask frem; kun Condé erobredes 13. Juli, Valenciennes 28. Juli. Englænderne gik imidlertid paa egen Haand til Dunkerque, men bleve 6. Septbr. slaaede ved Hondschoote af Houchard, som dog 15. Septbr. selv led et Nederlag ved Courtrai, hvorefter Jourdan blev Overgeneral. Han vendte sig mod Coburg, som belejrede Maubeuge, og kæmpede med ham 15.—16. Oktbr. ved Wattignies, hvorefter Coburg gik tilbage.

Hertugen af Braunschweig havde 26. Marts overskredet Rhinen ved Bacharach og vendte sig mod Mainz, som kapitulerede 22. Juli. Han slog derefter den franske Rhin-Hær 14. Septbr. ved Pirmassens, 28.—30. Novbr. ved Kaiserslautern samt belejrede Landau. Belejringen maatte dog hæves, da 40,000 Østerrigere, som under Wurmser fra Heidelberg vare rykkede ind i Elsass, 26. Decbr. bleve slaaede ved Weissenburg af Mosel-Hæren, General Hoche. Baade Wurmser og Hertugen af Braunschweig gik derefter tilbage over Rhinen, medens Rhin-Hæren, Pichegru, fra Strassburg fulgte efter til Mainz.

I Sydfrankrig havde Royalisterne 29. Aug. overgivet Toulon til Englænderne, men en fransk Hær tog den 18. Decbr. tilbage, under hvilken Belejring Kaptajn Bonaparte særlig udmærkede sig. Ved den italienske og den spanske Grænse fandt en Mængde Kampe Sted, uden at nogen af Parterne opnaaede et afgørende Resultat.

De franske Hære havde hidtil bestaaet af Linietropper og frivillige, hvilke sidste i alle Henseender opførte sig saa slet, at en Forandring var nødvendig. 20. Aug. indførtes almindelig Værnepligt, og kort efter bleve Linien og frivillige »amalgamerede«, idet der deraf dannedes Halvbrigader paa 3 Batallioner.

1794. Ved *levée en masse* kunde Carnot (s. d.) begynde Felttoget med 500,000 Mand, fordelte paa 14 Hære. Paa Nordgrænsen samledes 180,000 Mand under Pichegru mod 155,000 Østerrigere, Englændere og Hollændere. Atter blev en Fæstnings Erobring (Landrécies) Coburg's Hovedopgave; den kapitulerer 30. Apr., hvorefter der kæmpes uden afgørende Resultat mellem Lys og Sambre. Carnot kaldte saa Mosel-Hæren, Jourdan, til Nordhæren. Jourdan indeslutter Charleroi og dækker Belejringen ved en 30 Km. lang Opstilling ved Fleurus, som Coburg angriber 26. Juni. Han taber Slaget, og de allierede splitte sig i 3 Dele. Østerrigerne under Clerfait gik bag Roer, Jourdan fulgte dem med 60,000 Mand og besatte 9. Juli Bruxelles samt slog Clerfait 3. Oktbr. ved Aldenhoven, hvorefter hele venstre Rhin-Bred faldt i hans Hænder og 4. Novbr. Maastricht. Pichegru fulgte Englænderne under York, der gik tilbage mod Nijmegen, hvilken erobredes 6. Novbr., medens Hollænderne (under Oranien) holdtes indesluttede i Antwerpen; York, som ansaa Felttoget for endt, vendte tilbage til England og overlod Befalingen til Wallmoden. Pichegru vilde imidlertid erobre hele Holland, og dette lykkedes, fordi Frosten lagde Bro over Vandene, og de allierede ikke kunde forliges. Wallmoden kom i Januar tilbage til Tyskland; den hollandske Hær, som var gaaet tilbage til Haag, blev afvæbnet, og den hollandske Flaade, der laa indesperret af Is ved Texel, erobret. Holland blev den bataviske Republik.

Imod Øst havde foruden Mosel-Hæren først 50,000 Mand, Jourdan, (senere overtog Moreau Befalingen over de resterende 10,000 Mand), Rhin-Hæren, 50,000 Mand, Michaud, taget Opstilling fra Longwy over Speyer til Basel; Maalet var at tilbageerobre Mainz. Af de allierede stode her 62,000 Preussere, Mollendorf, ved Trier 9,000 Østerrigere, Blankenstein, 60,000 Østerrigere, Sachsen-Teschen, samt 25,000 Emigranter og Rigstropper, Hohenlohe, fra Basel til Mainz paa højre Rhin-Bred. Preusserne skulde rykke mod Metz for at lette Coburg's Fremtrængen, Sachsen-Teschen skulde understøtte Operationen, men fastholde Rhinen. Franskmændene forholdt sig temmelig passive, navnlig efter Jourdan's Bortmarch, og først da Moreau havde faaet 15—20,000 Mands Forstærkning, grebes Offensiven. Möllendorf kunde forinden fordrive Franskmændene fra Kaiserslautern og afslaa deres Angreb 2.—3. Juni, hvorefter han dog gik noget tilbage, men noget afgørende opnaaedes ikke her, lige saa lidt som af Moreau mod Blankenstein. I September gik Möllendorf atter frem i Hunsrück; men da Clerfait var tvungen tilbage over Rhinen, fandt Preusserne deres Stilling for eksponeret og gik 23. Oktbr. ved Bingen over Rhinen, hvorefter Kléber med 32,000 Mand belejrede Mainz. Lige over for Hohenlohe indtog Rhin-Hæren først en Stilling ved Worth, og efter at være forstærket angreb man 2 Gange Linierne ved Weissenburg, som toges 14. Juli, hvorefter Hohenlohe gik tilbage til Mannheim.

Da England fra 1. Oktbr. inddrog sine Subsidier, og Preussen desuden behøvede 20,000 Mand i Polen, sluttede de 5. Apr. 1795 i Basel Fred med Frankrig, som fik hele venstre Rhin-Bred.

I Italien stode 40,000 Østerrigere og Piemontesere, imod 36,000 Franskmænd, Dumerbion, ved Nizza og 35,000 Mand, Dumas, i Alperne. Den første stormede 10. Maj Col di Tenda og satte sig i Forbindelse med de misfornøjede i Torino, men en Samvirken mellem de to Hære opnaaedes ikke. Ved Østpyrenæerne trængte 50,000 Franskmænd, Dugommier, Spanierne og Portugiserne ud af Frankrig og erobrede flere Kyststæder i Katalonien. Samtidig trængte 40,000 Franskmænd, Müller (senere Moncey), 20,000 Spaniere tilbage til Pamplona. Dugommier angreb 17. Novbr. Spanierne ved Figueras, men faldt; ved et nyt Forsøg 20. Novbr. kapitulerede Byen. Spanierne begyndte derefter under Urrutia en Folkekrig, men Moncey's energiske Fremrykning bevirkede, at ogsaa Spanien 25. Juli 1795 sluttede Fred i Basel.

1795. Efter at Preusserne vare faldne fra og havde sikret Nordtyskland ved en Demarkationslinie, vare Østerrigere og Rigstropperne under Clerfait ene om at forsvare Rhinen mod Jourdan's og Pichegru's Hære. Den største Del af Aaret hengik med Underhandlinger, medens Franskmændene belejrede Luxembourg, som efter 7 Mdrs. Forsvar overgav sig 6. Juni. Operationerne op-

toges i September. Da stod Clerfait med 97,000 Mand i 4 Grupper fra Ruhr til Neckar, Wurmser med 87,000 Mand fra Neckar til Basel, en Linie paa 500 Km., medens Franskmændene paa venstre Rhin-Bred havde 97,000 Mand (Sambre- og Maas-Hærene) under Jourdan mellem Krefeld og Neuwied og 85,000 Mand (Rhin- og Mosel-Hærene) under Pichegru foran Mainz, Mannheim og ved Strassburg. Jourdan skulde først gaa over Rhinen, derefter Pichegru bryde frem over Mannheim. Efter at Marceau 1.—2. Septbr. fra Koblenz havde demonstreret mod Neuwied, gik Kléber 7. Septbr. med 40,000 Mand over Rhinen ved Krefeld og dernæst mod Düsseldorf, hvorfra Østerrigernes højre Fløj, Grev Erbach, fordreves, saa Jourdan kunde komme over ved Köln og forene sig med Kléber. Begge trængte frem i Rhin-Dalen, sloge Wiirttemberg 13. Septbr. ved Siegburg, hvorefter han og Ehrbach trak sig bag Lahn, hvor ogsaa Wartensleben fra Neuwied drog hen, saa ogsaa Marceau kunde komme over. Jourdan havde nu 70,000 Mand og slog dermed Østerrigerne ved Diez og Limburg 20. Septbr. De optoges af Clerfait, der koncentrerede sig S. f. Main, medens Jourdan opstillede sig ved Hochst og lod Ehrenbreitstein og Mainz cernere. Pichegru, som havde taget Mannheim, men derefter forblev 14 Dage uvirksom, rykkede 20. Septbr. ind i Neckar-Dalen, men blev 24. Septbr. slaaet ved Handschuchsheim af Quosdanowich, Wurmser's højre Fløj, hvorefter Wurmser koncentrerede sig ved Neckar. Clerfait ansaa da Øjeblikket for gunstigt til at kaste sig over Jourdan og rykkede 10.—11. Oktbr. med 42,000 Mand over Main 0. f. Frankfurt hen imod Limburg, hvorved Jourdan blev tvungen tilbage over Rhinen ved Neuwied og Düsseldorf. Derefter gik Clerfait med 30,000 Mand mod Mainz (medens Wurmser 18. Oktbr. slog Pichegru ved Mannheim), lod Resten staa foran Neuwied og slog det franske Blokadekorps fuldstændig 29. Oktbr., saa det gik tilbage til Nahe. Clerfait vendte sig derefter mod Pichegru, som han 10. Novbr. slog ved Pfeddersheim, medens Wurmser indtog Mannheim 22. Novbr. Disse Sejre udnyttedes ikke paa Grund af Uenighed imellem Wurmser og Clerfait; med denne aabnede Jourdan 18. Decbr. Underhandlinger, hvilke førte til en 5 Maaneders Vaabenstilstand fra 1. Jan.

I Italien optraadte 2 franske Hære, hver paa 45,000 Mand i Savojen og ved Rivieraen under Kellermann. De allierede, 52,000 Mand under de Vins, ventede Understøttelse af den engelske Flaade, Admiral Nothan, ved Corsica; men Østerrigerne vare i det hele uheldige, og da Vejret i Oktober blev barskt, gik de Vins med 25,000 Mand i Vinterkvarter. Franskmændene forstærkedes til 81,000 Mand, den italienske Hær, 60,000 Mand, Scherer, og Alpehæren, Kellermann, hvorefter Operationerne genoptoges. 23. Novbr. rykkede Scherer i 3 Kolonner paa 42,000 Mand understøttet af Flaaden imod Østerrigernes forskansede Stillinger i Rivieraen; de Vins var afløst af Grev Wallis, og denne maatte gaa tilbage til Vadi og Acqui, hvorefter begge indtoge Vinterkvarterer.

Hidtil havde Hære paa 100 à 200,000 Mand i Maaneder kæmpet om forholdsvis lidet vigtige Punkter og splittet Kræfterne over store Rum (Kordonsystemet), saa man ingensteds var overlegen. Ogsaa Kampene førtes paa for stort et Rum, saa de navnlig bestode i en Række Enkeltfægtninger; Overledelsen manglede energisk Vilje og holdt sig ikke noget stort Maal for Øje. Clerfait's Operationer danne dog en Overgang til det bedre (hans raske Felttog mod Jourdan og derpaa følgende Deblokering af Mainz).

Den napoleonske Periode. 1796. I Italien stode Scherer med 32,000 Mand i Rivieraen og Kellermann med 35,000 Mand i Alperne. Lige overfor stode 20,000 Piemontesere ved Torino, Colli med 20,000 Piemontesere og Østerrigere ved Ceva, medens Beaulieu, som førte Overbefalingen, havde 32,000 Mand omkring Alessandria med Forposter fra Middelhavet over Passet la Bocchetta til Collis. 27. Marts overtog Bonaparte Befalingen over den italienske Hær, og hans Plan gik ud paa med samlet Kraft at rykke frem fra Savona mod Carcare for at adskille Piemonteseme og Østerrigerne; kun een Brigade, Laharpe, skulde dække hans højre Flanke ved Voltri, hvorimod Beaulieu ogsaa rykkede frem. Laharpe maatte vige; men da Beaulieu hører, at Bonaparte er gaaet mod Carcare og 12. Apr. har overvældet de østerrigske Forposter ved Montenotte og Millesimo, vender han haardt trængt af Masséna om. 13. Apr. gør Bonaparte et Stød mod Argenteau, som han besejrer 14.—15. Apr. ved Dego, hvorefter han efterladende ringe Styrke mod denne slutter sig til Augereau, som 13. Apr. har indesluttet Provera i Slottet Casseria, og til Serrurier, der var rykket frem fra Garessio mod Colli. Denne besejres 17. Apr. ved Ceva, 22. Apr. ved Mondovi og forfølges til Fossano. Torino-Hoffet afslutter saa 28. Apr. en Vaabenstilstand (senere Fred), ifølge hvilken Fæstningerne Coni, Tortona og Ceva komme i Bonaparte's Besiddelse (yderligere forlanges, at Po-Broen ved Valenza ikke maa ødelægges). Beaulieu havde imedens samlet sine Kræfter i Lomellina, ventende et Angreb over hin Bro, men Bonaparte marcherede direkte mod Piacenza, saa hans Modstander hurtig maatte gaa tilbage og 7. Maj naaede Pavia; samme Dag overskrede Franskmændene Po og sloge den østerrigske Arrieregarde 10. Maj ved Lodi. Herefter besatte Bonaparte 15. Maj Milano, hvis Citadel overgav sig 29. Juni, medens Østerrigerne gik bag Mincio og forstærkede Mantova; men Franskmændenes fortsatte Fremrykning tvang dem til at gaa til Tyrol fulgt af Masséna, som besatte Rivoli, og Sauret, som standsede ved Salo. Ogsaa Bologna og Ferrara bleve besatte, Paven tvungen til at afslutte en Vaabenstilstand, Toscana erobret og Mantova indesluttet (fra 5. Juni); Wurmser med 25,000 Mand fra Rhinen og 20,000 Mand af Beaulieu's Hær rykkede i Juli frem paa begge Sider af Garda-Søen mod Masséna og Sauret. Den sidste kunde 29. Juli ikke standse sin Modstander Quosdanowich, hvad der var saa farligt for Bonaparte, at denne 31. Juli hævede Mantova's Belejring og prisgav hele sin Skytspark for at bekæmpe Quosdanowich, der efter Fægtningerne ved Lonato 3.—4. Aug. kastes tilbage i Alperne, hvorefter Bonaparte vender sig mod Wurmser, som han 5. Aug. besejrer ved Castiglione, efter at dog forinden Mantova var bleven provianteret og dens Besætning bragt op til 16,000 Mand. Wurmser gik tilbage til Trient, og Mantova's Belejring genoptoges. Den anden Undsætning forsøgtes i Begyndelsen af September, atter i to

Kolonner : Wurmser med 20,000 Mand over Bassano, Davidovich med 20,000 Mand ad Etsch-Dalen mod Verona. Samtidig greb Bonaparte Offensiven : j Vaubois Vest om Garda-Søen mod Riva, Masséna ad Etsch-Dalen mod Ala, understøttet af Augereau til højre. 4. Septbr. angribes Davidovich S. f. Trient og kastes tilbage, hvorefter Bonaparte over dette Punkt rykker efter Wurmser, hvis Arrieregarde han slaar flere Gange og ham selv ved Bassano S. Septbr., hvorved han nødsages til over Legnano at kaste sig ind i Mantova, hvis Besætning derved vokser til 30,000 Mand.

Det 3. Undsætningsforsøg overdrages Alvinczy, som med 30,000 Mand rykker frem fra Friault mod Verona, medens Davidovich med 18,000 Mand atter gaar ad Etsch-Dalen. Han erobrer Trient 4. Novbr. og trænger Vaubois tilbage lil Rivoli, medens Alvinczy 5. Novbr. naar Brenta-Floden; Bonaparte, som af Hensyn til Mantova's stærke Besætning hidtil ikke har turdet fjerne sig fra Verona, angriber Alvinczy 6. Novbr.; han maa gaa tilbage, fulgt af Alvinczy, som tager Stilling ved Caldiero. For at skaffe sig Luft angriber han Østerrigerne, forgæves, 12. Novbr., hvorfor Bonaparte, trængt fra to Sider, beslutter over Verona langs Etsch's sydlige Bred at angribe Alvinczy's Fløj ved Ronco, som tages 15. Novbr. ! Ved de heftige Kampe 16. og 17. Novbr. om Broen ved Arcole, som omsider tages, tvinges Alvinczy tilbage i nordøstlig Retning, og Bonaparte kan nu uhindret med hele sin Styrke kaste sig over Davidovich, som 17. Novbr. havde kastet Vaubois tilbage fra Rivoli og nu selv 18. og 19. Novbr. nødsages til Retræte. For sent vendte Alvinczy tilbage til Caldiero (21. Novbr.), thi Davidowich's Uheld tvang ham nu til at søge bag j Brenta.

Det 4. Undsætningsforsøg fandt Sted i Begyndelsen af Januar. Østerrigerne havde samlet 50,000 j Mand, og medens Alvinczy med Hovedstyrken gik fra Trient mod Rivoli, hvor han 13. Jan. angreb Joubert, gik Bajalich med 5,000 Mand fra Bassano mod Verona og Provera med 10,000 i Mand fra Padova over Legnano mod Mantova. Bajalich's Angreb var kun en Finte, hvilket Masséna heldigvis erkendte ved Caldiero, saa han vendte om og sammen med Bonaparte og Rey kom tids nok til Rivoli for at støtte Joubert. 14. Jan. gentog Alvinczy sit Angreb, som var lige ved at lykkes; men omsider sejrede Franskmændene. og Østerrigernes Angreb 15. Jan. skjulte blot deres Tilbagetog. Provera i Kamp med Augereau var 5. Dag kommen nær Mantova, men Bonaparte havde allerede 14. Jan. erfaret hans Fremrykning og ilede nu med Masséna til Fæstningen, slog Provera 16. ved la Favorita og tvang ham til at nedlægge Vaabnene, hvorefter Wurmser's Udfald 17. Jan let afvistes. Herefter rykkede Bonaparte frem til Brenta og Trient, og efter Mantova's Kapitulation 2. Febr. 1797, hvorved 16,000 Østerrigere faldt i Fangenskab, til Kirkestaten, saa Paven 19. Febr. maatte slutte Fred i Tolentino.

Medens Bonaparte angreb i Italien, skulde ifølge Carnot's Plan Jourdan med 76,000 Mand fra Nedre-Rhin trænge frem mod Franken og Moreau med 78,000 Mand fra Elsass mod Bayern, hvorefter begge skulde se at naa Wien, medens Moreau gennem Tyrol traadte i Forbindelse med Bonaparte. østerrigerne, som havde været heldige Aaret forud, vilde tage Offensiven fra Pfalz, idet Ærkehertug Karl stod med 90,000 Mand S. V. f. Mainz og mellem Sieg og Lahn (Wurttemberg), medens Wurmser med 80,000 Mand udstrakte sig fra Basel til Mannheim. Dagen forinden Fjendtlighederne kunde begynde (1. Juni), afmarcherede dog Wurmser med 25,000 Mand til Italien, og Karl besluttede derfor foreløbig at forholde sig defensiv. Allerede 31. Maj gik Kléber ved Mühlheim over Rhinen, næste Dag over Sieg og angreb Wurttemberg 4. Juni ved Altenkirchen, saa denne maatte gaa bag Lahn og afløstes af Wartensleben. Jourdan's øvrige Styrke, med Undtagelse af Marceau ved Nahe, gik ved Neuwied over Rhinen, saa han 12. Juni stod samlet ved Lahn, medens Karl med 32 Batailloner og 81 Eskadroner indtraf ved Wetzlar, hvor han 15. Juni slog Jourdan's venstre Fløj og 19. Juni Kléber ved Uckerath, saa begge vendte om til Neuwied og Diisseldorf iagttagne af Wartensleben med 30,000 Mand ved Sieg. Med den øvrige Styrke rykker Karl 21. Juni til Neckar for at dække Øvre-Rhin; 30,000 Mand forblive ved Mainz, og Wurmser's F.ftermand, Grev Latour, faar Ordre til at opstille sig ved Offenburg.

Moreau havde 20. Juni samlet sig ved Strassburg, og idet han demonstrerede mod Mannheim og Hüningen, gik han 24. Juni med 4 Divisioner over Rhinen ved Kehl, hvor et Brohoved anlagdes, medens 3 Divisioner fremsendtes mod Rauhe Alp, Kniebis-Passet og Rastadt, hvorhen Latour gik tilbage. Paa Melding herom fremskyndte Karl sin March for at understøtte Latour, og disse i Forening angrebe Franskmændene 9. Juli med 60,000 Mand ved Malsch, men Angrebet mislykkedes, og for St. Cyr's omgaaende Bevægelse gik Karl tilbage til Pforzheim, idet Tropper efterlodes i Mannheim og Philipsburg.

Ogsaa Jourdan var 27. Juni atter gaaet over Rhinen og havde 11. Juli slaaet Wartensleben ved Friedberg, hvorpaa denne gik tilbage til Frankfurt. Han havde i alt kun 45,000 Mand (Jourdan 70,000) og Karl kun 58,000 Mand mod Moreau's 70,000 Mand, hvorfor Ærkehertugen 12. Juli i Pforzheim besluttede at gaa langsomt tilbage, søge Forening med Wartensleben og derefter at kaste sig over en af de fjendtlige Hære. Under Tilbagegangen trængtes han haardt af Moreau, hvorfor han angreb denne ved Neresheim II. Aug. Kampen forblev uafgjort, og for at opnaa Forening med Wartensleben gik han 13. Aug. ved Donauwörth over Donau, hvilken han 17. Aug. atter overskred ved Ingolstadt og Neuburg, medens Latour med 35,000 Mand opstillede sig bag Lech for at drage Moreau i sydlig Retning.

Wartensleben var 19. Juli kommen til Würzburg og 17. Aug. over Bamberg til Naab, trængt af Jourdan, som sendte Bernadotte mod Neumarkt for at opsøge Moreau. Karl slog Bernadotte 22. Aug. ved Teiningen og naaede Neumarkt, hvorfra han opfordrede Wartensleben til sammen ! med ham at angribe Jourdan ved Amberg 24. Aug. Planen lykkedes, skønt Jourdan var advaret af Bernadotte, og Franskmændene ilede tilbage over Schweinfurth rød Wiirzburg, hvor Karl 3. Septbr. tilføjede dem et nyt Nederlag, saa de gik bag Lahn; han truede stadig deres højre Flanke, tog

13. Septbr. Wetzlar og tvang Jourdan efter Kampene ved Limburg 16. Septbr. og ved Altenkirch 19. Septbr. over Rhinen; denne nedlagde saa Kommandoen. Karl lod 30,000 Mand, Werneck, staa ved Sieg, medens han selv med 16,000 Mand vendte sig mod Moreau. Denne var fra Neresheim gaaet mod Friedberg, hvor Lech forceredes 24. Aug. Wartensleben gik da imod given Ordre til Munchen og besatte Isar-Linien, som Moreau haabede at gennembryde 9. Septbr. ved Moosburg. Jourdan's Uheld nødte ham dog 11. Septbr. til ved Neuburg at gaa tilbage, og forhindret af den imidlertid ved Eichstädt indtrufne General Nauendorf i at ile Jourdan over Nürnberg til Hjælp gik han mod Ulm, hvor Nauendorf 24. Septbr. forhindrede ham i at overskride Rauhe Alp, saa han vendte sig mod Biberach, hvor han 2. Oktbr. ved et Stød holdt Latour fra Livet, saa han kunde komme gennem Höllenthal; men ved Emmerdingen blev han 19. — 20. Oktbr. angreben af Latour og Karl's forenede Kræfter og slaaet ved Schliengen 24. Oktbr., saa han ved Hüningen maatte passere Rhinen. Karl belejrede derefter Brohovederne ved Kehl og Huningen, som kapitulerede 10. Jan. og 5. Febr. 1797; hans Forslag om at gaa til Italien for at redde Mantova blev derimod ikke paaagtet.

1797. 4. Marts kom Karl til Italien, hvor han overtog Befalingen over de splittede Kræfter, nemlig Kerpen 15,000 Mand og Laudon 10—15,000 Mand Landstorm i Tyrol, 25,000 Mand under hans egen Befaling i Friaul, Hohenzollern ved Piave, Lusignan ved Feltre for at vedligeholde Forbindelsen med Tyrol. Bonaparte havde Ordre til derigennem at søge Forbindelse med Hoche og Moreau, men besluttede i Stedet for at støde mod Wien for at forhindre Karl i at samle sine Kræfter. Medens 20,000 Mand under Joubert trængte frem gennem Tyrol, gik Bonaparte selv 12. Marts over Piave (Masséna over Feltre mod Belluno) og 16. Marts over Tagliamento, hvorved Østerrigerne bleve tvungne tilbage dels mod Laibach-Klagenfurth, dels mod Villach. Den første Kolonne fulgte Bernadotte, medens Bonaparte selv gik mod Tarvis og der forenede sig 24. Marts med Masséna. Efter 3 Dages Rast optoges Operationerne mod Villach, hvorhen ogsaa Joubert fik Ordre til at støde. Efter flere Kampe naaede Bonaparte 4. Apr. Judenburg, Karl Leoben, hvor Fredspræliminærer afsluttedes 18. Apr., fordi den østerrigske Regering var bleven nedslaaet. Franskmændene vendte saa tilbage til Italien, hvor Venezia havde truet deres Forbindelser, medens 17. Apr. en Opstand var udbrudt i Verona, hvorimod Østerrigerne rykkede fra Tyrol. Til Straf besatte Bonaparte hele Venezia og senere de ioniske Øer.

Ved Rhinen stod i Begyndelsen af Aaret 60,000 Mand under Moreau i Elsass, 70,000 Mand under Hoche, der havde afløst Jourdan, fra Koblenz til Diisseldorf, medens Østerrigerne, i alt 130,000 Mand, under Latour holdt Rhinen defensiv besat. 13. Apr. gik Hoche ved Neuwied over Floden og i slog 18. Apr. de østerrigske Fortropper ved Bendorf, hvorefter de gik til Frankfurt. Moreau overskred 20. Apr. Rhinen ved Killstädt og kæmpede med Latour ved Murg 22. Apr. Vaabenstilstanden i Leoben standsede Operationerne, og 17. Oktbr. afsluttedes Krigen ved Freden i Campo Formio.

1799. Frankrig's Besættelse af Schweiz 1798 og Overgreb i Rom og Napoli samt Ekspeditionen mod Ægypten fremkaldte den anden Koalition (se Frankrig, Afsn. »Historie«). Østerrig vilde generobre Lombardiet, Rusland genindsætte Bourbon'erne, England fremtvinge Ægypten's Rømning. Det besluttedes, at Østerrig og Rusland skulde optræde i Sydtyskland, Schweiz og Italien, medens senere et engelsk-russisk Korps skulde erobre Holland. Frankrig's Formaal gik ud paa i Forbindelse med Schweiz og Holland at hævde sine nyerhvervede Besiddelser; det opstillede følgende Hære: 40,000 Mand, Jourdan, mellem Strassburg og Basel (Bernadotte med 8,000 Mand omkring Mannheim); 30,000 Mand, Masséna, i Schweiz mellem Boden- og Vierwaldstädter-Sø (under ham Lecourbe ved St.-Gotthard); 50,000 Mand, Schérer, i Italien mellem Chiere og Mincio; 50,000 Mand, Macdonald, i Napoli; 10,000 Mand, Brune, i Holland. Paa de allieredes Side opstilledes 15,000 Mand, Sztaray, ved Neumarkt; 30,000 Mand, Ærkehertug Karl, ved Lech; 25,000 Mand, Hotze, I Vorarlberg og Graubiinden; 50,000 Mand, Bellegarde, i Tyrol; 80,000 Mand, Kray (senere Suvarov), ved Verona og Legnano; hertil stødte 30,000 Russere under Rosenberg, medens 30,000 andre under Korsakov vare paa March til Schweiz. Jourdan gik 1. Marts over Rhinen ved Kehl og Basel; Karl slog ham 20. Marts ved Ostrach, 25. Marts ved Stockach, hvorefter han blev staaende ved Engen, indtil Hofkrigsraadet tillod ham at rykke ind i Schweiz. Her overskred Masséna 6. Marts Rhinen og besatte Lützenstieg samt kastede Hotze Dagen efter mod Feldkirch. Samtidig var Lecourbe fra Bellinzona rykket ind i Engadin og stormede 16.—17. Marts forgæves Martinsbruck, skønt understøttet af Dessoles, som fra Italien var gaaet over Bornino og havde kastet Laudon tilbage paa Landeck. Bellegarde trængte saa Lecourbe over Albula tilbage til Lenz og kom derved i Forbindelse med Hotze, som 14. Maj kastede Franskmændene over Rhinen og dernæst over St. Gallen nærmede sig Karl, som havde faaet Lov til at rykke ind i Schweiz og 20. — 21. Maj overskred Rhinen ved Stein og Schaff hausen, saa Foreningen kunde foregaa ved Winterthur. Masséna samlede da alle sine Kræfter ved Zürich (Lecourbe til St. Gotthard), men blev af Østerrigerne slaaet her 4. Juni, saa han maatte indtage en Stilling paa Albis-Bjærget, og trak Lecourbe til Altdorf. Af Bellegarde's Styrke kaldte Suvarov 20. Maj 25,000 Mand til Italien, hvilke over Splügen marcherede til Alessandria, idet dog 10,000 Mand under Hadik efterlodes paa St. Gotthard.

I Italien angreb Schérer 26. Marts med 45,000 Mand forgæves Østerrigernes befæstede Stillinger ved Pastrengo og Verona; lige saa lidt lykkedes det at overskride Etsch neden for Verona. Kray greb da 5. Apr. Offensiven og slog Schérer totalt ved Magnano, saa han maatte gaa bag Oglio (20. Apr.). Nu indtraf Suvarov med Rosenberg, og de allierede rykkede over Brescia mod Schérer bag Adda; 26. Apr. overgav han Befalingen til Moreau; denne maatte gaa tilbage til Alessandria (7. Maj), da Vukassovich 28. Apr. tvang Serrurier til at nedlægge Vaabnene ved Verderis. Suvarov besatte 29. Apr. Milano og optog Forbindelsen med Schweiz og Tyrol; 1. Maj overskrede Øster-

rigerne Po ved Piacenza for at angribe Alessandria fra Øst, medens Rosenberg gik til Lomellina og 12. Maj forgæves søgte at komme over Po ved Bassignana. 16. Maj led imidlertid en af Moreau's Divisioner et Nederlag ved St. Giuliano, hvorpaa han, ogsaa tvungen af Insurrektionen i Piemont, i al Hemmelighed rømmede Alessandria og over Mondovi og Acqui gik til Riviera'en og Savona. Suvarov besatte derpaa 26. Maj Torino, Alessandria belejredes, Milano's Citadel tillige med Peschira, Ravenna og flere faste Punkter kapitulerede.

Med Bellegarde's Tropper raadede Suvarov nu over 120,000 Mand; Felttogets Skæbne afhang navnlig af, om Macdonald kunde forene sig med Moreau. Den første rykkede 14. Maj fra Rom over Modena til Piacenza for at angribe de allierede fra Øst, medens Moreau samtidig skulde bryde frem fra Genova imod Nord. Suvarov brød 15. Juni med 25,000 Mand fra Alessandria op imod Macdonald, som 17. Juni forgæves prøvede paa at forjage General Ott fra Tidone, saa han tog Stilling ved Trebbia. Her kom det 18.—19. Juni til en heftig Kamp (35,000 allierede mod 40,000 Franskmænd), i hvilken Macdonald laa under, saa han med et Tab af 13,000 Fanger maatte gaa tilbage til Lucca. Moreau havde 20. Juni angrebet Bellegarde ved St. Giuliano; men da han erfarede, at Suvarov, efter at have slaaet Macdonald, ilede Bellegarde til Understøttelse, gik han tilbage til Bocchetta; Moreau naaede over Sarzana 16. Juli Genova. 5. Aug. overtog Joubert Befalingen over de to Hære, som vare bragte op til 45,000 Mand, og han besluttede at tvinge Suvarov ved Alessandria til Slag, inden Kray, som 21. Juli havde indtaget Mantova, kunde indtræffe. Foreningen havde imidlertid alt fundet Sted; Suvarov rykkede Joubert i Møde og slog ham 15. Aug. ved Novi (Joubert faldt), hvorefter Franskmændene under Moreau gik tilbage til Riviera'en.

Rivninger mellem Østerrigerne og Russerne førte til en ny Gruppering af Kræfter, idet Østerrigernes 65,000 Mand under Melas skulde forblive i Sydpiemont, Suvarov med Russerne gaa til Schweiz. Melas indtog 16. Septbr. en Centralstilling ved Bra med 20,000 Mand fremskudte i Alpe-Dalene og 5,000 Mand under Klenau ved Sarzana. Af Franskmændene stode 50,000 Mand N. f. Apenninerne, 10,000 Mand i Genova, Gavi og Coni, medens Alpe-Hæren under Championnet forgæves søgte at trænge frem i Alpe-Dalene. Championnet fik nu Befalingen over den italienske Hær og samlede sine Hovedkræfter ved Coni for derfra at trænge frem ad Stura-Dalen mod Melas. Denne gik ham i Møde og slog ham 4.—5. Novbr. ved Fassano, saa at han maatte vende tilbage til Genova og Savona. Coni kapitulerede 3. Decbr., hvorefter Hærene gik i Vinterkvarter.

I Schweiz rykkede Lecourbe 14. Aug. frem ad Reuss-Dalen og besatte St. Gotthard og Simplon, medens en Del af Jourdan's Tropper forstærkede Masséna. Til Gengæld ankom 20,000 Russere under Korsakov 15. Aug. til Schaffhausen og opstillede sig N. f. Ziirich-Søen. Karl angreb derefter Masséna's venstre Fløj 17. Aug. ved Dettingen, hvilket mislykkedes, og i Henhold til den mellem Østerrig og Rusland trufne Overenskomst og paa Melding om, at Franskmændene rørte sig ved Mellem-Rhin, rømmede han 31. Aug.—1. Septbr. Aar-Linien og Zürich, idet Suvarov skulde have Overbefalingen i Schweiz. Med 25,000 Mand og 22 Bjærgkanoner (Resten gik til Verona) naaede han 15. Septbr. Egnen S. f. Bellinzona og vilde med Hotze og Korsakov angribe Masséna fra tre Sider. Denne kom sine Modstandere i Forkøbet og slog Korsakov 25. Septbr. ved Ziirich, Hotze 26. Septbr. ved Linth, saa de bleve tvungne tilbage til Schaffhausen og Konstanz. Suvarov rykkede 21. Septbr. fra Bellinzona, og forenet med en østerrigsk Brigade aabnede han efter blodige Kampe 25.— 26. Septbr. St. Gotthard og kom til Altdorf. Men nu erfarede Suvarov Hotze's og Korsakov's Nederlag, og han vovede derfor ikke at angribe Masséna, men bøjede ad Fodstier af i Muotta-Dalen, hvor hans Arrieregarde angrebes, medens han selv 30. Septbr. maatte aabne sig Vejen til Glarus, hvor han indtraf 1. Oktbr. Fortvivlet over Situationen og nedbøjet over sin Hærs daarlige Forfatning begav han sig over det uvejsomme Panix-Pas, hvor mange omkom, til Chur (10. Oktbr.). De faa Tusinder, som vare tilbage, sluttede sig ved Bregenz til Korsakov.

I Tyskland gik General Muller i Slutn. af August med 30,000 Mand over Rhinen ved Mannheim og derfra til Heidelberg; men da Ærkehertug Karl nærmede sig, gik han 12. Septbr. atter tilbage over Floden, idet Mannheim maatte opgives. Korsakov's Nederlag kaldte atter Karl tilbage til Villingen, og Rhin-Hæren, som var forstærket og stillet under Lecourbe, gik 15. Oktbr. atter frem fra Oppenheim. Karl s fornyede Fremrykning tvang den dog tilbage.

Ekspeditionen til Holland mislykkedes totalt. Den engelsk-russiske Flaade med Landgangstropper kom 27. Aug. foran Texel, bemægtigede sig den hollandske Flaade uden Kamp, hvorefter en større Hærstyrke landsattes ved Helder, hvilken først trængte sejrrig frem, men af General Brune 10. Oktbr. blev slaaet ved Castricum; Hertugen af York maatte saa 18. Oktbr. afslutte en Konvention, ifølge hvilken Holland skulde være rømmet efter 6 Ugers Forløb. Som Følge af alle disse Uheld og Uoverensstemmelser med Østerrig udtraadte Kejser Poul i December af Koalitionen.

1800. Med Bonaparte's Tilbagekomst til Frankrig 9. Oktbr. 1799 og hans Statskup af 10. Novbr. indtraadte en ny Tingenes Tilstand (se Frankrig, Afsn. »Historie«). Moreau fik Befalingen over Rhin-Hæren og i Schweiz, i alt 120,000 Mand fra Strassburg til Luzern. Masséna kommanderede 50,000 Mand i Italien, opstillede fra Genova til Albenga, og Bonaparte skulde danne en Reservehær paa 40,000 Mand ved Dijon. Lige over for stode kun Østerrigerne: Hovedhæren, 60,000 Mand, under Kray fra Rastadt til Schaffhausen, Melas med 50,000 Mand i Novi-Acqui-Ceva og foran Genova og i en Centralstilling ved Torino med Detacheringer i Alpedalene.

I Italien skulde Masséna se at holde sig omkring Genova, indtil Reservehæren kunde understøtte ham, hvorfor han satte denne Fæstning i god Forsvarsstand. Melas'es Hensigt var at trænge Franskmændene tilbage over Var og derfra om muligt at naa Lyon for at slutte sig til Kray, der over Besancon skulde gaa derhen. Han begyndte Operationerne 6. Apr. ved at rykke frem til Savona og Voltri samt mod Bocchetta, hvorved Masséna's

Hær 21. Apr. indesluttedes i Genova, som Englænderne angrebe fra Søsiden. Kun Suchet, der havde staaet ved Albenga, undslap, hvorefter Ott belejrede Genova, medens Melas slog Suchet ved Oneglia og kastede ham over Var, hvorefter Col di Tenda og Nizza bleve besatte af Østerrigerne, som forberedte sig til at rykke ind i Provence. Da viste Bonaparte sig pludselig i Dora-Baltea-Dalen i Ryggen paa Melas. Dannelsen af Reservehæren var foregaaet med stor Hemmelighedsfuldhed; dens oprindelige Bestemmelse var fra Schweiz at støtte Moreau's Fremrykning i Sydtyskland og derefter over St. Gotthard ile Masséna til Hjælp; men Melas'es Held forandrede Bonaparte's Plan, idet han 23. Apr. besluttede over Geneve og Store St. Bernhard at føre 35,000 Mand og 40 Kanoner direkte til Italien, medens Østerrigerne skulde vildledes ved mindre Kolonners Fremrykning over Mont Cenis og Lille St. Bernhard, samtidig med at 25,000 Mand af Moreau's Styrke gik over Simplon og St. Gotthard. Alpeovergangen foregik i 6 Echelonner 15.—20. Maj, hvorved uhyre Vanskeligheder maatte overvindes (Fort Bard, som spærrede Dora-Baltea-Dalen, voldte særlig Ulejlighed), men 27. Maj var Hæren samlet ved Ivrea (Ivrea—Lausanne, 200 Km., i 14 Dage), og Lannes gik herfra mod Chivasso, medens Bonaparte 2. Juni besatte Milano, 3. Juni Pavia, 6. Juni Piacenza. Han baserede sig paa St. Gotthard og forstærkedes med Tropperne fra Rhin-Hæren, ligesom ogsaa Lannes tilkaldtes.

Melas erfarede allerede 18. Maj Bonaparte's Alpeovergang og afmarcherede straks til Torino, hvor han vilde samle sig; da Bonaparte imidlertid var gaaet til Milano, vilde han over Piacenza se at redde sig til Mantova. Imidlertid kapitulerede Genova 4. Juni efter et heltemodigt Forsvar, hvorved Ott blev fri og afmarcherede til Tortona, men Bonaparte slog ham 9. Juni ved Montebello, medens Melas, der for længe havde afventet den ved Col di Tenda efterladte Styrkes Ankomst, først 10. Juni naaede Alessandria. Her samlede han 28,000 Mand, hvormed han vilde angribe Bonaparte. I Slaget ved Marengo 14. Juni var Melas først den sejrende, da Bonaparte af Frygt for, at Melas skulde gaa til Genova, havde sendt Desaix med 2 Divisioner imod Syd. Disses Ankomst om Eftermiddagen bragte et Omslag til Veje, og Melas maatte 15. Juni slutte Overenskomsten ved Alessandria, hvilken gav ham fri Afmarch til Mantova imod Overgivelsen af alle Fæstninger i Piemont, Lombardiet og Riviera'en. Tillige afsluttedes en Vaabenstilstand til 13. Novbr. Macdonald rykkede da med den italienske Hær over Splügen ind i Tyrol, medens Brune 25. og 26. Decbr. overskred Mincio ved Pozzolo; for disse Hære maatte Østerrigerne vige til Treviso, hvor 16. Jan. en ny Vaabenstilstand sluttedes.

Bonaparte havde ønsket, at Moreau med samlede Kræfter skulde rykke over Rhinen ved Schaffhausen for at omgaa Østerrigernes venstre Flanke, men dette fandt Moreau for farligt, hvorfor han overskred Floden successive fra Strassburg til Schaffhausen, nemlig: St. Luzanne ved Kehl, St. Cyr ved Breisach 25. Apr., Moreau ved Basel 27. Apr., Lecourbe ved Schaffhausen 1. Maj. Kray, som paa Grund af sin ringe Styrke (60,000 Mand) vilde forholde sig defensiv, koncentrerede sig V. f. Stockach og gjorde Standsningsstød ved Engen 3. Maj og ved Moskirch 5. Maj, hvorefter han ved Sigmaringen gik over Donau for at forene sig med Kienmayer, der kom fra Strassburg. 8. Maj gik han atter over Donau ved Riedlingen og angreb Moreau næste Dag ved Biberach, men maatte derefter gaa tilbage til Ulm, hvor han forblev 10. Maj—22. Juni, medens Moreau forgæves søgte at lokke ham derfra. Efter Marengo gik dog Karl svagt forfulgt til Neuburg og Regensburg, medens Moreau besatte München. Vaabenstilstanden ved Parsdorf standsede Operationerne til 13. Novbr. Moreau stod da med 90,000 Mand ved Munchen og Ingolstadt, medens 36,000 Mand skulde støde til fra Holland. Af Østerrigerne stode 90,000 Mand under Ærkehertug Johan (Lauer Generalstabschef) ved Inn, 20,000 Mand under Hiller i Tyrol, 25,000 Mand fra Regensburg til Neuburg. Hensigten var at lade Hovedhæren overskride Isar ved Landshut, forene sig med Kræfterne ved Regensburg og derefter angribe Moreau i Ryggen ved Dachau, men det uheldige Vejrlig forsinkede Bevægelserne, saa Johan først 29. Novbr. kom til Neumarkt, hvor han erfarede, at Moreau var rykket til Inn. Den oprindelige Plan ændredes da derhen, at Modstanderen, der stod paa Fronten Haag-Rosenheim, med Hovedkræfterne ved Hohenlinden, skulde angribes frontalt. Østerrigerne koncentrerede sig derfor 30. Novbr. ved Ampfing, 1. Decbr. blev Moreau's venstre Fløj kastet tilbage ved Haun, 2. Decbr. naaedes Haag, hvorefter Johan i den Tro, at Franskmændene vilde vige, for 3. Decbr. udgav en almindelig Marchdisposition. Moreau kunde derfor overraskende angribe ham og slaa ham ved Hohenlinden, hvorved Johan blev tvungen tilbage til Salzburg og derfra til Mölck. Her overtog Ærkehertug Karl atter Overbefalingen; men da han ansaa Krigens Fortsættelse for unyttig, afsluttede han 25. Decbr. Vaabenstilstand i Steyer. 9. Febr. 1801 sluttede Frankrig Fred med Østerrig og Tyskland i Luneville og nogle Maaneder senere med Rusland, England, Tyrkiet, Portugal og Napoli. (Litt.: Jomini, *Histoiredes guerres de la révolution* [Paris 1820—24]; Thiers, *Histoire du consulat* [1823—27]; *Correspondance de Napoléon* [1858—69]; A. v. Horsetzsky, »Uebersicht der wichtigsten Feldziige der letzten 100 Jahre« [4. Opl., Wien 1894]; C. G. Schultz, »Geschichte der Kriege in Europa seit 1792« [Leipzig 1827—53]; Chuquet, *Les guerres de la révolution* [Paris 1886—92]; Rüstow, »Die ersten Feldziige Bonapartes 1796—97« [Ziirich 1867]; Clausewitz, »Der Feldzug von 1796 in Italien« [»Hinterlassene Werken«, 4. Bd., 3. Opl., Berlin 1890]; »Oesterreichische militar. Zeitschrift«, [Wien, Aargang 1813, 1827—33, 1835—36]; Schérer, *Précis des opérations militaires de l'armée d'Italie* [Paris 1799]; Erzherzog Karl, »Grundsätze der Strategie, erlautert durch die Darstellung des Feldzugs 1796 in Deutschland« [Wien 1862]; Yorck v. Wartenburg, »Napoleon als Feldherr« [2. Opl., Berlin 1887]). *P. Nw.*

Fortegnelse over Illustrationer i sjette Bind.

I. Akvareller og Kort.

Side.

Europa. Fysisk Kort . . . . . 176.
Fiksstjerner. I og III . . . . . 496.
- . II . . . . . 512.
Flagkort . . . . . 664.
Frankrig . . . . . 1024.

II. Tekstillustrationer og Kort.

Side.

Eos . . . . . 4.
Eozoon . . . . . 5.
Epicykloide . . . . . 11.
Epidauros (Plan) . . . . . 11.
Epona . . . . . 28.
Equisetaceae. Fig. 1—4 . . . . . 33.
Eremitkræbs. Fig. 1—2 . . . . . 45.
Erinyer . . . . . 65.
Eros . . . . . 77.
Ertslejesteder . . . . . 85.
Esbjærg (Plan) . . . . . 91.
Escorial . . . . . 95.
Eskimoer . . . . . 103.
Esse. Fig. 1—2 11
Essen . . . . . 117.
Eucalyptocrinus. Fig. 1—2 . . . . . 157.
Eugeniacrinus . . . . . 165.
Eunicidae. Fig. 1—2 . . . . . 170.
Europa (Plan over Folkestammer) . . . 185.
— (Religionskort) . . . . . 187.
Eurydike . . . . . 194.
Eurykleia . . . . . 194.
Faaborg (Plan) . . . . . 233.
— Bymærke . . . . . 234.
Faar. Fig. 1—8 . . . . . 236—241.
Faareflynder. Fig. 1—6 . . . . . 245.
Faarekylling . . . . . 246.
Fadebur . . . . . 263.
Fagot . . . . . 272.
Fajance. Fig. 1—6 . . . . . 279—281.
Fakkel . . . . . 282.
Falderebet. Fig. 1—2 . . . . . 292.
Falk. Fig. 1—2 . . . . . 296—297.
Fals . . . . . 304.
Fangedæmning . . . . . 319.
Fanø (Plan) . . . . . 328.
Farveri . . . . . 351.
Farveskive. Fig. 1—2 . . . . . 352—353.
Farvesystem. Fig. 1—4 . . . . . 354—355.
Fasan . . . . . 358.
Fasces . . . . . 360.
Fastkæber. Fig. 1—2 . . . . . 368.
Fedtfugl . . . . . 409.
Fedtvæv . . . . . 412.
Feltkanon. Fig. 1—2 . . . . . 428—429.
Fetischisme . . . . . 482.
Ficus. Fig. 1—2 . . . . . 497.
Fil . . . . . 512.
Fileklo . . . . . 515.
Filigranarbejde. Fig. 1—2 . . . . . 517.
Filtrere. Fig. 1—3 . . . . . 540—541.
Fingalshulen . . . . . 552.
Fingerbøl . . . . . 553.
Finhval. Fig. 1—2 . . . . . 556.
Finland (Plan) . . . . . 559.
Firben . . . . . 599.
Fisk. Fig. 1—5 . . . . . 612—615.
Fiskeavl. Fig. 1—6 . . . . . 619—622.
Fiskekonger . . . . . 624.
Fiskeri (Aalekisten) . . . . . 631.
— . Fig. 1—10 . . . . . 632—634.
Fjeder. Fig. 1—7 . . . . . 644.
Fjederpasser . . . . . 644.
Fjer. Fig. 1—9 . . . . . 647—651.
Fjerpolypper. Fig. 1—2 . . . . . 653.
Fjerstjerner. Fig. 1 — 4 . . . . . 653—654.
Fjældgrævling . . . . . 657.
6. Fjæsingfisk. Fig. 1—2 . . . . . 659.
Flagermus. Fig. 1—3 . . . . . 667—668.
Flamboyant . . . . . 672.
Flamingo . . . . . 673.
Flensborg (Plan) . . . . . 693.
— (Bymærke) . . . . . 694.
Flodgud . . . . . 706.
Flodhest . . . . . 707.
Flodskildpadde . . . . . 710.
Flodsvin . . . . . 710.
Flodørn . . . . . 711.
Florvinger. Fig. 1 — 2 . . . . . 720—721.
Fluer. Fig. 1—2 . . . . . 724.
Fluesnapper. Fig. 1—2 . . . . . 726.
Fluesvamp . . . . . 727.
Flugt. Fig. 1—9 . . . . . 729—731.
Flynderfisk. Fig. 1—5 . . . . . 738—739.
Flyveøgle. Fig. 1—2 . . . . . 744—745.
Fløjl . . . . . 749.
Fløjte . . . . . 750.
Fløjtefisk . . . . . 750.
Fnatmide. Fig. 1—2 . . . . . 752.
Fold. Fig. 1—4 . . . . . 776.
Foldemøbel. Fig. 1—2 . . . . . 777.
Foldhat . . . . . 779.
Fonograf. Fig. 1—2 . . . . . 815.
Fontange . . . . . 819.
Forbandt. Fig. 1—4 . . . . . 825.
Forindien (Plan) . . . . . 865.
Formering. Fig. 1—5 . . . . . 884—886.
Formeringshus . . . . . 886.
Forædling. Fig. 1—10 . . . . . 943—945.
Foster. Fig. 1—11 . . . . . 959—962.
Fotofon . . . . . 966.
Fotografi. Fig. 1—11 . . . . . 967—973.
Fotometri. Fig. 1—5 . . . . . 979—981.
Frak. Fig. 1—5 . . . . . 1000.
Fram. Fig. 1—2 . . . . . 1002.
Frankrig (Terrainkort) . . . . . 1025.
— (Geologisk Kort) . . . . . 1028.
— (Landbrugskort) . . . . . 1046.

Rettelser og Trykfejl.

I. Bind.

Side 706, Sp. 2, L. 6 f. o.: John læs: Jan.
— 707, — 2, - 31 f. o.: 1494 læs: 1497.
— 708, — I, - 24 f. n.: 1494 læs: 1497.
— 759, — I, - 9 f. n.: 1501 læs: 1506.

II. Bind.

Side 742, Sp. I, L. 30 f. n.: Feus læs: Fens.
— 950, — 2, - 11 f. n.: 1767 læs: 1756.

HL Bind.

Side 115, Sp. 2, L. 29 f. o.: χλοροϛ læs: χλωρός.
— 287,— 1, - 29 f. n.: Feanel læs: Flanel.

IV. Bind.

Side 803, Sp. 2, L. 9 f. o : C. E. Ferslev læs: J. C. Ferslew.
— 897, — 2, - 31 f. n.: Kyst læs: Vestkyst.
- 898, — 2, - 18 f. n.: Fjord) læs: Fjord (
— 899, — 1, - 33 f. o.: den lille Hejlsminde læs: det lille Hejls Nor.
— 903, — 1, - 13 f. o.: Svinekløv læs: Svinkløv.
— 928,— 2, - 1 f. o.: 94 læs: 93.
— 931 > — 1, - 32 f. o.: Efter »eller« indskydes: han.
— 931, — 2, - 15 f. n.: Kongen læs: Kongens.
— 935.— 2, - 7 f. o.: 1890 læs: 1889.
— 939, — 2, - 24 f. o.: karakteristik læs: karakteristisk.
— 943> — 2. I den grafiske Fremstilling er Ordinat Nr. 15 (Sukkerroer) fejlagtig skraveret vandret; skal være lodret. — »Vandret« og »lodret« i den grafiske Fremstilling referere sig til Bogens normale Stilling.
— 972, — 2, - 22 f. o.: kunne læs: kunde.
— 975. — 2, - 4 f. n.: hedder læs: har.
— 1057, — 2, - 18 f. n.: Christan læs: Christian.
— 1059, — 2, - 33 f. o.: Efter »gerne« indskydes: Videnskabernes Selskab stiftedes 1742.
— 1061, — 1, - 4 f. n.: Christan læs: Christian.
— 1063, — I, - 10 f. o.: Talsmand læs: Talsmænd.
— 1066, — 1, - 27 f. n.: »Statens faste Ejendomme« læs: »alle faste Ejendomme i Staten«.
— 1086, — 1, - 5 f. o.: 1851 læs: 1841.
1090, — 1, - 26 f. o.: VI læs: V.
— 1099, — 1, - 17 f. n.: »den hvide Længdestribe« læs: hvidt Midterfelt.
— — , — 2, - 21 f. o.: Juni læs: Juli.
— 1101, — 1, - 11— 14 f. o.: Ordene: »en bestemt aarlig .... Sejlskibe« udgaa og i Stedet for sættes: en bestemt Afgift til Statskassen, nemlig 50 Øre for Damp- og 17 Øre for Sejlskibe pr. Reg. Tons Netto halvaarlig af hvert Skib, der i Halvaarets Løb havde været i udenrigsk Fart, (ved L. af 31. Jan. 1896 ere Satserne forandrede til 55 og 12 Øre pr. Ton).
Side 1117, Sp. 2, L. 7 f. n.: Efter »Jomfruøerne« tilføjes: i snævrere Betydning.
— 1117, — 2, - 7 f. n.: Virgni læs: Virgin.
— 1129, — 1, - 19 f. o.: Tyred læs: Tyved.
— 1142, — 1, - 3 f. n.: Fitz Roy's læs: Fitzroy's.

V. Bind.

— 20, — 2, - 17 f. n.: Bakker læs: Bækken.
— 30, — 2, - 28 f. n.: **Deak** [dæ'ak] læs: **Deák** [de'a.k].
— 94, — 1, - 15—14 f. n.: ὁμφάλός læs: ὀμφαλός.
— 127, — 1, - 18 f. n.: Efter Forældre tilføjes: »død 1890«.
— 162, — 1, - 3 f. n.: for parallelle Sestraaler . . . udgaar.
— 174, — 2, - 3 f. n.: [dæ'šæfi] læs: [dæ'žø.fi].
— 185, — 2, - 20 f. n.: [dai't] læs: [doy't].
— 248, — 2, - 5 f. o.: Γ læs: F.
— 248, — 2, - 5 f. o.: Γαῦ læs: Fαῦ.
— 255, — 2, - 13 f. n.: Retoren læs: Retorikken.
— 274, — 2, - 33 f. o.: αδιαφορα læs: ἀδιαφορά.
— 307, — 1, - 12 f. n.: Anticepation læs: Anticipation.
— 357, — 1, - 11 f. n.: veni læs: venia.
— 427,— 1, - 5 f. n.: Efter »honoris« tilføjes: causa.
— 430, — 1, - 9 f. n.: δρακον læs: δράκων.
— 449, — I, - 23 f. o.: Kniplingers læs: Kniplingernes.
— 461, — 1, - 7 f. n.: ποιητικηϛ læs: ποιητικῆς.
— 466, — I, - 19 f. n.: Anhenatherum læs: Arrhenatherum.
— 497,— 2, - 10 f. n.: **Droseracēae** læs: Droseråceae.
— 510, — 2, - 9 f. o.: **Drupacēa** læs: **Drupāceae.**
— 512, — 2, - 29—30 f. n.: Tribunicia læs: tribunicia.
— 513, — 1, - 10—13: *Dryas octopetala* er ikke funden i Egnen om Dresden.
— 532,— 1, - 19 f. n.: N. læs: V.
— 536,— 2, - 18 f. o.: Efter [dyšajy'] tilføjes: [eng. djutšä'lju].
— 562, — I, - 12 f. o.: [dåi'm] læs: [döy'm].
— — , — 1, - 15 f. o.: Efter **Duisburg** tilføjes: [dy!zburg].
— 562,— I, - 15 f. n.: [dåi't] læs: [döy't].
— 565,— 2, - 25 f. o.: Skespillerinden læs: Skuespillerinden.
— 571, — 2, - 20 f. o.: Juni læs: Juli.

Side 593, Sp. 2, L. 25 f. o.: Efter »Oldtidsvidenskab* tilføjes: (Litt.: »Andvari« [Reykjavik 1896]; »Krit. Vierteljahresschrift«, N. F. Bd. XVI; »Tidsskrift for Retsvidenskab 1893«).

— 599, — 1, - 18 f. o.: Oversættelser og Afhandlinger læs: Afhandlinger og Oversættelser.

— 602, — 2, - 13 f. n.: *Bombaceae* læs: *Bombacaceae*.

— 616, — I, - 13 f. o.: [dvårša!k] læs: [dvå'rža.k].

— 658, — 2, - 5 f. o.: ἱππιατρός læs: ἱππίατρος.

— —, — 2, - 5 f. o.: κτῆνιατρός læs: κτηνίατρος.

— 660, — 1, - 4 f. o.: pestilentis læs: pestilentia.

— 722, — 2, - 19 f. o.: altkatatholischen læs: altkatholischen.

— 743, — 1, - 33 f. n.: Efter **Edam** tilføjes: [eda'm].

— 775, — 1, I Underskriften til Afbildning staar: Danatemplet læs: Dianatemplet.

— —, — 2, - 8 f. n.: a læs: af.

— 797> — 1, - 31 f. o.: 1866 læs: 1869.

— 835, — I, - 4 f. n.: annis læs: anni.

— 882, — I, - 17 f. n.: Treu læs: Treue.

— 948, — 1, - 17 f. n. ἐπὸ læs: ἀπὸ.

— —, — I, - 16 f. n.: ἄγω læs: αγω.

— —, — 2, - 3 f. o.: ἔκθλιψις læs: ἔκθλιψις.

— 955, Figurens nederste Bogstav skal være C_1.

— 1004, — I, - 8 f. o.: U. Westin læs: Th. Westrin.

— 1064, — I, - 17 f. n.: Efter »21« tilføjes: Aar.

— 1135, — 1, - 22 f. n.: Folkeproget læs: Folkeretssproget.

— —, — I, - 27 f. n.: [akæstio']læs: [akæstjo'].

— 1141, — 1, - 14 f. o.: [ātrøprønø!r] læs: [ātrøprønö!r].

VI. Bind.

Side 12, Sp. I, L. 8 f. n.: Epidemi læs: Epidemi.

— 44, — 2, - 31 f. n.: [æremita!sj-] læs: [æremita!sjen].

— 64, — 1, - 18 f. o.: Stænder læs: **Folklande**.

— —, — I, - 25 f. o.: grad læs: grud.

— —, — I, - 4 f. n.: Love læs: Lov.

— 65, — 1, - 15 f. n.: »med hvidt Kors« læs: med en dobbelt hvid Randstribe paa hver Side.

— 66, — 2, - 11 f. n.: Eripuit læs: Eripuit.

— 79, — 1, - 8 f. o.: λογος ερωτικος læs: λόγος ἐρωτικός.

— 92, — 1, - 1 f. n.: Elste, læs: Krnlstr. og.

— 109, — I, - 9 f. n.: [æspæ!s læs: [æspæ's].

— 152, — 2, - 32 f. n.: [-dansk: etyde] læs: [-dansk: ety!ðe].

— 167, — 2, - 19 f. n. στοιχετα læs: στοιχεια.

— 214, — I, - 18 f. o.: Afviklede læs: Afviklere.

Side 227, Sp. I, L. 14 f. o.: Gudmundarson læs: Guðmundarson.

— —, — 1, - 17—18 f. o.: Gudmundr læs: Guðmundr.

— —, — 1, - 18 f. o.: Modruvellir læs: Modruvellir.

— —, — 1, - 22 f. o.: Tingeyjarsyssel læs: Þingeyjarsyssel.

— —, — I, - 30 f. o.: Asgrímr læs: Asgrimr.

— —, — I, - 32 f. o.: kakoli læs: kakali.

— —, — I, - 27 f. n.: Horgardalr læs: Horgårdalr.

— —, — 1, - 12 f. n.: þoráreyrar læs: Þveráreyrar.

— —, — I, - II f. n.: Þorvardr læs: Þorvarðr.

— 231, — 1, - 3 f. n.: [e'otvos] læs: [ö'tvöš].

— 279, — I, - 34 f. n.: Piccolopasso læs: Piccolpasso.

— —, — 1. Mellem Linie 5 og 6 f. n. indskydes: Luca og Andrea della Robbia's, samt Palissy's Arbejder, Majolika og Fajancerne fra Saint Porchaire behandles i særlige Artikler.

— 281, — 1, - 4—5 f. o.: Buckwald læs: Buchwald.

— 305, — 2, - 2 f. o.: Søn læs: Fader.

— 316, — 1, - 25 f. n.: benæves læs: benævnes.

— 327, — 2, - 19—21 f. o.: Ordene »1891 . . . Fartøjer« udgaa og i Stedet forsættes: »1895 havde den 121 større Skibe med 44,194 Tons, hvoraf 3 Dampskibe med 55 Tons og 78 mindre Fartøjer«.

— 328, — 1, - 6 f. n.: **Faráchabad** læs: **Farachabād.**

— 339, — 1, - 35 f. o.: 93 læs: 1493.

— 341, — 2, - 15 f. n.: **Farrákhabad** læs: **Farrakhabād.**

— 342, — 2, - 25 f. o.: **Párs**istan læs: **Farsistān.**

— 343. — 2, - 25 f. o.: **Faruchabad** læs: **Faruchabād.**

— 364, — 1, - 22 f. n.: F. læs: Fastelavnssøndag.

— — — 2, - 20 f. o.: F. læs: Fasten.

— 368, — 1, - 9 f. o.: 1814 læs: 1815.

— 372, — 1, - 6 f. o.: Efter »de« udgaar »Stadslæger . . Landet«, og i Stedet for sættes: »undertiden Stadslæger i Byerne, i øvrigt Distriktslæger«.

— 391, — 2, - 25 f. o.: Efter »faute« tilføjes [fo!t].

— 393>— 1, - 33 f. n.: [favæ!rž] læs: [favæ'rž].

— 397, — 1, - 10 f. n.: **Fay** [fa'j] læs: Fåy [fa!j].

— 399, — 1, " 26 f. n.: fæ læs: fæ'.

— 406, — 2, - 17 f. n.: Forskelle endnu læs: Forskelligheder.

— 407, — 2, - 4 f. o.: stor læs: store.

— — — 2, - 5 f. o.: Varme læs: varme.

— — — 2, - 5 f. n.: Ordene »(af Hornkvæg)« udgaa.

Side 407, Sp. 2, L. 4 f. n.: Efter »Fedegrad« tilføjes: »(af Hornkvæg)«.
— 419, — 1, - 14 f. n.: mellem Ordinater læs: mellem to Ordinater.
— 425, — 2, - 6 f. n.: Efter **Feloni** tilføjes: (eng. *felony* [fe'lᵊni]).
— 437, — 2, - 1 f. o.: [fi'nᵘᵊns] læs: [fi'njᵊnz].
— 440, — 1, - 26 f. n.: [fe'ntᵊns] læs: [fātō'].
— — — 1, - 22 f. n.: [fe'njæs] læs: [fe'ñæš].
— — — 1, - 9 f. n.: [fe'nji] læs: [fe'ni].
— 455, — 2, " 5 f. n.: [ferna'dᵘdanoro'ña] læs: [ferna'ndᵘdanoro'ña].
— 462, — 1, - 27 f. n.: ferrei'ra-] læs: [ferrei'-ra-].
— 470, — 1, - 10 f. o.: Jens læs: Jean.
— 476, — 2, - 13 f. n.: εντηκοστη læs: πεντηκοστη.
— 482, — 2, - 1 f. o.: fetitius læs: facticius.
— 502, — 2, - 23 f. n.: coffu læs: coffee.
— — — 2, - 16 f. o.: Dawry læs: Dowry.
— 506, — 1, - 24 f. n.: »Qvickhufvuder« læs: »Qvickhufvuden«.
— 559, Kortet: *N* Nystad's Len læs: *N* Nyland's Len.
— 584, — 1, - 26 f. n.: Goran læs: Göran.
— 585, — 1, - 18 f. o.: Dóbeln's læs: Dobeln's.
— 602, — 1, - 20 f. n.: gergofili læs: georgofili.
— — — 1, - 3 f. n.: magliabeccianske læs: magliabecchianske.
— 604, — 1, - 20 f. n.: Guicciardini læs: Guiccardini.
— 606, — 2, - 9 f. o.: [firmni'] læs: [firmini'].
— 611, — 2, - 13 f. n.: [fi'šgøt] læs: [fi'šgᵊt].
— 629, — 2, - 7 f. o.: omstændig læs: omstændelig.
— 638, — 2, - 20 f. o.: [fistæ!n] læs: [fistæ'n ell. fistæ!nᵉ].
— 640, — 2, - 30 f. o.: aammen læs: sammen.
— 643, — 1, - 25 f. o.: Geradisca læs: Gradisca.
— 646, — 1, - 31—30 f. n.: Missionstinstitut læs: Missionsinstitut.
— 653, — 1, - 18 f. o.: knu læs: kun.
— 655, — 2, - 8 f. n.: han læs: F.
— 664, — 2, - 31 f. n.: Hornslet læs: Horns.
— 665, — 1, - 19 f. n.: ere læs: er.
— 679, — 2, - 14 f. o.: Engbrystighed læs: Engbrystethed.
— 685, — 2, - 24 f. n.: Virgil læs: Vergil.
— 694, — 2, - 21 f. o.: Prusserne læs: Preusserne.
— 696, — 2, - 16 f. o.: Sarrow's læs: Sorrow's.
— — , — 2, - 30 f. n.: Shirby læs: Shirley.
— 712, — 2, - 22 f. n.: **Flóki** læs: **Flosi.**
— 725, — 2, - 24 f. o.: Efter »73]« tilføjes: H. J. Hansen, *Fabrica oris dipterorum* [Kbhvn. 1883]; Meinert, »Fluernes Munddele« [Kbhvn. 1881]; Zetterstedt, *Diptera Scandinaviae disposita et descripta* [14 Bd., 1842—60].
— 728, — 2, - 33 f. o.: Reiche læs: Reichel.
— 731, — 1, - 15 f. n.: Centimetre læs: Centimeter.

Side 732, Sp. 1, L. 14 f. n.: mod læs: med.
— 780, — 1, - 17 f. o.: Toldsted læs: Toldkontrolsted.
— 781, — 1, - 21 f. n.: [læfåli'dra.mti'k] læs: [læfåli'dramati'k].
— 792, — 1, - 18 f. n.: det træder læs: de træde.
— — , — 2, - 3 f. o.: [fo!kloᵊ] læs: [fu!ᵘklåᵊ].
— 794, — 1, - 12 f. o.: dens læs: deres.
— — , — 1, - 24 f. n.: München læs: Leipzig.
— 799, — 1, - 22 f. o.: Overlærer læs: Bibliotekar.
— 800, — 2, - 31 *t.* o.: Parlamentet læs: Parlamenter.
— 803, — 2, - 30 f. o.: benificeret læs: beneficeret.
— 810, — 2, - 13 f. o.: Statsbevillingen 1884 omfatter foruden de nævnte 15,000 Kr. tillige Fordeling mellem Lagene, 20,000 Kr. fordelte efter Antallet under disse af saakaldte 30-Skuds Skytter. Senere foregik Fordelingen af Statsbidragene alene efter denne Norm.
— — , — 2, - 24 f. n.: 28,934 læs: 25,468.
— — , — 2, - 16 f. n.: [fo!nklåᵊ] læs: [fo!uklåᵊ].
— 815, — 1, - 6 f. n.: fremkaldte læs: fremkalde.
— 821, — 2, - 34 f. o.: Efter **Fonwisin** tilføjes [fånvi!zin].
— 845, — 2, - 15 f. o.: Ørred læs: Laksefiske.
— 867, — 2, - 30 f. n.: Kisthma læs: Kisthna.
— 868, — 2, - 21 f. n.: Lucknow læs: Lacknow.
— 870, — 1, - 18 f. n.: Fazabad læs: Faizabad.
— 886, — 2, - 8 f. o.: Efter **Formey** tilføjes: [fårmæ'].
— 896, — 2, - 19 f. o.: bragfræð læs: bragfræði.
— 900, — 2, - 10 f. n.: [få'rᵉz] læs: [få'rᵉs].
— 906, — 2, - 31 f. n.: kam læs: ham.
— — , — 2, - 3 f. n.: manialium læs: animalium.
— 915, — 1, - 31 f. n.: Efter **Forster** tilføjes [fårstæ!r].
— 930, — 2, " 26 f. o.: [få.rtfrã's] læs: [få.rdᵊfrã!s].
— 931, — 1, - 34 f. o.: [-gver'ri] læs: [-gwer'ri].
— 959, Fig. 2: Overskriftens *A* læs: *B*, *B* læs: *C*, *C* læs: *A*.
— 985, Sp. 1, L. 1 f. n.: [fudrwoja'] læs: [fudrwajS'J.
— 994, — t, - 12 f. o.: *latter* læs: *tater*.
— 996, — 1, - 29 f. n.: Bottelenose læs: Bottlenose.
— 996, — 1, - 21 f. n.: Comise læs: Crumise.
— — , — 2, - 7 f. o.: Klæbel læs: Klæboe.
— 1000, Fig. 3 læs: Fig. 5. — Fig. 5 læs: Fig. 3.
— 1001, Sp. 2, L. 28 f. n.: Efter »Danmark« tilføjes: og Norge.
— 1037, — 2, - 25 f. o.: 750 læs: 500.

Lydskrift for Salmonsens Konversations Leksikon.

(Ved Cand. mag. Alfr. Glahn).

I nedenstaaende Alfabet er der væsentlig taget Hensyn til Lyde, forekommende i de 2 europæiske Hovedsprog: Engelsk og Fransk. Skulde det vise sig nødvendigt yderligere at medtage en enkelt Lyd, vil den senere blive indført i Fortegnelsen. Da Meningen er at faa et Alfabet, som, imødekommende de praktiske Krav, med saa faa Midler som muligt yder det mest mulige, ere alle finere Nuancer — hvor en Sammenblanding vanskelig vil føre til Misforstaaelse — ladte ude af Betragtning. (Saaledes er Forskellen mellem (stemt) fr. b, d, g og (halvstemt) dansk: b, d, g; mellem tysk: ch i ich og i rachen, o. 1. ikke antydet; saadanne Detailler maa søges i Specialværker).

Vokaler: 1) Mundvokaler.

			kort,	lang.
u	dansk	u	Lyd i	Bud, Bule.
o	—	o	— —	slukke, rode.
å	—	aa	— —	Lod, Baade.
a	—	a	— —	Kar, spare.

ə engelsk Lyd: 1) i betonede Stavelser svarende omtrent til dansk ö Lyd, udtalt med spalteformig Læbeaabning: f. Eks. eng. **b**ŭ**t**, c**o**me.
2) i ubetonede Stavelser svarende omtrent til dansk ubetonet e Lyd, udtalt med mere tilbagetrukket og sænket Tunge, f. Eks. eng. under, ubestemt Art. a.

6	dansk	o	Lyd i	G**ö**rtler, g**o**re.
ø	—	ø	— —	Kølle, køle.
y	—	y	———	Hytte, skyde.
æ	—	æ	— —	Hætte, k**æ**re.

a mere aabent æ end dansk æ efter r [Præst]; eng. had, man.

e	dansk	e	Lyd i	til, bede.
i	—	i	— —	Slid, slide.

2) Næsevokaler.

S nasaleret a Lyd f. Eks. fransk: an. [Luften gaar ved Udtalen af Næsevokaler samtidig ud ad Mund og Næse; a altsaa forskellig fra dansk ang i Sange, der bestaar af Mundvokalen a + ŋ (ɔ: nasaleret g; se neden for)].

õ	nasaleret	o	Lyd	f.	Eks.	fransk: OU.
ø	—	o	—	-	—	— un.
æ	—	æ	—	-	—	— **hein**.
t	—	i	—	-	—	portug.: **sim**.

Konsonanter.

d	dansk	d	i	Dag.
ʃð	—	d	—	Gade; eng. the (stemt Lyd).
\þ	engelsk	th	—	**th**ree (ustemt Lyd).
/s	dansk	s		(ustemt Lyd).
\z	engelsk	z	—	**z**eal; fransk s i peser (stemt Lyd).
ſs	fransk	ch	--	**ch**asse; tysk sch i **sch**lecht (ustemt Lyd).
ž	—	g		(foran e, i, y) i gens; fr. j i je (stemt Lyd).

ri fransk gn (et »mouilleret« n) i agneau.
g dansk g i god.

ʃχ	tysk	ch	i ra**ch**en, ich (ustemt Lyd).
\γ	dansk	g	i Dage (stemt Lyd).
V	—	ng	(nasaleret g) i la**ng**e; eng. sing.
ʃw	engelsk	w	i **w**as; fransk **ou** i (stemt Lyd).
\hw	—	wh	i **wh**en (ustemt Lyd).

NB. De i Fortegnelsen ikke medtagne Konsonanter: b, p, m, v, f, t, n, r, 1, j, k, h, udtales som paa Dansk.

Anm. Et Bogstav, trykt med Petit over Linien, betegnes derved som en mer eller mindre tydelig artikuleret Overgangs- eller Slutningslyd.

• efter en Lyd betegner at den er lang.
— — — ——— betonet.
! — — — — — — — lang og betonet.
⁀ forbindende to Vok. betegner dem som Diftong.

Abbreviationsfortegnelse.

Følgende Abbreviationer ere tilkomne efter Fortegnelsen i 2. Bd:

Adj.	betyder	Adjektiv.	i Doll.	betyder	Dollars.	o. f.	betyder	og følgende.
Afb.	—	Afbildning.	i Grl.	—	Grundlov.	Opl.	—	Oplag.
Cgr.	—	Centigram.	Kmlstr.	—	Kommercelæster	s. D.	—	samme Dag.
D.L.	—	Danske Lov.	N. L.	—	Norske Lov.			

I dette Bind findes signerede Artikler af følgende Fag- og Videnskabsmænd.

Andersen, C, Cand. mag. *(C. A.).*
Andersen. K. C, Cand. mag. *(K. C. A.).*
Aumont, **Arthur,** Cand. phil. *(A. A.).*
Baden, N. **J,,** Fuldm. i Nationalb. *(N. J. ~P.).*
† **Bahnson,** Kr., Museumsinspektør *(Kr. B.).*
Balle, C G., Ritmester *(C. G. B.).*
Bang, J. P., Lic. theol. *(y. P. B.).*
Bang, S., Prosektor *(S. B.).*
Bauditz, S , Skoledirektør, Forfatter *(S. Bz.).*
Bay, E., stud. mag. *(E. B.).*
Bech, F., Cand. mag., Lærer ved Døvstummeinstitutet *(F. B.).*
Behrend, W., Cand. jur., Fuldm. i Magistr. *(W.B.).*
Bentzon, V., Professor, Dr. jur. *(V. B.).*
Berendsen, Ivar, Cand. jur. *(Iv. B.).*
Berlin, K., Cand. jur. *(K. BX*
Berthelsen, B. P., Kaptajn i Fodf. *(B. P. B.).*
Beyer, A., Cand. pharm., Assistent i Sundhedskommissionens Laboratorium *(A. BX*
Blangstrup, **Chr.,** Kaptajn i Fodf. *(Chr. Bl.).*
Blinkenberg, C, Dr. phil. *(C. BX*
Blomberg, A. B., Dr. phil., Museumsarnanuensis [Stockholm] *(A. B. BX*
t **Boye, V.,** Arkæolog *(V. B—e).*
Brinchmann, C, Cand. mag., Assistent i Rigsarkivet [Christiania] *(C. Br.).*
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Rosenborg *(P. BX*
Brun, J. Munthe-, Cand. jur., Assistent i Livsforsikringsanstalten *(J. M.-B.).*
Bruun, Carl, Cand. phil., Forfatter (C. *B—n.*).
Bøggild, B., Cand. polyt., Konsulent i Mejeribrug *(B. B.).*
Bøving-Petersen, **J.,** Cand. mag. *(B.-P.).*
Christensen, Odin, Dr. phil., Prof. (0. CX
Clausen, J., Cand. mag., Biblioteksassistent *(J. C/.).*
Collin, Edg., Litterat *(Edg. C.).*
Collin, Jonas, Cand. mag. *(J. C.).*
Crone, Chr., Dr. phil. *{Chr. C.).*
Crone, H., Docent, Landinspektør *(H. C.).*
Dahlerup, **Verner,** Cand. mag., Biblioteksassistent *(V. DX*
Damkier, O., Kontorchef i Kultusminist. *(O. D.).*
Dencker, H., Cand. polyt., Ingeniør *(H. D.).*
Drachmann, A. B., Dr. phil. *{A. 3. D.).*
Drechsel, F., Havnekaptajn *(F. D.).*
Elberling, Emil, Bibliotekar ved Rigsdagens Bibliotek *(E. EX*
Engell, M. C, Cand. mag. *(M. C. E.).*
Erslev, Kr., Dr. phil., Professor *(Kr, E.).*
Faber, Joh., Cand. mag. *(Joh. F.).*
Falbe-Hansen, **Ida,** Cand. mag. *(I. F.-H.).*
Falk, Hj., Universitetsstipendiat, Dr. phil. [Christiania] *(Hj. FX*
Feddersen, Arth., Fiskerikonsulent *(Arth. F.).*
Fischer, K., Cand. mag., Amanuensis ved Univ. Bibl. [Christiania] *(E. F.).*
Fløystrup, A., Dr. med. *(A. F.).*
Friis, A., Cand. mag. *(A. Frs.).*
Friis, C, Cand. phil. (C. *FX*
Friis, F. R., Cand. polyt., Redaktør *(F. R.F.).*
Frohne, J., Murmester *(J. F.).*
Getz, A., Cand. min., Grubeingeniør [Christiania] *(A. G.).*
Gigas, E., Dr. phil., Biblioteksassistent *(E. G.).*
Goldschmidt, H., Lektor ved Landbohøjskolen *(H. G.).*
Goll, A., Cand. jur. *(A. GL).*
Gram, H., Docent v. Landbohøjskolen *(H. Gr.).*
Gram, R., Dr. jur., Kriminalretsassessor *(R. G.).*
Haffner, J. F.W., Oberst, Chef for Norges geografiske Opmaaling [Christiania] *(J. F. W. H.).*
Halvorsen, J. B., Bibliotekar [Christiania] *(J. B. H.).*
Hammer, H., Kaptajn i Artilleriet *(H. H.).*
Hammer, K. V., Cand. phil., Redaktionssekretær [Christiania] *(K. V. HX*
Hammerich, A., Dr. phil. *{A. HX*
Hansen, K., Landbrugskandidat, Forsøgsleder *(K. H—n.).*
Hansen, Søren, Læge (5. *HX*
Hartz, N. E. K., Cand. mag. *(N. H).*
Heise, A., Dr. phil., Rektor *(A. H—e.).*
Helweg, L., Havebrugskandidat, Redaktør *(L.H.).*
Hertel, **H.,** Cand. polit., Redaktør *(H. H—l.).*
Hertzberg, E., Professor [Christiania] *(E. HX*
Hiort-Lorenzen, H. P., Etatsraad *(H.—L.).*
Holberg, L., Dr. jur. *(Ludv. HX*
Holck, A., Cand. polit. *(A. Hk.).*
Holm, G. F., Kaptajn i Marinen *(G. F. HA.*
Holmblad, J., Cand. polyt. *(J. Hd.).*
Hude, K., Dr. phil., Adjunkt *(K. H.).*
Ipsen, A., Cand. theol. *(A. I.).*
Irminger, O., Kommandør *(0. I.).*
Jacobsen, J. C, Professor i Teologi *(J. C. J.).*
Jakobsen, J., Cand. mag. *(J. J.).*
Jantzen Willaume-, L., Cand, math., Underbestyrer ved meteorologisk Institut *(W. J.-n.).*
Jensen, Ad., Cand. mag. *(Ad. y.).*
Jensen, C-, Apoteker *(C. J.).*
Jensen, Tauber-, Cand. pharm., Fabrikant *(T.-J.).*
Jespersen, Otto, Dr. phil., Professor *(0. Jsp.).*
Johannsen, W., Lektor *(W. y.).*
Johansen, A. C, Stud. mag. *(A. C. y.).*
Jonsson, F., Dr. phil., Docent *(F. J.).*
Justesen, H. F., Branddirektør *(H. F. y.).*
Kalisch, C, Dr. phil. *(C. K.).*
Knudsen, K. A., Cand. theol. *(K. A. K.)*
Koefoed, M., Cand. **polit.** *(M. K.).*
Koefoed, O., Assist. i Generaldirekt. f. Postv. *(O. K.).*
Krarup, F. C, Lic. theol., Sognepræst *(F. C. KX*
Kristensen, K. S., Cand. mag. *(K. S. K.).*
Kruse, C. W., Toldinspektør *(C. W. K.).*
Larsen, A., Oberstløjtnant i Fodf. *(A. L.).*
Larsen, J., Skoleinspektør *(y. L.).*
Lassen, H., Cand. phil. *(H. L.).*

Lauridsen, P., Skoleinspektør *{P. L.).*
Laursen, L., Cand. mag. **(Z. Z.).**
Lehmann, Alfr., Dr. phil., Docent *{Al/r. L.).*
Levinsen, A., Kaptajn i Ingeniørkorpset *(A. L—n.).*
Levinsen, M, Museumsinspektør *(M.* Z.).
Levysohn, S., Kgl. Operarepetitør (S. Z.).
Liisberg, B., Museumsassistent *{B.* Z.).
Lund, Troels, Dr. phil., Professor *{Tr.* Z.).
Lund, Wesenberg- C, Cand. mag. *{C. W- L.).*
Lundbeck, T., Dr. **phil.** *{T. L.).*
Læssøe, A., Museumsassistent *{A. Ls.).*
Maar, V., Professor *(V. M.).*
Mackeprang, M., Cand mag. *{M. M.).*
Meier, F. J., Dr. phil. *CF. J. M.).*
Mejborg, R., Professor *{R. M.).*
Melsted, B. Th., Cand. mag. *(B. Th. M.).*
Mentz, A., Cand. mag. *{A. M.).*
Meyer, E., Kontorchef i Nationalbanken *(E. M.).*
Meyer, Karl, Cand. polyt., Laboratorieforstander *(K. M.).*
Meyer, Leopold, Dr. **med.** *{Lp. M.).*
Michaélis, S., Cand. mag., Forfatter *{S. Ms.).*
Moltesen, L., Dr. phil., *(L. M.).*
Munch, P., Cand. **mag.** *{P. M.).*
Muller, Anna, Cand. mag. *{A. Mr.).*
Muller, Sigurd, Cand. mag., Skolebestyrer *{S. M.).*
Neergaard, N., Cand. mag. & polit., Redakt. *(N. N.).*
Nissen, C. A., Dr. phil., Professor *{C. A. N.).*
Nieuwenhuis, P., Oberst i Artilleriet *{P. Nw.).*
Norrie, Gordon, Korpslæge *(G. N.).*
Nyholm, A. G., Kapt. i Ingeniørk. *{A. G. N.).*
Nyholm, C. V., Højesteretsassessor *{C. V. N.).*
Nyrop, C, Professor *{C. N.).*
Nyrop, Kr., Dr. phil., Professor *{Ær. N.).*
Obel, V., Præst *(V. 0.)*
Olrik, A., Dr. phil. *{A. 0.).*
Olrik, H., Dr. phil., Professor *{H. 0.).*
Olsen, Bernh., Direktør for Dansk Folkemuseum *(Bernh. 0.).*
Olsen, Fr., Biblioteksamanuensis [Christiania] *(Fr. 0.).*
Ostenfeld, A., Docent ved polyteknisk Læreanstalt *{A. O—d.).*
Ostenfeld, H., Præst *{H. O—d.).*
Pontoppidan, Erik, Dr. med. *{E. P—n.).*
†**Posselt, H. J.,** Cand. mag., Redaktør *(H. j. P.).*
Poulsen, V. A., Dr. phil., Docent *{V. A. P.).*.
Prytz, C. V., Professor *{C. V. P.).*
Prytz, E., Oberstløjtnant i Fodf. *{E. P.).*
Rasmussen, N. **H.**, Cand. polyt., Institutbestyrer *{AT. H. R.).*
Rasmussen, V., Cand. mag. (*V. R.).*
Raunkiær, C. C-, Cand. mag. *(C. R.).*
Reusch, H., Dr. phil., Chef for Norges geologiske Undersøgelser [Christiania] *(H. R.).*
Rosznecki, St., Cand. mag. *{St. R.).*
Rump, J., Hygiejne-Ingeniør *(J. R.).*
Rørdam, K., Dr. phil. *(K. R.).*
Salmonsen, I., Boghandler *{I. S.).*
Sand, G., Professor ved Landbohøjskolen *{G. S.).*
Scheel, H., Professor [Christiania] *(H. S.).*
Schiødte, Erik, Arkitekt *(E. S.).*
Schmidt, Vald., Dr. phil., Professor *{V. S.).*
Schovelin, J., Cand. polit., Kontorchef *(J. Sch.).*
Schroeter, J. Fr., Observator [Christiania] *(J. Fr. S.).*
Slomann, C. V., Direktør *{C. V. S.).*
Starcke, C, Dr. phil. *{C. Si.).*
Stille, A., Dr. phil., Docent [Lund] *{A. S.).*
Sørensen, S., Dr. phil. *{S. S.).*
Telter, C. Ph., Cand. polyt., Ingeniør *{C. Ph. T.).*
Thomsen, Vilh., Dr. phil., Professor *(Vilh. Th.).*
Thoroddsen, Th., Adjunkt [Reykjavik] *{Th. Th.).*
Thorsen, P. K., Cand. mag. *{P. K. T).*
Thorsøe, A., Dr. phil. *{A. T.).*
Thrige, S. B., Professor *{S. B. T).*
Torup, S., Dr. med., Professor [Christiania] *{S. T.).*
Trap, Cordt, Kontorchef *{C. T).*
Tscherning, E. A., Dr. med., Overkirurg *{£. A. T).*
Tybjerg, E., Cand. jur. *{£. T).*
Ussing, N. V., Dr. phil., Professor *{N. V. U.).*
Vedel, Valdemar, Dr. phil. *{V. V.).*
†**Verner, K.,** Dr. phil., Professor *(K. V.).*
Wagner, F., Generalmajor *{F. W.).*
Warburg, Karl, Professor [Goteborg] *{IC. Wg.).*
Weitemeyer, H., Cand. mag. *{H. W.).*
Wilkens, Cl., Dr. phil., Docent *(Cl. W.).*
Wille, N., Dr. phil., Professor [Christiania] *(N. W.).*
With, C. L., Kaptajn i Marinen *{C. L. W.).*
Østergren, P., Dr. philos. [Lund] *{P. 0.).*
Østrup, J., Dr. phil. *(J. 0).*
Øverland, O. A., Cand. phil., Forfatter [Christiania] *{0. A. 0.).*

Endvidere findes i dette Bind Artikler af følgende Forfattere udenfor den faste Medarbejderkreds:

Cand. mag. **Børup,** Dr. med. **J. Carlsen,** Cand. jur. **Grundtvig,** † Dr. **phil. Heckscher,** Professor A. Liitken, Dr. phil. **Løseth** [Christiania], kgl. Skuespiller **Mantzius,** Dr. phil. **Stang** [Christiania], Professor **Torp,** Kredslæge **A. Ulrik.**